Yalçın Küçük

TÜRKİYE ÜZERİNE TEZLER

Gözden Geçirilmiş • İndeksli • Özel Edisyon

SALYANGOZ
YAYINLARI

Yalçın Küçük

TÜRKİYE ÜZERİNE TEZLER

- Gözden Geçirilmiş
- İndeksli
- Özel Edisyon

SALYANGOZ
YAYINLARI

SALYANGOZ YAYINLARI

TÜRKİYE ÜZERİNE TEZLER

Gözden Geçirilmiş • İndeksli • Özel Edisyon

Yalçın Küçük

TÜRKİYE ÜZERİNE TEZLER

Yalçın Küçük

SALYANGOZ
YAYINLARI

TÜRKİYE ÜZERİNE TEZLER

Yalçın Küçük

SALYANGOZ
YAYINLARI

türkiye üzerine tezler

Salyangoz Yayınları: 39
Yalçın Küçük Kitaplığı: 3

Yalçın Küçük

TÜRKİYE ÜZERİNE TEZLER

Genel Yayın Yönetmeni: Kâzım Uğur Kızılaslan
Editör: Güneş Ayas
Redaksiyon: Onur Durak, Utku Umut
Kapak Tasarım: Muhammet Uzun
Mizanpaj: Mert Meriç

© Bu kitabın yayın hakları Salyangoz Basın Yayın Dağ. İletişim Sist. Org. San. ve Tic. Ltd. Şti.'ne aittir, 2006.

Birinci Basım: Ekim 2006
ISBN: 975-6277-52-1

Baskı ve Cilt: Mega Basım Yayın San. ve Tic. A.Ş.
Tel: (212) 551 11 19

Salyangoz Yayınları
Cemal Nadir Sok. Akşam Han Kat: 2 Cağaloğlu/İSTANBUL
Tel: (212) 528 92 15, Fax: (212) 528 92 14
www.salyangozyayinlari.com

TÜRKİYE ÜZERİNE TEZLER

Yalçın Küçük

SALYANGOZ
YAYINLARI

İÇİNDEKİLER

Salyangoz İçin İşaretler xi

BİRİNCİ KİTAP

Önsöz *3*
Üçüncü Baskıya Birkaç Söz *7*
Dördüncü Baskıya Önsöz *9*

Birinci Bölüm Başlangıçta Takrir-i Sükûn 11
Orman Yasaları 11
İş Yasaları 14
Halka Açık Bir Şirket 23
Sanayi ve Tarım Yasaları 27

İkinci Bölüm Serbest Devletçilik 37
Aklanan ve Aldatanlar 37
Serbest Cumhuriyet Fırkası 40
Devletçilik 52
İkinci Bölüm İçin Ekler 70

Üçüncü Bölüm Düzenin Oturması 81
Kubilay ile Başar 81
Ve Darülfünun'da Tasfiye 93
Tonguç ve Menderes 102

Dördüncü Bölüm Bütünleşme İle Çelişki 115
Su Başlarını Devler Tutmuş 115
Ekonomi Cephesinde 126
Politika Cephesinde 143
12 Mart: İhtiyaç ve Lüks 157
Dördüncü Bölüm İçin Ekler 164

Notlar 171

İKİNCİ KİTAP

Önsöz 183
İkinci Baskı İçin Önsöz 187

Birinci Bölüm
Yurt ve Dünya 191
Londra'da Arcos ve İstanbul'da Arkos 198
Ortak Düşman: İngiltere 214
Yeni Dost: İngiltere ya da Amerika 252
Birinci Bölüm İçin Ek 270

İkinci Bölüm
Soğuk Savaşı Yaşamak 273
Masal ve Terör: Birinci Gençlik Eylemi 279
Uluslararası Şebeke 297
Truman ve Marshall: İkinci ve Üçüncü Terör 308
Soğuk Savaş: Sonun Başlangıcı 333
İkinci Bölüm İçin Ekler 359

Üçüncü Bölüm
Politika Yasaları 367
Etki ve Tepki 372
Komünist Partiler: Oto-likidasyon 384
Kemal'in Yasaları 391
Kemal'in Yasaları: İnönü Zaferi Var mı? 394
Durum Saptaması: Çerkez Ethem ve Mustafa Suphi 408
Üçüncü Bölüm İçin Ekler 424

Notlar 429

ÜÇÜNCÜ KİTAP

Önsöz 441
Teşekkür 445

Birinci Bölüm Toplum ve Ordu 447
Mayıs: Demokratik Devrimde Son Aşama 453
Orduda Modernizasyon ve Toplumda Dönüşüm 469
Özgürlük 482
Bastırma: Manevra ve Mekanizma 494
Birinci Bölüm İçin Ekler 509

İkinci Bölüm Cephe 531
Millî Demokratik Devrim 532
Ulusal Demokratik Cephe 559

Üçüncü Bölüm Türkiye'de İç Savaş 577
1968 Yılında Türkiye 579
1978 Yılında Türkiye 596
Sol Yol 627
İç Savaşta Trajik ve Komik Olan 684
Üçüncü Bölüm İçin Ekler 642

Notlar 651

DÖRDÜNCÜ KİTAP

Önsöz 687

Birinci Giriş Kişisel Tarih: Cumhuriyet ve İşçiler 693

İkinci Giriş Kararlı Tarih: Yalçın Küçük'ün Gereği Düşünüldü 700

Üçüncü Giriş Tekelsi Tarih: Apologia veya Nasıl Okumamalı?

Dördüncü Giriş Basılı Tarih: Çölde Basın 709

Beşinci Giriş Tersine Tarih: Turgut Özal

Birinci Bölüm 1973: Ekonomik Kaosa Doğru 719

İkinci Bölüm 1974: Yaşanan Günlerin Bilinci 749

Üçüncü Bölüm 1975: Şiddetin Siyasal İktisadı 779

Dördüncü Bölüm 1976: Çelişkinin Demir Yasası 831

Beşinci Bölüm Gerekçeli Hüküm: 1980 Eylülü Mekânın Neresinde? 873

Beşinci Bölüm İçin Birinci Ek 899

Notlar 901

BEŞİNCİ KİTAP

Önsöz 909

Birinci Bölüm
Manda İle Kurtuluş 915
Hareket Ordusunda Kişilik 922
Gelibolu'da Kütlesel İnat 930
Wilson Yanılsaması 951
Manda İle Doğu'ya 979
Birinci Bölüm İçin Ekler 995

İkinci Bölüm
Kafkas Berisinde Doğum ve Ölüm 1017
Kemal ve Şuralar 1018
Üçüz Kafkas Doğumu 1048
Doğu'da ve Batı'da Uzlaşma 1073
Enver'in Ölümü 1099
İkinci Bölüm İçin Ekler 1110

Üçüncü Bölüm
Şiddetin Siyasal Tarihi 1123
Teşkilat-ı Mahsusa 1124
Paşa Temizliği 1131
Türkifikasyon 1142
Üç Genç ve Üç Yaşlı Doğum 1161
Üçüncü Bölüm İçin Ek 1163

Dördüncü Bölüm
Düzenden Düzene Geçiş 1171
Üç İç Savaş 1175
Peryodizasyon Denemesi 1177
Emperyalizm ve Neo-Romantizm 1181
Dördüncü Bölüm İçin Ek 1185

Notlar 1192

İsim İndeksi 1225

SALYANGOZ İÇİN

İŞARETLER

Yüzyılları dağıtmayı veya yüzyıllara isim vermeyi deneyecek olursak, birden, Amerika'nın bir yüz yılı olmadığını anlayıveriyoruz ve herhalde bunu, özgün olamamasına bağlamak durumundayız. Son üçünden, tarih sırasında öncekini, Fransa'ya ve sonra geleni Britanya'ya yazarsak, münasiptir, en sonuncusu, hiç kuşkusuz, "Sosyalizm" ya da "Sovyet" çağı olmaktadır; çöktüğü zaman, nerede ise, diğer düzenleri, yeryüzünden siliyordu. Dışından değil içinden yıkıldığını hep ileri sürüyorum ve bu son yüz yılı, 1917 tarihinde başlatmakla 1991 itibariyle sona erdirmeyi de hep ileri sürüyoruz.

Bu son ve kısa yüzyılın başlarında ve sonunda ise birer "tuhaf" yirmi yıllar var; herhalde tomurcukların patladığı iki uzun mevsimdi ve mucizevi insanlar ile süreçler açıldılar, dünyayı sarsan iki on yıllar oldular. Müzikte Arnold Schoenberg, resimde Wassiliy Kandinskiy ve Pablo Picasso, bilimde Albert Einstein ve politikada Vladimir Lenin, var olan yasaları parçaladılar ve yeni düşünüş ile yaşama kapılarını açtılar; ilk tuhaf yirmi yılda uç verdiler. "1905-1925 Kesiti", herhalde üretken bir kesimdir ve J. Maynard Keynes ile yazdıklarından çok aradığı yaşam ile Virginia Woolf'u da ekleyebiliyoruz.

Sınır tanımaz çocuklar hep güzel ve hep çocuk, aynı zamanda, hep kalıcıdırlar.

İkinci "tomurcuklar yirmi yılı" bir tereddütüm var, bizde 1955-1975 ve belki de tüm dünyada 1965-1985, sınırları ve peryodizasyonu daha tartışmamız gerekmektedir; yine var olan ahlaka, düzene, bilime karşı sürekli patlamalar yaşanıyordu. Sanki "eski insan" bir mayın tarlasında yaşıyordu; ne yazık sosyalizm tarafı bunu görecek kadar cesur olamadı ve eski taraf ise her yerde iç savaş ile karşılık veriyordu. Şimdi anlıyoruz.

İşte "Tezler", dünyada ve yurtta bir iç savaş döneminde doğdu; patlayan tomurcuklardan sayabilir miyiz, herhalde böyle bir sorunun cevabı, bana düşmemektedir. Benim söyleyebileceğim, hem tomurcuk tarlasının ve hem de iç savaş mevzilerinin rüzgarını taşıdığıdır; üslubu, hançer'i hatırlatmaktadır. Bereketli yıllarda ve doğurgan bir aydın dünyasının ürünüdür.

Hançeri belinde, tüfeği omzunda bir harmancı görüyorum.

Şu iki noktayı daha ekleyebilirim; birincisi, bir daha bu kadar dürüst ve bu kadar yeni düşüncelerle yüklü bir ansiklopediyi yazamayacağımı kabul ediyorum. İkincisi, dağda, zındanda, konaklarda, soran evlerde, en çok okunan ansiklopedi'dir; zor yerlerde, koyu kapaklarının, elden ele geçişle, yıpranmış, kırlaşmış, formunu yitirmiş eski hırkalara döndüğüne pek çok kez tanık oldum.

Okunmaktan eskimiş ve yıpranmış ansiklopedileri görmek, sönmemiş bir aşkın kıvılcımını duymaktır. Bana oluyor.

Buna seviniyorum. Sevindiğim bir nokta ise, özellikle yeni, zengin ve "vakıf" üniversitelerinin, lüks kütüphanelerine hala sokulmamalarıdır. Legal, ancak sokmuyorlar ve bunu, doğru bulmamakla birlikte anlayabiliyorum; "Tezler", üniversitelerin kuruduğu ve birden bire kısırlaştıkları bir zaman kesitine de denk geliyor. Üniversiteler, benim kitaplarımı, rakip olarak görüyorlar ve haklıdırlar. Ancak ben üniversiteleri kendi rakibim olarak görmüyorum; boşlukları rakip saymayacak kadar hala sınırlardayım ve yazdıklarımın rakibi, henüz yazamadıklarımdır.

Dışında kalabiliyorlar mı; sanmıyorum. Çünkü, "dünyanın" bütün büyük kütüphanelerinde var, dünyanın tüm "ünlü" türkologları, hiç adını anmadan ya çürütmeye çalışıyorlar ya da kesip kesip yıldız yapıyorlar; dolayısıyla "Tezler" artık içselleştirilmiş haldedir. Çünkü üniversiteler, bütün boşlukların içinde, hala acentadırlar ve profesörler, dünden daha çok komprador oldular. Beni, "second hand" yayıyorlar; yürekleri daha ötesine el vermemektedir. Bu da beni, hayli hoşnut etmektedir.

Olduğu üzere yayınlıyoruz. Bir tür "tıpkı-basım" diyebiliriz; ancak bu benim yapmak istediğim değildi. Bir ekip ile yeniden yazmayı planlıyordum; yeni çalışmaları veya benim yeni ulaştığım kaynakların verimini eklemeyi çok istiyordum. Daha da önemlisi, "hançer" misali işleyen biçemini mutlaka değiştirmem gerektiğini düşünüyordum; hiçbir tezimden dönmem söz konusu değil, amma, daha tartışmalı bir anlatımı tercih ediyorum; şimdiki biçemim budur. Biçem, özün yansımasıdır ve şimdi daha çok tartışma ve daha çok düşünmeye ihtiyacımız var.

Bunları henüz yapamadık, mutlaka yapmak üzereyim; ancak iki yeniliğimiz var. Birincisi tek cilde toplayabildik ve ikincisi endeks koyabiliyoruz. Endeksi olmaması, çok büyük bir eksiklikti ve şimdi ansiklopedi düşüncesine daha yaklaşmış haldeyiz.

İkinci tomurcuklar mezrasında koşanlar, hem koşularının bilincine ulaşamadılar ve hem de perspektiften yoksundular. Belki kopmaktan çekiniyorlardı. Ne olduklarını ve nereye gittiklerini, durdurmak isteyenler gördüler ve bedelini, hem yurtta ve hem cihanda çok ağır ödediler.

Tartışmanın hançer ve kitabın silah olduğu bir çıkıştayız.

yalçın küçük
12 mart dördüncü yıl
karakusunlar

✦✦✦

Yaklaşık bir buçuk yıl önce kaydettiğim bu işaretlerde hiçbir değişiklik yapmıyorum.

Doğrusu "işaret" mi, pek bilemiyorum. Dostoyevskien bir havası var; sevinçli ağıt okuyorum.

Tezler'i, "Türkiye" ve "Aydın" üzerine olanları, yeniden yazma planımı hala realize edememek bana büyük acılar veriyor. Burada planımı ve ısrarımı tazeliyorum.

yalçın küçük
1 eylül beşinci yıl
balat

Salyangoz'un Teşekkürü

Teknik düzeyde yaratıcı katkıları ve emekleri ile bu çalışmanın zamanında gerçekleştirilmesini sağlayan Alpaslan Doğusan'a teşekkür ederiz.

I. KİTAP

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın içeriği ile ilgili olarak söyleyeceklerim çok kısa. Burada kullandığım kaynakların, belgelerin, istatistik ve tabloların toptan yanlış olduğu gösterilmedikçe; ileri sürdüğüm tezler, yeni çalışmalarla, çürütülmedikçe, Türkiye tarihi üzerine şimdiye kadar söylenmiş ve yazılmış olanların çok büyük bir bölümünü unutmak gerekecek. Bu yüzden bu çalışmayı, şimdiye kadar kendisine sunulanlardan rahatsızlık duyanların okumasında yarar var. Piyasadaki kişilerden hoşnut olanlar için, bu çalışmayı okumanın sağlayacağı bir yarar yok.

Kitap haline gelen çalışmanın bir yeniliği var. Aslında daha önce başladı. Yazar ve çizer işbirliğimizi, Nezih Danyal ile birlikte, Yürüyüş Dergisi'nde başlattık. Sanatçının anlatım gücünün bilim adamı veya araştırıcı ya da yazarın anlatım gücünü aştığına hep inandım. Nezih ile birlikte sürdürdüğümüz çalışma ortamında bunu yeniden gördüm. Daha önce konuşmuş olmamıza rağmen, Nezih'in çizgilerini gördükten sonra, yazılarımda değişiklik yapmak ihtiyacını duyduğum oldu. Nezih Danyal, bu çalışmayı da çizdi.

Araştırma, soyut ile somutun kaynaşması anlamına geliyor. Önce, araştırma konusunun özü anlamında, soyut bir çerçeveye gerek var. İncelenen kaynakların ya da araştırmanın somutunu oluşturan belgeleri, "İstatistikleri ve tabloları doğru bir biçimde algılayabilmek için böyle bir soyut çerçeveye kesin ihtiyaç var. Buradaki kaynakların önemlice bölümünü, başkaları da okudu. Ama başka sonuçlar çıkardılar. Üstelik, buradakinin tam tersi sonuçlar çıkaranlar, çok büyük bir çoğunluğu meydana getiriyor. İşe başlarken soyut çerçevesi ve bu çerçevenin oturduğu dünya görüşü farklı olanlar, farklı sonuçlara ulaşıyor. Kaçınılmaz. Çünkü aynı kaynakta farklı yerlere bakıyorlar ve farklı somutları görüyorlar. Dünya görüşü ters olanlar, bir ilke olarak, ne kadar çok kaynağa bakarlarsa baksınlar, ağaçlara bakmaktan ormanı göremiyorlar. Ya da bir türlü ormandan içeri giremiyorlar. Dünya görüşü ve bununla tutarlı soyut çerçeve, ormanın anahtarı niteliğinde. Girdikten sonra, incelenen kaynaklar, daha doğru bir deyişle somutun zenginliği, başlangıç çerçevesini düzelterek doğrulamaya ve güçlendirmeye yarıyor. Bu çalışmada da, bilimsel araştırmanın bu temel ve üretici yöntemi uygulandı.

Kaynak denilince, İlhan Tekeli'yi hatırlamamak mümkün değil. Önce aynı zamanlarda bürokraside, sonra aynı üniversitede, şimdi de aynı işyerinde olmak üzere, İlhan Tekeli ile on beş yılı aşan arkadaşlığım süresince, en çok bu çalışmada yararlandım. Bir araştırmacının en büyük heyecanı, yeni bir kaynak bulmak, İlhan, hiç kullanılmamış birçok değerli kaynağı, ilk kez benim kullanmama izin verme cömertliğini gösterdi. Bu çalışmanın birçok tezini, İlhan'la tartıştım.

Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi, arkadaşım Artun Ünsal'ın yardımlarını da unutamam. Artun'la da çalışmanın bazı bölümlerini tartıştım. Artun Ünsal, ayrıca, çalışmanın yazımı sırasında yeniden bakmak ihtiyacını duyduğum birçok kaynağı sağlama işini de üstlendi. Ancak ne İlhan ne de Artun, çalışmayı, yazılı hale geldikten sonra görmediler. Buna karşın, Hacettepe Üniversitesi Öğretim Üyesi, arkadaşım Ergun Türkcan, çalışmanın önemli bir bölümünü okudu. Bölümlerin sonlarına ek konulmasını, Ergun önerdi. Önerilerini, mümkün olan ölçüde, yerine getirmeye çalıştım.

Adettir, fakat burada gerçekten gerekli. Temren ile Ömer, bu çalışmanın yazımı süresince, zaten çok az olan ev sorumluluklarımın tamamını üstlendiler. Temren, ayrıca daktilodan çıkanları düzeltti. Umarım, eksiksiz oldu.

Önsözün sonsözü, dil ile ilgili. Bir başka çalışmanın önsözüne yazdıklarım şunlar: "Türkçenin bilimsel yazın biçimi hala çok geri. Düşsel bir özelliği olmayan, gereksiz ölçüde çatık yüzlü, sıkıntılı ve takur tukur bir anlatıma sahip. İlk basımda bu alışkanlıktan kurtularak bilimsel yazını, bir ölçüde de

olsa, yumuşatabileceğimi düşündüm. Türkçe'nin anlatım gücünü artırmak, yeni anlatım olanakları sağlamak için dilin yapısı ile ilgili çaba, deneme ve çalışmalarımı burada da sürdürdüm. Değerlendirme, okuyucuya ve özellikle Türkçe'yi sevenlere ait. Kesinlikle Türk Dil Kurumu'na ait değil.

yalçın küçük
Ankara, Ekim 1977

yaratıcı emeği olanlara
şiirin dışında yalnızca inat
Büyük Şair'e
aşmak üzere
y. k.

Biliyorsunuz,
verdim ömrümü
en güzel
en olacak
en olması gereken şey için.
Fakat çoktur,
- sayılmayacak kadar -
aynı işi benden evvel
belki de benimkinden büyük bir inatla
yapanlar.

Nazım Hikmet
Bütün Eserler, Dördüncü Cilt s. 381 - 382

ÜÇÜNCÜ BASKI İÇİN BİRKAÇ SÖZ

Bu kitabın birinci baskısı için yazdığım önsözde şunlar yer aldı: "Burada kullandığım kaynakların, belgelerin, istatistik ve tabloların toptan yanlış olduğu gösterilmedikçe; ileri sürdüğüm tezler, yeni çalışmalarla çürütülmedikçe, Türkiye tarihi üzerine şimdiye kadar söylenmiş ve yazılmış olanların çok büyük bir bölümünü unutmak gerekecek. Bu yüzden bu çalışmayı şimdiye kadar kendisine sunulanlardan rahatsızlık duyanların okumasında yarar var. Piyasadaki klişelerden hoşnut olanlar için bu çalışmayı okumanın sağlayacağı, bir yarar yok." Bunlara ekleyeceklerim var.

İkinci kitabı tamamlayıp, birincisini genişletme hazırlıklarını bitirdikten sonra gördüğüm şu: Birinci kitap, fersiz bir ışıkla karanlıkta yürümeye veya sık ağaçlı bir ormanda yol aramaya benziyor. Her adımda çekingen, ürkek ve bir ölçüde korkak. Bir kayaya çarpıp devrilmemek veya bir kuyuya düşmemek için çekingenliği, ürkekliği ve bir ölçüde korkaklığı, yolunu arayan ve bulan biliyor. Ürkek ve bir ölçüde korkak da olsa, henüz stabilize olmayan, asfaltlanmamış bir yoldan ilk kez geçmenin heyecanını duyuyor. Başkalarına ne yaptı, bilemem; birinci kitap bana yol açtı. Üçüncü baskıda bu yolu pekiştirmeye ve asfaltlamaya çalıştım.

Ayrıca "Düzenin Oturması" adını taşıyan yeni bir bölüm yazdım. Burada, modern Türkiye'nin Osmanlı'dan 1923 yılında değil, 1930 yıllarında koptuğunu ileri sürüyorum. Türkiye, 1920 yıllarında, hala Osmanlı'yı yaşıyor. Ellinci yılını geride bırakan Türkiye, yalnızca 1930 yıllarında özgün olabiliyor. Bu bölümü, birinci kitabın önceki baskılarını okuyanların da okumalarının yararlı olacağını düşünüyorum.

Bu yeni bölümü yazarken 1930 yıllarını yeniden okumak ihtiyacını duydum. Bırakınız eski yılları, 1930'lu yıllarda yayınlanmışların bile ve üstelik Başkent Ankara'da ne kadar zor bulunduğunu, bir kez daha gördüm. Bunların bulunmasında TBMM Kütüphane Müdürü Hilmi Çelik yardımlarını esirgemedi. Teşekkür ediyorum.

Birkaç söze, "zata mahsus" ya da "kişiye özel" birkaç söz daha eklemek gerekiyor: Bu kitabın birinci baskısının okuyucuya ulaştığı zamandan hemen sonra, içinde bulunduğum politik harekette, belli bir kampanya ile karşı karşıya geldim. Bu kampanyayı iğrenç, tiksindirici, belden aşağı tezlerle süslü ve onurdan yoksun olarak niteleyebilirim. Bu kampanyayı yönetenlere, yanlı olarak, iddialarının birisini kanıtlayabildikleri takdirde tümünü kabul edeceğimi ve bunu en büyük tirajlı gazetede ilan edeceğimi bildirdim. Oralı olmadılar ve iğrenç, tiksindirici, belden aşağı tezlerle süslü ve onurdan yoksun kampanyalarını sürdürdüler. Bunları şunun için yazıyorum: Bu iğrenç, tiksindirici, belden aşağı tezlerle süslü ve onurdan yoksun kampanyayı, Türkiye Üzerine Tezler'in birinci kitabını ithaf ettiğim kimselerden hayatta olan iki kişi yönetti. Diğerleri ölmüş idiler.

Pişman değilim. İthaf sayfasını değiştirmiyorum, örnek olsun, 1975-1978 yılları arasında olduğum yerde olduğum için sadece kıvanç duyuyorum. Bu, bir mücadeledir. Mücadele durmaz. Çünkü yaşam durmaz. Toplum durmaz. Mücadele devam eder. Mücadeleye devam edenlerle birlikte devam edilir. Tek başına değil.

"Biz" yeni bir iş yapıyoruz. Türkiye'de, burada yeni demek, evrenseli bulmak ve aşmak demektir. Enternasyonal platformu bulamayan, bir ölçüde, bunu aşamayan, yeni olamaz. Geri ve sapkın olur.

"Biz", Türkiye'de, bir yeni iş yapıyoruz, örnek olsun, bu konuda, şöyle: Dünya mücadele tarihinde hep böyle oldu. Ortak mücadele ile bir kilometre taşına kadar birlikte koşanlar, yolları ayrılınca, birbirini hain ilan ettiler. Bu normal sayılabilir. Ancak bununla yetinmediler. Birbirinin doğdukları günden itibaren hain olduklarını ispata çalıştılar. Bu ispatın zaman aralığını ana rahmine düşme tarihine kadar götürenler oldu.

Bu, sağlıklı değil. Ancak bir geleneği var. Bu gelenek, ilk sosyalist ülkenin katmerli bir emperyalist kuşatma ile karşı karşıya olduğu, içerde sınıf mücadelesinin yüz derecede kaynadığı ve asıl önemlisi, leninizmi Batı Avrupa'nın komünist partilerinin bile kavramakta güçlük çektiği bir zamana kadar uzanıyor. Ancak bu zaman ve koşullar çok geride kalıyor. Şimdi dünya sosyalist sistemi yerleşmiş, sağlıklı ve güvenli bir biçimde ilerleyip genişliyor. Bu güveni "duymamız" gerek. Bu güveni duymadan hiçbir yere "gidemeyiz." Bundan böyle "yolumuzu" ancak böyle bir güven içinde "açabiliriz."

Aksi halde içine kapanık, kurumuş müridlerden oluşan küçük bir tarikat olmaktan "kurtulamayız". Bu geleneği bir kenara koymak "durumundayız." Çünkü mücadeleyi zayıflatıyor. Yığınların mücadeleye güvenini ortadan kaldırıyor. Ortak mücadeleye çıkanlardan bir bölüğünün belli bir kilometre taşında yoldan ayrıldığını söylemek ve anlatmak kolay. Bu, normal. Fakat yoldan çıkanların ana rahmine düştükleri zaman hain olduklarını söylemek ise çok zor. Bilim dışı. Diyalektik dışı. İnandırıcı olmaz. Üstelik gerek yok.

Herkesin hizmetini ve katkısını şükranla "anacağız." Birinci baskıdaki ithafta kullandığım deyimle, eksiği ile fazlasıyla." Yoldan çıkanlara "bakacağız." Eğer bununla yetiniyorlarsa, sorun yok. Yok, cansız vücutlarıyla yolu tıkamaya çalışıyorlarsa, kuşku olmasın, "yolumuzu temizleriz."

Bu "güvenimiz" var.

Yalçın Küçük
Ekim 1979
Karakusunlar Köyü, Ankara

DÖRDÜNCÜ BASKI İÇİN ÖNSÖZ

Bir tek biçim değişikliği yapıyorum. İthafı sadeleştirdim. Böylesinin daha geliştirici ve daha birleştirici olacağını düşünüyorum.

Arkadaşım Öznur Cündoğdu, dördüncü basımdan önce, Türkiye Üzerine Tezler'i yeniden okudu. Uzman görüşünü söyledi, göz önüne aldım.

Öznur'a teşekkürlerimi yazıyorum.

Yalçın Küçük
Ağustos 1985

Birinci Bölüm

BAŞLANGIÇTA TAKRİR-İ SÜKÛN

Orman Yasaları

Bu çalışmada Cumhuriyet tarihi üzerine yeni tezler ortaya atılıyor. Bir bölümü yüzeysel, bir bölümü ile daha derinlemesine. Kuşkusuz, yazarının anlayışına göre. Yüzeysel olanlar da önemsiz değil. Çünkü, Cumhuriyet ile ilgili birçok pek yüzeysel tez uzun yıllar yaygınlık ve etkinlik kazandı. Bu tür sığ tezlerden birisi, Cumhuriyetin yönetici ve kurucu kadrolarının var olan sınıflardan bağımsızlığı ve bu kadroların bilgisizliği ile ilgili. Cumhuriyet'in kurucu yönetici kadrolarının bilgisizliği üzerine çok yazı yazıldı. Özel olarak şöyle söylendi: Eğer Cumhuriyetin kurucu vs. yönetici kadroları, toplumsal gelişme ile ilgili olarak bugünkü bilgi donanımına sahip olsalar idi, Türkiye şimdi başka bir çizgide olacaktı. Uzun yıllar yaygınlık kazanan bu tez, kökten tutarsız.

Hem teorik olarak, hem de pratik olarak. Teorik tutarsızlık şurada: Cumhuriyet bir sınıfsal olay. Sınıf mantığı var. Bu mantığın belirlediği bir gelişme doğrultusu var. Cumhuriyet'in gelişme doğrultusunu, toplumdaki sınıfların karşılıklı güç dengesinden ve bunlar arasındaki mücadeleden ayrı düşünmek imkansız. Kadroların bilgi düzeyini ve donatımını da bu güç dengesinden ve mücadeleden bağımsız düşünmek mümkün değil. Bu yüzden, Cumhuriyet'in gelişme doğrultusunu, yönetici ve kurucu kadrolarının gerekli bilgilerle donatılmamış olmaları ile açıklamak kökten olanaksız ve tutarsız.

Teorik olarak söylenebilecekler, kısaca, bu kadar. Pratik olarak söylenebilecekler ise, çok daha fazla. Çok daha ileri. Pratik olarak bakıldığında, Cumhuriyet'in yönetici ve kurucu kadrolarının bilgi yetersizliğinden değil aşırı bilgi düzeyinden söz etmek gerek. Bir örnek, Mustafa Kemal'in kendisi. Mustafa Kemal, kendi sınıfsal konumunda, liderliğini, yaptığı burjuva-demokratik devrimde gerçekten çok büyük bir lider. Mustafa Kemal'in kişisel yaşamından, siyasal mücadeledeki üstün beceri ve yeteneklerinden öğrenilecek olanlar çok. Bugün işçi sınıfının siyasal mücadelesi içinde olanların da öğrenecekleri var. Bugün Mustafa Kemal'i, zamanının mümkün olan tek devrimcisi olarak göstermek ne kadar bilim dışı ise, Mustafa Kemal'in "bir Lenin olamayışına" bakıp dövünmek ya da Mustafa Kemal'i inkar etmek de o kadar bilim dışı. Cumhuriyet'in kuruluş mücadelesinin başlangıçlarında işçi sınıfının siyasal hareketinin içinde olan ve yönetici kadrolarını meydana getirenler vardı. Bunlar olmasaydı, işçi sınıfının siyasal hareketi bugün içinde bulunduğu düzeyde olamazdı. Bugün işçi sınıfının siyasal hareketi olmasa, Türkiye hiçbir zaman işçi sınıfının müttefiki emekçilerle kuracağı iktidar dönemini göremez. Bu dönem gelecek. Geldiği zaman da "resmi" tarih de yeniden yazılacak. Bu tarihte Mustafa Kemal'in yeri ve konumu, zamanında işçi sınıfının siyasal hareketi içinde yer alan ve zindanlara layık görülenlere göre değerlendirilecek. Ancak, bunun bir gün mutlaka yapılacağını bilmek, burjuva demokratik devrimin ve Kurtuluş Savaşı'ının lideri olarak Mustafa Kemal'in "büyüklüğünü" ve üstün siyasal yeteneğini inkar etmek anlamına gelmiyor. Bu açıdan bakıldığında da başta Mustafa Kemal olmak üzere Cumhuriyet'in yönetici ve kurucu kadrolarının yaygın tezin aksine, son derece bilgili oldukları görülüyor.

Kesinlikle rastlantı değil. Rastlantı olmadığını gösteren işaretler var. Türkiye'nin dünya siyasal mücadele sözlüğüne bir tek katkısı olduğu söylenebilir: Jön Türkler. Bugün bile zaman zaman günlük Batı basınına yansıyor. Pentagon'da, ya da zaferden önce Güney Vietnam'da yöneticiler arasında Jön Türk hareketi olduğu yazılıyor. Çok basit olarak, kütlelerin dışında ileriye dönük düzenleme hareketleri olarak anlaşılıyor. İttihat ve Terakki, Osmanlı'nın son dönemlerinde başlayan Jön Türk hareketinin doruk noktası. İttihat ve Terakki, zamanına göre son derece disiplinli bir siyasal hareket, Ordu'da, Mülkiye'de, Tıbbiye'de derin kökler bulabilmiş bir hareket. Çeşitli ırktan yönetici ve militanla-

rı bir araya getirebilmiş bir hareket. Cumhuriyet'in kurucu ve yönetici kadroları, bu büyük siyasal okuldan geçmiş kimseler. İttihat ve Terakki'nin içinde, yanında, arkasında ya da karşısında yer alarak bu okuldan ders almış kimseler. Hem örgütçülük hem de siyasal program olarak bu okuldan geçmiş kimseler. Burada, kapitülasyonların ve aşarın kaldırılmasının İttihat ve Terakki'nin tartışma programında yer aldığını söylemek yeter.

Sadece bu kadar değil. Mustafa Kemal dahil, Cumhuriyet'in kurucu ve yöneticilerinin olgunlaşma çağlarının yirminci yüzyılın başlarına denk düştüğünü söylemek mümkün. Bin dokuz yüz yılına dönüşle birlikte, Türkiye tarihinde yaygın grevler sahneye çıkıyor. Yirminci yüzyılın ilk yılları, grevlerin günlük yaşama girmeye başladığı bir dönem oluyor. İşçi sınıfının sendikal hareketi, yepyeni bir biçimde kendisini duyurmaya başlıyor. Osmanlı tarihinde yepyeni bir güç varlığını vurguluyor. Bu gücün yanında ya da karşısında olmak mümkün. Ama her siyasal harekette, şu ya da bu ölçüde, bu yepyeni gücü hesaba katmamak mümkün değil. Bu söylenenleri şöyle de özetlemek mümkün: 1920'lerin politik hareketleri, 1940 ya da 1950'lerin rahatlığına sahip değil. Mutlaka, şu ya da bu ölçüde, işçi sınıfı ve emekçi yığınların varlığını ve özlemlerini hesaba katmak zorundalar. Tıpkı 1960 ve 1970'lerin burjuva politik kadroları gibi.

1920'lerin ilk yıllarında Mustafa Kemal'in kendisine bağlı bir resmi komünist partisi kurma girişimlerini bu açıdan ele almak gerek. Yerli ve yabancı tarihçilerin sığ bir biçimde ortaya atıp yıllardır kullana geldikleri "Sovyetler Birliği'nden kredi alma" tezine fazla ağırlık vermemek gerek. Bu konu üzerinde ilerde durulacak. Şu anda söylenen, Cumhuriyet'in kurucu kadrolarının dünyadaki siyasal akımlarla ilgili olarak yeterli bilgiye sahip oldukları. Bu bilginin sanıldığından ve hatta gerektiğinden de fazla olduğu. Hiçbir neden olmasa bile, Mustafa Kemal'in siyasal rakibi Enver'in Karadeniz'in öbür yakasında olması, yeni dünyada neler olduğu sorusu ile ilgilenmek için yeterli idi. Ayrıca daha Cumhuriyet ilan edilmeden önce ilginç raporlar alındığı biliniyor. Bir zamanlar bolşeviklerle birleşen fakat iç savaşta karşı devrimci kuvvetlere liderlik eden Validov, Türkiye'ye ayrıntılı raporlar gönderiyor. "Komünizmin Marx zamanındaki ve zamanımızda Troçki tipindeki zevat tarafından temsil olunan safiyetini" kaybettiğine inanan Validov, kendisini hala bir "şarklı sosyalist" sayıyor ve Anadolu'ya gönderdiği raporlarda "esas akide olarak sosyalizmin artık hiç mağlûp olmayacağı" görüşünü savunuyor. Çok sonra Türkiye'de yayınlanan hatıralarında şunları yazıyor: "Osmanlıcaya benzetilmeğe uğraşılan Ortaasya Türk şiveleri karışımı Ur dilde yazılmış bu raporun Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından dikkatle okunduğunu, 1930 senesinde Atatürk'ün kendi ağzından öğrendim." (Prof. Zeki Velidi Togan, Hatıralar, İstanbul, 1989, sayfa 479 ve 480). Cumhuriyet'in kurucu kadrolarının olgunlaşma çağı bir başka bakımdan da ilgiye değer. Yirminci yüzyılın ilk yirmi yılı bir başka bakımdan ancak yaşanan dönemin son yılları ile karşılaştırabilir: Kurulan derneklerin sayısı bakımından. Kurulan derneklerin sayısını, bu derneklerin siyasetle ilgileri göz önünde tutulursa, siyasal yaşamın canlılığı ile açıklamak gerekiyor. Bu da pek normal. Büyük ve yaşlı bir imparatorluk gözler önünde can çekişiyor. İmparatorluğun can çekişmesi yine siyasal bir olay. Üstelik de büyük bir olay. Böyle bir dönemin son derece yetiştirici olduğunda hiç kuşku yok.

Bu yetişkinliğin hangi ölçüye vardığını gösteren örnekler son derece çarpıcı. Bu örneklerden birisi köylü-orman ilişkisi ile ilgili. Kurtuluş Şavaşı'nın başlangıcında, 11 Ekim 1920 tarihinde bir yasa kabul edilip yürürlüğe konuyor. Baltalık Kanunu adlı bu yasanın sayısı otuz dokuz. Aynı yılın Nisan ayında kurulan yeni Meclis'in ilk yasalarından birisi. Bu kadarı ilginç. Fakat daha ilginç yanları var. Baltalık Kanunu ile orman köylüsünün orman sahibi edilmesi ilkesi kabul ediliyor. Her köylüye, yakınındaki ormandan iki hektarlık bir bölüm temlik ediliyor. Köylü ailesi bunu istediği gibi kullanma hakkına sahip.

Şimdi bu Baltalık Kanunu'nun serüvenini incelemeden önce, Cumhuriyet'in kurucu ve yönetici kadrolarının bir değerlendirmesinden söz etmek gerek. Mustafa Kemal, 1919 yılında Doğu'daki Ordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa'ya bir telgraf çekiyor. Bu telgrafda şu değerlendirme de yer alıyor: "Siyasi zümrelerin şimdiye kadar menfaatleri uğrunda halkı bazike etmiş olmaları ahalide her türlü teşkilata karşı bir nevi ihtirazkarlık tevlid eylemiştir."[1] Değerlendirmenin bugünkü dille anlamı pek açık: Şimdiye kadar politikacıların, kendi menfaatleri için halkı oyuncak haline getirmiş olmaları, halkta her türlü siyasal örgüte karşı bir çekingenlik doğurmuştur.

Yola çıkarken elde böyle bir değerlendirme var. Kurtuluş Savaşı'nın örgütlenmesine eşraf ve mülk sahipleri daha büyük bir istek ve rahatlıkla katılıyor. Ama "halk"? Burjuva da olsun, her savaş ya da devrim "halk" olmadan olmaz. Bunların katılımını sağlamak gerekir. Baltalık Kanunu, bu yöndeki girişimlerden birisi. Orman köylülerinin yeni oluşan siyasal örgütlenmeye katılımlarını sağlamayı amaçlıyor.

Bundan sonrasının ne olduğunu, elli yıl sonra yayınlanan "resmi" bir kaynaktan okumakta yarar var. Şöyle: "Kanunda köylünün orman sahibi edilmesi prensibi esas alınmış ve her köylüye 2 hektar orman temlik edilerek tatbikatına başlanmıştır. Ancak ormanın değeri halkça takdir edilmemiş bulun-

duğu için bu tatbikat memleket namına çok büyük zararlara mal olmuş ve ormana tapu ile sahip olan köylü, çoluk ve çocuğu ile birlikte malını baltadan geçirerek kendisine verilmiş olan ormanı tarlaya çevirmiştir." Baltalık Kanunu çıkarılırken, sonucun böyle olacağından, her halde yasayı çıkaranların da kuşkusu olamazdı. Aynı kaynak, kaldığı yerden devam ediyor: "Üç yıl devam eden ve büyük orman kaybına sebep olan Baltalık Kanunu 1923 yılında Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra derhal durdurulmuş ve bir yıl sonra çıkartılan 15 Nisan 1924 gün ve 484 sayılı intifa kanunu ile orman ve köylü ilişkisi, ormanların takati esas prensibi dahilinde yeniden ve muvakkaten bir düzene bağlanmıştır."[2]

Lozan Antlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte, yeni bir yasa çıkarmaya bile gerek duymadan, yürürlükteki yasaya dayalı uygulama durduruluyor. Neden, çok basit olmalı: Cumhuriyet'i dışarıda legalize eden ve artık savaşların sürmesi olasılığını geri plana atan bir antlaşma imzalanmış durumda. Artık "halk" katılımına eskisi kadar gerek yok. Fakat resmi gerekçe başka. Resmi gerekçe olarak, Baltalık Kanunu'nun başlattığı uygulamanın ormanların tahribatına yol açacağının keşfedilmiş olması gösteriliyor. Ancak bu gerekçenin tutarlı ve inandırıcı olabilmesi için, Baltalık Kanunu'nu izleyen uygulamanın başka eller aracılığıyla aynı tahribata yol açmaması gerekirdi.

Baltalık Kanunu'nun yerine geçen 1924 sayılı yasanın uygulaması 1937 yılına kadar sürüyor. Aynı resmi kaynak, bu yeni uygulamayı da şöyle özetliyor: "Devlet, bu dönemde (1924-1937) birbirine eklenen ve yıllarca süren harplerle harabolmuş bir memleketin bitmek tükenmek bilmeyen ihtiyaçları ile karşı karşıya bulunmaktadır. Bu bakımdan hem orman mahsulleri ve hem de para bakımından çok büyük olan bu ihtiyacın karşılanmasında milli servet olarak ormanlardan faydalanma cihetine gidilmiş ve ormanlar yerli ve yabancı özel teşebbüsün istismarına açarak memleketin bir çok yerlerindeki iyi vasıflı ormanlar uzun ve kısa vadeli mukavelelerle satılmaya başlanmıştır." Ormanlar, yoksul orman köylüsünden alınıp yerli ve yabancı sermayedarlara veriliyor. Veriliyor da, Baltalık Kanunu'nun uygulamasıyla ortaya çıkan ve yeni uygulama ile önleneceği iddia edilen "tahribat" önleniyor mu? Aynı kaynak, yine kaldığı yerden şöyle devam ediyor: "Fakat bir süre sonra bu usulün getirdiği zararların büyüklüğü karşısında orman satışları, 1935 yılından itibaren kısmen frenlenmek ve kısmen de işletilmekte olan ormanlardaki kontrolün artırılması suretiyle 1937 yılına kadar devam etmiştir."[3]

Yoksul köylülerin ormanlardan yararlanmalarının doğurduğu sakıncalar çabuk farkediliyor. Ancak yerli ve yabancı özel teşebbüsün yaptığı tahribatın farkedilmesi daha geç oluyor. Çünkü, "bu dönemde (1924-1937) ormanlar müteahhitler tarafından işletilmiş ve satışlar da dikili ağaç halinde kesimden önce yapılmıştır."[4]

Baltalık Kanunu'ndan sonra gelen, 1924 yılında çıkarılan intifa yasası ile ormanlar, yerli ve yabancı özel sektöre peşkeş çekiliyor. Ormanlar ve orman işletmeciliği özel bir işletme alanı haline getiriliyor. Bu özel işletmeler arasında İş Bankası da var. İş Bankası, diğer iş alanlarının yanı sıra buraya da el atıyor. 1931 yılında Bafra'da kereste fabrikası kuruyor. Bu kereste fabrikası, 1937 yılında çıkarılan yeni ormancılık yasası uyarınca, fakat ancak 1944 yılında devlete devrediliyor. 1937 yılına ait 3116 sayılı ormancılık yasası, "devlet kendi ormanını kendisi işletir" ilkesini getiriyor. Ancak bu türden "ilerici" yasalara konulan "istisna" maddeleri ile, daima olduğu gibi, burada da bu ilkenin uygulaması zamana bırakılıyor. O tarihe kadar verilmiş olan imtiyazların on yıl daha korunabileceği 3116 sayılı yasanın maddeleri arasında yer alıyor.

1920 yılında yoksul köylülerin Kurtuluş Savaşı'na katılımlarını sağlamak gerekiyor. Lozan ile birlikte bu gerek, önemini azaltmış durumda. 1930'lar Türkiye'si toplumun her kesitinde işçi ve emekçiler üzerine yoğun baskı ve sömürü dönemini yaşıyor. Bu dönemde çıkarılan diğer yasalar gibi, 1937 yılına ait, 3116 sayılı yasa da emekçilerin haklarının gasbedilmesi yolunda önemli adımlar atıyor. Köylülerin, kendi ihtiyaçları içinde, ormanlardan yararlanmalarını önemli ölçüde sınırlandırıyor. Ancak ormanlardan, köy ortasından beş kilometre mesafedeki köylerin yararlanabileceği hükmünü getiriyor. Köylülerin kendi ihtiyaçları için söz konusu olan bu yararlanma da belli bir tarife dahilinde bedele bağlanıyor.

Hepsi bu kadar değil: "3116 sayılı Orman Kanununun getirdiği bir özellik de, 80-82. maddeleri uyarınca, ormansız bölgelerde köy ve belediyeler civarında, asgari 50 dekar büyüklüğünde ve mükellefiyet usulü ile ağaçlamalar yapılması idi." Kurtuluş Savaşı'nın başında köylülerin ormanlardan serbestçe yararlanma hakkı elde etmesiyle başlayan uygulama, on yedi yıl sonra köylülerin mükellefiyet usulü ile orman "yaratma" ile sorumlu tutulmalarına dönüşüyor. Bunun önemli bir "gelişme" olduğunu inkar etmek mümkün değil.

Bu mükellefiyet uygulamasının gelişmesi ve sonuçları ise şöyle: "1943-1948 yılları devresi zarfında toplam 414 köy ve belediye hudutları içinde, toplam 2464 hektarlık bir saha, mükellefiyet usulü ile ağaçlandırılmış oldu. 1950 yılından itibaren hızını kaybeden bu çalışmalara 1956 yılına kadar gene de devam edilmiş ve bu şekilde ağaçlandırılan saha miktarı, ancak 3325 hektara ulaşabilmiştir... Mükellefiyet usulü ile yaptırılan bu ağaçlandırma çalışmala-

rından, birkaç tanesi hariç, olumlu bir sonuç alınamamış ve bu uğurda harcanan zaman, emek ve para tamamen yok olup gitmiştir."[5] (Orman Bakanlığı, sayfa 356) 1956 yılında yürürlüğe giren 6831 sayılı orman kanunu ile mükellefiyet uygulamasına son veriliyor.

İş Yasaları

Birinci Büyük Savaş'tan sonra Talat Paşa yurtdışına gidiyor. İttihat ve Terakki iktidarı döneminde beklediği önemli görevlere getirilmeyen Mustafa Kemal Paşa, şimdi önemli işlere aday bir örgütlenmenin başında bulunuyor. Durumlar değişiyor. Durumlar değiştiği için, Talat Paşa ile Mustafa Kemal Paşa mektuplaşmaya başlıyor. İlhan Tekeli ile Selim İlkin, bu mektuplaşmayı gün ışığına çıkardılar. Bu mektuplar, her bakımdan ilginç. Talat ve Mustafa Kemal Paşalar, "birbirini karşıya almamak için son derece dikkatli davranıyorlar. Talat Paşa, yeni hareketin "dış bürosu" olmayı istiyor. Böyle mütevazı bir görevle, içerdeki mücadeleyi kontrol etme ve giderek hareketi yöneltme isteği arka planda kalıyor. Mektuptan açıkça anlaşılan böyle bir isteği Mustafa Kemal anlamaz, görünüyor. Talat ve Mustafa Kemal Paşaların mektuplaşması iki liderin karşılıklı olarak birbirini "idare" etmedeki üstün yeteneklerini sergiliyor.

İşin bu yanı bir tarafa. Talat ve Mustafa Kemal Paşa'ların mektuplarında son derece ilginç yanlar var. Talat Paşa'nın 22 Kanunuevvel 1919 tarihini taşıyan mektubunda şunlar da yazılı: "Asım Bey'in avdetinden evvel mümkün ise Küçük Refet Bey'i ve yahut o derece tanıdığım birisinin İsviçre veya Almanya'ya gönderilmesini ve bu mesai hakkında teat-i efkar edilmesini pek arzu ederim." Talat Paşa, böyle bir elçinin sağlayacağı yararları da açıklıyor: "Bu zat aynı zamanda sosyalist cereyanları da tetkik ve er geç Avrupa muhitinde pek büyük bir rol oynayacak olan bu cereyanlardan, bizlerin suret-i istifademiz hakkında da fikir edinebilir."[6]

Mustafa Kemal'in cevabı ise daha ilginç. Bolşevikliğin zor bir meslek olduğunu belirten mektup, "gerekirse bolşevikliği de biz yaparız" anlamına geliyor. 29 Aralık 1920 tarihini taşıyan Mustafa Kemal'in Talat Paşa'ya gönderdiği mektupta şu düşünceler yer alıyor: "Binaenaleyh vatanımızı parçalamak ve milletimizi İngiliz boyunduruğu altında görmek ihtimal-i meş'umu karşısında Bolşevik prensiplerini fi'len tatbik etmekte çare-i halas tahmin olunursa cihet-i tatbikiyesinde müşkilata rağmen bugün hakim olduğumuz kuvvete istinaden o hususa da tevessül etmek lazım gelebilir."[7] (İ. Tekeli - S. İlkin, aynı araştırma, sayfa 28)

Kurtuluş Savaşı yıllarının Türkiye'sinde bir sosyalist toplum kurulmasının güçlüklerini kabul edenler var. Türkiye işçi sınıfının siyasal hareketinin en özverili ve çaplı liderleri arasında yer alan Şefik Hüsnü Değmer, 1921 yılında şunları yazıyor: "Sınıfların kaldırılmasına, kolektif mülkiyete ve emeğin egemenliğine dayanan bir devrimden, ülkemizde zarar görmesi ve hoşnutsuzluk göstermesi muhtemel olanlar, ihmal edilebilecek kadar sınırlı bir sınıf halktır. Ne var ki, daha önceden de belirttiğimiz gibi, proletarya diyebileceğimiz emekçilerimiz arasında henüz bir dayanışma duygusu, bir sınıf bilinci uyanmamıştır. Esasen bizde, Marx'ın devrim için gerekli gördüğü maddi koşullar da henüz gerçekleşmemiştir. Buna dayanarak, Türkiye'nin başlı başına bir sosyalist devrim yapmasını mümkün sanmak ve bunu önermek, olsa olsa bir cinnet eseri veya ham hayalcilik olur. Bir sosyalist toplum, mutlaka bir büyük sanayi gerektirir. Ve bizde bu yoktur. Ancak ve ancak sanayii gelişmiş bir büyük devletin katılması ile ve pek uzun bir zamanda vücuda getirilebilir. Bu noktayı kaydedip muhtemel itirazların önüne geçtikten sonra, iddia edeceğiz ki, Türkiye bu koşulların oluşmasını beklemeden, yalnızca halk sınıflarının toplumsal şartlarına güvenerek, pek yakın bir gelecekte devrimini yapmak zorundadır; değilse bir sömürge halkı derecesine düşmeye razı demektir."[8]

Böyle bir ortamda Mustafa Kemal'in "resmi" Türkiye Komünist Partisi üzerinde durmak gerekiyor. Kurtuluş Savaşı'nın resmi yayın organı Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nin 31 Ekim 1920 tarihli sayısında resmi Türkiye Komünist Partisi'nin Genel Sekreteri Hakkı Behiç'in bir demeci yer alıyor. Şöyle: "Türkiye'yi, komünizme, halk kitleleri için muhakkak surette hayırlı olan geleceğine götürmek isteyenler, bolşevizm derecesinde süratli ve ateşli bir devrim için ne Rusya'daki tarzda bir doğuş ve hazırlanış, ne de böyle güçlü bir silah görmüyorlar. Aynı zamanda, esasında yukarı tabakadan yöneltilmesi gereken bu hareket yüksekten gelen bir mutlak idarenin Rusya'da bulunduğu gibi şiddetli ve inatçı bir karşı koymasına da rastlanmıyor."

Resmi Komünist Partisi, ilerici hareketin yukarıdan yöneltilmesi gereğini belirtiyor. Kurtuluş Savaşı'nın sonradan başarıya ulaşan yönetici kadrosu ise, bunun dışında hiçbir "komünist" harekete yaşam hakkı tanımak istemiyor. Genel Sekreter Hakkı Behiç ile Mustafa Kemal'in imzasını taşıyan ve "Batı Cephesi Komutanlığına" gönderilen 591 sayılı şifre son derece açık: "Parti resmen kurulmuş olup, faaliyetini tanzim ettiğinden ve eskiden kurulmuş olan gizli Yeşil Ordu teşkilatı dahi partiye dönüştüğünden dolayı artık bolşevizm, komünizm fikir ve esasları üzerinde hiç bir cemiyet veya heyetin fotoğrafı belge ve vesikanamesi olmaksızın kim olursa olsun, bir kişinin faaliyette bulunması da bırakılmayacaktır. Keyfiyet İçişlerine bildirilmiştir."[9]

Mustafa Kemal'in "Sevgili Yoldaş" başlığını taşıyan bu şifresi, resmi Türkiye Komünist Partisi kurulurken güdülen amacın Sovyetler Birliği'nden kredi sağlamak olduğunu ileri süren tezlerin, bir tarih körlüğü ile birlikte tarihi çarpıtma anlamına geldiğini açıklıkla ortaya koyuyor. Başka belgeler, soruna, biraz daha açıklık gösteriyor. 21 Ekim 1920 tarihli Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nin başyazısı "İki Komünizm" başlığını taşıyor. Şunlar yazılıyor: "Bir memlekette kapitalizmin zulmü dahilden değil de, hariçten gelecek olursa, o memlekette zenginle fakirin aynı zulme karşı birleşmesi kabildir... Anadolu'da Rusya'daki tarzda haşin ve kanlı bir proletarya diktatörlüğü tesisine lüzum kalmaksızın komünizm tahakkuk edecek ve belki de imha için sarf olunan kuvvetler ihyaya tahsis edileceği için Anadolu komünizmi daha feyyaz, daha müsmir neticelere doğru gidecektir." Şöyle devam ediyor: "Demek ki iki komünizm olduğu muhakkaktır. Ayrı ayrı esbap ve avamil altında tekevvün eden hareketler, aynı gayeye biri birine tamamen muvazi giden fakat mahiyeti şekliyesi itibariyle başka olan yollarla da erişebilirmiş, işte filozofların, alimlerin görmemiş ve söylememiş oldukları bir hususiyet, mesut hususiyet!"

Resmi Komünist Partisi'nin resmi yayın organı ise daha ileri gidiyor. Türkiye Komünist Partisi'nin resmi organı Yeni Gün'de Başyazar Yunus Nadi, resmi hareketin dışındaki ilerici hareketi "tahripkar" ilan ediyor: "Halihazırda komünist fikirlerin teşkil ettiği program, memleketimiz için sadece zararlı değil, aynı zamanda hatta tahripkardır... Şimdiki halde, biz memleketin menfaatleri için, kendi başlarına buyruk olarak hükümetimizin rızasını almadan gelen bütün tahrikçi ve propagandacılara karşı mücadele etmeliyiz. Bolşevizmi ancak Türkler getirebilirler ve bolşevizm ancak yukardan gelebilir."[10]

İşçi sınıfı hareketinin yurt dışındaki liderlik kadrosunun, resmi Türkiye Komünist Partisi'nin kuruluş amacını gerçekçi bir biçimde değerlendirdiğini söylemek zor. Bu konuda elde fazla belge yok. Bulunabilenlerden birisi Pavloviç'e ait. Pavloviç, kominternde görevli ve Türkiye ile ilgili gelişmeler konusunda oldukça bilgili. Pavloviç'in, diğer iki kişi ile birlikte yazdığı "Bağımsızlık Mücadelesinde Türkiye" adlı kitabı, 1925 tarihinde basılmış. Türkçeye çevrilmesi yararlı olan bu kitabın bir nüshası Türk Tarih Kurumu kütüphanesinde bulunuyor.

1825 yılında basılmış olan bu kitabın, Pavloviç tarafından kaleme alınan bölümünün 1921 başlarında yazıldığı anlaşılıyor. Pavloviç, incelemesinin bir bölümünde "şu sırada Mustafa Suphi ve arkadaşlarının öldürülmesini haber aldığını" ve derin üzüntüsünü belirtiyor. Pavloviç'in, Mustafa Suphi ve arkadaşlarına çok yakın olduğu açık. İncelemede Ethem'den "maceracı" olarak söz ediliyor. Mustafa Kemal'in kurduğu resmi Türkiye Komünist Partisi ise, İttihat ve Terakki liderlerine bağlanıyor.

Şöyle; "Türkiye'de ve genel olarak Doğu'da başlayan güçlü komünist hareketi kendi parti amaçları için kullanmak ve iktidara sağlam bir biçimde yerleşmek isteyen, İttihat ve Terakki Partisi'nin eski taraftarları, tüzüğü ile birlikte Türkiye Komünist Partisi'nin adını benimsemekle kalmadı ve Ankara'da bir Komünist Partisi Genel Merkez Komitesi kurdu."[11]

Mustafa Kemal'in kurduğu resmi Türkiye Komünist Partisi'ni, İttihat ve Terakki'nin bir girişimi olarak değerlendirmek, olayların zorlanması anlamına geliyor. Mustafa Kemal'in Talat Paşa'ya yazdığı ve içinde "gerekirse bolşevizmi de biz kurarız" ifadesi yer alan mektubu, resmi Komünist Partisi'nin kurulmasından iki ay sonrasına denk geliyor. Böyle bir durumda Mustafa Kemal'in kendi koruyuculuğu altında böyle bir partiyi, güven duymadığı, İttihat ve Terakki'ye terk etmesi düşünülemez. Ancak komünizmi seçinceye kadarki siyasal yaşamının İttihat ve Terakki ile, mücadele ile geçirmiş olan Mustafa Suphi'nin de böyle bir değerlendirme yapmış olması mümkün.

Mustafa Suphi'nin başkan olarak, Ethem Nejat'ın sekreter olarak imzaladığı Kasım 1920 tarihli mektup böyle bir izlenimi güçlendiriyor. Bu mektupta Mustafa Suphi, Mustafa Kemal'e şunları yazıyor; "Türkiye Komünist Fırkası'nın Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ni, emperyalist devletlerle savaştığı müddet süresince bütün gücüyle desteklemeğe, savaş cephelerinde zaaf ve dağılmağa sebep olacak her türlü aşırılıktan kaçınmaya karar verdiği gibi, zulüm ve iğtisaba karşı mücadele hislerinin halk sinesinde derinleşmesini sağlamak üzere Parti faaliyete geçmeye lüzum görmüştür ki, bunun kanuni şekilde cereyan etmesi için Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nce gereken müsaadenin esirgenemeyeceği ümit edilmektedir. TKP hakkında mektubumuzu takdim eden yoldaş bilgi verecektir."[12]

Mustafa Suphi, ya uzakta olduğu için, ya da İttihat ve Terakki ile fazla şartlanmış olduğundan, ya da her iki nedenle, resmi Türkiye Komünist Partisi'nin kuruluş amacını değerlendirmede başarısız kalıyor. Mektubundan kısa bir zaman sonra, Türkiye'ye hareket ediyor ve Trabzon'da arkadaşlarıyla birlikte hunharca katlediliyor. Ancak bu dönemle ilgili olarak daha sonra yapılmış incelemelerde resmi partinin kuruluş amacı daha gerçekçi bir biçimde ortaya konuluyor. Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi tarafından yayınlanan bir çalışmada şunlar yazılıyor: "Türkiye'de yükselen komünist hareketi dağıtmak ve kırmak amacıyla 1920 Ekim başında hükümet tarafından resmi 'komünist partisi' kuruldu." Aynı çalışma resmi partinin "emekçiler arasında İs-

lam ve pantürkizm ideolojilerinin doğuşunu yavaşlatmaya çabaladığını" da belirtiyor.[13] Yerli ya da yabancı veya hem yerli hem de yabancı bir çok tarihçi, resmi komünist partisi kuruluşunu, dış politika sorunlarına bağlamakta ısrar ediyorlar. Sovyetler Birliği'nden kurtuluş savaşı için maddi yardım alma endişesi ön plana çıkarılıyor. Ciddi bir ilerici hareket ve partisi varken, böyle bir amaçla" sahtesini kurma çabalarını tutarlı saymak mümkün değil. Bazıları da resmi parti kurma girişimlerini, emperyalist ülkelere "gözdağı" verme amacına bağlıyorlar.[14] Gerçek ilerici hareketin eylemlerini yasaklayıp liderlerini hunharca katlederek emperyalist ülkelere gözdağı vermenin imkansızlığının da kabul edilmesi gerekiyor. Resmi komünist partisi, yükselen ilerici hareketin önünü kapamayı amaç ediniyor. Doğrudan doğruya, İşçi ve emekçi yığınların, ilerici siyasal hareket etrafında birleşmelerini önlemeyi amaçlıyor. Bunun için gerekli her şey yerine getirilmeye çalışılıyor. Tıpkı İttihat ve Terakki'nin Ziya Gökalp'i "ideolog". Rıza Tevfik'i "filozof" yapması gibi resmi Türkiye Komünist Partisi de "yerli" bir Karl Marx buluyor. Başyazarlığını Yunus Nadi'nin yaptığı resmi Komünist Partisi'nin organı Yeni Gün'de bu "yerli" Marx için göz yaşartıcı şu cümleler yer alıyor: "Ali İhsan Bey, Karl Marx'ın dünya tarihi ile ilgili olarak yaptıklarını Türkiye tarihi üzerinde yaptı. Karl Marx'ın dünya tarihini incelerken sahip olduğu bakış açısı, Türkiye tarihinin araştırılması ve incelenmesinde Ali ihsan Bey tarafından benimsendi. Marx, tarihi inceleyerek insanlığın geleceğini belirledi; Ali İhsan Bey, Osmanlı tarihini inceleyerek Anadolu'nun yazgısını ve geleceğini ortaya koymaya çalıştı."[15] İlhan Tekeli ve Selim İlkin, yaptıkları bir inceleme ile "Kör" Ali İhsan olarak tanınan bu "meçhul" şöhretin yaşam öyküsünü de gün ışığına çıkardılar. (İlhan Tekeli-Selim İlkin, Kör Ali İhsanoğlu Bey ve Temsil-i Mesleki Programı, Birinci Taslak, Ankara, Teksir)

Resmi Komünist Partisi'nin kuruluşunu, Türkiye'deki komünizan hareketi kontrol altına almak isteğine bağlamak gerekli. 1920 yılının koşullarında Türkiye'deki komünizm hareketini bastırmak çok zor. Çünkü bolşevizmin prestiji çok yüksek. Türkiye'de bolşevizm bir "kurtarıcı" olarak görülüyor. Bu yüzden bilen ve bilmeyen, inanan ya da inanmayan komünist görünüyor. Bu, Türkiye Komünist Partisi'nin en önemli sorunlarından ve zaaf nedenlerinden birisi oldu. Çünkü, Türkiye Komünist Partisi'ne, komünizmin dışında neden ve arayışlarla girmek, eğer farkına varıp önlemi almazsa, sağlıklı bir bünyeye mikrop sokmaktan farksızdı.

Ancak böyle bir durum, kurtuluş savaşının burjuva demokrat ihtilalcileri için de sorun yarattı. Prestiji bu kadar yüksek bir hareketi, cepheden hücum ederek etkisiz hale getirmek imkansızdı. Mustafa Kemal ve arkadaşlarının siyasal deneyimleri, bu imkansızlığı anlamaya yetti. Mustafa Kemal, resmi Komünist Fırkası'nı kurmadan iki hafta kadar önce, *4* Ekim 1920 tarihinde, Enver Paşa'nın 26 Ağustos 1920 tarihinde Moskova'dan yazdığı mektuba cevap vermeyi gerekli gördü.

"Kardeşim" diye başladı. "Avrupa ahvali umumiyesine ve Şark'ta icrasına tashih ettiğiniz teşkilat ve neşriyata dair 26 Ağustos 1920 tarih ile Moskova'dan gönderdiğiniz mektubu aldım. Şark alemi üzerinde bile istirkap manevi nüfuzu tesise ve umumi harp yüzünden memlekette bozulan iktisadi muvazeneyi bu suretle iade ederek Bolşeviklik cereyanını Garbi Avrupa'da imhaya çalışan İngiltere hükümetinin pek mahirane olan bu azim teşebbüsüne fiili ve ciddi bir surette münaat ve mukavemet edebilecek yegane İslam hükümeti Türkiye devleti olduğu için Garp emperyalizm ve kapitalizminin en ziyade taarruz darbeleri bittabi Anadolu üzerine tevcih edilmiş bulunuyor."[16]

Mustafa Kemal, İngiliz emperyalizminin Anadolu'ya hücum etmesini bile Türkiye'nin bolşevizmin yanında olmasına bağlıyor. Enver Paşa'ya bu mektubunu "bir mektup da Almanya'da Talat Paşa'ya gönderilmiştir. Cenabı Hak cümlemize muvaffakiyetler ihsan eyliye" diye bitiriyor. Bunun, buradaki görüşlerinin, mektupların gittiği yerde yayılacağını düşünüyor olmalı.

Bolşevizmin prestijinin bu denli yüksek olması, Türkiye'de bolşevik harekete cepheden hücum edip bastırma imkanını kaldırıyor. Politik olmaktan çıkarıyor. Bu durumda Mustafa Kemal ve arkadaşları için tek yol, komünizan hareketi kontrol altına almak olarak görülüyor. Resmi Türkiye Komünist Fırkası'nın bu niteliğini gören yerli ve yabancı araştırmacılar parmakla gösterilecek kadar az. Hepsi, resmi Fırka'nın kuruluşunu Sovyetler Birliği'nden yardım almaya bağlıyorlar. Kesinlikle dayanaktan yoksun bu tür görüşlerin karşısında bir yabancı araştırmacı olarak George Harris bulunuyor. Harris uzun yıllar, Ankara'da ABD Büyükelçiği'nde görev yaptı. Adı, Türkiye'de ilerici basında CIA ajanına çıktı. CIA ajanları iki türlü oluyor. Bir bölümü yalnızca istihbarat yapıyor. Bir bölümü ise araştırma ve çözümleme yapıyor. Rusça ve Türkçe bildiği anlaşılan Harris'in bu ikinci türden bir CIA ajanı olduğunu kabul etmek gerekli.

Birinci türden de olabilir. Şunları yazıyor: "Komünizm, muhakkak ki bir kitle hareketi olamamış, bunu başaramamıştır. Yine de istiklal mücadelesinin ilk safhaları esnasında, bir yerde, komünistlerin iktidarı elde etmelerine hemen hemen ramak kalmıştı. Bu tarihte komünist liderler!, Anadolu ihtilal hareketinin başlıca askeri gücünü teşkil eden önemli partizan birlikleri ile özel bir ilişki kurmayı becer-

mişlerdi. Komünistlerin etkisine kapılmış bu güçlere, Ankara rejimine karşı öylesi bir kafa tutma, meydan okuma tavrı takındırmıştı ki, Atatürk filizlenmekte olan bu komünist hareketini kontrol altına alıp hizaya getirmek çabasıyla, kendi resmi Türk Komünist Partisi'ni kurmak zorunda kalmıştı."[17] Burada sözü edilen "önemli partizan birlikleri", Çerkez Ethem'in Kuvvay-i Seyyare'si oluyor.

Batı Cephesi'nde çelişiyorlar. Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa'nın, Çerkez Ethem kuvvetleri ile iyi anlaştığı biliniyor. George Harris kaldığı yerden şöyle devam ediyor: "Ancak Batı cephesinde, orduda, yüksek komuta heyetinde yapılan değişikliği takiben, yenilerde tensik edilmiş muntazam kuvvetlerin, meydan muharebesinde bu partizan birliklerini nihayet ezmeğe başarıncaya kadar, sözü edilen tehlike şiddetini muhafaza etti."

Ali Fuat Paşa Batı Cephesi Komutanlığından alındı. Moskova'ya sefir olarak gönderildi. Daha sonra yazdığı "Moskova Hatıraları" adlı anılarında şöyle dedi: "Ankara'da, bütün muzır bolşevik cereyanlarına Büyük Millet Meclisi hükümetinin istediği istikameti verebilmek için resmi bir komünist partisi kurulmuştu." Muzır, zararlı demek. 1920 yıllarında "kurtarıcı" sayılan bolşevizm, aradan yıllar geçince "muzır" oldu.

Araştırmacı Mete Tuncay, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Başkanlığında, MM Grubu Başkanı Hüsamettin Ertürk'ün arap harfleriyle yazılmış ve yayınlanamamış kitabının bir sayfasında Mareşal Fevzi Çakmak'ın kendi el yazısıyla bir notuna rastgeldiğini yazdı. Bu notta Mareşal şunları yazmış: "O tarihte Rusların Anadolu'da gizli Komünist faaliyetini kontrol edebilmek üzere, Mustafa Kemal de dahil olduğu halde cümlemiz, mesela Fevzi Yoldaş ismini alarak ve kırmızı tepeli kalpak giyerek bir komünist meclisi yapmıştık. Fakat Ruslar, millet ve vatan hissi ile meşbu bizleri hakiki bolşevik mefkureli saymayarak, Ethem gibi çapulcuları daha ziyade kendilerine yakın gördüğünden yeni faaliyetlere girişmiş ise de, Rus sefiri Upmal aleyhindeki şikayetler ve bu gibi hareketlere karşı yapılan takibat neticesinde, aleni komünist tahrikatına nihayet verilmişti."[18] Resmi Türkiye Komünist Fırkası'nın kuruluş amacının Sovyetler Birliği'nden yardım almak değil, mevcut komünizan hareketi kontrol altına alarak ortadan kaldırmak olduğu pek açık ortaya çıkıyor.

Resmi Türkiye Komünist Partisi'nin kuruluş amacını, Türkiye içindeki ilerici hareketleri saptırma ve kontrol altına alma isteği olmasının başka dayanakları da var. Kurtuluş Savaşı dönemi, Meşrutiyet dönemi gibi siyasal hayatın en canlı olduğu dönemlerden birisidir. Türkiye'de İkinci Meşrutiyeti izleyen beş yılda, 22 siyasal partinin kurulmasına karşılık, 1918-1923 döneminde 55 siyasal parti ortaya çıkıyor. Sadece ortaya çıkan 55 siyasal partiyi, hem sermaye sınıfı ve hem de emekçiler bakımından siyasal mücadelenin ne kadar canlı olduğunun bir göstergesi saymak gerekli.

Mustafa Kemal, grevleri yoğunlaşmış bir İstanbul'u bırakarak Samsun'a hareket ediyor. Kurtuluş Savaşı boyunca grevler ve tüm işçi hareketleri canlılığını koruyor: "1908 yılı işçi sınıfının tarihinde nasıl bir 'grevler yılı' olmuşsa, aynı şekilde, 1919-1923 dönemi de işçi hareketinin yabancı sermayeli kuruluşlara ve emperyalizme karşı örgütlenme dönemi olmuştur. İşçi Çiftçi Sosyalist Fırkası'nın kurulmasını (1919) izleyen bu dönemde İstanbul işçileri her yönden Kurtuluş Savaşı'nı desteklemiş, tünel, Şirket-i Hayriye, Haliç, Seyrüsefain, Şimendifer, Havagazı işçileri yabancı işverenlerden sürekli olarak zam isteğinde bulunmuşlar, 1921 yılının Eylül'ünde tramvay işçileri, 13 Ekiminde bir kısım Şark Demiryolu işçileri, 26 Ocak ve 8 Şubat 1922'de yine tramvay işçileri greve gitmişlerdir."[19]

İşçi hareketinin olduğu yerde burjuvazi, baskı ve saptırma yöntemlerinin birini, ya da duruma göre her ikisini birden kullanma yoluna gidiyor. Kurtuluş Savaşı'nın verildiği bir dönemde işçi ve emekçi yığınlar üzerine yoğunlaştırılacak bir baskının; savaşın şansını tehlikeye düşürmesi kaçınılmaz. Bunun için saptırma yöntemlerinin ön plana çıkması zorunlu. Kurulan Resmi Türkiye Komünist Partisi, bu yöntemin uygulama alanlarından birisi oluyor. Ancak, bunun yeterli olmadığı anlaşıyor. Bazı düzenlemelere ve ciddi vaadlere de ihtiyaç var. Baltalık Kanunu, orman köylülerine yönelik bir düzenleme de vaad oluyor. Ereğli Havzası maden işçilerinin hukukuna dair, 10 Eylül 1921 tarihli yasa, genel olarak işçilere yöneliyor,

Ereğli Havzası maden işçileri ile ilgili olarak çıkarılan yasanın ikinci maddesinin birinci fıkrası ile "maden işlerinde amelenin cebren istihdamını ve angarya suretiyle herhangi bir işe şevkini yasaklayan" hüküm getiriliyor. Böylece, Osmanlı'dan beri süregelen mükellefiyet ile işçilik, maden işçileri için yasal temelini kaybediyor. Bu yasaya kadar, mükellefiyet usulü ile özellikle Doğu Karadeniz bölgesinden getirilen işçiler, yazın açık havada, kışın ise damları ve etrafı yaş ağaçlarla kısmen örtülmüş kulübeler içinde yatmaya mahkûm ediliyordu.[20] 10 Eylül 1921 tarihli yasa, işverenleri, madenler çevresinde "amele koğuşları" yapımına mecbur ediyordu. Madenlerde çalışma süresini de 8 saat olarak saptayan bu yasanın önemli bir eksikliği vardı: Teftiş ve kontrol mekanizması. Böyle bir mekanizmanın olmaması halinde, getirilen hükümlerin kağıt üzerinde kalması kaçınılmaz. Fakat yine de işçiler için ileri bir adım olduğu ve belli vaadleri de beraberinde getirdiğinde kuşku yok.

Burada üzerinde durulması gereken bir nokta var. 10 Eylül 1921 tarihli yasa, belli bir bölgede ve belli işlerde çalışan işçiler için düzenlemeler getiriyor. Bu yüzden düzenlemenin sınırlı olduğu düşünülebilir. Düzenleme sınırlı olmakla birlikte işçi haklarını kabul etme yönündeki vaadin daha kapsamlı olduğu anlaşılıyor: "Bununla beraber, bir aralık Büyük Millet Meclisi bu tasarının hükümlerinin bütün işçilere teşmil edilmesi üzerinde durmuştur. Fakat Mecliste hükümet adına tasarının müzakeresini takip eden zamanın İktisat Bakanı, bütün işçilere şamil bir kanun tasarısının, hazırlanmakta olduğunu söyleyerek müzakere edilmekte olan tasarının şimdilik kömür havzasına inhisar ettirilmesinde fayda mülahaza eylemiştir."[21]

Kurtuluş Savaşı'nda vaad edildiği gibi hazırlanan işçi tasarılarının sonuçları üzerinde ilerde durulacak. Şimdilik, Takriri Sükûn Kanunu'nun Meclis'ten geçirilmesi sırasında Meclis'te işçilere grev hakkı vaad eden bir yasa tasarısının bulunduğunu söylemek yeter. Burada, bunların tartışmasına girmeden önce, biraz daha gerilere dönmek ve Kurtuluş Savaşı'nın yönetici kadrolarının izledikleri ittihat ve Terakki okulunun uygulamalarını değerlendirmek gerek.

"Burjuvazi hiçbir zaman halk kitlelerinin yardımı olmadan iktidara gelmiş değildir. Nitekim, Jöntürk burjuvazi de, emekçilerin sırtından iktidara gelmişti ve bunun için, hiç değilse iktidarının ilk günlerinde, emekçilere söz, basın, toplantı ve birlik kurma özgürlüğünü vermek zorunda idi. Demiryolları işçileri sendikaları, terzi, berber, şoför, garson, liman işçisi birlikleri v.s. kurulmuştu. Yurdu bir grev dalgası boydan boya kapladı. Bu grevler her şeyden evvel yabancı kapitalistlere karşı yönelmişti, Anadolu ve Trakya demiryolları işçileri, arkasından tütün işçileri, terziler, fırıncılar, hatta bazı müesseselerde çalışan memurlar dahi greve girişti."[22]

İktidara gelinceye kadar, işçi ve emekçilerin desteğini almak için bir takım vaadlerde bulunan burjuvazinin, vaad edilen hakların işçi ve emekçiler tarafından kullanılması ile ürkmesi ve bunları geri almaya çalışması kaçınılmaz oluyor. Kaçınılmaz olan da yapılıyor: Meşruti idare, daha başlangıcından itibaren bir çığ gibi karşısına dikilen bu olaylara karşı insaflı davranamamış ve işçilerin üstüne polis ve asker göndererek grevleri zorla bastırmıştır. Hükümet bir yandan bu hareketlerinde hukuki bir belgeye dayanmak gereğini duyduğu, bir yandan da yabancı sermayeye teminat vermek zorunda kaldığı için, 25 Eylül 1324 tarihinde Tatil-i Eşgaal Kanunu Muvakkatı'nı tanzim ve ilan etmekle grev dalgasının önünü alabilmiştir. 31 Mart olaylarından sonra kurulan sıkıyönetim, hükümetin bu yoldaki faaliyetine çok elverişli bir araç olmuştur. Sonra, Kanun-u Muvakkat'ın yerini alacak bir asıl kanunun hazırlanmasına girişilmiş ve Meclis-i Mebusan'da bazı protestolara rağmen, muvakkatinin ruhuna uygun Tatil-i Eşgaal Kanunu çıkarılmıştır: 27 temmuz 1325. Bu kanunda da geniş bir hizmet-i umumiye anlayışından hareket edilmiş, bu kavrama giren müesseselerde sendika teşkili men ve teşekkül etmiş sendikalar feshedilmiştir. Grev hakkı çok kısıtlanmış ve anlaşmazlıkların önce uzun bir uzlaşma sürecinden geçmesi öngörülmüştür. Bununla birlikte İttihat ve Terakki'nin siyasi hürriyeti büsbütün yok ettiği 1913 yılı ortalarına kadar bir takım işçi hareketleri devam edebilmiştir."[23]

İşçi ve emekçilerin de desteğini alarak iktidara gelen İttihat ve Terakki, 1909 yılında çıkardığı Tatil-i Eşgaal kanunu ile sendika ve grev hakkını ortadan kaldırmada çok büyük bir adım atıyor. Cumhuriyet'in yönetici kadroları, Lozan Andlaşması'nın belirginleşmesi ile iktidarlarını perçinlediklerini düşünüyorlar: "Mustafa Kemal 14 Ocak 1923'te bir yurt gezisine çıkarak 'Halk Fırkası' hakkında, yeni seçimlere giderken halkı aydınlatmak ve halkın tepkisini almak isteyecektir. İstanbul basını 'halk' sözünden tedirgin olmaktadır. Bu tedirginlik, 'yoksa Mustafa Kemal sınıf esasına dayalı bir fırka kurarak bolşevikliği mi getirecektir?' sorusu ile ortaya konulmaktadır. Oysa böyle bir telaşa gerek yoktur. Mustafa Kemal'in 'halkçılığı' Frunze'nin ziyaretindeki halkçılık değildir. Mustafa Kemal'in artık ne geniş halk yığınlarının desteğine, ne de Sovyetler Birliği'nin yardımına ihtiyacı vardır. İktidarını meşrulaştırmış ve kararlı hale getirmiştir. Buna paralel olarak halkçılık anlayışı da dönüşüm göstermiş ve İttihat ve Terakki döneminin halkçılığının sınırlarına çekilmiştir."[24]

Bunların dışında bir nokta daha var. Kurtuluş Savaşı ile birlikte tüm Cumhuriyet döneminde sürekli olarak kullanılan yöntemlerden birisi olan işçi sendikalarının başlarını satın alma ya da "mutemet" kimseleri getirme yönteminin de İttihat ve Terakki döneminin bir "keşfi" olduğu görülüyor. Kısa dönemli ittihat ve Terakki iktidarı, daha sonraki burjuva iktidarlarına çok zengin bir siyasal deneyim demeti bırakıyor. Şöyle: "İttihat ve Terakki, şovenist Türkiye burjuvazisinin partisi olarak iktidara yerleştikten sonra, gelişen sosyalist ve sendikal hareketlere karşı, açıkça, sert bir mücadeleye başladı. Sosyalist basına uygulanan baskıdan daha önce söz ettik. İşçi hareketinin belli liderlerine uygulanan baskı daha sert oldu. Parti lideri Ahmet Salim İstanbul'da öldürüldü; Tevfik Nevzad yurtdışına göç etmek zorunda bırakıdı; S. Faik ve M. Hasip, Anadolu'nun derinliklerine sürüldü. Bunların yanında Jöntürkler, sendikal hareketi kendi ellerine alabilmek için her çareye başvurdular. Bu amaçla milliyetçi yarı mesleki örgütlere para yardımı yaptılar; birçok sendikanın yönetimine de işveren ya da on-

ların ajanı türünden 'kendi adamlarını' getirerek yarı-resmi örgüt haline çevirdiler."[25] Sendikaların yönetimine işveren ve hükümet adamlarını getirme, tüm Cumhuriyet döneminde sık sık hatırlanan bir yöntem oldu.

Kurtuluş Savaşı başlarken, özellikle işçilerin yoğun olduğu İstanbul'da güçlü işçi hareketleri görülüyor. 1919 yılında İstanbul'da, büyük çoğunluğu işçi isteklerinin kısmen kabul edilmesiyle sona eren 30 grev gerçekleştiriliyor, İstanbul'daki işçi hareketlerinde işçilerin salt ücret artışları ile yetinmedikleri görülüyor. İşçi hareketlerinde öne sürülen istekler arasında şunlar da var: Sekiz saatlik çalışma günü, gece çalışmalarında çift yevmiye, sağlık hizmetlerinin sağlanması, kadın ve çocuk işçilerin çalışma koşullarının düzenlenmesi, işçi çocukları için parasız eğitimin sağlanması.[26]

İstanbul işçilerinin sekiz saatlik çalışma günü istediği zamanda, ortalama çalışma süresi 14 saat. Bu ortalama içinde, fırınlarda çalışan işçilerin günlük çalışma süresi 20 saate kadar çıkıyor. Yılda 5-6 ay süren tütün işçilerinde ise çalışma süresi 7,5 ile 9,5 saat arasında değişiyor.[27]

Sovyetler Birliği Ulusal Ekonomi Komiserliğinin bültenine göre, 1923 yılı Kasım ayında Türkiye sanayiinde işletme ve işçi sayısı şöyle oluyor.

Sanayinin Alt Sektörleri	İşletme Sayısı	İşçi Sayısı
Metalürji	3272	8021
Besin	1273	4493
Tekstil	20057	35316
Taş ve Kil	704	3612
Ağaç İşleme	2067	8007
Ayakkabı	5348	17964
Kimya	337	803
Toplam	33058	76216

Kaynak: M. Pavloviç - V. Gurka - Kryaşin - F. Raskolnikov, *Bağımsızlık Mücadelesinde Türkiye,* Moskova, 1925, sayfa 127

Bu tablonun, özellikle işçi sayısını olduğundan daha az göstermiş olması mümkün. Kurtuluş Savaşı'nın hemen sonrasında bir çok işletmenin daha küçük kapasite ile çalışmasını normal karşılamak gerekir. Ancak böyle bir durumun muhtemel etkileri ne olursa olsun, Kurtuluş Savaşı'nda ve sonunda Türkiye'deki sanayi işçisinin büyük boyutlara ulaşamadığına şüphe yok. Bütün bunlara karşın, işçi hareketinin canlılığı ve talep düzeyi ile bilinç düzeyinin yüksekliği son derece ilginç.

İşçi hareketinin canlılığı sadece grevlerin yoğunluğu ile ortaya çıkmıyor. Aynı zamanda örgütlenme biçimiyle de kendisini belli ediyor. İşçi sınıfı partisinin eylem halinde olması bir yana, sendikal örgütlenmenin ortaya çıktığı görülüyor. 1920 yılında İstanbul İşçileri Milletlerarası Birliği kuruluyor. Bu Birlik, sendikalardan oluşmuyor. Fakat sendikalar içinde kendi hücrelerini meydana getiriyor. Aynı Birlik, 1921 yılında Kızıl Profintern'e üye oluyor. Hükümet, 1 Mayıs Günü'nün kutlanması için bildiri dağıtılmasını bahane ederek 1923 yılında İstanbul Milletlerarası İşçi Birliği'ni kapatıyor. Fakat işçi hareketinin canlılığından olsa gerek, kendi eliyle ve kendisine yakın Sendikalar Birliği'ni kuruyor.[28] Ancak Hükümet eliyle kurulan bu birliğin de daha sonra işçi hareketinin etkinliğine girmesi ve kapatılması kaçınılmaz oluyor.

Anadolu'daki çatışma sona erer ermez, örgütlenmenin Anadolu'ya yayıldığı görülüyor. 1922 yılı Ekim ayında Türkiye Halk İştirakiyun Partisi'nin insiyatifi ile Mersin'de Klikya işçileri konferansı toplanıyor. Bu konferansa, Adana, Tarsus ve Mersin proletaryasının temsilcileri katılıyor. Kızıl Profintern'in kayıtlarına göre, Konferans'ın aldığı kararların bir bölümü şöyle: "Batı emperyalizmine karşı mücadelesinde hükümetin iç ve dış politikasını destekleyen, bu mücadelede oğullarını veren Türkiye işçi sınıfı, hükümet, emekçilerin çıkarlarına ters hareket ettiği, iç reformları yavaşlatmaya devam ettiği zaman, işçi sınıfının hükümetten desteğini çekmek zorunda kalacağını açıklar. İşçi sınıfı, kendisine, diğer sınıflarla eşit haklar tanınmasında kararlılıkla ısrar eder."[29]

Silahlı çatışmanın sona ermesi, işçi sınıfı hareketinin örgütlerinin yayılmasına yeni olanaklar getirirken, hükümetin de bu harekete karşı baskı ve terör kullanmasını gündeme sokuyor. Kurtuluş Savaşı'nın silahlı çatışma yanının tamamlanması, işçi ve emekçilerin desteğine olan ihtiyacı azaltıyor. Türkiye Halk İştirakiyun Partisi'nin kapatılması, silahlı çatışmanın tamamlanmasından hemen sonra gerçekleştiriliyor. 1922 yılının Eylül ve Kasım ayları arasında 300 komünist ve sendika yöneticisi tutuklanıyor. Bu baskı ve terör üzerine 5 Kasım-5 Aralık 1922 tarihleri arasında Moskova'da toplanan Dördüncü Komintern Kongresi, "Türkiye'nin Komünistlerine ve Çalışan Halkına" bir çağrı yayınlıyor. Bu çağrıda şunlar var: "Emperyalizmle uyuşmaya hazırlık olarak, Milliyetçi hükümet, sizin gerçek temsilcilerinizi yok etmek ve onları dışardaki dostlarından ayırmak istemektedir. Komünist Enternasyonalin Dördüncü Kongresi bu barbarca hareketi protesto eder ve emperyalizmin jandarması rolünü oynamayacak, emperyalizm ve irticaya karşı döğüşe devam edecek ve çalışan Türk kütlelerinin lehine demokratik reformları gerçekleştirecek herhangi bir hükümet veya siyasi partiyi desteklemek arzusunda olduğunu, resmen ilan etmeyi kendisine vazife sayar... Unutmayın ki, yoldaşlar, zindanın karanlığı devrimin güneşini asla söndürmez."[30]

İstanbul'un Kemalist güçlerin eline geçmesiyle birlikte, baskı ve terör İstanbul'da da uygulanmaya başlıyor. Baskı ve terör için, 1 Mayıs 1923 tarihinde dağıtılan bildiri gerekçe olarak kullanılıyor. Hükümet. 1 Mayıs 1923 tarihinde dağıtılan bildiride "TBMM hükümetini ıskat ve meşruiyetine isyanı tazammum eden... Hükümet şekli hazırını düşman tabiriyle işaret ve işçi saltanatından açıktan açığa bahis ve icraat-ı hükümet aleyhine ameleyi tezahürata teşvik... Komünist rehberlerini zindanlara atan Türkiye burjuvazisinin kahrolmasını temenni... hükümet-i haziranın şeklini tebdil ile yerine komünist bir hükümet ikame etmek üzere ameleyi azim ve şiddetle mücadeleye sevk ve tahrik" görerek aralarında Türkiye İşçi Çiftçi Sosyalist Fırkası başkanı, genel sekreteri de bulunan yirmi kişiyi tutukluyor.[31] Daha önce işaret edildiği gibi Milletlerarası İşçi Birliği kapatılıyor.

Ancak tüm bu baskı ve teröre karşın, işçi sınıfı hareketinin kökünün kazınılmadığı anlaşılıyor. Bulgaristan'da yayınlanan Rabotniçeski Vesnik gazetesi, İşçi Birliği'nin kapatılmasına rağmen sağlam bir çekirdeğin kaldığını ve bunların da illegale geçtiğini yazıyor. İşçilere ve grevlere düşman bir tutuma sahip olan ve İstanbul'da yayınlanan İkdam gazetesi, Ankara'da İktisat Bakanı Mahmut Esat'ın "grevcilere müsamahakar" bir politika izlediği için istifaya zorlandığını belirtiyor. Fethi Okyar, yabancı basına verdiği demeçte, "hükümetin, başlangıçta grevleri barışçıl yollarla durdurmaya çalıştığını, bunların sonuç vermemesi halinde kanunları bütün şiddetiyle uygulayacağını" söylüyor.

Bütün bunlar görece güç dengesinde, işçi sınıfının mücadelesinin burjuva hükümeti için hesaba katılması gereken bir sorun olduğunu ortaya koyuyor. Ancak baskı ve terörün yetmeyeceğinin o zaman da anlaşılmış olduğunu gösteren işaretler bulunuyor, işçi sınıfı hareketini, devrimci çizgisinden saptırmak için, sosyal reformizmden de medet umuluyor. Uluslararası sosyal reformizmin önde gelen ismi R. Mac Donald Türkiye'ye geliyor. Ziyafetler veriliyor. Bu ziyafetlerin birinde yaptığı ve 21 Ekim 1923 tarihli Hakimiyet-i Milliyet Gazetesi'nde de yayınlanan konuşmasında şunları söylüyor: "Ben gericiliğe de devrime de karşıyım, işçi güçlü olmalıdır, ama, adalet sınırları içinde yönetilmelidir. Bunu sınıfsal bölünmelere yol açmadan gerçekleştirmelidir."[32]

1925 yılı yine İstanbul proletaryasının grevleriyle başlıyor. Değirmen işçileri, tramvay işçileri, gaz şirketi işçileri greve çıkıyor. İşte bu zamanda hükümetin iş yasaları çıkarmayı hatırladığı görülüyor. Burada, birisi kanunlaşan, diğeri kanunlaşmayan iki iş yasa tasarısı ortaya çıkıyor. 21 Ocak 1925 tarihinde kabul edilen Hafta Tatili Yasası, hükümetin, işçileri de düşündüğü izlenimini vermek için atılmış bir adım oluyor. Fakat çıkarılan yasanın, adının Hafta Tatili Yasası olmasına karşın, hafta tatilini de bütün öğeleriyle birlikte getirmediği görülüyor. Birçok istisna maddesi var. Bir kez, uygulanma alanı pek sınırlı. Yasa, ancak büyük kentlerdeki işçiler için geçerli. Burada bile, "açık hava" çalışan işçilerin, hafta tatiline ihtiyaçları olamayacağı düşünülüyor. Yasanın mantığına göre, açık havada çalışan işçiler hep "tatil yapıyor" olmalı. Bu yüzden hafta tatilinden yararlanamıyorlar. Bunun dışında geçici ve mevsimlik işçiler de hafta tatili uygulamasının dışında bırakılıyor.

Daha önemlisi, hafta tatili ücretli değil. Hafta tatili yasası çıkarılıyor, fakat, bu tatilden yararlanmak isteyecek işçiler, ücretlerinden yoksun edilecekler. Ücretlerin son derece düşük olduğu bir ekonomide, ücretten yoksun olma koşuluna bağlanan bir hakkın, hak sayılamayacağı açık. Bu arada, bu tür bir "hakkın" Türkiye'de 1925 yılı Mart ayına kadar geçerli olduğuna işaret etmek gerek. Mart 1952 tarihine kadar, hafta tatili ücretsiz olarak uygulandı. Bu tarihten itibaren yarım gündelik ücrete bağlandı. Yine ilginç: Türkiye'de ücretli hafta tatili, 1960 yılının ilk aylarında, 27 Mayıs'tan hemen önce yasalaştı. 27 Mayıs'la son bulan Menderes Hükümetleri'nin de, 1960 yılının ilk aylarında bir yandan "Sosyalist Parti" kurma girişimlerine karşı çıkmazken, diğer yandan da, işçilere tam ücretli hafta tatilini tanımak durumunda kalması, üzerinde durulmaya değer. 1920'lerin ilk yılları ile 1960 yılının ilk ayları arasında, belli sınırlar içinde kalan, bir paralellik görülüyor.

Kanunlaşan yasa tasarısından söz edildi. Kanunlaşmayan yasa tasarısından da söz etmenin zamanı geldi. 1925 yılında, Büyük Millet Meclisi'nde görüşülen Umumi İş Kanunu Tasarısı var. Bu kanun tasarısı, hükümetin, işçilere de haklarını tanıyacağı izlenimini vermede Hafta Tatili Kanunu'ndan çok daha önemli bir yere sahip. Takrir-i Sükûn Kanunu'nun çıkarıldığı ve uygulamaya konduğu bir zamanda bu tasarının, Meclis komisyonları arasında dolaştırılıp durması, her halde bir rastlantı sayılmamalı. Sayılamaz. Bu tasarı, işçi sınıfını şaşırtmak için 1924 yılında Meclis'e sevkediliyor. Doğu'daki Kürt isyanı gerekçesiyle çıkarılan Takrir-i Sükûn yasası ile işçi sınıfı örgütlerine darbe indirildikten ve işçi sınıfı önderleri hapislere konduktan sonra 1928 yılında geri alınıyor.

Ereğli Havzası İş Kanunu Meclis'te görüşülürken, 1921 yılında, bu kanunun tüm işçileri kapsamı içine alacak biçimde geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması istekleri karşısında, hükümetin, böyle bir tasarının hazırlanmakta olduğunu açıkladığına daha önce değinilmişti. Böyle bir hazırlık 120 maddeden meydana gelen Mesai Kanunu adı altında, 1924 yılında Meclis'e sunuluyor. Meclis'in çeşitli komis-

yonlarında incelenen ve Ticaret Komisyonu'nda 39 maddeye indirilerek, İş Mecellesi adı verilen tasarı, Türkiye Büyük Millet Meclisi gündemine kadar geliyor. Ancak Meclis Genel Kurulu'nda, grev hakkını kabul eden, çalışma süresini 10 saat olarak saptayan bu kanun tasarısını kimse savunmuyor, hükümet kendi tasarısını benimsemiyor ve 1926 yılında tasarı geri alınıyor. 1926 yılında Meclis'te bu tasarı benimsenmez iken ve hükümet kendi tasarısını geri alırken, 1926 tarihli Medeni Kanun'un kabul edildiği hatırlanmalı. "Devrim" kanunu olarak yıllardır üzerinde söz edilen bu kanunun "borçlar hukukunu" düzenlediğini ve toprak üzerinde özel mülkiyet haklarını ilk kez güvence altına alarak kamu topraklarının toprak ağalarının mülkiyetine geçirmenin yasal hükümlerini getirdiği de hatırlanmalı. Osmanlı medeni kanunu olan Mecelle'nin yerine, kapitalist özel hukuk hükümlerini getiren Cumhuriyet Mecellesi olarak Medeni Kanun yasalaşırken, "İş Mecellesi" lehine konuşacak ne bir hükümet ne de bir milletvekili bulunabiliyor. Cumhuriyet'i bir asker - sivil bürokratların "devrimi" olarak gösterenler ve hala göstermeye çalışanlar, ciddi olarak yeniden düşünmek zorundalar.

"Cumhuriyet Hükümetleri", iş yasa tasarıları hazırlamaya devam ediyor. 1929 yılında İktisat Vekaleti, yeni bir tasarı hazırlıyor. Devlet Şûrası'na, şimdiki adı ile Danıştay'a gönderilen tasarı, Meclis'e ulaşamıyor. 1932 yılında, sınıfsız bir toplum yaratma ideolojisinin Kadro Dergisi ile yayılmak istendiği bir zamanda, Âli İktisat Meclisi yeni bir tasarı hazırlıyor. Devlet Şûrası'na giden ve Meclis'e sunulan bu tasarıda grev ve lokavt, sendika kurma hak ve hürriyetleri kabul ediliyor. Günde sekiz, haftada 48 saat çalışma süresini öngören bu tasarı da kanunlaşamıyor.[33]

Ceza kanununa faşist İtalya'dan ithal edilen 141-142. maddelerin konulduğu, işçi sınıf ideolojisinin yayılmasının ve örgütlenmenin ceza hükümleri ile yasaklanmak istendiği bir zamanda yeni bir iş kanunu tasarısı hazırlanıyor ve kanunlaşıyor. Bu değerli araştırmacının "Amerikalılar, işçilere güvenlik getiren 1936 tarihli İş Kanunu'ndan şikayetçi olmuşlardır."[34] dediği bu kanun işçilerin grev yapma hakkını elinden alıyor. İşçilerin grev yapma hakkını yasaklayan bir kanunun, nasıl olup da "işçilere güvenlik getiren" bir kanun olarak nitelenebileceğini anlamak gerçekten çok güç.

Fakat 1924-1928 tarihleri arasında Meclis'te kanunlaşmayacak bir iş kanunu tasarısının bulunmasını anlamak o kadar güç değil. Hafta Tatili yasasından iki ay sonra, 4 Mart 1925 tarihinde Takrir-i Sükûn Kanunu çıkıyor. Bir maddelik bu kanunun ilk ve son maddesi şöyle: "İrtica ve isyana ve memleketin içtimai nizamını, huzur ve sükûnunu ve emniyet ve asayişini ihlale sebep bilumum teşkilat ve tahrikat ve teşvikat ve teşebbüsat ve neşriyatı hükümet, Reisicumhurun tasdiki ile, re'sen ve idareten men'e mezundur. İşbu fiillere katılanları İstiklal Mahkemesi'ne verebilir."

Takrir-i Sükûn yasasının Doğu Anadolu'da kürt şeyhlerinin çıkardıkları isyanı bastırmak için düzenlendiği hep söylenir. Kanunun bir amacının Şeyh Sait İsyanı'nı bastırmak olduğu biliniyor. Tarihler de bunu gösteriyor. İsyanın başlangıcı 11 Şubat 1925. İsyan ile Takrir-i Sükûn yasası arasında bir ay bile yok. Yalnız, bu arada ilerde incelenmek üzere geçerken değinilmesi gereken bir nokta daha var. 1925 yılının 15 Şubatında başlayan Doğu Anadolu'daki Şeyh Sait İsyanı ile 4 Mart tarihindeki Takrir-i Sükûn yasası arasında bir önemli kanun daha çıkarılıyor; Aşar vergisinin ilgası. Aşar vergisinin ilgasının da 17 Şubat 1925 tarihine rastlamasını bir rastlantı saymamak gerek. Çünkü İttihat ve Terakki Meclis-i Mebusa'nında da ilgası istenmiş olan aşar vergisi 1920-1923 parlamentosunda tam 28 kez tartışılıyor.

Takrir-i Sükûn düzeni, Cumhuriyetin ilanından iki yıl sonra, iktidardaki burjuva-demokrat ihtilalciler için bir hesaplaşma dönemi oldu. Çok çeşitli cephelerde hesaplaşmalar yapıldı. Kimi kökten, kimi geçici sonuç verdi. Bu hesaplaşmada İstiklal Mahkemeleri, birer terör aracı olarak çalıştı. Bu dönemde kurulmadı. Fakat en çok bu dönemde işledi. Takrir-i Sükûn döneminin içine giren İzmir Suikastı ile Şeyh Sait İsyanı, yaygın bir terörün gerekçesi oldular. İstiklal Mahkemeleri kurulurken bu "mahkemelere Millet Mahkemesi ismini vermek isteyenler olduğu gibi Terreur Mahkemesi denilmesini ileri sürenler de olmuştu."[35] İstiklal Mahkemelerine terör mahkemeleri adı verilmesini isteyenler, Takrir-i Sükûn düzenini gördülerse, çok fazla haksız çıkmadıklarını anlamışlardır.

Takrir-i Sükûn düzeni içinde hesaplaşma, sınıfsal olduğu kadar kişisel ton da taşıdı. Mustafa Kemal ilk önce beraberce yola çıktığı "Büyük Paşalar" ile, bunların bir bölümü ile, hesaplaşma yollarını aradı. Mustafa Kemal için böyle bir hesaplaşmanın kökleri çok daha gerilere gitti. 1922 yılı Temmuz ayında Meclis'te, Mustafa Kemal'e başkomutanlık verilmesi önerisi ciddi engellerle karşılaştı. Mustafa Kemal henüz yeterli güven yaratmış ve kurtuluş savaşına katılanlar üzerinde otoritesini kurmuş olmaktan uzaktı.

Mustafa Kemal bir sıkıntılı günde yüksek komuta mevkiindeki arkadaşlarından yardım aradı. "Akşam, Gazi Paşa, Hüseyin Rauf Bey'le beni kendi otomobiline alarak, Keçiören'e götürdü. Refet Paşa'nın köşkü, eski Ankara'nın en büyük ve en güzel binalarından biri idi. Birinci katta zemini taş bir hol, ikinci kata çıkmak üzere başlayan merdivenin başında

bir havuz vardı. Bizi ta bahçe kapısında karşılayan ev sahibi, işte bu havuzun başında hakikaten mükellef bir sofra hazırlamıştı. Sofranın etrafında, Gazi Paşa, Hüseyin Rauf Bey, Refet Paşa ve ben olmak üzere, dört kişi oturmuştuk."[36] Hamidiye Kahramanı Rauf Orbay ile Mustafa Kemal ve kurtuluş savaşının önde gelen iki paşası bir araya gelip sofrayı kuruyorlar.

Mustafa Kemal soruyor: "Öyle ise ne tavsiye edersiniz? Onları nasıl tatmin edebilirim?" Cevap veriliyor ve verilen cevabı alıyor: "Türlü şayiaların çıkarıldığı şu günlerde, Meclis, gerek şahsınız ve gerekse memleket hakındaki istikbale matuf samimi düşüncelerinizi öğrenecek olursa, pek az istisnası ile bütün mebusları ve hatta herkesi eskisinden daha ziyade etrafınızda bulacaksınız. Bundan şüphe etmeyiniz." Mustafa Kemal, kendisine yapılan "tavsiye" ile ilgili olarak hiç kuşku duymuyor: Yüksek komutanların, kendisini, kurtuluştan sonra hiçbir siyasal emeli olmadığı konusunda taahhütte bulunmaya zorladıklarını, net bir biçimde, anlıyor.

Bir gün sonra da anladığını Meclis kürsüsünden ifade ediyor. Şöyle konuşuyor: "Efendileri Makamı riyasetinizde bulunmakla mubahı olan acizleri; o gün iki kere mes'ut olacağım, ikinci saadetimi temin edecek olan husus, benim bundan üç sene evvel, mukaddes davamıza başladığımız gün, bulunduğum mevkiye rücu edebileceğim imkanı olacaktır. (Alkışlar) Hakikaten sinei millette, bir ferdi millet olmak kadar dünyada bahtiyarlık yoktur." Mustafa Kemal, pek edebi konuşuyor. Fakat istenen taahhütü yapıyor, işler bitince ve sonuç alınınca, bu işe başladığı yere döneceğini ilan ediyor.

Böyle bir taahhüt aldıkları için paşalar memnun olmalı. Mustafa Kemal de sıkıntılı. Bir gün hesaplaşılacak. Bu sofrada olan paşalar ve olmayan paşalar hesaplaşacaklar. Mustafa Kemal'in liderlik şansını terk etmesini isteyenler ile Mustafa Kemal hesaplaşacak.

Şu doğru değil: Terakki Perver Fırka'yı Mustafa Kemal kurdurmadı. Ancak Takrir-i Sükûn düzeninde hesaplaşma zamanının geldiğine Mustafa Kemal karar verdi. Kendisinin liderliğini çok önceden kabul etmemiş olan ne kadar paşa varsa hepsini İstiklal Mahkemesi'nin önüne çıkardı. İstiklal Mahkemesi Başkanı ile Kazım Karabekir arasında şöyle bir sorgulama geçti. Başkan "benim kanaatime göre, bu gibi fırkalara memleketin tahammülü yoktur" dedi. Karabekir "hayır... ben aksi kanaatteyim... memleket demokrasiye layıktır, millet müdriktir" cevabını verdi. Başkan devam etti: "Ona şüphe yok, elbette memleket müdriktir. Ancak bu tarzdaki fırkalar sonralarında defterlerini malûmatınızı seyyiat ile kapatıyorlar." Kazım Karabekir şu cevabı verdi: "Kabahat kimin? Fırka kurdurmamak, hükümetin elinde idi. Halbuki kurulurken 'çalışınız, biz de böyle diliyorduk, memlekete lazımdır, mübarek olsun, Allah muvaffakiyet versin' diye bizi hararetle teşvik ve teşci edenlerin başında hükümet vardı. Sonra ne oldu."[37] Kazım Karabekir çok doğru söylüyor. Hükümet isteseydi önleyebilirdi. Önlemedi. Terakki Perver Fırka kuruldu. Takrir-i Sükûn düzeninde, kuruluşu, kuranların aleyhine kullanıldı.

"Büyük Paşalar" ölümden döndüler. Terör mahkemesi "büyük paşalar" için idam hükmetmedi. Fakat "büyük paşalar" gerekli hükmü öğrendiler. Bundan sonra korkmasını öğrendiler, Mustafa Kemal'den değil. İsmet Paşa'dan korkmasını öğrendiler. İsmet Paşa, İzmir'e koştu. "büyük paşalar" için verilen tutukluluk kararını kaldırmaya kalktı. İsmet Paşa'yı da tutuklamakla tehdit ettiler. Fakat "büyük paşalar" bundan sonra ve buna rağmen sadece İsmet Paşa'dan korktular. Korktukları için seslerini çıkarmadılar. Sadece sessiz kin duydular. Kendilerini kurtarmaya geldiği için olsa gerek, İsmet Paşa'yı hiç affetmediler.

Terakki Perver Fırka, zamanın "sağ" muhalefeti oldu. Böyle sayıldı ve hesaplaşıldı. Kişisel ve sınıfsal hesap düzlemleri iç içe girdi. Burada kalmadı. Ortadaki basına yansıdı. 6 Mart 1925 tarihinde Tevhidi Efkar, Son Telgraf, İstiklal gibi gazeteler kapalı idi. Sonra ortada olmayana sıra geldi. Sebilürreşat kapatıldı. Tabii Aydınlık ve Orak-Çekiç kapatıldı.

9 Mart'ta kapatma işlemi devam etti. İzmir'de Sadayı Hak, Trabzon'da İstiklal ve Kahkaha ile İstanbul'da *Presse du Soir* kapatıldı. 15 Nisan tarihinde ise Tanin, yayını durdurmak zorunda kaldı. Bakanlar Kurulu karar aldı.

Sonra sıra, sırası gelenlere geldi. Aslında burada yazılırken, sıra tersine çevrildi. "Yüreğim tıpkı o takip edildiğimi sandığım akşamki gibi kötü, alçak, hızlı atıyor. Gazeteler, İstanbul'da, Ankara'da komünistlerin yakalandığını, İstiklal Mahkemesi'nde yargılanacaklarını, ele geçmeyenlerin de şiddetle arandığını yazıyordu. Ele geçmeyenler arasında ben de varım."[38] Nazım Hikmet, otobiyografik romanında Takrir-i Sükün'u böyle anlatıyor.

Aslında burada sıra tersine çevrildi. Çünkü, "ilk olarak solculara karşı harekete geçildi. Otuz üç kişi tutuklanarak İstiklal Mahkemesi'ne verildi. İçlerinde Sadrettin Celal Antel'in de bulunduğu altı kişi yedişer yıla, aralarında Şevket Süreyya Aydemir'in de bulunduğu altı kişi onar yıla, Nazım Hikmet ve Şefik Hüsnü Değmer gibi yakalanamamış olanlar on beşer yıla mahküm edildiler."[39] Takrir-i Sükün, sola hücum ile başladı.[40]

Takrir-i Sükün, iki yıl için getirilen bir düzen oldu.

İki yılda hesaplaşmanın biteceği hesaplandı.

1927 yılında ise, bir tedbirlilik gereği olmalı, iki yıl daha uzatılması kararlaştırıldı. Meclis'te bu isteği Başbakan İsmet İnönü dile getirdi ve savundu. Tutanaklarda yer alan konuşmasına şunları söyledi: "Gelecek yıllarda da Takrir-i Sükün Kanunu'nun yararlarından yoksun kalınmaması düşüncesindeyiz. Bu takdirde, süreleri bitmekte olan İstiklal Mahkemeleri'nin yeniden kurulmalarını istememek imkanı olacağını da görüyoruz. Böylece, milletin gerçek isteğine, samimi sevgisine dayanarak egemenliğini yürüten Büyük Millet Meclisi'nin yeni seçiminde, daha çok huzur ve sevgi ile milletin oyuna başvurulmasına da imkan verileceğini kabul ediyoruz. Ve bütün bu nedenlerle Takrir-i Sükün Kanunu'nun iki yıl daha yürürlükte kalmasını teklif ediyoruz."[41] İsmet Paşa, bu sözlerle, Takrir-i Sükun düzeninin iki yıl daha uzatılmasını istedi.

İstemekte yetinmedi. Aynı konuşmasında 1925 yılında Takrir-i Sükün yasasının neden çıkarıldığını da acıkladı. Burada "açıkladı" demek fazla bir anlam ifade etmiyor. İkiyüzlülük kaldırıldı ve itiraz ortaya çıktı. Böyle söylemek daha doğru olacak. İtiraf, İsmet Paşa'nın ağzından, şöyle oldu; iki yıl önce karşısında bulunduğumuz olayların en önemlisi Şeyh Sait Ayaklanması ile beliren eylem değildi. Asıl tehlike, memleketin genel yaşantısında meydana gelen karışıklıktı, anarşik durumdu. Bu, memleketin birçok zamanlardan beri politik yaşantısına musallat olan başlıca derttir. Memleketin gelişip ilerlemesine ve samimi düzeltme isteklilerinin bütün çabalarına engel olan budur. Ve bu, küçük çıkarları işletmeye alışmış soysuz aydınlarsa, vicdan özgürlüğünü başkalarının vicdanına saldırmak için araç sayan politikacıların faaliyetidir." Malum söz burada hatırlanmalı: Şecaat arzederken sirkatin söyler. Türkçesiyle, yiğitliğini anlatırken hırsızlığını söylüyor. Şeyh Sait İsyanı altın bir gerekçedir, deniliyor. Asıl hedef "soysuz aydınlar" ve "vicdan özgürlüğünü başkalarının vicdanına saldırmak için araç sayan politikacılar" oluyor.

Birincisi, TKP üyesi aydınlar; ikincisi, Terakkiperver Fırka yöneticisi paşalar. İsmet Paşa devam ediyor: "Asıl tehlike, anarşistlerin, karıştırıcıların sağlıklı insan topluluklarının kafasına durmadan vurmalarında ve fakat düzenbaz bir saldırıcı olarak 'Ne vuruyorsunuz?' diye bağırmalarındadır. Aldığımız tedbir, yalnız Doğu'daki davranışın değil, memleketin gelişip ilerlemesine başlıca engel olan sosyal düzendeki karışıklığın ortadan kalkmasını da sağlamıştır." Gerçekten de öyle, Takrir-i Sükün düzeninden sonra Türkiye'nin sosyalist hareketi, uzun yıllar değerli aydın sıkıntısı çekti. Nazım Hikmet, nerede ise, bir istisna oldu. Gerçekten de İsmet Paşa'nın dediği gibi oldu. Takrir-i Sükün düzeninden sonra, uzun yıllar kurtuluş savaşına katılmış paşalar politikadan uzak durdular.

Takrir-i Sükün böyle bir hesaplaşmayı başlattı. Uzatma isteği üzerinde İsmet Paşa'dan sonra hiç kimse konuşmadı. Hiç kimse ağzını açmadı. Oylandı, kabul edildi, uzatıldı.

Takrir-i Sükun bir hesaplaşma dönemi oldu. Her türlü hesaplaşma yapıldı. Sınıfsal, siyasal ve hatta kişisel. Mustafa Kemal, Takrir-i Sükün düzeninin sessizliğinde, 1925 yılı Ağustos ayının beşinde, karısı Latife'den boşandı. Nasıl evlendiği ise, Türkiye Üzerine Tezlerin ikinci kitabında yazıldı.

Halka Açık Bir Şirket

Takrir-i Sükün düzeni, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adı altında siyasal harekete dönüşen ve daha çok ithalat ve ihracat işlerinde ihtisaslaşmış büyük ticaret burjuvazisinin siyasal muhalefetini tahrip etmeye olanak sağladı. Ancak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın muhalefetini ortadan kaldırmak, ithalat ve ihracatla uğraşan büyük ticaret burjuvazisinin etkinliğini ortadan kaldırmak anlamına gelmedi. Şu nedenle: "Mamafih kemalistler, gericilerin siyasal muhalefetini kırmakla birlikte, kompradorlara ciddi ekonomik bağımlılık içinde kaldılar. Ulusal savaş bitince Anadolu tüccarı ilk önce dış ticareti öğrenmeye çalıştı. Halbuki dış ticaret işlerinde İstanbul burjuvazisi çok güçlü idi. Batı ile eski bağlantıları, ticaret tecrübesi ve birikmiş sermayesi vardı. Yapılanların hepsi, kompradorları atan ve dış dünya ile ilişkilerde onların yerini alan Anadolu burjuvazisinin, sosyal ilişkilerde onlarla uyuşmasına ve politik olarak onlara yaklaşmasına yaradı."[42]

Ortada bir örnek var: Türkiye Milli İthalat ve İhracat Anonim Şirketi. Bu şirketin öyküsü o kadar öğretici ki, buna, bir örnek demek mümkün değil, Buna, bir "özellik", Cumhuriyetin bir "eğilimi" demek gerek. İstiklal Mahkemesi Savcısı olarak idam cezası isteyenlerin, istiklal Mahkemesi başkanı olarak on beşer yıllık mahkumiyetleri vermek için bir an bile düşünme ihtiyacını duymayanların, aynı zamanda, nasıl ithalat ve ihracat şirketi adamı Miller'in, yukarıya alınan, gerçekçi değerlendirmesine yeni boyutlar da getiriyor. Savaşın bitmesinden hemen sonra ve hatta savaş bitmeden önce sadece Anadolu tüccarlarının değil, Kurtuluş Savaşı'nın yönetici kadrolarının da dış ticaret de dahil ticareti öğrenmeye çalıştıkları görülüyor.

Türkiye Milli İthalat ve İhracat Anonim Şirketi'ni anlatmak çok kolay. Çünkü anlatılmış durumda. Selim İlkin, Türkiye'de ve ilgili yabancı ülkelerde bulunabilen tüm kaynakları inceleyerek bunu yapmış durumda.[43] Buradaki tüm alıntılar, bu değerli incelemeden yapılıyor. Selim İlkin'in, kendi görüş ve değerlendirmeleri dışında, yalnızca asıl kaynaklar gösteriliyor. Burada, bu çalışmanın ay-

rıntılı bir özeti yapılıyor. İlkin, incelemesinde, şirketi, İttihat ve Terakki mensuplarına bağlama eğiliminde, fakat Şirket'e, İttihat ve Terakki damgasını vurmaya imkan yok. Çünkü, şirketin kurucuları arasında bulunan İttihat ve Terakki mensuplarının önemli bir bölümü, Yunus Nadi örneğinde olduğu gibi, artık tümüyle yeni hareketin mensubu haline gelmişler. Küçük bir bölümü de İzmir Suikastı gerekçesiyle temizleniyorlar.

"Şirketin kurucuları arasında 54 milletvekili ve 37 tüccar önemli yer tutmaktadır."[44] Ancak Şirket, çeşitli tepkiler üzerine 1 Temmuz 1923 tarihli Hakimiyet-i Milliye ve 9 Temmuz 1923 tarihli Vatan gazetelerine verdiği ilanda hem şirketin kurucuları içindeki milletvekili sayısını yükseltmekte, hem hissedarlar hakkında bilgi vermektedir. Şöyle: "Şirketimizin kurucuları içerisinde 115 değil, daha fazla mebus vardır. Fakat hepsi de şirketlerden ürkmüş olan halkımıza rehber olabilmek gayesi ile iştiraki kabul etmişlerdi. Hissedarlarımızın büyük bir kısmı kahraman ordumuzun binbaşı ve daha yüksek rütbeli subaylarından ibarettir. Heyet-i Vekile azalarının da hissedar olduğu doğru değildir... Düşmanla çarpışırken memleketin iktisadi istiklalini sağlamak için kurulmuş olan şirkete dağ başlarında" siper içlerinden para göndermeyi ihmal etmeyen ve bu gibi halktan kurulu bir şirketin ne dereceye kadar inhisar yapabileceğinin hükmünü, işin içyüzünü sorup anlamadan yazı yazan beylere terk ediyoruz."

Araştırmacı İlkin'in, araştırmasına ek olarak verdiği şirketin kurucu ortaklarından bir bölümü ise şöyle: İzmir mebusu Yunus Nadi, İzmir tüccarlarından İstanköylü Müftüzade Şükrü Kaya, Burdur mebusu Soysallıoğlu İsmail Suphi, Eskişehir tüccarlarından Bölgerzade Mehmet Kazım, Kütahya mebusu sabıkı tüccardan Nail, Lazistan mebusu Osman Nuri, İzmir tüccarlarından Alâiyelizade Mahmud, Kırşehir mebusu Hoca Müfid, Diyarbakır valii sabıkı tüccardan Bedrettin, Zafer ticarethanesi sahibi Yusuf Ziya, tüccardan Erzurumlu Necip, Erzurum mebusu Hüseyin Avni, Bolu mebusu Tunalı Hilmi, İçel mebusu Haydar Lütfi, Ziraat ve Ticaret nazır-ı sabıkı Mustafa Şeref, İstanbul tüccarlarından İmamzade Neşet, Sivas mebusu Emir Paşa, İstanbul tüccarlarından Sadıkzade Ruşen, Ceyhan kaymakamı Cemal, Polatlı tüccarlarından Tekelizade Mustafa, Siirt mebusu Mustafa Sabri. Bunlar ve diğer kurucular, Türkiye Milli İthalat ve İhracat Anonim Şirketi'ni, "Büyük Taarruzun zaferle neticelenmesinden, Türk süvarilerinin 9 Eylül'de İzmir'e girmesi ve son düşman kuvvetlerinin 17 Eylül'de Bandırma'dan gemilere binerek Anadolu'yu terk etmelerinden hemen sonra, 19 Eylül 1922 yılında Ankara'da" kuruyorlar.[45]

Ancak, 1 milyon 6 yüzbin lira sermayeli Şirket'in kuruluş hazırlıklarının Büyük Taarruz'dan da önce başladığı anlaşılıyor. 25 Temmuz 1922 tarihli Hakimiyet-i Milliye, "yabancı memleketlerde doğrudan doğruya ithalat ve ihracat ticareti yapmak ve getireceği malları limanlarda ve büyük şehirlerde yaptıracağı mağaza ve depolarda bulundurarak toptan ve ucuz fiyatla satmak ve memlekette istihsal edilen ticari malları dış piyasalara satmaya aracılık etmek maksadı ile, kurulması düşünülen İthalat ve ihracat Genel Şirketi hakkında İktisat Vekili Mahmut Esat Bey başkanlığında, cereyan eden tartışmalar neticesinde memleketin tasarlanan bu müesseseye şiddetle ihtiyacı takdir ve kabul edilmiş vilayetlere, ticaret odalarına ve Anadolu'da mevcut şirketlere telgraf çekilerek düşünceleri sorulmuştur" haberini veriyor. 26 Temmuz 1922 tarihli Hakimiyet-i Milliye'de "Merkezi Ankara olmak üzere, Anadolu İthalat ve İhracat Anonim Şirketi adı ile yüz bin lira sermayeli ve 25 sene süreli bir şirketi kurmak üzere Ali İhsan Bey ve arkadaşları tarafından İktisat Vekilliğine müracaat" edildiği bildiriliyor.

28 Temmuz 1922 tarihli Hakimiyet-i Milliye, İktisat Vekili Mahmut Esat'ın başkanlığında yapılan bir diğer toplantıda ulaşılan sonucu özetliyor: "Memleketimizin iktisadi istikbalini temin etmek ve bilhassa ithalat ve ihracat ticaretini toptan olarak yapmak suretiyle araya giren aracı elleri ortadan kaldırmak ve gerek memleketin ürettiği malları doğrudan doğruya Batı piyasalarına satmanın mümkün olacağı ve bunun büyük faidesi ittifakla kabul ve teslim olunmuştur." Bütün bu haberler, Şirket'in yeni rejimin bir şirketi olduğunu gösteriyor ve zaten rejimin resmi yayın organında bu amaçla yer alıyor. Ancak Şirketin kurucularının bununla da yetinmedikleri görülüyor. 9 Kasım 1922 tarihli Hakimiyet-i Milliye'ye verilen ilanda "Milli iktisadımızı geliştirmek gayesiyle milli hükümetin yardımına dayanarak teşekkül etmiş olan Şirketimiz kayıt işlemine başlamıştır. Milli gayenin elde edilmesi uğruna dökülen kanların heder olmaması için iktisadi sahada kafi bir muzafferiyet elde edilmesi lazımdır." deniliyor. Hükümet desteği tekrar vurgulanarak "halkın" hisse senedi alması isteniyor.

Şirket'in tüzüğü var. Bastırılıyor, derhal Fransızcaya çevriliyor. Bu da bastırılıyor. Dış ilişkileri ön planda tutulduğu için normal tüzükte Şirket'in amacı yazılı. Ancak Şirketin amacı, 19 Kasım 1922 tarihli Hakimiyet-i Milliye'ye verilen ve daha sonraki tarihlerde de tekrarlanan ilanda, çok daha açık: "Türk'ün ekmeği ile büyüyüp, Türk vatanına kazandıkları paralarla kurşun atıp, Türkiye'nin, Türk'ün mahvına çalışan ve vatanımızın en zengin aksamını yaktırıp yaktırmağa ve kardeşlerimizin şahadetine vasıta olan ve kahraman ordumuzun muzafferiyetini müteakip endişeye düşürerek vatanımızdan çekilip gitmekte olan Rum ve Ermenilerin tabiyet değiştirerek dört ay sonra daha dehşetli hırs ve intikam-

la memleketimize gelmesini arzu etmeyenler; gidenlerden kalan işlevlerini kendi esnaflarımız kendi ellerine teslim edebilmek gayesiyle teessüs eden Türkiye Milli İthalat ve İhracat A.Ş.'den acele hisse almak için İstasyon Caddesi'ndeki idarehanemize müracaat etsinler."

Şirket, hisse senedi satmak için ilan üstüne ilan veriyor. 12 Aralık 1922 tarihli Hakimiyet-i Milliye'deki "mülazımlardan itibaren her kıymetli zabitimize bir meraba-i varidat" başlıklı ilanda şunlar var: "Görev namına hayatını ortaya koyan subay ve askerin bu görevi yapmaktan başka bir endişesi yoktur. Fakat öte tarafta hayatın öyle hadiseleri, safhaları vardır ki kıymetli vücutların ifa ettikleri vazifelere at başı beraber gider. Subay hayatı ne kadar hor görürse görsün bilmelidir ki onun bir ailesi, bir validesi, bir ihtiyar pederi, bir veya birçok evladı vardır. Vatanın içinden, milletin özünden doğan şirketler, subaylarımız için en meşru ve en güvenli gelir kaynağıdır."

Böyle bir Şirket'in kuruluşunun, emperyalist merkezlerde "yankılar" uyandırdığı görülüyor. Bu yankıların derinliği ve genişliği, en azından 1920'lerin başlarında emperyalizmin Türkiye pazarları ile ne kadar yakından ilgilendiğini göstermesi bakımından da ilginç. Böylece sosyal reformizmin önde gelen ismi Mac Donald'ın Türkiye'ye ziyaretinin, Ali Fethi Okyar'ın hükümet adına yabancı sermayeye, sürüp giden grevleri önleyeceği konusunda, güvence vermesinin de boşuna olmadığı anlaşılıyor. Londra'da yayınlanan *Morning Post*, 6 *Ocak* 1923 tarihli sayısında, Lozan'da Leslie Urquhart adlı bir İngiliz tarafından Türkiye İnkişafı İktisadiyesi Şirketi'nin (Corporation for the Economic Development of Turkey) kurulduğunu bildiriyor. 8 Ocak 1923 tarihli Morning Post gazetesinde ise Orta Doğu'da Ticari Sürpriz: Türk-Yahudi İşbirliği" başlığıyla yayınlanan yazıda ise, Türkiye Milli İthalat ve İhracat Anonim Şirketi'ne hücuma geçiliyor. Şöyle: "Anadolu'daki Yunan yenilgisinden sonra Türklerin duygularında bir değişme olduğu ve yabancıları ülkeden defetmek için her türlü çareye başvurdukları görülmektedir. Yabancı şirketlerin Türkiye'den tedricen çekilmelerini sağlamak düşüncesiyle bir Türk Ticaret Birliği'nin kurulmak üzere olduğuna inanmak için her türlü sebep mevcuttur. Bu, bütün-ülke çapında ticaret banka ve sigortacılığın tüm kollarında çalışmayı amaçlayan milli bir tasarıdır. Kısaca buna, savaş döneminde hükümetin desteği ile gelişen ve ülkenin ticaretini elinde bulunduran Türk-Yahudi işbirliğinin yeniden örgütlenmesi olarak bakılabilir. Türklerin yeni gümrük koyarak yabancı ticaretini ortadan kaldırmaya çalışmaları endişe yaratmaktadır. Bu hedefe ulaşılacak olursa, Türkiye Pazarları fiyatları sözü geçen Birlik tarafından denetlenen kalitesiz yerli üretim ile dolup taşacaktır."

Emperyalizm, Türkiye pazarının, "kalitesiz yerli üretim ile dolup taşması" olasılığını endişe ile karşılıyor. Böyle "içten" bir endişenin ancak Türkiye İnkişafı İktisadiyesi Şirketi ile "işbirliği" yapılarak giderilmeye çalışıldığı, birazdan, görülecek. Şimdi Londra'dan gelen rüzgarın, İstanbul'daki mevcut işbirlikçiler tarafından da körüklendiğini görmenin zamanı. 10 Şubat 1923 tarihli İleri gazetesinde Feridun Fikri, "İktisadi Genişlik ve Hürriyet Lüzumu" başlıklı yazısında şunları söylüyor: "İthalat ve ihracat şirketleri yapmak, hatta bunu hükümet himayesine almak pek doğru olmakla beraber, bununla Edirne'den Musul'a kadar uzanan koskoca bir ülkenin ithalat ve ihracat ihtiyacını tatmin edebileceğimize kani olmak büyük bir ilmi ve tatbiki bir hata teşkil eder... İthalat ve ihracatın serbestisi milli müesseselerin inkişafına kattiyen mani olmaz. Kaldı ki aşırı bir inhisar vaziyeti bilakis şirketleri idare edenlerin fazla çalışmasına ihtiyaç hissettirmeyeceğinden, binnetice yeni müesseselerimizin de hüsranla neticelenmesine yol açar. Demek oluyor ki, büyük sermayeli, milli müesseselerin çoğalmasını fennen takdir, nasıl ki pek mühim bir vazife ise, aynı suretle bunun serbest rekabet kadrosu içinde inkişafını temenni de böylece lazımdır."

Leslie Urquhart, Türkiye İnkişafı iktisadiyesi Şirketi'ni kuruyor. Urquhart, Türkiye'de doğmuş, İskoç asıllı bir mühendis. Daha önce Rusya'da Russo-Asiatic Consolidated Şirketi'ni kurarak geniş maden yataklarını işletiyor ve Devrim öncesi Rusya kurşun üretiminin yüzde altmışını elinde tutuyor Devrim ile birlikte bütün bunlar devletleştiriliyor. Ancak 1921 yılında başlayan Yeni Ekonomi Politikası döneminde, Sovyet Hükümeti, belli bir süre için yabancı sermayeye yeni iş olanaklarını tanımayı planlarken Leslie Urquhart'a da eski işletmesinin işletme hakkının verilmesi düşünülüyor. Fakat Lenin'in kişisel vetosu ile bu gerçekleşmiyor, işte bu Urquhart, Türkiye'yi "kalkındırmayı" kendisine iş edinerek sözü edilen Şirket'i kuruyor. 8 Ocak tarihli sayısında Türkiye Milli İthalat ve İhracat Anonim Şirketi'ni eleştiren Morning Post gazetesi, 6 Ocak 1923 tarihli sayısında Urquhart'ın Şirketi'nin kuruluşunu şöyle anlatıyor: "İngiliz sermayesi, Türkiye'nin iktisaden gelişmesine yardımda bulunabilmek için Lozan Konferansı'nın başarı ile neticelenmesini beklemektedir." Bu maksatla Urquhart'ın Şirketi'nin kuruluşunu haber veren gazete şöyle devam ediyor; "Bu şirketin en önemli ortağı Russo Asiatic Corporation" adlı şirkettir ve nominal sermayesi 250,000 İngiliz lirası olup, şartlar gerektirirse 1,000,000 veya daha fazla İngiliz lirasına çıkarılacaktır. Şirketin amacı, madenleri, petrol dahil geliştirip işletmek, demiryolları yapmak ve işletmek, resmi ve özel taahhütlere girmek, hükümet adına iş yapmak veya takip etmektir. İdare Heyeti beş İngiliz ve dört Türk'ten kurulu olacak, Mr. Ur-

quhart ise bu heyete başkanlık edecektir." Amaç, şöyle açıklanıyor: "Mr. Urquhart, Büyük Britanya ile Türkiye'nin yeniden yakınlaşmasını devamlı olarak savunmuştu. Şimdi de şirketin bu geniş programıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisadi gelişmesine yardımcı olmaya hazırlanarak, yalnız savunduğu fikirleri somut hale getirmekle kalmıyor, fakat aynı zamanda İngiltere'ye, bu ülkenin geniş doğal kaynaklarını işletmede, önemli bir öncelik sağlıyor." 1 Ocak 1923 tarihli Morning Post Türkiye için "iyimserlik" de saçıyor: "Bütün bunların ötesinde bu teşebbüsün Türk maliyesinde istikrar sağlayacağı, ümid edilmektedir."

Burada bir an durmak gerekiyor. Türkiye Milli İthalat ve İhracat Anonim Şirketi, emperyalist başkentlerde ve İstanbul'un işbirlikçi kalemlerinde endişe kaynağı ve eleştirilen hedef oluyor. Bunlara bakıp da, bu Şirket'in "ilerici" olduğunu söylemek mümkün mü? Büyük düşmanın eleştirileri, yapılan bir işin "doğruluğunu" kanıtlamaya yeter mi? "İlerici" ve "doğru" olmanın, büyük düşmanın eleştirilerinin dışında ölçülerinin olması gerekmez mi? Büyük düşmanın eleştirileri, daha yakın bir iş ve güç birliğini gerçekleştirme amacına yönelik olamaz mı? Bu soru, Türkiye Milli İthalat ve İhracat Anonim Şirketi'nin boyutlarını aşan bir niteliğe sahip. Emperyalist ülkeler arasındaki sürtüşmeleri, tekeller arası çatışmaları ve emperyalizm ile yerli işbirlikçileri arasında pazarlıkları, tümüyle sermayenin çeşitli kesitleri ya da politik hareketleri arasındaki tartışma ve karşılıklı eleştirileri görüp de acele olarak bir "kopma" çözümlemesine varmamak gerek.

Londra'da yayınlanan The Times gazetesinin 22 Haziran 1923 tarihli sayısı, bu soru ile ilgili, belli bir cevabı da beraberinde getiriyor: "Türkiye Ticaret Şirketi veya benzer bir isim altında, 145,000 İngiliz liralık veya yaklaşık olarak 1,000,00 Türk liralık yeni bir şirket kurulması kararlaştırılmıştır. Bu yeni şirket ile Türkiye Milli İthalat ve İhracat A.Ş, birbirlerinin dörtte bir hisselerine sahip olacaklardır. Bu iki şirket en geniş şekilde işbirliği yapacaklardır. Yeni Şirket, Millet Meclisi'nin idaresi altındaki bölgelere yapılacak ithalat ve bu bölgelerden yapılacak ihracatta Türkiye Milli İthalat ve İhracat A.Ş. tüm temsilciliğine sahip olacaktır. Millet Meclisi bu tasarıyı desteklediğinin bir delili olarak, Cardiff'e benzediği söylenen Karadeniz'deki Zonguldak kömürlerinin işletilmesini bu şirkete bırakmış bulunmaktadır. Türkiye'nin kalkınmasını bütün ülkenin ithalat ve ihracatını kontrol eden ve geniş ölçüde parlamento üyelerinin ortak olduğu bir şirkete vermek, aslında Türkiye gibi ticaretin savaş dolayısıyla karmakarışık, örgütsüz bir hale girdiği bir ülke için dikkat çekici bir çözümdür. Şayet bu tasarı amacına ulaşırsa Türkiye ile ticaret yapmak isteyenler bunu ancak yeni şirket aracılığıyla yapabileceklerdir."

26 Aralık 1922 tarihli Hakimiyet-i Milliye'ye verdiği ilanda "Şirketimizin bir hedefi vardır. O da memleketin iktisadiyatına doğrudan doğruya halkı hakim kılmak" diyen Şirket, Ekim Devrimi ile Sovyetler Birliği topraklarından kovulan Leslie Urquhart'ın Şirketi ile Kapitülasyon özellikleri taşıyan bir anlaşma yapıyor ve ortaklık kuruyor. Tarih, 1923 ve henüz Lozan imzalanmamış. Cumhuriyet ilan edilmemiş. Bütün bunları yapan Şirket'in kurucularının çoğu milletvekili ve tüccar. Ayrıca yeni rejimin önde gelen isimleri.

Bir kapitülasyon özellikleri taşıyan anlaşma ve ortaklık, eyleme geçemedi. Önemli değil. Önemli olan, eğilim. Bu, bir. İkincisi, neden eyleme geçemediği. Burada, içerdeki eski işbirlikçilerin yerlerini yeni işbirlikçilere kaptırmamak için yaptıkları muhalefetin etkisi var. Ancak yalnız bu kadar değil. Dışarıda da emperyalizmin artık ön plana geçmeye başlayan yeni merkezlerinin, tüm olanakları, emperyalizmin eski merkezlerine bırakmamak için sürdürdüğü muhalefetin etkisi var. New York'ta yayınlanan 17 Haziran 1923 tarihli The New York Times gazetesi, bu muhalefeti dile getiriyor, Şöyle: "Bu anlaşma tatbikatta rekabeti ortadan kaldıracak güçte olup, İngiliz ve Fransız mallarına, Türk pazarlarına girişte mutlak bir öncelik tanımaktadır... Türk Hükümeti, Şirket'e, herhangi bir müdahaleyi, serbest ticaret bahanesini öne sürerek reddedebilecektir. Oysa yeni Şirket'in Türklere ait bölümünün hemen hemen tamamı, Türk milletvekilleri tarafından kontrol edildiğine göre, fiiliyatta 'açık kapı' ilkesinin uygulanacağını beklemek pek mümkün değildir.

Standard Oil Şirketi'nin Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı 17 Mayıs 1823 tarihli mektup şunları yazıyor: "Bize bildirilenler doğruysa, Türkiye'deki yatırımlarımızın büyük bir tehlike ile karşılaştıklarını bildirmek isteriz." Standard Oil Company'den böyle bir "bilgi" gelince, A.B.D. Dışişleri Bakanlığı'nın bir yetkilisi, "gerekli" açıklamayı yapıyor: "Bu anlaşma hem Amerikan ticaretine, hem de Amerika'nın desteklediği 'açık kapı' ilkesine indirilmiş önemli bir darbedir."

Bir İngiliz şirketi ile yapılan kapitülasyon niteliğindeki anlaşma ve ortaklık eyleme geçirilerek Amerikan ticaretine ve yatırımlarına "darbe" indirilmiyor. Ya da indirilemiyor. Fakat Türkiye Milli İthalat ve İhracat Anonim Şirketi çalışmalarını sürdürüyor. 15 Haziran 1924 tarihli Hakimiyet-i Milliye'de özetlenen İdare Meclisi raporuna göre, Şirket, ilk çalışma yılında şu işleri yapıyor: "Şirketimiz halen her türlü ithalat ve ihracat işleriyle uğraştığı gibi Adana'daki un, bazı pamuk çırçır fabrikaları, Zonguldak'ta maden ocaklarını tedrici bir gelişime tabi tutarak tamamen çalışır hale getirdiği gibi aynı zamanda inşaat ve imar işlerine özel bir önem vere-

rek, Ankara'da Harbiye'ye ait top ve fişek fabrikalarının tamamlanması ile ilgili inşaatla uğraşmakta ve ayrıca Ankara-Sivas hattının önemli inşaatlarından olan Ankara-İstanbul binasıyla yol güzergahının düzeltilip genişletilmesi, İstanbul Belediye Mezbahası'nın soğuk hava mahzenleri inşaasını deruhte etmiştir."

Şirket, her yerde iş yapmasına, yaptığı işlerin çoğunu kamu sektöründen almasına karşın, her nedense, zarar etmeye başlıyor. 28 Şubat 1926 tarihli Hakimiyet-i Milliye, zarar nedenlerini şöyle açıklıyor: "Şirket idaresizlik, karışıklık ve ilgisizlik yüzünden sermayenin en büyük bir kısmını kaybetmiş ve şirketi içten kendi memur ve müstahdeminin kötü idaresi, dıştan ihmal ve kötü idareden istifade edenler emmiş ve kemirmişlerdir. Muhasebe raporunda görülen durum, şirketin zararına, zarara sebep olanların karınadır. Bu durumu gören Hükümet, şirketi iflas uçurumuna düşerken yakalamış ve itimat ettiği zevatın idare meclisine iştirak etmeleri hususunda da onaylarını almış ve kendilerini seçtirmeyi temin ve ayrıca büyük bir meblağ ile şirketin hissedarı olmuştur." Hükümet, Maliye Bakanlığı kanalıyla ve 90 bin lirayla Şirket'e ortak oluyor. Şirket'in idaresi, Hükümet'in, "itimat ettiği zevat" ile donatılıyor. Bu "zevat" şöyle: Afyonkarahisar Mebusu Ali Çetinkaya, Gaziantep Mebusu ve İş Bankası İdare Meclisi Azası KılıçAli, Gümüşhane Mebusu ve Osmanlı Bankası İdare Meclisi Azası Hasan Fehmi, Sivas Mebusu ve İş Bankası İdare Meclisi Azası Rasim, Bozok Mebusu ve İş Bankası İdare Meclisi Azası Salih, Ankara Mebusu ve Tüccardan Hilmi, Kütahya Mebusu Tüccardan Cevdet, Sabık İzmit Mebusu Ziya, Ankara'da Tüccardan Nafiz Şirket'in İdare Meclisi Başkanlığı'na Ali Çetinkaya, Başkan Vekilliğine ise Kılıç Ali getiriliyor. Ali Çetinkaya, aynı zamanda, idam ve on beşer yıllık hapis cezalarını veren İstiklal Mahkemesi'nin Başkanı, Kılıç Ali ise üyesi.

Hepsi bu kadar. Şirket, bir süre sonra yine zarar ediyor. Fakat artık rejimin resmi yayın organı "muhasebe raporunda görülen durum, şirketin zararına, zarara sebep olanların karınadır" diye yazmıyor.

Sanayi ve Tarım Yasaları

Rastlantı değil, ithalat, ihracat inşaat, imalat, madencilik gibi çok çeşitli alanlara uzanan bir şirketin, üstelik açıkça devlet desteği ile kurulan bir şirketin, devlet yöneticilerinin öncülüğünde bir özel şirket olarak kurulması, hiçbir zaman rastlantı değil. Bilgisizlikten de ileri gelmiyor. Tam tersine üstün bir bilgi ve bilinç düzeyini yansıtıyor. Cumhuriyet'in ilk yıllarında kurulan Sanayi ve Maadin Bankası'nın gelişimi, üstün bilgi ve bilinç düzeyini gösteriyor. Bu gelişimi ayrıntı ile yazmış olan bir kaynaktan incelemek mümkün.[46]

Bu kaynakta verilen bilgiye göre "Sanayi ve Maadin Bankası, 1923 yılından sonra devletin sanayi ve maadin hayatına fiili müdahale maksadıyla vücuda getirdiği ilk teşekküldür." Haziranda tasarı, TBMM'ne sunuluyor. İncelemeyi yapan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin "Ticaret Encümeni Mazbatası" şu görüşleri dile getiriyor: "Vaktiyle tesis olunup elyevm bir kısmı, ciheti askeriye ve diğer kısmı Maliye Vekaleti tarafından idare olunmakta olan müessesati cesimei sınaiyemizin ve Hükümetçe peyderpey tesis olunmakta olan diğer müessesati sınaiyenin inkişafını ve daha müsmir bir surette idaresini istihdaf eden ve biri (Hükümetin bizzat veya efrat ile müştereken tahtı idare ve tasarrufunda bulunan müessesai sınaiyenin sureti idaresine müteallik kanun layihası) ve diğeri (Sanayi ve Maadin Bankası Kanun Layihası) unvanına haiz olup Hükümetçe tanzim edilip encümenimize havale buyrulan iki kıt'a layihai kanuniye tetkik ve mütalaa olundu."

Meclis Ticaret Komisyonu'nun incelediği iki tasarıdan ilki, devletin doğrudan doğruya ya da özel kişilerle birlikte sanayi işletmeleri kurması ve yönetmesiyle ilgili. Ticaret Komisyonu, devletin doğrudan doğruya sanayi işletmesi kurmasına olanak sağlayacak böyle bir yasa tasarısını reddediyor. Komisyonun red gerekçesi kısa ve açık: "Romanya Hükümeti'nin (Müessesatı Umumiyenin Ticarileştirmesi Hakkında Kanun) unvanı altında 6 Nisan 1924 tarihinde neşredip iktisadi mahiyeti haiz bulunan her nev'i teşebbüsai resmiyenin usulü idaresine müteallik bulunan kanundan iktibas bulunduğu anlaşılan birinci layihada gösterilen usul memleketimizin ahvali iktisadiyesine nazaran müşkilül icra görülmüştür." Romanya'da yürürlüğe konulan bir yasadan alındığı gerekçesiyle devlet işletmeciliği reddediliyor. Bu gerekçeyi pek "milliyetçi" bulup beğenenler olabilir. Ancak ikinci tasarının serüvenini beklemek gerek. Bu serüven, Cumhuriyetin kurucu ve yönetici kadrolarının ne kadar bilgili olduğunu göstermesi bakımından da oldukça değerli. Meclis Komisyonu, "memaliki müterakkiyeyi garbiyede", bugünkü dille "ileri batı ülkelerinde" devlet tarafından kurulan bu tür bankalar bulunmadığına işaret ediyor. Fakat ekliyor: "XVII. asırda Büyük Frederik zamanında Prusya'da ve Katerina zamanında Rusya'da hükümetçe büyük bankalar teşkil edildiği" ve Almanya'da halen mevcut bulunduğu "anlaşılmış olduğundan bizde de pek ziyade muhtaç olduğumuz inkişafı sınaiyi istihdaf eden böyle bir bankanın teşkili vücuhu adide ile münasip olduğu teemmül edilmiştir."

TBMM Ticaret Komisyonu, devlet işletmeciliğini reddediyor. Fakat "müsmir bir surette idaresi pek ziyade mültezem bulunan maadin ve müessesati resmiyei sinaiye ile sermayesizlik yüzünden düçan atalet olan hususi müessesatı sınaiye ve madeniye-

nin layıkı veçhile hali faaliyete geçirilmesi" için Sanayi ve Maadin Bankası'nın kuruluşunu kabul ediyor. Ticaret Komisyonu'ndan özel sektöre ait sanayi ve madencilik işletmelerine de hizmet edeceği vurgulanarak geçen tasarı, Muvazene-i Maliye Encümeni'ne bugünkü dille Bütçe Komisyonu'na geliyor. Hükümet tasarısının ikinci maddesinin birinci fıkrası şöyle: "Bizzat veya iştirak suretiyle tesisatı sınaiyede bulunmak ve müessesatı sınaiyeyi işletmek." Hükümetin sunduğu ve Meclis'te toptan reddedilen birinci tasarının temel ilkesi, burada da var. Ticaret Komisyonu'ndan geçiyor. Fakat Bütçe Komisyonu'nda kalıyor. Bütçe Komisyonu, tasarıdaki bu fıkrayı, şu şekle getiriyor; "a) Bankaya devredilmiş olan müessesatı sınaiyeyi, teşekkül edecek şirketlere devredinceye kadar bizzat idare etmek, b) İştirak suretiyle tesisatı sınaiyede bulunmak ve işletmek." Meclis Komisyonu, devlete doğrudan doğruya işletme kurma hakkını vermiyor. Devlet, ancak özel şirketlere iştirak edebilir ya da özel kişilerle birlikte iştirak suretiyle işletme kurabilir. Meclis Komisyonu, böyle söylüyor. Meclis Genel Kurulu'nda Hükümet tasarısı ile Komisyondan geçen tasarı tartışılıyor. Hükümet, tasarısını geri alıyor. Ve yasa, böyle çıkıyor. Sanayi ve Maadin Bankası'nın kuruluş serüveni, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Cumhuriyetin kurucu ve yönetici kadrolarına egemen kapitalist ideolojiyi, bilgi ve bilinç düzeyini, açık bir biçimde ortaya çıkarıyor.

Bu kadar değil. Bankacılık alanındaki gelişmeler de bu genel eğilimin içinde. Hiç dışına çıkmıyor. Bunu görmek gerek. Bunu görmek için başlangıç noktası şöyle; "Türklerin bankacılıktaki ilk teşebbüsü, 1868 senesinde tesis olunan Emniyet Sandığı ile başlamış ve bu hareketi yirmi sene sonra Ziraat Bankası'nın tesisi takip etmişti. Fakat Türklerin, maliye işlerindeki kabiliyeti ancak 1908'de meşrutiyetin ilanından sonra ve memleketin öz servet menbalarına müracaat etmeğe mecbur olduğu 1912-1923 devresinde kendisini göstermiş ve memleketin iktisadi inkişafı için mübrem olan bankaların tesis edilmesine ancak bu zamanda hakiki bir gayret sarf olunmuştur... Cumhuriyet'in tesis edildiği 1923 senesi bidayetinde, Türk sermayesiyle iş yapan yalnız on banka vardı. Bunların ikisi, Hükümet teşekkülleri olan Ziraat Bankası ile Emniyet Sandığı ve mütebaki sekizi de hususi müesseselerden ibaretti. Müteakip on sene zarfında, bankaların adedi 46'ya ve tediye olunmuş sermaye de 20 milyon liradan 60 küsur milyon liraya çıkmıştı. Bu seneler zarfında banka iflasları vuku bulmamıştı."[47] Doğan Avcıoğlu, bu rapor için, şunları yazıyor: "Hines-Dorr-Kemmerer grubu, 1800 sayfalık bir rapor hazırlar. Raporda tarım ve ulaştırma kesimlerinin modernleştirilmesi ve geniş bir sanayileşmeden kaçınılması önerilir. O tarihte Türkiye, planlı devletçiliğe ve sanayileşmeye yönelmiştir. İlk Beş Yıllık Kalkınma Planı uygulanmaktadır. Bu nedenle 1800 sayfalık rapor rafa kaldırılır."[48] Maalesef Avcıoğlu'nun bu raporu incelememiş olduğu anlaşılıyor. Raporla ilgili görüşlerini, Dines yerine Hines yazarak, başka bir kaynağa dayandırıyor, iki ciltlik raporun, Türkiye'de kütüphanelerde olup olmadığını bilmiyorum. Ancak İlhan Tekeli'nin özel kütüphanesinde var. Rapor'un incelenmesi, sanıldığının aksine, Türkiye'de pek etkili olduğunu gösteriyor. Celal Bayar'ın bu Amerikan uzmanlar kurulunu, Türkiye'de plan çalışmalarına yardım eden Sovyet uzmanları kuruluna karşı davet ettiği anlaşılıyor. Bu raporla başlayan etkileme süreci, 1950 seçimlerinden önce Türkiye'ye gelen fakat raporunu seçimlerden sonra Türkiye Ekonomisi -*The Economy of Turkey*- adlı bir kitap haline getiren Dünya Bankası uzmanlar kurulunun çalışması ile sürüyor. Buradaki, "bu seneler zarfında banka iflasları vuku bulmamıştı" görüşü bir kenara bırakılacak olursa, Meşrutiyet ile birlikte yalnız grevlerin, yalnız partilerin artmadığı, aynı zamanda, bankaların da artmaya başladığı görülüyor. 1908 hareketine burjuva-demokratik bir hareket gözü ile bakmak için gerekli nedenlerin birisi de bu. Yirminci yüzyılın başından itibaren gelişmeye başlayan bankacılığın nereden geldiğini görmek için de biraz daha gerilere gitmek gerekiyor: Menderes döneminin önde gelen bürokratlarından birisinin yazdığı değerli bir kaynakta şunlar var: "Devletle mühim mali münasebetler teminine muvaffak olan Galata sarraflarına, banker unvanının verilmesi de bu devreye, XIX. asrın ilk yarısına rastlar. Hatta bu bankerler, Tanzimata tekaddüm eden yıllarda ve ondan sonra 1842 tarihlerinde, Anadolu ve Rumeli Kumpanyaları adlarıyla iki heyet kurarak aralarındaki rekabeti bertaraf etmeğe, paraların kurlarını istedikleri gibi tesbit eylemeğe ve hazineye de diledikleri şartları dikte ettirmeğe muvaffak olmuşlardı. Bu kampanyalar, imparatorluk varidatını toplayarak Hazineye veya Hazinece havale olunan yerlere tesüm vazifesini üzerlerine almışlar, Devletin bir nev'i hazinedarı olmuşlardır."[49]

Sarraflar, banker oldu. Sonra da bankalar çıktı... Bu bankalar içinde Osmanlı Bankası ön plana geçti. Osmanlı'da bir yabancı sermayeli işlem kuruluşu olan, ancak bütün işlem ve şubelerini Osmanlı toprakları üzerinde yoğunlaştıran Osmanlı Bankası, faaliyetlerini, imparatorluk ile yaptığı mukavelelerle sürdürdü. Yapılan mukavelelere göre "Osmanlı İmparatorluğu dahilinde Osmanlı Bankası'ndan başka hiç bir müessese banknot ihracı hakkına sahip olmadığı gibi devlet de kağıt para ihraç edemezdi." Böylece, devlet olabilmenin en doğal haklarından birisi, bir yabancı kuruluşa verilmiş oluyordu. Ancak Osmanlı Bankası'na verilen imtiyazlar bundan ibaret olmadı: "İmtiyaznamenin en mühim ve ağır

hükümlerinden birini teşkil, eden 13. maddesi mucibince banka, devletin en vasi salahiyeti haiz ve bütçeleri dahi kontrol etmek yetkisine sahip bir hazinedarı idi. Banka, idare meclisi azalarından birini, bütçe komisyonuna göndermek hakkına sahipti. Devlet, bütçesinin mufassal bir suretini her sene bankaya tevdi etmek, bilcümle varidatını, hiçbir bankanın tavassutu olmaksızın, Osmanlı Bankası'na ita ve teslim etmek, gerek memleket içindeki ve gerek memleket dışındaki bilcümle tediyatını keza hiçbir bankanın tavassutu olmaksızın Osmanlı Bankası marifetiyle yaptırmak mecburiyetinde idi. Ayrıca, ahvali mübreme ve fevkalade dışında Hükümet, Osmanlı Bankası'na tevdi edilen bütçede kayıtlı tahsisatı hiçbir surette tecavüz edemezdi."[50]

İttihat ve Terakki, böyle bir mirası devralıyor. Osmanlı Bankası'nın imtiyazlarına dokunmayı düşünmüyor. Bunun yerine düşünülen ise şöyle: "Her şeyden evvel ve 'iktisadi uyanıklığın' ilk şartı halinde milli bir banka teşkili düşünülmüştür ve 1332 kongresinin bu kararı İtibari Milli Bankası'na vücut vermiştir. Maliye Nazırı Cavid Bey bankanın istikbalinden emniyetle bahsetmektedir. Milli-Banka, himayesinde muhalif iktisadi müesseseler vücuda getirmektedir."[51] İtibari Milli Bankasının "istikbalinden emniyetle" söz eden Cavid'in olayların gelişmesi ile acı bir biçimde yalanlaması için fazla zamana ihtiyaç olmayacak. İzmir Suikastı bahane edilerek Cavid'in idam edilmesinden hemen sonra, İtibarı Milli Bankası'nın önce iflasa, sonra da İş Bankası'na iltihaka zorlandığı görülecek. O zamanlar, Maliye Nazırı Cavid'in kendi basma ve bankasının basma gelecekleri bilmesine imkan yok.

1332 ya da yeni takvimle 1916 yılında, her biri 10 Osmanlı liralık dört yüz bin hisse ile toplam 4 milyon Osmanlı lira sermayeye sahip İtibari Milli Bankası'nın kuruluş yasası, hisse senetlerine "yalnız Osmanlı teb'alarının kaydolacağını" öngörüyor. İlk İdare meclisi azaları şunlar: Gavid, Hüseyin Cahid (sonradan Yalcın soyadını alıyor) Bağdat Mebusu Sason Efendi, Tüccardan Mehmet Abud, Tevfik, Osmanlı Sigortaları Müdürü Mahmud, Sabık Ticaret Müsteşarı Şeref. İttihat ve Terakki, Banka'nın gerçek "sahibi" görünümünde ve yayınladığı bir tamimde Banka'yı iktisadi bir hükümete benzeterek, şimdiye kadar "meğer bizim milli kalbimiz yokmuş" diyor. 1 Mart 1918 tarihli Tanin gazetesinde, yeni bütçe ile ilgili olarak yayınlanan demecinde Maliye Bakanı şunları söylüyor: "Pek kaviyen ümit ediyorum ki yedi sene sonra bu banka, hakiki manasıyle, bir Devlet Bankası, bir millet bankası olacaktır. Bankayı bir taraftan ilerde bir Devlet Bankası haline getirmek arzusunda olduğumuz gibi diğer taraftan da memleketin teşebbüsatı iktisadiyesi için bir merkez vazifesini görmesini arzu ediyoruz."[52]

Altı-yedi sene geçiyor, 1924 ve 1925 yılları geliyor. Cumhuriyet, bir devlet ya da merkez bankası kurmayı düşünmüyor. Banka işler yapıyor. Yapılan işlerin biri şu: "Cumhuriyetin ilanından sonra, Osmanlı Bankası'yla imza edilen 1924 ve 1925 tarihli mukaveleler ile, 1863 ve 1875 tarihli imtiyaznamelerin, 3. maddesinin komiserin tayinine ait hükmü ile, 7. maddesinin bütçe komisyonunda mümessil bulundurma hükmü. Devletin kağıt para ihracı hakkim men'eden 12. maddesi. Hazinedarlık hakkına ait 13. ve fevkalade tahsisatı takyit eden 14. maddeleri hükmü ilga edilmiş ve banka tedavüldeki banknotları için Hazineye yüzde 1,5 faiz ödemekle mükellef tutulduğu gibi, Türkiye Cumhuriyeti'nin, istediği zaman bir merkez bankası kurmak hakkı da tanınmıştır. Nitekim 1930 senesinde, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası bu hükme müsteniden tesis edilmiştir."[53]

Bağımsızlık savaşını başarı ile sonuçlandıran Türkiye Cumhuriyeti, bir merkez bankası kurma "hakkını", yabancı sermayeli bir banka ile imzaladığı bir "mukavele" ile alıyor. Ancak bir altı yıl daha, bu "hakkı" kullanmıyor. Bu arada banka iş yapıyor. Yaptığı işi aynı kaynak şöyle anlatıyor: "Cumhuriyet devrinde hususi sermaye ile kurulmuş olan milli bankaların en mühimini şüphesiz ki İş Bankası teşkil etmektedir. İş Bankası 28 Ağustos 1924 tarihinde memleketin kurtarıcısı Kemal Atatürk'ün emriyle, bugünkü Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından bir anonim şirket olarak kurulmuştur. Kemal Atatürk de sermayesine iştirak etmiştir. İlk itibari sermayesi 1 milyon, ödenmiş sermayesi 250 bin lira gibi pek mahdut miktarları temsil ettiği halde, 1927 senesinde İtibari Milli Bankası ile birleştikten sonra, sermayesi 4 milyon liraya, 1930 senesinde beş milyon liraya yükselmiştir."[54]

İttihat ve Terakki Partisi'nden Cumhuriyet Halk Fırkası'na dönen, bankacılığa Bursa'da küçük bir memur olarak başlayan Celal Bayar, İş Bankası'nı kuruyor. 1927 yılına kadar önemli bir gelişme göstermeyen bu banka, İttihat ve Terakki'nin İtibari Milli Bankası'nı kapattıktan sonra büyümeye başlıyor. İş Bankası, hükümetin yardımıyla, önce İtibari Milli Bankası'nın kurduğu ya da desteklediği bazı şirketleri iflasa zorluyor. Sonra da İtibari Milli Bankası'nı yutuyor. Bir kaynak, bütün bunları, şöyle özetliyor: "Cumhuriyet rejiminin kurulması, başında önceki hükümetle sıkı bağları olan kimselerin bulunduğu İtibari Milli Bankası'nın işlerini çok olumsuz yönde etkiledi. İş Bankası'nın kurulmasından sonra bu banka ile İş Bankası arasında mücadele başladı ve İş Bankası, "hükümetin yardımıyla İtibari Milli Bankası'nı kendi etkisi altına aldı. İş Bankası'nın taarruzu, İtibari Milli Bankası'nın kurucularının yönetiminde olan Avundukzade ve Biraderi ve Nemlizade Şirketi'nin iflaslarından sonra, özellikle başarılı oldu.[55] İş Bankası Umum Müdürü, eski

ittihatçı Celal Bayar, bu "birleşme" ile ilgili olarak şunları söyledi: "Ülkenin ekonomik güçleri" o kadar dağınık ki, genel yararlar açısından bunların birleşmesi zorunludur... Ülkenin çeşitli yerlerinde sadece yerel kaynaklara dayanan küçük bankalar kurulmuştur. Bunların uluslararası sermaye ile hiç bir bağlantıları olmamakta ve üstelik de ülkede önemli bir rol oynamamaktadırlar. Bu yüzden, iş merkezleri ile sıkı bağlan olan mali müesseseler yaratmak çok önemlidir."[56] Böylece İş Bankası'nın hızla gelişmesi ve uluslararası sermaye ile bağlar kurması dönemi başladı. 1930 yılına gelindiğinde iş Bankası'nın iştirakleri arasında şunlar bulunuyordu: Anadolu Sigorta Türk Anonim Şirketi, Milli Reasürans T.A.Ş., Kozlu Kömürleri T.A.Ş., Maden Kömürleri T.A.Ş., Kilimli Kömür Madenleri T.A.Ş., Ergani Bakır İşletmeleri, Bulgardağ Madenleri, İstanbul ve Trakya Şeker Fabrikaları, Bursa Dokumacılık, İstanbul Telsiz-Telefon, Türk Kibrit İnhisarı T.A.Ş. Bunlardan, başta Kozlu olmak özere maden işletmelerinde Fransız firmalarıyla ortaklık kuruldu. Yıllar sonra Cumhurbaşkanı olunca Celal Bayar, İttihat ve Terakki'ye karşı "vicdanını rahatlatıcı" işler yapmak olanağını da buldu. Cumhuriyetin ilk yıllarında iflasa zorlanan İttihatçı ticaret burjuvazisinin en güçlülerinden olan Avundukzade'lerden Üzeyir Avunduk'u İş Bankası Genel Müdürü yaptı.

Bu çalışmada Takrir-i Sükün Dönemi olarak adlandırılan dönemde, burjuvazinin ekonomik ve sınıfsal iktidarını pekiştirip geliştirici bir çok önlemin alınmış olduğu görülüyor. Bu çalışmada, Takrir-i Sükün yasasının Mart tarihinde çıkarılmış olmasına rağmen, Takrir-i Sükün dönemi, 1924-1926 yıllarını kapsayacak biçimde uzatılıyor. Çünkü 1924-1926 döneminde, Meclis'te işçilere grev ve sendika hakkını kabul eden bir yasa tasarısı var. Baskı ve terörle birlikte burjuvazinin ekonomik ve sınıfsal iktidarını pekiştirip geliştirici önlemlerin alındığı bir dönemde Meclis'te bir iş yasa tasarısının bulunması ve 1926 yılında tasarının geri alınması bir rastlantı olamaz. Aynı dönemde Ticaret ve Sanayi Odaları kuruluşuna olanak sağlayan yasanın çıkması gibi.

1927 Mart 1925 tarihinde Takrir-i Sükün, Nisan 1925 tarihinde de Ticaret ve Sanayi Odaları yasası çıkıyor. Bundan sonra da Ticaret ve Sanayi Odaları mantar gibi çoğalıyor. Beş yıl sonra 1930 yılında, Ticaret ve Sanayi Odalarının sayısı 200'ü buluyor.[57] Bu yasa ile Ticaret ve Sanayi Odaları, geniş yasal haklarla donatılıyor. Gümrük vergileri, posta tarifeleri, ticaret ve sanayinin iyileştirilmesi, devlet tekellerinin kurulması gibi konularda görüş bildirmek ve tasarılar hazırlamak Ticaret ve Sanayi Odalarının hakları arasına giriyor. Böylece Ticaret ve Sanayi Odaları, toplum yaşamını etkileyecek "kamu" kuruluşları arasına sokuluyor.

İşçiler, bu haklardan yoksun bırakılıyor. Peki, esnaf ve zanaatkarlar? Aynı yılda, mevcut örgütleri lağvedildiği gibi ancak zayıf bir biçimde kurulmasına izin verilen yeni örgütleri de, bu yeni odaların denetimine sokuluyor. Şöyle: "27 Eylül 1341 (1925) tarihli esnaf cemiyetleri talimatnamesi, eski esnaf kahyalıklarını lağvetmiş ve esnafın cemiyetler halinde tensiki esasını kabul eylemiştir. Talimatnameye göre esnafın her biri için ayrı ayrı cemiyet tesis edilebilir. Cemiyetlerin vazifeleri, sanatlarının terakkisine medar olacak mütalaaları esnafa bildirmek, onları tergip etmek, müzayakada olanlara, mamullere muavenatta bulunmak, esnaf arasında esnaflık umurundan mütevellik ihtilafları muslih sifatiyle halletmek, esnaftan biri hakkında hükümetçe malümat alınması lazım gelirse, buna muavenet etmek, kanuni tebliğlere, tahsilata delalet eylemektir. O bapta tanzim edecekleri programı evvelce devaire tasdik ettirmek şartiyle, muaveneti mütekabile esasına müstenit teşebbüslerde de bulunabilirler. Esnaf cemiyetleri çok sık bir murakabeye tabidirler; muamelat, ticaret odalarının veyahut onların bulunmadıkları yerlerde belediyelerin nezareti altındadır. Vazifesini ifa etmeyen veya ifayı vazifede terahiden cemiyetler vukubulan şikayet üzerine feshedilirler. Esnafın umuru hakkında ve teavün teşebbüslerine müteallik verecekleri kararlar, mercilerine tasdik edilmeden kesbi kat'iyet edemez. Devair cemiyetlerin kararlarına itiraz ve onları feshedebilir."[58]

Türkiye burjuva-demokratik devrimini, bir küçük burjuva devrimi olarak görenler ve bunda ısrar edenler, tekrar düşünmek zorundalar. Aslında böyle düşünenler, tanımlarını da gözden geçirmek zorundalar. Küçük burjuva dedikleri zaman hep asker ve sivil memurları ön plana çıkarıyorlar. Aslında Cumhuriyet'in başında da, şimdi de, küçük burjuva kategorisinin en büyük bölümünü, esnaf ve zanaatkarlar oluşturuyor. Başka ülkelerde de, tarihin başka kesitlerinde, örneğin en büyük burjuva devrimi olan Büyük Fransız Devrimi'nde de bunlar oluşturdu. O zamanlar burjuva içinde "büyükler", önemli etkinliğe ulaşamadıkları için, hepsine birden "burjuva" demek mümkündü. Sonradan burjuva içinde "büyükler" ön plana çıkınca küçük burjuvaziyi ayırmak zorunluluğu ortaya çıktı. Küçük burjuvazi içinde esnaf ve zanaatkarlar büyük bir ağırlığa sahip oldu. Cumhuriyet, ilk yıllarında, küçük burjuvazinin çok önemli bir bölümünü oluşturan esnaf ve zanaatkarların örgütlenmeleriyle ilgili olarak bu tür kararları aldı. Esnaf örgütlerini, birer yardım derneği niteliğine indirdi ve ticaret odaları ile devlet aygıtının vesayeti altına soktu.

Burada bir başka nokta daha var. 1960'ların başlarında Türkiye işçi sınıfının partisi, Türkiye İşçi Partisi, kurulduktan sonra, siyasal açılımların ya-

nında, işçi ve emekçisiyle Türkiye halkı kendi tarihini ve kendi somutunu öğrenip çözümleme susuzluğunu gidermeğe başladı. İlk yıllar, Türkiye toprağı üzerindeki taşlaşmış buzları kırma yılları oldu. 1965 seçimlerinde Cumhuriyet tarihinde ilk kez işçi sınıfının temsilcilerinin kendi partileri aracılığıyla parlamentoya girmesinin de sağladığı ek olanaklar içinde, işçi sınıfı ve emekçiler, tarihlerinin en canlı ve heyecanlı arayış dönemine girdiler. İşte bu canlı ve heyecanlı arayış döneminde. Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi Profesör Gündüz Ökçün, çok değerli bir çalışma ile ortaya çıktı. Ökçün, 1923 yılı başında İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nin belgelerini yayıma hazırladı. Bu değerli çalışma, sağladığı yararların yanında, diğer kaynaklarla desteklenmemiş olduğu için, bir takım sakıncaları da beraberinde getirdi.

Bu sakıncaların başında, Cumhuriyetin ekonomik ve sınıfsal gelişimini irdelemede, İzmir İktisat Kongresi'ne hak ettiğinden çok daha büyük bir ağırlık verilmesi geliyor. Sonraki gelişmeler, çok büyük ölçüde, İzmir İktisat Kongresi'nin kararlarına bağlanıyor. Bu kesinlikle doğru olmayan bir yöntem. Çünkü, bu çalışmada yer yer gösterildiği gibi, Cumhuriyetin ekonomik ve sınıfsal politikasının kökleri daha eskide. İkincisi, İzmir İktisat Kongresi'nin kararlarında gereksiz bir bütünlük bulunuyor. Kararlarda böyle bir bütünlük yok. Tam tersine. Örneğin İzmir İktisat Kongresi'ne katılan işçi delegelerinin kontrol altına alınmaya çalışılmasına, kısmen de başarılı olunmasına rağmen, Kongre kararları, çıkar çelişkilerinin ne kadar belirli ve sınıfların da çıkarlarıyla ilgili olarak ne kadar bilgili olduklarını çok açık bir biçimde gösteriyor. Bu yüzden İzmir İktisat Kongresi'ne, daha sonraki ekonomik politikanın anahtarı olmaktan daha çok, belli bir noktadaki çıkar çekişmelerinin oldukça açık bir fotoğrafı olarak bakmak gerekiyor.

Kongre'de Çiftçi, Tüccar, Sanayi ve İşçi grupları var. Bunlar ayrı ayrı karar tasarıları hazırlıyor. Birlikte oylanıyor. Sanayi Grubu'nun hazırladığı karar tasarısının on altıncı maddesinin (ç) fıkrası "esnaf ve cemiyet ve loncaların tesisini öngörüyor. Oylama sonuçları ise aynen şöyle: "İşçiler red, diğer gruplar ekseriyetle kabul.[59] İşçiler, her zaman olduğu gibi 1923 yılında da, ilericiliğin en tutarlı savunucuları ve geri kurumların en amansız karşıtları. Tüccar ve Sanayicilerin durumu ise açık: 1923 başında kurulmasını kararlaştırdıkları esnaf ve cemiyet ve loncalarını, 1925 yılının sonunda kısırlaştırıp kendilerine bağlıyorlar.

İzmir İktisat Kongresi'nde işçi grubunun hazırladığı ve bütün Kongre tarafından "müttefikan kabul" edilen kararlar arasında şu da var: "Madde 4 Dernekler -yani sendikalar- hakkının tanınması. Tatil-i Eşgal Kanunu'nun yeniden işçilerin hakkını tanımak üzere tetkik ve tanzimi.[60] Oybirliği ile kabul edilen bu kararın kağıt üzerinde kaldığı biliniyor. Ancak aynı Kongre'de kabul edilen ve sanayi grubu tarafından hazırlanan kararların İkinci maddesi "Teşvik-i Sanayi Kanunu hakkında" başlığını taşıyor. Bu maddenin fıkralarında teşviklerin genişletilmesi isteniyor. (E) fıkrasında ise şunlar yazıyor: "Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun mütebaki müddeti olan beş seneden daha yirmi beş sene daha temdidi."[61]

Uzun zamanlar, 1927 tarihli Teşvik-i Sanayi yasasının Cumhuriyet Döneminin bir "keşfi" sanıldı. Bu yanlış sanıdan, bu çalışmanın yazarı da kurtulamadı.[62] İttihat ve Terakki Döneminden, bir Teşvik-i Sanayi Yasası miras aldığı biliniyor. Ancak iş bununla da kalmıyor. Cumhuriyet döneminde, teşvik alanında, 1927 yılından önce yapılanlar var, Osmanlı döneminde ise İttihat ve Terakki ile sınırlı kalmıyor. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına kadar gidiyor.

Şöyle: "Garb sermayedarlığı, esnaf loncalarının mamulatını ortadan kaldırdığı zaman bundan şikayetler olmuştu. Fakat en büyük şikayetlerin hareket haline geldiğine 1883 senelerine doğru tesadüf ediyoruz. İstanbul'da bulunan dokumacı, sırmakeş, balmumcu, demirci esnafı Babıali'ye müracaat ederek, sanatlarının mahvolduğundan bahsetmişlerdi. Bu şikayetler öteden beri yapılıyordu. Bilhassa gedik ve inhisar usullerinin 1861 senesinde kaldırıldığı bir sırada da vaki olmuştu. Çünkü Avrupa sermayedarlığı, kendine emin bir pazar aramak için derebeylik devrinden kalma gedik ve inhisar usullerini ortadan kaldırmaya mecburdu. Bu usulleri, ticaretin genişlemesine büyük bir mania teşkil ediyordu." Bu şikayetlerin etkileri ise şu sonucu doğurdu: "Nihayet, Abdülaziz devrinde, bütün bu şikayetleri Babıali dinlemeğe mecbur olmuştu. Bu münasebetle Babıali'de Islahı Sanayi Komisyonu teşkil edilmişti."[63]

Islahı Sanayi Komisyonu'nun ilk raporunda buhar (vapur) makinası kullanan imalathaneler açılması öneriliyor. Önerinin gerekçesi şöyle: "Bir müddetten beri gerek Dersaadet ve gerek memalik-i Osmaniye'de sanayi bir hali tedenniye gelerek ahalinin ihtiyacatı adiyelerinden olan eşyanın imali bile yedi ahare geçmiş olduğundan bazı sanayii cedide tezgahlarını işletmek için birer vapor makinesi havi olmak üzere imalathaneler küşadı" gerekiyor.

İslahı Sanayi Komisyonu, bir de tüzük (nizamname) hazırlıyor. Bu tüzüğün üçüncü maddesi, şirketleşme ve büyük işletme kurma konusunda, son derece açık: "Esnafın evvelki gibi münferiden ve müteferrikan icrayı sanat etmelerine esas ve fayda almayıp husnü sanat ve beyinlerinde bir şirket teşkil ve lüzumu kadar sermaye vaz'ı ile müçtemian ve müttefikan çalışmalarına mütevakkıf olduğundan

Şimkeşhane ve Saraçhane ve altın varakçı esnafı bu usule tatbikan tahtı intişama alınacağı ve Dersaadet'in beş mevkiinde bulunan umum debbağ esnafı birleştirilerek, havale edilen mumcu ve demirci ve kumaşçı ve yastıkçı ve terzi ve doğramacı esnafının, bundan sonra havale edilecek olanlarının dahi icabı sanat ve hal ve heyetlerine muvafık olacak surette tanzimi ahvaline sarfı im'an olunacaktır."[64]

İslahı Sanayi Komisyonu, büyük sermaye ile şirketleşerek modern makinaların kullanılmasını istiyor. Bunun dışında, gümrük vergisini artırmak, sanayi okulları ve sergiler açmak gibi özendiricilerin verilmesini savunuyor. Kurulan ve kurulacak şirketlere, 12 yıl imtiyaz vermek, 6 yıl gümrük almamak ve kamu alımlarında tercih edilmek gibi özendiriciler sağlanıyor. Bu özendiricilere yenileri de eklenerek 1913 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılıyor.

Cumhuriyet dönemi, 1927 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu'nu, tümden genişletmeden önce sanayiciler ve tüm işverenler için yeni özendirici ve kolaylıklar getiriyor. Bunlardan bazıları şöyle: 20 Şubat 1924 tarihli 418 sayılı yasa ile Türkler tarafından satın alınan gemiler 1929 tarihine kadar gümrükten bağışık tutuluyor. 9 Nisan 1924 tarihli 471 tarihli yasa ile üzüm ve incir ihracı için kutu ve kutuluk, hali imalinde kullanılan çözgü ve kaska iplikleri "tezgah sahiplerinin Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndaki hukuku mahfuz kalmak şartiyle" gümrük vergisinden bağışık oluyor.[65] İş Bankası kurulduktan ve şeker sanayinin kurulmasında İş Bankası'na öncülük tanındıktan sonra 5 Nisan 1925 tarihinde çıkarılan yasa ile şeker fabrikalarına ayrıcalık (imtiyaz) ve bağışıklık (muafiyet) tanınıyor.

Teşvik konusunda asıl büyük adım, 28 Mayıs 1927 tarihinde atılıyor. Bu tarihte çıkarılan 1055 sayılı Teşvik-i Sanayi Yasası ile şimdiye kadar tanınan özendirici (teşvik), ayrıcalık ve bağışıklıklar genişletiliyor ve bir bütünlüğe kavuşturuluyor. 1055 sayılı yasanın kabul ettiği olanaklar arasında şunlar da bulunuyor: 1-Teşvik edilecek özel işletmelere, belediye sınırları dışında olmak şartıyla, 10 hektara kadar bedelsiz arsa verilmesi, belediye sınırları içindeki hazine arsalarının ise bedeli 10 taksitle ödenmek üzere satılması; 2-Müsakkafat, arazi, kazanç vergileriyle, bu vergilerin özel idare ve belediyelere ait kısımlarından, ayrıca maktu zam vergisi, inşaat, buhar kazanları, motorlar ve imbiklerin ruhsatiye resimlerinden muaf tutulması; 3-Sınai işletme kurma amacıyla çıkartılacak hisse senedi ve tahvillerin damga resminden muaf tutulması; 4-Yatırımlarda kullanılacak her türlü inşaat malzemesinin, üretimde kullanılacak hammaddelerin, yatırım mallarının gümrüksüz ithali; 5-Sınai işletmelerin yapı malzemesi ile makina ve gereçlerin yurtiçi demiryolu ve deniz yolunda yüzde 30 indirimle taşınması, bu indirimden yararlanmayacak olanlara aynı miktar prim verilmesi; 6-Bakanlar Kurulu kararıyla sınai kuruluşlara, yıllık imalat değerinin yüzde onuna kadar prim verilmesi; 7-Sınai kuruluşlar için gerekli tuz, ispirto ve patlayıcı maddelerin indirimli fiyatla sağlanması ve bu indirimden yararlanmayacak işletmelere indirim karşılığı prim verilmesi; 8-İthal malına oranla yüzde on pahalı olsa da kamu kuruluşlarının yerli malı kullanmaya zorunlu tutulması.

Teşvik yasasının çabasıyla birlikte sağlanan olacaklardan yararlanan işletme sayısında hızlı artış görülüyor. 1923 yılında 342, 1927 yılında 470 İşletme, teşvik yasasından yararlanarak faaliyet gösterirken 1932 yılında bu sayı 1473'e çıkıyor. Bundan sonra teşvik yasasının olanaklarından yararlanılarak ekonomide atıl kapasite doğduğu gerekçesi ile işler biraz daha sıkı tutuluyor. Buna rağmen 1938 yılında teşvik yasasından yararlanan işletme sayısı yine de 1160 olarak kalıyor.[66]

Türkiye'nin en zengin sanayicisi Vehbi Koç, siyasal yaşamının başlangıcını şöyle anlatıyor: "29 Ekim 1919 günü Reis Müftü Rıfat Efendi'nin Başkanlığında Ankara'da kurulan Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'ne babam da girmişti. O günkü duruma göre 3.000 kuruş maddi yardım da yapmış. Büyüklerimin isteği ile ben de 19 yaşımda bu Cemiyete girdim."[67] Rahat bir dille yazılan yaşam öyküsünde Koç, "Vehbi Efendilikten", "Koç Beyliğe" nasıl terfi ettiğini de anlatıyor: "1934 yılında 135.000 lira sermayeli bir şirket kurduk ve işe başladık. Bir hayli bir mücadeleden sonra Celal Bayar'ın İktisat Bakanlığı zamanında uygulanan Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlandık, boru bandı gümrüklerinde indirim sağlayarak çıkardığımız malı satmaya başladık. Galata'nın Geseryan, Yarmayan, Hovagimyan, Balıkçıyan gibi meşhur boru tüccarları bir yıllık boru üretimimizi almak üzere bizimle görüşmek istediler. Bizim Çorbacı Vahram Geseryan'ın yanında benim adım 'Koç Bey' oldu." Vehbi Koç, bu gelişmeden duyduğu hazzı da saklamıyor: "Galata'daki dükkanda camekan arkasından, 'Git Agop'la konuş' diye beni tersleyen ve karpitte 10 para indirim yapmayan büyük Çorbacı, Sirkeci'de benim odama kadar gelmişti ve 'Koç Bey' diye bol bol iltifat ediyordu. Allah'ın büyüklüğü bana bu anı göstermişti."[68]

"Allah büyük" ama her zaman değil. Yeryüzünde "büyüklüğün" yetmediği yerler ve zamanlar var. Bir başka yaşam öyküsünde, nehrin diğer yüzünde yazılan bir yaşam öyküsünde, Sabiha Sertel, 1923 yılında CHP'nin önde gelen milletvekili ve sözcülerinden Mazhar Müfit ile tartışıyor. Tartıştığını da yazıyor: "Mazhar Müfit bu defa kızmadı. Düşünerek cevap verdi: Mustafa Kemal birçok reformlar yapmak istiyor. Toprak reformu için burada ağalarla özellikle Kürt ağaları ile Kürt mebuslarından Feyzi Bey'ler ve diğerleri ile konuşmalar yaptı. Bu reform

meselesi, çok çetin bir mesele. Ağalara toprak reformunu anlatmak imkansız. Bu reformu ele almak, bütün ağaları, eşrafı kaybetmek demektir. Şimdilik toprak reformu defterini kapadık."[69]

"Şimdilik toprak reformu defterini kapadık." Defter kapanmasına karşın, Mustafa Kemal, sık sık toprak reformundan söz etmekten geri kalmıyor. Reformun yapılmayacağını bile bile. Türkiye'de ilk toprak Reformu yasa tasarısı 1935 yılında hazırlanıyor. Toprak reformu yasası da bundan, 1935 yılından, on yıl kadar sonra çıkarılıyor. Fakat bu zamana kadar Cumhuriyet, tarım ile ilgili düzenlemeler yapmaktan geri kalmıyor. Yapılan düzenlemelerin başında ise Aşar Vergisi'nin ilga edilmesi geliyor: 17 Şubat 1925.

Aşar'ın ilga edilmesi üzerinde durulması gereken bir sorun. Bu sorunun ele alınışı, şimdiye dek pek ucuz tutuldu. "Köylünün üzerindeki vergi yükü kaldırıldı" denildi. Ayni bir verginin kaldırılmasının "ileri" bir adım olduğunda kuşku yok. Feodal niteliğe sahip bir verginin kaldırılmasının ileri bir adım sayılması kolay. Fakat bazı kolaylıkların, gelişmelerin özünün ortaya çıkarılmasını engellemesi de mümkün. Bu yüzden eldeki kaynakların sınırlılığı içinde Aşar'a ve Aşar'ın kaldırılmasına yeniden eğilmek gerekiyor. Bu yeniden eğilme gereği içinde ve eldeki kaynakları sınırlılığından, şimdiye kadar ileri sürülen tezleri tersine çevirmek, bu anlamda çubuğu tersine bükmek için, şunu söylemek mümkün: Aşar'ın kaldırılması, feodallere, büyük toprak ağalarına ve kapitalist çiftçilere verilen bir ödün oldu. Ticaret ve sanayi burjuvazisi, işçi sınıfı ve emekçilerin muhalefeti karşısında ve Doğu'da Kürt Şeyhlerinin isyan ettiği bir zamanda, feodallerle, toprak ağaları ve kulaklarla siyasal ittifakını güçlendirmek için Aşar'ı kaldırma yolunu seçti. Bunu başka düzenlemelerle sürdürdü.

Şimdi "çubuğu tersine bükmek için" gerekli dayanakları sıralamak gerek. Bunların ilki, yine İzmir İktisat Kongresi'ne gidiyor. Daha önce de denildi, ama, tekrarı yararlı. İktisat Kongresi, Cumhuriyet döneminde ne yapıldığını anlamak için pek önemli bir değere sahip değil. İktisat Kongresi'ne böyle bir değerli yer vermemek gerekli. Buna karşın, 1923 İzmir İktisat Kongresi, sınıflar arasındaki çıkar çatışmasını ve mevcut sınırların bilinç düzeyini göstermesi bakımından pek önemli. Kongre'de çiftçi grubunun hazırladığı karar tasarılarının bir bölümü "Aşar meselesi" ile ilgili. "Madde 1-Aşarın lağvi." Oylamanın sonuçları ise şöyle: "Çiftçi ve İşçi grupları müttefikan kabul, sanayi ve ticaret grupları 'bugünkü aşar usulünün lağvıyla yerine adil bir usulün İkamesini' teklif." Burada çifti grubu ile işçi grubunun birleştikleri görülüyor. İşçilerin bir feodal kuruma karşı çıkmaları normal. Fakat sadece buraya kadar normal. Bundan sonrası ikinci madde ile ilgili. "Madde 2-Türkiye'de yaşayan bütün efrada şamil olmak üzere ve bütçede tevazün temin maksadiyle herhangi bir nam ve herhangi bir usul ile olursa olsun, mutedil bir vergi İhdas edilmesi." Bu madde ile ilgili oylama ise şöyle: Aşarın tamamen ilgası veya şeklinin tadili yüzünden, Devlet Bütçesinde tahaddüs edecek tevazun noktası hakkında bir surei-i tesviye ittihaz ve iradesi ciheti müttefikan kabul sanayi ve ticaret grupları bu bapta verecekleri layihalarla gösterecekleri yeni ve mutedil bir aşar usulünün ikamesini teklif, işçiler alelıtlak aşar yerine bir verginin şeklini bir layihaya raptedeceklerini beyan, çiftçi grubu ise maddenin aynen kabulünde ısrar etmişlerdir.[70]

Çiftçi grubu aşardan kurtulmak istiyor. Tarımdan vergi alınmasında kararlı ticaret ve sanayi grupları bunun karşısına çıkıyor. İşçiler ise feodal bir vergi yerine daha çağdaş, kuşkusuz adil, bir vergi istiyor. Ancak 1920-23 meclisinde 26 kez aşar tartışılmasına rağmen aşar vergisinin kaldırılmasıyla ilgili yasa tasarısının Meclis'e verilmesi için 10 Şubat 1925 tarihini beklemek gerekiyor. 11 Şubat 1925 tarihinde Şeyh Sait isyanı su yüzüne çıkıyor. Hükümet tasarısının ivedilikle görüşülmesini istiyor, 17 Şubat 1925 tarihinde tasarı, 151 lehte ve bir aleyhinde oyla kabul ediliyor.[71]

Aşar'ın ilga edildiği Türkiye'de, toprak üzerinde, mülkiyet yapısı nasıl? Bu konuda güvenilir bilgiler yok. Elde edilebilen bilgiler arasında, bir Sovyet kaynağında yazılanlar var: "Birinci Dünya Savaşı'ın başında, tarımsal nüfusun yüzde birini oluşturan büyük toprak sahipleri ve ağaları, tüm işlenebilir toprakların yüzde 39,3'üne sahiptiler; nüfusun yüzde dördünü meydana getiren küçük toprak ağaları ve kulaklar, çiftçiler arazisinin yüzde 28,2'sini ellerinde bulunduruyorlardı; Tarımsal nüfusun yüzde 95'ini sağlayan köylü işletmelere ise işlenebilir arazinin yüzde 34,5'i düşüyordu." Bu bilgileri veren kaynak şöyle devam ediyor: "Kemalist devrimden sonra Türkiye'de toprak mülkiyeti pek az değişti... 1920'lerin sonu ve 1930'ların başlarında, ülkenin büyük toprak ağaları tüm işlenebilir arazinin yüzde 40-50'sine sahipti. Yaklaşık olarak işlenebilir toprağın yüzde 40'ı, zaman zaman ücretli tarımsal işçi kullanan orta çiftçi ile varlıklı çiftçilerin elinde bulunuyordu. Tarım nüfusunun yüzde 65-70'ini oluşturan parsel sahibi yoksullar (bedniyak) ile tümden toprak yoksulları, işlenebilir toprakların yüzde 5-10'una sahip bulunuyorlardı.[72]

Bu bilgilerin doğruluğu ölçüsünde, aşar vergisinin kaldırılmasından en çok kimlerin yararlanacağını kestirmek pek zor olmayacak. Ancak dahası var. Aşar ilga edilirken, ticaret ve sanayi burjuvazisi ile işçi grubunun önerdikleri yönde adımlar da atılıyor. Mevcut arazi vergisinin oranı yükseltiliyor. Bu pek önemli değil. Bunun dışında, tarımsal üretim-

den, tarımsal ürünlerin satışı sırasında alınmak üzere yeni bir vergi getiriliyor. Bu vergi, yıllar sonra, 1960'ların ilk yıllarında Türkiye'ye gelip vergiler üzerinde rapor yazan ve bu raporda önerdiği tarım vergisi nedeniyle hükümet üyelerinden de "komünist" damgasını yiyen İngiliz iktisatçısı Nicolas Kaldor'un önerisiyle aynı nitelikte. Ancak bir anlamda daha ileri ve daha "kapitalist" nitelikte. 1925 yılında Meclis'ten geçen bu kanuna göre tahıllardan yüzde 10 oranında vergi alınacak. Buna karşılık, mutlak olarak pazarlanması gereken sanayi bitkilerinden alınacak verginin oranı ise yüzde 8. İşçinin ve köy emekçisinin kendisini yeniden üretmesi için gerekli olan tahıllardan alınan vergi oranı, sanayiinin ham maddesi olan bitkilerden alınan vergi oranından daha yüksek.

Cumhuriyet, yerleşme döneminde, böyle bir vergiye fazla dayanamadı. Bir Amerikan Üniversitesinde aşar üzerine değerli bir araştırma yapan üç araştırmacı, bu dayanıksızlığı şöyle özetliyorlar: "Kaçınılmaz olan ortaya çıktı ve sadece bir yıl sonra, yeni vergi sistemi tümüyle ilga edildi. Bu, dünün son aşaması oldu ve genel olarak toprağa dayalı çıkarların özel olarak da büyük toprak sahiplerinin gücünü gösterdi."[73]

Aşar, kalktı. Arazi vergisi oranı artırılarak kaldı. Tarımsal ürünlerden alınan vergi, kanunlaşmasından bir yıl sonra yok oldu. Bütün bunlardan sonra "köylünün" ödediği vasıtasız vergilerin tüm gelirlere oranı şöyle oldu :

Tarımdan Alınan Vasıtasız Vergilerin Tüm Gelirlere Oranı:

Arazi, Aşar, Sayım (hayvan) Vergileri	27,5	15,5	7.5	8,3	10,0
	1924	1925	1926	1927	1930

Kaynak: *Kadro Dergisi*, Mart 1934, sayfa 14

Cumhuriyet, 1925 yılından başlayarak tarım kesiminden alınan dolaysız vergileri sürekli olarak düşürdü. Tüm kamu gelirleri içinde bu oran, 1930 yılında yüzde 10'a indi. Daha sonraki yıllarda daha da azaldı. Hayvan vergisinin önemsiz olması, arazi değerlendirmelerinin yapılmaması nedeniyle, kamu gelirleri içinde tarımdan doğrudan alınan vergilerin oranı giderek sıfıra yaklaştı. Ancak 1960'dan sonra tarım gelirleri, gelir vergisi kapsamı içine alındı. Ancak bu kanaldan gelen vergiler de, çok büyük bağışıklıklar tanınması nedeniyle, sözü bile edilmeyecek düzeyde kaldı.

Aşar vergisinin ilga edilip yerine konan verginin bir yıl sonra ortadan kalkmasıyla simgelenen ticaret ve sanayi burjuvazinin büyük toprak sahipliği ile siyasal ittifakını güçlendirmesi olgusu, tüm Cumhuriyet döneminin en önemli niteliklerinden birisidir. Bu, siyasal ve ekonomik tüm sorunların temel nedenlerinden birisini oluşturuyor. Aynı zamanda bu, Türkiye'nin henüz kırılamayan kara yazgısının temel direklerinden birisini meydana getiriyor. Ortaya çıkan bu durumun, kapitalizmin eşitsiz gelişme yasasının ve bu yasanın bir uzantısı olan çelişkinin eşitsiz gelişmesinin bir sonucu olduğundan kuşku duymamak gerek.

Cumhuriyet'in başından itibaren sürdürülen tarım politikasını, bir Sovyet uzmanı, şöyle özetliyor: "Kemalistlerin tüm tarım politikası, bir tek amaca göre düzenlendi: Kulak ve toprak ağası işletmelerini desteklemek ve teşvik etmek ve onların kapitalist gelişmesini sağlamak."[74] 22 Nisan 1925 tarihli kadastro yasası, Medeni Kanun, bu yönde atılan hukuk düzenlemelerini gösteriyor. Ancak büyük çiftçileri desteklemek, salt hukuk planında kalmıyor. Bir takım maddi olanaklarla birlikte ve özellikle İkinci Büyük Savaş'tan sonra yeni toprakların tarıma açılmasıyla devam ediyor. Bu politikanın sınıfsal ve siyasal sonuçlarını ise bir başka Sovyet uzmanı özetliyor: "Bu ülke, Asya'daki bir çok genç egemen devletten farklı olarak, Tropik Afrika ülkeleri bir yana, örneğin Hindistan, Pakistan ya da Burma'ya göre iki üç kez daha çok kapitalist gelişmenin 'tarihsel stajına' sahip. Türkiye'de tarımsal devrim tamamlanamadı. Son zamanlara kadar köylülerin baskısı zayıf oldu. Yeni toprakların kazanılması ve kolonizasyonu, Türkiye kırlarında tarımsal devrimin ortaya çıkmasını; ertelemeye yarayan sübap işlevini gördü. Bunun sonucu olarak Türkiye toprak ağaları, 30-40 yıllık göreceli olarak sakin bir dönem geçirdi ve bu dönemde, yavaş yavaş kapitalist yönde evrim gösterdiler. Başka bir deyişle, bu ülkedeki eşit etkili sınıf mücadelesi, büyük toprak sahipleri sınıfının toprak üzerindeki tekelini tümüyle korumasını başarması ve köylülüğün yıkımı ve farklılaşması ile aynı zamanda, tedricen kapitalist işletmelere dönüşmesiyle sonuçlandı."[75]

Vergi yükünü azaltarak, kredileri artırarak ve kullanılan girdiler için primler sağlanarak büyük toprak sahipleri korundu. Büyük toprak sahiplerinin değil ama tarımın korunup geliştirilmesi çok önceden de ileri sürüldü. 1908 Ağustos'unda Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında Selanik Mebusu Dimitri Vlahof Efendi, şunları söylüyordu: "Halk için zararlı ve pek ağır olan bu vergi adalete de aykırıdır. Aşar vergisi, safi varidatın yüzde 33, 40 hatta 52'sini teşkil ediyor. Bu vergi bir an önce kaldırılmalı ve başka bir vergi onun yerine geçmelidir. Bu vergi ne kadar hafif olursa, ehalimiz diğer araziyi ekilmiş toprak haline getirmeğe o derece çalışacaktır. Fakat, bir yandan da, Hükümet o nisbette çalışmalıdır. Toprağı ekip biçenler için kredi agrikol (tarım kre-

disi) ihdas etmelidir. Hükümet bazı tedbirler alsın. Makinalar getirsin, ehaliye kolaylık göstersin; Kimyevi gübre getirsin, ehaliye dağıtsın. Ziraat okulları açsın. her yere ziraat öğretmenleri göndersin."[76] Cumhuriyet, bu işlerin çoğunu, büyük toprak sahipleri için gerçekleştirdi.

1926 yılında 18 milyon lira olan Ziraat Bankası kredileri, 1930 yılında yüzde elli oranında bir artışla 27 milyon liraya çıktı. Ziraat Bankası'nın 1929 tarihli tüzüğüne göre, Banka'dan kredi alabilmek için gayrimenkul sahibi olmak gerekiyor. Bu hüküm, tarımsal kredilerden büyük çiftçilerin yararlanması olanağını hazırlıyor. Zaten Aşar Vergisi'nin ilga edilmesinden sonra çıkarılan tarımla ilgili yasalar hep büyük çiftçileri hedef alıyor. Bu yasalardan birisine göre, 20 hektardan geniş tarımsal araziyi makina ile işleyen çiftçilere prim verilmesini öngörüyor. Traktör ve benzeri tarımsal tanınan makinaların yakıtları, vergiden bağışık tutuluyor. Büyük çiftçilere ayrıcalıklar askerlik hizmetlerine kadar uzanıyor: "İşlenen araziyi artırmak için 1924 yılında kabul edilen bir yasa, tümüyle ortalama büyüklüğün üstündeki çiftliklerin genişletilmesini hedef alıyordu. Yasanın en önemli hükmü ile, bir çiftçi-ya da yardımcısı tarafından arazi minimum büyüklüğün (en az 50 hektar) üzerinde ise çiftçi yardımcıları askerlikten muaf tutuluyordu."[77]

Bütün bunlar rastlantı olmamalı. Mülkiyet ile sağlanan kolaylıklar ve yüklenen yükümlülükler arasındaki ilişki, daha Kurtuluş Savaşı'nın ilk günlerinde ortaya çıkıyor ve Meclis gündemine gelip "tutanaklara" geçiyor. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 24 Ekim 1920 tarihli oturumunda Maliye Bakanı Ferit Bey, belli bir kızgınlıkla, şunları söylüyor: "Bendeniz ticaret vergisi diye bir kanun teklif ediyorum ve yüzde bir vergi istiyorum. Komisyon (bütçe komisyonu) bunu yüzde yarıma indiriyor. Harp kazançları vergisi diye bundan iki ay evvel bir şey teklif etmiştim, o iki aydır hala encümende süründüğü halde bugün bin müşkilatla bile daha encümenden çıkmış oluyor. Bedeli nakdi (bedel verenlerin askere alınmaması) obstrüksüyon yapılarak önüne geçiliyor ve bendeniz zannedersem, teklifin menedilmesine yine çalışılacaktır."[78]

Maliye Bakanı Ferit Bey haklı çıkıyor. Hükümetin, bedelini para ile verebilenlerin Kurtuluş Savaşı'na katılmamalarını sağlayacak yasa tasarısı reddediliyor. Ancak Meclis'teki tartışmalar, Kurtuluş Savaşı'nın sınıfsal niteliğine ilişkin önemli açıklıkları da sağlıyor. 1920 Ekiminde Meclis görüşmelerinin bazı sahneleri, şimdi bile okunmaya değer.

"Vehbi Bey (Manisa Milletvekili) - Efendim, bendeniz, memleket bu kadar felaket geçirdikten, bu kadar güç anlarda bulunduktan sonra da hala Meclis'te bedeli nakdi alınsın mı, alınmasın mı müzakeresine hayret ediyorum. Memlekette kan vergisi alınması gerektiği bir zamanda, fakirlere siz gidin sınırlarda ölün; zenginlere de siz paranız dolayısıyla gidin, kışın sobanızın başında rahat oturun demeyi hiçbir vicdanın kabul edeceğini zannetmem."

"Operatör Emin Bey (Bursa Milletvekili) -Madem ki ben Türk ve müslümanım, süngü, tüfek ve top karşısında ölüyorum. Hiç olmazsa Ankara, Sivas, Muş yollarında yol yaparak biraz da onlar soğuktan, açlıktan ölsün. Asiller sınıfının egemen olduğu yerlerde bile askerlikten istisna yoktur efendiler."

"Mazhar Müfit Bey (Hakkari Milletvekili)- Önümde elli kişilik bir asker kafilesinin Ulukışla'ya gitmekte olduğunu gördüm ve kendilerine hoşbeş, merhabadan sonra nasılsınız dedim. Biri dedi ki, memnuniyetle gidiyoruz, çünkü şu üç atlıyı gördünüz mü, bunlar köyün ayan ve eşrafının oğullarıdır. Geçen harpte (Birinci Dünya Savaşı kastediliyor) bu domuzlar gitmedi. Billah tabir budur. Dedim ki, ama onlar atlı, sen yayasın. Ne fark var, tek gitsinler de, ben onların ardından yürüyeyim. İkinci bir misal, Ereğli'de kaymakamla Hükümet konağından çıkarken, üç beş kişilik bir askeri müfreze gördük, hal ve hatır sorduktan sonra, kaymakam bir arzunuz var mıdır, dedi. Bunlardan üç beş kişi meydana çıkarak, şu nahiyeden bizim ağanın filan oğlu kaldı. Onu da yarına kadar getirmezseniz, biz de gitmeyeceğiz dediler. Üçüncü canlı bir misal daha, içimizde Muhtar Bey isminde bir zat Adana Milletvekilidir zannederim. Bu zatı ali bendenize anlattı. Şurda sorabilirsiniz. Cepheyi gezerken siperde, toprak içinde bir askerle görüştüm buyurdular, sordum hemşerim bir derdin var mı? Cevap verdi. Bu toprağın sahibi niçin geride oturuyor da, ben onun tarlasını muhafaza için bu siperde oturuyorum? Nerede bu herifler, nerededir?"[79]

Bu tartışmalar içinde Konya Milletvekili Vehbi Efendi, bedeli nakdi yasasının kabul edilmesini istiyor. Gerekçesi ise çok basit: Askere gitmemenin karşılığı alınmasa bile zenginler cepheye gitmeyecekler, gitmememin yolunu bulacaklar. Konya Milletvekili Vehbi Efendi, 1920 Ekiminde, Meclis Kürsüsünden sesleniyor: "Zenginler bedel vermediğinde, acaba, o bedel verecek zenginlerin ekserisinin cepheye gideceğini mi zannediyorsunuz? Eğer böyle zannediyorsanız, pek ziyade aldanıyorsunuz..."

İkinci Bölüm

SERBEST DEVLETÇİLİK

Aldanan ve Aldatanlar

Kurtuluş Savaşı'nın ilkyılında, 1920 Ekim ayında Büyük Millet Meclisi, hükümet tarafından sunulan ve parası olup da karşılığını verenlerin savaş yükümlülüğünden affedilmesini öngören tasarıyı görüştü. Cumhuriyet'in kurucu ve yönetici kadroları böyle bir yasa tasarısını da kendileri keşfetmedi. Büyük Savaş başlayınca İttihat ve Terakki Hükümeti, böyle bir tasarıyı Meclisi Mebusan'a sundu ve yasalaştırdı. Şöyle: "Savaş yükümlülükleri, ihtiyaçların karşısında önemsiz kalır. O günlerde karşılıksız kağıt para basılmadığından, para bulmak kaygısıyla Hıristiyanlar gibi bir kısım müslümanlar için de bedel usulüne gidilir... 8 Ağustos'ta çıkartılan bir geçici kanunla askere alınması gereken bir kısım müslümanlar 30 altın karşılığında vatan hizmetinden bağışlanır. Böylece yarım milyondan fazla şehit verdiğimiz Dünya Savaşı'nda varlıklı müslümanların savaş dışı kalması yolu açılmış olur."[1] Benzer tasarı yine Hükümet tarafından, bu kez, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunulunca, tartışmalar sırasında, Konya Milletvekili Vehbi Efendi'nin bedel verebilecek zenginlerden bedel alınmaması halinde cepheye gideceklerini sananlara, eğer böyle zannediyorsanız, pek ziyade aldanıyorsunuz" dediği, daha önce yazıldı.

Aldanan aldanana. 1920 yılından on yıl sonra, 12 Ağustos 1930 tarihinde Serbest Cumhuriyet Fırkası kuruluyor. Başkanı, daha önce başbakanlık yapmış olan, Ali Fethi (Okyar). Sözcüsü, Ağaoğlu Ahmet. Kısa bir süre sonra kapatılıyor. Ahmet Ağaoğlu, kapatılmasından önceki gelişmeleri ve Mustafa Kemal'in kapatma kararı almasından sonra Ali Fethi'nin "ruhundaki tufanı", hatıralarında anlatıyor: "İsmet Paşa bundan sonra ordu kumandanlarını ve müfettişleri harekete getirmiştir. Bunlar sanki tesadüf olarak Ankara'da toplanıyorlar, Gazi'nin huzuruna çıkıyorlar ve son hadiselerden bahis açarak Serbest Fırka hadisesinin ordu üzerine fena tesir etmiş olduğunu, orduda hatta bazı alametlerin belirdiğini, böyle giderse vaziyetin fena olacağını söylüyorlar." Bunun üzerine Gazi, kapatma kararını veriyor. Sonra: "Fethi Bey'in ruhunda bir tufan! Derhal aklanmış olduğuna karar veriyor ve Gazi'nin ikinci Fırka'yı sırf memleketin vaziyetini anlamak, halkın nabzını tutmak ve bunun için de Fethi Bey'i feda etmek kararma varmış olduğuna kanaat getiriyor!"[2]

Ali Fethi de "aldanmış olduğunu" anlıyor. Serbest Fırka ile birlikte aldananlar ve aldatanlar, Ali Fethi ile sınırlı kalmıyor. Serbest Fırka deneyimi ile, Mustafa Kemal'in arkadaşı Ali Fethi'nin aldanması pahasına, geniş bir işçi ve emekçi yığının da aldatılmaya çalışıldığı biliniyor. İlericilik adına aldananlar da çıkıyor. Üstelik Serbest Fırka ile ilgili aldanma ve aldatma eğilimleri sonraki yıllarda da devam ediyor. Bugün de sürdürülüyor.

Serbest Fırka deneyimine karşı dürüstçe tutum alanlar var. Açıkça "ne olduğunu bir türlü anlayamadım" diye yazıyorlar. O dönemi çok içinden yaşamış olan Falih Rıfkı Atay, bunlardan birisi: "Devrimci Atatürk, irtica henüz olanca hıncı ile dipdiri iken, bir muhalefet partisinin kurulmasına neden izin verdi? Bu suale hiç kimse doğru cevap veremez. Çünkü hiç kimseye açıkça fikrini söylememiştir. Bazıları derler ki, İsmet Paşa'nın politikasını beğenmezmiş de onu frenlemek için böyle yapmış. O zamanı hatırlayanlar bilir ve tarih de pek kolay öğrenecektir ki, kuruluş devri idaresi, 'başbaşa' bir idare idi. Hükümet politikasını frenlemek için Atatürk'ün bir başkasına ihtiyacı yoktu. Zati böyle bir ihtiyaç zaafı, onun büyük gurur ve nefis güveni hassaları ile uzlaşmaz. Bazıları derler ki, Fethi Okyar'ın da katılmakta olduğu sağ temayüllü politikayı, açık münakaşalar içinde iflas ettirmek için öyle yapmış. Bu ihtimal de Serbest Fırka kuruculuğuna ayırdığı arkadaşları ile kendi arasındaki münasebetlerin hususiyetlerine uymaz."[3]

Doğan Avcıoğlu, Mustafa Kemal'i, Serbest Fırka olayından da kurtarmak için aşırı bir çaba gösteri-

yor. "İşin bir ilginç yanı. Serbest Parti'nin temelinde Düyun-u Umumiye sorununun bulunmasıdır" diye yazıyor. Avcıoğlu, Fransa'nın Osmanlı borçlarının altın parayla ödenmesinde ısrar ettiğini anlatıyor. İsmet Paşa, buna karşı çıkıyor. Paris Büyükelçisi Ali Fethi ise, Fransa'nın isteğini kabul ediyor. Avcıoğlu'na göre, bu, önemli bir anlaşmazlık oluyor. Şu hükmü getiriyor: "Serbest Parti fikri, Okyar'ın zihninde bu anlaşmazlıktan doğar."[4] Serbest Fırka'nın, bir zihinde doğdu ise, ilk kez Mustafa Kemal'de doğduğunu gösteren çok sayıda belge ve anı var. Ayrıca, 1930'larda, kütlelerde ve zihinlerde var olan her parti düşüncesine eylem alanı tanınmadığı, bütün zorluklara karşın eylem içinde olanlara baskı yapıldığı da biliniyor. Bu yüzden Avcıoğlu'nun bu hükmünün, Avcıoğlu'nun bilimsel çalışma gücünü aşan bir zorlama olduğunu söylemek gerek.

Biraz üzerinde durulduğunda bu zorlamanın kaynağı ve nedeni şöyle: Türkiye, üstlendiği Osmanlı borçlarıyla ilgili olarak 1928 yılında bir anlaşma yapıyor. Osmanlı bürolarından 107 milyon 528 bin altın liralık borcu kabul ediyor. Kabul ettiği borcu altınla ödemeyi de kabul ediyor.

Yapılan anlaşma, Türkiye'ye, borcunun ödemesini bir yıl erteleme imkanı veriyor. Türkiye, bu imkanı 1929 yılında kullanıyor. 1930 yılında borcunun iki taksidini altınla ödeyecek. Fakat bunalım var. Üstelik Türk Parası sarsıntıda. Eğer Osmanlı borçlarını da altınla ödeyecek olsa Türk Parasının daha da sarsıntı geçirmesi söz konusu. Bunun için Hükümet Osmanlı borçlarını altınla ödememenin yollarını arıyor. Osmanlı borçları ile ilgili olarak kurulmuş olan Dayinler Meclisi'ni, bugünkü dille Borçlar Meclisi, toplantıya çağırıyor.

Olay, bu. Bu olaydan Serbest Fırka'nın kuruluşuna geçilmesinin kaynağı ise şu: "İmparatorluk devrinden Cumhuriyet'e intikal eden Düyunu Umumiye meselesi Paris Sefiri Fethi Okyar'ın Serbest Cumhuriyet Fırkası kurmasında birinci derecede rol oynamıştır."[5] Dönemin aktif gazeteci ve milletvekili Asım Us'un anılarında yer alıyor. Asım Us Hükümet'in, "Türkiye, Düyunu Umumiye borçlarını ancak kağıt para ile ödeyebilecektir" kararını aldığını belirtiyor. Şunları da yazıyor: "Bu hadise 1930 senesi yaz mevsimine tesadüf eder. Fethi Okyar, mezuniyet ile Paris'ten Ankara'ya gelmiş ve İnönü hükümetinin hareketini tenkit etmiştir. Bu tenkitlerini de Atatürk'ün yanında yapmıştır."

Böyle bir olayın doğruluğu kabul edilebilir. Ancak böyle bir olaydan Serbest Fırka'nın kuruluşu zor çıkartılır. Mustafa Kemal, Sofya Ateşemiliterliği'nde Fethi'nin yardımcılığını yapmış. Çok güvendiği bir kimse. Bir büyükelçi olarak verdiği sözü yerine getiremeyecek bir duruma düşünce, Cumhurbaşkanının yanında Başbakanı eleştirmek için "özel" bir hakka sahip. Geçmişinden gelen özel bir hakkı var. Bundan parti kuruculuğu çıkmaz. Ancak Doğan Avcıoğlu çıkarabiliyor. Şu nedenle: Kemalizm'in, Mustafa Kemal ve İsmet İnönü beraberce, ülke çıkarlarını ve bağımsızlığını korumaya çok büyük özen gösterdiğini göstermesi gerekli. Kemalizm'in, bin bir tehlike ile boğuşarak ülkenin bağımsızlığını koruduğunu göstermesi zorunlu oluyor. Bu yüzden, hem Serbest Fırka'nın Fethi'nin zihninde doğduğunu yazması ve hem de buna sömürgeci bir çeşni katması gerekiyor. Tapılıyor. Ancak Doğan Avcıoğlu'nun bilimsel gücünün zedelenmesi pahasına oluyor.

Fethi Bey öyle bir inanç adamı değil. Yaygın bir deyişle "efendi" bir adam. Ancak "efendi" oluşu, büyük ölçüde, yeteneksizliğinden geliyor. Öyle olur. Çok görülür. Hiçbir yeteneği olmadığı için "efendi" olanlar bulunur. Böyle olması çok kötü değil. Fakat böyle olduğu için asıl zor olanın hem yetenekli, hem inançlı, hem kavgacı ve bütün bunlara ek olarak da, gerektiği zaman "efendi" olmak olduğu unutulur. Ve Serbest Fırka kapanırken Fethi Bey'in tutumunu çok açık olarak gösterir. Fethi Bey bu türden "efendi" bir adam değil. Fethi Bey, kesinlikle, Osmanlı borçları şu veya bu türde ödendiği için bir parti kurma serüvenine kalkacak türden bir insan değil. Fethi Bey, "efendi" adam; aynı zamanda emir almaya alışmış bir adam. Bu yüzden kendi zihnindekileri değil; eski yardımcısı ve şimdi en yüksek emir veren durumundaki Mustafa Kemal'in zihninde olanları yapacak türden bir "efendi" adam.

"O günlerde sık sık Fethi Bey'le görüşüyor, röportajlar yapıyorlar, demeçlerini yayınlıyorduk. Bir gün beraberce Yalova'ya, ünlü Yalova kaplıcalarına gittik. Orada saatlerce başbaşa kaldık. Bana bütün düşündüklerini ve planlarını anlattı, Halkın partiyi iyi karşılamış ve desteklemiş olması onu adeta sarhoş etmişti."[6] Serbest Fırka'nın organı sayılan Son Posta'nın sahibi Zekeriya Sertel bunları yazıyor. Şunları ekliyor: "Az zamanda umduğundan büyük bir başarı kazanmıştı. Partisi günden güne genişliyordu. Fakat ne yapacağını bilmiyordu. Kafasında aydın bir fikir, bir program yoktu. İçlerinde yalnız Ağaoğlu Ahmet Bey özdenlikle liberaldi ve ne istediğini biliyordu. Fethi Okyar ise, kendisini rüzgara kaptırmış gidiyordu."

Fethi Bey, sadece partisi kurulurken değil, çok büyük ilgi ile karşılaştığı zaman bile ne yapacağını bilemiyor. Bu nokta, ilerde yazılıyor, Serbest Fırka'nın sonunu belirliyor. Zekeriya Sertel, gözlemlerini anılarında yazıyor ve öyle olmalı, on beş yıl kadar sonra Demokrat Parti deneyimi ortaya çıkarken, sahibi bulunduğu Tan Gazetesi ile birlikte gözlem ve deneyimlerini de DP kurucularının hizmetine vermek istiyor. Fakat bunlardan kızını hiç yararandırmadığı anlaşılıyor. Zekeriya Sertel, Serbest

Fırka'nın kuruluşu ile ilgili yol açıcı gözlemlerde bulunurken, kızı Yıldız Sertel, yalnızca bilimsel çalışma gücünün yetersizliğini sergiliyor. Şöyle: "Burjuvazinin içinde devletçiliğe karşı kırgınlığın artması, nihayet 1930'da liberal ekonomi prensibine dayanan siyasi bir partinin kurulmasına da yol açtı. Serbest Cumhuriyet Fırkası adını alan bu parti, Fethi Okyar'ın başkanlığında ve Meclis'te CHP'nin devletçilik politikasına karşı gelen milletvekillerinin katılmasıyla kuruldu. Bu parti cumhuriyetçilik, halkçılık, laiklik esaslarında CHP ile beraberdi. Yalnız liberalizm meselesinde ondan ayrılıyordu. Sanayiin devlet tarafından kurulmasına karşı idi. Dış ticarette liberal bir siyaset, batıyla daha fazla temas istiyordu. Ekonomide devlet müdahalesinin kaldırılması da baş istekler arasındaydı. Kemalist devletçiler, kısa zamanda çok destek bulan bu partinin uzun zaman yaşamasına müsaade etmediler. Ne var ki bu hareket Cumhuriyetin kuruluş devrinde çok zayıf olan Anadolu burjuvazisinin gelişmekte olduğunu ve devletçiliğe karşı başkaldırabilecek duruma geldiğini gösteriyordu."[7] Ancak bu kadar üstünkörü "bilimsel" kitaplar yazılabilir.

En azından şunu söylemek gerek; Serbest Fırka'nın doğuşu ile devletçilik adı verilen uygulama eş zamanlıdır. Serbest Fırka'nın devletçilik denilen akıma bir tepki olarak doğduğunu söylemek, herhangi bir bilimsel araştırmada bulunması gerekli asgari titizlikle bağdaşmaz. Bunu söylemek de yetmez. Burada göstermek gerek. Ve çok kolay: "Esasen birkaç gün sonra İsmet Paşa'nın Samsun'da söylediği nutuktan evvel, benim de o zamana kadar mensup olduğum Cumhuriyet Halk Fırkası'nın devletçi olduğunu ne ben ne de kimse bilmiyordu. Bu nutuktan sonradır ki fırka, devletçi oldu. Fakat Nutuk Yeni Fırka'nın tesisinden sonra söylendi. Demek ki Yeni Fırka'yı, kurulmadan evvel "Serbest" namını vermiş olanların, eski fırkaya da 'devletçi' sıfatını ilave etmeğe karar vermiş olduklarını kabul etmek lazım geliyor."[8] Serbest Fırka ile adları en çok beraber giden iki kişiden birisi böyle yazıyor. Zamanın bir gazetecisi de, daha sonra, şöyle yazıyor: "Programı Fethi Bey kendisi hazırlamış, nizamnameyi de Ağaoğlu Ahmet Bey'e yaptırmıştı. Bunlar gazetelerde neşredildiği zaman, Fırkanın hakikaten liberal yani serbest bir hüviyeti olduğu anlaşıldı ise de, Halk Fırkası da, o ana kadar liberalden başka bir şey değildi. Fakat Serbest Fırka programını neşrettikten sonra bizzat Ağaoğlu Ahmet Bey'in de dediği gibi 'Halk Fırkası o ana kadar liberalin liberali iken birdenbire devletçi oldu'."[9]

Böylesine üstünkörü kitapların çıkması, daha temel bir nedene dayanıyor. Başından itibaren Cumhuriyetin sınıfsal yapısını kabul etmemekten ve Cumhuriyet'e bir küçük burjuva devrimi yaftası yapıştırmakta inat etmekten ileri geliyor. Küçük burjuvaların da içine yalnız ve yalnızca asker-sivil memur ve aydınlar alınıyor. Böyle olunca da, bilimsel çalışma ve değerlendirmeler yerini masallara bırakıyor. Bu masallarda, asker-sivil bürokratlar, masal anlatıcısının havasına göre, ya bir canavar ya da bir hızır reis oluyor. Masal sıkıcı olunca, masal anlatıcısı, ya canavarı ya da hızır reisi çağırıyor. Cumhuriyet'i, asker-sivil küçük burjuvalar kuruyor. Masal kendi sıkıcılığı içinde sürüp giderken bir de bakılıyor, 1930 yılında asker-sivil küçük burjuvalar devletçilik ile sahneye geliyor. Daha önce sahneden neden ayrıldıkları hiç sorulmuyor. Sonra devam ediyorlar. 1940'ların ikinci yarısı biraz karışık anlatılıyor. 1950 yılında seçim oluyor ve asker-sivil karışımı küçük burjuvalar seçimi kaybedip iktidardan ayrılıyor. Sonra yine sıkıcı bir masal parçası. 1960 yılı geliyor, yine bu asker-sivil küçük burjuvalar iktidara geliyorlar. Sonra devam ediyor. 1971 başı geliyor. Yine bir bakıyorsunuz, bu asker-sivil karışımı tekrar hükümete geliyor.

Yıldız Sertel'in anlattığı masalda asker-sivil küçük burjuvazi hep hızır reis rolünü oynuyor. 1930 yılında da Serbest Fırka ile "Anadolu burjuvazisinin", bu kez yeni kostümler alan "Kemalist devletçilere" baş kaldırdığı sahneleniyor. Ancak masalların güzelliğini bozma pahasına da olsa, bu çalışmada. "Anadolu burjuvazisinin" devletçiliğe hiç de karşı olmadığı, tam tersine, devletçiliğin 1930'larda burjuvazinin tek programı olduğu yazılıyor. Serbest Fırka ise" bu programın uygulanmasında karşılaşılabilecek muhalefeti kontrol altına alabilmek için planlanıyor.

Bu söylenenlerin bir bölümü daha önce de söylendi. Söylenenlerin arasında, araştırmacı Yıldız Sertel'in mücadeleci annesi Sabiha Sertel de var. Mücadele, her zaman çok öğretici. Burada da; "Dünya ölçüsünde meydana gelen 1928-1929 iktisadi buhranın etkileri Türkiye'de de duyulmuştu. Bundan sonra o yıl kötü mahsul alınmasının sonucu ekonomik buhran baş göstermişti. Halk büyük bir geçim sıkıntısı içindeydi. Hükümetin tekelcilik politikasıyla, birçok maddeler üzerinde tekeller kurması, ticaret burjuvazisinin muhalefetini artırmıştı. Ekonomik durumun kötüleşmesi, işçi ücretlerinde yapılan indirimler, burjuvaziyle emekçiler arasındaki ziddiyeti de arttırmıştı." Böyle bir ortamda Serbest Fırka kuruldu: "Bu fırka, halkın hoşnutsuzluğunu yatıştırmak, ekonomik buhrandan kurtulmak için çareler aramak üzere" doğrudan doğruya Mustafa Kemal'in teşebbüsüyle kurulmuştu. Parti önce gizli hazırlanmış, sonraları halka bir muhalefet partisi olarak sunulmuştu."[10] İşin bu yanı bir başka yerde de vurgulanıyor: "Atatürk'ün hiçbir zaman Cumhuriyet Halk Fırkası'nın ilkelerine karşı çıkan bir partiyi desteklemeyi düşünmediği bütün açıklığıyla belirginleşir, öte yandan Meclis içinde ve dışında

gelişmekte olan karşıt eğilimleri, en yakın arkadaşlarından birinin, liderliğini yaptığı bir parti yoluyla denetlemek istediği de açıktır."[11]

Serbest Cumhuriyet Fırkası

Polis kayıtlarına göre yazılan bir kitaba şu satırlar düşülüyor: "1925'tan sonra ise, yurdumuzdaki solcu, komünist ve memleket düşmanlarının açık ve serbest hareketlerini nisbeten durdurmak, onların gruplaşmasını, teşkilatlanmasını önlemek bakımından ehemmiyetli bir dönüm noktası sayılabilir. Zira Takrir-i Sükün Kanunu bu yolda (4 Mart 1925) mer'iyetine girmiş bulunuyordu. Gerçi bu kanundan sonraki hükümetler bu kanunun sinesine sığınarak muhalifleri de susturabilmek imkanına başvurabilmişlerse de, bu kanunun maksat ve gayesi, işçilerin teşkilatlanmalarını, sendika, grev gibi hareketleri önlemekti. İşte bu tarihten itibarendir ki, yurdumuzdaki komünizm hareketlerinin alenilik vasfı değişiyor, gizlilik oluyordu."[12]

Ancak ilericiler ve ilericilerin her türlüsü, illegaliteyi, her zaman geçerli bir yasa kabul etmezler. Her zaman geçerli olan yasa, mevcut olanakları her zaman sonuna kadar kullanmak oluyor. İllegaliteyi bir fetiş haline getirme, hiçbir zaman gerekmiyor. Nitekim, burjuvazinin kendisine sözde bir muhalefet partisi kurduğu bir zamanda legal olanaklardan yararlanmak ve bu olanakları denemek isteyenler çıkıyor. Tıpkı Şefik Hüsnü'nün İkinci Büyük Savaş'tan hemen sonra legale çıkmaya çalışması gibi.

Serbest Cumhuriyet Fırkası, 12 Ağustos 1930 tarihinde kuruluyor. 29 Ağustos 1930 tarihinde ise Edirne'de Mimar Kâzım Türk Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisi'ni kuruyor. Bu partinin proğramında "işçi ve köylüleri kapitalistlere karşı savunmak, onları zalimlerin boyunduruğundan kurtarmak ve bu sınıfa ülkenin toplumsal yaşamında bir yer sağlamak" yer alıyor.[13] Bu parti ile ilgili "işlemi" ise yine polis kayıtlarından okumak mümkün: "1930'dan sonra faaliyeti bakımından daha önceki yıllara nisbetle bir başkalık arzeden komünizm hareketi, partiler, teşekküller veya hücreler şeklinde olmaktan ziyade; sanat, edebiyat ve sosyal meseleler kisvesine bürünerek, yalnız amele ve işçi sınıfının değil, her çeşit halkın zihniyetinde komünizm lehine bir düşünce yaratmak istiyordu. Yalnız bu arada, 29 Ağustos 1930 tarihinde Edirne'de Mimar Kâzım adında biri tarafından kurulmak istenen Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisi'ni ve daha sonraları meydana çıkanları İleri Komünist Gençlik Teşekkülü'nü de ayrıca hatırlatmak isteriz. Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisi'ne, komünist temayülü olduğu için izin verilmemişti. Zira bir sınıf partisi olduğunu nizamnamesinde açıkça zikreden bu parti güya amele ve çiftçiyi sermayedarlara karşı müdafaa, mütagallibelerin elinden kurtarmak ve memleketin içtimai hayatı içinde bu sınıfa bir mevki temenni gayesiyle kurulmak istenmişti."[14]

Ancak iş durmuyor. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasından sonra ortaya çıkan ve adlarında mutlaka "cumhuriyet" kelimesi olan partiler üçe çıkıyor. Bunun kurucusunu ve yapılan "işlemi", Serbest Fırka'nın kurucularından Ağaoğlu Ahmet'in oğlu Samet Ağaoğlu şöyle anlatıyor: "Serbest Cumhuriyet Fırkası ile aynı zamanda iki partinin daha kurulduğunu görüyoruz. 29 Ağustos 1930'da kurulan Türk Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Fırkası ve 29 Eylül 1930'da kurulan Ahali Cumhuriyet Fırkası bunlardan ikincisinin başında Birinci Büyük Millet Meclisi üyelerinden meşhur Abdülkadir Kemal Bey vardı. Bu zat daha milli mücadele yıllarında Atatürk ve arkadaşlarına karşı idi. Aynı zamanda Meclisin sol eğilimli üyeleri arasında yer almıştı. Serbest Fırka'nın kurulmasından sonra cesaretlenerek eski kavgasına yeniden başlamak istedi. Fakat kurduğu parti de, Amele ve Çiftçi Partisi de hükümetçe hemen kapatıldılar."[15]

Devrimci yazar Orhan Kemal'in babası olan Abdülkadir Kemali Öğütçü'nün kurduğu partinin, o zamanki ölçülere göre, "hemen" kapatılmamış olduğu anlaşılıyor. Ahali Cumhuriyet Partisi, hükümetçe, 21 Ocak 1931 tarihinde kapatılıyor.[16] Ancak hepsi de çok kısa ömürlü olan ve birbirinden farklı bu üç "cumhuriyet" partisinin kurulması, ekonomik, sınfsal ve siyasal yapıda belli gelişmelerin göstergesi oluyor. Bu yüzden bu gelişmelerin temellerine inmeye çalışmak gerekiyor. Cumhuriyet, "serbest" fırkayı kurarken muhalefeti serbest bırakmamak için hoyratça bir özen gösteriyor.

Önce ekonomideki gelişmelere bakmak gerekiyor. Fiyatlarla ilgili olarak şu tablo var.

1923-1938 Döneminde Fiyatlar:
Çiftçinin Eline Geçen Fiyatlar Kg/Kr

	Buğday	Arpa	Pamuk	Tütün	Toptan Eşya Endeks
1928	13,8	73,8	5,5	57,00	153
1929	12,6	7,5	82,3	72,70	155
1930	7,3	3,7	42,4	72,40	118
1931	4,0	2,9	31,7	38,11	101
1932	4,2	2,6	30,0	35,27	87
1933	3,7	1,9	30,7	30,60	76
1934	3,6	2,0	33,1	45,42	79
1935	4,6	3,0	38,0	54,33	86
1938	4,7	3,0	40,9	53,42	96
1937	4,7	3,0	37,9	48,40	100
1938	4,3	3,0	34,0	43,81	100

Kaynak: Reşat Aktan, *Türkiye'de Ziraat Mahsulleri Fiyatları*, Ankara, 1955. Bu tablo Aktan'ın kitabının 327-349 arasındaki sayfalardaki bilgilere dayanılarak hazırlandı.

1929 yılından itibaren belli başlı tarımsal ürün-

lerin fiyatları hızla düşmeye başlıyor. Toptan eşya fiyatları da benzer bir düşüş gösteriyor. Ancak bu genel benzerlik içinde bazı önemli ayrılıklar da görünmeye başlıyor. Birincisi, tahıl ürünleri fiyatlarının düşüşü en hızlı oluyor. Buğday ve arpa fiyatları, geleneksel tarım ürünlerinin fiyatları, pamuk ve tütün gibi sanayi bitkilerinin fiyatlarından çok daha hızla azalıyor. Pamuk ve tütün gibi bitkilerin fiyatlarının seyri, ekonomideki toptan fiyatların hareketine paralellik gösteriyor. Ancak bu paralellik de bir noktada kayboluyor. Tüm fiyatların düştüğü bir zamanda tüketicilerin ödedikleri fiyatları gösteren geçinme endeksinin düşüşü de çok yavaş oluyor. İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nın hazırladığı geçinme endeksinde 1914 yılında 100 puan olan fiyat endeksi, 1929 yılında 158,2 puan olarak görülüyor. Bundan sonra düşüş başlıyor. Endeks, 1830 yılında 138,3 puana ve 1931 yılında ise 130,8 puana ve 1932 yılında da 126,2 puana iniyor ve bu hızla inişini sürdürüyor. Geçinme endeksine göre fiyatlar, 1929 yılından 1930 yılına yüzde ondan biraz fazla bir düşme gösterirken toptan fiyatlardaki düşüş oranı yüzde yirmiyi aşıyor. Bu durum, fiyatların düşüşünün, aynı ölçüde tüketicilere yansımadığını gösteriyor.

Tarımsal ürünlerin fiyatlarının düşmesine, iktidardaki burjuva-büyük toprak sahipleri hükümeti çare arıyor ve destekleme alımlarını başlatıyor. Bunlara ilerde değinilecek. Ancak fiyatların düşmesi, yoksul ve orta köylüyü de rahatsız ediyor. Bu sıralarda yazılmış bir kitap, savaş öncesi ve sonrası köylünün durumunu şöyle karşılaştırıyor: "Köylümüzün durumu, gözlerimizi faltaşı gibi açtıracak bir haldedir. Köylü harpten evvel bir okka buğdayla bir arşın basma, iki-iki buçuk okka buğdayla bir okka şeker, bir okka buğdayla bir okka gazyağı alabiliyordu. Bugün bir arşın basma için sekiz-on kilo buğday ve bir kilo şeker için on altı-on sekiz kilo buğday ve bir kilo gazyağı için de yedi-sekiz kilo buğday vermek mecburiyetindedir. Mahsulün para etmemesi yüzünden satın alma kudreti bu derece düşen köylü şeker yememek, gazyağı yakmamak, entarisi üzerine seksen yama vurarak idare etmek zorluğundadır."[17]

Tarım işçilerinin durumu, çok daha "dramatik" bir tablo çiziyor. Bunlar içinde ücretlerini, tarım ürünü olarak alanlar, fiyat düşmelerinden en çok zararı görüyor. Aynı tarihlerde yazılmış bir başka kaynakta bu tür tarım işçilerinin hali şöyle "tasvir" ediliyor: "Türkiye'de muvakkat amele ekseriyeti teşkil etmektedir. Daimi ameleye misal olarak Ayintep'te Azab ismi verilen sınıfı gösterebiliriz. Bunlar harmandan harmana bir sene için tutulur, fakat ekseriya yıllarca aynı toprakta kalırlar. Azapların bekarları çiftlik uşaktan vaziyetindedirler. Arazi sahibinin evinde yatarlar, ortakçı tarafından istihdam edildikleri takdirde, onunla beraber yemek yerler. Evli olup hariçte yemek yedikleri halde kendilerine iaşe bedeli olarak 500 kilo hububat, 3 kilo sabun, 3 kilo yağ verilir.

Ayrıca ücret olarak bir hektarlık bir sahanın buğdayını; (takriben 175 kilo), alırlar. Buğday verilmezse 40 lira ücret tediye olunur. Azaplar en fakir amele sınıfıdır, hayvanları bile yoktur."[18] Tarım fiyatlarının düşüşünden, yoksul köylülerle birlikte ücretlerini ayni olarak alan tarım işçilerinin de doğrudan doğruya zarar gördükleri çok açık.

Tarım dışı kesimlere gelince, tüm kapitalist dünyayı sarsan 1929 bunalımının, tarımıyla birlikte Türkiye ekonomisinin her yanını etkilediği biliniyor. Ancak bunalımın daha önceki yıllarda başladığını gösteren işaretler ve görüşler de var. Bunlardan en açığı şöyle: "Burada bir kere daha hatırlatılmasında yarar olan nokta şudur: Türkiye, 1929 dünya buhranı ile birlikte buhrana girmemiştir. Türkiye ekonomisinin yapısal ve özellikle dış kredi-dış ticaret sorunlarından doğan dar boğazlar, ekonomiyi 1326'dan başlayarak hızla, kendi dinamiğinin etkisiyle de bir Buhrana doğru sürüklemiş ve Dünya Buhranı var olan bu gidişi hızlandıracak ekonomik çıkmazın" en üst düzeyine ulaşmasına yol açmıştır."[19] Bu görüş, zamanında yazılmış bazı araştırmalara dayanıyor. Dayanakların en güçlüleri arasında şu var: "Bankaların son üç sene zarfında (1927, 1928, 1929) vasıl oldukları bu çok müsait neticeler, diğer iş gruplarında bulmaya imkân yoktur. Bu şu demektir ki memlekette iş kuvveti zaafa uğramış ve kredi bulmak şartları ağırlaşmıştır."[20] Bir ekonomik bunalımın başlangıç aşamalarında, bankalara yüksek faizle kredi başvurmalarını normal karşılamak gerek. Çünkü, bir yandan işletmelerin kendilerinin kârlar yoluyla hızlı kaynak yaratmalarının zorlaştığını, diğer yandan da, stokları tutabilmek için yeni kredilere ihtiyaç duyacaklarını kabul etmek mümkün. Fakat bir süre sonra bunalımın yayılmasıyla birlikte bankalara olan talebin de azalması ve dolayısıyla banka dünyasında da işlerin ters gitmeye başlaması zorunlu olur.

Yapılan yeni çalışmalar, bir ölçüde de olsa, bunalımın genişliğini ve derinliğini irdeleme olanağını sağlıyor. Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin üç öğretim üyesinin yaptıkları milli gelir tahminleri, şu anda Türkiye'de 1923 yılına kadar giden ilk milli gelir hesapları oluyor, 1974 yılında yayınlanan bu hesapların bazı bilgileri tablo haline getirildi.

Tuncer Bulutay, Yahya S. Tezel ve Nuri Yıldırım'ın 1974 yılında yayınladıkları bu çalışma, hiç kuşku yok, değerli bir çalışmadır. Emek ürünü olmasının yanında bu yöndeki ilk denemelerden birisi olma niteliğini de taşıyor. Bu tür çalışmalar, doğaları gereği, bir takım güçlükleri ve eksiklikleri beraberinde taşırlar. Bu güçlüklerin başında, 1970'ler-

de 1920'lerin hasılasını tahmin etme geliyor. Bilgilerin bir çoğunun yok olması, var olanların bulunmasının güçlüğü kolayca kabul edilmeli. Ancak bütün güçlüklerine karşın, bu tür çalışmalar yapılıyor ve yapılmalı. Çeşitli ülkelerde, bugünden başlayıp üç-dört yüzyıl öncesinin hasılası da tahmin ediliyor. Ayrıca her yıl yapılan her yıla ait hasıla tahminlerinin de adı üstünde tahmin olduğunu unutmamak gerekli. Üç araştırmacının yapmış olduğu tahminleri de, bunların yanlış olduğunu gösteren başka çalışmalar yapılıncaya kadar, kullanılabilir kabul etmek zorunlu oluyor.

Tabloya alınan, tahminlerin kendisi değil, yapılan tahminlere dayanan zincirleme endeksler. Her endeks, bir önceki yıla göre değişme yüzdesi gösteriyor. Endeks puanı, yüzün üstünde ise, üstünde olduğu kadar hasılanın artmış olduğu tahmin ediliyor. Yüzün altında ise, altında olduğu kadar da azalmış olduğu, ortaya çıkıyor Tabloda ise iki endeks var. Biri, cari fiyatlarla yapılan tahminlere dayanan endeksler. Diğeri ise sabit fiyatla, 1938 yılının fiyatlarına göre, yapılan tahminlere dayanan endeksler. Cari ve sabit, fiyatlarla yapılan tahminler ve bunlara dayanılarak hazırlanan endeksler farklı farklı amaçlara hizmet ediyorlar. Basit olarak şunu söylemek mümkün: Cari fiyatlı tahmin ve endeksler, kapitalistleri ve iktidar partilerini ilgilendirir. Daha çok. Sabit fiyatlı tahmin ve endeksler de, işçi sınıfını, genel olarak muhalefeti, özel olarak da plancı ve aydınları ilgilendiriyor. Kapitalistler için maddi üretimin pek fazla önemi olamaz.

Kapitalistler, daha çok fiyatlarla ortaya çıkan değerlere ve kârlarına bakarlar. Burjuva politikacıları da öyle. Hep cari fiyatla artışlardan söz etmeleri de bunu gösteriyor. Cari fiyatlı tahmin ve endeksler, devresel (konjonktür) çözümlemelerinde de ön planda tutuluyor. Miyop kapitalistlerin, yaşadıkları zamanın ekonomik değişmeleri ile ilgilenmeleri de doğalarına pek uygun.

Bu açıklamalardan sonra 1923-1938 yıllarına ait hasıla tahminlerine bakarak şu tespitleri yapmak mümkün. Tarım kesiminde ilk hasıla düşüşü 1927 yılında oluyor. Sanayide, 1924 yılı düşüşü sayılmazsa, ilk düşüş 1928 yılında görülüyor. İnşaat, Cumhuriyet döneminde ilk kez 1928 yılında, bir yıl öncesine göre, daha az iş yapıyor. Ticaret kesiminde ilk kez 1930 yılında düşüş oluyor. 1927 yılındaki tarımsal hasıla düşüşü, tarım kesiminin ekonominin bütünü içindeki ağırlıklı yeri nedeni ile, tüm hasılada başka bir deyişle, Gayri Safi Milli Hasıla'da düşüşe yol açıyor. Ancak 1930 yılında hasıla düşüşleri, ekonominin en önemli kesimlerinin tümüne ve dolayısıyla da Gayri Safi Milli Hasıla'ya yayılıyor. Bundan sonra birkaç yıl, hep biribirinden geri yıllar geliyor. Özellikle cari fiyatlarla.

Bu bilgiler yeteri kadar aydınlatıcı. Çıkan ve çıkartılması gereken sonuç özetlenebilir: 1930 yılı ge-

Türkiye'de Hasıla Tahminleri: Zincirleme Endeks
(Cari ve 1938 üretici fiyatlarıyla)

Yıllar	Tarım		Sanayi		İnşaat		Ticaret		GSMH	
	Cari	Sabit	Cari	Sabit	Cari	Sabit	Cari	Sabit	Cari	Sabit
1923	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1924	151,1	141,6	94,2	92,4	149,8	137,1	114,9	115,8	126,4	119,8
1925	127,9	102,1	124,3	120,3	129,0	127,9	129,6	118,9	126,7	111,6
1926	112,0	129,1	112,6	114,5	97,7	100,0	105,0	112,4	106,2	116,0
1927	74,1	72,8	115,2	120,4	125,1	127,7	102,4	104,6	89,1	90,9
1928	119,0	120,2	98,5	98,9	110,0	111,7	101,3	101,5	110,0	111,1
1929	148,5	131,4	108,3	104,4	121,3	119,2	109,5	104,3	127,0	116,1
1930	67,3	98,9	88,1	112,8	89,6	103,4	78,4	101,6	76,2	104,2
1931	87,4	110,1	97,6	114,7	57,0	66,5	92,8	109,2	88,0	106,5
1932	74,5	76,9	94,0	117,0	89,3	97,5	88,8	107,0	84,2	93,9
1933	91,1	116,6	111,0	118,5	104,7	116,9	103,1	111,7	97,5	119,8
1934	97,3	103,4	118,0	113,6	128,7	117,8	112,9	112,1	106,5	106,7
1935	111,3	94,6	108,4	99,5	90,9	96,9	107,9	88,7	107,7	97,6
1936	157,8	148,9	111,3	96,8	118,8	113,9	115,9	102,1	129,4	119,2
1937	100,9	98,5	113,0	109,8	109,4	103,4	113,4	109,2	106,6	103,3
1938	103,1	103,3	106,8	116,3	128,0	125,5	108,6	116,0	104,9	108,8

Kaynak: T. Bulutay - Y. S. Tezel - N. Yıldırım, *Türkiye Milli Geliri 1923-1943*. Tablolar, Ankara 1974 120/M ve 120/P numaralı tablolardan derlendi.

linceye kadar Türkiye ekonomisinde, çeşitli yıllara ve çeşitli ekonomik kesimlere ait bunalımlar ortaya çıkıyor. Bunları bir genel bunalım olarak adlandırmak mümkün değil. Ancak hiçbir kapitalist ekonomide de genel bunalım bir yılda ve birdenbire ortaya çıkmaz. Çeşitli ekonomik kesimlerdeki bunalımlar, bir genel bunalıma dönüşür. Ya da dönüşmeden önce çeşitli önlemlerle ertelenir. Türkiye ekonomisi, kendi yapısından gelen zorluklara, bir de emperyalizmin genel bunalımı eklenince, 1929 yılından sonra Büyük Bunalımın içine düşüyor.

Buraya kadar söylenenler Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın neden "zihinlerde" doğduğunu anlamak için gerekli ip uçlarını getiriyor. Ancak henüz yeterli değil, Serbest Fırka'nın doğuşu ile ilgili olarak bir de ticaret kesimini ele almak gerekiyor. Ticaret kesiminin iş hacmi, tarım ve sanayi kesimindeki hasıla ile yakından ilgili. Bu ilişkinin istatistik bağlantıları başka bir yerde gösterildi.[21] Cumhuriyetin başından itibaren ayrı ayrı tarım ve sanayi kesimlerinin düşüş göstermesine karşın, ticaret kesiminde ilk düşüş 1930 yılında ortaya çıkıyor. Ancak bundan önceki yıllara ait gelişmelerin de pek parlak olmadığı görülüyor. Ticaret kesimi hasılası, cari fiyatlarla ve bir önceki yıla göre, 1924 yılında yüzde 14,3 ve 1925 yılında yüzde 29,6 oranlarında artış kaydediyor. Bu ilk oran, ticaret kesimi ya da tüccarlar için, parlak ve cazip bir iş hayatına işaret ediyor. Ancak 1926 yılından sonra parlak durum değişmeye başlıyor. 1926 yılında ticaret kesimi hasılası yüzde 5; 1927 yılında yüzde 2,4; 1928 yılında 1,3; bunalım öncesi 1929 yılında yüzde 9,5 oranlarında artıyor, 1929 bir yana, diğer oranların düşük olduğu su götürmez. Bu oranlara bakıp da 1930 yılı öncesi dört yılda ticaret burjuvazisinin Cumhuriyet'in izlediği ekonomik politikadan memnun olmamasını beklemek gerekiyor.

Ticaret kesimi içinde önemli olanı, basını ile, politikacısı ile sesini en gür çıkartabilen alt-kesimi, ithalat ve ihracatçılar oluşturuyor. Bu yüzden de, bu alt-kesim içindeki gelişmeleri izleyebilmek için dış ticaret istatistiklerine bakmak gerekiyor. Tartışma konusunun kapsamı içinde derlenen istatistikler tabloda görülüyor.

1923-1938 dönemi dış ticaret istatistiklerini gösteren tablonun en dikkati çekici yanı şurası: 1925 yılı bir yana, ithalatın en yüksek olduğu yıl. 1929 yılı ihracat ve ithalatın toplamından oluşan dış ticaret hacmi içinde ithalatın payı, 1923 yılı bir yana, en yüksek yine 1929 yılında. 1925 yılında ithalat artarken, ihracat da yükseliyor. 1929 yılında ise, bir önceki yıla göre, ihracatın düşmesine karşılık ithalat artıyor. 1929 yılında bir başka özelliği daha var. Dış ticaret açığı. 1923-1938 döneminde en yüksek 1929 yılında. Bütün bunlar, 1929 yılı dış ticaretinin ve özellikle ithalatının anormal olduğunun ilk işareti oluyor.

1929 yılında ithalatın, dış ticaret dengesinde 48 milyon dolarlık bir açık verecek şekilde, 123 milyon doları aşması rastlantı olmamalı. Bu aşırı ithalatı, bunalım öncesinde, aşırı stok yapma çabalarına-

Dış Ticaret Değerleri: Bin Dolar ve Yüzde

Yıllar	İthalat	Yıllık İhracat	Ticaret Açığı	Dış İhracat	Ticaret Hacmi İçinde İthalat
1923	86.871,5	50.789,7	- 36.081,8	36,89	63,11
1924	100.462,4	82.434,6	-18.027,8	45,07	54,93
1925	128.952,8	102.699,6	-26.253,2	44,33	55,67
1926	121.411,1	96.437,2	-24.973,9	44,26	55,74
1927	107.751,8	80.748,8	-27.003,0	42,84	57,16
1928	113.710,3	88.278,3	-25.432,0	43,70	56,80
1929	123.558,0	74.827,2	-48.730,8	37,72	62,28
1930	69.540,3	71.380,1	+1.839,8	50,65	49,35
1931	59.934,5	60.225,6	+291,1	50,12	49,88
1932	40.717,8	47.971,1	+7.253,3	54,09	45,91
1933	45.091,4	58.065,2	+12.973,8	56,28	43,72
1934	68.760,8	73.006,7	+4.245,9	51,50	48,50
1935	70.635,0	76.231,5	+5.596,5	51,90	48,10
1936	73.618,8	93.669,5	+20.050,7	55,99	44,01
1937	90.539,9	109.224,7	+18.648,8	54,68	45,32
1938	118.899,1	115.018,7	-3.880,4	49,17	50,83

Kaynak: *Ticaret Bakanlığı ve 50. Yıl,* Ankara, 1973, sayfa 404

bağlamak gerek. Ticaret burjuvazisinin, özellikle 1927 ve 1928 yıllarında iş hacminin hızlı bir biçimde büyümemesinden dolayı, daha çok ithalâta dayalı bir aşırı stok stratejisi izlediği anlaşılıyor. Bu döneme yakın zamanda yazılmış bir kaynak da, bunu, doğruluyor: "1930-32'de ve bunlardan da evvelki senelerde 1927-28'de bankalardan istenen kredi, ziraat ve ticaret mevsimlerinin normal iş kredisi olmaktan fazla, ham veya mamul maddelerde yapılan stokları tutmaya matuf kredi mahiyetinde intikal etmiştir."[22]

Ticaret burjuvazisinin stokçuluğa başlaması ve bunu aşırı ölçülere çıkarması, gelen daha derin bir bunalımın sezildiğini gösteriyor. Ancak 1930 yılında cari fiyatlarla ticaret kesimi hasılasının yüzde 21,6 oranında düşmesi, ticaret burjuvazisinin stokçuluktan, beklediği ölçüde kâr edemediğinin bir işareti olmalı. Bu yüzden 1930 yılında ticaret burjuvazisinin, Cumhuriyetin ekonomi politikasından daha çok şikâyetçi olması gerek. Bu şikayetleri ve bunun da ötesinde işçi ve emekçi yığınlarının artan sömürüye duydukları tepkiyi, egemen sınıfların duymamasına imkân yok. Ticaret burjuvazisinin egemen sınıfların bir parçası olması ve Cumhuriyetin kurucu ve yönetici kadroların deneyim birikimi, tüm tepkileri bilebileceklerinin en güvenilir kanıtları.

Serbest Cumhuriyet Fırkası, işte böyle bir ortam içinde kuruluyor. "Kurucular", kuruculuklarını Yalova'da bir baloda öğreniyorlar. Ağaoğlu Ahmet, yeni partinin kurucusu olduğunu, şöyle anlatıyor: "Gazi, mutadı veçhile burnunu çekerek ve gülümseyerek, 'Serbest Fırka Reisi Fethi Bey' diye beni Fethi Bey'e takdim etti ve bana hitaben 'tabii Fethi Bey'le beraber çalışacaksın!' dedi. 'Paşam! İsmet Paşa ile Fethi Bey arasında tereddüt olunmaz mı?' "Artık uzatma, Fethi Bey'le berabersin!" Uzatmayan Ağaoğlu Ahmet devamını, şöyle getiriyor: "Gece bermutat içildi, oynanıldı. Seryaver Masuhi Bey sarhoştu! Mütevazı ve çok terbiyeli bir adam. Öteden beri bana sempatik geliyor. Bu gece yanıma yaklaştı ve âdeti veçhile 'Hocacığım' diye okşadı. Sonra açılarak. Gazi'ye fırsat düştükçe hakikati söylediğini, işlerin iyi gitmediğini, suistimaller olduğunu, halkın memnun olmadığını arzetmekte kusur etmediğini anlatarak, 'fakat etrafını kötü huylu adamlar almıştır!' şikâyetini etti."[23]

Serbest Fırka'nın kuruluşu, Yalova'da bir baloda içkiler içilip oyunlar oynanırken "tebliğ" ediliyor. Kendilerine "kuruculuk" tebliğ edilenler, bir fırsatını bulup bir araya geliyorlar. Fısıldaşıyorlar. Eğer fısıldaşanlardan birisi, daha sonra, neler konuştuklarını yazmamış olsa kimse bilmeyecek. Daha sonra yazılıyor. Ağaoğlu Ahmet ile Fethi Bey'in "çok ciddi" konular üzerinde durdukları anlaşılıyor. 1930 Ağustos'unda kurulan Fırka'nın kuruluşu"nun bir yıl önce zihinlerde doğduğu öğreniliyor. Bir de Cumhuriyetin yönetici kadrolarının siyasal manevra yeteneği bir kez daha ortaya çıkıyor, Ağaoğlu Ahmet, Fethi Bey'e şunları fısıldıyor: "Bir seneden beri (Mustafa Kemal'in, Y.K.) bu fikre yatkın göründüğünü ben de biliyorum. Birkaç kere fırkalar hakkında benden de sualler sormuş, beni de imtihan eylemişti. Fakat bir karar verdiğini bilmiyordum. Arada bir gün Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'dan ikinci bir fırka kurulacağını işittim. Kendisinden fırkanın mahiyetini sordum. Daha belli değilmiş! O, yani Gazi, daha muhafazakâr bir fırkanın kurulmasını istiyormuş. Şükrü Kaya ise, bunu tehlikeli gördüğünü, çünkü memlekette muhafazakârlığın çokluk olduğunu bildiğini ve binaenaleyh memlekette hiç de köklü olmayan ve kendisi ile kolaylıkla baş edilebilecek meselâ bir Sosyalist Fırkası'nın teşekkülünü teklif etmiş. Fakat henüz alınmış bir karar mevcut değilmiş diye cevap verdi. Şimdi anlaşılıyor ki, Gazi fikrini tahakkuk ettirmeğe karar vermiş ve yeni fırkanın başına da en yakın dost ve mutemed olmak üzere sizi getirmeği tercih eylemiş! Fakat fırkanın programı hakkında görüşmediniz mi? "Cumhuriyet'in yönetici kadroları, güdümlü de olsa, bir sosyalist partiye cesaret edemiyorlar. İttihat ve Terakki döneminde, Cumhuriyetin ilk on yılında sendikaların başına getirilen "hükümet" adamlarının çoğunun ya alttan gelen baskı ile yön değiştirmek zorunda kaldıklarını ya da getirildikleri yerlerden atıldıklarını biliyorlar. Bu yüzden bir sosyalist partiye cesaretleri yok. Bu işi bir süre sonra bir dergi ile, Kadro Dergisi ile, deniyorlar. Fethi Bey'in de bundan haberi yok. Ağaoğlu Ahmet'in fısıltısına yine fısıltı ile cevap veriyor: "Hülasa benim fırkam Cumhuriyet Halk Fırkası'nın bir yanı olacaktır. Sağ mı, sol mu, onu artık hadiseler gösterecektir."[24]

Serbest Fırka'ya daha çok ticaret burjuvazisi sarılıyor. 1930 yılının sonlarına gelirken, ekonomik politikasının tümünden, egemen sınıflar içinde en çok ticaret burjuvazisi ile, büyük toprak sahipleri rahatsızlar. Devletçilik politikası adı altında geliştirilen önlemler demeti içinde büyük toprak sahiplerine yeni ve çok önemli güvenceler getiriliyor. Ticaret burjuvazisine, bunun içinde de ithalat ve ihracatla uğraşan kesime hiç dokunulmuyor. Devletçilik döneminde ithalat ve ihracat işlerine dokunulmamış olması son derece ilginç. Bu kesimin de güvencesi böyle oluyor. Bütün bunlara ilerde değinilecek. Ancak bunların şimdi söylenmesinin de bir amacı var. Şu: Ağaoğlu Ahmet'in, Serbest Fırka'nın kurulmasına yol açan ekonomik ve sınıfsal gelişmeleri değerlendirmesi imkansız. Bunu beklememek gerek. Ancak usta bir tiyatro oyununu andıran politik gelişmeleri yaşamış bir politikacının, Serbest Fırka'nın kuruluşundaki siyasal amacı görmemiş olması da mümkün değil. Gördüğünü de gösteriyor: "Binaenaleyh ikinci fırkanın teşekkülünden maksa-

dım Cumhuriyet'i teyid ve takviye etmek gibi bir tasavvur olunmasını kabul eylemek lâzım gelir."[25]

Burada da biraz durmak gerekiyor. Serbest Fırka ile başlayıp devletçilikle devam eden 1930'lar, Cumhuriyetin egemen sınıflarının, ticaret ve sanayi burjuvazisi ile büyük toprak sahiplerinin iktidarlarını sağlamlaştırma ve güçlendirme dönemi oldu. Tıpkı başka bir yerde başka bir sınıfın yine 1930'larda iktidarını sağlamlaştırması, ekonomik ve toplumsal dayanaklarını güçlendirmesi gibi. Bu başka yerdeki gelişmelerin çözümlenmesi bir başka yerde yapıldı.[26] Sovyet deneyimi ile ilgili olarak noktalar var. Bunların en önemlisi, her iki düzenin de iskeletinin 1930'larda ortaya çıkması ile ilgili. Sovyet deneyiminde, işçi sınıfının iktidarını perçinleyebilmesi için kapitalizme, "yetişmesi ve aşması" zorunluluğu ortaya çıktı. Sovyetler Birliği'nde, 1920'lerin sonlarında başlayıp 1930'larda hızla devam eden hızlı sanayileşme, çıkış noktası açısından ekonomik değil politik bir gelişme oldu. Kendi ekonomisinin iç zorluklarına, bir de dünya kapitalist buhranı eklenen Türkiye'de ise egemen sınıflar, çıkış noktasını devletçilikte buldular. Ortaklık burada. Ayrılık ise egemen sınıflarda. Birinde işçi sınıfı; diğerinde, burjuvazi ile büyük toprak sahipleri. Egemen sınıflar ayrı olunca, izlenen yöntemler ve ekonomik politika da ayrı olacak.

Serbest Fırka'nın ömrü kısa oluyor. İlgi görmemesinden değil. Tam tersi. Aşırı ilgi gördüğü için kapatılıyor. İzmir'de Fethi'nin karşılanışı pek görkemli. Serbest Fırkacılar kalabalığı şöyle değerlendiriyorlar: "İşte yüz bin başlı kalabalığın ne kadar korkunç bir varlık olduğunu ben ilk kere burada gördüm. Onun muhabbeti de; husumeti de bir beladır" Böyle bir "belayı" görmemek için Serbest Fırka kapatılıyor. "Kurucular" hüsranlarıyla baş başa kalıyor. Kurucularının birinin oğlu, bu hüsranı anlatıyor: "Bu arada babamın o zaman yazdığı gibi bu yarı komedi, yarı trajedi oyuna inananlar aldandılar, kaybettiler, inanmayanlar kazandılar. Siyasetçiler arasında inananlardan biri de babamdı. Hüsranı acı buldu." inananlar arasında siyasetçi olmayanlar da var. Devam ediyor; "fakat inananlar arasında bir kısım halk da vardı. Bu halk, Halk Partisi yönetiminden yorulmuştu, yeni insanlardan bir şey ümit ediyordu. Perde kapandıktan sonra kendi kabuğunun içine biraz daha çekildi."[27]

Serbest Fırka'ya ilgi gösteren "halk" içinde de başkaları var. Bunlara bir örnek: "Manisa'da büyük bir kalabalık toplanmıştı. Fethi Bey bir konferans verdi. Serbest Fırka'nın emellerini, hedeflerini anlattı. Gazi'den överek bahsetti ve halk tarafından hararetle alkışlandı. Fethi Bey'den sonra şimdi ismini unuttuğum, fakat gazeteci olduğunu hatırladığım birisi halk arasından fırlayarak bir nutuk vermeğe başladı. Bu nutuk asla hoşuma gitmedi; yer yer sosyalist ve komünist kokuları veriyordu. Fakat söz sahibi neden ise, açık bir fikir izhar etmekten çekiniyordu. Nutukta, küfür, hiddet, kin, nifak ve bozguncu amilleri hakimdi."[28] Bu sözlerin anlamı açık. Legal olanaklardan yoksun bırakılan ilerici hareketin, Serbest Fırka'nın toplantı platformlarını kullanmaya çalıştığı anlaşılıyor. Hatta daha ileri giderek bu partiye katılanların da olduğu ileri sürülebilir. Komintern tutanaklarına göre, Türkiye Komünist Partisi delegasyonu, bu davranışı şöyle açıklıyor; "Burjuva muhalefet partisi ne yapacağını bilemiyor, kütlelerin isteklerine ödün vermek zorunda bile kalıyor ve devrimcilerin, köylülük ve işçi sınıfının bazı sloganları ile uyuştuğu izlenimini vermeye çalışıyor."[29]

1930 yılında kurulan üç "cumhuriyet"[c] partisi de arda arda kapatılıyor. Ancak egemen sınıflar parti kapatmakla yapmaları gereken işlerin bitmediğini bitecek kadar deneyim sahibi. Devletçilik adı verilen, bir yandan üretici güçler düzeyini yükselten ve dolayısıyla sömürü oranını arttıran, diğer yandan, egemen sınıfların iktidarını güçlendiren uygulamanın, geniş yığınların üzerindeki her türlü baskıya yoğunlaştırmadan gerçekleştirilemeyeceğini bilecek kadar deneyim ve bilinç sahibi. Her türlü baskı içinde geniş işçi ve emekçi yığınları saptırma ve oyalama da var. Çünkü sadece parti kapatmak yetmiyor. Çünkü her yerde yeni düzenin işçi ve emekçilere mutluluk bir yana sadece artan sıkıntı getirmiş olduğu görülüyor. Kemalist tarihçiler, bütünüyle Cumhuriyet döneminin ve özellikte kuruluş ve 1930 yıllarının küçük burjuva iktidarı olduğunu söylüyorlar. Söylerler. Çünkü söylemek çok kolay. Gerçeklere dayanmadan söylemek çok kolay. Gerçeklerle yan yana getirmeden söylemek çok kolay. Fakat gerçeklerle söylenenleri yan yana getirmek de çok zor değil.

Öğretmenler üzerine yazılmış bir çalışmada şu var: "Hiç bir yerde öğretmenin karnı doymamaktadır. Muallimler Mecmuası'nın yazdığına göre 1931'de yalnız İstanbul ilköğretim öğretmenleri arasında 225 veremli sayılmıştır."[30] Aynı çalışma, Muallimler Mecmuasının 1932 yılına ait bir sayısında yer alan "Tekaütlük ve Hasta Muallimler" başlıklı yazıdan şu alıntıyı yapıyor: "Umumi zaafiyetleri dolayısıyla sık sık muallimleri hasta olmayan hemen hemen bir tek mektep yok gibidir." Bu çalışmada şöyle bir bilgi de yer alıyor: "Bir yazarın iddiasına göre 1932'de bir ilkokul öğretmeni yırtık pabuç ve yarına tutmayacak kadar bir giysi ile ve yarı aç öğrencilerinin önüne çıkmayı bilim ve haysiyetine hakaret sayarak intihar eder."

Tabii sadece intihar etmez. Samsun'un Çarşamba ilçesinde, 1930 seçimlerinde bazı kadınlar bir bayan öğretmene "hangi fırkaya oy verelim?" diye sorarlar. Bayan öğretmen de "istediğiniz fırkaya ve-

rin" der. Aç olduğu için özgürlüğünü kullanır. Ancak aç karnına özgürlük kullanmanın daha çok açlık demek olduğunu hemen öğrenir. Çünkü görevinden uzaklaştırılır.

Küçük burjuva nitelikli sayılan bir rejimde öğretmenlerin karınlarının doymamacasına, yeterli ölçüde beslenemedikleri için yaygın bir biçimde verem olmalarını ve mevcut iktidara almaşık olarak çıkan Serbest Fırka ile Cumhuriyet Halk Fırkası arasında, en azından bir fark görmemesini açıklamak çok zor. Fakat bunlar gerçekler. Gerçekler bunlar olunca, tek yapılacak iş, 1930 yıllarının küçük burjuva nitelikli bir dönem olduğu yalanını bir tarafa atmak olacak.

Fakat bu sonradan yapılıyor. İşçi sınıfının siyasal hareketinin gelişmesi, bilim adamları arasında da siyasal bilinçlenmenin artması ile ve daha çok tarihçiler ya da siyasal düşünürler tarafından yapılıyor. Çok sonraki yıllarda. Bu durumda zamanında yapılacak işler olmalı.

Tarih, güncel görevini ihmal etmez. 1932 yılında Halkevleri kurulur, Türk Ocakları kapatılır. Halkevlerine katılmaya zorlanır, Halkevleri Türk Ocağı binasında açılır. Halkevleri, karınları doymayan öğretmenlerin ve diğer kamu görevlilerinin, açlıklarını unutmak için olsa gerek, müzikle uğraştıkları, tiyatro yaptıkları, kitap okudukları ve asıl önemlisi Kemalizm öğrenip Kemalizm öğrettikleri bir yer oluyor.

Tarih, güncel görevini eksiksiz yapmak istiyor. Halkevleri kuruluyor. Karınları doymayan öğretmenler açlıklarını unutmak için şarkı söyleyecekler. Fakat Osmanlı musikisi herhalde biraz ağır olduğu için olsa gerek, açlıkları unutmaya elveriş değil. Bu yüzden olsa gerek, 1 Kasım 1934 tarihinde Devlet Başkanı Mustafa Kemal, Büyük Millet Meclisi'ni açış konuşmasında şunları da söylüyor: "Güzel sanatların hepsinde ulus gençliğinin ne türlü ilerletilmesini istediğinizi bilirim. Bu yapılmaktadır. Ancak bunda en çabuk, en önde götürülmesi gerekli olan Türk musikisidir. Bir ulusun yeni değişikliğine ölçü, musikide değişikliği alabilmesi, kavrayabilmesidir."[31] Mustafa Kemal'in "Büyük Müzik İnkilab" bu sözlerle başlıyor.

"Bugün dinletilmeğe yeltenilen musiki yüz ağartacak değerde olmaktan uzaktır, Bunu açıkça bilmeliyiz. Ulusal ince duyguları, düşünceleri anlatan, yüksek deyişleri, söyleyişleri toplamak, onları bir an önce genel son musiki kurallarına göre işlemek gerekir. Ancak bu düzeyde Türk ulusal musikisi yükselebilir, evrensel musikide yerini alabilir." Devlet Başkanının bu sözlerinden sonra radyolarda Türk müziği yayınlanması yasaklanıyor. Doğrusu, bundan sonra, yeni müziği talim etmek için Halkevlerine ve öğretmenlere daha çok iş düşüyor.

Öğretmenler Halkevlerinde yeni müziği talim ederek "Büyük Müzik İnkılâbı" alanında yaratıcılıklarını göstermeye çalışırken Kemalist rejim de, bir bir öğretmen örgütlerini kapatıyor. Bir araştırmacı bu kapatmalarla ilgili olarak, bunun "bir nedeni de, Atatürk'ün, aynı amaca yönelmiş güçleri CHP ve Halkevleri çatısı altında toplamak istemesi olmuştur" diyor.[32] Bütün öğretmen örgütleri kapanıyor. En uzun yaşayanı olan İstanbul Muallimler Birliği de, 1935-1936 yıllarında işlemez hale geliyor. Daha sonraki yıllarda bu kapanma ile ilgili olarak "ilga mı, infisah mı, kapatılma mı olduğu belli olmayan bir akıbet İstanbul muallimlerini meslek teşekküllerinden mahrum bırakmıştır diye yazıyor.[33] iyi beslenemedikleri için vereme yakalanan öğretmenler, Halkevlerinde müzik devrimi yaparlarken öğretmen örgütlerini unutuyorlar.

En son kapanan İstanbul Muallimler Birliği'nin nasıl kapandığı bilinmiyor. "İlga mı, fesih mi, kapatılma mı" kimse bilmiyor. 1937 yılında Türkiye Komünist Partisi'nin başına gelenlere benziyor. Bu, Tezler'in ikinci kitabında yazıyor ve yazıldı. Şimdi tekrar 1930'lu yılların başlarına ve işçilere dönmek gerekli. Bunun için de bir tablo. 1930'lu yıllarda Türkiye'ye çağırılan yabancı uzmanlardan Müller tarafından hazırlanan raporda yer alıyor. Tabloda Birinci Dünya Savaşı'nın başını baz yılı almak suretiyle, 1929 yılına kadar "bir kişinin mütevazi ihtiyacı zaruriyesi için bir ay zarfında İstanbul'da vaki sarfiyatı" yer alıyor. Bugünkü dille söylenecek olursa, orta halli bir kişi için geçinme endeksi yapılmış. Bunu görmek gerek.

Bir Kişinin Mütevazi İhtiyacı Zaruriyesi İçin Bir ay Zarfında İstanbul'da Vaki Sarfiyatı

(Temmuz 1914 = 100 Addolunduğu Halde)

1923	Senesinde	Vasattan	1211
1924	"	"	1285
1925	"	"	1380
1928	"	"	1387
1327	"	"	1458
1928	Nisanda	"	1580
1929	"	"	1745

Kaynak: İlhan Tekeli - Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Ankara, 1977, sayfa 611.

Her endeks gibi doğruluğu çok tartışılabilir. Ancak çok yanlış ya da çok doğru olması mümkün değil. Bu yüzden üzerinde durarak söz söylemek mümkün. Birinci Savaşın hemen öncesinden, Temmuz 1914, 1930 yıllarının hemen öncesine kadar, Nisan 1929, İstanbul'da mütevazi bir kişinin zaruri ihtiyaçları için yapmak zorunda olduğu ödeme 17 misli artmıştır. Cumhuriyetin kurulduğu 1923 yılın-

dan, 1929 Nisan ayına kadar olan artış yüzde elliye yakındır. 1928 yılından 1929 yılına olan artış da yüzde ondan biraz fazladır.

İhmal edilmesi mümkün olmayan bir durum var. Serbest Fırka kapatmakla, ortaya çıkan iki sol partiye hayat hakkı tanımamakla, atlatılacak türden olmasa gerek. Sendika yönetimlerine el atmak da bir çare. Fakat çok fazla sıkıştırma anlamına gelebilir. Belli bir kap içindeki gazı fazla sıkıştırmak anlamına gelebilir. Halkevleri gibi yumuşatıcı çarelere de gerek olmalı.

Bunlar, kuşku yok, sonradan söyleniyor ve yazılıyor. Çünkü yapıldığı ve "yumuşatıcı" çare bulunduğu bilindiği için yazılıyor. Tarihçinin işi bilinenden, toplumun işleyiş yasalarını çıkarıp yazmak. Çok çeşitli olguları, belli bir yasanın uyumu içine sokmak. 30 Mart 1931 tarihli Cumhuriyet Gazetesi şu haberi veriyor: "Halk Fırkası son teşkilatında ameleyle yakından alakadar olmaya karar vermiştir. Bu sebeple yeni intihabatta, Fırka namzetleri arasında ameleden bazı kimseler bulunacaktır. Bu suretle mecliste on kadar amele mebus olacaktır."[34] Doğrusu çok güzel ve pek uyumlu. Bundan önceki dönemde oldu ve bundan önceki bölümde yazıldı. Türkiye burjuvazisi Takrir-i Sükûn dönemini Meclis komisyonlarında bir iş kanunu tasarısı ile geçirdi. Aynını Serbest Fırka fırtınasını geride bırakırken de yapıyorlar. Üstelik on amele mebusu da olacak.

Cumhuriyet Gazetesi, 1 Nisan 1931 tarihinde de "Falih Rıfkı Bey'in Bir Makalesi: "Sınıf Kavgası" başlığı ile bir yazı yayınlıyor. Hakimiyet-i Milliye yazarı Falih Rıfkı, bu yazısında, bizden olmayanların geçen seneki parolası "demokrasi" idi, şimdiki parolası "sınıftır" ekliyor. Fatih Rıfkı bunu beğenmiyor. Batı uygarlığından uzak kalmış Türkiye'nin ancak "Türk cemiyetinin ahenkli vahdeti ile ve tekmil kuvvetlerini anlaştırarak ve bir arada çalıştırarak bu asrın bir devleti" olacağını ileri sürüyor. Bu vahdetin, bugünkü dille birliğin, sağlanması için Millet Meclisi'ne bir avuç işçinin milletvekili olarak girmesi gerekli görülüyor.

Partilerin kapatıldığı, sendikaların yöneticilerinin değiştirildiği bir zamanda işçi olarak doğmuş bir avuç insanın başına devlet kuşu konacak. Bir avuç insan, hiç düşünmedikleri sırada, işçi tulumlarını çıkaracaklar ve milletvekili giysisi giyecekler. Bunlar kimler olacak? Selim İlkin'in çalışmasından anlaşılıyor ve 10 ve 11 Nisan 1931 tarihli Cumhuriyet Gazeteleri, CHP yöneticisi Memduh Şevket Esendal'ın Zonguldak'a gidip "okur-yazar ve arkadaşlarının itimat ve muhabbetini kazanmış" işçileri arıyor. İstanbul'da seçim işi ise Cevdet Kerim İncedayı'ya veriliyor. İncedayı, milletvekili olacak işçileri bulabilmek için, "kimliğini saklayarak" işçilerin arasına giriyor. Tam padişahlara özgü bu seçim mekanizması ortaya çıkıyor. Milletvekili seçilen işçi, seçildikten bir süre sonra kendisiyle eski-püskü giysiler içinde bir kahve köşesinde konuşmuş olan kimsenin padişahın bir adamı, düzelterek ve bu duruma uyarlayarak söylenecek olursa, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın bir ileri geleni olduğunu anlayıveriyor.

Araştırmacı Selim İlkin, böylece başlarına devlet kuşu konarak milletvekili olan işçilerin bir bölümünün kimliğini yazıyor. Ankara Milletvekili seçilen Eşref Demirel'in idadi, şimdiki karşılığıyla lise mezunu olduğu ve Almanya'da ihtisas yaptığı ve Almanca bildiği anlaşılıyor. Cebelibereket işçi milletvekili Hasan Basri de idadi mezunu. Eskişehir işçi milletvekili Alioğlu Ahmet Özdermir de idadi mezunu, İstanbul işçi milletvekili Hamdi, idadiyi bitirmiş ve sonra Almanya'da debağat tahsili yapmış. İstanbul işçi milletvekili Yaşar, rüştiye, bugünkü karşılığı ile ortaokul mezunu. Ancak sanayi mektebinde ayrıca bir uzmanlığı var. Zonguldak işçi milletvekilleri Esat ve Hasan da idadi mezunu kimseler. Trabzon işçi milletvekili Hakkı Sofu'nun mesleği marangozluk. Bu işçi milletvekilinin marangozhane sahibi olduğunu düşünmek mümkün.

1930 yılında oluyor. Bu yıllarda rüştiye eğitimi bile pek yüksek bir eğitim sayılıyor. İdadi ya da lise eğitimi ise oldukça yüksek bir eğitim düzeyini gösteriyor. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın "işçi" milletvekili seçerken bile fazla risk almak istemediği çok açık. Tahsilli işçiler, ustabaşıları aranıp bulunmuş. Ve 19 Eylül 1931 tarihli Son Posta Gazetesi'nde "Bir Teşebbüs: İzmir Mebusu, Büyük Bir İmalâthane Açtı" başlıklı haber çıkmış. Haber şöyle: "İzmir'den işçi mebusu olarak intihap edilen Saadettin Bey, mebus intihap edildiği zaman fiili iş hayatından çekilmeyeceğini vaadetmişti... Gazi Bulvarı'nda açtığı bir traktör ve alatı ziraiye imalathanesiyle vaktiyle verdiği sözü yerine getirmiş, aynı zamanda birçok Türk işçisine iş temin etmiştir."

İşte böyle. Birçok Türk işçisine iş veren bir kimsenin "işçi milletvekili" ya da o zamanki deyimle "amele milletvekili" sayılması ancak Kemalist rejimde mümkün oluyor. Bu arada, Cumhuriyet Halk Fırkası yöneticilerini tebdili-i kıyafet işçi mahallelerine gönderip "amele milletvekili" adayları tespit ederken; diğer yandan, 10-18 Mayıs 1931 tarihleri arasında CHF Üçüncü Kongresi'ni topluyor. Bu Kongre'de CHF programına ilk kez "halkçılık" ilkesi ekleniyor. Bir de şu: "Milliyetçi Türk amelesi ve işçilerinin hayat ve haklarını ve menfaatlerini gözönünde tutacağız. Say ile sermaye arasında ahenk tesisi ve bir iş kanunu ile ihtiyaca kâfi hükümlerin vazı, fırkanın mühim işleri arasında görülür." İşte böyle.

Serbest Fırka fırtınasından sonra hem "amele milletvekili" kararı alınıyor, hem de iş yasası vaad

ediliyor. Bundan sonraki bölümde görülüyor. CHF, işçi sınıfını hem bastırmak, hem de kazanmak için hazırlıklara başlıyor. "Havuç ve Sopa" veya bastırmak ve kazanmak, burjuvazinin temel politikalarından birisidir. 1930 yıllarında her ikisini aynı örgüt, Cumhuriyet Halk Fırkası, uyguluyor.[35]

İktisat Vekili Mustafa Şeref Özkan bir iş yasa tasarısı hazırlamaya başlıyor. "Orta ve Batı Avrupa ülkeleriyle, iş kanunu olan bazı az gelişmiş ülkelerin iş kanunları getirilerek" inceleniyor.[36] Ancak işin, bir yasa çıkarmak amacı taşımadığı başından belli. Daha sonra İş Bankası grubunun başını yiyeceği dürüst devlet adamı Mustafa Şeref acele ile tasarıyı Bakanlar Kurulu'na sunuyor. Orada kalıyor. Meclis'e değil, tekrar incelenmesi için Bakanlığa iade ediliyor.

Tekrar hazırlanıyor. Selim İlkin yazıyor: "Türkiye Milletler Cemiyeti'ne katılma kararı vermeden birkaç ay önce, Milletlerarası Çalışma Bürosu'nun 16. Konferansı'na, İş Kanunu'nu hazırlamış olan Mehmet Ali Dağpınar'ı gözlemci olarak yollamıştır. Kanun tasarısının ana ilkeleri delegelere dağıtılmıştır." Zaman kazanmak önemli. Zaman kazanmak için hazırlanan tasarı, Türkiye'nin üye olmadığı Milletler Cemiyeti'nin bir bürosuna, Milletlerarası Çalışma Bürosuna, gönderiliyor. Götüren, tasarıyı hazırlayanlardan Mehmet Ali Dağpınar.

"Konferansta kısa bir konuşma yapan Dağpınar, CHP'nin sosyal mevzuata verdiği önemi ve Parti Proğramı'nın bu konuda koyduğu ilkeleri açıklamıştır. Dağpınar'ı yanıtlayan Fransız Hükümeti temsilcisi J. Godart, Türk İş Kanunu Tasarısı'nın, modern iş kanunları incelenerek ve Milletlerarası Çalışma Bürosu'nun ilke ve tavsiyelerine uygun olarak hazırlanmış olduğuna dikkati çekerek, Türk hükümetini kutlamıştır." Konu ile ilgili bir uluslararası örgütün onayı alınıyor.

Bu onayı almak için belli bir zaman gerekli. 14 Mart 1932 tarihinde tasarı Meclis'e gelebildi. Alt komisyon kuruldu. Bir sonuç alınamadı. İnceleme devam etti. "Tasarının aleyhinde olanların isteğiyle, İtalya iş Kanunu gibi diğer bazı ülke tasarılarının da ayrıntılı olarak incelenmeye başlanması, gecikmeyi kolaylaştırmıştır."[37] Faşist İtalya'dan ayrı olarak, "İstanbul, İzmir, Samsun, Adana, Eskişehir ve Zonguldak Ticaret ve Sanayi Odası, Zonguldak Amele Birliği, İstanbul Madenciler Birliği, Ankara Askeri Fabrikalar Müdürlüğü" tasarı ile ilgili görüşleri alınması gerekli kuruluşlar olarak saptanıyor.

İş Kanunu Tasarısı böyle komisyondan komisyona gidip gelirken, Devlet Başkanı Mustafa Kemal'in sofrası canlı ve ateşli saatler yaşıyor. İşte tam bu sıralarda bir gün Mustafa Kemal sofrada bulunan İktisat Vekili Mustafa Şeref'e dönüyor ve "biz yanımızda vazife gören kimselerin mahiyetlerini tayinde çok defa hataya düşeriz" diyor. Sonra kendi hatası saydığı bazı örnekler veriyor. Devam ederek "mesela, sizin maiyetinizde de bir Sanayi Umum Müdürü mü ne varmış, onu nasıl bilirsiniz?" diye soruyor. Mustafa Şeref, bir an bile duraksamadan, "dürüst, çalışkan ve kıymetli bir mesai arkadaşım olarak bilirim, Paşam" cevabını veriyor.

Bunları ve sonrasını Yakup Kadri yazıyor. Şöyle: "İşte, ne olduysa bunun üzerine oldu. Atatürk kendilerinde hiç görmediğim bir öfkeye kapılarak elini masaya vurdu ve Mustafa Şeref Bey'i öylesine haşladı ki, zavallı adam neye uğradığını bilemedi. Yanıbaşımda olduğu için görüyorum. Şakaklarından iri iri ter taneleri akıyor, elleri titriyordu. Nerede ise kalbinin küt küt attığını işitecektim. Arada bir bütün kuvvetini toplayarak kendini, ya da Bakanlığını savunmaya çabalıyor, fakat, kelimeler boğazının içinde düğümlenip kalıyor; yalnız şu iki üç sözü söyleyip susuyordu: "Efendim, bendeniz, arz edeyim, bendeniz..' Hoş, daha fazla konuşabilse de Atatürk onu dinleyeceklerden değildi."[38] Mustafa Kemal, Mustafa Şeref'i "haşlıyor" ve sonunun geldiğini işaret ediyor. Gerekçe de, Mustafa Kemal'in sözleriyle, şöyle: "O, sizin dürüst ve kıymetli arkadaşınız, memleketimizin iktisadi ve sınai inkişafını baltalamaktan başka bir şey bilmeyen bir adamdır. Ortada, bundan birkaç yıl evvel iki yüz elli bin lira sermaye ile kurulup bugün üç dört milyonluk bir mali müessese kudretini haiz bir milli bankamız var. İşte, bu kadar az bir zaman içinde, böyle bir muvaffakiyet elde etmiş olan bu banka, geçenlerde İstanbul'da bir kağıt fabrikası kurma ruhsatı almak için Vekâletinize müracaat ediyor ve buna karşı sizin dürüst ve kıymetli arkadaşınız, nedendir bilmem, bin türlü müşkilât çıkarıyor." İş Bankası'nın daha hızla zenginleşmesine kolaylık göstermediği için olsa gerek, Mustafa Şeref "haşlanıyor" ve bakanlıktan ayrılıyor.

Yerine İş Bankası Umum Müdürü Celâl Bey daha sonraki adıyla Celal Bayar, bakan oluyor. Bundan sonraki bölümde kendisinden çok söz edilecek olan, Serbest Fırka fırtınasından sonra Mustafa Kemal ve İsmet İnönü'ye "ameleyi kazanabiliriz" dediği için Mustafa Kemal'in yakınına gelen, üç aylık gezisine katılan, işi bitince bir kenara atılan Limancı Hamdi şunları yazıyor: "1932 senesi inkilap tarihi bakımından bazı mühim cereyanlar ve hadiselerle doludur. Açık olarak iki cephe teşekkül etmiş ve çarpışmağa başlamıştır. Himayeler sayesinde canlanan yeni sanayiciler ve yeni burjuva bir tarafta; devletin kuvvetlenmesi nisbetinde kuvvetlenen memur sınıfı diğer tarafta. Bunlardan birincisi İş Bankası etrafında toplanmış, ikincisi de hükümet ve mecliste hâkim olmaya başlamıştır. İş Bankası Gazi'nin himayesinde.. Gazi işin, zenginliğin çoğalmasını istiyor. Bunun yapacağı fenalıklar üzerinde hiç durmuş değil. İkinci temayül ise daha çok İsmet Paşa tara-

fından himaye görüyor."[39] Sanayiciler, burjuvazi ve çok daha genel olarak mülkiyet sahibi sınıfların bulunduğu bir toplumda hükümet ve mecliste başka bir hâkimiyet düşünmenin ve "memur sınıfı" gibi idealist kavramların anlamsızlığı bir yana, Ahmet Hamdi belli bir açıklık getiriyor. Mustafa Kemal'in sınırsız zenginleşmeden yana olduğunu söylüyor. İsmet Paşa'nın da buna sınır koymak, bu zenginleşmeyi düzenlemek istediğini, anlatmaya çalışıyor.

Hep böyle olmaz mı? Düzen, düzenleyicisi olmadan olur mu? Düzenleyici, sınır tanımayan eğilimler olmazsa olur mu? Mustafa Şeref'in sadece dürüst bir kamu yöneticisine sahip çıktığı için İktisat Bakanlığından ayrıldığını düşünmek, gerçeğin bütününü görmek olur mu? Mustafa Şeref'in bakanlıktan ayrılmasında her halde İş Kanunu Tasarısı'nı unutmak, unutturmak önemli bir role sahip olmalı.

Celâl Bayar, 9 Eylül 1932 tarihinde İktisat Bakanı oluyor. Selim İlkin, bundan sonra İş Kanunu Tasarısının geleceğinden endişe duyulduğunu belirtiyor. Bu endişe ile Cumhuriyet Gazetesi Celal Bayar'dan bir demeç alıyor. 7 Ekim 1932 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde "İş Kanunu Çıkıyor. Celâl Bey Efendi'nin Mühim Beyanatı" başlıklı haber yer alıyor, Haberde önce şu var: "Son günlerde isimleri sık sık gazetelerde geçen, İktisat Vekilini mükerrer ziyaretleriyle kendilerinden hemen her gün bahsedilmek vesilesi veren fabrikatörlerin ve diğer sanayi erbabının dertlerini dökmek arzularını bildirmek fırsatını bulduklarını görürken, verilmemiş haklarını istemeyen, hatta daha şamil bir ifade ile azim bir ekseriyetle böyle bir haktan haberdar bile bulunmayan Türk işçisini düşünmemek kabil değil." Böylece endişeler giderilmeğe çalışılıyor.

İktisat Vekili Celal Bey Efendi'nin demeci var. Demecinde şu var; "Say ile sermaye arasında ahenk vücuda getireceğiz, İş Kanunu bunları temin edecek ve bu sayede sanayide çok mühim bir esas olan maliyet fiyatlarının istikrarına her zaman için imkan bahşetmiş olacaktır. Celâl Bey Efendi, İş Kanunu hazırlarken maliyetlerde istikrarı ön planda görüyor.

Fakat işçiler 1932 yılında bir iş kanunu görmüyorlar. Tasarı bir kenara atılıyor. Sadece tasarı mı? 1932 Tasarısı ile ilgili değerli araştırınada kenara itilen başka "şeylerin" de bulunduğu yazılıyor. Şöyle: "Mustafa Şeref Özkan hakkında, karalama kampanyası devam ederken, çalışma arkadaşları da, görevlerinden alınıp pasif görevlere veriliyordu. İş Kanunu Tasarısı'nı hazırlamış olan Mehmet Ali Dağpınar ise, askerlik görevi sonunda işe dönmek istediğinde, kadrosunun kaldırılmış olduğunu görecekti. Böylece, bu dönemin yalnızca tasarı ve girişimleri değil, fakat uzmanları bile, İktisat Vekâleti'nden uzaklaştırılmış oluyordu." Kenara itilen yasa tasarısının gerekçesinde ise şunlar yazıyor: "İş hakkıyla sermaye hakkını telif ederek muhtelif istihsal amilleri arasında muvazeneyi temin etmek üzere işçilerin müştereken hareket etmeleri ve grev yapmalarına dair hakları kanunda teyit edilmiştir."

İşçilerin toplu uyuşmazlık ve grev haklarını yasalara geçiren bir tasarı, tasarı olarak kalıyor. Bunun için hazırlanıyor. Serbest Fırka fırtınasından sonra işçileri bastırına ve kazanma, zaman içinde uyutmak gerek. Uyutuluyor. Tıpkı Takrir-i Sükûn döneminde olduğu gibi. Bir de tüm bunları bilmezler, Türkiye burjuvazisini pek küçümsüyorlar. Küçümsemeleri cehaletlerinden ileriye geliyor olmalı. Bilgisizlik olmalı. Abartmaya gerek yok. Fakat Türkiye burjuvazisinin soluna karşı zengin vs. denenmiş bir oyunlar repertuarı olduğunu, mutlaka, kabul etmek gerek.

Halkevleri, İş Kanunu Tasarısı aynı zamanda çıkıyor. İş Kanunu Tasarısı, Halkevlerinin yerini; Halkevleri de İş Kanunu Tasarısı'nın tasarı olarak kalmasını açıklıyor. Fakat yeterli değil. 1920 yıllarından kalma sendikal örgütler var. Çeşitli adlar altında. Bunların ihmal edilmemesi gerekli.

Gerçekten de "halkçılık" uygulamaya konulurken sendikal hareketin ihmal edilmediği görülüyor. Amerika Birleşik Devletleri'nden getirilen bir uzmanlar kurulu bu dönemin başında izlenen resmi sendika politikasının temellerini şöyle özetliyor: "Türkiye'de, Halk Fırkası'nın tesbit etmiş olduğu prensip ile gerek patron ve gerek amelenin, her ikisinin de, milli refahın temini uğrunda hükümetin liderliğini kabul ettiklerine dair izhar eyledikleri arzu hesabıyla, patronlar teşkilatı aleyhine cephe alan işçi birliklerinin mevcut olduğu memleketlerde müşahade edilen ve israfı mucip olan mücadele ruhunun bertaraf edilmesini mümkün kılacak bir nevi patron-amele münasebet ve irtibatını meydana getirmesi mümkündür. Bazı mıntıkalarda hükümetin rehberliği altında meydana gelen işçi teşekkülleri, yine o rehberliğin altında sair hususatta faydalı olabilir."[40]

Amerika Birleşik Devletleri'nden çağrılan uzmanlar kurulunun onayladığı bu uygulama, burjuvazinin sendikal hareket ile ilgili olarak sürdürdüğü temel politika oldu: "İşçilerin karşı çıkmasına karşın, iktidar, işçi örgütlerinin yönetim kadrolarına işçi sınıfı ile ortak hiçbir yanı olmayan avukat, mühendis gibi kimseleri atamaya başladı." Bununla da kalmadı: "1932 yılında CHP, Türkiye'de 'sarı' sendika örgütleyiciliğiyle tanınan Topaç Ali'nin yardımıyla tütün işçileri birliğini örgütledi." Türkiye'de "resmi" sendikalar çoğalmaya başladı. CHP-Burjuvuzi-Sendika Yönetimi üçgeni ilk kez sistematik olarak ortaya çıkmaya başladı. Bu üçgen ile sendikal hareket, CHP aracılığını kullanarak, burjuvaziye peşkeş çekilmeye çalışıldı. Bu tür sendikaların yöneticilerinin kişilikleri, tarihin her kesitinde hep ay-

nı kaldı: "Resmi 'işçi sendikası' yöneticileri, sendika içindeki CHP ve Hükümet politikasının yürütücüleri, genellikle polis ajanlarıydı ve hep işçi sınıfının temel çıkarları ile siyasal hakları uğrunda mücadeleyi engellemeye çalışıyorlardı."[41] Halkçı CHP paravanasının arkasına sığınıp sendikal hareketi Cumhuriyet Halk Partisi'ne teslim etmek, doğrudan doğruya burjuvaziye teslim etmek anlamına geliyordu. Burjuvazi, sendikal hareketi daima kendi partisi ya da partileri aracılığıyla teslim alıyordu.

Böyle bir ortamda ve olayların gelişiminin tarihi mantığı içinde, işçi ve emekçi yığınların egemen sınıfların peşine takılması işlevinin havariliğini üstlenenlerin çıkması çok normal. Kaçınılmaz. Bu işlevi yüklenenlerin de, işçi sınıfının siyasal hareketinden ayrılan "Menşevikler" olması da kaçınılmaz, 1920'lerin sonlarına doğru ortaya çıkan menşevik grubun, 1930'ların başında bu işlevi üstlenmesi de kaçınılmaz. Kaçınılmaz olan "Kadro Dergisi" hareketi ortaya çıkıyor.

Kadro ideolojisinin temel dayanakları pek basit. Birincisi, sınıfların ve sınıf mücadelesinin yokluğu üzerine. Şöyle: "Kapitalizmin kanuniyetlerinin iktisaden tabi memleketlerde ancak menfi bir inikası vardır. Tabi memleket bütün sayısının muhassılasını, yarattığı bütün fazla kıymetleri kül halinde tebuuna kaptırır. Tabi memlekette, milli sermaye terakümü yoktur. Milli sermayenin vücut bulmadığı, yarı feodal bir asyai nizam altında, idare edilenlerin iktisaden esir oldukları bir memlekette sanayici memleketlerdeki manasiyle, sınıftan, sermaye hareketlerinden ve modern sosyalizmden bahsetmek abestir."[42] Türkiye'de sınıfların olmadığı açıkça söyleniyor. Daha sonra söylenenlere geçmeden önce, bir noktayı iyice açmak gerek. Cumhuriyetin sınıfsız olduğu tezinin en "mükemmel" açıklaması Kadro Hareketi'ne ait. Bu hareketten sonra, daha sonraki yıllarda aynı tezi tekrar tekrar ortaya atanlar, hiçbir zaman bu açıklamanın mükemmelliğine ulaşamadılar.

İdeolojinin ikinci dayanağı, Türkiye gibi ülkeleri anlamada marksizmin yetersizliği üzerine. Bu da açıklıkla ortaya konuyor: "Milli kurtuluş cidallerinin lâyık olduğu ehemmiyetleriyle hesaba katmayarak, daha ziyade mütekasif bir sınıf cidali esası üstünde yürüten Marksizm'in, şimdi Avrupa'nınkinden gayrı bir inkişaf seyri takip edecek gibi görünen bu milli kurtuluş hareketlerinin seyri bahsi mevzu olunca, bir takım izah müşkilleriyle karşılaştığı da aşikârdır."[43] Marksizmin "geçersizliği" de anlatılmış oluyor.

Sınıfların varlığı ve sınıf çelişkisi ile Marksizm reddedilince, emperyalizm ve kapitalizm de açıkça savunulacağına göre, yeni bir "sistem" bulmak gerekiyor. Bu sistem mevcut değil. Değilse yaratılır.

Zaten tarih, bu önemli işi, "Türk milletine tahmil etmiş bulunuyor." Bu tarihsel görev de ideolojinin en "coşkulu" yanını oluşturuyor: "İktisaden tabi kılınmış, geri teknikli bir milletin, metropolitan iktisadi hâkimiyetine, bütün cihanı kaplayan buhrana, başucunda kendine has bir nizam halinde seyrini yapan bir sosyalist âlemin müteaddi ittisaına rağmen hem müstakil, hem ileri teknikli, hem cemiyet tezatlarından masun yeni bir millet tipi haline gelmesi zaruretini tarih, ilk defa Türk milletine tahmil etmiş oluyor."[44] Tarih, nedense, hep zor ve ilk defa yapılacak işleri "Türk milletine tahmil etmiş bulunuyor." Milletin işinin pek zor olduğu buradan da anlaşılıyor.

Bunun zor bir iş olduğu açıkça kabul ediliyor. Daha önce denemiş, başarının sınırına gelmiş fakat, yine de başarılı olmuş olanlar var; örnek: "1825 senesinden beri, 90 senelik çetin bir staj olan Rus demokrasi hareketi, 1917 Şubatında nihayet muvaffak olmuş, Çar devrilmiş, müessisan meclisi kurulmuştu. Fakat bu demokrasi, temsil ettiği an'anevi prensipleri gerek mecliste, gerek memleket muvacehesinde müdevven bir hareket programı halinde, vuzuhla ve şiddetle ilân etmek cesaretini gösterememiş, hesapsız kurbanlarına ve tecrübeli liderlerine rağmen yalnız sekiz ay içinde harisatın önünde süpürülmüş gitmişti."[45]

Kadro ideolojisi, "Kerenskiy Kompleksi" içinde. Açıkça dile getiriyor. "Tecrübeli" Kerenskiy'in durumuna düşmemek için düşünülen çareler, ideolojinin başka bir yönünü meydana getiriyor: "Bizim hareket noktamız, cemiyet içinde ferde, adeta onu cemiyetten yarın bir 'hürriyet' vermek değil, cihan içinde 'millete hak' ve ferde de bu 'hür millet' içinde iş ve vazife vermektir." Kendisine özgürlük yerine iş ve vazife verilecek olan kişilerin ne yapacakları da düşünülüyor: "Bir taraftan milli emeği, milli bir iş seferberliği içinde harekete getirerek, bugün istihlâk kabiliyeti adeta felce uğrayan dahili pazarımızın inkişaf kabiliyetini son haddine kadar yükselteceğiz." İç pazarın geliştirilmesi için gerekli olan da unutulmuyor: "Türk inkılâbının da ifade ettiği iktisadi mânaların en başında, hiç şüphesiz milli sermaye terakümü endişesi vardır." Böylece sınıfların varlığı toptan reddedilen bir toplumda, kişilere iş ve vazife verilerek sağlanacak iş seferberliği ile "milli" sermaye birikimi gerçekleştirilecek. Bu sermaye birikimi ile de modern teknoloji ile bir sanayi sistemi kurulacak: "Modern teknik ifadesini, ancak modern bir sanayi sisteminde bulur. İleri teknikli bir sanayi sistemi, milli bir iktisat bünyesinin hem temeli, hem iskeletidir."[46]

Bütün bu söylenenlerden sonra geriye ideolojinin iki önemli dayanağı kalıyor. Bunlardan birisi, sınıfların yokluğu tezini tamamlıyor ve sınıfların doğmasının önlenmesinin de bir amaç olarak orta-

ya çıkmasına yol açıyor; "Sanayiin inkişaf ettiği her yerde ve sanayiin inkişafına muvazi olarak sınıf cidalini doğuran on dokuzuncu asırvari sanayileşme sistemine mukabil, esasen mahrum olduğu büyük istihsal vasıtalarını milletin umumi gücü ile meydana getirecek olan bizim gibi yeni memleketlerin tezatsız ve sınıfsız inkişafı, bu memleketlere sınıf cidalini tabiatıyla dumura uğratacaktır."[47]

Her zaman ve her yerde sınıfların varlığını inkâr edenlerin, sınıf mücadelesine karşı oldukları bir kez daha ortaya çıkıyor. Buna karşılık açıkça ifade ediliyor; "Bu hareketin devletçiliği hem yüksek tekniği benimseyerek, hem de bu tekniğin terakkisi etrafında bir takım tezatların baş göstermesine meydan vermeyecek, kısaca cemiyet bünyesinin, bizzat cemiyetin iradi müdahalesi altında inkişafı imkânlarını temin edecek bir sistem olmalıdır."[48]

İşçi sınıfı hareketinden ayrılanların, menşeviklerin, sınıf mücadelesinden ne kadar korktukları görülüyor. Bu korku ile yerlerini buluyorlar. Toplumu sınıfsız yaptıktan sonra kendilerini de sınıflardan soyutlayarak burjuvazinin safına geçiriyorlar. Bunu da son derece görkemli ve göz yaşartıcı sözlerle süslüyorlar: "Bu itibarla da yeni Türk cemiyetinde entelektüel zümre, teknik kuvvetleri elinde tutan bir sınıfın emrinde ve o sınıfın menfaatine çalışan bir emirber sınıf değil, bilâkis bütün yüksek tekniği elinde bulunduran, cemiyetin ileri menfaatleri hesabına çalışan teşkilatçılar ve teknisyenler kadrosudur." Böylece okumuşlar kadrosu, ilerici sınıfın ve ilerici sınıfın siyasal hareketinin yerine geçiyor: "Müterakki bir teknik etrafında sivrilmiş bir takım menfaat zümrelerinin iktisadi ve siyasi mücadele organları olan birbirine rakip siyasi fırkaların, memleketimizin bünyesi üstünde muhtaç oldukları inşa zeminini bulamadıkları bir suretle işaret olunduktan sonra, 'Kadro' mefhumunun ifade edeceği mana kendiliğinden anlaşılır."[49]

Kendiliğinden anlaşılıyor. İşçi sınıfı hareketi içinden, baskı karşısında yılgınlığa düşerek ya da ideolojik kaypaklığa uygun ortam bularak ya da her İki nedenle birden ayrılanlar buriuvazinin kampında yerlerini alıyorlar. Bunlar içinde büyük özel bankaların kültür danışmanlığına terfi edenler de bulunuyor. Sağdan topladıkları kimseler ile birlikte, iktidarını sağlamlaştırmak durumunda olan egemen sınıflar için yeni "ideolojiler" keşfediyorlar.

Ancak küçük bir nokta kalıyor. Küçük bir "hata" yapılıyor. Yapılan iş, tarihin "Türk milletine", yüklediği ve "ilk defa" yapılan bir görev olarak sunuluyor, İşte küçük "hata" burada ortaya çıkıyor. Aynı görevle yükümlü başka milletlerden itirazlar yükseliyor. Faşist İtalya'da Dr. Rossi adında birisi, Türkiye'de yapılmak isteneni faşizm olarak niteliyor. Türkiye'dekiler buna dayanamıyorlar. Kadro Hareketi'nin aylık Kadro Dergisi'nde, daha sonra 1950 yıllarında Menderes döneminde Menderes'in sözcülüğünü yapacak olan Burhan Asaf Belge dayanamıyor. Kadro Dergisi'nin devamlı kadrosundan Burhan Asaf (Belge) cevap veriyor ve Türkiye modelinin İtalya'dan ithal edildiği iddialarına karşı çıkıyor: "Eğer kurtuluş inkılabımızla faşizm arasında, kapitalizmi ve onun siyasi bir ifadesi olan demokrasiyi telakki hususunda bir benzerlik varsa, bunu, bizim faşizmi taklide yeltenmemiz gibi, hem inkılâbımızın orjinal vasıflar aleyhine ifade edilmiş bir hüküm, hem de zatı meseleye uygun olmayan bir hatalı görüşe istinat edeceğine, harp sonrasının belki de bütün milletler için müşterek zaruretine raptetmiş olsaydı, hiç şüphesiz, hem daha bilgili, hem de dostluğa daha uygun bir mütalâada bulunmuş olurdu."[50] Bir iş bu kadar iki yüzlü ve de açık olur. Faşist bir ülkeden gelen, faşizmi uyguluyorsunuz iddialarına verilen cevap, çok öğretici. Bir yandan faşizmin, savaş sonrasında bütün milletler için bir zaruret olduğu ileri sürülüyor, diğer yandan da, bu zarurete ek olarak Türkiye'nin katkılarının da unutulmaması gerektiği yazılıyor. Böylesi dostluğa daha uygun olurmuş.

Yapılanlar da kendisini inkar etmiyor. Kadro Dergisi, görevini yerine getirdikten sonra, bir emirle kapatılıyor. Ama bu topraklar üzerine yapılan işler sürüyor. İçişleri Bakanı, Meclis'te 14 Haziran 1934 tarihinde konuşuyor. Ülkede 5 milyon nüfusun başkalarının toprağında çalıştığını söylüyor. Kuşkusuz abartma, fakat bu abartmalı değerlendirme yeni iskan kanununun gerekçesi olarak kullanılıyor ve 14 Haziran 1934 tarihinde İskan yasasının kabul edilmesi nedeniyle tekrarlanıyor. Bu yasanın kabul edilen amaçları şunlar: Ülkeye Türk kültürüne bağlı göçmen gelmesini sağlamak ve nüfusu arttırmak, ekonomik, ulusal ve askeri nedenlerle ülke içinde nüfusun yayılışını değiştirmek, bazı yerlerde Türk kültürlü nüfusu yoğunlaştırmak; Türk kültürüne bağlı olmayan nüfusu nakletmek ve bunları Türk kültürüne kazanmak, yetersiz ya da elverişsiz topraklarda bulunan ve geçim araçlarından yoksun köyleri, nakletmek. Bu yasanın, zamanının koşullarına uygun ve pek şoven-ırkçı bir nitelik taşıdığında hiç kuşku yok.

Bu döneme damgasını vuran iki yasalaştırma girişimi var. Birisi, ceza kanununa 141-142. maddelerin konmasıyla ilgili. 141-142. maddelerin hedefleri biliniyor. Bu zamanda çıkarılması da bir rastlantı olmuyor. İkincisi ise 1936 tarihli İş Kanunu, bu kanunla grev yapmak yasaklanıyor. Kanun, sendika kurma hakkı ile toplu sözleşme düzenini tanımıyor. Yerine mecburi uzlaşma ve tahkim sistemini getiriyor Tam zamanına uygun bir kanun oluyor. Dönemin başından itibaren yapılanlar karşısında kolayca kabul ediliyor. Cumhuriyet Halk Partisi'nin o gün-

lerdeki Genel Sekreteri bu kanunu şöyle tanıtıyor: "Arkadaşlar, yeni İş Kanunu sınıfçılık şuurunun doğmasına ve yaşamasına imkan verici hata bulutlarını silip süpürecektir. Bu kanunla milli hayatın iş hayatında muvazene kurulacaktır."[51] Türkiye'de sınıfların olmadığını iddia edenler, sınıf bilincinin doğup yaşamasını önlemek için ceza ve iş yasaları çıkarıyorlar. Kadro Hareketi'nin sınıf bilincini ortadan kaldırmak için başlattığı ideolojik mücadele kanun maddeleri ile tamamlanıyor. Kadro Hareketi'nin ve benzerlerinin hizmetini, daima, bu biçimde anlamak gerekiyor.

Devletçilik

Devletçilik üzerine üç değerlendirme. Birincisi, devletçiliği uygulayan siyasal iktidarın yürütme organının başına ait. Şöyle: "İktisatta devletçilik siyaseti, bana her şeyden evvel bir müdafaa vasıtası olarak kendi lüzumunu gösterdi."[52] Her müdafaa, üstelik devletçilik gibi kendi mantığı içinde başarılı olmuş bir müdafaa, mutlaka bir hücumu da içeriyor. Önce hücumun nerede olduğuna bakmak gerekiyor. Bu çalışmada, hücumun hedef aldığı alan gösterilecek. Çalışmanın burasında, buna çalışılacak. Ancak bundan önce yapılması gerekenler var. Her müdafaa, bir hücumu da içeriyor. Başarılı olmak için zorunlu. Türkiye üzerine rapor yazmış olan önde gelen bir Amerikan iktisatçısı, hücumun başarılı olduğu yerde, elde edilen ürüne, parmak basıyor: "1930'lardaki dünya depresyonu sırasında Türkiye'nin ihracatına talep azaldı. Buna ek olarak, artık Türkiye, ithalat fazlasını finanse etmek için dışardan borç bulamıyordu, 1920'lerde ithalat ulusal gelirin yüzde yirmisini meydana getirirken, bu oran, 1930'ların başlarında yüzde yediye düştü. Dövizlerin böylesine kıtlaşması, 1930'larda mecburi zorlamalı, (forced) endüstrileşme hareketinin temel nedenlerinden birisi oldu. Bu program, döviz tasarrufu yapmak, istihdam yaratmak ve Türkiye'yi kendi kendine yeterli hale getirmek için geliştirildi."[53]

Burjuva araştırmacıları; Chenery gibi Harvard'da profesörlük yapanlar da dahil, gelişmelerin özünü yakalayamazlar. Ancak görüntüsü ile uğraşırlar. Burada da öyle. Dünya depresyonunun önemi inkar edilemez. Fakat dünya depresyonu, kapitalist dünyanın büyük ekonomik bunalımı, Türkiye'de bazı gelişmelere yol açıyor. Bazı gelişmelerin başlamasında etkili oluyor. Ama hiçbir zaman belirleyici olamıyor. Olamaz. Sadece Türkiye'nin ekonomik ve sınıfsal yapısındaki bazı gelişmelerin üzerine geldiği için yeni gelişmelerin doğmasında etkili oluyor.

1930'ların başına gelindiğinde Türkiye ekonomisindeki mevcut durumu ve mevcut durumun yol açtığı sorunları, Türkiye üzerinde araştırmalarıyla tanınan bir Sovyet bilim adamı açıklıkla ortaya koyuyor: "İç pazarın darlığına yol açan ülke tarımının geriliği ve kırsal kesimdeki feodal kalıntılar, özel kapitalist işletmeciliğin gelişmesinin ciddi engeli oldu. Hükümet, devlet işletmeciliğini örgütleyerek tarımda gelişen kapitalist ilişkiler ile korunan feodal kalıntılar arasında olgunlaşan çelişkilerin şiddetini yumuşatmaya çalıştı. Türkiye ekonomisinde devletkapitalist eğilimlerinin güçlenmesi, ülkeyi, ekonomik açıdan gelişmiş bir kapitalist güç haline dönüştürmeye çalışan ulusal sermayenin, emperyalist tekellerin rekabeti karşısında dayanabilmek için gerekli örgütsel biçimleri uygulamak ve mücadele yöntemlerini kullanmak mecburiyetinden doğdu."[54]

Devletçilik ile yeni kurulan rejimin savunulması arasında bir bağlantı var. Devletçilik, iktidardaki toprak ağası-burjuvazi egemenliğini sağlamlaştırma ve perçinlemede önemli bir adım oluyor. Savunma, bu anlamda en iyi savunmanın, çok kez, hücum olduğunu burjuvazi de biliyor. Ancak, devletçiliğin egemen sınıflar açısından bir savunma olması ile devletçiliğin başlamasından hemen önce Türkiye'nin gümrük bağımsızlığını elde etmesi arasında güçlü bağlantı kurmamak gerekiyor. Çok basit çözümlemelerde böyle bir güçlü bağlantı ön plana çıkarılıyor. Lozan Antlaşması'na göre Türkiye'nin gümrük vergilerini değiştirme hakkını ancak, 1929 yılında eline geçirebildiği biliniyor. Birçok incelemeci ve yazar, 1929 yılında elde edilen gümrük otonomisi ile devletçilik arasında güçlü bir bağlantı kurma eğiliminde. Hatta böyle bir otonominin elde edilmesini, devletçi dönemin başlatılmasının en önemli nedenleri arasında sayanlar da var.

Zamanında Türkiye için son derece önemli iki sanayi ürünü ile ilgili olarak düzenlenen tablo, bu görüşün geçersizliğini göstermek için yeterli. Tabloda açıkça görülen şu: 1929 yılında gümrük bağımsızlığının elde edilmesinden çok önce de Türkiye'de iç fiyatlar, ithal fiyatlarının çok üstünde. Şeker Sanayi, İş Bankası'na bir ayrıcalık olarak veriliyor ve kuruluyor. İç piyasadaki şeker fiyatları, 1927-1928 yıllarında da İthal fiyatlarının iki katından yüksek. Petrol fiyatları da öyle. Bu durumun anlamı ise çok açık: Türkiye ekonomisi, gümrük vergilerine başvurmadan da istihlak vergileri ya da doğrudan doğruya uygulanan fiyat politikası ile iç piyasasında yeni sanayilerini yüksek fiyatlarla koruyabiliyor.

Bu nokta üzerinde ayrıntı ile durulması ve bu konuda ayrıntılı çalışmalar yapılması gerekli. Bu çalışmanın tezleri için, düzenlenen tablo yeterli. Ancak gümrük vergilerinin koruyuculuğu ya da başka bir deyişle yalnızca gümrük vergileri ile yerli sanayilerin korunabileceği görüşünün yetersizliği üzerinde ayrıca çalışma yapmak gerek. Gümrük vergileri olmadan da, iç ve dış ticaret politikaları ve önlemleri ile yerli sanayinin korunması mümkün. Cumhuriyet rejimi, 1929 yılında elde edilen gümrük otonomisinden önce bunu yaptı. Bu yüzden gümrük oto-

Belli Başlı Sanayi Ürünlerinin İthal ve İç Piyasa Fiyatları

	Şeker İthal Fiyatı		Şeker İç Fiyatı		Petrol İthal Fiyatı		Petrol İç Fiyatı	
Yıllar	*Kg/Krş*	*Endeks*	*Kg/Krş*	*Endeks*	*Litre/Krş*	*Endeks*	*Litre/Krş*	*Endeks*
1927	21,8	100,0	48,3	100,0	8,5	100,0	20,9	100,0
1928	20,0	91,7	45,2	93,6	8,3	97,6	21,3	101,9
1929	17,6	80,8	43,6	90,2	7,6	83,1	21,9	104,8
1930	14,5	66,5	41,0	84,9	9,9	116,4	19,2	91,9
1931	10,9	50,0	38,8	80,3	6,1	71,7	17,3	82,8
1932	10,2	46,8	40,5	83,8	5,1	59,0	17,4	84,2
1933	8,8	40,4	38,9	80,3	—	—	20,2	96,6

Kaynak: Şevket Raşit Hatipoğlu, *Türkiye'de Zirai Buhran,* Ankara, 1936. 55-60. sayfalarındaki tablolara göre düzenlendi. İthal fiyatları, ithal değerleri ile ithal miktarının bölümünü, iç fiyatlar da İstanbul'da geçerli piyasa fiyatlarını gösteriyor.

nomisi ile devletçilik arasında ya da gümrük otonomisinin yokluğu ile daha önceki yıllarda izlenen ekonomi politikası arasında güçlü bir bağlantı kurma çabaları kesinlikle, geçersiz sayılmalı. Bu tür geçersiz çabalar, şimdiye dek, çokça yapıldı.

Şimdi sırada, devletçilik denilen politikanın uygulanmasından önceki dönemin sonunda Türkiye ekonomisinin geldiği noktayı daha ayrıntılı bir biçimde irdelemeye geldi. Öyle görülüyor ki, zamanın böyle bir irdelemeyi zorunlu kıldığını, zamanın hükümetleri de görüyor. Türkiye'ye biri biri arkasından "ünlü" iktisatçılar geliyor. 1930 yılında yazılmış bir kitapta gelenler şöyle sıralanıyor: "Mali ve iktisadi vaziyetin tamamıyla objektif bir rüyetini elde etmek lüzum ve kanaatine vasıl olmuş bulunan hükümet, bu maksatla Mösyö Fişering, Dr. Kari Müller, M. Şaht, Von Volpin gibi muhalif ihtisas erbabının tetkik ve mütalâasını talep etti. Bunlardan Dr. Müller ve M. Şaht'ın raporları neşredildi." ([55] Hareketi, İstanbul, 1930, sayfa 107) Türkiye'ye gelen Şaht'ın, daha sonra Hitler'in ekonomik "mucizesini" yaratan kimse olduğunu hatırlamakta yarar var. Dr. Şaht ve Dr. Müller, aşağı yukarı aynı görüşleri savunuyorlar: "Mütehassıs Dr. Şaht da, Dr. Müller'in raporundaki rakamların tabiyesine binayi muhakeme ederek aynı fikirlere iştirak ettiğini Maliye Vekâleti'ne tevdi ettiği raporda bildirmiştir."

Emperyalist merkezlere bağlı yabancı uzmanların önerileri hiçbir zaman değişmiyor. Zaman değişiyor, fakat öneriler değişmiyor. Dün de, bugün de. Dr. Müller'in tavsiye ve Dr. Şaht'ın iştirak ettiği öneriler arasında şunlar da var: "Sanayiin evvel emirde rasyonalize edilmesi esastır. Milli sermaye ve ihtisas kuvvetleriniz bu iş için kafi derecede yetişmiş değildir. Teşviki sanayi kanununun bazı maddeleri ecnebi sermaye celbine manidir. Bu maddeler izale edilmelidir."[56] Bu önerilerden rasyonalizasyonla ilgili olanı en kısa zamanda, zamanın tek ve iktidar partisi Cumhuriyet Halk Partisi'nin programına gidiyor. Yabancı sermaye konusuna gelince. Bu bölümün sonunda ek olarak sunulacak tablolar, Cumhuriyet rejiminin 1930 yıllarında ciddi bir millileştirme politikası uyguladığı yolundaki "cumhuriyet masalını" kökten yıkacak nitelikte. 1929 yılında yayınlanmış bir rapordan alınarak ilk kez yayınlanacak ek tablolar, Cumhuriyet rejiminin, özellikle 1930 yıllarında, ticaret, sanayi, sigorta ve bankacılık alanında çalışan çok sayıda yabancı sermayeli şirketin hiçbirisine dokunmadığını göstermeye yetecek, 1929 yılındaki mevcut durum ile 1930 yıllarında yapılanların karşılaştırılması, bu konudaki masalı da ortadan kaldırmak için gerekli oluyor.

Dr. Müller'in raporunda Türk Lirasının, o zamanlar bugünlerde doların yaptığı işlevi üstlenen İngiliz Lirası karşısındaki değeri ile ilgili bilgiler yer alıyor. Bu bilgiler, Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren Türk Lirasının sürekli olarak değer kaybettiğini gösteriyor.

Bir İngiliz Lirasının Karşılığı

Yıllar	*Kuruş*
1923	816
1924	673
1925	891
1926	930
1927	943
1923	960
1929	1000

Kaynak: H. Tahsin - R. Saka, *Sermaye Hareketi,* İstanbul, 1930, sayfa 107

Türk parası, Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren sürekli olarak zamanın güçlü parası İngiliz Lirası karşısında değer kaybediyor. Bu durum, Türkiye kapitalizminin dış ekonomik ilişkilerde sağlıklı bir çizgide olmadığını gösteriyor. Üstelik, sağlıksız gelişme çok önceki yıllarda başlamış oluyor. 1929

dünya bunalımı, sadece bu sağlıksız gelişme çizgisini daha da sağlıksız bir hale sokmaya yarıyor.

Aynı gözlem, ekonominin çeşitli kesimleri için de geçerli. Bunların başında tarım kesimi geliyor. Elde, tarım kesimi ile ilgili, değerli bir araştırma var. 1930 yıllarında yazılmış. Yazarı, Türkiye politikasında, hep gerici eğilimlerin savunucusu olmuş. Bu değerli araştırmasında da gerici eğilimlerini saklamıyor. Şöyle: "Filvaki burada tesbit edilen çiftçiliği terk hadisesi bugün arızi bir şeydir, buhranın zoru altında vukua gelmiştir. Fakat bunun şehre birden ve büyük akınlar için bir başlangıç olmasından korkulur. Türkiye'nin endüstri inkişafı köyden şehire, ziraatten sanayiye insan alacaktır. Ancak bunun normal gidişi memleket için hayırlıdır. Buna mukabil köylünün rahattan umudunu kesmesi, çiftçilikten soğuması yüzünden olan göçler Türkiye için bir felaket sayılmalıdır. Böyle bir hadise vaktinden evvel ve birdenbire büyük nüfus kalabalıklarının proleterleşmesini ifade eder. Bu ise, Türkiye için ne ekonomik, ne de sosyal hoş gelen bir şeydir. Bu sebepten Türkiye küçük ölçüde de olsa, çiftçiliği terk ve çiftçilikten soğumayı lakayt karşılayamaz."[57] Tarımla ilgili ayrıntılı bu araştırma da, proletarya karşısında duyulan büyük korkuyu dile getirmeden edemeyen bir dönemde yazılmış. Tarımdaki mülkiyet farklılaşmasına kesinlikle dokunmayan ve dolayısıyla sınıf çelişkilerini yok sayan fakat zamanına göre oldukça ileri araştırma yöntemleri kullanan bu çalışmanın temel tezini, tarımda buhranın çok önceden başlamış olması meydana getiriyor.

Bunu da açıklıkla söylüyor: "Türkiye ziraati 1923 yılından sonra beliren fiyat elverişliliğinden tam manasiyle faydalanamamıştır. O vakit de zaman zaman baş gösteren, bilhassa harman sonuna rastlayan mahalli satış durgunlukları sebebiyle ve satış organizasyonunun yokluğunu fırsat bilen orta ticaretin istismarcı hareketleri yüzünden, büyük pazardaki fiyat yüksekliğinden Türk çiftçisi hakkiyle istifade edememiştir. Bütün bu söylenenlerden anlaşılacağı üzere buhran Türkiye ziraatını refah içinde yakalamamıştır. Türkiye'de buhran, cihan iktisadiyatı buhranının Amerika'yı basışı gibi ani bir katastrof halinde belirmemiştir, onun haraplaştırıcı tesirleri, zaten var olan kronik hastalığın seyrini çabuklaştırarak, hadlaştırarak, tezahürlerini alevlendirerek kendini göstermiştir."[58]

Dünya bunalımının tarım üzerindeki etkisi, tarımsal ürün fiyatlarının hızla düşmesini sağlamak oldu. Bu ise gelişen Türkiye sanayii için yeni olmayan bir soruna yeni boyutlar kazandırdı. Türkiye sanayinin pazar sorununu derinleştirdi. Tarımsal ürün fiyatlarının düşmesi, Türkiye sanayiine tarım kesiminden gelen talebi azalttı. Sanayi kesimi, gelişmesini sürdürebilmek ve hızlandırabilmek için yeni pazarlar bulmak zorunda kaldı. Dış ekonomilerde yeni pazarlar bulmanın olanaksızlığında sanayi kesiminin yeni pazarlar bulması ancak kendi kendine pazar yaratmakla mümkündü. Bu ise sanayinin gelişme hızını arttırmayı gerektiriyordu, Devletçilik böyle bir zorunlulukla ortaya çıktı.

Ancak devletçilik politikasından, yalnızca, sanayi burjuvazisi yararlanmadı. Bir Sovyet Bilim Adamı, devletçilik politikasından hangi sınıfların yararlandığını şu sözlerle ifade ediyor: "Devletçilik politikasının meyvalarından ilk önce, egemenliklerinin ekonomik temellerini güçlendirmek için, ticaret ve sanayi burjuvazisinde oluşan ulusal burjuvazi yararlandı."[59] Devletçilik politikasından ticaret burjuvazisinin nasıl kazançlı çıktığını görebilmek için, yine 1929 yılına gelirken ticaret kesimine bakmak gerekiyor. Bu konuda da elde bir kaynak var. Yazarlarından birisi, İktisat Vekâleti Şirketler ve Sigortalar Müdürü. Diğeri ise yine İktisat Vekâleti İstanbul Şirketler Komiseri. Her ikisi de şirketleşmiş özel işletmeleri yakından bilecek durumdalar. Üstelik yıllık rapor niteliğini taşıyan çalışmaları da, doğrudan doğruya şirketlerin yıllık rapor ve bilançolarına dayanıyor. Bu çalışmada, 1928 yılı ticaret kesiminde çatışan şirketlerle ilgili olarak verilen bilgiler şöyle özetleniyor: "Yukarıdaki tabloya göre 1928 mali yıl oda ticari sahada 10,198,000 Türk Lirası sermayeli 41 şirket çalışmıştır. Bunlardan 4,563,000 Türk lirası sermayeli 20 şirket 929 bilançolarını 502,304 Türk lirası kârla kapamış olduklarına göre ticari faaliyetin anonim sahada 928 vasatisi yüzde 1 demektir. 1,200,000 lira sermayeli 4 şirket 1928'de teessüs etmiştir. 4,000,000 lira sermayeli 17 şirket 928'de bilançolarını zararla kapanmışlardır. 1,635,000 lira sermayeli 11 şirket tasfiye muamelelerine devam eylemişlerdir."[60]

Bu tablo, büyük ticaret sermayesi için 1928 yılının parlak bir yıl olmadığını teyid ediyor. Üstelik yüzde 11 olarak hesaplanan ortalama kâr hesabı da gerçekleri yansıtıyor. Çünkü bu sadece kâr eden ticaret şirketlerinin ortalama kâr oranını gösteriyor. Eğer toplam kâr, ticaret şirketlerinin toplam sermayesi ile oranlanacak olursa, ortalama kâr yüzde beş çevresine düşer. Eğer zararlar da çıkarılırsa ortalama kâr oranı daha da azalır.

1929 yılı için kapsamlı bir karşılaştırma yapmak mümkün olmadı. Fakat aynı yazarların bir yıl sonra yayınlanmış bir başka çalışmaları var. Daha kalın. Buna karşın içerdiği bilgiler aynı ölçüde işlenmiş olmaktan uzak. Burada 1929 yılında kâr gösteren 29 ticaret şirketi var. Kâr oranları hesaplanmış değil. Kâr gösteren 29 ticaret şirketinin toplam kârı, 370,980 lira. Aynı şirketlerin 1928 yılındaki toplam kârı ise 584,769 lira.[61] Bu durumda, 1929 yılında büyük ticaret kesimi için işlerin daha da kötü gittiği sonucunu çıkarmak mümkün. Aynı kaynakta, yine

1929 yılında 11 ticaret şirketinin bilançolarında zarar gösterdikleri 10 ticaret şirketinin bilançoları ile ilgili bilgi alınmadığı 10 şirketin 1929 yılında tasfiyeye karar verdiği ve 20 ticaret şirketinin tasfiye işlemlerini sürdürdükleri belirtiliyor. Tasfiye halindeki ticaret şirketleri içinde tütün ticareti ile uğraşanların çokluğu dikkati çekiyor.

Aynı kaynak kitapta ticaret kesimi için şu kısa özete yer veriliyor. "Ticari sahada ve anonim mahiyette çalışan sermayelerin vasıl oldukları netice 929 senesinde de menfi olmuştur."[62] Bir sayfa önce ise şu bilgiler var: "Sınai iş grubunda, sermaye hareketi son üç sene zarfında müsbet olarak cereyan etmiş ve randımanını her sene artırmıştır." Devletçilik, böyle bir ortamda ortaya çıkıyor. Sanayi kesiminin gelişmesini hızlandırıp sürdürürken, ticaret kesimine ve özellikle büyük ticaret burjuvazisine yeni ve kârlı iş alanları sağlanıyor.

Şimdiye kadar ticaret ve sanayi kesimlerinin karşılaştırılması zaman içinde yapıldı. Bir de aynı zaman kesitleri içinde yapmakta yarar var. Bunun için de elde bir tablo bulunuyor. Bu tablodan, 1927 ve 1928 yıllarında şirketleşmiş kesimde sanayi kâr oranının ticaret kâr oranından daha yüksek olduğu görülüyor. 1929 yılına ait ek bilgiler, bu durumun 1929 yılında da sürdüğünü gösteriyor.

Çeşitli Kesimlerde Ortalama Kâr Oranı (Yüzde)

	1928	1927
Sınai Şirketler	19	10
Deniz Ticaret Şirketleri	19	21
İnşaat şirketleri	5	9
Maadin Şirketleri	9	11
Ticaret Şirketleri	11	10
Mali Şirketler	14	12

Kaynak: H. Tahsin - R. Saka, *Sermayenin Şirketlerdeki Hareketi,* İstanbul, 1929, s. 110.

1927 ve 1928 yılları kesimler arası ortalama kâr oranları ile ilgili tablonun değerlendirilmesi için, tekrar da olsa, söylenmesi gerekli olanlar var. Bunlardan ilki, kâr ortalamalarının her kesim için toplam şirketlerin kâr ortalamasını göstermemesine ilişkin. Kâr ortalamaları, kâr eden şirketlerdeki ortalama kâr yüzdelerini gösteriyor. Ticaret kesiminde zarar eden şirketler fazla olduğu için, tüm şirketler birden ele alındığında, ortalama kâr oranının daha da düşmesi gerekli. Buna karşın sanayi kesiminde zarar eden şirketler az ve üstelik de zarar toplamları düşük olduğu için, bu tür bir hesaplama sanayi kesiminin ortalama kâr oranını fazla değiştirmeyecek. Böyle bir düzeltme ise sanayi ve ticaret kesimleri arasındaki kâr oranları karşılaştırmasını sanayi kesimi lehine değiştirecek. Burada yapılan çözümleme için bu nokta oldukça önemli. Çünkü ticaret sermayesinin sanayi lehine yüksek olması gerekli.

1929 yılında sanayi kesiminde kârların daha da arttığını düşünmek için nedenler var. Bu konuda şu bilgiler mevcut: "İtibari sermayesi 10,868,000 Türk Lirası ve tediye olunmuş sermayesi 8,331,159 Türk Lirası olan 27 sınai şirket 1927 senesinde 1,288,833 Türk Lirası; 928 senesinde 8,000,000 İsviçre Frankı sermayeli bir şirketin iltihakiyle 1,697,105 Türk Lirası ve 742,598 İsviçre Frangı; 929 senesinde 1,952,973 Türk Lirası ve 954,413 İsviçre Frangı safi kâr temin eylemişlerdir, 928 senesinin safi kârı, 927 senesinden 410,220 Türk Lirası fazladır. 929 senesinin safi kârı ise 927'den 616,093 ve 928'den ise 255,811 Türk Lirası ve 161,915 İsviçre Frangı fazladır."[63] Daha önceki bilgilere ek olarak verilen bu bilgiler, 1929 yılında da sanayi kesiminin ortalama kâr oranının ticaret kesiminin ortalama kâr oranından önemli ölçüde yüksek olduğunun bir kanıtı sayılabilir.

Böyle bir durumda ticaret sermayesinin kendisine yeni mahreçler aramasını doğal ve mantıki karşılamak gerek. Son yılların ekonomik gelişmesinin zorladığı bu yeni mahreçler arama eğilimine ayrı gerekçeler de bulmak mümkün. Türkiye ticaret sermayesi, bir imparatorluk düzey ve ölçüsünde iş yapma deneyim ve alışkanlığına sahip. İmparatorluktan Cumhuriyet'e dönüşme, herhalde, iş alanlarının daralmasını da birlikte getirdi. Cumhuriyet dönemindeki tarımsal ve sanayi gelişmesi, imparatorluktan Cumhuriyet'e dönüşmesinin birlikte getirdiği pazarlık daralmasını gidermeye yetmedi. Bu ise, devresel nedenlere ek olarak, bir de yapısal ve tarihsel nedenle, ticaret sermayesine yeni pazar bulma zorunluluğunu arttırdı. Tarımın bilinen gelişmesi karşısında ancak sanayinin hızlı gelişmesi için yeni mahreçler sağlayabilirdi.

Bu söylenenleri kuramsal çözümlemeler olarak nitelemek mümkün. Ancak kuramsal çözümlemelerin pratiğe yansımasını da görmek mümkün. Yine 1930 yıllarında yazılmış bir başka araştırma "ticaret sermayedarlığından sanayi sermayedarlığına geçmek isteyen bir sınıf da Avrupa sermayesine karşı mukavemet etmek için gayret sarfediyordu" dedikten sonra, İstanbul Ticaret Odası tarafından yayınlanan "50 Yıllık Oda Hayatı" adlı kitaptan alıntı yapıyor. Şöyle: "Odamız bundan elli sene evvel milli sanayiin tedenniden muhafazası, inkişafı ve kuvvetlenmesi için başlıca şu iki tedbiri tavsiye etmişti; 1- Yerli sanayiin hariç rekabetine karşı himayesi, 2- Avrupa mamulat sanayiinin dahilde imalini temin edecek ve mümkün kılacak her türlü teşviklerin, müessir yardımların ve suhuletlerin esirgenmemesi."[64] Burada önemli olan, 50 yıl önceki görüşlerin tekrarlanması ve tekrarlayanın da Ticaret Odası olması.

Bu söylenenlerle tutarlı olan gelişmeleri de saymak mümkün. Devletçilik, iç pazarı yabancı rekabetinden korumak ve sanayi için yükselen bir pazarla ticaret sermayesi için de yeni iş alanları yaratmaya yönelik bir politika olarak ortaya çıkıyor. Ancak iç pazarı koruma amacına karşın, devletçi denilen politika en hızlı uygulama zamanlarında bile, iç ticareti ve özellikle dış ticareti düzenlemeye cesaret edemiyor. Dış ticaret ile ilgili olarak işaret edilebilecek en önemli düzenleme Dış Ticaret Ofisi'nin kurulması. Böyle bir ofisin kuruluş gerekçesi ise, son derece ilginç olduğu kadar da öğretici. Afet İnan'ın derlediği belgeler arasında, Dış Ticaret Ofisi'nin resmi kuruluş gerekçesi olarak şunlar yazılı: "Velhasıl Türkiye'de bir ihracatçı sınıfın vücut bulmasına ve ihracat işlerinin her sınıf ve derecesi için evsafı lâzımeyi haiz müteşebbis tacirler, komisyoncular, seyyar memurlar yetişmesine çalışmak."[65] Dış Ticaret Ofisi'nin kuruluşu devletçilik ilkeleri arasında yer alıyor ve bir "ihracatçı sınıfın" yetiştirilmesini amaç ediniyor. Ofisin kuruluş amaçları arasında ihracatçılara devamlı olarak yararlı bilgiler sağlamak ve bu bilgiler içinde "mahrem olup da yalnız muayyen bazı müesseseleri alakadar eden hususatı münasip şekilde iş ve müesseselere ulaştırmak" da yer alıyor. Salt böyle bir ofisin kurulması bile 1930 yıllarında da dış ticaretle uğraşan büyük ticaret burjuvazisinin siyasal açıdan ne kadar güçlü olduğunu göstermeye yeter.

Dış ticaret ile ilgili bilgileri yabancı sermayeli şirketler karşısında izlenen tutum ile sürdürmek gerekiyor. Bu alan, Cumhuriyet dönemi ve özellikle devletçi dönem ile ilgili olarak, en akıl almaz yanlışlıkların yaygın olduğu bir alemdir. Öyle ki bu yanlışlıklardan 1923-1960 yılları arasında Türkiye'deki yabancı özel sermaye ile ilgili araştırma yapmış dürüst ve ilerici araştırmacılar bile kurtulamıyor. Böyle bir araştırmada şu sözler yer alıyor: "1923-1944 devresi, Cumhuriyet Türkiye'sine imparatorluktan intikal eden yabancı özel sermaye teşebbüslerinin tasfiye edilmeleri devresidir."[66] Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi Mehmet Selik, bu incelemesinde, 1923-1944 yılları arasında fakat tümü 1930 yıllarında kamulaştırılan yabancı sermaye şirket ve yatırımlarını saptıyor. Bunların, kamulaştırılmasını sağlayan kanunların tarih ve sayılarını veriyor. Hepsi 22 adet. İkisi hariç 20 tanesi, İngilizcede *puplic utilities*, Rusçada *obşestvennie raboti munitzipalnıe predpriaya*, Türkçede de *amme hizmetleri* tasnifi altına giren elektrik, havagazı, su, tünel gibi hizmetlerle demiryolları şirket ve işletmelerini kapsıyor. Bunlar, her bulundukları yerde uzun yıllardan beri tekel niteliğinde iş yapan yabancı şirketler. Uzun yıllar kâr elde etmişler. Bir çoğu yatırımını çoktan amorti etmiş durumda. Bağımsızlığını elde eden bir ülkenin yüzde yüz tekel niteliğinde çalışan bu işletmeleri kamulaştırmasından daha normal bir işlem olamaz.

Anna normal olmayanlar da var. Birincisi kamulaştırma karşılığında yapılan ödemeler. Bu konuda ayrıntılı bilgi bulmak mümkün olmadı. Sadece bir örnek var. Bu örneğin yeteri ölçüde öğretici olduğunu düşünmek mümkün. Cumhuriyet rejimi, 1923-1933 yılları arasında uzun yıllar çalışmış olmaktan dolayı, önemli ölçüde eskimiş ve ciddi tamir ve yenileme isteyen 1687 kilometrelik demir yolunu kamulaştırdı. Kilometre başına, kamulaştırma karşılığı olarak, 85 bin Türk Lirası ödendi. Aynı Cumhuriyet rejimi 1923-1939 yılları arasında yeni olarak inşa ettiği demiryolunun kilometresini 115 bin Türk Lirasına mal etti.[67] Bu rakamların karşılaştırmasından, kamulaştırma bedeli olarak çok yüksek bir ödeme yapıldığı sonucunu çıkarmak mümkün oluyor.

İlerici ve dürüst araştırmacıların bile, 1930'lu yıllarda Türkiye'de yabancı özel sermaye yatırımlarının tasfiye edildiği yanılgısına kolayca düşmelerinin nedeni, bu konudaki masal niteliğindeki propagandanın çok yaygın olması. Türkiye'de sözde bilim adamlarının, bilimsel çalışma adına, böyle bir masalı sürdürmeyi kendileri için kutsal bir sınıf görevi saymaları. Aslında dönem, burjuvazinin gözlükleri takılmadan incelenecek olursa, devletçilik politikasında bile yabancı sermayeye karşı en küçük bir tepkinin olmadığı kolaylıkla saptanabilir. Nitekim, bu dönemi yabancı sermayenin tasfiye edildiği bir dönem olarak niteleme yanılgısına düşen araştırmacı da bunu görüyor. Şöyle; "şurası da belirtilmelidir ki, yapılan bir seri satın almalarda, geçen devrin hadiseleri muvacehesinde haksız sayılmayacak olduğu halde, bir yabancı sermaye düşmanlığı zihniyetiyle hareket edilmemiştir."[68]

Olayların gelişmesi de bunu gösteriyor. Cumhuriyet döneminin ikinci yılında, 1924 yılında, Türkiye'de 7'si demiryolunda, 23'ü bankacılıkta, 35'i ticaret kesiminde, 12'si imalat ve madencilikte, 11'i su, elektrik, gaz gibi yerel hizmetlerde olmak üzere 94 yabancı sermayeli şirket faaliyet gösteriyor.[69] Bu bölüme ek olarak verilen tablolarda teker teker gösterildiği gibi, 1929 yılında 22'si amme hizmetlerinde, geriye kalan 104'ü ticaret, ulaştırma, inşaat, bankacılık ve benzer alanlarda olmak üzere, Türkiye'de çalışan yabancı sermayeli şirketlerin sayısı 126'ya çıkıyor.[70] Ve yabancı sermayeli şirketlerin tasfiye edildiği masalının söylendiği 1930 yıllarında, bunlardan amme hizmetleri alanında çalışan sadece 22'si kamulaştırılıyor. Diğerlerine kesinlikle dokunulmuyor.

Yabancı sermayeli şirketlere dokunulmamasının nedenleri olması gerekir. İthalat ve ihracatla uğraşan büyük ticaret burjuvazisine dokunmamak,

büyük ticaret burjuvazisinin egemen sınıflar koalisyonunun önemli bir saç ayağı olması, burada rol oynuyor. Büyük ticaret burjuvazisi, uluslararası tekellerle kuruları bağlantının her zaman önemli halkalarından birisi oldu. Bunun dışında Cumhuriyet rejimi, sürekli olarak büyük tekellerden kredi alma yollarını arıyor. Bu tür kredi alma politikası, bugün olduğu gibi dün de, iç ekonomik ve siyasal uygulamaları etkiliyor. 1932 yılında kurulan ve bir yıl sonra Sümerbank'a dönüştürülen Devlet Sanayi Ofisi'nin kuruluş kanununun gerekçesinde yer alan görüşler, bu etkilemenin boyutlarını gösteriyor. "Son zamanlarda bazı Avrupa firmalarından şeker ve kimyevi sanayi gibi bir takım mühim sanayi tesisatı için büyük miktarda krediler teklif edilmekte" olması, Devlet Sanayi Ofisi'nin kuruluş gerekçeleri arasında sayılıyor.[71]

1930 yıllarında yabancı sermayeli şirketlere dokunulmaması bir yana, özellikle madencilik gibi alanlarda yabancı sermaye, kamu kuruluşlarının bile takip etmesi mümkün olmayan yollarla, istedikleri gibi at koşturuyorlar. Bu at koşturmanın ilginç bir örneği, yine 1930 yıllarında kaleme alınmış resmi bir belge şöyle dile getiriyor: "İmtiyaz sahipleri bu hususta daha sağlam bulunuyor. Herhangi bir imtiyazın sahibi senede bir iki gün madeninde birkaç amele çalıştırdığı takdirde kanunen imtiyazın feshine imkân görülmemektedir. Herkesin taharri ruhsatnamesi, maden imtiyazını istihsal edebilmesi memleketimizde maden üzerinde pek kuvvetli spekülasyonlara sebep olmuş ve olmaktadır. Maden taharri ruhsatnameleri, maden imtiyazlarını elde eden spekülatörler bunları yüksek kârlarla başkalarına -tercihan ecnebilere- devretmekten başka bir şey düşünmezler. Maden işlerinde kendilerine hususi bir ehemmiyet verilmesinin neticesi olarak ecnebilerden de kendilerine sermayedar süsü veren birçok kimseler türemiştir. Bunlar ellerine geçirdikleri maden haklarını hariçte satabilmek için birçok oyunlara başvurmuşlar, bir çok ecnebi, sermayedar grubunu izrar etmişlerdir."[72] Zamanın İktisat Bakanı Celal Bayar, uzun yıllar sonra yazdığı "Ben de Yazdım" adlı hatıra serisinde, kendi zamanında bu uygulamaya son verdiğini ileri sürüyor. Aslında yapılan sadece, devlet memurlarının, kolaylıkla maden ruhsatı almalarını önlemek oldu. Daha önce alınan ruhsatlara ve bunların da yabancıların ellerinde dolaşmasına dokunulmadı. Bu dönemde yabancı sermayeyi ilgilendiren tek bir yasa çıkarıldı. 1932 yılında çıkarılan 2007 sayılı bu yasa, Türkiye'de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen San'at ve Hizmetler Hakkında Kanun adını taşıyor. Bu yasanın da tek ciddi uygulaması, çok sonraki yıllarda ortaya çıktı. 1963 yılında başlayan Kıbrıs'taki iki toplum arasındaki kanlı çatışmalar üzerine, 1932 yılında çıkarılmış bu yasaya dayanılarak, Türkiye'de küçük esnaf olarak çalışan ve artık Türkleşmiş olan Yunan uyruklu Rumlar Türkiye'den çıkarıldılar.

Devletçilik dönemi denilen dönemde Türkiye, yabancı sermaye yatırımlarının çekineceği bir yer olmaktan çok uzaktı. Bunu yabancılar da tespit etmekten geri kalmadılar. Karabük Demir-Çelik Tesisleri inşaatının İhalesini alan, İngiliz H. A. Brossert firmasının temsilcisi Sommereville Smith, 1937 yılında yapılan imza töreninde şunları söylüyor: "Türkiye, sermaye ve teşebbüs sahiplerinin istediği ve bugün pek az yerlerde bulduğu emniyet ve teminat elemanlarını tamamen ihtiva etmekte ve her bir ecnebinin Türkiye'de herhangi bir iş için tereddüdüne en küçük sebep bile bulunmamaktadır."[73]

Cumhuriyet rejimi, büyük ticaret burjuvazisinin elinde olan dış ticarete herhangi bir düzenleme getirmiyor. Büyük ya da büyükçe, kentlerdeki su, elektrik, gaz, tünel gibi hizmetlerle demiryolculuğunda tekel niteliğinde çalışanlar dışında, çok sayıdaki yabancı sermayeli şirkete de el atmıyor. Fakat kredi ve bankacılık alanına el atıyor. 1930 yılında Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'nın kuruluşu dışında bankacılık ve kredi piyasasına el atıyor. Tüm Cumhuriyet döneminde kredi ve faizle ilgili ilk ciddi düzenlemeler bu dönemde yapılıyor. Bu dönemde yapılmış olması da anlamlı. Sanayileşmenin önemli gereklerinden birisi olan ulaştırma, bir yandan yabancı sermayenin elindeki demiryolları kamulaştırılarak, bir yandan da, yenileri yapılarak düzene sokuluyor. Ancak sanayileşmede önemli sorunların birisi de ucuz kredi bulabilmek. Bu ise kredi veren kurumları düzenlemeyi ve eğer yüksek ise, faiz oranlarını düşürmeyi gerektiriyor. 1934 yılında mevcut bankalara gönderilen anket formlarına dayanılarak hazırlanan tablo, hem faiz oranlarının yüksek olduğunu, hem de zaman içinde yükseldiğini gösteriyor.

1927 ve 1932 Yıllarında Banka Faiz Oranları

Faiz Nisbeti	*Banka Adedi-1927*	*Banka Adedi-1932*
8	—	1
8,5	1	2
9	3	6
9,5	1	—
10	1	—
12	3	3
14	1	2
15	4	12
...	...	...
18	3	6
20	2	1
21	—	1
24	2	4
Toplam	23	38

Kaynak: W. D. Dines, *Türkiye'nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki 1933-1934,* Ankara, 1934, İkinci Cilt, sayfa 58

Bu oranlar, fiili faiz hadlerini gösteriyor. Daha açık bir deyişle resmi faiz oranına ek olarak alınan idare masrafları ile çeşitli komisyonları da içeriyor. Ancak bu bilgilerin, bankalara gönderilen anket formlarına, yine bankaların vermiş oldukları cevaplara dayandığını unutmamak gerek. Bankaların, anket formlarında bildirdiklerinin çok üstünde faiz uygulamış olmaları da mümkün. Böyle bir durumun var olup olmadığının saptanmasının zor olacağı düşünülebilir. Fakat 1933 yılında hazırlanan Halk Bankaları ve Halk Sandıkları kanun tasarısının gerekçesi, zor olacağı düşünüleni yapıyor. Gerekçenin, araştırma konusuyla ilgili yanı, aynen şöyle: "Gerek müşahadelelerden ve gerek Vekâletimizin (İktisat Vekâleti) zaman zaman haber aldığı hadiselerden İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük birkaç şehir müstesna olmak üzere memleketin büyük küçük diğer şehirlerinde bankaların faiz nisbeti yüzde 38'e çıkmaktadır. Asıl dikkate şayan olan nokta, bu yüzde 38 nisbetinin fiilen normal addedilerek, bunun fevkindeki miktarın inkâr telâkki edilmesidir. Memleketin iktisadi faaliyetini felce uğratan, içtimai bünyesini sarsan bu vaziyet karşısında tedbir ittihazı zarureti tahakkuk etmiştir."[74]

Cumhuriyet rejimi, ticaret ve sanayi burjuvazisinin ekonomik ve siyasal egemenliğini perçinlemek için "tedbir ittihazı zarureti tahakkuk edince" tedbirini alıyor. Ancak alınan tedbirin niteliğini anlayabilmek için sorunun boyutunu görmek gerekiyor. 1930 yıllarında kredi ve faiz piyasası, yalnız banka sisteminden meydana gelmiyor. Bunun yanında bir de tefeci piyasası var. Zaten asıl tedbir de tefeci piyasasına yönelik durumda. Dines Raporu, tefeci piyasası hakkında şu bilgiyi veriyor. "Bunların bir çoğu halkı istismar etmekte olup, bilhassa ziraatın mıntıkalarında, fahiş nisbetlerde para ikraz etmektedirler. Banka adedinin ve bu bankaların göstermekte oldukları kredi teşkilatının artması neticesinde, vaziyet salâha doğru yüz tutmuş olmakla beraber, tefeciler hâlâ para kazanmakta devam ediyorlar. Bazı Erzincan tüccarlarının rivayetine nazaran, bu tefecilerin hepsi insafsızca iş yapmakta olup, hatta bir kısmı Ziraat Bankası'ndan daha müsait şerait ile ikrazat yapmaktadır." 1938 yılında hazırlanan Halk Bankaları ve Halk Sandıkları kanun tasarısının gerekçesi, tefeci piyasasının faiz hadleri hakkında bilgi veriyor. Şöyle: "Tacir, küçük sanatkâr, küçük zürra, memur ve sair halk tabakakları için hemen hemen tefecilerden başka müracaat edecek kapı yoktur. Bunların aldıkları faiz de ayda olmak şartiyle en aşağı yüzde 5'ten başlayarak yine ayda yüzde 10 raddesindedir." Aylık vadeler için uygulanan bu oranlar, basit faiz hesabı ile, yılda yüzde 60'dan başlayarak yüzde 100'e çıkmaktadır.

Böyle bir durumda Cumhuriyet rejimi tedbirini almaktan geri kalmıyor. 8 Haziran 1933 tarihli Ödünç Verme Yasası'nı çıkarıyor. Yasanın amacı, doğrudan doğruya tefeci piyasasına darbe indirmek ve bu piyasayı düzenlemek. Yasaya göre, ödünç para veren gerçek ve tüzel kişilerin hepsi hükümetten ruhsat almak yükümlülüğü altına sokuluyorlar. Hepsi defter tutmak zorundalar. Defterlerin bir sureti, sürekli olarak resmi makamlara verilecek. Bütün bu düzenlemelerin bir amacı var: Ödünç verme işlemlerinde en yüksek faiz oranı yüzde 12 olacak. Yüzde 12'den yüksek olması da mümkün. Bu durumda, örneğin yüzde 12-15 arasında faiz uygulaması halinde yüzde 12'nin üstündeki faiz farkının yüzde 25'i, Vilâyet Özel İdareleri'ne verilecek. Vilâyet Özel İdareleri'ne aktarılacak fark yüzdesi, çıkarılan yasaya göre, giderek artıyor. Belli bir orandan sonra farkın tamamının Vilâyet Özel İdaresi'ne bırakılması yükümlülüğü getiriliyor.

Ödünç Verme Yasası, Türkiye'de bankacılığın gelişmesinin önündeki engelleri kaldırma amacını güdüyor. Bankacılık sistemi içinde de Cumhuriyet rejiminin has evlâdı İş Bankası önemli bir gelişme kaydediyor. İş Bankası'nın gelişme çizgisi içinde en önemli yeri iştirakleri oluşturuyor. Sırtını Cumhuriyet rejimine dayamış bu özel banka, özel bankacılık tarihinde harikalar yaratıyor. Özel bankacılıkta görülmemiş ölçüde, ödenmiş sermayesi ile ihtiyat akçesinin tamamından fazlasını, iştirakler ayırabiliyor. 1933 yılında böyle olan durum, daha sonraki yıllarda uzmanları tarafından hazırlanan ve Dines Raporu diye anılan iki ciltlik incelemede, İş Bankası'nın 1933 yılı sonu durumu şöyle saptanıyor: "Bankanın muamelâtında en mühim inkişaf, sınai ve diğer müesseselerdeki iştiraklerinin artmasıdır. Bankanın, berayı tetkik bize tevdi etmiş olduğu 1933 teşrinisani tarihli İştirak Hisseleri listesine göre, yeniden esham miktarı, hemen hemen sermayesiyle ihtiyat akçesi yekûnuna müsavi bir rakam olan, 6,368,964 lira ve tahvilât miktarı ise 859,583 liradır. İzmir Belediyesi'ne ikraz edilmiş olan 1,142,640 liranın ilâvesiyle bankanın iştirak hisseleri yekûnu 8,371,187 liraya baliğ olmaktadır."[75] Bankanın, 1933 yılında ödenmiş sermaye ile ihtiyat akçesi toplamı ise 7,540,000 Türk Lirasıdır. İş Bankası, ödenmiş sermayesi ve yedeklerinden daha büyük bir sermayeyi, iştirak şeklinde yatırımlara bağlamış oluyor. Bu durum ise 1930 yıllarının sanayi planları ile daha da gelişiyor. Çünkü sanayi planları, bazı yatırımların yapılmasını doğrudan doğruya İş Bankası'nın öncülüğüne bırakıyor. Birinci sanayi planına göre, Keçiborlu kükürt, Paşabahçe cam, Zonguldak kok kömürü gibi yatırım ve işletmeler, İş Bankası'nın öncülüğüne bırakılan iş alanları arasında. İş Bankası'nın iştirakleri, daha sonraki yıllarda sürekli ve artan gelire dönüşüyor. 1931-1948 yıllarına ait İş Bankası Gelişme Tablosu, bunu gösteriyor.

İş Bankası'nın gelişmesi, diğer bir çok bankanın

İş Bankası Gelişme Tablosu: 1931-1948 (Bin TL)

Yıllar	*Esham ve Tahvilat Cüzdanı Geliri + Esham Üzerinden Kâr*	*Alınan Faiz ve Komisyon*	*Verilen Faiz ve Komisyon*
1931	652	3655	1578
1932	673	3140	1572
1933	794	2902	1679
1934	785	3163	1780
1935	786	3518	2180
1936	937	3990	2355
1937	896	4469	2658
1938	931	50S5	2703
1939	200	5327	2357
1940	1156	4263	1674
1941	1619	5287	2011
1942	3189	7353	2705
1943	2849	6363	2911
1944	4509	597S	3193
1945	4127	8983	3785
1946	3664	11235	4498
1947	2882	13391	4885
I948	2794	14683	5257

Kaynak: T. Bulutay - Y.S. Tezel - N. Yıldırım, *Türkiye Milli Geliri 1923-1948*, Tablolar, Ankara, 1974, 102/A ve 103/B tablolarından derlendi.

gelişmemesi demek. Bunu bugün Türkiye'de çalışan banka sayısına bakarak söylemek mümkün. Çok az sayıda banka var. Halbuki bir ara, Cumhuriyet'in ilk on yılında çok sayıda banka kurulmuş. Fakat yaşayamamış.

1924 yılında İş Bankası kurulmuş. 1925 yıl boş geçmiş. 1926 yılında yeni bir banka kuruluyor. 1927 yılında S, 1928 yılında ise 6 yeni banka kuruluyor. Konjonktüre gelişme burada da kendisini gösteriyor. 1929 yılında 2 banka kuruluyor. 1930 yılında ise yeni banka yok. Bankalar ile ilgili ayrıntılı bilgi ise bu bölüme ekte var.

Bütün bu söylenenlerden devletçilik denilen politikanın uygulama döneminde iktidardaki egemen sınıflar arasında Bastiat'yı kıskandıracak bir harmoni, bir ahenk bulunduğu sonucu çıkartılmamalı. Bugünlere kadar gelen neo-klasik burjuva iktisatının sınıflar ve ekonomik çıkarlar arasında varsaydığı ahenk tezinin üzerinde durmak gerekiyor. Gerçeklerle taban tabana çelişen bu ahenk tezinin ve temelinde bu tezin yattığı ideolojinin, sanıldığından daha çok etkin olduğu görülüyor. Sosyalist iktisatın ve bilimin kapıdan kovduğu bu ideolojinin pencereden girmeğe çalıştığı ve zaman zamanda bunda başarılı olduğunu söylemek mümkün. Bütün, ilerlemenin temelinde çelişki ve çıkar çatışması olduğunu ortaya koydu. Temel çelişki, emek ile sermaye arasında; sermayedarlarla işçi sınıfı arasında. Bu biliniyor. Buna ek olarak egemen sermaye sınıfları arasında da çıkar tartışması olduğu biliniyor ve bilinmesi gerekiyor. Ancak bugün de örneklerle görüldüğü gibi egemen sermaye sınıfları ve bunların siyasal örgütleri arasındaki çekişmeler çok zaman abartılıyor. Çok zaman bu çekişmeler, sermaye sınıfları arasındaki koalisyonun parçalanmasının habercileri olarak değerlendiriliyor. Böyle değerlendirmelerin arkasında, ahenk tezinin yaygın etkinliğini bulmak mümkün. Çünkü hiçbir zaman abartma eğilimleri, kendiliğinden ortaya çıkmaz. Ancak başka bir abartmadan doğar. Egemen sınıflar arasında bir çıkar ahenginin var olduğu başlı başına bir abartma. Böyle bir abartma olduğu sürece, egemen sınıflar arasındaki çıkar çatışmalarının gözlenmesiyle birlikte bu koalisyonun parçalanacağı ve parçalanmak üzere olduğu abartmalı görüşü, otomatik olarak ortaya çıkıyor. Abartma abartmayı doğuruyor. Sapmaların sapmaları doğurması gibi. Bu yüzden sapmaların özdeki birliği ile abartmaların özdeki birliği aynı platforma oturuyor.

Bu yüzden 1930 yıllarında izlenen ekonomik politikayı algılar ve soyutlarken böyle bir abartmaya düşmemek gerekli. Egemen sınıflar arasındaki ahenk, yalnızca işçi sınıfına ve emekçi yığınlara karşı izlenen politikada kendisini gösteriyor. Bunun dolaylı göstergeleri ile dolaysız verilerine, ileride, değinilecek. Burada egemen koalisyonun tarafları arasında tam bir birlik olduğunda kuşku yok. Fakat kendi aralarındaki çıkar çatışmalarına gelince, böyle abartmalı bir ahenk kesinlikle yok. Bu noktanın çok açık olarak ortaya çıkması zorunlu. Bir başka

Sovyet Bilim adamı, bu noktayı, uygun bir ifadeye kavuşturuyor. Şöyle: "Devletçiliği kendi dar çıkarları için kutlanmaya çalışan egemen gruplar, kendi aralarında mücadele ettiler. Bu, devletçiliğin iç çelişkilerinden birisidir."[76] Devletçiliğin, egemen sınıfların çıkar çekişmesinden doğan iç çelişkileri olduğunun bilinmesi ve kavranması gerçekten önemli. Tıpkı egemenliğini perçinlemek ve egemenliğinin ekonomik temelini güçlendirmek durumunda olan burjuvazi için gerekli ve zorunlu bir politika olduğunun bilinmesi gibi. Ancak iç çelişkileri de var. Devletçiliğin iç çelişkileri ile birlikte böyle bir zorunluluktan doğduğunun kabul edilmemesi, "Mustafa Kemal başlattı, başkaları sürdürmedi; İsmet Paşa başlattı, Celal Bayar sulandırdı" gibi bilim dışı değerlendirmelerin yaygın bir biçimde piyasaya sürülmesine yol açıyor. Kuşkusuz bu tür bilim dışı tezlerin arkasında, Cumhuriyetin sınıfsız olarak doğduğu ve 1930 yıllarında sınıfsız olarak geliştiği şeklinde çok daha vahim bir bilim dışı görüş yatıyor.

Burada bir hatırlatmaya yer var. Devletçilik politikasından en çok sanayi ve ticaret burjuvazisinin yararlandığı, devletçilik politikasının bunların egemenliğini perçinlemenin bir yöntemi olduğuna işaret edildi. Halbuki egemen iktidarın bir ayağını da büyük toprak sahipleri ile kulaklar oluşturuyor. Bu yüzden, devletçiliğin, büyük toprak sahipleri ile kulaklara ne getirip ne götürdüğü sorusu ortaya çıkıyor. Bu sorunun cevaplandırılmasına da dış ticaret politikası ile başlamak gerekiyor. Bunun için de önce bir parantez açmakta yarar oluyor. Dış Ticaret politikaları ile büyük toprak sahipleri ve kulakların ekonomik çıkarları arasında, genel ekonomik çözümlemelerde genellikle ihmal edilen bir ilişki söz konusu. Özellikle büyük toprak sahipleri, genel olarak Türk Parasının dış değerinin düşük tutulmasını isterler, daha açık bir deyişle devalüasyonlar sürekli olarak ve doğrudan doğruya onların çıkarınadır. Çünkü böyle durumda ihraç edilebilen tarım ürünlerinin her biriminin karşılığında daha fazla Türk Lirası elde edilir. Tarım kesiminin kullandığı ithal malı girdiler fazla olmadığı için de, Türk Lirasının değerinin düşük tutulmasının ya da devalüasyonun ithal malları fiyatlarının Türk Lirası fiyatlarını yükseltmeleri, büyük toprak sahiplerini fazla rahatsız etmez. Bunun tersi de doğrudur. Türk Parasının değerinin yüksek tutulması, resmi kur ile piyasa kuru arasındaki resmi kurun aleyhine bir fark olması sürekli olarak ihraç edebilen büyük toprak sahiplerinin çıkarlarının aleyhinedir. Böyle bir politika, resmi kurun piyasa kurundan düşük tutulması politikası, ihracatın tarımsal ürünlerine dayandığı; ithalatın ise daha çok sanayi için kullanıldığı ekonomilerde büyük toprak sahiplerinden sanayi kesimine kaynak aktarına anlamına geliyor. Türkiye'de özellikle 1960 yıllarında başlayan tarım ve sanayi arasındaki kaynak transferi araştırmalarında bu pek önemli kaynak transfer mekanizması genellikle ihmal edildi. Hesap dışı bırakıldı.

Bu kısa açıklamalardan sonra, sıra, 1930 yıllarında uygulanan dış ticaret politikasının bir yanının özetlenmesine geldi. Bir araştırınacı bunu yapmış durumda. Şöyle:

"Takas ve kilering sistemi dışında kalan memleketlerde olan dış ticaretimiz de, takas ve kilering sisteminin etkisi altında kalarak dengesini kaybetti. Serbest döviz bölgesinden ithal imkanları kolay ve ucuzdu. Ancak, kilering ve takasın yüksek seviyede tesbit ettiği ihraç fiyatlarımız sebebiyle serbest döviz bölgesine ihraç yapmamız hemen hemen imkânsız bir hale gelmişti. Bu durumda, serbest döviz bölgesinden yapılan ithalat için döviz bulmakta güçlüklerle karşılaşıldı. Bu ithalat için deblokaj sistemi ihdas edildi. Başka bir deyimle, bu bölgelerden ithalât yapılabilmesi için suni olarak ihracat teşvik edildi, İhracatçılara ithal hakları tanındı. Bu ithal hakları, deblokaj primi adıyla ithalâtçılardan alınan kur farkı ile ithalatçılara devrediliyordu. Böylece çok kere hayali bir takım ihracat işlemlerine girişildi. İhracat rakamları sun'i olarak kabartılmış oldu."[77]

Bu sistem, ithalâtçıların dövizi daha yüksek fiyatta satın almaları demek oluyor. İşleyiş mekanizması itibariyle 1960 yıllarında yaygınlaşanları ihracatta vergi iadesi vermekten pek farksız. Çünkü ihraç edilen veya edilmiş gösterilen mallar için daha yüksek Türk Parası karşılığı elde edilmiş oluyor. Bu yüzden de, tıpkı 1960 yıllarında ve daha sonraki yıllarda ihracata vergi iadesi suistimalleri gibi bu sistemin suistimali ile de ihracat rakamlarının şişirilmiş olduğu anlaşılıyor. Gerçek ihracat ya da sun'i ihracat ile ihracatçıların elde ettikleri ithal hakkını, ithalatçılara, resmî kurun üzerinde devrettiklerini tahmin etmek zor değil.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan bu sistemden ihracatçıların kazançlı çıktıklarını düşünmek mümkün. Böyle düşünmek bir ölçüde doğru sayılmalı. Fakat sadece bir ölçüde. Çünkü, genel bir kural olarak, kapitalizmde neyin suistimali ya da kaçakçılığı yapılırsa, o malın sahiplerinin bundan yararlanmamaları düşünülemez. Afyon kaçakçılığından afyon üretenlerin kazanç elde etmemeleri düşünülemez. Bu dönemde de Türkiye'de ihraç malları, tarımsal mallardan meydana geliyor. İthal hakkı da bu malların ihracatı ile elde edilebiliyor. Sistem, mal türlerine göre belirleniyor. Bu mal türlerinin aynı malın ithal edileceği iki ülkeye göre de değiştiği görülüyor. Çekoslovakya'dan şeker ithal edebilmek için fındık ihraç etmek gerekirken, aynı şekeri Belçika'dan ithal edebilmek için arpa ve tütün ihraç etmek zorunlu oluyor. Böylesine ayrıntılı bir mekanizmaya sahip ve tarım mallarına bağlan-

mış bir sistemin büyük toprak sahipleri ile kulaklara yaramamasını düşünmek gerçekçi olmaz.

Bu sistemle ilgili olarak bir araştırmada şunlar yazılı: "İthal hakkı sistemi (Rusça metinde Türkçe'ye mütekabiliyet sistemi olarak çevrilebilecek olan *kompensatzionnaya sistema* deyimi kullanılıyor, y.k) ihraç mallarının esas sağlayıcılarını oluşturan toprak ağaları ile kulakların çıkarına idi. Bu sistem, belli koşullar içinde, ulusal sanayinin malları ile rekabet eden şu ya da bu yabancı malın ithalini imkân dahiline soktuğu için Türk sanayicilerinin çıkarlarına zarar vermekte gecikmedi. Mütekabiliyet sistemi dış ticaret cephesini canlandıramadı ve 1933 yılında kaldırıldı."[78]

Türkiye sistemi, büyük toprak sahipliği lehine işleyen bir mekanizmayı bir süre sonra geri aldı. Ancak Türkiye sisteminin, iktidarın sınıfsal dayanaklarından birisi olan büyük toprak sahipliği karşısında fazla bir direnişe sahip olmadığına, 1925 yılında aşarın ilga edilmesi ve yerine konulan ürün vergisinin de bir yıl sonra kaldırılması dolayısıyla daha önce değinildi. 1930 yıllarında bu sınıfsal dengede bir değişiklik yok. Fakat Türkiye kapitalizminin önündeki sorunlar nedeniyle egemen sınıflar politikası uygulanmıyor. Bu yüzden ekonomik iktidarı perçinlemek, aynı zamanda, sınıfsal iktidarı pekiştirmek anlamına geliyor. İlerde, bunun somut uygulamada da, işçi sınıfı ve emekçiler üzerindeki sömürü ve baskıyı artırmak demek olduğu görülecek. Burjuvazi, işçi sınıfı ve emekçilere hücumunu şiddetlendirirken, toprak sahipliği ile koalisyonunu güçlendirmek zorunluluğunu duyuyor. Bu sınıfsal ve siyasal zorunluluk, ekonomik açıdan büyük toprak sahipliğinin çıkarlarının aleyhine bir politikanın uygulanmasının zorunlu olduğu bir zamanda, tam tersine bir politika sahnelenmesine yol açıyor.

1930 yıllarında toprak ve tarım politikasını, kısaca irdelemeden önce söylenecek iki nokta var. Söyleneceklerden birincisi, izletilen politikanın, evrensel bir politika olmaması ile ilgili. Böyle bir politikanın uygulanması, ne koalisyonu içinde büyük toprak sahiplerinin pazarlık gücünün artmış olduğunu söylemek mümkün. Bu yüzden sistemin bir bütün olarak büyük toprak sahipliğine yeni ekonomik olanaklar sağlaması gerekiyor.

Bu tezin açıklanması gerekiyor. Bu tez ancak, ekonomik mantık ile sınıfsal mantık arasındaki karşılıklı ilişkinin incelenmesi ile açıklanabilir. Şöyle; burjuvazi iktidarını pekiştirmek için ekonomik gücünü artırmak zorunda. Başka bir deyişle üretici güçler düzeyini yükseltmek zorunda. Bunun için gerekli pazar ve finansmanı, tarım kesimini modernize edecek, feodal artıkları ortadan kaldıracak ve toprak rantının bir bölümünü alacak bir politika uygulayarak, kısmen de olsa, çözülebilir. Ancak, 1930 yıllarında işçi sınıfı ve müttefiki emekçilerin örgütlü gücü her yerde kendisini hissettirmese bile, Türkiye burjuvazisinin işçi sınıfı ve müttefiki emekçilerin örgütlü gücü her yerde kendisini hissettirmese bile, Türkiye burjuvazisinin işçi sınıfı ve emekçilerden çok büyük bir korku içinde olduğu, şimdiye kadar yazılmış olanlardan da ortaya çıkıyor. Burjuvazinin korkusu, ne iktidar ortağı büyük toprak sahipliği toprak burjuvazisinin akılsızlığından, ne de uzmanların bilgisizliğinden ileri geliyor. Tam tersine sınıfsal zorunluluktan doğuyor. Aynı tarihlerde başka bir yerde, iktidarını perçinlemek için üretici güçler düzeyini yükseltmek zorunluluğu ile karşı karşıya gelen bir başka sınıf, bir başka politika uyguluyor. Bu politikanın irdelenmesi, çok daha teknik bir düzeyde, başka bir yerde yapıldı.[79] Aynı tarihlerde, Sovyetler Birliği'nde işçi sınıfı iktidarını perçinlemek için tarımdaki kulak egemenliğinin kökünü kazımak zorunda kaldı ve bunu başarı ile yaptı. Türkiye'de ise burjuvazi, kendi egemenliğini sağlamlaştırmak için büyük toprak sahipliği ile birlikte kulakların etkinliğini de artıracak bir politika izledi.

Söylenmesi gereken ikinci nokta, işçi sınıfından duyulan korku ile ilgili. Bu korku ile birlikte yapılanlara değinilecek. Şimdi korkuyu belgelemek gerekiyor. Burada da güvenilir bir tanık var. İktidardaki Cumhuriyet Halk Partisi'nin Genel Sekreteri. Genel Sekreter Recep Peker, "İnkılâp Dersleri" veriyor. "Bu dersler, 1934-1935 okutma yılında Ankara ve İstanbul Üniversitelerinde verilmiştir" diye yazıyor. Kitabın ilk sayfalarında, Recep Peker "Bugünkü Sovyetler Birliği... ihtilâl neticesinde Rus çarlığının yere serilmesinden sonra menşevikliği yenerek meydana gelmiş bir devlettir" derken, kendinden sonra aynı koltuğa oturacak bir kimseden daha bilgili ve bilinçli olduğunu gösteriyor.[80]

Dahası var. Burjuvazinin, sosyalizmden korktuğu için demokrasiye düşman oluşunun en açık ve net ifadesini, zamanın CHP Genel Sekreteri Peker'in kitabında bulmak mümkün. Şöyle diyor: "Sosyalizm, hürriyet ihtilâlinin getirdiği neticeler içinde demokrasinin ve parlamentarizmin göğsünde kendini besletip büyütmeğe muvaffak oldu." Bu, demokrasi ile sosyalizm ilişkisini, göğüs ile "meme emme" ilişkisine benzeten gözlem şöyle devam ediyor: "Sosyalizm, göğsünde memesini emerek beslendiği hürriyet anayı, büyüyüp kuvvetlendikten sonra ortadan kaldırmayı kendisine bir sistem olarak kabul etmiştir."[81] Burjuvazinin, demokratlığını çoktan yitirmiş olduğu, boşuna söylenmiyor. Çok açık bir biçimde, sosyalizmden korku demokrasi düşmanlığına dönüşüyor. Zamanın CHP Genel Sekreteri'nin görüşlerini pek açık ve içten bir biçimde yazmış olduğu anlaşılıyor.

1930 yıllarında iktidardaki tek partinin ikinci adam tarafından üniversitelerde okutulan ders not-

larında sosyalizmin amacı ve yöntemleri konusunda da "açıklamalar" var. Şöyle: "Sosyalizmin gayesi, işçiyi patrona, kendisini fakir farzeden ve zenginlerin sosyal hayat için düşman olduğuna inanan kimseleri burjuvalara saldırtmaktır. Bu kavgada sosyalizm hiçbir anlaşmayı ve uyuşmayı kabul etmez. Bu kavga, patronlardan öç alıncaya kadar sürecektir. Bu kavga bütün bir karşı cephe vurulup yere serilerek bunun enkazı üzerinde işçi sınıfının hâkimiyeti kurulana kadar, sona kadar devam edecektir. Eğer herhangi bir sosyalist, uyuşmaktan bahsetmişse, bu, muhakkak, o gün için karşısında kuvvetli hissettiği hasmının tazyikini azaltmak içindir."[82]

Resmî ideoloji sayılabilecek bu "dersler", sosyalist mücadelenin gücünü de iki yerde buluyor. Birincisi, bekleneceği gibi, "ekonomik liberalizm" oluyor. Şu cümlelerle: "Ekonomik liberalizm, bütün bu mücadele safhalarında kendi aleyhine hasıl olan vaziyete rağmen, umumi girişinde müstehlikin ve işçi sınıfının haklarını az çok kollayıcı bir orta anlaşmaya bile yanaşmamıştır. Kendi aleyhine mücadele devam ettikçe, kendisi de mücadelenin sertliğini aramıştır. Bu mukavemet sosyalist olmayan insan tabakalarına ağır tesirler yapmış, patronların vaziyetlerine ve ekonomik liberalizme karşı bütün müstehlike halk arasında düşmanlığı artırmıştır."

Kapitalizmin çaresizliği, sosyalizmin güç kaynaklarından birisi olarak gösteriliyor. Sosyalizmin ikinci güç kaynağı ise şu kelimelerle ifade ediliyor: "Sosyalizmin kolayca genişlemesinin bir başka esaslı sebebi de bu siyasal varlığa giren insanların özünü teşkil eden yığınların işçiler olmasıdır."[83]

Derslerinin başında "parlamentarizm, sınıf kavgalarının, sınıf inkılâbının" doğuşuna sebep verdiğini söyleyen CHP Genel Sekreteri 1930 yıllarında üniversitelerde okuttuğu "dersleri" şöyle tamamlıyor: "Arkadaşlar, İnkılâp ve İstiklâli, sayılı ders saatlerine sığabilecek çerçeve içinde gördük. Şimdi çok önemli saydığım mefhumların birini daha söyleyeceğim. Bu, içinde yaşadığımız yüzyılda, bütün bu aziz varlıkları kurtarıp koruyabilmek için en gerekli bir şarttır; bu, ulusal birliktir. Ulusal birlik demek, aklı ve şuuru yerinde olan, biri ötekini tamamlayan ve seven, biri ötekinin hakkını ve şerefini kollayan yurttaşların birliği ve beraberliğidir. Bu olmazsa inkılâbın ve istiklâlin koruyucusu olan büyük kütle yok demektir. Bizi dağıtmak isteyecekler, inan ve bilgilerimizin olgunluğundan, ümitlerini kesince, içimize ve aramıza ayrılığın zehrini sokmağa teşebbüs ederler. Onun için ulusal birliği, bugünkü Türk varlığına dayanak olan inkılâp ve istiklâlin yanında üçüncü bir mefhum olarak tanıyacak ve Türk varlığının bu üç kutsal sütun üzerinde istikbalin yüce göklerinde yükseleceğini nesilden nesile anlatacağız."[84] İşçi sınıfı ve emekçiler üzerinde baskı ve sömürü arttırılırken, "ulusal birlik" edebiyatı her zaman ortaya çıkıyor.

"Ulusal birlik demek, akit ve şuuru yerinde olan, biri ötekini tamamlayan ve seven, biri ötekinin hakkını ve şerefini kollayan yurttaşların birliği ve beraberliği" imiş. Böyle bir birlikten "devlet" doğuyor, olmalı. Devletin de aklı ve şuuru yerinde" olmalı. Böyle olduğunu gösteren bilgiler var. Devlet, traktör sahiplerine, "mevaddi müşteile rüsumu tazminatı" adı altında Hazine'den para veriyor. Devlet, Cumhuriyetin ilk yıllarında bile traktör sahiplerinin büyük çiftçiler olduğunu söylemeye gerek yok. Verilen miktarın dökümü ise tabloda görülüyor. Tabloda görülenin önemini ise, büyük toprak sahiplerinin bakışını yansıtan, büyük toprak sahiplerine sağlanan yararları sürekli olarak az bulan ve yakınan araştırmacı bile, şöyle niteliyor: "Cetvelde görüldüğü üzere, devlet, mevaddi müşteilenin gümrük tazminatı için, traktör sahibi çiftçilerin lehine beş yıl içinde oldukça ehemmiyetli bir para vermiştir." Cetvelde şunlar var:

Traktör Sahiplerine Hazine Yardımı: Türk Lirası

Yıllar	*Miktar*
1926	659,638
1927	1624,922
1928	1697,671
1929	1624,950
1930	1045,000
Toplam	6652,181

Kaynak: Şevket Raşit Hatipoğlu, *Türkiye'de Zirai Buhran*, Ankara, 1936, sayfa 15

Bu konuda verilen bilgi şöyle devam ediyor ve biliyor: "1930 yılından sonra devlet mevaddı müşteile rüsumu tazminatını kestiği için traktör sahiplerine toptan bir tazminat vermiştir, bunun tutarı 2,700,000 liradır." Çok açık: Büyük toprak sahiplerine yapılan Hazine bağışı sona erdirilirken bile, toptan bir tazminat verilmesi ihmal edilmiyor. Traktör sahiplerine, büyük çiftçilere, Hazine'den yapılan yardım sona erdiriliyor. Bundan sonra büyük çiftçilere, asıl sistematik yardım başlıyor. Bu sistematik yardım ile Türkiye Cumhuriyet düzeninde, daha sonra taban fiyatları ya da destekleme alımları adı ile günlük politikaya girecek olan yeni sistem başlatılmış oluyor. Bu sistemi başlatan 10 Temmuz 1932 tarih 2056 sayılı yasanın adı çok ilginç: Buğday Koruma Kanunu. 1930 yıllarında yazılmış başka bir çalışmada Buğday Koruma Yasası'nın çıkarılma gerekçesi ile içeriği konusunda ayrıntılı bilgiler var.[85] Burada, bu bilgiler özetleniyor.

1931 yılı buğday rekoltesi yüksek. Normal yıllar-

dan yarım milyon ton daha fazla bir rekolte elde ediliyor. 1932 yılında, buğday fiyatlarının normal olarak yüksek olması gereken aylarda bile, fiyatlar yükselmiyor. 1932 yılındaki rekoltenin de yüksek olması halinde fiyatların daha da düşeceği tahmin ediliyor. Fiyatların yüksek tutulmasını sağlamanın, düşmesini önlemenin bir yolu var. Buğday ekim alanları sınırlanabilir. Kapitalist ülkeler bu yola gidiyor. Türkiye ise büyük çiftçinin ürününü yüksek fiyatla satın almayı sağlayacak bir sistemi geliştiriyor. 1932 yılında Buğday Koruma Kanunu, bu amaçla çıkarılıyor. 1932 yılında henüz Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO) yok. TMO, daha sonra, 3291 sayılı yasa ile 13 Temmuz 1938 tarihinde kuruluyor. Ofisin kuruluş yasasının gerekçesinde, kuruluş amacı şöyle ifade ediliyor: "Yurt içinde başta buğday olmak üzere icabına göre muhtelif hububat nevilerinin alım ve satım işlerini gerek müstahsil, gerek müstehlik bakımından fiyatların tanzimi, işletmesi, standartlaştırılması ve bu suretle ihraç kabiliyetlerinin arttırılması ve aynı zamanda bu mahsullerin istihsalleri ile sıkı alâkayı haiz afyon mahsulü ihracı işleriyle uğraşmak için Toprak Mahsulleri Ofisi kurulacaktır. Toprak Mahsulleri Ofisi kanun projesi şimdiye kadar bu yolda alınmış tedbirleri sistematik bir şekilde ifrağ etmeyi ve işin icaplarına uygun bir şekilde ticarî bir bünyeye mazhar kılmayı istihdaf etmektedir. Filhakika esas maksat kıymetlendirme olmakla beraber bu maksadın da hakkı ile elde edilebilmesi için sarfedilen emeklerin ve yapılan fedakârlıkların bir esasa istinad ettirilmesi projenin ruhunu teşkil etmektedir." Toprak Mahsulleri Ofisi kuruluş yasası, Buğday Koruma Kanunu ile başlayan uygulamayı önemli ölçüde genişletiyor. Daha sonraki yıllarda bu genişleme sürdürülüyor. Bugün sözü edilebilecek tarım ürünlerinin hemen hemen tamamı, bu uygulamanın kapsamı içine alınmış durumda.

Bu yüzden başlangıç önemli. Her başlangıç gibi çok açıklayıcı. Çünkü başlangıçta olan, nüve halinde olan yeni sistemde, bu sistemin getirdiği yükün kimlerin omuzlarına bindirildiğini de açık bir biçimde, dolaylı ekonomik çözümlemelere gerek olmadan, görmek mümkün oluyor. Büyük çiftçileri desteklemek demek olan bu sistemin tüm maliyetinin, işçi ve emekçi yığınların omuzlarına bindirildiğini görmek mümkün oluyor. 1950 yıllarında enflasyonun büyük ölçüde Toprak Mahsulleri Ofisi'nin alım ve satımlardan doğan finansman açıklarını Hazine'den ya da Merkez Bankası imkanlarından kapatılması ile doğduğu hep söylendi, yazıldı. Enflasyonların, işçi ve memurlardan vergi almak demek olduğu da hep söylendi. Fakat anlatmak o kadar kolay olmadı. Ancak Buğday Koruma Kanunu'ndan sonra çıkarılan Buğday Koruma Karşılığı Kanunu, hiçbir ekonomik çözümlemeye gerek olmadan, yükün kimlerin omuzlarına yüklendiğini gösteriyor.

1932 tarihli Buğday Koruma Kanunu'na göre, hükümetçe saptanacak fiyatlarla, buğdayın satın alınmasıyla Ziraat Bankası görevlendirildi. Bunun için Ziraat Bankası'na özel bir kredi açılması kanun hükmüne bağlanıyor. Ayrıca bu uygulama ile Ziraat Bankası'nın yılda 1 milyon lira zarar edeceği kabul ediliyor. Kanuna göre bu zarar Hazine tarafından karşılanacak.

Ne yapılmak istendiği bu kadar açık. Buğday fiyatlarının yüksek tutulması için Buğday Koruma Kanunu'nun çıkarılması ilk adım. Fiyatların desteklenebilmesi için siloların yapılması gerekiyor. 1933 Haziran ayında silo ve ambar yapımı için bir kanun çıkarılıyor. Bu kanunla Ziraat Bankası, bir de, silo ve ambar yapımı ile görevlendiriliyor.

Bütün bunlar bir finansman ya da kaynak sorununu da beraberinde getiriyor. Tarım desteklenmesi için gerekli finansmanın bulunması sorunu var. Bu finansmanın yine tarımdan sağlanması düşünülebilir. Ancak tam tersi yapılıyor. 1932 yılında sayım vergisi, eski adı ile ağnam vergisi oranları indiriliyor. Ağnam ya da sayım vergisinin, ekonomi tarihi içindeki yeri de ilginç. 1920 yılında başlayan Büyük Millet Meclisi döneminin ilk yasama eylemi ağnam vergisi ile ilgili. Kurtuluş Savaşı'nın yasama meclisi ilk çıkarttığı yasa ile ağnam vergisini dört misli artırıyor.[86] Başlangıç ileri bir adım oluyor. Bu adım, 1926 yılında da sürdürülüyor. 1926 yılında yapılan değişiklikle, hem verginin kapsamı genişletiliyor, hem de hayvan başına alınan vergi miktarı yükseltiliyor. 1929 yılında bazı hayvan türlerinde yüzde yüze yakın olmak üzere yeni bir artış yapılıyor. Ancak daha önce ekonomik mantık ile sınıfsal mantık arasındaki ilişki üzerine söylenenlerle tutarlı bir biçimde. 1932 yılından itibaren hayvan vergisi uygulaması tersine çevriliyor. 1932 yılında yapılan bir değişiklikle sayım vergisi önemli ölçüde indiriliyor. Bu indirme, daha sonraki yıllarda, 1935 yılında tekrarlanıyor. Çalışanların vergisi artırılırken hayvanların vergisi indiriliyor.

Buğdayı, daha doğru bir deyişle, buğday satabilen çiftçiyi korumak için çıkarılan Buğday Koruma Kanunu'nu, 2466 sayılı Buğdayı Koruma Karşılığı Kanunu izliyor. Adından da anlaşılacağı gibi, bu kanun buğdayı korumanın karşılığını sağlamak amacıyla çıkarılıyor. Mantığı, gerekçesinde yazıldığı biçimiyle, gayet basit. Gerekçede, Türkiye'de yılda 3 milyon insanın fırından ekmek alarak beslendiği kabul ediliyor. Bunların kişi başına yılda 150 kilo ekmek yedikleri varsayılıyor. Ekmek başına bir kuruşluk bir vergi ile, yılda 4,5 milyon lira toplanacağı düşünülüyor. Çıkarılan kanuna göre, un ve undan yapılmış mamuller buğday koruma karşılığı kanunu

kapsamı içine alınıyor. Buğday, değirmene getirilip öğütüldüğü zaman, kanun işliyor. Bu şahıs, kendi ihtiyacı için olsa bile, değirmende buğday öğüttüğü takdirde vergi vermek zorunda. Verginin bütün yükü, tüketiciye ait. Ekmek yiyen bir avuç mülk sahibi bir kenara atılacak olursa, buğday koruma karşılığı vergisinin yükümlüleri, işçi ve emekçiler oluyor. Böylece, çok doğrudan bir biçimde, büyük çiftçiyi korumanın yükü, işçi ve emekçilerin omuzlarına bindiriliyor. Daha sonraki yıllarda, aynı uygulama vergiler ya da enflasyon yolu ile sürdürülüyor.

Tarım ürünleri fiyatları düşüyor; devlet, yardıma koşuyor. Bunlar, devletçilik uygulamasının yapıldığı yıllarda başlıyor ve belirginleşiyor. Bu politikadan ise iki önemli sonuç doğuyor. Bunlardan birisi, tüm tarım ürünleri ve özellikle sanayi bitkileri denilen türlerin üretiminde görülen önemli artışla kendisini belli ediyor. İşin bu yanına, başka bir yerde, değinildi. Tütün, pamuk, keten, kenevir, şeker pancarı gibi sanayi bitkilerinin 1927-1945 üretim miktarları, başka bir yerde, gösterildi.[87] İşin diğer yanına değinme yeri ise burası oluyor. İşin bu yanı, fiyat dalgalanmaları ve devlet desteğinin sonucunda doğan, tarımdaki mülkiyet farklılaşması ve kutuplaşması ile ilgili.

İşin bu yanı ile ilgili olarak elde fazla bilginin olduğu söylenemez. İstatistikler de elverişli değil. Ancak böyle olması, tarımda mülkiyet farklılaşması ve kutuplaşması olmadığı anlamına gelmez. Tam tersine. Fiyatların bu tür bir gelişme gösterdiği bir zamanda mülkiyet farklılaşması kaçınılmaz. Çünkü bunun, ekonomik ve sınıfsal dayanakları doğuyor. Doğan kaynakları ise, toprak ağalarının bakış açısını yansıtan bir kaynak bu bilgilerle ortaya koyuyor; "Buhran başladıktan sonra, ziraat mahsullerinin fiyatları düşünce, arazi fiyatları da düşmüştür, hatta arazi fiyatlarındaki düşüş bazı yerlerde pek ölçüsüz olmuştur. Mesela Adana mıntıkasında evvelce dönümü 20-25 liraya giden arazinin 5 liraya hatta 2-3 liraya kadar indiği tesbit edilmiştir."[88] Aynı kaynak, başka bir yerde de şu bilgiyi veriyor: "Buhranın ilerlemesiyle arazi fiyatlarının, düşüşü o dereceye varmışlardır ki, vaktiyle değerlerinin üçte biri veya ikisi nisbetinde borçlanmış olan mülkler bütün kıymetleriyle bu borcu ödeyemeyecek hale gelmişlerdir."

Ekonomik açıdan böyle bir durumun doğması, "bedel" ödeyerek bile yapılacak bir toprak reformu için en elverişli ortamı yaratıyor. Çünkü arazi fiyatları düşmüş. Piyasa "rayici" ödense bile, Hazine'ye maliyeti düşük olacak. Ancak, şimdiye kadar pek ileri sürülmüş olmasına karşın, iktidar bir küçük burjuva iktidarı değil. Bu yüzden arazi fiyatlarının düşüşünden yine başkaları yararlanıyor. Yararlananları ve sürecini, Sovyetler Birliği'nde yayınlanan bir inceleme, Marx'ın şimdiye kadar pek az kullanılmış bir kavramını, tarım dışı sermayenin toprağa dönüşü kavramını (İngilizce, *territorialization*; Rusça *territoriaiizatziya*) harekete geçirerek şöyle özetliyor: "Pomeşçik (büyük çiftlik sahibi y.k.) kapitalizmini oluşturan sosyal katmanlar içinde, pomeşçilikle birlikte, sermayelerini toprak alımına yatıran ve böylece yeni pomeşçileri meydana getiren, tüccar-tefeci sermayesinin temsilcileri giriyor. Kırsal ekonomi alanında ilkel birikimin (*primitif akümülasyon*, y.k.) önemli eğilimi olarak tüccar tefeci sermayesinin toprağa dönüşü (*territorializatziya*), naturel ekonomiden meta ekonomisine geçiş aşamasında, ulusal toprak kapitalizmi için tek olanağı yarattı. Kent ve kırdaki burjuva gelişmesinin genel akışının etkisiyle, Cumhuriyet yıllarında bu olanak gittikçe artan ölçüde realize edildi ve ticari kapital, naturel tüketim için üretimden, metakapitalist üretime geçişte aktif yer aldı. Bununla ilgili göstergeler, devletçiliğin ilk dürtülerinin belirdiği devlet-kapitalist işletmeciliğin doğduğu 1930 yıllarının başlarında ortaya çıkmaya başlıyor, örneğin, 1920 yıllarının sonlarında Doğu Trakya'da şeker sanayiinin temelinin atılmasıyla bu bölgede derhal, kâr elde etmek için çok verimli toprakları satın alarak büyük şeker pancarı plantasyonları kurmaya çalışan kent tüccarları beliriyor."[89]

Sovyet bilim adamının araştırmasını, bir Amerikan araştırmacısının bulguları tamamlıyor. Üstelik bölge olarak da tamamlıyor. Şöyle: "İki savaş arasındaki yirmi yıl süresince, ilk önce toprak alabilenler aynı zamanda ilk önce artık sermaye biriktirebilenler oldu. En azından 100 hektar sahibi çiftçi (İngilizce metinde de çiftçi olarak geçiyor, y.k.) sayısı tedricen artarken, biriktirilen sermaye de arttı. 1930 yıllarında ve 1940 döneminin ilk yıllarında bu biriktirilen sermayenin büyük bir bölümü yeni tarımsal arazi için yatırıldı."[90]

Derlenebilen bu bilgiler, 1930 yıllarındaki toprak akümülasyonu ve kutuplaşmasını göstermesinin yanında, bir yandan, taban fiyatları ile tarım ürünleri fiyatlarını yüksek tutmaya, diğer yandan da, toprak reformu edebiyatını sürdürmeye özen gösteren siyasal akım ya da partilerin tutarsızlığına da tarihsel bir örnek oluyor. Taban fiyatlarını yüksek tutarken toprak reformundan söz etmek, düzen değişikliğinden söz edip aynı düzeni tahkim etmek, demek oluyor.

Tarımdan sonra sıra, yine, sanayi kesiminde yapılanları irdelemeye geliyor. Sanayide, genel çizgisi ile, ne yapıldığı biliniyor. Bu bölümde Serbest Fırka incelenirken verilen istatistik tablo, ticaret ile birlikte sanayi kesiminin, devletçilik politikasının sürdürüldüğü dönemde önemli ve kalıcı bir gelişme gösterdiğini ortaya koyuyor. Bunları tekrarlamaya gerek yok. Yalnız uzunca bir süre yine bir cumhuriyet masalı olarak sürdürülen bir "tez" üzerinde, kısaca, durmakta yarar var. Bu "tez" devletçilik politi-

kasının özel sektöre karşı olması üzerine. Birinci sanayi planı bile bu tezi yalanlıyor. 1930 yıllarında hazırlanan birinci sanayi planı, resmi ad olarak, "İktisat Vekâleti Raporu" olarak anılıyor. Hazırlanan doküman, bu ad ile, Başbakanlığa sunuluyor. Sonra "Sanayi planı" adını alıyor. Bu planda resmen şunlar yazılı; "Bu programa hususi teşebbüs erbabı tarafından tesisine imkân görülmeyen sanayi şubeleri ithal edilerek devlet veya milli müesseselerin teşebbüsü olarak kurulmaları düşünülmüştür. Ancak bu ana sanayi, hususi teşebbüs ve sermaye erbabına da çok geniş ve faideli 'industrie' imkânları bahşedecektir. Devlet teşebbüsü ile kurulacak ana demir sanayii, hususi müteşebbislerin yeniden tesis edecekleri makina, tel, çivi, döküm, boru, cıvata, vida ve saire fabrikalarına ve sanayie, ucuz ve kolay tedarik edilir yarı mamul emtia verecektir. Yeni bez dokuma sanayimiz, mevcut millî fabrikalarımızın inkişaflarına bir pay bıraktığı gibi pamuk, ip ve halat, kadife, pelüş, kordele, şerit, pasmanteri eşyası ve pamuk örme sanayiine de yeni faaliyet imkanları bahşedecektir. Bunlar gibi etrafında hususi teşebbüslerle takviye edilebilecek ve memleketin sınaî inkişafı ile mütenasip olarak yükselip kuvvetlenecek birçok sanayi şuabatı doğacaktır ki, bunların hakkı hayatları da bugünkü şartlar altında teessüs eden mümessillerine kıyasen daha ziyade tahtı emniyette olacaktır. Sanayi programımızın tahakkuku neticesi olarak husul bulacak servet terakümünün sanayide plasman arayacağına ve yukarıda bahsettiğimiz müştak sanayiin süratle inkişaf edeceğine muhakkak nazariyle bakılabilir."[91] Bu kadar olur. 1960 yılından sonra plancılık Türkiye'de yeniden doğunca, plancılık yapmak durumunda olanların, buradaki "uzmanlık" düzeyi ile aşırı gerçekçiliği kıskanmaları mümkün.

Aynı dokümanın başka bir yerinde, özel kesimin gelişme gücü ile ilgili iyimserlik ve buna ayrılan yer de şöyle ifade ediliyor. "Şu noktayı tebarüz ettirmek lâzımdır ki milli pamuklu mensucat fabrikalarımızın (özel fabrikalar kastediliyor, y.k.) kendilerine inkişaf payı olarak bırakılmış olan 15,000,000 metre mensucat ite 403,000 kilo ipliği filhakika imal edecek bir tevessü gösterecekleri ümit olunabilir. Nitekim geçen beş sene zarfında memleketimizde pamuklu mensucat üzerine çalışan iğ adedi tam iki misline çıkınış bulunmaktadır." Böylece mümkün görülen yerlerde özel ve kamu kesimlerinin yerleri net bir biçimde ayrılmış oluyor.

Devletçilik ve plan uygulaması böyle bir felsefe ile başlıyor. 1937 yılında Başbakan olan Celâl Bayar ise 8 Kasım 1937 tarihinde okuduğu hükümet programında bu felsefeden ayrılmadığını gösteriyor: "Fert tarafından yapılabilecek işlerin fertlerce yapılmasını himaye ve teşvik edeceğiz. Bu maksatla sanayii teşvik siyasetimize devam edeceğiz. Fakat ferdi mesai veya sermayenin bugün için yetmediği veya gidemediği işlerde, millî korunmanın gerektiği hususlarda, milli emniyeti ve umumî menfaati temin etmek, ferdî mesai ve 'sermayenin çetinleşip büyümesini kolaylaştırmak için devlet işbaşına geçecektir. Bu bakımdan Kemalist rejimin karakteri, yapıcı ve yaptırıcı olması ve bazı memleketlerde olduğu gibi mevcut sınıflar menfaati arasındaki mücadeleleri uzlaştırmak değil, umumî ve ferdî çalışmaya ve menfaate hizmet gayesini gütmesidir. Temeli; Türk Milletinin umumi menfaati, Türkiye'nin ekonomik kabiliyeti ve imkanları, ahenkli bir milli ekonomi manzume ve cihazlanmasının Türk vatanında doğup serpilmesi milli idealidir. Şefin bize verdiği emir ve ideoloji budur."[92] Bu da çok açık. Üzerinde ayrıca söz söylemeye gerek yok.

1930 yıllarında Türkiye sanayii gelişiyor. Bu gelişme içinde sanayiin yapısını incelemek gerekiyor. Normal olarak tarımdaki gelişmeye paralel olarak ve hatta tarımdakinden daha güçlü bir temerküz olgusu ile karşılılaşmak gerekiyor. Bu konudaki bilgiler de sınırlı. En azından bu çalışma çerçevesi içinde bulunabilenler sınırlı. Fakat, hiç olmazsa, belli bir eğilimin varlığını gösteren bulgular da yok değil.

Bu dönemde de Teşvik-i Sanayi Kanunu yürürlükte. Ancak yürürlükteki kanun, 3 Haziran 1933 tarihinde kabul edilen bir başka kanunla değiştiriliyor. Değişiklikle sanayiyi teşvik uygulamasına bazı sınırlamalar getiriliyor. Bundan böyle teşvikten yararlandırmada üç noktaya dikkat edilecek. Birincisi, memleketin ihtiyaçlarına göre o sanayi şubesinde fazla istihsal olmaması. İkincisi, müessesenin, memlekette yetişen ve hariçten getirilebileceklerle aynı vasıfta bulunan ham ve yan mamulun sürümüne mani olmaması. Üçüncüsü ise, teşvik edilecek kuruluşların işçilik ve sair yararlarının muafiyet vermeye değer olması. Getirilen sınırlamalar, bunlar. Bu sınırlamaların bir tek ekonomik anlamı olabilir: özel kesimin çalıştığı sanayi alt kesimlerindeki aşırı üretim. Başka bir deyişle özel kesim sanayileri, ürettiklerini satmakta zorluklarla karşılaşıyor olmalı.

Getirilen sınırlandırmaların ekonomik anlamı burada. Bir de uygulama var. Uygulama, gerçekten, teşvik sisteminden yararlanan firmaların sayılarının azaldığını gösteriyor. 1932 yılında 1437 firma teşvikten yararlanırken 1933 yılında sayı 1397'ye ve 1934 yılında da 1310'a düşüyor. Buraya kadarki bilgiler güzel. Ancak bir nokta daha var: 1933 ve 1934 yıllarında teşvikten yararlanan firma sayısı azalırken, teşvikten yararlanan firmaların makina, alet ve edavatının kıymetinin arttığı görülüyor, 1933 yılında yüzde 10,4 ve 1934 yılında da yüzde 10,9 oranında teşvikten yararlanan firmaların makinaya yatırılmış sermayelerinin değeri artmış oluyor. Bunun anlamı da açık: Teşvikten artık daha büyük firmalar

yararlanmıyor. Böyle bir tespit aşırı üretim (*overproduction*) olgusu ile tutarlı.

Bir de şu var. 1937 yılında basılmış olan ve yukarıya alınan son bilgileri veren kitapta şöyle yazılı: "Bu istatistikten de görülüyor ki, istihsali 500,000 liradan fazla olan 63 müessese bütün endüstri müesseseleri (yani 1310 müessese) içinde en faik mevkii işgal etmektedir. Bu 63 müessese bütün endüstride mevcut beygir kuvvetinde yüzde 56,99'unu, amele miktarının yüzde 54,97'sini ve bütün endüstriyel imalatın yüzde 61,67'sini. kendinde toplamıştır."[93] Bu bilgilere bakıldığında, 1930 yıllarında sanayide ileri bir temerküz olgusunun varlığından kuşku duymamak gerekecek.

Temerküzün ne anlama geldiğini ise bir başka kaynaktan izlemek mümkün. Bilgiler, sanayiin önemli bir alt kesimini oluşturan çimento ile ilgili. Şöyle başlıyor: "Memleketimizde devlet himayesiyle kurulan altı çimento fabrikası var. Bunlar, Teşviki Sanayi Kanunu'nun ve yüksek gümrük himaye resminin (ton başına altı lira) eserleridir. Bu alt fabrikanın beşi, ecnebi sermayesine aittir. Ve aralarında -tıpkı kömür sanayiinde olduğu gibi- bir satış birliği yapmışlar ve böylelikle rakipsiz monopol fiyatlarıyle piyasaları paylaşmışlardır." Buraya kadar söylenenler de, bu çalışma da şimdiye dek yazılanlarla tutarlı. Devam ediyor; "İthalâtın yıldan yıla sür'atle düşmesine mukabil, istihsal yıldan yıla yükselmiştir. Fakat bu, kontenjan siyaseti sayesinde harici rekabet tazyikinin meydanın serbest kalmış olmasındandır. Bugün kontenjan tahdidatı kalksın, ton başına altı lira gibi yüksek himaye gümrüğüne rağmen, yine memleketimize ecnebi çimentoların akımına şahit olacağımız şüphesizdir. Çünkü cihan çimento fiyatları çok düşüktür."

Bundan sonra bu çimentoları kimin satın aldığı ve kimlerin aşırı kârlar sağladığı sorusu geliyor: "Mütehassısların yaptıkları hesaplara göre, Türkiye'nin çimento istihlâkine devlet en aşağı yüzde 80 nisbetinde iştirak ediyor. Demek ki, devlet kendi himayesiyle vücut verdiği çimento sanayiinin, aynı zamanda en büyük müşterisidir. Devlet mübayatını kessin, hiçbir çimento fabrikası tutunamaz. O halde devlet, gümrük varidatından fedakârlık yaparak, kazanç vergisini bağışlayarak, kontenjan siyasetiyle harici rekabeti durdurarak yaşattığı çimento sanayiinin, aynı zamanda en büyük müşterisi olmak itibariyle bilfiil sahibi bulunuyor, demektir. Fakat çimento sanayicileri, bu büyük nimeti, bu garantili pazarı kendi lehlerine istismar ederek, Türkiye'yi en pahalı çimento sarfeden bir memleket haline sokmayı bilmişlerdir."[94]

Temerküzün ve temerküz ile birlikte büyük işletmeler arasında anlaşma ile yüksek fiyat politikası uygulamasını gösteren iki gelişmeden daha söz edilebilir. Bunlardan birisi; iktidardaki tek partinin programına alınan hükümle ilgili. Cumhuriyet Halk Partisi'nin programının 16. maddesinde şu hüküm yer alıyor: "Müstehlik halk aleyhine fiyat birliği yapacak tröst ve kartellere izin yoktur. Rasyonalizasyon maksadıyla yapılanlar müstesnadır."[95] Her zaman olduğu gibi CHP, kapıyı kapatır görünürken eski kapı büyüklüğünde yeni bir pencere açıyor. Burada da böyle. Fakat yine de fiyat birliklerine karşı önlem almak ihtiyacı ortaya çıkıyor. Bu ihtiyaçla yasama adımı da atılıyor. Bir araştırmacının "dönem içinde, üzerinde şimşekleri en çok çeken yasa" dediği 8 Haziran 1936 tarihli yasa çıkarılıyor. Bu yasanın birinci maddesi ile İktisat Bakanlığı, "endüstri şubeleri malûmatından lüzum gördüklerinin maliyet ve toptan satış fiyatlarının kontrol ve tesbit etmeğe" yetkili kılınıyor.[96] Bugün de yürürlükte olan bu yasa ile fiyat kontrollarının yapılamayacağı, 1970 yıllarında resmî raporlara bile girmiş durumda.

Böylece bir bölümün sonuna yaklaşılmış olunuyor. Ortaya çıkması gereken soru açık: Bu sistemi harekete geçirecek kaynak nereden geliyor? Bu soruya doğrudan doğruya açıklık getirecek istatistik bulguların da mevcut olmadığını söylemek gerek. Fakat, sistemi harekete geçirecek yükün, hangi sınıfların omuzlarına bindirildiğini gösteren dolaylı kanıtlar olduğundan çok. Dolaylı kanıtlar şu anlamda kullanılıyor: Eğer belli politikalar uygulanmış ise, bunların nedenleri olmalı. Sınıfsal ve ekonomik nedenleri olmalı.

Bir kez, Türkiye'nin ilk plan dokümanı olan 1933 tarihli Birinci Sanayi Planı'nda, böylesine "görkemli" bir politikanın uygulanması sırasında ortaya çıkacak "muzır kuvvetler" önceden saptanıyor. Bu "muzır kuvvetler" için, önlem alınması gereği üzerinde duruluyor. Açıkça, şöyle: "Devletten gördüğü teşvik ve himaye sayesinde milli iktisadımız sürekli bir inkişaf göstermektedir. Bilhassa büyük şehirlerimizde toplu bir sanayi ve ticaret doğmaktadır... Bu teknikleşme ve toplanma hareketi modern devletlere yeni vazifeler tahmil etmiştir. Büyük istihsalin doğurduğu kuvvetli işçi kümelerinin cemiyet için muzır kuvvetler hafine gelebilmesinin önüne geçebilmek için devletler iş hayatını milli bakım noktasından tanzim etmek mecburiyetinde kalmışlardır."

Yapılması gerekenler böylece saptanıyor. Aslında, böyle bir saptama, daha önce yapılanlarla tutarlı oluyor. Çünkü dünyayı sarsan büyük ekonomik bunalımla birlikte, Türkiye'de, daha önce açıklandığı gibi, hayvanlar üzerinden alınan sayım vergisi indiriliyor. Fakat aynı dönemde, insanlar, daha doğrusu çalışan insan olan işçi ve emekçi memurlar üzerinden alınan vergiler artırılıyor. 1931 yılında çıkarılan Buhran Vergisi ile maaşlar üzerine yüzde 10-24 arasında değişen yeni bir vergi konuyor. Bu

da yetmiyor. 1932 yılında Muvazene Vergisi ile yine emek karşılığı gelirler üzerine yüzde 10 oranında yeni bir vergi daha konuyor. Genel olarak tüm Cumhuriyet dönemini, özel olarak devletçilik dönemini, bir küçük burjuva iktidarı olarak niteleyenler, bunda ısrar edenler, sadece bu bilgiler karşısında bile görüşlerini değiştirmek zorundalar.

Çünkü 1930 yıllarındaki vergi yapısı, bu yıllarda Türkiye'deki Sovyet uzmanlarının etkisini karşılamak için çağrılan Amerikan uzmanlar kurulunun bile tepki göstermesine neden oluyor. Şu cümlelerle: "Birçok memleketlerde tatbik edilen usullerin aksine olarak, Türkiye'de kazanılan gelir üzerinden tarholunan vergi, kazanılmayan gelir veya plase edilmiş mebaliğden elde edilen gelir üzerinden tarhoîunan vergiden daha fazladır. Bu vaziyet, bilhassa memur sınıfının üzerine tahmil olunan buhran ve muvazene vergileri diğer kazanç vergilerine ilâve edildiği takdirde daha ziyade tebarüz eder. Kazanılan gelir veya doğrudan doğruya bir sai mahsulü olan gelirler, sermaye terakümünden elde edilen gelirler kadar ağır bir vergiye tabi tutulmamalıdır."[97]

Bunları rakamlara dökmek de mümkün. Örneğin tüccar, sadece kazanç vergisi ödüyor. 3 bin lira kâr gösteren bir tüccar, 500 lira kazanç vergisi ödüyor. Yüzde olarak yaklaşık 16. Ücret ve maaş sahipleri ise kazanç vergisi üzerinden bir de Buhran ve Muvazene Vergilerini de ödemek zorunda. Burada da bir örnek olarak, yıllık 1800 liro ücret ya da maaş elde eden bir kimse, Kazanç, Buhran ve Muvazene Vergileri toplamı olarak 396 lira ödüyor. Bu da oran olarak, yüzde 22'yi buluyor.

Ücretler konusunda da bilgi bulmak gerek. Aynı kaynakta verilen bilgilere göre günde 6-17 saat arasında çalışan işçilerin günlük ücretleri 31,4 ile 271,3 kuruş arasında değişiyor. Ortalama ücret de hesaplanmış: 67,1 kuruş. Bu ücret bilgilerini tamamlamak zorunlu. Tek başına bir anlam ifade etmez. Günde 17 saate kadar çalışma da dahil günde ortalama 67,1 kuruş elde edildiği bir zamanda, bir başka kaynaktan bulunan bilgilere göre, İzmir'de şekerin kilosu ortalama 40,1 kuruş. Yine 1933 yılında Bursa'da tuzun kilosu ortalama 7,75 kuruş. Yine 1933 yılında İstanbul'da petrolün litresi ortalama olarak 20,2 kuruş. Ortalama günlük ücretler, iki kilo şekerden, 9 kilo tuzdan, 4 litre benzinden daha az.

Salt bu bilgiler bile, egemen sınıfların, işçileri neden "muzır kuvvet" olarak gördüklerini açıklamaya yetiyor. Burjuvazi ne yaptığını, pek iyi biliyor. Zamanında Kadro Hareketi ile, daha sonra başka hareketlerle bir "küçük burjuva masalı" anlatılmasına karşın, burjuvazi ne yapacağını da pek iyi biliyor. 1933 yılında Türk Ceza Kanunu'nun 201. maddesi değiştiriliyor. Henüz 141 değil. Ceza kanununun 201. maddesinde yapılan değişiklikle işçilerin toplu olarak işlerini bırakmaya teşvik edilmesi suç sayılıyor. Böylece grev için çaba harcamak bile yasak edilmiş oluyor.

Devrim öncesi Çarlık burjuvazisini en iyi bilen Lenin, Rusya burjuvazisinin yüksek deneyim birikiminden söz ediyor. Deneyim birikimi, yüksek bilinç düzeyini de beraberinde getirir. Doğrusu 1920 ve 1930 yıllarındaki ve hatta daha sonraki yıllardaki Türkiye burjuvazisinin ekonomik ve politik uygulamalarına bakıp da burjuvazinin yüksek bilinç düzeyine şaşmamak mümkün değil. Tek başına, daha önce değinilen, Recep Peker'in 1934-1935 ders yılında Türkiye üniversitelerinde okutulan İnkılâp Dersleri bile, bu alanda, önemli bir gösterge. Bu İnkılâp Dersleri'ni tersinden okuyarak, Türkiye'nin bugünkü ilericileri bile, önemli dersler çıkarabilirler.

Bu çalışmada şimdiye kadar irdelenen olayların gelişmesinden çıkarılabilecek bir ders, bu çalışmanın deyimi ile bir tez daha var. Türkiye burjuvazisi, hareket ile bilinç arasındaki ilişkiyi çok iyi anlamış durumda. Hareketin, bilince yol açacağı biliniyor. Hareketin, doğru bilinci geliştireceği biliniyor. Bu yüzden, bir çoklarının düşündüklerinin aksine, doğru bilinç için verilen mücadele, aynı zamanda doğru hareket için verilen mücadele oluyor. Bu yüzden "hareket gerek, bilinç ve ideoloji tartışmaları arkadan gelmeli" yollu nasihatlar havada kalmaya mahkûm oluyor. Ve 1930 yıllarında Türkiye burjuvazisinin, hareketi durdurmak için, bilinci dağıtmak ve gelişimini durdurmak amacıyla önemli çaba harcadığı görülüyor. Hatta daha ileri giderek şu söylenebilir: 1930 yıllarında Türkiye burjuvazisi, önceliği, işçi sınıfı bilincini dağıtmaya ve gelişmesini durdurmaya veriyor. Vurgu, burada. 1930 yıllarının başında işçi ve sendika yöneticilerini satın almak için canlandırılan aşırı çabaları, bir vurgu ile, açıklamak gerek.

Kadro hareketi de buraya oturuyor. 1920 yıllarında, 1930 yıllarında ve 1940 yıllarında Türkiye işçi sınıfının siyasal hareketinin en çaplı liderlerinin başında yer alan Şefik Hüsnü, Kadro Hareketi'nin bilinç dağıtma işlevini anında saptıyor. 1932 yılında Avusturya'dan, Kadro Hareketi'nin "teorisyeni" Şevket Süreyya'ya gönderdiği mektupta, şu cümleler yer alıyor: "Kadro'nun komünistlikle hayata atılmış muharrirleri pekala bilirler ki, sınıflara müstenit cemiyetlerde inkılâp, bu sınıfların aralarındaki mücadelelerden tecerrüt ederek havada sübjektif, enfüsi bir hayal, bir kelimeden ibaret kalamaz. İnkılâp doğrudan doğruya bu sınıf mücadelesinin bir neticesidir.[98] Kadro Dergisi çıkar çıkmaz kaleme alınan uzun inceleme mektubunda, Şefik Hüsnü devam ediyor: "Kadro, inkılâbının esaslarını tespit etmeden muallâkta hayali bir inkılâbı telkin ederken, inkılâbın psikolojisi namına da hezeyandan başka yazacak bir şey bulamamıştır." Şefik Hüsnü, bir za-

manlar aynı örgüt içinde çalıştıkları "dönek" arkadaşlarından, ağır küfürleri de esirgemiyor. Mektubun bu bölümü, bizzat Şevket Süreyya tarafından karalanmakla birlikte hâlâ okunabiliyor. Burada, yılgınlığın kişisel nedenleri ile ideolojik temelleri açık bir formulasyona kavuşturuluyor. Bu bölüm, Şevket Süreyya'nın karalamalarına sadık kalındığında, şöyle: "Kadronun ikinci makalesi pesimizm hakkındadır... Şevket Süreyya.... safsatalarıdır. Şevket Süreyya bu makalesinde pesimizm ile sükûtu hayale uğramış bir optimizm mefhumlarını birbirine karıştırmaktadır."

Pesimizm ile optimizm, birbirinin zıddı görünümündedir. Ancak göründüğü kadar birbirinin zıddı değildir. Optimistler, umutlarının gerçekleşmemesi ya da güçlüklerin ortaya çıkması ile pesimizm batağına kolayca düşerler. Bundan sonra da yılgınlıklarını örtebilmek için daha güvenli "devrimci yollar" aramaya başlarlar. Sosyalizm için "açık kapı" aramaya başlarlar. Açık kapı sevdası ile, çok zaman, burjuvazinin kampına giderler. Kadro Hareketi ve daha sonraki benzer olaylarda, 1960 yıllarında, 1970 yıllarının ortasında bunun örnekleri görüldü.

Kadro Hareketi, yapacağını yaptı. Ama yetmediği anlaşılıyor. Sendika yöneticisi satın almanın da yetmediği anlaşılıyor. Fakat devletçilik denilen uygulama içinde sınıf bilincini dağıtmak ve dağıtarak geriletmek gerektiği düşünülüyor. Bunun için bulunan çarelerden birisinin pek "orijinal" olduğunu kabul etmek zorunlu. Bunun için de bir hatırlatma zorunlu oluyor. Bu çalışmanın birinci bölümünde 1924-1926 dönemi, Takrir-i Sükûn dönemi olarak nitelendirildi. 1924-1926 tarihleri boyunca yasama organında grev ve sendika hakkını kabul eden bir iş yasası tasarısı vardı. Komisyonlardan geçti, fakat, yasalaşmadan geri alındı. Bu oyalama döneminde Takrir-i Sükûn yasası ile birlikte Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu ile Bakanlar Kurulu kararı ile esnaf derneklerini ticaret odalarının denetimine sokan bir nizamname çıkarıldı. Bunlara daha önce değinildi. 1934 yılının sonuna gelindiği zaman bu kanun ile nizamnamenin yeni kullanım alanlarının keşfedildiği anlaşılıyor.

11 Aralık 1934 tarihinde İzmir Valisi General Kâzım Dirlik'in yayınladığı bir beyanname hükümetin yeni politikasını açığa vuruyor. İzmir Vilâyeti mektupçuluk kalemi, umumî 59394, hususî 1760 sayı ile kayıtlı bu beyanname şöyle: "Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu'nun 135, 136. maddeleri ile 21/9/341 (1925) günlü Heyeti Vekile Kararnamesi üzerine teşekkül eden Esnaf ve İşçi Cemiyeti'nin şekil ve iradelerinde bazı aksaklıklar görülmüştür. Sıhhî, içtimaî ve iktisadî gayeler üzerine teşekkül etmiş olan bu cemiyetleri daha canlı ve memlekete daha faydalı bir vaziyete sokabilmesi için her sınıf müessesede bütün esnaf ve işçiler aşağıda gösterilen kanunî ahkâma tamamen riayet etmeleri, aksi takdirde haklarında Ceza Kanunu'nun 326 net maddesine göre kanunî yapılacağını ehemmiyetle bildiririm."[99] Tek partili CHP hükümeti, 1925 yılında çıkarılan Ticaret ve Sanayi Odaları yasası ile esnaf nizamnamesine dayanarak "İşçi ve Esnaf Birlikleri" kuruyor.

Bu yasa ve nizamnameye dayanılarak neden "Patron ve İşçi Birlikleri" kurulmadığına şaşırıp, yapılanlara şükredecekler de olabilir. Bunlar bir yana, Kemal Sülker, tarihsel değeri büyük olan çalışmasında, tamamlayıcı bilgiler de veriyor: Riayet edilecek hususlar, 6 maddede izah edildi. Bunlara göre, bütün esnaf ve işçinin cemiyetlere kaydedilmeleri ve hüviyet cüzdanı almaları mecburi idi. Ayrıca, cemiyetlere karşı taahhüt ettikleri vazifeleri ifa etmeyen işçi ve esnaf hakkında kanunî takibat yapılacaktı. 1 Ocak 1935'ten 1 Mart 1935'e kadar yeni hüviyet cüzdanı almayanları çalıştıranlar, cezaya çarptırılacaktı. İşçi ve esnafın cemiyetlere vermeyi taahhüt ettiği aidat işveren tarafından ücret, maaş ve yevmiyeden kesilecekti. Cemiyet nizamnameleri, Cemiyetler Kanunu'nun mütemmimi mahiyette olacaktı. Bu nizamnamelere işçi ve esnafın riayeti mecburi idi. Polis ve Belediye zabıtası bu hükümlerin yerine getirilmesini ehemmiyetle takibedecekti."

Bu bilgilere eklenmesi gerekenler çok kısa: Bunlar da yetmiyor. Burjuvazinin derdine çare olmuyor. Bunun üzerine iki yeni önleme başvuruluyor. Bunlardan birisi, 141-142 ile ilgili. 1936 yılına gelinceye kadar, 1926 yılında kabul edilen Türk Ceza Kanunu'nda yine 141 ve 142. maddeler var. Ancak nitelikleri farklı. Bu maddeler sadece "devlet aleyhine işlenilecek suçları haber alıp da ihbar etmemek ve izinsiz asker toplamak fiillerine" ceza kesiyor.[100] 1936 yılında, bu hükümler başka yere kaydırılıp 141 ve 142 için yer açılıyor. Bu konuda özel bir çalışma yapmaya da gerek duyulmuyor. Faşist İtalya'nın 1930 tarihli Ceza Kanunu'ndaki maddeler örnek alınıyor.

Cumhuriyet masalı anlatıcıları tarafından küçük burjuva olarak nitelendirilen bu dönemde, Büyük Millet Meclisi'nin bir tek üyesi bile tasarıya karşı çıkmıyor. Tasarı tartışmasız kabul edilerek yasalaşıyor. Anlaşılan tasarının gerekçesi pek ikna edici bulunuyor. Genel gerekçede şu görüşler yer alıyor: "Zamanımızda, sosyal ve ekonomik hareketlerin baş döndürücü bir süratle birbirini takip ederek ilerlemesi ve bu hareketlerin yersel faaliyetlerden taşarak, acunal bir hal alması karşısında eski müdevvenatın bu hareketlerin doğurduğu vaziyetleri idareye kâfi gelmediği tahakkuk ederek, devletlerce fevkalâde bazı emniyet tedbirleri alınmasına kafi lüzum hasıl olmuştur. Bazı hadiseler delaletiyle mevcut ceza hükümlerimizin bu hadiseleri daireyi şümulüne almadığı görülerek, devletin emniyet ve selâmeti her türlü fena hareketlere karşı cezai müey-

yidelerle mahfuz bulundurulmak lüzumu tahakkuk etmiştir."

Bu Osmanlı dili ile 1930 Türkçesinin karışımı gerekçedeki "acunal" kelimesi, evrensel anlamına geliyor. Sosyalist mücadeleyi evrensel bir tehlike olarak gören tasarı, özel gerekçede, daha açık ve somut oluyor: "141. madde, Türkiye'de teşekkül etmiş veya edecek olan ve maksatları siyasi ve içtimaî nizamını bozmaya matuf bulunan siyasi cemiyetleri istihdaf etmektedir. Maddenin sarahatine ve ihtiva ettiği unsurlara nazaran komünist ve anarşist cemiyetler bu maddenin şümulüne dahil bulunmaktadır. Devletin selâmet ve hayatını bu gibi muzır ve yıkıcı faaliyetlere karşı korumak için böyle bir maddeye lüzum vardır."[101]

Bu maddenin serüveni çok iyi biliniyor. Günlük yaşama girdi. Şimdi, işçi sınıfı hareketini ve bundan da önemlisi, işçi sınıfı bilincini dağıtıp geriletmek için başvurulan ikinci önlemden söz etmenin sırası. Aslında, burada, tekrar söz edilmesinin sırası. Yine 1936 yılında, grev ve toplu sözleşme hakkını yok eden, bunları yasaklayan İş Kanunu çıkarılıyor. Bu kanunla ilgili hükmü ve burjuvazinin amacını, yine Recep Peker ifade ediyor: "Yeni İş Kanunu, sınıfçılık şuurunun doğmasına ve yaşamasına imkân verici hava bulutlarını silip süpürecektir. Hedef belli: Sınıf bilincinin gelişmesini önlemek. Burjuvazinin bu hedefini, birçok ilericinin, iyice bellemesi gerek.

İkinci Bölüm İçin Birinci Ek

Türkiye'de Çalışan Yabancı Şirketler: 1929 Yılı

Sayı	Şirket Adı	Çalışma Alanı	Ülkesi
1	Asyatik Petrolom Kampeni	Petrol ve Ticaret	İngiltere
2	Ajans Jeneral Dö Liberie dö Püblikasyon	Kitap Satış ve Neşri	Fransa
3	Alerman Layn	Deniz Nakliyat	İngiltere
4	Alston Tobako Kampeni	Tütün	Amerikan
5	Amerikan Ekspres Kampeni	Banka	Amerikan
6	Adrıya Bahri Seyri Sefain	Denizcilik	İtalya
7	Aksie Elskabet em. Z. Siviçers Bernings Antröpriz	Tahliye	Danimarka
8	Banka Di Roma	Banka	İtalya
9	Banka Komarçiyale İtalyana	Banka	İtalya
10	Banka İtalo Oriyantale	Banka	İtalya
11	Bahrısefit Felemenk Bankası	Banka	Hollanda
12	Bayron İstimşip Kampeni	Deniz Nakliyat	İngiltere
13	Bank Jeneral pur lö Komers	Banka	Fransa
14	Berliye Otomobil	Otomobil	Fransa
15	Beynelmilel Seyrüsefer Havai	Havacılık ve Ticaret	Fransa
16	Breslin Grifit Karpet	Halıcılık	Amerikan
17	Brdorsko Dyoniko Drostov Oseniya	Denizcilik	Sırp-Hırvat-Isloven
18	Bergnings ok Dikeri Aksie	Tahliye	İsveç
19	Bank Franko Ayyaith	Banka	Fransa
20	Conston Layn	Denizcilik	Fransa
21	Doyçe Bank	Banka	Almanya
22	Doyçe Orientbank	Banka	Almanya
23	Doyçe Orient Linye	Denizcilik	Almanya
24	Doyçe Levant Linye	Denizcilik	Almanya
25	Etablisman Orozdibak	Ticaret-Sanayi	Fransa
26	Etual Rumen İstea ua Rumana	Petrol	Romanya
27	Enterkontinantal Nakliyat	Denizcilik	İtalya
28	Eksport İstimşip Korporeşin	Denizcilik	Amerikan
29	Elermana Vilsen Layn	Denizcilik	İngiltere
30	Eksport Tobako Kampeni	Tütün	İngiltere
31	Felemenek-Türk Tütün	Tütün	Hollanda
32	Filip Holtsman	İnşaat	Almanya
33	Fiyat Şirketi	Otomobil	İtalya
34	Foskolomango ent Kampeni	Ticaret	İngiltere
35	Geri Tobako Kampeni	Tütün	Amerikan
36	Hofer Şrants Glayton	Ziraat Makineleri	Macaristan
37	Hrişoveloni Bankası	Banka	Romanya
38	Hıdıvial Meyl İstimşip	Denizcilik	İngiltere
39	İstandrt Oyl Kampeni of Nüyork	Petrol	Amerikan
40	İstern Telgraf Kampeni	Kablo Tesis-İşletme	İngiltere

Sayı	Şirket Adı	Çalışma Alanı	Ülkesi
41	İstern Karpet	Halıcılık	İngiltere
42	İstandart Karpet Kampeni	Halıcılık	İngiltere
43	J V Vital Kampeni	Ticaret	İngiltere
44	J A Beyker Lititet	Ticaret	İngiltere
45	J. Ent Kolman	Hardal-Nişasta	İngiltere
46	Kredi Liyone	Banka	Fransa
47	Kredi Fonsiye Daljeri	Banka	Fransa
48	Kompani dö Navigasyon	Denizcilik	Fransa
49	Kompani Fransez dö Navıgasyon	Denizcilik	Fransa
50	Kompani Nasyonal Belj	Denizcilik	Fransa
51	Kompani Enternasyonal dö Vagon	Yataklı Vagon	Belçika
52	Kodak Ejipt	Fotoğrafçılık	Mısır
53	Komersial Bank of di Nirist	Banka	İngiltere
54	Kompani Fransez dö Levan	Sanayi-Ticaret	Fransa
55	Kompani Öropeen de Tabak	Tütün	Belçika
56	Kompani Marseyez dö Navigasyon	Denizcilik	Fransa
57	Kilkirist Voher ent Kampeni	Kömür Ticareti	İngiltere
58	Kunart İstimşip	Denizcilik	Fransa
59	Koninlihe Nederlant İstim	Denizcilik	Hollanda
60	Kompani Empreze Maritime	Denizcilik	İtalya
61	Levant Ayron ent Maşineri	Makina Ticareti	İngiltere
62	Loyit Triestino	Denizcilik	İtalya
63	Moy İstim Şip	Tahmil Tahliye	İngiltere
64	Mesajeri Maritim	Denizcilik	İngiltere
65	Memaliki Şarkliye Fransız	Banka	Fransa
66	Mayer ent Kampeni	Tütün	İngiltere
67	Neft Sendikat	Petrol	Sovyet
68	Nestile ent Anglo Süis	Süt ve Gıda	İsviçre
69	Mit Kivist ve Holm	İnşaat	İsveç
70	Openhaymer Keyzing Kampeni	Ticaret	Amerikan
71	Oriantal Karpet Manifakturus	Halıcılık	?
72	Parfümeri L. T. Piyer	Itriyat	Fransa
73	Perzışe Tepih Gezelşaft	Halıcılık	Almanya
74	Pulya	Denizcilik	İtalya
75	Poş Oryan Sanayi ve Orman	Ormancılık	Fransa
76	Reder Yaksiye Belaget	Denizcilik	İsveç
77	Rezıno Tröst	Lastik	Sovyet
78	Servis Kentraktüelde Mesajeri	Deniz Mukaveleleri	Fransa
79	Sekanes Kapitülasyon	Faiz İşleri	Fransa
80	Servis Maritim de Lota Rumen	Denizcilik	Romanya
81	San Marko	Denizcilik	İtalya
82	Soçieta İtalyana	Denizcilik	İtalya

Sayı	Şirket Adı	Çalışma Alanı	Ülkesi
83	Söçieta Kommerçiale Deriente	Ticaret	İtalya
84	Soçieta Anonima Avro	Havayolları	İtalya
85	Sosiete Jeneral de Sürveyyans	Ticaret	İsviçre
86	Singer Dikiş Makinaları	Dikiş Makinası	Amerikan
87	Sosiete Kommersiyal Belj dö Petrol	Petrol Ticareti	Belçika
88	Sosiete Kommersiyal Bülgar dö Navigasyon	Seyri Sefer	Bulgaristan
89	Sosiete Anonim dö Fabrik	Ticaret	İtalya
90	Sogas Anonim	Ticaret	İtalya
91	Sovtorflotsovkt Sefaini		Sovyet
92	Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti İttihadı Ticareti Hariciye	Banka	Sovyet
93	Sosiete Fransez pur lö Kommers et Tabk	Tütün	Fransa
94	Şinkers Likitet	Nakliyat Komisyonculuğu	İngiltere
95	Türkiye ile Ticaret	Demiryolu-Makina	Polonya
96	Tirgartner Gezelşaft mit Beşrenkter Haftunk	Su Boruları-Banyo	Almanya
97	Vokom Oyl Kampeni	Petrol	İngiltere
98	Volter Siger e Kempeni	Denizcilik	İngiltere
99	Vest Kot ent Lorans Layn	Ticaret-Denizcilik	İngiltere
100	Vays ve Preytak	Köprü İnşaatı-İnşaat Malzemesi	Almanya
101	Valbrok Komerşil	Ticaret	İngiltere
102	Yunan Milli	Denizcilik	Yunan
103	Zenit Saatleri Fabrikası	Saatçilik	İsviçre

Kaynak: Hamit Tahsin-Remzi Saka, *Sermayenin Şirketlerdeki Hareketi*, İstanbul 1929, s.155 vd. Kaynakla ilgili not: Şirketlerin isimlerinin yazılışları aslında olduğu gibi bırakıldı.

İkinci Bölüm İçin İkinci Ek

Türkiye'de Çalışan Yabancı Şirketler: 1929 Yılı

Sayı	Şirketin Adı	Sayı	Şirketin Adı
1	İstanbul Tramvay T.A.Ş.	12	Ankara Havagazı T.A.Ş.
2	Tünel T.A.Ş.	13	Urfa Şehir T.A.Ş.
3	Elektrik T.A.Ş.	14	Konya Elektrik T.A.Ş.
4	İstanbul Su T.A.Ş.	15	Trabzon Elektrik T.A.Ş.
5	Samsun Sahil Demiryolları T.A.Ş.	16	Malatya Teşebbüsatı Sınaiye T.A.Ş
6	Üsküdar - Kadıköy Su T.A.Ş.	17	İzmir Suları T.A.Ş.
7	Dersaadet Rıhtım T.A.Ş.	18	İzmir ve Civarı Telefon
8	Üsküdar - Kısıklı Tramvay T.A.Ş.	19	Çeşme Kaplıcaları T.A.Ş.
9	Ankara ve Çevresi Su T.A.Ş.	20	İzmir-Kasaba Demiryolları T.A.Ş.
10	Ankara Elektrik T.A.Ş.	21	Anadolu Demiryolu T.A.Ş.
11	Ankara Elektrik	22	Haydarpaşa Limanı T.A.Ş.

Kaynak: Hamit Tahsin-Remzi Saka, *Sermayenin Şirketlerdeki Hareketi,* İstanbul, 1929, son sayfa.

İkinci Bölüm İçin Üçüncü Ek

Türkiye'de Kamulaştırılan Yabancı Sermaye: 1923-1960

Sayı	*Şirketin Adı*	*Yasa Tarih ve Numarası*
1	Anadolu ve Mersin - Adana Demiryolları Haydarpaşa Limanı	
2	Mudanya - Bursa Demiryolu	30/ 5/1931 1815
3	İstanbul Su T.A.Ş.	20/ 5/1933 2198
4	İzmir Rıhtım ve Rıhtımda Tramvay	12/ 6/1933 2309
5	İzmir Kasaba Demiryolu	31/ 5/1934 2487
6	İstanbul Rıhtım, Dok ve Antrepo	23/12/1934 2659
7	Aydın Demiryolu	30/ 5/1935 2745
8	İstanbul Telefon	13/ 6/1936 3026
9	Ereğli Limanı ve Demiryolu	31/ 3/1937 3146
10	Şark Demiryolları T.A.Ş.	28/ 4/1937 3156
11	İzmir Telefon T.A.Ş.	25/ 4/1938 3375
12	Üsküdar ve Kadıköy T.A.Ş.	11/ 4/1938 3359
13	İstanbul Elektrik T.A.Ş.	22/ 4/1938 3480
14	İstanbul Tramvay T.A.Ş.	12/ 6/1939 3642
15	İstanbul Tünel T.A.Ş.	12/ 8/1939 3643
16	Ankara Elektrik - Ankara Havagazı - Adana Elektrik Şirketleri	5/ /1939 3689
17	Bursa Elektrik Mersin Elektrik Şirketleri	5/7/1939 3683
18	Ilıca İskele - Palamutluk Demiryolu	22/ 9/1941 4127
19	İzmir Tramvay ve Elektrik	19/ 7/1943 4483
20	İzmir Sulan T.A.Ş.	5/ 6/1944 4583

Bunlardan ayrı olarak :

1 — 11/6/1936 tarih ve 3034 sayılı yasa, Ergani Bakır T.A. Şirketi'nin Deutsche Bank ve İskonto Geselschaft elinde bulunan hisselerinin satın alınması için hükümete yetki verilmiş ve bu yetki daha sonra kullanılmıştır.

2 — 26/4/1940 tarihle Bomonti Bira Fabrikalarının kamulaştırılması kabul edilmiş ve fabrikalar Tekel'e katılmıştır.

3 — 15/6/1930 tarih ve 1722 sayılı yasa ile bir Amerikan şirketine, borç almak için kibrit ve çakmak tekeli verilmiş ve bu tekel, yabancı şirketten, 4426 sayılı ve 28/5/1943 tarihli yasa ile geri alınmıştır.

Kaynak: Mehmet Selik, Türkiye'de Yabancı Özel Sermaye 1923-1960, Ankara, 1961, Teksir, sayfa 3-11

İkinci Bölüm İçin Dördüncü Ek

Bir Yabancı Kaynağa Göre Türkiye'de Millîleştirilen Yabancı Şirketler: Kuruluş Tarihleri, Ülkeleri ve Kamulaştırma Tarihleri

Kuruluşu	*Adı*	*Ülkesi*	*Kamulaştırma*
1856	İzmir-Aydın Demiryolu	Britanya	1/ 5/1935
1862	İzmir Gaz	»	21/ 2/1936
1867	izmir Rıhtım	Fransa	3/10/1932
1869	İzmir Tramvay Şirketi	Belçika	8/ 2/1939
1872	İstanbul Tünel	»	8/ 2/1938
1877	İstanbul Sular İdaresi	Britanya	27/12/1932
1879	Doğu Demiryolları	Fransa	25/12/1938
1884	Tütün İdaresi	»	1/ 3/1925
1885	Mersin-Adana Demiryolu	Britanya	10/12/1928
1888	Kadıköy Sular İdaresi	Fransa	17/ 6/1937
1889	Anadolu Demiryolları	Almanya	10/12/1928
1891	İstanbul Rıhtım	Fransa	1/ 1/1935
1894	İzmir-Kasaba Demiryolu	»	26/ 5/1934
1896	İzmir Sular İdaresi	Belçika	1/ 1/1944
1896	Ereğli Kömürleri	Fransa	28/11/1936
1902	Haydarpaşa Limanı	Almanya	10/12/1938
1903	Bağdat Demiryolu	»	22/4/1933
1910	İstanbul Elektrik	Belçika	23/5/1938
1911	İstanbul Telefon	Britanya	9/4/1936
1917	Bursa Elektrik	İtalya	18/6/1939
1917	Bahkesir Elektrik	»	»
1917	Edirne Elektrik	»	»
1917	Tekirdağ Elektrik	»	»
1917	Gaziantep Elektrik	»	»
1917	Mersin Elektrik	»	»
1918	Ergani Bakır Madenleri	Türkiye-Almanya	1936
1924	İst-Seydiköy Gaz	Belçika	23/11/1944
1925	İzmir Telefon	İsveç	21/1/1938
1926	İzmir Elektrik ve Tramvay	Belçika	24/6/1943
1928	Ankara Elektrik ve Gaz	Britanya	7/7/1939
1928	Adana	Önceleri Almanya	7/7/1939
1928	Ilıca-Palamutluk Demiryolu	Fransa	13/5/1941
1930	Kibrit Şirketi	B. Amerika	18/5/1943
1892	Balya-Kamaydın Kurşun Madenleri	Fransa tasfiye	27/10/1939
1927	Zingal Orman ve Kereste	Belçika	24/4/1945
1932	Çobanbey-Mardin Demiryolları	Fransa - önceleri Almanya	27/10/1947

Kaynak: E. R. Lingeman, Turkey - Economic and Commercial Conditions in Turkey, London, 1948, sayfa 133-134

İkinci Bölüm İçin Beşinci Ek

Türkiye'de Yerli ve Yabancı Maden Şirketleri: 1933

Şirketin İsmi Veya Maden Şirketi	*Maden Türü*
Türkiye Maadin Şirketi	Krom
Baştaş T.M.Ş.	Krom
Fethiye Şirketi Madeniyesi	Krom
Maden Kömür İşleri Türk Anonim Şirketi	Kömür
Türk Kömür Madenleri Anonim Şirketi	Kömür
Kilimli Kömür Madenleri Türk Anonim Şirketi	Kömür
Süleyman Sırrı Bey	Kömür
Ereğli Şirketi	Kömür
Kozlu Kömür İşleri Türk Anonim Şirketi	Kömür
Kireçlik Kömür Madenleri Türk Anonim Şirketi	Kömür
Leon Faure	Kömür
Babanzade Hikmet Bey	Kömür
Mustafa Safi ve Şürekası	Kömür
Amasra İstismar Mıntıkası Türk Anonim Şirketi	Kömür
Alaca Ağzı 116 İsmail	Kömür
Alaca Ağzı 337 Mehmet	Kömür
Maksut Bey	Kömür
Kasaptarla - Gürgen Hafız İsmail	Kömür
Ergani Bakır Şirketi	Bakır
Herbert Whitall	Zımpara
Richard Abbott and A. Lohner	Zımpara
Richard Abbott and A. Lohner	Zımpara
Richard Abbott and A. Lohner	Zımpara
Herbert Whitall	Zımpara
Richard Abbott and A. Lohner	Zımpara
ve Hacı Mustafa veresesi	Zımpara
Yahya Paşa veresesi, Pitako, Anna, Marya Boşhoviç	Zımpara
Hacı Emin veresesi	Zımpara
R. Abbott and A. Lohner	Zımpara
R. Abbott and A. Lohner	Zımpara
R. Abbott and A. Lohner	Zımpara
R. Abbott and A. Lohner	Zımpara
Edgar and Herbert Whitall	Zımpara
Mihalıccık	Kil
Edgar and Herbert Whitall	Zimpara
Balya - Karaaydın	Kurşun
Çeltik Madenleri D.D.	Linyit
Türk Maadin Şirketi	Linyit
Osman Sahip Bey	Linyit
Hacı Emin Efendi	Linyit
Şehinali, Keresteci Z. ve Şürekası	Linyit
Yunus Nadi Bey	Linyit
Cenubi Anadolu Maden T.A.Ş.	Manganez
Reşit Bey	Deniz Köpüğü
Musa Bey	Deniz Köpüğü
Tüccarlar	Deniz Köpüğü
Kadri Bey ve Şürekası	Cıva
Türkiye ile Ticaret Türk Limited Şirketi	Cıva
Borax Limited Şirketi	Borasit
Buldanlı Zadeler	Kükürt

Kaynak : W. D. Dines ve diğerleri, *Türkiye'nin İktisadî Bakımdan Umumi Bir Tetkiki*, 1933-1934, Ankara, 1934, Birinci Cilt, sayfa 356-359. Kaynaktaki diğer bilgilerden bunların sadece ruhsat alınıp çalıştırılan madenlerle ilgili şirketler olduğu anlaşılmaktadır. Su dönemde de ruhsat alınmasına karşın işletilmeyen bir çok maden olduğu bilinmektedir.[102]

İkinci Bölüm İçin Altıncı Ek

Kuruluş Yıllarına Göre Türkiye'de Mevcut Bankalar: 1947

Kuruluş Yılı	*Adı*	*Merkezi*	*Sermayesi*
1888	Türkiye Ziraat Bankası	Ankara	100,000,000
1912	Konya İktisadî Millî Bankası	Konya	150,000
1914	Türk Ticaret Bankası	Ankara	2,200,000
1914	Millî Aydın Bankası	Aydın	1,000,000
1916	Akşehir Bankası	Akşehir	600,000
1917	Manisa Bağcılar Bankası	Manisa	300,000
1919	Adapazarı Emniyet Bankası	Adapazarı	400,000
1922	Bor Zürra ve Tüccar Bankası	Bor	100,000
1923	İstanbul Küçük İstikrazat Sandığı	İstanbul	30,000
1924	İş Bankası	Ankara	5,000,000
1926	Afyon Terakki Servet Bankası	Afyon	125,000
1927	Nevşehir Bankası	Nevşehir	100,000
1927	Eskişehir Bankası	Eskişehir	500,000
1927	Akseki Ticaret Bankası	İzmir	440,000
1927	Denizli İktisat Bankası	Denizli	400,000
1927	Kocaeli Halk Bankası	İzmit	100,000
1928	Şarki Karaağaç Bankası	Ş. Karaağaç	100,000
1928	Bor Esnaf Bankası	Bor	50,000
1928	Ürgüp Zürra ve Tüccar Bankası	Ürgüp	50,000
1928	Akhisar Tütüncüler Bankası	Akhisar	1,000,000
1928	İzmir Esnaf ve Ahali Bankası	İzmir	1,000,000
1928	Türkiye İmar Bankası	İstanbul	1,000,000
1929	Elâzığ İktisat Bankası	Elâzığ	100,000
1929	Lüleburgaz Birlik Ticaret Bankası	Lüleburgaz	100,000
1931	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası	Ankara	15,000,000
1933	Efes Bank Ltd.	Zonguldak	500,000
1933	Sümerbank	Ankara	200,000,000
1935	Etibank	Ankara	150,000,000
1937	Halk Bankası	Ankara	1,400,000
1938	İstanbul Halk Bankası	İstanbul	250,000
1938	Ankara Halk Sandığı	Ankara	250,000
1944	Yapı ve Kredi Bankası	İstanbul	2,000,000
1945	İller Bankası	Ankara	100,000,000
1946	Türkiye Garanti Bankası	İstanbul	2,500,000
1946	Türkiye Emlâk Kredi Bankası	Ankara	100,000,000

Kaynak : E. B. Lingeman, Turkey, London, 1948, sayfa 165-167

İkinci Bölüm İçin Yedinci Ek

Türkiye'de Günlük İşçi Ücretleri: 1933

İşçilik Türü	*Amele Adedi*	*Ücretler - Krş*	*Mesai Saati*
1. Çiftlik Amelesi	80,105	34,5	6-16
2. İnşaat Amelesi	19.649	49,2	6-14
3. Demiryolu Amelesi	6.434	74,1	6-12
4. Vapur Amelesi	90	116,0	9
5. Diğer Adi işler	21. 906	31,4	8-11
6. Makine Ustası	630	132,4	6-16
7. Duvarcı	4.333	131,9	6-12
8. Marangoz	2.491	140,4	8-10
9. Sobacı ve Tenekeci	785	129,9	8-10
10. Boyacı	401	129,7	9
11. Elektrikçi	242	178,4	8-10
12. Buhar Makinelerinde Ateşçi	433	103,3	9-10
13. Vapur Ateşçisi	50	125,0	—
14. Buhar Makineleri Mühendisi	17	140,0	10
15. Lokomotif Makinisti	78	271,3	8-9,5
16. Vapur Makinisti	36	130,0	8
17. Usta Fabrika Amelesi: Pamuk	4,399	73,0	8-13
18. Usta Fabrika Amelesi: Yün	150	75,0	8
19. Usta Fabrika Amelesi: İpek	5,075	75,0	10-14
20. Usta Fabrika Amelesi: Deri	669	82,0	8-14
21. Usta Fabrika Amelesi. Şeker	964	150,0	10
22. Usta Üzüm Amelesi	300	50,0	10
23. Doğramacı	567	165,8	6-11
24. Terzi	1.259	121,8	6-12
25. Garson	2.795	64,5	6-17
26. Tezgâhtar Erkek	3,918	67,0	6-12
27. Tezgâhtar Kadın	2,537	58,1	6-12
28. Daktilo	393	29,8	6-10
29. Muhasip	1,001	88,5	8-12
30. Matbaa Makinisti	91	112,2	8,5
31. Demirci	1.757	124,9	6-10
32. Halı İşçisi	4.759	74,2	8-9,5
33. Kadın Terzi	277	72,5	6-10
34. Usta Maden Amelesi	5.334	66,0	8
35. Peşkir Dokuyucu	500	80,0	13
36. Un Fabrikası Amelesi	80	62,0	6
Toplam ve Ortalama	175,065	67-1	6-17

Kaynak: W. D. Dines ve diğerleri, *Türkiye'nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki*, 1933-1934, Ankara, İkinci Cilt, sayfa 239-240

Tablo ile ilgili ek bilgi: Bu bilgiler 10 ilden toplanan istatistiklere dayanmaktadır. Kaynakta bu illerin adları verilmektedir.

Kaynakta, tabloya ek olarak, şu bilgiler yer alıyor: "Tablo 36 işin vasatî çalışma müddetlerinin, asgarî altı saatle azamî 17 saat arasında tehavvül ettiğini göstermektedir. Aşağı rakamlar, ekseriyetle kadınlarla çocuklara şamildir. Umumiyetle fabrikalarda çalışan ve hakiki halde listedeki büyük gruplarda çalışan işçilerin çalışma saatleri uzundur."

Ücretlerle ilgili olarak da şu ek bilgi veriliyor: "Bazı işçilerin ücretleri nakten değil, aynen tediye edilir ve bazılarına da yalnız şirketin dükkânlarında muteber olan pusulalar verilir. Nafia işleriyle meşgul olan müteahhitlerin, bilhassa uzak mıntıkalarda bu usulleri umumiyetle tatbik ettikleri haber verilmiştir."

Üçüncü Bölüm

DÜZENİN OTURMASI

Kubilay ile Başar

Düzen oturdu. Yerleşti. Bunun için bir şehit gerekti. Bir başka yerde yazıldı. Türkiye aydınının mazoşist özellikler taşıdığı ileri sürüldü. Burada da belli oluyor. Cumhuriyet, şehidini paylaşamıyor. "Şehit Öğretmen" deniyor. Hiç alâkası yok. Kubilay'ın şehitliğinin öğretmenliğiyle alâkası yok. Kubilay, öğretmen olarak değil, yedek subay üniformasıyla şehit oldu. Kubilay ne öğretmen, ne de subay olarak şehit oldu. Bir yedek subay olarak öldü.

Hep öyle oluyor. Sakarya Savaşı'na da yedek subay savaşı deniliyor. Gerçi muvazzaf subaylar pek hoşlanmıyor ama, Sakarya'da hep yedek subayların şehit düştüğü biliniyor. Kıbrıs'ta da, oransal olarak, en önde yedek subay şehit oldu.[1] Kubilay da bir yedek subay olarak şehit oldu. Öğretmen olarak değil.

Şehit Kubilay'a öğretmen kütlesi en çok sahip çıkıyor. Bir ölçüde Türkiye aydını mazoşist nitelikleri taşıdığı için. Bir ölçüde de, bilinçsiz olarak, İslam'ın etkisinde kalmış olma nedeniyle. Şehit kavramı, İslam'dan başka dinde yok. Ölüm yalnızca İslam'da kutsal. Belki de en çok Osmanlı İslamı'nda.

Kubilay'a sadece öğretmen kütlesi sahip çıkmıyor. Tabii Türkiye Cumhuriyeti Başkanı Mustafa Kemal de sahip çıkıyor. Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'a telgraf çekiyor. Telgraf içinde, "Kubilay Bey'in şahadetinde mürtecilerin gösterdiği vahşet karşısında Menemen'deki ahaliden bazılarının alkışla tasvipkâr bulunmaları bütün Cumhuriyetçi vatanperverler için utanılacak bir hadisedir" diyor. Sonunda, "Büyük Ordunun kahraman genç zabiti ve Cumhuriyet'in mefkûreci muallim heyetinin kıymetli uzvu Kubilay Bey temiz kanı ile Cumhuriyet'in hayatiyetini tazelemiş ve kuvvetlendirmiş olacaktır" cümlesi yer alıyor.

Bu telgraf da Kubilay'ın Menemen'de tanıştığı bir öğretmen tarafından, yıllar sonra, yayınlanan bir derlemede yer alıyor. Gayet seviyesiz bir derleme. Ancak hiç yoktan yine de iyi. Çünkü bu derleme ile de, mefkûreci muallim, bugünkü dille ülkücü öğretmen, Kubilay'ın şehit olarak, "Cumhuriyetin hayatiyetini tazelemiş ve kuvvetlendirmiş" olduğu anlaşılıyor ama kendi hayatiyetinin sona erdiği de kesinleşiyor. Çünkü bu derlemenin yazarı, Kubilay'ın ölümünden kırk yıl kadar sonra, arkadaşı Fehmi Kubilay'ın bir oğlu olduğunu hatırlıyor. Son on yıl içinde herkesi saran gazetecilik hevesi olsa gerek, gidip buluyor. Çalıştığı yerde bir memura soruyor. "Biraz önce buradaydı, pazar yerinde görevdedir" cevabını alıyor.

Sonra konuşuyorlar. Bu derlemenin yazarı soruyor: "Bilindiği gibi, babanız şehit düştüğünde siz annenizin yanında çok küçüktünüz. Ondan sonraki yaşamınızı kısaca anlatır mısınız?" Herhalde güzellik olsun diye böyle soruyor. Vedat Aktuğ Kubilay cevap veriyor: "İlkokulu Bandırma'da bitirdikten sonra ortaokula girdim. Fakat ortaokulu tamamlayamadan hayata atılmak zorunda kaldım. Sıkıntılı günlerimiz oldu. Daha sonra Almanya'ya gittim, orada iki yıldan fazla çalıştım ve yurda döndüm. Çeşitli işlerde çalıştım, şimdi gördüğünüz gibi Belediye Zabıta Memurluğu görevinde hizmet ediyor ve hayatımı sürdürüyorum." Nazilli'de pazar yerinde görevli Belediye Zabıta Memuru Vedat Aktuğ Kubilay bunları söylüyor. Babası, ölerek Cumhuriyetin hayatiyetini tazelemiş ve kuvvetlendirmiş; kendisi Almanya'da çeşitli işlerde çalışmış. Şimdi Belediye Zabıta Memuru.

Bu derlemenin yazarı, Kubilay'ın oğluna, "Babanızın ölüm yıldönümlerinde ya da başka zamanlarda Menemen'e gidiyor musunuz? Sizi anma günlerine, toplantılarına çağırıyorlar mı?" diye soruyor. Cevap şöyle: "Gidiyorum. Fakat eskiden olduğu gibi değil, ilgi azaldı. Menemen'e gidip döndüğüm günler daha çok üzülüyorum. Çünkü eskisi gibi anma törenleri yapılmıyor artık."[2] Biraz duygulandırıcı bir tablo ortaya çıkıyor.

Ancak insanlar, yabancı oldukları olaylar karşı-

sında veya benzer olaylar karşısında kanıksama duygusuyla, fazla duygulanmıyorlar. Kubilay'ın öldürülmesiyle sonuçlanan Menemen Olayı'nın ortaya çıktığı tarihte Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisi Grew ülkesine bir rapor gönderiyor. Çok duygusuz bir rapor olduğu anlaşılıyor. Şöyle: "Bunun arkasından Menemen Olayı geldi. Bu defa hükümet, bu olayı, kendi yararına kullanmaya hazır ve kararlı idi. Şimdi Fethi'nin kampanyasından, tahmin ettiğimizden daha fazla yaralanmış olan hükümet için, prestijini yeniden kazanmak amacıyla kullanabileceği altın bir fırsat doğmuştu."[3] Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisi, Kubilay'ın ölümünü, zamanın hükümetinin "altın bir fırsat" olarak değerlendirdiğini söylüyor.

Bu altın fırsatın ne için kullanılacağı ile ilgili görüşlerini de saklamıyor. Aynı telgrafta, Washington'a, bildiriyor: "Aynı zamanda Halk Partisi'nin bir baştan bir başa yeniden örgütlenmesi başladı. Eğer çıkardığım sonuçlarda yanılmıyorsam, bu yeniden örgütlenme Halk Partisi'ni, faşist ilkelere dayalı bir siyaset-eğitim örgütüne dönüştürecektir ve faşizmin Türkçesi 'Yeni Kemalizm' olacaktır." Büyükelçinin bu tür düşünceler taşıdığı, tabii ki, o zamanlar bilinmiyor. Olaydan yirmi yıldan fazla bir zaman geçtikten sonra yayınlanan anılarını da, yine tabii ki, pek okuyan olmuyor.

Grew'ün raporunda yer alanlar bundan ibaret değil. Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanı Stimson'a gönderdiği 27 Ocak 1931 tarihli raporda, önce Derviş Mehmet ve güruhunun camide toplandığını ve gerici gösterilerine başladığını yazıyor. Ve devam ediyor: "Tam bu sırada Kubilay Bey adında bir genç yedek subay sahnede göründü. Kubilay'ın buraya bir birlikle beraber gönderildiği veya tesadüfen meydandan geçtiği konusunda çelişik görüşler bulunmaktadır. Fakat her halde, o, nümayişçilere tek başına yaklaşıyor ve görünüşe göre, üniformasının kendisini koruyacağına güveniyor, Derviş Mehmet ile tartışmaya başlıyor ve kalabalığı dağıtmaya çalışıyor. Bilgi sahibi olanların hepsi, telaşla ve çok büyük bir akılsızlıkla hareket ettiğinde birleşiyorlar. İleri sürüldüğüne göre Derviş Mehmet tarafından vuruluyor. Bir bekçi de Derviş Mehmet'i vuruyor ama sonra o da vuruluyor. Hükümet Kubilay'ın kafasının kesildiğini, bir sopaya takılarak gezdirildiğini, fanatik dervişlerle müridlerinin kanını içtiklerini iddia ediyorlarsa da, bunların doğruluğundan kuşku duymak için nedenler vardır."[4] Amerikan Büyükelçisi, Menemen Olayı ile ilgili olarak şimdiye kadar tekrarlanan gelmiş olan görüşlerin önemli bir bölümünden kuşku duymak gerektiğini söylüyor. Kuşku saçıyor.

Doğrusu, burada, gerçeği bulmak pek kolay görünmüyor. Türkiye Üzerine Tezler'in ikinci kitabında yazılıyor. 1921 yılı başlarında, çeşitli nedenlerle ve yönetimlerini sallanmaktan koruyabilmek için, Mustafa Kemal ve arkadaşlarına bir "zafer" gerekli oluyor. Bulunuyor. "İnönü Zaferi" bulunuyor, ikinci kitapta, oldukça inandırıcı bir biçimde, İnönü Zaferi olmadığı gösteriliyor. 1930 yılı sonlarında da Mustafa Kemal ve İsmet İnönü'ye Kubilay gibi bir şehit gerekiyor. Kubilay şehit oluyor. Bunda hiç kuşku yok. Ancak Amerikan Büyükelçisi, Kubilay'ın şahadeti ile ilgili olarak resmi tarihte veya Kemalist Historiografide ileri sürülen görüşlere kuşku tohumları ekiyor. Bunun sağlamasını yapmak, büyük ölçüde, zor görünüyor.

Ancak bazı bilgiler var. Kubilay'ı tanıdığını bildiren Kubilay ile ilgili derlemenin yazarı şu bilgileri veriyor: "24 yaşın tüm özelliklerini gösteren, hareketli, neşeli, tartışmaya hazır ve açık yürekli bir arkadaş olarak tanıdım Kubilay'ı. Gür saçlarındaki akların çokluğu, genç ve sevimli yüzüne ayrı bir özellik ve olgunluk kazandırırdı. Aceleci ve biraz alıngandı. Zaman zaman sinirliliğe kayar, sert davranışları sezilir, üzüntülü olduğu günler dalgın görünür, az konuşurdu. Dostluğu güvenilirdi. Kısa sürede çevresindekileri etkilerdi."[5] Kubilay'ın arkadaşı, Kubilay'ın aceleci ve sinirliliğe kayan sert bir mizacın sahibi olduğunu söylüyor. Başlarken, Amerikan Büyükelçisinin öyle pek bilgisizce rapor göndermediği ortaya çıkıyor.

Derviş Mehmet, camide nümayişine başlıyor. Kalabalığı kendi tarafına alıyor. Yetmiş bin kişilik halife ordusunun hazır olduğunu söylüyor. Bundan sonrasını, "Menemen Olayı ve Kubilay" derlemesinin yazarı anlatıyor. Şöyle: "Bu arada durumu haber alan Jandarma Komutanı Belediye meydanına kadar gelir. Silahlı yobazların hezeyanlarını, hallerindeki pervasızlığı görüp durumu kavrar ve doğruca hükümet konağına gider. Kaymakamın evine ve kışlaya Alay Komutanlığına telefon ederek askerî birliklerin yardımını ister." Gönderilen yardım, durumun, gerçekten kavranmış olduğunu gösterir. Şöyle devam eder: "Bu haber üzerine, sabahın erken saatinde, her günkü gibi eğitim çalışmalarına hazırlanmakta olan birliğin subaylarından Asteğmen Kubilay'a görev verilir. Kubilay, henüz birkaç gün önce askere alınmış olan takım düzenindeki birliğiyle hemen yola çıkar. Kendisinde silâh, erlerinde mermi yoktur. Asteğmen Kubilay'ın takımı her sabah talime çıkar gibi çıkmıştır kışlasından." Gerçekten tuhaf bir durum. "Kubilay olay yerine çabuk yetişmek için kışla arkasındaki yamaçlardan, kestirme yollardan hızla geçer ve meydana yakın sokaklardan birinde askerlerini durdurur ve süngü taktırır. Sonra yalnız kendisi ilerler ve onlardan uzaklaşır, meydana girer. Bu sırada onun ne düşündüğü, hangi duyguların içinde bulunduğu ve silahlı yobazların karşısına niçin tek başına çıktığı elbette bilinmez. Aceleci olduğu biliniyor ama, gerçekten açıklanması

pek zor bu davranışının arkasında neler yattığı bilinmiyor."

Fakat mutlak bir açıklama gerektiriyor. Bu gerekten, zamanın Hükümet Organı Hakimiyet-i Milliye Gazetesi kurtulamıyor. 29 Aralık 1930 tarihli sayısında başyazısını bu konuya ayırıyor. Şöyle başlıyor: "Menemen Vakası hakkında ilk alınan haberler o kadar vuzuhlu değildi. Şimdi bu korkunç sahnenin iç yüzü anlaşılmıştır. Derviş Mehmet meczup ve esrarkeş değil, Çerkez Ethem'in kanlı çetelerinden biri idi. Onunla memleketten kaçmış, fakat yüz ellilik listede olmadığı için tekrar içeri girmiştir." Kubilay'ın ölümünden sonra geçen birkaç gün içinde Derviş Mehmet'in deli olmadığına karar veriliyor. Almanya'da Reich'ı yakanın deli olmayıp, Komünist Partisi üyesi olduğunun kanıtlanmaya çalışıldığı hatırlanıyor. Kemalist rejim, Menemen Olayı'nı tam değerlendirmek istiyor. Derviş Mehmet'in Çerkez Ethem'in adamı olduğu hemen keşfediliyor.

Peki neden silahsız bir asteğmen görevlendiriliyor? Hakimiyet-i Milliye cevap veriyor: "Çete kanlı kararını vermiş olduğundan ve kalabalık, Mehdi ve çetesine hüsnü kabul gösterdiğinden Jandarma Kumandanı Hükümet Konağına geçmiş ve telefonla Alay Kumandanlığına haber vermiştir. Kasabanın az olan jandarması hapishaneyi muhafaza etmekte idi. Eğer bu kuvvet alınırsa hapishaneye hücum edilerek hapisleri kaçırmak tehlikesi vardı." Şimdi çok iyi anlaşılıyor. Menemen'deki bir alay asker, ancak Menemen hapishanesini korumaya yetiyor. Eğer buradan asker ve silâh alınacak olursa, hapishanenin savunması tehlikeye giriyor. Bu yüzden asteğmen Kubilay, silâh ve mermi verilmeden ve bir takım askerle Çerkez Ethem kuvvetlerinden arta kalan Derviş Mehmet'in Menemen halkı ile takviyeli kalabalığının üstüne gönderiliyor.

Kubilay'ın nasıl öldürüldüğü konusunda görgü tanığına dayanan bilgi yok. Bu yüzden kafasının kesilip kesilmediğini bilmek zor. Bilinen öldüğüdür. Ölümünden sonra, Alay Komutanı'nın hapishanenin güvenliğini tehlikeye atarak bir makinalı tüfek birliğini harekete geçirdiğidir. "Ve makinalı tüfek işler. Derviş Mehmet, Sütçü Mehmet, Şamdan Mehmet bir anda delik deşik yerlere serilir. Alnından yaralanan Emrullah oğlu Mehmet ile iki Hasan ara sokaklara kaçarlarsa da sonradan yakalanırlar."[6] Böyle yazıyor. Kemalist Tarih, olayın kahramanlarının "Dört Mehmet ile iki Hasan" olduğunu kaydediyor. Daha sonra halktan kimseler de ve çok sayıda asılıyor.

Ayağa kalkanların idam sehpasında sallanan ayakları görmeleri için. Düzenin oturması için. Düzenin yerleşmesi için, önce Kubilay, sonra dört Mehmet ile iki Hasan ve halktan bir bölük insan öldüler. Asıldılar. Makyavelli'nin bir bilim haline getirdiği politika bunu gerektirdi.

Kimine ölüm, kimine lütuf getirdi. Kubilay'a ölüm getirdi. Ahmet Hamdi Başar'a, o zamanki adıyla Limancı Ahmet Hamdi'ye lütuf getirdi. Ancak bir süre için. Fakat böyle oluyor. Makyavelli'nin bir bilim haline getirdiği burjuva politikasından lütuflar kısa süreli oluyor. Yaz yağmuru gibi. Tezler'in ikinci kitabında okunacak. 1945 yıllarında da genç Amerikan diplomatı George Kennan'ın başına da benzeri geldi. Moskova Büyükelçiliği'nde maslahatgüzar ve aynı zamanda hasta olduğu bir zamanda, biraz da can sıkıntısıyla olsa gerek, Washington'dan gelen bir soruya çok uzun bir cevap yazdı. Bu telgraf Amerika Birleşik Devletleri tarihine "*Long Cable*", Uzun Telgraf olarak girdi. Sovyetler Birliği ile Stalin'in prestijlerinin çok yüksek olduğu bir zamanda Kennan bugün en adisinden soğuk savaş kitabında bulunabilecek türden bir çözümleme yaptı. Ve böylece Amerika Birleşik Devletleri'nin tarihine soğuk savaşı başlatan diplomat olarak girdi.

Yıllar sonra kendi yazdıklarına sevimsiz ve anlamsız bir vaaz olarak bakabildi. Fakat telgraf gelince "işte", dendi. Kennan, Moskova'daki görevinden Washington'da pek önemli işlerin başına getirildi. Kennan, Limancı Ahmet Hamdi'ye göre daha "oturmuş" bir kişiliğe sahip olduğu için, mutlak daha "oturmuş" bir toplumun aydın teknokratı olduğu için, sonuna kadar resmî itibarını korudu. Büyükelçi oldu. Limancı Ahmet Hamdi ise bir yaz yağmuru kadar sevindi.

Bu ibret verici levhayı, Limancı Ahmet Hamdi'nin yazdığı sayfalardan okumak gerek. Ahmet Hamdi, Cumhuriyet döneminin en özgün düşüncelerini ileri sürebilmiş, kafasına ve kalemine güvenen, aklına uygun düşmeyeni kolaylıkla reddedebilen pek az aydın teknokratından birisi. Hiç kuşku yok, burjuva. Hiç kuşku yok, kendi inancına göre, demokrat. Bir yerde şunları yazıyor: "1930 senesi, inkılâbın yedi yılını geçirdikten sonra vardığı bir ikinci merhaledir."[7] O günleri yaşayanlar arasında, Serbest Fırka'nın damgasını vurduğu 1930 yılını, en iyi bir biçimde Ahmet Hamdi niteliyor.

Tabii bunda, Serbest Fırka'nın gördüğü ilgi üzerine rejiminden endişe duymaya başlayan Mustafa Kemal'in tren içinde üç aylık bir geziye çıkmasının ve yanına aldığı danışmanlar kuruluna Ahmet Hamdi'yi de katmasının rolü büyük.[8] Ahmet Hamdi, bu üç aylık gezi ve tartışma sırasında yöneticilerin yakasına yapışan korkuyu, somut bir biçimde ve çok yakından, görüyor.

"Serbest Fırka'nın henüz yaşadığı günlerdi. Bir tesadüf beni Dolmabahçe Sarayı'nda iki Şefle baş başa bulunduruyor." Üç aylık gezinin yazılı belge bırakan tek ortağı Ahmet Hamdi böyle başlıyor: "İki Şef", tabii, Ebedi Şef Mustafa Kemal ile Milli Şef İsmet İnönü oluyor. Burada, başka şekilde anlaşılma-

ması için, bu açıklık getiriliyor. "İki Şefe bu vaziyeti anlattım; ve hükümetin İstanbul Liman İnhisar Şirketini yapayalnız ve sermayesiz bırakmak, onu kuvvetlendirmemek suretiyle hata işlediğini açıkça söyledim. Her iki Şefi memnun eden bu açık ifadelerim, kendilerinin emirleri ile Liman inhisarından başka mevzulara da intikal etti, İstanbul'da amelenin ve esnafın niçin Serbest Fırka'ya mütemayil oldukları sualine cevap vermeğe memur edildim." Serbest Fırka Başkanı, liman inhisarlarına hücum edince, Atatürk ve İnönü, İstanbul Liman İnhisar Şirketi Müdürü Limancı Ahmet Hamdi'den bilgi almak istiyorlar. Ancak asıl dertleri Serbest Fırka olduğu İçin, Ahmet Hamdi'yi bu konuda da düşüncelerini söylemeye "memur" ediyorlar.

Düşünceyi söylemeye "memur" edilmek. Bu, bir düzen çeşidi. Ahmet Hamdi, memur edildiği konularda düşüncelerini söylüyor. Şöyle: "Halk Fırkası'nın büyük şehirlerde ve hele İstanbul'da başına, inkılâpçılar ve idealcilerden ziyade, istismarcılar ve menfaatçılar geçiyor. Bunlar halkı ve ameleyi fırkadan soğutuyorlar; ve kendi çıkarlarından başka bir şey düşünmüyorlar. Bu fikrimi Şeflerin müsaadesi ile açıkça ortaya attım. Evet, halk ve amele, Halk Fırkası'ndan memnun değildir. Onların Serbest Fırka'ya akış sebebini politikacıların cahil halkı ve ameleyi iğfal etmelerinde değil, Halk Fırkası'nın politikasında aramalıdır."

Buraya kadar yazılanların bir özeti gerekli. Serbest Fırka, çok büyük bir ilgi görüyor. Mustafa Kemal ve arkadaşları, kısa bir süre sonra ortaya çıkacak ve bir altın fırsat olarak değerlendirilecek Kubilay Olayı'na rağmen, köylüden pek endişeli görünmüyor. Fakat amele ve esnaf, yönetici kadroların korku kaynağı oluyor, Ahmet Hamdi'nin söylediklerinden işçi ve esnafın şikayetlerinin kökten değil, Halk Fırkası yöneticilerinin izlediği politikadan doğduğu anlaşılıyor. Ahmet Hamdi, rejimin başka bir politika ile amele ve esnafı, fakat özellikle ve önemle ameleyi kazanabileceği umudunu veriyor.

Bundan sonrasını Ahmet Hamdi Başar'dan okumak yararlı olacak. Şöyle: "Bu mes'ut mülakattan sonra aradan iki ay geçmişti. Bir gün İstanbul Valisi beni bularak o akşam Ankara'ya gitmemi ve Atatürk'ün, o zamanki tabirle Gazi Paşa'nın yapacağı büyük yurt seyahatinde kendilerine, müşavir sıfatı ile, refakat etmenin emrolunduğunu bildirdi. Emir üzerine bittabi derhal hareket ettim ve bir gün sonra da hususi bir trenle Kayseri-Sivas istikametinde Atatürk'ün başlayan büyük yurt seyahatine katılmiş bulundum."[9] Ahmet Hamdi seyahate katılıyor ama, on beş yıl sonra yazdığı kitabında kendisiyle buruk bir biçimde alay etmekten de geri kalmıyor: "Meğer ben bir yaz günü öğleden sonra Dolmabahçe Sarayı'nda Atatürk ve İnönü ile buluşarak, söylememi emrettikleri mevzular hakkında açıkça fikirlerimi kendilerine arzettikten sonra devrin en büyük, en zeki, en kabiliyetli adamlarından biri olmuşum da farkında değilmişim". Bundan sonra da devam ediyor: "Sonra beni seven dostlarım, anlatıyor: O gece ve müteakip geceler sofrada hep benden bahsedilmiş. Benim kadar zeki, anlayışlı ve muktedir bir adam bulunamayacağından, tam aranan adam olduğumdan, filân bahsolunmuş; bu kadar büyük kaliteli birisinin niye şimdiye kadar meydana çıkmadığı yollu teessüfler bile izhar edilmiş." Limancı Ahmet Hamdi, on beş yıl sonra Amerika'nın genç diplomat George Kennan'ı keşfetmesi gibi, fakat Türkiye'de keşfediliyor.

Bu keşfin derinliklerinde nelerin yattığının araştırılması zorunlu oluyor. Ahmet Hamdi, geziye katılmadan önce, bir işi için Ankara'ya geliyor. Ulus'taki Belvü Palas'a iniyor. Belvü Palas'a Başvekil İsmet Paşa geliyor. Otomobili ile Limancı Ahmet Hamdi'yi alıyor. At yarışlarına götürüyor. Bir ara hava soğuyor, İsmet Paşa pardesüsünü Ahmet Hamdi'ye veriyor. Ahmet Hamdi, soğuktan da korunuyor.

Şunları yazıyor; "İsmet Paşa ile o gün yarış sahasında ayakta dolaşırken görüşmelerimizde, "Serbest Fırka'ya karşı inkılâpçı ve devletçi vasfı haiz olan Halk Fırkası'na bağlı olduğumu, onun vereceği vazifeleri yapacağımı, Fırkada açıkça fikirlerimi ortaya koyarak, onların münakaşa edilmesini isteyerek faydalı olmağa çalışacağımı söyledim. Konuşmalar hep bu mevzular üzerinde oluyordu." Bu mevzular ise şu noktada toplanıyordu: "İsmet Paşa, Serbest Fırka'ya her yerde amelenin taraftar olmasına dikkat etmiş ve İstanbul'da Dolmabahçe Sarayı'nda amele meselesini de konuşmuş bulunduğumu hatırlamış olacak ki, ameleyi yeni intihapta kazanamamaktan korktuğunu söyledi. Ben ise, amelenin üzerindeki tazyikler kaldırılır ve ona devletin ve Fırka'nın şefkat kucağı açılırsa, intihapta ameleyi kazanabileceğimizi iddia ediyordum. İsmet Paşa, 'Bak Şükrü Bey, Hamdi Bey ameleyi kazanabiliriz diyor, sen ne dersin' diye sordu. Bu vadide konuşmalarla ve o günkü mülakatımız bitiyor; avdette aynı şekilde otomobille şehre dönüyoruz. Meclis kapısında İsmet Paşa'dan ayrılırken alnımızdan öpülüyoruz. Takdir ve teveccühten memnun ve mağrur, otelimize geliyoruz." Egemen sınıfların çok sıkışık olduğu bir zamanda "ameleyi kazanabiliriz" demenin karşılığı alından öpülmek oluyor. Bir de Cumhurbaşkanı ile üç aylık bir tren gezisi.

Bu gezi üzerinde durulacak. Şimdi Ahmet Hamdi üzerinde durmanın sırası. Heyecanlı bir adam olduğu anlaşılıyor. Osmanlı'nın son zamanında, Birinci Savaş sonrasının mütareke günlerinde boş durmadığı anlaşılıyor. Ahali İktisat Fırkası'nı kuruyor. Olmuyor. M.M. kısaltmasıyla bilinen Müdafa-i

Milliye cemiyetinde yöneticilik yapıyor. Anadolu'da savaşanlara silah ve insan kaçırıyor. Böyle bir kimse boş durur mu? Görüşlerini Gazi'ye anlatıyor. Gazi, rapor olarak yazıp getirmesini istiyor. Sonra rapor gelince üzerinde durmuyor. Ahmet Hamdi boş durmuyor, meşhur "İktisadi Devletçilik" kitabını yazıyor. Takdim ediyor.

Takdim için Yalova'ya gidiyor. Şöyle yazıyor; "Yalova'da bir gece kaldım ve yüksek bir nezaket eseri neticesi alarak o gece, Gazi Hazretleri beni sofralarına davet buyurdular. Fakat ne seyahatten ve rapordan, ne de kitabımdan bahsedilmeyerek sadece mutat sofra musahabeleri ve eğlenceleri yapıldı. Emirleri üzerine ben de diğer sofrada bulunanlar gibi zeybek talimleri yaptım."[10] İşte bu kadar: 1930 yazının büyük keşfi Ahmet Hamdi, aradan çok kısa bir zaman geçtikten sonra ve son defa Cumhurbaşkanı'nın sofrasına çağrılıyor, yemek yiyor. Karşılığında bir zeybek oynuyor ve gidiyor. Fakat gitmiyor. Bu, Ahmet Hamdi, bir tuhaf aydın. Ancak "aydın", ister sağda isterse solda veya ortada olsun, daima tuhaf insan değil mi?

Ahmet Hamdi, Gazi ile geziden otuz yıl sonra yazdığı bir başka kitabında şunları söylüyor: "Gazi seyahatte beni yanından ayırmıyor; koruyor, fikirlerime son derece kıymet veriyor ve beni adeta çocuğu gibi seviyor. Kıskananlar, bana hayranlık besleyenler, gözüme girmek için çalışanlar, ayağıma çelme takmak için uğraşanlar hep etrafımda... Zavallı safdil!... Üç ay seyahat sonunda bir günde yıldızı parlayan, nereye konacağı bilinmeyen adam ikbali sönmüş, kötü kişi olmuş, işinin başına dönmüştür. Şimdi bütün bu hadiseleri düşündükçe aptallığımın hudutsuz olduğunu, hiçbir mazeret kabul etmiyecek derecede hatalı ve haksız bulunduğumu tamamiyle anlıyorum."[11] *27* Mayıs'tan hemen önce yazdığı kitabında kendi kendisini suçluyor.

Şunlardan dolayısıyla: "Garp, fazla beslenmeden mütevellit bir hastalık içindedir. Bizim hastalığımız ise gıdasızlıktan doğmuştur. Onların tedavi için tatbik ettikleri tedbir, bizi öldürebilir. Bu fikrin neticesi şu oluyor: Bizim sıkıntılarımız ve ıztırabımız tamamen kendimize mahsus sebeplere bağlıdır ve bunların bilhassa, dünyanın iktisadi buhran içinde olduğu bir devrede önlenmesi çok daha kolaydır." Hakkını vermek gerekli. Ahmet Hamdi Başar'ın bu görüşleri son derece özgün. Bugün meslekten birçok iktisatçının hâlâ anlamadığı bir olguyu, kısaca, yazıyor. 1930 yılında Batı'daki bunalım ile Türkiye'nin sorunlarının aynı kaynaktan doğmadığını belirtiyor.

Birbirinin tersi olduğunu söylüyor. Ekliyor: Batı'nın bunalım içinde olduğu bir zamanda Türkiye'nin sorunlarını çözmek daha kolaydır.

Bunların özgün, daha önceki kullanışla orijinal görüşler olduğu kabul edilmeli. Ahmet Hamdi de biliyor ve meslekten iktisatçılara son otuz yılda musallat olan yazdıklarının her satırından keramet damladığına inanıp önsözde sadece "kalan hatalar benimdir" diyerek son derece mütevazi görünme hastalığını, daha doğru deyişle iki yüzlülüğü, itibara değer bulmuyor. "Teklifler yapıyorum, raporlar hazırlıyordum. İddialarım orijinal: Meselâ buğday fiyatlarını korumak, yani anormal bir düşüş gösteren bu fiyatları tutarak yükseltmek, vergi reformu yapmak; iktisadi devletçiliği, an'ane ve usulleriyle tesis etmek."[12] Bunlar, bundan önceki bölümde görüldü, özellikle buğdayın ve genel olarak tarımın desteklenmesi, bir devletçilik uygulanmasının başlaması, Serbest Fırka Olayı ve Gazi'nin üç aylık gezisi sırasında ortaya çıktı. Ahmet Hamdi'nin istediği ölçüde yapılmamış olabilir. Ancak istediği yönde yapıldı.

Bütün bunların sonunda şu oldu: "Ah, zavallı hayalperest! Bu adı bana 30 Ağustos 1934 gecesi sabaha karşı Dolmabahçe Sarayı'nda, Fatin Rüştü Zorlu'nun düğününde herkesin içinde Atatürk taktı. Tevfik Rüştü Aras'ın kızı ile evlenen şimdiki Hariciye Vekili, o zaman ikbale namzet henüz küçük bir hariciye memuru idi. Tarih, akrabaları arasında İttihatçı Nazım, Adnan Menderes gibi asılmış politikacılar bulunan Atatürk'ün Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'a, Dolmabahçe Sarayı'nda damat olan Fatin Rüştü Zorlu için de idam yazdı." Aynı düğünde Ahmet Hamdi, en azından Mustafa Kemal'in alaylarına muhatap oldu ve karısını da alıp derhal düğünü terketti. Tren hareket ediyor. Gazi, gezisine başlıyor. Danışmanlarıyla Ahmet Hamdi yazıyor: Kısacası şikayetlerin köyden ve şehirden bir arada toplanarak Türkiye'nin sekiz senelik sükunet havasında fırtınalar yaratması için Serbest Fırka'nın doğması kâfi gelmişti. İşte Atatürk fırkayı feshettikten sonra şikâyetleri en mütehassıs "bir heyetle yerlerinde tetkik etmek ve yapılması lazım gelen işleri tesbit eylemek üzere seyahate çıkmış bulunuyordu." Bu seyahat boyunca Mustafa Kemal sürekli soru soruyor. Soruların bir bölümü vakit geçirmek için, örnek olsun, sıfırı soruyor. Danışmanlar sıfırın ne olduğunu anlatıyorlar. Cumhurbaşkanı beğenmiyor. Danışmanlar arasında bulunan eğitim uzmanı Hasan Ali Yücel çok sıkışıyor. Hem eğitimci ve hem de Cumhurbaşkanına sıfırı anlatamıyor. En sonunda kendisinin sıfır olduğunu söylüyor. On sayısını alıyor. "Siz direksiniz" diyor. On sayısındaki biri böyle anlatıyor. "Ben de arkanızdaki hiçim" diyor. Sıfır da böyle çiziliyor. Hasan Ali Yücel, daha sonraki yıllarda Milli Eğitim Bakanı oluyor.

Ancak Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk'ün tüm soruları bu türden değil. En çok ve en büyük ciddiyetle sorduğu soru şu: "Serbest Fırka'yı feshetmekle iyi mi ettik?" Bu soruyu çok soruyor. Ahmet Hamdi kendisine sorulunca cevap veriyor: "Serbest Fırka'-

nın programı bundan bir asır evvelki hayata aittir; o kadar geridir. Halbuki Halk Fırkası inkılâpçı vasfını taşır. Böyle bir fırkanın karşısında ancak daha inkılâpçı fırka çıkabilir. Bizim yapığımız da beğenmiyerek daha ileri inkılâp istiyen bir fırka! Bu itibarla ben de Serbest Fırka'nın kaldırılması ile iyi bir iş yapıldığına kaniim."[13] "Bizden daha ileri, daha inkılâpçı fırka... Tabir Atatürk'ün hoşuna gitti; seyahat esnasında bir iki yerde bunu tekrarladı."

Rejim sallanıyor. En azından başında duranlar böyle bir tehlike seziyorlar. Rejimi oturtmak gerekiyor. Düzeni oturtmak için ileri adım atmak gerekiyor. Başka bir parti ile mi? Buna cesaret ve cüret yok. İki parti henüz kontrol edilemiyor. Elde Halk Fırkası var. Düzenin oturması için Halk Fırkası'nın ileri adım atması ve inkılâpçı olması gerekiyor. Bu yüzden, daha önceki bölümde yazıldığı gibi, Serbest Fırka'nın iki numaralı adamı ve ideologu Ağaoğlu Ahmet, büyük bir şaşkınlıkla "Halk Fırkası o ana kadar liberalin liberali iken birdenbire Devletçisi oldu" diyor. Şaşırıyor, fakat anlayamıyor. İsmet Paşa devletçiliği bir müdafaa, bir savunma yöntemi olarak niteliyor. Daha önceki bölümde de yazıldığı gibi her savunma, doğası gereği, bir hücumu içeriyor.

Gazi'nin gezisi tamamlandıktan kısa bir süre sonra, 1931 yılı Mayıs ayında Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Kongresi toplanıyor. Kongre partinin ilkelerini tamamlıyor. Okların sayısı altıya çıkıyor. Cumhuriyet Halk Fırkası, oklarının sayısını altıya çıkarırken Kongre'de hiç tartışma olmuyor. Hiç tartışma olmadan Fırka, inkılâpçılık ve devletçilik oklarını da kazanıyor. Bu konuda şunları aktarmak gerekiyor: "Bu ilkelerden sadece ikisi, ilk defa fırka nizamnamesinde yer almaktadır; İnkılâpçılık ve devletçilik. Özellikle inkılâpçılığın yazılış şekli ilginçtir. Bu ilkede yeni inkılâplardan söz edilmemekte, şimdiye kadar yapılanların korunması yer almaktadır, ilkenin bu şekilde yazılmasında C. Serbest Fırka deneyi sırasında inkılâplara karşı güçlü bir muhalefet belirmesinin etkisi çok yüksek olmakla beraber, inkılâpçılığının bir statüko koruyıculuğuna dönüşmesi açıktır. Devletçiliğin formülasyonu ise daha sonraki dönemlerde 'özel kesimin yapamadığını devlet yapar, şeklinde ifadesini bulan yeniden yorumlama çabalarından oldukça daha geniştir. Sadece birinci maddede yer alan ifadeye bakarak bu yorumda çok ileriye gitmemek gerekir."[14] Kemalizmin devrimcilik ve devletçilik ilkeleri, biraz daha açıklık kazanıyor.

Gazi'nin gezisi önemli oluyor. *Ayın Tarihi*, şöyle kaydediyor: "Gazi Hazretleri 18 Teşrinisani salı günü akşamı saat yirmi birde hususi trenle Ankara'dan Kayseri'ye hareket etti."[15] Bu önemli gezi, bir başka önemli olaydan bir gün sonra başlıyor. 17 Teşrinisani, bugünkü dille Kasım, 1930 tarihinde Serbest Fırka Başkanı Fethi, İçişleri Bakanlığı'na bir dilekçe veriyor. Bu tarihi dilekçede şunlar yazılıyor: "Büyük Gazimiz Mustafa Kemal Hazretlerinin teşvik ve tasvibi ile Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı tesis etmiştim. Kanaatimce bu teşvik ve tasvip tabiatiyle fırkanın Gazi Hazretlerine karşı siyasi mücadeleye girmesi ihtimalini bertaraf ediyordu. Esasen bu kanaat haricinde siyasi bir teşekküle vücut vermek mesuliyetini hatırıma getirmemiştim. Halbuki tahakkuk eden şekle göre fırkamız atiyen Gazi Hazretleriyle siyasi sahnede karşı karşıya vaziyette kalabileceği anlaşılmıştır. Bu vaziyette kalacak siyasi bir teşekkülün mevcudiyetini fırka müesisi sıfatıyle muhafaza ve idameyi muhal bulmuyorum. Bu suretle Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın feshine karar verdim, Bu kararın teşkilâtımıza tebliğini rica ederken bana itimat eden ve benimle teşriki mesai eden cumhuriyetçi arkadaşlarıma derin minnettarlığımı arzederim, efendim." Osmanlı'nın son İçişleri Bakanlarından ve Sofya'da Mustafa Kemal'in âmiri Fethi, partisini feshettiğinin örgütüne duyurulmasını İçişleri Bakanlığı'ndan rica ediyor.

Mustafa Kemal, en yakın arkadaşını başkan, kız kardeşini kurucu üye yaparak Serbest Fırka girişimini ciddiye aldığını göstermek istiyor. Bunda da önemli ölçüde başarılı olduğu anlaşılıyor. Bir örnek Samsun'da ortaya çıkıyor: "Gazi, kendi öz hemşiresini ve en yakın arkadaşları Nuri ve Tahsin beyleri ve diğer arkadaşlarını bu fırkaya vermiş. Bu vaziyeti kendi gözü ile gören ve Yalova'dan ayrılan Vali Kâzım Paşa ise, esas maksadı tamamen kavradığına inandığı için, Samsun'da Serbest Fırka işine tam bir serbesti vermiş. Nasıl Gazi hemşiresini öteki fırkaya verdiyse, Kâzım Paşa da kızını Serbest Fırka'ya yazdırtmış. Neticede intihap, serbest olarak cereyan ettiği için Halk Fırkası tam bir mağlubiyete uğramış!"[16] Samsun'da Belediye Başkanlığı seçimlerini Serbest Fırka adayı kazanmış.

Gazi'nin gezisi Samsun'a kadar uzuyor. Aslında Cumhurbaşkanı gezi programına sadece Serbest Fırka'nın başarılı olduğu büyük yerleşme merkezlerini alıyor. Diğer yerler, bu merkezlere gidebilmek için geçilmesi zorunlu uğrak yerler oluyor. Zamanın *Ayın Tarihi*, Mustafa Kemal'in Samsun'a gidişini çok kısa anlatıyor. Şöyle anlatıyor: "Reisicumhur Hz. 23/11/1930 saat 21 de Samsun'a teşrif etmişler, istasyonda halkın coşkun alkışları ve 'Yaşa!' avazeleriyle karşılanmışlardır. Samsun sokakları genç ihtiyar, kadın erkek binlerce halk ile hıncahınç dolu idi. Gazi Hazretleri Cumhuriyet Halk Fırkası binası olan kendi evlerine inmişler, akşam yemeğini burada yemişler. İkametgahlarının önündeki sokakları dolduran halkın hararetli tezahüratı karşısında balkona çıkmışlar ve hararetle alkışlanmışlardır." Hepsi bu kadar.

Ancak Gazi'nin gezisinde olan Ahmet Hamdi Başar, hepsinin bu kadar olmadığını yazıyor. Ziyafet

masası kuruluyor. Belediye Başkanı aratılıyor. Sonra Belediye Başkanına içki ikram ediliyor. Daha önce yemek yemiş olduğu için içki içmiyor. Mustafa Kemal, nedenini soruyor. Kendisinin ziyafete çağrılmadığı cevabını alıyor. Mustafa Kemal Serbest Fırka feshedildiği için başkanın istifa etmesi gerektiğini söylüyor. Başkandan istifayı düşünmediği cevabını alıyor. Bir süre sonra Samsun'un Serbest Fırka adayı seçilmiş belediye başkanı izin isteyip gidiyor.

"Sonra Gazi'nin sesi gürledi" diye yazıyor, Ahmet Hamdi Başar. Mustafa Kemal gürlüyor: "Vali Paşa hazretleri. Belediye Reisi diye seçtiğiniz adamın yaptıklarını gördünüz mü? Her şeyden evvel terbiyesiz. Şehirlerine misafir geliyoruz; soframıza yemek yiyerek geliyor. İçki ikram ediyoruz, içmiyor; sonra da bir Reisicumhur sofrasında biz kalkmadan sofradan kalkıp defolup gidiyor. Reisinizin hareketlerini beğendiniz mi?"[17] Bundan sonrasını *Ayın Tarihi* veya Kemalist Histografi yazmasa da yazan oluyor ve şu şekilde kayıtlara geçiyor; "Kâzım Paşa'nın haşlanması ve bahsin devamı sabaha kadar sürdü, iki gün sonra, Dahiliye Vekâleti namına seyahate iştirak eden, Mülkiye Müfettişi Necati Bey bazı sebeplerle valiye işleri el çektiriyor. Bittabi Belediye intihabının da feshi ve yenilenmesi de kararlaşmış bulunuyor." İşler tersine dönünce ve düzenin oturması gündeme gelince Serbest Fırka'ya müsahama ve cüret karşılığını görüyor.

Gazi'nin gezisi, *Ayın Tarihi*'ndeki kayıtlara göre, "Gazi Hazretleri 18 Teşrinisani salı günü akşam saat yirmi birde hususi trenle Ankara'dan Kayseri'ye hareket etti" cümlesi ile başlıyor: Ancak *Ayın Tarihi*, böylesine duygusuz ve coşkudan yoksun cümlelerle yetinmiyor. Ankara'dan ayrılış şöyle anlatıyor: "Ankara'nın büyükleri ve aziz halkı Reisicumhur Hazretlerini "Allah selâmet versin", "güle güle gidiniz!" sesleri arasında çok samimi bir tarzda teşyi ettiler. Trenin hareketine bir çeyrek kala istasyona gelen Gazi Hazretleri kendilerini teşyie gelenlerin birer birer ellerini sıktı."

Anlatma devam ediyor: "Merasim yapılmaması mukarrer bulunduğu halde Gazi'yi teşyie gelen halk binlerce vardı." *Ayın Tarihi*, bir tarih kaynağı olarak, önemli gördüğü bütün ayrıntıları kaydetti. "Gazi tren kalkarken pencereden eli ile kalabalığı selamladı ve tren kalabalıkların önünden geçinceye kadar teşyicilere müteaddit defalar 'Allahaısmarladık!' dedi."[18] Ve Gazi'nin gezisi, ilk durağı olan Kayseri'ye vardı. "Emir ve arzularına binaen istikbal merasimi yapılmamakla beraber Kayseri istasyonunda Büyük Reislerini görmek için toplanan kalabalık bir halk tarafından hararetle alkışlanmış ve selamlanmışlardır."

Cumhurbaşkanı, Menemen Olayı'nın sıcağında, 29 Aralık 1930 tarihinde Trabzon'a varıyor. Cumhuriyet Halk Fırkası için "bidayetten beri beraber çalıştık, nihayete kadar hep beraber çalışacağız" diyor. Sonra Halk Fırkası mensuplarına hitap ediyor. Bu hitap anlamlı bir konuşma oluyor: "Karşımızda bir çok firkalar varmış gibi her gün daha fazla bir faaliyetle çalışmak, fikirlerimizi halk kütlelerinin içine yaymak ve köylere kadar götürmek mecburiyetindeyiz. Her an tarihe karşı, cihana karşı hareketimizin hesabını verebilecek bir vaziyette bulunmak lazımdır. Tasavvur ve faaliyetlerimizde bu kadar hassas ve müteyakkız bulunmak suretiyle muhalifsiz bir fırkanın mahzurlarını bertaraf etmiş oluruz." 1930 yılı sonunda Mustafa Kemal, fikirlerini "köylere kadar götürmek" ihtiyacını duyuyor.

Bu nokta üzerinde durmak gerekiyor. İlerde durulacak. Şimdi, geçerken, Türkiye'den çok uzakta yaşayan iki araştırmacının başka bir konuda yaptıkları bir araştırmadaki gözlemlerini aktarmak yeterli olacak. Türkiye'ye ve Türkiye'nin 1930 yıllarına çok uzaktan bakan iki araştırıcı, devletçilikle birlikte ortaya çıkan bir başka olguya dikkati çekiyorlar. Şöyle: "Devlet çoğunluğun yararı adına ekonomik hayata karışmaya başlayınca, çoğunluğu meydana getiren köylü kitlesinin önemi, fikir ve siyaset alanında da yeniden ön plana geçmiştir. Mustafa Kemal'in savaş yıllarında ortaya attığı, "memleketin hakiki sahip ve efendisi köylüdür" fikri, Cumhuriyet Halk Partisi'nin yayın organlarında, idarecilerin söylevlerinde ve aydınların yazılarında yeniden sık sık görünmeye başlamıştır. Aralarında ciddi fikir ayrılıkları bulunan fikir ve siyaset adamları bile Türk köyü sefaletten ve Türk köylüsü bilgisizlikten kurtulmadıkça devrimin başarı kazanamayacağı yolunda görüş birliği içinde idiler. Köye koşmak, Türk köyünü kurtarmak ideali aydınlar arasında hızla yayılmaya başlamıştır. Nasıl ve ne yolla olacağı pek bilinmemekle beraber, köye koşmak fikri, halkçılığın adeta temeli olmaya başlar."[19] Uzun yıllardan beri Amerika Birleşik Devletleri'nde yerleşmiş Dr. Başgöz ile müteveffa Profesör Wilson, yararlı bir saptama yapıyorlar.

Bu kadar. Ancak 1930 yıllarında Kemalist rejimin köycülüğü yeniden keşfetmesinin nedenleri konusunda çok yüzeyde kalıyorlar. Derine bakamıyorlar. Köycülüğün yeniden keşfi, basit bir büyük sayılar ilkesinden ileri gelmiyor. Devlet, ekonomik ve toplumsal yaşama müdahale etmeye karar verince, köycülük, çok sayıda yurttaş köylerde barındığı için akla gelmiyor. Böyle düşünmek ve böyle yazmak, son derece sığ bir bakış açısını içeriyor.

Burada, bir tezi daha açık olarak formüle etmenin zamanı ve yeri gelmiş oluyor. Burjuva iktidarı, kütlesel tabanını köyde ve köylülükte buluyor. Burjuvazi, iktidarını tehlike karşısında görünce, daha çok "köycü" ve "köylü" oluyor. 1930 yıllarının başındaki durum, bu. Bugün de durum, bu. 1977 Haziran

seçiminden sonra kentlerin partisi olarak hükümeti elde eden Cumhuriyet Halk Partisi, 1979 Ekim seçimlerine girerken tam bir köylü partisi olmaya çalışıyor. "Kültürlü" Başbakan, etiketini en haksız ve yakışıksız olarak elde etmiş olan CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit de, Adnan Menderes de dahil Cumhuriyet döneminin en "köylü" başkanı kimliğine bürünüyor. Çünkü burjuvazi, bugün, iktidarını, bir yandan çözemediği ve diğer yandan da örgütlü olmadığı için fazla etkin olamayan fakat son derece yaygın solculuk karşısında tehlikede görüyor.

1930'lu yıllarda halkçılık ön plana çıkıyor. Köycülük olarak görünüyor. Bu da Kemalist iktidarın kendisini tehlikede gördüğünü göstermeye yetiyor. Çünkü halkçılık, ya da daha yaygın adıyla popülizm, birbirine zıt iki akımın bir yerde karşılaştığının işareti oluyor. Popülizm, her yerde, güçlü burjuva ideolojisi ile belli bir süre için yenik düşmeye mahkûm gene işçi sınıfı ideolojisinin çalışmasından doğuyor. Popülizm, çok büyük oranda yanlış ile çok küçük oranda doğrunun kimyasal bileşimini veriyor. Bu yüzden yüzde yüz yanlıştan daha zararlı oluyor. 1930 yıllarında resmi politikada halkçılık, ya da daha yaygın adıyla popülizm, oluyor.

Bir rastlantı değil. İşte tam bu dönemde Yaban'ın yayınlanması da rastlantı değil, Yaban'ın yazarının, daha Kurtuluş Savaşı döneminde İstanbul'da gazetecilik yapanlar arasında Mustafa Kemal'in en yakınlarından birisinin olması da rastlantı olarak görünmüyor. Dahası var. Yaban'ın yazarının, 1930 yıllarında düzenin oturmasının ideolojisini üstlenen Kadro Dergisi'nin sahibi Yakup Kadri Karaosmanoğlu olması da, artık bir rastlantı olmaktan çıkıyor.

Tarih, bütün bilimlerin anasıdır. Toplumun gelişme yasalarını inceleyen ilk bilim olarak doğduğu için. Tarih çok aydınlatıcıdır. Yaban'ın, Cumhuriyet döneminin belki de en etkin romanının, bu tarihlerde yazılmasının nedenini ancak tarih açıklıyor. Ve Kadro Dergisi'nin 1933 yılı Nisan sayısında, Türkiye Komünist Partisi Genel Sekreterliği görevinden gelme Vedat Nedim Tör'ün bir yazısı çıkıyor. Vedat Nedim, biliniyor, Kadro'nun kurucularından. Yazının başlığı şöyle; "İşte bir roman: Yaban". Bu başlık şuradan geliyormuş: Büyük Napolyon, Goethe'yi görünce "işte insan" demiş. Vedat Nedim de Yaban'ı okuyunca "işte roman" diyor.

Yazı şöyle bitiyor: "Varol! Yakup usta, ellerin nurdan kopsun..." Yazının özü ise, Vedat Nedim'in cümleleri ile, şöyle: "Hakikat, bu kadar acı ve katı söylenir mi hiç? Sen, bu kadar toy musun behey Yakup? İstanbul'un modern Şişli âlemlerinde, Boğaziçi'nin veya Adalar'ın sihirli tabiatı arasında geçen bir aşk macerası uyduramaz mıydın? Nene gerekti senin, Türk köyünü sanatına malzeme olarak almak? Bıraksaydın, biz onu yine santimantal şairlerimizin bize gösterdikleri gibi tanısaydık."[20] Yakup Kadri Yaban'ı yazdıktan sonra Kadro Dergisi yazarı, Türkiye Komünist Partisi Umumi Katipliği görevinden gelme Vedat Nedim "Türk köyündeki insanı, tabiatla döğüşmesinde iki kolu, kara sapanı, lagar öküzü, bozuk tohumu ve övendiresiyle yüzüstü ve yapayalnız bırakamayız artık." Yaban, tam zamanında yazılıyor.

Yaban, her halde, zamanında yazılıyor. Celâl Paşa oğlu Ahmet savaşta kolunu kaybediyor. Kolsuz olarak İstanbul'da yaşamaktan utanıyor, "İstanbul'da zilletim olan şey burada şerefimdir" diyerek emir eri Mehmet Ali'nin köyüne sığınıyor. Kurtuluş Savaşı başlarken "Türk Aydını" Ahmet Celâl, iç huzurunu bulacağı inancıyla, bir köye sığınıyor. Ve hayretle karşılaşıyor. Köyde kolsuz, çolak, topal, kavruk, kör ve benzerinden çok var. Ahmet Celâl'in vatan uğruna kolunu kaybetmiş olmasına kimse aldırmıyor. Üstelik Ahmet Celâl'e bir yabana bakarcasına, bakıyorlar.

Yakup Kadri, böyle bir durumda, bir aydının iç dünyasını bir aydın gibi ve üstün bir güzellikte yazıyor. Yakup Kadri, Ahmet Celâl'in ağzına şu cümleyi uygun buluyor: "Ben hayvanlara insanlardan daha yakınım". Ahmet Celâl düşünüyor: "Gün geçtikçe daha iyi anlıyorum: Türk 'entellektüel'i, Türk aydını, Türk ülkesi denilen bu engin ve ıssız dünya içinde bir garip yalnız kişidir."[21] "Bir münzevi mi? Hayır; bir acayip yaratık demeliyim. Öyle ya, bir insan tasavvur edin ki, hangi ırktan, ne cinsten olduğu belli değildir. Kendi vatanı addettiği memleketin dibine doğru ilerledikçe, kendi kökünden uzaklaştığını hissediyor. Hissetmese bile etrafında hasıl olan boşluk, soğuk ve itici acayip nebat olduğunu bildiriyor."

Türkiye'nin köyünde "Türk Aydını", kendisini, acayip nebat olarak görüyor. "Her memleketin köylüsüyle okumuş yazmış zümresi arasında, aynı derin uçurum var mıdır, bilmiyorum! Fakat okumuş bir İstanbul çocuğu ile bir Anadolu köylüsü arasında fark bir Londralı İngilizle bir Pençaplı Hintli arasındaki farktan büyüktür." Ahmet Celâl, Yakup Kadri'nin yazdığı not defterine bunları kaydediyor ve ekliyor: "Bunu yazarken, elim titriyor."

Yaban, nesnel durumların kendisini ittiği bir zamanda yazılıyor. Bu yüzden pek az edebiyat eserinin ulaşabildiği bir siyasal etkinlik kazanıyor. Yaban'da Yakup Kadri durum saptıyor: "Şimdi ne görüyorum? Anadolu... Düşmana akıl öğreten müftülerin, düşmana yol gösteren köy ağalarının, her gelen gasıpla bir olup, komşusunun malını talan eden kasaba eşrafının, asker kaçağını koynunda saklayan zinacı kadınların, frengiden burnu çökmüş sahte sofuların, cami avlusunda oğlan kovalayan softaların türediği yer burasıdır."[22] Mahmut Makal'ın Bi-

zim Köy'ünü, yıllar önce ve hiç kuşku yok, çok daha üstün bir edebi eser olarak, Yakup Kadri yazıyor.

Daha sonra sorumlusunu da gösteriyor. "Bunun nedeni, Türk aydını, gene sensin. Bu viran ülke ve bu yoksul insan kitlesi için ne yaptın? Yıllarca, yüzyıllarca onun kanını emdikten ve onu posa halinde katı toprak üstüne attıktan sonra, şimdi de gelip ondan tiksinmek hakkını kendinde buluyorsun." Aydın, hayal kırıklığının da sorumlusu oluyor. Buna da şaşmamak gerek. Bir sorumlu gerek. Sınıfsız bir toplum ideolojisi ve sınıflar üstü devlet görüşü yayılırken, Türkiye köyünün perişan halinin ve köylünün geriliğinin sorumlusu mülkiyet sahipleri olacak değil ya. Tabii mazoşist aydınlar olacak. Aydın, mülk sahibi sınıfların hatırı için, kendisini sorumlu gösterecek.

Ahmet Celâl ya da Yakup Kadri, aydının günahlarını sayacak: "Anadolu halkının bir ruhu vardı, nüfuz edemedin. Bir kafası vardı; aydınlatamadın. Bir vücudu vardı; besleyemedin. Üstünde yaşadığı bir toprak vardı! İşletemedin. Onu, hayvani duyguların, cehaletin, yoksulluğun ve kıtlığın elinde bıraktın. O, katı toprakla kuru göğün arasında bir yabani ot gibi bitti. Şimdi, elinde orak, buraya hasada gelmişsin. Ne ektin ki, ne biçeceksin? Bu ısırganlar, bu kuru dikenleri mi? Tabii ayaklarına batacak. İşte, her yanın yarılmış bir halde kanıyor ve sen, acıdan yüzünü buruşturuyorsun, öfkeden yumruklarını sıkıyorsun. Sana ıstırap veren bu şey, senin kendi eserindir." Böylece "Türk Aydını" Ahmet Celâl, Türkiye burjuvazisinin günah keçisi oluyor.

Her halde Köy Enstitüleri'ni Yaban'ın yaygın etkisine bağlamak gerek. Buraya gelinecek. Köy Enstitüleri'nin köye öğretmen sorununu çözmek için "köylü öğretmen" formülünü buluşuna sıra gelecek. Kuşku yok, eleştirilecek. "Köylü öğretmen" düşüncesi eleştirilecek. Ancak buna gelmeden önce Sezar'ın hakkının Sezar'a verilmesi gerekiyor. Yakup Kadri, çok etkili Yaban'da, iki uyarıda bulunuyor. Birisi: "Talim, terbiye, iyi örnek, bunların hepsi geçici şeylerdir. Ve çevre değiştirmedikçe, insanın değişmesine imkân yoktur. Bu küçük mülâhazadan, Türkiye'deki yenilik ve garpçılık hareketlerinin, neden başarısızlığa uğradığı sorununa kadar çıkabiliriz."[23] İsmail Hakkı Tonguç, bu noktayı hiç anlamıyor. Fakat, ilerde değinilecek, o sıralarda edebiyata pek meraklı olduğu kaydedilen Adnan Menderes, bu noktayı çok iyi anlıyor. Kendi açısından uyguluyor.

Yakup Kadri'nin ikinci uyarısı ise şu: "Onlar gibi olmak, onlar gibi giyinmek, onlar gibi yiyip içmek, onlar gibi oturup kalkmak, onların diliyle konuşmak... Haydi bunların hepsini yapayım. Fakat, onlar gibi nasıl düşünebilirim? Nasıl onlar gibi hissedebilirim? Odamı dolduran bütün bu kitapları yakmak. Bu resimleri, bu levhaları ayaklarımın altına alıp ezmek. Neye yarar? Hepsi benim içime girdiler."[24] Yakup Kadri, gerçekten uyarıyor. İsmail Hakkı Tonguç, bu uyarıyı da anlamakta güçlük çekiyor. Daha sonra köylü gibi düşünen aydınlar, köylü ağzıyla roman yazan "meşhur" edebiyatçılar çıkıyor. Oluyor.

Bu noktaya bir yabancı araştırmacı da dikkati çekiyor: "Yaban'ın çıkışından sonra, bilhassa edebiyatçılar ve estetikçiler arasında, köylüyü tanımak, köy meselelerine köylü gözü ile bakmak, edebiyatta köylünün dilini kullanmak cereyanı doğdu. Bazı aydınlar ise, aydının köylüye öğreteceği şeylerden çok, aydının köylüden öğreneceği şeyler olduğunu görmeye başladılar. Pek az aydın ve arasında bilhassa İsmail Hakkı Tonguç, köy toplumunun özünde Cumhuriyet prensipleriyle ve modern hayatla müşterek taraflar olduğunu, hatta romantiklerin köyü değiştirecekleri sanısına karşı, köyün şehir aydınlarını değiştirme kudretinde olduğunu düşünmeye başladılar."[25]

Gazi'nin gezisi devam ediyor. Henüz Yaban çıkmamış. Bundan sonra çıkacak. Gazi'nin gezisinden sonra çıkacak. Gazi, gezisinde, Aydın'a uğruyor. Bu uğrama, çok sonraki yıllar için önemli bir buluşmaya olanak sağlıyor. Tabii, günlük tarih bu uğramanın önemini göremiyor.

Ayın Tarihi, Gazi'nin Aydın gezisi için, şunları kaydediyor: "Reisicumhur Hz. saat 16'da Belediye'yi ve C.H. Fırkası'na teşrif ederek azalar ve halk mümessilleriyle konuşmuşlardır." Şöyle devam ediyor: "Belediye'de şehir işleri hakkında izahat almışlar, fırkada ihracat maddeleri yetiştirilen muhtelif mıntıkaların umumi vaziyeti ve ihtiyaçları ve istihsal kooperatiflerinin faaliyet ve inkişafları üzerinde uzun müddet tetkikatta bulunmuşlardır. Verilen malumata nazaran, kredi ve satış kooperatiflerinin ortaklarına temin ettiği menfaatler ve vasıl oldukları inkişaf derecesi bu müesseseleri lâyık buldukları itibara mazhar kılmıştır."[26] *Ayın Tarihi*'nin bu kaydı için en azından "tuhaf" demek gerekli. Mustafa Kemal, uzun incelemelerde bulunuyor ve kredi ve satış kooperatiflerinin yararlı olduğunu saptıyor.

Bilimsel araştırmada, toplanan vakalar veya olgularda, gözlemlerde ya da istatistiklerde bir sapma veya günlük dille bir tuhaflık görüldü mü, bunun üzerine gitmek bir yöntem haline getirilmeli. Amprisist Anglo-Amerikan toplum bilimi, son yıllarda bunun tam tersini yapmayı bir ilke haline getirdi. Bu yüzden de yaratıcılığını kaybetti. Tersini yapmak gerekli. Çok verimli oluyor.

Samet Ağaoğlu yazıyor: "Menderes politika hayatına yine Ethem Bey'le beraber rahmetli Reşit Galip'in teşvikiyle, Fethi Okyar'ın başında bulunduğu Serbest Cumhuriyet Fırkası'na girerek başladı. Adnan Bey'i politikaya iten belli başlı sebeplerden biri

köylünün ekonomik ve sosyal şartlarında gördüğü gerilikti. Bunun giderilmesi çaresini toprak veriminin artırılmasında, ziraatın teknikleşmesinde, bunun için de kooperatifçiliğin gelişmesinde görmektedir. Adnan Bey'in teşvikleri Aydın'da kooperatifçiliğin ön plana geçmesinde rol oynuyor."[27] Şunları eklemek gerekiyor: Adnan Menderes, feshedilen Serbest Fırka'nın Aydın İl Başkanı. Büyük çiftçi. Aydın'a uğramada Gazi, Adnan Menderes'i tanıyor. Beş dakikalığına uğruyor, beş saate yakın Adnan Menderes ile görüşüyor. *Ayın Tarihi*, bu yüzden "uzun müddet tetkikatta bulunmuşlardır." diyor. Başbakan olduğu zamanda pamuklarını kooperatiflerin dışında satmadığı ileri sürülen büyük toprak sahibi Adnan Menderes, bu "mutlu" görüşmeden çok kısa bir zaman önce Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Aydın İI Başkanı oluyor. Daha sonra milletvekili oluyor. Ve Cumhuriyet Halk Fırkası, daha sonra, toprak reformu yapacağı zaman büyük toprak sahibi Adnan Menderes'i, komisyon sözcülüğüne getiriyor. Adnan Menderes de toprak reformuna karşı çıkıyor. C.H.P., bu.

Büyük çiftlik sahibi Adnan Menderes, Gazi'nin gezisi ile, Serbest Fırka'dan devir alındı ve Cumhuriyet Halk Fırkası'na il başkanı yapıldı. Bu dönemle ve bu dönemde kır kesimiyle ilgili olarak Sovyet bilim adamı Prof. A. F. Miller, şunları yazdı: "Köylülüğe gelince, Kemalist Parti, 'sınıflarüstülük' görüşünü vaaz ederken gerçekte bütün gücünü, Türkiye köylüsünün en küçük tarımsal hareketini bile bastırmak için kullandı. Kır kesiminde Cumhuriyet Halk Partisi'nin dayanağı, büyük çiftlik sahipleri, *pomeşçikler*, kırsal dükkan sahipleri ve Türk kulakları, 'ağa', tarafından meydana getirilen üst sömürücü tabaka oldu."[28] Serbest Fırka deneyiminden aldığı dersle Kemalist rejim, şimdiye kadar içine alamadığı bazı pomeşçikleri ve bu arada Adnan Menderes'i bağrına bastı. Düzenin oturması için.

Kır kesiminde pomeşçikler ile bağlar güçlendirildi. Dışarda kalanlar içeriye alındı. Aydın'da somut olarak görüldü. Gazi'nin gezisi devam etti. *Ayın Tarihi* yazdı: "Reisicumhur Hz. Şubatın 21. günü Asarı Atika Müzesi'ni gezmişler ve saat 21'de Askerî Mahfel'de şereflerine verilen baloda hazır bulunmuşlardır."[29] Balo, Konya'da veriliyor. Konya'da subay lokalinde balo veriliyor ve Mustafa Kemal çok eğleniyor.

Mustafa Kemal, Konya'da askeri lokalde şerefine verilen baloda konuşuyor. Zamanına göre önemli bir konuşma olsa gerek: "Bilirsiniz ki Türk milleti ne vakit yükselmek için adım atmak istemişse, bu adımların önünde daima pişuva olarak, daima yüksek milli ideali tahakkuk ettiren hareketlerin pişdarı olarak kendi kahraman çocuklarından mürekkep ordusunu görmüştür." Bunları söylüyor ve *Ayın Tarihi* burada bir parantez açıp "şiddetli alkışlar" dedikten sonra kapatıyor. Buradaki "pişuva" önder, "pişdar" da öncü anlamına geliyor.

Balodaki konuşma devam ediyor: "Bugün Türk milleti muvaffak olduğu her hayati şeyin kahramanı olarak kendi ordusunu, ordusuna kumanda eden öz evlâtlarından mürekkep zabitler heyetini, yüksek kumanda heyetini görmektedir. Milletin kahraman evlâtlarından mürekkep ordu, o kadar yekdiğeriyle birleşmiştir ki, dünyada ve tarihte bunun misali enderdir. Bu milli tecelli ile daima müftehir olabiliriz." *Ayın Tarihi,* burada da "şiddetli alkışlar" kaydediyor. Mustafa Kemal, önce silâhlı kuvvetleri ve özellikle komuta heyetini milletten ayırıyor, "pişuva" ve "pişdar" yapıyor; sonra da ordu ile milleti birleştiriyor. Bundan da, geri kalanlara, iftihar etmek düşüyor.

Bunun bir başlangıç olduğunu düşünmek mümkün. Bundan sonra Türkiye'de rejim her sıkıştığında silahlı kuvvetleri ve özellikle komuta heyetini pişuva ve pişdar yapacak. Konya'da askeri lokalde verilen baloda yapılan konuşma bunu gösteriyor. Bu konuşma şöyle bitiyor: "Sözlerime nihayet verirken şunu sarih olarak söylemek isterim ki; Türk milleti ordusunu çok sever, onu kendi idealinin harisi telâkki eder." Üzerinde işaretle yazıldığında "haris" kelimesi bekçi anlamına geliyor. *Ayın Tarihi,* Mustafa Kemal'in, "Türk milleti ordusunu çok sever, onu kendi idealinin bekçisi sayar" sözünü büyük harflerle yazmış. Burada Mustafa Kemal'in biraz bağırdığı anlaşılıyor. Bu sözlerin üzerine bastığı anlaşılıyor. Mustafa Kemal, en fazla halkçı olduğu zamanda en fazla militarist görünmek istiyor. Köycülük ve silahlı kuvvetlere övgü yan yana gidiyor.

Bu nokta üzerinde, eldeki bilgilere göre, biraz durmak gerekli. Düzenin oturması için silahlı kuvvetlerin Türkiye politikasında yeniden rol oynamaya çağrılmasının iyice saptanması gerekli. Başlangıçta silahlı kuvvetler oldukça etkin. Bu normal. Çünkü kurtuluş savaşının yönetici kadroları içinde asker kökenli olanlar ağırlığa sahip. Ancak pek normal olmayan şu: Kurtuluş savaşından büyük bir prestijle çıkmış olmasına rağmen Mustafa Kemal, önemli kararlardan önce, silahlı kuvvetlerin üst kademelerinin nabzını yokluyor. Bu nabzı tutmaya çalışıyor.

Türkiye'de bulunduğu sırada adı CIA ajanlığına çıkan bir Amerikalı Türkiye uzmanı şunları tespit ediyor: "Her halde bu, Atatürk'ün ordu ile uyuşmada olağanüstü bir duyarlılık gösterdiği bir dönemdi. Örneğin 20 Ekim 1923 tarihinde, Cumhuriyetin ilânından tam dokuz gün önce O, tasarruf yanlısı kabine üyelerini aşarak silahlı kuvvetler mensuplarının maaşlarına önemli bir zam yapmak için müdahale etti. Sonra 1924 yılı Ocak ayında Hilâfet makamını ilga etmeye hazırlanırken İstanbul basınının hırslı

kampanyası ile karşılaşınca, anlamlı bir jestle İzmir'e gitti ve kış harp oyunlarında, en yakından, ordunun havasını yokladı. Burada hemen hemen iki ay kadar Genelkurmay Başkanı ve diğer stratejik komutanlarla görüştü ve bu görüşmeye, sonunda, Başbakan ile Milli Savunma Bakanını çağırdı. Ancak bunlardan sonra Atatürk, belirgin muhalefete rağmen, Hilâfet'in ilgası ve hanedan mensuplarının yurt dışına sürülmesi için zamanın geldiğine karar verdi ve 3 Mart 1924 tarihinde kararını gerçekleştirdi."[30] Harris'in sağladığı bu bilgi anlamlı görünüyor.

Mustafa Kemal, 1924 yılında ve haklı olarak henüz yeni rejimin oturmamış olduğunu düşünüyor olmalı. Ancak Türkiye'de kendisini en çok okumuş başbakan olarak tanıtmada üstün bir başarı gösteren CHP Genel Başkanı Ecevit'in Harris'i okumamasına değil ama, bunları bilmemesine şaşmalı. Bülent Ecevit, Mustafa Kemal'in Nutuk'un ellinci yıldönümü nedeniyle Cumhuriyet Gazetesi'nin çıkardığı özel ekte şunları yazıyor: "Atatürk, Kurtuluş Savaşı'nı askeri alanda sonuçlandıracak hedefe son hedef dememiş, ilk hedef demiştir. O, ilk hedefe ulaştıktan sonra da, meydan savaşlarında kazandığı asker üniformasını çıkararak bir yeni devlet kurucusunun giysilerini giyinmiş, ödevlerini üstlenmiştir." CHP Genel Başkanı ve şu andaki Başbakan Bülent Ecevit bunları yazıyor. Hiç doğru yazmıyor.

Değerli bilim adamı Mete Tuncay, Bülent Ecevit'in bu görüşüne, "Atatürk'e Nasıl Bakmak" adını taşıyan yazısında değiniyor. Mete Tuncay geniş yankı uyandıran bu yazısında, çok haklı olarak, şunları söylüyor: "Bütün bu gösterilerde, itiraf etmek gerekir ki, çoğucası boş laf etmekteyiz. Dinsel nedenlerle Atatürk'e düşman olanların - sağlığında da, kırk yıl sonra da- sayıları çok olmasa da varlığı, toplumsal bir gerçek. Galiba, onların lehine oynamak, ekmeklerine yağ sürmek korkusuyla, Atatürk'e dürüst olamıyoruz, ikiyüzlülük ediyoruz: Kapalı kapılar ardında, diktatörlüğünden özel yaşamına varıncaya dek bire bin katarak onu çekiştiriyor, sonra kürsülere çıkıp aramızdan erken ayrılışına timsah göz yaşları döküyoruz."[31] 10 Kasım törenleri ve törensiz ağıtlar için Mete Tuncay'ın yazdıklarına katılmamak mümkün değil.

Değerli araştırmacı, bundan sonra Bülent Ecevit'in, Mustafa Kemal'in Kurtuluş Savaşı kazanılır kazanılmaz asker üniformasını çıkardığı iddiasına karşı da, şu bilgiyi veriyor; "Atatürk, orduları Akdeniz'e vardıktan sonra, ama 4 yıl 10 ay sonra, askerlikten ayrılmıştır. 1927 Haziran ayı sonuna kadar, Cumhurbaşkanımız da, Başbakanımız da, Meclis Başkanımız da (ayrıca, bir takım milletvekilleri, valiler, sefirler vb.) asker idiler. (Bazıları daha ileriki yıllara kadar da asker kaldılar.) Bunu yedeklik sanmamalı, örneğin Sayın Ecevit'in CHP Genel Başkanlığındaki merhum selefi İsmet İnönü, başbakanken 30 Ağustos 1926'da Birinci Ferikliğe (Orgeneralliğe) yükselmişti."

Mustafa Kemal, Ecevit'in söylediklerinin aksine, ancak 1927 yılında askerlikten ayrılıyor. 1927 yılının özellikleri ise Türkiye Üzerine Tezler'in ikinci kitabında ele alınıyor. 1927 yılında Mustafa Kemal, rejiminin yerleştiğini düşünüyor. Büyük Nutku'nu 1927 yılında okuyor. Samsun'a çıkmak için ayrıldığı İstanbul'a ilk kez 1927 yılında gidiyor. Nüfus Sayımı yapılıyor. Kendi gelip teslim olan ve büyük bir tevkifata yol açan Türkiye Komünist Partisi Genel Sekreteri Vedat Nedim ve arkadaşlarına çok hafif cezalar veriliyor. Burjuva -büyük toprak sahibi- düzeni kendisini güvenli hissediyor. Bütün bunlar, ayrıntı ile, ikinci kitapta ele alınıyor ve çözümleniyor.

Serbest Fırka, bir anlamda, bu güveni denemeyi amaçlıyor. Sonuç, biliniyor. Sonuç, diğerleri yanında, Mustafa Kemal'in prestijine de bir darbe indiriyor. Mustafa Kemal, çok dar bir alanda, Çankaya veya Yalova'nın yemek sofralarında çok büyük bir diktatör olarak görünüyor. Astığı astık, kestiği kestik. Tarih tezleriyle uğraşıyor. Dil tezleri ile uğraşıyor. Ve devletin resmi ajansı olan Anadolu Ajansı'nın 4 Şubat 1935 tarihli bülteninde şu haber yer alıyor: "İstihbaratımıza nazaran, Atatürk'ün taşıdığı Kamâl adı Arapça bir kelime olmadığı gibi Arapça Kemâl kelimesinin delâlet ettiği mânada da değildir. Atatürk'ün muhafaza edilen özadı, Türkçe 'ordu ve kale' mânasına olan 'Kamâl'dır. Son -â- üzerinde tahfif işareti -ı- i yumuşattığı için, telâffuz hemen hemen Arapça 'Kemâl' telâffuzuna yaklaşır."[32] İşte bu kadar. Düzen otururken orduya dayanmak bu boyutlara ulaşıyor.

Burada da bir parantez gerekiyor. Parantezin amacı, düzenin veya rejimin ya da bir üretim biçiminin yalnızca bir takım kurumlardan ibaret olmadığını söylemek. Düzenin, rejimin veya üretimin biçiminin bir havası olacak, her tarafa sinmiş. Üretim biçiminin bir eteri olmalı, her tarafdan duyulan. Böyle olmalı. Bir yandan köycülük, bir yandan da, askercilik bir düzene rengini verecekse, bu, her tarafa sinmiş olmalı. Her taraftan kokusu duyulmalı. Büyük Napolyon'da olmadı mı? General Napolyon Bonapart köylülüğe dayanarak yeni bir sistemi yaymadı mı?

Parantez burada kapanıyor. Bundan sonra parantezin içine konanı aramak gerekiyor. Selim İlkin, 1932 İş Kanunu Tasarısı ile ilgili çalışmasında, 6 Kasım 1932 tarihli Akşam Gazetesi'nin "bütün işçilerin parmak izi alınıyor" başlıklı bir haberine işaret ediyor.[33] Buna göre İstanbul'da çalışan "bilumum" işçiler emniyet müdürlüğüne sevkediliyor. Hükümet, her işvereni tüm işçilerini emniyet müdürlüğünün "datlı oskopi" kısmına göndermekle yükümlü tutuyor. Gerekçe olarak "bir çok işlerde ve herhangi

bir vakıa etrafında yapılacak tahkikat esnasında zabıtanın işini" kolaylaştırmak gösteriliyor. Serbest Fırka'ya oy veren işçiler, artık "suç işlemeye hazır" yaratıklar olarak görülüyor. Parmak izleri alınıyor.

Buna bakınca köy ve orduya dayanmak isteyen sistemin gerçekten bir havası olduğu anlaşılıyor. Fakat bu kadar değil. Arkası geliyor. 1935 yılı Nisan ayında Saffet Arıkan Kültür Bakanı oluyor. Arıkan Bakan olunca ne olduğunu ise İsmail Hakkı Tonguç'tan okumakta yarar bulunuyor. Biraz uzun olacak ve şöyle okunacak: "O, işe başlar başlamaz ilköğretim meselesine ve köye göre öğretmen yetiştirme problemine el koydu. Bu davaları süratle ve planlı bir şekilde, memleket bünyesine uygun bir tarzda halletmeğe karar verdi. Esas Teşkilat Kanunu'ndaki ilköğretim mecburiyeti, Cumhuriyet Halk Partisi programında saptanan esaslar, Atatürk'le İnönü tarafından açıklanan ülküler göz önünde tutularak ve ciddi olarak işe başlandı. Bu hareket birçok bakımlardan hakiki kültür savaşına artık bizde de girildiğini anlatır. Bu savaştan başarı elde ederek, kazanç sağlayarak çıkabilmek için işleri tecrübeye dayamak, onlardan müsbet sonuçlar alındığına kanaat getirdikten sonra Büyük Millet Meclisi'nce kabul edilecek kanunlarla yürütmek mutlak surette lâzımdı. Çünkü köye mal edilmek istenilen yeni öğretmen tipi, alışılmış neviden bir öğretmen değildi. Orduda iyi hizmet görerek onbaşı veya çavuş olmuş becerikli ve bu işe istekli okur-yazar köylü delikanlılar kurslara tabi tutularak köylerinde öğretmenlik yapabilecek bir seviyeye getirileceklerdi."[34] İşte böyle: Köye mal edilecek öğretmen, orduda iyi hizmet görerek onbaşı veya çavuşluğa yükselmiş köy delikanlılarından seçilecek.

Köy Enstitüleri ile adı beraber duran İsmail Hakkı Tonguç, ya da "Tonguç Baba", temel eserinde böyle yazıyor. Şunları da yazıyor: "Burada yalnız şu noktayı belirtmeyi faydalı buluyorum: Devlet kadrosunda en az ücretle yaşama ve geçinme şartları ile en sert yerlerde vazife gören bu meslekdaşlarımız işlerini "iktidarları nisbetinde" başarı ile yürüten köy kahramanlarıdır. Köy Enstitüleri teşkilatı eğitmen teşkilâtının üzerine kurulabilmiştir."

Köye öğretmen çavuşlardan seçiliyor. Folklor uzmanı İlhan Başgöz, uzun yıllardan beri yerleşmiş olduğu Amerika Birleşik Devletleri'nde, bir Amerikan bilim adamı ile birlikte yazdığı kitabında "beni çavuş sanmayın, bölüğün başkanıyım" diye bir halk türküsü olduğunu hatırlıyor. Eğitmen kuruluşunu övgü ile yazarken. Ayrıca, şunları yazıyor: "Köylerine çavuş ve onbaşı olarak dönen gençler genellikle çevrelerinde haklı bir sevgi uyandırırlar. Onların asıl adlarının yanına çavuş veya onbaşı ismi eklenmeden çağrılmaz. Hatta çocukları ve aileleri bile çavuşgiller olarak çağrılır. Görgüsü, bilgisi ile çavuş köyün hakiki lideri halini alabilir."[35] Birkaç sayfa sonra devam ediyor: "1936 yılının yazında ilk eğitmen adayları köylerden seçildiler. Eğitmen adaylarının seçilmesinde köy halkına sorumluluk tanındı. Bu yıl eğitmen deneyinin ilk yıllarında çok iyi sonuçlar verdi. Köylü, kısa bir zaman sonra köyüne öğretmen olarak gelecek ve çocuklarını okutacak adayları seçerken büyük bir ciddiyet ve olgunlukla hareket etti."

Sınıfsal çözümlemenin aydınlatıcı ışığından yoksun bir bakış böyle bir değerlendirmeye yol açıyor. Sınıfsal çözümleme ise, çok basit ve herkesin anlayabileceği bir mantıkla, şunları sıralıyor. Bir: Cumhuriyet başından beri, 1926 tarihli Medeni Kanun ile hukuki dayanaklarını da sağlayarak, Türkiye köylerinde toprak temerküzünü artırıcı bir politika izledi. İki; Serbest Fırka'nın politika sahnesine getirdiği çalkalanmalar içinde 1930 yılından sonra Türkiye köyüne götürülen her hizmet ve kolaylık orta ve büyük toprak sahiplerine hitap etti. Bu, köydeki büyük toprak sahipleri ile ağaların ekonomik ve politik gücünü daha da artırdı. Köy Enstitüleri de dahil, köylü canlandırma gerekçesiyle köye götürülen eğitim kurumlarından önce köydeki güç dengesini kıracak hiç bir girişimde bulunulmadı. Dört: öyle ise, köyü aydınlatacak köy eğitmenleri olarak yetişecek köy delikanlılarının seçimini köye bırakmak demek, köydeki büyük toprak sahipleri ile ağalara bırakmaktan başka bir anlama gelmedi.

Öyleyse, orduda onbaşı ve çavuş düzeyine yükselmiş köy delikanlılarından eğitmen kursuna gönderilecekleri köylünün seçmesi, köye gelecek eğitmenlerin iki açıdan da güvenilir olduğunu gösteriyordu. Hem orduda güvenilirlik testinden ve hem de köyde bağlılık denetiminden geçmiş oluyorlardı. Doğrusu, oturmak için yol arayan bir düzen için sadece "bravo" demek mümkün. Deniliyor da: "Eğitmen projesi Türk eğitimine değerli sonuçlar getirdi. Eğitmen adaylarının seçilmesi, onların yetiştirilmesi için kullanılan metodlar başarılı oldu... Ordu geleneğinin adam seçmekte yanılmamış olduğu bir sefer daha görüldü."[36] Doğru mu? Bir ölçüde doğru. Orduda çavuş seçiminde "başarı" kaydedildiğini söylemek mümkün. Çavuş hemen aralarından seçildiği erlerden ayrılır. Birdenbire "yönetici" olur. Erler, çavuşlardan, subaylardan çekindiklerinden daha çok çekinirler.

Bu açıdan başarılı. Çavuş seçimi, "iyi". Peki ya başbakan seçimi? 12 Mart sonrasında direkt olarak ordunun seçtiği başbakanlar: Nihat Erim, Ferit Melen, Naim Talû. Bu isimlere bir de "Acul" Sadi Irmak eklenebilir. Şu söylenebilir mi? Ordunun adam seçme geleneği çavuşlarda iyi işliyor, başbakanlarda bozuluyor.

Ve Darülfünun'da Tasfiye

Tonguç söylüyor: "Köy Enstitüleri hakkında verilecek bütün hükümlerde onların kuruluş devirlerini hesaba katmak vicdanlıca bir hareket olurdu."[37] Bir başka yerde ekleniyor: "Demokrat köylü hareketinin bir siyasal parti haline gelebildiği Bulgaristan'da orta halli bir çiftçi ailesinin en büyük çocuğu olarak dünyaya gelen Tonguç, mücadeleci bir kişiliğe sahip. Verilecek hükümlerde kuruluş zamanının hesaba katılmasını istiyor. Köylülük kesiminde sınıf çelişkilerinden habersiz görünüyor. Bunda, köylülüğün bakış açısına sahip olmasının yanında, 'kuruluş devirlerinde' bu çelişkileri hesaba katmanın pratik bir sonucu olmayacağını görmüş olmasının rolünün bulunması da mümkün. Bu yanıyla 'aşırı gerçekci'. Ancak 'eğitim yoluyla canlandırılacak köy' düşleyebildiğine göre de aşırı ölçüde hayalci."[38] Özünde, şu anda, daha önce eklenenlere eklenecek yok.

Ancak ayrıntıda ve hatırlatma olarak var. Bulgaristan, saf ve önemli işler yapabilmiş bir demokrat köylü partisine sahip ülke. Hatırlanabilen tek ülke. Demokrat köylü hareketinin lideri Aleksandır İstanbuliskiy başbakan olabildi. Yolundan dönmedi. Katledildi. 1920 yıllarının başlarında. Tonguç, böyle bir ülkeden gelme. Geldiği ülke, Türkiye. Şanssızlığı şurada: Türkiye'de ciddi ve anlamlı bir köylü hareketi olmadı. Geleneği yok. Yaban'ın yazarı Yakup Kadri'yi acındıran olgu buradan kaynaklanıyor. "Türk köylüsünün ruhu, durgun ve derin bir sudur. Bunun dibinde ne var? Yalçın bir kaya mı, balçık yığını mı, bir yumuşak kum tabakası mı? Keşfetmek mümkün değildir." Yakup Kadri ne kadar güzel yazıyor, ne kadar güzel soruyor!

Kabul etmek gerek, İsmail Hakkı Tonguç, Yakup Kadri kadar derin değil. Yakup Kadri kadar düşünür değil. Köylülüğün dibinde yalçın bir kaya mı, balçık mı ya da ortası bir kum yığını mı var, sormuyor. Adaşı Baltacıoğlu yazıyor ve soruyor; "Şimdi masamın üzerinde tekrar okuduğum üç roman var. Yakup Kadri'nin Yaban, Halide Edip'in Sinekli Bakkal ve Turgenief'in Babalar ve Çocuklar. Bunlar aşağı yukarı romantik soydan eserler. Turgenief'in kahramanları hep Rus ve Hüseyin Rahmi'nin kahramanları hep Türk; fakat Yaban ile Sinekli Bakkal'ın tiplerinden şüphem var. Yaban'daki köylüler bizim mi? Sinekli Bakkal'daki Hafız Kız, Kanbur, Mevlevi bizim mi? Bunlara karşı Mürebbiye'deki Amca Bey, Dehrl Efendi bizimdir."[39] Diğer görüşleri bir yana, Yaban'daki köylüleri reddedenler bile çıkıyor.

Kayda değer bir demokrat köylü hareketi yok. Bu yüzden derin su köylülüğün dibinde ne var, bilinmiyor. Kaya mı, balçık mı? Hareket olmayınca bilinmiyor. Bilmek için ne yapmak gerek? Harekete getirmek. Bunu, Tonguç bilinçsiz olarak biliyor. Kitabına "Eğitim Yolu ile Canlandırılacak Köy" adını koyuyor. Harekete getirmek canlandırmak demek. Ancak eğitim yoluyla mümkün mü?

Bu ayrı. Bu noktaya sıra gelecek. İlerde. Şimdi söylenmesi gereken şu: 1930 yıllarında Cumhuriyet rejimi, egemen sınıflar ittifakı, oturabilmek için köyde hareket değil hareketsizlik istiyor. Buna ihtiyacı var. Fazla canlılık istemiyor. Ancak oturmak için mutlak bir ideolojik baskıya ihtiyaç duyuyor. Mutlak, ideolojik bir desteğe ihtiyaç duyuyor.[40]

Köy Enstitüleri ürünlerini 1940 yıllarında verdi. Bu ürünler etkinliklerini 1950 yılları ile 1960 yıllarının ilk yarısında gösterdi. Nerede mi? Daha çok kentte. Türkiye, eşitsiz gelişme yasasının sağladığı zenginlik içinde, bir paradokslar ülkesidir: Köy Enstitüleri'nin ürünleri de, 1950 yıllarında, yorganını sırtlayan yoksul köylü gibi kente göçtü. Ancak kapıcı, inşaat işçisi, fabrika işçisi olarak değil. "Yazan" kimse olarak ve "aydın" olarak. 1960 yıllarında da demokrat köylü ideolojisini ve köylü kültürünü, Türkiye'nin sosyalist hareketine sokmaya kalktı. Millî Demokratik Devrim tezine ortak olarak. Özünde Kemalist İdeoloji ve Kemalist Tarih Tezini barındırarak. Çok büyük bir yazık!

Şimdi tekrar 1930 yıllarına dönmek gerek, önce Kemalist İdeolojiye değil, Mustafa Kemal'in kendisine. "Yakup Kadri, beni görmek istemişsin. İşte geldim. Söyle bakalım." Bunları Mustafa Kemal söylüyor. Yakup Kadri, Mustafa Kemal'i endişe ile görmek isterken Mustafa Kemal, şen ve Yakup Kadri'ye gidiyor. "Ben, birçok şeyleri söylemek niyetindeyim ama hepsini unutuvermiştim." Bunları da Yakup Kadri yazıyor. "Paşam" diyor.[41] "Maruzatım gayet kısa ve basit olacaktır. Biliyorsunuz, birkaç aydan beri Kadro adıyla bir mecmua çıkarmaktayım. Bu mecmuanın güttüğü hedef inkılâbın fikir cephesini kurmağa ve Halk Partisi'nin prensiplerini bu cepheden tefsir ve tedvine çalışmaktı. Görüyorum ki, maksadım yanlış anlaşılmakta ve bu yüzden Zatı Devletlerini de boş yere üzen bir takım münakaşalara yol açmaktadır. Bunun için, o mecmuayı derhal kapamaya karar verdiğimi arzetmek istiyorum. Bu kadar açık.

"Gazinin şen çehresi üstünden ciddi bir düşüncenin bulutu geçer gibi oldu." Devam ediyor, ve Gazi "hayır" diyor. "Mecmuanı kapatmayacaksın. Ancak dün akşam bahis mevzuu olan herhangi bir iktibaslı yazınız gözüme ilişti mi, senden ve arkadaşlarından o yazı ile ne demek istediğinizi soracağım, Mutabık mıyız? Şimdi gelelim dün akşam münakaşasını yaptığınız 'yüzük' hikayesine." Mustafa Kemal, sanki Kadro Dergisi'nin genel yayın yönetmeni.

Mustafa Kemal'in bu kadar yakından izlediği Kadro Dergisi bir fırtınayı haber veriyor. Şevket Süreyya yazıyor; "Çünkü bir cemiyette Darülfünun, o cemiyetin bir parçasıdır, demiştik. Bu parça, asliye-

tini, hayatiyetini, içinde bulunduğu cemiyetin maddî ve manevi inkişaf davalarını en ileri, en doğru ve en tam olarak inikas ettirmekle gösterebilir. Darülfünun'da cemiyet meseleleri işlenir, sentetize edilir ve izahlarını bulurlar. Mesela, bizim yeni devlet siyasetimize mesnet kılınan inkılâpçılık, devletçilik ve milliyetçilik mefhumlarının işleneceği, terkip ve izah edileceği yer Darülfünun'dur."[42] Şevket Süreyya Bey böyle yumuşak ve açıklayıcı başlıyor.

Ancak böyle devam etmiyor. Şöyle devam ediyor: "Halbuki, bizim Darülfünunumuzun kürsüleri, Türk inkılâbının ilk gününden bugüne kadar bütün cemiyet ilimleri sahasında, inkılâbın kuruluş ve yaratış davalarını işleyen, reel olan, orijinal olan bir tek eser, bir tek broşür hatta bir tek sahife vermemiştir." Böylece Darülfünun genel olarak Kemalist rejime sahip çıkmamakla suçlanıyor. Bu genel suçlama bir de özel olay ile destekleniyor: "Büyük Millet Meclisi'nde hilâfetin ilga edildiği gün, hilâfet hukukunun, bütün hâkimiyet hakları gibi, ancak millette mündemiç olduğunu ispat eden ve bu tezini tarihi orjinleri, zaman zaruretleri ve Hakimiyet-i Milliye mefhumunun ahlâk, hukuk ve felsefe unsurlarıyla izahını yapan bir muhterem Müderris ve mebusun, Merhum Seyit Bey, sesi müstesna olmak üzere, inkılâbımızın davaları ve zaruretleri Darülfünun'un yüksek kürsülerinde hiç bir aksi seda bulamamıştır." Şevket Süreyya, Darülfünun'un, Hilâfetin ilgasını desteklemediğini söylüyor. Suçluyor.

Bu suçlama üzerinde durmak gerekiyor. Mustafa Kemal'in özel denetimindeki Kadro Dergisi'nde derginin fiili ideologu, Türkiye Komünist Partisi merkez komitesinin eğitim işleri ile görevli üyeliğinden gelme Şevket Süreyya Bey'in boşa konuşmaması gerek. Hilâfetin kaldırılmasına Darülfünun'un sahip çıkmadığı ileri sürülüyor. İstanbul Üniversitesi Rektörü Cemil Bilsel ise İstanbul Üniversitesi tarihini 1943 yılında yazıyor. Şu bilgileri veriyor: "Hilâfet kaldırılırken medreseler ve tekkeler kapatılmış, öğretimi birleştiren ve sivilleştiren 4 Mart 1924 tarihli kanunla bütün öğretim işi prensip olarak devletin Maarif Vekilliği elinde toplanmıştır."[43] Rektör, Cumhuriyet hükümetinin bilimsel özgürlükten korkmadığını söylüyor. Şöyle devam ediyor: "Cumhuriyetin ne böyle bir mahiyeti, ne de Darülfünun'un alınan tedbirlere karşı bir muhalefeti vardı. Hilâfet kaldırıldığı gün bu hareketi, Darülfünun hemen teyit eylemişti." Rektör, 1924 yılında Darülfünun'un hilâfetin kaldırılmasını "teyit" ettiğini belirtiyor ve bir de dipnot yazıyor: "Şöyle: 'O gün Darülfünun'a Emin'i görmeğe gitmiştim. Divan müzakereleri bitmiş, fakat daha üyeler dağılmamıştı. Emin bana kararlaşan telgrafı gösterdi. Çapraşıktı ve iyi tesir yapmayacaktı. Değiştirilmesine hizmet ettim." Burada geçen "emin", rektör anlamına geliyor. 1943 yılında İstanbul Üniversitesi Rektörü Cemil Bilsel, 1924 yılında Darülfünun'un hilâfetin kaldırılmasına sahip çıkmadığını yazmak zorunluluğunu duyuyor. Kişisel katkısını göstermek için.

Kadro Dergisi'nin ideologu Şevket Süreyya'nın boşa atış yapmadığı anlaşılıyor. Ancak 1924 yılında Cumhuriyet Hükümeti Darülfünun'u "içine sindirmek" ihtiyacı duyuyor. Bunu politika sayıyor. 1923 yılında Cumhuriyet ilânından iki hafta önce, 15 Ekim 1923 tarihinde Osmanlı'nın görkemli Harbiye Nezareti binası Darülfünun'a veriliyor. Bunun büyük bir itibar sayılması gerekli. Ancak yeni rejim üniversiteyi tatmin etmek için bir bina vermekle yetinmiyor. Bir de muhtariyet veriyor: "İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun Darülfünun Eminliği sırasında Cumhuriyet hükümetinin neşretmiş olduğu 1 Nisan 1340 (1924) tarihli kanunla Darülfünun'a hükmi şahsiyet ve mülhak bütçe ile idare olunma hakları verilmiş ve şeklen Maarif Vekâleti'nden ayrılarak ilim sahasında muhtar bir hale getirilmiştir."[44] Yeni rejim, Mart ayında gerçekleştirdiği hilâfetin ilgasına destek olmayan Darülfünun'a özerklik veriyor.

Sadece özerklik mi? Darülfünun'un ilgasıyla sonuçlanan girişimlerin başlangıcında rapor hazırlamak için Türkiye'ye çağrılan İsviçreli Profesör A. Malche, hazırladığı raporda şunları yazıyor: "Darülfünun profesörlerinin umumiyet itibariyle az para aldıkları doğrudur. Maaşları ile orta tedrisattaki maaşlar arasındaki fark pek cüz'i bir şeydir. Maamafih, menfaatlerinin çok da ihmal edilmemiş olduğu görülüyor. Kâğıt üzerindeki umumi zam 9 sene içinde 500,000 liradan fazladır."[45] Dokuz yıl içinde yapılan 500 bin liralık zammın ne anlama geldiğini görebilmek için aynı kaynaktan alınan şu tablo yararlı olacak.

DARÜLFÜNUN BÜTÇESİ: 1923-1931

	Maaşlar	*Masarif*	*Ecnebi Mütehassıslara Tahsisat*
1923	82 325	185 428	-
1924	164 774	285 000	-
1925	423 945	270 000	30 000
1926	435 285	411 549	76 000
1927	441 776	354 569	78 000
1928	479 929	358 000	78 000
1929	487 786	393 556	78 000
1930	501 166	310 176	78 000
1931	609 289	240 191	65 000

Gerçekten de dokuz yıl içinde üniversite öğretim üyelerinin maaşları için yapılan ödemelerde 500 bin liradan fazla bir artış görülüyor. Bu dönemde kadrolarda ne ölçüde bir artış olduğu saptanamadığı için ortalama maaşların ne ölçüde artırıldı-

ğını söylemek zor. Ancak 1923 yılından 1924 yılına maaşlar için toplam ödemelerin iki misline çıktığı görülüyor. Darülfünun, bir yılda kadrosunu iki katına çıkaracak bir dinamizmden çok uzak. Kadrolarda artış bile olmadığını tahmin etmek fazla riskli olmasa gerek, öyleyse Darülfünun'un hilâfetin ilgasına sahip çıkmadığı bir yılda müderris ve muavinlerinin maaşlarında iki katına yakın bir artış olduğunu söylemek gerekecek.

Bunun bir politika olduğu söz götürmez. Böyle bir politikanın da karşısında bir politika gelişecek. Gelişmiş; "1924 yılında. Darülfünun'un bahçesinde, bazı öğrencilerin objektife poz vermeye cesaret etmeleri, resim çektirmeyi günah sayan Darülfünun öğretmenlerinin harekete geçmesine sebep olmuş, resim çektiren öğrenciler cezalandırılmıştır."[46] Bunun üzerine Mustafa Kemal pek kızmış: "Bunun üzerine Ankara'da ciddi bir asabiyet belirmiş, olaydan birkaç gün sonra, Bursa'da verdiği bir söylevde Mustafa Kemal, resim çektirmeyi günah sayan bu zihniyeti şiddetle yermişti. Bunun üzerine, İstanbul Savcılığı yaptığı bir açıklama ile bu hareketi suç sayan Darülfünun öğretmenlerini mahkemeye vermekle tehdit etmiştir. Eğitim Bakanlığı üniversitede bazı değişiklikler yapmaya hazırlanırken, genç bir öğretmen gurubu araya girerek meseleyi kendilerinin halledeceğini, hükümetin karışmasına lüzum kalmadığını temin etmiş ve olayı yatıştırmışlardır."

Cumhuriyet'in kurucuları, ilk on yıl, kendi ideolojilerinin, politikalarının, her halde en önemlisi güç dengelerinin bir sonucu olarak Darülfünun'a dokunmuyor. Her halde bunda Meşrutiyet yönetiminin başarısızlığı etkili olmalı. Meşrutiyet, Darülfünun müderrislerini denetimleri altına almak için yaptıkları girişimlerde başarısızlığa uğruyor.

Ancak sonunda 1933 yılında Darülfünun'da tasfiye gerçekleştiriliyor. Bundan sonra da Cumhuriyet içinde her özel dönem bir tasfiye yapıyor. Küçük ya da büyük. 1933 yılından sonra 1947 yılında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde tasfiye gerçekleştiriliyor. 1956 yılında Siyasal Bilgiler Fakültesi dekan ve öğretim üyeleri üniversiteden uzaklaştırılıyor. Demokrat Parti'den sonra gelen 27 Mayıs da işe 147 üniversite öğretim üye ve yardımcısını tasfiye ederek başlıyor. 12 Mart en büyük darbesini Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde yapıyor.[47] Türkiye'de egemen sınıflar koalisyonu sürekli olarak hep eğitimin düzenlenmesine ilkokuldan başlamak gerektiğini ileri sürüyor, fakat, tasfiyeye üniversiteden başlıyor.

1933 tasfiyesinde, öğretim kadrosundan 157 kişi Darülfünun dışına çıkarılıyor. Dökümü şöyle: "Darülfünun'un kapanmasıyla öğretim heyetinden kadro dışı bırakılanların sayısı 157 kişidir. Bunların yetmiş biri müderris veya muallim, yani ordinaryüs veya profesördür. Bunların 10'u Edebiyat ve İlahiyattan, 14'ü Hukuktan, 13'ü Fenden, 18'i Tıptan, 16'sı Eczacı ve Dişçidendir, iki Fakültede veya Fakülte ile bir mektepte ders okutan aynı kimseler vardı. Bu sebeple kadro harici bırakılan müderris ve muallimlerin sayısı yetmiş birden aşağıdır, kadro harici bırakılmış olan müderris muavin 13, asistan ve baş asistanlar 73'tür."[48] Çift saymalarla birlikte sayı 157 oluyor, İstanbul Üniversitesi'nin sonraki rektörü Cemil Bilsel atılanları teselli ediyor: "Çıkarılanların çoğu, memleketin değerli ve çalışkan evlâtlarıdır. Kendilerine bu suretle daha verimli olacakları alanlarda çalışma imkânları bırakıldı." 1933 yılındaki tasfiye ile birlikte Darülfünun beşinci kez kapatıldı. İsmini de kaybetti. Bir daha açıldı. Fakat üniversite oldu. Daha önce Darülfünun olarak kapatıldı, fakat başka bir sıfatla yine Darülfünun olarak geri döndü.

İlki şöyle oldu: "Sadrazam Fuat Paşa'nın emriyle 12 Ocak 1863 Pazartesi günü, Derviş Paşa'nın verdiği bir fizik dersiyle çalışmalara başlandı. Bu fizik derslerini, Hekimbaşı Salih Efendi'nin biyoloji, Ahmet Vefik Efendi'nin tarih felsefesi serbest dersleri takip etti. Sadrazam ve Nazırlar da bazen bu derslerde dinleyici olarak bulunmak suretiyle ilgiyi teşvike çalıştılar. Birbirleriyle hiç bir bağlantısı olmıyan ve yalnız heveskar dinleyicilere açık bulunan dersler yavaş yavaş rağbetten düşmeye ve dışarda medreseliler ve mutaassıplar arasında dedikodular yaratmaya başladı. Binayı Maliye Nezareti işgal ederek, Darülfünun Divanyolu'nda bir kiralık ahşap konağa naklolundu ve burada 1865 yılında çıkan bir yangın sonucunda Avrupa'dan getirilmiş bütün ders araçları ve kitaplığıyle birlikte yandı ve böylece Darülfünun bir müddet unutuldu."[49] İlk Darülfünun'un, kapalı yerdeki bir Hyde Park'tan farksız olduğu anlaşılıyor. Anlaşılandan da, bir ara moda olan Tanzimat dönemini ve Tanzimat aydınını kötüleme alışkanlığının pek az haklı dayanağı olduğu ortaya çıkıyor. "Sadrazam Paşa" özendirmek için ders dinliyor.

Bu işin öyle kolay olmadığının da kaydedilmesi gerekiyor. Darülfünun için ilk resmî karar 1845 yılında alınıyor. Bununla "derecei salisede olarak sunufi tebaai saltanatı seniyyeden her kim olursa olsun ikmali kemal lâtı insaniye etmek için, kaffei ulûm ve fünununu taallüm ve iktisaba hahişger olanlara ve eklâmı padişahide istihdam arzusunda bulunanlara istihsali fünuni matlubenin merkez ve makarri olmak ve ... anda hiçbir nevi fen ve ilmin talim ve taallümü giru kalmamak derununda talebei ulûm gece ve gündüz beytütet ve ikametle... itiraf ve iktisabı kemalâta say ve ikdam eylemek velhasıl bilcümle levazimat ve teferruatı kamilen tesviye kılınmak üzere Dersaadet'te münasip bir mahalle Darülfünun İnşası" kararlaştırılıyor. Bina için İtalya'dan Fosati adında bir mimar getiriliyor.

Binanın yapımı uzun sürüyor. İstanbul Vilâyeti

Mektupçusu iken 1943 yılında beş ciltlik Türk Maarif Tarihi adını taşıyan pek değerli çalışmayı yazan ve eğitim tarihini yazma onurunu Darülfünun ya da üniversiteye bırakmayan Osman Nuri Ergin, bu binanın yapımı ile ilgili olarak şu bilgiyi veriyor: "Esasen çabuk bitmiş olsaydı yine açılmayacak, boş kalacaktı. Çünkü onu besleyecek ve dolduracak talebe bulunmayacaktı."[50] Ve ekliyor: "Rüşdiyelerden sonra tesisine lüzum gösterilen ve yatılı olması şart koşulan bu müesseseyi bugünkü hatta dünkü manalariyle liselerin üstünde tahsil gösteren bir yüksek ilim müessesesi yani üniversite olarak telâkki etmek doğru değildir."

Darülfünun açılmasına 1845 yılında karar verildi. Darülfünun'a mezun verecek alt kademe okullar olmadığı için faaliyete geçemedi. 1863 yılında faaliyete geçerken dayanağı 1849 yılında açılan Darülmaarif mezunları ile Tanzimat'ın açtığı yeni dönemde kendisini yetiştirmiş kimseler oldu. Türkiye'nin ilk üniversitesi, düzensiz öğrenciye düzensiz bir şekilde Konferans vererek işe başladı. Sonra yandı.

Daha sonra tekrar açıldı. Bu defa adı Darülfünun-ı Osmani oldu. Bir daha kapandı. Yeniden açıldığında Galatasaray'ın içine yerleşti. Adı Darülfünun-ı Sultani oldu. Bir daha kapanıp açıldığında adı Darülfünun-ı Şahane oluyor. Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'nin binasına yerleştiriliyor. Bu, 1900 yılında oluyor. Abdülhamit'in tahta çıkışının 25. yıldönümüne rastlıyor. Abdülhamit'in tahta çıkışı, başka işlerle birlikte, Darülfünun-ı Şahane'nin açılışıyla kutlanıyor.

Kuşkusuz tek neden değil. Abdülhamit bir garip sultan. Eğitime pek düşkün. Fakat sonuçlarına düşman. Osman Ergin, bu iki tarafı, çok iyi yazıyor: "Fakat şurası da inkâr edilemez kî, Abdülhamit II hükümdar olduğu tarihten itibaren bir çok yüksek mektepler açmış, ilk zamanlarda bu mekteplerin ilerlemesi için oldukça himmet ve samimiyyet göstermiş ise de saltanatın ortalarına doğru Mülkiye gibi, Hukuk gibi yüksek mektepleri sıkı bir murakabe altına aldırarak ve Edebiyat gibi, Tarih gibi fikri açacak bir çok dersleri mektep programlarından çıkartarak ilme ve ihtisasa adeta düşman vaziyet almıştı."[51] Abdülhamit'in işi zor.

Sonuçlarına ve öğrencilerin İstanbul'da bulunmalarına katlanamadığı için Sultan Hamit Dersaadet'i Darülfünun yerine Avrupa'ya öğrenci gönderilmesini tercih ediyor. Ancak burada da bir güçlük çıkıyor. Jön Türk tarihinde Mizancı Murat olarak tanınan Mekteb-i Mülkîye'nin itibarlı hocası Mehmet Murat Bey, padişaha kızıp Paris'e gidiyor. Fransa'ya giden öğrenciler ise Mizancı Murat'ın etki ağına giriyor. Sultan Hamit yine zor bir durumda kalıyor. Osman Ergin'in deyimi ile, "Türkleri yüksek tahsilden bu suretle mahrum etmek de maarifperver görünen padişahın siyasetine muvafık düşmediğinden" İstanbul'da Darülfünun açılmasına razı oluyor.

Abdülhamit'in Darülfünun-ı Şahane'si Meşrutiyet'e kadar sürdü. Meşrutiyet, ilgi alanına ve yapacağı değişikliğe Darülfünun'u da ekledi. Mülkiye Mektebi binasından ve Mülkiye Mektebi müdürüne bağlı olmaktan kurtarıldı. Vezneciler'de Zeynep Hanım Konağı'na yerleştirildi. Programında değişiklik yapıldı. Bu değişiklik arasında, örneğin, Edebiyat-ı Fransaviye kaldırıldı. Osmanlıcılık ve Türkçülük eğilimlerine uygun derslere ağırlık verildi. Öğrenci sayısı ile ilgili sınırlamalar kaldırıldı. Giriş ücreti alınmaz oldu. Darülfünun daha çekici hale getirildi. İlgi arttı. Bunu Meşrutiyet yönetimi başlattı.

Cumhuriyet, Meşrutiyet Darülfününu'nu miras aldı. Miras, 1919 yılında Darülfünun müderrisi İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun hazırladığı raporda kaleme alındı. Bu rapor, yine, Osman Ergin'in Türk Maarif Tarihi'nde yer alıyor. Bulmak kolay değil. Bu yüzden özetlemek yararlı olacak.

"Darülfünun'un alabileceği müstakbel şekli tahmin edebilmek için evvelâ Darülfünun'un menşeini hatırlamak lâzım geliyor. Darülfünun'un menşei siyasidir. Hükümet 'Garplılaşmak' düsturuna tevkifan bir Darülfünun vücude getirmek, bunu skolastiğin devamına, medresenin kuvvetine rağmen hayata sokmak istemişti. İlk Darülfünun teşekkül ederken medrese, bütün efkâr ve ananasiyle yaşıyordu. Binaenaleyh ilk Darülfününumuz Kurunı Vusta'nın nihayetini ve rönesansın mebdeini katiyetle işaret eden bir reform müessesesi değildi; daha ziyade bir siyaset müessesesi idi." Meşrutiyet Aydını Baltacıoğlu Darülfünun'un kuruluş amacını böyle görüyor.

Şunları ekliyor: "Darülfünun'un menşei aynı zamanda meslekîdir. İlk Darülfünun Fakülteleri Tıbbiye ve Hukuk Mektebleri olmak üzere kuruldular; ilmî mesaiden ziyade Fennî Mesleki tahsile hisse verdiler. Binaenaleyh bu müesseselerde ilk defa ilmî mefkureler, ilmî zihniyetler hâkim değildi; daha ziyade doktor ve avukat yetiştirmek fikri galipti. Hülâsa Darülfününumuz ilimden doğmuş değildi; ve ilme hizmet etmiyordu." Bir başka yerde yazıldı. Ayrıntı İle bir kitap olarak yazılacak. 1960 yıllarında yaygın olarak kullanılan "Tanzimat Aydını" karalaması, 1960 yıllarında uyanmaya başlayan solcu aydınlar tarafından keşfedildi. Çağdaş Türkiye tarihinde her ihtilalci kuşak, kendinden öncekini eleştirdi. Küçümsedi. Kendinden önceki ihtilâlci kuşağın başarısızlığını kendi haklılığının kanıtı saydı. Meşrutiyet aydını, bu geleneğin başlatıcısı oldu.

Meşrutiyet Aydını İsmail Hakkı Baltacıoğlu raporuna şöyle devam etti: "İşte eski Darülfünun böyle cansız, bedensiz bir Darülfünun'du. Bütün sahteliği, bütün mukallitliğiyle 'Tanzimat' ruhunu, garplılaşmak -yahut garplı görünmek- ihtiyacını temsil

ediyor; zevahiri kurtarmak endişesiyle yaşıyordu. Meşrutiyet bunun üzerine geldi; Darülfünun'u böyle perişanlıklar içinde buldu. İlk senelerde Darülfünun'un hayatı muhitin neş'elerine, kederlerine iştirakle geçti. Bu devirde Darülfünun daha ziyade şan ve şeref siyaseti takip etti; fakat batını denilecek hiçbir istihale geçirmedi. Balkan hezimeti, tahsil için Avrupa'ya gönderilen gençlerin avdeti, yine asrileşmek ihtiyacı ve her sebebin fevkinde kuvvetli olarak milliyet intibahı, Darülfünun'un vücudunu mükerreren sarstı; bu köhne sermayeyi yenileştirmek, hastayı diriltmek istedi."

Baltacıoğlu, eski Darülfünun öğretim üyeleri için "seyyar muallim" deyimini kullandı. "Gezginci öğretmen" anlamına geliyor, 1960 yıllarında özel okulların baskısıyla yüksek öğretimin Ankara, İstanbul ve İzmir illerine sınırlı olmaktan çıkmasıyla birlikte ortaya çıkan "uçan profesör" deyiminin öncüsü oluyor. Baltacıoğlu "seyyar muallim" deyimini Darülfünun öğretim üyelerinin hiç birinin aslî görevinin öğretim üyeliği olmamasını, öğretim işinin bir ek görev olarak yapılmasını anlatmak için kullanıyor. Bundan çıkan sonucu şöyle yazıyor: "Müessese ruhiyet ve maneviyat itibariyle bir vahdet teşkil edecek yerde, şarkın, garbın, asrın ve kurunı vustanın garip bir halitası oldu! Hele ekseriyeti azimesi itibariyle eski hey'eti talimiyede ilmi mefkure, ilmi usul ve ilmi mesaî kabiliyeti ve iştiyakı olmadığından eski Darülfünun'un memleketin hayatiyeti fikriyesi namına hiçbir tesiri olamadı."

Burada "halita" karışım; "kurunı vusta", orta çağ anlamına geliyor. Baltacıoğlu, Darülfünun'un ruh ve maneviyat açısından bir birlikten yoksun olduğunu, doğu ve batı, çağdaş ile orta çağın karışımını oluşturduğunu ve ülkenin düşün yaşamı üzerinde hiçbir etkiye sahip bulunmadığını belirtiyor. Raporunda, devamla, Darülfünun'un ülke yaşamında hiçbir etkiye sahip olamadığını ve hep kendi içine döndüğünü çok daha acı bir biçimde ileri sürüyor. Şöyle: "Darülfünunumuz Maarifi Umumiye'nin ıslah ve intişarında müessir olmadığı gibi." Ticaret, Ziraat ve Sınaat müesseselerimizin inkişafında da hiçbir tesiri görülmedi. Daha fenası şu ki, ilmi ve harsı hayatın en büyük ve en hassas uzvu olmak fazım gelen bu müessesenin memleketin ne fikrî, ne millî hayatında, ne de siyasî buhran ve inkılâbında zerre kadar tesiri görülmedi; beş senelik harp zamanında hep kendisiyle meşgul oldu; gözü dışarıyı görmedi. Şu tereddüt ve istihale tarihinin akıbeti çok feci oldu. Tedrisatta itidalsizlik, inzibatta bozgunluk, efkârı umumiyede irtica husule geldi. Darülfünun'un ruhu ve bünyesi tekemmül edemedi. Bütün bu sebeplere yoksulluğu, muharebenin sıkıntıları inzimam etti." Raporda "bu acıklı mazi bize gösteriyor ki" denilerek şu sonuç çıkarıldı: "İlme ve ilmi prensiplere, nazım fikirlere, aklı selime, hayata istinat etmeyen bir islahat daima akamete mahkûm olmuştur ve olacaktır."

Pozitivist dünya görüşünün Türkiye'ye girişinde Meşrutiyet öncesi tartışmalar çok önemli bir yere sahiptir. "Bilime uygunluk" bu dönemde, dine dayalı dünya görüşü ile ciddi bir mücadeleye başlıyor. Baltacıoğlu bilimsel ilkelere uymayan hiçbir iyileştirmenin ve bu arada Darülfünun düzenlemelerinin bir sonuç vermeyeceğini yazıyor.

Daha ilerde sürdürüyor: "İlmin mevzuu hakikattir, hakikat bütün harici mefhumlar gibi bitaraftır. İlim müstakildir ve istiklâl ile yaşayabilir. Fikrin istiklâlini kabul etmeyen, içtihadın meşruiyetini tasdik etmeyen bir memlekette ilme hürmet yoktur. Onun için Darülfünun meselesi, her şeyden evvel, ilmin ve ilim erbabının istiklâli meselesidir." Böylece safdil ve ayakları havada bir bilim özgürlüğünün Türkçedeki ilk formülasyonlarından birisi ortaya çıkıyor. Kuşku yok, böyle bir formülasyon öğretim üyelerinin güvencelerine kadar uzuyor. Şöyle: "Bizde Darülfünun müderrislerinin kısmı azam-i memurdur. Memur da olmasalar azil ve nasıpian hükümete ait olan müderrislerdir. İdarî kuvvetler tarafından bu kadar kolayca müteessir olabilen kimselerden fikir istiklâli, meslek mefkuresi güç yaşayabilir, bunun için Darülfünun meselesi ilmî muhtariyet meselesi demektir. Darülfünun heyeti müstakil, hükümetten ve siyasetten gayri müteessir bir hars sınıfı şekline girmedikçe, Darülfünun tabii bir hayata mazhar olmayacaktır." Özerklik çok açık olarak ortaya konuyor, öğretim üyelerinin hükümetin müdahalesinden uzak ve siyasetin girmediği bir "kültür sınıfı" haline getirilmesi isteniyor.

Meşrutiyet'ten Cumhuriyet dönemine geçen Profesör İsmail Hakkı Baltacıoğlu, "hayırlı bir muhtariyet için sıkı bir tabiyet şarttır" diyor. Baltacıoğlu, denetimsiz bir muhtariyetin sakıncalarını görüyor. Raporunda "muhtariyet her türlü velayetten azade kalmak değil, belki bir tabiyetten diğer bir tabiyete geçmektir" diyor. Cumhuriyet ilân edildiği zaman İsmail Hakkı Baltacıoğlu Darülfünun Emini görevinde bulunuyor. Daha önce de belirtildi. Kemalist rejim, 1924 yılında, Hilâfetin ilgasına sahip çıkmayan Darülfünun'a muhtariyet veriyor. Bu sırada Baltacıoğlu, Darülfünun emini. Daha önce yazıldı. 1933 yılında Kemalist Rejim Darülfünun'u ilga ediyor. Sonra İstanbul Üniversitesi olarak açıyor. Bu açış sırasında bir kısım öğretim üyeleri üniversitenin dışında bırakılıyor. Tasfiye ediliyorlar. Bunlar arasında İsmail Hakkı Baltacıoğlu da var.

1919 yılında yazdığı raporda, Darülfünun ve kadroları için, İsmail Hakkı Baltacıoğlu "beş senelik harp zamanında hep kendisiyle meşgul oldu; gözü dışarıyı görmedi" diyor. İlginç bir değerlendirme. Bunu tersinden de söylemek mümkün. Beş senelik

savaş sırasında kendi dışını hiç önemsemedi, dışarısıyla hiç ilgilenmedi. Böyle demek de mümkün. Neden acaba?

Osmanlı insanı bir zamanlar Ertuğrul Gazi'nin soyundan olmakla övünmüş. Övündükleri arasına Fatih girmiş, Kanunî girmiş. Daha sonra ve gerçekten "biz yeniçeriyi topa tutmuş bir milletiz" diye övünmüş. Bu biraz da Tanzimat ile övünme oluyor. Sonra büyük ümitlerle Meclis-i Mebusan açılıyor, Kanun-ı Esasi ilân ediliyor. Ne kadar kısa sürüyor? Bir Hint yazını bozan yaz yağmuru gibi. Sonra İkinci Meşrutiyet geliyor. Osmanlı insanı ve özellikle aydını, Hükümeti Meşruta ile övünüyor. Meşrutiyet hükümetini kurmuş olmakla övünüyor. Enver'e, Talât'a vuruluyor. Enver, Türkiye'yi Birinci Savaş'a soktuğu zaman Osmanlı insanı ve aydını tümden kurtulduğunu sanıyor. Enver'in hayalleri Sarıkamış'ta karlara gömülünceye kadar.[52] Bütün bunlardan Osmanlı aydını kurtuluşun geçici olduğunu öğreniyor. Belki de boğazlanmamayı öğreniyor.

Bir tez, istenirse hipotez de sayılabilir. 1930 yıllarına dönüldüğünde Darülfünun Osmanlı'dan gelme alışkanlıkla yeni rejimi henüz oturmamış sayıyor. Belki de geçici sayıyor. Serbest Fırka'nın gördüğü destek, böyle düşünenlere haklı oldukları inancını veriyor. Ya da kuvvetlendiriyor. İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun Serbest Fırka'nın İstanbul yöneticisi olduğu biliniyor. Serbest Fırka'nın kapatılmış olmasına rağmen Darülfünun hocalarının büyük bir bölümü, Kemalist rejiminin iyice yerleşmek için başlatmış olduğu politikalara sahip çıkmıyor. Açıkça karşı çıkıyor.

Ankara'da Kadro, İstanbul'da Ahmet Hamdi Başar'ın Kooperatif Dergisi düzeni oturtmak için yayın yapıyor. Ahmet Hamdi Başar, çok sonraları, yazıyor: "İstanbul'un aydın muhiti Darülfünun tamamen klasik hocaların tesiri altında, Kadro'nun ve Kooperatif'in yaydığı fikir ve hareketlerin aleyhindeydi; bu neşriyatı komünizmin kıyafet değiştirmiş şekli olarak vasıflandırıyorlar ve üzerlerimize durmadan hücum ediyorlar. Liberallerden Ahmet Ağaoğlu ile Müderris İbrahim Fazıl bu hücum edenlerin başında geliyorlar."[53] Zamanında ve önce gerekli dersleri alıyorlar.

Müderris İbrahim Fazıl 13 Nisan 1933 tarihli Akşam Gazetesi'nde "İnkılâp Devletçiliği ve İhtilâl Devletçiliği" adında bir yazı yayınlıyor. "Gençler! Size sokulan devletçilik fikirlerini dikkatle tetkik ediniz. Üzerlerindeki alâmeti farikalara bakınız. Keskin gözleriniz bunları kolayca seçecektir." Darülfünun'un itirazı bu kadar değil, "Bütün iktisadi faaliyet sahalarının devlet eline geçmesini iddia eden nazariyeleri uzağa atınız. Bunlar memleketi anarşiye götürecek olan bir sosyalizmden başka bir şey değildir."

Sosyalizm ile anarşiyi yan yana koyma alışkanlığının eski olduğu görülüyor. Ancak iktisat müderrisi İbrahim Fazıl'ın kastettiği anarşi bu olmamalı. Klasik ve neo-klasik burjuva iktisadına göre düzeni ya da ahengi piyasa mekanizması oluşturuyor. Piyasa mekanizmasının oluşabilmesi için de devletin iktisadi hayata müdahale etmemesi gerekiyor. Müdahale etmeme düşüncesinde fiyatları düzenleme kadar kamu yatırımları yapmama da var. Devletçilik, kapitalist bir sistem içinde, hem devletin ekonomik girişimlerini ve hem de piyasa ile fiyatlara müdahalesini içeriyor. Bu durumda, İbrahim Fazıl'ın kıt iktisat bilgisine göre, hem sosyalizm ve hem de anarşi ortaya çıkıyor. Mustafa Kemal'in Cumhuriyeti gençlere emanet etmesi gibi, İbrahim Fazıl da, sosyalizm ve anarşi ile mücadele etme görevini gençlere veriyor.

Bunlar, bugün ve "soğukkanlılıkla" yazılıyor. 1930 yıllarında ise düzenin oturması gündemin en önemli maddesi oluyor. Kadro'da Şevket Süreyya Bey yazıyor, "İbrahim Fazıl Bey'in" bu satırları diyor, "kürsü politikacılığının" karakteristik bir misalidir. Çünkü onları yazan evvelâ bir liberaldir. Daha kötüsü çok müsamahalı bir liberaldir. Devletçiliğin ne şu şekil, ne de bu şekli ile hiçbir ruhî alâkası yoktur. Ve devletin iktisadî hayata müdahalesinin tam yirmi seneden beri aleyhinde bulunduğunu bir kürsü üstünde bile iddia etmekten daha düne kadar çekinmemiştir."[54] Şevket Süreyya, o sıralarda hakaret sayılan ne kadar sıfat varsa hepsini İbrahim Fazıl'ın başından aşağıya döküyor. Bir kez hakaret anlamında "liberal" ve üstelik de "daha kötüsü çok müsamahalı bir liberaldir" diyor. Bugünkü dilde "aşırı anarşist" türünden bir hakaret iddiası olmalı. Sonra Donkişot diyor. Sonra Cavit Bey İktisatçısı diyor. Sonra Kürsü Politikacısı diyor.

En sonra da Meşrutiyet Aydını gibi Meşrutiyet iktisatçısı yaftasını yapıştırıyor. Şöyle: "Zaten bunun en büyük delili, Türkiye'de Devlet Maliyesinin ve iktisat işlerinin kayıtsız ve şartsız ecnebi sermayesi hesabına çalıştığı Meşrutiyet senelerinde, bu menfur rejimin malî ve iktisadî esaretine karşı, taşıdığı Türk iktisatçısı sıfatının vicdanî mes'uliyetini duyarak bir tek satırla olsun tenkit ve isyanını ifade etmemiş olmasıdır."

İş sadece hakaret dolu sıfatlar veya cümlelerden ibaret kalmıyor. Şevket Süreyya Bey, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın programında yer alan devletçi fikrasını aktarıyor. Şu şekilde: "Ferdi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi memuriyete eriştirmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icabettirdiği işlerde -bilhassa iktisadî sahada- devleti fiilen alâkadar etmek mühim esaslarımızdandır." Bunun karşısında da, bundan önceki bölümde ayrıntı ile ele alınan İnkılâp ve Kadro kitabından şunları koyuyor: "Bu itibarla serbest serma-

yenin gerek toprak, gerek sanayi, gerek mübadele sahasında randımanlı çalışabileceği teşebbüsleri serbest bırakmakla beraber, bunun haricinde kalan ve henüz işlenmemiş olan millî enerjiyi, yüksek teknikli yeni bir millî iktisat temeli üzerinde teşkilâtlandırmak mecburiyetindeyiz."

Bu karşılaştırmadan da şu sonuca varıyor: "Fazıl Beyefendi, Halk Fırkası'nın devlet telâkkisiyle bu telâkkinin izahı üstünde bizim yaptığımız neşriyatı karşılaştırdım. Zannediyorum ki, şimdi size düşen, ya bizim devletçiliğimizin memleketi anarşiye götüren hain ve komünist vasfını isbat etmek, yahut daha ilk kanat darbesinde iki kat olmuş vücudunuzu, delik deşik zırhınıza bürüyüp birbirini tamamlayan bu iki 'aynı cins' telâkki arasından çekilip gitmektir." 1930 yıllarında ideolojik tartışmanın oldukça renkli olduğu görünüyor. Darülfünun Müderrisi İbrahim Fazıl çekilip gitmezse Darülfünun'u ilga etmek gerekli görülüyor.

Kadro Dergisi, Mustafa Kemal'in yakından denetlediği bu dergi, Darülfünun'da olacakların habercisi oluyor. Kuşku yok, bugünden bakınca. Daha önce sözü edilen bir diğer yazıda Şevket Süreyya Bey, Serbest Fırka'nın ideologluğunu yapmış olan Ağaoğlu Ahmet'i muhatap sayıyor. Şöyle sayıyor; "Geçen ay içinde 'Türk İktisatçılar Cemiyeti' İstanbul merkezinde bir konferans verildi. Bu konferans, Ağaoğlu Ahmet Bey'in Cumhuriyet Gazetesi'nde bize karşı yürüttüğü 'Devlet ve Fert' münakaşasının İktisatçılar Cemiyeti kürsüsüne de nakli mahiyetinde olmakla beraber, bizim Ankara'da bulunmamız sebebiyle bittabi karşılıklı bir fikir mücadelesi mahiyetini alamadı."[55] Şevket Süreyya, cevabını Ankara'dan ve Kadro Dergisi sayfalarından gönderiyor.

Şöyle: "Bu konferansta Ağaoğlu Ahmet Bey'i, harcıalem bir takım malûmatı tekrarlamış ve davasını Türk inkılâbı meselesine raptetmiş olmakla itham edenler, mevzuların yalnız zahirî teselsülüne aldanmışlardır. Fakat bu mevzuları böyle saf bir alâka ile anlamağa çalışanların azlığına mukabil, gene hepsi Darülfünun Müderrisleri ile mensuplarından olan daha kalabalık bir kısım bu konferansı tamamiyle yerinde ve maksada uygun bulmuşlar, Ağaoğlu Ahmet Bey'in zahirî bir ilim edası altında ifade etmeğe çalıştığı inkılâp ideolojisi aleyhtarlığını, iktisadî teşkilâtlılık aleyhtarlığını anlamışlar ve onu heyecanla benimsemişlerdir."

Şevket Süreyya, Ağaoğlu Ahmet'i muhatap sayıyor. Fakat hedef almıyor. Hedef, konferansı veren değil dinleyenler. Hedef, Darülfünun: "Burada bizim bu vesile ile işaret etmek istediğimiz nokta yalnız, bir kısım Darülfünun Müderris ve mensuplarının mutaassıp devletçilik aleyhtarlığı karşısında coşkun ve tasvipkâr haleti ruhiyeleridir." Bunu saptadıktan sonra, daha önce de aktarıldığı gibi, doğrudan doğruya suçlamaya geçiyor: "Bizim Darülfünunumuzun kürsüleri, Türk inkılâbının ilk gününden bugüne kadar bütün cemiyet ilimleri sahasında, inkılâbın kuruluş ve yaratış davalarını işleyen, reel olan, orijinal olan bir tek eser, bir tek broşür hatta bir tek sahife vermemiştir."

Şevket Süreyya Aydemir'in kaleminden, Kemalist rejimin çaresizliği dökülüyor. Tekrar etmek gerek, burada yazılanlar, 1930 yıllarına gelinceye kadar Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e miras kalan aydının önemli ölçüde yeni rejimi geçici saydığını gösteriyor. Cumhuriyet, 1930 yıllarında oturuyor. Şevket Süreyya Bey'in, etkili ve misyonlu, misyoner, Kadro Dergisi'nde devam eden şu sözleri başka anlama gelebilir mi? "Millet yaşatma ve yaratma kabiliyeti gösterir, Şefini doğurur ve inkılâbını ilerletir, fakat bu Şefin görüşleri, sezişleri ve gösterişleri memleketin işleyişi, araştırıcı ve tecrübe edici kadrosunu teşkil etmesi icap eden Darülfünun kürsülerinde hiçbir aksi seda yapmazsa, millet ne yapsın? Şef ne yapsın? İnkılâpçı olmak; inkılâba sadık kalmak, ancak onun davalarına sarılmak, bütün enerjisini bu davalara sarf etmek ve bütün mukadderatını bu inkılâba bağlamakla olur."

Çok açık. Osmanlı'dan gelme egemen sınıflar koalisyonu burjuva cumhuriyeti olarak sürdürdükleri Kemalist rejimin, özellikle aydınların çoğunluğu içinde yalnızlığını görüyor. Şu yanda veya bu yanda. Fakat henüz, çok büyük bir çoğunluğu ile, Kemalist rejimin yanında değil. Sadece Darülfünun değil, aydınların çok büyük çoğunluğu. Darülfünun, aydınların çok büyük çoğunluğunu etkileyecek bir sistem olarak düşünülüyor. Kemalist rejime sadık yeni aydınların yetiştirileceği bir yer olarak düşünülüyor. Halbuki "içinde yaşadığı ve mahsulü olduğu seyrini, yeni davalarını ve inkişaf istikametini işleyemeyen, terkip edemeyen, izah edemeyen bir Darülfünun'un, memleketin münevver nesli üzerinde otoritesini tesis etmesine imkân var mıdır?" Çok açık olarak Darüifünun'un aydın kuşağı üzerinde etkisini ve otoritesini kurması isteniyor.

"İnkılâbımızın ideolojik davaları karşısında daima ya boş, fakat mağrur bir sükûtu, ya geri, fakat ilim sözüne bürünmüş bir mukavemeti şiar edinenler, kendilerine bu manasız sükût veya frazeolojik âlimlikten evvel inkılâp hassasiyetine ve cemiyet meselelerine bağlılığı mal etmelidirler." Şevket Süreyya'nın "frazeolojik âlimlik" dediği bilim adamlığını, bütün bildiği üç-beş tekerlemeyi geçmeyen üniversite profesörü olarak anlamak mümkün. Bu paragraf, Şevket Süreyya Bey'in gerçekten yetenekli bir kimse olduğundan hiç kuşku bırakmıyor. Türkiye aydınından sınıf kavramını kazıyanın Şevket Süreyya olduğunda hiç kuşku yok. Kemalist ideolojinin yayılmasında, tek başına, her halde başka hiç bir kimsenin Şevket Süreyya Bey kadar payı yok.

"Boş ancak gururlu bir sessizlik" veya "geri ancak bilim giysisine bürünmüş bir karşı koyma". Bunlar her zaman kullanılabilecek değerli tanımlamalar olsa gerek.

Bir noktanın daha altını çizmek gerek. Kemalist rejim, aydınlara ve başta Darülfünun'a savaş açarak düzenini oturttu. Bunun, "tatlı su ihtilalcileri" veya bugünkü deyimle "tatlı su devrimcileri" ya da boş ve boş olduğu kadar da geri "tatlı su demokratları" tarafından çok iyi anlaşılması gerek. Her türlü ihtilâl işi, "al gülüm-ver gülüm" yöntemlerinden çok uzaktır.

Şevket Süreyya, Darülfünun'a işaret çakıyor. Şöyle: "Rusya'da ve İtalya'da Darülfünunların Rusya ve İtalya'nın yeniden kuruluşu davalarına bütün enerjileriyle bağlanışı acaba sebepsiz mi? Rusya'da Rus inşa planının davaları karşısında Rus toprağının kabiliyetinden şüphe eden âlimin nasıl mahkûm edildiğini okudum. Bu bir şiddettir." Evet, ihtilâl şiddettir. Devamı: "Milano'da aylardan beri beklenilen konserine Balillann marşı ile başlamadığı için kapı dışarı edilen beynelminel san'atkârın, Toskanini, hikâyesini hepimiz hatırlarız. Bu da bir şiddettir. Fakat bu şiddetler bir inkılâp hassasiyetinin ifadesidir." Kadro'nun ideologu işaret veriyor.

Anlamayanlar için daha da açıyor: "Eğer sadece bir Ch. Gide, bir Colson ve bir Perreau'nun eserlerinden cümleler nakletmekle ilim ve Darülfünun yapmak ve inkılâp yapmak kabil olsa idi, o vakit Darülfünun şeklinde geniş kadrolu bir ilmî teşekkülü yaşatmak yerine, el altında küçük bir mütercimler kadrosu meydana getirmek, bu iş için kâfi görülürdü. Fakat metod itibariyle Avrupai olmakla beraber, milli taharrilerden gıda almayan, yani bizim için doğru olmayan ve orijinal olmayan bir millî iktisat ilmi, yani revizyonsuz bir Ch. Gide, bir Colson ancak Cavit Bey iktisatçısı yetiştirir." Taharri, araştırma demek oluyor. Her halde Cavit Bey adı, boşuna kalemin ucundan dökülmüyor. Yazı yazıldığında, haklı ya da haksız, Cavit Bey çoktan asılmış bulunuyor.

Kadro'nun ideologu, Kemalizmin *par excellance* ideologu Şevket Süreyya, Cavit Bey'i küçümsüyor; küçümsediğini Meşrutiyet'e lâyık görüyor: "Filhakika Meşrutiyet devri için bir Cavit Bey iktisatçılığı kâfi idi. Bir Cavit Bey iktisatçılığı için Galata bankerliğinin kirli mekanizmasını bilmek ve mekanizmanın müteaffin havasına tahammül edebilmek kâfidir. Bu bir müstemleke iktisatçılığıdır ki onu yürütebilmek için, hatta Cavit Bey kadar da cerbezeli ve mizaç aşina olmağa da lüzum yoktur. Müstemleke iktisatçılığını Hindistan'da bir derebeyi, Küba'da kasaplıktan yetişmiş biri, Mısır'da iki Rum ve Macaristan'da birkaç Yahudi pek alâ yürütebilirdi."[56] Bu yazılardan Darülfünun'da tasfiye açıklıkla çıkmaz mı?

Açıklıkla çıkar. Fakat çıkartılmıyor. Darülfünun ilga ediliyor. Bunun üzerine Kadro'da, eski solcu Burhan Asaf, 1950 yıllarında Menderes'in konuşan ağzı olduğu yıllardaki adıyla Burhan Belge, yazıyor: "Bir müessese tasavvur ediniz ki, ilmî otoritesi, son zamanlarda didik didik olmuştur. En ünlü mümessilleri, dışarıda yaptıkları münakaşlardaki zaaflarını örtebilmek için, talebinin münakaşalı konferanslara gelmemesi yollarını aramakta yahut, matbuat sütunlarında yaptıkları münakaşaları terbiyenin haricinde kalan küfürlerle bitirmektedirler. Umarsınız ki, hiç olmazsa birbirlerinin ilimlerine ve kıymetlerine hürmetkardırlar. Hayır. Her biri kendi derdine düşerek ötekilerin cehaletlerine ve kıymetsizliklerine dair deliller ve vesikalar yetiştirmekle meşguldür. Öyle ki, Darülfünun'u teftişe memur edilen heyet, ilim tenhalığının yanında ahlâk tereddisini de bizzarur tesbit etmek mecburiyetinde kalmıştır."[57] Darülfünun'u denetleyen kurulu, bilim sığlığının yanında ve sorunlu olarak ahlâkî gerileme de saptamış. Burhan Asaf Belge yazıyor.

1933 yılında Darülfünun ilga edildi. Üniversite olarak yeniden açıldığı zaman bir kısım öğretim üyeleri dışarıda bırakıldı. Bütün bunlar anlaşıldı. Ancak bir nokta karanlık kaldı. Neden bu kadar geç kalındı? Darülfünun'da tasfiyeyi yapanlar neden geç kaldıklarını açıklamak durumundalar. Çünkü 1933 yılına kadar Kemalist rejim hem ordu içinde ve hem de sivil bürokraside tasfiye işine el atıyor.

Bu önemli bir konu. Bu konuyu, değerli araştırmacı Mete Tuncay açığa çıkardı. Mete Tuncay, "olağanüstü idari yargı işlevi gören Hey'et-i Mahsusalarla daha bugüne kadar hiçbir araştırıcı uğraşmamıştır" diyor.[58] Hey'et-i Mahsusa, Özel Kurul anlamına geliyor. İttihat ve Terakki'nin İslam dünyasına ihtilâl ihraç etmek için kurduğu ve Çerkez Ethem'i de yetiştiren Teşkilât-ı Mahsusa'nın Özel Örgüt anlamına gelmesi gibi. Belki de isim buradan geliyor.

Değerli bilim adamı Mete Tuncay, Lozan Anlaşması'nın bir hükmüne göre ve savaş yıllarındaki askeri ve siyasal tutumlarından dolayı hiç kimsenin "izaç ve tazip" edilemeyeceğinin taahhüt edildiğini belirtiyor. Lozan Anlaşması'na göre, 150'likler hariç, Türkiye hiç kimseyi rahatsız ve hiç kimseye eziyet etmeyeceğini taahhüt ediyor. Bu açık bir taahhüt, fakat bu taahhütüne rağmen bazı yasalar çıkarıyor. Bunlardan birisi 25 Eylül 1923 tarihini ve şu başlığı taşıyor: "Mücadele-i Milliye'ye iştirak etmeyen ve hudud-u milli haricinde kalan erkan, ümera ve zabıtan ve memurin ve mensubin-î askeriye hakkında yapılacak muameleyi ve cidal-i milliye iştirak edenlerin tekaüt müddetlerinin suret-i hesabını natık kanun." Bu kanunun birinci maddesi açıkça bir ihtilâl ve tasfiye kanunu özelliğini taşıyor: "İstanbul ve vilâyat-ı müstahlasa ile Türkiye haricinde kalarak milli mücadeleye iştirak etmeyen, berri, bahri

ve havai ve jandarma sınıflarından muvazzaf, mütekait ve ihtiyat bilumum erkan, ümera ve zabitan ve memurin ve mensubin-i askeriyeden herhangi bir suretle harekât-ı milliye aleyhindeki teşkilâta dahil oldukları veya münferiden çalıştıkları bir hey'et-i mahsusa tarafından yeniden tetkik ve tahkik neticesinde sabit olanların bir daha hidemat-ı Devlette istihdam edilmemek üzere nisbet-i askeriyeleri kat'olunur." Cumhuriyet kendisini ilan etmeden önce hey'et-i mahsusa kuruyor. Doğru yapıyor.

Ordu için kurulan hey'et-i mahsusa'yı sivil kesimin özel kurulu izliyor.[59] Özel kurulun incelemesi sonucunda millî mücadele sırasında millî hareket aleyhinde bulundukları saptananların bir daha devlet hizmetine alınmayacakları açıkça belirtiliyor.

Cumhuriyet, 26 Mayıs 1926 tarihinde 854 sayılı Mücadele-i Milliye'ye İştirak Etmeyen Memurin Hakkında Kanun'u çıkarıyor. Kanunun birinci maddesine göre "herhangi bir suretle millî hareket aleyhindeki herhangi bir teşkilâta dahil olduklarına ve bu teşkilâtı tertip ve icra ettiklerine veya millî hareket aleyhinde kavlen veya fiilen münferiden veya müçtemian çalıştıklarına ikinci maddede zikrolunan hey'et-i mahsusaca lâzım gelen tetkikat, tahkikat icra ve talep vukuunda müdafaaları istima' olunduktan sonra karar verilenler bir daha Devlet hizmetinde ve müessesatında istihdam olunmazlar." 1928 yılında çıkarılan bu yasa da sivil memurlar için Özel Kurul aracığıyla tasfiye sürecini başlatıyor.

Tasfiye yapıldı mı? Bu soruya, Mete Tuncay, şu cevabı veriyor; "Askerî Hey'et-i Mahsusaların kararları hakkında sayısal bir bilgiye sahip değiliz. Fakat Mülki Hey'et-i Mahsusa'nın kaç kişiyi, ne gibi suçlamalarla yargıladığı, sivil kurula başkanlık etmiş olan Rize Mebusu Atıf Bey'in, Âli Karar Hey'eti kurulması önerisine karşı, 20 Mayıs 1928 günü TBMM'nde yaptığı bir konuşma şöylece açıklanmaktadır."[60] Açıklama şu: "Bu kanun mucibince Hey'et-i Mahsusa teşkil edildiği zamanlarda vekaletinden, vilâyattan, müdiriyet-i umumiyelerden harekât-ı milliyeye muhalif olanların dosyaları Hey'et-i Mahsusa'ya tevdi edildi. Hey'et 3150 zata ait evrakı tetkik etti. Bu evrak içinde ancak 1250 zatın aleyhinde, diğerlerinin lehinde olarak karar verdi." Bu 1250 kişi arasında 290-300 kadarı İngiliz Muhipleri Cemiyeti üyeleri. Bunun dışında kalanlar ise pek az.

Bu kadar az olmasına rağmen, 1920 yıllarının sonlarına doğru Cumhuriyet rejimi yerleşmiş ve oturmuş olduğu inancıyla olsa gerek, Âli Karar Hey'eti kurulması ile ilgili yasayı kabul ediyor. 1926 yılında başlayan sivil memur tasfiyesini geriye çevirmek için 21 Mayıs 1928 tarihinde Âli Karar Hey'eti Hakkında Kanun kabul ediliyor. Birinci madde, aynen şöyle: "26 Mayıs 1926 tarih ve 854 numaralı kanun mucibince adem-i istihdamlarına karar verilenler ile 25 Eylül 1339 tarih ve 347 numaralı kanunun birinci ve ikinci maddelerine tevfikan nisbet-i askeriyeleri kat'edilenler haklarındaki kararları ikinci derecede tetkik etmek üzere Ali Karar Hey'eti teşkil edilmiştir."

Ali Karar Hey'eti, devlet hizmeti yapamayacağına karar verilen 1250 memurun ne kadarının hakkındaki bu kararı kaldırdı? Buna, şu anda, kesin cevap vermek mümkün değil. Mete Tuncay'ın Vakit Gazetesi'nin 1928 yılına ait sayılarında yaptığı incelemeden Âli Karar Hey'eti'nin kolaylıkla lehde karar verdiği anlaşılıyor. Bir örnek şu: "Anadolu'ya geçmesi için vaki olan davete ademi icabetinden dolayı Bursa Hey'et-i Mahsusa'sınca nisbet-i askeriyesi kat'edilmiş olan Piyade Yzb. Mesut bin Ömer Lütfi Efendi'nin o aralık davete adem-i icabeti kerimesinin ehemmiyetli ve muhtac-i ameliyat bir hastalığa duçar olmasından ileri geldiği... vesaik-i muteberenin ve mevcut raporların münderecatıyla sabit olmasına binaen, hakkında Bursa Hey'et-i Mahsusası tarafından 7 Şubat 340 tarih ve 495 numaralı mazbata ile verilmiş olan kararın ref'ine müttefikan karar verilmiştir." Karar kaldırılıyor.

Hey'et-i Mahsusa ile başlatılan tasfiye sürecinin tasfiyesi ile ilgili bilgiler şöyle: "Hey'et-i Mahsusaların, Alî Karar Hey'eti'nin ve Devlet Şûrası Mülkiye Dairesi'nin konumuzla ilgili kararları, Onuncu Yıl affından sonra, beş yıla yakın bir süre daha yürürlükte kalmış ve bu kurullarda cezalandırılanlar, ancak Atatürk'ün ölümünden önce çıkarılan son genel afta, 150'liklerle birlikte aklanabilmişlerdir."[61] 1930'lu yıllarda asker ve sivil memurların tasfiye işlemleri tasfiye ediliyor. 1933 yılında bir genel af çıkarılıyor. İşte tam bu sırada Darülfünun'da tasfiye işlemi gerçekleşiyor.

Bunu yapanlar, Kemalizmin en yetenekli ideologundan ayrı olarak, bir açıklama yapma zorundalar. Niçin geç kaldılar? Bu açıklama var. Tasfiyeyi gerçekleştiren Maarif Vekili Reşit Galib'in açıklaması var. Şöyle: "1923'ten 1932'ye kadar geçen dokuz yıl zarfında Türkiye'nin bütün münevverleri gözlerini Darülfünun'a diktiler, her sahada inkılâplar geçiren yeni Türkiye'de Darülfünun'un memleket hayatının umumi gidişine uygun bir tekâmül göstermesini beklediler. Memleketin hiç bir meselesi Darülfünun işi kadar alâka uyandırmadı. Lâkin bütün alâkalara, bütün bu tenkinlere rağmen İstanbul Darülfünun'u Türk münevverliğinin kendisinden iştiyak ve ihtirasla beklediği salâha, inkişaf ve terakkiye eremedi."[62] Reşit Galip, "kendiliğinden yola gelmesini bekledik" demek istiyor..

Sonra suçlama geliyor: "Memlekette siyasî, içtimaî büyük inkılâplar oldu. Darülfünun bunlara kar-

şı bitaraf bîr müşahit kaldı, iktisadî sahada esaslı hareketler oldu, Darülfünun bunlardan habersiz göründü; hukukta radikal değişiklikler oldu, Darülfünun bunlardan habersiz göründü; yalnız yeni kanunları tedrisat programına almakla iktifa etti, harf inkılâbı oldu, öz dil hareketi başladı, Darülfünun hiç tutmadı; yeni bir tarih telâkkisi, millî bir hareket halinde bütün ülkeyi sardı, Darülfünun'da buna bir alâka uyandırabilmek için üç yıl kadar beklemek ve uğraşmak lâzım geldi. İstanbul Darülfünun'u artık durmuştu, kendisine kapanmıştı, vüstai bir tecerrüt içinde harici âlemden elini ayağını çekmişti."

Bu rapor, Cenevre Üniversitesi öğretim üyelerinden Prof. Albert Malche'ın raporu. Daha önce sözü edildi. Profesör Malche, 1932 yılında tamamladığı raporunda, "tenkide en ziyade maruz kalmış noktalardan biri de profesörlerin intihap şeklidir" diyor. Burhan Asaf Belge ve Reşit Galip'in eleştiri ve hükümlerinde var olan içine kapanıklık, önemli ölçüde, bu öğretim üyesi seçim sisteminden geliyor. Malche, bu nokta üzerinde ısrarla duruyor: "Bu, pek mühim bir meseledir. Hiçbir mesele, Darülfünun'un istikbali için bu kadar mühim değildir. Elyevm tatbik edilmekte bulunan sistem, ki hocası intihap olunacak derse yakın derslerin, zümrenin, hocalarını intihaba hakem yapmak sistemidir, haddizatında hocayı alâkadarlara buldurmak demektir. Alâkadarlar müstakbel arkadaşlarını intihap ediyorlar."[63] Albert Malche bu seçim yöntemini eleştiriyor. Şu sözlerle: "Alâkadarlar, fena hâkimlerdir. Onların reylerine müracaat etmeli, fakat verdikleri reylerin kat'î bir tarzda muta olmamasını temin etmelidir."

İlgililere sorulmalı. Ancak oyları geri alınmamalı. Profesör Malche'ın Darülfünun'un bir tarikat niteliğine büründüğünü gördüğü anlaşılıyor. Darülfünun'un mevcut kadroları hep kendilerine benzeyenleri seçerek bu tarikat anlayışını sürdürüyorlar. Örneğin, anılarında yazdığına göre, Alımet Hamdi Başar'ı almıyorlar. Başar, Darülfünun'u parlak bir biçimde bitirmiş olmasına ek olarak yetenekli olduğunu daha sonraki yayınlarıyla kanıtlıyor. Alımet Hamdi Başar'dan bugüne en azından tarihsel değeri olan fakat bunun da ötesinde Türkiye iktisat düşüncesinin özgün çözümlemelerini meydana getiren kitaplar kalıyor. Darülfünun'dan pek kalmıyor.

Albert Malche, bunları gördüğü için olsa gerek, seçim yöntemini değiştirme ile birlikte mevcutların işlerine son verilmesi ve bir tür tasfiyeyi de öneriyor. Rapordaki cümlelerle şöyle: "Bu fasit ikmal ederken, ancak tayini icra edenin bir istifayı kabule veya istifaya mecbur etmeğe selâhiyeti bulunduğu kaidesini kafi surette tatbik etmek lüzumunu tasrih ve tekit etmek."[64] Yabancı uzman, üniversite öğretim üyesini istifaya mecbur bırakmayı da içeren bir sistem istiyor.

31 Mayıs 1933 tarih ve 2252 sayılı yasanın birinci maddesinde ise şunlar okunuyor: "İstanbul Darülfünun'u ve ona bağlı bütün müesseseler kadro ve teşkilatlarıyla beraber 31 Temmuz 1933 tarihinden itibaren mülgadır." Aynı yasanın sekizinci maddesinde ise şunlar yazıyor: "Darülfünun'un ilgası dolayısıyla açıkta kalmış olup da telif ve tercüme heyetine de seçilmemiş olan müderris ve muallimler yeni üniversite teşkilât kanununun mer'iyetine veya bu müddet içinde Devlet hizmetlerinden birine tayinlerine kadar yukarıdaki madde hükümlerine göre açık maaşı ve mütemmim ücret alırlar. Buna mukabil Maarif Vekilliği bu müddet zarfında kendilerine muvakkat hizmetler tevdi edebilir."

Darülfünun'da tasfiye için geliştirilen süreç oldukça basit görünüyor, önce Darülfünun ilga ediliyor, İstanbul Üniversitesi'nin kurulması kararlaştırılıyor, ancak hemen kurulmuyor. Bu arada öğretim devam ediyor. Geçici olarak. Bir bölüm öğretim kadrosu eğitime devam ediyor. Bir bölüm telif ve tercüme kuruluna alınıyor. Fakat çeviri kurulunda çalıştıramayacak kadar az lisan bilen, bugünkü dille ordinaryüs profesörler ile normal profesörler açığa alınıyor. Maaş bağlanıyor. Kuşku yok, açığa alınanlar yalnızca lisanı kıt ordinaryüs profesörlerden meydana gelmiyor.

Yasa'nın özü böyle. Mîllet Meclisi Maarif Encümeni Mazbatası, bugünkü dille Eğitim Komisyonu Raporu, bu öze açıklık getiriyor. "Bu ilga keyfiyeti ve bir senelik muvakkat devre Maarif Vekilliği'ni yeni teşkilât teşebbüsünde ancak ilmî ve asrı esaslar dairesinde serbest bırakılmasını temin etmiş olacaktır." diyor.[65] Aynı rapor, geçici kadroya alınanların esas kadroya girme konusunda bir hak iddia etmeleri ihtimalini ortadan kaldırıyor. Büyük Millet Meclisi Eğitim Komisyonu Raporu yazıyor: "Kanunun 4. maddesiyle tespit edilen muvakkat kadroya girmiş bulunmak, 10. maddede söylendiği üzere Hükümetçe hazırlanıp taayyün etmesiyle meydana gelecek asıl İstanbul Üniversitesi talim ve tedris heyeti arasına girmek için hazırlanmış bir hak teşkil etmeyecektir. İstanbul Üniversitesi kanuniyle tedris heyetine girecek unsurların vasıfları ve şartları tespit edilmiş olacağından muvakkat kadrodan ancak bu vasıfları ve şartları haiz olanlar yeni üniversitenin tedris ve talim kadrosuna alınabileceklerdir."

Tonguç ve Menderes

Daha önce, yukarda, yazıldı. Darülfünun ilga edilip İstanbul Üniversitesi açıldığında, çift saymalar da dahil, 157 öğretim üyesi ve yardımcısı kadro dışı bırakıldı. Bunlar, kimler? Bilmem mümkün ama şu anda bilinmiyor. Bilinen bir isim var: İsmail Hakkı Baltacıoğlu. Cumhuriyet kurulduğu zaman Darülfünun Emini, bugünkü dille Üniversite Rektörü, İsmail Hakkı Baltacıoğlu idi. Cumhuriyet, Profe-

sör İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun Darülfünun Emini olduğu sırada Darülfünun'a muhtariyet verdi. Sonra 1933 yılında Darülfünun'u ilga etti, muhtariyeti geri aldı ve Baltacıoğlu'nu da üniversite dışında bıraktı.

Kim bu İsmail Hakkı Baltacıoğlu? Şu anda nesnel olarak söylenecek olan şu: Son seksen yıllık Türkiye tarihinin en üretken üniversite öğretim üyelerinden birisi. Çalışkan ve özgün düşünceleri olan bir kimse. Üniversiteden uzaklaştırıldıktan sonra uzun yıllar Yeni Adam Dergisi'ni çıkarıyor. Bu derginin yayın çizgisi hakkında tanıtıcı bir örnek verilebilir. Dergi'nin sürekli sanat yazarlarından Yunus Kâzım Koni, eleştirmen Nurullah Ataç hakkında şu övücü cümleleri yazıyor: "O'nun edebiyat âleminde tuttuğu yeri tayine çalışalım. Son zamanlarda yazdıkları insan ruhu ve tabiatı hakkında gündelik vesilelerle sezdiklerinin notları sayılabilirdi. Fakat uzun zaman şahıslar ve kitaplar üzerinde yazdı. Bu yazılara tenkit diyoruz. Bu tenkitlerde şiirimize daima yeni zevk getirenleri buluyor ve tanıtıyordu, Şair Nazım Hikmet'i en iyi o tanımış ve tanıtmıştı. Orhan Veli, Oktay Rifat ve Melih Cevdet üçgeninin demek istediklerini kavrayan da oydu. Eğer Nurullah olmasaydı bu muharrirlerin hiç biri okuyucular tarafından keşfolunamazdı."[66] Bu cümleler, sahibi ve "başyazarı" İsmail Hakkı Baltacıoğlu olan Yeni Adam Dergisi'nde yer alıyor.[67]

Fay Kirby, Türkiye'deki Köy Enstitüleri'ni Tonguç'a değil Baltacıoğlu'na bağlıyor. Üstelik daha da ileri götürerek şunları söylüyor: "Baltacıoğlu Türk pedagojisinin babası ve uluslararası ölçüde bir pedagoji düşünürü olarak tanınmağa hak kazanmıştır."[68] Daha da ileri giderek, zamanında Baltacıoğlu'nu anlayamayanları kınıyor: "Baltacıoğlu pek haklı olarak gördü ki, Türk eğitiminin Batı tarihindeki hataları tekrarlamasına lüzum yoktur. Fakat, Batı'nın didaktik edebiyatının inceliklerini yeni öğrenmiş olan zamandaşları, Baltacıoğlu'nu kendini beğenmiş bir eksantrik saydılar." Alışılmış tekerlemelerin ötesinde düşünemeyenlerin, Baltacıoğlu'nu, eksantrik saymasına şaşmamak gerek. Kendi dergisinde başyazı yazan, "hayatım" diye anılarını tefrika eden ve roman yazıp romanlarını resimleyen bir Darülfünun'dan kovulmuş bilim adamıdır, İsmail Hakkı Baltacıoğlu.

Kimdir, İsmail Hakkı Baltacıoğlu? Neden kovuldu? Her halde kovanlar neden kovduklarını biliyorlar, istedikleri sonucu da alıyorlar. Polis kayıtlarına göre yazıldığı anlaşılan bir kitapta şu bilgiler veriliyor: "1942 yılının Şubat sonlarında, yıllardır dergisinde solcu, Marksist ve komünistlere serbestçe yazılar yazdırmış olan İsmail Hakkı Baltacıoğlu, yaptıklarının ve bu müsamahasının günahını affettirebilmek için 'Türke Doğru' isimli bir eser neşretmişti. Aynı yıllar içinde niçin Marksist olduğunu, niçin Marksist fikirleri benimsediğini izah ve müdafaa eden Hilmi Ziya Ülken de Baltacıoğlu uyanık Türk halk efkârının asla bu düşüncelere iltifat ve itibar etmeyeceğine kafi olarak kani olduktan sonra 'Tarihi Maddeciliğe Reddiye' isimli bir eserde eski fikirlerinden rücu ettiğini ifade etmişti."[69] Düzen otururken direndiği anlaşılan Baltacıoğlu daha sonra teslim bayrağını kaldırıyor. Böyle anlaşılıyor.

Ancak tam değil. Çünkü polis kayıtlarına dayanılarak yazıldığı anlaşılan aynı kitapta bir de şu hükme yer veriliyor: "İşte bu iki eser Türkiye'mizde kısa da olsa geniş bir yankı uyandırmış, dolayısıyla komünistleri oldukça çileden çıkarmıştı. Ama bu iki şahsın hareketlerindeki samimiyet derecesi, o gün bugün hâlâ rahatlıkla münakaşa edilebilir." Teslim bayrağını çektiği zamanda da, çok sonra da, Baltacıoğlu'na fazla güven duyulmuyor. Acaba tam teslim olmadı mı?

Fay Kirby'nin, 1924 yılında rapor vermek üzere Türkiye'ye çağrılan Amerikalı eğitimci filozof Dewey ile Kerschensteiner'den ileri olarak nitelediği Baltacıoğlu neden tasfiye edildi? Bu soru tam teslim olup olmamasından daha öncelikli. Serbest Fırka yöneticisi olması bir neden. Fakat tam neden değil. Çünkü görülecek. Menderes örneğinde de görülecek. Serbest Fırka mensubu olmak, düzenin oturma süreci içinde, tasfiye için değil yükselmek için gerekçe oluyor. Serbest Fırka'dan, yine bugünkü deyimle, transfer ücreti yüksek tutuluyor. Serbest Fırka mensubu olmak tasfiye yerine yükselme nedeni oluyor. Serbest Fırka başkanı Fethi Bey, Londra'ya sefir oluyor.

Acaba cevap, Baltacıoğlu İsmail Hakkı'nın 1932 yılında yayınladığı "içtimaî Mektep Nazariyesi ve Prensipleri" adını taşıyan kitabı mı? Bu, bir pedagoji kitabıdır. İsmail Hakkı, "içtimaî mektep" adını verdiği bir yeni pedagoji okulunu geliştiriyor. Fay Kirby gibi araştırıcı eğitim uzmanları, bu kitaptaki görüşleriyle, Baltacıoğlu'nun köy enstitüsü düşüncesinin babası olduğunu ve yazarının, Dewey ve Kerschensteiner gibi eğitimci-düşünürleri geride bıraktığını ileri sürüyorlar. Dewey veya Kerschensteiner gibi eğitimci düşünürlerden ilerici olmak bir yana, "İçtimaî Mektep" için söylenmesi gereken şu: Köy enstitülerini içeriyor. Ancak köy enstitülerinden daha genel ve daha ilerde. Ancak herhalde Baltacıoğlu bunun için tasfiye edilmiyor. Fakat daha ilerde yapılacak araştırmalarla düzeltilme ve geliştirilme koşuluyla şu söylenebilir: İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun neden tasfiye edildiğinin ipuçları da yine bir kitapta yatıyor.

Kitabın ilk cümlesi şu: "Meşrutiyet inkılâbı aynı zamanda bir zihniyet ve medeniyet inkılâbıdır. Türk mektebinin inkişafı, kadının içtimaî hayata karışması, serbest tefekkür, serbest münakaşa, serbest

içtima hareketleri hep o inkılâbın getirdiği yeniliklerdir. Hiçbir devirde Türk mektebinin örfleri Meşrutiyet devrinde olduğu kadar değişmemişti. Mektebe müşahede, mukayese, muhakeme usullerinin girmesi, talebede vatan, insaniyet, san'at duygularının şuurlanması, şahsî teşebbüs, serbest mesai, tetebbu, tecrübe faaliyetlerinin başlaması, din derslerinin ilimle kabili telif bir şekilde aklileştirilmesi, ahlâk derslerinin tamamiyle lâik esaslar üzerinde kurulması, koedükasyon tecrübeleri, açık hava hayatı ve mektep gezintileri hep Meşrutiyet senelerinin hareketidir."[70] Açık değil mi? Baltacıoğlu, Cumhuriyet'in övünmek için sahip çıktığı bütün yenilikleri Meşrutiyet'in aktifine yazıyor.[71]

İsmail Hakkı Baltacıoğlu Meşrutiyet Aydını olarak görünüyor. Bu düzenin henüz oturmamış olduğunun güçlü bir kanıtı sayılmalı. Bu, geri plana itilen ve bastırılan İttihat ve Terakki'nin mirası sorununu hatırlatıcı nitelikte görülmeli. 1923 yılında İttihat ve Terakki'nin mirası sorunu ortaya atıldı. Mustafa Kemal'e çok yakın Yunus Nadi yazdı: "Mustafa Kemal Paşa ittihatçıların büyüğü ve birincisidir. İttihat ve Terakki vatan partisidir. Ünvanın önemi yoktur, İttihat ve Terakki hâlâ vatanın içinde ve iş başındadır." Bunları yazdı. Kısa bir zaman sonra vatanın içinde olan İttihat ve Terakki'nin önde gelen liderleri İzmir Suikastı bahane edilerek asıldılar. Avundukzadeler gibi İttihat ve Terakki'nin finansörü durumundaki burjuva aileler iflâsa sürüklendiler. İttihat ve Terakki'nin itibar-ı Millî Bankası, Cumhuriyet'in kurduğu İş Bankası'na katılmak zorunda kaldı. Şimdi yetenekli olduğunda hiç kuşku bulunmayan ve her halde çağdaşları üzerinde etkili olması gereken bir bilim adamı, İttihat ve Terakki'nin olmasa bile İttihat ve Terakki ile özdeş Meşrutiyet dönemini ön plana çıkarıyor. Serbest Fırka sarsıntısından sonra, oturmamış bir düzen için hoşgörülmesi zor bir durum olsa gerek.

Ancak Baltacıoğlu'nun tümden haksız olduğunu söylemek zor. Şu açıdan zor: 1920 yıllarında Türkiye'de ne yapıldı ise bunların tartışması tümüyle Meşrutiyet Aydını tarafından gündeme getirildi. Lâtin harflerinin kabulü de dahil. Jön Türk dergilerinde tartışılmamış pek az "reform" var. Osmanlı, Meşveret, Şûra-ı Ümmet ve İçtihat dergilerinde, sonradan Kemalizm adı verilen ideolojiye bağlanan reformların hepsini bulmak mümkün.[72] Bu açıdan bakıldığında ve buraya kadar, Baltacıoğlu'nun yazdıklarında bir gerçek payı var.

Fakat "buraya kadar" her halde tüm Cumhuriyet'in en özgün dönemi 1930 yılları olsa gerek. Biraz daha daraltarak ve düzelterek söylemek gerek: Kemalizm, özü itibariyle, 1920 yılının reformları değil, fakat 1930 yıllarının uygulamaları olsa gerek. Devletçilik, Halkçılık, Halk Evleri'cilik, Köy Enstitüleri, Taban Fiyatları, Ülkü Dergisi, Kadro Dergisi, İş Kanunu, 141-142, Grev ve Toplu Sözleşmenin Yasaklanması, Üniversite, Türkiye Komünist Partisi'nin Tasfiyesi ve daha bir çokları hep 1930 yıllarının tarihini taşıyor. 1930 yıllarına, bunlar damgalarını vuruyor.

Baltacıoğlu'nun bunu göremediğinde kuşku yok. Yaşadığı günlerin neler getireceğini göremeyenlere ise politikada veya bilimsel politikada yer yok. Bu yüzden olsa gerek, Kemalist Cumhuriyetin en özgün döneminde pek özgün önerilerle ortaya çıkan Baltacıoğlu Üniversite'den tasfiye ediliyor. Araştırmanın bugünkü düzeyinde bunları söylemekle yetinmek gerekiyor.

Fay Kirby yazıyor: "Baltacıoğlu önce Türk halkının ve onun çoğunluğu olan köylünün kanı, alınteri ve göz yaşı bahasına elde edilen parayı, prodüktif olmayan bir şekilde harcamanın, hem ekonomi, hem ahlâk bakımından müdafaa edilemeyeceğini gösterdi. Eğitime harcanan paranın ekonomik bir karşılık getirmesi lâzımdır. Hiç değilse öğrencilerin elişleri, Türk endüstrisinin henüz daha karşılayamadığı bir iki istihlâk ihtiyacını karşılamalı idi." Bu cümleler, gerçekten, Baltacıoğlu'nun hareket noktasını belirtiyor.

İsmail Hakkı Baltacıoğlu yazıyor: "Bundan on beş sene evvel Osmanlı Ziraat Nezareti tarafından Maarif Nezaretine gönderilen bir tezkerede umumi mekteplerin tedrisatında ziraat derslerine ehemmiyet verilmesi isteniyordu. İmparatorluğun bir nazırı tarafından istenilen şey neydi? Ziraate dair kitap okutmak, ders verdirmek, ziraat müessesesinin lüzum ve ehemmiyetini anlamaktı! Böyle bir teşebbüsün meslekî bir şahsiyetin teşekkülüyle, ziraat terbiyesiyle hiç bir alâkası olamazdı. Çünkü çiftçilik, bahçıvanlık, çiçekçilik, koyunculuk, gibi meslekî şahsiyetlerden her birisi fiili neviden şahsiyetlerdi. Kitabî yahut mantıkî neviden değildir. Tekrardan usanmam ki burada ziraî şahsiyetin terkibine giren fikirler de tecrübeye takaddüm eden 'tecritler' değil, tecrübeden sonra, daha doğrusu, ancak tecrübeyle birlikte gelen 'uzyî fikirler'dir."[73] Burada, deneyerek ve daha doğrusu yaparak eğitim sayılıyor.

Burada kalmıyor ve devam ediyor: "Şimdi bu işle mektebin vazifesi ne olacak? Ziraî şahsiyetin teşekkülüne hizmet etmek. Bu da hakiki ziraat hayatını yaşatmakla olur. Bunun yolu da mektepte hakiki bir ziraat muhiti vücuda getirmektir. Nasıl? İlk şart topraktır. Bu toprağın mektebin hududu içinde bulunması idealdir."[74] Kim okursa okusun, bu düşüncelerle köy enstitüleri arasında doğrudan bir köprü kuracaktır.

Fakat bazı eklerle. Baltacıoğlu, daha önce de söylendi, daha geneldir. Üretmekle öğrenmeyi birleştirmek istemektedir. Tonguç ise çok daha özeldir. Bunu sadece köye öğretmen yetiştirmek için anla-

maktadır. Bu nedenle Baltacıoğlu ile Tonguç arasındaki ilişki genel durum ile özel çözüm arasındaki ilişki gibidir. Bu kadar da değil. Tonguç, bir garabet peşindedir. Köylü ile aydının yan yana gelmesi çok zordur. Kar ile sıcak gibidir. Tonguç, bir köylü aydın tipi yaratmak istemektedir. Bu, düzenle sınırlı olarak, Tonguç'un katkısı sayılmalıdır.

Bu kadar değil. Baltacıoğlu, okulu geniş bir toprağın ortasında kurup yalnız tarım yapmakla yetinmek istemiyor. Uzun da olsa, eğitim tarihinde bir haksızlığı düzeltme için, bir aktarma gerekiyor: "Ayrıca tedris eşyasının, ziraate lüzumlu olan kümes, kafes, parmaklık, çit gibi eşyanın yapılması, şosaların, havuzların, akvaryumların, parkların yapılması hep sanayi faaliyetinin ciddi ve hakiki mevzularıdır. Talebe ve hoca meskenlerinin inşasını bile bu teşebbüsün içinde görmek doğrudur." Baltacıoğlu'nun "İçtimaî Mektep" dediği okullar sanayii de içeriyor. Tekrar olsun: Öğrenci ve öğretmen konutlarının yapılmasını da eğitimin bir parçası sayıyor. İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun hakkı kabul edilince, İsmail Hakkı Tonguç'un hakkından almak gerekiyor.

Kaldığı yerden devamla, 1932 yılında yayınlanmış kitabında Baltacıoğlu yazıyor: "1929'da Ankara'da Gazi Terbiye Enstitüsü'nde çalıştığım zaman Maarif Vekaleti'ne verdiğim teşkilât lâyihasının tatbikatı sırasında bu tasavvur da dahil bulunuyordu. Benim maksadım her nerede ve her ne şeraitte olursa olsun, mektebi hakiki vazifelerle mücehhez demokratik bir cumhur halinde yaşatmaktır. Böyle bir cumhur için meselâ, sınaî, meslekî bir terbiye mevzuu bahis olduğu vakit yapılacak işlerden biri de talebeyi hocalarıyla beraber rençper, duvarcı, marangoz, mimar, boyacı, ustabaşı, çırak haline getirmektir."[75] Daha sonra, köy enstitüleri deneyimi sırasında "öğrencileri öğretmenleriyle birlikte rençper, duvarcı, marangoz, mimar, boyacı, ustabaşı, çırak haline getirme" düşüncesi uygulamaya kondu.

Böyle bir durum ve bu tür bilgi, herhangi bir araştırıcıda, ciddi merak uyandırıyor. Öğretmenlerin meslekî örgütü Töb-Der'in bir ara yayınladığı Yeni Toplum Dergisi'nin köy enstitüleri özel sayısında şu bilgiye rastlanıyor: "1926'da Maarif Vekâleti Levazım ve Alâtı Dersiye Müzesi Müdürlüğü ve bu görev sırasında Maarif Vekâleti İnşaat Komisyonu üyeliği ve sonra da başkanlığı yapmıştır."[76] Söz konusu kişi, İsmail Hakkı Tonguç. Tonguç "ders araçları almak ve incelemeler yapmak üzere 1929'da İtalya, İsviçre, Fransa, İngiltere, Almanya ve Avusturya'ya gönderilmiştir. Müze Müdürü iken, ek görev olarak Gazi Eğitim Enstitüsü Elişleri Öğretmenliği yapmıştır. 1932'de Gazi Eğitim Enstitüsü Resim-İş Bölümü'nü kurmuştur. "Öyle görünüyor, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, ilerde köy enstitüleri deneyiminde uygulama alanı bulacak olan pedagojik görüşlerini geliştirirken İsmail Hakkı Tonguç ile aynı çatı altında çalışıyordu.

Bunun saptanması, Türkiye'nin düşünce tarihi için önemlice bir bulgu sayılmalı. Ancak şimdi bunu daha da geliştirmenin sırası değil. Gerekli de değil. Şimdi gerekli olan Baltacıoğlu'nun pedagojisinin ana çizgisini ortaya çıkartmak. Kendi sözleriyle ve şimdiye kadar aktarılanlara ek olarak: "İşte içtimaî mektebin temellerinden biri. Cemiyet gibi mektebin de sanayileşmesi yani sanayi mefkuresini, sanayi tekniğini yaşatması en demokratik bir pedagojinin düsturudur."[77] Sanayileşme ve okulun sanayileşmesi İsmail Hakkı Tonguç'da hiç yok.

İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun pedagojik görüşlerinde ise şunlar da var: "Yine eski zamanda meslek intihabı bugün olduğu gibi ferdî ve ihtiyarî bir mesele değildi. Her fert kendi ailesinin mensup olduğu sınıfın mesleğini kabule mecbur idi. Bugün için böyle bir mecburiyet yoktur, işte demokrasinin esaslı umdesi bu müsavatçılıktır." Eşitçilik ilkesini eğitime sokuyor ve bir hükümet görevi haline getiriyor: "Demokratik hükümetin vazifesi bu müsavatçılık umdesine göre teşkilât yapmak, bir de müsavata mani olan, fertlerin müsavatını ihlâl eden imtiyazlı bir sınıf ve partinin tasallutunu idame eden sebepleri izale etmektir."

Baltacıoğlu ile Tonguç arasında en önemli ayrılık burada yatıyor, İsmail Hakkı Tonguç'un dünya görüşünde kesinlikle sınıf kavramı bulunmuyor. Tonguç, dünyaya bir köylü gibi bakıyor. Bütün sıkıntılarının nedenini aydınlarda ve aydınları yönetiminde saydığı devlette görüyor.

Burada kısa bir parantez gerekiyor. Köylünün politik bakış açısının turnusol kâğıdı, aydınlara ve devlete karşıt güvensizlik ve bir ölçüde de düşmanlıktır. Köylüyü peşine takmak isteyen tüm sermaye partileri, aydınlara ve devlete karşı düşmanlığı körüklerler. Tabii iktidara gelinceye kadar. Demokrat Parti bunu yaptı. Ecevit'in başkanlığında Cumhuriyet Halk Partisi bunu yaptı. Tonguç da temel kitabında, aynısını yapıyor. Tonguç'un dünya görüşünde sınıf kavramı sadece devleti ellerinde bulundurduğu sanılan aydınlar için kullanılıyor. Bütün kötülüklerin kaynağı aydınlar oluyor.

Tonguç, Osmanlı'da köylülerin durumunu şöyle anlatıyor; "Saltanat ve onun emellerine hizmet edenler, memleketi, bilhassa köylüleri, gelecek suçsuz nesilleri de korkutacak kadar emmiş, işte böyle bir kara cehennem haline getirmişti."[78] Bunun sonucunda şu oluyor: "Bu durum karşısında halk ve köylü kendini Devleti idare edenlerden, efendi sınıfından ayırdı. Ezilenlerle ezenler arasındaki uçurum derinleşti. Devlet de, Osmanlılaşan insana kadrolarında yer vererek ekmek ve iş kapılarını açtı. Saray, Türk soyundan olmayanlarla doldu."

Bu durumun sorumlusu ise, İsmail Hakkı Tonguç'a göre, kuşkuya yer bırakmayacak kadar belli. Sorumlu şu: "Bu trajik hadise, Osmanlı İmparatorluğu'nu idare eden, devlet işlerini gören yarı münevverlerin korkaklıklarından, beceriksizliklerinden, menfaatlarına düşkünlüklerinden, halkla bilhassa köylü ile alâkasızlıklarından, onları hayvanlardan daha fena kullanmalarından, taklit edilmiş nazariyeler peşinde sürüklenmelerinden, Batı Asya medeniyetini bırakıp yeni asrın uygarlığını kabul edemeyişlerinden ileri geliyordu." Bu cümlelerde köylü ideolojisi bütün açıklığıyla kendisini gösteriyor.[79]

Tonguç, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiyor ve yazıyor: "İmparatorluğun yıkılmış olan hayat ve devlet nizamı yerine yepyeni bir nizam konacaktı. Cumhuriyet, bu demekti." Cumhuriyet'e yapacak birçok iş düşüyor ve bunun için gerekli yeni kadrolar gerekiyor. Bu sorunun cevabı şu oluyor; "Bunların hepsini kısa bir zaman içinde başarabilmek cemiyetin bünyesinden yeni kıymetler bulup çıkarmağa bağlı idi. Her işe temel ve malzeme madde köye gömülü idi. Köy ve tabiat, bütün cevherlerini henüz içlerinde saklıyorlardı. Bundan evvelki devirlerde olduğu gibi, köylüyü değil tabiatı emmek gerekti." Görülüyor, köy, her derde çare bir kurtarıcı yerine konuyor.

Artık çare var. Kurtarıcı var. Hepsi köyde. Köye gitmekte ve köyden gelmekte. Köye gidip gelme, mucize yaratıyor. Ve tüm iş, bu mucizeye kulak vermeye kalıyor. Şöyle: "Issız köylerde iş göre göre vücutları, iradeleri çelikleşmiş, renkleri kızarmış, saçları ağarmaya başlamış, alınları kat kat olmuş bu demir ve çelikten daha sağlam iradeli insanların getirecekleri seslere kulak vereceğiz. Mukaddes bir kitaptan sahifeler, bir orkestradan senfoniler dinler gibi onları dinliyeceğiz. Köy kaynağından kuvvet ve ilham fışkıracaktır. İşte o zaman köyün canlandırılmasına emeğini katmayanlar, bu amacı gerçekleştirmeye çalışanların yollarını kesmek gafletini gösterenler, bir içten yıkılışın ıstırapları içinde kıvrana kıvrana alınları lekeli olduğu halde, ortadan silinip gideceklerdir."[80] Ne kadar idealist ve ne kadar bilim dışı. Gerçekten şaşırtıcı ölçüde.

"Köy, yiğitler ve kahramanlar yatağıdır. Oradan hız alınır. Kendimize dönelim. Doya doya yayla suyu içelim. Ciğerlerimizi yurt havası ile şişirelim. İçimize ferahlık gelsin. Mes'ut olmanın sırlarını öğrenelim!"[81] Seri bir eğitim uygulaması modeli olan köy enstitülerinin böylesine bir çocuksu ve geri yanı var. İç içe; ileri eğitim yöntemi ile geri ideoloji iç içe.

Tonguç'un hareket noktası eğitim değil. Tonguç, Türkiye'yi kurtarmak istiyor. Türkiye'nin kurtuluşunu da köyde ve köylüde buluyor. Sınıfsız; ve kaynaşmış köylüde. Köy ve köylü Türkiye'yi kurtaracak ve kalkındıracak. Fakat önce köyün kalkınması ve aynı anlama gelmek üzere canlanması gerek. Tonguç, Yakup Kadri'nin gördüğünü de göremiyor ve köyün canlandırılmasını salt eğitimde buluyor. Eğitim ise öğretmen demek oluyor. Hızla, yeter sayıda ve köyde kalacak türde öğretmen gerekiyor. Önce orduda çavuş ve onbaşı olmuş kimselerden eğitmen yapılıyor. Sonra Köy Enstitüleri. Ve tekrar etmek gerekiyor: Tonguç için başlangıç noktası eğitim değil.

1940 yılı Nisan ayında Köy Enstitüleri kanunu çıktı. Birinci maddesinde "köy öğretmeni ve köye yarayan diğer meslek erbabını yetiştirmek üzere ziraat işlerine elverişli arazi bulunan yerlerde Maarif Vekilliğince Köy Enstitüleri açılır" denildi. Köy Enstitülerinin açılacakları yerde elverişli tarım toprağının bulunması kanunun birinci maddesinde yer aldı.

İsmail Hakkı Tonguç'un verdiği bilgilere göre, 1946-1947 ders yılı başında Köy Enstitülerinden 5542 öğretmen, 8756 eğitmen ve 521 sağlık memuru mezun olmuştu. İsmail Hakkı Tonguç bundan büyük bir mutluluk duydu ve bu sayılar, köyün canlanmaya başlaması olarak değerlendirdi. 1947 yılında şunları yazdı: "Köyün canlanmaya başlamasıyla şafak sökmeye yüz tutmuştur. Aydınlığa mutlaka kavuşacaktır. Bunun biricik şartı, köyü canlandırına ülküsüne bağlananların zorluklara katlanmaları, durmadan, bıkmadan çalışmaları, birbirine sımsıkı dayanmaları, muhtaç olanlara iyilik yapmalarıdır. Kurtuluş yolu budur, insanlar, yalnız bilgi yolu ile şereflerini, haysiyetlerini, hürriyetlerini, ekmeklerini, hayatlarını kazanabilirler. Her birimiz "bu ülküyü beslemek, geleceğin şen ve mes'ut, varlıklı, kültürlü, güzel Türkiye'sini yaratmak için var kuvvetimizle çalışmalıyız!"[82] Artık mezunlar hazır. Bundan sonra bu mezunların birlik ve dayanışmasını sağlamak kurtuluşun tek güvencesi oluyor.

İsmail Hakkı Tonguç, "Bulgaristan'ın Silistre-Tataratmaca Köyü'nde 1897'de doğmuştur. Orta halli bir çiftçi ailesinin en büyük oğludur. İlk ve ortaokulu Bulgaristan'da okuduktan sonra, okumak için İstanbul'a gelmiştir. Karşısına çıkan bütün zorlukları yenerek Kastamonu Öğretmen Okulu'na girebilmiş ve 1918'de mezun olmuştur."[83] Demokrat köylü hareketinin sınırına ulaştığı Bulgaristan'dan geliyor. Çocukluğunda Aleksandre İstanbuliskiy'in başarılı köy çalışmalarını işitmiş olması mümkün. Köyü canlandırmak istiyor, Türkiye'de.

Yapamıyor. Eğitim yolu ile köyü canlandıramıyor. "Köylü aydın" yetiştiriyor. Köyü terk ediyorlar. Kente geliyorlar. Kimselerin bilmediklerini sandıkları köyü yazıyorlar. 1950 yıllarında başlıyorlar. Sonra 1960 yılları geliyor. Önce sosyalist olduklarını düşünüyorlar. Sonra demokrat olduklarını anla-

yamıyorlar. Köy Enstitüsü mezunları, 1980 ve daha sonraki yılların sosyalist hareketinde Kemalist ideoloji'nin kalesi oluyorlar. Ne büyük şanssızlık! 1960'lı yılların sonlarında, sosyalist hareketin ve o zamanki deyimiyle Türkiye İşçi Partisi hareketinin güçsüzleştirimesinde en baş rollerden birisini öğretmen hareketi ve Köy Enstitüsü mezunlarının yönetimindeki Türkiye Öğretmenler Sendikası hareketi oynuyor. Kemalizm, 1930 yıllarında ve sonlarına doğru ektiği tohumların meyvasını 1960 yıllarında topluyor.

1930 yılları ve 1931 yılı. Serbest Fırka, başka etkilere de sahip. İstenmeyerek de olsa başka tohumlar da atılıyor. Bu tohumlardan birisi, atılan tohumu şöyle anlatıyor: "Aydın'da birçok ziyaretler yaptıkları halde, Halk Partisi'ne gelmeyi arzu etmediler. Nihayet ve Vasıf Çınar'la arkadaşlarının çok ısrarları üzerine ve eminim ki istemeyerek, sırf usul zaruretiyle geldiler. Ama yaptıkları bu ziyaretin uzamamasını, mümkünse beş dakikada bitirilmesini arzu ediyorlardı." Söz konusu kimse Devlet Başkanı Mustafa Kemal. "Nitekim teşriflerinden sonra, ikram ettiğim sigarayı dahi almak istemediler. Kahve emredip etmediklerini sordum. Onu da istemediler."

"Orada il idare kurulundan 7 aza mevcuttur. Fakat iltifat buyurdular. Hasbihal, hemen tamamen, Atatürk'le benim aramda geçti. İlk defa teklif ettiğim sigarayı almayan ve kahve istemeyen büyük Gazi'nin, memleket meseleleri üstünde hasbihal derinleştikçe, kendilerine zaman zaman takdim ettiğim bir paket Gazi sigarasını içip bitirmiş olduklarını, avdetlerinde müşahade ettim. Ve ayrıca dört kahve emir buyurdukları da, bugünkü gibi hatırımdadır."[84] Bunları doğrudan doğruya Adnan Menderes yazıyor. Şevket Süreyya Aydemir ilk kez yayınlıyor. Şevket Süreyya, ayrıca, "beni Atatürk keşfetti" sözünü Menderes'ten duyduğunu da yazıyor. Daha önceki sayfalarda, Gazi'nin gezisi sırasında bu karşılaşmaya değinildi. Menderes, Gazi Aydın'a gelmeden çok kısa bir zaman önce, feshedilen Serbest Fırka Aydın İl Başkanlığı'ndan Cumhuriyet Halk Fırkası Aydın İl Başkanlığı'na transfer ve terfi etmişti. Gazi, kendisini çok beğendi. Dört kahve içti. Sonra Adnan Menderes, ilk yapılan seçimde Cumhuriyet Halk Fırkası Aydın Milletvekili oldu. 27 Mayıs ile indirilinceye kadar da milletvekilliğinden ayrılmadı. Bu arada Başbakan oldu. On yıl için.

Kim, bu adam? Menderes, kimdir? Kim olduğunu belki de en iyi arkadaşı söyler. "Arkadaşım Menderes" yazarı yazıyor: "Menderes, meselâ ailesinden, yakın arkadaşlarından başkalarının yanında mahcup insandı. Kalabalık içinde önce bir kenara çekilir, söze tereddütle, çekine çekine başlar, insanların karşısına çıkmadan, başlarına geçmeden evvel, onlardan bucak bucak kaçardı. On yıllık başbakanlığı zamanında mecbur kalmadıkça, protokolün kesin gerektirmesi olmadıkça şu veya bu resmî suarede, yemekte, sefarette görülmemiştir. Tiyatro, opera veya sinemaya gitmez, bütün bu çeşit yerlere karşı yabancılık duyardı. Bulunduğu toplantılarda da yine fırsatını arayarak birkaç arkadaşı ile bir köşeye çekilir, orada kısa bir süre kaldıktan sonra kimseye gözükmeden çıkıp giderdi." Samet Ağaoğlu, Adnan Menderes'i böyle çiziyor.

Edebiyatçı yanı da olan Samet Ağaoğlu, yazdıklarından hemen bir sonuç çıkarıyor: "Anadolu köylüsü de böyle değil midir? Yüzlerce yıl sürmüş istibdat yönetimi, şehirlinin kendisine gösterdiği sert yüz, okumuşun tepeden bakışı bu köylüyü de çekingen, utangaç, yabancılardan kaçan yapmamış mıydı? Demokrat Parti'nin muhalefette ve iktidarda köy ve köylü ile kurmuş olduğu yakınlığın kuvvetini artıran faktörler arasında Menderes'in gençliğini köyde yaşamış olmasını da gören bir psikolog çok enteresan bir konuyu ele almış olacak ve belki de Demokrat Parti hareketini Adnan Bey'in şahsında hürriyete, medeniyete, refaha doğru bir köylü ayaklanması diye kabul edecektir."[85] Doğrusu neyin köylü ayaklanması olduğuna ya da olmadığına psikologlar karar vermiyor.

Ancak Ağaoğlu'nun işaret ettiği yan da öyle ihmal edilecek türden değil. Aynı köylünün dünyaya bakışı Menderes'te de var. Hep okumuş düşmanlığı. Sermaye düşmanlığı değil. Sermaye düşmanlığı olabilir mi? Menderes büyük çiftlik sahibi. Ama köyde yaşamış. İzmir'de, bir kolej eğitiminden sonra kapitalist bir çiftlikte yaşıyor. İçine kapanık. Olmaması mümkün mü? Annesi ve babası veremden ölüyor, kardeşi veremden ölüyor. Adnan Menderes'in kendisi veremden ölümden dönüyor. Bir ara Türk romans ile filmine temel konu olan verem hastalığının nesnel bir temeli olduğu görülüyor. Menderes içine kapanık.

Şevket Süreyya Bey, Menderes'in tüm arkadaşlarından derlediğini şöyle özetliyor ve yazıyor; "Zekiydi. Fakat disipline gelmezdi. Günlük hayatı biraz intizamsızdı. Ama hareketliydi. Çok iyi konuşurdu. Kendine özgü bir konuşma tarzı vardı. Mantık kuvveti güçlüydü. Mantık teselsülü şaşılacak kadar kuvvetliydi. Hukukta, yerini dolduruyordu. Ama fevriydi ve bu fevrilik ona itimadı azaltıyordu. Bunun için de adeta bir güvenmezlik hissi insanda ister istemez doğuyordu."[86] Ancak doğrusunu söylemek gerek; ömrü tarlada gezmekle geçen, kullandığı saat gün doğumu ile batımı olan, mevsim ise güz ve bahar arasında değişen bir kimsede disiplin olabilir mi? Olmaz. Eğer işçi ve sınıfında disiplin varsa, bu, bazı kimselerin köylü ve bazı kimselerin de işçi olarak doğmasından ileri gelmiyor. Her sabah belli saatte fabrikada olma ve kolunu ya da ayağını kayışa kaptırmamak için daracık bir yerde dikkatle durma zorunluluğundan ileri geliyor. Günlerce ve aylarca

ve de yıllarca. Disiplin, yaşam biçiminden ve zamanın ısrarından doğuyor.

Aydemir, Menderes'in bir yakınından Menderes ile ilgili, şu tanımlamayı da veriyor: "Bir misafirliğe götürürsen, muvazenesini kaybederdi. Yeni topluma girmiş bir çocuğun ürkekliğini, heyecanını yaşardı. Tutukluğu vardı. Misafirlikte de misafirlere karışmazdı. Hiç değişmeyen, tatlı ve gülümser bir yüz. Aşırı nazik bir genç insan. Sual sormayan, sorulduğu zaman da, adeta kırıtkan bir takım jestlerle, yapmacıklı nezaketler içinde eğilip bükülen bir hal alırdı. Bu hali, galiba hem kendisini hem de ev sahiplerini sıkardı." Köylü davranışı kendisini sıkar mı, bilinmez; ama ev sahibini mutlak sıkar. Bu, bilinir.

Herhalde Salim Başol'u da sıktı. Menderes, başbakanlıktan düşüp Yassıada Mahkemelerine götürüldüğünde. Mahkeme Başkanı Salim Başol'un karşısında sadece kırıttı. Otorite karşısında bir köylü gibi büzüldü.

Adnan Menderes bir köylü gibi davrandı ve köylüleri arkasından sürüklemesini bildi. Çok garip ve Türkiye'de demokrat hareketin geçmişi açısından son derecede acı: Menderes, Cumhuriyet Halk Partisi milletvekili olarak toprak reformu komisyonu sözcülüğünü yaptı. Toprak reformuna ısrarla karşı çıktı. Fakat daha sonra köylüleri arkasından çekebildi. Köylüler, toprak reformuna karşı çıkan büyük toprak sahibi Adnan Menderes'i kendilerinden saydılar. Bu garabet, Kemalizmin *par exelencie* ideologu Şevket Süreyya Bey'in de dikkatini çekti.

Kendince bir açıklama getirdi: "Menderes'in bu yüzden kamu efkârında kınanması, yerilmesi, ancak köylü kitlesinde 'kamu efkârı' yerleştiği bir ülkede mümkündür. Halbuki Türkiye'de, köylü umumi efkârı, henüz doğmamıştı. Bugün olduğu gibi o gün de, bir köylü kamu efkârı teşekkül etmemişti."[87] Aydemir, buraya kadar, doğru bir olguya idealistçe parmak bastı.

Bundan sonra ve aynı yerde, daha gerçekçi oldu: "Nitekim bugün bile, hâlâ gerçek bir köylü partisinin kurulamamış olması, bunun bir delilidir. Köylü gerçi bir sınıftı ama, sınıf şuuru (bilinci) henüz şekillenmemişti." Burası çok doğru. Türkiye'de yoksul köylülüğün sınıf bilinci olmadı. Çünkü hareketi olmadı. "Bu sebeple Menderes, CHP'den ayrılır ve yarın halk kitlelerinin önüne çıkarsa, toprak reformuyla değil, ama köye getireceği diğer şeylerle, pekâlâ efkârı fethedebilirdi." Menderes, köyü canlandırabilecekti. Eğitim yolu ile değil. Köye su, elektrik ve yol götürerek. Tarıma yeni topraklar açarak, İsmail Hakkı Tonguç'un yapamadığını Adnan Menderes yapabilecekti.

Tonguç, orta çiftçinin hayal dünyasını taşıyordu. Menderes ise büyük çiftçinin hayali oldu ve gerçekleştirdi. Ortak noktaları ikisinin de Serbest Fırka fırtınasından sonra gelmesi oldu. Ancak arada büyük bir fark vardı, Menderes, düzen oturduktan sonra şansını denedi. Nesnel olarak çok daha şanslı idi. Ayrıca Menderes'ten önce bir Serbest Fırka deneyimi yaşandı. Cumhuriyet Serbest Fırkası Aydın İl Başkanı Adnan Menderes, partisinin kapatılmasını yaşadı. Bundan ders alacaktı. Aldı.

Samet Ağaoğlu, bu çözümlemeden uzak kaldı. Burada söylenenler ve yazılanlar Samet Ağaoğlu için çok uzak. Babası Ağaoğlu Ahmet'in Serbest Fırka deneyimini yaşamış olmasına rağmen. Ancak uzak olmasına rağmen bir tarihsel bilgi sağlıyor. Burada söylenecekleri doğrulayacak türden. Şöyle: "Bayar'ın bana sanıyorum 1948 yılında söylediği bir sözü hatırlıyorum. Bir akşam üstü parti merkezinden beraber çıkmış, aynı semtte bulunan evlerimize gidiyorduk. Bayar yolda 'Samet' demişti, 'Adnan Bey'e dikkat edelim, o günün birinde bu memlekette büyük, çok büyük işler görecek! Bayar'a bu inancı veren Menderes'in Halk Partisi iktidarına karşı politikayı itidal ve basiret yolunda yürütme işinde Bayar'a yaptığı büyük yardımlar olmuştur, diyebilirim. Gerçekten de gerek Bayar, gerek Adnan Bey muhalefet yıllarında parti olarak aşırı hareketlerin hemen her zaman karşısında idiler."[88] Menderes, kapatılmayacak kadar muhalefet yapıyor.

Serbest Fırka deneyiminden çıkarılan dersler, daha sonraki yıllarda Demokrat Parti'nin kurulmasına, yalnızca Adnan Menderes kanalıyla yansımıyor: Başka kanallar da olsa gerek. Serbest Fırka'nın kapatılmasından sonra büyük onur verilerek Gazi'nin gezisine alınan Limancı Ahmet Hamdi yazıyor. Biraz kendi kendisiyle buruk bir alayla ve şöyle: "Aziz okuyucularım; o zaman böyle düşündüğümü zannetmeyin; bunları şimdi iş işten geçtikten, Basra harap olduktan sonra söylüyorum. Ben o zaman, yine kendimi âleme rahmet sanan, ben ve fikirlerim olmazsa muhalefet partisi kurulamıyacağı vehmi içinde cezbeye kapılmış bir adam halinde idim. Refik Koraltan'la, aynı senenin sıcak bir Ağustos günü, kimsenin bizden şüphelenmemesi için gayret ve ihtimam göstererek Florya'nın kumları üzerinde, yeni bir parti kurmak için yaptığımız görüşme, bunu takiben kendisiyle bizim evde mevzu üzerine Bayar'a işi açma ve onu muhalif bir parti kurulmasına ve bu partinin lideri olmasına ikna için yaptığımız çetin çatışma ve uğraşmalar, bende bu garip hissi uyandırmıştı."[89] Bir garip insan Limancı Ahmet Hamdi, Demokrat Partisi'nin kuruluş düşüncesinin kendisinden doğduğunu ileri sürüyor. Bunu pek az kimse biliyor. Fakat bilenler ve bu arada Şevket Süreyya Aydemir, doğru sayıyor.

Serbest Fırka'nın arkasından gelen üç ayı Cumhuriyet'in başı Mustafa Kemal ile birlikte geçiren Ahmet Hamdi Başar, "beşinci kurucusu olarak baş-

ladığı bir işi sürdüremiyor ve her halde bütün bildiklerini aktardıktan sonra "zeki bir taşra çocuğu" olarak nitelediği Menderes ile anlaşamayarak, Bayar'a "Menderes'ten sakınınız; en kuvvetli adamınız en tehlikeli adamınızdır" diyerek ayrılıyor. Böylece Demokrat Parti "dört kurucu" ile kurulmuş oluyor.

Bu nokta tekrar ele alınacak. Şimdi Serbest Fırka deneyiminden çıkarılan ders konusunda açık olmak zamanı. Bunun için üç farklı ifade var. Araştırma sırasında bulunmuş olan. Yoksa başkaları da olabilir. Bunlardan birisi Yaban yazarı Yakup Kadri'ye ait. Şöyle başlıyor: "Şu halde, öyle sanıyorum ki, Atatürk, bir muhalefet partisinin kurulmasına yol açarken yukarıda tahmin ettiğimiz niyetlerden başka, o keskin '*intuition*' kudretiyle sezinlediği yeraltı gericilik hareketlerini meydana çıkarmak maksadını gütmüştü ve bununla, aynı zamanda, devrim nizamının memlekette yerleşmiş olduğu zehabına düşmüş bulunan Halk Partisi'yle hükümeti uyarmak istemişti."[90] Burada bir ya da iki düzeltme gerekiyor. Birincisi, Karaosmanoğlu'nun ortaya çıkan durumu Mustafa Kemal'in önceden planladığı şeklinde sunmak istemesi. Bu, Kemalist yazarların en belirgin bilim dışı tutumlarından birisi, ikincisi, devrim düzeninin yerleşmiş olduğu sanısına kapılanların başında Mustafa Kemal'i saymak gerek.

Yukarıdaki paragraf, Karaosmanoğlu'nun çıkardığı ders olmasa gerek. Çıkardığı ders şu olmalı: "Bununla beraber, hâlâ düşünürüm ki, Fethi Bey, muhalefet hareketini birdenbire miting meydanlarına dökmemiş ve muhalefet lideri vazifesini en kişilik grubu ile Meclis içinde yerine getirme yolunu tutmuş olsaydı acaba başarıyı kolaylıkla elde edemez miydi? Yukarıdan beri söylediğim gibi Fethi Bey'i sevenler, hatta Halk Partili milletvekilleri arasında bile pek çoktu ve bunların yavaş yavaş Serbest Fırka grubuna katılmaları hiç de ihtimalden uzak değildi." Ders çok açık. Fethi Bey'e, "yeraltı gericilik hareketleri" denilen kütlesel tepkileri, düzeni pekiştirecek kanallara çekme görevi verilmiş. Fethi Bey, görevini aşırı ciddiye almış oluyor. Görevi aşıyor.

Menderes ve Ecevit, bu noktada çok ciddi. Kendilerine verilen çerçeve içinde kalmak için pek özen gösteriyorlar. Bu çerçevenin dışına, zaman zaman ve her politik harekette bulunan bağımsızlık ölçüsünde, çıkıyorlar. Her politikacı ve temsil ettiği politik hareket, dayandığı sınıflardan, sınırlı ölçüde, bağımsızlığa sahiptir. Bu bağımsızlık sınırı içinde bazan dayanılan sınıfları şaşırtan eylemlere girişebilirler ve girişebiliyorlar. Ancak böyle bir durum, dayanılan sınıflar ile politik hareketin paralelliğini ve bir eğilim olarak bağımlılığı bozmuyor. Fethi Bey'in, egemen sınıflar karşısında kütlelerin tepkisini ciddiye aldığı ve kontrol yetersizliği gösterdiği anlaşılıyor.

O sırada Türkiye'de Amerika Birleşik Devletleri Büyükelçisi Grew, ülkesine şunları yazıyor: "Belki de bir muhalefet partisi liderliğini çok ciddiye aldı ve Türkiye'de bir muhalefet partisini yönetmenin güçlükleri ve tehlikesini yeterli açıklıkla kavrayamadı." Soğukkanlı Büyükelçi'nin söylediklerinin ciddiyetle ele alınması gerektiğinde kuşku yok. "Gazi, Fethi ve hatta İsmet Türkiye'deki kamu oyunun durumunu bilmiyorlardı ve yeraltında güç kazanan hoşnutsuzluğun görünen gücü konusunda da bir fikirleri yoktu." Bu da, Büyükelçi'nin ülkesine gönderdiği raporda yer alıyor. Büyükelçi Grew "*Smyrna was the beginning of the end*" diye yazıyor. "İzmir, sonun başlangıcı idi." Gerçekten de öyle oldu. Fethi'nin İzmir'de görkemli bir biçimde karşılanması sonun başlangıcı oldu.

Valilik, İçişleri Bakanlığı ve İsmet İnönü'nün CHP Genel Başkan Vekilliği görevlerini yapmış olan Hilmi Uran da değerli değerlendirmeler yaptı. Şöyle başladı: "Eğer yeni Fırka, taşrada daha henüz esaslı teşkilât yapmamış olduğu halde daha belediye seçimlerine katılarak onları mutlaka kazanmak hevesine düşmeyip de, faaliyetini sadece Büyük Millet Meclisi'ne hasretmiş ve orada bir müddet mutedil ve makul bir murakabe organı hüviyetinde kalarak, ondan sonra taşrada teşkilâtını ikmal etmiş olsaydı, bu hem kendinin devamlı bir hayata malikiyetini ve hem de memlekete çok hayırlı bir organ olmasını sağlayacaktı."[91] Serbest Fırka hızlı hareket ederek güven duvarlarını yıktı.

Hilmi Uran böyle düşünüyor ve yazıyor: "Fakat fırka başında bulunanlar bu sabır ve tahammülü gösteremediler. Halkın fırkaya temayülünü sağlamasından bile şüphe edilen tedbirler ise, halkın aşırı derecede rağbetini Fırka üzerine çekerek iş başında bulunanları tahrik etmiş oldu." Bunlara "itiraflar" olarak da bakmak mümkün. "Bu hava içinde Fırka hemen belediye seçimlerine katılmakla kendisini bütün bir hoşnutsuzlar zümresinin mümessili mevkiine sokmuş oldu ve hatta halk tabakalarının ruhuna henüz sinmemiş olan körpe inkılâp hamlelerimizi de bu suretle tehlikeye koymuş bulundu."

CHP Genel Başkan Vekilliği yapmış olan Hilmi Uran'ın itirafları devam etti: "Bence, Serbest Fırka'nın feshine zaruret hasıl olmasını Atatürk başta olmak üzere, onun CHP ileri gelenleri arasında saldığı korkuda aramak doğru olur. Çünkü Atatürk, her iki partiyi de eli altında bulunduracağına kani iken hadiseler onu endişeye düşürmüştü ve ona yeni partinin umduğu gibi pek de uysal bir halde kalmıyacağı ve idare edilir durumdan hemen çıkacağı müşahadesini vermişti."[92] İşte tam bu sırada Menemen Olayı ortaya çıktı. Menemen Olayı, çıktığı zamanda ayağa kalkanlara sallanan ayakları göstermek ve sonraki zamanlarda da tarihi çarpıtmak için altın bir fırsat oldu. "Körpe inkılâplarımıza karşı gösterilen

hoşnutsuzluk da halkı Atatürk Partisi aleyhine sevketmiş ve halk, yeni partide, hoşlanmadığı inkılâplardan kurtulma ümidi sezmişti. Esasen bu yeni partiyi teşkil ve tesis edenler değilse bile, onun taşradaki idarecileri büyük halk kitlelerine bu ümidi açık kapalı mütemadiyen vermiş durumda ve bunu iktidara geçmenin kestirme bir çaresi sanmıştı." Uran'ın değerlendirmelerinden bu kadarı yeterli.

Bütün bu değerlendirmelerden bir sonuç çıkıyor. Daha önce ve sonra yazılanlarla çok tutarlı. Çıkan sonuç şu: Kemalizm, bir korkudan doğuyor. Düzeni yerleştirmek için "ileri" adım atmak gerekiyor. Ayakta kalmak için ilerlemek gerekiyor. 1930 yılı sonunda egemen sınıflar koalisyonu, düşmemek için ilerlemek gerektiğini öğreniyorlar. Bundan önceki bölümde, ayrıntılı bir konjonktür çalışmasıyla, şöyle bir sonuç elde ediliyor: "1930 yılının sonlarına gelirken, ekonomik politikanın tümünden, egemen sınıflar içinde en çok ticaret burjuvazisi ile büyük toprak sahipleri rahatsızdır." 1930 yıllarında temel ekonomik politika, bu rahatsızlığı gidermeye yöneliyor. Devletçilik, sanayiye dönüşmek ihtiyacındaki ticarî sermayeye geniş olanaklar sağlıyor. Taban fiyatları politikası bu dönemde ortaya çıkıyor. Tarım mallarının desteklenmesi Kemalizmin has döneminde Türkiye'ye geliyor.

Küçük Bir Makas Tartışması

Söz, yeniden Limancı Ahmet Hamdi'de, şöyle yazıyor: "Aynı senenin, 1932 Haziranında İstanbul'da aylık Kooperatif mecmuasını neşre başladım. Bu mecmua liman memur ve müstahdemleri arasında kurulmuş olan İstihlâk Kooperatifi'nin organı ve kooperatifçilik fikrinin hadimi olacaktı. Kooperatif mecmuasından evvel aramızda esas bakımdan bazı noktalardan fikir beraberliği olan 'Kadro' da Ankara'da intişara başlamıştı." Daha önce yazıldığı gibi Kooperatif ve Kadro, Kemalist İdeolojinin geliştirilmesini üstlerine alıyorlar. Kooperatif, kooperatif düşüncesinin hadimi, bugünkü dille hizmet edeni, olmak üzere çıkıyor. Kadro ile aralarında ve bazı noktalarda fikir birliği var. Bu demek ki, bazı noktalarda da düşünce ayrılığı var.

"Kadro ile benim birleştiğim noktalar, dünya görüşüne, inkılâp görüşüne ve plan fikrine ait bahisler olup aramızda mühim fikir ayrılığı olan başlıca mesele şu idi: Kadro sanayileşmek davasını müdafaa ediyor, Avrupa memleketlerinin sanayi kanalı ile açık pazar gibi bizi istismar etmesini önlemek lâzımdır, diyordu. Kadro bir otarşi istiyordu. Ben ise davayı böyle ortaya atmanın aleyhindeydim. Bir sanayi değil, fakat bazı sanayii de içine alan ve esası ziraata dayanan bir istihsal planı yapılmasına taraftardım. Sanayiin himayelerle kurulmasından dolayı köylü, işçi ve memur aleyhine, doğacak fiyat makasının çok tehlikeli olacağını iddia ediyor, ve ancak mahdud sanayi için iç pazar istismarına müsaade etmemiz lâzım geldiğini söylüyordum. Otarşiye ise şiddetle aleyhtardım."[93] Çok güzel. Meslekten bir iktisatçı için ise çok daha güzel.

Bir ara, şimdi Türkiye'nin başbakanı olan Bülent Ecevit, Mustafa Kemal'in zamanında ve yakınında yetişmiş elemanların bulunmamasını, Kemalizmin geniş yığınların çıkarlarına ters düşen uygulamalarını mazur göstermek için ileri sürdü. İleri sürülen bu düşüncenin gerçekle ilgisi, Ecevit'in hayalinden çıkan köy-kent ya da halk sektörü kurgularının gerçekle igisinden daha fazla değil. Gerçekle hiç ilgisi yok. Ricardo iktisatının, daha sonra Sovyet endüstrileşme tartışmalarının, Trotskiy ile Stalin arasındaki yol ayrımının temel ve yeni zaman kalkınma iktisatının moda sorunlarından birisinin, adı da söylenerek, gündeme getirildiği anlaşılıyor. Üstelik bu kadar bilinçle. Üstelik de bu kadar bilinçle gündeme getiren iktisatçı Gazi'nin gezisine katılıyor ve üç ay Mustafa Kemal ile birlikte oluyor.

Ahmet Hamdi, "köylü, işçi ve memur aleyhine doğacak fiyat makasının çok tehlikeli olacağını" söylüyor. Asıl düşündüğü köylüler oluyor. Fakat çok açık olarak makas sorununu ortaya atıyor. Bu sorunun ne olduğu konusunda kısa bir özet yararlı olacak. Başka bir yerde ayrıntı ile yapılan tartışmanın içinde özeti de verildi. Şöyle: "İç savaş ve emperyalist müdahaleler sona erdikten sonra, yeni iktidarın ilk karşılaştığı önemli sorunun makas (*nojnitsı, scissors*) bunalımı olduğu biliniyor. Makas bunalımı özellikle Sovyetler Birliği dışında çok tartışıldı ve çok abartıldı. Bunalım, 1922 ve 1923 yıllarında etkisini gösterdiği halde, tartışması daha ileriki yıllara da yansıdı. Giderek, "sol ve sağ" sapmaların tartışma platformu oldu. Ekonomik alanda, tartışma tarım ve endüstriye verilecek öncelik sorununa dönüştü. Politik yelpazede Buharinist ve Trotskist kampların belirlenmesine yol açtı."[94] Nojnitsı, makasın Rusçası; scissors da İngilizcesi oluyor. Sovyetler Birliği'ndeki tartışmanın aktörleri ise, aynı yerde, şöyle tanıtılıyor: "(Ekonomik alandaki tartışmanın, sağ kanadında N. D. Kondratev yer alıyor. En önde gelen sözcülerden birisi. Aslında bu kanadın, özellikle tarım ve maliye komisyonlarına dağılmış çok sayıda taraftarı var. Örneğin, maliye komiseri Sokolnikov bunlar arasında. Sol tarafın ekonomik platformda sözcüsü olarak E. Preobrajenskiy kabul ediliyor. Ve tarafların siyasal liderliği de, sırayla, Buharin ve Trotskiy'e veriliyor." Bu hesapla, Ahmet Hamdi Başar'a, Kondratev rolü düşüyor.

Endüstrileşme süreci tartışmalarında "süper sanayileşme" tezinin sahibi, bu gerekçe ile işçi-köylü ittifakını tehlikeye atmaktan çekinmedikleri için politik arenada sol sapmanın iktisatçısı Preobrajenskiy rolü de Şevket Süreyya'ya düşüyor. Şevket Süreyya Bey rolüne sahip çıkıyor. Ahmet Hamdi Ba-

şar'ın "İktisadî Devletçilik" kitabını eleştirmeye şöyle başlıyor: "Türk fikir ve tüm yapısının üst tabakasını kurması lâzım gelen bir Darülfünun hocaları kadrosu vardır ki, inkılâp edebiyatı sahasında sağır ve kısırdır." Darülfünun'u yerip Ahmet Hamdi'yi övüyor. "Ahmet Hamdi Bey İstanbul'da son zamanlarda göze çarpan bazı fikir çarpışmaların ortasında yer alan genç bir münevverdir."

"Bu kitap bizim tahlilinde bitaraf kalacağımız bir eser değildir. Çünkü İktisadî Devletçilik, İnkilâp ve Kadro'da esas hatlariyle tezleştirmeğe gayret ettiğimiz inkılâp ideolojisinin müdafaa ve teyididir." Aydemir, İktisadî Devletçilik ile kendisinin temel eseri olan İnkılâp ve Kadro arasında yakınlık kuruyor.

Ancak bir noktada uzaklaşıyorlar: "Yalnız, Hamdi Bey iç pazarın sermaye teraküm ettirme kabiliyetine karşı çok titizdir. Ve ilk sahifelerde adeta betbindir." Bu iktisatçı cümlesinin normal dille ifade ettiği anlam şu oluyor: Ahmet Hamdi, sanayiin yaratacağı iç pazarın sınırlı olduğunu düşünüyor; dolayısıyla, sınırlı iç pazarın sermaye birikimi gücü ile ilgili olarak da kötümser görünüyor. Böyle bir durumda, 1920 yıllarında Sovyetler Birliği'nde sağ iktisatçılar, tarımsal ürünlerin fiyatlarının yüksek tutulmasını savundular. Yatırımların dağılımında da tarım kesimine öncelik tanınmasından yana oldular.

Mantık, tutarlılık testinden geçince, aynı sonucu veriyor. Sanayiinin pazar ve sermaye birikimi yaratma gücünden kuşku duyulduğu zaman, birbirini izleyen önermeler tarımsal kalkınma tezi ile sona eriyor. Tarımsal ürünlerin fiyatlarının yüksek tutulması anlamına alınıyor. Ahmet Hamdi Bey, Şevket Süreyya Bey yazıyor, "bilhassa köy müstahsilinin mahsulâtını elinden cihan fiyat seviyesi (yani alçak fiyat) üzerinden aldığımız halde, onu gümrükler arkasına sığınmış imtiyazlı (yani yüksek fiyat) üzerinden sanayi muamelâtı almaya icbar etmemize isyan ediyor."[95] Sonunda Kadro'da Kemalizmin ideologu Şevket Süreyya "iç pazarda ve gümrük himayeciliğinden anlaşılan manada kendisiyle tam mutabık olmamakla beraber", Ahmet Hamdi'nin İktisadî Devletçilik kitabını övüyor.

Ahmet Hamdi Başar, İktisadî Devletçilik kitabında yazıyor: "Buğday inhisarının buğday müstahsiline vereceği fiyat, meselâ kiloda üst üste 5 kuruş ve değirmencilere sattığı buğdayda kiloda 8 kuruş olsun. Demek oluyor ki, istihlâk fiyatı kiloda 8 kuruştan aşağı değildir."[96] Devam ediyor: "Millet iktisadında, planlı istihsalde, fiyat politikasiyle ve bunlara dayanan para mekanizmasiyle her iki fiyat arasındaki farktan istifade etmek daima hükümetin elindedir. Buğday müstahsil fiyatı meselâ kiloda 5 kuruş, müstehlik fiyatı kiloda 10 kuruş olarak tespit edilirse aradaki farktan meselâ 3 kuruş vergi şeklinde hükümete kalabilir." Ahmet Hamdi Başar, böylece yılda 30-35 milyon liralık bir gelirin elde edilmiş olacağını hesaplıyor.

Burada bir düşüncenin ve bir kurumun doğumu görülüyor. Limancı Ahmet Hamdi'nin yazdıkları, elmadan önce tanımını hatırlatıyor. Elmadan önce elma, herhalde, yuvarlak, iki tarafı basık ve oyuk, kırmızı ve yer yer yeşilimtrak, dişlenerek yenebilir ama bıçakla soymak da mümkün şeklinde tanımlanabilir. Sonra elma çıkar, "işte bu, elma" denebilir. Elma, elmadan önceki tanıma, büyük ölçüde, uyabilir. Ahmet Hamdi Bey'in yazdıkları taban fiyatları sisteminden önce taban fiyatları sisteminin tanıtılması oluyor. Böyle bir tanıtma ile karşılaşınca bunun ilk kez yapıldığına hükmetmek gerekiyor. İktisatta makas, tarımsal mal fiyatları ile sanayi malları fiyatları arasındaki ilişkinin adı oluyor. Daha sonraki yıllarda buna iç ticaret hadleri de denildi. Makas ya da iç ticaret hadleri, tarımsal malların desteklenmesi sistemi ile birlikte ön plana çıkıyor.

"Kongrenin çoğunluğunu meydana getiren çiftçi delegeleri çiftçilerin ızdırabını sayarken zannetmiştim ki, Türk köylüsü bütün kuvvetiyle kongrede temsil edilmektedir. Oysa orada köylümüzü ezen dertten, topraksızlıktan, hiç söz edilmedi: Hatta işletilmeyen çiftçilerin köylüye dağıtılması teklif edilince önce çiftçi delegeleri başkaldırdılar."[97] Cumhuriyetin kuruluş yılında bunları yazan bir iktisatçı ile makas tartışmasını Sovyetler Birliği'nde yaşamış olan Şevket Süreyya'nın, makas tartışmasının alaturkasını sahnelememiş olmaları imkânsız görünüyor.

Bu tartışma yapılıyor ve tartışmanın taraflarından birisi, Ahmet Hamdi Başar, yıllar sonra ne yaptığını anlatıyor: "Teklifler yapıyorum, raporlar hazırlıyorum. İddialarım orijinal. Meselâ buğday fiyatlarını korumak, yani anormal bir düşüş gösteren bu fiyatları tutarak yükseltmek! Vergi reformu yapmak; iktisadî devletçiliği, an'ane ve usulleriyle tesis etmek."[98] Ahmet Hamdi Bey'in bunları yaptığını söylediği zamanda ne olduğu ise bundan önceki bölümde yazılıyor. Aynen şöyle: "1331 yılı buğday rekoltesi yüksek. Normal yıllardan yarım milyon ton daha fazla bir rekolte elde ediliyor. 1932 yılında, buğday fiyatlarının normal olarak yüksek olması gereken aylarda bile, fiyatlar yükselmiyor. 1932 yılındaki rekoltenin de yüksek olması halinde fiyatların daha da düşeceği tahmin ediliyor. Fiyatların yüksek tutulmasını sağlamanın, düşmesini önlemenin bir yolu var. Buğday ekim alanları sınırlanabilir. Kapitalist ülkeler bu yola gidiyor. Türkiye ise büyük çiftçinin ürününü yüksek fiyatla satın almayı sağlayacak bir sistemi geliştiriyor. 1932 yılında Buğday Koruma Kanunu bu amaçla çıkarılıyor." Ahmet Hamdi Başar'ın önerisi, sistem olarak ve ilke düzeyinde kabul ediliyor.

Peki, Ahmet Hamdi Bey'e ne oluyor? Ne olduğu daha önce yazıldı. Fakat tekrarda ve bilgilerin bütünü içinde yeniden yazmakta yarar var. Her halde "ameleyi kazanabiliriz" dediği için olsa gerek, büyük bir itibar ile Gazi'nin gezisine katılan Ahmet Hamdi Bey'den, Mustafa Kemal bir rapor hazırlamasını istiyor. Tarımsal ürünler ve devletçilik konusunda. Daha sonra Mustafa Kemal, Ahmet Hamdi'ye iltifat etmez oluyor. Ekmek vergisi istediği duyulduğu gerekçesiyle. Mustafa Kemal, Buğday Koruma Kanunu ile bir tür ekmek vergisi getiriyor, ancak böyle bir öneriyi aklına getirdiği için de Ahmet Hamdi'ye kızıyor. Ahmet Hamdi'yi gözünden düşürüyor. İstediği raporu da hiç sormuyor.

Fakat Ahmet Hamdi Bey işin peşini bırakmıyor. 1931 yılında çıkan İktisadî Devletçilik kitabının birinci cildi ile Gazi'nin istediği raporu, Yalova'ya kadar gidip, Cumhurbaşkanı'nın kendisine sunuyor. Sonra yazıyor: "Yalova'da bir gece kaldım ve yüksek bir nezaket eseri neticesi olarak o gece Gazi hazretleri beni sofralarına davet buyurdular. Fakat ne seyahatten ve rapordan, ne de kitabımdan bahsedilmeyerek sadece mutat sofra musahabe ve eğlenceleri yapıldı. Emirleri üzerine ben de diğer sofrada bulunanlar gibi zeybek talimleri yaptım."[99] Zeybek talimi, Gazi'nin nezaretinde zeybek öğrenmek anlamına gelmiyor. Cumhurbaşkanı istiyor ve sofrada bulunanlar, hep birlikte, zeybek oynuyor.

Ahmet Hamdi Bey, raporunun dinlenmesi yerine zeybek oynamakla yetinmiyor ve "mücadeleli geçen 1932 senesi 'İktisadî Devletçilik' kitabının ikinci cildini neşretmekle bitti ve bu kitapta Gazi'ye takdim ettiğim rapor esas oldu" diye yazıyor. Böylece hem Türkiye'de iktisat politikası ve hem de iktisat düşüncesi tarihi açısından değerli sayılması gereken bir açıklık ortaya çıkıyor. Türkiye'deki makas tartışmasından Mustafa Kemal haberli bulunuyor. Türkiye'de taban fiyatları sistemi, düzenin en üst düzeyinde, tartışılarak uygulanmaya konuluyor. Mustafa Kemal ve arkadaşları, Kadro Dergisi etrafında toplananlar kadar hızlı bir sanayileşmeden yana olmuyorlar. Bir süre sonra Kadro Dergisi tasfiye ediliyor. Düzen otururken, büyük toprak sahiplerinin korunması ilke olarak kabul ediliyor. Fakat işin başında Ahmet Hamdi Bey'in istediği düzeyde tutulmuyor.

Ahmet Hamdi Bey yazıyor: "Hulâsa 'İktisadî Devletçilik' müellifi ve devletçilik inkılâbının en ateşli taraftarı olan bir adamın, bir inkılâp devrinde devletle alâkaları kesilerek Galata piyasasına komisyonculuk ve simsarlık yaparak şahsî teşebbüsle hayatını kazanmağa mecbur ve mahkûm edilmesinin o adamın ruhî yapısı üzerinde senelerce yaptığı çöküntüleri de tahlile girişmiyeceğini. Şimdi ahlâk görüşlerimin ve itiyatlarımın dışında yaşayan bir iş âleminde çalışıyorum. Bu hayata uymayanlar ve uyamayanlar ne yapabilirlerse, senelerce ben de onu yaparak, piyasada hayatımı kazanmak üzere didinmekten bir an hali kalmadım. Fakat bütün zenginliklerin kapısından baktım ve iğrenerek çekildim."[100] Limancı Ahmet Hamdi, Atatürk'le üç aylık bir tren gezisinden sonra hayal kırıklığına uğramışa benziyor. Galata'da simsarlık ve komisyonculuk yaparak hayatını kazanıyor.

Bu tür insanlar bir kez battıklarında kaybolmuyorlar. Ahmet Hamdi Başar, 1950 yılında Demokrat Parti İstanbul Milletvekili olarak tekrar ortaya çıkıyor. Zamanına göre yeni, ilginç ve özgün düşünceler ileriye sürüyor. 1929 Dünya Bunalımı ile ilgili olarak, şunları söylüyor: "Garp fazla beslenmekten mütevelit bir hastalık içindedir. Bizim hastalığımız ise gıdasızlıktan doğmuştur. Onların tedavi için tatbik ettikleri tedbir, bizi öldürebilir. Bu fikrimin neticesi şu oluyor: Bizim sıkıntılarımız ve ıztırabımız tamamen kendimize mahsus sebeplere bağlıdır ve bunların bilhassa, dünyanın iktisadî buhran içinde olduğu bir devrede önlenmesi çok daha kolaydır." Türkiye ve Türkiye gibi ülkelerin sorunlarına, dünyanın bir ekonomik bunalım içinde bulunduğu zamanda daha kolaylıkla çözüm bulabileceklerini ileri sürmek, ileri sürende belli bir birikim ister. Böyle bir çözümlemenin arkasında, Türkiye'nin gelişmesi ile ilişki içinde bulunduğu dış dünyanın zayıflaması arasında bir bağlantı bulunmalı.

"Eğer bundan bir buçuk asır evvel Avrupa'da doğarak çiçeklerini vermiş olan, hürriyet rejimine o zaman karışsaydık ve daha o zaman Osmanlı İmparatorluğu'dan ayrılarak millî bir devlet kursaydık, Garbı hâkim ve üstün fikri ile almış ve zamanında medeniyete karışarak, biz de bugün o medeniyetin içinde yaşayan bir millet olmuş olurduk. Fakat asıl karışmamız icap eden zamanlarda Garp medeniyetine karşı mukavemet ettik ve buhran içinde çöküntü devremizi tamamladıktan sonra, ancak 1908'de, Meşrutiyet inkılâbı ile Garbın hâkim fikrini almaya yeltendik. Halbuki bundan sonra iş işten geçmişti. Hürriyet, artık cemiyete hâkim bir iş adamı ve sermayedar sınıfı yaratamazdı. Avrupa medeniyeti ile aramızda büyük mesafeler açılmıştı. Bu mesafeyi hürriyet yolu ile ve fertçilik rejimi ile doldurmak imkânı yoktu."[101] Olgun kapitalist ülkeler ile Türkiye arasında gelişmişlik düzeyinin çok farklı boyutlara ulaşmış olması ortaya bir nitelik sorunu çıkarıyor. Bir buçuk yüzyıl önce başarıya ulaşmış bir sistemin, mesafe açıldığı için, başarılı uygulama şansını yitirdiği anlatılıyor.

Bundan sonra, kuşku yok başka bir çalışmada, "Türk İnkılâbı" üzerinde duruluyor. Şöyle: "Türk İnkılâbı son medeniyet nizamının en kuvvetli ilk tezadını, müstemleke ve farklılık tezadını tasfiye etmek ve müstakil bir millet haline geçmek için yapılan kuvvetli ve büyük bir harekettir. Eğer inkılâbı-

mızın manasını ve gayesini böyle tarif ve tayin edemezsek ve bu, saltanatları yıkan, kafaları içinden ve dışından değiştiren hareketi, basit bir demokrasi inkılâbı gibi görürsek, cihan içindeki ve bu tarih devrindeki mevkiimizi anlamamış oluruz."[102] 1930 yıllarında "hürriyet" ve "demokrasi" gibi kavramların itibarlarını çok yitirmiş olduğu görülüyor. Sadece Türkiye'de değil.[103]

"Müstemleke ve farklılık tezadını tasfiye etmek." Yine elmadan önce elmanın tanıtımı var. Ahmet Hamdi Bey'in "farklılık" ile daha sonraki yılların "kalkınma" kavramını anlatmaya çalıştığını düşünmek mümkün. Çünkü Ahmet Hamdi Bey'in 1930 yılları düşünce sistemi içinde, bugünkü dille, kalkınma ya da gelişme çok önemli bir yere sahip. "Garp fazla beslenmeden mütevellit bir hastalık içindedir. Bizim hastalığımız ise gıdasızlıktan doğmuştur." Bu ifade, Garb'ın gelişmiş ve Türkiye'nin gelişmemiş olduğu düşüncesinin bir başka anlatım biçimi olsa gerek. "Farklılık tezadı" gelişme düzeylerinin farklı olmasından ileri geliyor.

1930 yıllarında Ahmet Hamdi Bey'in önerileri, dinleyenleri, şaşırtıyor. Sadece "ameleyi kazanabiliriz" demekle şaşırtmıyor. Serbest Fırka kapatıldıktan sonra Gazi"nin gezisi başlıyor. Devlet Başkanı, Serbest Fırka'nın neden bu kadar ilgi ve destek gördüğünü anlamak için, trenle üç ay dolaşıyor. Yanında uzmanları da var. Serbest Fırka, sürekli olarak vergilerin ağırlığını işlemiş. Devlet Başkanı uzmanlara soruyor. Uzmanların hepsi şu veya bu vergi yasasının şu veya bu maddesinin şu veya bu fıkrasının değiştirilerek vergi yükünün azaltılmasını istiyor. Bir tek istisna ile: Ahmet Hamdi Bey, Devlet Başkanı Mustafa Kemal'e, vergilerin çok değil az olduğunu söylüyor. Vergi alıp kalkınmak gerek. Başka çare görmüyor. Tarımsal ürünlerin desteklenmesi sırasında vergi almak. Bunu açıkça öneriyor.

Limancı Ahmet Hamdi, tarımın desteklenmesini, tarımsal mallar fiyatlarını yüksek tutarken, bir Ricardo iktisadının mantığı ile söylenecek olursa, tarıma ödenen ile sanayinin ödediği fiyatlar arasındaki bir farkın vergi olarak ayrılmasını ve bunun sanayileşmek için kullanılmasını öneriyor. Buradan sanayiye geliyor. Yazıyor: "Sanayi kapitalizmine geçmek için yegâne yol himayedir, İngiltere bir buçuk asır evvel sanayileşmeğe başladı ve serbest mübadeleci oldu. Almanya ondan sonra işe karıştı; muvaffak olmak için himayeci oldu. Türkiye ise bunların hepsinden sonra sanayileşmeğe başladığından hepsinden kuvvetli himayeci olması gayet tabiidir."[104] Bu düşüncelere katılmak ya da katılmamak, ayrı. Ancak kırk altı yıl önce yazılıyor. Çok çeşitli sonuçlar çıkarılabilir. Bir tanesi ve konuyla ilgili olmayanı şu: Mustafa Kemal'in zamanında yetişmiş iktisatçılar olmadığı düşüncesi veya tezi çok büyük bir yalandır. Mustafa Kemal'in zamanında yetişmiş kadrolar olmadığı tezi, sınıfsal mantığı gizlemek için kullanılan bir perdedir. Yırtılıyor.

"Millî kurtuluş hareketleri, Garp kapitalizminin iktidarını kaybettiği bir devreye tesadüf eder. Çünkü kapitalizm kârlılık ve kararlılık arar; 'buhran' devresinde ise bunlar yoktur. Binaenaleyh bu kapitalden büyük mikyasta istifade olunamaz. Saniyen garp kapitalizmi, ancak bir takım imtiyazlarla ve ağır şartlarla memlekete girer; buna da millî davalar müsaade etmez. Şu halde büyük kapitalin yapacağı işleri (şimendifer, liman gibi) devlete yaptırmak lazımdır." Bunlar da, İktisadî Devletçilik içinde yer alıyor.

İktisadî Devletçilik kitabının 1931 yılında çıkan birinci cildinde ise Limancı Ahmet Hamdi, acele edilmesini savunuyor. Savunduklarını başka bir çalışmasında şöyle özetliyor: "Bir millet olarak ayakta kalabilmek için asırların bıraktığı boşluğu ancak şimdi, Garp âleminin bu kısa buhran devresinde, doldurmak imkânına malikiz. O halde çok çabuk hareket etmemiz ve Avrupa'nın buhran halinde olduğu devrede kalkınmamızı tamamlamamız lâzımdır. Davalarımızın çıkar yolu devletçiliktir. Fertçilikle, ferdi kapital ve teşebbüse bel bağlayarak vakit kaybedemeyiz. Onların da yapabileceği işlere yardım etmek için yine devletçi olmaya mecburuz." Serbest Fırka fırtınasından sonra kapitalist dünyanın büyük bir bunalım içinde, ilk sosyalist devletin, Sovyetler Birliği'nin sanayileşme atılımını yaptığı bir dönemde, Türkiye devletçi oluyor.

Düzen bu dönemde oturuyor. Bir yasa ortaya çıkıyor. Ticaret, sanayi burjuvazisi ve büyük toprak sahiplerinden oluşan egemen koalisyon bir sarsıntı geçirdiği zaman, geniş yığınlardaki desteği sallanmaya başladığı zaman, biraz daha köye doğru eğiliyor. En geri olan en kazançlı çıkıyor. Serbest Fırka'dan sonra böyle oldu. İkinci savaştan sonra böyle oldu. 12 Mart'ta böyle oldu. 12 Mart ilk iş olarak arazi üzerindeki vergi oranlarını azalttı. Geniş 12 Mart döneminde. Anayasa Mahkemesi, bir hukuk fakültesi birinci sınıf öğrencisinin bile mantığını çatlatan bir biçimde ve Anayasa'nın bazı maddelerine uymadığı için bir Anayasa maddesini iptal ediyor. Böylece özellikle tarım topraklarının kamulaştırılmasında ödenecek bedelle ilgili ve büyük toprak sahiplerini rahatsız eden hüküm iptal ediliyor. Bugün CHP Genel Başkanı ve Başbakan Ecevit, hükümetinin ve düzeninin devamını köyde ve taban fiyatlarında alıyor. Tam bir "köylü" Başbakan kişiliğine bürünüyor.

Bir yasa ve eğilimler ortaya çıkıyor. Serbest Fırka ile aynı zamanda iki sol parti kuruldu. Hemen kapatıldı. Demokrat Parti ile birlikte iki sol parti kuruldu. Kapatıldı. 12 Mart, mevcut sol partiyi kapattı. Ecevit, hâlâ yığınlara içerilmiş olan sol düşünce-

nin kökünü kazımaya çalışıyor. Egemen koalisyonun en geri ortağı ile bağları güçlendirmek, yığınlara yönelen veya yönelecek olan sol eylemi kapatmakla beraber geliyor. Ortaya bir yasa veya teorem çıkıyor. Her sarsıntılı dönemde sol iktidara gelemezse iktidarın çok uzağına itiliyor.

Düzen, bu dönemde oturdu. 141-142 bu dönemde çıktı. Köy Enstitüleri bu dönemde geldi. Grev bu dönemde yasaklandı. Türk Ocağı bu dönemde kapatıldı. Halk Evleri bu dönemde açıldı. Öğretmen dernekleri bu dönemde kapatıldı. Taban fiyatları bu dönemde keşfedildi. Türkiye Komünist Partisi bu dönemde sahneden çekildi. Sanayileşme planları bu dönemde yapıldı. Bütün dillerin Türkçe'den ve bütün kavimlerin Orta Asya'daki Türk boylarından geldiği bu dönemde uyduruldu. İngiltere ve Fransa ile ittifak bu dönemde imzalandı. Düzen bu dönemde oturdu.

Kemalizm 1930 yıllarında keşfedildi. İdeolojisi yapıldı. Kemalist Düzen, bu dönemde oturdu. Döndü. Hızı kesildi.

Dördüncü Bölüm

BÜTÜNLEŞME İLE ÇELİŞKİ

Su Başlarını Devler Tutmuş[1]

Tek başına iyi niyet hiçbir işe yaramaz. Tek başına iyi niyet, etrafı kirletmeden topaç çevirmeye bile yetmez. Kim daha iyi niyetli? Türkiye'yi Almanya hesabına Birinci Dünya Savaşı'na sokan İttihat ve Terakki Liderleri, Talât Paşa ve Arkadaşları mı? Yoksa bu savaşa girmemek için direnen Sadrazam Sait Halim Paşa mı? Sait Halim Paşa'dan bugün sadece bir ara uluslararası kumarhane yapılan köşkü hatırlanıyor. Talât Paşa hâlâ iyi niyetli tanınıyor. Öznel mantığına bakılacak olursa, hiç kuşku yok, Talât Paşa, Sait Halim Paşa'dan çok daha yurtsever. Ancak yurduna büyük zararlar vermiş bir yurtsever. Öyle anlaşılıyor ki, Sait Halim Paşa daha az yurtsever idi. Bu yüzden yurduna verdiği zararlar da az oldu.

Bu söylenenlerin en büyük tanığı Talât Paşa'nın kendisi. Anlatmaya şöyle başlıyor: "Bu sıralarda Sadrazam Sait Halim Paşa bir gün sefir olan von Wangenheim'in Almanya'nın Türkiye ile müsavi şartlar altında bir ittifak akdetmek istediğini kendisine açmış olduğunu bize bildirmek üzere Enver Paşa'yı, Halil Bey'i ve beni yanına çağırdı. Bizim noktai nazarlarımızı sordu."[2] Türkiye'yi Almanya hesabına savaşa sokacak ilk adım böyle atılıyor. Bu çağrı dolayısıyla Enver Paşa, Halil Bey ve Talât'ın ne denli yurtsever oldukları belli oluyor: "Hepimiz şu kanaatte idik ki, mevcudiyetini muhafaza edebilmesi için Türkiye'nin böyle bir Avrupa devleti ile ittifak etmesi elzemdi ve Türkiye ancak ilim, sanat, sanayi ve ticaret bakımından bu derece ilerlemiş bir devletin yardımı ile kendi mevcudiyetini ve terakkisini temin edebilirdi."[3]

Devamı, Enver Paşa, amcası Halil Bey ile İttihat ve Terakki'nin beyni Talât Paşa'nın, öneriyi gerçekçi bir biçimde değerlendirdiklerini gösteriyor: "Biz derhal, bu teklifin bir harp tehlikesinden doğmuş olduğunu anladık. Bir devletin zayıf Türkiye'yi ittifakına almak istemesi için bu derece ehemmiyetli bir sebebin mevcut olması lâzım geleceğini de tabii buluyorduk." Buraya kadarı gerçekten gerçekçi. Ancak bundan sonrası, yüreklerinin yurt sevgisi ile dolu olduklarından kuşku olmayan bu üç liderin, sevgilerinin çokluğundan olsa gerek, pek yanıldıklarını ortaya çıkarıyor: "Fakat bizim düşüncemiz bir umumi harbin çıkmayacağı ve bizim de bir kere bu ittifaka girmekte, artık devletimizi her türlü tehlikelerden korumuş olacağımız merkezinde idi." Böyle, iyi niyet dolu bir düşünce ile, Almanya ile ittifak imzalanıyor. Talât ve arkadaşları, Türkiye'nin kalkınmasını ve her ne ise, her türlü tehlikelerden korunmasını, Almanya ile yapılacak ittifak anlaşmasında buluyor. İkinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde ve sonrasında da böyle düşünceler olacak. Üstelik hiçbir iyi niyet ya da yurtseverlik paravanasına sığınmak ihtiyacını duymadan. İkinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesi ve sonrasında iyi niyetin yerini, bu kez para alacak. Çünkü bu döneme kadar "su başlarını devler tutmuş" olacak.

Şimdi Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesi. Talât, anlatmayı sürdürüyor: "Müzakerelerimizi ekseriya geceleri Sadrazamın yalısında yapıyorduk. Yine bir akşam bu meseleleri görüşmek üzere nazırlar heyeti halinde toplanmıştık. Biraz geciken Harbiye Nazırı Enver Paşa, gülerek yeni bir çocuğumuzun dünyaya gelmiş olduğunu, yani Göben'in bu anda Çanakkale Boğazı'ndan içeri girmiş bulunduğunu söyledi. Sadrazam fevkalâde heyecana kapıldı. Az sonra uşak, Alman sefirinin gelmiş olduğunu bildirdi. O ana kadar hiçbirimizin Göben'in geleceği hususunda bir bilgisi yoktu." Türkiye'yi kurtaracağı gerekçesi ile yapılan Alman ittifakından ansızın Göben adlı bir çocuk doğuyor. Bu çocukla birlikte Alman Büyükelçisi, gece yarısı, Başbakan'ın yalısına dalıyor. Önceden haber vermeye gerek duymadan. Büyükelçinin gelişini, Başbakan da dahil bakanlara, "uşak" duyuruyor. Büyük bir "samimiyet" var; ve toplarını teslim etmeleri lüzumuna kani idiler. "Toplanmış bulunduğumuz odaya tekrar gelen Sait Ha-

lim Paşa, Wangenheim'ın (Alman sefiri, Y. K.) bu teklife son derece öfkelendiğini ve müttefik sıfatiyle böyle bir hattı harekete hakkımız olmadığı kanaatinde bulunduğunu söylediğini bildirdi." Çok açık: Emperyalist ülkelerle "dostluk" anlaşmaları yapınca bağımsızlık hakkı da kaybediliyor. "Dostluk" için bağımsızlıktan vazgeçmek gerekiyor. Kaldığı yerden devam ediyor: "Bunu yine uzun müzakereler takip etti ve neticede Wangenheim'e karşı kullanılacak lisan ve Türkiye'yi derhal harbe sokmamak için başvurulması lâzım gelen vasıta ile çareler hakkında bir karara varıldı. Sadrazam bu kararı bizzat bildirmek istemedi, Halil Bey ve ben sefirin bulunduğu salona giderek kendisine tereddütlerimizi izah ettik, Wangenheim fevkalâde heyecanlı idi ye yüzünü ter kaplamıştı. O anda Halil Bey'in aklına gemileri satın almak geldi ve Wangenheim'e bunu teklif etti. Bazı tereddütlerden sonra Wangenheim bu teklifi kabul etti."[4] İki Alman savaş gemisi, böylece, Yavuz ve Midilli savaş gemilerine dönüştü.

Böylece Almanya'nın bir savaşı ufukta görmeye başladığı için Türkiye'ye ittifak teklif ettiğini fakat bir savaşın doğmayacağını düşünerek böyle bir ittifakın Türkiye'yi kurtaracağına inanan İttihat ve Terakki Liderleri de savaşa girmek üzere olduklarını anlamaya başladılar. Bunun üzerine Yunanistan, Bulgaristan ve Romanya gibi komşu ülkelerde nabız yoklaması için seyahatler düzenlendi. Talât Paşa, bunları da anlatıyor: "Yunanlılarla anlaşmaya imkân kalmadı, Halil Bey'i Bükreş'te bırakarak İstanbul'a döndüm. Sait Halim Paşa'ya kat'i bir karar almasını teklif ettim. Sadrazam şaka ederek, benim fazla harpçi olduğumu söyledi. Ben asla harpçi değildim, fakat hattı hareketimizin müttefiklere karşı dürüst olmadığı, itilâf devletlerine karşı bir tarafgirane kanaatinde idim." Burada iyi niyet ve yurt sevgisi, olayların gelişmesi ile, yerini Almanya'ya karşı "dürüstlüğe" bırakıyor. Talât Paşa, savaşa girmeyi bir süre daha ertelemek için Almanya'dan izin almayı öneriyor. Şöyle: "Bu itibarla bir müddet daha harbe girmememize müttefiklerimiz muvafakat ettikleri takdirde mukaveleye bu hususta bir zeyil ilâvesini teklif ettim. Nazırlar heyeti bunu kabul etti. Adliye Nazırı Halil Bey'in bu hususta müzakere etmek üzere Berlin'e gitmesine karar verildi. Halil Bey, Kurban Bayramı'nın üçüncü günü Berlin'e yola çıkmağa hazırlanıyordu. Biz müttefiklerimizle harbe iştirak edeceğimiz günün geleceğini söylemek suretiyle gittikçe sabırsızlaşan ve asabileşen Baron von Wangenheim'i teskin etmeye çalışıyorduk." Ama artık vakit çok geç: "Arife gününde, Karadeniz donanmasiyle Amiral Souchon arasında bir muharebe vuku bulduğunu ve Göben'in Rus sahillerini bombardıman ettiği haberini aldık. Sadrazam bu darbeden son derece heyecanlandı ve ertesi günkü bayram merasimine iştirak edemeyeceğini bana tahriren bildirildi." Sadrazam, bayram namazına katılmıyor. Fakat Türkiye Birinci Büyük Savaş'a katılıyor. Türkiye'nin savaşa girişi, bir "emrivaki" olarak şöyle anlatılıyor: "Bu hadiseden hiç birimiz daha önceden malûmatdar değildik. Fakat herkes gibi, ben de Enver Paşa'nın haberi olduğuna kani idim. Bayram günü Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey'in evinde toplandık. Ben Enver Paşa'ya epeyce hücum ettimse de, bir haberi olmadığını yeminle temin etti. Bu hadise de harbi artık emrivaki haline getirdi."

Emrivakinin böylesi pek ilginç. 1950 yıllarında ve daha sonra da NATO "ittifak"ı nedeniyle Türkiye bu tür emrivakilerle burun buruna geldi. Birinci Dünya Savaşı'nda emrivaki gerçekleşti: "Bayramın üçüncü günü sadrazamın evinde toplandık. Nazırların ekserisi derhal harbe girmeye taraftar görünmüyordu. Mevcut vaziyeti muhafaza etmeye çalışılmasına karar verildi. İtilâf devletleri ise mevcut vaziyetin idamesini şu şartın tahakkukuna bağlıyorlardı: Alman askerî heyeti ve bütün zabıtanı ile birlikte Göben'in hudut harici çıkarılması. Bu şartları yerine getirebilmek hükümetin kudret ve iktidarı dahilinde değildi. Bundan başka arkadaşlardan bazıları müttefiklerimizin ısrar etmeleri halinde derhal harbe girilmesine taraftardılar. Sadrazam bir karar vermek mecburiyetinde kaldı ve neticede harp haline geçmemizi tercih etti. Cavit de dahil olduğu halde diğer nazırlar istifalarını verdiler."[5]

Tarihçiler tarafından "İngilizci" olarak tanımlanan Cavit, daha sonra Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında İstiklâl Mahkemesi kararı ile asıldı. Göben olayından otuz yıl kadar sonra İkinci Büyük Savaş'ın sonlarına doğru, bu kez ticaret gemisi kisvesi altında Karadeniz'e geçen Hitler'in savaş gemilerine, mevcut anlaşmaları hafife alarak kolaylık gösteren Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu istifa etmek zorunda kaldı. Artık İngiltere'nin ve Türkiye'deki İngilizcilerin ağırlığı fazla idi. Koyu bir İngilizci olan Şükrü Saraçoğlu başbakan idi. Anglo-Sakson dünyasına hizmet etmeyi, yurduna hizmet etmek sayan, İkinci Dünya Savaşı sonlarına doğru Türkiye'de Rasputin rolünü üstlenen Feridun Cemal Erkin, Dışişleri Bakanlığı'nın bir numaralı teknisyeni durumundaydı. Savaşın sonlarına doğru Dışişleri Bakanlığı'nın Genel Sekreteri oldu.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından otuz yıl kadar sonralara gelirken bir parantez açmak gerekli oldu. Türkiye'de ticaret ve sanayi burjuvazisi için en önemli bakanlıkların ve bakanların, Maliye, Ticaret ve Sanayi Bakanlıkları ile bakanları olduğu bilinir. Son zamanlarda, bu bakanlıkların başına bakan ya da en yüksek memur olarak getirilenlerin burjuvazi ya da büyük sermaye grupları ile ilişkileri üzerinde durulur oldu. Bu sağlıklı ve doğru bir bakış açısı. Ancak eksiği var. Türkiye'de bugün ticaret ve sanayi burjuvazisi için bir numaralı bakanlık, Dışiş-

leri Bakanlığı. İki nedenle bu böyle. Birinci neden, Türkiye burjuvazisinin emperyalizm ile bütünleşmiş olması. İkincisi, bununla ilgili. Dışişleri Bakanlığı, bu bütünleşmeye uygun olarak, giderek yetkilerini artırdı. Bugün Türkiye'nin bir numaralı ekonomi bakanlığı haline geldi. Enerjiden Ortak Pazar'a, yabancı sermayeli yatırımlardan dış kredilere kadar her konuda söz ve yetki sahibi. Bu yüzden burjuvazi, Dışişleri Bakanları ile, başta Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri olmak üzere bakanlığın kilit memurları ile doğrudan doğruya ilgili. Bunlarla ilgili kararları etkilemeye çok büyük önem veriyor. Bunda da, dikkatler Maliye, Ticaret ve Sanayi bakanlıkları üzerinde yoğunlaştırıldığı için, daha kolay başarılı oluyor. Hem Adalet Partisi hükümetleri, hem Cumhuriyet Halk Partisi- Millî Selâmet Partisi koalisyonu ve hem de milliyetçi cephe hükümetleri zamanında bu başarısını sürdürdü. Bakanlığa ve kilit memurluğa yapılan atamalarda etkili oldu. Zaten bugün devlet aygıtı içinde en yüksek düzeydeki kilit memurluklara getirilen kişiler de, burjuvazi ve emperyalizm açısından, politikacılarla eşdeğerde tutuluyor. Parantezi kapatırken böyle bir ilginin İkinci Dünya Savaşı ile başlamış olduğunu söylemek de gerekli oluyor.

İkinci Dünya Savaşı'nın başında, süresince, sonlarına doğru Türkiye üzerinde büyük oyunlar oynandığı biliniyor. Türkiye'de de büyük oyunlar oynanıyor. Büyük oyunlar, artık büyük paralarla oynanıyor. Büyük paralar ve oynanan oyunlarla ilgili elde bazı kaynaklar var. Bu kaynakların biri, Sovyetler Birliği'ne düşmanlığı, tüm yaşamının tek amacı haline getirmiş olan birisi. Ölünceye kadar da beyhude bir Trotskist olarak yaşadığı için de büyük bir Stalin düşmanı. Stalin hakkında da yayınlanmış kitabı var. Bu kitabın içinde de bilgiler var. Bir Stalin ve Sovyetler Birliği düşmanının verdiği bilgileri, tartışmasız olarak doğru kabul edecekler, hâlâ çok. Bu bilgilere göre İkinci Dünya Savaşı'nın başlarında Hitler, Dışişleri Bakanı Ribbentrop'u, Stalin'e gönderiyor. Kremlin'deki görüşmeler sırasında Ribbentrop, Stalin'e, şunları söylüyor: "İngilizler, Türk politikacılarına rüşvet için 5 milyon İngiliz lirası harcadılar." İşçi ücretlerinin ayda otuz lira çevresinde olduğu bir zamanda 5 milyon İngiliz liralık rüşvet verildiği bildiriliyor. Fakat belki daha fazla. Stalin cevap veriyor: "Hayır, sizi temin ederim ki, daha fazla harcadılar."[6]

Rüşvet olarak verilen paraların ne işe yaradığı, olayların gelişimi içinde, kendiliğinden ortaya çıkacak. Ancak ortaya çıkacak açıklıklara bakıp da Türkiye ile ilgili gelişmelerin yalnızca dış etkenlerle, dış örgütlerce yaratıldığı yanılgısına düşmemek gerekli. Türkiye ile ilgili gelişmelerin, mutlak olarak, Türkiye içinde de kökleri olmalı. Vehbi Koç, bu köklerin neler olduğu konusunda kaynak olma işlevini de üstleniyor. *Hayat Hikâyem* adlı kitabında, böyle bir işe yarayacağını bilmeden, içtenlikle anlatıyor: "1946'da ilk Amerika yolculuğum tüccarlıktan çıkıp sanayiciliğe geçişimin başlangıç noktası olmuştur. Bu yolculuğu iki yıla yakın bir zaman düşünüp hazırlandıktan sonra gerçekleştirmiştim."

Amerika yolculuğunu iki yılda hazırlıyor. Fakat kararı daha önce verdiği anlaşılıyor. Olayların gelişmesi, Vehbi Koç'un 1943 yılında yaptığı değerlendirmenin, 1913 ya da 1914 yılında ittihat ve Terakki Liderlerinin yapmış olduğu değerlendirmeden daha "gerçekçi" olduğunu gösteriyor. Koç'un yazdıkları, hemen şöyle devam ediyor: "1943 yılındaydık. Savaş uzuyor, bütün Avrupa'yı titreten Alman orduları Hitler'in durmadan değişen kararları ile yıpranıyor, savaş uzadıkça da Müttefikler zaman kazanıyor, güçleniyordu. Yılın ikinci yarısında bende şu görüş belirdi; Bu savaşı Amerika ve Müttefikler kazanacak, ticaret serbest olacak, Avrupa bitkin bir halde, Amerika ise büyük iş yapmak imkânları ile çıkacak; iş alanıma giren büyük Amerikan firmalarının temsilciliklerini almalıyım. Bu yoldan yürümem gerektiğine karar verdim. Daha önce Ford acentası olduğum, Firestone lâstiklerinin Ankara acentalığını yaptığım, Geseryanlarla da çalıştığım sürede Kelvinator buzdolapları ve Phüco radyolarını sattığım için de en iyi markaların Amerika'da bulunduğu ve seri üretim yapan işlerde Amerikan mallarının Avrupa'ya oranla kalite ve fiyat bakımından daha uygun olduğu görüşüne varmıştım. Fakat bunu nasıl yapacağım? Savaş bitmemiş, oraya nasıl gidilecek, temaslar nasıl yapılacak? Bu güçlükleri nasıl çözeceğimi düşünüyordum."[7]

Aynı tarihte güçlüklerini naşıl çözeceklerini düşünen başkaları da var. Bunlar içinde Türkiye'nin Başbakanı Şükrü Saraçoğlu da var. İngilizlere yakın olmakla tanınıyor. Ancak, 1920 yılından beri hükümet programlarında ilk kez yer alan şu sözlere bakılacak olursa, Başbakan Saraçoğlu da "güçlüklerin çözüm yerini" görmeye başlıyor. 17 Mart 1943 tarihinde Büyük Millet Meclisi'nde okunan hükümet programında şu sözlere yer veriyor: "Arkadaşlar! Biliyorsunuz ki İsmet İnönü'nün Devlet Reisliği'ne intihabı haberini Amerikan Meclisi'ne bildirdiler. Amerika Meclisi de bu haberi alkış tufanıyla karşıladı. Şimdi ben de bu yüksek kürsüden sizin namınıza Cumhuriyetçi ve Demokrat Türkiye'nin Demokrat ve Cumhuriyetçi Amerika'ya selâmlarını, sevgilerini ve saygılarını gönderiyorum."[8] Böylece Amerika Birleşik Devletleri, hükümet programlarına girmiş oluyor. Bu programla birlikte ilk kez hükümet programlarından Sovyetler Birliği'nden söz etmek kalkıyor. Bundan böyle Amerika Birleşik Devletleri'ne "selâm, sevgi, saygı" göndermek adet haline geliyor.

Vehbi Koç'un, Vehbi Koç'un sınıfının, değerlendirmesi ve kararı ile Başbakan Saraçoğlu'nun Mec-

lis kürsüsünden Amerika Birleşik Devletleri'ne selâm, sevgi ve saygı göndermesinin karşılıklı olarak, biri birini etkilediğinde kuşku yok. Fakat Koç'un aceleci olduğu ve kararını bir an önce uygulamaya dökmek istediği anlaşılıyor. Burada da Koç'a "kader yardım ediyor" ve Vecihi Bey çıkıp geliyor. Bundan sonrasını Vehbi Koç'tan okumak gerekli: "1943 yılında Fermeneciler'deki mağazama mühendis olduğunu söyleyen kısa boylu, ufak tefek yapılı, Vecihi Karabayoğlu adında bir genç geldi. Yoksul bir ailenin çocuğu olduğunu, Amerikan Koleji'ni bitirdiğini, Amerika'da üniversitede ihtisas yaptığını, Ankara Elektrik Şirketi'nde mühendis olarak çalıştığını, Amerika'ya gitmek istediğini, orada işlerimiz olunca yapacağını anlattı ve kendisine ilk zamanlarda yardım edilmesini istedi. Gözüm Vecihi Bey'i pek tutmamıştı.

Fakat Amerikan Koleji'nde burslu okuduğu, yine Amerika Birleşik Devletleri'nde üniversite olanaklarına kavuşturulduğu, Ankara Elektrik Şirketi'ni daha da gelişmesi için dar bulduğu anlaşılan Vecihi Bey'in işin peşini bırakmadığı görülüyor: "Yine geldi. Çok işim vardı, görüşemedim. Bu gel-git bir ay sürdü ama Vecihi Bey hiç peşimi bırakmadı. Hangi gün gel dedimse geldi, boş kalıncaya kadar beni bekledi. Sonunda Vecihi Bey ile bir anlaşma imzaladık, ayda 100 dolar ücretle Amerika'ya gitmesi kararlaştırıldı." Bu karar üzerine Vecihi Bey, bütün terekeleri göğüsleyerek, Amerika'ya gidiyor: "O sıralarda Amerika'ya gidebilmek için Ankara'dan Toros Ekspresi'ne bineceksiniz, Beyrut'tan vapura binip Kahire'ye, Kahire'den İç Afrika'ya geçeceksiniz. Afrika'dan askerî uçaklara ve konvoylara bineceksiniz. Bu yolculukta bir torpile, savaş gemisine rastlamadan Amerika'ya ulaşabilmek büyük şanstı. Vecihi Bey, hanımı, oğlu ve ben, hiç unutmam bir Ramazan günü, Ankara İstasyonu'ndaki Gar Lokantası'nda yemek yedik, yemekten sonra trene binip yola çıktılar. Yukarda saydığım yollardan giderek, haftalarca sonra Amerika'ya vardılar. Vecihi Bey yola çıkmadan önce ne gibi işler yapacağı, hangi şirketlerden temsilcilikler alacağı gibi hususları kararlaştırmıştık."

Bu Vecihi Bey çok iyi çalışıyor, daha sonra ön plana çıkan Türkiye-Amerika Birleşik Devletleri arasındaki "işbirliğine" büyük katkılar yapıyor: "Vecihi Bey Amerika'da evinde çalışmaya başladı, birkaç ay sonra şirketlerle ilişki kurdu. General Electric, U. S. Rubber, Oliver, Burroughs, York gibi büyük firmaların temsilciliklerini almayı başardı. İyi çalışma sonucu büyük bir başarı göstermişti."[9] Yalnız kapitalist mantık içinde bir başarıyı sürdürebilmek için daha büyük başarılar elde etmek gerekiyor. Bunun için de adımlar atılıyor: "Savaş devrinde Türkiye'nin birikmiş 280 milyon doları vardı, fakat Savaş dolayısıyla hiçbir yerden mal almak imkânı yoktu. Biz aldığımız büyük temsilciliklerin organizasyonu ile uğraştık. Şirketlerle temasa başladık. 1945 yılında genel müdürümüz Fazıl Özis'in Uluslararası Ticaret Odaları toplantısına katılmak üzere Amerika'ya gitmesi kararlaşmıştı." Fazıl Bey Amerika'ya gidip geldikten sonra, 25 Nisan 1945 tarihinde New York'ta yeni bir şirket doğuyor: "Fazıl Bey Amerika'dan döndükten sonra aldığımız bilgilere dayanarak 25,000 dolar sermaye ile New York'ta bir şirket kurmaya karar verdik. Hükümetten müsaade aldık, Lexington Aveneu'da General Electric Binası'nın 25. katında Ram Commercial Corporation adı ile bir şirket kurduk." Hükümetten izin almanın güç olmayacağı açık. Anlatılan olay bir yıl sonra geçiyor. İlerde değinilecek olan ve büyük suistimallere konu olan 1946 devalüasyonunun yapıldığı yılda geçiyor. 1946 yılında bu tür ilişkiler içinde olanların 1945 yılında da aynı durumda olduklarından kuşku duymamak gerekiyor. "1946'da Demokrat Parti kurulduğu zaman Ankara'da Ticaret Odası Başkanı'ydım. Yeni parti kurulunca CHP özel teşebbüse önem verir gibi oldu. Kırk kişilik bir parti divanı kurmaya ve bu divana Türkiye'nin çeşitli şehirlerinden, milletvekili olmayan beş on iş adamı almaya karar vermişler. Kemal Satır Bey bana geldi, Parti Divanına üyelik teklif etti, kabul etmemi istedi. Bunu da kabul edemeyeceğimi bildirdim. Bu cevabımı İnönü'ye söylemiş, İnönü, 'Koç yalnız para kazanmakla mı meşgul olur? İki ayda iki gününü Partiye parasız olarak veremez mi? demiş. Kemal Satır Bey bu haberi getirdi. Mesaj acıydı. İki gün geceli, gündüzlü düşündükten sonra 'evet' cevabını verdim."

Bu cevabın ne anlama geldiği ise şöyle: "Parti Divanına girdik. Gerçekten iki ayda bir toplanılır, iki üç gün çalışılır, resmî tebliğler çıkarılırdı. Bu meclise Şemsettin Günaltay ve Hasan Saka'nın Başbakanlıkları zamanında İnönü de arada sırada gelirdi, bütün Bakanlar Kurulu bulunurdu. Devlet yöneten bu kimselerle aynı masada, eşit şartlar altında iki yıl çalıştım."[10]

İşler hızla büyüyor. Büyüdükçe ilgilenenlerin de büyümesi gerekiyor. Vecihi Bey ve Fazıl Bey'den sonra Amerika yolculuğu sırası Vehbi Koç'a geliyor. Savaş biter bitmez de yolculuk gerçekleşiyor. Bu yolculukla ilgili olarak şunlar söyleniyor: "Amerika yolculuğumda temsil ettiğimiz firma yetkilileri ile tanışmaktan başka bir hedefim vardı. Türkiye'de bir ampul fabrikası, bir de lâstik fabrikası kurmak." Bunun için gidiliyor. Türkiye'de Devlet Başkanları, Başbakanlar, Bakanlarla aynı masada "eşit şartlar" altında oturan bir kimsenin General Electric Firması'nın Başkanı ile konuşabilmesi bile oldukça zor oluyor. Birçok kademeden geçmesi gerekiyor. Üstelik de pek "eşit şartlar" altında geçmiyor: "Ondan sonra Malî İşler Başkan Vekili Mr. Evereth'i inan-

dırdık. International General Electric'in Genel Müdürü Mr. Herod'a görüşümüzü kabul ettirdik, oradan işi General Electric'in Genel Müdürü, aynı zamanda İdare Meclisi Başkanı Mr. Reed'e iletmek gerekiyordu. Bana 45 dakikalık bir randevu verdi. Lake Suntan Avenue'da General Electric binasının 48. katında oturan Mr. Reed'in huzuruna Vecihi Bey'le birlikte çıktık. İngilizce bilmediğim için tercümeden dolayı iki misli zaman kayboluyordu. Mr. Reed bu konuşmada ahret suali gibi sorular sordu. 34 dakika kendisi konuştu, 11 dakikada da ben. Görüşümü, düşüncelerimi anlatamadan 45 dakika bitti, Mr. Reed saatine baktı. Tabii bu 'gidin' demekti. Hiçbir sonuca varamadık. Ben kendisinden bir randevu daha rica ettim."

Koç, bu olaydan ders alıyor. Daha sonra, 1950 yıllarında Henry Ford'la görüşmek için Amerika'ya giderken zamanın başbakanı Adnan Menderes'ten Ford'a hitaben "tavsiye" mektubu alıyor. Bu yüzden Ford ile birlikte fotoğraf bile çektiriyor. Ancak Mr. Reed'in peşini de bırakmıyor. Sonuç şöyle: "Bir hafta sonra 45 dakikalık bir randevu daha verdi. Bu ikinci gidişimde Türkiye'de General Electric Ampul Fabrikası kurulması kararını aldım. Uzun konuşmalar oldu, Türkiye'ye heyetler gelip gitti, sonunda şirket kuruldu, fabrika inşaatına başlandı, başarı sağlandı. Memlekette Amerikan sermayesi ile ortak ilk fabrika böylece kuruldu. Döviz tasarruf edildi, General Electric kazandı, biz kazandık. Bu başarımdan dolayı çok memnunum."[11]

Bu sonucun, işçi sınıfı ve dostu emekçiler ile dünyanın barışsever toplumlarının dışında, tüm kişi, sınıf ve ülkeleri memnun ettiğinden kuşku yok. Fakat bu sonuca kolaylıkla ulaşılamadığından da kuşku olmamalı. Türkiye'de tüm yurtsever ve ilericilerin mücadelesi dışında, Sovyetler Birliği de böyle, gelişmenin ortaya çıkmaması için elinden geleni yapıyor. Sovyetler Birliği, gelişmeleri gerçekçi bir biçimde değerlendirerek, İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarından itibaren Türkiye'ye daha güçlü bir dostluk öneriyor. İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarında, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den Kars, Ardahan ve Artvin ile Boğazlar'da üst istediği yolundaki masal, bu dostluk önerisinin saptırılmasından doğuyor. Türkiye kamuoyunda ve dünyada, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi tehdit ettiği masalı yaratılmak isteniyor. Burada da önceki başarıya paralel bir başarı elde ediliyor. Zaten biri olmadan diğerini sağlamak çok zor.

Şimdi bu masal da çürütülmüş durumda. Doğan Avcıoğlu, üç ciltlik Millî Kurtuluş Tarihi çalışmasının üçüncü cildinde, yer yer diplomatça bir yazış biçimini seçmiş olmasına karşın, çok zengin kaynaklara başvurarak Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den, dostluktan başka hiçbir şey istememiş olduğunu gösteriyor.[12] Avcıoğlu, bu tarih çalışmasının ilk iki cildi çıktıktan sonra, karar verebilmek için üçüncü cildi beklemek gerektiğini söyledi. Bu çalışma ne Avcıoğlu'nun tarihi benzer sorunları kapsamakla birlikte değerlendirmelerde biribirinden ayrılıyor. Yalnız, Avcıoğlu'nun çalışmasının bu bölümü ile ilgili olarak söylenmesi gerekenler var: Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den bir karış bile toprak istemediğinin, sadece dostluk önerdiğinin, herkesin anlayabileceği ve inkâr edemeyeceği bir biçimde ortaya konulmasının onuru, değerli araştırmacı ve mücadele adamı Doğan Avcıoğlu'na ait. Bu yüzden bu çalışmada, kanıtların sıralanmasına gerek duyulmuyor. Bu çalışma için, Sovyetler Birliği'nin dostluk önerisini, bir tehdit olarak gösterebilmek için akla ve hayale sığmayacak çirkin oyunlara başvuran bir sorumlunun yazdıkları yetiyor. Sovyetler Birliği ve dünya barışının bu iflah olmaz düşmanının yazdıkları bile bir avuç toprağın istenmediğini göstermeye yeterli. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak istediği masalı, Moskova'da Türkiye Büyükelçisi Selim Sarper ile Sovyetler Birliği Başbakanı Molotof arasındaki görüşmeye dayandırılıyor. Sovyetler Birliği, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında 1925 yılında imzalanmış olan Dostluk Anlaşması'nın "günün koşullarına ve savaşın getirdiği değişikliklere uymadığını" belirterek, değiştirilmesini önerir. Dostluk Anlaşması, bu gerekçe ile, Sovyetler Birliği tarafından feshediliyor.

İkinci Dünya Savaşı sona ererken, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye bakış açısını, Doğan Avcıoğlu, şöyle özetliyor: "Rusya'nın (Sovyetler Birliği, demek istiyor. Y. K.), Atatürk günlerinde olduğu gibi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında da çevresinde büyük devletlerce arazisinin saldırı üssü olarak kullanılmasına izin vermeyecek bir dost devletler kuşağı istediği kesinlikle söylenebilir. Nitekim Türk-Sovyet ilişkileri, Türkiye tarafsız kaldığı sürece, 1939 İngiliz İttifakı'na kadar son derece iyi olur, bu ittifaktan sonra da Türkiye hasım bloklar içine düştüğünden, kolay kolay düzelemez." 1939 İngiliz İttifakı'ndan sonra da gelişmeler oluyor. Yeni ve daha sağlam bir dostluk için yeni bir anlaşmayı gerekli gösteren bilgiler ortaya çıkıyor. Avcıoğlu, bu bilgileri de, şöyle özetliyor: "Türkiye'de Saraçoğlu Hükümeti vardır. Moskova, ele geçirilen Alman belgelerinden Saraçoğlu'nun Rusya (Sovyetler Birliği, demek istiyor.Y. K.) hakkındaki niyetlerini ayrıntılarıyla öğrenmiştir. Bundan duyulan hoşnutsuzluk açıktır."

Sarper-Molotof görüşmeleri, bu ortam içinde yapılıyor.[13] Bu görüşmede, bundan önce ya da sonra, yazılı ya da sözlü olarak, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak istediğini gösterebilen bir tek kaynak bile yok. Görüşmeyi yapan Büyükelçi Selim Sarper'in kendisi dahil. Sovyetler Birliği'nin önerisini "bir Rus tehdidi" biçimine dönüştürmeye çalışan, bu alanda önemli başarılar sağlayan, zamanın Dı-

şişleri Bakanlığı Genel Sekreteri ve 1960 sonrasının İsmet Paşa koalisyon hükümetlerinin Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin de dahil. Feridun Cemal Erkin, tam bu sırada, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterliği'ne getirilişini ve "imkânsız misyonunu", anılarını da kattığı kitabında, şöyle anlatıyor; "Birkaç hafta sonra Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterliği'ne terfi etmiş ve tehlike karşısında yapayalnız kalan Türkiye'ye yönelen Rus tehdidini etkisizleştirmek gibi o zaman başarılması hemen hemen imkânsız görülen bu vazifeyi hükümetin emri altında yürütme çetin görevine getirilmiş idim."[14]

Bu önemli zamanda böyle önemli bir göreve getirilen kimseyi tanımak yararlı olacak. Şu bilgiler var: "Erkin, bu gibi diplomatik incelikler konusunda çok duyarlı bir hariciyecidir. ABD diplomatik belgelerine inanmak gerekirse, Atatürk'ün 1925-1938 yılları arasında sürekli Dışişleri Bakanlığı'nı yapan Tevfik Rüştü Aras'ın ABD Büyükelçiliği'ndeki bir yemeğe kendisiyle birlikte çağrılmasına büyük tepki gösterir. McCarthy edebiyatının en ağır kelimeleriyle, Aras'ı suçlar ve bir daha onun bulunduğu yere çağrılmamasını belirtir."[15] Ancak kişiyi en iyi kendisi tanıtıyor. Önsözü ile birlikte 1956 yılında tamamlayıp 1968 yılında yayınladığı kitabını yazmasına ikinci sebep olarak şunları gösteriyor: "Kararımın ikinci sebebini Türk, ecnebi ve özellikle Amerikan dostlarım tarafından bu yolda yapılan devamlı talepler teşkil etti." Aynı önsözde "Türkiye'nin Atlantik Paktı'na (NATO) girmesi ile büyük bir tasa ve meşguliyetten kurtulmuş oldum" diyor. Bundan sonra kitap yazmaya vakit bulmuş.

Dışişleri memuru, Genel Sekreteri ve daha sonra da bakanı, 1945 yılında gelişmeye başlayan Türkiye-Amerika Birleşik Devletleri ilişkilerine, tıpkı bir iş adamı gibi bakıyor. Şöyle: "Türkiye'ye karşı Amerikan ilgisi Türk milleti tarihinin en tehlikeli anlarından birinde kendisini gösteriyordu. Şecaat ve yiğitliğe karşı insiyaki saygı gösteren duygulu ve cömert Amerikan milleti, uzun asırlar boyunca Türk milletini Batı medeniyetinin düşmanı olarak göstermeğe uğraşmış olan düşman propagandasının aldatıcı örtüsü gerisinde değeri bilinmeyen milletin hakiki çehresini sezmeğe başlıyordu. Bu karşılıklı buluşma ve tanışma her iki milleti, Amerikan anlayışı ve teşebbüsü sayesinde, ilişkilerini Şubat 1953'de Kuzey Atlantik Antlaşması (NATO) sinesinde ittifak bağlarıyla tamamlanan fiilî bir işbirliği zirvesine yükseltmeğe sevkedecekti."[16] Bu diplomat, kendi kelimeleri ile de olsa, Sovyetler Birliği'nin önerisinin yalnızca bir dostluk önerisi olduğunu biliyordu: "Kremlin'in arzusu Türkiye ile hiçbir rakip dostluğa müsamaha etmeyen gizli bir içlidışlılık tesisi idi."[17] Ancak sonradan Dışişleri Bakanlığı'na kadar yükselen bu kimsenin dostluktan anlamadığı, yine kendi sözleriyle, ortaya çıkıyor. İsmet Paşa'nın Dışişleri Bakanı da, Türkiye'nin kurtuluşunu, İttihat ve Terakki Liderleri gibi güçlü kapitalist ülkelere bağlanmakta buluyor. Yalnız bu kez iyi niyet söz konusu değil. Kapitalist ülke de artık Almanya değil. Şöyle: "Yeniden başlayan sıkıntılı ve hayati yarışmada Türkiye, ancak kaderini Amerika ve Büyük Britanya'ya bağlamak suretiyle selâmete kavuşabilirdi."

"Selâmet" burada görülmekle birlikte ne Amerikan ne de İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nı bir Sovyet tehdidine inandırmak kolay olmadı. İlerde Boğazlar Sorunu ele alındığında değinileceği gibi Batılılar, en yetkili ağızlardan, İkinci Dünya Savaşı sırasında, Sovyetler Birliği'ne, daha doğru bir deyişle, Stalin'in kişiliğinde Sovyetler Birliği'ne, Boğazlar'da üs "ikram" ettiler. Stalin ve Sovyetler Birliği'nin bunlara yanaşmadığını Batılılar çok iyi biliyor. Bu durumda Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nı Sovyetler Birliği'nin toprak isteme masalına inandırmak kolay olmuyor. Özellikle İngiltere'nin buna inanmaya çok istekli olmasına karşın. Nitekim Birleşmiş Milletler'in kuruluş toplantısı için San Francisco'da bulunan ve Erkin'in de katıldığı Türkiye heyeti, Sovyetler Birliği'nden toprak talebi bir yana, sadece dostluk için Türkiye'nin ne düşündüğünü söylemesi önerisini alıyordu. Feridun Cemal Erkin, San Francisco temaslarını anlatırken, bir toprak isteği olmadığını ve bir anlamda, bundan duyduğu rahatsızlığı da, ortaya koyuyor: "Sovyetler'in, kendi niyetlerini açıklamaktan sistemli surette kaçınmaları karşısında, bu sözler, yeni müzakere açma ve hele karşı tarafın davetine uyarak Türkiye'yi kaygan bir yokuşa itmekten başka bir sonuç vermiyecek olan yeni teklifler yapma davetine katiyen iltifat edilmemesi lüzum ve intibaını bir defa daha teyid ediyordu."[18]

Dahası da var. Amerika'daki heyet böyle düşünürken, Türkiye'de bunlara "ters" gelişmeler oluyordu. Feridun Cemal Erkin, Anglo-Amerikan dünyasına hizmetlerini anlatma hırsı içinde, bunları da saklayamıyor. Kaldığı yerden aynen şöyle devam ediyor: "Halbuki birkaç gün sonra Ankara'dan aldığımız haberler durumda bir değişiklik vuku bulduğunu gösteriyordu. Büyükelçi Vinogradov ile, tamamiyle resmi değilse bile, gayet samimi konuşmalara başlanmış ve bu temaslar, Ankara'da iki memleket arasındaki ilişkilerde mutlu gelişmeleri müjdeleyici bir intiba uyandırmıştı." Erkin, burada yine rahatsızlığını belli ediyor: "Gerek dünya şartları ve uluslararası kamuoyunun durumu, gerek özellikle Türk-Sovyet ilişkileri bakımından, bu çeşit konuşmaların geleceğe bırakılması tercihe değer görülüyordu. Genel noktai nazardan San Francisco'da ortaya çıkması beklenen ortak güvenlik sözleşmesi yeni Türk-Rus antlaşmasının müzakeresi bakımından, hiç değilse nazari olarak, daha müsait imkanlar yaratabilirdi. Molotov, Saka'ya, Türk probleminin incelenmesi için Sovyet Hükümeti'nin vazife ile San Fran-

cisco'ya giden Bakanı'nın davetini bekleyeceğini bizzat açıkladığına göre, müzakereleri daha öne almak zararlı olabilirdi." İki paragraf önce, Sovyetler Birliği'ni "niyetlerini" açıklamamakla suçlayan bu diplomat, görüşmeler başlayınca da, bunları ertelemeyi savunuyor. Üzerine aldığı sinsice işin zorluğu, burada da kendisini gösteriyor. Toprak talebinin söz konusu olmadığı, daha sağlam bir dostluk için çalışıldığını bu diplomat da biliyor. Hemen devam eden sözleri, kendi ifadesiyle, bunu bildiğinden hiç kuşku bırakmıyor: "Halbuki Ankara'daki temaslardan faydalanan Vinogradov (Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi, Y. K.), Türk hükümetine yeni ufuklar ve cazip imkânlar sezdirmişti."[19]

Ancak Dışişleri Bakanlığının Genel Sekreteri, Türkiye'yi, Amerika Birleşik Devletleri ile İngiltere'nin kucağına atabilmek için her çareye baş vurmaya kararlı. Bunu da, hiç çekinmeden, kendisi açıklıyor. Şu sözlerle: "Bu olanda Türk diplomasisine düşen görev, Amerika Birleşik Devletleri'ni ve Büyük Britanya'yı, Sovyet Hükümeti'ni ihtilâfa yönelen tehlikeli yürüyüşünde durdurmağa elverişli bir tutum almak zaruretine ikna etmek için uygun fırsatları kollamak, bulmak ve gerekirse yaratmak idi."[20] Türkiye diplomasisine yüklenen bu olay yaratma açıklamasının devamı var. Fakat bu devamdan önce yaratılan bir olayı ve sonuçlarını görmek gerekiyor.

Yaratılan olayı, aynen, okumakta yarar var: "1946 Şubat ayının ortalarına doğru eşimle birlikte, İngiliz Büyükelçisi ve Lady Peterson tarafından verilen bir suareye davet edilmiştik. Hükümet üyelerini, ünlü politikacıları, Dışişlerinin yüksek memurlarını, kor diplomatiği, marufbasın mensuplarını, hülâsa başkentin başlıca şahsiyetlerini eşleriyle bir araya getiren parlak bir toplantı. Büfe muhteşem, caz sürükleyici ve neşe sari idi. Günün olaylarıyla meşgul ve yüklü olan zihinler üzüntülerinden sıyrılıp bu ferahlık ve ruhi esenlik havası içinde birkaç saat avunmak ihtiyacını duymakta idi." Böyle başlıyor ama Erkin, fazla ferahlık duyamıyor: "Saat 11 raddelerinde salonların birinde bazı dostlarla sohbet ettiğim bir anda Sir Maurice yavaşça yanıma yaklaşarak bana ihtiyacı olduğunu söyledi. Kıpkırmızı olan siması belirli bir huzursuzluk ifadesi taşıyordu. Dans salonuna doğru birlikte giderken sükûtu muhafaza ettiği için bu kısa yolculuğun nedeni ile birlikte Büyükelçi'nin bariz sıkıntısını da bana açıklayacak olan izahları merakla bekliyordum. Dans salonunun kapısına vardığımız zaman, Büyükelçi başı ile işaret yaparak bana sadece şu kelimeleri söyledi: Şuraya bakınız. Bir lâhzada olan biteni kavradım. Pist, dans meraklıları tarafından boşaltılarak uzaktan seyredilen iki şahsiyetin emrine terk edilmişti. Sovyet Büyükelçisi Vinagradov, Dışişleri Bakan Vekili Nurullah Sümer'le birlikte pist üzerinde gayet samimi ve neşeli sohbete dalmış bulunuyordu." İşte beklenen ya da yaratılan fırsatların birisi bu oldu. Bu fırsat şöyle değerlendirildi: "Sovyetlerle münasebetlerimizin hali, Majeste Kral'ın Safaret binasının Türk-Rus flörtü için ideal sahne olarak seçilmesine şüphesiz müsait değildi."

Benzer bir toplantıda olağan karşılanabilecek böyle bir durum, olağanüstü sayılıyor. Majeste Kral'ın Sefaret binasının sessiz bir odasında, aynı gece üçlü bir konferans toplanıyor. Majeste Kral'ın pasaportuna sahip Büyük Britanya Büyükelçisi Sir Maurice ve elçilik müsteşarı Knox Helm ile Türkiye Cumhuriyeti nüfuz cüzdanı taşıyan Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Feridun Cemal Erkin toplanıyorlar. Durumu değerlendirip "bize düşen vazife" dedikleri, misyonlarını tekrar belirtiyorlar. Bu da yazdı: "Sovyet Büyükelçisi'nin ustaca manevrasından hiddetlenecek yerde, bize düşen vazife, bu davranışın sebep ve hedeflerini tahlil etmek ve olayın geleceğe ait tasavvurlarımızı zedelediği kanaatine vardığımız takdirde de bu manevrayı en uygun tarzda bozmak çarelerini aramak olmalı idi."[21] Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri, Sovyet Büyükelçisi ile Türkiye Dışişleri Bakan Vekili'nin bu sohbetini, aradığı ya da yaratmak istediği fırsatlardan birisi sayıyor. Nurullah Sümer'in, 1920'li yıllarda ilerici hareketin yayınlarına yazı yazmış bir kimse olması da, herhalde, sevincini artırıyor. Bunu da saklamıyor: "Eşimle beni evime götüren araba içinde uzun zamandan beri kolladığım fırsatı bana verdiğini sezmeğe başladığım olaydan dolayı şuurumda henüz itiraf edilmemiş bir sevinç duyuyordum. Zihnimde gelen imkânların sezgi ve değerlendirilmesiyle ansızın zenginleştiğimi anlayarak, o gece, son ayların olayları yüzünden uzun zamandır hasretini duyduğum gerçekten sakin ve huzur verici uykuya ilk defa nail oldum." Uyuyor ve sonra uyanıyor. Uyanınca da şunu yapıyor: "Ertesi sabah Başbakan Saraçoğlu'na müracaat ederek bazı görüşlerimi arzetmek üzere Cumhurbaşkanımız nezdinde özel bir toplantı hazırlamalarını rica ettim."

Toplantı hazırlanıyor. Yazmaya devam ediyor: "İkimiz birlikte Çankaya Köşkü'ne gittik. Memleketin en sorumlu mevkiindeki iki yüksek şahsiyetine İngiliz sefaretindeki hadise hakkında 'bilgi' verdim." Cumhurbaşkanı İnönü ve Başbakan Saraçoğlu, bu bilgileri alıyorlar. Bu toplantıdan çıkan sonuç da şöyle anlatılıyor: "Yeniden başlayan sıkıntılı ve hayati yarışmada Türkiye ancak kaderini Amerika ve Büyük Britanya'ya bağlamak suretiyle selâmete kavuşabilirdi. Buraya kadar ifadelerim iki liderin dış politikalarının tam bir ifadesini teşkil ettiği için tasviplerini almak müşkül olmadı."

İki liderin, Cumhurbaşkanı İnönü ve Başbakan Saraçoğlu'nun, dış politikaları ya da o tarihteki dış politikaları gerçekten böyle mi? Bunu araştırmak

pek zor değil. Çünkü dış politika, iç politikadan ayrılamıyor. Sovyetler Birliği'nin dostluk önerisini reddetmek, bunu bir tehdit masalına çevirmek ve böylece Amerika ve Büyük Britanya'ya bağlanabilmek için içerde de yapılması gerekli olanlar var. İçerde en azından bir anti-komünizm dalgası estirmek, komünizm ticaretini canlandırmak gerek. Bunun yapılıp yapılmadığını görmek mümkün. Önce, zamanın Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri'nin, zamanında, Türkiye diplomasisi için bulduğu misyonu hatırlamalı. Şöyle: "Bu olanda Türk diplomasisine düşen görev Amerika Birleşik Devletleri'ni ve Büyük Britanya'yı, Sovyet Hükümeti'ni ihtilâfa yönelen tehlikeli yürüyüşünü durdurmağa elverişli bir tutum almak zaruretine ikna etmek için uygun fırsatları kollamak, bulmak ve gerekirse yaratmak idi."[22] Kaynaktaki diğer bilgiler, bu sözlerin 1945 yılı Aralık ayı için söylendiğini, çok açık bir biçimde gösteriyor. Ve burada yine durmak gerekiyor. Çünkü bu işin yapılması Dışişleri Bakanlığı'nın olanaklarını aşıyor. Bu işin bir hükümet politikası olarak yürütülmesi gerekiyor. Bu işi yapmak için İçişleri Bakanlığı, basın gibi kuruluş ya da kurumların "yardımları" da gerekli.

Bir başka araştırmacı, bir başka araştırma yaparken, yapılanları ve yardımcıları, belirliyor. Şöyle: "4 Aralık 1945 tarihli Cumhuriyet gazetesinin birinci sayfasında şöyle bir haber var: 'Bizim yoldaşlar nihayet maskelerini attılar. Yeni Dünya ve Görüşler kızıl propaganda organlarıdır! İlginç olan, haberin gerekçesidir. Ciddiyeti ile tanınmış Cumhuriyet gazetesi şöyle bir keşif yapmış. Görüşler kelimenin G harfi ters çevrilip bir kısmı parmakla örtülünce oraya benziyormuş. Orak da komünist ihtilâl işaretinin bir parçası olduğuna göre, bu dergi Moskova'nın uşağı imiş... Ortam böylesine hazırlandıktan sonra, aynı gün, Tan, Yeni Dünya gazeteleri ile Görüşler dergisinin matbaalara ve iki kitabevi, düzenlenen bir gençlik nümayişi sırasında tahrip edilmiştir."[23]

İşte, böyle. 1945 yılı Aralık ayında ilerici yayınların tahribinin gerekçesi, böyle. Bunun böyle olduğundan kuşku duyanlar için eklenecekler var. 1945 Aralık ayında Türkiye dış politikasının misyonunu anlatan satırlar, kaldığı yerden aynen, şöyle devam ediyor; "Memlekette hiddet son haddine varmıştı. Komünizme karşı nefret bütün milleti sarsan bir kin halini almıştı." Tan ve Görüşler ve diğer yayınların tahribi ile Türkiye'de komünizme karşı bir kin olduğu gösterilmek isteniyordu. Bu da saklanmıyor. Yazılanlar, yine kaldığı yerden, devam ediyor: "Biraz evvel işaret edildiği gibi durumun artan gerginliğini ve halkın çoğunluğu Amerikan ve İngiliz Büyükelçileriyle fikir teatisi lüzumunu ortaya koymuştu."

Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak istediği masalı tek başına geliştirilmiyor. Bu masalla birlikte, bir de, Boğazlar'da üs isteme masalı var. Bunlar içice. Bu yüzden birlikte ele alınması gerekli. Bunun için de önce iki yabancı kaynağa bakmak yararlı. Kaynaklardan birisi, yine tüm yaşamını Sovyetler Birliği ve Stalin'e düşman yayınlar hazırlamaya adamış bir yazara ait. Bu düşman kaynak, Sovyetler Birliği'ne Boğazlar'da üs isteme önerisinin kimler tarafından yapıldığını ve nasıl dinlenmek bile istenmediğini gösteriyor. Daha önce de değinildiği gibi Hitler, Dışişleri Bakanı Ribbentrop'u Stalin'e gönderiyor. Kremlin'deki görüşmenin bir bölümünde daha önce yazıldı. Şöyle devam ediyor: "Ribbentrop'un koltuğunun altında bir başka 'dostça hizmet' daha vardı. Hitler, Ribbentrop'a, Stalin'e Almanya'nın İstanbul ve Boğazlar ile ilgilenmediğini söyleme emrini vermişti. Fakat görüşmede, Hitler'in bekleyişleri aksine, Türkiye tartışılmadı; İstanbul ve Boğazlar'ın sözü bile edilmedi. Çünkü Stalin, henüz konu ile ilgilenmiyordu. Sadece, Hitler'in, elçisi Türklerin güvenilir olmayışından yakınınca, başını sallıyordu."[24]

İkinci Büyük Savaş'ın savaşan batılı iki yanı da, sürekli olarak, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den Boğazlar'da üs istemesini önerdiler. Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile güvenli bir dostluğa verdiği önem burada ortaya çıktı. Kesinlikle bu önerilere kanmadı ve ciddiye almadı. Hitler'in bıraktığı yerden, bir süre sonra, Batı'nın savaşan diğer tarafı devam etti. Bunu da, Doğan Avcıoğlu'nun naklettiği gibi, bir profesörden dinlemek gerek. Profesör Edward Weisband, İnönü'nün dış politikasını anlatırken, şunları yazıyor: "Tahran'da Türkleri, ceza olarak Boğazlar'ın statüsünü değiştirmekle tehdit etmeyi öneren Stalin değil, Churchill'dir. Churchill sorunu ortaya atınca, Stalin de ister istemez Çanakkale Boğazı'nın rejimi hakkında soru sormuştur. Stalin, İngiltere'nin artık bir itirazı olmadığına göre, bu rejimi biraz gevşetmek hiç de fena olmaz, demiştir. Churchill buna da peki diyerek Boğazlar rejimini değiştirmeye, Türkiye'yi savaşa katılmaya zorlayarak kalkışmasını istemiştir. Stalin, bu kez: Aceleye gerek yok, cevabını verip, bu sorunu 'yalnız' genel deyimler içinde tartışmakla ilgilenmiştir. Churchill, Rus gemilerini bütün denizlerde görmeyi hepsinin umut ettiklerini de söylemiştir. Stalin ise: Lord Curzon'un daha başka fikirleri vardı, diye hatırlatmıştır."[25]

Sovyetler Birliği'nin ve özellikle Stalin döneminin dış politikasının temel çizgisi, bekleneceği gibi, emperyalist dünyaya kesin bir güvensizliğe dayanıyor. İkinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere, Fransa ve daha sonra Amerika Birleşik Devletleri ile yan yana, faşist Almanya ve İtalya'ya karşı savaşıldığı dönemde de bu güvensizlik değişmiyor. Emperyalist dünyaya bu sürekli güvensizlikle birlikte Sovyetler Birliği, Türkiye ile sürekli bir dostluk arıyor, Kurtuluş Savaşı döneminde başlayan bu dostluk, 1935 yılında Sovyetler Birliği'nin, Türkiye'nin tezini

desteklemesi ile sonuçlanabilen Montrö Anlaşması ile doruğuna ulaşıyor. Montrö Anlaşması, Boğazlar Rejimi'ni belirliyor. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nda ve özellikle savaşın son dönemlerinde Montrö Anlaşması'nı ihlâl ediyor. Boğazlar üzerinde Türkiye'nin egemenliğini kâğıda döken bu anlaşmaya, Türkiye sahip çıkmıyor.

Sahip çıkmadığını İkinci Dünya Savaşı'nın son zamanlarında Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterliği görevine getirilen, dünya barışına verdiği zararların bir karşılığı olarak, 1960 sonrası İsmet Paşa koalisyonlarında Dışişleri Bakanlığı da yapan diplomat da inkâr etmiyor. En azından saklayamıyor. Saklayamadığını görmek için de kendi yazdıklarını, okumak gerekiyor. İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarında Boğazlar'dan geçen ticaret gemisi kılığındaki savaş gemileri var. Dışişleri Bakanlığında da Numan Menemencioğlu var. Bu gemiler Boğazlar'a yaklaşınca İngiltere Büyükelçiliği Londra'dan aldığı direktif üzerine, Dışişleri Bakanlığı'na başvurarak bu gemilerin ticaret gemisi görüntüsünde Karadeniz'e çıkan savaş gemileri olduğunu ileri sürüyor, iyice aranmalarını ve savaş gemileri olduklarının saptanması üzerine, Montrö Anlaşması'na göre, Karadeniz'e çıkışlarının yasaklanmasını istiyor. Türkiye Dışişleri Bakanlığı, pek iyice aramadan yana görünmüyor. Bu gemiler, rahat rahat Karadeniz'e geçiyor. Çok sonra, Almanya'nın savaş kazanma umutları iyice sönmeye başlayınca, bunlardan birisi aranıyor. Savaş gemisi olduğu saptanıyor. Geçişi önleniyor. Bundan hemen sonra da bir önemli değişiklik oluyor: Dışişleri Bakanı Menemencioğlu, görevinden ayrılıyor. Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Dışişleri Bakan Vekili görevini de üzerine alıyor. Şimdi, çok kısa olarak, bu gelişmelerin öyküsü. Bunlara, anlatılanların belgeleri demek de mümkün.

Şöyle başlıyor: "1944 yılı Ocak ayı ortalarında Büyük Britanya Büyükelçisi, Dışişleri Bakanlığına, savaş gemisi olmalarından şüphelenilen dört küçük geminin Boğazlar'ı geçmiş olduğunu ve aynı sınıfa mensup diğer beş geminin de Karadeniz'den gelerek Boğazları pek yakından geçmeğe teşebbüs edeceklerini bildirdi."[26] Türkiye Cumhuriyeti bunları inceletiyor. Bazılarının "un", bazılarının da "çimento" yüklü mavnalar olduğunu saptıyor. Boğazlar'dan geçiyorlar.

"Şubat ayı sonlarında Büyük Britanya Büyükelçiliği, Boğazlar'dan, silâhları hamule altında itina ile gizlenmiş üç veya dört küçük Alman gemisinin geçişi hakkında dikkati çekti ve aynı tipten gemilerin geçmesine mani olunmasını istedi." İstekler daha sonra da devam etti: "Mayıs sonunda Büyükelçilik, yeniden E.M.S. sınıfına mensup üç Alman gemisinin Ege'ye geçtiğini ve diğer ikisinin de Boğaz'a vardığını bildirdi. Büyükelçiliğin ifadesine göre, bunlar yardımcı harp gemileri idi. Aynı zamanda Mannheim askeri nakliye gemisinin de Boğaz'ı geçip Çanakkale yoluna girdiği haber verildi. Ek verilere dayanarak. Büyükelçilik, Marmara'ya varan gemilerin ön tarafında top ve kıçta bir Bofors taşımakta olduklarına ayrıca işaret etti." İngilizlerin bu kez daha ciddi bilgi topladıkları anlaşıldı. Bunun üzerine "Büyükelçiliğin bahsettiği gemiler 25 Mayıs'ta Çanakkale'de durduruldu."

Fakat kısa bir süre. Çünkü Almanya da başvuruyor: "29 Mayıs'ta, Büyükelçi Von Papen Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği notada, onbir Alman gemisinin Çanakkale'de durdurulduğunu ve ayrıca Karadeniz'den gelen altı geminin de Boğazlar'a girmekten menedildiğini bildirerek olay üzerine dikkati çekti. Büyükelçiye göre, bu gemiler sadece ticarî sahada kullanılıyor, yükleri de yapı tahtası, kömür, ot ve samandan ibaret bulunuyordu. Bu izahlara dayanarak Von Papen söz konusu gemiler için geçiş müsaadesi istemekte idi." Von Papen'in dikkatleri iyice çektiği ve gemilerde kömür, ot ve saman bulunduğu saptandı: "Tahkik sonucunda şüphe konusu gemilerde kurallara aykırılık olmadığı anlaşılmış ve yollarına devam izni verilmiştir."

Bu gemiler, gerçekten Sovyetler Birliği'ne karşı savaşan faşist Almanya'nın iddia ettiği ve Türkiye'nin de kabul ettiği gibi, ticaret gemileri mi? Daha İkinci Dünya Savaşı sıralarında Türkiye'nin "selâmetini" Anglo-Amerikan kampında ve bu kampa bağlanmada görmüş olan diplomat şunları yazıyor: "Bütün bu İngiliz müracaatlarından şu netice çıkıyordu: Büyükelçilik Montreux sözleşmesine göre harp gemisi vasıflarını taşımayan ve bu bakımdan Boğazlar'ı serbestçe geçmek hakkına sahip olması gereken gemilerin geçmelerine mani olunmasını istemekte idi." Bu özet cümleye bakılınca, bu diplomatın da, Türkiye'nin izlemiş olduğu politikayı savunduğu izlenimi çıkabilir. Fakat bu diplomat cümlesini, bittiği yerden, ikincisi izliyor: "Öte yandan, Türk Hükümeti, sözleşmenin sadece lâfzına ve ruhuna dayanarak şüpheli gemilerin vasıflarını sathi bir muayeneye tabi tutmakla yetiniyor ve hiçbir düzgünsüzlük görülmediği için serbest geçiş izni veriyordu."

Böylece Türkiye'nin çok yüzeysel, dıştan, kaynaktaki kelime ile "sathi" bir muayeneyi tercih ettiği ortaya çıkıyor. Fakat aynı zamanda bunun Montrö Anlaşması'nın "lâfzına ve ruhuna" uygun olduğu de ileri sürülüyor. Bu gerekçe, Türkiye Cumhuriyeti'nin, itirazlar karşısında zamanında Sovyetler Birliği ve İngiltere'ye karşı ileri sürdüğü resmi tezi yansıtıyor. Türkiye, mevcut anlaşmasının daha ciddi bir araştırmaya izin vermediğini savunuyor. Daha sonra Sovyetler Birliği notasına karşı bunun tersi savunulacak.

Ancak o sıralarda bile resmi tezin gerçekleri

yansıtmadığına inanıldığı anlaşılıyordu. Şu satırlar çok açık: "Montreux sözleşmesini yeniden dikkatle inceledikten sonra eserin yazarı, Bakan Menemencioğlu'na, 24. maddenin meseleyi halletmek için bir anahtar olabileceğini telkin etti. Bu madde, Türkiye'ye, sözleşmenin, harp gemilerinin Boğazlar'dan geçişine dair hükümlerinin icrasına göz kulak olma vazifesini veriyordu. Sözleşmenin lâfzına bağlı kalmayı tercih eden Bakan bu telkini benimsemedi."[27] Fakat sözleşmenin lâfzına bağlı kalmayı tercih eden bakan, bakanlık koltuğunda çok fazla kalamadı.

Yukarıda bir İngiliz başvurusunda sözü edilen Alman Mannheim gemisinin serüveni, Bakan Menemencioğlu'nun, aslında Montrö Anlaşması'nın metninden daha çok Almanya'ya bağlı kalmayı tercih ettiğini de gösterdi. Fakat savaşın sonlarına doğru, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri varken Alman Emperyalizmine bağlı kalmak da, bir diplomat için fazla akılcı olmadı. Şöyle: "Kaptanın muhalefetine rağmen Mannheim gemisinin esaslı surette araştırılmasına karar verildi. Muayene hileyi meydana çıkardı ve bu talihsiz tecrübenin gerektirdiği idari tedbirlerin alınmasına yol açtı." Ticaret gemileri adı altında Boğazlar'dan geçirilen Alman gemilerinden birisinin ilk defa yapılan ciddi inceleme sonucunda, savaş gemisi olduğunun saptanması da iki sonucu birden doğurdu. Biri Türkiye'nin dış politikasıyla, diğeri de, dış politikayı yürüten bakan ile ilgili. Kuşkusuz her ikisi de, birbiriyle ilgili. Birincisi şu: "Ticaret gemisi kılığına bürünmüş Alman yardımcı harp gemilerinin Boğazlar'dan geçişini durdurmak için Türk Hükümeti tarafından girişilen hareket Türkiye ile Büyük Britanya arasında eski samimi ilişkilerin tedrici canlandırılması yolunda yeni bir safha kaydetti." İkincisi de şu: "Birkaç gün sonra Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu istifasını vermiş ve görevini bir süre için Başbakan Şükrü Saraçoğlu vekâleten üzerine almıştı."[28]

Sovyetler Birliği'nin Boğazlar'da üs istediği masalının arkasında, çok kısa olarak, bunlar var. Bütün bu gelişmeleri çok iyi bildikleri anlaşılan Dışişleri Bakanlığının üst düzeydeki yöneticileri, 1945 yılı Haziran ayında Moskova'da yapılan Sarper-Molotof görüşmesinde, Sovyetler Birliği'nin toprak talebi ile birlikte Boğazlar'da üs isteğini de ileri sürerken bu masalı da yaymaya başladılar. Toprak talebi masalı ile ilgili olarak hayal gücü en geniş bir kimsenin bile toprak talep edildiğini gösterebileceği bir tek belge, yazışma ya da nota mevcut değil. Boğazlar'da üs istendiği masalına dayanarak yapılan Sovyetler Birliği notası ise, bu masal çıkarıldıktan tam on dört ay sonra 1946 Ağustos ayında veriliyor. Bu notanın tam metni ise, bu bölümün sonunda ek olarak görülüyor.

Çıkarılan masaldan on dört ay sonra verilen Sovyetler Birliği notasında yer alan önerilerin beşincisi, daha sonra da, üs talebinin dayanağı olarak gösteriliyor. Önerilerin beşincisinde şunlar yazılı: "Boğazlar'da ticari seyrüseferin serbestisini ve Boğazlar'ın güvenliğini temin hususunda en fazla alâkadar ve bunu icraya en kadir olmaları sıfatiyle Türkiye ve Sovyetler Birliği, işbu Boğazlar'ın Karadeniz'de sahili bulunan Devletler aleyhine diğer Devletler tarafından kazanılmasının önüne geçmek için bunların müdafaasını müşterek vasıtalarla temin ederler. "Türkiye Cumhuriyeti'nin Sovyetler Birliği'ne verdiği cevap notasında bu öneri egemenlik hakları ile bağdaşmaz olarak niteleniyor. Sovyet notasından on beş gün sonra gönderilen cevap notasında, öneri ile ilgili olarak, yazılanlar şöyle: "İşbu Sovyet teklifi, millî bakımdan Türkiye'nin hiçbir surette feragat edemeyeceği ve takyidini kabul eyleyemeyeceği egemenlik haklarına ve güvenliğine aykırıdır. Aynı teklif uluslararası bakımdan da çok ciddi itirazlar davet etmektedir. Bu teklifin kabulü, Türkiye'nin ...Boğazlar'da oynadığı muvazene ve irtibat unsuru rolünün sona ermesi ve Karadeniz devletlerinin sözde güvenliğinin, Türkiye'nin güvenliğinin imhası üzerine kurulması demek olacaktır." Türkiye Hükümeti, 7 Ağustos tarihli notada ileri sürülen yeni güvenlik sisteminin karşılayacağı Sovyet endişesinin künhüne varamamaktadır. Sovyetler Birliği, aynı yılın Eylül ayında bir ikinci nota veriyor. Bu notada Türkiye'nin görüşmelere yanaşmaması eleştiriliyor ve Sovyetler Birliği'nin önerisinin Türkiye'nin egemenlik haklarını zedeleyici olarak nitelenmesi, Sovyetler Birliği'nin "vekar ve haysiyeti" ile bağdaşmaz şüpheler oiarak görülüyor. Türkiye'nin güvene dayalı dostluk kurmaktan kaçındığı savunuluyor. Şöyle: "Türk Hükümeti, mezkür Sovyet teklifinin Türkiye'nin egemenlik haklarıyla gayri kabili telif olduğunu ve güvenliğini ortadan kaldıracağını beyan etmektedir. Türk Hükümeti Sovyet Hükümeti'nin bu konuda müşahhas bazı mülâhazalarını dinlemeden evvel, hatta Sovyetler Birliği'nin bu hususiaki tekliflerini müşterek bir tetkike tabi tutmağa matuf bir teşebbüste bile bulunmadan bu neticeye varmıştır. Bir taraftan Sovyetler Birliği'nin ve diğer Karadeniz Devletleri'nin güvenlik menfaatlerine ayrılmaz bir şekilde bağlı bulunan bu önemli meseleyi Sovyetler Birliği ile müştereken incelemek hususunda her türlü imkânı toptan reddetmekle, diğer taraftan da hiçbir esasa dayanmayan ve üstelik Sovyetler Birliği'nin vekar ve haysiyeti ile de gayri kabili telif bulunan bu nevi şüpheler izharlarını mümkün görmek suretiyle, Türk Hükümeti, Sovyetler Birliği ile yeniden itimada müstenit dostane münasebetler kurulması temennisine dair olan kendi beyanatiyle tam tezat halinde bulunmaktadır."

Boğazlar'da üs isteme masalından ondört-onbeş ay sonra karşılıklı olarak verilen notaların, konuyla ilgili içeriği böyle. Toprak isteme gibi, üs isteme ma-

salı da, Amerika Birleşik Devletleri'ni Türkiye ile yakından "ilgilenmeye", iç ve dış kamuoyunu hazırlamaya yönelik bir çabanın ürünü. Bu çaba başarıya ulaşıyor. Ama kolay olmuyor. Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye ile ilgilenme görevinin İngiltere tarafından yüklenmesinde ısrarlı oluyor. Türkiye'de egemen sınıflar ise, yeni patronun Amerika Birleşik Devletleri olması için ısrar ediyor. Türkiye'nin 1952 yılında NATO'ya girmesi de egemen sınıfların üstün çabaları ile gerçekleştiriliyor. Bundan sonra Türkiye'nin sahilleri de, karaları da Amerika Birleşik Devletleri'ne ait üslerle donatılıyor. Bunlar donatılırken, Türkiye'den güvene dayalı dostluk isteyen Sovyetler Birliği'ne cevap olarak verilen notada yer alan sözler akla gelmiyor: "İşbu üsler, millî bakımdan Türkiye'nin hiçbir surette feragat edemiyeceği ve takyidini kabul eyleyemeyeceği egemenlik haklarına ve güvenliğine aykırıdır."

Buraya kadar kullanılan kaynaklardan şu sonuç çıkıyor: Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak ve üs istediği masalı, iç ve dış kamuoyunu, Türkiye'yi İngiltere üzerinden Amerika Birleşik Devletleri'ne bağlamak için sahneye konuyor. İşlevini yerine getirdikten sonra rafa kaldırılıyor. Sadece, 12 Mart gibi baskı ve terör dönemlerinde tekrar raftan indirilmek üzere. Etkisi azalmakla birlikte, bu masal bugün bile komünizm ticareti yapan gericiliğin kullandığı malzemeler arasında yer alıyor.

Buraya kadarı açık. Ancak bir soru daha kalıyor. Bu masal neden sahneleniyor? Bu sorunun cevapları çok. Birine, yabancı sermaye ve ticaretle ilgili olanına, daha önce değinildi. Bunlardan yabancı sermaye, ile ilgili olanına ve sınıfsal nedene, daha sonra tekrar değinilecek. Şimdi, şimdiye kadar söylenenleri tamamlayacak iki tür bilgiye ihtiyaç var. Bunlardan birisi dış borçlanma ile ilgili. Bu konuda, Uluslararası Kalkınma ve İmar Bankası'nın 1950 seçimlerinin öncesinde başlayıp hemen sonrasında hazırladığı ve Türkiye'de "Dünya Bankası Raporu", ya da hazırlayan kurulun başkanının ismine bağlı "Barker Raporu" denilen rapordan bir bilgi aktarmak yetiyor. Şöyle: "1938 yılına kadar Hükümet, SSCB'den alınanlar hariç tutulacak olursa, yabancı tesislerin kamulaştırmalarının doğurduklarının dı-

TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARET HACMİNDE ÜLKELERİN PAYLARI VE AĞIRLIK SIRASI 1935-1955

Yıl	Büyük Britanya		Amerika Bir. Dev.		Batı Almanya		Sovyetler Birliği	
	Yüzde	*Sıra*	*Yüzde*	*Sıra*	*Yüzde*	*Sıra*	*Yüzde*	*Sıra*
1935	7,51	4	8,57	2			4,59	5
1936	5,93	3	10,51	2			4,28	4
1937	6,70	3	14,46	2			5,39	4
1938	7,37	3	11,35	2			3,74	5
1939	5,98	4	12,17	2			3,02	7
1940	11,39	4	12,85	2			0,95	16
1941	19,39	1	10,40	3			0,45	22
1942	19,15	2	11,28	3			0,34	23
1943	13,08	2	12,53	3			0,01	35
1844	20,36	2	15,92	3			0,73	15
1945	17,98	2	34,23	1	0,22	23	0,03	35
1946	16,93	2	24.94	1	0,01	39	0,03	37
1947	14,39	2	28,63		0,09	40	0,00	54
1948	20,22	2	22,60	1	2,02	12	0,03	45
1949	14,97	2	17,49	1	9,53	3	0,05	47
1950	12,14	3	20,86	1	19,29	2	0,08	43
1951	13,15	3	16,08	2	24,94	1	0,29	34
1852	13,36	2	11,40	3	24,46	1	0,26	31
1S53	10,81	3	15,14	2	18,51	1	0,26	34
1954	8,00	3	16,00	2	17,54	1	1,06	23
1955	7,68	3	19,72	1	16,84	2	1,67	15

Kaynak: Ticaret Bakanlığı Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Elektronik Bilgi İşlem Merkezi

şında, dış borç kabul etmedi. Bu milliyetçi duygulara dayanan bilinçli politika idi. Fakat 1938 yılından beri Türkiye'nin dış borçları hızla arttı. İkinci Dünya Savaşı'nın başında İngiltere'ye karşı ağır borçların altına girildi."[29] Bu borçlarla İngiltere ağırlığını duyurmaya başlıyor. Ancak başka bağlantılar da var. Burada da, Türkiye'nin dış ticaretinde rol oynayan ülkelerin paylarını ve ağırlık sırasını gösteren tablo konuşuyor.

Burada, dış ticaret hacmi, ithalât ve ihracat toplamını gösteriyor. Yüzdeler, Türkiye'nin yıllık dış ticaret hacminde, her ülkenin ithalât ve ihracatının payını ortaya koyuyor. Ağırlık sırası ise, bu paylara göre, her ülkenin Türkiye'nin dış ticaret hacmindeki sırasını veriyor. Bu tablonun sonraki yıllardaki görünümü, bu bölüme ek olarak sunuluyor. Elektronik Bilgi İşlem Merkezi'nin kodlamasında Demokratik Alman Cumhuriyeti ile Batı Almanya, ayrı ayrı kodlara sahip olduğu için, 1945 öncesi Almanya'nın durumunu sergilemek mümkün olmuyor. Ticaret Bakanlığı Değerlendirme Genel Müdürlüğü'nün çeşitli tablolarından derlenen bu tablo, önce burjuvazinin sonra da politikacı ve diplomatların, Türkiye'nin "selâmetini" Anglo-Amerikan dünyasında görmeye başladıklarını, görmek istemeyenlere de, gösteriyor. Bundan sonra sıra, ekonomi cephesinde olan gelişmeleri, bu arada yabancı sermaye ilişkilerini, incelemeye geliyor.

Ekonomi Cephesinde

Türkiye emperyalist ekonomilere bağlanıyor. Bu bağlanışın, dış politika ve dış ticaret ile ilgili haklarına değinildi. Ancak emperyalist ülkelere bağlanmanın en önemli halkası, yabancı sermaye oluyor. Bu konuda da önemli bir yanılgıya işaret etmek gerekiyor. Hep ileri sürüldü. Türkiye'nin yabancı sermayeye kapılarını açmasının sorumluluğu, 1950 yılında seçimleri kazanarak hükümet kuran Demokrat Parti'ye yüklenildi. Tarihin kesinlikle saptırılmasına yönelik bir çaba. Bu alanda Demokrat Parti ile daha önceki iktidar partisi CHP arasında hiçbir sorumluluk farkı yok. Türkiye'nin yabancı sermayeyi daveti bir önemli politika haline getirmesi 1947 yılına ait bir gelişme. 1947 yılında hem yabancı sermaye için yeni düzenlemeler yapıldı, hem de 1947 yılında yabancı sermayeyi davet, ekonomi politikasının temel bir ilkesi haline getirildi. Şimdi bunların gelişimi ve belgeleri ele alınıyor.

Ancak bir dönüş yapmak yararlı. Dönüş, 1930 yılına. Bu yılda iki önemli yasa çıkarılıyor. Biri, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası kuruluş yasası. Bu yasanın hazırlıkları ve çıkarılışı, 1930 yılında da Cumhuriyet rejiminin, kesinlikle, yabancı sermayeye karşı olmadığını gösteriyor. Tüm tersine. Yabancı sermaye ile içice. İkinci yasa, 1567 sayılı Türk Parası Kıymetini Koruma Yasası. Bu yasa da giderek hem dış ticareti düzenleme ve hem de bir yabancı sermaye yasası oluyor.

1930 yılı ve önceki yıl, Türkiye'ye yabancı uzmanların trafiğinin arttığı yıllar özelliğini taşıyor. Yabancı uzmanların hazırladıkları raporların bir bölümüne daha önce değinildi. Kasım ayı içinde Türkiye'ye bir ziyaretçi daha geliyor: Amerika Birleşik Devletleri Ticaret Bakanlığı Müsteşarı Klein. Müsteşar Klein, basına yaptığı açıklamada, Türkiye'ye "gayri resmi olarak ve sadece şahsi tetkikat ve tetebbuatı için geldiğini ileri sürüyor.[30] Fakat özel bir ziyaret için Türkiye'ye gelen Amerika Birleşik Devletleri Ticaret Bakanlığı Müsteşarı, Cumhurbaşkanı Atatürk ve Başbakan İnönü ile görüşüyor. İnönü ile görüşmesi ise çok ilginç. Başbakan, bu özel ziyarette, Amerikan Ticaret Bakanlığı Müsteşarı'na Türkiye'nin bir merkez bankası kurmayı kararlaştırdığını, bunun için gerekli döviz türünden sermayenin Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunup bulunamayacağını soruyor. Klein'ın cevabı ise bir komisyon kurup Amerika Birleşik Devletleri'ne gönderilmesi halinde mali ve sınai çevrelerden bu sermayenin sağlanabileceği, oluyor.

Asıl ilginç olanı, bundan sonrası. İnönü-Klein görüşmesinde bulunan Hariciye Kalemi Mahsur Müdür Vekili Kadri Rıza'nın tuttuğu ve sonra daktiloya çektiği notlara göre İnönü, şunları söylüyor: "Komisyon izamı fikri çok muvafıktır. Bu meseleyi düşüneceğiz. Ancak biz işleri Ankara'da başarmak itiyadındayız. Fakat bu esas fikre muarız değiliz. Komisyon orada lazım gelenlerle temas eder. Alâka uyandırır. Asıl işler müssesatın mümessilleriyle aramızda burada tezekkür edilir. Bir de dediğim gibi. Merkezi İhraç Bankamız (İnönü, Merkez Bankası'nı kastediyor, Y. K.) için sermayeye ihtiyacımız vardır, bu sermaye Amerika'dan kabil tedarik midir? Bir de mütehassıs isteriz. Mütehassısta aradığımız evsaf şudur: Hem işinin ehli olmalı, hem de kapitalist mehafilin tesiratından azade kalabilecek bir şahsiyet sahibi olmalıdır. Bu son nokta çok mühimdir ve bu noktada ısrar ederiz."[31]

1930 yılında İsmet Paşa, Amerika Birleşik Devletleri Ticaret Bakanlığı Müsteşarı'ndan "kapitalist muhalifin tesiratından azade" uzman istiyor. Bunda hazırlanan raporların Serbest Fırka muhalefeti tarafından kullanılmasının doğurduğu rahatsızlığın da etkisi var. Daha dikkatli rapor yazacak uzmanlar arıyor. Ancak 1950 yılına gelince, artık dikkatli olmak ihtiyacını duymuyor. Bu kez dikkatli olma sırası, diğer tarafa geçiyor. Dünya Bankası, Türkiye ile ilgili ilk raporunu, yeni Cumhurbaşkanı Celâl Bayar'a verirken "bildiğiniz gibi, Banka, bu işi Cumhuriyetin iki büyük partisinin başta olduğu iki yöneticinin ardarda yaptığı davet üzerine aldı" demek ihtiyacını duyuyor. Rapor hazırlanırken ele, yeni bakanlarla olduğu kadar eski bakanlarla da görüşme-

ler özenle belirtiliyor.

Bu rapor üzerinde durulacak. Bu rapor ile 1947 yılında hazırlanan Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'nın karşılaştırması yapılacak. Şimdilik, Dünya Bankası Raporu'nun, Cumhuriyet döneminde yabancı sermaye ile ilgili olarak izlenen politika konusunda yaptığı değerlendirmeyi bilmek yeterli. Şöyle: "Birikmiş olan kızgınlık gözönüne alındığında, Atatürk'ün yabancı sermaye ile ilgili politikası genellikle ılımlı idi. Birkaç kamulaştırma örneği dışında, bu göreceli ılımlılık, kuşku yok, ülkenin kalkınması için yabancı sermayeye duyulan ihtiyacı Atatürk'ün bilmesinden ileri geliyordu."[32] Dünya Bankası gibi bir kuruluşun, bir ülkede izlenen yabancı sermaye politikasını "ılımlı olarak nitelendirebilmesi için, söz konusu ülkede yabancı sermayeye karşı çok "olumlu" bir politikanın izlenmesi gerek.

Önce Merkez Bankası'nın kuruluşuna bakmak gerek. Önceki bölümlerde değinildi. İttihat ve Terakki iktidarı, kurduğu İtibari Milli Bankası'nın bir merkez bankası olacağını ileri sürmüştü. 1918 yılında bunu açıklayan İttihat ve Terakki'nin Maliye Nazırı Cavit, tam İş Bankası kurulurken, asıldı. Aynı tarihlerde Osmanlı Bankası ile yeni bir imtiyaz anlaşması yapıldı. Osmanlı Bankası'nın bütçe üzerindeki müdahale yetkisi kaldırıldı. Yeni anlaşmada, ilerde bir merkez bankasının kurulması halinde, Osmanlı Bankası'nın itiraz edemeyeceği belirtildi. Belirtildi ama, Osmanlı Bankası yine de itiraz etti. Üstelik Osmanlı Bankası'nın itirazına, bir başka itiraz daha eklendi. Güçlenen İş Bankası da, merkez bankasının karşısına çıktı. Merkez Bankası işlevlerini de üzerine almak istedi. Bunun için başka dünyalardan yeni uzmanlar getirildi. Sonunda Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, bazı hisseleri yabancı sermayeye ayrılarak bir yabancı sermayeli kuruluş olarak ortaya çıktı.

Merkez bankaları, "bankaların bankası" olarak tanınır. Banka sisteminin izleyeceği politikayı, elindeki çeşitli araçlarla düzenleme görevini üstlenir. Bankalar da merkez bankalarını "bankaların bankası" olarak kullanmak isterler. Yalnız ters anlamda. Banka sisteminin yönettiği ve etkilediği bir kasa olarak görmek isterler. Bugünkü durum, büyük ölçüde, böyle. Kuruluş çalışmaları sırasındaki Osmanlı ve İş Bankalarının stratejileri de aynı yönde. Bunu Merkez Bankası'ndan önce kurulan Bankalararası Konsorsiyum'da da görmek mümkün. 24 Mart 1930 tarihinde İstanbul Ticaret Sanayi Odası'nda çalışmaya başlayan Konsorsiyum İcra Komitesi başkanlığına, 1920 yıllarının Aydınlık Dergisi yazarı Nurullah Esat Sümer getirildi. Nurullah Esat Sümer, Bankalararası Konsorsiyum'un kuruluşunu ve amaçlarını şöyle açıklıyor: "Memlekette müesses bankaların, hükümetin takip ettiği yüksek hedefin istihsali için, para kıymetinin istikrara kavuşması için, hükümetle teşriki mesai etmeleri çok ehemmiyetli bir hadisedir."[33] Bu kadar önemli bir görevi yerine getirmek için sermaye ve döviz koyarak, hükümet ile işbirliği yapan bankalar şunlar: Türkiye İş Bankası, Türkiye Ziraat Bankası, Osmanlı Bankası, Selanik Bankası, Memaliki Şarkiye Bankası, Deutsche Bank, Deutsche Orient Bank, Banko di Roma, Banko Kommerciale İtalyana, S.S.C.İ. Ticareti Hariciye Bankası, Felemenk Bankası, Amerikan Ekspres Koop., Umumi Ticareti Hariciye Bankası.

Bankalararası Konsorsiyum, para ihraç etmenin dışında, bir merkez bankasının işlevlerinin çoğunu yüklenmiş durumda. Bu tür işlevleri, yerli ve yabancı bankalar üstleniyor. Böyle bir durumun ortaya çıkması hiçbir zaman bir rastlantı sayılmamalı. Çünkü Cumhuriyet'in 1920 yıllarında sürdürdüğü politika ile bu durum arasında bir bağlantı var. Ortaya çıkan durum, Osmanlı Bankası'nın birçok imtiyazına dokunmamış olma ile İş Bankası'nı, en azından bir merkez bankası kurmadan, geliştirmenin doğal sonucu. Her ikisi, merkez bankası düşüncesine karşı çıkıyor. Konsorsiyum, bu karşı çıkışın yarattığı dengenin ürünü.

Merkez bankasının kurulması bir ihtiyaç haline gelince, buna karşı, hazırlıklar da başlıyor. Genel Müdür olarak başında Celâl Bayar'ın bulunduğu İş Bankası, karşı hazırlıkları yürütme işini üzerine alıyor. Bir ticaret bankasının giderek merkez bankasına dönüştüğü Hollanda'dan Hollanda Bankası İdare Meclisi Başkanı G. Vissering'i uzman olarak davet ediyor. "Vissering, Türkiye'de yaptığı incelemeler sonunda hazırladığı raporu, Haziran 1928'de İş Bankası'na verdi."[34] Vissering, hazırladığı raporda, mevcut bir ticaret bankasının merkez bankasına dönüştürülmesinin güçlüklerinden söz ediyor. Ancak şunları da ekliyor: "Tecrübe, eleman, bina, teçhizat v.s. ihtiyacı bakımından mevcut bu tip bir bankadan, statüsünde de gerekli değişiklikler yapılmak şartıyla faydalanılabilir."

İttihat ve Terakki'nin kurduğu İtibari Milli Bankası'nı, bir merkez bankasına dönüştürme planı, Cumhuriyet'in kurduğu İş Bankası'nı yine bir merkez bankasına dönüştürme planı olarak sürdürülüyor. Şimdi, bu planı uygulama işi, İttihatçı iken Kemalist olan Celâl Bayar'ın yönetiminde. İş Bankası Umum Müdürü Celâl Bayar, davetlisi olarak gelen Vissering'in raporunu hükümete sunarken, bir rapor da kendisi ekliyor. Şunları savunuyor: "Memleketimizde bir Merkezi İhraç Bankası teşkiline karar verildikten sonra bunu hal-i faaliyette ve inkişaf etmiş bir banka ile tevhidini derpiş etmek mümkün olabilir. Merkezi İhraç Bankası'nın mahiyeti diğer ticari bankaların menabiinden maada ayrıca banknot ihracı menbaına da malik yüksek bir surette taazzuv etmiş alelade bir ticari bankadan başka bir şey değildir. İlk zamanlarda geçirilmesi zaruri olan

yoklama devrelerinin, tecrübe görmüş müesseseler tarafından haddi asgariye indirilmesi imkânının mevcudiyeti, gerek dahili memlekette, gerek hariçte muvaffakiyetle tanınabilmek için muayyen bir müddet lâzım olması ve bilhassa bizdeki bankanın şiddetle muhtaç olduğu mevduat kitlesinin ve gerek tesis ve gerek muamelât ve şubatının tevsii için mesleki malûmata sahip, tecrübe görmüş ve yetişmiş banka memurlarının hazır bir halde bulunması gibi esbab tahtında yeni teşkilât vücuda getirmekten ise mevcudu benimsemek maksadı temin için daha kestirme bir yola addolunabilir." Bayar, İş Bankası'nın merkez bankası haline getirilmesinin, böylece mevcut kârları korumanın ötesinde hızla artırmasının ateşli savunucusu oluyor.

Merkez Bankası'nın kurulmasına Osmanlı Bankası da karşı çıkıyor. Osmanlı Bankası'nın karşı çıkışı daha görkemli oluyor. 1930 yılı Ocak ayında Osmanlı Bankası Direktörü M. Sorbiye, Türkiye'ye geliyor. Zamanın basınında çok geniş bir biçimde yer verilen demeçlerinde Merkez Bankası kurulmasına karşı çıkıyor ve bu arada da "nakdi muavenat" da dahil her türlü yardım vaadinde bulunuyor. Osmanlı Bankası Direktörü Sorbiye, Merkez Bankası'nın kurulması halinde, bankada söz sahibi olma çarelerini arıyor. Hükümet, bu önerileri, "devletin haysiyetini rencide edecek" nitelikte buluyor. Basın haberlerine göre de reddediyor.

Merkez Bankası'nın kurulması ile ilgili araştırmayı yapan Selim İlkin, araştırmasını yaparken, İsmet İnönü ile de görüşüyor. İnönü, şunları söylüyor: "Merkez Bankası'nın başından beri müstakil bir müessese olmasını, diğer hususi bankalarla ilişiği olmak şöyle dursun, devlete karşı da, bizzat Maliye Vekâleti'ne karşı da vazifesinin icabettirdiği dürüstlük ve sertlikte çalışması gerektiğini biliyordum. Bunun için uğradım. O zaman iş Bankası'nda, Merkez Bankası vazifesini de görmek arzusu olduğunu biliyordum ve buna bütün kuvvetimle karşı çıktım. O zamanki İş Bankası, yeni kurulmuş zayıf sermayeli bir bankaydı. Onu yaşatmak için çok gayret sarfediyorduk. Ama İş Bankası'nın bir özel banka mahiyetinden çıkıp, özel nüfuzlar, özel sahalar almasını Hükümet olarak önlemek için çaba sarfediyordum. Onun için zannederim o zaman İş Bankası'nca uzmanlar getirildi, hem o vazife görülür, hem bu vazife görülür, dendi. Hiç birini kabul etmedim."

İş Bankası'nın girişimleri konusunda İsmet Paşa, bunları hatırlıyor. Daha doğrusu bunları hatırlamak istiyor. Osmanlı Bankası'nın girişimleri konusunda ise, ayrıntılı incelemeyi yapan Selim İlkin, bu girişimlerin kabul görmediğini belirttikten sonra şunları ekliyor: "Böylece Türkiye, Merkez Bankasının kuruluşu ile ilgili son hazırlıklara yönelirken önemli bir engeli daha aşmış oluyordu. Bunun aşılmasında Osmanlı Bankası gerisindeki devletlerin, en az Türkiye kadar büyük bir buhran içinde bulunduğunu iyi saptayıp, hareket kabiliyetini artıran Türk Hükümeti'nin gerçekçi 'denge' hesapları, herhalde en önemli rolü oynamıştı."[35]

Her iki değerlendirmenin de çok abartmalı olduğunu kabul etmek gerekli. Çünkü Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, hisselerinin bir bölümü özel kişiler ve yabancı bankalara ayrılmış bir anonim ortaklık olarak kuruldu. Bu yabancı bankalar içinde de Osmanlı Bankası yer alıyor. Bugün bile Merkez Bankası, bir yabancı sermayeli banka olan Osmanlı Bankası ile bir yabancı sermayeli sigorta şirketi olan İstanbul Umum Sigorta'nın durumunda.[36] 1567 sayılı yasaya göre çıkarılan çeşitli kararların kapsamında çalışan iki yabancı sermayeli şirket, biri 1863, diğeri 1893 yılında kurulmuş iki yabacı sermayeli şirket, 1930 yılında kurulan Merkez Bankası'nın ortağı durumunda. Türkiye, "Devlet Bankası" kurarken yabancı sermayeye pay ayıran bir ülke özelliğini taşıyor. Söylemeye gerek yok, İş Bankası da bu sermayeden pay alıyor.

Merkez Bankası yasasının çıkarıldığı yılda, 25 Şubat 1930 tarihinde, bir de 1567 sayılı Türk Parası Kıymetini Koruma yasası çıkıyor. Bu yasa, kambiyo yasası olarak kullanılıyor. Dış ticareti düzenleme yasası olarak kullanılıyor. 1967 yılında çıkarılan teşvik yasasının önemli maddelerinin, Türkiye İşçi Partisi'nin açtığı dava sonucunda Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmesi üzerine, özel kesimi teşvik yasası olarak kullanılıyor. 9 Eylül 1977 tarihli ve 7/13931 sayılı Bakanlar Kurulu kararnamesi ile taksitli satışları düzenleme yasası oluyor. Böylesine güçlü bir yasa. Bir anlamda ekonominin Takrir-i Sükûn yasası demek de mümkün. Gerçekten de esas olarak, tıpkı Takrir-i Sükûn yasası gibi tek maddelik. Türk Parası Kıymetini Koruma yasası adını alan bu tek madde şöyle; "Kambiyo, nukut-esham ve tahvilât alım, satımının ve memleketten ihracının tanzim ve tahdidi ve Türk parası kıymetinin korunması zımnında kararlar ittihazına İcra Vekilleri Heyeti selâhiyetlidir."

Bu maddeden de anlaşılacağı gibi Türk Parası Kıymetini Koruma Yasası, aslında bir yetki yasasıdır. Bu yasa ile hükümete "kanun kuvvetinde kararname" çıkarma yetkisi verilmiş oluyor. Örneğin yabancı sermayenin Türkiye'de çalışması, ya petrol yasasına ya da 6224 sayılı yabancı sermaye yasasına bağlı olmasına karşın, yasanın metninde yabancı sermaye sözü geçmemiş olması halinde bile Bakanlar Kurulu tarafından çıkarılan ve adına "karar" denilen kararnamelerle, yabancı sermayeli şirketler girebiliyor. Ya da Türkiye İşçi Partisi'nin açtığı davanın Anayasa Mahkemesi tarafından kabul edilerek 1967 yılında çıkarılan 933 sayılı teşvik yasasının önemli maddeleri iptal edilince, Bakanlar Kurulu

çıkardığı bir "karar" ile aynı teşvik sistemini sürdürebiliyor. Bu yüzden bu yasanın serüveni, iktisat tarihçileri kadar hukukçuları da ilgilendiriyor.

Açıkça 1961 Anayasası'na aykırı olan bu yasa ile ilgili, olarak 1960 yıllarında Anayasa Mahkemesi'nde iptal davası açıldı. İptal sistemi, bir oyla reddedildi. Bu red kararı, hukuktan daha çok yerleşmiş pratiğe dayandırıldı. Maliye Bakanlığı'nın yöneticileri, bu yasanın iptal edilmesi halinde, tüm dış ticaret düzeninin çökeceğini ve dış ticaretin duracağını ileri sürdüler. Bu tez, Anayasa Mahkemesi üyeleri üzerinde etkili oldu. Kısa bir zaman içinde yeni bir "Kambiyo Denetim Yasası" çıkarılması üzerinde anlaşma sağlandı. Böylece iptal istemi kabul edilmedi. Ancak bu tür bir yasa hâlâ çıkmadı.

1567 sayılı yasa Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmedi. Bu yüzden de yeni bir yasa çıkarılmadan dış ticaretin devletleştirilmesi için kullanılabilecek bir olanak yürürlükte kaldı. Pratik olarak, Türkiye'de dış ticareti ve özellikle ihracatı kamulaştırmak çok kolay. Çünkü ihracatın çok büyük bir bölümü, "birlik" adı verilen kuruluşlar tarafından yapılıyor. Bunların da çok büyük bir bölümü kamu kuruluşları niteliğine sahip. Çukobirlik, Antbirlik, Tariş ihracat işlerinde uzmanlaşmış kuruluşlar. Bunlardan önce de, şimdi de bunların dışında, ihracatçı birlikleri var. ihracatın düzenlenmesinde ve yapılmasında etkin rol oynuyorlar. Bu yüzden ihracatın belli ellerde toplanması için önemli adımlar atılmış durumda. Buradan ihracatı ve ithalât dahil tüm dış ticareti kamulaştırmak için atılacak adımlar, büyük ölçüde, yasal dayanaklar bulmaya ve bu dayanaklara göre tamamlayıcı kuruluşları oluşturmaya kalıyor. 1567 sayılı yasa, böyle bir yasal dayanağı da sağlıyor.

Üstelik bu yasanın pratiğinde, bu yönde atılmış adımlar da var. 1567 sayılı yasaya göre 5 Ağustos 1939 yılında kurulan Takas Limited Şirketi, bir süre için, fiilen dış ticaretin kamulaştırılması işlevini üstlendi ve yerine getirdi. Takas Limited Şirketi, İş Bankası, Ziraat Bankası, Etibank'ın katılmalarıyla 500 bin lira sermaye ile kuruluyor. Verilen görev, Şirketin Ana Sözleşmesi'nde, şöyle tanımlanıyor: "Şirketin maksadı, devletçe kabul edilen esaslara ve neşredilen kararnamelerde yazılı hükümlere tevfikan takas muamelelerini yapmak ve ezcümle muhtelif memleketlerde yapılan takas muamelelerine ait primleri iç ve dış konjonktür icaplarına göre tanzime mutaf olmak üzere Devletçe verilecek hizmetleri ifa etmek ve bu maksatların teminine yardım eden mukaveleleri akdetmek ve bunlara müteferri, ithalât ve ihracat ticareti ile iştigal etmektir."

Konuyla ilgili bu bilgileri veren değerli bir kitap, şu değerlendirmeyi ekliyor; "Şirketin sermaye hissesinin çoğunluğu Ziraat Bankası ve Etibank'a, dolayısıyla devlete ait bulunuyordu. Kaldı ki, İş Bankası da o tarihte devlet kavramıyla aynı anlama gelmekte olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin hâkimiyetinde bulunduğuna göre, şirketin bir devlet şirketi olduğu rahatça söylenebilir. Başka bir deyimle, Şirketin kuruluşu ile dış ticaretin önemli bir kısmı fiilen devletleştirilmiş oluyordu."[37] Dış ticaretin önemli bir bölümünü kamulaştıran Takas Limited Şirketi'nin çalışmaları 1945 yılı Aralık ayına kadar sürdü. 29 Aralık 1945 tarihinde çıkarılan bir Bakanlar Kurulu kararnamesi ile tasfiye edildi. 1939 yılında dış ticarette kamulaştırma girişimlerine dayanak olan Türk Parası Kıymetini Koruma yasası, 1937 yılında yabacı sermaye yatırımlarını düzenleme yasası olarak kullanıldı. 23 Aralık 1937 tarihinde, 1587 sayılı Türk Parası Kıymetini Koruma yasasına göre, "Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 12 sayılı Karar" yürürlüğe kondu. Bu kararla uygulamaya konan bazı hükümler, yabancı sermaye yatırımlarını sınırlayıcı girişimler olarak kabul edildi. Gerek Türkiye'de ve gerekse Türkiye ile ilgili yabacı sermaye çevrelerinde getirilen hükümler, yabancı sermayeyi ya da o zaman da kullanılan Osmanlı'dan kalma deyimle imtiyazlı şirketleri, sınırlandırıcı nitelikte bulundu. 12 sayılı kararın bir maddesine göre, imtiyazlı şirketlerle kamu şirketleri mevduatlarını, ancak milli bankalarda tutabilecekler. Daha önemlisi, 31. maddeye göre, yabancı şirketler kâr transferlerini, her yıl Maliye Bakanlığı'nın döviz durumuna göre saptanan ilkeler içinde yapacaklar. Böyle bir hüküm, kâr transferlerinin durdurulması anlamına geliyor.

Bir yabancı sermayeli şirketin kâr transferini durdurmak, bu şirketin varlık nedenini ortadan kaldırmak anlamına gelir. Bu yüzden böyle bir hükmün, ilk bakışta, yabancı şirketlerin eylemlerini kısıtlayıcı ve hatta ortadan kaldırıcı bir etkisi olabileceği düşünülebilir. Ancak bu sonuca ulaşmadan önce biraz düşünmek gerekiyor. Çünkü yabancı sermayeli şirketlerin varlıklarına son vermeden kâr transferlerini durdurmak, çok daha sakıncalı eğilimlere yol açabiliyor. Sakıncaların başında, kârını transfer etme olanağından yoksun kalan yabancı şirketin bu kârı, Türkiye'deki varlığını genişletmek için kullanmaktan başka çare bulamaması anlamına geliyor. Böyle bir durdurma her yabancı şirketi, yıllık kârını, ya mevcut varlığını genişletmek ya da iştirakler yoluyla ortak olduğu, ortaklık yoluyla da etkileyebildiği şirket sayısını artırmaya zorlanmış oluyor. Bunun, söz konusu dönemde, ne ölçüde yapılmış olduğunu saptamak mümkün olmadı. Ancak bugün için 1567 sayılı yasaya göre çıkarılan kararlar çerçevesinde çalışan yabancı sermayeli kuruluşların, ilk bakışta tahmin edilebileceğinden, çok daha fazla dal budak salmış olduklarını göstermek mümkün.

Sadece iki örnek yeterli. Bir yabancı sermayeli şirket olan İstanbul Umum Sigorta'nın, iştirak yo-

luyla ortak olduğu, yerli ve yabancı şirketler şöyle: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, Türkiye İş Bankası, Türkiye Garanti Bankası, Ereğli Demir-Çelik Fabrikaları, Gübre Fabrikaları, Good Year Lastikleri, Aslan Çimento, Eskişehir Çimento, Ünye Çimento, Çukurova Elektrik, Us Royal Lastikleri, Assicurazioni Generali, La Cancarde, Ailianze Assicurazionf, Rabak, Siro-Em Ticaret, Doğan Sigorta, İnan Sigorta, Milli Reasürans, Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları. Diğer örnek ise Osmanlı Bankası'ndan. Osmanlı Bankası'nın iştirakler yoluyla ortak ve söz sahibi olduğu şirketler ise şöyle: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, İstanbul Umum Sigorta, Gima, İttihadı Milli Sigorta, Siti-Tur Sigorta Acentası, Tam Hayat, Umumi Mağazalar, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, Sınai Yatırım ve Kredi Bankası, Inter Continental Oteli, Rabak, Good Year, Uniroyal, Sifaş, Kömür İşletmeleri, Ereğli Demir-Çelik Fabrikaları, Sunta Tahta Sanayii. Bu iki örnek, yabancı şirketlerin dal budak salmalarının yanında, Türkiye'deki yerli ve yabancı özel kuruluşların nasıl biribirinin içine girdiklerini gösterme bakımından da öğretici. İlerde, Varlık Vergisi uygulamasının otopsisi yapılırken, ek bilgi ve gözlemler ortaya çıkacak. Bu bilgi ve gözlemler, Türkiye kapitalizminin bir avuç "oligarşi" olarak görülmesinin ne denli gerçek dışı olduğunu göstermesi bakımından da öğretici.

Buraya kadar söylenenler, kâr transferini durdurmanın daha büyük sakıncalara gebe olduğunu göstermeye yetiyor. Fakat iş burada bitmiyor. Acaba kâr transferini resmen durdurmakla 'fiilen durdurmak mümkün' oluyor mu? Eğer yabancı şirketin, mal ithal ya da ihracatı ile ilgisi yoksa, kâr transferini fiilen durdurmak da mümkün olabilir. Banka ve sigortaclık alanındaki yabancı şirketler için bu kararın etkili olabileceği söylenebilir. Ancak, örneğin madencilik ya da sanayi ve ticaret alanında çalışan yabancı şirketler için biraz daha düşünmek gerek. Kaldı ki 1937 yılında alınan bu karar kâr transferinin, Maliye Bakanlığı'nın saptayacağı ilkeler çerçevesinde yapılacağına işaret ediyor. Maliye Bakanlığı da bu şirketlerin kâr transferinin yalnızca halı, şarap, tütün ve üzüm gibi belirli malların ihracatı yoluyla gerçekleştirilmesine izin veriyor.[38] Görüldüğü gibi kâr transferi kökten durdurulmuyor. Mal ihraç ederek bunu yapmak mümkün.

Burada da biraz durmak gerekli. Zamanına ait araştırmalar yok. Ancak daha sonraki yıllarda yapılan ve dünya ölçüsünde mevcut bir uygulamaya ışık tutan araştırmalar var. Bu araştırmalardan çıkan sonuç ise şu: Eğer yabancı şirketler ithalât ve ihracat yapıyorlarsa, ham madde ithal edip, ürettikleri malı ihraç ediyorlarsa, resmi kanalların dışında da kâr transferi yapabiliyorlar. Bu araştırmaların birine göre, Türkiye'nin ithalat ve ihracat kayıtları ile, Türkiye'nin dış ticaret ilişkisi içinde bulunduğu ülkelerin kendi kayıtlarında Türkiye'ye ihracat ya da Türkiye'den ithalât olarak gösterdikleri kayıtlar biribirini tutmuyor.[39] Ülkeler arasında farklılıklar gösteriyor. Fakat bu araştırmadan, herkesin bildiği bir gerçek bir kez daha ortaya çıkıyor. İthalat ve ihracat olduğundan düşük ya da yüksek gösterilebiliyor. Bu durum ise bilgisizlikten doğmuyor. Gümrük vergisi, gelir ve benzeri vergileri kaçırmak ve buradaki konu ile ilgili olarak, resmi olmayan kanallardan döviz transfer edebilmek için ithal ve ihraç kayıtları gerçekleri yansıtmıyor.

Bu bir başlangıç. Bundan ileri gitmek, daha sınırlı bilgilerin kullanılmasını gerektiriyor. Tartışma böylece "transfer fiyatları" (*transfer pricing*) kavramına ve uygulamasına geliyor. Başka ülkelerle ilgili olarak, az sayıda da olsa, yapılmış araştırmalar var. Bu araştırmalar da şunu gösteriyor: Yabancı sermaye şirketleri asıl kâr transferlerini, ana firmadan aldıkları ham maddenin fiyatlarını yüksek göstererek ya da dışarıya gönderdikleri malların fiyatlarını düşük göstererek gerçekleştiriyorlar. Örneğin otomobil lâstiği yapımında kullanılan Karbon Karası veya Tabii Kauçuk, ana firmadan ithal edilirken, ithal fiyatları yüksek gösteriliyor. Böylece daha üretim sırasında önemli ölçüde kâr transferi yapılmış oluyor. Türkiye'de devlet aygıtı içinde ve sınırlı fakat oldukça güvenilir bilgilere göre yapılan bir araştırma, bir yabancı şirketin, kullandığı üç ham maddenin ithali sırasında bir yılda 47 milyon lira kâr transfer etmiş olduğunu gösteriyor. Aynı firmanın aynı yıldaki resmi kârı ise 12 milyon lira.[40]

Açıklanan nedenlerle 1937 tarihli Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 12 sayılı Karar'ı, yabancı şirketlerin eylemlerini durdurma yönünde ciddi bir adım saymak mümkün değil. Ama yine de bir adım. Bu adım da, bekleneceği gibi, İkinci Büyük Savaş'ın sonuna kadar sürüyor. 26 Mayıs 1947 tarihinde Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 13 sayılı Karar çıkarılıyor. Böylece, bu karar ile, 1567 sayılı Türk Parası Kıymetini Koruma yasası, ilk kez bir yabancı sermayeyi davet yasasına dönüşüyor. 13 sayılı Karar'ın 31. maddesi şöyle: "Yurdun kalkınması için fayda mülâhaza edilen endüstri, tarım, ulaştırma ve bayındırlık işleriyle ihracatı artırıcı mahiyette olan ticari işlerde kullanılmak üzere yabancı memleketlerden döviz ve tesisat olarak getirilen sermaye gelirlerinin veya teşebbüs mevcudunun kısmen veya tamamen harice transferini teminen gerekli izin verilebileceği hususunda Maliye Bakanlığı bu teşebbüslere karşı önceden taahhüte girebilir." Bu hüküm ile getirilen yenilik iki yanlı. Birisi, kararın yeni yabancı sermaye gelişleri ile ilgili olması. İkincisi de, Türkiye Cumhuriyeti adına Maliye Bakanlığı'nın, yabancı sermayeye istedikleri zaman sadece kârları için değil, mevcut yatırımları için de

transfer garantisi vermesi.

1940 yıllarına tekrar dönmek üzere, 12 sayılı Karar'la başlayan gelişmelerin devamını izlemeden önce, şurada biraz durmak yararlı. Daha önce söylenenlerden hatırlanması gereken şunlar: Vehbi Koç, savaş biter bitmez Amerika Birleşik Devletleri'ne gidiyor. Bazı temsilciliklerle birlikte, Koç'un deyimi ile Türkiye'deki ilk Amerikan yabancı sermaye yatırımı olan, General Electric ampullerinin Türkiye'de yapılması için anlaşmaya varıyor. Burada Koç'un rolünü, çok zaman yapıldığı gibi, abartmamak ve bir anlamda da kişisel güce dönüştürmemek gerekli. Vehbi Koç, bir sınıfın, daha açık bir deyişle, sanayi burjuvazisinin en önde gelen ve yükselen temsilcisi. Ayrıca, yine Koç'un "Hayat Hikâyem" adlı yaşam öyküsünde anlatıldığı gibi, 12 sayılı karar çıkarken Vehbi Koç başbakan ve bakanların katıldığı CHP "parti divanı" üyesi. General Electric, Türkiye'ye gelmek için pek istekli olmadı. Bu karardan önce, kâr ve icabında getirilecek yabancı sermayenin tümü için Türkiye Cumhuriyeti adına transfer garantisi verilmesinde ısrar etmiş olmasını beklemek gerek.

Bunun da ötesi var. Bu karar tek değil. Daha önce de söylendi. Türkiye "selâmeti" Anglo-Amerikan dünyasına bağlanmakta bulunca, yabancı sermaye için kapıları açmak da kaçınılmaz. Yabancı sermayenin ve yabancı sermayeciliğin bir ilke haline getirilmesi gerekiyor. Bunun farkedilmemesine imkân var mı? Büyük Britanya'nın Ankara Büyükelçiliği Ticaret Müşaviri'nin 1947 yılı Eylül ayında tamamladığı bir rapor-kitap var. 1948 yılında Büyük Britanya Hükümeti tarafından ve Londra'da resmi yayın olarak yayınlanmış. Bunda şöyle bir paragraf var: "Majestelerinin Büyükelçiliği, başta kâr transferinin engellenmesi olmak üzere İngiliz şirketlerinin içinde bulunduğu tatminkâr olmayan koşullardan dolayı, görülür bir sonuç alamadan ve tekrar tekrar Türk Hükümeti'ne başvurdu ise de, şimdi Türk Hükümeti yabancı sermaye ithalini teşvik etme politikasını ilân etmiş bulunuyor. Gerçekten de sarkaç, geçmişin koyu milliyetçiliğinden, Türk kamuoyunun yalnızca sermaye olarak düşlemeyi sevdiği gibi değil, insiyatif, dürtme, teknolojik yetenek ve sermaye biçiminde yabancı işletme olmadan ekonominin, en iyi ihtimalle, çok yavaş bir süreç içinde kalkınacağı gerçeğini artan ölçüde anlamaya doğru kayıyor."[41] Bu kadar çabuk ve zamanında farkediliyor.

Bu kadar çabuk farkedilmesinde 1947 yılının Türkiye için önemli bir dönüş yılı olmasının rolü çok. Tezler'in ikinci kitabında ayrıntı ile yazıldı. Bu yılda Büyük Britanya Hükümeti, Amerika Birleşik Devletleri'ne bir nota vererek bundan böyle Yunanistan ve Türkiye'nin sorumluluğunu taşımayacağını bildirdi. Bu, 1947 yılında Truman Doktrini'nin açıklanmasına yol açtı.

Böyle bir dönüş noktasında yabancı sermaye davetçiliğinin bir hükümet politikası olması kaçınılmaz. Büyük Britanya Büyükelçiliği Ticaret Müşaviri Lingeman'ın rapor kitabında bu tespit ediliyor. Bu rapor kitapta, aslında, başka tespitler de var. Bir envanter niteliği taşıyor. Ayrıca bir uzun dönemli plan niteliği de var. On beş yılı kapsayan ve dolayısıyla 1962 yılının sonunda biten plan taslakları var. Rapor-kitabın içinde. Ancak bu yılda Türkiye ile ilgili plan çalışmaları sadece Lingeman'ınki değil. Türkiye Hükümeti de, hem Batı'dan kredi almak ve hem de daha çok bağlanmak için bir plan hazırlıyor. 1947 Yılı İktisadi Kalkınma Planı.

1947 yılında planların yalnızca sanayi kesimini kapsadığı hatırlandığında, teknik anlamda, 1947 Planı, Türkiye'nin ilk planı oluyor. Bunun üzerinde durulacak. Şimdilik söylenecek olanlar şu: 1947 Planı, Batı dünyasından kredi bulmak ve Batı sermayesine açılmak için hazırlandı. 1947 Planı'nın kabul ederek yayınladığı sanayi politikası ilkeleri orasında şunlar da yazılı: "Aynı zamanda Orta Şark memleketlerinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere başlıca ham maddeleri memleketimizde bulunan büyük sanayi tesislerinin yerli ve yabancı hususi sermayedar tarafından, Türkiye'de kurulması için icap eden her türlü kolaylıkların ve hatta yardımların yapılması Devletçe derpiş olunmuştur."[42]

12 sayılı Türk Parası Kıymetini Koruma Kararı, daha sonraki yabancı sermaye düzenlemelerinin nüvesini oluşturuyor. Daha sonraki yasal düzenlemelerde bu karar ile getirilen hükümler çerçevesinde yapılan yabancı sermaye istemleri saklı tutuluyor. Bundan sonraki en önemli adım ise 1950 seçimlerinden hemen önce atılıyor. 1 Mart 1950 tarihinde Hazinece Özel Teşebbüslere ve Kefalet Edilmesi ve Döviz Taahhüdünde Bulunulmasına Dair 5583 sayılı yasa çıkarılıyor. Dört maddelik bu yasanın ilk iki maddesinde, 12 sayılı kararın sözü edilen maddesi geliştiriliyor. Seçimlerden hemen önce Dünya Bankası'na çağrı yapıldığı bir zamanda çıkarılan bu yasanın birinci maddesi şöyle: "Yurdun kalkınması için fayda mülâhaza edilen endüstri, tarım, ulaştırma ve bayındırlık işleriyle, turizmle doğrudan doğruya veya dolayısıyla ilgili tesislerde ve istihsali çoğaltıcı veya ihracatı artırıcı mahiyette olan işlerde kullanılmak üzere özel teşebbüsler tarafından yabancı memleketlerden yapılacak uzun vadeli borçlanmalara, toplam 300 milyon lirayı geçmemek şartıyla, Bakanlar Kurulu kararıyla teminat mukabilinde kefalet etmeye Maliye Bakanlığı yetkilidir." Böylece 1947 yılında başlayan özel kesimin dış borçlarına Türkiye Cumhuriyeti'nin kefil olarak teminat göstermesi uygulamasının kapsamına turizm de alınıyor. Ayrıca 12 sayılı yasadaki ticari işler deyimi "diğer işler" denilerek genişletiliyor. Aynı yasanın ikinci maddesi ise, yabancı sermayeye ayrılıyor: Bi-

rinci maddede yazılı işlerde kullanılmak üzere yabancı memleketlerden döviz veya tesisat olarak getirilen sermaye gelirlerinin veya teşebbüs mevcudunun kısmen veya tamamen harice transferini sağlamak üzere gerekli döviz izninin verileceği hususunda Maliye Bakanlığı bu teşebbüslere karşı taahhüde girebilir."

Böylece Türkiye'ye yabancı sermayenin 1950 seçimlerinde hükümete gelen Demokrat Parti tarafından çağrıldığı masalı da geride kalmış oluyor. Yabancı sermaye çığırtkanlığı, İkinci Savaş sonlarında Türkiye'nin Anglo-Amerikan dünyasına bağlanmasının doğal bir sonucu olarak ortaya çıkıyor. İleriye doğru da devam ediyor. Birçoklarının küçük burjuvaların "iktidara dönüşü" diyerek yeni bir masala konu yaptıkları 27 Mayıs döneminde de sürüyor. 27 Mayıs ile kurulan Cemal Gürsel başkanlığındaki hükümetin programında "Müşterek Pazara katılmak için başlamış bulunan çalışmalara devam etmekteyiz." denildikten sonra şu cümleler yer alıyor: "Hükümetimiz yabancı sermaye yatırımlarını en sıhhatli dış yardım kaynağı telâkki etmektedir. Bu bakımdan, yabancı sermayeyi teşvik için gayret sarf edilecek ve Türkiye'deki yatırım imkânlarını, yabancı sermayedarlara tanıtmak üzere lüzumlu teşkilâtın kurulmasına çalışılacaktır."[43]

Özel sektör ve yabancı sermaye için teşvik, teşviği doğuruyor. 27 Mayıs'ın masal dünyasında teşvik için örgüt kurma bile düşünülüyor. Yabancı sermaye, her yere olduğu gibi, Türkiye'ye gelmek için güvence üzerine güvence istiyor. 1950 seçimlerinden önce çağrılan fakat raporunu seçimlerden sonra veren Dünya Bankası uzmanları, Mart 1950 tarihindeki yabancı sermaye yasasını "doğru yönde atılmış bir adım olmakla birlikte, yabancı sermayeyi önemli ölçüde teşvik etmek için fazla müphem ve belirsizliklerle dolu" olarak niteliyor.[44] Ve ekliyor: "Hâlâ yürürlükte olan birçok sınırlama, özel yabancı sermayenin önemli miktarda Türkiye'ye gelmesini önlemeye devam ediyor."

Dünya Bankası böyle rapor yazınca, Türkiye'nin egemen sınıflarına da açıldıkça açılmak düşüyor. 15 Mayıs 1951 tarihinde verilen Dünya Bankası raporundan sonra, 1 Ağustos 1951 tarihinde, 5821 sayılı Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu çıkarılıyor. Birinci maddesi 1947 tarihli 12 sayılı karar hükümleri ile 1950 tarihli, 5583 sayılı yasanın uygulama alanına itiraz daha genişletiyor, Birinci madde şöyle: "Memleket ekonomisinin kalkınmasına yarayacak mahiyette olmak, Türk hususi sermayesine açık işlerde kullanılmak, herhangi bir inhisar ve imtiyazı tazammun etmemek şartıyla ve sanayi, enerji, maden, bayındırlık, ulaştırma ve turizm sahalarına yatırılmak üzere getirilecek yabancı sermaye bu kanunda yazılı hak ve menfaatlerden faydalanır."

1951 yılında, adı üstünde yabancı sermayeyi teşvik yasası çıkarılıyor. Ancak bu da yeterli bulunmuyor. Bu durumda yeni ayrıcalıklar tanıyan yeni bir yasaya ihtiyaç duyuluyor. Bunun için de yeni bir gerekçeye ihtiyaç var. Gerekçeyi, bu kez, Amerikalılar hazırlıyor. Türkiye'de Amerikan misyonunun hazırladığı ve Chenery Raporu denilen 1953 tarihli raporda şunlar yazılı: "Endüstriyel kalkınmanın istenen sürecinin belirlenmesinde, gerekli proseslerin teknolojik güçlükleri önemli bir sınırlama oluyor. Becerili işgücü, deneyimli teknik denetim ve uzmanlarının yardımcı malzeme ve hizmetler olmadığı için ileri endüstriyel proseslerde yatırımların verimliliği çok daha düşük olabiliyor. Her ne kadar zamanla bunlar geliştirilebilirse de, basit endüstriyel proseslerde yatırımlar hemen verimli sonuçlar verecektir. Ancak bu söylenenler, meneceryal ve teknik beceriyi beraberinde getiren yabancı sermaye yatırımları olunca, daha az doğrudur. Bu yüzden yeni ürünler üretecek firmalara veya Türkiye'de bilinmeyen ileri teknoloji kullanılması halinde yabancı sermaye katılımını sağlayabilmek için özel teşvikler gereklidir."[45]

Böylece ihracatı artırmadan sonra ileri teknoloji kullanabilmek için yabancı sermayenin gerektiği tezi de ortaya atılmış oluyor. Aynı raporun önsözünü yazan Türkiye'deki Amerikan misyonunun direktörü M. L. Dayton da şu ümit veren cümleleri ekliyor: "Türkiye'nin yabancı sermayeyi teşvik programının, gelecekte özel yatırımcıların Türkiye'nin kalkınma sürecinde gittikçe artan önemde rol oynamalarını sağlayacağını ümit ediyoruz." Bu kadar ümit olunca Türkiye de üzerine düşeni yapmaktan geri kalmıyor. 18 Ocak 1954 tarihinde bugün de yürürlükte olan 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu çıkarılıyor. Bu yeni yasa ile, daha önceki yasalarda yer alan, yabancı sermayenin girebileceği sektör sayımı kaldırılıyor. Böylece ekonominin bütünü yabancı sermayeye açılıyor. Daha önceki yasada yer alan kâr ve faiz transferi ile ilgili tavan sınırlamaları da ortadan kaldırılıyor. Bir de yerli ve yabancı özel firmaların dış borçlanmalarında Hazine'nin kefil olacağı borç miktarı büyütülüyor. Eski yasadaki 300 milyon liradan 1 milyar liraya çıkarılıyor.

İş bununla da kalmıyor. Ümit bu kadar bol olunca Türkiye Cumhuriyeti de üzerine düşeni yaparken büyük ümitlere uygun hareket etmekten geri kalmıyor: Bir değil iki yabancı sermaye yasası çıkarıyor. 6224 sayılı genel yabancı sermaye yasasına ek olarak bir de özel yabancı sermaye yasası çıkarılıyor. 7 Nisan 1954 tarihinde kabul edilen 6326 sayılı Petrol Kanunu'nun birinci maddesi şöyledir: "Türkiye'deki petrol kaynakları devletin hüküm ve tasarrufu altındadır." Bir Amerikalının kaleminden çıktığı herkesçe bilinen bu yasanın birinci maddesi ile ikinci maddesi yan yana getirildiğinde, "devletin

hüküm ve tasarrufunun" ne anlama geldiği çok açık bir biçimde ortaya çıkıyor. İkinci madde şu hükmü getiriyor: "Bu kanunun maksadı Türkiye Cumhuriyeti petrol kaynaklarının hususi teşebbüs eli ve yatırımlarıyla süratle, fasılasız ve verimli bir şekilde geliştirilip kıymetlendirilmesini sağlamaktır." Bu maddenin gerekçesi ise, bu maddenin neden konduğunu, şaşırtıcı bir açıklıkla sergiliyor: "Petrol kaynakları, ancak hususi teşebbüs veya yatırımları eliyle aranıp işletilebilecektir. Hususi teşebbüs ve sermayenin müessir olabilecek vüsatte ve miktarda bu sahaya girebilmesi için devletin ne arayıcı ve işletmeci, ne de herhangi bir surette petrol sahibi olarak hususi teşebbüsün karşısına çıkmaması icabetmektedir. Hususi teşebbüs devletle rakip vaziyette çalışmak istememektedir."

Bu kadar açık. Müstemleke zihniyeti ile hazırlanan bu yasadaki hususi teşebbüsten, yabancı sermayenin kastedildiğini söylemeye gerek yok. Daha sonra, sadece petrol arama ve çıkarma eylemlerinde aralanan kapı, petrol rafinerisini de kapsayacak biçimde genişletiliyor. Devlet de petrol arayıp çıkarabilmek için özel hukuk çerçevesinde çalışan Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nı kuruyor. Ancak Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nın yasalar karşısındaki durumunun dünyanın ünlü petrol tröstlerininkine eşit olması için özen gösteriliyor.

Ancak iş bununla da bitmiyor. Yabancı sermaye için iki yasa az bulunuyor. 27 Mayıs'tan sonra İsmet Paşa koalisyonları zamanında, 11 Ağustos 1962 tarihinde, 17 sayılı karar yürürlüğe konuluyor. Böylece 1567 sayılı Türk Parası Kıymetini Koruma Yasası, yeniden ve daha kapsamlı bir yabancı sermaye yasası oluyor. Halen yürürlükte olan 17 sayılı kararın 17. maddesi "yabancı sermayeyi teşvik kanunu ile petrol kanunu hükümleri dışında" Türkiye'de iş yapmak veya ticari bir ortaklığa katılmak isteyen yabancı sermayenin 17 sayılı karar çerçevesinde çalışacağını hükme bağlıyor. Bu hüküm de şöyle: "Hariçte mukim gerçek ve tüzel kişiler Türkiye'de gerek doğrudan doğruya, gerek iştirak suretiyle iş yapmak veya bir teşebbüse katılmak istedikleri takdirde, getirecekleri öz sermayeyi ve yapacakları işi belirtmek suretiyle Maliye Bakanlığı'na müracaat ederler. Maliye Bakanlığı, yatırımın yukarıda belirtilen şartlara uygun olup olmadığını ve sermayenin yeterliliğini ilgili bakanlık ve teşekküllerin mütalâasını almak suretiyle tesbit eder ve uygun bulduğu yatırımların tescilini Merkez Bankası'na bildirir."

Görünüşte, 17 sayılı karara göre çalışan yabancı sermayeli şirketler için, 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Yasası'na göre, birçok sınırlamalar konmuştur. Bu sınırlamalar, özellikle, kârların ve sermayenin transferi ile ilgilidir. Ancak uygulamada bu sınırlamalar aşılmıştır. 17 sayılı kararın kapsamı içindeki şirketler, ya Danıştay kararları ile, ya özel Bakanlar Kurulu kararnameleri ile ya da başka yollarla bu sınırlamaları aşmış durumdalar. Bu yüzden, Osmanlı'nın zamanındaki bazı yabancı sermayeli şirketlerle, yeni bazı yabancı sermaye yatırımları ve hatta 6224 sayılı yasaya göre çalışan yabancı şirketlerin *yeni* yatırımlarında bile 17 sayılı kararın tercih edildiği görülüyor. Devlet Planlama Teşkilâtı'nda çalıştıktan sonra Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği'nin Genel Sekreteri olan Güngör Uras'ın saptayarak ilk kez yayınladığı bu şirketlerin listesi bu bölüme ek olarak veriliyor.

Buraya kadar, yabancı sermaye cephesindeki gelişmeler irdelenmiş oldu. Bu irdelenmeden çıkan bir sonuç var: Türkiye burjuvazisi, yabancı sermayeyi çağırıyor. Hatta, yabancı sermayenin Türkiye'ye gelmek için fazla nazlı davrandığı bile söylenebilir. En azından başlangıçta durum böyle. Ekonomik açıdan bakıldığında bu davranış da normal. Çünkü, bütün göstermelik tezlere karşın, yabancı sermaye ne ihracat, ne kalkınma ve ne de yeni teknolojiyi yaymak için geliyor. Yabancı sermaye, geldiği ülkenin, pazarını paylaşmak için geliyor. Emperyalist ülkeler, Türkiye gibi ülkelere sermaye ihraç ederek pazardan pay alıyorlar. Pazarın büyümesine paralel olarak da gelme istekleri artıyor.

Ortaya çıkan bu sonuç ise başka sorulara yol açıyor. Soruların başında, egemen sınıfların yabancı sermaye için neden bu denli istekli davrandıkları, geliyor. Dış politikada Anglo-Amerikan dünyasına bağlanmak ve Türkiye'nin kurtuluşunu bu bağda bulmak, nedenlerin birisi. Ancak bu nedenin de dayanakları olması gerekiyor. Bu dayanakları görebilmek için de, özellikle 1840 yıllarındaki gelişmeleri görmek gerekli.

18 Ocak 1940 tarihinde 3780 sayılı yasa çıkarılıyor. Yasanın adı, Milli Koruma Kanunu. Bu yasanın birinci maddesi, Milli Korunma Kanunu'nun uygulanacağı koşulları belirtiyor. Buna göre, umumi veya kısmi seferberlik hali; devletin bir savaşa girmesi olasılığının mevcut olması; Türkiye'yi de ilgilendiren yabancı ülkeler arasında bir savaş durumu, Milli Korunma düzeninin uygulanması için yeterli görülüyor. Bu tanıma göre İkinci Dünya Savaşı dönemi, yasanın uygulanması için gerekli koşulları hazırlıyor. Ancak Milli Korunma düzeninin uygulamasının bu dönemle sınırlı kalmadığı biliniyor. 1950 yıllarının ortasında fiyat artışlarının hızlanması üzerine aynı yasa yine yürürlüğe kondu. Ayrıca Petrol Ofisi veya Et-Balık Kurumu gibi kamunun pazarlama kuruluşları da bu yasaya dayanılarak kuruldu.

Milli Korunma düzeni de, Türk Parası Kıymetini Koruma düzeni gibi, karar ya da kararnamelerle yürütülüyor. Ancak Türk Parası Kıymetini Koruma Yasası, yürütme organına çok geniş yetkiler verir-

ken ve bu yetkilerin kullanılmasına hiçbir sınırlama getirmezken Milli Korunma yasasında yine geniş yetkiler, fakat yetkilerle birlikte düzenlemeler var. Milli Korunma düzeni, başbakan veya göstereceği bakanın başkanlığında bir Koordinasyon Heyeti'nin eline bırakılıyor. Koordinasyon Heyeti, 1940-1945 yılları arasında 600 karar alıyor.[46]

Kanuna ve uygulamasına bakıldığında. Milli Korunma düzeninin, bir plan uygulamasının gerekli kıldığı olanakların çok büyük bir bölümünü verdiğini söylemek mümkün. Bunu, bir kaynak şöyle özetliyor: "Hükümet halk ve milli müdafaa ihtiyaçlarını karşılayabilecek şekil ve hacimde istihsalde bulunmaları için imal ve işletme bakımından tadilâta tabi tutmak üzere sanayi ve maden müesseselerini kontrol etmiş, sanayi ve maden müesseselerinden istihsal programlan istemek veyahut bu müesseselere doğrudan doğruya bu yolda program vermek selâhiyetini almış, sanayi ve maden müesseselerinin istihsallerini ve bunların hacmini, miktarını, çeşitlerini, cinslerini ve nevilerine fevkalâde hallerin icaplarına ve müesseselerin tahammülü derecesine göre tayin edebilmiştir."[47] Alınan yetkiler de kullanılmıştır. 5 Ağustos 1942 tarihinde Büyük Millet Meclisi'nde hükümet programını okuyan Başbakan Şükrü Saraçoğlu, kullanmanın bir örneğini veriyor: "Bundan evvel çok yerinde alınmış bir kararla hususi pamuklu fabrikaları münhasıran Devlet Fabrikaları hesabına çalışır bir hale getirilmiştir. Biz bu güzel kararı hususi yünlü fabrikalara da teşmil niyetindeyiz."[48]

Özel sektör "ciddi" bir planlamaya tabi tutuluyor. "Hükümet sanayi ve maden müesseselerinin mamullerini ve istihsallerini normal maliyetlerine yüzde muayyen bir kâr ilâvesiyle mubayaada bulunmuş, bu malların hükümete teslimi mecburiyeti ihdas olunmuştur."[49] Bu ciddi planlama içinde "normal maliyetlere yüzde muayyen bir kâr ilâvesini" şimdilik bir kenara bırakmak gerek. Henüz normal maliyet ile muayyen kârın ne olduğunu hesaplayan olmadı. Ancak aşağıda verilecek olan ve Milli Koruma Düzeni uygulamasını kapsayan sanayinin mülkiyete göre dökümü ile ilgili tablo, normal maliyet ile muayyen kârın ne demek olduğunu göstermeye yetecek. Şimdilik, özel sektörden böylece alınan malların Milli Korunma Kanunu çerçevesinde kurulan Ticaret Ofisi ve dağıtım ağı ile dağıtıldığını ve bu ağın mahallelere kadar uzandığını söylemek yeter.

Bir zamanlar, 1960 yıllarının ilk başlarında, Planlama Düzeninin Türkiye'yi kurtaracağı ilân ve iddia edildi. Bu çalışmanın yazarının da içinde bulunduğu Devlet Planlama Teşkilâtı, Türkiye'nin yeni kurtarıcısı olarak gösterildi. Milli Korunma Düzeni, bu iddialara üç cevap getiriyor. Bunlardan birisi, planlama sistemini uygulamaya koymak için, adı planlama olan bir örgütün mutlaka bulunması gerekli değil. 1940 yıllarında Türkiye'de adı planlama olan bir örgüt yoktu. Buna karşın, Cumhuriyet tarihinin en kapsamlı planlama uygulamasına sahne oldu. İkinci cevap şöyle: Sınıflardan bağımsız bir kurtarıcılık söz konusu olamaz. Her uygulama ve planlama, egemen sınıfların planını uygulamaktan öteye gidemez. 1945 yıllarının Milli Korunma düzeni de bu genel çerçeveyi doğrulayan bir örnek oldu. Üçüncüsü ise şu: Planlamanın çeşitli uygulamalarında kullanılan teknikler arasında ortak noktalar ve benzerlikler bulmak mümkün olmakla birlikte, salt tekniklere bakarak bir planlama uygulamasının ileri ya da geri olduğunu söylemek olanaksız. 1940 yıllarında kullanılan üretimin fizik yöntem ve iktidar gücü ile dağıtımı, her ciddi planlamada kullanılması gerekli tekniklerin başında yer alıyor. Fakat benzer teknikler Birinci Dünya Savaşı'nda ve daha sonra İkinci Savaş'ta da Almanya'da kullanıldı. Lenin, Sovyet planlamasının ilkelerini, Birinci Dünya Savaşı Alman deneyimlerinden de yararlanarak ve bunlara bilimsel bir içerlik kazandırarak geliştirdi.

1940 yıllarının Milli Korunma Düzeni, egemen sınıfların planlarını uygulamaya koydu. Bunun için Milli Korunma Düzeni'nin başka bir yönüne işaret etmek gerekiyor. Şöyle: "Hükümet halk ve milli müdafaa ihtiyaçlarını temin ve ihracatı tanzim veya müstahsili himaye maksadıyla memleket mahsullerini ve mamullerini mubayaa etmek ve memleket ihtiyacını temin ve ithalâtı tanzim maksadiyle hariçten mal mubayaa eylemek ve stoklamak, bunlann satış, tevzi, toplama ve sevk işleriyle iştigal etmek selâhiyetlerini elde etmiş; memleket mahsullerinden birinin, ihracı hükümetçe tahdit veya menedilince, dahili satış fiyatında düşüklük husute gelirse müstahsili bu yüzden maruz kalacağı zarardan korumak için bu mahsulleri ya değer parasıyla satın almış veya bunların terhini mukabilinde müstahsillere para ikraz edilmesini temin etmiş, akdettiği mukavelelerle veya ittihaz ettiği tedbirler dolayısiyle bir malın dahili satış fiyatıyla harici satış fiyatları arasında fazla bir kâr hasıl olduğu takdirde memlekette olan ithalâtı daha müsait şartlarla yapmayı temin veya ihracatı tanzim maksadıyla bu fazla kârdan Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası'nda bir fon kurmuştur."[50]

Türkiye siyasetinde "değer pahası" ve "fazla kâr" çok konuşulur. Ancak henüz bunların da ne anlama geldiği açıklığa kavuşturulamadı. Bununla birlikte bu tür deyimler hep bir işe yaradı: Büyük toprak sahipleri ile sanayicilerin, rant ve kârlarının belli bir düzeyin altına düşmemesi sağlandı, Milli Korunma Kanunu bu işe yaradı. Fakat bunun dışında hükümler de getirdi. Milli Korunma Kanunu'nun 9. maddesi mecburi çalışma mükellefiyetini getirdi. İşçiler, mühendisler, diğer çalışanlar çalıştıkları fabrika ve madenleri, kabul edilebilecek bir mazeret olmadan

ve haber vermeden terk etme hakkından yoksun bırakıldı. Bunun ötesinde aynı yasanın 19. maddesine göre hükümet, uygun gördüğü takdirde zaten uzun olan çalışma süresini daha da uzatma yetkisini aldı. Bu madde ile günlük çalışma süresini, mecburi ve mükellefiyet olarak, günde üç saat uzatma "hakkı" ile donatıldı. Nitekim 11 Ekim 1943 tarihli karar ile günlük çalışma süresi 2 saat uzatıldı. Böylece günlük çalışma süresi resmen 13, fiilen de 14-15 saate çıkarılmış oldu.

Böylece ortaya şu tablo çıktı. Bu tablo, Milli Korunma düzeninin sonuçlarını çok açık bir biçimde gösteriyor. Milli Korunma düzeninin özel sanayicilere yaradığı bu tablodan görülüyor: 1939 yılında fabrika sahibi özel sanayicilerin üretimi, toplam sanayi üretiminin yüzde 34,3'ü iken, bu oran 1945 yılında yüzde 43,1'e çıkıyor. Devlet fabrikaları ile küçük sanayinin payı azalıyor.

Sanayi Üretiminin Dağılımı: 1939-45

	1939	1941	1944
Devlet Fabrikaları	25,7	26,7	23,9
Özel Fabrikalar	34,3	31,7	43,5
Küçük Sanayi	40,0	41,6	32,6
Toplam	100,0	100,0	100,0

Kaynak: İ. V. Alibekov, *Türkiye'de Devlet Kapitalizmi*, Moskova, 1966, s. 119. Alibekov, bu tabloyu, Vedat Eldem'in Fransızca yayınlanan Türkiye Milli Geliri adlı çalışmasına dayandırıyor.

Bu tablonun başka bilgilerle de desteklenmesi gerekiyor. Bu dönemde özel işletmelerin ve üstelik de Türkiye düzeyinde büyük sayılabilen işletmelerin çoğalmaya başladığını görmek gerekiyor. Bu alanda, gerekli bilgileri sağlayan bir çalışma mevcut. Çalışma, görkemli ve arayış dolu 1861-1971 döneminin ürünü. Bu arayış dönemi içinde ortaya atılana sorulara cevap arıyor. Özel kesimde Türk müteşebbislerinin kaynaklarını ve kökenini araştırıyor. Bunun için 1969 yılında var olan özel müteşebbislerle ilgili olarak bir kapsamlı anket yapılıyor. Anketin kapsamına 50 ve daha fazla işçi çalıştıran işletme sahipleri alınıyor. Sonra bilinen istatistik yöntemlerle genelleme yapılıyor.

Erdoğan Soral'ın, bu değerli araştırmasında ampirik olarak elde ettiği sonuçların bir bölümü, daha önceki döneme ait çalışmanın 1930-1940 dönemi ile ilgili bulguları şöyle özetleniyor: "Devletçilik politikasının özel sektörümüzdeki gelişme üzerinde olumsuz bir etkisi olmamıştır. Söz konusu dönemde sermaye birikiminin arttığı ve piyasa güçlerinin geliştiği söylenebilir."[51] Başka bir yerde ise aynı dönemle ilgili olarak elde ettiği sonuçları daha açık yazıyor: "Günümüzde faaliyetini sürdüren 63 teşebbüsümüz bu dönemde kurulmuştur. Devletçilik politikasının izlendiği söz konusu dönemde karşılaştığımız bu olgu devletçilik politikasının özel kesimdeki gelişmeyi önleyici değil itici bir etkisi olduğunu kanıtlar. Gelişmenin ilginç yönü bu dönemde kurulan işletmelerin başındaki müteşebbislerin çoğunun, yüzde 74,19'unu, devlet memurları oluşudur."

Oldukça ilginç ve daha önce söylenenlerle tutarlı. Ancak daha sonraki dönemlere geçmeden önce burada durmak gerek. Erdoğan Soral da duruyor ve şunları yazıyor: "Bu dönemde, devlet memurluğundan gelip müteşebbis olanların tümünün yönetici olarak özel kesime geçtikleri söylenemez. 1931-40 dönemi devlet memuriyetinin gözde olduğu yıllardır. Devlet hizmetinde çalışmak maddi ve moral yönleriyle çekicidir, dolayısıyle bu dönemde özel kesime geçen devlet memurlarının çoğunun mal sahibi müteşebbis durumunda iş hayatına atıldıkları söylenebilir. Devletçilik dönemi bu görünüşü ile devlet memuriyetinde sermaye birikiminin sağlanabildiği bir dönem olarak gözükmektedir." Bu değerlendirme ile birlikte bir de, araştırmacıyı şaşırtan bir karşılaştırma var: "Devlet memuriyetinin müteşebbis yaratmakta ve sermaye birikiminin gerçekleşmesinde güçlü bir kaynak olması ilginçtir. Böyle bir olguya ne Lübnan'da, ne Yunanistan'da, ne de Pakistan'da rastlamadık."[52]

Pek şaşırtıcı olmasa gerek. Çünkü Türkiye'nin tarihi incelenirken Türkiye'nin tarihinin determinist akışından bağımsız olduğu, kendine özgü, *sui generis*, bir yapıya sahip olduğu hep ileri sürüldü. Türkiye tarihini yanlış anlamada, bu saplantı önemli bir rol oynadı. Cumhuriyet tarihinin sınıflardan bağımsızlığı saplantısı da bu Türkiye'nin "özel durumu" saplantısı ile yakından ilgili. Bir tez olarak, bu saplantının gerçeklerle bağdaşır yanı yok. Ama böylesi saplantı sahiplerinin yararlanabilecekleri olgu ve özellikler var. Bunlardan birisi üst düzeyde devlet memurluğu ile, sermaye birikimi ile ilgili. Daha açık bir deyişte "tüccar yüksek memurlar" ile ilgili. Burada Türkiye'nin kendisine özgü bir geleneği olduğunu söylemek gerek.

Henüz basılmamış, bu yıl basılmaya başlanan bir çalışma var. 1939 yılında Tanzimat'ın Yüzüncü Yılı dolayısıyla tamamlanmış. O zamandan beri Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu'nun kütüphanesinde bekliyor. Her biri altı yüzer sayfalık dört cilt halindeki bu çalışmanın adı, "Maliye Teşkilâtı Tarihi". Bu tarihte, Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı'nın kuruluş günlerinden itibaren başta Maliye Teşkilâtı olmak üzere bürokrasiyi ve yüksek bürokratları inceliyor ve tanıtıyor. Görünen şu: Osmanlı'nın başından itibaren, okullarda büyük bilgin olarak okutulanların çoğu da dahil, defterdarlar ve büyük bürokratların büyük bir bölümü tüccar. Üstelik de uluslararası ticaretle uğraşan büyük tüccarlar. Başka dil ve coğ-

rafyayı iyi bilmeleri de buradan ileri geliyor. O zaman büyük tüccar olabilmek için coğrafya ve yabancı dil bilmek gerekiyor. Tarihçi Halil İnalcık'ın on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı'sında sermaye birikimi üzerine yaptığı ve yabancı dilde yayınladığı çalışmalar da, bu geleneğin çok yakın yıllara kadar sürdüğünü gösteriyor. Buradan da önemli bir sonuç çıkıyor: Bugün de Türkiye'de gelmiş geçmiş başbakanların ya da "devlet sorumlularının" suistimal yaptıkları iddiaları, tek başlarına kaldıkları sürece, geniş halk yığınları arasında beklenen etkiyi yapmıyor. Çünkü geleneği var. "Bal tutan parmağını yalar" ya da zengin olmak için "suyun başında olmak gerek" sözleri, biraz da, bu gelenekten doğuyor.

Buradan, Özel Teşebbüslerin kaynağına ve 1950 dönemine dönmek mümkün. Sözü edilen çalışma, bu dönemle ilgili bulgularını özetlerken şöyle başlıyor: "Kapitalist güçlerin hızlı bir gelişme sürecine girdiği anlaşılmaktadır. Günümüzde faaliyetlerini sürdüren 154 teşebbüsümüz kurulmuştur. Bu dönemde kurulan tarım işletmeleri pek azdır. Endüstri ve mali hizmetler kesiminde hızlı bir gelişme vardır." Değerlendirme, daha sonra, şöyle devam ediyor: "1941-50 dönemini ticaret kapitalizminin ve giderek ilkel sermaye birikimin hızla oluştuğu bir dönem olarak niteleyebiliriz. Döneme egemen olan koşullar da görüşümüzü doğrular yöndedir. Savaş ekonomisinin egemen olduğu bu dönemde ticari faaliyetlerin, oluşan karaborsa piyasası içinde çok fazla geliştiği ve büyük servetlerin edinildiği, dönem içinde çıkarılan Milli Korunma Kanunu'nun gerekçesinde saptanmıştır. Ticaret ve Devlet memuriyeti bu dönemde iş alanlarına atılan müteşebbislerimizin kaynağını teşkil etmiştir."

Bütün bunlardan sonra elde edilen sonuçları toplu halde görmek gerekiyor. Bunun için de bir tablo var. Tablo, 1989 yılı itibariyle, mevcut olan özel kesim teşebbüslerinin kuruluş yıllarına ve kesimlere göre dağılımını veriyor. Tablodan çıkan sonuç şu: Özel teşebbüscülük, yaygın kanının aksine, devletçilik döneminde hızlanmaya başlıyor, 1940 yıllarında hızlanma artıyor, 1950 yıllarında artarak devam ediyor. 1960 yıllarında ise mevcut teşebbüslerin genişlemesi biçiminde sürüyor.

Türkiye'de 1969 yılı itibariyle faaliyette olan büyük özel kesim teşebbüslerinin yüzde 5,40'ı 1930 yıllarında; yüzde 13,12'si 1940 yıllarında; yüzde 40,54'ü 1950 yıllarında ve yüzde 24,70'i 1980 yıllarında kuruluyor. Büyük özel teşebbüs sayısı açısından 1930 yıllarında başlayan hızlanma giderek 1950 yıllarında doruğuna ulaşıyor. Bu bilgiler, 1950 yıllarının neden "hür teşebbüs" yılları sayıldığını göstermesi bakımından anlamlı. 1950 yıllarını, daha ön-

1969 YILINDA MEVCUT ÖZEL TEŞEBBÜSLERİN DAĞILIMI

KESİMLER VE ALT KESİMLER

Kuruluş Yılları	*Gıda*	*Giyim*	*Kâğıt*	*Kauçuk*	*Kimya*	*Metalden Başka*
— 1900	19,17	0,83	—	—	—	—
1901-1910	—	—	—	—	—	—
1911-1920	7,69	—	—	—	—	—
1921-1930	—	62,16	—	—	—	2,70
1931-1940	4,84	19,35	19,35	—	3,23	27,42
1941-1950	1,95	15,58	22,08	0,65	2,60	18,18
1951-1960	15,05	14,62	4,95	—	12,26	18,28
1961-1969	10,25	20,49	—	8,13	17,67	4,24

Demir Çelik	*Makina*	*Tarım*	*Malî Hizmetler*	*Toplam*	*Teşebbüsler*
—	—	80,00	—	100,000	120
—	—	—	—	—	—
—	—	92,31	—	100,000	26
—	—	16,22	1892	100,000	37
12,90	4,84	4,84	3,23	100,000	62
18,18	17,53	0,65	2,60	100,000	154
13,55	9,25	10,75	1,29	100,000	465
15,19	10,60	12,72	0,71	100,000	283

Kaynak: Erdoğan Soral, *Özel Kesimde Türk Müteşebbisleri*, Ankara, 1974, sayfa 3

ceki yılların ticaret sermayesinin sanayi sermayesine dönüşünün hızlandığı yıllar saymak gerek. 1960 sonrası yıllar ise, büyük özel teşebbüslerin daha da büyüdüğü yıllar oluyor. Olgun kapitalist ekonomilerin hemen hemen tüm tüketim araçlarının Türkiye'de ikame edildiği, yaygın deyimle Türkiye'de montajlarının yapıldığı ve özel kesiminin sevdiği deyimle-Türkiye'de bir "sanayi patlaması" olduğu bu dönemde, yeni teşebbüslerin sayısının azalması, büyük teşebbüslerin daha da büyüdüğünü gösteriyor. Şundan da bir sonuç çıkıyor; 1981 yılında ihtiyaç sayılan bir anayasa, aynı zamanlarda lüks sayılan ve sınırlı olarak ithal edilebilen tüketim araçlarının Türkiye'de yapılması ile ve bu süreç içinde mevcut teşebbüslerin daha da büyümesi ile 1971 yılında "lüks" sayılıyor. Türkiye'nin büyüyen özel sanayi teşebbüsleri, 1961 Anayasası'nın içine sığamaz oluyor.

Özel müteşebbislerin kaynak ve kökenleriyle ilgili olarak yapılan anketin, bu çalışma için, bir önemli bulgusu daha var. Şöyle: "Müteşebbislerimizin yüzde *36,97* sinin bir başka teşebbüste iştirakleri, vardır. Yaygın iştirak şekli ortaklıktır. Bir başka teşebbüste ortak durumunda bulunan 273 müteşebbisimizin yüzde 12,45'i tarım, yüzde 23,26'sı endüstri, yüzde 12,32'si ticaret kesiminde çalışan teşebbüslerde yer almıştır."

Burjuvazi; çokça sanıldığının aksine, iç kenetlenmesini, teknolojik düzeyde olmasa bile iştirakler yoluyla yapmayı ihmal etmiyor. Daha önce yazılanlardan, Osmanlı Bankası ile İş Bankası'nın, Merkez Bankası'nın kuruluşunu önlemeyi başaramayınca Banka'nın sermayesine iştirak etmeye çalıştıkları biliniyor. Her ikisi de bu çabalarını başarıya ulaştırdılar. Söz konusu amprik araştırma, iştirak yoluyla kenetlenmenin, genellikle beklenenden fazla olduğunu gösteriyor. Sadece bu bilgi bile, Türkiye'deki burjuvaziyi tepedeki bir avuç müteşebbisten ibaret sayan eski ve yeni siyasal görüşün ne denli yanıltıcı olduğunu göstermeye yetiyor.

Bir Sovyet araştırmacı, iştirakler yoluyla kenetlenmenin, her iki tarafa da sağladığı yararlara işaret ediyor: "Çağdaş Türkiye'nin iş dünyasında Burla Ailesi'nin başarısı ve etkisi, bağları ve özellikle V. Koç ile Arçelik ve Kavel gibi işletmelerde birleşmesi, yabancı burjuvazinin yeni duruma uymada ve ulusal burjuvazinin de yabancı burjuvazinin deneyim ve eski bağlarını kullanarak hızla gücünü artırmada ne denli başarılı olduğunun açık bir örneğidir."[53] Başka bir kaynak da bu tür bağların oldukça gerilere kadar gittiğini gösteriyor. Varlık Vergisi'ni uyguladıktan sonra bu uygulamanın otopsisini "Varlık Vergisi Faciası" adıyla kitap haline getiren Faik Ökte, son derece ayrıntılı bilgiler sağlıyor. Varlık Vergisi, özellikle, Ökte'nin anılarında G rumuzu ile belirtilen Gayrimüslim Müteşebbislere uygulanıyor. Bu uygulama sırasında, yine aynı anılarda M rumuzu ile gösterilen Müslüman Müteşebbislerin itiraz ettikleri görülüyor. İtiraz edenler, ortak olduklarını ileri sürüyorlar.

Bu itirazların bir bölümü ile ilgili olarak yazılanlar şunlar: "Vehbi Koç, İzzet Akosman bu bahiste misal olarak gösterilebilir. Muhtelif sahalardaki teşebbüslerin icabı olarak bu müteşebbisler muhtelif işler için muhtelif şirketler kurmuşlardı ve bu şirket ortaklarının ekseriyeti G idi. Bir kısım arkadaşlar bu şirketlerin kazanç vergisinin müterakkiyetinden kaçınılmak için kurulduğunu söylerlerse de realite işin icabına göre ayrı ortaklıkların kurulduğudur. Verginin ilânı günü Koç, Akosman kendi namlarına M grubu meyanında tarh edilen vergiyi ödemişler, ortaklarına tarh edilen nihayet kendilerinin ödeyeceği vergilerin birer cetvelini yaparak Başbakana vermişlerdir. Bu cetveller muhteviyatı milyonları aşmakta idi ve alâkadarları iflâsa sürükleyeceği muhakkaktı. Başbakan vergilerinin şimdilik tahsil edilmemesi emriyle cetvelleri bana göndermişti. Ben de şubelere şu şekilde not ettirdim. Bilâhare ecnebiler kısmında tayin edilen şekilde bu vergiler hususi tetkitata tabi tutuldu. Koç'un iştirakleri samimiydi."[54]

Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak ve üs istediği masalının yaratılmasında başrolü oynayanlardan Feridun Cemal Erkin, yaptığı işleri övüne övüne anlatıyor. Böylece "şecaat arzederken sirkatin söylüyor." "Varlık Vergisi piçini" anlatıyor. Kendi deyimi ile "Varlık Vergisi piçini" doğuran nedenlerin birisini şöyle tanımlıyor; "Varlık Vergisi'ni doğuran sebepler arasında ırkçılık da yer alır. Alman mektebinden su içen bu çelimsiz nebat o devirlerde her memlekete çeşitli çiçek açmış ve meyva vermiştir. İşin kayda değer tarafı bizim bu mevzuda da geç kalmış oluşumuzdur. Varlık Vergisi'nin meriyete konulduğunda uzağı görenler Alman yıldızının parlaklığını kaybettiğinin farkında idiler."[55] (Faik Ökte, Varlık Vergisi Faciası, sayfa 39) Uzağı göremeyenler ise, geç de olsa at değiştirmesini beceriyor. İstanbul Defterdarı bunu anlamıyor. Ancak Almancı olarak işe başlayan zamanın başbakanı Şükrü Saraçoğlu, savaşın sonuna doğru İngilizci oluyor. Fakat İstanbul Defterdarı'nın anlamadıkları bundan ibaret değil. Birincisi sanayi burjuvazisinin finansman ihtiyacı. Varlık Vergisi, bunu sağlayacak yolların birisi olarak ortaya çıkıyor. İkincisi ise "yerli" sanayi burjuvazisine yeni iş alanları açılmasıyla ilgili. Sanayi burjuvazisi, bu alanları, hazır buluyor. İstanbul Defterdarı ise yazdığı otopsi raporunda, istemeyerek de olsa, bunların kanıtlarını veriyor. Bunlardan birisi şöyle: "Sattığımız küçük çap gayri menkuller için gazetelere ilan vermiyorduk. Bununla beraber bina darlığı, paranın düşmeye meyiletmesi yüzünden halk bu satışları dikkatle takip etmekte idi. Bu sebepte yaptığımız satışlar daima müsait fiyatlar bul-

muştu. Verginin ilk aylarında mahza kampa alınmamak için haysiyetine düşkün G sınıfından (gayrimüslim, Y.K.) birkaç mükellefin ellerindeki gayri menkulün ölü fiyatlarla satışı buna istisna teşkil eder. Mikail Çurtaciyan'ın, Kuyumcuyan'a sattıkları apartmanlar, Tarantoların Bezmenlere sattıkları fabrika, buna misal teşkil eder."

Varlık Vergisi, sözde herkese eşit uygulanmak üzere çıkarılıyor. Yasa, uygulayıcılara geniş yetki tanıyor. Yasa böyle çıkmakla birlikte, Meclis'teki görüşmeler sırasında zamanın Başbakanı Saraçoğlu, bu yasanın "ekalliyet" iş adamlarına uygulanacağı konusunda güvence üstüne güvence veriyor. Yasa da böyle bir ayrıcalık olmamasına karşın, tüm defterdarlar, müslüman teşebbüs sahiplerine bu yasayı uygulamamak için ya da uygulamayı sembolik tutmak için özen gösteriyorlar. Yasaya göre bir kurulun belirleyeceği vergiyi ödemek zorunlu. Ödemeyenler çalışma kampına alınıyor. Çalışma kampları daha çok Doğu illerinde, "Kampa alınmamak için haysiyetine düşkün" müteşebbisler, uzun yıllar rahat bir şekilde yaşadıkları İstanbul'dan Doğu Anadolu'ya gitmeyi onurlarıyla bağdaşmaz bulanlar. Bunlar da ellerindekileri satıyorlar. Daha sonra tekstil sanayiinin önde gelen isimlerinden olan "Bezmen Ailesi" bu onurlarına düşkün gayrimüslim iş adamlarının fabrikalarını alıyorlar. Anlaşılan onura düşkünlük mülkiyeti korumakla bağdaşmıyor.

Bezmen Ailesi tek örnek değil. Devam ediyor: "Varlık Vergisi bir takım M (müslüman) mükelleflere ümit vermişti. G'lere ait ticarethane, fabrika ve emsal şeyleri vergi borcu ile satın alacaklar, vergiyi M grubuna mal ettikten sonra kısmen ödeyecek, kısmen tecil ettireceklerdi. Bu şekilde düşünenlerin başında Raif Minkari gelir. Minkari 90 bin lira vergi ile teklif edilen bir yahudi mükelleften verginin yegâne karşılığı olan lâstik fabrikasını satın almıştı."[56] Bu işte daha ileri gidenler de var. Gayrimüslim teşebbüs sahibinin sıkıştırılmasını sağlayanlar, sonra da fabrikayı elde edenler var. Bu örnekte İsmet Paşa'nın kardeşi Rıza Temelli, zamanın İstanbul Valisi Lütfi Kırdar ve bir zamanlar her eve giren "idrofü" pamuk fabrikası baş rolü oynuyorlar. Oyun şöyle: "Hasan Rıza Temelli Kırdar'a gelip giderdi. İdrofil pamuk fabrikası sahipleri vergilerini ödeyemiyorlardı. Alâkadarların sıkıştırılması için Temelli ilk defa bana geldi. Nihayet arkadaşların dediği grup fabrikayı satın aldı. Temelli'nin bu gruba dahil olduğunu o zaman söylediler."

Aslında uygulamasına bakılacak olursa Varlık Vergisi bir facia değil, gerçek bir komedi. 1950 yıllarında iş adamı olarak parlayan, daha sonraki yıllarda sanayici olan "Terzi İzzet", örneklerden birisinin kahramanı: "Beyoğlu'nda terzi İzzet Ünver bir harp zengini olarak mütalâa ediliyordu. Estimatörler bu tesir altında kalarak namına dolgun bir vergi tarh etmişlerdi. Hakikatte o sırada, İzzet yeni parlamaya başlamıştı. 1931'de ben Paris'te iken, o da orada mektebe devam ediyordu. Bütün serveti nihayet 8 senelikti. Ünver aynı zamanda Kırdar'ın terzisi, idi. Kendisini Kırdar komisyonda müdafaa etti. Ben de destekledim. Vergisini on bin liraya indirebildik. İlandan sonra İzzet bana darıldı. Tabii bu kadarını çok buluyordu. Bu durum varlık vergisindeki bütün mesaimizin kaderidir. Lehlerine çalıştıklarımız bile sonunda bizi mahkûm etmişlerdir."

İstanbul Valisi Lütfi Kırdar'ın terzisi dostluk ilişkilerini ortaya koyunca, Vali Kırdar'ın karısının terzisi de sıraya giriyor: "Kırdar'ın hanımının terzisi, şapkacısı, berberi dolayısıyla Bn. Kırdar'ın, kocasından şefaat istediğini biliyordum. Bunlardan çoğu baremi idi. Kendilerine yalnız tahsil sırasında kolaylık gösterebildik; hepsi de vergilerini ödediler." Böylece Vali'nin karısının isteklerinin yarı yarıya yerine getirilmiş olduğu anlaşılıyor. Fakat Vali Kırdar, İstanbul'da sağlayamadıklarını, Ankara'da elde ediyor. Kuşkusuz Ankara'ya karısının terzisi, berberi ya da şapkacısı için gitmiyor. Ankara'da Cumhurbaşkanı İnönü, Başbakan Saraçoğlu ile görüşüyor. Elinde belirlenmiş vergi miktarlarını gösteren bir cetvelle gidiyor. Şu sonuçları elde ederek dönüyor: "1- Kırdar'ın himmetiyle fevkalâde M, G beyannameli M, G gruplarının vergisinden seviyyen yüzde 10 indirilmiştir. Kanaatimce Kırdar'ın vergiye yaptığı en büyük iyilik budur. 2- Gazetecilerin vergileri asgari hadde indirilmiştir. Bu arada Yunus Nadi'ye tarhedilen milyonluk vergi de suya düşmüştür. 3- Kırdar meslektaşı doktorları kurtarmıştır. Baremliler arasında kaybolan üç-beş G doktor müstesna, diğer G doktorların kaffesi M muamelesine tabi tutulmuştur."[57]

Varlık Vergisi komedisinde, basınla birlikte yazarlar da yer alıyor. Yazarların rolü şöyle anlatılıyor: "Ahmet Halit Öğretmen'e rekabet ettiğinden dolayı (Parti Müfettişi Suat Hayri) Ürgüplü kartalıyla G grubundan 90 bin lira teklif eden kitapçı Semih Lütfü'nün vergisi üzerinde çeşitli mücadeleler cereyan etmiştir. Bastığı kitapları dolayısıyla bu kitapçıyı memleketin birinci sınıf yazarları himaye etmek istediler. Bunlarla Ürgüplü arasında bir nüfuz mücadelesidir başladı. Yazarlar ağır bastıkça bu mükellef hakkında takibat durdurulur, o güne kadar ödediği vergi kâfi görülürdü. Ürgüplü ağır basınca takibat başlardı."[58]

Uygulama böyle gelişiyor. Uygulama başlarken İstanbul Defterdarı, Maliye Bakanı Fuat Ağralı'ya, verginin siyasete âlet edilmemesini öneriyor. Bakanın cevabı kısa oluyor: "Sen daha nazarisin, ben İttihatçılar gibi yapmıyorum, yalnız gayri meşru kazançlardan vergi alıyorum. O kadar." Bakanın İttihatçılar gibi yapmadığını iddia etmesine karşın, uy-

gulamayı, İttihatçı kalıntılarıyla yürütmeyi tercih ettiği anlaşılıyor. Vergileri belirleyecek komisyonda İttihat ve Terakki'nin dayanaklarından "Nemlizade Ailesi" ve başka İttihatçılar bulunuyor. Kuşkusuz artık CHP'li olarak. Şöyle: "Verginin tahakkukunda C. Halk Partisi Kurulu Başkanı (Şevket Adalan, Y. K.) Vali, parti müfettişi ve komisyona alınması mukarrer bir kısım partili aza ile Sıraserviler'de Beden Terbiyesi'ne ait binada Varlık Vergisi'nin ilk toplantısını yaptık. Ben azadan yalnız Nemlizade Mithat Bey'i tanıyordum. Ferit Hamal ve Bican Beylerle Şevket tanışıyordu. Parti müfettişi Suat Hayri Ürgüplü hareketli, zeki, memleketçi bir gençti ve Başvekilin ağzıyla konuşuyordu. Kırdar'da takatından ağır bir işe sokulan çaresiz bir insan edası vardı. Komisyonun diğer azasının eski İttihatçılar olduğu anlaşılıyordu." Bu komisyonun, birikmiş deneyimle, gayri meşru kazanç sahiplerini, vergi verecek gayri meşru kazanç sahipleri ve vergi vermeyecek gayri meşru kazanç sahipleri olarak ikiye ayırmada başarılı oldukları ortaya çıktı.

İttihatçılar ne zaman bir iş yapacak olursa karşılarına İngilizler çıkıyor. Varlık Vergisi'nin uygulaması sırasında da böyle oluyor: "Zaman geçtikçe ecnebilerin vergiye cephe aldıkları, konsolosların toplantılar tertip ettiği, direktifler verdiği, bilhassa İngilizlerin müşterek teşebbüse girilmesi için elebaşılık ettikleri taayyün ediyordu.

Sabredemedim. Vergisi 50 binden yıkarı olduğundan benim takibime tabi bulunan ihtiyar Vittol'u çağırttım. Kendisiyle çulluk avında bir defa karşılaşmıştık. Ecnebilerin sefaretleri kanalıyla başbakan nezdinde demarş yaptıkları, mevcut anlaşmalara göre Türk tebası fevkinde kendilerini teklife hakkımız olmadığını iddia ettiklerini, başbakanın bu talebi kabul ettiğini, Hariciye'den seçilerek bir heyetin yakında vergiler üzerinde incelemeler yapmak üzere İstanbul'a geleceğini, bir yandan konsoloslukların heyete verilecek isim üzerine mukayeseli cetveller hazırlamakta olduklarını İlk Vittol'dan duydum... Fena halde canım sıkılmıştı.."[59]

İstanbul Defterdarı'nın, ilk kez yüzyıllardan beri Türkiye'de ticaret yapan İngiliz Vittol Ailesi'nin Reisi ihtiyar Vittol'dan duydukları doğru çıkıyor. İstanbul'daki konsolosluklar da birer vergi dairesi gibi çalışmaya başlıyor. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, konsoloslukların bu işlevlerini de kabul ediyor. Sonunda yabancı sermayeli şirket sahipleri için belirlenmiş vergi miktarları indiriliyor. İndirme de yabancı ülkenin etkinliğine göre oluyor. İndirmenin yapıldığı zaman Almanların yıldızının oldukça karardığı, buna karşın İngilizlerin yıldızının parlamaya başladığı görülüyor: "Almanların 4,241 milyon liralık vergileri 3,241 milyona indirildiği halde, İngilizlerin 6,447 milyonları 2,028'e indirilmiştir. Bu hal o devirde kendimizi müttefiklere yakın hissettiğimizdendir."

Varlık Vergisi Kanunu'nun gerekçesi sadece 16 satırdan ibaret. Burada da bir anlam ifade eden cümle şöyle: "İktisadi şartların darlığından doğan güçlükleri istismar ederek yüksek kazançlar elde etikleri halde kazançları ile mütenasip derecede vergi vermeyenleri istihdaf etmekte ve içinde bulunduğumuz fevkalâde vaziyetin icabettirdiği fedakârlığı, bunları kazanç ve kudretleriyle mütenasip bir derecede iştirak ettirmek maksadını görmektedir." Gerekçenin genel bir ifade kullanmasına karşın, yabancı şirketler ve müslüman müteşebbisler vergiden kolaylıkla, ya da sembolik vergilerle, kurtulmasını bildiler. Üstelik yerli ticaret burjuvazisi, bu verginin uygulamasıyla ekaliyetlere ait sanayi işletmelerini yok fiyatına eline geçirerek sanayi burjuvazisine geçiş yollarını da buldu.

4305 sayılı Varlık Vergisi Kanunu 12 Kasım 1942 tarihinde çıkarıldı. Vergisini ödemeyenlerin çalışma kampına gönderilmesiyle ilgili yönetmelik Bakanlar Kurulu'nun 12 Ocak 1943 tarihli 21/19288 sayılı kararnamesiyle yürürlüğe kondu. Vergi uygulaması bu yılda başladı. 1944 yılında ise, "vergi adaleti", yürürlükteki en önemli vergi olan Kazanç Vergisi'nin yüzde 55'ini ücretlilere ödeterek gerçekleştiriliyordu.

Buradaki müteahhitler, kârları üzerinden vergi vermiyor. İnşaat sırasında inşaat yaptıkları kuru-

Kazanç Vergisinin Dökümü: 1944 Yılı

	Mükellef Sayısı	*Mükellef Yüzdesi*	*Vergi Milyon TL*	*Vergi Yüzdesi*
Karneliler	451,901	41,7	31,4	13,87
Müteahhitler	45,057	4,0	8,4	3,70
Beyannameler	8,705	0,8	62,6	27,65
Ücretliler	530,000	53,5	124,0	54,78
Toplam	1083,663	100,0	*226,4*	100,00

Kaynak: Faik Ökte, *Varlık Vergisi Faciası*, İstanbul, tarihsiz, s. 39

luşlardan, genellikle devlet kuruluşlarından, aldıkları istihkaklar üzerinden vergi veriyorlar. Bunları da masraf olarak gösterebiliyorlar. Bu yüzden gerçekte Kazanç Vergisi ödemiyorlar. Karneliler, tüccar ve esnafı oluşturuyor. Bunların ve ücretlilerin dışında kalanların hepsi, beyannamelileri meydana getiriyor. Sanayiciler, şirketler ve büyük tüccarlar beyannamede gösterdikleri kâra göre vergi ödüyorlar. 1944 yılında vergi yükünün yarısından fazlası, ücretlilerin omuzlarında. Aynı durum daha önceki yıllar için de geçerli.

Vergi yapısı böyle olunca bunu değiştirmek ilk adım sayılmalı. Nitekim Varlık Vergisi'nden önce bu yönde çalışmalar yapılıyor. Hatta Kazanç Vergisi'ni, vergi adaletine biraz daha yaklaştıran bir tasarı hazırlanıyor ve Meclis'e sunuluyor. Her zaman olduğu gibi geri alınıyor. Bunun üzerine, Maliye Bakanlığı içinde, yeni çalışmalar yapılıyor. Bu çalışmaların sonucu olarak Kazanç Vergisi kapsamına giren büyük tüccar, sanayici ve şirketlerin, 1939 yılı başından itibaren gösterdikleri kârların şimdiye kadar alınmış vergilerin dışında kalan miktarının yüzde 15'i kendilerine bırakılmak üzere; tamamının fevkalâde vergi olarak alınması öneriliyor. Ayrıca, aynı tarihten sonra gayri menkullerin alış ve satış fiyatları arasındaki farkın, yıllık normal faizden sonraki bölümünün, artık değer sayılarak yüzde 50 oranında fevkalâde vergiye tabi tutulması için raporlar hazırlanıyor. Bunlar kabul edilmiyor. Gerekçe olarak "Meclisten geçmeyeceği" gösteriliyor. Varlık Vergisi ise yalnızca gayrimüslimlere uygulanacağı ilân edilerek Meclisten geçiriliyor.

İstanbul Defterdarı, Varlık Vergisi yoluyla toplanan geliri, karşılaştırmalı olarak, şöyle özetliyor: "İstanbul Varlık Vergisi olarak iki senede 221 milyon ödemiştir.

Anadolu dört senede (1944-48) 229 milyon lira Toprak Mahsulleri Vergisi tediye etmiştir."[60] Varlık Vergisi'nin çok büyük bir bölümünü İstanbul ödedi. Anadolu'da gayrimüslim işadamları çok az olduğu için Varlık Vergisi uygulaması sembolik, düzeyde kaldı. İki yıl içinde İstanbul'da toplanan verginin önemini, ancak Türkiye'nin en büyük vergilerinden birisi olan Kazanç Vergisi'nin 1944 yılı hasılatını hatırlamak ile anlamak mümkün. Kazanç Vergisi yoluyla 1944 yılında toplanan hasılat 226 milyon lira idi.

Varlık Vergisi önemli bir gelir sağlıyor. Ama daha önemlisi de var: Toprak Mahsulleri Vergisi. Toprak Mahsulleri Vergisi, unutulan ve unutturulan bir vergi oldu. Aslında savaş sonrasının siyasal gelişmelerinde çok büyük bir ağırlığa sahip bir vergi niteliğini taşıdı. Fiili ömrü pek kısa oldu. Giderek hem Demokrat Parti'nin doğuşunda, hem güçlenmesinde ve hem de Cumhuriyet Halk Partisi'nin, çok uzun yıllar, toprakla ilgili vergi düzenlemesinden vebadan kaçar gibi kaçmasına neden oldu. 1943 yılında çıkarılan 4429 sayılı yasa ile önemli toprak ürünleri üzerinden yüzde 8 ve 12 oranında vergi alınması kararlaştırıldı. Vergi, "ayni" ve "nakdi" olmasına göre ikiye ayrıldı. "Ayni" vergi doğrudan doğruya ürün olarak alındı. Takdir, vergiyi tahakkuk ettirecek komisyonlara bırakıldı. Çok zaman komisyonlar, bir çiftçi için o yıl üretilenden daha çok vergi tahakkuk ettirdi. Tabii bu tür işlemlere genellikle güçsüz çiftçiler tabi tutuldu. Çok zaman vergi olarak, küçük ve güçsüz çiftçinin yıllık ürününün çok büyük bir bölümü elinden alındı.

Bir araştırmacı bu vergi ile ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapıyor: "Vergi'nin ayni niteliği ağır basmakta ve bu niteliğiyle aşara yaklaşmaktadır. İzmir İktisat Kongresi'nin aşarın kaldırılmasına, yerine yeni bir vergi konulmasına ilişkin kararları dikkate alındığında, tarım kesiminin vergilendirilmesinde sanayi kesiminin ileri bir adım attığı ortaya çıkar."[61] Gerçekten de sanayi burjuvazisi, finansman sorunu ile ilgili olarak önemli bir adım atıyor. Bu adım, 1920 yıllarında, aşar vergisinin kaldırılması üzerine konan tarımsal ürün vergisinden, vergicilik tekniği açısından, daha geri bir nitelik gösteriyor. Ancak daha uzun ömürlü oluyor. Fakat yine de ömrü sürekli olmuyor.

Vergicilik açısından geri, sanayi burjuvazisinin ekonomik çıkarları açısından ileri bir adım olan bu verginin devamı var. Hem ekonomi-politik alanda ve hem de dar politik alanda devamı var. Tarıma konan vergi, teknik açıdan bir toprak reformunu kolaylaştırıcı adım sayılmalı. Toprak reformunu kolaylaştırıcı adım iki türlü atılabilir. Birincisi ya da birisi, tarımsal ürün fiyatlarının düşmesi. Diğeri bir verginin konulması. Her ikisi de toprak rantının azalmasını sağlayıcı yollar. Birincisi, 1930 yılların başında ortaya çıktı. Fakat Türkiye kapitalizmi, bu elverişli koşulları bir toprak reformuna dönüştüremedi. Kendi mantığı içinde de bir toprak reformu yasasını yapamadı. 1943 Toprak Mahsulleri Vergisi'nden sonra ise 1945 yılında Çiftçiyi Topraklandırma Yasası geldi. İkincisi, birincisinin devamı. Sanayi burjuvazisi açısından birisi finansman sorununun çözümüne, diğeri ise pazar sorununun çözümüne doğru atılmış adımlar oluyor.

Toprak reformu denilince, şu çözümleme var. Tarımda dahil Türkiye ile ilgili değerli araştırmalara sahip Sovyet bilim adamı Moiseev'e ait. Şöyle: "Ulusal burjuvazi, ülke ekonomisini kapitalist temele oturtmak ve giderek kendi sınıf egemenliğini pekiştirmek için zorunlu dönüşümleri gerçekleştirmekle ilgileniyordu. Fakat bu yolda geleneksel rakibi olan büyük toprak sahiplerinin muhalefeti ile karşılaşıyor. Tarım reformu ile ise, özellikle, doğrudan doğruya üretime bağış olan ve köylülerin satın

alma gücünün düşüklüğü nedeni ile iç pazar darlığından zarar gören ulusal burjuvazi kesimleri ilgiliydi. Burjuvazi-ağa bloğu ittifakının sağlamlığı ve ihtilafın derinliği, iktidarda hangi fraksiyonun bulunduğuna ve köylülük ile genel demokratik hareketin ne ölçüde güçlü olduğuna bağlı kaldı."[62] 1945 Toprak Reformunu ve bu reformun kaderini de bir yandan sanayi burjuvazisinin ekonomik sorunları, diğer yandan da, iktidarın yapısı ile demokratik hareketin etkinliği belirledi. Daha sonra görüleceği gibi İkinci Dünya Savaşı sonuyla artan işçi sınıfının sendikal hareketini belli çerçeveler içinde tutma ve özellikle işçi sınıfının siyasal hareket ve örgütlenmesini bastırmak için her türlü özeni esirgememe, toprak reformunun da kaderini belli etti. Toprak Reformu, ölü doğan bir çocuk olmaktan ileri gidemedi.

Yeni doğmaya başlayan Demokrat Parti, toprak reformuna karşı oldu. Büyük toprak sahipleri sınıfını kazanarak işe başladı. Fakat kesinlikle burada kalmadı. Demokrat Parti yönetiminin başarısı burada ortaya çıkıyor. Demokrat Parti yönetimi, sadece büyük toprak sahipleri sınıfının partisi olarak hükümete gelemeyeceklerini bildiler. Mahsul Vergisi ve Toprak Reformu ile büyük toprak sahipleri sınıfı içinde kazandıkları mevzii, bir sıçrama yeri olarak kullandılar. Giderek ticaret ve sanayi burjuvazisinin de partisi olmayı becerdiler. Geniş yığınların muhalefetini de kanalize ederek hükümet kapısını açtılar.

Ancak Toprak Mahsulleri Vergisi ve Toprak Reformu, zamanın iki sermaye partisi, CHP ve DP için, çok önemli "dersler" sağladı. Toprak düzenine ve toprak çıkarlarına dokunmamak her iki sermaye partisinin de "temel stratejisi" haline geldi. Bunu sürdürdüler. Demokrat Parti hükümetlerinin, başlayan ekonomik sorunlar karşısında, toprak çıkarlarına el atmak zorunluluğu ortaya çıktı. Büyük bir çiftçi olan Menderes'in başkanlığındaki hükümet, 1955 yılında Arazi Vergisi'nin oranlarını artıran bir tasarı hazırladı. Bu tasarının serüvenini, zamanın Türkiye basınını kaynak göstererek inceleyen başka bir Sovyet araştırmacısı anlatıyor: "İktidardaki Demokrat Parti ve muhalefet partisi temsilcileri dahil, meclisin çoğunluğu bu tasarı karşısındaki hoşnutsuzluklarını gösterdiler." Bu başlangıç şöyle devam ediyor: "Hükümet arazi vergisini yükselten yasa tasarısını komisyona sevketti. Bu istek kabul edildi. Aynı gün komisyon tasarıyı yeniden 'incelemeye' aldı ve sonuçta reddetti. Türkiye basını, parti ayrılığına bakmaksızın milletvekillerinin oybirliği içinde hareket ettiklerini yazdı ve hükümetin ilk kez böyle bir muhalefetle karşılaştığını vurguladı."[63]

Ancak Cumhuriyet Halk Partisi ile Demokrat Parti arasında büyük toprak sahiplerinin çıkarlarına ciddi bir biçimde dokunmama stratejisi çok daha öne çıktı. Şöyle; "1940 yıllarının sonlarına doğru büyük toprak sahipleri, tarım yasasının gözden geçirilmesi isteklerini yoğunlaştırdılar. Toprak ağaları ile ittifakını güçlendirmeye ve emekçi yığınlara karşı mücadelede gerici güçleri birleştirmeye çalışan Cumhuriyet Halk Partisi, büyük toprak sahipleri sınıfına ödün vermeye başladı."[64] Aslında ödün verme, daha yasa çıkar çıkmaz kendisini belli etti. Çiftçiyi Topraklandırma Yasası, kurak topraklarda iki bin, sulak topraklarda beş bin dönüm toprağı kamulaştırma dışında tutuyordu. Büyük toprak sahiplerine, kamulaştırmadan sonra, bırakılacak toprak miktarı zaten çok geniş tutulmuştu. Ama yine de iktidar, bu genişlikte toprağın büyük toprak sahiplerine bırakılmasına karşın, hiçbir toprak sahibinin toprağını kamulaştırmadı.

Çiftçiyi Topraklandırma Yasası'nın bu genel ilkeleri, buna yaşayan bir toprak reformu yasası adı vermeye yetmez. Kesinlikle yetmez. Ancak aynı yasada bir de 17. madde var. Meclis'ten de geçiyor. Buna göre, çok da zor olmayan ve kolaylıkla uygulanabilecek koşullar içinde büyük toprak sahiplerinin ellerindeki toprağın 50 dönümden yukarısı kamulaştırılabilecek. Bu geniş olanaklı madde hiçbir zaman uygulanmadı. Kısa bir süre sonra ise, büyük toprak sahipliğinin üzerinde bir Demoklesin kılıcı gibi durduğu için, büyük toprak sahipleri Demoklesin kılıcından rahatsız oldukları için, sessizce kaldırıldı. Çiftçiyi Topraklandırma uygulaması adı altında yalnızca Hazine toprakları ve daha az ölçüde de vakıf toprakları dağıtıldı.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin toprak düzeni ile ilgili bu dar gözlü politikası, Demokrat Parti hükümetlerinin başarısını kolaylaştırmaya yaradı. Demokrat Parti, hızla artan tarım makinaları ve özellikle traktörlerin yardımı ile, işlenmeyen toprakların kulak ve büyük çiftçiler tarafından tarıma açılmasını bir politika olarak sürdürdü. 1950-1955 döneminde tarım kesiminde işlenen arazi her yıl yüzde 7 arttı. 1956-1960 döneminde ise bu oran yüzde 4 oldu, 1961-1965 döneminde ise düşme hızlandı ve tarımsal toprakların yıllık artış oranı binde 5'e indi. On yıllık DP döneminde tarımsal toprakların, orman ve otlakların aleyhine fakat hızla artırılması, bu dönemde kapitalist gelişmenin canlı olmasında, egemen sınıfların baskı ve terörlerini görece olarak kolaylık içinde sürdürmelerinde önemli bir yere sahip. Bu rezervin kullanılmış olması da 1960 yıllarının ikinci yarısından itibaren kapitalist sistemin önüne bir sorun olarak çıktı.

Bu sorunun, benzer kolaylıklarla birlikte, tartışmasının sürdürülmesi başka bir çalışmada ele alınacak. Şimdi üzerinde durulması gereken, Toprak Mahsulleri Vergisi ile Çiftçiyi Topraklandırma yasalarının yerine oturtulması. Her ikisi de, özellikle Çiftçiyi Topraklandırma Yasası'nın uygulamasının çok sınırlı kalmasına rağmen, sanayi burjuvazinin programı doğrultusunda atılmış adımlar oluyor. Kı-

sa bir süre içinde de olsa, Demokrat Parti egemen sınıflar ittifakını yeniden güçlendirinceye kadar, atılmış olan adımlar iktidarı zayıflatıyor. Aynı zamanda, Savaş sonrasında hızlanan bir gelişme başlıyor. Bu gelişmeyi de bir başka Sovyet bilim adamı şöyle özetliyor: "Savaş sonrası oluşan ekonomik ve politik koşullar içinde büyük ulusal sermayenin oluşma süreci hız kazanıyor ve yerli tekeller katmanı kristalleşmeye başlıyor."[65] Koç, Eczacıbaşı, Yaşar, Selek gibi büyük "iş aileleri" bu dönemde ön plana çıkmaya başlıyor. Büyük toprak sahipliği ile, ekonomik zorunlulukları nedeniyle, ittifaklarını sarsmak zorunda olan sanayi burjuvazisi ve bu burjuvazinin öncü gücü büyük "iş aileleri", yabancı sermayeyi davet etme işini de üzerlerine alıyorlar.

Yabancı sermaye, emperyalizmle bütünleşmenin en önemli manivelalarından birisi. Dış politika ve dış ticaret ile bağlanmanın özü de burada. Yabancı sermaye, emperyalist ekonomilerin Türkiye'deki ekonomik üsleri niteliğinde. Bunların Türkiye'deki yatırımlarının, tüm sermaye ve iş hacimleri içinde küçük bir yere sahip olmaları, pek o kadar önemli değil. Hatta bu payın, tekellerin tüm yatırımları içinde küçük bir ağırlığa sahip olmasından çok yanıltıcı sonuçlar bile çıkarılabiliyor. Burada söylenmesi gereken şu: Burjuva iktisatının, Batı iktisatının, daha açık bir deyişle neoklasik iktisatın yaygınlaştırdığı marjinal kavram, ekonomi-politiğin bazı alanlarında verimli sonuçlar sağlayabilir. Bir iktisatın temel kavramı olarak marjinal bir araç niteliğinde. Ancak Türkiye gibi bir ülkeye on adet uçak satmanın bile en sorumlu yerlerde oturan politikacıları içine alan bir ağı harekete geçirmeyi gerektirdiği biliniyor. On uçak, tekellerin ürettikleri uçak filosu içinde küçük bir yere sahip. Fakat yine de bunun için, on uçağı satabilmek için, üst düzeyde politikacıları satın almak gerekiyor. Gereken de yapılıyor. Bu yüzden Türkiye'deki yabancı sermaye yatırımlarının tekellerin toplam yatırım hacmi içinde küçük bir yere sahip olması, tekellerin buna az önem vermesi anlamına gelmiyor. Önemli olan her yılki yatırım artışı içinde, yine iktisatçının deyişi ile stoğa her yıl eklenen yeni yatırımlar içinde, Türkiye'ye yapılan yatırımların payı. Böyle bir çerçeve içinde bu pay önemli oluyor. Önemli olunca da Türkiye'deki düzen, aynı zamanda dünya tekellerinin sürdürmeyi amaçladıkları düzen oluyor. Bu yüzden de Türkiye'deki yerli ortakların düzeni ile, Türkiye'nin düzeni ve emperyalizm arasında bağ kurulmuş oluyor. Böylece kaderler birleşmiş oluyor.

Hemen sonraki yıllarda büyük toprak sahipliği ile ittifakın tazelenmesine karşın bu bütünleşme bozulmuyor. Pekişerek sürdürülüyor. Sürdürülmesine örnek, 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı. Daha önce bu plandan söz edildi. Şimdi bu planın iki ilkesinden daha söz etme zamanı. 1947 Kalkınma Planı'nın yabancı sermaye davetçiliğini bir ilke olarak benimsediği ve 1947 yılında 1567 sayılı Türk Parası Kıymetini Koruma yasasına dayanılarak çıkartılan bir karar ile yabancı sermaye alanında ilk büyük adımının atıldığına, daha önce işaret edildi.

1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'nı hazırlayan kurula başkanlık eden Kemal Süleyman Vaner'in adına bağlı olarak, Vaner Planı da deniliyor.[66] Vaner Planı'nda yer alan ilkelerin birisi de şu: Kömür, linyit madenleri ile büyük elektrik santrallarının ve Demir ve Çelik Fabrikalarının, Demiryollarının tamamen ve Denizyolları'nın da kısmen Devlet eliyle kurulması ve işletilmesi Devlet vazifesi olarak kabul edilmiş, bu mevzular dışında kalan her türlü faaliyetlerin hususi teşebbüsler tarafından vücude getirilmesi ve yürütülmesi ve bu sahalara dahil olup da halen Devlet elinde bulunan ve ileride tesis edilecek olan işletmelerin de zamanla hususi sermayelere devredilmesi prensibi va'zolunmuştur."[67] Bu plan da, devlet işletmelerinin özel sektöre devredilmesi düşüncesinin Demokrat Parti döneminde ortaya çıktığı masalını çürütüyor.

Ancak devlet işletmelerinin satılması projesinin Demokrat Parti tarafından benimsenip işletmelerin Demokrat Parti tarafından mezara çıkarılmasından önce bir adım daha gerekiyor. Bu işin emperyalist örgütler tarafından benimsenmesi gerekiyor. 1950 seçimlerinden önce çağrılan Dünya Bankası Heyeti'nin hazırladığı rapor da, gerekeni sağlıyor: "En azından bazı devlet işletmeleri ile madenlerin özel sektöre devri için çabuk hareket edilmesi, Hükümetin ekonomik faaliyetlerini sınırlama niyeti için, kuşkusuz, elle tutulur ve çok değerli bir gösterge olacak."[68]

Toprak Mahsulleri Vergisi ve Çiftçiyi Topraklandırma yasasının doğurduğu gelişmelere paralel olarak 1947 Planı, "Türkiye iktisadi kalkınma planının dayandığı esas temel yurdun zirai kalkınmasıdır" ilkesini benimsiyor. Bu ilke Dünya Bankası Raporu'nda da yer alıyor. Emperyalist ülkeler, Türkiye gibi ülkelerin gelişmesini, hep kendilerine genişleyen bir pazar ve iş alanı yarattığı sürece istiyorlar. Hiç bir zaman Türkiye gibi ülkelerin sanayileşerek bu pazarı daraltmasını istemiyorlar. Bu yüzden Dünya Bankası Raporu'nun tarım bölümünde şu ilke dile getiriliyor: "Verimliliğin artması için geniş olanaklar sağladığı ve sanayi kalkınmasının temel gereği olduğu için kamu yatırımlarının dağılımında tarımsal kalkınmanın ilk önceliği alması gerektiğine inanıyoruz." Aynı Dünya Bankası Raporu'nun sanayi bölümünde ise sanayi yatırımlarının dağılımında birinci öncelik "tarımsal ürünlerinin işlenmesi, özellikle gıda ve pamuk çırçırlamasına" ayrılıyor.[69] Böylece belli bir ekonomik program üzerinde bütünleşme tamamlanıyor.

Politika Cephesinde

Aynı dönem. Aynı dönemde, dönüşün yoğunlaştığı görülüyor. Türkiye, yeni bir virajda. Politika yoğunlaşmış durumda. Bu dönemi ve tarihi, bir saygıdeğer hanım şöyle hatırlıyor: "Basında bu tartışmalar devam ederken, yukarıda bahsettiğim gibi Celâl Bayar ve Tevfik Rüştü Aras'la çıkarılmasını kararlaştırdığımız derginin hazırlıklarını yapıyordum. Dergiye benim sütun başlığım 'Görüşler' adını vermeyi uygun görmüştük. Bu dergi yukarıda da belirttiğim gibi bir cephe dergisi olacaktı. Celâl Bayar grubu bu dergiye yazı yazacakları gibi, Tevfik Rüştü Aras, Cami Baykurt, Yurt ve Dünya, Adımlar dergilerini çıkaran Niyazi Berkes, Behice Boran, Pertev Boratav, Sabahattin Ali ve diğerleri de yazacaklardı. Cami Bey, bu dergiye Halide Hanım ve Adnan Adıvar'dan da yazı almamızı tavsiye etti. Dergide, diktatörlüğe karşı, faşizme karşı, demokrasi taraflısı olan herkesten yazı almayı kararlaştırdık."[70]

Behice Boran, bu dönemle ilgili bir sohbette, Sabiha Sertel'in yazdıklarını doğruladı. İstenen yazıyı zamanında verdiğini, ancak "diğer grupların" söz verdikleri yazıyı yazmadıklarını ekledi. Yalnız Sabiha Sertel'in yazdıklarını, yazılı olarak da doğrulayanlar var. Nadir Nadi, kendi bakış açısından, yazılanları doğruluyor. Şöyle yazıyor: "Yeni partinin (Demokrat Parti, Y.K.) kuruluş hazırlıkları ilerlerken, bu partiyi, şu ya da bu yöne çekmeye çalışanlar görülüyordu. Özellikle Sabiha ve Zekeriya Sertel çifti ve onların etrafında toplanan Tevfik Rüştü Aras, Cami Baykurt gibi eski politikacılar büyük bir çaba içinde idiler. Solcuların her gün sütunlarında boy gösterdiği Tan gazetesi, Moskova ağzı kullanması yüzünden halk arasında sevilmiyordu. Bayar'ın dostu Tevfik Rüştü Aras da Tan'cılara yakın bir politikadan yana görülüyordu. Kuruluş ve program hazırlıkları sırasında partiye verilecek yönün bir bakımdan tartışıldığını sezen Türk basını, ezici çoğunluğu ile, Moskova solculuğuna kayacak bir muhalif partiyi hiçbir şekilde tutmayacağını açıkça belirtti. Zaten kurucuların kişisel eğilimleri de böyle bir işbirliğine imkân vermiyordu. Bayar, Menderes, Koraltan ve Köprülü CHP'nin sağ kanadına yakın kimselerdi. İcabederlerse biz sosyalist olmasını da biliriz demesine rağmen solcu bir partinin başına Celâl Bayar'ı yakıştırmak güçtü. Hele Tan gazetesini parti sözcüsü olarak seçtiği takdirde yeni parti daha doğmadan ölüme mahkûm görünüyordu. Yurdumuzda Moskova'ya, ya da herhangi bir yabancı merkeze dayanmaksızın, toplumsal koşullarımıza uygun solcu bir ekonomi politikası güdebilecek en elverişli parti yine CHP idi."[71]

Çok açık. Solculuk mu? "Yine CHP" Nadir Nadi'nin 27 Mayıs'tan sonra yazdığı, ancak üzerine tarih konulmamış, anı ve gözlemlerinin getirdiği başka açıklıklar da var. Üstelik bu açıklıklar çok daha önemli. En önemlisi ise şu: Bir burjuva partisi, solu ve sosyalistleri ihmal edemiyor. Birçok bakımdan ihmal edemiyor. Birincisi, Behice Boran'ın son zamanlarda yaygınlaştırdığı bir deyimle, sosyalist örgüt ve kişilerin geniş yığınlar için bir "manivela" işlevine sahip olduklarını biliyorlar. Manivela işlevi, son zamanlarda, demokratik kütle örgütleri için yaygınlaştırıldı. Örgütün, tabanı için bir manivela olduğu ölçüde, anlamlı ve etkin olabileceği vurgulandı. Sosyalist örgüt ya da örgütleşmiş kişiler için de geçerli. Demokrat Parti kurucularının bunu bildikleri anlaşılıyor. Bu yüzden, Sabiha Sertel'in anlattığı ve Nadir Nadi'nin, kendi bakış açısından doğruladığı girişim başarısız sonuç verse de, Demokrat Parti kurucu ve yöneticileri hükümet oluncaya kadar solu ihmal etmiyorlar.

Kuşkusuz hükümet olunca da. 1951 yılında başlayan baskı ve terör biliniyor. Bu yüzden burada üzerinde durulmayacak. Yalnız üzerinde durulması ve vurgulanması gereken diğer nokta şu: Burjuvazi, Cumhuriyet'in başından itibaren işçi sınıfının siyasal mücadelesini sürekli olarak baskı altında tutmaya ve bastırmaya çalıştı. Zaman zaman ise ekonomik mücadelesini kabul etmek zorunda kaldı. Uzunca süre ekonomik mücadelesini de serbest bırakmamak için, sınırlandırmak için elinden geleni yaptı. Burada, Türkiye burjuvazisinin "oyun repertuarı" gerçekten, diğer ülkelerin burjuvazilerini kıskandıracak ölçüde. Yalnız, Türkiye burjuvazisinin "bilinç düzeyinin" asıl göstergesi burada değil. Örgütlü siyasal mücadelenin önem ve etkinliğini, kendisini solcu sayan ve objektif olarak da burjuvazinin karşısında yer alan, zulmüne uğrayan, birçok kimseden çok daha iyi görmesi. Örgütlü siyasal mücadelenin, bir önemli manivela olduğunu her zaman gördü. Örgütlü siyasal mücadele olmadan ekonomik mücadelenin kalıcı sonuçlara ulaşamayacağını daima bildi. Örgütlü siyasal mücadele olmadan işçi sınıfının ekonomik mücadelesinin sık sık tökezleyeceğini, sık sık rayından çıkartılabileceğini her zaman bildi. Bunun için de örgütlü siyasal mücadeleyi baskı ve kontrol altında tutabilmek için sürekli olarak ayrı bir özen gösterdi.

Buna bakıp da "ne bilgili burjuvazi" demek, mümkün. Denebilir. Fakat yanlış olur. Bilgi ve bilinç de nesnel koşullardan bağımsız değil, işçi ve emekçi yığınların içinde bulunduğu nesnel durumu biliyorlar. Bu nesnel durumla ilgili bir tek istatistik demeti yeterli. Şöyle: "Tüketim cephesinde eldeki en iyi bilgiler şunları gösteriyor. 1947-48 yıllarında kişi başına günlük kalori tüketimi, 1934-38 döneminin ortalaması olan 2560'dan 2170'e indi. Aynı dönemlerde günlük protein tüketimi 79 gramdan 68 grama, yağ tüketimi de 49 gramdan 46 grama düştü."[72] Bu istatistikler de ortalamayı gösteriyor. Çok tüketenler ve az tüketenler olduğu gibi tüketimleri

hızla ve daha büyük oranda düşenler olduğu da muhakkak. Bu düşüş karşısında ise burjuvazinin hiçbir acıması yok. Hükümet, işçileri ve geniş emekçi yığınlarını düşünmeyi bile reddediyor. Yalnızca memurları düşünüyor! 1940 yıllarının hükümetini sivil-asker bürokrasinin hükümeti sananlar, bu hükümetin, memurları ne ölçüde düşündüğünü bir hükümet programında yer alan önlemlerle değerlendirmek olanağına sahip. 5 Ağustos 1942 tarihinde Meclis'te okunan Saraçoğlu Hükümeti'nin programında memurlar için şu önlemler yer alıyor: "Bunlara hayat pahalılığı nisbetinden veya daha az bir maaş zammı yapmak bugün Hazine'nin tamamen kudreti haricindedir. Esasen bu kabil zamanlar bizi fasit bir daireye düşürüyor. Bu sebeple bu yükü hafifletmek için başka istikamette çareler aradık ve her gün biraz daha arayacağız. Yükünü biraz hafifletmek istediğimiz bu ailelerin reislerine şimdilik ve bir başlangıç olmak üzere birer çift ayakkabı, kezalik bu ailelerin reislerine ve eşlerine birer elbiselik kumaşı meccanen vermek istiyoruz."

Gelişmeler buna uygun olarak sahneleniyor. 25 Nisan 1946 tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, CHP Kurultayı'nı olağanüstü toplantıya çağırıyor. Mayıs ayında yapıdan bu toplantı ile CHP parti genel başkanlığını "milli şef" statüsünden çıkararak seçimle değişen bir başkanlık haline getiriyor. Ancak bu kadar değil. Olağanüstü Kurultay'ın 20 Mayıs 1946 tarihli oturumunda İnönü, olağanüstü bir konuşma yapıyor. Şöyle: "Partimizin programı, sınıf esası üzerine cemiyet kurulmasını menetmiştir. Bu maddenin kaldırılmasını tetkik edeceksiniz. Biz kendi programımızda sınıf mücadelesini istemeyen ve sınıf menfaatleri arasında ahenk arayan esasta kalacağız. Vatandaşlardan sınıf menfaatleri üzerine cemiyet ve parti kurmak isteyenlere kanun yolu ile mani olmayacağız. Bizim kanun yolu ile menetmeğe çalışacağımız cemiyet vs partiler, kökü dışarda yani yabancı âleti olan cemiyet ve partiler, onlardan mülhem olanlardır. Bunun gibi dini siyasete âlet eden cemiyet ve partilere de kanun yolu ile karşı koymakta devam edeceğiz."

Artık sınıfların varlığını resmen de kabul etmek zorunluluğu doğuyor. "Kökü dışarıda" deyimi de keşfediliyor. 1947 yılında sendikalar yasası çıkarılıyor. Üzerinde durulacak. Fakat bundan önce yasaklamalar var. Polis kayıtlarına dayanılarak yazılan bir kaynakta şöyle anlatılıyor: "Solcu ve komünistler 1946 Mayıs ve Haziran aylarında hemen Türkiye Sosyalist Partisi ile Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'ni kurmuş bulunuyorlardı. Bunlardan birincisini eski hapishaneler müdürü Esat Adil Müstecablıoğlu kurmuştu. İkincisini de, 1919'dan beri faal bir komünist olarak yakalanıp tevkif edilen Dr. Şefik Hüsnü kurmuştu. Esat Adil'in kurduğu sosyalist partinin diğer ilk kurucusu avukat Macit Güçlü ve matbaacı Aziz Usta'ydı. Şefik Hüsnü'nün kurduğu sosyalist partinin diğer kurucuları ise Ragıp Vardar, diş hekimi Habil Amato, gazeteci Müntekim Ölçmen, kunduracı Fuat Biteke idi."

Bu Şefik Hüsnü'nün son legale çıkma çabası oldu. Bundan sonra, legal olarak legal olanakları genişletme işlevi, 1961 yılında kurulan Türkiye İşçi Partisi'ne düştü. Türkiye İşçi Partisi, bu konuda Paris Üniversitesi'nde doktora yapan Artun Ünsal'ın tezindeki ifade ile, Cumhuriyet döneminin en uzun ömürlü legal işçi sınıfı partisi oldu. Şefik Hüsnü'nün bu son legal çalışma girişimi ise kısa bir zaman sonra bastırıldı. Esat Adil'in şanssız doğmuş partisi ile birlikte, 16 Aralık 1946 tarihinde bir sıkıyönetim kararı ile kapatıldı. Sıkıyönetim Komutanının bildirisinde "mahkûm komünistler ve müfrit komünist mefkureli kimseler tarafından örtülü bir şekilde kurularak memleket içinde içtimai bir zümrenin diğerleri üzerinde tahakkümünü ve mevcut iktisadi ya da içtimai nizamları bozmaya çalıştıkları anlaşılan" partinin kapatıldığı bildiriliyordu.[73] 12 Mart döneminde de, Türkiye işçi Partisi kapatıldıktan sonra yöneticileri hapse mahkûm edilirken sıkıyönetim aynı mantığı kullandı: Kişilerin işçi sınıfının siyasal hareketi içinde olması ve onlara izafe edilen niyet. Bu mantığın hukuk dışı bir mantık olduğunu belirtmek gerek.

Şefik Hüsnü'nün legal olanakları kullanma yönündeki bir son girişimi, Aralık 1946 tarihinde bastırıldı. Ancak işaretleri daha önce verildi. 1946 yazında yapılan gürültülü seçimden sonra Demokrat Parti, önemlice bir grup ile, Meclis'e girdi. Seçimden sonra faşist Recep Peker başbakan oldu. 14 Ağustos 1946 tarihinde okuduğu yeni hükümet programı ile Peker, Demokrat Parti'nin Meclis'e girmesinden duyduğu hoşnutluğu ifade etti; "Yeni Meclis'in başlıca iki partiden ve bağımsız milletvekillerinden kurulmuş olması, devlet işlerinin daha iyi görülmesini ve daha isabetli neticelere varılmasını sağlayacaktır. Geçirdiğimiz son günlerin zorluklarını, yeni partilerin doğuşu ve bir dereceli seçim sisteminin kuruluşu devrinin kaçınılmaz neticesi olarak kabul ediyoruz." Buna ek olarak da Demokrat Parti'ye, sağına ve soluna dikkat etmesini tavsiye etti: "Milli partilerin hürriyetçi, inkılâpçı ve istiklâlci anlayıştaki beraberliğini her birimiz yayarsak millet bünyesinde, kemirecek zayıf noktalar arayan en sağ ve en sol, imhacı unsurların tesirlerini karşılamak ancak mümkün olabilir."[74]

Demokrat Parti, bu sınırlar içinde çok "ustaca" hareket etti. Sınırları, sonuna kadar, cüretle ve ustalıkla zorladı. 1930 yılında Ali Fethi'nin, 12 Mart sonrasında Bülent Ecevit'in yapamadığını yaptı. Bu yüzden Türkiye'nin siyasal tarihi ile ilgilenenlerin ciddiyetle incelemeleri gereken bir olay oldu. İttihat

ve Terakki, 1930 öncesi Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti, burjuvazinin üç önemli siyasal örgütü niteliğinde. Bunlara karşı cephede, işçi sınıfının siyasal örgütü olarak, 1961-1971 döneminin Türkiye İşçi Partisi'ni eklemek gerek. Türkiye İşçi Partisi öncesindeki işçi sınıfının siyasal hareketini küçümsemek, bunda yer alanların özveri ve katkısını görmemek mümkün değil. Ancak sosyalizmi ve işçi sınıfının dünya görüşünü geniş yığınlara ulaştırmak acısından, on yıllık dönem tartışmasız bir ağırlığa sahip. İster içinden, ister karşısından ve isterse de yanından bakılsın, bu ağırlığı kabul etmek zorunlu. Tüm Cumhuriyet tarihinde ilk kez yalnızca bu on yıllık dönemde Türkiye'nin tüm tartışma gündemini, Türkiye'nin sosyalistleri ve sosyalist hareketi düzenledi. Yirminci yüzyıl Türkiye'sinin en etkin dört siyasal örgütü, üçü burjuvazi cephesinde, birisi işçi sınıfı cephesinde olmak üzere, bu dört örgüt oldu. Kuşkusuz Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki ile sürtüştü; Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi ile "mücadele" etti. Fakat burjuvazinin egemenliğini kurma ve sürdürmenin yanında, birbirinin siyasal birikiminden yararlandılar. Bu anlamda biribirini sürdürdüler. Çalışmanın çeşitli yerlerinde bu süreklilik sık sık sergilendi. Türkiye işçi sınıfının siyasal mücadelesi de, belli bir süreklilik içinde, canlılığını koruyor.

Türkiye İşçi Partisi Genel Başkanı Behice Boran, bu çalışmanın yazımı sırasında yayınlanmış en son incelemesinde bir noktaya daha açıklık getirdi. Şöyle: "Milli Selâmet Partisi'nin dinciliği ve diğer partilerin de değişik ölçülerde dinsel öğeleri politik amaçlarla kullanmaları halkın dinsel inançlarına, duygularına, taleplerine cevap vermek için değildir. Halkın dinselliği, dinsel tutum ve davranışları bilinçli olarak geliştirilmeye, güçlendirilmeye çalışılmaktadır. Bugün yaratılan dinsel hava ve ortam, halk kitlelerinin geleneksel ve bir anlamda doğal dinselliğinin üstündedir. Solculuğa, sosyalizme karşı burjuvazi ideolojik düzeyde dinden medet ummaktadır."[75] 1960 sonlarında Milli Nizam Partisi, 1970'li yıllarda bunun devamı olan Milli Selamet Partisi ile, fakat bundan da önemlisi, tüm sermaye partileri ile geniş yığınların doğal dinselliğinin üzerinde, burjuvazi, dinsel inançları kullanmak ve sömürmek durumunda kaldı. Burjuvazi, egemenliğini sürdürebilmek için halk kütlelerinin dinsel inançlarını, yapay olarak geliştirme yolunu seçti.

1940 yıllarında ise buna ihtiyaç duymadı. Örneği şöyle: "Milli Kalkınma Partisi, uzun süren bir tek parti devresi sonunda, üçüncü defa olarak çok partili rejimin yeniden teessüsü için ilk teşebbüsü üzerine almış olan siyasi partidir. Müstakbel lider Demirağ, durumu İstanbul Valiliği'nden sormuş, müspet cevap aldıktan sonra parti kuruluş faaliyetine geçmiştir. Kurucu ve idareci heyetlerde muhtelif ve parti bünyesini sarsan anlaşmazlıklar cereyan etmiş ve bunlar bazı davalara mevzu teşkil etmiştir. Milli Kalkınma Partisi, programca nazaran, devletçiliği reddetmekte, Rus taraftarı bulduğu Cumhuriyet Halk Partisi'ne karşı şiddetli muhalefet safında bulunduğunu ilân etmektedir. Dış politika sahasında İslam Birliği-Şark Federasyonu projesinin tahakkukunu istemektedir. Parti, hususi bir sanayi ve köycülük planına sahiptir. Parti, İstanbul'da, müslüman şark milletlerinin talebelerini sinesinde toplayacak bir Teknik ve Ahlâk Üniversitesi açmak istediğindedir."[76]

1930 yıllarının demiryolu müteahhitliğinden milyoner olarak "Demirağ" soyadını alan Nuri Demirağ, daha sonraki Milli Selâmet Partisi'nin öncülüğünü yapıyor. Program, her yanıyla, aynı. Nuri Demirağ'ın, Partisinin açılış gününde yaptığı konuşmanın aynısını, bugün de işitmek mümkün: "Yetiştirdiğim gençler, imar, sanayi ve maadin sahasında istihdam ettiğim her çeşit hizmet erbabı, işretten, kumardan, iffetsizlikten, eğrilikten, tembellikten, zulümkârlıktan sakınma ruhunu benimsemişlerdir. Ufak bir misalle arzedeyim ki bu sayede yüksek tahsil talebeleri gene pilotlarım, en tehlikeli ve çetin havacılık talimlerini bile, binlerce uçuşlara rağmen kazasız ve ölümsüz başardılar." Milli Kalkınma Partisi'nin, aynı program ve temaları işleyen Milli Selâmet Partisi'nin gücüne erişmemesi bir yana, bir varlık düzeyine ulaşması bile imkân dahiline giremedi. Gelişmesini durdurmak için yasal çerçeve içinde bir zor kullanmak da gerekmedi. Bu yüzden belli sınırlar içinde din öğesini de kullanmak Demokrat Parti'ye kaldı. Demokrat Parti, hem bunların tabanlarını aldı, hem de üst kadrolarını sürekli olarak partiden tasfiye etti. 1950 yılında hükümeti almadan önce de bunu yaptı. Din öğelerini işlemeye devam edenler giderek "sanayi" ve "kalkınma" tezlerini bırakarak yeni parti halinde örgütlendiler. 1950 yıllarının başlarında işçi sınıfının siyasal örgütüne yeni ve ağır darbeler indirildikten sonra Demokrat Parti, dinsel öğeleri kullanan Millet Partisi'ne döndü. 1953 yılı Haziran ayında başlatılan kovuşturma, 1954 yılı Ocak ayında sonuçlandırıldı. Millet Partisi, Atatürk devrimlerine aleyhtar olduğu gerekçesi ile normal bir mahkemede kapatıldı. 1950 yıllarında "irticai körüklüyor" eleştirilerine sık sık muhatap olan Demokrat Parti, 1970 yıllarının "lâik" Cumhuriyet Halk Partisi'nden çok daha lâyik olabiliyordu.

Demokrat Parti, Türkiye siyaset tarihinde "dörtlü takrir" adı verilen önerge ile doğdu. Cumhuriyet Halk Partisi, Meclis Grup Başkanlığı'na dört CHP'li parlamenter bir önerge verdi. Önergenin verildiği tarih, 7 Haziran 1945. Bundan dört gün sonra da 11 Haziran 1945 tarihinde Çiftçiyi Topraklandırma yasası, Meclis'ten geçti. Dörtlü takriri veren dört poli-

tikacı, oldukça anlamlı bir döküme sahip. Birisi, Batı Anadolu'da kapitalistleşmiş yöntemlerle tarımla uğraşan büyük toprak sahibi Adnan Menderes. Diğeri, sanat ve Osmanlı tarihi üzerinde değerli araştırmaların sahibi, muhafazakâr görüşlü bir bilim adamı: Profesör Fuat Köprülü. Üçüncüsü, kendisine düşkün bir idareci: Refik Koraltan. Eski vali olmasının dışında bir özelliği yok. Sonuncusu, İttihat ve Terakki'den kalma sola bulaşmış, ancak tüm siyasal yaşamında ticaret ve sanayi burjuvazisinin en güvenilir adamı olmuş olan Celâl Bayar. Bayar'ın 1950-1960 hükümet döneminde geniş yığınların sevgilisi haline gelen Menderes'e rağmen, işin başından sonuna kadar Demokrat Parti'nin beyni olduğunda ve böyle kaldığında hiç kuşku yok.

Kuşku olmaması gereken bir başka nokta daha var: Demokrat Parti hareketinin başlangıcında büyük toprak sahipleri ve kulaklar arasında bir mevzi elde edildi. Ancak hareket burada kalmadı. Serbest Fırka denemesine bulaşmama "siyasal basiretini" göstermiş olan Celâl Bayar, yalnızca büyük toprak sahipleri ile kulaklara dayanarak hükümete gelinemeyeceğini bilecek kadar deneyimli. Burada elde edilen mevzi, toplumun diğer sınıflarında dayanak bulabilmek için kullanıldı. Dayanak aranan ve bulunan sınıf ve katmanlar arasında işçiler ve diğer emekçi katmanlar da var. Genellikle verilmek istenen izlenimlerin aksine, Demokrat Parti, memurlar içinde de ezici bir destek sağlamayı başardı. Demokrat Parti hareketine katılmış bir kimse, Serbest Fırka denemesinin önde gelen isimlerinden Ağaoğlu Ahmet'in oğlu Samet Ağaoğlu, bu konuda şu görüşleri ileri sürüyor: "Celâl Bayar da geniş yönetici kadronun ta Meşrutiyet'ten beri içinde idi. İttihat ve Terakki Partisi'nin İzmir gibi önemli yerlerinde temsilcisi. Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nden beri milletvekili, Milli Mücadele'de ve ondan bu yana Bakan, Başbakan! Böylesine dolu siyasi hayatın tecrübeleri, asker ve sivil bürokrasinin ve onunla beraber aydınlar zümresinin daha Atatürk hayatta iken bile Halk Partisi iktidarının elinden kaydığını Bayar'a da sezdirmişti elbet."[77]

Yazar ve politikacı Samet Ağaoğlu, hem yazarlığın, hem de politikacılığın sezgi gücüyle, bir başka noktaya daha parmak basıyor. Samet Ağaoğlu, Demokrat Parti yöneticisi olarak Yassıada'ya gitmiş olmasına karşın, Demokrat Parti'nin bir parçası olduğu egemen sınıflara sağladığı "hizmeti" şöyle ifade ediyor: "Demokrat Parti yukarıda dediğim gibi yönetici kadro ve asker-sivil bürokrasinin halkla elele vermesi hareketinden başka bir şey değildir ve böyle olması kanaatimce memleketin lehine tecelli etmiştir. Aksi halde daha Atatürk'ün son yıllarında bile tek parti yönetiminden ve çeşitli yolsuzluk ve baskılardan bunaldığını belirtmeye başlamış halkın, böyle bir rehberlikten yoksun olarak geçireceği kurtulma teşebbüslerinin nerelere kadar varacağını kestirmek asla mümkün değildir."[78] Ağaoğlu çok açık söylüyor: Eğer bir burjuva partisi olan Demokrat Parti muhalefeti olmasaydı, eğer toplumun çeşitli kesitlerinde birikmiş muhalefet Demokrat Parti aracılığıyla bir burjuva muhalefetine kanalize edilmeseydi, "halkın böyle bir rehberlikten yoksun olarak girişeceği kurtulma teşebbüslerinin nerelere kadar varacağım kestirmek asla mümkün değildir."

Çok doğru. Demokrat Parti, üretici güçleri geliştirmenin yanında böyle bir hizmeti de üstlendi. Bu hizmetin kabul edilmesi gerek. Bu yapılınca da tek yanlı görüşleri bir yana bırakmak gerek. Tek yanlı ve bir zamanlar çok yaygın olan, üstelik de ilericilik adına ileri sürülen görüş şu: İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda sınıf esasına dayalı derneklerin, sendikaların kurulması ve Demokrat Parti'nin kurulup büyümesi, Türkiye'nin Birleşmiş Milletler'e girme isteğine, Bretton Woods anlaşmalarına ve Batı'nın "demokrat oluşuna" bağlanıyor. Üstelik de ilericilik adına. Bu bağlantıların etkisini abartmak, abartmaktan da öte göklere çıkarmak, en azından Cumhuriyet'in başından beri işçi sınıfının politik mücadelesini sürdürenlere, Türkiye'nin işçi ve emekçi halkına, yoksul köylüye büyük bir saygısızlıktan başka bir anlam taşımıyor. Saygısızlığın da ötesinde büyük bir teorik ve ideolojik körlüğü yansıtıyor. Basit çözümlemeler için Türkiye'deki nesnel gelişmeleri ve bu gelişmelerin netleştirdiği çelişkileri bir kenara atmak anlamına geliyor. Herhalde ilericilik adına bunların yapılmasının, ideolojik ve politik gerekçeleri olmalı. Bu gerekçe de şöyle özetlenebilir: Açık Kapı Sosyalizmi. Ya CHP, ya da Cuntacılık. Sosyalizmin kapısını açmayı ya bir burjuva partisinden beklemek, ya da cuntalardan umut etmek.

Demokrat Parti kurucu ve yöneticileri, Türkiye'yi de, üzerlerine aldıkları hizmeti de, böylesi sığ görüş sahiplerinden çok daha iyi biliyorlar. Büyük toprak sahipleri ile kulaklar cephesinde sağladıkları başlangıç noktasından hareketle, geniş işçi ve emekçi yığınların desteğini almaya özen gösteriyorlar. Bu destek, seçim kazanmanın oy hesaplarından başka amaçlar için de gerekli, Bu desteğe dayanarak, ticaret ve sanayi burjuvazisinin büyük toprak sahipliğiyle ittifakını, Demokrat Parti etrafında oluşturmaya çalışıyorlar. Ticaret ve sanayi burjuvazisi ile emperyalist güçleri Demokrat Parti etrafında yeni bir ittifaka çekebilmek için geniş halk yığınlarının desteğinin vazgeçilmez olduğunu görüyorlar.

Görmek yetmez. Başarmak gerek. Ve unutmamak gerek. Politikada her başarı, eninde sonunda, bir politik başarıdır. Politik deneyim ve beceri ister. Demokrat Parti kurucularında, kendilerine yetecek kadar politik deneyim birikimi ve beceri olduğunda hiç kuşku yok. Yalnız değil, fakat Serbest Fırka'yı iyice değerlendirmişler. İçlerine Serbest Fırka dene-

yimini yaşamış kimseleri alıyorlar. Adnan Menderes, Serbest Fırka'nın Aydın İl Başkanı olarak politikaya başlıyor. "Beşinci kurucu" Ahmet Hamdi Başar, 1930 sonu ve 1931 yılı başında Serbest Fırka fırtınasından sonra Gazi'nin gezisine katılıyor. Yönetenler katında Serbest Fırka'nın yarattığı endişe ve korkuları biliyor.

Demokrat Parti kurulurken "beşinci kurucu" olarak işe başlayan fakat kurucu olamayan Ahmet Hamdi şöyle yazıyor: "Demokrat Parti'nin inkişafı için halkın muhalefet yapmakla suç işlemediğine inanması icap ediyordu. İtiraf edelim ki, o zamanki iktidar bu emniyeti tamamen verdi. Ondan sonra da memleketin her tarafında hürriyet kahramanları çıktı." Bu defa Demokrat Parti, bundan önceki bölümde yazıldığı gibi, yönetenlere belli güvenceler veriyor. Yönetenler de Demokrat Parti'ye güvence veriyor. Belli sınırlar içinde fakat "serbestçe" muhalefet yapmalarına imkân tanıyor.

Ahmet Hamdi, aynı yerde, yazmaya devam ediyor: "Böyle serbesti verdikten ve parti mücadeleleri ve serbest seçim neticesine terk ve teslim olduktan sonra, hâlâ iktidarda kalabileceğine İnönü ve partisi nasıl inanabilirdi? Atatürk bile en kuvvetli zamanında zaferin henüz dumanı burnunda iken ve halkın şikâyetleri şimdi olduğu gibi seylâp halini almamışken, Serbest Fırka işinde böyle bir riske girmedi. Evvelâ tarafsız kaldı; sonra da, baktı ki sadece serbest bir seçim dahi kendisini tehlikeye sokacaktır, hemen çok partili rejimi kaldırıverdi."[79] Demokrat Parti, Serbest Fırka'nın durumuna düşmedi. Bunun için özen gösterdi. Türkiye Üzerine Tezler'in ikinci kitabında yazıldı. İktidara yaklaştıkça kendi içinde sürekli olarak tasfiye yaptı. Cumhuriyet Halk Partisi'ne karşı daha sert bir muhalefeti önerenler, Osman Bölükbaşı ve arkadaşları, parti dışına çıkarıldılar. Yine ikinci kitapta yazıldı ve gösterildi. Tan Gazetesi'nin tahrip edildiği günü Celâl Bayar, Çankaya Köşkü'nde Cumhurbaşkanı İnönü ile yemek yiyerek geçirdi.

Demokrat Parti'nin çizdiği yolda ve bu yolda yürürken sağladığı başarıda baş rolün Celâl Bayar'a ait olduğu çok tekrarlandı. Bunda gerçek payı çok. Ancak çok zaman Menderes'in katkısı çok ihmal edildi. "Köylü" ve "fevri" kişiliği ile başarıda bir payının bulunması çelişik bulundu. Hele 1960 sonrasında Yassıada'da Menderes ile Bayar'ın kişisel dirençlerinin karşılaştırılması, ibrenin hep Bayar'ın tarafına eğilmesine neden oldu. Halbuki Yassıada'da Menderes, başbakanlık otoritesinden yoksun kalınca, otorite karşısında boynu bükük Türk köylüsü kişiliğine bürünüverdi. Menderes'i hâlâ başbakan olarak görenler buna şaşırdılar. Başbakanlık elbisesini çıkarmış ve kader ile Aydın'daki çiftliği arasına sıkışmış Menderes'e bakarken, karşılarındakinin bir köylü olduğunu göremediler. Ve buradan da bu adamın Demokrat Parti'nin çizgisini etkileyemeyeceğine hükmettiler.

Bu hükmün değişmesi zorunlu oluyor. Gerçeklere uymuyor. Dört kurucudan meydana gelen Demokrat Parti hareketinde "beşinci kurucu" Ahmet Hamdi, parti kurma düşüncesinin kendisinden geldiğini ileri sürüyor. Ahmet Hamdi'ye göre, "Refik Koraltan'la, aynı senenin sıcak bir Ağustos günü, kimsenin bizden şüphelenmemesi için gayret ve ihtimam göstererek Florya'nın kumları üzerinde, yeni bir parti kurmak için yaptığımız görüşme, bunu takiben kendisiyle bizim evde mevzu üzerine Bayar'a işi açma ve onu bir muhalif parti kurulmasına ve bu partinin lideri olmasına ikna için yaptığımız çetin çalışma ve uğraşmalar" Demokrat Parti'nin kuruluşunun başlangıcı oluyor. Bu başlangıç Florya'da kum üzerinde çiziliyor ve buna kimse itiraz etmiyor.

Florya'da kum üzerinde hazırlık başlıyor. Program taslağı ortaya çıkıyor. Koraltan, bunu alıp Ankara'ya götürüyor. Sonrasını, yine Ahmet Hamdi yazıyor: "Fakat Ankara'dan gelen Koraltan'ın, misafir olarak katıldığı evimde bana getirdiği program tasarısı, bu fikirlere tamamen sırt çevirmişti. Her şeyin başı hürriyettir; o ilân olunur ve kanunlarla teminat altına alınırsa, bunun arkasından her şey gelir ve memleket saadet ve refaha kavuşur, fikrinden başka tasarının hiçbir ideolojik temeli yoktu. Bu programla, merhum Fethi Bey'in Serbest Fırka programı, dayandıkları ideoloji bakımından tıpatıp aynı idi. Siyasi hayatta, iktisadi hayatta yeni parti, serbestlik ve hürriyet vaadediyordu. Bunun olmayacağını, iş başına geçilirse tamamen aksi bir yol tutulacağını bile bile insan bunları kabul edemezdi."[80] Serbest Fırka'nın izi sürüyor.

Demokrat Parti'nin dört kurucusundan ve 1950-1960 döneminin Meclis Başkanı Refik Koraltan, İstanbul'a gidince Ahmet Hamdi'nin evinde kalıyor. Ahmet Hamdi de Ankara'ya gelince Koraltan'ın evine iniyor. Demokrat Parti'nin program çalışmaları burada devam ediyor, "Beşinci kurucu", Adnan Menderes ile burada karşılaşıyor: "Adnan Menderes'le ilk defa tanışıyordum. Güler yüzlü, sempatik tavırlı, ortaya boylu, yuvarlak çehreli, zeki bir taşra çocuğuydu. Mütevazi gözüküyor, lüzumundan fazla nezaket gösteriyordu. İnsanın üzerinde, her tarafta rastladığımız orta ve basit düşünceli münevver tesiri yapıyordu. Basit hürriyet ve serbesti fikrine bağlı idi. Memleket işlerinin yoluna konmasında bu tılsımlı ilaca inanmış, rahat ve huzura kavuşmuştu. Aramızda mühim görüş ayrılığı derhal kendini gösterdi, Ahmet Emin Yalman'ın da mühim tesiri sezilen programı sonuna kadar müdafaa etmekte, kelimesine bile dokundurmaya rıza göstermemekte idi."[81] Selânikli Ahmet Emin, Menderes'in; yine Selânikli Abdi İpekçi, Ecevit'in üzerinde pek etkili oluyor.

Ahmet Emin doğruluyor: "Ben vaktimin büyük kısmını Ankara'da geçiriyor, parti hazırlıklarına kendimi veriyorum, fakat arasıra gazetenin başına gitmek lâzım geliyordu. İstanbul'dan dönüşlerimden birinde değişik bir hava buldum."[82] Değişik hava olarak da, Demokrat Parti kurucuları arasında şu düşüncenin etkili olmaya başlamasını gösteriyor: "Biz ne diye yeni isimde bir parti kurmayı düşünüyoruz. Atatürk'e yakın olan asıl takım biziz, Halk Partisi'nin varlığını devam ettirmek bize düşer."

Ahmet Emin, bu düşüncelere çok hayret ediyor ve hayretini yazıyor: "Hayretten ağzım açık kaldı, fakat tereddütüm devam etmedi, Türkiye'de Atatürk'ün manevi mirasına ait kavga çıkarmak ve gerçek demokrasi hareketini boğmak için solcular tarafından sarfedilen gayretler ve Tan gazetesinde buna dair çıkan yazılar hatırıma geldi. Anladım ki ben yokken, solcu bazı kimseler buraya uğramış, yanlış görüşler aşılamağa çalışmışlar." Ahmet Emin Yalman, gazetesiyle Demokrat Parti'yi desteklemenin karşılığında Menderes'in tam bir "akıl hocası" gibi davranıyor. Dış ticaret zenginlerinin bu sadık sözcüsü, Demokrat Parti kuruluşuna "ayrık" düşüncelerin karışmaması için baraj işlevini üstleniyor.

Ve Ahmet Hamdi'nin "beşinci kurucu" sıfatı sona eriyor. Ahmet Hamdi yazıyor: "Netice şu oldu ki, Menderes ve Köprülü bir gün, misafir bulunduğum ve orada toplandığımız Koraltan'ın evine değil, Bayar'ın Meşrutiyet Sokağı'ndaki mütevazı apartmanına gelerek artık benimle çalışmayacaklarını söylemişler ve Bayar'a yeni parti kurucuları arasında ya beni veya kendilerini tercih etmesini teklif etmişler." Bayar, tercihini yapıyor.

Limancı Ahmet kurucu olamadı. Daha sonra, 1950 yılında Demokrat Parti'den İstanbul milletvekili oldu. Çok kalamadı. 1953 yılında istifa etti. Menderes'in güçlü zamanında istifa etti. Arkasından kimse gelmedi. O sıralarda Menderes'in yanında Samet Ağaoğlu ve Fuat Köprülü gibi sadık arkadaşları ve destekçileri vardı. İkisi de kültürlü sayılıyorlardı. Ahmet Hamdi'nin eksiğini dolduruyorlardı.

Samet Ağaoğlu, "Babamın Arkadaşları" adlı anılarında bir "tip" çizdi. Samet Ağaoğlu'nun babası, Serbest Fırka'nın ikinci adamı Ağaolu Ahmet idi. Çizilen "tip", Ağaoğlu Ahmet'in arkadaşı olmalıydı. Eski kuşaktan, bu "tip" şöyle çizildi: "İttihat ve Terakki yıllarının en genç fikir adamıdır. Zamanının Talât Paşa'dan Doktor Nazım'a kadar büyük politik nüfuzları, memleketin övülmeğe lâyık yıldızlarından biri diye kucakladılar onu. Devrin mürşidi Gökalp'in kucağından inmedi.[83] Bu "tip" bir "harika çocuk" olarak işe başladı."

Uygun bir gelişme gösterdi: "İstanbul Üniversitesi Öğrencileri Milli Mücadele aleyhinde çalışan profesörlerini protesto için ayaklandıkları zaman karşılarına yarı tehdit, yarı öğütle çıkanlardan biri de bu çocuk yüzlü adam!" Bu "tip", Kurtuluş Savaşı'ndan da uzak duruyor. Öyle anlaşılıyor. 1920 yılları ve 1930 yıllarının başlarında Cumhuriyet'in yapmak istedikleri karşısında kayıtsız davranıyor. Şöyle: "Ankara, inkılâpları, isyanlar, istiklâl mahkemeleri, sehpalar arasında yapıp bitirdi. Şimdi sıra, bilgi konularında ve en başta da dil ve tarih kavramlarında inkılâpçılığa gelmiştir. Askerlerin, kalpaklı, potorlu sivillerin bilginin sınırlarını pervasızca aşmalarına önce şaşırdı. Arkasından, bir zamanlar Enver Paşa'nın da, daha küçük çapta, bu işlere heveslendiğini, fakat bazı profesör ve edebiyatçıların 'her iş ehlinin elinde' parolasıyla karşı koymaları yüzünden vazgeçtiğini hatırladı. Bu örnekten aldığı cesaretle yapılmak isteneni kulaktan kulağa fısıltılarla tenkide girişti."

Mustafa Kemal'in tarih ve dil tezlerini, ilk önce, ciddiye almadı. Düzen henüz oturmamıştı, 1930 yıllarının başlarında düzen oturmak ihtiyacını duydu. İşte tam bu sırada bu "tip" de uyumunu göstermeye başladı. Kemalist oldu ve Kemalizm'in tezlerine sahip çıktı. Savunmaya başladı. Samet Ağaoğlu'nun otuz yılını özetlediği bu "tip", Demokrat Parti'nin dört kurucusundan birisi Profesör Fuat Köprülü idi. Fuat Köprülü, Menderes ile hep beraber hareket etti. Dört kurucu içinde "köylü" Menderes, bu, Lenin'in deyimi ile, bel kemiği olmayan aydın ile, bu parlak bilim adamı ile, en büyük eksikliklerinden birisini giderdi. Eksiğini kapadı.

Demokrat Parti iktidara yürürken, önce, dışında tutarak solcularla bir cephe yapmayı düşündü. Burada inisiyatif solculardan geldi. 1940 yıllarının solcularından geldi. Bu yılların TKP üyesi, şair ve yazar Attilâ İlhan bu yılların solcu ve sosyalistlerini ne kadar güzel yazdı! Şöyle yazdı: "Beni bırakın, kırk yıllarının Türk sosyalisti için sosyalizm önce bir özgürlük sorunudur."[84] Gerçekten büyük "acılar". Devamla şöyle yazdı: «Sosyalizmin S'si yasak! Nazım Hikmet, Kemal Tahir, H. İ. Dinamo hapisteler. Bir çokları da sürgün. Sosyalizmle ilgili iki satır bir şey okumak istedin mi, ya korka korka, karaborsa kitapçılardan Dün ve Yarın Külliyatı'ndan Haydar Rifat'ın çevirilerini alacaksın, ya da bu işi bildiğini sananların iki sıkıyönetim arasında çıkardığı dergileri izleyeceksin. Çoğunun çıkmasıyla batması bir olur, yazdıkları da açık vermemek kaygısıyla o kadar kapalıdır ki, bir şey anlayabilen beri gelsin!"[85]

Ancak Demokrat Parti, iktidara yürürken, Tan Olayı ile gerekli uyarıyı aldı. Solcularla cephe yapmaktan vazgeçti. Fakat solcuları avutmaktan vazgeçmedi. Bunun dışında, Demokrat Parti, iktidara yürürken kendi içinde üç politik eğilim ile karşı karşıya geldi. Bunlardan birisi, Demokrat Parti'nin İs-

tanbul İl Başkanı ve Kenan Öner-Hasan Ali Yücel davasının kahramanı Kenan Öner'in temsil ettiği eğilim idi. Cumhuriyet Halk Partisi'ne karşı sert muhalefetten yana politik açıdan "idealist" ve "tutarsız bir demokrat" çizgiyi savundu, Diğeri ise Osman Bölükbaşı'nın temsil ettiği, orta sermayenin görüşünü yansıtan, "tutucu" fakat CHP konusunda sert muhalefeti savunan akım oldu. Üçüncüsü, CHP ile uyuşmadan yana ve özellikle Ege bölgesinin kapitalist çiftlik sahiplerine dayanan görüş oldu. Bu görüş veya akımın lideri Menderes idi ve Menderes, İstanbul'dan bel kemiği olmayan bilim adamı Fuat Köprülü'yü de yanına alarak Demokrat Parti'ye hâkim oldu. İktidara gelmeden diğerlerini tasfiye etti.

Bu güçler ve sınıflar dengesi içinde Celâl Bayar'a, en çok, iktidara güvence verme işi düştü. Celâl Bayar, İttihat ve Terakki'den gelme bir eski başbakan idi. İnönü en çok Mustafa Kemal'in son ve kendisinin ilk başbakanı Celâl Bayar'ı muhatap kabul edebilirdi. Nitekim 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Parti kurulunca, kuruluş bir basın toplantısı ile açıklandı. O günlerin ünlü bir gazetecisinin yazdığına göre, basın toplantısında, "Parti Genel Başkanı olan Celâl Bayar bir masanın önüne oturmuş, Menderes ve Köprülü onun arkasında ayakta durarak sorulan soruları cevaplandırdılar.[86] (Bu ilk basın toplantısında Bayar "Demokrat Parti bir muvazaa partisi olmadığı gibi, bir husumet partisi de değildir" dedi. Ve "devri sabık yaratmayacağız" diyerek güvence verdi. "Devri sabık yaratmayacağız" demek, bugünkü politik lügatçe ile, "hesap sormayacağız" demek oluyordu.

Demokrat Parti, kütlesel desteği arttıkça ve iktidara yaklaştığını iyice duydukça, bir yanda, içindeki "aşırıları" temizledi; diğer yandan da, "bir husumet partisi değiliz" güvencesinden uzaklaşmaya başladı. Ancak bu daha ilerde oldu. Kuruluşunun ikinci yılında, 12 Temmuz 1947 tarihinde Çankaya Köşkü'nde ve İsmet Paşa'nın hakemliğinde 12 Temmuz Anlaşması imzalandı. Buna, daha sonraki yıllarda 12 Temmuz Beyannamesi dendi. Türkiye Üzerine Tezler'in ikinci kitabında, ayrıntı ile çözümlendi. 12 Temmuz Beyannamesi'nde başbakan ile DP Genel Başkanı arasında bir karşılıklı güvenlik anlayışına ulaşıldığı kaydedildi.

12 Temmuz Beyannamesi, Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasında ilk ikili anlaşmanın imzalandığı 12 Temmuz 1947 tarihine rastladı. Her halde rastlantı olmadı. Demokrat Parti, iktidara yürümede, politik açıdan başarılı oldu. Her iktidarı alma bir politik başarıdır. Bu, yukardan beri vurgulandı. Ancak bu vurgulamanın bir yanlışlığa yol açmaması gerek. İktidara gelme, hiç bir zaman, tek başına politik beceri sorunu değildir. Nesnel durumlara uygun düşmesi gerek. Nesnel gelişmelerin dönüş noktasını çok iyi değerlendirmek gerek. Başka bir deyişle, iktidara gelmek için, siyasal deneyim birikimi ve becerinin yanında, nesnel açıdan da "şanslı" olmak gerek. Bu açıdan bakıldığında ve geriye dönüldüğünde, şunu kesinlikle söylemek mümkün: DP, kendi açısından, nesnel gelişmeler zinciri içinde çok "şanslı" bir zamanda kuruldu. Burada "şanslı" kelimesi günlük dilde değil, matematik anlamda kullanıldı.

Demokrat Parti kurulduktan kısa bir zaman sonra CHP'li Mümtaz Ökmen şöyle konuştu: "Bu din işlerinde Demokratlarla yarışa girdik. Onlar bir vaat ettikçe biz on veriyoruz. Nereye gidiyoruz, anlamadım." Sadece din işlerinde mi? Tüm işlerde. DP bir vaad edince CHP on vermeye çalıştı. CHP, Demokrat Parti'yi oynamak için zamanla yarıştı. Demokrat Parti'yi ise en iyi bir biçimde ancak Demokrat Parti'nin oynayacağını anlayamadı.[87]

Dönüş noktasında DP ile yarışa geçti. Kaybetti.

Abdi İpekçi 1977 yılında yakında başbakan olmaya aday Bülent Ecevit'in akıl hocası oldu. Dış kontaklarını kurmada, Ecevit'e yardım etti. 1947 yılında yakında başbakan olmaya aday Adnan Menderes'in akıl hocası Ahmet Emin Yalman idi. Yalman, İpekçi gibi, dış kontaktan geniş bir başyazar idi. Abdi İpekçi, vakitsiz olarak ve her halde anılarını bırakamadan, hain bir çılgınlığa kurban gitti. Öldürüldü, öldürülmesi, akıl hocası olduğu Ecevit'in başkanlığına rastladı. Ahmet Emin Yalman, Menderes'in başbakanlığının ilk yıllarında Malatya'da bir suikasta hedef oldu. Ölmedi ve ölümden döndü. Malatya suikastından yaralı olarak kurtulan Ahmet Emin Yalman anılarını yazabildi.

Anılarında yazdı; "Amerika'ya 1947 yılının başında yaptığım yolculuğun en hoş bir tarafı, Max Thornburg adındaki yaman adamla tanışmam ve ahbaplık kurmam oldu."[88] Bu tanışma öyle sıradan bir tanışma olmadı. "Günün her meselesi hakkında ilmi araştırmalara girişmek ve neticeyi kitap şeklinde yaymak vazifesini taşıyan Yirminci Asır Vakfı ilk defa olarak Amerika haricinde bir araştırma konusunu ele almayı kararlaştırmış, Türkiye hakkında yürütmek istediği araştırmalar için dünyanın her tarafında şöhret sahibi bir adam olan Petrol Uzmanı Max Thornburg'u seçmişti. Thornburg, zengin bir teknik adamdı, "fakat avare bir filozof tarafı da vardı." *Twentieth Century Fund*, ya da Yirminci Yüzyıl Vakfı, bir yabancı ülke ile ilgilenmeye karar verince, Türkiye'yi seçiyor. 1947 yılında. Bunun için kurduğu ekibin başına Thornburg adında zengin "fakat avare bir filozof tarafı" olan petrol uzmanını getiriyor.

"Amerika'da yaptığı hazırlıklar sırasında sık sık Thornburg ile buluştuk, ahbaplığı ilerlettik. Türkiye'ye geldikten sonra da işbirliğine devam ettik. Ölümüne kadar dost kaldık, dünyanın türlü köşele-

rinde vakit vakit buluştuk. Meydana gelen eser, 1947 yılının başındaki Türkiye'yi en objektif bir şekilde dünyaya tanıtmağa yaradı." Truman Doktrini'nin ilân edildiği yılda, Türkiye'nin yabancı sermayeye kapıları açan ilk düzenlemeleri yaptığı yılda, Amerika Birleşik Devletleri'nin kendisi için bir Türkiye raporu hazırlattığı bir yılda, bu raporu hazırlayan kimse, yakında başbakan olacak olan Menderes'in akıl hocası Ahmet Emin Yalman'a "dost" düştü.

Aynı yılda Büyük Britanya Hükümeti, Lingeman adındaki Ticaret Müşavirine bir Türkiye raporu hazırlattı. Aynı yılda Türkiye 1947 Planı, ya da Vaner Planı adıyla anılan planı hazırladı. Tarih 1947 yılında yoğunlaştı. Dönüşe gebe düştü.

1947 yılında ve Truman Doktrini'nin ilân edildiği bir yılda. 1947 yılı 1 Nisan tarihinde Cumhuriyet Gazetesi, birinci sayfasının altı sütunluk manşetini ikiye ayırdı. Sol üç sütununa "Celâl Bayar Bu Akşam İzmir'de" başlığını koydu. Sağ üç sütununu "Başbakan Dün Akşam 7,30 da İzmir'e Vardı" başlığına ayırdı. Sol tarafa Celâl Bayar'ın, sağ tarafa Başbakan Recep Peker'in fotoğraflarını koydu. Daha altta "Sovyet Basını Amerikan Yardımı Münasebetiyle Washington Hükümeti'ne ve Bize Atıp Tutmakta Devam Ediyor" haberine yer verdi. Bunun yanına "Moskova'da Münakaşalı Bir Gün, General Marshall Dün Şiddetli Bir Nutuk Söyledi" haberini koydu. Bütün bunları bir başka haber "süsledi". Aslında haber, gazeteyi değil tarihi süsledi. Tarihin ve politikanın, fizik yasaları kadar katı fakat onlardan da zengin yasaları olduğunu gösterdi. Haber "Irkçılar Beraat Ettiler" haberi oldu. Tarihi süsleyen haber bir fotoğrafla süslendi.

Haber şöyle başladı: "Gizli cemiyet kurup hükümeti devirmeğe teşebbüs etmek, ırkçılık ve Turancılık yaptıkları iddialariyle 1 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi'ne verilen Zeki Velidi Togan, Nihal Adsız, Reha Oğuz, İsmet Rasim Tümtürk, Cihad Savaşter, Nurullah Darıman, Muzaffer Eriş, Ahmet Karadağlı, Necdet Sancar ve Alpaslan Türkeş" hakkında verilen mahkûmiyet kararını Askeri Yargıtay genel meclisi bozmuştu. 2 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi'nde yeniden başlanılan dava dün sona ermiş, neticede Tuğgeneral Yaşar Yenicioğlu, Albay Şevki Mutlugil ve Tuğbay Ömer Köprülü'den müteşekkil mahkeme heyeti sanıklar hakkında beraat kararı verdi.

Karar, aynen şu; "Irkçılık, anayasanın 88. maddesinin yazılış şekline aykırı bir fiil değildir. Fakat ırkçılık gayesiyle siyasi bir millet halinde yaşayan Türk milleti içinde bulunan ve Türk ırkından olmayan kişilere anayasa hükmü ile tanınmış kamu haklarının sırf Türk ırkından olanlar için tanınması ve bu ırktan olmayan diğer Türk vatandaşlarına tanınmak istenmemesi keyfiyeti anayasanın hükümlerine aykırı bir fiildir. Fakat Türk Ceza Kanunu'nda bu fiili cezalandıran bir madde yoktur. Ceza Kanunu'nun birinci maddesi kanunda suç olarak tasrih edilmeyen bir fiil için ceza verilmeyeceğini amil bulunduğundan sanıkların hepsinin beraatına karar verilmiştir."

Mantık çok açık değil mi? Bir: Irkçılık, anayasaya aykırı bir fiil değildir. Halbuki tüm hukukçuların bilmesi gerekir: Anayasa'ya fiiller değil yasalar aykırı olur veya olmaz. İki: Irkçılığı cezalandıracak bir kanun maddesi yoktur. Bu yüzden içlerinde Alpaslan Türkeş'in de bulunduğu sanıkların beraatına karar verilir.

Irkçılar ile ilgili dava bir başka dönüş noktasıyla birlikte başladı. Faşizmin Stalingrad önlerinde yenilgiye uğramasından az sonra ortaya çıktı. Şubat 1943 tarihinde Stalingrad önlerinde Alman faşizminin yenilgiye uğramasından bir yıl kadar sonra, Türkiye savaşın kaderinin kesinlikle belli olduğuna karar verdi. 1944 yılı Mayıs ayında, Müttefikler'in ısrarlarına rağmen sürdürdüğü Almanya'ya krom ihracatını durdurdu. Bunu, 18 Mayıs 1944 tarihinde bir sıkıyönetim tebliği izledi. Bir araştırmacı bu tebliğ için "bomba gibi patladı" deyimini kullandı. Bu tebliğ tahrikçilerin meydana çıkarıldığından, gizli teşkilât kurarak rejim aleyhinde çalışanlar hakkındaki kovuşturmaya başlandığından söz etmektedir. "Faaliyet programları, gizli şifre ve parolaları ele geçmiş. Atsız, Zeki Velidi, R. O. Türkkan ve Dr. Hasan Ferit Cansever'le arkadaşlarının evlerinde belgeler bulunmuş, 23 kişi tutuklanmıştır."[89] Dünyada faşizmin yenilgisi belli olunca Türkiye'deki faşistler tutuklanıyor.

Sıkıyönetim Mahkemesi davayı sürdürüyor ve 1944 yılı Eylül ayında duruşmalara başlıyor. Irkçılardan Nihal Adsız ile ilgili iddiada buram buram ırkçılık kokuyor. Nihal Adsız için, iddianamede, şu bilgi yer alıyor: "Menfi ruhlu olan bu maznun, 1905 senesinde İstanbul'da doğmuş. Babası Mehmet Nail, Gümüşhane'nin Midi köyünden İstanbul'a hicret eden çarkçı kolağası Hüseyin Efendi'nin oğludur."[90] Bilgi şöyle devam ediyor: "Hüseyin Efendi de, Midi köyünde yaptırılan tetkikat neticesinde 'Nihal'in Üçüncü Babası' Çiftliği lakabiyle tanınan dönme olduğu mervi Ahmet'in oğludur. Esasen kendi tarifine göre Türk diye 'üç batın Türk olduğunu ispat edenlerdir' demesinin sebep ve hikmeti üçüncü batını olan Çiftçioğlu Ahmet'ten biraz yukarı çıkınca ırkının karışacağındandır." Böylece, Sıkıyönetim Komutanlığı, bir zamanların ünlü ırkçısı Nihal Adsız'ın kanının da saf olmadığını açıklamış oluyor. Bu önemli bilgi Midi köyünde yapılan incelemeler sonucunda iddia ediliyor.

Aynı iddianamede, bir başka sanık hakkında da,

şu bilgiler veriliyor: "332 senesinde Kıbrıs'ta, Lefkoşa'da doğmuştur. Küçük yaşta asker ocağına iltihak eden Alpaslan Türkeş 1937-1938 senesinde Nihal Adsız'ın pençesine düşmüş ve siyasi faaliyetten tamamen uzak askeri camianın temiz havasını bulandırmağa yeltenmiştir. Adsız'ı gölgede bırakacak derecede ırkçı, turancı ve menfidir." İddianamede yer alan bu bilgiler, ırkçıların mahkûm edilmeleri için yeterli sayılıyor.

Fakat 1947 yılında, Türkiye'nin emperyalist kampta sağlam bir yer tutmak için sürdürdüğü çabaların ilk sonuçlarının alındığı ve Truman Doktrini'nin ilân edildiği 1947 yılında, Türkiye Üzerine Tezler'in ikinci kitabında çözümlenen sağ öğrenci terörlerinin yer aldığı 1974 yılında, yabancı sermayeye açılmanın ilk hukuki düzenlemelerin yapıldığı 1947 yılında, Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri ile ilk ikili anlaşmayı imzaladığı 1947 yılında, utanmazca sürdürülen bir yalanla Türkiye'nin "demokrasi kampına geçtiği" 1947 yıllarında, ırkçılar hakkında verilen mahkûmiyet kararı, ırkçılık anayasaya aykırı olmadığı ve Türk Ceza Kanunu'nda ırkçıları cezalandıracak bir maddenin bulunmadığı gerekçesiyle kaldırılıyor. İçlerinde Alpaslan Türkeş'in de bulunduğu ırkçılar beraat ediyor.

Türkiye Ordusu'nda haksız olarak tutuklananlar sonradan beraat etseler bile, bu tutuklanmanın hükmünden kurtulamıyorlar. En kısa zaman sonra tasfiye ediliyorlar. Türkeş için böyle olmuyor. Daha sonra kurmay subay oluyor. Cuntacı oluyor. Çünkü 1947 yılında Türkiye bir dönüş noktasından geçiyor. Demokrat Parti'nin başarısında, Türkiye'nin bir dönüş noktasından geçmesinin rolü büyük oluyor. Fakat buna bakıp da "şanslı" politikacılar demek de yetmiyor. Politik başarı mutlaka politik beceri istiyor. Politik beceri ise, önemli ölçüde, bilinçsiz ya da bilinçli olsun, mevcut durumun doğru saptanmasına dayanıyor. DP yöneticileri bunu başarı ile yapıyorlar.

Ancak demogojiyi de pek başarı ile yapıyorlar. Geniş yığınlar kazanabilmek için her türlü vaat ve demogojiden geri kalmıyorlar. Geniş kütlelere vaadde bulunurken tek endişeleri, temsilcisi oldukları mülk sahibi sınıfları fazla endişelendirmemek, bunun dışında her türlü kapı açık.

1947 yılında sendika yasası çıkıyor. Sendikalar kurulabilecek. Ancak grev hakkı yok. Demokrat Parti gayet açık bir tutum alıyor. Kuruculardan Fuat Köprülü, yeni yasayı grev hakkını içermediği için akıl almaz olarak niteledikten sonra "grev hakkı olmadıkça sendika olamaz" diyor. 13 Haziran 1949 tarihli Zafer Gazetesi'nde yayınlanan demecinde Celâl Bayar; grev hakkının anayasal güvenceye kavuşturulacağını ve Demokrat Parti'nin işçinin "en yakın ve güvenilir dostu" olduğunu ilân ediyor.[91] Dahası da var. Genel Başkan Celâl Bayar, Demokrat Parti'nin ikinci kongresinde 24 Haziran 1949 tarihinde yaptığı konuşmada. "iyilik kimden gelirse gelsin, onlarla beraber olacağız" diyor ve bu sözler alkışlarla karşılanıyor. Alkışlarla karşılanan sözler şöyle: "Aşırı sağcılık solculuk hakkında fazla söze ihtiyaç yoktur. Aşın solculuğu tasvip edecek bir kimse içimizde yoktur. Biz, samimi insanlar olduğumuz için bu memlekete iyilik, kimin tarafından gelirse gelsin, yahut felâket kimin tarafından önlenirse önlensin, onunla beraber olacağımızı her zaman ifade ettik."

Hükümet eşiğine adım atılırken bile "aşırı solculuğu" suçlamamak ve hatta "beraber olma" için dikkatli bir özen var. Bu özen, daha sonra hükümet olunur olunmaz, yerini başka bir özene bırakıyor. Demokrat Parti'nin ilk hükümet programını okuyan Başbakan Menderes, Meclis kürsüsünden, şunları söylüyor: "Biraz yukarıda millete mal olmuş inkılâbımızın korunmasından bahsetmiştik. Bu konuda bilhassa üzerinde duracağımız mesele memleketi içinden yıkıcı aşırı sol cereyanları kökünden temizlemek için icabeden kanuni tedbirleri almaktır. İrticacı ve ırkçılık gibi ayırıcı cereyanları vasıta olarak kullanan ve çok defa kendisini bu maskeler altında gizleyen aşırı solcu hareketlere karşı gereken bütün kanuni tedbirleri almakta asla tereddüt etmeyeceğiz. Biz bugünün şartları içinde aşırı sol cereyanları fikir ve vicdan hürriyeti mevzuunda mütalâa etmek gafletinde bulunmayacağız." 1949 Haziranı ile 1950 Mayısı arasında Demokrat Parti Hükümet oluyor. Bir yıl önce iyiliğin geleceği yer olarak nitelenen solculuk, şimdi irtica ve ırkçılığın da arkasında yatan "şer kuvvetleri" olarak görülüyor. Burjuva partilerine, sınıfsal açıdan bakamayanlar için, bir sürpriz sayılabilir. Ama sürpriz değil.

Demokrat Parti'nin izlediği bu strateji karşısında hükümet partisi Cumhuriyet Halk Partisi'ne, Demokrat Parti'nin yolunu izlemek düştü. Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti'nin hazırladığı gündemi kabul etmek ve tartışmayı bu gündeme göre sürdürmek durumunda kaldı. Çareyi, kaybettiği ve kaybettiğini gördüğü her sınıf ve katmana ödünler vermede buldu. Egemen sınıflara, biribiriyle çelişen ödünler verdi. İşçi ve emekçilerin oluşturduğu geniş halk yığınlarını ise baskı ve örgüt oyunları ile kontrol altında tutmayı denedi. Bu mantık içinde kaçınılmaz olandan kaçamadı.

Demokrat parti, ilk sağlam mevziini, büyük toprak sahipleri ile kulaklar arasında sağladı. CHP, geri dönüşü hızlandırdı: Çiftçiyi Topraklandırma yasasını ve özellikle yasanın 50 dönümü aşan toprakları kamulaştırma yetkisini veren 17. maddesini askıya aldı. Toprak Mahsulleri vergisi geri plana itildi. Bütün bunların ötesinde, büyük toprak sahiplerine büyük bir ödün olarak düzenlenen Eylül 1946 devalüasyonunu düzenledi. Türkiye'de ilki 1946 yılında,

ikincisi 1958 ve sonuncusu 1970 yıllarında olmak üzere üç büyük devalüasyon yapıldı. Devalüasyonla birlikte adına "istikrar tedbirleri" denilen önlemler demeti uygulamaya kondu. Zaten siyasal açıdan devalüasyonlardan daha çok, devalüasyonlarla beraber gelen "istikrar tedbirleri" önemli oluyor. 1958 devalüasyonu da bunu, özellikle, doğruluyor. Çünkü 1958 devalüasyonu, daha önceki yıllarda çeşitli prim ve kambiyo uygulamaları ile yapılmış devalüasyonların tescil edilmesinden ileri gidemedi. 1958 Ağustosu, devalüasyondan çok "istikrar tedbirlerini" getirdi. Üç devalüasyon biribirinden 12 şer yıl ile ayrıldı. Birinci devalüasyondan 4, ikinci devalüasyondan 2 ve üçüncü devalüasyondan da 1 yıl sonra hükümetler değişti. 1950 seçimi. 27 Mayıs ve 13 Mart, daha önceki devalüasyon ve "istikrar tedbirlerini" gittikçe kısalan bir zaman aralığı ile izledi.

7 Eylül 1946 Devalüasyonu, ihraç edilebilir tarımsal ürünler üreten büyük toprak sahipleri ile kulaklara, büyük bir hediye olarak ortaya çıktı. Bir birim tarımsal ürün karşılığında elde edilen dövizin Cumhuriyet Merkez Bankası'na satılması dolayısıyla sağlanan Türk Parası karşılık önemli ölçüde artırıldı. Devalüasyondan önceki resmi kur 1,31 TL, fiili kur ise 1,80 TL çevresinde idi. Devalüasyon ile doların karşılığı 2,81 TL olarak saptandı. Böylece tarıma dayalı ihracata çok büyük bir fiyat verilmiş oldu. Verilen bu fiyatı, ekonomik gerekçelerle açıklamak mümkün değil. Açıklanamayacağını bir araştırmacı da şu sözlerle ifade ediyor: "Devalüasyondan önce uygulanan primler sebebiyle doların gerçek alış fiyatı 180 kuruş civarındaydı. Dolayısıyla, bir devalüasyonun yapılması gerekli görülüyorsa, bunun bir stabilizasyon şeklinde yapılması, yani fiilen uygulanan kurun tescili ve yetinilmesi icabederdi, denilmektedir. Yukarda da işaret ettiğimiz gibi, kurun düşük tutulması, ihracatta önemli bir gelişme sağlayamayacağından, bu görüşe katılmamak hayli zordur. Bu rayiç tesbit edilirken gerçi ihraç maddelerinin fiyatlarından henüz istikrar bulmadığından uygulanan emsaller realist olmamıştır."[92]

Kurun yüksek tutulduğu, zamanında Meclis'te yapılan tartışmalar sırasında da, ortaya çıkıyor. Meclis'in 13 Aralık 1946 tarihindeki oturumu, verilen bir soru önergesinin tartışılması için devalüasyona ayrılıyor. Soru önergesi sahibi, devalüasyondan sonra karaborsada doların 180 kuruşun da altına düştüğünü söyleyerek ve yalnızca ima yoluyla, Türk Parasının değerinin bu kadar düşürülmesini eleştiriyor. Maliye Bakanı Halit Nazmi Keşmir de, tutanak dergisinde yazılı olduğu biçimiyle, şu cevabı veriyor: "Evet, diyorlar ki, doları siz 280 kuruştan dediniz. Karaborsa ile rekabet halindesiniz. Dövizleri, sizin tespit ettiğinizden daha ucuza satıyorlar, yani paranızın dış kıymetini lüzumundan fazla düşürdünüz demek istiyorlar. Karaborsa vakıa bu gibi işlerde bir kıyas esası teşkil etmez. Fakat ne de olsa bir fikir verir. Onun için müsaade buyurursanız karaborsa ile bir mukayese yapayım. Karaborsanın kurları niçin düştü? Gayet basit arkadaşlar, bizim aldığımız bu karar ve bu kararı tamamlayan diğer tedbirler yüzünden düştü."[93]

Görüldüğü gibi Maliye Bakanı çok rahat. Soru önergesini veren Demokrat Parti Eskişehir Milletvekili Ahmet Oğuz ise o kadar rahat değil. Ahmet Oğuz, kısa bir süre sonra Demokrat Parti'den ayrıldı ve 1960 sonrası İsmet Paşa Koalisyonlarında, Osman Bölükbaşı'nın partisinden bakan oldu. Bakan Keşmir'in cevabından sonra söz alarak, kendi görüşüne göre, hükümetin bu kararı öyle bir gerekçe ile yürürlüğe koyduğunu anlattı: "Alınan bu tedbirden sonra müstahsilin yüzü gülecek, istihsal teşvik edilecek, ihracatımız artacaktır. Yalnız ihracatı kolaylaştırıcı bir tedbir almakla kalmıyacağız, aynı zamanda, (burasını pek anlamıyorum), ekonomimizin muayyen fiyat seviyesinin bir kül olarak ayarlanması sağlanacaktır."

Cumhuriyet Halk Partisi, almış olduğu kararın sınıfsal yönünü çok iyi biliyor. Bu karar ile büyük toprak sahiplerinin yeniden kendisine geleceğini, umuyor. Demokrat Parti de bunun farkında. Bu yüzden, bugünkü deyimle, pek "muhalefet yapmak" istemiyor. Üstelik de yapamıyor. Zamanın Başbakanı da bu noktayı yakalıyor. Recep Peker kürsüye çıkıyor: "Mevzu esası itibariyle derindir ve milletin hayatına nispetle de olağanüstü önemdedir. Böyle bir konuyu birtakım telâkkilerle ele almakta bulunan ve Kamutay'ın bir Kuvveti bulunan Demokrat Parti'nin meseleyi millet huzurunda enine, boyuna, derinliğine ve genişliğine, nazariyeleri, tatbikleri, rakamları, hâkim fikirleri ile bugünkü şekil ve istikbale yapacağı tesirlerin şümulü bakımından tahlile hizmet etmesi şerefli bir vazifedir. Kamutay huzurunda incelenip konuşulmasına fırsat vermek üzere kendilerini teşebbüs atmağa teşvik ederim." Başbakan Recep Peker, Demokrat Parti'yi, cevaplandırılmış olan soru önergesini gensoru önergesine çevirmeye zorluyor. Büyük toprak sahiplerinin çıkarlarını koruyan bu karara karşı, Demokrat Parti'nin tutumunu sergilemek istiyor.

Başbakan Recep Peker'in bu meydan okumasından sonra konuşmalar kısa sürüyor. Başkan: "Ahmet Oğuz arkadaşımızın sorusu cevaplandırıldı. Başbakanın teklif ettiği gensorudur. Arzu ederlerse her zaman sorabilirler. Ve tüzük mucibince yapılacak muamele yapılır." Sıkışmış durumda olan Demokrat Parti adına Refik Koraltan yerinden sesleniyor. Diğer seslerle birlikte. Refik Koraltan (İçel): "Riyasetin mütalâasına iştirak ediyoruz. Zamanı gelince gensoruda da bulunacağız. (Soldan, zamanı geldiği ne demek? Ne zaman? sesleri, zamanı şimdi sesleri, gürültüler" Refik Koraltan'a söz yetiştirenler

de var. Dr. Fahri Ecevit (Kastamonu): "Şimdi tam zamanı, niye sormuyorsun?" Cumhuriyetin "şairi" de söz atıyor. Behçet K. Çağlar (Erzincan): "Sorun da efkârı umumiye anlasın." Demokrat Parti'den gensoru önergesi gelmiyor. Başkan: "Gündeme devam ediyoruz."

Demokrat Parti'nin Eylül 1948 devalüasyonu ile ilgili tek eleştirisi, karardan önce Toprak Mahsulleri Ofisi ve diğer kuruluşlarca satın alınmış olan buğday ve benzeri ürünlerin, devalüasyon sonrasında daha yüksek fiyattan ihraç edilmesi ile doğacak farkın da büyük çiftçiye verilmesi isteğinde düğümleniyor. Ahmet Oğuz şöyle söylüyor: "Biz, Türk köylüsünün buğdayını bugün 18 ila 22 kuruştan alıyoruz. Buna mukabil dünya piyasasının gayri tabiiliğinden istifade ederek karardan evvel 26 kuruşa bugün 40 kuruşa satıyoruz." Ahmet Oğuz, 1946 yılı için hesapladığı 60-70 milyon liranın büyük çiftçiye dağıtılmasını istiyor.

Cumhuriyet Halk Partisi ise büyük çiftçi için yapılan işi yeterli görüyor. Başka yerlerde sağlam durmak istiyor. Maliye Bakanı Halit Nazmi Keşmir, aynı konuşmasında alınan önlemleri savunurken şunları da ekliyor: "Gereken her çareye başvurarak tediye muvazenemizi idame ettirmek esas hedefimizdir. Bu itibarla ihracat ve ithalâtın tamamen serbest bırakılması ve kambiyo tahdidatının topyekûn kaldırılması bahis mevzuu değildir. Ancak tatbik edilen usulleri, tediye muvazenemizi ihlâl etmemeyi daima göz önünde bulundurarak, normale doğru yavaş yavaş geliştirmek istiyoruz ve memleketimizde iş hayatının inkişafı, faydalı saydığımız yabancı sermayenin emniyetle memleketimize gelmesi, dış ticaretimizin daha verimli bir hal alması için buna lüzum olduğuna kani bulunuyoruz. Bretton Woods anlaşmasına (Uluslararasına Para Fonu düzenini getiren anlaşma, Y. K.) iltihakımız kısa bir zaman zarfında kambiyo tahdidatını kaldırmamızı icabettirmemekte ve 3-5 yıllık bir intikal devresi mevcut bulunmaktadır."

Uluslararası Para Fonu düzenine girme ve yabancı sermaye davetçiliği, iktidardaki Cumhuriyet Halk Partisi'ne, büyük toprak sahipliğinin egemen ittifaktan muhalefete geçmesi karşısında, eksilen iktidar gücünü tamamlama yolu olarak görülüyor. 1930'lu yılların "İnkılâp Ders Notları" çıkarlarını savunmak anlamına geldiğini gösteriyor. Artık ticaret ve sanayi sermayesine daha fazla dayanmaktan başka çare göremiyorlar. 1930 yıllarında kapitalizme de, komünizme de karşı olduğunu ders notlarına geçiren faşist Recep Peker, 14 Ağustos 1946 tarihli hükümet programında şunları okuyor; "İktisadî faaliyetimizde hususi teşebbüs ve sermayeden faydalanmak, hususi teşebbüslerle devlet işletmeleri arasında farklı bir muameleye meydan vermemek, onların emniyetle çalışmalarına ve gelişmelerine yardım etmek, devlet teşebbüsleri ile hususi sermaye arasında işbirliği sağlamak, devlet işletmelerinin hususi teşebbüslerle başarılabilecek sahalara yayılmasını önlemek ve buna aykırı durumları gidermek kararındayız." Kararlı olduğu başka işler de var. Aynı hükümet programında yazılı: "Kahveyi eldeki stoklar bitince ve çayı kâfi ithalât mümkün olunca Tekel mevzuları arasından çıkarak serbest ticarete terk için gerekli kanun tasarısı Yüksek Meclis'e sunulacak."

Recep Peker, Demokrat Parti ile Cumhuriyet Halk Partisi arasındaki mücadele içinde, devrilip gidiyor. İki parti arasında bir barış dönemi araştırılıyor. Bunun sonucunda muhalefet ve iktidar, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün başkanlığında anlaşarak, Türkiye siyaset tarihinde 12 Temmuz Beyannamesi denilen bildiriyi yayınlıyorlar. Bundan sonra yeni kurulan Hasan Saka Hükümeti, 13 Ekim 1947 tarihinde programını okuyor. Programın iki bölümü ilgiye değer. Birincisi, beklenebileceği gibi, yabancı sermaye ile ilgili: "Şu noktayı belirtmek isterim ki, Hükümet her türlü ekonomik teşebüslerde yerli olduğu kadar yabancı sermayeye geniş yer ayırmak ve bunları teşvik etmek kararındadır." İkincisi ise yine tahmin edilebileceği gibi burjuvazinin temel sorunu ile ilgili: "Şunu da açıkça belirtmeyi vazife biliriz ki, fikir ve kanaat hürriyetine hürmet göstermekte ne derece titiz davranacak isek kanunlarını yasak ettiği aşırı sağa ve solcu tahrik ve teşkillere karşı da çok uyanık ve tedbirli olmak azmindeyiz."

Eğer bir ülkede gelip geçen tüm hükümetler sola ve sosyalizme karşı bu denli "çok uyanık ve tedbirli olmak azminde" ise, mutlaka, bunun dayanakları olmak zorunda. 1947 yılında hem "uyanık ve tedbirli" olma azminin hükümet programı diliyle açıklanması ve hem de çok sınırlı hükümler taşısa bile bir sendika yasasının çıkarılması zorunluluğun kabul edilmesi, solculuk ve sosyalizmin serpilip büyüyeceği bir toplumsal ortam olmadan bir araya gelemez. Bu nedenle de 1947 yılında çıkarılan ve çok sınırlı da olsa sendika kurma hakkını kabul eden yasa, Türkiye işçi sınıfına ve müttefiki emekçilere, hiçbir kimsenin ya da kuruluşun "lûtfu" sayılamaz.

Bu nokta üzerinde durmak gerekiyor. 1938 yılında Cemiyetler yasası ile "sınıf temeline" dayalı cemiyetlerin kurulması yasaklandı. 10 Haziran 1946 tarihinde aynı yasada yapılan, bir değişiklikle bu yasak kaldırıldı. Bu değişiklikle birlikte Türkiye yüzünde bir "sendika patlaması" oldu. Kemal Sülker, bu olgu için, şöyle yazdı: "Haziran ve Temmuz 1946 ayları, yeniden canlanan sendikacılık hareketlerinin heyecanı ile geçti."[94] Gerçekten de, geriye bakıldığında, bunun büyük bir heyecan olduğu anlaşılıyor. Henüz bir sendika yasası yok. Fakat iki ay içinde kurulabilen sendikaların listesi çok uzun: İstanbul İşçi Sendikaları Birliği, Türkiye Deniz İşçileri Sendikası,

Kocaeli İşçi Sendikaları Birliği, İzmir İşçi Sendikaları Birliği, Samsun Tütün İşçileri Sendikası, Zonguldak Maden Kömür Havzası İşçileri Sendikası, Adana Mensucat Sanayi İşçileri Sendikası, İstanbul Basın Yayın Kafa ve Kol İşçileri Sendikası, İzmir Terziler Sendikası, Bakırköy Bez Fabrikaları İşçileri Sendikası, Kocaeli Nakliye İşçileri Sendikası, İzmir Ayakkabı İşçileri Sendikası, Ankara Madeni İşler ve Makina İşçileri Sendikası, İzmir Mensucat Sanayi İşleri Sendikası, İzmir Basın Yayın Kafa ve Kol İşçileri Sendikası, Ankara İnşaat İşçileri Sendikası, Eskişehir Serbest Sanayi İşçileri Sendikası, Ankara Terziler Sendikası, İzmir Müessese, Ticarethane ve Esnafları Müstahdemin Sendikası, İstanbul Tramvay, Elektrik İşçileri Sendikası, Türkiye Tekel İşçileri Sendikası.

Kısa bir zaman içinde kurulan sendikalar o denli çok ki, iktidarın Çalışma Bakanı Sadi Irmak, mevcut durumu kabul etmek zorunda kalıyor. 12 Eylül 1946 tarihinde verdiği bir demeçle, bunu açıklıyor: "Bizim nazarımızda kurulan sendikalar tamamen kanuni ve meşru teşekküllerdir. Kendilerinin memleketin yüksek menfaatlerine faydalı olmalarını candan, gönülden dilerim. Sendikalarla işbirliği etmeğe amadeyiz. Bu teşekküllerin Bakanlığın gayelerine kıymetli hizmetler edeceğinden eminim." Güzel sözler. Bu sözlerden sonra, yeni kurulmuş olan Çalışma Bakanlığı, hazırlığa başlıyor. Hazırlıkların bir bölümü, yeni sendikalar yasası çıkarılması ile ilgili. Burada Bakanlık, "sendika" kelimesinin kullanılmaması, bunun yerine, "dernek" kelimesinin seçilmesinde ısrarlı oluyor.

Ancak hazırlıklar bundan ibaret değil. Kemal Sülker'in yazdığına göre 25 Kasım 1946 tarihli Cumhuriyet Gazetesi şu haberi veriyor: "Sendikalar lâğvediliyor." Haber doğru çıkıyor. Aralık ayında Sıkıyönetim Komutanlığı harekete geçiyor. Bir çok sendikayı ve bu arada Esat Adil'in partisi ile Şefik Hüsnü'nün kurmuş olduğu Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'ni kapatıyor. Tutuklamaları kaydetmeye gerek yok.

Fakat bütün bu zorbalığa karşın, sendikalar yasasını çıkarmadan edemiyor.

1947 yılında işçi ve işveren sendikaları yasası çıkarılıyor. Grev hakkı yok. Grev hakkı olmadığı gibi sendika yöneticisi ve temsilcilerinin hiç bir iş güvencesi mevcut değil. Grevsiz ve güvencesiz sendika düzeninde sendika yöneticilerine düşen en önemli görev, 1936 tarihli İş Yasası'nın getirdiği mecburi uzlaşma sistemi içinde işçiyi hakem kuralarında temsil etmek oluyor. İşçi, sendikasız da hakem kurullarında hakkını arayabileceği için, sendikanın başarılı olması, bu temsilde göstereceği ustalığa bağlı oluyor. Bir yandan patronun husumetini fazla çekerek kolaylıkla işsiz kalma, diğer yandan, işçinin hakkını hakem kurallarına götürüp savunarak işçinin güvenini kazanma, bu dönemin sendika yöneticileri üzerinde önemli iz bırakıyor. Bugün de kullanılan "1947 Sendikacısı" deyimi, belki de, en çok bu izi yansıtıyor. Bugünün sendika yöneticilerinin önemli bir bölümü, "1947 Sendikacısı" izini taşıyor.

Sendika yasasının çıkmasından kısa bir zaman önce sendika kapatıp hapishaneler açmak boşuna değil. İşçinin sendikasına üye olması, korkulacak

CHP'NİN KENDİNE BAĞLI SENDİKA KURMAK İÇİN DAĞITTIĞI PARALAR

Kuruluşun Adı	*Tarih*	*Miktar: TL*
Defterdarlık Fabrikası Gençlik Kulübü	7/3/1947	2000
Eyüp Mensucat İşçileri Sendikası	6/6/1947	2000
Beyoğlu Mensucat İşçileri Sendikası	14/6/1947	1000
Demir ve Madenî Eşya İşçileri Sendikası	29/9/1947	5000
Bakırköy Bez Fabrikaları İşçileri Sendikası	29/9/1947	500
Gıda Sanayi İşçileri Sendikası	29/9/1947	500
Deniz İşçileri Sendikası	29/9/1947	500
İstanbul İşçi Sendikaları Birliği	12/7/1947	1000
İstanbul İşçi Sendikaları Birliği	17/1/1948	2000
İstanbul İşçi Sendikaları Birliği	12/3/1949	3000
İstanbul İnşaat İşçileri Sendikası	6/7/1949	300
İstanbul Lastik İşçileri Sendikası	6/7/1949	300
İstanbul Tekstil Sanayi İşçileri Sendikası	28/11/1949	500
Toplam		19600

Kaynak: Kemal Sülker, Türkiye'de Sendikacılık, İstanbul, 1955, sayfa 71

bir iş haline getirilmek isteniyor. Bunda da önemli ölçüde başarılı olunduğunu kabul etmek gerek. Korkunun doğurduğu bu çekingenlik ortamında iktidar partisi CHP, kollarını sıvıyor. Rebii Barkın'nın başkanlığında bir işçi bürosu kuruyor. Sabahattin Selek ile takviyeli bir büronun amacı, egemen sınıfların denetiminde sendikalar kurmak. Grev hakkını yasaklayan ve Demokrat Parti gibi vaad etmeye bile cesaret etmeyen bir siyasal kuruluşun sendika kurmasının tek yolu para dağıtmak oluyor. Çalışma Bakanlığı'nın olanakları Cumhuriyet Halk Partisi'nin işçi bürosuna veriliyor. Dağıtılan ve kayıtlara geçen paralar tabloda görülüyor.

Cumhuriyet Halk Partisi, kontrolü altında sendikalar kurmaya çalışıyor. Sendikalar, programında grev hakkını öngören ve yöneticilerinin demeçleriyle de bunu tekrarlayan Demokrat Parti'ye meyletdiyor. Sendika sayısı hızla artarken yerel birliklere ve federasyonlara ihtiyaç duyuluyor. Bir süre sonra da Türkiye ölçüsünde bir konfederasyon kurulması gündeme geliyor. 1952 yılı Nisan ayında Bursa'da toplanan kongre, Bahir Ersoy ile Şaban Yıldız'ın hazırladığı tüzüğü kabul ederek Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu, Türk-İş'i kuruyor. Türk-İş İcra Heyeti'nin 20 Mayıs 1959 tarihinde toplanan Mümessiller Heyeti'ne sunduğu rapor, hemen o zamana kadar kaydedilen mesafeyi ve hem de temel sorunu ortaya koyuyor. Rapor şunları söylüyor: "Türk işçilerinin siyasi olgunluklarına ve yüksek vatanperliklerine beslenen imanın delili grev hakkını tanımaktır. Fert hürriyetini cemiyetin temel prensibi sayan hükümet, sendika teşekkülünün icaplarını ve bunların başında grev hakkını tanımak mecburiyetindedir... 10 yıllık tecrübeler göstermiştir ki grev hakkı olmadıkça teşkilâtımızdan istenilen verimi almak mümkün olmayacaktır. Biz olduğumuz yerde saymaktan kurtulmak istemekteyiz. *Grev* hakkının tanınmasında gösterilmekte olan gecikmeler sona ermelidir."[95]

Hükümete ve başka çevrelere yakın Türk-İş yönetiminin, grev hakkı olmadan sendikal mücadelenin bir yere gidemeyeceğini saptamış olması anlamlı. Üstelik de; zamanlı. Bu zamanda işçi sınıfının ekonomik mücadelesinin yoğunlaştığını görmek mümkün. Gerçi bu konuda bilgi yok denecek kadar az. Grevlerin yasak olduğu ve işçi sınıfının siyasal mücadelesine dağıtıcı darbenin indirildiği, emperyalizm ile birlikte Türkiye kapitalizminin göreceli olarak "parlak" günlerini yaşadığı bir dönemde, ekonomik mücadelenin yoğunluğunu ölçmenin zor olduğunu kabul etmek gerek. İşçi sınıfının ekonomik mücadelesinin yoğunluğu için genellikle kullanılan ölçüt, grevlerin yoğunluğu oluyor. Bu dönemde yasak olmasına karşın grevlerin yapılabilmiş olduğu görülüyor. Demokrat Parti ile ilgili tek derli toplu araştırmada şu bilgiler yer alıyor: "Sıkıntının artmasıyla sosyal mücadele de şiddetlendi. 15 Temmuz 1955'de İzmir liman işçileri greve gittiler."[96] Yalnız grevlerin yasak olduğu bir dönemde, ekonomik mücadelenin yoğunluğunu görmeye çalışırken grevlerin dışındaki göstergelere bakmak gerekiyor.

Verili yasal çerçeve içinde, işçi sınıfının ekonomik haklarını aramasının, açık bir tek yolu görülüyor. 1936 yılında çıkarılmış olan iş Yasası'nın getirdiği mecburi hakem sistemi var. İşçiler, istek ve itirazlarını İl Hakem Kurulları'na götürmek zorundalar. Bu kurulların kararları kesin değil. Bu kararlara Yüksek Hakem Kurulu'nda itiraz etmek mümkün. Yüksek Hakem Kurulu'nun kararları kesin. Zaten İl Hakem Kurulları'na yapılan başvurma ve itirazları saptamak, henüz, mümkün olmadı. Buna karşın Yüksek Hakem Kurulu kararları Resmî Gazete'de yayınlanıyor ve derlenmiş durumda. Yüksek Hakem Kurulu'na yapılan başvuruları ve Kurul'un kararlarını, işçi sınıfının ekonomik mücadelesinin bir endeksi olarak kabul etmek, başka göstergelerin yokluğunda, fazla sakıncalı sayılmamalı.

Çeşitli illerde alınan İl Hakem Kurulu kararlan, itiraz yoluyla, Yüksek Hakem Kurulu'na geliyor ve karara bağlanıyor. Başvuruların yüzde 85'i ücret artışı ile ilgili. Bu, birinci nokta. Daha önemlisi, ikinci nokta: 1453 Yüksek Hakem Kurulu kararının yüzde 12,8'i 1959 yılına ait. Yıllara göre dağılımında. 1959 yılı önde geliyor. Üçüncü nokta ise şu: 1959 yılından sonra, aynı düzey korunamıyor. Bu ise en önemli nokta. Çünkü 1960 yılından sonra, henüz grev yasası çıkarılmadan, tıpkı sendika yasası çıkarılmadan sendikaların kurulması gibi, grevler başlıyor. Fiili grevler. Hakem Sistemi ile hak aramanın yerini alıyor. Bu da, Yüksek Hakem Kurulu kararlarına dayalı bir göstergenin, kaba da olsa ekonomik mücadelenin yoğunluğunun bir endeksi olarak kullanılabileceğini gösteriyor.

Ancak bu tabloya dayanılarak sürdürülebilecek çözümlemeler, bundan ibaret değil. Demokrat Parti döneminin son günlerinde, 11 Nisan 1960 tarihinde bir yasa çıkarılıyor. 1918-1963 döneminde Türkiye'de işçi hareketlerini incelemiş olan Sovyet bilim adamı Kornienko, bu yasa için, şunları söylüyor: "Kuşkusuz, ücretli tatille ilgili olarak çıkarılan bu yasa, Türkiye proleteryasının savaş sonrası dönemde en büyük toplumsal kazanımı oldu."[97] 1960 Nisanının baskı ve kanla sulanmış günlerinde, Türkiye'de, işçiler için ücretli tatilin yasallaşması, ancak burjuvazinin vermek zorunda kaldığı bir ödün olarak nitelenebilir. Bu yasa ile 5 yıl çalışmış işçi yılda 12 gün, 5-15 yıl çalışmış işçi 18 gün, 15 yıldan fazla çalışmış işçi yılda 24 gün ücretli tatile kavuştu.

Gerek Yüksek Hakem Kurulu kararlarına dayalı endeksin yoğunlaşması, gerek ücretli tatil yasasının çıkarılması, gerek 1960 başında 27 Mayıs'tan önce

YÜKSEK HAKEM KURULU
İŞ UYUŞMAZLIĞI KARARLARI: 1939-1963

Yıllar	Ankara	D.bakır	İstanbul	İzmir	Adana	Diğerleri	Toplam
1939	—	—	—	1	—	—	1
1941	—	—	1	—	—	—	1
1942	—	—	—	1	—	—	1
1943	—	—	1	—	—	—	1
1946	—	—	1	2	—	—	3
1947	—	—	5	1	—	1	7
1948	1	—	1	1	1	—	4
1949	—	—	5	1	—	3	9
1950	—	—	7	1	2	4	14
1951	5	1	33	4	6	17	66
1952	18	2	38	6	16	36	116
1953	1	1	33	10	2	25	78
1954	3	3	83	24	14	33	160
1955	4	2	47	9	10	31	107
1956	3	2	34	14	—	13	66
1957	7	1	58	8	3	19	95
1958	3	—	44	28	7	39	121
1959	5	2	84	24	21	46	186
1960	2	1	56	29	9	13	108
1961	9	—	45	26	12	30	122
1962	12	—	50	18	17	32	131
1963	8	—	9	10	6	31	55
Toplam	81	15	633	218	126	373	1453

Kaynak: Orhan Tuna, *Toplu İş Sözleşmesi Düzeninin İktisadî ve Sosyal Tesirleri*, Devlet Planlama Teşkilatı Araştırması, Ankara, 1969, S. 33

bir sosyalist partinin kurulması ve gerekse 1961 yılı başında doğrudan doğruya sendikacıların girişimi ile Türkiye İşçi Partisi'nin kurulmuş olması, birbiriyle ilgili olgular olarak ele alınmalı. Bunları, aynı odaktan kaynaklanan, ancak çok farklı görünümlerle ortaya çıkan gelişmeler olarak ele almak gerek. Eğer böyle ise buradan çok önemli bir sonuç çıkıyor: 27 Mayıs, pek yüzeysel olarak yapıldığı gibi, yalnızca "Ordu-Gençlik Elele" genellemesinin dar kalıplarına sığdırılamaz. 27 Mayıs, hem egemen sınıflar içinde ve hem de işçi ve emekçi yığınlardaki kaynaşmanın bir sonucu olarak ortaya çıktı.

Bir başka Sovyet araştırmacısı, bazı bölümleri son derece tartışma götüren çalışmasında, 27 Mayıs'a yol açan bu ikili etkinin ortaya çıkardığı sorunu şöyle özetliyor: "Devrimden sonra hem burjuvazi içinde, hem de yönetici çevrelerde, işçi sınıfı ve çıkarlarını gözönüne alma zorunluluğu net bir biçimde ortaya çıktı. Fakat burjuvazinin çıkarlarını yansıtan Millî Birlik Komitesi, toplumsal yaşamı demokratlaştırma çabalarını sürdürürken işçi sınıfına verilecek ödünleri asgariye indirmeye çalışıyordu. 5 Temmuz 1960 tarihinde istanbul Orduevi'nde yaptığı basın toplantısında Cemal Gürsel, işçi sınıfının toplum yaşamı içindeki büyük önemini ve yararını vurguladı. Ancak grev hakkı ile ilgili soru sorulunca, henüz zamanı olmadığı cevabını verdi,"[98]

Dalıa önce belirtildiği gibi, yabancı sermayeyi dalıa çok davet edebilmek için yeni örgütler kurulacağını hükümet programına koyan Mîllî Birlik Komitesi, grev hakkını zamansız buluyor. Bütün bu karşı niyete karşın, grev hakkı, 27 Mayıs döneminde hazırlanan 1961 Anayasası'na giriyor. Grev hakkının 1961 Anayasası'na girmesi, bunun için Kurucu Meclis'te mücadele edenlerin kişisel katkılarını inkâr etmeden, bir sınıfsal ve toplumsal zorunluluk olarak ortaya çıkıyor. Bundan sonrası, ilgili yasayı çıkarmaya kalıyor. Bu yasa da bir zorunluluk olarak ortaya çıkıyor. Çünkü tıpkı 1946 yılında henüz 1947 yılı Sendikalar Yasası çıkarılmadan önce sendikaları kurulmaya başlaması gibi, 1960 yılından sonra da grev yasası çıkmadan grevler başlıyor. Bunlar tabloda görülüyor.

25 EKİM 1961 VE 15 TEMMUZ 1963 ARASINDA İŞÇİ EYLEMLERİ

Eylem Türü	*1961*	*1962*	*1963*	*Toplam*
Grev	—	5	5	10
Oturma Grevi	—	2	4	6
Sakal Grevi	7	—	—	7
Sessiz Yürüyüş	7	3	2	12
Miting ve Gösteri	2	3	—	5
Bildiri ve Demeç	—	109	17	126
Diğerleri	4	2	4	10
Toplam	20	124	32	176

Kaynak: Kurthan Fişek, *Devlete Karşıt Grevlerin Kritik Tahlili,* Ankara, 1969, sayfa 57

Bu bilgileri veren çalışmada, bir de değerlendirme var. Kesinlikle doğru olan bu değerlendirme şöyle: "Grevsiz Sendika Olmaz" ve "Eğer Siz Vermezseniz Biz Hakkımızı Alacağız" gibi yaftalar taşıyan 5000 İzmirli Sümerbank işçisinin yalınayak yürüyüşü (25 Kasım 1961), 150 bin işçinin katıldığı ve askerî birliklere ek olarak güvenliği sağlamak için 2100 de polisin görevlendirildiği İstanbul Saraçhane Mitingi, sayıları 5000'i bulan işsizlerin Ulus Meydanı'ndan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne kadar yürüyüşü ve yolda güvenlik birlikleriyle çatışmaları (3 Mayıs 1962), işçi sorunlarının ivedilikle çözülmesi için Türk İş'in başbakana muhtıra göndermesi (11 Haziran 1962), nihayet 1963 Ocak ayında patlak verip grev kanununun çıkışına dek aralıklarla süren Kavel Kablo Fabrikası grevi gibi azımsanmayacak kımıldamalar, grev hakkının şu ya da bu siyasal organca işçi sınıfına tanınmadığını, Anayasa'nın onayından ilgili kanun çıkışına dek geçen süre içinde işçi sınıfının önemli sayılabilecek mücadele verdiğini göstermektedir." Bunu, 1963 tarihli grev ve toplu sözleşme yasalarının bir hediye olmadığını, işçi sınıfına yakın olduğu iddia edilemeyecek bir öğretim üyesi de söylüyor: "27 Mayıs İhtilâli ve 1961 Anayasası, 1963 tarihli Kanunun ruhunu fiilen yürürlüğe koymuştur."[99]

Türkiye işçi sınıfı bütün engellemelere karşı ekonomik mücadelesini sürdürüyor. Ancak siyasal mücadele ile paralel gitmediği sürece işçi sınıfının ekonomik mücadelesinin gerekli hızla gelişemeyeceği ve sık sık rayından çıkarılabileceği biliniyor. Nitekim, 1960 yıllarında işçi sınıfının siyasal mücadelesi ile birlikte, yeni örgütlere ve yeni bir hıza kavuştu. 1967 yılında, Türkiye işçi Partisi yönetici durumundaki sendikacıların öncülüğünde, Devrimci İşçi Sendikaları konfederasyonu, DİSK kuruldu.

Türkiye işçi sınıfının siyasal mücadelesi, çok uzunca bir süre, illegal koşullar altında sürdürülmek zorunda bırakıldı. Şefik Hüsnü Değmer, beklenecegi gibi, sürekli olarak legal olanakları kullanma yollarını aradı. 1961 yılında bağımsız bir örgüt olarak Türkiye İşçi Partisi kuruldu. Türkiye İşçi Partisi'nin ilk on yıllık dönemi, legal olanakların kullanılmasından da öte, legal olanakların genişletilmesi yönünde çok büyük adımların atılmasını sağladı. Bir anlamda, burjuvaziyi, kendi legalitesinin dışına itti. Türkiye işçi sınıfının siyasal mücadelesinde bir baskı aracı olan Ceza Kanunu'nun 141 ve 142. maddeleri, kaldırılamadı. Uygulaması sürdü. Fakat bu uygulama da sürekli bir gerileme kaydetti. 1961-1971 döneminin görkemli demokratik toplumsal muhalefetine oranla, 141 ve 142. maddelerin uygulama sınırları daraltıldı. 141 ve 142. maddeler, işçi sınıfının siyasal hareketi üzerinde, Türkiye'nin düşün yaşamında, bir Demokles'in kılıcı niteliğini kazandı. Gerçekten de bu maddelerin yaygın bir uygulaması için 12 Mart'ın baskı ve terör dönemi gerekti. Bu dönemde, 141 ve 142. maddelerin uygulanması için baskı ve terörle birlikte, yoğun bir anti-komünizm dalgası yaratıldı. Bu ise söz konusu maddelerin uygulanması için, kuru hukuk maddelerinden daha çok, anti-komünizmle koşullandırılmış bir kamuoyuna duyulan ihtiyaçtan doğdu.

Aslına bakılırsa 141 ve 142 her zaman "illegal" olarak uygulandı. Şu anlamda: 141 ve 142. maddelerin tatbikinde, genel olarak, "sanıkların" eylemlerinden çok 1946 yılında Sıkıyönetim kararında olduğu gibi, "mahkum komünistler ve müfrit komünist mefkureli kimseler" mantığı esas alındı. Eylemden çok kişilerin niteliklerinin esas alınması, doğuşundan itibaren burjuva hukukunun temel ilkeleri ile çelişiyor. Bu anlamda, burjuva hukukunun dışına çıkmak ve burjuva legalitesini bir kenara atmak oluyor. Bu mantık, 141 ve 142. maddelerin 1951 yılındaki değişikliği sırasında da ortaya çıkıyor. Değişiklik gerekçesinde şu mantık yer alıyor: "Bütün muzır faaliyetlerin on beş-yirmi senedir aynı şahıslarca yapılmasının, cezaların korkutucu etkisinin azlığını göstermesi karşısında cezaları artırmak."[100]

Adalet Partisi Genelbaşkanı ve MC Hükümeti Başkanı Süleyman Demirel'in, 1951 yılındaki değişikliğin gerekçesini bildiği anlaşılıyor. 1975 yılında Türkiye İşçi Partisi yeniden kurulunca aynı mantığı tekrarladı. "Bunlar aynı adamlar, otuz beş-kırk yıldır biz hep hapse atarız, çıkarlar, yeniden faaliyete başlarlar" dedi.

12 Mart: İhtiyaç ve Lüks[101]

Şöyle başlamak uygun olacak. Bir başka çalışmadan şu paragrafı almak yararlı olacak: "İstatistiklere göre 1960 yılında Türkiye'de 1498 adet buzdolabı yapılıyor. 'Yerli yapım' buzdolabı 1976 yılında beş yüz bini aşıp 572 bin 122 oluyor. Yine 1976 yılında yurt içinde satılan buzdolabı sayısı 549 bin 768. 1976 yılında 22 bin 354 adet buzdolabı ihraç ediliyor. Buzdolabı ithalâtı yok. 1970 yılında başla-

yan 'yerli yapım' buzdolabının öyküsü, 1976 yılında yılda yarım milyon buzdolabı yap-sat düzeyine ulaşıyor. On beş yıldaki gelişmeyi küçümsemek akıllı insana göre değil." (Yalçın Küçük, Planlama, Kalkınma ve Türkiye, Üçüncü Basım, İstanbul, 1978, sayfa 409) Her halde 1960 yılında Türkiye'de buzdolabı, evlerin "misafir" odası denilen yerlerine ya da görünen bölümlerine yerleştiriliyor olmalı. 1978 yılında ise mutfaktaki doğal ve olağan yerine geçiyor.

1960 yılına gelirken buzdolabı bir "gösteriş" aracı idi. Otomobil ise statü sembolü. 1960 yılına gelirken, Türkiye'de, otomobil lüks idi. Yeni bir anayasanın ihtiyaç olduğu konusunda yaygın bir inanç vardı. Çok zaman geçmedi. On yıl sonra otomobili bir ihtiyaç haline sokmak için ciddi adımlar atıldı. Herkes otomobilin bir ihtiyaç olduğunu düşünmeye başladı. On yıllık becerili işçi, on yıllık üniversite mezunu kamu görevlisi, orta çiftçi bir otomobil almayı plana aldı. Aynı zamanlarda başka planların olduğu da anlaşıldı. 12 Mart Muhtırası verildi. 1971 yılı 12 Martı'nda. Cumhuriyet Halk Partisi Kocaeli Milletvekili Prof. Dr. Nihat Erim, partisinden ayrıldı. Başbakan oldu. 1961 Anayasası'nın lüks olduğunu ilân etti.

Otomobil lüks iken anayasa ihtiyaç oldu. Otomobil ihtiyaç sayılırken anayasanın lüks olduğu ilân edildi. Yeni bir dönem başladı. Bu arada Sovyetler Birliği'nde ardarda kitaplar yayınlanmaya başlandı. Türkiye ile ilgili. Bunlardan en yenisinde sovyet iktisatçısı ve Türkiye uzmanı Alibekov, "Türkiye'de Sanayileşmenin Temel Aşamaları Üzerine" adını taşıyan kısa incelemesinde Türkiye'nin sanayileşmesinin iki döneme ayrılması gerektiğini yazdı, "Birincisi, Cumhuriyet'in kuruluşundan 1960 yıllarının başına kadar geçen dönemi kapsıyor; ikinci ve şimdiki aşama, Türkiye ekonomisine planlama yöntemlerinin uygulanmasıyla başlıyor."[102] Bir Türkiye uzmanı, en azından sanayileşme açısından, 1960 öncesi ile sonrasının birbirinden farklı olduğunu ileri sürüyor.

Bir tablo var. "temsili" bir tablo. Çok anlamlı olmalı. Burada sadece üç kalem var. Olmayan kalemleri de anlatabiliyor. Temsil yeteneği buradan geliyor.

DAYANIKLI TÜKETİM ARAÇLARI ÜRETİMİ: 1966-1976

	Bisiklet Motosiklet	Otomobil	Televizyon
1866	12326	0	0
1967	20948	1760	0
1968	30679	2852	0
1969	26946	3902	0
1970	28892	3660	4700
1971	33082	13187	6700
1972	45042	29627	39100
1973	56255	46856	151300
1974	59968	59908	397300
1975	64200	67271	627900
1976	—	62822	—

Kaynak: Yalçın Küçük, *Planlama, Kalkınma ve Türkiye*, sayfa 409-414

Sovyet bilim adamı Alibekov, Türkiye'nin sanayileşme tarihinde 1960 yıllarının başlarında planlama yönteminin uygulanmaya başlamasıyla yeni bir dönemin başladığını yazıyor. Aslında planlama yöntemi başlı başına çok önemli değil. Ancak sanayileşmenin resmi ve toplumsal politika haline getirildiği döneme denk düşüyor. Başka bir çalışmadan özet olarak alınan tablo ise, hiç kuşku yok, yeni bir dönemin yaşandığını, planlamadan çok daha inandırıcı bir biçimde yazıyor.

Bu küçük tablo, sanıldığından ve ilk bakışta görüldüğünden çok daha fazla açıklayıcı. İktisatçının soğuk ve kuru mantığını özetlediği için. Hem Türkiye'nin 12 Mart'a neden girdiğini; hem 12 Mart'ın neden 1973 yılında bir seçimle sonuçlandığını anlatıyor. Öz olarak. Hem de, deyim uygunsa, 12 Mart'ın henüz neden sona ermediğinin ipuçlarını veriyor.

Burada, tanım ve kavramsal olarak, şöyle bir parantez gerekli: 12 Mart'a yol açan nedenler ve bunun yol açtığı gelişmeler açısından 12 Mart henüz bitmedi. Adım adım sürüyor. Fakat dar anlamda ve Genelkurmay Başkanı ile Üç Kuvvet Komutanının verdiği muhtıraya da bir rejim olarak 12 Mart, 1973 yılı Ekim ayında yapılan seçimle sona erdi. Ancak geniş ve öz anlamda 12 Mart devam ediyor.

Eğer bu parantez devam edecek olursa şunu söylemek mümkün ve gerekli: 12 Mart asıl Ecevit ile ve Ecevit Hükümetleri ile devam etti. Fakat 1973 Ekim ayında yapılan bir genel seçimden altı yıl sonra 1979 yılı Ekim ayında yapılan bir ara seçiminde Ecevit'in partisinin aldığı yenilgi üzerine Ecevit'in başbakanlıktan ayrılmasıyla geniş anlamda 12 Mart dönemi sona ermedi. Bir aşama daha geride bırakılmış oldu.

12 Mart iki ekonomik ve bir politik gerekçe ile gündeme ve uygulama alanına girdi. Politik gerekçe solun ve sosyalistlerin temizlenmesi ve etkisizleştirilmesi oldu. Bu, baskı veya uyutma yöntemleriyle gerçekleştirebilir. Yöntem önemlidir. Fakat amaç da önemlidir. Solun etkisizleştirilmesi amacına en çok Ecevit hükümetleri döneminde yaklaşıldı. 1979 Ekim ayında Başbakan Bülent Ecevit hükümet başkanlığından istifa ettiği zaman, DİSK, TÖB-DER, TÜM-DER, POL-DER ve diğer kuruluşlar, hatta sosyalist siyasal örgütler, 1973 Ekim ayına göre etki

ve güçlerinden çok ama çok yitirmişlerdi. Bu, başta Ecevit ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin ve bu kuruluşlar ile örgütler yönetiminde bulunanların bir bölümünün sermayeye en büyük hizmetidir.

"İşte ilk tebrik telgrafı, İhsan Sabri Bey'den. Kendisi Londra'da tedavideymiş, bana göndermiş." Bunları söyleyen 12 Mart döneminin ilk Başbakanı Nihat Erim. Yazan da, ilk basın danışmanı. 12 Mart Muhtırası tarafından düşürülen hükümetin Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, 12 Mart döneminin ilk Başbakanı Erim'i ilk kutlayan oluyor, İhsan Sabri Çağlayangil, hiç kuşku olmasın, Demirel'den çok daha fazla büyük sermayenin sadık bir politikacısıdır. Süleyman Demirel'in, çok dar da olsa, belli bir bağımsızlığı vardır. 12 Mart'ta kendisinin bir yandan CIA; diğer yandan da, İstanbul sermayesi tarafından düşürüldüğüne inanır. İnanmak hoşuna gider. Kızar; fakat boyun eğer. İhsan Sabri Bey kızmaz. Büyük sermayeye kızmak, İhsan Sabri Bey'in aklına gelmez, gelse bile aklına sığmaz.

Bu bölümde daha önce yazıldı. Dışişleri bakanlıklarının sermayenin bir numaralı bakanlıkları olduğu yazıldı. Muhtıra ile düşen hükümetin Dışişleri Bakanı Çağlayangil, muhtıra ile kurulan hükümetin başkanını ilk olarak kutluyor. Tablo bundan daha açık olabilir mi? Büyük sermayenin iki sorunu var: Finansman ve pazar. Demirel Hükümetleri bunları yapmak için ciddi adımlar attı. Ancak gerekli hızda yapamadı, 12 Mart Muhtırası'nın ekonomik gerekçeleri bunlar oldu. 12 Mart, Demirel'in politikalarını daha hızlı uygulayabilmek için geldi. Hızla artan, Türkiye'de insanın tüketim alışkanlıklarını hızla değiştiren bir sanayileşmenin gerektirdiği finansman ile pazar genişliğini, gerekli hızla sağlayabilmek için 12 Mart dönemine girildi.

Tabii ayrı politik gerekçe ile birlikte. Muhtıra ile Başbakan Erim, "telgrafı uzattı. Koçaş ve ben uzandık. Telgraf Kocaş'ın elinde kaldı. Bir göz attı, bana uzattı. Aldım okudum. Aklımda kaldığı kadar telgrafın metni şöyle idi: "Başbakanlığa seçilişiniz tercihlerin en iyisidir. Başarı dileklerimin kabulünü rica ederim." Sanırım telgrafta bir de bağlılık, ya da kendisinin yardıma hazır olduğunu bildirir birkaç satır daha vardı. Düşünün, ilk telgraf, çekilmeğe mecbur edilen kabinenin bir üyesinden geliyordu."[103] Eklemek gerekiyor: İnsanlar geliyor, başbakan veya yardımcısı oluyorlar. Sonra unutuluyorlar. Nihat Erim henüz unutulmadı. Fakat Koçaş, unutulmuş olabilir. Koçaş, Nihat Erim'in sağ kolu ve başbakan yardımcılarından birisi olan Sadi Koçaş'tır.

"Erim gülümsüyordu. Sonra Koçaş'a telgrafın saklanmasını söyledi. Çoğumuz -Erim hariç- devlet muhaberatını bilmiyorduk. Telgrafı nereye koyacağımızı bir an şaşırdık. Sonra Koçaş çareyi buldu. Bir dosya açılacak, bu dosyaya gelen evraklar konacaktı. Biz bu acemiliği daha sonraları da çekecektik. Başbakanlığa yerleştiğimizde de, aynı şeyler başımıza gelecekti." Erim'in basın danışmanın yazdığına göre çok acemi bir ekip iş başına geliyor.

12 Mart'ın ilk hükümetinin mutfağının, gördüklerini yazıya döken görgü tanığı yazmaya devam ediyor: "Hariciye köşkünde temaslar şöyle başladı. Önce Erim ve Koçaş bir odaya kapandılar ve bir süre görüştüler. Sonra Erim, Güner (özel kalem müdürü, Y. K.) vasıtasıyla iki eski arkadaşını buldurdu. Bu iki arkadaş, Ferit Melen ve Sait Naci Ergin'dir. Bu iki eski arkadaşa, bir de bizim sevimli Mete Akyol'un babası Hüsnü Akyol'u ilave ederseniz, Erim'in karesi tamamlanmış olur. Bu kare, sık sık buluşur ve yemek yerlerdi. Erim kabine çalışmalarına bunların ikisi ile başlıyordu." Sait Naci Ergin, Menderes'in Hazine Genel Müdürlüğü görevinde bulunmuş son derece tutucu bir maliyecidir. Erim Hükümeti'nde bakan olmadan önce İstanbul'da bir büyük özel bankanın yöneticisi idi. Ferit Melen ise geri ve gedikli bir politikacıdır. 1960 yıllarında İsmet Paşa koalisyon hükümetlerinde Maliye Bakanlığı yaptı. Birinci Beş Yıllık Plan'ın ileriye dönük tüm önerilerinin karşısına çıktı. Birinci planda çalışanlara ve bu arada birinci plan için Türkiye'ye gelerek bir vergi reformu taslağı hazırlayan İngiliz iktisatçı Nicolas Kaldor'a "komünist" sıfatını yapıştırdı.

Sait Naci Ergin ve Ferit Felen, birinci Muhtıra Hükümeti'nde bakan oldular. Başkaları da bakan oldu. Bunlardan birisi İsmail Arar idi. Bunun için şunlar yazıldı: "Arar'la bizim dostluğumuz 12 Mart öncesi o karışık ortamda Kabibay'ın evindeki toplantılarda başlamıştır. O zamanlar, tıpkı Erim gibi Arar da, CHP içinde köşeye çekilmiş, büyük hayaller ama küçük imkânlar içinde bocalayan bir politikacıydı."[104] Öyle anlaşılıyor ve gazetecinin deyimi pek uygun düşüyor, birinci Muhtıra Hükümeti "büyük hayaller ama küçük imkânlar içinde bocalayan" bir takımın hükümeti oldu.

Ve hükümet kurma çalışmalarını sürdürürken Nihat Erim bir basın toplantısı yaptı. "Reformları beyin takımı ile yapacağız" dedi.[105] Bundan önceki hükümet, bir reform muhtırası ile düşürüldü; yenisi "Atatürkçü" reformları yapmak için kuruldu. 1960 yıllarının ikinci yarısında Türkiye'de en çok "reform" sözü işitildi. Türkiye kapitalizmi bir dar boğaza geldi. Yeni hükümetin başkanı, Türkiye'nin en gerici politikacıları ile 1960 yılından sonra kurulan planlama teşkilâtında çalışan ve adları Türkiye'de reform ile özde tutulan uzmanları bir araya getirdi.

Çok yanıltıcı oldu. Hükümete gelen gerici politikacıların reformcu uzmanlarının yanında etkisiz kalacakları düşünüldü.[106] Türkiye kapitalizminin, re-

formcu plancıların yardımıyla finansman ve pazar sorunlarına çözüm bulacağı izlenimi verildi. Planlı olarak mı? Kasten mi? Burası çok önemli olmasa gerek. Önemli olan şurası: Bilinçli olarak ya da bilinçsiz bir bilinçlilikle Türkiye burjuvazisi, benzer diğer ülkelerin burjuvazisi gibi, kendisine güven duyulmadığını biliyor. Sürekli olarak güven tutamakları arıyor ve yaratıyor. 1960 27 Mayıs'ında Planlama Teşkilâtı'nı kurarak kendisinde eksik olan güveni vermeye çalıştı. Bir süre sonra yarattığı güven tutamağı kendi önüne çıktı. Plan fikri ile çatıştı. Plancılar istifa etti. Hükümetin ve rejimin prestiji darbe yedi. Bu darbeyi, Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin sıradan asistanlığından Planlama Teşkilâtı'nın başına gelen aydınların prestijini abartarak gidermeye çalıştı. Abarttığı prestijleri 12 Mart 1971 tarihine sakladı. Bir daha kullandı.

Reform kabinesi Türkiye kapitalizminin finansman ve pazar sorununu çözmek için kuruldu. Kapitalizmin daha çok ve daha büyük yatırımları için finansman gerek. Yatırımların ürettiği mallar için de pazar gerek. 1970 yılında bu iki ihtiyacın da had safhada olduğu görülüyor. Buna çare aranıyor. Başbakan Demirel finansman yasası, arazi vergisi gibi bazı önlemler alıyor. Adalet Partisi içinde orta sermayenin temsilcileri olan bir grup ayrılarak Demokratik Parti'yi kuruyorlar. AP büyük bir ders ve büyük bir darbe alıyor.

Reform hükümeti kuruluyor. Başka işler bekleniyor. "Vekil beyler, vekil beyler, şu duvarların dili olsa da söylese, Demirel hükümetlerine neler anlattığımızı? Son olarak şunu söyleyeyim, sıkıyönetimsiz huzuru getiremezsiniz." Bunları Bakanlar Kurulu toplantısında Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç söylüyor. Devletin bir memuru, bakanlara böyle hitap ediyor. "Kabinenin ikinci oturumuna Genelkurmay Başkanı Orgeneral Tağmaç da katıldı. Tağmaç, sert bir biçimde geçmiş olayları anlattı. Bakanlar, ordunun o zamanki başına sorular sordular. Genelkurmay Başkanı hayli sinirliydi. Sorulardan rahatsızdı."[107] Orgeneral Tağmaç, reform hükümetinin ikinci oturumuna katılıyor; bakanları, tabii reformcu olanları da, haşlıyor ve sıkıyönetim istiyor.

O sıralarda Adalet Partisi'nin organı Son Havadis Gazetesi, beyin takımı'nın başı ve Başbakan Yardımcısı Atillâ Karaosmanoğlu ile uğraşıyor. Tağmaç bunlardan söz ediyor ve şunları söylüyor; "Kaç günlük hükümetsiniz? Bu tenkidlere kızıyorsunuz. Zaman zaman Başbakan bana şikâyet ediyor. Aylardır, sol basın komutanların ne satılmışlığını koydu, ne Amerikan uşaklığını, arabalarımıza Amerikan uşağı, satılmış generaller diye yazı yazdılar, kâğıtlar yapıştırdılar. Memleket bu duruma geldi." Bu durumdan çıkabilmek için sıkıyönetim gerekti görüldü, ilân edildi.[108]

Bu olay da gösteriyor. Reform Hükümeti'nin Beyin Takımı olan uzmanların çoğunun iyi niyetinden kuşku duymaya gerek yok. Çoğunun uzmanlıklarından, iş yapma becerikliliğinden haklı olarak kuşku duyulabilir. Siyasal yetenekleri, haklı olarak, çok küçülebilir. Bunlar ayrı. Fakat iyi niyetlerinden kuşku duymak için elde bir kanıt yok. Bu yüzden iyi niyetli olduklarını düşünmekten başka çare yok. Üstelik çok iyi niyetli olduklarını düşünmek için de bir engel yok. Peki, neye yarıyor? Eğer bir iyi niyet, toplum içinde ve daha açıkçası ile, sınıflar düzeyinde bir örgütlü güce dayanmıyorsa hiç bir işe yaramıyor. Bu, bir. Daha doğrusu, birincisi. Bundan sonrası ve ikincisi ise şu: Eğer işçi sınıfı ve emekçilerin örgütlü gücüne dayanmıyorsa, iyi niyet sadece zarar veriyor. Reform Hükümeti'nin Beyin Takımı sadece zarar verdi. Çünkü daha önceki dönemlerde burjuvazinin kamuoyunu oluşturma örgütlerinin olduklarından çok daha büyük değerler yükleyerek büyüttüğü bu sade uzmanlar, bir geçiş döneminde, bir kısa *interregnum* kargaşasında, yalnızca şaşırtmaya yaradı. Tereddüt saçtı.

İki kraliyet ailesi veya çok daha geniş anlamıyla iki dönem arasındaki geçiş kuşağına *interregnum* deniliyor. Bu dönemde önemli olan tereddüt. Bu, hareketsizliği doğuruyor. Tereddütün, yeni düzene mutlak karşı olması gereken kafasında doğması zorunlu değil. Bir harekette tereddüt olması, bu harekete katılan herkesin kafasının bulanık olması anlamına gelmiyor. Kafasının içi çok net olanlar olacak. Bir yönde. Kafasının içi yine çok net olanlar olacak. Diğer yönde. İşte bu zaman tereddüt var demek. Ve öyle oldu. Muhtıra'dan baskı ve terör geleceği konusunda kafası net olanlar vardı. Muhtıra'dan reformcu ve demokrat bir dönem geleceği konusunda kafası çok net olanlar oldu. Beyin Takımı, bunlara daha çok ümit verdi. Muhtıra'dan Atatürkçü reform, her ne demek ise, bekleyenlerin kafasını netleştirdi. Bunlar, Muhtıra'dan baskı ve terör bekleyenlerin ayaklarına bağ oldular. Muhtıra'dan baskı ve terör bekleyenler zaten azdılar. Ayaklarında bağ ile hiç hareket edemez oldular. Beyin Takımı ve tereddüt bu işe yaradı.

Tereddüt sadece bu alanda olmadı. Belki de *interregnum* bu yüzden doğuyor. Tereddüt, nehrin diğer tarafında da oluyor. Öznel nedenler bir yana, 12 Mart dönemine, Demirel Hükümetlerinin yavaş yavaş gerçekleştirdiği bazı gelişmeleri daha hızla yapabilmek için giriliyor. Nesnel olarak. Bu ise, Türkiye sanayi kapitalizminin pazar ve finansman sorununu çözmeyi amaçlıyor. 12 Mart'tan önce Türkiye sanayi burjuvazisi açıkça tarım vergisi istiyor. Sermaye piyasasının geliştirilmesini öneriyor. Toprak reformunun telâffuz edilmesine kızmıyor. 1970 yazında erken sayılabilecek bir devalüasyon ile dış pazarını genişletmeyi umuyor. Personel yasası ile

Çeşitli Sanayi Malları ve Tarım Girdilerinden Bir Birim Satın Alabilmek İçin Verilmesi Gerekli Buğday (Kilogram Olarak)

	1956	*1963*	*1972*	*1976*
Orta güç traktör	—	5025000	6510700	5644700
Biçerdöver	—	10968700	24415100	13964300
Azotlu gübre	0,88	0,90	0,61	0,43
Fosforlu gübre	1,46	0,63	0,46	0,23
Hayvan pulluğu	—	182,34	151,58	—
Motopomp	—	2981,48	4476,00	—
Sabun	10,69	5,94	8,21	6,07
Basma	5,68	3,55	5,31	4,73
Gazyağı	1,67	1,10	1,53	1,53
Toz şeker	5,78	3,85	3,92	3,09

Kaynak: Oktay Varlıer, *Türkiye'de İç Ticaret Hadleri*, Şubat 1989, sayfa 34

dayanıklı tüketim araçlarına yeni pazar imkânları arıyor. Bütün bunlar bir eğilimi gösteriyor. Ancak 12 Mart öncesi olaylar, en başta 15-16 Haziran Olayları, öyle anlaşılıyor, burjuvazi kampına korkular salıyor. İktidar partisi olan Adalet Partisi içindeki önemli bölünme ve Demokratik Parti'nin kurulması da, iktidar güvenini sarsıyor. Sanayi burjuvazisi içinde sermaye grupları arasında baş gösteren etkinlik ve sektör çekişmesi de, hiç kuşku yok, güçsüzlük korkusunu artırıyor. Sonunda, öyle görülüyor, korkak Türkiye burjuvazisi hedeflerinden geri dönüyor.

Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanı Oktay Varlıer'in, Devlet Planlama Teşkilâtı'nda iken tamamlayıp yayınladığı bu çalışmanın bu tablosunun siyasal mesajı çok büyük. Bu tür tablolar, kuşku yok, bazı istatistik sakıncaları taşırlar. Bir kez seçilen yıllardan dolayı sakınca doğabilir. Seçilen yıllar temsil yeteneğinden yoksun olabilir. Bir önceki veya bir sonraki yıldan çok farkı olabilir. Ayrıca buğday, Türkiye tarımı için temsil yeteneğini yitirmiş olabilir. Bütün bunlar geçerlidir. Ancak bu bölüme ek olarak verilen iç ticaret hadleri tablosu, burada fazla geçerli olmadığını gösteriyor. Oktay Varlıer'in tablosu, burada dillendirilecek siyasal mesajlar için, geçerliliğini koruyor.

Dört yıl ve üç dönem görülüyor. Çok kaba olarak bu üç dönemi, planlama öncesi, 12 Mart öncesi ve 12 Mart sonrası olarak adlandırmak mümkün. Birinci dönemle ilgili olarak, sabun, basma, gazyağı ve şeker gibi köylü nüfusun temel sanayi tüketim mallarını elde etmek için daha az buğday vermeye başladığı sonucu çıkıyor. 1956 yılından 1963 yılına gelindiğinde sanayi tüketim mallarından bir birim elde edebilmek için, nerede ise, yarı yarıya daha az buğday vermek gerekiyor. Sonra, planlı ve 12 Mart öncesi dönemde eğitim tümüyle tersine çevriliyor. Hem sanayi kökenli tüketim mallarını ve hem de tarım için gerekli sanayi kökenli yatırım mallarını alabilmek için çok daha fazla buğday vermek zorunlu oluyor. Değişim ilişkileri, buğdayın tüm tarımı temsil etmesi ölçüsünde, tarım kesiminin aleyhine dönüyor. İş burada kalmıyor. Bütün göstergeler, 12 Mart öncesinde sanayi burjuvazisinin bununla da yetinmeyip değişim hadlerini daha çok tarım kesiminin aleyhine bükmeye çalıştıklarını gösteriyor. Ancak sonuç böyle olmuyor. 12 Mart sonrası dönemde değişim ilişkisi tarım kesiminin lehine bükülüyor. Korkak ve dönek Türkiye sanayi burjuvazisi, kendi sınıfsal iktidarını tehlikede gördüğü an, tıpkı 1930 yıllarında olduğu gibi, büyük toprak sahipliği ile uyuşuyor. Finansman sorununun çözümünü erteliyor. Türkiye'nin sanayi burjuvazisi, ekonomik değil poiitik hareket ediyor.

Tümden ekonomiyi unuttuğu söylenemez. Ancak bu noktayı sağlamlaştırmak gerekli. Eğer Muhtıra ile başlayan dar anlamda 12 Mart dönemi, açık bir askeri yönetime dönemedi ise ve 1973 yılında bir seçimle yeni bir aşamaya girdi ise, bunda bu uyuşmanın rolü var. Bu çok önemli ve tartışılarak doğruluğunun sağlanması gereken bir çözümleme. Başka yerde tartışılmalı.

Fakat bu kadar değil. Bir başka tablo daha verilebilir.

Bu tablo da Oktay Varlıer'inki kadar önemli. Farklı amaçlar için hazırlanmış olmakla birlikte özgün bir tez çerçevesinde birbirini destekliyor. Tablo hakkında kısa bilgi şu: Sosyal Sigortalar Kurumu'nun yıllıklarında yer alan ücretlere dayanıyor. Tabloda sadece endeks sayıları var. Tüm imalât sanayii ortalaması 100 olarak alınıyor ve her yıl ile alt

İMALAT SANAYİİNDE
ORTALAMA ÜCRETLER (Sanayi Ortalaması = 100)

	Gıda	*Dokuma*	*Lâstik*	*Kimya*	*Taşıt Araçları*
1964	92,6	88,7	102,5	127,1	117,0
1965	97,0	93,3	115,9	134,1	123,1
1966	90,8	86,3	104,8	121,1	123,1
1967	87,9	86,5	104,7	119,8	129,0
1968	88,8	82,7	103,2	116,8	125,2
1969	87,8	89,3	99,6	105,7	125,2
1970	84,8	79,0	92,1	119,5	109,2
1971	83,1	85,4	101,3	117,0	151,0
1972	82,5	90,2	107,5	131,9	144,1
1973	81,6	117,5 (*)	101,2	131,1	125,7
1974	98,7	80,2	111,9	117,5	128,8
1975	90,9	72,4	142,7	114,3	138,5
1976	94,8	98,9	109,4	107,5	120,6

(*) Baskı hatasından doğmuş olabilir,

Kaynak: Yalçın Küçük, *Planlama, Kalkınma ve Türkiye*, Üçüncü Basım, İstanbul, 1978, sayfa 437

kesim için, buna oranlanarak endeks sayıları bulunuyor. Tablonun istatistik yapısı, kısaca ve basit olarak böyle.

Mesajı ise, çok derin ve "fincancı katırlarını ürkütücü" cinsten. Çünkü dillendirildiğinde ortaya çıkan bazı sonuçlar var. Bir; Gıda ve dokuma alt kesimlerinde ücretler hep sanayi ortalamasının altında. Hem 12 Mart'tan sonra ve hem de önce. Gıda ve dokuma alt kesimlerinde ücretler, ortalamaya göre en düşük düzeylerine, 12 Mart sonrası yıllarda iniyorlar, iki; Lastik, kimya ve taşıt araçları gibi alt kesimlerde ücretler, ortalamanın üstünde. Hem 12 Mart öncesinde ve hem de sonrasında. 12 Mart, bu özelliği değiştirmiyor. Ayrıca ve daha ayrıntıda bakıldığında, 12 Mart'ın ilk yıllarında bu eğilimin güçlendiği görülüyor. Daha açıkça söylenecek olursa şöyle: 12 Mart 1971 tarihine yaklaşırken bu eğilim silinmeye başlarken, 12 Mart döneminde tekrar belirginleşiyor ve bir ölçüde de derinleşiyor. Üç; Gıda ve dokuma alt kesimleri Türk-İş'in ve lâstik, kimya ve taşıt araçları da DİSK'in örgütlendiği, etkin olduğu iş kolları oluyor. Bütün bunlardan DİSK'ten 12 Mart sonrasında, 12 Mart'tan hemen önceki yıllara göre, üyelerinin daha çok ekonomik haklarını koruduğu sonucu çıkabiliyor. Fakat dördüncü temel sonuç böyle bir ihtimali kesinlikle otadan kaldırıyor. Dört; Gıda ve dokuma tekelci özellikten uzak ve daha çok dış piyasalara bakan iş kolları olarak görünüyor. Lâstik, kimya ve taşıt araçları ise tümüyle iç pazara dönük ve tekelci nitelikte az sayıda işletmelerden oluşan bir iş kolu oluyor. Beş; Bu özelliklerinden dolayı gıda ve dokuma mal fiyatlarını kolaylıkla artıramıyor. Buna karşılık lâstik, kimya ve taşıt araçları ücretlere yaptığı zammı kolaylıkla mal fiyatlarına yansıtabilecek tekelci işletmeleri içeriyor..

Buraya kadar yeteri ölçüde "ürkütücü" sonuçlar ortaya çıkıyor. İktisatçının soğuk ve katı mantığı şunu söylüyor: 15-16 Haziran Olayları'ndan sonra DİSK yönetimi ile büyük sanayi burjuvazisi arasında bir uyuşma olduğu görülüyor.[109] Uyuşmanın yüz yüze olması gerekli değil. Böyle olur da, olmaz da. Yüz yüze gelmeden karşılık olarak stratejileri kabul ederek de uyuşmak mümkün.

Bir ilke var: İşçi sınıfı kazandığını harcar; sermayedar harcadığını kazanır. Daha önce ve istatistiklerle gösterildi. 12 Mart'ın hemen öncesi ile hemen sonrası-binek otomobili de dahil dayanıklı tüketim mallarının yerli yapımının hızla arttığı dönemler oldu. Bir: Bunları ihraç etmek mümkün değil. İki: Sadece sanayicilere satmakla yeterli üretim olmuyor. Sadece mülk sahiplerine satmakla gerekli pazar sağlanamıyor. Üç: Ücretleri çok eşit dağıtmakla da gerekli pazarı bulmak mümkün değil. Dört: Mutlak olarak işçilere de satmak gerek.

Bir bölük işçi kazandığını harcasın. Bir bölük iş-

çi, otomobile, buzdolabına ve çamaşır makinasına kavuşsun. Onlar kavuşmazsa ne olacak? Bunlar olsun. Olurken de Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu kavgacı geçmişinden, sosyalist özünden arındırılsın. Bu, uyuşma demek. Büyük toprak sahipleri ile uyuşma gibi tekelci işletmelerdeki işçileri içine alan işçi konfederasyonu ile de uyuşma demek.

Tarımda fiyatları yüksek tutma; teknik deyimi ile fiyat makasını büyük toprak sahipleri lehine bükme ve bükük tutma, sanayi kesiminde tekelci işletmelerdeki işçilerini yüksek tutma; teknik deyimiyle ücret yelpazesini tekelci işletmelerde çalışan işçilerin lehine açma, bunlar yapıldı. Ne için? Pazar sorununa uyuşarak çözüm bulmak için. Ne pahasına, finansman sorununun çözümünü erteleme pahasına.

Buraya kadarı ekonomik çözümleme. Bundan bir politik çözümleme çıkıyor. Eğer durum böyleyse, 12 Mart'ı bir açık askeri rejime döndürmeğe gerek yok. Bir bölük işçilerin de olsa, ücretleri yüksek tutulacak; büyük toprak sahiplerinin ekonomik egemenlik alanları parçalanacak olmadıktan sonra açık bir askeri rejime ne gerek olabilir?

"Fincancı katırlarını ürkütücü" sonuçlar bunlar. Ancak devamı var. Bu dönemde tekelci işletmelerde bir ustabaşının veya üniversite mezunu on yıllık bir memurun yedi aylık maaşı ile bir Murat veya Anadol otomobil almak mümkündü. 12 Mart'ın hemen öncesinde ve hemen sonrasında. Murat, Anadol ve Renault, çok minimum kapasitelerde ve ancak kapalı ekonomilerde, kendi ülkelerindeki fiyatın üç katına yaklaşan bir fiyatla satılarak ekonomik olan bir ölçekte üretilerek Türkiye'ye ve pazara yerleşti. Bundan sonra CHP Genel Başkanı Ecevit'in hükümet başkanlığı dönemi başladı. Şimdi bir Murat veya Anadolu'ya da diğerini tekelci işletmelerin ustabaşının veya üniversite mezunu on yıllık memurun yedi maaşı ile değil, otuz maaşı ile de almak mümkün değil. Alınsa bile işletme giderlerini karşılamak mümkün değil.

Ecevit Hükümeti ile 12 Mart, yeni aşamalara atlayarak, devam etti. Bundan sonra artık Türkiye ekonomisi için iç pazardan daha çok dış pazar önemli oluyor. Dolayısıyla makas ya da ücret yelpazesini açma ihtiyacından kurtuluyor. Yeni bir aşamaya girilecek. Ecevit bu giriş için gerekli hazırlıkları yaptı. Böyle bir aşamaya geçiş sırasında direnç mevzilerinin hepsinin boşaltılıp sermayeye teslim edilmesine önayak oldu.

Tabii başkaları ile birlikte.

Dördüncü Bölüm İçin Birinci Ek

Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye Verdiği Nota: 8 Ağustos 1946

Sovyet Sosyalist Şuraları İttihadı Dışişleri Bakanlığı Türkiye Hükümeti'ne aşağıdaki hususları bildirmekte, şeref kazanır:

Geçen harp esnasında vuku bulan hadiseler Boğazlar'a müteallik olarak 1936 tarihinde Montrö'de imzalanan Montrö Anlaşması'nın tesis ettiği Karadeniz Boğazları rejiminin Karadeniz Devletleri'nin güvenlik menfaatlarına tekabül ve Boğazlar'ın Karadeniz Devletleri aleyhinde kullanılmasına mani olabilecek şartları temin etmediğini açıkça ispat eylemiştir.

Mihver Devletleri'nin bu harp esnasında harp ve muavin gemilerini Boğazlar'dan Karadeniz'e ve aksi istikamette geçirdiklerine dair birçok misal zikretmek mümkündür ki, bu haller zamanında Sovyet Hükümeti'nin Türkiye Hükümeti nezdinde teşebbüs ve protestolarda bulunmasına mucip olmuştu.

9 Temmuz 1941 tarihinde Alman komutanlığı Boğazlar'dan Karadeniz'e Seefalke adlı Alman sahil muhafaza gemisini geçirmiş ve Boğazlar'a dair anlaşmanın ağır bir şekilde ihlâli demek olan bu keyfiyet Sovyet Hükümeti'nin Türk Hükümeti nezdinde teşebbüste bulunmasına mucip olmuştu.

Ağustos 1941 ayında Türk Makamları Tarvisio adlı İtalyan muavin harp gemisine Boğazlar'dan Karadeniz'e geçmek müsaadesini vermişlerdi ki, bu da Sovyet Hükümeti'nin mezkûr muavin geminin Anlaşması'nın ihlâli demek olacağı hususunda Türk Hükümeti'nin nazarı dikkatini celbeden bir teşebbüs yapmasına sebep olmuştu.

4 Kasım 1942 tarihinde Sovyet Hükümeti, Almanya'nın cem'an yekûn 140.000 tona baliğ olan muavin harp gemilerini ticaret gemisi şeklinde Boğazlar'dan Karadeniz'e geçirmek niyetinde olduğuna dair Türk Hükümeti'nin tekrar nazarı dikkatini celbetmişti. Bu gemiler Mihver Devletleri'nin silâhlı kuvvetlerinin ve harp malzemesinin Karadeniz'e nakline tahsis olunmuştu. Teşebbüsünde, Sovyet Hükümeti "yukarıda mezkûr gemilerin Boğazlar'dan Karadeniz'e mürurunu müsaade keyfiyetinin, bu gemiler Alman Hükümeti emrine verilmiş bulunduğundan ve esasında muavin harp gemileri olduğundan, Boğazlar rejimi hakkında Montrö'de imzalanan Anlaşma'nın sarih surette ihlâlini tazammun edeceğini" tebarüz ettirmiştir.

Haziran 1945 ayında Sovyet Hükümeti Karadeniz'de askeri harekâta iştirak etmiş bulunan Ems tipi 8 tane ve Kriestransport tipi 5 tane muhtelif tonajda, Alman harp ve harp muavin gemisinin Mayıs ayı sonlarında ve Haziran ayı başlarında Karadeniz'den Ege Denizi'ne Boğazlar'dan geçmeleri hadiselerini protesto etmiştir.

Yukarıdaki hadiselerden Almanya ve müttefiklerine karşı yapılan son harp esnasında Boğazlar'a müteallik Anlaşma'nın düşman devletlerin Boğazları Sovyetler Birliği ve diğer müttefik Devletler aleyhine harp gayeleri için kullanmalarına mani olmadığı anlaşılmaktadır ki böyle bir vaziyetten dolayı Türk Hükümeti gayri mesut bulunamaz.

Bu sebeptedir ki Temmuz ve Ağustos 1945 aylarında Berlin'de yapılan üç devlet -Büyük Britanya, Birleşik Amerika ve Sovyetler Birliği- Konferansı'nda, Sovyet Hükümeti Montrö Anlaşması'nın tesis ettiği Boğazlar rejiminin bugünkü şartlara uymadığı ve yeni bir Boğazlar rejimi tesisi olan eylediği meselesinin münakaşasını teklif etmiştir.

Berlin'deki Üç Devlet Konferansı'nın aşağıdaki kararı aldığı malûmdur:

Üç Hükümet Boğazlar'a müteallik olarak Montrö'de imzalanan Anlaşma'nın, bugünkü şartlara tekabül etmemesi hasebiyle, tadil edilmesi lâzım geldiğini kabul eylemiştir.

Üç Hükümet, müteakip merhalede, bu meselenin üç Devletin her biriyle Türk Hükümeti arasında doğrudan doğruya görüşmelere konu teşkil etmesini kararlaştırmıştır. Bu hususta Britanya Hükümeti tarafından 21 Kasım 1945 tarihinde Türk Hükümeti'ne verilen Nota'nın muhtevası da Sovyet Hükümeti'nce malûmdur.

Sovyet Hükümeti de kendi namına, Boğazlar için aşağıdaki esaslara müstenid yeni bir rejim tesisini teklif etmektedir:

Boğazlar bütün memleketlerin ticaret gemilerinin geçişine daima açık olmalıdır.

Boğazlar, Karadeniz Devletleri'nin harp gemilerinin geçişine daima açık olmalıdır.

Karadeniz'de sahili bulunmayan Devletlere ait harp gemilerinin Boğazlar'dan geçmesi, hususi surette derpiş edilen haller müstesna, memnudur.

Karadeniz'e girmek ve Karadeniz'den çıkmak

için tabii su yolu olan Boğazlar'a müteallik rejimin tesisi Türkiye'nin ve Karadeniz'e sahili bulunan diğer Devletlerin selâhiyeti dahilinde olmalıdır.

Boğazlar'a ticari seyrüseferin serbestisini ve Boğazlar'ın güvenliğini temin hususunda en fazla alâkadar ve bunu icraya en kadir olmaları sıfatiyle Türkiye ve Sovyetler Birliği, işbu Boğazlar'ın Karadeniz'e sahili bulunan Devletler aleyhine diğer Devletler tarafından kullanılmasının önüne geçmek için bunların müdafaasını müşterek vasıtalarıyle temin ederler.

Sovyet Hükümeti bu deklarasyondan Birleşik Amerika ve Büyük Britanya Hükümetlerini haberdar eder."[110]

Dördüncü Bölüm İçin İkinci Ek

Türkiye'nin Dış Ticaret Hacminde Ülkelerin Payları ve Ağırlık Sırası: 1956-1976

Yıllar	Büyük Britanya		Birleşik Amerika		Batı Almanya		Sovyetler Birliği	
	Yüzde	*Sıra*	*Yüzde*	*Sıra*	*Yüzde*	*Sıra*	*Yüzde*	*Sıra*
1956	7,96	4	20,46	2	20,61	1	1,65	13
1957	8,41	4	28,48	1	13,29	2	2,25	9
1958	6,93	4	24,18	1	16,74	2	3,25	8
1959	10,38	3	22,69	1	19,84	2	1,38	15
1960	10,63	3	22,71	1	18,46	2	1,37	17
1961	11,30	3	23,97	1	15,90	2	1,50	13
1962	10,55	3	25,51	1	17,32	2	1,19	18
1963	11,73	3	24,67	1	15,71	2	1,51	14
1964	10,58	3	24,00	1	15,01	2	1,70	12
1965	9,33	3	23,46	1	15,08	2	3,41	6
1966	10,38	3	20,92	1	15,65	2	3,67	6
1967	10,13	3	17,87	t	18,05	1	4,63	6
1968	10.51	3	15,33	2	19,21	1	4,77	5
1969	9,34	3	16,02	2	19,43	1	4,73	6
1970	8,12	3	17,07	2	19,12	1	4,44	7
1971	7,78	4	13,04	2	18,45	1	5,32	7
1972	8,82	4	12,07	2	19,94	1	6,61	5
1973	9,50	2	9,26	3	19,28	1	5,17	7
1974	6,56	8	9,31	2	19,28	1	3,25	10
1975	6,75	5	9,33	2	22,19	1	2,40	17
1976	7.72	3	8,88	2	18,65	1	2,40	14

Kaynak: Ticaret Bakanlığı Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Elektronik Bilgi İşlem Merkezi

Dördüncü Bölüm İçin Üçüncü Ek

6624 Sayılı Yasaya Göre Yabancı Sermayenin Dağılımı: 1972 Sonu

Ülkeler	*Firma Sayısı*	*Getirilen Sermaye: TL*	*Yabancı Sermaye Yüzdesi*
Batı Almanya	23	304,062,047	16,33
Birleşik Amerika	21	266,743,370	14,32
Avusturya	7	29,008,000	1,56
Bahama	1	90,000,000	4,83
Belçika	4	60,618,000	3,25
Danimarka	5	84,192,500	4,52
Fransa	10	213,064,662	11,49
Hollanda	6	106,890,499	5,74
Büyük Britanya	5	45,687,700	2,45
İsveç	2	1,459,980	0,07
İsviçre	18	257,4514,000	13,83
İtalya	7	231,486,000	12,40
Kanada	1	29,835,000	1,60
Kuveyt	1	64,800,000	3,48
Venezüella	1	4,300,000	0,24
Yugoslavya	1	8,044,918	0,43
Karma	5	63,691,518	3,42
Toplam	*118*	*1.862.469,094*	*100.00*

Kaynak: Ticaret Bakanlığı ve 50 Yıl, Ankara, 1973, S. 361

Dördüncü Bölüm İçin Dördüncü Ek

17 Sayılı Karar Kapsamında Yabancı Sermaye Şirketleri: Mevcut Durum

Şirketin Adı ve Çalışma Alanı	*Kuruluş Yılı*
İnşaat - Taahhüt	
Chicago Bridge Ltd.	1960
Brasvvaite and Co. Engineers Ltd.	1967
S. A. Hersent	1958
Halliburton Oil Well Cementing Company	1957
Solel Boneh Ltd.	1955
Keynoids Construction Co.	1960
Madencilik	
Türk Maadin A.Ş.	1918
Fethiye Maden T.A.Ş.	1928
Wilhern Grillo Maden Ticareti Ltd.	1960
Maden Eksport Ltd.	1953
Borax Consolidated Lîd.	1927
Bursa Toros Kramlan	1962
Magnesit Maden Sanayii Ltd.	1961
Sigortacılık	
Vitsan The London Insurance	1928
Vitsan The British Oak Insurance Co.	1928
Millî Reasürans T.A.Ş.	1929
Guardian Assurance Co. Ltd.	1961
Atlantik Sigorta A.Ş.	1964
Assicurazigni Generali	1927
Nordstern Umumi Sigorta A.Ş.	1929
Bankers and Traders Insurance Co. Ltd.	1964
Mag Magdeburgar Sigorta Şirketi	?
La Baloise Nakliyat Şirketi	?
Aachener-Munchener-Feverver Sicherungsgesellschaft	1918
Mann-Heimer Verstcherungsgesellschaft	1930
Riunione Adriatica Di Sigurto	1930
La Suisse Umum Sigorta A.Ş.	1927
La Baiuaz Yangın Sigorta	1834
L'Union Des Assurances De Paris	1898
L'Union Des Assurances De Paris	1916
Assicuraziani Generali-Trieste/Erste	?
Allgemeine Unfall	1893
Bankacılık	
Banco Di Roma	1911
Deutsche Orientbank	1911
Deutsche Bank	1906
Osmanlı Bankası	1963
Selanik Bankası-Uluslararası Endüstri ve Ticaret Bankası	1888
Holantse Bank Üni N. V.	1921
Banka Komerciyale Italyana	1925
Gemi Acentalığı - Turizm	
American Burreau of Shipping	1957
Adriatica	1937
Club Mediterranee S.A.	1968
W. F. Henry van Der Zee and Co. N.V.	1793
Comp. İnt. Des Wagons-Lits et Du Tourisme	1923
Marmara Deniz Nakliyat Limited	1953
Augustin Joseph Catoni	1961
Anadolu Deniz Acentatığt Ltd.	?
Compagnie De Transports Oceniques	?
Comptoir Atgerien Du Lavant-Gazairi Transport	1963
J. V. Vittoll and Co. Ltd.	1918
Tütün Alımı	
Austro-Türk Tütün A.Ş.	1948
Glenn Tabacco Compt. Inc.	1921
Felemenk Türk Tütün A.Ş.	1975
Socotab Leaf Tabacco Co. ine. Geri Tabacco Company	1963
The Standart Commercial Tobacco Co. Inc,	1923
Cocotex S.A. Exportation-Importation	1964
The American Tabacco Company of The Orient Inc	1923
Kitap - Dergi	
Libaririe Hacehette	1929
Grolier International Inc.	1969
İthalat - İhracat - Mümessillik	
Bremar Ticaret A.Ş.	1959
Bunge Ticaret Ltd.	1954
Tısra Ticaret A.Ş,	1960
Macandrews arnd Forbes Company	1910
Handels Kontor Ltd.	1964
Kimya - İlaç	
Imperial Chemical Industries Ltd.	1931
Yılbak Ticaret A.Ş.-Dr. A. Wander-Levant S.A.	1947
Kimyanil Ltd.-Farbenfabriken Bayer	1966
Maden Kimya Ltd.-Montecatini	1962

Basf Türk Boya ve Kimya Ltd.	1964
Organon İlâçları A.Ş.	1954
Atlantis Levant Ltd.	1936
Giaxo Müstahzarları A.Ş.	1959
Sterling Products Int.	1964
Türk Hoechst T.A.Ş.	1954
Pfizer İlaçları A.Ş.	1957
Elektrik - Gaz	
Sınaî Tatbikat T.A.Ş. Türk Anonim Gaz	1973
Türk Anonim Gaz Şirketi	1914
Milangaz Ticaret ve Sanayi A.Ş.	1964
S.A. Elektrificasione	1954
Mümessillik - Satış	
İBM Türk Ltd.	1938
Atlas Copco	1950
SKF Bilyeli Rulmanları Ltd.	1929
The Singer Manufacturing Co.	1904
Aga Endüstri Mamulleri Ltd.	1964
Sandvik İstanbul Ticaret Ltd.	1953
Türk Philips Ticaret A.Ş.	1953
Medravo/Volt N. V.	1955
Ericson Türk Ticaret Ltd.	1953
Mümessillik - İmalat	
G. A. Baker Ltd.	1919
NCR National Mukayyit Kasaları A.Ş.	1964
Pil Batarya Sanayii T.A.Ş.	1954
Massey Ferguson Traktör Sanayii A.Ş.	1969
Emi-Gramafon Ltd.	1929
Eaton Yale Town A.Ş.	1969
Gıda - Yem	
Nestle Mamulatı İhracat Şirketi	1927
Güneşli Koçman Tavuk Çiftliği Ltd.	?
Abic Yem Sanayi	?

Dördüncü Bölüm İçin Beşinci Ek

Çeşitli Ürünlere Göre İç Ticaret Hadleri

	Buğday	*Pamuk*	*Tütün*	*Genel*
1956	100,00	100,0	100,0	100,00
1957	109,58	108,23	91,76	111,33
1958	92,28	91,23	85,89	103,20
1959	97,06	88,87	107,29	97,97
1960	94,29	95,03	120,22	100,98
1961	119,71	93,75	103,04	101,12
1962	132,82	99,41	167,77	113,51
1963	134,82	99,79	259,02	119,49
1964	127,85	91,74	188,38	113,83
1965	138,40	88,77	152,90	118,50
1966	126,55	82,66	167,02	117,44
1967	126,44	92,44	153,83	121,03
1968	122,29	84,90	148,33	121,42
1969	120,20	82,13	141,64	123,71
1970	118,43	92,82	135,35	128,86
1971	117,75	99,29	125,51	131,61
1972	107,14	98,05	134,40	126,02
1973	101,24	119,06	129,61	131,24
1974	126,77	121,01	160,99	130,51
1975	119,85	109,50	233,58	127,21
1976	107,43	115,63	211,96	117,86

Kaynak: Güngör Uras, 17 Sayılı Karara Tabi Yabancı Sermaye Araştırması, TÜSİAD, 1975 Yılının Sonunda Türkiye Ekonomisi, İstanbul, 1975, sayfa 135-128

Notlar

BİRİNCİ BÖLÜM

[1] Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, İstanbul, 1960, s. 50

[2] Orman Bakanlığı, *Cumhuriyetimizin 50. Yılında Ormancılığımız*, Ankara, s. 53-54

[3] İbid., s. 55

[4] İbid., s. 197

[5] İbid., s. 356

[6] İ. Tekeli ve S. İlkin, *Kurtuluş Savaşı'nda Talat Paşa ile Mustafa Kemal'in Mektuplaşmaları,* Nisan 1976, Ankara, teksir, sayfa 22

[7] İbid., s. 28

[8] Şefik Hüsnü Değmer, *Seçme Yazılar*, 1971, s. 58-59.

[9] Rasih Nuri İleri, *Atatürk ve Komünizm*, İstanbul, 1970, sayfa 170

[10] Mete Tuncay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, 1908-1925, Ankara, 1967, s. 85-86

[11] M. Pavloviç - V. Gurko Kryajin - F. Raskolnikov. *Bağımsızlık Mücadelesinde Türkiye*, Moskova, 1925, s. 98

[12] R. Nuri İleri, *Atatürk ve Komünizm*, İstanbul, 1970, s. 200

[13] A. M. Şamsutdinov, *Türkiye'de Ulusal Kurtuluş Mücadelesi 1918-1923*, Moskova, 1966, s. 186, Rusça

[14] K.Karpat, *Türkiye Politikası-Çok Partili Sisteme Geçiş*, Princeton University Press, R; 3 1959, s. 352

[15] M. Pavloviç - V. Gurko Kryajin -F. Raskolnikov, *Bağımsızlık Mücadelesinde Türkiye*, Moskova, 1925, s. 99

[16] General Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, İstanbul, 1355, s. 55

[17] George S. Harris, *Türkiye'de Komüniars Kaynakları* İstanbul, 1979, s. 10-11

[18] Mete Tuncay, *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925*, Üçüncü Basım, Ankara, 1978, s.169-17

[19] K. Fişek, *Devlete Karşı Grevlerin Kritik Tahlili*, Ankara, 1969, s. 31

[20] C. Talaş, *İçtimai İktisat*, Ankara, 1961, sayfa 94

[21] C Talaş, *İçtimai İktisat*, s. 93

[22] A. Şnurov - Y. Rozaliyev, *Türkiye'de Kapitalistleşme ve Sınıf Kavgaları*, Ant, İstanbul, s. 39-40

[23] M. Tuncay, *Türkiye'de Sol Akımlar* 1908-1925, Ankara, 1967, s.22-23

[24] İ. Tekeli, *Halkçılık: Cumhuriyetin İdeolojik Öğesi*, 1976, daktilo, s.25-26

[25] M. Payloviç - V. Gurko - Kryaşin - F. Raskolnikov, *Bağımsızlık Mücadelesinde Türkiye*, Moskova, 1925, s. 135.

[26] R. P. Korniyenko, *Türkiye'de İşçi Hareketleri 1918-1963*, Moskova, 1985, sayfa 20, Rusça

[27] Pavloviç ... age, s. 128

[28] A. Şnurov, Y. Rozajiyev, *Türkiye'de Kapitalistleşme ve Sınıf Kavgaları*, Anı, İstanbul, sayfa 42-44

[29] R. P. Korniyenko, *Türkiye'de...* s. 42

[30] Mete Tuncay, *Türkiye'de...* s. 141

[31] İbid., s. 163

[32] P. Korniyenko, *Türkiye'de...* s. 63

[33] C. Talaş, *İçtimai İktisat*, s. 104-107

[34] Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi*, İstanbul, 1974, s. 359

[35] Kılıç Ali, *İstiklâl Mahkemesi Hatıraları*, İstanbul, 1955, sayfa 7

[36] General Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, İstanbul, 1957, s. 30-31

[37] Kandemir, *İzmir Suikastı'nın İç Yüzü*, İstanbul 1955, s. 71

[38] Nazım Hikmet, *Yaşamak Güzel Şey be Kardeşim*, İstanbul, 1977, s. 21

[39] Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve Tepkiler 1924-1930*, Ankara, 1972, s. 130

[40] Tarihçi Goloğlu, 33 TKP üyesinin yakalandığını belirtiyor. Daha sonraki yıllarda TKP üyeliği yapıp sonra polise geçen Adnan Sayılgan, 38 sayısını veriyor. Şöyle: Şevket Süreyya Aydemir idaresinde çıkan 'Orak Çekiç' Kürd isyanına karşı daha ilk günden Ankara Hükümeti'ni destekleyen yazılarla çıkmasına rağmen, 4 Mart 1925'te kabul edilen 578 sayılı Takrir-i Sükun kanunu, Türk komünistlerinin tevkifine yol açtı. İlk olarak "Aydınlık" ve 'Orak Çekiç' dergileri kapatıldı. Bursa'da yayınlanmakta olan 'Yoldaş' gazetesinin de yayınlarına Bakanlar Kurulu kararı ile son verildi. Kanundaki 'işbu ef'al erbabını Hükümet İstiklal Mahkemesi'ne tevdi edebilir' beyanına uyularak TKP mensuplarından 38 kişi mahkemeye sevkedilmek üzere Ankara'ya getirildiler ve istiklal Mahkemesi'nin huzuruna çıkarıldılar." Adnan Sayılgan, *Türkiye'de Sol Hareketler*, İstanbul, 1976, sayfa 205-306

[41] Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve Tepkiler 1924-1930*, s. 221

[42] A. F. Mitler, *Yeni Türkiye Tarihi Üzerine Denemeler*, Moskova, 1948, s. 158

[43] Selim İlkin, 'Türkiye Milli İthalat ve İhracat Anonim Şirketi', *ODTÜ Gelişme Dergisi*, İlkbahar 1971, sayı 2

[44] İbid., s. 202

[45] İbid., s. 200

[46] K. Apak, C. Aydınelli, M. Aksın, *Türkiye'de Devlet Sanayi ve Maadin İşletmeleri*, 1952.

[47] W. D. Dines ve diğerleri, *Türkiye'nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki, 1933-1934*, Mayıs 1934 Ankara, İkinci Cilt, s. 10

[48] Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi*, s. 380 ve 361

[49] Burhan Ulutan, *Bankacılığın Tekamülü*, Ankara, 1957, s. 138-9

[50] İbid., s. 145-6

[51] Tarık Z. Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, İstanbul, 1952, s. 204-5

[52] İbid., s. 205, dipnot

[53] B. Ulutan, *Bankacılığın*, s. 147

[54] İbid., s. 188

[55] Yu. N. Rozaliev. *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişiminin Özellikleri*" Moskova, 1982, s. 103.

[56] *SSCB Türkiye Ticaret Temsilciliği Ticaret Bülteni*, Nisan 1927, sayfa 40-1.

[57] İ. V. Alibekov, *Türkiye'de Devlet Kapitalizmi*, Moskova 1966, s. 52.

[58] Ö. C. Saraç, *Ziraat ve Sanayi Siyaseti*, İstanbul, 1934, s. 378.

[59] Gündüz Okçun, *Türkiye İktisat Kongresi*, Ankara, 1968, s. 429.

[60] İbid., s. 430.

[61] İbid., s. 427.

[62] Y. Küçük, *Planlama, Kalkınma ve Türkiye*, Birinci Basım Şubat 1971, İstanbul

[63] Hüseyin Avni - Halit Güleryüz, *Türkiye'de Sanayiin İnkişafı*, İstanbul 1937, s. 21-2.

[64] İbid., s. 23.

[65] Yorgadaki Effimianidis, *Cihan İktisad Buhranı önünde Türkiye*, İkinci Kitap, İstanbul 1936, s. 129.

[66] Haldun Derin, *Türkiye'de Devletçilik*, İstanbul 1940, s. 83-5.

[67] Vehbi Koç, *Hayat Hikâyem*, İstanbul 1974, s. 133.

[68] İbid., s.36-7.

[69] Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, İstanbul 1969, s. 76

[70] Gündüz Ökçün, *Türkiye*, s. 384-95

[71] T. Arıcanlı - R. Bademli - İ. Uğurel, *Osmanlı Tarım Vergisi Aşarın İlgası*, Cabridge,: Mass, 1974, s. 33.

[72] Rozaliev, *Türkiye'de...* s. 18.

[73] Arıcanlı ve diğerleri, *Osmanlı...* s. 49.

[74] Alibekov, *Türkiye'de*, s. 20-1

[75] P. P. Moiseev, *Modern Türkiye'nin Tarımsal Yapısı*, Moskova, 1970, s. 51.

[76] A, Cerrahoğlu, *Türkiye'de Sosyalizm 1848-1925*, İstanbul 1988, s. 79.

[77] E. Hirsch ve A. Hirsch, 'Türkiye'de Tarım Nüfusu Başına Tarımsal Üretimde Değişmeler', *Economic Development and Cultural Change*, Sayı July, 1963, s. 392.

[78] Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, Maliye Bakanlığı Ellinci Yıl Yayınları, 1974, s. 278.

[79] İbid., s. 347-48

İKİNCİ BÖLÜM

[1] Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi*, Üçüncü Cilt, İstanbul 1974, s. 926.

[2] Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, İstanbul 1969, s. 77.

[3] F. Rıfkı Atay, *Çankaya*, İstanbul 1869, sayfa 462-63.

[4] D. Avcıoğlu, s. 338.

[5] Asım Us, *Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım*, İstanbul, 1964, s. 134.

[6] M. Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım 1905-1950*, İstanbul, 1968, s. 193.

[7] Yıldız Sertel, *Türkiye'de İlerici Akımlar*, İstanbul, 1969, s. 27.

[8] Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka...* s. 17.

[9] Kandemir, *Serbest Fırka*, İstanbul, 1955, s. 72.

[10] Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, İstanbul, 1989, sayfa 184.

[11] Emre Kongar, *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, İstanbul, 1976, s.150.

[12] Darendelioğlu, *Türkiye'de* ... s. 43.

[13] R, P. Kornienko *Türkiye'de İşçi Hareketleri 1918-1963*, Moskova, 1965, s. 79.

[14] Darendelioğlu, *Türkiye'de* s. 65-6

[15] Samet Ağaoğlu, *Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri*, İstanbul, 1972, s. 38.

[16] Tarık Z. Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, İstanbul, 1952, s. 637.

[17] Yorgaki Effimianidis, *Cihan İktisadi Buhranı Önünde Türkiye*, İkinci Cilt, İstanbul, 1936, s. 185.

[18] Ö, Celâl Sarç, *Ziraat ve Sanayi Siyaseti*, İstanbul, 1934, s. 20.

[19] Oya Silier, *1923-1935 Döneminde Türkiye'de Bankalar ve Bankacılık*, 1973, s. 29.

[20] H. Hamit ve R. Saka, *Sermaye Hareketi*, s. 65.

[21] Y. Küçük ve G. Canalp, *Türkiye'de Sermaye Hasıla Katsayısı*, Devlet Planlama Teşkilatı, 1966.

[22] H. Hamil ve R. Saka, *Sermaye ve Kredi Hareketi*, s. 87.

[23] Ahmet Ağaoğlu, *Serbest...* s. 2-3.

[24] İbid., s. 3-4.

[25] Ağaoğlu Ahmet, '1930 Senesinin Bilançosu', *Son Posta*, 2 Ocak 1931

[26] Y. Küçük, *Endüstrileşme Sürecinin Temel Sorunları-Sovyet Deneyimi 1920-1940*, İstanbul, 1975.

[27] Samet Ağaoğlu, *Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri*, İstanbul, 1972, s.28-9

[28] Ahmet Ağaoğlu, *Serbest*... s. 43.

[29] *Komünist Enternasyonalin Onbirinci Yürütme Komitesi Toplantısı*. Steno ile tutulmuş rapor, Moskova 1932, s. 527.

[30] Yahya Akyüz. *Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri, 1848-1940*, Ankara, 1978, s. 241.

[31] Uygur Kocabaşoğlu, *TRT Öncesi Dönemde Radyonun Tarihsel Gelişimi ve Türk Siyasal Hayatı İçindeki Yeri*, Ankara, 1078, teksir, sayfa 112.

[32] Yahya Akyüz, *Türkiye'de*... s. 251

[33] Aktaran, Y. Akyüz., 'İstanbul Muallimler Birliği'nin Tarihçesi', *Bilgi*. 1 Ağustos 1948, sayı 15, s. 7.

[34] Bu ve konuyla ilgili diğer alıntıların kaynağı; Selim İlkin, *Devletçilik Döneminin İlk Yıllarında İşçi Sorununa Yaklaşım ve 1932 İş Kanunu Tasarısı*, Ankara, 1978, s. 15.

[35] Serbest Fırka fırtınasından sonra "havuç ve sopa" politikasını Cumhuriyet Halk Partisi uyguladı. Daha sonraki yıllarda Türkiye İşçi Partisi fırtınasından sonra aynı işlev iki örgüte ayrıldı. CHP, havuç tarafını; MHP de sopayı aldı. İş bölümü yapıldı.

[36] Selim İlkin, *Devletçilik*..., s. 20.

[37] İlkin, *1932 iş Kanunu Tasarısı*, s. 29

[38] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*. Ankara, 1988, s.120-21

[39] Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, İstanbul, 1945, s. 161.

[40] W. D. Dines *ve* diğerleri, *Türkiye'nin İktisadi Bakımdan Umumi bir Tetkiki 1933-1934*, İstanbul 1934, ikinci Cilt, s. 268.

[41] R. P. Kornienko, *Türkiye'de İşçi Sınıfı Hareketleri 1918-1963*, Moskova 1965, s. 80-82.

[42] Şevket Süreyya, *İnkılâp ve Kadro*, Ankara, 1932, s. 52.

[43] İbid., s. 28.

[44] İbid., s. 45-6

[45] İbid., s. 43.

[46] İbid., s. 87, 100, 115, 120

[47] İbid., s. 39

[48] İbid., s. 107.

[49] İbid., s. 149.

[50] *Kadro*, Ağustos 1932, s. 39

[51] Cahit Talas, *İçtimai İktisat*, Ankara, 1961, s. 108

[52] İsmet İnönü, *Kadro Dergisi*, Teşrinievvel 1933.

[53] H, B. Chenery G. E. Brandow ve E. J. Cohn Jr., *Türk Yatırımı ve Ekonomik Kalkınması*, Ankara, 1953, teksir, s. 2.

[54] Rozaliev, *Türkiye'de*..., s. 117

[55] H. Tahsin ve R. Saka, *Sermaye*..., s. 107

[56] İbid., s. 112-13.

[57] Şevket Raşit Hatipoğlu, *Türkiye'de Zirai Buhran*, Ankara, 1936, s. 87.

[58] İbid., s. 30.

[59] Alibekov, *Türkiye'de*..., s. 37.

[60] H. Tahsin ve R. Saka, *Sermayenin*..., s.76.

[61] İbid., s. 152-53.

[62] İbid., s. 215.

[63] İbid., s. 120.

[64] Hüseyin Avni ve Halit Güleryüz, *Türkiye'de Sanayiin İnkişafı*, İstanbul 1937, s. 29-30.

[65] Afet İnan, (Der) *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933*, Ankara, 1972, s. 15.

[66] Mehmet Selik, *Türkiye'de Yabancı Özel Sermaye 1923-1960*, Ankara, 1961, s. 1.

[67] Alibekov, *Türkiye'de*..., s.93.

[68] Mehmet Selik, *Türkiye'de Yabancı*..., s.12.

[69] Rozaliev, *Türkiye'de*..., s.45

[70] H. Tahsin ve R. Saka, *Sermayenin*..., s. 55-61.

[71] K. Apak; K. Aydınelli ve M. Akın, *Türkiye'de Devlet Sanayi ve Maadin İşletmeleri*, İzmit, 1954, s. 40.

[72] Afet İnan, Türkiye..., s. 127.

[73] H. Avni ve H. Güleryüz, Türkiye'de Sanayiin..., s. 58

[74] Burhan Ulutan, *Bankacılığın Tekâmülü*, Ankara, 1957, s. 188

[75] W. D. Dines ve diğ., *Türkiye'nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki* 1933-1934, Ankara, 1934, II. Cilt, s. 41.

[76] N. G. Kireev, *Türkiye'nin Dış Ticaretinde Ulusal ve Yabancı Sermaye*, Moskova, 1968; sayfa 58.

[77] Erhan Bener, *Türkiye'de Para ve Kambiyo Denetimi*, Ankara, s. 115.

[78] Alibekov, *Türkiye'de*... s. 70.

[79] Yalçın Küçük, *Endüstrileşme Sürecinin Temel Sorunları Sovyet Deneyimi 1925-1940*, İstanbul, 1975.

[80] Recep Peker, *İnkılâp Dersleri Notları*, Ankara, 1935, s. 42.

[81] İbid., s. 36.

[82] İbid., s. 40.

[83] İbid., s. 37.

[84] İbid., s. 117.

[85] Atıf Giray ve Vahdet Yurtmen, *Buğday Krizinde Türkiye* Ankara, 1937, s. 23-60.

[86] İlhan Özer, *Türk Vergi Sisteminin Geliştirilmesi*, Ankara, 1974, s. 25

[87] Yalçın Küçük, *Planlama, Kalkınma ve Türkiye*, İstanbul, 1975, s. 253-54

[88] Ş. Raşit Hatipoğlu, *Türkiye'de Zirai Buhran*, Ankara, 1936, s. 77

[89] R. R. Moiseev, *Modern Türkiye'nin Tarım Yapısı*, Moskova, 1970, s. 76

[90] J. Hiltner, 'Türk Çukurovası'nda Toprak Akümülasyonu', *Journal of Farm Economics*, 1960, sayı 3, s. 623

[91] Afet İnan, *Devletçilik İlkesi* ..., s. 13

[92] İsmail Arar, (der) *Hükümet Programları 1920-1965*, İstanbul, 1968, s. 88

[93] H. Avni ve H. Güleryüz, *Türkiye'de*, s. 39

[94] *Kadro Dergisi*, Mart 1934, s. 21-2

[95] Haldun Derin, *Türkiye'de Devletçilik*, İstanbul, 1940, s. 137

[96] Tunç Tayanç, *Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl*, İstanbul, 1973, s. 105

[97] W. D. Dines ve diğerleri, *Türkiye'nin İktisadi Bakımdan Umumî Bir Tetkiki 1933-1934*, Ankara, 1934, II. Cilt, s. 98

[98] Yalçın Küçük, Döneklerin Kadrolaşması, Yürüyüş Dergisi, 5 Ekim 1976. Bu önemli belgeyi, İlhan Tekeli ve Selim İlkin, su yüzüne çıkardılar. Ancak İlhan Tekeli, başka bir takım önemli belgelerde olduğu gibi, bunu da önce benim kullanmama izin vererek bir araştırmacı için gösterilebilecek en büyük cömertlik örneğini ortaya koydu. Başka yerlerde de pek az rastlanan bu cömertliği içtenlikle anıyorum.

[99] Kemal Sülker, *Türkiye'de Sendikacılık*, İstanbul, 1955, s. 32

[100] Çetin Özek, *141-142*, İstanbul, 1958, s. 122

[101] İbid., 123-4

[102] Kaynak ile ilgili not: Özet kesim ile üniversitelerden seçilen büyük bir Amerikan uzmanlar kurulunun hazırladığı bu rapor, Mayıs 1934 tarihinde "İktisat Vekili Muhterem Celâl Beyefendi" sunuş yazısı ile Celâl Bayar'a veriliyor. Amerikan uzmanlar kurulunun görüş, değerlendirme ve öğütleri bir yana, bu rapor, Cumhuriyet tarihi üzerinde en ayrıntılı bilgileri içeren belgelerin başında yer alıyor. Bilgilerin çoğu, doğrudan doğruya ilgili kuruluşlardan alınıyor. Uzmanlar kurulu, birçok durumda da anketlere ve yazılı sorularına başvuruyor. Bu önemli raporu da İlhan Tekeli ve Selim İlkin su yüzüne çıkardılar. Verdikleri bilgiye göre, Celâl Bayar, Sovyet plancılarının çalışmalarını etkisizleştirmek için bir Amerikan uzmanlar kurulunu Türkiye'ye çağırıyor. Ancak rapor hazırlanıp sonradan Türkçe'ye çevrildikten sonra ya dağıtımı sınırlandırıyor ya da hiç dağıtılmıyor, öyle ki, raporu hazırlatan Celâl Bayar da bile raporun nüshası bulunmuyor. Yakın zamanlarda bu raporu, ortaya çıkaranlardan Selim İlkin, Celâl Bayar'a, başka belgeler karşılığında bu rapordan bir takım hediye ediyor. Bu çalışma için Dines Raporu'nu İlhan Tekeli'den aldım. İlhan Tekeli, kendisinden önce raporu değerlendirmeme izin verdi. Cömertliğini yine içtenlikle anıyorum.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

[1] Türk Silâhlı Kuvvetleri'nin Kıbrıs'tan önceki ve Kurtuluş Savaşı'ndan sonraki ateşli silâhları kullanma deneyimi Kore'de oldu. Amerikan ordusunun yanında savaşıldı. Amerika, Kore'ye giden topçu subaylarına anteni çok usun telsizler vermiş. Telsiz "düşman" içlerine kadar giden ileri gözetleyicilerin en gerekli âleti. Kore'ye kadar Silahlı Kuvvetler kadro düzenlemesine göre ileri gözetleyici hep üsteğmenden oluyordu. Amerika, Türkiye'ye çok uzun antenli telsiz verdiği için Türk ileri gözetleyicilerinin hepsinin tespiti çok kolay olmuş. Çok üsteğmen ölmüş. Bu yüzden kadrolar değiştirildi. Kıbrıs'ta yedek subaylar ileri gözetleyici oldu. Daha çok onlar öldüler.

[2] Kemal Üstün, *Menemen Olayı ve Kubilay*, İstanbul, 1978. s. 90-5

[3] Joseph C. Grew, *Çalkantılı Dönem: Kırk Yılın Diplomatik Kayıtı 1904-1945*, II. Cilt, Boston, 1952, s. 880

[4] İbid., s. 878.

[5] Kemal Üstün, *Menemen Olayı ve Kubilay*. S. 20

[6] İbid., s. 28

[7] Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan sonra Türkiye*, İstanbul, 1945, s. 8

[8] Mustafa Kemal'in bu üç aylık gezisi çok önemli. Arkadaşlarım İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranı'nda Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Ankara: 1977; adını taşıyan hacimli ve aynı ölçüde değerli çalışmalarında değiniyorlar. Tezler'in birinci kitabını yazarken, Tekeli ve İlkin'in, bu çalışmasının, ancak ve çok hızlı olarak, matbaadaki provalarını okuyabildim. Daha sonra tekrar incelemek imkanını buldum. Ayrıca temel kaynaklarına indim. Şimdi bu geziyi, İlhan Tekeli ve Selim İlkin'in gösterdiklerinden daha önemli buluyorum. Bu da normal. Çünkü dostlarım İlhan Tekeli ve Selim İlkin bu çalışmalarında sadece iki yılı inceliyorlar. Ben ise, çok daha uzun bir zamandan bakıyorum.

[9] Ahmet Hamdi, *Atatürk'le...*, s. 11

[10] İbid., s. 139

[11] İbid., s. 16

[12] İbid., s. 17

[13] İbid., s. 31-2

[14] İ. Tekeli ve S.İlkin, *1329 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Ankara, 1977, s. 213

[15] *Ayın Tarihi*, 1930 Birinci Teşrin-Birinci Kanun, Cilt 23-24, sayı 79-81, s. 6824

[16] Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk'le Üç Ay*, s. 38

[17] İbid., s. 39

[18] *Ayın Tarihi*, 1930 Birinci Teşrin-Birinci kanun, Cilt 23-24, sayı 79-81, s.6824

[19] İlhan Başgöz ve Howard E. Wilson, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Eğitim ve Atatürk*, Ankara, 1968, sayfa 154-155

[20] Vedat Nedim Tör, 'İşte Bir Roman: Yaban', *Kadro*, 1933 Nisan, s. 47

[21] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Yaban*, Onuncu Baskı, İstanbul 1972, s. 31

[22] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Yaban*, s. 99

[23] İbid., s. 22

[24] İbid., s. 61

[25] Fay Kirby, *Türkiye'de Köy Enstitüleri*, Ankara, 1962, s. 67

[26] *Ayın Tarihi*, 1931 Mart-Nisan, Cilt 25, sayı 84-85, s.7282

[27] Samet Ağaoğlu, *Arkadaşım Menderes*, İstanbul, 1967, s. 27

[28] A. F. Miller, *Yeni Türkiye Tarihi Üzerine Denemeler*, A. N. SSSR, Moskova, 1948, s. 164-65. Miller'in kitabında "Türk Kulakları" deyiminin karşılığında ve Türkçe olarak "ağa" kelimesi kullanılıyor. Po-

meşçik ise büyük çiftlik sahipleri anlamına geliyor ve Türkçe ve diğer bazı dillerde bu anlamda kullanılıyor. Bu nedenle Türkçe'ye çevrilirken pomeşçik deyimine de yer verildi.

[29] *Ayın Tarihi*, 1931 Mart-Nisan, Cilt 25, sayı 84-85, sayfa 7290

[30] George Harris, 'Türk Politikasında Ordunun Rolü', Birinci Bölüm, *Middle Eastern Journal*, Winter 1965, s. 57

[31] Mete Tuncay, 'Atatürk'e Nasıl Bakmak', *Toplum ve Bilim*, Kış 1978, sayı 4, sayfa 87

[32] Mete Tuncay, 'Atatürk'e Nasıl Bakmak'. *Toplum ve Bilim*, 1978, sayı 4, s. 89, dipnot.

[33] Selim İlkin, *Devletçilik Döneminin İlk Yıllarında İşçi Sorununa Yaklaşım ve 1932 İş Kanunu Tasarısı*, teksir, 1978, s. 35

[34] İ. Hakkı Tonguç, *Eğitim Yoluyla Canlandırılacak Köy*, ikinci basılış, İstanbul, 1947, sayfa 493

[35] İlhan Başgöz Howard E. Wilson, *Türkiye Cumhuriyetinde Eğitim ve Atatürk*, Ankara, 1968,. S. 166

[36] Dr. İlhan Başgöz - Howard E. Wilson, *Türkiye Cumhuriyetinde...* s. 174

[37] İ. Hakkı Tonguç, *Eğitim Yolu İle Canlandırılacak Köy*, s. 499

[38] Yalçın Küçük, 'Enstitülerden Köykente: CHP'nin Dünü ve Bugünü', *Yürüyüş*, 26 Nisan 1877, sayı 107, s. 3

[39] İ. H. Baltacıoğlu, 'Romanda Türke Doğru', *Yeni Adam*, 1942, s.390

[40] MDD Tarih Tezi ile Kemalist Tarih Tezi'ni, Türkiye Üzerine Tezler'in ikinci kitabında yazdım. Bunlarla daha açık hesaplaşma ikinci kitapta yapıldı.

[41] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, Ankara, 1968, s. 111

[42] Şevket Süreyya Aydemir, 'Darülfünun, İnkılâp Hassasiyeti ve Cavit Bey İktisatçılığı', *Kadro*, Şubat 1933, s. 7

[43] Profesör Cemil Bilsel, *İstanbul Üniversitesi Tarihi*, İstanbul, 1943. s. 28

[44] Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*. Cilt 3-4, İstanbul, 1977, s. 1239

[45] A. Malche, *İstanbul Üniversitesi Hakkında Rapor*, İstanbul, 1932, yayınlandığı yıl 1939, s. 5.

[46] İlhan Başgöz ve Howard E. Wilson, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Eğitim*, s. 178

[47] Bu tasfiyelerden ilkini burada yazıyorum. İkincisini, ayrıntıları ile, ikinci kitapta yazdım. Üçüncüsü, 1956 yılında Forum Dergisi yazarları Turhan Feyzioğlu, Aydın Yalçın ve Muammer Aksoy'un Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden ayrılmasıyla sonuçlanan tasfiye gerçekleştirildiği, saman fakültede on beş günlük öğrenci idim. Protesto eylemi düzenledik ve elebaşı olarak dokuz öğrenci ile birlikte, bir süre için, üniversiteden kovuldum. Bu eylem, bilebildiğim kadarıyla, üniversite gençliğinin ilk demokrat kütlesel eylemi oldu. 27 Mayıs'ın tasfiyesinin içyüzü henüz yazılmadı. 12 Mart geldiğinde Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde öğretim üyesi idim. Bazı arkadaşlarımla birlikte kovuldum.

[48] C. Bilsel, *İstanbul Üniversitesi Tarihi*, s. 37

[49] Faik Reşit Unat. *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihî Bir Bakış*, Ankara, 1964, s. 50

[50] Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, Cilt 1-2. İstanbul, 1977, s. 546

[51] Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, Cilt 3-4, sayfa 1213

[52] Enver, İttihat ve Terakki yönetimi içinde en önde gelen sorumlu olarak, Türkiye'yi Birinci Savaş'a soktuğu zaman Harbiye Nazırı idi. İsmet Bey de müsteşar. İkinci Savaş sırasında İsmet Bey, İsmet İnönü olarak, Cumhurbaşkanı idi. Tarih yeniden yazıldığı zaman kendisine pek de itibar getirmeyen yöntemlerle Türkiye'yi savaş dışında tuttu, Bunlar çok ayrıntılı bir biçimde ikinci kitapta yazıldı.

[53] Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, İstanbul, 1945, s. 159-60

[54] Şevket Süreyya Aydemir, 'Donkişot'un Yel Değirmenleriyle Muharebesine, Kürsü Politikacılığına ve Cavit Bey İktisatçılığına Dair' *Kadro*, Mayıs 1933, s. 11

[55] Şevket Süreyya Aydemir, 'Darülfünun, İnkılâp Hassasiyeti ve Cavit Bey İktisatçılığı', *Kadro*, Şubat 1933, s. 5

[56] İbid., s. 11

[57] Burhan Asaf, *Üniversitenin Mânası*, *Kadro*, Ağustos 1933. s. 24

[58] Mete Tuncay, 'Hey'et-i Mahsusa'lar 1923-1938, Cumhuriyete Geçişte Osmanlı Asker ve Sivil Bürokrasinin Ayıklanması', *Armağan, Kanun-u Esasi'nin 100. Yılı*, Ankara, 1978 içinde, sayfa 307

[59]

[60] Mete Tuncay, *Hey'et-i Mahsusalar* 1923-1938, s. 316

[61] İbid., s. 32

[62] Cemil Bilsel, *İstanbul Üniversitesi Tarihi*, İstanbul: 1943, s. 34

[63] Albert Malche, *İstanbul Üniversitesi...*, s. 9-10

[64] İbid., s. 40

[65] Cemil Bilsel, *İstanbul Üniversitesi Tarihi*, İstanbul: 1943, s. 30.

[66] *Yeni Adam*, 1942, sayı 398, s. 7

[67] Yeni Adam Dergisi'ni ve Profesör İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nu, ayrıntı ile, aydınlar üzerinde yazacağım kitapta ele almayı planlıyorum. Burada ilk bulgular yer alıyor.

[68] Fay Kirby, *Türkiye'de Köy Enstitüleri*, Ankara, 1962, s. 21

[69] İlhan Darendelioğlu, *Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri*, İstanbul, 1977, s. 104

[70] İsmail Hakkı Baltacıoğlu, *İçtimaî Mektep Nazariyesi ve Prensipleri*, İstanbul. 1932, s. 5

[71] İsmail Hakkı Baltacıoğlu, koedükasyon ile ilgili bir de not düşüyor ve 1914 yılında Çamlıca Şemsülmekatip okulunda kız ve erkek öğrencilerin beraberce okumasını kendisinin başlattığını ileri sürüyor.

[72] 1920 yıllarında, İttihat ve Terakki'nin tartışma gündemine getirdiği ve başlayıp da bitiremediği işler gerçekleştirildi. 1950 yıllarında, Halk Partisi'nin 1940 yıllarında başladığı işler sürdürüldü ve tamamlandı. 1960 yılı 27 Mayıs'ı Menderes dönemin-

de başlanan işlerle, aynı dönemde tartışılanları uygulamaya koydu. 12 Mart, Demirel'in özlemlerini, daha hızlı bir biçimde, gerçekleştirdi. Ecevit Hükümetlerine, 12 Mart'ın bitiremediği bazı işleri bitirmek düştü. Bunu seve seve yaptı.

[73] İsmail Hakkı Baltacıoğlu, *İçtimaî Mektep Nazariyesi ve Prensipleri*, İstanbul, 1932, s. 135

[74] İbid., s. 136

[75] İbid., s. 138

[76] *Yeni Toplum*, Nisan 1976, sayfa 93

[77] İsmail Hakkı Baltacıoğlu, *İçtimaî Mektep...*, s.213

[78] İsmail Hakkı Tonguç, *Canlandırılacak Köy*, s. 7

[79] Tezler'in ikinci kitabında yazdım. 1960 yıllarının ikinci yarısında Türkiye İşçi Partisi Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar'da köylü oyu ile iktidara gelme hayali canlanıp güçlenince aydın düşmanlığı ile birlikte köylülerin "horlanması" ve devletin bürokratik olduğu inancı canlanıp yerleşti. Ancak bunlar Aybar'ı yerinden etti. CHP Genel Başkanı Ecevit, daha Genel Sekreterliği sırasından taşlamak üzere, Aybar'dan sahipsiz kalan ideolojiye sarıldı.

[80] İsmail Hakkı Tonguç, *Eğitim Yolu ile Canlandırılacak Köy*, s. 37-8

[81] İbid., s. 38

[82] İbid., s. 653

[83] *Yeni Toplum*, Nisan 1976, s. 93

[84] Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes'in Dramı*, İstanbul, 1969, s. 95-6

[85] Samet Ağaoğlu, *Arkadaşım Menderes*, İstanbul, 1967, s. 23-4

[86] Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes'in Dramı*, s. 108

[87] İbid., s. 132

[88] Samet Ağaoğlu, *Arkadaşım Menderes*, s. 48

[89] Ahmet Hamdi Başar, *Yaşadığımız Devrin İçyüzü*, Ankara, 1960, s. 29

[90] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, Ankara, 1968, s. 104

[91] Hilmi Uran, *Hatıralarım*, Ankara. 1959, s. 213

[92] İbid., s. 229

[93] Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk'le Üç Ay...*

[94] Yalçın Küçük, *Endüstrileşme Sürecinin Temel Sorunları-Sovyet Deneyimi* 1925-1940, İstanbul, 1975, s. 215-16

[95] Şevket Süreyya Aydemir, 'İktisadî Devletçilik', *Kadro*, Mayıs 1933. s. 43-4

[96] Ahmet Hamdi Başar, *İktisadî Devletçilik*, İkinci Cilt, istanbul, 1833, s. 216

[97] Ahmet Hamdi Başar, 'Zavallı Köylü', *Türk İktisat ve Ticaret Mecmuası*, İstanbul 1339, sayı 22. aktaran, Dr. İlhan Başgöz - Hovvard E. Wilson, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Eğitim ve Atatürk*

[98] Ahmet Hamdi Başar, *Yaşadığımız Devrin İçyüzü*. Ankara, 1960, s. 17

[99] Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, s. 139

[100] İbid., s.169

[101] İbid., s.3-4

[102] Ahmet Hamdi Başar, *İktisadî Devletçilik*, II. Cilt, İstanbul, 1933, s. 57-8

[103] Şu düşünceler de Ahmet Hamdi Başar'ın Kaleminden çıkıyor: "Halbuki hürriyet fikrînin ilk doğduğu zamanlar yalnız bu kelime bütün bir milleti, bütün bir insanlığı kendine dağlar; büyük bir heyecan doğurur ve bütün ideallerin ve ideolojinin temelini teşkil ederdi. Bundan bir buçuk asır evvel bu kadar mukaddes olan fikir, sınıflar ve milletler arasında tezatlar doğurarak dünya fikrî olmaktan çıktıktan ve yeni fikirler ve heyecanlar aramağa doğru medeniyet sarsıntılar geçirmeğe başladıktan sonra, inkılâbımızı yaptığımız 1923 senesinde 'hürriyet' kelimesi artık bir milleti bağlıyacak ve dâvalarım hallederek heyecan doğuracak fikir olmaktan tamamen çıkmıştı."

[104] Ahmet Hamdi, *İktisadî Devletçilik..*, s. 63

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

[1] Bu çalışmayı yazdığım sırada, değerli öğretici, araştırmacı ve bilim adamı Seha Meray vefat etti. 12 Mart döneminin açıkça politize ettiği, bu anlamda aktifleştirdiği bir demokrat kimse idi. Siyasal Bilgiler Fakültesi önündeki törende Dekan Cevat Geray'ın söylediği gibi "kendisini önemsemeyip yaptığı işi önemseyen" bir kişi idi. "Su Başlarını Devler Tutmuş" ikinci basımını görür gibi olduğu bir kitabının adı. Bu çalışmanın bu alt bölümüne de en uygun başlık oluyor. y.k.

[2] *Talât Paşa'nın Hatıraları*, İstanbul: 1958

[3] İbid., s. 20-1

[4] İbid., s. 24

[5] İbid., s. 27

[6] Isaac Deutscher, *Stalin*, Pelican Books, 1966, s. 430

[7] Vehbi Koç, *Hayat Hikâyem*, İstanbul, 1974, s. 73

[8] İsmail Arar, 1968, s. 161

[9] Vehbi Koç, *Hayat Hikâyem...*, s. 74

[10] İbid., s. 134

[11] İbid., s. 76

[12] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, III. Cilt, İstanbul, 1974, s. 1585 ve sonrası

[13] İkinci kitapta, Amerikan diplomatik kayıtlarına dayanılarak bu görüşme belgelendiriliyor.

[14] Feridun Cemal Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ankara, 1968, s. 256

[15] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, III. Cilt, s.1573

[16] Feridun Cemal Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri...*, s. 280

[17] İbid., s. 283

[18] İbid., s. 252

[19] İbid., s. 252

[20] İbid., s. 278

[21] İbid., s. 282

[22] İbid., s. 278

[23] Cem Eroğul, *Demokrat Parti*, Ankara, 1970, s. 5

[24] Isaac Detscher, *Stalin*, Pelican Books, s. 431

[25] Edward Weisband, 'İnönü'nün Dış Politikası', *Milliyet Gazetesi*, 17 Ocak 1974

[26] Feridun Cemal Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri...*, s. 236

[27] İbid., s. 240

[28] İbid., s. 241

[29] Dünya Bankası, *Türkiye Ekonomisi*, Washington D.C., 1951, s. 23

[30] *Cumhuriyet Gazetesi*, 11 Kasım 1930

[31] İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *1929 Cihan İktisat Buhranı'nda, Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Ankara, s. 185. Tekeli ve İkin'in bu çalışması henüz matbaada idi. Dizgiden çıkan ilk ve düzeltilmemiş sayfalarını okuyabilmek mümkün oldu. Bu yeni çalışma, bu çalışmada sözü edilen bazı raporların tam metinleri ile başında, uzun bir değerlendirme bölümünü içeriyor. Yalnızca 1929 ve 1930 yıllarını ele alıyor. Raporların tam metninin yayınlanması, bu dönemi anlamak bakımından, yeni bilgileri getirecek. Ancak arkadaşlarım İlhan Tekeli ve Selim İlkin'in, çok acele de olsa, okuma olanağı verdikleri çalışmaları, bu çalışmada iler sürülen tezleri destekleyen bölümlere sahip. Bunlardan birisi ve bu çalışmada ileri sürüten tezler bakımından önemli olanı, şöyle: "C. H. Fırkası'nın bürokratik kesimi içinde iki grup vardır. Bunlardan birincisi 'iş Bankası Çevresi' diye bilinen grup ile İkincisi 'İsmet Paşa Çevresi'dir. Bu gruplardan İş Bankası Çevresi liberal politikanın savunuculuğunu yapmaktadır. Bu grubun Serbest Fırka'ya yakın olması beklenen bir durumdur. Oysa İş Bankası Çevresi bütün çatışmalarda İsmet Paşa'yı desteklemiştir. Bunun bir nedeni iki partinin birbirlerine göre ideolojik konumunu seçiş biçimleridir. CHF'nin eski ideolojik çizgisini benimseyen C. Serbest Farka, ideolojinin kendisini değil, ancak kötü uygulamasını eleştirebilecektir. Bu eleştiri de Halk Fırkası'nın liberal kesimine yönelecektir. Böylece C. Serbest Fırka'nın muhalefeti CHF'nın içindeki bölünmeleri artırmaktan çok, CHF'nin içinde bütünleştirici etki yaratacaktır." Sayfa 165. Buradaki Celâl Bayar'ın dikkatliliği, daha sonraki Demokrat Parti deneyinin başarıya ulaşmasında en önemli etken oldu. Bayar, egemen sınıflar ittifakını DP etrafında sağlamlaştırıncaya kadar, CHP'ne karşı çok dikkatli davrandı. Sürekli olarak, özellikle 1946-1950 döneminde, hücum ile yumuşamayı birlikte götürdü. Burjuvazinin desteğini artırdıkça da, "sol" desteği alabilmek için daha cüretkâr davrandı. Serbest Fırka ve 1975 sonrası yıllarda CHP, bu alanda, pek ürkek davrandı.

[32] *Dünya Bankası - IBRD, Türkiye Ekonomisi*, Washington, D.C., 1951, s. 6

[33] İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *1929 Cihan...*, s. 118

[34] Selim İlkin, *Türkiye'de Merkez Bankası Fikrinin Gelişimi*, Ankara, 1975, ayrı basım, s. 557. Merkez Bankası'nın kuruluşu sırasında İş Bankası ile Osmanlı Bankası'nın engelleme çabaları, Selim İlkin'in bu çalışmasına dayanıyor.

[35] Selim İlkin, *Türkiye'de Merkez Bankası Fikrinin Gelişimi*, s. 576

[36] Güngör Uras, '17 Sayılı Karara Tabi Yabancı Sermaye Araştırması', *TÜSİAD*, İstanbul, Aralık 1975, s. 139

[37] Erhan Bener, *Türkiye'de Para ve Kambiyo Denetimi*, Ankara, sayfa 123

[38] *Dünya Bankası, IBRD*, Türkiye Ekonomisi , s. 245

[39] Cahit Kayra, *Türkiye'nin Dış Ödemeler Dengesi Üzerine Düşünceler*, Ankara, 1972, bkz., s. 32

[40] Sertaç Kamu, *DPT, Çok Uluslu Şirketler -Döviz Kazandırıcı ve Kaybettirici Etkileri*, Ekim 1975, s. 23

[41] E. R. Lingeman, *Turkey*, London, 1948, s. 134

[42] İlhan Tekeli-Selim İlkin, *1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı*, Ankara, 1974

[43] İsmail Arar, der., *Hükümet Programları, 1920-1965*, İstanbul, 1968. s. 317-18

[44] *Dünya Bankası-IBRD, Türkiye Ekonomisi*, Washington, D.C., 1951, s. 245

[45] H. B. Chenery - G. E. Brandow - E. J. Cohn İr., *Türkiye'de Yatırımlar ve Ekonomik Kalkınma*, Ankara, 1953, s. 61-2,

[46] R. R. Moiseev, 'Türkiye'de 1940 Tarihli Milli Korunma Kanunu', *SSCB Bilimler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsü* Yayını, 1956

[47] İsmail Türk, *İktisadi Gayeli Mali Yardımlar*, Ankara, 1957, s. 163-64

[48] İsmail Arar, der., *Hükümet Programlan 1920-1965*, İstanbul, 1968, s. 142

[49] İsmail Türk, *İktisadi Gayeli Mali Yardımlar*, s. 164

[50] İbid., s.164

[51] Erdoğan Soral, *Özel Kesimde Türk Müteşebbisleri*, Ankara, 1974, s. 32

[52] İbid., s. 38

[53] N. G. Kireev, *Türkiye'nin Dış Ticaretinde Ulusal ve Yabancı Sermaye*, Moskova, 1968, s. 98

[54] Faik Ökte, *Varlık Vergisi Faciası*, İstanbul, s. 129-130

[55] İbid., s.39

[56] İbid., s.175

[57] İbid., s.84

[58] İbid., s.133

[59] İbid., s.119-20

[60] İbid., s.201

[61] Tunç Tayanç, *Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl*, İstanbul, 1973, s. 113

[62] R. P. Moiseev, *Çağdaş Türkiye'de Tarımsal Yapı*, Moskova, 1970, s. 144

[63] E. I. Urazova, *Türkiye'de Devlet Vergileri*, SSCB Bilimler Akademisi Turyetskiy Sbornik, Moskova, 1958, s. 118-19

[64] R. P. Moiseev, *Çağdaş Türkiye'de Tarımsal Yapı*, s. 127

[65] Yu. N. Rozaliev, *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesinin Özellikleri*, Moskova, 1962, s. 235

[66] 1960 Eylülünde Devlet Planlama Teşkilâtı kurulunca Kemal Süleyman Vaner de bulundu ve Teşkilât'a

alındı. Chenery Raporu'nu hazırlayanlardan Edwin Cohn ile birlikte bu çalışmanın yazarıyla aynı odaya oturdu. Her gün saat ona doğru bir büyük bavulla gelirdi, önce bavulu açar, içindeki kitapları çıkarır, tozlarını temizlerdi. Sonra yine bavula yerleştirirdi. Bütün bunlar bir saat sürüyordu. Bitince telefonlu taksilerden birisini çağırıp bavuluyla giderdi. Yeni dönemin planlamasına ilgi duyardı. Kısa bir süre sonra ayrıldı, Edmin Cohn ise çok ilgili ve "meraklı" idi. Elbette askısına elbise ağacı diyecek kadar Türkçe biliyordu. Meraklı olduğunu basın da yazınca, Türkiye'yi bırakmak zorunda kaldı.

[67] İlhan Tekeli-Selim İlkin, *1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı*, Ankara, 1974, s. 140-41

[68] *Dünya Bankası-IBRD*, Türkiye Ekonomisi, Washington, D.C., 1951, s. 162

[69] İbid., s. 264 ve 100

[70] Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, İstanbul, 1969,. s. 318

[71] Nadir Nadi, *Perde Aralığından*, İstanbul, tarihsiz, s. 212

[72] *Dünya Bankası-IBRD.*, s. 29

[73] İ. Darendelioğlu, *Türkiye'de Komünist Hareketler*, İstanbul, 1962, s. 126-27

[74] İsmail Arar, der., *Hükümet Programları 1920-1965*, İstanbul, 1968, s.162-63

[75] Behice Boran, 'Örgütlü Birleşik Güç Yenilmez', *Yurt ve Dünya*, Eylül 1977, s. 149-50

[76] Tarık Z. Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, İstanbul, 1952, s. 639-40

[77] Samet Ağaoğlu, *Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri*, İstanbul, 1972, s. 143

[78] İbid., s.70

[79] Ahmet Hamdi Başar, *Yaşadığımız Devrin İçyüzü*, Ankara, 1960, s. 34 -35

[80] İbid., s. 30-1

[81] İbid., s. 2

[82] Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, IV. Cilt, 1945-1970, İstanbul, 1971, s. 42

[83] Samet Ağaoğlu, *Babamın Arkadaşları*, İstanbul, 1969, s. 185

[84] Attillâ İlhan, *Hangi Sol: Anılar ve Acılar*, Ankara, 1976, s. 24

[85] Ne yazık, "özgürlük sorunu" peşine koşmak daha sonraki kuşakları daha şanslı yapamadı. Elli yıllarının ortasında Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne girdiğimde durum değişik olmadı. Sosyalizmi öğrenmek isteyen bizler Max Beer'in tarihi ile Haydar Rifat'ın çevirilerinden başka bir kaynak bulamadık. SBF Kütüphane memuru Hüseyin 'Efendi'yi, bu kitapları bize vermesi için ikna etmek, zor olurdu. Her defasında bir paket bafra vermek veya satın almak zorunda kalırdık. Hüseyin Efendi, birimizden aldığı Bafra'yı diğerimizden paraya çevirirdi. İçmezdi. Ayrıca Bafra getiren herkese de vermezdi. Ancak, polise "komünist" diye bildirilebilecek kimselere ve Bafra rüşveti ile Haydar Rifat'ın çevirisini verirdi.

27 Mayıs'la birlikte bu çeviriler SBF Kütüphanesi'nden kalktı. 12 Mart'tan sonra yurt dışına çıkmak için, bana pasaport verilmedi. Danıştay'a dava açınca Emniyet Genel Müdürlüğü Danıştay'a bazı "bilgi" vermek zorunda kaldı. Verilen bilgilerden benimle ilgili sicil tutma işleminin bu dönemde başladığı ortaya çıktı. Haydar Rifat çevirisi okumak "müseccel" olmak için yetti. Gerçekten "acılar".

[86] Emin Karakuş, *40 Yıllık Bir Gazeteci Gözüyle İşte Ankara*, İstanbul, 1977, s.119

[87] Başka bir dönüş noktasında Ecevit, Demireli; CHP'de Adalet Partisi'ni oynamaya kalktı. Adalet Partisi'nin bir istediğini CHP on kez yapmaya kalktı. 1978 yılında.

[88] Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, IV. Cilt, 1945-1970, s. 103

[89] Baskın Oran, 'İç ve Dış Politika İlişkisi Açısından İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de Siyasal Hayat ve Sağ-Sol Akımlar', *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Eylül 1969, Cilt. IV, sayı 3, s. 253

[90] Turancıların Muhakemeleri Hakkında İstanbul Örfi İdare Komutanlığının ilk Duruşmalara Ait Raporu, *Ayın Tarihi*, Eylül 1944, sayı 130, s. 34

[91] R. P. Komiyenko, *Türkiye'de İşçi Hareketi*, 1918-1963, Moskova, 1965, s. 11

[92] Erhan Bener, *Türkiye'de Para ve Kambiyo Denetimi*, Ankara, tarihsiz s.135

[93] Bu ve tartışma İle ilgili diğer alıntılar, doğrudan doğruya Tutanak Dergisi'ne dayanıyor. Arkadaşım Nazif Eksen'in 1946, 1958 ve 1970 Devalüasyonlarının değerlendirme ve tartışmasını içeren ayrıntılı çalışması çıkacağı için, ayrıca kaynak göstermedim. Y. K.

[94] Kemal Sülker, *Türkiye'de Sendikacılık*, İstanbul, 1955, s. 40

[95] Cahit Talas, *İçtimai iktisat*, Ankara, 1961, s. 243

[96] Cem Eroğul, *Demokrat Parti*, Ankara, 1970, s. 137

[97] R. P. Kornienko, *Türkiye'de İşçi Hareketleri 1918-1963*, Moskova, 1965, s. 125

[98] V. I. Danilov, *Çağdaş Türkiye'nin Siyasal Yaşamında Orta Tabakalar*, Moskova, 1868, s. 111

[99] Prof. Orhan Tuna. 'Toplu İş Sözleşmesi Düzeninin İktisadi ve Sosyal Tesirleri', *Devlet Planlama Teşkilâtı Araştırması*, Ankara, 1969, s. 37

[100] Çetin Özek, 141-142, İstanbul, 1968, s. 132

[101] Türkiye Üzerine Tezler yayınlanıtıt zaman görülen eksikliklerden birisi 12 Mart çözümlemesinin olmayışı idi. Bir benim açımdan, zorunlu bir eksiklik İdi. Zamanın yakın olmasının ötesinde, yapabileceğim çözümlemelerin önemli bir bölümü "Planlama, Kalkınma ve Türkiye" kitabımda yer almıştı. Burada, yeni yaklaşımla bir özet vermeye çalışıyorum, 12 Mart döneminde Mimarlık Dergisi'nde çıkan bir yazımda 1960 yılında otomobilin lüks yeni bir anayasanın ihtiyaç olduğunu; 1970 yılında otomobilin ihtiyaç, anayasanın lüks sayıldığım yasmıştım. Bunu, başlığa alıyorum.

[102] S. V. Alibekov, Türkiye'de Sanayileşmenin Temel Aşamaları Üzerine, A. .M. Şamsuddinov, derleyen,

Türkiye: Tarih-Ekonomi. Moskva, 1978, s. 198.

[103] Kurtul Altuğ, *12 Mart ve Nihat Erim Olayı*, Ankara, 1973, s. 27

[104] İbid., s. 36

[105] İbid., s. 35

[106] O zamanlar arada bir yazdığım Milliyet Gazetesi'nin ikinci sayfasında çok yanıldım. 12 Mart'ın 1930'lu yıllar gibi, bir anlamda, üretici güçleri geliştirirken diğer yandan halkevleri ya da köy enstitüleri gibi kuruluşlarla aydınlarda coşku yaratacağını düşündüm, yazdım ve yanıldım. Korkak Türkiye burjuvazisi geri basit ve ağır bastı.

[107] Kurtul Altuğ, *12 Mart ve Nihat Erim Olayı*, s. 70

[108] Öznel durum ile nesnel durumun uyumsuzluğu ve zorunlu olarak uyumu, bu olayda da yaşanıldı. Beyin takımı, sıkıyönetim kararnamesini imzalamak istemedi. Beyin takımına mensup bakanların sonradan bana anlatıklarına göre, Melen takımı da reformcu ilâç kararnamesini imzalamıyordu. Sonunda takas yapıldı. Reformcular, sıkıyönetim kararnamesini; Melen'çiler de. İlâç sanayiini düzenleyen kararnameyi imzaladılar. Her iki taraf da öylece vatanı kurtardığına inandı ve rahatladı.

[109] 15-16 Haziran Olayları'nı Türkiye işçi stnıft tarihinin en önemli olaylarından birisi saymaya devam ediyorum. işçi sınıfının kendine güven duymasında çok büyük adım oldu. DİSK yönetiminin "Genel Yas" ve Aziz Nesin'in deyimiyle "Büyük Grev" olan MESS Grevi gibi eylemlerini ise bu güveni yıkma yönünde bilinçli girişimler olarak değerlendirmeye devam ediyorum. Bunları zamanında ve o sıralarda başyazarı olduğum Yürüyüş Dergisi'nde oyun içinde oyun olarak değerlendirdim. DİSK içinde sınıf kavgası verildiğini yazdım. DİSK'i sosyalist özünden arındırıp CHP eliyle sermayeye teslim etme girişimleri saydım. Ne yazık durduramadık. Simdi çok daha inandırıcı bir biçimde tarihini yazıyoruz.

[110] Kaynak: Feridun Cemal Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ankara, 1968, s. 414-15

İKİNCİ KİTAP

ÖNSÖZ

Bir zamanlar, eskiden, kumaş fiyatları ile terzi ücretleri pek dengesizdi. Kumaş için verilen, terzi için ödenene göre pek fazla idi. Kumaş fiyatları ile terzi ücretlerinin kumaş fabrikatörleri ya da ithalatçılarının lehine bir dengesizlik gösterdiği zamanlarda, âdet oldu, oğullar babaların eski elbiselerini giydiler. Babaların, eskimemiş fakat modası geçmiş ve bir yüzü solmuş elbiseleri terzilere götürüldü. Söküldü, tersyüz edildi ve oğullara göre yeniden dikildi.

Babaların eskimiş fakat aşınmamış, solmuş fakat delinmemiş, modası geçmiş ancak hâlâ giyilebilen elbiselerinden oğullara yeni elbise yapmak, sanatını seven ve emeğine titiz terzilerin işi oldu. Çünkü böylesi, yeni ve kesilmemiş kumaştan elbise yapmaktan daha zor. Çünkü kumaşı tersyüz yapmak yeterli değil. Babanın vücudunun bütün eğimlerini, açısını değiştirip ölçüsünü koruyarak, oğulun vücuduna uydurmak gerekli.

Türkiye Üzerine Tezler'in ikinci kitabında benzer bir işi yaptığımı düşünüyorum. Burada, modern Türkiye tarihini tersyüz ettim. Şimdiye kadar, önemli olarak, ne söylenmişse tersini kanıtlamaya çalıştım. Başardığımı sanıyorum. Mustafa Kemal, *Nutuk*'ta, 1920 sonbaharında Gediz'de "yenildik" diyor. Yenilmediğimizi gösterdim. Üstelik Genel Kurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi yayınlarına dayanarak. İlkokul yurttaşlık bilgilerinde bile "İnönü Zaferi" anlatılıyor, İnönü'de "makus talihin" yenildiği söyleniyor. İnönü'de zafer değil, ciddi bir çarpışma olmadığını gösterdim. Yine Genel Kurmay yayınlarına göre ve diğer kaynaklara dayanarak.

Türkiye tarihinde bir Çerkez Ethem Olayı, bir Mustafa Suphi Olayı ve bir İnönü Zaferi Olayı var. Her biri ayrı ayrı yerlerde ve ayrı ayrı tarihlerde anlatılıyor. Şimdiye kadar yapılmayanı yaptım: Hepsini beraber anlatmaya çalıştım. Başardığımı sanıyorum. Çünkü çok zor değil. Hepsi de 1920 yılı sonbaharında başlıyor ve 1921 Ocak ayı sonunda bitiyor. Üçü de iç içe. Şu anlamda: Çerkez Ethem ve Mustafa Suphi'yi temizlemeye kararlı Anadolu ihtilâlcileri, temizlik hareketlerini maskeleyebilecek bir zafer arıyorlar. Mutlak yaratmak zorunluluğunu duyuyorlar. İnönü'de yaratıyorlar.

Hepsine birarada bakmak gerekiyor. Bütüne birden bakmak üretici oluyor. Burada bunu yapmayı denedim. Türkiye'nin iç politika tarihi, solculuk tarihi ve dış politika tarihi hep yazıldı. Kimi ilerici kalemlerden, kimi en gericilerden. Ancak beraber ele alınmadı. Zaman zaman solculuk tarihi ile dış politika yan yana getirildi. Fakat burada da, her nedense, hep dış politika olarak sosyalist sistem ve somutunda Sovyetler Birliği ile ilişkilerin grafiği göz önünde tutuldu. Bu kitapta, Türkiye'nin iç politika ve solculuk tarihini, Sovyetler Birliği ile ilişkiler kadar, Batı dünyası ile yakınlık ve uzaklıklarının bir parçası olarak ele aldım. Şaşılacak bir uyum gösterdi.

Bu "şaşılacak" kelimesini biraz daha açayım. Bu kitabın hemen hemen her sayfasını yazdıktan sonra hayret ettim. İnsan kendi yazdığı sayfalar karşısında hayret eder mi, diye sorulabilir. Bunun için, kısaca, çalışma yönteminin açıklanması gerekli. Kısaca şöyle: Her araştırıcı, özellikle siyasal iktisatta, mutlak politik ve teorik bir problemle çalışmaya başlar. Genellikle, kafasındaki politik problemi, hiç açıklamaz. Teorik problemin ise mümkün olduğu kadar şekillenmesi gerekli. Bundan sonra, okumaya ve düşünmeye başlar, Bunları, kaydeder. Kaydetme usulü çeşitlidir. Kimisi defter tutar. Kimisi belleğine güvenir. Ben, yıllardır, 20x12 santim boyutunda kartlarla çalışırım. Bunları kodlar ve kartların her iki yüzüne sürekli not alırım.

Kartlar artarken, politik problem değişmez, ancak teorik problem şekillenir. Daha belli bir biçim alır. Matematikçilerin deyimi ile kartların birikiminin bir lojistik eğrisi vardır. Gittikçe daha az kart eklenir. Bir müddet sonra da artık araştırma, buradaki işlemleriyle okuma ve düşünme, bitmiştir. Bu

aşamada araştırıcı, yüklü bir dal gibidir. Bir başka açıdan söylendiğinde, doğuma hazırdır. Doğumun sıkıntıları içindedir.

Bundan sonra bu kartlar, iskambil kâğıdı gibi, karıştırılır. Tekrar tekrar incelenir. Nesnel bir sıraya girer. Bu sıralanma içinde, çalışmanın temel tezleri belirlenir, bölümler ayrılır. Ve yazım başlar. Yazım sırasında, araştırmacının çalışma odasında bu kartların kimyagerin laboratuarındaki bileşiklerden hiç farkı yoktur. Bu kartlardaki bilgiler de nesneldir ve nesnenin parçalarıdır. Bunları değiştirmek mümkün olmaz; çünkü değiştirmek tahrifat demektir. Bundan sonra, yazım işi, zaman zaman sıkıcı, zaman zaman heyecan verici bir serüvendir. Doğum kadar sıkıcı, doğum kadar heyecan veren bir serüvendir. Heyecan veren serüven, aynı zamanda şaşırtıcıdır. Bu çalışmayı yazarken, biriktirilmiş kartların geliştirilen teorik çerçeveye gösterdiği uyum karşısında son derecede şaşırdım.

Burada, soğuk savaşın Türkiye'nin iç sorunu olduğunu yazıyorum. Türkiye, nerede ise bütün dünyanın katıldığı İkinci Dünya Savaşı'nın dışında kalıyor. Faşizm ile demokrasi cepheleri arasında mekik dokuyor ve dokumasını savaşa girmeden tamamlıyor. Ancak savaş bitince, resmî tarihin söylediğinin tam aksine, dünya topluluğunun yalnız ve itibarsız bir ülkesi oluveriyor. Bu yüzden Türkiye, İkinci Savaş biter bitmez yeni bir dünya savaşı özlüyor. Bunun kışkırtıcılığını yapıyor. İnanılmaz gibi görünüyor ama, bu kitapta inandırıcı dayanaklara kavuşturuluyor.

Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak ve üs istediği masalı, işte buraya geliyor. *Türkiye Üzerine Tezler*'in birinci kitabında, bunun bir masal olduğunu göstermeye çalıştım. Burada, zaman zaman yabancı dildeki asıllarıyla verdiğim belgelerle, kesinkes kanıtlıyorum. Bundan sonra, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak ve üs istediğini iddia edenler, bilgisizlik değil, yalancılıkla suçlanacaklar.

Bütün bunların bir belli amacı olduğunu söylemeliyim: Türkiye'de hep dış faktör abartıldı. Osmanlı'nın son yüz yılından bugüne dek, ilericisinden en gericisine kadar, tüm iyiliklerle tüm kötülüklerin hep dışardan geldiği yazıldı. Burada bunun da tersi yapılıyor. İyilikler ve kötülükler için, iç faktör hep önemli oluyor. Ancak bunu göstermek için de, iç içe bir dış politika ve iç politika tarihi yazmak gerekli oluyor. Bu tarih içinde sosyalist mücadele tarihinin zaman zaman ön plana çıkarılması gerekiyor. Bunları yapmaya çalıştım.

Sosyalist mücadele tarihi denilince, 1920'li yılların titiz ve dürüst araştırıcısı Mete Tuncay'a teşekkür borcumu dile getirmek zorundayım. Kitabının yeni baskısından çok yararlanmamın ötesinde, araştırmamın belli aşamalarında temkinle yürürken ve güven verici tutamaklar ararken, Mete ile bazı noktaları tartışmak imkânını bulduğum için. Bunlar, yazdıklarımın herhangi bir noktasını onayladığı anlamına gelmiyor. Çünkü görmedi. Ancak Vedat Nedim Bey'in, Şefik Hüsnü Bey ve Komintern ile ihtilâfa düştüğü için değil, Londra'da İngiliz polisinin Arcos şirketini basmasından ürkerek polise teslim olduğu tezini geliştirirken Mete Tuncay ile görüştüm. Kendisinde olan fakat yazmadığı, benim de yazmadığım bazı bilgileri nakletti. Bunun üzerine hipoteze daha güvenle sarıldım. Şu anda doğru olduğundan hiç kuşku duymuyorum. Bu ve buna benzer tartışmalar için Mete'ye teşekkür borçluyum.

Aynı şekilde fakat farklı düzeyde, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi Müdür Yardımcısı Figen Bilge ile Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı Kütüphanesi Müdürü, dostum, Yarbay Orhan Öcal'a ve Ankara'daki Amerikan Kütüphanesi yöneticilerine teşekkür borçluyum. Kütüphanecinin yardımı, araştırmacının zaman tasarrufu demek. Bu üç kütüphaneye ve yöneticilerine şükranlarımı sunuyorum.

Bunun dışında ve karşısında şunu da yazmak zorunluğunu duyuyorum: Anadolu'da görücü giden kadınlar, genellikle, bir fırsatını bulup, gittikleri evin mutfak ya da tuvalet gibi yerlerine uzanırlar. Misafir odasının gerçekleri yansıtmadığını bilirler. Gelin alınacak kız hakkında bir kanı edinebilmek için yabancıların pek gitmediği yerlere giderler. Türkiye'de bir kuruluş hakkında gerçekçi bir kanı edinmek için, Anadolu'daki görücülerin yöntemini uygulamak gerek. Yabancılara pek açık olmayan yerlere gitmek gerek. Kuruluşların kütüphanelerine gitmek gerek.

Türkiye Üzerine Tezler'in ikinci kitabını yazarken bunu yaptım. Dışişleri Bakanlığı Kütüphanesi'ne gittim. Şaşırmadım, fakat utandım: Herhalde Çemişgezek Vergi Memurluğu'nun kütüphanesi daha düzenlidir ve daha zengindir. Türkiye'nin dış politikasının pejmürdeliğini anlamak isteyenler, başında aynı yıllarda, aynı okuldan mezun olduğum bir profesörün bulunduğu Dışişleri Bakanlığı Kütüphanesi'ne gidebilir. İnsan utanıyor, ama, şaşırmıyor, Türkiye'nin Dışişleri Bakanlığı yerine, başka ülkelerin Dışişleri Bakanlıkları düşünüyor ve araştırıyor. Kütüphaneye ne gerek var!

Türkiye'nin Dışişleri Bakanlığı bu durumda iken, diplomasinin alfabesi niteliğindeki kitaplardan bile yoksun durumda iken ve bu bakanlığın başında, Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden bir profesör var iken, yine de kötümser olmamak gerek. Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin dış ilişkilerle ilgili genç öğretim üyeleri son derece değerli çalışmalar yayımlamaya başladılar. Bu çalışmada, bunlardan çok yararlandım. Kuşkusuz, yazdıklarının hepsine katılmadım. Kuşkusuz, bu değerli bilim adamları, benim

yazdıklarıma da katılmayacaklar. Burası o kadar önemli değil. Önemli olan, yararlanmak. Yararlandığım için şükran duyuyorum.

Yazarlık mesleğinin, belki de, en sevimsiz işlerinden birisi yazılanların düzeltilmesi. Burada bu işi, oğlum Ömer, okul arkadaşlarının çağırmasıyla Devrim, yaptı. İlk defa yaptı, iyi olduğunu ümit ediyorum.

Önsözler, araştırmacının okuyucusuna hesap verdiği yerlerdir. En içten bir biçimde. *Tezler*'in birinci kitabında, yer yer ayrıntıya inmekle birlikte, Türkiye'nin 1908-1978 yılları arasındaki ekonomi politiğini yazmaya çalıştım. İkinci kitapta, tümüyle birinci kitabın kapsamı dışında kalarak, ayrıntıya indim ve özellikle dış politika üzerinde durdum. İkinci kitap ve yakında çıkacak olan birinci kitabın genişletilmiş üçüncü baskısı ile 1920, 1930 ve 1940'lı yılları ayrıntısı ile yazmış oluyorum. 1950, 1960, 1970 yıllarını, özellikle ekonomisine ağırlık vererek yazmak gerekiyor. Bu, üçüncü kitap olacak.

Ne zaman yazacağımı bilemiyorum. Çünkü, 1980 yılında, esas olarak Türkiye aydını üzerindeki çalışmalarımı tamamlayıp kitap haline getirebilmeyi planlıyorum. Bu yüzden *Tezler*'in üçüncü kitabı başka bir zamana kalacak. Belki de 1300 yılından bu yana dünya ekonomi politiğinin yazımından sonraya.

Kumaş fiyatları ile terzi ücretleri arasındaki dengenin kumaş fabrikatörleri lehine olduğu zamanlarda, eskiden, oğullar babaların tersyüz edilmiş elbiselerini giyerlerdi. Sanatını seven ve emeğine titiz terziler, babaların elbiselerinden oğullara yeni elbise yaparlardı. Bunların bazısı, yeni kumaştan elbise kadar güzel dururdu. Sanatını seven ve emeğine titiz terzilerin elinde. Ancak ne kadar güzel olursa olsun, eski kumaştan yapıldığını, bir yanıyla, ele verirdi: Ceketin sol göğüs cebi sağ göğüs cebi olurdu. Sanatını seven ve emeğine titiz terziler, bunu önlemek için, sanatlarını gösterirlerdi. Göğüs cebini mutlaka solda açmaya çalışırlardı. Göğüs cebini solda, kalbin üstünde açmaya özen gösterirlerdi.

Aynısını yapmaya çalıştım. Başarabildim mi? Okuyacaklar.

Yalçın Küçük
Haziran 1979
Karakusunlar Köyü, Ankara

İKİNCİ BASKI İÇİN ÖNSÖZ

Uzun yazmayacağım; kısaca, Türkiye'de en kıt olan üzerinde durmaya çalışacağım.

Bilim gözlüktür.

İlk kez gözlük alanlardan duyulur: "Hiç görmüyormuşum, dünya varmış." Gözlük, dünyayı görmeye yarıyor. İlk kez gözlük takanların, duygularını, "dünya varmış" sözleriyle ifade etmeleri son derece bilimseldir. Bilimi anlatıyor.

Göz doktoruna gidip gözlük alanlar, biliyorlar. Göz doktorunun rolü, son derece pasif; kapısına kadar gelen hastanın gözüne çeşitli camlar takmaktan ibaret. Bu camlara göre hastanın, "çok bulanık, hiç görmüyorum" veya "net görmüyorum" ya da "galiba daha iyi", "evet evet, bu çok iyi", "şimdi pırıl pırıl görüyorum" demesi bekleniyor; hasta da bunları, sırasıyla, söylüyor. İş bitiyor.

Göz doktorundan çıkıp gözlükçüden gözlüğünü alan hasta, hasta olmaktan kurtuluyor. Daha önce görmediklerini görebiliyor. Daha önce gördüklerinden artık görmedikleri oluyor mu?

Bilim de böyledir.

Bilimin gözlükten bir önemli farkı daha var: Gözlük yalnız hastalar için gereklidir. Bilim, herkese gerek. Bilim, herkesin görmesi için zorunludur. Çünkü bilim olmadan görmek mümkün değil; çünkü, neyin görüleceğini teori belirliyor.

Örneklemeyi sevmiyorum, yine de bir örnek vermek durumundayım. *Türkiye Üzerine Tezler*'in ikinci kitabında, başkalarıyla birlikte, İnönü Zaferi'nin olmadığını yazdım. Yazdığımda artık İsmet Paşa yoktu. Yalnız her İnönü Zaferleri gününde İnönü ile yapılan bir görüşme televizyonda gösteriliyordu. "Gösteriliyormuş" demem daha doğru; televizyonu sevmiyorum, mahkûm olmayınca seyretmiyorum. Ancak benim dışımda sayısız sayıda seyirci olduğundan da kuşku duymuyorum. Sayısız seyirci, her İnönü Zaferleri gününde, İsmet Paşa'nın sesinden İnönü Zaferleri'nin önemini ve zaferin büyüklüğünü duyuyor.

"Duyuyordu" demek daha doğru. *Türkiye Üzerine Tezler*'den sonra, bazı izleyiciler, İsmet Paşa'nın aynı konuşmasını, aynı sözlerini, başka türlü duymaya başladı. Ben bir asistanımdan, Gazi Üniversitesi'nde Namık Özcan'dan, işittim: "Hocam, İsmet Paşa sizi doğruluyor" dedi. "Gelecek yıl dinleyin." Gelecek yıl oldu, 30 Ocak 1982 akşamı, televizyon karşısına geçtim ve Paşa'nın banda alınmış ses görüntülerinden, İnönü Savaşları için söylediklerini izledim.

Bantlar televizyon idaresinde olmalı, benim saptayabildiklerim şunlar: "İnönü Muharebeleri askerlik bakımından önemli değil; siyasal bakımdan önemlidir." Bu, benim yazdıklarımla paralel. "Yunanlılar büyük ordularla çıkmak istemiyorlardı". Bu, benim yazdıklarımı doğruluyor. "Düzenli ordu açısından önemlidir." Bu, Türk tarihine benim getirdiğim yorumu güçlendiriyor.

Bilim, görülmeyeni görmeye; duyulmayanı duymaya yarıyor. Görüleni görmemeye, duyulanı duymamaya yarıyor. Bu yüzden en dönüştürücü akım oluyor.

Düşen sudan elektrik üretmek artık kolay, bunu bilim saymıyorum. Bilimi, en durgun sulardan en dönüştürücü enerji elde etmek olarak tanımlıyorum; zor, kolay olduğunu söylemiyorum.

İnönü Zaferi'nin olmadığını, arşivlerden değil, bize kapalı olan arşivlere dayanarak Genel Kurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi'nde, çoğu emekli albay olan yazıcıların elinden çıkmış resmî tarihlere bakarak kanıtladım. Zordu, kolay oldu. Çünkü bir teorim vardı, Kemalist ihtilâl, işinin hemen başında, prestijli Çerkez Ethem'i, Mustafa Suphi ve arkadaşlarını temizledi; Osmanlı Harbiye Nazırı Fevzi Paşa'nın kırmızı fes giyerek Anadolu'ya geçtiği bir sırada resmî bir komünist partisi kurdu. Bütün bu riskli operasyonlar sırasında başarıya muhtaçtı ve başarıyla ayakta durabilirdi. İşte tam bu sırada, Cennet'ten gelmişçesine "İnönü Zaferi" çıktı; Ana-

dolu ihtilâlcilerinin genç alınlarına bir zafer çiçeği kondu.

Toplumsal Tanrı'nın, Göksel Tanrı kadar cömert olamayacağını düşündüm. Görülmeyeni görmemi sağlayan bu düşünce oldu.

Türkiye'nin bilimselliğin zembereği içine girdiğini duyuyorum. Bilim yapılabileceğine inanıyorum. Bu yüzden, bunları yazmaya kendimi mahkûm hissettim.

Burada kitabın gördüğü "kabul" üzerinde de, kısaca durmak istiyorum. *Türkiye Üzerine Tezler*'in birinci kitabının karşılaştığı küfür ve alay, ikinci kitapla birlikte durdu. Küfür ve alay sahibi densizler, bu güzel yolun, bilim yolunun, eşiğinden döndüler.

Geriye üç tür "kabul" kaldı. Yurt dışında review veya retzentiya, eleştiri, çıktığını ve çok övüldüğünü işittim. Yurt içinde, sözde bilim çevrelerinde bir tür ve çok yaygın "kabul" gördüğünü görüyorum. *Tezler*'de ileri sürdüğüm tezler, yer yer ve olduğu gibi alınıyor. Sözde bilim adamı, kendi düşüncesi olarak, okuyucusuna sunuyor. Buna hiç itirazım yok. Benim yapmak istediğim buradaki tezlerin yayılmasıdır, "doğru"nun burada yazdığım gibi olduğuna inandığım için, inanmasam yazar mıyım, bunların yayılmasını istiyorum.

Bilim yolunda, toplumu dönüştürme mesleğinde, önemli olan solo yapmak değil, koroda kaybolmaktır. Bir başka kitabım için yaptığım benzetmeyi burada tekrarlamama izin verileceğini umuyorum: Operada, bazen, tenorun aryası, sahnenin çok gerilerinden, uzaktan, belli belirsiz, duyulur. Sonra yükselir; yaklaşır, sesi içinizde duyarsınız, sonra koro katılır, tenorun sesi, koronun kütleselliğinde kaybolur. Bilim mesleğinde, mutluluk budur.

Üçüncü tür kabule, geliyorum. *Tezler*'in birinci kitabı çıktığında Kemal Karatekin, Tekin Yayınevi'nin sahibi, "kitabın fısıltısı güzel" demişti, ilk kez duydum. Daha sonra bunu somut olarak duymam da mümkün oldu. Arkadaşım Ergun Türkcan'ın subay olan amcasının yanında emireri olarak askerlik yapan Nazilli'de terzi Sabri Övgün, görüşlerini yazmış, olduğu gibi aktarıyorum.

Nazilli, 23 Eylül 1980

Sayın Ergun Türkcan,

Merhaba. Umarım adım size pek yabancı gelmemiştir. Sizinle bir-iki kez amcanız Sayın Hayri Türkcan'ın evinde karşılaşmış, tanışmıştık.

Elimde Yalçın Küçük'ün *Türkiye Üzerine Tezler* isimli iki ciltlik yapıtı var. Önsözünde sizden bahsediyor. İki-üç ay evvel *Cumhuriyet* gazetesinde bir seri yazı dizisi arasında sizin de yazınız vardı. Yazınız hakkındaki düşüncelerimi, affedersiniz, bana göre eksik bulduğum yanlarını yazmayı düşündüm, ihmal ettim. Şimdi de gazeteyi nereye kaldırdığımı bilemiyorum.

Değerli Hocam,

Eski dille söyleyeyim. Kendimi "Allâme-i cihan" saymadım hayatımda. Ne var ki, okumayı seviyorum. Ulusal Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyetimiz üzerine yazılmış, yazı, makale, araştırma ve küçük kitapları saymazsanız, Yalçın Küçük'ten önce, Türk Dil Kurumu'nun ve Hıfzı Veldet Velidedeoğlu'nun *Söylevler*'ini; Doğan Avcıoğlu'nun *Türkiye'nin Düzeni ve Millî Kurtuluş Savaşı*'nı; İsmail Cem'in *Türkiye'nin Geri Kalmışlığının Tarihi*'ni; Sabahattin Selek'in *Anadolu İhtilâli*'ni; Hasan İzzettin Dinamo'nun *Kutsal İsyan-Kutsal Barışlar*'ını; Lord Kinros'u ve Johannes Glasneck'in *Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye*'sini okudum. Bütün bu saydığım yazarlar konuya kendi düşüncelerine özgü, kâh bazı yerlerde ayrılarak, kâh uyum sağlayarak yorumlar getiriyorlar. Yalçın Küçük ise, konuya öyle ters bakıyor, öyle alışılmadık bir yorum getiriyor ki şaşmadım dersem yalan söylemiş olurum.

Ben ki, Hocam, 1953'lerdeydi sanırım, (26-27 yaşında idim) Atatürk'ü koruma kanunu çıkarılırken DP'li ve DP'de görev almış bir vatandaş olarak, bu kanunun yanlışlığını hemen herkesle tartışmıştım Nazilli'de. Tezim şu idi: "Atatürk de bir insandı. Hataları, sevapları, çelişkileriyle. Gelin tabulaştırmayalım, tanrılaştırmayalım. Doğruları, yanlışları ile tanıyalım, sevelim." Kanun çıktı ve tabii insanın yapısına, doğasına ters idi. Onun için ölü doğdu ve ölü kalmaya mahkûm oldu. Onun için Yalçın Küçük'ün yorumunu yadırgamadım. Zevkle, ilgiyle okuyorum. Esasen, Yalçın Küçük de yapıtın önsözünün ilk on satırında durumu gayet açık vurguluyor ve okurun önüne çok açık bir iddia ile çıkıyor. Tepkiler var mı bilmiyorum. Ancak, gerçek bilim adamlarından, tarihî yoruma değişik açılardan bakmak isteyen ve bu yorumu az çok doğru bir yörüngeye oturtmaya çalışanlardan tepkiler geleceğini sanmıyorum. Fakat, Atatürkçü geçinenlerden, sahte Atatürkçülerden, çıkar Atatürkçülerinden, "son yılların moda deyimi ile gardırop Atatürkçülerinden, tepkiler, homurtular geldiğinden söz etmek de kehanet olmasa gerek. Buna da şaşmıyorum, Atatürk'ün ölümünden sonra özellikle, çok partili döneme girildikten sonra, Atatürkçülük sivil-asker her gelen idareci ya da idareciler tarafından o kadar yüzeysel alındı, o kadar saptırıldı ve sömürüldü ki buna gerçek Atatürkçüler alıştı artık. Ülkemin yeni idarecileri Atatürk'ü, Atatürkçülüğü, umarım gerçek anlamı ile alır ve yorumlarlar. Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın, kapitalizmin emperyalizmine karşı verilmiş, mazlum ulusların sömürünün pençesinden kurtulmalarının yolunu açan bir kutsal kavga olduğu yorumunda birleşirler. Bir Türk vatandaşı olarak umuyorum

ki, bu yorumu daha çok ekonomik bir çizgiye çekebilirler.

Sağlık dileklerimi ve saygılarımı sunarım.

Sabri Övgün

Adres:

Altıntaş Mah. 93 Sok, No. 4/A Terzi Nazilli

✦✦✦

Askerliğini emireri olarak yapmış, kendi halinde okur-yazar, okumayı seven, Nazilli'de terzi Sabri Övgün'ün eleştirilerini aktardım. Önsözü bitirdim.

Yalçın Küçük

Datça, Mart 1984

Tamer Atauz'a
Dostça
y.k.

Birinci Bölüm

YURT VE DÜNYA

Tarih, sınıfların ve bireylerin içinde yaşıyor. Bilinse de, bilinmese de. Her sınıf ve her sınıfta bireyin tarihi var. İster istemez bunu yaşıyor. Hiçbir sınıf veya hiçbir birey tarihin dışına çıkamıyor. Bu, insanoğlu için büyük bir kolaylık. Her büyük kolaylık gibi, aynı zamanda büyük bir şanssızlık. Tarihi olduğu gibi yaşamak büyük bir şanssızlık oluyor.

Çok basit bir nedenle. Tarihi olduğu gibi yaşamak, tarihi bilim dışı yaşamaya yol açabiliyor. Tarihi bilim dışı yaşamak ise tarihe esir düşmek anlamına geliyor. Esir düşmemek için tarihi bilimsel olarak yaşamak gerek. Çok basit bir nedenle. Esir olarak yaşamamak için bilerek yaşamak gerek. Bilerek yaşamak ise ancak, bilimsel olarak yaşamakla mümkün. Tarihin özü ancak bilimsel olarak yaşanabilir. Tarihin özü yaşanmazsa, tarihin fışkısı yaşanır. Tarihin fışkısını yaşamakla, tarihi esir olarak yaşamak aynı anlama geliyor.

Tarihi bilimsel olarak yaşamak, tarihi yasalarıyla birlikte yaşamak demek. Yasa olmadan kaldıraç olmaz. Kaldıraç olmadan tarihin altında ezilmek kaçınılmaz. Ezilerek yaşamak esir olarak yaşamak demek. Bu yüzden tarihi bilerek yaşayabilmek için, tarihi özüyle yaşayabilmek için, tarihin fışkısını yaşamamak için tarihin yasalarını bulmak gerek. Bu ise tarihe bilimsel olarak bakmakla mümkün. Bu ise tarihe teorik olarak bakmakla mümkün. Tarihe teorik olarak bakmadan, tarihin özünü bulmak mümkün değil. Tarihin özünü bulmadan, tarihin yasalarını elde etmek mümkün değil. Tarihin yasalarını elde etmeden, tarihin kaldıracını tutmak mümkün değil. Tarihin kaldıracını tutmadan, tarihi değiştirmek mümkün değil. Tarihi değiştirmeden, talihi değiştirmek de mümkün değil.

Hiçbir yerde pratik ve teorik, tarihte olduğu kadar iç içe değil. Hiçbir yerde uygulama ile bilim birbirine tarihte olduğu kadar yakın olmadığı için. Bu anlamda tarih, bütün bilimlerin kaynağı olduğu için. Tarih bütün bilimlerin kaynağı olduğu için, tarihi mutlaka bilimsel olarak yaşamak gerekli. Eğer tarih bilimsel olarak yaşanmazsa, tarihi yanlış yaşamak kaçınılmaz. Türkiye'de tarih, çok büyük ölçüde, yanlış olarak yaşanıyor. Türkiye'de tarihin yanlış ve bilim dışı yaşanmasının pek belirgin bir göstergesi var: Çözüm hep dışarda aranıyor. Sağdan sola çözüm hep dışarda aranıyor. Yeren de, öven de, hep dışarıya bakıyor. Esir eden de, kurtarmayı kendi üzerine alan da hep dışarıya el açıyor. Tarihi olduğu gibi yaşadıkları için. Tarihi bilimsel olarak yaşayamadıkları için. En sağdan en sola kadar, tarihi bilimsel olarak yaşayamayanlar, sorunu da, çözümünü de, çok büyük ölçüde, tek yanlı denebilecek ölçüde, dışarda görüyorlar.

Çünkü Türkiye'nin tarihsel pratiğinde dış faktörler, iç faktörleri örtecek bir yoğunlukta görünüyor. Böyle bir yoğunlukta duruyor. Aslında böyle mi? Bu kitap, bir anlamda, bu soruya cevap arıyor. Bu kitap, aslında böyle olmadığını söylemek için yazılıyor. Daha açıkçası, *Türkiye Üzerine Tezler*'in ikinci kitabının tezlerinden birisi, Türkiye'de dış faktörün abartılarak yaşandığını ortaya çıkarmak oluyor. Bu yapılacak. *Tezler*'in ikinci kitabı, dış faktöre doğru bükülmüş çubuğu düzeltmek için, diğer tarafa bükmeye çalışacak. Daha açıkçası ve dolayısıyla kısacası, burada da düzeltme işine devam ediliyor. Ancak tersine bükerek düzeltme. Zaten başka türlü düzeltme de olmaz. Olur ama, kalıcı olmaz. Eğer çubuk düzeltilecekse, düzeltmek için tersine bükmek gerekli.

Neden Türkiye'nin tarihinde dış faktöre abartılmış bir yer veriliyor? Bu soruya çok çeşitli düzeylerde ve çok çeşitli açılardan cevap verilebilir. Cevaplardan birisi, Türkiye'de "aydının kökeni" ile ilgili. Bu cevap, uzun ve ayrıntılı, Türkiye'de aydının serüvenini incelemeyi gerektiriyor. Bu inceleme yapılıyor.[1] Fakat bitmeden de söylenebilecekler var. Şöyle: Türkiye'de çağdaş anlamda aydın, on dokuzuncu yüzyılın ortalarına doğru çıkmaya başladı. Türkiye'de aydın, "Tercüme Odası" ile filizlenmeye başla-

dı. Tercüme Odası, tercüman yetiştirmek için kuruldu. Daha açıkçası "millî tercüman" yetiştirmek için kuruldu. On dokuzuncu yüzyılın ilk çeyreğinde Yunanistan bağımsızlığını elde edince, Bâb-ı Âli'de güvenilir tercüman sorunu en önemli sorun oldu. Daha önce, Osmanlı'nın tercüman ihtiyacını, çok büyük ölçüde, İstanbul'un Rumları karşılıyordu. Yunanistan bağımsızlığını elde edince, İstanbul'un Rumları'na güven kalmadı. Bunun özerine "millî tercüman" yetiştirmek için Tercüme Odası kuruldu.

Tercüme Odası'na, Dışişleri Bakanlığı'nın kuruluşu olarak bakmak pek yanlış olmaz. Tercüme Odası büyüdü, gelişti ve sonunda bugünün Dışişleri Bakanlığı oldu. Tarihi böyle. Ancak Tercüme Odası'nın tarihi bundan ibaret değil. Çağdaş Türkiye'nin ilk büyük aydınları hep Tercüme Odası'nda yetişti. Başta Namık Kemal. Ve diğerleri. Yabancı dil öğrenip dış olayları incelemek Türkiye'de aydının kökeninde var. Türkiye'de aydın ilk önce dış faktörleri öğrendi. İlk önce dış faktörleri önemsedi. Giderek dış dünyayı, dış dünyadaki gelişmeleri ve Türkiye açısından dış faktörü öğrenmeyi, öğrenmenin ve düşünmenin tümü saydı.

Türkiye'de "bilginin doğuşu" dış faktörle çok fazla yüklü. Bir abartmaya yol açacak kadar yüklü. Bunu açıklıkla ortaya koymak gerekli. Ancak bunu abartmamak gerekli. Bunu abartmak idealizm olur. Kaçınılmaz bir biçimde, Türkiye'de her sınıfta ve her sınıf içinde tüm bireylerde, dış faktörün abartılmasında aydının kökeninde, ilk bilgileri edinme sürecinden gelen etkileri görmek yararlı. Fakat bunu tek başına belirleyici bir düzeye çıkarmak çok zararlı; aydının ilgi ve bilgi kaynağının çarpık olması, Türkiye'de her sınıfta ve bunun da ötesinde aydın olmayan halkta dış faktöre verilen abartılmış yeri açıklamaya yetmez.

Dış faktöre abartılmış bir yer vermek, Türkiye'nin tarihinden, Türkiye'de olduğu gibi yaşanan pratikten doğuyor. Nasıl doğmasın? Cumhuriyet öncesi yakın Türkiye'nin üç önemli olayı sorulsa herhalde cevaplar, Tanzimat, Kanun-u Esasi ve İkinci Meşrutiyet olur. Herhalde Türkiye'de yüz kişiden doksanı, bu soruya bu cevabı verir. Bu cevabı verenlerin çok büyük bir bölümü ise bu üç önemli olayın nedenlerini Türkiye'nin dışında arar. İşin daha da ilginci bulur da.

Tanzimat Fermanı'nın okuyucusu "Büyük" Mustafa Reşit Paşa'nın diplomat olması işi kolaycılığa götürüyor, Mustafa Reşit, Londra ve Paris'te büyükelçilik yapıyor. Fransızlar da, İngilizler de Mustafa Reşit'i pek beğeniyorlar. Fransız basını Mustafa Reşit'ten "paşa olmuş, fes giymiş M. Thiers" diye söz ediyor. Doğrusu Fransız standartlarına göre pek büyük bir övgü. Herhalde, Mustafa Reşit Paşa'nın "büyük" sıfatına lâyık görülmesi de bu tür övgülere dayanıyor. Çünkü Türkiye'de öyle Batılıların övmediği kimselere "büyük" sıfatı verilmez.

Tabii Fransızların Mustafa Reşit'ten "paşa olmuş, fes giymiş M. Thiers" diye söz etmeleri Mustafa Reşit Paşa'ya yakınlık duyduklarını gösteriyor. Kendi elçileri veya dışişleri bakanları gibi yakınlık duyuyor olmalılar. İngilizler de öyle. Hatta İngilizlerin Mustafa Reşit'e daha da büyük bir yakınlık duyduklarını gösteren kayıtlar var. Gerçi biraz saygısızca düşülmüş. Londra'dan Lord Palmerston, Bâb-ı Âli'deki Büyükelçisi Ponsonby'ye Mustafa Reşit Paşa Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nu okuduktan sonra, "Senin Hatt-ı Şerif büyük bir politik başarı oldu" diye yazmış. Londra'dan Lord Palmerston, İstanbul'da "Büyük" Reşit Paşa Gülhane Hatt-ı Şerifi'ni okuyunca, İstanbul'daki Büyükelçisi Ponsonby'yi kutlamış. Lord Polmerston, Hatt-ı Şerif deyimini, "Hatt-ı Sheriff" olarak yazarak Osmanlıca'ya aşina olduğunu da göstermiş. Tabii biraz saygısızca. Tabii bu yazışmasının yıllar sonra başkaları tarafından da okunacağını düşünseydi böyle yapmazdı. Herhalde.

Yukardaki bilgiler Batılı kaynaklarda var. Kaynak göstermeyi gerektirmeyecek kadar bol miktarda var. Yerli kaynaklarda ise tamamlayıcı bilgiler var. Birisi şöyle: "Mustafa Reşit Paşa, 3 Kasım 1839'da, sabahleyin evinden çıkarken hane halkı ile helâlleşiyordu. O günün akşamı evine sağ salim döneceğinden emin değildi. Giriştiği işte, gidip dönmemek ihtimali vardı. Paşa nereye gidiyordu? Uzak ve tehlikelerle dolu bir diyara mı? Yoksa kendisi hakkında verilecek bir hükmü dinlemeye mi? İkisi de değil, sadece Padişah'ın tebaasına lütfettiği, ihsan buyurduğu Hatt-ı Hümayun'u okumaya gidiyordu; işte bu Hatt-ı Hümayun'un halkta uyandıracağı tepkiden korktuğu için kuşkulu idi." (Ord. Prof. Enver Ziya Karal, Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda Batının Etkisi, *Belleten*, Ekim 1964, Cilt XXVIII, sayı 112, sayfa 5811.) İşler karıştı. Londra'nın kendisi için "büyük bir politik başarı" saydığı Tanzimat Fermanı'nı okumak için evinden çıkan "Büyük" Vezir, hayatından kuşku duyuyor. İşler karışıyor. "Büyük" Vezir, İngilizleri hayatından da mı çok seviyor? Yoksa "halk" anti-İngiliz ve dolayısıyla anti-emperyalist mi? Her ikisi de değil.

Aslında "halk" Tanzimat Fermanı'nın İngilizler ile ortak yazıldığını bilmez. Aslında Mustafa Reşit de İngilizlerin maaşlı adamı sayılmaz. Mustafa Reşit, Tanzimat Fermanı'nı Osmanlı'yı batmaktan kurtaracak bir formül saydığı için okumaya gider. Bir de Osmanlı'da kurtarıcıların, o zamanki anlayışta ıslahatçıların, genellikle öldürüldüğünü bildiği için korka korka, ölüme gidercesine gider. İlk ıslahatçı padişah Üçüncü Selim'in ıslahatlarını hayatı ile ödediğini bildiği için korka korka gider. Türkiye'de değiştirmek için yıkmak gerektiğini ilk defa görüp uygulayan devlet adamı İkinci Mahmut'un

sürekli ölüm korkusu içinde padişahlık ve de ıslahat yaptığını gördüğü için korka korka, ölüme gidercesine, gider. Ama halk "Büyük" Reşit Paşa'nın korkusundan habersizdir.

Ama halk tarihini yaşar. Olduğu gibi. Tarihini yaşarken, ister istemez belli bilgiler edinir. Osmanlı'da "halk", 1830 yıllarında şöyle bir tarih kesiti yaşar: Osmanlı, kuzeyden Rus, güneyden ise Mehmet Ali'nin yayılma eğilimleri arasında sıkışmış durumda. Ne Rusya'ya, ne de kendi valisi Mehmet Ali'ye mukavemet gücü yok. Her ikisi karşısında da çaresiz. Tek çareyi İngiltere'de görüyor, İngiltere ise tüm on dokuzuncu yüzyıl boyunca belli bir politika izliyor, özeti şöyle: Osmanlı, kendi sözünü dinleyecek kadar zayıf, fakat Rusya'nın güneye ve Akdeniz'e yayılmasını önleyecek kadar güçlü olmalı. İngiltere henüz açıktan Osmanlı'yı yutamayacağını biliyor, Osmanlı hâlâ yutulmak için büyük bir lokma. Bu yüzden İngiltere Osmanlı'yı ölmeyecek güçte tutmaya çalışıyor.

Osmanlı'nın Mısır Valisi Mehmet Ali ise ıslahatçı bir paşa çıkıyor. Mısır'da tarıma dayalı kapitalizmin temellerini atıyor. Daha sonra Suriye'den yukarıya doğru yayılmaya başlıyor. Yayılma zamanı oldukça şanslı. İngiltere, 1830 yıllarında Avrupa'ya yayılan ihtilâllerle meşgul. Mehmet Ali'nin yayılması karşısında Osmanlı'ya yardım etmiyor. Yardım için Londra'ya gelen Namık Paşa'yı eli boş gönderiyor. Namık Paşa'nın İngiltere'nin yardım etmemesi halinde Rusya'dan yardım isteneceğini bildirmesini "tehdit" kabul etmiyor.

1833 yılının Nisan ayında Osmanlı'ya yardım için 5 bin kişilik bir Rus askerî kuvveti Beykoz'a çıktı. 1833 yılının Mayıs ayında Mehmet Ali ile yapılan Kütahya Anlaşması'yla Mehmet Ali'ye Suriye valiliği de verildi; oğluna da Adana vilâyetinin vergi toplama hakkı hediye edildi. 1833 yılının Temmuz ayında Osmanlı ile Rusya Hünkâr İskelesi Anlaşması'nı imzaladı. Buna göre iki ülke aralarında bir savunma paktı kurdular. Birine bir saldırı olursa, diğeri savunacaktı. Savunmaya gelecek tarafın Rusya olduğunda kuşku yoktu.

1833 yılının tarihinden İngiltere dersler çıkardı, Osmanlı dersler aldı. Ama acısını içine atmasını bilen İkinci Mahmut, Kütahya Anlaşması'nı kendisi ve Osmanlı için bir yüz karası sayıyordu. Bunun başta İngiltere olmak üzere Avrupa tarafından kendisine zorla kabul ettirildiğini düşünüyordu. Ölmeden alnında hissettiği bu karayı aka çevirmeyi istiyordu. 1839 yılının Nisan ayında Mehmet Ali'ye karşı savaş açtı. Osmanlı ordusu, 23 Haziran 1839 tarihinde Nizip'te kendi valisi Mehmet Ali'nin orduları önünde perişan oldu. Padişah İkinci Mahmut 29 Haziran'da öldü. Mehmet Ali'ye İstanbul'a kadar uzanan kapılar tümden açıldı.

1839 Haziran ayında Mehmet Ali'nin kuvvetlerini durduran gücün İngiltere olduğunu Osmanlı "halkı" bilir. Bilmesi için bilgin olması gerekmez. Yaşadığı için bilir. İngiltere'nin de Osmanlı'yı ne Rusya'ya ne de ıslahatçı Mehmet Ali'ye bırakmayacağını bilir. Sezerek bilir. Eksik bilir. Osmanlı'nın içinde Osmanlı'yı kurtarmak isteyenlerin bulunduğunu pek bilmez. Bu yüzden Tanzimat'ta hep İngiliz parmağı görür. 23 Haziran Nizip yenilgisinden hemen sonra, 3 Kasım 1839 tarihinde Tanzimat Fermanı okununca, Mehmet Ali'yi durdurmada başrolü oynayanların fermanın okunmasında da başrolü oynadıklarını düşünmek çok kolay. Tanzimatı tümüyle ve yalnızca İngiliz parmağı ile açıklamaya gitmek oldukça kolay. Eğer tarih olduğu gibi yaşanırsa. Eğer tarih bilimsel olarak yaşanmazsa.

Ancak yenen düzen yayılır. Muzaffer olmayan, yenmeyen düzen yayılmaz. Büyük Fransız Devrimi, yapanların değil, Napolyon'un seferleriyle yayıldı. Büyük Ekim Devrimi, faşizmi yendikten sonra tek ülkenin boyutlarını aştı. Mehmet Ali Nizip'te durduruldu. Fakat ıslahatçılığı, Tanzimat süreci ile, resmî politika haline geldi. Tanzimat ıslahatçılığı, kendi bürokrasisi ve bir anlamda kendi diktatoryası ile Kanun-u Esasi'ye kadar devam etti.

Kanun-u Esasi İstanbul'da ilân edildi. Gayet normal, İstanbul, Osmanlı'nın başkenti. Eski deyimle payitaht. Anayasa'nın, eski deyimle Kanun-u Esasi'nin başkentte ilân edilmesi gayet normal. 23 Aralık 1876 tarihinde. Bu da normal. Şu anlamda: Kanun-u Esasi ilân edilecekse bir tarihte edilecek, 22 Aralık da olabilir, 24 Aralık da. Ama ikisi de değil. 23 Aralık'ta. 23 Aralık, hem 22 Aralık'tan ve hem de 24 Aralık'tan farklı. Çünkü 23 Aralık 1876 tarihinde İstanbul'da İstanbul Konferansı toplanıyor. Düvel-i Muazzama'nın, büyük devletlerin, temsilcileri 23 Aralık 1876 tarihinde İstanbul'da İstanbul Konferansı'nı aktediyorlar. İstanbul'da İstanbul Konferansı'nı düzenliyorlar.

Ne için mi? Tanzimat'tan hemen önce Osmanlı'dan Yunan koptu. Tanzimat sadece Mehmet Ali'ye karşı yenilginin sonucu değil. Aynı zamanda ve Mehmet Ali'ye yenilgiden önce, Mehmet Ali'ye yenilgiden çok daha önemli olarak, Yunan'ın kopmasının bir sonucu. Bu yüzden Tanzimat, bütün görüntülere karşın, çok önemli ölçüde, iç gelişmelerin sonucu. Yunan'ın kopması, Yunanistan'ın bağımsızlığını elde etmesi Osmanlı için, daha da açıkçası Osmanlı "halkı" için bir dış sorun değil. Tümüyle bir iç sorun. Şu anlamda: O zamana kadar hep bağımsız devletleri içine katmış olan Osmanlı'dan ilk kez bir bağımsız devlet doğuyor. Osmanlı'yı yönetenler, Osmanlı'nın yeni doğan aydınları ve Osmanlı "halkı" için hazmedilmesi pek zor bir gelişme. Bu anlamda bir iç gelişme.

Tanzimat'ın doğuşunda Yunan'ı kaybetmenin Osmanlı'da yarattığı tokat etkisi var. Çok önemli boyutta, İstanbul Konferansı'nda ise başka bir etki var. Osmanlı, 1876 yılının başında Bulgaristan'daki ayaklanmayı bastırıyor. Sert bir biçimde bastırıyor. Bir imparatorluk için başarılı sayılabilecek bir biçimde bastırıyor. Tepkisini de görüyor. İngiltere tepki gösteriyor. Rusya tepki gösteriyor. Kendi açısından başarılı olan Osmanlı, bu tepkiler karşısında geri çekilmek zorunda kalıyor. Ama geri çekilmek yetmiyor. Düvel-i Muazzama, İstanbul Konferansı'nı topluyor. Osmanlı'ya ders vermek için. Osmanlı da acele olarak Kanun-u Esasi'yi ilân ediyor. Dünya âleme Osmanlı içinde tüm milletlere yaşam hakkı olduğunu göstermek için. Bulgarlar, Sırplar ve tüm halklar, Osmanlı'nın Meclis-i Mebusanı'nda ülkeyi yönetmek için bir araya gelecekler. Avrupalılar, Rusya ile birlikte Osmanlı'nın Osmanlı topraklarını nasıl yöneteceğini görüşmek üzere İstanbul'da toplanırken, 23 Aralık 1878 yılında toplar Kanun-u Esasi'yi ilân ediyor. Kanun-u Esasi top atışlarıyla Osmanlı'ya ilân ediliyor. Ancak asıl ilânat, İstanbul'da toplanan Düvel-i Muazzama'nın temsilcilerine.

Mithat Paşa'nın acelesi var. Anayasa şehidi Mithat Paşa'nın acelesi var. Başvekil Mithat Paşa'nın Kanun-u Esasi'yi 23 Aralık 1876 tarihine yetiştirmek için acelesi var. Mithat Paşa'nın ölümüne acelesi var. Bilmeden. Mithat Paşa da kendi tarihini ve kendi tarihiyle birlikte kendi talihini bilmeyerek yaşıyor. Olduğu gibi.

Abdülhamit, incelenmeye değer bir sultan. Soğukkanlılıkla incelenmeye değer bir sultan. Bundan sonraki kitapta yapılacak, Abdülhamit portresi kökünden değişmeyecek. Hiçbir konu ya da olgu, incelenmediği için kökünden değişmez. Düzeltilir, Abdülhamit ayrıntı ile incelendiği zaman yine karşıda kalacak. Bunda hiç kuşku yok. Ama "karşı" biraz daha aydınlanacak.

Türkiye ilericilerinin adını "kızıl sultan" düzeyine yükselttikleri Abdülhamit öyle hafife alınacak türden bir padişah değil. Bugün de Türkiye politikasında, bilerek veya bilmeyerek Abdülhamit yöntemlerini uygulayanlar sayılmayacak kadar çok. Bu yöntemlerden birisi şöyle: Harcamak için önce yükselt. Abdülhamit politikada harcamak istediklerinin çoğunu önce yükseltmiş. Abdülhamit'in politikadaki yöntemlerinden birisi bu. Bir diğerinin adını ise bizzat kendisi koymuş: "Kurtlarla birlikte ulumak." Abdülhamit, anılarında örneklerle "kurtlarla birlikte ulumak" ilkesini açıklıyor. Günlük anılarından alınmış bir paragrafla şöyle: "Mithat, Rüştü ve Damat Nuri gibi kimselere nasıl itimat edebilirim? Üstelik bu son ikisi, amcam Abdülaziz'in damadıdırlar. Bu adamlar, bir taraftan ismime "Şevketlü" unvanını ilâve etmek için mübalâğalı bir şekilde ısrar ederlerken, bir taraftarı da Kanun-u Esasi ile, Osmanlı İmparatorluğu'na medeniyet zaferini getireceklerini iddia etmeleri gülünç değil mi? Anlaşılan kurtlarla birlikte ulumak gerek! İyi de olsa, kötü de olsa, Meclis-i Mebusan'ı açmak ve Kanun-u Esasi'yi ilân etmek suretiyle, ifa edeceğim vazifenin ehemmiyetine inandığımı göstermeliyim." (Sultan Abdülhamit, *Siyasi Hatıram*, İstanbul, 1975, sayfa 74.) Anlaşılan Türkiye politikasında Sultan Hamit kadar, kararlı ve içten ikiyüzlü az bulunur.

Tanzimat, Kanun-u Esasi'ye kadar devam ediyor, iki koldan devam ediyor. Buna ikiyüzlü olarak da devam ediyor, demek mümkün. Bir kolunda veya bir yüzünde Fuat ve Ali Paşalar var. Tanzimat'ın iktidardaki bürokrasisini ya da diktatoryasını temsil ediyorlar. Sırayla sadarete gelip gidiyorlar. Öbür kolunda can düşmanları Namık Kemal ve Ziya Paşa var. Başkaları da var. Ama Tanzimat'ın kendi içinden yetiştirip çıkardığı muhalefeti en iyi bir biçimde önce Namık Kemal ve sonra Ziya Paşa'nın isimleri temsil ediyor. Bugüne kadar getiriyor. Türkiye'nin ilerici düşünce ve hareketinin geçmişinde bir yanda Fuat ve Ali Paşalar ile diğer yanda Namık Kemal ve Ziya Paşa arasındaki çekişme yatıyor. Tanzimat bürokrasisinin iki kolu veya yüzü arasındaki bu çekişme, zaman zaman Abdülhamit'e karşı muhalefet görünümü alıyor.

Mithat Paşa, başarılı bir yönetici, Tanzimat bürokrasisinin ilerici kanadının doğal başvekil adayı. Ancak Mithat Paşa'yı sadarete getirecek sultan yok. Yok ama, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında Türkiye'nin devrimci aydını için sultanın olmaması bir engel sayılmıyor. 1876 yılı Mayıs ayında Sultan Abdülaziz, tahtından indirilip Beşinci Murad padişah yapılıyor. Abdülaziz, Abdülhamit'in amcası. Bir süre sonra, bugünkü Kabataş Lisesi olan sarayında intihar ettiği ilân ediliyor. Etti mi, etmedi mi? Kimse bilmez, öğrenmeye de değmez. Ama veliahtlıkları boyunca, her an, amcaları veya kendilerinden küçük kardeşleri tarafından öldürülmeyi bekleyen Osmanlı asilleri için intihar etmediğini düşünmek bile mümkün değil. Abdülhamit de istisna değil. Sonradan hep vesveseli, hep kuşkulu olduğu yazıldı. Osmanlı sistemi içinde olmaması mümkün mü?

Sultan Beşinci Murad, veliahtlığı süresince her ânını sultanlık ile ölümü birlikte bekleyerek geçirdi. Buna sinir mi dayanır? Dayanmadı. Sultan Beşinci Murad, Mithat Paşa cuntası tarafından sultanlığa getirildiği zaman deli idi. Belki de deli olduğu için sultan yapıldı. Ama fazla işe yaramadı. Veliaht Abdülhamit, deli olmamakla birlikte bir deli kadar uysal göründü. Ağustos 1876 yılında Mithat Paşa cuntası bu kez Murad'ı indirip Abdülhamit'i sultan yaptı. Tam otuz üç yıllığına.

Abdülhamit, sultan olur olmaz ilk önce sultan-

lar değiştiren Mithat Paşa'dan kurtulmaya karar verdi. İlk iş, Mithat Paşa'yı harcamak. Sultan Hamit yöntemlerine göre harcamak için önce yükseltmek. Bunun için 18 Aralık'ta ilerdeki bir tarihte meşrutiyetin ilân edileceği ilân edildi. 19 Aralık'ta Mithat Paşa Vezir-i Âzâm yapıldı. Mithat Paşa, Osmanlı'nın ölmeyecek kadar güçlü olmasını isteyen Avrupa başkentlerine güven ve ümit veren bir kimseydi. Öyle oldu. Mithat Paşa Vezir-i Âzâm olunca, Avrupa başkentlerinde Türk lirasının değeri yükseldi. Osmanlı canlılık işareti veriyordu. Sultan Hamit ise "kurtlarla birlikte uluma" ile yetinmek; Cumhuriyet döneminde uzun yıllar grev hakkı için, uzun yıllar toprak reformu için, uzun yıllar ceza yasasının 141 ve 142'nci maddelerinin kaldırılması konularında olduğu gibi, yalnızca "kurtlarla birlikte uluma" ile yetinmek istiyor ve Kanun-u Esasi'yi ilân etmeden de Mithat Paşa'dan kurtulmayı hesaplıyordu.

Olmadı. "22 Aralık'ta, bakanlar kurulu, Damat Mahmut'un evinde, anayasa tasarısının son görüşmesini yapmak için toplandı. Bu oturumda, anayasaya karşı olanlar, meşrutiyetin ilânını önlemek için son bir denemeye giriştiler. Bu bakanları destekleyen Cevdet Paşa, tahtta akıllı ve yetenekli bir hükümdar bulunduğundan, meşrutiyetin ilânı gereğinin ortadan kalktığını ileri sürdü. Mithat Paşa, Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesinin, saltçı yönetime son vermek arzusu gibi bütünüyle kutsal bir amaç uğruna olduğunu ve bundan dolayı, meşrutiyetin hemen ilân edilmesi kararının kabinece kabul edilmemesi halinde, kendisinin görevinden ayrılacağını söyleyerek sert bir karşılık verdi. Mithat Paşa'nın uzlaşmaya yanaşmaması ve Türkiye'nin de katıldığı uluslararası konferansın açılışının yaklaşması, işi karara bağladı. Bakanlar Kurulu meşrutiyetin ilânını kabul etti." (Yuriv Aşatoviç Petrosyaon, *Sovyet Gözüyle Jön Türkler*, Ankara, 1974, sayfa 97.) Mithat Paşa, istediğini elde etti. Vezir-i Âzâmlığa yükseldi ve Kanun-u Esasi'yi ilân onurunu kazandı. Fakat acele ile olsa gerek, önemli ödünler karşılığında. Abdülhamit'in istediği 113'üncü maddeyi de anayasanın içine koyarak. Osmanlı'yı kurtarmak isteyen ve Osmanlı'nın kurtuluşunda dış faktöre olanca büyük ağırlık veren Osmanlı'nın yeni yetişen demokrat aydınları, dayandıkları sınıfların tüm tutarsızlığını ve yüreksizliğini yansıtarak, Anayasa'nın ilânını büyük devletlerin İstanbul'da düzenledikleri İstanbul Konferansı'nın açılışına yetiştirmek için acele ettiler. Bu aceleciliğin fiyatı olarak Abdülhamit'e istediği kimseyi yurt dışına sürme hakkını veren 113'üncü maddeyi kabul ettiler. Çok kısa bir süre sonra, Abdülhamit bu maddeyi Mithat Paşa'ya uyguladı. Ruslarla yapılan 77 Savaşı nedeniyle Kanun-u Esasi de kaldırıldı. Yıllar sonra Mithat Paşa, Abdülaziz'i öldürmekten yargılandı. Abdülhamit, Mithat Paşa ve cuntasını idama mahkûm ettirdi. "Hürriyet kahramanı" Mithat Paşa, Taif'te boğularak öldürüldü. 1884 yılında.

Ressam Münif, Mithat Paşa'nın boğuluşunun kötü bir tablosunu yaptı. Bir yaşlı fesli adamı, bir genç ve bıyıklı, fakat yine fesli bir adam boğuyor. Bu tablo uzun yıllar özgürlük isteyen evlere girdi ve asılı kaldı. Fakat bu kadar değil. Başka yerlere de girdi ve asılı kaldı, işte şöyle: "Bilim, tecrübe ve danışma yoluyla devlet idaresinde yeni bir çığır açan Selim III'ün yetiştirmesi olan Mahmut II gibi, Abdülmecit gibi padişahlar, yenileşme yolunda birçok adımlar atıp ülkeyi aydınlığa kavuşturmak istemişlerse de olaylar ve gerileme çağından beri sürüp gelen iç yıkıntılar, padişahların önlemesini olanaksız bırakmıştı. Devleti yıkılma yollarına götüren dördüncü devrin olayları, Selim III'ün iyi görüş ve düşünüş, bilgi ve sezişiyle birdenbire ters düşmüş, haksız akıtılan kanı, şehit edilme olayı devletin geleceğinde, bir uyanıklık yolu açmıştır. Bu felâket Mahmut II'nin, Abdülmecit'in yetişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Reşit ve Mustafa Fazıl Paşaların yetiştirmeleri olan büyük devlet ve siyaset adamlarımız, millet büyüğü Mithat Paşalar, Şinasiler, Kemal Beyler gibi devlet yolunda çalışan büyükler meydana getirmiş, bunların tümü, Selim III'ün açtığı çığırdan gidilmek yoluyla oluşmuştu. Siyaset yolunda Mithat Paşa'nın, edebiyat alanında Şinasi'nin, millet yolunda Kemal'in çocukları sayılan şimdiki inkılâpçı genç Türkler de hep o çığırın birer eseri olarak ortaya çıkmışlardır." Bunları adına türkü yakılan "Kahraman-ı Hürriyet" Resneli Niyazi Bey söylüyor. (*Resneli Niyazi Bey'in Anıları*, İstanbul, 1975, sayfa 121.) Hürriyet Kahramanı Önyüzbaşı Niyazi Bey'in bunları söylemiş olması, herhalde Mithat Paşa ve Namık Kemal için çok büyük olur, olmalı. Dahası da var, Niyazi Bey, Balkanlar'da dağa çıkıp gerillacılığa başlamasını, "Büyük Şehit Selim III'ten başlayıp yine ulusu yolunda şehit olan Mithat Paşa'nın tamamlanmasına çalıştığı o yeni çığırın" tamamlanması olarak görüyor.

Ama iş bu kadar değil. Türkiye'de dış faktörün abartılarak yaşanmış olması burada da kendisini gösteriyor. Niyazi Bey'in dağa çıkışında da kendisini yansıtıyor. Bu açıklanacak. Ama bu kadar da değil. Çok daha sonra da yaşandı. İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra Türkiye'nin çok partili düzene girmesi. Demokrat Parti ile "demokrasi" gelmesi de Türkiye'nin Batı dünyasına açılmasına bağlandı. Türkiye'nin Birleşmiş Milletler'e girmesine veya Amerika Birleşik Devletleri'nden yardım istemesine bağlandı. Ne yazık, ilericisi de, gericisi de aynı bağlamayı yaptı. Bundan sonraki bölümlerde bu yanlışlık da çürütülecek. Ve Türkiye tarihinden çıkarılacak.

Çıkarılması gerekli. Tarihi bilimsel olarak yaşayabilmek için ve tarihin akışını değiştirebilmek için

gerekli. Ayrıca, on dokuzuncu yüzyılda ve yirminci yüzyılda Türkiye'de demokrasi için; yirminci yüzyılda artan ölçüde demokrasi, bağımsızlık ve sosyalizm üçgenini duyarak, bu üçlünün zamanın akışıyla orantılı olarak daha büyük bir güçle birbirine kenetlendiğini görerek mücadele edenlerin hakkını ve katkısını teslim etmek için de bunun yapılması gerekli. Burada yapılıyor. Başka yerde de yapılabilir.

Fakat tarih ilginçtir. Şu yazılanlar da: "Büyük devletlerin inkılâp talepleri hiç bitmiyor! Memleketimizin teşkilâtı hakkında hiçbir şey bilmedikleri halde, nasihatçı rolü oynamaktan vazgeçmiyorlar. Sefirler sanki hükümdar imişler gibi saraylarında oturuyorlar, ancak birkaç yüksek memurla münasebetleri oluyor ve oturdukları yüksek yerden hükümler veriyorlar. Memleketimize ait bütün bildikleri İstanbul ve adalardan ibarettir. Hayatımızın iç yüzü hakkında hiçbir fikirleri yoktur. Dinimizi tanımazlar, dilimizi anlamazlar. Bütün bunlara rağmen, tavsiyelerini muhakkak kabul ettirmeye çalışırlar. Allahtan kendi aralarında da hiçbir zaman anlaşamazlar. Günümüze ait meselelerde, hepsi kendine göre ayrı bir fikir verir. Müşterek oldukları yegâne nokta şudur: Efkâr-ı umumiyede, sanki bütün inkılâplar, onların teklifleri ve baskılarıyla yapılıyormuş gibi bir tesir uyandırarak, bizi milletimizin önünde küçük düşürmek, buna mukabil hıristiyanları yükseltip, büsbütün azametlenmelerine vesile olmak." İlginç bir değerlendirme. Değerlendirmenin bir Osmanlı İmparatoruna, "Kızıl Sultan" Abdülhamit'e ait olduğu bilinince, daha da ilginç oluyor. (Sultan Abdülhamit, *Siyasi Hatıram*, sayfa 110.) Sultan Hamit, 1901 yılında günlüğüne bunları yazdırmış.

Dış faktörü inkâr etmek olmaz. Fakat abartmak da olmaz. Hep abartıldı. Çok çeşitli nedenleri var. Bazısına değinildi. Bazısına değiniliyor. Biri de şu: Dış faktörü abartmak kolaycılıktır. Bütün kötülüklerin ve bütün iyiliklerin dışardan geleceğini düşünmek ve buna inanmak çok büyük bir kolaycılık oluyor. Her kolaycılık gibi sınıfları ve daha da önemlisi sınıf mücadelesini inkâr etmek oluyor. Her kolaycılık, sınıf mücadelesini reddediyor. Nerede kolay bir çözüm varsa, mutlaka arkasında sınıf mücadelesinin inkârı ya. Çok yatıyor. Basit bir nedenle: Eğer bütün iyilikler dışardan gelecekse içerde bir iş yapmaya gerek yok. İçerde bir mücadeleye gerek yok. Oturup beklemek yeter. Eğer bütün kötülükler dışardan geliyorsa, içerde bir mücadeleye gerek yok. Üstelik içerdeki mücadele zararlı da olur. Çünkü içerdeki mücadele, "güç birliğini" bozar. Bu yüzden dış faktörü abartmak, çok büyük bir kolaycılık oluyor. Sınıfların mücadelesini reddetmek oluyor. Sınıfların mücadelesini reddetmek ise sınıfları reddetmek oluyor.

Yapıldı. Görkemli 1961-1971 döneminin sonlarına doğru, "geri kalmışlık" teorisi, yerini "geri bırakılmışlık" teorisine bıraktı. Çok kolay oldu. İthal malı bu teori gelip kolaylıkla Türkiye'nin ilerici hareketine yerleşmeye çalıştı. "Geri bıraktırılmıştık": Çok kolay. Bütün kötülükler geri bırakanlarda. Geri kalanlarda bir bütün olarak hiç kusur yok. Geri kalanlar bir bütün olarak temiz. Bu yüzden birlik içinde olabilirler. Kolaylık bu kadar çok.

Kolaylık bu kadar çok olunca, yaygın da oluyor. Zaten kolaylık hiçbir zaman ezilenler için olmuyor. Hep ezenler için oluyor. Abdülhamit, günlüğünün 1902 yılına ait yapraklarına şunları düşürüyor. Tabii kendisi değil. Abdülhamit söylüyor. Kâtipleri yazıyor. Şöyle yazıyorlar: "Allah bize sulh ve sükûnet nasip etsin! Hiçbir memleketin bizim kadar buna ihtiyacı olduğunu zannetmiyorum. İdaremizin çok eksiği olduğu, memleketimizin gevşek çalışmalarının da, devletimizin içindeki ebedî ve tahammülsüz kaynaşmayı yaratmaya sebep olduğu malûmunuzdur. Fakat bizi her şeyden fazla felâkete iten, büyük devletlerin entrikalarıdır. Bu devletler, tabiiyetimizdeki milletleri, arka arkaya isyana teşvik etmek suretiyle, bizi her sene daha fazla sıkıntıya düşürmektedirler. Her sene, bu uğurda hiç faydasız sarf ettiğimiz milyonlarla ne kadar lüzumlu şeyler yapılabilirdi. Fakat büyük devletler, geniş teşkilâtlı imparatorluğumuzu inşa edecek ne zaman bıraktılar, ne de sükûnet! Gene büyük devletlerin sebebiyle halkımızı ilerletmeye imkân bulamadık. Bütün bunlar bizim zayıf kalmamızın sebebi oldu. Bize de hiç olmazsa on senelik bir sulh tanınsa, Japonların o kadar methedilen terakkilerini, biz de yapabilirdik. Onlar Avrupalıların pençelerinden uzak olduklarından, bize nazaran bahtiyardırlar, emniyet içinde yaşamaktadırlar. Maalesef biz, tam Avrupalı sırtlanların geçiş yerinde çadırımızı kurmuşuz."

Kızıl Sultan Abdülhamit de "gene büyük devletler sebebiyle halkımızı ilerletmeye imkân bulamadık" diyor. Abdülhamit'in de ilerlemeden yana olduğu anlaşılıyor. Japon kalkınmasına ve yirminci yüzyılın ikinci yarısında moda olan deyimle "Japon modeli" kalkınmaya öykünmenin daha Hamit zamanında ortaya çıktığı görülüyor. Japon modelinin uygulanamaması veya ilerlemenin gerçekleşmemesinin nedenini Abdülhamit şöyle açıklıyor: "Maalesef biz, tam Avrupalı sırtlanların geçiş yerine çadırımızı kurmuşuz." Buna göre Türkiye'nin tüm şanssızlığının arkasında jeopolitik konumu yatıyor.

Abdülhamit de dış faktörü abartıyor. Kendi açısından pek de haksız olmayabilir. Gerçekten de bir Avrupalı sırtlan ile, İngiltere Kralı VII. Edward ile, bir Doğulu sırtlan, Rus Çarı II. Nikolay Reval'de ortak çadırlarını kurunca Abdülhamit'in sonu çabuklaşıyor. Jön Türk dönemini konu alan bir Sovyet uzmanının araştırmasında şunlar yazıyor: "9-10 Haziran 1908 tarihlerinde Reval'de Rusya İmparatoru İkinci Nikolay ile İngiltere Kralı Yedinci Edward'ın

görüşmeleri gerçekleşti ve görüşme süresince temel tema 'Makedonya'nın Kaderi' oldu, Makedonya'da düzenin yeniden kurulması için iki güçlü devlet tarafından çeşitli öneriler ileri sürüldü ve bunlar arasında Makedonya'ya emperyalist devletlerden 10-12 bin askerin gönderilmesi de vardı. İngiliz-Rus ortak reform planı, Makedonya'daki bütün hareketleri, bütün belirtileriyle ortadan kaldırmayı da kapsıyordu. Bu maksatla İngiliz diplomasisi Makedonya'daki çeşitli ulusal gruplar arasındaki düşmanlıkları sonuna kadar kullandı ve Makedonya üzerinde hak iddia eden Balkan devletleri arasında, Sırplar, Bulgarlar, Yunanistan ve Karadağlılar arasında, rekabeti teşvik etti."

Sovyet kaynağı bu bilgileri veriyor ve kaldığı yerden devam ediyor: "Makedonya'ya yabancı kuvvetlerin çıkarılmasının, yalnızca Makedonya'nın Türkiye'den koparılması sonucunu doğurmakla kalmayacağı, aynı zamanda Türkiye'deki, beşiği imparatorluğun Avrupa bölümü olan ihtilâlci hareketleri tümden yok edeceği gayet açıktı. Bu nedenle Reval Anlaşması'nın Türkiye'de çok şiddetli bir öfkeye yol açması ve geniş halk yığınlarında anti-emperyalist duyguların artmasının yeni bir iticisi işlevini görmesi tesadüfi değildi. Nitekim Jön Türkler, Reval Sözleşmesi'ni Türkiye devletinin çıkarlarına yeni ve ciddi bir tehdit olarak değerlendirdiler." (G. Z. Aliev, *Turtziya v Period Pravleniya Mladoturok 1908-1918*, Moskova, 1972, sayfa 97.) Bu değerlendirme de hareketsiz kalmadı.

Bundan sonrasına Resneli Niyazi'nin anılarından devam etmek gerek. Hürriyet Kahramanı Kolağası Niyazi Bey'in anılarında şunlar var: "Bu sırada Reval'de yapılan Rus Çarı ve İngiliz Kralı görüşmesinde ülkeyi parçalanma yönünden yapılan görüşme duyulmuş, imparatorluğun çökme tehlikesi karşısında İttihat ve Terakki, Avrupa'ya karşı içteki gücünü gösterme zorunda kalarak şu bildiriyi Makedonya'nın birçok bölgesindeki konsolosluklar aracılığı ile büyük devletlere sunmuştu." Niyazi Bey'in anılarında bunlar var, bir de konsolosluklara gönderilen bildirinin metni.

Buna, bildiriden daha çok, bir rapor demek daha doğru olacak, Avrupalıların Makedonya'ya müdahale etmemeleri isteniyor. Avrupalıların müdahalelerinin huzursuzluğu daha da artırdığı ve artıracağı belirtiliyor. Bir yerde şunlar söyleniyor: "Evet, üzülerek haber aldık ki İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey, Makedonya'da ayaklanmaların önlenmesi için oraya bağımsız bir genel vali atanmasının doğru olacağı düşüncesinde direnmiş ve daha sonra da Petersburg Kabinesi (Çarlık Hükümeti), Makedonya probleminin uluslararası bir kuruluş yoluyla yönetilmesinin mümkün olacağını düşünüyormuş."

Bundan da anlaşılıyor ki, belleği Niyazi Bey'i biraz yanıltmış. Sözünü ettiği bildiri, Reval Görüşmesi'nden sonra değil, hemen önce ve Reval'de bir karar alınmasını önlemek amacıyla konsolosluklara postalanıyor.

Çok açık, konsolosluklara postalanan bildiri şu iddiayı taşıyor: "Kesinlikle şunu şimdiden söyleyebiliriz ki, bu iki türlü tedbirin ne biri, ne öbürü ve hatta ne de ikisi birden Makedonya'nın Osmanlılık toplumundan büsbütün ayrılmasıyla sonuçlanacağı için İslam ve Hristiyan bütün vatandaşlar, birlik olarak yurtlarını yabancıların el atmalarından koruma amacıyla kişisel ve siyasi özgürlüklerini bugünkü hükümetten almaya karar vermiştir! Bu amaçla da bugünkü idarenin baskısından faydalanan yüksek rütbeli ve yüksek makam sahiplerini bir kıyıya iterek 'Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti' adı altında birleşmişlerdir. Yukarıdaki istek dışında, herhangi bir kararı bütün millet kabul etmeyecektir." (*Resneli Niyazi Beyin Anıları*, sayfa 64-65-66.) İttihat ve Terakki, duruma hâkim olduğunu, çeşitli ırkların ve çeşitli dinlerin İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde birleştiğini iddia ediyor ve yabancı devletlere Makedonya'ya karışmamalarını söylüyor.

Bildirinin ve daha doğrusu raporun sonlarına doğru istek, açıklıkla ifade ediliyor ve biraz daha çoğaltılıyor. Şöyle: "Makedonya'nın her yönden Türkiye'nin bir parçası olduğunu bildirir ve onun ayrı kabul edilmesini düşünemeyiz. Makedonya, tüm şiddetiyle sürdürülen bir baskı idaresine bürünmüş bir topluluğun bir parçasıdır. O baskıyı Avrupa'nın karışmasına gerek olmadan ortadan kaldıracak da biziz. Ama Avrupa, bize ve dolayısıyla insanlığa bir yardımda bulunmak istiyorsa, bize en önce yarayacak hizmet; bir yönden Makedonya'daki her çeşit teşebbüslerden vazgeçmek, diğer yönden de Abdülhamit'in baskı idaresine bir an önce son vermesi için İstanbul üzerinde gerekli girişimleri yaparak, Makedonya'da her çeşit kötülüklerin önlenmesini sağlamak için Sofya, Atina ve Belgrat hükümetleri üzerinde etkisini göstermektir." (*Resneli Niyazi Beyin Anıları*, sayfa 76.) İttihat ve Terakki, büyük devletlere "Makedonya'ya karışma ama Abdülhamit'e karış" diyor. Bu deyiş ise Mayıs 1908 tarihini taşıyor. Reval'den önce.

Burada Reval'in söz konusu edilmesi, biraz da, bu öncelikten dolayı. İttihat ve Terakki büyük devletlere vaat ediyor: Makedonya'ya sükûnet getirebileceğini söylüyor ve güvence veriyor. Mayıs 1908 tarihinde. Ancak Reval'de Rus Çarı ile İngiliz Kralı bu vaadi ciddiye almıyor. Haziran 1908 tarihinde. Bunun üzerine ve Reval'den sonra, İttihat ve Terakki, dağa çıkmaktan başka bir çare kalmadığına karar veriyor. Ve Kolağası Niyazi Bey, verilen emir uyarınca, 160 kadar gerillasıyla Rumeli'de dağa çıkıyor. Hürriyet ilân edilmeden inmeyeceğini ilân ediyor.

Temmuz 1908 tarihinde. Bir süre sonra yanına Enver Bey geliyor. Daha sonraki yılların meşhur Harbiye Nazırı Enver Paşa.

Dış faktör, burada Reval Sözleşmesi, karar ânının geldiğini gösteriyor. Burada bir birikimin açılmasını başlatıyor. Etkisi var. Belli boyutlarda. Kolağası Niyazi ve Enver Bey Rumeli dağlarına çıkıyorlar. Hürriyet ilânı ile birlikte dağdan iniyorlar. Her biri kendi kaderini yaşamak için. Niyazi Bey kısa zamanda hak yoluna gidiyor. Tifo oluyor. Bakımsız ve ölüme hazır. Hastalıktan hareket edemediği bir zamanda, bir Arnavut'un kurşunlarıyla ölüyor. Dağdan indikten beş yıl sonra. Hürriyeti getirememenin hayal kırıklığı içinde. Enver Paşa ise hürriyeti bırakıp Turan'ı aramaya gidiyor. Önce Moskova'ya, sonra Azerbaycan'a. Rusya'da karşı devrimci oluyor. Bolşevik Devrimi'ne karşı savaşırken ölüyor. Aldığı kurşunlarla.

Londra'da Arcos ve İstanbul'da Arkos

Yurt ve dünya bir bütün. Birbirini etkiler. Dünyadaki gelişmeler, yurt içindeki gelişmeleri etkiler. Yurt içindeki gelişmeler de, zaman olur, dünyadaki gelişmeleri etkiler. Bu gayet açık olmalı. Açıklık şununla ilgili: Etki, mutlaka bir birikimi gerektirir. Daha önce bir birikim yoksa etki olmaz. Düz bir alana yöneltilmiş bir kuvvet fazla iz bırakmaz. Etki için mutlak bir ön birikim gerekli.

Mustafa Reşit Paşa Tanzimat'ı okurken, Mithat Paşa Kanun-u Esasî'yi ilân ederken belli ve zahmetli bir birikime dayandılar. Tarihi olduğu gibi ve bilimsel olmadan yaşadıkları için dış faktörü fazla abarttılar. Tanzimat'ı okuyarak veya Meclis-i Mebusan'ı açarak hem yabancıların müdahalesini önleyeceklerini ve hem de büyük devletlerin yardımlarını alacaklarını düşündüler. Tarih yirminci yüzyıla dönerken Osmanlı'nın devrimcileri de bu gelenekten kurtulamadı. Her yazdıklarının bir nüshasını yabancı konsolosluklara bıraktılar. Sadece kendilerinin okudukları ihtilâlci dergileri yabancı dilde, örneğin Fransızca çıkardılar. Kolağası Niyazi Bey, dağa çıkmadan önce, büyük devletlere uyarıda bulundular.

Büyük devletler bu uyarıları ciddiye almadı. Hazırlık vardı. Birikim vardı. Bu hazırlık ve birikimle, Reval'de İngiliz Kralı ile Rus Çarı, Makedonya üzerine sözleşince, önce Niyazi Bey, sonra Enver Bey dağa çıktılar. İngiliz Kralı ile Rus Çarı'nın Reval'de Makedonya üzerine sözleşmesi, Türkiye'de ve özellikle Türkiye Makedonyası'nda belli bir birikimin kapağını açma işlevini gördü. İki subay dağa çıktı. Ve bundan 19 yıl sonra Londra'da İngiliz polisi, Sovyet ticaret delegasyonu ile Arcos şirketine baskın yapınca, 1927 yılında İstanbul'da illegal Türkiye Komünist Partisi'nin en yüksek yöneticisi olan Genel Sekreter Vedat Nedim, elindeki bütün belgelerle birlikte bütün bildiklerini gidip İstanbul polisine teslim etti. Böylece İstanbul'da komünist avı başladı. Hapishanelerin kapıları komünistler için açıldı.

Londra'da İngiliz polisi Sovyet ticaret delegasyonu ile Arcos şirketine baskın yaptı ve Türkiye'de "1927 Komünist Tevkifatı" başladı. Bu "tevkifat" ile ilgili olarak bu dönemi ayrıntılı olarak incelemiş olan Mete Tuncay şunları yazdı: "Türkiye'deki solun tarihinde, 1927-28 davasının birtakım özellikleri vardır. Bunlardan birincisi, hareketin o zamanki bütün belli başlı önderlerini kapsamış olmasıdır. İkincisiyse, bu davanın ondan önceki ve sonraki kalabalık davalardan farklı olarak, sivil adliyede ve açık duruşmalarla yapılmış olmasıdır. Gerçekten, ilk büyük komünistlik davaları, resmen savunma mekanizması olmayan, astığı astık kestiği kestik İstiklâl Mahkemeleri'nde görülmüştür. Daha sonrakiler ise, nerede var onları aratmayan, Askerî (Sıkıyönetim) Mahkemeleri'nde ve kapalı duruşmalarla geçmiştir. 1927-28 davasında birçok şeylerin açıkça söylenilmiş olmasına karşın verilen cezaların görece hafifliği, hiç şüphesiz, o dönemdeki yasalar kadar, bu doğallık ve açıklık koşullarıyla da ilgilidir." (Mete Tuncay, *1927 Komünist Tevkifatı-İstanbul Ağır Ceza Mahkemesi'ndeki Duruşma*, Hazırlayan: Jülide Ergüder, İstanbul, 1978, içinde Sunuş yazısı, sayfa 7.) Değerli bilim adamı Mete Tuncay, 1927 Tevkifatı dolayısıyla kesilen cezaların, alışılmış standartlara göre çok hafif olduğunu saptıyor. Önemli bir saptama yapıyor. Alışılmışa veya normal sayılana göre bir sapmanın bulunması, her türlü araştırma için önemli bir başlangıç.[2] Çünkü her araştırmada en büyük adımlardan birisi "neden" diye sorabilmektir. Beklenene veya alışılmışa göre bir sapma ortaya çıkınca "neden" sorusu hemen akla gelir. Doğrusu Mete Tuncay'ın da aklına gelmiş olmalı ki, hemen cevabını da veriyor: "Verilen cezaların görece hafifliği, hiç şüphesiz, o dönemdeki yasalar kadar, bu doğallık ve açıklık koşuluyla da ilgili."

Bu cevabın fazla inandırıcı olduğunu söylemek oldukça güç. Çünkü "doğal ve açık" yargı organının önüne çıkaran da siyasal iktidar. Eğer daha ağır bir ceza vermek isteseydi başka bir mahkemeye götürürdü. Bu davalarda, başından itibaren hafif cezalar verilmek istendiği anlaşılıyor. Bunun için doğal ve açık bir mahkeme. Mahkemenin sanıklarından birisinin çok sonradan yazdığına göre, "peygamber" gibi bir yargıç seçildiği anlaşılıyor. Bu davadan beraatle çıkan sanıklardan Şevket Süreyya Aydemir, daha sonra kaleme aldığı otobiyografik romanında, mahkeme ve hâkimi hakkında şunları yazıyor: "Ağır Ceza Mahkemesi'nin başında hem bir hâkim, hem büyük bir insan ve bir şahsiyet vardı. Mahkeme dosyalarıyla onun, bir çölün bütün kumlarını elden geçirip, her kum tanesini güneşte ayrı ayrı tanımak is-

teyen bir masal kuyumcusu sabrıyla uğraştığını görüyordum." (Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, Ankara, 1959, sayfa 451.) Şevket Süreyya, aynı paragraf için düştüğü dipnotta şunları ekliyor: 1927'de, İstanbul Ağır Ceza Mahkemesi Reisi Sabri Bey, aylarca süren ve kırka yakın sanığı olan bir davanın, tavanlara varan dosyaları içinde bir peygamber sabrı ile uğraşan ve hisleri hakkında en küçük bir belirti vermeden, en kritik anlarda bile karşısındakinde ancak itimat ve saygı uyandıran bir büyük insandı." Şevket Süreyya Bey, son kez olarak komünistlerin arasında bulunmasına yol açan mahkemenin yargıcını aşırı bir heyecanla sevmişe benziyor. Otobiyografik romanının "Kovadis Yoldaş" başlığını taşıyan bu bölümünü, bu heyecan dolu sevgiyle ve şu cümleyle bitiriyor: "İstanbul tevkifhanesi kapısından çıkarken, artık kararımı vermiştim: Anadolu'ya dönecek ve orada yerleşecektim."

Hiç kimse komünistlere hafif ceza verilmesine üzülmez. Tabii "hiç kimse" deyimi ile nehrin sol yakasında olanlar kastediliyor. Ancak 1927 yılında kesilen cezanın da hafif olduğunda herkes birleşiyor. Öyleyse ortada soru var. Soru olması her zaman iyidir. Tabii "her zaman" ile cevap arandığı süre kastediliyor. Artık soru sormanın ve cevap aramanın zamanı geldi: Acaba, 1927 Tevkifatı'na yol açan Vedat Nedim Bey'in elindeki evrakları polise teslim etmesi, şimdiye kadar hep ileri sürüldüğü gibi, Komintern ile Türkiye Komünist Partisi yöneticileri arasındaki ihtilâftan mı doğdu? Böyle bir ihtilâf olduğuna herkes inanıyor. Türkiye Komünist Partisi'nin "resmî" tezi böyle. Türkiye Cumhuriyeti'nin "resmî" tezi de böyle. Davanın baş aktörlerinin de resmî tezi böyle. Türkiye'de veya başka bir ülkede çok çeşitli tarafların düşünceleri bir noktada birleşiyorsa, bu düşüncenin doğruluğundan ciddi olarak kuşku duymak gerek. Türkiye'de 1927 Tevkifatı'na yol açan olayın bir tarafta Komintern ve Şefik Hüsnü Bey ve diğer tarafta Vedat Nedim ve Şevket Süreyya Bey ve diğerleri arasındaki ihtilâftan doğduğuna çok büyük bir kuşku ile bakmak gerek. Başlangıçta çok büyük bir kuşku ile bakmak gerek. Böyle başlayıp sonunda reddetmek gerek.

Önce iş, tüm tarafların birleştiği düşüncenin gösterilmesinde. 1927 Tevkifatı dramının baş aktörünün anıları, bu konuyu, nerede ise yok sayıyor. Baş aktör yaşamını yazıyor ve tarih içinde, belki de, yaşamının en önemli olayına hiç yer ayırmak istemiyor. Fakat pek mümkün değil. Bir paragrafçık da olsun bulunabiliyor. Şöyle: "Berlin'de tahsilimizi bitirip İstanbul'a döndükten sonra da bazı arkadaşlarla komünist partisini yaşatmaya çalıştık. Her komünist partisi gibi, biz de Moskova'daki Komintern'e bağlıydık. Ve zaman zaman bu merkezden bizce uygulanması mümkün ve doğru olmayan birtakım direktifler alıyorduk. Ben, Şevket Süreyya Aydemir, İsmail Hüsrev Tökin, Burhan Belge bunlara karşı direniyorduk. Fakat, parti disiplin kurallarına göre Moskova'nın emirlerine kayıtsız, şartsız uymak gerekliliğini bize hatırlatan Komintern mümessili Şefik Hüsnü karşısında, partiden çekilmekten başka çıkar yol bulamadık. Ve bu kararımızı bir toplantıda açıkça bildirdik. Böylece de parti ile ilgimizi kestik." (Vedat Nedim Tör, *Yıllar Böyle Geçti*, İstanbul 1976, sayfa 10.) Dramın baş aktörü Vedat Nedim Tör'ün yazdıkları bundan ibaret. Herkesin kabul ettiği resmî tez bundan ibaret. "Komintern'in uygulanması mümkün ve doğru olmayan direktifleri" ve bunlara karşı çıkan TKP yöneticileri. Resmî tez, böyle. İlericisinden gericisine kadar herkes bu resmî teze sahip çıkıyor. Ve burada, *Tezler*'in ikinci kitabında, bu resmî tezin gerçekle en ufak bir ilgisi olmadığı gösteriliyor.

Vedat Nedim Bey'in paragrafı devam ediyor. Resmî tezin gösterilmesi için gerekli değil. Ama ilerde asıl önemli olanın, yapının, daha açıkçası 1920'li yıllarda Türkiye'nin ilerici hareketinin üzerine oturduğu temelin niteliğinin gösterilmesi açısından pek yararlı. Son cümleyi tekrarlayarak, şöyle: "Böylece de parti ile ilgimizi kestik. Fakat aradan çok geçmeden bir ihbar üzerine tevkif edildik. İstanbul Ağır Ceza Mahkemesi'nde yargılanırken, ben, Başsavcı Kenan Bey'e ve Hâkim Sabri Bey'e gerçekleri bütün çıplaklığı ile anlattım. Bu davranışımdan dolayı bana muhbir damgasını vurdular. Oysa ki ben, sadece vicdanımın emrettiği yoldan yürümüştüm. Doğruluğuna inanmadığım birtakım gösteriş hareketlerine körü körüne sürüklenmektense partiden ayrılmayı tercih etmiştim. Bu büyük kırılma karşısında içimde yine bir boşluğun açıldığını duydum: Bir ideolojik mihrabım yıkılmıştı." Burada kesinlikle yanlış olan şu: İhbarı Vedat Nedim Bey'in yapmış olduğu artık mahkeme kararlarıyla da sabit. Kesinlikle doğru olan da şu: Vedat Nedim Bey, "inanmadığı bir hareket içinde idi. Daha açıkçası, TKP yönetiminin kadrosu ve ideolojisi "Kemalizmin sol kanadı" kadrosu ve ideolojisinden bir adım ileri değildi.

1927 Tevkifatı dramının önde gelen aktörlerinden ve zamanın TKP merkez yöneticisi Şevket Süreyya Bey'in de görüşleri biliniyor. Mete Tuncay'ın kaleminden: "Açıklamak istediğim ikinci nokta, 7 Ocak 1967 tarihinde Sosyalist Kültür Derneği'nde Türkiye'de solun tarihi üstüne verdiğim bir konferanstan sonra söz alan merhum Şevket Süreyya Aydemir'in söylediklerileyle ilgili. Bilindiği gibi 1925'te İstiklâl Mahkemesi kararıyla 10 yıl ağır hapse mahkûm olan Şevket Süreyya Bey, bir buçuk yıl yattıktan sonra bir yasa değişikliği sonucu serbest bırakılmıştı. O gün, konferansı izleyen tartışmada söylediklerinden anlaşıldığına göre, Şevket Süreyya Bey hapisten çıkınca, TKP yönetiminde Vedat Nedim Bey'le birlikte çatışmaya başlamıştı. Aydemir, bu

dönemde Komintern'le asıl kendisinin çatıştığını ve parti içindeki anlaşmazlığı yerinde soruşturmak amacıyla Türkiye'ye gelen Komintern temsilcisi Kitaigorodski'yi tersleyerek aynı gün geri dönmek zorunda bıraktığını ileri sürüyordu." Görülüyor: Resmî tezde, sadece Komintern'e karşı gelmiş olmak değil, "ben daha çok karşı idim" öğesi de var. Mete Tuncay'ın bu anısı, 1920'li yıllarda, Türkiye'de ilerici hareketin üzerine oturduğu temelin niteliğini gösteren şu değerlendirme cümlesi ile tamamlanıyor: "1927 davasından sonra, TKP'den kesinlikle kopan bu iki arkadaş dört yıl sonra *Kadro*'yu çıkarmaya başlayarak aşağı yukarı, partiliyken savundukları görüşleri, bir dergi çevresinde sürdüreceklerdir." (Mete Tuncay, *1927 Komünist Tevkifatı*, Sunuş yazısı, sayfa 14-15.) Mete Tuncay, doğru bir noktaya parmak basıyor: "Kemalizmin sol kanadı" farklı örgüt biçimlerinde eylemini sürdürüyor.

Polis kaynaklarına göre ya da polisler tarafından yazılan kitaplarda da aynı tezler tekrarlanıyor. Bir süre TKP üyesi olduktan sonra karşı tarafı seçen Aclan Sayılgan, Vedat Nedim için, şunları yazıyor: "Vedat Nedim (Tör) yönetimindeki parti, Komintern'in (Moskova) emirlerine göre hareket etmeyip, Türkiye şartlarına göre mücadele yürütmek istiyorlardı. Esasen, 1927 yılı, TKP içinde kesin bir bölünmenin başlangıcı olmuştu. Vedat Nedim Tör, 1967 yılının başlarında Araştırıcı Doçent Mete Tuncay'a Komintern'in o zamanki müdahalelerinden yakınarak şunları söylemişti: 'Keşke Komintern'i dinleyip partiyi batırsaydım. Yanlış emirler yüzünden çatışmalar oldu. Tramvay işçilerini ayaklandırmamızı istiyorlardı. Dinleseydim heder olurduk'." Sayılgan, Tör'ün bu sözlerine kaynak olarak *Yön Dergisi*'nin 11 Ocak 1987 tarihli sayısını gösteriyor.

Şevket Süreyya Aydemir için de şunları söylüyor: "Sayın Şevket Süreyya Aydemir ile 6 Ekim 1964 günü, Ankara'da, Milk Pastanesi'nde yaptığımız bir sohbette, Komintern'in kendileri hakkındaki isnadını kabullenerek şunları ifade etmiştir: 'Milliyetçilik isnadı doğruydu. Ben ilk gençlik yıllarında Turancıydım. Kızıl Elma'yı bulmak için Azerbaycan'a gitmiştim. Bugün aynı kampta değilim. Ama bende milliyetçiliğin ağır bir tortusu kalmıştır. 1925'lerde TKP'nin Siyasi Büro Sekreteri idim. TKP'de bağımsızlık mücadelesini Komintern'e karşı ilk ben açmıştım. Aynı anda, dünya komünist partileri içinde milliyetçilik cereyanları başladı. Yurt dışında bulunan Dr. Şefik Hüsnü Değmer, bu konuyla ilgili Komintern görevlisi olarak Çin'e kadar gitmişti. Komintern'den bir Yahudi gelmişti. Münakaşa ettik. Beni "yeni" gördüğü görüşlerimi Komintern'de tartışmak üzere Moskova'ya davet etmişti. Tabiatiyle reddettim. Komünist partileri içinde milliyetçilik ilk defa TKP içinde başlamıştır. Bunu kendime bir paye vermek için değil, bir gerçeği tespit için söylüyorum." (Aclan Sayılgan, *Türkiye'de Sol Hareketler*, İstanbul, 1976, Üçüncü Baskı, sayfa 209 ve 217.) Şevket Süreyya Bey, komünist partileri içinde "milliyetçilik" sapmasını başlatma onurunu, kendisine ve Türkiye Komünist Partisi'ne ayırıyor.

Ve şimdi sıra, tüm TKP tarihinde Komintern ile ihtilâflı olarak gösterilen bu dönemde, çok dar olarak bakıldığında 1926 veya 1927 yılında, burada anlaşıldığı anlamda bir "milliyetçilik" sorunu olup olmadığının araştırılmasına geliyor. Bunu yapmadan önce de, yer yer son derece önemli olabilecek bir yöntem sorununa değinmek gerekiyor. Bu yöntem sorunu şu: Türkiye'de ilerici hareketin çok eksik olan tarihi ve çok bol olarak yapılan değerlendirilmesi çok zaman tek başına ele alındı. İlerici hareket bir parçası olan bütünden koparıldı. Tarihi ve değerlendirilmesi, Türkiye tarihinin ve özellikle Türkiye'nin dış dünya ile ilişkilerinin dışında irdelendi. Çok az olan, fakat çok değerli bazı çalışmalar da Türkiye ilerici hareketinin tarihini Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilişkilerinin gelişmesinin getirdiği açıklık içinde inceledi. Bu tür incelemeleri, Türkiye'nin ilerici hareketinin tarihini tüm tarihten koparark ele alma denemelerine göre çok sağlıklı bir adım saymak gerekiyor. Fakat yetmiyor. Türkiye'nin ilerici hareketinin tarihini ve değerlendirmesini, Türkiye'nin Sovyetler Birliği kadar önemli ilişkiler içinde bulunduğu ülkeler bütününde ele almak gerekiyor. Daha açıkçası bir bütüne oturtmak gerekiyor.

Tezler'in ikinci kitabında bu yapılıyor. Bu bölüm, birçok örnekte, soruna bütünsellik içinde bakma yönteminin ne kadar verimli bir yöntem olduğunu gösterecek. İlk örnek de 1927 Tevkifatı'nın incelenmesi olacak. Devam ediyor, önce geriye dönerek. Bir nokta şu: Gerçekten 1924 yılında Komintern toplantısı, Türkiye Komünist Partisi'nin soldan ve çok sert biçimde eleştirilmesine sahne oluyor. Burada bu eleştiriye yer vermek gerekiyor.

Fakat önce 1924 yılının özellikleri hatırlanmalı. Bütünsellik için bu gerekli. Birinci özellik şu: 1924 yılı ilk sosyalist ülkede "tek ülkede sosyalizm" döneminin başlangıcını simgeliyor. Sovyetler Birliği Komünist Partisi yöneticileri için, 1923 yılıyla birlikte, çok özlenen Avrupa'da devrimin gecikeceği gerçeğinin kabul edilmeye başlandığı görülüyor. Trotskiy, bunu göremeyenler arasında yer almaya devam ediyor. 1924 yılı Trotskiy'in tasfiye sürecinin de elle tutulur aşamalar kaydettiği bir yıl oluyor.

Tek ülkede sosyalizmi yaşatmak, bütün sosyalistlerin temel işlevi oluyor. Sovyetler Birliği'nin içinde ve dışında, özellikle işçi ve komünist partileri uzunca sürecek bir dönem, tek ülkede sosyalizmi yaşatmanın gereklerine en büyük önceliği veriyorlar. Çok büyük bir doğallık ve çok büyük bir haklı-

lıkla. Kuşkusuz, bu haklılığın ortaya çıkıp benimsenmesinde Komintern, inkâr edilemez ve tekrarı mümkün olmayan bir rol oynuyor. Bu yüzden zamanında ve daha sonra Komintern'in toy politikasına yöneltilen eleştiriler havada kalıyor. Havada kalmaya mahkûm. Havada kalmaya mahkûm oluşunu anlamamak, sosyalizmi, tek ülkede sosyalizmi ve giderek dünya sosyalist sistemini ve bunların önemini kavramamak demek oluyor.

1924 yılı böyle bir yıl. Fakat bundan ibaret de değil. Tek sosyalist ülke Sovyetler Birliği ile en önde gelen emperyalist ülke olan İngiltere arasındaki ilişkiler açısından önemli yıllardan birisi. Önemi şuradan geliyor: Sovyetler Birliği, ilerde ayrıntıyla üzerinde durulacağı gibi, Türkiye ile aynı günde 1921 Mart ayında İngiltere ile bir anlaşma imzalıyor. İngiltere 8 Mayıs 1923 tarihinde Sovyet Rusya'ya bir ültimatom vererek, Sovyetler Birliği'ni 1921 Anlaşması'nı ihlâl etmekle suçluyor. Suçlamanın konusu çok daha ilginç: Sovyetler Birliği'nin Doğu'da İngiltere aleyhine propaganda eylemlerinden sorumlu tutulması. İngiltere, 1921 yılında Sovyet Rusya ile yapılan ticaret anlaşmasında, Sovyetler Birliği'nin Doğu'da sosyalist propaganda yapmamayı taahhüt ettiğini ileri sürüyor. Lord Curzon'un imzasını taşıyan bu ültimatom, Sovyetler Birliği'nde çok büyük bir heyecana neden oluyor. Buharin ve Trotskiy, ayrı ayrı, İngiliz ültimatomunun Sovyet Rusya'yı savaşa zorlamak amacıyla verildiğini ileri sürüyorlar.

Dışişleri Komiser Yardımcısı Litvinov'un imzasını taşıyan 11 Mayıs 1923 tarihli nota ile Sovyet Cumhuriyetleri Rus Federasyonu İngiliz ültimatomunu reddediyor. Reddedilen İngiliz ültimatomu, 16 Mart 1921 tarihli Sovyet-İngiliz Ticaret Anlaşması'nın hükümlerine dayandığını ileri sürüyor. Sovyetler Birliği, 16 Mart 1921 tarihinde, aynı tarihte, hem İngiltere ile hem de Kurtuluş Savaşı'nı başlatmış olan Türkiye ile anlaşma imzaladı. Aynı günde hem emperyalizmin lider ülkesiyle ve hem de emperyalizme karşı kurtuluş savaşı veren bir ülke ile anlaşma imzaladı. Aynı tarihlerde Sovyet Devrimi, yeni bir dönemine girdi. Aynı tarihte Sovyetler Birliği'nde NEP dönemi başladı. Yeni ekonomik politikayı uygulamaya koyan NEP dönemi, o zaman Sovyetler Birliği'nin içinde ve dışında birçoklarının beklediği gibi kapitalizme dönüş değil, sosyalist devrime yeni enerjiler biriktirmek için disiplinli bir ricat ya da soluk alma dönemi oldu. İşte bu dönemin başlangıcında ve aynı günde İngiltere ve Türkiye ile anlaşma imzaladı.

Daha ilerde bu konuya tekrar dönülecek. Şimdi İngiltere ile ilgilenmeye devam etmek gerekiyor. 16 Mart 1921 İngiliz Anlaşması, tek metin olarak ve İngilizce imzalanıyor. Bu metinde şöyle bir bölüm var: "Her iki taraf, karşı tarafa karşı düşmanca hareket veya teşebbüslerden ve kendi sınırları dışında, sırasıyla, İngiliz İmparatorluğu veya Rus Sovyet Cumhuriyeti kurumlarına karşı, doğrudan veya dolaylı resmî propaganda yapmaktan kaçınır ve daha özel olarak Rus Sovyet Hükümeti, başta Hindistan ve Afganistan bağımsız devleti olmak üzere Asya halklarının hiçbirini askerî, diplomatik veya herhangi bir eylem veya propaganda biçimiyle İngiliz çıkarları veya İngiliz İmparatorluğu'na karşı düşmanca eylemlere teşvik etme girişimlerinden imtina eder. İngiliz Hükümeti, Rus Sovyet Hükümeti'ne eski Rus İmparatorluğu'nu meydana getiren ve bugün bağımsızlığını sağlamış olan ülkeler için benzer ve özel bir taahhütte bulunur." ("Trade Agreement between His Britannic Majesty's Government and the Government of the Russian Socialist Federal Soviet Republic, 1921", Nakleden E. H. Carr, *A History of Soviet Russia, The Bolshevik Revolution, 1917-1923,* Üçüncü Cilt, Penguin Books, 1966, sayfa 288.) İngiliz Hükümeti, anlaşmanın bu hükmüne dayanarak Sovyetler Birliği'nin, Türkiye de dahil, tüm Asya ülkelerinde sosyalizmi tümden unutması gerektiğini, İngiltere ticaret anlaşması ve ticaret yapmanın bedelinin bu olduğunu ve bunun ihlâl edildiğini ileri sürüyor.

Sovyet Rusya Hükümeti, 11 Mayıs'ta İngiliz Hükümeti'ne resmen cevap veriyor. 11 Mayıs 1923 tarihli Sovyet notasının altında Dışişleri Halk Komiser Yardımcısı Litvinov'un imzası var. Sovyet cevap notasının sekizinci maddesi aynen şöyle: "İngiliz memorandumunun Doğu'daki sözde propaganda ile ilgili suçlamalarını ayrıntılı olarak tartışmakta hiçbir yarar yoktur. Bu suçlamalardaki temel yanılgı, bunların tümden temelden yoksun olmaları bir yana, Rusya tarafından Doğu'da üstlenilen görevleri yanlış anlamakta yatmaktadır. Suçlamalar, İngiliz Hükümeti'nin, Sovyet Hükümeti'nin kendine özgü bir Doğu politikası olmayacağı ve her yerde İngiliz teşebbüslerini desteklemesi gerektiği varsayımına dayanmaktadır. Sovyet Hükümeti asla böyle bir angajmana girmemiştir veya İngiltere ile böyle bir anlaşma imzalamamıştır ve Doğu halklarıyla, bu halkların hakları ve çıkarlarına içten saygıya dayanan dostça ilişkilerin sürdürülmesi ve geliştirilmesini İngiliz-Rus Anlaşması'nın ihlâli olarak görememektedir. Eğer İngiliz Hükümeti, böyle bir politikanın, kaçınılmaz olarak İngilizlere karşı olduğunu düşünüyorsa, ortaya çıkan anlaşmazlığı anlamak tamamıyla mümkündür. Maatteessüf İngiliz Hükümeti, Doğu politikasıyla ilgili olarak, Sovyet Cumhuriyetleri'nden isteklerini spesifik hale getirmemiştir ve Sovyet Hükümeti'nin bu tür anlaşmazlıkların çıkmasını önlemenin yol ve yöntemlerinin tespit edilmesi için 27 Eylül 1921 tarihli nota ite yapmış olduğu öneriyi de cevapsız bırakmıştır. Böyle bir konferans için elverişli bir fırsat çıktığı zamanda bile, iki ülkenin dışişleri sorumluları Lozan'da özel olarak

görüştükleri zamanda bile, Lord Curzon sadece genel şikâyetleri tekrarlamıştır ve bunları açıklamak ve tartışmaktan kaçınmıştır." (X. J. Eudin-H. H. Fisher, *Soviet Russia and The West 1920-27 - A Documentary Survey*, Stanford University Press, 1957, sayfa 225-226.) 1920-1927 döneminde Sovyet Hükümeti'nin Batı ile diplomatik ilişkilerinin dökümanlarını içeren bir Batılı kaynak, Sovyet Hükümeti'nin 1921 Ticaret Anlaşması'nı İngilizler gibi anlamayı kesinlikle reddettiğini gösteriyor.

Litvinov'un cevap notasında Üçüncü Enternasyonal'in eylemleriyle de ilgili bir paragraf var. Şöyle: "İngiliz Hükümeti, Sovyet Hükümeti'nin asla Üçüncü Enternasyonal ile özdeş gösterilemeyeceğini sık sık açıklamış olmasına karşın, memorandumunda Üçüncü Enternasyonal'in eylemlerine atıf yapmayı zorunlu görmüştür. Bu konuyu birkaç kez açıklamış olan Sovyet Hükümeti, tıpkı üyeleri İngiliz Hükümeti içinde yer alan bazı siyasal parti veya diğer örgütlerin deklarasyonlarını tartışmak istemediği gibi, bu konunun tartışmasına tekrar dönmek istememektedir. Maliye Komiseri Sokolnikov'un komünist partilere para yardımı yaptığı ileri sürülen Üçüncü Enternasyonal'in bazı malî komisyonlarına katıldığı iddialarına gelince, Sovyet Hükümeti bu bilginin baştan sona kadar gerçek dışı ve hastalıklı muhbirlerin işi olduğunu açıklar." Sovyet Hükümeti, her zaman olduğu gibi, burada da Üçüncü Enternasyonal'in eylem ve politikalarının ayrı olarak düşünülmesi gerektiğini vurguluyor.

Tabii, ne İngiliz ültimatomunda, ne de Litvinov'un cevap notasında yalnızca Doğu halkları ile ilgili sosyalist propaganda ve hazırlıklar üzerinde duruluyor. Aslında bu konu, diğer temel sorunlara renk verme işlevini üstleniyor. Kapitalist hükümetler, tıpkı cimriliği dindarlık olarak göstermek isteyen sofular gibi, ekonomik taleplerine ideolojik bir kılıf geçirmeyi pek seviyorlar. Lord Curzon'un ültimatomunda İngilizlerin durumu biraz böyle. İstediklerinin başında Çarlık Rusyası'nın borçları ile Ekim Devrimi'nden "zarar gören" İngiliz firma ve kişileri için Sovyet Hükümeti'nden tazminat koparmak yer alıyor. İngilizlerin NEP dönemini tam bir restorasyon olarak değerlendirdiklerinde kuşku yok.

Litvinov'un cevap notası istenilen sonucu vermiyor. Sovyetler Birliği'nin çok önem verdiği İngiltere ile ilişkiler gerginleşiyor. 1924 yılının ilkbaharına kadar, 1924 yılı 14 Nisan'ında Londra'da konferans toplanıncaya kadar. İngiltere ve Sovyetler Birliği arasındaki tüm görüş ayrılıklarını gidermek amacıyla toplanan bu konferansı İngiltere Başbakanı Mc Donald açıyor. Fakat başlangıçtaki iyimserlik, konferansın başlangıcından itibaren dağılıyor. 1924 yazı, Sovyetler Birliği ile İngiltere arasındaki ilişkilerin çok gergin olduğu bir dönem. Konferans bir sonuç vermiyor, İngiliz basını Sovyetler Birliği'ne karşı çok yoğun bir propaganda içine giriyor.

İşte tam bu sırada, Londra'da İngiltere ile Sovyetler Birliği arasında görüşmeler yapılırken, Moskova'da da Komintern'in Beşinci Kongresi toplanıyor. Türkiye Komünist Partisi işte bu kongrede soldan ve sert eleştirilere muhatap oluyor. Türkiye Komünist Partisi'ne haklı ve gerçekçi eleştiriler yöneltiliyor.

Bu eleştirilerin niteliğine geçmeden önce bir noktayı daha açıklamak gerek: 1924 yazında, Londra'da, İngiltere-Sovyetler Birliği Konferansı, Moskova'da Üçüncü Enternasyonal'in Beşinci Kongresi toplanıyor. İstanbul'da da bir konferans var. Türkiye ile İngiltere arasında İstanbul'da bir konferans yapılıyor. Bu konferans için, Haliç Konferansı için, Türkiye'nin "resmî" dış politika tarihi sayılabilecek ve bu kitapta sık sık atıf yapılacak olan bir kaynak şu bilgileri veriyor: "Lausanne Anlaşması'nın 3'üncü maddesinin 2'nci fıkrasına göre, Türkiye ile Irak arasındaki sınır meselesinin halli için İngiltere ile yapılan görüşmeler, 19 Mayıs 1924'te, İstanbul'da eski Bahriye Nezareti binasında başlamıştı. Konferansa katılan Türk heyetine Büyük Millet Meclisi Başkanı ve İstanbul Mebusu Fethi Okyar, İngiliz heyetine de o sırada Irak Yüksek Komiseri bulunan Sir Percy Cox başkanlık ediyordu." (A. Suat Bilge-Ahmet Şükrü Esmer-Mehmet Gönlübol ve diğerleri, *Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1965*, Ankara, 1969, sayfa 76. Bundan böyle bu kaynağı *Olaylarla Türk Dış Politikası* olarak anacağım. Y. K.) Cumhuriyetin ilk yirmi yılında Türkiye'nin dış politikasının daima Sovyetler Birliği-Türkiye-İngiltere üçgeni içinde ele alınması gerektiğini gösteren bir "rastlantı" ortaya çıkıyor.

Aynı kaynak Haliç Konferansı'nda nelerin görüşüldüğü konusunda şu bilgiyi veriyor: "Konferansın ilk toplantısında Fethi Bey Türk görüşünü açıklamıştı. Fethi Bey konuşmasında, Musul vilâyeti halkının üçte ikisinin Türklerden ve Kürtlerden müteşekkil olduğunu ve etnik sebepler dolayısıyla bu bölgenin Türk sınırları içinde kalması gerektiğini söylemişti. Bundan başka, Fethi Bey, Musul vilâyetinin coğrafî bakımdan da Türkiye'nin bir parçası sayılmak gerektiğini ileri sürmüştü. Birinci Dünya Savaşı sırasında, 1916 yılında İngiltere ile Fransa arasında imzalanan Sykes-Picot gizli anlaşmasında Musul bölgesi Irak'ın değil, Suriye'nin bir parçası sayılmıştı. Öte yandan, Sevres Anlaşması'nın 84'üncü maddesinde ise Musul ne Irak'a, ne de Suriye'ye bırakılıyordu; bu vilâyet muhtar Kürdistan'a veriliyordu. Böylece, Fethi Bey, Musul vilâyetinin etnik, coğrafî sebeplerle Türk ve Kürt halklarının kaderlerini birleştirmiş bulundukları Türkiye Devleti'nin bir parçası sayılmak gerektiğini savunmuştur. Esasen, Misak-ı Millî'de Musul Türk sınırları içine alınmıştı." Demek ki Londra Konferansı ve

Moskova'da Komintern Kongresi toplandığı zaman, Lozan'dan sonra uzun süre Türkiye'nin en önemli dış politika sorunu olacak olan Musul için İstanbul'da Türkiye ile İngiltere karşı karşıya geliyor.

Konferansın başından itibaren, İngiltere'nin zengin petrol yataklarına sahip Musul'u, imparatorluğu içinde tutmaya kararlı olduğu görülüyor. İngiltere o kadar kararlı görülüyor ki, Musul'u tümü tümüne garanti edebilmek için konferans masasına oturduğu zaman bir de Hakkari vilâyetini istiyor. Bütün bunlar karşısında Türkiye'nin durumu ve tutumu ne oluyor? Türkiye-İngiltere ilişkilerinin bu dönemini inceleyen ayrıntılı bir çalışma şu cevabı veriyor: "Ocak 1924'te İngiltere'de Ramsay Mc Donald'ın başkanlığında bir İşçi Partisi Hükümeti'nin kurulması ve dış politikada yeni ve barışçı bir değişikliğin savunuculuğunu yapması, Türkiye'de İngiltere'nin Musul konusundaki tutumunun da yumuşayabileceği biçiminde değerlendirilmişti." *Tezler*'in birinci kitabında yazıldığı gibi Mc Donald, 1923 Ekim ayında reformist uluslararası işçi hareketinin bir yöneticisi olarak İstanbul'u ziyaret etti. Bu ziyaretin 1924 yılında Türkiye'ye ayrı bir iyimserlik kaynağı olduğu anlaşılıyor. Yukarıdaki alıntı, kaldığı yerden devam ediyor: "Yeni Başbakan Mc Donald'ın, daha önce 15 Ekim 1923'te Türkiye'yi ziyaret etmiş olması ve Türkiye'ye karşı daha anlayışlı olduğunun görülmesi, İngiltere'deki hükümet değişikliğinin Türkiye'de ilgiyle karşılanmasına yol açtı. İstanbul'dan Mr. Henderson, İngiliz Dışişleri'ne gönderdiği 29 Ocak tarihli bir raporda, özellikle Lord Curzon'un Dışişleri Bakanlığı'ndan ayrılmasından Türkiye'de 'rahatlama' duyulduğunu ve yeni hükümetin özellikle Irak sınırı görüşmelerinde Türkiye'ye karşı daha anlayışlı olacağının beklendiğini, fakat İngiltere'de hükümet değişikliklerinin dış politikada ani ve köklü değişiklikler yapmadığının da kabul edildiği bildiriliyordu." (Doç. Dr. Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri 1919-1928*, Ankara, 1978, sayfa 291-292.) Türkiye, İngiliz adalarından "hayırhah" ve yumuşak rüzgârlar bekliyor. Rüzgârın aniden olmasa da eseceğini düşünüyor. Haliç Konferansı'nda İngiliz emperyalizminin aç gözlülüğü ve doymak bilmez niteliğinin ortaya çıkmasına karşın, 1924 yazında İngiltere'ye karşı yumuşak bir bekleyiş içine giriyor.

İşte İngiltere ile Sovyetler Birliği ilişkilerinin gergin, Türkiye ile İngiltere ilişkilerinin Türkiye açısından yumuşama niyetlerini taşıdığı bir zamanda, Komintern'in Beşinci Kongresi toplanıyor. Ve bu kongrede Türkiye Komünist Partisi, Türkiye'deki iktidara yumuşak davrandığı için soldan ve sert bir biçimde eleştiriliyor. Eleştiri, böylesine bir tarihsel kavşakta ortaya çıkıyor. Tarih hiçbir zaman rastlantı olmuyor.

Komintern'in Beşinci Kongresi'nin 25'inci oturumu, 30 Haziran 1924 tarihinde yapılıyor. Ukrayna Delegesi D. Z. Manuilski söz alıyor, Türkiye Komünist Partisi'ni eleştiriyor. "Gerçekte proletarya ile burjuvazinin sınıfsal işbirliği yapmalarını savunan Aydınlıkçı yoldaşlarımızın yanlışları yeni değildir" diyor. Bununla kalmıyor ve ekliyor: "Eski Avusturya İmparatorluğu'nun Ukraynalı sosyal demokratlarının ve Avrupa'nın Polonyalı sosyalistlerinin tutumunu hatırlayan herkes, Türk yoldaşlarımızın yanlışının köklerinin İkinci Enternasyonal'in bütün sosyal-patriyotik ideolojisinde olduğunu anlayacaktır." (Mete Tuncay, *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925*, Üçüncü Basım, Ankara 1978, sayfa 349.) Türkiye Komünist Partisi, bir komünist partisi için çok ağır sayılacak bir kusurla, burjuvaziyle işbirliği yapmak ve sosyal-patriyotik olmak ile suçlanıyor.

Türkiye Komünist Partisi bu suçlamanın altından hiçbir zaman kurtulamadı. Bu suçlama unutuldu. Bir daha ağza alınmadı. Fakat Türkiye Komünist Partisi, "Kemalizmin sol kanadı" işlevini ve Kemalizme akıl vererek sola çekme alışkanlığını hiçbir zaman terk etmedi. Komintern'de haklı olarak dile getirilen bu eleştiri, açılıp geliştirilemedi. Asıl yanlışlığın Kemalizmin sol kanadı işlevini yüklenmekten ileri geldiğini bir türlü kavrayamayan Türkiye Komünist Partisi, sürekli olarak "enternasyonalist" olduğunu kanıtlamak ihtiyacını duydu. Böylece ülke sorunlarının çözümünü Kemalizmden ve Kemalizmin siyasal örgütü sayılan Cumhuriyet Halk Partisi'nden bekledi. Bu bekleyiş içinde de ülke sorunlarıyla pek fazla ilgilenmedi. Anlamsız bir işbölümü ile ülke sorunlarını başkalarına bırakıp enternasyonalizmi kendi üzerine aldı. Kuruluşunun altmışıncı yılına yaklaşan bir siyasal örgütün, Türkiye Komünist Partisi'nin, üyelerinin özverisi ve katlandıkları zulüm ile karşılaştırılamayacak kadar az etkin olması gerçeğinin altında sürekli olarak başka bir ideolojinin, Kemalizmin, akıl hocalığını üstlenmesi yattı. Akıl hocalığını üstlenerek Kemalizmin savunuculuğunu yapması yer aldı. Türkiye Komünist Partisi, Kemalizmin resmî ideoloji olduğu bir toplumda, Kemalizmin sol kanadı işlevini üstlenerek bir adım daha atılamayacağını bir türlü kavrayamadı.

Manuilski, Türkiye Komünist Partisi'ni "Kemalizmin sol kanadı" olarak nitelemedi. "Türkiye'de Kemal Paşa'nın yabancı ordulara karşı verdiği bir dizi devrimci savaştan sonra, genç Türk burjuvazisi aşağıdan yükselen devrimci bir dalganın üstünde iktidara geldi" dedi. Türkiye Komünist Partisi, gerçekten de, genç Türkiye burjuvazisinin aşağıdan yükselen devrimci bir dalganın üstünde iktidara geldiğini pek az hatırladı. Manuilski "örneğin TKP'nin yayın organı *Aydınlık*'ta Komünist Partisi'ni" yabancı kapitalizme karşı ulusal kapitalizmin gelişmesini desteklemeye çağıran yazılar çıktığını" hatırladı ve hatırlattı. Bunun Ekim Devrimi önce-

sinde Rusya'da Struve'nin başını çektiği "legal Marksizm" ile özdeş olduğunu söyledi. "Onun gibi, Türk yoldaşlarımızdan bazıları da, önceleri ülkelerindeki üretici güçlerin gelişmesinin çıkarlarını, kapitalizmin gelişmesinin çıkarlarıyla karıştırmak yönsemesinde göründüler" dedi.

Komintern'in Beşinci Kongresi'nde Manuilski'nin Türkiye Komünist Partisi'ne yönelttiği sert eleştirileri, aynı Kongre'de TKP delegesi olarak bulunan Şefik Hüsnü göğüsledi, "Yoldaş Manuilski'nin TKP'yle ilgili düşünceleri doğru değildir. Böyle bir işbirliği eğilimi olmamıştır" diyerek önce eleştirileri reddetti. Fakat bu cümleden hemen sonra şunları söyleyerek kabul etti: "Parti yalnızca, devrimini bitirmiş burjuvazinin verdiği savaşın ancak ikinci aşamasında, burjuvaziye karşı izlenmesi gereken yol konusunda bir an için duraksamıştı." (Mete Tuncay, *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925*, sayfa 350.) Eleştiriyi önce reddetti, sonra kabul etti ve konuşmasının bundan sonraki paragrafında şunları söyleyerek açıklamasını yaptı: "Yoldaşlar, izninizle, bu eğilimin ortaya çıkışını ve ortadan kalkmasını kısaca açıklamak istiyorum. Emperyalizme ve gericiliğe karşı savaş (saltanatın, hilâfetin, feodal ayrıcalıkların ve bütün ortaçağ kurumlarının ortadan kaldırılması) anlaşmaların imzalanması veya saltanatın ilgası ve hilâfetin kaldırıldığının ilân edilmesiyle sona ermedi." Şefik Hüsnü, emperyalizme ve gericiliğe karşı savaşın bitmediğini vurgulamak ihtiyacını duydu.

Herhalde boşuna değil. Örneğin 1977 yılında olduğu gibi, 1924 yılında da, Kemalizmin, kendisinden daha geri bir burjuva muhalefet ile karşılaşmasını Kemalizmi desteklemenin gerekçesi olarak gördü. 1924 yılı somutunda Kemalizmin karşısına Terakki Perver, bugünkü dille İlerleme Partisi'nin, muhalefetinin çıkması Kemalizmin yardımına koşmak için sık sık ortaya çıkan davetiyelerden birisi oldu. Şefik Hüsnü, Kemalist iktidarın yaptıklarını ve bu arada işçi ve emekçilerin haklarını gasp edişini anlattıktan sonra şöyle devam etti: "Burjuvazinin bu ezici egemenliğine karşı savaşmamak, proletaryanın ve çalışan kitlelerin çıkarlarına ihanet etmek anlamına gelirdi; partide de hiç kimse, ulusal burjuvaziyi emekçileri ezmede serbest bırakmak gerektiği fikrinde değildi. Fakat toplumsal güçlerin ilişkileri, sınıf çatışmasını eylem alanında son derece karmaşıklaştırıyordu; çünkü emperyalist kapitalizmle her türlü uzlaşmaya hazır olan fırsatçı ve gerici bir muhalefet, çok çabuk ve güçlü bir şekilde ortaya çıkmıştı. Yarım düzine büyük günlük gazeteyi emrinde bulunduran bir muhalefet, uzlaşmaz milliyetçilere karşı etkili bir kampanya yürütüyordu; onları yabancı sermayeye güven vermemek ve Türkiye'nin Müslüman ülkelerde sahip olduğu itibarı bozmuş olmakla suçluyordu. Savaşın yükünden ve yasaklardan yıpranan çalışan kitleler muhalefetin oyunlarına kolayca yenildiler; ordunun yönetiminde bile anlaşmazlıklar çıktı. Bu koşullarda gericiliğin tehlikesi çok şiddetlidir." Sonraki yıllarda sık sık görüleceği ve örneğin 1977 yılında pek açık olarak belireceği gibi TKP, Kemalizmin veya Kemalizmin siyasal örgütü sayılan Cumhuriyet Halk Partisi'nin daha geri bir muhalefetle karşılaşması halinde kraldan fazla kralcı kesiliyor. Sürekli olarak Cumhuriyet Halk Partisi'nden daha büyük bir paniğe ve telâşa kapılıyor.

Şefik Hüsnü, konuşmasına, "Yoldaş Manuilski'nin sözünü ettiği eğilim, böylesine karmaşık koşullarda ortaya çıkmıştı" diyerek devam ediyor. Bu noktadan itibaren, TKP içinde iki eğilim olduğunu, satırların arasından Komintern'e duyuruyor. Eğilimlerin birisi için şunları söylüyor: "Bu eğilimin etkisinde kalan yoldaşları, en çok, milliyetçilerce düzenlenen devlet ekonomisi yanıltmıştı. Nitekim bunlar, aslında dıştan borç almadan işleri yürütmek zorunda olduklarından, tekellerden devlet için gelir kaynakları yarattılar, devletin kapitalist işletmeleri için para yardımı sağladılar, gemiler satın aldılar, demiryolları, dokuma ve şeker fabrikaları kurdular, belediyelere holler, fırınlar, değirmenler vb. kurdurdular." (Mete Tuncay, *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925*, sayfa 351.) Şefik Hüsnü, burada çözümleme gücünü ve diğer arkadaşlarından kendisini ayıran politik sezgisini belli ediyor. Daha 1924 yılında, TKP içindeki etkin *Kadro*'cu kadroyu tarif ediyor, anlaşılan bunun önemini ve komünist hareketi için taşıdığı tehlikelerin büyüklüğünü göremiyor. Ya da görüyor da üzerine gidemiyor. Türkiye'de ideolojik ve teorik yetersizlik nedeniyle, işçi sınıfı hareketi adına ortaya çıkıp birkaç devlet işletmesinin rüşvetine dayanamayarak önce suyu bulandıracaklar ve sonradan da saf değiştirecekler olacağını çok önceden görüyor.

Şefik Hüsnü diğer eğilimi ise şöyle anlatıyor: "Buna karşılık, başka yoldaşlar için, milliyetçilerin ekonomik ve siyasal programı apaçıktı. Bu programın yalnızca Anadolu'nun orta burjuvazisinin çıkarlarına hizmet ettiğini ve yabancı sermaye kapitülasyonsuz yeni rejime kendini uydurur uydurmaz, zorlama devlet ekonomisinin kayıtsız şartsız ortadan kalkacağını; ya da yabancı sermayenin bağdaşığı olan fırsatçı ve muhalif burjuvazi uzlaşmaz milliyetçilere zafer kazanırsa, yeni bir kapitülasyon sistemi kurulacağını görüyorlardı." Şefik Hüsnü'nün de içinde olduğu anlaşılan bu eğilim de Kemalistleri "uzlaşmaz milliyetçi" olarak değerlendiriyor. Aslında iki eğilim arasındaki farkın, çok büyük ölçüde, "kapitülasyonlu-kapitülasyonsuz yabancı sermayecilik" konusunda alınan tutumdaki farktan doğduğu görülüyor. TKP içindeki bu eğilim de Kemalistlerin yenilmesi halinde yabancı sermayenin kapitülasyonla birlikte geleceğini düşünüyor. TKP içindeki

birinci eğilim, Kemalizmin "devlet ekonomisi" düzenlemesinden, ikinci eğilim de, yabancı sermayenin kapitülasyonlusuna karşı çıkmasından heyecan duyuyor. Aralarındaki fark da, kendilerinin sandıklarından da, aza iniyor.

Buraya kadar söylenenler de, en azından, bir yanda Komintern ve Şefik Hüsnü Bey, diğer tarafta, TKP yönetimi ve Vedat Nedim Bey çekişmesini bir masal haline getiriyor. Ama hâlâ TKP yönetimi ile Komintern arasında ihtilâf tezi ayakları üzerinde duruyor. Hâlâ duruyor. Fakat 1924 yılında duruyor. 1927 yılında ise kesinlikle durmuyor.

Çünkü 1924 yılından 1927 yılına gelinceye kadar zaman da durmuyor. 1925 ve 1926 yılları yaşanıyor. Yaşanılan bu yıllar, geçmişi mazi yapıyor ve 1924 Kongresi'nde dile getirilen Komintern eleştirisini de unutturuyor.

Türkiye'de, Kemalist iktidarın, 1923 yılı Ekim ayında Türkiye'ye gelen Mc Donald'ın İngiltere Başbakanı olması nedeniyle beslemeye başladığı ham iyimserlik gerçekleşmiyor. 1924 yılının İngiltere'ye karşı yumuşak bekleyişi sonucunda, 1925 yılının sonlarına doğru Türkiye Musul'u İngiltere'ye kaybediyor. Türkiye, Musul'u İngiltere'ye kaybetmesini Sovyetler Birliği ile yeni bir anlaşma imzalayarak "telâfi" etmeye çalışıyor. İlerdeki sayfalarda bunlar üzerinde ayrıca ve ayrıntı ile duruluyor. 1926 yılında ise İngiltere'de sendikal eylemler politik eyleme dönüşüyor. Genel grev, kapitalist ülkede sosyalist iktidarın doğuşunun habercisi olarak değerlendiriliyor. Bunun üzerinde de, hemen ilerdeki sayfalarda duruluyor. 1926 yılında, böylece, hem Türkiye'nin ve hem de Sovyetler Birliği'nin İngiltere ile ilişkileri gerginleşiyor. İşte tam bu sırada Komintern'den Türkiye Komünist Partisi'ne yeni bir "yazı" geliyor.

Bu belgenin doğru olmamasını temenni etmek gerek. Fakat aksi kanıtlanıncaya kadar doğru olduğunu kabul etmekten başka çare yok. Üstelik doğru olup olmaması da, tek başına, önemli değil. Çünkü bu belge zamanın tarihine pek uygun düşüyor. Başka bir deyişle 1926 veya 1927 yılının olaylarının akışı içinde yabancı gibi durmuyor. Bu belge, "Amerikan Gizli Belgeleri" arasında yer alıyor. 1926 yılında Komintern'den Türkiye Komünist Partisi'ne gelen bu yazı, Amerikan ajanları tarafından elde edilerek Washington'a gönderiliyor. 1926 yılında. Amerikan ajanlarının Riga'da elde ettikleri bu belge "Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu Doğu Bölümü Sekreterliği" başlığını, 1 Temmuz 1926 tarihini ve 0/8/465.6 sayısını, Moskova çıkışını taşıyor. "Sorumlu Sekreter" Roy C. Pyatnisky imzasıyla "Türkiye Komünist Partisi Merkez Komitesi'ne" gönderiliyor. "Türkiye'deki Komünist örgütlerinin bir süredir yaşadığı baskı ve boğulma durumundan kurtulmaya başladıkları yolundaki haberlerinizi mutlulukla aldık" diye başlıyor. (Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, İstanbul, 1978, sayfa 226.) "Bütün Doğu komünist partileri içinde, Doğu proletaryasının uyanması ve Doğu'nun İngiliz emperyalizminden kurtulması davasında önemli bir rol oynamak için göreve çağrılan tek parti Türk partisidir" biçiminde son derece övgü dolu cümlelerle devam ediyor.

Komintern'den gelen yazıda, Türkiye'den alınan ve "mutluluk" duyulmasına yol açan haberler karşılıksız bırakılmıyor. Komintern de "iyi" haberler veriyor. Şöyle: "Bugün için, İngiliz emperyalizminin baskısı altında, İngiltere'ce desteklenen Türk gericilerinin gizli çalışmaları karşısında Türk Hükümeti, belki de, Komünist partiye karşı aşırı baskı yapmak ve Komsomol örgütlerini boğmak gibi taktikleri uygulayamayacaktır. Hiç olmazsa bu yönde, Kemalist Hükümet tarafından, SSCB'nin Ankara'daki temsilcilerine birtakım güvenceler verilmiştir." Komintern'in "iyi" haberleri bununla da kalmıyor. Kemalistlerin Türkiye Komünist Partisi'ne "takdir duyguları" da dile getiriliyor. Şöyle: "Türk Hükümeti, Türk Komünist Partisi'ne yasal örgütlenme olanağı verilirse, devrimci yöntemlerle aşırı bir kampanyaya gireceğinden korkmuştur ve bugün de korkmaktadır. Bugünlerde ise, bir ölçüde Komünist Enternasyonalin sömürge sorunu konusundaki programını ve Komünist Partisi'nin ulusal-devrimci akım içindeki rolünü tanıdıktan sonra, Türk Komünist Partisi'nin çalışmalarını daha takdir eder bir eğilime girmiştir." Eğer içerde sınıf mücadelesi geri plana atılırsa veya dış faktör içerdeki sınıf mücadelesini gölgeleyecek bir biçimde öne çıkarılırsa, bir komünist partisi mutlaka burjuvazinin takdirlerini kazanır. *Tezler*'in birinci kitabında ileri sürüldüğü gibi, eğer bu burjuvazi Türkiye burjuvazisi gibi pek deneyimli olursa mutlaka ve mutlaka kazanır. Kazanıyor da.

1826 yılının yaz sıcağında Komünist Enternasyonal, Türkiye Komünist Partisi ile böylesine "iyi" haberler teati ettikten sonra bir önemli öğüt de veriyor: "Gene de, Türk komünistlerine atfedilen tedhişçi eylemler ile Kemalist Hükümet'e yöneltilen suikastlar konusunda, genç Türkiye'nin devrimci çevrelerini ikna etmek bakımından, Türk Komünist Partisi merkez komitesine çok şey düşmektedir. Komünist Enternasyonal yürütme kurulu, Türk Komünist Partisi'ne, Türk Hükümeti'ne dış politikasını tüm olarak desteklediği ve onun İngiliz ve başka emperyalizmlere karşı uğraşında yanında olacağı konusunda güven vermesini öğütler." (Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, sayfa 227.) Komintern, bir de Kemalizmin reformlarına sahip çıkması halinde, Türkiye Komünist Partisi'nin pek güçleneceğini savunuyor: "Programını değiştirmeden, Türk Komünist Partisi, şimdi küçük burjuva görüşleri de olsa devrimci işçiler-

den kurulan bugünkü Türk Hükümeti'nin getirdiği iç reformlara karşı çıkanları reddederek ve onlarla mücadele ederek Türkiye'nin en güçlü siyasal topluluklarından biri durumuna gelebilir. Ki bu reformlar Marksist görüş açısından bile kabul edilebilir niteliktedir." (Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle*, sayfa 227.) Bu belge, Türkiye Komünist Partisi ile Komintern arasındaki ihtilâftezini tam bir masal düzeyine indiriyor. Bu araştırma, şimdiye kadar, bu kadarını sağlamış oluyor.

Ancak bir araştırmada durmak olmaz. Yeni bilgi üretilirken sonuna kadar gitmek gerek. Kemalist iktidara karşı izlenecek politika konusunda TKP ile Komintern arasında bir ihtilâf olmayabilir. Fakat Kemalist iktidara karşı izlenecek politika konusunda siyasal örgütün dışardaki sorumlusu ile içerdeki yetkilisi arasında ihtilâf olabilir. Daha açıkçası Şefik Hüsnü Bey ile Vedat Nedim Bey arasında ihtilâf olabilir. Var mı?

Kesinlikle yok. Kemalist iktidara karşı izlenecek politika konusunda Şefik Hüsnü Bey ile Vedat Nedim arasında kesinlikle bir görüş ayrılığı yok. Görüş ayrılığı olmadığının kanıtları var. Mete Tuncay, 1927 Komünist Tevkifatı için kaleme aldığı sunuş yazısında şunları söylüyor: "Şefik Hüsnü Bey yurt dışına kaçınca Moskova'ya giderek, oradaki Komintern örgütünde Türkiye kesimine bakan Baytar Ali Cevdet'le ilişki kurmuş ve TKP'nin Türkiye'deki çalışmalarını dışardan yönlendirmek istemiştir. İşte bu amaçla, Vedat Nedim Bey ve arkadaşlarını, 1926 yılında, ayını ve gününü bilmiyorum, Viyana'da bir toplantıya çağırmıştır. Burada Vedat Nedim Bey, TKP Kâtib-i Umumiliği'ne getirilerek yurt içindeki örgütün fiilen başına geçmiştir." Araştırıcı Mete Tuncay'ın bilmediğini söylediği Viyana Toplantısı'nın tarihi 1927 Komünist Tevkifatı duruşmaları sırasında açıklık kazanıyor. Şöyle: "Vedat Nedim Bey, 1926 senesi Mayısı'nda Viyana'ya gittiğini, Nazım Hikmet Bey'in de orada bulunduğunu, faaliyette bulunmadığı için kendisinin tenkit olunduğunu, bilmukabele bunun mümkün ve doğru olmadığı mütalâasında bulunduğunu söyledi." (*1927 Komünist Tevkifatı*, sırasıyla, sayfa 13-14 ve 73.) Çok açık: Vedat Nedim Bey, 1928 yazında Türkiye Komünist Partisi'nin Birinci Sekreterliği'ne getiriliyor. Getirilmesini sağlayan da Şefik Hüsnü Bey oluyor.

Arada bir "ihtilâf" var. Bu ihtilâf sadece "çalışma hızı" ile ilgili. Şefik Hüsnü hep sürekli çalışmadan ve eylemden yana oldu.[3]

Viyana Toplantısı'nda Şefik Hüsnü ile beraber bulunan Nazım Hikmet de hep çalışmadan yana. Dakikasını boş geçirmemek için hasta olan bir kimse. Türkiye işçi sınıfının siyasal hareketinin tarihinde, önde gelen ve bilinen kişiler arasında, bu ikisi kadar çalışkanı ve Nazım kadar üretkeni az bulunur. Nazım'ın Türkiye aydını tarafından bu kadar çok sevilmesinde Büyük Şair'in üretkenliğinin çok büyük bir rolü olmalı. Türkiye aydını Nazım ile sanki "zıtların birliği"ni oluşturuyor. Ortalamasıyla ve bir eğilim olarak, rüzgâra kapılmayı bir alışkanlık haline getiren, son derece ödüncü ve son derece verimsiz Türkiye aydını sanki boyun eğmez ve verimli Nazım ile kendi zıttını yaşıyor. Türkiye aydını kendi zıttını severcesine Nazım'ı seviyor.

Nazım'ın üretkenliği ise sonradan olmuyor. İşe başlarken üretken olmak için başlıyor. 1920 yıllarının başında, daha Viyana Toplantısı yapılmadan önce, "Rodos Heykeli" şiirini yazıyor. Şöyle:

Ayağına 45 numara Amerikan kundurası geçirmiş
bir Rodos heykeli gibiyim!
Sigorta şirketleri
sigortalıyor beni 101 seneye
Herkes
gözlerimin bebeğine sığmayan vücudumu
yekpare mermer sanıyor
Halbuki ben
dev gövdemin
kof bir alçı kalıp olduğunu biliyorum.
Biliyorum,
hesabettim,
Sayısı 10'lar evini doldurmayan senelerden sonra
geniş
göğsüm çatlayacak
Kafamda bunun yalnız bir ağrısı var, o da şu:
Buradan
oraya
gitmek için
asma köprü kuranlara,
Daha ben
cüsseme yaraşan putrelleri götürmedim!
Zaman az!
Geniş göğsüm çatlayacak!
45 numara Amerikan kunduralarımla
dekametrelik adımlar atsam kâfi değil.
Koşmak lâzım,
Olimpiyat yarışlarında gibi koşmak,
KOOOOŞ-MAK!

Nazım Hikmet, "Herkes / gözlerimin bebeğine sığmayan vücudumu / yekpare mermer sanıyor / Halbuki ben / dev gövdemin / kof bir alçı kalıp olduğunu biliyorum" diyerek işe başlıyor. Çok güzel bir başlangıç. Birçok kişi ya da örgüt böyle işe başlayamadığı için kof bir alçı kalıbı olarak kalmaktan kurtulamıyor. Ve 1927 Komünist Tevkifatı duruşmalarını çok iyi veren *Vakit Gazetesi*, 20 Teşrinisani 1927 tarihli sayısında, duruşmalara dayanarak Viyana Toplantısı'nda alınan şu kararı bildiriyor:

"Viyana Kongresi, Türkiye'nin hal-i hazır vaziyetini müsellah işler görmeye elverişli addetmiştir. Kongre daha ziyade, amele fırkası, amele meslekî teşkilâtı, amele kooperatifleri, inkılâp mücahitlerine yardım cemiyetleri ihdasını lüzumlu görmüş, hükümeti ele geçirmeye şimdiden teşebbüsü gayr-i kabil, lüzumsuz ve ziyanlı addetmiştir." Mete Tuncay, sözü edilen Sunuş yazısında, bunu bugünkü dille şöyle özetliyor: "Viyana'da, Takrir-i Sükûn Kanunu'yla birlikte memleketin tuttuğu yeni yön değerlendirilmiş, iktidarla uzun vadeli bir mücadeleye girişme gereği üstünde anlaşılmış, ancak kısa dönemde bir darbeye kalkışmak yerine, işçiler arasında örgütlenme ve eğitim çalışmaları yapmak yoluna gidilmesi kararlaştırılmıştır." Çok açık; Komintern ile TKP ve Şefik Hüsnü ile Vedat Nedim arasında hiçbir ciddi ihtilâf yok.

Öyleyse neden? Bir işçi sınıfı partisinin en yüksek görevlisi neden elindeki belgeleri götürüp polise verdi? Şimdiye kadar bir "ihtilâf masalı" ile bu soru sorulmadan cevaplandırıldı. Ortaya çıkması bile mümkün olmadı. Şimdi ise ortada ve cevap bekliyor. Ortada bir cevap da var. Polis kayıtlarına dayanılarak yazılan bir kitapta. Bu cevap, şimdiye kadar geçerli kabul edilen "ihtilâf masalı" ile karşılaştırıldığında biraz daha "ikna gücüne" sahip. Şöyle: "Vedat Nedim örneğinde ise durum şöyledir: Beyannamelerin merkez komitesi malûmatı dışında, Şefik Hüsnü tarafından şahsen dağıttırılması üzerine, zabıtanın ciddiyet ve ehemmiyetle meseleye el koyduğunu sezen Vedat Nedim, tanıdığı siyasi kısım baş memurlarından Şinasi Bey vasıtasıyle komünist arkadaşları hakkında ifşaatta bulunacağını Emniyet'e bildirmiştir." (Dr. Fethi Tevetoğlu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, Ankara, 1967, sayfa 399.) Burada "ikna gücü" olan tek düşünce Vedat Nedim'in korkusunun Vedat Nedim'i ihbarcılığa götürmesidir. Yoksa "zabıtanın ciddiyet ve ehemmiyetle meseleye el koyduğu" iddiası, eldeki diğer bilgilerin ışığında, bir polis böbürlenmesinden başka anlam taşımıyor.

Böylece sıra "Vedat Nedim'in korkusu" sorununa geliyor. Korktuğunda hiç kuşku yok. Ama neden? Bunun için Türkiye'ye veya İstanbul'a değil, İngiltere'ye ve Londra'ya bakmak gerekli. 1926 ve 1927 yıllarında İngiltere'deki gelişmelerin çok kısa özeti şöyle: 1928 Mayısı'nda, TKP Viyana Toplantısı'nı yapıp Viyana Kararları'nı aldığı bir zamanda, İngiltere'de modern işçilerinin grevi büyük bir genel greve dönüşüyor. Sendikal bir eylem, siyasal bir eyleme dönüşüyor. Sovyetler Birliği içinde, İngiltere'de siyasal grev çok büyük bir coşku ile karşılanıyor. Ekim Devrimi ile birlikte her an beklenen ve 1923 yılından itibaren artık gelmeyeceği düşüncesiyle ilk ve tek ülkede sosyalist iktidarın sağlamlaştırılması düşüncesine yerini bırakan gelişmiş kapitalist ülkedeki devrimin başlaması biçiminde ele alınıyor. 1926 yılında İngiltere'deki genel grev, en gelişmiş kapitalist ülkede sosyalist devrim ateşinin yanması olarak değerlendiriliyor. Coşku ile karşılanıyor.

Bu coşku ile Sovyetler Birliği, grevci işçilere açıkça yardım etmek istiyor. Grevci işçilerin yanında olduğundan kimse kuşku duymuyor. Fakat genel grev İngiltere'de sosyalist iktidara varmadan sona eriyor. Geriye İngiltere ile Sovyetler Birliği ilişkilerinin son derece kötüleşmesi ve gerginleşmesi kalıyor. 1927 yılında, İngiltere ile Sovyetler Birliği ilişkilerinde çok gergin ve sert bir rüzgâr esiyor. 23 Şubat 1927 tarihinde İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Austen Chamberlaine, Sovyetler Birliği'ne sert bir nota veriyor ve bu nota, teamüllere pek uymaz bir biçimde, verildiği günkü İngiliz gazetelerinde de yayınlanıyor. Litvinov ise üç gün sonra 28 Şubat 1927 tarihinde bu notayı cevaplandırıyor. "İngiliz notası" diyor, "Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ile Büyük Britanya arasındaki ilişkilerin, tartışma kabul etmez bir biçimde tatminkâr olmadığı gerçeğini kaydederek başlıyor." Litvinov, cevap notasında ilişkilerin çok gergin olduğunu vurguluyor.

Bu tarihte ise Türkiye ile Sovyetler Birliği ilişkileri son derece yakın bir dönemini yaşıyor. Buna birazdan sıra gelecek. Ancak burada şu söylenmeli: Türkiye'de Kemalist iktidar 1927 yılında Vedat Nedim Bey'in gelip teslim olmasından ve elindeki tüm belgeleri teslim etmesinden pek memnun görünmüyor. Duruşma için, sanıklardan Şevket Süreyya Bey'in deyimiyle "peygamber" gibi bir yargıç bulunmasını veya duruşma sonucunda Mete Tuncay'ın deyimiyle çok hafif cezalar verilmesini bu memnuniyetsizlik ile açıklamak gerekiyor. Daha doğru olacak.

1927 yılı başında Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında yeni bir anlaşma imzalanıyor. İngiltere ile Sovyetler Birliği'nin ilişkilerinin gerginleştiği bir dönemde, 1927 yılı başında, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında Ticaret ve Denizcilik Antlaşması imzalanıyor. Birazdan sıra gelecek. Şimdi Londra'daki gelişmeleri özetlemeye devam etmek gerekiyor. 1927 başında Sovyetler Birliği'ne sert bir nota veren Dışişleri Bakanı Chamberlaine'in 1927 yılı ilerlerken kaynayan kazanın ateşini de yükseltmek istediği anlaşılıyor. Ve 12 Mayıs 1927 tarihinde Büyük Britanya Dışişleri Bakanı Chamberlaine'e danışan Büyük Britanya İçişleri Bakanı, Londra'da "Sovyet Evi" olarak bilinen binadaki Sovyet Ticaret Delegasyonu ile Sovyet Arcos Şirketi'ne baskın yapıyor. İngiliz yasalarına göre normal bir şirket gibi kaydını yaptırmış olan Arcos Şirketi ve Sovyet Ticaret Delegasyonu görevlilerin üstleri de dahil her yer aranıyor. İngiliz Hükümeti, bu baskını, bazı kayıp dokümanları bulmak için düzenlediğini ileri sürüyor.

Dört gün sonra, 16 Mayıs 1927 tarihinde, İngiliz

Hükümeti adına yapılan açıklama kayıp dokümanın bulunamadığını ilân ediyor. Ancak İngiliz Hükümeti, ayrı ayrı Sovyet ve İngiliz dış politika tarihlerine Arcos Baskını olarak geçen bu baskın ile "büyük bir Sovyet casusluk örgütünün varlığını kanıtlayacak bol miktarda kanıt elde edildiğini ve bu kanıtların "Sovyetler Birliği ile ilişkilerin kesilmesi için yeterli olduğunu" açıklıyor. (X. J. Eudin-H. H. Fisher, *Soviet Russia and the West 1920-1927 - A Documentary Survey*, sayfa 344.) 24 Mayıs 1927 tarihinde ise Büyük Britanya Başbakanı, Avam Kamarası'nda Arcos Baskını konusunda açıklamalarda bulunuyor. İngiliz Başbakanı, bu baskınla, Sovyetler Birliği'nden düzenli olarak "yıkıcı doküman" getirildiğini, bunların "komünist ajanlara" verildiğini ve bunların Britanya İmparatorluğu, Kuzey ve Güney Amerika ile başka yerlerde kullanıldığını ileri sürüyor. İngiliz Başbakanı, "Ticaret Delegasyonu mensuplarıyla Arcos çalışanları arasında hiçbir fark bulunamadı" diye ekliyor.

Bir kaynakta Arcos Şirketi ile ilgili olarak şu bilgiler yer alıyor: "1920 Ekim ayında Londra'da Arcos adıyla bir Sovyet ticaret şirketi tescil edildi. Faaliyetinin ilk üç ayında İngiliz malları için 2 milyon İngiliz lirası değerinde sipariş verdi." (E. H. C.arr, *The Bolshevik Revolution 1917-1923*, Üçüncü Cilt, 286.) 1920 yılında, İngiliz ekonomisinde büyük bir durgunluk olduğu sırada kurulan Arcos Şirketi, İngiltere'ye verdiği siparişlerle İngiliz ekonomisinin canlanmasına ve Sovyetler Birliği ile İngiltere arasında iyi ilişkilerin kurulmasına katkıda bulundu. Fakat, 1926 ve 1927 yılları gelince İngiliz Hükümeti, Arcos Şirketi'ni iki ülke arasındaki ilişkilerin kötüleşmesinin bahanesi olarak kullanmaya çalıştı. Arcos Şirketi, 1927 Mayıs ayında İngiliz burjuvazisinin cadı kazanı kaynatmak için seçtiği yer oldu. Cadı kazanı kaynadı ve 26 Mayıs 1927 tarihinde İngiltere Hükümeti, iki ülke arasındaki diplomatik ilişkileri kestiğini, 16 Mart 1921 tarihli Ticaret Anlaşması'na son verdiğini açıkladı ve İngiltere'deki Sovyet temsilcilerinin ülkelerine dönmesini istedi.

Londra'da Arcos Şirketi böyle bir ilginin kaynağı olurken, dünyanın başka yerinde de başka bir ilginin konusu oldu. İstanbul'da yayınlanan 18 Kanun-u Sani 1928 tarihli gazeteler, Türkiye Komünist Partisi Kâtib-i Umumisi Vedat Nedim Bey'in sorgusunu yazıyordu. İzleyenler arasında Vedat Nedim Bey'in "refikası madam" da bulunuyordu. *Vakit Gazetesi*'nde duruşma için şu ön bilgi veriliyordu: "Zabıtaca ilk muhakeme gününde olduğu gibi tedabir alındığından izdihama meydan verilmedi. Sâmilere mahsus mahale rahat rahat sığacak kadar sâmi içeriye bırakıldı. Kadınlara karşılıklı localar tahsis olunmuştu. Bu locaların birinde Vedat Nedim Bey'in refikası madam da muhakemeyi, bilhassa zevcinin isticvabını dikkatle dinliyordu." Bugünkü dile çevrildiğinde dinleyicilerin rahatça izleyebilmeleri için çok sayıda dinleyici alınmadığı ve Vedat Nedim Bey'in karısının sorguyu dikkatle dinlediği yazılıyordu.

"Vedat Nedim Bey, Galatasaray'da, Berlin'de okuduğunu, iktisat doktoru diploması aldığını, komünist fırka kâtib-i umumisi olmak hasebiyle bazen "Süleyman" müstear ismini kullandığını söyledi." Gazete, haberin girişini böyle yaptı. Şöyle devam etti: "—Arcos Şirketi mensubini tamamıyla komünist midir? —Komünist olanı da, olmayanı da vardır." Duruşmada Vedat Nedim Bey'e yöneltilen ilk soru Arcos Şirketi ile ilgili oluyor. Vedat Nedim, İstanbul'daki Arcos Şirketi'nde çalışıyor.

Daha önce Şefik Hüsnü Bey'in de sorgusu yapılıyor. Soruların arasında birisi, Şefik Hüsnü Bey'in cevabıyla birlikte, şöyle: "—Vedat Nedim Bey'i Arcos Şirketi'ne siz tavsiye etmişsiniz? —Bu da biasıl ve esastır." Şefik Hüsnü Bey, Vedat Nedim'i Arcos Şirketi'ne kendisinin tavsiye ettiği iddiasının asılsız ve esastan yoksun olduğunu söylüyor. (*1927 Komünist Tevkifatı*, sırasıyla, sayfa 68, 72 ve 37.) Duruşmalar sırasında, Arcos Şirketi ile ilgi bunlarla da sınırlı kalmıyor. Şevket Süreyya, sorgusu sırasında, *Aydınlık Dergisi*'nde bir süre Şefik Hüsnü Bey ile birlikte çalıştığını söylüyor ve devam ediyor: "*Aydınlık*'ta çalışanlar Şefik Hüsnü Bey'in daimî misafirleri idi. Vedat Nedim Bey'in evine daha iyi bir iş bulmak için gittim. —Nerede iş? Mesela Arcos Şirketi'nde mi? —Efendim, kendisinin çok tanıdığı vardır. Herhangi bir bankada, müessesede veya şirkette iyi bir iş bulabilirdi." Duruşmanın sanıklarından Vedat Nedim ve Hamdi Şamilof'tan başka Şevket Süreyya da Arcos Şirketi'nde çalışıyor.

Ve korku dağları sarıyor. 1927 yılının ilk yarısında İngiliz emperyalizmi Londra'da Arcos Şirketi'nde cadı kazanı kaynatmaya başlayınca, 1927 yılının ikinci yarısında İstanbul'da Arcos Şirketi'nin memuru ve aynı zamanda gizli Türkiye Komünist Partisi Genel Sekreteri Vedat Nedim Bey, elindeki belgelerle birlikte gidip polise teslim oluyor. Dış faktörle aşırı yüklü TKP Genel Sekreteri'nin, herhalde sıranın kendisine geleceğini düşünerek geçirdiği bunalımlı bir geceden sonra sükûneti polisin kucağında gördüğü anlaşılıyor.

Dış dünyadaki gelişmeleri yakından izleyen TKP Kâtib-i Umumisi Vedat Nedim Bey, biraz da Türkiye'deki gelişmelerin nabzını izleseydi, belki de polise teslim olmaya gerek görmezdi. Türkiye'deki siyasi tansiyonun bir komünist tevkifatına ve üstelik de bunun zorunlu olarak Sovyetler Birliği'ni bulaştıracak bir biçimde yapılmasına elverişli olmadığını görürdü. Görürdü de biraz sakinlerdi. Herhalde polise teslim olduktan ve arkadaşlarının tutuklanmasına neden olduktan sonra bunu görmüştür.

Görüp görmediği bilinmiyor. Fakat Türkiye'yi yakından izleyenler arasında bunu görenler olmuştur. Türkiye'nin başkentinin Ankara olmasına karşın İstanbul'u başkent sayan ve bu çalışmada, daha sonra, Amerikan Dışişleri Bakan Vekili olarak da sahneye çıkacak olan Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye Büyükelçisi Joseph Grew, bunu görenler arasında yer alıyor. İstanbul'dan Washington'daki Dışişleri Bakanı'na gönderdiği 25 Kasım 1927 tarihli raporunu komünist tevkifatına ayırıyor ve şöyle bitiriyor: "Şimdiye dek basın, son tutuklamalarla ilgili olarak Sovyet Büyükelçiliği, Konsolosluğu ya da öteki Sovyet kuruluşlarıyla bir ilişki kurmaktan kaçınmıştır. Bununla beraber Arcos Şirketi ile Sovyet Hükümeti arasındaki ilişki yadsınamaz, ama bu şirketin, Londra'da başına gelenlerin burada tekrar edilmesi, ya da Paris'te olduğu gibi Sovyet Büyükelçisi'nin *persona non grata* ilân edilmesi beklenemez, ancak gelecekteki incelemeler, ülkedeki akredite Sovyet temsilcileri için can sıkıcı olabilir. Nitekim son zamanlarda onların, Ankara'da etkileri ve nüfuzları azalmaya başlamış gibidir. Tutuklanan komünistlerin duruşması henüz başlamamıştır."(Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, sayfa 230-231.) Amerikan Büyükelçisi basının tutuklamaları Sovyetler Birliği'ne uzatmamasına dikkat ediyor. Büroda geçerken bir de şunun söylenmesi gerekiyor: Bu çalışmada, *Tezler*'in ikinci kitabında, Türkiye basınının inanılmaz derecede hükümet tarafından kontrol edildiği ortaya çıktı. Bu anlamda Türkiye basını kadar "sorumlu" davranan bir başka örnek bulmak zor. Özellikle 1940 yıllarında Türkiye "demokrasiye geçerken" ve dünya "soğuk savaşı yaşamaya" hazırlanırken bu daha belli olacak. Ortaya çıkacak.

TKP Kâtib-i Umumisi, dış dünya kadar iç dünyayı da yakından izleseydi, 1927 yılının Türkiye'de, Sovyetler Birliği'ni de işin içine sokacak bir tutuklama kampanyasına elverişli olmadığını görürdü. Şu nedenle: 1927 yılı Şubat ayında İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın Sovyetler Birliği ile ilişkileri gerginleştirmeyi amaçlayan notayı Sovyetler Birliği'ne vermesinden bir ay bile geçmeden, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında Ticaret ve Denizcilik Anlaşması imzalandı. 11 Mart 1927 tarihinde imzalanan bu anlaşma şöyle başlıyor: "Bir tarafta SSCB, ve diğer tarafta Türkiye Cumhuriyeti, iki ülke arasında mutluluk vererek mevcut olan dostça ilişkileri güçlendirmeye, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişmesini artırmaya ve her iki ülkede kendi yurttaşlarının karşılıklı olarak yerleşme koşullarını düzenlemeye istekli olarak, bir Ticaret ve Denizcilik Anlaşması imzalamaya karar vermişlerdir." (Jane Degras, derleyen, *Soviet Documents on Foreing Policy*, İkinci Cilt, 1925-1932, Oxford University Press, 1952, sayfa 184.) Ticaret ve Denizcilik Anlaşması'nın altıncı maddesi ise şöyle: "Bu anlaşmanın birinci maddesine uygun olarak diğer tarafın ülkesine giren âkit tarafların yurttaşları, en fazla müsaadeye mazhar ülkelerle aynı koşullarla, sanayi ve ticarî faaliyetlerde, fikrî ve bedenî emek kullanarak, çalışabilir." Böyle bir anlaşmanın imzalandığı bir yılda, İstanbul'daki Arcos Şirketi'nde çalışanlar için bir tutuklama kampanyasını başlatmak pek uygun olmayabilirdi.

Bu düşünceyi doğrulayan başka gelişmeler, ya da işaretler de var. Bu işaretler *Hâkimiyet-i Milliye*'de çıkan iki baş yazı ile ilgili. Başyazılar Siirt Mebusu Mahmut Soydan tarafından yazılıyor. *Hâkimiyet-i Milliye*'nin iktidarın resmî görüşünü yansıtmasının yanında Mahmut Soydan'ın imzasını taşıyan yazıların doğrudan doğruya Mustafa Kemal'in kafasından çıktığına inanılıyor. Buradan kaynaklanan öneminden dolayı olsa gerek, polis kayıtlarına dayanan bir kitapta bugünkü dille yer alıyor. Bu yazılar gerçekten ilginç. Bir eğilim olarak Türkiye burjuvazisinin bakış açısını gösteriyor.

Hâkimiyet-i Milliye'nin 10 Eylül 1927 tarihli sayısında başyazının başlığı, "Rusya Hakkında." Bu yazıda önce uzun uzun komünizmin Türkiye için ciddi bir tehlike sayılamayacağı anlatılıyor. Mustafa Kemal'in kafasından çıktığı varsayılan yazıda Mustafa Kemal pek emin görünüyor ve "Türkiyemiz'de bu mezhebin gönüllerde yer bulmasına ihtimal yoktur; çünkü içtimaî teşkilâtımız, âdât ve an'anatımız, kabiliyet ve temayülatımız, ihtiyacımız, velhasıl umumî hayatımız bu sistemin icabatına tevafuk etmemektedir" deniliyor. Bir de şunlar söyleniyor: "Bununla beraber komünizm mezhebinin bize göre muvafık bir idare sistemi olmaması ayrı bir şeydir, Sovyet Rusya'yı en samimi bir dost olarak kabul etmek de ayrı bir şeydir. Bu dakikayı anlamayanlardır ki ekseriye Türkiye-Rusya münasebatı meselesinde hatalı yollara sapmaktadırlar." (Dr. Fethi Tevetoğlu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, sayfa 420-421.) Önemli bir yazı olduğu muhakkak. Türkiye burjuvazisi açısından. Türkiye'de komünist hareket yok sayıldığı takdirde "en samimi dostluk" için kapıların açık olduğu haber veriliyor.

Ancak Türkiye'deki tutuklamalar ve özellikle *Hâkimiyet-i Milliye*'deki başyazı nedeniyle *Pravda*'da Komintern yöneticilerinden Kitaegorodski'nin bir yazısı çıkıyor. *Hâkimiyet-i Milliye*, 24 Eylül 1927 tarihli, Mahmut Soydan imzalı ve "Türkiye ve Komünizm" başlıklı başyazı ile konuya tekrar dönmek ihtiyacını duyuyor. Başyazı önce Kurtuluş Savaşı sırasında Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki dostluğun İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri tarafından bozulmak istendiğini ileri sürüyor. Sonra devam ediyor: "Hayretimizi en ziyade mucip olan şey, Türk ve Rus dostluğunu ihlâle çalışanların kendi

aramızdan çıkmasıdır. Filhakika Moskova'da çıkan *Pravda Gazetesi*'nin Türkiye hakkındaki iki makalesi bu bedhah ruhların kendi içimizde de yaşadığını gösteriyor. Bu makaleleri yazan Rus muharriri Türkiye'de bir sınıf mücadelesi tasavvur ediyor."

Başyazıda şöyle bir paragraf var: "Biz resmî Rusya'nın Türkiye'de Bolşevizm teşkilât ve propagandasını himaye ve teşvik edeceğini zannetmiyoruz. Vakıa, Sovyet Rusya'nın gayelerini bilmez değiliz; ancak şunu da iyi biliyoruz ki, Rusya böyle bir faaliyetin hassasiyetimizi ne kadar tahrik edeceğinin, bundan başka Türk diyarının bu mezhebe müsait bir muhit-i faaliyet olmayacağını herkesten iyi takdir etmiştir." Diplomatik dilde bu yazının "bir daha olmamalı" anlamına geldiğine şüphe yok. Şu paragraf da hem bu mesajı güçlendirmeyi ve hem de o anda Türkiye burjuvazisinin güven duygusu içinde bulunduğunu gösteriyor: "Hayalperest bazı eşhas veya zümrelerin faaliyetine gelince; onların mahdut tesirlerinden korkacak bir vaziyette olmadığımızı söyleyebiliriz. Bununla beraber zabıtamızın, Bolşevik cereyan ve tahrikatına ait en küçük bir nişaneyi bile azami bir dikkat ve ehemmiyetle takip ettiğini de hatırda tutmak lâzımdır." Çok açık değil mi?

Ancak tarihçi için çok açık. O günü yaşayanlar için çok açık olmaması normal. Bu, pek doğru. Ancak pek unutulan ve pek doğru olan bir başka doğru daha var. Politika insafsızdır. Politika acımaz. Tüm uğraşlar içinde en insafsızı ve acımazı politikadır. Neden mi? Yasaları olduğu için. Zaman zaman fizik yasaları kadar kesin yasaları olduğu için. Politikacı bu yasaları bilimsel olarak bilmek durumunda. Bu yasalarla gününü ve gününün gebe olduğu gelişmeleri, en azından, sezmek zorunda. Bu anlamda politikacı "efendim, yasaları ve gelişmeleri bilmiyordum" diyemez. Dese de mahkûm olmaktan kurtulamaz. Tabii yargılandığı mahkemede mahkûm olmaktan kurtulamaz. Tabii bir mahkemede mahkûm olup, bir başka platformda faaliyeti sürdürmek de mümkün.

Türkiye Komünist Partisi Kâtib-i Umumisi Vedat Nedim ve bazı yoldaşları, günün gebe olduğu gelişmeleri bilemedikleri için mahkûm oldular. Başka bir platformda, *Kadro Dergisi* içinde, politik faaliyetlerini sürdürmek üzere mahkûm oldular. 1927 yılında dış faktörle aşırı yüklü olarak günün gelişmelerini değerlendiremedikleri için, çok daha yerinde ve geçerli deyimle, somut durumun somut çözümlemesini yapamadıkları için korktular. Korktukları için teslim oldular ve mahkûm oldular. Bir politik platformda mahkûm oldular.

Korkmak, yalnızca hayvansal değil aynı zamanda entellektüel bir olgu. Korkunun bilmekle çok yakın bir ilgisi var. Ateşi bilmeyen veya kafasında ateş kavramı olmayan kimse ateşten korkmaz. Bu yüzden küçük çocuklar ateşten korkmazlar. Yanmayı öğreninceye kadar. Bu yüzden 12 Mart öncesi gençlik böylesine korkusuzdu. Çünkü henüz kafalarında bir 12 Mart kavramı yoktu. Bu yüzden bilmek ile korkmak arasında çok yakın bir ilişki var. Ancak ilişki sadece bu kadar değil. Korku ile inanç arasında da çok yakın bir ilişki var. İnançlı olanlar ateşi ne kadar iyi bilirlerse bilsinler, ateşten korkmazlar.

Türkiye Komünist Partisi Kâtib-i Umumisi Vedat Nedim, inançlı olmadığı için korktu. Korktuğu için teslim oldu. İnançsızlık sonradan ortaya çıkmadı. Daha başında vardı. Türkiye Komünist Partisi'nin kuruluşuna katılanların çok büyük bir çoğunluğu, komünist ideolojiyi benimsedikleri için değil, Türkiye'yi içine düştüğü onur kırıcı durumdan kurtarmak, Türkiye'ye "Batı topluluğu içinde onurlu bir yer sağlamak" için Türkiye Komünist Partisi'nin kuruluşuna katıldılar. Tıpkı kırk yıl sonra, 1960'lı yıllarda, önce "ekonomik kalkınmayı sağlamak" ve daha sonra da "ikinci kurtuluş savaşı" için Türkiye İşçi Partisi'ne katılanlar olduğu gibi. Sosyalizmin, her aşamasında, sosyalizmi gerçekleştiren toplumlara dünya içinde onurlu bir yer sağladığı veya ekonomik kalkınmayı daha hızlı gerçekleştirdiği çok açık. Fakat sosyalizmin bunlardan başka ve bunlardan çok öte bir dünya görüşü olduğu da çok açık. 1920 yılında Türkiye Komünist Partisi'nin kuruluşuna katılanların çoğunda komünizmin ulusal bağımsızlıkla birlikte başka amaçları da olduğu inancı yoktu. Bu yüzden de inançsızlık ve korku vardı.

"Erzurum ve Sivas Kongreleri'nden geçerek Ankara'ya kadar uzanan ulusal şahlanışın yankıları, Berlin Türk Kulübü'nde kader birliği yapan gençlerin iradesini bir çelik banyosu gibi güçlendiriyordu. Bütün bir düşman dünyaya karşı yokluklar ve yoksulluklar içinde savaşan Anadolu'nun masal kahramanları gibi ulu liderine, Mustafa Kemal'e dostluk elini uzatan tek devlet, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği olmuştu. Bu davranış Berlin'deki yüksek öğrenim gençliğini adeta büyüledi: Nurullah Esat Sümer, M. Mermi, Mümtaz Fazlı Taylan, Vehbi Sarıdal, Nizamettin Âli Sav, Sadık Ahi ve daha şimdi adlarını hatırlayamadığım birkaç arkadaş, Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi'ni kurduk, '*Kurtuluş*' adlı bir dergi de yayınlamaya başladık." (Vedat Nedim Tör, *Yıllar Böyle Geçti*, 1976, İstanbul, sayfa 9.) İlâve edilecek bir söz var mı? İki ayrı söz var: Birisi, bu liste içinden CHP için bakanlar ve yüksek bürokratlar çıktı. Çok büyük ölçüde burjuvazinin programı ile Türkiye Komünist Partisi'ne gelenler bu programın burjuvazi tarafından uygulandığını veya uygulanabileceğini gördükçe yerlerine döndüler. Türkiye Komünist Partisi'nin içinden çok az ihanetle karşılaşmasına karşın, yönetici kadrolarının bu denli hızlı erimesinin en önemli nedenlerinden birisi bu olmalı.

Fakat tamamı değil. Tamamı, söylenecek ikinci ayrı sözde. Bu söz, çok daha önemli. Kurucu kadrolar ayrı, hiçbir yerde, hiç kimse komünist veya sosyalist olduğu için ilerici siyasal örgüte girmez. Girdikten sonra olur. Giriş nedeni de pek farklı olabilir. Toplumdaki adaletsizlikleri gidermek, hızlı kalkınma sağlamak, ulusal onuru yükseltmek, işçi ve emekçilerin gelir düzeyini yükseltmek, güzel sanatların önündeki engelleri kaldırmak, ayrı ayrı veya bazısı bir arada, komünist veya sosyalist örgüte girmek için gerekçe olabilir. Bunu normal saymak ve değerli gerekçe saymak gerekir. Fakat sadece bunları istemek veya bunları gerçekleştirmek için mücadele etmekle komünist veya sosyalist olunamayacağını da bilmek gerekir. Bu gerekçelerin biri veya birkaçı ile örgüte gelen, örgüt içindeki yoğun ideolojik ve teorik eğitimle ve bu eğitime paralel olarak yürütülen politik mücadele ile komünist veya sosyalist olur.

Bu nokta, aynı zamanda, Türkiye Komünist Partisi'nin "dramı" olur. Şu anlamda: Türkiye Komünist Partisi yöneticileri bu noktayı pek anlayamadılar. Anlamaları da pek kolay değildi. Çünkü kurucu ve yönetici kadronun önemli bir bölümü komünist olmaktan çok uzaktı. Türkiye Komünist Partisi içinde en önemli görevlerde bulundular, merkez komitesinin ideolojik çalışmalarla sorumlu üyesi oldular, fakat bir türlü komünist olamadılar. İşte "dram" burada. Bu dramın kahramanlarından bir diğerinin yazdıklarından bir bölüm de burada: "Binaenaleyh, Birinci Dünya Harbi'nden sonra Türkiye'de cereyan eden şey, münhasıran askerî mahiyette bir kurtuluş savaşından ibaret kalamaz. Bu askerî zaferden sonra, münhasıran ferdin çalışmasına dayanacak klasik bir liberal iktisat ülküsü de gaye olamaz. Bütün bu işler için ise, gizli bir ihtilâl partisine değil, normal ve kanunî yollarla gelişecek millî fikir hareketine, inşacı bir iktisat zihniyetine ihtiyaç vardır. Bu ise artık sosyalist veya komünist değil, millî görüştür. Millî bir fikirdir. Bu millî fikir hareketinin zemininde, Türk millî kurtuluş hareketinin, bütün şümulüyle izahı yatmalıdır." (Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, Ankara 1963, sayfa 444.)

Bunları bir komünist parti yöneticisi yazıyor. 1959 yılında mı? Biraz devam etmek gerekiyor. "Bu öyle bir harekettir ki, onun bütün kemaliyle tahakkuk ettirilmesi, yalnız bizim için bir gaye olmakla kalmaz. Aynı zamanda, bize benzer bütün yarı müstemleke ve hatta müstemlekeler için de bir örnek olabilir." Türkiye'de aydın ve hatta "sokaktaki adam", dış faktörün aşırı yükü ile, sürekli olarak "dünyaya örnek" olmak ister. Belki dünyanın başka hiçbir yerinde "dünyaya örnek" olmak için böylesine yırtınan bir başka aydın topluluğu bulmak mümkün değil.[4]

Hep "dünyaya örnek" olmak için çaba verilir, neden dünyaya örnek olunacağının gerekçeleri yazılır. Şevket Süreyya da aynı yolda yürümeye başlıyor ve şöyle devam ediyor: "Çünkü bütün iktisadî ve sosyal gelişmeleriyle bir millî kurtuluş hareketi, gerek Türkiye, gerek bize benzer memleketler için yeni bir çağ açan tarihî bir nizam ifade eder. Bu hareket, ilk defa Türkiye'nin giriştiği ve ilk zafer misalini verdiği büyük ve manalı bir harekettir. Dünya tarihinin Birinci Dünya Harbi'yle başlayan mühim ve müstakil bir hareketidir."

Biraz daha var: "Böyle bir harekette rehberlik rolü ise millî kurtuluş hareketlerini, dünya ihtilalinin bir peyki sayan komünist partisine değil, inkılâpçı, disiplinli ve müteşekkil, milliyetçi bir cumhuriyet partisine düşer." İşte bu kadar. Komünist Partisi merkez yöneticisi bir kalemde komünist partisini siliveriyor. Şevket Süreyya Bey, bunları 1959 yılında yazıyor, ama 1927 Komünist Tevkifatı'ndan önce komünizm suçundan on yıla mahkûm olarak Afyon Cezaevi'nde bulunduğu zaman düşünüyor.

Cezaevlerinde insanlar böyle düşünüyor. Bazı kimseler için cezaevleri "gerçeği bulma" evleri oluyor. Fakat 1959 yılında bunları yazan Şevket Süreyya Bey'in gerçekten bunları Afyon Cezaevi'nde düşünmüş olduğuna inanmak gerekiyor mu? Öyle yazıyor. Şöyle: "Afyon Cezaevi'nde, adım adım ve parça parça beliren bu fikrî sentezlerin, ilk sezişlerini vakıa, İstanbul'da ve henüz tevkif ve mahkûm edilmeden evvel de az çok duymuş ve yazmıştım." (Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, sayfa 445.) Ve burada Şevket Süreyya Bey bir uzun dipnot açıyor ve şunları yazıyor: "Kitabın adı: *Lenin ve Leninizm*. Yazanlar: Şevket Süreyya ve Sadrettin Celâl. Aydınlık Külliyatı No. 10. Sene 1924." Kaynak gösteriyor ve ekliyor: "Bu kitabın benim tarafımdan yazılan kısmının 42'nci sayfasında bu fikir şöyle ifade edilmişti:" Bundan sonra da satır sayısı olarak olmasa bile, işçi sınıfı tarihi açısından bu talihsiz ve uzun dipnotu yazıyor.

Uzun ve talihsiz dipnot başlıyor: "Bize gelince; bizde imparatorluk zamanlarında memleketimizin hakikaten fena idare edilmesi, lüzumsuz muharebeler, kapitülasyonlar, memleketimizi yarı müstemleke halinde bırakmış ve iktisaden inkişafımıza mani olmuştur. Bütün bunların ve bilhassa Harb-i Umumi ve Yunan harplerinin tahribatı neticesinde, şimdi memleketimizdeki iktisadi seyir, menfi bir seyirdir. Yani memleketimiz şimdi bir "sermaye terakümü" devri yaşamıyor. Memleket umumi bir fakirleşme, sefilleşme halindedir. Bizde henüz proletarya değil, işsizler, ihtisassızlar, hülâsa lümpen proletarya artıyor. Nasıl ki iktisadî inkişaf dediğimiz hallerde, hakiki sanayi ve ticaret değil, ihtikâr (spekülasyon) hâkim olmaktadır. Binaenaleyh bizde ne sosyal demokrasi, ne de diğer şekil kütlevî hareketler için lâzım olan içtimaî zemin henüz ve tabiatiyle teşek-

kül etmemiştir. Memleketin zengin, sermayedar, ileri bir hale gelmesi şimdi günün tarihî bir vazifesidir. Bu vazife ise, disiplinli ve müteşekkil bir Cumhuriyet partisine düşer. Cumhuriyetin idame ve muhafazası için yapılacak her hareket, hatta ne kadar şiddetli bile olsa, doğrudur. Terakkiperverane, ileri bir harekettir." Doğrusu burada gerçekten bir "dünyaya örnek" var. Dünyanın hiçbir yerinde, komünizm ve Leninizm adına, komünizm ve Leninizme böylesine soğukkanlı bir biçimde küfredilmemiştir. 1924 yılında ve Türkiye Komünist Partisi'nin bir yayınında.

Hiç şaşmamak gerekir. Böylesine bir dünya görüşüne sahip olanlar zamanı gelince, yanlışlıklarını düzeltip yerlerine dönerler. Zamanın 1927 yılında geldiği anlaşılıyor, 1927 yılında ideolojik zayıflık kişisel zayıflığa dönüşüyor. İnançsızlık tortu olarak ortaya çıkıyor.

Ve tarihçi için bir soru daha kalıyor. Neden 1927 yılında? Bunun da cevabını araştırmak gerekiyor. Şimdi, bugünden bakınca, 1927 yılının ilginç olduğu görülüyor. Dışardan bakılınca da neden ilginç olduğu daha da açık oluyor. Bu açıklığı dile getiren bir yabancı yazarın değerlendirmesi şöyle oluyor: "1927 yılında bir dönüş noktasına ulaşılmış olduğu anlaşılıyor. Dönüş noktası, 1927 yılının üç olayı ile simgelendi. Bunlardan birisi, Kemal'in, 1919 yılında Anadolu'da milliyetçi hareketi örgütlemek için aniden ayrılışından sonra, bu kozmopolitan kenti ilk kez görmek üzere İstanbul'u ziyaret etmesi oldu. Ziyaret, bir sürgün dönemini sona erdirdi. Kemal coşku ile karşılandı. Şimdi daha güven içinde hissediyordu. Takrîr-i Sükûn yasası 1929 yılına kadar uzatıldı. Ama İstiklâl Mahkemeleri kaldırıldı." (Roderic Davison, *Turkey*, New Jersey, 1968, sayfa 133.) 1927 yılının ikinci önemli olayını, aynı araştırmacı, şöyle dillendirdi: "İkinci olay, Kemal'in, 15-20 Ekim tarihleri arasında Halk Partisi'nin İkinci Kongresi'nde yaptığı altı gün süren muazzam konuşma idi. Nutuk, belgelere dayanarak, Mustafa Kemal'in 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a çıkışından beri geçen olayların yorumlaması oldu. Nutukta geleceğe dönük bölümler de yer aldı ve Türk gençliğini ulusal bağımsızlığı ve Türkiye Cumhuriyeti'ni savunmaya çağıran bir bölümle sona erdi. Bu pasaj, o zamandan beri, sayısız öğrenci gençlik tarafından ezberleniyor, kamu binaları ve abidelere yazılıyor."

1927 yılının üçüncü "olayı" ise bir başka türden. "1927 yılının üçüncü olayı, 28 Ekim tarihinde bir Belçikalı uzmanın yönetiminde yapılan Cumhuriyetin ilk düzenli sayımı oldu." (Roderic Davison, *Turkey*, sayfa 134.) Gerçekten de 1927 yılında yapılan sayımın, bir sayımdan çok daha önemli sonuçlara sahip olduğu görülüyor. Şöyle: "Sayım, Cumhuriyetin bazı acil ihtiyaçlarını da açığa vurdu. 4 milyondan fazla insan tarımsal işlerle uğraşıyor, fakat sadece 300 bini her türden sanayi işletmelerinde ve takriben 257 bini ticarette çalışıyordu. Yedi yaşından büyük nüfus 10 milyon 488 bin 529 idi, ancak, bunun yalnızca yüzde onu okuma yazma biliyordu." 1927 sayımının ortaya koyduğu bu çıplak gerçekler, yapılması gereken işleri de ortaya çıkardı. 1927 sayımı, bir nüfus sayımından daha çok bir program veya yapılması gereken işlerin listesini veren bir doküman işlevini gördü.

1927 yılında ilk nüfus sayımı yapıldı. Mete Tuncay, böyle bir sayımı hiç aklına getirmeden, 1927 Komünist Tevkifatı duruşmasının üç özelliğini sayarken "bunlardan birincisi, hareketin o zamanki bütün belli başlı önderlerini kapsayışıdır" diye yazdı. Sanki Kemalist iktidar, 1927 yılında bir başka sayım daha yapmak istedi. Ya da istemeden bir başka sayım daha yaptı.

1927 yılı her bakımdan önemli bir yıl oldu. 1927 yılının Nisan ayında toplanan Sovyetler Birliği Dördüncü Kongresi'nde Halk Komiserleri Konseyi Başkanı, diğer deyimle Hükümet Başkanı, Rikov bir sunuş konuşması yaptı. Bu konuşmada şunlar da yer aldı: "Yakın Doğu'nun en önemli ülkesi olan Türkiye ile ilişkiler, 1925 Tarafsızlık ve 1927 Ticaret Anlaşmaları ile izlenen, 1921 Anlaşması'nın imzalanmasından beri yeterli olmuştur. İki devlet arasındaki ekonomik ilişkileri daha da geliştirmek zorunludur." (X. J. Eudin-H. H. Fisher, *Soviet Russia and the West 1920-1927 - A Documentary Survey*, sayfa 366.) Tarih, bu zorunluluğu doğruladı.

1927 Nisanı'ndan beş yıl sonra, 30 Nisan 1932 tarihli *Izveztia* Başbakan Molotov'un resmî kabulde yaptığı konuşmanın şöyle bittiğini yazdı. "Uluslararası alanda barışı tehdit eden gelişmelerin giderek kuvvetlendiği bir zamanda Moskova'yı ziyaretiniz özellikle önemlidir ve Sovyet-Türk dostluğunun, hem iki ülkenin çıkarları açısından ve genel olarak da barış hedefi bakımından taşıdığı çok büyük anlamı vurgulamaktadır. Bay Başbakan, Sovyetler Birliği Hükümeti ve Sovyet halkı, yeni Türkiye'nin tarihinde sizin oynadığınız çok önemli rolün tam bilincindedir. Sizin adınız, yeni Türkiye'nin önderi, saygıdeğer Başkan Gazi Mustafa Kemal'in adıyla çok yakından bağlantılıdır. Adınız, Anadolu Savaşları, Lozan Görüşmeleri, ekonomik ve kültürel kalkınma programı ve Sovyet-Türk ilişkilerinin temel aşamaları gibi Türkiye Cumhuriyeti tarihinin önemli olaylarından ayrılamaz. Bu yüzden sizi burada, Sovyetler Birliği başkentinde özel bir memnuniyetle selamlıyorum ve şahsınızda da kahraman Türk ulusuna en sıcak selamlarımı sunuyorum. Bizim eski dostumuz Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'e hoşgeldiniz demekten ayrıca mutluluk duyuyorum." Bu sözler Türkiye Başbakanı İsmet İnönü'ye söyleniyor. 1932 yılında İsmet İnönü, Moskova'yı ziyaret ediyor. Bu ziyaret, Cumhuriyetin ilk kırk yı-

lında bir Türkiye Başbakanı'nın Sovyetler Birliği'ne yapmış olduğu ilk ve tek ziyaret olarak kalıyor.

Bu ziyaret 1932 yılında oluyor. Molotov'un yapmış olduğu konuşmanın başlangıç bölümünde ise şu sözler yer alıyor: "Sovyetler Birliği başkentine geliş gününüzü Sovyet-Türk dostluğunun gelişmesinde önemli bir gün olarak nitelememe izin veriniz. Her şeyden önce Sovyet Hükümeti yetkilileri, dost Türkiye Cumhuriyeti'nin, sizin gibi Bay Başbakan, en önde gelen siyasal liderleri ile doğrudan temas fırsatını buldukları için bu ziyareti önemli sayıyorum. Ayrıca, Sovyetler Birliği'ne, yeni Türkiye'nin siyasal düşüncesi, basını, ekonomisi ve kültürünü yetki ile temsil eden bir heyet ile gelmiş olduğunuz için bu ziyareti önemli sayıyorum. Heyetinizin Sovyetler Birliği'ni ziyareti, Sovyet kalkınmasının her yanını anlamak ve ekonomi, kültür, eğitim, bilimsel araştırma ve benzer alanlardaki Türk ve Sovyet Kurumları arasında doğrudan ilişki kurmak için birinci derecede öneme sahip olacaktır." Bu noktanın üzerinde duruyorum; çünkü, karşılıklı anlayış için karşılıklı bilgi gerekir ve karşılıklı anlayış da Sovyet-Türk dostluğunun sağlam temelidir. Bu ziyaretin sonunda Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye 8 milyon dolarlık kredi açmasını sağlayan bir anlaşma imzalandığı biliniyor.

Ve tarih, tıpkı 1927 yılı gibi 1932 yılının da önemli bir yıl olduğunu gösteriyor. Türkiye, devletçilik adı verilen politikada somut adımlar atıyor. Sanayi kalkınması ve planlamasına başlıyor. Devletçilik politikasının bu yanı, *Türkiye Üzerine Tezler*'in birinci kitabında gösteriliyor. Devletçilik politikasının Serbest Fırka deneyiminden sonra ortaya çıktığı da biliniyor. İlerde daha da üzerinde durulacak. İlerde açıklanacak olanlara bir ipucu olmak üzere burada şunun söylenmesi gerekir: Kemalist iktidar, Serbest Fırka'yı kapatmakla işin bitmeyeceğini biliyor ve görüyor. Serbest Fırka'nın, liderlerinin boyunu ve çapını aşan bir halk desteği ile çevrelendiğini yaşıyor. *Tezler*'in birinci kitabında kaynaklarıyla gösterildiği gibi Türkiye Komünist Partisi de, en kibar deyimi ile, Serbest Fırka'da ve kırk yıl kadar sonra moda olacak bir deyimle, "umut" görüyor. İşte devletçilik, biraz da, bu halk desteğinin rüzgârını çalmayı ve bunu tekrar iktidardaki partiye, Cumhuriyet Halk Partisi'ne, kanalize etme işlevini de üstleniyor. Bu işlevi de üzerine alıyor.

Böyle bir saptama ve böyle bir çözümleme, bakan gözlerin önündeki perdelerden birini daha yırtıyor. Türkiye'de 1978 yılında Ecevit Hükümeti'nin kurulması ve Türkiye'nin "Ecevit mavisinin karanlığına" girmesi, bakan gözlerin daha da derin görmesine yol açıyor. Türkiye'nin üzerine düşen Ecevit mavisinin gölgesi, Türkiye tarihindeki bazı karanlıklara daha aydınlık olarak bakmayı sağlıyor. Gerçekten de 1932 yılı ve çevresinde Türkiye'nin ilerici siyasal hareketi fiilen "paralize" ediliyor. Fiilen felce uğratılıyor. Fiilen tasfiye ediliyor. Kendi kendisini fiilen tasfiye ediyor. Tıpkı 1978 yılında böyle bir kendi kendini tasfiye sürecinin tekrarlanması gibi. 1932 yılında İnönü'nün rolünü, 1978 yılında Ecevit oynuyor.

Ve tarihin akışının getirdiği bu açıklık açısından bakıldığında, 1932 yılında çıkmaya başlayan *Kadro Dergisi*'nin burjuvazi açısından ne kadar soğukkanlı ve iyi planlanmış bir girişim olduğunu anlamak kolaylaşıyor. İdeolojik ve teorik açıdan son derece geri Türkiye ilerici hareketini tasfiye etmede ne kadar önemli bir rol oynadığını bugün daha iyi anlamak mümkün oluyor. *Kadro Dergisi* hareketi, Türkiye Komünist Partisi içinden doğuyor ve devam ediyor. Çıktığı anda bunun Türkiye komünist hareketi için ne büyük tehlikelere gebe olduğunu Şefik Hüsnü Bey görüyor. *Tezler*'in birinci kitabında, *Kadro Dergisi* çıkar çıkmaz kaleme aldığı çok sert eleştiriye değiniliyor.

Şefik Hüsnü Bey, 1932 yılında *Kadro Dergisi*'nin oynamaya hazırlandığı rolü görüyor. Ama görmesi gerekenlerin tamamını görüyor mu? Türkiye işçi sınıfının siyasal hareketi içinde hiçbir zaman eksik olmayan "CHP Komiseri" eğilimlerini görüp bunların karşısına çıkabiliyor mu?[5] Çıkmıyor. Daha 1927 yılında Vedat Nedim Bey'in İstanbul Emniyeti Siyasi Kısım Komiseri Şinasi Bey'e teslim olmasıyla polisin eline geçen belgeler arasında, Şefik Hüsnü Bey'in Vedat Nedim'e gönderdiği direktifler de bulunuyor. Şefik Hüsnü Bey'in TKP Kâtib-i Umumisi Vedat Nedim'e gönderdiği direktifte şu görüş de yer alıyor: "Aziz gibileri Sudi Bey'den, Refik İsmail'den beterdirler, zira bu gibileri amele arasına girerek amele gibi konuşur ve ameleyi iğfal ederler. Halk Fırkası'na arkadaş ithal etmek nokta-i nazarında da haklısınız." Burada bulunanlar, Vedat Nedim ile Şefik Hüsnü arasında çok temelli sayılması gereken bir konuda da görüş ayrılığı olmadığını gösteriyor.

Şevket Süreyya Bey'in otobiyografik romanında "peygamber gibi" dediği Sabri Bey duruşma sırasında, Şefik Hüsnü Bey'e soruyor: "—Halk Fırkası'na arkadaş kaydı hakkında bir madde var." Şefik Hüsnü Bey de cevap veriyor: "—Efendim, Vedat Bey'in mektubunda bu nokta-i nazar ileri sürülüyordu. Ben de münasip buldum ve bu suretle Halk Fırkası'na dahil olacak arkadaşlar, amele lehine bir cereyan uyandıracaklardı." (*1927 Komünist Tevkifatı - İstanbul Ağır Ceza Mahkemesi'ndeki Duruşma*, İstanbul 1978, sayfa 38 ve 44.) Şu CHP ile iktidara gelme hastalığından kurtulmak bir türlü mümkün olmuyor. Bu hastalığın Türkiye işçi sınıfının politik hareketinin "ince hastalığı" olduğu bir türlü anlaşılamıyor. Anlaşılamadığı sürece de siyasal hareket halsizlikten ve sarı benizlilikten bir türlü kurtulamıyor. Bu yüzden de ilerici siyasal hareket içinde CHP

Komiseri eğilimleriyle mücadele etmek birinci derecede önem kazanıyor.

1927 yılından tekrar 1932 yılına gelmek gerekiyor. Peki 1932 yılında veya çevresinde zamanında Türkiye'nin ilerici hareketi olan Türkiye Komünist Partisi ne yapıyor? Bu yıllar, Türkiye işçi sınıfının politik hareketinin en karanlık dönemini meydana getiriyor. Elde yok denecek kadar az belge bulunuyor.[6] Bu yokluk içinde 1978 yılında Bulgar gazetecisi Dimitır Şişmanov'un "*Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi-Kısa Tarih 1908-1965*" adlı çalışmasının Türkçe çevirisi yayınlanıyor. Bu çalışmanın Türkiye işçi sınıfı tarihine yeni açıklıklar getirdiğini söylemek imkânsız. Ancak bu çalışmayı yayınlayan yayınevi, çalışmanın başına "Belge Yayınları" imzasıyla sekiz sayfalık bir "giriş" eklemiş durumda. Bu girişin en azından "çok ilginç" olduğunu söylemek gerek.

Burada şu bilgiler yer alıyor: "Enternasyonal'in sert çizgi politikası izlediği ve "sınıfa karşı sınıf" sloganını attığı dönemde, TKP yoğun bir propaganda faaliyeti yürütmeye çalıştı. Ancak 1933'ten sonra, Sovyet-Türk ilişkilerinin sıcaklaşmasıyla birlikte, anti-Kemalist faaliyete ara verildi, Komintern'in halk cepheleri politikasını benimsemesiyle birlikte bu tutum daha da pekişti. Bazı kaynaklara göre 1937'de parti yeniden örgütlenmek özere dağıtıldı." (Dimitır Şişmanov, *Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi-Kısa Tarih 1908-1965*, İstanbul, 1978, Giriş Yazısı, sayfa 9.) Türkiye Komünist Partisi'nin, bazı kaynaklara dayanılarak, tasfiye edilmiş olduğu söyleniyor. Fakat bu kaynakların neler olduğu belirtilmiyor.

Bu kaynağın, Belge Yayınları'nın giriş yazısının önemi şurada: Türkiye Komünist Partisi'ni kötülemek amacını gütmüyor. Bu yüzden de, Türkiye Komünist Partisi'nin 1930 yıllarında kapatılmış olduğunu yazması "ilginç" oluyor. Kuşkusuz, bunun TKP açısından tepkiyle karşılanmaması da ilginç. Fakat başka ilginç noktalar da var. Belge Yayınları'nın giriş yazısında şunlar da var: "Türkiye solu tarihi içinde en belirsiz dönem 1930'lardır. Bu konuda bilgi ancak sağcı yazarların, çeşitli tevkifatlara dayanan, ihtiyatla karşılanması gereken kitaplarında yer almaktadır. 1930'larda partiden atılan gruplar da varlığını sürdürdüğünden (bu grupların birinin başında Şefik Hüsnü'nün komintern organlarında troçkistlikle suçladığı Nazım Hikmet vardı) ve bunların bir kısmı tekrar partiye döndüğünden, bu dönemdeki faaliyetler ve tutuklamalar hakkında yorumda bulunmak daha da güçleşmekte." Giriş yazısının TKP açısından tepkiyle karşılanmayışı, bugünkü TKP yönetiminin Şefik Hüsnü Bey'i kötüleme kampanyasına denk düşmesi ile de açıklamak mümkün.

Fakat mümkün olması işi bitirmiyor. Gerçekten Türkiye Komünist Partisi, 1930 yıllarında tasfiye edildi mi? Gerçekten bir süre için de olsa, kapısına kilit asıldı mı? Nazım Hikmet'i Komintern'de, şimdilerdeki anti-Sovyet suçlamasının o zamanki karşılığı olan troçkizm ile kim suçladı? Şefik Hüsnü mü, yoksa başkaları mı? Daha da önemlisi Nazım Hikmet neden suçlandı? Türkiye Komünist Partisi'nin tasfiye edilmesine karşı çıktığı için mi? Bu sorulara cevap aramak gerekiyor. Bugün cevap vermek zor oluyor.

Türkiye Komünist Partisi'nin 1930 yıllarında tasfiye edilmesi bir sorun olarak ortada duruyor. Bununla ilgili de elde kesin bilgi yok. Sadece böyle inanılması zor bir olayın başka ülkelerde örnekleri var. Daha ilerde değinilecek. 1940'larda, İkinci Savaş yıllarında Amerika Birleşik Devletleri Komünist Partisi'nin Roosevelt'i desteklemesi için kendi kendisini tasfiye etmesi var. 1960 yıllarında Mısır Komünist Partisi'nin Nasır'ı desteklemek için kendi kendisini tasfiye etmesi var. 1970 başında Sudan Komünist Partisi'nin Numeyri'yi desteklemek için tasfiye kararı dolayısıyla parçalanması ve tasfiyeyi kabul etmeyenlerin hunharca öldürülmesi var. Türkiye için ise ciddi bir soru var: Türkiye Komünist Partisi, böyle onur kırıcı bir işte ilk örnek mi oldu?

Bunu şimdilik güçlü bir hipotez olarak kabul etmek gerekiyor. İlerdeki çalışmalar, kuşkusuz, bu hipoteze açıklık getirmelidir. Çünkü böyle bir hipotez bile onur kırıcıdır. Herhangi bir ülkede ve tarihin herhangi bir yerinde.

Ortak Düşman: İngiltere

"17 Haziran'da, Ankara Palas'ta, Dışişleri Bakanı'nın İran Şahı onuruna verdiği yemekten sonra, ayrı bir odada İçişleri Bakanı ve iki hanımla briç oynarken, içeri ansızın, yanında İran'dan çok iyi tanıdığım iki general ile birlikte, Gazi girdi ve beni, yarım saatlik bir poker partisine çağırdı." İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'in 20 Haziran 1934 tarihinde Londra'ya çektiği ve Dışişleri Bakanlığı içinde bile gizli tutulmasını istediği telgraf böyle başlıyor. Gazi Mustafa Kemal ile, daha doğrusu Türkiye Cumhurbaşkanı ile İngiltere'nin, daha doğrusu Büyük Britanya'nın, Ankara Büyükelçisi Loraine arasındaki poker partisi uzun sürüyor. Akşam başlayan poker partisi sabahın dokuzuna kadar sürüyor. Türkiye Devlet Başkanı ile İngiliz Elçisi arasında sabaha kadar süren kumar, Türkiye'nin dış politikasında da dönüşün başlangıcı oluyor. Ankara Palas'taki kumar ile Türkiye'nin dış ilişkilerinde birinci yeri Sovyetler Birliği kaybetmeye ve İngiltere kazanmaya başlıyor.

Poker partisini İngiliz Elçisi'nin kaybetmesine rağmen, dış politikada İngiltere kazanmaya başlıyor. Tersinden söylendiğinden kumarı Mustafa Ke-

mal kazanıyor; fakat dış politikada da Türkiye'nin kaybetme dönemi tarih sahnesine geliyor. Bulgar Komünist Partisi Merkez Komitesi Üyesi, Kültür Bakanı ve tarih doktoru Ludmilla Jivkova, İngiliz arşivlerine dayanarak, 1933-1939 yılları arasında İngiliz-Türk ilişkilerini inceliyor. Bu son derece değerli incelemeyi ise bir kitap halinde yayınlıyor. Ludmilla Jivkova, Mustafa Kemal ile Percy Loraine arasındaki bir gecelik kumar partisini anlatan bu önemli belgeyi, kitabında İngilizce olarak yayınlıyor.

İngiliz Elçisi devam ediyor: "Tabiatıyla kabul ettim ama Majesteleri partiyi sabahın dokuzuna kadar uzattıkları için kendimi çok zor bir sınavda sandım. Bu uzun saatler süresince Gazi, bekleneceği gibi, tüm formalite duvarlarını ortadan kaldırdı ve vakarından hiç kaybetmeden, bana, bir kişisel dost ve yoldaş muamelesi yaptı. Pokeri son derece istekle oynuyordu ve çok büyük zevk alıyordu. Çok maharetle oynadı ve çok kazandı, fakat oyunu bitirince, kazananlar ve kaybedenler olmaması için fişleri karıştırdı." (Ludmilla Jivkova, *İngiliz-Türk İlişkileri 1933-1939*, İstanbul 1978, sayfa 254.) Sabahın dokuzunda herkes tapi olarak poker partisini bitiriyor ama Gazi, İngiliz Elçisini bırakmaya niyetli görünmüyor. Elçiye, bu poker partisinin bir tesadüf mü, yoksa planlı mı olduğunu soruyor. Mustafa Kemal, poker yeteneğinden sonra İngiliz Elçisini bir de politikacılık dersinden imtihan ediyor. "Majesteleri benim üzerimde işleri tesadüflere bırakan bir kimse izlenimini bırakmadı, dedim." Büyükelçi, ülkesine gönderdiği telgrafta böyle yazıyor ve Mustafa Kemal'in politikacılık sınavından geçiyor.

Türkiye Cumhurbaşkanı, önce sorusunu doğru cevaplayan İngiliz Elçisine bir "aferin" veriyor. Sonra elçinin yüzüne karşı uzun uzun elçiyi övüyor. Böyle bir elçinin Türkiye'ye gönderilmiş olmasının İngiltere'nin Türkiye'ye verdiği önemin bir işareti olduğunu söylüyor. Sonra da, Türkiye'nin ve kendisinin de bunu karşılıksız bırakmadığını belirtiyor. İşte, böyle: "Kendisi de derhal mukabele etmişti. Benim, Fethi Bey'in Londra'ya tayininin tümüyle kendisinin inisiyatifiyle olduğunun farkında olup olmadığımı sordu. Bunu hemen hemen tahmin etmiş olduğumu söyledim. Majesteleri, Londra'da Kral'ın ve sizin Fethi'ye gösterdiğiniz iyi kabulün kendisini çok mutlu ettiğini söyledi. Ben de Fethi'nin, hiç şüphe yok, Londra'da çok iyi bir izlenim bıraktığını ve bu tayinin mükemmel bir tayin olduğunu söyledim." İngiltere Dışişleri Bakanlığı arşivindeki bu belgeye bakıldığında insanın nerede ise Serbest Fırka'nın Londra'ya Fethi Bey gibi münasip bir büyükelçi bulmak için feshedildiğine inanacağı geliyor.

Öyle anlaşılıyor; çok zaman Türkiye'nin kaderi poker masasında konuşuluyor. Çok garip. Serbest Fırka kumarını oynayan Fethi Bey de hep poker masasında değerlendiriliyor. Gazi, 1934 yazında bir poker masasında Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Fethi Bey'i övüyor. 1925 başında ise bir başka poker masasında Türkiye'nin Başvekili Fethi Bey'i çekiştiriyor. Şöyle oluyor: "Yemekten sonra, köşkün büyük salonunda üç dört oyun masası kurulmuştu. Birinde Mustafa Kemal Paşa'yla birkaç arkadaş poker oynuyorduk." Köşk, Çankaya Köşkü oluyor. Bunları da "zoraki diplomat" yazıyor. Devam ediyor: "Biraz ötemizde İsmet Paşa'yla Fethi Bey'in bulunduğu bir masada biridge partisi (briç kastediliyor Y. K.) yapılıyordu. Gecenin ilerlemiş bir saati. İçeriye bir yaverin girdiği ve usulcacık masamıza yaklaşarak Atatürk'e bir telgraf verdiği görüldü. Atatürk, elinden oyun kâğıtlarını bırakarak telgrafı aldı; dikkatle okudu ve hâlâ ayakta bekleyen yavere çatık bir çehreyle 'Götürün bunu. Başvekile verin' dedi. Hepimiz oyunu kesip gözlerimizi yanımızdaki masaya dikmiş ve Fethi Bey'in telgrafı şöyle bir göz gezdirdikten sonra Yaver Bey'e geri verip hiçbir şey söylemeksizin oyuna devam ettiğini görmüştük. Bunun üzerine yaver ne yapacağını şaşırmış, bir elinde telgraf, tekrar bizim masaya yaklaşmıştı." (Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, Ankara 1968, sayfa 78.) 1926 yılının ilk aylarında, gecenin geç saatinde çok önemli bir telgraf geliyor. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı okuyor ve briç oyununa devam ediyor. İsmet Paşa ile.

Söz sırası Atatürk'e geçiyor, önemli telgraf, yeniden poker masasından briç masasına gidiyor, Yakup Kadri devam ediyor: "Atatürk, 'şimdi de bunu İsmet Paşa'ya götürünüz!' dedi. Yaver döndü, telgrafı İsmet Paşa'ya verdi. İsmet Paşa, aldı; okudu, okudu ve birden ayağa kalkarak, hatta fırlayarak diyebilirim, telâşlı telâşlı etrafına bakındı; derken eline bir cigara aldı, kibrit aradı; sonra vazgeçti, kendisini toparlayıp yerine oturdu."

Bu sahne, herhalde, "Üçüncü İnönü Zaferi" için başlangıç oldu. Herhalde bu sahnenin etkisiyle Fethi Bey başbakanlığı kaybetti, İsmet Paşa başbakan oldu. İsmet Paşa, ilerde yeniden değerlendirilecek olan "Birinci ve İkinci İnönü Zaferleri" ve Lozan'dan sonra, ne yaman bir düzen korucusu olduğunu bu sahneden sonra göstermek imkânını buldu. Bu sahneden sonra Başbakan oldu. Takrir-i Sükûn'u çıkardı.

Yakup Kadri, yazmayı, şöyle sürdürüyor: "Bu sahneyi göz ucuyla takip eden Atatürk, bize dönerek, yavaşça, 'İşte, iki adam arasındaki fark' dedi ve ilâve etti: ' Şeyh Sait Çeteleri Şemdinan'a gelip dayanmışlar'." Mustafa Kemal, 1925 kış gecesinde böylesine mahcup ettiği Fethi Bey'i 1934 yaz sabahında İngiliz Elçisine övdü. Sonra övmeyi sürdürdü.

Mustafa Kemal önce İngiliz Büyükelçisi'ni övüyor. Elçinin yüzüne karşı. Sonra sıra İngiltere'ye ge-

liyor. Şöyle: "Gazi İngiltere'ye çok büyük saygısı olduğunu ve İngiltere ile dostluk istediğini söyledi. Neden birbirimize yaklaşmayalım? İngiltere, Türkiye'ye ve dostluğuna hiç değer vermiyor mu?" İşte Gazi bunları söyledi, İngiltere'nin Türkiye'yi küçük görmesinden yakındı. O kadar yakınmış olmalı ki, Büyükelçi Percy Loraine "Türk dostluğunu önemsemediğimizi sanmıyorum" demek zorunda kaldı. Türkiye'nin topraklarının altmış milyonu besleyecek kadar geniş olduğunu ekledi. Elçi, Türkiye'nin geleceğinin çok önemli olabileceğine işaret etti.

Bundan sonra konuşma ağırlık merkezine doğru yöneldi. Büyükelçi ülkesine şunları yazdı: "Maamafih, bu konuyla ilgili olarak bir noktayı belirtmeliyim ve Majestelerinin beni iyice dinlemesini isterim. Bugün Türkiye'nin en yakın dostu Rusya'dır, halbuki bizim Rusya ile ilişkilerimiz, doğrusunu söylemek gerekirse, kesinlikle yakın olmaktan uzaktır. Bu sözüm üzerine Gazi beni durdurmak için elini kaldırdı, 'hım, eğer öyleyse, çok iyi' dedi. Görüşmenin can alıcı noktasının burası olduğunu hissettim ve tavrı, aşikâr bir biçimde, eğer biz, Türk-Rus yakınlığını İngiliz-Türk dostluğuna bir engel olarak görüyorsak, daha fazla devam etmede bir yarar yok, anlamına geliyordu.

"Gazi'ye cümlemi bitirmeden veya düşüncemi ifade etmeden sözümü kestiğini ve her ikisini de tamamlamak istediğimi söyledim." Londra'nın kapısı çalınınca Londra'nın elçisinin de cüretkâr olacağı anlaşılıyor. Elçi devam ediyor. Türkiye'nin Sovyetler Birliği (Elçi, Rusya diyor) ile dostluğundan söz ederken "bir suçlama ya da eleştiri, hatta yorum bile" kastedilmediğini söylüyor. Elçinin kastettiği şu: "Biz, Türkiye'nin dostluğu için Rusya ile rakip bir pozisyona gelmeye kesinlikle razı olmayız." Elçi devam ediyor: "Eğer iki dostluk açık ve paralel çizgiler üzerinde bir arada var olabiliyorsa, ne âlâ!" Büyük Britanya'nın Büyükelçisi şartlarını açıklıyor. Ne kastettiğinin anlaşılmasını Türkiye'ye bırakıyor. Mustafa Kemal de konunun tartışılmasını Elçi ile Türkiye'nin sorumlu bakanlarına bırakıyor. Büyükelçi, Londra'ya, "bunu not alması için İçişleri Bakanı'na işaret etti" diye yazıyor.

Fakat İran Şahı'nın Ankara'yı ziyareti dolayısıyla yemekler yemekleri, poker partileri de poker partilerini izliyor. Bu yemeklerden ve dünya büyüğü devlet adamlarının poker masalarından sonra yazılan bu önemli belgeyi İngiliz Büyükelçisi şöyle tamamlıyor: "Bir gün sonra, İran Büyükelçiliği'ndeki yemekten sonra Gazi, beni, yine poker masasına çağırdı. Diğer oyuncular Şah, Başbakan ve Adalet Bakanı idi." Bir büyükelçi için son derece şımartıcı bir poker masası olsa gerek. Devam: "Bu parti sabahın dört buçuğuna kadar sürdü." Devlet büyükleri çok yorucu bir gece geçiriyorlar. Devam: "Bir ara, oyunda sadece Gazi ile ikimiz, her ikimizde de iyi eller, fakat Gazi'nin eli benimkinden daha kuvvetli olarak kaldığımızda, Gazi, seyircisi kalabalık masada bana doğru eğildi ve gösterişli bir şekilde ve hiç şüphesiz önceki sabah yaptığımız görüşmeyi kastederek 'birbirimize karşı oynadığımız zaman bizim gücümüzü görüyorsunuz, birleştiğimizde gücümüzün ne olacağını tasavvur edin' dedi." Mustafa Kemal, artık, poker masasında İngiliz Elçisi'ni yenerek politik başarılar elde etmeye çalışıyordu.

1934 yazında Türkiye, poker diliyle, "uvertür" yaptı. Daha sonra, yine poker diliyle, "merdivenleri" çıkıp inecek ve daha sonra da, yine poker deyimiyle, "gel gellere" başlayacaktı. Batı dünyası, teknik deyimiyle emperyalizm, 1934 yılında İngiltere, 1940 yıllarında Birleşik Amerika ve bu kitabın yazıldığı zaman, 1979 yılında Batı Almanya, Türkiye'nin ne kadar açılabileceğini görebilmek için fazla istekli görünmeyecek. İngiliz Dışişleri Bakanlığı arşivlerinde bulunan bu belgeden anlaşılıyor ki, 1934 yazında Türkiye'de açık poker oynanıyor. Gazi, İran Şahı, İsmet Paşa, Elçi Percy Loraine ve Türkiye'nin Adalet Bakanı açık poker oynuyor. Masada Adalet Bakanı da olduğu için kumar sayılmıyor.

Tezler'in birinci kitabında yazıldı. Bu kitapta daha da açık yazılacak. Türkiye'nin Batı dünyasıyla her kucaklaşmasında ilk adımı Türkiye attı. Türkiye sürekli olarak Batı dünyası ile kucaklaşmak istedi. Sovyetler Birliği, sürekli olarak bunu bildi. Sürekli olarak, büyük bir sabır ve dikkatle Türkiye'nin emperyalizm ile kucaklaşmasını önlemeye çalıştı. Türkiye emperyalizm tarafından itildiği sürece Sovyetler Birliği ile dostluğun değerini anladı.

Türkiye'nin emperyalizm ile kucaklaşmak için yaptığı her hamleye, Batı dünyası, önce ve yine poker diliyle, "rölans" dedi. Türkiye'nin içerde ve dış ilişkilerinde bütün alternatiflerini yakması için beklemeyi tercih etti. 1978 ve 1979 yıllarında böyle yapıyor. Türkiye'nin kucaklaşmayı bile "onurlu" biçimde yapamaması için içerde ve dışardaki tüm tutamaklarını yıkmasını bekliyor. 1934 yazındaki poker partisinden sonra da öyle yaptı.

Şöyle yaptı: "İngiltere Hükümeti 1934'te Atatürk'ün İngiliz Elçisi'yle görüşmesinin ve İngiliz-Türk ilişkilerini iyileştirme yönünde Türkiye'nin ileri sürdüğü isteğin, İngiltere'nin Türkiye'yle kendisi için daha elverişli bir ticaret anlaşması imzalamasına yardım edeceğini umuyordu. İngiltere Dışişleri Bakanlığı, P. Loraine'e bu elverişli olanaktan yararlanmayı deneme talimatı verdi. Ama 1934'te İngiliz-Türk antlaşması imzalanamadı." (Ludmilla Jivkova, *İngiliz-Türk İlişkileri*, sayfa 54.) Daha sonraki yıl ve daha sonraki yıllarda imzalandı. 1934 yılında önemli açılım yapıldı.

Bu açılım ya da uvertür de sonuçlarını pek kısa zamanda gösterdi. 1935 yılında. Kasım ayında, An-

kara'da 17 Aralık 1925 tarihli Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nı yeniden on yıl süre ile uzatan anlaşma imzalandı. Aynı yıl İngiltere ile Türkiye'nin bir kliring anlaşması olarak yorumladığı bir ticaret anlaşması gerçekleştirildi. Hükümet pek sevindi. Sevincini 1936 yılında Karabük Demir-Çelik İşletmesi'nin ihalesini bir İngiliz firmasına vererek gösterdi. 1936 yılı sonbaharında ise İngiliz-Türk Ticaret ve Kliring Antlaşması imzalanıp yürürlüğe kondu.

1930 yıllarının ortalarına doğru Türkiye'nin İngiltere'nin "dostluğuna sığınması" tesadüf değildi. 1930 yıllarının ortasına kadar İngiltere, Türkiye ve Sovyetler Birliği için ortak düşman idi. Türkiye, bağımsızlık savaşı verdi. Bu savaşta vuruşanlar Yunan askerleriydi. Anıa Yunan askerlerinin İngiliz emperyalizminin kiralık muharipleri olduğunda en ufak kuşku yoktu. Bu yüzden Türkiye'nin bağımsızlık savaşı başta İngiltere'ye karşı idi. Büyük Ekim Devrimi'ni ve 1917 yılından itibaren yaşayan tek sosyalist devlet olan Sovyet iktidarını yıkmak isteyen güçlerin de başında İngiltere bulunuyordu. Bu yüzden İngiltere, hem Sovyetler Birliği'nin ve hem de Türkiye'nin ortak düşmanı oldu.

1934 yılı ortalarına kadar, 1934 yılı ortalarına kadar Türkiye'nin dış ilişkileri Türkiye, Sovyetler Birliği, İngiltere üçgeni içinde gelişti. Böyle bir üçgenin çelişkilerini yaşadı. 1934 yılı ortalarına kadar her üç ülke için önemli gelişmeler hemen hemen aynı tarihi yaşadı. Bir: 16 Mart 1921 tarihinde Sovyetler Birliği Lenin'in pek önem verdiği iki anlaşmayı aynı günde imzaladı. 16 Mart 1921 tarihinde Sovyetler Birliği ile İngiltere arasında Ticaret Anlaşması gerçekleştirildi. 16 Mart 1921 tarihinde Sovyetler Birliği, İngiltere'ye karşı savaşan Türkiye ile karşılıklı yardımlaşma anlaşması imzaladı.

İki: Kasım 1925 tarihinde Cemiyet-i Akvam, Musul'u fiilen İngiltere'ye bırakan kararı aldı. Bir gün sonra Paris'te Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması imzalandı.

Üç: 1940 yıllarında Missuri gemisinin Türkiye'ye gelmesinden çok önce, 1929 yılı sonbaharında bir İngiliz savaş filosu İstanbul'u ziyaret etti. Filo komutanı Ankara'ya geçip Gazi tarafından kabul edildi. Türkiye'yi yönetenler bu filonun ziyaretini, nerede ise, bir bayram sevinci ile kutladılar. Bundan çok kısa bir zaman sonra Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında 1928 Anlaşması'nı yenileyen anlaşma imzalandı.

1930 yıllarının ortalarına doğru bu üçgen, zamanını doldurma işaretleri göstermeye başladı. İngiltere, Türkiye için düşman olmaktan çıkmaya başladı. Türkiye kapitalizmini başka bir korku sarmaya başladı. Bulgaristan Komünist Partisi Merkez Komitesi Üyesi Ludmilla Jivkova, değerli çalışmasında, bu yeni korkuyu şöyle dile getirdi: " 1934-1935 yılları döneminde Türkiye'nin olası bir İtalyan saldırısından duyduğu korku, Türk dış politikası üzerine ağır basan bir etki yaptı. Bu durum, söz konusu yıllarda, Türk dış politikasının İngiltere ve Fransa'ya yönelmesine büyük ölçüde yardım etti. 1934 yılında Türkiye'nin bakışları daha çok Fransa'ya dönüktü fakat, 1935'te yavaş yavaş İngiltere'ye doğru yönelme başladı. İngiltere ile Türkiye arasında başlayan yakınlaşma süreci, iki ülke arasında ilişkilerin 1938'den sonraki yıllarda daha öte gelişmesine temel oldu." Daha önce söylendi.

Bu "korku" sorunu üzerinde iyice açık olmak gerekli. Çünkü 1934 yılında Türkiye'nin dış politikasının yönünün değiştirilmesi için açılımların yapıldığının ortaya çıkarılması son derece önemli. Birçok bakımdan. Tarihin bilimsel olarak yaşanması açısından. Türkiye'nin ilerici düşünce sistemine ve giderek ilerici hareketine musallat olan Millî Demokratik Devrim Tarih Tezi'nin yıkılması açısından, MDD Tarih Tezi ile aynı anlamda, Kemalist Tarih Tezi'nin tarihe karıştırılması için. Kemalist Tarih Tezi ile aynı anlama gelmek üzere Cumhuriyet Halk Partisi'nin Tarih Tezi'nin çürütülmesi için. CHP Tarih Tezi ile aynı anlama gelmek üzere Türkiye Tarih Tezi'ni ortadan kaldırmak için. Bütün bunlar için bu noktada çok açık olmak gerekli.

Burada da bir kaynak var. Doğrusu kaynak çok. Bunlardan birisi Cumhuriyet Halk Partisi'nin milletvekili ve bir süre Cumhuriyet Halk Partisi'nin dış politika görüşlerinin belirlenmesinde etkili olan Profesör Dr. Halûk Ülman. Oldukça aydınlatıcı olan bir incelemesinde Halûk Ülman şunları yazıyor: "Türk dış politikasını yönetenler, 1923-1930 yılları arasındaki dönemde, bağımsızlığımız ve toprak bütünlüğümüz bakımından en çok Batı'dan korku duymuşlardır. Bu korku iledir ki, yönetim ve felsefe biçimi bakımlarından çok uzakta oldukları halde, Sovyetlerle daha Ulusal Bağımsızlık Savaşı sırasında başlayan diplomatik yakınlığı korumuş, hatta artırmışlardır." Dr. Ülman devam ediyor: "1934 yılından sonra, Türkiye'nin 1930'lara kadar Batılı devletlerin hepsinden duyduğu korkunun yerini, özellikle İtalya'dan duyulan korku almıştır. Türkiye'yi o zamana kadar birlikte yürüdüğü Sovyetler Birliği'nin dostluğuyla yetinmeyerek İngiltere ve Fransa'ya bağlanmaya iten, bu korkudur." (Doçent Dr. Halûk Ülman, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler 1923-1988 I", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Eylül 1968, Cilt XXIII, Sayı 3, sayfa 244 ve 245.) Halûk Ülman'ın yazdıkları doğru fakat, aynı zamanda bazı doğrular gibi eğlendirici oluyor: Türkiye, Batı'dan korkunca Sovyetler Birliği ile dost oluyor, ancak, Batı ülkelerinden birisinden çok korkunca Batı ile kucaklaşıyor.

Kuşkusuz her eğlendirici olanın karşısında sa-

dece eğlenmek olmaz. Biraz da düşünmek gerek. Düşünülürse görülür: 1930 yıllarının ortalarına doğru Türkiye burjuvazisi İtalyan usulü korku ile karşı karşıya geldiği zaman, yurt içindeki korkularının bir bölümünü, şu veya bu şekilde, uzaklaştırmış görünüyor. İlerde tüm ayrıntısıyla değinilecek: Serbest Fırka ile halkın, işçi ve emekçi yığınların, nabzıyla birlikte tepkisini ölçüyor. Devletçilik ve "halkçılık" bu anlamda resmî politika oluyor. Kızgınlığın rüzgârını alabilmek için. *Kadro Dergisi*, kendisini komünist sanan entelijansiyayı Kemalizmin kanalına çekmek için bu dönemde çıkarılıyor. Bu işi, Türkiye Komünist Partisi içinde hiçbir zaman eksik olmayan CHP Komiserleri üstleniyor. Yeni nesiller yetiştirmek için Kemalizme ayak uyduramayan Darülfünun bu dönemde üniversite oluyor. Kemalizm, siyasal örgütü CHP aracılığıyla işçi sendikalarının yönetimine mutemet adamlarını bu dönemde iyice yerleştiriyor. Kemalizm, bu dönemde, siyasal örgütü CHP aracılığıyla "işçi milletvekilleri" ile donanıyor. Kemalizm bu dönemde Türkiye'nin soluna "havuç ve sopa" politikasını, kendi açısından pek büyük bir başarı ile uyguluyor.

Türkiye Komünist Partisi içinde bir bölümü, Kemalizmin devletçilik politikasını, 1960 yıllarında ön plana çıkarılan bir deyimle, "kapitalist olmayan yol" gibi görmeye başlıyor. Havuç, bunlar için işliyor. Bir bölümü ise baskıya dayanamıyor. Sopa bunlar için kullanılıyor. Ve işte bu dönem için ve çok ciddi bir hipotez olarak Türkiye Komünist Partisi'nin kendi kendisini tasfiye etmiş olabileceği görüşü ortaya çıkıyor. Dünya komünist hareketine düşman fakat bilgili bir kaynak, bu dönemde Türkiye Komünist Partisi için şunları yazıyor: "1920 yıllarının sonları ve 1930 yılları, Türk komünistlerinin hemen hemen tümden kaybolma dönemi oldu. Bu, başka şeylerle birlikte, onların, Komintern toplantılarında gittikçe azalan bir biçimde temsil edilmeleriyle de görülüyordu. Komintern'in beşinci kongresinin hâlâ iki Türk delegesi vardı. 1928 yılında toplanan altıncı kongrede sadece bir Türk temsilci bulundu; 1935 yılındaki yedinci kongrede ise hiç Türk temsilci bulunmadı ve Türkiye Partisi'nin varlığına bir atıf bile yapılmadı." (Walter Z. Laquer, *Communism and Nationalism in the Middle East*, London, 1957, sayfa 212.) Üye partilere ve eylemleriyle birlikte, onurlu ve özendirici bir yer ayırma geleneği olan Komintern'in, 1935 yılındaki kongresinde Türkiye Komünist Partisi'nin hiç sözü geçmiyor.

1930 yıllarının ortasında, yurt ve dünyada, Türkiye burjuvazisinin İtalya'dan başka bir korkusunun kalmadığı ortaya çıkıyor. Bu noktanın gerçekten aydınlığa çıkması gerekiyor. 1930 yıllarının ortalarında Türkiye gerçekten İtalya'dan korkmaya başlıyor. Bu kesin. Bu kesinlik sonucunda Türkiye, hızla Batı kampına doğru kaymaya başlıyor. Büyük bir istekle, işte bu kesin değil. Kesin olmayan şu: İtalya'dan korkunca Türkiye'nin kesinlikle Batı kampına doğru yol almaya başlaması gerekmiyor. Böyle bir kesinlik veya zorunluluk yok. Türkiye, bütün yolları kapalı ve tek yolu Batı'ya açık bir kavşakta bulunmuyor.

Bir söz var. Güzel mi güzel. Şöyle: "Bir kimseyi büyü ile öldürebilirsiniz." Söz, böyle başlıyor. Şöyle devam ediyor: "Eğer kahvesine yeterli ölçüde arsenik koyarsanız." Bu güzel sözden sonra sözü yine, İtalyan korkusunu açması için, Halûk Ülman'a bırakmak gerekiyor: "24 Temmuz 1923 tarihli Lausanne Anlaşması Türkiye'nin, Irak ile olanın dışındaki, sınırlarını çizmiş; Boğazlar sorununu iyi-kötü bir düzene bağlamış; ekonomik, adlî ve kültürel kapitülasyonları kaldırmış olmakla birlikte, Türkiye Cumhuriyeti ile Batılı devletler arasındaki anlaşmazlıkların tümünü giderebilmiş değildi. Türkiye, artık iç düzenini rahatça kurup geliştirebileceği bir barışa kavuşabilmek için, bazı sorunların kesin çözümünü geriye bırakmak zorunda kalmıştır. Bunların en önemlileri Irak Sınırı (Musul), Osmanlı borçları ve Yunanistan'la ahali değişimi sorunlarıydı. Bunlara sonradan ortaya çıkan Patrikliğin durumu, yabancı şirketlerin ulusallaştırılması ve yabancı okullarda yapılacak Türkçe öğrenim gibi başka bazı sorunlar da eklenince, 1923-1930 yılları arasındaki dönemde Türkiye ile Batılı devletler arasındaki ilişkiler çok gergin kalmıştır." Bu gerginlik içinde, 1930 yılına kadar bu sorunların çok büyük bir bölümü, şu veya bu biçimde çözüme kavuşturuldu. 1930 yıllarına dönüldüğü zaman, sorunlar da, bu sorunların yol açtığı gerginlikler de, çok büyük ölçüde, geride kaldı.

Artık Türkiye, Batı ile sorunlarını büyük ölçüde çözdükten sonra Batı'ya dönüşü başlatabilecek duruma geldi. Türkiye, İtalyan tehlikesini saptamadan önce böyle bir duruma geldi. 1930 yıllarının başında Türkiye şu duruma geldi: "Bu sırada Türkiye'nin bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne ancak Batının desteğiyle savuşturulabilecek bir tehdit yönelmiş olmadığına göre, bu dönüşü güvenlik endişeleriyle açıklamak mümkün değildir. Bize kalırsa, bu dönüşü hazırlayan etkenlerin birincisi başta Atatürk olmak üzere Türk yöneticilerinin yönetim felsefesi, ikincisi de ülkenin ekonomik durumudur." (Halûk Ülman, *Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler 1923-1968 I*, sayfa 251.) Ülman'ın Türkiye'nin dönüşünün gerekçeleri olarak ileri sürdüklerine katılıp katılmamakta serbestlik var. Ancak çok doğru bir saptama yaptığında hiç kuşku yok.

Türkiye, Batı ile kucaklaşmak için, 1930 yıllarının başında "tehlike arayıcılığına" çıkıyor. İkinci Dünya Savaşı'nın hemen bitiminde "tehlike arayıcılığını" tehlike yaratıcılığına döndürüyor. "Sovyet Tehdidi" masalını çıkarıyor. Fakat 1930 yıllarında

tehlike yaratmak için çok fazla çaba sarf etmesine gerek kalmıyor. Bu çalışmada Türkiye'nin resmî dış politika tarihi olarak nitelenen bir kaynakta şu bilgiler yer alıyor: "Mussolini 19 Mart 1934'te İkinci Beş Yıllık Faşist Kongresi'nde yaptığı bir konuşmada, İtalya'nın tarihî emellerinin Asya ve Afrika'da olduğunu açıkça söylemişti. Bu konuşma Türk resmî makamlarının ve basınının şiddetli tepkilerine sebep olmuştur." (A. Suat Bilge-A. Şükrü Esmer-M. Gönlübol-O. Sander-C. Sar-D. Sezer-H. Ülman, *Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1965*, Ankara 1963, sayfa 120.) Mussolini'nin bu sözlerini Türkiye üzerine alıyor. Türkiye'de İtalyan korkusu başlıyor.

Türkiye'nin resmî dış politika tarihi sayılabilecek olan bu kaynakta başka bilgiler de bulunuyor. Bunlardan birisine göre, İtalyan Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Suvic, Türkiye'nin Roma Büyükelçisine, Mussolini'nin "Türkiye'yi istihdaf etmediğini ve gerek kendisinin ve gerekse İtalyan hükümetinin Türkiye'yi Asya telâkki etmediğini" söylüyor. 1856 Paris Anlaşması'ndan beri kendisini Avrupalı sayan ve ülkeler arası futbol karşılaşmalarında bile Asya grubuna konduğunda sorun çıkaran Türkiye, Mussolini'nin Asya ve Afrika'ya göz dikmesinden dolayı alınıyor. Ve bir Türk'ün cihana bedel olduğu kanısının yayılmak istendiği bir zamanda da korkuyor. Çünkü korkmak istiyor.

Fakat Mussolini de Türkiye'nin korkmamasını istiyor. Aynı kaynağa göre, Mussolini, 30 Mart 1934 tarihinde Türkiye'nin Roma Büyükelçisi ile yaptığı görüşmede şunları söylüyor: "Sizi samimiyetle ve katiyetle temin ederim ki, nutkumda Türkiye'yi hiç kastetmedim ve bunu bir an bile düşünmedim. Bütün nutuk dikkatle okunduğu zaman maksadımın ne olduğu anlaşılabilir." (*Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1985*, sayfa 120.) Mussolini, "samimiyetle ve katiyetle" Türkiye'yi tehdit etmediğini söylüyor. Türkiye ise "katiyetle ve samimiyetle" tehdit edildiğine inanıyor. Bu inançla olsa gerek, Türkiye Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, 17 Haziran 1934 akşamı Büyük Britanya İmparatorluğu'nun Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'i poker oynamaya çağırıyor. Poker partisini Mustafa Kemal kazanıyor. Fakat Atatürk, Percy Loraine'in parasını almıyor. Parasını geri veriyor ve "gel dost olalım" diyor. Bundan sonra da Türkiye'nin dış politikası İngiltere'nin dış politikasına ayak uydurmaya başlıyor.

Bu yüzden 1934 yılı önemli bir yıl oluyor. Bu yüzden de şimdi sıra 1934 yılından önceki dönemin irdelenmesine geliyor. Fakat bunu yapmadan önce de biraz durmak gerekiyor. Tarihte devlet adamlarının, iki ayrı ülkeden olsa bile, devlet adamlarının birbirini iyi tanımaları gerektiğini ve bir tarafın nazik davranışına diğer tarafın cevap vermek zorunda olduğunu göstermek gerekiyor. Mustafa Kemal, Percy Loraine'in pokerde kaybettiği parayı almıyor ya, Percy Loraine de zamanını bekliyor ve ülkenin Dışişleri Bakanlığı'na bir yazı yazarak, Atatürk'e, ünlü bir İngiliz üniversitesinden ünvan verilmesini istiyor.

Büyük Britanya'nın Ankara'daki Büyükelçisi'nin Mustafa Kemal'in bir yanını tanımış olduğu ortaya çıkıyor. Tabii yıllardır Türkiye'de çağdaş politikacılar içinde politik malzeme olarak kullanılan "dünyaca tanınmış" propagandasının en azından bir bölümünün Ankara'daki yabancı diplomatların önerisi ile hazırlandığı da ortaya çıkıyor. Diplomatların, görev yaptıkları ülkelerin yöneticilerinin "meziyet ve zaaflarını" bilmeleri, başarılarını etkiliyor. Percy Loraine'in, Mustafa Kemal'in İngiliz nişanlarına önem verdiğini bildiği anlaşılıyor.

Gerçi o zamanlar Mustafa Kemal'in sofrasının müdavimlerinden "zoraki diplomat" Yakup Kadri henüz anılarını yazmamış durumda. Fakat "iyi diplomat" bildiklerinin hepsini okuyarak öğrenmiyor. Bir bölümünü de yaşayarak veya görerek öğreniyor. Bu açıdan bakıldığında, Büyük Britanya İmparatorluğu'nun Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'in Yakup Kadri'nin siyasal anılarını yazılmadan çok önce görmüş olduğu belli oluyor.

Yakup Kadri, anılarının bir bölümünde Mustafa Kemal'in "mutlak hâkim" sanıldığı bir dönemde İsmet Paşa'dan nasıl çekindiğini anlatıyor. Mustafa Kemal, İş Bankası'nın hiç sınır tanımadan palazlanmasını engellemek isteyen kamu yöneticilerinin hesabını zamanın İktisat Vekili Mustafa Şeref'e ödetmek istiyor. Dürüst ve "devletçi" Mustafa Şeref'i Çankaya'ya çağırıp herkesin içinde azarlıyor. Celâl Bayar'a bakanlık hazırlıyor. Çankaya'da sofrada bulunan Yakup Kadri sahneyi anlatıyor: "İşte, ne olduysa bunun üzerine oldu. Atatürk kendilerinde hiç görmediğim bir öfkeye kapılarak elini masaya vurdu ve Mustafa Şeref Bey'i öylesine bir haşladı ki, zavallı adam neye uğradığını bilemedi. Yanıbaşımda oturduğu için görüyordum. Şakaklarından iri iri ter taneleri akıyor, elleri titriyordu. Nerede ise kalbinin küt küt attığını işitecektim. Arada bir bütün kuvvetini toplayarak kendini ve Bakanlığını savunmaya çabalıyor, fakat kelimeler boğazının içinde düğümlenip kalıyor; yalnız şu iki üç sözü söyleyip duruyordu: 'Efendim, bendeniz, arz edeyim, bendeniz...' Hoş, daha fazla konuşabilse de Atatürk onu dinleyeceklerden değildi." (Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, Ankara, 1968, sayfa 120-121.) Çünkü Atatürk Türkiye'de özel sektörcülüğün uzun süre kalesi olan İş Bankası'nın sınır tanımadan genişlemesini engellemeye çalışan dürüst bir Bakan'ı haşlamakla meşguldü.

Bir dürüst Bakan'ın "kellesi" yeniyor. İsmet Paşa buna çok kızıyor. Kızgınlığını, Atatürk'ün Yalo-

va'da verdiği yemeğe çok geç gelerek gösteriyor. Herkesin bir kızma yöntemi ve bir de kızgınlığını belli etme biçimi olmalı. Mustafa Kemal, bu işe, İsmet Paşa'nın kızacağını biliyor. Gönlünü almak için Yalova'da yemeğe çağırıyor. İsmet Paşa da Atatürk'ü ve tabiatıyla sofrasının müdavimlerini saatlerce bekletiyor. Yakup Kadri, Mustafa Kemal'in durumunu anlatıyor: "Onda, ayrıca davetlilerini uzun süre ayakta tutmak zorunda kalmış bir ev sahibinin mahcupluğu da vardı. İkide bir, bizden, daha doğrusu, bizimle birlikte bulunan hanımlardan İsmet Paşa namına özürler diliyor, 'Geç gelmiş. Gelir gelmez banyolara gitmiş. Köşküne henüz dönmüş. Giyiniyormuş. Nerede ise burada olacaktır. Mamafih, siz yoruldunuzsa buyurun oturun, ayakta durmayın.' gibi sözlerle onları avutmaya çalışıyordu. Böylece saat sekiz buçuğu, dokuzu, dokuz buçuğu bulmuş, nihayet ona doğru, Atatürk, bizleri çaresiz, sofraya buyur etmişti." Bekleme sofrada da devam etti. Yakup Kadri de sahneyi çizmeye devam etti: "Akıbet, saat on buçukta, ya da onbirde, Başvekil İsmet Paşa'nın oda kapısından içeri girdiği ve sağına soluna bakmaksızın, asık bir çehreyle, gelip yerine oturduğu görüldü ve sofranın üstüne ağır bir sükût çöktü. Hiç kimsede ne bir ses, ne bir nefes. Öylesine bir sessizlik ki, ben adeta yürek çarpıntılarım işitilecek diye korkuyordum. Evet, yüreğim şiddetle çarpıyordu. Zira, o zamanlar, benim için Atatürk ile İsmet Paşa arasında hadise çıkması devrimin tehlikeye girmesi demekti."

Öyle anlaşılıyor ki Atatürk "devrimin tehlikeye girmesi" karşısında politik esneklik gösterme gereğini duyuyor: "İşte, ben bu endişe içindeyken birdenbire Atatürk'ün sesi imdadıma yetişmişti. Bu sesin, hepimizi tehdidi altına alan gergin havayı gevşetebilecek tatlı, okşayıcı bir tonu vardı. Atatürk, İsmet Paşa'ya: '—Umarım ki, iyi bir banyo aldınız Paşam,' diyordu ve muhatabının cevap vermeyişine aldırmayarak ilâve ediyordu: 'Banyodan sonra, belki, biraz daha dinlenmek isterdiniz. Ama, biz sizi bir an evvel aramızda görmek arzusuna kapılarak istical gösterdik. Kusura bakmayın!' İsmet Paşa gene susmakta, ya da Atatürk'ün sözlerini işitmemezlikten gelmekte idi. Fakat, Atatürk, gene konuşmakta devam ediyordu: '—Nasıl bari su kâfi derecede sıcak mıydı? Bazı arkadaşlar, geceleri, gündüzden daha sıcak olduğunu söylüyorlar. Ben henüz tecrübe etmedim. Zaten doktorlar da fazla sıcak banyoya girmeme müsaade etmiyorlar. Onlara göre suyun hararet derecesi herkesin tansiyonuna uygun olarak ayarlanmak lâzım gelirmiş. Bilmem, sizin tansiyonunuzun ölçüsü nedir?' "

Devlet Başkanı, Başbakana "sizin tansiyonunuzun ölçüsü nedir" diye soruyor. Başbakan cevap vermiyor. Üstelik de sofrada gazete okumaya başlıyor. Yakup Kadri, yazıyor: "İsmet Paşa'dan gene ses çıkmıyordu. Yüreğim yeniden çarpmaya başlamıştı. Hele, biraz sonra sofrada hizmet edenlerden birine getirttiği *Akşam Gazetesi*'ni çarşaf gibi açarak okumaya koyulunca bu çarpıntılar tahammül edilmez bir kerteye varmıştı." (*Politikada 45 Yıl*, sayfa 123-125.) İsmet Paşa, böyle, kızgınlığını tahammül edilmesi zor bir noktaya kadar uzattı. Mustafa Kemal de mülâyimlikte tahayyül edilmesi zor bir noktaya kadar uzandı. Bu uzatma ve uzanma arasında söz yine İngiltere'ye geldi takıldı.

"Atatürk, bir müddet susmuş, gözlerinin ucuyla sağında, solunda ve karşısında oturanlara 'Bu ne acayip hal' demek ister gibi bakıyordu. Fakat, sabrı gene taşmamıştı: '—Ne okuyorsunuz o kadar dikkatle?' dedi. 'Bizim Dizbağı Nişanı havadisini mi?' Bunun üzerine İsmet Paşa'nın, kendisiyle Atatürk arasındaki kâğıt perdenin ardından şöyle mırıldandığı işitildi: '—Dizbağı Nişanı mı? O da ne?' Atatürk gene aynı sükûnetle: '—Aaa, duymadınız mı?' dedi. 'Bir Amerikan gazetesinden naklen bütün dünya matbuatına yayılan havadisi? İngiltere Kralı, bana Dizbağı Nişanı verecekmiş. Söylendiğine göre bu, İngilizlerin en büyük nişanı imiş'. İsmet Paşa gittikçe soğuk bir tavırla: '—İyi ama, bunu size ne münasebetle vereceklermiş?' diye söylendi." İngiliz emperyalizmine karşı bağımsızlık savaşı komutanı Mustafa Kemal'in aradan on yıl kadar bir zaman geçtikten sonra İngiliz İmparatoru'nun Dizbağı Nişanı vereceği haberi üzerine fazla memnun olduğu görülüyor.

İsmet Paşa'nın "ne münasebet" ile ilgili sorusunu şöyle cevaplandırıyor: "—Bunu herkesten ziyade sizin bilmeniz lâzım gelir, İngiliz milleti beni sever de ondan..." Mustafa Kemal, İngiliz milletinin kendisini sevdiğine ve bu sevgiye dayanamayan İmparator'un da Mustafa Kemal'e Dizbağı Nişanı vereceğine inanıyor! 1930 yıllarının başlarında. Fakat İsmet Paşa buna pek inanmıyor: "Atatürk'ün mümkün olduğu kadar tatlılıkla söylediği bu söze karşı İsmet Paşa, dudaklarında istihzalı bir gülümsemeyle omuzlarını silkti. Bunun üzerine Atatürk'ün sesi de sertleşmeye başladı: "—Evet, İngiliz milleti beni sever ve sevgisini Lloyd George'u düşürmek suretiyle ispat etmiştir." Atatürk bunu söylüyor, fakat İnönü geri kalmıyor: "—O meselenin haricî siyasetle hiçbir alâkası yoktur. Lloyd George başında bulunduğu koalisyon kabinesini teşkil eden partiler arasındaki ihtilâf yüzünden düşmüştür!' Ve İsmet Paşa bunu söyleyip tekrar gazetesini okumaya başladı."

Daha sonraki yıllarında, protokol kurallarına saygısıyla ünlü İsmet Paşa, 1930 yıllarının başlarında İş Bankası Grubu'nun eylemlerine karşı tepkisini protokol kurallarını alt üst ederek gösteriyor. Ancak bu gösteriş, bağımsızlık savaşının komutanı Mustafa Kemal'in İngiliz unvanlarına belli bir eğilim gösterdiğinin tarih kayıtlarına geçmesine yol açıyor.

Tarihin bilinmesi için her zaman yazılı olması gerekmiyor. 1934 yılında Türkiye Mussolini korkusunu keşfediyor. Fakat 1930 yıllarının sonunda faşist Almanya, Avusturya'yı ilhak ediyor, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın PRO, FO, 371/21930/407 numarayla kayıtlı arşiv belgesine göre, Dışişleri Bakanlığı, Ankara'daki Büyükelçisi'ne Almanya'nın Avusturya'yı ilhak etmesi üzerine Türkiye'de ne gibi bir politika izlenebileceğini soruyor. Londra'dan 31 Mart 1938 tarihinde Ankara'ya gelen telgrafa Büyükelçi Percy Loraine'in verdiği cevap da aynı belgede yazılıyor. Percy Loraine, özetle, şöyle cevap veriyor: "İngiliz Elçisi, cevabında, Türkiye'nin İngiltere'yi faşist Almanya'nın Avrupa'da hegemonya kurma istek ve eylemlerine karşı koyabilecek tek güç saydığını belirtti. İngiltere'nin silahlanması Türkiye'nin bu inancını daha da artırıyordu. İngiltere'nin her dikkat ve ilgi ifadesi Türkiye'ye kesin bir etki yaptığı için, P. Loraine, Kemalist Cumhuriyet'in 15. kuruluş yıldönümünün kutlanacağı 20 Ekim'de önemli bir İngiliz Bakanı'nın Türkiye'yi ziyaret etmesini, aynı zamanda Kemal Atatürk'e özel bir ilgi gösterilmesini ve ünlü bir İngiliz üniversitesinden kendisine unvan verilmesini önerdi." (Ludmilla Jivkova, *İngiliz-Türk İlişkileri 1933-1939*, İstanbul, 1978, sayfa 143-144.) Büyükelçi, dört yıl önce poker masasında kaybettiği parayı almayan Mustafa Kemal'in nezaketine, ülkesine, Mustafa Kemal'e bir "unvan" verilmesini önererek cevap veriyor. Fakat aynı kaynaktan öğrenildiğine göre tutumlulukları ile ünlü İngilizler unvan konusunda da pek tutumlu davranıyorlar: "Gerçekte, İngiliz hükümeti, Almanya'nın Avusturya'yı topraklarına katmasının Türkiye üzerinde yaptığı etkinin giderilmesi yolunda P. Loraine'in ileri sürdüğü önerilerin, hemen hemen hepsini reddetti." İngilizler, Mustafa Kemal'e unvan vermedi ve Cumhuriyet'in on beşinci kuruluş yılı törenlerine ağırlıklı bir İngiliz Bakanı göndermedi.

Unvan sorunu bir yana. İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'in 1934 ve 1938 yıllarında Londra'daki Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgraflar Mustafa Kemal'in sağlığında, 1930 yıllarında, İngiltere'nin Türkiye için bir "garip ilâç" niteliği kazandığını gösteriyor. Türkiye'nin yöneticilerinin gözünde İngiltere, her türlü korkuya çare niteliğini kazanıyor. Mussolini'nin tehdidi keşfedilip bir korkuya dönüştürülünce çare, İngiliz dostluğu oluyor. Hitler, Avusturya'yı ilhak edince Türkiye'nin yöneticileri yine korkularına çare olarak İngiltere'yi görüyorlar. *Türkiye Üzerine Tezler*'in birinci kitabında yazıldığı gibi bir Sovyet tehdidi masalı üretilip korku dalgası yaratılınca çare yine yorgun İngiltere oluyor. Ancak yerini Amerika Birleşik Devletleri'ne bırakıyor.

Bu noktaya 1930 yıllarının ortasında ulaşılıyor. Devletçiliğin özel teşebbüsçülüğe dönüşmesinin çok açık bir boyut kazandığı, halkçılık propagandasıyla geniş yığınların bir sermaye partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi'ne bağlandığı, sendikal hareketin ilerici yöneticilerinden yoksun bırakıldığı, entelijansiyanın *Kadro Dergisi*'nin, kendi açısından, son derecede başarılı "tezleri" ile iktidardaki Cumhuriyet Halk Partisi'nin kadrosu haline getirildiği, Türkiye Komünist Partisi'nin üyesi Nazım Hikmet'i anti-Sovyetizm iftirası ile Komintern'e jurnal edip, çok büyük bir olasılıkla kendi kendisini tasfiye ettiği ve böylece kapitalizm ve emperyalizm karşısındaki bütün direniş kalelerinin teslim edildiği bir zamanda bu noktaya ulaşıldı. Herhalde rastlantı olmadı.[7] 1930 yıllarının ortalarından itibaren Türkiye'nin İngiltere'nin yörüngesine girmesini güçleştirecek ve engelleyecek bir iç güç kalmadı. Türkiye, gerçek veya yapay her türlü korkusunu İngiltere'ye yanaşarak yenmeye başladı.

Bütün bunlar ise on beş yılda gerçekleşti. Türkiye, Kurtuluş Savaşı'na İngiliz emperyalizminin yarattığı gerçek korku ile başladı. Kurtuluş Savaşı sırasında Türkiye'nin en büyük korkusu, bir ülkenin daha İngiltere ile dost olması oldu. Türkiye, İngiltere'nin ortak ve doğal düşmanlarının İngiltere ile anlaşmasını veya böyle bir ihtimali en büyük tehlike saydı. Kurtuluş Savaşı'nın başında İngiltere, Türkiye ile Sovyet Rusya'nın ortak düşmanı idi. Türkiye, ortak düşman İngiltere'den duyduğu korku ile Sovyet Rusya'nın İngiltere ile anlaşmasından çok büyük ölçüde korktu. Bu korkusunu, ilk sosyalist devletin Türkiye'nin burjuva-demokrat yöneticilerinden başka hiçbir dostu olmamasını düşleyecek düzeye kadar çıkardı. 1920 yılında oluşmaya başlayan Türkiye-Sovyet Rusya dostluğunu, ilk sosyalist devletin İngiltere ile pazarlığında kullandığı bir malzeme olarak bile nitelendirdi.

1920 yazında Moskova'da Türkiye-Sovyet Rusya; Londra'da ise Sovyet Rusya-İngiltere görüşmeleri sürüyordu. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Moskova görüşmelerinin uzaması üzerine sabırsızlandı. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, durumu görüşüp bir karar aldı ve bu kararı 2 Eylül 1920 tarihinde Moskova'daki murahhas heyetine gönderdi. Ali Fuat Cebesoy, bu kararla ilgili olarak, *Moskova Hatıraları*'nda "2 Eylül 1920 tarihli kararı, taşıdığı ehemmiyet itibariyle aynen bu sütunlara geçirmek isterim" diyor. Gerçekten son derece "ilginç" çözümlemeleri olan bu kararın üzerinde şimdiye kadar bu denli az durulmuş olması şaşırtıcı.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin 2 Eylül 1920 tarihinde alıp Moskova'daki temsilciliğine gönderdiği karar şöyle başlıyor: "Moskova'daki murahhas heyetimizin en son 29 Ağustos 1920'de vasıl olan raporlarından ve ahval-i umumiyeden anlaşıldığına göre, Bolşevik Rusya'nın dahi kalbinde

istirdat-ı mafat, İslâm ve Türk memalikinde hâkimiyeti mutlaka arzuları hükümran olmaktadır. Türkiye'nin hatasını vb bahusus memalik-i İslâmiye ile coğrafi ve siyasi irtibatını teshilden tevakki etmektedir. Bir de vesait-i harbiye ve fenniyece pek ziyade fakirleşmiş olduğundan, bu hususta kısm-ı küllisi Müslüman olmak üzere dünyanın her tarafından vuku bulan müracaatları is'af edemeyecek bir halde bulunmaktadır. Ancak dahilî vaziyeti itibariyle İslâm âlemini tatmin etmek ihtiyacından henüz müstağni olmadığı gibi Garp devletleri ile muvazene-i kuvva husule getirmek için İslâm âleminde tahrikat yapmak iktidarını muhafaza ve izhar mecburiyeti de Garplılar'la ittifak husulüne kadar bakidir." (Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, İstanbul, 1955, sayfa 75-76.) Buradaki bir cümleyi olduğu gibi bugünkü dille yeniden yazmakta yarar olacak: "Türkiye'nin kurtuluşunu ve özellikle İslâm ülkeleri ile coğrafi ve siyasi bağlarını kolaylaştırmaktan çekinmektedir." Ankara Hükümeti, Moskova Hükümeti'ni böyle değerlendiriyor. Devam ediyor: "Ancak iç durumu nedeniyle İslâm dünyasını tatmin etme ihtiyacından henüz kurtulamadığı gibi Batı devletlerine kuvvet dengesi sağlamak için İslâm dünyasında tahrikat yapma gücünü koruma ve gösterme zorunluluğu da Batılılarla birlik sağlanıncaya kadar devam edecektir." Mustafa Kemal'in başında bulunduğu Ankara Hükümeti, 1920 sonbaharında Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye duyduğu yakınlığı sadece Sovyet Rusya'nın İngiltere ile pazarlığında kullanacağı bir malzeme olarak görüyor. Sovyet Devrimi'nin Türkiye'ye silah ve benzeri yardım yapamayacak kadar da yoksul düştüğü ileri sürülüyor.

Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Paşa'nın anılarında yer alan bu belge üzerinde daha da durmak gerekiyor. Bu, yapılacak. Ama yapmadan önce bu değerlendirmenin bu bölümünün gerçekle ilgisini görebilmek için bir karşı anıdan bazı bölümler okumak da gerekiyor. Moskova'da, kumandanlıktan olma Türk diplomatı bunları yazarken, Ankara'da yine kumandanlıktan geçme bir Sovyet diplomatı şunları yazıyor: "Vladimir İliç yerinden kalktı, bize doğru geldi, Georgiy Vasilyeviç ile dostça selamlaştı, sağlığını sordu. Soran gözlerle bana baktı ve elimi sıktı." Bunları anlatan, Semen Ivanoviç Aralov. 1922-1923 yılları arasında Ankara'daki Sovyet Elçisi. Georgiy Vasilyeviç ise büyük Sovyet diplomatı ve Dışişleri Bakanı Çiçerin. Çiçerin, şeker hastası olduğu için, Lenin ilk iş olarak Çiçerin'in sağlığını soruyor. Sonra, iç savaşta komutanlık yapmış olan Aralov'a dönüyor: "İşte böyle batenka (dostum), savaşmak bitti, diplomat oldunuz Haraşo!" (S. I. Aralov, *Vospominaniya Sovetskogo Diplomata*, Moskova, 1960, sayfa 35.) Lenin, "Lütfen oturunuz, 12'nci orduyu hatırlıyorum, iyi hatırlıyorum, fena döğüşmedi." diyor. "Şimdi size büyük bir görev veriliyor" diye ekliyor. Aralov'un neden Türkiye'ye elçi seçildiğini anlatıyor. Türkiye'nin bağımsızlık savaşı verdiğini ve bu yüzden Merkez Komitesi'nin Aralov'u seçtiğini söylüyor.

Sonra Aralov Lenin'in şunları söylediğini yazıyor: "Kuşkusuz, Mustafa Kemal Paşa sosyalist değil. Ama görünüşe göre, iyi bir örgütçü, yetenekli bir komutan, ayrıca burjuva devrimini yönetiyor. İlerici tabiatlı bir insan ve akıllı bir devlet adamı. Bizim sosyalist devrimimizin önemini anlıyor ve Sovyet Rusya'ya olumlu bir biçimde yaklaşıyor. İstilâcılara karşı Kurtuluş Savaşı'nı yönetiyor ve ben, emperyalistlerin burnunu kıracağına, sultanı da tüm çetesiyle temizleyeceğine inanıyorum. Halkın ona güvendiğini söylüyorlar. Ona yardım etmeliyiz. Ona yardım etmek, Türk halkına yardım demektir. İşte sizin göreviniz. Türk hükümetine, halkına saygılı davranınız, büyüklük taslamayınız, işlerine müdahale etmeyiniz. İngiltere, onların üzerine Yunanlıları saldırttı. Aynı İngiltere ve ABD bizim üzerimize bir sürü ülke saldırttı... Size ciddi iş düşüyor. Tevariş Frunze bugünlerde Ukrayna Cumhuriyeti'nden Ankara'ya gidiyor. Herhalde Türkiye'de karşılaşacaksınız. (S. I. Aralov, *Vospominaniya Sovetskogo Diplomata*, Moskova, 1960, sayfa 35.) Lenin "Türkiye'ye gönderdiği elçisine bu direktifi veriyor.

Lenin, yardım konusunda çok daha açık konuşuyor: "Biz de fakir isek de, Türkiye'ye maddi yardım yapabiliriz. Ve yapmalıyız." Aşağı yukarı tarihin aynı zamanlarında genç sosyalist ülkenin Hükümet Başkanı, Ankara'ya gönderdiği elçisini bu direktiflerle yolcu ediyor. Genç Türkiye Hükümeti ise, Moskova'daki elçisine Sovyet Rusya'nın Türkiye ile yakınlığını İngiltere ile pazarlık masasında bırakacağını yazıyor. Ali Fuat Paşa'nın *Moskova Hatıraları* içinde yer alan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin, 2 Eylül 1920 tarihli kararının okunması devam ediyor: "Garp devletleri ile anlaşma mukabilinde Türkiye'nin terk ve fedası imkânını muhafaza için bizimle kat'i bir taahhüde girişmemek, İslâm milletleri Türkiye'nin tesirine düşmemek için aralarında irtibata mani olmak. Ermeniler sebebiyle Garp Hristiyan âlemi nezdinde Türkiye aleyhine yerleşen telkinat-ı muzırrayı tahrik etmekten tevakki eylemek, kendilerine ve Garp devletlerine karşı Türkiye'nin müstakil bir politika ittihazına mani olmak için Bolşevizmi Türkiye dahilinde emrivaki haline getirip Türkleri müstakilen uyuşamayacak bir hale sokmak, memleketin müdiranını bertaraf ederek Türkiye kuvvetinin idaresini Moskova'ya rapteylemek gibi hususattan ibarettir." Lenin hangi direktifleri veriyor, Ankara Hükümeti hangi endişeler içinde bulunuyor? Bunlar, Ankara Hükümeti'ne göre, Sovyet Rusya'nın politikası oluyor.

Ankara Hükümeti Sovyet Rusya'nın "Garp devletlerine karşı Türkiye'nin müstakil bir politika itti-

hazına mani olmak için Bolşevizmi Türkiye dahilinde emrivaki", başka bir deyişle, bir "oldu-bitti" haline getireceği endişesini ortaya atıyor. Ne için mi? Türkiye'nin bağımsız bir politika izleyerek Batı ile "müstakilen uyuşamayacak" hale gelmesini önlemek için, Türkiye yönetici sınıfları daha Kurtuluş Savaşı'na başlarken, daha Garp emperyalizmine karşı savaşmaya başlarken, şu Garp emperyalizmi ile "müstakilen uyuşmak" hayalini hiç mi hiç bırakmadı. Bu, bir. İkincisi, Türkiye'yi yönetenler daha Kurtuluş Savaşı'nın başında sosyalist hareketi, "memleketin müdiranını bertaraf" edici, başka bir deyişle, "ülkenin yöneticilerini yok edici" bir eylem olarak görüyorlar.

İngiltere ile pazarlık konusuna gelince, daha açık bir biçimde, tekrarlanıyor. Şöyle: "İşte bu programı takip eden Bolşevikler, şimdiye kadar hiçbir fedakârlık mukabilinde olmayarak, Türkiye'nin kendi ellerinde bulunduğu propagandasını yapmışlar ve bu propagandayı İngilizlerle pazarlıkta kıymetli bir mübadele metaı olarak kullanmışlar, Türkiye'ye bir kuruş vermeyerek onu avutabilmişler, Azerbaycan'ı kolayca işgal ve istismar etmişler, Türkiye'nin Müslümanlar'la irtibatını fiilen men etmekle beraber Ermeni davasını Ermeni lehine halledebilecek bir vaziyette olduklarını gerek Ermeniler'e ve gerek Garp âlemine izhar ve ispat eylemişlerdir. Bu müddet esnasında ümit ettikleri gibi Leh taarruzu metanetle hitam bulur ve sonra Vrangel'i bastırarak mani-i dahilî de bertaraf edilirse Garp devletleriyle müzakerata ve mesail-i esasiye meyanında hiçbir taahhüt ile merbut olmadıkları Türkiye ve enkazı üzerinde umumi bir pazarlığa girişebileceklerdir." (*Moskova Hatıraları*, sayfa 76-77.) Genel olarak siyasal çözümleme yeteneği yüksek Kurtuluş Savaşı'nın yönetici kadrolarının Bolşevik iktidar ve sorunlarını hiç de anlamadıkları ortaya çıkıyor. Bolşevik iktidar için, İngiltere'ye karşı olmanın, her türlü endişenin üstünde olduğunu anlamıyor. Bu yüzden genç Bolşevik iktidarın, Türkiye, İran, Afganistan ve Hindistan kuşağında, bırakınız burjuva-demokrat hareketleri, İngiltere ile sorunu olan her türlü iktidar ile dostluk ilişkileri kurmak istediğini anlamıyor. İngiltere'den duyduğu korku ile Sovyet Rusya'nın Türkiye ve enkazı üzerinde İngiltere ile pazarlık yaptığını düşünüyor.

Halbuki tarihin aynı zamanında Bolşevik Partisi ve Bolşevik Partisi'nin de üye olduğu yeni kurulan Komünist Enternasyonal, bunun tersinin doğru olduğunu göstermek için elinden geleni yapıyor. Yine 1920 yılında Komintern, "Sömürgecilik ve Ulusal Politika Sorunları ve Üçüncü Enternasyonal" adında bir kitap yayınlıyor. Kitabın yazarı, Pavloviç. Önemli bir kişi. Özellikle Doğu ve Türkiye ile ilgili sorunlarda etkili ve yetkili oluyor. Bu kitapta şu ilkeyi formüle ediyor: "Sovyet Rusya'ya karşı savaş, ihtilâlci Doğu'ya karşı savaş demektir, ve bunun tersi de doğrudur. Doğu'ya karşı savaş, Sovyet Rusya'ya savaş demektir." (M. P. Pavloviç, *Voprosı Kolonial' noy i Natsianal'noy Politiki i III Internassional*, Moskova, 1920, sayfa 18, altı aslında çizili.) Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı yıllarında, Türkiye'deki eyleme Komintern'in bakışı bu denli açık ve bu denli sınıfsal tonu bastırılmış durumda idi.

İlk sosyalist iktidarı yaşatmanın tarihsel zorunluluğu içinde bu bakış açısının sağlıklılığında da hiçbir kuşku yok. Ayrıca yaşanan günlerin somut savaşlarının ışığında da hiç kuşku yok. Komintern'in 1920 Kitabı, yaşanan günlerin yaşanan savaşlarının ortak kaynağa sahip olduğunu belirtiyor. Şöyle: "İngiltere ve Fransa için, Rusya'da Sovyet iktidarının kalıcı olarak kurulması, Doğu'daki ve hepsinden de önce Küçük Asya'daki tüm İngiliz-Fransız emperyalist planlarının yıkılması demektir. Bu yüzden Sovyet Rusya'ya karşı kudurmuş Leh köpeklerinin, uyanan Türkiye'ye karşı da, Klikya ve Suriye'deki Fransız birlikleri ile Mezopotamya'daki İngiliz kuvvetlerine yardım etmek için, Yunan köpeklerinin zincirlerinden serbest bırakılmalarının aynı zamana gelmesi boşuna değildir. Yine aynı zamanda, İran'daki İngiliz birlikleri artırılmış ve Hindistan'da yükselen ihtilâlci harekete karşı mücadele etmek için her türlü yeni önlem alınmıştır." (*Voprosı Kolonial'noy i Natsianal noy Politiki*, sayfa 13-14.) Sovyet Rusya'ya ve Kurtuluş Savaşı içindeki Türkiye'ye karşı düşmanlığın ortaklığı üzerinde duruluyor.

Fakat aynı metinde aynı düşünce bir de askerî açıdan belirtiliyor. Şöyle: "Neden, İngiltere ve Fransa Vrangel'i desteklemekle bu kadar ilgileniyor? Çünkü, eğer Kırım Vrangel'in elinde olursa, ihtilâlci Türkiye'nin arka cephesi tehdit karşısında kalır ve Sovyet Rusya Anadolu ihtilâlcilerinin yardımına koşamaz. Vrangel'i destekleyerek ve Kırım'da bir mevzi elde ederek İngiltere ve Fransa, Kızıl Anadolu Ordusu'nu ve Kemal'in kuvvetlerini arkadan vuracak asker çıkarma ve Karadeniz üzerinden Türkiye ile Sovyet Rusya'nın her türlü birleşmesini engelleme olanağına kavuşur. Diğer yandan da, Küçük Asya da istilâcı itilâf kuvvetlerinin eline geçerse, bizim arkamız tehdit altına girer. Eğer emperyalist Avrupa silah ile, para ile ve ekmek ile Menşevik Gürcistan'ı ve Taşnak Ermenistan'ı destekliyorsa, bunu, bu ülkeleri devrimci Rusya ve Kafkasya ile ihtilâlci Türkiye, İran ve Hindistan'ı ayıracak güçlü bir bariyer olarak kullanmak amacıyla yapıyor. Trakya'nın Yunanlılar tarafından işgali, ihtilâlci Türkiye ve Sovyet Rusya'yı devrimci Balkanlar'dan ayırmak amacını taşıyor." 1920 yılında Komintern, Türkiye'ye ve Sovyet Rusya'ya böylesine bir sıcaklıkta bakıyor.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ise Vrangel kuvvetlerinin ilerlemesini Sovyet Rusya'yı Türkiye'ye yaklaştıracak bir gelişme olarak değer-

lendiriyor. 2 Eylül 1920 tarihinde Moskova'daki temsilciliğe gönderilen hükümet kararı şunları da içeriyor: "Bilakis Leh taarruzu hakkında haberler onlarca düşünülecek bir nokta olduğu gibi, Vrangel taarruzu neticesinde Müslümanların Bolşevik vaziyet-i dahiliyesi üzerindeki tesiratı da yeniden kendisini hissettirecek bir amil yerine geçmiştir. Anapa civarında karaya çıkarılmış olan Vrangel kuvvetlerinin Kuban kazakları ve Bolşevik düşmanı olduğu gibi gerek Denikin gerek Bolşevikler tarafından aldatılmış olan Şimal-i Kafkasya İslâm ahalisi ile de münasebet-i hasaneleri vardır. Vrangel ileri yürüyüşüyle Kafkas şimendiferlerini kat ederse Moskova'nın mebde-i hayatiyesi olan Bakü petrolü ile kara irtibatı yeniden münkati olacak ve Müslümanların Vrangel'e fiilen muavenetleri halinde ise, Bolşevik âleminin Şark muvasalası ve Asya tehlikesi silahı bertaraf edilecektir. Zaten Kafkasya'daki Müslüman milletleri halen Bolşevikliğe bir sene evvelki gibi mütemayil olmayıp son aylar zarfında hadis olan vukuat ve suiistimalat ile ondan mütehaşi ve mutazarrır olduklarından Bolşevikler aleyhine vuku bulacak tahrikata kolayca iltihak edebilirler." Çok açık değil mi? Vrangel kuvvetlerinin Kafkasya İslâm halkları ile "münasebat-ı haseneleri", bugünkü dille, "iyi ilişkileri", olduğu belirtiliyor. Müslüman milletlerin artık Bolşeviklere bir yıl önceki kadar yakınlık duymadıkları ve Bolşevizmden "mutehaşi ve mutazarrır", yine bugünkü dille, "korkup çekindikleri ve zarar gördükleri" için, bunların "Bolşevikler aleyhine vuku bulacak tahrikata kolayca iltihak" edebilecekleri yazılıyor. Bu ise şu anlama geliyor: "Londra'da pazarlık yapan Bolşeviklerin karşısına Müslümanları harekete getirerek çıkartabiliriz." Ankara Hükümeti, 1920 yılı Eylül ayında böyle düşünüyor.

Fakat düşünülen bundan ibaret değil. Eylül 1920 tarihli ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti imzasını taşıyan bu belgede, şimdiye kadar şaşılacak kadar az değerlendirilmiş ya da utanılacak ölçüde hiç değerlendirilmemiş iki önemli paragraf daha yer alıyor. "Bolşevikler bu programda kimsenin, yani bizim celb-i teveccüh için ihtiyar ettiğimiz hatt-ı hareketten müstefit olmuşlar ise de esas itibariyle henüz bize ihtiyaçtan müstağni bir hale gelememişler ve gerek hudutlarımızda, gerek memalik-i mütecavirede Türkiye'yi Bolşevize edecek teşkilâtı tamamen ihzar etmekle beraber memleketimizi Bolşevik inkılâbı ile henüz ellerine geçirememişlerdir." Bu önemli paragrafın yeni nesiller için anlaşılmaz olduğunda kuşku yok. Yardım etmek gerekiyor ve özetle şu anlama geliyor: "Bolşevikler, bize yönelmelerini sağlamak için tuttuğumuz hareket biçiminden yararlanmışlarsa da henüz bize muhtaç olmaktan kurtulamadılar. Ayrıca, gerek sınırlarımızda ve gerekse çevre ülkelerde Türkiye'yi Bolşevikleştirecek örgütü tümüyle hazırlamış olmakla birlikte henüz Bolşevik devrimi yaparak ülkemizi ellerine geçirmemişlerdir." 1920 yılı sonbaharında Türkiye'yi "yönetmek için kurtarmaya çalışan kadrolar" genç sosyalist devlete, Türkiye'nin, güçlenmesi kesin kuzey komşusuna böyle bakıyor.

Bundan da önemli bir sonuç çıkarıyor.[8] Bu sonucun formülasyonu şöyle oluyor: Bu ihtimaller karşısında bulunan Bolşevikler, Türkiye'de komünist inkılâbı vücuda getirmeyi acil ve halli lâzım bir çare addedecekler, fakat bunda muvaffak olamadıkları, Türk miletini bizim elimizden alamadıkları halde bizim arzularımızla iktifa ederek hakiki bir ittifak esasını temin ve tetkike girişeceklerdir." (Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, İstanbul,1955, sayfa 77.)

Özetle şu anlama geliyor: "Bolşevikler, hemen Anadolu'da bir komünist devrimi yapmayı bir çare sayacaklar, fakat bunda başarılı olmadıkları zaman, bizim koşullarımızla bizimle dost olacaklar." Mustafa Kemal'in başında bulunduğu Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, 1920 Eylül ayında böyle bir karar alıyor. Bu karardan, zorunlu olarak ve *inter alia*, bir "resmî" Türkiye Komünist Fırkası kurulması çıkıyor. Bu kararda, zorunlu olarak ve inter alia, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının ölüm fermanı da yatıyor. İttihat ve Terakki düşmanlığını hiç aklından çıkaramayan ve bu yüzden de somut durumun somut çözümlemesinde pek yanılan Mustafa Suphi, Mustafa Kemal'in "resmî" Türkiye Komünist Fırkası'nı Mustafa Kemal düşmanı İttihat ve Terakki taraftarlarının bir hazırlığı sayıyor ve Mustafa Kemal'in yardımına koşuyor, ölümüne koşuyor.

İşin bu yanı ilerde, ayrıntı ile, ele alınacak. Ancak burada ve geçerken, iki nokta üzerinde durmak zorunlu oluyor. Bir: Kurtuluş Savaşı başında ve içinde Kemalistler, Batı ile dost olmak için değil, Sovyet Rusya ile dost olabilmek için Anadolu'daki komünist hareketi kontrol etmek ve bastırmak ve de gerekirse komünistleri öldürmek gerektiğini düşünüyorlar. Sınıfsal nedenlere ek olarak, bir de dış politika anlayışları nedeniyle ve daha işin başında komünist harekete karşı kesin bir tutum takınıyorlar. İki: İçerde komünist harekete karşı sert tutum ile Sovyet dostluğunu elde etmeye çalışma, Türkiye'de olmasa bile başka ülkelerde, Mustafa Kemal'in önemli bir katkısı sayılıyor.

Bu noktanın ise biraz açılması gerekiyor. İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarında Roosevelt'in zamansız ölümü ABD yönetimini hazırlıksız yakalıyor. Roosevelt gibi rafine ve entelektüel sayılan bir kimsenin ölmesi ve yerine taşralı ve dar görüşlünün Başkan olması, Washington'da tıpkı Kennedy'in katledilmesinden sonra Texas'tan Johnson'un Başkan yapılmasının yol açtığı şaşkınlığa ve karamsarlığa yol açıyor. Bu yüzden Washington bürokrasisi Missu-

ri'den Truman'a yardım etmeye çalışıyor. Truman Postdam Konferansı için Washington'dan ayrılmadan bir hafta önce, 27 Haziran 1945 tarihinde, Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığı, yeni başkana, "uluslararası komünizm" konusunda bir memorandum sunuyor. Başka yanları daha sonra incelenecek olan bu memorandumda şu görüşler de yer alıyor: "Bir devletin, komünist olan ve yasaları ihlâl eden kendi yurttaşlarına yapacağı muamelenin Sovyetler Birliği ile ilişkileri etkileyeceğine inanmak işi tersinden almak demektir. Gerçekten de, Mussolini ve Kemal Paşa kendi komünist yurttaşlarına son derece haşin bir muamele yaparken bile Sovyetler Birliği, İtalya ve Türkiye ile en samimi ilişkileri sürdürdü." (Arthur M. Schlesinger, Jr., genel editör, *The Dynamics of World Power - A Documentary History of United States Foreign Policy 1945-1973*, Volume II, Eastern Europe and the Soviet Union, 1973 New York, sayfa 126.) Amerikan dış politikasının önemli belgelerini bir araya getiren bu ciltte ve bu memorandumda bir sayfa sonra şu sonuç ifade ediliyor: "Sovyet hükümeti söz konusu olunca, Birleşik Amerika, Amerikan yurttaşı olan komünistlere karşı sert bir tutum alarak, bu ülke ile ilişkilerini güçlendirecektir." Çok açık değil mi? Amerika Dışişleri Bakanlığı'nın bilgiç bürokratları Amerika Birleşik Devletleri'nin yeni Başkanına Sovyetler Birliği ile ilişkileri geliştirmek için Amerikan komünistlerine sert davranmak gerektiğini ve bunun da Mustafa Kemal'in yolu olduğunu salık veriyorlar.

1920 yılı Eylül ayında Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından alınan ve Moskova'daki temsilciliğe bildirilen karar da dört sonuç içeriyor "Evvelâ" diye başlayan birinci sonuç şu oluyor: "Evvelâ, şark hudutlarımızdan ve muhtelif mıntıkalardan teşkilât-ı hafiye ile hulûle çalışan komünist tahrikatına mukavemet ve cereyan-ı aleni ve mutedil olarak hükümetin yedd-i idaresinde bulundurmak, bilhassa ordu içine Bolşevik teşkilât-ı hafiyesinin girmesine mani olmak muktezidir." Birinci sonuç, "teşkilât-ı hafiye ile hulûle çalışan komünist tahrikatına mukavemet", bugünkü deyişle, gizli örgüt ile girmeye çalışan komünist tahriklerine karşı koymak ve bu cereyanı açık ve ilimli olarak hükümetin yönetiminde bulundurmak ve özellikle Bolşevizmin ordu içinde örgütlenmesini önlemek olarak ortaya çıkıyor. "Saniyen" diye başlayan ikinci sonuç ise şöyle oluyor: "Bolşeviklere meseleyi anlattığımızı söylemek lâzımdır. Bolşevik aleyhtarı cereyanlar karşısında Şimali Kafkas, Azerbaycan, Arap, Hint ve bilumum Müslümanların leh ve aleyhinde bir hatt-ı hareket ittihazı için bizim Bolşeviklerle müttefik olup olmadığımızı sual ettiklerini bildirmek icap eder." İkinci sonuç, tüm İslâm dünyasının Türkiye'ye, Türkiye'nin Bolşeviklere dost olup olmadığını sorduğunu kaydetmekle başlıyor. Daha sonra Türkiye'nin Bolşeviklerle dostluğunu pazarlık masasına getiriyor: "Filhakika gayriresmî ve beyanatımızdan istidlâl ederek bütün Şark milletleri bizim Bolşeviklerle müttefik olduğumuzu zanneylemekte ve Bolşevik Rusya'dan ümit ve necat beklemektedir. Hakikate tevafuk etmeyen bu vaziyetin devamına imkân yoktur. Binaenaleyh arzu ettiğimiz veçhile müttefik olabilecek isek bunu derhal neticelendirip ilân etmek lâzımdır. Eğer ittifak akdi mümkün değilse bunu da serian bilmek ve ona göre hareket etmek mecburiyetindeyiz." İkinci sonuçta dünya Müslümanlarının Türkiye'nin Sovyet Rusya ile dost olduğunu sandığı, bunun ise "hakikate uymadığı" belirtiliyor ve dost olunup olunamayacağının bir an önce ortaya çıkarılması isteniyor. "Salisen" ile başlayan üçüncü sonuçta Ermeniler aleyhine bir oldu-bitti yaratmak için çıkacak ilk imkânın değerlendirilmesi gerektiği belirtiliyor. "Rabian" diye başlayan dördüncü sonuç gerçekten de sonuçların sonucu oluyor: "Rabian, Ruslardan birçok kıymetli metalibe intizar etmeyip bir kuruştan ve bir fişenkten başlayarak Karadeniz'den nakliyata başlattırmak icap eder. Vesait-i harbiyeleri kâfi olmasa bile verecek altınları bulunduğuna şüphe yoktur." (*Moskova Hatıraları*, sayfa 78.) Türkiye'deki sosyalistlerin Moskova'dan para aldıkları yolundaki iddiaların kaynağı buraya kadar uzanıyor olmalı. Mustafa Kemal'in başında bulunduğu Hükümet, daha 1920 yılının sonbaharında, "çok değerli isteklerin gerçekleşmesini beklemeksizin" bir kuruş veya bir fişenkten başlayarak Karadeniz'den yardımın gelmesi için sabırsızlanıyor. "Savaş araçları yeterli olmasa bile verecek altınlarının bulunduğunda kuşku yoktur" diyor.

Mustafa Kemal'in başında bulunduğu Millet Meclisi Hükümeti, Moskova'daki temsilciliğe böylesine sert bir direktif gönderiyor, Moskova'daki heyet, 18 Mart 1921 tarihinde Sovyet Rusya ile istenen anlaşmayı imzalıyor. Anlaşmanın altına Ali Fuat Paşa da imzasını atıyor. Ali Fuat Paşa, anılarında, bu anlaşmanın imzalanmasıyla ilgili olarak şunları yazıyor: "Aynı gün Londra'da Rusya ile İngiltere arasında bir ticaret anlaşması yapılmıştı. Çiçerin'in hususi ricası üzerine Moskova muahedesinin imza tarihi değiştirilmemek şartıyla iki gün sonra, yani 18 Mart'ta, neşir ve ilânına müsaade etmiştik." (Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, sayfa 150.) Sovyet tarafı, aynı gün imzaladığı iki anlaşmadan birisinin, Türkiye ile yapılan dostluk anlaşmasının ilânının iki gün ertelenmesini Türkiye tarafından rica etmek ihtiyacını duyuyor.

Türkiye tarafı bunu kabul ediyor, ilânı geciktiriyor. Fakat tarih, ilânı geciktirilen başka gelişmelerin de olduğunu gösteriyor. Bu, şöyle oluyor: "Türkiye Komünist Partisi liderleri 28 Ocak 1921 tarihinde öldürüldüler. Fakat haberin yayınlanması için iki aydan daha uzun bir zaman geçti. Suphi ve yoldaş-

larının katledilmesinden yedi hafta sonra 16 Mart'ta Moskova'da Sovyet Birliği ile Türkiye arasında dostluk anlaşması imzalandı. Ancak on beş gün sonra, 2 Nisan'da, Tevada'nın mektubu Pavloviç'e gönderildi ve mektubun yayınlanmasının, anlaşmanın etkisini bozmamak ve Rusya'da olumsuz bir kamuoyu yaratmamak için bilerek geciktirildiğini düşündüren nedenler var." (Walter Z. Laqueur, *Communism and Nationalism in the Middle East*, London, 1957, sayfa 211.) Burada adı geçen Pavloviç, daha önce 1920 yılında Komintern'in kolonyalizm konusunda görüşlerini kitap halinde yazdığı belirtilen, Pavloviç'tir. Pavloviç, Komintern içinde Türkiye ile ilgili en yetkili kimse olarak biliniyor.

Böylece Türkiye ile Sovyet Rusya arasında imzalanan dostluk ve kardeşlik anlaşmasının ilânının iki gün ertelendiği, Mustafa Suphi ve yoldaşlarının katledilmesinin açıklanmasının ise daha da gecikmiş olduğu ortaya çıkıyor. Bütün bunların da nedeni olması gerekiyor. Şimdi sıra buraya geliyor.

16 Mart 1921 tarihinde Sovyet Rusya, zamanın en büyük emperyalist ülkesi İngiltere ile ve İngiltere'nin başını çektiği emperyalist ülkelere karşı bağımsızlık savaşı veren Türkiye'yle ayrı ayrı iki anlaşma imzalama başarısını gösteriyor. Türkiye ile imzalanan anlaşmayı, her zaman tutucu görüşleriyle tanınmış politikacı-tarihçi Yusuf Hikmet Bayur bile "Yakın Şark'ın en mühim hadiselerinden biri olan Moskova muahedesi" olarak niteliyor ve şunları söylüyor: "Bu muahede müzakerelerinin bir buçuk ay kadar süren son safhası dahi oldukça güçlüklere tesadüf etmiş. Türk murahhasları Misak-ı Millî'nin Sovyetler tarafından aynen kabulünü istemişler; muahedenin yalnız Rusya ile olmasında ısrar ve yeni Bolşevikleşmiş Ermeni hükümeti murahhaslarını da ihtiva eden bir Kafkas heyetinin işe karışmasına müsaade etmemişler, Rus ricalinin mutavassıt olarak araya sokmak istedikleri o vakitler Moskova'da bulunan sâbık Osmanlı ricali (Enver Paşa v.s) veya Rusya Türkleri'nin hiçbirisinin tavassutunu kabul etmemişler ve nihayet muahede Türk Millî Hükümeti'nin istediği hudutlar dairesinde imzalanmış ve ondan itibaren sarsılmaksızın devam eden Türk-Rus dostluğunun temelleri atılmıştır." (Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devletinin Dış Siyasası*, İstanbul, 1938, sayfa 70.) Türkiye ile yapılan anlaşmanın önemi hep vurgulanıyor.

Aynı tarihte İngiltere ile yapılan ticaret anlaşmasının önemini ise bir Batı kaynağı şu şekilde anlatıyor: "1920-21 döneminde yeni Sovyet diplomatik politikasının en büyük tekil zaferi, 16 Mart 1921 tarihinde imzalanan ticaret anlaşması görüşmelerinin başarıyla sürdürülmesiydi. Her ne kadar Sovyet liderleri Sovyet Cumhuriyeti'nin *de jure* tanınmasını amaçladılarsa da, anlaşmanın içerdiği *de facto* tanınma büyük bir zafer oldu. İlâve olarak bu anlaşma, diğer Batı Avrupa devletleri ile ekonomik ilişkilerin kurulmasının yolunu açtı. Sovyet liderleri, bu anlaşmayı, Rusya ile Britanya arasında kesin barış anlaşmasını hazırlayan bir ateşkes olarak gördüler ve bu da hiç de temelsiz değildi." (X. J. Eudin-H. H. Fisher, *Soviet Russia and the West 1920-1927 - A Documentary Survey*, Stanford University Press, 1967, sayfa 20.) İngiliz Ticaret Anlaşması bu kadar önemli görülüyor. Fakat biraz daha ayrıntılı bir bakış, bu anlaşmanın ticaret ile sınırlı bırakılmak istenmediğini ortaya çıkarıyor.

Aynı Batılı kaynak, İngiliz Ticaret Anlaşması'nın oluşumunu anlatırken, hemen bir sayfa sonra, şu bilgileri ortaya atıyor: "Mart ayının sonuna doğru (1920 Mayıs ayı, Y. K.) Krasin başkanlığındaki Sovyet delegasyonu nihayet Londra'ya geldi. 31 Mayıs'ta İngilizlerle ilk toplantı yapıldı. Lord Curzon, Ticaret Anlaşması'na bir başlangıç olarak, Sovyetlerin Yakın Doğu, İran, Afganistan ve Hindistan'da anti-İngiliz propagandayı durdurmayı garanti etmelerinde ısrar etti."[9] Aynı kaynakta ve aynı sayfada bunlara, bir de şu ekleniyor: "9 Haziran tarihinde Krasin, Sovyet Hükümeti'nin dış politikasını değiştirmeyi ve Britanya'ya düşman her türlü propaganda ve eyleme son vermeyi istediği cevabını verdi."

1920 yılı dünya devrimi açısından hiç de parlak bir yıl olmadı. 1919 yılı başında Almanya'da Spartakus hareketi ve Alman kalkışması yalnızca Kari Liebknecht ve Rosa Luksemburg'un kaybıyla sonuçlanmadı. Batı Avrupa'da yakın bir devrim ümitlerinin solmasında da önemli bir rol oynadı. 1919 yazında Macaristan'da Bela Kun'un liderliğindeki kalkışma sonuçsuz kaldı. 1920 yazında ise Kızıl Ordu, Varşova kapılarında yenilgiye uğradı. 1920 yazında devrim umutları yüksek değildi. Somut durumun somut çözümlemesini gerçekten pek sağlıklı bir biçimde yapan Sovyet liderliği ve buna bağlı Sovyet diplomasisi iki başarılı anlaşma yaptı.

Bunun çok büyük bir başarı olduğunu kabul etmek gerek. Bu çok büyük başarıda Çiçerin'in rolünü hiçbir zaman ihmal etmemek gerek. Marksist mi, Marksist. İhtilâlci mi, ihtilâlci. 1904 yılında Çarlık Dışişleri Bakanlığı'ndaki "hariciyeci" görevini kendi isteğiyle bırakıp Bolşevik olan bir kimse. Bunun önemini şöyle anlatmak mümkün: Böylesi kaç tane var? Türkiye'de kaç hariciyeci, sıkıntıdan eş değiştirmeyi yaygınlaştıran kurumu terk etmeye hazır. Çiçerin, hariciye mesleğini bırakıp bilimsel sosyalist kampa katılan ve dünyanın pek az tanıdığı insan türünden geliyor.

Heyecanlı mı? Kesinlikle hayır. Osmanlı Türkçesi'nde "müşkülpesent" denilen, Fransızca'dan bozma Türkçe'de "rafine" sayılan, tarihe meraklı, şaşırtıcı bir hızla yeni dil öğrenen, diplomasi mesleğindeki alışkanlığını devrime kadar menşeviklerle

Bolşeviklerin arasını bulmaya çalışarak sürdürmeye çalışan bir kimse. Ve şeker hastası, Türkiye'de "Sovyet diplomatı" Aralov, anılarında, Çiçerin'i pek güzel anlatıyor: "Geogriy Vasilyeviç, genel diplomasi, uluslararası ilişkiler tarihine vâkıf idi, yeni dilleri alışılmamış bir çabuklukla öğreniyordu, müziği çok iyi biliyordu ve piyanoyu özellikle iyi çalıyordu. Beethoven, Mozart ve Çaykovsky'in sonatlarını parlak bir biçimde çalarak Çin delegasyonunu nasıl şaşırttığını pek iyi hatırlıyorum. Çin'de iktidar sık sık değiştiği için Çin delegasyonunun kimlerden kurulu olduğunu şimdi hatırlamıyorum. Olay şöyle oldu: Çin Elçiliği'ndeki yemekte, yabancı konukların hemen hepsi gitmişti. Geogriy Vasilyeviç piyanonun başına geçti. Yüksek tavanlı büyük salon yarı karanlık ve tedirgin ediciydi. Geogriy Vasilyeviç, Beethoven'in sonatlarından birini ezbere çaldı. Duyarak çalıyordu; sesler, insanın yüreğine işleyen bir biçimde yavaş, tatlı, hazin ve insanı mücadeleye, fedakârlığa davet edercesine ince, uzun parmaklarından dökülüyordu." (S. İ. Aralov, *Vospominaniya Sovetskogo Diplomata 1922-1923*, sayfa 37.) Büyük Fransız Devrimi'nin bestecisi Beethoven'i çok iyi çalan Çiçerin, Büyük Ekim Devrimi'nin diplomasisini gerçekten usta bir vals dansçısı gibi uyguladı. Hakkının ve gereğinin, bütün bunlarla birlikte vazgeçilmez yerinin, tespit edilmesi zorunlu oluyor.

Geogriy Vasilyeviç Çiçerin'e mutlak ihtiyaç var. Ankara'daki Sovyet diplomatı, ihtiyaç duyulanı anlattı. Moskova'daki Anadolu diplomatı ise işin bir başka yanını anlatıyor. Ali Fuat Paşa, yine, yazıyor: "Stalin, bizi 22/23 Şubat gecesi kabul etmişti. Bu Sovyet Milletler Komiseri'nin o zamana kadar Türk devlet adamlarıyla yaptığı ilk mülâkattı. Rusça'dan başka bir lisan bilmediği için Rusça'ya hakkıyla vâkıf Sefaret Başkâtibi Aziz Bey'i de beraberimizde götürmüştük. Konuşmalarımız gayet samimi ve açık olmuş, gecenin geç saatlerine kadar sürmüştü. Stalin o sıralarda barsaklarından rahatsızdı. Buna rağmen üzerimizde, yeni rejimin metin, iradeli, kuvvet ve kudret sahibi birinci derecede şahsiyeti tesirini bırakmıştı." (Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, sayfa 133.) Stalin Türkiye'nin temsilcisine, düşüncelerini hiçbir kuşkuya yer vermeyecek bir açıklık ve dürüstlükte anlattı. Şöyle dedi: "İttifak akdedemeyiz. Çünkü İngilizlerle ticaret muahedesi yapacağız. Bundan maksat, ticaret muahedesi aleyhinde bulunan Fransa ile bu muahedenin taraftarı İngiltere'nin ve netice itibariyle Amerika'nın rekabetini tevlit etmek ve bunların bizlere karşı olan ittifakını parçalamaktır. Fakat asıl maksadımız olan mücadeleye kapalı veya açık olarak devam edeceğiz. Biz muhtaç bulunduğunuz maddeleri İngiltere'den alır ve Antanta'nın ittifakını parçalayarak mühim bir muvakkafiyet temin etmiş oluruz. Binaenaleyh bu ticaret muahedesine zarar verecek her şeyden tevakki etmek sizin de menfaatiniz icabıdır, ittifaktan maksadınız para, silah ve insanca yardım ise bunu derhal yapacağız. Kardeşlik muahedesini imza ederiz. Çünkü onda ticaret anlaşmasına zarar verecek bir şey yoktur." Stalin, açık ve dürüst konuşuyor.

Bir de doğru konuşuyor. Türkiye'de, bırakınız Sovyet dostluğunu, tümden tutucu sayılan bir tarih yazarı, siyasi tarih olarak şunları yazmak zorunluluğunu duyuyor: "16 Mart 1921 Anlaşması ile Sovyetler, Sevres Antlaşması'nı tanımayıp, 28 Ocak 1920 tarihli Misak-ı Millî'de belirtilen sınırlar içindeki Türkiye'yi tanıyorlardı. Antlaşmanın 4. maddesine göre, iki devlet, Doğu milletlerinin millî kurtuluş hareketleri ile Rus işçisinin yeni bir sosyal düzen kurma mücadelesi arasında ortak noktalar olduğunu kabul ve bütün milletlerin bağımsızlık, hürriyet ve arzu ettikleri hükümet sistemini seçme hakkını tanıyorlardı.

Tutucu tarih yazarı devam ediyor: "Bu antlaşmanın yapıldığı gün Sovyet Hükümeti, İngiltere ile de, istediği ticaret anlaşmasını yapmıştı. Bu sebeple, Türk-Sovyet antlaşmasından sonra Sovyetlerin Millî Mücadele'ye yaptıkları yardım birdenbire artmıştır. Sovyetler Millî Mücadele'ye hem askeri malzeme yardımında bulunmuşlar ve hem de para yardımı yapmışlardır." (Fahir H. Armaoğlu, *Siyasi Tarih 1789-1960*, Ankara, 1973, sayfa 628 ve 630.) Tarihçi Armaoğlu, bu yazdıklarına, bir de dipnot ekliyor. Şöyle: "Sovyet belgelerine göre, Sovyetlerin yapmış oldukları yardımlar şöyledir: 1920 yazında 6.000 tüfek, 5 milyon kadar tüfek mermisi ve 17.600 top mermisi. 1920 Eylülü'ne 200,6 kg külçe altın (Erzurum'da teslim edilmiştir.) 1921 Ocak-Şubat aylarında, 1.000 atımlık top barutu, 4.000 el bombası ve 4.000 şarapnel mermisi ile daha bazı askerî malzeme verilmiştir. 1921 yılı içinde yapılan yardım ise şöyledir: 33.275 tüfek, 57.986.000 tüfek mermisi. 327 makinalı tüfek, 54 top, 129.479 top mermisi, 1.500 kılıç, 20.000 gaz maskesi. 3 Ekim 1921'de de Jivoy ve Jutkiy adlı iki destroyer Trabzon'da Ankara Hükümeti'ne devredilmiştir. Nisan 1921'de 4 milyon, Mayıs-Haziran 1921'de 1,4 milyon. Kasım 1921'de 1,1 milyon ve Mayıs 1922'de 3,5 milyon." Mart 1921 Anlaşması'ndan sonra Türkiye'ye yapılan Sovyet yardımının azalmayıp arttığının altını çizmek gerekiyor. Daha sonrası için.

Tutucu tarih yazan Fahir Armaoğlu, "Sovyet belgelerine göre", dünyanın ilk sosyalist hükümetinin Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı'na yardımının 1920 yazında başladığını belirtiyor. Daha önce ise Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin 1920 sonbaharında Moskova'daki temsilciliğine bir direktif göndererek Sovyet Rusya ile anlaşmanın bir an önce tamamlanmasını istediği biliniyor. Sovyet Rusya'nın Türkiye ve İslâm milletleriyle dostluğu Londra'da İngiltere ile yapılan ticaret anlaşması görüşmelerinde pazar-

lık masasına getirmesinden endişe ediliyor. Türkiye'nin Londra'daki görüşmelerden haberdar olduğu veya hiç olmazsa İngiltere'nin isteklerinin ne olabileceğini sezdiği anlaşılıyor. Haberdar olması mümkün görülüyor. Çünkü daha ilerde değinileceği gibi, Osmanlı'yı paylaşmaya karar veren Avrupa devletleri her noktada birbiriyle anlaşamıyor. İtalya daha işin başından itibaren, Avrupa devletleri arasındaki görüşme ve gelişmeleri Anadolu'ya sızdırıyor. Bu nedenle, Türkiye'nin Londra görüşmelerinden istihbaratı olması muhtemel görülüyor. Ancak olmasa bile, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının deneyimlerinin, çeşitli tarafların isteklerinin ne olabileceğini bilmeye yettiği ortaya çıkıyor. Ayrıca Mustafa Kemal ve arkadaşlarının burjuva-demokrat bir hareket olarak kendilerinin de ne isteyebileceklerini bildikleri saptanıyor.

Şöyle saptanıyor: "Rusya'nın mukadderatına hâkim olan Bolşevikler, antant devletleri ile muhtelif cephelerde harp halinde bulunuyorlardı. Emperyalist ve kapitalistlerin boyunduruğundan kurtulmak için uğraşan ve uğraşacak olan Şark milletlerine her türlü maddi ve manevi yardım ve müzahereti prensip olarak kabul ettiklerini cihan umumi efkârı önünde ilân etmişlerdi. Diğer taraftan Sivas Kongresi'nden (4 Eylül 1919) bir iki ay sonra Sovyet Rusya Hükümeti'nin Kafkas Bolşevik Orduları Başkumandanı bulunan Yoldaş Chalva Eliava'yı Osmanlı İmparatorluğu'nun son durumunu incelemek üzere gizlice İstanbul'a göndermişti. Chalva Eliava, İstanbul'daki millî teşkilâtımız vasıtasıyla bizimle temasa geçmiş, emperyalizm cephesi karşısında Türk millî haklarını tamamıyla tanıyacaklarını, takviye edeceklerini ve süratle başlayacaklarını bildirmişti." (Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, sayfa 60.) Çok açık değil mi? İlk sosyalist devlet, daha Kurtuluş Savaşı'nın başlayıp başlamayacağı belli olmadan, üstelik başarısı konusunda ilk ipuçları bile yokken Türkiye'ye yardım yapmak istiyor.

Dahası var: İlk sosyalist ülkenin Türkiye ile dost olmak istediğinden hiçbir "Osmanlı aydınının" kuşku duymaması gerekiyor. Mustafa Kemal de dahil, Kurtuluş Savaşı'nın yönetici kadrolarının tam anlamıyla birer "Osmanlı aydını" olduklarında da kuşku olmaması gerekiyor. Yine böyle bir Osmanlı aydını, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devrolunan tarihçi Yusuf Hikmet Bayur, Sovyet Rusya ile imzalanan 16 Mart 1921 Anlaşması'nı, daha önceki övgüsüne ek olarak bir de şöyle övüyor: "Bu tahlilden anlaşıldığı veçhile Harb-i Umumî'de ezilerek münkariz olmuş Osmanlı İmparatorluğu'nun yerine memleketin bir kısmına hâkim olarak kaim olan Büyük Millet Meclisi Hükümeti parlak bir siyasi, muzafferiyet kazanmıştır. 93 felâketinin malî, hukukî ve Şark'taki araziye ait neticelerini tamir ettikten maada büyük bir devletle sıkı, kuvvetli ve neticeleri itibariyle çok müsmir bir dostluk tesis ve kapitülasyonların ilgasını ve merdudiyetini ona tasdik ettirmiştir. Sovyetler'e gelince onlar da çok kıymettar bir dostluk kazanmışlar ve can alacak en mühim yerleri olan Kafkasya'da garp büyük devletlerinin her türlü tehdit ve tazyik ihtimallerinden kurtulmuşlardır. (*Türkiye Devletinin Dış Siyasası*, İstanbul, 1938, sayfa 71.) Bu anlaşma ile "93 felâketinin malî, hukukî ve Şarktaki araziye ait neticelerinin tamir" edildiği ve bunun büyük bir başarı olduğu kaydediliyor. "93 felâketi", 1877 yılında Rusya'ya karşı Osmanlı'nın yenilmesi oluyor. Bu yenilgi sonucunda, başta Kars ve Ardahan olmak üzere Doğu'da Rusya'ya toprak kaybediliyor. 18 Mart 1921 Anlaşması, bu "felâketi" bütün sonuçlarıyla unutturuyor. Böyle söyleniyor.

Fakat söylenmesi ve bilinmesi gerekenler bundan ibaret değil. Özellikle herhangi bir "Osmanlı aydını" için. İlk sosyalist devlet ilk büyük barış anlaşmasını Brest Litovsk'ta ve 3 Mart 1918 tarihinde imzalıyor. Brest-Litovsk'un Bolşevik Devrimi içinde ayrı bir yeri var. Lenin'in somut durumun çözümlemesini yapmada ne kadar usta olduğunu, bu ustalığın doğru programlar, stratejiler ve taktiklerin geliştirilmesi için gerekli ustalık kadar önemli olması gerektiğini göstermesi açısından ayrı bir yeri var. Trotskiy'in yanılgısını, daha sonraki tarihlerde bir ölçüde abartılmış olsa da, göstermesi açısından önemi var. Brest-Litovsk genellikle bu tür önemleriyle algılanıyor. Bu yüzden daha çok Almanya ile yapılmış bir anlaşma olarak hatırlanıyor. Halbuki çok taraflı bir anlaşma. Taraflardan birisi de Osmanlı İmparatorluğu. Hatta Osmanlı İmparatorluğu temsilcilerinin gecikmesi, anlaşmanın imzalanmasını da geciktiriyor.

Osmanlı'yı Brest-Litovsk'ta Ayan Üyesi Sâbık Vezir-i Âzâm İbrahim Hakkı Paşa ile Süvari Birlikleri Komutanı Ekselans Zeki Paşa temsil ediyor. Brest-Litovsk'un altında bu iki Osmanlı Paşası'nın da imzası bulunuyor. Brest-Litovsk anlaşmasının dördüncü maddesi ise şunları yazıyor: "Rusya, Doğu Anadolu vilâyetlerinin derhal boşaltılmasını ve yasalara uygun bir biçimde Türkler'e iade edilmesini garanti etmek için elinden geleni yapacaktır. Aynı şekilde Ardahan, Kars ve Batum bölgeleri, hiç gecikmeksizin, Rus birliklerinden temizlenecektir. Rusya, bu bölgelerin ulusal ve uluslararası ilişkilerinin yeniden örgütlenmesine karışmayacak ve bunu, özellikle Türkiye olmak üzere bu bölgelerin komşusu devletlerle anlaşarak yeniden örgütlenmeyi bu bölgelerde yaşayanlara bırakacaktır." (Jane Degras, editör, *Soviet Documents on Foreign Policy*, Volume I 1917-1924, Oxford University Press, 1951, sayfa 53.) Dünyanın ilk sosyalist devleti, Kars ve Ardahan gibi doğu vilâyetlerinden çekilmeyi ve bunları Türkiye'ye bırakmayı daha yenik ve batık Osmanlı

döneminde kabul ediyor. Her "Osmanlı aydını" da bunu biliyor. Fakat yazılı tarihlerde bu noktanın bu denli üstü örtülü bırakılmasının nedenleri olması gerekiyor.

Dahası var. 13 Eylül 1919 tarihinde Çiçerin, Türkiye'nin işçi ve köylülerine bir çağrı yayınlıyor. "Avrupa devletleri size hep 'hasta adam' dediler," diyor. "Sizi iyileştirmeyi hiç düşünmediler, fakat isteyerek sizi hep böyle sağlıksız bir durumda tuttular" diye ekliyor. Yine ekliyor: "Avrupa kıtasındaki görünüşte bağımsız varlığınızı, coğrafi konumunuz ve size saldıran haydutların kendi aralarındaki kavgaları sayesinde korudunuz. Sizi bendesi yapmak isteyen her büyük devlet, aynı amaçlı bir başka büyük devletin çıkardığı engelle karşılaştı ve böylece ölüm fermanınızın ilânı hep daha elverişli zamanlara ertelendi. Şimdi o zaman geldi." Tekrar ekliyor: "İngiltere için, küçük ve büyük İslâm devletlerini esirleştirmek amacıyla zaptetme yolu açıldı. Şimdi İran, Afganistan, Kafkasya ve sizin vatan topraklarınızda serbestçe at oynatıyor." Çiçerin, çağrısında bunları söylüyor.

Şöyle bitiriyor: "Bu yüzden Sovyet Rusya'nın İşçi ve Köylü Hükümeti, bütün bunları yaşamış Türkiye'nin işçi ve köylülerinin, böylesine önemli ve kritik bir zamanda, ortak güçlerle Avrupalı soyguncuları sürmek ve mutluluklarını sizlerin bahtsızlığı üzerine kurmaya alışmış olanları imha etmek ve ülke içinde güçlerini kırmak için, dost ellerini uzatacaklarını ümit etmektedir." Sovyet Rusya, ortak mücadele için bu denli istekli davranıyor. Bundan iki ay sonra da, Ali Fuat'ın yazdıklarına göre, önemli bir Başkomutanı İstanbul'a gönderiyor.

Brest-Litovsk ile başlayan, çağrıyla devam eden, İstanbul'u ziyaret ile sürdürülen ilk sosyalist devletin Türkiye ile dostluk isteklerine Millet Meclisi Hükümeti, ilk cevabını 11 Mayıs 1920 tarihinde veriyor. Neden, 11 Mayıs 1920 tarihinde? Bu çalışmada Türkiye'nin resmî dış politika tarihi olarak nitelenen kitapta 11 Mayıs 1920 tarihinin "önemi" açıklanıyor. Şöyle: "Sovyetler'in dostluğunu sağlamak ve mümkün olduğu taktirde bu devlet ile bir ittifak andlaşması yapmak maksadıyla Ankara Hükümeti 11 Mayıs 1920'de (Bab-ı Ali temsilcilerine Sevres Antlaşması metninin tevdi edildiği gün) Moskova'ya bir temsilci heyeti gönderdi... Bekir Sami Bey heyetinin asıl amacı Sovyetler'le bir dostluk antlaşması yapmak imkânını araştırmak ve ihtiyacımız olan para ve her türlü malzeme yardımını temin etmek idi." (*Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1965*, sayfa 21.) Uzun davetlere ilk cevabın ve icap etmenin Sevres Andlaşması'nın esir edici koşullarının açıklandığı güne rastlaması herhalde rastlantı olmamalı. Böyle rastlamaların, rastlantı sayılamayacak kadar çok olduğu kabul edilmeli.

Türkiye, Batı devletleri ile savaşırken bile çözümü Batı'da arıyor ve Batı'dan bekliyor. Sovyet Rusya, Batı Avrupa devletlerinin açık veya dolaylı sömürgesi olan İslâm ülkelerinin Batı hegemonyasına karşı başkaldırmasını istiyor, teşvik ve tahrik ediyor. Emperyalizmin başı İngiltere, Doğu'nun Müslüman halklarının uyanmasından ve bu uyanışta Bolşevizmin oynayacağı etkin rolden endişe ediyor, çekiniyor ve bu rolün oynanmasını engellemek istiyor. İlk sosyalist devlet, emperyalist ülkeler arasında, sosyalist ülke ile ticaret yapma rekabetini artırarak ekonomik ve askerî ablukadan kurtulmayı planlıyor. Devlet olarak varlığını sürdürebilmek için, en azından savaşın yıkıntılarını onarıncaya kadar, bunu vazgeçilmez görüyor. İngiltere ise ticaret anlaşması karşılığında Bolşevizmin Doğu halkları üzerindeki eylemlerinin durdurulmasını şart koşuyor.

Böylece 1920 Eylül ayında Baku'da toplanan "Birinci" Doğu Halkları Kongresi'ni bir "ikinci" kongrenin neden izlemediği sorusuna kısmî bir cevap bulunuyor. Bu cevap başkaları tarafından daha önce veriliyor. Şöyle: "Kayıtlarında Doğu Halklarının Birinci Kongresi olarak geçirilmesine rağmen Baku Kongresi'ni izleyen kongreler yapılmadı ve bu Kongre, arkasında ciddi bir mekanizma bırakmadı. Baku'da propaganda ve eylem kurulu kuruldu ve ilk raporunu 1920 Kasım ayında Enternasyonal Yürütme Komitesi'ne verdi. Aralık ayında, Rusça, Türkçe, Farsça ve Arapça dillerinde yayınlanacak *Doğu Halkları* dergisinin çıkacağı ilân edildi. Bundan sonra pek az kayıtlara rastlanıldı." Bunları, Batı dünyasında saygınlığı olan "Bolşevik Devrimi" tarihçisi E. H. Carr yazdı. Yazdıklarından da şu sonucu çıkardı: "Kurulun ve dergisinin hızla ortadan kaybolması, kısmen Mart 1921 tarihli İngiliz-Sovyet Ticaret Anlaşması'nın sonucu olabilir ve bu, Moskova'nın dışında etkin bir siyasal organ yaratmanın güçlüğünü gösteriyor." (E. H. Carr, *A History of Soviet Russia - The Bolshevik Revolution 1917-1923*, Üçüncü Cilt, London, 1966, sayfa 269.) Carr da Doğu Halkları Kongresi'nin arkasının gelmemesini tümüyle İngiliz-Sovyet Anlaşması'na bağlamıyor. Daha doğrusu işin bu yanını pek önemli görmediği anlaşılıyor.

Aslında gerçekten de önemli değil. Çünkü bu kongre başından itibaren önemli bir işlevi yerine getirecek bir yapıda görünmedi. Daha çok her türden ve her geçmişten insanın toplandığı, heyecanlı konuşmaların yapıldığı, başta İngiltere olmak üzere Batı'nın sömürgeci devletlerine karşı gövde gösterisi niteliğinin ağır bastığı bir toplantı oldu. Baku Kongresi, Doğu halklarının Büyük Ekim Devrimi ile dayanışmalarını simgeleyen bir büyük toplantı olarak tarihe geçti.

Baku Kongresi, bu niteliğiyle hiç kuşku yok, İngiltere'nin ilk sosyalist devleti fiilen tanıması anla-

mına gelen 1921 Ticaret Anlaşması'nın imzalamasında etkili olmuştur. Etkisi, bir daha tekrarlanmamasıyla ortaya çıkıyor. Anlaşmanın metni de böyle bir etkinin varlığını gizlemiyor.

Sovyet-İngiliz Ticaret Anlaşması'nın birinci maddesi bu hükmü getiriyor: "Her iki taraf, bir diğerine karşı herhangi bir biçimde abluka koymamaya ve bir ablukayı desteklememeye, Birleşik Krallık ile Rusya arasında, kendilerine tâbi topraklardan herhangi bir devlete yasalara uygun olarak ihraç edilebilecek ve herhangi bir devletten kendi topraklarına ithal edilebilecek her türlü malın ticaretinin yeniden başlamasını önleyen mevcut engelleri derhal kaldırmaya, bu ticarete başka devletlerle yapılan ticarete göre daha kötü muamele yapmamaya, aynı şekilde, bu ticaretle ilgili banka, kredi ve malî operasyonlarla engel çıkarmamaya, zorunlu olduğu hallerde her ülkede genel olarak yürürlükte olan yasaları uygulamaya mutabakat ederler." (Prof. Yu. V. Klyuçnikov-Prof. A. V. Sabanin, *Meşdunarodnaya Politika Noveyşego Vremeni v Dogovorax, Notax i Deklaratsiyax Çast' III, Vıpusk I*, Moskova, 1928, sayfa 86.) Sovyet dış politikasının belgelerini yayınlayan Profesör Klyuçnikov ile Profesör Sabanin'in artık klasikleşmiş çalışmalarında 1921 Sovyet-İngiliz Ticaret Anlaşması'nın ilk sosyalist devlete yönetilmiş ekonomik ablukada önemli bir gedik açtığı okunuyor.

Fakat okunanlar bundan ibaret kalmıyor. Daha önce değinildi; Sovyet-İngiliz Ticaret Anlaşması tek dilden ve İngilizce olarak imzalandı. Bu anlaşma, yürürlük koşullarını, daha başka bir deyişle, yürürlük ilkelerini açıklayan İngilizce metne dayanılarak daha önceki sayfalarda ele alındı. Aynı bölüm daha sonra yapılan Rusça çevirisinde ve Klyuçnikov ile Sabanin'in ortak çalışmasında da var: "Her iki taraf, karşı tarafa karşı düşmanca hareket ve teşebbüslerden ve kendi sınırları dışında sırasıyla, İngiliz İmparatorluğu ve Rus Sovyet Cumhuriyeti kurumlarına karşı, doğrudan veya resmî propaganda yapmaktan kaçınır ve daha özel olarak Rus Sovyet Hükümeti, başta Hindistan ve Afganistan bağımsız devleti olmak üzere Asya halklarının hiçbirini askerî, diplomatik veya herhangi bir eylem veya propaganda biçimiyle İngiliz çıkarları veya İngiliz İmparatorluğu'na karşı düşmanca eylemlere teşvik etme girişimlerinden imtina eder. İngiliz Hükümeti, Rus-Sovyet Hükümeti'ne eski Rus İmparatorluğu'nu meydana getiren ve bugün bağımsızlığını sağlamış olan ülkeler için benzer ve özel bir taahhütte bulunur." Bu bölüm, anlaşmanın başında yer alıyor. Bu yüzden Çiçerin'in, Moskova'da Ali Fuat Paşa'dan 16 Mart tarihli Türkiye Sovyet Rusya Anlaşması'nın açıklanmasının iki gün ertelenmesini istemesi anlam kazanıyor. Ayrıca anlaşmanın bu bölümünde anti-İngiliz propaganda ve eylemden kaçınılacağının kabul edildiği yerler arasında Türkiye'nin ad olarak sayılmamış olması dikkati çekiyor. Herhalde İngiliz tarafının Türkiye'yi de, hukuk diliyle tadat etmek için, yoğun çaba harcadığı düşünülebilir.

Daha geniş düşünmek de gerekiyor. Sovyet-İngiliz Anlaşması, 16 Mart 1921 tarihinde imzalanıyor ve her ne hikmetse, İngiltere aynı gün Sovyet Rusya'ya bir nota veriyor. Nota, Sovyet tarafının, imzalanan anlaşmayı ihlâl etmesiyle ilgili. İngiltere, imzasını attığı gün yapılan anlaşmanın ihlâl edilmesinden yakınıyor. Yakınma Afganistan üzerinde yoğunlaşıyor ve Kabil'deki Sovyet temsilcisi Surits ile Afganistan'da ihtilâl peşinde koşan İttihat ve Terakki'nin üç paşasından Cemal Paşa'dan şikâyet ediliyor. "Hükümetim, Afganistan Hükümeti ile görüşmelerinde Sovyet Hükümeti'nin başucu gayelerinden birisinin Afganistan yoluyla Hindistan'daki barışı bozmak için imkânlar elde etmek olduğuna inanmak için gayet sağlam dayanaklara sahiptir." (*Meşdunarodnaya Politika Noveyşego Vremeni*, Moskova, 1928, sayfa 99.) İngiliz notası bu görüşleri içeriyor: "Kabil'deki Rus Elçisi Surits, Afgan Hükümeti ile görüşmelerinde Hindistan'ın kuzeybatı sınırı boyunca yaşayan aşiretlere Sovyet Hükümeti'nin yapacağı yardımlara özel bir önem verdi." Bunları da ekliyor. Daha da ekliyor: "Afganistan'daki misyonu Moskova'nın onayı ile kabul edilen ve kuşkusuz, gelişi, Afganlar arasında yalnız ulusal değil, aynı zamanda dinsel heyecan uyandırması beklenen Cemal Paşa'nın aşiret reisleriyle görüştüğü ve onlara Sovyet yardımı vaad ettiği ileri sürülüyor.

Cemal Paşa, kısa bir süre sonra, Gürcistan'dan geçerken bir Ermeni kurşunu ile öldürülüyor ve tarih sahnesinden çekiliyor. İngiltere'ye cevabî notayı Çicerin imzalıyor ve 18 Nisan 1921 tarihini taşıyor. "Bizim bakış açımızdan imzalanan anlaşma Büyük Britanya ile ilişkilerimizde bir dönüm noktasıdır ve bu ilişkilerin eski dönemi ile yeni dönemi arasındaki ayırıcı duvardır" diyor. (*Merdunarodnaya Politika Noveyşego Vremeni*, sayfa 101.) Sovyetler'in, bu anlaşmaya verdiği önemi bir kez daha açıklıyor. "Bu anlaşmanın imza ânından itibaren" diyor, "biz, anlaşmada öngörüldüğü gibi, özellikle Horn'un (İngiliz notasını imzalayan kimse, Y. K.) belirttiği yerlerde, Britanya çıkarlarına karşı düşmanca eylem veya propagandayı veya böyle eylemleri desteklemeye yol açacak her şeyi önlemek için elimizden geleni tümüyle yaptık". Sovyet notasında şu bilgi de yer alıyor: "Özellikle Afganistan'daki temsilci ve görevlilerimize anti-Britanya politikadan sakınmaları için direktif verilmiştir." Öyle görünüyor ki, Sovyet-İngiliz Ticaret Anlaşması imzalanırken nota teatisi de kararlaştırılmış oluyor. Fakat bu arada Sovyet Rusya üç önemli anlaşmayı da imzalamış bulunuyor. 26 Şubat'ta İran, 28 Şubat'ta Afganistan ve 18 Mart 1921 tarihinde de Türkiye ile, benzer nitelikte dostluk ve kardeşlik anlaşmaları imzalanıyor.

Türkiye ile yapılan anlaşma şöyle başlıyor: "RSFSR Hükümeti ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, ulusların kardeşliği ve halkların kendi kaderini kendisinin tayin hakkı ilkelerini paylaşarak, emperyalizme karşı savaşta aralarındaki mevcut dayanışmayı, aynı şekilde, iki halktan birisi için yaratılan bir güçlüğün diğerinin de durumunu kötüleştireceği gerçeğini ve iki tarafın karşılıklı çıkarlarına dayanan, sürekli ve kalbî ilişkiler ile kopmaz gerçek dostluğu kurmanın tümüyle coşku veren isteğini kaydederek dostluk ve kardeşlik anlaşmasını akdetmeye karar verdiler." (*Meşdunarodnaya Politika Noveyşego Vremeni*, sayfa 94.) Aynı anlaşmaya göre, Sovyet Hükümeti, "Türkiye'yi ilgilendiren ve Büyük Millet Meclisi tarafından temsil edilen Millî Türk Hükümeti tarafından kabul edilmeyen hiçbir uluslararası kararı tanımayacağını" taahhüt ediyor. Bunun Kurtuluş Savaşı'nın başındaki bir toplum için çok değerli bir taahhüt olduğunda kuşku yok.

Burası açık ve güzel. Yalnız açık olmayan ve olmadığı için de yeteri ölçüde güzel görünmeyen bir nokta kalıyor. İlk sosyalist devlet İngiltere ile yapılan anlaşmaya neden bu kadar önem veriyor? Bu noktanın açıklanması gerekiyor. Bunun için de Lenin'in *"Ayrı ve İlhakçı Bir Barışın Derhal Sonuçlandırılması Sorunu Üzerine Tezler"*i başlangıç noktası oluyor. Lenin'in *Ayrı Barış Sorunu Üzerine Tezleri*'nin yirmincisi,[10] bugün bile, Sovyet dış politikasının temel açıklamalarından biri sayılıyor. Lenin'in bu açıklamasının mümkün olduğu ölçüde dikkatli bir çevirisinin yapılması gerekiyor.

Şöyle oluyor: "Ayrı bir barış anlaşması yaparak, belli bir zaman kesitinde mümkün olan en büyük ölçüde, savaşan her iki emperyalist gruptan da kurtuluyoruz, düşmanlıklarını ve savaşlarını kullanarak bize karşı aralarında pazarlık yapmalarını güçleştiriyoruz, kazanacağımız belli bir zamanda serbest kalan ellerimizi sosyalist devrimi sürdürmek ve güçlendirmek için kullanacağız." Lenin'in, daha başından itibaren Sovyet dış politikasının temel açıklamalarını içeren sözlerinin, mümkün olan en dikkatli çevirisi böyle olsa gerek.

Bu üç metnin karşılaştırılması Carr gibi ciddi bir tarihçinin ve Lenin'in *Toplu Eserler*'inin çevirmenlerinin her zaman titiz davranmadığını gösteriyor.

Bu sözleri de Lenin'in *Tezler*'inin beşinci maddesiyle birlikte okumak gerek. Aynen şöyle: "Bütün bu durumlar bir arada ele alındığında, bunlardan, Rusya'da sosyalizmin başarısı için, sosyalist hükümetin serbest kalan ellerini önce kendi ülkesindeki burjuvaziye karşı bir zafer kazanmak ve geniş kapsamlı kitlesel örgüt çalışmalarını başlatmak için, birkaç aydan az olmamak üzere, bir zaman aralığına sahip olması zorunluluğu, çok açık bir biçimde çıkmaktadır." (Lenin, *O Vneşney Politike Sovyetskogo Gosudarstva*, Moskova, 1960, sayfa 25.) Sosyalist Hükümet, varlığını sürdürebilmek için zamana muhtaç. Bu, Lenin'in en değerli somut durumun somut çözümlemelerinden birisi. Gerek İngiltere ve gerekse Türkiye'ye yönelik dış politika yaklaşımlarının temelinde bu somut çözümleme yatıyor. Lenin, zamana muhtaç olduğunu görüyor. Marx da, Lenin de zamana duyulan ihtiyacı gözlemekte hiç yanılmıyorlar. Fakat her ikisi de ihtiyaç duyulan zamanın süresi konusunda sık sık yanılıyorlar. Burada Lenin ihtiyaç duyulan zamanı birkaç ay ile ölçüyor. Halbuki zaman, birkaç yılın bile yetmediğini gösteriyor. Zaman, tek ülkeli dünya sosyalist sisteminin çok ülkeli dünya sosyalist sistemine dönüştüğü yıllara, İkinci Dünya Savaşı sonlarına kadar uzuyor.

Lenin, bu temel açıklamayı, 1918 yılının başında yapıyor. 1920 yılının Kasım ayında ise "Bizim Dış ve İç Durumumuz ve Parti'nin Görevleri" başlığını taşıyan konuşmasını yapıyor. Sovyet dış politikasının temel açıklamalarından birisi olarak pek önemli bir konuşma oluyor. Şöyle: "Rusya toprakları üzerinde, üç yıl, Britiş, Fransız ve Japon askerleri vardı. Bu üç devletten pek önemsiz bir kuvvetin bile yığılmasının, bize karşı, birkaç haftada olmasa bile birkaç ay içinde bir zafer kazanmalarına yeteceğinde hiçbir kuşku olamaz. Bu hücum, Fransız askerlerinin morallerinin bozuk olması ve Britiş (İngiliz) ve Japonlar arasındaki rahatsızlıklar sayesinde durdurabildik. Her zaman emperyalist çıkarlar arasındaki ayrılıktan yararlandık; istilâcıları, yalnızca çıkarları onları ayırdığı ve böylece de bizim gücümüzü ve birliğimizi artırdığı için mağlup ettik. Bu bize bir nefes alma vakti sağladı ve Brest-Litovsk Barış Anlaşması zamanına Alman emperyalizminin tam bir zafer elde etmesini imkânsızlaştırdı. (Lenin, *Collected Works*, 31. Cilt, sayfa 412-413.) Lenin, emperyalist güçler arasındaki çıkar ayrılıklarını değerlendirmeye büyük önem veriyor. Bunun üzerinde durulması gerekiyor.

Bunun üzerinde durulacak. Ancak, geçerken, Lenin'in bu açıklamasının, Lenin'in ciddi ve yaratıcı öğrencisi Stalin tarafından da benimsenmiş olduğunun belirtilmesi gerekiyor. Lenin'den sonra ilk sosyalist devleti yaşatma onur ve becerisini taşıyan bir kuşağın lideri olan Stalin, 1920 yılında, yine Kasım ayında Baku Sovyeti'nde konuşuyor. Ekim Devrimi'ni anlatıyor: "Bundan üç yıl önce, 25 Ekim (yeni takvim ile 7 Kasım, Y. K.) 1917 tarihinde, Petrograd Sovyeti'nin aktif üyelerinden bir küçük grup Bolşevik bir araya geldi, Kerenskiy'in sarayını kuşatmaya, halen çözülmüş birliklerin kontrolünü ele almaya ve otoriteyi, toplantısına yeni başlamış olan işçi, köylü ve asker temsilciliklerinin ikinci kongresine vermeyi kararlaştırdı." İş, böyle başladı. "O zaman birçok kimse bizi, en iyisi, acayip kimseler, en kötüsü Alman emperyalizminin ajanları olarak gör-

dü." Stalin, işin başında nasıl değerlendirildiklerini böyle anlattı. Ekledi: "Uluslararası konumumuza gelince, bu döneme, Sovyet Rusya'nın tam tecrit dönemi denebilir. Sadece bizi çevreleyen burjuva devletleri Rusya'ya düşman değildi, Batı'daki sosyalist yoldaşlarımız da bize kuşku ile bakıyorlardı." Böyle bir durumda sosyalist devletin nasıl yaşayabildiği sorusuna Stalin, şu cevabı verdi: "Bununla birlikte, en önemlisi Batı'nın emperyalistleri kendi aralarında ciddi mücadeleye girişmiş oldukları için, Sovyet Rusya bir devlet olarak yaşayabildi. Buna ek olarak Rusya'daki Bolşevik deneyimi alayla karşıladılar ve bir siyasal güç olarak doğal bir ölümle sonuçlanacağına inandılar." Küçümsemeleri, sorunlarını yarattı. Aslında küçümsemekten başka da çareleri yoktu. Küçümsenmek de Bolşeviklerin kaderi ve bir anlamda da şansı oldu. Ekim Devrimi'nden önce de Çarlık polisi daha çok gürültülü çalıştıkları için ilk planda Narodnikleri önemsedi. Bolşevikleri daha az ciddiye aldı. Lenin ise ne o zaman, ne de Almanya'nın sağladığı zırhlı trenle 1917 Nisan'ında Petrograd'a dönerken hiç komplekse kapılmadı.

Lenin de, Stalin de, emperyalistler arasındaki çıkar ayrılıkları üzerinde durdular. Durulması gerekiyor. Fakat hiçbir zaman abartmadan. Bu çıkar ayrılıklarına zamanın her kesitinde geçerli bir nitelik kazandırmadan. Emperyalistler arası çıkar ayrılıklarını zaman boyutu olmayan ve dolayısıyla her zaman aynı derinlikte var olan ayrılıklar olarak düşünmeden. Daha açıkçası, Kautsky'nin ultra-emperyalizm tezini reddederken, emperyalistler arası çıkar ayrılıklarını emperyalizmin kendi konjonktüründen bağımsız bir platforma çıkarmadan. Eğer bu yapılmazsa, emperyalistler arası çıkar ayrılıkları emperyalizmin konjonktürün bağımsız ve her daim aynı derinlikte, her daim kullanılabilir derinlikte, var olan ayrılıklar olarak görülürse, hüsranla karşılaşmak kaçınılmaz olur. Bir başka platformda "ekonomizm" ile karşılaşmak, bir başka planda ekonomizmi yaşamak ve bir başka alanda oturup beklemek" kaçınılmaz olur.

Lenin ve Stalin, emperyalizmin iç çıkar ayrılıklarını anlık olarak görüyorlar. Bu, pek önemli. Hep geçici bir zaman için bu çıkar ayrılıklarından yararlanma söz konusu. Lenin, "Bizim Dış ve İç Durumumuz ve Parti'nin Görevleri" başlıklı 1920 tarihli konuşmasında devam ediyor: "Emperyalist rekabetin yoğunluğunu doğru olarak değerlendirdik ve kendimize, aralarındaki ayrılıklardan sistematik olarak yararlanarak bize karşı mücadelelerini önlememiz gerektiğini söyledik." (Lenin, *Collected Works*, 31. Cilt, sayfa 413.) Rekabetin yoğunluğunu doğru olarak değerlendirmek: Bu, büyük doğruları bilmek kadar, zaman zaman bunlardan çok daha önemli olabilen bir iş ve beceri. Bunun çok iyi anlaşılması gerekli. Çünkü, "büyük doğruları" bilmek, eğer mevcut durumun, burada emperyalistler arası rekabetin yoğunluğunun, "doğru değerlendirmesi" ile beraber gitmezse yarardan çok zarar verebilir. Tıpkı bir papağanın zaman zaman yarardan çok zarar vermesi gibi.

Emperyalistler arası rekabetin yoğunluğu zaman içinde artar ve azalır. Her zaman aynı olmaz. Emperyalist ekonomilerin, bir arada ele alındıklarında, düşük konjonktür içinde bulundukları zamanlarda rekabetin yoğunluğu artar. Tıpkı iç dinamik açısından bakıldığında bir ülke ekonomisinin ekonomik bunalım içinde bulunduğu zaman, ülke ekonomisi içinde egemen sınıflar arasındaki birliği sarsarak, Leninist anlamda, devrimin objektif koşullarından birisini yaratıyorsa, emperyalist ekonomilerin genel bir durgunluk veya bunalım içinde olması da dış dinamik açısından devrimin veya sosyalist iktidarın nesnel koşullarından birisini ve pek önemlilerinden birisini oluşturuyor. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünya böyle bir ekonomik konjonktür içindeydi. Sosyalist iktidarın yaşayabilmesinin dış dinamikle ilgili nesnel koşullarından birisini yarattı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Amerika Birleşik Devletleri ekonomisinin soğuk savaş yaşatacak bir kalkış dönemine geçmesine kadar, yine böyle bir dönem yaşandı. Bu dönemde tek ülkeli dünya sosyalist sistemi, çok ülkeli dünya sosyalist sistemine dönüştü. Ve 1970 yıllarının ortalarında, 1917 yılından beri ilk kez bu açıklıkta, Afrika'ya, Angola'ya bir sosyalist ülkeden canlı ve sıcak yardım geldi. Yine emperyalist ekonomilerin bir bütün olarak ele alındıklarında, yeni bir bunalımı yaşadıkları bir zamanda.

Emperyalist ekonomiler bir bütün olarak veya içlerinde en güçlüleri, iktisatçıların deyimiyle, genişleme veya boom dönemlerini yaşıyorsa, emperyalistler arası çıkar ayrılıklarının kullanılabilir bir yoğunlukta olduğunu söylemek mümkün olmaz. Çünkü çıkar ayrılıklarını dengeleyebilecek bir güce sahiptirler, demek. Böyle bir durumda da çıkar ayrılıkları vardır. Ortadan kalkmaz. Fakat sistemin dışından kullanılamaz. Emperyalist sistemin en güçlüsü, kendi çözümünü, ekonomi veya ekonomi dışı ikna yöntemleri ile kabul ettirir. Ettiriyor da. Bu çözüm daha sonradan en güçlü emperyalist ülkenin tabanındaki toprağı eritse de.

Lenin 1920 Kasım ayında yaptığı konuşmasında, bir de, şunları söylüyor: "Böylesine karışık ve kesinlikle istisnai bir durumda sosyalist ülkenin, kapitalist ülkelerle ticarî ilişkilere girmesi bizim varlığımızı garantileyen en önemli faktördür." Bu kadar açık ve net. Bu açıklık içinde, daha sonra, 1921 Mart'ında imzalanacak Sovyet-İngiliz Ticaret Anlaşması'nı ve buna verilen önemi anlamak kolay.

Fakat henüz 1921 Mart'ı değil. Lenin, önceki yı-

lın 1920 yılının Kasım ayında konuşuyor ve sosyalist ülkenin kapitalist ülkelerle ticarî ilişkiye girdiğinden söz ediyor. Bu ise Sovyet diplomasisinin en büyük başarılarından birisini hatırlatıyor. Gerçekten.

1920 yılı, zamanın en güçlü emperyalist ülkesi İngiltere için, çok büyük ekonomik sorunlarla geçiyor. Ekonomi tam bir bunalım içinde. Satışlar durgun, kârlar düşük. İşte tam bu sıralarda, Lenin'in konuşmasından bir ay önce, Ekim 1920 tarihinde, daha sonra Türkiye'de 1927 Komünist Tevkifatı sırasında adı geçecek olan ve önceki sayfalarda ayrıntı ile üzerinde durulan bir şirket kuruluyor ve Londra'da ticaret siciline kaydını yaptırıyor: Arcos. Tüm-Rusya Kooperatif Topluluğu anlamına gelen *All-Russian Cooperative Society* kelimelerinin baş harflerinden oluşuyor,[11] Arcos'un eylemleri derhal etkisini gösteriyor. Satış ve ihracat sorunlarıyla başı dertte büyük İngiliz firmalarının umudu haline geliyor. Derhal siparişlere başlıyor. Londra'da, "City" denilen, bir zamanlar İstanbul'da Karaköy ve Bankalar Caddesi ile şimdi Şişli ve Levent arasının oynadığı rolü üstlenmiş bölgede büyük Rusya pazarının İngilizler'e yeniden açıldığı izlenimini uyandırıyor. O sırada Londra'da Sovyet-İngiliz görüşmelerini yöneten Krasin, 1928 yılında yazdığı kitapta, "görüşmeler yeniden başladığı zaman Rus delegasyonu, arkasında oldukça güçlü bir İngiliz 'City' grubuna sahipti" diyor. 16 Mart 1921 tarihinde Sovyet-İngiliz Ticaret Anlaşması'nın imzalanmasında Mustafa Kemal'in endişelerinden çok Arcos'un İngiliz firmalarına verdiği parlak siparişler rol oynadı.

İngiliz Ticaret Anlaşması elde, Sovyet diplomasisi, boş durmadı. Britanya'ya açılan ticaret imkânlarını başka ülkeler için de kullanmayı denedi. Çok geçmeden, 20 Mart'ta Sovyet Dışişleri Komiser Yardımcısı Litvinov, Başkan Harding'in göreve başlamasını gerekçe olarak kullanarak, Amerika Birleşik Devletleri'nin yeni Başkanı'na ve kongreye Merkez Komitesi'nin kutlama telgrafını ve iki ülke arasında ticaret ilişkilerinin başlatılması isteğini gönderdi. Bir yandan Amerika'nın içişlerine karışma istekleri olmadığını, diğer yandan da, ilk sosyalist devletin büyük bir yatırım programı uygulamak zorunda olduğunu ve bu yüzden de sermaye mallarına önemli bir talep yaratacağını vurguladı. O sırada Rusya pazarına pek muhtaç görünmeyen Amerika Birleşik Devletleri, Sovyet açılımını reddetti.[12]

Amerika Birleşik Devletleri, o zaman için, Lenin'in senaryosunu oynamadı ama senaryoyu istekle oynayacaklar bulundu. Bir Batılı kaynak, çok sonra, bu anlaşma ile ilgili olarak şunları yazdı: "Anglo-Sovyet anlaşması Sovyet Devleti'ne uygulanan diplomatik aforozu sona erdirdi ve diğer devletler, bu yeni ticaretten doğacak yarardan paylarını alabilmek için hemen İngilizler'i takip ettiler." (*Sovyet Russia and the West 1920-1927 - A Documentary Survey*, sayfa 24.) İlk izleyen de İtalya oldu. Daha 1919 yılında İtalyan Başbakanı Sforza, Güney Rusya'da bir kömür imtiyazı karşılığında iki ülke arasında ticaretin başlatılmasını kendi parlamentosuna önerdi. Aynı yıl, yeni Başbakan Vitti de Sovyet Rusya'ya uygulanan ticarî ablukanın kaldırılmasını istedi. Fakat İtalyan kapitalizmi o sıralarda bu denli yürekli davranamadı. Ancak Sovyet-İngiliz Ticaret Anlaşması imzalanınca 1921 Mayıs ayında iki ülke arasında görüşmeler başladı. 1921 Aralık ayında da iki ülke arasında Ön Ekonomik ve Siyasal Anlaşma imzalandı.

İngiltere ve Fransa'ya göre, sonradan gelişmiş ve büyümüş İtalya, her sonradan görmüş gibi fırsatçı davranmak zorunluluğunu duyuyordu. Fakat ilk Sovyet Hükümeti'nin açtığı imkânlardan yararlanabilmek için gerekli ölçüde yürekli davranamadı. Başka türlü davrandı. Şöyle: "Öte yandan da, İtalyanlar, Türk milliyetçilerine gizli bilgi veriyorlardı. Mustafa Kemal, İtilâf Devletleri'nin kararlarını çoğu kez, İtalyanlar aracılığıyla önceden haber alabiliyordu. İtalyanlar, Türk milliyetçilerinin özellikle Yunanistan'a karşı çeteler kurmasını teşvik ediyorlar ve İngiltere'ye karşı izlenecek tutum konusunda da telkinatta bulunuyorlardı." (Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri 1919-1926*, Ankara, 1978, sayfa 122.) İtalyanların, işin başından itibaren, Mustafa Kemal'e bilgi sızdırdığını belirten çalışmanın İngiliz arşivlerine dayanılarak hazırlandığını söylemek gerek. İtalya'nın verdiği "bilgiler" arasında 1920 yılında Londra'da devam eden görüşmelerde İngiltere ile Sovyet Rusya'nın Türkiye üzerine pazarlık yaptıkları iddiasının da bulunması mümkün. Vesveseli denecek kadar şüpheci olan Mustafa Kemal'in bu iddiayı ciddiye almış olması ve tüm politikasını bunun üzerine kurmuş olması da mümkün.

İtalya, Kurtuluş Savaşı'nın başından itibaren Türkiye'ye doğru veya yanlış istihbarat sağlıyor. Türkiye'yi çok sevdiği için mi? Kesinlikle hayır. Emperyalist soygundan kendi payına verilene razı olmadığı için. Anadolu'nun işgalinde Yunanistan'a verilen rolü, kendisi almak istediği için. Şöyle olduğu için: "Paris görüşmelerinde İngilizler, Batı Anadolu'nun İtalyanlar yerine Yunanlılar tarafından işgal edilmesini tercih ettiklerini açıkça belirtmişlerdir. Konferanstaki görüşmeler sonunda, İtalyan temsilcisinin muhalefetine rağmen, Fransız ve İngiliz temsilcilerinin desteği ve Amerikan temsilcisinin muvafakati ile şu karar alınmıştır: Yunanistan Anadolu'nun işgaline katılırsa bu devlete, Ayvalık, Soma, Kırkağaç, Alaşehir ve Kuşadası verilecektir. Yunanistan Anadolu'nun işgaline katılmaz, ya da Anadolu büyük bir devletin himayesi altına konulursa, bu yerler bu büyük devletin işgal bölgesi dışında bırakılacaktır." (*Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1965*, sayfa 7) İngiltere, Yunanistan'a göre çok daha

güçlü olan ve kendine özgü emperyalist emellere sahip İtalya'ya fazla güvenmiyor. Kendi deneyimleriyle biliyor, İngiltere, "emaneten" girdiği Kıbrıs'tan bir daha çıkmadığını biliyor. Bu yüzden Anadolu'yu kendi adına işgal edecek kuvvet olarak Yunanistan'ı seçiyor.

Emperyalistler arası çıkar ayrılığı ilk sosyalist devlete yaradığı gibi, Türkiye'nin Kurtuluş savaşı'na da yardımcı oluyor. Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı, Türkler'den nefret eden, Türkleri Avrupa'dan atma ve cezalandırma aşkıyla yanan çok geniş bir Batı basını ve aydınını pek öfkelendiriyor. Etkin ve aydın okuyuculara hitap eden bir derginin 1920 Mayıs ayı sayısında şu kızgınlık okunuyor: "Böylece Türkler hem cezalandırılmaktan, hem de yola getirilmekten kurtulduklarını anlamış bulunuyorlar. Avrupa'daki çekişme, Türk'ü bir kez daha kurtarmıştır. Avrupa'daki çekişmenin Türkler'in yararına süreceği ve Avrupa devletlerinin soruna yapıcı bir çözüm getiremeyeceği artık anlaşılmıştır." (Asia, Mayıs 1920, nakleden, Osman Ulagay, *Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı*, İstanbul, 1974, sayfa 97.) "Batı medeniyeti", sonra "kapitalizmi", sonra "Batı demokrasisi", daha sonra "Batı aydını" ve benzerlerini idealize edenlerin Osman Ulagay'ın bu değeri pek fark edilmeyen çalışmasını okumaları gerekiyor.

Batı dünyasının aydın ve seçkinleri, 1920 yılında, emperyalist devletler arasındaki çıkar ayrılıklarını görüp, Türkiye'nin cezalandırılamayacağına karar veriyor ve üzülüyorlar. Doğu'nun aydın ve seçkinleri, 1921 yılında, emperyalistler arası çıkar ayrılıklarından dolayı Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı'nı kazanacağını görüyor ve bundan sevinç duyuyor. Ünlü Sovyet Komutanı ve Yöneticisi Frunze, 1921 yılının sonlarında Türkiye'ye geliyor. Önce gözlemlerini ve çözümlemelerini yazıyor. Zamanında yazılmış son derece ilginç ve değerli gözlemlerde bulunuyor: "Mustafa Kemal Paşa Hükümeti olayların ilerde nasıl gelişeceğini bekleyebilirdi. Onun askerî durumu hiç de kaygı verici değildi. Nasıl olsa olaylar geriye dönmez, bizim yargımıza göre, Yunan kuvvetleri herhangi bir başarı elde edemezdi, artık. Onlar Antant'ın yardımına daha fazla bel bağlayabilirler miydi?.. Diplomatik alanda evet, ama askerî alanda hiçbir zaman!" (*Frunze'nin Türkiye Anıları*, Kasım 1921 Ocak 1922, İstanbul, 1978, sayfa 10.) Frunze'nin yargısının çok cesur olduğunu kabul etmek gerek. Tarih, bu cesur yargıyı doğruladı.

Somut durumun doğru değerlendirmesine dayandığı için. Frunze, bu yargısını ifade ettiği cümlelerini şöyle sürdürdü: "Antant'ın bu Yakın Doğu işi de tıpkı bütün öteki işleri gibi bir hiçti. İngiltere, Fransa, İtalya, hepsi de kendi çıkarlarını gözeten politikalarıyla, birbirleriyle ilişkilerinde çatışmaya başlamışlardı bile." Artık İtilâf Devletleri pek ciddiye alınmıyor. Sovyet Hükümeti'nin elindeki bilgilere Ankara gezisinin olanaklarını ekleyen Frunze, bir de şu değerlendirmeyi yapıyor: "Yakın Doğu'daki egemen durumunu sağlamlaştırmak isteyen İngiltere, bir taraftan Ankara Hükümeti'ne hoş görünmeye çalışırken bir yandan da Yunanistan, Fransa ve İtalya'nın kendisine destek olmasını sağlamak istiyordu. Elbette gerek bu oyunların, gerek İngiltere'nin Yunanistan'la yüzleşmesinin, yağmacı burjuvazi açısından iyi sonuçlar vermeyeceği muhakkaktı." Frunze'nin dış dünya ile ilgili gözlemlerinin özü böyle oldu.

Bunu, Frunze'nin "nihaî raporu" tamamladı. "Nihaî rapor" da son derece gerçekçi başladı: "Moskova ile ilişki kurma konusu bir ara Türk Hükümeti ve Türk halkı için Batı Avrupa emperyalizminin saldırısına karşı en son ve tek sığınak olarak kabul ediliyordu." (*Frunze'nin Türkiye Anıları*, sayfa 118.) Ne kadar doğru! Sadece hükümet ve halk için mi? Tüm Türkiye aydını için ve gerçekten Frunze'nin deyimi ile "en son ve tek sığınak" oldu Bolşevizm. Bu, başka yerde yazılacak. Burada, ayrıca ve ayrıntı ile ele almaya gerek yok. Şu kadarı yeter: Dünyada hiçbir zaman 1920 yılının başlarında, "Doğu halkları" için, 1945 yılından sonra bütün dünya için, Alman faşizmine karşı kazanılan zaferden sonra bütün dünya için, Bolşevizmin prestiji ile, Bolşevizmin kurtarıcı saygınlığı ile boy ölçüşecek başka bir "cereyan" olmadı. 1920 ve izleyen ilk yıllarda Kurtuluş Savaşı'nın yöneticileri için Bolşevizmin cazibesini kırmak gerçekten zor ve beceri isteyen bir işti.

Frunze, Hükümeti'ne verdiği "nihaî raporu" sürdürdü. "Başlangıçta, özellikle Hükümet çevresinin ve yöneticilerin bize karşı davranışları son derece iyiydi. Tahmin edileceği gibi bizim onlara karşı gösterdiğimiz samimi ve yürekten dostluk düzeyinde değildi kuşkusuz. Bir güvensizlik seziliyordu." Frunze, işçi sınıfı politikacısının yapması gerekeni yaptı. Sezdiğini yazdı. Sezmek, bilmenin gerekli ve mümkün olmadığı bir ortamda bir politikacının en büyük silahı oldu. Olması da gerek. Frunze, nihaî raporunda şu gözlem ve görüşlerine de yer verdi: "Bu nedenle kesinlikle rahat olabiliriz ki, Türkiye tarafından Türkiye'nin başında Büyük Millet Meclisi bulunduğu sürece bize karşı hiçbir tehlike çıkmayacaktır. Şundan da emin olabiliriz ki, bizim genel çıkarlarımız bu güney komşumuzla dostluğumuzu sağlamlaştırmayı öngörüyor. Bu, orada, Karadeniz'in öteki yakasında da açık ve kesin olarak itiraf ediliyor." (*Frunze'nin Türkiye Anıları*, sayfa 125.) Frunze gibi değerli bir Sovyet savaşçısı 1922 yılının başında yazdığı raporunda Türkiye ile dostluğu sağlamlaştırmanın Sovyet Devleti'nin genel çıkarlarının bir gereği olduğunu söylüyor.

Burada söylenmesi ve hatta tekrarlanması gereken nokta şu oluyor: İşin başından beri, önemli ölçüde içerdeki rejimden bağımsız olarak, Türkiye'nin

Batı kampında olmaması Sovyet Devleti'nin dış politikasının temel ilkelerinden birisi olmuştur. Bu, önce genel olarak, Lenin tarafından konulan kapitalist ülkeler arasındaki birliği sürekli olarak bozma ilkesinin bir uzantısı sayılmalı, özel olarak, Türkiye'nin ilk sosyalist devleti saran kuşak içinde olmasından ileri geliyor. Sovyet Devleti'nin, başından beri izlediği Türkiye ile ilgili bu politikanın son derece akılcı ve gerçekçi bir politika olduğunda hiç kuşku yok. Fakat yine hiç kuşku yok: Türkiye'nin de sosyalist bir düzene kavuşması halinde iki ülke arasındaki dostluk sağlam ve sıcak bir temele oturtulmuş olur. Türkiye, kapitalist üretim ilişkilerine sahip olduğu sürece ve dışa bağımlı işletmelerle ekonomik ilişkilerin artmasıyla, artan ölçüde, dostluğu Batı kampında arayacaktır ve aramıştır. Bu iki ucun arasında Türkiye, Batı devletlerinden gelen zorluklarla karşılaştığı ölçüde Sovyet dostluğunu hatırlayacaktır ve hatırlamıştır. Kurtuluş Savaşı'nın içinde böyle olmuştur. Ama Kurtuluş Savaşı'nın içinde bile, Sovyet Devleti ile en yakın dostluk ilişkilerinin sürdürüldüğü zamanda bile, Batı devletleriyle dostluk yollarını aramaktan vazgeçmemiştir. İşin başından itibaren böyle olmuştur. Ancak ilerde ayrıntıyla ele alınacak olan Millî Demokratik Devrim Tarih Tezi ve aynı anlama gelmek üzere Kemalist Historiografi, tarihi karartmış ve çarpıtmıştır.

Bu çalışmada, aydınlatma ve düzeltme işlevi yerine getiriliyor. Frunze'nin Türkiye'yi ziyaret ettiği sıralarda, daha sonra Ahmet Emin Yalman ile ilişkileri nedeniyle ve Yalman'ın anılarında tekrar karşılaşılacak olan bir garip Amerikalı, Julian E. Gillespie, Ankara'ya davet ediliyor. Gillespie, 2 Şubat 1922 tarihinde İstanbul'dan Washington'a Ankara ziyareti ile ilgili raporunu gönderiyor. Bu rapor da, çok yakın bir zamanda, Türkiye ile ilgili Amerikan gizli belgeleri arasında yayınlandı. Yayınlanmasıyla tarihin aydınlanmasına yardımcı oldu.

Daha sonra Türkiye ile ilgili gelişmelerde etkin olduğu görülecek olan Julian Gillespie, 2 Şubat 1922 tarihini atarak Washington'a gönderdiği resmî raporuna şöyle başlıyor: "İç bölgeye girmem için Türk Milliyetçi Hükümeti'nin gösterdiği liman olan İnebolu'ya gitmek üzere Overton zırhlısı ile 14 Aralık tarihinde İstanbul'dan ayrıldım. 15 Aralık tarihinde öğleden sonra saat 1'de İnebolu'ya geldim. 24 saat sonra arabayla Ankara'ya hareket ettim, İnebolu'da memurlardan her yardımı gördüm. İçişleri Bakanlığı benim ülkeye girmem konusunda önceden telgraf çektiği için, hiçbir zorlukla karşılaşmadım, İnebolu'dan gidişim 11 gün aldı. Devamlı kar yağışı nedeniyle yolları aşmak neredeyse olanaksızdı. Kastamonu'dan ayrıldıktan sonra Ilgaz Dağları'nı aşmak, kar içinde arabama yol açmak için 40-50 jandarma gerekti. On bir gün boyunca çevirmensiz, rehbersiz ve jandarmasız kaldım. Bununla beraber hiçbir zorlukla karşılaşmadım, eşkıyalık ya da düzensizlik belirtisi görmedim." (Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, İstanbul, 1978, sayfa 147-148.) Garip Amerikalı Julian, Ankara'ya gitmek için pek maceralı günler yaşamışa benziyor.

Ankara'da garip Amerikalı Julian, İstanbul'dan raporunu yazıp Washington'a gönderiyor. Fakat bundan önce, daha Ankara'da iken Kurtuluş Savaşı sırasında İstanbul'da Amerikan temsilciliği yapan ve bu hizmetlerinden dolayı İstanbul'da bugün de çalışan, adına "Amerikan Hastanesi" olarak bilinen, "Amiral Bristol Hastanesi" kurulan Amiral Bristol'a bir mektup gönderiyor. Ankara'da bulunan ve İstanbul'a dönen gazeteci Clair Price ile. Clair Price; Ankara'da bir süre kalıyor ve Yunus Nadi'nin *Yeni Gün Gazetesi*'nde "Türkiye'nin büyük dostu Clair Price olarak tanıtılıyor. Anlaşılan Kurtuluş Savaşı'nın içinde Türkiye'nin büyük dostları sanıldığından fazla imiş. Ankara'daki garip Amerikalı Julian, Ankara'dan İstanbul'a dönen "Türkiye'nin büyük dostu" Clair Price ile İstanbul'daki Amiral Bristol'a resmî olmayan bir mektup gönderiyor. "Azizim Amiral" diye başlıyor. "Price yarın ayrılacağı için bu fırsattan yararlanarak size sansürsüz mektup yazıyorum" diyor. Falih Rıfkı Atay da bir kitabında, anı yazmayı, portakalın kabuğunu herhangi bir çöplüğe atıp içini sunmaya benzetiyor. Ankara'daki garip Amerikalı Julian da Amirali Bristol'a gönderdiği "sansürsüz" mektupta hem portakalın içini, hem de kabuğunu gönderiyor. Resmî raporunda olmayacağı kadar açık oluyor. Bu yüzden Gillespie'nin 2 Şubat 1922 tarihli ve Washington'a postalanan resmî raporunu, 10 Ocak 1922 tarihinde Amiral Bristol'a yazılan mektupla birlikte okumak gerekiyor.

Gillespie, Amiral'e yazdığı mektupta, "Ukrayna heyetinden bir ya da iki gün sonra buraya geldim" diyor. (*Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, sayfa 141.) Gerçekten şaşırmamak mümkün olmuyor. İttihat ve Terakki'nin eteklerinden gelme Türkiye Kurtuluş Savaşı'nın yöneticilerinin, başta Mustafa Kemal'in, kendi ölçülerinde ve burjuva anlamda politik deneyimleri karşısında şaşırmamak gerçekten zor oluyor. Daha 1922 yılında geleceğin rejimi Sovyet ülkesinin güzide temsilcisi Ukrayna Heyeti Başkanı Frunze'nin Ankara'da bulunacağı zamanda, günün batmaya mahkûm güneşi Amerika Birleşik Devletleri'nin bir garip görevlisinin de Ankara'da bulunmasını sağlıyor. 1921 yılı sonu ve 1922 yılı başında Ankara nüfusunun, Amerika Birleşik Devletleri yurttaşları ile Malthus'cü bir artış gösterdiği bir zaman oluyor.

Ankara'daki garip Amerikalı, Kemalist Historiografi uzmanlarını pek açığa çıkaran bilgilerini sansürsüz mektubuna saklıyor. "Ben Ankara'ya geldiğim zaman, Savunma Bakanı Refet Paşa, İnebolu'ya

gidişi ve orada Edwars, Henry ve kumpanyası ile buluşması konusuyla ilgili olarak Meclis'te hafif ateşte kızartılıyordu." Böyle yazıyor. Hafif ateşte kızartılmak, kebap olmak anlamına geliyor. Bu ise 1920 yıllarının Ankarası'nda iki eğilimi ön plana çıkarıyor. Emperyalizmle uyuşmak isteyenleri ve bir de bunlara karşı çıkanları. Ayrıca, sansürsüz mektubunda ve daha sonra resmî raporunda, Kurtuluş Savaşı'na katılanlardan bazılarının kimlik kartının rengini açıklayan paha biçilmez bilgiler veriyor: "Yusuf Kemal Bey, Rauf Bey, Fethi Bey, Dr. Adnan Bey ve Celâl Beyler'le tatmin edici birçok görüşmeler yaptım. Malta'dan döner dönmez Bayındırlık Bakanı olan Rauf Bey, çok açık konuşuyor." Burada adı geçen Celâl Bey, Kurtuluş Savaşı'nın meşhur Galip Hocası, daha sonra Cumhurbaşkanı ve Yassıada Mahkûmu Celâl Bayar oluyor. Rauf Bey ise yine meşhur "Hamidiye Kahramanı" Rauf Bey'in kendisi oluyor.

Ankara'daki garip Amerikalı, elde ettiği değerli istihbaratı yazıya döküyor. Şöyle diyor: "Bolşeviklerin burada bir elçilikleri var, Afgan'ların da. Yeni Rus Büyükelçisi yolda. Bu Elçi eskiden Riga'daydı, ama adını unuttum." Riga, Bolşevik Devrimi'nden hemen sonra Amerika Birleşik Devletleri'nin "Sovyetolog" yetiştirmek için kullandığı kentin adı. Gillespie'nin adını unuttuğu Elçi ise, Lenin'in Türkiye'de Frunze ile karşılaşabileceğini söylediği Aralov. Sovyet diplomatı Aralov, Gillespie'nin Ankara'da bulunduğu sırada Türkiye'ye geldi. Mustafa Kemal ile yakınlık kurdu ve yıllar sonra 1960 yılında Moskova'da "*Bir Sovyet Diplomatının Anıları*" adı altında Türkiye'de yaptıklarını ve izlenimlerini yazdı. 1987 yılında ise, Sovyetler Birliği'nde eğitim görmüş ve Türkiye'de Türkiye Komünist Partisi adını taşıyan kuruluşa katılmış ve sonra da çevirmen olarak sakin bir yaşamı bitirmiş Hasan Ali Ediz, Arolov'un anılarını Türkçe'ye çevirdi. Ediz'in çevirisi, Aralov'un anılarının 172. sayfasında şunlar var: "Bazı makamların teşvikiyle para yardımı ve aylık isteyerek Elçiliğimiz'e başvuran 'komünist' maskesi takmış ajan-provokatörler de eksik olmuyordu. Biz bu ajanların foyasını meydana vuruyor ve elçilikten kovuyorduk." Hasan Ali Ediz, böyle çeviriyor. Neden Rauf Bey'i korumak ihtiyacını duyuyor?[13] Çünkü Aralov'un yazdıkları böyle değil. Şöyle: "Rauf Bey'in kışkırtmasıyla 'komünist' maskesi takınarak ajan-provokatör rolünü üstlenen Türk jandarmaları bize başvurdular ve bizim elçiliğimizden 'para yardımı ile aylık' istediler. Bu ajanların maskesini indirdik ve elçilikten kovduk." Ankara'daki garip Amerikalı Gillespie'nin adını unuttuğu Sovyet Diplomatı Aralov, anılarında, Rauf Bey'i açıkça suçluyor ve hatta Sovyet Büyükelçilik binasının yakılmasının sorumluluğunu doğrudan doğruya Rauf Bey'de buluyor.

Gillespie'nin yazdıklarına bakılırsa Aralov'a hak vermemek imkânsız. Gillespie, resmî raporunda şu açıklamayı gerekli buluyor: "Ben işlerimin çoğunu Bayındırlık Bakanı Rauf Bey aracılığıyla yapmayı uygun buldum. Çok iyi İngilizce konuşuyor. Ayrıca açıklığı, dürüstlüğü ve içtenliğiyle beni etkisi altında bıraktı. Birkaç görüşmeden sonra benim bazı sorular vermem ve bu soruların yanıtlanması konusunda anlaştık. Soruların yanıtlarını almak için 30 gün beklemek zorunda kaldım." Bunları resmî raporda yazıyor. Özel ve sansürsüz mektubunda ise gerçekten ilgi çekici bilgiler sağlıyor. Sansürsüz, şöyle yazıyor: "Bu konularda Rauf Bey'le çeşitli görüşmelerim oldu ve kendisine yanıtlamak isterse diye 40 soru verdim. Bazı sorularıma yanıt alacağımı sanmıyorum. İşleri bilmece haline sokmak için 7 Ocak Cumartesi günü Rauf Bey, Meclis'e istifasını verdi. Meclisle bir konuşma yapmadan bu istifası kabul edilmedi. İstifa nedeni olarak sağlık durumunu öne sürdü. Malta'da hapisteyken sağlığının bozulduğunu söyledi. 8 Ocak tarihinde onu gördüm, bütün sorularımın Dışişleri Bakanlığı'na verildiğini bildirdi ve Yusuf Kemal Bey'den bu konuda haber alabileceğimi söyledi. Bunu zaten biliyordum, ama sorduğum sorular için, Dışişleri Bakanlığı'nın görevlendirilmesinin istifasıyla bir ilişkisi olup olmadığı konusunda meraklandım. İstifasının, Amerika'yla ilişkiler konusunda izlenecek politika ve bana verilecek yanıtlarda gerçeklerin açıkça yansıtılıp yansıtılmaması konusunda çıkan bir uyuşmazlık nedeniyle olduğu bana ima edildi."

Gerçekten şaşırtıcı. Kemalist Historiografinin Bolşevik temsilcileriyle dolu olarak gösterdikleri zamanda Ankara'nın nüfusunun garip Amerikalılar'la bir hayli artmış olduğu anlaşılıyor. Garip Amerikalı Gillespie, İstanbul'da Amerikan Hastanesi bırakan Amiral Bristol'a, Ankara izlenimlerini anlatıyor: "Bugün Birinci İnönü Savaşı'nın birinci yıldönümü... Bir askerî bando ile askerî geçit töreni yapıldı. Kent içinden askerî birlikler geçtikten sonra, Millet Meclisi binası önüne geldiler, burada Mustafa Kemal Paşa onları teftiş etti. Miss Billings ve ben görmeye gittik ve geçidi çok güzel izledik. Bazı milletvekilleri ve bakanlar bizi Meclis binasına çağırdılar. Paşa geldiği zaman bizi gördüğü belli oldu. Bize nazikçe selam verdi. Geçit töreninden sonra Miss Billings ve ben, Rauf Bey'i gördük ve Paşa'yı kutlamak istediğimizi bildirdik. Paşa herhalde memnun olmuştu ki, bizi Meclis binasındaki özel kabul odasında görmekte ısrar etti. Benim onu ilk yakından görüşüm oldu." Kurtuluş Savaşı'nın ortalarında Rauf Bey'in Ankara'da Amerikalılar'ın özel temsilcisi gibi davrandığı görülüyor. Mustafa Kemal'in de Amerikalılar'ı görmekten özel bir memnunluk duyduğu ve bu memnunluğunu manen ve maddeten belli etmekten geri kalmadığı anlaşılıyor: "Mustafa Kemal Paşa üzerimde büyük bir etki yarattı. İnsanları yö-

neten bir görünüşü var ve belki merınere benzeyen soğukluğu ile olağanüstü meşgul hali nedeniyle, insan bu kadar yoğun olarak ne düşünmekte olduğunu kendi kendine soruyor. İkimiz de, onu görmek istediğimiz için memnun olduğunu anladık, çünkü kısa görüşmemiz sırasında iki defa bize gülümsedi. Ayrıca Miss Billings'e bir yüzük yapmaya yarayabilecek üzeri süslemeli bir antik taş armağan etti." Mustafa Kemal'in Ankara'daki Amerikalı hanıma değerli bir taş hediye etmesinin Gillespie'yi kıskandırıp kıskandırmadığı pek anlaşılmıyor.

Fakat Julian Gillespie'nin de Ankara'dan eli boş dönmediği saptanıyor. Gillespie'nin resmî raporu şu saptamaları yapıyor: "Milliyetçi Türk Hükümeti, gerçekten Birleşik Devletler'le yakın ticarî ilişkiler kurmak istiyor. Hem hükümet çevrelerinde, hem de halk arasında Amerikalılar'a karşı uygun bir davranış var. Bu tutumun nedenleri şunlardır: 1) Milliyetçi Hükümet hemen malî yardım istemektedir. Bu, verilecek bir imtiyaz karşılığı avans, kredi ya da özel bir borç biçiminde olabilir. 2) Hükümet yetkilileri, Amerikan sermayesi yatırım yaparsa Amerikalılar'ın Misak-ı Millî'de yazılı amaçlara müdahalede bulunmayacağına, siyasal amaçlarla hareket etmeyeceğine inanmaktadır. 3) Ayrıca Avrupa'da, ilerde yapılacak bir barış konferansında ticarî ve iktisadî haklar konusunda sorun çıkabileceğinden çekinmektedirler. Bu durumda (şu imtiyaz ya da bu ekonomik hak başkasına verilmiştir) diyebilmek istemektedirler. Açıkça, ticarî imtiyazların, Amerika gibi siyasal bir güç tarafından desteklenen güçlü finans gruplarına verilmesinden yanadırlar. Böylece Türkiye'deki yurttaşlarının haklarını korurken, aynı zamanda milliyetçileri de korumuş olacaktır." (*Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, sayfa 148-149.) Enfes doğrusu. Mustafa Kemal ve arkadaşlarının, Kurtuluş Savaşı'nın yönetici kadrolarının "bilgisiz olduğu" veya özellikle "ekonomi politik bilmediği" mazeretini ileri sürenler pek şaşıracaklar. Yabancı sermaye yatırımlarının ve verilecek ayrıcalıkların mutlak politik bağlantıyı da beraberinde getirdiği ve üstelik de iki taraflı beraberinde getirdiği pek iyi biliniyor. Amerika Birleşik Devletleri tekellerinin Türkiye'deki yatırımlarını ve dolayısıyla kârlarını korumak için Türkiye'yi de koruyacakları düşünülüyor ve bir politika haline getiriliyor. 1920 yıllarının başında. Savaş ateşinin ısıttığı günlerde.

İşler yalnızca genel planda ele alınmıyor. Somut adımlar var. Biri şöyle: "Türk Milliyetçi Hükümeti, Musul vilâyetinin, Arap değil Türk nitelikleri taşıdığını bildirerek kendilerine ait olduğunu öne sürüyor. Buralarda ve Van Gölü çevresiyle Erzurum'daki petrol yatakları çok önemli sayılıyor, belki de bu ülkenin işlenmemiş en büyük kaynağı olarak kabul ediliyor. Bu yönde herhangi bir Amerikan grubu girişimde bulunursa olumlu muamele görecektir, sanırım." Türkiye Cumhuriyeti petrolü de biliyor. Ne işe yaradığını pek bilmiyor: "Bu durumu, Standard Oil firmasının İstanbul temsilcisi Mr. Millet Joplin'e söyledim. Ve 22 Şubat tarihinde, o sırada İstanbul'a gelmiş bulunan Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'le bir görüşme yapmasını sağladım." İşler yalnızca sözde bırakılmıyor.

"Kilikya'da da Amerika ve Amerikan iş çevreleri konusunda olumlu bir eğilim var. Anadolu'nun en verimli köşelerinden biri olan Adana ovasının sulama projesi daha kimseye verilmiş değil. Hükümet bu projeyi incelemekte ve şimdilik Amerikan kapitalistlerinin bir öneride bulunmasını beklemektedir. Güvenilir kişilerden öğrendiğime göre böyle bir sulama projesi için büyük sermaye yatırımı gerekmeyecektir. Yalnız konuya Toroslar'daki ırmakları denetim altına almak da girmektedir. Bu yapılırsa bütün Adana vilâyetini, ve Mersin limanını kapsayacak elektrik elde etmeye yeterlidir. Savaş sırasında bu konuda Alman mühendislerinin hazırladığı özel bir raporu ele geçirmeye çalışıyorum." Çukurova'nın limanı ve elektriklendirilmesi projesinin çok önceden başladığı anlaşılıyor. Böyle bir projenin bulunmasının Türkiye'de kapitalist eğilimlerin önemli bir ilerleme kaydetmiş olmasına işareti sayılması gerekiyor. Yıllar sonra Çukurova'nın elektriklendirmesi projesinin yine Amerika işbirliği ile gerçekleştirilmiş olduğu gerçekten ilgi çekiyor. Çukurova Şirketi, şu anda Türkiye'deki tek özel ve büyük elektrik üretim şirketi oluyor. Tarih ise çok aydınlatıcı oluyor.

Julian Gillespie yazmaya devam ediyor: "Adana vilâyetinde, modern tarım araçlarına ihtiyaç var. Savaştan önce Amerikan tarım araçları buraya girmiş. Adana Valisi Hamid Bey'in bana verdiği bilgiye göre, Adana'daki tarım araçlarının yüzde 80'i Amerikan yapımı. Mac Cormick sabanları ve biçer-döverleri burada çok iyi tanınıyor." Gillespie, Adana Valisi ile de görüşüyor ve bilgi topluyor. Sonra "bu bilgi, International Harvester firmasının İzmir'deki temsilcisine ulaştırıldı" diyor. Her bilgi gerekli olduğu ve görüldüğü yere gidiyor ve gönderiliyor.

Kurtuluş Savaşı'nın içinde ekonomi ile ve ülkenin modernleştirilmesiyle ilgi, sanıldığından ve gösterildiğinden çok yüksek. Herkes ilgileniyor. Kendi konusu olsa da, olmasa da. Tabii Gillespie pek herkesle ilgilenmiyor. "İş çıkacak" olanlarla daha çok ilgileniyor ve görüşüyor: "Ankara'da iken İçişleri Bakanı Fethi Bey'le Amerikan tarım araçlarının getirilmesi, bunların uygulanması ve satılması konusunu görüştüm. Bu arada birkaç deney çiftliği kurulması ve devamlı sergi açılması konusunda Amerikan tarım araçları yapımcılarının ilgi duyabileceği belirtildi. Fethi, herhangi bir Amerikan grubuna ilgi duyarsa, Hükümet'e ait topraklardan bedava olarak birkaç yıllığına verilebilmesi için çaba harcayacağı-

nı söyledi." Türkiye, Amerikan sermayesinin ilgi duyabileceği her kapıyı açmaya hazır görünüyor. Bunu bildiriyor. Bildirenler arasına sonraki yılların Serbest Fırka Reisi Fethi Bey de giriyor.

Gillespie, işi sözde ve sonra özel sohbetlerde bırakmak istemiyor. Rauf Bey aracılığıyla Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne soru soruyor, cevaplarını alıyor. İki soru ve iki cevap, yalnızca Türkiye-Amerika Birleşik Devletleri ilişkileri açısından değil, başka açılardan da aydınlatıcı oluyor. Gillespie soruyor: "Hükümet tarafından şimdi ne gibi yatırım ve yapım projeleri üzerinde durulmaktadır? Bunların hangileri Amerikan sermayesinin incelemesine açıktır?" Hükümet adına Bayındırlık Bakanı Rauf Bey cevap veriyor: "Hükümet tarafından incelenmekte olan projeler şunlardır: Mersin Limanı, Adana Ovası'nın sulama projesi, Zonguldak ve Bayburt'un elektrik projeleri... Şu projeler de hemen incelenecektir: Bütün Karadeniz limanları, bu limanları iç bölgelere bağlayacak demiryolları, bu bölgedeki madenler, Ankara-Sivas ve Sivas-Erzurum, Beyazıt-Erzurum-Trabzon, Trabzon-Rize demiryolları. Harput-Ergani- Mardin-Diyarbakır demiryolları. Bu sayılan işlerin incelenmesi Amerikan sermayedarlarına açıktır."

Bundan hemen sonra Amerika Birleşik Devletleri adına Julian Gillespie şu soruyu soruyor: "Hükümet'in Chester Projesi ya da benzeri projelere karşı tutumu nedir? Hükümetiniz hangi koşullarda ve ne gibi şeyleri dikkate alarak Amerikan sermayedarlarına ya da sermayedar grubuna izin verilebilir?" Bu soruya Hükümet adına Bayındırlık Bakanı Rauf Bey şu cevabı veriyor: "Hükümet kendine getirilen her projeyi incelemeye hazırdır. Bu gibi konularda genel ve başlıca kural olarak şu formül benimsenmiştir: Bu projelerin hiçbiri Türkiye'nin ekonomik ve siyasal bağımsızlığına zarar getirmemelidir. Özel koşullar ise somut bir öneri getiriliğinde hükümetçe belirtilecektir." (*Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, sayfa 157-158.) Böylece Türkiye'nin 1980 yılları sırasında uyanışı ile birlikte "büyük keşifler" peşinde koşarak "kaybolan yıllarını" telâfi etmek isteyen bazı aceleci araştırmacıların pek abarttıkları Chester Projesi de görüşülmüş oluyor.

Gerçekten de Amerikan finans gruplarına imtiyazlar vererek Amerika Birleşik Devletleri'nin himayesini kazanma politikası güden Kurtuluş Şavaşı'nın yönetici kadroları, Gillespie'nin sorularından kısa bir süre sonra, 1923 yılının başlarında bir Chester imtiyazının altına imza atıyorlar. Böylece hem Amerika Birleşik Devletleri'nin ilgisini, hem koruyuculuğunu sağladıklarına ve hem de Batı devletlerini birbirine düşürdüklerine inanıyorlar. Amerika Birleşik Devletleri'nin Lozan Konferansları sırasında desteğini sağladıklarına da inanıyorlar. Amerika Birleşik Devletleri ise Lozan Anlaşması'nı onaylamıyor bile.

Türkiye, daha Kurtuluş Savaşı'nın başında ve içinde Amerika ile içli dışlı olmak istiyor. Chester imtiyazı, Türkiye burjuvazisi açısından, bu isteğin başarısız bir göstergesi olmaktan ileri gidemiyor. Bütün bunlara karşın Chester imtiyazının öyküsünü, o günleri yakından yaşamış ve bütün ömrü boyunca Türkiye'de Amerikan çıkarlarının uslanmaz bir savunucusu olmuş bir gazeteci tanıktan okumak gerekiyor. Öykü, şöyle başlıyor: "Lozan Konferansı'na ait fasılanın devam ettiği sırada umumi efkârın ilgisi iki mesele üzerinde toplanmıştı: Seçim hazırlıkları ve Chester Projesi." (Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Üçüncü Cilt, 1922-1924, İstanbul, 1970, sayfa 52.) Seçim kararı, Meclis'te "ikinci grup" adıyla bir muhalefetin doğması nedeniyle alındı. Böyle bir karar ve Lozan Konferansı'nın sonuç alınmadan kesintiye uğraması belli bir kötümserliğin kaynağı oldu.

Fakat tam bu sırada, bu defa başka bir amiral, Colby M. Chester ortaya çıktı da, kötümser bulutların dağılmasını sağladı. Şöyle oldu: "Bu seçim hazırlığı ve Lozan Konferansı'ndaki fasıla devrinde, ortalıkta iyimser ve rahat bir hava esmesinin başlıca sebebi, Amiral Colby M. Chester adında bir Amerikalı tarafından daha 1908 yılında ortaya atılan, on beş yıl arkası bırakılmayan büyük projeye artık olmuş, bitmiş bir şey gözüyle bakılmasıydı. Bu projeye göre Amerikalılar, Merkezî ve Doğu Anadolu'da 4300 kilometrelik demiryolu hattı yapacaklardı, memleketi baştan başa imar edeceklerdi, Ankara civarında yepyeni ve modern bir şehir kuracaklardı. Demiryolları için bir zamanlar yapıldığı gibi, devletten kilometre garantisi filan diye bir şey istemiyorlardı. Hattın iki tarafında yirmişer kilometrelik sahalarda bulunan maden imtiyazlarının kendilerine verilmesini yeter buluyorlardı." Bunları yazan Ahmet Emin Yalman'a göre, anlaşılan, pek mütevazı istekte bulunuyorlardı. Yarım yüzyılı aşan gazetecilik ve yazarlık yaşamı boyunca, başta Amerika olmak üzere, sürekli olarak yabancı çıkarlarının savunucusu olmuş ve Türkiye'de hep "demokrat" tanınmış Yalman'a göre bu proje tipik bir emperyalist-soygun projesi olmuyordu.

Bu projeyi, Kurtuluş Savaşı'nın Büyük Millet Meclisi kabul etti. Aslında proje, daha Büyük Meclis tarafından kabul edilmeden önce benimsendi. Bir "imdat kuvveti" sayıldı. Ahmet Emin Yalman, o günlerin havasını, her zamanki duygusallığı içinde bugünlere bıraktı. "Amiral Chester'ın Amerika'nın çok mühim bir şahsiyeti bulunması, kurduğu Osmanlı-Amerikan gelişme şirketinde nüfuzlu adamların ve bu arada Panama Kanalı'nı yapan meşhur General G. W. Gothals'ın yer alması, herkeste tam bir güven yaratmıştı. Lozan müzakereleri esnasında

Amerika hükümetinin Chester grubunu destekler gibi görünmesi ve bu grubun ciddiliği hakkında hiçbir taraftan bir itiraz sedası yükselmemesi, Amerika'nın Türkiye'nin iktisadî kaderine ilgi duyduğu, buraya yüzlerce milyon dolar sermaye akıtacağı ve Avrupa emperyalizminin oyunlarına karşı bizim sıkı bir yol arkadaşımız kesileceği hakkında en küçük bir şüphe bırakmıyordu. Hele Avrupa devletlerinin iktisadî istekleri yüzünden Lozan'daki barış konuşmalarının fasılaya uğradığı bir devirde Amiral Chester grubunun oynadığı rol bizim için gökten inmiş bir imdat kuvveti etkisi yapıyordu." Türkiye, Avrupa emperyalizminden yıldığı için Amerikan emperyalizmine kucak açıyordu.

Julian Gillespie'nin sorularını cevaplandırdığı zaman "Hamidiye Kahramanı" Rauf Bey, Bayındırlık Bakanı idi. Sorulara cevap verme yüzünden bir ara Bakanlığı bıraktı. Fakat Chester Projesi de dahil, Gillespie'nin sorularına iyi cevaplar verdi. Ve Chester Projesi görüşülürken, Başbakan koltuğuna oturuyordu. Bu nedenle de, Meclis'te projenin aleyhinde bulunanlara cevap verme işi de yine Rauf Bey'e düştü. Tabii bu kez Başbakan Rauf Bey olarak: "Projeye dair olan imalı sözlere, dış propagandalara önem verilmemelidir. Bütün memleketin demiryollarına ihtiyacı vardır, esaslı ulaştırma vasıtaları halkımıza yeni gelişme imkânları verecektir. Hattın askerî önemi büyüktür. Milletin yaptığı inkılâp temelinin son taşını da Meclis koymalıdır. Bu projenin gerçekleşmesi sayesinde askerî kudretimiz dört misli artacaktır. Projenin siyasi tesirleri daha da derindir. Eğer memleketimizin bir daha istilâya maruz kalmasını istemiyorsak, nüfusumuzu çoğaltmak, geliştirmek, hareketli bir hale koymak için bu fırsattan faydalanmalıyız." (Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, sayfa 54.) Başbakan Rauf Bey'den sonra yeni Bayındırlık Bakanı Muhtar Bey de konuştu ve eleştirilere cevap verdi. "Projenin bir kusuru varsa, o da çok iyi olmasıdır" dedi. Böylece 9 Nisan 1923 tarihinde Büyük Millet Meclisi 21 aleyhte oya karşılık 185 oyla bu projeyi onayladı.

Bu "çok iyi olmak" gibi bir kusuru olan bu projeyi kabul etme "başarısını" gösteren Hükümet, bu "başarı" ile tüm Avrupa'nın bütün hesaplarını altüst etti. Şöyle etti: "Türk iktisadî hayatında Amerika'nın daha barış meydana gelmeden, baş role geçtiğini ve Avrupalılara ait bütün hesapların altüst olduğunu belirten 9 Nisan kararı, Avrupa'da bir bomba tesiri yapmış, herkesi şaşırtmıştı. Hele Fransa'da kıyametler kopmuştu. Avrupa devletlerinin bizi iktisadî baskı altında tutmak ve iktisadî menfaatlerimize aykırı bir sulh imza ettirmek yolundaki emel ve ümitleri Chester projesi sayesinde suya düşmüş, cepheleri ikiye bölünmüştür." Bunları Ahmet Emin yazdı. Ama bunlar 1928 Nisan ayında Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı'nın yönetici kadrolarının düşünceleri. Hiç kuşku yok.

Kapitalizme karşı olmadan emperyalizme karşı olmak bir yana, emperyalizm olgusunun bile anlaşılamayacağını gösteren çok canlı bir örnek. Lenin, bir anlamda yalnızca Arcos Şirketi'nin Londra'daki siparişleri ile İngiltere'yi, Sovyet Devleti'ni *de facto* tanımaya çekebildi. Bir süre için emperyalist devletler arasındaki çıkar ayrılıklarını körükleyebileceğini biliyordu ve bunu başardı. Türkiye ise "çok iyi olmaktan" başka kusuru olmayan bir imtiyaz ile emperyalist cepheyi ikiye bölmeyi planladı ve böldüğüne inandı.

Anglo-sakson dünyasında sık sık kullanılan bir söz var: "It is too good to be true." Türkçe'ye, "doğru olmayacak kadar çok iyi" olarak çevrilebilir. Türkiye'nin "çok iyi" bularak kucakladığı Chester Projesi serüveni bu sözü hatırlatıyor. Dönemi çok yakından yaşamış olan Ahmet Emin yazıyor: "Büyük Millet Meclisi'nin kararından sonra anlaşmalar, Chester Grubu adına Kanadalı Clayton-Kennedy ve Amiral Chester'in oğlu Deniz Binbaşısı Chester tarafından imzalanmıştır. Amerikan gazeteleri Türkiye'de yalnız demiryolları ve limanlar yapmak değil, orman ve madenleri işletmek ve yeni bir Ankara şehri kurmak yolunda imkânların Amerikalıların eline geçtiğine dair yayınlar yapmışlardır. Fakat Amerikan Hükümeti, aylarca projeyi destekler gibi göründükten ve hiç ağzını açmadıktan sonra 20 Haziran 1923'te Amerikan Hariciye Müsteşarı Leland Harrison, gazetelere Amerika'nın Chester Projesi'ne ait işlerde bir rolü olmadığına, böyle işlere karışmanın ve garantiler vermenin Amerikan usullerine aykırı düştüğüne dair beyanatta bulunmuştur." Bundan sonrasını izlemeye gerek var mı? Ahmet Emin, anılarının burasında noktayı koyduktan sonra bir ara başlığı açıyor. Pek acıklı: "Sönen Rüya".

"Sönen rüya", yüzlerce milyon dolarla ölçülen bir imtiyazın bitpazarında üç yüz bin dolara satılması olarak gerçekleşiyor. "Sönen rüya" şöyle görülüyor: "Bir aralık projeyi benimser gibi görünen Amerikan sermaye âlemi git gide ilgisini kesmiş, 29 Ağustos 1923'te Chester Grubu elindeki imtiyazı üç yüz bin dolar ücretle ve bu işte elde edilecek kârlardan yüzde on derecesinde bir paya karşılık bir Kanada grubuna satmıştır. Kasım 1923'te grup, Amerika'da ve Kanada'da sermaye bulmaktan ümidini keserek Londra ve Paris malî muhitlerine; başvurmuş, fakat netice alamamıştır. 17 Aralık 1928'de Nafia Vekili Muhtar Bey, Chester imtiyazının iptal edildiğini, bu meselenin Türk-Amerikan barış muahedesinin müzakeresi sırasında yeniden ele alınacağını ilân etmiştir." Ve sönüyor: "Böylece en karanlık günlerde gönüllere ferahlık veren ve yurdun kısa zamanda Amerika'nın yardımıyla cennete çevrilmesi ümidi ile ilgisi olan çok tatlı bir rüya tama-

mıyla söndü." İkinci Dünya Savaşı ile birlikte tekrar alevlenmek üzere "yurdun kısa bir zamanda Amerikan yardımıyla cennete çevrilmesi" rüyası sönüyor.

Dünya görüşü ve çıkar bağlantıları ne olursa olsun, Ahmet Emin Yalman, Türkiye'nin görmüş olduğu büyük gazetecilerden birisidir. Chester projesini birkaç sayfa içinde çok güzel anlatıyor. Farkına varmadan anlatıyor. Farkına varmadan, Chester Projesi'ni anlatırken, yirminci yüzyılın başlarında tekelci devlet kapitalizminin bir özelliğini ve emperyalist ülkeler arasındaki ayrılık ve dayanışmayı çok güzel anlatıyor. "Ekonomi politik" iki ilke, yaşamın yumuşaklığı içinde çok açık bir biçimde anlatılıyor. Bunlardan birincisi şu oluyor: Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye, Avrupalı emperyalist devletlerin ilgi ve sömürü alanında kalıyor. Chester Projesi gibi çok çaplı bir proje, Türkiye'yi, Türkiye'yi "kurtaranların" da istediği gibi Amerikan emperyalizminin sömürüsüne açacak kadar kapsamlı bir proje, çok büyük bir ihtimalle Fransız ve İngiliz sermayesinin ısrarlı karşı koymasıyla Amerikan sermayesi tarafından terkediliyor. Pazarların tekelci karteller arasında paylaşılmasından sonra bir tarafın bu anlaşmayı ihlâl edici girişimlerinin tepki ile ve görüşülerek sona erdirilmesi gibi. Bu, oluyor. İkincisi ise, ne kadar büyük ve güçlü olursa olsun sermaye grupları, emperyalist sömürülerini sürdürebilmek için mutlak kendi devletlerinin desteğine muhtaç görülüyor. Tekelci devlet kapitalizmi bu niteliğiyle ön plana çıkıyor. Tekelci devlet desteğini çekince, yüzlerce milyon dolarlık bir imtiyaz bitpazarına düşüveriyor. İmtiyazın sahipleri, daha sonra, Fransız ve İngiliz sermayedarlarının önünde de diz çöküyorlarsa da ne çare! Kurallara uymak gerek.

Ahmet Emin, hiç istemeyerek de olsa, bu gerçekleri çok güzel anlatıyor. Bu yüzden dört cilt halinde yayınladığı anılarından biraz daha söz edilmesini hak ediyor. Hiç kuşkusuz hak ediyor. Başarılı bir gazeteci oluyor. *Vatan Gazetesi*'ni kuruyor, İstanbul'da dış ticaretle ilgili büyük sermayenin, sözcüsü oluyor. Aynı zamanda Kemalist oluyor. Korkuyor. Fakat İstanbul'da dış ticaretle ilgili büyük sermaye ile ilişkisini koparmıyor. Adnan Adıvar, Ali Fuat Paşa ve özellikle Rauf Bey ile dostluğunu ve yakın ilişkisini sürdürüyor. Fakat Terakkiperver Fırka'ya girmiyor. Girmiyor ama Takrir-i Sükûn ile başlayan dönemde ve bu dostlukları yüzünden İstiklâl Mahkemesi'ni boyluyor. Hem de Elazığ İstiklâl Mahkemesi'ni boyluyor. Ahmet Emin, Elazığ'a giderken pek korkuyor. Ölümüne gittiğine inanıyor. Elazığ'a varınca şaşırıyor: "Böyle bir korkulu rüya gördükten sonra gerçek durumla karşılaşınca çok ferahladık. Hayretle şunu gördük ki, Elazığ İstiklâl Mahkemesi huzurunda yargılanan Türk gazetecileri çok garip bir çifte hayat yaşıyordu." Gariplik şöyle: Gündüzleri mahkemeye gidiyor. Her gün bir idam kararı dinliyorlar. Geceleri ise "Elazığ eşrafından Çar Sancaklı Ahmet Bey tarafından gazetecileri misafir etmek üzere gönül hoşluğuyla verilen, büyük bahçeli, güzel, serin konakta eğlenceli, canlı, rahat bir sayfiye hayatı" geçiriyorlar. Yalnız değiller. "Mahkemenin başkanı, üyeleri, başsavcısı, diğer erkânı devamlı misafir" olarak bulunuyorlar. İçli dışlı bir mahkeme oluyor.

Pek şikâyet edilecek gibi değil. Fakat, Ahmet Emin "bir tek derdimiz vardı" diye yazıyor: "Mahkeme Başkanı Mazhar Müfit Bey (Mazhar Müfit Kansu, Y. K.) her sabah mahkemeye giderken, bize sabah kahvesine geliyor, gençliğini dolduran aşk maceraları anlatıyordu. Bunlardan her birinde çetin safhalar, mukavemetler vardı, fakat sonra, hepsi çok güzel bir genç kadının her şeyi göze alarak Mazhar Müfit Bey'e teslim olmasıyla bitiyordu. Başkan, çoğu ancak hayal ve hasretlerini ifade eden bu uydurma hikâyeleri can kulağıyla yutar gibi görünen bir dinleyici grubu bulduğuna çok memnun görünüyordu. İstiklâl Mahkemesi'nin başkanı bu, kaderimiz elinde. Kendisine surat etmek, inanmaz görünmek haddimiz miydi? İlgi belirtileri göstermekte birbirimizle yarış ediyorduk. Doğrusunu isterseniz, İstiklal Mahkemesi'nde uğradığımız en ağır ceza, bu bitmez tükenmez aşk hikâyelerini dinlemek ve inanır görünmekti. Bunları birbirine bağlamak, memlekette o zaman mevcut hayat şartları ve imkânlarına sığdırmak tamamiyle imkânsız bir şeydi." (*Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, sayfa 179.) Ahmet Emin, İstiklal Mahkemesi'nden aşk ve seks hikâyeleri dinleme cezasını çektikten sonra beraat ediyor ve İstanbul'a dönüyor.

Ancak bu aşk ve seks masallarını dinlerken İstiklâl Mahkemesi Başkanı'na, bir daha gazetecilik yapmayacağına tövbeler ettiği de anlaşılıyor. Hükümet, kapatılan gazeteyi açmıyor, Ahmet Emin de başka gazete çıkarmıyor. Bir ara sıkıntı ile "yabancı gazetelere yazı yazmamı, gazetecilik etmemek yolundaki taahhüdüme aykırı buluyor musunuz?" diye Başbakan İsmet Paşa'ya mektup yazıyor ama, cevap alamıyor. Çok rahat etmesin diye arada sırada sanık mı, tanık mı olduğu belli edilmeden İstiklâl Mahkemelerine çağrılıyor ve bırakılıyor.

İşte böyle, Ahmet Emin gazetecilik yapamadan "Kartal'da Avukat Kocabaş Arif Bey'den kayınpederi Arif Bey'le" beraber kiraladıkları yalıda üzüntüden kendisini yiyerek bitirirken karşısına birdenbire "iyiliksever bir aziz" çıkıyor. Bu, tarihin cilvesi, Julian Gillespie'den başkası olmuyor. Bu "mesut" anı Ahmet Emin anlatıyor: "Amerika Sefareti Ticaret Ataşesi Julian E. Gillespie ile 1922'de Ankara'da bulunduğum sırada tanıştığımı ve dost olduğumu bundan evvel uzun uzadıya anlatmıştım." (*Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, sayfa 158.)

Gillespie ise bunu yazmıyor ve saklıyor. "Bir gün bu dostum İstanbul Kulübü'nde yanıma geldi ve şunları söyledi" diyor. Ve Ahmet Emin'in dostu Gillespie konuşuyor: "—Sen ne zamana kadar böyle boş gezecek ve üzüntüden kendini yiyeceksin? Bir iş tutman lâzım. Hem geçim imkânı sağlamak, hem de memleketine faydalı olmak için en iyi çare, bir ticaret şirketi kurmandır. Ben bu şirkete birkaç mühim Amerikan şirketinin vekilliğini sağlayabilirim. Mesela Goodyear lastik şirketinin bir temsilcisi bu sıralar İstanbul'dadır. Türkiye'de bir umumi vekil aramaya gelmiştir. Bu vekilliği sizin yeni şirketinize vermesi pek mümkündür. Bunun arkasından da seri halinde diğer değerli vekâletler gelebilir." İşte böyle. Dostluk böyle. 1922 yılında Ankara'da kurulan dostluk en dar zamanda yardıma koşuyor. 1923 yılında Chester Projesi ile Türkiye'yi kurtaramayan Gillespie bu kez Ahmet Emin'i içine düştüğü malî bunalımdan kurtarmaya çalışıyor.

Ve öyle görünüyor ki, ne Fransız sermayesi, ne de İngiliz sermayesi Amerikan sermayesinin Ahmet Emin Yalman'ı kurtarmasına itiraz etmiyor. Tabii, Ahmet Emin de tek başına kurtulmaya razı olmuyor: "*Vatan Gazetesi*'ni idare etmekte çok dirayet gösteren kardeşim Rifat, tasfiyeden sonra kendi hesabına bir ihracat işi kurmuştu. Teklifi ona açtım, cazip buldu. Dostlarımızdan Necmeddin Molla Bey'in bacanağı olan Kemal Halil Bey'e işi açtık. Kendisi askerlik hayatında akıncı roller oynamış, Selânik'te İttihat ve Terakki hareketlerine de çok yakından karışmıştı. Karşımıza çıkan fırsatı kendisine söyler söylemez derhal değerini kavradı, dört elle buna sarıldı. Prensip kararı bir an içinde alındı. İlk adım olarak elli bin liralık sermaye bir araya geldi."

Bundan sonra işler yürüdü ve Ahmet Emin ilerledi: "Ertesi gün Goodyear temsilcisi ile müzakereye giriştik ve anlaşmaya vardık. Bunu Dodge Brothers otomobilleri, Caterpillar Traktörleri, Sullivan Kompresörleri, Harnischfeger ekskavatörleri takip etti." Amerikan malları Türkiye piyasalarına girmeye başladı. Gillespie ise ilgisini hiç eksik etmedi: "Bir taraftan da ben gazetecilik tecrübemi, gazeteler için otomobil, lastik ve traktör ilânları hazırlamak için kullanmaya giriştim. Goodyear ve Dodge, kalite bakımından da çok çabuk tutundu. Acentelere ve müşterilere krediyle mal satmak lâzım geldiği için gittikçe artan satışlar, sermaye ve kredi imkânlarımızı aştı. Gillespie, hiçbir nevi menfaati olmadan, sırf kendi vazifesini görmek ve bize karşı dostluğunu belirtmek için tıpkı ortağımızmış gibi çalışıyor, her derdimize çare buluyordu." Ahmet Emin ise ortağını bilmiyordu. Gillespie, yardıma devam ediyordu: "Taksitli otomobil ve kamyon satışları için kredi sağlayan Kemsley-Mellbourn adlı müesseseyle bizi temasa geçirdi ve Goodyear'ın da kredi hudutlarımızı genişletmesi için başarıyla araya girdi. Bu sayede, kısa zamanda, Amerika'dan en çok mal getiren Türk müessesesi haline geldik. Gillespie bir taraftan bize dostluk göstermekle beraber, Amerika'nın Türkiye'ye olan ihracatında yeni rekorlar kırmak imkânını da bulmuş oldu, böylece kendi vazifesinde de başarılar elde etti." (*Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Üçüncü Cilt, sayfa 197-198.) Ahmet Emin, Gillespie'nin biraz da ortak olduğunu anlar gibi oldu.

Ankara'daki garip Amerikalı Julian Gillespie, 1922 yılının Şubat başında Washington'a gönderdiği gizli raporunda, Ahmet Emin ile 1922 yılında Ankara'da kurduğu ilişkileri yazmadı ama "bir kabine üyesinin" kendisine şunları söylediğini yazdı: "Biz Bolşevik değiliz ve olmayacağız. O kadar öteye itilmek istemiyoruz. Avrupa tarafından zorlanmadıkça, elimizden geldiği kadar Bolşevikleri kullanmak istemeyiz." O yılların gelişmeleri, bunların, söylenmiş olduğunu gösteriyor.

MDD Tarih Tezi ve Sonu

1922 yılında Ankara'nın nüfusu Malthus'cü bir hızla artıyor. Yalnız Gillespie değil. 1922 yazında, bu kez Robert Imbrie, Ankara izlenimlerini gizli bir rapor olarak Washington'a bildiriyor, Bu raporda, Ankara'daki bir başka Amerikalı'nın Türkiye'nin sol potansiyeli konusunda ve özellikle Kemalistlerin komünizme karşı tutumlarıyla ilgili olarak çok büyük bir rahatlık içinde olduğu görülüyor. Imbrie, raporunda, Anadolu'daki savaşın dinsel bir nitelik taşımamakla birlikte dünya Müslümanları'nın desteğini kazanmaya önem verdiğini ve bunu bir politika olarak uyguladığını ileri sürüyor. Devam ediyor: "Bu politikayı en çok destekleyen güç, Sovyet Rusya'dır. Dolayısıyla Rusya'nın Ankara üstünde büyük etkisi olması doğaldır. Sovyetler, Milliyetçi Hükümet'e 10 milyon altın ruble vermişler ya da kredi açmışlardır. Rusya bakımından bu destek Yunanlılar'dan destek ya da Türkler'e sevgi temeline dayanmamaktadır. Ne de ekonomik bir temeli vardır. Çünkü Sovyet Hükümeti Kemalist Hükümet'in verebileceği herhangi bir imtiyazı kullanabilecek durumda değildir. Türk Hükümeti'nin ve Türk halkının komünizm ya da Sovyetizm doktrinine inanmadığını, bunu desteklemeyeceğini, ancak belki zorunlu olarak kabul edebileceğini, Bolşeviklerin anlamış olması gerektir. Öyleyse Sovyet Rusya'nın desteği, Türkler'in Orta Asya'daki dindaşları arasında karışıklık yaratma ve böylece Bolşevizme yer ayırabilme umuduna dayanmaktadır." (*Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, sayfa 181.) Ankara'ya gelen Amerika Birleşik Devletleri'nin gayriresmî temsilcisi Imbrie'nin bu düşünceleri, öz olarak, Eylül 1920 tarihinde Ankara'dan Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Moskova'daki temsilciliğine gönder-

diği direktife benzemektedir. Öz olarak, aynıdır. Bu yüzden bunların Ankara'da Mustafa Kemal'e kadar uzanan en yetkili kişilerle görüşerek yazıldığında hiç kuşku yoktur . Böyle olması gerekir. Bunu, Imbrie'nin devam eden cümleleri de gösteriyor: "Milliyetçi Hükümet'in en büyük destekçisi olması, Türkler'in, Rusya'ya büyük bir güven ve sempati duydukları anlamına gelmemektedir. Tam tersine, Kemalistler Bolşevikleri her istediklerini almak için kullandıkları halde, Rus amaçlarından kuşku duymaktadırlar." Mustafa Kemal, Sovyetler ile kurduğu dostluğu daima Batı ülkeleriyle ilişkilerinde bir koz olarak kullanmak istedi. Bunda hiç kuşku yok, Imbrie'nin, Ankara'da ve 1922 yazında en yetkili kişilerle görüşmüş olduğunda da kuşku yok.

Robert Imbrie, Julian Gillespie'nin misyonunu tamamlıyor. Gillespie Ankara'da iken, henüz Aralov Ankara'ya gelmemiş bulunuyor. Aralov hakkında istihbaratı vermek, bu yüzden, Robert Imbrie'ye düşüyor. Mustafa Kemal ile sık sık sohbet edebilen ve Mustafa Kemal'in önem verdiğini göstermek zorunluluğunu duyduğu Aralov'u, Ankara'daki Amerikalı'nın kıskandığı anlaşılıyor. Şöyle yazıyor: "Buradaki Bolşevik elçiliğinde 80 kişi vardır. Başlarında, kültürsüz ve eğitimi az ama enerjik bir kişi olan Aralov bulunmaktadır. Personel toptan mujik tiplidir. Türkler bunlara tepeden ve saklayamadıkları bir hoşnutsuzlukla bakmaktadır" (*Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, sayfa 182.) Aralov'un anıları ise "Amerikan istihbaratını" kesinlikle doğrulamıyor. Mustafa Kemal'in Aralov'u yanında ve çok önemli bir konuk olarak cepheye götürdüğünü ve sık sık Ankara'daki Sovyet Elçiliği'ni ziyaret ettiğini gösteriyor.

Imbrie, gizli raporunu, 1922 yazında kaleme alıyor. Fakat 1922 yazına girerken Avrupa'da önemli gelişmeler oluyor. Önemli gelişmelerden birisi 1922 Mayısı'nda Cenova'da toplanan konferans. Fakat bu konferansla ilgili olarak bu konferanstan da önemli bir gelişme var: 16 Nisan 1922 tarihli Rapallo Anlaşması. Cenova Konferansı ve Rapallo Anlaşması, Ankara'da ilgi ile izleniyor. Aralov, anılarında yazıyor: "Cenova Konferansı toplandığı sırada, İtilâf Devletleri için beklenmedik bir olay oldu ve Rapallo fırtınası patladı. Kemal, birkaç kez bizimle Cenova konusunda sohbet etti." (S. İ. Aralov, *Vospominaniya Sovetskogo Diplomata 1922-1923*, Moskova 1960, sayfa 121.) Almanya ile Sovyet Rusya arasında imzalanan Rapallo Anlaşması ile ilgili olarak Mustafa Kemal, Aralov'a, "delegasyonunuzun İngilizler'e karşı kazandığı parlak bir zafer; fevkalâde memnun oldum" dedi.

Dedikleri bundan ibaret değil. Dedikleri arasında şunlar da var: "Bir başka sohbetimizde Mustafa Kemal Cenova Konferansı'nın bir genel değerlendirmesini yaptı ve görüşmelerin kesilmesine karşın konferansın, Sovyet diplomasisinin bir zaferi olduğunu söyledi. Cenova Konferansı ile bir meydan savaşı arasında benzetme yaparak, savaşın komutanı Çiçerin'in, hem Lloyd George, hem de Barthou'nun fark etmediği nefis bir kuşatma hareketiyle, Almanya ile Rapallo Anlaşması'nı imzalamak suretiyle, emperyalist cephede bir gedik açtığını söyledi." (*Vospominaniya Sovetskogo Diplomata*, sayfa 122. Hasan Ali Ediz, kendi çevirisinin 133. sayfasında, Mustafa Kemal'in söylediklerini tırnak içinde veriyor. Metnin aslında tırnak işaretleri yok. Y. K.) Cenova'da yapılan konferansı uzaktan seyretmek zorunda kalan Mustafa Kemal'in Aralov'dan hem bilgi aldığı, hem de değerlendirme yaptığı anlaşılıyor.

Bu çalışmada Türkiye'nin resmî dış politika tarihi olarak nitelenen kitapta Türkiye'nin Cenova Konferansı'na ilgisi şöyle anlatılıyor: "Mustafa Kemal bir yandan barış görüşmelerinin kendisi tarafından kesilmesi sorumluluğunu bertaraf etmeye çalışırken, diğer yandan da Nisan 1922'de Cenova'da toplanacak olan Milletlerarası İktisat Konferansı'na Ankara Hükümeti'nin de davet edilmesini sağlamaya çalışıyordu. Fakat, Türkiye'nin bu konferansa katılması sadece Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin tarafından desteklenmişti. Türkiye'nin bu konferansa davet edilmemesi, Türkiye'nin Paris ve Roma'daki temsilcileri tarafından protesto edilmiştir." (*Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1965*, sayfa 48.) Aralov, Türkiye'nin resmî tarihinden biraz farklı yazıyor. "Ben ona, (Mustafa Kemal'e, Y. K.) Çiçerin'in İtilâf Devletleri temsilcilerinden Türkiye'nin de çağrılmasını istediğini, onların da, Türkiye'nin bir Küçükasya ülkesi, konferansın ise Avrupa konferansı olduğunu söylediklerini naklettim" diyor. Konferansa çağrılmayan Mustafa Kemal'in konferansın tüm rüzgârını çalan Rapallo Anlaşması'ndan son derece memnun olduğu görülüyor. Normal de. Ortak düşmana karşı her zafer de ortaktır.

Rapallo Anlaşması, gerçekten de, Sovyet diplomasisinin ilk büyük zaferlerinden birisi oluyor. Usta, kıvrak ve becerikli bir diplomasinin genç Sovyet iktidarının kalıcı olarak yerleşmesinde çok büyük bir role sahip olduğunu Rapallo bir kez daha gösteriyor. Hiç kuşku yok, Rapallo başarısı için gerekli ortam 16 Mart 1921 Sovyet-İngiliz Ticaret Anlaşması ile hazırlanıyor. Mart 1921 tarihinden sonra Ocak 1922 tarihinde Cannes'da toplanan İtilâf Devletleri toplantısında, Krasin'in deyimiyle, City tarafından da desteklenen Lloyd George, Sovyet Rusya ile bir genel ekonomik anlaşma yapılmasını öneriyor. 1922 yılının başında Sovyet Rusya ile uyuşma girişimlerinin başını İngiltere çekiyor. Bu nedenle Cannes toplantısı, Cannes Kararları ile sona eriyor. Birinci maddede şunlar yazılıyor: "Uluslar, bir diğerine, mülkiyet, iç ekonomi ve yönetim sistemlerini dayandıracakları ilkeleri dikte etme haklarına sahip

değillerdir. Her ulus kendi sistemini seçme hakkına sahiptir." Cannes Kararları'nın son ve altıncı maddesi ise şu hükmü getiriyor: "Her ülke, komşularına tecavüzden sakınma taahhüdüne katılmalıdır."

Cannes Kararları, Sovyet Rusya ile ilgili olarak ve Merkezî ve Doğu Avrupa'nın ekonomik kalkınmasını görüşmek üzere Mart ayında Cenova'da bir konferans toplanması çağrısıyla birlikte alınıyor. Bu yüzden Cannes Kararları, ilk bakışta göründüğünden de büyük bir öneme sahip oluyor.

Cannes Kararları ve Cenova Konferansı çağrısı, Sovyet yönetiminde önemli bir sevinç kaynağı oluyor. Fakat Çiçerin, daha sakin ve temkinli görünüyor. 27 Ocak 1922 tarihinde toplanan merkez komitesine sunduğu uluslararası durumla ilgili raporunda önemli yeri, Cannes ve Cenova işgal ediyor. "Thames Nehri'nin iki yakasında", diyor, Çiçerin "kapitalist dünyanın tüm siyasal zekâsını bulabilirsiniz." (Jane Degras, derleyen, *Soviet Documents on Foreign Policy Volum I 1917-1924,* Oxford University Press 1951, sayfa 289.) Devam ediyor: Thames Nehri'nin devlet adamları ileriye bakabilirler ve yükselen yeni tarihsel güçleri koklamayı bilirler. Böyle bir tarihsel güçle anlaşma imzalamak ve böylece onun silahını elinden almak, işte bu geleneksel İngiliz politika sanatının şaikasıdır. Şimdiki Başbakan'a bakın; Lloyd George esnektir, kendisini saran siyasal ve sosyal güçleri anlamaktadır ve kompromiye hazırdır. İngiltere'de ciddi iş çevrelerini temsil eden Lloyd George, bağnaz şoven unsurların, özel savaş zenginlerinin, İngiliz asker ve saray çevrelerinin muhalefetini yenmek zorundadır. Sovyet hükümeti ile uyuşma politikasının bu denli yavaş ve kesikli olarak gelişmesinin nedeni bu muhalefettir."

Çiçerin, merkez komitesine sunduğu raporunda "Bolşeviklerle ticaretin, Bolşevikleri silahsızlandırmak ve Bolşevik tehlikesini azaltmanın en iyi yolu olduğu Lloyd George'un sürekli nakaratıdır" diyor. İngiliz basınının Sovyet Rusya ile anlaşma için üç gerekçe ileri sürdüğünü kaydediyor. Birincisi, "Rusya'nın ekonomik önemi"; ikincisi, askerî gücü ve üçüncüsü de "dünya ölçüsünde öneme sahip olan Rusya'nın Doğu üzerindeki siyasal etkisi" oluyor. Bu üç faktörün, Sovyet Hükümeti'nin Cenova Konferansı'na çağrılmasını sağladığını ve bunun da "Britiş geleneği için bir siyasal zafer" olduğunu söylüyor. Ekliyor: "Rusya'ya barışçıl yollardan nüfuz etmeyi amaçlayan İngiliz iş çevrelerinin çıkarı kazandı." İngiltere'nin arkasından Fransa'yı ve İtalya'yı sürüklemiş olması, İngiltere için bir siyasal zafer olarak görülüyor.

Sovyet Dışişleri Komiseri temkinli görünüyor: "İsteklerimizin gerçekleştiğini görüyoruz ama yeni ve ciddi tehlike ile de karşı karşıyayız." Çiçerin, İngilizler'le ekonomik işbirliğinin genç Sovyet ülkesini "ekonomik esarete" sokmasından endişe duyuyor. Ve İtalya'ya üzüntülerini belli ediyor: "Çıkarlarımız İtalya'nınkilerle çakışmaktadır. İtalya daha bağımsız olsa, İtalya büyük devletlerin baskısına boyun eğmese, İtalya ile ekonomik ve siyasal ilişkilerimiz çoktan çok daha iyi olurdu." Çarlık Hariciye Bakanlığı'ndaki diplomatlık mesleğini bırakarak Bolşevik mücadeleye katılan Çiçerin'in diplomasi tarihi kadar ekonomi politiği de pek iyi bildiği görülüyor. Sonradan sanayileşmesini, ulusal birliğini tamamlayan ve bunun arkasından da emperyalist maceralara başlayan İtalya, hiçbir zaman şahsiyetli olamıyor. Çiçerin, "aynı bağımsız davranış eksikliğini, maalesef, modern devletlerin en güçlüsü Amerika Birleşik Devletleri de göstermektedir" diyor. 1920 yılları için yine değerli bir değerlendirme yapıyor.

Halk Komiseri Çiçerin, böyle bir değerlendirme ve bu değerlendirmenin arkasında Merkez Komitesi'nin desteğiyle Cenova Konferansı'na hazırlandı. Böyle bir değerlendirme yapıldıktan sonra konferanstan sonuç alma yerine konferansı bir platform olarak kullanmaya çalışma normal olacaktı. Normal oldu. Çiçerin, konferansta Sovyet Hükümeti adına yaptığı konuşmada üç nokta üzerinde durdu. Önce genel bir silahsızlanma istedi. Sonra Cemiyet-i Akvam'ın yeniden düzenlenmesini istedi. Sonra dünya altın rezervlerinin yeniden bölüşülmesini önerdi. Birinci istek, dünyanın barıştan yana bütün kişi ve güçlerine hitap etti. Üçüncü öneri, dünyanın yoksul ülkelerinin çıkarlarını savunma ile özdeşti. Ortadaki istek, Cemiyet-i Akvam'ın yeniden düzenlenmesi önerisi ise, doğrudan doğruya Almanya'yı korumaya yönelik oldu. Birinci Savaş'tan yenik çıkan Almanya, Cemiyet-i Akvam'a üye değildi. Sovyetler Birliği'nin büyük diplomatı Çiçerin, Cenova Konferansı platformunu, zamanının ezik ve yenik ülkelerinin haklarını savunmak için kullandı.

Ama bu kadar değil. Cenova Konferansı sürerken, 18 Nisan 1922 tarihinde Cenova'ya birkaç mil mesafede, Rapollo denilen güzel yerde, Rapallo fırtınası koptu. 16 Nisan 1922 tarihinde Sovyet Rusya ile Almanya Rapollo Anlaşması'nı imzalayarak tam diplomatik ilişki kurmayı kararlaştırdılar. 16 Mart 1921 tarihinde İngiltere'nin yeni Sovyet rejimini *de facto* tanımasından on bir ay sonra Almanya'nın *de jure* tanıması sağlandı. Sovyet diplomasisi ve Çiçerin, çok büyük bir başarı elde etti.

Cenova'da İtilâf Devletleri şaşırdılar. Savaşın bütün ekonomik yükünü Almanya'ya yükleme hesapları altüst oldu. Sovyet Rusya karşısında müttefik cephe önemli gedik verdi. Lenin'in kapitalist ülkeler arasındaki çıkar ayrılıklarını körükleme ilkesi bir kez daha ve başarı ile, yaşama geçirildi. İtilâf Devletleri için Cenova Konferansı'nı sonuçsuz kapatmak kaçınılmaz oldu. Görüşmelere Lahey'de devam etmek üzere ara verildi. Temmuz 1922 tarihin-

de Lahey'de konferans devam etti. Fakat birdenbire sona erdirildi. Sovyetler, konferansın aniden sona erdirilmesini, İngiltere ile Fransa arasındaki görüş ayrılığının derinleşmemesi ve açığa çıkmaması isteğine bağladılar.

Tezler'in ikinci kitabında, bu çalışmada, hep söylendi. 1920 yıllarında Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerini İngiltere'yi de hesaba katarak irdelemek gerekiyor. Türkiye ile Avrupa ve özellikle İngiltere ilişkilerini de mutlaka Türkiye'nin genç Sovyet Devleti ile ilişkilerini de ele alarak değerlendirmek gerekiyor. 1922 yılı ve sonları ve 1923 yılına dönüş genç Sovyet Devleti ile Avrupa'nın başta İngiltere olmak üzere önde gelen ülkeleri tarafından *de facto* veya *de jure* tanındığı zamanlar oldu. Avrupa, Sovyet Devleti ile bir uzlaşma yolunu aradı. Uzlaşma, geçici de olsa, mutlaka karşılıklı oluyor. Sovyetlerin yumuşaması ise Sovyetler-Türkiye-İngiltere üçgeninde başka "yumuşamalar" da doğuruyor.

Tezler'in ikinci kitabındaki bakış açısına çok önemli ölçüde ters düşen, daha başka bir deyişle buradaki çözümlemenin çok dışında olan bir çalışma, ancak fiziksel düzenlilikte görülen bir uyumla gerekli malzemeyi veriyor. Mustafa Kemal'in de Avrupa'ya doğru "yumuşama" önlemleri aldığını yazıyor. Fakat Mustafa Kemal usulü önlemler, Sovyet önlemlerine benzemiyor. Başka türlü oluyor: "Lozan Konferansı toplandığı sıralarda, Mustafa Kemal'in ülkede yapı değişikliğinin hazırlıkları içinde olduğu görülmekteydi. 1 Kasım'da saltanatın kaldırılması, 6 Aralık'ta bir Halk Fırkası kuracağını açıklaması, 29 Ocak'ta Lâtife Hanım'la evlenmesi ve konuşmalarında kadının toplumdaki yerini işlemesi, toplumsal kalkınma fikrini halka yaymaya çalışması..." (Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri 1919-1926*, Ankara, 1978, sayfa 259.) Sovyet Devleti'nin Batı ile uzlaşma gösterdiği bir yılda Mustafa Kemal Batılı olduğunu göstermeye çalışıyor.

Politikacı ve üstelik ihtilâl politikası ile uğraşan kimsenin özel yaşantısına dikkat etmesi gerekiyor. Özel yaşantısını politik yaşantısına esir etmese bile uydurmaya dikkat etmesi gerekiyor. Mustafa Kemal ile Lâtife Hanım evliliği, bu söylenenlerin canlı bir örneğini oluşturuyor. Mustafa Kemal, Başkumandan olarak İzmir'e girince dış ticaret ve levanten hayatta uzman İzmir burjuvazisi, Mustafa Kemal'e Lâlife Hanım'ı uygun buldu. İhracatçı, zengin. Abdülhamid'in sarayına edip göndermiş bir aileye mensup. Uşakizade Muammer Bey'in kızı, *Aşk-ı Memnu*'nun yazarı Halit Ziya Uşaklıgil'in yeğeni Lâtife, İzmir'e giren Başkomutan Mustafa Kemal'in özel sekreteri oldu. Sonra da karısı oldu. Nikâh tarihini ise, artık bir politikacının nikâhlı karısı olacağı için, Türkiye tarihi belirledi.

29 Ocak 1923 tarihinde Lozan görüşmeleri kesin olarak kesintiye uğradı. Batı ile uyuşmaya çalışan Mustafa Kemal Lozan görüşmelerinin kesintiye uğramasından rahatsız olmadığını göstermek istedi. Pek rahat olmayan bir iş yaptı. 30 Ocak tarihli gazeteler Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal ile Uşakizade Muammer Bey'in kızı Lâtife Hanım'ın nikâhlarının kıyıldığını yazdı. Mustafa Kemal, Avrupa başkentlerine pek olağan günler yaşadığını göstermek için kendi hayatında hiç de olağan olmayan bir iş yaptı. Nikâhta eski usule göre damat ve gelinin ikişer şahidi bulundu. Tabii şahitler de her ikisinin toplumdaki yerine uygun seçildi. Mareşal Fevzi Paşa ile Kâzım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal'e, İzmir Valisi Mustafa Abdülhâlik Bey ile Başyaver Salih Bey de gelin hanıma şahit seçildi. Mustafa Kemal'in şahitleri paşalardan, Lâtife Hanım'ın şahitleri ise beylerden seçildi. Şahitlerin ve de İzmir Kadısı'nın önünde Mustafa Kemal "Kadı Efendi Hazretleri, biz Lâtife Hanım'la evlenmeye karar verdik. Siz lütfen lâzım gelen muameleyi yapar mısınız" dedi. Kadı Efendi lâzım gelen muameleyi yaptı: Ancak tarih, bir tarafın şahitlerinin paşalardan, diğer tarafınkinin beylerden seçilmesiyle varlığını sürdüren eşitsizliğe razı gelmedi ve bu evlilik uzun ömürlü olamadı.

Mustafa Kemal, Batı ile uyuşmak için Lâtife Hanım ile evliliğini bu zamana denk getirmekle yetinmedi. Başka işler de yaptı. Aynı kaynak yapılan bu başka işlerden birisini de şöyle anlattı: "Lozan Konferansı sıralarında, Mustafa Kemal'in girişiği başka bir hareketin de, Anadolu'ya karşı Batı'da duyulan öteki kaygıları gidermek amacını taşıdığı düşünülebilir. Lozan öncesinde, Ankara Hükümeti'nin geniş çapta bir komünist tutuklamasına girişmesi, Batı'da Mustafa Kemal'in Bolşevik bir önder olduğu yolundaki son tereddütleri gidermek için yapılmış olabilir. Mustafa Kemal'in, böylece, İngiltere ve Batı'yla anlaşmak için ortada bir Bolşeviklik engelinin bulunmadığını göstermek istediği düşünülebilir." (*Türk-İngiliz İlişkileri 1919-1926*, sayfa 260-261.) Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi Ömer Kürkçüoğlu'nun bu çalışmasına göre, Batı ile anlaşmak isteyen Mustafa Kemal, bir yandan, Lâtife Hanım ile evlenmeyi, diğer yandan da, komünistleri hapse atmayı gerekli ve uygun buluyor.

New York'ta yayınlanan *New York Times Gazetesi*, 15 Kasım 1922 tarihinde Moskova'da yayınlanan *İzvestiya Gazetesi*'nin 14 Kasım 1922 tarihli sayısındaki başyazıya yer verdi. *İzvestiya*, başyazısında şunları söyledi: "Rus işçi sınıfı Türk komünistlerini ve Türk işçilerini yoldaşları olarak kabul etmekte, onların acı ve sevinçlerini paylaşmaktadır. Rusya proletaryası, emperyalizmin saldırılarına karşı desteklemiş olduğu ve ilerde de desteklemeye hazır olduğu yoldaşlarının insafsızca baskılara uğramasına seyirci kalamaz. Rusya Komünist Partisi'nin ya-

nı sıra bütün Rus işçi ve köylüleri, Türkiye'deki komünistlere ve Türkiye proletaryasına karşı Türk burjuvazisinin uygulamakta olduğu baskı yöntemlerini şiddetle protesto ederler. Türk ve Rus halklarının ortak yararlarına olan dostluk ve işbirliği havasının sürdürülmesi için Ankara Hükümeti'nin Türk komünistlerine karşı uygulamakta olduğu sistematik baskıya derhal son vermesi gereklidir." (Osman Ulagay, *Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı*, İstanbul 1974, sayfa 208-209.) 1922 yılının sonbaharında başlayan baskının protesto edilecek boyutlara ulaştığı anlaşılıyor.

Üzerinde durmayı da gerektiriyor. 1922 yılının sonbaharında toplanan Komintern'in dördüncü kongresinde de üzerinde duruluyor. Komintern Kongresi'nde Türkiye delegasyonundan Sadrettin Celâl konuşuyor. 19 Kasım 1922 tarihinde, Komintern'in dördüncü kongresinde Sadrettin Celâl şunları söylüyor: "Besbelli ki, İstanbul grubunun yapmakta olduğu her şeyi sizlere anlatamam. Bununla birlikte, faaliyetinin niteliği hakkında bir örnek vermiş olmak için şu olayı anayım: Temmuz'da bu grup, sermayenin genel saldırısına karşı bir birleşik cephe oluşturmak için İstanbul'daki en önemli işçi sınıfı örgütlerini bir toplantıya çağırdı. Fakat, o zamana dek bizim bu şehirdeki en yüksek sınıf bilinçli işçi sınıfı örgütü saydığımız Beynelmilel İşçiler İttihadı, işçi sınıfının henüz hazır olmadığını, önce eğitilmesi gerektiğini ileri sürerek bu girişimi sabote etti. Ama biz, gerçekte buna karşı çıkanların önderler olduğunu ve eylemde birliğin gerçekleştirileceğini söyledik. Birleşik cepheyi kurmazsak, burjuvazinin bütün işçi örgütlerini birer birer ezeceğini de sözlerimize ekledik. Sonraki olaylar, bizim haklı olduğumuzu fazlasıyla kanıtladı." (*Bulletin of the IV. Congress of the Communist International*, sayı 17, 25 Kasım 1922, Moskova. Aktaran, Mete Tuncay, *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925*, Üçüncü Basım 1978, Ankara, sayfa 282.) Sadrettin Celâl, aynı kaynakta yazıldığı gibi, konuşmasını şöyle tamamlıyor: "Yoldaşlar, şimdi söylediklerimden görebileceğiniz üzere Türkiye Komünist Partisi ve İstanbul parti örgütü, Komünist Enternasyonal'in talimatlarına uymuşlar ve ulusal kurtuluş hareketini her zaman desteklemişlerdir. Genel durumu göz önünde tutarak, çabalarının çoğunu proletaryanın örgütlenmesine ve eğitilmesine harcamışlar, geniş işçi kitleleri yararına demokratik reformlar yapılmasını istemişlerdir. Fakat burjuva milliyetçi hükümet sürekli olarak partiye baskı yapmıştır; bugün de Hükümet'in devrimci komünist hareketini silip süpürme kararlılığına tanık oluyoruz."

Komintern'in kongresinde 1922 yılı Kasım ayında Türkiye Komünist Partisi delegesi Sadrettin Celâl tarafından söylenen bu sözler, eğer tarih olduğu gibi değil de bilimsel olarak yaşanmak istenirse, çok açık oluyor. Açık olduğu kadar da öğretici oluyor. 1922 yılında Türkiye Komünist Partisi, Garp devletlerine karşı katıksız bir biçimde desteklediği Türkiye Kurtuluş Savaşı'nın yönetici kadroları tarafından ve Garp devletleri ile anlaşmanın bir gereği olarak ezilmek isteniyor. Fiilen ezilme girişimleri, baskı ve terör ile karşı karşıya getiriliyor.

Bu baskı ve terör karşısında o dönemde Komintern içinde ve Bolşevik Parti saflarında önde gelen bir yer tutan Radek'in değerlendirmesi ise Lenin'in emperyalist ülkeler arasında ve burjuvazi saflarındaki çıkar ayrılıklarından yararlanılması gerektiğini belirten düşüncelerinin kaba ve mekanik uygulaması oluyor. Çıkar ve görüş ayrılıklarını hesaba katarak hareket etme gereğini vurgulayan Leninist ilke, Komintern içinde Radek'in elinde, her emperyalist ya da burjuva kampta var olan iç çekişmeleri, emperyalizmin, burjuvazinin ve giderek sosyal demokrasinin "ikili yanı" edebiyatı ile renklendirmeye ve "ikili yana" baka baka emperyalizm, burjuvazi veya sosyal demokrasi karşısında renk körlüğüne dönüştürülüyor. "İkili yan" edebiyatı ile iki yana baka baka, emperyalizmin, burjuvazinin ve giderek sosyal demokrasinin gövdesini, görmeme hastalığı doğuyor. Emperyalizmin, burjuvazinin ve giderek sosyal demokrasinin "ikili yanı" edebiyatı ile kendisi ve özü gözlerden uzak tutulunca hareketsizlik ve kuyrukçuluk kaçınılmaz oluyor. Her kim burjuvazinin, Cumhuriyet Halk Partısi'nin veya sosyal demokrasinin niteliği ile ilgili her soruya, bir papağan gibi, "ikili yan" edebiyatı ile cevap verirse önce burjuvazinin kuyruğuna takılıyor, daha sonra da burjuva dünya görüşü ve politikasının titrek bir savunucusu oluyor.

Komintern'in dördüncü kongresinde 20. oturumda, 23 Kasım 1922 tarihinde Radek konuşuyor. Ekim Devrimi'nde Almanya'da hapis olan fakat devrik Osmanlı yöneticileri Talât ve Enver Paşalar ile görüşüp Enver Paşa'nın Sovyet Rusya'ya geçmesini sağlayan Radek konuşuyor. Şöyle: "Yoldaşlar, Türkiye'de komünistlere yapılan baskılar, Türkiye'de daha yeni yeni gelişmeye başlayan sınıf mücadelesinin bir parçasıdır. Yalnızca işçi sınıfıyla genç burjuvazi arasında değil, egemen klik kampının kendi içinde de bir mücadele olmak zorundadır. Komünistleri koğuşturmaktan, başlıca, İçişleri Bakanı Rauf Bey'le Refet Paşa'nın sorumlu oldukları ve yine onların İtilaf Devletleri'yle uzlaşmaktan yana çıktıkları, Sultan'ın tahtından indirilmesine ise karşı koydukları, sır değildir. Sultan'ın alaşağı edilmesinin Türkiye'de bir çekişme konusu olduğu bir sır değildir; sorun, devrimci öğelerin egemen sınıflara boyun eğip eğmeyecekleridir. Eğerlerse, Kemal Paşa yönetiminin işi bitmiş olacak ve Türk halkını en yüksek fiyatı verene parça parça satmayı öngören yeni bir politika uygulanacaktır. Fakat devrimciler

yerlerini korumayı başarırlarsa, gerici paşaların ve yozlaşmış bürokrasinin saldırılarına karşı direnmek için kitleleri örgütleme girişiminde bulunmak zorunda kalacaklardır. Hangi tarafın kazanacağını bilemeyiz, fakat Türk komünistlerine Türkiye'deki ulusal kurtuluş hareketini desteklemelerini salık verdiğimizden ötürü bir an pişman olmadık." (*Bulletin of the IV. Congress of the Communist International*, sayı 20, 28 Kasım 1922, Moskova, Mete Tuncay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, sayfa 289.) Türkiye'deki komünistlere, karşılaştıkları teröre ağıt yakıp, abartılarak ortaya çıkarılan "iki klikten birisini destekleme" dışında hiçbir alternatif tanımayan bir dünya görüşü.

Bu dünya görüşünün bazı "nesnel dayanakları olduğunda hiç kuşku yok. Daha açıkçası, böyle bir değerlendirmenin Ankara'dan alınan bilgilere dayanılarak kanıtlandırıldığında kuşku olmamalı. Ankara'daki Sovyet diplomatı Aralov, anılarında, 1922 1 Mayısı'nın elçilikte kutlandığını yazıyor. Fotoğraf da var. Ankara'nın çeşitli fabrikalarında çalışan işçi ve ustalardan oluşan bir heyet Ankara'daki Sovyet Büyükelçiliği'ndeki 1 Mayıs kutlamalarına katılıyor. Bunun "resmî" bir izin olmadan yapılamayacağı ve bu anlamda 1 Mayıs 1922 tarihindeki kutlamalarının resmî bir nitelik taşıdığı, hiç kuşku yok, söylenebilir. Söyleniyor.

Şimdi, 1922 yılında ve Ankara'da 1 Mayıs kutlamaları oluyor. Bu, hiç kuşku yok, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin izni ile oluyor. Kuşkusuz, Aralov da böyle düşünüyor. Yine kuşkusuz bir elçi olarak bunları ülkesine bildiriyor. Böylece görevini yapıyor. Fakat Aralov'un ülkesine bildirdiklerinin bundan ibaret olmadığı anlaşılıyor. Anılarında, Mustafa Kemal ile sık sık sohbet ettiğini yazıyor. Anılarında, Ankara'daki 1 Mayıs kutlamasından beş sayfa sonra, Mustafa Kemal'in, Büyük Millet Meclisi'nin görevinin Türkiye'nin kurtuluşu için, tüm Türk ulusunun müstevlilerden kurtarılması için mücadele eden millî teşkilâtı genişletmek olduğunu kendisine söylediğini yazıyor. "Bu büyük bir görevdi ve bu süre boyunca muhalefete tahammül etmek gerekti." Mustafa Kemal, bunları söylüyor ve Aralov yazıyor.

Aralov'un, Mustafa Kemal'in ağzından, yazdıkları arasında bir de şu var: "Biz, amacımızı, ikna yoluyla ve fiilen de cephede başarı sağlayarak, gerçekleştiriyoruz. Biz, Refet Paşa'nın, Rauf Bey'in ve diğerlerinin hatalarını ve zararlı tutumlarını gösterdik ve göstermeye devam ediyoruz. Halk Fırkası'nı kuruyoruz ve fırkanın yardımıyla milletimizin düşmanlarını ortadan kaldırmayı düşünüyoruz. Fırkaya düşmanlarımız da giriyor, fakat, onlar açığa çıkarılacak ve maskeleri indirilecektir. Gericiler millî hareketi durdurmak istiyorlar ama muvaffak olamayacaklar." (C. I. Aralov, *Vospominaniya Sovetskogo Diplomata 1922-1923*, Moskova, 1980, sayfa 116.) 1922 yılının yaz aylarında yapıldığı anlaşılan bu konuşmanın Aralov tarafından Moskova'ya bildirilmiş olduğunda kuşku yok. Aralov'un görevi bu. Ancak Mustafa Kemal'in de bu görüşmeyi, Aralov'un Moskova'ya bildirmesi için yaptığında hiç kuşku yok. Herhalde Mustafa Kemal, Komintern'in toplantısında Sadrettin Celâl'in yakınmalarından sonra Radek'in yapmış olduğu konuşmanın tam metnini görünce Aralov'la yapmış olduğu konuşmaların etkisini de görmüş olmalı ve kendi açısından yaptığı işten de memnunluk duymalı. Radek'in konuşmasında Aralov'un raporlarının kalın izlerini görmemek mümkün değil.

Şimdi, bir yandan resmen 1 Mayıs kutlanıyor, diğer yandan, Mustafa Kemal Aralov'a Rauf Bey ve Refet Paşa'dan bir "günah keçisi" çiziyor; yakında muhalefetin temizleneceğini söylüyor. Bir yandan da "Hükümet, 15 Ağustos 1922 tarihinde yapılması kararlaştırılan Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın birinci büyük kongresi için izin veriyor." (R. P. Korniyenko, *Raboçee Dvişenie v Turtsii 1918-1963* gg. Moskova, 1965, sayfa 39.) Gerçekten de 15 Ağustos, daha sonra da 30 Ağustos geçtikten sonra Büyük Milet Meclisi Hükümeti, "muhalefeti temizleme" eylemlerini başlatıyorlar. Ancak temizlenenler, Mustafa Kemal'in Aralov'a söylediği, ya da söylemediği fakat Aralov'un anladığı muhalefet olmuyor. Başka bir muhalefeti temizleme girişimleri başlatılıyor.

"1922 Eylül ayında iktidardaki Ankara Hükümeti, THİF eylemlerinin yasaklandığını ilân etti. Eylül ve Ekim aylarında tüm Anadolu'yu bir baskı dalgası kapladı." (*Rapoçee Dvişenie v Turtsii*, sayfa 42.) Üç yüzden fazla komünist ve sendika yöneticisi tutuklandı. Tutuklama İstanbul'da da sürdürüldü. "İstanbul'un sivil yönetimi TBMM Hükümeti'nin eline geçer geçmez İstanbul'daki Beynelmilel İşçi İttihadı polis tarafından kapatıldı ve yöneticileri tutuklandı." 30 Ağustos Meydan Savaşı'ndan sonra Türkiye burjuvazisi Batılı devletlerle anlaşma ve uyuşmaya böyle hazırlandı. Genç Sovyet diplomasisinin Batı Avrupa ülkelerinde, geçici de olsa, tarih içinde çok önemli başarılar elde ettiği bir zamanda Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı'nın yöneticileri, Batılı devletlerle uyuşabilmek için Türkiye'deki ilerici harekete önemli darbeler indirme gereğini duydular. Lâtife Hanım ile evliliğini bile Batı ile uyuşmaya göre ayarlayan Mustafa Kemal bu sırada Ankara'daki Sovyet Elçiliği'ne sık sık uğrayıp sohbet etti. Burada, gelecek temizliği Batı ile hiçbir koşul olmaksızın anlaşma yanlısı Rauf Bey ve Refet Paşa ve diğerlerine mal etme başarısını gösterdi. Böylece bir "ikili yan" çözümlemesiyle burjuvaziyi desteklemeyi tek politika olarak görenler ve görmek isteyenler için gerekli dünya görüşü ve günah keçileri hazırlanmış oldu. Böylece "ikili yan" edebiyatı ile gerçekten bir taşla iki kuş vurma olana-

ğı ortaya çıktı. Daha sonra ve 1925 Takrir-i Sükûn düzeni ile başlayan kapsamlı baskı döneminde sıra Rauf Bey, Refet Paşa ve arkadaşlarına gelince, temizlik sırası bunlara gelince, Mustafa Kemal bu kez de ilerici hareketin desteğini, daha doğru bir deyişle ilerici hareket içindeki CHP komiserlerinin kendinden geçmiş desteğini bulabildi.

Bütün bunlar, bir bütün olarak ele alındığında, etkisini göstermiş olmalı. Daha Lozan Anlaşması imzalanmadan Anglo-Amerikan dünyasının uslanmaz Doğu düşmanlarını karamsarlık kaplamaya başladı. 1923 yılının ilk aylarında Batı'nın çok etkili yayın organlarında, çok etkili kalemlerden Türklük ve İslâmiyet düşmanı yazılar boy gösterdi. Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye Eski Büyükelçisi Morgenthau, 10 Ocak 1923 tarihli *New York Times Gazetesi*'nde üzüntüsünden patladı. Şöyle yazdı: "400 yıldır Türkler'i Avrupa'dan kovmak için çaba harcayan Avrupalılar için Lozan, çok acı bir ders olmuştur. Türkler'in Avrupa'dan kovulması şöyle dursun, Avrupalılar'ın Türkiye'den kovulacağı anlaşılmaktadır." Morgenthau, bu kendisi için son derece kahredici gelişmeye gerekçe olarak Avrupalılar'ın kendi aralarında sağlam bir cephe oluşturamamalarını göstermektedir.

İngiltere'de ise pek etkili kabul edilen *London Times Gazetesi*'nin dış politika seksiyonu yöneticisi Sir Valentine Chirol ise çok daha büyük bir acı ile kıvranıyordu. Sir Valentine, *Foreign Affaire Dergisi*'nin 15 Mart 1923 tarihli sayısında acısını dile getirdi: "İslâmiyet elinde kılıçla doğmuş tek dindir. İslâmiyet on üç yüzyıldır kılıç gücüyle ayakta durmakta ve kılıç, İslâm akidesinin bir sembolü haline gelmiş bulunmaktadır. Dört yıl önce Ceza Tanrıçası Nemesis'in pençesine düşmüş görünen Türkiye bir kez daha hak ettiği cezaya çarpılmaktan kurtulmuş olup, yeniden İslâmiyetin bayraktarlığını yapmaya başlamıştır." 1923 yılının ilk aylarında "uygar Batı", ırkçı ve dinci bir isteri ile ve derin bir kötümserlikle Lozan Anlaşması'nın imzalanmasını bekliyor.

Aynı yılda ise Çiçerin, *Mejdunarodnaya Jizn Dergisi*'nin ikinci sayısında "Lozanskaya Konferentsiya i Mirovoe Polojenie" başlığını taşıyan bir değerlendirme yazısı yayınlıyor. Dünya durumu içinde Lozan Konferansı'nı ele alan bu değerlendirmesinde Çiçerin, yıllar sonra doğrulanan bir görüşün savunucuları arasına giriyor. Çiçerin, 1923 yılında, şunları yazıyor: "Türk politikasının temel özelliklerinden birisi Amerika ve Amerikan kapitalistlerini tercih etmesidir. Türkiye, Amerika'dan, Batı Avrupa ülkelerinden beklediği kadar mütecaviz eylemler beklememektedir. Avrupa sermayesine göre Amerikan sermayesini Türkiye'de çok daha etkin bir duruma getiren Chester imtiyazı, Lozan Konferansı'nda kendisini sürekli olarak hissettirdi ve Batılı ülkelerin, Türkiye'nin isteklerini dikkati çekecek ölçüde anlayışla karşılamalarında çok etkili oldu." Mustafa Kemal, levanten İzmir'den dış ticaretle uğraşan zengin bir ailenin lisan bilen kızıyla evlenerek, komünistleri hapse atarak, Chester imtiyazını Amerika'ya vererek ve bir de görüşmelerin kesildiği bir sırada, yıllar sonra 1960 yılları araştırıcılarının birdenbire fark edip akıl almaz bir biçimde abartacakları, İzmir İktisat Kongresi'ni toplayarak, Lozan'a hazırlandı. Ve tarihe Lozan'ı "Üçüncü İnönü Zaferi" olarak yazdırdı.

Türkiye Lozan'ı kazandı ve cumhuriyeti ilân etti. 1923 yılı Türkiye için Batı ile uyumlu bir dünya kurmada ciddi adımların atıldığı bir yıl oldu. 1923 yıllarının sonları ise gene sosyalist iktidarın dış politikasında karanlık bulutlara gebe göründü. Emperyalistler, Rapollo'da Sovyet Rusya ile Almanya arasında imzalanan anlaşmayı tersine çevirme girişimlerine başladılar. Kendi aralarında anlaşma yollarını aradılar, İtilâf Devletleri Almanya'ya daha yumuşak davranmak ihtiyacını duydu. Almanya da Sovyet dostluğundan uzaklaşmak için sakınca görmemeye başladı. İşte tam bu sıralarda Almanya'yı devrimci dalga sardı. Ancak 1923 yılında "Alman Ekim Devrimi" gerçekleşmedi. Almanya'da devrim başarıya ulaşmadı, büyük bir korku ve tepki bırakarak uzaklaştı.

Almanya'da devrimci dalganın gelip geçmesi etkisiz olmadı. Dalga iz bırakarak gitti. Dalga, emperyalist ülkelerde, artık Sovyetler Birliği haline gelen dünyanın ilk sosyalist ülkesine karşı yeni tedbirler alma isteğini canlandırdı. 1924 yılı gerginleşerek geçti. Daha önceki sayfalarda yazıldı. 1924 yılında Türkiye, Batı ile uyuşma düşlerinin rehavetini yaşadı. Bu da daha önce yazıldı. 1925 yılı ise hem Türkiye ve hem de Sovyetler Birliği için Batı'dan esen tehlike rüzgârları ile dolu geçti. Batı'dan gelen tehlike ve bu tehlikenin her iki ülkeyi de ayrı ayrı hedef alması, iki ülkenin yeniden birbirine yaklaşmasına yol açtı. İki ülke arasında güçlü dostluk anlaşması imzalandı.

Bu da, daha önce "Londra'da Arcos ve İstanbul'da Arkos" anlatılırken ele alındı. Büyük ölçüde ve ayrıntılı olarak ele alındı. Ancak Kemalist ve MDD Tarih Tezi'nin anlatılmasının mantıksal ve tarihsel zinciri içinde tekrar ele alınması gerekiyor. Tekrarlanmadan, tekrar ele alınması zorunlu oluyor. Hem tarihsel zinciri tamamlamak ve hem de geçerken, bazı tek yanlı değerlendirmelere işaret etmek, bunları çürütüp ortadan kaldırmak için.

Çürütülüp ortadan kaldırılması gereken tek yanlı değerlendirmelerden birisi, Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi tarafından hazırlanan ve 1968 yılında *Noveyşaya Istoriya Turtsii* adı altında yayınlanan Türkiye tarihinde yer alıyor. Bu tarihte şu değerlendirme var: "Sovyet Hükümeti, 1925 yılında

Türkiye Cumhuriyeti'nin ciddi dış ve iç güçlükler geçirdiği bir sırada, özellikle de Musul anlaşmazlığı münasebetiyle, barış ilkelerine bağlılığını ve Türkiye'nin bağımsızlığına duyduğu saygıyı yeniden kanıtladı." Burada kastedilen şu oluyor: "Batılı devletlerin entrikalarına karşılık 17 Aralık 1925'te Sovyetler Birliği ve Türkiye Cumhuriyeti arasında Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması imzalandı." (*Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi I*, İstanbul, 1978, sayfa 153.) Bu anlaşmanın etkileri ise aynı tarih kitabında şöyle anlatılıyor: "1925 Sovyetler Birliği- Türkiye Antlaşması, bu antlaşmanın Türkiye'nin uluslararası durumunun ve güvenliğinin güçlendirilmesi açısından taşıdığı büyük önemi oybirliğiyle kabul eden Türkiye basınında geniş ve olumlu yankılar uyandırdı. Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması, Türkiye'nin dış politik durumunun güçlenmesinde, İngiliz-İtalyan emperyalistlerinin askerî provokasyonlarının başarısızlığında ve Türkiye'nin uluslararası saygınlığının artmasında önemli rol oynadı." 1968 yılında yazılıp 1978 yılında Türkçe'ye çevrilen *Noveyşaya Istoriya Turtsii* böyle yazıyor. Eksik yazıyor. İşin iki yanından yalnızca bir yanını yazıyor. Eksikliğin düzeltilmesi gerekiyor.

1968 yılından 1978 yılına on yıl geçiyor. Bundan sonraki bölümde ele alınacak olan Soğuk Savaş geride kalıyor. 1968 yılından bir yıl önce 1967 yılında Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında, Türkiye tarafında Demirel ve Sovyet tarafında Kosigin'in başbakanlık dönemlerinde, kapsamlı bir ekonomik işbirliği anlaşması imzalanıyor. 1970 yılları, Soğuk Savaş döneminin geride kaldığı yumuşama yılları oluyor. Soğuk Savaş'ın geride kalması, dünyaya, bugüne ve geçmişe yeniden bakmayı gerektiriyor. Tüm bu gereklilik içinde tarihe yeniden bakılıyor. Kuşkusuz Sovyetler Birliği içinde de bakılıyor. Dünyadaki yumuşama politikası içinde 1977 ve 1978 yıllarında, her ikisi de Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi tarafından ve Türkiye ile ilgili iki kitap yayınlanıyor. Değerli Türkiye uzmanı Sovyet bilim adamı A. M. Şamsuddinov'un editörlüğünde yayınlanan bu kitaplardan ikincisinin, 1978 yılında yayınlananın adı pek anlamlı: *Problemı Istorii Tursii*. Türkçesi'yle, *Türkiye Tarihi Sorunları* adını taşıyor.

Birazdan bu iki kitaptan çok yararlanılacak. Şimdi, geçerken, *Türkiye Tarihi Sorunları* adını taşıyan kitapta yer alan incelemelerden, Potshveriya'nın incelemesinden bir paragraf aktarmak yeterli olacak: "1925 yılında Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması imzalandı. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği açısından bu anlaşma, Batılı devletlerin bir örneği Locarno Anlaşması'nda görülen Sovyetler Birliği'ne karşı düşmanca politikalarını sürdürdükleri bir durumda, dünya barışı ve Sovyet sınırlarının güvenliğini sağlama mücadelesinin bir unsuru olarak kaçınılmazdı."[4] (A. M. Şamsuddinov, derleyen, *Problemı Istorii Turtsii*, Sbornik Statey, Moskova, 1978, sayfa 163.) 1978 yılında Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi tarafından yayınlanan *Türkiye Tarihi Sorunları* adlı çalışma, daha önce yine aynı Bilimler Akademisi tarafından yayınlanan *Türkiye Tarihi* içindeki tek yanlılığı düzeltiyor. Gerekli olanı yapıyor.

1925 yılı Türkiye için önemli olaylara gebe olarak başlıyor. 1925 yılı sonunda Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması imzalanıyor. 1968 yılında Sovyetler Birliği'nde yayımlanan *Türkiye Tarihi*, bu antlaşma için, "Türkiye basınında geniş ve olumlu yankılar uyandırdı." diyor. 1925 yılı başında ise, Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye basını ile ilgilenmek ihtiyacını duyuyor. 15 Ocak 1925 tarihinde, "Cumhuriyet Hükümeti" tarafından ülkesini hâlâ İstanbul'da temsil etmesine izin verilen Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye Büyükelçisi Amiral Bristol ülkesine gizli bir rapor gönderiyor. Adını İstanbul'daki Amerikan Hastanesi'ne veren Büyükelçi Bristol'un "Türk Basını Üzerine Rapor" başlığını taşıyan raporu gerçekten Türkiye basını ile ilgili pek ilginç ve eskilerin deyimi ile mahrem bilgiler ihtiva ediyor.

Tanin ve Hüseyin Cahit hakkında şu bilgileri, doğrudan doğruya Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanı'na gönderiyor: "Hüseyin Cahit'in sahibi olduğu Türkçe *Tanin*'e gelince, durumu daha iyi, baskısı daha çoktur. Hüseyin Cahit Bey'in son zamanlarda 9000 liraya güzel bir Berliet otomobil aldığı bana bildirildi. Bunun 6500 lirasını peşin olarak ödedi, geri kalanını gazetesinde ve başka yerel gazetelerdeki reklamlarla karşılayacak." (Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, sayfa 201.) Ne kadar güzel, değil mi? Coşku dolu Grunrisse'de Marx, somutun zenginliğinde soyutlama gereğinden söz ediyor. Gerçeği ya da doğruları bulmak için, somutun gelişmiş, karmaşık ve zengin olduğu durumlarda mutlaka soyutlama yapmak gerekli oluyor. Çıplak gözle de görülüyor. 1925 yılında çıplak göze görülüyor. Türkiye basınının ilişkiler ağı açıkça ortada duruyor. Amiral Bristol, Türkiye'nin çok mücadeleci bir gazetecisinin güzel bir otomobil aldığını ve ödemenin bir bölümünün reklamlar yoluyla yapılacağını yazıyor.

Amiral Bristol, 1925 yılı Ocak ayı raporunda, son yıllarda Paris'te "emigre" yaşayan "ilerici" ressam Abidin Dino'nun ailesi hakkında da bilgi veriyor. *Son Telgraf Gazetesi*'nden söz ederken bilgi veriyor. Gazetenin sahibi "Suphi Nuri Bey, Celâl Nuri Bey'in kardeşidir. Celâl Nuri Bey Gelibolu milletvekili ve Türkçe *İleri*'nin yönetmenidir" diyor. Başyazar olarak da "aynı Suphi Nuri Bey'dir" diyor ve devam ediyor. "Girit'ten gelme eski bir aileye mensuptur, büyük babası Abidin Paşa, Epir Valisi idi. Babası Nuri Bey, Jön Türkler tarafından senatör yapılmış

ve bu görevi senatonun kaldırılmasına dek sürdürmüştür. Nuri Beyler, gene Giritli Ahmet Saki ve Agayef'lerle birlikte Balkan Savaşı'ndan önce Girit sorununu herkesten fazla karıştıranlar arasındaydı. Çok güçlü olduklarından, öyle bir hava yarattılar ki, Jön Türkler'i Girit konusunda uzlaşmaz bir politika izlemeye götürdüler. Bu da Venizelos'un Sofya ile Balkan Anlaşması yapmasına, o da Balkan Savaşı'na neden oldu." Bu bilgilerden sonra şu bilgileri de veriyor: "Nuri Beyler, şimdi biraz yumuşamış olmakla birlikte, radikal milliyetçidirler. Milliyetçiliği sömürerek servet yapmışlardır. Suphi Bey aynı zamanda *Stambol*'un yazarlarından biri olup orada bir Türk olmak nedeniyle Türk iç politikasını etkilemek üzere çalıştırılmaktadır. Nuri Beyler anadilleri olan Rumca'yı çok iyi bilirler, evlerinde Rumca konuşurlar." Doğrusu pek ilginç bir milliyetçilik oluyor.

Fakat ilginç, ayrıca ilginç olduğu kadar kokuşmuş ilişkiler bitmiyor. Amiral Bristol, başyazarlığını o sırada *Akşam Gazetesi* yazarı ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin Dışişleri Bakanı olan Necmettin Sadak'ın yaptığı günlük Fransızca *La Volonté Gazetesi* ve özellikle sahibi Muzaffer Bey hakkında da bilgi veriyor. Muzaffer Bey'in gücünü şöyle anlatıyor: "Eski asker. Eski Büyük Vezir ve Dışişleri Bakanı İzzet Paşa'nın yaveri. Fransızca'yı yazabilecek kadar iyi bilmiyor. Çok güzel bir Türk hanımın kocasıdır. Kadının etkisi ile yabancı diplomatik çevrelerle ilişki kurmuştur. Bu konuda dedikoducu ağızlar pek çok söylenti çıkarmışlardır." Amerikan Büyükelçisi Amiral Bristol, dedikodudan korkmuyor: "Dış ve iç politika konusundaki görüşlerine gelince; kendisiyle sık sık konuştuğum Muzaffer Bey tam bir oportünisttir. Çıkarları neredeyse, rüzgâra göre oraya döner. Gazetesini çıkarmak için her kapıyı çalmıştır. Şimdilik Alman Büyükelçiliği'nden yardım görmektedir. Gerçekte bu büyükelçiliğin desteğiyle gazetesini yayınlamaktadır. Çoğu kez Ayazpaşa'ya gider, oradan daktilo edilmiş haberleri alır ve değiştirmeden yayınlar." Doğrusu Muzaffer için pek zahmetsiz bir gazetecilik oluyor ve herhalde bu tür gazetecilik pek eskimiyor.

Vatan Gazetesi sahibi ve başyazarı Ahmet Emin Yalman'ın, 1925 yılında başlayan Takrir-i Sükûn döneminde başının derde girdiği ve gazeteciliği tövbeler ederek bıraktığı daha önce yazıldı. Bu sırada, darda olduğu sırada, kendisini Amerikan Büyükelçiliği Ticaret Ataşesi Julian Gillespie'nin kurtardığı ve Ahmet Emin'in kısa bir zaman içinde zengin bir ithalatçı olduğu da yazıldı. Ahmet Emin, anılarında, bu işe şaştı ve şansının dönmesini 1922 yılında Ankara'da Gillespie ile dost olmasına bağladı. Belki buna inandı, belki de inanmak zorunda kaldı. Bilinmez. Bilinen şu; Ahmet Emin, Amiral Bristol'un 1925 Ocak ayında yazdıklarını bilemeden bu dünyadan ayrıldı. Amiral Bristol, Washington'daki yetkililere Ahmet Emin'i şöyle tanıtıyor: "Meslekten gazetecidir, henüz gençtir. Asıl öğrenimini Birleşik Devletler'de yapmıştır ve mükemmel İngilizce bilir. Genel Savaş sırasında İstanbul'da bazı roller oynamaya başlamış ve Türk Basın Birliği'nin başkanı seçilmiş, Almanlar'ın Alman Büyükelçiliği'ne yerleştirdikleri propaganda servisi ile Türk basını arasında bağlantı kurmuştur. O zaman Almanlar mahallî gazetelere kâğıt dağıtıyorlardı. Bu, daha çok Alman görüşünü yaymak için Türk gazetelerine sağlanan bir destekti. Ahmet Emin Bey bu dağıtımda aracılık yapmıştır. Koşullardan, o zaman yayınlanmaya başlayan *Vakit Gazetesi* için geniş biçimde yararlanmıştır. Emin Bey ayrıca Genel Savaş sırasında Almanya'yı ve genel karargâhı ziyaret eden Türk basın heyetinin başındaydı. O sıralarda Almanlar ve mihver devletleri lehine heyecanlı konuşmalar yapmıştır." Amerikan Büyükelçisi Ahmet Emin'i bir Alman yanlısı olarak çiziyor. Fakat transfer etmeyi de düşünüyor ve zor bulmuyor: "İç politika açısından görüşleri İttihat ve Terakki komitesine bağlıdır, ama daima ılımlı bir partizan olmuştur, başkaları gibi saldırgan bir milliyetçi olmamıştır. Ilımlı bir biçimde milliyetçi akımı savunmuştur. Görünüşe göre Ahmet Emin Bey sadece gazeteci kalmak istemekte ve işini iyi yapmaya çalışmaktadır. Buraya kaydedelim ki ABD'deki öğrenimi, onu Amerikan sempatizanı yapmıştır. Bu durum gazetesinde kimi zaman Amerikan görüşlerini savunmaya itmiştir." Bu tür bir değerlendirmenin yapılmış olması, Takrir-i Sükûn düzeni içinde İstiklâl Mahkemesi'ne çıkan, bir daha gazetecilik yapmayacağına söz vererek mahkûmiyetten kurtulan Ahmet Emin'in işsizliğine ve parasızlığına son vermek için Amerika Birleşik Devletleri'nin "dost elini" uzatması yeterli sayılıyor.

Amerika Birleşik Devletleri'nin İstanbul'da ikamet eden Ankara Büyükelçisi Amiral Bristol, Türkiye basınını yakından incelemek için uygun bir yılı seçiyor. 1925 yılında Musul sorunu dolayısıyla Türkiye'nin İngiltere ile arası açılıyor. 1925 yılında Rapollo Anlaşması'yla sağlanan durum Lokarno Anlaşması'yla sona erdiriliyor ve Batılılar Doğu'ya karşı bir harekette Alman topraklarını kullanabileceklerini bir anlaşma hükmü haline getiriyorlar. İşte tam bu sırada ve yine 1925 yılında, Sovyetler Birliği'ni çevreleyen bir ülkede, Türkiye'de, Şeyh Sait'in başını çektiği Kürt isyanı patlak veriyor. Dış dinamik ile iç dinamik birleşiyor ve gevşeyen ilişkiler pekiştiriliyor. Pek ani bir biçimde, 1925 yılının son günlerinde Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması imzalanıyor.

Doğu'da Şeyh Sait İsyanı, Şubat 1925 tarihinde çıkıyor. Bu isyan ile Musul Sorunu iç içe giriyor. Bu konuda Profesör Halûk Ülman "Bu isyan sırasında Batılı basın Türkiye'yi Kürtler'e karşı insanlık dışı davranışlarda bulunmakla suçlamış ve Kürdistan'ın

muhtariyeti, hatta Musul'un da bu muhtar Kürdistan'a bırakılarak İngiliz-Türk anlaşmazlığının bu yoldan çözülmesi yönündeki öneriler birbirini kovalamıştır" diyor. Ekliyor. "Şeyh Sait İsyanı'nın Türkiye'yi Ulusal Bağımsızlık Savaşı'ndan bu yana dostça ilişkiler kurduğu Sovyetler Birliği'ne biraz daha yaklaştırdığı görülüyor." (Doç. Dr. A. Halûk Ülman, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler 1923-1968 I", *S.B.F. Dergisi*, Eylül 1968, XXIII/3, sayfa 247 ve 248.) Musul ihtilâfının sürdüğü bir sırada, İngiltere'nin Musul'un iade edilmesini isteyen Türkiye'nin reddedilmesi için her türlü çareye başvurduğu bir sırada Şeyh Sait İsyanı İngiltere'nin arayıp da bulamadığı bir olay oluyor.

Tanınmış Sovyet tarihçisi A. F. Miller, 1948 yılında yayınladığı *Oçerki Noveyşev Istorii Turtsii* adlı çalışmasında Şeyh Sait İsyanı'nda İngiliz ajanlarının rol oynadığını ileri sürüyor. 1925 yılına kadarki gelişmelere değindikten sonra şunları yazıyor: "Bunlarla birlikte burada İngiliz emperyalistlerinin ajanları faaliyete geçti. Bu dönemde Musul sorunu nedeniyle İngiliz-Türk ihtilâfı gergin bir aşamaya girdiği için İngiltere bir anti-Kemalist ayaklanmanın teşvik edilmesiyle çok yakından ilgiliydi. (A. F. Miller, *Oçerki Noveyşey Istorii Turtsii*, Moskova, 1948, sayfa 151.) Ancak Şeyh Sait İsyanı'nda İngiliz ajanlarının aktif bir rol oynadığını gösteren belge veya belgeler mevcut görünmüyor. 1919-1926 döneminde Türk-İngiliz ilişkilerini yıllar sonra açıklanan gizli İngiliz belgelerinden inceleyen bir Türk tarihçisi "bu konuda, İngiltere'nin kesin rolünü ortaya koyacak bir belgeye rastlayamadık" sonucuna varıyor. Ancak böyle bir sonucu, bu sonuca varan Türk tarihçisi bile yeterli saymıyor. Şunları ekliyor: "Bununla birlikte, İngiltere'nin Kurtuluş Savaşı'nın ilk bölümünde Kürtler'i desteklediği göz önünde tutulduğunda, bu ilişkinin yeniden canlandırılmış olabileceği de düşünülebilir. Sonucu Türkiye'nin Musul'daki iddiasını zayıflatacak bir ayaklanmayı desteklemesi için, İngiltere'nin yeterli nedeni var, demektir." (Doç. Dr. Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri 1919-1926*, Ankara, 1978, sayfa 310.) Şeyh Sait İsyanı'nda İngiltere'nin çıkarı olduğu konusunda tarihçiler birleşiyor.

Miller, isyanın sonucu ne olursa olsun, bu işten İngiliz emperyalistlerinin kârlı çıkacağını inandırıcı bir biçimde ortaya koyuyor. Şeyh Sait İsyanı'nın Musul sorununun Cemiyet-i Akvam'a havale edildiği bir zamanda patladığını belirttikten sonra devam ediyor: "Tam bu sırada ortaya çıkan Şeyh Sait İsyanı Ankara Hükümeti için ciddi bir tehdit oldu. Sait'in başarısı gerici bir hükümetin kurulmasına, Türkiye'de eski rejimin restorasyonuna ve bunların sonucu olarak da Türkiye'nin eskiden olduğu gibi yarı sömürge olarak Batı devletlerine tâbi duruma gelmesine yol açacaktı. Fakat Sait'in isyanının başarılı olması halinde bile Cemiyet-i Akvam'da Türk isteğinin reddedilmesi için uygun bir bahane bulunmuş olacaktı. İngiliz diplomasisi Kürtler'in Ankara'dan memnun olmadığını kaydederek önemli ölçüde Kürtler'le meskûn Musul bölgesinin Ankara Hükümeti'nin yönetimi altına verilmemesi gerektiğini ileri sürebilecekti." Bu durumda Şeyh Sait kazansa da kaybetse de herhalde İngiltere kazanıyordu.

İngiltere herhalde kazanıyordu. Dikkatli olması gerekti. Ayrıca gelişmeler İngiliz ajanlarının aktif rolünü gerektirmeyecek kadar olgunlaşmıştı. Ajan kullanmadan aynı sonucu sağlayabilecek olan İngiltere, böyle bir durumda ajan kullanmayacak kadar iktisat biliyordu.[15] Dışişleri Bakanlığı'nda görevli Bilal Şimşir'in yine İngiliz belgelerini inceleyerek yazdığı çalışmada, daha 1924 yazında Doğu'daki Kürtler'in her türlü hazırlığı yapıp harekete geçmeye hazır bir duruma geldikleri, planlarını görüşmek üzere İngiliz Elçiliği ile temasa geçmek istedikleri ve bu isteğin Türkiye'de İngiliz Elçiliği mensupları tarafından reddedildiği belirtiliyor. (Bilal Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de Kürt Sorunu*, Ankara 1975, sayfa 10.) İngiltere, Doğu'da bir hazırlık olduğunu kesinlikle biliyordu. Bu yüzden Kürtler'in gelen görüşme isteklerini reddetmeyi ve hazırlıklardan uzak kalmayı tedbirlilik saydı. Ajan kullanılmadan yapılacak işlere karışmamayı uygun gördü.

Ancak Şeyh Sait İsyanı başlar başlamaz, Türkiye basınının ayaklanmada "İngiliz parmağı olduğu yolunda Ankara çevrelerindeki kanıyı" dile getirdiği görülüyor. Burada söylenmesi gereken bir nokta ortaya çıkıyor. Tek parti döneminde de, çok parti döneminde de, Hükümet'in ağzına bu denli bakan Türkiye basınının ayaklanmada "İngiliz parmağı olduğu yolunda Ankara çevrelerindeki kanıyı" dile getirdiği görülüyor. Burada söylenmesi gereken bir nokta ortaya çıkıyor. Tek parti döneminde de, çok parti döneminde de, Hükümet'in ağzına bu denli bakan Türkiye basını gibi bir başka basın bulmak mümkün görünmüyor. Özellikle dış politikada. Özelikle dış politika ile iç politikanın birleştiği yerlerde. Bunun örnekleri fazlasıyla görülecek. Yalnız şimdilik şu söylenmeli: Şeyh Sait İsyanı çıktığı zaman basının bu işte İngiliz parmağı olduğunu yazması kesinlikle bir istihbarata dayanmaz. Burada basının, Hükümet çevrelerinde böyle bir kanının olduğunu öğrenip yazması düşünülemez. Türkiye basını, Şeyh Sait İsyanı'nda İngiliz parmağı olduğunu ancak Hükümet isterse yazar. Başka türlü yazmaz. Bu, büyük ölçüde bugün de böyle.

Bu yüzden Şeyh Sait İsyanı'nda İngiltere'nin parmağı olduğu iddiasını, Kemalist Hükümet'in 1925 yılından daha sonraki yıllara kalan bir kamuoyu hazırlaması olarak düşünmek mümkün. Bu arada Sovyet tarihçilerinin zaman zaman Kemalist Historiografinin aşırı ölçüde etkisi altında kaldıkla-

rını söylemek de mümkün. Fakat söylenmesi mümkün ve hatta gerekli olanlar bitmiyor. Tarihçi Ömer Kürkçüoğlu, İngiliz Dışişleri Bakanlığı arşivinde yer alan E 1360/1091/44, FO 371/10867, From: Foreign Office Memorandum (Mr. Morgan) kodlu bir belgeden söz ediyor. (*Türk-İngiliz İlişkileri 1919-1926*, sayfa 312 ve 313.) Bu belgeden burada mutlak söz etmek gerekiyor. Belge 4 Mart 1925 tarihini taşıyor ve bir istihbaratı değil, istihbarat da dahil Dışişleri Bakanlığı'nın elindeki tüm bilgilere dayanılarak, Londra'da ve Dışişleri Bakanlığı'nda hazırlanan bir raporu içeriyor. Buna göre, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nda hazırlanan bu rapor, Türkiye'deki Kürt ayaklanmasının "doğrudan doğruya Türkiye tarafından planlanmış olabileceğini" iddia ediyor.[6] İngiliz Dışişleri Bakanlığı elemanları, Türkiye'nin Doğu'daki Kürt isyanını çıkarması için üç temel gerekçe ileri sürüyorlar.

Bu gerekçelerden ilki, asilerin elebaşlarının sınırı aşarak "kardeşlerini kurtarmak üzere" Musul'a girmeleri oluyor. İngilizler, önce Musul'a girileceğini ve sonra Kürtler'in bütün bölgeyi Türkiye'ye teslim edeceklerini düşünüyorlar. İkinci gerekçe olarak, Irak Kürtleri'nin Türkiye'deki başarılı bir ayaklanmadan sonra kendilerinin de ayaklanmaları, Türkiye Kürtleri ile birleştikten sonra Ankara'ya bağlanmaları gösteriliyor. Üçüncü gerekçe olarak Türk Hükümeti'nin Kürt ayaklanmasını bahane ederek Irak sınırına asker yığması öne sürülüyor.

Üç gerekçe, daha sonra, irdeleniyor ve genişletiliyor. İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nda hazırlanan raporda, "Türkler'in Musul'u oradaki Kürtler'i İngiliz denetiminde bırakmamak için almak istedikleri belirtiliyordu. Çünkü, Musul Kürtleri, zamanla, İngiliz etkinliğinde bağımsız bir Kürdistan fikrinin çekirdeğini oluşturabilirdi. Böyle bir Kürt devleti ise, şimdi Türkiye'nin yönetimi altında bulunan bazı toprakları da elde etmek isteyebilecekti." İngilizler, bu nedenle de Türkiye'nin Kürt isyanını çıkarmış olduklarını düşünüyorlardı. Daha da ileri gidiyorlar: İngilizler, sınıra yaklaşıldığı zaman, çok sayıda kaçağın, asilerin arasına katılarak Irak'a geçeceğine ihtimal veriyorlar. İngilizler, eğer bu yapılırsa, şöyle bir haberle karşı karşıya geleceklerini düşünüyorlar: "Başarılı asiler, Musul'daki kardeşlerini kurtarmak kararlılığıyla ve kaçak Türk askerlerinin de yardımıyla, sınırı geçerek, muhtemelen Türkiye'ye teslim etmek üzere, Musul'u ele geçirmek istemektedirler."

1925 yılı başında Türkiye'nin doğusunda Şeyh Sait İsyanı patlak verdi. Açıkça olmasa bile kapalı kapılar arkasında, bu isyandan dolayı, Türkiye İngiltere'yi; İngiltere de Türkiye'yi suçladı. Aynı suçlama Musul konusunda ise daha açık olarak sürüyordu. 1925 yılı sonbaharında Musul sorunu, Cemiyet-i Akvam'da görüşülüyordu. Aynı tarihte ise bazı Cemiyet-i Akvam üyeleri bir araya gelip örgütün genişletilmesini ele alıyorlardı.

Britanya, Fransa, Belçika, İtalya, Polonya, Çekoslovakya ve Almanya delegeleri 5 Ekim 1925 tarihinde Locarno'da bir araya geldiler. Gündemde Almanya'nın Cemiyet-i Akvam'a girmesi konusu vardı. Batılı devletler, Rapallo'da kaybettiklerini Locarno'da kazanmaya çalıştılar. Almanya'yı tekrar ittifaklarına almayı denediler. Bunun için Alman-Fransız ve Alman-Belçika sınırlarının anlaşmalarla garanti altına alınması gerekti. Bunu yaptılar. Doğu'da bir savaş çıkması halinde Fransız birliklerinin Alman topraklarından geçmesi sorununu da görüştüler. 16 Ekim 1925 tarihinde gerekli tüm anlaşmaları imzaladılar. Sovyetler Birliği, haklı olarak, Locarno Antlaşması'nı, Batı'dan abluka altına alınması şeklinde değerlendirdi.

Aynı yılda, 16 Aralık tarihinde ise Cemiyet-i Akvam'ın konseyi, Musul sorununu İngiltere lehine çözen kararını aldı. 16 Aralık 1925 tarihinde Türkiye, Musul üzerindeki tüm iddialarını kaybetti. Kurtuluş Savaşı içinde kazanmaya alışmış Türkiye için Musul üzerindeki iddialarını kaybetmek ciddi bir kayıp sayılmalıydı. Cumhuriyet Hükümeti de böyle düşünüyor olmalı. 16 Aralık tarihinde Milletler Cemiyeti Konseyi'nde kaybeden Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey hemen Paris'e geçti. 17 Aralık 1925 tarihinde Paris'te Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması imzalandı. Bu kadar çabuk oldu.

Sovyetler Birliği, tarihinin ilk tarafsızlık anlaşmasını imzaladı. Bunu derhal Afganistan ve İran ile yapılan tarafsızlık anlaşmaları izledi. Ancak bu kadar önemli bir anlaşmanın bu kadar acele ve ani bir şekilde imzalanması bir açıklamayı gerektirdi. 24 Aralık 1925 tarihli Pravda'da çıkan demecinde Litvinov gerekli açıklamayı yaptı. Şöyle dedi: "İki ülke arasındaki ilişkilerin resmen güçlendirilmesi ve bu anlaşmanın bu kadar acele imzalanmasının, Anglo-Amerikan basınında SSCB ile İtalya arasında Türkiye'ye karşı bir anlaşma imzalanacağı yolunda ısrarla yalan haber çıkmasından ileri geldiğini saklamayacağım." Anlaşmanın bu denli acele imzalanmasının bir nedeni bu oldu. Diğeri ise şu: "Diğer yandan Sovyet Hükümeti, bazı hükümetlerin Türkiye'yi Sovyetler Birliği'ne düşman kombinasyonlar arasına çekmeye çalıştıklarının farkındadır." Cemiyet-i Akvam'daki Sovyet Temsilcisi Rakovski, Avrupa basınında çıkan demecinde, "Türkiye anlaşması, bizim Locarno'ya cevabımızdır ve bununla ne tür anlaşmalar imzalanması gerektiğini ve gerçekten barışçı anlaşmaların nasıl olacağını fiilen gösterdik" dedi. Böylece Sovyetler Birliği, Britanya emperyalistlerine gerekli cevabı vermiş oldu.

Ancak Batılı devletler Locarno'da vardıkları an-

laşmayı hemen uygulamaya koyamadılar. Almanya'ya Cemiyet Konseyi'nde sandalye verilmesine İspanya ve Brezilya itiraz etti. Bu yüzden 1926 Mart ayında yapılan görüşmeler başarısızlıkla sonuçlandı. Böyle bir başarısızlığı Sovyet diplomasisi hemen değerlendirdi ve 24 Nisan 1929 tarihinde Sovyetler Birliği ile Almanya arasında Tarafsızlık Antlaşması imzalandı. Rapollo Antlaşması'ndan dört yıl sonra Rapollo yeniden canlandırıldı. Batılı devletler, yeni Sovyet-Almanya Tarafsızlık Antlaşması'nı Locarno'nun torpillenmesi olarak değerlendirdiler. Uzun süre Locarno ruhunun yaşayıp yaşamadığını tartıştılar.

Batılılar Locarno ruhunun yaşayıp yaşamadığınını tartışırken yine Nisan 1926 tarihinde, Büyük Britanya'nın Ankara'daki Büyükelçiliği'nden Londra'daki Dışişleri Bakanlığı'na yeni bir rapor geldi. Bu rapor, Türkiye'nin Batılılar'dan hayal kırıklığına uğradıkça Sovyet dostluğunu hatırladığını ve Sovyet dostluğunu da, sürekli olarak, Batılı devletlerle pazarlık aracı olarak kullanma alışkanlığını da bir kez daha gösterdi. Bu raporda Ankara'da Sir Ronald Lindsay, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey ile görüşmesini yazıyordu. Tevfik Rüştü Bey, İngiltere'ye en nüfuzlu dostuna -Mustafa Kemal'e- danıştığınını söyleyerek, üç öneride bulunuyordu (*Türk-İngiliz İlişkileri 1919-1926*, sayfa 315.) Önerilerin ilki ve önemlisi şu oldu: "17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Paktı ve 18 Şubat 1926'da parafe edilen Türk-Fransız Antlaşması'nın öngördüğü biçimdeki bir karşılıklı tarafsızlık yükleminin, Türkiye ve İngiltere arasında da alınması." Türkiye, Musul'u kaybetmenin kamuoyunda yarattığı hayal kırıklığı unutulur unutulmaz İngiltere'ye dönüyor. Sovyetler ile yapılan anlaşmayı masaya koyarak, aynının bir de İngiltere ile imzalanmasını öneriyor. Fakat Sir Ronald, pek oralı olmuyor. Tarafsızlık anlaşmalarının "propanganda" özelliği taşıdığını söylüyor ve Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında imzalanan anlaşmayı da pek ciddiye almaz görünüyor.

Tevfik Rüştü, ikinci olarak, Türkiye'nin güneyinde kendi kendini yönetebilen, genç ve Türkiye gibi devrimci kişilikte bir Irak görmek istediğini söylüyor. Üçüncü olarak Türkiye Dışişleri Bakanı, Büyük Britanya'nın Ankara'daki Büyükelçi Sir Ronald'dan, Irak petrolünden Türkiye'ye pay verilmesini istiyor. Sir Ronald ise tüm bu isteklerin Türkiye'ye yarım milyon sterlin kadar bir ödeme yapılırsa karşılanacağı sonucuna varıyor. Tevfik Rüştü ise daha sonraki görüşmelerde, bir milyon sterlinden azına razı olmayacağını belirtiyor. Britanya Dışişleri Bakanlığı arşivindeki belgeler bir süre Sir Ronald ile Tevfik Rüştü Bey'in yarım milyon ile bir milyon arasındaki sayılar üzerinde konuşup hoş vakit geçirdikleri gösteriyor.

Bundan sonraki dönemde Türkiye Batılı devletlerle arasındaki tüm sorunları çözmek için elinden gelen çabayı eksik etmedi. Bu, daha önceki sayfalarda yazıldı. Burada tekrar edilmeyecek. Fakat daha önce gerektiği ölçüde yazılmayan bir önemli anlaşma var. 1929 tarihli Türkiye-Sovyetler Birliği Antlaşması. Bunun yazılması gerekiyor. Canlı olarak.

Yeni Dost: İngiltere ya da Amerika

Öyle görünüyor ki, 1929 Teşrinievveli'ni Türkiye bir filoyu karşılamanın coşkusu ile geçiriyor. 5 Teşrinievvel 1929 tarihli *Akşam Gazetesi*, birinci sayfasında boydan boya, gazeteci dilinde sürmanşet denilen biçimde, bir haber veriyor: "İngiliz Başvekili Amerika'da." Türkiye, İngiliz Başbakanı'nın 1929 yılı Ekim ayında Amerika'ya yaptığı seyahatten heyecan duyuyor. Bunun altında iki sütuna yerleştirilmiş bir başka haber görünüyor. "İngiliz Filosu Cumartesi Sabahı Geliyor." Bu haberin altında bir başlık daha okunuyor. "Filo-yu istikbal için Bahriye Kumandanlığı bir program hazırlamıştır." Haber bir karartı ile süsleniyor. Karartının altında şunlar yazılı: "Başta Koyn Elizabet olduğu halde İngiliz Akdeniz Filosu."

Buradaki "Koyn" kelimesi" İngilizce "Queen" kelimesinin Türkçesi'nin yerine geçiyor. Öyle anlaşılıyor ki, 5 Ekim 1929 tarihinden itibaren Türkiye, İstanbul'a gelecek olan İngiltere'nin Akdeniz Filosu'nu karşılamanın sevincini yaşıyor. Türkiye, İngilizler'i İstanbul'dan kovuşundan on yıl bile geçmeden İngiliz donanmasını İstanbul'da sevinçle karşılamaya hazırlanıyor.

9 Teşrinievvel 1929 tarihinde, İstanbul'un en büyük gazetelerinden *Akşam*, sevincinden ne yapacağını bilemiyor. Altı sütunluk birinci sayfasının beş sütununa şöyle bir başlık oturtuyor: "Limanımıza Gelecek İngiliz Tayyare Gemisi." Bu başlıkla birlikte bir resim var. Siyah fakat deniz maviye boyanmış. Resmin altında ise, yanlışıyla doğrusuyla şunlar yazılı: "Cumartesi günü limanımıza gelecek olan Kurajös ismindeki tayyare gemisinin resmini derc ediyoruz. Bu gemiden tayyareler uçurulacaktır."

12 Teşrinievvel tarihli *Akşam Gazetesi* daha da heyecanlı görünüyor: "İngiliz Filosu yarın limanımıza geliyor" diye haber veriyor. Haberin altına, Hükümet'ten geldiği belli olan bir alt başlık daha koyuyor: "İngiltere Hükümeti'nin Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı hakiki bir dostluk nişanesi olan bu ziyaret hususi bir ehemmiyeti haizdir." Tabii fotoğraf da eksik edilmiyor. Bir gün sonraki, 13 Teşrinievvel 1929 tarihli *Akşam* ise daha ayrıntılı bilgiler veriyor. Gazete, en üstten, "Amiral Field'in Ziyareti" kelimeleri ile filo komutanının adını duyuruyor. "İngiliz filosu bu sabah limanımıza geldi" diye büyük haberini de yazıyor. Bunun yeterli olmadığını düşünerek bir başlık daha koyuyor: "Bu ziyaret İngiliz Hü-

kümeti'nin samimi dostluk hissiyatının bir tezahürüdür." Öyle anlaşılıyor ki, o zamanlar, Türkiye'de makaleler haber başlıklarıyla yazılıyor. Makale haber metninde de devam ediyor: "İngiliz Hükümeti'nin, Türkiye Cumhuriyeti hakkında göstermek arzusunda bulunduğu samimi dostluk hissiyatının bir nişanesi olarak, Akdeniz İngiliz filosuna mensup güzide gemilerden mürekkep bir kısım bu sabah limanımıza geldi. Filoya, Amiral Field kumanda etmektedir." Gazete, kamuoyunu yansıtıyor. Ya da kamuoyunu hazırlıyor.

Haber devam ediyor: "İngiliz deniz kuvvetlerinin en kıdemli amirali olan muhterem misafirimiz, iki gün sonra Ankara'ya kadar gidecek ve Reisicumhur Gazi Hazretleri tarafından kabul buyurularak arz-ı tazimat edecektir." Nedense Kemalist Historiografi, hep İkinci Dünya Savaşı sonrasında bir Amerikan filosunun İstanbul'u ziyareti üzerinde duruyor. 1929 yılında Türkiye'de böylesine bir heyecan yaratan İngiliz filosunun ziyaretinden hiç söz etmiyor. Haber devam ediyor: "Amiralin hükümet merkezine kadar gitmesi ve Gazi Hazretleri tarafından kabul buyurulması filonun ziyaretine hususi bir ehemmiyet veriyor. Ecnebi mahfil, bu ziyareti Türkiye ve İngiltere arasında yeni ve hakiki bir dostluk devrinin bariz alâmeti addediyorlar." Basın, mutlak Hükümet'ten aldığı direktif ile, İngiliz dostluğu üzerine söz ediyor.

Bir gün sonra 14 Teşrinievvel tarihli *Akşam Gazetesi*'nde Türk-İngiliz dostluğundan söz etme sırası karşı tarafa geçiyor. Gazete önce altı sütun olarak "Yavuz Zırhlısı Dün Denize İndirildi" haberini veriyor. Sonra "Amiral, Türk-İngiliz Dostluğundan Bahsediyor" başlığını koyuyor. Birinci sayfada, birinin altında "Amiral Field ve yaverleri", diğerinin altında "Amiral Field Cenapları vilâyetten ayrılırken" yazan iki karanlık resim yer alıyor. Haberde Amiral'in demeci bildiriliyor. Türkiye'nin bu çok önem verilen konuğu verdiği demeçte şunları söylüyor: "Filonun bu ziyaretinin esasen mükemmel olan Türk-İngiliz münasebatını daha ziyade iyileştireceğinden ve iki memleket arasındaki an'anevi muhadeneti takviye edeceğinden ümitvar bulunmaktayım." Amiral hiç de ümitvar konuşmuyor.

Amiral bu demeci verdikten sonra İstanbul'un "kibar aileleri" ile birlikte sabaha kadar eğleniyor. *Akşam Gazetesi* şu haberi de veriyor: "Dün gece İngiliz sefaretinde Amiral Field cenapları ve maiyeti zabitanı şerefine bir ziyafet ve bunu müteakip de bir balo verilmiştir. Baloya Vali ve Şehremini Muhiddin, B. Kolordu Kumandanı Ferik Pertev Paşa, birçok mebuslar, erkân-ı askeriye ve bahriye, gazeteciler, şehrimizin kibar aileleri ve İngiliz tebaası davet edilmiştir. Balo sabaha kadar devam etmiştir." Haberden anlaşıldığı gibi İstanbul'un kibar olmayan aileleri bu baloya davet edilmemişlerdir.

Bundan elli yıl öncesinin gazetelerinin incelenmesinden o zamanlarda baloların çok önemli olduğu ortaya çıkıyor. Galiba balolar, Cumhuriyet'in ilk yıllarının simgesi sayılıyor. 18 Teşrinievvel tarihli *Akşam Gazetesi*, artık bir Türk-İngiliz dostluk anlaşması imzalanmasından kuşku duymanın zamanının geldiğini gösteriyor. "İngiltere ile Dostluk Misakı Aktediliyor mu?" diye bir başlık koyuyor. Bir de Ankara kaynaklı bir haber veriyor: "İngiltere ile muhadenet misakı yapılacağı hakkında burada malûmat yoktur." Kamuoyunu iyice hazırladıktan sonra böyle bir haberi yavaş yavaş, okuyucuyu alıştıra alıştıra sunmak istiyor. Bunun için de İstanbul'un çok önemli bir derdine parmak basıyor. Ankara'da İngiltere ile bir barış antlaşması yapılacağı konusunda bir bilgi bulunmadığını ve bu şekilde barış anlaşması yapılmasının söz konusu olmadığını bildiren haberin hemen altında iki sütuna yerleştirilmiş bir başka haber yer alıyor: "Balolar nerede verilecek?" İstanbul'un büyük gazetelerinden *Akşam* bu başlığın altına bir başka başlık daha koyuyor: "Bütün tertip heyetleri bunu düşünüyor ve münasip bir yer bulamıyor." Haber ise "Kış, balolar mevsimi yaklaşıyor" diye başlıyor. Şöyle bitiyor: "Herhalde bu sene yersizlik yüzünden bütün baloların tertip heyetleri müşkül vaziyettedir ve İstanbul'da birkaç bin kişi istiap edecek geniş salonlu bir yere ihtiyaç olduğu bir kere daha anlaşılmıştır." Öyle görülüyor ki, 1929 yılında İstanbul'un balosever "kibar aileleri" birkaç bini buluyor.

19 Teşrinievvel 1929 tarihli *Akşam Gazetesi*'nin birinci sayfası yine İngiliz filosuna ayrılmış. Üç sütunluk bir haber başlığı: "İngiliz Tayyarelerinin Talimleri." Haber bir de fotoğrafla süslenmiş. Fotoğrafın altında tarifi yer alıyor: "Koin Elizabeth dün Türk bayrağını çekerek filomuzu selamlamaya hazırlanırken." İngilizce "queen" kelimesi bu kez de "Koin" oluyor. Gazete, ayrı bir başlıkla, "Bu sabah yapılan talimler, sahillerde toplanan binlerce halk tarafından merakla takip edildi." haberini veriyor. Bir başka haber daha var: "İngiliz Amirali tarafından bu akşam bir ziyafet, onu takiben gemide büyük bir balo veriliyor. Tayyareler yarın da talim yapacaklar." *Akşam Gazetesi*, gemideki balonun büyük olacağını önceden öğreniyor.

Başyazar Necmeddin Sadak, 22 Teşrinievvel tarihli *Akşam Gazetesi*'ni bu ziyaretin değerlendirilmesine ayırıyor. Şöyle başlıyor: "Birkaç günden beri şehrimizde bulunan İngiliz filosu dün limanımızı terk etti. Akdeniz filosunun, bilhassa Amiral Field gibi İngiliz bahriyesinin en ileri gelen erkânından bir zatın Türkiye'yi ziyaret etmesi Umumi Harp'ten beri ilk defa vuku buluyor." Sonra İstanbul halkının, Hükümet'in ve Mustafa Kemal'in sevinçle karşıladığı bu filo hakkında bilgi vermek ihtiyacını duyuyor: "Vakıa, bu filo, İstanbul halkının büsbütün yabancı-

sı değildir. Fakat, bu gemilerin, hafızamızda kalan eski irtisamı, mütareke devrinin feci hatıralarıyla karışıktır. O zamanlarla bugün arasına kalın bir hatt-ı fasıl çizdik." Daha sonraki yılların Dışişleri Bakanı Necmeddin Sadak, "bu gemilerin, bellekle-rimizde kalan eski resimleri" mütareke devrinin feci hatıralarıyla karışıktır" diyor. Sonra araya çizgi çekildiğini ekliyor. Bu filonun toplarını İstanbul'a çevirip 1920 başlarında İstanbul'u işgal eden filo olduğunu unutmak gerektiğini düşünüyor. Bu tür unutkanlıklar, Dışişleri Bakanı olmak için gerekli olmalı.

Amiral Türkiye'den ayrılıyor. Amiral ve filosunun ziyareti, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Türkiye'yi ziyaret eden ilk emperyalist ülke filosu oluyor. Mustafa Kemal bu ziyarete önem veriyor. Amiral, Ankara'ya gidiyor. Gazi ile görüşüyor. Sonra demeç veriyor: "Gazi Hazretleri kıymettar vakitlerinden bahşettikleri müddet esnasında bana ve Büyükelçimiz'e memleketin inkişaf ve terakkisi hakkındaki âli fikir ve mütalâalarını söylemek lütfunda bulundular." Mustafa Kemal'in Amiral'e, Türkiye'yi nasıl kalkındıracağını anlatmış olduğu anlaşılıyor.

İngiliz filosunun İstanbul'dan ayrılmasından kısa sayılabilecek bir süre sonra, 13 Kanunuevvel 1929 tarihli *Akşam*, tüm gazeteyi kaplayan büyük bir haber veriyor: "Gazi Hazretleri Öğleden Sonra Geliyor." Haberin büyüklüğünden Gazi Hazretleri'nin İstanbul'u ziyaret etmeye aniden karar vermiş olabileceği izlenimi çıkıyor. Ayrıca 13 Aralık tarihli aynı *Akşam Gazetesi*'nde, tek sütunluk bir başka haber yer alıyor: "Muhterem Misafirimiz Öğle Vakti Geliyor." Öğle vakti gelen misafir "M. Karahan" oluyor. Sovyet Dışişleri Halk Komiseri Vekili Karahan, Ankara'ya gitmek üzere, Karadeniz'den, "Dercinskız torpido muharribi" ile İstanbul'a geliyor. 15 Kanunuevvel tarihli *Akşam* önce "Dün akşamki ziyafette çok samimi nutuklar irat edildi." haberini veriyor. Sonra devam ediyor: "Dün Ankara'ya vasıl olan Rus Hariciye Komiser Vekili M. Karahan, Başvekil İsmet, Meclis Reisi Kazım Paşalar'la, Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey'i ziyaret etmiş ve kendisine "iade-i ziyaret edilmiştir."

O sıralarda Amerika Birleşik Devletleri'nin Ankara Büyükelçisi hâlâ İstanbul'da oturuyor. Büyükelçi, Joseph C. Grew adında meslekten bir diplomat. Bu kitapta Grew ve anılarıyla, sık sık karşılaşılacak. İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra zaman zaman Amerikan Dışişleri Bakan Vekilliği de yapan Grew'ün iki ciltte topladığı ve 1952 yılında yayımladığı anılardan çok yararlanılacak. Bu anıların da yardımıyla Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak ve üs istediği masalı bir kez daha çürütülecek. Bunlar, bundan sonraki bölümde yapılacak. Şimdi 1929 yılına ait Grew'ün anılarına bakmak gerekiyor.

İstanbul'da oturan Amerika Birleşik Devletleri'nin Ankara Büyükelçisi Joseph Grew, anılarında, hem gerçekten anılarını yazıyor, hem de Washington'a gönderdiği raporların bir bölümüne yer veriyor. Anılarının bir yerinde İstanbul'daki bir yemeği anlatıyor. Yemekte, "Atatürk'ün Dışişleri Bakanı" Tevfik Rüştü Bey var. Anılar, bütün çirkinlikleri ve gerçekleri açıklıyor. Grew'ün anılarının bu bölümünde Tevfik Rüştü Bey, "T. R." olarak geçiyor. Şöyle geçiyor: "T. R. bana, yarınki *Akşam*'da Necmeddin Sadak imzasıyla fakat kendisinin bizzat telkin ettiği ve borçların iptaline karşı Birleşik Devletler'in tutumunu destekleyen bir makalenin çıkacağını söyledi.

Bu makalede dünya ekonomisinin yeniden düzenlenmesinde gerekli ekonomik fedakârlıkların bazı ülkelerin önerdikleri gibi yalnızca Amerika'nın sırtına yüklenmemesi ve ülkeler arasında oranlı bir biçimde paylaşılması gerektiği görüşü savunulacaktı. İyi. T. R. içmiyordu, ama yemekte Alice'e, yeter ki biz Türkiye'de kalalım, Hükümeti'nin Ankara'da mı, yoksa Konstantinopol'da mı oturmamıza zerre kadar önem vermediğini, Türkler'in benim dostluğum ve öğütlerim olmadan muhtemelen işleri götüremeyeceğini ve kâğıda dökmeye değmeyecek bir yığın şey söyleyecek kadar cömert davrandı. Bu, öyle sanıyorum, bir Hükümet üyesinin, bir diplomatın başkent dışında oturması olayına onay damgasını vurmasının ilk örneğiydi." (Joseph C. Grew, *Turbulent Era-A Diplomatic Record of Forty Years 1904-1945*, Vol. II, Boston, 1952, sayfa 909.) "Atatürk'ün Dışişleri Bakanı" Tevfik Rüştü, Amerikan Büyükelçisi'ne "sensiz yaşayamam" diyor.[17]

Bunlar 1932 yılında geçiyor. Anıların 1929 sonu ve 1930 başına rastlayan bölümünde ve Sovyetler Birliği Dışişleri Halk Komiser Vekili Karahan'ın Ankara ziyareti ile ilgili olarak ise çok ayrıntılı raporlar bulunuyor. Bunlar arasında şu bilgiler de var: "Gazi'nin aniden ve beklenmedik bir biçimde, İzmit Körfezi'ndeki favori sayfiyesi Yalova'ya gitmek üzere başkentten ayrıldığı hatırlanacaktır." (J. C, Grew, *Turbulent Era*, sayfa 841.) Gazi, Sovyet temsilcisinin geldiği gün, bir Aralık ayının ortasında ve aniden Ankara'dan ayrılıp sayfiyeye gidiyor. Karahan'ı kabul etmemek ve görüşmemek için, Sovyetler Birliği'nin Gazi'nin İngilizler'le yakınlaşmasını bozmasını önlemek için.

Fakat istediğini yapamıyor. Burada söylenmesi gereken şu oluyor: İsmet Paşa Türkiye'yi Mustafa Kemal'den daha çok temsil ediyor. İsmet Paşa, Türkiye burjuvazisini Mustafa Kemal'den çok daha fazla temsil ediyor. Özellikle 1930 yıllarında. Mustafa Kemal, hem en çok İsmet Paşa'ya güveniyor ve hem de en çok İsmet Paşa'dan çekiniyor. Bu yıllarda Mustafa Kemal Çankaya'da sofrasının müdavimleriyle "Dil Tezi" veya "Tarih Tezi" gibi önemli işlerle

uğraşıyor. İsmet Paşa egemen sınıflar koalisyonunun sınırları içinde Türkiye'yi yönetiyor. Bu yönetim için de Gazi, aniden ayrıldığı Ankara'ya yine aniden dönüyor. Gazi, Sovyetler Birliği Dışişleri Komiser Vekili Karahan'ı kabul ediyor. Çok büyük bir olasılıkla İsmet Paşa'nın zorlamasıyla.

Amerika Birleşik Devletleri'nin İstanbul'daki Ankara Büyükelçisi Grew, Karahan'ın Ankara ziyareti ile ilgili olarak ülkesine ayrıntılı raporlar göndermiyor. Ayrıntılı raporlarda ayrıntılı bilgiler yer alıyor: "Şimdi açıktır ki, Tevfik Rüştü Bey'in bana, Karahan'ı kendisinin davet ettiğini (muhtemelen de etmiştir) söylemesine rağmen, bu özel zamanda Ankara ziyareti Sovyet Hükümeti'nin inisiyatifi ile olmuştur." Büyükelçi Grew, Sovyetler Birliği'nin biraz zorlama ile daveti yaptırdığını söylüyor ve devam ediyor: "Ekim ayında İngiliz Filosu'nun Türk karasularına dostluk ziyareti yapmasının, bu ziyaretin hazırlanmasında önemli bir faktör olduğu kesine yakındır. Bu noktada bütün gözlemciler birleşiyorlar. 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Rus Antlaşması'nı gözden geçirme zorunluluğu, ziyaretin bu özel zamana denk getirilmesi için aşikâr bir gerekçe oldu. Karahan'ın, elde ettiğinden daha bağlayıcı bir anlaşma ile dönmek istediğine genellikle inanılmaktadır ve Türk Dışişleri Bakanı'nın şimdiki tavrı, bir sıkıcı durumdan böylesine kolaylıkla kurtulmuş bir kimsenin rahatlamış halini yansıtıyor." Sovyetler Birliği, Türkiye ile daima çok yakın dostluk ilişkileri kurmak istedi. Amerikan Büyükelçisi Grew'ün zamanında ülkesine gönderdiği raporlar da bunu doğruluyor.

"31 Ocak, Cuma, 1930" tarihli raporunda ise ziyaretin maksadını yorumluyor: "17 Aralık 1929 tarihli Rus-Türk Protokolü konusunda 18 ve 20 Aralık tarihlerinde gönderdiğim raporlarla ilgili olarak, daha sonra bana gelen bilgi ve yorumların, genel durum ile bu protokolün kapsamı ve amacı konusunda ilk düşüncelerimi doğrulama eğilimi gösterdiğini bildirmekten şeref duyuyorum." Her büyükelçi gibi söylediklerinin doğru çıktığını kâğıda geçirdikten sonra devam ediyor: "Bu protokol, alışılmış anlamda bir siyasal birlik meydana getirmemekle birlikte, sınırın her iki tarafında, haklı ya da haksız olarak var olan endişeleri şimdilik dondurmak için bir çeşit karşılıklı sigorta poliçesi olarak aktedildi. Bu meselede insiyatifin Sovyet Rusya'dan geldiği anlaşılıyor." (J. C. Grew, *Turbulent Era*, sayfa 839.) Bundan sonra da Sovyetler Birliği'nin endişesinin ikili olduğunu ileri sürüyor: "Birincisi, Türkiye'nin siyasal çıkar ve eğilimlerinin Batı'ya kayması karşısında, artan ölçüde duyulan huzursuzluk; bu huzursuzluk, Ekim ayında İngiliz Akdeniz Filosu'nun Türkiye'de samimi bir biçimde karşılanmasıyla daha da arttı. İkincisi ise, özellikle Rusya'yı hedef alan bir Türk-Polonya-Romanya Bloku'ndan duyulan derin bir korku." Grew, Karahan'ın ziyaretini ve sonuçlarını değerlendirdikten sonra bir de genel sonuç çıkarıyor. Bu sonucun 1930 yılları başlarında Türkiye'nin iç ve dış politika eğilimlerini büyük ölçüde yansıttığında kuşku yok. Şöyle: "Meseleyi samimi olarak koyacak olursak, Türkiye, çorbasına yağın nereden geleceğini biliyor ve kapılarında Sovyet propagandasına izin vermezken, çıkarının, görece olarak güçlü komşusu ile anlaşmazlık yerine işbirliğinde yattığını çok iyi anlıyor." Türkiye Cumhuriyeti, başından itibaren, fakat 1930 yıllarına dönerken daha açık bir biçimde, Batı ile uyuşmak istiyor. Ancak 1930 yıllarının başlarında hâlâ bu uyuşmayı Sovyetler Birliği ile işbirliği politikasını sürdürerek gerçekleştirmeye çabalıyor. Türkiye hep yüzü Batı'ya dönük olarak ve adımlarını arkaya doğru atarak Sovyet dostluğuna yöneliyor.

Grew, anılarına, şöyle not düşüyor: "Tahran'a gitmek üzere Ankara'dan henüz gelen Tevfik Rüştü Bey için Japon Büyükelçiliği'nde yemek. Alice evsahibesi. Yemekten sonra çok uzun bir görüşme yaptığım T. R., Saraçoğlu'nun Birleşik Devletleri'ne yaptığı ziyaret ve orada gördüğü iyi kabul ile ilgili olarak pek lirik konuştu." Bunları söylüyor ve başka bilgi vermiyor. Saraçoğlu, İkinci Dünya Savaşı sırasında önce Dışişleri Bakanı ve sonra Başbakan olan kimse. Aşırı ırkçı. İçerde ırkçıları koruyor. Alman Elçisi'ne, İkinci Savaş'tan tek istediğinin Sovyet rejiminin yerle bir edilmesi olduğunu söylüyor. Alman faşizminin yenilmesinden sonra, Alman Elçisi'nin memleketine rapor ettiği bu istek ve görüşme Sovyetler Birliği tarafından elde ediliyor. Türkiye'ye bildiriliyor.

Böyle bir kimsenin Amerika Birleşik Devletleri'ne yaptığı ziyaret hakkında bilgi sahibi olmak gerekiyor. Bu bilgi şöyle başlıyor: "1930'da Amerika Ticaret Müsteşarı Dr. Klein Türkiye'ye gelmişti. Türkiye'de pek çok dost edinmiş olan Ticaret Ataşesi Gillespie ile beraber Ankara'ya gitti ve temaslarda bulundu. Maksat, bir Türk devlet adamını Amerika'ya çağırmak, Amerikan malî ve iktisadî âlemine tanıtmak, istikraz ve işbirliği imkânlarını yoklamaktı. O zamana kadar dış istikrazlar hakkında çekingen davranan Millî Hükümet, bu fırsatı cazip buldu. Uzun bir hastalık geçirmesi dolayısıyla kabineden ayrılmış bulunan eski Maliye Bakanı Saraçoğlu'na bu vazife verildi. Saraçoğlu İsviçre'den eski üniversite arkadaşı olan Mukdim Osman'ı yardımcı diye yanına aldı. Amerika Hükümeti de Türkiye'deki Ticaret Ataşesi Julian Gillespie'yi mihmandarlığına memur etti. Bu seyahatin Amerika'da yeni iş imkânları açacağını ve temsil ettiğimiz fabrikaları bunlardan faydalandırmak icap ettiğini düşünerek ben de aynı zamanda Amerika'ya gittim. New York ve Amerika'da millî müesseselerle yapılan konuşmalardan birçoğunda bulundum." (Ah-

met Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Cilt 3 1922-1944, sayfa 209.) Ahmet Emin, artık, Amerika'da görüşmeler yaptığı müesseseleri "millî" sayıyor.

Ve Ahmet Emin, daha sonra Türkiye'ye Başbakan olan Saraçoğlu'nun Amerika seyahatini anlatıyor. Gündüzleri temas yaptıklarını, geceleri ise, kapılarında "Burada yüz tane güzel taksi kızı var" veya "New York'un en şirin elli taksi kızı buradadır" yazılı dansinglere gittiklerini anlatıyor. Anılar, umulmadık çirkinlikleri ortaya döküyor. Irkçıların koruyucusu Saraçoğlu'nun aynı zamanda her önüne çıkan güzele âşık olan türden bir kimse olduğunu yazıyor. Canlı canlı: "Bir akşam Ellidokuzuncu Sokak'ta açılan yeni bir dans yerinde âfet bir kızla karşılaştık. Kibar tavırlı, zarif, terbiyeli bir kızdı. Saraçoğlu buna vuruldu, kızın neşeli konuşma tarzına bayıldı. Kendisine şu fikir geldi: Serbest olduğu bir akşam kızın evine gidelim, iki arkadaşını çağırsın, biz de içki ve nevale getirelim, beraberce akşam yemeği yiyerek daha yakından tanışalım." (*Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, sayfa 210.) Türkiye'nin Maliye eski Bakanı, Müstakbel Başbakanı New York'un dansinglerinde hızlı bir çapkın oluveriyor.

Fakat işler pek kolay gitmiyor: "Kız teklifi şiddetle reddetti, böyle bir imkân olmadığını anlattı. Saraçoğlu'nun devamlı ısrarı üzerine bir kâğıt parçası üzerine bir adres yazıp eline verdi." Saraçoğlu, kararlı olursa sonucu alacağına inanıyor. Başbakanlığa hazırlanıyor. Serüven şöyle gelişiyor: "Kararlaştırılan akşam içki bulduk, bol bol seçme yiyecek aldık, eski yılların alaturka çapkınlığına çıkan kimselere benziyorduk. Halimize kendimiz de gülüyorduk. Doğruca kızın verdiği adrese gittik. Burası kibar ve pahalı bir apartmandı, bir taksi kızının burada otırmasına ihtimal yoktu. Buna rağmen kızın verdiği adresteki numarayı taşıyan apartmana asansörle çıktık. Kapıyı çaldık. Karşımızda yaşlı, kibar tavırlı bir hanım bulduk, arkasından da ak saçlı sert bir erkek göründü. Kızın ismini sorunca, ikisi birden bize çıkıştı, bir dayak yemediğimiz kaldı." Türkiye'nin Başbakan adayı, dayak yemeden uzaklaşıyor.

Ancak peşini bırakmıyor. O gece pek kararlı görünüyor: "Utana utana uzaklaştık. Sokağa çıkınca adresi bir daha gözden geçirdik. Kabahatin bizde olduğuna, adresi yanlış okuduğumuza hükmettik, fakat tespit ettiğimiz yeni adreste aynı akıbete uğradık." İkinci bozgunda da yılmıyor. İyice acıkıncaya kadar devam ediyor: "Üçüncü bir deneme de boşa çıkınca, kızın bize ders vermek için uydurma bir adres verdiğini ve bunu da birkaç türlü okunacak tarzda ustaca yazdığını anladık. Bu arada acıkmıştık, bir sinemaya gittik, elimizdeki nevalelerle karanlıkta karnımızı biraz doyurduk. Sonra doğruca dans yerine gittik, güzel kızı bulduk."

İşte Türkiye'de "Atatürk'ün Dışişleri Bakanı" Tevfik Rüştü, Amerika Birleşik Devletleri'nin İstanbul'daki Ankara Büyükelçisi Grew'e, İsmet Paşa'nın hem Dışişleri Bakanı ve hem de Başbakanı Şükrü Saraçoğlu'nun bu Amerika ziyareti ile ilgili olarak lirik konuşuyor. Ahmet Emin de bu seyahatle ilgili verdiği bilgileri şöyle tamamlıyor: "New York'tan sonra Washington'a da Saraçoğlu'yla beraber gittim. Bundan neşeli bir yol arkadaşı olamazdı. Amerikalılar'la yapılan temaslarda makama uygun, hoş hikâyeleriyle kendisini dinleyenler üzerinde iyi tesirler bıraktı. Amerika'da herhalde bir hayli şey öğrenmişti. Dışişleri Bakanı olduğu zaman bundan faydalandı." Herhalde başkaları da faydalandı. İkinci Savaş sırasında böyle bir kimsenin Dışişleri Bakanı ve Başbakan olması Türkiye ve dünya barışı için çok büyük bir şanssızlık oldu.

New York'lu dansingte çalışan kız, Türkiye'nin Maliye Eski Bakanı, Müstakbel Dışişleri Bakanı ve Başbakanı Şükrü Saraçoğlu için büyük sorun yaratıyor. Ancak tarihçiler, bu olayın, iki ülkenin ekonomik ve siyasal ilişkileri üzerine herhangi bir olumsuz etki yaptığını kaydetmiyor. Fakat başka bir olay, bir Müslüman Türk kızının din değiştirerek Hristiyan olması ortalığı çok ciddi ölçüde karıştırıyor. Amerika Birleşik Devletleri Senatosu'nun 1927 yılında Lozan Antlaşması'nı onaylamayı reddetmesine rağmen Türkiye'nin ısrarı ile kurulan ve geliştirilen Türkiye-Birleşik Devletler ilişkileri nerede ise kopma noktasına geliyor. Tarihçi Halûk Ülman, Müslüman kızın din değiştirme olayının etkilerini şöyle kaydediyor: "İki cihan savaşı arasındaki devrede Türk-Amerikan münasebetlerini şöylece özetlemek mümkündür: Bu devrede iki devleti karşı karşıya getiren ilk olay, bir Müslüman kızın din değiştirmesi üzerine çıkan bir anlaşmazlık yüzünden Bursa'daki bir Amerikan okulunun kapatılmasıdır. Birleşik Amerika, bu kapatılma olayına şiddetle itiraz etmiş ve bu itiraz Türkiye'de Amerika Birleşik Devletleri'nin Türk Devleti ile kurduğu münasebetleri, artık tarihe karışmış bulunan kapitülasyonların ayrıcalıkları hâlâ devam ediyormuş gibi yürütmek istediği kanısını yarattığı için, Türk basınında ağır yazıların çıkmasına ve iki devlet arasında uzun görüşmeler yapılmasına yol açmıştır." (Dr. A. Halûk Ülman, *Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri 1933-1947*, Ankara, 1961, sayfa 16.) Anlaşılıyor: Amerika Birleşik Devletleri Senatosu'nun Lozan Antlaşması'nı reddetmesi, Türkiye'de, Müslüman kızın din değiştirmesine göre, hiç mi hiç tepki doğurmuyor.

Fakat Kemalist Türkiye, her ne pahasına olursa olsun, Birleşik Devletler ile ilişkileri geliştirmek istiyor. Dr. Ülman, aynı monografisinde, bundan sonraki gelişmeleri şöyle özetliyor: "Bu meselenin kapanmasından sonra iki devlet 1 Ekim 1929 tarihinde

aralarında ilk ticaret antlaşmasını imzalamışlardır. Türkiye bu sırada iktisadî gelişmesi için gerekli yabancı sermaye bakımından Amerika Birleşik Devletleri'ne de ümitler bağlamıştı ve bu devletle yapacağı bir ticaret antlaşmasının Amerikan sermayesini Türkiye'ye çekmek bakımından çok faydalı olacağını düşünüyordu. Nitekim Türk Hükümeti, 1931 yılı başlarında, Şükrü Saraçoğlu'nu Amerikan malî çevreleriyle Türkiye'ye yatırılacak özel Amerikan sermayesi konusunda temaslarda bulunmak ve 50-100 milyon dolarlık bir kredi temin etmek üzere Amerika'ya yollamıştır. Fakat ne 1929 Antlaşması, ne de Şükrü Saraçoğlu'nun Amerika seyahati isteneni sağlayabilmiş ve Amerikan sermayesi Türkiye'ye rağbet etmemiştir." Hiçbir tarihçi, bu tarihte Amerikan sermayesinin Türkiye'ye rağbet etmemesini, Saraçoğlu'nun yetersizliğine ve akşamlarını Amerikan kızlarının peşinde geçirmesine bağlamıyor.

Üstelik de bu seyahat sanıldığı kadar da verimsiz olmuyor.[18]

İngiliz Amirali'nin filosuyla birlikte Türkiye'yi ziyaretini, kısa bir zaman sonra, Sovyetler Birliği Dışişleri Halk Komiser Vekili Karahan'ın Ankara'ya gelmesi izliyor. Saraçoğlu'nun Amerika'ya gitmesinden sonra da Litvinof Ankara'ya geliyor. Litvinof'un Ankara temasları verimli oluyor. Nisan 1932 tarihinde Başvekil İsmet Paşa, Tevfik Rüştü Bey ile birlikte Moskova'ya gidiyor. İsmet Paşa, Moskova'da çok büyük hüsn-ü kabul görüyor. 30 Nisan 1932 tarihli *İzvestia*, yapılan resmî kabulde, Başbakan Molotov'un Başvekil İsmet Paşa'ya şöyle hitap ettiğini yazıyor: "Uluslararası alanda barışı tehdit eden gelişmelerin giderek kuvvetlendiği bir zamanda Moskova'yı ziyaretiniz özellikle önemlidir ve Sovyet-Türk dostluğunun, hem iki ülkenin çıkarları açısından ve genel olarak da barış hedefi bakımından taşıdığı çok büyük anlamı vurgulamaktadır. Başbakan, Sovyetler Birliği Hükümeti ve Sovyet halkı, yeni Türkiye'nin tarihinde sizin oynadığınız çok önemli rolün tam bilincindedir. Sizin adınız, yeni Türkiye'nin önderi, saygıdeğer Başkan Gazi Mustafa Kemal'in adıyla çok yakından bağlantılıdır. Adınız, Anadolu savaşları, Lozan görüşmeleri, ekonomik ve kültürel kalkınma programı ve Sovyet-Türk ilişkilerinin temel aşamaları gibi Türkiye Cumhuriyeti tarihinin önemli olaylarından ayrılamaz. Bu yüzden sizi burada, Sovyetler Birliği başkentinde özel bir memnuniyetle selamlıyorum ve şahsınızda da kahraman Türk ulusuna en sıcak selamlarımı sunuyorum. Bizim eski dostumuz Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'e hoşgeldiniz demekten ayrıca mutluluk duyuyorum." 8 Mayıs 1932 tarihli *İzvestia* ise İsmet Paşa'nın Moskova ziyaretiyle ilgili ortak bildiriyi yayınlıyor. İki ülke ekonomik, kültürel ve bilimsel alanlarda işbirliği yapmayı kararlaştırıyorlar. Bu işbirliğinin başlangıcı olarak Sovyetler Birliği, Sovyet sanayiinin en yeni ve modern makinalarını ithal etmesi için Türkiye'ye uzun dönemli 8 milyon dolarlık kredi açıyor.

Aslında artık burada biraz durmak gerekiyor. Durmak için de Türkiye'nin resmî dış politika tarihinden bir alıntı yararlı olacak: "Sovyetler Birliği, 1930 yılından sonra *status quo*'cu devletlere yönelen bir dış politika izleyen Türkiye'nin milletlerarası münasebetlerde dayandığı tek büyük devlet olmaktan çıkmıştı. Bununla beraber, Türkiye bu devletle iyi münasebetlerini devam ettirmiştir. Türkiye girişmiş bulunduğu sosyal ve iktisadî kalkınmasını gerçekleştirebilmek ve tehlikeli bir durum olmaya başlayan dünya olayları karşısında askerî gücünü artırabilmek için Batılı devletler gibi Sovyetler Birliği'nin de yardımına muhtaçtı." (Suat Bilgi, et, al. *Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1965*, sayfa 117.) Açıkçası, Kemalist Türkiye, 1930 yılına, Batı ülkeleri ile önemli sorunlarını çözerek giriyor. Artık ilk tercihte Amerika Birleşik Devletleri, ikinci sırada Birleşik Krallık, Türkiye'nin dış politikasında önemli bir yere oturmak üzere davet ediliyor.

Fakat 1930 yıllarının başlarında bu devletler karşılıksız kalıyor.

Amerikan sermayesi henüz Türkiye'ye büyük bir rağbet göstermiyor. Birleşik Krallık ise, herhalde, siyasal durumun daha da olgunlaşmasını bekliyor. Ancak bu bekleme içinde dış ve iç faktör beraberce Türkiye-Sovyetler Birliği dostluğunun bir süre daha canlı kalmasını sağlıyor. Türkiye, sanayi sermayesine dönüşmek zorundaki Anadolu ticaret sermayesinin zorlamasıyla ve devletçilik adı altında bir sanayileşme programı uygulamaya kalkışıyor. Büyük bir ekonomik bunalım içindeki Batı ekonomileri gerekli dış finansmanı sağlamada fazla istekli olamıyorlar. Sovyetler Birliği ise 1928 yılında başlattığı ilk beş yıllık planını "Pyatletka v Çetire Goda" sloganıyla dört yılda ve büyük bir başarı ile sonuçlandırıyor. Dört yılda plan hedeflerini aşan makine sanayii, Türkiye'ye makine satabilecek duruma geliyor.

Türkiye'nin iç dinamiği böyle bir gelişme gösterirken kapitalist dünya, yeni bir savaşa doğru hareketleniyor. Kapitalist dünya revizyonistler ve antirevizyonistler olarak gruplaşmaya başlıyor. Birinci Dünya Savaşı'na son veren antlaşmalara bağlı olanlar statükocu veya anti-revizyonist oluyor. Bunu değiştirmek isteyenler ise revizyonist oluyor. 1932 yılı başında ise revizyonist ve anti-revizyonist devletlerin ortak bir pakt kuracakları haberleri dolaşıyor. "Resmî Tarih" şöyle yazıyor: "1933-1936 yılları arasında Türkiye ile Sovyetler Birliği sıkı bir işbirliği devresine girmişlerdir. Bunun başlıca sebebi, Avrupa'nın büyük devletleri arasındaki gruplaşma hareketinin yeni bir veçhe alması idi. 1932 yılında Mus-

solini'nin teşebbüsü ile revizyonist Almanya ve İtalya ile anti-revizyonist İngiltere ve Fransa arasında Dörtlü bir paktın imzalanmak üzere olduğu söyleniyordu. Böyle bir ihtimalin belirmesi Almanya ve İtalya'nın toprak iddialarında bulundukları devletlerde endişe uyandırmıştı, Türkiye de bu devletler arasında bulunuyordu."

Türkiye'nin dış dinamiği de Türkiye'yi Batı'dan Doğu'ya itiyor, Türkiye, yine yüzünü Batı'ya çevirip Sovyet dostluğuna yaklaşıyordu. Bu dönemde Sovyetler de Türkiye'nin dostluğuna daha çok ihtiyaç duyuyordu. Türkiye'nin resmî dış politika tarihi, bunu, şöyle yazıyordu: "Aynı şekilde, revizyonist ve anti-revizyonist devletlerin Milletler Cemiyeti dışında bir anlaşmaya varmaları, Sovyetler Birliği'ni de tabii olarak endişelendirmişti. Bu yüzden, Sovyetler Birliği, Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın tavassutu üzerine, Avrupa ve Yakın Doğu'daki bütün komşuları ile Dörtlü Pakt Devletleri'ne karşı işbirliği yapma teşebbüsüne girişmişti."

1920 yıllarının başında Chester imtiyazı ve diğer girişimlerle Türkiye, başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere Batı'nın güçlü devletleriyle bağlantılar kurmak istiyor. Olmuyor. 1920 yıllarının ikinci yarısını, Batı devletleri ile arasındaki siyasal sorunları çözerek geçiriyor. 1930 yıllarının başında yeni girişimler yapıyor. Yine olmuyor. 1930 yıllarını ve özellikle ikinci yarısını Türkiye'nin içinde, Batı ile bağlantılar kurmasını engelleyecek unsurları temizlemekle geçiriyor. Bir anlamda 1930 yıllarının ikinci yarısı, 1920 yıllarının ikinci yarısının devamı oluyor. Bu anlamda 1940 yıllarının ikinci yarısı, 1930 yıllarının devamı ve belli bir eğilimin "kuvveden fiile çıkması" oluyor. Bütün bunlarla da "Millî Demokratik Devrim Tarih Tezi" tarihe karışıyor.

Bir nokta ne kadar vurgulansa yeridir. Abartma sayılmaz. Bu nokta şu: Türkiye, iki kez Sovyetler Birliği ile dostluk açılımı yaptı. Birisi, Kurtuluş Savaşı'nın başı. Diğeri ise 1966 veya 1967 yılı. İki dönem, birbirinden çok farklı. Dış ilişkiler açısından farklı. İç gelişmeler ve sorunlar açısından farklı. Farklılık çok ve zengin. Somut, karışık ve zengin. Bütün bunlar ortada. Ortada olan bir de şu: Her iki dönemde de sol düşünce, Türkiye tarihinin başka hiçbir döneminde olmadığı kadar etkin. Sol düşünce etkin ve yalnız bu iki dönemde kütlesel bağlar kurabiliyor. Bu, bir rastlantı olamaz. Politikadaki etkinlik fizik bilimindeki etkinlikten ayrı düşünülemez. Politikada da, güç mutlak olarak etkiler. Güç varsa etki de vardır.

Etki yoksa güç de yoktur. Türkiye tarihinin bir başka ülkenin uydusu olma açısından en onur kırıcı dönemlerinden birisi olan 1950-1960 döneminde sol düşüncenin hiçbir etkinliği yoktu. Hiçbir gücü olmadı. Bu yüzden, bu dönemde, Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri'nin bir uydusu olması rastlantı olamaz. Politikadaki etkinlik fizik bilimindeki etkinlikten ayrı düşünülemez. Yığınlara içerilmemiş bir programın etkinliği ve gücü olmaz. Kitlelerde somutlaşmış bir program yoksa, etkinlik ya da güç de yok, demek. 1950 yıllarında, entelijansiyasından öğrencisine, bilim adamından işçisine, memurundan köylüsüne kadar geçerli tek program Amerikancılık oldu. İlerici düşünce, sol akım, yok denecek kadar etkisiz ve güçsüz kaldı.

Bu anlamda 1930 yılları, 1945 yıllarının ikinci yarısının ve giderek 1950 döneminin hazırlayıcısı oldu. 1930 yıllarında, başından başlanarak, tüm ilerici düşüncenin kökü kazınmak istendi. İşçi örgütlerindeki ilerici kadrolar, CHP tarafından temizlendi. Çok derinden olmasa bile en azından tanışıklık anlamında bir sınıf mücadelesi kategorisi ile yakınlığı olan entelijansiya kırıldı. Bir kısmı yurt dışına gitti. Sonradan gelip onurlu mücadelelerine devam etmek için. Bir kısmı ise yurt dışında "emigre" yaşamı seçti. Bir daha Türkiye'nin kapılarına uğramamak üzere. Meydan, Türkiye Komünist Partisi içinde iken, en önemli yerlerde bulundukları sırada da, komünist ideoloji yerine Kemalizmin savunuculuğunu yapan Şevket Süreyya ile Vedat Nedim'in *Kadro Dergisi*'ne bırakıldı. *Kadro Dergisi*, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın "halkçılık" akımı ve yayınları, halkevleri uygulaması, Türkiye entelijansiyasının çok derinlere inememiş olan sınıf mücadelesi birikimini, çok büyük ölçüde, ortadan kaldırdı. Türkiye Komünist Partisi ise, çok büyük bir olasılıkla, kendi kendisini tasfiye etti. Fakat kesinlikle etkisizliği ve güçsüzlüğü seçti.

Böylece Türkiye'nin emperyalist blok içinde yerini almasını engelleyecek, en küçük bir güç bile kalmadı. İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra Türkiye burjuvazisi, bu engelsiz ve engebesiz yolda, ve bugünden bakıldığında şaşırtıcı bir hızla, emperyalist kampa yöneldi. 1930 yıllarının ortalarında ise, emperyalist dünyanın iç sorunları ile Türkiye kapitalizminin kendine özgü sorunları, 1945 yılından itibaren ortaya çıkanların daha önce çıkmasını önledi.

Sovyet Araştırmaları İle

MDD Tarih Tezi yıkıldı. Millî Demokratik Devrim Tarih Tezi'nde "Atatürk'ün Dışişleri Bakanı" Tevfik Rüştü'nün önemli bir yeri var. Tabii Tevfik Rüştü'nün yaptıklarının ve yazdıklarının da. Tevfik Rüştü, çok sonra, 1961-1971 görkemli arayış döneminde yeniden keşfedildiği zaman, şunları yazdı: "Birinci Dünya Savaşı zamanında Osmanlı Devleti olarak kazanmak için bu savaşa girmemek yetişirdi. İkinci Dünya Savaşı'nda da, savaşın Balkanlar'a bulaşmasını önlemek yetişirdi. Bu zor değildi. Bunun için Atatürk sağ olmalıydı. Her şey, özellikle dış politika buna göre hazırlanmıştı. Ancak böylece, İkin-

ci Dünya Savaşı sonunda Balkan Antantı ve Sadabad Topluluğu olarak hep birlikte dünyanın üçüncü kuvvetini temsil edecek ve bugüne kadar kimbilir ne kadar ileri gitmiş olacaktık." (Dr. Tevfik Rüştü Aras, *Görüşlerim*, İstanbul, 1968, sayfa 3.) Gerçekten de, daha önce değinildiği gibi, "her şey" hazırlanmıştı ama Türkiye dünyanın üçüncü kuvvetini temsil edeceklerin arasına giremedi.

Girmesine de imkân yoktu. Türkiye, üçüncü kuvveti temsil edecek ülkeler arasına değil, girmek için hazırlandığı yere girdi. Ayrıca Sadabad Paktı ile yalnızca emperyalistler kampına girmek mümkündü. Bu pakt ile ilgili olarak değerli Bulgar Tarihçi Ludmilla Jivkova "İngiliz diplomasisi paktın imzalanmasında kesin bir rol oynadı" diye yazdı. Paktın kurucularından Irak, o zamanlar hâlâ İngiltere'ye bağlıydı. Jivkova şöyle devam etti: "Sadabad Paktı, sadece Arap halklarının ulusal kurtuluş savaşımına karşı değil, aynı zamanda Sovyetler Birliği'ne karşı yöneltilmişti. Pakt, bu ülkelerde Sovyet etkisini azaltmayı ve İngiliz Hükümeti'nin izlediği SSCB'yi yalnızlığa itme politikasına yardımcı olmayı amaçlıyordu." (Ludmilla Jivkova, *İngiliz-Türk İlişkileri 1933-1939*, İstanbul, 1978, sayfa 131.) MDD Tarih Tezi'nin veya aynı anlama gelmek üzere Kemalist Historiografinin sık sık göklere çıkardığı Sadabad Paktı böyle bir pakt oluyordu.

İngiliz arşivlerine dayanarak yaptığı çalışmasında, Bulgar tarihçi ilginç bilgiler verdi ve şöyle devam etti: "Türkiye de kendisi için İngiltere'nin belirlediği rolü ve paktın anti-Sovyetik yönelimini çok iyi anlıyordu." Çok iyi anladığı için de Sadabad Paktı'nı imzalar imzalamaz Dışişleri ve İçişleri Bakanları Moskova'ya gitti. İçişleri Bakanı, aynı zamanda, Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri oluyordu. Bu yüzden önemli bir delegasyon gidiyordu. Bakanlar, Moskova'da Molotov ve Litvinov ile görüştüler. Ne görüştükleri ise Londra'da Birleşik Krallık arşivlerinde PRO, FO, 371/20861/1862 kod numaralı belgeye yazıldı. Çünkü "Atatürk'ün Dışişleri Bakanı" Tevfik Rüştü, konuşmanın hepsini, Ankara'ya gelince Ankara'daki İngiliz Büyükelçisi Percy Loraine'e anlattı. Daha önce Mustafa Kemal'in poker oynadığı Büyükelçi Percy Loraine de bunları ülkesine bildirdi. Arşivlendi ve kodlandı.

Bu belgeden ve Aras'ın Loraine'e söylediklerinden, Moskova'daki Türkiye delegasyonunun Sovyetler Birliği'ni endişe etmeyi gerektirecek bir husus olmadığına ikna etmeye çalıştığı anlaşılıyor. Tevfik Rüştü Aras, Molotov'a, "Türkiye, SSCB'yle ilgili yükümlerini yerine getirecek ve asla iki ülke arasındaki dostane ilişkileri sarsacak veya zayıflatacak adımlar atmayacak" diyor. Fakat, Percy Loraine'e söylediği kelimelerle, "bu yükümlülükleri sürdürecek bir belge imzalamaya hazır olmadığını" da ekliyor. Tevfik Rüştü, Percy Loraine'e, bir de Türkiye-Sovyet ilişkilerinde "hain bir çatlak" kaldığını söylüyor. "Hain bir çatlak" sözü, "Atatürk'ün Dışişleri Bakanı" Tevfik Rüştü Bey'e ait oluyor.

Bilimde, eğilimler çok önemli. Bilimde, yasalar, eğilim olarak saptanabiliyor. Teoride de, bu yüzden, eğilimler çok önemli oluyor. Teorik bakış, aynı anlama gelmek üzere, teorik insan eğilimleri ve eğilimleri bozan ya da düzelten faktörleri görmeyi içeriyor. Teorik bakış ya da insanı, tek yanlı bakış ya da hayvandan bu özellik ayırıyor. Bilimde ve teoride, böylece, eğilimler önemli olunca, eğilimlerin başlangıcı ve de aynı anlama gelmek üzere gelişmenin embriyonik durumu çok daha önemli oluyor. Büyük bilimsel çalışmalara yansıyan üstün bilim adamlarının yaratıcı soyutlama gücü, ya da aynı anlama gelmek üzere, sezgi gücü, burada kendisini belli ediyor. Bütün bunlardan da şu çıkıyor: Türkiye'nin emperyalist kampa geçişi, embriyonik halde, fakat bilimsel gerçeklik biçiminde 1930 yıllarında başlıyor. Kuşkusuz Mustafa Kemal'in sağlığında.

Böyle bir saptama, ya da aynı anlama gelmek üzere, bulgu, MDD Tarih Tezi'ni tarihe gömüyor. Ancak bu gömme işlemiyle de birlikte, yine de yapılması gereken işler kalıyor. Bunlardan ilki ve burada pek önemlisi, MDD Tarih Tezi'nin tanımlanması oluyor. MDD Tarih Tezi'nin, aynı anlama gelmek üzere, Kemalist Tarih Tezi'nin belli başlı çizgileriyle çizilmesi gerekiyor.

MDD Tarih Tezi'nin ve aynı anlama gelmek üzere Kemalist Tarih Tezi'nin, birinci özelliği, temel özelliği, bir numaralı özelliği sınıf mücadelesini küçümsemesi oluyor. Aslında sınıf mücadelesini küçümsemek sınıfların varlığını reddetmek anlamına geliyor. Çünkü, mücadele etmeyen bir sınıfın varlığını görmek ve göstermek çok zor. Tabii bir şeyin var olması için, o şeyin varlığını görmek ya da göstermek zorunlu değil. Bir şey, kendi halinde, kendiliğinden var olabilir. Ancak kendisi için var olabilmesi mücadele etmesine bağlı. Varlığını duyurabilmesi için de, kendisi için var olması, aynı anlama gelmek üzere, mücadele içinde bulunması gerekli. Mücadele halinde olmayan bir şeyi, kabul ya da reddetmek arasında pek fark yok. Pratik anlamda pek fark yok.

Kemalist Tarih Tezi'nin, aynı anlama gelmek üzere, MDD Tarih Tezi'nin ve Kemalizmin sol kanadı olan TKP Tarih Tezi'nin birinci özelliği sınıf mücadelesini kabul etmemek, reddetmek veya küçümsemek. Birinci özellik, bu. Ancak bu özelliği saf halde bulmak zor. Aslında saf halde birçok şeyi bulmak zor. Fakat sınıf mücadelesinin reddini görmek imkânsız. Kemalist Historiografi de, MDD Tarih Tezi de ve Kemalizmin daima sol kanadı olarak kalmış olan TKP Tarih Tezi de, sözde sınıf mücadelesini hiç küçümsemez. Özellikle sonuncusu, daima Kemaliz-

min sol kanadı olarak kalan TKP Tarih Tezi, üstüne üstlük, sözde sınıf mücadelesini küçümsemez, sadece abartır. Fakat hepsi fiiliyatta sınıf mücadelesini reddeder. Nasıl reddeder? Sınıf mücadelesini şöyle reddeder: Bir kapitalist ülke ile, üstüne üstlük emperyalizme bağımlı olmaya mahkûm bir kapitalist ülke ile emperyalizmin abluka altına almak için can attığı dünyanın ilk sosyalist devleti arasında güvenli ve sıcak dostluk olabileceği düşüncesini yayarak reddeder. Böylece söz konusu kapitalist ülkede, üstüne üstlük emperyalizme bağımlı olmaya mahkûm ülkede, ilerici düşünceye "hain bir çatlak" sokarak reddeder. Kapitalist bir ülke ile dünya kapitalizminin abluka altına almaya çalıştığı dünyanın ilk ve tek sosyalist devleti arasında sıcak ve güvenli bir dostluk olabileceğini ileri sürmek, bu kapitalist ülkede ilerici düşünce ve eylemde "hain bir çatlak" yaratmaktan başka bir anlama gelmiyor. Başka bir anlama gelmedi. Türkiye'de uzun yıllar bu yapıldı.

İlerici düşünce ve akımda "hain bir çatlak" yaratmak, sınıf mücadelesini reddetmek kadar, MDD Tarih Tezi'nin baş özelliğini yadsımak kadar, dış faktörü abartmakla da ilgili. Zaten biri diğeri ile çok ilgili. Biri diğeri ile ayrılmaz bir biçimde ilgili. Çünkü sınıf mücadelesini reddetmekle dış faktörü abartmak arasında pek büyük bir fark yok. Birbirine çok yakın. Ayrılmaz ölçüde yakın. Neden mi yakın? Şundan: İçerde sınıf mücadelesi reddedilirse, dış faktör rahatlıkla abartılır. Bütün iyilikler ve kötülükler dış dünyaya itilir. Bilim dışı bir tutumla bütün iyiliklerin cennete; bütün kötülüklerin cehenneme itilmesi gibi. Arada fark yok. Cennet de, cehennem de dışardadır. Yabancıdır. MDD Tarih Tezi'nde de bütün kötülükler dışardadır. Mustafa Kemal her türlü yanılgının üstündedir. Mustafa Kemal sürekli olarak Sovyet dostluğundan yanadır. Ama "Ah, dış güçler!" Dış güçler yok mu? Emperyalizm yok mu? Kuşkusuz emperyalizm var. Ama kendi ülkesinde kendi partisini tasfiye edenler veya en azından eylemini durduranlar da var. Tabii Türkiye'nin kapitalistleri de var.[19] Emperyalizmin kötülüklerini sayarken, kendi ülkesinin kapitalistlerini beraat ettirmek, ilk bakışta dış faktörü abartmak, fakat gerçekte ve özde ise, sınıf mücadelesini reddetmek, demek oluyor. Tabii bunun sonucunda ise, 1930 yıllarının sonunda ya da 1970 yıllarının aynı zamanlarında kendi partilerini tasfiye eden, sınıf mücadelesini reddedip dış çelişmeleri abarttıkları için, mavi renkli burjuvazinin peşine takılanlar oluyor. Günahları kendilerine ait. Günahlarını bulmak ise tarihçilere. Tarih, gelişme yasalarını araştırdığı için.

Bir toplum için "tarihsizlik talihsizliktir." Çünkü tarih, gelişme yasalarını araştırır. Tarihin en kötüsü bile gelişme yasalarını, şu veya bu ölçüde, ortaya çıkarmaktan geri kalmaz. Gelişme yasaları ise kaldıraç gibidir. Kullanmasını bilenlerin elinde talihsizliği talih yapabilir. Bu yüzden her toplum için, tarihsizlik talihsizliktir. Bu anlamda Cumhuriyet dönemi ise son yıllara kadar gerçek bir talihsizlik olmuştur. Çünkü tarihsiz bir dönem olmuştur. Şu anlamda: Kemalist Historiografi de, MDD Tarih Tezi de, aynı anlama gelmek üzere, Kemalizmin daima sol kanadı olan TKP Tarih Tezi de tam bir cehalete dayanmıştır. O kadar büyük bir cehalet ki, Kemalist Historiografi de, MDD Tarih Tezi de, aynı anlama gelmek üzere, Kemalizmin daima sol kanadı olan TKP Tarih Tezi de, 1950 seçimlerini ve sonuçlarını "karşı devrim" olarak nitelemiştir. Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1950 yılını bir "karşı devrim" yılı olarak nitelemesi ve tarihe öylece geçirmek istemesi anlaşılabilir. Fakat Cumhuriyet Halk Partisi'ni de içine alan, fakat herhalde aşan Kemalizm için ve Kemalist Historiografi için, bunu anlamak mümkün değil. Hele MDD yandaşları ve aynı anlama gelmek üzere TKP taraftarları için 1950 yılını İsa'nın doğumu ya da Muhammed'in göç yılı gibi bir ayrım yılı haline getirmek, zor anlaşılır. Daha doğrusu anlaşılmaz. Cehalete dayandığı ve bilim dışı olduğu için anlaşılmaz.

Anlaşılmadı. 1961-1971 görkemli arayış döneminde anlaşılmadı. Anlamayanlar, bağnaz anlayışları pek ikna edemediler. Ancak tohum attılar. Embriyonik halde gelişmeyi başlattılar. Eğilimler ortaya çıktı. Daha sonra 1971 sonrasının bir yandan gerileten, diğer yandan da, papağanlaştıran baskı döneminde sessizce araştırmalar ortaya çıktı. Sessiz; dünya görüşü olarak burjuva veya dünya görüşü olarak bilimsel araştırmalar çıktı. Ortak oldular: Eğilimin çok daha gerilerde başladığına parmak bastılar. İsteyerek ya da istemeyerek, fakat nesnel olarak parmak bastılar. Böylece daha 1961-1971 görkemli arayış döneminde, sınırı İkinci Savaş'ın sonlarına doğru geriletirlerken, 1971 sonrasının yerli ve yabancı araştırmalarıyla daha da gerilere almak zorunda kaldılar.

Böylece MDD Tarih Tezi'nin üçüncü özelliği ortaya çıkmış oldu. MDD Tarih Tezi, oynak ve sürekli gerileyen bir sırat köprüsüne sahiptir. Karşı devrimi, 1950 yılında başlattılar. Sonra beş yıl geriye aldılar. Bir süre sonra daha da geriye almak zorunda kaldılar. Yakında daha da geriye alacaklar.

Tezler'in birinci ve ikinci kitaplarında yazılanlar bunun için yeterli. Ama yeterli olsa da olmasa da başka araştırmalar da var. Özellikle son yıllarda Sovyetler Birliği'nde Türkiye üzerine yapılan ve yayınlanan çalışmalar var. Şimdi bunlardan söz etme zamanı.

Fakat önce başka bir söze gerek var. Sovyet araştırmalarının niteliği üzerinde kısa birkaç söze gerek var. Şundan dolayı gerek var: 1971 sonrasının papağanlaşma ve papağanlaştırma döneminde Tür-

kiye'de düşünme ve araştırma başkalarına bırakılır" oldu. Düşünme ve araştırma başkalarına bırakıldı ve bir işaret üzerine basitleştirilmiş birkaç kelimeden oluşan cümleleri cırlak cırlak bağırma en büyük "ilerleme" sayıldı. Bir yandan Tercüme Odası alışkanlığından, diğer yandan da, İslâmcı fıkıh geleneğinden kurtulamayan Türkiye entelijansiyası sürekli olarak tartışmasız kabul edeceği kaynaklar aradı. Sürekli olarak kendisini ikinci sınıf kafa saydı.

Böyle bir anlayış içinde ve özellikle son yıllarda Sovyetler Birliği'nde yapılıp yayınlanan araştırmaları, tartışmasız son söz sayan bir eğilim doğmaya başladı. Herhangi bir yayın üzerindeki "Akademiya Nauk" ya da "Bilimler Akademisi" işaretini bilimdeki son söz sayma geleneği yerleşmeye başladı. O kadar ki, bu geleneği sermayeye dönüştürmek amacıyla bir yandan "Akademiya Nauk" işaretine Sovyetler Birliği'nde olmayan bir ağırlık verilirken, diğer yandan da "SSCB Bilimler Akademisi" bir yazı kurulu ya da yazarlar topluluğu düzeyine çıkarıldı.

Bunların yapılmaması gerekir. Yapılmaması gerektiğini yapılanlar da gösteriyor. Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi tarafından yayınlanan ve Türkçe'ye, *Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi* olarak çevrilen *Noveyşaya Istiroya Turtsii* adlı çalışmanın bir yerinde şu paragraf yer aldı: "Bu dönemde Türkiye emekçilerinin çıkarlarını tam tamına koruyabilecek bir tek yasal parti bile kurulmadı. 1961 Şubatı'nda Türkiye İşçi Partisi kurulmuştu. Ancak bu parti emekçi kitleleri arasında ciddi bir etkiye sahip değildi. İlk dönemde bir politik mücadele programı bulunmayan TİP burjuva, milliyetçi unsurların büyük ölçüde etkisinde olan sendika birliklerinden çok farklı değildi. TİP'in ilk yönetimi, partiyi, emekçilerden güven ve destek gören gerçek bir işçi partisi haline getiremedi. Bu yüzden de 1961 yılı sonuna doğru parti varlığına ara verildi. 1962 yılı başında ilerici kişilerden oluşan bir grubun girişimi üzerine TİP demokratik ilkelere dayanarak yeniden kuruldu." (*Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi,* İstanbul, 1978, sayfa 118.) Çok açık değil mi? Aslında olmadığı halde, yazarı yerine bir de "SSCB Bilimler Akademisi" yazılan bir çalışma, 1961 yılında kurulan Türkiye İşçi Partisi'nin 1961 yılı sonunda önce kapandığını, sonra da 1962 yılı başında yeniden kurulduğunu yazıyor. Türkiye'de ilerici hareketle yakından veya uzaktan ilgili herkes biliyor. Bu iddianın gerçekle uzaktan veya yakından hiçbir ilgisi yok.

Ancak böyle bir maddi hata, "Akademiya Nauk" işaretinin değerini azaltır mı? Kesinlikle azaltmaz. Eğer iki koşul yerine getirilirse. Koşullardan birisi, her bilimsel çalışma gibi "Akademiya Nauk" çalışmalarının da tartışılır olduğunu kabul etmek. İkincisi, "Akademiya Nauk" yayınlarının niteliğini bilmek. "Akademiya Nauk" yayınlarının önemli bir çoğunluğu, Rusça'da "Sbornik Statey" denilen türden yayınlar oluyor. Buna Türkçe'de "Makaleler Kitabı" demek mümkün. Önemli bir çoğunluğu çeşitli kimseler tarafından yazılmış ve birer bilimsel makale uzunluğundaki inceleme veya araştırmaların toplanmasından meydana geliyor. Bu yüzden de çoğunlukla "Akademiya Nauk" başlığı altında bir bütün sayılan bu tür kitapların çeşitli bölümlerinin bilimsel değerleri birbirinden farkı oluyor. Yazarının bilimsel yetkinlik ve titizliğine göre bazı bölümler, üstün bir bilimsel değer taşırken, bazı bölümler aynı bilimsel başarıyı gösteremiyor.

Hatta daha sakıncalı durumlar da ortaya çıkabiliyor. Aynı "Sbornik Statey" içinde, "Akademiya Nauk" tarafından gözden geçirilmiş olmasına karşın, birbiriyle az veya çok çelişen görüşlere de rastlamak mümkün oluyor. Zaman zaman çelişki, öze kadar uzanabiliyor.

Bu söylenenler için bir örnek vermek gerekli. Örneğin irdelenebilmesi için de örneği Türkçe'ye çevrilmiş "Akademiya Nauk" kitabından vermek gerekli ve zorunlu. Bu zorunluluk yerine getirilecek. Ancak bu yapılmadan önce yerine getirilmesi gereken bir başka zorunluluk var. Bu, çeviriyle ilgili. Şöyle: Çeviri yapmak için bir dili bilmek yetmez. Buna ek olarak ve ikincisi Türkçe'yi de bilmek gerekli. Buna da ek olarak ve üçüncüsü, çeviri konusunun da bilinmesi gerekli. Bütün bunlardan sonra da söylenmesi gerekli olan şu: Sovyetler Birliği'nde "Akademiya Nauk" tarafından 1968 yılında basılan ve tam adı "*En Son Türkiye Tarihi*" olan "*Noveyşaya Istoria Turtsii*" adlı kitabın çevirisi, bir çeviride bulunması gerekli ikinci ve üçüncü koşullar eksik olduğu için pek yetersiz kalıyor ve yanıltıcı oluyor.

Bu kitabın bir bölümünde şu görüşlere yer veriliyor: "CHP ile savaşımda Terakkiperverler Kürt şeyhlerini desteklediler ve 1925 yılındaki Şeyh Said İsyanı'na yakınlık gösterdiler. Daha sonra İstiklâl Mahkemesi'nin de gösterdiği gibi, TCP'nin bazı yöneticileri, şeyhlerle sıkı ilişki kurmuşlar, onlara Kemalistlerle savaşta maddi ve manevi yardımda bulunmuşlardı." (*Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi I*, İstanbul, 1978, sayfa 130-131.) "Akademiya Nauk" tarafından yayınlanan kitap, burada, Kemalist tarih görüşünü tekrarlıyor. Devam ediyor: "1925 tarihli Takrir-i Sükûn Hükümet aleyhtarı örgütlerle savaşım için Hükümet'e geniş haklar verdi. Yasanın iki yıl olarak saptanan yürürlük süresi, daha sonra iki yıl daha uzatıldı. Bu yasa uyarınca Hükümet, TCP'nin faaliyetlerini yasakladı ve hemen hemen tüm muhalif basın organlarını kapattı. 1925 Martı'nda yeniden kurulan ve sınırsız hak ve yetkilerle donatılan İstiklâl Mahkemeleri, klerikal-gerici grupların ve örgütlerin dağıtılmasında etkin rol oynadılar." Burada Takrir-i Sükûn düzeni ve İstiklâl Mahkemeleri için oldukça "olumlu" sayılması gereken bir anlatım görülüyor.

Alıntıda geçen "TCP", Terakkiperver Cumhuriyet Partisi kelimelerinin baş harfleri oluyor. Aslında Türkiye tarihinde böyle bir parti yok ve hiç olmadı. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası oldu. Çevirmenin Rusçası'ndan bugünkü dile olduğu gibi aktardığı anlaşılıyor. Halbuki "TCF" bir özel isim olduğu için "Parti" kelimesinin "Fırka" kelimesinin yerine kullanılmaması gerekiyor. Çevirilerde özel isimlere çok dikkat edilmesi gerekiyor. Fakat hiç dikkat edilmiyor. Başka bir örnek, böylesi dikkatsizliklerin hangi boyutlara ulaştığını göstermesi açısından pek yararlı. "Akademiya Nauk" tarafından tek kitap olarak yayınlanan "*Noveyşaya Istoria Turtsii*" Türkçe'de iki kitaba dönüşüyor. Türkçesinin ikinci kitabında şöyle bir cümle yer alıyor: "Ülkede DP'den başka Ulusal Diriliş Partisi, Sosyal Adalet Partisi vb. partiler ortaya çıktı." (*Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi*, İstanbul, 1978, sayfa 19.) Buradaki Ulusal Diriliş Partisi, Nuri Demirağ'ın Millî Kalkınma Partisi'nin yeni adı olsa gerek. Millî Kalkınma Partisi, İngilizce'ye, örneğin National Development Party olarak değil, fakat National Recovery Party biçiminde çevriliyor. Rusça'ya da buna yakın bir anlamda çevrilmiş olmalı. Böylece "kalkınma" kelimesi Rusça'ya gidip Türkçeye dönerken "diriliş" oluyor ve "millî" kelimesi de, Millî Demokratik Devrim'in, Ulusal Demokratik Devrim'e dönüşmesinin yarattığı heyecan içinde yerini "ulusal" kelimesine bırakıyor. Böylece anlaşılması pek güç bir durum ortaya çıkıyor.

Fakat biraz daha beklendiğinde ortaya çıkan tam bir çeviri trajedisi oluyor. Bir alıntı, trajediyi canlandırıyor. Şöyle: "Recep Peker Hükümeti, ülkedeki demokratik hareketi bastırmak ve özellikle yasal işçi ve sendika örgütlerini dağıtmak için epey çaba harcadı. Aralık 1946'da Meclis İstanbul, Edirne, Tekirdağ, Çanakkale, Kırklareli ve Kocaeli vilâyetlerindeki askerî durumun altı ay daha uzatılmasına karar verdi. Sıkıyönetim Komutanlığı TSİÇP'yi ve birleşik sendikaları yasakladı. *Ses, Söz* ve *Sendika Gazeteleri*'ni kapattı. İktidar birkaç yüz kişiyi, özellikle TSİÇP'yi ve yasal bağımsız sendikaların lider ve militanlarını tutukladı. Tutuklananlar komünist faaliyetle suçlandılar ve Askerî Mahkeme'ye verildiler. 1947 yazında Askerî Mahkeme, kapalı kapılar ardında, 53'ler davasına ilişkin kararını açıkladı. TSEKP yöneticileri ve özgür sendikaların liderleri çeşitli hapis cezalarına çarptırıldılar". (*Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi II*, sayfa 23-24.)

Doğrusu bu kadarı biraz fazla. Hem Türkiye'de okuryazarlık adına, hem de Sovyetler Birliği'nde "Akademiya Nauk" adına biraz fazla.

Nasıl bir iş? Türkiye Sosyalist İşçi Çiftçi Partisi, kısaca TSİÇP, yasaklanıyor ve yöneticileri tutuklanıyor; fakat, Türkiye Sosyalist Emekçi Köylü Partisi, kısaca TSEKP, yöneticileri mahkûm oluyor. Her türlü sorumsuzluğun daha büyüğü düşünülebilir mi? Önce çeviri sorumsuzluğu. Sonra da Türkçe sorumsuzluğu. Türkçe diye bir dilin olduğunu, üstelik saygıyı gerektirdiğini hatırlamak için bir cümleyi tekrarlamak zorunlu oluyor: "İktidar birkaç yüz kişiyi, özellikle TSİÇP'yi ve yasal sendikaların lider ve militanlarını tutukladı." Bir partinin tutuklanması, dünyada ve Türkiye'de ilk kez oluyor, öyle görünüyor ki, çeviriyi yapan veya çevirinin denetimini üstlenenler Türkçe'yi ve çeviri konusunu hiç mi hiç bilmiyorlar. Şefik Hüsnü Bey'in 1940 yıllarının ortasında kurduğu TSEKP ile Kurtuluş Savaşı'nın başında kurulan Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası, kısaca, TİÇSF, ile karıştırılıyor. Bu karışıklık içinde bir özel isimdeki "Sosyalist" kelimesi yer değiştiriyor. Rusça'da bu çok doğal.[20] Türkçe'de ise hiç doğal değil. Bu arada "fırka" kelimesi yerini yine "parti" kelimesine bırakıyor.

Çeviri sorumsuzluğu bir yana, 1968 yılında yazılıp 1978 yılında Türkçe'ye çevrilen "Akademiya Nauk" yayınının, *Türkiye Tarihi*'nin Takrir-i Sükûn düzenine pek de eleştirici olmayan bir gözle baktığı görülüyor. Bu düzen ile Şeyh Said İsyanı'nın bastırılması ve Terakkiperver Fırka'nın kapatılması olumlu olarak değerlendiriliyor. Soruna, burjuva-demokratik devrimlerin getirdiği ve sağladığı genel ilerleme açısından bakıldığında bu olumlu yaklaşım pek şaşırtıcı değil. Anlaşılan, "Akademiya Nauk" tarafından yayınlanan "*Sbornik Statey*" içinde bu bölümün yazarı, soruna ve sorunlara, yalnızca bu açıdan bakıyor. Yalnızca bu açıdan bakılınca, burjuva-demokratik devrim ile sonrası arasında Çin Seddi olduğu varsayılınca, burjuva-demokratik devrimin yerleşip ilerlemesi açısından Takrir-i Sükûn ve İstiklâl Mahkemeleri gerekli görülebiliyor.

Fakat "Akademiya Nauk" yayını 1968 tarihli "Noveyşaya Istoria Turtsii", aynı soruna ve aynı yıla, başka açıdan da bakabiliyor. Ancak on beş sayfa kadar sonra ve şöyle: "Kürt isyanının özellikleri vardı. Kürtler'i harekete geçiren güç köylülerdi. Ama yönetici güç, gerici, emperyalizm yanlısı üst tabaka, yani şeyhler, aşiret reisleri ve bazı derebeyleriydi. Kürt halkının asıl bölümü, ulusal baskıdan kurtulmak istiyordu, ama üst tabaka önceki sınırsız haklarını yeniden elde etmek, Kürt halkının alt tabakalarını daha fazla sömürmek niyetindeydi. Bunun yanısıra üst tabaka, Kürtler arasındaki sınıf savaşını zayıflatmak, Kürtler'in sınıflara ayrılmasını önlemek istiyordu." (*Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi I*, sayfa 145.) Burada "Akademiya Nauk" tarafından yayınlanan *Türkiye Tarihi*, başkaldıran kitle ile bunların yöneticileri arasında bir ayırım yapıyor. Daha bilimsel ve daha gerçekçi davranıyor.

Birkaç sayfa sonra ise şu değerlendirme sunuluyor: "Ancak, 1925 yılındaki Kürt isyanı sırasında Hükümet, Takrir-i Sükûn yasasına dayanarak büyüyen işçi ve sendika hareketini bastırdı. Gerici Türk

yazarları bile bu yasanın amacının işçi örgütlerini, sendika ve grev hareketini engellemek olduğunu itiraf ettiler." (*Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi I*, sayfa 147-148.) Böylece aynı tarih kitabında birbiriyle, çok büyük ölçüde, çelişen iki değerlendirme yer almış oluyor. Birisi, Takrir-i Sükûn düzenine burjuva-demokratik devrim açısından bakıyor. Ölümlü olarak bakıyor. Diğeri ise köylülük, milliyetler meselesi ve Kürdistan sorunu, işçi örgütlenmesi açısından bakıyor. Eleştirici bir tutum alıyor. Ancak çok büyük bir olasılıkla, bu değerlendirmeler farklı farklı kişiler tarafından yapılıp kaleme alındığı için de çelişkili bir durum ortaya çıkıyor.

"*Sbornik Statey*" türünden tarih kitaplarında böyle durumların ortaya çıkması kaçınılmazdır. Bunu, bu tür kitapların en büyük zaafı saymamak gerekiyor. Zaaf, ancak, bilimsel çalışmaların bu yanını bir kenara itip "Akademiya Nauk" çalışmaları, düşünmeyi önleyen bir niteliğe büründürüldüğünde ve bu çalışmalar birkaç basit cümleye indirgenip papağan gibi tekrarlandığı zaman ortaya çıkıyor. Böyle bir durum Türkiye'de var. Ancak böyle bir durumun varlığı ile sorumluluğu birbirinden ayrılmalı. Sorumluluk hiçbir zaman Sovyet bilim adamlarına ve "Akademiya Nauk" yayınlarına yüklenemez.

Sovyetler Birliği'nde 1977 ve 1978 yıllarında, "Akademiya Nauk" tarafından art arda iki "*Sbornik Statey*" yayınlandı. Türkiye üzerine. 1977 yılında çıkan "*Politika i Ekonomika Sovremennoy Turtsii*" adını taşıyor. Çağdaş Türkiye'de politika ve ekonomi sorunlarını inceliyor. Değerli Sovyet bilim adamı A. M. Şamsuddinov tarafından derlenen "*Politika i Ekonomika*" kitabında bilimsel değeri tartışmalı incelemelerin yanında emek ürün olan veya yeni bakış açısı getiren çalışmalar yer alıyor.[21]

Yine Şamsuddinov tarafından derlenen ve 1978 yılında "Akademiya Nauk" tarafından yayınlanan "*Problemi Istorii Turtsii*" Türkiye tarihi sorunlarını ele alıyor.

1977 ve 1978 yıllarında Sovyetler Birliği'nde yayınlanan Türkiye üzerine bu iki "*Sbornik Statey*" Sovyet bilim adamlarının Türkiye ile ilgili yeni değerlendirmelere gerek duydukları izlenimini veriyor. 1977 yılına ait *Politika i Ekonomika*, siyasal değerlendirmelerde gelenekleşmiş çerçeveyi aşarken *Problemi Istorii Turtsii* ekonomi alanında yeni değerlendirmeleri içeriyor.

Böylesi, herhalde kaçınılmaz ve zorunlu. 1970 yıllarının Türkiyesi ile önceki yılların Türkiyesi arasında önemli çizgi farkları olmalı. Önemli özellik değişiklikleri olmalı. Her açıdan. Sınıflar, sınırlar arası güç dengesi ve bakış açıları bakımından önemli gelişmeler olmalı. Var. Bu bir. İkincisi, 1970 öncesi dünya, daha önceki dünyadan farklı. Önemli özellik farkı var. Bir önemli fark, soğuk savaşın yerini yumuşamaya bırakmış olması. Günü yaşayanlar için, tarihi olduğu gibi yaşayanlar için, bu fark pek önemli görünmeyebilir. Gerçekte ise, aynı anlama gelmek üzere, bilimsel olarak, çok büyük bir fark var. Öyle ki, özellikle Türkiye gibi soğuk savaşı hem başlatmış, hem de yaşamış ülkelerde, soğuk savaşı pek sıcak olarak yaşamış ülkelerde, soğuk savaşın varlığı ilericiliğin tanımını bile etkileyebiliyor. "Soğuk savaş ilericisi" diye nitelenebilecek bir tür ilericinin ortaya çıkmasına yol açıyor. "Soğuk savaş ilericisi" ne denli "ilerici" olursa olsun mutlak önemli geri ideolojik unsurları özümlemiş bir kimse olarak ortaya çıkıyor. Bunu atması zor oluyor. Kimilerinin "küçük burjuva devrimciliği" diyerek eleştirdikleri, aslında "soğuk savaş ilericiliği" oluyor. 1970 yıllarında "soğuk savaş ilericiliği" veya "soğuk savaş sanatı" gibi yaşamın her koluna belli ve araştırılması gereken bir damga vuran soğuk savaş geride bırakılmış oluyor. Dünya ölçüsünde geride bırakılmış oluyor. Yerini yumuşamaya bırakıyor.

Bunun son derece önemli olması gerekir. Dünya ölçüsünde soğuk savaşın geride kalmış olması yeni değerlendirmeleri zorunlu kılıyor. Bu, iki. Bir de üçüncüsü var. Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler sürekli bir gelişme gösteriyor. Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin yakınlaşması dönüşü olmayan bir nehrin mecrasına girmiş bulunuyor. Bu, çok önemli. Ancak bu gelişmede önemli bir nokta daha var. Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki ilişkilerin gelişmesinde dönüm noktası ne Millî Birlik Hükümetleri zamanına ne de İsmet Paşa'nın şu ve bu olay Hükümetimizce Başbakan olarak sürdürdüğü CHP koalisyonları dönemine rastladı. Gelişmede stratejik kararlar, Süleyman Demirel'in Başbakan olduğu Adalet Partisi Hükümetleri zamanında başladı.

Dahası da var. Süleyman Demirel Başbakan olarak yaptığı on yedinci basın toplantısında, 7 Şubat 1970 tarihinde, şunları söylüyor: "Daha önce aktedilmiş olan bir anlaşmaya müstenit istihbarat uçuşları, Adalet Partisi'nin iktidar sorumluluğunu devralmasından kısa bir müddet sonra, 28 Aralık 1965 tarihinde durdurulmuş ve bu olay Hükümetimizce ikili savunma tertipleriyle ilgili bütün anlaşmaların gözden geçirilmesi için bir vesile ittihaz edilmiştir." (Doç. Dr. Oral Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964*, Ankara, 1979, sayfa 196.) Demirel, 1970 Şubat ayında çok ilginç bir iddia ile ortaya çıkıyor ve işin daha da ilginç tarihsel olaylar ve tarihçiler Demirel'i doğruluyor. Doğrulanan şu oluyor: 1960 Mayıs ayında Sovyetler Birliği semalarında uçan U-2 Amerikan casusluk uçağının düşürülmesi, Türkiye'deki üslerin Sovyetler Birliği'ne karşı casus uçuşları için kullanıldığını kesinlikle ortaya çıkardı. Bunun üzerine bunların durdurulduğu iddia edildi. Fakat görülüyor ki casus uçuşları, 27 Mayıs'tan son-

ra Millî Birlik Hükümetleri ve CHP Hükümetleri zamanında devam ettirilmiş. Bunlar Demirel başbakan olunca durdurulmuş.

Tarihçiler bunu doğruluyor.[22] Doğrulama ise hiçbir yerde durmuyor. Tıpkı aydınlığın yerinde durmaması gibi. Sovyetler Birliği ile yakın ilişkilerin kurulmasının Adalet Partisi Hükümetleri ile başlaması, başka doğrulamaları da gerektiriyor. CHP ve Kemalizmin Sovyet dostluğunu inhisarına alması sarsıntı geçiriyor. Tabii Kemalizm ile siyasal örgüt olarak CHP arasında özdeşlik kurulması da sarsıntı geçirmeye başlıyor. CHP mi, yoksa AP mi daha çok Kemalist, sorusu ortaya çıkıyor. Ciddiyetle ortaya çıkıyor. Çünkü bu soru ciddiyetle sorulmazsa, Kemalizmin ne zaman hükümette ve ne zaman hükümet dışında olduğunu sormak zorunlu oluyor.

Bu gelişmeler içinde yeni değerlendirmeler kaçınılmazdır. Yeni değerlendirme yapılmazsa eskilerin varlığı başlı başına bir yenilik olur. Ancak buna gerek duyulmuyor. B. M. Potshveriya'nın değerli incelemesi, önemli ölçüde, gerekli yeniliği sağlıyor. Podtshveriya, "Osnovnıe Etapı Sovetsko-Turyetskih Otnoşeniy" başlıklı incelemesinde Sovyet-Türk ilişkilerinin temel aşamalarını ele alıyor. Söze şöyle başlıyor: "İki ülke arasındaki ilişkilerin yarım yüzyılı aşan tarihinin çeşitli aşamalarının sağladığı deneyimler incelendiğinde, karşılıklı güven, sıkı işbirliği, iki tarafı ilgilendiren sorunların çözümü için ortak dil arayıp bulma işleğine dayalı ilişkilerin her iki taraf için de yararlı yegâne ilişkiler olduğu sonucuna ulaşmamak imkânsızdır. Böyle ilişkiler her iki tarafın çıkarlarına cevap verir. Bu ilişkiler, V. I. Lenin tarafından SSCB dış politikasının temeli sayılan ve Büyük Sosyalist Ekim Devrimi'nin zaferinin ilk gününden itibaren Sovyet diplomasisinin hayata geçirdiği ilkelerden çıkmaktadır." (B. M. Potshveriya, "Osnovıe Etapı Sovetsko-Turyetskih Otnoşeniy", A. M. Şamsuddinov, sorumlu editör, *Problemi Islorii Turtsii*, Moskova, 1978 içinde, sayfa 161.) Karşılıklı çıkar, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki yakın ilişkilerin temeli sayılıyor.

Sovyet bilim adamı, hemen sonra, şu görüşleri ileri sürüyor: "Bilindiği gibi, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Celâl Bayar-Adnan Menderes rejiminin geliştirdiği Batı ile askerî-siyasal işbirliği, tek yanlı dış ilişkiler, uluslararası arenada Türkiye'nin durumunu zayıflattı; ekonomik kalkınmasına darbe indirdi ve ülke maliyesinin temelini sarstı. Bu ve bazı diğer faktörlerin etkisiyle ancak 1960 yıllarında Türkiye'de iktidar çevreleri, Sovyet diplomasisinin öteden beri istediği, Sovyetler Birliği ile ilişkileri geliştirme noktasına geldi." (B. M. Potshveriya, *Osnovıe Etapı Sovetsko-Turyetskih Otnoşeniy*, sayfa 161.) Burada ilgi çekici üç nokta görülüyor. İlki, Türkiye'nin Batı ile askerî ve siyasal işbirliğinin Bayar-Menderes döneminde başlatılmadığı fakat geliştirildiği düşüncesi oluyor. Metinde "razvitoe rejimom C. Bayara-A. Menderesa" olarak geçiyor. İkincisi, Sovyetler Birliği ile ilişkilerin geliştirilmesinde Türkiye'nin ekonomik sorunlarının, daha açık bir deyişle, Türkiye kapitalizminin 1960 yıllarının ortasından itibaren içine girdiği pazar ve finansman sorununun öncelik taşıdığının belirtilmesi oluyor. Üçüncü olarak da, Sovyetler Birliği'nin öteden beri Türkiye ile ilişkilerini geliştirmek istediği, herhalde ve burada da tekrarlanıyor.

Potshveriya devam ediyor ve Sovyet-Türk ilişkilerinin dört temel aşamaya ayrılabileceğini belirtiyor. Bunlar şöyle:

"1-) İki ülke arasında ilişkilerin kurulmasından 1930 yıllarının ikinci yarısına (1935 yılının sonu ve 1936 yılının başı) kadar: Dostluk ilişkilerinin kurulması ve gelişmesi dönemi.

2-) 1930 yıllarının ikinci yarısından Türkiye'nin NATO'ya girişine (1951 yılı) kadar: İki ülke arasında ilişkilerin kötüleşme dönemi.

3-) 1951 yılından 1960 yıllarının başına kadar: Gerginliğin korunması dönemi.

4-) 1960 yıllarının başından bugüne kadar: Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında, gerginlikten ilişkilerin iyileştirilmesi ve gelişmesi dönemine geçiş."

1978 yılında "Akademiya Nauk" tarafından yayımlanan bu çalışma Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında ilişkilerin kötüleşmeye başlamasını Mustafa Kemal'in sağlık yıllarına kadar götürüyor. İyileşmeye başlamasını ise 1960 yıllarının başına alıyor. Bu kadarı bile, bir ara Türkiye'yi saran ve şu günlerde de yeniden canlandırılmak istenen Millî ya da Ulusal Demokratik Devrim Tarih Tezi'ni bir kenara atmak için yeterli oluyor.

Sovyet bilim adamı, bundan sonra, dört temel aşamayı ayrı ayrı inceliyor. Kuşkusuz, iki ülke arasında ilişkileri başlatan 16 Mart 1921 tarihli anlaşma üzerinde özenle duruyor. Burada "bu anlaşma, Türk tarih biliminde, ülke için büyük öneme sahip ve Atatürk'ün en büyük diplomatik başarısı olarak değerlendiriliyor" diyor. Fakat söyledikleri bundan ibaret değil. Bu anlaşma ile ilgili olarak Potshveriya, Türkiye'deki papağanlaşma döneminin geride kalmasını hızlandıracak değerli değerlendirmeler yapıyor. Bir tarafı şöyle: "Sovyet-Türk yakınlaşması iki taraf için de yararlı ve zorunlu idi. Türkiye açısından bu anlaşma, Türk halkının emperyalist müdahaleye karşı silahlı mücadelesini güçlendiren elverişli koşullar yarattı." Diğer tarafı ise şu şekilde: "Rusya ve Türkiye'nin çok ağır koşullar içinde olduğu bir zamanda, iki ülkenin silahlı müdahale ve ekonomik ambargoya karşı koyma zorunda olduğu bir dönemde, ilişkilerin böyle bir gelişme göstermesinin, nesnel olarak, bilimsel yasaların bir zorunlulu-

ğu ve kaçınılmaz olduğu vurgulanmalıdır. Ankara desteğe muhtaç idi, Moskova için de Türkiye'nin bir anti-Sovyet güvenlik kordonu (sanitarnıy kordon) içine sokulmasına müsaade etmemek gerekliydi."[23] (B. M. Potshveriya, *Osnovne Etapı Sovetsko-Turyetskih Otnoşeniy*, sayfa 163.) Doğrusu çok açık. Bu açıklığın yakın zamanlarda ortaya çıkmasının bir anlamı olmalı. Sovyet bilim adamları, Türkiye'nin anti-Sovyet kampta olmamasının Sovyetler Birliği açısından önemini vurgulamak ihtiyacını duyuyorlar. 1921 yılında Atatürk ve Lenin arasındaki dostluktan ve sosyalist devrim ile ulusal kurtuluş savaşları arasındaki yakınlıktan önce bu noktaya işaret etmeye özen gösteriyorlar.

17 Aralık 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması için de, karşılıklı çıkar ve zorunluluk özenle ön plana çıkarılıyor. Hatta biraz daha ileriye gidiliyor. Daha önceki yayınlarda Türkiye'nin Musul sorunu ile ilgili hayal kırıklığı ve Sovyetler Birliği'nin hazır bekleyen dost eli vurgulanırken, şimdi madalyonun öbür yanı daha da çok aydınlatılıyor. Potshveriya şunları yazıyor: "1925 yılında, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında dostluk ve tarafsızlık anlaşması imzalandı. Bir örneği Locarno Antlaşması'nda görülen Batılı güçlerin Sovyetler Birliği'ne karşı düşmanca politikalarının ortaya çıktığı bir zamanda, genel barışı ve Sovyet sınırlarının güvenliğini sağlama mücadelesinde önemli bir unsur olarak bu anlaşma, SSCB için, zorunlu idi." Batılı devletler arasında gerçekleştirilen Locarno Antlaşması'nı, Sovyetler Birliği, kendisine yönelik düşmanca bir blokaj hareketi olarak değerlendiriyor. Tek sosyalist ülkenin Batı kapitalizmi ile uzlaşmaz çelişkisinin, Batı ile sürekli olarak uzlaşmak isteyen Türkiye'nin hayal kırıklığı ile karşılaştığı dönemlerde, iki ülke arasında dostluk bağlarının güçlendiği görülüyor.

1930 yıllarına Türkiye, Batı ile uzlaşma yönünde önüne çıkan önemli sorunlarını, şu veya bu şekilde, çözümlemiş olarak giriyor. Potshveriya, 1930 yıllarının ilk yarısı için "Türk tarihçisi" Ahmet Şükrü Esmer'in 1959 yılında basılan *Türk Diplomasisi* kitabına atıf yapıyor ve Ahmet Şükrü Esmer'in, bu tarihlerde Türkiye'de "Batı'ya kayma" politikasına karşın Sovyetler Birliği ile iyi komşuluk ilişkilerinin ve hükümetler arasında temasların korunduğu kaydediliyor.

Sovyet bilim adamı, bundan sonra, ikinci aşamaya geliyor ve şunları yazıyor: "1930 yıllarının ortasında başlayan ikinci aşamada Sovyet-Türk ilişkilerinde Türkiye'nin kendisini, anti-Sovyet yönelişleri olan Batılı devletlerin politikalarına bağlamaya başladığını gösteren işaretler ortaya çıktı. Bu tür işaretlerden birisi, Türkiye'nin İngiltere'nin dış politika yörüngesine girmesi anlamına gelen Akdeniz 'centilmenlik' mutabakatına katılması oldu."

1930 yıllarının ortasında Türkiye'nin İngiltere'nin dış politika yörüngesine girmesiyle ilgili olarak Potshveriya'nın yazdıkları çeşitli kaynaklarda da doğrulanıyor. Örnek olarak, Tarihçi Halûk Ülman, centilmenlik antlaşması konusunda şu bilgileri veriyor: "Milletler Cemiyeti'nde İtalya'ya karşı zorlama tedbirleri alınmasını öneren devlet, İtalyan davranışından hem Doğu Akdeniz dengesi, hem de Afrika'daki sömürgelerinin güvenliği bakımından kuşku duyan İngiltere idi. Bu yolda bir karar alındıktan sonra da, İngiltere, bu karara katılan Akdeniz devletlerine, İtalyan misillemesine karşı, bir yardımlaşma anlaşması önermiştir. Bu öneriyi kabul eden devletler arasında Türkiye de vardır. İtalyan-Habeş Savaşı bittikten ve zorlama tedbirler kaldırıldıktan sonra tarihe karışan bu anlaşma İngiltere, Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan ve Fransa'nın bir İtalyan saldırısına karşı birbirlerine verdikleri güvenceden ibarettir ki buna Centilmenler Anlaşması adını veriyoruz." (Doç. Dr. A. Halûk Ülman, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler 1923-1968 I", *S.B.F. Dergisi*, Eylül 1969, sayfa 252-253.) Britanya, İtalya'nın Habeşistan'a saldırısını, Türkiye'yi kendi politik yörüngesine çekmek için kullanıyor.

Tanınmış Sovyet bilgini Miller de, 1948 yılında yayınladığı *Türkiye Tarihi Üzerine Denemeler*'inde dönüşün başlangıcını saptıyor. "1935 yılının sonlarında ilk kez olarak, Türkiye'nin dış politikasının temellerinde derin değişiklikler görülmeye başladı" diyor. İtalya'nın Habeşistan'a saldırısını ve Akdeniz'deki adalarında ve özellikle Rodos'ta yığınak yapmasını kaydediyor. "Türkiye'nin İtalya'ya karşı yaptırımlara katılması, İtalyan-Türk karşıtlığını derinleştirdi" dedikten sonra şunları ekliyor: "Böyle bir durumda Britanya Hükümeti, muhtemel bir İtalyan tehdidinin Türkler üzerinde yarattığı korkuyu kullandı ve Yunanistan ve Yugoslavya'nın da katıldığı Akdeniz Centilmenlik Mutabakatı'na Türkiye'nin girmesini sağlamayı başardı. Akdeniz Mutabakatı, İtalya'nın, İngiltere'nin Akdeniz Filosu'na saldırması halinde karşılıklı yardımlaşmayı öngörüyordu. Bununla İngiltere, İtalya'ya karşı Türkiye'nin askerî desteğini elde etmekle kalmadı, aynı zamanda, Türkiye'yi tümüyle Britanya'nın dış politika yörüngesine çekti." (A. F. Miller, *Oçerki Noveyşey Istorii Turtsii*, Moskova, 1948, sayfa 173-174.) Türkiye, İtalya'dan korkup İngiltere'nin yörüngesine sığınmaya karar verdi.

1935 yılının yazında Britanya Hükümeti, Genelkurmay Başkanı'nın hazırladığı raporu inceliyordu. Britanya Genelkurmay Başkanı, Orta Doğu ve özellikle Türkiye'yi incelediği 19 Temmuz 1935 tarihli raporunda "Türkiye'nin SSCB'yle sıkı ilişkilerini gevşetme denemeleri yaptığı ve bunun herhalde kendisini İngiltere'yle daha yakın ilişkiler kurmaya yönelteceğini" yazıyordu. (Ludmilla Jivkova, *İngi-*

liz-Türk İlişkileri 1933-1939, sayfa 85.) Bulgar tarihçisi Jivkova, İngiliz arşivlerine dayanarak Ankara'daki Britanya Büyükelçisi Percy Loraine'nin 8 Mayıs 1936 tarihli raporunda, kendi Dışişleri Bakanına, "Türkiye'nin dış politika yapısında İngiltere'yle ilişkisi, Rusya'yla olan ilişkilerinden genellikle daha ziyade temel taşı olmaya başlıyor" diye yazdığını gösteriyordu.

Türkiye'nin Britanya'nın yörüngesine girmesinde Sadabad Paktı önemli bir rol oynuyor. Bu pakt, Türkiye'de MDD Tarih Tezi içinde, Türkiye'nin bloklar dışı ve tarafsız bir politika izlemede öncülüğe sahip olduğunu göstermek için sık sık kullanıldı. Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı öncesinde bugünün tarafsız ülkelerine benzer bir politika izlediği anlatılırken, malzeme olarak, hep Sadabad Paktı kullanıldı. Halbuki Türkiye'nin "resmî" dış politika tarihinde bile Sadabad Paktı için şunlar yazıldı: "Paktın imzalanması resmî çevrelerde ve basında olumlu karşılandı. Dört devlet başkanı arasında teati edilen telgraflarda, paktın, Orta Doğu'da barışın devamı için zaruri olduğu belirtiliyordu. Pakt, antirevizyonist devletler, özellikle İngiltere tarafından da olumlu karşılanmıştı. Aslında paktın imzalanması sırasında Irak hâlâ İngiliz nüfuzu altında bulunuyordu. Bu yüzden, İngiltere'nin muvafakatını almadan Irak'ın pakta katılması da mümkün olamazdı." (Suat Bilge, et. al. *Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1965*, sayfa 116-117.) "Resmî" dış politika tarihi, İngiltere'nin kurulmasına öncülük ettiği bir pakttan memnunluk duyduğunu böyle dile getirdi.

Bulgar Tarihçi Jivkova ise, Sadabad Paktı ile ilgili olarak, öyle dolambaçlı sözler kullanmak ihtiyacını duymadı ve açık yazdı: "Nitekim 8 Temmuz 1937'de Sadabad Paktı imzalandı. İngiliz Hükümeti, imzalanan paktın, veya Yakın Doğu Antantı adı verilen bu gruplaşmanın Britanya emperyalizminin Yakın Doğu'da sarsılan mevzilerini güçlendireceğini umuyordu. İngiltere, söz konusu paktı, bu coğrafi bölgedeki politikasının âleti haline getireceğini ümit ediyordu. Yakın Doğu Antantı'nda yönetici rol oynayan Türkiye ve Irak, aslında, Arap ülkelerinde İngiliz etkisinin iletkeni oldular." (*İngiliz-Türk İlişkileri 1933-1939*, sayfa 130.) Tahran'da Sadabad Sarayı'nda Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında imzalanan bu pakt konusunda Sovyet bilim adamı Miller ise şunları belirtti. "Aslında pakt, barış amaçlarına ters düşen bir hüküm taşımıyordu. Fakat fiiliyatta Yakın Doğu Antantı adı verilen bu gruplaşma Britanya politikasının bir âleti durumuna dönüştü. Yakın Doğu Antantı'nda yönetici rolünü oynayan Türkiye, böylece Yakın Doğu'da İngiliz etkisinin öncüsü oldu." (*Oçerki Noveyşey Istorii Turtsii*, sayfa 184.) Artık Türkiye'nin "yeri" belli olmaya başladı.

Türkiye'nin yeri belli olmaya başlarken dünya da yeni ve daha büyük bir savaşa hızla yaklaşıyor. Savaş altı yıl sürüyor. Türkiye'de, zaman zaman başka yerlerde fakat özellikle Kemalist Historiografi ve MDD Tarih Tezi'nde dünyanın altı yıl süren çok büyük bir savaştan geçtiği hep unutuluyor. Sanki geldi, geçti. Sanki İkinci Dünya Savaşı okyanusta gelip geçen çok büyük bir dalga. Denizde dalga gelip geçtikten sonra, denizin çok derinliklerindeki belli belirsiz etkileri hariç, geçmemiş gibi olur. Savaş ve özellikle dünya savaşları ise denizdeki dalgalara hiç benzemez. Derin etkiler bırakır. Yeni kanallar açar. Yeni dengeler kurar. Zaman zaman yeni düzenler veya hiç olmazsa düzenlemeler bırakır. Kimisi simgesel, kimisi dünyasal. Bir örnek: İkinci Savaş'tan önce Cemiyet-i Akvam'ın merkezi Avrupa'da idi; sonra, Birleşmiş Milletler, kendisine merkez olarak Amerika Birleşik Devletleri'nde New York'u seçti. İkinci Savaş sonrasının yeni ve güçlü kuruluşları olan ve Dünya Bankası adıyla tanınan Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası ile Uluslararası Para Fonu, Washington'da Amerika Birleşik Devletleri Başkanları'nın ikametgâhı Beyaz Saray ile aynı cadde üzerinde ve yürüyüş mesafesinde bir yere kondu. Bunlar bir dengenin değiştiğini göstermiyor mu? En azından simgesel olarak.

Bu dönem, bundan sonraki bölümde ele alınıyor. Fakat şimdilik, MDD Tarih Tezi'nde İkinci Savaş'ın unutulduğu burada dile getiriliyor. İkinci Savaş'tan önce Türkiye, Britanya'nın dış politika yörüngesine girmeye çalışıyor. İkinci Dünya Savaşı sonrasında, lider emperyalist ülkenin yörüngesine girmeyi bir politika haline getiren Türkiye'nin, Amerika Birleşik Devletleri'nin yörüngesine girmesi neden çok büyük hayret konusu oluyor? MDD Tarih Tezi'nde oluyor. Bir de "Ah Mustafa Kemal ölmeseydi!" türünden ikiyüzlü ağıtlara kaynak oluyor. Böylesi ikiyüzlü ağıtlara karşı, Mustafa Kemal'in ölümünden yıllar önce Türkiye'nin politikasındaki kişisel etkinliğini yitirdiğini tekrarlamak gerekiyor.

Sovyet bilim adamı Potshveriya, sözü İkinci Savaş sonrasına getiriyor ve şunları yazıyor: "Savaş sonrası dönemde Sovyet-Türk ilişkileri sertleşti. Türkiye'nin savaş sırasında izlediği politikanın sonucu olarak Sovyetler Birliği'nin 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması'nı yenilemeyeceğini açıklaması, güney sınırını sağlamlaştırmak ve Sovyetler Birliği'nin güvenliğine Karadeniz boğazlarından gelecek tehditleri ortadan kaldırmak için ve yeni bir anlaşma imzalanması amacıyla yapılan Sovyet önerileri, herhangi bir tartışmaya bile gerek görülmeden reddedilmekle kalınmadı, aynı zamanda, anti-Sovyet kampanyanın hızla artırılması için kullanıldı: Anti-Sovyetizm gittikçe artırıldı ve Türkiye'nin iktidar çevreleri tarafından emperyalizmden yana politikanın gerekçesi olarak kullanıldı. Türkiye, İn-

giltere ile Amerika Birleşik Devletleri'nin kurduğu anti-Sovyet blok içinde yer aldı. 1947 yılında Türkiye ile ABD, arasında askerî-politik işbirliğinin temellerini atan anlaşma imzalandı. Türkiye iktidar çevrelerinin emperyalizmden yana politikalarının mantıki sonucu, Türkiye'nin 1951 yılında NATO'ya alınması oldu." (B. M. Potshveriya, *Osnovıe Etapı Sovetsko-Turyetskih Otnoşeniy*, sayfa 165-166.) Türkiye, 1930 yıllarında Büyük Britanya'nın liderliğindeki emperyalist blokta yerini alma hazırlığına başlıyor. İkinci Savaş, *de jure* olarak da emperyalist blokta liderliğin İngiltere'den Birleşik Devletler'e geçişine vesile oluyor. Türkiye, aç ve hoyrat yeni lidere, daha daha büyük bir tutku ile sarılıyor. Sonunda NATO'ya kapanıyor.

Bundan sonra, 1951 yılından 1960 yıllarının ortalarına kadar Türkiye ile Sovyetler Birliği ilişkilerinin son derece gergin üçüncü dönemi yaşanıyor. Daha sonra da Potshveriya'nın periyodizasyonuna göre, dördüncü döneme giriliyor. Şimdi bu dördüncü dönem devam ediyor.

Burada bir noktanın tekrar vurgulanması gerekiyor. Bu vurgulamayı, Potshveriya'nin incelemesinden bir alıntı ile yapmak mümkün. Şöyle: "C. Bayar-A. Menderes rejiminin son aylarında bile iki ülkenin hükümet başkanlarının karşılıklı ziyaretleri konusunda anlaşma sağlandı." Menderes, 27 Mayıs'ta iktidardan düşürülmesinden hemen önce Sovyetler Birliği'ni ziyaret edeceğini açıkladı.[24] Bu önemli bir nokta. Aynı zamanlarda, 27 Mayıs'tan önce, Türkiye'de bir sosyalist parti kuruldu. Bu da önemli bir nokta. Bu parti içinde sermayenin ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin bilinçli ajanlarının bulunması, iyi niyetli birçok dürüst unsuru da barındırmış olduğu gerçeğini unutturmaz. Hele 1960 yılında böyle bir örgütün kurulmuş olmasının iç ve dış politika açısından önemini de unutturmaz. Üçüncü olarak, 27 Mayıs'tan hemen önce bir planlama örgütünün nüvesi kuruldu.[25] 27 Mayıs, bu örgüt nüvesine dayanarak Devlet Planlama Teşkilâtı'nı ortaya çıkardı. Bu üç olgu ve bunlara eklenebilecek olanlar şunu gösteriyor: Dönemler, birbirine su geçirmez kompartımanlar olmuyor. 27 Mayıs, dış ilişkiler için de, daha önceki tohumların yeşerdiği bir dönemi başlatıyor. Tohumların filize dönmesini hızlandırıyor mu, yavaşlatıyor mu? Şu andaki araştırma ve düşünme birikimi içinde kesinlikle söylemek zor. Söylemek zor: Tarihsel zorunluluk olarak hızlandırdığında hiç kuşku yok. Fakat böyle ise, bu tarihsel zorunluluklar, 27 Mayıs'ı da yaratıyor. Kadrolar ya da partiler açısından ise hızlandırdığını söylemek oldukça zor. Çünkü Sovyetler Birliği ile ilişkileri ne Millî Birlik Hükümetleri, ne de Kemalizmin "has" partisi, Cumhuriyet Halk Partisi Hükümetleri geliştirdi. Üstelik Millî Birlik Hükümetleri ile İsmet Paşa başkanlığındaki hükümetlerde Dışişleri Bakanlığı'na Selim Sarper ile Feridun Cemal Erkin getirildiler. İlki, Moskova Büyükelçisi; ikincisi, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri olarak, İkinci Dünya Savaşı sonunda Sovyetler Birliği'nin üs ve toprak istediği masalının yaratıcısı idiler. Bunlardan Feridun Cemal Erkin üzerinde, *Tezler*'in birinci kitabında duruldu. İkinci bölümde tekrar durulacak. Çünkü buna lâyık. Çünkü, Türkiye'de ve dünyada, dünya barışı ve halkların kardeşliğine bu kadar düşman bir başka diplomat zor bulunur. İsmet Paşa, pek zor iş gibi bunu da yaptı ve dünyanın yumuşadığı bir zamanda bu uluslararası barışın hainini Türkiye Cumhuriyeti'ne Dışişleri Bakanı yaptı. Mutlak bilerek yaptı. Böylece Sovyetler Birliği ile dostluk ilişkilerini geliştirme işini, Demokrat Parti'nin devamı olduğunu iddia eden Adalet Partisi'nin tek başına hükümet olma dönemine bıraktı.

Yine *Problemi Istorii Turtsii* içinde, Türkiye ile ilgili değerli yayınlarıyla tanınan P. P. Moiseev'in "SSSR-Turtsiya: Dolveka Ekonomiçeskogo Sotrudniçestva- Etapı i Terdentsii" adlı incelemesi yer aldı. Burada, Moiseev, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki yarım yüzyıllık ekonomik işbirliğini ve bu işbirliğinin aşamaları ile gösterdiği eğilimleri inceliyor. Bu açıdan da daha önceki incelemeyi tamamlıyor.

Aslında sadece tamamlamıyor, aynı zamanda zenginleştiriyor. Moiseev, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin yarım yüzyılını, Potshveriya'nın siyasal ilişkiler tarihini dörde ayırmasına karşın, beşe ayırıyor. Moiseev şöyle başlıyor: "Birinci aşama, 1921-1930 yıllarını kapsamaktadır. Bu aşamanın başlangıç noktası, siyasal ve ekonomik alanlarda ilk temasların kurulduğu ulusal bağımsızlık hareketi yılları; son sınırı ise 1920 yıllarının sonu olmaktadır." (P. P. Moiseev, "SSSR-Turtsiya: Polveka Ekonomiçeskogo Sotrudniçestva - Etapı i Terdentsii", A. M. Şamsuddinov, *Problemi Istorii Turtsii* içinde, sayfa 174.) Politik ilişkilerin ilk aşaması, 1935 yılının sonlarına kadar uzatılırken ekonomik işbirliğinin ilk dönemi 1930 yılında sona erdiriliyor.

Sovyet bilim adamı Moiseev, tüm 1930 yıllarını iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin ikinci aşaması sayıyor: "Tüm otuzlu yılları içine alan iki ülke arasındaki ekonomik işbirliği tarihinin ikinci aşaması, ticari mübadelenin, 1927 yılı anlaşmasıyla başlayan 1931 ve özellikle 1937 anlaşmalarıyla sürdürülen birtakım sözleşmelerle, sözleşmesel ve hukuki temelinin kurulmasında karşılıklı anlayışa ulaşılması ve Sovyet-Türk ticaretinde ticari tarafların yapısının değişmesi gibi niteliksel gelişmelere sahne oldu." Burada, 1930 yıllarında, her iki tarafta da, ticareti yapan kuruluşların niteliklerinde bir değişme olduğundan söz ediliyor. Kısaca ele alınması gerekli oluyor.

Bunu, Moiseev'in kendisi yapıyor: "1920 yılları SSCB için NEP yılları oldu ve ancak dönemin sonlarına doğru ilk Sovyet beş yıllık planı ile sona erdirildi. Türkiye için de aynı dönem ekonomik liberalizm dönemiydi ve bu dönemde ekonominin tüm alanlarında belirleyici rol özel inisiyatife bırakıldı. Bu yüzden 1920 yıllarının sonlarına kadar ticari-ekonomik ilişkilerin aktörleri olarak Sovyet tarafında özel nepmen'ler, diğer tarafta ise Türk tüccarlar veya onların arkasına gizlenen yabancı iş adamları vardı. Her iki taraf da kâr peşinde koşarken her türlü yollara başvurdu, iki ülkenin de ekonomisine doğrudan doğruya zarar vermekten kaçınmadı." (P. P. Moiseev, *SSSR-Turtsiya...*, sayfa 175.) Moiseev, 1930 yıllarında bu durumun her iki taraf için de değiştiğini düşünüyor ve ileri sürüyor. 1930 yıllarında her iki tarafın dış ticaret aktörlerinde bir nitelik değişikliği olduğundan söz ederken bunu kastediyor.

Değerli Sovyet araştırıcısı Moiseev'in bu görüşlerine katılmak mümkün değil. Önce Sovyet ekonomisindeki değişiklikle ilgili olarak ileri sürdüğü görüşlere katılmak mümkün olmuyor. Sovyet ekonomisinde nepmen'lerin etkisi ilk Pyatletka'dan daha önce kırılmaya başlandı. Bu, bir başka yerde gösterildi. (Y. Küçük, *Endüstrileşme Sürecinin Temel Sorunları-Sovyet Deneyimi 1925-1940*, İstanbul, 1975.) Türkiye'de ise 1930 yıllarının başında ekonomik Takrir-i Sükûn yasası denebilecek olan 1567 sayılı Türk Parası Kıymetini Koruma Yasası çıkarıldı. Bu yasaya göre Türkiye'de dış ticaretin denetimi yönünde önemli adımlar atıldı. Ancak atılan adımlar hem özel inisiyatifi ortadan kaldırmadı, hem de daha çok 1930 yıllarının sonlarında ve özellikle İkinci Savaş yıllarında oldu. Bu da bir başka yerde, *Tezler*'in birinci kitabında yazıldı. Bu nedenlerle 1930 yıllarının tümünde ve Türkiye'de dış ticaret ajanlarının yapısında değişiklik olduğu düşüncesini dikkatle ve tedbirlilikle karşılamak gerekli.

Türkiye-Sovyetler Birliği ekonomik ilişkiler tarihinin Moiseev tarafından yapılan periyodizasyonuna göre yarım yüzyıllık dış ticaretin üçüncü dönemi, 1939-1955 yıllarını içine alıyor. Şöyle yazıyor; "Üçüncü aşama, İkinci Dünya Savaşı yılları ile emperyalistler tarafından başlatılan 'soğuk savaş' yıllarını, 1939-1955 dönemini, kapsıyor. Bu dönem SSCB ile Türkiye arasında tüm ekonomik ilişkilerin fiilen tümden durmasıyla dikkati çekiyor." Bundan hemen sonra dördüncü dönem başlıyor. Dördüncü dönem, Menderes iktidarının ikinci yarısını, İsmet Paşa koalisyon hükümetlerini kapsamına alıyor ve Süleyman Demirel'in ilk tam yıl hükümetiyle sona eriyor. Şöyle oluyor: "1956-1966 yılları arasında 11 yıl süren dördüncü dönemin başlıca ekonomik ilişki biçimi, Türkiye'nin ticaret hacminin yüzde 2-3 gibi mütevazı sayılabilecek boyutlardan biraz fazla olan, ihracat ve ithalat eylemleri oldu." Bu dönem ticaret hacminin mütevazı boyutlarda kalmasına karşın çok ilginç bir dönem oluyor. Ticaretin, zamanla, politik ilişkileri getirdiğini gösteriyor. İktidarının ikinci döneminde Sovyetler Birliği ile ticari ilişkilere başlayan Menderes, iktidarının son aylarında, bu ayların son aylar olduğunu bilmeden, Sovyetler Birliği'ni ziyaret etmeyi planlıyor. Daha sonra bu ziyareti, önce ekonomik ilişkileri geliştirmeye başlayarak, Demirel yapıyor.

Ve Moiseev'in periyodizasyonunda beşinci dönem, Süleyman Demirel Başbakanlığı'yla başlıyor. Bu dönem, ticari ilişkileri geride bırakıyor: "Devlet arası ekonomik bağlantıların çok yönlü olarak geliştiği bir çağda Sovyet-Türk ilişkileri de yalnızca ticaretle sınırlı kalamazdı. Yeni, beşinci aşama, Sovyet-Türk ekonomik ilişkilerinde yeni bir sayfa, 25 Mart 1967 anlaşmasıyla açıldı." (Moiseev, *SSSR-Turtsiya...*, sayfa 181.) Bu anlaşma ile iki ülke arasında, teknoloji ve finansman alanları başta olmak üzere, kapsamlı bir işbirliğinin temelleri atılmış oldu.

Bu iki çalışma birbirini tamamlıyor. Karşılaştırıldığı zamanda Sovyet tarihçileri arasında pek tutulan periyodizasyon tartışmalarının ötesinde ipuçları getiriyor. Moiseev'in ikinci aşaması 1930 yıllarının tümünü kapsıyor ve ekonomik ilişkilerin ileri olduğu bir dönemi yansıtıyor. Potshveriya'nın ikinci dönemi, 1930 yıllarının ortasında başlıyor ve siyasal ilişkilerin kötüleşme sürecini içeriyor. Bu ikili ne anlama geliyor? Şu anlama geliyor: 1930 yıllarının ortasında Türkiye artık İngiltere'nin yörüngesine girmeye kesin kararlı görünüyor. Ancak Sovyetler Birliği ile ekonomik ilişkilerini sürdürdüğü ve bu ilişkilerin verimli bir dönemini yaşadığı için, siyasal kararını aynı kesinlikle uygulayamıyor. Siyasal arenada dalgalanmalar gösteriyor.

Sovyetler Birliği ile verimli ekonomik ilişkiler İngiltere'nin yörüngesine girme politikasını yavaşlatıyor. Zikzaklar çizmesine yol açıyor. Ancak politik karar tüm bu zikzaklardan sonra kendisini gösteriyor. Ancak kendisini göstermesi aynı zamanda ekonomik ilişkilerde de ortaya çıkıyor. Örnek olarak, 1936 yılında İngiltere Kralı Sekizinci Edward, Türkiye'yi ziyaret ediyor. Yine 1936 yılında İngiliz Brassert firması, Alman Krupp firmasının daha elverişli tekliflerine rağmen, o zaman için büyük bir ihale sayılan Karabük Demir-Çelik Tesisleri inşaatı işini alıyor. Bunu, İngiliz Alexander Gibb Partners firmasının İstanbul limanı da dahil olmak üzere bir dizi ihaleye imza atması izliyor.

Ekonominin özü olan politika ve politik yöneliş ekonomik ilişkileri de arkasından getiriyor. 1930 yıllarının ikinci yarısında ortaya çıkan tablo, tersinden olma koşuluyla, 1950 yıllarının ikinci yarısında tekrarlanıyor. 1950 yılları, Potshveriya'nın üçüncü aşamasını meydana getiriyor ve Türkiye'nin büyük

komşusu Sovyetler Birliği ile ilişkilerinin en gergin olduğu bir dönemi kapsıyor. Moiseev'in periyodizasyonuna göre ise 1950 yılları ortasından ikiye ayrılarak üçüncü ve dördüncü dönemleri tamamlıyor. Bunun da anlamı şu oluyor: Siyasal ilişkilerin çok gergin olduğu bir dönemde ekonomik ilişkilerin pek sınırlı ölçüde de olsa başlaması, iki ülke arasında yumuşamanın tohumlarını da ekiyor. Bu yumuşama, daha sonraları dünya çapındaki yumuşamanın bir parçası özelliğini kazanınca yeni bir hız kazanıyor. Ekonomik ilişkiler de mütevazı hacmini geride bırakarak önemli boyutlara ulaşıyor.

Böylece üzerinde özenle durulması ve zaman içinde geliştirilmesi gereken bir eğilim saptanmış oluyor. Ancak böyle bir eğilimin saptanmış olması, her eğilim etrafındaki dalgalanmaları ve yalpalamaları gözardı etmeye yol açmıyor. Daha doğrusu yol açmaması gerekiyor. Dalgalanma ve yalpalama en fazla İkinci Dünya Savaşı öncesinde ve süresince ortaya çıkıyor. Bu yolla da, sıra, İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin izlediği politikaya geliyor.

Birinci Bölüm İçin Birinci Ek

İngiliz Arşivlerinde Türkiye

British Embassy
in Turkey
İstanbul
February 24th, 1937
Very Confidential
My Dear Secretary of State

Owing to the Bayram holidays, everything in Angora, including all Government offices, is closed down from February 20 th to 28 th, and as I have a number of things to talk to Tevfik Rüştü Aras, I came here to catch him on his return from the Balkan Entente Council.

Yesterday evening we had a long conversation over a wide range of topic and he, as is his wont, scanned pretty nearly every sector of the local and the world horizon.

The particular matter that I want to record however in this letter are his remarks about Anglo-Turkish relations and the Turkish view of the British position in the world.

England, he said, was not merely a world power; she was ubiquitous; her interests lay everywhere; now that the basic coincidence of Turkey's interests with those of the United Kingdom was established and the decision had been taken by the Turkish Government to mould their local policies in harmony with the United Kingdom's world policy, Turkey was realizing that the possibilities for good, in every way, of cooperation with the United Kingdom were for greater even than she had dreamed them to be. On one side and other, political and economical necessities had created dependencies for Turkey, most of which irksom, some of which were dangerous. Turkey was now becoming alive to the fact that by co-operation with the United Kingdom and with British interests she could go very far towards liberating herself from these dependencies. She wished to travel along that path. After the political understanding between us, the first important step had been taken by the signature of the Brassert contract. That practically placed her future metallurgical development in the realm of Anglo-Turkish co-operation, and was the first decisive blow struck against the threatening shackels of German economic ascendency. The Turkish Government were determined that their part should be a 100 fulfillment of their obligations under the contract. England did not cheat: everyone else did, except perhaps America.

As regards big politics, he and I, and he and others, could talk all round the clock. But in view of the development that occurred in Anglo-Turkish relations since my arrival here, there was one real, substantial thing and all the rest was theory, academics, debate or firills. The real thing was this; if, God forbid, there was to be another war, Turkey would fight on the side of England. Not at once, however. She would wait to see which side Italy came on. Not own forecast was that, when it came to the test, and after she had taken her time to work out the eventual profit or loss account for herself, Italy would fight with France against Germany. But once the Italian decision was taken, and whatever it was, Turkey came into the war; on England's side. That was the rock-bottom for Turkey.

Yours very sincerely
(Signed) PERCY LORAINE

Kaynak: Ludmilla Jivkova, *İngiliz-Türk İlişkileri 1933-1939*, İstanbul, 1978, sayfa 262-263.

✦✦✦

Türkiye'de
Britanya Büyükelçiliği
İstanbul
24 Şubat 1937
Çok Gizli
Azizim Dışişleri Bakanı,

Bayram tatili nedeniyle Ankara'da, Hükümet daireleri de dahil her yer kapalı olduğu ve Tevfik Rüştü Aras ile konuşacak çok şey biriktiği için, Balkan Antantı Konsey Toplantısı'ndan dönüşünde yakalarım ümidiyle, buraya geldim.

Dün gece, her türlü konu üzerinde uzun bir görüşmemiz oldu ve büyük bir tutkunlukla hep yaptığı gibi, yerel ve dünya ufkuna giren hemen hemen her konuyu bir bir gözden geçirdi.

Maamafih bu mektupta benim özellikle kayıtlara geçirmek istediğim sorun, Anglo-Türk ilişkileriyle ilgili görüşleri ile Britanya'nın dünyadaki pozisyonu konusunda Türk görüşüdür.

İngiltere'nin sadece bir dünya gücü olmadığını, her yerde hazır ve nazır olduğunu, çıkarlarının her yere uzandığını, Türkiye'nin çıkarlarının temelde Birleşik Krallık'inkilerle çakıştığının artık tespit edildiğini, Türk Hükümeti tarafından yerel politikasını Birleşik Krallık'ın dünya politikası ile ahenkli bir hale getirme kararının alındığını; Türkiye'nin Birleşik Krallık ile sürekli olarak ve her biçimde işbirliği olanaklarının, şimdiye kadar hayal ettiğinden çok daha fazla olduğunu anladığını söyledi. Şu ya da diğer tarafta siyasal ve ekonomik zorunluluklar Türkiye'yi, bazısı rahatsız edici, bir kısmı ise tehlikeli bağımlılıklara itti. Türkiye artık, Birleşik Krallık ve Britanya çıkarları ile işbirliği yaparak, bu bağımlılıklardan çok büyük ölçüde kurtulabileceği gerçeğini görmeye başlamıştır. Bu yolu izlemek istiyor. Aramızdaki siyasal anlayıştan sonra, Brassert ihalesi ile ilk önemli adım atılmıştır. Bu, fiilen, Türkiye'nin demir-çelik alanındaki kalkınma imkânını, Anglo-Türk işbirliğine bağlamıştır ve Alman ekonomik yükselişinin tehdit edici engellemelerine karşı indirilen ilk büyük darbe olmuştur. Türk Hükümeti, ihalenin getirdiği sorumluluklarını, yüzde yüz yerine getirmeye kararlıdır. İngiltere aldatmaz; belki de Amerika hariç herkes aldatır.

Büyük politika sorunlarına gelince, o ve ben veya o ve başkaları her zaman konuşabilirler. Ancak benim buraya gelişimden beri Anglo-Türk ilişkilerinin gelişmesine bakılırsa, bir gerçek ve sağlam şey vardır ve diğerlerinin hepsi teori, akademik, iş veya gevezelik ve teferruattır. Bu gerçek şey şudur: Eğer, Tanrı korusun, bir yeni savaş olacak olursa, Türkiye İngiltere'nin yanında savaşacaktır. Maamafih hemen değil. Türkiye, İtalya'nın hangi taraftan savaşa gireceğini anlamak için bekleyecektir. Kendi tahmini değil, saat çalınca ve kendisi için kâr-zarar hesabını yapma zamanı tamamlanınca İtalya, Fransa ile birlikte, Almanya'ya karşı savaşacaktır. İtalya kararını verince ve bu karar ne olursa olsun, Türkiye, İngiltere'nin yanında savaşa girecektir. Bu Türkiye için işin esasıdır.

En derin saygılarımla

(imza)
PERCY LORAINE

İkinci Bölüm

SOĞUK SAVAŞI YAŞAMAK

Birinci bölümün sonunda bir ek var. İngiliz Dışişleri Bakanlığı arşivlerinde duruyor. Bu ekte görülüyor: Türkiye Cumhuriyeti'nin Dışişleri Bakanı, bazılarına göre de, "Atatürk'ün Dışişleri Bakanı" Tevfik Rüştü Bey, 1937 yılı Şubat ayının 23'ü akşamında. Büyük Britanya İmparatorluğu'nun Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'e, "Tanrı göstermesin" diyor, "eğer bir büyük savaş daha olacak olursa Türkiye, İngiltere'nin safında savaşacaktır." Böyle diyor. Dediğine göre Türkiye önce bekleyecek. Türkiye önce İtalya ne yapacak diye bekleyecek. "Fakat bir kez İtalya karar alınca, bu karar ne olursa olsun, Türkiye savaşa girecek; ve İngiltere'nin yanında olacak." Bunları söylüyor. Tevfik Rüştü "Tanrı göstermesin" dediği zaman bile İkinci Büyük Savaş'ı, Tanrı'nın göstereceğini herkes biliyor. Hemen hemen herkes biliyor, İkinci Dünya Savaşı geliyor. Türkiye savaşa girmiyor. Savaş boyunca Türkiye, İngiltere ve Müttefikler'in yanında savaşa girmeye çağrılıyor. Tekrarlanıyor, genellikle çağrıyı kabul ediyor. Fakat savaşa girmiyor.

Bu, Türkiye'de ve özellikle Kemalist Historiografide, Türk diplomasinin büyük bir başarısı olarak gösterildi. Türkiye'nin savaşa girmemesi, Türkiye'nin övüncü yapıldı. Ancak Türkiye'nin savaşa girmemesini övünç ve böbürlenme kaynağı yapanlar, İkinci Savaş sonrasında izledikleri politikaya ters düştüler. Daha doğrusu, İkinci Savaş öncesinden beri gelen, fakat sonrasında yeni derinlikler ve boyutlar kazanan politikaya ters düştüler. Şöyle oldu: İkinci Savaş'a girmemekle, İkinci Savaş sonrasında Amerika Birleşik Devletleri'nin başını çektiği emperyalist kampta yer alma, birbiriyle çelişti. Birbiriyle tutarlı olmadı.

Türkiye'de yönetici sınıf bunu çok iyi bildi. İkinci Savaş boyunca Türkiye'nin sürekli olarak Almanya ile İngiltere arasında mekik dokuması, verdiği sözlerin tümünden cayması, İkinci Savaş sonrasında Türkiye'nin uygulamak istediği politikayı çok zorlaştırdı. Bunu, Türkiye burjuvazisinin "resmî" dış politika tarihi de yazdı. Şöyle yazdı: "Savaşın son ânında mihver devletlerine savaş ilân etmesi ile asli üyeleri arasına girmeyi bir hak olarak kazandığı Birleşmiş Milletler Teşkilâtı'nın kurulması amacıyla 25 Nisan 1945'te toplanan San Francisco Konferansı'nda, Türkiye, bu yalnızlığı belirli bir biçimde hissetmiştir. Kurulacak teşkilât esas olarak savaşı kazanan devletlerin bir teşkilâtı olduğu ve savaş sonu dünyasını bu devletlerin istek ve çıkarlarına göre yürüteceği için, savaş sırasında çatışmaya katılmaktan dikkatle kaçınan Türkiye, şimdi bu çekimserliğinin olumsuz etkilerini görmekten ciddi olarak endişe duymuştur." (Suat Bilge, et. al., *Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1965*, Ankara, 1969, sayfa 205.) İşte bu kadar olur. Türkiye, İkinci Savaş'ın dışında kalıyor. Bunun sonucunda İkinci Savaş'ın bitimine yakın "Garp âlemi" içinde kendisini pek "yalnız" hissediyor.

Türkiye'nin İkinci Savaş boyunca izlediği politikanın Türkiye'yi İkinci Savaş sonrasında ve Garp âlemi içinde yalnızlık duygusuna soktuğu pek ön plana çıkarılmadı. Yukardaki aktarmada olduğu gibi pek "bilimsel" olarak yazıldı. Ancak altı çizilmedi. Vurgulanmadı. İmkânsız olduğu için vurgulanmadı. İmkânsızlık şurada: Vurgulama, savaş öncesi politika ve savaş sonrası özlemlerle, savaşa girmeme politikasının çeliştiğini göstermek, demek. Bu ise imkânsız. Şu anlamda: Bundan bir sonuç çıkar. Türkiye'nin çıkarının savaştan yana olduğu sonucu çıkar. Mutlak olarak çıkar. Savaş boyunca her türlü ilgiye ve Adana ya da Kahire toplantıları gibi önemli olaylara sahne olan Türkiye, dünyanın en namlı diplomatlarıyla casuslarını toplayan Ankara, savaş bitince, savaşa girmediği için, "yalnızlık" hissederse, San Francisco Toplantısı'nda hiç de ilgiye mazhar olmazsa, Türkiye savaş ister. En azından çıkarı savaş kışkırtıcılığını gerektirir.

Mantık, bunu söylüyor. Marx da tüm yapıtlarında mantığın söylediği ile tarihin söylediklerinin bir ve aynı olduğunu ortaya koyuyor. Bu yüzden de

mantık böyle söylüyorsa, tarihin de böyle olması gerekiyor. Çünkü mantık, tarihin özü oluyor. Özümlenmiş tarihe mantık demek gerekiyor. Ve buradan da şu çıkıyor: İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra tekrar bir savaşın başlamasında Türkiye çok büyük ve etkin bir rol oynadı. Kuşkusuz İkinci Savaş'tan hemen sonra dünyanın içine düştüğü savaş, soğuk savaş oldu. Türkiye bu savaşın çıkmasında, çok önemli ve etkin bir rol oynadı.

Kuşku yok, Türkiye soğuk savaşı çıkarmadı. Türkiye'nin bir dünya savaşı çıkarmaya gücü yetmez. Üstelik kabul etmek gerek. Soğuk savaşı çıkarmak, sıcak savaşı çıkarmaktan da zor olmalı. Türkiye bu zor işte aktif bir rol oynadı. Tam İkinci Savaş bitmeden kolları sıvadı.

Bu söylenenler oldukça "yeni" sayılmalı. Üstelik dış faktör ile aşırı yüklü Türkiye entelijansiyası için oldukça da şaşırtıcı olmalı. Türkiye entelijansiyası sınıf sözü etmeye alışık olmakla birlikte hâlâ sınıfsız düşünme alışkanlığından kurtulabilmiş değil. Sınıfsız toplumda ise herkes ve her şey iyidir. Sadece yabancılar kötüdür. Bütün kötülükler ve varsa bütün iyilikler onlardan gelir. Sınıfsız toplumda kötülükler yabancıdır. Hep yabancıların işidir. Sınıfsız düşünme alışkanlığı olan bir ülkede, bu yüzden, soğuk ya da sıcak savaş çıkaracak kötüler olmaz. Bu yüzden Türkiye'de soğuk savaşın dışarda çıkarıldığı ve Türkiye'nin kötüler dünyasına emperyalizm ile birlikte girdiği yazılır. Buna inanılır. Şimdi bu değişecek. Soğuk savaşın çıkışında da batışında da Türkiye'nin bir rolü olduğu kabul edilecek. Çıkışında çok aktif. Batışında ise daha çok pasif. Ama mutlak rolü olduğu görülecek.

Birleşik Krallık Dışişleri Bakanlığı belgeleri arasında, 1937 yılı Şubat ayının bir gecesinde Türkiye Dışişleri Bakanı'nın, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Loraine'e eğer savaş çıkarsa Türkiye'nin, İngiltere'nin yanında savaşa gireceğini söylediği yazılı. Washington'da Birleşik Devletler Dışişleri Bakanlığı belgeleri arasında da değerli bilgiler bulunuyor. Bunlardan birisine, diğerleri ile birlikte, ilerde değinilecek. Ancak şimdi de değinmek gerekiyor. 1945 yılı başında Ankara'da Amerika Birleşik Devletleri Büyükelçisi olan Steinhardt, bu göreve, Moskova Büyükelçiliği'nden gelmiş bulunuyor. Tam bulunduğu sırada da Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Molotov, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'e Sovyetler Birliği'nin 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nı yenilemeyeceği ve yeni bir anlaşma yapmaya hazır olduğunu söylüyor. Bu, 1945 yılı Mart ayında oluyor. Türkiye Molotov'un sözleri üzerine kendisini pek "yalnız" hissediyor. Bu yalnızlık içinde dünya üstünde büyük bir "heyecan" yaratmaya çalışıyor.

Moskova Büyükelçiliği'nden Ankara'ya gelen Steinhardt, topladığı bilgileri, görüşleriyle birlikte ülkesine gönderiyor. Bir diplomat olarak yapması gerekeni yapıyor. Bunlar çeşitli gizlilik derecesinde oluyor ve yıllar sonra Amerika Birleşik Devletleri'nde yayınlanıyor. Steinhardt'ın bu raporu da Amerikan dış politika dokümanlarının yayınlandığı serinin 1945 yılı ile ilgili ciltlerin sekizincisinde yer alıyor. 26 Mart 1945 tarihinde Ankara'dan Washington'a gönderilen bu telgrafik rapor şöyle bitiyor: "Almanya'ya karşı savaşma konusunda pek isteksiz olan Türkler'in, Britanya ile Sovyetler arasında bir silahlı ihtilâfı hemen memnunlukla karşılayacaklarını ve büyük bir coşku ile kendilerini Britanya tarafında savaşa atacaklarını eklemek zorundayım. Onların Almanya'ya karşı herhangi bir zamanda aktif olarak savaşa girmek istemeyişleri, er veya geç Britanya ve Sovyetler'in Balkanlar'da çatışacaklarına ve Türkiye'nin dengeyi Britanya lehine çevirebileceği ve çevireceğine inanmalarından kaynaklanmaktadır. Görüldüğü gibi son üç yıl içinde Türkiye'nin de hayallerle vakit geçirdiğini gösteren bol kanıt var."[1] (*Foreign Relations of the United States - Diplomatic Papers 1945*, Vol: VIII, Wash., 1969, sayfa 1228.) Daha sonra da görülecek: Türkiye ilk zamanlarda Amerika Birleşik Devletleri'ni Sovyet tehdidi masalına inandıramıyor. Bu nedenle bir süre sonra, bir yandan, dövünmesini artırıyor, bir yandan da, içerde komünist yaratarak, "iç tehlike" masalını da okumaya başlıyor. Böylece soğuk savaş için senaryoda Türkiye'ye düşen rol tamamlanmış oluyor. "Dış tehlike" ve bu yetmeyince "iç tehlike" bir araya geliyor ve Amerika Birleşik Devletleri'nin yeni pazar, yeni talep ve yeni nüfuz bölgelerinin bilincine varmalarıyla Truman Doktrini doğuyor. Bunu Marshall Planı izliyor. Soğuk savaş da, öz olarak, Truman Doktrini ve Marshall Planı demek oluyor.

Eğer ileri sürülen tez doğru ise, ki doğruluğu gösterilecek, sadece dış politikada değil, içerde de, İkinci Dünya Savaşı sırasında ve hemen sonrasında izlenen politikayı da soğuk savaşı çıkarma planı çerçevesi içinde ele almak gerekecek. Tabii bu da bir gerekliliği mutlak olarak beraberinde getirecek. Çok partili ilişkilere geçmeyi, Türkiye'nin Birleşmiş Milletler'e girmesine veya "Amerikan demokrasisi" ile ilişki kurmasına bağlama alışkanlığına kökten son vermek gerekecek. Buna kökten son vermek gerekiyor. Çünkü iş burada kalmıyor. 1940 yıllarının ikinci yarısında iki partili ABD düzeni ile ilişki kurulduğu için Türkiye'nin iki partili sisteme geçtiğine inanan "ilerici kafa", 1970 yıllarında, Ecevit'in, artık Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye işlerini devrettiği Almanya ile ilişki kurmasından yola çıkarak, otomatik olarak Türkiye'de komünist partisi bekliyor. Dış faktörle aşırı yüklü, pratik birikimi ile teorik geleneği zayıf Türkiye entelijansiyası, tüm kötü-

lüklerle birlikte tüm iyilikleri de dışardan bekliyor. Bu bekleyişin değişmesi gerekiyor.

Böylece dış politika iç politika oluyor. Ancak burada da iki noktanın açıklığa kavuşturulması gerekiyor. Bunlardan birisi, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı boyunca, Almanya ile İngiltere arasında sürekli yalpalamış olduğu. İkincisi ise İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bir anti-Sovyetizm kazanını kaynatmanın gerçek zorluğu. Soğuk savaşın özünde anti-Sovyetizm var.[2] Anti-Sovyetizm kazanını kaynatmadan soğuk savaşı yerleştirmek imkânsız denecek kadar zor. Ayrıca İkinci Savaş sonrasında dünya kamuoyunda Sovyetler Birliği'nin ve Stalin'in prestiji o kadar yüksek ki, anti-Sovyetizm kazanını kaynatmak imkânsız denecek kadar zor. Tarih, bütün bu "zor" engellerin aşıldığını gösteriyor. Tarihçi bugün gerçekten şaşırma ve hayret etme durumunda. Bu kadar kısa bir zaman aralığında bu iş nasıl yapıldı? Bunu soğukkanlılıkla bir uluslararası ihanet şebekesinin başarısı saymak gerekli. Burada da Türkiye'nin rolü önemli. Türkiye'de tarihçi, bunu çıkarmak zorunda.

Türkiye yalpalamış olmak için yalpalamadı. Çok tarafı birden "idare" ederken yalpaladı. Bu yalpalamanın kaynaklarıyla ilgili olarak Sovyet tarihçisi Korkhmazyan şunları yazdı: "İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'de iktidar çevrelerinin dış politika çizgisinin eğilimini ve özelliklerini belirlerken, Türkiye'nin dış politikasının temel doğrultusunun, 1930 yıllarının ortasına kadar, ülkenin uluslararası durumunu güçlendirmek ve ulusal bağımsızlığını güvence altına alma yönünde hareket etmek olduğunu kaydetmek gerek. Fakat aynı zamanda emperyalist kampa yaklaşma eğilimleri de görüldü. İncelenen dönemde Balkan Antantı ve Sadabad Paktı gibi anlaşmalar imzalandı. İngiltere'nin Akdeniz politikasının yörüngesine girdi, daha sonra da Münih uyuşmasına yol açan emperyalist "karışmazlık" (Nevmeşatel'stvo) politikasına katıldı. Bir yandan Türkiye'nin dış politikasındaki bu tür gelişmeler, diğer yandan faşist Almanya'nın Yakın Doğu politikasını aktifleştirmesi Türkiye'nin dış politika doğrultusunun daha da belirlenmesinde önemli rol oynadı." (R. S. Korhmazyan, "Vneşnyaya Politika Turtsii v Godı Vtoroy Mirovoy Voynı", A. M. Şamsuddinov, *Problemi Istorii Turtsii*, Moskova, 1978 içinde, sayfa 137.) Türkiye, İkinci Savaş öncesinde, bir yandan İngiltere'nin yörüngesine girme isteği, diğer yandan, Sovyetler Birliği ile verimli ekonomik ilişkileri dengelemeye çalışırken, bir de faşist Almanya'nın "ilgisinin" etki alanına girdi.

1930 yılları boyunca Almanya'nın Türkiye ile ilgisi ekonomi alanıyla sınırlı kaldı. Almanya, politik etki yerine, ekonomik etkisini artırmayı tercih etti. Bu, herhangi bir politik amel olmadığı anlamına gelmedi. Çünkü bu yıllarda "Alman Genelkurmayı, gelecek askerî hareket ile ilgili olarak hangi hazırlığı yaparsa yapsın, bunların hepsinde, Türkiye'ye stratejik bir yer verildi." (R. S. Korhmazyan, *Vneşnaya Politika Turtsii...*, sayfa 137-138.) Birinci Bölüm'ün sonundaki belgede de görüldüğü gibi Türkiye, Almanya'nın Türkiye'deki ekonomik ilgisinin bir politik niteliği olduğundan emindi ve bunu da İngiltere'ye sığınma için bir "koz" olarak kullanmak istedi. 1937 yılı başında Türkiye Dışişleri Bakanı, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi'ne Türkiye'nin bu "bağımlılıklardan" kurtulmak istediğini ve bunun için de İngiltere'ye bağlanmak istediğini söyledi.

Fakat İngiltere'ye bağlanmayı sağlayacak bir koz olarak Almanya'ya bağlanma bir mekik politikasından başka bir sonuç doğurmadı. 1939 yılında Türkiye, hiçbir dostuna güven vermeyen bir politika izlemeye başladı. Sovyetler Birliği ile İngiliz-Fransız bloku arasında; bu blok ile de faşist Almanya arasında sürekli manevra yaptı, durdu. Fakat uzun sürmedi. İlk koptuğu da Sovyetler Birliği oldu. Sovyetler Birliği'nden kopuş, 1939 yılı Mayıs ayında imzalanan Türkiye-İngiltere Anlaşması'yla su yüzüne çıktı. Bunu 1939 Ekim ayında Türkiye-İngiltere-Fransa İttifak Antlaşması izledi. Bu anlaşma ile ilgili olarak Korhmazyan şunları yazdı: "19 Ekim 1939 tarihinde İngiliz-Fransız-Türk İttifak Antlaşması'nı imzalayarak Türkiye, resmen Batılı devletlerin muharip olmayan bir müttefiki durumuna geçti. Aynı zamanda Türk Hükümeti, Almanya'nın Türkiye'nin yerini tamamen belirlediğini düşünmemesi için ve Batılı devletlerle yapmış olduğu anlaşmanın güya Türkiye'yi ihtilâfın dışında tutmaya yarayacağına inandırmak için, mümkün olan her şeyi yaptı." Böyle bir tutum ise sadece faşist Almanya'nın Türkiye üzerindeki oyunlarını artırmasına yol açtı.

Savaş başlayınca ve faşist Almanya Fransa'ya hücuma geçince Türkiye, 1939 İttifak Antlaşması'nı unutuverdi. Büyük Britanya ve Fransa, antlaşmaya göre, Türkiye'den faşist Almanya'ya savaş açmasını istediler. Türkiye bu istekleri duymadı. Üstelik faşist Almanya, beklenmedik bir hızla Fransa'yı teslim alınca, yeni bir "hava" çalmaya başladı. "Almanya'nın Fransa'ya hücuma geçmesiyle birlikte İngiltere ve Fransa'nın, Türkiye'yi savaşa girmeye veya hiç olmazsa Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesmeye çağırmalarına rağmen Türkiye Hükümeti savaşan gruplar arasında manevra fırsatlarını hiç kaçırmadı, olayların daha da gelişmesini bekleyerek hiçbir karar almamayı tercih etti. Alman başarısının görünmesi ise Türk Hükümeti'ni Almanya ile ilişkilerini iyileştirmeye yöneltti." (R. S. Korhmazyan, *Vneşnaya Politika Turtsii...*, sayfa 140.) Bir başka tarihçi de bunların neler olduğunu yazdı.

1939 Ekim ayında Türkiye-Fransa-İngiltere İttifak Antlaşması'na imza koyan Türkiye, çok kısa bir zaman sonra Fransa'nın faşist Almanya karşısında

teslim olması üzerine yön değiştirdi: "Fransa'nın yenilmesinden sonra Türkiye'nin dış politikası daha da değişti. 1940 Haziran ayında Türkiye, Almanya ile ticaret anlaşması imzaladı. Ticaret Anlaşması her iki tarafta da 21 milyon Türk liralık büyük bir ticaret hacmini öngörüyordu. Yunus Nadi tarafından çıkarılan *Cumhuriyet Gazetesi*, bu konuyla ilgili bir dizi yazıya yer verdi ve Almanya ile politik ilişkileri geliştirmenin kaçınılmaz olduğunu gösterdi." (A. F. Miller, *Oçerki Noveyşey Istorii Turtsii*, AN SSSR, Moskova, 1948, sayfa 202-203.) İş bununla da sınırlı kalmadı. Tanınmış Sovyet tarihçisi Miller, devamını şöyle yazdı: "Nihayet, Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırmasından dört gün önce, 18 Haziran 1941 tarihinde, Ankara'da Türk-Alman 'Dostluk ve Saldırmazlık' Paktı imzalandı. Hitler için faşist kuvvetlerin Balkan kanadının güvenliğini sağlayan bu pakt, SSCB'ye karşı savaş hazırlığının son halkası oldu. Türkiye için ise Hitler Almanyası'nın anti-Sovyet politikasına katılmak demekti."

Türkiye Haziran 1941 tarihinde faşist Almanya ile imzaladığı anlaşmanın ne anlama geldiğini biliyordu. Bunun bir tercih olduğunu da biliyordu. Bunun sonuçlarını da biliyordu. Bunun, çok istediği, İngiltere ve özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nin yörüngesine girme işini zorlaştıracağını da biliyordu. Bunu biliyordu ve 1945 yılında "yalnız" olduğunu yaşamadan bilmesi de, bu bilgiden ileri geldi. 1945 yılında çok istediği Batı dünyasında Türkiye'nin bir yer alması, vermiş olduğu güvensizlik izlenimleri nedeniyle, daha 1940 ve 1941 yıllarında zora sürülmüştü. Bu yüzden 1945 yılı ve sonrasında Türkiye'ye istediği yeri ancak yeni bir savaş verebilirdi. Sıcak savaş olmazsa, soğuk savaşa razı olmak gerekti.

Tarihçi Halûk Ülman, Türk-Amerikan ilişkilerinin bu dönemini incelediği monografisinde şunları yazdı: "Amerikan idarecilerinin bu sıralarda malî ve askerî bakımdan çok güç bir durumda bulunan İngiltere'ye yardım etmek için aldıkları en önemli tedbir 1941 Martı'nda çıkarıldı. Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu'dur. Bu kanun ile Amerikan Başkanı'na İngiltere'ye ve onunla birlikte savunmaları Birleşik Amerika'nın güvenliği için çok önemli olan bütün ülkelere her türlü savaş malzemesini kiralamak ve ödünç vermek yetkisi verilmiştir." Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu böyle çıkıyor. Bundan Türkiye de yararlanıyor. Ancak Türkiye ile ilgilenmek, emperyalist ülkeler arasındaki mutabakatlara göre İngiltere'ye ait olduğu için, başka bir deyişle, "Türkiye Masası" İngiltere'de olduğu için, yararlanma dolaylı oluyor.[3] Şöyle oluyor: "Şuna hemen işaret etmek gerekir ki Türkiye bu kanundan ilk faydalanan devletlerin arasındadır. Ancak Başkan Roosevelt, Türkiye ile İngiltere arasındaki yakın bağları göz önünde tutarak bu yardımın doğrudan doğruya Birleşik Devletler tarafından değil, fakat İngiltere'nin aracılığıyla yapılmasını uygun görmüş ve 1941 Martı'ndan itibaren Türkiye'ye devredilmek üzere İngiltere'ye malzeme göndermeye başlamıştır." Tarihçilerin bir kişisel özellik olarak İngiltere'nin sömürgeciliğinden tiksindiğini yazdıkları Roosevelt, "kurallara" riayet ediyor.

Ya Türkiye? Tarihçi Ülman devam ediyor: "Türkiye'nin 1941 Haziranı'nda Almanya ile imzaladığı saldırmazlık paktı İngiltere'den çok Birleşik Amerika'yı çok kızdırmış görünüyor. Nitekim Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın bu oldu-bitti karşısındaki tepkisi Türkiye'ye yapılan yardımı kesmek olmuştur. Türkiye'yi Almanya'nın kucağına atmamak isteyen İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri'ni bu karardan vazgeçirmek için büyük gayretler sarf etmişse de başarı kazanamamıştır." (A. Halûk Ülman, *Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri 1939-1947*, Ankara, 1961, sayfa 35.) Amerika kızıyor. Kısa bir süre sonra daha çok kızacak.

Türkiye ise "resmen" çok seviniyor. Almanya, Sovyetler Birliği'ne taarruza geçtiği sırada Türkiye'nin Dışişleri Bakanı, on yıl öncesi New York dansinglerinde genç Amerikan güzellerinin peşinde koşarak gerekli stajını yapan, Şükrü Saraçoğlu oluyor. Faşist Almanya'nın dünyanın ilk ve o zaman tek sosyalist ülkesine saldırması üzerine ve Von Papen'in anılarına göre, Türkiye Dışişleri Bakanı Saraçoğlu sevincini şöyle ifade ediyor: "Ce n'est pas una guerre, c'est tine croissade". Kaynakta böyle geçiyor ve şu anlama geliyor: "Bu sadece bir harp değil, bu bir haçlı seferidir." (Yuluğ Tekin Kırat, "İkinci Dünya Savaşında Türk-Alman Ticaretindeki İktisadî Siyaset", *Belleten*, Ocak 1961, XXV 97, sayfa 101.) Ve Almanya'nın saldırısı bir "haçlı seferi" olarak değerlendirilince "Müslüman" Türkiye, bu haçlı seferinde tuzu bulunması için elinden geleni yapıyor. Amerika Birleşik Devletleri'nin çok daha büyük kızgınlığına razı olarak 9 Ekim 1941 tarihinde Almanya ile yeni bir ticaret anlaşması imzalıyor. Türkiye, savaş sanayiinde önemli olan kromu yılda 90 bin ton olarak, Almanya'ya satmayı taahhüt ediyor.

Amerika Birleşik Devletleri bu işe daha çok kızıyor. Fakat öyle anlaşılıyor ki Büyük Britanya'nın öğütleri ağır basıyor. Her şeye rağmen Ödünç Verme ve Kiralama Düzeni'nden Türkiye, savaş sırasında, yararlanıyor. Kuşkusuz İngiltere üzerinden yararlanıyor. Fakat bir anlaşma imzalanmadan yararlanıyor. Anlaşma 23 Şubat 1945 tarihinde, Sovyetler Birliği'nin 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nı yenilemeyeceğini bildirmesinden önceki ayda imzalanıyor. Türkiye, Ödünç Verme ve Kiralama Yasası gereğince Amerika Birleşik Devletleri'nden savaş boyunca almış olduğu 95 milyon dolarlık savaş malzemesinden kullanılmayanlardan Birleşik Devletler'in işaret ettiklerini geri vermeyi taahhüt ediyor.

Savaşın bitişine yakın Türkiye, Birleşik Devletler ile Ödünç Verme ve Kiralama Düzeni'ni tasfiye edecek bir anlaşma imzalıyor ama savaşın bitmesine yakın elde edilen yeni bilgiler yeni açıklıklar getiriyor. Sovyet kuvvetlerinin faşist Alman Dışişleri Bakanlığı'nın gizli dokümanlarına el koyması Türkiye'nin "resmî" istekleri hakkında dünya kamuoyuna yeni bilgiler sağlıyor.

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin en gergin olduğu bir zamanın başlarında, 9 Şubat 1947 tarihinde, Moskova'da konferans salonunda Tüm-Birlik Konferans Bürosu tarafından düzenlenen konferansların birisi de Türkiye uzmanı Prof. A. F. Miller'e ayrılıyor. Miller, "Türkiye ve Boğazlar Sorunu" üzerinde konuşuyor. "Kısa bir süre önce yayınlanan Alman Dışişleri Bakanlığı'nın Türkiye ile ilgili gizli dokümanları bazı Türk devlet adamlarının gerçek çehresini gösterdi" diyor.

Miller, konferansta, şunları söylüyor: "Dokümanlardan, Türkiye Dışişleri Bakanı Menemencioğlu'nun Almanlar'ın jurnalcisi rolünü oynadığı, Sovyetler'de ne olursa onlara söylediği, onlara, 'Rus sorununun Stalingrad'ın düşüşünü bitmiş bir iş sayarak, Stalingrad'dan kuzeye ilerlemek ve Kuybışev-Moskova demiryolunu kesmekten ibaret olduğunu' ve bunu 'Rus kuvvetlerinin ezilmesinin' izleyeceğini anlatarak akıl verdiği çıkmaktadır. Türkiye Başbakanı Saraçoğlu da, daha ileri gidiyor, Von Papen ile sohbetinde, 'bir Türk olarak Rusya'nın yok olmasını hararetle istediğini' ve 'Rusya'nın yıkılmasının Führer için, yüzyılda bir rastlanan türden bir kahramanlık olacağını...Rusya probleminin ancak Rusya'da yaşayan Ruslar'ın en az yarısının öldürülmesiyle çözüleceğini' söyleyerek küstahça bir eşek şakası (naglaya vıhodka) yapma cesaretini kendisinde buluyor." (A. F. Miller, *Turtsiya i Problema Prolivov*, Moskova, 1947, sayfa 20-21.) 1930 yıllarının başlarında New York dansinglerinde Amerikan güzellerinin peşinde koşarak stajını yapan ve bundan sonra önce Dışişleri Bakanı ve daha sonra da Başbakan olan, Türkiye'de Turancılar'ın bir numaralı koruyucusu, Şükrü Saraçoğlu'nun bu sözleri söylediğinden kuşku duyulmuyor. Muhafazakâr Türk tarihçisi Fahir Armaoğlu da, Batılı kaynaklara dayanarak, Türkiye Başbakanı Şükrü Saraçoğlu'nun "27 Ağustos 1942 günü Alman Büyükelçisi Von Papen ile yaptığı bir görüşmede, bir Türk olarak Rusya'nın yıkılmasını hararetle arzu ettiğini ve böyle bir fırsatın bin yılda bir ortaya çıkabileceğini" söylediğini yazıyor. (Fahir H. Armaoğlu, *Siyasi Tarih 1789-1960*, Ankara, 1973, sayfa 736.) Sovyetler Birliği'nin, 1925 tarihli Dostluk Antlaşması'nı yenilemeyeceğini bildirdiği bir sırada bu düşüncelere sahip bir kimsenin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı olduğunu hatırlamak gerekli oluyor.

Bütün bunlar savaş sona ererken ortaya çıkıyor. Fakat savaş sırasında da bazı gizli belgeler ortaya çıkarılıyor. Bu kez Almanya bu işi yapıyor. Türkiye ile yakınlaşmadan önce Fransız Genelkurmayı'ndan elde ettiği bazı çok gizli belgeleri dünya kamuoyuna açıklıyor. Bu belgeler Türkiye, Fransa ve İngiltere Genelkurmayları'nın Kafkasya'daki Sovyet petrol tesislerinin bulunduğu bölgede üçlü askerî harekât planladıklarını gösteriyor. Türkiye, savaş öncesinde de, savaş sırasında da sürekli olarak Sovyetler Birliği'ne karşı askerî harekât düşünüyor. Sınıfsal bakış açısını hep belli ediyor. Ve Türkiye'deki yöneticiler için savaş ortakları önemli sayılmıyor. Fransa-İngiltere bloku da olabilir, faşist Almanya da.

Savaş öncesinde Türkiye-Fransa-İngiltere Genelkurmayları, muhtemel bir savaşta, Kafkasya'daki Sovyet petrol bölgesinde askerî harekât planları yapıyor. Savaş sırasında olanlarla ilgili olarak ise, Korhmazyan, şu bilgiyi veriyor: "1942 kışında Türk Hükümeti, Almanya'nın o sırada beklenen Kafkasya harekâtına dolaylı destek sağlamak üzere Almanların Türk-Sovyet sınırına kuvvet yığma önerisine mutabakatını bildirdi. Mamafih SSCB ile Türk sınırına kuvvet yığma yalnızca Almanlar'a yardım anlamına gelmiyor, aynı zamanda Türk yönetici çevrelerinin, Alman kuvvetlerinden önce Sovyet Kafkasyası'nı ilhak etmek gibi kendi amaçlarına da cevap veriyordu. (R. S. Korhmazyan, *Vneşnaya Politika Turtsia*..., sayfa 147.) Fakat bütün bunlar birer plan ya da amaç olmaktan ileriye gidemedi. Hitler, sınıfsal nedenler bir yana, Sovyetler Birliği'ne taarruzu başlatırken İngiltere'nin dayanabileceği son ümidi de yok edebileceğini düşünüyordu. Kendi ümidini bitirdi. Stalingrad savunması Hitler için sonun başlangıcını gösterdi. 1943 yılına girildiği zaman savaşın sonucu kesinlikle belli oldu. 1943 yılı başından itibaren Müttefik tarafı için tüm sorun savaşı kısaltmaya yöneldi. Savaşı kısaltma ise yeni cepheler açmayı gerektiriyordu.

Fakat çözümsel açıdan, sınıfsal nedenler bir yana, denilebiliyorsa da gerçekte hiç de bir yana konamıyor. Savaşı kısaltmak için Batı'da yeni bir cephe açılmasını Churchill hep savsaklıyor. Sınıf düşmanı Sovyetler Birliği'nin biraz daha tahrip edilmesini istediği için. Sınıf düşmanlığı, birçok hesaba ağır bastığı için. Bu yüzden başka bir yerde cephe açılması üzerinde duruluyor.

Tarihçi Ülman, 1943 yılı başında yapılan Casablanca Toplantısı hakkında şu bilgiyi veriyor: "İngiliz Başbakanı, Başkan Roosevelt ile 12-14 Ocak 1943'te Casablanca'da yaptığı görüşmeler sırasında Türkiye'nin savaşa katılması meselesini tekrar ortaya atmıştır. Bu görüşmelerin tutanakları yayınlanmamıştır. Ancak yazılan anılardan anlaşıldığına göre, Başkan Roosevelt Casablanca'da bu konuda kesin bir durum almamış ve Türkiye ile ilgilenmeyi her iki devlet adına da, İngiltere'ye bırakmıştır." Başkan

Roosevelt artık İngiltere'den her iki devlet adına Türkiye ile ilgilenmesini istiyor.

Ancak İngiltere, "İngiliz" usulü ilgileniyor: "Fakat aradan çok geçmeden bu ilginin mahiyeti hakkında İngiltere ile Birleşik Amerika arasında önemli bir anlaşmazlık çıkmıştır. Casablanca Konferansı'ndan iki ay kadar sonra Washington'a giden İngiliz Dışişleri Bakanı Eden ile yapılan görüşmeler sırasında, Amerika Dışişleri Bakanlığı, İngilizler'in Türkiye ile ilgilenmek konusunda Casablanca'da Başkan Roosevelt'ten aldıkları sözü, yalnız askerî meselelere değil, aynı zamanda iktisadî ve siyasi meselelere de teşmil ederek bu devleti yalnız kendi nüfuzları altında tutmak istediklerini sezmiştir. Nitekim İngiliz Hükümeti, Eden Londra'ya döndükten sonra, Amerikan Dışişleri Bakanlığı'ndan Başkan Roosevelt'in Türkiye ile ilgilenmeyi her alanda İngiltere'ye bıraktığını teyit etmesini istemiştir. Ancak Amerikan Dışişleri Bakanlığı Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye karşısındaki hareket serbestisini İngiltere lehine sınırlamasını Amerikan menfaatlerine aykırı bulmuş ve Casablanca'da verilen sözün yalnız askerî meseleler için olduğunu söyleyerek, İngiltere'nin istediği gibi bir beyandan kaçınmıştır." (A. Halûk Ülman, *Türk-Amerikan Münasebetleri 1939-1947*, sayfa 38-39.) İngiltere'nin savaş gücünü artırmak için Ödünç Verme ve Kiralama Yasası çıkaran Birleşik Devletler artık sadece İngiliz emperyalizminin askerî yükünü sırtlayan bir ülke olmak istemiyor. Türkiye ile ilgili somut planları olmamakla birlikte, bir savaşın yükünü de üstlenmesi söz konusu olduğu bir zamanda, tüm Türkiye'yi İngiltere'ye kapatmak istemiyor. Masraf eden yararlanır, ilkesini düşünüyor.

1943 yılının başında Casablanca, 1943 yılının sonunda ise Tahran toplanıyor, Tahran'da "üç büyükler", Stalin, Roosevelt ve Churchill, Türkiye'nin savaşa katılmasını kararlaştırıyorlar. Bu işi Türkiye'ye söyleme görevini Churchill'e veriyorlar. Churchill, Kahire'ye geçiyor ve İsmet Paşa'yı çağırıyor. Kahire'de İsmet Paşa'ya, savaşa katılma kararını tebliğ ediyor. Paşa, "peki" diyor. Sonradan oyalamak ve verdiği sözü yerine getirmemek üzere.

"Tahran" bu kadar mı? Ne yazık ki bu kadar değil. "Tahran" bundan öte. Aynı zamanda bir tasfiye operasyonunun gerekçesi. 1930 yıllarında Türkiye'de Türkiye Komünist Partisi'nin kendi kendisini tasfiye etmiş olduğuna dair güçlü işaretler var. Kesin kanıt yok. Çok büyük olasılıkla kendi kendisini tasfiye etmiş. Dolayısıyla çok büyük bir olasılıkla komünist partilerin kendi kendilerini tasfiye etmelerine öncülük ediyor. "Tahran" konferansı toplanınca, nasıl son yıllarda Türkiye'de "ilerleme" kelimesini telâffuz etmek bilimsel sosyalist sayılmak için yeterli sayılıyorsa, 1944 yılında da Amerika Birleşik Devletleri'nde "Tahran" kelimesi öyle bir işlev görüyor. Tüm işler bitiyor. "Üç büyükler" Tahran'da bir araya gelip savaşın sonunda anlaşmaya varınca, CPUSA, Amerika Birleşik Devletleri Komünist Partisi, kendi kendisini tasfiye kararı alıyor. Resmen ve açıkça. Partiye gerek olmadığına karar veriyor. Roosevelt'i destekleyecek birtakım siyasal derneklere dönüşüyor. Kesinlikle böyle oluyor. Daha sonra soğuk savaşın en sıcak zamanında McCarthy'ciliğe yol hazırlıyor. McCarthy'cilik hep lanetleniyor. Ya kendi partisini lâğvederek buna meydanı bırakanlar?

Bu kitapta bunlara sıra gelecek. Şimdi zaman Tahran'da. Ve Tahran'da Türkiye sorununda. Aslında tam bu başlığı taşıyan bir inceleme var. Sovyet araştırmacısı A. I. Ganusets'e ait. "Turyetskiy Vopros na Tegaranskoy Konferentsii" başlığını taşıyor. Ganusets, incelemesinin bir yerinde, şunları yazıyor: "SSCB, ABD ve İngiltere Hükümet Başkanları'nın bir araya gelmesinin temel amacı, ortak çaba ile savaş süresini kısaltmak sorununu çözmektir. Daha bu görüşmeden birkaç ay önce, sadece konferansın örgütlenmesi ve çalışma biçimini tartıştıkları sırada, 24 Haziran 1943 tarihinde Sovyet Hükümeti Başkanı İ. V. Stalin, Büyük Britanya Başbakanı W. Churchill'e, Avrupa'da ikinci cephenin açılması ve bununla doğrudan doğruya ilgili olan savaşın kısaltılması konusunda 'Batı Avrupa'nın işgal altındaki bölgelerinde ve Rusya'da milyonlarca hayatın korunmasından ve Sovyet ordularının büyük kayıplarının azaltılmasından söz ettiğimizi unutmamak gerekir' dedi." (A. I. Ganusets, "Turyetskiy Vopros na Tegaranskoy Konferentsii", A. M. Şamsuddinov, sorumlu redaktör, *Problemı Istorii Turtsii*, Moskova, 1978, sayfa 154.) 1918 yılında Büyük Britanya Hükümeti'nde bir bakan iken genç Sovyet devletine karşı askerî müdahalenin en ateşli savunucusu Churchill bu uyarılara kulak asmıyor.

Bu yüzden Churchill, Tahran'da Türkiye'nin savaşa sokulması ile ilgili kararın alınmasında ısrarlı oluyor. Bu karar alınıyor. Ancak Sovyet araştırmacısı Ganusets, bu görüşmeler sırasında, Stalin'in, "Türkiye'ye gelince, Türkiye'nin savaşa gireceğinden şüphe ederim; ne kadar baskı yaparsak yapalım savaşa girmez" dediğini yazıyor. Araştırmacı, Stalin'in bunları "olayların gerçek durumunun bilimsel açıdan sağlam bir değerlendirmesine" dayanarak ve bir de "Sovyet uzmanlarının başta Türkiye olmak üzere, Yakın Doğu sorunlarıyla ilgili yüksek nitelikli çalışmalarından" yararlanarak söylediğini yazıyor. Stalin, aynı konferansta, Churchill'e bir de şunları söylüyor: "Bu politik ve askerî sorundur. Türkiye, Büyük Britanya'nın müttefikidir ve SSCB ile, ABD ile dostluk ilişkilerini sürdürmektedir. Artık Türkiye'nin bizimle Almanya arasında oynamaması gerekir." Stalin, ünlü gerçekçiliğini ve açıklığını burada da gösteriyor.

Bundan sonra Türkiye Cumhurbaşkanı İsmet İnönü Kahire'ye çağrıldı. Olaylar, tam Stalin'i doğrulayacak biçimde gelişti. Nasıl geliştiğini, burada "resmî" tarih olarak nitelenen çalışma da yazdı. "Konferansın sonunda İnönü prensip itibariyle savaşa katılmaya razı oldu. Türk Hükümeti en geç 15 Şubat 1944'e kadar hava alanlarının Müttefikler tarafından kullanılmasına razı olup olmayacağını bildirecekti. Burada radar hazırlıkları da dahil olmak üzere, hava alanlarında çalışmalar başlayacak, Türkiye'nin savaşa katılmasını sağlayacak olan ortak plan hazırlanacak ve genel siyasi sonuçlar incelenecekti." 1937 yılında İngiltere lehine ve gözü kara savaşa girmeyi vaat eden Türkiye şimdi almış olduğu kararı birtakım incelemelerle oyalıyordu.

Gelişme şöyle oldu: "Ocak 1944'te bir İngiliz heyeti Ankara'ya geldi. İki taraf arasındaki müzakereler genellikle Türkiye'nin Müttefik Devletler'den istekleri üzerinde cereyan etmiştir. Müzakereler devam ederken Churchill, Büyükelçi Knatchbull-Hugessen'e gönderdiği talimatta, Türkiye'nin müzakerelerde isteksiz davranması ve İngiltere'nin sağlayamayacağı miktarda yardım istemesi halinde, Türkiye'ye yapılan yardımın tamamen kesileceğini ve savaşın sonunda Türkiye'nin yalnız kalacağını Türk yetkililerine söylemesini bildirdi. Ayrıca, hava savaş gücünün gelişmesi sonucu, Boğazlar'ın artık İngiltere için çok önemli olmadığını ve Türkiye'nin her zaman Rus isteklerine karşı İngiliz desteğine güvenemeyeceğini ihtar etmesini istedi. Buna rağmen müzakereler bir sonuç vermedi ve İngiliz askerî heyeti 3 Şubat'ta Kahire'ye döndü." (Suat Bilge et. al., *Olaylarla Türk Dış Politikası*, sayfa 191-192 ve 193.) Bunlara bakıp da savaştan hemen sonra bir "Rus tehdidi" masalının ne kadar "zorunlu ve kaçınılmaz" olduğunu anlamamak mümkün değil. Bunları halk bilmiyor ama "yüksek bürokratlar" ve daha yüksek yöneticiler biliyor.

Bundan sonra da şöyle devam ediyor: "4 Şubat'ta yani Türk-İngiliz müzakerelerinin kesilmesinden bir gün sonra, İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği bir telgrafta, müzakerelerin kesildiğini bildirdi. Aynı telgrafta İngiliz-Türk ilişkilerinin dondurulduğu ve Amerika'nın da aynı hareketi yapması istenmekteydi. 7 Şubat'ta Steinhardt'a gerekli talimat gönderildi. Bunların bir sonucu olarak İngiltere 2 Mart'ta Türkiye'ye yapmakta olduğu silah ve malzeme yardımını durdurdu. ABD ise 1 Nisan'da Türkiye'ye yapılan *lend and lease* (ödünç verme ve kiralama) yardımına son verdi."

Bundan sonrası biraz daha onur kırıcı geçti. Türkiye'ye gelen Büyük Britanya'nın yeni Büyükelçisi Sir Maurice Peterson, Dışişleri Bakanı Hasan Saka'ya Yalta Konferansı kararlarını anlattı: Türkiye 1 Mart 1945 tarihinden önce Almanya'ya savaş ilân etmezse, Birleşmiş Milletler'in kuruluş toplantısına, San Francisco Konferansı'na katılamayacaktı. Hasan Saka, anlatılanı anladı. Türkiye, nihayet, 23 Şubat 1945 tarihinde Almanya'ya savaş ilân etti. Aynı gün Hasan Saka Meclis'te şöyle konuştu: "Müttefikler'in son Kırım Konferansı'nın vermiş oldukları kararlar çerçevesi içinde İngiltere devleti tarafından Cumhuriyet Hükümeti'ne yapılan telkin şimdi memleket ve milletimize, Müttefikler davasına kesin yeni bir yardımda bulunmak imkânı ve fırsatını vermektedir." Savaş bitince Türkiye, savaş ilân etti. Türkiye savaşı kazananlar safında, sözüne güven olmayan ve "yalnız" bir ülke oldu. Kendi yalnızlığından kurtulması, savaşı kazananlar kampında yeni bir savaş çıkmasına bağlı görüldü. Sıcak ya da soğuk, fakat mutlak savaş. Türkiye burjuvazisine savaş gerekti.

Masal ve Terör: Birinci Gençlik Eylemi

Bu iş çok zor olmalı. Soğuk savaşı başlatmak çok zor olmalı. Çünkü soğuk savaşın özünde anti-Sovyetizm var. Faşizmin yenilmesinde ise Sovyet halklarının, Sovyet yöneticilerinin, Stalin'in ve Stalin'den sonra dünya halklarının ismini en çok işitip, resmini en çok gördüğü Molotov'un büyük payı var. Bunu dünya biliyor ve böyle kabul ediliyor.

25 Nisan 1945 tarihinde San Francisco'da Dünya Örgütü'nün kuruluş toplantısı var. Toplantıda bir de Türk gazetecisi var. Daha sonra anılarını yazıyor. Bilincin doğuşuna bilinçsizce yardımda bulunuyor. Açılışı şöyle anlatıyor: "25 Nisan 1945'te San Francisco Konferansı'nın perdesi şehrin opera binasında açıldı. Burada yer alabilen üç bin kişi tarihin en heyecanlı dramlarından birine seyirci olacaklardı. Bütün şehir halkı, bütün Amerika orada bulunabilmek için can atıyordu. Hücum ancak askerî kordonla önlenebilmişti."

Sonra delegeler gelmeye başladı. "Delegelerin arasında en ziyade Suudî Arabistan'ın delegeleri millî kıyafetleriyle göze çarpıyordu. Rudolf Valentino'nun filmlerini seyreden ve şarklı şeyh tiplerine âşık bütün kadınların gözleri onlardaydı. En çok alkışlanan da Molotov oldu. O gelince, bütün fotoğrafçılar etrafını aldı, dakikalarca resmi çekildi." (Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Cilt 4, 1945-1970, İstanbul, 1971, sayfa 16.) Ömrü boyunca anti-Sovyet görüşler taşımış ve yazmış olan bir yaşlı gazetecinin San Francisco Konferansı'nda en fazla Molotov'un alkışlandığını yazmasının bir anlamı olmalı.

Bu anlamı, soğuk savaş tarihi ile ilgili pek bilinen bir kaynakta bulmak mümkün. Fransız Andre Fontaine, "işin aslında, savaş boyunca tüm Amerikan milleti Rus müttefikine çılgınca âşık oldu" diye

yazıyor. (Andre Fontaine, *History of the Cold War From the October Revolution to the Korean War 1917-1950,* Pantheon Books, 1968, sayfa 172.) Bu yargısını da birtakım Amerikan usulü verilerle destekliyor. Şunları ekliyor: "Aynı zamanda Birleşik Devletler'in savaşa girmesinden altı ay önce meşhur Gallup Kamuoyu Araştırması tarafından görüşü sorulan her 100 Amerikalı'dan 73'ü savaşı Sovyetler Birliği'nin kazanmasını ümit ettiğini söyledi. Bir yıl sonra sadece iki halkın kardeşliğini değil, aynı zamanda onların ideallerinin ortaklığını ve kültürlerinin benzerliğini göklere çıkaran konuşma ve haberleri saymak mümkün değildi."

Sovyetler Birliği'ne ve halklarına sevgi bütün dünyaya ve Yeni Dünya'ya yayıldı. lyusif Stalin, Joseph Stalin oldu ve "Uncle Joe" (Co Amca) bütün Amerikalılar'ın sevgilisi sayıldı. Buna karşı koymak mümkün değildi. O kadar ki, kamuoyundaki bu canlı sevgiye bilim adamları bile boyun eğmek zorunda kaldı. Savaş öncesinde Hitler ile bir anlaşma yaptığı ve asker kişilerin duruşmaları nedeniyle prestij sarsıntısı geçirmiş olan "Stalin'i güzelleştirme" (*prettify Stalin*) işini üstlenen gönüllü bilim adamları çıktı.

Tabii "Stalin'i güzelleştirme" işi, tam Amerikan usulü yapıldı. Stalin'in Stalin; Sovyetler Birliği'nin de komünist olmadığı anlatılmaya çalışıldı. 1943 Haziran ayında Amerika Birleşik Devletleri'nde radyo konuşması yapan tanınmış İngiliz tarihçi Sir Bernard Pares "şu anda Rusya komünistten başka her şeydir ve orada kimse komünist olduğunu iddia etmiyor" dedi. Böylesine "bilimsel" sözler etti. Sovyetler Birliği'nin ne olduğunu söylemek ise Harvard Üniversitesi'nden Ralp Barton Perry'ye düştü. Perry, Sovyetler'in sürekli olarak Marksist ideolojiden uzaklaştığını ve Amerikalı anlamda "demokrat" olduğunu ileri sürdü. Ohio State Üniversitesi'nden Foster Rhea Dulles, Büyük Katerina'dan Tahran Konferansı'na kadar Amerikan-Rus (Sovyet) ilişkilerini ayrıntılı bir biçimde inceledi ve iki ülke arasında hiçbir sorun olmadığını gösterdi. Yale Üniversitesi'nden Tarihçi George Vernadsky, 1939-1940 yıllarında Stalin'in izlediği dış politikayı savundu, bunun Almanya'ya karşı gerekli önlemler olduğunu anlattı ve "geçmiş yorumlarımızı yeniden gözden geçirmek ve olayların gelişmesinin gerektirdiği değişiklikleri yapmak sık sık gerekir" dedi. Bütün bunlar, soğuk savaşın kaynakları ile ilgili bir Amerikan çalışmasında yer aldı. (John Lewis Gaddis, *The United States and the Origins of the Cold War 1941-1947,* sayfa 38-39.) Tüm üniversiteler, etkili Harvard ve Yale profesörleri, dünya halklarında ve Birleşik Devletler'deki Stalin sevgisine ayak uydurmak zorunluluğunu duyuyorlardı.

Söyledikleri ve yazdıkları pek ciddiye alınır türden değil. Gerçekte Stalin'i ve Sovyet düzenini karalıyorlar. Fakat övdüklerini sanıyorlar. Burada, bu nokta hiç önemli değil.[4] Önemli olan soğuk savaşın özü olan anti-Sovyetizmi başlatmanın güçlüğünü göstermek. Böyle yayın ve sözlerin yaygın olduğu bir ortamda bir "Sovyet tehlikesi" masalı yaratmak pek zordur. Şu anda üzerinde durulan nokta budur.

Bu noktada hiç kuşku kalmaması gerekir. *Tezler*'in ikinci kitabında ileri sürülen soğuk savaşın başlatılmasında Türkiye'nin çok aktif bir rol oynadığı tezinin iyice anlaşılması için bu noktada hiç kuşku kalmaması gerekir. Ancak sadece bu kadar değil. Yeni araştırmalar için de bu gerekli. Soğuk savaşın aşırı baskısı içinde ve dünya barışı için en büyük ihanet sayılması gereken bir "Sovyet tehdidi" masalı içinde beyinler düşünmez oldular. "Sovyet tehdidi" bir kâbus gibi dünyadaki tüm beyinleri uyuşturdu. İlericisinden gericisine kadar. Türkiye'de bu çok açık. Soğuk savaşı "ilerici" olarak, susarak, bekleyerek geçiren soğuk savaş aydınları, 1960 sonrasında sosyalist kadrolar halinde ön plana çıktıkları zamanda bu "Sovyet tehdidi" masalından kurtulamadılar. Hem sosyalist oldular ve hem de Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak ve üs istediğini ve Türkiye'yi tehdit ettiğini yazdılar, bir toplantıdan diğerine söylediler.

Ve bunu kendi eksikliklerinin üzerini örtmenin malzemesi yaptılar. "Ah, Sovyetler; ah, o Stalin Türkiye'den toprak istemeseydi!" Bu masal, Türkiye'de burjuvazinin olduğu kadar Türkiye'nin soğuk savaş aydınının, ilericisinin de işine yaradı. Tabii daha az ölçüde. Kendi eksikliklerini örtmenin, kendi eksikliklerini başka yerde aramanın dayanağı yapıldı.

Bu noktada hiç kuşku kalmaması gerekir. Türkiye'de ve dünyanın başka yerlerinde şu iki yıl, 1945-1947 dönemi, çok daha ayrıntı ile incelenmelidir. Ekonomisiyle, politikasıyla, kadrolarıyla ve her türlü entrikalarıyla incelenmelidir. Çok büyük açıklıklara gebe görünmektedir. İki yıl gibi kısa bir zamanda, dünyanın bir savaştan çok büyük bir tiksinti ile çıktığı bir zamanda, Stalin ve Sovyet sevgisinin çok yüksek olduğu bir zamanda, soğuk savaşı başlatmada kimlerin "başarısı" ve kimlerin "başarısızlığı" olduğu araştırılmalıdır.

Amerika Birleşik Devletleri'nde de bu ihtiyaç duyulmaya başlıyor, ilk adımlar var. Henüz sadece sorunun saptanmış olması var. Bunun bir örneği Harvard Üniversitesi Tarihçisi E. R. May'in çalışmasında görülüyor. May, şunları yazıyor: "İkinci Dünya Savaşı'nın hemen arkasından soğuk savaş geldi. Olayların bu yöne dönüşmesiyle ilgili olarak birçok açıklama sunuldu. Bir süre Amerikalılar'ın çoğu, bunun sadece, dünyaya komünizmi yerleştirmeye kararlı Sovyetler'in mütecaviz genişlemelerine karşı Birleşik Devletler'in karşılık vermesi olduğunu tar-

tışmasız kabul etti. Fakat sonraları, gerginlik azalınca birçoğu, soğuk savaşı gerçekte, Rusya'ya komşu ülkelere demokrasi ve kapitalizmi zorla yerleştirmeye çalışarak ve böylece bir güvenlik kordonu, *cordon sanitaire*, yaratıp Stalin'i tehdit ve savunma hareketlerini provoke ederek, Birleşik Amerika'nın çıkardığını ileri süren 'revizyonistlere' önem vermeye başladı." (Ernest R. May, *Lessons of the Past-The Use and Misuse of the History in American Foreign Policy*, Oxford University Press. 1973, sayfa 19) İş burada açıklığa doğru kayıyor. Soğuk savaşı, Birleşik Devletler'in çıkarmış olduğu görüşü Birleşik Devletler'de de ağırlık kazanmaya başlıyor. Tabii bunun için Sovyetler Birliği'ne komşu ülkelere Amerikan demokrasisi ile kapitalizmi getirmek ve yerleştirmek zorunlu oluyor. Bunun için Türkiye'de ve benzer ülkelerde "Sovyet tehdidi" masalına gerek oluyor.

Türkiye hazır. İlerdeki sayfalarda görülecek. Türkiye hazır. Türkiye, Birleşik Devletler'de soğuk savaş hazırlığı bir politika haline getirilmeden önce hazır. Çoktan hazır. Önce hazır olduğu için, Türkiye "tehdit ediliyorum" diye bağırmaya başladığında, Birleşik Devletler'de kimse inanmıyor. Daha sonra 1945 Nisanı'nda Roosevelt'in ölümünden sonra, hep gülen, "şen şakrak", senatörlükten ötesini hiç düşünmemiş Truman, hiç oturmayacağını sandığı Başkanlık koltuğuna oturunca, yavaş yavaş Amerikan yönetimini, dünya barışının düşmanı ve anti-Sovyet bir yüksek yönetici şebekesi elde etmeye başlıyor. Bundan sonra Türkiye'deki Feridun Cemal Erkin-Edwin Wilson-Şükrü Saraçoğlu ekibinin işleri daha da kolaylaşıyor. Edwin Wilson, Steinhardt'ın yerine gelen yeni Amerikan Büyükelçisi oluyor.

Ancak birazdan Birleşik Devletler dış politika belgelerine dayanılarak gösterilecek. Türkiye'nin Dışişleri Genel Sekreteri, Feridun Cemal mi, Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisi Wilson mu, bu pek anlaşılmıyor. Birleşik Devletler dış politika belgelerinden bu pek anlaşılmıyor. Çünkü çok iç içe.

Buna sıra gelecek. Şimdi soğuk savaşı çıkartmanın gerçekten zor olduğunu göstermeye devam etmek gerekiyor. Soğuk savaşın on yılını yazan ve çok bilinen bir kitapta şunlar yer alıyor: "İkinci Dünya Savaşı boyunca muhafazakârlar içinde ancak küçük bir azınlık, Sovyetler ile ittifak yanlısı liberal tutuma aykırı düştü. Stalin'in demeçleri ve eylemleri, herhangi bir art niyete bağlanmadı. Hiç kuşkusuz Ruslar, Nazi tümenlerini ezerlerken Amerikalılar'ın hayatlarını da kurtarıyorlardı ve Stalingrad'daki yalçın Sovyet savunması ve bunu izleyen Rusya yüzeyindeki çekiç darbesi harekâtı kahramanca bulundu ve Amerika'da genel bir hayranlık kazandı. Kamuoyu araştırmaları, Amerikan iş adamlarının çoğunun savaş sonrası Rus niyetleri konusunda çok iyimser olduklarını gösteriyordu. New Deal karşıtı güçlü Luce yayınları (içlerinde *Time*, *Life* gibi dergilerin de bulunduğu muhafazakâr yayın imparatorluğu, Y. K.) Rus gizli polisinin "hainleri ezmekle" görevli ve "FBI benzeri ulusal polis örgütü" olduğunu yazıyordu." Filadelfiya orkestrası, "Yaşasın Sovyetler Birliği" adını taşıyan yeni Sovyet marşını çalmaya başladığı zaman, içlerinde Cumhuriyetçilerin de bulunduğu salon alkıştan inliyordu. "1945 Şubat ayında toplanan Yalta Toplantısı, Birleşik Devletler'de bütün grupların anlaştıkları amaçlar etrafında toplanmış, Müttefikler'in birliğinin bir zaferi sayıldı ve Yalta Ortak Bildirisi, Birleşik Devletler'de herkesin övgüsüyle selamlandı." (Eric F. Goldman, *The Crucial Decade, 1945-1955*, N. Y., 1956.) Türkiye'nin Sovyet tehdidi masalını "ihsas" etmeye başladığı Mart 1945 tarihinden bir ay önce yayınlanan Yalta Ortak Bildirisi, Amerika Birleşik Devletleri'nde böyle karşılandı.

Yalta Konferansı'nda Birleşik Devletler'i Roosevelt temsil etti. Son temsili oldu. Roosevelt, Stalin'i en iyi anlayan ve onunla işbirliği yapabilen ve hatta Stalin'e istediğini kabul ettirebilen kimse olmakla övünüyordu. İngiliz kolonyalizmini sevmiyordu. Churchill'den de bıkmış görünüyordu. Roosevelt anı bırakmadı. Oğlu Elliot'a anlattıkları anı oldu. Roosevelt, oğlu Elliot'a, "Başbakan" Churchill ile ilgili olarak şunları söyledi. "Başbakan savaş sonrasıyla ve İngiltere'nin ne olacağı sorunları ile fazla kafasını yoruyor. Ruslar'ın fazla güçlenmesinden çok ürküyor." Fakat Roosevelt'in o zamanlar böyle bir sorunu olmadığı görülüyor. Şöyle devam ediyor: "Belki de Ruslar Avrupa'da güçlenecekler. Bunun kötü olup olmayacağı bir yığın faktöre bağlıdır. Ben, Avrupa'daki gerçek ya da hayalî İngiliz çıkarlarını koruma gerekçesiyle Amerikan askerlerinin hayatlarını tehlikeye sokmak için bir neden görmüyorum." (Elliot Roosevelt, *As He Saw It New York*, 1946, sayfa 185-186.) Gerçekten de hem savaş sonrasında ve hem de Truman yönetiminin ilk yıllarında Amerikan yurttaşı "çocuklarını cepheden memlekete getirme" endişesine çok büyük bir ağırlık veriyor.

Yalta'dan sonra Roosevelt ölüyor. Elaoner Roosevelt, hep şen-şakrak, Anadolu'da yaşamış olsa Anadolu insanının ince bir alayla "neşeli" olarak damgalayacağı, Missouri senatörlüğünden çok kısa bir süre önce Başkan Yardımcısı olan Truman'ı buluruyor ve kendisine Başkan Roosevelt'in öldüğünü söylüyor. Okumayla arası hoş olmamakla birlikte kısa bir süre sonra "doktrin" sahibi olacak olan Truman, bu haber üzerine ne duyduğunu, anılarında yazıyor: "Haftalardır bu büyük lidere bir şey olmasından korkuyordum; hazırlıksız olduğum en kötü şey şimdi oldu." (Harry S. Truman, *Memoirs*, Vol. I, New York, 1955, sayfa 5.) Truman'ın korktuğu iş, Amerikan Cumhurbaşkanlığı, başına 1945 ilkbaharında geliyor.

1946 ilkbaharında ise Churchill, Birleşik Devletler'i ziyarete gidiyor. Fakat artık Başbakan değil. Bir Anglo-Amerikan ve tecrübeli devlet adamı olarak. Ancak bir Başbakan olarak yapamayacağını yapıyor. Başkan Truman'ın Missouri eyaletinde, Fulton kasabasında, küçük Westminster College'de bir konferans veriyor. Dinleyiciler arasında bir de Cumhurbaşkanı var. "Neşeli" Truman, bir zamanlar uzaktan izlediği bu ünlü devlet adamının konferansını dinleme zevkini yaşıyor. Churchill de, tarihe "Demir Perde Konuşması" olarak geçen ve belki de soğuk savaşın en önemli konuşmasını yapıyor. "Demir Perde" kelimesi ilk kez bir insanın ağzından, Fulton'da telâffuz ediliyor. Daha 1918 yılından beri Sovyet iktidarının bu kanlı düşmanı, soğuk savaş için kamuoyu yaratma işini de üstleniyor.

Churchill, Sovyetler'in savaş istemediğini kabul ediyor. Fakat "savaşın meyvaları ile iktidar ve doktrininin sonsuz yayılmasını" istediklerini ileri sürüyor. Sovyetler yalnızca askerî güce saygı duyarlar, diyor. Bunun için bir ittifaka gerek olduğunu söylüyor. Ve Avrupa Kıtasına sözü getirerek, "Kıtanın üzerine, Baltık'ta Stettin'den Adriyatik'te Trieste'ye kadar uzanan bir demir perde inmiştir" diyor.

Churchill'in demir perde konuşmasının çok büyük bir etkisi olduğunu kabul etmek gerekli. Tam anlamıyla ortalığı karıştıran bir konuşma. Bu konuşmanın yapıldığı sırada Byrnes, Dışişleri Bakanı; daha sonra Dışişleri Bakanı olacak olan Acheson ise ikinci adam oluyor. Acheson'un biyografisini yazan McLellan, tepkinin bir bölümünü, şöyle anlatıyor: "Acheson, Churchill'in konuşmasını tam bir felaket olarak değerlendirdi. Başkan, bir kez daha, Birleşik Devletler politikasının o günkü karışık durumuna uygun olmayan ve de yarar getirmeyen bir pozisyonu tasvip eder bir görünüme sokulmuştu." McLellan'ın kitabı resmî biyografi oluyor. Acheson söylüyor, diğeri yazıyor. Acheson, Başkan'ın yeni bir oyuna getirildiğini ve neşeli Başkan'ın da sık sık oyuna geldiğini düşünüyor. Aslında Truman yönetiminin ilk yıllarında bu düşünce ve yansıttığı endişe pek yaygın.

Resmî biyografinin bu bölümü şöyle devam ediyor: "Birleşik Devletler politikasını, konuşmadan ayırmak için Byrnes, Acheson'a, New York'ta Churchill için verilen resepsiyona katılmamasını emretti. Churchill'in konuşması, her ne kadar yönetim içindekilerin Sovyet davranışıyla ilgili özel düşüncelerini de yansıtıyorsa da, Acheson durumun bir anti-Sovyet ittifakı gerektirdiğine kesinlikle ikna olmamıştı." (David S. McLellan, *Dean Acheson-State Deparment Years,* New York, 1976, sayfa 88.) Şimdiye kadar söylenenleri, bundan daha çok doğrulayan bir anı parçası olamaz. Artık, 1946 ilkbaharında, Amerikan yönetimi de soğuk savaşa yatkın. Fakat henüz hem yönetim içinde herkes ikna olmuş değil, hem de kamuoyunu hazırlamak kolay değil.

Churchill'in Fulton'a çağrılmasından Truman'ın haberi vardı. Hatta çağrı mektubunun altına el yazısı ile daveti onayladığını belirtti. İlk bakışta bu onay, Truman'ın hiç kurtulamadığı taşra politikasının bir parçası gibi göründü. Küçük Westminster College'in başkanı mermi lakabıyla bilinen "Bullet" McCluer, *college* takımında bir ara yıldız futbolculuk yapmış olan Harry Vaughan ile baş başa verip her yıl yapılan Fulton konferanslarına, bu yıl iyice meşhur birisini araştırdılar. Hemşehrileri Truman Başkan olunca, herhalde, Churchill'den daha az meşhurunun kurtarmayacağını düşündüler. Harry Vaughan, Truman'a gitti ve onayını aldı. Acheson, Başkan'ın oyuna getirilmesini düşünürken bunları biliyordu.

Ancak Fulton'da yapılan "demir perde" konuşması başka tepkileri de getirdi. Truman'dan önce Roosevelt'in yardımcılığını yapan, Truman kabinesinde de Bakan olarak kalan Henry Wallace, Birleşik Devletler'in savaş kışkırtıcılığına gittiğini düşünmeye başladı. Truman, Wallace'ı, Roosevelt'in New Deal takımının hâlâ yönetimde olduğunu göstermek için tutuyordu. Wallace ise New Deal düşüncesinin ölmeye başladığını, bunu ancak kendisinin canlandırabileceğini, gerçek bir Roosevelt izleyicisi olarak Başkan olabileceğini düşünüyordu. Bu yüzden 1946 yılında New York'ta yapılan bir toplantıda, Amerika'nın dış politikasını şiddetle eleştirdi. Barışın tehlikeye girdiğini söyledi. Barışseverlerin harekete geçmesini istedi.

Kıyamet yeniden koptu. Truman, kendi Bakanı Wallace'ın konuşmasını daha önceden görmediğini iddia etti. Tabii Wallace da göstermiş olduğunu söyledi. Paris'ten Dışişleri Bakanı Byrnes "ya o, ya ben" diye telgraf çekti. Truman, Wallace'ı kabineden kovdu. Amerika Birleşik Devletleri Komünist Partisi'nin kendi kendisini lâğvetmiş olduğu bir ortamda Henry Wallace Birleşik Devletler'deki demokrat ve barışseverleri toplamaya çalıştı. Beyhude.

Beyhude. Amerika, savaş sonrası çılgınlığa gömüldü. Atom bombasının yarattığı endişeleri "kara bomba", Jane Russel giderdi. Her tarafından sağlık akan anormal ölçülerde iri göğüslü Jane Russel, "Outlaw", kanun dışı, rolünü oynuyordu. Jane Russel, sanki Amerikan oburluğunu simgeliyordu. "Outlaw" da sokaktaki Amerikalı'nın boşalmasını. Bir yazar "her gecenin bir yılbaşı gecesine dönüşme olasılığı vardı" diye yazdı. (E. F. Goldman, *The Crucial Decade*, sayfa 41.) "Gecekuşu yılı" veya "çılgınlık yılı" veya "hayal kırıklığı yılı" genellikle 1946 yılına verilen isimler oldu. Amerika gerçekten 1946 yılında ete duyduğu açlığı çok büyük bir oburlukla yaşadı. O kadar ki, 1962-1963 yıllarında Amerikan

üniversite ve kolejleri bir öğrenci baskını ile karşı karşıya kaldılar. 1946 yılı Birleşik Devletler'de "bebek patlamasına", *baby boom*, şahit oldu. O yıl Birleşik Devletler'de çok çocuk doğdu.

Tahran Konferansı'nın verdiği heyecan ile ve Roosevelt'e duyulan aşkla Komünist Partisi kendi kendisini tasfiye ettiği için bu ahlâk dejenerasyonuna da karşı koyacak hiçbir güç kalmıyordu. "Çocukları cepheden memlekete getirme" endişesi, yerini sınırsız ve her türlü nezahatten uzak bir oburluğa bırakıyordu. Amerikan kamuoyu, gittikçe beyinleri pirzolalaştırılan Amerikan halkı, bu oburluğu korumak için artık her şeye "okey" diyecek bir duruma getiriliyordu. Birleşik Devletler'de bir tutku haline gelen oburluğu sürdürebilmek için başka ülkelere de "Amerikan yaşam biçimini" yaymak gerekiyordu. Bunun için soğuk savaş gerekti. Bunun için anti-Sovyetizm gerekti.

Türkiye ise dünden hazır. Ve "resmî" tarih bu söylenenlere ne kadar uyuyor? *Tezler*'in ikinci kitabında Türkiye'nin resmî dış politika tarihi olarak nitelenen çalışmada şunlar yazıyor: "Türkiye 1945 yılı ortasında Sovyetler Birliği karşısında bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumaya çalışırken, Birleşik Amerika da uluslararası alanda önemli sorunlarla karşı karşıya bulunuyor ve İkinci Dünya Savaşı'na katıldığı güne kadar izlediği dış politika geleneğine artık bağlı kalamayacağını anlamaya başlıyordu. Ancak, şurasını belirtmek gerekir ki, Amerikan kamuoyu bu sırada bu gerçeğin henüz farkında değildi ve dünyanın dört köşesine dağılmış olan çocuklarının geri dönmesinden başka bir şey istemiyordu. Aynı biçimde, bu sıralarda, Amerikan yöneticileri de hâlâ savaş sonrası dünyasında barış ve uluslararası güvenliğin işbirliği yoluyla sağlanabileceğini umuyorlardı." (Suat Bilge, et. al., *Olaylarla Türk Dış Politikası*, sayfa 208.) Şevket Süreyya, dünya komünist partileri içinde milliyetçi hareketi ilk önce kendisinin başlattığını söyleyerek övündü. Türkiye de soğuk savaşı ilk önce başlatmış olmakla övünebilir. Pek güzel görülüyor: "Türkiye'nin "gerçeği" gördüğü bir zamanda, zavallı Amerikalılar, bu gerçeğin henüz farkında değildi." Bunlara gerçeği göstermek, Türk'ün görevi olmalıydı.

"Gerçek" nerede bulunabilir? Her yerde. Burada gerçek, Amerika Birleşik Devletleri dış politika belgeleri arasında bulunacak. Merak eden gidip kendisi de bakabilir. Merak edenlerin bir kısmı yorulmasın diye, belgelerin bir bölümü, bu bölüme ek olarak da verilecek. Üstelik de İngilizce'den Türkçe'ye çeviride herhangi bir tahrifat iddiasını ortadan kaldırmak için, bazısı hem İngilizce ve hem de Türkçe verilecek.

Kaynak belli. Birleşik Devletler Government Printing Office, Devlet Matbaası, tarafından basılan, *Foreign Relations of the United States-Diplomatic Papers* serisini. Bu seride Amerika Birleşik Devletleri'nin dünyanın her yerindeki elçilikleriyle gizli yazışmaları ve konuyla ilgili memorandumlar, hazırlanan raporlar yer alıyor. Tabii hepsi değil. Gizliliklerini kaldırmada sakınca görülmeyenler. Fakat belgelerin incelenmesinden anlaşılıyor ki, çok büyük sayıda ve önemde belge yayınlanıyor.

Bu serinin 1945 yılına ait ciltlerinin sekizincisi ve 1219. sayfadan itibaren olan kısmı Türkiye ile ilgili. Türkiye Dışişleri Bakanlığı'nın hiçbir belge yayınlamaması karşısında önemli bir kaynak olarak duruyor. Aslında kaynakların incelenmesinden anlaşılıyor. Bunun dışında T.C. Dışişleri Bakanlığı ne yayınlayabilir ki? ABD ile o denli iç içe ki, sıkılmamak mümkün değil.

İlk belge, 787.68119/3-945: Telegram rumuzlu ve "Türkiye'de Büyükelçi'den (Steinhardt) Dışişleri Bakanı'na" başlığını taşıyor. Mart 1945 tarihli. Kısa: "Yugoslav Büyükelçisi bana, güvenilir bir kaynaktan, Yalta Konferansı'ndan sonra Molotov'un Moskova'daki Türk Büyükelçisi'ne Sovyet Hükümeti'nin çok çabuk bir zamanda Montrö Sözleşmesi'nin gözden geçirilmesini istediğini öğrendiğini söyledi. Türk Büyükelçisi'nin Montrö Sözleşmesi'nin 'uluslararası bir sorun olduğu' cevabını verdiği söyleniyor." Altında telgrafın Dışişleri Bakanlığı'na gönderildiği ve Moskova'ya da çekildiği yazılı. (*Foreign Relations of the United States-Diplomatic Papers*, 1945 Vol, VIII, Washington D.C., 1969, sayfa 1219. Bundan sonra bu kaynakla ilgili dipnot vermeyeceğim.) Bu, ilginç, Ankara kaynaklı bir istihbarat ve Sovyetler Birliği'nin 1925 Dostluk Antlaşması'nı yenilemeyeceğini açıklamasından önce.

İkinci belge, Moskova'dan geliyor. Savaş zamanının Moskova'daki Birleşik Devletler Büyükelçisi Harriman'ın imzasını taşıyor. Harriman, Washington'a, 20-21 Mart 1945 tarihli Moskova gazetelerinin Sovyetler Birliği'nin 1925 tarihli Türkiye-Sovyetler Birliği Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nı yenilemeyeceğini Moskova'daki Türkiye Büyükelçisi Sarper'e söylediğini yazdığını bildiriyor. Harriman'a göre, Molotov Sarper'e bir metin veriyor ve bunu ülkesine bildirmesini istiyor. Aynen şöyle: "Bu açıklamada, iki ülke arasında dostça ilişkileri sürdürme amacının gerçekleştirilmesinde 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Antlaşması'nın değerini kabul eden Sovyet Hükümeti'nin bununla birlikte, özellikle İkinci Dünya Savaşı'nda olmak üzere, ortaya çıkan köklü değişiklikler nedeniyle, antlaşmanın yeni durumlara uymadığını ve iyileştirmeye muhtaç bulunduğunu belirtmek zorunluluğunu duyduğu bildirilmektedir." Aynı tarihte Washington'a bir başka telgraf geliyor. Bu da Harriman'dan önceki Moskova ve o sıradaki Ankara Büyükelçisi Steinhardt'tan. Ankara'daki Amerikan Büyükelçisi, Sovyetler Birliği'nin antlaşmayı yenilememe kararının

"Türk Hükümeti tarafından filozofça kabul edildiğini" bildiriyor. Steinhardt'ın telgrafından, Türk Hükümeti'nin, antlaşmanın yenilenmeyeceğinin bildirilmesinin antlaşmanın normal ömründen birkaç ay öne alınmasını, Sovyetler Birliği'nin tam San Francisco Konferansı sırasında, yenilememe kararına, abartılmış bir önem verilmesini önlemek istediğine bağladığı anlaşılıyor. Anlaşılan Hükümet yetkilileri Amerikan Büyükelçisi'ne bu bilgiyi veriyor.

Fakat Birleşik Devletler Dışişleri Bakanlığı belgelerinin incelenmesinden Harriman'ın aynı gün Washington'a yeni bir telgraf daha gönderdiği ortaya çıkıyor. Buna rapor demek mümkün. Bütün bilgiler ve sıcağı sıcağına burada var. Bu yüzden bu rapor, İngilizce ve Türkçe olarak ekte yer alacak. Yerli ve yabancı araştırmacılar, açık fakat kolaylıkla bulunmayan asıl kaynağa gitmeden, eke bakarak şu "Sovyet tehdidi" masalı hakkında, bir karara varabilirler. Sarper'in kendi ülkesine neler bildirdiği henüz bilinmiyor. Ancak Sarper'in Molotov'la yaptığı konuşmayı ve elindeki tüm bilgileri Moskova'daki Amerikan Büyükelçisi milyarder Harriman'a anlattığı anlaşılıyor.

Bir açıdan iyi ki de anlatmış. "Moskova'daki Türk çevreleri Ruslar'ın antlaşmayı yenilemeyeceklerini bekliyorlardı ve Türk Büyükelçisi bir ya da iki ay önce Hükümeti'ne bu yönde rapor verdi." Bunları Harriman yazıyor. Ankara'da Yugoslav Büyükelçisi'nin Amerikan Büyükelçisi'ne verdiği istihbaratı Türkiye Dışişleri Bakanlığı'ndan öğrenmiş olduğu da büyük bir ihtimal olarak görülüyor. Molotov, bu işi biraz daha geç yapabileceğini, fakat Sarper'in görüşmek üzere ülkesine döneceğini öğrendiğine göre bunu şimdiden yaptığını, böylece Ankara'da Hükümet ile temas etme olanağı çıkacağını, Sarper, Harriman'a söylüyor; Harriman da ülkesine bildiriyor. Harriman, Sarper-Molotov görüşmesinin havasını da yazıyor: "Molotov'un davranışı tutarlı olarak dostça ve samimi idi ve bu hareketinde bir kötü niyeti ya da Türkiye üzerinde baskı yapma eğilimini yansıtan en küçük bir iz yoktu."[5] Sarper, 1925 Antlaşması'nın nasıl iyileştirileceğini Molotov'a soruyor. Molotov da çok açık olarak, Sarper'in, Türk Hükümeti ile konuştuktan sonra Türkiye'nin ne düşündüğünü getirmesini istiyor.

Harriman, bu yöntemin, Sovyetler Birliği diplomasisinin başka ülkeler için de kullandığı bir yol olduğunu söylüyor. Önce karşı taraftan teklif alarak hareket serbestisini koruduğunu belirtiyor.

Harriman, Moskova'dan, birinci sınıf istihbarat gönderiyor. İki ülkenin temsilcileri arasındaki görüşmeyi, bir üçüncü ülkenin temsilcisi olarak ve olduğu gibi anlatıyor. Bir gün sonra Ankara'dan Washington'a gönderilen telgraf ise Steinhardt'ın pek geri kalmadığını gösteriyor. Önce Dışişleri Bakanlığı'nın Genel Sekreteri ile konuşuyor. O zaman henüz Cevat Açıkalın. Genel Sekreter Açıkalın, Sarper-Molotov görüşmesinden, Amerikan Büyükelçisi'ne, tırnak içinde bilgiler veriyor. 1925 tarihli Dostluk Antlaşması'nı, Molotov, "modası geçmiş ve gözden geçirilmesi gerekli" olarak niteliyor. 1925 yılında "Sovyetler Birliği'nin bugün olduğu gibi Büyük Britanya ile bir antlaşması olmadığını ve Birleşik Devletler ile diplomatik ilişkisinin bile bulunmadığını" söylüyor. Açıkalın, Molotov'un Sarper'e, Sovyet Hükümeti'nin dünya koşullarındaki değişiklikleri göze alan, gözeten bir antlaşma imzalamaya hazır olduğunu söylediğini naklediyor. Buna ek olarak Steinhardt, Sovyet Büyükelçisi Vinogradov ile de görüşüyor. Vinogradov, alınan kararın "dostluğa aykırı" sayılmamasını ve yalnızca "anlaşmayı yenileştirmeyi" amaçladığını bildiriyor.

Fakat Steinhardt'ın diplomatik ya da istihbarat başarısı bunlardan ibaret değil. İsmet Paşa'nın görüşlerini de ülkesine gönderiyor.

"Gecenin geç saatlerinde, Cumhurbaşkanı'nın özel sekreteri, Sovyet Hükümeti'nden Türkiye'nin bağımsızlığı ile bağdaşmayan Türk topraklarında üs isteme gibi istekler gelmezse yeni bir anlaşma için görüşmenin, Türk Hükümeti'nin bir engellemesiyle karşılaşmayacağını sızdırdı."[6] Amerikan Büyükelçisi 1945 yılı Mart ayında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün özel sekreterinden bilgi alabiliyor.

Burası başka bakımdan da ilginç. Başkan İsmet Paşa'nın yeni bir dostluk anlaşması için Sovyetler ile görüşmeye karşı olmadığı ortaya çıkıyor. Ancak böyle bir görüşme hiçbir zaman yapılamıyor. Neden yapılamıyor? Zamanla açıklık ve aydınlık gelecek. Öyle görünüyor. Çankaya Köşkü'nden Amerikan Büyükelçisi'ne sızdırılan bilgiye göre eğer Sovyetler Türkiye topraklarında bir üs istemiyorsa, görüşme olabilecek. Amerikan Büyükelçisi Steinhardt, 26 Mart 1945 tarihinde, Washington'a bir başka ve uzun telgraf çekiyor. Bu istihbarat değil. Değerlendirme. Her diplomatın Steinhardt'ın bu değerlendirme raporunu okumasında çok yarar var. Olaylar, Steinhardt'ın değerlendirmesini önemli ölçüde doğruluyor. Steinhardt Sovyetler Birliği'nin 1939 Türk-İngiliz Antlaşması'ndan çok rahatsız olduğunu söylüyor. Savaşın patlaması, daha sonra, Sovyet-İngiliz ittifakı Sovyetler Birliği'ni rahatsızlığını belirtmekten alıkoyuyor. Steinhardt'a göre, Sovyetler Birliği'nin yaptığı gecikmiş bir rahatsızlığı ifade etmekten ibaret oluyor. Kuşkusuz keyif için değil. Steinhardt, "Sovyet Hükümeti'nin Türkler'den toprak istemediğine inanıyorum" diyor. Burada hiç kuşkusu yok. Amerikan Büyükelçisi'ne göre Sovyetler Boğazlar'da güven istiyor, serbest geçiş istiyor, Karadeniz'de kıyısı olmayan ülkelerin Boğazlar rejimine karışmamasını istiyor. En önemlisi Türkiye ile karşı karşıya tüm sorunları görüşmek istiyor.

Türkiye kaçıyor. Steinhardt, 761.6711/3-2645

sayılı ve 26 Mart 1945 tarihli belgede Washington'a şunları yazıyor: "Eğer hipotezim doğru ise Sovyet politikası 1939 yılından beri hemen hemen hiç ayrılmadığı modelde devam edecek; yani Türk Hükümeti'ni eleştirme ve Sovyet basını ve radyosunda Türkler'e karşı ağır yayınlar devam edecek. Bunlar zaten başladı. Türkler'i alarme edecek rivayetler yayılacak. Bunların ilki birkaç gün önce Türk sınırlarında Bulgar birliklerinin yığınak yaptığını bildiren Sovyet Deniz Ataşesi tarafından sirkülasyona koyuldu. Bu bilginin gerçeklere uymadığını, bana, Türk-Amerikan ve İngiliz yetkilileri söyledi. Bu taktiklerle Türkler'in 'yumuşaması' sağlanınca Sovyet Hükümeti onların ikili görüşmelere başlayacağını umuyorlar." Amerikan Büyükelçisi bunları yazıyor. Sovyet basınında çıkan ağır söz ve yazıların doğrudan doğruya Türkiye'yi ikili görüşmelere ikna etme amacını güttüğünü yazıyor. Bunun "tipik" Sovyet diplomasisi olduğunu da yazıyor.

İşin ilginç yanı, Amerikan belgelerinden anlaşılıyor. Türkiye Cumhuriyeti yetkilileri de bunu böyle biliyorlar. Büyükelçisi'nin uzmanlığına ihtiyaçları yok. Dahası var: Türkiye Cumhuriyeti yetkilileri, Sovyetler Birliği'nin, bırakınız toprak istememesini, Türkiye ile bir savaşa girmeyeceğine kesinlikle inanıyorlar. Bu yüzden Türkiye'nin "Sovyet tehdidi karşısında kahramanca direndiği" tam bir ikiyüzlülük örneği oluyor. Belgeler gösteriyor.

Steinhardt, tam bu sırada, Çekoslovakya Büyükelçiliği'ne atanıyor. Bunun için Türkiye Dışişleri Bakanı'na veda ziyaretini yerine getiriyor. Bakan'a soruyor. Bakan cevaplandırıyor. Bunları da 31 Mart 1945 tarihli telgrafında ülkesine bildiriyor. Dışişleri Bakanı Hasan Saka'nın Sovyet tutumunun gerekçesiyle ilgili olarak söyledikleri arasında yenilik yok. Hatta bütün Sovyet davranışının Britanya'yı hedef aldığını söylüyor. Sovyet kararını, önce, "Sovyet Hükümeti'nin, Türk-Sovyet ilişkilerini Anglo-Türk ittifakına bakmaksızın bir bölgesel anlayış çerçevesi içine girdiğini, İngilizler'e anlatma isteğine" bağlıyor. Sonra, dünyaya, Boğazlar meselesinin bir Karadeniz ülkeleri sorunu olduğunu bildirme isteğini ekliyor. İngilizler'e, Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile ilişkilerini ve Boğazlar sorununu ikili görüşmelerle çözmek istediğini, bildirdiğini söylüyor. Bütün bunları Hasan Saka söylüyor ve Steinhardt yazıyor. Bunlara bir de Türkiye'yi ikili görüşmelere zorlayarak İngilizler'i bir emr-i vaki ile karşı karşıya bırakma planını ekliyor.

Ekledikleri arasında bir de şu var: "Saka, Sovyet Hükümeti'nin, amacına ulaşmak için 'âdet haline getirdiği yöntemler' dediği yöntemlere başvuracağını ve basın, radyo ve diğer araçlarla Türk Hükümeti'nin çok sert bir biçimde eleştirilmesi ve kınanması dahil her türlü baskıyı denemede tereddüt göstermeyeceğini fakat silaha müracaat etmeyeceğini ifade etti."[7] Gerek Amerikalılar ve gerekse Türkiye Dışişleri, Sovyetler Birliği'nin propaganda silahını kullanmasını "âdet haline getirdiği yöntemler" sayıyorlar ve bunların Sovyet diplomasisinin bir parçası olduğunu biliyorlar.

Saka'nın bunu öyle aklına estiği için söylemediği de anlaşılıyor. Sovyetler Birliği'nin Almanya ve Doğu Avrupa'da çok sayıda asker tutması gerektiğine, savaşta çok kaybı olduğuna, ekonomik kalkınma için insan gücüne ihtiyaç duyduğuna ve Uzak Doğu'ya asker göndermek isteyeceğine dayandırıyor. Bu nedenlerle Türkiye ile bir savaşı, Sovyetler Birliği'nin düşünmediğine, Türkiye Dışişleri Bakanı Hasan Saka kesinlikle inanıyor. Bunlara bir de "bir tecavüzle dünyada olumsuz bir izlenim yaratmama isteğini" ekliyor.

Dahası var. Steinhardt gidiyor. Henüz yenisi, Edwin Wilson gelmemiş bulunuyor. Packer adında birisi, Amerika'nın Ankara Büyükelçiliği'nde maslahatgüzar olarak iş yapıyor. Diğerlerinden geri kalmamak istiyor. 28 Nisan 1945 tarihinde Washington'a bir telgraf gönderiyor. Şunlar var: "Dün Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Sarper ile yaptığım konuşmada, Sarper, Sovyetler'in Kars ve Ardahan'da bir toprak isteğini ileri sürmeye niyetleri olduğuna inanmadığını, fakat, kendisinin ikili değil çok taraflı olduğunu vurguladığı Montrö Sözleşmesi'nin revizyonu için baskı yapacaklarına ihtimal verdiğini söyledi."[8] Moskova'daki Türk Büyükelçisi o sırada Hükümeti'yle temaslar yapmak için Ankara'da bulunuyor ve bu arada Amerikan Büyükelçiliği yetkilileriyle temaslar yapıyor.

Packer telgrafının bir paragrafı da şöyle: "O, Moskova'da elçilikte, Ruslar'ın Birleşik Devletler, Büyük Britanya ve Türkiye'ye yönelttikleri basın eleştirileriyle ilgili bir araştırma yaptırdığını ve bu araştırmanın Anglo-sakson güçlere yönelik eleştirilerin 'nicelik ve nitelik' açılarından Türkiye'ye yönelik eleştirileri aştığını gösterdiğini söyledi." Türkiye'nin Moskova'daki Büyükelçiliği'nin de bilimsel yöntemlerle çalıştığı iddia ediliyor. Bu çalışma, Türkiye'ye yönelik eleştirilerin, diğerlerinden az olduğunu gösteriyor.

Bütün bunlara bakılınca Türkiye açısından endişe edecek hiçbir noktanın olmadığı görülüyor. Dünyada da endişe değil, umut yayılıyor. Umut yeni dünyada ve Dünya Örgütü'nün açılış toplantısında toplanıyor. Dışişleri Bakanı Türkiye'yi temsil ediyor. Feridun Cemal Erkin, delegasyonda yer alıyor. Ahmet Emin Yalman da gazeteciler arasında. Ahmet Emin, şunları yazıyor: "Sovyet Rusya'nın bizden birtakım isteklerde bulunmak ve mesele çıkarmak üzere olduğunu Mayıs ayının başlarında *New York Times Gazetesi*'nin kulağı delik bir kadın yazarından haber alınca, derhal koştum, Dışişleri

Bakanı Hasan Saka'ya her şeyi söyledim." Çok ilginç, Türk gazetecisi Ahmet Emin, delik kulaklı ve Amerikalı kadın gazeteciden, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak ve üs isteyeceğini, henüz böyle bir istek olduğunu Türkiye ortaya atmadan önce, öğreniyor. Bunu hemen orada bulunan Dışişleri Bakanı Hasan Saka'ya söylüyor. Ahmet Emin, Hasan Saka'nın "saçma" dediğini yazıyor. "Bizi şaşırtmak istiyorlar, ben böyle şeyleri yutmam" dediğini yazıyor. (Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim,* Cilt: 4, 1945-1970, İstanbul, 1971.) Gerçekten pek ilginç oluyor. Türkiye ve Birleşik Devletler Dışişleri Bakanlıkları'nın ayrı ayrı henüz böyle bir isteği icat etmedikleri bir sırada New York'ta kulağı delik bir kadın "olacakları" çok önceden biliyor. Doğrusu bu kadının kulağını nerede deldirmiş olduğu meraka değer.

Tarihsel olaylar ve olgular yan yana konulunca bu merakı giderici bir tablo çıkıyor. Dünya barışının bir numaralı düşmanlarından Feridun Cemal Erkin de, bu sırada, Türkiye delegasyonunun önde gelen bir üyesi olarak San Francisco'da bulunuyor, Öyle görünüyor ki, buradaki "performansı", kısa bir süre sonra, Feridun Cemal'e Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterliği'nin kapılarını açıyor. Feridun Cemal, daha sonra, San Francisco havasını, daha doğrusu, bir bölümünü şöyle yazıyor: "San Francisco'ya varır varmaz Hasan Saka, Molotov'a bir nezaket ziyareti yapmak istedi. Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Türk dosyasını inceleyecek kadar vakit bulamadığını ifade etti ve Türk meslektaşına, iki memleket menfaatlerine ve ilişkilerinin iyileşmesine daha müsait bir antlaşma akdi için, mümkün ise, Ankara'nın düşündüğü tekliflerini bildirmesini telkin etti." (Feridun Cemal Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ankara 1968, sayfa 251-252.) *Tezler*'in birinci kitabında da çok kullanılan Feridun Cemal'in anılarıyla takviye edilmiş monografi çalışmasında "şecaat arzı" böyle başlıyor. İkinci kitapta, çok sınırlı ölçüde de olsa, bu itirafları yeniden kullanmak gerekiyor.

Şöyle devam ediyor: "Sovyetler'in, kendi niyetlerini açıklamaktan sistemli surette kaçınmaları karşısında, bu sözler, yeni müzakere açma ve hele karşı tarafın davetine uyarak Türkiye'yi kaygan bir yokuşa itmekten başka bir sonuç vermeyecek olan yeni teklifler yapma davetine katiyen iltifat edilmemesi lüzum ve intibaını bir defa daha teyit ediyordu. Herhalde Türk Heyeti tarafından Hükümet'e gönderilen raporda bu hükme varılmıştı." Böyle hariciyeci pek bulunmaz. Teklif istemeyi bile hainceye bulan hariciyeci az bulunur. "Herhalde Türk Heyeti tarafından Hükümet'e gönderilen raporda bu hükme varılmıştı" diyor. Doğrusu çok büyük bir diplomasi örneği oluyor. Herhalde Amerika Birleşik Devletleri'nden Türkiye'ye gönderilen raporun yazarı Feridun Cemal olmalı. Kendi yazdığı raporu, anılarında, böyle ifade edecek kadar kendisine güven duyuyor.

Burada bir noktanın hatırlanması ve hatırlatılması gerekiyor. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak ve üs istediği "masalı" ile ilgili olarak, Türkiye Dışişleri Bakanlığı'nın kendi mensupları arasındaki yazışma veya raporlar da dahil, yayınlanmış bir tek doküman, belge veya benzeri yok. Olayın kahramanlarından Feridun Cemal'in anıları var. Burada ne kadar belge olduğu tekrar görülecek. Olayın ikinci kahramanı Selim Sarper var. Ankara'da tek parti döneminin namlı bir matbuat umum müdürü iken aniden Moskova'ya tayin edilen, Moskova'da son derece kısa kalan, fakat bu olayla tarihe geçmesini bilen bir Selim Sarper var. Birleşmiş Milletler'de başdelegelik yapıyor, soğuk savaşta hep Birleşik Devletler'in dümen suyunda kalıyor, dünyada "Sovyet tehdidi" üzerine konuşuyor ve konuşuyor; fakat, kahramanı olduğu olayı bir kez daha hatırlamıyor. Herhalde biraz sıkıldığı için olsa gerek. Bu yüzden Türkiye'ye "Sovyet tehdidi" masalını hep yabancı kaynaklarda araştırmak zorunlu oluyor.

Feridun Cemal, yukardaki paragrafta, kaldığı yerden devam ediyor: "Halbuki birkaç gün sonra Ankara'dan aldığımız haberler durumda bir değişiklik vuku bulduğunu gösteriyordu. Büyükelçi Vinogradov ile, tamamiyle resmî değilse bile, gayet samimi konuşmalara başlanmış ve temaslar, Ankara'da iki memleket arasındaki ilişkilerde mutlu gelişmeleri müjdeleyici bir intiba uyandırmıştı." Tam San Francisco toplantısının yapıldığı sırada Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında değil bir tehdit havası, dünya barışının bir numaralı düşmanı Feridun Cemal'in deyimiyle, "iki memleket arasındaki ilişkilerde mutlu gelişmeleri müjdeleyici bir intiba" vardı.

Feridun Cemal, anılarında, "Ankara'daki temaslardan faydalanan Vinogradov, Türk Hükümeti'ne yeni ufuklar ve cazip imkânlar sezdirmişti" diyor. Biraz sonra da "Ankara konuşmaları, yine Vinogradov'un imalarıyle, hatta, ittifak imkânlarının araştırılması sınırına kadar götürüldü" diye yakınıyor. (Feridun Cemal Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri...*, sayfa 252 ve 253.) Bunların neler olduğu bilinmiyor. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı bir tek belge bile yayınamadığı için bunlar bilinmiyor ve ancak Feridun Cemal, kendisini överken, bir nebze aydınlanıyor. Feridun Cemal, "şecaat arz ederken", yiğitliğini anlatırken, bunları da sızdırıyor. Ragıp Paşa'nın "şecaat arz ederken merd-i kıpti sirkatin söyler" şiirini hatırlatıyor ve doğruluyor.

Fakat bu söylenenlere inanmak gerekiyor. Çünkü daha önceki sayfalarda yazıldı. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün özel sekreteri, bir gecenin geç vaktinde, Ankara'daki Amerikan Büyükelçisi'ne sızdırdı. Büyükelçi de Washington'a bildirdi. Bu yüzden

belgelere geçti. Belgelerde "the President's confidential secretary intimated that" olarak geçti. Bunu yeni nesiller için "sızdırdı" olarak çevirmek mümkün. Daha doğrusu ve biraz da eskisi "mahremine tevdi etti" olmalı. İnönü'nün özel sekreteri, böylece, İsmet Paşa'nın, eğer bir üs veya benzeri istek yoksa, iki ülke arasında doğrudan görüşmelerden yana olduğunu tarihe geçirdi. Öyle anlaşılıyor ki, bu görüşmeler yapıldı. Öyle anlaşılıyor ki, iki taraf için de "mutlu gelişmeleri" içeren bir ittifaka doğru adım atıldı.

Öyle anlaşılıyor ki, Feridun Cemal'in Ankara'da olmaması, olumlu adımların atılmasında olumlu bir rol oynuyor. Yine öyle anlaşılıyor ki, bu yüzden de, yabancı kaynaklara bakılarak anlaşma adımının niteliği hakkında bilgi edinmek mümkün olmuyor. Feridun Cemal Ankara'da olmadığı için iş, Amerikalılar'dan gizli tutulabilmiş. Bu görüşmelerle ilgili ve bu tarihleri taşıyan Amerikan kaynaklarında, yalnız bir belge var. Aynen şöyle: "Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi, bana, kendisi buradayken Ruslar'la bazı konuşmalar yapılmakla birlikte yeni bir Türk-Sovyet ittifakıyla ilgili kesin bir sonuca ulaşılamadığını bildirdi. Sarper, önem açısından Türk-Sovyet ilişkilerini çok aşan bir sorunun şu sırada çok iyi gitmeyen "üç büyükler" arasındaki ilişki olduğunu söyledi. 1939 yılında Türkiye'nin Rus ve Alman baskıları karşısında sağlam durmuş olduğunu ve şimdi baskıyla yola getirilemeyeceğini söyledi. O, Rusya'nın kuvvete başvuracaklarını sanmadığını söyledi. Sarper Moskova'ya 24 Mayıs'ta gidiyor." Bu telgraf haberi de 22 Mayıs 1945 tarihini taşıyor. Ankara'daki Amerikan Büyükelçiliği Maslahatgüzarı Packer imzasını taşıyor ve Washington'daki Dışişleri Bakanı'na gönderiliyor. Öyle anlaşılıyor ki, ya Sarper görüşmelerin dışında tutulmuş; ya da Feridun Cemal'den birkaç gömlek farklı. Elindeki tüm bilgileri Amerika Birleşik Devletleri'nin memurlarıyla paylaşmıyor. Bu ikinci ihtimal daha büyük görünüyor.

Türkiye ile Sovyetler Birliği, her iki tarafın çıkarlarına ve yeni duruma uyan yeni bir anlaşmaya doğru yöneliyorlar. Buna, başkalarıyla birlikte, Feridun Cemal'in itirazı var. "Gerek dünya şartları ve uluslararası kamuoyunun durumu, gerek özellikle Türk-Sovyet ilişkileri bakımından, bu çeşit konuşmaların geleceğe bırakılması tercihe değer görünüyordu. Genel nokta-i nazardan San Francisco'da ortaya çıkması beklenen ortak güvenlik sözleşmesi yeni Türk-Rus antlaşmasının müzakeresi bakımından, hiç değilse nazarî olarak, daha müsait imkânlar yaratabilirdi." Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Feridun Cemal, Ankara'da Türkiye-Sovyet görüşmelerinin olumlu ve verimli gelişmesi üzerine, anılarında, bunları yazıyor. Şunları da yazıyor: "Türk bağışlarıyla süslenen Ankara konuşmaları, yine Vinogradov'un imalarıyle, hatta, ittifak imkânlarının araştırılması sınırlarına kadar götürüldü. Bir ittifak antlaşması imzalamak; âlâ, ama hangi amaç ile ve hangi mütecavize karşı? Görünüşe nazaran, her iki taraf yakında müzakeresini tasarladıkları antlaşmanın derinliğine tartışılmasından ziyade birbirinin niyet ve eğilimlerini araştırmakla ilgili ve meşgul bulunuyorlardı. Bu temaslardan sonra Büyükelçi Sarper, Ankara'da sözle taslağı çizilen sözleşmeyi imzalamak ümidi ile Moskova'ya döndü. 7 Haziran 1945 günü, Türkiye'de başlanan konuşmaları yeniden ele almak ve sonuca götürmek maksadıyla Molotov'u ziyaret etti." Tekrar da olsa şunlar var: Kısa bir süre sonra Dışişleri Bakanlığı'nı en önemli ve en üst memuriyet makamı olan Genel Sekreterliğe yükselecek Feridun Cemal, "hangi amaç ile ve hangi mütecavize karşı?" diyerek Türkiye-Sovyetler arasında yeni bir dostluk anlaşmasına karşı tutum alıyor. Moskova'da Sarper ile Molotov görüşmesinden önce. İkincisi, Sovyetler Birliği'nin 1925 Dostluk Antlaşması'nı yenilemeyeceğini açıklamasından iki ay gibi kısa bir zaman sonra imzalanmaya hazır bir sözleşme taslağı bulunuyor. Sadece bu durum, 1925 Dostluk Antlaşması'nı yenilememenin düşmanca bir davranış olmadığını göstermeye yetiyor.

Fakat 7 Haziran 1945 tarihinden sonra Feridun Cemal-Selim Sarper ikilisinin uydurduğu bir yalanla bütün gelişmeler tersine döndürülüyor. Birazdan görülecek. Ancak önce yöntemsel bir sorun üzerinde durmak gerekli: Bütün bu söylenenlerden MDD Tarih Tezi ya da Kemalist Historiografinin nakaratı olan "Ah Atatürk ölmeseydi" yerine, bütün işleri "Feridun Cemal-Selim Sarper berbat etti" tezi mi geliyor? Kesinlikle hayır. Yerine gelen şu: Türkiye, sınıfsal yapısıyla, nesnel ve öznel durumuyla, Amerika Birleşik Devletleri'nin yörüngesine girmek istiyor. Türkiye bunun için bir savaşın çıkmasını da istiyor. Türkiye'nin birikimi bu yönde. Süreç bu doğrultuda. Şimdiye kadar bu süreç üzerinde duruldu. Şimdi dönüşü sağlayan, bardağa son damlayı akıtan veya doksan sekiz, doksan dokuz derecede kaynayan suyun altındaki sıcaklığı bir derece daha yükselten olay ele alınıyor.

İşin böyle ele alınmasında çok büyük yarar var. Birincisi, determinizmi bilmek, anlamak ve vurgulamak çok önemli. Nesnel durumu hesaba katmak vazgeçilmez bir gereklilik. Fakat bu gereklilik, kişilerin rolünü unutmaya yol açmamalı. Açarsa, tembel, yeteneksiz ve kısır kişiler ortaya çıkar. Determinizm, tembelliğin ve Oblomov türünden insanların ortalığı, sıraları ve ön safları doldurmasının gerekçesi olarak kullanılır. İş bu kadar basit değil. Determinizm, mekanizm değil. Tarihin nesnel olarak dönüş noktalarında, inanmış, bilgili ve becerikli kişiler, sanıldığından fazla, etkili olabilirler ve olabiliyorlar. Feridun Cemal ile Selim Sarper, uluslararası barışın inanmış düşmanları olarak, burada olumsuz

örneği sağlıyorlar. Dönüşü hızlandırıyorlar. Daha yaşlı nesilden İsmet Paşa ise, Osmanlı'nın son dönemlerinden kalma denge politikasını biraz değiştirerek hâlâ sürdürebileceği inancında. Bu yüzden ve bu inançla Sovyetler Birliği ile ikili görüşmelerde sakınca görmüyor ve önemli adımlar atılıyor. Bir süre sonra ise nesnel durumu İsmet Paşa da "anlıyor." Ve daha 1950 yılında iktidardan düşmeden önce ateşli bir Amerikan politikası savunucusu oluyor.

İkincisi, uluslararası barışın inanmış düşmanları var, ama, inanmış, bilgili ve becerikli dostları da var mı? Tarihî kayıtlara bakıldığında, var olduğu pek söylenemiyor. Varsa da, tarihe iz düşürecek kadar var olamamış. Ayrıca mutlak uluslararası barışın dostları olmuştur. Soru bu değil. Mutlak inanmış dostları da olmuştur. Soru bu da değil, inanmış, bilgili ve becerikli dostları olmuş mu? Soru ve sorun da bu. Determinizmin bilgisizliğe, tembelliğe, bütün yenilgilerin kılıfını başka yerde arama alışkanlığına bir gerekçe olarak kullanılması yaygın bir eğilim haline geldiği için soru ve sorun, bu oluyor. Bu açıdan bakılınca da, Feridun Cemal-Selim Sarper ikilisiyle aynı zamanda tarihe iz düşürmüş inanmış, bilgili ve becerikli barışseverlere pek rastlanamıyor. Pek rastlanamadığını gösteren trajik bir örnek var. Başka nedenlerle birlikte, gazetesi ve matbaası Amerika Birleşik Devletleri'ni, Türkiye'de komünist olduğuna inandırmak için yakılan Zekeriya Sertel örneği var. Şöyle yazıyor: "Bu durum karşısında İnönü yılana bile sarılmaya razıydı. Sovyetler'e karşı bir desteğe ihtiyacı vardı. İşte bu durum, Türkiye'yi Amerika'nın kucağına attı." (M. Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım 1905-1950,* İstanbul, 1968, sayfa 258.) İşte böyle. "Hep bu Stalin'in yüzünden!" Şu Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak ve üs istemesi, üstüne üstlük bir de tehdit etmesi masalı herkesin işine yarıyor. Türkiye burjuvazisinin işine yarıyor. Beraat ediyor. Çünkü "tehdit" olmasa Amerika'nın kucağına atılmayacak. Bu, bir sonra İsmet Paşa'ya da yarıyor. Çaresiz kalınca koskoca İsmet Paşa ne yapsın? İsmet Paşa da beraat ediyor. Bu, iki. Sonra inanmamış solcularla, inanmış fakat bilgisiz ve beceriksiz solcuların da işine yarıyor. "Ah şu Stalin Yoldaş hata etmeseydi!" Neler yapılmazdı ki? Böylece yapılmayanların ve yapılamayanların tüm yükünü, yük kaldırmaya alışmış Stalin'in omuzlarına yüklemek mümkün oluyor. Tembellik ve beceriksizlik beraat ediyor. Bu, üç.

Şimdi hepsini tersine çevirmenin zamanı gelip geçiyor. Türkiye burjuvazisinin, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak ve üs istediği masalı ile ilgili olarak ortaya koyabildiği ve belge sayılabilecek tek şey, olayların birinci derecede kahramanı Feridun Cemal'in anılarını da içeren monografisidir. Bu monografinin de şu kısa paragrafıdır. Şöyle: "Büyükelçi Sarper, Ankara'da sözle taslağı çizilen sözleşmeyi imzalamak ümidi ile Moskova'ya vazifesine döndü. 7 Haziran 1945 günü, Türkiye'de başlanan konuşmaları yeniden ele almak ve sonuca götürmek maksadıyla Molotov'u ziyaret etti. Görüşme esnasında Türk diplomatının Sovyetler Birliği'ne memleketi adına verdiği samimi ilişkiler teminatına cevaben Molotov, Sovyet dostluğunu kazanmak için Türkiye'nin gereken fiyatı ödemesi lâzım geldiğini bildirdi. Bu girişten sonra Molotov Rus dostluğuna karşılık olarak ne almak istediğini de tasrih etti. Evvela Türkiye, kuzey komşusu yararına hudut tashihine rıza göstermeli ve Birinci Dünya Harbi'nden zayıf ve yaralı olarak çıkmış olan Sovyetler Birliği'nin 1918 yılında komşusuna terk etmek zorunda kaldığı Kars ve Ardahan vilâyetlerini kendisine geri vermeli idi. İkinci şart olarak, Molotov, Türkiye'nin, Akdeniz'den gelebilecek bir taarruza karşı Çanakkale Boğazı'nı başarı ile savunma kudretinden şüphe göstererek Sovyet kuvvetlerine Boğazlar'da üs verilmesini ve iki taraf arasında Montreux Anilaşması'nın tadili için bir prensip mutabakatına varılmasını istedi. Bu talepler, tabiidir ki, Sarper tarafından reddedildi." (Feridun Cemal Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri...*, sayfa 253.) Feridun Cemal, Molotov'un Sarper'e isteklerini bir bir saydığını iddia ediyor.

Feridun Cemal'in bu iddiası çeşitli biçimlerde nitelenebilir. Feridun Cemal'in masal anlattığı söylenebilir. Fakat böyle bir niteleme bilimsel olmaz. Bir işin özünü ve yalın bir biçimde ortaya koymak anlamında bilimsel olmak gerekirse şöyle nitelemek zorunlu: Feridun Cemal yalan söylüyor. Yalan söylediği şimdi çıkacak. Yine Amerikan belgelerinde ve yüz kızartıcı bir biçimde.

Mart ayında Moskova'da yapılan Sarper-Molotov görüşmesi ile ilgili olarak yukarıda yazılanlar hatırlanmalı. Şunlar yazıldı: Görüşme hem Moskova'daki, hem de Ankara'daki Birleşik Devletler Büyükelçileri tarafından ânında öğrenildi ve Washington'a bildirildi. Böylece kayıtlara geçildi. Fakat Haziran ayında yapılan görüşmeler ile ilgili aynı Amerikan kaynaklarında pek bilgi yok. Moskova'dan hiç bilgi yok. Ankara'dan ise çok az. Ankara'dan Washington'a gönderilen 22 Mayıs 1945 tarihli ve Sarper'in 24 Mayıs'ta Moskova'ya döneceğini bildiren telgraftan sonra yayınlanan ilk telgraf 12 Haziran 1945 tarihini taşıyor. Amerika Birleşik Devletleri'nin yeni Ankara Büyükelçisi Edwin Wilson'un imzasını taşıyor. Bu telgrafta Wilson aynı gün çektiği bir telgrafa atıf yapıyor. Kaynak, bu telgrafın yayınlanmadığını belirtiyor ve özetini veriyor. Bu önceki telgrafında Edwin Wilson, 11 Haziran 1945 tarihinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye itimatnamesini sunuşunu ve merasimden sonraki sohbetlerini anlatıyor. Yeni Büyükelçi, Cumhurbaşkanı'na, tam bir Amerikan sıcakkanlılığıyla, Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerinden ne haber olduğunu soruyor. İsmet

İnönü "bekliyoruz" cevabını veriyor. Ve, Amerikan kaynağına göre, aynen ekliyor: "Bağımsızlığımızı ve egemenliğimizi etkilemediği sürece Ruslar'la her şeyi tartışmaya hazırız."[9] Bu biraz ilginç. Türkiye Cumhurbaşkanı'nın 7 Haziran 1945 tarihinde yapılan Molotov-Sarper görüşmesinden 11 Haziran 1945 tarihine kadar haberdar olmaması ve Molotov'un toprak ve üs istediğini işitmemiş olması, gerçekten ilginç. İnanılmaz gibi görünüyor. Birleşik Devletler'in yeni Ankara Büyükelçisi 12 Haziran 1945 tarihinde gönderdiği ve tam metni yayınlanan telgrafında, "bu sabah Başbakan bana dedi ki" diye başlıyor ve Şükrü Saraçoğlu'nun 11 Haziran gecesi Moskova'dan bir telgraf aldıklarını ve Sovyetler Birliği'nin belirli görüşleri ileri sürdüğünü söylediğini bildiriyor. Bu söylenenler doğru ise Selim Sarper'in bir saniye daha Büyükelçilik'te tutulması gerekiyor. Mart ayında Molotov'la yaptığı görüşmeyi sıcağı sıcağına Harriman'a anlatarak Washington'a aktaran Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi, Haziran ayında yine Molotov ile yaptığı görüşmeyi ancak dört gün sonra telgrafla ülkesine bildiriyor. Bu olmaz. Bu ikisi bir arada olmaz. Buna çocuklar bile inanmaz.

Irkçı Şükrü Saraçoğlu, Moskova'dan gelen telgrafın metnini Wilson'a anlatmıyor. Sadece ve aynen "it smells bad" diyor. Türkçesi'yle "fena kokuyor" anlamına geliyor. Fakat yeni Büyükelçi Wilson, gelir gelmez, bütün işleri bitirmek azminde görünüyor. Aynı telgrafta Dışişleri Bakan Vekili ile de görüştüğünü bildiriyor. Bakan Saka, Amerika'da olduğu için. Dışişleri Bakanlığı'na eski Aydınlıkçı ve komünist Nurullah Esat Sümer vekâlet ediyor. Nurullah Esat başka bir hava çalıyor. Nurullah Esat, Wilson'a, "mesele ciddi bir incelemeyi gerektirmektedir ve Sovyet görüşlerinin tartışma için kabul edilebilir bir temel sağlayıp sağlamayacağını belirtmek için birkaç günün geçmesi gerekecektir" diyor.

Bütün bunlardan şu çıkıyor. Bir: Sarper-Molotov görüşmesinin Türkiye'ye bildirilmesinin 11 Haziran'da yapıldığı gerçeklere uymaz. Hemen yapılmıştır. İki: Molotov'un belirli görüşler ileri sürdüğü kesinlikle uydurmadır. Üç: Türkiye Hükümet çevreleri kararsızdır. Görüşmeyi nasıl yorumlayacakları konusunda fikir ayrılığı vardır. İsmet Paşa, Sarper-Molotov görüşmesinden sonra da görüşmeden yanadır ve ümitlidir. Irkçı ve Hitler'in Sovyetler Birliği'ne hücumunu haçlı seferi gibi Hristiyan dünyası için kutsal ve inançlı bir savaşa benzeten Başbakan Şükrü Saraçoğlu, görüşmelerin kesilmesinden yanadır. Heyete *Aydınlık Dergisi* yazarlığı ve komünistlikle başlayan, ihanet etmeyen fakat terk eden Maliye Bakanı ve Dışişleri Bakanı Vekili Nurullah Esat ise, tahmin edileceği gibi, kararsızdır. Kısa bir süre sonra, başkaları karar verince, kararsızlığı geçiyor.

Açıkça ortaya çıkıyor: Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak ve üs istediği masalı Ankara'da ve Dışişleri Bakanlığı'nda yazılıyor. Türkiye Dışişleri Bakanlığı ilk günler bu masala kendisi de pek inanmıyorlar. Bu yüzden de tutarlı ve ısrarlı bir biçimde savunamıyorlar. Daha doğrusu pek savunmuyorlar. Bir örnek yine aynı Amerikan kaynağında görülüyor. 18 Haziran 1945 tarihinde Londra'daki Birleşik Devletler Büyükelçisi Winant, Washington'daki Dışişleri Bakanı'na bildiriyor. Buna göre Winant, İngiliz Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Molotov'un bir dördüncü talebi daha olduğunu öğreniyor. Fakat bu dördüncü talep öyle pek dördüncü talebe de benzemiyor. "Diğerlerini gereksiz kılabilecek bir dördüncü talep hakkında ve tırnak içinde "Molotov'un ketum olduğu" yazılıyor. "Türkler bu dördüncü talebin Anglo-Türk ittifakına son verilmesi olabileceğine inanıyorlar." Belgede böyle yazıyor. Fakat İngiliz Dışişleri bunu ihtimal dışı" görüyor. Türkler, dördüncü talebin, ya da Türkiye'deki siyasal rejimin, Romanya ve Bulgaristan'da olduğu gibi Türk Hükümeti'nin yeniden yönlendirilmesine imkân verecek şekilde "değiştirilmesi" olacağına inanıyorlar. Anlaşılan "Türkler", bir Sarper-Molotov görüşmesinden herkesin nabzına göre bir kâbus çıkarmaya çalışıyor.

Aynı belgede bir de şu paragraf yer alıyor: "Bu konuyla ilgili olarak Peterson, yakın zamanlarda Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreter Vekili ile Dışişleri eski Bakanı ve Londra Büyükelçisi Dr. Aras'ı elçilikte akşam yemeğine davet ettiğini telle bildirdi. Yemekten sonra Genel Sekreter Vekili, Peterson'u bir kenara çekti ve bir daha 'tanınmış Sovyet ajanı' olarak tanımladığı Aras'la birlikte yemeğe çağrılmamasını istedi."[10] Burada adı geçenlerden Peterson, o zamanki Büyük Britanya'nın Ankara Büyükelçisi Maurice Peterson; Dr. Aras, Mustafa Kemal'in hep "Doktor" diye hitap ettiği ve MDD Tarih Tezi'nde "Atatürk'ün Dışişleri Bakanı" olarak geçen Tevfik Rüştü Bey; Genel Sekreter Vekili ise dünya barışının inanmış düşmanı Feridun Cemal.

Feridun Cemal, belki de, Mustafa Kemal'in üç yakını Nuri Conker, Salih Bozok, Ali Kılıç'tan sonraki en yakını ikinci üç kişi arasına giren, Çankaya'ya davetsiz gidebilen ender kişilerden olan, Mustafa Kemal'in adını söylemeyip sadece "Doktor" dediği Tevfik Rüştü Bey'in "Sovyet ajanı" olduğuna gerçekten inanacak kadar beyinsiz ve bir yabancı ülkenin temsilcisine, kendi ülkesinde uzun yıllar Dışişleri Bakanlığı yapmış bir kimseyle aynı masaya oturmayacağını söyleyecek kadar da terbiyesiz değildir. Fakat bunu söylemeyi gerekli görüyor. Çünkü dışardan "Sovyet tehdidi" tutmayınca içerde "Sovyet tehdidi"ni yaratmak gerekiyor. Birazdan görülecek: İlk büyük öğrenci terörü, *Tan*'ın yakılıp yıkılması, başka nedenlerle birlikte içerde "Sovyet tehdidi" masalını yaratmak için düzenleniyor. "Doktor" Aras'a Sovyet ajanı denmesi de bu nedenden ileri geliyor.

İlk büyük öğrenci terörüne gelmeden önce bir önemli belge kalıyor. Bu belge, bu bölüme ek olarak İngilizce ve Türkçe olarak veriliyor. Bu yüzden burada uzun uzun üzerinde durmaya gerek kalmıyor. Belge, 1930 yıllarında Türkiye'de Büyükelçilik ve 1945 yazında Washington'da Dışişleri Bakan Vekilliği yapan Grew'ün anılarında yer alıyor. Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Baydur, 7 Temmuz 1945 tarihinde Birleşik Devletler Dışişleri Bakan Vekili Grew'ü ziyaret ediyor. Grew, görüşmeden sonra, görüşmenin tutanağını yazdırıyor ve arşivlere koyduruyor. Bir nüshasını da, anılarında yayınlamak üzere yanına alıyor. Bu belge işte o nüsha.

Baydur, önce, Dışişleri Bakanı Saka'nın üzüntülerini bildiriyor. Saka, Washington'u ziyaret etmek istiyor ama son anda Boston'dan kalkan gemide yer bulduğu için Dışişleri Bakanı ile görüşmek üzere Washington'a gelemiyor. Dışişleri Bakan Vekili, tutanağa göre, Büyükelçi'ye teşekkür ediyor ve Saka'nın gelemeyiş "nedenini tümüyle anladığını" söylüyor. Sonra, kuşkusuz, söz Molotov'un isteklerine geliyor. Üç istek sayılıyor. Bunlar, sınır değişikliği, Boğaz'da üs ve Montrö'nün değiştirilmesi için ikili görüşmeler olarak belirtiliyor. Yalnız burada da bir dördüncü istek ortaya çıkıyor. Bu Londra'da ortaya çıkan değil. Şöyle: "Daha sonra Mr. Molotov Balkan devletlerinden de bazı talepler olabileceğini ekledi ve Büyükelçi bunu Bulgaristan'dan bir çeşit toprak isteği şeklinde yorumladı."

Hüseyin Ragıp Baydur anlatıyor. Soyyet tehdidinin ne kadar vahim olduğunu anlatıyor. Grew ise, tutanaklara göre, şu soruyu soruyor: "Büyükelçi'ye, Sovyet Hükümeti'nin istediği sınır iyileştirmesinin niteliğini belirleyip belirlemediğini ve taleplerin açık tehdit denebilecek gibi bir somut niteliği olup olmadığını sordum." Bunun cevabı da tutanakta yazılı: "Büyükelçi, Molotov'un 1921 Antlaşması'nın Sovyet Rusya'nın zayıf olduğu bir zamanda yapıldığını söylediğini ve 'şimdi biz kuvvetliyiz' diye eklediğini cevaben bildirdi. Bundan çıkartılan açık anlam, Sovyet Rusya'nın Kars ve Ardahan vilâyetlerinin iadesini istediği idi." Hepsi bu kadar. Hükümet'ten aldığı direktif üzerine Birleşik Devletler Dışişleri Bakan Vekili ile görüşen Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Baydur, açık tehdit sayılabilecek somut bir talep olup olmadığı sorusuna cevap olarak sadece Molotov'un "Now we are strong" dediğini söyleyebiliyor. Tüm "Sovyet tehdidi" masalı Molotov'un "şimdi biz kuvvetliyiz" sözüne dayanıyor. Bunun dışında hiçbir dayanak yok.

Tek dayanak bu olunca biraz üzerinde durmak gerekiyor. Yalnız bu yapılmadan önce mümkünse yapılması gereken bir başka iş var. Kim bu Grew? Kişi olarak kim? Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakan Vekilliği'ne kadar yükselmiş bir barışsever mi? Bir Ekim Devrimi hayranı mı? Tesadüfen böyle olabilir ve dolayısıyla Washington Sefiri Hüseyin Ragıp Bey'in vermiş olduğu bilgilerin bir bölümünü tutanaklara koymayabilir. Bu yüzden bu Grew'den emin olmak gerekiyor. Harvard Üniversitesi'nden Prof. May, şu bilgiyi veriyor: "Amerikan diplomatlarının duayeni-Türkçe'ye 'şeyhi' olarak da çevrilebilir, Y. K.- Joseph C. Grew, Truman Başkan olduğu zaman Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı'ydı. Her ne kadar emeklilik yaşına yakın ve bir süre sonra da yerini Acheson'a bıraktıysa da, Grew, yönetime danışmanlık yapan kariyer bürokratların tipik bir örneği sayılabilir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Rusya'da Bolşevikler hakkında ne öğrenebilirse rapor etmesi için Danimarka'da görevlendirilmişti. Bolşeviklerle ilgili her şey ona itici geldi. Bütün bunların ötesinde Bolşeviklerin, diplomasi yerine propaganda ve yıkıcı eylemlere başvurmalarını tiksindirici buluyordu." Bunların hepsi Grew'ün değerlendirmeleri. Bolşeviklerin diplomasi yerine propaganda ve yıkıcı eylemleri seçtiklerini düşünüyor, bunlara inanıyor ve sonra da Bolşeviklerden tiksiniyor. Dahası var: "Roosevelt yönetimi Sovyetler Birliği'ni tanımaya karar verince, o sırada Japonya'da Büyükelçi olan Grew, bu hareketi bir hata olarak kabul ediyor." Burada da bitmiyor: "Almanya'da Hitler'in yönetimi almasına üzülüyor ama, aklına ilk gelen, bununla, Almanya'nın komünist olmak gibi daha büyük bir felâketten kurtarılmış olduğu oluyor." (Ernest R. May, *"Lessons" of the Past...*, sayfa 23 ve 24.) Profesör May, Truman yönetiminin yüksek bürokratlarını incelerken, Grew'ün kendi yazdıklarından böyle bir profilini çıkarıyor. Bu yüzden de Grew'ün tutmuş olduğu tutanak inandırıcılık kazanıyor. Türkiye'nin Washington Sefiri Hüseyin Ragıp Bey, tercümanıyla birlikte gittiği Birleşik Devletlerin Sovyetler Birliği'ni, en kibar deyimiyle, hiç sevmeyen Dışişleri Bakan Vekili Grew'ü, "Sovyet 'tehdidi" ile ilgili olarak bir zerre olsun ikna edemiyor.

Geriye "Sovyet tehdidi" masalının tek dayanağı olan Molotov'un "şimdi biz kuvvetliyiz" sözü kalıyor. Bu sözün söylendiğinden en ufak kuşku duymamak gerekli. Şundan dolayı: Ekim Devrimi iki büyük güven patlaması dönemi yaşadı. Bunlardan ilki, 1930 yıllarının başlarına rastlar. Beş yıllık planın dört yılda ve "Pyatletka v Çetıre Gode" sloganıyla başarıldığı, kır kesiminde kulakların; sanayi kesiminde kapitalist yolu araştıran bürokratların temizlendiği yıllarda "Bolşevik her şeyi yapar" düşüncesi yayılmaya başladı. Bu, bir yanıyla, yeni Sovyet insanının kendine güven duyduğu, alnını dik tutmaya başladığı ilk yıllar oldu. Çok büyük bir güven patlaması yaşandı. Yaratıcılığın kapılarının zorlandığı ve yaygın kanının aksine engin bir tartışma dönemine girildi. Ama aynı zamanda iradeciliğin filizleri de görülmeye başlandı. "Bolşevik her şeyi yapar" inan-

cı, yeni ve sosyalist bir dil yaratma örneğinde olduğu gibi aşırı volantarist eğilimlere yol açtı. Aşırı determinist Stalin, *Marksizm ve Lingüistik* adlı incelemesiyle bu sağlıksız iradeci eğilimleri durdurmak istedi.

İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra aynı eğilimin tekrar canlandığı görülüyor. Bu kez daha büyük nesnel dayanaklar üzerinde. Hitler faşizmini yenme onurundan çok büyük bir pay Sovyet insanının alnına düşüyor. Sovyet sanayii ve teknolojisi, büyük bir sınavdan geçiyor. Sovyet düzeni çok büyük bir saldırıyı göğüslüyor. Daha önemlisi sona ermekte olan büyük savaş, tek ülkede dünya sosyalist sistemini çok ülkeli dünya sosyalist sistemine çeviriyor. Bütün bunlardan "Bolşevik her şeyi yapar" inancı yeniden ve daha yüksek bir biçimde doğuyor. Sovyet düzeni ve Sovyet insanı, çok haklı gerekçelerle, kendisini şimdi daha kuvvetli hissediyor.

Ancak "Bolşevik her şeyi yapar" inancı tıpkı 1930 yıllarının başında olduğu gibi iradeciliğin tohumlarını da taşıyor. Bu, içerde en çok, değer yasasının reddedilmesi eğilimleri olarak filiz veriyor. Bunun üzerinde tartışmalar oluyor. Büyük determinist Stalin bu eğilimleri de, daha sonraları yayınlanan, *Sovyetler Birliği'nde Komünizmin Ekonomik Meseleleri* adlı çalışmasıyla karşılamaya çalışıyor.

Molotov ile Sarper görüşmesi böyle bir dönemin başlarında oluyor. "Şimdi biz kuvvetliyiz" sözü, o sırada Sovyetler Birliği içinde yaygın inanca, uygun düşüyor ve bu inancı yansıtıyor. Ancak bu kadar değil. Osmanlı'dan 1945 yılına kadarki Türkiye'nin dış politikasının bir yönünün gerçekçi değerlendirmesine de uygun düşüyor. Osmanlı'nın son zamanında ve bazı değişikliklerle Cumhuriyet döneminde Türkiye hep kuvvetlinin dostluğunu aradı. Herkes kuvvetlinin dostluğunu arar. Bu gayet açık. Fakat buradaki Türkiye'ye özgü farklılık bu değil. Türkiye, kuvvetli değiştikçe dostluğunu da değiştirmede alışılmamış bir manevra kabiliyeti sergiledi. İçinden çıktığı Osmanlı toplumunun bir aydını olan Mustafa Kemal de, bir yandan, dünya kuvvet dengesinin çözülüp yeniden düğümlendiği bir dönemde Türkiye'nin başında olmasının; diğer yandan da, üstün siyasal yeteneklerinin, daima alabileceğinden daha azına razı olmayı ve yapabileceğinden daha çoğunu yapabilecek izlenimi vermeyi bir politika haline getirmesinin avantajlarından yararlanarak bu manevralara daha ritmik bir görünüm verebildi. Bunlara kendi çeşnisini kattı. Fakat özünü değiştirmedi.

Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov'un sözleri, bu gerçek duruma da uygun düşüyordu. Ve mutlak olarak Türkiye'nin dostluğunu amaçlıyordu. Bu amacın gerçekleştirilmesine yardımcı olacağı gerekçesiyle, Türk Hükümet üyeleriyle Birleşik Devletler yetkililerinin Sovyet diplomasisinin tipik yöntemleri olarak niteledikleri daha önceki sayfalarda yazılan, Sovyet yayın organlarında Türkiye'nin sert bir biçimde eleştirisi başladı. Buna sorumsuz Gürcü profesörlerin Kars ve Ardahan ile ilgili gazete yazıları eklendi. Daha önceki belgelerde de görüldü: Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti üyeleri bu yayın ve yazıların, Türkiye'yi görüşmelere ikna etmekten başka bir amaç taşımadığından kuşku duymadılar.

Bu politika genellikle başarıya ulaşmış olan bir yöntem. Bir nedenle amacına ulaşmadı: Determinizm. Yoksa sorumsuz Gürcü profesörlerinin yazıp çizdiklerinden dolayı değil. 1930 yıllarında Türkiye'nin sınıfsal yapısındaki gelişmeler, sendikaların bağımsız işçi önderlerinden soyutlanması. *Kadro Dergisi*'nin Türkiye entelijansiyasındaki sınıf mücadelesi kavramlarını silmede başarılı olması, Cumhuriyet Halk Partisi'nin halkçılık programı, Türkiye Komünist Partisi'nin kendi kendine sahneden çekilmesi sadece keyif için bir araya gelmedi. Sadece tesadüfen aynı kısa zaman kesiti içine sığmadı. 1930 yılında en çok güvenilir eller tarafından başlatılan Serbest Fırka hareketinin, en beceriksiz ellerde görmüş olduğu "halk desteği", Türkiye'nin deneyimli burjuvazisine yeterli dersleri verdi. Türkiye burjuvazisi iç ve dış güvencelerini almak zorundaydı. Türkiye'nin determinizmi, kendisini kapitalist ve emperyalist limanlarda güvence bulmaya götürecekti.

MDD Tarih Tezi ya da Kemalist Historiografi ve kendi kendine sahneden çekilmeden önce ve çok daha sonra tekrar sahneye çıktığı zamanda Kemalizmin sol kanadı olmaktan ileriye gidemeyen Türkiye Komünist Partisi değerlendirmeleri bir noktada birleşti: Determinizmin ihmal edilmesi. Bu yüzden de bütün süslü sözlere karşın Türkiye'ye materyalist bir gözle bakılamadı. Türkiye sorumsuz Gürcü profesörlerinin yazdıkları için değil, -ki bunu Türkiye'nin egemen güçleri hiç ciddiye almadılar- Türkiye'nin egemen sınıflar koalisyonu güvencesini emperyalist limanlarda gördüğü için ABD'nin kucağına atıldı. Savaşın bitişinin sarhoşluğu içindeki Amerikan halkı bu kucağı açmaktan uzak durdu. Amerikan yöneticileri kısa bir süre kararsız kaldılar. İşte bu kararsızlığı yenmek için Türkiye burjuvazisi içte ve dışta "tehlikeler" ile dolu olduğunu göstermek zorunluluğunu duydu. Dışta Sovyet tehlikesi olacak. İçte de komünist tehlikesi. Böylece Türkiye'nin içten ve dıştan tehlikelerle sarılı olduğu gösterilirse, kovboy ruhlu Amerikan halkı, bu pek ismini bile duymadığı uzak insanlara yardım kucağını açacak. Mantık, bu. Şimdi sıra bu mantığın iç tehlike sahnesinde.

İlk önce birinci perde. Bu birinci perdede Türkiye burjuvazisinin pek şanssız ve yoksul olduğunu söylemek gerekli. İkinci savaş biterken, Sovyetler Birliği'nin Batı sınırını oluşturan Doğu Avrupa'daki

ülkelerin çoğunda dış düşman Alman faşizmine karşı zafer kazanılırken içerde de burjuvazi yenilgiye uğratılıyordu. İkinci Savaş'ın sona ermesiyle birlikte Doğu Avrupa'daki ülkelerin önemli bir bölümünde sosyalist veya komünist partiler, ya tek başlarına ya da ülkedeki etkin demokrat partilerle birlikte iktidar oluyorlardı. Avrupa'nın doğusundaki ülkelerde burjuvazi ve emperyalizm için bir gerçek "tehlike"nin söz konusu olduğu ortaya çıktı.

Sovyetler Birliği'nin güney sınırında İran ve Türkiye ile bu eksenin devamı sayılan Yunanistan'da durum farklı idi. Yunanistan Komünist Partisi KKE, 1941 yılında Yunanistan'ın faşist işgaline karşı, bazı partilerle birlikte Millî Kurtuluş Cephesi'ni, EAM, kurdu. EAM da kısa bir süre sonra Halk Kurtuluş Ordusu'nu, ELAS, yarattı. 1943 yılı EAM ve ELAS için çok önemli yıllar oldu. Churchill, şimdiki Andre Papandreu'nun babası Yorgo Papandreu'nun hizmetleriyle Yunanistan'ı Büyük Britanya'nın nüfuz alanı içinde tutmaya kararlıydı. 1945 yılı Şubat ayında Büyük Britanya, EAM ve İngilizler'in kurdurdukları Plastiras Hükümeti arasında Varkiza Antlaşması imzalandı. Antlaşma ELAS'ın dağıtılmasını ve silahların teslimini öngörüyordu. Yunanistan Komünist Partisi, silahlarının tamamını teslim etmese de, antlaşmaya tam olarak uydu. Fakat ELAS içinden bazı gruplar kabul etmediler ve dağa çekildiler. 1945 yılı EAM ve ELAS kadroları için büyük ve acı bir terör yılı oldu. EAM, Varkiza Antlaşması'nın ilk yılında 1289 EAM ve ELAS mensubunun öldürüldüğünü, 6671'inin ağır yaralandığını, 33.632 kişiye işkence yapıldığını ve 84.931 kişinin tutuklandığını bildirdi. 1945 Aralık ayında Yunanistan Adalet Bakanı 48.956 EAM ve ELAS mensubu hakkında kovuşturma yapıldığını açıklıyordu.

1945 yılı sonbaharında Yunanistan'daki gelişmeler Yunanistan'da da bir "iç tehlike" olduğunu gösteriyordu. Türkiye'nin doğusunda ve Sovyetler Birliği'nin güneyinde İran'da ise 1945 Kasım ayında Cafer Pişaveri ayaklanması başladı. Bu ayaklanma, İran Komünist Partisi Tudeh'ten destek aldı ve 12 Aralık tarihinde Tebriz'de Muhtar Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilânına yol açtı. Bunu kısa bir zaman içinde Mahabad Bağımsız Kürt Devleti izledi. Bütün bunlar 1945 yılı sonlarında İran'da da bir "iç tehlike" olduğunu göstermeye yetti.

Türkiye ise "iç tehlike" açısından çok yoksul. 1930 yıllarında Türkiye Komünist Partisi, çok büyük olasılıkla, resmen; fakat kesinlikle fiilen ve kendi kendine sahneden çekilmiş durumda. Daha çok sanatçı-yazar türünden bazı kişi ve dar grupların çok büyük özverili ancak etkinliği çok sınırlı direnişlerinin dışında bir hareket yok. Bu durumda Türkiye burjuvazisi ya başkalarının iç tehlikesine ortak olmak ya da "komünist tehlike" yaratmak zorunda kalıyor. Demokrat unsurlardan "komünist" yaratmak buradan doğuyor. Birinci büyük öğrenci terörü böylece hazırlanıyor. Çeşitli kaynakların araştırılması bunun ustaca hazırlandığını ve aktörlerin önceden belirlendiğini gösteriyor. Burada elde edilen başarı ile Türkiye burjuvazisi demokratlardan "komünist" yaratmayı bir yöntem haline getiriyor.[11]

Birinci büyük öğrenci terörü 4 Aralık 1945 tarihinde oldu. Buna genel olarak "Tan Olayı" deniliyor. Aslında tam bir sağ terör. Öğrencilerin aktif olarak katıldıkları ve rol aldıkları bir sağ terör. Üç büyükten ilki. Eğer Hatay mitingleri gibi apaçık dış politika ile ilgili olanlar bir kenara konacak olursa, Cumhuriyet döneminin ilk büyük kitlesel öğrenci eylemi. Bu eylem 4 Aralık 1945 tarihinde gerçekleştiriliyor.

Birkaç gün öncesinden gelişmeleri incelemekte yarar var. 1 Aralık 1945 tarihli *Cumhuriyet Gazetesi*'nin en büyük, en üstte ve dört sütunluk haberi oldukça anlamlı. Herhalde o günü olduğu gibi yaşayanlar için değil. Herhalde o günü bugün yaşayanlar için. Manşet şöyle: "İran Şahı Amerika'dan Yardım Talep Etti." Haberin alt başlıkları ise "Amerika Azerbaycan'a müşahid olarak üç diplomat yolladı" ve "Moskova cevabî notasında İran'dan Azerbaycan muhtariyetini tanımasını talep etti. Tahran'da büyük bir hayal sukutu hüküm sürüyor" oluyor.

Aynı günkü gazetenin aynı sayfasındaki anlamlı haberler bundan ibaret değil. Yine bugün anlam kazanan, birinci sayfada, tek sütunluk bir haber var: "Moskova Radyosu'nun Bir Gazetemizden Yayınladığı Makale". Bu tek sütunluk haberin de alt başlığı var ve şöyle: "Zekeriya Sertel'in fikirleri Moskova'da takdirle karşılanıyor." Türkiye'de komünist yaratmak için önce Moskova'nın takdirle karşıladığının yazılması gerekiyor. *Cumhuriyet Gazetesi* 1 Aralık 1945 tarihinde bu işe başlıyor. Haber: "Moskova Radyosu 28 (B.Y.U.M.-Fransızca 15.00 yayını) İstanbul'da çıkan *Tan Gazetesi* başyazarı Sertel, bir başmakalesinde, bugünkü Türk Hükümet ve Meclisi'nin Türkiye'yi idareye muktedir olmadığını, Hükümet ve Meclis'te değişiklikler yapmak gerektiğini yazmaktadır." Bu haberde kaynak olarak gösterilen "B.Y.U.M," Basın Yayın Umum Müdürlüğü kelimelerinin baş harflerinden meydana geliyor. 1945 Türkiye'sinde komünist yaratabilmek için Meclis ve Hükümet'in değişmesi gerektiğini söylemek yetiyor. Piyasa oldukça düşük. Bu tanıma göre, 1945 yılından sonra, Bayar, Menderes, İsmet Paşa, Ecevit, Demirel hep komünist olacaklar. Çünkü her biri ayrı ayrı zamanlarda Hükümet'in ve Meclis'in değişmesini istediler.

2 Aralık, 1 Aralık'ın devamı. 2 Aralık tarihli *Cumhuriyet Gazetesi* de 1 Aralık 1945 tarihli *Cumhuriyet Gazetesi*'nin devamı niteliğinde. Sol üst köşede üç sütunu kapsayan bir haber okunuyor: "Rus-

ya'nın İran'dan İstekleri Anlaşıldı". Haberi okumadan alt başlıklardan isteklerin neler olduğu anlaşılıyor: "Münasip bir petrol imtiyazı verilir ve İran Hükümeti tamamen değiştirilirse, Moskova tatmin edilmiş olacak ve İran'a karşı husumete nihayet verecekmiş!" Buradaki (!) işareti haberin alt başlığında yer alıyor. Bir gün önce *Cumhuriyet*'te yer alan Basın-Yayın Umum Müdürlüğü kaynaklı Zekeriya Sertel'in Hükümet'in değiştirilmesi önerisinin Moskova tarafından takdir edildiği haberi biraz daha anlam kazanıyor. Bir başka alt başlıkta da şunlar yazıyor: "Tahran'da bütün siyasi parti merkezleri kapatıldı. İngiliz-Amerikan kıtaları şimalde sağlam surette yerleşiyorlar."

Bu haber aynı günkü gazetenin birinci sayfasının üst köşesini başka bir haberle paylaşıyor. Üç sütunluk bir başka "manşet" haberin başlığı şöyle: "Eski Başbakan Celâl Bayar'ın Kuracağı Parti". Bu haberin alt başlığında şunlar yazılı: "Celâl Bayar, dün, 'Parti kuruyoruz, bu, muhakkaktır, fakat birkaç gün geçmeden tafsilât veremem' dedi." Anlamlı haberler bu kadar değil. Tek sütunluk bir haber başlığı: "Hakikatle Alâkası Olmayan Dedikodular." Birinci sayfadaki tek sütunluk bu haberin alt başlığı ise şöyle: "Zekeriya Sertel'in seçim hakkındaki iddiaları tamamen asılsızdır." Haber okunduğunda Zekeriya Sertel'in İstanbul seçimlerinde CHP seçmenlerinden parti üyesi olmayan adaylara oy verenlerin partiden atıldığını yazdığı; halbuki "partinin yetkili şahsiyetlerinin" *Cumhuriyet Gazetesi*'ne "Partiden olmayanlara rey verdiklerinden dolayı partiden çıkarılmış bir vatandaş yoktur, ikinci seçmenler, adaylar içinden, partili olsun olmasın, namuslu, güvenilir, dürüst ve vatanını seven yurttaşı intihabat tamamen serbesttir" dediği anlaşılıyor. Yine öyle anlaşılıyor ki, 1945 yılı Aralık ayı başında *Cumhuriyet Gazetesi*, üç kurucusundan birisi olan Zekeriya Sertel ile uğraşmayı görev biliyor.

Aralık 1945 tarihli *Cumhuriyet Gazetesi*'nde Zekeriya Sertel ile doğrudan ilgili bir haber görülmüyor. Dört sütunluk en büyük ve üstteki haberin başlığı şöyle: "İstanbul'da Seçim Dün İkmal Edilemedi." Eskiden seçimler iki dereceliydi ve uygun zamanda bitebiliyordu. Haberin ikinci başlığı seçimin neden tamamlanamadığını açıklıyor: "İkinci seçmenlerden 50 kişinin rey vermeye gelmemesi nisabı temin edemedi, seçimin neticesi çarşambaya kaldı". Bundan sonraki ikinci önemli haberin başlığı ise şu şekilde: "İran'da Rus Aleyhtarları İşlerinden Uzaklaştırılıyor". Bu "tehlike çanları" çalan başlığın alt başlığında şunlar yazıyor: "Tahran'da büyük bir diplomatik faaliyet hüküm sürerken, Meraga şehrine giren 'demokratlar' da Vali'yi ve Garnizon Komutanı'nı idam ettiler." İki sütunluk bir değişik haber başlığı da şöyle: "Yeni Partinin İsmi Ne Olacak?" Haberin yine bir ikinci başlığı var: "Müessislerce istenen 'Kemalist Demokrat' isminin, Hükümetçe kabul edileceği şüpheli görülüyor". Böylece zaman 4 Aralık 1945 tarihine dönüyor.

Aralık 1945 tarihli *Cumhuriyet Gazetesi*'nin birinci sayfası yeni parti kuruluşu ile yine İran olaylarına ayrılı. Üç sütunu kapsayacak bir şekilde ve "Yeni Parti İçin Son Hazırlıklar" başlığı altında, "Celâl Bayar, Cumhuriyet Halk Partisi'nden çekildi" haberi veriliyor. Dört sütunluk bir başlıkta ise "İran'da Dünkü Durum" okunuyor. Burada "İngilizler'le Amerikalılar'ın İran'a yeniden bir kısım kuvvetler getirdikleri şayiaları var" haberi yer alıyor. Aynı habere bir de şu başlık konuyor: "İran, Sovyetler'in notasına cevap vererek taleplerinde ısrar etti. Ruslar da İngiliz ve Amerikan notalarına cevap verdiler."

4 Aralık 1945 tarihli *Cumhuriyet Gazetesi*'nin birinci sayfasi bu kadar değil. İki sütuna uzanan, günün olacak olaylarına ışık tutan anlamlı haberi şöyle: "Bizim Yoldaşlar Nihayet Maskelerini Attılar." Haber, alt başlıkla devam ediyor: "Fakat Türk milletinin sağ duyusu bunların yalancı demokratlığına ve sahte hürriyet âşıklığına aldanmayacak kadar kuvvetlidir." İşte açıklık kazanıyor: "Yalancı demokrat", Türkiye'de demokrattan komünist imal etme operasyonunda "komünist" anlamına geliyor.

Haber iki resimle takviye edilmiş. *"Görüşler" Dergisi*'nin kapağı ile, bu kapağın alt üst edilmişi yan yana konuyor. Derginin isminin baş harfi (G) süslü yazılmış. Birinci fotoğrafta bu var. İkincisinde ise tersi yer alıyor. Bir parmak, alt üst edilmiş bu harfin bir ucunu kapatıyor. Böylece süslü harf, tersine çevrilip bir tarafı kapatılınca bir orak âletine benziyor. Resmin alt yazısı da bununla ilgili. Şöyle: "Ya bunun çekici nerede?"

4 Aralık 1945 tarihli *Cumhuriyet Gazetesi*'nin birinci sayfasındaki bu başlık ve fotoğraflarla ilgili "açıklama" ise şöyle: "Dün bir okuyucumuz '*Görüşler*' mecmuasıyla birlikte idarehanemize geldi. Mecmuayı masanın üzerine yaydı. Başlığını ters çevirerek parmağını üzerine bastı. O şekildeki başlıktan bir harf değil, bariz bir orak resmi kaldığını hayretle gördük. 'Böyle (G) harfi olmaz, bu kasten böyle çizilmiştir' dedikten sonra sordu: 'Ya bunun çekici nerede?' Sustuk. Cevabını gene kendisi verdi: 'Okuyunca anladım, içinde imiş!' " Daha çok Zekeriya Sertel'in karısı Sabiha Sertel'in adına bağlanan *"Görüşler" Dergisi* ve "bizim yoldaşlar" diye nitelediği kimselerle ilgili 4 Aralık yayını böyle.

4 Aralık 1945 tarihinde gazetesini özenle çıkaranlar sadece *Cumhuriyet Gazetesi* yöneticileri olmadı. 4 Aralık 1945 gününü özenle değerlendirip *Tan Gazetesi*'ni yakıp yıkanların elebaşlarından birisi çok sonra şunları yazdı: "Bilhassa 4 Aralık 1945 günü Hüseyin Cahit Yalçın'ın *Tanin Gazetesi*'nde neşredilen 'Kalkın Ey Ehl-i Vatan' başlıklı yazısı

gençliğe büyük bir heyecan vermiş, yazı üniversitenin muhtelif yerlerine kesilerek yapıştırılmıştı. Sabahleyin üniversiteye gelen gençlerin ilk nazar-ı dikkatini çeken şey, duvarlara yapıştırılan bu yazı oluyor ve yazı önünde biriken gençler 'Bugün yürüyüş var!', 'Bugün miting var!' diye kulaktan kulağa fısıldıyorlardı. Zira miting bir gece önce kararlaştırılmış, fakat izin verilmez korkusuyla müsaade alınmamıştı." (İlhan Darendelioğlu, *Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri*, İstanbul, 1977, sayfa 159-160.) Bütün hazırlıkların tamam olduğu görülüyor.

Hüseyin Cahit Yalçın, birinci öğrenci terörüne, *Cumhuriyet Gazetesi* ile birlikte önemli katkıda bulunuyor. Hüseyin Cahit Yalçın'ın katkısı ile ilgili olarak, Zekeriya Sertel, anılarında, şunları yazıyor: "Bu durum açık olmakla beraber, gözlerime inanamadım. Hüseyin Cahit beni sever ve beğenir görünürdü. Her karşılaşmamızda bana iltifat etmekten geri kalmazdı. Daha bir gece önce kendisiyle bir suarede buluşmuştuk. Bana türlü diller dökmüştü. Demek bana böylece güleryüz gösterdiği anda, halkı kışkırtan yazısını matbaaya vererek bu davete gelmişti. İkiyüzlülüğün ve ahlâk düşkünlüğünün bu derecesine hâlâ şaşarım." (Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım.*) Zekeriya Sertel şaşmamayı sonradan öğrenir.

Belki de gazetecilerin çok çeşitli ilişkiler içinde olduğunu da öğrenir. Fakat herhalde Hüseyin Cahit Yalçın'ın ilişkilerini ve bu ilişkiler içindeki yerini ve önemini öğrenemez. Dolayısıyla bilemez. Halbuki öğrenmek ve bilmek gerek. Feridun Cemal'den öğrenmek gerek. Feridun Cemal, 1945 Mart ayında Sovyetler Birliği tarafından Dostluk Antlaşması'nın yenilenmeyeceğinin bildirilmesinden sonra, fakat, San Francisco Konferansı'ndan önce geçen şu olayları hatırlıyor ve yazıyor: "Sovyet Büyükelçisi'nin telkin ettiği yalın düşünceli müzakere usulünün Türklerce kabul edilmemesini gerektirecek tehlikeler aşikâr idi. Bizzat bu satırların yazarı, M. Vinogradov nezdinde, çeşitli fırsatlarla, yararlı müzakereler için teması yenilemek imkânlarını yoklamıştı. Kendi evinde bir yemek davetinde vuku bulan bu görüşmelerden biri esnasında, Büyükelçi, Türk Hükümeti'nin Türk-Sovyet menfaatlerine en iyi uyacak teklifleri bulup Moskova'ya sunması lüzumunu âdeti veçhile tekrarlamıştı. Mr. Vinogradov bu vesile ile kendisine aziz olan ve karşılıklı ilişkileri güya düzeltmeye yarayacak çareler arasında en etkililerinden biri görünen şu konuyu hararetle ele almıştı: Türk basınının Sovyetler Birliği'ne karşı kampanyasına son vermek ve özellikle *Tanin Gazetesi*'nin seçkin ve ateşli başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın'ı susturmak." Feridun Cemal'in yazdıklarından Hüseyin Cahit Yalçın'ın susması halinde Türkiye-Sovyetler Birliği dostluğunun güvenli bir biçimde kurulması yolunda önemli bir adım atılmış olacağı çıkıyor.

Devamı ve Feridun Cemal'in cevabı var: "Verdiğim cevapta, Türk basınının yayınlarında, Sovyet basınının her gün Türkiye'ye yönelttiği incitici yazılara mukabeleden başka bir hedef görmekte isabet olmadığını belirttim. Hüseyin Cahit Yalçın meselesine gelince, basın hürriyetinin, bize, gazeteler nezdinde herhangi bir müdahalede bulunmaya imkân vermediğini söyledim. Bu husus bir yana, Yalçın'ın Türk Heyeti'ne San Francisco seyahatinde refakat edecek olan basın grubuna dahil bulunması neticesinde başkentten uzaklaşmasının, başyazar faaliyetini bir süre için kesmek suretiyle, bize, onun günlük makalelerinin Sovyet basınında Türkiye'ye karşı alınan tavra ne derecede tesir ettiğini değerlendirmek fırsatını da vereceğini sözlerime ekledim." (Feridun Cemal Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri*, sayfa 250-251.) Hüseyin Cahit Yalçın'ın Feridun Cemal ile birlikte Birleşik Devletler'e gittiği, uzunca kaldığı ve Feridun Cemal'in "seçkin ve ateşli başyazarı" olduğu ortaya çıkıyor. Bunlar, değerli bilgiler.

Basın-Yayın Umum Müdürlüğü tarafından çıkarılan aylık "*Ayın Tarihi*", Aralık 1945 tarihine ait sayısında 4 Aralık ile ilgili şu kayıtları düşüyor: "Bu sabah 10'da önlerinde Türk bayrağı, Atatürk ve İnönü'nün resimleri; çelenkler ve 'hiçbir demokrat memlekette bizim memleketimiz kadar hürriyet yoktur' levhaları bulunduğu halde yirmi bine yakın üniversite, yüksek okul ve lise öğrencisi Divanyolu'nu ve Ankara Caddesi'ni takip ederek *Tan Gazetesi* binası önüne gelerek binada tahribat yapmışlar, makine ve diğer tesisleri hasara uğratmışlardır. *Tan Gazetesi*'nin levhasını indirerek yerine Atatürk'ün resmini koyan öğrenciler bundan sonra İstiklâl Marşı'nı söyleyerek Taksim'deki Cumhuriyet Anıtı'na çelenkler koymak üzere Sirkeci yoluyla karşıya geçmişlerdir." (*Ayın Tarihi*, Aralık 1945, sayı 145, sayfa 4.) İlk öğrenci terörü ile ilgili resmî kayıt böyle düşülüyor.

Resmî kayıt, 20 bin öğrencinin hareket halinde olduğunu belirtiyor. Olayın elebaşlarından birisi, "Köprüye gelindiği zaman 200'e yakın polis, talebenin Beyoğlu cihetine geçmesine mani olmak istiyor, fakat polis 20 binden fazla olan bir kitleye elbette mukavemet edemiyordu" diye yazıyor. Paragrafını şöyle tamamlıyor: "Bu esnada polis kordonunun da fayda vermediğini gören ilgililer, köprüyü açıyor, buna rağmen gençler kayıklarla ve Atatürk Köprüsü vasıtasıyla Bankalar, Yüksekkaldırım Caddeleri'nden Galatasaray'a çıkıyordu." (İlhan Darendelioğlu, *Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri*, sayfa 161.) Şimdiye kadar yazılanlar gösterdi ve bundan sonra yazılacaklar daha da gösterecek. 4 Aralık, tam bir Hükümet tertibidir. Bunda kuşku yok. Fakat kuşku olmaması gereken bir nokta daha var. Şu: Hükümet tertibi olmasına rağmen toplanan 20 bin öğrenci pek çok. O günün boyutlarına göre büyük bir öğren-

ci kitlesinin bir araya gelip hareket ettiği gayet açık. Herhalde bu açıklığın bir anlamı var. Bu eylem, bir Hükümet tertibi olmasının yanında, öğrenci kitlesinin o zaman sahip olduğu ideolojiyi de yansıtıyor.

Resmî kayıt, *Tan Gazetesi*'ni yakıp yıkan öğrencilerden "bundan sonra İstiklâl Marşı'nı söyleyerek Taksim'deki Cumhuriyet Anıtı'na çelenkler koymak üzere Sirkeci yoluyla karşıya geçmişlerdir" diye söz ediyor, fakat öğrencilerin çelenkleri taşırken etraflarını da tahrip ettikleri anlaşılıyor. 5 Aralık 1945 tarihli *Cumhuriyet Gazetesi*, sekiz sütun üzerinden "Üniversite Gençlerinin Dünkü Nümayişi" başlığı ile çıkıyor. Bunun hemen altında "*Tan* ve *Yeni Dünya* gazeteleriyle *Görüşler Dergisi*'nin matbaaları ve 2 kitabevi nümayiş esnasında tahrip edildi" haberi yer alıyor. Yine sekiz sütuna yerleşiyor. Gerçekten de 4 Aralık günü, Taksim Anıtı'na çelenk koymaya giden öğrenciler rastladıkları iki kitabevine giriyorlar; *Cumhuriyet Gazetesi* alıyorlar, sonra kitabevlerini beğenmeyip tahrip ediyorlar; sonra da o günkü gazetede "*Görüşler*" ile ilgili yayını okuyup "Ya bunun çekici nerede?" sorusuna takılıyorlar ve çekici aramak için girdikleri *"Görüşler" Dergisi*'nin matbaasını tahrip ediyorlar.

5 Aralık tarihli *Cumhuriyet*'te öğrenci teröründen başka "Millî Şef dün Celâl Bayar'ı kabul ettiler" haberi yer alıyor. "İnönü, yeni kurulacak partinin liderini yemeğe alıkoyarak iltifatta bulundular." Haberin içeriği böyle. Bir başka haber başlığı da şu: "Boğazlar Meselesi." Bu başlığın alt başlığı da şöyle: "Rusya isteklerinde ısrar ettiğini bize bildirmiş." Bu önemli haberi Paris Radyosu bildiriyor ve habere kaynak olarak Basın Yayın Umum Müdürlüğü gösteriliyor. Doğrusu öğrenci terörünün olduğu gün Paris Radyosu'na Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye isteklerinde ısrar ettiğini bildirmesi ve Basın Yayın Umum Müdürlüğü'nün bunu gazetelere yayması, gazetelerin de sayfalarına koyması gerekiyor. Olduğuna şaşılmaz. Olmazsa şaşılır.

1945 yılı Aralık ayına ait "*Ayın Tarihi*" yeni öğrenci gösterisiyle ilgili kayıtlar taşıyor. Biri şu: "İstanbul gençlerinin dünkü tezahürleri haberi üzerine İzmir'de, Karşıyaka'da ve diğer bazı semtlerde öğrenciler memlekette son zamanlarda komünistlik lehine yapılan neşriyata karşı tezahürlerde bulunmuşlar ve duvarlara bu yolda beyannameler yapıştırmışlardır. Polis bu beyannameleri kaldırmıştır." İkincisi ise şu: "Bugün İpekçilik Enstitüsü civarında toplanan iki bini aşan Bursalı genç, İpekçilik Caddesi'ni takiben Yeşil Yolu ile Setbaşı'na gelmişler ve sokaklarda rastladıkları *Görüşler, Yeni Dünya* gazete ve mecmualarına ait afişleri parçaladıktan sonra bütün kitabevlerini gezmişler, buralarda *Tan, Görüşler* ve *Yeni Dünya* gazetelerini yırtarak Cumhuriyet Alanı'nda toplanmışlardır." İzmir ve Bursa öğrencileri, İstanbul öğrencilerinin yolunda yürüyor. Bir gün arkadan.

1945 yılı Aralık ayına ait bir başka türlü kayıt da Feridun Cemal'in anılarında yer alıyor. Şöyle: "İki memleket arasındaki ilişkilerin kötüleşmesi tehlikeli ihtilâflara müsait ve uluslararası ölçüde önleyici bazı tedbirlerin alınmasına aynı oranda amir bulunuyordu. Bu alanda Türk diplomasisine düşen görev Amerika Birleşik Devletleri'ni ve Büyük Britanya'yı, Sovyet Hükümeti'ni ihtilâfa yönelen tehlikeli yürüyüşünde durdurmaya elverişli bir tutum almak zaruretine ikna etmek için uygun fırsatları kollamak, bulmak ve gerekirse yaratmak idi. Memlekette hiddet son haddine varmıştı. Komünizme karşı nefret bütün milleti saran bir kin halini almıştı." (Feridun Cemal Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri*, sayfa 278.) *Tezler*'in birinci kitabında da üzerinde durulan bu cümlelerden Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri'nin öğrenci teröründen çok büyük sevinç duyduğu anlaşılıyor. Genel Sekreter kaldığı yerden devam ediyor ve kendisini açıklıyor: "Biraz evvel işaret edildiği gibi durumun artan gerginliği ve halkın coşkunluğu Amerikan ve İngiliz Büyükelçileri'yle fikir teatisi lüzumunu ortaya koymuştu." Bu cümle, bir Hükümet tertibi olan sağ terörün, Dışişleri Bakanlığı'nın isteği üzerine düzenlendiğinde kuşku bırakmıyor. Başbakan Saraçoğlu'nun 2 Kasım tarihinde gelen Birleşik Devletler'in Montrö Sözleşmesi'ni uluslararası bir konferansta görüşmeyi öneren notasına 5 Aralık tarihinde yaptığı basın toplantısıyla cevap vermesi de bunu gösteriyor. Saraçoğlu, 5 Aralık tarihinde, "Amerikan görüşünün esas bakımından iyi olup, tatbikata ait şekil ve kayıtları zamanında tetkik edilmek üzere, bir tartışma ve görüşme zemini olarak kabule değer olduğu şüphesizdir" diyor. Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığı belgeleri de bunun böyle olduğunu gösteriyor. Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Feridun Cemal, Ankara'daki Amerikan Büyükelçisi Edwin Wilson'la 4 Aralık olayının ve bundan sonrakilerin rejisörü gibi konuşuyor. Wilson, Feridun Cemal ile 2 Ocak 1946 tarihinde yaptığı konuşmayı 3 Ocak tarihinde ülkesine bildiriyor: "O, geçen Mart ayından beri SSCB tarafından uygulanan baskı sonucunda ülkenin sabrı taşarken Türk yetkililerinin Türkiye'de mütecaviz nitelikli bir olayı veya gösteriyi önlemeye kesin kararlı olduğunu söyledi. O, Sovyet baskısı sürerse ve bunu tahmin ediyor, Sovyet Gürcistanı için toprak talebi yapıldığından beri görüldüğü gibi Türk basınında sert ceyap yazılarının çıkmasının ve ülkenin her yerinde vatansever gösteriler yapılmasının kuşkusuz olduğunu, fakat bunların düşmanca veya provokatif karakterli olmayacağını söyledi. Benim özel soruma cevap olarak, Ermeniler'e karşı hiçbir gösteri olmayacağından emin bulunduğunu söyledi." (*Foriegn Relations of the United States - Diploma-*

tic Papers, 1946 Vol. VII, Washington, 1968, sayfa 805-806.) Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri, daha önce özgür olarak nitelediği basında ne tür yazılar çıkacağını ve ne tür gösteriler yapılacağını veya yapılmayacağını emniyetle biliyor.

Wilson, 8 Ocak tarihinde de Saraçoğlu ile konuşuyor. Aslında Birleşik Devletler diplomasi belgelerine bakılacak olursa bir Genel Sekreter Feridun Cemal, bir de Başbakan Saraçoğlu var. Arada Dışişleri Bakanı yok. Mutlak vardır ama, Amerikan Büyükelçileri hiç Dışişleri Bakanı ile görüşmek istemiyorlar. Pek mecbur kalmazlarsa da görüşmüyorlar. Diğer ikisi yeterli malzeme sağlıyor. Wilson, Saraçoğlu ile görüşmesini ve "gizli" damgasıyla Dışişleri Bakanı'na, Washington'a gönderiyor. Bu "secret" damgalı rapor şöyle başlıyor: "Dün benimle Türk-Sovyet ilişkileri hakkında konuşan Başbakan, Sovyet Hükümeti'nin Türkiye'deki ajanları tarafından yanıltıldığına inandığını söyledi. O, bunların, Türkiye'nin yumuşatılacak hale geldiğini ve Moskova'dan basın ve radyo yoluyla dış baskılar yaparak, Ermeni ve Gürcü vb. iddialar için davul çalarak, ilâve olarak içerde komünist gazeteler kurup ve komünist propaganda yaparak rejimin çözüleceğini ve 'dost' bir hükümete imkân hazırlayacağını rapor ettiklerini düşünüyor. Türkiye'yi çok iyi bilmesi gereken Sovyetler'in böyle hatalar yapmasına hayret ediyor. Eylemlerinin sonucunda Türkler, Sovyet talepleri karşısında tümüyle birleştiler, diyor." Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı, bir zamanlar anıldığı şekliyle, Saraçoğlu Şükrü, 4 Aralık tarihinde gerçekleştirilen sağ teröre pek sevinmiş görünüyor.

Hükümet Başkanı, Sovyet isteklerinde kendisinin değiştirilmesi önerisinin de yer aldığını ileri sürmekten ayrı bir haz alıyor. Böylece Batı dünyasında, kendisine biçilen değerin artacağı inancında. Bu inancında pek hayalci olmayabilir. Ancak Hükümet Başkanı'nın sevincinin yalnızca kişisel olduğunu düşünmek olmaz. Bu Hükümet tertibi ile, bir taşla iki kuş vurma hesabı güdülüyor. Batılılar'a, "bakın, Türkiye'de halkın tepkisini çekecek kadar önemli komünist faaliyet var" deniliyor. Sovyetler Birliği'ne yönelik olarak da "Kemal'in Yasası" bir kez daha işletiliyor. "Kemal'in Yasası" ilk uygulamasını Mustafa Suphi olayında gösterdi. Mustafa Kemal, komünistlerin tasfiyesinin Sovyetler ile dostluğu kolaylaştıracağına inandı. Burada bu yapılıyor. Komünist yoksa, demokrattan komünist imal edip bunlar tasfiye ediliyor. Saraçoğlu Şükrü, aynı konuşmada, Edwin Wilson'a şunları da söylüyor: "O, buradaki tepki ile, Türkiye'ye yönelik Sovyet taktiklerinin dengesini kaybettiği için, şu anda SSCB'nin bundan sonra neyi deneyeceği konusunda kararsız olduğunu söyledi. Saraçoğlu, onların, yeniden Türkiye'ye açılmadan önce Birleşmiş Milletler Örgütü toplantısının sonunu sabırla bekleyeceklerine inanıyor." (*Foriegn Relations of the Unites States*, 1946, Vol. VII, sayfa 806 ve 807.) *Tan Gazetesi* olayı, bir matbaa yakma veya bir kandırılmış öğrenci olayı değil; tam bir sağ terör niteliği taşıyor. Türkiye de, kendi soğuk savaşına hazırlanıyor. Soğuk savaş aydınlarını ve soğuk savaş ilericilerini yetiştirmeye hazırlanıyor.

Ve gayet ilginç: Olduğu gibi yaşanan tarihte de bunların ipuçları var. Tan olayının oluşumunda çok aktif ve önemli bir rol oynamış olan *Cumhuriyet Gazetesi*'nin, olayı hemen izleyen sayılarında, çok değerli malzeme var. Tarihi olduğu gibi yaşayanların bile gözlerine batacak ölçüde.

6 Aralık 1945 tarihli *Cumhuriyet Gazetesi*'nin birinci sayfası pek renkli. En büyük haber şu: "İzmir ve Bursa Gençleri de Dün Tezahürat Yaptılar." Bu haberin göze batacak büyüklükteki özeti şöyle: "Komünistlik lehindeki neşriyat telin edildi, Atatürk anıtlarına gidilerek çelenk konuldu." Bu büyük haberin yanında bir büyük haber daha okunuyor: "Başbakan'ın Gazeteciler ile Dünkü Görüşmesi." Başbakan'ın gazetecilerle sohbetinde şunlar oluyor: "Bir muhalif gazeteci ecnebilerden yardım gören solcu yayınlar hakkında sansasyonel ifşaatta bulundu." Başbakan'ın sohbetinde bir gazeteci ifşaatta bulunuyor. Başbakan da açıklama yapıyor: "Başbakan İstanbul gençliğinin nümayişi dolayısıyla tezvir yoluna sapan Tass muhabirinin hudut dışına atılması mütalâasına, 'bunu düşünmedik bile' cevabını verdi." Türkiye'nin demokrasi mücadelesinde ibret verici bir durum, Bâb-ı Âli basını, ırkçı Saraçoğlu'nun bile gerisinde.

8 Aralık tarihli gazetedeki haberler bundan ibaret değil. Bundan ibaret olsa anlamlı olmaz. Değerli olmaz. Buraya geçirilmeye değmez, iki sütunluk bir haber başlığı şu: "Rusya, İran'ın talebini tekrar reddetti." İki sütunluk ve "Boğazlar meselesi" olarak bildirilen bir başka haber de şu: "Başbakan dünkü beyanatında Amerikan ve İngiliz notalarıyla bizim görüşlerimizi anlattı."

Bütün bunlardan sonra 7 Aralık 1945 tarihli *Cumhuriyet Gazetesi*'nin birinci sayfası karşısında şaşırmak imkânsız. Aslında şaşırmak gerek, fakat imkânsız. Hazırlıklar tamam. En büyük haber şu: "Rus Ajansının Yaptığı Tahrik ve Tezvirler." Dört sütuna uzatılan haberin alt başlığı şöyle: "Tass, 4 Aralık nümayişini Hükümet'in hazırladığını, nümayişçilerin Rusya aleyhinde sözler söylediklerini bildirdi." Aynı gazetede *İzvestiya*'nın, Almanya'da İngiliz işgal bölgesinde Alman askerlerinin bulunduğunu bildirdiği haber veriliyor. Tabii haberden daha çok İngilizler'in cevabı yer alıyor. "İngiliz gazeteleri 'Bu isnatlar Rusya'nın memleketimize karşı takındığı tavrı gösteriyor ve mevcut güçlükleri arttırıyor'

diyorlar." Yine tabii "İran'da Yeni Karışıklıklar" haberi de eksik değil.

8 Aralık 1945 tarihli *Cumhuriyet*, bir adım daha atıyor. Tek sütun üzerinden Londra'da çıkan *The Times Gazetesi*'nin "4 Aralık nümayişi" ile ilgili yazısına yer veriyor. *The Times* yazıyor: "Bu tezahürata, umumi durumun aldığı şekil üzerine bir zamandan beri hüküm süren ve İran hadiselerinin Türkiye'de birkaç solcu gazetenin çıkmasıyla aynı zamana tesadüf etmesi neticesi en had derecesine varan sinirliliğin sebebiyet verdiği şüphe götürmez. Son aylar zarfında Türk basınına verilen tam serbestlikten faydalanan bu gazeteler, Türkler'in son derece tahrik edici telâkki ettikleri bir lisanı kullanmışlardır. Bu arada bu solcu gazetelerin gittikçe daha ziyade İngiliz aleyhtarı olduğu da kaydedilmelidir." İlerde yer yer değinilecek. Batı'dan demokrasi bekleyen düşüncede olanların ibretle okumaları gereken bir gazete haberi.

Fakat dahası var. *The Times*'ın haberini Anadolu Ajansı hazırlayıp veriyor. Hükümet, bunun bilinmesini istiyor. Ancak bu kadar değil. Aynı *Cumhuriyet Gazetesi*'nde, üç gün önce New York Radyosu'nun bir yayınına da yer veriyor. Şöyle: "Dün İstanbul'da, bazı ayaklanmalar olmuştur. Ayaklananlar Rus taraftarı olduğu söylenen iki gazete matbaasını tahrip etmişlerdir. Takriben 20 bin kişi olduğu tahmin edilen bu kalabalığın çoğunu talebe teşkil ediyordu. Polis bu ayaklanmayı anti-komünist bir nümayiş olarak vasıflandırmıştır. Bu ayaklanmalar Boğazlar meselesinin bahis mevzuu olduğu bir sırada ortaya çıkmış bulunmaktadır."

Bu kadar da değil. Aynı tarihli, 8 Aralık 1945, *Cumhuriyet Gazetesi*'nde bir de Amerikan Radyosu'nun yayınına yer veriliyor. Çok açıklayıcı: "Evvelki gün büyük bir nümayiş yapan İstanbul gençlerinin Amerikan Elçiliği binası önünden geçerken 'yaşasın hür Amerika!' diye bağırdıkları haber verilmektedir. Polis, Rus Elçilik binasını kamyonlar dizmek suretiyle kordon altına almıştır."

Bütün bunları 9 Aralık 1945 tarihli *Cumhuriyet*, düğümlüyor. Başlık şu: "Talebe Nümayişine Verilen Manalar." Bu bir mana ifade etmiyor, ama, alt başlığında biraz açıklık var: "Fransız ajansı, bunu, dış siyasetle alâkalı zannediyor!" Bu da bir Anadolu Ajansı haberi. Hükümet istemese gazeteler yayınlamaz. Zaten France Presse muhabiri Londra'dan bildiriyor: "İstanbul'daki talebe nümayişleri hadiseleri ve İran'da Tudeh Partisi'nin genişler gözüken tahrikleri, İngiliz dikkatini yeniden Doğu'ya çekmiştir. İstanbul hadiseleri hakkında Rus ve Türk izahları birbirinden farklıdır. Bir taraftan bu hadiseler faşist ilhamlı ve Rus aleyhtarı bir tezahür gibi gösterilmekte, diğer taraftan ise bu tefsir reddolunmaktadır. Son zamanlarda Türkiye'de İngiliz aleyhtarı mahiyette bir seri neşriyat başlamıştı. Üniversite öğrencileri bu şekilde neşriyat yapan gazetelere karşı tezahürlerde bulunmuşlardır."

Mutlak olan şu: Herhalde haberlerin aslı bu kadar anlamsız değildir. Hükümet ve Anadolu Ajansı, bunu, tarif ederken olduğundan daha anlamsız bir hale sokmuştur. Ancak bu anlamsızlıktan bir anlam çıkmaktadır. Olayın dış politika ile ilgili yanı çok açık olarak görülüyor. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin maksadı da çok açık belli oluyor. Bir kez, büyük bir ayaklanmayı gerektirecek kadar bir komünist hareket olduğu izlenimini veriyor. Öyle görülüyor ki Amerikalılar, bundan nümayişçilerin en çok kendilerini sevdikleri sonucunu çıkarıyorlar. İngilizler ise en çok kendilerinin beğenildiğini sanıyorlar. Türkiye ise bu sonuçtan çok memnun. Çünkü hem İngiltere'ye, hem de Birleşik Devletler'e, Türkler'in kendilerini ne kadar sevdiğini anlatmayı istiyor.

Bir de şu çıkıyor: Batı demokrasisi mi? Batı, ararsa eğer, Batı demokrasisini yalnızca anavatanında arıyor. Batı basını ve yayını Türkiye'de gazete ve dergilerin yakılıp yıkılmasını umursamıyor. Hatta basına çok fazla özgürlük verilmesinden yakınıyor. Batı, özgürlükleri yok edenlerin, kendisinden olup olmadığına bakıyor. Çok açık bir biçimde. Fakat dış faktörle aşırı yüklü Türkiye entelijansiyası bunu görmek istemiyor. Missouri savaş gemisinin Türkiye'ye demokrasi getirdiğini sanıyor.

Uluslararası Şebeke

Türkiye, kendi soğuk savaşını hazırlıyor. Bu hazırlıkta Başbakan'dan diplomata, gazetecisinden öğrencisine bir grubun rolü ortaya çıkıyor. Burada aynı hazırlığı başka yerde yapanların olduğu görülecek. Bir uluslararası şebeke, tüm ayrıntılarıyla olmamakla birlikte, çok kaba figürleriyle ortaya çıkacak. Şimdi sıra bunda.

Fakat önce biraz durmak gerekli. Şimdiye kadar tek başına, bağımsız bir olay olarak görülen Tan olayının dış politika gelişmeleri içindeki yerine oturtulması önemli bir düzeltme. Bu, esas olarak, *Tezler*'in birinci kitabında yapıldı. Burada ayrıntıya inildi. Düzeltme açıldı ve geliştirildi.

Düzeltme her zaman iyidir. Fakat bazen o kadar iyi değildir. Özellikle platform çok engebeli ise düzeltme yapılırken çok dikkat etmek gerekir. Çünkü çok engebeli bir toprak parçası üzerinde yapılacak bazı düzeltmeler, ne kadar doğru ve gerekli olurlarsa olsunlar, toprak parçasının tümünü görmeyi engellerler. Bu yüzden düzeltme bazen o kadar iyi değildir. Bir düzeltme yapılırken, nereden düzeltme yapıldığı açıklıkla ortaya konmalıdır.

Türkiye entelijansiyası, dış faktörle aşırı ölçüde

yüklü olduğu için, bu, özellikle gereklidir. Dış faktörle aşırı ölçüde yüklü Türkiye entelijansiyası, Tan olayını tümden bir dış politika olayı olarak algılamaya, yapısal olarak, hazırlıklıdır. Halbuki Tan olayı, kesinlikte, salt bir dış politika olayı değildir. İç politika ile, ideoloji ile ve dar ticari rekabetle çok yakından ilgilidir. Bunun, açıklanması gerekiyor.

Tan olayından sonra, Zekeriya Sertel, anılarında, şunları yazıyor: "Herkes gelip kederimize katılmak istiyordu. Gazetelerin hepsi gazetemize yapılan bu saldırıyı ayıplıyordu." (M. Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım 1905-1950*, İstanbul, 1968, sayfa 272.) Anılarını yazarken, bunları da yazan, Zekeriya Sertel'in hayal görmüş olduğu anlaşılıyor. Ya da hayal görmüyor, "kol kırılır, yen içinde kalır" diye düşünüp yazıyor. Sertel, Bâb-ı Âli'yi savunuyor. Tarihi çarpıtıyor.

6 Aralık 1945 tarihli *Tasvir Gazetesi*'nde Cihad Baban yazıyor: "Türk gençlerinin duygularını iyice kavramak ve galeyanın içine namuslu bir izanla sokulmak lâzımdır. Dünyanın bütün hür memleketlerinde olduğu gibi, Türkiye'de de, herkes istediği gibi düşünür ve dilediği ideolojileri kendisine mal edebilir. Ne Türk vatandaşları ne de Türk gençleri, hiçbir kimseyi velev kendi düşüncelerine aykırı dahi olsa, başka türlü fikirler besledikleri için muahaza etmeyi akıllarından geçirecek değillerdir. Fakat, son zamanlarda kızıl faşistlerin yaptıkları tahrikat, bir fikir ve ideoloji davası olmaktan çoktan çıkmış, memleketi birbirine katıcı, halkı birbiri aleyhine kışkırtıcı bir mahiyet almıştır." Bir başyazar böyle başlıyor.

Mağdurların ders almasını söylüyor: "Bu zevat ideolojilerinde ve fikirlerinde samimi iseler, kendi başlarına gelen akıbeti hoş karşılamak mecburiyetindedirler. Halkın sokakta bağırmasını, rejime küfretmek için toplanmasını istiyorlardı. Arzuları yerine geldi, fakat ne çare ki, onların fikirlerini paylaşmayan Türk gençlerinin infiali kendi başlarında patladı ve su testisi su yolunda kırıldı." Bâb-ı Âli'nin o sırada çok etkin yazarlarından birisi bunları yazdı.

Daha önceki sayfalarda *Akşam Gazetesi* başyazarı Necmeddin Sadak'ın Türkiye Dışişleri Bakanlığı'nın isteği üzerine yazılar yazdığı, belgelerle gösterildi. Herhalde Sadak, başyazar iken Dışişleri ile kurduğu ilişkilerin karşılığını, daha sonra Dışişleri Bakanı koltuğuna oturarak aldı. 7 Aralık 1945 tarihli *Akşam Gazetesi*'nde başyazar Necmeddin Sadak, Tan olayını, doğruya en yakın olarak değerlendirdi: "Üniversite gençliği, kendi içinden kopan ani bir heyecanla millî varlığı tehlikeye koymak istidadını gösteren bir cereyana karşı ayaklanmıştır." Tan olayı, bir sağ terör olayı idi; müstakbel Dışişleri Bakanı Sadak, sağ terör demesi mümkün olmadığı için "ayaklanma" diye yazdı.

Her dönemde bir ya da daha çok "yazar" olur. Ankara'daki büyükelçilikler, bunları, "Hükümet'e yakın" olarak niteler. Yazdıklarını, çok büyük ölçüde, resmî görüş olarak değerlendirirler. 1945 yılında Necmeddin Sadak, bunlardan biri oluyor. Devam ediyor: "Gençliğin tezahürlerine tek sebep, gittikçe cesaret kazanarak korkulu şekiller alan komünist propagandasıdır ve bilhassa bu propagandanın bu gençliği hedef tutarak kendine en elverişli saha sayması, adeta benimsemeye başlamasıdır. Gençlik buna karşı en haklı isyanı duymuştur." Şimdi daha da açık oldu. Fakat Dışişleri Bakanlığı'nın görüşü olarak, en açığını, yine Necmeddin Sadak yazdı. Aynı başyazıda şunları da yazdı: "Yine görüp biliyoruz ki komünistlik, yabancı istilâ ordularının, mutlaka ya önünden ya da arkasından geliyor." Herhalde daha önce yazılanların tümünü doğruluyor.

8 Aralık 1945 tarihli *Tanin Gazetesi*'nde başyazar Hüseyin Cahit Yalçın yazıyor: "Üniversitelilerin ve bunu müteakip, bütün memleketin gösterdikleri hassasiyet ciddi bir memnuniyet ile karşılanmak icap eder. Bu, memleket lehinde sulh içinde kazanılmış bir muharebedir ki düşmanlarımızın ümitlerini alt üst etmiş ve Türkiye hakkında ne kadar yanıldıklarını onlara göstermiş olacaktır." Bu sözlerle, Başbakan Saraçoğlu'nun, Amerikan Büyükelçisi Edwin Wilson'a söyledikleri arasında, cümle yapısı hariç, hiçbir fark yok. Aynı mantık. Yurt "içinde kazanılmış bir muharebe" sevinci ve Sovyetler Birliği'nin "yenildiği" düşüncesi, her ikisinde de var. Hüseyin Cahit Yalçın da, Tan olayının bir sağ terör olduğunu doğruluyor.

Tasvir, Akşam, Tanin görüldü. Sıra *Vatan*'a geldi. Bunun için o günün gazetelerine gitmeye gerek kalmıyor. Ahmet Emin, anılarında yazıyor. Yirmi beş yıl sonra. Bir gazeteyi yakıp yıkmanın kahramanlık değil, utanılacak bir iş sayılması gereken bir zamanda, belki biraz kendisini de kurtarmaya çalışır. Fakat bunu yapmıyor ve şunu yazıyor: "O sırada *Tan Gazetesi, Tan*'la *Vatan*'ın aynı cephede bulunduğuna dair vakit vakit iddialarda bulunuyordu. Bu iddia, *Görüşler Dergisi*'nin doğumu vesilesiyle de tekrar edildi. Her defasında yaptığım gibi, böyle bir cephe birliği olmadığını, iki gazetenin zıt cephelerde olduğunu şiddetli bir dille belirttim." Bu, normal karşılanabilir. Cephe kurmak veya cephede birlik olmak bütün tarafların rızasını gerektirir. Ama iş burada kalmıyor. "Demokrat" başyazar ve gazete sahibi, anılarında, şunları da yazıyor: "Benim Ankara'da bulunduğum sırada *Vatan*'ın ilân sahifesinde *Görüşler Dergisi*'nin ilânı çıkınıştı. İstanbul'a telefon ederek, bu ilânın bir daha gazeteye geçirilmemesini arkadaşlardan rica ettim." Ahmet Emin Yalman'ın Ankara'da bulunduğu sırada, belli bir "koku" aldığı belli oluyor.

Anılarında *Vatan Gazetesi*'nin 3 Aralık tarihli sayısında çıkan bir haberi aktarıyor. Aynen şöyle: "İstanbul'da çıkan *Görüşler Dergisi*, İzmir umumi efkârı tarafından derin nefretle karşılanmıştır. Dergi sahibinin Celâl Bayar, Fuat Köprülü, Adnan Menderes ve Tevfik Rüştü Aras'ı yazı ailesindeymiş gibi göstermesi ilk önce hayret uyandırdı. Derhal ortaya çıkan tertip, işin içinde, Zekeriya Sertel'in bir yalanından ve oyunundan başka bir şey olmadığını belli etti. Sertel ailesinin, artık gizlemeye imkân bulamadıkları davalarını açığa vurdukları anlaşıldı." (Ahmet Emin Yalman, *Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Cilt 4, sayfa 48 ve 49.) Yalman'ın ve Yalman ile birlikte yeni partinin kurucularının da bir "koku" aldıkları anlaşıldı. Yalman, bu haberi 3 Aralık tarihinde icat etti. 4 Aralık'tan bir gün önce.

Burada tekrar 4 Aralık tarihine ve Bâb-ı Âli'ye dönmek gerekiyor. Olayın elebaşlarından birisi anlatıyor: "Halk, liseli gençler ve daha sonra işitip kafileye katılan üniversitelilerin yekûnu caddelere sığmaz olmuştu. Gençler her önünden geçtiği dükkândan bayrak istiyor ve Cağaloğlu'na gelindiği zaman kafilenin 20 binin üstünde ve ellerde de yüzlerce bayrak olduğu halde başında Yalman'ın bulunduğu *Vatan Gazetesi*'ne doğru yürümek istendiği '*Vatan*'a, *Vatan Gazetesi*'ne' diye bağıranlardan anlaşılıyordu." Göstericilerin ilk hedefinin *Vatan* olduğu görülüyor.

Fakat *Vatan* kurtuluyor. Şöyle oluyor: "Bu esnada Muharrem Ergin adındaki üniversiteli bir genç pencereye çıkıp, 'Arkadaşlar, *Vatan Gazetesi* bizim için asıl tehlike değildir, biz *Tan Gazetesi*'ni protesto için toplandık. *Tan*'a doğru yürüyelim' demesi üzerine, kafilenin yönü *Tan*'a çevrilmiş ve Vilâyet'in önünden *Tan Gazetesi*'nin bulunduğu Meserret Oteli'nin karşısına gelinmişti." (İlhan Darendelioğlu, *Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri*, sayfa 160.) Vatan'ı kurtaran Muharrem Ergin, şu anda Edebiyat Fakültesi profesörlerinden olup, Milliyetçi Hareket Partisi'nin başyazarlığını yapıyor.

Vatan, son anda kurtarıldı. *Vatan*'ın son anda kurtarılmasının bir anlamı var. Hareket, bir dış politika ve bir Bâb-ı Âli rekabeti, bir sağ terör olayı olduğu kadar bir iç politika olayı olarak hazırlandı. Yeni kurulmakta olan partiyi tutmaya kararlı *Vatan* ve *Tan* gazetelerine gözdağı vermek gerekiyordu. Bunun için planda *Vatan* da vardı. "Demokrat" *Vatan* son anda olanları görüp, demokrat unsurlardan komünist imal etme kampanyasına hızla katılınca, kendisini kurtarabildi. Böylece hedef, daha somut bir hale geldi. Sadece yeni kurulacak demokrat partiyi tutmak değil, aynı zamanda "demokrat" olmak da gerekli görüldü.

Ahmet Emin'in anılarının bu paragrafı, ibretle okunacak türden. Artık bir burjuva-demokratın demokrat olmasının imkânsızlığını sergiliyor. Artık dünya sosyalist sistemine dostça bakmadan demokrat olmanın imkânsızlığını gösteriyor. Kuşku yok, tersinden. Şunları yazarak: "4 Aralık 1945'te İstanbul'da yüksek tahsil gençliği, Beyazıt Meydanı'nda ellerinde bayraklar, Atatürk'ün ve İnönü'nün resimleri olduğu halde toplanarak sel halinde akınlar yaptılar. *Tan, La Turquie, Yeni Dünya* matbaalarını, Berrak ve A.B.C kitabevlerini tamamiyle tahrip ettiler. Hedef, yabancılar hesabına memleket aleyhine kundakçılık yapan gazeteler ve müesseselerdi. *Yeni Dünya* günlük gazetesiyle *Görüşler Dergisi*'nin yayınları eskilere katılınca, her şey taşkın bir hale geldi ve hareket aşırı solcu matbaalarla yabancı kızıl dergileri satan kitabevlerini içine aldı." 1945 yılının sonunda demokrat yayın pek kalmadı.

Son olarak *Cumhuriyet Gazetesi* kalıyor. *Cumhuriyet, Tanin*'le birlikte, Tan olayının uygulanmasında en aktif rolü üstleniyor. Bunun bir nedeni, *Tezler*'in birinci kitabında gösterildi. Nadir Nadi, anılarında, yeni kurulan partinin sözcülüğünü, "Moskova ağzıyla" yazan *Tan*'a bırakmamak için tüm Bâb-ı Âli'nin karar verdiğini yazdı. *Tan* ile diğerleri ve bu arada *Cumhuriyet* arasında bir rekabet var. Ancak yalnızca *Tan*'ın yeni kurulacak partinin sözcülüğünü üstlenerek tiraj alması ihtimalinden doğmuyor. Başka nedenler de bulunuyor. Bir kez Zekeriya Sertel *Cumhuriyet*'in kurucularından. Sonra ayrılıyor. *Cumhuriyet*, bir gelenek olarak, kendinden ayrılanları sevmez.[12] Fakat rekabet veya *Cumhuriyet* ile *Tan* arasındaki husumetin asıl kaynağı bu da değil.

İki gazete arasındaki husumetin kaynağına, o günlerin önde gelen bir gazetecisi, anılarında, parmak basıyor: "İkinci Dünya Savaşı'nın en kritik günlerinden bir gün, *Cumhuriyet Gazetesi*'nde bir başyazı yayınlandı. Nadir Nadi tarafından kaleme alınan bu yazıda, 'Alman kudret ve birliği' ileri sürülmekte, doksan milyonluk Alman birliğine karşı durulamayacağı iddia edilmekteydi." Emin Karakuş, bu örneği verdikten sonra, genelleme yapıyor: "O günlerde *Cumhuriyet Gazetesi* sağı, *Tan Gazetesi* solu temsil ediyordu. O devrin sağcı yazarları bu gazetede toplanmışlardı. Muhterem Fevzi Toğay, Peyami Safa, Abidin Daver gibi yazarlar bu gazetede çalışırlardı. *Cumhuriyet Gazetesi*'nin Almanlar'la ilgili haberlerde titizlik gösterdiği kimsenin gözünden kaçmazdı. Nadir Nadi'nin Alman egemenliğinin dünya için bir 'emrivaki' haline geldiğini ileri sürmesi, gazetelerde günlerce süren polemiklere neden olmuştu." (Emin Karakuş, *40 Yıllık Bir Gazeteci Gözüyle İşte Ankara*, İstanbul, 1977, sayfa 34.)

Savaş boyunca *Cumhuriyet*, faşist Almanya'nın savunuculuğunu üstlendi.

Bu savunuculuk faşist Almanya'nın belgelerinde

de görülüyor. Almanya, İkinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında, Türkiye ile ilgili bir hayli araştırma ve inceleme yaptırıyor. Basın, ayrıntılı bir raporun konusu oluyor. Son derece kötü bir dille Türkçe'ye çevrilen bir kaynakta, bu raporun şu andaki tartışma konusuyla ilgili olarak şunları yazdığı bildiriliyor: "Fransızca nüshası *La Republique* ile birlikte *Cumhuriyet* ve *Tasvir-i Efkâr* 'Alman dostu' olarak nitelenir. Gerçi *Cumhuriyet* ara sıra faşist politikasının bazı öğelerini eleştirmişti ama, Avusturya'nın ve Südetler bölgesinin Almanya'ya katılmasından başlayarak temelde bu politikayı onaylamıştı. Bu yüzden sol eğilimli *Tan Gazetesi, Cumhuriyet*'i 'Goebbels'in avukatı' olarak belirliyordu." (Johannes Glasneck, *Türkiye'de Faşist Alman Propagandası*, Ankara, tarihsiz, sayfa 25-26.) Savaşın sonunda *Cumhuriyet*'in tuttuğu taraf kaybediyor. Tan'ın tuttuğu taraf ise kazanıyor.

Halbuki kaybedenin kazanması için kazananın kaybetmesi gerekli. Bu yüzden *Cumhuriyet* için *Tan*'ın kaybetmesi zorunlu. Tan olayının bir katında da bu zorunluluk var. Başka zorunluluklar olduğu gibi, Emin Karakuş yazıyor: "Yeni partiyi kurma hazırlıkları hayli ilerlemişti. Zaman zaman İstanbul'dan Ankara'ya gelen Zekeriya Sertel de bu toplantılara katılırdı. Partinin sözcülüğü ilerde onun yönettiği gazeteye verilecekti." (Emin Karakuş, *İşte Ankara*, sayfa 74.) Şunları da yazıyor: "Adnan Menderes, Toprak Kanunu ile ilgili bir yazı kaleme almış, bu yazının *Tan Gazetesi*'nde yayınlanmaması üzerine Zekeriya Sertel'le araları açılmıştı. Adnan Menderes, bu yazısında yine Toprak Kanunu'na karşı çıkmıştı. Sertel, yazıyı yayınlamamakta kendi açısından haklıydı. Zekeriya Sertel'in yerini bu kez *Vatan Gazetesi*'nin sahibi Ahmet Emin Yalman aldı. Geçerken 1945 yılının son ayının özelliklerini özetlemek gerekiyor. Somutun zenginliğini ölçmek gerekiyor. Dramın yoğunluğunu sezmek gerekiyor. Şöyle görünüyor: Türkiye, emperyalist kampa iyice yerleşme hazırlığını yapıyor. Bunun için savaş kışkırtıcılığı dahil elinden geleni eksik etmiyor. Aynı zamanda demokrat görüş ve düşünceye karşı kitlesel bir terörü uygulamaya koyuyor. Başlatıyor. Buraya kadarın özetiyle, Türkiye'nin Amerikan Birleşik Devletleri'nin siyasal uydusu olmaya hazırlandığı bir sırada Türkiye'de demokrat harekete karşı bir terör uygulanıyor.[13] Aynı zamanda Türkiye'de yeni bir burjuva partisi kurulmasının hazırlıkları tamamlanıyor. Türkiye'nin su üzerinde kalabilen cılız solu, 1930 yıllarında olduğu ve 1970 yıllarının ikinci yarısında tekrarlanacağı gibi, bu burjuva partisiyle cephe kurma hesapları yapıyor. Türkiye'nin "demokratları" ise bunu bir "suikast" olarak niteliyor. Ahmet Emin yazıyor: "Yeni parti doğmak üzereyken koyu solcuların bir suikastine uğradı. Olay şudur: Komünist meyilleri çoktan beri malûm olan Bayan Sabiha Zekeriya, Ekim ve Kasım aylarında Ankara'da milliyetçi diye tanınan bazı kimselere başvurarak, dış dünyadaki fikir ve sanat hareketlerini memlekete aksettirmek için '*Görüşler*' adında bir fikir dergisi çıkaracağını söyledi ve bu dergiye yazacaklarına dair bilhassa Demokrat Parti kurucularından söz almak istedi. Onlar da 'çıkmaya başlasın da görelim' yollu cevaplar verdiler. Bayan Sabiha Zekeriya, güya kesin vaat almış gibi Celâl Bayar, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'yü ilk sayısının ilk sahifesinde *Görüşler* yazı ailesinin devamlı üyeleri diye gösterdi." Böylece Türkiye'nin "demokratlarının" "suikast" ve solcularının da "cephe" dedikleri "şeyi" kurmak için adım atıldı.

Fakat Ahmet Emin atik davranarak bu suikastı önlemeye çalışıyor: "Bu manzara karşısında temeli yeni atılan partinin kötü bir suikasta kurban gideceğini düşündüm ve dergiyle hiçbir ilgileri olmadığını derhal ilân etmeleri hakkında Celâl Bayar, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'ye ikazda bulundum." Fakat bu ikaz, isteneni sağlamıyor. Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'deki mutemet gazetecisi Ahmet Emin'in ikazı pek etkili olmuyor.

Başka bir ikaz gerekiyor. Emin Karakuş yazıyor: Serteller'in yazılarından huzuru kaçan o dönemin ileri gelenleri, İstanbul CHP Parti müfettişi Alaaddin Tiridoğlu'nu görevlendirdiler. Tiridoğlu, İstanbul'a giderek CHP öğrenci yurtlarında kalmakta olan gençlerle ilişki kurdu. Onlarla yaptığı toplantılarda, *Tan*'a yöneltilecek saldırıların esasları saptandı. Öteki yurtlarda kalmakta olan gençlerle 'komünizmi telin' perdesi altında *Tan*'a hücum etmeye, onu yakıp yıkmaya karar verildi." (Emin Karakuş, *İşte Ankara*, sayfa 89.) CHP iktidarı, doğmakta olan Demokrat Parti muhalefetinin sınırlarını çizmeye karar verdi.

5 Aralık tarihli *Cumhuriyet Gazetesi* yazıyor: "Millî Şef dün Celâl Bayar'ı kabul ettiler." *Cumhuriyet*'in "dün" diye haber verdiği tarih, 4 Aralık oluyor. Ve çok büyük tesadüf oluyor. "Millî Şef", yeni kurulacak partinin genel başkanını, bu partinin sözcüsü olacak gazetenin yakılıp yıkıldığı gün kabul ediyorlar. Çok büyük tesadüf olsa gerek. Fakat ne kadar tesadüf olursa olsun, tarihin intikamından kurtulamıyor. 5 Aralık tarihli *Cumhuriyet Gazetesi* yazıyor: "İnönü, yeni kurulacak partinin liderini yemeğe alıkoyarak iltifatta bulundular." Başka ne yapabilirdi ki, İnönü?

Ve en nihayet Zekeriya Sertel yazıyor: "Ertesi gün Celâl Bayar'la Adnan Menderes '*Görüşler*' dergisiyle hiçbir ilgileri olmadığını gazetelerde ilân ettiler." (Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, sayfa 270.) Sertel'in "ertesi gün" dediği, *Tan*'ın yakılıp yıkılmasından bir gün sonrası oluyor. Burjuva iktidarı, burjuva muhalefete sınır çiziyor. Yakıp yıkarak çiziyor.

İktidarlar hep öyle yaparlar. Fakat ne yaptıkları her zaman pek anlaşılmıyor. Anlayamayanlar çok oluyor. Tan olayına rağmen "cephe" peşinde koşanlar veya bunu telâffuz etmeye cüret edemeseler bile, Demokrat Parti muhalefeti ve iktidarından çok umutlu olanlar oluyor. 1970 yıllarının ikinci yarısında bir başka burjuva muhalefeti ve iktidarı karşısında "umut" kesilenler olduğu gibi. Kesilenler, kesildikleri yerde kalıyorlar.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye basını, Tan olayı dolayısıyla, gözden geçirilmiş oluyor. Büyük bölümü faşist Alman yanlısı Türkiye basını, savaş sırasında büyük ölçüde Hükümet'in sesini yansıtıyor. Tabii basının tümü, bir de bu yüzden, Alman yanlısı olmuyor. Örnek olarak *Cumhuriyet* ve *Tanin* var. Her ikisi de Tan olayında birleşiyor ve aktif rol alıyorlar. Fakat Nadir Nadi'nin *Cumhuriyet*'i Alman yanlısı bir politika sürdürürken Hüseyin Cahit Yalçın'ın *Tanin*'i sürekli müttefikleri savunuyor. Bunda, Hüseyin Cahit'in, İttihat ve Terakki döneminde başladığı politikada hep "İngilizci" kalmasının da rolü olmalı.

İkinci Dünya Savaşı boyunca, Almancısı ve İngilizcisi ile Türkiye basını hep maniple ediliyor. Hükümet'in bu işle görevli bir genel müdürlüğü bulunuyor: Basın-Yayın Umum Müdürlüğü. Tarih araştırmasında, böyle kritik bir zamanda böyle önemli bir genel müdürlüğün başında kimin bulunduğu ilgi uyandırıyor. İlginin karşılığı şöyle: Selim Sarper. Türkiye'de yöneticilerin çok kısa biyografilerini veren bir çalışmada, 1899 yılında İstanbul'da doğan Selim Sarper'in Almanya'da lisede okuduğu yazılı. Hayata Adana'da Fransız Demiryolu'nda tercümanlık ile başlıyor. Cumhuriyet yüzüne gülüyor ve 1923 yılında Dışişleri Bakanlığı'na giriyor. "Hariciyeci" olarak ilk görev yeri ilginç: Moskova. Moskova'da ikinci kâtip olarak çalışıyor. Sarper'in ikinci görev yeri de ilginç: Berlin. Berlin'de konsolos olarak görev yapıyor. Stalin'in Moskovası'ndan Hitler'in Almanyası'na naklediyor. (Metin Tamkoç, *A Bibliography on the Foreign Relations of the Republic of Turkey 1919-1967 and Brief Biographies of Turkish Statesmen*, Ankara, 1968, sayfa 234-235.) Sonra bu kadar dış görev yeterli sayılıyor.

Talih, Sarper'e bir daha gülüyor. Selim Sarper, Dışişleri Bakanlığı'nda bir şube müdürü iken, Hitler'in Fransa'ya hücum ettiği bir zamanda, birdenbire Basın-Yayın Umum Müdürü oluyor: Haziran 1940. Savaşın sonucu belli oluncaya kadar bu görevde kalıyor. Zafer kesinleşince, talih, Sarper'e bir daha gülüyor. Bir kariyer memuru olarak ikinci kâtiplik ve konsolosluk ile büyükelçilik arasındaki birçok kademeyi atlıyor ve böyle bir dönemde Moskova'ya Büyükelçi oluyor. 1944 yılında. Moskova'da yapacağını yapıyor ve 1946 yılında ayrılıyor. Fakat Moskova hizmeti hiç unutulmuyor. Hep güzel görevler yapıyor. Demokrat Parti döneminde, Birleşmiş Milletler'de başdelege oluyor. Millî Birlik Hükümeti'ne Dışişleri Bakanı oluyor. Bu arada CHP'li oluyor ve 1961 seçimlerinde İstanbul'dan milletvekili yapılıyor. İsmet Paşa, diğeri gibi, bu 1945 yılı kahramanını unutmuyor. İsmet Paşa koalisyon hükümetlerinde de Dışişleri Bakanı olarak tutuyor. Sonra 1962 Mart ayında Sarper'i indiriyor. On beş gün kadar Turhan Feyzioğlu'nun gönlünü aldıktan sonra, bu göreve 1945 yılının diğer kahramanını, Feridun Cemal'i getiriyor. Tarih ne kadar öğretici. İsmet Paşa, on bir yıllık bir aradan sonra 1961-1965 arasında Hükümet'e geliyor ve Başbakanlık yapıyor. Bu arada kendisine iki Dışişleri Bakanı buluyor. Birisi Selim Sarper, diğeri ise Feridun Cemal.

Basın-Yayın Umum Müdürü, basını maniple ediyor. Radyoyu ise kontrol ediyor. İkinci Dünya Savaşı boyunca radyonun yayınını kontrol eden en üst kamu görevlisi Selim Sarper oluyor. Bir de direkt kontrol edilen Anadolu Ajansı var. Bir kaynakta da Selim Sarper'in Anadolu Ajansı'nda yaptığı işlere bir örnek var: "Başbakan Saydam, 4 Mayıs 1942'de, Anadolu Ajansı'nın bütün Yahudi memurlarının -bunların toplamı 26 kişiydi- ertesi gün hemen işi bırakmaları buyruğunu verdi. Bu karar, Hükümet içinde yapılan uzun tartışmalardan sonra verildi. Tartışmalar sırasında Basın Genel Müdürü Sarper, ajansın müttefikler taraftarı müdürü Muvaffak Menemencioğlu'na galip çıktı. Alman faşistleri, bunu Yahudi aleyhtarı kışkırtmaları hesabına başarı saydılar ve Ankara'daki Büyükelçileri 'Anadolu Ajansı'nın çoğunlukla düşman tarafına karşı yakınlık duyan Yahudi öğelerden temizlenmesinin haber dağıtımı üzerinde olumlu etkiler yapacağını' umut ediyordu." (J. Glasneck, *Türkiye'de Faşist Alman Propagandası*, sayfa 26.) Bu kaynak, berbat bir Türkçe ile çevrilmiş olmasına karşın, söylenenler anlaşılıyor.

Aynı kaynakta Selim Sarper'in, Alman saldırılarının en şiddetli ânında, Alman Hükümeti'nin çağrısına uyarak ve yanına bir gazeteciler heyetini de alarak Almanlar'ın "doğu cephesi" dedikleri, Sovyetler Birliği'ne hücum eden kuvvetlerini yerinde gördüğü de yazılı. İkinci Dünya Savaşı'nın kesin sonucu belli olunca, Moskova'ya Büyükelçi olarak gönderilen Sarper'in, savaş boyunca bir "Almancı" olduğu izlenimi çıkıyor.

Tabii savaşın kesin sonucu belirince izlenimler değişiyor. Kaybedeni kim patron sayar? Herhalde Sarper saymaz. Saymadığının işaretleri de daha önce verildi. 1945 Mart ayında Molotov ile görüşen Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'in, görüşmeyi, sıcağı sıcağına ve harfi harfine Birleşik Devletler'in Moskova Büyükelçisi Harriman'a anlatmış olduğu, Amerikan belgelerine dayanarak, yazıl-

dı ve ekte de yer alıyor. Sarper hakkındaki bu kayıtların, sonraki yıllarda "işe yarayacağı" anlaşılıyor.

Hiç kuşku yok, Millî Birlik Komitesi'ni oluşturan genç ve yaşlı subaylar, Amerika Birleşik Devletleri'nin dış politika belgelerinde nelerin kayıtlı olduğunu bilmiyorlar. Fakat çok mu önemli? Kayıtlara bakmadan da bilmek mümkün. 27 Mayıs sabahı radyodan okudukları, Türkeş'in sesiyle radyodan ilân ettikleri, 27 Mayıs ilânının bir nüshasını da Ankara'da Amerikan Büyükelçiliği'nin bahçe kapısının altından atma saygı ve tedbirliliğini gösteren bu genç ve yaşlı subaylar bununla da yetinmiyorlar. Türkiye'de pek az yazılan diplomat anılarından birinde, bir emekli Büyükelçi, eksik kalanı yazıyor: "Türkiye'deki 27 Mayıs Devrimi'nin üzerinden iki aya yakın bir zaman geçmiş, Millî Birlik Hükümeti'nin NATO ve CENTO'ya bağlılığı dünyaya ilân edilmiş, eski dostlukların -ve de düşmanlıkların- olduğu gibi süreceği, Amerikan Hükümeti'nin tam güvenini kazanmış bir diplomat olan Selim Sarper'in Dışişleri Bakanlığı'na getirilmesiyle açıkça belli olmuştu. Sanırım ki İran Şahı, Menderes ile Zorlu'nun Moskova'ya yakınlaşma siyasetine yöneldikleri kanısına varınca DP iktidarının askerî bir darbe ile düşürülmesinden rahatlık da duymuştu." (Mahmut Dikerdem, *Bir Büyükelçinin Anıları-Üçüncü Dünyadan*, İstanbul, 1977, sayfa 30-31.) Emekli Büyükelçi Mahmut Dikerdem, ilgiyle okunan anı ve yorumlarında çok sayıda Dışişleri yetkilisinden söz ediyor. Fakat yalnızca Selim Sarper'den "Amerikan Hükümeti'nin tam güvenini kazanmış diplomat" olarak bahsediyor.

Moskova'da Selim Sarper. Ankara'da ise Edwin Wilson. Şebeke oluşmaya başlıyor. Bu oluşum içinde Feridun Cemal'in Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterliği'ne getirilmesi de var. Feridun Cemal, bunu anlatıyor: "Birkaç hafta sonra Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterliği'ne terfi etmiş ve tehlike karşısında yapayalnız kalan Türkiye'ye yönelen Rus tehdidini etkisizleştirmek gibi o zaman başarılması hemen hemen imkânsız görülen bir vazifeyi Hükümet'in emri altında yürütme çetin görevine getirilmiştim." Feridun Cemal, Türkiye'nin "yapayalnız" olduğunu yazıyor. Yalnızlıktan kurtulmasının hemen hemen imkânsız olduğunu düşünüyor. Fakat öyle görünüyor ki, "Tanrı" Feridun Cemal'e yardım ediyor. Kaldığı yerden devam ediyor: "Türkiye'ye vardığımda Amerika Birleşik Devletleri'nin yeni Büyükelçisi Mr. Edwin Wilson'un vazifesine başlamış ve birkaç hafta içinde Ankara çevrelerinde büyük sevgi sağlamış olduğunu öğrenmekle mutluluk duydum." Mr. Wilson, birkaç hafta içinde kendisini Ankara'da herkese sevdiriyor.

Fakat Feridun Cemal, daha önceden seviyor: "San Francisco yolu üzerinde, heyetimizin New York'ta kısa ikameti esnasında Mr. Wilson ile iki defa görüşmek fırsatını bulmuştum. Bu ilk temaslar bana Amerikan Hükümeti'nin Türkiye'ye göndermeye karar verdiği yeni temsilcinin seçkin ve üstün şahsiyeti hakkında inandırıcı bir fikir vermişti. Bu tayin iki bakımdan sevindirici idi. Evvelâ, Türkiye'nin harp esnasında tutum ve endişelerinin yetersiz anlaşılması yüzünden Müttefikler çevrelerinde ve özellikle Londra ve Washington'da yükselen haksız tenkitleri ortadan kaldırmaya yarayacaktı." Feridun Cemal, Wilson ile ne konuştu, bilinmez ama, Wilson'un da bir soğuk savaş kışkırtıcısı olduğunu anlamak için bu sözler yetiyor. Devam ediyor: "Büyükelçi, Amerikan demokrasisinin Türkiye hakkındaki dostluk hislerinin sadık sözcüsü olmuştur. O, Hükümetleri tarafından gönderilen talimatın kayıtsız şartsız ifadesiyle yetinen sefirler sınıfına mensup değildi. Türkiye'deki şartlarla bağdaşmadığı için kendi düşüncelerini, kanaatlerini ve hatta gerçek Amerikan menfaatlerini zedeleyen talimatı olduğu gibi yerine getirmeyecek kadar cesaret, fikir istiklâli ve meslekî dürüstlük sahibiydi. Bu davranışı ile memleketi ve Hükümeti için büyük bir aydınlık kaynağı, Türkiye için de feragatli ve sadık bir dost oldu." (Feridun Cemal Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri*, Ankara 1968, sayfa 256.) Bir dönemde, henüz Amerika Birleşik Devletleri'nde soğuk savaşın temel politika olmadığı zaman aralığında, Ankara'daki Amerikan Büyükelçisi Wilson'un kendi Dışişleri Bakanlığı ile çatıştığı yazılıyor. Tabii diplomatça.

Daha açık ve daha bilimsel olarak söylenenler de var. Daha önce de alıntı yapılan Profesör May'in çalışması bunlardan birisi. Profesör May, çalışmasında, soğuk savaşın başlatılmasında Atina, Ankara ve Tahran'daki Amerikan Büyükelçileri'nin ortalığı telâşa veren telgraf raporları üzerinde duruyor. "Henderson'un dairesi kanalıyla gelen mesajlar hep Rus planları ile ilgili uyarıları içeriyordu" diyor. Türkiye'den gelen telgraflar hakkında, ayrıca, şu bilgiyi veriyor: "Türkiye'den gelen telgraflar, Sovyet gayretlerinin artacağı ve hatta muhtemelen silahlı işgale varacağını tahmin ediyordu."

Profesör May, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye verdiği Ağustos 1946 tarihli notası ile ilgili olarak Edwin Wilson'un tutumunu şöyle irdeliyor: "Türk yetkililerin Sovyet demarjını soğukkanlı karşılamalarına karşın, Wilson aynı davranışı gösteremedi. O, Ankara'dan, SSCB'nin Boğazlar sorununu Türkiye'nin bağımsızlığını yok etmek, Türkiye'de mutemet *(friendly)* bir rejim kurmak, böylece Baltık'tan Karadeniz'e kadar uzanan uydu devletler zincirinde eksik olan halkaya tamamlamak için kullandığını rapor etti." Profesör May, Wilson'un telgraf raporunda şunların da bulunduğunu yazdı: "Türkiye'nin bağımsızlığı, Birleşik Devletler için hayati bir sorun olmuştur. Eğer Türkiye Sovyet kontrolü altına girerse böylece, İran Körfezi ve Süveyş Kanalı'na ka-

dar uzanan bir alanda son engel de ortadan kalkmış olur ve ortaya insan tabiatının karşı koyamayacağı iştah kabartıcı bir durum çıkar. Bu olduğu zaman tava tekrar ateşe konmuş demektir." (E. R. May, *"Lessons" of the Past*, Oxford University Press, 1973, sayfa 36 ve 38.) Çok açık değil mi? Ankara'daki Amerikan Büyükelçisi Edwin Wilson, Türkiye'deki savaş kışkırtıcılarını bile geride bırakıyor. En azından bir Amerikan bilim adamının bulgularına göre.

Edwin Wilson'un Washington'daki ilk muhatabı, Loy Henderson. Yakın Doğu ve Afrika Ofisi'nin başında bulunuyor. Yunanistan, Türkiye ve İran işleri Henderson'un sorumluluk alanına giriyor. Henderson, daha önce Sovyet işleri ile görevliydi. Fakat Roosevelt zamanında aşırı Sovyet düşmanlığı nedeniyle buradan alındı ve Yakın Doğu işleriyle uğraşmakla görevlendirildi. Fakat bu işlerle uğraşırken de sürekli olarak Dışişleri Bakanlığı'nın üst yöneticilerini, Sovyet tehlikesini, Sovyetler Birliği'nin kapitalizme duyduğu nefreti, Sovyetler'e güvenilemeyeceğini anlamamakla suçladı. Böyle bir kimse, 1945 başından itibaren Yakın Doğu dairesinde tıpkı Sovyet işleri dairesinde çalışıyormuşçasına çalışma şansına kavuştu.

Dikkati çeken ve çekmesi gereken bir nokta var. Türkiye'de veya Amerika Birleşik Devletleri'nde soğuk savaş kışkırtıcılığı yapanlar, daha doğru bir deyişle, İkinci Büyük Savaş'tan çıkarken yeni bir savaşı, politikacılardan önce, tezgâhlamaya başlayan üst bürokratların hepsi, yıllar sonra terfi ediyorlar. Sarper, 27 Mayıs'ı, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri olarak buluyor ve Bakan oluyor. Feridun Cemal Bakan oluyor, İsmet Paşa, 1945 yılında kendisinden önce Amerika'nın uyduluğunu seçen bu iki memurunun hizmetlerini unutmuyor. Amerika Birleşik Devletleri de Loy Henderson'un hizmetlerini unutmuyor.

1957 yılında Türkiye'nin Suriye sınırına asker yığmasıyla iyice kızışan Suriye bunalımı konusunda bilgi verirken, bir kaynak, şunları yazıyor: "Irak Kralı Faysal ve Ürdün Kralı Hüseyin, 22 Ağustos'ta Türkiye'ye geldiler. İki kral arasında 23 Ağustos'ta yapılan görüşmelere, daha sonra Türkiye Cumhurbaşkanı C. Bayar ve Başbakan A. Menderes de katıldı. Öte yandan ABD Dışişleri Bakanı'nın Orta Doğu İşleri Yardımcısı Loy Henderson da 24 Ağustos'ta İstanbul'a geldi ve görüşmelere o da katıldı. Özellikle Henderson'un temasları, gerek birçok Arap ülkesinde ve gerekse Moskova'da tepkiler uyandırmıştır. Kahire, Henderson'u, 'hükümet darbeleri uzmanı' olmakla suçluyor ve 'ABD'nin Suriye rejimini içerden yıkamadığını görünce, şimdi komşularını bu ülke aleyhine kışkırttığını' öne sürüyordu." (Ömer Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası 1945-1970*, Ankara, 1972, sayfa 104.) 1945 yılında Washington'da Türkiye işleri, Sovyetler Birliği'nden nefret eden, ilerdeki yıllarda Orta Doğu ve Yakın Doğu'nun devlet başkanlarıyla aynı masaya oturan bir 'hükümet darbeleri uzmanı' Loy Henderson'un sorumluluğunda idi.

Henderson'un eleştirdiği üst yönetimde yer alanların birisi William L. Clayton idi. William L. Clayton, Amerikalılar'ın "self-made man" dediği türden bir kimse. Kendi kendisini yetiştirmiş ve dünyanın en büyük tekstil ihracatçısı bir firmanın başına gelmiş. Açıkçası esas mesleğe ihracat ve ihracattan da sanayi devrimi ile İngiliz kolonyalizminin doğuşunda önemli bir rol oynamış olan tekstil ihracatı işinde üstünde kimse yok. Bu özelliği ile Roosevelt yönetimine önce danışman oluyor, sonra da, üst düzeyde bir hariciyeci.

Clayton, hariciyecilik yaptığı sırada ihracatçı olduğunu ve pazar sorunu bulunduğunu hiç unutmuyor. İlk planda gözünü diktiği, Büyük Britanya'nın pazarları oluyor. Amacı, bu pazarlardan Büyük Britanya'yı sürmek değil. Britanya'nın kendisine kapattığı pazarlara Amerikan mallarının da girmesini sağlamak. Bunun için "open door" politikasının savunuculuğunu yapıyor. "Açık kapı" politikası daha İkinci Dünya Savaşı'nın başından itibaren Amerika Birleşik Devletleri'nin dış politikasının temeli oluyor. Savaşın başında İngiltere'ye yardım için Ödünç Verme ve Kiralama Yasası çıkarılırken Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere'nin bundan yararlanması için açık kapı politikasını kabul etmesi koşulu getiriliyor. Daha sonraki yıllarda Clayton bu politikanın ateşli uygulayıcısı oluyor. (William Appleman Williams, "Open Door Policy and the Cold War", Norman A. Graebner, *The Cold War*, 1976, D. C. Heath and Company, içinde, sayfa 51-52.) Açık kapı politikası, Türkiye ve Yunanistan için, soğuk savaşın kapısını açan Truman Doktrini ile pazarın Amerika'ya devrine dönüşüyor.

William Clayton'un bu görüşlerini en iyi anlayan kimse, hiç kuşku yok, Truman'ın Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı yaptığı Dean Acheson olsa gerek. Acheson, daha önce ve Roosevelt'in sağlığında, Hazine Bakan Yardımcısı idi. Ancak Roosevelt'in ekonomik politikasını onaylamadığı için ayrıldı. Truman herhalde bunun için Acheson'u müsteşar yapmadı. Truman, Acheson'u müsteşar yaparken, fiilen Dışişleri Bakanlığı'nı teslim ettiğini biliyordu. Çünkü 1945 ve hemen sonrası dünyasında Amerika Dışişleri Bakanları sürekli olarak ülke dışında oluyorlardı.

Acheson, 1944 yılında Temsilciler Meclisi'nde yapılan savaş sonrası ekonomik politika ve planlama görüşmelerinde, görüşüne başvurulan kimseler arasında yer aldı. Herkesten daha çok savaş sonrasında Amerikan ekonomisinin bir depresyona gir-

mesi tehlikesine parmağını bastı. 1944 yılında Temsilciler Meclisi'nin savaş sonrasının ekonomisi üzerinde kafa yoran özel komisyonun önünde konuşmaya şöyle başladı: "Ülkemizin ekonomik ve sosyal durumuna baktığımızda çok kötü bir zamanda olduğumuz açıktır. Ekonomik ve toplumsal sistemimizde çok önemli etkileri göze almadan, 1920 yıllarının sonu ve otuz yıllarının başındakine benzer bir on yılı tekrar yaşayamayız." Böyle başlıyor. Temsilciler Meclisi'nin özel komisyonuna şunları söyleyerek devam ediyor: "Bu soruna baktığımızda bunun bir pazar sorunu olduğunu söyleyebiliriz. Bir üretim sorunu yoktur. Birleşik Devletler sınırsız bir yaratıcı enerjiye sahiptir. Önemli şey, pazardır. Ülkenin ürettiğinin tüketilmesinin ve üretime imkân veren malî düzenlemeler çerçevesinde satılmasının sağlanması gerekir." (William Appleman Williams, *Open Door Policy and the Cold War*, sayfa 53.) Ve Acheson ekliyor: "Gözünüzü yabancı pazarlara çevirmelisiniz."

Bir uluslararası şebekeden söz ediliyor. Bu çalışmada. Bu şebeke, soğuk savaşın başlatılmasında önceliğe sahip. Şu anlamda: Sorunları, daha önce görüp formüle ediyorlar. Sorunları önceden ön plana çıkarıyorlar. Tabii sorunlarla birlikte kendileri de ön plana çıkıyor. Bu şebeke içinde bir bölümü ekonomik sorunu bütün çıplaklığıyla görüyor. Bir bölümü ise ekonomik sorunu görmüyor. Belki hissediyor. Fakat soğuk savaşı çıkarma gereğini duyuyor. Bunu politik olarak formüle ediyor. Ekonomik sorun çok altlarda kalıyor. Üstte görülen ve gösterilen ekonomik sorun olmuyor. Politik formülasyon olarak ortaya çıkıyor.

Özü boş politik formülasyonlar olur. Özü boş politik formasyonların sahibi olurlar. Birden bu özü boş politik formülasyonlarla göğe doğru yükselirler. Birden eskilerin deyimiyle "kazip" şöhret olurlar. Birden yükselirler. Çünkü birikim hazırdır. Çünkü zaman dönüşe gebedir. Burada insanlara "gözümüzü açtı" dedirtecek bir gerekçe gerekir. Bunu yapanlar olur. Birden "kazip" şöhret olurlar. Birden yalancı şöhret olurlar. Sonra yıllar geçer, daha önce gözleri açılanlar bile şaşarlar. Nasıl olup da bu tür politik formülasyonlarla gözlerinin açıldığına şaşarlar.

Amerikan diplomatı George Kennan bunlardan birisi. Kennan, soğuk savaşın başlatılmasında en etkili kişi olarak biliniyor. Tabii böyle söylenmiyor. Amerikan diplomasisinin duayeni olarak tanıtılıyor. Âlim-diplomat olarak isimlendiriliyor. Ve böylesine büyük bir ün bir telgraf ile başlıyor. Amerikan tarihinde "Long Cable" olarak adlandırılıyor. Kennan anılarında, bu kendisine tüm şöhret kapılarını açan ve Millî Piyango'da en büyük ikramiyeyi tutturmaya benzeyen bu uzun telgrafı nasıl yazdığını anlatıyor: "1946 yılı Şubat ayı ortalarında üşütmüştüm; ateş, sinüzit ve diş ağrıları ve bir de bunlara ek olarak aldığım sulfaların yan etkilerinin verdiği ıstırapla yatıyordum. Büyükelçi yine yoktu ve tümüyle ayrılma hazırlıkları içindeydi. Bu tür dertlerle yatağa kapanmış olarak, günlük telgraf akışı ve yatağıma getirilen cari işlerle uğraşmak ve tüm sorumlulukları mümkün olduğu kadar iyi bir şekilde yerine getirmek zorundaydım." (George F. Kennan, *Memoirs, 1925-1950*, Boston, 1967, sayfa, 292.) Kennan'ın ateşli bir soğuk algınlığından mustarip olarak yattığı yer Moskova. Büyükelçi Harriman, artık Moskova'dan ayrılıyor. Yerine birisi gelinceye kadar tüm işler maslahatgüzar olarak genç Kennan'ın omuzlarına düşüyor.

Bu arada Kennan'ın Amerikan Dışişleri Bakanlığı tarafından bir "Sovyetolog" olarak yetiştirildiğini, bunun için Avrupa'ya gönderildiğini hatırlamak gerekiyor. İşte bu Kennan Moskova'da soğuk algınlığından canı sıkkın bir şekilde yatarken günlük işlerle ve telgraflarla uğraşıyor. Bunlardan birisi Kennan'ın zaten sıkılmış canını daha da sıkıyor. Kennan "bu Ruslar'ın Dünya Bankası ile Uluslararası Para Fonu'na katılmakta isteksizlik gösterdiğini bildiren telgrafı" diyor. Tabii anılarında. Bu telgrafın Hazine Bakanlığı'nın telkini ile hazırlanmış olduğunu talımin ediyor. Canı biraz daha sıkılıyor. "Washington'da hiçbir yerde savaş sonrasında Rusya ile işbirliği ümitlerinin, Hazine Bakanlığı'nda olduğu kadar gelişkin bir biçimde, aynı zamanda safça veya inatla (buna ilkel bir biçimde demek de mümkün) sürdürülmediğinin hatırlanması gerekir" diyor. Kennan'ın Hazine Bakanlığı'ndaki üst düzey bürokratların bu "kalın kafalılığına" çok kızdığı görülüyor.

Telgraf, Moskova'daki Amerikan Büyükelçiliği'ne, Sovyetler Birliği'nin neden Dünya Bankası ve Para Fonu'na katılmadığını soruyor. Elçiliğin görüşünü soruyor. Kennan, bu telgrafa çok kızıyor ama aynı zamanda "en sonunda rüya bozuldu" diyor. Telgrafı, Sovyetler Birliği ile işbirliği rüyasının bozulması olarak niteliyor. Daha sonraları ve soğuk algınlığının ateşi içinde yazdığı bu telgraftan sonra âlim-diplomat sıfatına lâyık görülen Kennan, Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın 1945 Mayıs ayında Sovyetler Birliği'ne Ödünç Verme ve Kiralama Yasası'na göre yapılan yardımları durdurduğunu unutuyor. Truman'ın bile, anılarında, "benim en büyük hatam" dediği ve sorumluluğunu içlerinde Grew'ün de bulunduğu iki Dışişleri Bakanlığı yöneticisine yüklediğini hesaba katmıyor.

Katmayınca da daha kolay kızıyor. Kolay kızmanın ve kızgın olarak hareket etmenin bir yolu, bazı unsurları hesaba katmamaktır. Kennan, bu telgraf gelince, şöyle düşünüyor: "Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu gibi konularda Sovyet görüşlerini anlatan birkaç rutin cümle ile sorunu geçiştirmede yarar yoktu. Burada gerçeğin tamamından azının hiçbir işe yaramayacağı bir durum vardı. Bunu iste-

diler. Şimdi, Tanrım, istediklerini alacaklar." Bunları düşünüyor ve "kalemime uzandım" diyor. Sonra açıklıyor: "Bu durumda kalem, benim çok zahmete katlanan ve yetenekli sekreterim Miss Dorothy Hessman idi." Bundan sonra yatağında Kennan söylüyor ve sekreteri yazıyor. Ortaya "bir on sekizinci yüzyıl Protestan vaazı gibi zarif bir biçimde beş ayrı bölüme ayrılmış sekiz bin kelimelik bir telgraf" çıkıyor. (George Kennan, *Memoirs*, sayfa 294.) İki yüz kelimenin standart bir sayfa olarak hesaplandığı göz önüne getirilince bu "uzun telgraf" kırk sayfayı bulmuş oluyor.

"Bu gelişkin pedagojik çabanın Washington'daki etkisi tam bir sansasyon oldu." diyor. Telgrafın yazarı bunları söylüyor. Başkaları da. Acheson'un anılarında şunlar da var: "Kennan'ın Sovyet dış politikasının niteliği ve motifleriyle ilgili olarak Moskova'dan gönderdiği uzun telgraf, Dışişleri Bakanlığı'nda Churchill'in konuşmasından daha etkili oldu. Savaş dönemi işbirliği yıkılmış, Büyükelçi Harriman ülkeye dönüyor ve geçici bir süre Moskova Büyükelçiliği'ni yöneten Kennan'a Ruslar'ın neden böyle davrandıkları soruluyor. Kennan'ın cevabı, uzun ve inandırıcı bir çözümleme olarak 22 Şubat'ta geldi; Kremlin ile tatminkâr bir ilişkinin imkânsızlığı konusunda resmî görüşü kristalize etti." (David S. McLellan, *Dean Acheson-State Department Years*, New York, 1976, sayfa 88-89.) Churchill'in konuşması, meşhur "Demir Perde" sözünün ilk kez kullanıldığı konuşmadır.

Kennan'ın uzun telgrafı gerekli ideolojik çerçeveyi sağlıyor. Artık Dışişleri Bakanlığı kararını vermiş durumda. Bütün kayıtlara bakıldığında görülecek. Çok büyük bir açıklıkla görülecek: O zamana kadar Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den üs ve toprak istediğini ciddiye almayan Washington bundan sonra, herhangi bir belgeye dayanmamakla birlikte, inanmaya çalışacak. Böylece bir hazırlık zamanı geçecek. Çok uzun değil. Uzun telgraftan sonra kısa bir zaman gerekecek. Acheson, anılarında, bunu ne kadar güzel açıklıyor: Aldığı notlar arasında şöyle bir paragraf yer alıyor: "Hükümet'in görüşleri üzerinde çok derin etki yaptı ise de, Hükümet'in harekete geçmesi için, Kennan'ın gösterdiği Sovyet niyetlerinin kendisini ispat ettiği bir yıla gerek oldu." Bunun anlamı şu: Kamu yönetiminin diğer kollarını ve en önemlisi Amerikan kamuoyunu hazırlamak için bir yıllık zaman gerekti.

Fakat, Kennan'ın yıldızının parlaması için artık zamana gerek yok. Kendisi yazıyor: "Moskova'dan gönderdiğim uzun telgrafın başarısı hayatımı değiştirdi. Artık ismim Washington'da biliniyordu. İnsanların kafasına şimdiye kadar yaptığım işlerden başka düzeyde işlere uygun olduğum düşüncesi yerleşti. 1946 yılının Nisan ayında Washington'a nakledildim ve yeni kurulan National War College'e dışişlerle görevli komutan vekili atandım." National War College, Türkiye'de Millî Güvenlik Akademisi'nin babası oluyor. Kamu yönetiminde yükselmesi ve stratejik yerlere gelmesi muhtemel asker veya sivil yöneticilerin eğitileceği bir yer olarak kuruldu.

Yıldızı parlıyor. Ve tam bir "moda" konferansçı oluyor. Her yere çağrılıyor. Bunlardan bir kısmını yazıyor: "Şimdi talebim yüksekti. Yalnız National War College'de değil, deniz ve hava harp okullarında, Deniz Akademisi'nde, Carlisle barakalarında; Yale, Virginya, Williams ve Princeton kampüslerinde; Amerika'nın doğusundaki birçok özel ve yarı özel grubun önünde konferans verdim." (G. Kennan, *Memoirs*, sayfa 307.) Ve kapitalizmin talebin talebi doğurması olayı, Kennan'ın yaşamında da görülüyor. Truman, anılarında, şunları söylüyor: "Rus totalitaryanizmi karşısında hür dünyanın nasıl bir yol izlemesi gerektiği sorunu, geçen yıl içinde, birçok kez dış politika danışmanlarım ile tartıştığım bir konu idi. Uzun vadeli görüşlerimizi geliştirmek için Dışişleri Bakanlığı'nda bir siyaset planlaması grubu kurulmasını onayladım. En önde gelen Rusya uzmanlarından birisi olan George F. Kennan bu grubun baına getirildi." (Harry S. Truman, *Memoirs*, Vol. II, 1946-1952, New York, 1956, sayfa 101.) Bu uzun telgrafla Kennan, soğuk savaşın planlama işlerini üstleniyor. Görülecek.

Soğuk savaşın başlatılmasında bu kadar etkin olan bu uzun telgrafta ne var? Ne olabilir ki? Ne olduğunu yazan yazıyor: "Bugün bu telgrafı, dehşet dolu bir zevkle, yeniden okudum. İçindekilerin çoğu, tamı tamamına, paniğe kapılmış kongre komitelerinin veya Amerikan İhtilâlinin Kızları Cemiyeti'nin, yurttaşları komünist suikastlerinin tehlikelerine karşı uyarmak için çıkardıkları broşürlere benziyordu."[14] (George Kennan, *Memoirs, 1925-1950*, Boston, 1967, sayfa 294.) Ve soğuk savaşın çıkması için Amerikan İhtilâlinin Kızları'nın çıkaracağı türden broşürlere gerek vardı. Çok açık değil mi?

Ateşli bir hastanın, daha sonraları nerede ise çocuklara cehennem masallarına benzeteceği bir rapor, soğuk savaşın çıkmasında etkili oluyor. Demek nesnel durum var. Fakat öyle görünüyor ki yazılmasında genç Amerikan diplomatının Sovyet diplomasisi ve özellikle Stalin'in kişiliği karşısında eziklik duymasının da bu raporun yazılmasında rolü var. İki türden ateş altında. Kennan, Stalin için bir soğuk savaş kışkırtıcısının söylemesi gerekenleri söyledikten sonra, "inanılmaz ölçüde keskin gözlem ve işine geldiğinde de, taklit gücü vardı" diyor. Kennan, bir politikacı olarak, herhalde Stalin'e duyduğu hayranlığın altında eziliyor. Kennan, politikacı ve devlet adamı Stalin'i anlatıyor: "Kuşkusuz, büyük, belki de müthiş (kısmen: büyük çünkü müthiş) bir politika hocasıydı. En etkileyici olanı geniş, şeytanî taktik yeteneği idi. Modern zaman taktik sanatının

daha büyük bir ustasını tanımadı. İddiasız ve sakin görünüş, tıpkı satrançtaki büyük ustanın karşısındakini gafil avlayan ilk oyunu gibi, bu parlak ve dehşet veren taktik ustalığının sadece bir parçasıydı." Bu görüşlerini, şüphe yok, Washington'a bildirmedi. Yerine, ürkmek için etrafına bakınan Washington yöneticilerine meşhur uzun telgrafı çekti.

Telgraf önce, Sovyetler'in görüşleri ile ilgili Kennan'ın görüşleriyle başlıyor. Kennan, Sovyetler'in dünyayı şöyle gördüğünü yazıyor: "Kapitalist dünya, kapitalist toplumun tabiatında olsun iç ihtilâflarla karşı karşıyadır. Bu ihtilâflar barışçıl uyuşmalarla çözülemez. Bunların içinde en önemlisi, İngiltere ile Amerika arasında olanıdır." (Kennan, anılarının sonunda, uzun telgrafın bazı bölümlerini yayınlamış bulunuyor. Alıntılar, buradan yapılıyor. G. Kennan, *Memoirs*, sayfa 547.) Uzun telgrafta tanımlanan "Sovyet görüşleri" devam ediyor: "Kapitalizmin iç ihtilâfları, kaçınılmaz olarak, savaşları doğurur. Böylece ortaya çıkan savaşlar iki türlüdür. İki kapitalist ülkenin taraf olduğu kapitalistler arası savaş ve sosyalist dünyaya karşı işgal savaşları. Kapitalizmin iç ihtilâflarından beyhude olarak kurtulmaya çalışan zeki kapitalistler sonuncu savaşlara meylederler."

Uzun telgrafta Kennan bunların yanlış olduğunu söylüyor. Fakat bundan başka bir sonuç çıkarıyor. Şöyle: "Halbuki, tüm bu tezler, ne kadar temelsiz ve çürütülmüş olursa olsun, bugün yine cesaretle öne sürülüyor. Bunun anlamı ne? Bu, Sovyet parti çizgisinin Rusya'nın sınırları dışındaki durumun nesnel bir çözümlemesine dayanmadığı anlamına geliyor. Gerçekten de bu çözümlemenin Rusya'nın dışındaki koşullarla hiçbir ilgisi yok, son savaştan önce var olan ve şimdi de varlığını sürdüren Rusya'nın temel iç ihtiyaçlarından doğuyor." Böyle çok bilimsel bir açıklama yaptıktan sonra "işin esasına" geliyor ve "Kremlin'in dünya sorunlarına nörotik bakışının temelinde, Rusya'nın geleneksel ve içgüdüsel güvensizlik duygusu yatıyor" diyor.

Amerikan diplomasisinin "harika çocuğu" Kennan, Sovyetler Birliği'nin, nörotik olarak nitelediği, kapitalist dünya değerlendirmesinin temelinde güvensizlik duygusu olduğunu yazıyor. Kendisine şöhret kapılarını açan uzun telgrafında. Fakat çok büyük bir ihtimalle bu yazdıklarını unutmuş olarak, Amerikan diplomasisi üzerine kaleme aldığı bir çalışmasında şunları ileri sürüyor: "Yarım yüzyıl önce bu ülkede insanlar, yaşadıkları dünya karşısında, Roma İmparatorluğu'ndan beri hiçbir halkın sahip olmadığını sandığım bir güvenlik duygusuna sahiptiler. Şimdi bu durum hemen hemen tersine çevrilmiştir. Şimdi bizim ulusal bilincimiz, bizim temel endişe kaynağımıza daha yakın olan ve bundan çok daha fazla zarar görecek durumda olan birçok Batı Avrupa halkından bile fazla bir güvensizlik duygusunun etkisi altındadır. Şu anda bu değişikliğin önemli bir bölümü subjektiftir. 1900 yılında bizim pozisyonumuzun güvenliğini abartmış olmamız, gücümüze ve sorunlarımızı çözeceğimize mağrur bir güven duymamızın ve şimdi ise tehlikeleri abartıp yeteneklerimizi olduğunun altında görme eğilimimizin bir yansımasıdır." Kennan, güvensizlik duygusunun yapay olarak ve 1950 yıllarına gelirken yaratıldığını söylüyor.

Gerçi yukardaki paragrafın devamı var. Şöyle: "Fakat bu değişikliğin çoğu objektif olarak gerçekliğini kaybetmez. 1900 yılında, siyasal ve askerî realiteler öyle bir durumda idi ki, bizim, yakın tehlike anlamında korkacağımız, görece olarak, çok az şey vardı; halbuki şimdi, önümüzde, samimiyetle kabul ediyorum, bana tehlikeli ve son derece karışık gelen bir durum var." (G. F. Kennan, *American Diplomacy 1900-1950*, New York, 1952, sayfa 9.) Sanki bu cümleler, daha önceki cümlelerin etkisini azaltmayı amaçlıyor. Aslında ise tamamlıyor, ikisi bir arada alınınca, "eskiden sosyalist bir ülke yoktu ama şimdi var" anlamını veriyor. Bu, soğuk savaşın dayanağı yapılıyor. Ancak 1900 yılına akan zaman kesiti ile 1950 yıllarına uzanan zaman kesiti arasında Amerikan dış politikasındaki değişiklik tek başına yeryüzünde bir sosyalist sistemin doğuşu ile ilgili değil. Bu var. Fakat buna ek nedenler de var. 1900 yılına dönüşürken Amerika Birleşik Devletleri, ilk kez, Amerikan kıtasından çıkıyor ve Güney Asya'da Filipinler'de sömürge elde ediyor. Bunu da güvenlik endişelerine bağlıyor. Daha sonra gelişiyor, özellikle iki büyük savaş arasında Amerikan ekonomisi emperyalist aşamayı yaşamaya başlıyor. Aynı zaman aralığında Orta Doğu'nun petrol yatakları zenginliklerini kanıtlıyor. Böyle bir durumda güvensizlik duygusunu yaratmak kaçınılmaz oluyor.

İkinci Savaş biterken, Amerika Birleşik Devletleri yeni pazarlar elde etmek sorununu hissetmeye başlıyor. Bunu bilinçli olarak görenler oluyor. Bilinçsiz olarak duyanlar oluyor. Bir de bilinçli bir bilinçsizlikle formüle edenler çıkıyor. Kennan, uzun telgrafının sonuç bölümünde, şunları söylüyor: "Özet olarak burada, Birleşik Devletler ile sürekli bir *modus vivendi* yapılamayacağı, toplumumuzun iç ahenginin parçalanmasının gerekli ve zorunlu olduğu, bizim geleneksel yaşam biçimimizin yok edilmesi gerektiği, Sovyet iktidarının güvenliği için devletimizin uluslararası otoritesinin tahrip edilmesinin zorunlu olduğu inancına fanatik bir biçimde bağlı bir siyasal gücün karşısındayız."

Bunları söylemekle işini bitmiş saymıyor. Ekledikleri, bir politika düzenlemesine imkân verici türden. Şöyle: "Sovyet iktidarı, Hitler Almanyası'ndan farklı olarak ne şematiktir, ne de maceracı. Sabit planlara göre hareket etmez. Gereksiz risk almaz. Aklın mantığından etkilenmez, fakat, kuvvetin

mantığına çok duyarlıdır. Bu yüzden, bir noktada güçlü bir mukavemetle karşılaşınca kolaylıkla geri çekilebilir ve genellikle de çekilir." Bunların ne anlama geldiği açık olmalı. Üstelik, bu sonuç, Churchill'in Fulton'da yaptığı konuşmanın mesajından hiç farklı değil. Ama uzun telgrafta bir farklı nokta var. Aynen şu şekilde ifade edilmiş: "Halkımızın Rusya sorununun realitelerine göre eğitilmesini sağlamalıyız. Bunun önemini ne kadar vurgulasam yeridir. Basın tek başına bu işi yapamaz. Bu, esas olarak, mecburen daha deneyimli ve ilgili pratik problemler hakkında daha iyi enformasyona sahip Hükümet tarafından yapılmalıdır. Bu işte, tablonun çirkinliği karşısında duraksamamalıyız." Kennan, anti-Sovyetizmin ve komünist tehlikesinin bir hükümet kampanyası haline getirilmesini öneriyor. Kennan'ın özü boş uzun telgrafı herhalde bu önerisi nedeniyle heyecan yaratmış olmalı.

Bundan sonra olaylar hızla gelişiyor ve hazırlık tamamlanıyor. Kennan'ın uzun telgrafından bir ay sonra, Amerika Birleşik Devletleri yöneticileri, bundan iki yıl kadar önce Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Mehmet Münir Ertegün'ün ölmüş olduğunu hatırlıyorlar. Şimdiki Cosmos Kulübü'nün başkanı Ahmet Ertegün'ün babası, ölünce Amerika Birleşik Devletleri'nde gömülüyor. Fakat 1946 yılı Mart ayında Birleşik Devletler Başkanı Truman, Dışişleri Bakanı ve diğer yöneticileri, Ertegün'ün cesedini mezardan çıkarıp Türkiye'ye göndermeyi kararlaştırıyorlar.

Bu karar ilk önce hayret uyandırıyor. Bir kaynakta yazıldığı gibi: "Ölen diplomatların cenazelerinin memleketlerine harp gemileri ile gönderilmesi normal bir diplomatik nezaket kuralı sayılmakla beraber, bu iş için dünyanın en büyük zırhlılarından birinin seçilmesi, başlangıçta, siyasi çevrelerde hayret uyandırmıştır." Daha sonra ise hayret ortadan kalkıyor. Haluk Ülman, hayretin neden kalktığını anlatıyor: "Oysa bugün bu Amerikan hareketinin Sovyetler Birliği'ne karşı yapılmış bir gösteri olduğuna şüphe yoktur. Son yıllarda yayınlanan anılardan anlaşıldığına göre, Sovyetler Birliği'nin İran konusunda uzlaşmaz bir tavır takındığını görünce, daha 1945 yılı sonlarında Amerikan Donanma Bakanı Forrestal Akdeniz'e önemli bir Amerikan deniz kuvveti gönderilmesini istemişti. Ancak, Başkan Truman'ın da tasvibini kazanan bu teklif Sovyetler'i tahrik etmek istemeyen Dışişleri Bakanı Byrnes tarafından beğenilmemişti. Öyle anlaşılıyor ki Missouri'nin Türk Büyükelçisi'nin cesedini İstanbul'a götürmek bahanesiyle Akdeniz'e yollanması Amerikan Donanma ve Dışişleri Bakanlıkları arasında bulunan ortalama yoldur ve Amerikan notasının Sovyet makamlarına verildiği gün açıklandığına göre bu ortalama yola Amerikan Hükümeti'nin 4 Mart toplantısında varılmış olması muhtemeldir." (Halûk Ülman, *Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri 1939-1947*, Ankara 1961, sayfa 73 ve 74.) Ülman'ın bu yararlı çalışması, tamamlanmış olduğu tarihin de etkisiyle, henüz soğuk savaşın klişelerinden kurtulamamış görülüyor.

Akdeniz'e donanma göndermek isteyen ve bu olmayınca, Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Ertegün'ün cesedini gönderen Birleşik Devletler Donanma Bakanı Forrestal'ın bu hevesine, Halûk Ülman'a göre, "Sovyetler Birliği'nin İran konusunda uzlaşmaz bir tavır takınması" gerekçe oluyor. Fakat bir Amerikalı bilim adamı Forrestal'ın davranışı ile ilgili olarak tam ters görüşler savunuyor. Şöyle: "Savunma işlerinde Truman, Donanma Bakanı James V. Forrestal'ı değiştirmedi ve gittikçe Forrestal'a dayandı. Hem bir Katolik ve hem de bir yatırım bankacısı olarak Forrestal, şiddetli bir anti-komünist idi. En azından daha 1945 Mayıs ayında, bir arkadaşına, Sovyet komünizminin "nazizm veya faşizm kadar demokrasiyle bağdaşmaz olduğunu" söylüyordu ve sürekli olarak bu söylediklerinin doğru olduğunu kanıtlamak için malzeme peşindeydi." (E. May, *"Lessons" of the Past*, sayfa 20-21.) Soğuk savaşın hazırlık döneminde, kısa aralıklarla Henry Wallace ve Byrnes gibi, farklı ölçülerde de, anti-Sovyetizmi bir politika olarak benimsemekte güçlük çeken Bakanlar, Truman kabinesinden uzaklaştırıldı.

Missouri, Türkiye'ye bir Büyükelçi'nin cesedini getirdi. Fakat bunun için gelmedi. Missouri'nin İstanbul'a girdiği gün, Truman, Ordu Günü dolayısıyla Şikago'da konuştu. Şunları söyledi: "Gözlerimizi Yakın ve Orta Doğu'ya çevirdiğimiz zaman vahim meseleler arz eden bir bölge ile karşılaşıyoruz. Bu bölgede geniş tabii kaynaklar vardır. En işlek kara, hava ve deniz yolları buradan geçmektedir. Bu bakımdan büyük iktisadî ve stratejik önemi vardır. Fakat bu bölgedeki milletlerin hiçbiri ne yalnız, ne de birlikle, kendilerine yöneltilecek bir tecavüze karşı koyabilecek kadar kuvvetlidirler." Başkan Truman, bu sözleri, Missouri, İstanbul'a girerken söylüyor. Hiç kuşku yok, bu sözler, Truman Doktrini'ni nüve halinde içeriyor.

Uluslararası şebekeden Birleşik Devletler'in Ankara Büyükelçisi Edwin Wilson da, Missouri'yi böyle anlıyor. Nisan 1946 tarihinde Ankara'dan Washington'a gönderdiği telgrafın son paragrafında şu raporu veriyor: "Missouri'nin ziyaretinin etkilerinin Türkiye sınırlarının ötesinde de hissedildiğini gösteren işaretler vardır. Ortodoks Başpiskoposu'nun, bu ziyareti, Birleşik Devletler etkisinin artık bölgede kendisini göstereceği ve bu yüzden de Ortodoks Kilisesi içinde Sovyet etkisinin yayılmasına mukavemet etmede yürekli davranabileceği şeklinde değerlendirdiğini belirten güvenilir raporlar gelmektedir. İstanbul'daki Bulgar çevreleri de, bu seyahatin, hiç şüphesiz Bulgaristan'daki muhalefetin durumunu

güçlendireceğini bildirdiler. Missouri'nin ziyareti, etkisi, içinde oynandığı tiyatroyu çok aşan, şu ölçüde gelmez, olayların niteliğine bürüneceğe benziyor." O günlerdeki İstanbul basınının tutumunu ise, yüz kızarmadan nakletmek mümkün görünmüyor. Sanki Türkiye'nin en büyük bayramı. Bir tanesinde şuna benzer ve sekiz sütunu kaplayan bir başlık var: "Yeşilköy Açıklarında Gemiye İlk Çıkan Muhabirimizin İzlenimleri." Bu kadarı yeter.

Fakat yüz kızartıcı nedenlerin sınırsız olduğu anlaşılıyor. Amerikan belgelerinde Wilson'un Nisan telgrafından sonra 4 Mayıs 1946 tarihinde göndermiş olduğu bir kısa telgrafı yayınlanıyor. Aynen şöyle: "Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri dün, bana, Paris'teki Türkiye Büyükelçisi'nin iki gün önce, diğerleriyle birlikte Dışişleri Bakanı Byrnes'e takdim edildiği zaman, Bakan'ın kolundan tuttuğunu, bir kenara çektiğini ve son derece dostane bir biçimde konuştuğunu rapor ettiğini söyledi. Genel Sekreter Birleşik Devletler'in Türkiye'yi ve Türkiye'nin sorunlarını, önceleri muhtemelen iyi bilmediğini, fakat şimdi Türkiye ile ilgili olarak çok iyi bir yerde olduğunu, Türkiye'yi etkileyen sorunlara büyük ilgi ve Türkiye'ye gerçek ve samimi dostluk duyduğunu söyledi. Erkin, Türk Hükümeti'nin, Bakan Byrnes'in sözlerinden mütehassis olduğunu ve şükran duyduğunu ekledi." (*Foreign Relations of the United States*, 1946, Vol. VII, sayfa 823.) Amerikan Dışişleri Bakanı'nın Paris'te yapılan bir toplantıda Türkiye Büyükelçisi Numan Menemencioğlu'nun kolundan tutması ne büyük sevinç yaratıyor! Feridun Cemal, sevincini, Wilson'a aktarıyor; Wilson da kayıtlara geçiriyor. MDD Tarih Tezi'nden heyecan duyanlar için, Wilson'un kayıtlara geçirmiş olması çok iyi oluyor.

Feridun Cemal, yalnızca Byrnes'in Menemencioğlu'nun kolunu tuttuğu için sevinmiyor. Bundan bir haz duyduğu belli. Ancak Wilson'la birlikte Missouri'nin İstanbul'a gelişinin ve Truman'ın Şikago konuşmasının, henüz adı konmamış yeni bir politikanın habercisi olduğunu tahmin ettiği kesin. Sevinci, bu tahminle de ilgili.

Ancak çok acıklı. Missouri'nin ziyaretinden başka sevinç duyanlar var. Türkiye'nin ilericileri. İstenirse buna, o zamana göre, Türkiye'nin komünistleri de demek mümkün. Salt, Missouri geldiği için sevinmiyorlar. Tabii böylesi beklenemez. Fakat Missouri'nin taşıdığı cesedi göremedikleri için seviniyorlar. Dış faktörle aşırı olarak yüklü oldukları için ümitleniyorlar. Missouri'nin demokrasi taşıdığını düşünüyorlar. Burjuvazinin ilericiliğini yitirdiğini kabul etmedikleri için ümitleniyorlar. Bir papağan gibi burjuvaziye "cephe" önermekten bıkmadıkları için yanılıyorlar.

Truman ve Marshall: İkinci ve Üçüncü Terör

Şimdi sıra buraya geldi. Kısaca. Bundan sonra Truman Doktrini ile Marshall Planı ele alınacak. Her ikisinin çerçevesi içine düşen ikinci ve üçüncü teröre sıra gelecek. İkinci terör Mehmet Ali Aybar'ın ismiyle ilgili. Üçüncüsü, Behice Boran, Niyazi Berkes, Pertev Boratav ve Muzaffer Şerif ile. Bunlara geçerken de Esat Adil ve Şefik Hüsnü'den söz etmek gerekiyor. 1948 yılının iç ve dış gelişmelerini çözümlemek için. Çok açık deyimle özünü ortaya çıkarmak için. Yanılgılarıyla. "Eksiği ile, fazlasıyla."

Wilson'un, Byrnes'in Paris'te Numan Menemencioğlu'nun kolunu tutmasından Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin çok mütehassis olduğunu ve şükran duyduğunu, kendi Hükümeti'ne bildirdiği tarih, 1948 Mayıs ayı başları. Mayıs ayı ortalarında ise Türkiye Sosyalist Partisi kuruluyor. Mahkeme kayıtlarını kitap haline getiren çok hacimli bir çalışma, Türkiye Sosyalist Partisi'nin kuruluşu ile ilgili şu bilgiyi veriyor: "On beş yirmi senelik bir tevakkuf devresinden sonra 1946 senesi 14 Mayısı'nda Esat Âdil Müstecabi tarafından Türkiye Sosyalist Partisi kurulmuştur. Bir müddet sonra bu partinin sosyalist partisi maskesi altında bir komünist partisi olduğu söylenmiştir. Esat Âdil kısa bir zamanda muhtelif işçi gruplarını temsil eden birtakım sendikalar teşkiline muvaffak olmuş, propaganda organı olarak *Gerçek Gazetesi*'ni çıkarmıştır. Fakat bu fazla devam edememiş, bu süratli ilerlemeyi gören CHP iktidarı aynı sene içinde bütün sendikaları kapatmış, İdare-i Örfiye Komutanlığı da partiyi faaliyetten men etmiştir." (Remzi Balkanlı, *Mukayeseli Basın ve Propaganda*, Ankara, 1961, sayfa 501-502.) Esat Âdil, dört yıl yargılanıyor ve beraat ediyor. Burası, ayrı.

Esat Âdil, tek kalmıyor. Polis kaynaklı yayınlar, maalesef, bu döneme ait sınırlı kaynak olma özelliklerini koruyor. Bunlarda o zamanın ilericileri arasında geçen mektuplaşmalar veya raporlar yer alıyor. Yanlışlığı iddia edilmedikçe bunları kaynak olarak kullanmak zorunlu oluyor. Aksi halde, bilgisizliğe razı olmak gerekecek.

Esat Âdil, tek başına kalmıyor. Şefik Hüsnü Bey de bir ay kadar sonra Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'ni kuruyor. Tabii bu durumda şaşıranlar oluyor. Gayet normal. Şaşıranlar, güvendikleri ve kendilerinden daha eski olanlara soruyorlar. Bu da çok normal. Birikim ve kadroların değeri ancak böyle ortaya çıkar. Şahap Kıvılcım, Türkiye Sosyalist Partisi içinde yer alan, tanınmış ilericilerden Hüsamettin Özdoğu'ya mektup yazıyor ve "ne için iki tane sosyalist partisi var?" diye soruyor. Hüsamettin Özdoğu'nun 11 Ağustos 1946 tarihini taşıyan mektubu polisin eline geçiyor. Bir polis kaynaklı ki-

tap bu mektubu yayınlıyor. Hüsamettin Özdoğu "bugün işçi sınıfının partileri olduklarını iddia eden 'sosyalist partileri' senin tahmin ettiğin gibi, iki tane değil, hatta yedi tanedir" diyor. Türkiye'nin "demokratları", 1977 yılında işçi sınıfını temsil ettiğini iddia eden partilerin sayısının beş olmasına dayanarak, her gün bir sabahleyin uyanınca bir de yatmadan önce olmak üzere iki kez, "sol bölünmüştür" türküsünü söylediler. Büyük bir hazla. Bu türkü, yedi parti varken, 1946 yılında söylenmedi. Demek o zamanlar bilinmiyormuş. Çünkü o zamanlar Cumhuriyet Halk Partisi, Türkiye'nin demokratları için, 1977 yılında olduğu kadar "umut" değilmiş. Bunun için söylenmemiş olsa gerek.

Hüsamettin Özdoğu, bu partileri sayıyor: "Türkiye Sosyalist Partisi, Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi, İşçi ve Çiftçi Partisi, Türk Sosyal Demokrat Partisi, Sosyalist İşçi Partisi, Sosyal Adalet Partisi, Liberal Sosyalist Partisi'dir." Sonra bunların beşinin gerek kadroları, gerek programları bakımından işçi sınıfı partileri olamayacağını ve "burjuva partileri tarafından maskelenerek amele sınıfının inkılâpçı hareketini önlemek için ileri atılmış bir tuzak" olduklarını belirtiyor. Eskilerin yazılarında, özel mektuplarında ve hazırladıkları raporlarda geçen "inkılâpçı" kelimeleri, genellikle komünist anlamında kullanılıyor.

"Ben şimdi sana, benim dahil olduğum Türkiye Sosyalist Partisi ile Doktor Şefik Hüsnü'nün Başkanlık ettiği Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi arasındaki fark ile ikiliği izaha çalışacağım. Sana bunu izah ederken dedikodudan mümkün mertebe sakınmak ve işi daha ziyade 'nazari olarak' ispat etmek isterim." Özdoğu ispatı şöyle yapıyor: "Bugün memleket dahilinde beliren, 'Demokrat hareketlerden istifade etmek' ve bu hareketler esnasında kitlelerin meydana çıkaracağı 'inkılâpçı elemanlarla' el ele vererek 'harekâtın genişlemesine, büyümesine' çalışmaktır. Bunun için eski sistem 'grupçu, sektancı, dedikoducu' faaliyetimizi bir tarafa bırakarak 'muayyen ve aktif bir kadro kurmağa' ve bu suretle genişlemek istidadında bulunan 'İşçi Harekâtı'nı' tanzim etmeye çalışmalıyız ve bu hareketin bize müzahir olacak 'birçok cereyanları' desteklemeliyiz. İşte benim fikrim budur."

Buna engel olarak gördüğü eğilimi şöyle açıklıyor: "Birçok senelerden beri yalnız arkadaşlar arasında mücadele ile iktifa edip 'sınıf mücadelesini' unutan bir kaç eleman, bu hareket tarzını bir türlü hazmedemediler ve yeni hadiselere uyamadılar. Çünkü, eski grupçu zihniyet onları senelerce kasmış ve kavurmuştu. Onlar birkaç kişiden başka, kimsenin inkılâpçılığına inanmayacak kadar, kör bir zihniyetin pençesine kapılmışlardı. Bunlar inkılâpçılıktaki inhisarlarında o kadar ileri gitmişlerdir ki, nihayet bunu iddia ederken gülünç mevkie de düşmüş bulunuyorlar. 'Biz yirmi beş senedir inkılâpçıyız. Binaenaleyh inkılâp hareketleri bizimle kaimdir' diyorlar. Ben inkılâpçılığın sene ile tartıldığını şimdiye kadar hiç görmedim ve işitmedim. Senelerin fazlalığı inkılâpçılığı tezkiye etmez. İnkılâpçılar, seneleri ileri sürerek değil, bugünkü harekât hatları ile kitlelerin malı olmaya çalışmalıdırlar. Senelerin sayısı ancak burjuva aparatında makam maaşları yahut tekadüye stajları bahis mevzuu olduğu zaman ileri sürülür." (Fethi Tevetoğlu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, Ankara, 1967, sayfa 553.) Hüsamettin Özdoğu'nun Şefik Hüsnü Bey'i eleştirdiği açık. Mektubunda, bir yerinde, "ikinci bir partiyi biz kurmadık, onlar kurdular" diyerek hiç kuşku bırakmıyor.

"İki partinin birleşmesi, teklifle olmayacaktır. Birleşmeyi, amele sınıfının kendisi halledecektir. Çünkü biz ve her iki parti de, amele sınıfının açık mahkemesi önünde bulunuyoruz. Hangimiz ona daha iyi hizmet eder, onun menfaatlerine uygun hareketler yaparsak, şüphesiz o da o tarafa doğru akacak ve bu suretle ağırlaşan terazinin kefesi diğer kefeyi havaya kaldıracaktır." Fakat mümkün olmadı. Bu gerçekçi iyimserlik gerçekleşmedi. Gerçekçi yanı şurada: İşçi sınıfının belirleyiciliğine bırakılmasında. İyimser yan da şurada: Burjuvazinin demokrasi getireceğine, daha doğru bir deyişle, dünya dengesinin demokrasi getireceğine inanılmasında.

Bu, Şefik Hüsnü Değmer'de çok daha açık. "Eksiği ile fazlasıyla" Türkiye ilerici hareketinin en çaplı ve en özverili liderlerinden birisi olan Şefik Hüsnü Bey'in raporunda çok daha açık. Şefik Hüsnü Bey, Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'ni 19 Haziran 1946 tarihinde kuruyor. Fakat Parti, yılı tamamlayamıyor.

Bir süre Türkiye Komünist Partisi üyeliği de yapan Aclan Sayılgan, 15 Aralık 1946 tarihinde İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nın Şefik Hüsnü Bey'in evinde bulduğu bir raporu yayınlıyor. Şimdiye kadar sahte olduğu iddia edilmeyen bu raporun Türkiye ilerici hareket tarihinde önemli bir belge olduğunu kabul etmek gerek. Önemi birkaç açıdan. Birincisi, Türkiye ilerici hareketin tarihinin özellikle karanlık olan sayfalarıyla ilgili bazı ipuçları getiriyor. İçerdeki bilgilerin böyle bir özelliği var. İkincisi, eğer bu rapor ve dolayısıyla bu raporda yer alan çözümlemeler doğru ise, Türkiye ilerici hareketinin kapısı bu rapordaki çözümlemelerin ciddi olarak eleştirisiyle açılacak. Başka çare yok. Bu açıdan da önemli.

Şöyle başlıyor: "Harp başlangıcında durum şöyle hülâsa edilebilir: Hükümet, teşkilâtlanma gayretlerine karşı esasen mevcut sıkı yasağı bir kat daha sıkılaştırmıştı. Her türlü teşebbüs daha ilk hamlede önleniyor ve müteşebbisler tedhiş, tevkif, nefy vesa-

ir suretlerde faaliyet edemez bir hale konuyordu. Amele sınıfı tam bir teşkilâtsızlık içinde bocalıyordu. Faaliyetsiz ve idaresiz bir tarzda sürünen tek tük meslek birlikleri de ortada kalmamıştı. Küçük burjuvazi ve gençlik de aynı durumda idi." Bu çalışmada söylenenlere tamı tamamına uyuyor. Savaş sırasında ve tabii savaşın hemen sonrasında ilerici hareketin etkinlik düzeyinin son derece düşük olması ile Türkiye'nin emperyalist yörüngeye girme girişimlerinin karşısına hiçbir engelin çıkmaması arasında, bu çalışmada kurulan bağlantıya tıpatıp uyuyor.

Üstelik gösterilen gerekçede de tam bir uyum var: "İnkılâpçılar harpten az evvel kabul etmiş oldukları yeni taktik mucibince, gizli teşkilâtlarını yok denecek dereceye icra etmişlerdi." Bu herhalde, bu çalışmada güçlü bir hipotez olarak ileri sürülen, 1930 yıllarının sonlarına doğru Türkiye Komünist Partisi'nin kendi kendisini tasfiye etmeye karar verdiği düşüncesinin doğrulanması oluyor. Şefik Hüsnü, ilk paragrafında, savaş sırasında ilerici hareketin etkinlik düzeyinin oldukça düşük olduğunu rapor ediyor; ikinci paragrafta ise savaş öncesinde gizli örgütün yok denecek düzeye indirildiğini belirtiyor. Açık örgüt bulunmadığı için, bu karar, örgütün tasfiyesinden başka bir anlama gelmiyor.

Bundan sonra Türkiye solunun ezelî hastalığı tekrar boy veriyor: Cumhuriyet Halk Partisi'nin içine girip içinden düzeltmek. Herhalde Halk Partisi'nin kendi sağından gelen muhalefetin, sürekli olarak Halk Partisi'ne sızmalardan söz etmesi, biraz da, bu eğilimden kaynaklanıyor. Şefik Hüsnü Bey, kaldığı yerden, devam ediyor: "Buna mukabil tasavvur edilen Halk Partisi'ne ve halkevlerine girmek işi, ancak çok küçük mikyasta başarılabilmiştir. Bunların yegâne faaliyetleri münevver gençlik arasında umumi karakterde bir sol ajitasyon yapmaya ve bazı sol neşriyatı (gazete ve mecmua) desteklemeye inhisar ediyordu. Bizzat kendileri de edebî bir Marksist mecmua çıkarıyorlardı." (Aclan Sayılgan, *Türkiye'de Sol Hareketler*, 1976, İstanbul, sayfa 262) Raporda, *Yeni Edebiyat Dergisi*'nin Hükümet tarafından 1941 yılı sonlarında kapatıldığı bildiriliyor.

1944 yılı sonlarında, Müttefikler safında savaşa katılmak için kampanya açılması kararlaştırılıyor. Bu şöyle ifade ediliyor: "Bu senenin sonlarında, halk arasında, memleketimizin Müttefikler yanında harbe girmesi aleyhinde şiddetli ve sistemli bir propaganda yapılıyor ve bu yolda Hükümet'te, Müttefikler tarafından yapılacak anlaşma tekliflerine mukavemet etmesi ve yanaşmaması için bir zemin ve ideoloji hazırlanıyordu. SETA[15] bu fırsatı, vaziyet almaksızın geçirmenin, bir hata olacağını takdir etti. Ve ileri sürülen harp aleyhindeki fikirlere karşı hareketimizin tenkitlerini ve müstacelen harbe girmemiz lüzumu hakkında görüşlerini ihtiva eden bir beyanname kabul ve neşretti. Maatteessüf, bu beyanname, geniş mikyasta dağıtılamadı. Fakat, tesirsiz kaldı da denemez."

Aynı zamanlarda "Demokratik Savaş Cephesi" kurma kararı alınıyor. Böyle bir kararda Tahran Konferansı'nın etkili olduğu görülüyor. Amerika Birleşik Devletleri'nde yöneticilerine, Komünist Partisi'ni tasfiye ettirecek kadar heyecan veren Tahran Konferansı, Türkiye'de de içinde "Halk Partisi'ne de yer verecek faşizme ve vurgunculara karşı" bir cephe girişimlerine hız katıyor. Şöyle: "Faşizme karşı birleşmiş Müttefik Devletler halklarından, bilhassa Tahran anlaşmalarından beri göze çarpacak bir tarzda inkişaf eden bütün terakkiperver anti-faşist grup ve teşekküllerden mürekkep demokrasi ve kurtuluş cephelerini, takip ettikleri geniş müterakki millî birlik siyaseti göz önünde tutularak memleketimizde de her türlü sol temayüllü grupları ve namuslu terakkiperver yurtseverleri içine alacak ve hatta faşizme gönül vermiş ve yabancı faşist hükümetlerin ajanları ile düşüp kalkmış unsurların ve bilhassa Saraçoğlu gibi bu yolda en ileri gitmiş idarecilerin temizlenmek suretiyle, Halk Partisi'ne de yer verecek faşizme ve vurgunculara karşı Demokratik Mücadele Cephesi altında bir teşekkül yaratmaya çalışmak kararlaştırılmıştı." Saraçoğlu ve benzerleri temizlenince Halk Partisi de temizlenmiş oluyor. 1930 yıllarında Saraçoğlu'nun o kadar önemli olmadığı unutuluyor.

Belki de unutulmak isteniyor. Kaldığı yerden devamı oldukça anlamlı: "Bu teşebbüse girişilirken memleketteki soygun ve vurgunculuk ve rüşvet havası içinde yer yer birtakım ileri görüşlü muhalefet gruplarının teşekkül ettiği, halkı açlığa ve sefalete mahkûm eden bu gidişe önayak olan ve bunu adeta teşvik eden Halk Partisi'nin ağır mesuliyetlerine iştirak etmekten çekinerek bu partiye karşı hiç değilse fırka mensupları arasında iki muhalif mihrakın mevcut olduğu, onun için zeminin olgunlaşmakta olduğunu gösterdiği, alınan kararda işaret edilmiştir." Pek az değişiyor. Cephe kurmaya karar verirken Halk Partisi'ne özenli ve güvenli bir yer bırakılıyor.

Şefik Hüsnü Bey'in her "inkılâpçıda" mutlak olması gereken heyecanlı bir iyimserliğe sahip olduğu muhakkak. Bu olmazsa, "inkılâpçı" olmaz. "İnkılâpçı" olmak, papaz olmaktan çok farklıdır. Mutlak heyecan ve mutlak belli ölçüde iyimserlik olacak. Fakat raporun sonuç bölümünün girişinde yer alan şu paragrafı biraz fazla bulmamak mümkün değil: "Saflarımıza on binlerce işçi, köylü ve münevverin ve emekçi sanatkârın akın edeceğini teşhir eden birçok emareler mevcuttur. Ve bu perspektif o kadar barizdir ki, birçok mevki sahibi şahsiyetler son zamanda fırsat düştükçe bizden yarının idarecileri diye bahsetmeye koyulmuşlardır." Biraz fazla iyimserlik. Otuz yıl kadar sonra böyle bir iyimserlik dal-

gası yine esti. Fakat bu dalga, daha çok, iç dinamiğin gerçekçi olmayan ve eksik değerlendirilmesinden kaynaklandı. 1940 yıllarının ortasındaki iyimser dalga ise, büyük ihtimalle, dünya dengesine dayanıyor. Dış faktörle aşırı yüklü ilericiliğin doğal sonucu oluyor.

Raporun sonuç bölümü altı madde halinde toplanmış. Altıncı madde, acı acı düşündürüyor. Düşündürmesi gerekli: "Bu gayeye kısa bir zamanda erişmek imkânı vardır. Zira pek muhtelif çevrelerde hoşnutsuzluk ve serbestçe içini dökmek ve toplanmak ihtiyacı o kadar yayılmıştır ki; bütün bu savaş idarelerinin bir demokrat cepheye doğru akıp kabarmasını sağlamak, ortaya önünde durulmaz bir siyasi kuvvet çıkarmak için yeter. Böyle bir kuvvetle Halk Partisi'nin kendi varlığını tehlikeye koymaksızın kafa tutabileceği tasavvur bile edilemez." Yirminci yüzyılın ortasında, evrensel boyutları içinde, demokrat unsurları abartmak. Bu, bir. Halk Partisi'ne, Halk Partisi'nin kendinde bulmadığı bazı özellikleri izafe etmek. Bu, iki. Zamanla değişiklik çok değil.

Yukardaki paragraf altıncı maddenin tamamı değil. Altıncı maddenin ve bir polis kaynağında yazdığına göre, tüm raporun sonu şöyle: "Bir taraftan Halk Partisi'nin idare edici kadrosu, başta Saraçoğlu ve arkadaşları olmak üzere şüphe götürmez bir tarzda Sovyetler'e aleyhtar ve Londra'nın Sovyetler Birliği ile dostluk ve işbirliği siyasetine açıktan açığa hasımdır. Bundan ötürü, iki büyük Anglo-sakson demokrasisi de Türk Hükümeti'nin ömrünü bir gün bile uzatmaya yardım etmek şöyle dursun, idare mekanizmasının demokratlaştırılması hususunda nüfuslarını kullanmak suretiyle içerdeki demokrat kuvvetler cephesini desteklemek zorundadırlar. Bunun da memleketteki tek fırka hâkimiyetinin ve otoriter idarenin yıkılmasını ve Türkiye'deki hakiki ve fiilî demokrasi devresinin açılmasını çabuklaştıracağı besbellidir" Bu kadar. "Büyük Yanılgı" bu kadar. Daha büyüğü olabilir mi?

Missouri'nin demokrasi getireceği umuluyor. Halbuki Missouri, New York'taki Cosmos Kulübü'nün şimdiki başkanı Ahmet Ertegün'ün babasının cesedini getiriyor. 1946 yılı ilkbaharında. 1946 yılı yazında ise, Türkiye'nin kışkırtıcılığını yaptığı savaş hazırlıkları, çok önemli aşamalarını geride bırakıyor. Amerika Birleşik Devletleri diplomatik belgelerinde, 15 Ağustos 1946 tarihinde Ankara'daki Büyükelçi Wilson'un Washington'a gönderdiği bir rapor yer alıyor. İlk paragrafı şu: "Bu sabah Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri'ni gördüğümde, bana, Boğazlar konusunda Sovyetler'e verilecek cevabın müsveddesini okudu. Bu müsveddenin henüz Hükümet tarafından onaylanmadığını ve sadece kendi görüşlerini yansıttığını açıkça söyledi. Fakat kendi tecrübemden, Erkin bir müsvedde hazırlayınca bunun genel olarak Türk Hükümeti'nin görüşü olacağını biliyorum. Nitekim daha sonra Dışişleri Bakanı ile görüştüğümde bu müsveddenin kendi görüşleri olduğunu ifade etti." 1946 yazında, Ankara'daki Amerikan Büyükelçisi, Sovyetler Birliği'ne verilecek bir cevap notasını diğer Bakanlar'dan, Başbakan'dan, Cumhurbaşkanı'ndan önce öğreniyor. Bu, bir. İkincisi, Amerikan Büyükelçisi, Feridun Cemal'in görüşlerine, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin görüşleri olarak bakıyor. Bu, iki. Mesafe oldukça fazla. Kat edilmiş mesafe çok fazla.

Belgeler arasında yine 15 Ağustos tarihini taşıyan bir diğeri daha var. Washington'dan Paris'teki Dışişleri Bakanı Byrnes'e çekilmiş. Üstünde "çok gizli" işareti taşıyor. İlk paragrafı şöyle: "Sadece Dışişleri Bakanı Byrnes görebilir. Dışişleri, Savaş ve Donanma Bakanlıkları'nın en üst düzeydeki yöneticileri, çeşitli toplantılardan sonra, Türkiye ve Sovyetler Birliği ile ilgili bir memorandum üzerinde anlaştılar. Bu memorandumu bugün Savaş ve Donanma Bakanları'yla ben bizzat Başkan'a sunduk. Bu sunuşta Savaş ve Donanma Bakanlığı'nın en yüksek rütbeli subayları da vardı. Başkan, memorandumda tavsiye edilen politikayı onayladı ve 'sonuna' kadar uygulamaya hazır olduğunu söyledi. Başkan, sizin yapabileceğiniz yorumların alınmasını özellikle istedi." Telgrafın altındaki imza Dışişleri Bakan Vekili Acheson'a ait.

Truman'ın anılarında şöyle bir paragraf yer alıyor: "Türk Hükümeti bizim tavsiyemizi sordu ve Dışişleri Bakan Vekili Acheson, sorunu benim önüme getirdi. Dışişleri, Savaş ve Donanma Bakanlıkları'na durumun dikkatli bir biçimde incelenmesi için emir verdim. Üç Bakan, Kurmay Başkanı ile birlikte hızla çalıştılar ve sağlam bir vaziyet almamızı ittifakla tavsiye eden bir rapor hazırladılar. Bakanlar ve Kurmay Başkanları ile toplandık ve masamın üzerine yaydığımız bir Orta Doğu haritası üzerinde durumun değerlendirmesini yaptık. Sunulan tavsiyeyi onayladım. Sağlam vaziyet alma görüşümüzü müttefiklerimizle koordine ettik ve derhal Türk Hükümeti'ne bildirdik. Türk Hükümeti, aynı zamanda, Britanya ve Fransa'dan benzer görüş ve destek aldı." (Harry S. Truman, *Memoirs*, New York, 1946, sayfa 97.) 15 Ağustos tarihli memorandum, Truman'ın sözünü ettiği memorandum olsa gerek.

Memorandumda yeni bir görüş yok. Şu anlamda: Feridun Cemal veya Edwin Wilson'un işin başından beri savunageldikleri görüşler Birleşik Devletler'in resmî görüşü oluyor. Başlangıç şu: Bizim görüşümüze göre Sovyetler Birliği'nin temel amacı Türkiye'nin kontrolünü sağlamaktır. Eğer Sovyetler Birliği, görünüşteki Boğazlar'ın ortak savunması gerekçesiyle Türkiye'ye silahlı kuvvet sokmaya muvaffak olursa, bu kuvvetleri Türkiye'nin kontrolünü sağlamak için kullanacağına inanıyoruz. Eğer Sov-

yetler Birliği, Türkiye'nin kontrolünü sağlama amacına ulaşırsa, Sovyetler Birliği'nin Yunanistan ve tüm Yakın ve Orta Doğu'nun kontrolünü elde etmesini önlemek, imkânsız olmasa bile, son derece güçleşecektir." Soğuk savaşın bu artık herkesçe bilinen nakaratı, 1946 Ağustos ayında Amerika Birleşik Devletleri'nin resmî politikası haline geliyor.

Memorandumun sonu, değişikliği vurguluyor: "Bizim görüşümüze göre, barışı koruma ümidi, en iyi bir biçimde, SSCB, Türkiye ve diğer güçlere, Birleşmiş Milletler'in Sovyet tecavüzünü durdurmada başarılı olmaması halinde, Birleşik Devletler'in silahlı tecavüzü Amerikan silahlarının gücüyle karşılamak için diğer ülkelerle ortak hareket etmede tereddüt etmeyeceği inancının bildirilmesiyle sağlanır." Artık Birleşik Devletler, Birleşmiş Milletler Örgütü'ne besler göründükleri güveni de bir kenara atıyor. Soğuk savaş, Türkiye'yi ortasına alarak başlıyor.

Bir memorandum yazılınca gerisi geliyor. 23 Ağustos 1946 tarihinde, Ortak Kurmay Başkanı, Oramiral William Leahy, Savaş ve Donanma Bakanları'na bir memorandum yazıyor. "Çok gizli" işaretli. Sadece Türkiye ile ilgili. "Stratejik açıdan Türkiye, Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'nun en önemli askerî unsurudur." Bunu bildiriyor, "Orta Doğu'da ve demir perde" sınırındaki Sovyet olmayan önemli ulusların inancı ve siyasal güveni, Birleşik Devletler güvenliği için, ölçülemese bile önemli bir faktördür." Bir de bunu bildiriyor. Eğer Türkiye konusunda Sovyetler Birliği, bir "başarı" elde ederse, bu inancın büyük ölçüde etkileneceği ve "Büyük Britanya dahil" birçok ülkenin durumunun zayıflayacağını yazıyor.

Bunlar yazılınca da sonuçlar kendiliğinden geliyor. Birinci sonuç, "Sovyet gayretlerine karşı başarılı bir karşı koymanın" Türkiye Hükümeti ve halkının isteğinin devamlılığına bağlı olduğu noktasında toplanıyor. İkinci sonuç aynen şöyle: "Birleşik Devletler halkı, bu memorandumun konusu olan durumla ilgili olarak iyi bilgilendirilmiş olmaktan uzaktır ve Birleşik Devletler güvenliğinin gereklerine uygun herhangi bir hareket, nihai olarak Amerikan halkının kavrayışına ve desteğine bağlıdır." Amiral Leahy, düzenlenen politikanın, Amerikan halkının yabancısı olduğunu açıkça yazmış oluyor. Bu, kuşkusuz, Amerika'da kamuoyu hazırlığını gerektiriyor. Kennan da, Moskova'dan gönderdiği uzun telgrafta aynı ihtiyacı öne sürmüştü.

Üçüncü sonuç, Britanya'nın yakın güvenlik sorununun Birleşik Devletler'inkinden daha acil olduğu şeklinde ifade ediliyor. Bu üç sonuçtan, üç politika kararı çıkarılıyor. Birincisi şöyle: Türkiye'nin ekonomik ve askerî durumunu güçlendirmesi için Birleşik Devletler'den askerî olmayan malzeme satın almasının teşvik edilmesi. İkinci sonuç şu: "Türkiye'nin Birleşik Devletler'den silah, askerî uçak ve diğer askerî malzeme satın almasına izin verilmesi." Üçüncüsü ise aynen şöyle: "Türkler'e yardım etme amacıyla, subay dahil, seçme ABD teknisyenlerinin gönderilmesini tavsiye etme işinin incelenmesi."

Ortak Kurmay Başkanı, çok hızlı hareket ediyor. Türkiye'ye seçme Amerikan teknisyeni ve tabii subayı gönderilmesini istiyor. Bir nedeni olmalı. Bir Amerikan kaynağında Leahy'in hızlılığının nedeni yazılı. Olduğu gibi: "Sovyetler Birliği'ne karşı sert bir politika izlenmesini savunan ilk Truman danışmanlarından birisi olarak Leahy, 1945 yılının sonlarında, Ruslar'la anlaşma yollarını arayan herkesi teslimiyetçi olarak görmeye başlamıştı bile. Byrnes, Çin iç savaşını Çiang Kay Şek'i Hükümet'e komünistleri almayı özendirerek çözmeye çabalayınca, Leahy günlüğüne, Dışişleri Bakanı'nın bakanlıktaki komünistlerin etkisi altında olup olmadığı sorusunu düştü." (John Lewis Gaddis, *The United States and the Origins of the Cold War 1941-1947*, New York, 1972, sayfa 280.) Oramiral William Leahy, böyle bir kimse. Türkiye bir yana, Washington'daki Dışişleri Bakanlığı'ndaki "komünistlerin" Bakan Byrnes'i kontrolleri altına aldığını düşünecek kadar kendisine hâkim. Bir süre sonra Byrnes görevinden ayrılıyor ve yerine General Marshall getiriliyor.

1946 yılı yazı geride bırakılırken, artık hem Amerika Birleşik Devletleri ve hem de Türkiye Cumhuriyeti yöneticileri, ikiyüzlülüğü geriye atmış durumdalar. Çok daha samimi bir düzeydeler. Çok daha içten bir ilişki içindeler. Sadece birbirlerine karşı değil. Kendi kendilerine de. Bir süre önce hem kendi kendilerini ve hem de birbirlerini Sovyetler Birliği "tehdidi" ile korkutmaya çalışıyorlardı. Şimdi geride kaldı. Artık buna gerek yok. Artık, bundan sonrası, önce ve özellikle Amerikan halkını ve sonra dünya kamuoyunu Sovyet tehdidi masalı ile korkutmak. Bundan sonraki iş, bundan ibaret. Bundan sonraki iş, bundan ibaret olunca, hem kendilerine karşı ve hem de birbirlerine karşı daha içten davranmak zorunluluğu ortaya çıkıyor. Artık birinci aşama geride kalıyor.

Oramiral Leahy, Türkiye'nin stratejik olduğunu, Türkiye'nin "Sovyet kontrolü" altına girmesinin bütün Orta Doğu'nun ve üstelik Büyük Britanya'nın durumunu sarsacağını söylüyor ya, artık söyleyenlerden hiç kimse bu söylenenleri ciddiye almıyor. İnsan aklı için en kolay oyunlardan birisi olan "domino oyunu" kurulunca artık nasıl kurulmuş olduğu pek ciddiye alınmıyor. Belgelerde bir kanıtı var. Büyükelçi Wilson'un 9 Eylül 1946 tarihinde Washington'a gönderdiği telgrafta okunuyor, Wilson, Dışişleri Bakanı Hasan Saka'ya, Sovyetler Birliği'nden bir haber olup olmadığını soruyor. Saka, olmadığını söylüyor, fakat, Wilson'u da pek istihba-

ratsız bırakmak istemiyor. İyi ki de öyle yapıyor. Saka, Wilson'un kayıtlara geçirdiğine göre, Wilson'a, Sovyetler Birliği'nin önünde üç yol olduğunu ifade ediyor. Birincisi, "Türkiye'ye hücum etmek." Saka, bir yolun bu olduğunu ileri sürüyor ve devam ediyor: "Buna, kendi değerlendirmesine göre, SSCB'nin şimdi bir savaşa hazır olmadığı ve genel bir ihtilâfı yaratma riskini istemediği için, hiç ihtimal vermediğini söyledi."[16] Sovyet tehdidi masalının bir kampanya olarak, yeni doğan çocuktan mezara hazırlanan ihtiyara kadar herkesin kafasına sokulmak istendiği bir zamanda, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı, Sovyetler Birliği'nin bir savaş istemediğine kesinlikle inanıyor. Tarih, 9 Eylül 1946.

Saka'ya göre Sovyetler Birliği'nin izleyeceği ikinci yol Montrö için uluslararası konferans toplanmasını istemek. Buna da ihtimal vermiyor. Üçüncü yol, Saka'ya göre, "daha elverişli bir zamana kadar sorunu statükoda bırakmak." Türkiye'nin Dışişleri Bakanı izlenecek yolun bu olduğu kanısında. Tehdit masalının bir kampanya haline getirildiği zamanda.

Doğrusu şu İngilizler'e ve Amerikalılar'a, dünya barışseverleri "teşekkür" borçlu. En azından bir açıdan. Yapılan görüşmelerin kayıtlarını tuttukları için. Ve aradan yıllar geçtikten sonra gizli kayıtları açıkladıkları için. Hiç kuşkusuz, Türkiye Dışişleri de kayıt tutmuştur. Fakat bir belge bile açıklamıyor. Açıklasa, çok büyük bir aydınlık gelecek. Ne kadar tahrif edilirse edilsin, çok büyük bir aydınlık gelecek. Bunun örneği var. Şimdiye kadar konuyla ilgili yayınlanmış bir tek "belge" var. Soğuk savaş kışkırtıcısı ve dünya barışının düşmanı Feridun Cemal'in anılarıyla karışık monografisi. Kim okursa okusun, fakat dikkatli okusun, Feridun Cemal'in anılarına dayanarak Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak ve üs istemediğini kanıtlayabilir. Çok büyük ölçüde.

Birazdan Türkiye'ye dönülecek. Şimdi, Leahy'nin, Amerika Birleşik Devletleri Ortak Kurmay Başkanı Oramiral Leahy'nin, Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığı'nın komünistlerin işgali altında olduğunu düşünen William Leahy'nin, Türkiye'ye bir "askerî misyon" gönderme önerisi üzerine gelişmeleri ele almak gerek. 12 Eylül 1946 tarihinde Washington'daki Dışişleri Bakan Vekili, Paris'teki Dışişleri Bakanı Byrnes'e bir telgraf çekiyor. Türkiye ile ilgili. Hem de çok. Şöyle: "Şu anda Birleşik Devletler'in Türkiye'ye bir askerî misyon (İngilizcesi'yle, *military mission*) göndermesinin tavsiye edilebilirliği konusunda çok ciddi kuşkularımız var. Türkiye'nin henüz böyle bir istekte bulunmadığını biliyoruz. Şimdi bu konuyla ilgili bir karar almamanın daha iyi olacağına inanıyoruz. İlerde Türkiye bir çeşit Amerikan askerî misyonu isteyecek olursa, istenen misyonun türüne, dünya durumuna ve diğer faktörlere bakarak, bir karar verebiliriz." (*Foreign Relations of the United States,* 1948 Vol. VII, sayfa 213.) Çok ilginç. Bu telgrafta bir cümle de şu: "Bunu, uygun göreceğiniz bir zamanda ve uygun göreceğiniz bir biçimde, Molotov ile görüşme zahmetine katlanabileceğinizi varsayıyoruz." Bir cümle de şu: "Bu mektubu, Savaş Bakanı ile Donanma Bakanlığı Müsteşarı'na okudum. Her ikisi de tümünü onayladılar." İmzalayan, William Clayton. Tekstil ihracatçılığından Dışişleri Bakanlığı yöneticiliğine gelen ve en önemli sorunun pazar sorunu olduğunu düşünen kimse. İş adamı-hariciyeci, Sovyetler Birliği'ni tahrik etmede yavaş yavaş gitmek gerektiğine inanıyor olmalı. Byrnes'in Clayton'a cevabı 24 Eylül tarihli. "Çok gizli" ve çok acele telgrafta "bir kelime ile, her yolla dostlarımıza yardım yapmalıyız veya çaresizlik ya da başka nedenlerle bizim savunduğumuz ilkelere muhalefet edenlere yardım etmekten sakınmamalıyız" düşüncesi var. "Aklımda, yardım etmemizin son derece önemli olduğu iki ülke, Türkiye ve Yunanistan var." Bundan sonra Ortak Kurmay Heyeti'nin 24 Ağustos tarihinde hazırladığı ve kendisine askerî kanallardan gönderilen bir memorandumdan söz ediyor ve onayladığını söylüyor. Bu memorandum henüz yayınlanmış değil.

Dışişleri Bakanı'nın telgrafının devamı şöyle: "Bu konuyu cumartesi günü Bevin (İngiltere'de İşçi Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı, Y. K.) ile görüştüm ve Türkiye ile ittifakı nedeniyle Britanya'nın Türkiye'ye doğrudan askerî malzeme göndermesini, Birleşik Devletler'in de artıkların satışı, krediler ve benzeri yollardan yapılabilecek ekonomik yardımı sağlamasını telkin ettim. Eğer Türkler, birkaç seçme Birleşik Devletler teknisyeni isteyecek olurlarsa, bu isteği karşılamadan yana olacağım."

Burada tekrarlanması gereken nokta şu: Büyük Britanya veya Birleşik Devletler, hangisi olursa olsun, hiçbir zaman Türkiye'nin üzerine atılmadı. Şu anlamda: Esas olarak Türkiye burjuvazisi ve yöneticilerin isteklerinden daha büyük bir istek göstermedi. Sürekli olarak isteğin Türkiye'den gelmesini bekledi. Cumhuriyet tarihinin bütün olayları bunu gösterdi. Esas olarak. Kuşkusuz, esas anlaşmalar yapıldıktan sonra, Türkiye'deki Amerikan görevlilerinin Türk mahkemelerinin dışına çıkarılması isteği, Birleşik Devletler'den gelmiştir. Bu mümkün. Fakat kastedilen bu değil. Kastedilen şu: Türkiye'nin Büyük Britanya veya Birleşik Devletler'in siyasal yörüngesine girme sürecinde belli başlı tüm adımlar, ilk önce, Türkiye tarafından atıldı. Burada da böyle oluyor. Askerî misyon için Türkiye'den istek gelmesini beklemek tercih ediliyor. Bu bekleyişte bir güven duygusu var. Bu da kuşkusuz. Nasıl olsa Türkiye burjuvazisi ister. Bir süre sonra.

Byrnes'in telgrafında önemli bir cümle var. Şu: "Yunanistan'daki siyasal durum, kuşkusuz, Türkiye'dekinden çok daha az tatminkârdır." Kastedilen

Türkiye'de bir etkin komünist hareketinin olmaması. Birleşik Devletler yetkililerinin, 1945-1947 dönemindeki tüm görüşlerinde bu nokta açık. Bu nokta, ilerde görülecek, Truman Doktrini'nin Türkiye'yi kapsayacak bir biçimde ilân edilmesinin önündeki en önemli güçlük olarak çıkıyor. Türkiye'de savaş kışkırtıcıları da bunu biliyorlar. Bu yüzden sürekli komünist yaratmaya çabalıyorlar. Daha önce örnekleri verildi. Daha çok örnekleri olacak.

Şimdi sıra tekrar Türkiye'den çekilen telgrafta. 15 Ekim 1946 tarihini taşıyor. "Gizli" işareti üstünde. "Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri, Boğazlar konusunda Sovyet notasına verilecek Türk cevabının son müsveddesini gösterdi." Böyle başlayınca şaşmak mümkün değil: Yazan, Edwin Wilson. Devam eden de Edwin Wilson: "Başbakan ve Cumhurbaşkanı onayladılar ve bu yüzden 17 Ekim tarihinde yapılacak Bakanlar Kurulu toplantısında değişme ihtimali yok."

Eylül sonunda Birleşik Devletler Dışişleri Bakanı Byrnes, "Yunanistan'daki siyasal durum, kuşkusuz, Türkiye'dekinden çok daha az tatminkârdır" dedi ya, bakın 15 Ekim tarihli telgrafta Feridun Cemal, Edwin Wilson'a ne diyor: "Erkin, bana, tüm ülkede Sovyet ajanlarının çok aktif bir biçimde, kahvehanelerde, Türkiye ile Rusya arasındaki güçlüklerin Sovyetler'in önerdikleri gibi iki ülke arasındaki görüşmelerle kolaylıkla çözülebileceği, fakat Türkiye'nin, Birleşik Devletler ve Birleşik Krallık gibi emperyalist gericiler tarafından görüşmelerden alıkonulduğu türünden hikâyeler anlattıklarını söyledi. Bu kampanyanın, aşırı sol basında Rüştü Aras gibi Sovyet yanlısı kimseler tarafından ustaca desteklendiğini ekledi."[17] Feridun Cemal'in sırdaşı Edwin Wilson'a söyledikleri arasında bir de şu "itiraf" yer almış: "Erkin, doğrudan görüşmeleri daha keskin bir hale getiren ikinci Sovyet notasının, birincisinden daha zekice ve tehlikeli olduğunu düşünüyor."

1945 Mart ayında Sovyetler Birliği ile görüşmeye taraftar olan İsmet Paşa da artık kesinkes yerini almış durumda. İsmet Paşa'nın da, Saraçoğlu'nun da, Feridun Cemal'in de şimdilik tek endişeleri, Sovyetler Birliği'nin görüşme önerilerini nasıl geriye çevirecekleri. Bir de Amerika Birleşik Devletleri'nde hâlâ var olan sorunları ve tereddütleri nasıl yenecekleri. Artık başka endişeleri yok.

Biraz rahatlamış görünüyorlar. Feridun Cemal'in, Tevfik Rüştü Bey'i, "tanınmış Sovyet ajanı" olmaktan çıkarıp "Sovyet yanlısı" yapmasından belli. Ama tam rahatlamış oldukları da söylenemez. Bir kez mutlak bir komünist hareket olduğunu göstermek zorunluluğunu duyuyorlar. Bunu özellikle Birleşik Devletler yetkililerine ve bu yolla da Amerikan halkına kanıtlamak zorundalar. Burada Tevfik Rüştü Bey'in ismini kullanmak işlerine geliyor. Tevfik Rüştü Aras'ın, Menderes ile uzak akrabalığı ve ayrıca bu yıllarda Demokrat Partililer ve Serteller arasında ilişki kurmak istemesinin de etkisi var. Ayrıca "cephe" düşüncesinden vazgeçmeyen ilericilerin, Mustafa Kemal'in yakınlarına düşkünlükleri de etkili. Bu nedenlerle soğuk savaş eşiğinde, Türkiye'deki ilericiler için Atatürk'ün İçişleri Bakanı Cami Baykut ile "Atatürk'ün Dışişleri Bakanı" Tevfik Rüştü pek önemli iki isim. Verilen önem burjuvazinin önem vermesine yol açıyor.

Edwin Wilson'un 15 Ekim 1946 tarihli telgrafı, görüşme isteğinde ısrar eden Sovyetler Birliği notasına verilecek cevap notasının 17 Ekim 1946 tarihinde Bakanlar Kurulu'nda görüşüleceğini haber veriyor. Aynı telgraf, Erkin'in, Türkiye'deki tüm kahvehaneleri dolduran Sovyet ajanlarından dertli olduğu ve bunlara Tevfik Rüştü Bey'in yardım ettiğini de rapor ediyor. 17 Ekim 1946 tarihinde bir başka olay daha oluyor: Emekli Mareşal Fevzi Çakmak, İstanbul Valiliği'ne verdiği bir dilekçe ile "İnsan Hakları Cemiyeti" adında bir dernek kurduklarını bildiriyor. Mareşal Çakmak, "aşağıda isim ve adresleri bildirilen arkadaşlarla birlikte İstanbul'da bir İnsan Hakları Cemiyeti adı ile gayrisiyasi bir cemiyet kurduğumuzu bildirir ve icap eden kanunî muamelenin yapılmasını dileriz" diyor. Tabii çok kısa bir zaman içinde dediğine pişman ediliyor. Çakmak'ın komünistlerle işbirliği yaptığı 1947 yılı başında iktidar basınının şiddetli bir kampanyasına konu oluyor. Bitiyor.

Mareşal'in İstanbul Valiliği'ne verdiği listede ve ikinci sırada "Eski Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras" yazılı. Üçüncü sırada ise, daha sonraki yılların tanınmış anti-komünisti ve Hasan Âli Yücel-Kenan Öner davasının kahramanı "Avukat Kenan Öner" var. Dokuzuncu sırada "Gazeteci Sabiha Zekeriya Sertel" ve arkasından da, 27 Mayıs'tan sonra Millî Emniyet mensubu olduğu ortaya çıkan, Menderes'in akrabası "Tüccar Mehmet Özdemir" yer alıyor. Kurucular görev bölüşümü sırasında Fevzi Çakmak'ı "reis", Tevfik Rüştü'yü de "umumi kâtip" yapıyorlar. Ancak üç ay sonra CHP Hükümeti ve basının açtığı şiddetli kampanya sonunda dernek hiçbir iş yapmadan felce uğratılıyor. Mareşal'in "hain komünistler" tarafından kandırılmış olduğu kabul ve ilân ediliyor. İş bitiyor.

7 Ekim 1946 tarihinden dört gün sonraki 21 Ekim 1946 tarihinde, başında daha sonraki yıllarda askerî darbeler uzmanı unvanı alacak olan Loy Henderson'un bulunduğu Dışişleri Bakanlığı'nın Yakın Doğu Dairesi, Türkiye ile ilgili bir memorandum hazırlıyor. Bu memorandum görüşülüyor, onaylanıyor ve "Hükümet politikası" olarak diğer Bakanlıklar'a ve ilgili yerlere gönderilmesi kararlaştırılıyor. Bu memorandumun paragraflarından birisi şu: "Çok şükür, Türkiye'nin kendisi, şimdiki ve

gelecek Sovyet baskılarına sağlam bir şekilde mukavemet etmeye kararlı görünüyor. Bütün bilgiler Türk Hükümeti ve halkının dış politikada birlik olduğunu göstermektedir. Türkiye'de, Yunanistan, İran ve Çin'de olduğu gibi kendi durumlarını savunmayı güçleştiren görüş ayrılıkları yoktur. İlâve olarak Türkiye, bu Sovyetler Birliği de olsa, mütecavizin işini güçleştirecek türden, görece olarak etkin bir askerî güce sahiptir." Bu memorandumla, artık inisiyatifin Washington'a geçtiği açık. Birleşik Amerika politikalarını planlayanlarda, artık, Türkiye'nin emin ve ucuz bir karakol olduğu düşüncesi yerleşmiş durumda. Tarih: 21 Ekim 1946.

İçerde solculuk yok; görece olarak etkin bir ordu var, ilâve olarak, anti-Sovyetizm var. Türkiye soğuk savaşın ön safına yerleşmek için gerekli özelliklere sahip. Bu özellikleri, 1930 yıllarından beri hazırlamaya başladı. Hep birlikte. *Kadro Dergisi* ile, halkçılık programı ile, sendikal hareketteki CHP operasyonları ile, grev yasağı ile, yeni ceza kanunu ile ve Türkiye Komünist Partisi'nin kendi kendisini tasfiye etmesi ile. Hep birlikte. 1930 yıllarının ortasında yoğunlaşan hazırlık, 1940 yıllarının ortasında acı meyvelerini veriyor.

Artık soğuk savaş Türkiyesi'nin resmi çizilmiş durumda: "Stratejik olarak Türkiye, Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'daki en önemli faktördür. Coğrafi durumu itibariyle Türkiye, Sovyet siyasal ve askerî etkisinin Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'ya akacağı şişenin boğazındaki tapayı meydana getirmektedir. Türkiye'nin, Rusya'nın kontrolü altına girmesi, şu anda Sovyet kontrolü altındaki alandan görece uzaklıkları nedeniyle Rus eylem ve baskılarından nispeten özgür olan Suriye, Lübnan, Irak, Filistin, Ürdün, Mısır ve Arap Yarımadası açısından Sovyet ilerlemesi önündeki barajın kalkması demek olacaktır. Ayrıca, mevcut hükümetleri Sovyetler Birliği ve ajanlarının karşısında dayanmada büyük güçlüklerle karşılaşan Yunanistan ve İran'ı da tehlikeli, belki de hayati ölçüde hedef haline getirecektir. Sözü edilen ulusların hiçbiri Türkiye kadar istikrarlı ve birleşik bir hükümet ve sosyal düzene sahip değildir ve bunların hiçbirisi, Türkiye düştükten sonra Sovyet baskısına dayanamaz."

Truman Doktrini, ilânından önce, oluşturulmuş durumda. Çok açık: "Bu elverişli koşullara karşın, tek başına bırakıldığında Türkiye'nin SSCB karşısında durmasının imkânsızlığı açıktır. Nüfusunun yetersizliği bir yana, Türkiye, büyük bir güce karşı koyacak ekonomik ve endüstriyel kaynaklardan yoksundur." Bu ekonomik yardım demektir. "Salt askerî taraftan, bugünkü koşullarda Türkiye'nin savunma için gerekli modern silah ve malzemeyi kendisinin yapma gücü yoktur." Bu da askerî yardım demektir. Memorandum, şimdilik, bunun Büyük Britanya tarafından sağlanmasını istiyor. Şöyle bitiyor: "Türkler'in istedikleri zaman, teknik askerî ekspertiz ve askerî eğitim sağlanması, Birleşik Devletler politikasına ters düşmez."

Bundan sonraki adımın tarihi, 29 Ekim 1946. Cumhuriyetin kuruluşunun 23. yıldönümünde. Amerikan Dışişleri Bakanı Müsteşarı, Mr. Cohen, Mr. Henderson, Mr. Matthews ve General Hilldring, Washington'da toplanmışlar ve şu kararı almışlar: "Türkiye ve Yunanistan'a silah, Birleşik Krallık tarafından sağlanmalıdır. Birleşik Krallık'ın bu maksatla ihtiyaç duyduğu silahlara sahip olmaması halinde, bu silahlar Birleşik Krallık'a, Birleşik Devletler tarafından sağlanacaktır." (*Foreign Relations of the United States*, 1946, Vol. VII, sayfa 255.) Hepsi bu kadar. Bir de şu var: 1946 yılının Aralık ayı ortasında Sıkıyönetim, yeni kurulan sosyalist partileri kapattı. Yöneticileri tutukladı. Büyük bir kampanya acildi. Fakat, kampanyada boy hedefi olarak komünistler değil, onlarla "cephe" işlerine bulaşan eski politikacılar seçildi. Evlerden toplanan mektuplarla ilericilerle "demokratlar" arasında bağlar kurulmaya çalışıldı, iç politika malzemesi yapıldı. Bir de dış politika malzemesi yapıldı. Deneyimli Türkiye burjuvazisi, Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'yi öyle "solcusu" olmayan bir ülke olarak görmesinin "para getirmeyeceğini" sezdi. Seziyordu. Bir de bunun için kullandı.

1947 yılına geçerken bir noktanın açılması gerekiyor. Açılması gereken nokta, yukardaki "hepsi bu kadar" deyimi ile ilgili. Bu deyim, Türkiye'de, sosyalizm, barış ve demokrasi uğruna, büyük bir özveriyle mücadele edenlerin bulunduğunu yadsımıyor. Tam tersine. Bunlar var. Büyük bir özveri var. Ancak nesnel nedenlerin yanında önemli ve inkârı mümkün olmayan öznel nedenlerle birlikte, etkinlik az. Son derece az. Örneğin 1940 yıllarında, 1920 yıllarıyla karşılaştırılamayacak kadar az. Yoksa mücadele var. Mücadele olduğu için mücadele eden sınıflar da var. Fakat etkinlik az. Mücadelenin var olduğunu, fakat etkinliğin az olduğunu söylemek ise önemli. Aynı zamanda yararlı. "Muzaffer geçmiş" veya "utkan tarih" edebiyatına göre çok daha yararlı. Çok daha saygılı. Çünkü muzaffer olmayan geçmişe utkan tarih gözüyle bakılırsa, eksiklikler görülmez. Yol açılmaz.

Etkisizliği, yalnızca öznel nedenlerin yetersizliğiyle açıklamak, maceracılığa götürür. Bu yol tehlikelidir. Revizyonizmin batağında biter. Ancak etkisizliği, yalnızca nesnel nedenlerle açıklamak aynı ölçüde bataktır. Batağa götürmez. Bataktır. Çünkü tüm eksiklikleri başka yerde ve nesnel nedenlerde aramak, kendine dönüp kapanmak demektir. Olduğu yerde kalmak demektir. Tembellik demektir. Tarikatçılık demektir.

Açılması gereken nokta bu. Şimdi açıldı. Eklen-

mesi gereken de şu: Soğuk savaş içinde Türkiye'nin ilericileri de Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak istediğine inandı. İnandı ve böyle yazdı. Daha önceki sayfalarda yazıldı. Bir ölçüde işe yaradı. Etkisizliğin gerekçesi yapıldı. "Ah şu Stalin Yoldaş, toprak istemeseydi!" Neler yapılmazdı. Nesnel nedenler ellerine düştü. Olmayan nesnel nedenlere sarıldılar. Tembellik ettiler. Tüm soğuk savaş yıllarını Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak istediğine inanarak geçirdiler.

Eklenmesi gereken şu: Soğuk savaşın başında özveriyle görevlerini yaptılar. Şefik Hüsnü'nün başında bulunduğu Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi tarafından çıkanları *Ses Gazetesi*, bir Sovyet kaynağına göre, 26 Ekim 1946 tarihli sayısında şunları yazdı: "Sovyet notalarında endişe ve huzursuzluk kaynağı olabilecek ne savaş tehdidi ne de toprak talebi vardır." (A. F. Miller, *Turtsiya i Problema Prolivov*, Moskova, 1947.) Bunun, o zaman için etkinliği sınırlı da olsa, tarihsel bir görevin yerine getirilmesi anlamına geldiğinde kuşku yok. O zaman için etkinliği sınırlı da olsa, onurlu bir iş olduğunda da kuşku yok.

TSEKP'nin çıkardığı *Ses Gazetesi*'nde bunların yazılmasından üç gün sonra Washington'da Truman Doktrini'nin özü olan bir karar alındı ve Türkiye'ye askerî malzeme sağlanması ve bunun da Büyük Britanya tarafından üstlenilmesi üzerinde görüş birliğine varıldı. Kimler görüş birliğine vardı? Amerika Birleşik Devletleri dış politikasını yönetenler görüş birliğine vardı. İngiltere'nin haberi? Kayıtlara göre yok, görülüyor. Ayrıca Büyük Britanya'nın böyle bir karara tepkisinin ne olacağının da düşünülmediği anlaşılıyor.

Büyük Britanya'nın tepkisi, istenirse buna cevabı da denilebilir, 21 Şubat 1947 tarihinde geliyor. Gelen cevap Truman Doktrini'nin isminin koyulmasını sağlıyor. Yoksa Truman Doktrini isimsiz olarak, bir anlamda da "illegal" olarak, 1946 yılı sonbaharından itibaren yürürlükte. Böyle düşünmek mümkün. Gerekli de.

Olayların görgü tanığı ve o gönlerde Amerikan yönetimi içinde bulunan bir gazeteci, soğuk savaşın resmen başlatıldığı "on beş hafta" ile ilgili kitabında, 21 Şubat 1947 tarihini de anlatıyor: "Washington'daki Britanya Büyükelçisi Lord Inverchapel'in özel kalem müdürü telefon etti ve hemen bir randevu istedi." (Joseph Marion Jones, *The Fifteen Weeks*, New York, 1964, Birinci Baskı, 1955, sayfa 4.) Bu arada Truman Doktrini'nin en canlı ve güvenilir kaynağının bu kitap olduğunu belirtmek gerek. Tarih belli, fakat gün cumartesi. "Acheson, zorunlu olmadıkça cumartesi geç saatte Dışişleri Bakanı'nın Bakanlığa gelmesi konusunda isteksiz davrandı." Telefon konuşmasında, randevu isteğinin önemli olduğu anlaşılıyor. Fakat, cumartesi olduğu için başka bir formül bulunuyor.

"Bunun üzerine Acheson, Britanya Büyükelçiliği birinci kâtibi H. M. Sichel'in derhal notaların kopyalarını getirmesini, Yakın Doğu ve Afrika İşleri Dairesi Başkanı Loy Henderson ve Avrupa İşleri Daire Başkan Vekili John D. Hickerson ile tartışmasını ayarladı. Dairede yapılacak bütün işler hafta sonunda tamamlanacaktı ve pazartesi sabahı Büyükelçi, Bakan Marshall'ı ziyafet edip notaları resmen verebilecek ve sorunu tartışabilecekti. Bu arada Bakan ve Başkan'a bilgi verilecekti." Acheson böyle bir düzenleme yaptı. Yaptığı zaman Büyük Britanya'nın biri Türkiye ve diğeri Yunanistan ile ilgili iki notayı Birleşik Devletler'e vereceğini ve notaların mahiyetini öğrenmişti.

İngiliz Sichel notaları getirdi ve Henderson okumaya başladı. Daha sonraki yıllarda askerî darbeler uzmanı ünvanını alacak olan Henderson, okudukları karşısında heyecanlandı. Öyle ki; "Henderson, artan bir heyecanla iki notayı okurken, Sichel'in getirdiği bilgilerin ciddiyet ve anlamını tamamıyla kavrayıp kavramadığını merak etti." Avrupa Dairesi Başkası Vekili Hickerson da okudu. Okuyunca şu kanıya vardı: "Büyük Britanya, bir saat içinde, tüm yükü ve görkemiyle dünya liderliği işini Birleşik Devletler'e devretmişti." (J. M. Jones, *The Fifteen Weeks*, sayfa 6 ve 7) Birleşik Krallık'ın, 21 Şubat 1947 tarihinde, Amerika Birleşik Devletleri'ne verdiği biri Türkiye, diğeri Yunanistan ile ilgili iki notayı okuyan iki Amerikan yetkilisinin tepkileri, görgü tanığına göre, böyle oldu.

Büyük Britanya İmparatorluğu, Türkiye ve Yunanistan'ın sorumluluğunu üzerinden attı. Amerika Birleşik Devletleri'ne devretti. Amerika Birleşik Devletleri, bunu, dünya liderliğinin devri olarak anladı. Bir Amerikan yaratığı için bu anlayışta fazla şaşırtıcı bir nokta yoktu. Birleşik Devletler, Monroe Doktrini ile, Amerika Kıtası'nı kendi nüfuz bölgesine ayırdı. Truman Doktrini ile, şimdi, Asya ve Avrupa'nın tam ortasında, Afrika'ya açılan bir yerde, iki eski uygarlığın, Türkiye ile Yunanistan'ın, yükü ve görkemiyle, tüm sorumluluğunun kendisine ait olduğunu ilân ediyordu.

Tarih rastlantılarla doludur. Aslında rastlantı yoktur. Rastlantı, kökü görülmeyen fakat aynı kökten olan iki olgunun denk düşmesidir. Bu yüzden derinliğine bakabilenler ve görünüşe takılmayanlar için rastlantı yoktur. 21 Şubat 1947 tarihinde de böyle olmuştur. Washington'da Büyük Britanya Büyükelçiliği iki nota tevdi ederken, Londra'da Britanya Hükümeti yeni bir beyaz kitap yayınladı. Kitabın adı "1947 Yılı Ekonomi Raporu". *The Times Gazetesi*, bu beyaz kitabı "Bir Britanya Hükümeti tarafından yapılan en rahatsız edici açıklama" olarak nite-

ledi. Rapor, 1946 yılının açığının tahmin edilen 328 milyon poundu aştığını ve 450 milyonu bulduğunu belirtiyor. 1947 yılı için gayet kötümser bir ekonomik tablo çiziyor. 1947 yılında ödemeler dengesi açığının en iyimser tahminlerle 350 milyon poundu aşacağı tahmin ediliyor. Üstelik dolar bölgesiyle ilgili ödemeler dengesinin daha da kritik olduğu görülüyor. Durum böyle iken, Birleşik Devletler Türkiye'nin askerî malzeme ihtiyacıyla İngiltere'nin, ekonomisiyle de kendisinin ilgilenmesini uygun buluyor. İngiltere, bunun tersini tercih ederdi, ama, artık pek tercihi sorulmuyor.

İki notadan önemli sayılan, Yunanistan ile ilgili olanı. Britanya, açık kapı bırakmıyor. Notada, Mart 1947 tarihinden itibaren İngiltere'nin Yunanistan'daki askerlerini çekmeye başlayacağını bildiriyor. Tabii artık ekonomik yardım da bitiyor. Türkiye ile ilgili olanı ise kısa. 15 Ekim 1946 tarihinde Dışişleri Bakanı Byrnes'in, İngiliz Hükümeti'ne, Birleşik Devletler'in Türkiye'ye ekonomik yardım için elinden geleni yapmayı vaat ettiği hatırlatılıyor. Ayrıca Türkiye'nin kendi olanakları ile ekonomik kalkınmasını veya silahlı kuvvetlerini güçlendirebileceği, fakat aynı zamanda ikisini birden yapamayacağı belirtiliyor. İngiltere'nin, Türkiye için malî taahhütlere girmesinin, bundan böyle mümkün olmadığı da açıkça yazılıyor.

Büyük Britanya, notalarını verdiği zaman General Marshall henüz yeni atanmış durumda. Bu yüzden işler Acheson'un elinde. Acheson biyografisindeki deyişle: "Marshall, Bakan olarak duruma hâkim olmakla meşgul olduğu ve bir hafta sonra Moskova'ya ayrılacağı için, Yunanistan ve Türkiye ile ilgili yeni Amerikan politikasını formüle etmek, Acheson'a düştü." Acheson'un omuzlarına düşen yeni işlevi nasıl değerlendirdiği de, resmî biyografisinde yazılı. Şöyle: "Acheson, Britanya'nın hemen hemen yarım yüzyıl uluslararası ilişkilere getirdiği istikrar ve düzene hayran olduğu için, Batı'nın özgürlük ve güvenliğinin açıkça gelip dayandığı dünyanın bu bölgelerinde İngiltere'nin yerine geçmenin ne demek olduğu konusunda hiç tereddüdü yoktu." (D. S. McLellan, *Dean Acheson,* sayfa 114 ve 115.) Dean Acheson, Büyük Britanya'yı aratmayacak bir "istikrar ve düzen" için işe koyuldu.

Derhal Beyaz Saray'a telefon etti. Truman'a notaları anlattı. Sonra Princeton'da olan Dışişleri Bakanı General Marshall'a telefon etti. Bilgi verdi. Sonra Dışişleri Bakanlığı'nda, konuyu incelemek için bir komite kurdu. Başına da, tabii, George F. Kennan'ı getirdi. Soğuk savaşın "harika diplomatı" Kennan işe koyuldu. Birazdan görülecek. Plan, Kennan'ı bile aşacak.

Çalışmalar yapıldı, 27 Şubat 1947 tarihinde, Truman, kongredeki her iki partinin önde gelenlerinden oluşan bir grubu Beyaz Saray'a çağırdı. Artık, karar verilmiş; kamuoyunun hazırlanmasına başlanmış durumda. Bir kaynakta "neşeli, basit zevkleri olan, sınırlı kültüre sahip, fakat iyi poker oynayan ve düşüncelerden çok eylemle ilgili" olarak tanımlanan Başkan Truman da karar vermiş durumda. (A. Fontaine, *History of the Cold War*, sayfa 238.) Truman, anılarının bu sayfalarında, kararlılığını yazıyor. Tam, soğuk savaşın tarihini yazan Fontaine'in, Truman tanımlamasına uygun biçimde yazıyor.

Truman yazıyor: "Yunanistan yardıma muhtaçtı, acil olarak muhtaçtı, büyük miktarda yardıma muhtaçtı. Bunun alternatifi Yunanistan'ın kaybı ve demir perdenin Doğu Akdeniz'e de çekilmesi demekti. Eğer Yunanistan kaybedilirse, Türkiye, komünizm denizinde tutulması zor bir karakol durumuna gelecekti. Aynı biçimde eğer Türkiye Sovyet baskılarına boyun eğerse, Yunanistan'ın durumu son derece tehlikeli bir hal alacaktı." Adına "doktrin" yazılan, basit zevkli, kültürsüz ve Anadolu insanının ince deyişi ile "neşeli" olarak tanımlanabilecek olan Truman'ın katkısı açık. Daha önce Dışişleri Bakanlığı veya Genelkurmay Başkanlığı'nda hazırlanan memorandumlarda, Türkiye, domino oyununda önemli halkayı meydana getiriyor. Truman ise şimdi Yunanistan'a öncelik tanıyor. Truman'a göre, Yunanistan düşerse, Türkiye komünizm denizinde yüzermiş.

Bu kadar mı? Çok önemli bir katkı daha var, "Neşeli" Truman'a ait. Şöyle: "Yunanistan ve Türkiye, hem içten ve hem dıştan komünist tehdidiyle karşılaşan ve henüz özgür olan ülkelerdir." (H. S. Truman, *Memoirs*, Volume II, sayfa 100 ve 101.) Bu katkının önemi açık. Türkiye içerden de komünist tehdidi altındaymış. Zihniyet, bu. Türkiye'de Feridun Cemal ve benzerlerinin, bu zihniyeti doğru göstermek için demokratlardan komünist imal etmeye çalıştıkları, daha önce görüldü. Tekrar görülecek. Unutmamak gerek: Truman Doktrini, Mart 1947 tarihini taşıyor. Öyleyse Nisan 1947 tarihinde de görülmesi gerekiyor. Görülecek.

Artık kararını vermiş olan Truman, şaşılacak bir biçimde, almış olduğu kararın riskini biliyor. Fakat alınması gerekli olduğunu düşünüyor. Şöyle: "Böyle bir kararın riskleri, büyük bir ulus için, eğer özgürlükleri yaşatacaksa, alınması gerekli risklerdi. Marshall ve Acheson'un getirdiği ve birlikte gözden geçirdiğimiz incelemeler, ciddi risklerin söz konusu olduğunu apaçık ortaya koydu. Fakat bunun alternatifi, bizim güvenliğimiz ve her yerdeki hür milletlerin güvenliği için felâkete razı olmak demekti."

27 Şubat tarihinde Beyaz Saray'da toplantı başladı. Marshall ve Acheson'un getirdiği incelemeler bir de kongrenin önde gelenleriyle ele alındı. Sözü,

Marshall başlattı. General Marshall, bilinen hikâyeyi anlattı. Büyük Britanya'nın şemsiyesini çektiğini; eğer Yunanistan ve Türkiye'ye yardım yapılmazsa, Sovyet kontrolüne gireceklerini anlattı. Etkiyi, bir kaynak, şöyle yazdı: "Marshall'ın kuru ve kısa, renksiz konuşması, kuşkulu kongre üyelerini etkileyemedi ve kongre üyeleri karamsar bir biçimde 'İngiliz kestanelerini ateşten almak bize mi düşüyor' diye homurdanmaya başladılar." (J. L. Gaddis, *The United States and the Origins of the Cold War 1941-1947*, sayfa 348.) Bir başkasının kestanesini ateşten almak, Anglo-sakson dünyasında oturmuş bir deyiş. Kongre üyeleri İngilizler'in yiyecekleri kestaneler için Amerikalılar'ın maşa gibi kullanılmasından ve ellerinin yanmasından kuşku duyuyorlar. Sonra geçiyor. Çünkü "Dean Acheson, konuşmak için izin istedi. Dışişleri Bakanlık Müsteşarı, dünyanın bağdaşması imkânsız ideolojilerle bölünmüş olduğunu, Roma ve Kartaca günlerinden beri görülmemiş bir durumun ortaya çıktığını, canlı bir biçimde resmetti." Sonra, aklına nasıl geliyorsa, öyle bir domino oyunu oynadı. "Yunanistan, Türkiye, İran veya Yakın Doğu ve Akdeniz bölgesinin herhangi bir ülkesinde komünizmin kazanacağı bir zafer, hızla, Avrupa'daki tüm Batı yanlısı hükümetlerin yıkılmasına yol açabilecekti. Dünya yüzeyinin üçte ikisinin, dünya nüfusunun dörtte üçünün Rus kontrolü altına girmesi, Amerikan güvenliğini son derece tehlikeli bir duruma sokacaktı." Bunları da Acheson söyledi. Hazine Bakan Yardımcılığı'ndan gelme Dışişleri Müsteşarı, Yunanistan ve Türkiye'nin durumunu açık artırmaya çıkardı. Söyledikleri bu kadarıyla ikna edici olmasaydı, herhalde, Türkiye ve Yunanistan'ın cihana bedel olacağını ilân edecekti.

Truman Doktrini'nin kongreden geçmesinde en önemli rolü, Cumhuriyetçi Parti'den Senato Dış İlişkiler Komisyonu Başkanı Arthur K. Vanderberg oynadı. Demokrat Başkan'ın, soğuk savaşın ilânında, en sadık Cumhuriyetçi yardımcısı oldu. Senatör Vanderberg'in "partizan" olmayan tutumu, Senato'daki karşı koyma eğilimlerini zayıflattı. Vanderberg'in "partizan" olmayışı, Amerikan usulü bir partizan olmayış idi. Diğer partinin başkanını desteklemek anlamına geliyordu. Yoksa Vanderberg çok partizandı. Soğuk savaşın resmî ilânı yaklaşırken şu sözleri ifade etti: "Amerikan halkını cehennemle ürkütmek." (Norman A. Graebner, editör, *The Cold War*, sayfa 55.) Soğuk savaş için bu son derece gerekli oldu. 1945 yılında Sovyetler Birliği'nin ve Stalin'in prestiji çok yüksekti. Amerikan bilim adamları, Sovyetler Birliği ile Amerika Birleşik Devletleri'nin nasıl birbirine benzedikleri, nasıl gerçek dost oldukları üzerine yayınlar yapıyorlardı. San Francisco Konferansı'nda en çok Molotov alkışlanıyordu. Bütün bunlardan sonra, aradan iki yıl gibi, çok kısa sayılacak bir zaman geçmeden bir soğuk savaşı başlatmak için mutlak bir cehennem korkusu yaratmak gerekti.

Bu bir zincirdir. Dış politikaya aşırı yükü verip Tahran Konferansı'ndan sonra Amerika Birleşik Devetleri Komünist Partisi'ni resmen ve fiilen tasfiye eden Amerika Birleşik Devletleri Komünist Partisi yöneticilerinin, bu zincirde, rolü ve ihaneti büyüktür. Bu bir zincirdir. Komünist Partisi, kendisini, feshetmiştir. Arkasından Amerikan halkının gözleri ve kalpleri, iri göğüslü "kara bomba" Jane Russel ile doldurulmuştur. 1946 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde çok çocuk doğmuştur. Bunu soğuk savaşın ilânı izlemiştir. Bu bir zincirdir. Arkasından McCarthy gelmiştir. Ve zincir bütündür. Bu zincir başka yerlerde de görülür. Türkiye'de daha önce görülmüştür. 1930 yıllarının ortasıyla 1940 yıllarının ortasında görülmüştür. Bir de 1968 ile 1978 arasında yaşanmıştır.

Acheson, yaptıkları işin, "İngiliz kestanelerini kurtarmak" operasyonundan ibaret olmadığını söyledi. Yaptıkları işin "hür halkların komünist tecavüz ve yıkıcılığa karşı mukavemet gücünü artırarak Birleşik Devletler güvenliğini korumaya yönelik soğukkanlı ve gerçekçi çaba harcama işi" olduğunu söyledi. Bununla bitmedi. Tarih, 27 Şubat 1947 tarihini, Acheson için, yorucu bir gün olarak yazdı.

"27 Şubat gecesi Acheson, yirmi kadar dış politika muhabiriyle bir *off-the record* toplantı yaptı." (J. M. Jones, *The Fifteen Weeks*, sayfa 144.) Dean Acheson, Washington'un dış politika muhabirlerine, yazılmamak kaydıyla, olanları ve olacakları anlattı. Büyük Britanya'nın verdiği notaları ve Truman'ın kararını anlattı. Truman, Yunanistan ve Türkiye'ye yardım için, kongreye başvuracaktı.

Böylece her türlü hazırlık tamamlanmış oldu. Fakat olayın tanığı, son anda çıkan bir güçlüğü yazdı. Bu güçlüğün burada da yazılması gerekli. Olduğu gibi şöyle: "Geçerken, tarihin garip bir cilvesini kaydetmek gerekli. Genel olarak kuşatma politikasının beyni kabul edilen George Kennan, 6 Mart öğleden sonra işlerin nasıl gittiğine bakmak için War College'den Dışişleri Bakanlığı'na geldi ve kendisine müsveddesi hazırlanan Truman'ın mesajının bir kopyası gösterildi. Buna itiraz ettiğini söylemek, tepkisini hafifletmek olur. Hem mesajın tonuna ve hem de önerilen özel eyleme, şiddetle itiraz etti." (J. M. Jones, *The Fifteen Weeks*, sayfa 154.) Uzun telgrafı ile soğuk savaşın keşfine ve Sovyetler Birliği'ni "kuşatma" politikasının oluşturulmasına en büyük katkıda bulunan Kennan, Truman için hazırlanan mesaja, şiddetle itiraz ediyor. Ne için mi? Şunun için: "Yunanistan'a ekonomik yardım yapılmasının lehindeydi ve askerî yardımın ise mümkün olduğu ölçüde küçük tutulmasını istiyordu. Türkiye'ye her çeşit yardım yapılmasına karşı idi." Kennan, Türki-

ye'nin Truman Doktrini'nin kapsamına alınmasına itiraz etti. Bu itirazın ise Türkiye'de demokrasi olup olmamasıyla hiçbir ilgisi yoktu.

Görgü tanığı, bundan sonrasını da çok canlı yazdı. "Kennan, en çok mesajın tonuna ve ideolojik içeriğine birbirine karşı iki yaşam biçimi tablosu çizilmesine ve hür halklara yardım için açık taahhüde girilmesine itiraz ediyordu. Ruslar savaş ilân ederek bile cevap verebilirler! Kennan, itirazlarını birçok kimseye ve en sonunda Acheson'a söyledi. Artık vakit çok geçti. Karar verilmişti ve genel olarak onaylanmıştı." İşte böyle. Politikada böyle olur. Yolu açanlar zaman zaman aşılır.

Yolu açanlar, yolu açarlar. Açtıkları zaman şunu düşünürler: Yol açılmıştır, bundan sonra, kendilerinin yazdıkları tarife göre pişirilecektir; veya kendi yazdıkları senaryo oynanacaktır. Böyle düşünülür ve fakat her zaman böyle olmaz. Senaryo, işe yaradığı ölçüde kullanılır. Senaryonun sadece işe yaradığı kısmı kullanılır. Kennan, uzun telgrafı yazdığı zaman ve uzun telgrafın yarattığı sansasyona bakarak, gerçekten büyük keşiflerde bulunduğunu düşünmüştür. Kennan'ın böyle düşünmesi kolaylaştırılmıştır. Buna ihtiyaç vardı. Sonra Kennan aşılmıştır. Artık aşıldığını kabul edip, bir kenara oturup sıradan bir diplomat olacaktır. Buna razı olmazsa, kendisini aşanları aşmaya çalışacaktır. Bu ikinci yol, şöhrete açıktır.

Zaman ve bu çalışma, *Tezler*'in ikinci kitabı, Kennan'ın hangi yolu izlediğini gösterecektir. Kennan, bu olayların çerçevesi dışında önemli olduğu için değil. Böyle bir önemi yok. Ancak Kennan'ın başına gelenler başkalarının da başına gelmiştir; geldi, gelir ve gelecektir. Dünyanın her yerinde. İnsanlar bazen şaşar. Bu söylenenlerde övülecek ne var, diye. Sonra ya şaştığına şaşar ve şaştığını unutmaya çalışır, ya da şaşmaya devam eder. Birinci yolun sonunda kendisi de inanır. Bu yol bir süre gider. Mutlak çıkmaz sokaktır.

Kennan, anılarında, itirazlarından söz ediyor. Üstelik Truman Doktrini ilân edildikten sonra da itiraz etmeye devam ediyor. National War College'de 14 ve 28 Mart 1947 tarihlerinde yapılan seminerlerde itirazlarını açıklıyor. Anılarında şunları yazıyor: "Türkiye'deki durumun Yunanistan'daki durumdan temelli olarak farklı olduğuna işaret ettim. Türkiye'de ciddi bir komünist sızma yoktu, mukayese edilebilir bir gerilla eylemi yoktu. Türkiye'nin korkmak için korkudan başka bir nedeni yoktu." (Kennan, *Memoirs 1925-1950*, sayfa 316.) Türkiye'nin durumunu böyle görüyor. Truman ise mesajında içten ve dıştan komünist tehlikesinden söz ediyor. Türkiye'deki soğuk savaş kışkırtıcılarına Türkiye'de komünist tehlikesi olduğunu göstermek düşüyor. Demokratlardan komünist imal ederek.

"Ben" diyor, Kennan, "Türkiye, artan ölçüde komünistlerin kontrolündeki birimler tarafından sarılırsa, durumunu sürdürmesinin tabii, daha güç olacağına işaret ettim. Bu yüzden Yunanistan'a yardım, Türkiye'deki istikrarın desteklenmesi için de önemliydi." Yunanistan'a yardım, Türkiye'ye yardım demek olacak. Kennan, bunu savunuyor ve Türkiye'de içten bir komünist tehlikesi olmadığı için Truman Doktrini'nin kapsamına Türkiye'nin de alınmasının Sovyetler Birliği'ni tahrik etmekten başka bir anlama gelmediğine inanıyor. "Türkiye sorununa bu şekilde bakılmasının, Türkiye'ye özel bir yardım programını akılcı bir dayanaktan yoksun bıraktığının kaydedilmesi gerekir" diyor.

Nerede ise, Türkiye etkin bir komünist hareketten yoksun olduğu için, Truman Doktrini'nin dışında kalacak. Ayrıca Türkiye burjuvazisinin deneyimini hiç küçümsememek gerek. Alışkanlığı ve birikimi hiç unutmamak gerek. Türkiye, dış faktörle yüklü. Bir geleneği var. Osmanlı'nın son yüzyılını kapsayan. En azından. Hep dış anlaşmalar para ile olmuş. Şu anlamda: Osmanlı her politik anlaşmayı imzalayınca mutlak bu anlaşmaya bir de parasal bölüm eklenmiş. Genellikle Türkiye'ye yeni bir kredi şeklinde. Bu, Türkiye burjuvazisinin geleneğinde var. 1945 yılından itibaren Amerika Birleşik Devletleri'nin şemsiyesine girmeye çalışıyor. 1947 yılında istediğine ulaşacak. Bunun için hazırlığı var. Nasıl bir hazırlık? Bunun için plan hazırlıyor:1947 İktisadî Kalkınma Planı. Sonra Max Thornburg Türkiye'ye geliyor. Aynı yılda. Basılmamış 1947 Kalkınma Planı'nın bir İngilizce özeti Thornburg'a veriliyor. (Y. Küçük, *Planlama, Kalkınma ve Türkiye*, İstanbul, 1978, sayfa 386.) Thornburg'dan 500 milyon dolarlık Amerikan yardımı isteniyor. O zamana göre çok büyük bir miktar.

Türkiye burjuvazisi buna hazırlanıyor. Artık Amerikan emperyalizmi de soğuk savaşa karar veriyor. Ama son anda bazı etkili kimseler, Türkiye'de etkili bir komünist eylemi olmadığı gerekçesiyle, Türkiye'yi ilgi alanının dışına çıkarmak istiyorlar. Bunun önlenmesi gerek. Atlantik Okyanusu'nun iki yakasında da önlenmesi için çalışma gerek. Çalışma, komünist olduğunu ve tehlikenin büyüklüğünü göstermekle mümkün.

Anılar iyi ki varlar. Şarkıcılar değil ama bilim adamları anılara borçludurlar. Soğuk savaş döneminde Amerikan dış politikasında etkin bir yönetici olarak ortaya çıkan "Çips" lakabıyla maruf Charles Bohlan, Truman'ın mesajı hemen okunmadan önce, Bakan Marshall ile birlikte Paris'te. Anılarında yazıyor: "Paris'te, Başkan'ın kongreye Truman Doktrini'ni öneren mesajının hazırlanmış metnini aldık. Mesajda Sovyetler Birliği'nin ismi geçmiyordu, fakat, doktrinin temel amacının, Sovyetler'in hür milletleri yıkıcı eylemlerle düşürmeye yönelik çabaları-

nı durdurmak olduğunda kuşku yoktu. Hazırlanan metin, General Marshall ve bende, söylevde biraz fazla şatafatlı anti-komünizm olduğu izlenimini bıraktı." (Charles E. Bohlen, *Witness to History 1929-1969*, New York, 1973, sayfa 261.) Birleşik Devletler Dışişleri Bakanı General Marshall bile Truman Doktrini'ne dayanak yapılan anti-komünizmi fazla buluyor.

Fakat bu kadarı pek önemli değil. Önemli olan bundan sonraki paragraf: "Marshall ve ben, Truman'ın fazla edebiyat yaptığını düşündük. Marshall düşüncelerimizi, telgrafla, Washington'a bildirdi. Başkan dahil Amerikan yönetiminin, iyice tartılmış düşüncesinin, komünist tehlikesi vurgulanmadığı taktirde Senato'nun doktrini onaylamayacağı şeklinde olduğu cevabını aldı." Daha önce sözü edilen, Amerikan halkını cehennem ile ürkütme burada da ortaya çıkıyor. Bütün bunlara karşın, özellikle Türkiye ile ilgili kısmı Amerikan Kongresi'nin onaylamama olasılığı yüksek görülüyor. Amerikan halkı ve bir ölçüye kadar bundan etkilenen Amerikan parlamenterleri yeni bir savaştan çekindikleri için. Bunun savaş kışkırtıcılığı demek olduğunu bildikleri için. Bu yüzden mesajda ve Kongre'deki görüşmelerde Türkiye mümkün olduğu kadar sessiz geçiştiriliyor. Sanki Yunanistan'ın arkasına gizleniyor.

Ve basit zevkli, kültürsüz, Anadolu insanının ince bir alayla "neşeli" dediği türden bir kimse olan Truman, 12 Mart 1947 tarihinde Senato ve Temsilciler Meclisi'nin ortak toplantısında mesajını okuyor. Şöyle diyor: "Amerikan dış politikasının, kendilerini boyunduruk altına almak için silahlı azınlıklar tarafından sarf edilen gayretler ve dış baskılara karşı koymaya çalışan hür milletleri desteklemek amacına yönelmesi gerektiği kanısındayım." Bunları söylüyor. Tabii Türkiye burjuvazisi için de oldukça zor bir sorun yaratmış oluyor. Şimdi Türkiye'de "silahlı azınlıklar" bulmak gerekecek. Bu kadarı bulunamıyor.

Truman, böyle iki ülkenin adını veriyor. Yunanistan ve Türkiye. Bunları kurtarmak için de 400 milyon dolarlık yardım istiyor. Ayrıca, bu devletler isterse, sivil ve askerî personel de gönderilecek. Tabii bu iki ülkeden gelenler de Birleşik Devletler'de eğitilecek.

Truman Doktrini okundu. Amerikan Kongresi'nin bir oturumunda. Kongrenin tepkisi ayarlanmış durumda. Fakat ya halkın tepkisi? Ne kadar ayarlanırsa ayarlansın, Amerikan sisteminde parlamenterler halkın tepkisini hesaba katmak zorunda. Halkın tepkisini ise, görgü tanığı naklediyor: "Mart'ın 20'si çevresinde yapılan, biri Denver Üniversitesi'nin National Opinion Research Center, diğeri Dr. Gallup'un National Institute of Public Opinion tarafından düzenlenen iki kamuoyu araştırması, halkın yüzde 75'i oranında oldukça yüksek bir düzeyde olmak üzere, Başkan'ın önerisinin bilindiğini gösterdi ve Yunanistan ile Türkiye'ye ekonomik ve malî yardım için büyük bir destek olduğu ortaya çıktı. Fakat ister askerî danışmanlar, isterse malzeme biçiminde olsun, askerî yardım konusunda önemli bir isteksizlik vardı. Kamuoyu yoklamalarının birisi beşe üç, diğeri ise dörtten biraz aza karşı üç oranında halkın askerî yardıma karşı olduğunu gösterdi. Böyle düşünenler ikiye bir oranında askerî malzeme göndermenin Rusya ile savaşı 'daha çok ihtimal dahiline sokacağına' inanıyordu." (J. M. Jones, *The Fifteen Weeks*, sayfa 179.) Genel olarak Amerikan halkı Truman Doktrini'ne karşı önemli bir isteksizlik gösterdi. Halk, yeni bir savaş ve özellikle Sovyetler Birliği ile savaş istemiyordu. Yunanistan ile Türkiye'ye asker ve askerî yardım göndermeyi ise Sovyetler Birliği ile savaşa davetiye çıkarmak şeklinde değerlendiriyordu. Daha açık ve anket tekniğinde istenen, cevabı zorlayıcı türden sorularda ise durum biraz daha değişikti. Böyle cevabı zorlayıcı sorulardan birisi şöyle idi: "Rus baskılarına karşı Türkiye'nin savunmasını güçlendirmek için" Türkiye'ye "askerî malzeme" veya "askerî uzman" gönderilmesi gerekli mi? Verilen cevapların yüzde 43'ü olumlu; yüzde 41' i ise olumsuz oldu. Böyle çok açık ve zorlayıcı sorulardan birisi ise şu idi: "Eğer komünistler silah zoru ile kendi hükümetlerini kontrollerine almaya çalışırlarsa, böyle ihtilâlleri bastırmaya çalışan hükümetlere yardım etmek bizim politikamız olmalı mı, olmamalı mı? Bu soruya cevap verenlerin yüzde 47'si, "bizim politikamız olmalı", yüzde 37'si "olmamalı" düşüncesini savundu. Sorular, hem savaş kışkırtıcılığını üstleniyor ve hem de Yunanistan ve Türkiye'de silah zoruyla hükümete gelmeye çalışan komünistler olduğunu yaymaya çalışıyordu. Türkiye burjuvazisi şanssız bir durumda idi. "Silah zoru ile" veya yine aynı sorudaki ifade ile "ihtilâl" ile hükümete gelmeye çalışan bir komünist hareketin olmaması, Truman şemsiyesine girmeyi ve Amerikan yardımı almayı tehlikeye düşürecekti.

İki yıllık tüm hazırlığa karşın Amerikan halkı hâlâ soğuk savaş cehennemine girmemişti. Ayrıca İkinci Savaş, Amerikan Hükümeti ve kamuoyunda, doğru veya yanlış, belli, adı konmamış bazı "doktrinlerin" yerleşmesine yol açtı. Amerikan Hükümeti ve etkili kamuoyu oluşturacak araçlar nedeniyle Amerikan halkı bir tür "örgüt hastalığına" tutuldu. Eğer bazı örgütler kurulabilirse, eğer dünya ölçüsünde stratejik örgütler yaşatılabilirse, İkinci Dünya Savaşı gibi bir savaşa veya İkinci Dünya Savaşı öncesindekine benzer büyük bir ekonomik bunalıma, bir daha rastlamak mümkün olmayacaktı. Amerikan yönetici sınıfı buna inandı ve inandırdı. O kadar ki, hatırlanacak, Kennan'ın uzun telgrafında

da, Sovyetler Birliği'nin Dünya Bankası veya Uluslararası Para Fonu'na girmeme kararı, Amerikan yöneticilerinin şaşkınlığına yol açtı. Amerikan yöneticileri, Dünya Bankası ve Para Fonu ile dünya ekonomisinin bunalımsız bir biçimde işletileceğine inandı. Kendi açısından bu inancı pek yanlış çıkmadı. Bir süre bu iki örgüt Amerikan ekonomik düzeninin "hür" dünyada kabul görmesinin ve kapitalist dünya ekonomisinin ciddi bunalımlarla karşı karşıya gelmeden varlığını sürdürmesinin araçları oldular. Özenle.

Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu, Amerikan yönetici sınıfının "örgüt hastalığına" iki örnek oldu. Bir üçüncüsü ve çok daha önemlisi, hiç kuşku yok, Birleşmiş Milletler idi. Amerikan halkı Birleşmiş Milletler ile ilgili aşırı ümitlerle doldurulduu. Kendi yöneticilerine ve içgüdüsel olarak kendi burjuvazisine güvenmeyen Amerikan halkı için bir güven kaynağı yaratmak gerekti. Amerikan halkı için Amerikan yönetici sınıflarının "biz, bir daha savaş çıkarmayız" demeleri pek inandırıcı değil. Tıpkı 1960 yılında Türkiye'nin burjuvazisinin Türkiye halklarına "biz bir daha ekonomik bunalım görmeyeceğiz" demesinin inandırıcı olmaması gibi. Bu yüzden, hatırlanacak, Devlet Planlama Teşkilâtı ve bu örgütün başına getirilen, üniversitede kalsalar pek öyle fark edilmeyecek türden asistanlar hakkında akıl almayacak bir propaganda yapıldı. Bir anlamda, tıpkı Kennan'a yapılanlar gibi. Amerika Birleşik Devletleri'nin yönetici sınıfı da öyle yaptı. Kendine duyulmayan güveni, Birleşmiş Milletler Örgütü ile ilgili abartılmış bir güven yaratarak telâfi etmeye çalıştı.

Ve soğuk savaşı başlatırken de karşısındaki en önemli güçlüklerden birisi bu oldu. Gerek kongrede görüşmeler sırasında ve gerekse kamuoyunda Birleşmiş Milletler varken, Amerika Birleşik Devletleri'nin Yunanistan ve Türkiye'deki "sorunlar" ile kendisini meşgul etmesi yadırgandı. Kabul edilmesi zor oldu. Kongre kayıtlarına göre, Dr. Gallup 28 Mart 1947 tarihinde yaptığı kamuoyu araştırmasında "Türkiye ve Yunanistan'a yardım meselesinin Birleşmiş Milletler'e havalesine taraftar mısınız?" sorusunu sordu. Cevapların yüzde 56'sı "evet" oldu. 13 Nisan tarihinde aynı soruyu tekrar sordu. Verilen cevaplarda "evet" oranı yüzde 63'e çıktı. ("Congessional Records, 80. Congress", Vol 93, Part 3, sayfa 3386; nakleden, Halûk Ülman, *Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri*, sayfa 95.) Mart ayı ve Nisan başında Amerika Birleşik Devletleri'ndeki "hava" çok açıktı. Bir; Amerikan halkı, Yunanistan ve Türkiye'ye askerî yardıma karşıydı. İki; bunun Sovyetler Birliği ile savaşa yol açmasından korkuyordu. Üç; silahlı komünist ayaklanması olması halinde bile, Amerikan halkının yarısından azı, Birleşik Devletler'in Yunanistan ve Türkiye işlerine karışmasını onaylayabilecekti. Dört; Amerikan halkı, eğer Yunanistan ve Türkiye'de bir sorun varsa, bunun Birleşmiş Milletler içinde çözülmesini istiyordu.

Mart'ta ve Nisan başında Amerika Birleşik Devletleri'nde "hava" böyle olunca, aynı zamanda Türkiye'deki "hava" merak konusu oluyor. Burada da anılar yardımcı oluyor. Kim tarafından yazılırsa yazılsın. Ne kadar saklamak isterlerse istesinler, yine de saklanmak istenen görünüyor. Türkiye'de yönetici ve politikacı anıları çok fazla olmadığı için gazeteci anıları daha çok işe yarıyor. Bir de gazeteciler, herhalde, anılarını yazarken gazete koleksiyonlarına bakıyorlar. Nispeten daha doğru oluyor. Her zaman değil.

Ahmet Emin Yalman'ın anısında şu bilgi var: "4 Mart 1947 tarihli gazetelerde Amerikan Cumhurbaşkanı Truman'ın Amerika'nın Türkiye'ye ve Yunanistan'a yardımı hakkında mühim beyanatı çıktı." (Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim,* Cilt 4, sayfa 107.) Tabii Ahmet Emin tarihi biraz karıştırıyor. 13 Mart olsa gerek. Fakat burası hiç önemli değil. Çünkü tarih biliniyor. Önemli yanı başka. Ahmet Emin Yalman, bu yarım yüzyıllık Amerikan hizmetkârı, hiç istemeden çok büyük açıklıklara yardım ediyor. Hiç istemeden. Şunları yazarak: "Tam bu sırada Ankara'da komünistlere ve Sovyet emperyalist baskısına karşı şiddetli öğrenci hareketleri aldı yürüdü. Yapılan toplantılarda Sovyet emellerini destekleyen '*Marko Paşa*' *Dergisi*'nin sayıları yırtıldı, yakıldı." Ne kadar açık? Amerika yöneticileri sıkıntıda. Türkiye yöneticileri sıkıntıda. Türkiye'de komünist tehlikesi olduğunu ispat etmeleri gerekli. İşte "tam bu sırada" öğrenci eylemleri başlıyor.

Şu ana kadar ilerici açıdan yazılmış tarih ve siyasal ekonomi çok az. Kaynaklar en çok, bilimsel bir deyimle, "muhafazakâr" bilim adamlarına ait. Fakat bunlar, kuşku olmasın, zaman zaman çok büyük açıklık getiriyorlar, inanılmaz ölçüde açıklık sağlıyorlar. Muhafazakâr tarihçi Fahir Armaoğlu'nun yaptığı gibi: "Amerikan Kongresi 22 Mayıs'ta Yunanistan'a 300 milyon ve Türkiye'ye 100 milyon dolarlık bir yardım yapılmasını kabul etti. General Markos'un komünist ayaklanmasının Yunanistan için doğurduğu tehlike daha büyük göründüğünden, bu memlekete daha fazla yardım yapılmasına karar verilmişti." (Fahir Armaoğlu, *Siyasi Tarih 1789-1960*, sayfa 767.) İşte böyle. Türkiye'de bir komünist ayaklanması olmadığı için daha az dolar aldı. Halbuki Türkiye burjuvazisi daha çok dolar istiyordu. Halbuki Amerika Birleşik Devletleri, komünist tehlikesine yüksek dolar veriyordu.

Bunu bile bulması kolay olmadı. *Marko Paşa*

Dergisi'nin sayılarının yakılıp yıkılması bu dolarların elde edilmesinde önemli bir rol oynadı. *Marko Paşa*'yı Aziz Nesin ile Sabahattin Ali çıkardı. Çok büyük başarı kazandı. "*Marko Paşa*, satışını altmış bine kadar çıkardı. O vakit Türk basınında bu başarı kimseye, hatta gündelik gazetelere bile nasip olmamıştı." (Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, sayfa 292.) Devamı var: "Artık iktidarın rahatı kaçmıştı. Polis sinirlenmişti. Bu iki genç, onlara göre, ortalığı birbirine karıştırıyorlardı. Bunlara göz açtırmamak gerekti. Savcılık ilk fırsatta bir bahane bulup *Marko Paşa*'yı kapattı. Onlar '*Merhum Paşa*' adıyla yayınlarına devam ettiler. Savcı onu da kapattı. Onlar da bu kez dergilerine '*Malûm Paşa*' adını taktılar. Polis artık bu kadarına dayanamadı. Bu gençler iktidarla alay ediyorlardı. Buna alışılmamıştı. Derginin çıkmasına engel olamayacaklarını anlayınca yoktan bir nedenle Sabahattin Ali ve Aziz Nesin'i tutukladılar. Böylece *Marko Paşa*'nın çıkmasını önlediler ve bu gençlerin ağızlarını kapattılar." Türkiye'ye de "demokrasi", böylece, dergileri yırtıp yakarak ve çıkaranları hapse atarak girmeye başladı. Halbuki Türkiye burjuvazisi için demokrat hareketten komünist yaratmak gerekti.

Amerika Birleşik Devletleri'ne yaklaşmak kolay olmuyor. Bunun için dergi yırtıp, dergi yakmak gerekli. 1947 yılı Mart ayında yapılıyor. Dergi yırtıp yakarken Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri'ne daha çok bağlanıyor. *Ayın Tarihi*, 1947 yılı Mart ayına ait sayısında şu haberi kaydediyor: "ABD Dışişleri Bakanı George C. Marshall ile Türkiye Dışişleri Bakanı Hasan Saka arasında New York-Türkiye Pan American World Airways direkt servisi başlaması üzerine tebrik telgrafları teati edildi." Bu iş, 3 Mart 1947 tarihinde oluyor. Hasan Saka, General Marshall'a, şu tebrik ve teşekkür telgrafını çekiyor: "Yurtlarımız arasında bu derece seri bir ulaştırma yolu kuruluşundan dolayı Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti'nin gösterdiği memnunluğa Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti bütün kalbiyle iştirak eder." (*Ayın Tarihi*, Mart 1947, sayı 160, sayfa 8) Telgraf bu işin kolay olmadığını gösteriyor. Şöyle: "İlk muntazam sefer uçağının Türkiye'ye varışını sevinçle selamlayan umumi efkârımız, bu yolun işletilmesinin temini uğrunda yetkili Amerikan servislerinin yenmek zorunda kaldıkları teknik zorlukları da tamamiyle idrak etmiştir. Dışişleri Bakanlığı'nın bize, bu yeni kolaylığın faydalarını sağlayan müessir müdahalesinden dolayı, şahsen ekselansınıza müteşekkirim." Böylece Pan American Hava Yolları, Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri'nin daha kolay birbirine bağlanmasını sağlıyor. Öyle anlaşılıyor ki, bundan sonra, Amerika Birleşik Devletleri'nden Türkiye'ye gelenler çok olacak.

Uçaklar "heyet" taşıyacak. "Heyetler" gelip, gidecek. Türkiye ile Amerika birbirine daha yaklaşacak. Ve Türkiye'de daha çok dergi yakılıp yıkılacak. 1947 Nisan ayı bunu gösteriyor. Hem daha çok "Amerikan Heyeti" gelip gidiyor; hem de dergi yakılıyor. Çünkü Truman Doktrini, Amerikan Kongresi'nde görüşülüyor.

2 Nisan 1947 tarihli *Cumhuriyet Gazetesi* "İzmir Dün Çok Heyecanlı Bir Gün Yaşadı" başlığı ile çıkmış. Birinci sayfada büyük büyük yazılı: "Bir tarafta Başbakan beklenen mühim nutkunu söylerken diğer tarafta Celâl Bayar 20.000 kişinin sevgi gösterileri arasında şehre varıyordu." Birinci sayfa, Başbakan Recep Peker'i evinde, muhalefet lideri Celâl Bayar'ı mitingde gösteren fotoğraflarla süslü. Bir de Başbakan Peker'in nutku var. Günün önem ve anlamına uygun: "Amerika'nın, dünya politikasını güderken Türkiye'ye ayırdığı derin dostluk payının değeri büyüktür. Bu dostluğun fiilî yardıma doğru açılıp genişlemesine de yalnız Türkiye'nin kuvvetlenmesi fikrinin değil, dünya sulhuna hizmet edecek asil bir anlayışın hâkim olduğu manasını alıyoruz." Bu da açık sayılmalı. Türkiye, sadece kendisine yardım edildiğini kabul etmiyor. Türkiye "dünya sulhüne" katkıda bulunduğu için de yardım aldığını düşünüyor. Dünya sulhüne katkıda bulunabilmek için önce dünya barışını bozmak gerek. Hizmet için önce bozmak gerekli.

Recep Peker, İzmir'de bunları söylemekle yetinmedi. Bir de şunu söyledi: "Yardım konusu üstünde Amerika'da uyandırılmak istenen menfi cereyanların ve memleketimizde Batı yardımının Türkiye'nin istiklâline zarar vereceği hakkındaki fikirlerin her ikisinde de yurdumuzun menfaatlerine aykırı maksatlar güden, görünmez propaganda kaynaklarının tesiri olduğunu kabul ediyorum." Başbakan'ın bu demeci, daha önce yazılanları doğrulayıcı nitelikte. Başbakan, Amerika'da, Türkiye'ye yardım konusunda "menfi cereyanlar" olduğu kanısında. Herhalde gereği yapılacak.

Aynı gazetede "Milletlerarası İmar Bankası ve Biz" başlıklı bir haber yer alıyor. Hazine Genel Müdürü Sait Naci Ergin'in açıklaması duyuruluyor: "Amerika'da iki anlaşma imzaladıktan sonra yurda dönen Hazine Umum Müdürü izahat veriyor." O zamanlar henüz Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası'na, Dünya Bankası demenin alışkanlık haline gelmediği anlaşılıyor. Bir başka haberin konusu da dört Dışişleri Bakanı'nın toplantısı. "Dört saat görüşüldü. Molotov, Gl. Marshall'a Cevap Verdi" başlıklı haberde içerikle ilgili olarak "bermutad hiçbir karara varmak mümkün olmadı" bilgisi veriliyor.

3 Nisan tarihli *Cumhuriyet Gazetesi*, sekiz sütun üzerinden "Demokratlar seçime girmiyorlar" haberi ile açılıyor. Birinci sayfada iki Celâl Bayar, bir Recep Peker fotoğrafı görülüyor. Recep Peker ile ilgili haberin başlığı şöyle: "Başbakan'ın İzmir'de

Gençlik ve Tüccarla Hasbihalleri." Başbakan söze şöyle başlamış: "İstanbul Üniversitesi gençliği ile konuşup İzmir'e uğradıktan sonra sizleri, Ege'nin yüksek eğitim gençliğini selamlamayı kendim için bahtiyarlık sayarım." Başbakan, sonra devam etmiş: "Milliyet duygusunda ve millet anlayışında bir ve beraber olan gençlik müfrit sağ ve müfrit sol her cereyana arkasını dönen ve yalnız millî bir Türk birliğinin desteği olan gençlik, yurdu, istikbalin bütün tehlikelerinden kurtarmak için derin bir vasıtadır. Size, bu derin milliyetçilik aşkının bütün hayatınızda rehber olmasını diler ve kalbimin bütün harareti ile selamlarım." "Müfrit" kelimesi, bugünkü dilde kullanılan karşılığı "aşırı" kelimesi ile değiştirilirse alışılmış bir cümle meydana çıkıyor. Tabii "aşırı sağ" ve "aşırı sol" deyimlerinin son yıllarda keşfedilmemiş olduğu da ortaya çıkıyor. Aynı gazetede üç sütunluk büyükçe bir haber daha okunuyor: "Sovyet Rusya Atina'daki Elçisini Geri Çağırdı."

Cumhuriyet Gazetesi'nin 4 Nisan tarihli sayısı, baştan başa "DP Beklenen Beyannamesini Yayınladı" haberi ile çıktı. Celâl Bayar "kanunlarda istediğimiz tadilât yapılmazsa Meclis'ten çekilmek zorunda bile kalabiliriz" dedi. Gazetenin birinci sayfasında DP Genel İdare Kurulu üyelerinin vesikalık fotoğrafları var. Aynı sayıda bir başka haber şu: "Yardım projesi, Ayan Umumi Heyeti'ne verildi." O tarihlerde Birleşik Devletler Senatosu'na, Osmanlı'dan kalma bir alışkanlıkla "Ayan" deniliyor. Tabii tüm dünyayı atlatan haber içeriği okunuyor: "Amerika'da yapılan bir ankette halk yardım lehine rey verdi." Bu yetmiyor, daha iyimser haberler de bulunuyor: "Ayrıca rey verenlerin yüzde 49'u yardımın münhasıran Türkiye'ye yapılmasını istediler." 5 Nisan, Recep Peker'in "seçime girmemek millî vazifede bir sabotaj yapmak hareketidir" demecine tanık oluyor.

Türkiye'nin Birleşik Devletler'in ekonomik, siyasal ve askerî denetimi altına girmesi ile Türkiye'de "demokrasi" arasında hiçbir ilişki yok. Türkiye'de CHP ve DP ekseni etrafında oluşan ve gelişen "demokrasi" deneyimi doğrudan doğruya Türkiye'nin iç dinamiği ile ilgili. Türkiye'de resmî ideoloji, Mustafa Kemal ve İsmet Paşa'nın sürekli olarak demokrasi istediklerini yazar. Bu, kelime anlamında ve önemli ölçüde, doğru kabul edilmeli. Şu nedenle: Daha başından itibaren Cumhuriyet burjuvazisi, bir eğilim ve bir bütün olarak, iki partili yönetimi denemek istedi. Terakkiperver Fırka ile Serbest Fırka'nın ortaya çıkmış ve sonra kapanmış olmalarını başka türlü açıklamak mümkün değil. Çok fazla istense, kurulmaları önlenebilirdi. Özellikle Serbest Fırka, birinci kitapta ayrıntılı olarak incelendiği gibi, yukardan kuruldu.

Fakat gerçekten siyasal deneyimi ve bilinci yüksek Türkiye burjuvazisi için bir önemli oyun kuralı oldu: "Demokratlar" solla ve sosyalistlerle bağlantı kurmayacak. Bu vazgeçilmez koşul olarak ortaya çıktı. Bunda Türkiye burjuvazisinin kendi durumunu ve bastığı toprağı hiçbir zaman sağlam hissetmemesinin rolü var. Türkiye burjuvazisi, sınıfsal güç dengesinde hiçbir zaman rahat hissetmedi. Bunun için de soluna karşı oyun repertuarını sürekli olarak zengin tuttu. Kendi iktidar koalisyonunda bir taraf kesin ağırlığı elde edemediği için de sürekli ürkek oldu. Bu ürkeklik içinde sürekli olarak iki partili demokrasiyi denemek istedi. Bir koşulla: Sol ile bağlantı olmayacak.

Terakkiperver denemesi kapanırken, Türkiye'nin ilerici hareketine ağır darbeler indirildi. Serbest Fırka deneyinde, Serbest Fırka'nın gördüğü halk desteği ürküttü. "Sızma" edebiyatı o zaman da çıktı, ilericilerin ve Türkiye Komünist Partisi üyelerinin Serbest Fırka'ya sızdıkları ısrarla ve ciddiyetle iddia edildi. *Tan Gazetesi* yakıldığı gün İsmet Paşa Köşk'te Celâl Bayar'ı kabul etti. *Tan*'ın yakılışını birlikte izlediler. Mareşal Çakmak'n sol perspektifi olan demokratlarla ilişki kurması ve bazı mektuplarda Menderes'in isminin geçmesi 1947 başının en önemli siyasal olayı oldu. Çok sonra Ecevit, "ortanın solu" politikasına, Adalet Partisi'ne "duvar çekme" önerisini yaparak başladı. Adalet Partisi, kendi sağına; Ecevit, kendi soluna duvar çekecekti. Hükümete yaklaşırken Ecevit, en fazla solun sızmasına müsaade ettiği için eleştirildi. Daha sonra Bülent Ecevit, hükümete iyice adımını attıktan sonra, kendi partisinin kollarını, sızmalara karşı titiz davranmadıkları için azarladı.

1945 yılının birikimi, 1975 yılının birikiminden farklı idi. Demokrat Parti kurucuları, zamanlarına göre, son derece başarılı burjuva politikacılar olarak göründüler. Mesajı anladılar ve sınırı iyi gördüler. Celâl Bayar ve arkadaşları, Terakkiperver ve Serbest Fırka deneyimlerini iyi inceleyerek yola çıktılar. Türkiye burjuvazisinin, solla içli dışlı olmaya izin vermediğini iyi anladılar. Bu konuda çok dikkatli davrandılar. Tabii Tan ve Çakmak olaylarından sonra. Bir de dış dünyayı iyi değerlendirdiler. Türkiye'nin Birleşik Devletler'in şemsiyesine girmek için bu kadar istekli olduğu ve Birleşik Devletler'de de aşılması oldukça güç engellerin bulunduğu bir zamanda Hükümet'in Serbest Fırka deneyini tekrarlayamayacağını gördüler.

Türkiye'de CHP ve DP ekseni üzerindeki demokrasi kendi iç sınıfsal mantığının sonucu olarak ortaya çıktı. Türkiye burjuvazisi, iktidarından hiçbir zaman emin olmadı. Sürekli olarak güvensiz bir iktidar yaşadı. İşçi sınıfının politik örgütlenmesinden bu denli korkmasının arkasında bu güvensizlik yattı. Bu yüzden sürekli olarak, işçi ve emekçi muhalefetini olduğu gibi, kendi halinde tutarak kanalize edebileceği bir ikinci burjuva partisi peşinde koştu. Türkiye ilerici hareketi, bunu anlamada, sürekli ola-

rak güçlük çekti. İki neden önemli oldu. Dış faktörle aşırı yüklü olması, bunu anlamasını güçleştirdi. Somut durumdaki değişmeleri sağlıklı bir biçimde değerlendirememesi, bunu anlamasını güçleştirdi. Ekim Devrimi'nin, burjuvazinin bilincine soktuğu derslerin de etkisiyle, burjuvazinin demokratlığını yitirdiğini çözemedi.

Çok açık yazmalı: Mutlak belli bir teorik içeriğe kavuşturamadı. Fakat demokrasi-bağımsızlık-sosyalizm üçgenini, burjuvazi, karşıtı olduğu sınıftan daha önce gördü. En azından Türkiye'de. Bunda Türkiye burjuvazisinin, Türkiye işçi sınıfına göre, daha yüksek politik deneyime sahip olmasının rolü var. İşçi sınıfının politik mücadelesiyle uğraşanların işçi sınıfı politikasının dışında kalmalarının da rolü var. "Bizim bilimimiz var" sözü, aslında son derece doğru olan bu söz, işçi sınıfının politik mücadelesini, kitap okumayan üniversite öğretim üyelerinin bilimselliğine çevirdi. Bilimle ilgisini kesmiş Osmanlı ulemasını hatırlattı. Böylece mücadeleyi kuruttu. Bu yüzden bu üçgeni ve bu üçgenin mekanik değil bir kimyasal bileşim meydana getirdiğini önce burjuvazi gördü. Oldukça önceden.

Açılması gerekli: Bunu görmek ve bunun bir kimyasal bileşim olduğunu sezmek de bir anlama sahip. Bu anlam şu: Üç mücadele ve bu üç mücadelenin sahipleri, mücahitler, birbirinden ayrılamıyor. Daha açıkçası, sosyalist mücadeleye adımını atmamış bir demokrat mücahit mümkün olmuyor. Bu yüzden bu üçünün bileşiminde belirleyici olan, sosyalist platform ve perspektif oluyor. Sosyalist platform olmayınca, demokrat alan son derece daralıyor. Bu yüzden, burjuvazi, demokrat alanı, bir "bataklık" gibi geniş tutabilmek için, bir yandan sosyalist örgütlenmeyi bastırmaya, diğer yandan da, sosyalistlerin demokratlarla ilişki kurmasına set çekmeye büyük özen gösteriyor. Bir anlamda dram da burada çıkıyor. Sosyalistler, bu senaryoyu kabul edip, sürekli demokrat bir giysi ve kuşkusuz demokrat bir ideoloji ile çıkmaya çabalıyorlar. Sosyalist mücadeleye oto-sansür koyuyorlar.

Bunun kendi içinde tutarlı bir senaryo olduğunu kabul etmek gerek. Senaryoyu yazan ve oynatan burjuvazi. Bu yüzden iktidarından güven duymuyor. Bu yüzden sürekli olarak ikinci ve sınırlı bir parti deneyiminin peşinde koşuyor. Ve yine bu yüzden sürekli olarak emperyalist ülkelerin şemsiyesi altına girmeye çalışıyor. Büyük Britanya veya emperyalist dünya liderliğini Birleşik Devletler'e devrettikten sonra, Birleşik Devletler ile askerî, siyasi ve ekonomik bağlantılar kurmak, Türkiye burjuvazisi için bir güvenlik sorunu. Dış güvenlikten önce iç güvenlik sorunu. Türkiye burjuvazisinin iç güvenlik sorunu olmasa kendi yarattığı dış güvenlik sorunu da olmaz.

Daha önceki sayfalarda yazıldı. Polis kayıtlarında Şefik Hüsnü Bey'in hazırladığı iddia edilen ve aksi ileri sürülmemiş olan 1946 tarihli bir rapor Türkiye'nin Anglo-sakson dünyası ile ilişki kurmasının Türkiye'ye demokrasi getireceği düşüncesini içeriyor. Çok açık bir biçimde. Türkiye'ye CHP ve DP ekseninde bir demokrasi getirilmesinde, varsa, tüm onurlu yerin Amerika Birleşik Devletleri'ne verilmesinin belki de dayandığı ilk belge bu oluyor. Çok acı. Bilim dışı olmasının yanında oldukça acı. Tarihin acı bir cilvesi. Bundan sonra yayıldığı anlaşılıyor. Ve okullara giriyor. "Bilimsel" çalışmalarda yer alıyor. Bir örnek: "Kesinlikle belgelenmemiş olmakla birlikte, Türkiye'nin 1945 yılında yeniden çok partili düzen denemesine girmesini, Sovyetler Birliği karşısında Amerikan desteğini kazanmak isteğine bağlamak yanlış olmayacaktır, sanırız." (Doç. Dr. Halûk Ülman-Dr. Oral Sander; "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler", *SBF Dergisi*, Mart 1972, XXIII/3, sayfa 4.) Burada doğru olan tek nokta böyle bir tezin "kesinlikle belgelenmemiş" olduğu. Belgelenmesine de imkân yok. Çünkü aslı yok.

Birleşmiş Milletler'in kuruluş toplantısı San Francisco'dan, Truman Doktrini ve bunun izleyicisi Marshall Planı'na kadar, Türkiye'nin kapsam içine alınmasında, Türkiye'de demokrasi olup olmadığı hiçbir biçimde ve ciddi bir endişe konusu olarak ortaya çıkmadı. Truman Doktrini'nin tartışılması sırasında ileri sürülmedi değil. Sürüldü. İtiraz edenler çeşitli itiraz gerekçelerine bir de bunu eklediler. Fakat kesinlikle Türkiye'de ve tabii Yunanistan'da demokrasinin olup olmaması, Türkiye'nin Truman Doktrini veya Marshall Planı kapsamı içine alınmasında belirleyici ve hatta önemli bir yere sahip olmadı.

Truman Doktrini'nin Dışişleri Bakanı General Marshall'ın yaşamını ve politikasını inceleyen bir kaynak, geçerken, Truman Doktrini'ne yöneltilen eleştirileri de özetliyor. Bu tür özetler yararlı oluyor. Çünkü önem sırasını, olduğu gibi veriyor. Ağaçlara bakmaktan ormanı görememe tehlikesini azaltıyor. Uzun da olsa, aktarmak yararlı olacak.

Şöyle: "Truman Doktrini'ne muhalefetin büyük kısmı, siyasal yelpazenin aşırı sol ve sağından geldi. Solun tutumunu tahmin etmek kolay. Truman, doğru olanı, Birleşmiş Milletler'in Yunanistan'ın bölünmesini engelleyemediğini söyledi, fakat, böylece Birleşmiş Milletler'i çiğnediği ve savaş öncesinde görülen türden ve dünya hükümeti kurulduğundan beri modası geçmiş tek yanlı eylemlere başladığı hissini yarattı. Florida Senatörü Claude Pepper ve Idaho Senatörü Glen H. Taylor bunları söyledi ve tek yanlı eylemlerin, geçmişte olduğu gibi, sadece savaşa götüreceğini belirtti. Liberallerin bir diğer argümanı Yunan Hükümeti'nin anti-demokratik, yolsuzluklarla yüklü ve gerici ve bir demokrasi ülke-

si olmayan Türkiye'nin savaşta tarafsız kaldığı üzerinde yoğunlaştı. Truman yönetiminin bunlara katılmaktan başka yapacağı pek az işi vardı ve diplomaside ülkelerin rejimlerini daha önemli sorunlar karşısında ihmal etme zorunluluğunun ortaya çıktığını ve burada önemli sorunun, Yunan ve Türk halklarının demir perdenin bu tarafında tutulması olduğunu söyleyebildi." (Robert H. Ferrel, George C. Marshall, *as Secretary of State 1947-1949*, New York 1966, sayfa 84 ve 85.) Daha açıkçası, Türkiye'nin emperyalizmin uydusuna girmek için gösterdiği çabalarda karşısına çıkan ilk güçlük, İkinci Savaş sırasında Müttefikler tarafında savaşa girmemiş olması oldu. Daha da önemlisi, verdiği sözleri tutmaması ve Alman cephesindeki konjonktüre göre sık sık Alman faşizminin muharip olmayan bir müttefiki durumuna gitmesi oldu.

Doktrine ikinci önemli itiraz, bunun açıkça Sovyetler Birliği'ni savaşa kışkırtmak olduğu idi. Amerika Birleşik Devletleri içindeki eleştirilerin büyük bir bölümü burada yoğunlaştı. Bu, daha çok Truman Doktrini'ne Türkiye'nin de alınmasında kristalleşti. Türkiye'nin böyle bir politikanın içine sokulmasını, iki yıllık hazırlık dönemine rağmen, Amerikan halkına anlatmak çok zordu. Bu yüzden Truman yönetimi, gerek mesajı kongreye sunarken ve gerekse tartışmalar sırasında Türkiye'nin adını mümkün olduğu kadar az geçirmeye özen gösterdiler. Sanki Türkiye yoktu.

Bu nokta birçok tarihçi tarafından yeterli ölçüde ve çok zaman da doğrulukla değerlendirilemedi. Tarihçi Oral Sander'in yazdıkları bir örnek: "Kısaca şu söylenebilir: II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye üzerinde Sovyet tehdidi olmasa da, Başkan Truman aynı nitelikte bir doktrin ilân edecekti. Türkiye, Truman Doktrini içinde ikinci derecede önemli bir devletti. Yunanistan'ın içinde bulunduğu bunalım, Türkiye'nin durumundan çok daha önemli olduğu için, Truman'ın mesajında Türkiye'nin yeri çok azdır." (Doç. Dr. Oral Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964*, Ankara, 1979, sayfa 15.) Türkiye üzerinde bir Sovyet tehdidi olmadığı düzeltmesi yapıldığında, ilk önce, Doç. Dr. Oral Sander, çok doğru söylüyor. Her ne hal olursa olsun, bir Truman Doktrini ilân edilecekti. Amerika Birleşik Devletleri, kendi ekonomik ve politik sorunları nedeniyle ve özellikle kapitalist dünyanın liderliğinin değişme süreci içinde ve bunun için, bir soğuk savaş çıkarmak zorunda idi. Tabii soğuk savaş sıcak savaşı göze almadan olmaz.

Ancak Doçent Sander'in ileri sürdüklerinin bundan sonrası düzeltilmeye muhtaç. Daha önce, Truman Doktrini oluşturulurken Amerikan Dışişleri Bakanlığı içinde geliştirilen belgelere dayanılarak gösterildi. Amerikan emperyalizmi için Türkiye'nin "önemi", Feridun Cemal ve Saraçoğlu gibileri bu tarafta; Acheson, Clayton, Henderson gibileri öbür tarafta, bir uluslararası şebekenin çabaları sonucunda ortaya çıktı. Öyle ki, Yunanistan'ın önemi bile Türkiye'nin öneminden türetildi. Fakat "sunuş" yapılırken ve Amerikan halkı cehennem masallarıyla ürkütülürken önem sırası tersine çevrildi. İki nedenle. Bir: Türkiye'de ciddi ve etkin bir komünist hareketi yoktu. Yunanistan'da ise bir hareket vardı. İki: Türkiye'ye Truman Doktrini ile birlikte silah ve Amerikan askeri göndermek, açıktan açığa, Sovyetler Birliği'ne savaş davetiyesi çıkarmak demekti. Bunun ise 1947 yılında Amerikan halkına kabul ettirilmesi çok zordu. Bu yüzden tartışmalarda Türkiye'nin adı mümkün olduğu kadar arka plana itildi. Ayrıca beyinleri gittikçe pirzolalaştırılan Amerikan halkına, "Hristiyan uygarlığının" ve demokrasisinin beşiği sayılan Yunanistan'ın bugünkü evlâtlarını kurtarmayı anlatmak, "barbar" ve Avrupa'dan yüzyıllardır atılamayan Türkler'in yardımına koşmayı anlatmaktan çok daha kolaydı.

Truman Doktrini'ne yöneltilen üçüncü itiraz, bunun sonunun alınamayacağı oldu. Zamanında yapılan bu itirazı, bir Amerikan bilim adamı, yıllar sonra çok daha iyi formüle etti. Şöyle yaptı: "Truman Doktrini'nin metni, Sovyetler Birliği tarafından tehdit edilecek devletlere yapılacak askerî yardımın niteliği konusunda herhangi bir açıklık taşımamaktadır. Fakat Türkiye'ye yardım programının spesifik biçimi, askerî yardımın hibe olarak ve çok cömertçe yapılacağını gösterdi. Orta Doğu ülkelerine mesaj çok açıktı: Kendini Sovyet ya da komünist tehdidi altında ilân et. Amerikan nezareti altına koy ve böylece modern silahları ya hibe olarak ya da çok düşük fiyatta, eğitimi de bedava olmak üzere elde edersin." (J. C. Hurewitz, *Middle East Politics-Military Dimension*, New York, 1969, sayfa 837, nakleden Oral Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, sayfa 35) işin bu yanı, o zamanlar böylesine açık bir biçimde ifade edilmemekle birlikte, eleştirenler tarafından çok açık bir biçimde görüldü. Üstelik bu tür eleştiriyi daha çok siyasal yelpazenin sağında yer alanlar yaptı. Siyasal yelpazenin sağında olanlar, Amerikan vergi yükümlüsünün ödediği vergilerin böylesine bir politika ile Sovyet sınırlarına dışardan jandarmalık yapmak için kullanılmasından rahatsızlık duydular.

Böylece içerde "komünist tehlikesi", emperyalizme bağlanmak için, daha somut olarak Amerika Birleşik Devletleri'nin siyasal, askerî ve ekonomik güdümüne girmek için gerekli gerekçelerin en başında yer aldı. Daha açıkçası emperyalizme bağlanmak, çeşitli ülkeler burjuvazilerinin bir iç güvenlik sorunu oldu. Bir anlamda, bir iktidar sorunu oldu. Bu, bağımsızlık mücadelesiyle sosyalizm mücadelesinin birbirinden ayrılmazlığının en somut dayanaklarından birisi oldu. Pek görülmedi. Pek anlaşıl-

ması istenmedi. Anlaşıldığı yerde de yarım anlaşıldı. Bağımsızlık mücadelesinin, giderek, sosyalist mücadeleye dönüşeceği düşünüldü. Tıpkı demokrasi mücadelesinin sosyalist mücadeleye dönüşeceğinin düşünülmesi gibi. Bu, demokrasi mücadelesi ile sosyalist mücadele arasına veya bağımsızlık mücadelesi ile sosyalizm mücadelesi arasına sokulmak istenen "aşama" kavramının kısmen kabulü, kısmen reddi demekti. Bir yanda demokrasi mücadelesi, diğer yanda bağımsızlık kavgası ve öbür yanda da sosyalist mücadeleyi ayrı ayrı aşamalar olarak düşünmenin kısmen kabulü ve kısmen de reddi oluyordu. Halbuki Truman Doktrini'nin ve daha genişiyle soğuk savaşın burada yapılan çözümlemesi, böyle bir kısmen kabul ve kısmen red anlayışını da geride bıraktı. Demokrasi, bağımsızlık ve sosyalizm mücadelesi, yapanlar açısından da birbirinden ayrılmaz bir bütünlükle ortaya çıkmaya başladı.

Burjuvazi, demokrat olanları komünist olarak göstererek bu çığırı hızlandırdı. Demokrat mücadelenin alanını son derece daralttı. İlerici hareketin içine ve sosyalist ideolojiye, demokrat öğeleri ve demokrat ideolojiyi olduğu gibi soktu. Demokrat hareket veya ideoloji, komünist ya da sosyalist bayrak altında ileri çıktı. Türkiye'de ilerici hareket en büyük dramını böyle yaşadı. Farkına varmadan. Bir burjuva-demokrat hareket olan Kemalizmin "sol kanadı" olarak doğan Türkiye ilerici hareketi, İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan itibaren başlayan demokratlardan komünist imal etme süreci içinde, kendi ideolojisini geliştirmede çok yetersiz kaldı. Doğal olarak bu ideolojiyi kendisine miras alan Türkiye İşçi Partisi'nin ilk programı, 1963 yılındaki beş yıllık kalkınma planını pek aşamadı.

Nisan 1947 tarihindeki gelişmeler, söylenenlere uygun oldu. Zaten söylenenler de, başkalarıyla birlikte bu gelişmelere dayandı. Somuttan ve somutun zenginliğinden çıktı. 6 Nisan tarihli *Cumhuriyet Gazetesi*, yukarda belirtildiği gibi, Truman Doktrini'nin tartışılması sırasında Amerikan yöneticilerinin Türkiye'yi sessiz geçirmek istediklerini sergiledi. Birinci sayfada "Yardım Projesi" başlıklı haberde, Ayan'da "Türkiye ve Yunanistan'a yapılacak yardım hakkında Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın verdiği izahat" yer aldı. İzahat şöyle: "Mevcut malûmata göre şimdilik Türkiye'de, istiklâlinin temelini yıkacak silahlı gruplar bulunmamaktadır. Son 18 ay zarfında Türkiye'ye yapılan muhtelif şekildeki tazyikler herkesçe o kadar malûmdur ki, bunları tafsilâtlariyle tekrar etmeyi lüzumsuz görmekteyiz."

Bunun dışında birinci sayfanın haberleri pek çeşitli. "Demokratların İzmir Mitingi Dün Yapıldı" başlıklı haberde, Celâl Bayar'ın nutkunun 69 dakika sürdüğü, ayrı bir haber başlığı olarak, okuyucuya duyuruluyor. "Moskova Konferansı Tekrar Çıkmaza Girdi" haberi ile Truman'ın "yeni bir hitabe ile" Amerika'nın "silah kuvveti veya gizli nüfuz usulleri kullanan mütecavize" kesin bir vaziyet takınması gerektiğini bildiren sözleri yan yana okunuyor. Üç sütunluk bir birinci sayfa haberi de şu oluyor: "Fenerbahçe Vefa'yı Dün 3-1 Mağlûp Etti." Bir de fotoğraf: "Yukardaki resimde dünkü maçtan heyecanlı bir safha görülmektedir."

7 Nisan 1947 tarihli *Cumhuriyet Gazetesi*, dört ilde seçim yapıldığını ve CHP adaylarının kazandığını bildiriyor. "Celâl Bayar dün DP'nin İktisadî Programını Anlattı" haberi, bunu dengeliyor. Bir başka haber başlığı ise şu: "Ruslar Korku İçinde." Londra'da bir yorumcu bunları düşünmüş, Anadolu Ajansı haber yapmış ve *Cumhuriyet Gazetesi* okuyucuya iletmiş. Alt başlığı şöyle:"Ruslar hakikaten muhtaç ve korku içindedirler. Moskova'da fakirlik bariz bir şekildedir." Bu haberi bir başka haber tamamlıyor: "Galatasaray-Beşiktaş dün 1-1 berabere kaldılar."

Nisan tarihli *Cumhuriyet Gazetesi*, Celâl Bayar'ın Ege ilçelerinde gezisini yazıyor. Bir de dört sütunluk bir haber veriyor. Başlık şöyle: "Amerikan Yardımı İçin Rusya'nın Nokta-i Nazarı." Alt başlık şu: "Güvenlik konseyindeki Rus temsilcisi nihayet dün Moskova Hükümeti'nin hoşnutsuzluğunu açığa vurdu." Birleşmiş Milletler'deki o zamanki Sovyetler Birliği temsilcisi, şimdiki Dışişleri Bakanı Andrey Gromıko, bir başka alt başlığa göre, "Gromıko, Amerika'nın Türkiye'ye yardım etmesi için hiçbir sebep bulunmadığını anlattıktan sonra 'Türkiye harp sırasında Müttefikler'e katılmadıktan başka üstelik Hitler'e de yardım etmiştir' dedi." Aynı tarihli gazete "Moskova Radyosunun Bir Münasebetsizliği Daha" başlıklı bir haberde de "Ara seçimlerimiz dolayısıyla gene bütün kin ve garazını ortaya döktü" diyor.

Daha önce yazıldı. Yukarda. Truman Doktrini'ne karşı Amerika Birleşik Devletleri içindeki eleştirilerin başında, savaşta Türkiye'nin Müttefikler'in yanında yer almaması vardı. Gromıko'nun bu sözleri, dolayısıyla etkili olacaktı. Etkili olması kaçınılmazdı. Kaçınılmaz olduğunu 9 Nisan tarihli *Cumhuriyet Gazetesi* gösterdi. En büyük haber başlığı şu oldu: "Son Harpte Türkiye'nin Müttefikler'e Yardımları." Bu, başlık. Şu da alt başlık: "Hükümetimiz yakında bir 'beyaz kitap' neşrediyor." Türkiye, savaş sırasında, Müttefikler'e yaptığı yardımları kitap haline getirmek zorunluluğunu duyuyor.

Aynı tarihli gazete bir başka haberinde yardım ile ilgili olarak "Amerikan Ayanında Müzakereler" olduğunu bildiriyor ve "Vandenberg dünyayı tehdit eden tehlikeyi açıkladı" diyor. Vandenberg'in Amerikan halkını cehennem masallarıyla korkutma kampanyası, Türkiye'de yansıma buluyor. "Yardım planını reddettiğimiz takdirde her taraftan serbest

geçit açmış oluruz." Böylece Türkiye ve Yunanistan'a yardım yapılmazsa, her taraftan açılmış geçitlerden komünizm her tarafa yayılacak.

10 Nisan 1947 tarihli *Cumhuriyet Gazetesi*, haber açısından renkli. Bir büyük haber: "İngiltere'den beş yüz av uçağı satın aldık." Bunun göze batan bir yorumu var: "Müdafaa uçaklarının satın alınması Başkan Truman'ın yardım teklifleriyle alâkalı." Bunun dışında ise, Truman Doktrini ile ilgili ve "Amerikan Yardımı" başlıklı tek sütunluk bir küçük haber var. İçeriği pek hoşa gitmemiş. Şunu içeriyor: "Wallace yardımı harbe yol açabilecek mahiyette bulunuyor." Roosevelt'in Truman'dan önceki Başbakan Yardımcısı Henry Wallace, Truman Doktrini'ne karşı kampanya yürütüyor. En önemli tezi, Truman Doktrini'nin yeni bir savaşı kaçınılmaz yapacağı. Aynı haberi hoşa gitmez yapan, içinde bir de şunun olması: "Acheson, Gromıko'nun sözlerini tefsirden imtina etti."

Bir gün sonraki 11 Nisan 1947 tarihli gazetede ise sekiz sütun bir habere ayrılmış: "Amerikan Yardımının Gayesi İfşa Edildi." İfşaat da büyük büyük yazılmış: "Amerikan Ayanında dün hedefin Rus ilerlemesini durdurmak olduğu bildirildi." Korku artık politika oldu. Türkiye'nin yeri ise cihana bedel sayıldı. Ayan Meclisi'nde Conelly "Türkiye ve Yunanistan düşerse, İtalya da bu tecavüz sistemine kurban gidecek, ondan sonra hedef Fransa olacaktır" dedi. Bu arada "memleketimize gelen Amerikalı profesör Briggs dün, Ankara Hukuk Fakültesi'nde mühim bir konferans verdi." Bir başka haber "Yunan Çetelerine Karşı Taarruz" başlığını aldı. "Uçaklar ve tanklar harekâta iştirak ediyorlar, çetelerin saklandıkları dağlara havadan kuvvetler indirildi." Bu haberin hemen yanında bir başka haber yer aldı: "Atina'da İki Türk Sanatkârının Konseri." Habere göre "Mithat Fenmen ve Orhan Borar büyük muvaffakiyet kazandılar." Fotoğrafları da var.

Günler sevindirici haberlerle dolu. 12 Nisan 1947 tarihli gazetede en büyük haber şu oldu: "Trablusgarp, Türkiye ile birleşmek istiyor." Çok önemli olmalı: "Kahire'de bulunan Şeyh Senusi Hazretleri *Cumhuriyet* muhabirini kabul ederek çok mühim beyanatta bulundular." Öyle anlaşılıyor ki, Libya yöneticileriyle dostluk tam Truman Doktrini görüşülürken başlamış. Bir de şeyh fotoğrafı var. Altında yazılı olanlar: "Şeyh Mehmed İdrisü'l-Mehdiyyü'l-Senusi Hazretleri'nin *Cumhuriyet* için imzaladıkları resim." Üzerinde imza var. Aynı günkü sevindirici haberler devam ediyor: "Güreşçilerimizin Prag'da İlk Muvaffakiyetleri." Birinci sayfayı Şeyh Mehmed İdrisü'l-Mehdiyyü'l-Senusi'den başka Yaşar Doğu ile Celâl Atik'in fotoğrafları süslüyor. Fotoğraf altında yazılı olanlar; "Aslan güreşçilerimizden Atik ve Yaşar Doğu hasımlarını yendiler." Bundan başka Ayan'da Truman Doktrini'nin görüşülmesinin sürdüğü ve bu arada "sulh Sovyetler Birliği'nin komünist diktatörlüğü tarafından tehdit edilmektedir" dendiği öğreniliyor. Bir başka haberde "Yunan çeteleri çember içine alındılar" deniliyor ve "temizleme hareketi inkişaf ediyor" diye bildiriliyor.

Türkiye'de ise Yunanistan'dakine benzer bir "temizleme" hareketi yok. Truman Doktrini, Birleşik Devletler Kongresi'nde görüşülürken Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye burjuvazilerinin karşılaştıkları önemli güçlüklerden birisi bu eksiklik oldu. 13 Nisan 1947 tarihli *Cumhuriyet Gazetesi* ise dört sütuna yaydığı bir önemle "On Amerikan Saylavı Dün Ankara'ya Geldi" haberini verdi. "Misafirler sorulan suallere cevaben 'Rus genişlemesine bir son verme zamanı gelmiş ve hatta geçmiştir' dediler." Aynı günkü gazetede bir büyük haber daha var. Üç sütunluk: "'Sovyet Cennetinden Kaçıp Gelen Ermeniler". Habere göre Suriye'den Ermenistan'a giden bir Ermeni grubu Ermenistan'dan kaçarak Türkiye'ye sığınmışlar. "Cennet Firarisi Ermeniler", haber başlığına göre, "Çekmediğimiz ıstırap kalmadı, meğer hakiki cennet bizim bırakıp gittiğimiz yerlermiş" demişler. *Cumhuriyet* böyle yazıyor.

Bir tesadüf sonucu olsa gerek, 13 Nisan tarihli gazete pek de ciddi sayılamayacak başlıklar kullanıyor. Bir diğer haber başlığı şöyle: "Wallace'ın Herzeleri". Bu, birinci sayfada yer alan bir haberin başlığı. Devamı şöyle: "Eski Başkan Muavini'nin nutukları Amerika'da esefle karşılandı." İçeriğinde ise Wallace'ın şunları söylediği yazılı: "Komünizm, para ve silahla durdurulmaz. Kapitalizmle komünizmin harbe hacet kalmaksızın ihtilâfı halledeceklerine eminim." Demecin Türkiye ve Yunanistan ile ilgili bölümü de var: "Milleti temsil etmeyen ve düşmanla işbirliği yapmış generaller tarafından idare edilen bir hükümetin irtica rejiminin yüz kızartıcı suiistimallerine karşı haykıran 16 yaşındaki çocukları idam etmek için mi hürriyet isteniyor? Hür işçi sendikaları ile birçok esaslı hürriyetlerin kaldırıldığı bir memlekette, Rus hudutları üzerinde bir milyona yakın mevcudu bulunan bir Türk ordusunu elde tutmak için mi hürriyet isteniyor?" Roosevelt'in Başkan Yardımcısı Henry Wallace, bunları, İngiltere'de Manchester'da bir işçi toplantısında söylüyor.

Cumhuriyet'in haberinde bir nokta doğru. Wallace'ın bu sözleri Birleşik Devletler'de tepkiyle karşılandı. Tepki, Amerikan usülü. Herkes bir kâğıt kalem alıp Truman'a tepkilerini yazdı. Bazısı da telgraf çekti. Gerald Smith, Truman'a çektiği telgrafta, Wallace'ı yemek istediğini bildirdi ve "Lütfen Henry Wallace'ı yalnız bırak, o, benim yemeğim" dedi. Bozuk heceleme ile yazan bir başka Amerikan yurttaşı "Son yılların en büyük haini" dedi. Bir kongre üyesi, Truman'a Wallace'ın okuması için mesajını Rusça bastırmasını salık verdi. Teksas Temsilciler Meclisi, Wallace'ın görüşlerini reddettiğini karara bağladı.

Başkanlığının ilk yıllarında "Hata yapmak Truman'a mahsustur" veya "Ah şimdi Truman hayatta olsaydı buna ne derdi?" türünden atasözlerinin çıkmasına yol açan "neşeli" Truman, bu telgraflardan çok neşelendi. Hepsine ayrı ayrı cevap verdi. Teksas Temsilciler Meclisi'ne "kararınızı büyük bir mutlulukla okudum" diye cevap yazdı. Kendisine "onun derisini soy ve partiden yürüt" cinsinden bir telgraf çeken Melton adında birisine "Henry Wallace ile ilgili olarak aldığım 12. telgraf olan telgrafınız için çok müteşekkirim. Avrupa'daki bu antika hakkındaki görüşlerinizden ayrıca memnunum" diye karşılık gönderdi. Telgraflar ve cevapları, soğuk savaşın eşiğinde, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki kültür ve uygarlık düzeyini göstermesi bakımından önem kazandı. Fakat Wallace'ın konuşmasının Türkiye'deki demokrasiye bir katkısı olduğunu söylemenin imkânı kalmadı.

14 Nisan tarihli gazete, boydan boya, "Ankara'daki Türk-Amerikan Görüşmeleri" haberini verdi. Ankara'dan İstanbul'a giden Amerikan saylavları "Türkiye'ye yapılacak yardım, herhangi bir memleketin tasdikine tâbi olmayacak. Biz vetoyu nazar-ı itibare almayacağız." demişler. Aynı sayfada "Wallace'ın Türkiye'ye Dair Sözlerine Cevap" başlıklı büyük bir haber daha yer alıyor. "İngiliz efkâr-ı umumiyesi birkaç günden beri demeçler veren Wallace'ı hayalperest diye tavsifle geçmektedir." Bu haber, Londra kaynaklı ve Anadolu Ajansı damgalı. Wallace'ın Türkiye ile ilgili sözlerine Londra'dan birisi cevap veriyor ama kim olduğu anlaşılamıyor.

Uygun bir günde 14 Nisan tarihli aynı gazetede "Amerika'da Grevlere Karşı Tedbirler" haberi de yer alıyor. Soğuk savaş her yerde tüm unsurlarıyla geliştiriliyor. "Sendikaların siyasi faaliyetlerini yasak eden kanun tasarısı bugün Mümessiller Meclisi'ne veriliyor." Özenli haberin bir de resmi var. Altında şunlar yazılı: "Amerika'da son grevlerde polis nümayişçileri dağıtırken."

15 Nisan tarihli *Cumhuriyet* "Amerika'da tartışmalar devam ediyor, yardımın lehinde bulunan maruf bir Ayan üyesi 'niçin saklıyoruz, bu bir yardım değil, Türkiye ile askerî ittifaktır' dedi" haberi ile çıkıyor. Bunun yanında bir başka önemli habere yer veriyor: "İstanbul'a gelecek Amerikan Filosu Napoli'den ayrılıyor." Haberde filo komutanının fotoğrafı da var.

15 Nisan 1947 tarihli *Cumhuriyet Gazetesi*, Amiral Bieri komutasındaki bir Amerikan filosunun İstanbul'a gelmek üzere Napoli'den ayrıldığı haberini okuyucusuna iletirken, aynı tarihte Ankara'daki Amerikan Büyükelçiliği'nden Washington'a çekilen bir telgrafta, daha önceki bir telgrafın Erkin'e gösterildiği ve Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Feridun Cemal Erkin'in "açıklanan düşüncenin tatminkâr bir biçimde çalışacağını söylediği" bildiriliyor. Amerikan kaynakları henüz bu telgrafı yayınlamıyorlar. Sadece bu kadarlık özetini veriyorlar. (*Foreign Relations of the United States*, 1947, Vol. V, sayfa 144.) Böylece bu telgrafla üzerinde bu kadar tartışma yapılan Truman Doktrini "kurtarılmış" oluyor.

Bu ilginç ve anlamlı bir hikâyedir. Daha önce söylenenleri tutuyor. Daha önce söylenenlerin bir bölümü şu: Büyük Britanya ve Birleşik Devletler, Türkiye'yi yörüngelerine almak için öyle çok ateşli isteklerle ortaya çıkmadılar. Hep Türkiye'nin ateşli bir istekle ortaya çıkmasını beklediler. Hep nazlandılar. Zaman zaman "rest" çektiler. Zaman zaman Türkiye'ye "ne yapalım, öyleyse kalsın" dediler. Sonuçtan çok emin olarak. Hem Türkiye'nin öteden beri ateşli isteklerle ortaya çıktığını bildiklerinden ve hem de Türkiye'deki adamlarından, Türkiye Cumhuriyeti nüfus cüzdanı ve pasaportu taşıyan adamlarından emin oldukları için sonuçtan emin oldular.

Yayınlanan gizli Amerikan belgelerine göre bu hikâye 4 Nisan 1947 tarihinde başlıyor. 4 Nisan tarihinde, Washington'da olan Birleşik Devletler'in Ankara Büyükelçisi Edwin Wilson, Ankara'daki Elçilik görevlilerinden Herbert Bursley'e, üzerinde "özel" yazan bir telgraf gönderiyor. İlk paragrafı şöyle: "Türk Büyükelçisi dün beni görmek istedi ve bana, Hükümeti'nden aldığı ve onların Yunanistan ve Türkiye'ye yardım tasarısına tepkisini gösteren bir telgraf okudu. Özü, şimdiki haliyle tasarının Türkiye'de uygulanacak bir denetim ilkesini içerdiği ve böyle olduğu sürece yardımı kabul etmeyecekleridir." Türkiye, son anda, tasarının Türkiye'nin egemenlik haklarını zedelediği düşüncesine varıyor ve Hüseyin Ragıp Baydur'dan, tasarının değiştirilmesi için harekete geçmesini, aksi halde yardımı kabul etmeyeceklerini Birleşik Devletler yetkililerine bildirmesini istiyor. Bu çok "tecrübeli" Büyükelçi de, yetkili olarak Washington'da, Ankara Büyükelçisi Wilson'u buluyor.

"Ben, Baydur'a, artık tasarıda kelime değişikliği yapmanın imkânsız olduğunu söyledim. Ona, benim görüşüme göre, tasarının Birleşik Devletler'e Türkiye'de bir denetim uygulama imkânı vermediğini izah ettim." Bunları söyleyen Wilson. Şunları söyleyen de Wilson: "Türk Hükümeti'nin itiraz ettiği tasarının üçüncü bölümünün a paragrafının söylediği, Türkiye'nin Birleşik Devletler memurlarının yardımın kullanılış biçimini izlemelerine izin vermeye mutabakatını sağlamaktan ibarettir."

Wilson, Baydur'a, şunları da söylüyor: "Büyükelçi'ye Yunan ve Türk durumlarının birbirinden tamamen farklı olduğunu söyledim. Yunanistan çöküntünün eşiğindedir ve fiiliyatta Birleşik Devletler'den maliyesini, ekonomisini ve benzerlerini ye-

niden örgütlemek üzere misyon istemiştir. Birleşmiş Milletler Kurtarma ve Rehabilitasyon Yardımı'na benzer bir biçimde ve Birleşik Devletler görevlilerinin kontrolünde başka yardımlar da olacaktır. Buna benzer hiçbir şey Türk Hükümeti tarafından istenmemiştir ve buna benzer hiçbir şeyin yapılması Birleşik Devletler tarafından düşünülmemektedir." Bir de şunları ekliyor: "Büyükelçi'ye, Yunanistan ile Türkiye programlarının farklı biçimde ele alınacağını vurgulamak için Dışişleri Bakanlığı'na, Türkiye'de yardımın kullanılışını izleyecek misyonun başına benim getirilmemi tavsiye ettiğimi de söyledim." Wilson, işin başında kendisinin bulunacağını Türkiye öğrenirse, egemenlik sorununun ortadan kalkacağına inanıyor. İnancı da doğru çıkıyor.

Ama nasıl? Şöyle: "Erkin'i ziyaret et ve benim bu mesele ile ilgili görüşlerimin böyle olduğunu söyle." Bu cümleye şunu eklemiş: "Bunlar kişisel düşüncelerimdir ve Bakanlık dairelerinde hiç kimseyle görüşmedim." (*Foreign Relations of the United States*, 1947, Vol. V, sayfa 139.) Fakat telgrafın sonunda şunlar ekli: "Yukardakileri dikte ettirdikten sonra Bakan Vekili'ne gösterdim ve ileri sürülen düşüncelere katıldı ve aynı şekilde kongre komitelerine anlattı. Fakat bunlar senin bilgin içindir ve bu aşamada Bakanlığı işe sokma; çünkü daha sonra tasarı tadil edilebilir." Erkin'e, ek olarak, bir de şunların söylenmesini istiyor: "Erkin'e ilâve olarak de ki, eğer Birleşik Devletler'in Türkiye'de denetim yapma düşüncesi veya niyeti olduğuna inansam, Bakanlığa, tasarıdan Türkiye'nin çıkarılmasını tavsiye ederdim." İşte böyle oluyor. Eğer çok ısrar olursa, Türkiye'den yana ve Türkiye'nin dostu Wilson, kendi hükümetine, tasarıdan Türkiye'nin çıkarılmasını önerecek. Türkiye, böyle bir önerinin yapılmaması için çok büyük fedakârlıklara razı olur. Oluyor.

Buna cevap olarak 9 Nisan tarihli bir telgraf var. Ankara'dan Bursley, Washington'da Wilson'a çekiyor. Ancak tam metni yayınlanmamış. Çok kısa bir özeti yayınlanmış. Bursley o sabah Feridun Cemal ile görüşmüş. Feridun Cemal yine mütehassis olmuş. Wilson'un çabalarından dolayı. Bursley'den bunları Wilson'a bildirmesini istiyor. Ayrıca "Türk Hükümeti'nin Büyükelçi'ye, izleme ve rapor etme konusunda her türlü kolaylığı sağlayacağını" bildirmesini istiyor. Ne de olsa Büyükelçi'nin adı Wilson. Edwin Wilson olunca, Feridun Cemal'e göre, egemenlik sorunu kalmıyor. "İki yakın dost" arasında işler böyle gelişiyor. Aynı telgrafta Bursley, Feridun Cemal'in tasarıda geçen "idareci" *(administrator)* kelimesini sevmediğini de yazıyor.

Bu egemenlik kavgası da burada çıkıyor. Yunanistan'da "misyon başkanı" olunca, Türkiye Hükümeti, Türkiye'de "idareci" kadrosuna razı olmuyor. 13 Nisan 1947 tarihinde Wilson, Bursley'e gizli bir telgraf çekiyor. "9 Nisan tarihli telgraf cesaret verici" diye başlıyor. "İdareci" kelimesinin tasarıda kalmadığını, yerine "misyon başkanı" kadrosunun konduğunu bildiriyor. "Yasadaki amaçlar için misyon başkanı olarak ben atanacağım ve fonksiyonlarım üçüncü bölümün a paragrafında yazılanlar, yani, verilen yardımın kullanılmasını izlemek olacak" diyor. Telgrafın sonunda şu var: "Lütfen bunu gayriresmî olarak Erkin'e söyle; çünkü, 'idareci' kelimesinden çok rahatsız olmuştu." Wilson, Erkin'in üzülmesine dayanamıyor. Bu telgrafa Ankara'dan verilen 15 Nisan tarihli cevapta Türk Hükümeti'nin, tabii bu telgraflarda Erkin'in, durumdan tatmin oldukları bildiriliyor. Böylece "Truman Doktrini kurtuluyor." Bir ara Türkiye kabul etmeyeceğini söyledi. Birleşik Devletler de "peki öyleyse" dedikten sonra tatminkâr bir sonuca ulaşıldı.

Tatminkâr bir sonuca ulaşıldığı gün, İstanbul'u ziyaret etmek üzere bir Amerikan filosu Napoli'den ayrılıyor. 16 Nisan tarihli *Cumhuriyet Gazetesi*'nin birinci sayfasındaki en önemli haberin "Wallace Kurşuna Dizilmeli" haberi olduğu anlaşılıyor. Bu sözler Birleşik Devletler'de dile getiriliyor. Aynı yerde söylenen bir başka güzel söz de şu oluyor: "Wallace'ın sözlerine verilecek en iyi cevap projenin bir an evvel kabul edilmesidir." Kuşkusuz, bu sözlerin güzelliği, gazetenin verdiği önemden çıkıyor.

17 Nisan tarihli *Cumhuriyet*, Filistin ile ilgili haber veriyor. "Dün dört tedhişçi Yahudi ansızın idam edildi." O sırada işler bugünkünün biraz tersi. Terörist hareketleri yapanlar Yahudiler. "Siyonistler her tedhişçiye mukabil 10 İngiliz subayı öldüreceklerini ilân ettiler." Bir başka haberde de bir Amerikan parlamenterinin "komünizm bir hükümet sistemi değil, bir cinayet sistemidir" dediği var. 17 Nisan tarihli gazete idam ve cinayetler üzerinde duruyor.

17 Nisan tarihli yerli gazetelerde yok. Fakat Amerikan gazetelerinde var. Başkan Truman'ın danışmanlarından Bernard Baruch, 18 Nisan tarihinde Güney Carolina'da, Columbia kentinde bir konuşma yapıyor. Konuşmayı gazeteci Herbert Bayard Swope'a hazırlatıyor. Bu Birleşik Devletler'de yaygın bir âdettir. Politikacıların söylev yazıcıları *(speech writer)* bulunur. Söylevi verecek kimse temel çizgileri söyler. Politikayı belirler. Uygun deyimleri bulmak ve etkili bir konuşma hazırlamak, söylev yazıcılarının işidir. Örnek şu: Truman'ın Kongre'ye mesajını ve Marshall'ın, Marshall Planı'nı haber veren Harward Üniversitesi konuşmasını soğuk savaşın on beş haftasını anlatan J. M. Jones yazdı. Truman'ın etkili danışmanlarından Bernard Baruch'un Columbia konuşmasını Herbert Bayard Swope yazdı. Bu konuşmada şu cümle yer aldı: "Kendimizi aldatmayalım, bugün bir soğuk savaşın ortasındayız." Böylece ilk kez "soğuk savaş" deyimi, 17 Nisan tarihinde bütün dünyaya yayıldı. Yayma işini Walter Lippman üzerine aldı. Birçok gazetede birden ya-

yınlanan fıkrasında "soğuk savaş" deyimini kullandı ve resmî bir özellik kazandırdı.

18 Nisan tarihli *Cumhuriyet Gazetesi*, ilk kez iki gün önce kullanılan soğuk savaş deyimine uygun bir havada çıktı. Dört sütunluk en büyük haber "Yardım Projesi Ayan'da Salıya Reye Konuyor" başlığı kondu. Üç sütunluk bir habere "Hasan Âli Yücel-Kenan Öner Davası Başladı" başlık oldu. Başka bir üç sütunluk haberde "Türk milliyetçiliğinin karakter ve istikameti ne olmalıdır" sorusu ortaya atıldı. Bu haberin alt başlığında "Millî Türk Talebe Birliği'nin tertip ettiği dünkü toplantıda Hamdullah Suphi mühim bir konuşma yaptı" yer aldı. Kenan Öner'in, Hasan Âli Yücel'i boy hedefi seçerek başlattığı anti-komünizm kampanyası ve gençlik örgütünün milliyetçilik toplantısı aynı güne rastladı. Rastlantı mı?

Rastlantı yok. Hazırlık var. 19 Nisan tarihli *Cumhuriyet Gazetesi* "iki parti arasındaki gerginlik yavaş yavaş tavsamaya başladı" haberini verdi. CHP ile DP birbirine karşı yumuşuyor. Buna çok dikkat etmek gerekli. CHP ile DP veya CHP ile AP, birbirine karşı ne zaman yumuşak bakarlarsa mutlaka bir hazırlık içindeler. Bir gün sonra görülecek. Birbirine karşı yumuşamalarının başka bir hedefe karşı gerilmekten ileri geldiği görülecek. Ancak 19 Nisan'da başka bir yerde gerilme olduğu görülüyor. "Churchill'in Rusya'ya karşı mühim nutku" aynı tarihli gazetede yer alıyor. Churchill "Rusya'ya karşı siyasetimiz zayıflıktan ileri gelen korkakça bir yatıştırma siyaseti olmamalıdır" diyor. Gazete haberine göre Churchill, aynı konuşmasında, Henry Wallace'a da hücum ediyor ve "gizli komünist" sıfatını lâyık görüyor.

Rastlantı olmadığı 20 Nisan 1947 tarihli *Cumhuriyet Gazetesi*'nde görüldü. Tabii olay, 19 Nisan'da oldu. Böylece Birleşik Devletler Senatosu'nda Truman Doktrini'nin oylanmasından üç gün önce Türkiye'de komünist kaldığı veya var olduğu kanıtlandı. *Cumhuriyet Gazetesi*, "İzmir gençliği komünizm aleyhinde miting yaptı" diye başlık attı. Başlığın altına da "Yurdumuza komünizm ruhu giremez, kahrolsun komünizm" diye bir başka başlık koydu. Bundan sonra da, görülebilecek bir biçimde, şunları yazdı: "Ellerinde bayraklar ve Atatürk'ün resimleri olduğu halde Cumhuriyet Meydanı'nda toplanan gençler, bundan sonra *'Zincirli Hürriyet' Gazetesi*'nin basıldığı matbaaya gittiler, mevcut gazeteleri alarak parçaladılar."

Gazete haberine göre, *Zincirli Hürriyet Gazetesi*'nin basıldığı yerde konuşan bir öğrenci şunları söyledi: "Komünizm aleyhindeki bu toplantıya İstanbul kaçağı *İzmirli Hürriyet* (*Zincirli Hürriyet*'i böyle yazıyor, Y. K.) gazetesinden bazı parçalar okuyarak başlıyoruz. Bu gazete geçen sene Aralık ayında İstanbul yüksek tahsil gençliğinin komünizme karşı yaptığı ayaklanma mitingini bir tahakküm hareketi telâkki ediyordu. Yurdunu komünizm dünyasının suçlu ağzından korumak için ayaklanan gençliğe karşı bu gazetenin kullandığı hüküm ne kadar utandırıcıdır. İzmir gençliği komünizm haykırmalarına karşı susmayı asla hatırından geçiremez." İzmir gençliği, 4 Aralık 1945 tarihinde İstanbul gençliğinin yaptığı "ayaklanma" mitingine "tahakküm" denilmesini hazmedemiyor ve Truman Doktrini'nin Senato'da onaylanmasından üç gün önce bu hazımsızlığını eyleme çeviriyor.

Cumhuriyet Gazetesi'nin ayrıntılı haberi devam ediyor: "Bu sırada İnönü ve Atatürk Liseleri'nden gelen bisikletli öğrenciler kendilerinin de daha büyük topluluklar halinde bu mitinge kabul edilmelerini ve arkadaşlarının biraz bekletilmesini rica etmişlerdir. Bu sırada başka bir genç söz alarak 'yurdumuza komünist ruhu girmeyecektir, burada bulunan topluluk namına kahrolsun komünizm diyorum' demiş. 'Kahrolsun komünizm' sesleri yükselmiştir." İnönü ve Atatürk Liseleri öğrencileri, bisikletleriyle ve belki de başlarında öğretmenleriyle mitinge katılıyorlar. Gazetede yer alan fotoğrafa bakıldığında hazırlığın oldukça mükemmel göründüğünü söylemek mümkün. Gençlik, sanki bir 19 Mayıs törenindeki gibi provalı bir görünüme sahip.

"Ellerinde bayraklar ve Atatürk'ün fotoğrafları olduğu halde meydandan ayrılan gençler 'savulun kızıllar, gençlik geliyor' şiirini hep bir ağızdan söylemişler ve *İzmirli Hürriyet* (gazete böyle yazıyor, Y. K.) gazetesinin basıldığı matbaaya giderek orada durmuşlardır. Zabıta daha evvel burada tedbir almış bulunuyordu. Birkaç talebe matbaanın merdivenlerine çıkmışlar, kilitli kapıları iterek açmışlar ve cumartesi münasebetiyle kapalı bulunan matbaaya girmişler, ortada gördükleri *Zincirli Hürriyet Gazetesi*'nin paketlerini alıp bunları pencereden gençlik gruplarına atmışlardır. Gazeteler parçalanmış ve bu esnada 'Dağ Başını Duman Almış' marşı söylenmiştir." Bu kadar. Yıl 1947. 1967 yılından 20 yıl önce. Türkiye gençliği kitlesel olarak bu durumda. Bu gençlik, kitlesel olarak demokrat eylemler yapmaya başlamasından on yıl sonra "sosyalist" eylemler yapmaya başladı. Ya da öyle sandı. Ne büyük bir hız ve ne büyük bir dram.

Cumhuriyet Gazetesi'nin haberinin sonu: "Vilâyet makamı, gençlerin yaptıkları tezahürlerde kanunsuzluk tespit edilmediğini bir gazetenin sualine cevaben bildirmiştir." Amerika Birleşik Devletleri'nden geldiği iddia edilen demokrasi, herhalde, ancak bu kadar olur. "Galatasaray ile Vefa Dün Berabere Kaldılar." Gazete yer alan önemli haberlerden birisi de bu. Birinci sayfada. Üç sütuna yerleştirilmiş.

21 Nisan tarihli gazetede bu olaydan hiç haber yok. Sanki olmamış gibi. Sadece Amerikan senatosuna hitap eden bir olay gibi görünüyor. Türkiye'de ayaklanma halinde bir komünist hareket olmasa bile, gençliğin eylemlerine hedef olabilecek bir hareketin varlığı kanıtlanmış oluyor. Fakat *Zincirli Hürriyet*'i kimin yayınladığı veya nasıl bir yayın olduğu konusunda en küçük bir bilgi bile verilmiyor. Halbuki *Zincirli Hürriyet*'e yönelik öğrenci terörü, ilerde, Türkiye'nin ilerici hareketinde bir süre en ön planda yer alacak bir ismi ön plana çıkarıyor.

Kısaca şöyle: Polis kaynaklarına dayanan ve sağ öğrenci terörünün hazırlayıcıları arasında bulunan Darendelioğlu'nun hazırladığı kitapta şu bilgiler var: "Mehmet Ali Aybar, İstanbul'da '*Hür*' adında bir solcu gazete çıkarmaya başlamış, fakat gazete bir müddet sonra kapatılmıştı."(İlhan Darendelioğlu, *Türkiye'de Milliyetçilk Hareketleri*, sayfa 181.) Ahmet Emin Yalman da, anılarının dördüncü cildinde, Aybar ile ilgili şunları yazıyor: "24 Ağustos'ta Üniversite Devletler Hukuku Doçenti Dr. Mehmet Ali Aybar, 'Kâğıt Üzerinde Demokrasi' başlıklı bir yazıyla *Vatan* sütunlarında yer aldı ve bir müddet liberal ruhlu bir bilgi adamı edasıyla yazı yazmaya devam etti." Yalman'ın sözünü ettiği Ağustos ayı 1945 yılının. Sözünden Aybar'a yazdırdığına pişman olduğu anlaşılıyor.

İlhan Darendelioğlu, Yalman'ın ima ettiğini, açık açık yazıyor: "*Hür* isimli gazetenin çıkışı, bir müddettir yazı yazdığı *Vatan Gazetesi*'nin, sayfalarını Aybar'a kapamış oluşu yüzündendi." Sonra devam ediyor: "Bu gazete, Aybar'ın tereddütle karşılanan hüviyetini açığa vurmuş, önce üniversite yönetmeliğine aykırı hareket ettiği gerekçesiyle fakülteden uzaklaştırılmış, daha sonra ise Örfî İdare gazeteyi resmen kapamıştı." Gazete hakkında da şu bilgileri veriyor: "*Hür Gazetesi*'nin ilk sayısı, 1 Şubat 1947 Cumartesi günü neşredilmişti. *Hür*, aşırı sol, Marksist, hatta komünist temayüllü bir gazete olarak ancak 6 sayı çıkabilmiş, çıktıktan bir 1,5 ay sonra resmen kapatılmıştı."

İşte *Zincirli Hürriyet,* bu "hatta komünist temayüllü" gazetenin sıkıyönetim tarafından kapatılması üzerine İzmir'de Aybar tarafından çıkarılıyor. Polis kaynaklı kitapta, *Zincirli Hürriyet* ile ilgili olarak şu bilgi var: "5 Nisan 1947 tarihinde ilk sayısı çıkan *Zincirli Hürriyet Gazetesi*'nin *Hür*'den de aşırı sola ve Sovyet dostluğuna yönelmiş olan muhtevası İzmir gençliğinin büyük çapta infialine sebep olmuştu."

Truman Doktrini'nin Senato'da oylanmasından üç gün önce tertip edilen, Cumhuriyet tarihinin ikinci sağ öğrenci terörü hakkında bu polis kaynaklı kitapta verilen bilgilerin bundan sonraki bölümü ile *Cumhuriyet Gazetesi*'nde çıkanlar kelime kelime birbirine uyuyor. Ancak ek olarak şu bilgi yer alıyor: "Daha sonra Hükümet Meydanı'ndan geçerek Kemeraltı'na gelen gençler müvezzilerden aldıkları *Zincirli Hürriyet Gazetesi*'ni yakmışlardı. Burada İstiklâl Marşı'ndan sonra büyük bir vakar içinde dağılan gençlerden bir grup tekrar matbaaya giderek, matbaa sahibine bir mektup bırakarak, bu gazeteyi basmakta devam ettiği müddet içinde doğabilecek hadiselerden mesul olmayacaklarını hatırlatmışlardı." (İlhan Darendelioğlu, *Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri*, sayfa 183.) Terörün tam olmasına özen gösteriyorlar.

21 Nisan tarihli *Cumhuriyet*'te Zincirli Hürriyet Olayı ile ilgili tek bir satır yok. Fakat 22 Nisan tarihli gazetede var. Çünkü önce, yedi sütuna uzatılan bir haber var: "Amerikan Yardımı Ayan'da Reye Konuyor." Truman Doktrini, 22 Nisan tarihinde Birleşik Devletler Senatosu'nda oylanacak. Truman, doktrinini, "içten ve dıştan" yıkıcı faaliyetlere karşı düzenledi. Yunanistan ile Türkiye'yi kapsamına aldı. Bu gerekçe ile. Şimdi son derece yönetilmiş Türkiye basınının, Truman'ı doğru çıkarmak görevi değil mi? Sonra tarih ne der? Türkiye burjuvazisi, dağlarında komünist çeteler barındıran Yunanistan karşısında neden tümden aşağılık kompleksine kapılsın? Türkiye'de de içten ve dıştan "komünist tehlike" olduğunu göstermek Türkiye basınının görevi değil mi? Görevi. 22 Nisan tarihli *Cumhuriyet Gazetesi*'nde görülüyor. "Truman'ın dünkü nutku" veriliyor. Truman, *Cumhuriyet Gazetesi*'ne göre, "Milletler totaliterlik veya demokrasi arasında bir intihap yapmak zoru karşısında bulunmaktadır" buyuruyor. Birinci sayfada bir başka başlıkta, tamamlayıcı olsa gerek, "Rus Basının Hezeyanları" okunuyor.

21 Nisan tarihli *Cumhuriyet Gazetesi*'nde Zincirli Hürriyet Olayı ile ilgili hiçbir iz yok. Fakat 22 Nisan tarihli *Cumhuriyet*'te var. 22 Nisan'da Senato'da oylama var. *Cumhuriyet Gazetesi*'nde ise büyükçe bir haber var: "İzmir Gençliğinin Komünizm Aleyhindeki Nümayişi." Üç sütuna yatırılan haberin başlığı böyle. Bir de fotoğrafla süslenmiş. Haberin içeriği ise, aynen şöyle: "İzmir gençlerinin komünizm aleyhinde bir nümayiş yaptıklarını ve *Zincirli Hürriyet Gazetesi*'nin basıldığı matbaaya giderek, ellerine geçirdikleri gazeteleri parçaladıklarını bildirmiştik. Yukardaki resim, nümayiş esnasında, ellerinde Atatürk'ün fotoğrafları bulunduğu halde İzmir caddelerinden geçen gençleri göstermektedir."

23 Nisan, Türkiye'de Egemenlik Bayramı. Fakat 1947 yılı 23 Nisan'ı, *Cumhuriyet Gazetesi*'nden edinilen izlenime göre, Türkiye'de bir başka türlü kutlanmış. Bütün gazeteyi kaplayan "seyinçli haber" bir başka. Şu: "Amerikan Ayanı Yardımı Kabul Etti." Tasarının 23 oya karşı 67 oyla kabul edildiği bildiriliyor. Gerçek de böyle. Bu oylama, Truman yönetimi için oldukça büyük bir başarı. Çünkü Birleşik Devletler siyasal tarihinde "Sekseninci Kongre" olarak

bilinen bir durum var. Kongre'nin her iki kanadında da Cumhuriyetçiler ezici bir sonuca sahip. "Neşeli" Truman'ın başkanlığının ikinci yılı olan 1946 seçimlerinde durum bu hale geldi. Demokrat Başkan'a, Cumhuriyetçi Senato yeşil ışık yaktı. 67 olumlu oyun 35'i Cumhuriyetçiler'den, 32'si Demokratlar'dan geldi. Red oylarının da 16'sı Cumhuriyetçi, 7'si Demokrat oldu.

23 Nisan tarihli gazete bir başka "sevinçli haber" daha getiriyor. Şöyle: "Amerikalılar'ın Yurdumuzdaki Tetkikleri." Türkiye'deki Amerikan Yardımının kullanış alanlarını ve Türkiye kapitalizminin yatırım önceliklerini, en az bir on beş yıl belirlemede önemli bir role sahip olan "Thornburg Raporu" yazarı Max Weston Thornburg'un tam bu sırada Türkiye'de olduğu anlaşılıyor. 23 Nisan tarihli gazete şu haberi veriyor: "Ankara 22 (telefonla) 20. Asır Fonu müessesesi namına Türkiye'nin bütün hayati sahalarında geniş ölçüde tetkikler yapmaya memur edilen heyetin başkanı Maks Westo Thornburg (böyle yazılmış, Y. K.) yarın İstanbul'a hareket edecektir."

Bir başka çalışma, Thornburg'un bu tetkikleri yaparken nasıl kolaylıklarla karşılaştığını, şu sözlerle ifade ediyor: "Thornburg, öyle hafife alınacak bir kimse değil. Bakanlar bile Thornburg için 'özel rapor' hazırlıyor. Ayrıca bir 'özel' kuruluş adına rapor hazırlayan bir kimseye henüz yayınlanmamış olan 1947 İktisadî Kalkınma Planı'nın İngilizce bir özeti veriliyor. Bu özette 1947 Kalkınma Planı'nda olmayan değerli ve ayrıntılı bilgiler var." (Y. Küçük, *Planlama, Kalkınma ve Türkiye*, İstanbul, 1978, sayfa 386.) Örgü tam örülüyor. Hiç kuşku yok.

24 Nisan tarihli *Cumhuriyet Gazetesi*, "sevinçli haber" vermeye devam ediyor. Yedi sütun üzerindeki başlık şöyle: "Amerika'nın Türkiye'ye Yeni Yardımları". Henüz eskisi yok, ama, yenisinden söz ediliyor. Şu olsa gerek: "Milletlerarası Bankadan Türkiye'ye 500 milyon dolarlık bir ikraz yapılması tetkik ediliyor." Daha önce söylenenlerin burada tekrarlanması gerekiyor: Türkiye halkı ve aydını, temel bilimleri ve bilgileri, romancılardan aldılar. Osmanlı'dan beri. Siyasal çözümleme ve bilgileri de gazete köşelerinde her gün yazan fıkra yazarlarından öğrendiler. Daha kolay olduğu için. Daha kolayın, çok zaman, daha çok yanlışı içerdiğini düşünmeden.

Gazetelerin köşelerini tutan fıkra yazarlarından öğrenilen siyasal çözümleme ve bilgilerin içinde Türkiye yöneticilerinin ekonomiyle ilgilenmediği ve ekonomi bilmediği var. Hem de çok var. Çok büyük bir yanlış olarak var. Doğru, pek az yerde, yanlışın bu kadar karşıtıdır. Osmanlı'dan beri Türkiye'yi yönetenler sürekli olarak ekonomi ile ilgilendiler. Şu anlamda: Dış dünya ile yaptıkları her teslimiyet anlaşmasını paraya çevirmeyi düşündüler. Türkiye'de, halk arasında, "sattılar" deyimi var. "Maçı sattı" veya "bizi sattı" türünden kullanışlarına sık sık rastlanıyor. Bu söz hiçbir zaman dış politikada olduğu kadar, başka bir yerde, doğru değildir. Osmanlı'dan beri Türkiye'de Batı dünyası ile anlaşma yapmak, bir anlamda, "satış yapmak" demektir. Örneği çok. Hatırlatmak için bir tane: Musul'u kaybeder kaybetmez, Türkiye, Büyük Britanya ile pazarlığa başlıyor. Hem de son derece küçük rakamlar üzerinde. Burada ise rakam büyük. Truman Doktrini ile teslimiyet gerçekleştirilirken, Türkiye, 500 milyon dolar ile başlıyor. Daha sonra bu rakam da aşılıyor. Hemen olmuyor. Daha sonra oluyor.

Nisan 1947 tarihinin "sevinç dolu" haberleri sürüyor. *Cumhuriyet*'te büyük bir haber görülüyor: "Güreşçilerimiz geldiler." Çok büyük bir sevinç: "Avrupa üçüncülüğü kazanan pehlivanlarımız, Yeşilköy'de ve Sirkeci'de büyük bir törenle karşılandılar, omuzlarda taşınarak Taksim'e kadar götürüldüler." Gerçekten çok büyük bir sevinç. Güreşçiler, Galata Köprüsü'nü bir insan selinin omuzlarında geçiyorlar. Sonra Yaşar Doğu, bir balkondan halkı selamlıyor. Fotoğrafları var.

Nisan'da yine sevinç var. Biri şöyle: "Moskova Konferansı akamete uğradı." Diğeri ise şu: "Amerikan Filosu Sularımıza Giriyor." Bu haberin altında şunlar yazılı: "Dost filo Yunan sahilleri ile Çanakkale arasında manevralara başladı." Artık bütün kartlar açık.

Bundan sonra ise tarihin önemi yok. *Cumhuriyet Gazetesi*, dört sütun üzerinden haber veriyor: "Dost Amerikan Filosu bu sabah 8'de geliyor." Nadir Nadi, bu vesile ile bir başyazı yazmış: "Hoş Geldiniz." İçinde şunlar okunuyor: "Birleşik Amerika'nın Akdeniz donanmasına mensup Koramiral Bieri komutasında bir filoyu bugün misafir olarak limanımızda karşılıyoruz. Dost milletin güzide denizcilerini sevgi ile selamlarız." Eskilerin deyimi ile son derecede veciz bir yazı.

Sonra yedi sütunu kaplayan bir başlık: "Dost Amerikan Filosu İstanbul'da." Bugün *Cumhuriyet Gazetesi*, çok büyük bir gazetecilik de yaptı. Şu şekilde: "Filoyu Yeşilköy Açıklarında Karşılayan ve İlk Olarak Dayton'a Çıkan Arkadaşlarımızın İntibaları." *Cumhuriyet Gazetesi* muhabirleri ilk olarak filodan Dayton gemisine çıkmışlar. Öyle söylüyorlar. Fakat başkaları daha önce çıkmış olabilir. Çünkü aynı günkü gazetenin bir başka başlığı şöyle: "İstanbul Dün Filoyu Hararetle Karşıladı." Bunlar içinden Filo'ya daha önce çıkanların bulunması mümkün.

Birinci sayfa tümüyle filoya ait. Bir başka başlıkta şu var: "Filo Emekli Bir Deniz Başçavuşu da Getirdi." Başçavuşun neden getirildiğini de yazdı: "20 sene evvel İstanbul'da evlenmiş olan Filipinli Çavuş, bu kadar uzun bir gaybubetten sonra karısını

ve çocuklarını görmeye geliyor." Sevindirici bir durum, fakat sevinmek mümkün değil. Bir de başyazı var. Başyazının başlığı şöyle: "Türk Topraklarının ve İstikbalinin Garantisi." Bu kadarı, herhalde, yeter. Mutlak yeter. Tarihin öğretici ve utandırıcı olduğunu görmek için de yeter.

Nisan ayı böyle biter. 1947 yılı henüz bitmez. 1947 yılının son ayı, bütün diğer yıllarda olduğu gibi, Aralık. 1947 yılı Aralık ayında bir başka sağ öğrenci terörü var. Ankara Üniversitesi Rektörü Şevket Aziz Kansu'ya karşı. Aslında hedef, Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nin "solcu" öğretim üyeleri. Behice Boran, Niyazi Berkes, Muzaffer Şerif ve Pertev Boratav'a karşı. Bu olay, "Solcu Profesörler Olayı", Tan Olayı ile Zincirli Hürriyet Olayı'nın bir devamı. Aynı zincirin üç halkasından birisi. Bir yanı, mutlak olarak, dış politika ile ilgili. Türkiye'de komünist tehlikesi olduğunu göstermekle ilgili. Bunun için demokratlardan komünist imal etme sürecinin bir parçası. Tan Olayı, Türkiye'de komünist tehlikesi olduğu konusunda İngiliz ve Amerikan yöneticilerini uyarmak için düzenlendi. Zincirli Hürriyet Olayı, Truman Doktrini'ni haklı göstermek için planlandı. Solcu Profesörler Olayı, Marshall Planı'ndan önemli bir pay almak için sahneye kondu. Tarih bunları gösteriyor. Hepsi, dış tarihe, inanılmaz bir uyum gösteriyor. Tabii dış tarihe uyum gösterirken, *Tezler*'in ikinci kitabında, burada, ileri sürülen, Türkiye'de komünist tehlikesinin varlığını gösterme zorunluluğuna da uyum gösteriyor. Bu olmazsa, diğer uyumun bir anlamı olmaz. Amprisist bakış açısının ilk bulgularını aşmaz.

Ancak hepsi bu kadar değil. Bu üç büyük olayı, bu üç büyük sağ terörü, sadece dış politika olayı olarak görmek, doğrunun içini boşaltmak olur. Eksiklik tamamlanırken doğrunun içi boşaltılmış olur. Doğru, soğuk savaşın Türkiye'nin bir iç sorunu olduğudur. Soğuk savaş Türkiye'nin iç dinamiği ile ilgilidir. Şöyle, olması mümkün olmayan, bir modelle de söylenebilir, söylenmek istenenler. Eğer Türkiye, aynı sınıfsal güçler dengesine sahip olsa ve aynı zamanda bir Birleşik Devletler ekonomisi kadar güçlü olsa, soğuk savaşı kendisi çıkarırdı. Gücü yetmediği için yardım istedi. Tabii soğuk savaş, sadece Türkiye istediği için olmadı. Birleşik Devletler'in ekonomik, politik ihtiyaçlarının bir gereği oldu. Fakat böyle olması, Türkiye'nin isteğini ortadan kaldırmıyor.

Bu üç sağ öğrenci teröründe dış dinamik ile iç dinamiği birbirinden ayırmak mümkün olmuyor. Şu söylenebilir. Türkiye, McCarthy'ciliğe de öncülük ediyor. Türkiye burjuvazisi bu üç sağ terörün sonuçlarını tüm 1950 yıllarında topluyor. Tam bir yılgınlık. İlericiler safında tam bir yılgınlık. Tam bir sessizlik. Tam bir karanlık. Hiçbir ışık yok. İlerde değinilecek olan Barış Derneği çıkışından başka hiçbir çıkış yok. Barış Derneği ve 51 Tevkifatı gelişmelerinden sonra ise tam bir sessizlik. Meydan tümüyle soğuk savaşın.

Soğuk Savaş: Sonun Başlangıcı

Türkiye'de ilericilerin demokrat hareketlere, gerektiğinden fazla, ümit bağlaması biraz da bu "pratik" ile ilgili. Herkes köşesinde. Demokrat hareketin çıkıp ortalığı düzeltmesi bekleniyor. Bir anlamda beklentilere uygun gelişmeler oluyor. Burada da, bir üçlü gelişme zinciri ortaya çıkıyor. Birincisi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Fikir Kulübü ve 1956 Aralık başında Turhan Feyzioğlu Olayı. İkincisi, 1958 ve 1959 yıllarının Türkiye Millî Talebe Federasyonu Olayı. Üçüncüsü ise 28 ve 29 Nisan Olayları. Üçü de, artan ölçüde hükümetlere karşı. Artan ölçüde siyasal iktidarın baskı aygıtlarıyla çatışmaya giriyor. Üçü de demokrat öğrenci hareketleri. Artan ölçüde kitleselleşiyor ve üçünde de demokratların ilerisinde olanların hiçbir rolü ve etkinliği yok. İlericiler, belli ve doğası gereği elle tutulması imkânsız birikimin dışında, bu üç olayın da seyircisi.[18] Türkiye'nin, 1960 sonrası "sosyalist kadroları", büyük ölçüde bu demokrat hareketleri, 1945-1947 dönemi terörünün ezikliği ve soğuk savaş ideolojisinin baskısı altında, seyredenler arasından çıktı. Bu da, demokrat hareketlerin boyutunun abartılmasına yol açtı ve sosyalist ideolojinin gerekli hızda oluşturulmasını engelledi.

Bu yüzden, soğuk savaş sona erdikten sonra da, "soğuk savaş ilericileri" olarak bir süre daha devam ediyor. Özellikle anti-komünizm ve anti-Sovyetizm olarak. Çünkü soğuk savaş buna dayanıyor ve soğuk savaş ilericisi bunu taşıyor. Öyle ki, Türkiye politik hareket tarihinin en önemli olaylarından birisi olan 1961-1971 Türkiye İşçi Partisi de, soğuk savaş ideolojisini barındıran yönetici kadrolarıyla, anti-Sovyetizm ve anti-komünizmi bir politika olarak sürdürüyor. Parti belgelerinde sürdürüyor. Yönetici kadroların sınırlı yayınlarında sürdürüyor.

Aslında buna fazla şaşmamak gerek. Geçmişin izlerinden kurtulmak o kadar kolay değil. Marx ve Engels, bunu, *Alman İdeolojisi*'nde yazdılar. Her yeni üretim biçimi, yer yer, içinden çıktığı biçimin işaretlerini taşıyor. Geçmiş, ideolojide ve alışkanlıklarda izlerini sürdürüyor. Lenin, bunun için de, geçmişin alışkanlıklarının kazınması için de, proletarya diktatörlüğünü gerekli görüyor. "*Sol Komünizm-Bir Çocukluk Hastalığı*"nda hem alışkanlığın gücünü kırmak için proletarya diktatoryası gerektiğini, hem de burjuva toplumuna özgü olumsuz izlerin ancak proletarya diktatörlüğünde uzun ve sabırlı bir süreç sonunda kazınabileceğini vurguluyor. (V. İ. Lenin, *Collected Works*, Cilt 31, sayfa 24 ve 115) Çok açık bir biçimde.

Lenin, geçmişin alışkanlıklarından kurtulmak için şiddet gerektiğini söylüyor. Paradoksal bir biçimde, 12 Mart'ın sağ şiddetinden sonra, geçmişin bazı olumsuz izleri kaybolmaya başlıyor. 12 Mart öncesinde ilerici düşüncenin içine sinmiş olan anti-Sovyetizm, tümüyle, gericiliğin bir parçası haline geliyor. Kuşkusuz, bu gelişmede etkili olan başka faktörler de var. Uluslararası ilişkilerin yumuşaması, bunlardan birisi. Bir diğeri, yumuşamanın ve 1961-1971 görkemli döneminin anti-emperyalist kampanyalarının etkisiyle, fakat bunlarla birlikte en başta Türkiye kapitalizminin ekonomik sorunlarının baskısıyla, Türkiye'nin sosyalist dünya ile ekonomik ilişkilerini geliştirmesi. Bu, anti-Sovyetizmin, bir devlet politikası olarak kullanılması imkânını ortadan kaldırmamakla birlikte, inandırıcılığını büyük ölçüde azaltıyor. Bütün bunlara ek olarak, milyonlarca Türkiyeli işçinin Avrupa'da çalışması ve yurda dönmesi, enternasyonalist bir bakış açısının nesnel temellerini oluştururken "dış düşman" masalını da daha etkisiz yapıyor.

Soğuk savaş resmen en çok kızıştığı ve sıcak savaşa en çok yaklaştığı zaman bitiyor. Savaş, kızıştığı zaman yumuşuyor. Soğuk savaş, en çok Küba bunalımında kızıştı ve sıcak savaşa yaklaştı. Türkiye, Küba bunalımının tam ortasında yer aldı. Fakat pasif olarak. Kurban bayramındaki kurbanlık koyun gibi, Küba bunalımının en kızgın saatlerinde zamanın Sovyetler Birliği Komünist Partisi Birinci Sekreteri ve Başbakanı Hruşof, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Kennedy'ye mektup yazarak Küba'ya hücum etmeleri halinde Türkiye'yi yerle bir edeceklerini duyurdu. 1945-1947 yılları arasında ve daha sonra Sovyet tehdidi masalı ile soğuk savaş kışkırtıcılığı yapan Türkiye burjuvazisi bu açık "tehdit" karşısında sesini bile çıkaramadı. Olayın üstüne bile gidemedi.

Sesini çıkarması, olayın üstüne gitmesi imkânsız. Türkiye'de Amerikan üsleri ve Sovyetler Birliği'ne yönelik füzeler olduğunu Birleşik Devletler bile inkâr etmiyor. Türkiye'yi de, Sovyetler Birliği'ni de asıl tehdit eden bu üsler ve füzeler. Küba bunalımı, Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin kaldırılmasıyla sonuçlandı. Türkiye'nin itirazlarına rağmen, 1947 yılındaki Truman Doktrini, daha sonra bu doktrine göre yapılan ikili anlaşmalar, Marshall Planı ve bunların uzantıları, özet olarak 1945-1947 yılları arasındaki Türkiye'nin yoğun savaş kışkırtıcılığı, gerçekten Türkiye'yi iki kez savaşın eşiğine getirdi. Biri, 1947 yılından on yıl sonra, Suriye bunalımında. Diğeri on beş yıl sonra, Küba bunalımında. İlki, soğuk savaşın sonunu haber verdi. İkincisi ise, bitirdi. Bitirme şu anlamda: Otomobil sürücüsünün gazdan ayağını çekmesi anlamında. Şoför gazdan ayağını çekince de otomobil bir süre devam eder. Soğuk savaş da bir süre devam etti. Hem uluslararası ilişkilerde bir süre daha devam etti. Hem de ilerici düşüncede bir süre daha devam etti. Yalnız Türkiye'de mi? Kesinlikle hayır. Dünyanın, sosyalist dünya hariç, her yerinde. Avrupa'da ve Amerika'da. Özellikle Asya'da ve Afrika'da.

Sıralanacak olursa, Amerika Birleşik Devletleri'nin doktrinleri şöyle: Monroe Doktrini, Amerika kıtasını, Amerika Birleşik Devletleri'nin nüfuz bölgesi ilân ediyor. Truman Doktrini, ilk kez, Büyük Britanya'nın gönülsüz isteği ile, Yunanistan ve Türkiye'yi Amerikan nüfuz bölgesine sokuyor. İlk kez Birleşik Devletler, Amerikan kıtasının dışına çıkıyor. Truman Doktrini'nin bu kadar heyecan yaratması ve dünya liderliğinin ilân edilişi olarak sayılması bu yüzden. Tabii Yunanistan ve Türkiye'yi almakla dünya lideri olmak mümkün değil. Bunlar, kapı. Avrupa'nın kapısı. Ancak Avrupa'nın kapanan kapısı. Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye ve Yunanistan'ı kendi bölgesi ilân etmekle, Avrupa'yı sosyalizme kapadığını düşünüyor.

Birleşik Devletler, Truman Doktrini'nden sonra, Eisenhower Doktrini'ni ilân ediyor. Bu da resmen ve açıkça Orta Doğu'yu Amerikan bölgesi olarak ilân etmek oluyor. Eisenhower Doktrini, bir anlamda, ölü doğuyor ve ilânından bir yıl gibi kısa bir zaman sonra, Irak Devrimi ile ilk darbeyi yiyor. Ancak Amerikan doktrinleri mantığı asıl darbeyi, Küba Devrimi ile alıyor. Amerika Birleşik Devletleri, kalbinin biraz altından darbe alıyor. Küba Devrimi karşısında Amerika Birleşik Devletleri'nin çaresizliği ve daha sonra Domuzlar Körfezi fiyaskosu. Monroe Doktrini'ni ciddi bir soru haline getiriyor. 1962 Küba bunalımı ise bu soruyu eyleme döküyor.[19] Monroe Doktrini'ni tümden geçersiz yapmasa bile, soğuk savaşı yumuşamaya dönüştürüyor.

Ancak bu dünya resminde bir nokta açık kaldı. Türkiye ve Yunanistan'ın, Avrupa'nın kapanan kapısı olması çok önemli değil. Kapanan kapı ile Avrupa'da sosyalizmi önlemek, kesinkes önlemek, mümkün değil. Sosyalizm Avrupa topraklarından da fışkırır. Üstelik 1947 başında Avrupa, sosyalizm için elverişsiz de sayılmaz. Bu durumda ne olacak? Amerika Birleşik Devletleri yöneticileri de böyle düşünüyorlar. 1947 yılı başında Avrupa'nın sosyalizm için elverişli bir ortam yarattığını düşünüyorlar. Sosyalizmden büyük korkuları ile, İkinci Savaş ile birlikte, tek ülkeli dünya sosyalist sisteminin çok ülkeli sosyalist sistemine dönüşmesinin verdiği ürküntüyle, Avrupa'yı, sosyalizm için, olduğundan da daha olgunlaşmış görüyorlar. Bunu önlemek gerektiğini düşünüyorlar. Böyle düşünüyorlar. Buldukları çarenin adı, Marshall Planı oluyor.

Marshall Planı ilân edildiği zaman Büyük Britanya Başbakanlığı'nı, İşçi Partisi'nden Attlee işgal ediyor. Attlee anılarında, bir söze yer veriyor. Güzel

bir söz. Şu: "İyi bir köpeğiniz varsa, kendiniz havlamayınız." İngilizler'e uygun bir söz. Attlee şunu ekliyor: "Benim fevkalâde güzel bir köpeğim vardı." Kastettiği, Dışişleri Bakanı Ernest Bevin. Çeşitli kaynaklarda fizik yapısı nedeniyle bir file benzetilen, Büyük Britanya'nın sendikacılıktan gelme Dışişleri Bakanı Ernest Bevin. Bir kaynağa göre işçi sendikacılığı yöneticiliğinden gelme Büyük Britanya Dışişleri Bakanı Ernest Bevin, Birleşik Amerika'nın askerlikten gelme ilk Dışişleri Bakanı General Marshall'ın 5 Haziran 1947 tarihinde Harvard Üniversitesi'nde yaptığı konuşmayı işitince yatağından fırlıyor. "Bu dönüm noktasıdır" diye bağırıyor. Sıçrıyor ve gecenin geç saatinde tüm Dışişleri Bakanlığı'nı ayağa kaldırıp çalışmaya koyuyor.

Marshall Planı'nın mucidinin kim olduğu Amerikalılar arasında tartışma konusu. Bu tartışmada en az iddialı olan General Marshall'ın kendisi. İddiasız olmada pek haklı. Öyle yaratıcı bir kişiliği yok. 1902 yılı ile 1947 yılı arasını üniforma sırtında geçirmiş. Hep geç terfi etmiş. General Pershing'in protejesi olmuş. Geç terfi etmesine rağmen Birleşik Devletler silahlı kuvvetlerinin en üst düzeyine kadar çıkmış bir kimse. Az ve kuru konuşan bir kişiliğe sahip. Karısından başka hiç kimseye, ilk adı olan "George" diye hitap etme izni vermiyor. Hep mesafeli. Çalışma arkadaşlarına küçük ismi ile hitap etmeyi seven Başkan Roosevelt, Ordu Generali Marshall'a "George" diye hitap etmiş. Marshall "beni 'George' diye çağırdığını hatırlıyorum. Bir daha yaptığını sanmıyorum. Çünkü pek istekli olmadım" diyor. (Robert H. Ferrell, *George C. Marshall as Secretary of State 1947-1949*, New York, 1966, sayfa 19.) General Marshall, küçük ismiyle hitap eden Başkan Roosevelt'i cevapsız bırakmış.

Çeşitli kaynaklar Başkan Truman'ın Marshall'a "tapındığını" yazıyorlar. Çok sevdiği anlaşılıyor. Daha önceden tanışıyorlar. Truman, senatörlükten daha ötesini hiç düşünemeyen bir kimse. İkinci Savaş sırasında bir gün General Marshall'a başvuruyor. Birinci Savaş'tan kalma bir yedek albay rütbesine sahip. Marshall'dan, senatör olarak, savaşa katılmasını sağlamasını rica ediyor. Marshall da Truman'a olmayacağını söylüyor ama Truman ısrar ediyor. Marshall, parlamentoda yapılacak çok iş olduğunu tekrar belirttikten sonra "Senatör, üstelik bu genç insanların savaşı, sizin gibi yaşlı kazıklara ihtiyacımız yok" diye ekliyor. Tabii "neşeli" Truman cevapsız bırakmıyor ve "General Marshall ben sizden daha gencim" diyor. Marshall'ın cevabı ise "evet ama ben generalim, siz ise ancak bir albay olursunuz, olduğunuz yerde durun"[20] oluyor. Herhalde Truman bunun için Marshall'ı çok seviyor.

1947 yılı başında da Truman, Marshall'ı Dışişleri Bakanı yapıyor. Marshall bundan önceki yılı, fevkalâde temsilci olarak iç savaşın sürdüğü Çin'de geçiriyor. Burada, Çin sorununu, komünistlerle milliyetçileri ortak bir hükümete razı ederek çözmeye çalışıyor. Daha sonra 1948 yılında Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasının önlenememesini, Marshall'ın bu politikasına bağlayanlar oluyor. Fakat soğuk savaşın tam açılımını yapacağı sırada bir sıcak savaş kahramanının Dışişleri Bakanlığı'na getirilmesi genel beğeni ile karşılanıyor. Ayrıca, sanıldığının aksine, generallerin uzman çalışmasına ve işleri uzmanlara havale etmeye aşırı tutkuları Birleşik Devletler'de iyice bilindiği için, Dışişleri bürokrasisini de sevindiriyor. Marshall da atanması onaylanır onaylanmaz, tüm işleri müsteşar Acheson'a bırakıp Amerika dışına çıkıyor. Tabii konferanslara.

Truman'ın doktrinini ilân eden kongre mesajını da, Marshall'ın Harvard Üniversitesi konuşmasını da, Dışişleri Bakanlığı'nın söylev yazarı J. M. Jones hazırladı. Jones, daha sonra, Marshall'ın böyle bir ihtiyacı 15 Nisan 1947 tarihinde Moskova'da Stalin ile yaptığı görüşmeden sonra duyduğunu yazdı. Bu görüşme ile ilgili olarak Jones, şunları yazdı: "Truman Doktrini ile Birleşik Devletler'in Yunanistan ve Türkiye'ye yardımları bütün dünyada ateşli tartışmaların ve Birleşik Devletler Kongresi'ndeki görüşmelerin konusu olmasına rağmen, ne Marshall, ne de Stalin tarafından söz konusu edildi." Anlaşılan Stalin'in bu konuyu sessiz karşılaması, Marshall'ı endişelendirdi.

Dönüşte uçakta hep bu konuyu düşündü ve tartıştı. Jones, şunları yazdı: "Washington'a dönerken uçakta Dışişleri Bakanı, delegasyonunun üst düzeydeki üyeleriyle Moskova'dan alınacak dersleri görüştü. Hepsi Sovyetler Birliği'nin Avrupa'nın parçalanmasını beklemek için durduğunu ve Avrupa'nın canlanması için Birleşik Devletler'in harekete geçmesi gerektiğinde birleştiler. Sorun, ne ve nasıl yapılmalı, sorusuydu." (Joseph Morton Jones, *The Fifteen Weeks*, sayfa 223) Marshall, bu soru ve sorunla Washington'a döndü.

Uzman çalışmasına meraklı General Marshall, dönüşünden bir gün sonra, 29 Nisan 1947 tarihinde, uzun telgrafı ile soğuk savaşa önemli katkısı olduğu bilinen Kennan'ı çağırdı. Kennan anılarında, şunları yazdı: "Bir gün sonra beni odasına çağırdı. Benim için, daha önce planladığım gibi bu yılın sonuna kadar War College'de kalmamın mümkün olmayacağını söyledi. Bakanlığa gelip, gecikmeden siyaset planlama grubunu kurmam gerekliydi. Avrupa karışıklık içinde idi. Bir şeyler yapmak gerekiyordu. Eğer inisiyatifi kendisi almazsa, bir başkası alacaktı." (George Kennan, *Memoirs*, sayfa 325-326.) Marshall, kongre tarafından aşılmaktan ve eleştirilmekten çekiniyordu.

Birleşik Devletler Dışişleri Bakanı, Avrupa'nın karışıklık içinde ve tam bir yıkımın eşiğinde olduğu-

nu düşünüyor. Avrupa'da bir savaş kazanılacak. Avrupa'nın bir tarafı, Amerika'nın da katkısıyla, diğer tarafını yenecek ve sonunda Avrupa tümüyle yenilginin eşiğine gelecek. Stalin ile görüşmesinden, Birleşik Devletler'in çiçeği burnunda Dışişleri Bakanı bu sonucu çıkarmış olmalı. "Bir şeyler yapmalı." Böyle düşünmüş olmalı. "Ama ne?" Generalin bu soruya verilecek cevabı yok. Fakat uzmanları var. İşi, Kennan'a havale ediyor. Kennan'a boş bir defter veriyor. İçini doldurması için. Birçok tarihçinin ve Kennan'ın yazdığı gibi, Komutan Bakan'ın bir tek şartı var. Defterin doldurulması için. Şu: "Birçok tarihçinin doğru bir biçimde naklettiği gibi, kendine özgü bir tavırla bana verilecek bir tek tavsiyesi olduğunu ekledi ve 'boş teferruattan sakın' dedi."[21] Marshall'ın istediği sonunda oluyor. Marshall Planı, gerçekten bir boş teferruat olmuyor.

Tarihin akışını bir süre durduruyor. Kültürsüz ve neşeli Truman, belki de kültürsüzlüğünden gelen bir güçle, Marshall Planı'nın işlevini, en kederli bir biçimde yazıyor: "Marshall Planı, tarihe, Amerika'nın dünya barışına en büyük katkısı olarak geçecektir. Şimdi dünyanın, bir Marshall Planı olmadan Batı Avrupa'yı komünizmin tiranlığından kurtarmanın güç olduğunu anladığını sanıyorum." (Harry S. Truman, *Memoirs*, sayfa 119.) Hiçbir olay, Truman Doktrini ve Marshall Planı'nda olduğu kadar, dışa bağımlılığın sınıfsal dayanağını açıklamıyor. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra çok net bir biçimde ortaya çıktı: Dışa bağımlılık, iç dinamik ve içerdeki sınıfsal hareketle çok yakından ilgilidir. Dışa bağımlılık, içerdeki gerçek veya abartılmış veya imal edilmiş komünizm tehlikesiyle, çok önemli ölçüde, ilgilidir. Bu yüzden, bunun tersi de doğrudur. Bağımsızlık da iç dinamikle ve içerdeki sınıfsal hareketle çok yakından ilgilidir.

Fransa ve Büyük Britanya, savaştan büyük dolar açığıyla çıktılar. Büyük Britanya, 1947 yılına çok büyük bir ekonomik bunalım ile girdi. 1946-1947 kışı ise, sorunları derinleştirdi. Kış, yolları kapadı, demiryolları çalışmaz oldu, maden ocakları işletilemedi. Londra, günde beş altı saatlik elektrik ile yetinmek zorunda kaldı. Kömür, Avrupa'nın galip iki büyük ülkesinin en kıt ve en çok ihtiyaç duyulan maddesi oldu. Almanya'nın kömürü ve Alman ekonomisinin canlandırılması, Büyük Britanya'nın öncelik listesinde baş yeri aldı.

Kış Fransa'yı da vurdu. Don, tahıl hasadını yok etti. Fransa, tahıl bulmak veya aynı anlama gelmek üzere, dolar bulmak zorunda kaldı. Fiyatlar yükseldi. Komünist Parti Hükümet'te yer aldı. Fransa'da Savunma Bakanlığı bir komünistin elinde idi. İtalya'da ise komünist hareket güç kazanmaya devam ediyordu. Daha önemlisi, savaş sırasında sona erdirilen Komünist Enternasyonal'den sonra savaşın bitimiyle birlikte kurulması zorunlu hale gelen Kominform'a, kapitalist ülke komünist partilerinden Fransa ve İtalya Komünist Partileri katıldı. Bu, Birleşik Devletler'in kolaylıkla hazmedeceği bir durum olmaktan uzaktı. Özellikle Birleşik Devletler Dışişleri Bakanlığı'nın.

Özel ve ayrı nedenlerden dolayı. Bunun için bir nebze Dışişleri Bakanlıkları üzerinde durmak gerekli. *Tezler*'in birinci kitabında, bir ölçüde, durulduu. Türkiye örneğinden hareketle Dışişleri Bakanlıkları'nın en önemli ve en etkin ekonomi bakanlıkları olduğu belirtildi. Gayet normal. Dış ilişkilerin özünde ekonomi olunca, Dışişleri Bakanlıkları'nın, özde birer ekonomi bakanlığı olması kaçınılmaz. Ekonomi disiplininin gereklerinden habersiz bir kadronun elinde bir ekonomi bakanlığı. Böyle ama, burası çok önemli değil. Ekonomi disiplininin gerekleri çok önemli olmadığı için. Kaldı ki, tüccarlar veya büyük kapitalistler ya da Türkiye'deki saygı yüklü deyimle, "tanınmış iş adamları" da ekonomi disiplininin gereklerinden yoksunlar. Fakat işlerini yürütebiliyorlar. İsteyen uzman kullanarak. Dışişleri Bakanlıkları da, ülkenin diğer bakanlık ve kuruluşlarındaki uzmanların bilgilerini süzgeçten geçiriyorlar.

Bunlar birinci kitapta söylendi. Şimdi eklenecek iki nokta var. Birisi, tüm bakanlar içinde ve bir eğilim olarak, bakanlıklarının işlerinin gidişini en az etkileyebilen bakanlar, herhalde Dışişleri Bakanları olmalı. Bir nedeni çok açık ve çok inandırıcı: Çok geziyorlar. İşleri gereği çok geziyorlar. Gezdikleri için de işler, bakanlık bürokrasisinin elinde kalıyor. Türkiye'de genel sekreterin, Birleşik Devletler'de müsteşarın. İkinci nokta, tümüyle olmasa da, bu elde kalış olgusuna dayanıyor. İkinci nokta şu oluyor: İç ve dış bağlantılarıyla kapitalist ideolojinin en fazla saklı tutulduğu yerler, Dışişleri Bakanlıkları oluyor. Bu, bir ampirik bulgu. Fakat mutlak olarak açıklayıcı dayanakları olmalı. Birisi, diplomasi kadar üretimden uzak bir mesleğin olmaması. Hep bir masa başında kripto okuyup kripto yazarak ve "jeopolitik", "güç", "denge", "esnek mukabele" gibi hiçbir zaman kullanılabilir tanımlara kavuşturulamayan gevşek kavramlarla çalışarak geçirilen zamanlar diplomatik kadroları tutuculuğunun yuvaları haline getiriyor.[22] Üzerinde daha çok düşünülmesi gerekiyor.

Tekrar Birleşik Devletler Dışişleri Bakanlığı'na dönmek zamanı geliyor. Amerika Birleşik Devletleri silahlı kuvvetlerinin özel arşivlerini kullanarak şimdiye kadar yaygın olanın dışında sonuçlar çıkaran ve Marshall Planı'nın kaynaklarını araştırma konusu yapan yeni bir Amerikan çalışması şunları yazıyor: "1945 yılı başlarında, zamanın Dışişleri Bakanı Edward R. Stettinius Başkan Roosevelt'e, 'Fransa'ya, dünya işlerinde eski pozisyonunu kazanmasında yardım edecek' ve 'Fransız prestijine ödün verecek' ve ilâve olarak, 'Fransa'ya o andaki fiilî gü-

cüne göre' değil de 'potansiyel güç ve etkisine göre' davranacak bir politika önerdi ve Roosevelt de bunu onayladı. Bu öneri, Dışişleri Bakanlığı'nın, Fransa'nın, Londra'daki Avrupa Danışma Komisyonu'nda temsil edilmesi. Alman işgaline Fransa'nın katılması, Almanya'nın kontrolü için kurulan örgütlerin üçlü nitelikten dörtlü niteliğe çıkarılması, Alman teslim belgesinin tam metninin bir de Fransızca yazılması ve imzada Fransa'nın da bulunmasıyla ilgili istekleri konusunda bir Başkanlık kararı alma çalışmaları sırasında yapıldı." (John Gimbel, *The Origins of the Marshall Plan*, Stanford, 1976, sayfa 36.) Dışişleri Bakanlığı'nda Avrupa Dairesi yöneticisi Hickerson'un yazıp SWNCC'ye (*State-War-Navy Coordinating Committee*, Dışişleri-Savaş-Donanma Bakanlıkları Koordinasyon Komitesi) gönderdiği 29 Kasım 1945 tarihli bir memorandumda "Fransa'nın Avrupa kıtasında demokrasinin kalesi" olarak yeniden canlandırılma düşüncesi, Birleşik Devletler Dışişleri Bakanlığı'nın temel politikası olarak belirlendi. Birçok zikzakla karşılaşmasına karşın bu Amerikan politikasının bugüne kadar değişmediğini söylemek mümkün.

Dışişleri Bakanlığı, bu yüzden, özellikle Fransa'da komünist hareketin genişlemesine büyük bir endişe ile baktı. Marshall Planı'nın ilânında bu endişe önemli bir rol oynadı. Hem kaynaklık etti ve hem de yarattığı sorunlarla Marshall Planı'nın ilânını çabuklaştırdı.

Fransa, Alman işgal kuvvetleri arasına girince, doğal olarak, Alman sorununun en güçlü engellerinden birisi olarak ortaya çıktı. Daha doğrusu en güçlü engeli oldu. Fakat bu engel, bütün soğuk savaş kışkırtıcılığı döneminde ve soğuk savaş süresince, Sovyetler Birliği olarak gösterildi. Profesör John Gimbel, Amerikan Kara Kuvvetleri'ne ait arşivleri özel bir izinle inceleyince, şu sonuca vardı: "Fransız eylemleri nedeniyle Potsdam sonrası Alman çıkmazı ile karşılaşan ve işgalin Amerikan doları cinsinden yüksek maliyeti karşısında şaşıran ordu ve Clay, iki yıl Fransa'yı uyuma zorlamak için manevra yaptı, durdu. Fakat Dışişleri Bakanlığı, hem Fransa'ya yaptırım uygulamayı ve hem de Almanya'da en önemli sorunun Fransa olduğunu açıkça kabul etmeyi reddetti. Bunun yerine Dışişleri Bakanlığı bürokratları, Rus niyetleri ve uzun dönemli hedefleri konusunda kuşku ifade ettiler ve bunu, Ordu'nun protestolarına rağmen, Ordu'nun Rusya'nın Berlin'de Potsdam Anlaşması'nı uygulamak için işbirliği yaptığı konusundaki kanıtlarına rağmen yaptılar." (John Gimbel, *The Origins of the Marshall Plan*, Stanford University Press, 1976, sayfa 274.) Çalışma da, Ordu arşivlerine dayanıyor ve burada adı geçen Clay, Almanya'daki Amerikan İşgal Komutanı Lucious Clay oluyor. Başkası değil.

Dışişleri Bakanlığı ile Savaş Bakanlığı ve Ordu arasında ihtilâf var. Dışişleri Bakanlığı, belki de Amerikan aydınındaki aşırı Fransız hayranlığı ile, Fransa'cı bir politikadan yana. Öncelik, Fransa'ya. Savaş Bakanlığı ve Ordu, mutlak Ordu ile büyük sermaye arasındaki organik bağlar ve doğası gereği belli bir Alman hayranlığıyla, Almanya'nın canlandırılmasından yana. Almanya'cı. Arada çatışma var. Çatışmada Almanya ile ilgili olarak emperyalizmin uyumsuzluklarının da rolü büyük. Almanya ne olacak? Bir tüketim malları üreten ekonomi olarak tutulabilir mi? Sermaye malları üreten sanayileri tümden silinebilir mi? Sonra işgal kuvvetleri çok büyük ölçüde Alman sanayiine ait hisse senetleri topladı. Birleşik Devletler'den Alman teknolojisini incelemek üzere ekip üzerine ekip getirildi. Bunun için ayrı örgütler kuruldu. Sonra dünya ekonomisinin, kapitalist dünya ekonomisinin, iç kenetlenmesi tümden ihmal edilebilir mi?

Ordu, büyük sermaye ile kenetlenmiş yapısıyla ve bu anlamda, üretime yakınlığıyla, bunları gördü. Açıkça olmasa da gördü. Avrupa'yı güçlü Alman ekonomisinin omuzlarına yükleme politikası, nüve olarak, Amerikan Ordusu'nda vardı. Bu yüzden Savaş Bakanlığı Almanya'ya eski başkanlardan Herbert Hoover'in başkanlığında bir heyet gönderdi. Hoover, sermaye malları sanayii başta olmak üzere, Alman ekonomisinin derhal canlandırılmasını öneren bir rapor hazırladı. Rapor, Dışişleri Bakanlığı'nın ve bu arada Birleşik Devletler'de kurulmuş olan Üçüncü Dünya Savaşını Önleme Dernekleri türünden kuruluşların tepkisini çekti. O zamanlar, Birleşik Devletler'de Alman ekonomisiyle faşizm ve İkinci Savaş arasındaki ilişkiyi görenler, daha sonraki yıllardakine göre şaşırtıcı ölçüde, daha çoktu. Soğuk savaş üniversiteleri, soğuk savaş bilim adamları, sanatı ve romanları, dünyanın her yerinde bu ilişkiyi gözlerden uzak tutmayı görev bildi. Görevini yaptı.

Alman ekonomisinin hızlı bir biçimde canlandırılmasını isteyenler, Amerikan ekonomisini düşünenlerdi. Başka ne beklenebilir? Avrupa ekonomisi çöküntü içinde olursa, Amerikan ekonomisi depresyona girmekten kurtulabilir mi? Kesinlikle kurtulması mümkün değil. Bu yüzden Marshall Planı'nın asıl kaynağının Almanya'cılarla Fransa'cılar arasındaki mücadele olduğunu söyleyen Profesör Gimbel bile "Amerikan politikasını belirleyenlerin bir ekonomik resesyondan duydukları korkudan etkilendiklerini inkâr etmek doğru olmaz" diye yazdı. (J. Gimbel, *The Origins of the Marshall Plan*, sayfa 270.) Bu nedenle de Marshall Planı, birden fazla mucidi bulunan icatlara benzedi. Aynı anda birçok kimsenin birden aklına düştü.

General Marshall'ın Bakanlık hayatını konu alan kaynak bir de şunları yazdı: "Marshall Planı'nın ilk önce kimin aklına geldiğini söylemek güç-

tür. Bir tarihçinin çıkarabileceği en iyi sonuç, Avrupa'nın durumu o kadar açıktı ki, planın Dışişleri Bakanlığı'nın içinde ve dışında birçok yazarı oldu." (Robert Ferrell, *George Marshall as Secretary of State*, sayfa 104) Bunlardan birisinin Acheson olduğunda, bütün araştırıcılar ortak görüşteler. Acheson, Truman Doktrini oluşturulup henüz açıklanmadan önce, daha 5 Mart 1947 tarihinde SWNCC'ye yazı yazarak henüz kendisi aranan ve dolayısıyla adı konmamış Marshall Planı için çalışmaların başlamasını öneriyor. Savaş Bakanı Patterson ile Donanma Bakanı Forrestal'a başvurarak Yunanistan ve Türkiye'ye yardım tartışmalarının kendisini "dünyanın başka yerlerinde de benzer bir biçimde Amerika'dan malî, teknik ve askerî yardım gerektirebilecek durumların" incelenmesinin zorunluluğuna ikna ettiğini belirtti.

Bunu 5 Mart 1947 tarihinde yaptı. Tarihçiler aynı tarihte Clayton'ın da bir memorandumu bulunduğunu belirttiler. Bu yüzden olsa gerek, dünyanın en büyük tekstil ihracat firması Anderson and Clayton Company'nin sahibi William Clayton, Marshall Planı'nın babası olduğunu iddia ediyor. Doğrusu durumu itibariyle, böyle bir planın gerçek sahipliğine, en çok uluslararası şebekeden Clayton'ın yakın olduğunda kuşku yok. Clayton, o sırada Acheson gibi Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı. Gerçi Amerikan Dışişleri Bakanlığı geleneğinde iki müsteşar yok ama, Clayton'a da, yanına bir de "ekonomik işlerle görevli" sıfatı eklenerek müsteşarlık pozisyonu verilmiş. Nedeni çok basit: Bu, Amerikan usulünde "*self-made man*", bu kendisini yetiştirmiş tekstil kralının karısı eğer müsteşar olmazsa Washington'da oturmayacağını söylemiş, inat etmiş, bunun üzerine yeni bir müsteşarlık kurulmuş. Tarihçiler böyle yazıyor.

Amerikan generalleri ve belli bir eğitimden sonra Türkiye'de generaller de, uzman çalışmalarına ve brifinglere pek meraklıdırlar.[23] Amerikan iş adamları da memorandum yazmaya... Uçakta, yemek masasında birkaç sayfayı doldururlar ve yardımcılarına tartışıp geliştirmeleri için verirler. Yazdıklarına da çok önem verirler. Sanki her biri yeni bir ışık. Clayton'ın 5 Mart tarihli memorandumu da öyle. Özeti ise şöyle: "Britanya, dünya lideri olarak kayıyor. Bu boşluğu ya Rusya ya da Birleşik Devletler dolduracak. Eğer Rusya doldurursa, on yıl içinde yeni bir savaş olur. Birleşik Devletler dünya liderliğini almak zorundadır. Bu, eğer Amerikan halkı, bu rolü desteklemek için şoke edilmezse imkânsızdır. Başkan, Amerikan halkını, her gün Dışişleri Bakanlığı'na gelen telgraflardaki gerçekleri söyleyerek, şoke edebilir." (John Gimbel, *The Origins of the Marshall Plan*, sayfa 13.) Burada da Amerikan halkını ürkütme ihtiyacı var. Bu, üstüne basıla basıla belirtilen ihtiyaç, McCarthyciliğin bir yanılgı olmadığını, sistemin o zamanki ihtiyacı olduğunu, çok iyi gösteriyor.

Büyük tekstil ihracatçısı ve Birleşik Devletler Dışişleri Bakanlığı müsteşarlarından Clayton, sadece genel söz söylemekle yetinmiyor. Artık karmakarışık bir hal alan ve tam bir arapsaçına benzeyen domino oyununu oynadıktan sonra sonuca ulaşıyor: "Eğer Yunanistan ve Türkiye baş eğerse, Orta Doğu kaybedilecek, Fransa komünizme teslim olacak ve Fransa giderken bütün Batı Avrupa ve Kuzey Afrika gidecek. Başkan ve Dışişleri Bakanı, Amerikan halkı ve Kongresi'ni dünya barışı için mücadeleye çağırmalıdır. Birleşik Devletler, ciddi olarak tehdit edilen milletlere, malî, teknik ve idarî yardım sağlamalıdır. Kongre 5 milyar dolar ayırmalı ve bir Millî Savunma Konseyi kurularak bu fonlar, Birleşik Devletler'in hayatî ihtiyaçlarının gerektiği gibi dağıtılmalıdır." İş adamı diplomat böylece doğrudan doğruya eyleme geçiyor.

Ancak Clayton'ın bu memorandumunun çok sınırlı kişilere ulaşabildiği anlaşılıyor. Acheson, yıllar sonra kendisiyle yapılan bir mülâkatta, haberdar olduğunu söylüyor. Fakat fazla etkili değil. Ama zarar yok. Clayton memorandum yazmasını seviyor ve bir yenisini yazıyor. Bu yeni memorandumu dolayısıyla Clayton'ın projelerinden daha sonra Birleşik Devletler'in Ankara Büyükelçisi George McGhee, Clayton için, "Marshall Planı'nın gerçek babası" diyor. Ne büyük tesadüf, soğuk savaşın başlamasında etkili olduğu söylenen uzun telgrafı Kennan, üşütmüş hasta yatarken yazıyor. Clayton da, Marshall Planı'nın babalık tartışmasına yol açan memorandumunu yine üşütmüş ağır bir grip geçirirken kaleme alıyor.

Hem Truman'ın sonradan doktrin olan mesajını ve hem de Marshall'ın hemen plan olan Harvard Üniversitesi konuşmasını yazan Jones ise, gördükleri ve bildiklerini, şöyle yazıyor: "19 Mayıs'a doğru Kennan, Bakan'ın istediği raporunu kaleme alıyordu ve Avrupa'ya yardım konusu, Bakan ile Acheson arasında ve Acheson'un üst düzey uzmanlarının toplantılarında günlük ciddi tartışmalarda ele alınıyordu. Aynı gün Clayton, altı hafta süren Avrupa gezisinden döndü. Esas olarak yün üzerindeki gümrük oranını yükselten bir yasayı veto etmesi için Başkan'a baskı yapmak için dönmüştü ve Başkan bu yasayı veto etti. Fakat kafasını en çok işgal eden sorun, Avrupa'nın tehlike çanlarını çalan durumuydu ve konuyla ilgili olarak uçakta dört sayfalık bir memorandum yazmıştı." Büyük tekstil ihracatçısı tam bir iş adamı gibi davranıyor. Yün ithalatını zorlaştıracak gümrük artırımı yasasının iptalini sağlıyor ve bu arada Avrupa pazarlarını düşünerek bir memorandum hazırlıyor.

Tüm araştırmacılar bu memorandumun, daha

önceki Mart ayı memorandumunun benzeri olduğunda birleşiyorlar. Fakat daha etkili oluyor. Joseph Marion Jones devam ediyor: "Ağır bir gripten mustarip olarak dönüşünden sonraki ilk günlerini acil yün sorunuyla geçirdi ve sonra 23 Mayıs'ta yatağa düştü ve 27 Mayıs'ta tekrar Bakanlığa geldi. Bu arada Clayton'ın memorandumunu yakın çalışma arkadaşlarının dışında dağıtmadığı veya Avrupa'nın imarı sorununu fazla deşmediği anlaşılıyor. Bakanlığa dönünce memorandumunu bir notla birlikte Acheson'a gönderdi ve Bakan ile bir görüşme düzenlemesini istedi. Bu memorandum ve bunu izleyen görüşme, hem Bakan Marshall'ın Harvard Üniversitesi konuşmasının içeriğinde ve hem de muhtemelen bu konuşmayı yapma kararını almasında çok etkili oldu." (J. M. Jones, *The Fifteen Weeks*, sayfa 246-247.) Böylece Birleşik Devletler'in ekonomik sorunları, soyut düzeyde olduğu kadar somut olarak da, Marshall Planı'nı etkilemiş oldu. Kişi düzeyinde de etkilemiş olduğu ortaya çıktı.

Clayton'ın kısa memorandumu ile Kennan'ın başında bulunduğu Siyaset Planlama Grubu'nun ayrıntılı ve akademik soğukluktaki raporunun tartışılması birbirinin içine girdi. Kennan, raporunda, Birleşik Devletler için üç alternatif olduğunu yazdı. Birinci alternatif Sovyetler Birliği ile savaş yapmaktı. Bunu düşünmek imkânsız, dedi. İkinci alternatif, Bolşevizmin alabildiğine genişlemesine razı olmak idi. Bunu da kabulü imkânsız olarak gördü. Üçüncü alternatif, Amerikan dış politikasını, Bolşevik kazanımlarını durduracak bir biçimde düzenlemek olarak formüle edildi. Bu daha sonraki yıllarda "kuşatma politikası" adını aldı. Bu politikanın arkasında, bekleyip zaman kazanma fikri yer aldı. Çünkü tüm Batılı Sovyetologlar gibi Kennan da, Sovyetler Birliği'ne, senaryosunu kendilerinin yazdığı bir oyunu seyredercesine bakmaktan geri kalamıyordu. Kennan'a göre gelecek on veya on beş yıl içinde Stalin ölecekti ve bundan sonra Sovyetler Birliği'nde iç mücadele başlayacak ve Sovyetler zayıf düşecekti. Bu yüzden zaman kazanmak gerekti.

Başında Kennan'ın bulunduğu Siyaset Planlama Grubu, uygulanacak dış politikanın sadece askerî hareket ve stratejiye dayanmasını istemediler. Böyle bir politikanın Sovyet propagandasının inandırıcılığını artırmaktan başka bir sonuç vermeyeceğini gördüler. Bir de şunu gördüler: "Salt anti-komünizm hiç de akıllıca bir politika değildir." Nedeni çok açık. Dünyanın karşılaştığı karışıklıklar yalnızca komünistlerin eylemlerinden doğmuyor. Temelde ekonomik hastalıklar var. Ayrıca "moral sağlamlığının derinden bitişi" var. Bu öyle bir durum ki, komünistler olmasa bir başka radikal eyleme ve hükümete yol açar. Bu yüzden Birleşik Devletler için akıllıca politika, ekonomik yardım ile bu toplumların sağlığa kavuşmasına yardım etmekten ibaret oluyor.

Fakat bunlar "tek başına Amerikan ekonomik yardımının herhangi bir ülkeyi komünist olmaktan kurtaramayacağını altını çize çize vurguladılar." (Eric P. Goldman, *The Crucial Decade, America 1945-1955*, New York, 1956, sayfa 72.) Amerikan yardımı, canlanmak için bir başlangıç rolü oynayabilir. Bu ülkelerde komünizmi önlemek için, bir yandan, bunların komünizme karşı, diğer yandan da, pek öyle büyük olmayan ameliyatlarla ekonomilerinin düzelmeye elverişli olmaları gerekir. Özde ve gerektirdiği eylem programında, Kennan raporu ile Clayton memorandumu birbiriyle birleşir. Arada aynı eylem programının, bir iş adamı ve bir de akademik yaşama meraklı iki kişi tarafından yazılması sonucunda ortaya çıkacak fark var.

Bundan sonrası ise kısaca şöyle: General Marshall, konuşmasını 18 Haziran tarihine göre ayarladı. 5 Haziran 1947 tarihinde yapılacak Harvard Üniversitesi diploma törenine katılmayı düşünmedi ve özür diledi. Ancak sonra birden, Avrupa'da işlerin hızla kötüye doğru gittiği korkusuna kapıldı. Birkaç güvenilir gazeteciye haber verildi. Cambridge'de 5 Haziran konuşmasını yaptı. Ve Dışişleri Bakanlığı tepkinin oluşması için bir süre geçmesi gerekeceğini düşündü. Fakat öyle olmadı. Sendikacılıktan gelme Britanya Dışişleri Bakanı Bevin, Attlee'nin benzetmesiyle Attlee'nin köpeği, heyecanlandı, heyecanlandırdı ve işi çabuklaştırdı.

Tarih, bazı zaman noktalarında yoğunlaşıyor. 12 Temmuz 1947 tarihi de, böyle tarihin yoğunlaştığı kesitlerden birisi. Üç önemli olaya tanıklık ediyor. Biri şu: 12 Temmuz 1947 tarihinde Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasında Yardım Antlaşması imzalandı. Truman Doktrini'nin bir sonucu olarak imzalanan bu anlaşma, bundan sonra yapılan tüm "ikili antlaşmalar" dizisinin babası oldu. Antlaşma "Türk Hükümeti, Türkiye'nin hürriyetini ve bağımsızlığını korumak için ihtiyacı olan güvenlik kuvvetlerinin takviyesini temin ve aynı zamanda ekonomisinin istikrarını muhafazada devam maksadıyla Birleşik Devletler Hükümeti'nin yardımını istediğinden" diyerek başlıyor. İsteğin Türkiye'den geldiği kayıtlara geçiriliyor. Devamla, 22 Mayıs 1947 tarihinde kabul edilen Truman Doktrini'nin gerektirdiği yardım yasasının, "Birleşik Devletler Başkanı'na, Türkiye'ye her iki memleketin egemen bağımsızlığına ve güvenliğine uygun şartlar dairesinde, böyle bir yardımda bulunmak yetkisi verdiğinden" bu antlaşmanın imzalandığı belirtiliyor.

Hükümlere göre bir "misyon şefi" tayin ediliyor. İlk misyon şefi, uluslararası şebekeden Birleşik Devletler'in Ankara Büyükelçisi Edwin Wilson oluyor. Misyon Şefi, antlaşmaya göre, "peyderpey yapılacak olan muayyen yardımının kayıt ve şartlarını Türk Hükümeti temsilcileriyle danışarak tespit" yetkisiyle donatılıyor. Türk Hükümeti, misyon şefi-

ne, yapılan yardımın kullanılışı ve ilerleyişi hakkında rapor bilgi ve gözlem türünden istenen her kolaylığı sağlamayı taahhüt ediyor. Gözlem veya eski deyimi ile müşahede yapacaklar arasında Amerikan basın ve radyo mensupları da var. Antlaşmada bunlar için ayrıca bir hüküm var: "Türk Hükümeti, Birleşik Devletler Basın ve Radyo temsilcilerine, bu müşahedelerini tam olarak bildirmelerine müsaade edecektir." Bu hükmün bir de uzantısı var: "Türk Hükümeti bu yardımın amacı, kaynağı, mahiyeti, genişliği, miktarı ve ilerleyişi hakkında Türkiye'de tam ve devamlı yayın yapacaktır." Türkiye, soğuk savaş ideolojisini yaymak için, büyük hırsını bir de ikili bir anlaşmanın maddesi haline getiriyor.

12 Temmuz antlaşmasının bir de dördüncü maddesi var. Sonradan çok önemli olduğu anlaşıldı. Birinci paragrafı şu: "Bu anlaşma gereğince Türkiye Hükümeti tarafından elde edilen her madde, hizmet veya malûmatın emniyetini sağlamak azminde bulunan ve bunda aynı derecede menfaattar olan Türkiye ve Birleşik Devletler Hükümetleri, badelmüşavere, bu uğurda diğer Hükümet'in lüzumlu addedebileceği tedbirleri, karşılıklı olarak, alacaklardır." İkinci paragrafı ise şöyle: "Türkiye Hükümeti, Birleşik Devletler Hükümeti'nin muvafakati olmadan, bu neviden hiçbir madde veya malûmatın mülkiyet veya zilyetliğini devredemeyeceği gibi, aynı muvafakat olmadan Türkiye Hükümeti'nin subay, memur veya ajanı sıfatını haiz bulunmayan bir kimse tarafından bu maddelerin veya malûmatın kullanılmasına veya bu malûmatın bu sıfatı haiz olmayan bir kimseye açıklanmasına ve bu maddeler ve malûmatın verildikleri gayeden başka bir gayede kullanılmasına müsaade etmeyecektir" İşte bu madde. Bu maddeye dayanarak ve bu maddeyi hatırlatarak, 1964 yılında Birleşik Devletler Başkanı Johnson, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı İsmet Paşa'ya hakaret dolu bir mektup göndererek Türkiye'nin planlandığı belirtilen Kıbrıs çıkartmasını önledi. "Yapamazsınız" dedi. Türkiye yapmadı.

12 Temmuz 1947 tarihinde İsmet İnönü'nün de imzasını taşıyan ikili antlaşma on yedi yıl sonra İsmet İnönü'ye gönderilecek hakaret dolu bir mektuba dayanak oldu. 12 Temmuz tarihinde, İsmet Paşa'nın yayınladığı ve sonradan tarihe "12 Temmuz Beyannamesi" olarak geçen açıklama, hâlâ Türkiye politika tarihinin en az işlenmiş konularından birisi olarak kaldı. Bu "beyanname" ile Cumhurbaşkanı İsmet Paşa muhalefet partisi başkanı Celâl Bayar ile Başbakan Recep Peker'i birkaç kez bir araya getirdiğini açıkladı ve "siyasi partilerin hangisi iş başına gelirse gelsin onlar idare mekanizmasında çalışanların haklarına ve itibarlarına karşı adaletli bir zihniyet alacaklarına inandıracaklardır" dedi. Bu beyanname ile Demokrat Parti, iktidarın "meşru adayı" olarak göründü.

12 Temmuz beyannamesinin son paragrafında İsmet Paşa şunları söyledi: "Vatandaşlarıma Hükümet'le ve iktidar partisi ile muhalefet partisi arasında görüşme ve araya girme safhalarını olduğu gibi anlatmış olduğumu ümit ederim. Varmak istediğim netice, başlıca iki parti arasında temel şartın, yani emniyetin yerleşmesidir. Bu emniyet, bir bakımdan memleketin emniyeti manasını taşıdığı için benim gözümde çok ehemmiyetlidir." Bu emniyetin, Türkiye burjuvazisi için, çok önemli olduğunu kabul etmemek imkânsız. Burjuvazi, CHP ile DP veya AP ile CHP arasındaki güvene çok önem veriyor. 12 Temmuz Beyannamesi şöyle sona eriyor: "Bu beyanatımı, neşrinden önce, Başbakan'la Muhalefet Lideri görmüşlerdir." Böyle bitiyor.

Fakat acaba İsmet Paşa doğru mu söylüyor? Görenler yalnızca Başbakan Peker ile Demokrat Parti Genel Başkanı eski Başbakan Celâl Bayar mı? İsmet Paşa anı bırakmadığı için bilmek çok zor. Bu zorluk içinde bir başka anıda, şöyle geçerken yazılan, bir küçük paragraf bulmak ise çok değerli. Türkiye'nin "en büyük iş adamı" Vehbi Koç'un anısında şöylesine küçük bir paragraf var: "1946-50 arasında DP'nin hızla gelişmesi, DP erkânının demeçleri CHP'yi büyük endişeye düşürdü. Memlekette huzursuzluğu yatıştırmak için İnönü meşhur 10 Temmuz Bildirisi'ni yayınlamak zorunda kaldı. Bu arada bildiriyi bana da okuyarak görüşümü sordu. Çok isabetli olduğunu söyledim. Bu bildiri o sırada biriken bunalımı gidermişti." (Vehbi Koç, *Hayat Hikâyem*, İstanbul, 1974, sayfa 135.) Vehbi Koç, beyanname tarihini 10 Temmuz olarak hatırlıyor. Ya yanlış hatırlıyor ya da bu tarih, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Ankara Ticaret Odası Başkanı Vehbi Koç'a beyannamesini okuyup onayını aldığı gündür.

Böylece, Türkiye politika tarihi açısından son derece önemli sayılması gereken bir açıklığa adım atılmış oluyor. Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri ile anlaşma imzaladığı güne denk getirilen 12 Temmuz Beyannamesi'nin, ilân edilmeden önce, Türkiye'nin "en büyük iş adamı" tarafından görüldüğü ve onaylandığı ortaya çıkıyor. Bu açıklığa doğru önemli bir adım. Ancak açıklık hiçbir zaman bir adım olarak kalmıyor. Daha doğru bir deyişle bir adım olarak kalmaması gerekli.

Bu nokta çok önemli. Bu nokta, 1950 yılında iktidardan inenlerin bürokratlar olduğu konusunda süregelen yanılgıyı bir daha çürütmek için çok önemli. Ayrıca Türkiye burjuvazisinin siyasal deneyim gücünü ölçmek için de önemli. *Tan Gazetesi*'nin yakılıp yıkıldığı gün Cumhurbaşkanı İsmet Paşa, yeni kurulacak burjuva muhalefet partisinin liderini kabul etti. Çankaya Köşkü'nde. Rastlantı mı? Türkiye'nin bağımsızlığını ipotek altına koyan ilk ikili antlaşmayı imzaladığı gün, Cumhurbaşkanı İsmet Paşa, burjuva muhalefet partisinin emniyeti-

ni güven altına aldığını ilân etti. Türkiye burjuvazisi kendi güvenini Birleşik Devletler'e ipotek ettiği gün, kendi muhalefetinin de güven altında olduğunu ilân etmek gereğini duydu. Anılar ise bu güven ilânının daha önce Türkiye'nin "en büyük iş adamı" tarafından onaylandığını ortaya çıkardı.

Bu kadar mı? Tarihçiler bundan sonrasını araştırmak durumunda. Görevleri bu. Bu görevi kolaylaştırmak için bir ipucu verilebilir. Şöyle: Demokrat Parti, iktidarın hemen eşiğine geldiği zaman, kendi içinden, o zamanki deyimle "müfrit" ve şimdiki deyimle aşırı bir grubu temizliyor. Aşırılıkları Cumhuriyet Halk Partisi'ne karşı daha sert bir politika izlenmesini istemelerinden. Bunların içinde ve önde gelen bir yerde şimdiki CHP Uşak Senatörü var. Bunlar, daha sonra ve önce, Türkiye'de orta sermayenin görüşlerini savunan muhafazakâr bir politik hareketi oluşturdular. Osman Bölükbaşı'nın liderliğinde bu hareket kitlesel bir desteğe de kavuştu. En sonunda bu hareket, örgüt olarak, Milliyetçi Hareket Partisi'ne dönüştü. Zaman içinde.

1950 yılının hemen öncesinde Demokrat Parti'den tasfiye olanlar bir broşür yayınladılar. "Broşürde verilen bilgiye göre, Cumhurbaşkanı İnönü'nün muhalefeti tutan konuşması, DP Ankara 2. Başkanı Üzeyir Avunduk ve CHP'nin milyonerlerinden Vehbi Koç arasında geçen bir konuşmayla başlamıştı." (Emin Karakuş, *İşte Ankara*, sayfa 138.) Üzeyir Avunduk, *Tezler*'in birinci kitabında işaret edildiği gibi, İttihat ve Terakki'nin dayanaklarından zengin Avundukzadeler'den. Atatürk Türkiyesi'nde İttihatçılar'ın bir bölümü asılırken İttihatçı zenginler de iflâsın eşiğine getirildi. Avundukzadeler'in talihi Celâl Bayar'ın Cumhurbaşkanı olmasıyla birlikte yeniden açıldı.

Broşürde başka ilginç bilgiler de var. Cumhurbaşkanı İnönü, demokrasi tarihinde tarafsızlığını göstermek için, yurt içi gezilerine Demokrat Parti Muğla Milletvekili Nuri Özsan'ı da alırdı. "Ben aynı zamanda parti başkanıyım, partinin içindeki müfritleri hallederim, fakat ya siz, mesela, Yusuf Kemal Tengirşenk işini nasıl halledeceksiniz?" dediği yazılı.[24] Bir de İnönü ile konuştuktan sonra Celâl Bayar'ın arkadaşlarına söyledikleri var: "CHF'nin bir kısım mensupları, İnönü'nün bu yoldaki tutumunu beğenmiyor, onu kararından vazgeçirmek için baskı altında tutuyorlardı. Hatta CHP Genel Başkan Vekili Hilmi Uran'ın istifa tehdidinde bulunduğunu öğrendim. Arkadaşlar, bu yeni durum karşısında biz İnönü'yü tutmaya mecburuz, ona yardım etmek, onu teşvik etmek durumundayız. İnönü, rica ederim bana yardım ediniz, bana inanınız, bu işi sonuçlandıracağım, dedi. Dün akşam köşkten ayrılırken merdiven başına kadar yürüdü. Celâl Bey, aman bana yardım et, diye ricalarda bulundu." Broşür bunları iddia ediyor.

Celâl Bayar'ın yaptığı iddia edilen konuşmasında CHP Genel Başkanvekili Hilmi Uran'ın adı geçiyor. Hilmi Uran, anılarında, 12 Temmuz Beyannamesi üzerinde uzunca duruyor. Şunları yazıyor: "Sayın İnönü, yazdığı resmî nutuklara son şeklini vermezden önce birçok sayıda tab ettirerek onları yakın arkadaşlarına göndermek ve onlardan mütalâa istemek itiyatında idi. Bu mütalâaları her vakit büyük dikkatle dinler ve iltifata değer telâkki ettiği kısımlar için nutku üzerinde tadiller yapardı. On iki Temmuz Beyannamesi de böyle olmuş ve ilk tasavvur edilen şekil tab edilerek arkadaşlara verilmişti ve galiba ileriye sürülen mütalâalarla ilk tasavvur edilen şekil hayli tadile uğramış olacaktı ki, evrakım arasında bulduğum müsveddeyi, neşredilmiş olan Beyanname'den hayli farklı buldum." (Hilmi Uran, *Hatıralarım*, Ankara, 1959, sayfa 474.) Hilmi Uran, itirazların Recep Peker'den ileri geldiğini ve kendisinin Peker'i yumuşatmaya çalıştığını iddia ediyor.

Uran'ın yazdıklarından iki paragraf daha almak aydınlatıcı olacak. Birisi şu: "Eğer Millet Partisi mensupları, politik havanın bu yüzden yumuşamasına dahi tahammül edemeyerek Cumhurreisi'nin bu müdahalesini iktidarla Demokrat Parti arasında bir muvazaa olarak gördüklerini ilân etmemiş olsalardı ve eğer Demokrat Parti liderleri bu muvazaa isnatlarına ehemmiyet vermeyerek beyannamenin telkin ettiği havaya uymak yolunu tutmuş olsalardı, o vakit sert parti münasebetlerinin yumuşatılmasına İnönü'nün himmeti ve hizmeti çok büyük olacaktı ve beyanname de daha büyük bir ehemmiyet kazanmış olacaktı." Demek ki "aşırı muhalefet" etkili oluyor. Bu yüzden Türkiye burjuvazisi, "aşırı" sağ ve "aşırı" sola hep duvar çekmek istiyor.

Fakat etkili olması için uygun bir ortam bulması gerekli. Şöyle: "Fakat kanaatim odur ki; Millet Partisi mensuplarının, Cumhurreisi tarafından yapılan böyle bir müdahaleyi muvazaa olarak görmeleri isnadı dışında da büyük bir kısım Demokrat Parti mensupları, iktidarla kendi aralarındaki münasebetin yumuşamasına zaten taraftar değillerdi ve böyle bir yumuşamayı, partilerine mensup büyük kitlenin hoş görmeyeceği bakımından, tehlikeli görüyorlardı. Gerçi Millet Partisi isnadının, Demokrat Parti mensupları üzerinde tahriki olmamıştı denilemez. Bununla beraber bence Beyanname'nin umulan yumuşak havayı o vakit sağlayamamış olmasını, daha ziyade, Demokrat Parti'nin içinden ve hatta liderleri zihniyetinden gelen tepkide aramak daha doğru olur. Nitekim bunu takip etmiş olan bazı hadiseler de bu görüşe hak verdirecek mahiyettedir." (Hilmi Uran, *Hatıralarım*, sayfa 470 ve 471.) Çok güzel.

Birleştirildiğinde şu geçici "modeli" kurmak mümkün: Burjuvazi, iki burjuva partisi arasında bir pakt yapılmasını istiyor. Paktın unsurları açıkça gö-

rülüyor. Soğuk savaşa girerken, CHP ile DP arasında barış içinde bir arada yaşama ve bunun için de yumuşama gerekli sayılıyor. Bunun için, bir yandan, işçi sınıfının politik hareketine kayabilecek her türlü demokrat hareket özerinde mutlak bir terör üzerinde anlaşılıyor. Aynı şekilde orta ve daha küçük sermayenin her tarafa kayabilecek muhalefeti de bir uca itilmek isteniyor. Sermaye bunda kararlı görülüyor. Ancak, sermayeye karşı muhalefetini Halk Partisi'ne karşı muhalefet olarak algılayan geniş halk kitlelerini bu pakta ortak etmek zor görünüyor. CHP ile DP arasındaki anlaşma bu nedenle tam olarak uygulanamıyor.[25] Fakat büyük ölçüde uygulanıyor. Bir eğilim olarak işlevini yerine getiriyor.

Bu "model" şimdilik geçici olarak kabul edilmeli. Daha ayrıntılı çalışmalara ihtiyaç var. Fakat 12 Temmuz tarihinde bir üçüncü önemli olayın olduğunu göstermek için ayrıntılı çalışmalara gerek yok. Ne olduğunu, ilgili her kaynakta bulmak mümkün. Olan şu: "Marshall Planı adı verilen Avrupa Kalkınma Projesi'nin ilk hazırlığı 12 Temmuz 1947'de Paris'te toplanan 16'lar Konferansı çalışmaları ile başlamıştır." (Oral Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964*, sayfa 46.) Haziran ayının başında General Marshall Harvard Üniversitesi'nde konuşunca, bir ay sonra, 16 ülke Paris'te bir araya gelip Avrupa Ekonomik İşbirliği Komitesi'ni, CEEC, kuruyorlar. Bu komite sonradan bir örgüt oluyor. Paris'te bir şatoya yerleşiyor, arada bir isim değiştire değiştire Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma örgütü, OECD, adında karar kılıyor. Marshall Planı için ve Avrupa'yı komünizmden kurtarmak amacıyla kurulan OECD, Marshall Planı'nın işi bitince işlevsiz kalıyor ve ne yapacağını şaşırıyor. Son yıllarda dünya kapitalizminin her sorununu çözmeye talip olarak kendisine bir işlev bulmaya çalışıyor. Enerji Ajansı'nın kurulmasına, bu yüzden, öncülük etti. En son olarak da Türkiye'nin kurtarılmasını üzerine aldı. Şu sırada OECD içinde 17 kapitalist ülke bir araya gelerek Türkiye'yi kurtaracak acil kredileri ve bu kredilerin koşullarını görüşüyorlar.

1947 yılında işleri daha kapsamlı idi. Fransa ve İtalya'yı komünizmden kurtarmayı planlama işini üstlendi. Artık Avrupa'da Almanya'nın canlandırılmasının da kaçınılmaz olduğu düşünülüyordu. Ancak Almanya, Fransa, İtalya ve İngiltere ekonomileri kurtarıldıktan sonra canlandırılmalıydı. Aksi halde Alman ekonomisi, yine karşı koyulmaz genişleme istekleriyle ortaya çıkabilecekti. 1947 yılı 12 Temmuz tarihinde Paris'te bu maksatla toplantı yapıldı ve bu toplantıya Türkiye de katıldı.

Her katılan ülke bir rapor ve daha doğru deyişle bir fatura ile ortaya çıktı. Türkiye de aynını yaptı. Dışişleri Bakanı Necmeddin Sadak, daha sonra yaptığı bir konuşmada, Türkiye'nin hazırladığı raporda ne olduğu konusunda bilgi verdi. Bilgi şu: "Bu bilgilere göre, memleketimizin gerek ziraat, gerek madenler vs. gibi iptidaî maddeler istihsalâtını Avrupa'ya müessir bir şekilde faideli olabilecek bir dereceye çıkarmak için, planın yürürlük süresince, 1 Temmuz 1947 fiyatlarına göre 615 milyon dolarlık malzemeye ihtiyaç bulunduğu tespit edilmiştir." Gerçekten şu Türkiye burjuvazisi bir harika! Çok özverili. 615 milyon dolarlık malzemeyi "ilkel maddeler üretimini Avrupa'ya etkin bir biçimde yararlı olabilecek bir dereceye çıkarmak için" istiyor.

Ancak Amerikalı uzmanlar, Türkiye'nin bu kadar başkalarını düşünmesini pek anlayamıyorlar. Şöyle: "Amerikalı uzmanlar başlangıçta Türkiye'ye ekonomik yardım yapılması konusunda fazla istekli olmamışlardır. Uzmanların bu ülke hakkında hazırladıkları raporda, Türkiye, tarım ve maden bakımından Avrupa kalkınmasına yardım edebilecek bir ülke sayılmış, altın ve döviz stokları ilk 15 ay için yeterli görüldüğünden makinelerin satın alınmasında kendisine yalnız, 'rüçhan' hakkı tanınmıştır. Ayrıca, Marshall Planı'nın, ulusal bir ekonomiyi geliştirme planı değil, savaştan yıkık çıkmış Avrupa'nın yeniden kurulması planı olduğu belirtilerek, Türkiye'nin savaşın yıkıcılığını görmediği, Avrupa ülkelerinin çoğunun karşılaştığı ekonomik kalkınma sorunları ile kıyaslanacak sorunlarla karşı karşıya olmadığı anlatılmıştır." (Oral Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, sayfa 47.) Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye'yi Marshall Planı'nın kapsamı içine almayı düşünmüyor.

Birleşik Devletler, Türkiye'nin Avrupa'nın kurtuluşuna katkıda bulunmasını gerekli görmeyince, Türkiye de Avrupa'yı kurtarmaktan vazgeçiyor. Marshall Planı, Avrupa'yı komünizmden kurtarmayı amaçlıyor. Türkiye, Avrupa'yı kurtarmaktan vazgeçip kendisini kurtarmaya karar veriyor. Türkiye burjuvazisi, Marshall Planı'nın kapsamına girebilmek için kendisini komünizm tehlikesinden kurtarmayı uygun görüyor. Bunun için önce yine komünizm tehlikesi yaratmak gerekiyor. Demokratlardan komünist imal etme süreci tekrar başlatılıyor. 1947 yılı Aralık ayında, 1947 yılı Aralık ayının 19'unda Başkan Truman Marshall Planı'nı Amerikan Kongresi'ne sunuyor. Birleşik Devletler'de "ciddî" *Washington Post Gazetesi* bu kararı "bizim hür dünyamızın hayatta kalma operasyonu" olarak niteliyor. Türkiye de operasyona katılmak istiyor ve 1947 yılı Aralık ayında Dil, Tarih-Coğrafya Fakültesi Olayı düzenleniyor. İçlerinde Amerika Birleşik Devletleri'nde eğitim görmüş olanların da bulunduğu "solcu hocalar" için düzenlenen gösteri, tam bir sağ terör niteliğini alıyor. Üçüncü öğrenci terörü böylece tezgâhlanıyor.

Şimdi sıra bunda. Tarihin şaşmazlığı şaşırtıcı bir uyum içinde. 1947 yılında Türkiye burjuvazisinin resmî ilk "kalkınma planı" yapması da bir rast-

lantı gibi görünmüyor. 1947 yılında "planlama" her işte kendisini gösteriyor. 1947 yılının başında, Millî Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sirer, Millet Meclisi Maarif Komisyonu'nda uzun bir konuşma yaparak Dil, Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndeki "solcu hocalar" ile ilgili "geniş açıklamalar" yapıyor. 1946 yılında ele geçirilen ve Şefik Hüsnü'ye ait olduğu iddia edilen raporda Ankara'da yayınlanan *Yurt ve Dünya* ile *Adımlar* dergilerinden söz edilmesi bu açıklamaların eksenini oluşturuyor. Bakan Sirer, komisyonda üç günlük bir kampanya sürdürüyor.

"Üç gün süren görüşmeler esnasında, Prof. Tahsin Banguoğlu, Prof. Sadi Irmak, Tezer Taşkıran, Fahri Kurtuluş, Emin Soysal, Nurettin Ünen, Dil, Tarih-Coğrafya fakültelerinde olup bitenleri, solcu hocaların talebeler arasındaki yıkıcı faaliyetlerini sert bir dille tenkit ediyorlar."(İlhan Darendelioğlu, *Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri*, sayfa, 197-198.) 12 Mart'tan Milliyetçi Cephe Hükümeti'ne geçiş döneminde Başbakanlığa getirilen "Acul" Sadi Irmak, komisyonda şunları söylüyor: "Bu üç hoca, Behice Boran, Pertev Boratav, Niyazi Berkes, iş başına geldikleri takdirde kuracakları sokak mahkemeleri vasıtasiyle idam edecekleri milliyetçilerin listesini taşıyorlar. Bunların eseriyle ve lisanlarıyle Moskova Radyosu'nun lisanı arasındaki müşabehet ve müşarekete dikkatinizi çekerim" diyor. Sadi Irmak, bu iki derginin yayınlarıyla Moskova Radyosu arasında benzerlik ve ortaklık görüyor.

1 Mart 1947 tarihinde Ankara Üniversitesi'nin çeşitli fakültelerinden bir grup öğrenci Millî Eğitim Bakanı'na bir dilekçe yazıp konuşmasına teşekkür ediyorlar, bu öğretim üyelerinin üniversiteden çıkarılmasını istiyorlar ve mektuplarını "kökü hariçte olan ve memleketimizi yabancı ellere teslim edecek bu idealin peşinde koşan kimselerin faaliyetlerine çok kısa bir zamanda son verilmesini saygılarla rica eder, ellerinizden öperiz" diyerek bitiriyorlar. Ama Hükümet'in planlaması biraz zaman istiyor. Truman Doktrini'nin görüşülmesi sırasında Zincirli Hürriyet Olayı ile yetiniliyor. "Solcu hocalar", 1947 yılı Aralık ayına saklanıyor. Marshall Planı'na.

"Acul" Sadi Irmak, "solcu hocalar" ile ilgili olarak "sokak mahkemeleri vasıtasıyla idam edecekleri milliyetçilerin listesini taşıyorlar" diyor. Zekeriya Sertel ise, anılarında, tam tersini yazıyor. Şöyle başlıyor: "Polisin hışmına uğrayan yalnız biz solcular değildik. Bir ara polis, Ankara'da üniversite öğretim üyelerine de musallat oldu. O vakit Ankara Üniversitesi'nde Behice Boran, Niyazi Berkes, Muzaffer Şerif, Pertev Boratav gibi ilerici gençler vardı. Pertev Boratav'ın dışındakiler Amerika'da sosyoloji okuyarak yetişmişlerdi. Dönüşlerinde Ankara Üniversitesi'ne doçent olarak girmişlerdi. İleri görüşlü, zeki, bilgili gençlerdi. Ankara'da '*Yurt ve Dünya*' adında bir de dergi çıkararak fikirlerini yaymaya çalışıyorlardı. Politikayla uğraşmaz, etliye sütlüye karışmaz bilgin kimselerdi. Memleket sorunları üzerinde incelemeler yapıyor ve bu konudaki fikirlerini yazıyorlardı."

Şöyle bitiriyor: "Ama polis devleti, bu değerli gençleri bir daha üniversiteye sokmadı. Dergilerini de kapattı. Onlara bilim yolunda hayatlarını kazanma olanağı bırakmadı. Onlar da İstanbul'a geldiler, bizim etrafımızda toplandılar. *Tan Gazetesi*'nde yazılar yazdılar, yeniden bir dergi çıkarıp yayın yapmaya çalıştılar. Ama polis, onları rahat bırakmadı. Sonunda bıktılar." (Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, sayfa 244.) Zekeriya Sertel'in bıktılar hükmü, Behice Boran için doğru değil. Boran, Barışseverler Derneği ile mücadeleyi sürdürmeyi deniyor. Fakat bundan sonra ve 1951 Tevkifatı'nın dağıtıcı havası içinde soğuk savaşın sessizliğini yaşıyor. Sendikal hareketten doğan Türkiye İşçi Partisi, 1962 yılında bazı aydınları çağırıncaya kadar.

Barışseverler Derneği'ne sıra gelecek. Şimdi sıra 1947 yılı Aralık ayında. Aralık ayı *Cumhuriyet Gazetesi*'nde "komünist tahrikatının önlenmesi için 80.000 kişi silah altına çağrılıyor" haberi ile başlıyor. Haber birinci sayfada ve Fransa ile ilgili. İkinci gün Türkiye ve komünizmle ilgili bir haber var. Birinci sayfada ve şu başlıkla: "Resmî Dairelerdeki Komünistlerin Tasfiyesi İçin Bir Heyet Kurulması İstendi." Aralık ayı, Türkiye'de komünist tehlikesinin büyük olduğunu göstermekle başlıyor. Aynı gazetenin en büyük haberi ise "CHP'nin Yeni Programı Kurultayda" başlığını taşıyor. Tasfiye Kurultay'da isteniyor. "CHP, bir köylü partisi olmaya doğru gidiyor", aynı haberin alt başlıklarından birisi. Bir başka ve destekleyici haber şu: "Amerikalı yol mühendisleri dün uçakla geldiler."

3 Aralık'ta CHP Kurultayı ile ilgili olarak "programın laiklik maddesi çok sert tartışmalara sebep oldu, bu maddeyi beğenmeyen bazı hatiplerin sözleri şiddetli bir infial havası yarattı" haberi var. Tabii komünizmle ilgili haber eksik değil: "Mısır'da Komünist Subayların Hazırladıkları İhtilâl" üç sütunluk bir haberin başlığı. Alt başlığında sonuç veriliyor: "Rejimi devirmek isteyenler yakayı ele verdiler." Komünistlerle ilgili olarak Türkiye ihmal edilmemiş. "Hasanoğlan Köy Enstitüsü" başlıklı haberin alt başlığında "Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayınlanan bir tebliğde yüksek kısım öğrencilerinin diğer okullara naklinin uygun görüldüğü bildiriliyor."

"Kurultayda dün beklenen seçimler yapıldı" ve "Fransa'da komünistler hezimete uğradılar", 4 Aralık tarihli gazetenin birinci sayfasında yer alan iki haber oldu. 5 ve 6 Aralık tarihli gazete, yine Fransa'da komünistler ve çarpışmalar ile ilgili haberlerle dolu. 7 Aralık'ta önemli haberlerden birisi şu:

"Fransız Millî Meclisi'nde komünist lideri Thorez'in sözleri yuhalarla karşılandı." 10 Aralık'ta sıkıyönetimin kaldırılmasının kararlaştırıldığı; 11 Aralık tarihli gazetede ise Balıkesir'e bir Amerikan uçağının mecburi iniş yaptığı bildiriliyor. Askerî uçağın mürettebatı paraşütle atlamış. Uçak sonra pilotsuz olarak yere inmiş. Uçağın "içinde bulunan iki köpek kazadan salimen kurtuldu". Haberi tamamlıyor. Yanında ise şu haber var: "Amerikan yardım heyeti başkanı şehrimize geldi." Türkiye "heyetler çağına" giriyor.

12 Aralık 1947 tarihli *Cumhuriyet Gazetesi*'nin sol baş köşede en büyük haberi "komünistler İtalya'da da son kozlarını oynuyorlar" ile başlıyor. "Komünistler, Kuzey İtalya'da iktidarı ele almayı ve ayrı bir hükümet kurmayı tasarlıyorlar, hükümet cezai tedbirler aldı". Artık herhalde sıra da Türkiye'ye geldi. Ve gerçekten de *Ayın Tarihi*, artık sıranın Türkiye'ye geldiğini gösterdi. "Bir işler olacak." 12 Aralık tarihinde yapılan Ankara Hukuk Fakültesi Öğrenci Derneği Genel Kurulu şu kararı aldı: "Millî bünyemizi yıkmaya çalışan komünizmle fikrî mücadele hususunda Atatürk'ün ölmez vasiyetini şu anda bir kere daha duymaktayız: 'Komünizm her göründüğü yerde ezilmeli! Varlığımızın hikmeti vatan için yaşamak, gerektiğinde ölmektir." Hazırlık başlıyor.

Aynı günkü *Tasvir Gazetesi*'nde Cihad Baban "Milliyetçi Türk Gençliğine Muvaffakiyet Dileriz" başlıklı başyazısı ile hazırlık kampanyasına katılıyor. Başyazı gayet açık: "Türk gençlerinin, millî mevzulardaki hassasiyetini hepimiz biliriz, yeni bir misalini de evvelki günkü beyannamelerinde gördük, gayet vakur ve temkinli bir eda ile, komünistlikle mücadele edeceklerini ve bu mücadelede fikir davasından ayrılmayacaklarını ifade ediyorlar" (*Ayın Tarihi*, sayı 169, Aralık 1947, sayfa 9 ve 151) Tasvir, *Cumhuriyet*'ten bir gün önce işe başlıyor.

13 Aralık tarihli *Cumhuriyet*, bir gün önce İtalya komünistlerine ayırdığı yeri, aynen Türkiye "komünistlerine" ayırıyor. 13 Aralık'ta, sol başta "Gençliğin Komünizmle Mücadele Kararları" haberi yer alıyor, "İstanbul Hukuk Derneği'nden sonra Talebe Birliği ve Ankara Hukuk Derneği de birer beyanname yayınladılar." Bunlar büyük büyük basılıyor. Şu da öyle: "Diğer taraftan Demokrat Parti sözcüsü, komünistlerin partiler içindeki faaliyetlerinden bahisle alâkalıları ve halkı ikaz ediyor." Demokrat Parti, model anlaşmaya uygun davranıyor.

13 Aralık tarihli *Cumhuriyet Gazetesi*'nde yer alan İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği Başkanlığı'nın açıklaması ise, o tarihte demokrat ve ilerici düşünce ile eylemin etkinliğini gösteren son derece acı bir belge olarak duruyor. Şöyle: "İstanbul'da halen mevcut sıkıyönetimin kaldırılması hususunda Hükümetçe karar alındığı gazetelerde okunmuştur. Sıkıyönetim dolayısıyla sinmiş gibi görünen komünizm propagandacılarının mezkûr karar neticesinde serbest meydan bulacaklarını zannederek aşırı faaliyet göstereceklerini tahmin etmekteyiz." Yüksek öğrenim gençliği tam bir polis kafası ve bilinciyle beyanname yayınlıyor.

Devamı var: "Son günlerde üniversite muhitinde belli başlı münakaşalara konu teşkil ettiği talebe cemiyetlerince birliğimize bildirilen ve birlikçe de müşahade edilen komünizm faaliyeti ve bu faaliyetin akıbeti hususunda birliğimizin kendine düşen vazifeyi yapmakta tereddüt etmeyeceğini ve memleket düşmanlığı telâkki ettiğimiz komünizmle her yönden mücadele edebilecek kudrette olduğumuzu Türk efkâr-ı umumiyesine bildirmeyi vatan borcu telâkki ederiz." Adam Smith'in "görünmez eli" harekete geçti. Yüksek öğrenim gençliği, *Cumhuriyet* ve *Tasvir* gazeteleri, "komünizme karşı" birleşti. 1947 yılı Aralık ayında. Marshall Planı'nın Amerika Birleşik Devletler Kongresi'ne sunulduğu ayda.

Birleşenler bu kadar değil. 13 Aralık 1947 tarihli *Cumhuriyet Gazetesi*'nin haberlerinden birisi şu: "Ankara 12 (telefonla) - Profesör Fuat Köprülü, bilhassa son zamanlarda komünist ajanlarının tahriklerinden her iki partinin sakınması lüzumunda ısrar eden mütalâalar ileri sürmektedir. Demokrat Parti sözcüsü, son yazılarından birisinde, bu maskeli komünistlerin, bir aralık Demokrat Parti saflarına da sızmış olduklarını ileri sürmüş ve Cumhuriyet Halk Partisi safları arasında hâlâ kışkırtıcılık ettiklerinden şikâyette bulunmuştur." *Cumhuriyet Gazetesi* böyle başlıyor ve *Tasvir Gazetesi* karşısında bir günlük gecikmeyi kapatmak için Fuat Köprülü'nün "yarınki *Kudret Gazetesi*'nde çıkacak başyazısını" haber yapıyor.

Cumhuriyet Gazetesi devam ediyor: "Muharrire göre 1- Bu şüpheli neşriyatı yapanlar, çok defa isimleri meçhul kimselerdir. Sermayelerini nasıl buldukları da şüphelidir. 2- Bunlar ilk bakışta hürriyet ve demokrasiyi müdafaa eder görünür, Demokrat Parti'yi, iktidar partisiyle uyuştuğundan, yahut yanlış hareket ettiğinden dolayı tenkit eder; Demokratlar'ın, kapitalistler partisi olduğunu iddia eder. 3 - Demokrat Parti, demokrasi prensiplerine sadık olsaydı, memlekette sol partiler kurulmasına şiddetle muhalefet etmemesi lâzım geldiğini, üstü kapalı şekilde ileri sürerler. 4- Demokrat Parti'nin dış siyasette iktidar partisiyle mutabık olması işlerine gelmez. 5- Bolşevikleri açıktan açığa methetmezlerse de, Amerikan emperyalizminden, Amerikan yardımının Türkiye'yi müstemleke safına koyacağından dem vururlar."

Demokrat Parti'nin demokrasi anlayışı iktidara gelmeden yıllar önce açıklığa kavuşturuluyor. Fuat Köprülü ve Demokrat Parti, bunlarla yetinmeyip bir

de "tarife" veriyor: "Elinize geçen herhangi bir gazetede, yukarıda saydığımız şeylere tesadüf ederseniz, onun komünist âleti olduğuna derhal hükmediniz. Bize bu tarzda telkinlerde bulunmaya kalkanlar varsa, onların, Moskof ajanı vatan hainleri, yahut bilmeyerek onlara âlet olan zavallılar olduğunu yüzlerine haykırmakta tereddüt etmeyiniz. Bu gibi meş'um propagandalar karşısında daha uyanık olmak ve hıyanet çehrelerini saklayan maskeleri yırtmak, her Türk için mukaddes bir vatan borcudur." Türkiye'nin Amerikan yörüngesine girmesiyle Türkiye'de "demokrasi" arasında bağlantı kuranlar Köprülü'yü tekrar okuyabilirler.

Fakat okunacak malzeme oldukça zor. Bunlardan birisi 14 Aralık tarihli *Cumhuriyet*'in başyazısı. Nadir Nadi imzalı ve "Komünizmle Savaşırken" başlıklı başyazının ilk paragrafı "aydın başarılar" dileyerek bitiyor. Şu şekilde: "Yüksek öğretim gençliğinin komünizm tehlikesine karşı ciddi bir mücadele açtığını memnunlukla haber alıyoruz. Millî varlığımızı yok etmek amacını güden bir düşmana sınırlarımızın ötesinde zararsız bir hale sokabilecek yegâne kuvveti ancak fikir ve iman gençliğimizde arayacağımıza göre teşebbüs doğrudur ve yerindedir. Yarınki büyüklerimiz demek olan bugünkü yüksek öğretim nesillerine savaşlarında aydın başarılar dileriz."

Yazıdan, Nadir Nadi'nin böyle bir kampanyanın neden böyle yeniden başlatıldığını açıklamak ihtiyacı duyduğu anlaşılıyor. Kampanyayı ve zamanını savunuyor: "İlk bakışta gençliğin teşebbüsünü belki lüzumsuz göstermek isteyenler çıkacaktır. Türkiye'de komünizm propagandası yasak edildiği ileri sürülerek, tek taraflı bir savaşın uygunsuzluğu üzerinde belki gizlice durulacaktır. Fakat düşmanın pek yakınımızda bulunduğu ve açık emellerini yürütmek için her çareye başvurduğunu hatırlayanlar bu sinsi iddialara kulak asmayacaklar, gençliği mücadelesinde desteklemekten geri kalmayacaklardır." Nadir Nadi, böyle bir kampanyanın uygunsuzluğunu "gizlice" söyleyeceklere açıkça cevap veriyor. Önceden.

14 Aralık tarihinde bir başka savunma daha yapılıyor. Bu da Hükümet'ten geliyor. 14 Aralık tarihinde *Ulus Gazetesi*'nde "Türk Gençliğinin Uyanıklığı" başlığı ve "Ulus" imzasıyla bir yazı çıkıyor. Bir savunma yazısı: "Önce, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğrencilerinin güzel ve yerinde hareketi ile yüreklerimiz ferahladı. Sonra, bunu Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğrencilerinin kararı takip etti. Bütün Türk gençlerinin bu uyanıklık tezahüründe beraber olduklarında şüphe yoktur. Gençlerin bizi çok mütehassis eden hareketi şudur: Komünizm cereyan ve propagandaları karşısında, kendiliklerinden teşebbüse geçmişlerdir. Komünizmin hayal cenneti vaat eden aldatıcı propagandalarını iflâsa mahkûm etmeye karar vermişlerdir." İktidardaki partinin resmî yayın organında kampanya ile ilgili olarak "kendiliklerinden teşebbüse geçmişlerdir" demek ihtiyacının duyulması son derecede anlamlı.

Kampanya, millî bir kampanyadır. Avrupa'yı kurtarma mücadelesine izin verilmeyen Türkiye kendisini kurtarmaya karar verince "millî" bir kampanya açıyor. Gençliğin, basının kampanyasına devlet radyosu da katılıyor. Yine 14 Aralık tarihli *Cumhuriyet Gazetesi* "üniversite gençliği komünizmin aleyhinde evvelce yaptığı bir nümayiş esnasında" alt yazılı bir fotoğrafla çıkıyor. Sonra da haber veriyor: "Dün akşamki Radyo Gazetesi, Atatürk'ün aziz emanetini yüreğinde taşıyan Türk gençliğinin komünizmle mücadele için giriştiği asil hareketi ve alınan şerefli kararları bahis mevzuu ederek neşriyatta bulunmuştur." *Cumhuriyet*, Köprülü'nün bir başka gazetede çıkacak yazısını okuyucusuna duyurduktan sonra bir gece önce radyoda yapılan anti-komünizm propagandasını da sütunlarına geçirmek ihtiyacını duyuyor.

Şöyle yazıyor: "Radyo Gazetesi, bundan sonra, Ankara Hukuk Fakültesi öğrencilerinin yayınladığı beyanname ile *Kudret Gazetesi*'nde çıkan Fuat Köprülü'nün makalesinden bazı parçalar okumuş, memleket gençliğinin bu asil heyecan ve kararının muvafık, muhalif bütün gazeteler tarafından takdirle karşılandığını tekrarlayarak *Ulus*'ta çıkan bir yazıdan şu parçaları okumuştur: 'Gençlerin bu kararı, bu andı, kızıl suratlarına bir şamar, orak ve çekiçlere bir tırpandır.'"

Burada bir ara durmak ve bir noktayı tekrarlamak gerekli. Tan Olayı, Zincirli Hürriyet Olayı ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Olayı, birer öğrenci olayı olmaktan uzaktır. Birbirinden bağımsız da değildir. Türkiye'nin soğuk savaş dönemi ve iki partili demokrasi çağına geçiş için sistemli hazırlık zincirinin halkalarıdır. CHP iktidarı, belki de daha deneyimsiz bulduğu DP iktidarını her türlü "tehlike" ihtimalinden korumak istemiştir. İçgüdüsel olarak bunu yapmıştır. Dış politika gerekleriyle bir bütünlük içinde yapmıştır. Ve Aralık ayının ilk yarısında gerekli hazırlıklar bir "millî" politika olarak tamamlandı. 19 Aralık tarihinde Başkan Truman, Kongre'ye bir mesaj göndererek, Marshall Planı'nı açıkladı. Türkiye, Birleşik Devletler'de hazırlanmış raporlarda Türkiye'nin Marshall Planı'nın kapsamının dışında tutulmak istendiğini biliyor. Artık genel ve "millî" kampanyanın bir somut hedefe yöneltilmesi zamanı geliyor. 19 Aralık tarihinde Truman'ın bir mesajla Kongre'ye Marshall Planı'nı sunduğu gün Millet Meclisi'nde yapılan görüşmeleri 20 Aralık tarihli *Cumhuriyet Gazetesi* şu başlıkla haber veriyor: "Dil-Tarih Fakültesindeki Sol Temayüllü Hocalar." Gerçekten tarihin böylesine bir uyum göster-

mesi şaşırtıcı oluyor. Haberin başlıkları şöyle: "Bazı milletvekilleri fakültenin derhal lağvını teklif ettiler. Millî Eğitim Bakanı'nın görüşmelerin gizli olması teklifi reddolundu, neticede tâli bir komisyon kuruldu." Gazete, "dünkü müzakerelerde konuşanlardan" diyerek Emin Soysal, Nureddin Ünen, Tahsin Banguoğlu ve Fahri Kurtuluş'un fotoğrafları ile haberini süslüyor. Habere göre Nureddin Ünen, Ankara Üniversitesi Rektörü Şevket Aziz Kansu'ya "bu üç hoca komünist mi, hümanist mi, sosyalist mi veya Bolşevik mi?" diye soruyor. Yine habere göre, Şevket Aziz Kansu "ben faniyim, bunu kanun tayin etsin" cevabını veriyor.

Tan Olayı, İstanbul'da; Zincirli Hürriyet, İzmir'de ve şimdi de Ankara'da. Türkiye'nin üç büyük kentinde. Gözler önünde. Gazete, dergiler ve en sonunda üniversite. Üniversite, 21 Aralık tarihinde *Tasvir Gazetesi*'nde Cihad Baban'ın "emniyet teşkilâtı" içeren başyazısında. Başyazının başlığı, "Ankara Üniversitesi'nde Solculuk Meselesi". Amacı ise Ankara Üniversitesi Senatosu'nu tehdit etmek. Ayrıca "tehlike" ve büyüklüğü hakkında dış ve iç dünyayı yanıltmak. Şöyle: "Türkiye'de de komünist ajanlar var. Sağlam olan bünyemizi kemirmek ve inkıraza mahkûm etmek için çeşitli şekillere bürünerek çalışıyorlar. Emniyet teşkilâtımız daha iyi bilir, aralarında cer hocası, öğretmen kılığına bürünenler var. Meclisin dünkü encümen toplantısında sayın Sadi Irmak'ın açıkladığı gibi Ankara Dil-Tarih Fakültesi'nden mezun olup hocalığa gidenlerden sol sesler gelmeye başladı. Tehlike yayılıyor."

Cihad Baban "ne yazık ki, Ankara Üniversitesi Senatosu, bu millî davada kendisinden beklenen hassasiyeti matlup şekilde gösterebilmiş değildir." diyor. Sonra göreve çağırıyor. Şu cümlelerle: "Gençliğin hassasiyetini büyük bir sevgi ile karşılıyoruz. Çanakkale'de, Sakarya'da vatan için ölen Türk gençleri, bugünkü hassasiyetleriyle, aynı vatan vazifesini yaptıklarını bilmelidirler. Türk milliyetçiliği, her doktrinin, her kanaatin üzerinde müşterek ve mukaddes bir mefhumdur. Ankara Üniversitesi'nin de bu şuuraltında tereddütten kurtulmasını ümit ederiz."

Cihad Baban Ankara Üniversitesi Senatosu'nun tereddütten kurtulmasını istiyor. Fakat acil cevap işçilerden geliyor. 22 aralık tarihli *Cumhuriyet*, "işçilerimiz komünizmi telin ettiler" haberini veriyor. Habere göre "basın teknisyenleri bu zehrin bünyemize asla giremeyeceğini belirttiler." Aynı gazetede dört sütunluk ve iki fotoğraflı bir büyük haber var: "Galatasaray-Fenerbahçe 2-2 Berabere Kaldılar." Bir diğer haber ise şu: "Meclis Milletvekili Aylıklarına Zam Yapmayı Dün Kabul Etti." Meclis ile ilgili bir başka haber başlığı: "Komünistlere Dair Meclis'e Verilen Takrir." Bir milletvekili bir önerge vererek "diğer devlet dairelerinde çalışan komünistlerin gizli faaliyetlerini önleyici ne gibi tedbir alınmıştır?" diye soruyor. Bu haberin devamında şöyle bir cümle var: "Millî Eğitim Komisyonu, bu sabah toplanarak sol temayüllü profesörler meselesi üzerinde görüşmelerde bulunmuştur."

25 Aralık tarihli *Cumhuriyet Gazetesi*'nin birinci sayfasına bakıldığında Türkiye'nin yönetici sınıflarının yine "aşağılık kompleksi" içine düştükleri görülüyor. Sağ üst köşede bir haber başlığı: "Yunan Çetecileri Bir Kukla Hükümet Kurdular." Bu başlık altında şunlar alt başlık oluyor: "Yeni durum karşısında Amerika'nın tedbirler alacağı ve Akdeniz filosunu Yunan sularına göndereceği tahmin ediliyor." Bir başka habere göre ise "İran'da Durum Karışık". Karışık olan durumdan "kabine bir türlü kurtulamıyor." Daha da karışık göstermek için olsa gerek, alt başlık şöyle: "Şah, Sovyet Büyükelçisi'ni kabul etti." Yunanistan'da ve İran'da "komünist tehlikesi" var. Türkiye ise bu açıdan pek yoksul. "Tehlike" açısından yoksul, fakat, "nefret" açısından pek zengin. Doğrusu da bu olmalı. Bir açıdan yoksul olunca diğer açıdan zengin olacak. Türkiye "nefret" açısından zengin. *Cumhuriyet Gazetesi*'ne göre. Yunan çetecilerinin hükümet kurdukları haberinin hemen altında yine üç sütunluk bir haber var. Başlığı şöyle: "Gençliğin Komünizme Karşı Duyduğu Nefret." Yunanistan ve İran'daki komünizme karşı Türkiye'de "nefret" var. Büyük puntolarla yazılmış: "Talebe Birliği tarafından dün tertip edilen toplantı çok heyecanlı oldu, muhtelif hatipler komünizmin içyüzünü anlattılar."

Bu "nefret" toplantısı şöyle olmuş: "Millî Türk Talebe Birliği tarafından tertip edilen 'Türk Gençliği Komünizmle Nasıl Mücadele Etmelidir?' mevzulu konferans dün saat 15'te Marmara Lokali'nde verilmiş, toplantı yüksek tahsil gençliğinin gösterdiği büyük hassasiyetle ve izhar olunan hararetli tezahüratla 3 saat devam etmiştir." Toplantıyı, MTTB yöneticilerinden Dündar Kalyoncuoğlu açmış ve şöyle demiş: "Bugün dünyaya yayılmak isteyen sinsi bir ideoloji vardır ve bunun adı komünizmdir. Bütün dünya bu ideoloji ile mücadele halindedir ve Türk milleti de bu savaşa katılmalıdır." Bu işin bir "savaşa katılma" işi olduğunu biliyorlar. Oldukça bilgili bir gençlik. Yüksek öğrenim gençliği, sınıfsal konumu gereği, demokrat olmak durumunda. Fakat kesinlikle değil. Üstelik kitlesel olarak değil. Bu işlerde siyasal iktidarın, devletin ve polis örgütünün etkin bir parmağı olduğunda kuşku yok. Ama burjuva iktidarları, burjuva devlet aygıtı ve polis örgütü, imkânı olsa, her zaman aynı etkin parmağı harekete geçirmek istiyor. Ancak, sadece sınıfsal konumu gereği değil aynı zamanda bilinci ile demokrat olan bir yüksek öğrenim gençliği kitlesi karşısında, her zaman istediğini yapamıyor.

1947 yılında yüksek öğrenim gençliği demokrat

bilince sahip olmaktan çok uzak. Bu bilinci, on yıl sonra almaya başladı. Soğuk savaşın ortasında. Demokrat bilinci almaya başlamasından bir on yıl sonra ise kendisini sosyalist olarak görüp, sosyalist sandığı eylemlere girişti. Çok hızlı sayılması gerekli bir gelişme içinde kaçınılmaz bir karışıklık kaynağı. Ve hâlâ Türkiye ileri hareketinin en önemli sorunlarından birisinin de kaynağı. Hâlâ en önemli sorunlardan birisi şu: Demokrat ideoloji ile sosyalist ideolojinin birbirinden ayrılması. Net bir biçimde.

25 Aralık tarihli "nefret" toplantısına katılanlar öğrenci gençlik ile sınırlı değil. Bu da "millî" bir "nefret" kampanyasına benziyor. *Cumhuriyet Gazetesi*'nin haberine göre "Talebe Birliği Başkanı'ndan sonra İstanbul Gazeteciler Cemiyeti adına muharrir arkadaşımız Bahadır Dülger konuşmuş" ve şöyle demiş: "Bugün Yunanistan'da kardeş kanı dökülmesinin tek sebebi oraya komünizmi sokmamak, bu kızıl kuvvete esir olmamak içindir. Biz, komünistliği bu mahiyette gördüğümüz için ona düşmanız. Onunla boğuşacak, maddi ve manevi kuvvetlerimizi kullanarak ona karşı koyacağız. Bu mevzuda affımız, müsamahamız, kayıtsızlığımız olmayacaktır." Türkiye'de Yunanistan'da olduğu gibi "tehlike" olmasa bile Türkiye, Yunanistan'ın tehlikesine ortak oluyor.

Fuat Köprülü, katılamadığı için özür telgrafı çekiyor. CHP Milletvekili Fahri Kurtuluş'tan sonra İstanbul Milletvekili Cihad Baban kürsüye geliyor ve toplantının anlam ve önemini açıklıyor. Şunları söyleyerek: "Bu toplantıyı 15 gün önce yapmış olsaydık, Ankara Üniversitesi'ndeki hocalar rezaletine şahit olmazdık. Komünizmle mücadele davası, Türk milletinin bekası davasıdır." Cihad Baban, on beş gün önceki rezaletten söz ederken herhalde kafasında iki gün sonrası için planlanan rezalet var. *Cumhuriyet Gazetesi*'nin haberinin son cümlesinde planlı rezaletin ipuçları var: "Hatiplerin çok alkışlanan ve zaman zaman coşkun tezahürata vesile veren bu nutuklarından sonra yüksek tahsil gençleri de komünizm aleyhinde heyecanlı söylevler vermişlerdir."

Gelişmeleri, bugünü ve sorunlarını çözümleyebilmek için, tekrardan kaçınmamak gerekli. Tekrar şu: Türkiye'de yüksek öğrenim gençliği, tarih içinde yakın denilebilecek bir zamana kadar ve kitlesel olarak faşizan bir ideoloji ve eylem bütünlüğü içinde oldu. Anti-komünizmin vurucu gücü oldu. Bundan kurtulmanın gerektirdiği ideolojik ve eylem çatışmasını yeterli ölçüde yaşamadan 1961-1971 döneminden geçti. Bu yetersizlik nedeniyle 1971 sonrası dönem, faşist bir gençlik kitlesine tanıklık etti.

27 Aralık 1947 tarihli *Cumhuriyet Gazetesi* ise "Yunan asileri taarruza geçti" haberini verdi. Haberin önemli yanı şu olsa gerek: "Komünistler devlet dairelerinden çıkarılıyorlar." Bu haber Anadolu Ajansı tarafından düzenlenmiş. İçeriği şöyle: "Yunan Hükümet daireleri bütün komünistlerden temizlenecektir. Gonatas, Papandreu ve Zervas'ı öldürmek için tertip edilen komplo mensuplarına dağıtılacak olan silah ve cephanenin, bir daktilonun ve bir gece bekçisinin yardımı ile Atina Temyiz Mahkemesi'nin salonuna saklandığının meydana çıkarılması üzerine komünistlerin devlet dairelerinden uzaklaştırılmasına karar verilmiştir." Bu haber 27 Aralık tarihli *Cumhuriyet Gazetesi*'nde yer alıyor. Komünistler Temyiz Mahkemesi'ne kadar girmişler. Temizlenecekler. 27 Aralık 1947 tarihli *Cumhuriyet* ile 4 Aralık 1945 tarihli *Cumhuriyet* arasında fark yok.

Ayın Tarihi'nde 27 Aralık 1947 tarihi ile ilgili bir "Ankara Valiliği Tebliği" var. Bu tebliği buraya almak gerekli. Başlıyor: "Ankara yüksek öğrenim okullarına mensup bir gençlik kitlesi ellerinde Türk Bayrağı ve Atatürk'le İnönü'nün fotoğrafları ve bazı yaftalar olduğu halde ve komünizm aleyhinde tezahürde bulunmak maksadıyla 27-12-1947 gününün erken saatlerinden itibaren muhtelif istikametlerden yürüyüşe başlamışlardır. Bunlardan bir kısmı Ulus Meydanı'na gelerek âbide etrafında toplantılarına bir miting mahiyetini vermek istediklerinden zabıtanın tertibatıyla karşılaşmışlar ve komünizmle bu cereyanı güdenler hakkındaki nefretlerini bir ağızdan ilân ederek Samanpazarı istikametine yönelmişlerdir." (*Ayın Tarihi*, sayı 169, Aralık 1947, sayfa 25) Zabıta, Ulus'tan Samanpazarı'na gönderiyor.

Devam ediyor: "Yolda diğer bir gençlik topluluğu ile karşılaşan bu gençlik kafilesi, yürüyüşe devamla Cebeci Meydanı'nda toplanmışlar ve orada bu konu üzerinde konuşan birkaç genci dinledikten sonra aralarından bazılarının muhalefetine rağmen Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi önüne kadar ilerlemişler ve konferans salonunda tezahürlerine devam etmek üzere fakülte binasında bu salona girmişlerdir. Bu sırada içlerinden mahdut bir kısmı rektörün bulunduğu kata çıkıp öğretim üyelerinden bazıları hakkında bir karar alınmamış olmasını ileri sürerek aleyhte konuşmuşlar, rektörden çekilmesini isteyerek kendisinden istifa ettiğini bildiren bir kâğıt almışlardır." Böylece Türkiye Yunanistan'dan geri kalmadığını gösterdi. Türkiye de, demokratlardan komünist imal edip kamu kuruluşlarından tasfiye etmeye başladı. Tabii Türkiye'de olan biraz "alaturka" oluyor.

Resmî bildiri bunu pek fazla açıklamıyor. Bir polis kaynaklı çalışmada gerekli ayrıntıların bir bölümü var. Yüksek öğrenim gençliğinin ellerindeki dövizler arasında "Üniversitede komünist hoca istemiyoruz", "Yalnız üniversitede değil, diğer dairelerden de komünistler temizlenmelidir" dikkati çekiyor. (İlhan Darendelioğlu, *Türkiye'de Milliyetçilik*

Hareketleri, sayfa 199.) Gençlik de Yunanistan'dan geri kalmayı içine sindiremiyor. Üstelik kararlı görünüyor. Bir dövizde de şunlar yazılı: "Komünistleri siz ezemeyecekseniz Türk gençliği ezecektir, çünkü kararlıdır."

Resmî bildiride Rektör Aziz Kansu'nun istifasıyla ilgili ayrıntı da yeterli değil. Polis kaynaklı çalışmada şu var: "İzdihamın şiddeti yüzünden birçok masa, sandalyeler parçalanmış, ellerine istifa mektubunu alan gençler ise geride kalan arkadaşlarına rektörün istifa ettiği müjdesini veriyorlardı. Şevket Aziz Kansu da güçlükle ve arka koridorlardan geçilerek bir otomobille fakülte binasından uzaklaştırılıyordu. Rektörün fakülteden çıkabilişi ancak emniyet kuvvetlerinin havaya ateş etmeleri ve itfaiyenin talebeler üzerine su sıkmasıyla mümkün olabilmişti." Polis kaynağı, eyleme katılan öğrenci sayısını on beş binden fazla gösteriyor. Elebaşı olarak da uzun süre CHP milletvekilliği yaptıktan sonra bağımsız olan Mehmet Ali Arıkan gösteriliyor.

Ancak polis kaynaklarına geçen bilgilerin de eksik olduğunu söylemek gerek. 28 Aralık tarihli *Cumhuriyet Gazetesi*'ndeki bilgiler çok daha ayrıntılı ve canlı. Şöyle canlı: "Gençler, Şevket Aziz Kansu'dan istifasını ve 'Kahrolsun komünistler!' diye kendileriyle birlikte bağırınalarını istediler. Rektör, her iki arzuyu da müteaddit defalar yerine getirdi. İstifa ettiğine dair sözü kâfi görülmediğinden yazılı istifası alındı. Daha sonra, pullu bir kâğıda istifa yazdırıldı." Bu bir öğrenci eylemi değil, bir sağ terör idi.

Polis kaynağında şu bilgiler de verildi: "Gençler rektörün uzaklaştırıldığını gördükleri halde hâlâ dağılmak istemedikleri anlaşılıyordu. Bir müddet sonra ise Ankara Valisi İzzettin Çağpar da toplantı mahalline gelmiş, gençleri teskin etmek istemişti. Gençler Vali'yi de aralarına alarak Etnografya Müzesi'nde Atatürk'ün muvakkat kabri huzuruna gelmişlerdi. Etnografya Müzesi önünde İstiklâl Marşı'nı müteakip Vali söz almış ve 'şimdi istediğiniz oldu, bana verdiğiniz sözü tuttunuz ve dağılınız' demişti." *Cumhuriyet Gazetesi*, bunu şöyle, düzeltiyor: "Vali İzzettin Çağpar da hadise mahalline gelmişti. Gençler, Atatürk'ün muvakkat kabrini ziyaret etmek istiyorlardı. Vali, bunu temin etti. Birlikte muvakkat kabre gidildi. Burada Dr. Kemal Satır gençlerle bir konuşma yaptı." CHP, hem Hükümet aygıtı ile ve hem de yöneticileri ile sağ terörü düzenliyor ve uygulamasını yakından izliyor.

28 Aralık tarihli *Cumhuriyet Gazetesi*'nde yer alan bilgiler bunlardan ibaret değil. Ankara Valiliği'nin açıklaması, şu bilgiyi de içeriyordu: "Bunu müteakip fakülteden çıkan gençlik kafilesi millî marşlar söyleyerek Atatürk'ün muvakkat kabrinin bulunduğu müzenin önünden bir ihtiram geçişi yaparak ve yürüyüşe devamla yolları üzerinde bulunan Türkiye Gençler Derneği merkezi önünde ve içinde bazı tezahüratta bulunduktan sonra Ulus Meydanı'na gelip komünizm aleyhine nefret duygularını tekrarlayarak dağılmışlardır." *Cumhuriyet*, buna, şunları eklemiş: "Gençler, Denizciler Caddesi'ne akarak, küçük bir binanın merdivenle inilen iki odasını işgal eden Türkiye Gençler Derneği merkezindeki kâğıtları ve kitapları ve diğer eşyayı darmadağın ettiler."

Daha da var. İzmir'den alınan haber var: "9 Eylül Gençlik Derneği'nin hazırladığı toplantı bugün Halkevi'nde yapılmış, gençler komünizmi telin etmişler, komünizmin görüldüğü yerde ezileceğini söylemişler, ant içmişlerdir. Birkaç genç, Ankara Üniversitesi'ndeki hocaların işten çıkarılmalarını ve adalete verilmelerini, İzmir'de Voroşilov adının değiştirilmesini istemişlerdir." Dahası var: "Yunan komünistleri kanun dışı ediliyorlar." Yine birinci sayfada ve Ankara'daki terör ile birlikte.

Bu kadar da değil. 28 Aralık tarihli Cumhuriyet, sanki bir "özel" sayı olarak hazırlanmış. Beşinci sayfada, oldukça büyük şu başlık okunuyor: "Hollywood'daki Komünistler." Şöyle başlıyor: "Hollywood'un tanınmış artist, muharrir ve rejisörleri arasında komünistlik propagandası yapanlar bulunduğuna dair yapılan şayialar üzerine Amerikan Hükümeti'ne tahkikat yapılmış ve tahkikat, komünistliğin Hollywood'a bulaşmadığını belirtmiştir." Bu, "millî" olduğu kadar "milletlerarası" bir kampanyadır. Soğuk savaş, bütün cephelerde ve bütün bölgelerde harekete geçiyor.

Komünistliğe bulaştıkları iddia edilen bazı aktörlerin sözleri var. Olduğu gibi nakletmek gerekli. "Gary Cooper demiştir ki" diye başlayan paragraf şöyle: "Bazı eserleri, komünistlik koktuğu için kabul etmedim. Fakat ben, Karl Marx'ı okumadım. Onun için komünistlik hakkında bilgim, ağızdan ağıza dolaşan lakırdıdan ibarettir. Bu lâflar, bana komünistliği sevdirmemiştir. Çünkü komünistliğin geriliğini açıklamıştır."

Türkiye'de "'solcu hocalar" üniversiteden uzaklaştırılırken Hollywood'da kovboy filmlerinin unutulmaz kahramanı Robert Taylor, alınan ifadesinde, şunları söylüyor: "Şayet içimizde komünist varsa, yapılacak şey onu ya Rusya'ya yahut başka bir tatsız memlekete sürmektir." *Cumhuriyet Gazetesi*, bu önemli haberini, şu cümle ile tamamlıyor: "Umumiyetle elde edilen kanaat, en meşhur artistlerin siyasi meselelere pek akıl erdiremeyecekleri merkezindedir."

Basın, Hollywood'daki "komünistler" sorununu böylece çözüp rahatladıktan sonra tekrar Türkiye ve Yunanistan'a dönüyor. 28 Aralık tarihli *Cumhuriyet*, "Yunanistan komünistlerden temizleniyor" haberiyle birlikte Ankara'da Millî Eğitim Bakanlığı bi-

nası yangınıyla ilgili olarak "'binanın komünistler tarafından yakıldığını ileri süren Fahri Kurtuluş'un bilgisine müracaat edilecek" haberini veriyor. Bu arada "Galatasaray, Bratislava'yı 3-1 Yendi" haberi de var. Fakat bir süre sonra Fahri Kurtuluş, "Millî Eğitim Bakanlığı binasının yanmasıyla ilgili olarak benim bilgim yok" diyor. Önemli değil. Önemli olan sağ terör kampanyasının ateşine zamanında odun atabilmek.

Bu 30 Aralık tarihli gazetede de yapılıyor. Birinci sayfanın haberleri bir operetin oyuncuları gibi konuşuyorlar. Biri şu: "Boğazlar üzerinde Rus emelleri yine tazeleniyor." Diğeri şu: "Yunan kukla hükümeti, Sovyet nüfuzunu Boğazlar'a ve Ege denizine uzatmak niyetiyle kuruldu." Bir üçüncüsü ise şu: "Millî Eğitim Bakanlığı'nı komünistler mi yaktı?" Bu haberin alt başlığı ise şu: "Dr. Fahri Kurtuluş bugün Ankara Savcılığı'nda dinlenecek, fakat Doktor kendisinde vesika bulunmadığını söylüyor." Doktor vesikasız olduğunu söylüyor ama, iddiaları ve asılsız suçlamaları gazetelerin birinci sayfasından okuyucuya sunuluyor.

1947 yılının son günlerinde düzenlenen bu sağ terör karşısında tek dürüst ve onurlu ses, İstanbul Üniversitesi Senatosu'ndan geldi. Senatonun aldığı kararı Rektör Sıddık Sami Onar, bir telgrafta, Ankara Üniversitesi Rektörü Şevket Aziz Kansu'ya bildirdi. "Omuzlarına aldıkları bu ödevi şerefle yapmakta olan Türk üniversitelerinin mesaisini hırpalamaya matuf her türlü hareketleri takbih ile karşılayan İstanbul Üniversitesi size saygı ve sevgilerini sunar" dedi.

Ankara Üniversitesi Senatosu ise kendi rektörüne sahip çıkma onurunu gösteremedi. Yayınladığı açıklamada şöyle dedi: "Asil ve temiz duygularla hazırlandığından şüphe edilmeyen bu nümayişte gençlik arasına sokulduğu anlaşılan karıştırıcı ve bozguncu unsurların tesiri ile Ankara Üniversitesi Rektörü'nün, şahsının ve onun şahsında üniversitenin vakar ve haysiyetinin ve kanun otoritesinin zedelenmesine müncer olan esef verici olayları senatomuz takbih eder." Aynı açıklamada ekledi: "Bu nümayişe vesile teşkil ettiği beliren üniversite öğretim üyeleri kovuşturması bakımından senatonun bugüne kadar yaptığı işlemlerin safhaları ayrıca açıklanacaktır." Bir süre "solcu hocalar" üniversiteden uzaklaştırıldı. Bu açıklandı. Ankara Üniversitesi Senatosu, sağ terörün "asil ve temiz duygularla hazırlandığından şüphe" etmedi.

Nadir Nadi'nin "İyi Olmadı" başlıklı yazısı, Ankara Üniversitesi Senatosu'nun açıklamasına benzerlik gösterdi. Önce gençliğe saygı ve bağlılık belirtildi: "Devrimiz problemleri üzerinde kafa yoran, heyecanlı, atılgan, savaşçı bir gençlik, yarın atacağımız ileri adımların başlıca teminatı sayılır. Millî varlığımızı tehdit eden tuzaklara karşı üniversite saflarından yükselen gür ses bu itibarla bizi sevindirmiştir." Gençliğin yaptığı işe şu şekilde itiraz etti: "Kanuna aykırı olmadığı halde fikirlerinden ötürü bir adamı alaşağı etmeye gelince, bu da devlet nizamına karşı isyan bayrağı çekmek kadar, belki ondan da uygunsuz bir harekettir." Bu yazının çıktığı gazetede ise bir fotoğraf ile iki sütunluk bir haber daha yer alıyor. Zamanı yine pek anlamlı: "Sabahattin Ali Ağır Ceza Mahkemesi'nde." *Marko Paşa Dergisi*'nde çıkan "Adliye Koridorlarında" başlıklı yazısından dolayı Sabahattin Ali tutuklanıyor ve duruşmasının gizli yapılması oybirliği ile kararlaştırılıyor.

1947 yılı bitti. Bu sağ terörün çok etkili olduğunu 1948 yılı gösterdi. Amerika Birleşik Devletleri görüş değiştirdi. Türkiye'nin Marshall Planı kapsamına alınması kararlaştırıldı. Gerekli anlaşma 4 Temmuz 1948 tarihinde Türkiye ile Birleşik Devletler arasında imzalandı. 1947 yılında Birleşik Devletler ile Türkiye ve Yunanistan'ı etkisi altına alan soğuk savaş, 1948 yılından sonra Avrupa'ya yayıldı. Bundan sonrası ise hızlı bir şekilde fakat sıkıcı bir tek yönlülük içinde gelişti.

1947 yılını izleyen on yıl içinde dört önemli olay var. İkisi bir yanda. Diğer ikisi diğer yanda. Bir yanda olanlar şunlar: Sovyetler Birliği'nin atom bombasını başarı ile patlatması. 1949 yılında. Çin'de Komünist Partisi'nin iç savaşı kazanarak Çin Halk Cumhuriyeti'ni kurması, 1949 yılında. Diğer yanda olanlar ise şunlar: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nün, NATO, kurulması. Kore'de savaşın başlaması. Bir yandaki iki önemli gelişmeye iki ağır cevap. Bu on yılın sonunda ise yine iki önemli olayvar. Biri bir yanda, diğeri diğer yanda. Bir yanda dünyada ilk kez olmak üzere Sovyetler Birliği tarafından uzaya Sputnik gönderilmesi. Bunun karşısında ise Amerika Birleşik Devletleri'nin Eisenhower Doktrini'ni ilân etmesi. Bir yanda Sputnik'in uzaya çıkması, diğer yandan Orta Doğu'ya Eisenhower Doktrini'nin inmesi, bir anlamda, soğuk savaş döneminde sonun başlangıcı oldu. Sputnik büyük bir başarı oldu. Eisenhower Doktrini ise başarısızlığa mahkûm doğdu.

Sovyetler Birliği'nde atom bombasının patlatılmasıyla Çin'de Komünist Partisi'nin iç savaşı kazanıp iktidara gelmesinde Türkiye'nin bir dahli olmadı. NATO'nun kuruluşu ve Kore Savaşı ise Türkiye'yi yakından ilgilendirdi. Türkiye, NATO'ya girmek için başvurdu. Reddedildi. Bunun üzerine Amerikan askerlerinin yanında Kore Savaşı'na katıldı. Tekrar NATO'ya başvuruldu. Yine olmadı. Tarihinin en büyük komünist tutuklamasını yaptı. Sonra NATO'ya girdi. İç içe.

Türkiye, NATO'ya ilk başvurusunu 11 Mayıs 1950 tarihinde yaptı. 14 Mayıs 1950 tarihinde seçim

oldu. Seçimde 27 yıllık CHP Hükümeti kaybetti, dört yıllık DP Hükümeti kazandı. Türk Barışseverler Cemiyeti, 21 Mayıs 1950 tarihinde kuruldu. Seçimlerden bir hafta sonra. Ekim 1951 tarihinde Birleşik Devletler ve Birleşik Krallık Genel Kurmay Başkanları, Türkiye'nin NATO'ya girişi konusunda görüşmeler yapmak üzere, Ankara'ya geldiler. 26 Ekim 1951 tarihinde, Dr. Sevim Tarı ile 1951 Komünist Tevkifatı başladı. İlginç bir nokta: Barışseverler Cemiyeti kurucu ve yöneticilerinin hiçbirisi bu çok sanıklı komünist tevkifatı kapsamına girmedi.

Barışseverler Cemiyeti Başkanı Behice Boran, belki de bu nedenle, fakat herhalde çok büyük bir haklılıkla, 1950 yılından yirmi altı yıl sonra şunları yazdı: "1961 Türkiye'sinde işçi sınıfının sosyalizmi hedef alan yasal partisinin oluşturulmasını kolaylaştıracak, ideolojik ve politik düzeyde belirleyici rol oynayacak önemli bir birikim yoktu. Sol tümüyle hep baskı altında tutulmuş, illegalitenin zor şartlarında yürütülmüş parti hareketi cılız kalmış, hatta 1950'den sonra bir dağılma hali göstermişti. Örneğin, Portekiz'de Nisan 1974 devriminden sonra görüldüğü üzere, illegal şartlarda örgütlenip etkin bir güç kazanmış bir partinin legaliteye çıkışı gibi bir durum yoktu." (Behice Boran, Türkiye İşçi Partisi 1961-1971, *Yürüyüş Dergisi*, Temmuz 1976, sayı 67, sayfa 8) Öyle görünüyor ki, Türkiye Komünist Partisi, 27 Mayıs 1960 sonrasında olduğu gibi 14 Mayıs 1950 seçiminin hemen sonrasında da gizlilik içinde kalmayı tercih etti. Bunda 1930 yıllarında alınan eylemsizlik kararından sonra gerekli hızla örgütlenememeyişin rolü olmalı.

Barışseverler Cemiyeti, bu yüzden, soğuk savaşın ilk yıllarında soğuk savaşa karşı ilk ve son girişim oldu. Direnme isteğini gösterdi. Etkili olamadı. Kitlesel bir boyut kazanamadı. Aynı tarihte dünyanın her yanında kurulan barış derneklerinin en cılızı ve belki de en kısa ömürlüsü oldu. Türkiye'nin Kore Savaşı'na girişini protesto ettiği için yöneticileri tutuklandı. Dernek çalışması durdu.

Türkiye'de Barışseverler Cemiyeti'ni, Ankara Üniversitesi'nden uzaklaştırılan dört öğretim üyesinden Türkiye'de kalan Behice Boran, 12 Mart döneminde Nurhak Dağları'nda öldürülen Sinan Cemgil'in babası Adnan Cemgil, mimar Nevzat Özmeriç, avukat Vahdettin Barut, avukat Osman Faruk Toprakoğlu, heykeltıraş Turgut Pura, mimar Affan Kırımlı, dekoratör Reşat Sevinçsoy ve ev kadını Muvakkar Güran kurdular. Büyük bir yalnızlık içinde kaldılar.

Kuşkusuz göreceli olarak. Yakın ve Orta Doğu'da kurulan barış derneklerine göre. 1949-1951 dünyanın çeşitli yörelerinde barış derneklerinin kurulup eyleme geçtiği bir dönem oluyor. Barış dernekleri daha çok "Stockholm Çağrısı" için imza topluyorlar. Lübnan'da açık bir biçimde Komünist Partisi'nin inisiyatifi ile kurulan dernek, barış amacına koyulan imzaların çeşitliliği bakımından en başarılılarından birisi oluyor. Bunlar arasında bir eski cumhurbaşkanı, beş eski başbakan, imza zamanının bakanları, müftü, Ortodoks patriği gibi Lübnan toplumunun belli başlı kişileri yer alıyor. Dünya Paris Konferansı'na gönderilen delegasyonda ise baro başkanları, kadın hakları dernekleri yöneticileri, Kızılhaç genel başkanları bulunuyor.

Suriye'de barış derneğinin açtığı imza kampanyasının 265 bini aştığı kaydediliyor. Belki sayı tek başına pek önemli değil. İmza edenlerin arasında başkanı da dahil Suriye Parlamentosu'nun yarısından fazlası var. Suriye Parlamentosu ne yaptığını bilerek bu işe giriyor. O kadar ki Şam Hükümeti, Berlin Gençlik Festivali'ne katılacak Suriye Delegasyonu'nun hareketini engellemeye kalkınca, Parlamento başkanı Rüştü el-Kâhya'nın girişimi ile karar alıyor ve hareketi sağlıyor. Mısır'daki kampanyada ise Mısır'ın Moskova eski Büyükelçisi "kızıl paşa" Kâmil Bindari, "Nil'in Kızları" adını taşıyan Mısır kadınlarının kitlesel örgütünün yöneticileri, Vafd Partisi'nin bazı milletvekilleri ön planda yer alıyorlar.

Diğer Orta Doğu ülkelerinde de benzer bir durum var. Türkiye'ye pek benzemeyen bir durum var. Bu durum, 1945-1947 döneminde uygulamaya konan sağ terör eylemlerinin, burjuvazi açısından, istenen ölçüde etkin olduğunun bir kanıtı sayılmalı. Bir yandan, bu harekete katılan bir avuç insanın yürekliliğini gösteriyor. Diğer yandan demokrat bilincin cılızlığını gözler önüne seriyor. Bu durum, herhalde, dünyanın hiçbir yerinde gözden kaçmıyor. Herhalde Türkiye'ye, üretici güçlerinin gelişme düzeyinin çok gerisinde siyasal progamlar önerilmesinde bu cılızlık etkili oluyor. Eğer bu saptama doğru ise, buna kızmamak gerekli. Fakat bu bakış açısını mutlak değiştirmek gerekli. Herhalde değişecek.

Türkiye'nin Amerikan askerlerinin yanında savaşmak üzere Kore'ye silahlı kuvvet göndermesini sadece Barışseverler Cemiyeti protesto etti. Türkiye burjuvazisi NATO'ya alınmasını kolaylaştıracağı ümidiyle Kore Savaşı'na taraf oldu. Türkiye, NATO'ya alınması için ikinci başvurusunu, Kore'ye silahlı kuvvet gönderme kararından hemen sonra yaptı. Türkiye'nin Kore Savaşı'na katılması, Birleşik Devletler içinde Türkiye'nin NATO'ya alınmasına karşı koyanlara karşı en önemli silahlardan birisi oldu. Ayrıca Türkiye'de Türk askerleri yetiştirmenin Amerika Birleşik Devletleri için en ucuz ve en ekonomik bir biçimde silahlı kuvvetlerinin gücünü artırma yöntemi olduğu kanısı yaygınlaştı. Bu kanının yaygınlaşması, itirazları hesaba katmama eğilimini güçlendirdi.

Türkiye'nin NATO'ya alınma isteği, iki ayrı yönden gelen güçlü bir muhalefet ile karşılaştı. Bunlardan birisi, Birleşik Devletler'de dış politikanın planlayıcılarının muhalefeti oldu. Sovyetler Birliği'nin kuşatılması politikasını icat edenler, bu kuşatmayı, Sovyetler Birliği'ni bir savaşa zorlamak sınırına kadar uzatmaya itiraz ettiler. Birleşik Devletler Dışişleri Bakanlığı Siyaset Planlama Grubu Başkanı Kennan, daha NATO kurulmadan Dışişleri Bakanı Marshall'a, şu görüşleri iletti: "Ayrıca, Kuzey Atlantik Bölgesi'nin bir parçası olmayan herhangi bir ülkenin pakta katılması için teşvik edilmesinin bizim politikamız olmaması gerektiğini söyledim. Bu ilke eğer kabul edilirse, kuşkusuz Yunanistan ve Türkiye'yi ve muhtemelen de İtalya'yı dışarda bırakıyordu. Bunun arkasında yatan düşünce, Sovyet liderlerine ülkelerinin mütecaviz bir kuşatma ile karşı karşıya olduğu izlenimini vermekten kaçınmanın gerekli olduğu idi."(G. Kennan, *Memoirs*, sayfa 411.) Kennan bunları yazılı olarak Bakan'a bildirdi.

Şunları da ekledi: "Yunanistan ve Türkiye'deki rejimin anti-komünist olduğu doğrudur. Bana göre, bunu ve sadece bunu, pakta katılmanın bir ölçütü haline getirmek tehlikeli bir başlangıç olacaktı." Bu başlangıç oldu. Tarihçi Oral Sander, 1951 ve 1952 yılında, Birleşik Devletler'de Türkiye'nin NATO'ya alınması karşısındaki muhalefetin etkisini yitirmesi sırasında ve buna paralel olarak Amerikan Kongresi'nde yapılan görüşmeleri ve Türkiye'nin NATO'ya alınması lehinde ileri sürülen gerekçeleri sıralarken birinci sıraya şunu koydu: "Türk halkı komünist tehdit ve sızmasına karşı mücadelede kararlıdır." (Oral Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, sayfa 61.) Tırnak içine alınan bu sözler, Amerikan yöneticilerine aittir.

Türkiye burjuvazisinin omuzlarına "düşen görev" ise Amerikan Kongresi'ndeki iddiayı gerçek haline getirmektir. Bunun için aynı tarihlerde Türkiye'ye dönmek gerekli. 1951 Tevkifatı'na dönmek gerekli. 1951 Tevkifatı'nda TKP üyesi olarak tutuklanıp 1 yıl 3 ay hapis cezası olan ve bundan sonra "karşı tarafa" geçen Aclan Sayılgan, polis kaynaklarının da yardımıyla, *Türkiye'de Sol Hareketler*'i yazdı. Yazısını ilerletti. Şimdi en faşist yayınlarda yazıyor. Kitabında ise şunları yazıyor: "Gerek 1944, gerekse 1946 tevkifleri, Türkiye Komünist Partisi'nin bütün elemanlarını meydana çıkaramadı. Nitekim Zeki Baştımar ve Muzaffer Şerif Başoğlu yönetimindeki Ankara hücreleri gizli kaldı." Aclan Sayılgan, burada 1947 yılı Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi "solcu hocalar" olayındaki dört kişiden birisi olan Muzaffer Şerif için bir dipnot düşüyor. Şöyle: "Muzaffer Şerif Başoğlu, bugün sosyal psikoloji alanında dünya çapında bir otoritedir. ABD'de yaşar. Galiba Amerikan vatandaşı da olmuştur. Kendisini 1944 yılında Ankara'da mevkuf bulunurken devrin Reisicumhuru İnönü'nün delâleti ile Roosevelt Amerika'ya davet etmiştir." (Aclan Sayılgan, *Türkiye'de Sol Hareketler*, 1871-1973, İstanbul, 1976, sayfa 307) Bu söylenenlerden kuşku duymak gerekli.[26]

TKP üyeliğinden "karşı tarafa" geçen Aclan Sayılgan, polis kaynaklarına da dayanarak yazdığı kitabında şöyle devam ediyor: "1944'te olsun, 1946'da olsun Zeki Baştımar kısa bir süre mevkufkalmasına rağmen parti teşkilâtını ele vermedi. Yalnız 1948'den sonraki dönemde, 1951 Tevkifatı'na kadar süren faaliyetlerin siyasi polisin kontrolünde olduğu muhakkaktır. Zira Ankara teşkilâtına siyasi polisin 1946'da Necdet Günçakın'ı, 1948 tarihinde Sabahattin Özbay isimli ajanları soktuğunu biliyoruz. Keza siyasi polisin TKP'nin İzmir il teşkilâtına 1944'te Yusuf Etik'i, 1946'da Şükrü Dinsel'i, 1948'de de İbrahim Turan ile Behçet Şener'i sızdırdığı meydana çıkmış hakikatlerdendir."

Aynı kaynakta şu bilgiler de var: "Sevim Tarı (sonra Mihri Belli ile evlendiği için Sevim Belli, Y. K.) 19 Eylül 1951'de uçakla Türkiye'ye geldi. Zeki Baştımar'a festival ve Avrupa faaliyetleri hakkında geniş tafsilât verdi. 26 Ekim 1951 günü yeni talimatı havi olarak Galata'dan vapurla Marsilya'ya hareket ederken tevkif edildi ve böylelikle 1951-1952 Tevkifatı başlamış oldu." (Aclan Sayılgan, *Türkiye'de Sol Hareketler*, sayfa 317-318.) 1951 Tevkifatı'nın Sevim Tarı ile başlaması ve Sevim Tarı'nın tutuklu bulunduğu sırada yine tutuklu olan Mihri Belli'ye yazdığı uzun ve ayrıntılı bir mektubun polisin eline geçmesi; duruşmalarda bu mektubun içeriğinin aleyhte kullanılması, solculukla dedikoduculuğu birbirinden ayırt edemeyen kafalar için uzun ve ahmakça senaryolara konu oldu.

Halbuki Sevim Tarı'nın Türkiye'ye geldiği tarihlerde ve tutuklandığı ayda Türkiye'nin başka misafirleri de var. Şunlar: "Türkiye'nin Atlantik Paktı'na girişi ile ilgili olarak ve Orta Doğu güvenliği konusunu da görüşmek üzere, ABD ve İngiltere Genelkurmay Başkanları Ekim 1951'de Ankara'ya geldiler. Görüşmelerde NATO'nun yapısı, işleyiş biçimi, Türkiye'nin rolü ve hangi komutanlığa bağlanacağı konuşulmuş ve Türkiye ile Yunanistan'ın ittifaka bir an önce girmeleri ile bir Orta Doğu Komutanlığı kurulması kararına varılmıştır. Bu karara uygun olarak 4 devlet, İngiltere, Fransa, ABD ve Türkiye, 13 Ekim 1951'de komutanlığın kurulması için Mısır'a müracaatta bulunmuşlar, 10 Kasım'da da bu komutanlığın dayanacağı ilkeleri açıklamışlardır." (Oral Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, sayfa 78.) Bu bilgiler ışığında hatırlanması gereken noktalar ise şunlar: Türkiye'de polisin TKP faaliyetlerini bildiği iddiası var. Tutuklamaları, Birleşik Devletler ve Birleşik Krallık Genelkurmay Başkanları'nın Türkiye'nin NATO'ya alınmasına karar verdikleri bir zamana denk getiriliyor. Rastlantı olduğunu söylemek çok zor.

Orta Doğu Komutanlığı'nın kurulmasının kararlaştırılması, Türkiye'nin NATO'ya alınmasında ortaya çıkan bir diğer güçlü muhalefeti ortadan kaldırıyor. Bu muhalefet İngiltere'den geliyor. Birleşik Krallık, bir Orta Doğu Komutanlığı kurulmasını istiyor. Bunda Türkiye'ye etkin bir rol düşüyor. Ve Türkiye'nin NATO'ya girmesinin bu etkin rolü yerine getirmesini engelleyeceği düşüncesiyle itiraz ediyor.

Şimdi sıra burada. Ancak geçerken söylenmesi gerekenler var. Şu: Türkiye'de solculukla dedikoduculuğu karıştıranlar bu olaylardan ve bunlara ekleyebildikleri bazı şanssız gelişmelerden dolayı Sevim Tarı ile Mihri Belli'yi çok suçlamışlardır. Bu suçlamaları haklı gösterecek hiçbir mantıkî ve belgesel dayanak mevcut değil. Bu, bir. Ancak ikincisinin yanında, bu birincisi pek o kadar önemli değil, ikincisi şöyle: Bir yanlışı yapanı, bir zararlı sayılan hareketi yapanı, polislikle suçlamak kadar gerici ve zararlı bir hareket olamaz. Böyle bir suçlama, zararlı sayılan hareketin zararından çok daha büyük ve vahimdir. Şunun için: Zararlı hareketin sadece polislerden geleceği inancını yaydığı için. Aynı mücadele içinde olanlara gereksiz bir kuşku ve birbirine güvensizlik tohumu ekmesi ayrı. Asıl vahim olan teorik ve ideolojik zarar.

Şu nedenle: Yanlış sayılan hareketi yapanın polis olduğunu iddia etmek, polis olmayanın yanlış yapmayacağına inanmak demektir. Bu ise bütün süslü sözlere rağmen, sınıf kavgasına, ideolojik mücadele ve teorik çaba gereğine inanmamak demektir. Öyle değil mi? Sadece polisler yanlış yapıyorlarsa, polislerin dışındakiler için ideolojik mücadeleye ve teorik tartışmalara gerek var mı? Yanlışı polisle ve polisi yanlışla özdeşleştirmek, Türkiye ilerici hareket ve düşüncesinin kangrenlerinden birisidir. Polis olmadıkları kabul edilen tüm ilericilerin, kendiliklerinden, doğruda birleşeceklerini düşünmek de, Türkiye'de ilerici düşünce ve hareketin sarılık hastalığıdır. Kansızlık nedenidir.

Bu hastalık eskidir ve devralınan mirasta vardır. Fakat etkisini yitirmekle birlikte devam eder, durur. Bu hastalığın etkisinden, 12 Mart'ın hemen öncesinde ön plana çıkan, yanlış bir mücadele çizgisinde dürüstçe ve mertçe hayatlarını kaybeden öğrenci liderleri de kurtulamadılar. Çünkü çok kolay. Yanlışı göstermektense polis demek, çok kolay. Tembel kafalar için bundan kolayı olamaz. Bu, bir kısırlaştırıcı mirastır ve etkisi gittikçe azalmaktadır.

Türkiye'nin Orta Doğu Komutanlığı'na razı olması Türkiye'nin NATO'ya girmek isteğinin karşılaştığı muhalefeti büyük ölçüde azaltmaktadır. Türkiye'nin Orta Doğu ülkeleri ile ilişkilerini inceleyen bir monografi ise Orta Doğu Komutanlığı projesini şöyle anlatmaktadır: "İngiltere, İkinci Dünya Savaşı'nda Süveyş üssünün değerini görmüştü. Ancak, savaştan sonra, Mısır'la İngiltere arasında Süveyş konusunda anlaşmazlık doğmuştu. Mısır, İngiltere'ye Süveyş üssünü veren 1936 Andlaşması'nı ortadan kaldırmak istiyordu. İngiltere ise Orta Doğu'da birleşik bir komutanlık kurmak suretiyle Süveyş'teki varlığının devamı için çalışmaktaydı." (Ömer Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası 1945-1970*, Ankara, 1972, sayfa 33-34.) Batılılar ve bu arada Büyük Britanya, Süveyş'te varlığını devam ettirmek isterse, herhalde, Türkiye'ye önemli iş düşer.

Aynı monografide devamı şöyle: "İngiltere'nin bu fikrini, 1950 Haziranı'nda patlak veren Kore Savaşı'ndan sonra, Orta Doğu'daki İngiliz üslerinin Batı savunma sistemine bağlanması gereğine inanmaya başlayan ABD de destekledi. Üçüncü Batılı büyük devlet olan Fransa da, Orta Doğu'yla ilgili 25 Mayıs 1950 tarihli üçlü deklarasyonu birlikte imzaladığı iki müttefiki ABD ve İngiltere'yi bu projede destekledi. ABD, İngiltere ve Fransa, Orta Doğu Komutanlığı fikrinin önderliğini yaparlarken yanlarına Türkiye'yi de aldılar. Çünkü, Türkiye, gücü ve coğrafî yeri dolayısıyla bölgenin savunması için gerekli olduğu gibi, Orta Doğulu ve Müslüman bir ülke olarak, Orta Doğu Komutanlığı projesinin 'Batı damgası' taşımasını da önleyecekti." Tabii burada bazı değişiklikler gerekli. "Batı savunma sistemi" deyiminde ya da içeriğinde bir değişiklik gerekli. Doğrusu, Batı kapitalizminin sosyalizme karşı savunma sistemi, olmalı. Yine doğrusu, Türkiye'yi yanlarına aldıkları değil, Türkiye'nin yanlarına gittiği olmalı.

Bu sonuncusunu, bir başka monografide bulmak mümkün. Şöyle: "Türkiye'nin NATO'ya alınmasında büyük itiraz İngiltere'den gelmiştir. Bu devlet, Türkiye ve Yunanistan'ın doğrudan doğruya Avrupa yerine, Orta Doğu savunma planı içine alınmasını istiyordu. ABD ile ittifak kurmayı dış politikasının temeli haline getiren Türk yöneticileri ise, NATO'ya kıyısından köşesinden ilişmek isteği ile İngiltere'nin bu teklifini benimsemiş, ancak bunu, İngiltere'nin niyetinin aksine, NATO'ya girmek için bir basamak olarak görmüştür."(Oral Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, sayfa 75.) Türkiye, Birleşik Devletler ile bir antlaşma yapabilmek için her fiyatı ödemeye razı oluyor.

Türkiye, bilerek ve isteyerek, Amerika Birleşik Devletleri'nin siyasal, askerî ve hepsinden ötesi ekonomik uydusu oluyor. Bir "ulusal burjuvazi" arayıp, yoksa yaratıp, sonra bu "ulusal burjuvazi" ile ulusal cephe kurmak için hep "ilerleme" nakaratı tutturanlar ve bunun için de sosyalist mücadeleye otosansür çekenler, bu monografileri okumak durumundadırlar. Okumadan olmaz. Okumadan ancak nakarat olur. Halbuki nakarat değil, önce okumak gerek. Türk-Amerikan ilişkilerini konu alan monografide-

ki şu paragrafı da: "NATO tarafından teklifi reddedilen Türkiye, Orta Doğu Komutanlığı ile ilgili temaslar sürerken, ABD'ye bir kez daha ittifak teklifinde bulundu. 1951 Şubat ayı sonunda Türkiye'nin Washington Büyükelçisi F. C. Erkin, ABD'nin 1939 tarihli Türk-İngiliz-Fransız ittifakına katılarak, iki ülke arasında doğrudan bir ittifakın kurulmasını teklif etmiştir. İşin aslına bakılırsa, Türkiye'nin istediği, Washington'un kabul edeceği herhangi bir düzenleme içinde ABD ile, bağlayıcı hükümleri olan bir antlaşma imzalamaktı. ABD'nin 1939 ittifakına katılmasını istemesi ise, Amerikan Hükümeti'nin böyle bir düzenlemeye ciddi bir biçimde el atabileceği ümidiydi."

Bu ümit gerçekleşmedi. Çünkü, "bu teklif, 1939 ittifakının Sovyetler Birliği'ne karşı yapılmadığı ve içine Yunanistan'ı almadığı gerekçesiyle ABD tarafından reddedilmiştir." Bunun özerine Türkiye, "üç büyük" devletle birlikte ve 1951 Komünist Tevkifatı'nın başladığı ayda ve NATO'ya alınmasını kolaylaştıracağı ümidiyle Mısır'a Orta Doğu Komutanlığı'na katılması için resmen teklif yaptı. Kral Faruk'un Mısır'ı bile, "üç büyük" devlet ile bu üç büyük devletin düzeyine inmiş olan Türkiye'nin yaptığı teklifi, incelemeye gerek görmeden, ânında reddetti.

Ne kadar anlamlı ve hazin! Fakat Türkiye burjuvazisinin ayakları pek havada görünüyor. "Üç büyük" devletle birlikte Osmanlı'dan kopmuş Mısır'a böyle bir öneride bulunmaktan pek memnun görünüyor. Türkiye Dışişleri Bakanlığı, teklifin Mısır'a verildiği tarihte yaptığı açıklamada şunları da bildiriyor: "Türkiye Hükümeti, Orta Şark'ta sulh ve istikrarın korunması ile ilgileri müsellem bulunan ve bunu temin için gereken maddi imkânlara malik olan Birleşik Amerika ve Fransa Hükümetleri'yle mutabık olarak, dost Mısır Hükümeti nezdinde mezkûr projeyi destelemeyi kararlaştırmış ve bu kararı takiben, Kahire'deki Büyükelçisi, projenin İngiltere Büyükelçisi'nce Mısır Hükümeti'ne tevdiinden sonra, 13 Ekim günü, Birleşik Amerika ve Fransa Büyükelçileri gibi, Mısır Hariciye Nazırı'nı ziyaret ederek dostane tavsiyelerde bulunmuştur." Kimbilir nasıl bulunmuştur? Bir süre sonra bu "dostane tavsiyelerde" bulunan Büyükelçi, Mısır'dan kovulmuştur.

Persona non grata ya da istenmeyen adam ilânı değil. Doğrudan doğruya kovulma. *Persona non grata* ilânında, diplomat, diplomatik dokunulmazlığını korumaya devam ediyor. Türkiye'nin "dostane tavsiyelerde" bulunan Büyükelçisi, tüm diplomatik ayrıcalıklarından soyuluyor ve Mısır'dan çıkarılıyor. Bunları, bu olayları doğrudan doğruya yaşayan ve kovulma olayından sonra elçiliğin sorumluluğunu yüklenen Mahmut Dikerdem yazıyor. Bunun başka bir örneğinin de olmadığını yazıyor.

Şunları da yazıyor: "'Hulusi Fuat Tugay'ın Kahire Büyükelçiliği'ne atanması da ilginç bir hikâyedir. Tugay, Deli Fuat Paşa lakabıyla tarihimize geçmiş Müşir Fuat Paşa'nın oğlu idi. Tıp öğrenimi yapmış ve Birinci Dünya Savaşı'nda orduda doktor olarak hizmet görmüştü. Kendisi yakışıklı bir Çerkez erkeği idi ve Çerkezler'e özgü olduğu söylenen nitelikleri karakterinde taşıyordu. Dürüst ve mert olduğu kadar duygularına çabuk kapılan, açık sözlü, cesur, sert ama şefkatli bir kişiliği vardı. Eski Mısır Kralı Fuat'ın kız kardeşi Prenses Nimet'in kızı Prenses Emine ile evlendikten sonra doktorluğu bırakarak hariciye mesleğine girmişti. Anadan kalma büyük serveti kadar, kültürü, görgüsü ve köklü terbiyesi ile de tanınmış olan Prenses Emine ile Hulusi Fuat Tugay'ın ince zevki, sosyete hayatına uymaktaki mahareti birleşince, o zamanki hariciyemizin gözde ve temsil yeteneği yüksek çifti meydana gelmiş oluyordu." (Mahmut Dikerdem, *Bir Büyükelçinin Anıları, Orta Doğu'da Devrim Yılları*, İstanbul, 1977, sayfa 18.) Dikerdem "onların verdiği davetler kordiplomatik arasında olay yaratır, herkes Türk Sefareti'ne çağrılmaya can atardı" diye yazıyor.

Şunları da yazıyor: "Dış temsilcilerimiz genellikle pinti denecek kadar tutumludurlar. Bu yüzden temsil görevini lâyıkıyla yerine getirene az rastlanır. Öyle sefirler görülmüştür ki, Cumhuriyet Bayramı gibi masrafı devlet kesesinden ödenen davetler dışında konuk ağırlamaktan bucak bucak kaçarlar. Bazılarının da eşleri ortalığa çıkarılamayacak kadar görgüsüz ve rüküş olduğundan temsil yetenekleri zayıf kalmıştır." Mısır Kralı Faruk'un kuzeni Prenses Emine ile Müşir Fuat Paşazade Hulusi Fuat Tugay, genel eğilime ters düşüyor.

"1951 yılında Kahire Büyükelçiliğimiz'i meşgul eden belli başlı iki olay, Kral Faruk'un düğünü ile Orta Doğu Savunma Paktı projesi oldu. Faruk'un bir küçük burjuva kızı olan Neriman'la evlenmesi, yıkılmak üzere olduğu hissedilen bir tahtın kurtarılması için yapılmış son ve umutsuz bir çabaya benziyordu." Öyle görünüyor ki Faruk'un düğünü daha zor bir sorun yaratıyor.

Mahmut Dikerdem, bu sorunu ve çözümünü de yazıyor: "Bir yandan Büyükelçi'nin önerisi üzerine Hükümetimiz Kral Faruk'a bir çift ipek halı armağan eder ve hediyeyi General Cevdet Sunay'ın başkanlığındaki bir heyet eliyle Kahire'ye gönderirken, öte yandan Büyükelçimiz'in eşinin evlenme törenine hangi sıfatla katılacağı, yani Türkiye Büyükelçisi'nin eşi mi, yoksa Kral'ın kuzeni olarak mı törendeki yerini alacağı konusu incelenmeye başlandı." Bu önemli sorun Prenses Emine'nin törene iki kez katılması kararlaştırılarak çözüldü. Şöyle oldu: "Sonuçta Bayan Tugay'ın önce yabancı devlet temsilcilerinin eşleriyle birlikte ve Batılı giysisiyle kutlamaya gitmesi, sonra da Kral'ın kuzeni sıfatıyla ve yüzünü

yaşmakla örterek törende hazır bulunması uygun görüldü. Düğün gecesi Abidin Sarayı'nın görkemli salonlarında verilen suareye kordiplomatik davetli idi. Türk Sefiresi'nin başında taşıdığı çok değerli elmas taç göz kamaştırıyordu." (Mahmut Dikerdem, *Bir Büyükelçinin Anıları*, sayfa 22.) Fakat Neriman'la evlilik Faruk'un tacını korumaya yetmedi.

Mahmut Dikerdem, diğer sorun olan Orta Doğu Komutanlığı projesiyle ilgili olarak da şu değerli değerlendirmeyi yaptı: "İngiltere Hükümeti, NATO Antlaşması'yla Avrupa'nın güvenliği sorununu çözüme bağladığına inanan Amerika'nın Orta ve Uzak Doğu'ya ayak basmaya hazırlandığını ve bu bölgede Sovyet nüfuzunun yayılmasına set çekecek her türlü kombinezona ilgi duyacağını biliyordu." Deneyimli İngiliz politikası bu iş için önce, Türkiye'nin çok istediği NATO'ya katılma girişiminde kapıları tıkadı. Türkiye, soğuk savaşın ilk yıllarında, Araplar ile dost olmak isterken, İngiltere'nin yanında yer aldı.

Arap milliyetçiliğinin şiddetinden de payını aldı. Bu da şöyle oldu: "İngiliz kıtalarını henüz Süveyş Kanalı'ndan çıkaramamış olmanın acısını duyan Mısır halkı ve tüm Arap dünyası, özellikle İngiltere'nin yanında Türkiye'yi görünce şiddetle aleyhimize döndü. Basında alaylı, tahkir edici yazılar, karikatürler yayınlandı. Bunların en ağırı Kahire'deki *Rose El-Yusuf Dergisi*'nde görüldü. Bu derginin yayınladığı bir karikatürde Türkiye Cumhurbaşkanının, tasması Amerika'nın elinde olan bir köpek resmi ile simgelenmesi, büyükelçiliğimizin Mısır Hükümeti nezdinde sert bir protestoda bulunmasını gerektirdi."

Orta Doğu Komutanlığı projesi gerçekleşemedi. Fakat Türkiye'nin NATO'ya girme isteği gerçekleşti. 1952 yılında. 1952 yılında Mısır'da askerî darbe de gerçekleşti. General Necip, Faruk yönetimine son verdi. Arkadan Yarbay Nasır ön plana çıkmaya başladı. Prenses Emine'nin emlâkı, bütün Kral ailesi mensuplarının emlâkı gibi sorun olmaya başladı. Büyükelçi Fuat Tugay, elçilik mensuplarının ve Türkiye Dışişleri Bakanlığı'nın örtemediği densizliklerini sürdürdü. Nasır'a ders vermeye kalktı. Mısır'dan diplomatik bütün hakları alınarak kovuldu. Türkiye ile Mısır ilişkisi tam sertleşti. Bir süre sonra Türkiye politikasında yeni parlayan ve birdenbire güçlenen Fatin Rüştü Zorlu'nun kardeşi Rıfkı Rüştü Zorlu, Kahire'ye Büyükelçi atandı. Türkiye, Mısır'ı içine alacak yeni bir pakta hazırlanıyordu.

Monroe Doktrini, Latin Amerika'ya, Truman Doktrini ve bu doktrinin aslı Marshall Planı Avrupa'ya, Eisenhower Doktrini ise Orta Doğu'ya düştü. Ancak Eisenhower Doktrini Orta Doğu'ya düşmeden önce Bağdat Paktı doğdu. Bağdat Paktı ölü ve öldürücü doğdu. Paktın mimarı Türkiye Başbakanı Adnan Menderes ile taşeronu Irak Başbakanı Nuri Sait Paşa, imzalarından birkaç yıl sonra birer askerî darbe sonucunda hayatlarından oldular.

Bağdat Paktı, Orta Doğu Komutanlığı projesinin yerini alacak biçimde geliştirildi. Nasır'ın sırdaşı Hasaneyn Heykel de bunu böyle yazdı. Şöyle yazdı: "Faruk döneminde Amerikalılar, İngiliz, Fransız ve Türkler'le birleşerek *Middle East Treaty Organisation*, METO, adı altında, Mısır'a bir savunma paktı önermişlerdi. Ona hemen "Me too" yani "ben de" Paktı adı takıldı ve ömrü çok kısa sürdü. Yeniden yürürlüğe girmesi istenince, ismi değiştirildi ve *Middle East Defense Organisation*, Orta Doğu Savunma Teşkilâtı, adını aldı. Ne de olsa, başarısızlığına rağmen, Amerikalılar için Sovyetler Birliği'ni askerî üslerle kuşatacak anlaşmalara varmak bakımından son derece önemliydi. Silah satın alma misyonu Amerika'dayken, bir askerî İslâm paktı fikri yeniden ortaya çıktı." (M. Hasaneyn Heykel, *Kahire Dosyası*, Ankara, 1974, sayfa 18) Mısır Devrimi'nden hemen sonra silah satın almak için Birleşik Devletler'e giden Mısır Heyeti'ne önerilen bu askerî İslâm paktı çok ilginç: "Böyle bir anlaşma en modern İslâm ülkesinin başkenti Ankara, en kalabalık İslâm ülkesinin başkenti Karaçi, en ilginç İslâm ülkesinin başkenti Kahire gibi, üç başkenti ilgilendirecekti."

İlgilendirecek başka yanlar da vardı. Truman gidip yerine Eisenhower Başkan olunca, Birleşik Devletler Dışişleri Bakanlığı koltuğuna da soğuk savaşın simgesi sayılması gereken John Foster Dulles oturdu. Dulles, ayrıca bir pakt manyağı idi. Kahire'ye gitti ve Nasır'la özel olarak görüştü, konuştu. Nasır'ın sırdaşı Heykel'e göre "kollektif güvenlik paktlarının ve özellikle Orta Doğu Savunma Örgütü yani MEDO'nun gerekli rolünden söz açarak Mısır'ın bu pakta katılmasının önemli bir karar olacağını umduğunu söyledi." Yine Heykel'e göre, Nasır nedenini sorunca, "Sovyetler Birliği'ne karşı" cevabını aldı. Nasır, Sovyetler Birliği ile hiçbir sorunları olmadığını söyledi. Sovyetler Birliği, Mısır'dan 7500 kilometre uzaktaydı. İngiltere ise 70 yıl Mısır'da kalmıştı.

Nasır, Dulles'e başka sözler de söyledi ve bu sözleri, Nasır'ın sırdaşı Heykel, olduğu gibi yazdı. Nasır bir komünist tehlikesi olduğuna inanıyordu, fakat bu tehlikeden paktlar yapılarak kurtulmanın mümkün olduğuna inanmıyordu. Nasır şöyle diyordu: "Ama bizim için kendimizi komünist tehlikesinden kurtarmanın en iyi yolu acaba nedir? Sovyet Rusya ile sınırdaş olmadığımıza göre, komünist saldırısı o yoldan gelmez. Fakat iç cepheden başlayabilir. Onun için aslında sınırlarımızı değil, iç cephemizi korumamız gerekir." (Hasaneyn Heykel, *Kahire Dosyası*, sayfa 22-23) Dulles, Nasır'ı böyle bir pakta ikna edemedi. İçerdeki komünist tehlikesini hal-

lettiğine inanan Türkiye Başbakanı Menderes ise dünden hazırdı.

Ancak tek başına Türkiye ile bir Orta Doğu paktı imkânsız. Menderes de bunu biliyor. Bu yüzden Irak'a ve Başbakanı Nuri Sait Paşa'ya güveniyor. Ancak Nuri Sait Paşa, kendisine o kadar güvenemiyor. Arap dünyasında Nasır'ın artan prestijinden korkuyor. Bu yüzden de Türkiye'yi ve Menderes'i önce Nasır'la anlaşmaya zorluyor. Mahmut Dikerdem yazıyor: "Nuri Sait Paşa, Menderes Hükümeti'nin Amerika ile uyuşarak gerçekleştirmeye koyulduğu yeni bir Orta Doğu askerî paktına Irak'ın ilk katılan Arap devleti olmasını tehlikeli buluyor. Irak'tan önce Mısır'ı Türkiye'nin kolları arasına atmayı deniyordu. Paşa bu işin kolay hatta mümkün olmayacağını iyi bilen, son derece zeki ve tecrübeli bir devlet adamıydı. Ne var ki, o da kaderini Batılı devletlere, özellikle İngiltere'ye bağlamıştı. Menderes'in İngiltere ve Amerika'nın desteğine güvenerek Irak üzerinde yaptığı baskıya uzun süre dayanamayacağını anlamış, Türkiye'nin aceleciliğini önlemek çareleri arıyordu." Menderes ise Nuri Sait Paşa'yı yakmaya kararlı görünüyordu.

Nuri Sait Paşa'nın direnişini kırmak için Menderes, Nasır'a kur yapmaya başladı. Yerli yersiz demeçlerle Nasır'ı övdü. Sonra yakını, Ankara Valisi Kemal Aygün'ü gönderdi. Sonra büyük bir gazeteciler heyeti gönderdi. Sonra bu heyetin başına Ali Fuat Cebesoy'u koydu. Sonra bu heyeti, Mısır'a giderken, Ankara garından uğurladı. Sonra Mısır'daki ziyafetlerde heyet başkanı ve bağımsızlık savaşı kahramanlarından Ali Fuat Paşa, "Kardeş Mısır'a Türk kızlarını gelin göndermeye hazırız" dedi. Sonra Mısırlılar "Yaşa! Hepsini alırız!" diye cevap verdiler. (Mahmut Dikerdem, *Bir Büyükelçinin Anıları*, sayfa 108-109 ve 116) Ama işe yaramadı. Hiçbir sonuç çıkmadı.

Bağdat Paktı, Mısır'sız, imzalandı. Yine Mahmut Dikerdem yazdı: "Bağdat Paktı'nın imzalandığı haberi Mısır'da kızılca kıyameti kopardı. O güne kadar Türk Hükümeti'nin zorlamalarıyla yaratılmaya çalışılan dostluk havası yerini ve ne yazık ki bayağıca bir Türk düşmanlığına bıraktı. Nasır'dan ve 'sahibinin sesi' görevini üstlenmiş *El-Ahram* başyazarı Hasaneyn Heykel'den aldığı işaret üzerine, Mısır basını ve Arap Sesi Radyosu Türkiye'ye o denli ağır saldırılarda bulunuyordu ki, bir Türk temsilcisinin sinirlerinin bozulmaması olanaksızdı." Nasır, Bağdat Paktı'nı ya da Bağdat yönetimini yıkmak için mücadeleyi başlattı.

Oldukça şanslı bir biçimde. Bağdat Paktı'nın dışında kalıp içine girerek. Bunun da nasıl olduğunu Hasaneyn Heykel yazdı. Şöyle: "Her söyleneni not almış, bütün belgelerin fotoğrafını çekmiş Iraklı bir Bakan, Beyrut'tan geçerken, bizzat Başkan Nasır'a vermek istediği bir paketi olduğunu, adamlarımızdan birine söylemişti. Bu bilgiyi Arap milliyetçilerinin başkanına, bu milliyetçiliğe olan bağları ve ona karşı girişilen suikastı önlemek için tevdi ettiğini belirten bir yazıyı da pakete eklemişti." (Hasaneyn Heykel, *Kahire Dosyası*, sayfa 49.) Bu olay 1956 Nisan ayında ve Tahran'da yapılan bir Bağdat Paktı Bakanlar Toplantısı'ndan sonra oldu. Ve hep devam etti: "Başlangıçta bu belgelerin doğruluğunu kabul etmekte biraz tereddüt edildi. Ama gelişen olaylar bunların sahte olmadıklarını ispat etti. Aynı kimse tarafından gönderilen sonraki raporlar, hayati bilgiler taşıyordu. Bu istihbarat böylece, Irak ihtilâlinden sonra Bağdat Paktı'nın yıkılmasına kadar sürdü." Herhalde bu istihbarat, Irak İhtilâli'ni ve Bağdat Paktı'nın yıkılmasını kolaylaştırdı.

Bağdat Paktı'nı Süveyş Kanalı Bunalımı izledi. Süveyş Bunalımı, çok kısa bir zaman sonra Eisenhower Doktrini'nin doğuşuna yol açtı. Truman Doktrini, Büyük Britanya'nın Birleşik Devletler'e bir mektup yazarak Türkiye ve Yunanistan'ı "boşaltma" kararını bildirmesi üzerine ilân edildi. Yerine Birleşik Devletler geçti. Süveyş Bunalımı ise İngiltere'nin Fransa ve İsrail ile anlaşarak Süveyş'e saldırması üzerine başladı. Bu saldırı sonrasında İngiltere ve Fransa, Orta Doğu'yu da, siyasal olarak "boşaltmak" zorunluluğunu duydular. Eisenhower Doktrini ile yerlerini Birleşik Devletler'e bıraktılar.

Süveyş Bunalımı, İsrail'in Mısır'a saldırması ile başladı. Şöyle oldu: "İsrail'in Mısır'a saldırısı, bu ülkeyle İngiltere ve Fransa arasında Ekim ayının ortalarında Fransa'da yapılan gizli görüşmelerde kararlaştırılmıştı. Bu görüşmelerde, İsrail'in 29 Ekim'de Mısır'a saldırmasına karar verildi. Bu saldırı üzerine, İngiltere ve Fransa, İsrail askerlerinin, kanalın sol kıyısına ulaşmaları için gerekli zamanı bırakmak amacıyla, 30 Ekim'de her iki tarafa da ültimatom vereceklerdi. Bu ültimatomu İsrail kabul edecek ve askerlerini kanaldan 15 km. geriye çekecekti. Bunun üzerine İngiliz ve Fransız hava kuvvetleri, 31 Ekim'den itibaren Mısır hava alanlarını bombardıman edecekler ve 6 Kasım günü, yani ABD'de Başkanlık seçimlerinin yapıldığı gün, Mısır'a asker çıkarmaya başlayacaklardı." (Ömer Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası*, sayfa 86-87.) Gelişme, büyük ölçüde, hazırlanan plana uygun oldu. Fakat plan ters olduğu için, ters tepti.

Süveyş Bunalımı süresince Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri'nin bile yapmadığını yaptı. İngiltere'nin yanında yer aldı. Bir Sovyet değerlendirmesinde belirtildiği gibi: "Yakın Doğu bunalımının yeni aşaması Süveyş Bunalımı ile ilgili olarak Türkiye'nin tutumu, emperyalizmden yana dış politikasının yeni bir kanıtı oldu. Türkiye, 1956 sonbaharında Mısır'a yöneltilen üçlü tecavüzü kınamayan tek Yakın Doğu ülkesi olarak kaldı ve hatta fiilen mütecavizlerin ta-

rafında yer aldı." (C. Hakov, *Turtsiya i Blijnevostoçnıy Krizis*, A. M. Şamsuddinov, der, *Politika i Ekonomika Sovremennoy Turtsii*, Moskova, 1977, sayfa 87.) Türkiye, Süveyş Bunalımı nedeniyle, Bağdat Paktı üyesi İngiltere'nin yanında yer alabilmek için Bağdat Paktı'nın diğer üç üyesi Pakistan, Irak ve İran'dan da ayrı düştü. Pakistan, Irak ve İran, üçlü tecavüzü kınamak zorunluluğunu duydular.

Bunalım yepyeni gelişmelere yol açtı. Diyalektik gelişmelere yol açtı. Kuşatmanın kuşatılmasına yol açtı. Süveyş Bunalımı, Nasır'ı Mısır'dan alıp dünya ölçeğine çıkardı. Hem kapitalist dünyaya ve hem de Nasır örneği ile sosyalist dünyanın gözü önüne. Bunun ne demek olduğunu Büyükelçi Mahmut Dikerdem çok güzel yazdı. Şunları yazdı: "Nihayet 1956 Ekimi'nde İngilizler'le Fransızlar'ın İsrail'le birlikte Süveyş Kanalı'na yaptıkları saldırı, Sovyet ültimatomu üzerine durdurulunca, Nasır uluslararası bir devlet adamı sıfatıyla dokunulmazlık kazandı. Mısır emekçi halkı açısından bunun bedeli, tepesinde balyoz gibi duran bir baskı rejimi oldu. Antiemperyalist dış politika gereği Mısır'da güç kazanan toplumcu akımları Nasır, yaşamı boyunca ezmeye çalıştı." (Mahmut Dikerdem, *Bir Büyükelçinin Anıları*, sayfa 61.) On yıl kadar önce Sovyetler Birliği'ni kuşatma stratejisinin kıvılcımından doğan ve bunu aşan soğuk savaş, Nasır örneği ile kuşatmanın kuşatılması politikasına yol açtı.

Büyükelçi Dikerdem, Nasır örneği ile ilgili olarak, devamla, şunları yazdı: "Hatta İsrail tehlikesi karşısında ya da kanalın millîleştirilmesi ve Aswan Barajı konularında olduğu gibi, Batı devletlerine kafa tuttuğu sosyalist bloku yanaşır göründüğü zamanlarda bile Arap solcularıyla işbirliğini reddetti." Mahmut Dikerdem, Nasır örneği ile ilgili Sovyetler Birliği'nin tutumunu ise şöyle özetledi: "Sovyetler ise Nasır'ın baskı rejimini, şoven milliyetçiliğini dış politikasında uyguladığı 'tarafsızlık' ve 'askerî bloklara katılmama' ilkelerinin yüzü suyu hürmetine görmezlikten gelmeyi genel stratejilerine uygun buldular." Nasır örneği, "kapitalist olmayan yol" çizgisinin bir edebiyat haline gelmesine yol açtı.

Soğuk savaş içinde bir dış politika ihtiyacını karşılayan bu "kapitalist olmayan yol" tezi, hiçbir bilimsel dayanağının kalmadığı bir zamanda yaygınlaştırıldı. Sosyalist yol ve kapitalist yol arasında bir "kapitalist olmayan yol" yoktu. Sovyet teorisyenleri bunu, Lenin'den alarak belli bir dış politika hedefine teorik bir çerçeve sağlayabilmek için geliştirdiler. Başarılı olamadı. Teorik bir çaba olarak başarılı olamadı. Daha önce Mustafa Kemal Türkiyesi ve daha sonra Nasır Mısır'ı, sağladıkları örneklerle, kapitalist olmayan yolun kapitalist yol olduğunu gösterdiler. Soğuk savaş, ilerici düşünceye, başka örneklerde görüldüğü gibi ilerici olmayan unsurlar soktu. Zorunlulukla.

Süveyş Bunalımı ile ortaya çıkan gelişmelerin bir diğeri Eisenhower Doktrini oldu. Başkan Eisenhower, 5 Ocak 1957 tarihinde Kongre'ye bir mesaj göndererek Orta Doğu'da Büyük Britanya ve Fransa'dan boşalan yeri doldurmak gerektiğini ileri sürdü. Bu mesaj, General Eisenhower'e de bir doktrin kazandırdı. Doktrin, tam Eisenhower'e ve soğuk savaşa lâyık bir kültür düzeyini yansıttı. "Eisenhower "Rusya'da, Çarlık devrinde de, Bolşevikler devrinde de, yöneticilerin daima Orta Doğu bölgesini ele geçirmeye çalıştıklarını" ileri sürdü. Orta Doğu'nun üç büyük dinin doğum yeri olduğuna işaret etti. Eisenhower "bu kutsal yerlerin, Tanrı'yı reddeden materyalist düşüncenin egemenliğine terk edilmesinin tahammül edilmez bir şey olduğunu" iddia etti. Böylece Eisenhower Doktrini doğdu. Fakat ölü doğdu.

"Sovyetler Birliği ve diğer barışsever ülkeler Eisenhower Doktrini'nin Amerikan emperyalizminin ulusal bağımsızlık hareketlerine karşı mücadelede kullanacağı bir silah olduğunu söylediler ve takbih ettiler. Yakın Doğu ülkelerinden sadece Lübnan ve İsrail ile tabii Bağdat Paktı ülkeleri doktrini olumlu karşıladı. Türkiye yönetici çevreleri Eisenhower Doktrini'nin Bağdat Paktı'nı güçlendireceğini ve bu ülkelerin Yakın Doğu'da etkinliklerini artıracağını ümit ettiler." (C. Hakov, *Turtsiya i Blijnevostoçnoy Krizis*, sayfa 88.) Bu ümit de ters çıktı.

Eisenhower Doktrini'nin ilânından hemen sonra 1957 yılı Şubat ayında önce Ürdün karıştı. Kral Hüseyin, herhalde Eisenhower Doktrini'nden aldığı cesaretle kendi Başbakanı'nı, komünistlere karşı gevşek davranmakla suçladı. Sonra 1957 Ağustos ayında Suriye'de Genelkurmay Başkanı General Nizamettin'in emekli olup yerine Albay Bizri'nin gelmesini, başta Amerika Birleşik Devletleri ve sonda Türkiye olmak üzere Batı dünyası çok büyük bir sorun yaptı.

Bunun üzerine Irak Kralı Faysal ve Ürdün Kralı Hüseyin İstanbul'a geldiler. Türkiye Cumhurbaşkanı ve Başbakanı'nın ve bir de Amerika Dışişleri Bakan Yardımcısı, daha önce uluslararası şebeke anlatılırken tanıtılan Loy Henderson'un katılmasıyla, toplandılar. "Hükümet darbeleri uzmanı" sıfatını da kazanmış olan Loy Henderson, Washington'a dönünce, Dışişleri Bakanlığı Suriye'nin komşusu ülkelerin, Suriye'nin, "uluslararası komünizmin kurbanı olmasından ve bölgenin bağımsızlık ve bütünlüğü için bir tehlike teşkil etmesinden derin endişe" duyduklarını açıkladı. (Ömer Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası*, sayfa 104.) Bu açıklamadan sonra, Küba Bunalımı hariç, soğuk savaşın en gergin noktalarından birisi ortaya çıktı. Türkiye, Suriye'ye saldırmaya hazırlandı.[27] Soğuk savaş şiddete doğru tırmandı. Şiddet yumuşamanın tohumlarını da içerdi.

Soğuk savaşın bu noktasında Türkiye, Suriye'ye saldırmaya hazırlandı. Bir Sovyet kaynağı, bu hazırlık ile ilgili olarak, şunları yazdı: "1957 yılında, ABD ve İngiltere'den kaynaklanan ağır emperyalist baskının hedefi Suriye oldu. Suriye'ye karşı emperyalist provokasyonun merkezinde ise, *Le Monde Gazetesi*'nin deyimi ile 'Batı'nın Yakın Doğu'da en güçlü temsilcisi rolünü oynamaya çalışan' Türkiye yer aldı. Suriye'ye karşı düşmanca kampanya Suriye sınırında silahlı kuvvet yığmakla takviye edildi. Askerî müdahale planları, Amerikan danışmanlarla birlikte Türk Genelkurmayı tarafından hazırlandı." (C. Hakov, *Turtsiya i Blijnevostoçnıy Krizis*, sayfa 88) Türkiye'nin Suriye'ye müdahale hazırlıkları, kararlı ve sert karşı koyması ile durduruldu. Sovyetler Birliği'nin kararlı tutumu, dünya barışını kurtardı.

Bu nokta gayet açık olmalı. Türkiye'nin müdahale hazırlıkları konusunda hiçbir kuşku kalmamalı. Bunun için de, o sırada Moskova'daki Amerikan Büyükelçisi "Çip" lakabıyla meşhur Charles Bohlen'in anıları yeterli kanıt sayılmalı. Şöyle: "Türkler, Sovyetler'in kendi üzerlerinden uçtuğundan emin görünüyorlardı ve Birleşik Devletler'e bir memorandum göndererek Suriye'ye bir tedip hareketi yapmayı istediklerini bildirdiler ve yardım talep ettiler. Washington'a gönderdiğim telgrafta Türkiye'ye yakın bir tehdit konusunda kuşkularım olduğunu ve Sovyetler'in Türk hava savunmasını ihlâl edip etmediklerinin araştırılması gerektiğini ifade ettim." (Charles E. Bohlen, *Witness to History 1929-1969*, New York, 1973, sayfa 435. Burada geçen "preventive strike" deyimini "tedip hareketi" olarak çevirdim.) Charles Bohlen'in anılarından, Türkiye'nin Suriye'ye tecavüze hazırlandığı, bunu Amerika Birleşik Devletleri'ne bildirerek müsaade istediği, Birleşik Devletler'in de Moskova'daki Büyükelçiliği'ne sorarak görüşlerini sorduğu kesinlikle ortaya çıkıyor.

Bohlen, "Suriye'ye karşı muhtemel hücum konusuna gelince, şunları yazdım" diyerek devam ediyor. Şunları yazıyor: "Türkler'in Suriye'ye karşı tedip hareketi istekleri, eğer Birleşik Devletler tarafından desteklenirse, mevcut koşullar içinde, en yüksek derecede tehlikelidir ve böyle bir olay karşısında Sovyet tepkisinin ne olacağını tahmin etmeye cüret edemem. Bu, her türlü tehlikelere ilâve olarak, Mısır ile düşmanlıkların yenilenmesi gibi bir özel tehlikeyi de beraberinde taşımaktadır." Amerika Birleşik Devletleri'ne Moskova Büyükelçiliği'nden gönderilen değerlendirmeler, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin Suriye'ye müdahalesine izin vermeyeceğini ve bunu karşılıksız bırakmayacağını açıklıkla ortaya koyuyor.

Bu açıklık da diplomatik çevrelerin bilgisi içinde kalmıyor. Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreteri Hruşof, *New York Times Gazetesi*'nin tanınmış muhabiri James Reston'u 9 Ekim 1957 tarihinde Moskova'da kabul ediyor ve şunları söylüyor: "Askerlerini Suriye sınırına çekmekle Türkiye, bizimle olan sınırında boşluklar açıyor. Bunu yapmaması gerekir. Çünkü çok zayıftır. Bir savaş halinde Türkiye bir gün bile dayanamaz. Savaş patlak verirse, biz Türkiye'nin yakınındayız, siz, Amerikalılar, ise değilsiniz. Silahlar patlayınca, roketler uçmaya başlayabilir, o zaman da düşünmek için vakit artık çok geç demektir." (Ömer Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası*, sayfa 107) Sovyetler Birliği'nin 1945 yılında Türkiye'yi tehdit ettiği masalını bir sakız gibi çiğneyenler burada ve 1962 Küba Bunalımı sırasında Sovyetler Birliği'nin tutumu ile ilgili olarak ağızlarını açamıyorlar. Belki de ağızlarını açtıkları zaman ağızlarındaki sakız yere düşeceği için.

Suriye Bunalımı, soğuk savaşta sonun başlangıcı oluyor. Küba Bunalımı'na kadar sürüyor. Soğuk savaşın başlamasında Türkiye çok aktif bir rol oynuyor. Türkiye burjuvazisi, kendi sınıfsal korkusu ile Amerika Birleşik Devletleri'nin güvencesine sığınmak ihtiyacını duyuyor. Bunun için savaş arıyor. Türkiye burjuvazisi, 1957 Suriye Bunalımı sırasında da çok aktif bir rol oynuyor. Suriye'ye saldırarak soğuk savaşı sıcağa çevirmek için gayret gösteriyor. Burada Türkiye kapitalizminin içine düştüğü ekonomik sorunlar ve bunalım çok önemli bir rol oynuyor. 1957 yılında Türkiye, son on yılın en ağır ekonomik bunalımını yaşıyor. Amerika Birleşik Devletleri'nden 300 milyon dolarlık yardım sağlayarak bu ekonomik bunalımdan kurtulmak istiyor.

Türkiye, Suriye'ye saldıramıyor. Fakat 1958 Ağustos kararları ile ekonomik istikrar önlemlerini alıyor. Birleşik Devletler'den istediği ekonomik yardımı sağlıyor. Ancak Suriye Bunalımı, Birleşik Devletler için olduğu kadar Türkiye için de öğretici oluyor. Artık bir tecavüz için Birleşik Devletler'in gücünün yetmediğini, hem Birleşik Devletler'e ve hem de Türkiye'ye gösteriyor. Bu ise soğuk savaşta sonun başlangıcı oluyor. Türkiye burjuvazisi, deneyimli Türkiye burjuvazisi, gerekli dersleri çıkarıyor. Bundan çok kısa bir zaman sonra Menderes, Sovyetler Birliği'ni ziyaret etmeye karar veriyor. Türkiye'de bir sosyalist parti kuruluyor. Türkiye bir planlama deneyimine ihtiyaç duyuyor.

1957 Ekim ayı sonun başlangıcı. Suriye Bunalımı ile. Fakat sadece Suriye Bunalımı değil. Bir de Sputnik var. Şöyle var: "Sovyetler Birliği 1957 yılı Ekimi'nde Sputnik'i, yani ilk yapma uydusunu uzaya gönderdikten ve böylece Amerikan topraklarının dokunulmazlığını ortadan kaldırdıktan sonra ABD'de başlayan paniğin ilk yardımına koşan yine Türkiye olmuştur. ABD bu olay üzerine ortaya çıkan füze boşluğunu *(missila gap)* kapamak için 1957 Aralık'ında yapılan NATO Bakanlar Konseyi toplan-

tısında orta menzilli Amerikan füzelerinin Avrupa'ya taşınmasını ve NATO üyelerinin topraklarında çekirdekli başlık stoku yapılmasını önermiş ve bu öneriyi o toplantıda en çok destekleyen devlet Türkiye olmuştur." (Haluk Ülman-Oral Sander, Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler, *SBF Dergisi*, Mart 1972, XXVII/1 sayfa 8-9.) Sputnik, Suriye Bunalımı gibi Amerika Birleşik Devletleri'ne gücünün sınırlarını öğretiyor. Türkiye, barut fıçısını ülkesine çağırıyor.

Daha sonra barut fıçıları sökülecek. Şöyle: Bunun sonunda iki devlet arasında 1958 Kasım'ında bir ikinci anlaşma yapılmış ve İzmir yakınındaki Çiğli'de 15 füzelik bir Jüpiter rampası kurulmuştur. Bilindiği gibi, bu rampa, Birleşik Amerika uzun menzilli füzelerini geliştirdikten ve Akdeniz'e Polaris denizaltıları soktuktan sonra, 1962 Küba bunalımı sonucu Washington ile Moskova arasında yapılan pazarlığa bağlı olarak kaldırılacaktır." Bunun öyküsü ise, çok kısa olarak, bundan sonraki ve sonuncu bölümde bulunacaktır.

İkinci Bölüm İçin Birinci Ek

Amerika Birleşik Devletleri Gizli Belgelerinde Sarper-Molotov Görüşmesi: Moskova Büyükelçisi Harriman'ın 21 Mart 1945 Tarihli Gizli Raporu

761.6711/3-2145: Telegram

The Ambassador in the Soviet Union (Harriman) to the Secretary of State

Moscow, March 21, 1945-11 p.m.

(Received March 22-7:05 a.m.)

853. Background of Russian denunciation of Soviet-Turkish treaty of friendship, in so far as apparent in Moscow, is as follows:

According to the protocol of November 7, 1935 the treaty itself was renewed for 10 years, to be prolonged by tacit consent for further 2-year periods unless denounced 6 months before exiry. If therefore the treaty were not to remain operative until at least November 7, 1947 it would have to be denounced by one party or the other by May 7 of this year, at the latest.

It has been anticipated in Turkish circles in Moscow that the Russians would whist to denounce the treaty and the Turkish Ambassador has advised his Government to this effect 1 or 2 month ago. There were indeed a number of points in respect to which it had not proved possible for one side or other to observe the letter of the agreement or of its various protocols, and parts of it had clearly become of doubtful applicability to present circumstances.

The denunciation itself was therefore not a surprise but the circumstances in which it took place were unexpected. The Turkish Ambassador had arranged to return to Turkey for a period of consultation which was expected to last several weeks. He was scheduled to depart March 25. On March 19 he told Kavtaradze that he would be glad to call on Molotov to say good-by although he had nothing to discuss with him. To his surprise, he was invited to call the same day. Molotov informed him of the denunciation of the treaty and told him that the Soviet Government had intended to take this step at a somewhat later date but in view of his impending departure had decided to act at once, in order that he might be able to discuss Turkish-Russian relations with his Government against this background. Molotov's attitude was consistently friendly and correct, and there was no intimation on his part that the action reflected ill feeling or any tendency to bring pressure on Turkey.

The Ambassador inquired Molotov's views as to the ways in which the present treaty might be "improved", Molotov was unwilling to commit himself on this point and said that after the Ambassador had talked with his Government he would be glad to learn how the Turkish Government felt on this point.

By way of bacground to this Russian move, it may be said that the information reported in Ankara's message to the Department on March 9, 7 p.m., repeated to this mission as No. 12, to effect that Molotov had expressed to the Turkish Ambassador the Soviet desire to discuss revision of the Montreux Convention was substantially correct. This conversation took place 3 or 4 weeks ago. When the Ambbassador pointed out to Molotov that the Montreux Convention was an international agreement to which a number of other countries, including Japan, were parties, and that this would complicate a discussion of revision. Molotov said that he hoped the Turkish Ambassador would not make too much of a point of the necessitiy of consulting the Japanese. The Ambassador replied by pointing out that Turkey was at war with Japan and that he had no intention of defending Japanese interests. Molotov appeared to attacked much significance to this statement and greeted it with safisfaction, saying that it was a distinct step in advance. The Ambassador thereupon reitareted that his remark was based on the state of the Turkish relations with Japan and did not imply a view of his Government as to the modalities of possible discussions looking toward the revision of the convention.

In the view of this Embassy, the main factors underlying Soviet policy toward Turkey at this moment are probably (a) the Soviet desire to obtain a revision of the regime of the Straits more favorable to Russian prestige and security than the present one and (b) the assumption that such revision will probably not be readily acceptable to Turkey and that considerable pressure may therefore eventualy have to be applied.

In denouncing the treaty at this time the Russians undoubtedly have in mind the anticipated discussion of the Montreaux Convention at first meeting of the Foreign Ministers of the three Allies. The denunciation of the treaty makes it possible for them to insist on early redefinition, in a new agree-

ment, of their relations with Turkey, and thus opens up a channel of pressure on the Turkish Government which may prove useful as the question of the Straits again comes under discussion. Te Soviet-Bulgaria policy seems pointed in the same direction. It is evidently Russian tactics to maneuver the Turks into coming forward first with their ideas on the redefinition of Turkish-Russian relations. What will com after that is impossible to predict, but the Russians would of course then be free to accept or to criticize the Turkish suggestions as they liked, and issues might be raised in the course of these discussions which would provide opportunities for the exertion of strong political pressure. This in turn open several possibilities. Turkey might be asked, for example, to accept, in advance of any broader discussions, a given set of Soviet views with respect to the regime of the Straits, on the assumption that it would be difficult for any outside power to challenge or ignore a program advanced by the two countries most directly concerned.

Sent to Department as 853 repeated to Ankara as 18.

HARRIMAN

Kaynak: *Foreign Relations of the United States- Diplomatic Papers 1945,* Vol. VIII, The Near East and Africa, Washington D.C., 1969, sayfa 1221-1223.

✦✦✦

761.6711/3-2145: Telgraf

Sovyetler Birliği'ndeki Büyükelçi'den (Harriman) Dışişleri Bakanı'na

Moskova, Mart 21 1945- Öğleden sonra 11
(Mart 22, öğleden sonra 7.05 alındı)

853. Rusya'nın Sovyet-Türk dostluk anlaşmasını iptal etmesinin arkasında yatanlar, burada, Moskova'da, görüldüğü kadarıyla, şöyledir:

7 Kasım 1935 tarihli protokolle, anlaşma, sona erme tarihinden altı ay önce iptal edilmemesinin 2 yıllık bir dönem için yeniden uzatıldığı anlamına geldiği kabul edilerek, on yıllık bir dönem için yenilenmişti. Bu yüzden anlaşmanın 7 Kasım 1947 tarihine kadar yürürlükte kalmaması için, en geç bu Mayıs'ın yedisinden önce bir veya diğer taraf tarafından iptal edilmesi gerekecekti.

Moskova'daki Türk çevreleri, Ruslar'ın antlaşmayı iptal etmek isteyeceklerini tahmin ediyorlardı ve Türkiye Büyükelçisi bir ya da iki ay önce kendi Hükümeti'ne böyle bir rapor gönderdi. Gerçekten, bir veya diğer tarafın antlaşma metnine veya çeşitli protokollerine uymalarını imkânsızlaştıran bir sürü nokta çıktı ve antlaşmanın bazı bölümlerinin şimdiki koşullara uygulanabilirliği açıkça kuşkulu bir nitelik aldı.

Bu nedenle iptalin kendisi sürpriz olmamakla birlikte beklenmedik bir durum da meydana geldi. Türkiye Büyükelçisi, birkaç hafta sürecek bir danışma dönemi için Türkiye'ye dönmeye hazırlanmıştı. 25 Mart'ta ayrılacaktı. 19 Mart'ta, Kavtaradze'ye, tartışılacak bir sorunu olmamakla birlikte Molotov'u Allahaısmarladık demek için ziyaret etmekten memnun olacağını söyledi. Aynı gün ziyaret edebileceği söylenince şaşırdı. Molotov, kendisine, iptal kararını bildirdi ve Sovyet Hükümeti'nin bu adımı daha ileri bir tarihte atmayı düşündüğünü ancak, Büyükelçi'nin hemen ayrılması karşısında, bu gelişmelere göre Hükümeti ile Türk-Rus ilişkilerini görüşebilmesine imkân sağlamak için derhal hareket ettiğini söyledi. Molotov'un hali tutarlı bir biçimde dostça ve dürüst idi ve davranışında bu hareketin bir kötü niyeti yansıttığı veya Türkiye'ye baskı yapma eğilimi taşıdığı konusunda en küçük bir ima bile yoktu.

Büyükelçi, bu antlaşmanın "iyileştirilme" yolları konusunda Molotov'un görüşünü öğrenmek istedi. Molotov bu noktada kendisini bağlamak istemiyordu ve Büyükelçi'nin Hükümeti ile görüşmesinden sonra Türk Hükümeti'nin bu konuyla ilgili olarak ne düşündüğünü öğrenmekten memnun olacağını söyledi.

Gelişmelerin bu noktaya kadar gelişi ile ilgili olarak, Ankara'nın 9 Mart öğleden sonra Bakanlığa gönderdiği ve 12 Numara ile buraya geçirilen ve Molotov'un Türkiye Büyükelçisi'ne, Sovyetler'in Montrö Konvansiyonu'nun revizyonunu istediğini bildiren mesajın, öz olarak doğru olduğu söylenebilir. Bu konuşma 3 veya 4 hafta önce oldu. Büyükelçi, Molotov'a, Montrö Konvansiyonu'nun, Japonya da dahil, birçok ülkenin taraf olduğu bir uluslararası antlaşma olduğunu ve bu durumun bir revizyon tartışmasını güçleştireceğini söylediği zaman Molotov, Japonya ile görüşme zorunluluğunu Türkiye Büyükelçisi'nin bir mesele olarak ortaya atmayacağını ümit ettiği cevabını verdi. Büyükelçi de cevap olarak, Türkiye'nin Japonya ile savaş halinde olduğunu ve Japon çıkarlarını savunma niyeti olmadığını belirtti. Molotov'un bu ifadeye fazla önem verdiği görüldü ve bunu, ileriye doğru açık bir adım olduğunu söyleyerek, memnuniyetle karşıladı. Bunun üzerine Büyükelçi hemen, sözünün Türkiye'nin Japonya ile ilişkilerinin içinde bulunduğu duruma dayandığını ve konvansiyonun revizyonuna yönelik muhtemel tartışmaların biçimi konusunda Hükümetinin görüşlerini içermediğini ifade etti.

Büyükelçiliğimizin görüşüne göre, şu anda Türkiye ile ilgili Sovyet politikasını oluşturan temel faktörler, muhtemelen, (a) Sovyetler'in, Rusya'nın prestij ve güvenliğine şimdikinden daha elverişli bir Boğazlar rejimi revizyonu sağlamayı istemeleri ve (b) böyle bir revizyonun Türkiye tarafından hemen

kabul edilmeyeceği ve bu nedenle de sonunda önemli baskı uygulamak zorunluluğunun doğabileceği varsayımıdır.

Antlaşmayı bu zamanda iptal ederken, hiç şüphe yok, Ruslar'ın aklında, üç Müttefik Dışişleri Bakanı'nın yapacağı ilk toplantıda Montrö Konvansiyonu ile ilgili beklenen tartışma bulunmaktadır. Antlaşmanın iptali, Türkiye ile ilişkilerinin yeni bir anlaşmada bir an önce yeniden belirlenmesinde ısrar etmeleri imkânını vermektedir ve böylece Boğazlar sorunu tekrar tartışma masasına geldiğinde Türkiye Hükümeti üzerinde baskı kanallarını açmaktadır. Sovyet-Bulgaristan politikası aynı yöne yönelmiş görünmektedir. Türkler'in, Türk-Rus ilişkilerinin yeniden tanımlanması konusunda düşüncelerini açıklamak için gerekli adım atmalarını sağlamak amacıyla manevra yapmak, açık Rus taktiklerindendir. Bundan sonra ne geleceğini tahmin etmek imkânsızdır ama, şüphesiz Ruslar, istedikleri biçimde, Türk önerilerini kabul etme veya eleştirmede serbest kalacaklar ve tartışmalar sırasında güçlü siyasal baskıya imkân veren sorunlar çıkabilecektir. Örneğin Türkiye'nin, daha geniş tartışmalara girmeden, Boğazlar rejimi ile ilgili birtakım Sovyet görüşlerini kabul etmesi, en çok ilgili iki ülkenin ileri sürdüğü bir programa, bir dış gücün itiraz etmesi veya bu programı inkâr etmesi güç olacağı düşüncesiyle, istenebilir.

853 Numara ile Bakanlığa gönderildi ve 18 Numara ile Ankara'ya geçirildi.

HARRIMAN

İkinci Bölüm İçin İkinci Ek

Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Baydur'un, Sovyetler Birliği'nin Toprak İstediği İddiasını Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakan Vekili Grew'a Bildirdiği Görüşmenin Tutanağı

Date: July 7, 1945

SUBJECT: Soviet-Turkish Relations.

PARTICIPANTS: Turkish Ambassador, Mr. Huseyin Ragıp Baydur; Acting Secretary, Mr. Grew.

The Turkish Ambassador called on me this morning with his secretary, who acted as interpreter, and, after some preliminary talk concerning the success of the San Francisco Conference, the Ambassador said that the Turkish Foreign Minister wished him to express to me his great regret that, owing to the early sailing from Boston on a ship on which he had found accommodations, he had been unable to stop in Washington and this had been a great disappointment to him as he had looked forward to his visit here. I thanked the Ambassador for his message and said that I fully understood the reasons which obliged his Foreign Minister to abandon his plans to stop in Washington.

The Ambassador then turned to the conversation which had taken place in Moscow some three weeks ago between Molotov and the Turkish Ambassador in which the former had stated the Soviet demand for (1) a reictification of the Turco-Soviet frontier, (2) a demand for bases on the Dardanelles, and (3) a bilateral modification of the Montreaux Treaty. Subsequently Mr. Molotov had added that there might be also certain requirements from the Balkan states, which the Ambassador interpreted as some sort of a territerial demand from Bulgaria.

The Ambassador said that he had come to see me for the purpose of ascertaining the attitude of the American Government towards this situation.

I said to the Ambassador that this Government is very definitely concerned with any threat to the peace which might fall within the purview of the United Nations organization. For the present we understood that the conversations had been a friendly exchange of views and that no concrete threats had been made. The Ambassador asked me whether, if the Soviet Governmet should demand that we cede to the Soviet Union the cities Boston and San Francisco, we should not consider such a demand as a threat , and he also asked whether we felt that such a demand could be a matter for negotiation . I replied definitely in the negative but asked the Ambassador whether the Soviet Government had specified the nature of the frontier rectification which it desired and whether the demands were yet of such a concrete nature as to be regarded as open threats. The Ambassador replied that Mr. Molotov had stated that the Treaty of 1921 had been negotiated at a time when Soviet Russia was week and he added "Now we are strong." The obvious implication was that Soviet Russia desired the return of Vilayets of Kars and Ardahan.

The ambassador then said he wished me to know-and he felt sure that in the light of my own friendship for and knowledge of the Turkish Republic I would know this myself-that Turkey would not cede one inch of territory and that if Soviet Russia should appropriate such Turkish territory Turkey would immediately fight. A situation would thus be created which was totally contrary to the spirit and letter of all that had been achieved at San Francisco.

The Ambassador then went on to say that the Turkish Government felt very strongly that strong representations by the United States in advance of possible trouble would have o powerful effect on the Soviet Government. He understood that I had told Lord Halifax (British Ambassador) that the American Government would support the proposed demarche of the British Government in Moscow but that later Ambassador Edwin C. Wilson (American Ambassador) at Ankara had informed the Turkish Foreign Office that the matter would be further studied and had implied that I had made no such statement.

I immediately told the Ambassador that Mr. Wilson was quite right; I had had no conversation on this subject with Lord Halifax, whom I had not seen officially since his return from San Francisco. (The Ambassador was clearly referring to my conversation with Mr. Balfour which I had said that we would prefer to delay action on this matter until after San Francisco Conference and that if action were to be taken there would presumably be plenty of time between the close of the San Francisco Conference and the meeting of the Big Three. Mr. Balfour, however, said that his Government hoped that we would at least support the British action with some step of our own. Mr. Balfour happened to call on me a few moments after my conversation with the Turkish Ambassador and definetly colloborated my understanding of what I had said to him. He said he

had reported my position accudately to his Government and that no indication had been given of any commitment whatever on my part.)

I then said to the Ambassador that he must know very well himself that we have been following this situation with concern; that I hoped that the subject might be discussed at the coming meeting of heads of goverment and that, for that purpose, the President had been fully briefed on all the information in our possesion. I personally believed that much more could be accomplished by a direct talk between the President and Marshall-Stalin than could be accomplished by any formal representations made in Moscow. In any case, I thought that the matter could better be left without action on our part until we could learn "whether it will have been discussed at the Berlin meeting, and the result. I said that this Government, as a friend both of Turkey and the Soviet Union, would naturally be glad to be of assistance in arriving at a peaceful solution of the problem. The Ambassador must understond that this was in no respect an offer of mediation but merely a statement of our feneral attitude in all such situations. The Ambassador said that he understood my position perfectly but he wished to repeat with all possible emphasis that Turkey would cede no territory and was prepared to fight if necessary.

My attitude in the conversation clearly indicated my sympathy with Turkey's position but no commitment of any kind was made or implied.

Kaynak: Joseph C. Grew, *Turbulent Era - A Diplomatic Records of Forty Years 1904-1945*, Vol. II, Boston, 1952, sayfa 1470-1473.

✦✦✦

Tarih : 7 Temmuz 1945

KONU: Sovyet-Türk İlişkileri

KATILANLAR: Bay Hüseyin Ragıp Baydur, Türkiye Büyükelçisi; Bay Grew, Bakan Vekili.

Türkiye Büyükelçisi, yanında tercümanlığını yapan sekreteri ile, bu sabah ziyaretime geldi ve San Francisco Konferansı'nın başarısı üzerine bazı sözlerden sonra, Büyükelçi, Türk Dışişleri Bakanı'nın yer bulduğu geminin Boston'dan erken hareket etmesi nedeniyle Washington'a gelemediği için derin üzüntülerinin ve buraya gelmeye çok sabırsızlandığı için de büyük hayal kırıklığına uğradığının bildirilmesini kendisinden istediğini söyledi. Getirdiği mesaj için Büyükelçi'ye teşekkür ettim ve Dışişleri Bakanı'nı Washington'a gelme planlarını terk etmeye zorlayan nedenleri bütünüyle anladığımı söyledim.

Bundan sonra Büyükelçi, üç hafta kadar önce Moskova'da Molotov ile Türkiye Büyükelçisi arasında geçen ve bunda Molotov'un (1) Türk-Sovyet sınırının düzeltilmesi (2) Çanakkale Boğazı'nda üslerle ilgili istek ve (3) Montrö Antlaşması'nın değiştirilmesi için ikili görüşmeleri içeren Sovyet talebini ifade ettiği görüşmeye geçti. Bunların ardından Molotov, Balkan devletlerinden de bazı ihtiyaçlar olabileceğini ekledi ve Büyükelçi bunu Bulgaristan'dan bir tür toprak isteği olarak yorumladı.

Büyükelçi, bu konuyla ilgili Amerikan Hükümeti'nin tutumunu tespit etmek için beni görmeye geldiğini söyledi.

Büyükelçi'ye, Hükümetimin Birleşmiş Milletler örgütünün ilgi alanına girebilecek durumlarda barışa gelebilecek her türlü tehditle çok yakından ve kesinlikle ilgili olduğunu söyledim. Şimdiki durumda dostça görüş alışverişinin yapıldığı ve somut bir tehdidin yer almadığı görüşmelerin olduğunu görüyoruz. Bunun üzerine Büyükelçi, bana, eğer Sovyet Hükümeti Boston ve San Francisco'nun kendisine verilmesini isteyecek olsa, bunu bir tehdit olarak sayıp saymayacağımızı sordu ve böyle bir talebin bir görüşme konusu yapılıp yapılamaycağını da sordu. Kesinlikle olumsuz olarak cevap verdim ve Büyükelçi'ye, Sovyet Hükümeti'nin istediği sınır düzeltmesinin niteliğini belirtip belirtmediğini ve henüz isteklerin açık tehdit olarak sayılacak ölçüde somut nitelik alıp almadığını sordum. Cevap olarak Büyükelçi, Molotov'un 1921 Anlaşması'nı Sovyet Rusya'nın zayıf olduğu bir zamanda yaptığını söylediğini ve "Şimdi biz kuvvetliyiz" diye eklediğini ifade etti. Bu sözden açıkça çıkan Sovyet Rusya'nın Kars ve Ardahan vilâyetlerinin geri verilmesini istediği olmalıydı.

Arkasından Büyükelçi, benim, Türkiye'nin bir karış toprak vermeyeceğini ve eğer Sovyet Rusya bu kadarcık bir Türk toprağını da alacak olursa Türkiye'nin derhal savaşacağını bilmemi istediğini ve Türkiye'ye olan kişisel dostluğum ve Türkiye Cumhuriyeti hakkındaki bilgilerim ışığında bunu bildiğimden de emin olduğunu söyledi. Bu durumda San Francisco'da tüm başarılanların ruhuna ve lafzına tümden ters bir durum yaratılacaktı.

Bundan sonra Büyükelçi, Türk Hükümeti'nin, muhtemel sıkıntılardan önce Birleşik Devletler'in sağlam bir tutum almasının Sovyet Hükümeti üzerinde çok güçlü bir etki yapacağına candan inandığını söyleyerek devam etti. Benim, Lord Halifax'a (Washington'daki Britanya Büyükelçisi) Amerikan Hükümeti'nin Britanya Hükümeti'nin önerdiği Moskova'da demarş yapmayı destekleyeceğini söylemiş olduğumu öğrendiğini ancak sonradan Edwin C. Wilson'un (Ankara'daki Amerikan Büyükelçisi) Ankara'da Türkiye Dışişleri Bakanlığı'na konunun, daha incelenmekte olduğu ve benim böyle bir ifadede bulunmadığımı bildirdiğini söyledi.

Büyükelçi'ye, derhal, Bay Wilson'un çok doğru

olduğunu anlattım. San Francisco'dan dönüşünden beri resmen hiç görüşmediğim Lord Halifax ile bu konuda hiçbir konuşmam olmamıştı. (Büyükelçi, açıkça, Bay Balfour ile yaptığım ve bu konuda San Francisco Konferansı sonrasında kadar herhangi bir harekette bulunmamayı tercih ettiğimizi ve eğer harekete geçmek gerekirse, görüleceği gibi, San Francisco Konferansı'nın kapanışı ile üç büyükler toplantısı arasında bol miktarda zaman olacağını söylediğim görüşmeye atıfta bulunuyordu. Maamafih, Bay Balfour, Hükümetinin, bizim, Britanya'nın hareketini en azından bazı adımlar atarak destekleyeceğimizi ümit ettiğini söyledi. Bay Balfour, Türkiye Büyükelçisi ile görüşmemden çok kısa bir zaman sonra ziyaretime gelecek oldu ve benim kendisine ne söylemiş olduğumla ilgili görüşlerimi kesinlikle doğruladı. Benim pozisyonumu Hükümetine doğru olarak rapor ettiğini ve benim herhangi bir taahhütte bulunduğum konusunda hiçbir işarette bulunmadığını söyledi.)

Durumu endişe ile izlediğimizi çok iyi bilmesi gerektiğini, konunun Hükümet Başkanları arasında yapılacak olan toplantıda görüşülebileceğini ümit ettiğimi ve bu amaçla Başkan'ın mevcut bilgilerle tamamen brif edildiğini Büyükelçi'ye ifade ettim. Başkan ile Mareşal Stalin arasında doğrudan görüşmelerle, Moskova'ya formel bir görüş bildirmeye göre, çok daha olumlu sonuçlar alınabileceğine, kişisel olarak, inanıyorum. Herhalde, konunun, Berlin'de görüşülmüş olup olmadığını ve sonuçlarını öğreneceğimiz zamana kadar bizim tarafın hiçbir eylemde bulunmaksızın, bırakılmasının daha iyi olacağını düşünüyordum. Hem Türkiye'nin ve hem de Sovyetler Birliği'nin bir dostu olarak Hükümetimin, sorunun bir barışçı çözüme ulaşmasında yardımcı olmaktan memnun olacağını söyledim. Büyükelçi, bunun bir arabuluculuk önerisi olmadığını, böyle durumlardaki genel tutumumuzun bir ifadesi olduğunu anlamalıdır. Büyükelçi, durumumu çok iyi anladığını, ancak Türkiye'nin toprak vermeyeceğini ve eğer gerekirse savaşmaya hazır olduğunu mümkün olduğu ölçüde vurgulamak istediğini söyledi.

Bu görüşmede benim tutumum, Türkiye'nin durumuna duyduğum sempatiyi açıkça gösterdi fakat hiçbir türlü taahhüde girilmedi veya ihsas edilmedi.

İkinci Bölüm İçin Üçüncü Ek

Basın Cehaletle mi, Yoksa Bilerek mi Tahrifat Yapıyor?

Ankara 22 Mayıs 1979

Sn. Turhan Aytül
Yazı İşleri Yönetmeni (*Milliyet Gazetesi*)
İstanbul

Turhan Bey,

"Türkiye'yi Titreten Yıllar" dizinizin bugünkü parçasını okuyunca, size, bu mektubu yazmak zorunluluğunu duydum. Doğrusu hazırlamış olduğunuz dizinin tamamını okuyamadığım için üzgünüm. Hem gazetelerde dizi yazı okuma alışkanlığını edinemediğim ve hem de bu ara yazdığınız konuları da içeren bir kitabı bitirmek üzere olduğum için, "Türkiye'yi Titreten Yıllar" dizisini okuyamadım. İlerde kitap halinde çıkınca okurum.

Dizinizin 22 Mayıs tarihli bugünkü kısmını okuyunca, bu mektubu yazmak zorunda kaldım. Şu nedenle: Yazdıklarınız yanlış. Okuyucunuzu önemli ölçüde yanıltıyor. Bunları düzeltmek zorundayım. Siz de bu zorunluluğunu duyarsanız, bu mektubu yayınlayabilirsiniz. İyi olur. Yayınlamanızı kolaylaştırmak için kısa tutacağım. Mümkün olduğu ölçüde.

Dizinin bugünkü kısmında yukarda, başlığın da üstünde, gazetecilerin deyimiyle, şöyle bir çıkma var: "Sovyet Elçisi Vinogradov, Dışişleri Bakan Yardımcısı'ndan, Başbakan Saraçoğlu'nun düşürülmesini bir ziyafette istedi. Bakan Vekili derhal ziyafeti terk etti. Bu bir skandaldı. Dışişleri Genel Sekreteri de Elçi'yi çağırıp bir güzel haşladı." Yazınızın içinde de şunlar var: "Olay bir skandaldı. Bu olayı o günlerin Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri olan Feridun Cemal Erkin şöyle anımsıyordu: "Bundan sonra Feridun Cemal'in ağzından şunları yazıyorsunuz: "Patavatsız diplomatı büroma çağırdım ve öfkemi belirten bir konuşma yaptım. Büyükelçi bu konuşmanın sonucundan bir hayli tedirgin ve kuşkuluydu..." Böyle devam ediyor. Kuşkulu Büyükelçi'nin Sovyet Büyükelçisi Vinogradov olduğu iddia ediliyor.

Bütün bunlara kaynak göstermiyorsunuz. Gösterdiğiniz kaynak, Feridun Cemal Erkin oluyor. Aslında bu düzeltmenin Feridun Cemal tarafından yapılması gerekli. Yapmıyor ve yapmayacak. Fakat mutlak yapılması gerekli.

Feridun Cemal Erkin, anılarında, böyle bir olay anlatıyor. Şöyle yazıyor: "Likörlerin ikram edildiği anda ecnebi Elçi, Sümer'in koluna girerek kendisini tenha bir köşeye götürmüş ve... netice olarak, kendi değerlendirmesine göre, iki memleketi ayıran müşküllerin başlıca sebebinin Kremlin'in Saraçoğlu Hükümeti'ne güvensizliğinde aramak gerektiğini gayet mahrem bir sır olarak Bakan'a tevdi etmiş. Şayet bu Hükümet'i daha makbul bir kabine ile değiştirmek mümkün olsaymış bütün gerginlik kendiliğinden uçar gidermiş." (Feridun Cemal Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ankara, 1968, sayfa 276.) Feridun Cemal'in anılarında Nurullah Esat Sümer'in ziyafeti bir protesto havası içinde terk ettiğini gösteren bir işaret yok.

Bunun yerine sözü geçen Elçi'yi, Dışişleri Bakanlığı'na çağırdığı ve "hiddetli ve sert" bir biçimde Bakan Vekili'ne söylenenlerin doğru olup olmadığını sorduğu var. Şu da var: "Nihayet, diplomat, Sefaret'te cereyan eden gayet samimi ve her türlü şekil ve resmîlikten yoksun bir hasbihal esnasında Bakan'a bazı şahsi görüşler belirtmekte sakınca görmediğini ve bana naklolulan sözlerin gerçekten kendi düşünelerini aksettirdiğini itiraf etti."

Şimdi soru şu: Kim bu kimse? Olayın kahramanı Feridun Cemal, anılarında, "ecnebi Elçi" veya "diplomat" veya "ecnebi temsilci" diyor. Fakat isim vermiyor. Bu sıfatlarla, sözü geçen kimsenin Sovyet Büyükelçisi Vinogradov olması imkânsız. Çünkü kendisi de büyükelçilik yapmış olan Feridun Cemal ve diğer diplomatlar için büyükelçilik sıfatı çok önemli. Bir kez bu sıfatı alan oldu mu, hep "büyükelçi" diye hitap edilir. Bu yüzden Vinogradov olması imkânsız. Fakat Türkiye'de hep öyle kullanılıyor. Feridun Cemal de buna ses çıkarmıyor.

Ancak yabancı ülkelerin gizli belgeleri bunun Vinogradov olmadığını kesinlikle gösteriyor. Örneğin gizli Amerikan diplomatik belgeleri kesinlikle gösteriyor. Bugün yayınlanmış durumda. Şunu gösteriyor. Türkiye'nin en bunalımlı sayıldığı yıllarda, daha açık bir deyişle, Türkiye'nin kendisini bunalım içinde göstermeye çalıştığı yıllarda, Feridun Cemal Erkin, her konuyu Bakan'dan, Başbakan'dan ve Cumhurbaşkanı'ndan önce Ankara'daki Amerikan ve İngiliz Elçiliği yetkilileriyle görüşüyor. Onlar da kayıtlara geçiriyorlar. Buradan da Türkiye'deki araştırıcıların öğrenmesi olanağı doğuyor. Bunların bir bölümünü; şu günlerde tamamlamak üzere olduğum kitapta, asılları ile birlikte yayınlayacağım. Bu nedenle uzatmak istemem.

Ankara'daki Amerikan Büyükelçisi Edwin Wilson, 22 Ocak 1946 tarihinde, Washington'daki Dışişleri Bakanı'na 761.67/1-2246 numaralı telgrafı çekiyor. Telgrafta "secret" işareti var. "Gizli" işaretli telgraf şöyle başlıyor: "Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri'ne göre Sovyetler, Türkiye'ye karşı yeni bir politika izliyorlar." Telgraf şöyle devam ediyor: "O, şunları anlatıyor. Birkaç gün önce Bulgaristan Elçiliği Müsteşarı Antonov, Dışişleri Bakan Vekili Sümer'e bir yemek vermişti. Yemekten sonra Antonov, Sümer'i bir kenara çekerek yaptığı konuşmada Türk-Sovyet ilişkilerinin iyileştirilmesi ümidini ifade etti. O, güçlüklerin kaynağının Sovyetler'in bugünkü Hükümet'e güvenmemeleri olduğuna inandığını söyledi ve eğer Saraçoğlu Hükümet Başkanlığı'ndan uzaklaşırsa bir güçlük kalmayacağını belirtti." (*Foreign Relations of the United States-Diplomatic Papers*, 1946, Vol. VII, sayfa 810 ve 811.) Feridun Cemal'in Amerikan Büyükelçisi Wilson'a sıcağı sıcağına anlattığı hikâyede eski Aydınlıkçı ve Türkiye Komünist Partisi üyesi Nurullah Esat'ın ziyafeti terk etmesi yok. Kuşkusuz, Bulgaristan Büyükelçiliği'nde yatmadı. Yemekten sonra ayrılmıştır.

Erkin'in Wilson'a anlattıklarında öyle bir sertlik de yok. Hatta Feridun Cemal, Antonov'a, İngilizce'si ile, "if this statement had been made on behalf of Soviets it could be regarded as item of information", Türkçesi'yle, "eğer bu sözler Sovyetler adına söylenmişse bir istihbarat sayılabilir" diyor. Antonov ise, İngilizce'si ile, "he had done so only as expression personel view because important to Bulgaria to see improvement in Turco-Soviet relations", Türkçesi'yle, "Bulgaristan için Türkiye-Sovyet ilişkilerinin iyileşmesi önemli olduğu için sadece kişisel görüşünü açıkladığını" söylüyor. Feridun Cemal'e istediği "fırsatı" vermiyor.

Bütün bunların kaynağı ise Feridun Cemal'in kendisi. Ancak anılarında yazdıkları değil. Yabancılara söyleyip de onların kayıtlarında yazılanlar. Bu, işin bir yanı. Bir de başka yanı var. Bu yan şöyle: İkinci Savaş sona ererken Türkiye'de Başbakan'ın Şükrü Saraçoğlu, Dışişleri Genel Sekreteri'nin de Feridun Cemal olması, Türkiye ve dünya barışı için çok büyük bir şanssızlıktır. Buna inanıyorum. Yakında belgeleriyle de göstereceğim. Saraçoğlu'nun Hitler Sovyetler Birliği'ne saldırınca, Almanlar'a, "bu bir haçlı seferidir" diyerek sevincini ilân ettiği biliniyor. Saraçoğlu, tek isteğinin Sovyetler Birliği'nin haritadan silinmesi olduğunu kayıtlara geçiriyor. Böyle birisine, siz olsanız, güvenir misiniz?

Feridun Cemal'e gelince. Yakında belgeler yeniden konuşacak. Soğuk savaşın nasıl ve kimler tarafından kışkırtıldığı ortaya çıkacak. Bir örneği, daha önce yayınlanan bir kitabımda, Feridun Cemal'in anılarından almıştım. Tekrarlıyorum. 1946 Şubat ayında Ankara'da Büyük Britanya Büyükelçisi'nin ziyafetinde "Sovyet Büyükelçisi Vinogradov, Dışişleri Bakan Vekili Nurullah Sümer'le birlikte pist üzerinde gayet samimi ve neşeli bir sohbete dalmış bulunuyorlardı." (Feridun Cemal Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri*, sayfa 281.) Feridun Cemal, buna çok kızıyor. Şöyle: "İki komşu memleket arasındaki münasebetlerin, özellikle son yıllardaki durumu, Vinogradov'un girişmiş olduğu sıcaklıkta sarmaş dolaşa katiyen müsait değildi." Bir başka kızgınlık nedeni daha var: "Sovyetler'le münasebetimizin hali, Majeste Kral'ın Sefaret binasının Türk-Rus flörtü için ideal sahne olarak seçilmesine şüphesiz müsait değildi." Hem "Sovyet tehdidi" masalı hazırlanacak, hem de "Türk-Rus flörtü" sözü edilecek. Bir de Majeste Kral'ın Sefareti'nin itibarı korunmak istenecek.

Sonra mı? "Eşimle beni evimize götüren araba içinde uzun zamandan beri kolladığım fırsatı bana verdiğini sezmeye başladığım olaydan dolayı şuurumda henüz itiraf edilmemiş bir sevinç duyuyordum." İşte böyle, ama, devamı var: "Ertesi sabah Başbakan Saraçoğlu'ya müracaat ederek bazı görüşlerimi arz etmek üzere Cumhurbaşkanımız nezdinde özel bir toplantı hazırlamalarını rica ettim." Bundan sonrası da var: "Her iki lider telkinimi kabul ve bu kararlarının uygulanması vazifesini de bana tevdi ettiler." Bütün bunlar Feridun Cemal'in anılarında yer alıyor.

Turhan Bey,

Soğuk savaş geride kaldı. Soğuk savaş edebiyatı da geride kaldı. Dünyanın her yerinde, hiç kuşkusuz, Amerika Birleşik Devletleri'nde de bilim adamları şimdi olaylara bir başka açıdan bakıyorlar. Soğuk savaşı Amerika Birleşik Devletleri'nin çıkardığını söylemeye varıyorlar. Ben de bu işte Türkiye'nin çok önemli bir rolü olduğunu kanıtlamakla meşgulüm. Yaptığımı sanıyorum.

Saygılarımı sunarım. Başarılar dilerim.

Yalçın Küçük
Orta Doğu Sitesi
Karakusunlar Köyü
Balgat-Ankara

Ekle ilgili not: Bu mektubumu, yazarken de, buraya koyabileceğimi düşündüm. Tabii yayınlanması halinde buraya koymam söz konusu olmayacaktı. Şimdi ek olarak sunuyorum. İki nedenle. Birincisi, tahrifatın her zaman bilgisizlikten ileri gelmediğini göstermek için. Bilerek de tahrifat yapılıyor, ikincisi, tahrifat yapanlar, hiçbir zaman büyük sayıdaki tiraja güvenmemeli. Tahrifat yapıldığını göstermek için büyük sayıdaki tiraja gerek yok.

Üçüncü Bölüm

POLİTİKA YASALARI

Mısır Kralı Faruk, küçükken elektrikli trenle oynamayı çok severmiş. Ancak Kral'ın oyuncağı da olsa elektrikli trenler sık sık bozulurmuş. Kral'ın bozulan elektrikli trenlerini tamir etmek için saraya bir elektrik ustası alınmış. Bu genç elektrik ustasının adı, Antonio Polli. İtalyan usta. Polli ile Faruk dost olmuşlar. Daha sonra Faruk, Polli'yi "Bey" yapmış. Ayrıca Polli, Kral Faruk'un "Özel İşleri Özel Sekreteri" unvanını almış.

Bütün bunları Hasaneyn Heykel yazıyor. Ve ekliyor: "Kral'ın poker partilerini, gece hayatını, kaçamaklarını tertipleyen hep bu Polli idi. Kısa zamanda çok güçlenmiş, hatta bir ara Mısır'ın asıl sahibi olmuştu. İhtilâlden sonra bir lokanta açmış ve söylentiye göre, Kral'ın emrinden halkın emrine geçmişti. O gece, Kral mesajında İskenderiye yakınlarında bir Amerikan destroyeri olup olmadığını sormuş, gerekirse güvenliğini sağlamak için ona binmesine olanak verilmesini istemiştir. Bu mesajı Polli yardımcısı Eli vasıtasıyla Amerikalılar'a iletmiştir." (Hasaneyn Heykel, *Kahire Dosyası*, Ankara, 1974, sayfa 15) O gece, Mısır'da Nasır devrimi gecesi. Kral Faruk'un sefahat için saraydan "kaçamaklarını" düzenleyen Polli Bey, Faruk'un tahtından emniyet içinde kaçmasını da üzerine alıyor. Ancak bu işi daha kirli bulmuş olmalı ki, yardımcısına yaptırıyor.

Kahire'deki Amerikan Büyükelçisi Caffery, Faruk'un Özel İşleri Özel Sekreteri Polli Bey'in yardımcısı Eli'nin eliyle Faruk'tan bir mesaj alıyor. Fakat bir mesaj daha alıyor. Herhalde bu ikinci mesajı alınca, ilk önce, "giden ağam, gelen paşam" diye düşünüyor. Yine Hasaneyn Heykel yazıyor: "Askerî tedbirlerle birlikte siyasi çaba harcanmaktaydı. Nasır bir iç sorun olan ihtilâlin yalnız Mısır'ı ilgilendirdiğini, Mısır'da yaşayan yabancıların güvenlik ve çıkarlarını etkilemeyeceğini, dünyanın bilmesini istiyordu. İşte bu nedenle, hükümet darbesi günü, sabahın üçünde, Amerikan Büyükelçisi'ne, ihtilâlin amaçlarını aydınlatıcı bilgiler veren bir mesaj gönderdi." Bu mesajı, Kahire'deki Amerikan hava ataşesini tanıyan Nasır'ın darbe arkadaşı Ali Sabri götürdü.

Nasır, Amerika Birleşik Devletleri'ne güvence vererek darbesini yapıyor. Fakat bir süre sonra Birleşik Devletler'den duyduğu güvensizliği göstermek ihtiyacını duyuyor. Bunun için en uygun yolu seçiyor. En uygun yol, sahibi yerine, sahibinin sesi ile dalaşmak oluyor. Bunun için ortaya çıkan hiçbir fırsatı kaçırmıyor. Nasır, Türkiye'nin Kahire Büyükelçisi ve Kral Faruk'un kuzeni Prenses Emine'nin kocası Hulusi Fuat Tugay'ın devirdiği her çamı büyük bir sorun haline getiriyor. Büyükelçi Tugay, çam devirmede çok cömert davranıyor.

Mahmut Dikerdem, devrilen çamlardan birisini yazıyor ve çam Kahire Operası'nda devriliyor: "Nasır küçük salonda bulunan sefirlerin elini teker teker sıkarak Tugay'a yaklaştığında 'Hello' diyerek elini uzatmış. Tugay'ın elleri arkasında imiş, uzanan eli sıkmadan işaret parmağını Nasır'ın yüzüne doğru sallayarak 'You didn't behave like a gentlemen with your press attacks' demiş ve sözleri çevrede bulunan öteki sefirler tarafından da duyulmuş. Nasır neredeyse sefirimizi tokatlayacakmış, fakat derhal arkasını dönerek odadan çıkmayı yeğ tutmuş, öfkesinden operada daha fazla kalamayarak makamına dönmüş ve Devrim Konseyi'ni hemen o gece toplantıya çağırmış." (Mahmut Dikerdem, *Bir Büyükelçinin Anıları - Orta Doğuda Devrim Yılları*, İstanbul, 1977, sayfa 77-78.) Mahmut Dikerdem, bu olayı, bir gün sonra Kahire'deki Ataşe Sıtkı Ulay'dan öğreniyor.

Şöyle oluyor: "Nasıl cereyan etmiş olursa olsun, ben olayı ertesi sabah, bir pazar günü Büyükelçiliğimiz Ataşemiliteri Yarbay Sıtkı Ulay'ın, sonradan MBK üyesi, erken saatte evime gelmesiyle öğrendim. Cumartesi gecesi olup bitenden benim gibi habersiz olan Ataşemiliterimizi pazar sabahı saat yedide İhtilâl Konseyi'nin toplandığı binaya çağırmışlar. Orada İçişleri Bakanı Yarbay Zekeriya Muhiddin,

olayı Sıtkı Ulay'a anlatmış ve Büyükelçimizin derhal Mısır'dan ayrılmasını sağlamak üzere, Hükümetimiz'e gizlice telgraf çekmesini istemiş. Ataşemiliterimiz de oradan doğruca bana gelmiş." Yarbay Sıtkı Ulay, bundan birkaç yıl sonra, 27 Mayıs 1960 tarihinde Menderes rejimine son veren Millî Birlik Komitesi içinde yer alıyor. Sıtkı Ulay'ın, darbeci subayların neler yaptıklarını ve güçlerinin ne olduğunu yerinde görmüş olduğu anlaşılıyor.

27 Mayıs 1960 sabahında Ankara'da ne olduğunu bir Batılı kaynak yazıyor: "Amerikan yöneticileri, 1960 İhtilâli'nin NATO'ya da, Birleşik Devletler'e de karşı olmadığını öğrenmekten memnundular. 27 Mayıs sabahı saat dörtte ilk önce radyoda okunan ve ihtilâl cuntasının Türkiye'nin ittifaklarına sadık olduğunu bildiren Silahlı Kuvvetler Manifestosu'nun bir nüshası Ankara'daki Amerikan Elçiliği'nin giriş kapısının altından içeriye atılmıştı." (Ferenc A. Vali, *Bridge Across the Bosphorus -The Foreign Policy of Turkey*, The Johns Hopkins Press, 1971, sayfa 127.) Nasır, darbesini yaparken, yakın arkadaşlarından birisini Amerikan Büyükelçiliği'ne gönderiyor. Türkiye'nin askerleri de bunu ihmal etmiyorlar. Ancak Türkiye'nin 27 Mayıs Darbesi'ni yapan subayları, kendi geleneklerine de ihanet etmiyorlar. Genç Osmanlılar ve daha sonra Jön Türkler, hazırladıkları her bildirinin birer kopyasını büyük devletlerin konsolosluklarına dağıtıyorlar. 27 Mayıs da geleneği sürdürüyor. Kavaklıdere'deki Amerikan Büyükelçiliği'nin bahçe kapısından içeri bir bildiri atıyor. 27 Mayıs sabahının çok erken saatlerinde.

27 Mayıs'la Menderes rejimine nihai darbeyi indirenler, Birleşik Devletler yöneticilerine güvence vererek işe başlıyorlar. Bu kesin. Bir başka kesinlik daha olmalı. Bu, Türkiye'de ilerici düşünce ve entelijansiyanın bazı özellikleri ile yakından ilgili. Türkiye entelijansiyası dış faktör ile aşırı ölçüde yüklü. Bir de teorik geleneği zayıf. Teorik geleneği zayıf olduğu için de paradokslara pek meraklı. 27 Mayıs ile ilgili olarak da, Menderes rejiminin Amerika Birleşik Devletler ve özellikle CIA tarafından düşürüldüğü inancı var. 12 Mart 1971 Muhtırası ile Süleyman Demirel'in de yine Birleşik Devletler tarafından düşürüldüğü fantazisinin olması gibi.[1] Her ikisinde de gerekçeler benziyor. Menderes'in Sovyetler Birliği'ni ziyaret etmeye karar vermesi ve Demirel'in Sovyetler Birliği ile 1967 yılında dönem açan bir ekonomik işbirliği imzalaması gerekçe olarak gösteriliyor. Demirel'in haşhaş ekimini yasaklaması için Birleşik Devletler'den gelen baskılara kısmen karşı koyması ve 1 Mayıs 1960 tarihinde Sovyetler Birliği tarafından düşürülen U-2 casus uçağının Türkiye'den uçtuğunun anlaşılması ve zamanın hükümetinin U-2 uçuşlarını durdurması ek gerekçeler olarak gösteriliyor. İnandırıcılığı da var.

12 Mart Hükümeti haşhaş ekimini yasakladı. İlk kabinede, Amerika Birleşik Devletleri'nden hiçbir zaman bağımsız hareket etmeyen Dünya Bankasının önde gelen bir Türk uzmanı ile 27 Mayıs ile ilgili tüm kaynaklarda davranışları kuşkulu olarak nitelenen bir emekli albayın Başbakan yardımcılıklarına getirilmesi de inandırıcılığını artırıyor. 27 Mayıs'ın ilk kabinesinde Fahri Korutürk'ün Dışişleri Bakanı olarak ilân edilmesine rağmen son anda bir değişiklikle Birleşik Devletler'in en çok güvendiği diplomatlardan birisi sayılan Selim Sarper'in Bakan yapılması da inandırıcılığı güçlendiriyor.

Bir kaynak Selim Sarper'in ilk açıklamalarıyla ilgili olarak şu bilgiyi veriyor. "Yeni rejimin Dışişleri Bakanı Selim Sarper, 1 Haziran'da verdiği demeçte, ABD ile askerî ittifak da dahil olmak üzere Menderes rejimi tarafından imzalanan bütün uluslararası anlaşmalara bağlı kalınacağını söylemiş ve U-2 olayına zımnen atıfta bulunarak, Amerikan uçaklarının Türk üslerini kullanmaları sonucu bu üslerin Sovyetler Birliği tarafından bombalanacağı tehdidini de dikkate almayacaklarını belirtmişti." (Doç. Dr. Oral Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964*, Ankara, 1979, sayfa 201.) Bu demeç 2 Haziran 1960 tarihli *New York Times Gazetesi*'nde yayınlanıyor. Aynı kaynakta dipnotta şunlar ekleniyor. "Bu sözler, 27 Mayıs Devrimi'nden önce yasaklanmış bulunan U-2 uçuşlarının yeni yönetim sırasında tekrar başladığına dair daha önce belirtilen kuşkuyu güçlendirmektedir."

Bütün bunlar var. Fakat bütün bunlardan, 27 Mayıs'ta Menderes rejiminin Amerika Birleşik Devletleri ve özellikle CIA tarafından düşürüldüğü sonucunu çıkarmak için bir gerek yok. Böyle bir sonuç, Menderes rejiminin yıpranmışlığını, Türkiye'deki demokrat mücadeleyi, 1957 yılından itibaren Türkiye ekonomisinin derin bir ekonomik bunalım içine girdiğini ihmal etmek demektir. Böyle bir sonuç Türkiye'yi yok saymak demektir.

Halbuki Türkiye var. Fakat 1960 Türkiyesi'nde Birleşik Devletler için bir endişe kaynağı yok. Menderes rejimi gidecek. Bunu, Birleşik Devletler yöneticilerinin görmemesi imkânsız. Ancak Birleşik Devletler için "giden ağam, gelen paşam" diye düşünmek kaçınılmaz. Tarihçi Oral Sander, yukarıda sözü edilen çalışmasında, bunu çok doğru bir biçimde ortaya koyuyor. Şöyle: "Her şeyden önce, Amerikan yöneticilerinin, Menderes rejimi, ister seçim, ister başka yollarla düşsün, yeni gelecek iktidarın Amerikan karşıtı olamayacağını tahmin ettikleri söylenebilir. Menderes rejiminin izlediği politika konusunda Amerikan Kongresi'nde beliren endişeleri yatıştırmak amacıyla Uluslararası Güvenlik İşleri danışmanlarından Oramiral E. B. Grantham, 1959 Nisanı'nda Kongre'de yaptığı bir konuşmada, Türk ordusunun son derece güvenilir olduğunu, si-

yasal düşüncelerle hareket etmediğini, muhalefet partisinin ise kuvvetli komünizm karşıtı bir tutum içinde bulunduğunu, her iki büyük partinin de dış politikada aynı görüşü paylaştıklarını ve bütün bu nedenlerle, ne olursa olsun, Türkiye'nin izlediği dış politikada herhangi bir değişiklik olmayacağını belirtmiştir." Ve haklı çıkmıştır.

Çünkü 27 Mayıs öncesinde Menderes tarafından izlenen dış politikanın alternatifi hiç ileri sürülmedi. Yoktu. Amerikan dış politikası, Türkiye için, "millî" dış politika oldu. Demokrat hareketin dış politikası ile Menderes hükümetlerinin dış politikası arasında bir fark yoktu. Sol ise hiç yoktu. Hiçbir etkinliğe sahip değildi. Böyle bir durumda Birleşik Devletler'in endişe etmesi için bir neden olmaz.

Alternatif olmadıkça endişe de olmaz. Eleştirmedikçe de alternatif olmaz. Alternatif olmadığı gerekçesiyle eleştirmekten vazgeçmek, alternatif olmaktan vazgeçmek demek. Çünkü alternatif olmak, alternatif politikayı, kitlelere ve derinlemesine yaymakla mümkün. Bu ise birdenbire olmaz. Israrla ve sürekli çaba ile olur. 1950 yılı Mayıs ayında kurulan çok kısa ömürlü Barışseverler Cemiyeti'nden ve 1951 Tevkifatı'ndan sonra Türkiye'de Menderes'in dış politikasının bir alternatifi yoktu. Soğuk savaş ve baskıcı rejim alternatifi yok etti.

Alternatifi yok etme politikanın temel yasalarından birisi. Burjuva politikasının temel yasalarından birisi. Yöntemi farklı. Baskı ile oluyor. Ya da baskısız da olabiliyor. Ecevit örneğinde olduğu gibi. Bülent Ecevit'in muhalefet yıllarındaki bütün stratejisi, burjuvazinin ve emperyalizmin endişe duyabileceği bir alternatifi ortadan kaldırmak oldu. Başarı ile yerine getirdi. Hükümete gelirken burjuvazi ve emperyalizmin endişe kaynağı bütün direnç mevzilerini kendisine bağladı. Bunu 1978 başında tamamladı, 1978 yılında ve 1980 yılına dönerken, geleceğe bakmadan, Türkiye burjuvazisinin ve Amerika Birleşik Devletleri'nin hiçbir endişesi kalmadı. Endişesi kalmadığı için de ambargo ve Türkiye'nin istediği ekonomik yardımlar konusunda bu kadar yavaş davrandı.

Halk sadece somut değil, aynı zamanda soyuttur. Halk desteği de öyle. Somut halk desteği hiçbir işe yaramaz, eğer soyut değilse. Eğer belli bir programı yoksa. Belli program eleştiri demek. Program olmadan eleştiri olmaz. Program olmadan alternatif olmaz. Program olmadan eleştiri ve alternatif olmaz. Bu yüzden eleştiriyi yasaklamak programı inkâr etmek ve alternatifi boşa çıkarmak demek. Aynı şekilde halkı ve halk desteğini boşa çıkarmak demek. Bu yüzden, Menderes rejimine karşı muhalefet dış politika açısından bir programdan yoksun ve içi boş bir muhalefetti. Bu yüzden yerine geçen rejim, sahip olduğu halk desteği ile, eskisinden daha fazla Amerikan yörüngesinde bir dış politika izleme şansına sahip oldu.

Ancak belli bir zaman süresi için. Çünkü halk kitlelerinin en büyük öğretmeni, yanılgılar ve hayal kırıklıklarıdır. Bu anlamda kendi pratiğidir. Kitlelerin pratiği soyutunun yerini almaz. Ancak kitlelerin soyutu mutlaka kitlelerin pratiğinden çıkar. Bu yüzden 27 Mayıs ile birlikte daha Amerikan uydusunda bir dış politika, dünya ve Türkiye pratiği içinde yerini yumuşamanın oluşumuna bıraktı.

Robert Kennedy ise soğuk savaşın en sıcak ve aynı zamanda en soğuk on üç gününü kapsayan anılarında şunları yazdı: "Rusların önerileri akla aykırı değildi ve Birleşik Devletler veya NATO müttefikleri için bir kayba yol açmıyordu. Geçen on sekiz ay içinde birkaç kez Başkan, Dışişleri Bakanlığından, Jüpiter füzelerinin sökülmesi için Türkiye ile anlaşmaya varılmasını istedi. Bunların artık modası tamamen geçmişti ve bizim Akdeniz'deki denizaltılarımız Türkiye için çok daha büyük bir koruma sağlıyordu." (Robert F. Kennedy, *Thirteen Days - A memoir of the Cuban Missile Crisis*, New York, 1968, sayfa 94.) Robert Kennedy, anılarında, değerli bilgiler sağlıyor. Küba Bunalımı sırasında, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin sökülmesini istediğini ve Başkan Kennedy'nin ise bunların sökülmüş olduğunu sandığını yazıyor. Çünkü Başkan Kennedy çok daha önceden bunların sökülmesini istemiş.

Anılar devam ediyor: "Başkan'ın ısrarı üzerine Dışişleri Bakanı Rusk, 1962 yılı baharında yapılan bir NATO toplantısından sonra bu sorunu Türk temsilcileri ile görüştü. Türkler itiraz ettiler ve sorun olduğu gibi kaldı. 1962 yazında Rusk Avrupa'da iken, Başkan Kennedy sorunu bir daha ortaya attı. Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'ye daha fazla üstelemenin doğru olmayacağına inandığını söyledi. Fakat Başkan bu görüşe katılmadı. Başkan, bu sorun hükümet için siyasal problemler yaratacak olsa bile, füzelerin sökülmesini istedi. Dışişleri Bakanlığı yetkilileri sorunu tekrar Türkler'le tartıştılar ve hâlâ itiraz ettiklerini görünce, peşini bıraktılar." Bunları da Başkan Kennedy'nin kardeşi ve sırdaşı ve ağabeyi gibi siyasal suikastla hayatını kaybeden Robert Kennedy yazdı.

Birleşik Devletler Dışişleri Bakanlığı üst düzey bürokratlarının, Başkan Kennedy'nin direktifini savsaklamak için Türkiye'den gelen itirazları abartmış olmaları mümkün. Ancak 27 Mayıs ve bunu izleyen İsmet Paşa koalisyonları zamanında Türkiye'nin, 1957 yılında Sputnik'in atılmasından sonra Türkiye'ye yerleştirilen füzelerin sökülmesine ısrarla karşı koydukları çok açık. Böylece 27 Mayıs Darbesi'nden sonra da Türkiye'nin soğuk savaşı kızıştırmaya devam ettiği ortaya çıkıyor.

Böylece yumuşamanın oluşumuna katkıda bulunuyor. Diyalektik bir biçimde. Suriye Bunalımı soğuk savaşta sonun başlangıcı oluyor. Küba Bunalımı ise soğuk savaşın sonunu gösteriyor. Şöyle: "1962 Küba Bunalımı bloklar arasında norm yaratarak yumuşamaya geçişi simgeleyen soğuk savaş çatışmalarının bir örneğidir. Gösterdiği tırmanma eğilimi, ön plana çıkardığı tehlike tohumları ve karar vericiler üzerindeki etkisiyle Karayipler'deki çatışma, güç ilişkileri yerine geçecek yeni oluşumların gereğini hem bir kez daha vurguladı, hem bu oluşumları hızlandırdı." (Haluk B. Gerger, *Avrupa'da Soğuk Savaş-Çatışma-Yumuşama İlişkisi: Yumuşamanın Kuramsal Bir Çözümlemesi,* Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1979, sayfa 82. Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi Dr. Haluk Gerger'in bu çalışmasını, bu kitabın yazımının sonuna doğru okuyabildim. Önemli ölçüde yararlandım.) Soğuk savaşın sonu ile ilgili Suriye ve Küba Bunalımları, Türkiye ile çok yakından ilgili. Soğuk savaşın doğumunda ve Suriye Bunalımında Türkiye son derece aktif. Küba bunalımı sırasında Türkiye'nin durumu ise Steinbeck'in *Fareler ve İnsanlar* romanının kahramanını hatırlatıyor, ölümün eşiğinde ölüm tehlikesini algılayamıyor.

Emperyalizmin önde gelen ülkesi Birleşik Amerika bilerek, emperyalizmin "ileri karakolu" Türkiye ise, *Fareler ve İnsanlar* romanının kahramanı gibi algılayamadan ölümün eşiğine geldiği zaman, soğuk savaş yumuşamayı doğuruyor. Doğurarak sona eriyor. Soğuk savaş yumuşamayı doğuruyor ve sona eriyor.

Ancak soğuk savaş, kendisinden vere vere yumuşamayı doğuruyor: Bunun anlamı şu oluyor: Yumuşama soğuk savaşın damgasını taşıyor. Bunu bir genç araştırıcı güzel dillendiriyor: "Yumuşama soğuk savaştan doğmuştur. Bir başka deyişle soğuk savaş içinde yumuşamanın tohumlarını taşıyan bir tarihsel dönemdi; aynı biçimde yumuşama da içinde soğuk savaşın tohumlarını taşımaktadır." (Haluk B. Gerger, *Avrupa'da Soğuk Savaş-Çatışma-Yumuşama İlişkisi*, sayfa 54-55.) Yumuşama, soğuk savaşın izlerini taşıyor. Bu, bir. Emperyalizmin Avrupa savunması anlamına geliyor. Bu, iki. Bunlardan da bir sonuç çıkıyor: Yumuşama geçici bir düzenlemedir.

Küba Bunalımı üzerine Robert Kennedy yazıyor: "Başkan Kennedy Sovyetler Birliği'nin savaş istemediğini anladı ve onlar da bizim silahlı çatışmalardan kaçınmak istediğimizi anladılar."[2] Bu karşılıklı anlayış, yumuşamanın ebesi oldu. Fakat her zaman olduğu gibi ebe, şiddet oldu. Bu karşılıklı anlayış gerçekten nükleer savaşın başlama ânında doğdu. Daha önce doğmadı. Soğuk savaş çok öldürücü bir sıcak savaşa dönüşeceği anda, yerini yumuşamaya bıraktı. Küba Bunalımı biter bitmez Sovyetler Birliği ile Birleşik Devletler başkentleri kelime anlamı "kızgın hat" olan fakat Türkçe'ye "kırmızı telefon" olarak çevrilen "hot line" ile bağlandı. İki ülkenin yöneticileri birbirine telefonla bağlandı. Karşılıklı olarak savaş istemediklerine inandıkları için telefonla bağlandılar. Savaş istenmiyorsa savaşı önlemek mümkün. Yanlışlıkla savaş yapılmasını önlemek de mümkün. Eğer telefonla konuşulursa. Buna inanıldı.

Küba Bunalımı, yumuşamayı doğurdu. Küba Bunalımı içinde ve muhtemelen bir orta yerde Türkiye yer aldı. O kadar yer aldı ki, bazı Batılı yorumcular tüm Küba Bunalımı'nın Türkiye'deki Amerikan füzelerinin sökülmesini sağlama amacından doğduğunu söyleyecek kadar ileri gittiler. Bunlara göre, Sovyetler Birliği, Türkiye'deki Amerikan füzeleri karşısında bir pazarlık imkânı yaratmak için Küba'ya füze vermeyi denediler. Yine bunlara göre, Birleşik Devletler Türkiye'deki Jüpiter füzelerini sökmeye razı olunca, bundan vazgeçtiler.

Bunlar "model" meraklısı Batılı yorumcuların görüşleri. Bir yana. Ancak yorumlar ne olursa olsun inkârı mümkün almayan bir nokta var. Türkiye, bunalımın ortasında. Örnek olarak Washington'da, Beyaz Saray'da ve Başkan Kennedy'nin başkanlığında yapılan en üst düzeydeki toplantılarda. Robert Kennedy'nin anılarında: "Yürütme Komitesi'ne birçok kez katılmış olan Adlai Stevenson cumartesi öğleden sonraki toplantıda bulunmak için New York'tan gelmişti. Hava hücumu konusunda hep kuşkulu davrandı. Fakat cumartesi toplantısında, birkaç gün önce bana şöyle bir anlattığı düşüncesini, yani, Sovyetler Birliği'ne Küba'daki füzeleri çekmeleri halinde bizim de Türkiye ve İtalya'daki füzeleri çekeceğimizi ve Guantanamo Deniz Üssü'nü terk edeceğimizi kesinlikle bildirmemiz gerektiğini ısrarla savundu." Robert Kennedy, devam etti: "Başkan, Stevenson'ın önerisini reddetmekle birlikte, Türkiye ve İtalya'daki Jüpiter füzelerinin değerleri konusunda uzun zamandan beri tereddüdü olduğunu ve Dışişleri Bakanlığı'ndan bunların sökülmesi için görüşmelere geçmelerini istediğini, ancak şimdi böyle bir öneriyi yapmak için zamanın uygun olmadığını ve Rus tehdidi altında Guantanamo Körfezi üslerini terk edemeyeceğimizi söyledi." (Robert Kennedy, *Thirteen Days,* sayfa 49 ve 49-50.) Başkan Kennedy, Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin sökülmesiyle ilgili olarak Birleşik Devletler'in Birleşmiş Milletler Daimi Delegesi Adlai Stevenson'ın önerisini reddetti.

Fakat Başkan Kennedy, Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin sökülmesiyle ilgili olarak Sovyetler Birliği Komünist Partisi Birinci Sekreteri Nikita Hruşof'un isteğini kabul etti. Nasıl olduğunu yine Robert Kennedy yazdı. Başkan Kennedy ve Dışişleri Bakanı Rusk, Robert Kennedy'nin Sovyetler Birliği'nin Washington Büyükelçisi Dobırin'i görmesini istedi-

ler. Kennedy yönetimi sırasında ve tüm Kennedy yönetimi içinde, Kennedy ailesi de dahil, en güvenilir ve en demokrat olan, hiç şüphe yok, Robert Kennedy idi. Bunu, Büyükelçi Dobırin de biliyordu. Robert Kennedy, Dobırin'e telefon etti. Şöyle yazdı: "Akşam üzeri saat 7:15'te Büyükelçi Dobırin'e telefon ettim ve Adalet Bakanlığı'na gelmesini rica ettim, Saat 7:45'te odamda buluştuk." (Robert Kennedy, *Thirteen Days,* sayfa 107) Buluşunca bunalımı çözme üzerinde görüştüler. Artık çok öldürücü bir savaşın eşiğinden dönme süreci başlamış görünüyor.

Robert Kennedy görüşmeyi anlatıyor: "Bizim Türkiye'deki füzeleri sökmemiz sorununu ortaya attı. Böyle bir tehdit altında *quid pro quo* veya herhangi bir düzenleme olamayacağını ve son çözümlemede bunun NATO tarafından verilmesi gerekli bir karar olduğunu söyledim. Mamafih, devam ettim. Başkan Kennedy uzun bir zamandan beri, bu üsleri Türkiye ve İtalya'dan sökmek için sabırsızlanıyor. Bir zaman önce bunların sökülmesini emretti ve bizim değerlendirmemize göre bunalımdan kısa bir zaman sonra bu üsler kalkmış olacak." (Robert Kennedy, *Thirteen Days,* sayfa 108-109.) İşte böyle. Hruşof'un isteği üzerine Başkan Kennedy, Türkiye'deki füzelerin kısa bir zaman sonra kaldırılmış olacağını bildiriyor. Sovyetler Birliği Başkan'ın kardeşi Robert Kennedy'nin sözüne güveniyor. Gerçekten de kısa bir süre sonra Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye'deki Jüpiter üslerini söküyor.

Başka çaresi de yok. Bir başka kaynak yazıyor: "26 Ekim akşamı ve 27 Ekim sabaha karşı Beyaz Saray'a, her ikisi de 26 Ekim tarihini taşıyan ve Sovyet Başbakanı Hruşof tarafından imzalanmış iki mektup geldi. Uzun ve duyarlı olan birincisi Küba'da füzelerin bulunduğunu kabul ediyor ve Amerika'nın karantinayı kaldırması ve adayı işgal etmeyeceğini taahhüt etmesi halinde sökülecekini bildiriyor. Resmî bir dille yazılmış ikinci mektup ise ise Küba ile Türkiye arasında bir paralellik kurmaya çalışıyor: Küba'daki füzeler Türkiye'deki Amerikan füzelerinin sökülmesi karşılığında kaldırılacak. Eğer Birleşik Amerika, Küba'yı işgal etmeyeceğini taahhüt ederse, Sovyetler Birliği de Türkiye'yi işgal etmeyeceğini taahhüt edecek." (Ferenc Vali, *Bridge Across the Bosphorus - The Foreign Policy of Turkey,* The John Hopkins Press, 1971, sayfa 128.) Robert Kennedy ise bu sırada ağabeyi Başkan Kennedy'nin aklına gelenleri yazıyor: "Başkan'ın düşünceleri dünyanın başka bölgelerine kaydı. Berlin'de, Türkiye'de ne olacaktı? Küba'ya hücum ettiğimizde, Ruslar da karşılık vererek Türkiye'ye hücum ettiğinde, Türkiye'de füzeler ateş edecek mi, ateş etmeli mi?" (Robert Kennedy, *Thirteen Days*, sayfa 98) Türkiye böylesine Küba Bunalımı içinde ve ortasında bir yer aldı.

Soğuk savaş ile Türkiye, Steinbeck'in *Fareler ve İnsanlar* romanının kahramanı düzeyine indirgenmişti. Türkiye, tehlikeyi algılamayan, tehlikeyi anlayamayan, ölümü kavramayan bir toplum olmuştu. Bu dönemde Türkiye'nin başında, Türkiye'yi İkinci Savaş'a sokmayarak güya Türkiye'yi büyük bir tehlikeden kurtaran İsmet İnönü Başbakan olarak bulunuyordu. Aslında bu dönemde Türkiye'nin başında Türkiye'yi soğuk savaşın içine sokan, hatta soğuk savaşı başlatan İsmet İnönü Başbakan olarak bulunuyordu. Öylesine bilerek. Bilerek ve isteyerek olmalı. Çünkü soğuk savaşın başlatılmasında etkin rol oynayan uluslararası şebekeden Selim Sarper ile Feridun Cemal'i, birbirinin arkasından Dışişleri Bakanı yapan İnönü'dür. Ve aynı İnönü, 1962 yılı Ocak ayında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye dostluk ve barış çağrısını, Türkiye'nin başka bir sisteme bağlı olduğu ve dış politikasını değiştirmesinin mümkün olmadığı gerekçesiyle reddediyordu. *Fareler ve İnsanlar*'da olduğu gibi. Bir ay sonra, 1962 yılı Şubat ayında Sovyet Amirali Sergey Gorşkov, Türkiye'nin NATO yardımına fazla güvenmemesi gerektiğini duyuruyordu. Bir nükleer savaşta Türkiye, en kısa bir zamanda, yardım kullanamayacak duruma gelecekti. Bunlar basında yer aldı. Fakat Türkiye, *Fareler ve İnsanlar*'ı yaşadığı için etkili olmadı.

Hruşof'un, 26 Ekim 1962 tarihini taşıyan ve "Azizim Bay Başkan" diye başlayıp, "Bunlar benim önerilerimdir, Bay Başkan" diye biten mektubunda şu paragraf yer aldı: "Küba nedeniyle endişelisiniz. Deniz üzerinden kıyılarınızdan 90 mil ötede olduğu için endişeli olduğunuzu söylüyorsunuz. Fakat Türkiye bizim komşumuzdur. Bizim nöbetçilerimiz bir aşağı bir yukarı adımlayarak birbirini gözetliyor. Siz, bize aynı hakkı tanımazken, kendi ülkeniz için güvenlik ve tecavüzi olarak nitelediğiniz silahların kaldırılmasını istemeye hakkınız olduğuna inanıyor musunuz?" Başbakan Hruşof, Türkiye'nin bir silah deposu haline getirildiğini yazıyor.

Ve şu öneriyi yapıyor: " 'Tecavüzi' olarak nitelediğiniz silahları Küba'dan çıkarmaya razı oluyoruz. Bunu ve bu taahhüdü Birleşmiş Milletler'de yapmaya razıyız. Sizin temsilcileriniz de, Birleşmiş Milletler'de, Sovyet Devleti'nin endişe ve kaygısını akıllarında tutarak, aynı şekilde Türkiye'deki benzer silahları boşaltacaklarını açıklayacaklar. Haydi, bu taahhütleri ne zaman uygulamaya koymamız gerektiği konusunda bir anlaşmaya varalım." Hruşof böyle bir anlaşmanın bütün dünyada çok büyük bir rahatlığa yol açacağını ve bundan sonra da iki ülke arasındaki anlaşmazlıkların çözümüne bir örnek olacağını belirtiyor.

Öneriler bundan ibaret değil. Devamı var. Daha önemli bölümü var: "Güvenlik Konseyi'nde, Sovyet Hükümeti'nin Türkiye'nin sınırlarının bütünlüğüne ve egemenliğine saygı duyduğu, işlerine karışmaya-

cağı, Türkiye'yi işgal etmeyeceği, böyle bir işgal için topraklarını *place-d'armes* olarak kullandırmayacağı, Türkiye'ye Sovyet topraklarından veya Türkiye'nin komşularından bir tecavüzü başlatmak isteyenleri engelleyeceği konularında ciddi taahhütte bulunduğunu açıklayacaktır." Bir tek koşulla: "Birleşik Devletler Hükümeti de aynı açıklamayı, Güvenlik Konseyi'nde ve Küba ile ilgili olarak yapacaktır." Aksi takdirde? Aksi durumda, durum çok açık. Birleşik Devletler Küba'ya hücum ederse, Sovyetler Birliği de Türkiye'ye hücum edecek.

Etki ve Tepki

Robert Kennedy, Küba Bunalımı ile ilgili *On Üç Gün*'ü, bunalımdan altı yıl sonra yayınladı. Ancak Adlai Stevenson'un önerisi ve Beyaz Saray'da en üst düzeydeki görüşmelerin ortasında Türkiye'nin yer alışı, zamanında Amerikan basınına yansıdı. Türkiye'de tepki yok. İki açıdan. Bir: Tehlikenin fark edildiğini gösteren bir tepki yok. İki: Sovyetler Birliği'nin anlamı çok açık olan açıklamaları karşısında tepki yok. Daha önce Sovyet tehdidi masalını çıkarmış bir ekip, Başbakan ve Dışişleri Bakanı olarak iş başında iken hiçbir tepki yok.

Tepkinin olmaması çok anlamlı. 1962 yılında Türkiye soğuk savaşı bir daha çıkarmak için kışkırtıcılık yapamaz. 1945 yılında Türkiye burjuvazisi, kendi iç dinamiğinin zorlamasıyla, emperyalist kampa sığınmak için savaş kışkırtıcılığı yaptı. Yerini aldı. Artık daha fazlasına gerek yok. İkincisi, Sovyetler Birliği Komünist Partisi Birinci Sekreteri Nikita Hruşof'un, Birleşik Devletler Başkanı John Kennedy'ye gönderdiği 26 Ekim 1962 tarihli mektupta yazıldığı gibi tehdit eden Sovyetler Birliği değil, Türkiye. Türkiye'deki üsler ve atom başlıklı füzeler, doğrudan doğruya dünya sosyalist sistemini ve Sovyetler Birliği'ni tehdit ediyor. Bu yüzden de tepki yok.

O sırada Türkiye'de başka türden ve başka kaynaktan gelen tepki var. Şöyle: "1961 yılında Devlet Bakanlığı'nın isteği üzerine Ankara Radyosu'nda 'Vatandaş dikkat, su uyur komünizm uyumaz', 'Komünist Türk ve Müslüman kıyafetine bürünerek arana girer', 'Komünizm tatlı dille arkadan sokan bir yılandır' vb. 'kamu yararı spotları' yayınlanmıştır." (Uygur Kocabaşoğlu, *TRT Öncesi Dönemde Radyonun Tarihsel Gelişimi ve Türk Siyasal Hayatı İçindeki Yeri,* Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1978, sayfa 506.) Radyonun önemli program veya haberlerinden önce bir kadın spiker "Komünizm tatlı dille arkadan sokan bir yılandır" diye veya benzer bir biçimde dinleyicileri uyarıyor. Böyle bir uygulama, Türkiye'de 27 Mayıs'tan sonra başlıyor ve dünyada soğuk savaş sona erdikten sonra devam ediyor. Çok önemli. Bir araştırmacı için.

Uygur Kocabaşoğlu, konuyla ilgili olarak yaptığı bir seminerde, bu spotların spikerlere imza karşılığında okutturulduğunu ve radyo arşivinde yapmış olduğu çalışmalarda daha sonraki dönemde pek ilerici olan bazı spikerlerin bu tür spotların altına "okundu" yazıp imzaladıklarını saptadığını anlattı. Değerli çalışmasında ise şunları yazdı: "İncelenen dönemde (1960-1964 Y. K.) Ankara Radyosu'nun eğitim ve kültür yayınları çerçevesinde ve *Bir Konumuz Var* adlı programın kapsamında 'Ben Bir Zaman Onlardandım. 'Maskelerin Arkasındaki Gerçek', 'Komünist Çin'den Niçin Kaçtım?', 'Utanç Duvarı Yıldönümünde Berlin', 'Macaristan' v.b. adlar altında anti-komünist programlar hazırlanmıştır." Yumuşama dönemine girilirken Türkiye'de anti-komünizm en kaba biçimde devlet politikası oluyor.

Bir araştırmacının üzerinde durması gerekiyor. Dr. Kocabaşoğlu, bulgularını şöyle özetliyor: "Bu programların başlıca üç özelliği olduğu söylenebilir. İçerik yönünden bu programlardaki duygusal öğeler fikir öğelerinden ağır basmaktadır. Komünizme yöneltilen eleştirileri bilimsel ya da ciddi bir temele oturtmak için herhangi bir çaba harcanmadığı görülmektedir. İkinci dikkat çeken nokta, bu programların biçim yönünden oldukça başarılı birer radyo programı görünümünde oluşudur. Üçüncü nokta ise, bu programların Macaristan'dan Batı'ya geçenlerin sesleri, Macar, Kübalı, Alman öğrencilerle yapılan mülakatlar v.b. Ankara Radyosu'nun kendi olanaklarıyla sağlayamayacağı ses ve efektlerle yüklü oluşudur. Bütün bunlar, söz konusu programların yabancı kaynaklardan sağlanan verilerle hazırlandığını göstermektedir." Ve devam ediyor: "Nitekim, Ankara Radyosu Diskotek ve Kitaplık Şube Müdürlüğü Arşivi'nde VOA (*Voice of America*, Amerika'nın Sesi, Y. K.) tarafından hazırlanmış *Tactics of Communism* (Komünizmin Taktikleri) adlı beş kutu ses bandı ve bu bantlarda Filipinli, Hintli, Endonezyalı, Finlandiyalı pek çok kişinin kendi sesinden komünizmi eleştiren görüşlerinin bulunması bu değerlendirmeyi güçlendirmektedir. İlginç olan bir başka nokta da, VOA'ca banda alınarak Ankara Radyosu'na gönderilen seslerin program haline getirilmemiş, fakat değişik programlarda kullanılabilecek renkli program malzemesi olarak saklanmış olmasıdır."

İlginç olan bunların yapılması değil. Üstelik Amerika Birleşik Devletleri'nden gelmesi de değil. İlginç olan bunların, dünyada soğuk savaşın sona erdiği bir zamanda Türkiye'de birdenbire başlaması ve önemli bir yoğunluğa ulaşması. İlginç olan, anti-komünist devletin, anti-komünizmi açık ve kaba bir politika haline getirmesi. Üzerinde durulması gereken nokta burada. Bir tablo bu noktanın üzerinde durulacak kadar önemli olduğu inancını güçlendiriyor.

TÜRKİYE'DE DERNEK İSTATİSTİKLERİ

Yıllar	Sosyal Yardım	Din	Cami Yaptırma	İşçi	Komünizmle Mücadele
1958	510	3483	156	360	-
1959	584	4098	236	390	-
1960	635	4821	283	408	-
1961	656	4993	305	443	-
1962	719	5220	384	490	-
1963	806	5677	533	539	9
1964	886	6133	668	601	20
1965	1102	6370	863	649	61
1966	1262	7259	1328	738	91
1967	1393	7856	1889	853	118
1968	1520	8419	2311	995	141

Kaynak: Ahmet N. Yücekök, *Türkiye'de Dernek Gelişimleri 1946-1988,* Ankara, 1972, sayfa 150.

Bu tabloya sosyal yardım dernekleri veya işçi sendikaları, normal gelişmeyi gösterebilecek birer standart olarak alındı. Din veya cami yaptırma derneklerinin gelişmesi, bunlara bakılarak değerlendirilebilir. Komünizmle mücadele derneklerinin kuruluşu ve hızla tarih sahnesine çıkışı ise 1963 yılında oluyor. İki yıl sonra ise her ile bir tane düşecek kadar komünizmle mücadele derneği kurulmuş durumda. Ayrıca gerek din veya cami yaptırma dernekleri ve gerekse komünizmle mücadele derneklerindeki sıçrama 1964-1968 yılları arasına rastlıyor.

Bir noktanın daha açılması gerekiyor. Komünizmle Mücadele Derneği, 1963 yılında İzmir'de kuruluyor. 1965 yılında yapılan genel kurulda genel başkanlığa, polis kaynaklarını serbestçe kullanarak kitap yazabilen İlhan Darendelioğlu getiriliyor. İlhan Darendelioğlu, şunları yazıyor: "Aynı yıl içinde dernek kurucularından Zeki Efeoğlu ve iki arkadaşı, İzmir'de Karşıyaka'daki evinde istirahat etmekte olan Reisicumhur Cemal Paşa'yı ziyarete gitmişler, derneğin fahri başkanlığını teklif etmişlerdi." (İlhan Darendelioğlu, *Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri*, İstanbul, 1977, sayfa 400.) Şöyle devam ediyor: "Bu teklif karşısında memnuniyetini bildiren Cemal Gürsel, 'Elbette kabul ederim, komünizmle mücadelede asli vazifeliler bizler olmalıyız' demiş ve basına verilmek üzere de fahri başkanlığı kabul ettiğine dair imzalı ve antetli bir belge vermişti."

En kaba biçimde sürdürülen anti-komünizm politikası Devlet Başkanı'na kadar tırmandı. Türkiye'de bir Cumhurbaşkanı Komünizmle Mücadele Derneği "Fahri" Genel Başkanı oldu. Gerçi daha sonra özellikle artık muhalefette olduğu için sağ duyusunu gösterebilen İsmet Paşa'nın sert tepkisi sonucunda 1965 Temmuz ayında ayrılmak zorunda kaldı, ama önemli olan ayrılması değil, kabul etmesi idi.

1960-1961 ders yılında 4.548 öğrenciye sahip olan imam-hatip okullarının öğrenci sayısı on yıl içinde on bir kat artarak 1970-1971 ders yılında 49.308'e çıktı. Türkiye'de kapitalistleşmenin en hızlı olduğu bir zamanda imam-hatip okulları için gösterilen talep çarpıcı bir hızla arttı. Bu, kapitalizmin gelişirken yıkmasına karşı bir tepki sayılmalı. Fakat sadece böyle bir tepki değil. Sadece kapitalizmin gelişmesine karşı gösterilen bir tepki değil. Aynı zamanda kapitalizme gösterilen tepkiye karşı tepki.

TRT öncesi radyoculuğu konu alan araştırmada bu noktaya parmak basılıyor. Doğru bir biçimde ve şöyle: "İncelediğimiz dönemin, 1960-1964, radyo yayınlarında görülen özelliklerinden birisi de 'anti-komünist' içerikli programların geçmiş dönemlerle kıyaslanmayacak derecede artış göstermesidir. Bu gelişme, radyonun giderek daha fazla bir eğlencelik aracına dönüştürülmesi gerçeği ile birlikte genel olarak geniş kitlelerin bilinçlenmesine, özel olarak ise sol düşüncenin güçlenip örgütlenmesine karşı bir önlem olarak değerlendirilebilir. Nitekim, dünyada anti-komünizm silahının etkisini yitirmeye başladığı, soğuk savaşın giderek hızını kaybettiği bir dönemde, Türkiye'de anti-komünist yayınların artmış olması gerçeğini daha çok ülkenin iç dinamiklerinde, emperyalizm olgusunu unutmadan, aramak doğru olur." (Uygur Kocabaşoğlu, *TRT Öncesi Dönemde Radyonun Tarihsel Gelişimi ve Türk Siyasal Hayatı İçindeki Yeri,* sayfa 503-504) Gerçekten de soğuk savaşın sona erdirildiği ve yumuşamanın başladığı bir dönemde Türkiye'de anti-komünizmin en ilkel, en kaba ve en açık bir biçimde bir devlet politikası haline getirilmesi doğrudan doğruya Türkiye'nin içindeki gelişmelerle ilgili. Türkiye'de sosyalizmin örgütlenmesi ve tarihinde görülmemiş bir biçimde kitlelere mal olmaya başlamasıyla ilgili.

Tarihte görülmemiş olaylar tek tek durmuyorlar. Mutlaka başka görülmemiş olaylarla birlikte ortaya çıkıyorlar. Bir erkek veya kadın sesinin durup dururken ve arada bir devlet radyosundan "Komünizm tatlı dille arkadan sokan bir yılandır" veya "Komünist Türk ve Müslüman kıyafetine bürünerek arana girer" diye söylenmeye başlanması gerçekten tarihte görülmemiş olaylardan birisi. Ve bu 1961 yılında başlıyor. Devlet Bakanlığı, radyodan, arada bir böyle söylenmesini istiyor. Radyonun kadın-erkek spikerleri de imza karşılığında bunu yapıyorlar. 1961 yılından başlayarak.

1961 yılında Türkiye İşçi Partisi kuruldu. TİP, 1961-1971 dönemindeki yaşamı ile Türkiye'nin son yetmiş yıllık tarihinin en önemli siyasal hareketlerinden birisini oluşturdu. Türkiye İşçi Partisi, yaptıkları kadar doğurduğu ve yol açtığı tepkilerle son yılların en önemli siyasal örgütü oldu.

Türkiye işçi Partisi, bir değil birçok tepkinin sonucunda doğdu. Doğumunu yakından bilmek durumunda olan Kemal Sülker yazdı: "İşçiler 1960'tan sonra, burjuva partilerinin yedeğinde gitmekten ve işveren çevrelerinin egemenliğindeki partilerden Meclis'e girmeyi dar bir kadro ile de olsa istemekten, çok kez reddedilmekten bıkıp usandıklarını söyler olmuşlardır. Böylece eski DP'liler, CHP'liler ve bağımsızlar kendi sendikalarının ve Sendikalar Birliği'nin toplantılarında bu konuyu konuşup tartışmaya başlamışlardır. Sonunda pek çok işçi sendikası yöneticisi bir işçi partisi kurulmasında fikir birliğine varmışlardır." (Kemal Sülker, *100 Soruda Türkiye'de İşçi Hareketleri*, Üçüncü Baskı, İstanbul, 1976, sayfa 158.) Sendikacılar, Türkiye İşçi Partisi'ni Meclis'e girmek için kuruyorlar.

Kurucularının çoğu, "1947 Sendikacısı" denilen türden. Grev hakkı ve toplu sözleşme süreci olmayan bir düzende sendikacılık yapmak, cambazlıktan pek farksız. Tabandaki işçilerin çok haklı istekleri var. Bunları yerine getirmek için çalışmak gerek. Ancak fazla çalışmak da olmaz. Çünkü işçi temsilcisi sendikacının hiçbir güvencesi ve silahı yok. Bu yüzden, bırakınız kendi güvenliği ya da dürüstlüğü, tabandaki işçinin haklı şikâyetlerinin küçük bir bölümünü kabul ettirmek için de işverenle iyi geçinmek durumunda. Bu yüzden "1947 Sendikacısı" tam bir cambaz. Pek az istisnasıyla bunların çoğu bugüne kadar geldi. Kişisel dürüstlüğünü koruyabilenler pek az oldu.[3]

Türkiye İşçi Partisi'ni kurmaya karar verenler, sonradan güçlükle karşılaşıyorlar. Şöyle: "Fakat parti genel başkanlığını isteyen Nuri Beşer'in bu isteği yerine getirilmeyince Beşer AP'ye girmiş, Seyfi Demirsoy CHP'li kalmayı yeğ görmüş, fakat diğer sendikacılar bir işçi partisi kurmada karar kılmışlardır." İşin üzerinde durulması gerekli yanı şurada: TİP Genel Başkanı olmayı isteyen sendikacı istediği olmayınca Adalet Partisi'ne giriyor. Türkiye İşçi Partisi'nin ilk Genel Başkanı ise Avni Erakalın oluyor. Avni Erakalın da 1961 seçiminde Yeni Türkiye Partisi'nden milletvekili adayı oluyor.

Türkiye İşçi Partisi'nin kuruluşunda diğer partilerin listesinden milletvekili seçilmeye duyulan tepkinin önemli rol oynadığı anlaşılıyor. Ancak bir başka tepkinin daha olduğu görülüyor: "Türkiye İşçi Partisi'ni kurma fikri işçilerden gelmiş, işçiler kendi aralarında parti kurmaya karar vermiş ve kurucu olarak da yalnız işçiler görev almış, kendilerine yardımcı olan okumuşların kurucu gösterilme isteklerine ısrarla karşı koymuşlardır." (Kemal Sülker, *100 Soruda Türkiye'de İşçi Hareketleri,* sayfa 160.) Türkiye İşçi Partisi'nin aydınlara karşı duyulan önemli bir tepki ile birlikte doğduğu anlaşılıyor.

1961 yılının başında TİP doğdu. 1961 yılının sonunda *Yön* doğdu. TİP, Türkiye'nin "ilerici işçi" hareketi olarak doğdu. *Yön*, Türkiye'nin "ilerici aydın" hareketi olarak doğdu. Zamanında birbirine "düşman" politik hareketler olarak gelişti. Böyle algılandı. Şimdi bakıldığında bazı düzeltmeler gerekiyor. TİP ve *Yön* "düşman kardeşler" olarak gelişiyorlar. Birbirini, 1961-1971 döneminin koşullandırması içinde, inanılmaz ölçüde etkilemiş oldukları ortaya çıkıyor.

Etkileme işin başında başlıyor. Türkiye'de ilerici hareketlere dost olmayan bir bilim adamı yazıyor: "Aybar'a parti liderliğinin teklif edilmesi YÖN'ün 'sosyalist' bildirisini yayınlamasından sadece birkaç hafta sonra ve *Yön*'ün sosyalizmi geliştirmede öncülüğü aldığının belli olmasıyla birlikte ortaya çıktı." (Kemal H. Karpat, "Socialism and Labour Party of Turkey", *The Middle East Journal*, Spring 1967, sayfa 159.) *Yön*'ün çıkması, Türkiye İşçi Partisi kurucusu ve yöneticisi sendikacıların aydınlara karşı duydukları tepkiyi yumuşattı.

Kemal Sülker, TİP kurucu ve ilk yöneticilerinin Genel Başkan olarak bir aydın arayıcılığına merak salmalarını *Yön* ile açıklamıyor. Doğrudan doğruya Çalışanlar Partisi kurulması çalışmalarına bağlıyor. Şöyle yazıyor: "Çalışanlar Partisi kurulması fikri, Ocak 1962'de Türk-İş Temsilciler Meclisi'nde ve Çalışma Bakanlığı Meclisi toplantısında açıklanmıştır. 1962 Ocak ayında Türk-İş Başkanı Seyfi Demirsoy, yeni bir parti kurma gereğini savunmuştur." Şunları ekliyor: "TİP yetkilileri Ankara'da bu yeni kuruluşu önlemede başarı sağlayamayınca, parti yürütmenin sendika yürütme olmadığı gerçeğini tecrübe ile denemiş olarak partiye lider arama konusunu ele almışlardır." Bu olay 1962 yılı Ocak ayında oluyor.

1962 yılı Ocak ayında bir başka olay daha oluyor. TİP Genel Başkanlığı kendisine verilmediği için kuruculuktan vazgeçen ve Adalet Partisi'ne giren Türk-İş Genel Başkanlarından Nuri Beşer, işçi kenti Zonguldak'tan gelme AP milletvekili olarak Ankara'da İzmir Caddesi'ndeki Anadolu Kulübü'ne gidiyor. Anadolu Kulübü, cumhuriyet bürokrasisi ile parlamenterlerini birleştiren bir yer olarak kurulmuş, sonra yönetici olduklarına kendi kendilerini inandırmak isteyen parlamenterlerin gitmek zorunluluğunu duydukları resmî havalı bir kulüp olarak gelişmiş. İşçi milletvekili Nuri Beşer işte bu kulübe gitmiş, iddiaya göre Silahlı Kuvvetler'e küfretmiş ve orada bulunan askerlikten ayrılma İller Bankası Genel Müdürü Sefahattin Babüroğlu ile yumruklaşmış. Olay birdenbire büyük olay oldu.

Adalet Partisi, hızlı hareket etti ve Silahlı Kuvvetler'e küfrettiği iddia edilen milletvekilini hemen kovdu. Birkaç gün sonra TİP Genel Başkanlığı verilmediği için AP'den milletvekili olan Nuri Beşer'in dokunulmazlığı kaldırıldı. Nuri Beşer hapse mah-

kûm oldu ve cezaevine girdi. Selahattin Babüroğlu, Silahlı Kuvvetler'i koruduğu için bir dokunulmazlık kazandı. Ancak 1965 yılında AP iktidar olunca görevinden ayrıldı. Fakat 1971 12 Mart'ında Demirel bir Silahlı Kuvvetler Muhtırası ile düşürülünce Babüroğlu Bakan oldu.

TİP, kendisine bir genel başkan aramaya işte böyle bir Ocak ayında karar verdi. Bu arayış, *Yön*'ün çıkışı ve bildirisi ile yakından ilgili. Bir kez Çalışanlar Partisi kurma girişim ve çalışmalarında *Yön Dergisi*kurucu ve yakın yazarları aktif olarak rol oynadı. İkincisi, Türkiye İşçi Partisi kurucusu sendikacılar, Türk-İş Temsilciler Meclisi toplantısında, Çalışanlar Partisi kurulması düşüncesine karşı ciddi çaba gösterdiler ve etkili oldular. *Yön Dergisi* ile Çalışanlar Partisi iç içe ortaya çıktı. Çalışanlar Partisi girişimi kısa bir süre sonra küllendi. *Yön* ise ilk zamanlarında çok hızla yükselen bir başarı grafiği çizdi.

Bir yabancı araştırmacı *Yön*'ün başarı grafiğinin seyriyle ilgili olarak şunları yazdı: "*Yön* bir aydın boşluğunu doldurmuştur; başlangıçtaki başarısı, trajının 30.000'e çıkmasına yol açmış, o tarihlerde politik-ideolojik bir süreli yayın için korkunç bir rakamdır bu, ama sonradan önemli ölçüde düşmüştür. 1965 yılında haftada 6-7 bin dolayında basıldığı görülmekteydi." (Prof. Dr. Jacob M. Landau, *Türkiye'de Aşırı Akımlar-1960 Sonrası Sosyal ve Siyasal Çekişmeler*, Ankara, 1978, sayfa 75.) Aynı araştırmacı, devamla, başlangıç dönemindeki şaşırtıcı başarı ile ilgili olarak şu çözümlemeyi yaptı: "Baştaki başarının en azından bir bölümü, *Yön*'ün birinci sayısında yayınlanan iki sayfalık bildiriden ötürüydü. Bu bildiri Türkiye dışında da tartışıldı. Profesör Frank Tachau tarafından İngilizce'ye, Profesör René Giraud tarafından da Fransızca'ya çevrildi. Bildiri tümüyle özgün değildi, ilkelerinin bazıları, otuz yıl önce *Kadro*'da belirtilmişti, geri kalanlar da o zamandan bu yana tartışılmaktaydı. Gene de, en azından üç bakımdan gözlerin açılmasına neden oldu: içeriği, zamanı ve imzalayanların nitelikleri." *Yön*, oldukça geri sayılabilecek bir platformda çok geniş sayılması gerekli bir aydın desteği ile çıktı.

Bu destek, TİP kurucusu sendikacıların aydınlara duydukları tepkiyi yumuşatmış ve onları bir aydın genel başkan aramaya itmiş olmalı. Nasıl bir genel başkan aradıkları bilinmiyor. Bilinen genel başkan aradıkları. Ve sanıldığı gibi doğrudan doğruya Mehmet Ali Aybar'a gitmiyorlar. Çeşitli almaşıkları kendi aralarında tartışıyorlar. Gerçekten de çok "çeşitli" isimler üzerinde duruyorlar. Kemal Sülker yazıyor: "Bu dönemde lider olarak şu isimler üzerinde durulmuştur: Prof. Z. F. Fındıkoğlu, Ali Rıza Arı, Dr. Ekmel Zadil, Mehmet Ali Aybar, Orhan Arsal, Sabahattin Zaim, Sedat Erbil, Yaşar Kemal, Sabri Esat Siyavuşgil, Esat Tekeli, Nadir Nadi, Esat Çağa." (Kemal Sülker, *100 Soruda Türkiye'de İşçi Hareketleri,* sayfa 164.) Bir başka paragrafta Sülker, Prof Cahit Talas, Prof. Sadi Irmak ve Cemil Sait Barlas üzerinde de durulduğunu yazıyor. Üzerinde durulan isimler arasında birçok işçi düşmanı yer alıyor.

Mehmet Ali Aybar'ın genel başkanlık teklifini hemen ve kolaylıkla kabul etmediği anlaşılıyor. Yine Kemal Sülker yazıyor: "İstanbul Üniversitesi Devletler Hukuku Doçenti iken ve yedek subay olduktan sonraki yayınları ve davranışları ile işçilerin dikkatini çeken Mehmet Ali Aybar'la TİP yöneticileri birçok kereler evinde, yazıhanesinde ve parti merkezinde temaslar yapmışlardır. Aybar daima işin önemini ve hatta çeşitli tehlikelerini belirtmiş, parti genel başkanlığını kabul ettiği takdirde başlayacak hücumları söylemiş ve memleket hizmetinde çok şeyin başa gelebileceğini hatırlatmıştır. Bunun sonunda sendikalar Mehmet Ali Aybar'ı, Aybar da sendikacıları ikna etmiş ve durum varılan anlaşmaya göre basına duyurulmuştur." Mehmet Ali Aybar'ın Genel Başkan olmasıyla birlikte Türkiye İşçi Partisi'ne aydınlar akmaya başladı. TİP, aydın eksikliğini kısa bir zaman içinde giderdi.

Aybar'la birlikte önemli sayıda aydının katılmasıyla TİP, hızlı sayılabilecek bir gelişmeye şahit oldu. Hem o zamana kadar tabu sayılan sorunları ele almasıyla, hem de toplantılarına yapılan taşlı sopalı hücumlarla kitlelerce tanınmaya başladı. Türkiye İşçi Partisi'nin aydınlarca kabul edilmesi ve kitlelerce tanınmasında, hiç kuşku yok, Mehmet Ali Aybar'ın önemli katkıları oldu.[4] Ancak aynı katkılar bir müddet sonra Türkiye'de sosyalist hareketin önüne aşılması ve bunun için de yıkılması gerekli engeller olarak çıktı. Marx'ın çok güzel benzetmesinde olduğu gibi. Simyanın, kimyanın önüne engel olarak çıkması gibi.

Mehmet Ali Aybar, Türkiye'de sosyalist hareketin simyacısı oldu. Kimya öncesi, bir diğer ve daha doğru deyişle, bilim öncesi dönemi oldu. Türkiye'de sosyalist hareketin bir büyüleyici dönemini temsil etti. Orada kalamadı. Kalamadığı için de sosyalist hareket kendi bilimselliğine akarken, parçalayıcı bir set olarak karşısına çıktı. Ve "yoğurt sosyalizmi" türünün ortaya atılmasına neden oldu. Tanınmış romancı Yaşar Kemal, *Ant Dergisi*'nin 25 Mart 1969 tarihli sayısında şunları yazdı: "Her toprak parçasının halkı, yoğurdunu kendince yer, işte bu önemlidir. Sosyalizmin metodunu bir toprak parçasına, bir halka uygularken, bu halkın nasıl yoğurt yediğini bilmeliyiz. Yoğurdunu Yunusça, Pir Sultan, Dadaloğlu, Nasreddin Hoca, Koca Sinanca yiyen bir halkın sosyalizmi de kendince olur." O sırada önde gelen bir TİP üyesi olan Yaşar Kemal devam etti: "Halkları, onların yoğurt yiyişlerini bilmeden, yeni dünyanı onun üzerine kuramazsın. Türkiye'de halka sırtını dönmüş, sosyalizm adına birtakım ucube-

ler düşünenler var. Ne yazık ki böylesi insanlar birer gerçek. Geçide gittikçe yaklaşıyoruz. Ak koyun kara koyun belli oldu olacak. Şimdilik ferman okunmuyor tozdan dumandan ama, bir lider var. Mehmet Ali Aybar var. Halkın sonsuz yaratıcılığına gitmek isteyen, halkın yoğurt yiyişine varmak çabasında olan." Aybar'ı kendisine hep yakın ve bağlı kalmış bir romancı böyle anlattı.

1970 yılında yayınlanmış bir çalışmada ise en doğrusu yazıldı. Şöyle yazıldı: "Gerçekte Aybar, politik mücadelesinin başından beri Batı'daki anlamıyla gerçek burjuva özgürlükleri için didinmiş bir kimseydi." (Dr. Çetin Yetkin, *Türkiye'de Soldaki Bölünmeler 1960-1970*, Ankara, 1970, sayfa 39) *Tezler*'in ikinci kitabının daha önceki bölümlerinde de yazıldı: Türkiye burjuvazisi, Türkiye'de demokratlardan komünist imal etmeyi bir meslek haline getirdi. Türkiye'de demokratların çoğu sosyalist olarak mücadele etti. "Sosyalist" olduğunu sanan bir demokrata "demokrat" demek, hakaret sayıldı. Bu konuda yeterli titizlik gösterilmemesi, Türkiye'de sosyalist hakaretin en büyük dramlarından birisini yarattı.

1961-1971 döneminin en güçlü iki akımı TİP ve *Yön* hareketleri oldu. Çok önemli ortak eğilimler gösterdi. Her ikisi de sosyalistlerin milliyetçiliği üzerinde aşın vurgu ihtiyacını duydu. Bunun, uzun yılların baskısıyla birlikte soğuk savaşın bir bilim dışı ürünü olduğunda kuşku yok. Bilimdışılık şuradan geliyor: Uzun yılların baskısıyla soğuk savaşın zorlamalarına karşı koyulamıyor. Olduğu gibi yaşanıyor. Olduğu gibi yaşandığı için de sosyalizmin özü yerine, "İkinci Kurtuluş Savaşı" gibi sosyalist mücadelenin çeşitli sonuçlarından birisi en ön plana çıkarılıyor.

Her iki eğilim de, Türkiye'yi tanıyıp bilmeye çok aşırı ve abartılmış bir önem veriyor. Somut, gerektiğinden daha büyük bir önem kazanıyor. Türkiye tarihi ve Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal yapısı çok ciddi merak konusu oluyor. Bunda, 1961-1971 döneminin uzun bir cehalet döneminin arkasına gelmiş olmasının rolü var. Ama hepsi bu kadar değil. Sosyalistlerin milliyetçiliğine ve ülkelerini düşünür olduklarını göstermeye aşırı titizlik, somuta düşkünlüğe de yol açıyor.

Her iki eğilimin sonucu olarak bir daha güçlü ve ortak eğilim ortaya çıkıyor: "Yeraltı ve yerüstü kaynakları işlenmiş, sanayileşmiş, güçlü ve mutlu Türkiye." Her iki akım da "güçlü ve mutlu Türkiye" programının kıskanç savunucusu oluyor. Kıskançlık çok yönlü. Önce burjuvaziye karşı. Burjuvazinin "güçlü ve mutlu Türkiye" yaratamayacağı ısrarla ileri sürülüyor. Hem mutlu ve hem de güçlü Türkiye yaratamayacağı özenle belirtiliyor. Yoksa sadece mutlu Türkiye'nin yaratılamayacağı değil. Aynı kıskançlık karşılıklı olarak da ileri sürülüyor.

Rusya'da 1898 yılına kadar kırk ya da elli yıllık ilerici harekete, ideolojisi, teorisi ve pratiği ile narodnik eğilimler hâkim oluyor, örgütlü ve etkin bir işçi sınıfı hareketinin yokluğunda zalimlere karşı suikastlara dayanan bir politik hareket gelişiyor. Rusya'nın *sui generis* özellikler taşıdığı, kapitalizmin gelişmediği ileri sürülerek, özverili bireylerin çok iyi hazırlanmış terörü, devrimci pratiği oluşturuyor. Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi, buna tepki olarak doğuyor. "Legal Marksistleri" de, doğal olarak, içine alarak doğuyor. Ancak Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi ve "legal Marksistler" bir tek istisnası hariç, doğruda duramıyorlar. Tek istisna, kuşkusuz, Lenin oluyor.

Narodnik devrimci pratiğe bir tepki olarak gelişen Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi, doğruda duramıyor. Hemen ekonomizm ve arkasından da menşevizm batağına gömülüyor. Yanlışı görüp doğruda duramadıkları için. Narodnik devrimci pratiğin yanlışını görüyorlar, bu anlamda doğruyu görüyorlar, fakat doğruda duramıyorlar. Narodnik devrimci pratiği reddederken, içine düştükleri ekonomizm ile tüm devrimci pratiği reddediyorlar. Rusya Sosyal Demokrat İşçi Hareketi, küçük burjuva devrimci pratiğini reddederken, işçi sınıfı dalkavukluğu yapıp oturup beklemekten başka bir sonuç doğurmayacak olan ekonomizm hastalığına yakalanıyor. Lenin, buna karşı çıkıyor. "Ne Yapmalı" ile. "Ne Yapmalı" ile Lenin, Rusya Sosyal Demokrat İşçi hareketini doğruda durduruyor. Çok kısa bir zaman sonra "Ne Yapmalı" ile "ben çubuğu tersine büktüm" diyor. Doğruda durabilmek için çubuğu tersine bükmek gerekiyor. Böylece Leninizm, tepkiye tepkinin tepkisi olarak doğuyor. Kuşkusuz kendi tepkisini de doğuruyor: Menşevizm.

1971 sonrası Türkiye sosyalist hareketi, kendi geçmişine tepki olarak gelişiyor. Fakat doğruda duramıyor. *Yürüyüş Dergisi*'nin 1975-1978 yılları arasındaki üç yıllık yayını dışında doğruda durabilmek için ciddi bir çaba da gösterilmiyor. Bu yüzden 1971 sonrası sosyalist harekete "Yaşasın Enternasyonalizm" veya "Yaşasın İşçi Sınıfı" veya senede bir gün boşalmak için "Haydi 1 Mayıs'a" sloganları damgasını vuruyor. Kendi geçmişine tepki ile Türkiye sosyalist hareketi, 1971 sonrası dönemde Türkiye somutu ile ilgilenmeyi en büyük günah ve sapma sayıyor. Türkiye'nin sorunları üzerinde çalışma yerini, "işçi sınıfının iş ve eylem birliği" tartışmalarına bırakıyor. Böyle bir tartışma için de, sosyalist mücadelenin ilkokulları için yazılmış çeşitli kitapları çevirip Türkçe'de yayınlamak yeterli oluyor.

1971 sonrasında Türkiye sosyalist hareketi, kendi geçmişine tepki ile Türkiye'den uzaklaşıyor. Güçsüzlüğe doğru yol alıyor. Ancak 1961-1971 görkemli dönemi Türkiye sosyalist hareketine tepki, yalnızca daha sonraki yıllarda ortaya çıkmıyor. Zamanında

da tepkisi hazırlanıyor: 1985 yılı Nisan ayının başında Alparslan Türkeş, Muzaffer Özdağ, Rıfat Baykal, Ahmet Er ve Dündar Taşer, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'ne girdiler. CKMP değişmeye ve Milliyetçi Hareket Partisi'ne dönüşmeye başlamış oldu. Sosyalist hareketin kitlelere yayılmaya başlaması ile birlikte anti-komünizm kaba bir devlet politikası haline getirildi ve burjuva legalitesini aşarak solun üzerine yürüyecek faşist örgüt için hazırlık başladı.

Fakat tepki bu kadar da değil. Bir yabancı araştırmacının şu gözlemi, herhalde ilginç olmalı: "CKMP'nin 1965'ten sonraki ve 1969'dan sonra MHP olarak yaklaşımı, 20. yüzyıl Avrupa sağının tipik bazı ideolojilerini yansıtır. Türkiye örneğinde ise, gerçekten siyasal önemi olan belki tek sağcı ideolojidir. İlginçtir ki, duruma koyulan teşhis ve radikal reform gereği açısından CKMP-MHP ideolojisi, TİP'in aynasıdır. Ancak, önerilen çözümler ve bunların gerçekleşme yöntemleri önemli ölçüde farklıdır." Aynı yabancı araştırmacı bir de şu gözlemi yapıyor: "MHP'nin 1969 tüzüğü yüzeyde, tarih farkı ve MHP'nin anti-komünist çizgisi dışında, TİP'in 1961 tüzüğünden çok farklı değildir." (Prof. Jacob Landau, *Türkiye'de Aşırı Akımlar,* sayfa 309 ve 304.) Bu yabancı gözlemler şu anlama geliyor: "TİP bir ayna gibi, kendi karşıtına da Türkiye'nin sorunlarını yansıtıyor. MHP de TİP'in ortaya koyduğu sorunları kabul edip bunlara, kendi ideolojisi çerçevesinde, çözüm bulma zorunluluğunu duyuyor.

MHP, 1961-1971 görkemli dönemine bir tepki olarak ve bu dönem içinde ortaya çıkıyor. "Milliyetçi" profesör Mehmet Kaplan, daha önce yazılmış yazılarını bir araya getiren kitabını 1989 yılında yayınlarken "*Büyük Türkiye Rüyası*" adını koymayı ihmal etmiyor. Aynı yabancı araştırmacı, bu bilgiyi verdikten sonra, şöyle yazıyor: " 'Milliyetçiler' kapsamda ve hedef ve stratejide Türk solunun programına karşı Türkiye'nin geleceği için genel bir plan önermektedirler. Türk solunun bir dizi çözüm getirmesi gibi, milliyetçiler de Türkiye'yi yeniden 'büyük' yapmak ve komünizmle savaşmak için, ki bu ikisi milliyetçiler arasında yegâne birleştirici unsur olarak görülmektedir, bir plan demeti sunmuşlardır. Kimi milliyetçiler bilimsel sosyalizmce bir karşılık olarak 'bilimsel milliyetçilik' tezini savunmuşlardır. Başkaları ise Üçüncü Reich'in milliyetçi sosyalizm ile hiçbir ilgisi olmadığını, ama sosyo-ekonomik kalkınmaya ağırlık vererek halka yarar sağlayan bu tür milliyetçilikte yoğunlaştığını anlattıkları 'milliyetçi toplumcu düzen'in savunucusu olmuşlardır. Bu da sosyo-ekonomik kalkınmayı tekelleştirme savındaki Türk soluna karşı hazırlanmış bir karşılık görünümündedir." Türkçe'ye son derece beceriksizce aktarılan bu sözlerin anlamı, herhalde, anlaşılıyor. Faşist hareketin, sosyalist hareketin önemli tezlerinden birisi olan ekonomik ve toplumsal kalkınmaya sahip çıkmaya çalıştığı görülüyor.

Gerçekten de Türkiye'de sosyalizm, kalkınma programına abartılmış bir yer vererek kitlelere yaklaştı. Sosyalist harekete dostça bakamayan bir bilim adamı bunu şöyle anlattı: "Türkiye'de sosyalizm, 1960 devriminden sonra, ekonomik yaşamın akılcı bir örgütlenmesi yoluyla hızlı modernizasyonu sağlamak için hem bir ideoloji ve hem de bir eylem yöntemi olarak ortaya çıktı. Başta üniversite profesörleri, öğretmenler, yazarlar, gazeteciler ve eski tüfek Marksistler olmak üzere kent entelijansiyasının bir bölümü sosyalizmin sözcülüğünü üstlendi. Üretimin artırılması, ekonomik ve siyasal yaşama artan ölçüde halk katılması, işe saygı ve özellikle sosyal adalet ve bunların devlet planlaması ile gerçekleştirilmesi bu sosyalizmin başlıca amaçları oldu." (Kemal Karpat, "Socialism and the Labour Party of Turkey", *The Middle East Journal,* Spring 1967, sayfa 157) Kalkınma ve planlamaya o kadar önem verildi ki, 12 Mart ile birlikte Sıkıyönetim Mahkemesi'nde yargılanan 1961-1971 dönemi TİP'in bazı üst yöneticileri, savunmalarını TİP'in "devletçi" ve "plancı" olduğu tezine dayandırdılar.

Kalkınma ve planlamaya, bunların birleşimiyle de devletçiliğe aşırı ve abartılmış bir yer vermede TİP ve *Yön* hareketleri arasında hiçbir fark olmadı. Tıpkı "kapitalist olmayan yol" tezinde TİP ve *Yön* arasında hiçbir fark olmaması gibi. Ayrıca başlangıçta var olan bazı farklar da zaman içinde ortadan kalktı. Türkiye İşçi Partisi, başından beri Türkiye'de politik olarak üzerinde durmaya değer bir ulusal burjuvazi olmadığı görüşünü savundu. *Yön* için, ilk başta, ulusal burjuvaziye ayrılmış bir yer vardı. Fakat *Yön Dergisi*'nin çözümlemelerinde zaman içinde ulusal burjuvazi kayboldu. Aynı şekilde *Yön*, işin başından itibaren "Türk sosyalizmi" görüşüne sahip oldu. Açıkça veya üstü kapalı olarak bir "Türk sosyalizmi" arayışı içine girdi. TİP, ilk hareket ederken böyle bir arayıştan uzaktı. Fakat daha sonra "Türk sosyalizmi" arayışına TİP sahip çıktı.

Mehmet Ali Aybar'ın TİP Genel Başkanı olması ve Türkiye İşçi Partisi'nin aynı zamanda Türkiye entelijansiyasının partisi haline gelmesiyle birlikte TİP ile *Yön* arasında bir *modus vivendi* gerçekleşti. 1962 yılı başındaki soğuk savaş yerini geçici olduğu belli bir anlaşmaya bıraktı. Aslında bu, 1960 yıllarının bu güçlü iki akımı için de bir zorunluluktu. *Yön*'ün prestiji yüksekti. Fakat hitap ettiği, yazı ve istihbarat ile destek aldığı tüm entelijansiya TİP'li veya TİP sempatizanı idi. Bu yüzden bir *modus vivendi* zorunluluk oldu ve 1965 seçimlerine kadar sürdü.

1965 Ekim ayında yapılan genel seçimler, 1961-1971 döneminin bu güçlü iki hareketi arasında ortak noktaları artırdı. Ulusal burjuvazinin yokluğu ve "Türk sosyalizmi" arayışlarında çok büyük bir ortaklık ortaya çıktı. Fakat 1965 Ekim seçimleri, Tür-

kiye'de ilerici hareketi dağıtıcı sonuçları da beraberinde getirdi. 1965 Ekim seçimleri ile ideolojik ve teorik açıdan hazırlıksız Türkiye sosyalist hareketi çözemeyeceği bir sorunla karşı karşıya geldi. 1965 genel seçimleri ile, Türkiye entelijansiyasının yıllanmış gözağrısı, Türkiye entelijansiyasının burjuva ma'şukası, Cumhuriyet Halk Partisi'nin iktidarın çok uzağına düştüğü anlaşıldı. Seçimler, Adalet Partisi'nin ezici başarısıyla sonuçlandı. Artık CHP ile hükümet olmak, Türkiye küçük burjuvaları için çok uzak göründü.[5] Bunun dışında, ikinci sonuç olarak, Türkiye İşçi Partisi 15 milletvekili ile umulmadık bir başarı elde etti. İlk kez sosyalist hareket parlamentoya girdi. Sayı küçüktü, ama sendikacıları parlamentoya sokma endişesinden doğmuş TİP'in ilk genel seçimlerde on beş milletvekilliği sağlaması bütün hesapları altüst edecek türden bir gelişme oldu.

Ekim seçimleri, iktidar sorununu tartışma masasına getirdi. Türkiye ilerici hareketi hiçbir ideolojik ve teorik hazırlığı olmadığı bir zamanda iktidar sorununu tartışmak zorunda kaldı. Dağıtıcı darbe buradan geldi. YÖN, açıkça cuntacılığa geçti. TİP, seçimle iktidara gelinebileceğini ve gelineceğini ciddi ciddi ortaya attı. Türkiye İşçi Partisi'nin "başa güreşme" sloganı işte bu zaman çıktı. Ve seçimle iktidara gelme tartışması o kadar uzatıldı ki, Türkiye İşçi Partisi'nin tüm sözcüleri seçim sonuçlarını garantili görerek burjuvazinin seçimi kazanan TİP'e iktidarı vermemesi halinde izlenecek yöntemi tartışmaya başladılar. Açık veya kapalı bir biçimde 1973 seçimleri, "başa güreşme" veya kaderi belirleme seçimleri olarak nitelendi.

1973 seçimlerine gelindiği zaman Türkiye İşçi Partisi kapatılmıştı. Bu yüzden 1973 seçimlerinden TİP çıkamadı. Bunun yerine emekçi ve halk iktidarı edebiyatı ile ve hiç kuşku yok, TİP'in sağladığı yatay birikimi kullanarak bir sermaye partisi olan CHP çıktı. 1965 seçimlerinden sonra ise TİP, 1973 seçimlerinde kendisini iktidara getirecek oyların hesabına düştü. TİPin *Yön Dergisi*'nden "Türk sosyalizmi" arayışlarını alarak buna sahip çıkması, bu hesap nedeniyle oldu. 1960 yıllarının Türkiyesi'nde işçilere dayanarak seçimle iktidara gelmek mümkün mü? Kesinlikle mümkün değil. Peki nasıl mümkün? "Türk sosyalizmi" ile. 28 Ağustos 1966 tarihinde İstanbul'da yapılan Fatih İlçe Kongresi'nde TİP Genel Başkanı Aybar şunları söyledi: "Sınıflar arasındaki kuvvet ilişkilerini, iç ve dış etkenleri iyi hesap ederek, emekçi halk yığınlarını bilinçlendirerek, örgütleyerek emekçilerin politik kuvvet dengesine ağır basmalarını sağlayacağız. Demek ki, Türk sosyalizminin kitabını, a'dan z'ye kadar her günkü mücadelemizle, bizler, yani Türkiye İşçi Partililer hep beraber yazacağız. Ve de yazmaktayız."

"Türk sosyalizmi" yazmak için duyulan bu istekle işçi sınıfından yalnızca lafola söz edilmeye, ağırlığı emekçilere kaydırmaya, köylülük ön plana gelmeye, Kürt köylüsü üzerinde özenle durmaya başlandı. Yoğun bir halk edebiyatı ve halkın horlandığı tezi ortaya çıktı. Aybar'ın "horlanma teorisi", bilimsel teorinin tüm önermelerinin yerine geçecek oldu.

"Türk sosyalizmi", Türkiye İşçi Partisi için, seçimle iktidara gelme hesaplarından doğdu. Seçimi kazanmak için yapılacak çalışmaların aynı zamanda burjuvazinin iktidarı vermemekte direnişini kırmak için de gerekli olduğu öne sürüldü. Mehmet Ali Aybar'ın Genel Başkanlığı zamanında da TİP'in ideolojisini yapma işlevini üstlenen Behice Boran, bu tezi, şöyle açıkladı: "Egemen sınıflar ve onların iktidardaki partileri, iktidarı emekçi sınıfların partisine devretmek istemeyecektir, ama devretmemek ellerinde olacak mıdır? Buna muktedir olacaklar mıdır? Durumun tahlili ve hesabı yapılırken, yalnız karşı tarafın ve Amerika'nın gücünü, müdahale ihtimalini dikkate almak yanlıştır. Sosyalist hareket ve bütün ileri güçler de durumun ayrılmaz birer unsurudur. Mesele, sınıf ve zümrelerin karşılıklı güçleri meselesidir." (Behice Boran, *Türkiye ve Sosyalizmin Sorunları,* İstanbul, 1968, sayfa 223.) Boran, karşılıklı güç dengesinin emekçi sınıfların lehine çevrilmesi ile sorunun çözüleceği görüşünü savundu. Kaldığı yerden şöyle devam etti: "Emekçi sınıflar yeterince örgütlenip politik güç kazanırsa, Anayasa'dan yana örgütler ve çevreler Anayasa hak ve hürriyetlerini cesaretle savunursa, egemen sınıflar ve onların iktidarı, sosyalist TİP'in seçimlerle iktidara gelmesini önleme fırsatını ve kendilerinde bunun için gerekli gücü bulamazlar."

"Türk sosyalizmi" seçimle iktidara gelme heyecanından doğdu. 1961-1971 döneminde iktidar perspektifi Türkiye sosyalist hareketini hazırlıksız yakaladı. Belki de içgüdüsel bir tepki ile 1971 sonrası sosyalist harekette iktidar perspektifi tümden yok oldu. Bu yokluk da, 1971 sonrasında sosyalist hareketi kısırlığa, etkisizliğe, kendi içine kapanışa, Türkiye'den kopmaya götürdü. İktidar perspektifi olmayan her hareketin yoksullaşacağını, 1971 sonrası sosyalist hareket yaşadı.

İktidar perspektifi, her politik hareketin *sine qua non* özelliğidir. Olmazsa olmaz özelliğidir. İktidar perspektifi olmazsa politik hareket olmaz. Kulüp olur, dernek olur. Ancak hazırlıksız ve sabırsız, olgunlaştırılmamış ve ham, sağlam hesaba dayanmayan ve gerçekçi olmayan iktidar perspektifi de her politik hareketi sulandırır. 1971 sonrasında sosyalist hareketin bir iktidar perspektifine sahip olmaması, sosyalist mücadeleyi kuruttu. 1965 Ekim seçimleri sonrasında sosyalist hareketin ham iktidar perspektifi ise sosyalist mücadeleyi sulandırdı.

1966 Ağustos ayında yapılan Fatih İlçe Konfe-

ransı'nda Aybar şunları da söyledi: "Her toplumun kendine özgü tarihsel şartları başka başka olduğundan, sosyalizmin kuruluşunda bu etkenlerin ayrı ayrı değerlendirilmesi gerekir ki, bu da sosyalizmde kitapçılığa, taklitçiliğe, dogmacılığa asla yer bırakmaz." Böylece TİP Genel Başkanı, "Türk sosyalizmi" sevdasıyla "kitapçılığa" diyerek bilimsel sosyalizmin temel kitaplarının bir kenara konması gerektiğini savunuyor. Giderek, hep bilindiği gibi, Proudhon'un okunmasını istiyor.

1965 Ekim seçimleri ile Cumhuriyet Halk Partisi'nin iktidarının artık yakın gelecek için söz konusu olmayacağının ortaya çıkması, TİP'in on beş milletvekili ile parlamentoya girmesi, radikal Türkiye aydınları için iktidarın kısa bir yoldan ele geçirilmesi sorununu gündeme getiriyor. Kısa yolun 27 Mayıs ile bir örneği var. 27 Mayıs, kısa yolun ne olduğunu gösteriyor. Fakat Türkiye İşçi Partisi, on beş milletvekili ile girdiği parlamento yoluyla iktidara gelebileceği görüşünü savunuyor. İhtilâlci-demokrat aydınlar için TİP'in yol olarak gösterdiği yolun, yol olmadığının gösterilmesi gerekiyor. İhtilâlci-demokrat *Yön*, bu işlevin doğal sahibi oluyor. Bu YÖN için kaçınılmaz.

TİP ve *Yön*, ulusal burjuvazinin yokluğunda, "kapitalist olmayan yol" tezinde ve "Türk Sosyalizmi" arayışlarında birleşmiş iken başka noktalarda sert bir biçimde birbirinden ayrılıyor. Bir noktada daha birleşme olmasa bile yakınlaşma ortaya çıkıyor. Sosyalist devrimde işçi sınıfının öncülüğü konusundaki tartışma da arka plana atılmış oluyor. Çünkü TİP, seçimle iktidara gelebilmek için emekçi kitlelere ve köylülüğe, yer yer işçi sınıfını unutturabilecek bir ağırlık veriyor. Türkiye İşçi Partisi, bilimsel sosyalizmin gereği olduğu için fakat bütün risklerini alarak şimdiye kadar bastırılmış olan Kürt halkının demokratik haklarının savunulmasını gündeme sokuyor. Doğu mitingleri, bilimsel sosyalizmin bir gereği olduğu kadar önemli bir seçim potansiyeli taşıdığı için de yapılıyor. *Yön* ise asker-sivil bürokrasinin "devrimci" geleneğini daha büyük bir cüretle işliyor.

TİP Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar ile *Yön Dergisi* için *deus ex machina* Doğan Avcıoğlu, kendi kişisel iradelerinin hiçbir zorlaması olmadan, birbirlerinin zıttını meydana getiriyorlar. Zıtlık, bir noktada yoğunlaşıyor. Bürokrasi üzerindeki tartışmada yoğunlaşıyor. Aybar, "kapı kulu" kavramını ve "ceberrut devlet" anlayışını ortaya atıyor. Hiçbir inandırıcılığı olmayacak bir biçimde ve tüm sınıfsal mantığı bir kenara atarak bürokrasiyi tüm kötülüklerin kaynağı yapıyor. Avcıoğlu ise bürokrasiyi, tüm iyiliklerin kaynağı düzeyine çıkarıyor. Yine hiçbir inandırıcılığı olmadan. Nasıl Aybar ve tabii TİP entelijansiyası, bürokrasinin tüm kötülüklerin kaynağı olduğunu kanıtlamak için Osmanlı tarihini çarpıtarak yorumlamaya çalışıyorlarsa, Avcıoğlu ve *Yön* yazarları da tüm iyiliklerin kaynağının bürokrasi olduğunu gösterebilmek için Cumhuriyet tarihini çarpıtıyorlar. Bir küçük burjuva, bir asker-sivil devrimci hareketi olarak görüp göstermeye çalıştıkları Mustafa Kemal hareketini, ve tabii Mustafa Kemal'in kendisini idealize ediyorlar.

Bunların kişisel tercihle bir ilgisi yok. Görkemli ve yaratıcı 1961-1971 dönemindeki tartışmaların da pek öyle kişisel bir yanı yok. Seçilen yol ile ilgisi var. Yapılmak istenenle ilgisi var. Hepsinden öte durum saptamasıyla ilgisi var. Belki de durum saptamasıyla hepsinden daha çok ilgisi var. Aybar da, Avcıoğlu da belli bir durum saptamasından yola çıkıyorlar. Belli bir durum saptamasının yanıltıcılığı ile yoldan çıkıyorlar. Yoldan çıkma, en hafifletilmiş deyimleriyle, şöyle: Aybar, ideolojik, teorik ve örgütsel bütünlüğü içinde bir işçi sınıfı partisi oluşturmadan, işçi sınıfı içinde disiplinli ve yaratıcı bir örgütlenmeye gitmeden, iktidar sevdasına, köylülüğe ve köylülüğün ideolojisine dayanmak istiyor. "Horlanma" edebiyatı ve bürokrasi düşmanlığı her yerde köylülüğün ideolojisi olmuştur. Avcıoğlu ise, kaldıraç işlevini görecek bir işçi sınıfı partisi olmadan genç subayları radikalize etmeye çalışıyor.

Birbirinin karşısındalar. Fakat her ikisi de sağdadır. Sınıf mücadelesinde "sağ" veya "sol" işçi sınıfının sınıfsal ittifaklarına karşı alınan tutum ile belirlenir. İşçi sınıfının, hiçbir sınıfsal ittifak yapmadan iktidara gelebileceğini savunmak sol sapma olur. Ancak ittifak adına işçi sınıfının iktidarı almasında işçi sınıfının arka plana atılması sağ sapma olur. Bu belirleme içinde, TİP Genel Başkanı Aybar ile *Yön* hareketinin lideri Avcıoğlu'nun iktidara geliş reçeteleri sağda kalmaktadır. Çünkü her ikisinde de işçi sınıfı çok arkada kalmaktadır. Her ikisi de sağda kaldıkları için birbirinin de karşısında kalmaktadırlar. Bu yüzden de birbirini ortadan kaldırmak zorunda kalmaktadırlar.

1965 Ekim seçimlerinden sonra ve 1966 yılından itibaren TİP ile *Yön* hareketi arasında amansız bir mücadelenin başlaması bu yüzden oldu. Bugün için inanılmaz görülebilir ama, Türkiye'de ilericiler birbiriyle mücadeleye iktidar perspektifi yüzünden başladılar. Ve bu mücadele TİP ile *Yön* arasında başladı. 1960 yıllarında legale çıkmayı deneyemeyecek kadar güçsüz olan Türkiye Komünist Partisi bu mücadeleye kadar sesini çıkarmadı. Ancak bu mücadele ile ve özellikle TİP zayıf düşmeye başlayınca TKP ses vermeye başladı. Ancak verilen sesler, açıklık sağlamaktan çok, net olan tarafları karıştırmaya yaradı. Çünkü TİP ile *Yön* arasında mücadele başlayınca Türkiye'de Millî Demokratik Devrim Tezi'nin taraftarları, başlarında Türkiye Komünist Partisi'nin eski yöneticilerinden Mihri Belli olmak üzere, Türkiye İşçi Partisi'ne karşı çok büyük bir saldırıya

geçtiler. "Kemalizmin sol kanadı" olan MDD taraftarları, doğal olarak *Yön* hareketinin destekçisi oldular. Hem *Yön Dergisi*'ndeki yazılarında TİP yöneticilerini polislik veya ajanlıkla suçladılar, hem de önce TİP örgütü içinde yıkıcılığa başladılar ve bunu öğrenci eylemleriyle birlikte TİP binalarını basmaya kadar vardırdılar.

MDD tezi, Çetin Yetkin'in güzel özetlemesi ile şöyle: "Türkiye bugün sosyalist bir mücadele yapacak aşamada değildir. Türkiye'nin feodal yapısı ve yarı bağımlı olması buna engeldir. O halde önce anti-feodal ve anti-emperyalist mücadele verilmelidir. İlk sorun demokratik özgürlüklerin ve bağımsızlıkların sağlanmasıdır. Sosyalizme ancak bu aşamaya gelindikten sonra geçilecektir. Anti-emperyalist mücadele, devrimci eylemin millî olmasını gerektirir. Bu nedenle anti-emperyalist mücadeleye, işçi sınıfından başka bütün öteki 'milli' güçler de katılacaklardır. Sınıflar arası ittifak, bir güçbirliği söz konusudur." (Çetin Yetkin, *Türkiye'de Soldaki Bölünmeler*, sayfa 19.) MDD taraftarları, Türkiye İşçi Partisi'ne Türkiye'nin sosyalist devrim aşamasında olduğunu ve anti-kapitalist mücadele ile anti-emperyalist mücadelenin birbirinden ayrılamayacağını savunduğu için içerlemektedirler.

Türkiye Komünist Partisi, "Kemalizmin sol kanadı" olarak hep MDD taraftarı oldu. Ancak Türkiye'deki MDD taraftarları, başlarında TKP eski yöneticilerinden Mihri Belli olmak üzere, Türkiye İşçi Partisi'nin karşısında ve *Yön* hareketi yanında yer aldılar. Yurt dışındaki Türkiye Komünist Partisi Genel Sekreteri Zeki Baştımar, Mihri Belli ile, 1951 Tevkifatı kalıntısı hesaplarını temizleyememiş olduğu için, Mihri Belli ve *Yön* hareketinin karşısında yer aldı. Türkiye İşçi Partisi'nin yanında yer aldı. Ve yurt dışında Millî Demokratik Devrim Hareketi'nin "iç yüzü" ile ilgili bir broşür çıkarttı. Bu broşürde MDD tezini yurt içinde savunan Mihri Belli'yi sert bir biçimde eleştirip MDD tezini savundu. Böylece 1965 Ekim sonrasında başlayan tartışmayı anlaşılmaz bir hale soktu.

1950 yıllarının ortalarına kadar ve kitlesel olarak anti-demokrat bir bilinç ve eylem içinde olan yüksek öğrenim gençliği, 27 Mayıs öncesinde yavaş yavaş demokrat eylem ve bilinç içine girdi. Türkiye Millî Talebe Federasyonu Olayları ve 28-29 Nisan Eylemleri, 27 Mayıs öncesi sıkıyönetim altında direnme girişimleri yüksek öğrenim gençliğinin mücadeleciliğini artırdı. Türkiye İşçi Partisi'nin hızlı sayılabilecek gelişmesiyle birlikte yüksek öğrenim gençliği, kendisinin "sosyalist" olduğuna inanmaya başladı. Ancak MDD hortlamasıyla bunu kustu. Dışardan *Yön* hareketinin hücumlarıyla, içerden ise Aybar'a karşı yüzde yüz haklı fakat beceriksizce yönetilen muhalefet ile zayıf düşen Türkiye İşçi Partisi, yüksek öğrenim gençliğinin terörist eylemleri için antrenman alanı oldu. TİP, "sosyalist devrim" dediği için MDD yazarları tarafından takbih edildi. TİP yöneticileri yüksek öğrenim gençliğinin fiilî ve fiziksel tecavüzlerinin hedefi oldu.

Türkiye'nin sosyalist mücadele tarihinin bir dramı olsa gerek. MDD taraftarları ve yüksek öğrenim gençliği, sosyalist kelimesine sansür koydu. Burjuvazinin yanında ve burjuvazinin önünde "sosyalist" kelimesi, "devrimci" kelimesiyle örtüldü. Türkiye İşçi Partisi, "sosyalist" kelimesinin onurunu yüksek tutmak için mücadele etti. Çetin Yetkin, Türkiye İşçi Partisi'nin alâmet-i farikasının "sosyalist ve anti-emperyalist mücadeleyi birbirinden ayırmak olanaksızdır" ilkesi olduğunu yazdı. (Dr. Çetin Yetkin, *Türkiye'de Soldaki Bölünmeler*, sayfa 17) Çok doğru yazdı. TİP için anti-emperyalist mücadele anti-kapitalist mücadeleden ve dolayısıyla tek kelime ile, sosyalist mücadeleden ayrılamaz. Bu, gerçekten Türkiye tarihinin ve Türkiye pratiğinin bir ürünü olmalı. Çünkü başka ülkelerin tarihinde bir Kemalizm deneyimi yok. Türkiye'nin sosyalistleri, Kemalizmin hatırı için, anti-kapitalist mücadele ile anti-emperyalist mücadeleyi birbirinden ayırmanın ne anlama geldiğini bilmek durumundalar. Sosyalist mücadelenin önüne bir "aşama" koymanın ne anlama geldiğini seziyorlar.

Çetin Yetkin, devamla, şunları yazdı: "TİP içindeki bütün kümelerin özümsedikleri bu son düşünceye daha sonraları TİP dışında kalan bazı sosyalistler ile partiden çıkarılan ya da kopan bir grup karşı çıkmışlar ve Millî Demokratik Devrim kümesini oluşturmuşlardır. Gerçi, bugün TİP içinde çok sayıda millî demokratik devrimci vardır ama, gerek partinin bugüne değin gelen genel çizgisi, gerek parti tüzük ve programının millî demokratik devrimcilerce eleştirilmesi, gerekse bu kümenin TİP yöneticilerinin tümüne karşı olmaları ve bir bölümünün partiye üye bulunmaması nedenleriyle bu kümeyi TİP dışında ele alacağız." Çok ilginç ve çok değerli bir paragraf. Değeri, gerçeği yansıtmasından ileri geliyor. Şuradan ileri geliyor: TİP, "sosyalist ve anti-emperyalist mücadeleyi birbirinden ayırmak olanaksızdır" ilkesine sıkı sıkıya sahip çıkmasına karşın TİP içinde bunun tam karşıtı görüşte olan MDD taraftarları da bulunuyor. O kadar ki, 1970 Mayıs ayında basılan kitabında Dr. Yetkin, MDD taraftarlarını TİP içine koyup koymamakta tereddüt ediyor. Bu da Türkiye entelijansiyasının bir dramı olmalı.

1970 Kasım ayında toplanan TİP Dördüncü Kongresi, "Türk sosyalizmi" görüşlerini de, MDD tezini de mahkûm etti. Sosyalist hareketin önünü açacak kararlar aldı. Ancak zaman, iyice tartışılmadan ve teorik derinliğine oturtulmadan alınan kararların pek kalıcı olmadığını gösterdi. Bu, Türkiye sosyalist hareketinin bir kez daha zayıflatıldığı bir zamanda çok net bir biçimde ortaya çıktı. Türkiye

sosyalist hareketi, TİP ile YÖN arasındaki mücadelede zayıf düşünce MDD piyasaya çıktı. Türkiye sosyalist hareketi, bundan on yıl kadar sonra, bu kez de Ecevit Hareketi ile, daha açıkçası Ecevit'in mavi dalgası ile, zayıflayınca ortalığa yine MDD çıktı. Bu kez Millî Demokratik Devrim yerine Ulusal Demokratik Devrim etiketiyle ve açıkça Türkiye Komünist Partisi damgasıyla çıktı.

Türkiye'de gene "sosyalist" kelimesine sansür kondu. Burjuvazinin yanında ve önünde. Bu kez "devrimci" kelimesiyle değil. Bu kez "demokrat" kelimesiyle. Türkiye sosyalist hareketi, bu kez Ecevit'in mavi dalgası ile sarılıp zayıflatılınca, UDD ortalığa yayıldı. Böylece MDD veya UDD bir zaafiyet işareti olduğunu gösterdi. Ancak zayıf, sağlıksız vücutlarda yuva yapan ve gelişen bir mikrop olduğunu gösterdi. Bu anlamda işleri kolaylaştırdı. Ne zaman MDD veya UDD gözlenebiliyorsa, sosyalist hareketin hastalık geçirdiğine hükmetmek mümkün oldu. Bu son hastalığa, 1970 Kasım ayında "Türk sosyalizmi" ve MDD tezlerini mahkûm edenlerden de katılanlar oldu. 1975 yılında yeniden kurulan TİP, üç yıl "sosyalist devrim" programını savunduktan sonra 1978 yılında MDD tezini eleştirmeyi suç saydı. Kendisini inkâr etti. Bu kez kendisini kustu.

1961-1971 görkemli döneminde Türkiye, Türkiye'ye sarsan on yıl yaşadı. Bu on yıl üzerinde soğukkanlılıkla durulması gerekli. Bu on yılın üzerine övgünün ya da sövgünün şalı çekilmemeli. Bu on yıl bir laboratuar gibi ele alınmalı. Bu on yıl titizlikle incelenmeli. Bu on yıl, büyük dersleri saklıyor. Ancak bu on yıla sahip çıkmakla ve soğukkanlı incelemekle çıkabilecek.

Bu on yıl Türkiye'de iktidar ateşinin tutuştuğu bir dönem oldu. Bu, yalnızca sosyalist hareketin içinde olanlar için böyle olmadı. Bunun dışında olanlar için de böyle oldu. Bunun karşısında olanlar için de böyle oldu. Bu yüzden önce herkes TİP'li oldu. Sonra herkes MDD'ci oldu. Sonra profesörler öğrencilerin peşine takıldılar. Öğretmenler öğrencilerin talebesi oldular. Bu yüzden en akıllı kalemlerden bile "gençler demokrasisi" türünden yazılar çıktı. Bu yüzden 12 Mart gerektiğinden çok daha şiddetli oldu. Şiddetli iktidar ateşini söndürmek için şiddetli oldu. Güçlü olduklarına inananlara güçsüzlük aşısı yapmak için şiddetli oldu. Bu aşı tuttu.

İşte böyle bir on yıl yaşandı. Bu on yılın ortasında 1968 yılı yer aldı. 1965 yılının sonunda Adalet Partisi ezici bir çoğunlukla hükümete geldi. Süleyman Demirel, sosyalistlerin en sert ve en aşağılayıcı bir tepkisiyle karşılaştı. Süleyman Demirel ise, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı olarak 7 Şubat 1970 tarihinde yaptığı on yedinci basın toplantısında şunları söyledi: "Daha önce aktedilmiş olan bir anlaşmaya müstenit istihbarat uçuşları, Adalet Partisi'nin iktidar sorumluluğunu devralmasından kısa bir müddet sonra, 28 Aralık 1965 tarihinde durdurulmuş ve bu olay hükümetimizce ikili savunma tertipleriyle ilgili bütün anlaşmaların gözden geçirilmesi için bir vesile ittihaz edilmiştir." Bu söylenenlerden, U-2 uçaklarının Türkiye'den kalkarak Sovyetler Birliği üzerinde casus uçuşları yapmalarına, Demirel'in başbakanlığının ikinci ayında son verildiği anlaşıldı.[6]

1 Mayıs 1960 tarihinde, Türkiye'den kalkan bir U-2 uçağının Sovyetler Birliği toprakları üzerinde düşürülmesinden sonra, Menderes rejiminin yasakladığı, Millî Birlik rejiminin yeniden izin verdiği ve İsmet Paşa Koalisyon Hükümetleri'nin, Kıbrıs bunalımına rağmen, sürdürdüğü U-2 uçaklarının Sovyetler Birliği üzerinde casusluk uçuşları yapmaları Adalet Partisi Hükümeti'nin ilk iki ayında durduruluyor. Böyle özetlenince daha çarpıcı oluyor. Bu, bir. İkincisi ise şudur: "Ekonomik ve teknolojik bağların gelişmesi, 1960 yıllarının ilk yarısında başlayan Sovyet ve Türk devletleri arasındaki ilişkilerin tedricen normalleştirilmesi ve iyileştirilmesi sürecinin bir sonucudur. Bu çerçeve içinde 1965 yılında başlayan ekonomik temaslar, 25 Mart 1967 tarihinde Moskova'da, iki ülke arasındaki ekonomik ve teknolojik bağların kapsamlı bir biçimde geliştirilmesinin temellerini atan ve SSCB'nin Türkiye'nin dış ekonomik ilişkilerinde bugünkü yerini almasını, başta ulusal sanayi olmak üzere Türkiye ekonomisinin gelişmesine katkıda bulunmasını sağlayan anlaşmanın imzalanmasına yol açtı." (N. G. Yakubov, *Sovremennıy Etap Sovetsko-Turyetskogo Ekonomiçeskogo i Tehniçeskogo Sotrudniçestva*, A. M. Şamsuddinov, derleyen, *Politika i Ekonomika Sovremennoy Turtsii*, Moskova, 1977 içinde, sayfa 230.) 1967 Mart ayında Başbakan Demirel ile Başbakan Kosigin'in Moskova'da imzaladıkları anlaşmayı 1921 Mart ayında yine Moskova'da imzalanan Türkiye-Sovyet Rusya Dostluk Antlaşması'ndan sonraki en önemli belge saymak gerek. İkisi de dönem açtı.

Her iki antlaşmanın imzalandığı zamanda da Türkiye'de derinlemesine olmasa bile yatay olarak çok yaygın bir sosyalist hareket vardı. Bunu başka türlü söylemek de mümkün: 1921 Mart ayı ve 1967 Mart ayı, Türkiye'de sosyalizmin prestijinin en yüksek olduğu, Türkiye entelijansiyasının, naif bir biçimde de olsa, sosyalizmin ateşi ile tutuştuğu bir dönemdi. Bunu bir başka türlü de söylemek mümkün: Sosyalizm ateşi, aydınlardan kitlelere doğru yayılma eğilimi gösteriyordu. Bu, burjuvazi için endişe kaynağı oldu. Burjuvazi, baskı yöntemlerinin dışında önlemler alarak sosyalist hareketi kendi doğrultusundan saptırma ihtiyacını duydu. Biraz daha ileriye götürerek bunu şöyle söylemek de mümkün: Türkiye tarihinde sadece bu iki dönemde Türkiye burjuvazisi sosyalist harekete karşı özgün tertipler

içine girdi. 1921 Mart ayından çok kısa bir zaman önce, 1920 sonbaharında, Mustafa Kemal, "resmî" Komünist Fırkası'nı kurdu. 1967 Mart ayından çok kısa bir zaman önce, 1966 yılında, Bülent Ecevit "*Ortanın Solu*" kitabını yayınladı.

Bu nokta yerli ve yabancı araştırmacı ve yorumcular tarafından hep ihmal edildi. Sovyet bilim adamları da bu noktayı ihmal ettiler: Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel'in, Başbakan oluşunun ilk iki ayı içinde U-2 uçuşlarını yasaklaması ve ilk iki yılında Sovyetler Birliği ile çığır açan bir anlaşmayı imzalaması, bir yandan, uluslararası yumuşama ile açıklandı. Eksik bir açıklama. Daha önce de gösterildi. Yumuşama ilk önceleri, Türkiye'nin iç dinamiğinin etkisiyle Türkiye'ye ters geldi. Diğer yandan, Türkiye ekonomisinin sorunlarıyla açıklandı. Bu da eksik kaldı. Hem yumuşama ve hem de Türkiye kapitalizminin ekonomik sorunları, pazar ve finansman problemleri, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin dostluk çağrısına olumlu cevap vermelerinde etkili oldu. Hiç kuşku yok, bunlar doğru. Fakat eksik. Demirel'in Sovyetler Birliği'nin dostluk ve yardımlaşma elini tutuşunu açıklamaya yetmez. Eksiklik ancak, Türkiye'deki sosyalist hareketin etkinliğiyle doldurulabilir.

Bu dönemde Türkiye İşçi Partisi, çok etkin bir anti-Amerikan kampanya sürdürdü. Başta Sovyetler Birliği olmak üzere sosyalist ülkelerle ticaretin ve ekonomik ilişkilerin Türkiye'ye büyük yararlar sağlayacağını inandırıcı bir biçimde kitlelerin önüne getirdi: YÖN, anti-Amerikan politikasını "Coca-Cola Zehirdir" kampanyalarına kadar uzattı. Sovyetler Birliği ile dostluğun sürekli ve kararlı savunucusu oldu. Bunlar, anti-Amerikan politika ve Sovyetler Birliği ile dostluk, Türkiye entelijansiyasının ve Türkiye İşçi Partisi'nin götürebildiği ölçüde işçi ve emekçi kitlelerin programı haline geldi.

Program haline gelince, korkmamak gerek. İşçi ve emekçi kitlelere mal olmuş ve entelijansiya tarafından benimsenmiş bir program olunca, korkmamak gerek. Gerisi çok kolay olmasa bile çok zor da değil. Kitlelere mal olmuş program, karşısındakileri bile etkiler. Karşısındaki bile etkisinden kurtulamaz. Demirel de kurtulamadı.

Türkiye'nin dış politika yönelişlerini, kendi iç dinamiğinin dışında ele almaya çalışmak, hep eksik kalmaya mahkûm. İç dinamikler içinde de sadece ekonomik sorunları düşünmemek gerekir. Mutlaka Türkiye kapitalizminin ekonomik açmaz ve açılımlarının yanında Türkiye işçi sınıfının siyasal hareketinin etkinlik grafiğini gözetmek gerekir. Bunlar yapılmazsa çözümleme ve yapılan tahminler yanlış çıkar. Buna bir örnek de verilebilir. Bu kitapta değerli çalışmalarından yararlanılan siyasi tarihçi Ömer Kürkçüoğlu şunları yazdı: "Türkiye'nin bizatihi Arap ülkelerine yakınlaşma olayı, geniş ölçüde, 1960'ların ortalarında çıkan Kıbrıs buhranı dolayısıyla Batı'ya karşı duyulan tepkilerin bir sonucuydu. Ancak duygusal yönü ağır basan bu tepkilerin, zamanla ilk şiddetini kaybederek yumuşaması tabiiydi. Nitekim, Türkiye'de Batı aleyhtarlığının öncülüğünü yapan çevrelerin gittikçe şiddet eylemlerine yönelmesi sonucu kamuoyunda yalnızlığa itilmesi, Batı aleyhtarı sloganların da artık başlangıçtaki kadar yankı bulmadığını gösteren bir belirti sayılabilirdi. Böyle olunca, Batı'ya duyulan tepkilerin sonucu olarak Arap ülkelerine yakınlaşma seyrinin devam etmeyeceği ortaya çıkmaktadır. Yani, 1960'ların ortalarından itibaren Türkiye'nin Orta Doğu Arap ülkeleriyle ilişkilerinde görülen gelişmenin, geçici ve sınırlı bir nitelik taşıması kaçınılmazdır." (Dr, Ömer Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası 1945-1970*, Ankara, 1972, sayfa 184.) Kaçınılmaz olarak doğru çıkmadı.

Çünkü ilerici hareketle dış politika arasında haklı ve doğru bir ilişki kuruldu. Türkiye'nin yüksek öğrenim gençliği, 1960 yıllarının sonlarına doğru, Türkiye'de "devrimci" koşulları eksik görerek El-Fetih saflarında çarpışmak için Filistin'e gittiler. Halkların kardeşliğini gösterdiler. Kıbrıs Bunalımı değil ama bunun etkisi olmalı. Ancak bu, iki önemli etkiden sadece birisi. Diğeri Türkiye kapitalizminin pazar ve finansman sorunu. Türkiye kapitalizmi, 1970 yıllarına dönerken, ürettiği dayanıklı tüketim malları için iç pazarın genişleme hızının daraldığını görmeye başladı. Buna bir de 1970 yıllarının ikinci yarısından sonra dış finansman sorunu eklendi. Türkiye, sadece Arap ülkelerine daha fazla yakınlaşmakla kamadı. Anayasasındaki açık hükmü, Türkiye'nin bir laik devlet olduğu hükmünü unutarak "Müslüman" bir ülke oldu. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'na göre kesinlikle mümkün olmayan bir şekilde çeşitli "İslâm" örgütlerine üye yazıldı. Ekonominin katı mantığı zorladı.

Hem ekonomi zorladı ve hem de ilerici hareket. İkisi birden ve şöyle: "Türkiye, uzun yıllar Arap ülkelerine karşı Batılı büyük devletlerle işbirliği halinde görünmenin olumsuz sonuçlar doğurduğunu anlamış bulunuyordu. 1958 Lübnan Çıkarması'nda ABD'nin İncirlik Üssü'nden yararlandığı hatırlanacak olursa, Türkiye'nin 1970 Ürdün buhranı sırasında, Amerikan Altıncı Filosu'na limanlarından yararlanma izni vermemesinin önemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Öte yandan, 1957 yılında da Suriye ile Ürdün arasında gerginlik ortaya çıkmış ve Türkiye, Suriye karşısında takındığı tutumla, buhranın bir Türkiye-Suriye anlaşmazlığı haline gelmesine yol açmıştı. 1970 yılında ise, yine Suriye ile Ürdün'ün karşı karşıya geldiği bir buhran ortaya çıkmış, fakat bu sefer Türkiye, 1957'deki yanlışı tekrarlamamıştır." (Dr. Ömer Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin*

Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası, sayfa 181-182.) Çünkü Türkiye'nin ekonomik sorunları zorluyordu. Çünkü 1960 yıllarının ortasında Türkiye'de Amerikan Altıncı Filosu'na karşı çok etkin ve sert kampanyalar sürdürülmüştü. Demirel'in aynı kampanyayı bir daha göğüslemesi zor olmalıydı.

Tek başına ekonominin zorlaması yetmedi. 1978 yılında Ecevit Hükümeti, ekonominin çok daha şiddetle zorlamasına rağmen ve hatta bununla birlikte, içerde sosyalist hareket etkinliğini yitirmiş olduğu ve "Haydi 1 Mayıs'a" sloganları ile içi boşaltılmış eylemlere merak sardığı için, olanca hızıyla Batı'nın ve özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nin siyasal yörüngesi içine girdi. Türkiye'nin sorunları Paris'te veya başka Batı başkentinde, üçüncü sınıf uluslararası memurların önünde görüşülür ve karara bağlanır oldu. Tek başına ekonomik zorlama, sadece itti. Etkin bir sosyalist muhalefet olmadığı için, Türkiye, dış politikadaki kazanımlarını kaybetmeye başladı.

Hiç kuşku yok, dış politika dış gelişmelerle de ilgilidir. Türkiye'nin dış politikasındaki gelişmeleri yalnızca Türkiye'nin iç gelişmeleriyle açıklamak imkânsız. Küba Bunalımı, gerekli açıklayıcı gelişmelerin başında yer alıyor. Sadece uluslararası yumuşamanın başlatıcısı olduğu için değil. Bundan da öte-de, Türkiye'ye getirdiği mesaj nedeniyle. Küba Bunalımı, Birleşik Amerika'nın Türkiye'nin kaderiyle son derecede ilgili konularda, Sovyetler Birliği ile görüşmeler yaptığını ve belli sonuçlara ulaştığını gösterdi. Türkiye'nin, Türkiye'den sökülmesine karşı çıktığı Jüpiter füzeleri, Sovyetler Birliği'nin kararlı isteği karşısında, Birleşik Devletler tarafından ve Türkiye'ye sorulmadan Türkiye'den söküldü.

Böyle bir durumda Türkiye burjuvazisi, Sovyetler Birliği'nin ısrarlı dostluk çağrılarına kayıtsız kalamadı. 1980 yıllarının ilk yarısında karşılıklı ziyaretler başladı. Süleyman Demirel'in başbakanlığının ikinci ayında U-2 casus uçaklarının uçuşlarına izin vermemesi, Türkiye açısından atılmış ciddi bir adım oldu. Bu ciddi adım hemen karşılığını gördü. Demirel'in U-2 uçuşlarıyla ilgili kararından bir yıl sonra, tarihte ilk kez bir Sovyetler Birliği Başbakanı Türkiye'yi ve Ankara'yı ziyaret etti. İstihbarat kaynaklarından da yararlandığı anlaşılan bir Batılı çalışma, Kosigin'in Ankara ziyareti ile ilgili olarak şunları yazdı: "Kosigin'in Ankara ziyareti, bir Sovyet Başbakanı'nın yapmış olduğu ilk ziyaret oldu. Hava alanında çok sayıda Türk ve Sovyet bayrağı ile "Hoş Geldiniz" dövizi vardı. Fazla bir merak ve geleneksel misafirperverlik vardı, fakat aşırı bir nefret veya sevgi görülmüyordu. Ziyafet sonrası demeçlerde geleneksel dostluk sözü edildi, ama gözlemciler havanın kibar ve vakur olmasına karşın, genel olarak soğuk olduğunu belirttiler. Türkiye'deki muhalefet, bu fırsatı, parti çıkarları için sömürmedi ve Kosigin de konuşmalarında aşırı ölçüde tedbirli davranarak daha çok ekonomik ilişkileri geliştirme zorunluluğu üzerinde durdu. Kosigin, iki ülke arasında ihtilaflı bir sorunun kalmadığını ve Türk liderlerinin ilişkileri geliştirmek istediklerini bildiren açıklamalarına Moskova'da güvenildiğini söyledi." (W. Laquer, "The Struggle for The Middle East-The Soviet Union", *The Mediterranean 1958-1968,* London, 1989, sayfa 21) Kosigin, Ankara'da, bir de şunu söyledi. "Böyle bir gelişmenin Türkiye'nin bir başka devletle ilişkilerinin kötüleşmesi pahasına olması gerektiğine inanmıyoruz."

Sovyetler Birliği Başbakanı Kosigin, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki iyi ilişkilerin gelişmesinin, Türkiye'nin bir başka devletle ilişkilerinin kötüleşmesi anlamına gelmeyeceğini söyledi. Bunu 1966 yılı sonlarında Ankara'da ifade etti. Ancak Türkiye'deki sosyalist hareket, Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkilerinin kötüleşmesi gerektiğini düşünüyordu ve 1967 yılında bu amaca yönelik mücadelesini yoğunlaştırdı. 11 Haziran 1967 tarihinde yapılan Adana İl Kongresi'nde konuşan Türkiye İşçi Partisi Genel Başkanı Aybar, Türkiye'de Amerikan üslerinin bulunmasının ülkeyi bir "barut fıçısı" haline getirdiğini söyledi. Aynı yılın Ekim ayında İstanbul'u ziyaret eden Amerikan Altıncı Filosu, erlerini karaya çıkaramadı. Güçlü bir muhalefet ile karşılaştı. Karaya çıkanlar denize atıldı. Filonun subayları helikopterle Yeşilköy'e gitmek zorunda kaldılar. Türkiye'deki sosyalist hareketin yürüttüğü anti-emperyalist kampanya burjuva politikacıları da etkisi altına aldı. Türkiye'nin NATO'ya girmesi için ilk başvuruyu yapan İsmet İnönü, 1967 Aralık ayında yapılan CHP İstanbul Gençlik Kolları Kongresi'nde "NATO, Amerika tarafından, hükümlerini hep Türkiye aleyhine veren bir askerî ceza mahkemesi gibi kullanılmıştır" demek zorunda kaldı.

Ve Başbakan Demirel, 1967 yılı Eylül ayında önce Romanya'yı, sonra da Sovyetler Birliği'ni ziyaret etti. Her iki ziyarette de yanına karısı Nazmiye Demirel ve Nazmiye Demirel'in kuaförü Nuh Akgün'ü aldı. Türkiye'deki muhalefet, Nuh Akgün üzerine günlerce ve aylarca süren bir kampanya açtı. Halbuki bu ziyaretten döndükten sonra Ankara'da *New York Times Gazetesi*'ne bir demeç veren Demirel, ziyaretinin "Sovyet-Türk ilişkilerindeki düşmanlığın son izlerini de ortadan kaldırdığını" söyledi. Ortak bildiri ise "iki ülke arasındaki sorunlara yapıcı yaklaşımın olumlu sonuçlar doğurduğunu" açıkladı.

Bu gelişmeler, açıkça formüle edilen bir hedef olarak görünmese de, Türkiye'nin Birleşik Devletler ile ilişkilerinin azalmasına ve soğuk savaştaki durumuna göre "kötüleşmesine" yol açtı. Aynı kaynak bu gelişmeyi şöyle özetledi: "Doğu-Batı ilişkilerindeki detant ile, bir tehlike ânında CENTO'nun pratik değeri tümden şüpheli bir duruma girerken, Türki-

ye'deki Amerikan askerî varlığı da çok zayıfladı. Yirmi yılda 1,9 milyar dolara ulaşmış olan Amerikan ekonomik yardımı 1968 yılında 59 milyon dolara indi ve 1972 yılına kadar tamamen kalkacaktı. Böyle bir durumda Sovyet etkisinin artması kaçınılmazdı." (Walter Laqueur, *The Struggle for the Middle East*, London, 1969, sayfa 27.) Amerikan ekonomik ve askerî yardımının giderek ortadan kalkma dönemine girdiğini Türkiye'de burjuva politikacıları anlayamadı ve bir türlü kabul edemedi.

Batılı istihbarat kaynaklarından da yararlandığı anlaşılan aynı çalışmada 1960 yıllarındaki Sovyet dış politikasının Orta Doğu'daki bir hedefinin gerçekleştiği kaydedildi. Gerçekleşen hedef şöyle ifade edildi: "Türkiye ve İran, belli ölçüde, nötralize edilmiştir." Aynı çalışma bu gelişmenin Batı'da nasıl karşılandığını ise şöyle yazdı: "Türkiye ve İran'ın dış politikasındaki değişme, öfkenin tamamen yok olduğu söylenememekle birlikte, Batı'da öfke ile karşılanmadı. Bu da, büyük ölçüde, global güçler dengesindeki değişmenin ve bu ülkelerin Sovyetler Birliği'ne yakınlıklarının bir sonucuydu." (W. Laqueur, *The Struggle for the Middle East*, sayfa 182) Dünyadaki yumuşama, Sovyetler Birliği'nin güney sınırında emperyalizmin ileri karakolu işlevini üstlenmiş iki ülkenin nötralizasyonunu da beraberinde getirdi.

Aynı nitelikte bir başka Batılı kaynak bu gelişmeyi daha özet ve daha açık bir biçimde yazdı. Şöyle dedi: "Yeni Sovyet yönetimi Orta Doğu'da Sovyet atılımını başlatınca, dikkatini ilk önce kuzey kuşak ülkelerine çevirdi. Türkiye ile ilişkileri iyileştirmek için bilinçli bir çaba başladı ve Sovyetler, Türkiye'nin desteğini alabilmek için Kıbrıs politikalarını değiştirdiler. 1966 Eylül ayında Kosigin Ankara'yı ziyaret etti ve Sovyetler'in yapmayı düşündüğü bir demir-çelik tesisi ile diğer sanayi projelerini içeren 200 milyon dolarlık bir kredi anlaşması imzalandı. Anlaşmanın Sovyet kredisinin, Türkiye'nin Batı'da pazar bulmada güçlük çektiği bazı ürünleriyle ödemesini öngörmesi ilgi çekiciydi." (Robert O. Freedman, *Soviet Policy Towards the Middle East Since 1970,* New York, 1975, sayfa 21-22.) Kuzey kuşak ülkeleri deyimi ile özellikle İran ve Türkiye kastediliyor. Türkiye ve İran, Afganistan ve Hindistan ile birlikte sosyalist olmayan dünyanın Sovyetler Birliği'ni kuzeyden saran ülkeleri meydana getiriyor.

İran ile ilgili olarak da şunları yazdı: "İran ile Sovyet ilişkileri daha hızlı bir biçimde iyileşti. 1965 Temmuz ayında Şah, Sovyetler Birliği'ni resmen ziyaret etti ve 1968 Ocak ayında, bir dizi sanayi projesi için Sovyetler İran'a 288,8 milyon dolarlık kredi açtı. Diplomatik açıdan çok büyük öneme sahip olan anlaşma ise, aynı tarihte, İran gazına karşılık Sovyetler'in İran'a 110 milyon dolarlık, küçük silahları ve taşıma araçlarını içeren, askerî malzeme vermeyi kararlaştırması oldu."

Komünist Partiler: Oto-likidasyon

1968 yılında Sovyetler Birliği'nde "Akademiya Nauk SSSR" tarafından bir kitap yayınlandı. Yazarı, V. İ. Danilov ve kitabın adı ise, *Srednie Sloi v Politiçeskoy Jizni Sovremennoy Turtsii.* Bu kitapta 27 Mayıs öncesinde ve 27 Mayıs Darbesi sırasında çağdaş Türkiye'nin siyasal yaşamında orta tabakalar inceleniyor. Danilov, Türkiye'de yayınlanmış kaynaklara ve günlük basına dayanarak Türkiye Millî Talebe Federasyonu Olayı'nı, 28-29 Nisan eylemlerini ve tabii 27 Mayıs'ı işliyor. Özellikle öğrenci eylemleri konusunda belli bir boşluğu doldurarak yararlı bir iş yapıyor.

Ancak bu kitabın değeri, buradan kaynaklanmıyor. Danilov'un çalışmasının önemi, içerdiği yanlışlıklardan ve bu yanlışlıkların zamanından ileri geliyor. Yanlışlıkların zamanı, kitabın yayınlandığı tarih olan 1968 yılı oluyor. Bu kitap, dördüncü ve son bölümünde 27 Mayıs Hükümet Darbesi'nden sonra Millî Birlik Komitesi içindeki görüş ayrılıklarını alıyor. Yanlışlıklar burada yoğunlaşıyor.

Sovyet Bilim Adamı Danilov, 27 Mayıs'ta yönetime gelenlerin sınıfsal çözümlemesini yapıyor ve şunları yazıyor: "Bizim görüşümüze göre, askerî yönetimin kimin çıkarını yansıttığını anlamada, yönetimlerinin birinci döneminde defalarca toprak ağası-burjuva kodamanların çıkarlarına dokunmaları ve onların hoşnutsuzluğu ve muhalefetleri ile karşılaşmaları önemli olgulardı. Bunlarla birlikte, kır ve kent emekçilerinin yükünü tereddütsüz hafifleten bazı önlemler alındı. Bu reformlar, ne kadar mütevazı olursa olsunlar, doğal olarak, nüfusun büyük bu bölümünün ve özellikle orta tabakaların tasvibini aldı." (V. İ. Danilov, *Srednie Sloi v Politiçeskoy Jizni Sovremennoy Turtsii,* Moskova, 1968, sayfa 121.) Danilov 27 Mayıs askerî yönetiminin birinci dönemi ile Kasım ayında Millî Birlik Komitesi'nin 14 üyesinin tasfiye edildiği zamana kadar geçen dönemi kastediyor. Ve anlaşılacağı gibi, geniş yığınların onayını alan reformların yapılmasını 14'lere bağlıyor.

Açık bir biçimde, 14'lerin liderliğini Alparslan Türkeş'e veriyor ve bunları "radikal subaylar" olarak tanımlıyor. Sovyet Bilim Adamı Danilov, Albay Türkeş'te ilerici bir "radikal subay" imajı arıyor ve buluyor. Şöyle devam ediyor: "Daha başka reformlar yapmaya çalışan radikal subayların durumunun yeteri ölçüde güçlü olmadığı ortaya çıktı. Devrimin tüm amacını, müflis Bayar-Menderes grubunu toplayıp yerine mümkün olduğu kadar çabuk olarak ve temel politik doğrultuyu değiştirmeden bir diğer burjuva-toprak ağası grubunu yerleştirmede gören subaylara yenildiler." Ve şöyle açıklık kazandırıyor: "Millî Birlik Komitesi'nin muhafazakâr kanadı, esasında, gizli örgüte son anda katılan yüksek rütbeli

subaylardan meydana geliyordu ve liderliğini General Cemal Gürsel ve Cemal Madanoğlu yapıyordu. MBK içinde radikal eğilimli subayların başında Albay A. Türkeş bulunuyordu."[7] Sovyet Bilim Adamı Danilov, 1968 yılında Albay Türkeş'i "radikal" olarak niteliyor.

V. İ. Danilov, "radikal kanat" ile "muhafazakâr kanat" arasında karşılaştırma yaparken Londra'da yayınlanan ve oldukça muhafazakâr görüşleriyle tanınan *Economist Dergisi*'nin 1960 yılına ait 6117 sayılı nüshasında yer alan şu değerlendirmeyi naklediyor: "Türkeş grubunun 27 Mayıs'tan sonra yaptıkları tüm açıklamalarından bu grubun Gürsel grubu ve yandaşlarına göre çok daha solda olduğu açıkça görülmektedir. Türkeş taraftarları, muhtemel olarak, tarım reformu, grev hakkı, ulusal eğitim, konut ve sosyal güvenlikten söz etmektedirler." Danilov bu görüşlere katılıyor. Ayrıca Albay Türkeş'in şu sözlerine yer veriyor: "On yıllık iktidar döneminden sonra Demokrat Parti'ye güvenmiyoruz ama, aynı zamanda Cumhuriyet Halk Partisi'ne de hiç sempati duymadık ve duymuyoruz."

Soyyet bilim adamı, çözümlemesini sürdürüyor. Şöyle: "MBK içindeki grupların partiler konusundaki görüşleri, bu partilerin kendilerine karşı tutumlarını belirledi. C. Gürsel grubu, burjuva partilerinin desteğini garantiledi. Haziran ortasında CHP ve CKMP yöneticileri ortak bir şekilde MBK'nın iktidarı partilere devretme görüşünü onayladıklarını açıkladılar. Burjuva toprak ağası kodamanlar, yalnızca Gürsel grubunun iktidarı başlarında kendilerinin bulunduğu partilere devretme görüşünü beğenmekle kalmıyorlar; aynı zamanda, mutedil subayların ciddi toplumsal ve ekonomik reformlara karşı olumsuz tutumu ve dış politikayı eski doğrultusunda muhafaza etme isteklerinden de hoşlanıyorlardı."

Danilov, buradan, dış politikaya geliyor ve şunları yazıyor: "MBK içinde sert tartışmalara yol açan sorunlardan birisi de dış politika oldu. Daha askeri hareket hazırlanırken bile muhafazakâr subaylar Türkiye'nin dış politikasının değişmeyeceği konusundaki görüşlerini kabul ettirmeyi başardılar. Bunun sonucunda, Türkiye'nin askerî bloklara bağlılığı konusunda birçok resmî açıklama yapıldı. MBK adına radyodan okunan ilk bildiri, askerî yöneticilerin diğer açıklamaları ve özellikle Dışişleri Bakanı Selim Sarper'in 2 Haziran demeci bunlar arasında idi." Sovyet Bilim Adamı, böylece muhafazakâr subayların hem son anda gizli örgüte girdiklerini ve hem de daha önceden dış politika konusundaki görüşlerini kabul ettirdiklerini ileri sürmüş oluyor. Albay Türkeş, bu arada, 27 Mayıs sabahı radyodan okuduğu, "NATO'ya ve CENTO'ya sadakat" yemininin sorumluluğundan kurtuluyor.

V. İ. Danilov, 1968 yılında Albay Türkeş'in ilericiliğini kanıtlamaya devam ediyor ve Albay'ın Moskova'da yayınlanan *Novoe Vremya Dergisi*'nin 1960 yılına ait 32. sayısında çıkan demecine yer veriyor. Şöyle diyor: "Şimdi daha güçlü olduğumuz için Batı birliği çerçevesi içindeki durumumuzu değiştirmemiz gerekir. U-2 türünden maceraların bir daha tekrarlanmaması için tedbir alıyoruz... Biz, sadece Batılı müttefiklerimizle değil, diğer devletlerle de iyi ilişkiler ve eğer mümkünse iyi anlaşmalar istiyoruz... Biz Ruslar'la her zaman iyi dost olduk ve onlarla ilişkimizde iyi niyetle doluyuz." Bunları Albay söylüyor. 1960 yılında *Novoe Vremya* yazıyor ve 1968 yılında Sovyet Bilim Adamı Danilov tekrarlıyor.

"Radikal eğilimli subaylar milliyetçiliğin açık savunucuları idi." Bu kaydediliyor. Daha sonra Sovyet Bilim Adamı Danilov, Sovyetler Birliği Komünist Partisi programından milliyetçilik ile ilgili paragrafı aktarıyor. Burada ezilen halkların milliyetçiliğinin iki yanı olduğu vurgulanıyor. Bundan sonra şöyle devam ediyor: "Bu niteleme, Türkeş grubuna da uygulanabilir. Bir taraftan, onun milliyetçiliği ülkenin kalkınmasını önleyen Batı emperyalizminin baskısına karşıdır ve bu anlamda Türkiye için ilerici bir özelliğe sahiptir. Diğer yandan, iç politikada millî azınlıkları Türkleştirmek gibi dar milliyetçi bir tutum alarak ve çok zamanda dış politikada anti-Sovyet bir yol izleyerek gericiliğin ekmeğine yağ sürerler." (V. İ, Danilov, *Sredie Sloi v Politiçeskoy Jizni Sovremennoy Turtsii*, sayfa 129.) Böylece Türkeş grubundan Batı emperyalizminin rahatsızlık duyacağı ifade ediliyor.

Sonra şöyle bağlanıyor: "Radikal subayların içerde reform yapma girişimleri ve daha bağımsız bir dış politika ile ilgili açıklamaları, Batı'nın emperyalist çevrelerinde endişe yaratmaya başladı. Birçok kaynağa göre, NATO Komutanı General Norstad'ın Temmuz ayında ve CIA Direktörü A. Dulles'in de Kasım ayında Ankara'yı ziyaretleri, MBK içinde radikal subayların etkin olmasına ve böylece Türkiye'nin dış politikasının değiştirilmesine müsaade etmeme niyeti ile açıklanıyordu. Türkiye'nin Batılı 'dostlarının' bu ilgisini, MBK içindeki mücadeleyi değerlendirirken hesaba katmaması mümkün değildi. Mamafih bu mücadeledeki en önemli yere, dış değil iç sorunlar sahip oldu." Böylece 14'ler tasfiye edildi. Türkiye de iç reformlardan ve daha bağımsız bir dış politikadan yoksun kaldı.

Hiç kuşku yok, 1968 yılında "Akademiya Nauk" tarafından yayınlanan çalışmasında Sovyet Bilim Adamı V. İ. Danilov, Albay Türkeş'te bir Albay Nasır görmek istiyor. Bunun için 1960 yılında MBK içindeki gruplaşmalarda doğru ile yanlışı yan yana getiriyor. 1968 yılında Albay Türkeş'in bulunduğu konum bile Danilov'u çözümlemesindeki yanlışlardan alıkoyamıyor. Aslında Sovyet Bilim Adamı Danilov, pek Albay Türkeş ile de ilgili görünmüyor.

1960 yıllarının ikinci yarısında Albay Nasır, prestijinin altın çağını yaşıyor. Albay Nasır "kahraman" sayılıyor. Soğuk savaştan çıkışın ilk yıllarında ve belli bir geçiş döneminde ülkesindeki komünistlere kan kusturan Albay Nasır, emperyalist kuşatmayı tersine çevirmede belli bir işlevi üstleniyor. Dönem, Albay Nasır, Nukrumah, Bin Bella ve benzerleri ve özellikle Albay Nasır dönemi olarak görülüyor. "Kapitalist olmayan yol" böyle bir görüş ile program oluyor. Batı toplumsal yazınının "az gelişmiş ülke" dediği kapitalistleşmenin aşağı merdivenlerindeki toplumlarda sosyalist devrimin önüne Albay Nasır'ın hayaleti giriyor.

Danilov, aynı çalışmasında, "TİP, büyük ölçüde, orta tabakaların çıkarlarını yansıtıyor" diyor. (V. İ. Danilov, *Srednie Sloi v Politiçeskoy Jizni Sovremennoy Turtsii*, sayfa 139.) Türkiye Komünist Partisi'nden ise pek söz etmiyor. Bu sessizlikle Batılı kaynaklarla birleşiyor. Orta Doğu'daki komünist partileri inceleyen ve Batı'da yayınlanmış bir kaynakta şöyle deniliyor: "Bundan sonraki sayfalarda Türkiye Komünist Partisi'nin tarihi kısa bir özet olarak verilecektir. Onun siyasal dönemi, şimdi daha ayrıntılı bir anlatımı gerektirmemektedir." (Walter Z. Laqueur, *Communism and Nationalism in the Middle East*, London, 1957, sayfa 205.) Eğer komünist tehlikesini abartma eğiliminde olan Batılı kaynaklar bile Türkiye Komünist Partisi'nden böyle söz ediyorsa ve o dönemde gerçekten etkin Türkiye İşçi Partisi'nin orta tabakaların çıkarlarını yansıttığına inanılıyorsa, Türkiye'de bir Albay Nasır arayışını anlamak kolaylaşıyor.

1957 yılında yayınlanmış yukardaki Batılı kaynak, Batı istihbarat örgütlerinden de yararlanarak Orta Doğu ülkelerindeki komünist partilerinin üye sayısı ile ilgili olarak şu tabloyu veriyor:

Komünist Partilerin Üye Sayısı

Ülkeler	Üyeler
Mısır	7000-8000
İsrail	4000-5000
Lübnan	8000-10000
Suriye	10000
Ürdün	1000-2000
Irak	3000-5000
Sudan	1000-1500
Türkiye	3000

Türkiye'deki ilerici harekete dostça bakamayan bir araştırmacı, 1940 yıllarında Türkiye'deki inanmış solcuların sayısının bini geçmeyeceğini ileri sürüyor. (Kemal H. Karpat, "The Turkish Left", *Journal of Contemporary History I*, 1966, sayfa 177) Amerika Birleşik Devletleri'nde Stanford Üniversitesi içinde Hoover Institution, her yıl uluslararası komünist hareketlerle ilgili bir yıllık çıkarıyor. Bu yıllıklar çeşitli komünist partileri hakkında standart sayılan bilgileri veriyor. *Yearbook of International Communist Affairs 1972*, TKP hakkında şu bilgileri veriyor: "Türkiye Komünist Partisi, TKP, 1920 yılında, İstanbul'da kuruldu. Kısa bir zaman sonra, biri Anadolu'da diğeri Sovyet Azerbaycanı'nda mülteciler arasında kurulan ilk iki Türk komünist örgütün kalıntıları mezcedildi. 1925 yılından itibaren illegal çalışan ve çok sert bir şekilde bastırılan TKP hiçbir zaman güçlü bir örgüt kuramadı ve ülkenin siyasal yaşamında önemsiz bir güç olarak kaldı. Partinin 1200 ile 2000 arasında üyesi ve 10000-15000 sempatizanı olduğu tahmin edilmektedir. 1970 yılında Türkiye'nin nüfusu 35 milyon 600 bin'dir." (*Yearbook of International Communist Affairs 1972*, Hoover Institution Press, 1972, sayfa 237.) Kapitalist ülke yöneticilerinin dünyadaki komünist hareketlerin gücünü bu kaynağa bakarak değerlendirdiklerini tahmin etmek güç değil. Bu kaynağın da Batılı istihbarat kaynaklarının derlediği bilgilerden yararlandığını da tahmin etmek güç olmamalı.

1972 yılına ait *Yearbook of International Communist Affairs*, 1971 yılında Alman Demokrotik Cumhuriyeti'nde yayınlanan *Neues Deutschland Dergisi*'nde yer alan Yakup Demir'in (Zeki Baştımar) demecinin bazı bölümlerine de yer verdi. Bu demeçte Yakup Demir Türkiye işçi sınıfının "Atatürk'ün zamanındakine göre çok daha güçlü ve deneyimli olduğunu" söylüyor. Yakup Demir'e göre Türkiye işçi sınıfı iktidara gelecek ve "gerçekten demokratik bir yönetim" kuracak ve bu yönetimle "burjuva-demokratik devrimi tamamlama" görevini yerine getirecek. Öyle anlaşılıyor ki Türkiye Komünist Partisi, Türkiye işçi sınıfına, Atatürk'ün zamanında yapılamayanları yapma görevini veriyor. Yakup Demir, bu görev yerine getirilince, "sosyalizme giden yol açılacak" diyor.

MDD tezi ve "Kemalizmin sol kanadı" olma niteliğini hiçbir zaman bırakamayan Türkiye Komünist Partisi, sürekli olarak, işçi sınıfının sosyalist mücadelesini erteleme işlevini üstleniyor. Mutlak bir aşama olacak. Bu, Türkiye Komünist Partisi'nin bir türlü gelişememesinin ve hiçbir zaman etkin bir güç olamayışının en temel nedenlerinden birisi olmalı. Türkiye sosyalist hareketinin, doğru veya yanlış hesaplarla, fakat mutlaka sosyalist iktidarı düşündüğü 1961-1971 döneminde etkin bir güç haline gelebildiği unutulmamalı. Bu yüzden Türkiye Komünist Partisi, tarihinin hiçbir ânında, 1961-1971 dönemi Türkiye İşçi Partisi'nin etkinlik düzeyine yaklaşamadı.

1977 yılına ait *Yearbook of International Communist Affairs*, Türkiye nüfusunu 40 milyon 988

bin ve Türkiye Komünist Partisi üye sayısını ise 2 bin olarak gösterdi. (*Yearbook of International Communist Affairs 1977*, Hoover Institution Press, 1977, sayfa XVII.) 1977 yıllığında İtalyan Komünist Partisi'nin üye sayısı 1 milyon 806 bin, Fransa'nın 550 bin, İspanya'nın 150 bin, Büyük Britanya'nın 29 bin ve İzlanda Komünist Partisi'nin ise 2200 olduğu belirtiliyor. 2200 üyeli İzlanda Komünist Partisi, 1974 seçimlerinde oyların yüzde 18,3'ünü ve 60 sandayelik parlamentoda ise 11 sandalyeyi alabiliyor. 1977 yılına ait yıllık, Türkiye Komünist Partisi'nin kendisinden en çok söz ettirmeyi ve nerede ise yasallığı sağlamayı başardığı bir zamanı kapsıyor.

Türkiye'de "Kemalizmin sol kanadı" olarak ortaya çıkıp etkin bir siyasal güç olmak imkânsız. Siyasal güç, kitlelerde belli ve karşılanamayan ihtiyaca cevap vermekle gelişir. "Kemalizmin sol kanadı" için böyle bir imkân yok. Kemalizmin, önce tam bir burjuva radikalizmi ve daha sonra burjuva ideolojisinin kendisi olarak, sahipleri var. "Kemalizmin sol kanadı" için ve bir parti hareketi olarak pek yer yok. Sınırlı sayıda üye ile bir kulüp ya da dernek olarak yer var.

Bu, Türkiye Komünist Partisi'nin kronik hastalığıdır. Gelişememesinin en önemli nedenlerinden birisidir. Ancak kesinlikle tek neden değildir. Türkiye burjuvazisi, hiçbir zaman kendisini güven içinde hissetmedi. Hiçbir zaman iktidarından emin olmadı. Bu yüzden Türkiye burjuvazisi, kendi soluna karşı suikastlerle dolu zengin bir repertuar geliştirdi. Bu repertuar içinde 1951 Tevkifatı özel bir yere sahip.

Daha önce üzerinde duruldu. 1951 Tevkifatı, içerisine sızdırılan ajanlarla bilinen Türkiye Komünist Partisi'nin eylemlerini, dış politika açısından en uygun bir zamanda savcı önüne çıkarma girişimi olarak başladı. Ancak mutlak olan bir nokta var: 1951 Tevkifatı, öyle sadece dış politika endişeleriyle uygulamaya konmuş bir operasyon değil. Doğrudan doğruya iç dinamikle ilgili yanı var. Soğuk savaşın en kızgın dönemine girerken Türkiye'de yeni bir "düzen" oluşturma planı ile çok yakından ilgisi var. Bu düzen, Türkiye'de eylem ve düşünceyi yasaklamayı değil, düşünmeyi bir süreç olmaktan çıkarmayı amaçlıyor. Bu amacın, başarı ile yerine getirildiğinin kabul edilmesi gerekli. Türkiye'de aydın, işçi ve emekçi, tarihinin her dönemine göre, en az 1950 yıllarında düşündü. Dünyada emperyalizmin altın çağını, soğuk savaşın en azgın dönemini yaşadığı 1950 yıllarında Türkiye aydını, işçisi ve emekçisi, beynin ancak beyin salatası olarak bir işlev gördüğünü düşünmeye başladı.

1951 Tevkifatı ve iki yıl kadar süren duruşmalar, bir "düzen" oluşturma operasyonunun parçalarıydı. Oluşturulmak istenen düzeni, Temyiz Mahkemesi Ceza Genel Kurulu'nun, Esas 1/102 Karar 74 sayılı ve 6 Ekim 1952 Tarihli Kararı'ndan da anlamak mümkün. Karar şöyle: "Sanık okulun umumi helası duvarına kurşun kalemle yazdığı 'Ey komünizm, senden güzel bir şey var mı? Yaşa! Varol!' yazılarının mahiyet ve medlulleri itibariyle, komünistlik lehinde propaganda mahiyetinde bulunduğu aşikâr iken umumi bir yere yazılmış olan bu yazıların öğrencilerin pek çoğu tarafından okunacağı düşünülmeksizin bazı mütalâalarla beraat kararı verilmesinin yolsuzluğundan Birinci Ceza Dairesince bozulan hükme karşı ısrar üzerine Ceza Genel Kurulu'nca, sanığın mektep helasının duvarlarına komünizm lehinde yazılar yazdığı toplanan delillerle sübuta ermiş ve bu itibarla fiilen propaganda veya övmek olup olmadığının araştırılması iktiza etmemiş ve bozma varid bulunmuş iken bazı mütalâalar serdiyle beraat kararında ısrar edilmesinin yolsuzluğu bakımından hüküm bozulmuştur." (Remzi Balkanlı, *Mukayeseli Basın ve Propaganda*, Ankara, 1961, sayfa 438) Çok açık değil mi? Bir öğrenci okulun helasına "komünizm senden güzel bir şey var mı?" diye son derece çocuksu bir cümle yazıyor. Kurşun kalemle. İlk mahkeme, işi öğrenci heyecanı ile değerlendirmiş olmalı, beraat kararı veriyor. Temyizin ilgili Ceza Dairesi, ceza istiyor. İlk mahkeme beraat kararında direniyor. Temyiz için Ceza Genel Kurulu'na gidiyor. Ve ceza kesiliyor. Bir yeni düzenin hukuku oluşturuluyor.

1951 Tevkifatı, dış politika ile ilgili. Bu kadar değil. İç düzenle ilgili. Bu kadar da değil, aynı zamanda iç politikayla da ilgili. 1951 Tevkifatı duruşmaları sonuçlandırılırken zamanın Başbakanı Adnan Menderes, 1953 yılı Ocak ayında Gaziantep'te konuştu. Şöyle konuştu: "Biz hükümet programımızda bildirmiş olduğumuz gibi komünistlikle memleket hayrına yaptığımız ciddi mücadeleler geniş neticeler vermiştir. İktidara geldiğimiz zaman da bir sürü komünist gazeteler çıkıyordu. Yeni iktidarın vaziyete hâkim olamayacağını düşünerek işi azıtmışlardı. Kanunlara yeni hükümler koyduk, hâkimlerimize yeni kıstaslar verdik. O günden bugüne hepsi avucumuz içindedir. Bunların bir kısmını kanunların pençesinde tahkikata tevdi etmiş bulunuyoruz."

Şöyle devam etti: "Tevkifhane ve hapishane dışında memleket içinde kalan bakiyelerinin kimler olduğunu ve nerede neler yaptığını sarahatle bilmekteyiz. Memleketimizin havası komünistler için teneffüs edilemez bir hava olmuştur. Bu bakımdan komünizmle mücadelelerde şu sırada şikâyet edeceğimiz bir durum mevcut değildir." Böylece komünizm sorununu halletmiş olduğunu söylüyor. Bunu da şunun için söylüyor: "Ancak hürriyet düşmanlarını sayarken ilk olarak komünizme temas etmek ve bilhassa hürriyetlerimize ve memleketimize düşman bütün cereyanlara uzaktan ve yakından bu kaynağa mensup olduğunu bilmek lüzumu vardır."

Menderes'in bu konuşmasından beş gün sonra, Ankara Savcılığı harekete geçti ve Türk Milliyetçiler Derneği'nin Ankara'daki genel merkezini mühürledi. O sırada Genel Başkanı, yakın bir zamanda Milliyetçi Hareket Partisi'ne katılan ve AP Genel Başkan Yardımcısı Sadettin Bilgiç'in kardeşi Sait Bilgiç olan Türk Milliyetçileri Derneği, daha sonra kurulan Komünizmle Mücadele Dernekleri'nin öncüsü idi. Derneğin 80'e yakın şubesi 24 saat içinde ve Ankara Sulh Ceza Mahkemesi'nin telgraf yazısı üzerine kapatıldı. Kapatma gerekçesinde Türk Milliyetçiler Derneği'nin din ve ırk esasına göre kurulup eylem yaptığı belirtildi. İş bu kadarla da kalmadı. Sait Bilgiç, Demokrat Parti Isparta Milletvekili idi. Derneğin bir başka faal adamı Tahsin Tola da DP Isparta Milletvekili idi. Ocak ayı dolmadan her ikisi de Demokrat Parti'den ihraç edildi. (İlhan Darendelioğlu, *Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri*, sayfa 290.) Demokrat Parti, "aşırı sol" ve "aşırı sağ" için tedbir alıyordu.

Alınan tedbirler burada da kalmadı. 1953 yılı Mayıs ayında yapılan DP Kırşehir Kongresi'nde Adnan Menderes, Cumhuriyet Halk Partisi'ni övdü. İsmet Paşa da çeşitli konuşmalarında Adnan Menderes'ten "Başvekil muktedirdir" veya "Başvekil ehliyetlidir" diye söz etmeye başladı. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, siyasal anılarında, Adnan Menderes ile İsmet İnönü'nün, yakınları Safa Kılıçlıoğlu ve Ekrem Amaç aracılığıyla mektup alışverişi yaptıklarını yazdı. Adnan Menderes'in, o sıralar çok yakını ve *Yeni Sabah Gazetesi* sahibi Safa Kılıçlıoğlu aracılığıyla, CHP İl Başkanı Ekrem Amaç'ın eliyle İsmet İnönü'ye gönderdiği mektubun son bölümünde şunlar yazıldı: "Memleketi alâkadar eden öyle meseleler olur ki, yine memleketin âli menfaatleri namına kendi kabine arkadaşlarıma dahi anlatamam. Bu gibi incelikleri bu memlekette anlayabilecek tek adam İsmet Paşa'dır. Vaktiyle Atatürk'le kendisinden başka kimsenin bilmediği birçok hadiseler cereyan etmiştir. Ben de kendi parti grubuma anlatmadığım şeyleri İsmet Paşa ile görüşebilirim." (Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, Ankara, 1968, sayfa 218) Hiç kimsenin bilmediği ve anlayamayacağı incelikleri İsmet Paşa'nın bilip anladığı ciddi bir iddia olmalı.

Bugünden geriye bakıldığında 1953 yılının inceliklerle dolu bir yıl olduğu kabul edilmeli. 1953 yılında, 1951 Tevkifatı sonuçlandırılıyor. Türk Milliyetçiler Derneği kapatılıyor. Bir "Millî Tesanüt Birliği" kuruluyor. Çok ilginç: "Tesanüt", dayanışma demek. "Birlik" de birlik anlamına geliyor. Ve böylece bir kez daha "Birlik" ve "Dayanışma" yan yana geliyor. Yan yana getirenler, "Millî Tesanüt Birliği" kuranlar. İstanbul ve Teknik Üniversite Rektörleri, Ticaret ve Sanayi Odaları, Tüccar Derneği, Tabipler Odası, Muallimler Birliği, Gazeteciler Cemiyeti, Mühendisler Birliği ve çeşitli işçi sendikaları ve öğrenci örgütleri. Kısacası tüm "ulus" orada.

Bu da 1953 yılında oluyor. 1953 yılında Başvekil Menderes ile "Ana Muhalefet" Başkanı İsmet İnönü birbirine övücü sözler söylüyorlar. 1953 yılı Haziran ayı sonunda ise Ankara'da Millet Partisi Kongresi yapılıyor. 1953 yılı Temmuz ayının başında ise "muktedir başvekil" Menderes, Millet Partisi'ni kapatma kararını alıyor. Millet Partisi kapatıldı. Millet Partililer, bu kapatılma operasyonunun CHP ile DP arasında bir anlaşmanın sonucu olduğunu ileri sürdüler. Bunda çok haksız olduklarını söylemek mümkün değil. CHP, bu tür muvazaalı işlerde deneyim sahibidir. CHP, burjuva sınıf çıkarlarını, dar parti çıkarlarının üstünde tutar. CHP için "devleti düşünen parti" denmesi buradan kaynaklanıyor. Nitekim Millet Partisi'nin kapatılması olayında da, bir parti olarak Cumhuriyet Halk Partisi'nin çıkarlarını savunan Genel Sekreter Kasım Gülek, Millet Partisi'nin başına gelenler nedeniyle Demokrat Parti'yi sert bir biçimde eleştiriyor. Fakat CHP yöneticileri dehal bir bildiri yayınlayarak işi "inkılâpların muhafazası lüzumu" sorununa çekiyorlar.

1953 yılında ve tam bu olayların gelişmesi sırasında, Türkiye'nin yakınında ve Türkiye ile çok yakından ilgili iki "olay" daha kaydedildi. 1953 yılı Mart ayında, görkemli sanayileşme atılımı ile Hitler faşizminin saldırısına karşı özverili savunmayı yöneterek tek ülkede sosyalizmin sağlam bir temel üzerinde gelişmesine ve giderek dünya sosyalist sistemine dönüşmesine en çok katkıda bulunanların başında yer alan büyük sosyalist lider Yisuf Visarinoviç Stalin öldü. Mart ayının başında. Mayıs ayının sonunda ise Sovyetler Birliği Türkiye'ye dostluk ve ticari ilişkileri geliştirme çağrısında bulundu.

Türkiye'nin at gözlüğü takmış tarihçileri, Sovyetler Birliği'nin bu dostluk çağrısını iki aydan daha kısa bir zaman önce, Stalin'in ölümüne bağladılar. Böyle bir bağlama ile Sovyetler Birliği'nin İkinci Savaş sonunda Türkiye'den toprak talebinde bulunmaktan vazgeçtiği izlenimini vermeye çalıştılar. Önemli bir değişiklik olmalı! Bir değişiklik olmalı ve Sovyetler Birliği "hatasını" anlamış olmalı! Böylece hem İkinci Savaş sonunda Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak istediği masalı bir gerçeklik kazanmış olacak ve hem de bunun sorumluluğu bir kişinin omuzlarına yüklenecek. Bir taşla birçok "kuş" vurulmuş olacak.

Türkiye'nin at gözlüğü takmış burjuva tarihçileri tarafından yazılmış olan bu senaryonun, Türkiye'nin "soğuk savaş ilericileri" tarafından da pek benimsendiği söylenmeli. Ayrıca bu senaryonun gerçekle hiçbir ilişkisi olmadığı da söylenmeli. Birçok nedenle. Bir kez, at gözlüğü takmış burjuva tarihçiler de bilirler: Sovyetler Birliği gibi örgütlenmesini

bilimsel temellere oturtmuş bir toplumda, ne kadar önemli ve yaratıcı olursa olsun, bir kişinin ölümünden bu kadar kısa bir zaman sonra, bir başka ülkeden toprak istemekle toprak istememek arasında çok büyük sayılması gereken bir değişiklik olamaz. Bir yerde sosyalist sistemi sürekli olarak "bürokratik bir örgütlenme" olarak nitelemek; diğer yerde, iki aydan daha kısa bir zaman içinde bir uçtan diğer uca politika değişikliğinden söz etmek, mümkün olamaz. Akla sığmaz. Bu yüzden, Sovyetler Birliği'nin 1953 Mayıs ayı içinde Türkiye'ye yaptığı dostluk çağrısının, Yisuf Visarinoviç Stalin'in ölümü ile hiçbir ilgisi yok. Stalin ölmese de aynı dostluk çağrısı yapılabilirdi.

İkincisi, İkinci Savaş sonrasında Sovyetler Birliği, Türkiye ile dostluk anlaşmasını daha sağlam temellerde yenilemek için, Türkiye'ye notalar verdi. Amaç, Türkiye'nin emperyalist kampa kaymasını önlemekti. Bu amaç gerçekleşemedi. Türkiye, soğuk savaşın Sovyetler Birliği'ni kuşatma politikası içinde çok aktif ve önemli bir yer aldı. Sovyetler Birliği'nin 1953 yılı Mayıs ayında dostluk çağrısını yaptığı zaman, Türkiye, Sovyetler Birliği'ni kuşatma politikası içinde yeni bir aktivite içinde idi. *Tezler*'in bu kitabında, Türkiye'nin resmî dış politika tarihi olarak nitelenen bir çalışmadan alınacak bir paragraf, hem at gözlüklü tarihçilerin masalını ortaya çıkarabilecek ve hem de soğuk savaş ilericilerini uyandıracak nitelikte. Şöyle: "Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında yapılan üçlü görüşmeler sonunda 28 Şubat 1953'te Ankara'da üç devletin Dışişleri Bakanları olan Fuat Köprülü, Stefanopulos ve Koca Popoviç arasında bir dostluk ve işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Yunan ve Yugoslav parlamentoları anlaşmayı, 23 Mart'ta, oybirliği ile tasdik etmişlerdir. Yugoslav Parlamentosu'nda yapılan görüşmeler sırasında Başkan Yardımcısı M. Kardelj anlaşmanın İtalya'ya açık olduğunu ve Triyeste anlaşmazlığının çözülmesinden önce bile İtalya ile Yugoslavya arasında işbirliği yapılabileceğini söylemiştir. Öte yandan, Türkiye Büyük Millet Meclisi de anlaşmayı 18 Mayıs'ta, muhalefetin de tam desteğiyle ve oy birliğiyle onaylamıştır." (Suat Bilge, et. ala. *Olaylarla Türk Dış Politika Tarihi, 1919-1965*, Ankara, 1969, sayfa 257.) İşte böyle. 1953 yılı Mart ayından Mayıs ayına emperyalizm yeni "kuşatma kuşağı" oluşturuyor.

Soğuk savaş döneminin "pakt manyağı" ABD Dışişleri Bakanı John F. Dulles'in inisiyatifi ile NATO Bakanlar Konseyi'nde görüşülerek yeni bir pakt hazırlanıyor. Yeni paktın adı, Balkan Paktı. Emperyalizm, Türkiye'de Ankara'ya çöreklenmiş sürekli olarak Bağdat, Tahran, Şam, Kahire, Atina ve Belgrad gibi başkentlere kement atıyor. Balkan Paktı'nın amacı ve hedefi Yugoslavya, Yugoslavya'yı emperyalist sisteme bağlamak. İşte bu sırada ve 30 Mayıs 1953 yılında, Sovyetler Birliği, Türkiye'ye dostluk çağrısında bulunuyor. Türkiye yöneticileri bu işten, tıpkı İkinci Savaş sonrasında olduğu gibi son derece rahatsız oluyorlar, Türkiye kamuoyundan saklıyorlar. Türkiye'de yaşayanlar Sovyetler Birliği'nin bu barış taarruzunu, on gün sonra Paris Radyosu'ndan öğreniyor, Türkiye Hükümeti, Temmuz ayı içinde Sovyet dostluk notasına cevap verdi. Bu, herhangi bir vaadi olmayan fakat sıkıntılı bir cevap oldu. Ancak bu kez Sovyet dostluk notası, hemen Türkiye ile ilişkilerin yumuşamasına yol açmamakla birlikte, önemli ölçüde amacına ulaştı. Balkan Paktı, ciddi bir pakt olamadı. Kısa bir zaman sonra, Balkan Paktı, tarihin derinliklerine gömüldü. Hiçbir iz bırakmadan.

1953 yılında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye dostluk çağrısı, Türkiye Komünist Partisi'nin dağıtıcı bir darbe yediği zamana denk geldi. Türkiye Komünist Partisi, burjuvazinin bu ağır darbesinden sonra kendine gelmekte güçlük çekti. O kadar ki, 1960 yılından sonra legale çıkıp aktif olmayı bile deneyemedi. Sadece deneyememekle kalmadı. Anlamsız fakat anlaşılması zor olmayan bir kompleksin etkisiyle hareket etti. Sosyalist dünyada, Türkiye içindeki sosyalist hareketle ilgili olarak kuşku uyandırmayı bir politika haline getirdi. "Kemalizmin sol kanadı" olan ve ideolojik açıdan Türkiye İşçi Partisi'nin çok sağında kalan TKP, 1961-1971 dönemi Türkiye İşçi Partisi'ni ve bu dönemde kendi önünde kalan tüm ilerici hareketleri, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin dünya işçi sınıfı hareketi içindeki yerini anlayamamakla suçladı.[8] Yurt dışındaki Türkiye Komünist Partisi'nin dışında Türkiye'de, Sovyetler Birliği ile dostluğu, kendi politikalarının temel ilkeleri haline getiren akımların olmadığı görüşünü savundu.

"Kemalizmin sol kanadı" ideolojisiyle güçlü bir komünist hareket oluşturulamayacağını anlayamadı. Ancak bunu, komünizme düşman olanlar bile gördü. Batı dünyasında Orta Doğu'daki komünist partiler hakkındaki "standart" bir çalışmada ve Mısır Komünist Partisi'yle ilgili olarak şunlar yazıldı: "Şu anda komünizmin en fazla korkması gereken, Kemalizmin bir Mısır versiyonudur. Böyle bir rejim, komünizmin gelişeceği koşulları ortadan kaldırır. Bu yüzden Mısır komünizminin geleceği Kahire Hükümeti'nin iç reformlar yapma istek ve yeteneğine bağlıdır. Kemalizm, muhtemelen, Mısır'daki komünizmin, Türkiye'de olduğu gibi güçsüzlüğe mahkûm olması anlamına gelecektir." (Walter Z. Laqueur, *Communism and Nationalism in tne Middle East*, London, 1957, sayfa 62) Batı dünyasının Orta Doğu'daki komünist hareketleri uzmanı, bu hükmü 1957 yılında yayınlanan kitabında yazdı. 1957 yılında Nasır, henüz tam bir Kemalist çizgiye girmekten uzaktı.

Türkiye Türkiye'de sosyalist hareketi hazırlıksız

olduğu bir zamanda önemli sorunlarla karşı karşıya bırakan 1965 Ekim seçimlerine hazırlanırken Mısır Komünist Partisi, kendi kendisini tasfiye kararı aldı. Mısır Komünist Partisi, "800-1000 arasındaki üyelerini, bireysel olarak, 1962 yılında Cemal Abdül Nasır tarafından kurulan ve ülkenin tek legal politik grubu olan Arap Sosyalist Birliği'ne katılmaya zorladı." (*Yearbook of International Communist Affairs 1972,* Hoover Institution Press. 1972, sayfa 301) Mısır'da uzun yıllar bir Marksist politikacı olarak tanınan ve "kızıl binbaşı" olarak bilinen, Mısır Barış Konseyi Genel Sekreteri ve Mısır Komünist Partisi Başkanlık Kurulu Üyesi Halid Muhyi el-Din, Arap Sosyalist Birliği Merkez Komitesi'ne girdi ve milletvekili seçildi.

Mısır Komünist Partisi ihanet etti ve kendi kendisini tasfiye etti. İhanet zincirinde bir halka oldu. Aynı halka, birkaç yıl sonra, Türkiye 12 Mart dönemine girerken Sudan'a takılmak istendi. Bu yüzden Sudan Komünist Partisi ikiye ayrıldı. Merkez Komitesi'nden Ebu İsa, Ahmet Süleyman, M. İbrahim Cafer, Numeyri'nin yönetimine katılarak Sudan Komünist Partisi'ni tasfiye etmeye razı olup, karar verdiler. Genel Sekreter Mahcup, Mısır'da olduğu gibi, Sudan'da da bu kez Cafer Numeyri'nin liderliğinde tek bir politik hareket düşüncesine karşı koydu. Bunun üzerine Numeyri, Mahcup'un başını çektiği kararlı komünistleri tevkif etmeye başladı. Böylece Mahcup taraftarlarını hazırlıksız bir iktidar denemesine zorladılar. Türkiye, 12 Mart döneminin ilk aylarını yaşarken, Lenin ödülü sahibi Mahcup idam edildi.

Mısır Komünist Partisi'nin kendi kendisini tasfiye etmesi, renksiz bir oyun olarak gelişti. Sudan Komünist Partisi'nin tasfiye operasyonu ise bir trajediyi doğurdu. Marx, tarihte her şeyin iki kez olacağını yazdı. Sudan'da trajedi oynandı. Amerika Birleşik Devletleri'nde ise komedi sahnelendi. 1943 yılında Tahran Konferansı'ndan sonra, 1944 yılı Mayıs ayında ABD Komünist Partisi de kendi kendisini tasfiye kararı aldı. Silahlı Kuvvetler içinde 10 bin ve bunun dışında 80 bin üyesinin parti üyeliği ortadan kaldırarak, yeni kurulan komünist siyasal derneklere kayıt olmalarını istedi.

Roosevelt ölünce ve Truman aniden Birleşik Devletler'in Başkanı olunca, Dışişleri Bakanlığı, bir güvensizlik havası içine girdi. "Uluslararası komünizm" konusunda bir memorandum hazırlayıp Başkan Truman'a verdi. Bunda, Komünist Partisi'nin lağvedilip komünist siyasal dernekler kurulurken Komünist Partisi için "Marksist programını önemli ölçüde sulandırdı ve savaş sırasında ve sonra potansiyel faşistler hariç tüm diğer sınıflarla işbirliği yapmaya hazır olduğunu ilân etti." denildi. (Arthur M. Schlessinger, Jr. Editor, *A Documentary History of the United States Foreign Policy 1945-1973,* Volume II, New York, 1973, sayfa 121) Burada "önemli ölçüde sulandırdı" deyimi biraz hafif kalıyor.

ABD Komünist Partisi'nin tasfiye operasyonunu, parti yöneticilerinden Earl Browder yönetti. Bir konuşmasında şunları söyledi: "Biz, Tahran Anlaşması'nın ve Anglo-Sovyet-Amerikan Koalisyonunun yaşama geçirilmesi mücadelesini katılmayan ve bu mücadeleyi desteklemeyen herkesten kopmaya hazırız. Bu koalisyonun gerçekleşmesi için mücadele eden herkese işbirliği elini uzatmaya hazır olmalıyız. Eğer J. P. Morgan (Amerika'nın en zengin üçdört ailesinden birisi, Y. K.) bu koalisyonu destekler ve bunu açıklarsa, bir komünist olarak ben, onun elini sıkarım ve bunu gerçekleştirmek için ona katılırım. Sınıf ayrılıkları veya siyasal gruplaşmalar, bu sorunun bir tarafını yansıtmanın ötesinde, şu anda hiçbir öneme sahip değildir." Oto-tasfiyeci Earl Browder, Tahran Konferansı'ndan hareketle yola çıktı.

Fakat orada kalmadı. Şunları da söyledi: "Birleşik Devletler'de Marksistlerin politikası, Birleşik Devletler'de bir savaş sonrası kapitalist kalkınma perspektifinin bütün sonuçlarını göze almak, bu temele dayalı bütün planları değerlerdirmek ve Tahran politikasını gerçekleştirecek ölçüde geniş ve etkin bir millî birlik içinde ülkenin en demokrat ve ilerici çoğunluğu ile aktif olarak işbirliği yapmaktır." Marksistlerin işi, böylesine geri bir düzeye indiriliyor. Çok açık bir biçimde. Böyle bir düzeye indirilince de, hiç kuşku yok, Komünist Partisi'ne gerek kalmıyor.

Amerika Birleşik Devletleri Komünist Partisi, Tahran Konferansı sonuçlarını yaşama geçirmek için verilecek mücadele ile kendi programı arasında bir uyuşmazlık görmüş olmalı. Bunun için kendi programını ve örgütsel varlığını feda etmekten çekinmiyor. Böylece çok kısa bir zaman sonra, iri göğüslü Kara Bomba Jane Russel ile başlayan ve McCarthy engizisyonu ile devam eden beyinleri uyuşturma politikası sırasında Amerikan işçi sınıfı ve emekçilerini, partisiz ve rehbersiz bırakıyor. Ayrıca Küba ve Kolombiya Komünist Partileri'ne de olumsuz örnek oluyor. Bu partiler de ABD Komünist Partisi örneğini izleyerek kendi kendilerini tasfiye ediyorlar.

Bir yıl sonra, 1945 yılı Nisan ayında, *Chaiers du Communisme*'de yayınlanan yazısında Fransa Komünist Partisi yöneticilerinden J. Duclos, ABD Komünist Partisi'nin bu tasfiyeciliğini sert bir biçimde eleştiriyor. Duclos, "Browder liderliğinde izlenen yol, fiilen, Birleşik Devletler işçi sınıfının bağımsız partisinin likidasyonu ile sonuçlanmıştır" diyor. Uzun yıllar Komünist Enternasyonal'in Yürütme Komitesi'nde bulunmuş olan Duclos şunları da söylüyor: "Amerikan komünistleri, diplomatik karak-

terde bir doküman olan Müttefik Hükümetlerin Tahran Deklarasyonu'nu, Birleşik Devletler'de savaş sonrası dönemi için sınıf barışına dayalı bir siyasal platforma dönüştürerek, Tahran Deklarasyonu'nun anlamını en kökten bir biçimde tahrif ediyorlar ve eğer gerekli cevap verilmeyecek olursa Amerikan işçi hareketine oportünist hayallerin tehlikeli tohumlarını ekiyorlar." Duclos'un çok gerçekçi sözler söylediğini zaman gösteriyor. Amerika Birleşik Devletleri, kendi kendisini tasfiye ettiği zamanki gücüne ve üye sayısına, bugüne kadar ulaşamıyor. Soğuk savaşta Amerikan işçi sınıfı ve emekçilerini rehbersiz bırakmanın sorumluluğunu taşıyor.

Soğuk savaşa girerken ABD Komünist Partisi, kendi kendisini tasfiye ediyor. Soğuk savaştan çıkarken Mısır Komünist Partisi, kendi kendisini likidite etti. İkinci Savaş'a girerken de Türkiye Komünist Partisi aynı işi yaptı. Elde edilen bilgiler Türkiye Komünist Partisi'nin dünyada kendi kendisini tasfiye eylemlerinde ilk örneği sağladığını gösteriyor. Ancak Türkiye Komünist Partisi'nin bu dönemi ve tasfiye eylemi ile ilgili bilgiler, son derece az olarak bulunuyor. Bilinenlerden birisi şu: Türkiye Komünist Partisi'nin eylemlerine son verdiği zaman, üyesi Nazım Hikmet'i, anti-Sovyet ve trotskist olmakla suçlayarak, partiden ihraç ettiği döneme denk geliyor. Bu ikisi arasında bir ilişki olup olmadığını söylemek güç. Ancak, Nazım'ın tasfiyeye karşı çıktığı, bir hipotez olarak ortaya atılabilir.

Kemal'in Yasaları

Türkiye Komünist Partisi'nin eylemine son vermesi, 1930 yıllarında oldu. Hangi yılda olduğu kesin olarak bilinmiyor. 1930 yıllarının ikinci yarısında ve 1937 yılında olması mümkün. Herhalde ikinci yarıda. Ve tabii 1930 yıllarında.

1930 yılları, *Tezler*'in birinci kitabında ayrıntı ile yazıldı. Daha da yazılacak. Burada üzerinde ayrıca durmak için bir neden yok. Burada sadece 1930 yıllarının niteliğini tekrarlamaya ihtiyaç var. 1920 yıllarına ve 1920 yıllarının başlarına geçebilmek için. 1930 yılları Mustafa Kemal'in politika yasalarından birisini çok açık bir biçimde ortaya çıkarıyor "Kemal'in yasaları" içinde "alternatifleri yok etme" 1930 yıllarında bütün çarpıcılığıyla ortaya çıkıyor. Hem 1930 yıllarının başlarında ve hem de sonlarına doğru.

Sezgi, bir politikacının vazgeçilmez silahıdır. Sezgi, bazen Türkçe'de kullanılan Fransızcası veya İngilizcesi'yle "intuition", politikacının bilgi öncesidir. Her politikacının işine yarar. Politikacının olduğu gibi, sınıfların da sezgisi vardır. Ve kesinlikle "Tanrı vergisi" bir özellik değildir. Sezgi, bir deneyim birikimin sonucudur. Bu yüzden, sezgi, henüz bilgiye dönüşmemiş deneyimin özüdür. Bu yüzden, pratiği olmayan veya aynı anlama gelmek üzere, deneyim birikiminden yoksun sınıf ya da politikacıların sezgisi yoktur. Politika ise bütün bilimlerin sonrasıdır.

Politikacının veya sanatçının sezgisi, çok zaman bilim adamına ışık tutar, bu yüzden anı ya da edebiyat okumak ve diğer sanat türlerini izlemek, bilim adamı için vazgeçilmez bir kaynaktır. Her türlü bilim adamı için. Bir örnek, politikacı-sanatçı Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun anılarında ortaya çıkıyor. Serbest Fırka'nın neden kurulduğu sorusuyla ilgili olarak, güçlü bir sezgi ile, şunları yazıyor: "Şu halde, öyle sanıyorum ki, Atatürk, bir muhalefet partisinin kurulmasına yol açarken yukarda tahmin ettiğimiz niyetlerden başka, o keskin 'intuition' kudretiyle sezinlediği yeraltı gericilik hareketlerini meydana çıkarmak maksadını gütmüştü ve bununla, aynı zamanda, devrim nizamının memlekette yerleşmiş olduğu zehabına düşmüş bulunan Halk Partisi'yle Hükümet'i uyarmak istemişti. Fakat, gerek bu Parti, gerek o Hükümet bütün olup bitenlerin sorumluluğunu Fethi Bey'in üzerine atıp, onu ve arkadaşlarını sorguya çekmekle yetinmişti." (Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, Ankara, 1968, sayfa 104-105) Gerçekten, Yakup Kadri adına üstün bir sezgi. 1930 yıllarının başlarında Mustafa Kemal'in alternatifleri yok etme niyeti ile "devrim nizamını", bir başka deyimle Cumhuriyet düzenini, yerleştirme endişesini, çok büyük bir ustalıkla, seziyor.

Burada söylenmesi gereken şu: Alternatifleri yok etme ile düzeni yerleştirme, bir arada bulunuyor. Bir arada bulunmak durumunda. Alternatifleri yok etme, düzeni yerleştirme için *sine qua non*. Olmazsa olmaz. 1930 yılları içinde, hiç kuşku yok, Cumhuriyet rejimi, kendi düzenini yerleştirdi. Bugüne kadar gelen düzen, 1930 yıllarında yerleştirilen düzen oldu. Eğer bu düzenin yerleşme tarihi olarak 1935 yılı alınacak olursa, bu düzen hiçbir tehditle karşılaşmadan, 1965 yılına kadar devam etti. 1950 seçimi veya 1960 Devrimi, bu düzeni tehdit etmedi. Bir anlamda, çürüyen yanlarını tamir ederek, güçlendirdi. Ancak her ikisi de, güçlendirirken bu düzeni tehdit edecek tohumları da doğurdu. Bunlar, önce yavaş yavaş, sonra diyalektik bir hızla gelişti. 1965 Ekim seçiminden sonra, Türkiye İşçi Partisi'nin ve bunun yanında *Yön* hareketinin iktidar perspektifi ile bu düzen, ilk kez bir tehditle karşılaştı. Bir yanda Ecevit'in *Ortanın Solu*, diğer yanda Türkeş'in MHP hareketi ve yine bir yanda 12 Mart, diğer yanda 1974 yılında doğup ölen Ecevit'in "Umut Hükümeti" veya bir yanda Milliyetçi Cephe Hükümeti, diğer yanda "oyun içinde oyun" düzenleriyle ve kendilerini sosyalizmin yedd-i emini sayanların ihanetiyle Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun sosyalist özünü atıp CHP'nin bir yan örgütü haline getirilmesi, hep bu tehdide karşı

alınan önlemler manzumesini oluşturdu. Burjuvazi hep ikili yaklaştı. Bu iki yaklaşımın burjuvaziden kaynaklandığını göremeyenler ise kör oldular. Bittiler.

Yakup Kadri, devamla, şunları yazdı: "Bununla beraber, hâlâ düşünürüm ki, Fethi Bey, muhalefet hareketini birdenbire miting meydanlarına dökmemiş ve muhalefet lideri vazifesini on kişilik grubu ile Meclis içinde yerine getirmek yolunu tutmuş olsaydı, acaba başarıyı kolaylıkla elde edemez miydi? Yukarıdan beri söylediğim gibi Fethi Bey'i sevenler, hatta Halk Partili milletvekilleri arasında bile pek çoktu ve bunların yavaş yavaş Serbest Fırka grubuna katılmaları hiç de ihtimalden uzak değildi." Karaosmanoğlu, bunları yazdı ve Fethi Bey'in, bu görüşlerine katılmadığını ekledi. Her ikisi de haklı. Yakup Kadri şundan haklı: Önerdiği yolu, aşağı yukarı Celâl Bayar ve Demokrat Parti izledi. Bayar, Okyar'ın başarısızlığından ders alarak yola çıktı ve sürekli güven vererek hareket etti. Fethi Bey, şundan dolayı haklı: Fethi Bey'in girişiminde henüz düzen yerleşmemişti. Cumhuriyet düzeni, 1930 yıllarında yerleşti. Bayar, Okyar'ın başarısızlıklarından ders alırken, böyle elverişli bir siyasal konjonktürde hareket ediyordu.

1930 yılında Mustafa Kemal görmek istedi ve gördü. Mustafa Kemal'in gördüğünü, Birleşik Devletler'in Türkiye Büyükelçisi Grew de gördü. Ne gördüğünü anılarında yazdı: "Fethi Bey'i karşılamak için İzmir tümden ayağa kalktı ve Hükümet'in izlediği politika ile aldığı önlemleri onaylamadığını göstermek için uygun bir fırsat bulduğu inancıyla Fethi'yi bir muzaffer kahraman gibi karşıladı. Halk Partisi'nin yerel gazetesinin yazı işleri binasıyla matbaası ve Anadolu hücuma uğradı, tahrip edildi, bir kişi öldü, birçoğu yaralandı; basındaki haberlere göre 300 kişi tutuklandı. *Milliyet*'in, olayı komünist çapulcularla katillere mal etmesi ve hiçbir siyasal öneme sahip olmadığını ileri sürmesi, Türk basınında geleneksel olarak rastlanandan daha çocukça bir davranış oldu." (Joseph C. Grew, *Turbulent Era- A Diplomatic Record of Forty Years 1904-1945*, Vol II, Boston, 1952, sayfa 866.) Büyükelçi Grew, 24 Eylül 1930 tarihinde, Birleşik Devletler Dışişleri Bakanı Stimson'a gönderdiği raporda da, Gazi'nin iki kez Anadolu Ajansı'na demeç vererek Cumhuriyet Halk Fırkası ile kendisi arasında tarihi bağları açıklamak zorunluluğunu duymasına dikkati çekti. Büyükelçi bundan, Gazi'nin, "a second party is an excellent thing, but be careful" sonucunu çıkardığını yazdı. "İkinci bir parti kurmak fevkalâde bir iştir ama dikkatli olmak gerek." On beş yıl sonra Celâl Bayar, Fethi'nin serüveninden ders alarak, dikkatli davrandı.

Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye Büyükelçisi Grew, Fethi Bey'in sürdürdüğü kampanyadan ve görmüş olduğu ilgiden, on beş yıla gerek olmadan zamanında da, dersler çıkarıldığını yazdı. Çıkaran Cumhuriyet Halk Fırkası ve şöyle: "Aynı zamanda Halk Partisi'nin bir baştan başa yeniden örgütlenmesi başladı. Eğer çıkardığım sonuçlarda yanılmıyorsam bu yeniden örgütlenme Halk Partisi'ni, faşist ilkelere dayalı bir siyasal eğitim örgütüne dönüştürecektir ve faşizmin Türkçesi 'yeni Kemalizm' olacaktır."[9] 1930 yıllarında düzeni yerleştirme gayretleri, 1930 yılının başlarında taşladı.

Gerçekten de öyle oldu. 1912 yılında kurulmuş olan Türk Ocağı, 10 Nisan 1931 yılında kapanmaya zorlandı, 276 şubesiyle ve tüm gayrimenkulleri ile birlikte Cumhuriyet Halk Fırkası'na katıldı. Halkçılık bu sırada, Halk Fırkası'nın ilkelerinden birisi oldu. Halkevleri bu sırada kuruldu. *Kadro Dergisi* bu sırada çıktı. Darülfünun bu sırada bir yasa ile İstanbul Üniversitesi oldu. Türk Dil Kurumu bu sırada kuruldu. Türk Tarih Kurumu bu sırada kuruldu. Mustafa Kemal'in "Büyük Müzik İnkılâbı" bu dönemde başladı. Mustafa Kemal, 1934 yılında Büyük Millet Meclisi'ni açarken "bir ulusun yeni değişikliğine ölçü, musikide değişikliği olabilmesi, kavrayabilmesidir" dedi. "Bugün dinletilmeye yeltenilen musiki yüz ağartacak değerde olmaktan uzaktır" dedi. Bu söylevden bir gün sonra da radyolarda Türk müziği yayınları kalktı.[10]

Bütün bunlar Fethi Bey'in kampanyasından sonra oldu. Ancak bunlara gelmeden bir başka "olay" daha oldu. Amerikan Büyükelçisi Grew, bu olayın etkisini, bir yabancının duygusuzluğu içinde yazdı. Şöyle yazdı: "Bunun arkasından Menemen Olayı geldi. Bu defa Hükümet, bu olayı, kendi yararına kullanmaya hazır ve kararlı idi. Şimdi Fethi'nin kampanyasından, tahmin ettiğimizden daha fazla yaralanmış olan Hükümet için, prestijini yeniden kazanmak amacıyla kullanılabileceği altın bir fırsat doğmuştu." Duygusuz yabancı, Menemen Olayı sırasında yedek subay Kubilay'ın gereksiz bir telâş ile işi büyüttüğünü, resmî basının ileri sürdüğü gibi kafasının koparılıp bir sopaya takıldığı veya kanının içildiği gibi süslemelere inanmamak gerektiğini rapor etti.

Hiç kuşku yok. Serbest Fırka ile Menemen Olayı'nın aynı zaman kesiti içine düşmesi, düzeni yerleştirmek ve yerleştirirken belirlemek isteyenlerin çok işine yaradı. O kadar işe yaradı ki "acaba?" diye sormak mümkün. Böyle bir çözümleme ile karşılaştıktan sonra "acaba bu işte bir parmak var mı?" diye soracaklar mutlak olacak. Bu soru yanlış olmasa bile mutlak olarak gereksizdir. Geri bir çözümleme düzeyine işaret eder. Çünkü politikada önemli olan her zaman "altın fırsatlar" yaratmak değildir. Bu riskli ve her zaman mümkün olmayan bir yoldur. Politikada, tabii burjuva politikasında, önemli olan "maniple etmek" ve kendi akışı içinde çıkacak olan

fırsatları kullanmaktır. Türkiye entelijansiyası bunu bir türlü kavramak istemediği için her siyasal gelişmenin çözümlemesini yapmaktansa, beyinleri kısırlaştıran "polis düğümleri" arayıp çözmeyi tercih etmiştir.

Türkiye burjuvazisi ise bunu yapmadı. Fethi'nin kampanyası ile ayağa kalkan bilinçsiz işçi ve emekçi yığınlarına, Menemen'de kurulan idam sehpalarında sallanan dervişlerin cesetlerini sundu. Bilinçsiz işçi ve emekçiler, burjuva politikacısı Fethi'yi görmek için ayağa kalktılar ve darağaçlarında sallanan gericilerin ayaklarını gördüler. Ayağa kalkış ile sehpada sallanan ayaklar arasındaki bağlantıyı içgüdülerine yerleştirdiler.

Düzenini yerleştirmek isteyen Türkiye burjuvazisinin yaptıkları bununla sınırlı kalmadı. Devam eden senaryoyu, Selim İlkin yazdı: "İlk ağızda basın ele alındı ve Serbest Fırka yanlısı gazetecilerin bazı önemlileri gözaltına alındı. Bunu işçi kesimi takip etti. Uzayan bazı grevler, valiler yardımıyla sona erdirildi. Muhalif olan bazı işçi kuruluşları lâğvedildi. Serbest Fırka saflarına sızdığı ileri sürülmüş olan 'sol' çevreler saptanarak tutuklandı." (S. İlkin, *Devletçilik Döneminin İlk Yıllarında İşçi Sorununa Yaklaşım ve 1932 İş Kanunu Tasarısı,* teksir, 1978, sayfa 8) Aynı çalışmanın başka bir yerinde, bu kitapta tekrar karşılaşılacak olan, Kâzım Özalp'in raporlarından söz edildi: "İzmir olayları üzerine bu yörede inceleme yapmakla görevlendirilmiş olan Kâzım Özalp, Mustafa Kemal'e verdiği raporda, Serbest Fırka'nın kuruluşu öncesinde, burada olan 'sol'un, bu parti içinde hareket ettiğinden yakınmıştır. Bir bölümü salt işçi hareketleri izlenimi vermesine rağmen, geniş çapta tutuklamalar yapılmıştı."

TKP'nin Serbest Fırka içine girmekten övündüğü, *Tezler*'in birinci kitabında yazıldı. Herhalde Kâzım Özalp, övünmeyi bir gelenek haline getiren Türkiye Komünist Partisi'nin bu davranışını öğrendi. Cumhuriyet Halk Fırkası ise bunu büyüttü. Tüm işçileri "komünist" yaptı. Fethi Bey, bu işi pek anlayamadı ve anlayamadığını da Meclis kürsüsünde ifade etti. Şöyle ifade etti: "Cumhuriyet Halk Fırkası'nda anlayamadığım bir zihniyet var. Amele, Halk Fırkası'na mensup oldukça iş yolundadır. Vakta ki bu amele, Halk Fırkası'na inhisap hakkını Serbest Fırka istimale başlar; o zaman iş değişir. Derhal iktisadı meslekler ihtilâfı meydana çıkar. Devletçilik ve liberalizm nazariyeleriyle bu meselenin halli çareleri aranır. Efendiler, nazariyeler ihtilâf ile bu meseleyi hal için zahmet çekeceğimize, amelenin neden gayrimemnun olduklarını tahkik etsek daha doğru olur zannederim. Rica ederim, iktisadi menfaatini hangi fırka programiyle daha iyi temin olunacağını fark ve temyiz etmek hakkını hiç kimseden nezetmeyelim. Bilumum ameleyi komünist telâkki etmek doğru mudur?"

Selim İlkin'in yazdıklarını, Meclis tutanaklarına dayanarak, Mahmut Goloğlu devam ettirdi. Serbest Fırka Genel Başkanı Fethi Okyar, Meclis kürsüsünde ve çaresizlik içinde kendisini savunurken şunları söyledi. "Bir partilinin, balo daveti için, valiye verdiği cevabı ben de nezaketsizlik olarak kabul ederim, fakat bunu parti suçu sayarak bildiri yayınlayamam. Bir haydutun üzerinde fotoğrafım çıkmış diye eşkıyalıkla da suçlandık. İçimizde tekkeciler, yeşil bayraklılar, komünistler, anarşistler varmış. Bütün kötülükleri biz yapıyormuşuz, çünkü Vasıf Bey böyle söylemiştir." (Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri 1924-1930*, Ankara, 1972, sayfa 297-298.) Fethi Bey'in bu sözleri ise salondaki milletvekillerinden birisinin sataşmasına yol açmıştır.

Yerinde duramayıp sataşan milletvekili Celâl Bey'den başkası değil. Celâl Bey (Bayar) yerinden "gerçek üzerine söylenmiştir" diye bağırıyor. Fethi Bey, hafif yılgın ve hafif müstehzi "gerçektir, öyle olması gerekir" diye cevap veriyor. Celâl Bey "kuruluşun niteliğini gösteren bir gerçektir" diye ısrar ediyor. Fethi Bey "evet, kuruluşumuz çok kötüdür" diyor. Celâl Bey, alayı anlıyor ve yeni deliller savuruyor. "Silahlı olarak gitmişlerdir." Fethi Bey, artık tam yılgın bir havaya bürünüyor ve "iyi olmak hassası size mahsustur" diye dayanmaya çalışıyor. Sonra, inanmadan günah çıkaran bir Hristiyan gibi, konuşuyor: "Celâl Bey, biz kusurlu adamlarız, hem de çok kusurlarımız vardır. Meselâ, memurları suçladım, oysa ki onların mazur olduklarını biliyorum, aldıkları emirleri yaptılar. Sonra Gazi ile birlikte resimlerimizin dükkânlara asılması da suç. Partimizi Gazi'nin emriyle kurduk demek, günah. İllâ ki bizi Gazi'ye karşı göstermek istiyorlar. Değiliz, Gazi'ye karşı Türkiye'de parti olamaz." Bunları söylüyor ve söyledikten sonra yapılması gerekeni yapıyor. Mebuslarını topluyor. Serbest Fırka'nın feshi için karar alıyor. 1930 yılı Aralık ayının 17 tarihinde Serbest Fırka'nın feshedildiği ilân ediliyor.

Fakat Serbest Fırka Olayı bitmekle bitmiş olmuyor. Politikada öyle olmaz. Serbest Fırka'nın kapatılmasıyla işler bitmez. Serbest Fırka'nın bitişi, bir terörün başı olur. Burada "sembol hedef" Serbest Fırka taraftarı *Yarın Gazetesi*'nin sahibi Arif Oruç'tur. Oruç, 1931 Haziran ayında bir "Laik, Cumhuriyetçi Çiftçi ve İşçi" Fırkası kurmak istiyor. Selim İlkin yazıyor: "Oruç aleyhine yürütülen kampanyada, onun C. Serbest Fırka yanlı tutumundan çok, Kurtuluş Savaşı dönemindeki 'sol' çevreler içindeki rolü kullanılmıştır. Parti kurma istemi ise Hükümetçe "keenlem yekun" addedilmiştir. Temmuz 1931'de kabul edilen, geniş kapsamlı Basın Kanununun çıkmasından sonra, birçok muhalif gazete gibi *Yarın Gazetesi* de kapatılmıştır. Arif Oruç, Çerkez Ethem'in Kuvvay-i Seyyare Komutanlığı sırasında Eskişehir'de, daha sonra Ankara'da çıkan *Yeni*

Dünya Gazetesi'nin yöneticilerinden birisi. Önceleri Çerkez Ethem'in gerilla kuvvetleri ve Bolşevizm lehine yayınlar yapıyor.

Serbest Fırka'nın kapanmasından sonra Arif Oruç'un günü değil, geçmişi hatırlanıyor. Arif Oruç bir sembol hedef seçilerek gerçek bir terör yaratılıyor. 1931 yılı Ağustos ayında *Cumhuriyet Gazetesi*, "Vatan Haini Arif Dün İki Gençten Dayak Yedi" başlığıyla Arif Oruç'tan haber veriyor. *Son Posta* ise Eylül ayında "*Yarın* Sahibi Lokanta Açmaya Karar Verdi" haberini duyuruyor. Kurtuluş Savaşı'nın bu başarılı gazetecisinden en son olarak bu haber işitiliyor.

Fakat Serbest Fırka Olayı bitmekle bitmiyor. Basına terörle de iş bitmiyor. Bir parti kurma girişimini "keenlen yekun", başka bir deyişle, sanki hiç yokmuş gibi saymakla da iş bitmiyor. 1945 yılından sonra burjuvazinin partileri çiftleşerek çoğaldığı için ve 1965 yılından sonra Türkiye'nin sosyalistleri iktidarı düşünmeye başladıkları için, 1970 yılına dönerken ve 1970 yıllarında burjuvazi işçi ve emekçilere sopa ile umudu farklı farklı örgütlerle sundu. CHP ile MHP burjuvazinin iki kolu oldu. Aynı gövdeden ve daha özel olarak aynı kalpten kan alan iki kol oldu. 1930 yıllarında ise böyle bir çeşitliliğe imkân yoktu. İşçi ve emekçi sınıflara sopa ile umudu, tek el veya tekel sundu. Her ikisini de Cumhuriyet Halk Fırkası sundu. Bir yandan tutuklamalar devam ederken, Selim İlkin'in çalışmasına göre, 30 Mart 1931 tarihli *Cumhuriyet Gazetesi*'nde şu haber yer aldı: "Halk Fırkası son teşkilâtında ameleyle yakından alâkadar olmaya karar vermiştir. Bu sebeple yeni intihabatta, fırka namzetleri arasında ameleden bazı kimseler de bulunacaktır. Bu suretle Meclis'te on kadar amele mebus olacaktır.

Meclis'te on kadar mebus bulundurmak kolay bir iş değil. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın o zamana dek örgütlü işçi hareketiyle ilişkisi olmadığı için kolay değil. Bundan sonra oluyor. Nasıl olduğu *Tezler*'in birinci kitabında yazılıyor. Fakat mebus seçme işi ayrı. Bu işin bir bölümünü Memduh Şevket Esendal üstleniyor. Zonguldak'a gidiyor ve "amele" arasından okur-yazar ve arkadaşlarının itimat ve muhabbetini kazanmış olanları arıyor. İstanbul'daki arama işi ise Cevdet Kerim İncedayı'ya düşüyor. Ve şöyle oluyor: "İşçi kesiminin gerçek bir örgütlenmeden yoksun oluşu, İstanbul gibi iş yerlerinin geniş bir alana dağınık bulunduğu bir yörede, işçi milletvekili adaylarının seçim şekli, bir bakıma 'masallardaki esrarlı vakaları' andırmıştır. Cevdet Kerim, kimliğini saklayarak geniş bir işçi kesimiyle temasa geçerek, adayları tespit etmeye çalışmıştır." Mustafa Kemal'in bir ara bir kadın milletvekili görmek istediği sonucunda "devlet kuşunun" Satı Kadın'ın başına konması gibi, bu arama sonucunda da aynı "devlet kuşu" işçi tulumu giymekten başka hiçbir özelliği olmayan bazı amelenin başına konuyor.

Serbest Fırka bitmekle bitmiş olmuyor. "Ameleden birkaç mebus yapmakta da iş bitmiyor. *Tezler*'in birinci kitabında yazıldığı gibi, tam Takrir-i Sükûn döneminde iki yıl grev hakkını içeren bir tasarının meclis komisyonlarında gezdirilmesi gibi, yeni iş yasası tasarıları hazırlanıyor. Belli bir oyalama döneminden sonra 1936 yılında grev ve sendika hakkını alıp götüren bir tasarı kanun oluyor. İşte bu sırada Türkiye Komünist Partisi eylemine son veriyor. Ne zaman ve nasıl, henüz bilinmiyor. Ancak 1935 yılında toplanan Komintern'in yedinci kongresinde Türkiye Komünist Partisi temsil edilmiyor. Türkiye Komünist Partisi'nin sözü de edilmiyor. Türkiye Komünist Partisi, kendi kendisini tasfiye eden Komünist Parti zincirinin bilinen ilk örneği oluyor.

Kemal'in Yasaları: İnönü Zaferi Var mı?

İdeoloji önemlidir. Program çok önemlidir. İdeoloji ve program, ne yapılması gerektiğini göstermesi açısından çok önemlidir. Ama bu kadar mı? Bu kadar değil. Bundan fazla, ideoloji ve program, bir de somut durumun çözümlemesi için çok önemlidir. Somut durumun somut çözümlemesi çok önemlidir. Çünkü somut durumun her çözümlemesinden bir eylem programı çıkar. Doğru veya yanlış. Mutlak çıkar. Somut durumun çözümlemesi "doğru" ise, "doğru" bir eylem programı çıkar. Yanlış ise yanlış bir eylem programı çıkar.

Yanlış eylem programı öldürücü olabilir. Her zaman değil. Siyasal açıdan ya da fizik açıdan öldürücü olabilir. Türkiye Komünist Partisi Kâtib-i Umumisi Vedat Nedim Bey, 1926 yılında dünyayı yakından izledi. Türkiye'nin somut bir çözümlemesini yapamadı. Yaptığı yanlış çıktı. Londra'da Büyük Britanya polisinin Arcos Şirketi'ne baskın yapmasından, İstanbul'da İstanbul polisinin İstanbul'daki Arkos Şirketi'ne hücum edeceği sonucunu çıkardı. Halbuki Türkiye'de böyle bir hava yoktu. Vedat Nedim Bey bu havayı çözemedi. Sıranın İstanbul'daki Arkos Şirketi'ne geldiğini düşündü. Somut durumun somut çözümlemesinden böyle bir sonuç çıkardı. Bu sonuçtan da bir eylem programı çıkardı. Türkiye Komünist Partisi'nin Kâtib-i Umumisi olarak, elindeki belgelerle birlikte, İstanbul polisine teslim oldu.

Somut durumun somut çözümlemesini doğru dürüst yapamaması, Türkiye Komünist Partisi'nin Kâtib-i Umumisi Vedat Nedim Bey'in bir "komünist" olarak komünist hayatını sona erdirdi. Fizik hayatı devam etti. 1932 yılında *Kadro Dergisi*'nin kurucusu olarak, burjuvaziye, bir ara Komünist Partisi'ne girmiş olmaktan doğan borçlarını ödedi. Yaşamı sürüyor. Fizik olarak. Büyük bankaların aranan bir "kültür danışmanı" olarak Anadolu halkının çorap nakışları üzerindeki incelik ve ustalığını

yayıyor. Bu da saygıdeğer bir yaşam. Kimsenin itirazı ve saygısızlığı olamaz.

Vedat Nedim, somut durumun somut çözümlemesini yaptı, fakat, yanlış yaptı ve sonunda bir "komünist" olarak politik yaşamını sona erdirerek yanlışlığının içinden çıktı. Mustafa Suphi ise İttihat ve Terakki düşmanlığından bir türlü kurtulamadığı için, 1920 sonunda ve 1921 başında somut durumun somut çözümlemesini doğru olarak yapamadı. Hayatını kaybetti. Siyasal hayatını ise siyasal örgütü ile sürdürdü.

İttihat ve Terakki'ye düşman olmak mümkün. Kimse itiraz edemez. Ancak Mustafa Suphi için İttihat ve Terakki düşmanlığı, çok zaman somut durumu görmesini engelleyen bir perde oldu. Aklından hiç çıkaramadı. O kadar çıkaramadı ki, 1920 sonlarında Mustafa Kemal'in kurdurduğu ve kurduğu "resmî" Türkiye Komünist Fırkası'nı, İttihat ve Terakki taraftarlarına mal etti. Böylece İttihat ve Terakki ile Anadolu hareketi arasında bir hesaplaşmanın başladığını düşündü. Bu hesaplaşmada Mustafa Kemal ile yan yana hareket edebileceğini düşündü. Bu düşünce ile Mustafa Kemal'e yazdı. Halbuki Anadolu hareketi, Mustafa Suphi hareketinin idam fermanını imzalamıştı. Mustafa Suphi, yürekli yoldaşlarıyla birlikte hayatını kaybetti.

Politikacı için somut durumun somut çözümlemesini yapmada yanılma çok önemlidir. Zaman zaman öldürücü olabilir. Mustafa Suphi, İttihat ve Terakki ile Mustafa Kemal hareketinin aynı nitelikte olduğunu kavrayamadı. İkisi de burjuva hareketiydi. Biri diğerinin devamı idi. Özde bir fark yoktu. Sınıfsal bir fark yoktu. Politik bazı farklar vardı. Bu farklardan dolayı hesaplaşma mümkündü. Ancak daha sonra. Önce içerdeki ve dışardaki komünistlerle. Burada, İttihat ve Terakki ile Mustafa Kemal arasında bir fark olmayacak. Önce komünistlerle, 1920 sonu ve 1921 başlarında. İttihat ve Terakki ile hesaplaşma bekleyecek. Bekleyebilir. Bekledi, İzmir Suikastı'na kadar.

Burjuva politikacısı için olay yaratmak her zaman kolay olmaz. Olay yaratmak risklidir. Fakat oluşmakta olan olayları "maniple etmek" çok az risklidir. İzmir Suikastı da böyle. İzmir Suikastı'nı planlayıp hazırlayacaklar olur. Bırakınız hazırlasınlar! Fakat, planlarını uygulamalarına kesinlikle müsaade etmeyiniz. Nitekim öyle oldu. İzmir Suikastı, hiç kimsenin burnu kanamadan, açığa çıkarıldıktan sonra ve Anadolu Ajansı aracılığıyla Mustafa Kemal bir mesaj yayınladı. Bu mesajda şöyle haykırdı: "Benim naçiz vücudum bir gün elbet toprak olacaktır. Fakat Türkiye Cumhuriyeti ilelebet payidar kalacaktır ve Türk milleti emniyet ve saadetini zamin prensiplerle medeniyet yolunda yürümeye devam edecektir."

Sonra kendisini İzmirliler ziyarete geldi. İzmirliler'e de şöyle konuştu: "Hasımlarımız düşünebildikleri menfur çarelere istedikleri kadar tevessül etsinler. Onların mezbuhane hareketleri bizim inkılâp ateşimizi söndüremez. Onların kendilerini hüsrana, zaman zaman milleti ıstıraba duçar eden akılsızlıklarına acıyorum. Cumhuriyet hükümetimizin demir pençesi ve İstiklâl Mahkemesi âliyesinin yed-i adaleti vaziyete tamamen hâkim bulunuyor. Muhterem halka onların adilâne icraatı neticelerine sükûnetle intizar buyurmalarını tavsiye ederim. Yaşasın millet! Yaşasın inkılâbımız!" (Kandemir, *İzmir Suikastının İçyüzü*, İstanbul, 1955, sayfa 7.) Mustafa Kemal, sayın halka, İstiklâl Mahkemesi'nin âdil uygulamasının sonuçlarını sükûnetle beklemelerini tavsiye ediyor.

Mustafa Kemal'in kendisi, pek tavsiyelerini ciddiye almıyor. İstiklâl Mahkemesi'nin sonuçlanmasını pek öyle sükûnetle bekleyemiyor. İzmir Suikastı'nı düzenleyenlerle birlikte mahkeme önüne Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası yöneticileri, Ali Fuat Paşa, Kâzım Karabekir Paşa ve diğerleri de çıkarılıyor. Sorgusu sırasında, Kâzım Karabekir, "parti kurdurmamak Hükümet'in elinde idi; oysa ki, kurulurken cesaret verenlerin başında Hükümet vardı" diyor. Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir'in böyle konuşmasına müsaade ettikleri için, İstiklâl Mahkemesi'ne çok kızıyor ve Mahmut Goloğlu, çeşitli anılara dayanarak yazıyor: "Çeşme'de bulunan Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Karabekir Paşa'nın bu sözlerini duyunca çok sıkıldı ve böyle bir konuşmaya müsaade ettikleri için de İstiklâl Mahkemesi'ne kızdı. Mahkeme Kurulu'nun Çeşme'ye getirilmesini emretti. O gece verilecek baloya çağrılmak bahanesiyle İstiklâl Mahkemesi Çeşme'ye getirildi. Mustafa Kemal Paşa onları, balo salonunun yanındaki bir odaya aldı ve çok sert bir şekilde azarladı. Mahkeme Kurulu'nun artık baloda duracak hali kalmadı. Mustafa Kemal Paşa'nın önünden geçip gitmeye de cesaret edemedi. Pencereden atlamak suretiyle ancak dışarıya çıkabildiler ve kimseye görünmeden İzmir'e gittiler." (Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri*, sayfa 204.) İstiklâl Mahkemesi üyelerinden ve pencereden kaçanlardan Kılıç Ali, anılarında, İstiklâl Mahkemesi'ne isim aranırken "Terör Mahkemesi" deyimi üzerinde de durulduğunu belirtiyor.

Pencereden kaçmasına rağmen İstiklâl Mahkemesi, terör uygulamasında kusur etmiyor. 1926 yılında ait Millet Meclisi tutanakları altı mebusun asıldığını kaydediyor. Ancak Türkiye'de sadece mebuslar asılmıyor. Mustafa Kemal, bir suikast teşebbüsü ile en çok mağdur göründüğü bir sırada, tüm burjuva rakipleriyle hesaplaşmayı unutmuyor. Terakkiperver Fırkası, daha başka bir deyişle, bir-iki yıl öncesinin "mebus paşalar" sorununun kahramanları ile, Hüseyin Rauf Bey, Kâzım Karabekir ve

Ali Fuat Paşa gibi Kurtuluş Savaşı'nın ünlü isimleri ile nihai hesaplaşmasını yapıyor, işi burada da bırakmıyor. İzmir Suikastı'nı inceleyen İstiklâl Mahkemesi, aklın kabul etmede güçlük çekeceği bir bağlantı ile, ülkede kalan ve Cumhuriyet Halk Fırkası içinde erimeyen ünlü İttihat ve Terakki politikacılarının ayrıca yargılanacaklarını karara bağlıyor. Bunun için Ankara'da ayrı bir İstiklâl Mahkemesi kuruluyor.

İstiklâl Mahkemesi, İttihat ve Terakki'yi "kaldırılmış Anayasa'nın gösterdiği şekil ve usule aykırı olarak ve tamamen keyfî bir kararla Türk milletini Dünya Savaşı'nın alevleri içine atmakla suçluyor ve İttihat ve Terakki'nin son Kâtib-i Mesulü ve İaşe Nazırı Kara Kemal'i baş hedef seçiyor. Şöyle suçluyor: "Kara Kemal Bey'in esas amacı, kendisi şimdilik başka bir ad altında çalışan ve durumun gelişmesinden sonra savaş sorumluluğu ile ilgili liderleri tekrar iktidara getirebilmek kuşkusundan ibaretti. Kongre kararı ile kapatılan partiyi yeniden canlandırmak için Kara Kemal Bey'in ilk teşebbüsü burada başlamış ve tabancayı beynine sıktığı dakikaya kadar amacına varmak için menfi ve karanlık yollardan giderek bir an bile bu aşırı isteğinden ayrılmamıştır." Kara Kemal, yakalanmamak için tabancayı beynine dayıyor. Kemal Tahir, *Kurt Kanunu* romanında bu dönemi konu alıyor ve Kara Kemal'i idealize ediyor.

Türkiye'nin Büyük Britanya ile Musul sorununu sonuca bağladığı bir sırada başta İttihat ve Terakki'nin Maliye Nazırı ve tüm politik hayatını Büyük Britanya çıkarlarının savunmasına ayırmış Cavit, Dr. Nazım, eski Ardahan Mebusu Hilmi olmak üzere önde gelen İttihatçılar'ın önemli bir bölümü idam sehpasına götürülüyor. Mustafa Kemal, 1930 yılına gelirken, başta Büyük Britanya olmak üzere Batı devletleriyle ve içerde tüm burjuva rakipleriyle hesaplaşmasını tamamladığına inanıyor. Serbest Fırka denemesi biraz da bu hesaplaşma inancından doğuyor.

Mustafa Suphi ise Mustafa Kemal'in İttihat ve Terakki ile hesaplaşmasını gerçekleştiğinden altı yıl önce yapacağı hesabına dayanarak yola çıkıyor. Mustafa Suphi böyle bir hesapla yola çıktığı zaman, Mustafa Kemal Türkiye'deki komünizan hareketlerle hesaplaşmayı planlıyor. Bu plan, çok açık bir biçimde, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin, Moskova'daki temsilciliğine gönderdiği 2 Eylül 1920 tarihli kararda ifadesini buluyor. Bu kararda TBMM Hükümeti bir durum değerlendirmesi yapıyor ve Bolşevik iktidarının izleyeceği çeşitli ihtimaller üzerinde durduktan sonra şöyle devam ediyor: "Bu ihtimaller karşısında bulunan Bolşevikler Türkiye'de Komünist inkılâbı vücuda getirmeyi acil ve halli lâzım bir çare addedecekler, fakat bunda muvaffak olamadıkları, yani Türk milletini bizim elimizden alamadıkları halde bizim arzumuzla iktifa ederek hakiki bir ittifak esasını temin ve tetkike girişeceklerdir." (General Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, İstanbul, 1955, sayfa 77.) Bu, çok acımasız bir karar olmalı. Mustafa Kemal ve arkadaşları, Sovyet Rusya'nın Türkiye ile, Türkiye'deki sosyalist hareketin güçsüz olması halinde dostluk kuracağına inanıyorlar.

Mustafa Kemal böyle bir durum değerlendirmesi yapıyor ve bundan daha acımasız bir eylem programı çıkarıyor. Eylem programının "evvelâ" diye başlayan birinci maddesi, aynı karara göre, şöyle oluyor: "Evvelâ, şark hudutlarımızdan ve muhtelif mıntıkalardan teşkilât-ı hafiye ile hulûle çalışan komünist tahrikatına mukavemet ve cereyan-ı aleni ve mutedil olarak Hükümet'in yedd-i idaresinde bulundurmak, bilhassa ordu içine Bolşevik teşkilatı hafiyesinin girmesine mani olmak muktezidir." Açık ama bugünkü dille özetlemek gerek: Özellikle doğu sınırlarından ve gizli bir örgüt halinde Bolşevizmin girmesine engel olunacak; açık ve ılımlı bir komünist hareket olacak, bu hareket Hükümet'in kontrolünde bulundurulacak. Komünist akımların Ordu'ya girmesine kesinlikle müsaade edilmeyecek.

Bu kadar açık. Hiç kuşku yok, Mustafa Suphi'nin böyle bir karardan bilgisi olması pek mümkün değil. Ancak bilgili olup olmaması pek önemli olmuyor. Daha önce de yazıldı. Sezgi, bilgi öncesini oluşturuyor. Tarih ise bilimsel bilgiyi meydana çıkarıyor. Bu yüzden tarih olmayacak zaman noktalarını yan yana getirirken, acımasız davranıyor ve bir politikacıda bilgi kadar sezgi de arıyor. Bulamadığı zaman duygulu davranmıyor.

Mustafa Kemal'in imzasını taşıyan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin bu Makyavelli Kararı, 2 Eylül 1920 tarihini taşıyor. Tarih ise, 2 Eylül'ün yanına 4 Eylül tarihini getiriyor. Mustafa Kemal, *Nutuk*'ta konuşuyor: "Baylar, 4 Eylül 1920'de Tokat Milletvekili bulunan Nazım Bey, seksen dokuz oya karşı doksan sekiz oy ile Meclisçe İçişleri Bakanlığı'na seçildi. Nazım Bey, dakika geçirmeksizin büyük bir ivedilikle Bakanlık katına gidip işe başladı. Sonra, Bakanlar Kurulu'nun Başkanı da bulunmam dolayısıyla, beni görmeye geldi." (Atatürk, *Söylev*, İkinci Cilt, Ankara, 1978, sayfa 369.) Nazım Bey, Ankara'da kurulmuş olan Komünist Partisi'nin, o günkü deyimle Halk İştirakiyun Fırkası'nın yöneticisi. Halk İştirakiyun Fırkası, birazdan Mustafa Kemal'in suçlamalarından da anlaşılacağı gibi, özgün bir Komünist Partisi. Mustafa Kemal'in, kısa bir süre sonra kurdurduğu, "resmî" Türkiye Komünist Fırkası ile ilgisi yok. Mustafa Suphi'nin Baku'da kurduğu Türkiye Komünist Partisi'ne göre bir önce-

liğe sahip. Meclis, Mustafa Kemal'in adayına karşı. Nazım Bey'i İçişleri Bakanı seçiyor.

Kurtuluş Savaşı'nın ilk zamanlarında bakanları Meclis doğrudan doğruya kendisi seçiyor. Mustafa Kemal devam ediyor: "Ben Nazım Bey'i kabul etmedim. Yüksek Meclisçe güvenilen ve seçilen bir Bakan'ı kabul etmemekle yaptığım işlemin niteliğini ve önemini kuşkusuz biliyordum. Ama, yurdun büyük çıkarı beni böyle yapmaya zorluyordu. Doğal olarak, bu davranışımın nedenini açıklayıp tanıtlayacağıma ve açıklamalarımın yüksek Meclisçe de önemli görüleceğine güveniyordum." Mustafa Kemal, Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Başkanı olarak, aynı Meclis'in seçtiği bir Bakan'ı tanımıyor.

Nutuk'ta, bu davranışının gerekçesini, Nazım Bey'i suçlayarak şöyle açıklıyor: "Bu kişinin, Halk İştirakiyun Partisi diye, ağırbaşlılıktan uzak, yalnız çıkar sağlamak amacıyla bir parti kurma girişiminde bulunduğunu ve o partinin başında ulustanımaz eylemler yapmak düşüne kapıldığını kuşkusuz duymuşsunuzdur. Bu kişinin yabancı örgütlere çaşıtlık ettiğine de yüzde yüz inanıyordum. Nitekim, sonradan İstiklâl Mahkemesi birçok gerçekler ortaya koymuştu." Anlaşılacağı gibi, bu Türkçe Mustafa Kemal'e ait değil. Bu, Türk Dil Kurumu Türkçesi. Yazılanları bugünkü neslin anlayabilmesi için olsa gerek, *Söylev*'in arkasına bir Türk Dil Kurumu Türkçesi'nden Türkçe'ye sözlük koymuşlar. Bu sözlüğe göre "çaşıtlık etmek", casusluk yapmak anlamına geliyor. Mustafa Kemal, Halk İştirakiyun Partisi yöneticisi ve Kurtuluş Savaşı döneminin Meclisçe seçilmiş İçişleri Bakanı Nazım Bey'in casusluk yaptığını söylüyor. Bu iddia hiçbir zaman kanıtlanmamış bir iddia olarak duruyor.

Şimdiye kadar yazılanların ışığında, Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin 2 Eylül 1920 tarihli kararı ile Büyük Millet Meclisi'nde Halk İştirakiyun Fırkası adayı Nazım Bey'in, Mustafa Kemal'in adayına karşı, İçişleri Bakanı seçilmesinin, burjuva ihtilâlcisi Mustafa Kemal ve arkadaşlarını nasıl bir "eylem programı" ile karşı karşıya bırakacağı açık olmalı. Mantıksal olarak açık olmalı. Mantıksal olarak açık olması gereken şöyle olmalı: Mustafa Suphi'nin Baku'da kurduğu Türkiye Komünist Partisi ile Anadolu'daki komünist örgütlenmelerini ortadan kaldırmak. Çerkez Ethem'in komutasındaki Kuvvay-i Seyyare'yi zaptürapt altına almak ve naif popülist, başka bir deyişle, safdil halkçı özelliklerini kazımak. Bunlar yapılması gereken işler olarak ortaya çıkıyor. Mantıksal açıdan.

Ancak şimdiye kadar söylenenlerin ışığında, 1920 Devrimi'nin yöneticilerinin kişisel özellikleri de ortaya çıkmış olmalı. Bu özellikler en çok Mustafa Kemal'de var. Ayrıca tarihçi, gerçeği yeniden yazıp yaratırken, eksiğini tamamlar. Mustafa Kemal ve arkadaşları aşırı kuşkucu kişiler. Büyük bir gerçekçilikle bu aşırı kuşkuculuğu, aşırı tedbirliliğe çeviriyorlar. Aşırı tedbirli ihtilâlci aranırsa, tarihte, Mustafa Kemal ve arkadaşlarını göstermek gerek. Bunun da altını çizmek gerek: Mustafa Kemal, hem Kurtuluş Savaşı'nda ve hem de sonrasında, hep alabileceğinden daha azını aldı, hep yapabileceğinden daha eksiğini yaptı.

Mantıksal olarak yapılması gerekenlere devam etmek gerek. 1920 sonbaharında Anadolu'da somut durum şöyle: Anadolu'da prestiji en yüksek akım Bolşevizm. İlerde örnekleri verilecek. 1920 tarihinde Anadolu'da Bolşevizm olarak komünizm bir kurtarıcı ışıktır. Bunun için 1919 ya da 1920 yıllarının başlarında Türkiye'nin en yetenekli aydınları kendilerini komünist sanıp Komünist Partisi'ne girmişlerdir. Sonradan adı konacak bir akımın, Kemalizmin, taraftarları olarak Komünist Partisi'ne girmişlerdir. Ne büyük bir yanlışlık! Hâlâ kalıntıları temizlenemiyor. Fakat mantıksal olarak Mustafa Kemal ve arkadaşları "yanlışlık" yapmıyorlar. Prestiji bu kadar yüksek bir akımın özgün örgütlerinin kökünü kazırken, yerine sahtesini koymak zorunluluğunu duyuyorlar. Mantıksal olarak.

Hepsi bu kadar değil. 1920 yılında Anadolu'da bir büyük prestij daha var. Mustafa Kemal her defasında Ankara kapılarında karşılıyor. Bitmek bilmeyen iç isyanları bastırmaya hep Çerkez Ethem'in gerillaları çağrılıyor. Çerkez Ethem'in prestiji çok yüksek. İttihat ve Terakki'nin Müslüman toplumlarda İttihat ve Terakki türünden burjuva-demokratik ihtilâller için geliştirdiği Teşkilât-ı Mahsusa'nın çok sayıdaki mensubundan sadece birisi olan Ethem'in yıldızı parlıyor. Ethem, Balıkesir'i kurtardıktan sonra yaptıklarıyla ilgili olarak, anılarında, "Bize Teşkilât-ı Mahsusa kurslarında zaferin her şeyden önce halkı safına almak ve ümitli olmak olduğu öğretilmiştir" diye yazıyor. (Cemal Kutay, *Çerkez Ethem Dosyası*, Birinci Cilt, İstanbul, 1977, sayfa 227) Ethem, yaptıklarıyla, halk arasında kendi prestijinin yükselmesiyle birlikte düzenli ordu yerine gerilla kuvvetlerinin propagandasını da yapmış oluyor.

Mantıksal olarak, Türkiye Komünist Partisi'nin ve disiplin altına alınmaya mukavemet etmesi halinde Çerkez Ethem'in ortadan kaldırılmasıyla, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının işleri bitmiyor. Mantıksal olarak yerlerine, sahtelerinin konması gerekiyor. Ve mantıksal olarak gerekli olan tarihsel olarak gerçekleşiyor. Türkiye Komünist Partisi'nin yerine "resmî" Türkiye Komünist Fırkası kuruluyor. Başkanı, Mustafa Kemal'in kendisi. Çerkez Ethem'in Kuvvay-i Seyyare'sinin yerine Yeşil Ordu kuruluyor. Bütün bunlar 1920 yılının sonbaharı ile 1921 yılının kışında oluyor. Tarih sahnesine çıkıyor ve sonra işlevlerini yerine getirmiş olarak kayboluyorlar.

Türkiye tarihinin bu en karışık ve henüz çözülmemiş 1920/21 kışı yeniden kurulurken, tarih, mantıksal olarak yeniden yazılırken bir noktanın daha eklenmesi gerekiyor. Bu nokta şu: Politika acımasızdır. Böyle ince senaryolara kanmaz. Böyle ince senaryolarla doymaz. Politika acımasızdır ve açtır. Mutlak "başarı" ister. Ethem, 1 Ocak 1921 tarihinde İnönü'de İsmet Bey'e çektiği telgrafı şöyle bitiriyor: "Tarih beni az ve sizi çok lanetleyecektir. Baki ilk selam." (Yunus Nadi, *Çerkez Ethem Kuvvetlerinin İhaneti,* İstanbul, 1955, sayfa 105) Anılarında, kendisini, çaresiz ve bilgisiz göstermeye çalışan Ethem, burada çok cüretli ve bilge konuşuyor. Politika "başarı" istiyor. Ve işte politikanın "başarı" istediği tam bu tarihte, "İnönü Zaferi" çıkıyor. İnanılmayacak gibi.

Eğer tarihin bilim dışı, Tanrı'nın lütfu türünden, yardımların olabileceğine inanılmazsa, İnönü Zaferi'nin olmaması gerekiyor. Başka bir deyişle, İnönü Zaferi olmasa, Mustafa Kemal ve arkadaşları bunu yaratırlar. Yaratmak zorundalar. Daha başka bir deyişle şöyle: Bu ince senaryonun çok kötü bir biçimde oynanarak sırıtmasını önlemek için Mustafa Kemal ve arkadaşlarının İnönü Zaferine ihtiyaçları var. Mantıksal olarak ihtiyaçları var.

Tarihsel olarak ise İnönü Zaferi yok. İnönü bucağında bir meydan muharebesi ve İnönü Zaferi yok. Buna karşın Gediz'de, bir zafer olmasa bile, bir başarı var. Buna karşın Gediz'de, kesinlikle, bir yenilgi yok. *Nutuk*'ta ise şunlar var: "Baylar, dalgalı, düzensiz ve komutasız birtakım savaşlardan sonra, bildiğiniz üzere, Gediz'de yenildik. " (Atatürk, *Söylev*, İkinci Cilt, Ankara 1978, sayfa 367) Mustafa Kemal, Büyük Nutuk'ta, "Gediz'de yenildik" diyor. Fakat söyledikleri tarihe denk düşmüyor. Çerkez Ethem'in söyledikleriyle ise tümden çelişiyor. Çerkez Ethem, anılarında, şunları söylüyor: "Bizler Gediz'de düşmana millî ordunun mevcudiyetini ispat için dövüşmüştük. Zafer de kazanmıştık. Böylelikle gayemize vasıl olmuştuk. Fakat bu netice yanlış tefsir edilmiştir. Zannedilmiştir ki bu taarruzu mevki hırsı ile yaptık. Bu asla doğru değildir." (Cemal Kutay, *Çerkez Ethem Dosyası*, İkinci Cilt, İstanbul, 1977 sayfa 20) Gediz Taarruzu'nu öneren Çerkez Ethem, bundan, "zafer" olarak söz ediyor.

Mustafa Kemal, *Nutuk*'ta, şunları yazdı: "Batı Cephesi Komutanı, iki piyade tümeni ile Ethem Bey'in gezici kuvvetlerini Gediz'deki Yunan tümeninin üzerine gönderebilecekti. Bu savaştan parlak bir sonuç alacağını çok umuyordu." Bu sırada Batı Cephesi Komutanı Kurtuluş Savaşı'nın "üç büyük paşası olarak bilinen Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Karabekir Paşa ve Ali Fuat Paşa'dan üçüncüsü. Gediz Taarruzu, Ali Fuat Paşa'nın Batı Cephesi Komutanlığı dönemini sona erdiriyor. Mustafa Kemal *Nutuk*'ta devam ediyor: "Genelkurmay Başkanlığı Batı Cephesi Komutanlığı'nın bu önerisini kabul etmedi. Çünkü, düşman ordusu bütünü ile bizim ordumuzdan kuvvetli idi. Biz, daha ordumuzu kurmuş ve düzene sokmuş değildik." Gediz Taarruzu'nun yapılmasına karşı çıkan Genelkurmay Başkanı, Albay İsmet Bey. Gediz Taarruzu'ndan sonra Ali Fuat Paşa, Moskova'ya temsilci göndermek gerekçesiyle Batı Cephesi Komutanlığı görevinden alınıyor. İsmet Bey, hem Genelkurmay Başkanı ve hem de Batı Cephesi Komutanı oluyor. İlerde görülecek. Batı Cephesi Komutanı olarak Genelkurmay Başkanı'na İnönü Zaferi ile ilgili "başarı" telgrafı çekiyor.

Çerkez Ethem olayı ya da Çerkez Ethem Oyunu'nun bir yanı Nizami Kuvvetler, ya da başka bir deyişle düzenli ordu ile Kuvvay-i Seyyare, veya bugünkü dille gezginci kuvvetler arasındaki rekabetten kaynaklanıyor. Yunus Nadi, Çerkez Ethem'in İsmet Bey'e çektiği 1 Ocak 1921 tarihli telgrafta, Çerkez'in "A gözünü sevdiğim biçareler! Talim ve terbiye ile 93'ten beri kazandığınız en ufak muharebeyi gösterebilecek vaziyette olsanız, bu iddianıza o kader hayret ve taaccüp etmeyeceğim" dediğini ileri sürüyor. Yunus Nadi, Kurtuluş Savaşı ile ilgili güvenilir bir tanık olmaktan çok uzak. Ancak tanıklığı resmî tarih kayıtlarını zenginleştiriyor. Bu çerçeve içinde Çerkez Ethem'in, bu telgrafta, düzenli ordu ile 1877 Savaşı'ndan beri hiçbir savaş kazanılmadığını söylediğini ileri sürüyor. Gerçekten de söylüyor.

Yunus Nadi, *Kurtuluş Savaşı Anıları*'nı 1924 yılında yazıyor. Çok ilginç bir rastlantı ile, Yunus Nadi'nin anıları, çok üstünkörü ve kısa bir biçimde ele alınan Gediz Taarruzu ile sona eriyor. Daha doğrusu, bundan sonrasını da yazmayı vaat ederek, sona eriyor. Yazamıyor. Bu yüzden yakın bir tarihte yayınlanan anıları, Yunus Nadi'nin mirasçılarının kurduğu yayınevinin şu notu ile son buluyor: "Yazık ki Yunus Nadi, anılarının yazmayı vaat ettiği bölümünü, yazmaya vakit bulup tamamlayamamıştır. Ama mutlulukla belirtelim; daha sonraki yıllarda Atatürk *Söylev*'i yazarak, büyük boşluğu doldurmuştur." Fakat pek öyle görünmüyor. Gediz Taarruzu söz konusu olunca Yunus Nadi'nin anıları ile Mustafa Kemal'in *Söylev*'i arasında mutlu bir ilişkinin bulunduğunu iddia etmek pek zor.

Atatürk, *Nutuk*'ta, Gediz mağlûbiyetinden söz ediyor. Yunus Nadi, böyle bir mağlûbiyetten söz edemiyor. Anılarını *Nutuk*'tan üç yıl önce yazmış olduğu için Mustafa Kemal'in mağlûbiyet tezine sahip çıkamıyor. 1920 yılı sonları ve 1921 yılı başlarının tartışma ve kavgalarını bildiği için olsa gerek, bir "orta yol" ile idare ediyor. Şöyle: "İddialar o kadar karışıktır ki bu Gediz Taarruzu'nun nasıl geliştiği ve nasıl nihayet bulduğu bile o sıralarda bir türlü anlaşılamamış kalmıştı." (Yunus Nadi, *Kurtuluş Savaşı Anıları*, İstanbul, 1978, sayfa 393.) Bir sayfa sonra da "Uşak'ın düşmesinden ve Gediz Taarruzu'nun bi-

linen neticesinden sonra" diye devam ediyor. Yunus Nadi'nin anılarından "Gediz Taarruzu'nun bilinen neticesinden" ne anlaşılması gerektiğini, doğrudan doğruya anlamak mümkün değil.

Fakat "satır araları" okunduğunda bir anlam çıkarmak mümkün. Baştan alındığında satırlar şöyle: "İddialar o kadar karışıktır ki bu Gediz Taarruzu'nun nasıl geliştiği ve nasıl nihayet bulduğu bile o sıralarda bir türlü anlaşılamamış, kalmıştı. Reşit Bey'in iddiasına göre düşman bozulmuştu. Eğer takip olunsa muvaffak olunurdu. O oturup kalktığı yerde 'gâvuru tepeledikti ama nizamiye kuvvetlerinin bozgunu, vaziyeti bozdu; zaten bunlarla harp olmaz' diyordu. Ethem'in pek sesi çıkmıyorsa da Reşit'in işi gücü, ordu teşkilâtının Kuvvay-i Seyyare usulüne kalbi için var kuvvetiyle propaganda etmekten ibaret kalıyordu. Yapılan şey ise bu kadar basit bir propaganda olmayıp ordu hakkında ve tahsisen bazı kumandanlar aleyhinde mütecaviz bir mahiyet almakta devam ediyordu." Burada adı geçen Reşit, Çerkez Ethem'in ağabeylerinden birisi oluyor. Kuvvay-i Seyyare komutanlarından. Mustafa Kemal'in güvenine sahip.

Çerkez Ethem'in Kuvvay-i Seyyare'si ile düzenli ordu düşüncesi arasında bir rekabetin olduğu çok açık. O tarihe kadar Kuvvay-i Seyyare, Salihli'de Yunan'ı durdurarak, birçok isyanı bastırarak, çok yüksek bir prestij sağlamış durumda. Nizamî Kuvvetler ise ciddi bir başarısızlık kompleksi içinde. Ayrıca Ethem'in gerillaları daha bakımlı. Karınları doyuyor, ayaklarında ve üstlerinde giyecekleri var. Nizami Kuvvetler ise tam tersi. Nizami Kuvvetler içinde firar çok. Bütün bunlara bakıp, Kurtuluş Savaşı'na sonradan katılmasına rağmen düzenleyici niteliği dolayısıyla hızla Genelkurmay Başkanlığı'na yükselen Albay İsmet Bey'in Kuvvay-i Seyyare'nın varlığından rahatsızlık duyacağı çok açık. Bu yüzden Kuvvay-i Seyyare'nin muhtemel bir başarısından çok büyük ölçüde endişeleneceği de açık.

Kâzım Bey, daha sonraki yılların Orgeneral Kâzım Özalp'i, Batı Cephesi'nin önde gelen komutanlarından birisi. Gediz Taarruzu'nun içinde ve ön planda. Aynı zamanda Cumhuriyet ile birlikte yükseliyor ve Cumhuriyet döneminin saygıdeğer kişilerinden birisi oluyor. Sözlerine güvenmek gerekiyor. 1962 yılında, *Yakın Tarihimiz Dergisi*'nde, Gediz Taarruzu'nu anlatıyor. Şöyle anlatıyor: "Kuvvay-i Seyyare Kumandanı Çerkez Ethem ve arkadaşları, Gediz bölgesinde münferit bir durumda bulunan Yunan tümenine karşı taarruz edilmesini istiyor ve bunda birtakım faydalar tasavvur ediyorlardı. Garp Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa da böyle bir taarruzun faydalı olacağı kanaatinde idi. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye ise buna taraftar değildi" Buraya kadarı, bütün kaynaklarda aynı, farklılık bundan sonra başlıyor.

Mustafa Kemal, *Nutuk*'ta, "Genelkurmay Başkanı İsmet Paşa ile Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa, durumu yerinde bir daha inceledikten sonra karar vermek üzere, saldırıyı geri bırakmıştı. Ama, birkaç gün sonra saldırıya karar verildiği Cephe Komutanlığınca verilen bilgiden anlaşılmıştır" diyor. Gediz Taarruzu sırasında Ertuğrul Grubu Komutanı Kâzım Bey, daha sonraki yılların Orgeneral Özalp'i, bunun tersini yazıyor: "Neticede Cephe Kumandanı Ali Fuat Paşa, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'nin de muvafakatini sağlayarak taarruza karar verdi." (*Yakın Tarihimiz,* Ağustos 1962, Cilt 11, sayı 23, aktaran, C. Kutay, *Çerkez Ethem Dosyası*, İkinci Cilt, sayfa 7.) Bu karar üzerine taarruz hazırlığı başlıyor.

Kâzım Bey, daha sonraki yılların Orgeneral Kâzım Özalp'i, anlatıyor: "Kuvvetlerimizi Kütahya'dan kuzeye doğru hareket ettirdik. Benim emrimdeki kuvvetler düşmanın cephe ve sağ kanadına doğru taarruz edecek. Kuvvay-i Seyyare de düşmanın daha sağ kanadına ve kanadın gerilerinde tazyikte bulunacaktı. Düşmanın ricatı halinde de yolunu kesecekti." Bundan sonra taarruz başlıyor: "Kuvvetlerimizi sessiz ve gürültüsüz Efendi Köprüsü denilen mevkie kadar yanaştırdık. 23-24 sabahı taarruza geçtik. Hava yağmurlu ve sisli idi. Arazi de çok dağlık." Sonra "ricat emri" geliyor. Şöyle: "Akşama kadar muharebe şiddetle devam etti. Düşman, mevzilerinde sebat ediyordu. Gece de taarruza devam edilmesine dair emir verdim. Ben bu emri verdikten sonra Garp Cephesi Kumandanı'ndan ricat için bir emir geldi." Garp Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa, Yunan'ın dayandığını görüyor ve "çekilme" emri veriyor. Komutan emir verirse, yerine getirilir.

Nitekim İnönü Bucağı'nda böyle oldu. Birazdan "İnönü Zaferi" ile ilgili olarak çok ayrıntılı bilgi verilecek. Şimdilik çok kısa bir bilgi yeterli olacak. Bu bilgi Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi tarafından yazılan "*Türk İstiklâl Harbi*" tarihinden alınıyor. "Birinci İnönü Zaferi" ile ilgili olarak şöyle bir bilgi yer alıyor: "Böylece, 11 Ocak sabahı iki taraf kuvvetleri birbirinden haberi olmadan biri doğu, diğeri batı istikametinde çekilmişlerdi." (Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi, *Türk İstiklâl Harbi,* II. Cilt, Batı Cephesi, 3. Kısım, Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri 9 Kasım 1920-15 Nisan 1921, Ankara, 1966, sayfa 219.) "Birinci İnönü Zaferi" iki taraf kuvvetlerinin birbirinden habersiz olarak çekilmeleriyle doğuyor.

Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi'nin aynı yayınına göre Yunan tarafının çok kayıp verdiği şöyle anlaşılıyor ve kanıtlanıyor: "Bu sırada İnönü Bucağı Tapu Memurluğu'nun Batı Cephesi'ne gelen bir yazısında Yunanlılar'ın 11 Ocak 1921 saat 01.20'de birçok yaralı ve ölülerini geri taşıdığı; saat 05.20'den itibaren de büyük kısmı ile Bozüyük istikametinde çekilmeye başladığı Bozüyük'ten ge-

len köylü Numan Ağa'nın sözüne dayanılarak bildirilmekte idi. Bu haberin doğruluğu kabul edilebilirdi. Fakat yine de incelemeye muhtaç görülüyordu. Keşif faaliyetlerinin daha çok genişletilmesi ve hızlandırılması gerekiyordu." (*Türk İstiklal Harbi,* II. Cilt, Batı Cephesi, 3. Kısım, sayfa 217.) Çok açık: Köylü Numan Ağa, Yunan tarafının çekildiğini görüyor ve İnönü Bucağı Tapu Memuru da bunu Cephe Komutanlığı'na bildiriyor.

"İnönü Zaferi" üzerinde durulacak. Kemal Atatürk ve İsmet İnönü, İnönü Bucağı'nda "zafer" ve Gediz'de ise "mağlûbiyet" olduğunu ileri sürdüler. Şimdi tekrar Gediz'e dönme zamanı. İnönü'ye daha sonra gelinecek. Şimdi Gediz'e ve Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa'nın "ricat emri" verdiği yere dönme zamanı. Kâzım Bey anlatmaya devam ediyor: "Ben muharebeye başladığımız zamandaki yerimde, yani Kütahya ile Efendi Köprüsü arasındaki sırtlardayım. En son 61. Tümen kıtaları çekilirken, topçu ateşiyle takip edilmemeleri, dikkat-i nazarımı çekti." Savaşta çekileni top ateşi ile kovalamak gerekiyor, fakat gereken görülmüyor. Kâzım Bey, anlatmayı sürdürüyor: "Tam bu esnada, bir köylü koşarak geldi. Ben, dedi, size geliyorum. Yunanlılar bütün gece çekildiler, şimdi Gediz'de hiçbir Yunanlı kalmamıştır." Ali Fuat Paşa, çekilme emri verdiği zaman, Yunan tarafı da çoktan çekilmeye başlamış.

Gediz Taarruzu'nda Ertuğrul Grubu Komutanı Kâzım Bey, bundan sonra, ne yaptıklarını da yazıyor: "Bunun üzerine, benim ve İzzettin Bey'in karargâhında ne kadar asker varsa ve mekkarelere de er bindirerek süratle Gediz'e doğru yola çıkardım. Gediz, yaya üç saat ötede idi. Bunlar, hep atlı gidiyorlardı, Gediz'e girmelerini emrettim. Ve oradan da düşman hangi istikametten gitmişse keşif yapıp rapor göndermelerini, benim de biraz sonra orada bulunacağımı bildirdim. Vaziyet birdenbire, Allah'ın inayeti ile çok iyiye dönmüştü." Tabii işlerin birdenbire iyiye dönmesinde, Allah'ın inayeti kadar, köylünün haber vermesinin rolü de var. Tabii savaşanların da rolü var. Şiddetli bir çatışmanın olduğunda hiç kuşku yok. Çerkez Ethem, anılarında, çok şiddetli çatışmalar olduğunu ifade ediyor. Kayıplardan çıkıyor: "Gediz Muharebesi'nde verdiğimiz şehit ve yaralı sayısı, şimdiye kadar, Demirci muharebesi dahil verdiğimiz kayıpların en ağırı idi: 200 şehit ve 500 yaralı vermiştik. Bu, sadece Kuvvay-i Seyyare'nin kaybı idi. Nizami fırkaların şehit ve yaralı sayısı bunların haricinde idi. Düşmanın zayiatı bizimkinin asgari iki misli idi. Halbuki o müdafaada biz taarruzda idik." Söyledikleri doğru ise gerçekten çok sert çatışmalar olmuş.

Kâzım Bey, sadece Gediz'e girme emri vermekle kalmıyor. Şunları da yapıyor: "Oradan geçen telgraf teline, benim seyyar telgraf makinesini bağlattım. Kütahya merkezinden, Ankara'ya ve Erkân-ı Harbiye'ye kadar, yolu süratle açmalarını istedim. Makine başında, Mustafa Kemal, İsmet ve Fevzi Paşalar haber bekliyorlardı. Onlara bütün cereyan eden ahvali anlattım. Ve Gediz'e hareket edeceğimi söyledim." Doğrusu, Mustafa Kemal'in Gediz'de bir mağlûbiyetten söz etmesi, tüm inandırıcılığını yitiriyor. Kâzım Bey ise Gediz'e gidiyor. "Ben de Gediz'e gittim, 61. Tümen ile Kuvvay-i Seyyare'ye mensup kuvvetler de oraya vardılar ve Gediz'in güneyinde ilerleyerek düşmanla temas ettiler." Böylece nizamî ve seyyar kuvvetler beraberce Gediz'i kurtarıyor.

Gediz'in kurtarılmasında, Yunan tarafının çekildiğini haber veren bir köylünün katkısı büyük oluyor. Bu köylünün, 12 yaşlarında Ahmet adında bir çocuk olduğu anlaşılıyor. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi tarafından yayınlanan bir başka ciltte şunlar yazıyor: "Sabaha karşı Gediz'den gelen 12 yaşlarında Ahmet adında bir Türk çocuğunun, Yunanlılar'ın gece Gediz'den çekildikleri haberini saat 08.00 sıralarında 159. Alay'a ulaştırması üzerine Alay Komutanı bu haberi derhal Grup Komutanı'na telefonla bildirdi. O da, telefonla cephe komutanından önce Ankara'da Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal'e arz etti." (Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi, *Türk İstiklâl Harbi,* 2. Cilt, Batı Cephesi, 2. Kısım, 4 Eylül 1919-9 Kasım 1920, Ankara, 1965, sayfa 326.) Genelkurmay Harp Tarihi, burada Ertuğrul Grubu Komutanı Kâzım Bey'in, Cephe Komutanı Ali Fuat Paşa'dan önce Mustafa Kemal Paşa'ya haber vermesini biraz kuşkuyu çekecek bir biçimde yazıyor. Halbuki Kâzım Bey, sözü edilen yazısında, Ali Fuat Paşa'yı bulamadığını özellikle belirtiyor.

Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi tarafından yayınlanan bu cilt, 400 sayfadan fazla. Bunun içinde Gediz Taarruzu ile ilgili bölüm 13 sayfa kadar. Böylesine "tartışmalı" bir muharebeye bu kadar az yer ayrılması ilgi çekici, fakat başka çare de olmadığı anlaşılıyor. Çünkü Genelkurmay Başkanlığı tarafından yayınlanan Türk İstiklâl Harbi de, Gediz Taarruzu konusunda Mustafa Kemal'in *Nutuk*'ta söylediklerinin tersini söylemek zorunda kalıyor. Buradan da kısa tutmak zorunluluğu doğuyor.

"*Türk İstiklâl Harbi,* II. Cilt, Batı Cephesi, 2. Kısım" adını taşıyan cilt, 1965 yılında yayınlanmış. Kâzım Bey'in Gediz'i anlatması ise 1962 yılında olmuş. Genelkurmay Başkanlığı'nda tarih yazan emekli subaylar ise Orgeneral Kâzım Özalp'e kızmış görünüyorlar. Çünkü Gediz Taarruzu için ayrılan çok kısa bir bölümü bile şöyle bir paragraf koymayı unutmuyorlar: "Bu taarruzun yapıldığı 24 Ekim günü ve gecesi 11. Tümen ile Ertuğrul Grubu Komutanlığı arasında telefon irtibatı kurulamamış ve dolayısıyla grup komutanı muharebenin seyri üzerin-

de hiçbir etki gösterememişti." Bu, herhalde, Kâzım Özalp'in Gediz Taarruzu ile ilgili olarak doğruları yazmış olmasının cevabı oluyor.

Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesinde, yıllardır süren İstiklâl Harbi tarihini, hiçbir tarih eğitimi olmayan emekli subaylar yapıyor. Yapılan işten, çok zengin bir arşivin bulunduğu anlaşılıyor. Fakat ne yazık ve ne anlaşılmaz bir iş! Tarihi ile bu kadar çok övünen bir devlet, savaş tarihi arşivlerini resmî tarihçilerin dışında hiç kimseye açmıyor. Bu resmî tarihçilerin çoğu ise, bırakınız tarih yazmayı, tırnak içine bile nasıl alınacağını bilmiyorlar. Bir belgede yer alan raporu hem özetleyip, hem değiştirip, hem de tırnak içine alıyorlar.

Türkiye'de çok devlet kurulmuş. Türkler'in örgütçü bir ulus olduğunda hiç kuşku yok. Sadece örgütçü değil. Aynı zamanda kayıtlara düşkün bir ulus üemanlı demek, kayıt demek. Kurtuluş Savaşı da öyle. Mustafa Kemal ve arkadaşları kadar kayıtçılığa düşkün bir başka ihtilâlci kadro bulmak güç. Her anlarını fotoğrafa kaydetmişler. Mümkün olduğu kadar film çektirmişler. Çok yazışmışlar. Hepsi duruyor. Cumhurbaşkanlığı arşivlerinin zengin bir kaynak olduğu anlaşılıyor Ne güne duruyor? Neden açılmıyor? Türkiye ne garip bir ülke haline getiriliyor? Türkiye tarihini incelemek için ya Büyük Britanya ya da Birleşik Amerika veya başka bir ülkenin arşivlerine bakmak gerekiyor. Türkiye'deki arşivler ise, sanki farelerin kemirmelerine bırakılıyor. Üniversitelerin tarihçileri ise böyle bir garabeti büyük bir suskunlukla karşılıyorlar.

Nerede örtme varsa, saklanmak istenen gerçekler var, demek. Nerede suskunluk varsa, buna iştirak var, demek. Savaş tarihi arşivlerini, tarih eğitimiyle hiçbir ilgileri olmayan, emekli subaylara açmak, tarihi örtmeye çalışmak, demek. Ancak tarihi örtmek o kadar kolay değil. Hele mesleğin profesyonelleri değillerse, hiç mümkün değil. Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi'nde de mümkün olmuyor. Çok ısrarla ve çözümü bilinen bir bilmeceyi çözerek okunursa *Türk İstiklâl Harbi* ciltlerine dayanarak "İnönü Zaferi" olmadığını göstermek mümkün oluyor. Aynı şekilde Gediz Taarruzu'nun bir yenilgi olmadığı da çıkıyor.

Şöyle yazıyor: "Gediz Tarruzu'nun yapıldığı bu günlerde Yunanlılar, Türk kuvvetlerinin 8000 er, 28 makineli tüfek, 16 ağır ve hafif top mevcudunda olduğunu tahmin etmekteidiler. Bu sebeple, Kütahya istikametinde yapacakları bir taarruzla Türkler'i geri atacaklarını sanmışlardı. Ayrıca 24 Ekim günü, Türk topçusunun ateş faaliyetinin artması, Türkler'in 25 Ekim günü de taarruza devam edeceklerinin belirtisi addedildi. Bu taarruzu karşılamak için cephane durumları yetersiz olmakla beraber, 2. Tümen ve Kolordu ile telsiz irtibatı sağlanamamıştı. Bu sebeple 13. Yunan Tümeni 24-25 Ekim gecesi, iki kol halinde Hamidiyehanı istikametinde çekilmeye başlamıştı. Tümen, 25 Ekim'de Hamidiyehanı'na geldi." (*Türk İstiklâl Harbi,* II. Cilt, Batı Cephesi, 2. Kısım, sayfa 325.) Bu bilgiler, Yunan Genelkurmay Başkanlığı Harp Dairesi yayınlarından aktarılıyor ve Yunan çekilmesini mazur göstermeye çalışıyor.

Şunları da yazıyor: "Yunanlıların durumundan habersiz olan Ertuğrul Grubu, Batı Cephesi Komutanlığı'ndan aldığı emir gereğince 24/25 Ekim gecesi çekilmeye başlamıştı." Fakat köylü çocuğu Ahmet'in haberi üzerine çekilme durduruluyor ve Kâzım Bey karşı hareketi başlatıyor, Gediz'in alındığını kabul ediyor. Şöyle: "Gediz'e saat 09.00 sıralarında ilk önce Emet Müfrezesi, arkadan da 61. Tümen girdi ve bir alayını Çeltikçi yönünde bıraktıktan sonra diğer iki alayı ile Gediz'in birkaç kilometre güneybatısında tahkimata başladı."

Mustafa Kemal, *Nutuk*'ta ve Gediz Taarruzu'nu anlatırken, bir belgeye yer veriyor. Metin içinde yer alan bu belge "Çavdarhisar, 27/28.10.1920" tarih ve mahrecini, "Genelkurmay Başkanlığı'na" hitabını ve "Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat" imzasını taşıyor. Ali Fuat, bu telgrafında, "usta, silahlı ve donatılmış bin erin ivedi olarak, özellikle Ankara'daki birliklerden, bu uygun değilse en yakın yerden verilmesini" istiyor, ikinci paragrafta şunları yazıyor: "Yürüyüşler ve savaşlar, giydirilebilen erlerin de elbiselerini, ayakkabılarını parçalamış; kar yağan dağlarda erler, dünden beri, çıplak ve yalınayak kalmıştır. Cephe Komutanlığı Vekilliği elinde hiçbir şey olmadığından özellikle kaput, ayakkabı, pamuklu, elbise, yelek, kuşak kısacası havanın etkilerinden korunmak için ne verilmek gerekse on beş bin üzerinden tez elden gönderilmesini önemle buyruklarınıza sunarım." (Atatürk, *Söylev*, II. Cilt, sayfa 368.) Mustafa Kemal bu belgeyi verdikten sonra devam ediyor: "Baylar, Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa'nın daha Gediz Savaşı'nın yapılmakta bulunduğu bir sırada okuduğumuz bu telyazısı kapsamının, özellikle bunda sezilen anlamın ve anlayışın pek çok dikkate değer görülmesi olağandır, sanırım." Mustafa Kemal'in *Nutuk*'ta söyledikleri, burada da, tarihe denk düşmüyor. Bu telgrafın çekildiği tarihte Gediz Taarruzu başarı ile sonuçlanmış durumda. 27/28 Ekim gecesi Gediz'in güneybatısında Uşak'ın girişinde Hamidiyehanı'nda Yunanla çok sert çarpışmalar oluyor.

Hamidiyehanı'ndaki sert çarpışmalar için Ali Fuat acele bin er ve biraz ayakkabı ve kaput istiyor. Mustafa Kemal, *Nutuk*'ta, devamla şunları yazıyor: "Söz konusu telyazısı, Bakanlar Kurulu'nda okunduktan sonra altına şu çıkma yazılmıştı: Bakanlar Kurulu'nda incelendi, ileri sürülen nedenler ve olaylar akla yatkın bulunmadı. Doğal olarak gerekli yardım yapılacaktır. Üçüncü Alay'dan, tasarlanan

kuvvet gönderilecektir. İsmet." Buradaki "İsmet", İsmet Bey'in yerine geçiyor.

Gediz'de nizami kuvvet erlerinin çok yoksul bir durumda olduklarını Ethem de yazıyor. Anılarında şunlar var: "Gediz Taarruzu'nda nizami kıtaatın ayağında çarık yoktu. Biz de aynı membalara istinat ettiğimiz halde, ayakları çıplak askerimiz mevcut değildi. Bunları cebir suretiyle toplamış olduğumuz iddiası da doğru değildir. Tekrar edeyim ki bizim kuvvetlerimiz daha çok mahalli halkın evlâtları idiler ve aileler de çocuklarını çıplak ayakta muharebeye göndermiyorlardı." (Cemal Kutay, *Çerkez Ethem Dosyası,* İkinci Cilt, sayfa 25.) Naif Popülist Ethem, doğrunun yanına açıkça sırıtan yalanı da katıp yazıyor.

1920 yılının burjuva ihtilâlci kadroları, çok fazla dillendirerek dikkatleri çekmemeye çalışarak, Çerkez'in gelir toplama yöntemine itiraz ettiler. Zorla toplanmasına bir itirazları yoktu, işbirlikçi olsun olmasın, tüm zenginlerden zorla bağış alınmasına itiraz ediyorlardı. Bu itirazı çok açık olarak yapmadılar. Bugün bile çok açık söylenmiyor. Çünkü itiraz ederek bir başka vergileme yöntemi olduğunu propaganda etmek istemiyorlar.

Bilinçsiz "küçük zabit" Ethem ise, gurbet ilde yaşlılık döneminde yazdığı anlaşılan anılarında, kendisine yöneltilen suçlamaların niteliğine bakmadan hepsine karşı savunmaya geçiyor. Pek tutarsız oluyor. Anılarında doğruyla yanlışı ayırmak zor oluyor. "Tekrar edeyim ki bizim kuvvetlerimiz daha çok mahalli halkın evlâtları idiler ve aileler de çocuklarını çıplak ayakla muharebeye göndermiyorlardı." diyor. Sanki "mahalli halk" çocuklarını bayrama gönderiyor ve giydirip süsleyerek yolluyor. Bu söylenenlere herhalde çocuklar bile inanmaz.

Söyledikleri arasında inanılması gerekenler, hiç kuşkusuz, çok. "Yalnız şurası muhakkaktır ki, Kuvvay-i Seyyare kendi emrindeki kıtaatın ihtiyaçlarını, o günkü ahval ve şerait içinde daha iyi ve tatminkâr şekilde temin ediyordu." Bu, herhalde doğru olmalı. Şu da. Kurtuluş Savaşı ile ilgili değerli bir bilgi sayılmalı: "Kuvvay-i Seyyare'nin nizami kıtaata tercih edilmiş olduğu bir tahminden ibarettir. Kuvvay-i Seyyare'de harbeden askerlerin tâbi oldukları iaşe ve ibate hükümlerini ben, daha evvel çalıştığım Teşkilât-ı Mahsusa nizamnamesinden almıştım." Osmanlı'nın Teşkilât-ı Mahsusa'sı, Ethem'in aracılığıyla, gerilla kuvvetlerine örnek oluyor.

Bazı değişiklikler de yaptığını söylüyor: "Bazı farklarla bizler, jandarma efradına nasıl maaş verilir de yiyeceklerini kendileri temin ederlerse, bunun yerine maaş vermiyorduk, fakat askerlerimizin ihtiyaçlarını merkezî idare ve levazım ile temin ediyorduk. Bunu da devlet hazinesinden almıyorduk. Zaten devlet hazinesinin verebileceği herhangi bir şey de yoktu." (Cemal Kutay, *Çerkez Ethem Dosyası,* İkinci Cilt, sayfa 24.) Ethem, devlet hazinesinden almadığını söylüyor. "Bunları cebir suretiyle toplamış olduğumuz iddiası da doğru değildir" diyor. Üstelik erlerinin giyimi ve kuşamı yerinde. Bunun kaynağı ne?

Safdil halkçı ve gerilla lideri Ethem'in anıları, resmî tarihçilerin yazdığı tarihe benziyor. Tabii tersinden. Çerkez Ethem'in anılarında da tutarsızlıklar cömertçe yer alıyor. Çerkez Ethem, anılarında, söylemek istemediğini de söylüyor. Anılarının bir başka yerinde yazıyor: "Bu arada bir de bana sık sık yükletilen zorla para toplama ithamı vardır. Ben, devlet hazinesinden para almıyordum. Askerimi asgari yaşama şartları içinde geçindiriyordum. Hali vakti yerinde olanlardan para topluyor, vatanın müdafaasına harcıyordum." (Cemal Kutay, *Çerkez Ethem Dosyası,* Birinci Cilt, sayfa 247.) Nasıl topladığına da bir örnek veriyor. "Manyas'taki hadiseleri bastırdıktan ve emniyet tedbirlerini aldıktan sonra Bursa'ya doğru yola çıktık. Karacabey kazasında geceledik. Burada büyük çiftlik sahiplerinden olan Galip Paşa'dan Levazım Zabitim Muharrem Bey beş bin lira senelik aidat istemişti." Galip Paşa "Sultan Hamid devrinin Arnavut paşalarından idi. Uzun zamanlar imtiyazlı olduğu için devlete vergi vermemişti."

Çerkez, bu kadarını biliyor. Aynı zamanda Balıkesir Müdafaa-i Milliye Cemiyeti azası ve Karesi Mebusu Vehbi Batak da orada idi. "O da iane topluyordu. Başka yapacak hiçbir şey yoktu. Bir yurt varlığını korurken, herkes elinde olanla katılacaktı." Böyle yazıyor. Fakat Galip Paşa, bu yazılanları anlamıyor. Vehbi Bey'in istediklerini bile vermiyor. Vehbi Bey de "Ethem Beyefendi" diyerek Çerkez'e şikâyet ediyor. Şöyle: "Burada en büyük çiftliğin sahibi olan Galip Paşa'dan 1500 lira istedik, listeye o şekilde yazdık, vermiyor, çok diyor. Beri tarafta fakir bir köylü, çift hayvanını zevkle, gururla satıyor, alın da namusunuzu kurtarın, diyor. Böyle şey olur mu?" Vehbi Bey, Çerkez Ethem'e soruyor.

Fakir köylü, namusundan başka kaybedecek bir şeyi olmadığı için, namusuna düşkün oluyor. Çerkez Ethem, Levazım Zübiti Muharrem Bey'e, 5 bin liraya 1500 lira daha eklemesini emrediyor. Fakat Galip Paşa yine kabul etmiyor. Çerkez Ethem ayrıca rica ediyor. Galip Paşa yine kabul etmiyor ve Çerkez Ethem'e çıkıyor. Şöyle oluyor: "Galip Paşa beni görmeye geldi. İstenilenin iane olduğunu, bunun da arzuya tâbi tutulduğunu, Sultan Hamid'in bile kendi ailesine imtiyaz tanıdığını söyledi." Bunun üzerine Çerkez Ethem "güldüm ve dedim ki" diye yazıyor ve devam ediyor: "Sultan Hamid bu imtiyazları verdiği için memleket bu hale geldi... Bu iane değil, namus ve şeref borcu... Ve sen, derhal bu parayı vereceksin. Hem de örnek olacaksınız. Şimdi rahat düşünmeniz için size müsait bir yer hazırlatalım."

Çerkez Ethem, büyük toprak sahibi Galip Paşa gibi toplumun "üst katlarına çıkmış" kimselerin, mahzenlerde daha rahat düşüneceklerini, her nereden ise, öğrenmiş bulunuyor. Bunu anlatıyor: "Ve Galip Paşa'nın, Hükümet dairesinde alt katta misafir edilmesini emrettim. İki saat sonra Galip Paşa'nın kâhyası 6500 lirayı getirdi. 5000 lirası için levazım şubemiz, 1500 lirası için de Mebus Vehbi Bey makbuz verdi." Mahzenlerde, Galip Paşa'nın, hem rahat ve hem de çabuk düşündüğü anlaşılıyor.

Gerilla kuvvetlerinin, düzenli kuvvetlere göre, daha bakımlı ve daha kuşamlı olduğu kesinlikle ortaya çıkıyor. Bunların malî kaynakları hakkında da birtakım ipuçları elde edilmiş oluyor. Ve burada yazılanları, kesinlikle ipuçları kabul etmek gerekiyor. Türkiye'nin son yirmi yıllık açılım döneminde, bir veya iki ipucunu gerçeğin tümü olarak gören ve göstermeye çalışan "geç kalmış" bilim adamlarıyla sık sık karşılaşıyor. Bu yüzden daha sabırlı araştırmalara kadar Çerkez Ethem'in gelir kaynaklarıyla ilgili olarak burada yazılanları ipucu olarak görmek zorunlu oluyor. Çerkez Ethem'i bir "hain" saymanın imkânsızlığı yavaş yavaş belli oluyor, fakat Çerkez Ethem'in bir hain olmadığı ortaya çıkar çıkmaz, bir saat sarkacı gibi bırakılınca öbür uca gidip, Çerkez idealize etmek için hiçbir neden bulunmuyor. Çerkez Ethem'i "maceracı" olarak nitelemenin de, Çerkez Ethem'de erken gelişmiş bir "komünist" bulmanın da hiçbir inandırıcılığı yok.

Nazım Hikmet'in yakın akrabası Ali Fuat Paşa, Çerkez Ethem'e hep yakınlık duyuyor. 27/28 Ekim gecesi Hamidiyehanı önündeki şiddetli çarpışmalar için Ankara'dan bin asker ile bol miktarda kaput istiyor. *Türk İstiklâl Harbi* tarihi, Hamidiyehanı önündeki kuvvet durumunu şöyle yazdı: "13. Yunan Tümeninin Gediz'i boşalttığı haberi üzerine, derhal Hamidiyehanı istikametine çevrilen 1. Kuvvay-i Seyyare emredilen bölgeye geldi ve 61. Tümen Komutanı'ndan, 190. Alay'ın kendisiyle işbirliği yapmasını istedi. Bolşevik Taburu ile 159. Alaydan bir tabur da 190. Alay yakınlarında bulunuyordu." (*Türk İstiklâl Harbi,* II. Cilt, Batı Cephesi, 2. Kısım, sayfa 329.) Burada adı geçen Bolşevik Taburu, Sovyet Rusya'dan gönderilen bir tabur değil. Bir taburun adı.

Taarruzu Çerkez Ethem başlatıyor: "Ethem Bey, Hamidiyehanı'nda bulunan 13. Yunan Tümeni'ne 190. Alay'la birlikte 27 Ekim günü öğleden sonra taarruza başladı. Bu taarruzu, 190. Alay, Muhipler, Çeltikçi istikametinde, 1. Kuvvay-i Seyyare ise bir kolla Erdoğmuş-Asaklar, diğer bir kısım kuvvetle de Vakıf-Gölcük-Yeniköy istikametlerine yönelttiler." Çarpışma şiddetli oldu, ancak 180. Alay geç kaldı: "1. Kuvvay-i Seyyare'nin üç saat devam eden taarruzu çok şiddetli oldu. Güneş batmadan önce Pehlivanağa Müfrezesi Asaklar batısındaki yüksek sırtları işgal etti, 190. Alay bu taarruza dört saatlik bir gecikme ile katılabildi. Bu sebepten onunla irtibat hayli güç oldu." Burada adı geçen Pehlivanağa Müfrezesi, Kurtuluş Savaşı'nın sayısız kahramanlarından ve Çerkez Ethem'in en yakın savaş arkadaşlarından Parti Pehlivan'ın başında bulunduğu birlikler oluyor. Parti Pehlivan, Çerkez Ethem ile birlikte Yunan'dan geçit isteyerek Türkiye'yi bırakmaya razı olmuyor. İsmet Bey kuvvetlerine de teslim olmuyor. Çerkez Ethem ile anlaşarak, Yunan kuvvetlerinin arkasına geçiyor. Yunan'a karşı çete savaşlarını sürdürüyor ve çok büyük yararlıklar gösteriyor. Sonunda Yunan'a karşı savaşırken ölüyor.

Türk İstiklâl Harbi, Hamidiyehanı çarpışmasını şöyle bitiriyor: "27/28 Ekim gecesi devam eden muharebe topçu, bomba, makineli tüfek ve piyade ateşleri ile çok şiddetli cereyan etmişti. 28 Ekim sabaha karşı 190. Alay geri çekilmeye başladı. Bunun üzerine 1. Kuvvay-i Seyyare de çekilmek zorunda kaldı." Hamidiyehanı'ndaki çekilmeyi Genelkurmay Başkanlığı tarafından yayınlanan tarih böyle yazıyor. Sonuçlarını da şöyle yazıyor: "Yunanlılar, Hamidiyehanı'nda yapılan muharebede Türk kuvvetlerinin çekilmesi üzerine 31 Ekim'de üç koldan tekrar Gediz istikametinde ilerlemeye başladılar." İlerlemenin sonucu da "aynı gün Gediz'e varan bu kuvvetler herhangi bir mukavemet görmeden şehre girdiler." (*Türk İstiklal Tarihi,* II. Cilt, Batı Cephesi, 2. Kısım, sayfa 330.) Bu konuda başka hiçbir bilgi yok. Neden Gediz karşı koymadan Yunan'a bırakılıyor. Bu konuda hiçbir bilgi yok. Sadece aynı sayfada şu var: "Böylece 24 Ekim 1920'de başlayan ve iki ay kadar süren Gediz harekâtından sonra iki taraf kuvvetleri, bir başarı elde edemeden eski mevzilerine çekilmek zorunda kalmış ve 13. Yunan Tümeni'nin kendiliğinden çekilmesi üzerine Gediz kasabası Türkler'e bırakılmıştı."

Pek inanılacak gibi değil. Kurtuluş Savaşı'nda ve her ânında destanlar yaratmakla övünen bir tarih, Gediz Taarruzu söz konusu olunca, aptal Yunan Gediz'i Türkler'e bıraktı demeye denk tarihçilik örneği veriyor. Genelkurmay Başkanlığı tarafından yayınlanan *Türk İstiklâl Harbi,* Mustafa Kemal'in Gediz'de mağlubiyet tezini doğrulamayınca Gediz kasabası Türkler'e bırakılmıştı demekle yetiniyor. Bütün bunlar, Çerkez Ethem'e ve kuvvetlerine karşı yöneltilecek bir saldırının hazırlığı oluyor. Kuvvay-i Seyyare'nin prestijini kırmak için Gediz'de mağlup olmak gerekiyor. Çerkez Ethem'in bir yanda, komünist örgütlerin, diğer yanda, ezildiği sırada ise tam tersine bir zafer gerekiyor. İşte bu sırada İnönü Zaferi, tarih sahnesine çıkıyor.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, 6 Nisan 1921 tarihli *İkdam Gazetesi*'nde "İnönü Zaferi" yahut "Metristepe'den Görülen Şeyler" başlıklı bir yazı yazıyor. Anılarında, bu yazı ile ilgili olarak, Refet Paşa ile arasında bir tartışmanın geçtiğinden söz ediyor.

Gediz Taarruzu'ndan sonra Ali Fuat Paşa Batı Cephesi Komutanlığı'ndan kaydırılıyor. Batı cephesi Komutanlığı ikiye bölünüyor. Genelkurmay Başkanı İsmet Bey, aynı zamanda, Batı Cephesi Komutanı oluyor. İçişleri Bakanı Refet Bey de, aynı zamanda, Güney Cephesi Komutanı yapılıyor. Ancak cephenin tümü dar olduğu için birbirinin içine giriyor. İşte bu Refet Bey, Yakup Kadri'ye şunları söylüyor: "Birincisi İnönü Zaferi münasebetiyle İsmet'i bir millî kahraman mertebesine çıkaran makalenizi okudum. Çok şairaneydi doğrusu o yazınız. Fakat hakikatle hiçbir alâkası yok." (Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, Ankara, 1968, sayfa 32.) Güney Cephesi Komutanı, İnönü Zaferi için hakikatte yok diyor. Şaşırtıcı bir durum ortaya çıkıyor.

Karaosmanoğlu da şaşırıyor ve "şu halde Mustafa Kemal Paşa'nın İsmet Paşa'ya çektiği tebrik telgrafı da sizce bir şiirden mi ibaret?" diye sormak ihtiyacını duyuyor. Sözü edilen telgraf içinde "Türk'ün makus talihini yendiniz" ifadesinin geçtiği telgraf. Refet Paşa, buna, şu cevabı veriyor: Ona ne şüphe? Bahsettiğiniz telgrafı yazanın da sizin edebiyat arkadaşlarınızdan biri olduğunu biliyor musunuz? Burada kastedilen ise Hamdullah Suphi Tanrıöver. Türkiye tarihinin şimdiye kadar önemli sayılan bu telgrafını, gerçekten de Hamdullah Suphi yazıyor ve Mustafa Kemal imzalıyor.

Refet Paşa İnönü Zaferi için pek inançlı görünmüyor. Bir başka Kurtuluş Savaşı Komutanı da, çok dikkatli fakat çok anlamlı ifadeler kullanıyor. Ali Fuat Paşa, İnönü Zaferi'nin sonuçları için şunları yazıyor: "Yunan taarruzunun mahiyeti her ne olursa olsun, neticede Ankara'da Hükümeti'nin haricî ve dahilî düşmanlara karşı kazanmış olduğu bir muvaffakiyettir. Murahhaslarımızın Londra Konferansı'na gitmeye hazırlandıkları bir sırada vaziyetimizi kuvvetlendirici bir hadise olarak da telakki etmek yerinde düşüncedir." (Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, sayfa 117.) Ali Fuat Paşa, İnönü Zaferi ile ilgili olarak haricî ve dahilî düşmanlara karşı bir muvaffakiyet deyimini kullanıyor. Londra Konferansı'ndan tam önce olmasını da ayrıca kaydediyor.

Fakat bu yazdıklarını, bir paragraf önce yazdıklarıyla birlikte okumak gerekiyor. 10 Ocak 1921'de İnönü mevkilerinde Garp Cephemiz düşman taarruzlarını muvaffakiyetle tardederek muzaffer olmuştu. Bundan daha evvel cephenin merkezinde başlayan Çerkez Ethem ve kardeşlerinin isyanı da tamamiyle tenkil edilmişti. Belki de İnönü mevzilerine karşı Yunanlıların taarruzu askerî bir görüşle yapılmış bir taarruz olmaktan ziyade Çerkez Ethem İsyanı'nı kolaylaştırıcı ve takviye edici bir hareket de olabilirdi. Ali Fuat Paşa, İnönü'de bir Yunan taarruzu olduğu konusunda kuşku saçıyor.

Kurtuluş Savaşı döneminden sonra tüm Cumhuriyet döneminde pek fazla itibarını yitirmemiş iki komutan, İnönü Zaferi'ne inanmıyor. Biri çok açık. Diğeri ise üstü kapalı olarak. Ancak bu iki komutanın inançsızlıklarını çok güvenilir kanıt saymamak gerekiyor. Çünkü her ikisinin de İsmet Paşa ile bir türlü göremedikleri hesapları var. Bu yüzden bu inançsızlığı sadece bir hipotez olarak kabul etmek, tedbirli olacak.

Gediz Taarruzu, belli bir maksat için kullanılıyor. 1920 yılı sonbaharında gerilla kuvvetlerinin bir işlev gördüğü, bu işlevin çok önemli olduğu inancı kökten kazınmak isteniyor. Bunun için bu sırada Yunan kuvvetlerinin Yunan ile karşılaşmasının ve karşılaşması halinde de bir başarı sağlamasının önlenmesi zorunlu oluyor. Eğer önlenemezse, karşılaşmanın mağlûbiyet getirdiği görüşünü yaymanın zorunluluğu da buradan doğuyor. Bu yüzden, İnönü Savaşları'nı konu alan Genelkurmay Başkanlığı *Türk İstiklâl Harbi* "Gediz taarruzunda, ordu birliğine olan ihtiyaç ve zaruret kesin olarak bir defa daha ortaya çıkmıştı" diyor. (*Türk İstiklâl Harbi*, II. Cilt, Batı Cephesi, 3. Kısım, Ankara, 1968, sayfa 42.) 1920 yılının sonbaharı ile kışı Kuvvay-i Seyyare ile yurt içi ve yurt dışı komünist örgütlerin ezilmesine ayrılmıştı.

Mustafa Kemal ve arkadaşları 1920 sonlarında, yapmakta oldukları burjuva devriminin gerekleri açısından, sağlam bir toprağa basmaya başladıklarını hissediyorlar. Bunun için zamanın bir "temizliğe" elverişli olduğunu düşünüyorlar. Mustafa Kemal ve arkadaşları, öyle sıradan ihtilâlci değiller. Bu işe ciddiyetle eğiliyorlar. Bu işe başlarını koymuşlar. Kişisel bir mücadele yapmıyorlar. Şu açık ve tekrar olarak söylenmeli. Kurtuluş Savaşı'nın iç çekişmeleri arasında kişisel hiçbir yan yok. Bunun anlamı şu değil: Kurtuluş Savaşı'nda kişiler yoktu. Bu anlam çıkmamalı. Hiç kuşkusuz Kurtuluş Savaşı'nı yönetenler de, yapanlar da insandı. Cesur, korkak ve yurtsever veya hain ya da özverili ve hırsız, bütün bu özellikler insanlar için. Hiç kuşku yok, her türlü kişisel çıkar merakı vardı. Ancak bu kişisel merak olayların akışını etkilemedi. Çerkez Ethem ile Mustafa Kemal veya İsmet Paşa ile Ali Fuat Paşa arasındaki çekişme, hiçbir zaman kişisel merak ile belirlenmiş bir çekişme olmadı. Mutlaka kişisel özellikler etkili oldu. Fakat çekişen, kökten olmasa bile, bakışlardaki ayrılıklardı.

1920 sonlarındaki hesaplaşma, bakış açılarındaki farklılıkların hesaplaşması oldu. Derin ya da sığ fakat mutlaka önemli farklılıkların hesaplaşması yapıldı. Bu durumda Kurtuluş Savaşı'nı yönetenler bastıkları toprağı sağlam gördüler. Hiç kuşku yok, büyük risk aldılar. Bunu biliyorlardı. Çerkez Ethem'i temizlerken risk aldılar. Fakat bu hesaplı bir risk idi. Bu hesapta, 1920 sonbaharı veya 1921 kışında bir Yunan saldırısı yer almadı.

Harp Tarihi Dairesi Arşiv No. 4/4478 Dosya No. 6 kod numarasıyla bir belge var. Daha önce de söylendi. Bu ve benzeri belgeler yalnızca Harp Tarihi Dairesi'nde tarih yazıcılığı yapan emekli subaylara açık. Bu belge, "İnönü Zaferi" öncesinde Batı Cephesi Komutanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı'nın bir Yunan taarruzu beklemediğini gösteriyor. Komutanlık ve Başkanlık bir durum saptaması yapmış ve "Yunanlılar'ın büyük ölçüde taarruzu beklenemez" sonucuna varmış. (*Türk İstiklâl Harbi,* II. Cilt, 3. Kısım, sayfa 154.) Bu durum saptamasıyla Çerkez Ethem'i isyana, ya da çok büyük bir tercihle Yunan'a geçmeye tahrik ediyor.

"Birinci İnönü Muharebesi'nin kayıt ve tespitini tamamlarken, Çerkez Ethem ve biraderlerinin son maceralarını ve akıbetlerini de zikretmek muvafık olur. Bu akıbetin çok feci ve iğrenç olduğunu söylemeye bile hacet yoktur." Bunları, Yunus Nadi yazıyor. (Yunus Nadi, *Çerkez Ethem Kuvvetlerinin İhaneti,* İstanbul, 1955, sayfa 121.) Kaldığı yerden devam ederek şunları da yazıyor: "İsmet Bey, asileri iki üç gün takip ettikten sonra, adeta Allah'tan gelen bir ilhamla, 'Bu esnada Yunan taarruz ederse?' vehmiyle, süratle Kütahya'ya döndüğü zaman, bunlar da sanki ordu kendilerinden çekiliyormuş gibi fakat çok da ciddi taarruza cür'et edemeyerek Kütahya'ya doğru gelmişlerdi. İsmet Bey tam Kütahya'ya geldiği zaman, gerçekten Yunan taarruzunun haberi de yetişmiş olduğundan, orada ancak beş altı yüz kişilik bir birlik bırakarak, diğer kuvvetleriyle ve geceyi gündüze katarak, durmadan İnönü'ye koşmuş ve yetişmiştir." İnönü'de bir "zafer" ve bir de soyadı kazanan İsmet Bey, "Ya Yunan saldırırsa" diye evham ediyor ve İnönü Zaferi'ne zor zoruna yetişiyor.

İnönü Savaşı öncesinde yapılan durum saptaması "kuzeyden güneye uzanan Batı Cephesi Komutanlığı'nın cephe hattı 200 km'yi geçmemektedir" diyor ve "Yunanlılar, bu cephenin herhangi bir kesiminde üstün kuvvetler, en az üç tümenli bir kolordu toplayarak harekat ve taarruza başlayabilirler" hipotezi ile başlıyor. Ancak bunu reddediyor. Şöyle: "Fakat, İtilaf Devletleri, en aşağı 50 bin kişilik bir kuvvetle Yunan ordusuna fiilen yardım etmezlerse Türk ordusunun biraz mukavemet ve fedakârlığı karşısında büyük ölçüde ve devamlı bir taarruza henüz yeterli olmayan Yunan ordusu, yalnız başına böyle bir taarruzu başaracak yerde, Marmara ve İzmir kıyılarından uzaklaşmakla zayıflamaya ve kesin olarak yenilmeye mahkûmdur." Yunan'ın bir taarruza hazır olmadığına bu kadar büyük bir kesinlikle inanılıyor.

Batı Cephesi Komutanlığı ile Genelkurmay Başkanlığı'nın İnönü Savaşı'ndan önceki durum değerlendirmesi raporunda şunlar da yer alıyor: "Yunanlılar işgal edeceği arazide her şehir ve kasabada kuvvet bulunduramayacağından, halkın vatansever hareket ve teşebüsleri, Yunanlılar'ın harekât ve geri ulaştırmasını tehdit edebilir." Bu yüzden askerî durum incelenince "Yunanlılar'ın büyük ölçüde taarruzu beklenemez" sonucuna varılıyor. Buna da bir siyasal değerlendirme ekleniyor: "Yunanlılar'ın 1921 başlarındaki iç siyasi durumları böyle bir harekete, belki daha uzun bir zaman için elverişli görülmektedir." (*Türk İstiklal Harbi*, II. Cilt, 3. Kısım, sayfa 155.) 1920 yılı sonu ile 1921 başlarında Anadolu ihtilalcileri bastıkları toprağı sağlam hissediyorlar. Temizliğe başlayabileceklerini düşünüyorlar.

Daha sonraki yıllar, tarih bilgi biriktiriyor. Biriken bilgiler ise Mustafa Kemal ve arkadaşlarının, İnönü Savaşı öncesindeki durum değerlendirmesinin oldukça gerçekçi olduğunu gösteriyor. Anadolu'nun savaş deneyimi yüksek ihtilâlcileri, bilgi ve sezgilerine dayanarak, 1920 sonlarında somut durumun somut çözümlemesini yapıyorlar ve bir Yunan saldırısı olamayacağı sonucuna varıyorlar. Bu doğrulanıyor. Genelkurmay Başkanlığı tarafından yayınlanan *Türk İstiklâl Harbi,* İnönü Savaşı'nda Yunan tarafının amacı olarak, bir Yunan tarih ansiklopedisine dayanarak, şu özet bilgiyi veriyor: "Bilecik, Karaköy, Bozüyük, Eskişehir kesimlerinde toplanmakta olan Türk kuvvetlerini dağıtmak; bu bölgede bulunan harp malzemesi, demiryolları ve köprüleri tahrip etmek, Yunan ordusu savaşçılığını ispat etmek amacını güden mahdut hedefli bir taarruzdu. Harekât, Bozüyük-Bilecik demiryoluna ve ihtiyaç halinde İnönü'ye kadar ileri götürülecek; görevlerin bitiminden sonra kıtalar, yalnız muharebe meydanından malzemenin geriye taşınması için yeter bir süre yerlerinde kalacaklardı." Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi'nin tarih yazıcısı emekli subaylarının özetlemesine rağmen son derece açık.

İsmet Bey'e bir soyadı kazandıran "Yunan Taarruzu", Yunan kaynaklarına göre, "ihtiyaç halinde İnönü'ye kadar" gidip gelme olarak planlanıyor. Bunun için kaydedilen "Yunan kayıpları ise, Yunan tarih ansiklopedisine göre, 8 subay ve 49 er ölü; 9 subay ve 145 er yaralı, tümü 211 olarak tespit ediliyor. (*Türk İstiklâl Harbi*, II. Cilt, 3. Kısım, sayfa 247.) Türkiye'nin kayıpları ise daha az. Aynı kaynağa göre "6 Ocak 1921'den 12 Ocak 1921'e kadar süregelen bu muharebedeki Türk kayıpları; 4 subay 117 er şehit, 12 subay, 35 er yaralı, 5 subay, 29 er esir, toplam 252 kayıp) olarak hesaplanıyor. Doğrusu, her iki tarafın kayıplarıyla ilgili resmî kayıtlar ciddi bir çarpışma izlenimi vermiyor. Bu kayıp tablosuna bakıp da bir zaferden söz etmek ise, kesinlikle mümkün görünmüyor.

Kayıp durumu böyle. Halbuki Harp Tarihi Dairesi Arşiv No 4/4478 Dosya No.1 kod numaralı yerde bulunduğu bildirilen Batı Cephesi Komutanlığı'nın 11 Ocak 1921 tarihli emrinde şunlar yazıyor: "Şimdiye dek alınan raporlara göre iki günlük kanlı

ve şiddetli muharebelerde düşmanın, Türk kıtalarının mukavemeti karşısında çok sayıda kayıplara uğrayarak 10/11 Ocak 1921 gecesi kuzeybatıya doğru geri çekildiği anlaşılmıştır." *Türk İstiklal Harbi* adını taşıyan serinin ilgili cildinde de bu sözler tırnak içine alınarak veriliyor. Halbuki, asıl belgeden özetlenerek yazılıyor. Özetlemek, bilimsel alışkanlığı almayan kalemlerde, değiştirmeyi de içerebilir. Bu yüzden aslında ne yazdığı bilinmiyor.

Burada "Türk kıtalarının mukavemeti karşısında çok sayıda kayıplara uğrayarak" Yunan kuvvetlerinin çekildiği ileri sürülüyor. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi tarafından yayınlanan Türk İstiklâl Harbi, ya teorik veya pratik savaş bilgisi olan hiçbir kimse tarafından okunmuyor, ya da teorik veya pratik savaş bilgisi olanlar son derece az.[11] Çünkü bu özetlemenin bir paragraf üstünde şu cümle var. "İyi bir keşif yapılamaması ve temasın devam ettirilmemesi yüzünden Yunanlılar'ın çekildiği, zamanında anlaşılamamış, bu yüzden 11 Ocak günü Yunanlılar, takibe uğramadan kolayca muharebeyi keserek İnönü mevziinden geri çekilmişlerdi." (*Türk İstiklâl Harbi,* II. Cilt, 3. Kısım, sayfa 220.) Muharebede "temas", başka temaslara benzemez, ateşle olur. Savaşta ateş yoksa temas da yoktur. Karşı tarafın çekildiğini anlamaya yetecek kadar bile bir temasın olmadığı bir karşılaşmada, "zafer" pek çok akla gelir.

İsmet Bey, 12 Ocak 1921 tarihli emrini şöyle bitiriyor: "Ben 12 Ocak'ta İnönü istasyonunda bulunacağım. Telefon irtibatı sağlanıncaya kadar tümenlerin ve süvari grubunun oraya bir emir subayı göndermelerini rica ederim. Aynı gün akşam saat yedide, Batı Cephesi Komutanı İsmet Bey Genelkurmay Başkanı İsmet Bey'e verdiği raporda "9 ve 10 Ocak 1921 günü yapılan İnönü Meydan Muharebesi'nin sonunda, düşmanın süratle geri çekildiği, çekilme istikametlerinin tayine çalışıldığı, ileriye keşif kıtaları sürüldüğü, 2. Süvari Grubu'nun 12 Ocak 1921'den itibaren cephe ilerisinde sürüleceği, cephe birliklerinin 12 Ocak 1921'de ileri harekâta başlayacağını" bildiriyor. Bu belge de tırnak içinde özetleniyor. Bu belgenin önemi şuradan geliyor: "İnönü Meydan Muharebesi" deyimini ilk kez, Batı Cephesi Komutanı İsmet Bey, Genelkurmay Başkanı İsmet Bey'e gönderdiği raporda kullanıyor.

İnönü'de İsmet Bey, "İnönü Meydan Muharebesi" kazanmak için arşiv belgelerinde iz düşerken Ankara da böyle bir "zafer" için duyduğu açlığı saklamıyor. Bu tür hareketlerde zaman zaman, harekete katılan kadroların tümü, bir "zafer" ihtiyacını duyuyorlar. Tabii mülkiyetli toplumlarda bir "zafer" yaratılınca mutlak bir sahip bulmak gerekiyor. Mülkiyeti kutsal sayan hareketler de zafer de özel mülkiyete yazılıyor. Zafere duyulan ihtiyaç kollektif olmasına rağmen, zafer özel mülkiyete kaydediliyor.

İsmet Bey'in şansı burada. Ankara'da zafere duyulan bir ihtiyaç var. O kadar ki, İttihat ve Terakki'nin silahlı kalkışmaya yönelmesinde Tunalı Hilmi ile en çok payı olan Muhittin Bey, Bursa Milletvekili olarak, "İnönü Zaferi" karşısında o kadar heyecan duyuyor ki, yerinde duramıyor, Meclis kürsüsüne çıkıyor ve Namık Kemal'den bir beyit okuyor: Şöyle: "Biz ol alihimemi-erbabı-ceddü-içtihadız kim/cihangirane bir devlet çıkardık bir aşiretten." Yunan'dan toplam 8 subay ve 49 er ölünce, Muhittin Bey, Osmanlı'nın kuruluşunu ve fetihlerini hatırlıyor. "Bir aşiretten dünyayı zapteden bir devlet çıkardık" demeye getiriyor.

Bunun üzerine Mustafa Kemal de dayanamıyor ve ayağa kalkıyor, konuşuyor. Şöyle konuşuyor: "Arkadaşlar Muhittin Baha Bey'in gayet kıymetli sözlerinin bende hasıl ettiği hislere tercüman olmak üzere bir iki kelime arz edeceğim. Milletimiz bugün mazisinde olduğundan çok daha ümitlidir. Kendilerinin tabiri veçhile cennetten vatanımıza nikran olan merhum Kemal demiştir ki..." Burada, Mustafa Kemal, Namık Kemal'in şu beytini okuyor: "Vatanın bağrına düşman dayadı hançerini/Yoğ imiş kurtaracak baht-i siyeh maderini." Namık Kemal, kara talihli ananın kurtarıcısı olmadığını söyleyip yakınıyor. Buna Mustafa Kemal cevap veriyor: "İşte ben bu yüksek Meclis'in huzurunda ve bu yüksek Meclis'in Reisi sıfatıyla ve yüksek heyetini teşkil eden bütün azanın her biri namına ve bütün millet namına diyorum ki" diyor ve Namık Kemal'den ilham ile kendi beytini okuyor: "Vatanın bağrına düşman dayamış hançerini/Bulunur kurtaracak baht-ı siyeh maderini" Gerçekten de Kurtuluş Savaşı'nın edebiyatı, İnönü bucağında doğuyor.

Mustafa Kemal, İsmet Bey'e bir telgraf gönderiyor: "İnönü Meydan Muharebesi'nde Batı Cephesi kıtalarının uğurlu ve ezici komutanız altında gösterdikleri kesin galibiyetten dolayı zatı devletlerine ve kahraman ordumuzun bütün komutanlarıyla subay ve erlerine" Büyük Millet Meclisi'nin kalpten kutlamalarını sunduğunu yazıyor. Tabii İsmet Bey de cevabını veriyor. Şöyle: "Tanrı'nın yardımı ile İnönü Meydan Muharebesi'nin kazanılmasından dolayı Büyük Millet Meclisi'nin içten tebrik dilekleri ordu'nun bütün subay ve erlerini minnet ve şükran hisleriyle doldurup taşırmıştır. Alınyazımızı kesin bağımsızlıkla üzerine almış olan Büyük Millet Meclisi'ne kayıtsız şartsız itaatten aldığı manevi ve kutsal feyz ile, topraklarımızın kurtarılması görevini yapacağına ordunun kesin inanmış bulunduğunu, yüksek başkanlığınıza arz ve temin ederim." İsmet Bey bu. Kutlanırken bile bağlılığını en abartmalı kelimelerle dile getirmeyi unutmuyor.

Haksız değil. Çünkü böylesine kolay bir "zafer" ve soyadı bulmak pek zor. Bir taraftan dört, diğer taraftan da sekiz subayın kaybı ile bir "İnönü Mey-

dan Muharebesi" yazılıyor. Fakat Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi'nin tarih yazıcısı emekli subayları ne kadar çalışırlarsa çalışsınlar, böyle bir zaferin olmadığını gizleyemiyorlar. Gerçi İnönü bucağındaki olaylar saati saatine yazılmış olmasına rağmen İsmet Bey'in ne zaman çekilme emri verdiği pek ortaya çıkmıyor. Ancak 10 Ocak anlatılırken bir paragrafa rastlanıyor. Şöyle: "Bugünkü muharebelerde, geri çekilme emri vaktinde kıtalara ulaşamadığı ve birliklerin cephedeki kritik durumunun etkisi altında bulunduğu bir sırada cephe karargâhının İnönü istasyonundan İnönü köyüne ivedi çekilmesi gerideki birlikler arasında yanlış yoruma sebep olmuş ve morallerini sarsmıştı. Özellikle tümenlerin kıta ağırlıklarının, vaktinden önce dağınık bir halde ve birçok eşya bırakarak geriye çekilmesine sebep olmuştu." (*Türk İstiklâl Harbi*, II. Cilt, 3. Kısım, sayla 211.) Cümle bozukluğu, herhalde, bozguna yakın bir geri çekilmeyi hem yazma ve hem de yazmama isteğinden doğuyor.

İnönü Bucağı'ndaki çarpışmalar, bir zafer bir yana ciddi ve dikenli bir savaşın bile olmadığı sonucuna doğru yol alıyor. Burada, Harp Tarihi Dairesi Arşiv No. 6/2132 Dosya No:39 kod numarası veriliyor ve şunlar yazılıyor: "Bir kısım personelin cepheden Eskişehir'e kadar geri gitmeleri buradaki halkı telâş ve heyecana düşürmüştü." Lenin, eğer ricat zorunlu ise "'disiplinli ricat" üzerinde durur. Politikada zaman zaman "disiplinli ricat" sağlamış olmaktan övünür. İsmet Bey'in, komutası altındaki kuvvetlere, bir zafer bir yana, bir "disiplinli ricat" bile sağlayamadığı anlaşılıyor. Bunu, *Türk İstiklâl Harbi* tarihinin ilgili ciltleri yazıyor. Şöyle yazıyor: "Bu sırada durum, gerçekten endişe verici idi. Özellikle halk zafer haberleri beklerken iki günden beri süregelen muharebelerde sahra ve ağır topların gürültüleri Eskişehir'de heyecan yaratıyordu." Gerçekten halk zafer bekliyordu.

Halka zafer gerek. Fakat zafer yok, sessizlik var. "Akşam karanlığı ile beraber cephedeki muharebe faaliyeti durmuş ve top sesleri kesilmişti. Yunanlılar tarafında da derin bir sessizlik hüküm sürmeye başlamıştı." Sessizlikle sabah oldu. 11 Ocak 1921 sabahı. Batı Cephesi Komutanı, 11 Ocak 1921 tarihinde izlenecek hareketi Genelkurmay Başkanı'na bildirdi. Genelkurmay Başkanı bunu onayladı ve bir emir haline getirdi. Hem Batı Cephesi Komutanı'nın raporu ve hem de Genelkurmay Başkanı'nın emri Harp Tarihi Dairesi Arşiv No. 4/4478 Dosya No. 1 kod numarası ile saklı tutuluyor. Sadece 11 Ocak 1921 tarihi için Genelkurmay Başkanı'nın Batı Cephesi Komutanı'na gönderdiği emrin özeti yayınlanıyor. Bu özette Genelkurmay Başkanı İsmet Bey, Batı Cephesi Komutanı İsmet Bey'e icabında demiryollarını da tahrip ederek "ricat emri" veriyor. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi'nde görevli emekli subaylar tarafından "özet" hale sokulan bu "ricat emri" şöyle:

"1. Bugün (10 Ocak 1921) saat 11.00'de başlayan ve 24. Tümen'in Teke sırtlarından Rızapaşa köyüne çekilmesi, 4. ve 11. Tümenler'in de İnönü doğusuna alınmasıyla biten muharebenin sonucu henüz anlaşılamamış ise de, Batı Cephesi'nin bu bölgede şimdi toplanmış olan kısımlarının düşmanı ne dereceye kadar durdurmayı başarabileceği kestirilememektedir.

2. Durum Eskişehir'in başarı ile savunulmasına imkân vermiyorsa, Batı Cephesi özellikle topçu ve makineli tüfek malzemesini elden çıkarmadan ve kıtaların büsbütün elden çıkmasına yer vermeyecek şekilde, birlikleri Eskişehir doğusuna almalıdır. Bu sırada Seyitgazi-Sivrihisar Ankara istikametinin özellikle asi Ethem kuvvetlerine karşı örtülmesi ve muhafazası için batıdan Ankara'ya gelen istikametlerin tıkanması göz önünde tutulmalıdır.

3. Batı Cephesi emrindeki demiryolu araç ve gereçlerinin düşman eline bırakılmaması ve Eskişehir'deki harp silah, araç ve gereçlerine ait tezgâh, avadanlık ve mühimmatın da emniyetle geriye alınmasının sağlanması ve bırakılacak demiryollarının esaslı olarak tahrip edilmesi gereklidir.

4. Eskişehir'in elden çıkması halinde de doğrudan doğruya düşman tarafından ciddi bir taarruza uğranılmadıkça, Güney Cephesi, şimdi bulunduğu durumda kalacak ve süvari tümenini, memleket içine sarkması umulan Ethem kuvvetlerine karşı kullanabilecek şekilde kendi sağ kanadında bulunduracak ve Batı Cephesi sol kanadı ile irtibat kuracaktır.

5. Düşmanın üstün kuvvetlerle taarruzu halinde, Güney Cephesi kıtalarını kaptırmayacak ve gereçlerini elden çıkarmayacak surette demiryolları üzerinde tahripler yaparak yavaş yavaş Afyonkarahisar-Konya istikametinde çekilmelidir."

Çok açık. Güney Cephesi Komutanı Refet Bey, bütün bunları çok yakından biliyor. Bu yüzden Yakup Kadri'ye İnönü Zaferi iddialarının gerçekle hiçbir ilgisi olmadığını söylüyor. Son emir, tam bir ricat emri oluyor. 10 Ocak tarihinde Batı Cephesi Komutanı İsmet Bey'in, 11 Ocak tarihinde Genelkurmay Başkanı İsmet Bey'in emri ile kuvvetler çekiliyor.

İşte bu çekilme esnasında, Batı cephesi Komutanlığı'na, İnönü Bucağı Tapu Memurluğu'ndan bir yazı geliyor. Bu yazıda "Bozüyük'ten gelen köylü Numan Ağa'nın sözüne dayanılarak" Yunan'ın çekildiği bildiriliyor. Bu yazı, herhalde Türkiye'nin değil ama İsmet Bey'in makus talihini yeniyor.

Durum Saptaması: Çerkez Ethem ve Mustafa Suphi

Şimdi tekrar geriye, 1921 yılı Ocak ayı başlarından, 1920 yılı Eylül ayı başına. 2 Eylül 1920 tarihinde Büyük Millet Meclisi, Sovyet Rusya ile dostluk anlaşmasını çabuklaştırına ve aynı zamanda komünist hareketi ezme kararını aldı. 4 Eylül tarihinde Büyük Millet Meclisi'nde, Mustafa Kemal'in adayına karşı Halk İştirakiyun Fırkası yöneticisi Nazım Bey İçişleri Bakanı seçildi. Nazım Bey'in İçişleri Bakanı olması Mustafa Kemal'i çok korkuttu. Mustafa Kemal, *Nutuk*'ta, Nazım Bey'i casuslukla suçladı.

Şöyle devam etti: "İşte baylar, bu Nazım Bey, kendisi ve arkadaşları aracılığı ile yaptığı sürekli propagandalar sonucunda ve bize karşıcıl olmaya hazırlananların, ulusun yüksek çıkarlarını unutarak, yaptıkları yardımlarla İçişleri Bakanlığı'na geçirilmişti. Böylece Nazım Bey, Hükümet'in bütün iç yönetim örgütünün başında, yurda ve ulusa değil, ancak paralı uşağı olduğu kimselerin yararına en büyük hizmeti yapabilecek duruma gelebilmişti." (Atatürk, *Söylev*, İkinci Cilt, sayfa 370.) Mustafa Kemal, hiçbir tarihsel dayanağa tutunmadan, çok ağır konuşuyor. Şunları ekliyor: "Kuşkusuz baylar, bunu kesinlikle uygun göremezdim. Onun için İçişleri Bakanı Nazım Bey'i kabul etmedim ve çekilmek zorunda bıraktım."Mustafa Kemal, burada, pek inandırıcı da olamıyor.

Meclis, Mustafa Kemal'e rağmen, Nazım Bey'i İçişleri Bakanı seçiyor. Herhalde Nazım Bey de bunu biliyor. Mustafa Kemal de. Mustafa Kemal, Nazım Bey'in "karşıcıl olmaya hazırlananlar" tarafından İçişleri Bakanı yapıldığını söylüyor. Buradaki "karşıcıl" Türk Dil Kurumu Türkçesi'nde "muhalif" kelimesinin karşılığı oluyor. Muhalefete hazırlananlar, Mustafa Kemal'in itirazı ile, bir önemli bakanlığı bırakmaya razı olmazlar. Başka bir etki gerekli. Bunu bulmak, bu kitabın kapsamını aşar. Ancak bu kitabın kapsamı içine giren kaynaklarda Nazım Bey'in istifasıyla ilgili başka görüşler var. Değinmekte yarar var.

"Ankara'ya hareket ettiğimi Ali Fuat Paşa bildirmiş olmalı ki, istasyonda, hiç beklemediğim ve ummadığım halde bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından karşılandım. Halbuki Ali Fuat Paşa'ya kimseyi rahatsız etmemesini, takatsiz ve hasta olduğum için kalbimde samimi olarak mevcut olan hürmet hislerimi izhar edemezsem mustarip olacağımı arz etmiştim. Buna rağmen, beni cidden seven Paşa, haberim olmadan hasta olarak Ankara yolunda olduğumu bildirmiş. Trenimiz Polatlı'da odunu bittiği için fazlaca beklemişti. Ben de bu sırada takatsizlikten uyumuşum. Ankara'ya ancak istasyona girerken gözlerimi açabildim. Hemen ve çok acele hazırlandım. Kalabalığı görünce şaşırdım. Mustafa Kemal Paşa yine kendisinin şahsi misafir olmamı ısrarla ve samimiyetle istedi. İtiraz ettim. İyileştiğim anda arzularını emir telâkki ettiğimi söyledim. Müsaade etti. Düşündüğüm ve kendisine evvelce yazdığım gibi yakın dostum Tüccar Arif Aslan Bey'in evine indim." Tahmin edileceği gibi bu anıların yazarı, Çerkez Ethem. Çerkez devam ediyor: "Arif Aslan Bey'in evi, Ankara'nın o tarihte pek nadir büyük bağ evlerinden birisi idi. Keçiören'de idi. Bir köşk kadar rahat ve genişti. Yerli Ermeni zenginlerinden birisinin imiş. Bana alt katı tamamen tahsis ettiler. Keşke etmese idiler ve keşke Ankara'ya hiç gelmese idim." (Cemal Kutay, *Çerkez Ethem Dosyası*, Birinci Cilt, sayfa 340.) Ethem, ziyaretçilerin çokluğundan ve karıştığı işlerden sıkılıyor ve sonradan pişman oluyor.

Karıştığı veya kendi iddiasıyla "karıştırıldığı" işlerden birisini şöyle anlatıyor: "Fakat birkaç gün sonra hiç istemediğim halde Dahiliye Vekâleti'ne seçilen Tokat Mebusu Nazım Bey meselesine adeta zorla karıştırıldım. Ben Nazım Bey'i tanımıyordum. Mustafa Kemal Paşa, Nazım Bey'i değil de Refet Bey'i bu makamda istiyormuş. Nazım Bey vatan için tehlikeli fikir ve hareketlerin sahibi imiş. Ekseriyet bu düşüncede idi ve bunlar içinde eskiden dostum olan Diyarbakır Mebusu Hacı Şükrü Bey de vardı." Çerkez Ethem'in yalan yazdığı gösterilemese bile yer yer eksik yazdığı belli oluyor. Devam ediyor: "Hacı Şükrü Bey hemen Nazım Bey'e gider ve 'Ethem Bey çekilsin' der. O da istifa eder. Ertesi sabah Mustafa Kemal Paşa geldi, bir münasip fırsatını getirerek teşekkür etti."

Çerkez Ethem, Halk İştirakiyun Fırkası Lideri Nazım Bey'in İçişleri Bakanlığı'ndan düşürülmesinde etkili olduğunu iddia ediyor. Öylesine iddia ediyor ki, Mustafa Kemal'den sonra, Nazım Bey'in de ziyaretine geldiğini söylüyor. "Daha sonra bizzat Nazım Bey geldi, izahat vermek istedi, şaşırdım" diye yazıyor. Nazım Bey'e şunları söylediğini iddia ediyor: "Beyefendi, ben hiçbirinizi tanımıyorum. Benim yegâne arzum birbirine inanan ve güvenen insanların memleketi idaresidir. Ben askerim ve siyasete karışmam." Hem Mustafa Kemal'in ve hem de Nazım Bey'in, bu konuyla ilgili olarak Çerkez'i ziyaret ettiklerine inanmamak için bir neden yok. Ama Nazım Bey'e söylediklerini iddia ettiği sözler pek inandırıcı görünmüyor. Çünkü anılarının bir başka yerinde, yaptıklarından pişmanlık duyarak sorumluluğu atmaya çalışıyor. Şöyle: "Ben, bana anlatılanları, anlatanların şahsiyetine göre hükümlendirmek ve kıymet biçmek vaziyetinde idim. Nazım Bey'in memleketin mevcudiyeti için tehlike addedilecek faaliyetlerini söyleyenler başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere tanınmış şahsiyetlerdi. Kendisine, Meclis'in intihap etmesine rağmen vazifesine başlamaması haberini, memleket için muhataralı addederek, gönderdim. Eğer Nazım Bey ma-

sum ise kabahat bende değildir. Ne diyebilirim? Tarih hükmünü versin."

Ethem, İsmet Bey'e çektiği telgrafların birinde "tarih beni az, sizi çok lanetleyecektir" diyor. Çerkez Ethem'in yaptıkları olmalı. Çerkez Ethem, tarihten korkuyor. Mustafa Kemal, en azından Çerkez Ethem'in iddiasına göre, Çerkez Ethem'in vurucu gücüne ve yüksek prestijine dayanarak, Ankara'daki özgün komünist hareketinin lideri Nazım Bey'in çıkışını püskürttükten sonra, Eylül ayının ortalarına doğru, üç ay önce gelen bir mektubu cevaplandırmak ihtiyacını duyuyor. Bunun için bir mektup kaleme alıyor. Mektubun üzerine bir tarih koyuyor: 13.9.1336. Gerçekten tarih hiç yan çizmiyor. Bu tarih, 13 Eylül 1920 oluyor. Mektubun hitap kısmı biraz uzun ve şöyle: "Baku'da Türkiye İştirakiyun Komitesi Merkez Heyeti Başkanı Mustafa Suphi Bey ve âzâdan Mehmet Emin Yoldaşlara". Mustafa Kemal, Ankara'daki Halk İştirakiyun Fırkası lideri Nazım Bey ile hesaplaştıktan sonra Baku'daki Türkiye İştirakiyun Fırkası Başkanı Mustafa Suphi Bey'e bir mektup yazıyor. "Aynı hedefe yürüyen Türkiye İştirakiyun Teşkilâtı'yla tamamen işbirliği edebilmek için Büyük Millet Meclisi'ne tam yetkiye sahip bir temsilci göndermenizi rica eder ve bu vesile ile samimi hürmet ve selamlarımı sunarım" diye yazıyor. Mustafa Suphi Bey, bu mektup üzerine, sevinçle geliyor. Ölümüne geliyor Koşa koşa geliyor.

— "Siyah gece
Beyaz kar
Rüzgâr
Rüzgâr."
— Trabzon'dan bir motor açılıyor
— Sahilde ka-la-ba-lık!
— Motoru taşlıyorlar
— Son perdeye başlıyorlar!
— Burjuva Kemal'in omuzuna binmiş
Kemal Kumandanın kordonuna
Kumandan kâhyanın cebine inmiş
Kâhya adamlarının donuna
— Uluyorlar
— hav.. hav.. hak.. tü
— Yoldaş unutma bunu unutma
Burjuvazi
ne zaman aldatsa bizi
böyle haykırır:
— hav.. hav.. hak.. tü
— Gördün mü ikinci motoru
— İçinde kim var?
— Arkalarından gidiyorlar
— İkinci motor birinciye yetişti
— Bordaları bitişti
— Motorlar sarsılıyor
— Dalgalar sallıyor
Sallıyor dalgalar.
— Hayır
iki motorda iki sınıf çarpışıyor.
— Biz
Onlar!
— Biz silahsız
Onlar kamalı
— tırnaklarımız
— Kavga son nefese kadar
— Kavga
— Dişlerimiz ellerini kemiriyor
— Kamanın ucu giriyor
— girdi..
— Yoldaşlar, ey!
artık lüzum yok fazla söze:
Bakın göz göze
— Karadeniz.
On beş kere açtı göğsünü,
On beş kere örtüldü.
On beşlerin hepsi
Bir komünist gibi öldü.

Nazım, sonradan, böyle yazdı. Mustafa Suphi, Mustafa Kemal'e bir mektup yazdı. 15 Haziran 1920 tarihli. Süleyman Sami ile Türkiye'ye yolladı. Mustafa Suphi, Süleyman Sami'yi, Anadolu'da açık bir örgütlenme için izin verilip verilmeyeceğini sormak üzere Mustafa Kemal'e yolladı. Mustafa Kemal, Nazım Bey'den kurtulduktan sonra, 13 Eylül 1920 tarihinde, cevabını gönderdi. Cevabında "amaç ve ilke yönünden bizimle tamamen birlik olan Türkiye İştirakiyun Teşkilâtı'ndan maddi ve manevi yönden hakkıyla yararlanabilmemiz için teşkilâtınızın sadece Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'yla irtibat kurma ve muhafaza eylemesi gerekir" dedi. "Aynı hedefe yürüyen Türkiye İştirakiyun Teşkilatı'yla tamamen işbirliği edebilmek için Büyük Millet Meclisi'ne tam yetkiye sahip bir temsilci göndermenizi ve Büyük Millet Meclisi tarafından Azerbaycan Hükümeti'ne temsilci olarak Baku'ya gönderilmiş Memduh Şevket Bey'le ilişki kurmanızı ve işbirliği eylemenizi rica eder ve bu vesile ile samimi hürmet ve selamlarımı sunarım" dedi.

Mustafa Kemal, 13 Eylül tarihinde Mustafa Suphi'ye yazdı. 16 Eylül tarihinde ise "Batı Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa Hazretlerine" yazdı. Ali Fuat Paşa'ya daha uzun yazdı ve üzerine "kişiye özel" işareti koydu. Ali Fuat Paşa'ya yazdığı mektubun dört numaralı maddesinde şunlar yer aldı: "Bolşevikler aynı zamanda memleketimizde Bolşevik teşkilâtı kurmak için olağanüstü faaliyete başlamışlardır, Baku'ya gönderdikleri Mustafa Suphi ve arkadaşları vasıtasıyla Türkiye Komünist Genel Merke-

zi'ni meydana getirdiler. Tamamen Bolşevik fikirlerine kazanılan saf ve saf olmayan kişileri sahilin her noktasına çıkardıkları gibi, içeride de Eskişehir ve Ankara'ya kadar göndermişlerdir. Amaçları memlekette bir sosyal devrim yapmaktır. Bu halde memleket doğrudan doğruya Üçüncü Enternasyonal'e, yani Rusya'ya bağlı olacağından Bolşevikler hiçbir taahhüt ve yardıma lüzum kalmaksızın bizi kendilerinden ayrılmış bir hale getirmiş ve Batılılar'la politik pazarlıklarında daha güçlü durum elde etmiş olacaklardır. Memleketimizin fikir ve devrim taraftarı olan veya bu perde altında türlü amaçlar peşinde koşan adamları da bu durumu fark etmeksizin Bolşevik teşkilâtını kolaylaştırmaktadırlar." (Rasih Nuri İleri, *Atatürk ve Komünizm,* İstanbul, 1970, sayfa 157.) Mustafa Kemal'in üç gün arayla yazdığı iki mektup birbirine hiç uymuyor.

Tabii "uymuyor" demek oldukça hafif oluyor. Mustafa Kemal Paşa'nın 16 Eylül tarihli mektubunun sekizinci ve son maddesi şöyle başlıyor: "Açıklamamdan anlaşılmıştır ki, kayıtsız şartsız Rus tabiyeti demek olan dahildeki komünizm teşkilâtı amaç olarak tamamen bizim aleyhimizedir. Gizli komünizm teşkilâtını her surette durdurmak ve uzaklaştırmak zorundayız. Meclis'te yeni olarak meydana çıkan halk zümresi bizim tanıdığımız arkadaşlardır. Bunlar memlekette bir sosyal devrimin -kısmen olsun- gereğine inananlardır. Bu teşebbüsün nedenlerini sarmalayamamaktadırlar. Hükümetten ayrı bir zümre yapmaktan vazgeçirmek istedik, mümkün olamadı, fakat şimdi halkçılık programı altında hükümetçe bir program kabul ettik. Halk zümresi kendiliğinden dağılmış gibidir." Mustafa Kemal, Hükümet'in kontrolüne alınınca bir karşı hareketin dağıldığını yazıyor, bu deneyimi aktarıyor ve devam ediyor: "Hacı Şükrü Bey gibi birçok arkadaşlar gizli bir tarzda başladıkları Yeşil Ordu teşkilâtı ile oynadılar. Bunu durdurmalarını kendilerine ihtar ettim. Kendi arzularını kolaylıkla desteklemek isteyen birtakım kimseler hileli bir tarzda komünizm ve benzeri teşkilâtına taraftar olduğumu daime yayıyorlar, fakat yanlıştır. Durum arz ettiğim gibi Doğu ve Batı ile belirli bir sonuca varmadan devrimden kaçınmak ve bu münasebetle Mustafa Suphi Yoldaş'a yazdığım gibi ne yapılacak ise Hükümet vasıtasıyla yapmaktır. Tabiatıyla komünizm ve Bolşevizme açık olarak aleyhtarlığı uygun görmem." Mustafa Kemal, bu kadar karşı olduğu ve tehlikeli bulduğu Bolşevizme karşı açıkça karşı çıkmayı uygun görmüyor. Bunun üzerinde durmak gerekiyor.

Bunun üzerinde durulacak. Fakat durmadan önce Mustafa Kemal'in Ali Fuat Paşa'ya çektiği ve *Tezler*'in birinci kitabında da sözü edilen bir telgrafından bahsetmek gerekli oluyor. Bu telgraf "Sevgili yoldaş! Doğrudan doğruya Üçüncü Enternasyonal'e bağlı ve esas programına dayanan bir Türk komünist partisi teşkil ederek İçişleri Vekâleti Genel Emniyet Şubesi'nin 18 Ekim 336 tarihli resmî ilmuhaberi Hükümetçe onaylanmıştır" diye başlıyor. Şöyle sona eriyor: "Parti resmen kurulmuş olan faaliyetini tanzim ettiğinden ve eskiden kurulmuş olan gizli Yeşil Ordu teşkilatı dahi partiye dönüştiiğünden dolayı artık Bolşevizm, komünizm fikir ve esasları üzerinde hiçbir cemiyet veya heyetin fotoğraflı belge ve yetkinamesi olmaksızın kim olursa olsun bir kişinin faaliyette bulunması da bırakılmayacaktır. Keyfiyet İçişleri'ne bildirilmiştir." Komünizme ve Bolşevizme karşı olan Mustafa Kemal, bir "resmî" Türkiye Komünist Fırkası kuruyor ve başına geçiyor.

Bu telgrafın kendisi kadar tarihi de anlamlı: 26 Ekim 1920. Bu tarihin anlamı ise şurada: 24 Ekim tarihinde Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa, Gediz Taarruzu'nu başlattı. 25 Ekim'de Yunan Gediz'den çekilmeye başladı, Gediz Taarruzu'nun Ertuğrul Grubu Komutanı Kâzım Bey, bunu haber alınca, makine başında Mustafa Kemal'e durumu bildirdi ve Çerkez Ethem'in Kuvvay-i Seyyaresi ile birlikte Gediz'e girdi. Mustafa Kemal, daha sonra *Nutuk*'ta, Gediz'de mağlûbiyet olduğunu iddia etti. 26 Ekim 1920 tarihinde ise Batı Cephesi Komutanı'na "Sevgili Yoldaş!" diye başlayan bir telgraf çekerek "resmî" Türkiye Komünist Fırkası'nın kurulduğunu bildirdi.

Bu sıralarda Mustafa Kemal'in bir mektup daha yazdığı anlaşılıyor. Çünkü Çerkez Ethem, anılarında, şöyle bir ifadeye yer veriyor: "Bu arada Mustafa Kemal Paşa'dan bir mektup aldım. 'Muhterem Ethem Beyefendi' diye başlıyor, 'Muhterem Yoldaş' diye bitiyordu. Doğruluğundan kuşku duyulmayan bu mektubun içeriğini, Ethem, şöyle özetliyor: "Şark Cephesi'ndeki zaferimizden sonra Bolşeviklerle münasebetlerimizin daha sağlam esaslara girdiğini, Ankara'da kurulan üçüncü enternasyonale bağlı merkeze kendisinin, benim ve Refet Bey'in alındığını, *Yeni Dünya Gazetesi*'nin Eskişehir'den Ankara'ya naklinin çok muvafık olacağını, Hakkı Behiç Bey'in bu hususta daha tafsilatlı mektup yazdığını ilâve ediyordu." *Yeni Dünya Gazetesi*, Kasım ayı sonlarından itibaren "İdare-Yeni Dünya Matbaası" adresi ile Ankara'da çıkmaya başlıyor. Bu nedenle Mustafa Kemal'in Çerkez Ethem'e mektubunun Ekim sonu veya Kasım başında yazılmış olması gerekiyor.

Mustafa Kemal *Nutuk*'ta Yeşil Ordu'yu Çerkez Ethem ve kardeşlerine yüklüyor ve *Yeni Dünya Gazetesi*'ni Yeşil Ordu'ya mal ettikten sonra "Eskişehir'de çıkarttıkları *Yeni Dünya Gazetesi* ile de düşünce ve amaçlarını saldırgan bir dille yayımlatıyorlardı" diyor. Eskişehir'de yayınlanan *Yeni Dünya Gazetesi*'ni görenler pek az. Ancak bir yayınevi, "resmi" Türkiye Komünist Fırkası'nın yayın organı

olarak çıkan *Yeni Dünya Gazetesi*'nin bazı sayılarını eski ve yeni harflerle yayınlamış bulunuyor. Mustafa Kemal'in başında bulunduğu "resmî Türkiye Komünist Fırkası'nın 22 Teşrinisani 1338, bugünkü deyişle 22 Kasım 1920, tarihli 58. sayısında "dün Kuvvay-i Seyyare muhabir-i mahsusumuzdan aldığımız telgrafnamede, Millî Kahramanımız Ethem Yoldaş kuvvetlerinin karşısında bulunan Yunanlıların mağlûp ve münhezim olarak bütün hatt-ı harp üzerinde ricat eylemekte olduklarını" bildiren haberler yer alıyor. Büyük puntolarla da şöyle başlıklar yazılıyor: "Mücahid-i Muhterem Ethem Yoldaş Gece Şehrimizi Teşrif Etmişlerdir."

Yıl sonuna doğru "Ethem Yoldaş" ile ilgili haberler azalıyor ve sonunda kayboluyor. Fakat *Yeni Dünya*'nın bu sayılarında bile o zamana göre son derece ikirciksiz bir biçimde Bolşevizmin başarılarını belirten yazılara rastlanıyor. Bunun da rastlantı olmaması gerekiyor. Çerkez Ethem, anılarında, Mustafa Kemal'den "resmî" Komünist Fırkası'na girdiğini bildiren mektubu ve bundan sonra da "resmî" fırkanın kâtibi umumisi Hakkı Behiç Bey' den *Yeni Dünya* ile ilgili ayrı bir mektubu aldığını yazdıktan sonra şöyle devam ediyor: "Bu devrede Arif Oruç Bey'i tanımış, matbaa alması için para vermiş, *Yeni Dünya Gazetesi*'ni çıkarmasını temin etmiştim. Cümlemiz, Bolşeviklerin ilân ettikleri her milletin hürriyet ve haklarının tanınacağı vaadinin samimiyetine inanmıştık." Bu dönemde Bolşevizmin prestiji çok yüksek.

1920 yıllarında Bolşevizmin prestiji, bütün dünyada ve özellikle Türkiye gibi ülkelerde çok yüksek. O sırada Bolşevizm, komünist olmayanlar için de bir ümit ışığı olarak görülüyor. Komünist olmayanlar için de komünizm bir kurtarıcı olarak görülüyor. Çerkez Ethem, aynı yerde, şunları da yazıyor: "Bizim o zamanki halet-i ruhiyemiz, ne olursa olsun bir yere tutunmak mecburiyetinde idi. Hiçbir yerden güler yüz ve ümit görmüyorduk. Sadece Bolşevikler alâkadar oluyor idiler. Millet Meclisi ilk sefaret heyetini Rusya'ya göndermişti. Lenin'in bütün milletlere hürriyet vaat eden beyannamesi elden ele dolaşıyordu."

Bu tarihte komünizmin ve komünizmin o tarihte somutlaşmış biçimi olan Bolşevizmin prestiji çok yüksek, İstanbul'daki Amerikan Yüksek Komiseri Amiral Bristol'un Washington'daki Dışişleri Bakanı'na gönderdiği 18 Mart 1920 tarihli şu gizli raporda da anlaşılıyor: "İşgalden önce cuma günü, Türk İlahiyat Okulu'nda, Darü'l-Hikmetü'l-İslâmiye'de, milliyetçilerin gizli bir toplantı yaptıkları bildirildi. Bu toplantıya çok sayıda hoca ve milliyetçi militanlar katılmışlardır. 1914'te cihat ilân eden Şeyhülislâm ve Fetva Emini'nin hazır bulunduğu bildirilmiştir. Bu toplantıda yıkıcı barış koşullarına muhalefet etmek için ne gibi önlemler alınabileceğinin tartışıldığı ve Bolşeviklikten yana bir bildiri yayınlamanın kararlaştırıldığına inanılıyor. Güya müttefikler bu toplantıdan haberdar olmuş ve bu da hareketleri çabuklaştırmış. Bildirildiğine göre İngilizler daha sonra Şeyhülislâm'a anti-Bolşevik bir bildiri yayınlamasını emretmişler, o da Kur'an'ın komünizmi kapsamadığını söyleyerek reddetmiş." 1920 yıllarında İstanbul'un din adamları bile Bolşevizmden yana görünmek zorunluluğunu duyuyorlar.

Aynı tarihlerde Yunus Nadi, Rodos'ta tutuklu arkadaşı Aydınlı Sarı Hüseyinoğlu Ahmet Bey'den şu tür mektup aldığını kaydediyor: "Mal mülk, tek santim istemiyorum. Tek memleketimiz bize gelsin ve oraları Yunanlılar'ın mülevves ayaklariyle çiğnenmekten kurtulsun da... Ciddi söylüyorum Nadi Bey, Yunan'ın def edilmesi hesabına vicdanen kani olmadığım Bolşevikliğin memleketimizde hüküm sürmesine ve bütün mal ve mülkümüzden bizlere bir zerre kalmamasına razıyım." Aydınlı Sarı Hüseyinoğlu Ahmet Bey, Kurtuluş Savaşı öncesinde ve ilk yıllarında Türkiye'de aydının içinde bulunduğu durumu yansıtıyor.

Aydının içinde bulunduğu bu durum, iki türlü sorun yarattı. Birincisi, Türkiye Komünist Hareketi'nin komünizme "vicdanen kani olmayan" aydınlara dayanmasına yol açtı. Komünizme inanmayan aydınlar Türkiye Komünist Partisi'ne doldu. Komünizmin sadece yabancı boyunduruğundan kurtarıcı işlevlerinin cazibesine kapıldılar. Komünizmde henüz adı konmamış Kemalizmi aradılar ve bulduklarını sandılar. İşin daha da dramatik yanı, ilk ülkede sosyalist iktidarın emperyalist abluka ile karşı karşıya kaldığı ve bu ablukaya karşı mücadelenin en önemli görev sayıldığı bir zamanda, komünizmin yabancı boyunduruğundan kurtarıcı işlevinin hep vurgulanması oldu. Bir başka ve daha önemli dramatik yan da, Türkiye Komünist Partisi yöneticilerinin aydınların bu durumunu anlayamamaları oldu. Türkiye aydınının bir bölümü, Türkiye Komünist Partisi içinde komünizme yabancı unsurlar olarak kaldılar ve zaman içinde, bir yandan, baskı; diğer yandan da Kemalizmin ilk düzenlemelerinin çekiciliğiyle, komünist hareketten ayrıldılar.[12] Takrir-i Sükûn bu ayrılma ve yarışma sürecinde önemli bir rol oynadı. Takrir-i Sükûn aynı rolü bir de 12 Mart'ta oynadı. 12 Mart öncesinde de Türkiye'de sosyalizmin yabancı boyunduruğundan kurtarıcı işlevi, aşırı ölçüde, vurgulandı. 12 Mart öncesinde de Türkiye sosyalist hareketine, sosyalizme vicdanen inanmamış aydınlar doldu. Demirtaş Ceyhun, *Yağmur Sokağı* romanında, bu inanmamış sosyalist aydınları başarı ile çizdi. Bir de bu ortamda yetişen kısır ve robot partili Zekeriya'yı başarı ile çizdi.

Aydının içinde bulunduğu bu durum, burjuva ihtilâlcileri için de sorun yarattı. Burjuva ihtilâlcile-

ri komünizme karşı açıkça bir cephe alamayacaklarını gördüler. Bu yüzden kontrol altına alarak ve bir takım kukla örgütlerle devam ettiği izlenimini vererek ortadan kaldırmayı denediler. İşte kurulup kurulmadığı bile gerçek bir tartışma konusu olması gereken Yeşil Ordu düşüncesi, bu amaçla, ön plana çıkarıldı. İşte Mustafa Kemal'in başında olduğu "resmî" Komünist Fırkası bu amaçla kuruldu. Kamu vicdanında kuklaların asılları kadar işe yaradığı veya daha başka bir deyişle asıllarının aranmasına gerek olmadığı inancını yaratabilmek için İnönü Zaferi bulundu. İnönü Zaferi olmasa, mutlak, kuklalar fark edilir.

Mustafa Suphi, Kurtuluş Savaşı öncesinde ve ilk yıllarında Türkiye'deki aydının içinde bulunduğu bu durumu çok ciddiye alıyor. Buna inanıyor. Somut durumun somut çözümlemesini yaparken çok büyük ölçüde yanılıyor. Mustafa Kemal ve arkadaşlarının, bastıkları toprağı sağlam hissedip riskli bir temizlik operasyonuna karar verdikleri 1920 Eylül ayında Baku'da toplanan ve Türkiye Komünist Fırkası'nın Birinci Kongresi sayılan Kongre'de şunları söylüyor: "Türkiye'deki son vakaları tetkik etseniz, gelen arkadaşları dinleseniz, fırkanıza gönderilen mektupları görseniz, memleketimizin son ümidinin Bolşevizmde olduğu kanaatini anlarsınız." (Hikmet Bayur, "Mustafa Suphi ve Milli Mücadeleye El Koymaya Çalışan Başı Dışarda Akımlar", *Belleten*, Ekim 1971, sayfa 625) Muhafazakâr tarihçi Prof. Hikmet Bayur, TKF Birinci Kongre Baku Eylül 1920, adını taşıyan dokümana dayanarak aynı konuşmada Mustafa Suphi'nin şunları da söylediğini yazıyor: "Rusya proletaryası öyle bir inkılâp ordusu vücuda getirdi ki, cihanı hayran bıraktı. İşte bu inkılâp şimdi demir ellerini Şark'a uzatıyor. Şark siyaseti, Üçüncü Beynelmilel'in ruznamesinde birinci maddeyi teşkil ediyor... Türkiye Komünist Kongresi Rusya'dan uzanan bu demir elleri tutabilecek kuvvetler yetiştirecek ve fırkamız yalnız Türkiye'de değil bütün Şark'ta inkılâbın alemdarı olacaktır."

Mustafa Suphi, Üçüncü Enternasyonal'in gündeminin birinci maddesinde Doğu siyasetinin bulunmasını da Türkiye'de devrimci durumun varlığının bir kanıtı olarak alıyor. Bütün uyarılara rağmen Türkiye'ye dönmekte, bu yanılgı dolu coşku, önemli bir rol oynuyor. Türkiye'ye çok iyimser olarak dönüyor. Kars'a geldiği zaman iyimserliğinde hiçbir eksilme görülmüyor. Kars'ta, Moskova'ya giden Ali Fuad Paşa da bulunuyor. Mustafa Suphi, Ali Fuat Paşa ile görüşmek istiyor. Ali Fuat Paşa, anılarında, "Ankara'da iken resmî dosyalardan bu zata ve teşkilâtına dair bazı malûmat almıştım, fakat bir defa da kendisini dinlemek herhalde faydalı olacaktı" diye yazıyor. "2 Ocak 1921'de ziyaretime geldi" diye yazıyor.

"Tekrar görüşmek temennisi ile veda ettiği zaman, intibalarım şunlar olmuştu" diyor ve yazıyor: "Mustafa Suphi'yi şöhret ve ihtiras peşinde koşan zeki, kurnaz ve azim sahibi bir şahsiyet gibi görmüştüm. Rusya'daki Bolşevik liderlerinin muvaffakiyetlerini yakından tetkik fırsatını bulan bu zatın, bir gün gelip Türkiye'nin Lenin veyahut Stalin'i olması ihtimalini hatırından geçirdiği muhakkaktır. Komünizme inanıyor, fikir ve prensiplerini kendi siyasetine bir vasıta yapmak istiyordu. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının haricî düşmana karşı mesaisini tasvip ediyor ve bundan müstağni kalamıyordu. Hariçteki İttihatçılar'ın memlekete girmemeleri ve dahilde İttihat ve Terakki Fırkası'nın her ne suretle olursa olsun ihya edilmemesi hakkındaki Mustafa Kemal Paşa'nın nokta-i nazarına tamamiyle iştirak ediyordu. Belki de daha ileri giderek ya Mustafa Kemal Paşa ile veyahut arkadaşları ile komünizmin tatbikine başlamayı bile hatırından geçiriyordu. Mustafa Suphi, her ihtilâlci ve inkılâpçı gibi sakin, kurnaz ve kuvvetli bir şahsiyet gibi görünmeye çalışıyordu." (Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, İstanbul, 1955, sayfa 41.) Mustafa Suphi, öldürüldüğü ayın başında, bir başka ihtilâlci üzerinde bu izlenimleri bıraktı.

Mustafa Suphi, 28 Ocak 1921 tarihinde Karadeniz'de, yoldaşlarıyla birlikte, boğularak öldürüldü. Aynı tarihte Ankara'da Halk İştirakiyun Fırkası mensupları tutuklandı. Aşağı yukarı aynı tarihte, Mustafa Kemal Yeşil Ordu dosyasını İstiklâl Mahkemesi'ne verdi. Şöyle bir yazıyla: "İzinli olarak veya görevle giden bazı milletvekilleri tarafından Genelkurmay Başkanlığı'nın 19 Ocak tarih ve 647 numaralı tezkeresiyle sunulan Yeşil Ordu Teşkilât ve Talimnamesi ve o konudaki Merkez Ordusu Kumandanlığı'nın yazısı, Vekiller Heyeti'nin 23.1.1921 tarihindeki toplantısında okunarak, tasdiklik suretleri ilişikte gönderilmiştir." Böylece aynı tarihlerde Yeşil Ordu ve mensupları hakkında kovuşturma başlamış oldu.

Aynı tarihlerde, 2 Şubat 1921 tarihinde, *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*'nde şu ilân çıktı: "*Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi* Müdürlüğü'ne; Memleketteki fikir cereyanlarını ilmî bir mecrada yürütmek ve bu hususta halkı tenvir etmek üzere, teşkiline teşebbüs ettiğimiz Halk İştirakiyun Fırkası, bu sırada memleketin pek muhtaç olduğu vahdet-i amal ve efkâr-ı muhafaza maksadıyla bugünden itibaren terk-i faaliyet etmiştir. Gazetenizde ilânı mercudur. 1 Şubat 1337. Tokat Mebusu Nazım, Kararhisar Mebusu Mehmet Şükrü." İçişleri Bakanlığı'ndan düşürülen Nazım Bey, "eylem ve düşünce birliğini koruma" gerekçesiyle Ankara'daki Komünist Partisi'nin faaliyetine son vermek zorunda kalıyor.

2 Şubat 1921 tarihinde, Çerkez Ethem, anılarında. Nazım Bey'in seçildiği İçişleri Bakanlığı görevinden kendi isteği üzerine ayrıldığını yazıyor. Bir de

şunu yazıyor: "2 Şubat 1921 tarihini ölünceye kadar unutmayacağım."

Çerkez Ethem'in gerçekten 2 Şubat 1921 tarihini ölünceye kadar unutmasına imkân yok. Çünkü politika ve tarih pek acımasız. Çerkez Ethem yazıyor: "2 Şubat 1921 tarihini ölünceye kadar unutmayacağım. Bu, benim, Yunanlılar'dan dört ay kadar evvel kurtardığım Susurluk'un onlara iltica etmiş bir hüviyetle tekrar dönmemin açık tarihidir." Gerçekten de Ocak sonu ve Şubat başı acı bir tarihtir.

Üstelik Ocak sonu ve Şubat başı, Türkiye'de dramın yoğunlaştığı bir tarihtir. Ve buradaki sorumluluk tarihseldir. Kişisel sorumluluk tartışması, pek anlamlı değildir. Buna rağmen yapılmıştır. Özellikle bazı yayınlarda Mustafa Kemal'i bu tarihsel sorumluluktan kurtarmak için özel bir çaba harcanmıştır. *Novıy Vostok, Yeni Doğu, Dergisi*'nin 1922 yılına ait Şubat sayısında çıkan bir inceleme bu tür çabalara bir örnek oluşturuyor. Burada şöyle yazılıyor: "Türk Spartakçılar, 1920 Eylül ayında Baku'da toplanan Türk Komünistlerin Birinci Kongresi'ne de katıldılar. Bunlardan ikisi Türkiye Komünist Partisi Merkez Komitesi'ne seçildi ve 28 Ocak 1921 tarihinde Trabzon burjuvazisi tarafından hunharca katledilen Mustafa Suphi ve 15 yoldaşı ile birlikte kayboldular" (Dr. Koz'min, "Raboçee Dvişeniya v Turtsii", *Novıy Vostok,* Şubat 1922, sayfa 158) Burada Rusçası ile "Trapezendskaya burjuaziya" deyimi kullanılıyor. Mustafa Suphi ve arkadaşlarının katledilmesinin sorumluluğu "Trabzon burjuvazisi" denilen bir burjuvaziye mal ediliyor.

Bu, 1922 yılında. 1922 yazında Başkomutanlık Meydan Savaşı kazanılıyor. Bundan sonra Türkiye burjuvazisi Batı ile anlaşmak için masaya oturuyor. Görüşmeler, 1923 yılında oluyor. 1923 yılında Moskova'da, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının anısına, *28-29 Kanunusani 1921* adını taşıyan küçük kitap çıkarılıyor. Bu kitapçıkta Mustafa Suphi ve arkadaşlarıyla ilgili anılar toplanıyor.

İlk anı, Şerif Manatof'a ait. Türkiye'de Temyiz Mahkemesi Başsavcı Yardımcısı olan R. Balkanlı, Halk İştirakiyun Fırkası hakkında, "bu fırkayı eski valilerden Nazım Bey, eski mebuslardan Şeyh Servet Efendi, Kitapçı Ahmet Akif, Mütekait Binbaşı Baytar Salih Hacıoğlu kurmuşlar ve Nizamettin Nazif ve daha birtakım gençler de bu partinin faal birer elemanı olmuşlardır" dedikten sonra ekliyor: "Bu partinin tahrikçileri Şerif Manatof, Zeynetullah Nüşirevan gibi Sovyet Sefareti'yle ilgili kimselerdi ve bu bir komünist partisidir." Mustafa Suphi'yi son olarak gören komünist de Şerif Manatof oluyor. Çünkü Manatof da Kars'a kadar geliyor. Ancak Ankara Hükümeti, Şerif Manatof'un daha fazla ilerlemesine izin vermiyor.

Şerif Manatof'un Mustafa Suphi ile ilgili olarak 1923 yılında yazdıkları çok ilginç. Kısa fakat çok ilginç: "1920 senesi güz aylarında Suphi'ye Baku'da tesadüf ettim. O pek az değişmişti. Teşkilâtı büyümüş, arkadaşları çoğalmıştı." Bu rastlantı, kongre zamanında olsa gerek. "Suphi Türkiye'ye gitmek fikriyle hastalanmış fakat bir parça tereddüt ediyordu. Kemal tarafından benim mevkufiyetim ve Türkiye'den nefyolunmam meselesi onun tereddüdünü daha da artırdı." (*Mustafa Suphi ve Yoldaşları,* İstanbul, 1977, sayfa 27.) Şerif Manatof'un tutuklanması ve Türkiye'den sürülmesi, Mustafa Suphi'de kuşku yaratıyor.

Anlaşılan Şerif Manatof, Mustafa Suphi'yi Türkiye'ye gitmekten caydırmaya çalışmış. Şöyle devam ediyor: "Fakat 'ben Kâzım Karabekir Paşa ile muharebe ediyorum, o beni davet ediyor' diyordu." Manatof, Suphi'ye Mustafa Kemal'e güvenmemesi gerektiğini söyleyince Suphi'nin kendisinin Karabekir tarafından çağrıldığını ileri sürdüğü anlaşılıyor. Bunun üzerine Şerif Manatof, "Türk paşalarını siz bilmiyor değilsiniz, onların sözüne inanmaya gelmez, onlar eski kurtlardır" diyor. Suphi, bunun üzerine, "o halce bir parça bekleyelim" demiş. Fakat fazla beklemiyor.

Manatof şöyle yazmaya devam ediyor: "Ben Karabekir'i Suphi'ye gayet istidatlı bir asker, pek kurnaz bir diplomat diye tavsif ettim. Fakat yoldaşları Suphi'yi, Türkiye'ye gitmeye tamamen ikna etmişler, tarafımdan verilen malûmatın ona hiç tesir etmediğini hissettim. Artık Suphi Türkiye'ye gitmek için karar vermişti. Mdıvani taht-ı riyasetindeki bizim heyet hareket etti. Bu defa Kars'a, oradan Ankara'ya gidecektik. Suphi, ailesi ve bir nice yoldaşı ile bizimle beraber Gümrü'ye ve andan Kars'a geldi. Kars'ta Karabekir ve gerek onun adamları, gerek bizim heyeti, gerek Suphi ve yoldaşlarını tantanalı surette kabul ettiler. Orada birkaç gün kaldık. Kars'ta iken Mdıvani Heyeti ve Suphi ve arkadaşları için Ankara'ya gelmeye Kemal Paşa'dan müsaade geldi. Yalnız benim için seyahat memnu olduğu anlaşıldı. Ben Baku'ya avdet edecek oldum. Bana müsaade edilmediğine Suphi müteessir oldu." Mutlaka olmuştur. Her an endişeli olması gerekli.

Mustafa Suphi'nin belli bir durum saptamasından sonra Türkiye'ye hareket ettiği anlaşılıyor. Şerif Manatof'un anılarından da bu çıkıyor. Ortaya çıkan sonucun, Baku'da kurulan Türkiye Komünist Partisi'ni bütün tarihi boyunca etkilemiş olması mümkün. Tarih, olduğu gibi yaşanırsa, bu etkileme kaçınılmaz. Halbuki tarihi olduğu gibi yaşamamak gerek. Tarihi, bilimsel olarak, yaşamak gerek. Manatof'un çok kısa anılarında bunun da ipuçları var. Şunlar da var: "Suphi, bütün eski hayata düşman olduğu gibi İttihatçılar'ı da hiç beğenmezdi. Bir gün İttihatçılar hakkında uzun uzadıya pek ciddi surette hiddetle beyan-ı mütalâada bulundu. İttihatçılar'ın

rüesasını istihzai kelimelerle yâd etti." Türkçesi'yle, İttihatçı liderlerle alay etmiş.

Şerif Manatof'un yazdıklarında ipuçları var. Düzeltilmeye muhtaç yanlar da var. *Tanin Gazetesi*, bir ara Tarihi Mektuplar'ı yayınladı. *Tanin Gazetesi*'nin 15 Kasım 1944 tarihli sayısında İttihatçı liderlerden Dr. Nazım'ın, İzmir Suikastı sonrasında asılan İttihatçılar'ın ünlü Maliye Nazırı Cavit'e yazdığı mektup yayınlandı. Bunda şunlar var: "Mustafa Suphi'yi elbet hatırlarsın. Selânik'te inikat eden İttihat ve Terakki Umumi Kongresi'nde Anadolu'dan murahhas olarak gelmiş ve İktisat Nezareti'ne getirilmemiş olduğu için bilâhare bize muhalif bir vaziyet almıştı." Düzeltilmesi gerekli olan nokta şu: Mustafa Suphi'nin İttihatçılar'a düşmanlığı biraz da kendi geçmişine düşmanlık oluyor.

1923 yılında Moskova'da yayınlanıp *28-29 Kanunisani 1921* adını taşıyan kitabın bir de çok kısa girişi var. Bu da ilgi çekici. Şunlar yazılı: "Mustafa Suphi, bilhassa son senelerinde bütün ateşiyle proletaryanın kurtuluşuna vakfınefis etmiş sağlam bir kafa idi." Mustafa Suphi'nin proletarya davasına sarılmasının son senelerine ait bir gelişme olduğu kaydediliyor. Şu bilgiler de veriliyor: "Elan berhayat olan pederi valiliklerde bulunmuş Ali Rıza Bey'dir. Validesi Samsun Sancağı Belediye Reis-i Esbakı Halil Hilmi Efendi'nin kerimesi Memnune Hanım'dır."

Mustafa Suphi varlıklı bir aileye mensup. Paris'te okuyor. Bir Fransız kaynağı şunları yazıyor: "Jön Türk devriminden hemen sonra Mustafa Suphi'yi diğer birçok Osmanlı aydını gibi Paris'te görüyoruz. Burada Siyasal Bilgiler Okulu'nun derslerini izliyor. Bu dönemlerde İttihatçı çevrelere çok yakına benziyor. Hükümet gazetesi *Tanin*'in muhabirliğinin yanında, Türk Elçiliğince beslenen Osmanlı Öğrenciler Birliği'nin yönetimini de yürütüyor. Paris polisinin bir raporuna göre, bu birliğin bazı üyelerinin görevi Paris'te yaşayan İttihat ve Terakki muhaliflerini izlemekti." (Paul Dumont, *Bolchevisme et Orient-Le Parti Communist Turc de Mustafa Suphi 1918-1921, Cahiers du Monde russe et soviétique, oct-dés*, 1977, sayfa 378. Bu incelemeyi, arkadaşım Selim İlkin sağladı ve arkadaşım Mehmet Ali Kılıçbay, benim için okuyarak, kartlara geçirdi.) Mustafa Suphi'nin bir İttihatçı geçmişi olduğu kesin.

İttihat ve Terakki'den ekonomi bakanlığı istediği de kesin görünüyor. Aynı incelemede şunlar da yazıyor: "Ekim 1911 tarihinde Mustafa Suphi, İttihat ve Terakki'nin Selânik'te toplanan üçüncü kongresine ekonomi bakanlığını elde etmek amacıyla katılmıştır, isteğini elde edemeyince, belki o sıralarda eski koruyucularına karşı dönmüştür, İttihatçılar'la çatışmasının gerçek nedenleri bilinmiyor, fakat çok sert tartışmaların geçtiği düşünülebilir. Çünkü onu kısa bir süre sonra hareketin dışında bir eylem içinde görüyoruz." İttihat ve Terakki'nin ateşli taraftarı Mustafa Suphi, bundan sonra ateşli karşıtı oluyor.

Aynı inceleme devam ediyor: "Kopuş 1912 Ağustos ayında tamamlanıyor. Bundan sonra Mustafa Suphi, eski bir mebus, Ferit Tek ve meşhur bir ideolog, Yusuf Akçura tarafından kurulan Millî Meşrutiyet Fırkası içinde çalışmaya başlıyor. Bu örgütün başlıca amacı, Pantürkist çevrelerin geliştirdiği ekonomik, toplumsal ve politik doktrinler üzerinde çalışarak İttihat ve Terakki'yi 'millîci kanadından' yakalamaktı. Mustafa Suphi, özellikle, örgütün yayın organı *İfham Gazetesi*'nin yazı işlerinde çalışıyordu." Mustafa Suphi, İttihat ve Terakki'den ayrıldıktan sonra Pantürkist akımlara katıldı.

Mustafa Suphi, İttihat ve Terakki'ye karşıt Milli Meşrutiyet Fırkası içinde çalıştı. İttihat ve Terakki, Suphi'yi hapsetti. Suphi, Sinop'ta hapis yattı. Kaçtı, Rusya'ya gitti. Savaş çıktı. Savaş esiri sayıldı. İşte bu sırada komünizmle tanıştı. Komünist oldu.

Ancak Mustafa Suphi'yi kaderi yalnız bırakmadı. Mustafa Suphi'nin komünizmi benimsediği sırada İttihat ve Terakki liderleri de Bolşevizm olarak tanımaya başladıkları komünizme merak sarmaya başladılar. Talât Paşa'nın bu konudaki görüşleri ve Mustafa Kemal ile yazışmaları *Tezler*'in birinci kitabında yer aldı. 11 Mart 1919 tarihli *New York Times Gazetesi*'nde, İttihatçılar'a hâkim olan eğilim kadar Amerika Birleşik Devletleri'nde "liberal" burjuvazinin seviyesini gösteren şöyle bir haber yer aldı: "Türk milliyetçiliğinin tamamen ortadan kalkmakta olduğu şu günlerde şurada burada dağınık halde bulunan İttihat ve Terakki komitacılarının tek umudu Bolşevizmin ülkeye yayılmasıdır. Türkler Bolşevizmin iktisadi sosyal ve siyasi doktrinlerinden ve pratiğinden hiçbir şey anlayamazlar. Fakat Bolşevizmin doktriner yanını bir tarafa bırakarak onu yalnızca bir yağma ve katliam biçimi olarak kabul edersek bu işlerde yüzyılların tecrübesine sahip Türkler'in, Bolşevizmi kolaylıkla benimseyeceklerini söyleyebiliriz. Yüzyıllardan beri Asya ve Avrupa'yı haraca keserek binlerce Ermeni, Rum, Arap ve Suriyeli'nin kanına girmiş bulunan katiller sürüsünün böyle bir Bolşevizmi gayet kolay kavrayarak derhal uygulamasına geçmeleri doğaldır. Bu uygulamanın en renkli ve hevesli unsurları da hiç şüphesiz ki Türkler olacaktır." Her zaman Birleşik Amerika'da ortanın üstündeki kültür ve bilgi düzeyine hitap etmiş olan *New York Times* Bolşevizm ve Türkler hakkında böylesine "bilimsel" olabiliyor.

Ancak İttihat ve Terakki liderlerinin Bolşevizme bir kurtarıcı olarak bakmalarının emperyalist dünyada da bilindiğini gösteriyor. İttihat ve Terakki'nin çaplı ve temkinli lideri Talât, çok fazla hareket edemeden Almanya'da Ermeni kurşunu ile öldürülüyor. Enver ise Sovyet Rusya'ya ve Kafkasya'ya geçi-

yor, Baku'da toplanan Doğu Kurultayı'na Mustafa Suphi ile birlikte ve aynı safta katılıyor. Bu kurultayın sonuçlarını Ali Fuat Paşa şöyle değerlendiriyor: "Baku Kurultayı, Üçüncü Enternasyonal'in Anadolu harekâtına yardım etmesi kararına yeni bir şey ilâve etmiş sayılamazdı. Buna mukabil Şark milletlerinin mümessilleri huzurunda Anadolu işçi ve köylülerini müstakil teşkilât ile nizamlı olarak toplanmalarını tavsiye etmişti. Yani, hariçte Üçüncü Enternasyonal'e bağlı olarak kurulan ve yirmi, otuz azadan mürekkep bulunan Mustafa Suphi Yoldaş'ın reisliğindeki komünist partisi etrafında birleşmeleri istenmişti. Mustafa Suphi, bu maksatla Anadolu'ya geçecekti. Bundan başka Enver Paşa da programının esası idareyi halka götürecek olan bir halk şûra fırkasının resmen Anadolu'da kurulması teşebbüsüne geçmişti. Bu fırkanın alelacele Baku'da hazırlamış olduğu programını Türkiye'de faaliyete geçecek arkadaşlarına göndermişti." Bu değerlendirmeye göre Baku'daki kurultay önemli sorunları da beraberin de getirdi.

Mustafa Suphi, kendisi gibi Bolşevizme koşan İttihat ve Terakki mensuplarına karşı Baku'da bir mücadele başlattı. Bu mücadeleyi kazandığı anlaşılıyor. Çok büyük bir ihtimalle Ankara'da kurulan "resmî" Türkiye Komünist Fırkası'nı Anadolu'da Enver'in kurmayı planladığı halk şûra fırkası sanıyor. Acele etmesi bu yüzden. İttihat ve Terakki'ye karşı Mustafa Kemal ile bir ittifak kuracağını düşünüyor olmalı. O yüzden çok sayıda bir delegasyon ve sevgili karısı ile birlikte yola çıkıyor. Bütün uyarılara ve ters işaretlere rağmen seyahatten vazgeçmemesi, aynı özden gelen İttihat ve Terakki ile Heyet-i Temsiliye Hareketi arasındaki ayrılıkları abartmasına dayanıyor. Burjuvazinin iç ayrılıklarını abartmak ölümcül seyahatlere yol açabiliyor.

Halbuki bu tarihte Enver Paşa'nın Anadolu'da hiçbir örgütü yok. Bu kesin. Mustafa Suphi'nin ölüm yolculuğuna çıkmaya hazırlandığı saatlerde Enver Paşa Berlin'den Moskova'daki Halil Paşa'ya yazdığı mektupta şunları söylüyor: "Şükrü'ye yazdığım talimatta memleket dahilinde doğrudan doğruya bize merbut arkadaşlar arasında bir parti teşkilâtı kurmak ve bunu icabında memlekette variyete hâkim olacak şekilde müsellah olarak hazırlamaktır. Ben şimdi Talât Paşa ile çalışıyorsam da, artık biz öyle kendi etrafında toplanacak olanların âleti gibi değil, belki icabında kendimiz vaziyete hâkim olacak bir şekilde hazırlanmamız taraftarıyım." Daha sonra da Moskova'ya geldiğinde Ali Fuat Paşa aracılığıyla Mustafa Kemal'den izin istiyor. Enver, Ali Fuat Paşa'yı ziyaret ediyor, izin istiyor, mümkün olmadığı cevabını alınca çok üzülüyor. Ali Fuat Paşa yazıyor: "Dikkat ettim, göz pınarlarında iki damla yaş tanelenmişti. Onları bana göstermemek için pencereye doğru yürüdü. Sonra tekrar geriye dönerek sordu." (Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, sayfa 184) Sorduğu şu: "Şûralar fırkasının teşkiline zamanın müsait olmadığından bahsettiniz. Halbuki Yeşil Ordu teşkilâtı yapılmadı mı ve resmen komünist partisi teşkil edilmedi mi?"

Birinci Dünya Savaşı'nın Başkomutanı Enver Paşa da, Mustafa Suphi gibi. Yeşil Ordu'yu da, "resmî" Komünist Fırkası'nı da anlayamıyor. Anlamaları da biraz zor. Çünkü şimdi Ankara'da, en az kendileri kadar hırslı ve en az kendileri kadar ülkesini ve de en az Mustafa Suphi ile Enver kadar, kendi egosunu seven Mustafa Kemal, duruma hâkim olmaya başlıyor. Türkiye'nin genç burjuvazisinin zengin oyun repertuarı Mustafa Kemal'in eline geçmiş bulunuyor.

Ankara'da duruma hâkim olmaya başlayan Mustafa Kemal'i belki de en iyi şu belge tanımlıyor. Bu belge "gayet mahremdir", şimdiki dilde "çok gizlidir" işaretini taşıyor. "Seryaveri Hazreti Şehriyarı Naci Bey Efendi'ye" hitap ediyor. Teşrinievvel 1918 tarihini taşıyor. Ekim 1918. "Fahri Yaveri Hazreti Şehriyarı Mustafa Kemal" imzasıyla bitiyor. Padişahın "fahri" yaveri Mustafa Kemal'den Başyaveri Naci'ye gidiyor. Şöyle: "Talât Paşa kabinesinin mefluç bir halde, Tevfik Paşa Hazretleri'nin muayyen bir kabine teşkilinde müşkülâta maruz bulunmakta olduğunu haber alıyorum. Ordular muharebe kudretinden mahrum ve zaten kuvayi mevcude müdafaadan aciz bir hale getirilmiştir. Düşman her gün daha müsait ve ezici şurut ihraz etmektedir. Müttefiken olmadığı takdirde münferiden ve behemehal sulhu takarrür ettirmek lâzımdır ve bunun için fevt olunacak bir an dahi kalmamıştır. Aksi takdirde memleketin kamilen elden çıkması ve devletimizin gayrikabil-i telâfi mehalike maruz kalması baidü'l-ihtimal değildir. Muhterem Padişahımız'a olan sadakat ve merbutiyetim ve vatanımın temin-i selâmeti itibariyle arz ederim ki Tevfik Paşa Hazretleri filhakika müşkülâta tesadüf etmişlerse Sadaretin derhal İzzet Paşa Hazretleri'ne tevcihi ve müşarünileyhin de esası Fethi, Tahsin, Rauf, Canbulat, Azmi, Şeyhülislâm Hayri ve acizlerinden mürekkep bir kabine teşkil etmesi zaruridir. Zevat-ı mezkûrenin vücuda getireceği kabine variyete hâkim olabileceği zann ü itikatındayım. Tevfik Paşa Hazretleri size isimlerini söylediğim zevata müracaat ettiği takdirde mazhar-ı teshilât olabilir, zannederim. Münasip ise bu zevatın Şevketmeap Efendimiz'e arzını rica ederim." (Hikmet Bayur, "1918 Bırakışmasından Az Önce Mustafa Kemal Paşa'nın Başyaver Naci Bey Yolu ile Padişaha Bir Başvurması", *Belleten*, Temmuz 1957, sayfa 563-564.) Mustafa Kemal, Padişah'tan İzzet Paşa'nın Başbakan ve kendisini de Bakan yapmasını istiyor.

Gerekçe şu: Artık mücadele imkânsız. Savaşmak imkânsız. Bir an önce barış yapmak gerek. Eğer ba-

rış gecikirse ülkenin tamamı elden çıkar. Bir kabine gerek. Başında İzzet Paşa olmalı. Fethi Bey, Rauf Bey, Canbulat Bey olmalı. Tabii Mustafa Kemal olmalı. Bunların "duruma hâkim olacağını" sandığını yazıyor. Mustafa Kemal ise duruma tam hâkim olunca, bunlardan Canbulat asılıyor. Rauf Orbay ise mahkûm oluyor. Yurt dışında olduğu için kurtuluyor. Fethi Bey de Serbest Fırka'yı kuruyor.

Padişah'ın "fahri" yaveri Mustafa Kemal, Padişah'tan İzzet Paşa'yı Başbakanlığa getirmesini rica etti ve "Sadaret'in derhal İzzet Paşa Hazretleri'ne tevcihi" için Başyaver aracılığıyla Padişah'a istida yazdı. Padişah ise İzzet Paşa başkanlığında bir heyeti, 1920 Aralık ayı başlarında Mustafa Kemal ile görüşmek üzere Bilecik'e gönderdi. Bununla ilgili olarak Mustafa Kemal de *Nutuk*'ta şöyle yazdı: "İzzet Paşa'nın istek ve önerisi üzerine kendileriyle Bilecik'te buluşmaya karar verdiğimizi anımsarsınız. Kurul, ayın dördünden beri beni Bilecik istasyonunda bekliyordu." 5 Aralık 1920 tarihinde, Kurtuluş Savaşı tarihinde Bilecik Buluşması olarak geçen görüşme oldu.

"Konuşmanın kimi evrelerinde Ankara'dan bizimle birlikte gelen kimi milletvekili arkadaşları da bulundurdum. İstanbul'dan gelen kişilerin sağlam hiçbir bilgi ve görüşleri olmadığı, birkaç saat süren konuşma ile anlaşıldı. En sonu, İstanbul'a dönmelerine izin vermeyeceğini ve birlikte Ankara'ya gideceğimizi kendilerine bildirdim." İki yıl önce Başbakanlığa getirilmesini istediği İzzet Paşa için Mustafa Kemal bu düşüncelerini dile getirdi. Ve ekledi: "Beklemekte bulunan trenle yola çıkıldı. 6 Aralık 1920'de Ankara'ya geldik. İstanbul Kurulu'nu, istekleri dışında alıkoyınuştum; ama bunu kamuya duyurmayı yararlı bulmadım. Çünkü, İzzet ve Salih Paşalar'dan ve öbür kişilerden Ulusal Hükümet işlerinde yararlanmayı düşünerek onurlarını korumak istedim." Mustafa Kemal böyle onur koruyor. Ankara Hükümeti ile görüşmek üzere gelenleri Ankara'da tutarak onurlandırıyor.

8 Kanunuevvel 1336, başka bir biçimde 8 Aralık 1920, tarihli *Yeni Dünya Gazetesi*'nin başyazısını Arif Oruç yazdı. "Resmî" Komünist Fırkası'nın yayın organında Arif Oruç, başyazısına "Muazzez Misafirlerimiz" başlığını koydu. Başyazı başladı: "Bu, ne büyük vakıadır? Ne iftihara değer bir hadisedir? Biz zaten İzzet Paşa, Salih Paşa gibi zevatın İstanbul'da kerhen ikamet eylediklerini biliyorduk." *Yeni Dünya*'ya göre, İzzet Paşa İstanbul'da tiksinerek oturuyormuş. Böylece zorla Ankara'ya getirilerek tiksinerek oturdukları yerlerden kurtulmuş oluyorlar. Tabii *Yeni Dünya* zorla değil, büyük bir gönül rahatlığı içinde Ankara'ya geldiklerini yazıyor. Başyazı şöyle son buluyor: "Anadolu istiklâli artık son merhaleye vasıl olmuş bulunuyor. Esasatı çoktan tespit edilip vaktiyle âleme ilân edilen istiklâl davamız hakkında burada fazla söz söylemeyi zait addeyleriz. Bu memleket şüphesiz kurtulmuştur." Komünist *Yeni Dünya,* Türkiye komünistlerinin şükranını muazzez misafirlerine iblağ eylemekle şerefyap olur.

İzzet Paşa Heyeti Bilecik'e gelmeden hemen önce Çerkez Ethem yine hastalanıyor. Istıraplarını dindirmek için bol ilâç alıyor. Bundan sonrasını kendisi anlatıyor: "Dozunu mu kaçırdım ilâcın, yoksa bedenim artık bu tahammülsüz meşgaleye bir de ruhi buhranın inzimam etmesiyle mukavemetini kaybetmesinin tesiri ile mi, bilmiyorum, ertesi gün öğleden sonrasına kadar derin bir uyku ile yatakta kalmıştım. Bazı sesler arasında gözlerimi açtım ve gördüğüm manzara beni şaşırttı. Karşımda, yüzünde derin bir teessürün izleriyle Mustafa Kemal Paşa, yanında Doktor Adnan ve Doktor Suat ve Doktor Emin Beyler'le ağabeyim Reşit Bey, Paşa'nın Kalem-i Mahsus Müdürü Hayati Beyler vardı." (Cemal Kutay, *Çerkez Ethem Dosyası,* İkinci Cilt, sayfa 143.) Çerkez Ethem, yatakta doğrulmak istediğini fakat başaramadığını yazıyor.

Mustafa Kemal Paşa, Doktor Adnan Adıvar'a dönüyor: "Doktor... Ethem Beyefendi'yi esaslı bir muayene ediniz. Dün böyle bir şeyi yoktu. Ben de buna istinaden İstanbul Heyeti'ni Bilecik'te beraber karşılayacağımızı alâkalılara bildirdim. Behemehal birlikte gitmemiz icap ediyor. Çok rica ederim, bedeni kuvvetlendirici tedbirleri acilen alınız." Bunları söylüyor. Doktorlar bir gün sonra, Ethem'i, Bilecik'e gidebilecek hale getiriyorlar. Yola çıkılıyor. Fakat Ethem Bilecik'e gitmiyor. İzzet Paşa Heyeti'ni karşılamaya giden tren Eskişehir'e girince Kuvvay-i Seyyare'nin istasyonda tertip aldığını görüyor, Kuvvay-i Seyyare Tevfik Bey'in emri ile ve İstanbul Heyeti'ni karşılamak için buraya geldiğini söylüyor. Ethem, burada, "çok memnun oldum" diye yazıyor. "Bu hareket bana İsmet Bey'le Tevfik Bey arasındaki ihtilâfın bir hal noktasına vasıl olduğu kanaatini verdi." Tevfik Bey, Çerkez'in ağabeylerinden birisi ve Kuvvay-i Seyyare Kumandan Vekili.

Şöyle devam ediyor: "Fakat ne yazık ki, henüz kahvaltımı ederken yanıma gelen yaverim, iki zabitin benimle hususi olarak görüşmek ısrarlı arzusunda olduklarını bildirdi. Merak ettim ve kendilerini yanıma getirmesini emrettim, isimlerini şu anda da ifşa edemem. Birincisinin halen mütekait miralay olduğunu, ikincisinin de ticaretle meşgul olduğunu öğrendim." İki subay Çerkez Ethem'e geliyorlar ve Çerkez Ethem'in yazdıklarına göre, şunları söylüyorlar: "Bunları söyleyeceğiz ve derhal buradan uzaklaşacağız. Buralarda fazla kalmayınız, mümkün olan süratle Kütahya'ya kıtalarınızın başına gidiniz. Eğer burada kalacak olursanız İstanbul Heyeti'nin gelmesinden sonra çok mühim hadiseler cereyan edecektir ve hayatınız mevzubahistir."

Fakat İstanbul Heyeti gelmeden de önemli olaylar geçiyor. Tren, Bilecik'e hareket ediyor. Nasıl hareket ettiğini, Ethem'in anılarında Ethem'in bir "adamı" şöyle anlatıyor: "Efendim... Paşa'nın treni hareket etti. Sizin yanınızdaki mebuslar istasyona geldikleri zaman tren kalkmak üzere idi. Sadece Kılıç Ali Bey bindi, diğerleri yetişemediler. İşaret ettiler, hatta koştular, fakat tren beklemedi." İstanbul Heyeti için Bilecik'e gidecek olan tren, Çerkez Ethem'i ve karşılama heyetinde olan Celâl Bayar, Eyüp Sabri, Hakkı Behiç ve Hacı Şükrü Bey gibi milletvekillerini almadan ve hareket saatinden üç saat önce aniden yola çıkıyor. Bunun üzerine Ethem, anılarında, şunları yazıyor: "Anlaşılıyordu ki, artık benim Eskişehir'de kalmam için hiçbir sebep yoktu. Ne yapacaktım? Mustafa Kemal Paşa beni yanına almak için bunca ısrarına rağmen neden almadan Bilecik'e hareket etmişti? Bu suale cevap verebilmek o gün için elbette ki mümkün değildi. Bugün de tamamen izah edecek vaziyette değilim."

Aslına bakılırsa Mustafa Kemal'in de pek açıklayacak durumda olmadığı anlaşılıyor. Mustafa Kemal de anılarında, Nutuk'un ilgili bölümünde, şunları söylemekle yetiniyor: "O gece İsmet Paşa'nın karargâhında, Kâzım Paşa, Celâl Bey ve Hakkı Behiç Bey'in yanında Reşit ve Ethem Beyler'le konuşacaktık. Onun için Reşit Bey, Ethem Bey'in hasta olduğunu söylerken, görüşmek üzere karargâha gelebileceğini de sözüne eklemişti. Yemekten sonra karargâha gittik; ama Ethem Bey gelmemişti. Reşit Bey'e ne zaman geleceğini sordum. Verdiği yanıt şu idi: 'Ethem Bey bu dakikada kuvvetlerinin başındadır.' Bu sözlere karşın yine de soğukkanlı bulunmayı ve görüşmeyi yeğ bulduk."

Birbirini tutmuyor. Ethem'in yaptıkları ile söyledikleri de, yüzde yüz birbirini tutmuyor. Ethem, anılarında kendisini, bakış açısı dar ve hevesleri sınırlı bir kimse olarak göstermeye çalışıyor. Mustafa Kemal'in, Çerkez Ethem'in bazı kimseleri etkilemeye çalıştığı iddiasına karşılık, Çerkez Ethem çok mütevazı görünmeye çabalayarak şunları yazıyor: "Ben kimse üzerinde hâkimiyet tesirine çalışmadım. Bazıları bende böyle bir imkân ve kıymet görmüş olabilirler. Hata ettiklerini zaman göstermiştir." (Cemal Kutay, *Çerkez Ethem Dosyası*, İkinci Cilt, sayfa 27.) *Çerkez Ethem Dosyası*'nı hazırlayan muhafazakâr tarihçi Cemal Kutay da aynı izlenimi güçlendirmeye özen gösteriyor. Şöyle tanımlıyor: "Ethem, 196 boyunda idi. Emirlerinde çalıştığı şahsiyetlerden Eşref Sencer Kuşçubaşı, Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy kendisini terbiyeli, itaatli, sakin, şahsi hiçbir iptilâsı olmayan, cesur ve atak, askerlik mesleğine ve vazifesine bağlı olduğunu söylerler." (Cemal Kutay, *Çerkez Ethem Dosyası*, Birinci Cilt, sayfa 44.) Ethem, mütareke döneminde Bandırma'da dinleniyor. Şu nedenle: "1918 başlarında, yine Teşkilât-ı Mahsusa'nın kadrosu içinde olarak Uceymi Paşa Sadun ile Irak harekâtında hizmet etti. Yine yaralandı ve hasta olarak baba evine döndü. Mütareke ilân edildiği zaman Ethem Bandırma'da idi." Rauf Orbay, Batı Cephesi kurulmadan önce Ethem'i buldu ve gerilla savaşına özendirdi.

Anılarında yazdı: "Hamidiye Kahramanı Rauf Bey'in beni vazifeye çağırması üzerinden hemen hemen altı ay geçmişti. En büyük tehlikenin belirdiği Ege havalisinde sağlam bir cephe tutmuştuk. Şimdi şu defterin bir satırına sığan netice için oluk gibi kan döktük ve kahramanlıklar yarattık." Devam etti: "Bu sağlam müdafaa hattının kurulmasıdır ki, Ali Fuat Paşa'ya Heyet-i Temsiliye'yi Ankara'ya davet ve hatta Büyük Millet Meclisi'ni toplama hazırlığı imkânını verdi." Şöyle sürdürdü: "1919 Kasım sonlarına doğru Sivas'tan Ankara'ya gelen Heyet-i Temsiliye'nin de tamimi ile İzmir Millî Cephesi merkezlerinde ve bütün Anadolu vilâyetlerinde mebus seçimlerine başlanmıştı."

Türk İstiklâl Harbi tarihi, mütevazı görünmeye çalışan Çerkez Ethem'i, son derece önemsiz bir kimse haline getirmeye çalışıyor. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı tarafından yayınlanan ve "İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar" adını taşıyan ciltte şunlar yazılıyor: "Süvari eri olan Ethem, okur-yazar olduğundan, talimgâha ayrılmış ve başçavuş olarak terhis edilmişti. Daha sonra, Balkan Harbi sırasında, İstanbul'a gelerek o zaman Bakırköy'de olan Süvari Subay Okulu'nu bitirmiş, bir süre sonra da teğmen olmuştu. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Ethem, Bandırma'ya ailesinin yanına gitmiş, bu suretle fiili askerlik hizmeti burada son bulmuştu." (Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi*, VI. Cilt, İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar 1919-1921, Ankara, 1974, sayfa 212) Ethem'in hizmetleri ise şöyle anlatılıyor: "Ethem, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden, 15 Mayıs 1919, sonra memleketin çeşitli yerlerinde kurulan yöresel direnme örgütleri arasına katılarak, bir kısım atlı kuvveti ile Salihli Cephesi'ni kurmuş, kendisini Salihli Cephesi Komutanı ilân etmişti. Sonradan Ethem'in bu kuvvetlerine Kuvvay-i Seyyare adı verilmişti."

Aynı tarih cildi, Çerkez Ethem'in hizmetleri için bir paragraf daha ayırdı. Bu paragrafta şunları ekledi: "Ethem'in, ayaklanmaların bastırılmasında, özellikle Anzavur kuvvetlerinin yenilip dağıtılmasında, Düzce, Adapazarı ve daha sonra Yozgat ayaklanmalarının bastırılmasında, Ankara'nın ve Ankara Hükümeti'nin korunmasında hizmetleri olmuştu." Bundan hemen sonra da şunları yazdı: "Ne yazık ki, bu hizmetlerinden dolayı aşırı bir gurura kapılan Çerkez Ethem, kardeşleri olan Yüzbaşı Tevfik ve milletvekili Reşit'le beraber, aynı kutsal amaç uğrunda işbirliği ettikleri Ankara Hükümeti'ne cephe alıp vatan ve ulusu savunmak için emir ve komuta-

larında bulundurmayı başardıkları kuvvetlere dayanarak birtakım hayallere kapıldılar. Etraflarındaki ikiyüzlü ve hain kimselerin kışkırtmalarına da kapıldılar ve bu suretle en buhranlı günlerin yaşandığı bir zamanda memleketin başına büyük işler açtılar." Memleketin başına büyük işler açan Çerkez Ethem'in hizmetlerinin de buna imkân verecek düzeyde olması gerekli.

Bu hizmetlerin bir bölümüne, aynı tarih cildi içinde, fakat Yozgat isyanı anlatılırken değiniliyor. Şöyle: "Düzce ayaklanmasını da başarı ile bastırdıktan sonra, Çerkez Ethem Müfrezesi Salihli Cephesi'ne dönmek üzere Adapazarı'na gelmiş ve Eskişehir civarına nakline başlanmıştı. Bir süre için de Ankara'ya çağrılan Çerkez Ethem daha önce Eskişehir'e giderek bir kısım kuvvetleri cepheye göndermeye başladı. Halbuki, Genelkurmay'ın düşüncesi, Yozgat ayaklanmasını yine Çerkez Ethem kuvvetlerine bastırtmaktı. Bu hava içinde Çerkez Ethem Ankara'ya biraz da isteksiz gelmişti. Fakat Ankara'da Mustafa Kemal Paşa başta olmak üzere Fevzi Paşa, Albay İsmet ile konuşmalar sonunda Yozgat ayaklanması hakkında görüş birliğine varıldı. Çerkez Ethem, bir iki gün Ankara'da özel olarak misafir edilerek kendisine sevgi gösterileri yapıldı." (*Türk İstiklâl Harbi*, VI. Cilt, İstiklâl Harbi'nde Ayaklanmalar, sayfa 150-151.) Çerkez Ethem, Batı Cephesi'ni boş bulundurmak istemiyor. Bu yüzden Yozgat isyanını bastırmaya fazla istekli görünmüyor.

Çerkez Ethem, o sıralarda bir Yunan saldırısından endişe ediyor. Bunun için Yozgat isyanının bastırılmasında rol almak istemiyor. İkna ediliyor ve *Türk İstiklâl Harbi* tarihinin altıncı cildi, kaldığı yerden devam ediyor: "Çerkez Ethem'in yanıldığı husus şu idi: Gerçi Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından beri iki aya yakın bir süre geçmişti. Fakat mevcut kuvvetlerle, Yunan cephesi kurulmuş, İstanbul Hükümeti'nin ve İngilizler'in yardım ve teşvikleriyle yer yer ortaya çıkan ayaklanmalarla uğraşılmış, esasen bütün olanaklardan yoksun ve çok zor koşullar altında çalışmalar yapılmıştı. O kadar ki, Çerkez Ethem gibi atılgan olduğu kadar, cahil bir kısım efe ve çete reisleri dahi, millet için faydalı olduğu sürece yer ve zamana göre idare edilmekte idi. Gerçekte Ethem, Ankara seyahatinden sonra, Mustafa Kemal'i yok etmenin veya Ankara Hükümeti'ni elindeki büyük ve yenilmez sandığı kuvvetleriyle ortadan kaldırmanın mümkün olacağını kendi aklınca düşünmüştü. İşte bu dar görüşledir ki, onun bundan yedi ay sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne karşı geldiği ve ayaklandığı görülecektir."

Bu satırların çok sonra yazıldığı muhakkak. Bu satırların Genelkurmay Başkanlığı'nın tarih yazım işlerinde istihdam ettiği emekli subayların kaleminden çıktığı da muhakkak. Bu yüzden bir tarihsel değerden yoksun. Fakat başka bir değere sahip. Bir bilinci yansıtıyor. Bu bilincin 1920 yılı sonbaharında Anadolu'daki burjuva ihtilâlcilere egemen olduğunu düşünmek mümkün. Burjuva ihtilâlcileri, Çerkez Ethem kuvvetlerinde, yeni kurulmakta olan düzene karşı bir tehdit görüyorlar. Mevcut hiçbir kaynak, Çerkez Ethem ve kardeşlerinin Mustafa Kemal ve arkadaşlarının yerini almayı planladıklarını göstermiyor, içlerinden geçirmiş olabilirler. Mümkün. Ancak açığa çıkmış hiçbir hareketlerinden söz edilemiyor. Ancak bunlara rağmen, Mustafa Kemal ve arkadaşları, Çerkez Ethem kuvvetlerinin varlığını, Ankara Hükümeti'ni ortadan kaldırmaya yönelik bir tehdit olarak görüyorlar. Bu, çok açık.

Bunda çok haksız olduklarını söylemek mümkün değil. Çerkez Ethem kuvvetlerinin varlığı ile Ankara Hükümeti, birbiriyle fazla uyumlu görünmüyorlar. Kısa bir süre "barış içinde bir arada" yaşıyorlar. Kazanan taraf, Mustafa Kemal ve arkadaşları, bu uyumsuzluğu gölgeleyebilmek için Çerkez Ethem'e görülmemiş itibar gösteriyorlar. Sonra çatışma kaçınılmaz oluyor. Mustafa Kemal ve arkadaşları, bir zaman görülmemiş itibar göstermelerini, açıklamak ihtiyacını duyuyorlar. Bunun için Genelkurmay Başkanlığı'nın *Türk İstiklâl Harbi* tarihi, "millet için faydalı olduğu sürece yer ve zamana göre idare edilmekte idi" diye yazıyor.

İzzet Paşa Heyeti'ni karşılamak için Bilecik'e giden trenin, Çerkez Ethem ile içlerinde Eyüb Sabri ve Celâl Bey gibi milletvekillerinin de bulunduğu birçok karşılayıcıyı almadan ve aniden Eskişehir'den ayrılışı, 1920 Aralık ayının başında oluyor. Bu tarihte artık ipler iyice gerginleşiyor. Fakat kopmuyor. İzzet Paşa Heyeti, zorla Ankara'da ikamete götürüldükten sonra da kopmuyor. Anlaşılan idare etme dönemi henüz sona ermemiş.

Çerkez Ethem, Kütahya'yı karargâh seçiyor. Ankara Hükümeti, Kütahya'ya beş kişilik bir milletvekili heyeti gönderiyor. Ethem ile görüşüp bir anlaşma sağlama gerekçesiyle. Bu beş kişilik heyet, Kılıç Ali, Vehbi, Eyüb Sabri, Celâl ve Reşit Beyler'den oluşuyor. Vehbi, Galip Paşa Olayı sırasında Çerkez Ethem'e başvuran ve daha sonra bakan olan Vehbi Bolak. Eyüb Sabri, Eskişehir'de Bilecik trenini kaçıranlardan birisi. Celâl, daha sonraki yılların başbakanı ve cumhurbaşkanı. Reşit ise, Çerkez'in milletvekili olan ağabeyi. Milletvekili Heyeti, Çerkez Ethem'le görüşüyor ve görüşme sonucunu 26 Aralık ile 27 Aralık gününü birbirinden ayıran gece Ankara'da Büyük Millet Meclisi Hükümeti Başkanı Mustafa Kemal'e, telgrafla bildiriyor. Resmî tarihler, Çerkez Ethem Ayaklanması dedikleri ayaklanmanın başlangıç tarihini 27 Aralık olarak veriyorlar.

Milletvekili heyetinin telgrafı, Harp Tarihi Arşivi, No 4/4478 Dip. 46, G. 4, Kls. 2484, Do. 96, F.89,

kod numarasıyla saklanıyor. *İstiklâl Harbi'nde Ayaklanmalar* adını taşıyan altıncı ciltte de, yine tırnak içinde ve yarım sayfalık bir metin yer alıyor. Bu iki paragraflık metnin birinci paragrafından hiçbir anlam çıkmıyor. İkinci paragrafı ise aynen şöyle oluyor: "Güvenliği kurmak için, komutanlık otoritesinin sarsıldığı bildirilen Albay Fahrettin'in değiştirilmesi ve Albay Refet'in İçişleri Bakanlığına dönmesine kadar Albay Kâzım'ın, Albay Fahrettin'in yerine getirilmesini veyahut, Albay Refet'in bir an önce İçişleri Bakanlığı görevine dönmesini, 12. Kolordu'ya herhangi bir tarafsız komutanın atanmasını memleketin esenliği için istemişlerdir. Sorunun ruhu bu son maddededir." (*İstiklâl Harbi'nde Ayaklanmalar*, sayfa 234.) Genelkurmay Başkanlığı tarafından yayınlanan ve yine Genelkurmay Başkanlığı arşivlerine dayanan *Türk İstiklâl Harbi* tarihinde, beş milletvekilinin telgrafı böyle bildiriliyor.

Mustafa Kemal, *Nutuk*'ta, bu telgrafı "kaydediyor" ve şöyle devam ediyor: "Bunlardan çıkan anlam nedir baylar? Oraya giden arkadaşlarımızın tümünün bu anlamı kavrayamayacakları düşünülebilir miydi? Öyle ise, biraz önce belirttiğim gibi Kütahya'ya giden kurul tutuklanmıştı. Bu yazılan şeyler, kendilerine zorla yazdırtılıyordu. Bunun böyle olacağını kurul gitmeden önce biliyordum." Fakat yıllar sonra bile Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi bilmiyor. Çünkü Genelkurmay Başkanlığı tarafından yayınlanan tarih ciltlerinde Mustafa Kemal'in bu iddiasını doğrulayacak bir kayda rastlanmıyor. Üstelik yukarıda aktarılan metne bakıldığı zaman da, bu metnin zorla yazdırılma gerekçesini anlamak mümkün olmuyor.

Aslında *Nutuk*'ta kaydedilen metin de, Genelkurmay Başkanlığı tarafından yayınlanan tarih ciltlerinde yer alan metin de, eğer Yunus Nadi'nin yayınladığı metin asıl kabul edilirse, asıl metne uymuyor. Her üçü de bu bölüme ek olarak veriliyor.

Beş milletvekilinin telgrafı bütün anlaşmazlığın çözüldüğünü gösteriyor. Şöyle başlıyor: "Ethem ve Tevfik Beyler'le şimdi görüştük. Orada iken arkadaşlar önünde bahis konusu olan konuşmaları tekrar ederek, usül ve inzibat dahilinde hareket ve Büyük Millet Meclisi'nin kararlarına harfiyen riayet edilmesini söyledik. Bunun için anlaşmazlık varid olamayacağı ve işlerin tamamen bu şekilde cereyan edeceği cevabını aldık." Telgraf devam ediyor ve son paragrafta şunlara yer veriyor: "Emniyet ve itimadın fiilen teessüs ve devamı için, vaziyeti bu şekle soktukları iddia edilen Fahreddin ve Refet Beyler'den Fahreddin Bey'in daima düşmana ganimet bırakmakla kumanda mevkiinin sarsıldığını ve bundan başka düşman karşısında kuvvetlerin iftirakına sebebiyet verdiğini ileri sürerek artık başka bir yerde çalışmasına ve Refef Bey Dahiliye Vekâleti'ne dönünceye kadar, şahsen tanıdıkları ve güvendikleri Kâzım Bey'in, Fahreddin Bey'in yerine getirilmesine vatanın selâmeti namına müsaade buyurulmasına veya Refet Bey'in Dahiliye Vekâleti'ne dönmesinin süratlendirilmesiyle bu takdirde herhangi tarafsız bir zatın 12. Kolordu'ya tayinini tasvip etmenizi temenni etmektedirler." En büyük istek "daima düşmana ganimet bırakmakla kumanda mevkiini" sarsan Fahreddin Altay'ın başka bir göreve aktarılması oluyor.

Tamı tamamına şöyle bitiyor: "Hissettiğimize ve kanaatimize göre, meselenin hal noktası buradadır. Bu nokta-i nazardan meselenin yüksek ve müdebbir tedbirlerinizle hal buyurulmasını vatanın selâmeti namına bilhassa istirham ederiz efendim. Kılıç Ali, Vehbi, Eyüb Sabri, Reşid, Celâl." Beş milletvekilinden oluşan kurul, Ethem'le yaptığı görüşmeden sonra "meselenin hal noktası" olarak Çerkez Ethem'e güven verici bazı önlemlerin alınmasını öneriyor. Mustafa Kemal ise *Nutuk*'ta, bu telgrafla ilgili olarak ve tekrarla şöyle konuşuyor: "Öyle ise, biraz önce belirttiğim gibi, Kütahya'ya giden kurul gerçekten tutuklanmıştı. Bu yazılan şeyler, kendilerine zorla yazdırtılıyordu. Bunun böyle olacağını, kurul gitmeden önce biliyordum. Bu yüzdendir ki Reşit Bey, Kâzım Paşa'yı birlikte götürmek için üstelediği halde, görüşmeler sırasında iyi bir rastlantıyla soluma oturan Kâzım Paşa'ya gitmemesi gerektiğini sezinletmiştim. Çünkü Kâzım Paşa'yı geçici olarak değil, temelli tutuklayıp imzasını kullanmaktan çok yararlanabilirlerdi." Çerkez Ethem, Kâzım Özalp'i Fahreddin Bey'in yerine öneriyor. Mustafa Kemal ise "tutuklayacaklardı" görüşünü savunuyor. *Nutuk*'ta, beş kişilik milletvekili heyetine, o gece, "Telinizi yarın Bakanlar Kurulu'na sunacağım" cevabını verdiğini yazıyor.

Nutuk ve Genelkurmay Başkanlığı tarafından yayınlanan *Türk İstiklâl Harbi*, bütün çabalara rağmen, birbirini tamamen desteklemiyor. Altıncı ciltte, Kütahya'daki milletvekillerinin gönderdiği telgraf, önemli ölçüde değiştirilip ve tam metin izlenimiyle özet olarak yayınlandıktan sonra, yine Harp Tarihi Dairesi arşivlerinde bulunan Mustafa Kemal'in 27 Aralık tarihinde Refet ve İsmet Beyler'e çektiği telgraf "özet" olarak yayınlanıyor. Kütahya'dan gelen telgraf ile Refet ve İsmet Beyler'e gönderilen telgraf aynı sayfaya konuyor. Doğrusu da bu. Çünkü bu ikinci telgraf, birincisinin cevabı oluyor.

Güney Cephesi Komutanı Albay Refet ile Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet'e çekilen 27 Aralık tarihli telgrafın özeti şöyle: "Kütahya'daki kurulun cevabı Kuvvay-i Seyyare işinin artık barış yoluyla ve siyasetle çözümünün mümkün olamayacağını ispat etmiş ve sorunun kuvvet zoruyla çözümlenmesi gereği ortaya çıkmıştır. Bunun son safhasını şimdiden Meclis'e bildirmeye ihtiyaç yoktur. Başarı ile sonuçlandırırsak, Meclisin, yaptıklarımızı onaylayacağı

kuşkusuzdur. Haklı olduğumuzu ispat edecek yeteri kadar belge ve delillerimiz mevcuttur." (*Türk İstiklâl Harbi,* VI. Cilt, İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar, sayfa 234.) Ne kadar öğretici bir telgraf. Bir: Çerkez Ethem isyan etmiyor. Her ne pahasına olursa olsun isyana zorlanıyor. İki: Çerkez Ethem'e karşı savaş, Meclis'e haber verilmeden açılıyor. Üç: "Başarı" mutlak olarak gerekli görülüyor. Dört: Mustafa Kemal, haklı olduklarını, belge ve delillerle fakat sonucu aldıktan sonra kanıtlayabileceğine, cephede doğrudan doğruya savaşacak arkadaşlarını, inandırmaya çalışıyor.

Bu telgraf, "özet"olarak şöyle devam ediyor: "Albay İsmet, Eskişehir'i bir kuvvetle güven altına alarak, kuvvetinin çoğu ile derhal Kütahya'yı; Albay Refet de bütün süvari ve fazla piyade ve topçu ile Altıntaş'ı işgal etmeli; ondan sonra Kuvvay-i Seyyare'ye bütün istekler dikte ettirilmeli ve bir taraftan da dağılmalarını sağlamak için propagandalar yapılmalıdır." Bu kadar. Telgraf bu kadar değil. İş ve düğüm bu kadar. Çerkez Ethem'in tam anlaşma olduğunu düşündüğü bir zamanda Albay Refet ve Albay İsmet kuvvetlerine taarruz emri veriliyor.

29 Kanunuevvel 1336, yeni biçimiyle 29 Aralık 1920, tarihli ve 83 sayılı *Yeni Dünya Gazetesi*, 28 Kanunuevvel 1336 tarihine ait iki "resmî tebliğ" yayınlıyor. Biri şu: "Bütün cephelerde şayan-ı işar bir hadise olmamıştır." Bütün cephelerde bildirilmeye değer bir olay olmadığı haber veriliyor. "Beyanname-i Resmî" ise Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal imzasını taşıyor. Aynen şöyle: "Hiçbir kimse hiçbir sebep ve suretle Hükümet-i Merkeziye'nin malûmatı olmaksızın kuvvet toplamaya mezun değildir. Bu beyannemenin tebliği tarihinden evvel bu yolda teşebbüste bulunmuş olanlar varsa derhal kendilerini ve maksad-ı teşebbüslerini doğrudan doğruya bana bildireceklerdir. Aksi taktirde bu gibi müteşebbislerin asayiş-i dahil-i memleketi ihlâl ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ni ızrar ve ahal-i masume-i memleketi iğfal töhmetleriyle itham olunacaklarını beyan ve ilân eylerim." Bu açıklama herkese açık. Fakat asıl hedefi Çerkez Ethem'di. "Küçük zabit" Çerkez Ethem'in sinirlerini bozup, Mustafa Kemal ve arkadaşlarını haklı gösterecek bir harekete zorlamayı amaçlıyordu.

27 Aralık günü Meclis'e haber vermeden Çerkez Ethem'in üzerine yürüme emri veren Mustafa Kemal, Çerkez Ethem'i istediği yere getirebildi. Çerkez Ethem'den bir telgraf geldi. Mustafa Kemal derhal Meclis'i topladı. Gizli toplantı yapıldı. Çerkez Ethem anılarında bu telgraf ve Meclis'in gizli toplantısı hakkında şunları yazdı: "Sonradan öğrendim ki hafi celsede Meclis'in büyük ekseriyeti beni müdafaa eder ve yakın mazide gösterdiğine fedakârane hizmetleri ortaya koyarak meselede benden başka günahkârlar ararken bu telgraf okunmuş ve birçok mebuslar haklı olarak bana muğber hae getirilmiş." (Cemal Kutay, *Çerkez Ethem Dosyası,* İkinci Cilt, sayfa 168) Ethem, telgrafının kendisinden yana birçok milletvekilini haklı olarak aleyhine çevirdiğini kabul ediyor.

Bu telgrafı, beş kişilik milletvekili kurulu Kütahya'da iken yazıp çekiyor. Şöyle diyor: "Mebus beylerin istisnasız hepsi müteessir idiler. Hiçbirisinin, hatta Kılıç Ali Bey'in bile fiilî bir hadise istemediğini bugün dahi söyleyebilirim. Fakat onlar dahi, verilmiş kesin kararlara bahaneler arandığına, zannederim, daha sonra kani oldular." Doğru. Verilmiş kararlara gerekçe aranıyor. Bunun sağlanmasında Çerkez Ethem, elinden geleni yapıyor. Elinden gelen şu: "Hayatımın en büyük hatasını o gece, sabaha karşı, herkes istirahat için kendilerine ihzar edilen odalara çekilmesinden sonra yaptım." Ne yaptığı da şu: "Ağabeyim Reşit Bey'e hiç bahsetmeden bilhassa ondan gizlice, Meclis Riyaseti'ne ağır bir telgraf çektim."

Çerkez Ethem, bu telgrafı ile, Mustafa Kemal'in kendisi için yazdığı senaryoyu oynuyor ve yaptıklarını inkârda önemli bir adım atıyor. Şöyle başlıyor: "Bu israf ve ihtirasla dolu şartlar altında millet ve devletin artık harbe tahammülü kalmamıştır. İstanbul'dan gelen ve tevkif edilen Sulh Tavassut Heyeti'nin muvafık ve müsait şartlar altında geldikleri muhakkak olduğuna göre, bu heyetin, serbest bırakılarak sulh konuşmalarının çabuklaştırılmasını bütün asker ve millet efradına tercüman olarak bildiririm." Bundan sonra şöyle devam ediyor ve bitiriyor: "Ankara'da toplanan Meclis'in ne şekilde toplandığını tabii hepimiz biliyoruz. İlk icraatı da bu fakir milletin sırtından kendilerine senede üç yüz bin küsur lira tahsisat yapmaları olmuştur ki, senede içlerinde yüz lirayı bir arada gören pek azdır. Şimdi bol bol dalkavuklukla meşguldürler. Gelen yüksek heyetin hemen İstanbul'a iadesi maruzdur." Çerkez Ethem, İzzet Paşa Heyeti'nin serbest bırakılmasını ve barış imzalanmasını istiyor.

Ethem, anılarında, bu telgrafla ilgili olarak "Bunu neden ve niçin yaptım? Hâlâ makul bir cevap veremem" diyor. "Asabım çok bozulmuştu" diyor. Ve bozulmaya devam ediyor. Bu ilk telgraf üzerine Meclis, Ethem'in işinin bitirilmesi fakat hayatının bağışlanması kararını veriyor. Bu kararı Ethem'e bildirme görevini de İsmet Bey'e veriyor. İsmet Bey de 31 Aralık 1920 tarihinde uzun bir telgrafla Ethem'e yazıyor. İsmet Bey, Çerkez Ethem'e öğüt veriyor. "Komuta ve siyasal mücadele hayatında sırası geldiği zaman çekilmesini bilen adam, memlekete az bir zamanda yeniden hizmet etme, fikirlerini yaptırma durumuna gelir" diyor. (*İstiklâl Harbi'nde Ayaklanmalar,* sayfa 313.) Şöyle bitiriyor: "Telgrafımın bir tertip ve pazarlığa vesile addedil-

memesi ve alınan düzenlerin ciddi olmadığının kabul buyurulması yanlış olur. Son selam.

Ethem ise daha kızgın cevap veriyor. "Çok maşallah, siz de hiç kusur etmediniz. Hepimizden akıllı olduğunu söylediğiniz Reşit Bey değil midir ki, saflığı ile bu fırsatları verdi. Fakat ne yapayım, kardeş. Yoksa bana kalsaydı ne Mustafa Kemal Meclis Başkanı olurdu ve ne de sen şimdi benim idamıma ferman okuyabilirdin ve ne de Ankara Millet Meclisi koridorlarındaki çeşitli şekillerdeki silahlıları, o Mustafa Kemal'in diktatörlüğünü işaret edebilirdi." Genelkurmay Başkanlığı tarafından yayınlanan Altıncı Cilt'te sadece bu iki telgrafın tam metni okunabiliyor. Ethem'in telgrafı şöyle bitiyor: "Ah zavallı, fesatla bulanmış vatanseverler! Biçare Millet Meclisi de sizin askerî sahte şöhretlerinizi anlamış değil. Bundan ötürü vatanseverlik hissim şu hitapta bulunmamı emrediyor. Bana karşı emniyet veren bir durum alınız, aksi halde hakikat ve hak muvaffak olacaktır. Tarih bana az, size çok lanet edecektir. Baki ilk selam." İsmet Paşa "son selam" gönderiyor. Çerkez Ethem "ilk selam" üzerinde ısrar ediyor. Son defa selamlaşıyorlar.

Çerkez Ethem bu maksadını çok aşan telgraflar çekiyor. Çekmeden önce de çekiliyor. Çerkez Ethem, vuruşmamak ve savaşmamak için çok özen gösteriyor. *Nutuk*'ta Mustafa Kemal yazıyor: "Kuvvetlerimiz, yürüyüş buyruğunu alır almaz, hemen Kütahya'da bulunan ayaklanmış Ethem kuvvetleri üzerine yürüdüler. 29 Aralık 1920 günü Kütahya'ya girdiler. Üç gün sonra da Batı ve Güney Cepheleri'nden yürüyüşe geçen bütün kuvvetlerimiz, Kütahya'nın 30-40 kilometre ilerisinde ve Gediz genel doğrultusunda bir kesimde birleştiler. Ayaklanan Ethem, kuvvetlerini hiçbir yerde durdurmayı ve direnmeyi göze alamadan Gediz üzerine çekilmişti." Mustafa Kemal ve Genelkurmay Başkanlığı tarafından yayınlanan *Türk İstiklâl Tarihi*, Çerkez Ethem'in çektiği ilk kızgın telgrafı "ayaklanma" sayıyor. *Nutuk*'ta geçen "ayaklanan Ethem" deyimi, bu telgrafa dayanıyor. Yoksa silahlı bir ayaklanmaya değil. Telgraflı ayaklanmaya.

Çerkez Ethem'in "telgraflı ayaklanması" resmen 27 Aralık 1920 tarihinde başlıyor ve 4 Şubat 1921 tarihinde sona eriyor. Bir aydan fazla sürüyor. "2 subay, 12 er şehit" oluyor. (*İstiklâl Harbi'nde Ayaklanmalar*, sayfa 258.) Bu şehit hesabı bile ciddi bir çatışma olmadığını kesinkes gösteriyor. Çerkez Ethem kuvvetleri sürekli olarak çekiliyor. Bu çekilme süreci içinde en savaşkan birlikler Çerkez Ethem'in de onayı ile, Hükümet kuvvetlerine katılıyor. Bolşevik Taburu, böyle yapıyor. Kaplan Naci böyle yapıyor. Parti Pehlivan böyle yapmıyor. Parti Pehlivan, *Türk İstikbâl Harbi* tarihine göre, "teslim olmayı bir yüz karası sayarak işgal altındaki araziye geçip Yunan gerilerinde baskınlar, sabotajlar yapmak suretiyle Yunanlılar'a devamlı güçlükler yaratarak Milli Türk Hükümeti'ne bu yolda hizmete devam etti. Sonunda Yunanlılar'ın bir baskınına uğrayarak öldürüldü."

Kuvvay-i Seyyare böylece tarihe karıştı. Kurtuluş Savaşı'nın burjuva ihtilâlcileri, halkçı ve köylü tohumlar taşıyan bir gezginci kuvveti dağıttılar. Bu hareketin prestijini kolaylıkla sağlamayacaklarını biliyorlardı. Bu prestiji dağıtmak için Çerkez Ethem ve arkadaşlarının Yunan'la birlik olduğunu söylemek zorunda idiler. Söylediler. Uzun süre inanıldı. Halbuki hiçbir dayanağı yoktu. Dün de, bugün de Çerkez Ethem'in Yunanlılar ile birlik olduğuna dair en küçük bir iz bile yok. Naif popülist "küçük zabit" yok olmaya mahkûm olduğu bir harekette yok olmasını kolaylaştıracak yanılgılarla kendisini yok etmek isteyenlerin işlerini kolaylaştırdı.

Burada söylenenler ve yazılanlar, Kuvvay-i Seyyare ve Çerkez Ethem ile ilgili olarak şimdiye kadar söylenmiş ve yazılmış olanlarını yeniden ele almak için bir başlangıç olmalı. Yoksa ve kesinlikle son söz sayılmamalı. Bilgiler çok az. Bilinen şu: Mustafa Kemal, öyle kişisel kavgaların adamı değil. Hırslı ve şüpheci olduğu muhakkak. Ancak bunlar, Mustafa Kemal'in kişisel olarak hareket ettiğini iddia etmek için yeterli değil. Mutlak arada eğilim farkları olması gerek. Bu konuda ise çok bilgi yok. Bazı parçacıklar var.

Birisi şu: "Yozgat ve havalisi isyanlarının bastırılıp söndürülmesinden dönen millî kuvvetlerin, beraberlerinde ganimet olarak pek çok eşya ile beraber sürülerle her cins hayvan getirmiş olmalar, Ankara'da kötü tesirler yaratmaktan geri durmamış ve bir hayli söylentilere yol açmıştı." (Yunus Nadi, *Çerkez Ethem Kuvvetlerinin İhaneti*, İstanbul, 1955, sayfa 14.) Kuvvay-i Seyyare'nin hayvan sürüleriyle dönmesi, "Ankara'da" kötü tesirler uyandırmış. Nedeni de şuymuş: "Bu eşya ve hayvanların asilere ait olduklarının kâfi olarak tespiti kabil olsa, belki yine de 'lâyıktırlar, oh olsun!' denilip geçilebilirdi. Fakat bunun mutlaka böyle olduğu muhakkak değildi. Belki, rastgele herkesin mal ve mülkünün alınmış olması ihtimali daha kuvvetliydi."

Bu, son derece öğretici bir aktarma. Belli bir bakış açısını yansıtıyor. Kurtuluş günlerinin burjuva ihtilâlcilerinin bakış acısını gösteriyor. Mülk ve mülkiyet kutsal. Dokunulmaz sayılıyor. Dokunmak için ya isyancı ya da Yunancı olması gerek. İsyancı ve özellikle Yunancı olmadığı zaman "millîci" demek. Millîci mülk sahibinin mülküne dokunmak ise caiz değil. Fazla dillendirilmek istenmiyor. Ancak söylenmek istenen bu. Çerkez Ethem, safdil halkçı Ethem, bu ayırımı yapamadığı için endişe kaynağı oluyor.

Bir parça bilgi parçacığı da şöyle oluyor: "Mustafa Kemal, İstanbul'dan gelmiş olan heyetle Anka-

ra'ya dönerken Reşit ve Albay Kâzım da Tevfik'i yola getirmek ve ara bulmak üzere Bilecik'ten özel bir trenle Kütahya'ya gitmiş, Çerkez Ethem'le görüştükten sonra 7 Aralık'ta Eskişehir'e dönmüşlerdi. Meselenin halledildiğini, Kuvvay-i Seyyare ile Batı Cephesi Komutanlığı arasında tekrar haberleşmenin başlayacağını, Simav ve dolayları komutanının beraberindekilerle birlikte görev yerine gideceğini bildirdiler." (*Türk İstiklâl Harbi*, II. Cilt, 3. Kısım, Ankara, 1966, sayfa 79.) Bu olay, Mustafa Kemal'in Çerkez Ethem'i ve milletvekillerini istasyonda bırakıp aniden Eskişehir'den Bilecik'e gittiği günden hemen sonra oluyor.

Harp Tarihi Dairesi Arşiv No. 1/4282, Dosya No: 29 kod numaralı belgede ise bu bilgiler karşısında Batı Cephesi Komutanı İsmet Bey'in Mustafa Kemal'e ve diğer ilgililere verdiği rapor yer alıyor. Tabii bu belge de tam olarak yayınlanmıyor ve kimse göremiyor. Yapılan özetten, İsmet Bey'in "olayın halli zahirîdir" dediği anlaşılıyor. İsmet Bey, Çerkez'in zaman kazanmaya çalıştığını ve bunu da "halkoyunu ve Meclis'i kendilerine bağlamak, maddeten ve siyaseten kuvvetlerini artırmak ve inkılâp yapabilecek bir hale gelmek" için yaptığını söylüyor. İsmet Bey, Çerkez Ethem'in yapmak istediği inkılâbın türünü de, bu belgeye göre, açıklamış oluyor. "Bolşevik cereyanına sahip çıkmak istiyorlar." Belgenin özetine göre İsmet Bey, bunları ileri sürüyor.

Oldukça anlamlı. Şu bakımdan: Bolşevizmin prestijinin çok yüksek olduğu bir zamanda "Bolşevik cereyanına sahip çıkmak istiyorlar" sözü, öyle kamuoyunda aleyhte bir kampanyayı başlatmak için kullanılmış olamaz. Bu, ancak aynı ekip içinde olanların bir eylem üzerinde anlaşabilmek için, birbirine aktardıkları bir değerlendirme olabilir.

Bu değerlendirmenin abartmalı olduğunda hiç kuşku yok. Ancak bu abartma tümden dayanaktan yoksun da değil. Çerkez Ethem'de naif popülist eğilimler var. Mustafa Kemal ve arkadaşları, kendi kontrolleri dışındaki bu eğilimlere karşı önlem alma ihtiyacını duyuyorlar. Bunu, ülkede var olan Bolşevizm akımı ile birleştiriyorlar.

Batı Cephesi Komutanı İsmet Bey, Aralık ayı başlarında Mustafa Kemal'e bir telgraf çekerek Çerkez Ethem ile ilgili olarak "Bolşevizm cereyanına sahip çıkmak istiyorlar" diyor. İsmet Bey, Mustafa Kemal'e, bir de 1 Nisan 1921 tarihinde bir telgraf çekiyor. Arşivlerde olan fakat yine "özel" olarak yayınlanan bu telgrafında İsmet Bey "Saat 18.30'da Metristepe'den gördüğüm durum" diyerek anlatmaya başlıyor. Şöyle: "Gündüzbey kuzeyinde sabahtan beri direnen ve artçı olması umulan bir düşman müfrezesi, sağ kanat grubunun taarruzu ile düzensiz bir şekilde çekiliyor, yakından takip ediyoruz. Hamidiye istikametinde temas ve faaliyet yok. Bozüyük yanıyor, düşman binlerce ölüleriyle doldurduğu muharebe meydanını silahtarımıza terk etmiştir." (*Türk İstiklâl Harbi*, II. Cilt, 3. Kısım, sayfa 444.) Aynı gün Mustafa Kemal, bu telgrafa cevap veriyor. Cevap telgrafını Hamdullah Suphi'nin yazdığı biliniyor: "Bütün dünya tarihinde sizin İnönü Meydan Muharebesi'nde yüklendiğiniz görev kadar ağır bir görevi üzerine almış komutan pek azdır." Mustafa Kemal, İsmet Bey'i böylesine övüyor. "Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makus talihini de yendiniz" diyor.

Türk İstiklâl Harbi tarihinin aynı cildinde, günlerce süren ve tarihin pek az kaydettiği savaşlardan birisi sayılan İkinci İnönü Savaşı'nda Yunan tarafının kayıplarıyla ilgili bilgi de veriliyor. Birinci Yunan Kolordusu 1 subay, 32 er ölü veriyor. Üçüncü Yunan Kolordusu ise 53 subay, 889 er ölü kaydediyor. İsmet Beyin sadece bir tepede binlerce ölü gördüğü İkinci İnönü Savaşı'nın, Yunan tarafı için maliyeti bu kadar. Türkiye'nin kaybı ise daha da az. 44 subay ve 637 er şehit oluyor. (*Türk İstiklâl Harbi*, II. Cilt 3. Kısım, sayfa 509) Bu rakamlar, İnönü'de ciddi bir çarpışma iddialarının çok büyük bir ihtiyat payı ile ele alınması gerektiğini gösteriyor.

Yalnız iş bununla da bitmiyor. İsmet Bey ile Mustafa Kemal Paşa'nın, birbirine telgraf göndermeleri 1 Nisan 1921 günü oluyor. 2 Nisan günü ise Ankara'da çok "garip" bir olay oluyor. Şöyle: "2 Nisan 1921 sabahı, evlerinden çıkan Ankara halkı kadın, erkek, çocuk ve ihtiyar, Meclis binasının önüne giderek zafer haberini almışlardı." (*Türk İstiklâl Harbi*, II. Cilt, 3. Kısım, sayfa 469.) Kuşkusuz garip olan, bu değil. Bundan doğal bir iş olamaz. Zafer, her zaman halkın hakkıdır. Bu son derece doğal. Garip olan bundan sonrası. Şöyle başlıyor: "O gün Fevzi Paşa Büyük Millet Meclisi'nden içeri girdiği sırada salondaki milletvekillerinin bir alkış tufanı ile karşılandı."

Burada başlıyor. Çünkü alkış tufanı yalnız kalmıyor. Kalsa, "tarih" yazmazdı. Tarihin daha tek başına bir alkışı yazdığı görülmemiştir. Tarihte alkışlanan çok olmuştur. Ancak sadece ve bir tek kez alkış alanı tarih yazmaz. Tarih alkışı yazarsa, mutlaka arkası gelir. Bu yüzden tarihte alkış daima habercidir. 2 Nisan günü de böyle oluyor. *Türk İstiklâl Harbi* tarihi şöyle yazıyor: "Fevzi Paşa yerine oturduktan sonra, Meclis Başkanı "söz zaferin kahramanı Fevzi Paşa Hazretleri'nindir' dedi." İşte "garip" iş başlıyor. İnönü Bucağı'ndaki savaş dolayısıyla İsmet Bey, ulusun ters talihini düzeltmiş oluyor; fakat aynı zamanda, bu zaferin kahramanı Fevzi Paşa Hazretleri oluyor.

Şöyle düşünmek mümkün: Kurtuluş günlerinde Anadolu'nun burjuva ihtilâlcileri zafere muhtaç. Muhtaç olunan zafer ile İnönü Bucağı'nda karşılaşı-

lıyor. Buraya kadar ihtiyaç da, karşılığı da kollektif. Ancak bunun kişilere mal olması gerekiyor. Çünkü sınıflı toplumlarda kişisel adlara yazılmamış zaferler kalıcı olmuyor. Önce İsmet Bey düşünülüyor. Fakat, sonra, bunun fazla olduğu hesap ediliyor. Fevzi Paşa, kişiliği gereği, hiçbir zaman parlak değil, üstelik önemli bir eksikliği de var. Osmanlı'nın son zamanlarında Harbiye Nazırı olmuş. Bu eksikliği ya da fazlalığı nedeniyle Ankara'da hiçbir zaman birinci plana geçemez. Bu yüzden 2 Nisan 1921 tarihinde "zafer", yer değiştirerek Fevzi Paşa'ya yöneliyor.

Meclis Başkanı "Söz zaferin kahramanı Fevzi Paşa Hazretleri'nindir" deyince Fevzi Paşa söz alıyor. Uzun uzun askerî bilgi veriyor. Herhalde ihtiyaca cevap vermiyor. Başkaları söz alıyor. Meclis ikinci Başkanı Celâlettin Arif Bey söz alıyor. Celâlettin Arif Bey, Meclis-i Mebusan'da da Başkanlık kürsüsünde oturuyordu. Arif Bey söz alıyor. Konuşuyor. Sonra söylemek istediğini söylüyor. Şunları söylüyor: "Sayın Paşa, sarsılmak bilmeyen azim ve imanınız şu büyük ve muntazam ordumuzu teşkil etmiştir. Tarih sizi ve eserinizi altın yaldızla yazacaktır. Bizim teşekkür ve tebriklerimizi komutana, generallere ve diğer üst rütbeli subay ve astsubaylara ve özellikle Mehmetçiklere ulaştırınız."

Tabii bu sözler üzerine Fevzi Paşa tekrar söz aldı. Şunları söyledi. "Ben İstanbul'da Harbiye Nazırı iken milleti kurtarmak için çalışmak istedim. Fakat orada buna imkân bulamadım. Bu gayemin ancak Anadolu'nun fedakâr evlâtları arasında husul bulacağını anlayarak buraya geldim. Bunun için bu başarılar Anadolu'ya aittir." Bu sözler salonu daha da coşturdu. Yusuf İzzet Paşa kalktı "İnönü'deki zaferi, siyasette olduğu gibi askerlikte de kazanmış olan Fevzi Paşa Hazretleri'ne minnetlerimi arz ederim" dedi. Sonra Fevzi Paşa tekrar söz aldı. Söz almalar devam etti. En sonunda "Fevzi Paşa'nın rütbesinin Orgeneralliğe yükseltilmesi hakkında verilen önerge" okundu, kabul edildi ve Hükümet'e havale edildi. İsmet Bey milletin makus talihini değiştirdi. Fakat Fevzi Paşa terfi etti. Tam böyle oldu.

Bütün bunlar 1921 yılı Nisan başlarında oldu. 1921 yılı Mayıs ayı başlarında ise Kılıç Ali, İhsan ve İsmail'den oluşan İstiklâl Mahkemesi 573 numaralı kararı aldı. Acele ile aldı. Çünkü karar "tafsilâtı sonradan tanzim edilecek ilâmda mufassalan gösterileceği veçhile" diye başladı. Karar sonradan yazılacak. Hüküm ise hemen verildi. Hüküm şu: "Sabık Kuvvay-i Seyyare Kumandanı Ethem ve biraderi Tevfik ve keza biraderi Saruhan Mebus-u Sâbıkı Reşit ve mezkûr Kuvvay-i Seyyare'den İzmirli Yüzbaşı Ethem, Jandarma Yüzbaşı Sami, Erkân-ı Harp Yüzbaşı Halil, Kütahya polis memurlarından Artin, Kuvvay-i Seyyare Müfreze Kumandanlarından Manyaslı Şevket ve Çerkez Ahmet Ağa ve İhtiyat Mülâzımı Reşat, Kütahya Mıntıka Komutanı Sabık Binbaşı Abdullah ve Mülkiye Kaymakamlarından Ömer Lütfü'nün müsellahan taklib-i hükümet cürmünü irtikap ederek düşman tarafına firarları anlaşılmasına binaen cümlesinin gıyaben idamına" karar verildi.

Ancak bu kararda bunlarla yetinilmedi. Karar devam etti: "Hafi Komünist Partisi teşkili suretiyle yine taklib-i hükümet cürmünü irtikap teşebbüsünde bulundukları anlaşılan Tokat Mebusu Nazım Bey'in müebbeden tevkifi olan 12 Nisan 337 tarihinden; Baytar Binbaşı Hacıoğlu Salih Efendi'nin müebbeden tevkifi olan Kanunusani 337 tarihinden ve matbuat ve istihbarat müdüriyeti memurlarından Ziynetullah Nevşirvan'ın müebbeden tevkifi olan kanun-u cezai umuminin 46. maddesi delaletiyle hıyanet-i vataniye kanununun ikinci maddesi mucibince on beşer sene müddetle küreğe va'zlarına ve Salih Efendi'nin meslek-i askeriyeden tardına ve hudut haricinde bulunan Şerif Manatof'un keza gıyaben 15 sene müddetle küreğe vaz'ına" karar verildi. *Yeni Dünya*'dan Nizamettin, daha sonraki yılların sağcı yazarı Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, sekiz yıla mahkûm oldu. Arif Oruç'un tutukluluk süresi yeterli görüldü.

Hükümet, on beş yıl küreğe mahkûm edeceği Şerif Manatof'un, Mustafa Suphi ile birlikle Ankara'ya ya da ölümüne gelmesine izin vermedi. Kars'tan geri döndü. Baytar Salih Kırşehir'de yattı. Sonra Moskova'ya çıktı. Komünist mücadeleyi bırakmadı.

Nazım, en güzel şiirlerinden birisini Baytar Salih içini yazdı.

> Hacıoğlu Salih memleketimdendi
> Karadeniz'den
> Kocaman gözlü, kocaman burunluydu,
> dazlaktı.
> Komünistti on dokuzundan.
> Dövüştü,
> hapse düştü,
> yattı Ankara'da, Kırşehir'de.
> Sonra geçti bu yana,
> yani ikinci vatana.

Sonra TKP yöneticilerinin gadrine ve zulmüne uğradı. Nazım, burada inançlılığı dile getirdi.

> Ne, bir dağ devrildi içinde,
> hatta ne bir toprak parçası kaydı.
> Yalnız, inme indi sağına,
> altmış yedi yaşındaydı.

Üçüncü Bölüm İçin Birinci Ek

Çerkez Ethem'e Gönderilen Milletvekilleri Heyetinin Telgrafı

1. Harp Tarihi Dairesi Yayınında

Kuvvay-i Seyyare Komutanları, Büyük Millet Meclisi kararlarına uyacaklarını ve cephenin güvenliğini bozmamak şartıyla bizlere karşı emniyet düzeni alındığını söylemişlerdir. Kendilerine karşı toplanan kuvvetler ve çıkarılan karakollar asıl yerlerine çekildiği takdirde bu harekâttan vazgeçilebileceği, düşmanca hareket edilmedikçe memleketin esenliği ve Mustafa Kemal'e olan saygıları dolayısıyla her türlü etkin hareketten sakınacaklarını, en büyük yeminlerle temin etmişlerdir. 12. Kolordu Komutanı'nın Altıntaş bucak müdürüne gönderdiği mektup hakaret edici sayılmıştır. Kuvvay-i Seyyare'ye ait izinli, kaçak ve hasta erlerin dönmesine izin verilmediği ve özellikle Afyonkarahisar'da tutuklandıklarını söylüyor ve bunların serbest bırakılmalarını istiyorlar.

Güvenliği kurmak için komutanlık otoritesinin sarsıldığı bildirilen Albay Fahrettin'in değiştirilmesini ve Albay Refet'in İçişleri Bakanlığı'na dönmesine kadar Albay Kâzım'ın Albay Fahrettin'in yerine getirilmesini veyahut, Albay Refet'in bir an önce İçişleri Bakanlığı görevine dönmesini, 12. Kolordu'ya herhangi bir tarafsız komutanın atanmasını memleketin esenliği için istemişlerdir. Sorunun ruhu bu son maddedir.

Kaynak: Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi,* VI. Cilt, İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar 1919-1921, Ankara, 1974, sayfa 234.

2. Nutuk'ta

26/27 Aralık 1920'de yine kurul üyelerinin ortak imzaları ile gelen ayrıntılı bir açık telde önemli olarak şunlar vardı:

1. Güvenlik önlemleri alındığına kuşku yoktur. Bu önlemlerin hepsi kendilerini savunmak içindir. Kendilerine karşı çıkarılan ve yığılan kuvvetler ve yeni kurulan karakollar eski yerlerine çekilirse, bu önlemlerden de vazgeçeceklerdir.

2. Düşmanca davranışlarla karşılaşmadıkça, yurdun gelecekteki esenliği ve yüksek kişiliğinize karşı besledikleri içten bağlılık dolayısıyla, her türlü çatışmadan sakınacaklarına en büyük antlarla söz vermişlerdir.

3. Gezici Kuvvetler'in Konya ve Alaca'da bulunan erleri ile, Teğmen Sadrettin Efendi komutasında Konya'dan gelmekteyken Fahrettin Paşa'nın tutuklattığı seksen kişinin ve Gezici Kuvvetler Birlik Komutanları'ndan Kürt İsmail Ağa ile, Kalecik'ten, kendi hısımları içinden, savaşa katılmak üzere, askerlik çağı dışında bulunan kimselerden topladığı adamların Gezici Kuvvetler'e katılmalarına engel olunmamalıdır.

4.Gezici Kuvvetler'e para verilmesi için Kütahya Mutasarrıflığı'na buyruk verilmelidir.

5. Karşılıklı güvenin gerçekten kurulması ve sürdürülmesi için Fahrettin ve Refet Beyler cepheden uzaklaştırılmalıdır.

Bunlardan çıkan anlam nedir baylar? Oraya giden arkadaşlarımızın tümünün bu anlamı kavrayamayacakları düşünülebilir miydi? Öyle ise, biraz önce belirttiğim gibi, Kütahya'ya giden kurul gerçekten tutuklanmıştı. Bu yazılan şeyler, kendilerine zorla yazdırılıyordu.

Kaynak: Atatürk, *Söylev,* İkinci Cilt, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1978, sayfa 397.

3. Yunus Nadi'nin Yayınladığı Metin

Ankara'da Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

27/26.12.1920

1. Ethem ve Tevfik Beyler'le şimdi görüştük. Orada iken arkadaşlar önünde bahis konusu olan konuşmaları tekrar ederek, usul ve inzibat dahilinde hareket ve Büyük Millet Meclisi'nin kararlarına harfiyen riayet edilmesini söyledik. Bunun için anlaşmazlık varid olamayacağını ve işlerin tamamen bu şekilde cereyan edeceği cevabını aldık.

2. Burada, 150 kilometrelik cephe ihmal edilmemek şartıyla emniyet tertibatı alındığına şüphe yoktur. Bundan bahsolunduğu zaman mevzilerin tamamen tedafüi olduğunu ve kendilerine karşı toplanan ve mevzie giren kuvvetler ve ittihaz edilen bu karakollar asli mevkilerine çekildikleri takdirde bu hareketten de sarfınazar edecekleri ve herhangi bir düşmanca harekete maruz kalmadıkça memleketin âtideki selâmeti için ve Şahs-ı Devletlerine karşı besledikleri sevgiye binaen her türlü faal hareketlerden içtinab edeceklerini en büyük yeminlerle temin etmişlerdir.

Gerçekten Eskişehir'den Kütahya'ya gelirken, Seyyar Kuvvetler'e mensup izinli ve hasta eratın, yolda, askerî karakolun aldığı emir üzerine, geçmelerine engel olunmak istendiğini ve birbirlerinin silahlarını almaya yeltendiklerini görmüş ve müteessir olmuştuk. Silahları alınan iki askerin silahlarının geri verilmesiyle bu meseleyi bizzat hallettik.

Yine bu kabilden olmak üzere 12. Kolordu Süvari Bölüğü Kumandanı Ahmet Vecdi imzasıyla Ankara'da Zat-ı Devletlerine hikâye ettikleri kapanmış bir hadisenin ikaz ve idamesine ait tahrik edici bir mektupları da dünkü gün buraya gelmişti. Bu mektubu da aynen Nazar-ı Devletlerine arz ediyoruz.

Bir de irtibat memurları yalnız Ankara ve Eskişehir'de birer zabitten ibaret olup, ellerindeki şifrelerin ordu şifresi olduğunu ve yine böyle olacağını ve hatta harp nizamında ve cephe dahilinde bir fırka oldukları halde, son ordu şifresinin kendilerine verilmediğini ve verilmesi lazım geldiğini ve verildiği takdirde eskisi gibi onunla muhabere edileceğini pek tabii bulmaktadırlar.

Eratın toplanmasına gelince: Seyyar Kuvvetler bu havaliye geldiklerinden beri orduya 3000 er sevk ettiklerini ve hatta dün ve bugün sevk ettikleri gibi, yarın da sevk edeceklerini ve yalnız Seyyar Kuvvetler için Yozgat hadisesi esnasında hazırlanıp şimdiye kadar gelmeyen mürettebatın Konya ve Alaca'da bulunan erleri ile, Konya'dan Teğmen Sadrettin Efendi kumandasında gelmekte iken 12. Kolorduca tevkif edilen 80 erin ve Seyyar Kuvvetler müfreze kumandanlarından Kürt İsmail Ağa'nın Kalecik'teki akrabasından, cihada iştirak etmek üzere askerlik yaşı dışındaki kimselerden toplananlardan alınacaklara müsaade edilmesine, bundan sonra Seyyar Kuvvetler kadrosuna ikmal etmek için, vaat buyurulduğu gibi, Hükümet'ten erat istenileceğini, yaralı ve hasta ve izinli eratın, son defa Karahisar'da yapıldığı gibi lüzumsuz yere tevkif edilmemeleri ve tevkif edilenlerin serbest bırakılmaları temenni edilmektedir. Garp Cephesi'nden iki gün evvel Mutasarrıflığa gelen bir telgrafta bundan böyle Seyyar Kuvvetler'e para verilmemesi yazılmakta olduğundan, bunun da tashihini rica etmektedirler.

Bizler Ankara'dan hareketten bir gün evvel Ethem Bey, Reşit Bey'le bu meseleyi görüşmek için makine başına rica ettiği halde, Posta ve Telgraf Umum Müdürü'nün muhalefetinden muvaffak olamadıklarını ve bir fırka kumandanının bir mebusla vatani bir meseleyi görüşmekten men edilmesi teessürü mucib olduğu gibi, anlaşmazlıkların uzamasına ve artmasına sebep olduğu ilave edilmektedir.

Emniyet ve itimadın fiilen teessüs ve devamı için, vaziyeti bu şekle soktukları iddia edilen Fahrettin ve Refet Beyler'den Fahrettin Bey'in daima düşmana ganimet bırakmakla kumanda mevkiinin sarsıldığını ve bundan başka düşman karşısında kuvvetlerin iftirakına sebebiyet verdiğini ileri sürerek artık başka bir yerde çalışmasına ve Refet Bey Dahiliye Vekâleti'ne dönünceye kadar, şahsen tanıdıkları ve güvendikleri Kâzım Bey'in, Fahrettin Bey'in yerine getirilmesine vatanın selâmeti namına müsaade buyurulmasına veya Refet Bey'in Dahiliye Vekâleti'ne dönmesinin sür'atlendirilmesiyle bu takdirde herhangi tarafsız bir zatın 12. Kolordu'ya tayinini tasvip etmenizi temenni etmektedirler.

Hissettiğimize ve kanaatimize göre, meselenin hal noktası buradadır. Bu nokta-i nazardan meselenin yüksek ve müdebbir tedbirlerinizle hal buyurulmasını vatanın selâmeti namına bilhassa istirham ederiz efendim.

Kılıç Ali, Vehbi, Eyüb Sabri, Reşit, Celâl.

Kaynak: Yunus Nadi, *Çerkez Ethem Kuvvetlerinin İhaneti,* İstanbul, 1955, sayfa 87-89.

Üçüncü Bölüm İçin İkinci Ek

Noviçev'in İncelemesi: Voprosı İstorii 1951

Sovyet bilim adamı A. Noviçev'in "Ankikrest'yanskaya Politika Kelamistov v 1919-1922 Godah" adını taşıyan incelemesi 1951 yılında yayınlandı. 1951 yılı anlamlı bir yıl oldu. Batı'nın NATO'yu oluşturan devletleri, Türkiye'nin NATO'ya girme tutkusu karşısındaki isteksizliklerine son verdiler. 1951 yılında, 1951 Tevkifatı başladı. Noviçev'in incelemesi, Türkiye veya Asya ya da Orta Doğu ile ilgili uzmanlaşmış yayınlarda çıkmadı. Tarih sorunlarını konu olan *Voprosı İstorii Dergisi*'nde çıktı. *Voprosı İstorii*, Sovyetler Birliği içinde ve dışında tarihle ilgili herkesin okumak durumunda olduğu saygın ve değerli bir yayın organı.

Noviçev'in "1919-1922 Yıllarında Kemalistlerin Anti-köylü Politikası" adlı incelemesi, Sovyet bilim adamlarının kaleminden çıkan en sert Kemalizm eleştirilerinden birisini oluşturuyor. Zaman zaman son derece etkili bir inceleme olduğunda ve bu özelliğini sürdürdüğünde kuşku yok. Etkili olmasının yanında süregelen bazı yanlışlıklara da kaynaklık ediyor.

Bu değerli incelemenin Türkiye'deki tarihçiler, bilim adamları ve bilimsel politikacılar tarafından tanınmaması ya da çok az tanınması, büyük bir şanssızlık. Bu yüzden burada, mümkün olan genişlikte, bir özeti yapılıyor. Diğer tarihçi ve bilimsel politikacıların doğrudan doğruya kullanmalarına imkân vermek için kitabın içine alınmadı. Burada ekte yer aldı. Bazı düzeltmelerle birlikte.

"Antikrest'yanskaya Politika Kemalistov v 1919-1922 Godah" başlığıyla yayınlanan inceleme ilk paragrafında şöyle başlıyor: "Türkiye'nin resmî ya da gayriresmî burjuva tarihçileri, ulusal kurtuluş hareketi tarihini tahrif ediyorlar, tüm tarihi ve hareketin başarısını Mustafa Kemal'in adına ve burjuva örgütlerinin eylemlerine bağlayarak Kemalistleri ve özellikle liderleri Mustafa Kemal'i yükseltiyorlar; emekçi kitlelerin rolünü ve onların demokratik örgütlerinin emperyalistlerle mücadelesini küçültüyorlar ve Kemalistlerin halka karşı mücadelesini, ulusal kurtuluş hareketi yıllarındaki işçi ve köylülere karşı politikalarını gizliyorlar. Halk hareketleri, örneğin köylü hareketleri, burjuva tarihçileri tarafından, Kemalistlerin hunharca katliamlarını haklı gösterebilmek için, haydutluk olarak yansıtılıyor." (A. Noviçev, "Antikrest'yanskaya Politika Kemalistov v 1919-1922 Godah", *Voprosı İstorii*, 1951, sayı 9, sayfa 56) Sovyet bilim adamı, önce tarihçileri eleştiriyor.

Sonra Türkiye'deki köylü hareketinin "kendiliğinden" niteliği ve güçsüzlüğü üzerinde duruyor. "Krest'yanskoe dvişenie vozniklo stihiyno" diyor. Şöyle: "Köylü hareketi kendiliğinden ortaya çıktı. Temelinde, Türkiye'nin yeni köylü kitlelerinin içinde bulundukları ve ilerde iyileşme umudundan yoksun oldukları son derece ağır durumdan duydukları hoşnutsuzluk yatıyordu. Harekete önemli ölçüde köylü kitlelerinin katılmasına rağmen ne güçlü, ne de bir proletarya yönetimine sahip olabildi." Türkiye'de köylü hareketinin güçlü bir geleneğe sahip olmamasının belirtilmesi yerinde bir vurgulama oluyor. Noviçev, bunu yapıyor. İyi ediyor. Çünkü köylü hareketinin güçlü bir gelenekten yoksun olması, Türkiye'de demokratik hareketin önemli eksikliklerinden birisini meydana getiriyor. Bu eksikliğin gözden uzak tutulması ise toplumsal mücadelede birçok yanılgıya kaynaklık ediyor.

"Türk ulusal burjuvazisi, sınıf düşmanları olarak gördüğü işçi ve köylülere karşı, emekçi kitlelerin eylemlerine karşı, son derece sert bir biçimde mücadele etti." Sovyet bilim adamı bunları ileri sürüyor ve ekliyor: "Ulusal azınlıkların eylemlerine karşı da temelden düşmanca bir tutum aldı." Bütün bunları genel olarak söylüyor.

Noviçev, genel olarak Türkiye'deki köylü hareketi üzerinde durduktan sonra, devam ediyor: "Bu konuyla ilgili olarak Mustafa Kemal'in Samsun'a gidişi sorunu var. Bu sorun, şimdiye kadar, Sovyet uzmanlarının dikkatini çekmedi. Gerçekten Mustafa Kemal'i, başka bir yere değil de Samsun'a ne götürdü? Anılarına Mustafa Kemal şu deyimle başlıyor: '19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktım.' Neden buraya geldiği konusunda hiçbir şey söylemiyor. Mustafa Kemal'in bu konuyla ilgili diğer ifadesi de hiçbir şey açıklamıyor. Bunda kendisini İstanbul'dan uzaklaştırmak isteyen kimselerin düzenin bozuk olduğu yerleri yerinde görmek ve gerekli önlemleri almak için Samsun'a gitmesi gerektiğini öneri olarak ileri sürdüklerini söylüyor. Burada Samsun bölgesinde düzen bozukluğu yer alıyor ve Mustafa Kemal, bu konuda hiçbir şey söylemiyor."[13] Bu emir Mustafa Kemal'in Üçüncü Ordu Müfettişi olarak Samsun'a çıkışını sağlıyor.

Sovyet bilim adamı bu emir üzerinde duruyor.

Mustafa Kemal'in Samsun bölgesinde görevlendirilmesini sağlayan ve kendisine geniş yetkiler veren direktifi inceliyor. Bu direktife göre Mustafa Kemal, bölgede istikrar ve düzeni sağlamakla görevlendiriliyor. Halktan silahların toplanması da Mustafa Kemal'e verilen görevler arasında kalıyor.

Noviçev, bu direktifi incelerken "şu madde özel bir öneme sahiptir" diyor. Madde şu: "Bazı yörelerde Sovyetler bulunmaktadır: Bunlar asker topluyorlar ve gayriresmî olarak ordu besliyorlar. Benzer Sovyetler kesinlikle önlenecek, mevcutlar ortadan kaldırılacak, askerler tutuklanacak, silahlar toplanacak ve Ordu ile temas sağlanacaktır." Tabii Sovyet kelimesi eski dilde şûra olarak geçiyor.

Bundan sonra sıra, Mustafa Kemal'in yetki alanının incelenmesine geliyor. Bunun çok geniş sayılması gereken bir alanı içine aldığı saptanıyor. Bu alanın bir bölümü yabancı işgali altında. Önemli bir alan ise işgal altında değil. "Öyleyse bu durumda bu hareketlerin toplumsal bir niteliği yoksa, özelliği ne olabilir? Buna bir de, Harbiye Bakanı tarafından Mustafa Kemal'e verilen direktifin daha önce Dahiliye Bakanı ile görüşülüp muvafakatinin alındığı eklenmelidir." Bunlarla Noviçev Mustafa Kemal'e verilen direktifte, toplumsal hareketleri bastırma görevinin bulunduğunu ileri sürüyor.

Bunu çok açık olarak da söylüyor. Şöyle: "Bütün bu kanıtlardan, Doğu, Orta ve Kuzey Anadolu'da daha çok köylü hareketi olmak üzere kitle hareketinin özellikle gelişmiş olması nedeniyle Mustafa Kemal'in Samsun'a gittiği çok açık olarak ortaya çıkmaktadır. Mustafa Kemal'in gidişinin amacı, askerî diktatörlük kurarak bu hareketi bastırmak. Türkiye'de yönetici kodamanların Bolşevizm tehlikesi dedikleri akımı yok etmek, geniş halk yığınlarındaki devrimci dalga ile hiddeti, Türkiye'nin burjuvazisi ve toprak ağalarının çıkarları için kullanmaktır." (A. Noviçev, "Antikrest'yanskaya Politika Kemalistov v 1919-1922 Godah", *Voprosı İstorii*, 1951, sayı 9, sayfa 64)

1951 yılında yayınlanan bu inceleme oldukça sert yargıları içeriyor.

Büyük Millet Meclisi Hükümeti kurulduktan sonra, 1920 sonbaharında gelişen olaylar ele alınıyor. Kemalistler tarafından kurulan "Komünist Partisi" üzerinde duruluyor. Bunun bir provokasyon olduğu belirtiliyor. "Resmî" Komünist Partisi'nin "Seyyare Yeni Dünya" gazetesini, *Partizanskiy Noviy Mir*, ele geçirmesi ve bunu bir polis ceridesi haline sokması eleştiriliyor. Resmi Komünist Partisi'nin "işçi hareketi ve özgün komünistlerin Türk işçi ve köylüsü üzerinde gittikçe artan etkileriyle mücadele etmek için" Kemalistler tarafından kurulduğu belirtiliyor. Şunlar ekleniyor: "1920 yılı sonlarında 'Yeşil Ordu'nun' ihtilâlci kanadı, daha çok demokrat entelijansiyası tarafından kurulmuş bir örgüt olan Halk İştirakiyun Partisi ile birleşti." Burada bir noktanın daha eklenmesi gerekiyor: Sovyet bilim adamları, anlaşılması zor fakat ısrarlı bir yanılgıyla, tanımadıkları veya tanımak için pek fazla istekli olmadıkları sosyalist hareketlere "demokrat hareket" diyorlar. 1920 yıllarının Halk İştirakiyun Fırkası, bugünkü deyimle, Halk Komünist Partisi veya 1961-1971 dönemi Türkiye İşçi Partisi ve 1975 yılından sonra yurt içinde kurulan partiler hep "demokrat hareket" oluyor. Bu, düzeltilmesi gerekli bir yanlışlık olarak duruyor.

Noviçev'in yanılgısı bundan ibaret değil. Bu, hemen hemen tüm Sovyet bilim adamlarını içine alan bir yanılgı. Üstelik yanılgı olduğu saptanınca çok önemli olmuyor. Önemini yitiriyor. Düzeltilmesi gerekiyor. Noviçev'in daha özel yanılgısı, Yeşil Ordu'yu çok büyük bir gerçek sayması ve bundan sonra da çok ciddiye almasında yatıyor. Noviçev, Yeşil Ordu'yu çok ciddiye alıyor ve Çerkez Ethem kuvvetlerinden ayırıyor. Yeşil Ordu ile Çerkez Ethem kuvvetlerini aynı veya birleşik sayan Kemalistler, şiddetle eleştiriyor. Bundan sonra Çerkez Ethem'i daha büyük bir şiddetle eleştiriyor. Noviçev, Çerkez Ethem'e en Ortodoks Kemalistten daha şiddetle bakıyor. Şöyle bakıyor: "Ethem, bir Kemalist provokatör idi ve Kemalistler tarafından kurulan, polis işi ve provokasyon dolu 'Komünist Parti' üyesiydi. Mustafa Kemal ile bozuştuktan sonra, ulusal ihanetini tamamladı ve kardeşleri ve yakınlarıyla birlikte Yunan'a sığındı."

Noviçev, Ethem'i bir Kemalist provokatör olarak niteliyor. Bu niteleme, ikinci ya da üçüncü ellerde daha ileriye götürülüyor. Örneğin Bulgar gazetecisi Şişmanov, çok üstünkörü yazılmış çalışmasında şunları ileri sürüyor: "Çerkez Ethem, Yeşil Ordu'nun ortadan kaldırılması için bir bahane olmuştu. Yeşil Ordu'nun müfreze ve çetelerinde kahramanca savaşan mücahitlerin yok edilmesini haklı göstermek için Türk burjuvazisi, bugün hâlâ, Yeşil Ordu içindeki kendi ajanı Çerkez Ethem'in hıyanetini öne sürmektedir." (Dimitır Şişmanov, *Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi 1908-1965*, İstanbul, 1978, sayfa 80.) Bulgar gazetecisi Şişmanov, Çerkez Ethem'i, burjuvazinin "kendi ajanı" sayıyor.

Sosyalist ülke yazarlarının Çerkez Ethem çözümlemeleri üzerinde durmak gerekir. Çerkez Ethem'in "ihaneti" ispat edilmeyi gerektiriyor. Ethem, anılarında, kendisini savunurken kardeş kanı için bir tek kurşun bile attırmadığını söylüyor. Şöyle söylüyor: "Beni ihanetle itham edenlere soruyorum. Ben, ne zaman, hangi tarihte ve mevzide, esasen müdafaa ettiğim cepheden bir adım dönmüşümdür de bir tek kurşun attırmışımdır? Bir tek kardeş kanı döktürmüşümdür?" Bu sorulara henüz

ikna edici cevaplar verilerek Çerkez Ethem'in ihaneti kanıtlanmış sayılamaz.

Bu durumda Çerkez'in "günahı" ne olmalı? Şu söylenebilir: Çerkez, bir ihtilâlci köylü hareketini, bir devrimci demokrat hareketi, kişisel yeteneksizliği nedeniyle heba etmiştir. Bu yüzden ihanet etmiştir. Bu söylenebilir. Bunda bir gerçek payı var. Ancak gerçeğin payı var. Tamamı yok. Çerkez Ethem'in, dayandığı ve komuta ettiği güçlerin sınıfsal niteliğinin Mustafa Kemal'in dayandığı ve yönettiği sınıflardan daha "ileri" olduğu söylenebilir. Ama örgütçülük ve kendi yaptıkları işin bilinci söz konusu olunca Mustafa Kemal ile Çerkez Ethem karşılaştırılamaz. Mustafa Kemal bir ustadır. Çerkez Ethem sadece bir çırak.

Bu yüzden Çerkez Ethem'i "ihanet" ile suçlamak düşünülebilir. Dayandığı güçleri başarıya götüremediği için. Ancak bu da çok gerçekçi olmaz. Bu güçleri ve bunların mücadele hırsını abartmak olur. Daha açıkçası, küçük burjuvazinin yönetiminde bir köylü ihtilâline fazla şans tanımak olur.

Ancak böyle düşünüldüğüne hükmetmek gerekiyor. Kuvvay-i Seyyare, Çerkez Ethem'den soyutlanıyor. Ayrı bir gerçek sayılıyor. Noviçev şunları yazıyor: "1921 Ocak ayında Kemalistler, işgalciler karşısındaki mücadeleyi zayıflatmaktan endişe bile etmeden, köylü 'Yeşil Ordu' üzerine taarruzun zamanının geldiğine hükmettiler. Böylece köylü çete birliklerinin bulunmasını, köylü hareketinin olmasını kendileri için başlıca tehlike saydıklarını gösterdiler." Bundan sonra, 'Yeşil Ordu' içinde toplanan Türk köylülerinin işinin bitirilme görevinin İsmet Bey ile Refet Bey'e verildiğini belirtiyor. Gerçekten de Kuvvay-i Seyyare üzerine gerçekleştirilen operasyon ortaya çıkıyor.

Noviçev ekliyor: "Aynı 1921 Ocak ayında, Kemalistlerin köylü partizan birliklerine yüklendikleri zamanda, Türkiye Komünist Partisi'nin örgütleyicisi ve yöneticisi Mustafa Suphi, on dört yoldaşı ile birlikte, yok edildi; cesetleri Trabzon yakınında Karadeniz'e atıldı. Aynı zamanda Ankara'daki komünistler tutuklandı. Bu komünistlerin sonuncu grubu, tamı tamamına 28 Ocak'ta, Mustafa Suphi ve yoldaşlarının öldürüldüğü gün hapse atıldı. Böylesine üst üste gelme rastlantı olamaz." Noviçev, bu gelişmeleri işçi ve köylü hareketinin yükselmesine ve Ankara Hükümeti'nin izlediği dış politikaya bağlıyor.

Noviçev, Yeşil Ordu'yu sadece çok gerçek saymakla kalmıyor; aynı zamanda hem Mustafa Kemal'den ve hem de Çerkez Ethem'den ayırıyor. Yeşil Ordu'nun Çerkez Ethem kuvvetlerinden ayrılınca ne ölçüde gerçek olacağını kestirmek zor. Gerçi Noviçev bunu yapmıyor. Yaptığı, Çerkez Ethem'i, Çerkez Ethem kuvvetlerinden ayırmak oluyor. Bu, oldukça zor. Ancak 1920 yıllarının başlarından itibaren Çerkez Ethem'e karşı alınan tutum sürdürüldüğü sürece kaçınılmaz.

Ancak Yeşil Ordu'yu Mustafa Kemal'den ayırmak çok zor. *Nutuk*'ta Mustafa Kemal bile bunu başarı ile yapamıyor. "Yeşil Ordu örgütünün ilk kurucuları arasında bulunan yakın arkadaşlar, yalnız bana yardım amacı ile ve beni ayrıca yormamak düşüncesiyle kendileri işe girişerek çalışmayı uygun görmüşler. Bana, yalnız, yararlı bir iş yapacaklarını söyleyerek. Kısaca bu girişimlerinden söz açmışlardı." 1920 sonbaharında Ankara'yı ve Mustafa Kemal'i algılayabilecek olanlar, Mustafa Kemal'in bu sözlerine inanmakta güçlük çekerler.

Şu sözler de Mustafa Kemal'in: "Örgütün kurucuları arasına, milletvekili bulunan Çerkez Reşit Bey ve Ankara üzerinden Yozgat'a gidip gelirken olacak, Çerkez Ethem ve kardeşi Tevfik Beyler girmişler. Bundan başka Ethem ve Tevfik Bey birliklerinin bütün adamları, Yeşil Ordu'nun sanki temeli olmuşlar." Bunlar da Mustafa Kemal'in anılarında geçiyor. Ethem ise, kendi anılarında bunları cevaplandırırken kesinlikle inkâr ediyor. Şunu diyor: "Hakikat nedir, bilmiyorum. Bilmeme de imkân yoktur. Fakat benim katiyetle söyleyeceğim şudur ki, ben, Yeşil Ordu'nun hiçbir safhası ile katiyen alâkadar olmadım."

Çerkez Ethem'in söylediklerine de fazla inanmak zor. Yeşil Ordu, Mustafa Kemal ve arkadaşları tarafından kurulmuş "resmî" Komünist Fırkası ile benzer işleve ve benzer kadere sahip görünüyor. "Resmî" fırka, komünist hareketi kontrol altına alıp ortadan kaldırmak için kuruluyor. Yeşil Ordu da, yine Mustafa Kemal ve arkadaşları tarafından, Çerkez Ethem'in partizan birliklerini kontrol altına alıp ortadan kaldırmak için kuruluyor. Her ikisi de gerçekle hayal arasında bir yaşama sahip oluyor. Hem komünizmin prestiji yüksek ve hem de çete hareketinin itibarı yukarlarda olduğu için bunlara gerek duyuluyor, işlevleri bitince tarihe mal oluyorlar.

Eğer Noviçev, Yeşil Ordu'yu fazla gerçek saymazsa, buradaki çözümleme ile aynı oluyor. Noviçev şunları da yazıyor: "Yeşil Ordu, Türkiye'nin köy emekçilerinin tutarlı sınıf örgütü değildi ve proleter yönetimden yoksun olduğu için de olamazdı. Bununla birlikte köylülerin çıkarını yansıtıyordu ve Kemalistlere düşmandı." Çok doğru. Ancak Çerkez Ethem kuvvetleri ile Yeşil Ordu'yu ayırmak koşulu ile.

Notlar

BİRİNCİ BÖLÜM

[1] 1978 yılı içinde başladığım, Türkiye'de aydının serüvenini konu alan çalışmayı 1980 yılı içinde tamamlamayı umuyorum.

[2] Bir başka yerde sapmaları gözlemenin ve bunlar üzerinde düşünmenin her türlü bilimsel çabanın ve yeni bilgi üretmenin başlangıcı olduğunu ileri sürdüm ve gösterdim. Bkz. Y. Küçük, "Bilimlerin Sonu ve Bilimin Doğuşu", *Yurt ve Dünya*, Mayıs 1977, sayı3.

[3] Daha sonraki yıllarda üye olmuş olan şair Attila İlhan, bir sohbetimizde, Şefik Hüsnü'nün bu özelliğini uzun uzun anlattı. "Allah selâmet versin, bizi bir dakika boş durdurtmazdı" dedi.

[4] Bu satırları yazdığım sırada Abdi İpekçi öldürüldü. Çok ve sert olarak eleştirdiğim Abdi İpekçi'nin ölümünden, çok büyük üzüntü duydum ve artık Türkiye basınının daha az ilginç olacağını düşündüm. Türkiye bir büyük gazetecisini kaybetti. Fakat Türkiye Başbakanı Ecevit üzüntüsünü "bütün dünyada sayılıyordu" diye ifade etti. Ne kadar acı!

[5] CHP Komiseri deyimini, yazılı olarak ilk defa, üyesi olduğum sırada 16 Ağustos 1977 tarihinde Türkiye İşçi Partisi yöneticilerine gönderdiğim yazıda kullandım. Daha sonra, Parti Tarihine Katkı adını taşıyan ve henüz kitap halinde yayınlamayı düşünmediğim çalışmamda geliştirdim.

[6] Bu çalışmayı yaparken kendisiyle yaptığım tartışmalardan gerçekten yararlandığım değerli araştırmacı Mete Tuncay, bana, daha önce planlanmış olmasına karşın çok az belge bulunabileceğine inandığı için bu dönemi incelemekten vazgeçtiğini söyledi.

[7] 1930 yılının Serbest Fırkası'nın gördüğü kitlesel destek ile ayrı ve zıt sınıfsal konumda olan Türkiye İşçi Partisi'nin 1960 yıllarının başlarında görmeye başladığı kitlesel destek karşılaştırılabilirse, Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1930'larda oynadığı rol ile 1960 yıllarının ortalarında başladığı "Ortanın Solu" taktiği ve 1970 yıllarında sürdürdüğü politika arasında büyük paralellikler bulunabiliyor. Bir önemli ayrılık, 1930 yıllarında Türkiye sermayesi hem havucu, hem de sopayı, aynı siyasal gücün, Cumhuriyet Halk Partisi'nin eline verdi. 1970 yıllarında ise ayırdı. Havucu CHP'nin, sopayı ise başta MHP olmak üzere MC partilerinin eline verdi. Böylece CHP ve MC partileri işlevsel bütünlük kazandı.

[8] Bu belgeye ve bu paragrafa bu kitabın ilerdeki bölümlerinde tekrar döneceğim. Başka belgelerle birlikte "politika yasaları" üzerinde dururken tekrar döneceğim.

[9] Maalesef, değiştirilmesi pek zor bir alışkanlık sonucunda anti-Britiş kelimesi, Türkçe'ye anti-İngiliz olarak çevriliyor. Halbuki Britanya Krallığı, Galli, İrlandalı, İskoç ve İngiliz milletlerinden oluşuyor.

[10] Lenin, burada ifade ettiği görüşlerini daha sonra çok daha açık olarak belirledi. Buna karşın buradaki görüşler çok daha yaygın. Bu görüşler bir parti toplantısında açıklandı ve daha sonra Ocak 1918 tarihinde olduğu gibi, konuşurmuş gibi, yayınlandı. Bu yüzden ciddi bir çeviri güçlüğü ortaya çıktı. Buraya Lenin'in bu önemli formülasyonunun ikisi İngilizce ve birisi Rusça olmak üzere üç biçimini alıyorum.

1. By concluding a seperate peace, we are freeig ourselves in the largest measure possible at the present moment from both warring imperialist groups: by utilizing their mutual enemy we utilize the war, which makes a bargain between them against us difficult..

E.H. Carr, *The Bolshevik Revolution 1917-1923*, Üçüncü Cilt, sayfa 53.

2. In concluding a seperate peace we free ourselves as much as possible at the present moment from both hostile imperialist groups, we take advantage of their mutual enmit and warfare which hamper concerted action on their part against us and for a certain period have our hands free to advance and to consolidate the socialist revolution...

Lenin, *Collected Works*, 26. Cilt, sayfa 448,449.

3. Zaklyuçaya separatnıy mir, mı v naibol'şem, vozmoşnoy dlya dannogo momenta, stepeni osvobojdaemsya ot obeih vrajduyuşih imperialistskih grupp, ispol'zuya ih vrajdu i voinu-zatrudnyayuşuyu im sdelku protiv nas,- ispol'zuem, poluçaya izvenstnıy period pazvyazannıh ruk dlya prodoljeniya i zakrepleniya sossialistiçeskoy revolyutsii...

Lenin, *O Vneşney Politike Sovetskogo Gosudartsva*, Moskova, 1960, sayfa 29.

[11] Sovyetler Birliği'nde yayınlanan ve Türkçe'ye de çevrilen bir kitapta, 1920 yılları anlatılırken, "Bu yıllar-

da Türkiye ile olan ticareti Sovyetler Birliği adına Arkos'un (Sovyet-İngiliz karma anonim şirketi) İstanbul şubesi ve Sovyet-Türk 'Russotürk' şirketi gerçekleştiriyorlardı." deniliyor. Bu kesinlikle yanlış. Şirketin isminin İngilizce olmasından dolayı, Sovyet-İngiliz ortaklığı yanılgısına düşülmüş olmalı. Bu kitapta buna benzer birçok maddi yanılgı var. TİP'in 1961 yılında kurulup 1962 yılında tekrar açılması gibi. *Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi*, İstanbul, 1978, sayfa 156.

[12] Fakat aynı Amerika Birleşik Devletleri, çok derin bir ekonomik bunalımı yaşarken, 1930 yıllarında, tüm anti-Sovyetizme karşın Sovyet sanayileşmesinin gerektirdiği makineleri satmaktan geri durmadı. Ekonominin baskısına dayanamadı. Y. Küçük, *Endüstrileşme Sürecinin Temel Sorunları, Sovyet Deneyimi 1925-1940*, İstanbul 1975.

[13] Hasan Ali Ediz'in, neden Aralov'un metnini tahrif ettiğini, anlayamıyorum. Metnin bu bölümünde şu cümleler yer alıyor: "Po nauşeniyu Rouf-beya Turyetskaya jandarmeriya zasılala ko mne pod vidom 'kommunistov' agentov-provokatorov, kotorie treboval u plolpredstva 'denejnıh subendiy i jalovanıya'. Mı razoblaçali etih ageniov i vıganyali ih." (S. İ. Aralov, *Vospominaniya Sovetskogo Diplomata 1922-1923*, Moskova, 1960, sayfa 157)

[14] *Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi I*, adını taşıyan çevirideki Türkçe sorununa birazdan değineceğim. Bu kadar kötü bir çeviri olabilir. Burada karşılık olarak, benim çevirime de itiraz gelebilir. Yukardaki paragrafı aynen yazıyorum:

"V 1925 g. mejdu Sovetskim Soyuzom i Turtsiey bıl podpisan Dogovor o Drujbe i Neytralitete. Dlya SSSR etot dogovor bıl neobhodim kak vajnıy element v bor'be za obespeçenie vsobşego mira i besopasnosti sovetskik granits v sloviyah vrajdebnoy Sovetskomu Soyuzu politiki zapadnıh derjav, odnim iz primerov çogo bıli Lokarnskie dogovorı." A. M. Şamsuddinov, *Problemi Istorii Turtsii*, Moskova, 1978, str. 163.

Çevirinin doğruluğunu merak edenler ya kendileri çevirirler ya da bir bilene sorarlar.

[15] Dış faktör ile aşırı yüklü Türkiye aydını, her yanlış bulduğu olayın arkasında yabancı parmağı veya ajanı aramayı bir düşünce alışkanlığı haline getirmiştir. Teori ve pratik geleneğin yoksulluğu içinde yabancı ve yerli ajan olmadıkça, yanlış ve zararlı işler yapılamayacağına inanır. Bunun tersini de yapar: Bir işin ve bir kişinin yanlış ve zararlı olduğunu gösterebilmek için, mutlaka ajan arar. Gençlik eylemlerinin ya da ayrılıkçı Kürt hareketinin yanlış olduğunu söylemek için mutlaka bu eylemlerin liderlerini ajan yapar. 1960 yıllarının küçük burjuva gençlik eylemlerini, 1970 yıllarının küçük burjuva Kürt şovenizmini doğrudan doğruya CIA'in aktifine yazar. Kendi küçük burjuvalarını her türlü yanılgıdan aklar; CIA'e emperyalizmden çok daha büyük bir güç vehmeder ve bütün bunlarla ataleti, dış faktörle aşırı yüklü dünya görüşünü, kendisine kafes yapar. Halbuki yabancı parmağı olmadan da, ajanların aktif eylemleri olmadan da, çok yanılanlar olabilir ve ajanlardan çok daha büyük zararlı işler de yapılabilir.

[16] *Tezler*'in ikinci kitabının bu sayfasını yazdığım sırada Türkiye Büyük Millet Meclisi, bundan dört ay önce Ecevit Hükümeti'nin on üç ilde ilân ettiği sıkıyönetimi uzatmayı ve bölücülük gerekçesiyle sıkıyönetimi Tunceli, Adıyaman, Diyarbakır, Mardin, Siirt, Hakkari illerini kapsayacak şekilde genişletme kararını görüşüyor. İran'da Humeyni'nin adına bağlanan devrimden bir süre sonra, önce dış basında, sonra Türkiye'deki büyük basında "İran olaylarının Türkiye'de tekrarlanma tehlikesi" ön plana çıkarıldı. Sonra Genelkurmay Başkanı, Başbakan Yardımcısı Irak'a gitti. Daha sonra bir büyük gazete, Humeyni devriminden aylar sonra bir popüler gazetecisini İran'a gönderip bol bol İran'da Türkler ve Kürtler arasında savaş haberini vermeye haşladı. Ecevit, sıkıyönetimin genişletilmesine gerekçe olarak sınır illerinin güvenliğini gösterdi. Yıl, 1979 nisanı. Yukarıdaki belge ise 1925 Mart tarihini taşıyor.

[17] Grew'ün anılarında geçen bu bölümün yazıldığı gibi olduğuna inanıyorum. İlerde Tevfik Rüştü'nün Sovyetler Birliği ile bir görüşmeden sonra İngilizler'e söylediğini de yazacağım. Ancak gazetecilere, yazarlara, hariciyecilere ibret olsun diye ve çeviri zorlaması olarak anlaşılmaması için bu paragrafın İngilizcesini de aktarıyorum:

"T. R. told me that tomorrow there would appear in Aksham an article which he himself had inspired, over the signature of Nejmeddine Sadik, supporting the attitude of the United States against the cancellation of debts, on the ground that any sacrifice in working out the economic rehabilitation of the world should be borne by the nations proportionately and should not be saddled on America alone as certain nations were trying to do. Good. T. R. was not drinking but he was expansive enough to say to Alice at the dinner that the government didn't care a hang whether we lived in Ankara or Consiantinople so long as we stay in Turkey, that the Turks couldn't possibly get along without my friendship and counsel and a lot of other talk which isn't worth putting down on paper. But it's the first time, I imagine, that any member of the Government has ever placed the stam of approval on a diplomat's living away from the capital."

[18] Dr. Ülman, bu bilgileri, bir dipnot ile çeşitlendiriyor. Şöyle: "Saraçoğlu'nun yaptığı bu seyahatin de Türkiye'nin Batı'ya bağlanmasından korkan Sovyetler Birliği tarafından endişe ile karşılandığına işaret etmek gerekir. Sovyet Dışişleri Bakanı Litvinof, 1931 yılı sonlarına doğru, bu endişe ile Ankara'yı ziyaret etmiştir. Litvinof'un bu ziyareti sırasında 17 Aralık 1925 Dostluk ve Saldırmazlık Paktı beş yıl müddetle uzatıldığı gibi iki devlet arasında iktisadi yakınlığı geliştirmek çareleri de aranmıştır. Aradan çok geçmeden, 1932 Nisanı'nda, Sovyetler Birliği Türkiye'ye sekiz milyon dolarlık bir kredi açmış ve bu kredinin, bir kısmı ile Kayseri Mensucat Fabrikası kurulmuştur." (*Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri*, sayfa 17)

[19] Bundan sonraki bölümde bazı tarihsel paralellikler kuracağım. Zaten bu tarihsel paralellikler, belge yokluğunun değerli araştırıcı Mete Tuncay'ı incelemekten alıkoyduğu bu karanlık dönemi, el yordamıyla da olsa, anlamama yardım etti. Bu paralelliklerden biri şu: Amerika'da McCarty'yi ve McCartyiz-

mi hep kınadık. Kınamaya devam edeceğiz. Fakat 1943 yılında Tahran Konferansı'nı çok büyük bir ilerleme sayarak, kendi partilerini şeklen ve fiilen tasfiye edip Roosevelt'in kuyruğuna takılan Birleşik Devletler Komünist Partisi'ni kınamayacak mıyız? En dar zamanda sınıfını ve halkını öncüsünden yoksun eden, o zaman görece olarak güçlüce sayılan Birleşik Devletler Komünist Partisi yöneticilerini lanetlemeyecek miyiz?

[20] Rusça'da, köpek kediyi ısırdı / kediyi köpek ısırdı / ısırdı kediyi köpek / köpek ısırdı kediyi... yazılabilir ve söylenebilir. Bunların hiçbiri yanlış değildir.

[21] "*Politika i Ekonomika*" içinde Kornienko'nun "Osobennosti Dvişeniya Levıh Sil I Poblema Ih Edinstva" başlıklı incelemesi, Türkiye'de sol hareketlerin özelliklerini ve birlik sorununu işliyor. Ancak, hem Kornienko'nun 1965 yılında "Akademiya Nauk" tarafından yayınlanan "*Raboçee Dvişenie v Turtsii 1918-1963*" adlı kitabından hem de iki cilt halinde Türkçeye çevrilen 1968 tarihli "*Noveyşaya Istoria Turtsii*" adını taşıyan kitaptaki Türkiye solu yorumlarından ciddi ve önemli ölçüde ayrılıyor. Kornienko, "günümüzün küçük burjuva devrimciliği ve 'Türk sosyalizmi' ideolojisi, Doğan Avcıoğlu, Mehmet Ali Aybar, Behice Boran, Mihri Belli, Hikmet Kıvılcımlı ve bazı diğer 'solcu' akımların ideologlarının görüşlerinde ifadesini buluyor" diyor. (*Politika i Ekonomika*, sayfa 66) Kornienko, saydığı isimleri "küçük burjuva devrimcisi" veya "Türk sosyalizmi" savunucusu olarak nitelemekle birlikte, Türkiye'de ilerici akım ya da düşünce alanında başka bir ismi hesaba katmıyor. Bu saydığı isimlerin görüşlerini, yine saydığı sıraya göre, ayrıntıya ve yer yer eleştirel bir gözle inceliyor. İlk üçünün, Avcıoğlu, Aybar, Boran'ın Türkiye'de ulusal burjuvaziye yer vermemekte birleştiklerine dikkati çekiyor.

Kornienko daha sonra kısaca TSİP'ten ve Ahmet Kaçmaz'ın SBKP'nin 25. Büyük Kongresi'ne çektiği telgraf ile Doğu Perinçek'ten söz ediyor. Bunlar ve "devrimci" gençlik örgütlenmesinin dışında legal ya da illegal fakat etkin bir örgütten söz etmiyor. TKP adı, otuz sayfaya yakın incelemenin sonunda ve sadece bir paragrafta geçiyor.

"Akademiya Nauk" tarafından yayınlanan "*Politika i Ekonomika*" söyledikleri kadar söylemedikleriyle de ilgi çekiyor.

[22] Demokrat yazar ve politikacı Cemal Reşit Eyüboğlu bir sohbetimizde, bana, şunları anlattı: Sovyetler Birliği Devlet Başkanı Podgorniy'in Türkiye ziyareti sırasında, Podgorniy elini İsmet Paşa'nın omzuna götürerek "bize geleceksiniz, ama Amerika size git deyince geleceksiniz" diyor. "Amerika git demeden gelin" diye ekliyor. İsmet Paşa bunu CHP Parti Meclisi'nde anlatıyor. Parti Meclisi Üyesi Cemal Reşit Bey, üye arkadaşlarının şu açıklamayı pek önemsiz karşıladığını fakat kendisinin heyecanla Paşa'ya sorular sorduysa da Paşa'nın ağzından ilâve bir tek kelime daha alamadığını söyledi.

Demirci, bu olaydan sonra, Başbakan oldu. Genel yumuşama içerisinde "git" işaretini almış olması mümkün. Fakat rolünü ve üstelik Başbakanlığının ikinci ayında casus uçuşlarını durdurmasını inkâr etmek mümkün değil.

[23] Sovyet toplum bilimsel yazınında ve hatta Marksist bilimsel sonucunda günlük dilde sık sık geçen *zakonomernıy* kelimesini tek kelime ile diğer dillere çevirmek kolay olmuyor. "Düzenli" demek kelimenin anlamını vermiyor. "Yasalara uygun" demek, kelimenin kuruluşuna uygun düşüyorsa da, insanlar tarafından yapılan yasalara uygunluğu akla getiriyor. Yukardaki aktarmada, "zakonomernıy" kelimesi, "bilimsel yasaların bir zorunluluğu" şeklinde dört kelime ile ifade ediliyor. Aynı güçlük başka dillerde de ortaya çıkıyor. Bu kelime İngilizce'ye "law-governed" veya "law-abiding" olarak çevriliyor. Fakat her iki halde de İngilizce cümle kuruluşunda yabancı kalıyor.

[24] Dış faktör ile aşırı yüklü, teorik geleneği olmayan, köylü basitleştirmelerine alışkın, uzun zamanlara uzanan entelektüel geriliğini fantazi ya da paradokslarla kapatmaya meraklı Türkiye entelijansiyası, Menderes'in Sovyetler Birliği'ne gitmeyi açıklamasını, 27 Mayıs tarihinde CIA tarafından düşürüldüğü tezinin gerekçesi ve dayanağı haline getirdi. CIA'in, pek doğal bir biçimde, 27 Mayıs hazırlıklarından haberdar olmasını da buna ekledi. Böylece, içinde Türkiye entelijansiyasının da bulunduğu 1960 öncesi demokrat hareketlere haksızlık etti. Menderes'i beraat ettirmeye hizmet etti. CIA'in gücünü abartarak yılgınlığa katkıda bulundu, Türkiye'nin içinde bulunanların mücadelesinin önemsiz olduğu kanısını yaydı. En önemlisi tarihsel zorunluluklardan habersizliğini gösterdi.

[25] Menderes'in Birleşmiş Millet aracılığıyla sağladığı Hollandalı plancı Prof. Tinbergen, 27 Mayıs'tan sonra kurulan Planlama Teşkilâtı'nın da danışmanı oldu. Muhalefetin "planlama" ısrarını kabul eder görünmek istemeyen Menderes, Tinbergen'i Elektrik Etüd İşleri İdaresi ile başında Demirel'in bulunduğu Devlet Su İşleri ile temasa geçirdi. Bunlar da içlerinde Sadun Aren, merhum Nejat Bengül ile Atilla Karaosmanoğlu'nun bulunduğu Siyasal Bilgiler Fakültesi kadrosu ile ilişki kurdular. 27 Mayıs'tan sonra, kendileriyle ilişki kurulanlar ön plana geçti. Bunlar da geçmiş günleri unutmadılar, yedek subaylığını yapan Süleyman Demirel'i planlama uzmanı yaptılar. Hem Devlet Planlama Teşkilâtı Müsteşarı, hem de Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı Kurmay Başkanı olan Şinasi Orel'den sonra da, müsteşar yapmak için Millî Birlik Komitesi Başkanı Cemal Gürsel'i önerdiler.

Planlama, Menderes'in Planlama Bakanlığı olarak kurduğu Koordinasyon Bakanlığı'nın bulunduğu; o zaman henüz açılmamış olan Meclis'in sağ kanadına yerleşti. Yeni plancıların ilk planlama kitapları da Başbakanlık'tan getirildi. Menderes, gidip gelen Tinberger'den ayrı olarak Memduh Yaşa'nın başkanlığında sürekli bir planlama nüvesi kurmuştu. O zaman popüler planlama kitaplarından oluşan küçük ve fakat yeterli bu kütüphaneyi Başbakanlıktan alıp yeni Meclis'e teslim etmek bana düştü. Planlama Kütüphanesi'nin nüvesini bu kitaplar oluşturdu. Süreklilik kitaplarda da sürdü.

İKİNCİ BÖLÜM

[1] Merak edebilecekler için Steinhardt'ın bu raporunun son bölümünü İngilizce olarak da yazıyorum:

"I feel obliged to add that the Turks, who have been

most reluctant to take up arms against Germany, would almost welcome an armed conflict between Britain and the Soviets and would throw themselves in to any such conflict on the British side with enthusiasm. Their reluctance to participate actively at any time in the war against Germany has been motivated by their conviction that Britain and the Soviets would sooner or later come into conflict in the Balkans and that Turkey could and would tip the scales in Britain's favor. Thus there has been ample evidence during the past 3 years that the Turks also have been engaged in wishful thinking.

Repeated to London as 21 and Moscow as 20.

STEINHARDT"

[2] Soğuk savaşın özünde anti-Sovyetizm var. Bu yüzden "soğuk savaş" aydını olarak nitelendirdiğim bir tür aydında öz olarak ve mutlak anti-Sovyetizm zehri var. Bu yüzden 1945-1965 dönemi ilericisinde ve bu dönemden kalma ilerici aydında mutlak anti-Sovyetizm var. Bunun bir istisnası görülüyor. Bu istisnayı, henüz kitap olarak yayınlamayı düşünmediğim fakat sınırlı ölçüde okunan "Parti Tarihine Katkı" adlı çalışmamda gösterdim. Soğuk savaşı yaşamış olmalarına karşın, Türkiye'de "cuntacı eğilimler" anti-Sovyet eğilimler taşımıyor. "Cuntacı eğilimler" herkesten daha çok iktidarı düşündükleri için.

[3] İleride değineceğim. 1947 başında İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri'ne bir mektup yazarak Türkiye Masası'nı Washington'a nakletmesini öneriyor. Bundan sonra ve Truman Doktrini ile ABD, Türkiye ile resmen ve dolaysız olarak ilgilenmeye başlıyor. Son yıllar içinde de Türkiye Masası Washington'dan Bonn'a naklediliyor. O zamanın belgeleri henüz yayınlanmadığı için bunun kesin tarihi saptanamıyor. Fakat bu nakilden çok sonra yapılan Guadalup Zirvesi nakli teyit ediyor.

[4] Stalin'in ve Sovyet düzenin Marksizmden ayrıldığı ve "demokrat" olduğu düşüncesi, yine Anglo-Amerikan yazınında, soğuk savaşın sonuna doğru Convergence Teorisi, iki sistemin yakınlaşması savı, olarak yeniden hortluyor. Hollandalı Prof. Tinbergen, iki sistemin de asıllarından ayrılarak birbirine yaklaştığı tezinin hararetli savunucu ve yayıcıları arasında yer alıyor.

[5] Harriman'a göre, Sarper-Molotov görüşmesinin havasını bildiren cümlenin İngilizcesi'ni yazıyorum:

"Molotov's attitude was consistently friendly and correct, and there was no intimation on his part that the action reflected ill feeling or any tendency to bring pressure on Turkey."

[6] Deyim, "the President's confidential secretary intimated that" olarak geçiyor. Amerika Birleşik Devletleri'nin "adamı" olduğu anlaşılan kimse, Süreyya Anderiman. Özel sekreterlikten Tokyo Büyükelçiliği'ne terfi etti ve orada karısıyla birlikte intihar etti. Ne için intihar ettiği bilinmiyor. Karısının ruh hastası olduğundan ve o sırada Tokyo'yu ziyaret eden kadınlara aşırı düşkün Refik Koraltan ile ilgili bazı söylentilerin dışında hiçbir bilgi yok.

[7] *Foreign Relations of the United States*, 1945, Vol. VIII ve 1229-1230. sayfada bulunan bu paragrafın İngilizcesi'ni yazıyorum: "Saka expressed the view that while the Soviet Government will resort to what he described as 'its customary methods' to achieve its end and will not hesitate to exert extreme pressure including violent criticish and denunciation of the Turkish Government through press, radio and by other means will not resort to armed force."

[8] Selim Sarper'in Ankara'da Amerikan Maslahatgüzarı Packer'a söylediklerinin de İngilizcesi'ni yazıyorum:

"In the course of a conversation yesterday with the Turk Ambassador to Moscow Sarper informed me that he does not believe that the Soviets intend to advance any claim to Turk Territory in Kars or Ardahan areas but that he considers it probable they will press for a revision of the Montreux convention which he emphasized is multilateral, not bilateral."

[9] İsmet Paşa'nın bu sözünün İngilizcesi'ni yazıyorum:

"We are prepared to discuss anything with the Russians so long as it doesn't affect our independence and sovereignty."

Foreign Relations of the United States, 1945, Vol. VIII, sayfa 1234.

[10] Bu utanç verici paragrafın İngilizcesi'ni yazıyorum:

"In this connection peterson wired thet he recently invited to dinner at the embassy the Acting Secretary General of the Fonoff and Dr.Aras, Former Formin and Ambassador in London. The Acting Secretary General took aside after dinner and requested that he not be invited again on the same occasion as Aras, describing the latter as 'this well known Soviet agent'."

Foreign Relations of the United States, 1945, Vol. VIII, sayfa 1236.

[11] Türkiye burjuvazisi böylece bir taşla iki kuş vurmuş oluyor. Birincisi, güncel olanı ve ihtiyaç duyduğu zaman "komünist tehlikesi" yaratabilmesi. İkincisi ise yapısal olanı: Türkiye burjuvazisi böyle yaptığı için demokratlar da kendilerinin komünist olduğuna inanmaya başlıyor. Daha çekici görünüyor. Türkiye ilerici hareketinde en önemli karışıklıklardan birinin kaynağında, Türkiye burjuvazisiyle birlikte demokratların da kendilerini komünist sanmaları yatıyor.

[12] Bu noktanın biraz açılması gerekebilir. *Cumhuriyet*, ne kadar solda ya da sağda olursa olsun, bir yazarının *Cumhuriyet*'in solunda kalarak *Cumhuriyet*'ten ayrılmasını sevmez. Hazmedemez. *Cumhuriyet* hep solundan alıp sağına vermeye alışmış. Bir anlamda işlevini böyle tanımlamış. Bu yüzden bir yazar, *Cumhuriyet*'te yazarken, göklere çıkarılır, övülürken kelimeler yetişmez, fakat, *Cumhuriyet*'in soluna ayrılırsa, küfür için kelimeler bulunmaz. *Cumhuriyet*'te iken en büyük övgülere, değer bulunan yazar, ayrılınca, CHP ile milletvekili pazarlığında anlaşmış bir başka yazar tarafından ve *Cumhuriyet*'in birinci sayfasında "narsist" ilân edilir. *Cumhuriyet* solundan alır, sağına verir. Solundan ayrılanları hazmedemez. Bunu deneyimlerimle biliyorum.

[13] Çok acıklıdır. İlerde değinmeye çalışacağım. Dış faktörle aşırı yüklü Türkiye entelijansiyası Türkiye'nin çok partili düzene girişinin, varsa bütün sevabını, Amerika'ya hediye etti. Amerika, Türkiye'de demokrasi istemiş! İşte acıklı bir örnek:

"İnönü Amerika'ya dayanabilmek için, lafta olsun demokrat görünmeye çalışıyordu. Demokrasiden ya-

na olduğuna dış âlemi de inandırmak zorundaydı. Çünkü Amerika, Türkiye'nin bir diktatörlük olmasını beğenmez görünüyor, demokratik bir düzene geçmedikçe, Türkiye'ye yardım elini uzatmayacağı izlenimini veriyordu."

Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, sayfa 259.

Gerçekten çok acıklı. Gerçekle hiç ilgisi yok.

[14] Bu paragrafın İngilizcesi'ni yazıyorum:

"I read it over today with a horrified amusement. Much of it reads exactly like one of those primers put out by alarmed congressional committees or by th Daughters of the American Revolution, designed to arouse the citizenry to the dangers of the Communist conspiracy."

George Kennan, *Memoirs*, p.294.

[15] Türkiye Komünist Partisi ile ilgili yayınlarda gecen bu SETA'nın nelerin kısaltması olduğunu bilmiyorum. "Merkez komitesi" anlamına geliyor. Bazı kaynaklar SETA yerine SEKA yazıyorlar. Bu, Rusça "merkez komitesi" kelimesinin baş harflerinin telâffuz ediliş biçimini andırıyor.

[16] Amerikan belgelerindeki bu bölümün İngilizcesi'ni yazıyorum:

"Saka said he had no info whatsoever. In his view Soviets have three courses open them: 1. To attack Turkey. This he regards most unlikely as USSR, in his judgement, unready for war at present and undesirous run risk general conflict."

Bu bir telgraf metni olduğu için kısaltmalar rar. "info" information yerine geçiyor ve "to", "the" veya "of" gibi takı ve ekler yer almıyor.

[17] İbret olsun diye bu paragrafın aslını yazıyorum:

"Erkin tells me Soviet agents very active throughout country spreading stories in coffee houses that difficulties between Turkey and Russia could easily be arranged by direct conversations between two countries which Soviets have proposed but Turkey being prevented from holding such conversations by imperialists reactinoary US and UK. This campaine being subtly abetted in extreme left-wing press by such pro Soviet people as Rüştü Aras."

[18] 1950 yıllarının ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan bu üç olay, gençlik kitlesinin demokratlaşmasında çok önemli bir yere sahip. Özellikle yüksek öğrenim gençliğinin demokrat bir bilince kavuşmasında bu üç olayın önemine, hiçbir kapalı dernek çalışması ulaşamaz. Bu bir. İkincisi, bu olayların bazısında, sendikal hareket ile örgütsel ve organik bağlar vardı. Türkiye Millî Talebe Federasyonu'nun bir üst örgüt olarak kurduğu Türkiye Millî Gençlik Teşkilâtı toplantılarına bazı sendikalar katılırdı. Türkiye Millî Gençlik Teşkilâtı'nın kurul toplantılarına katılan bazı sendikacıları ve bu arada şimdiki Çalışma Bakanı Bahir Ersoy'u hatırlıyorum. Türkiye yüksek öğrenim gençliğinin demokrat bilince ulaşmasında önemli yere sahip olan bu üç öğrenci olayında da yönetici ve örgütleyici olarak bulundum. Gerekirse, zamanın gazete, dergi ve diğer belgelerine dayanarak, tarihin bu kesitini de yazmak mümkün. Gerekirse.

[19] Küba'nın, Che Guevara'nın katkısıyla Latin Amerika'da bazı başarısız devrim denemelerinden sonra Afrika kıtasında Angola'da oynadığı aktif rol, bu tarihsel dizi içinde ayrı bir anlam kazanıyor. Angola İç Savaşı ve Devrimi karşısında Amerika'nın kapıldığı panik ve panikten öte çaresizliği, yeni bir dönemi gösteriyor. Birleşik Devletler, artık doktrin icat edecek gücü bulamıyor. Doktrin icat etmek de bir gücü gerektiriyor.

[20] Birleşik Devletler'de sadece orgenerallere "general" denir. Truman, bir senatör veya albayın Türkiye'deki hesapla bir orgeneralden daha genç olabilmesine akıl erdirememiş görünüyor.

[21] Marshall, Kennan'a, "Avoid trivia" diyor. *Trivia*, hem çok önemsiz ayrıntı ve hem de içi boş doğru anlamına geliyor. Örneğin Kennan, Avrupa'yı kurtarmak için "eğitime önem verme" veya "Fransa ile Almanya arasında güç ve eylem birliği" önerisi ile çıkmış olsa, içi boş doğruları söyleme anlamında *trivia* ile uğraşmış olacak. Faiz oranının düşürülmesini önerse, teferruat ile uğraşmış olacak. Türkiye'de *trivia* çok, fakat Türkçe'de kelimesi yok. Yaratmak gerekli.

[22] Daha çok Birleşik Devletler ve tabii Türkiye Dışişleri Bakanlıkları'nın yansıttığı bu düşünceler, daha somuta bakmama da yol açtı. Son otuz yılın Türkiyesi ne gösteriyor? Türkiye'de tüm bakanlık ve kuruluşlar, zaman zaman kendi Jön Türklerini yaratıyor. Bir Dışişleri Bakanlığı müstesna. Bu çarktan geçtikten sonra da ilerici dünyasını koruyabilen bir tek isim biliyoruz. İki küçük kitapçık halinde çıkan anılarını yararlanarak okuduğum Mahmut Dikerdem. Ne kadar az ve ne kadar acı.

[23] 12 Mart generalleri hep brifing yaptılar ve kelimeyi yaygınlaştırdılar.

[24] Bu söylenenlerin doğru olup olmadığını tarihçiler araştıracak. Ben, doğru olabileceğine inanıyorum. Henüz kitap halinde yayınlamayı düşünmediğim *Parti Tarihine Katkı* adlı çalışmamda Halk Partisi Genel Başkanları'nın ilişki kurdukları "muhalefet" partilerinden bazı "aşırı" unsurları tasfiye etmelerini isteyişlerinin bir başka örneğini gösterdim. Kimse aksini iddia edemiyor.

[25] Tarih tekerrür etmez. Ancak tarih araştırması, toplumun gelişme yasalarını çıkarmaya yönelir. Burada, Türkiye politikasında dramın yoğunlaştığı 1945-1947 dönemini, oldukça ayrıntı ile ve bir bütünlük içinde incelemeye çalışıyorum. Dramın yoğunlaştığı bu zaman kesitine bugünden bakıyorum. 1975-1977 dönemi ile benzer eğilimler gösterdiğine inandığım için bu yoğunlukta ele alıyorum. 1945-1947 döneminde bir kısım demokratların, tabii kendilerini sosyalist sanan demokratları kastediyorum, Mareşal Çakmak ve Millet Partisi'ne bakışları, daha sonraki dönemde aynı türden demokratların Millî Selâmet Partisi'ne bakışına pek benziyor. *Tezler*'in birinci kitabında Ecevit'i İsmet Paşa'nın öğrencisi olarak nitelemiştim. Düzelteceğim. Celâl Bayar'ın öğrencisi. Ecevit de halk kütlelerinin muhalefetini sermayenin istediği sınırlar içinde tutma işlevini üstleniyor. 1977 seçimlerinden önce 12 Mart komutanlarının CHP ve AP arasında paylaşılmasının bir anlaşma sonucu olduğunu sanıyorum. Başbakan Demirel'in, seçimlerden hemen önce, Ecevit'e suikast yapılacağını bir mektupla bildirmesi, bana, 12 Temmuz 1947 beyannamesini hatırlatıyor. CHP ise Hükümet'e gelince

Lockheed de dahil tüm yolsuzluk soruşturmalarını bilinçli olarak bir kenara koyuyor. DP Hükümeti'ne gelince; CHP'nin başlattığı Amerika yanlısı politikayı hızlandırıyor. CHP Hükümeti'ne gelince; AP'nin politikasını aşarak uyguluyor. Her iki örnekte de sosyalist hareket ve demokrat hareket etkisizlik çağını yaşıyor. Bunlar daha ayrıntı ve doğrulukta ancak zamanın oturmasından sonra yazılabilir.

[26] Bu söylenenlerin bir bölümünden kuşku duymak gerekli. Doğru olanlar şunlar: 1947 olaylarındaki burjuvazinin suçlamalarında Muzaffer Şerif'in adı geçmiyor. O sırada Türkiye'de olup olmadığını bilmiyorum ve araştırmayı da gerekli görmedim. Ancak Behice Boran, yakın dostluk dönemimizde, bana, ayrıntı ile, Muzaffer Şerif'i anlattı. "Ona hayrandık" dedi. "Fikri liderimizdi" dedi. "Gitmesini istemedik, bir yıllığına gitti, bir daha dönmedi." diye ekledi. Orada kilisede evlenmiş. Muzaffer Şerif çocuğu sevmezmiş. Amerika'daki çocuk patlamasına denk gelmiş olmalı, her yıl bir çocuğu olmuş. Karısı Carolyn ile birlikte yazılmış *Social Psychology* adında bir kitabı var. Dipnotlarda "Sherif and Sherif" olarak atıf yapılıyor.

[27] Mahmut Dikerdem o sırada Büyükelçi olarak Amman'a gitmeden önce Genel Sekreter Melih Esenbel'in "hiçbir askerî hareket olacağı yok, rahatça görevinin başına dönebilirsin" dediğini yazıyor. "Ben de Kral Hüseyin'e Türkiye'nin komşularına karşı hiçbir kötü niyet beslemediğini söylemekle yetindim" diye ekliyor. Türkiye'nin Suriye'ye saldırma niyeti olmadığı izlenimini doğuruyor. Doğru değildir.

Mahmut Dikerdem, *Bir Büyükelçinin Anıları*, Orta Doğu'da Devrim Yılları, sayfa 176

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

[1] İşin garip yanı galiba Demirel de buna inanıyor.

[2] Bu cümlenin aslını yazıyorum:

"President Kennedy understood that the Soviet Union did not want war, and they understood that we wished to avoid armed conflict."

Robert F. Kennedy, *Thirteen Days*, New York, 1968, p.125

[3] Türk-İş, TİP ve DİSK'in kurucusu olan ve TİP'in ilk Genel Sekreteri Şaban Yıldız, kişisel dürüstlüğünü koruyabilen ve tanıyabildiğim pek az 1947 Sendikacısı" örneğinden birisi oldu.

[4] 1962 yılı yazında ilk beş yıllık plan, Yüksek Planlama Kurulu'nda görüşülüyordu ve koalisyon hükümetleri zamanı olduğu için bugünlerde moda deyimle, genişletilmiş YPK toplantıları yapılıyordu. Hepsinden önce Ekrem Alican ile Turhan Feyzioğlu arasındaki çekişmelerden koalisyon yıkılacak olurdu. İsmet Paşa, saatlerce Alican'ı bekler, bu sırada diğer bakanları ve plancıları meşgul ederdi. Hep "Koçero ne yapmış yine?" diye sorduğunu hatırlıyorum. Herkes Doğu'daki Şaki Koçero'nun ne yaptığını anlatırdı. Başbakan İsmet Paşa "yok yok onu demiyorum, öbürü ne yapmış?" derdi. Bunun üzerine sohbet TİP Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar'ın o günkü demecine kayardı.

[5] Türkiye küçük burjuvazisi ve özellikle entelijansiyası hükümet etmeyi, geleneksel olarak, pek sever. Kendisini aldatırcasına sever. CHP'nin Hükümet'e uzak düştüğü 1965 yılından on yıl sonra CHP'nin Hükümet'e yaklaştığının anlaşılması üzerine, Türkiye entelijansiyasının çok büyük bir bölümünün, çifte hüviyet kartı ile, CHP'li olması da bu tutkulu sevgiden kaynaklanıyor. 1975 yılından sonra Türkiye sosyalist hareketinin aydın sıkıntısı çekmesi de aynı kaynaktan doğuyor.

[6] Bu satırları yazdığım sırada SALT II anlaşmasının bir parçası olarak ABD, Türkiye semalarından U-2 uçaklarını uçurma isteğinde bulundu. Başbakan Ecevit, Birleşik Devletler'e, Sovyetler Birliği ile anlaşmasını önerdi. Muhalefet lideri Demirel buna şiddetle karşı çıktı. Hiç kimseye sorulmadan izin verilmemesi gerektiğini söyledi. Bu arada "bunları 14 yıl önce biz yasaklamıştık" dedi. Bu kararı hatırlatıyor.

[7] Bu paragrafın aslını yazıyorum:

"Konservativnoe krılo KNE sostoyalo v osnovnom iz vıssşih ofitserov, primknuvşix v pocledniy moment k zagovoru, i vozglavlyalos generalami C. Gürsel i C. Madanoğlu. Radikal'no nastroennıh çlenov KNE vozglavlyal polkovnik A. Türkeş."

V. İ. Danilov, *Srednie Sloi v Politiçeskoy Jızni Sovremennoy Turtsii*, Moskova, 1969, str. 122.

[8] 1975 yılında Türkiye İşçi Partisi yeniden kurulunca Türkiye Komünist Partisi'nin bu suçlamaları daha açık ve kaba bir nitelik aldı. TİP'i "Yeni Titoculuk" veya "milliyetçi" olma veya "enternasyonalist olmama" ile suçladı. TKP sözlüğünde enternasyonalist olmama, Sovyetler Birliği'ne düşmanlık anlamına geliyordu. TİP, üç yıl kadar bu suçlamalara karşı durdu. Ancak 1978 yılı başından itibaren bu suçlamaları kabul edip, üç yıl TİP'in ideolojisini oluşturan *Yürüyüş Dergisi* yazarlarına çevirerek işin içinden sıyrılmaya çalıştı.

[9] Bu paragrafın aslını yazıyorum:

"At the same time, a thorough reorganisation of the Peoples Party was undertaken. If I am am right in my conclusions, this reorganisation will develop the People's Party into a politico-educational organism based on Fascist principles; Fascism translated into Turkish will equal a 'New Kemalism'."

Joseph Grew, *Turbulent Era*, Boston, 1952, p.880

[10] Bir süre sonra Mustafa Kemal sevdiği Rumeli türkülerini radyodan dinlememeye dayanamadı ve "büyük müzik inkılâbı" biraz sulandırıldı. Türküler başladı.

[11] Türk Silahlı Kuvvetleri'nin teorik ve pratik savaş yeteneğini, Kıbrıs'ta, yaşayarak görme imkânını buldum.

[12] Yargıtay Başsavcı yardımcısı R. Balkanlı kitabında şunları yazdı:

"1925'te Şeyh Sait İsyanı üzerine Takrir-i Sükûn Kanunu çıkmıştır. Artık bundan sonra *Aydınlık Mecmuası* ve *Orak Çekiç Gazetesi* de kapatılmıştır. Komünist Fırkası da gizli bir fırka haline gelmiştir. Şefik Hüsnü kaçmış, Şevket Süreyya, Sadrettin Celâl ve 14 arkadaşı tevkif olunmuşlardır. Bunlar içinde meşhur sinir doktoru Rasim Adasal, Profesör Selahattin Batu da mevcuttu. Bilahare bunların hepsi İstiklâl Mahkemeleri'ne sevk edilmiştir. Şevket Süreyya on seneye, Sadrettin Celâl yedi seneye, diğerleri de buna mümasil hapis cezalarına mahkûm edilmişlerdir. Doktor Rasim Adasal ve Selahattin Batu ise beraat

etmişlerdir. Bu hadiseden sonra Komünist Partisi'nin münevver elemanları dağılmıştır."

R. Balkanlı, *Mukayeseli Basın ve Propaganda*, Ankara 1961, sayfa 497

[13] Mustafa Kemal, *Nutuk*'ta şöyle başlıyor: "1919 yılı Mayısının 19'uncu günü Samsun'a çıktım." Bundan hemen sonra bir yurt ve dünya, değerlendirmesi yapıyor. Daha sonra, Samsun'a çıkarken elde ettiği geniş yetkinin nedenleri üzerinde duruyor. Şöyle:

"Bu geniş yetkiyi, beni İstanbul'dan sürmek ve uzaklaştırmak amacıyla Anadolu'ya gönderenlerin bana nasıl verdiklerine şaşabilirsiniz. Hemen söylemeliyim ki, bana bu yetkiyi onlar bilerek ve anlayarak vermediler. Her ne olursa olsun benim İstanbul'dan uzaklaşmamı isteyenlerin buldukları gerekçe, Samsun ve yöresindeki düzen bozukluğunu yerinde görüp önlem almak için Samsun'a değin gitmek idi. Ben, bu işin basarılmasının üstün yetkili bir görev verilmesine bağı olduğunu ileri sürdüm. Bunda hiçbir sakınca görmediler.

ÜÇÜNCÜ KİTAP

Gülçin'e
güzel insan'a
güvenilir dost'a
sorumlu hukukçu'ya
birinde hepsine

ÖNSÖZ

Bilim mi daha gerçekçi, yoksa somut gerçek mi daha gerçek? Bilim, eğer bilim olabiliyorsa, somut gerçekten çok daha gerçek'dir, çok daha "sahih"; buna inanıyorum. Bulgularımın, yurttaş düşünenlerin acımasız hücumlarına uğramasını istiyorum; kuşkusuz, bu hücumların sonunda ayakta kalabilmelerini diliyorum.

Bulgularımın, yurttaş düşenenlerin, yoldaş kafaların, açacakları bir savaşı yaşamadan ayakta kalmalarından kaygılanıyorum. Bunun, bu ülke için, önemli bir talihsizlik olabileceğini görebiliyorum.

✦✦✦

"Bizim" ile "onlar" arasında bir kavga var; iki yüz yıla yaklaştı, sürüyor. "Biz", kütleyi ayağa kaldırmak, kendi ayaklarının üstünde kendi kafasının kontrolunda yürür hale getirmeye çalışıyoruz. "Onlar", kütleyi külçe yapmak istiyorlar.

"Biz" kütleye nitelik içermek istiyoruz. "Onlar", niteliği yok edip, posayı yönetmeye çalışıyorlar.

Biz" kütleyi elektriklendirmek istiyoruz. "Onlar" elektrik veriyorlar.

✦✦✦

Elektrifikasyon

✦✦✦

"Biz" çalışıyoruz, çabalıyoruz; bir zaman alıyor, ayağa kaldırıyoruz. "Onlar", falakaya yatırıyorlar.

✦✦✦

Falaka.

✦✦✦

"Biz", evrenin en güzel iki yaratığının insanın başı ile yıldızlar olduğuna inanıyoruz. Güzel insan başını daha da güzelleştirmeye çalışıyoruz. Özgür insan başının en güzeli olduğunu düşünüyoruz; güzelleştirmeyi özgürleştirmek olarak alıyoruz. "Onlar", özgürleştirdiğimiz insan başlarını alıyorlar, yıldızsız bir gecenin sabahında asıyorlar.

"Onlar", güzel başları asıyorlar.

✦✦✦

İdam.

✦✦✦

Bu çalışmayı, kaynak olarak çok büyük ölçüde, yüzlerce idamı hükme bağlayan gerekçeli kararlara, yüzlerce ölüm ve binlerce yıl hapis isteyen iddianamelere, esas hakkında mütalaalara dayanarak yaptım. Suçlama ve hüküm belgelerinden hareket ettim; suçlananları da suçlayanları da suçlamamaya özen gösterdim. Buradaki işim değil.

Buradaki işim tüm olumsuzluklardan olumlu olanları çıkarmaya çalışmak oluyor.

İmbikten geçirmeye çalışıyorum; posayı atıp, niteliği ön plana çıkarmayı deniyorum.

Bilim.

Bilim yapmaya özeniyorum.

Bir sıcaklığı tutmak istiyorum.

Bulgularımla bir tartışma gündemi ve bir tartışma katalogu sunmak istiyorum. Bulgularım için daha büyük bir hırsım yok. Yöntemimi, biçemimi eleştirmeyi bir üslup bilenlerden özür dileyerek ekliyorum ve biçemimin daha önemli olduğunu düşünüyorum. Yöntemimin yol açıcı ve biçemimin kalıcı olmasını diliyorum; inanıyorum.

✦✦✦

Bulgularım için daha büyük bir hırsım yok; bulgular geçici olabiliyor. Yine de böyle bir çalışmayı yapmış olduğum için son derece mutluyum.

İnsanımızın direnişini gördüm. Yeniden gördüm.

Nasıl bir büyük direniş!

İnsan sürekli olarak kendisini artıran yaratıktır. Bu çalışmada insanımızın tükenmez türünden geldiğine bir kez daha inandım. En aza indirebiliyorsunuz; yok edilemiyor.

İki saptama var; bu çalışmada yerim kalmadığı için üzerinde duramadım. Bunlardan birisi, bu yeni yargılama döneminin ilerici hareketler içinden gösterişli ajan ve benzerlerini çıkaramamasıyla ilgili oluyor. Belki daha sonra son derece kaba yöntemlerle gerekli bilgileri alabilmeye önceden karar verilmiş olduğu için herhangi bir hazırlığa gerek duyulmadı. İkincisi, ayrı bir yasa çıkarılmış olmasına ve çok daha büyük eziyetlerin uygulanmasına karşın, etkileyici ve önemli boyutta döneklik serüvenleri de düzenlenemedi.

Genç insanların, zaman zaman çok sığ sayılabilecek inançlarını böylesine bir inat ve tutkuyla savunmaları, her türlü övgüyü aşıyor.

Bunu, insanımızı hep küçümseyen yurttaş yazıcı arkadaşlarıma sunuyorum.

✦✦✦

Direnç de toplumsaldır.

Bu kovuşturma ve yargılama döneminde ezgi altında insanımıza destek olan yerel örgütlenmeler olmadı. Üniversite, basın, ezginlerden daha çok ezgiden yana bir tutum aldı. Ezgi içinde insanımıza en çok annesi, varsa sevgilisi ya da karısı sahip çıktı.

Kadının teorik bir yaratık olmadığını ezilen insanımıza bağlılığında da gördüm; tutkuyla ve bağlanarak sahip çıkıyor. Ezgi altındaki bireyle kolaylıkla özdeşleşiyor ve birlikte direnişi yaşıyor.

✦✦✦

Ezgi altında insanın, yazgı yoldaşları ile annesi ya da sevgilisinin dışında, her zaman yanında bir de hukukçuları oldular. Ezgi altında insan, hukukçularını hep yanında duyuyor ve güç alıyor.

Bir avuçtular.

✦✦✦

"Biz" kütleye nitelik içermek istiyoruz.

Saflaştırmak anlamına da geliyor.

Demiri saflaştırmak ateşi yükseltmek ve su vermekle oluyor.

İnsanı saflaştırmanın bir yolu acı ise, daha az acılı yolu da eleştiriden geçiyor. Eleştiri, kütle içindeki yabancı öğelerle hamlıkları dışarı çıkarıyor.

✦✦✦

Kendimizi eleştirmek karşımızdakileri eleştirmek demektir.

İçimizde hep karşımızdakilerin uzantıları var.

İçimizdeki yabancı öğeler ve yapımıza yapışan hamlıkların bir bölümü, karşımızdakilerin uzantıları oluyor. İçimizdeki korku, karşımızda korkunç obje olduğu için var.

Kendimizi eleştirmeden karşımızdakileri eleştiremeyiz.

Kendimizi eleştirmeyi önlemek, karşımızdakileri eleştirmeyi önlemek oluyor. Kendimizi eleştirmeyi hep, karşımızdakiler yasaklıyor.

✦✦✦

Kendimizi eleştiriyorum.

12 Eylül, en küçük tahribatını, bir de hukuk savunması alanında gösterdi. En çok avukatlık mesleğini dejenere etti. En çok ilerici avukatları dejenere etti. "İlerici" avukat kütlesinin çok büyük bir bölümünü ezdi, posasını çıkardı; küçük bir azınlık, daha da gelişti, güzelleşti.

Ezgide insanın yanında, bu bir avuç gelişen avukatlar yer aldı.

Baskının nitel değişmelere yol açması gerçeğine burada da rastlanıyor.

Kolaylık her zaman dejenerasyona ve hamlıklara yol açıyor.

12 Eylül sıkıyönetim yargılamaları, "ilerici" avukat kütlesi içinde çok büyük bir dejenerasyona yol açtı. Bir ahlâk, bir sorumluluk ve bir ciddiyet kırımına neden oldu. Bunu, yargılamanın yerleşmiş kuralların dışına çıkılması nedeniyle yapmadı; tam tersine, bu, aslında nitel olarak geliştirici bir etki bile yapıyor. Yeni yollar deneniyor. Yargılamanın yerleşmiş kurallarının dışına çıkılması, asıl dejenerasyonunu, "ilerici" hukukçuyu, bir akıl almaz kolaycılığa ve tembelliğe iterek, yapıyor. "İlerici" hukukçu, kaybettiği davaları "faşist" yargıçlara bağlayarak ve kazandığı davaları da, tutukluları "aslanın ağzından alma" yönündeki yıllanmış hünerlerine dayandırarak, ezgi altındaki insanla ilgilenmeyi, savunma hazırlamayı bir kenara bırakıyor. Hamlaşıyor ve hantallaşıyor.

Bugün "ilerici" hukukçuların bir bölümünün, ilericilik giysisine sığınmamaları halinde, avukatlık

yaparak geçimlerini kazanamayacaklarına inanıyorum. Bu dönemde bunların bazısını sanık olarak yada bir belge hazırlarken veya sanık olduğum bir davada savunma hukukçusu kürsüsünde gördüm; kesin inancımı yazmam gerekiyor. Bir bölümü ile aynı davada sanık olduğum için utandığımı hatırlıyorum.

Burada konum, çalışmamın içeriğine uygun olarak, "ilerici" avukatlık kümesinde gördüğüm hastalıklar oluyor.

Müvekkilin avukatıyla ilişkisinin bir yanını, hastanın doktoruyla ilişkisine benzetiyorum; bilgi ve ustalık önemlidir, kabul ediyorum. Fakat daha önemlisi, savunma hukukçusunun sanık üzerinde yarattığı güven duygusudur; sorumluluk ve ciddiyet ile doğuyor.

Her topalın bir kör alıcısı var, denebilir; ben kendi hukukçularımla rahat ediyorum. Önemli davalarda ve celselerde bulunmalarını istiyorum.

Genel olarak yazıyorum: "İlerici" avukatların bir bölümü dosyayı okumadan duruşmaya girer; biraz Eflatun'dan, biraz da İnsan Hakları Beyannamesinden söz eder. Bir de bunun Cumhuriyet Gazetesi'nde yayınlanmasını sağlayabilirse, işi biter. Bir bölümü de dosyayı okusa da anlamaz; geç yatmıştır ve biraz da fazla alkol almıştır.

Dava kaybedilirse, "faşist yargıçlar" var. Dava kazanılırsa, o "faşist yargıçlar yok"; aslanın ağzından kurtaran avukatlar var. Bütün bunların arkasında büyük bir dejenerasyon var.

Umuyorum; "ilerici" savunma hukuku kurumunun toplam sorumluluk ve ciddiyet düzeyini "yükseltiriz." Sorumluluk ve ciddiyet gereğini, bir avuç ilerici hukukçunun omuzlarına yıkmaktan "vazgeçeriz." Her alanda olduğu gibi savunma kurumu alanında da "bize" düşenin ve "bize" yakışanın, yargıçların niteliği ne olursa olsun, kolaycılığa ve tembelliğe kaçmamak olduğunu, sorumluluk ve ciddiyetle işimize sarılmamız gerektiğini "anlar"; öyle umut ediyorum.

✦✦✦

Bu çalışmada hukukçulardan çok büyük yardım aldım. Teşekkürlerimi ayrı bir sayfada yazıyorum. Bunu yaparken, son on beş yıl içinde önemini yeniden kazanan savunma hukuku alanında ve özellikle savunma hukukunun ilerici pratiğinde gördüğüm dejenerasyondan söz etmek gereğini duydum; düşüncelerimi yazmış bulunuyorum.

✦✦✦

Okuyanlarımın göreceğini umuyorum; 12 Eylül yılları ile ilgili olarak büyükçe bir kaynak toplayabilmiş durumdayım. Eksikliklerini gidermeyi planlıyorum; giderek 12 Mart ile ilgili kaynaklarımı da tamamlamanın yararlı olacağını düşünüyorum. Kütüphanem içinde 12 Eylül Bölümü'nü, araştırıcılara açmak istiyorum. Bunların bir arada bulunmasının bilim adamlarına, araştırıcılara, tarihçilere ve özellikle "itiraf" dosyalarının, sanatçılara çok büyük kolaylıklar sağlayabileceğine inanıyorum.

Elinde belge, iddianame, gerekçeli hüküm, sorgu, savunma türünden kaynak olanların, mümkünse ve uygun gördükleri ölçüde, bana göndermelerini diliyorum. Sorgu ve savunmaların mahkemesinin, tarihinin belirtilmesi ve kesinlikle tutanaklara geçmiş olması gerekiyor. Çalışmanın not ve dipnotlarına bakıldığında eksiklikler daha belirgin olarak ortaya çıkacaktır; özellikle bunların gönderilmesinin yararlı olacağını ekliyorum.

✦✦✦

Çalışmalarımı yaşayan insanlara da ithaf ediyorum.

Temren, Ömer ve Tamer'le bir sorunum olmadı. Ancak çalışmalarımı ithaf ettiğim iki kişi, sanki bu zamanı bekliyorlarmış gibi; çok kısa bir zaman sonra hakkımda birer kampanya açtılar. Üzücü gelebilir, önemli bulmuyorum ve dönmüyorum.

Yaptığım işi seviyorum.

En çok kollektif işi seviyorum.

Önemli olan kampanyalar değil yapılan işlerdir; kalıcı olan işler'dir.

Ben, kişilere çalışma ithaf ederken, birlikte yapılan işin heyecanını ve mutluluğunu düşünüyorum. Birlikte iş yapmaya duyduğum şükranı dile getiriyorum.

Bana kampanya açanlarla birlikte yaptığım işlerden dolayı onur duyuyorum; önemli olan o işlerin yapılmasıdır, iş varsa ve özellikle yapılmayan iş varsa, kim varsa onunla birlikte gidiyorum.

"Bizim" işimiz, iş yapmaktır ve özellikle yapılmayan işleri yapmaktır.

✦✦✦

Çalışmalarımı ithaf etmeyi sürdürüyorum.

✦✦✦

İş yapmak, sevinç'tir.

Kollektif iş yapmak, çok daha büyük bir sevinç'tir.

Yalçın Küçük
Karakusunlar Köyü
Eylül 1986

TEŞEKKÜR

Böyle bir çalışmayı bu kadar kısa zamanda bitirebilmem, çok çeşitli yardımlar almam ve yardımlarıyla birlikte yeni dostluklar kazanmamla mümkün oldu. Teşekkürlerimi yazmak istiyorum.

Benim Sevgili Hukukçularım,

Gülçin Çaylıgil, Levent Akyüz Albay'ım, Öznur Gündoğdu, Fikret İkiz'e,

İstanbul'da Hukukçu Dostlar,

Nebi Barlas, Mehmet Ali Eren, Mehmet Ali Özpolat'a, İbrahim Sinemillioğlu'na,

Ankara'da

İbrahim Tezan, Zeki Tavşancıl, Ahmet Atak, Mehdi Bektaş'a, Aykut Başçıl'a, Muharrem Uğurlu'ya,

Hukukçu Dostlardan Ayrı,

Sevgi Erdoğan'a, Mahmut Cumbul'a, Haluk Ağabeyoğlu'na, Murat Süzal'a, Pervin Müftüoğlu'na,

Yoktan kitap çıkaran

TBMM Kütüphane Müdür Yardımcısı

Ali Rıza Cihan Dost'a,

Lâle ve Cemil Gerçek'e,

Ayşegül Dora'ya,

İsa Çelik'e,

Her zaman Yardımcı Cumhuriyet'e, İstanbul'dan Deniz Teztel'e, Ankara'da Nur'dan Yalçın'a kadar tüm Ankara Bürosu'na,

Okuyanlara, tartışanlara, görüş bildirenlere,

Ergun Türkcan'a, Vedat Yeniceri'ye, Murat Yetkin'e. Candan Baysan'a,

Yazı işleri yönetimini üstlenen sevgili Bilgesu'ya

Teşekkür ediyorum.

Zahmetlerine değmiş olmasını

diliyorum.

Sevgilerimi, tekrar yazıyorum.

Birinci Bölüm

TOPLUM VE ORDU

Devlet ile demokrasi arasında nitelik farkı yok; demokrasi, bir devlet biçimi oluyor. Aynı kaynaktan ve aynı tarihten geliyorlar; bir farkla, demokrasi, burjuvazinin gayri meşru çocuğudur. Reddediliyor.

Kapitalizmin siyasal rejimi ihtilal mi, yoksa restorasyon mu; bu sorunun sorulma zamanı geliyor. Kapitalizmin özgürlük programının, Komünist Manifestos'udaki anlatımının inandırıcılığını yitirmiş olduğunun kabul edilmesinin zamanı da çoktan geldi; geçiyor. Kapitalizm, Komünist Manifestosu'nun yazımından sonra, Avrupa-Asya Kıtası'nda birbirini izleyerek üç bölgede egemenliğini kurdu. Almanya ve İtalya, birliklerini sağlayarak modern devlet oldular; Japonya Meiji Restorasyonu İle yenileşti. Üçü de sanayileşti ve sanayileşmenin sınırlarını zorladı.

Bir İngiliz Demokrasisi'nden veya Fransız Demokratik Kurumları'ndan söz edilebiliyor; sonradan sanayileşen bu üç devletin demokrasi kataloğuna bir katkıları söz konusu olamıyor. Aslında var; her üçü de, dünya kapitalizminin bir büyük bunalımlı döneminde, faşizmi sergiliyorlar.

Devlet ile faşizm arasında bir nitelik farkı yok; faşizm, bir devlet biçimi oluyor. Demokrasi ve faşizm iki devlet biçimidir; kapitalizmin özgürlük programının çeşitliliğini anlatıyorlar.

Tarih yazımı da, insan belleği türünden hep defoludur; atılımları anlatma eğilimi var. Restorasyon, büyük ekonomik bunalımlar, faşizm, hep, sistemin dışında, bir yanlışlık ya da talihsizlik sonucunda ortaya çıkmış, hatırlanmaması gereken episodlar, veya en fenası kabus olarak ele alınıyor. Ancak her zaman, yapıda hiç iz bırakmayan ekzojen oluşlar olarak çözümleniyor.

Büyük korkular düşünmemeyi sağlıyor.

Kanserliler ölümü hiç düşünmüyorlar.

Demokrasi ve faşizm, aynı devletin iki yüzü oluyor.

Üçü arasındaki kurgu, çelişki üzerine oturuyor. Devlet, çelişkiden doğuyor; toplumda çelişki var olduğu için, devletin iki aygıtı, ordu ve yönetici kadrolar, bürokrasi deniyor, toplumdan ayrılıyor. Haçlı Seferleri'nde her baron kendi silahı ve askeri ile savaşa katılıyor; Osmanlı'nın yükselişine kadar, timar sistemine dayalı sipahi ocakları, ordu gücünü belirliyor. Sürekli ordu, halkın silahına ve askerine sahip olmasının sakıncalı ve tehlikeli görülmesi durumunda ortaya çıkıyor. Devlet, çelişkiyi durdurmak için yaratılıyor.

Demokrasi, devletin çıkışıyla yaşıttır; çelişkileri ortadan kaldırma sürecini, bu sürecin kurumlarını ve çelişkilerin sürekliliğini anlatıyor. Çelişki yalnızca yönetenler ile yönetilenler arasında sürmüyor; aynı zamanda aynı yoğunlukta olmasa da, yönetenler arasında çelişkiler var oluyor.

Faşizm, yönetenler arasındaki çelişkilerin etkisizleştirildiği devlet durumudur. Yönetenler arasında çelişkinin etkinliği, devletin, yönetilenlerden kaynaklanan çelişkileri kurutma hızını kesiyor.

Demokrasi ile faşizm, aynı devletin, iki ayrı hareketliliği'dir; arada hız farkı var. İki meclisli temsili sistemde, iki meclis, oda da denebiliyor, arasında geçen sürede, toplumun çeşitli kesitlerinin bilgilenmesi söz konusudur; bilgilenme, katılımın ilk aşamasını meydana getiriyor. Tek mecliste tartışma ihtimali de katılım olanağını yaratabiliyor. Temsili sistemin odalarını kapatmak hızlanmaktır; bunun için önce yönetenlerin kendi aralarındaki çelişkilerden gerilemesi gerekiyor.

Faşizmi, burjuvazinin kanlı hegemonyası olarak algılamak, siyasal iktisat ile patoloji departmanlarını karıştırmakla özdeştir; ilgisi yok. Kan, rezistansın türevidir; faşizmin belirlenmesinde turnusol kağıdı olamaz.

Bilimi kütleselleştirmek için girişilen basitleştirme çabaları, bilimsel bakışın kendisini tahrip etmemek durumundadır.

Faşist uygulamanın her zaman duyulur şiddetle gerçekleşmesi gerekmiyor; ideoloji, birikmiş şiddeti saklıyor. İdeolojik baskının, çıplak şiddete gerek duymadan da, katılım istencini ortadan kaldırabildiği çok görülüyor. İdeolojik kontrol, demokrasi için gerekli, kendi sınırına koşan, hakları ve katılım için baş kaldırabilen, bilgiye susamış sorumlu yurttaş türünü tüketebiliyor. Böyle durumlarda kan akıtılması için gerekli neden de ortadan kalkmış oluyor.

Görülüyor; faşizm ve demokrasi devletin iki aynı hızda hareketliliğini anlatıyor.

Bir devlete hem cellad, hem de papaz gerekiyor.

Cellad aşırı çelişkileri törpülemeye yarıyor. Papaz, son görevi yerine getiriyor.

Ancak yalnızca bunun için değil. Papaz, dünyalı sorunlara düşsel çözümler uydurmak için de gerekiyor. Kapitalist mantığın tarih içinde ilerleyişi, ne yazık, beklenenlerin aksine, papaz ihtiyacını azaltmadı; tersine çoğaltıyor. On Dokuzuncu yüz yılın ortalarından itibaren dünyanın sanayi merkezi İngiltere, dinsel bağnazlıkta, bütün Avrupa'yı geride bıraktı ve şaşkına çevirdi.

Zaman, rasyonalitenin kapitalizmle birlikte, Moskova durağı olmayan Napolyon yürüyüşü türünden tek yönde ilerleyeceği bekleyişlerini gerçekçi saymadı. Kapitalist süreç, ücretli işgücünü yerleştirmede de, kendi rasyonalitesini yaymada da, büyük zigzaglar sergiledi. Bu zigzagların ihmal edilmiş olması, restorasyon anlatımının, normal söyleminin dışına çıkartılmasından kaynaklanıyor.

Geri çekilmenin, büyük gerilemelerin mantığı, başlangıcın dinamiğinde yatıyor.

Tarihçi Hill'in bir saptamasını aktarmak durumundayım: "İngiliz İhtilali, seksen yıl önceki Hollanda Başkaldırısı ve yüz elli yıl sonraki Fransız İhtilali türünden, bir asiller başkaldırısıyla başladı."[1] Tarihsel bir gözlem, değişme mantığına, pek çok uyuyor.

Yönetmek, bir sorumluluktur ve sezgi istiyor; bir sanat.

Devrim objektivitesinin birinci koşulu, yönetenlerin işlerin eskisi türünden gitmediğini sezerek yeni çözümler arama ihtiyacını kabul etmesidir; bütün ihtilallerin başlangıcında bu saptama var. Bu, yönetilenlerin acılarının kabarınası ve kabına sığmaması ile ilgilidir; ikinci koşulu ortaya çıkarıyor.

Burjuva devrimci objektivitesinin temel niteliği, hem yönetenlerin ve hem de yönetilenlerin ne aradıklarını ve nereye gittiklerini bilmemesi olarak belirleniyor. Yönetenler, bir aranma ve çeşitli çözümlere yatkınlık eğilimi içine giriyorlar. Benzetme uygunsa, dışardaki selin bir bölümünü, barajın giriş kapaklarını açarak, içerde disipline etme, yine bir başka benzetme ile, sıcak basıncı, emniyet kapaklarını hafif aralayarak dışarıya verme, yönetenlerin kendi aralarında tartıştıkları politikalar oluyor. İhtilal arefesinde, yönetenler, kesinlikle kendi aralarında tartışmalıdır; gergin oluyorlar. Yönetilenlerin tepkisini azaltmak ve kabarmayı indirmek için, ön kapakları açarak bir bölümünü barajın içine almayı kaçınılmaz görenler kadar bunun gereksiz ve çok büyük riskler taşıdığını ileri sürenler de çıkıyor.

İhtilal, açılan küçük kapaktan, barajın tümüne sığmayacak bir kütlenin girmek istemesiyle başlıyor. Giriyor. Yıkıyor.

Burjuva ihtilallerinin özü burada yatıyor ve bunu, Engels, yıllar önce şöyle formüle ediyor: "Terör Saltanatı" döneminde, Paris'in 'malı-mülkü olmayan' kütleleri, bir ara yönetimi aldılar ve böylece burjuvaların kendilerine rağmen, burjuva ihtilalini zafere ulaştırdılar."[2] Büyük Fransız İhtilali'nde, asillerden burjuvaziye iktidarın devrini, Jakoben Diktatoryası gerçekleştirdi. Bu tarihin kaydettiği en gelişmiş burjuva ihtilalinde, burjuvazi, iktidarı alış biçiminden, kendisi ürktü.

Jakobenizm, burjuva iktidarının ilk ve plebian gerçekleşme yöntemi oldu.[3] Her yerde burjuvazi, Jakobenizm korkusunu yaymayı, iktidarını güvence altına almanın en güvenilir yolu saydı.

Demokratik devrim, Jakobenizmi iterek kendisini geriye çekiyor.

Burjuva-Demokratik devrimlerin, yönetenler arasında bir başkaldırı ve çekişme ile başlaması, bunu bir patlamanın izlemesi, "hasat için olgunlaşmış burjuvazi kazanımlarını elde etmek için bile, tamı tamamına 1783 tarihinde Fransa'da ve 1848 yılında Almanya'da olduğu gibi, ihtilalin önemli ölçüde daha ileriye götürülme" zorunluluğu, Engels'in sözleriyle, bir geri çekilmeyi de, kaçınılmaz yapıyor. Burada da aktarma yapma gereğini duyuyorum: "İşte böyle, ihtilal eyleminin bu aşırılığı üzerine, zorunlu olarak, burjuvazinin tutabileceği noktanın da gerisine giden kaçınılmaz reaksiyon geliyor."[4] Tekrarlıyorum; burjuva demokratik devrim, hem ileriye doğru ve hem de geriye doğru kendisini aşıyor. Burjuva alanı zaptedebilmek için önce ileriye uzanıyor; arkasından, tarihsel olarak burjuva topraklarının da çok gerisine çekiliyor.

Liberaller özgürlük'e, demokratlar eşitlik'e, sosyalistler paylaşım'a, öncelik veriyorlar. Fransız Devrimi, Robespierre'in arkasından, ihtilali ciddiye alarak "Eşitler Cumhuriyeti" kurmayı planlıyan Babeuf'u de giyotine göndermekten geri kalmıyor. Burjuva-demokrat Batı Avrupa; On Dokuzuncu yüz yılın ilk yarısında, en büyük korkuyu, sosyalistlerden değil demokratlardan duyuyor. Ancak ikinci yarıdan sonra sosyalistler, korkutan durumuna geldiler.

Bu bir reddiye dönemidir; emek-değer yasasının reddi de bu döneme denk düşüyor. Eşit emeğin eşit emekle değişeceğini anlatan bu yasa, Ricardo tarafından, işçilerin imalât sanayicileriyle birlikte toprak rantını toplayan mülk sahiplerine karşı bir cephe kurmalarının teorik temeli olarak kullanıldıktan sonra, önce Ricardo ve daha sonra da vulgar iktisatçılar tarafından reddediliyor. Emek değer yasası, burjuvaziye iktidarı gösteren siyasal iktisat yasasıdır; iktidar alındıktan kısa bir zaman sonra redde uğruyor.

Devlet, demokrasi, siyasal iktisat, aynı yaştadırlar; burjuvazinin çocukluk döneminin çocukları oluyorlar.

JAKOBENİZM VE TÜRKİYE

Taha Akyol

Sivil Toplum Cevapları[5]

Bilsak tarafından düzenlenen "Sivil Toplum, Demokrasi ve Gelişim" konulu açık oturumun ikinci gününde, konuşmacı sıralaması bakımından ben Murat Belge'den sonra ikinci sıradaydım. Benden sonra Uğur Mumcu, eski TİP'li Yalçın Küçük ve Milli Gazete yazarı Abdurrahman Dilipak konuştular ve açık oturum sona erdi. Benim konuşmam bittikten sonra bana yönelttikleri tenkitleri cevaplandırmam ve mukabil tenkitlerimi bildirmem bu bakımdan mümkün olmadı.

Tenkitlerimi ve cevaplarımı birkaç gün burada yazmak istiyorum.

Konuşmamda ben meselenin temelinde iktidarın hürriyetlerle sınırlandırılması meselesi olduğunu, herkesin savunduğu düzende iktidarın nasıl ve hangi sosyal-siyasi güçler tarafından sınırlandırılacağının açıklanması gerektiğini söyledim. Savunduğum çoğulcu- demokraside iktidarın çoğulcu toplum ve temel haklar tarafından sınırlandırıldığını belirttim.

Demokrasinin bir "âlet" veya "vasıta" olduğunu savunan konuşmacılar bu soruya cevap vermediler ve "demokrasi benim iktidara gelmem için bir araçtır" diye açık konuşan da oldu!

Türkiye'de devrimciler, arzuladıkları iktidarın nasıl sınırlanacağını hâlâ belirtmemişlerdir. Bu soruya "halkın çıkarları", "proletaryanın çıkarları" gibi soyut cevaplar vermek, soruyu cevapsız bırakmaktır.

İhtilâlciliği, totalitarizmi, şiddeti tenkit ettiğim zaman Yalçın Küçük, son konuşmasında şu cevabı verdi :

"Sivil toplum bize bizim devlet çözümlememizi unutturdu. Tekellerin etkisindeki devleti unutmayacağız. Devleti alacağız, değiştireceğiz, halkın yararına kuracağız ... ihtilâlleri karalayarak demokrasi olmaz."

Küçük, buradan kalkarak, dünyadaki yakın örneğine girmedi ama Fransız İhtilâli'ndeki Jakoben terörünü savundu.

"Devleti halkın yararına kullanacağız" sözü, tatlı ve kışkırtıcı bir slogan olsa bile, realitede anlamsızdır. Devletin gerçekten halkın yararına işleyebilmesi için, halkın seçim hakkının olması, kendi ihtiyaçlarını ve muhalefetini dile getirebilmesi, işçilerin hür sendikalarda teşkilâtlanıp toplu pazarlık ve gerektiğinde grev yapabilmeleri lâzımdır.

Yalçın Küçük'ün cevap vermekten kaçındığı bir sorumu burada tekrarlıyorum ve bütün devrimcilere de yöneltiyorum:

"Halkın seçme hakkının, muhalefet hakkının, işçilerin hür sendikacılık, toplu pazarlık ve grev hakkının olduğu bir tek "devrimci demokrasi" örneği var mı? Bu haklar, dünyada sadece Batı demokrasilerinde, sizin "burjuva diktatörlüğü" dediğiniz rejimlerde vardır."

Sivil toplum konusu, insan haklarıyla, hukuk devletiyle, çoğulculukla, devletin haksızlığını protesto etme, muhalefet etme hakkıyla yakından ilgilidir. Bunun da temeli, devlet gücünün sınırının ne olacağıdır.

Bu noktada totaliter veya devrimci sosyalistlerle aramızda uzlaşılması imkânsız görüş farkları vardır ve bu farklar daha derindeki farklılıklardan doğuyor: Tarih görüşümüz farklı, bilim görüşümüz farklı, insan görüşümüz farklı, hürriyet görüşümüz farklı, devlet görüşümüz farklı, hülâsa ideolojilerimiz farklı...

Bu farkların izahını ve totaliter-ceberrut sosyalizmin savunulmasına yönelik eleştirilerimi yarına bırakarak, bugünkü yazımı Yalçın Küçük'ün bazı "pratik" eleştirilerini cevaplandırarak bağlamak istiyorum.

Yalçın Küçük, benim "iyi hazırlandığımı" söyledikten sonra, "Fakat, bilmiyor, ben öğreteyim" diyerek "etrak-i biidrak" deyimini bilmeden kullandığımı söyledi. Ben bu deyimi, ilerici tepeden inmeci hareketlerin siyasi kültür kaynağı olan devşirme-kapıkulu sistemini izah ederken kullanmıştım. Yalçın Küçük'e göre bu deyimi önce Araplar Türkler için kullanmış, sonra bizim "devletlû" takımı kullanmış... Yalçın Küçük, malûmatfuruşluk yaparken beni doğrulamaktan öteye gitmedi. Ben Arap kökenine işaret etmemiş, ama bizde na-

sıl kullanıldığını belirtmiştim ki kendisi de "yanlış" derken doğruladı!

Yalçın Küçük, solun fikren çok zengin olduğunu, adam yetiştirip sağa verdiğini söyledi ve soldan sağa geçen bazı isimler saydı. Orada cevap verme imkânım olsaydı şu cevabı verecektim;

"Delikanlılık hayallerinden kurtulup olgunlaşan, çoğulcu ve hür bilim anlayışına ve düşünceye ulaşan, ekonominin ideolojileri aşan gerçeklerini kavrayanlar, evet, bize geliyor!"

Küçük, benim "kapıkulu" deyimini Aybar'dan aldığımı, solun artık sağa fikir ihracına da başladığını söylerken, aslında Aybar'ın sağcı olduğunu propaganda etmek istedi. Kendi açımdan cevap vereyim: Bu kavram ve bu kavrama dayalı siyasi kültür analizleri sağdaki Mümtaz Turhan'da, Ziya Gökalp'te, Fuat Köprülü'de ve Ahmet Hamdi Başar'da vardır ve ben onlardan yola çıktım.

Bilsak toplantısında kesin ihtilâfa düştüğümüz konulardan biri de "Jakobenizm" meselesiydi. Jakobenizm şu: Dünyayı "ak-kara" veya "evet-hayır" diye ikiye ayırırsınız ve ak'ı yahut eveti gerçekleştirmek için bunun dışında kalan her şeyi terörle ortadan kaldırmayı "meşru", hattâ "görev" sayarsınız.

Kelime, Fransız ihtilâli'ndeki Jakobenler hizbinden geliyor. Tipik örneği giyotinci diktatör Robespierre olan Jakobenler, kendilerinden olmayan herkese karşı terör uyguladılar, Paris sokaklarında çocuklar insan kelleleriyle top oynamaya başladılar: Böylesine yaygın bir terör ve kan alışkanlığı... Terör demokrasisisi.

İdeoloji ne olursa olsun, bu şekilde düşünen herkes genel mânâda Jakoben'dir. Nitekim ünlü fıkıh âlimi Muhammed Ebu Zehra, İslâm Tarihi'ndeki Haricîler'i Jakobenler'e benzetmiştir.

Lenin de kendisinin Jakoben olduğunu ifade etmiştir.

Açık oturumda Yalçın Küçük, Jakobenizm'i savundu, bütün eylemleriyle Robespierre'i övdü, hattâ övgüsünü imparator Napolyon'a kadar götürdü.

Sosyalist Yalçın Küçük'le burjuva Robespirre neden bu kadar anlaşıyorlar ve "proleter" Yalçın Küçük neden bu kadar imparator Napolyon âşıkı?

Şu sözler, aynen Robespierre'indir:

'Ya cumhuriyetin içerideki ve dışarıdaki düşmanlarını boğacağız veya cumhuriyetle birlikte yok olup gideceğiz. Bu durumda politikamızın ilk kaidesi, halkı akıl yoluyla, düşmanları da terör yoluyla yönetmektir.»

Bu sözler, tarihin her devrindeki ve dünyanın her yerindeki Jakobenler'in bakış tarzını vermektedir. Jakobenizm'in her şeyi bu sözlerde vardır.

"Akıl" sadece Jakobenler'dedir ve onlar bundan dolayı halkı yönetme imtiyazına sahiptir. Lenin'e göre de işçiler cahil olduğu için onlara seçim hakkı, verilmemelidir ve eli kırbaçlı Bolşevik aydınlar diktatörlük kurmalıdır. Bizim Jakoben ilericilerimize göre de halk gericidir, seçmeyi bilmez, susturulmalıdır. Tek parti ilericiliği halkın horlanmasıyla oluşmuş bir edebiyattan ibarettir.

"Planlamacı" Yalçın Küçük de, bütün toplumu planlayarak, daha doğrusu "programlayarak" toptan değiştirmeyi düşündüğü için Jakohenler'le aynileşiyor. Çünkü "aydınla" hiç yanılmazlar, yanılsalar bile Fransa'da olduğu gibi binlerce insanın kellesi kesilir, Rusya'da olduğu gibi Lissenko çılgınlığından, açlıktan, ÇEKA teröründen milyonlarca insan ölür ve Kamboçya'daki gibi böyle bir "aydın yanılması"nın sonucu birkaç milyon insanın öldürülmesi olur; o kadarcık yani!

Jakoben kafada "düşman" kimdir? Robespierre öyle bir tarif veriyor ki "cumhuriyet" yerine "cermen ırkı" veya "proletarya" kelimesini koyun, hemen Nazi Hitler ve Bolşevik Lenin de imzalar:

"Cumhuriyetin düşmanları sadece kralcılar değil, pasif, ilgisiz davranan, katkıda bulunmayan herkestir."

BİLSAK toplantısında ben, Robespierre terörünün sadece kralcıları değil, cumhuriyetçileri de (Danton örneği) kestiğini, bu terör çılgınlığının sivil toplumu zayıflattığını ve bu zaaf ortamından imparator Napolyon'un askeri diktatörlüğünün çıktığını söylemiştim. Yalçın Küçük'ten, imparator Napolyon'un "bütün Avrupa'ya ordularıyla hürriyet bayrağını taşıdığını" da öğrendik! Hem bütün ansiklopediler bunu yazıyormuş da imparator Napolyon gibi müstevli bir diktatörün nasıl bir hürriyet kahramanı olduğunu ben bilmiyormuşum!

Bu mantık insanı nereye götürür?

Eh, madem ki "ilerici" terörler ve "ilerici" istilâlar, işgaller iyidir, Macaristan'daki halk ayaklanmasının, Prag'daki baharın, Çekoslo-

vakya'daki hür işçi hareketinin ve Afganistan'da hür bir milletin tanklarla ezilmesi, napalmlarla mahvedilmesi de "faziletli", "ilerici" bir davranıştır.

Bu, "benden olmayan bana düşmandır" kafası, bu fanatik iki renkli dünya görüşü, iktidara gelirse, nasıl sınırlandırılır; insan hakları, hürriyetler, muhalefet hakkı, grev hakkı, hür basın nasıl korunabilir? Zaten açık oturumda "devrimci-demokrat" kesim, "iktidarınızın sınırı ne olacak?" soruma cevap vermedi.

Bunların sivil toplum düşmanlığı da buradan geliyor. Çünkü sivil toplum, devletin karışmadığı sosyal, siyasi ve kültürel sahadır. Devrim ise, toplumu toptan "resmileştirme" yani totaliterleştirme eylemidir.

Bu Jakoben kafanın bir önemli ve "gümrah" kaynağı vardır ki, oda 19. asrın, çağımızda köhnemiş hurafeleşmiş bilim anlayışıdır.

Demokrasinin en iyi rejim olduğunu ilim ispat edemez. Başka bir rejimin de rejimlerin en iyisi olduğunu ilim ispat edemez. Çünkü rejimlerin iyi veya kötü olması, ilimle değil, felsefe ve ahlâkla, değer yargılarıyla ilgili bir olaydır.

Ahlâkî-felsefi değer olarak ferdin hak ve hürriyetlerini, insan iradesini, müsamahayı, insanların ve fikirlerin yanılabileceğini kabul ediyorsanız bu değer yargılarına sahipseniz demokrat olursunuz. Bunları reddedebilirsiniz, "yanılmaz" insanlar ve "yanılmaz" teoriler olduğunu düşünebilirsiniz, teorileri, felsefeleri, değer yargılarını "bilim" zannedebilirsiniz... Bu takdirde insanlara hürriyet tanımayı değil, onların bir "yanılmaz" merkez tarafından "programlanmasını", "planlanmasını" savunursunuz.

Bize göre Bolşevizm milyonlarca insanın kanını içtiği için kötüdür. Çünkü insana değer veren bir ahlâk felsefesine inanırız. Bir Bolşevik'e göre Bolşevizm'in milyonlarca insanı öldürmüş olması "iyidir", çünkü Bolşevikler kurbanların "gerici, revizyonist, emperyalizm ajanı" vs. olduğuna, onları öldürmenin "gerektiğine" inanırlar. Onların ahlâk felsefelerinde ferdin, yani müşahhas insanın değeri yoktur, onlar burjuva, proletarya falan gibi kategorilerle düşünürler.

Ahlâk felsefesi ve değer yargıları etrafında örülmüş bu farklı inanışlar arasında ilmin yeri nedir? İlim sadece tesbit yapar: Bolşevizm kaç kişiyi öldürdü? Bundan sonra ahlâk ve felsefe, yani değer yargıları devreye girer. Bize göre öldürmekle kötü etti, Bolşevikler'e göre öldürmekle iyi etti.

Nitekim, BİLSAK'ın açık oturumunda Jakobenizm'in "devrimci terör" uyguladığında, insanları doğradığında Yalçın Küçük'le anlaştık. Ama o buna "İyi" dedi, ben "Kötü" dedim. Çünkü değer yargılarımız, dünya görüşlerimiz, ahlâk felsefelerimiz taban tabana zıttı.

İlmin teknolojik başarılarının ihtişamı karşısında birçok insan değer yargılarını, felsefeyi, teoriyi "ilim" zannetmişlerdir. 19. asır pozitivizminin bilimi din ve ahlâk yerine koyma çabası, yani bilimi bir değer yargısı zannetmesi, o asırda saplanıp kalmış kafalarda hâlâ sürüyor. Meselâ Hegel, kendi zamanındaki "sivil toplumu tarif etmiştir" Yalçın Küçük günümüze bakmadan, "işte sivil toplum bu" demiştir. Marks ve Lenin kendi zamanlarındaki devleti, yani Bonapartizmi, Bismark devletini, Çarlık devletini tarif etmiştir. Yalçın Küçük o tarifleri günümüzün devletine de aktararak demokrasileri bile burjuva diktatörlüğü gibi görmüştür.

Çağımızda bilim felsefesi de çok değişmiştir. Bilim artık yalnız denenebilir, sınanabilir sahanın bilgisidir. Deneyemediğiniz, sınayamadığmız saha, dinin, ahlâkın, felsefenin sahasıdır. Çağımızın ünlü bilim felsefecisi Karl Popper, bilimin gerçek mahiyetini, ortaya koymuş, Eflatun-Hegel-Marks-Lenin çizgisinin bilimle alâkasız bir kehanetçilik felsefesi (historisizm) olduğunu ve kapalı toplumlara kaynaklık ettiğini ortaya koymuştur.

Yalçın Küçük de "Marksizm'in bunalımı olmaz" derken, "Marksizm eşittir bilim" şeklinde bir 19. asır felsefesini savunuyordu.

Şu veya bu ideoloji bilim ise, onların diktatörlüğü bilimin diktatörlüğü olacaktır. Zaten Lenin, işçileri ezerken, her türlü siyasi ve sosyal haktan mahrum bırakıp totaliter diktatörlük kurarken "aydınların öncülüğü" ve "proletaryanın cahilliği" tezlerinden, hareket etmişti. Eski toplumlardaki büyücüler ve rahipler gibi, Bolşevizm'de de "bilim" Bolşevikler"in inhisarındadır.

Yalçın Küçük, böyle bir bilim anlayışından hareketle, "yanılmaz" aydınların toplumu "planlamalarını" savunuyor. Öyle ya, bilim sadece o biçim "aydınlar"ın elindedir ve onlar cahil, gerici halkın oylarına ihtiyaç olmadan, siyaseti ve ekonomiyi topyekün (totaliter) bir planla yönetmelidirler!

Jakoben rejimlerde, Bolşevizm'de bunun

için oy hakkı yoktur. "Proletarya diktatörlüğü" proleterlere güvenip oy hakkı, grev hakkı vermemiştir.

Bolşevizm'in iğrenç cinayetleri, Lenin'in Merkez Komitesi'nde emperyalizm ajanlarını (!) keşfetmeleri, "itiraflar", katliamlar, ünlü Lissenko çılgınlığı, "burjuva bilimi" ve "proleter bilimi" tezleri... Bunlar hep "tarihin çarklarını çeviren" "yanılmaz" Bolşevik-Jakoben aydınların "bilim" uygulamalarıdır!

Bu köhne bilim anlayışı, yani ideolojiyi bilim zannetme hurafesi, insanı öylesine bir büyü içine hapsediyor ki, bu çılgınlığı yaşamış ülkelerdeki yeni arayışları, Bolşevik ülkelerin merkezi planlamadan kurtulma çabalarını dahi bir "ideolojik" sis perdesinin ardında saklıyor, "unutturuyor."

Doğu Avrupa niye "piyasa" sosyalizmini arıyor, Rusya'daki anti-Bolşevik reform ideolojisinin gücü nereden geliyor, Çin neden Mao'dan kaçıyor?

Bütün bunlar dogmatizmden kurtulma çırpınışlarıdır. "ideolojik-bilim"in çöktüğü yerde hür düşünceye dayalı değer yargıları, demokrasi gündeme geliyor... Son sözün "fasa fiso vatandaşlar"da,"gerici halk"ta, "cahil proleterde", "çarıklı köylü" de, millette olduğu bir demokrasi.

BİLSAK'ın düzenlediği açık oturumun tartışma konularından biri de "piyasa, ekonomisi"ydi. Piyasa ekonomisinin çeşitleri çoktur. Meselenin temelinde fiyatın piyasada teşekkül etmesi ve kaynak dağılımında piyasanın da rolünün olması roblemi vardır. Çağımızdahi piyasa ekonomilerinde devlet bir seyirci değil, en azından para ve maliye politikalarıyla piyasayı yönlendirici bir fonksiyona sahiptir.

Tartışma çok eskidir ve Batı kapitalizmiyle sınırlı değildir. Nitekim İmam-ı Azam Ebu Hanife devletin ekonomiye müdahalesini olumlu bulmamış ve narh (devletin fiyat tesbiti) uygulamasına karşı çıkmıştı. İmam-ı Azam devlette görev almamış, yani bürokrat olmamıştır. Talebesi Ebu Yusuf ise kadı, yani bürokrattı ve o zaman merkezi imparatorluklar daha fazla tekâmül etmişti. Ebu Yusuf, hocasının aksine, narh'ı savunmuş, narh uygulamalarına fetva vermiştir.

İslâm dünyasında merkezi-bürokratik imparatorluklar güçlendikçe narh uygulaması âdeta kural haline gelmiştir.

Enteresandır, sosyolog Wittfogel, Leninist devletin bürokratik yapısıyla çarlığın bürokratik-despotik yapısı arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir, islâm dünyasında bürokratik "ilerici" diktatörlüklerin eski bürokratik geleneklerle ilgisi de araştırılmaya muhtaç bir konudur.

Piyasanın reddi ile bürokratik devlet arasındaki ilişkiyi farklı medeniyetlerde kuşbakışı gördükten sonra, Yalçın Küçük'ün savunduğu "toplumu planlama" tezine girebiliriz.

Yalçın Küçük'e göre "bilim eşittir Marksizm" safsatası geçerli olduğu için ve halk "cahil" olduğu için "bilim"e sahip aydınların toplumu "planlaması" lâzımdır. Açık oturumda bu "toplumu planlama" saplantısının mahiyeti ve örnekleri ortaya konulmadı. Biz sosyalizmin bu noktada nereden gelip nereye gittiğini ele almak isteriz.

Marksizm-Leninizm, Eflatun'la başlayıp Hegel'den geçen elitist çizgi üzerinde bulunduğu için, halkın söz ve karar sahibi olamayacağını, o yüzden toplumun yukardan aşağıya "sınırsız" bir diktatörlükle yönetilmesini savunurken, merkezi planlamayı da savunmuş ve uygulamıştır.

Sanayileşmenin sınırlı olduğu bir devrede bu yönetim, kırbaçlı (despotik) usullerle, bütün hürriyetleri boğarak kitlelerin kan ve gözyaşları ve katliâmlar pahasına belli bir sanayileşme safhasına gelmiştir, Rusya'da Lenin ve Stalin, Çin'de Mao dönemleri bu safhayı temsil eder.

Fakat ekonomi ve teknoloji belli bir karmaşıklığa gelince sanayii bütünüyle planlamak mümkün olmamaktadır. İşte bu noktada Yalçın Küçük'ün "Kör kuvvetler" dediği "piyasa" kavramı kendini gündeme getiriyor. Nitekim Rusya'da Liberman reformları ile gündeme gelen "işletmelerin ferdî muhtariyeti" (hozraşot), yani ekonominin merkezi planlamadan nisbi serbestliği, mecburen gittikçe genişlemekte, yani "Marksist-Leninist bilim" safsatasını temsil eden Komünist Partisi'nin ekonomideki denetim gücü azalmaktadır.

Bunun anlamı şu: Teknoloji, Lenin'ci diktatörlükte gedikler açmaktadır.

Polonya'daki işçi hareketi, Çekoslovakya'daki Dubçek hareketi, Rusya'daki muhalif aydınlar, "ekonomik desantralizasyon" denilen merkezi planlamanın etkisizleştirilmesini savunurlarken bu çizginin tarihi gelişme içinde nereye varacağını biliyorlar tabii. Gediğin büyütülmesi ve daha çok hürriyet...

Merkezi planlamanın Rusya'daki başarısızlığından sonra, orada da merkeziyetçilikten yani merkezi planlamadan uzaklaşma başladı.

Çekoslovakyalı iktisatçı Otta Shik, merkezi planlamaya karşı "piyasa sosyalizmi"ni savunmakla kalmadı ve "devletin mülkiyetindeki sanayiin, verimli olamayacağını" da gözler önüne serdi.

Gerçek bilimin, teknolojinin, insan ufkunun gelişmesi, Yalçın Küçük gibi "allâme-i kül"lerin aczini sergiledi ve "safsata bilimi" temsil eden aydınların değil, kitlelerin tercihlerinin, piyasanın, ekonominin tabii kurallarının daha büyük verimlilik sağladığını ortaya koydu, Antonio Carlo'nun verdiği bilgilere göre, Rusya'da ekonominin sadece üretim boyutunu hesaplamak için, saniyede 30 bin işlem yapan bir milyon adet yüksek verimli bilgisayarın "uzun yıllar boyu" durmaksızın hesap yapması gerekiyor ve hesap "uzun yıllar" sonra ortaya çıktığında ekonomi değişmiş, yani boşa çalışmış oluyorsunuz." "Hesab"ı firmalara, piyasaya bırakma (hozraşot) bu mecburiyetten çıkıyor. Ama "sihirli değneği" teknoloji çağında elinde tuttuğunu sanan "Jakoben aydınlar" hâlâ masal ülkesinde yaşamayı tercih ediyorlar.

Totaliter diktatörlükler gibi, demokrasiler de bir bütündür ve bolşevik planlamayla sadece bir zulüm ve hantal bir ekonomi ortaya çıkar. Zaten, Leninci sosyalizm ya kendini inkâra veya çağın gerisinde kalmaya mahkûm görünüyor.

Gelişme ancak hür toplumda, hür kafalarla mümkündür.

Fransa, İngiltere, Hollanda, kendi devrimlerinin reaksiyon dönemlerini yaşıyorlar. On dokuzuncu yüzyılda Avrupa'da bile kapitalist devrimlerini tamamlamak durumunda olan ülkeleri, bir şanssızlık bekliyor; burjuvazinin Batı Avrupa'da siyasal gerilemeyi yaşadığı bir dönemde demokrat olma görevi ile karşı karşıya geliyorlar.

Demokratik devrimlerin doğduğu ve gerçekleştiği ülkelerde gerilemesi dünya ölçüsünde gerilemesi demektir; tersini düşünmek mümkün görünmüyor.

Kendi ülkesi hakkında Karl Marx, 1848 İhtilâlleri'nden beş yıl önce, derin bir ironi ile yazabiliyor, şöyle; "Diğer ülkelerin ihtilâllerine ortak olmamakla birlikte çağdaş ulusların restorasyonlarını paylaştık."[6] İşçi sınıfının burjuvaziden bağımsız siyasal eylemlere hazır olduğunu göstermesinden sonra kapitalizm dünya ölçüsünde daha açık bir biçimde restorasyon ihraç etmeye başlıyor. Bilimsel açıdan bir şans oluyor; Marx, 1848 İhtilâl girişimlerinin başarısızlığı ve özellikle Almanya'da gözlenen burjuva ihanetler üzerine eşitsiz gelişme yasasından söz etme gereğini duyuyor.

Kapitalist devrimlerini daha geç, on dokuzuncu yüzyılda gerçekleştiren, Almanya, İtalya ve Japonya, Birinci Büyük Savaş sonrasındaki bunalımlı yıllarda uzun faşist deneyimlerini geçiriyorlar. Aynı biçimde sanayileşme sürecini on dokuzuncu yüzyılın son yıllarında hızlandıran Rusya'da 1905 Devrimi denemesinden sonra Stolipin Reformları adı altında bir büyük gericilik yaşıyor.[7] Rusya'da, Birinci Büyük Savaş'ın üçüncü yılında bir sosyalist ihtilal gerçekleştirildiği için diğer büyük Avrupa-Asya ülkelerinin faşist yazgılarından uzak kalabiliyor.

Mayıs: Demokratik Devrimde Son Aşama

Fransız Devrimi, kendi türünün, en yoğun, en gelişmiş ve en şiddetli uygulaması oldu, Fransız Devrimi türünün izleyicileri hep, geride kaldılar ve bazı çizgileri eksik gelişti.[8] Bu, evrensel düzeyde, soyut planda ve teorik alanda demokratik devrimi geriletici dinamiklerin hareket halinde olduğunu gösteriyor.

Birinci tezi yazıyorum: 27 Mayıs, Türkiye'de demokratik devrimin en son halkası oldu.

İkinci tezi yazıyorum: 12 Eylül, Türkiye'de Kemalizm'in en son aşamasıdır.

Üçüncü tezi yazıyorum: Çerkez Ethem ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki çatışmanın bir önemli çizgisi, genç subaylar ve komutanlar arası bakış ayrılığıdır.

Yirminci yüzyıl Türkiye'sindeki toplumsal hareketlilikte 1908 tarihli Meşrutiyet Devrimi ile 1960 tarihli 27 Mayıs, birer genç subay hareketi oldular. Her ikisi de komuta kademesinin dışında ve komuta kademesini geçerek gerçekleşti. 1920 tarihli Anadolu İhtilali ise bir komuta kademesi hareketi olarak sonuca ulaştı. Anadolu'daki en yüksek rütbeli iki komutan Ankara'da Yirminci Kolordu Komutanı Ali Fuad ve Erzurum'da On Beşinci Kolordu Komutanı Kâzım Paşalar, düzenli hareketin temel direkleri oldular. Mustafa Kemal Paşa, Anadolu Hareketi'ne Ordu Komutanlığına denk sayılabilecek Müfettişlik unvanı ile katılmak istedi ve böyle katıldı. Fevzi ve İsmet Paşalar, Anadolu'da ihtilâlcilik mesleğini seçmeden önce, ilki, çökmekte olan Osmanlı İmparatorluğu'nda Millî Savunma Bakanı ve ikincisi de Millî Savunma Bakanlığı müsteşarlığı yaptı. Rauf Orbay, Osmanlı döneminde Bahriye Nazırı oldu.

Kemalist Devrim, Osmanlı düzeninin üst düzey yöneticileri eliyle gerçekleştirildi.

27 Mayısçılar, Kemalist Devrimin eksikliğini tamamlamak ve Kemalist Devrim'den saptayabildikleri sapmaları gidermek için yola çıktılar. Türkiye'de Amerikan Büyükelçiliği'nde diplomat olarak çalışan ancak CIA için araştırma yaptığı gizli olmayan George Harris 27 Mays'ın oluşumu için şu gözlemi yapıyor: "27 Mayıs 1960 tarihinde, ordu kuruluşu içinde geniş bir destek sağlayan küçük, bir gizli örgütçü tayfası, ulusal birliği koruma adına, yönetimi ele aldı."[9] Fakat ordu kuruluşunun 27 Mayıs'ı gerçekleştirenlere desteği sanıldığından çok daha kısa sürdü; tam bir yıl sonra, Haziran 1961 tarihinde Silahlı Kuvvetler 27 Mayıs'ı gerçekleştirenlerden desteğini tümüyle çekti.

1960 yıllarının ilk dönemi ile son kesitinde, Ordu içinde "çeşitli komiteler" toplumun diğer bölmelerindeki ihtilalci eğilimlerle yakın ya da uzak bağlantılar içinde, hep 27 Mayıs'ın eksiğini ortadan kaldırabilmek için iktidar olmanın yollarını aradılar. En büyük başarısızlıklardan birisiyle, 9 Mart 1971 tarihinde karşılaştılar. 9 Mart girişimi bir genç subaylar hareketi olmamakla birlikte, bazı kuvvet komutanlarının kaypak katılımı içinde, kesinlikle bir komuta kademesi dışı müdahale hazırlığı oldu, 12 Mart'ta, komuta düzeyi kaypaklık gösteren diğer mensuplarını da kendine çekerek Ordu bütünlüğü içinde ve hiyerarşiyi koruyarak müdahale etti.

12 Mart 1971 tarihine kadar Türk ihtilâlcileri hep eksik tamamlama peşinde koştular.

İhtilâlci dayanak arayan yaratıktır; Tanzimatçılar, dayanağı, büyük devletlerin elçiliklerinde buldular. Yakın zamanlar ordu ihtilalcileri, hep iki dayanaktan birisi arasında gidip geldiler: CHP ve Hiyerarşi.

Güvence alınırken radikalizm verilir.

27 Mayıs ordunun hiyerarşik yapısına karşı olduğu ve CHP ile Lideri İsmet Paşa, açık desteği reddettiği için, daha radikal gelişebildi. Nisan 1960 tarihinde Millet Meclisi'nde İsmet Paşa, zamanın hükümetine hem bir ihtilal hareketi içinde olmadığını söyleyerek kendisini güvence altına alıyordu ve hem de böyle bir hareketin olduğunu haber vererek tehdit ediyordu. CHP Lideri İsmet İnönü, Bayar-Menderes sultasına şunları söylüyordu: "Beni dinleyinleyin. Biz böyle bir ihtilal içinde bulunmayız, bulunamayız. Böyle bir ihtilal dışımızdan, bizimle münasebeti olmayanlar tarafından yapılacaktır. Biz demokratik rejim dedik, demokratik rejim kurulmuştur. Bu demokratik rejimi istikametinden ayırıp baskı rejimi haline getirmek tehlikeli bir şeydir. Bu yolda devam ederseniz, ben de sizi kurtaramam.."[10] Daha açık olabilir mi?

CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, 27 Mayıs'a desteğini vermedi. Ancak Meclis kürsüsünden askeri bir ihtilal hazırlığını Bayar ve Menderes'e duyurduktan sonra ve 27 Mayıs başarıya ulaşınca, "seçimlerin bir an önce yapılmasında sayısız yarar var" sloganını ortaya attı. İnönü, Frenkçe bir deyişle, 27 Mayısçılardan, ateşten kendi kestanelerini almasını bekliyordu. CHP 27 Mayıs'tan kendi yapamadıklarını yaparak, önünü ve yolunu açmasını istedi. İstediği kısmen yerine geldi.

Geçerken burjuva politikacılar üzerine bir parantez açmam gerekiyor. Miyopturlar; uzağı göremezler. Ampirisisttirler; günlük ve yakın deneyimlerini yasa sanıyorlar. Ancak bir ülke yönetiminin sorumluluğu yaşamış oldukları sürece, İsmet Paşa ya da yakın zamanlarda Süleyman Demirel bu deneyimden geçtiler, bütüne bakmasını öğreniyorlar. Kaybeden bir sınıfın önde gelen temsilcileri oldukları için, bütüne bakmak ve bütünü tutmak, burjuva politikacılarına bir teori ya da bilimsel çözümleme alışkanlığı kazandıramıyor; bunun yerine denge uzmanı oluyorlar.[11] Toplumdaki denge değişikliklerini sezen bir yapıya bürünüyorlar. Denge dinamiğine uyum, burjuva politikacılarda, bir içgüdü haline geliyor.

Sultan Abdülhamit'in bir sözü var; diğer çalşmalarımda aktardım. Kurtlarla birlikte ulumak; burjuva politikacısının da kişiliği oluyor. Tehlikenin rüzgârı alınıncaya kadar hiçbir açık çıkışın sahibi olamıyorlar.

Burjuva politikacısı için boynunu ipten kurtarmak başlıbaşına bir zafer'dir; burjuva sınıf bilinci çok yüksek. Boynunu kurtarmayı burjuvaziyi kurtarmakla özdeş sayıyor.

Yaşamlarını hiç risk etmiyorlar; ancak içlerinde yeni yollar açmayı deneyenler çıkıyor. Burjuva politikacılarını seçkin yapan, bu yeni yol açmada, kendi içlerinden gelen engellemelere karşı gösterdikleri dirençtir; engellemeler aşıldıktan sonra gösterilmiş olan direnç, burjuva politikacısının gücünü kuruyor.

Bu parantez içinde iki somut gelişmeden söz edebilecek durumdayım; demokrasi ile devlet arasında bir nitelik farkı olmadığını tekrarlamak zorundayım. Devlet çelişkileri bastırmak için var oluyor; demokrasi çelişkileri gözetmeyi anlatıyor. Zor'u içeren devlet yapısı içinde demokrasi bir zorlama olarak ortaya çıkıyor.

İsmet Paşa'yı seçkin bir burjuva politikacısı yapan, ne tartışmalı İnönü Savaşları ve ne de henüz diplomatik değeri sis bulutu içinde Lozan Görüşmeleri'dir. Bunları Kemalist Historigrafi'nin abartmaları saymak gerektiğini düşünüyorum.

Parantez içinde parantez açıyorum: İnönü Savaşları'nı Türkiye Üzerine Tezler'in ikinci kitabında ele aldım. Özellikle birincisinde değil bir zafer, bir savaş bile yok; abartmadır. İnönü'den dolayı zama-

nında Meclis, İsmet Bey'i değil Fevzi Paşa'yı mareşal yapıyor. Lozan'ın da titiz bir süzgeçten geçirilmesi zamanı geldi.

Hatay ve Musul'u karara bağlayamayan, Ege Adaları'nı pamuk ipliğine bağlayan, Boğazlar'da sorun biriktiren, gümrük otonomisinde zaman içinde çözümü kabul eden, Amerikan Büyükelçiliği'nin yerini Osmanlı başkenti İstanbul'dan Ankara'ya taşıyamayan bir anlaşmayı "zafer" ile nitelerken titiz davranılması gerektiğini düşünüyorum. Cumhuriyet tarihindeki falsifikasyonların eleştirisini yalnızca Türkiye'nin sağ tarih profesörlerine bırakmanın bir haksızlık olduğunun kabul edilebileceğini umuyorum.

Devam ediyorum: İsmet Paşa'yı seçkin bir burjuva politikacısı yapan işler, 1920 veya 1930 yıllarının damgasını taşımıyor; 1940 yıllarında tarih sahnesine çıkıyor. Bir restorasyonun mimarıdır; 1940 yıllarında rejimin burjuva dayanaklarından kaygılanıyor. Savaşa girmemesi, Ordu'nun savaş gücüne ve halkının burjuva devlete sadakatına güvenmemesinden ileri geliyor.

İnönü, Cumhuriyet politikasında umutsuzluğu simgeliyor. Umut, İsmet Paşa'ya hiç uğramıyor.

Bu değerlendirme ile İsmet İnönü, rejimi güvence altına alabilmek için, ikili bir yol'u deniyor. Bunlardan birisi, Türkiye'yi, zamanın en güçlü kapitalist devleti Amerika Birleşik Devletleri'nin kampına ve şemsiyesine sokabilmek oluyor. Diğeri ise rejime güvensizliği, güvenilir bir muhalefete kanalize etmek istiyor. Bütün muhalefet odaklarının üzerine şiddetle giderek, yalnızca, Bayar-Menderes yönetimindeki burjuva muhalefete kapıları açık tutuyor.

1950 yıllarına kadar Demokrat Parti'nin "muvazaa partisi", anlaşmalı parti, olduğu suçlamaları, bu gelişmelerin zamanında su yüzüne çıkan somut olgularından kaynaklanıyor. İsmet Paşa'nın politik becerisi, bu yola karşı çıkan, dar anlamda tam Kemalist, Recep Peker ve türünü harcayıp, bunların yerine Kemal Paşa'nın arka plana ittiği, bu nedenle bir restorasyon döneminde temsilî ön plana çıkarılma karşılığında her türlü ve ilkesiz desteğe hazır, Ali Fuat Paşa ve Kâzım Karabekir Paşa türünden Anadolu İhtilâlinin ekâbirini yanına alıyor.

İsmet Paşa, Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi ihtimali karşısında ne düşünüyor? Bu soruya önce bir soruyla cevap vermek gerekiyor; insan, bir ihtimali ne zaman büyütür? Çağdaş insan bir ihtimali, gerçekleşmesi halinde kaygısı veya korkusu yüksek ise, büyütüyor.

Bir yoksulun kapısını kilitlemeye özen gösterdiği hiç görülmüş mü? Zengin kapı üzerine kapı, kilit üzerine kilit kuruyor. Halbuki "hırsız" kavramı, hem yoksul insanda ve hem de zenginde aynı ölçüde var; dil, kavramdır ve aynı dili kullanıyorlar. Yoksul, "hırsız" ihtimalini yüksek tutmuyor; hırsızdan bir kaygısı yok.

İnönü, Demokrat Parti'nin 1950 seçimlerinde hükümete gelmesi ihtimalini hiç yüksek görmüyor; ayrıca bir burjuva muhalefetin, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bir il sekreteri ile Osmanlı Darülfünunu'nun önde gelen bir bilim adamının Cumhuriyet dönemi valisi ile toprak ağasının liderliğindeki bir muhalefetin, hükümet olmasından kaygılanmıyor.

İsmet Paşa'nın 1950 Mayıs ayındaki kaygısızlığı, Süleyman Demirel'in Mart 1971 ve Eylül 1980 başlarındaki kaygısızlığıdır. Demirel, Silahlı Kuvvetler Komuta düzeyi çerçevesinde bir müdahaleden hiç endişelenmiyor. Bu nedenle olmalı, 9 Mart 1971 tarihinde radikal yönetim hazırlığı ihtimali ortadan kalktıktan sonra, başında bulunduğu hükümete bağlı yüksek rütbeli subaylar açık sayılabilecek toplantılar yaparlarken, bunlara ilgisiz kalabiliyor. Aynı ilgisizlik 1980 yılı Eylül ayında da gözleniyor.

Demirel Silahlı Kuvvetler hiyerarşisi içindeki bir müdahalenin sonucunda kendisinin hükümetten uzaklaştırılmasını, sanki bir seçimle bir süre için hükümetten ayrılma ile özdeş tutuyor. Batı Avrupa'da sosyal demokrat ve muhafazakâr partiler arasındaki seçimlerle hükümet değişimi, Türkiye'de, yakın zamanlarda, ortanın solu ve ortanın sağı partileriyle Silahlı Kuvvetler Yönetimi olarak bir üçgen çerçevesinde gerçekleşiyor.

Süleyman Demirel de Mart ve Eylül Komutanları'ndan, ateşten kendi kestanelerini almalarını bekliyor. 27 Mayıs'tan sonra İsmet Paşa'nın hızlı seçimde yarar olduğuna ilişkin sloganını, 12 Eylül'den sonra tekrarlamak istiyor. Ancak bunu kulislerde ve arka odalarda pazarlıklarla yapmayı seçiyor.

İsmet Paşa umutsuz; Süleyman Demirel yüreksiz politikacı tipini sergiliyor. Demirel hep açık çıkışların çok gerisinde ve dolaylı mesajların peşinde oluyor. Her ikisi de, hem İnönü ve hem Demirel, önlerine çıkan engellerin üstüne yürümek yerine, zaman içinde bu engelleri dolaşarak ve dolanarak aşmayı biliyorlar.

Ancak Sezar'ın hakkını Sezar'a vermek gerekiyor; Demirel'i, Türkiye'de seçkin burjuva politikacıları arasına sokan bir açılımı var. 1962 yılında Türkiye'deki Jüpiter Füzeleri ile ilgili olarak Birleşik Devletler ve Sovyetler Birliği pazarlığını yaşamış ve 1964 yılında Birleşik Devletleri Başkanı Johnson'dan Amerikan yardımı silahların Birleşik Devletlerin onayı olmadan kullanılamayacağını anlatan hakaret dolu bir mektubun Başbakan olarak muhatabı olmuş İsmet Paşa, yeni bir yolu gerçekten denemek yerine Sovyetler Birliğine, Birleşik Devletleri kaygılandıracağına inandığı, gösterişli ziyaret prog-

ramlar düzenlemekte yetindi. Kemal Paşa'nın ölümünden az önce uzaklaştığı Başbakanlığa 27 Mayıs ihtilâli sonrasında ve Millî Birlik Komitesi'nden iktidarı alan Silahlı Kuvvetler Birliği'nin baskısı sonucunda tekrar gelen İsmet Paşa, gecikmiş yumuşamanın olanaklarını farkedemeden bir daha gelmemek üzere başbakanlıktan ayrıldı.

27 Mayıs'tan hemen önce Mayıs 1980 tarihinde Sovyet topraklan üzerinde istihbarat uçuşu yapan Amerikan U-2 casus uçağı, düşürüldü ve subay pilot Sovyetler tarafından canlı olarak yakalandı. Casus uçuşu yapan Amerikalı subay, casusluk uçuşlarını Türkiye'deki Amerikan üslerinden havalanarak yaptığını itiraf etti; Birleşik Devletler ve Sovyetler Birliği arasında büyük tartışmalara neden olan bu açıklamalar üzerine Birleşik Devletler U-2 uçuşlarını durdurduğunu ilân etmek zorunda kaldı.

Demirel, Başbakan olarak, 1970 yılında yapmış olduğu bir basın toplantısında şunları söylüyor: "Daha önce aktedilmiş olan bir anlaşmaya müstenit istihbarat uçuşları, Adalet Partisi'nin iktidar sorumluluğunu devralmasından kısa bir müddet sonra, 28 Aralık 1965 tarihinde durdurulmuş ve bu olay hükümetimizce ikili savunma tertipleriyle ilgili bütün anlaşmaların gözden geçirilmesi için bir vesile itihaz edilmiştir." Tarihçi Oral Sander, bu açıklamaya ve "Milli Birlik yönetiminin bu konuda ve uçuşların yasaklandığına dair hiçbir açıklamada bulunmaması" gerçeğinden hareket ederek "bu durum bizi, ister istemez U-2 uçuşlarının Milli Birlik yönetimi döneminde tekrar başlamış olabileceği sonucuna götürmektedir" diyor.[12] Milli Birlik dönemini izleyen İsmet İnönü başbakanlıkları zamanında U-2 casus uçaklarının Türkiye'den havalanarak Sovyet toprakları, üzerinde istihbarat yaptığı anlaşılıyor.

1960 yılı başlarında Türkiye'de bir yandan bir "Sosyalist Parti" kurulması ve on yıllık iktidarında Türkiye'yi bir Amerikan askeri alanı haline getirmekten çekinmeyen Başbakan Adnan Menderes'in Sovyetler Birliği'ni ziyaret edeceğinin açıklanması her halde bir rastlantı olmamalı;[13] Türkiye'de siyasal yorumlarda son derece yüzeysel ele alındı. Bu seyahat kararı üzerine Adnan Menderes'in CIA tarafından düşürüldüğü sık sık ileri sürüldü. Mantığı tümden tersine çevirmek gerekiyor; artık şu veya bu yolla sonunun yaklaştığını görerek Birleşik Devletlerin, sadık adamı Adnan Menderes'i yazgısıyla başbaşa bırakmaya karar verdiği düşünülmelidir. Birleşik Devletlerin CIA kanalıyla Ordu'daki gizli örgütlerden haberdar olduğunu tahmin etmek zor değil. Ayrıca gizli örgütlerde ön planda yer almış olan Sadî Koçaş'ın Londra'ya ve Dündar Seyhan'ın da Washington'a askeri ateşe olarak atanmaları sağlanmış bulunuyor. Albay Seyhan görevini, Birleşik Devletler'de gerekli ilişkileri kurmak biçiminde anlatıyor.

Adnan Menderes'in de, bir yandan, 1957 yılındaki Sputnik'ten sonra Washington'un Sovyetler Birliği ile çeşitli diyaloglar aramaya başladığını sezmiş olması ve ayrıca Washington nezdinde hem kendi hükümetinin ve giderek de Türkiye'nin önem ve stratejik ağırlığının azaldığını anlaması mümkün görünüyor; böyle bir durumda Türk dış politikasının geleneksel ve artık Batı'da çok iyi bilinen manevraları çerçevesinde, hem bir sosyalist parti kurdurması ve hem de Sovyetler Birliği'ne gezi düzenlemesi akla uygun geliyor.

Parantez içinde tezi yazıyorum: İsmet Paşa, Menderes, Demirel ve Ecevit, hepsi bir; Türk dış politikası sürekli Türkiye'nin stratejik öneminin artışına dayalıdır. İki oyunu var; birincisi, yakın bölgede bir ilerici devrim olduğu zaman Türkiye'nin stratejik öneminin arttığını bağırmak oluyor, ikincisi, Berlin, Londra ve sonra Washington bunu anlamak istemeyince, Sovyetler Birliği ile yakınlaşma gösterileri başlıyor.

27 Mayıs'ın bu şansı yok; üç askeri müdahale de dışişleri bakanlığını Washington'un kesin güvenine sahip kişilere vermeye özen gösteriyor. Sonuncusu, Eylül, bu işi Washington'un en güvenilir diplomatı İlter Türkmen'e bıraktı. Mart, ikincisi, NATO Genel Sekreter Yardımcısını çağırdı; Türkiye'ye dış işleri bakanı yaptı. Birincisi, Mayıs, önce yanıldı; Deniz Kuvvetleri Komutanı olarak 27 Mayıs'a karşı çıkmamış Fahri Korutürk'ün dışişleri bakanlığını ilân etti. Altı saat sonra, Soğuk Savaş'ın mimarı, Sovyetler Birliği ile düşman ilişkilerin çığırtkanı Selim Sarper bakan yapıldı. İkinci Savaş'ın hemen sonunda Moskova Büyükelçisi Selim Sarper ile merkezde genel sekreter Feridun Cemal Erkin, hem bir soğuk savaş kışkırtıcılığında ve hem de Truman Doktrini'ne yönelen gelişmelerin hazırlanmasında, İsmet Paşa'nın en yakın yardımcıları oldular. İsmet Paşa, 1960 Devrimi sonundaki başbakanlıklarında, önce Selim Sarper'i 27 Mayıs'tan miras aldı ve kendi Dışişleri Bakanı yaptı ve sonra Sarper'in yerine, daha katı bir Soğuk Savaş teknisyeni Feridun Cemal Erkin'i getirdi, 27 Mayıs ve İsmet Paşa, Sovyetler Birliği ile ilişkilerin normalleştirilmesi kapısını baştan kapadılar.

Menderes, bu yoldan gerçekten yürür müydü; böyle sorular fantezi oluyor. Ciddiyeti yok. Kesin olan 27 Mayıs ve İsmet Paşa yönetimlerinin dünya ölçüsündeki yumuşama politikalarının Türkiye'ye gelişini geciktirmiş olmalarıdır. Bu yolu gerçekten denemek, Süleyman Demirel'in başbakanlığı ile başladı.

Süleyman Demirel'in imzaladığı 1967 Türkiye-Sovyetler Birliği Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşması, yeni bir başbakan için cüretli bir açılımdır;[14] önemi açısından ancak 1921 Anlaşması ile kar-

şılaştırılabilir. Ekonomik alanlarda sınırlı tutuluyor fakat getirdiği bakış açısı ile daha geniş alanları etkileyebiliyor. Bu dönemden, Washington'da Ronald Reagan'in ve Türkiye'de Orgeneral Evren'in devlet başkanı olmaları tarihine kadar Türkiye'nin toplumsal yaşamında ve dış politikasında "Sovyet Tehlikesi" tezi etkinliğini yitiriyor; küçük ve etkisiz çevreler hariç ortadan kalkıyor. Türk burjuva politikacıları, çeşitli almaşıklar arasında fırsat hesabı yapabilen bir duruma giriyorlar; bir arayış dönemi içine giriliyor.

Parantezi kapatıyorum; kuşkusuz böyle bir yolun gerçekten denenmesine dünya ve yurt dinamiklerinin son derece elverişli olduğunu eklemem gerekiyor. Kuzey Amerika ile Batı Avrupa'nın her üniversite kentinde ve bu arada başkentlerinde üniversite öğrencileri üniversiter yaşamın feodal alışkanlıklarına karşı acımasız bir kütle hareketini başlattılar; mesajlarını üniversite dışına taşıdılar. Kısa ömürlü oldu, bir dejenerasyona uğradı; ancak henüz bu sonuçlar bilinmiyordu. Lâtin Amerika'da başta Che Guevera, sayısız gerilla lideri Castro'nun başarısından esinlenerek sosyalizme yönelik, talihsiz ancak destansı girişimlerini sahnelediler. Asya'da Amerika Birleşik Devletleri yenilmezlik unvanını ve prestijini arkada bırakarak Vietnam'dan çekilmek zorunda kaldı. Güney'de Filistin Halkı'nın mücadelesi henüz eklipsini tatmamıştı ve Afrika'da Nasır rüzgârı esmeye devam ediyor; Nukrumah denemesini sürdürüyordu. Türkiye'de Türkiye İşçi Partisi ile başlayan "sosyalist devrim" çizgisi entelektüel çekiciliğini yitirirken, sol, teorik sığlığa yönelmenin karşılığında kütlesel bir kavgacılık kazanıyordu. Sosyalizm adına, tarihsel olarak geri ve Kemalizm ile 27 Mayıs'ın eksiklerini tamamlamayı amaç edinmiş bir milli demokratik devrim programı Türkiye topraklarını sallıyordu.

Sezar'ın hakkı Sezar'a verilirken 1980 yıllarının dünya ve Türkiye ölçüsünde bir düzen değişikliği dönemi olduğunun unutulmaması gerekiyor. Sosyalizmin solculuğun ve devrimciliğin prestiji yüksek bir dönemdir; dünyalılar umutlarında devrim yaşıyorlar.

12 Mart 1971 işte böyle bir zamanda geldi. Devrim umutlarını kırabilmesi için devrimci görünmesi gerekti. Toplumsal pratik Mart'ı iki yüzlü yaptı ve burjuva muhalefet de 12 Mart'a karşı iki yüzlü davrandı.

Mart Komutanları içinde prestiji en yüksek olan Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur'dur. Hiç kimse Mart'a Batur kadar uygun düşmüyor; öyle görünüyor. Anılarında bile yazmaktan çekinmiyor; Orgeneral Batur devrimciler arasındaki görüşmelerini ve kuşkusuz kendisini, daha üstlerine haber veriyor.

Yine ve bu kez, yöntemle ilgili parantez açmam gerekiyor. Aktörler savunmadalar; umut ve baskı dönemlerinin birbirini izlemesi, her akşamın bir sabahı olacağı gerçeğini, toplumun her iki katına da yerleştiriyor. Tarih içinde kaybeden takımda savunma, bir yandan mutfaktaki gelişmeleri açıklama ve bir yandan da suçlama olarak gerçekleşiyor. Bu nedenle başka tarihlerde uzun arşiv çalışmalarıyla bulunabilecek bazı sonuçlar, zamanın hızlı zigzaglar çizdiği Türkiye'de kaldırımlarda satılan kitaplarda bile bulunuyor. Bunu, Türkiye'de bilimsel patlamanın yakınlığıyla ilgili düşüncelerimin ayrı bir kanıtı olarak görüyorum.

12 Mart'a dönüyorum; CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit, 12 Mart Muhtırası'na karşı olduğu izlenimini verdi. Bunu Halk Partisi'nin Mart karşısındaki tutumunun bir yüzü saymakta yarar var. Diğer yüzünü, Muhsin Batur anılarında, anlatıyor. Şu bilgileri veriyor: "Muhtıra değişik kesimlerde olumluolumsuz çeşitli tepkiler yarattı. İstifa eden Başbakan'dan sonra CHP Genel Başkanı İnönü de muhtıranın karşısında cephe aldı. MİT Başkanı General Fuat Doğu'nun kendisiyle görüşmesinden sonra fikir değiştirdi."[15] Hepsi bu kadar açık; istihbarat müsteşarı bir general, muhalefet partisi başkanının muhalefetini ortadan kaldırabiliyor.

Aslında İnönü, Muhtıra'ya karşı çıkarken yalnızca görüntüye dikkat ediyor. Ayrıca burjuva politikacıları miyop oluyorlar; çok zaman kendi yanılgılarını yasa yapıyorlar. Hepsinde, 1965 seçimlerinde Adalet Partisi'nin sağladığı büyük başarıyı, Ordu Kurumu'na karşı cephe almış olmasına bağlama eğilimi görülüyor ve ne Adalet Partisi'nde böyle bir eğilim ve ne de, halkta, iyi ile kötüyü Silahlı Kuvvetler ile beraber ya da karşı olmaya bağlayan, her zaman değişmez bir inanç var.

Adalet Partisi'nin Mart Müdahalesi karşısındaki tutumuna gelince, ortada hiçbir tereddüt yok; tam bir destek var. Profesör Nihat Erim'in başbakan atanmasıyla birlikte basın danışmanı olarak hükümet çalışmalarının mutfağına giren Kurtul Altuğ, Erim'in, "işte ilk tebrik telgrafı" diyerek sevinçle yurt dışından gelen bir telgrafı gösterdiğini yazıyor. "İhsan Sabri Bey'den, kendisi Londra'da tedavideymiş bana göndermiş"; 12 Mart'ın Başbakanı, bunları, ekliyor. Altuğ da şunları ekliyor: "Telgrafı uzattı. Koçaş ve ben uzandık. Telgraf Koçaş'ın elinde kaldı. Bir göz attı bana uzattı. Aldım, okudum. Aklımda kaldığı kadar telgrafın metni şöyleydi: "Başbakanlığa seçilişiniz tercihlerin en iyisidir. Başarı dileklerimin kabulünü rica ederim."

Sanırım telgrafta bir de bağlılık, ya da kendisinin yardıma hazır olduğunu bildirir birkaç satır daha vardı. Düşünün, ilk telgraf, çekilmeğe mecbur edilen kabinenin bir üyesinden geliyordu.[16] Daha da

önemlisi, sıradan bir bakanlar kurulu üyesi değil; görevini bırakan başbakanın yazgı arkadaşı, Çağlayangil, destek ve görev sunuyor.

Bilim, somut'tan soyut'a akıyor. Bilim hiçbir zaman "somut" değil.

Bilimsel çaba, somut olgu'yu parçalamakla başlıyor. Her olgu'da iki yan var; somut görüntü ve soyut öz bir olguyu veriyor. Buna, güncel kabuk ve kalıcı öz demek de mümkün; bilim, güncel kabuğu parçalayarak kalıcı öze uzanmak olarak gerçekleşiyor.

Bilim, olgu'ya şiddet uygulamaktır; ayrıştırıyor.

Burjuva politikacı, ne ölçüde seçkin olursa olsun, güncel kabuk ile oynamayı seçiyor. Somut tutkusu, burjuva politikacısının, odunculuğunu, ampirisizmini, dengeciliğini ve iki yüzlülüğünü anlatıyor. Demirel ve Ecevit, 12 Mart Muhtırası ile başlayan dönemde, Muhtıra'ya karşı oldukları görüntüsünü vermeye ayrı bir önem bağladılar ve özen gösterdiler.

Demirel 12 Mart'a iki ateş arasında girdi; liderliği tehlike ile karşı karşıya kaldı. 1970 başında kendi partisi içinde bir baş kaldırma ile hazırladığı milli bütçe reddedildi, partisi bölündü, hükümeti düştü. En yakınlarının kurduğu yeni parti, Demirel'in kişiliğine ve yönetimine, tam bir taşralı sadakatsizliği ile saldırdı. Bu, sol muhalefetin birikmiş hücumlarıyla birleşti 12 Mart Demirel'e bir büyük fırsat, bir büyük kurtuluş olarak geldi. Bütün çabasını, bir yandan liderliğine yönelik saldırıları püskürtmek ve diğer yandan da, Mart'ın muhtemel radikalizmini kontrol altına almak için kullandı. Mart'a karşı olduğu izleniminin yayılmasıdan ayrıca hoşnut olması gerekiyor.

Bilim olgu'yu parçalamakla başlıyor; sonunda, ölü kabuk, vulgar mekanizmaların yardımıyla, bilinçsiz kütlelere aktarılıyor. Canlı öz, somuta şehvetle bağlı vulgar kalabalıklarda, uykuya yatırılıyor.

Mayıs, bir tür politikacı kütlesini siyaset alanından uzaklaştırdı. 27 Mayıs, Demokrat Parti politikacılarını sildi; Demirel'e yer açtı. Demirel'in 27 Mayıs'a içten ve tutarlı bir karşıtlığı söz konusu olabilir mi? Mart, sonunda Adalet Partisi içinden çıkmış Demokrat Parti hareketini tasfiye etti. Demirel, kendi kampında liderliğini pekiştirdi. Bununla birlikte, 27 Mayıs'ın getirdiği yönetim kurumlarında düzeltmeler ve değişiklikler yaparak, artık Türkiye'yi yönetmekte ciddi güçlüklerle karşılaşan burjuva iktidarlarının yönetim sorunlarını kolaylaştırmaya çalıştı. Demirel'in Mart'a karşı olması insan aklıyla kavranabilir mi?

Bülent Ecevit, Muhtıra'yı, parti içinde tırmanışının bir aracı olarak gördü. Adayların birbiriyle mücadeleyi göze almaları sonucunda bir "dark horse" olarak kazandığı genel sekreterlikten sonra, Muhtıra ile başlayan süreçiçinde hem parti başkanlığını ve hem de başbakanlığı elde etti. Muhtıra Komutanlarından Muhsin Batur'u, başında bulunduğu parti adına, devlet başkanlığı makamına aday göstererek ve ısrar ederek, 12 Mart'a şükranlarını açıkça belli etti.

1971, Mayıs ile Eylül arasında yer alıyor. Henüz 27 Mayıs'a toptan bir karşı çıkışı sergileyemiyor; bu anlamda gelişmemişlik taşıyor. Çizgileri bulanık ve eğilimleri net olmaktan uzak kalıyor. Henüz toplumsal muhalefete baskı uygulayabilmek için iktidara karşı görünümü zorunlu sayıyor.

Mart, bir dönüşün başlangıcıdır; önemi buradan geliyor.

Eylül Mart'a göre daha gelişmiştir; daha şiddetli oldu ve daha net çizgileri sergiliyor. Mart ile eylül arasındaki on yılda, gerek Bülent Ecevit ve gerekse Süleyman Demirel, artık mevcut hukuki ve siyasal yapı içinde Türkiye'yi yönetemediklerini anladılar.

1970 yıllarında yapılan parlamento seçimlerinde gerek Demirel'in Adalet Partisi ve gerekse Ecevit'in Halk Partisi'nin çoğunluk sağlayamaması da yönetme güçlerinin eridiğinin bir göstergesidir. Tersini düşünmemek gerekiyor. Demirel ve Ecevit'in tek başlarına hükümeti kurabilecekleri bir çoğunluğu elde edememelerini bir neden olarak değil, bir sonuç olarak değerlendirmek daha doğru görünüyor. Ayrıca tüm işaretler, 1971 Mart Dönemi'nde düzeltilmiş biçimiyle de artık her iki partinin 1961 Rejimi'nin bıraktığı hukuki, siyasal yapı ile Türkiye'yi yönetemeyeceklerini anladıklarını gösteriyor. CHP ve AP, Ecevit ile Demirel, hem hukuki-siyasal yapının değiştirilmesini ve hem de toplumsal muhalefetin kırılmasını istiyorlar.

Sorunları, sorumluluklarından doğuyor. Tek başlarına ve özellikle birbirinin muhalefeti karşısında, kırma ve değiştirmenin sorumluluklarını taşıyamayacaklarını düşünüyorlar; öyle anlaşılıyor.[17] Türkiye'nin siyasal yapısını aşılmış topraklara geri çekmenin yıpratıcılığını birbirlerinin omuzlarına yıkmayı politika sanıyorlar. Her iki parti yönetimi de, Menderes Dönemini yeniden yaşamanın özlemi içindeler; Eylül'ü bekliyorlar.[18] Eylül, Türkiye'yi, tarihin geri aşamalarına bir zorla geri çekme girişimidir. Bütün kurumlarıyla bir 27 Mayıs kazanımlarını silme operasyonu olarak ortaya çıkıyor. 12 Eylül, 27 Mayıs'a karşıdır.[19] Silahlı Kuvvetlerin hiyerarşik müdahalesi ile sonucuna ulaşıyor.

Tezleri açarak tekrarlayabiliyorum, devlet ile demokrasi arasında bir nitelik farkı yok. Ancak demokrasi gerçekleştiği ölçüde devlet gücünü daha yavaş uygulayabiliyor. Katılım, devletin çelişkileri bastırma işlevini ortadan kaldırmıyor; hızı azaltıyor.

1961 Anayasası, çift bölmeli parlamentosu,

özerk kurumları ve örgütlenme haklarıyla, devlet gücünün kullanımında katılımı gözetmekten geri kalmıyor; ancak katılım, devlet gücünün işleyişinin yönünü ve niteliğini değiştirmemekle birlikte hızını azaltıyor. İki büyük partinin parlamentoda çoğunluk sağlayacak tabanlarını yitirmeleri ya da bulamamaları da, hızın azalması sonucuna katkıda bulunuyor.

İki büyük parti, yönetim mekanizmasında, yönü çok belli değişiklikler istiyorlar: CHP ve AP, 12 Eylül'ü bekliyorlar.

12 Eylül, daha büyük bir şiddet içeriyor ve daha büyük şiddetle uygulanıyor; şiddet netlik oluyor ve iki yüzlülüğü zorlaştırıyor, CHP ve AP, 12 Mart'ta sürdürebildikleri ikiyüzlü davranış ve tutumlarını, 12 Eylül'de sürdüremiyorlar. 12 Eylül bekleyişini, sahneye konduktan sonra, fiili destekleriyle tamamlıyorlar.

Bilim, görüntüyü aşmak demek oluyor. Dünya, dünyalılara, dönme görüntüsü vermiyor; bilim, döndüğünü ileri sürüyor. Bugün dünyanın pek kalabalık halklarının dünyanın döndüğünü kabul etmeleri, bilimin, çok büyük bir zaferidir; bilim, halkın basit inançlarını ortadan kaldırıyor.

Türkiye'de bilim yapılır. Yapmak isteyenlerin üzerine geliyor.

Dünyanın evrenin merkezi olduğu inancı, sağlam ve kendiliğinden bir görüntüdür; hareketsiz bir dünyada, Orta Çağ imparatorları zamanında, hareketsiz ve merkezi bir dünya anlayışı, yaşanan dönemler felsefesine uygun düşüyor. Bu görüntünün yıkılması zaman alıyor; bir doğallığı var.

Adalet Partisi ile Halk Partisi'nin, ayrıca Demirel ile Ecevit'in 12 Eylül'e karşı oldukları, son derece yapay bir görüntüdür; her iki politikacının bilinçli olarak vermek istedikleri bir izlenimden kaynaklanıyor. Yıkılması çok kolay; burada yıkılıyor.

Bir nokta ve bir soru var; araştırıcılarını bekliyor. Neden Türkiye'de açıklıklar bu kadar hızla ortaya çıkıyor? Neden, 12 Eylül Mutfağı, henüz Eylülist dönem sona ermeden açılıyor; üzerinde durulması gerek. İnterregnum duyusu mu, korku mu?

Kitaplar vardır; araştırıcılar için yazılıyor. Ancak Türkiye bir güzel paradokslar ülkesidir; halk, en çok, kendisi için yazılmamış kitapları alıyor. Sevgili Arkadaşım Yalçın Doğan'ın Dar Sokakta Siyaset 1980-1983 adını taşıyan çalışması, bunlardan, birisidir; pek çok fıkra yazarı tarafından övüldü, çoğunun neden övdüğünü anlamakta güçlük çektim.[20] Çünkü bu çalışmanın değerine parmak basmamayı tercin ediyorlar.

Dar Sokakta Siyaset'i okumak'tan çıkardığım sonuçları, daha önce, başka bir yerde yazmıştım; birisini aktarıyorum. "Demirel ve Ecevit'in 12 Eylül'ün özüne bir karşıtlıkları görünmüyor. Her ikisi de bir işlevi yerine getirdiğine inandıkları 12 Eylül'den iktidarı almak istiyor. Demirel, iktidarı yönetimin elinden almak planları içinde görünüyor, Ecevit ise yönetim kendi takvimini doldurduğu zaman, yönetimin teslim edileceği kişi olmayı planlıyor.[21] Şimdi bu çalışmadan aktarmalar yapma durumundayım.

Aktarırken, dünyanın her yerinde, burjuva da olsa, politikacı türü adına, sıkıldığımı belirtmek zorundayım. Yalçın Doğan, 12 Eylül'ün Başkanı Kenan Evren ile 12 Eylül Müdahalesi ile vekâleten oturduğu devlet başkanlığı koltuğundan atılan İhsan Sabri Çağlayangil arasındaki bir konuşmanın tutanaklarını yayınlıyor. Çağlayangil askeri müdahale ile kendi yerine oturan Orgeneral Evren'e şunları söylüyor: "Paşam! İşiniz zor. İnanın ki, bütün kalbimizle başarılı olmanızın duacısıyız. Buna itimadınızı rica ederim."[22] Demirel'in dış işleri bakanının burjuva nezaketini bir ahlâk sorunu haline getirdiği anlaşılıyor.

Duacılar.

Demirel, daha pratiktir; daha çok yapılan işe bakıyor, Bülent Ecevit, politikayı bir gösteriş, zaman zaman bir çadır şovu olarak görmekten kurtulamıyor. 12 Eylül oluyor, Eylülist Dönem sürüyor; yabancı delegasyonlar geliyor. Ecevit, yabancılarla görüşürken 12 Eylül'e tam bir güven içinde olduğunu da göstermek istiyor ve Dışişleri'ne başvurarak görüşmelerde bir "gözlemci" rica ediyor. Demirel de aynı güven içinde; ancak, görüşmelerinin tutanaklarını dışişleri bakanlığına göndermekle yetiniyor. Her ikisi de, özünde, Eylül'e güvenlerini belirtmekten geri kalmıyorlar.[23] Demirel'in dışişlerine ve kuşkusuz buradan da Milli Güvenlik Konseyi'ne gönderdiği tutanaklar, bu güveni dillendirmeye yarıyor.

12 Eylül ile başbakanlık koltuğundan uzaklaştırılmış Demirel, Mayıs 1981 tarihinde iki yabancı ile yaptığı görüşmenin tutanaklarında şunları söylüyor: "Şimdi biz Silahlı Kuvvetlerimizin giriştiği mücadeleden başarı ile çıkmasına duacıyız. Türkiye'nin zaafa uğramaması ve uğratılmaması lâzımdır."[24] Bununla da yetinmiyor; Avrupa Konseyi Asamblesi Başkanı'na Eylül Komutanları'nı fazla sıkıştırmamalarını salık veriyor ve kuşkusuz, tutanağı Türkmen aracılığıyla Orgeneral Evren'e gönderiyor.[25] Türkiye'deki rejime en çok sorun çıkaran Avrupa Konseyi'nin Meclis Başkanı'na "Türkiye'yi köşeye sıkıştıracak, Türk Devleti ve milletinin zaafa uğramasına sebep olacak hareketlerden sakınmanızı isteriz" diyor.[26] Demirel, sürekli olarak Eylül Komutanları'na destek mesajları gönderiyor. Kenan Evren, 27 Mayıs öncesi komitelerde hiç adına rastlanmayan bir subay; 27 Mayıs sonrasında Türk Ordusu bir anlamda 1960 yıllarının sonlarındaki üniversite

forumlarını andırıyor. Evren'in adı burada da görülmüyor. 1960 ve 1970 yıllarında iktidar girişimini bastıran hareketler var; Evren'in yaşı ve rütbesi hepsine elverişli olmakla birlikte burada da adı geçmiyor. 9 Mart 1971 tarihli iktidar hazırlığı başarısızlığa uğratılınca 10 Mart 1971 tarihinde Genel Kurmay Başkanlığında üç kuvvetin korgeneral, koramiral ve orgeneral ve oramirallerinin toplantısı yapılıyor; Muhsin Batur'un anılarına göre, bunlar arasında ve Kara Kuvvetleri Komutanlığı'nın en kıdemsizi olarak on dokuzuncu sırada Korgeneral Evren'in adına yer veriliyor.[27] Dana sonra da, henüz kuruluşu tamamlanmış olmaktan çok uzak Dördüncü Ordu'nun komutanlığını yapıyor ve buradan emekli olmayı bekliyor. 1977 seçimleri sonucunda, Demirel, sırası gelmiş, Adnan Ersöz'ü Kara Kuvvetleri Başkanı yapmak istemiyor; daha sonra Büyük Türkiye Partisi'nin başına genel başkan getirdiği Ali Fethi Esener'i sürüyor. Ecevit, buna tepki gösteriyor. İkisinin inatlaşması, emekliliğini bekleyen Evren'e yarıyor ve ummadığı bir zamanda Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na getiriliyor.[28] Bütün bunlar Evren'in, kendisini büyük ve sorumlu yönetimlere hazırlayan süreçlerden geçmediğini gösteriyor; yerine bir başkası Eylül Komutanı olsaydı, bu kadar istekli Demirel ve Ecevit'i rahatlıkla danışman olarak kullanabilirdi.

Evren'in kişiliği, Süleyman Demirel ile Bülent Ecevit'in 12 Eylül'e daha açık ve dalıa büyük destekler verınesini önledi.

Ecevit, başbakanlık koltuğuna ve Evren de devlet başkanlığına bir türlü rahat oturamadılar. CHP içinde liderlikte iddiaları olanlar, henüz birbirlerini yeteri ölçüde eritemedikleri için ve kolaylıkla geri alabilecekleri inancıyla, genel sekreterliği Ecevit'e verdiler. Ecevit, bir *dark horse* olarak geldiği genel sekreterlikte kalmadı, tırmandı. Evren, kıdem ve Silahlı Kuvvetler içindeki konumu nedeniyle önce Kara Kuvvetleri Başkanlığını düşünecek bir durumda değildi; *dark horse* mekanizması burada da çalıştı. Ecevit, başbakanlıkta, taş toplama ya da köylü dernekleri türünden fantazilerle uğraştı. Evren, Çankaya Köşkü'nde, günlük yaşamda hiç önemli olmayan gelişmelerin üstüne çıkamadı. Yurttaşlar kahvelerde konuştuklarını, Evren'den dinler oldular.

12 Eylül Komutanları, Demirel ve Ecevit'in yalnızca 12 Eylül'e karşı oldukları izlenimini verınek istediklerini göremediler. Bugün için hiç önemli olmayan güncel manevraları abarttılar ve abartılmasına neden oldular.

Hasan Cemal'in 12 Eylül Günlüğü'nü okumak, bu abartmanın, belgesel kanıtı oluyor. Hasan Cemal, güncel olarak yazamadıklarını geçirdiği günlük notlarında, Türkiye'de demokratik mücadelenin nabzını, Demirel ile Ecevit'in telefonunda ya da evinde arıyor. Arkadaşım Hasan aradıklarını bulabildi mi; yer yer hayal kırıklığını dile getirmekten geri kalmıyor.

12 Eylül Günlüğü'nde demokrasinin nabzı değil, reddi var.

Hasan Cemal, Günlüğü'nde, 12 Eylül 1980 sabahında Kenan Paşa'nın Çağlayangil'e "özür dileyen bir havada" telefon ettiğini yazıyor.[29] "Size haber veremedik" diyor, Demirel'in dışişleri bakanı İhsan Sabri Çağlayangil de, Evren'e, "inşallah bizim yapamadıklarımızı başarırsınız" cevabını veriyor.[30] Evren'in buradaki mesajı alamadığı anlaşılıyor; Adalet Partisi, Demirel ve Arkadaşları, 12 Eylül'den yapılmasını istedikleri, ancak, yapamadıklarını yapmasını bekliyorlar.

Arkadaşım Hasan, artık İstanbul'da; Gazete'nin başında ve bir gün bir telefon geliyor. "Gözlerinden öperim kardeşim, nasılsın?" Önce bunu işitiyor. "Çok laf var ortalıkta, çok şey birikti, gel de şöyle bir laflayalım." Telefon, Hasan'ı laflamaya çağırıyor. Hasan da 20 Ağustos 1981 tarihinde Tuzla'ya, Süleyman Demirel'e laflamaya gidiyor. Demirel, Hasan'a şöyle laflıyor: "90 günlük gözaltı süresi ile ben Meclis'in karşısına çıkamazdım. Yapamazdım, olmaz böyle şey!"[31] Bu lafın Türkiye siyaset tarihinde önemli çözümlemelere yol açtığını söylemek gereğini duyuyorum! "İstemem, yan cebime koy" sözüne denk düşüyor.

"Bine yakın idam isteği var. Bu büyük bir çıkmaz. Altından nasıl kalkılır böyle bir şeyin." Laf, böyle sürüyor. "30-40 bin kişi, içerde. Yıllarca tutsan ne olur, tutmasan ne olur?" Lafı uzatıyor.[32] Bütün bunlar, güncelliği içinde, eksik ve hayırhah bir biçimde dışarıya sızdığında, Demirel'in toplamalara karşı olduğu izlenimini verıneye yetiyor. Burada arkadaşım Hasan'ın soğukkanlılığının ve yer yer de muhatabına karşı duyarsızlığının işe yaradığını görüyorum. Demirel'in lafını, Günlüğü'ne, olduğu gibi aktarıyor. Tekrarlayarak, aktarıyorum: "30-40 bin kişi içerde. Yıllarca tutsan ne olur, tutmasan ne olur? Bugün bıraksan olmaz." Demirel, kendisinin tutamadığını başkasının tutmasını istiyor.

Hemen bu laftan sonra gelen ve Hasan'ın tırnak içinde verdiği bir başka laf var; bir araştırıcı için altın değerinde bir laf olduğuna inanıyorum. Demirel, idam istekleri konusunda, yalnızca bin kişiyi idam etmenin zorluğundan laf ediyor. Cezaevini dolduranlar için de "bugün bıraksan olmaz" lâfını telâffuz ediyor. Bütün bunlardan sonra ettiği sonuç lafı şöyle: "Bugün gel al iktidarı deseler almam."[33] Bunun sıradan bir lâf olmadığına ve "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" değerinde bir lâf olduğuna işaret etmek durumundayım. Çünkü bu önemli lafı ile Demirel, "bırakırım, assınlar ve bırakırım, tıksınlar" özgürlüğünün savunucusu olduğunu kanıtlıyor.

Demirel'in bir 12 Eylül bekleyişi içinde olduğu çok açık olarak ortaya çıkıyor; burada bırakıyorum.[34] Şimdi sıra Ecevit'e geliyor ve yine Hasan Cemal'in Günlüğü'nden bir aktarma uygun düşüyor. "En önemli mesele terör ve anarşiydi Demirel'e göre. Çok fazla mesafe alınamadığını belirtti. Bu arada, tıpkı Ecevit gibi anarşi ile mücadelede başvurulan bazı yöntemleri benimsediğini de ekledi."[35] Bilim, seçmeci'dir; gerçeklik, bir teorik tutarlığa kavuşunca, dil de uyum gösteriyor. Hasan, Demirel'den söz ederken, "tıpkı Ecevit gibi" diyor; tersini de yazabilirdi ve 12 Eylül bağlamında, Ecevit'ten söz ederken, "tıpkı Demirel gibi" diyebilirdi.

Her mücadele, aynı zamanda, bir iç mücadele oluyor.

Cepheye gitmek isteyeni, ayağına yapışıp önlemek isteyen yılgının kini, çok zaman, cephede göğüsten vurmak isteyen düşmanın kinini aşıyor.

Başka bir aktarma yapıyorum ve utanıyorum. Halk Partisi Başkanı, 12 Eylül'den sonra güvenlik gerekçesiyle gönderildiği Hamzakoy dinlenme tesisinden, dönmüş bulunuyor; Halk Partisi erkânı, Oran'da Bülent Bey'in evinde toplanıyorlar. Arkadaşım Yalçın Doğan'ın çalışmasından aktarıyorum ve aktarırken utanıyorum. Halk Partisi Kâtib-i Umumisi Mustafa Üstündağ, bir sunuş yapıyor. Bir utanç belgesi olarak buraya alıyorum: "Efendim, siz yokken, biz şöyle bir değerlendirme yaptık, önce şuna baktık ve karar verirken İsmet Paşa'dan yararlanalım dedik. 12 Mart'ta İsmet Paşa nasıl bir tepki göstermiş?[36] Bu tarihte İsmet Paşa altı yıldır ölmüş bulunuyor ve Halk Fırkası Kâtib-i Umumisi bir "hadis" yolunu deniyor. "İsmet Paşa'nın o tarihte yaptığı konuşmaları taradık. Bu konuşmaların birinde İsmet Paşa aynen şöyle diyor: "Askerler ancak başarılı olurlarsa kışlaya dönerler, buna çok dikkat etmek gerek, yani onların başarılı olmalarına ve kendilerini başarılı hissetmelerine! Bu sözden bizim anladığımız, askerleri sıkıntıya sokmamak gerek, dönüş yollarını açık tutmak gerek. Ne kadar kısa sürede başarılı olduklarına güvenirlerse, o kadar kısa süre içinde kışlalarına dönerler." Tam bir teslimiyet politikası var; inanılmaz bir demokrasi inançsızlığı ortaya çıkıyor. Askerlerin 1961 Anayasası kurumlarını ortadan kaldırmak için yönetimi aldıkları biliniyor; Halk Fırkası erkânı, yalnızca bunun bir an önce gerçekleştirilmesi için yardımcı olmayı düşünüyor.

Üstündağ'dan Ecevit'e rapor devam ediyor: "Bu görüşten hareket ederek üç maddelik bir strateji geliştirdik. Bir; 12 Eylül kaçınılmazdı. İki; Türk ordusu bir Güney Amerika ordusu değildir, geleneği vardır, geleneğinde demokrasi vardır. Geçmişteki müdahalelere baktığımızda hep sözünde durmuş ve kışlasına dönmüştür. Üç; bunlardan hareketle biz parti olarak askerlere yardımcı olmaya çalışmalıyız." Bu Sevr ya da Münih anlayışına, bir de "strateji" etiketi yapıştırmaktan geri kalmıyor.

Yalçın Doğan, Üstündağ'ın bu teslimiyet stratejisine Ecevit'in cevabının üzerinde durmuyor.[37] Cevabı, başka bir konuşma ile birlikte, yazıyor. Aktarmak gereği duyuyorum.

"Hamzakoy'dan döndükten sonra liderini ziyaret edenlerden biri de İsmail Hakkı Birler'dir. Bir ara Ecevit'le başbaşa kaldığında düşüncesini açıkladı.

"12 Eylül bir gecede planlanmadı. Askerlerin bir gündemi var. Başarılı olmalılar ki gündemlerini tamamlasınlar ve kışlalarına dönsünler. Bu nedenle biz CHP olarak gündeme yeni bir madde eklemeyelim. Askerlerin gündemlerini bitirmeleri için onlara yardımcı olalım. Aksi halde onların kalış sürelerini uzatmış oluruz!"

Ecevit, başını sallayarak Birler'i onayladı.

"Gördüğünüze katılıyorum. Gündemlerini uzatmamak gerek." Askerleri ev temizliğine gelmiş bir ekip sayıyorlar, işlerini yaparak çekilip gitmelerini bekliyorlar: Toptan teslimiyet.

Bülent Ecevit, partisi içinde istediği düzenlemeleri dayatabilmek için olduğu kadar 12 Eylül Rejimi'ne planladıkları düzenlemeleri yapmada tam bir serbestlik tanımak için de CHP Başkanlığından ayrıldı. Demirel'in bir an için yazgısını bağlı sandığı Ecevit'in bu istifası karşısında şaşkına döndüğü anlaşılıyor, Demirel, parti başkanlığından ayrılmakla Ecevit'in mücadele alanını terk ettiğini düşünüyor. Demirel'in düşündüklerini Yalçın Doğan aktarıyor; buraya almak gereğini duyuyorum. Şöyle: "Sayın Ecevit bugün yapılan kavganın aktörlerinden biridir. Onun da, benim de, üzerimizde sürekli tartışılmaktadır. Sahnede biz varız. Askeri müdahalenin muhatapları bir anlamda biziz. Şimdi o ortık 'eski gazeteci-yeniden gazeteci' olamaz. Eski gazeteci olarak yazı yazamaz, çünkü bugünkü yönetime çok fazla karşı duramaz. Çünkü ortam uygun değil. Yeni yazar olarak bugünkü durumu yine savunamaz. Zaten savunması mümkün değil ki. Onun için hangi misyonla istifa ediyor, hangi misyonla gazeteciliğe dönüyor, dergi çıkarmak istiyor, bunu anlamak müşkül."[38] Ecevit 12 Eylül Komutanları'nın işlerini kolaylaştırmak için bir mücadele aracı olan partisinin başından ayrılıyor.

Bundan sonra yalnızca kişisel yatırım niteliği taşıyan ve ne için olduğu bile bilinmeyen kısa süreli tutuklanmaları tercih ediyor.[39] 12 Eylül'ün CIA mensubu Amerikan Büyükelçisi de bunu fark etmiş görünüyor; ısrarla tutuklanmanın yollarını arayışından, tutuklanmaya kur yapmasından, *persistent courting of arrest*, söz ediyor.[40] Öyle görünüyor Bü-

lent Ecevit vulgar yığınlar için 12 Eyiül'ün mağduru izlenimini verdiğine inandıktan sonra tutuklanma için önemsiz bahaneler yaratmaktan vazgeçiyor.

12 Eylül'e karşı ciddi hiçbir çıkışa veya tepki belirlemesine istekli olmadığından kuşku duymamak gerekiyor; bu Üstündağ'ın teslimiyet stratejisini açıklamasından sonra göstermiş olduğu tepkiden açıkça anlaşılıyor. Teslimiyet stratejisinin karşılığı şöyle oluyor: "12 Eylül, bir 12 Mart değil, 12 Eylül, geçen yüz yıldan bu yana ordunun ülke yönetimine en ağır müdahalesidir. En kapsamlı, en derin müdahaledir. 12 Mart olmadığına göre ve bugün koşullar 12 Mart'tan çok daha farklı olduğuna göre, elbette her zaman aynı çıkış yapılmaz. Bundan endişe etmeyin."[41] 12 Eylül'ün daha şiddetli olması daha büyük bir netliği doğuruyor ve 12 Mart iki yüzlülüğü azaltıyor; tekrarlamış oluyorum.

12 Eylül, yapanların başarısı değil, Türkiye'deki burjuva demokrat olduğu sanılan siyasi partilerin demokratik programlarla ilgilerini kesmelerinin kanıtı oluyor. Demokrasi, bir devlet durumudur; çekişen ve haklarını arayan yurttaşların işi olarak yaşayabiliyor.

İlk bakışta, 12 Eylül ile demokrasiye karşı çıkanlar hiyerarşik düzeni içinde Türk Silahlı Kuvvetleri'dir; bu birinci basamak soyutlama düzeyini gösteriyor. İkinci basamak soyutlama düzeyinde, demokrasiyle göbek bağlarını koparmış olanların, Türkiye'nin iki büyük partisi, bunların iki lideri ve yönetici kadroları olduğu belirleniyor. Üçüncü basamak soyutlama planında ise, Türkiye'deki sermaye sınıflarının toptan artık demokrasi ile bir bağlarının kalmadıkları ve sürekli kendini tekrarlayan konjonktürlerde devleti koruma gerekçesiyle bir devlet biçimi olan demokrasiyi ortadan kaldırdıkları ortaya çıkıyor.

12 Eylül bütün partileri kapatıyor. Ecevit'in Or-An Mahallesi'ndeki evinde toplanıyorlar. Bu geceyi, uzun da olsa, aktarmak zorundayım; tam bir ibret levhası çıkarıyor. Gelecek kuşakların bu konuşmalara bakarak "demokratik güçler" hakkında bir bilgi sahibi olmaları gerekiyor; önem veriyorum.

Bir tiyatro sahnesi düşünülebilir; oyuncuların havası şöyle: "Herkes sinirli, herkes tedirgindi. Birkaç gecedir, kimseyi de uyku tutmuyordu."[42] Böyle bir durumda sözün baş oyuncuyla başlamasının uygun olacağını düşünüyorum. Başlıyor: "Bana göre durum çok vahim. Ben bildiğiniz gibi bir açıklama yaptım. Beni şimdi yalnız bırakmamanız gerekir." Birinci oyuncu kendi sırasını savdığına inanarak iş yüklemek istiyor, ancak, ikinci oyuncu, hemen kaçış yollarını arıyor. "Evet ama, bildiriniz yayınlanmadı." Bunun üzerine birinci oyuncu, gerçek yaşamda Bülent Ecevit, kendisine gösterilen bu alışılmamış ölçüde saygısız tepkiden etkilenmemiş görünüyor; ikinci oyuncunun gerçek yaşamda Mustafa Üstündağ, parti kapatılmasına karşı Ecevit'in bildirisinin hiçbir yerde yayınlanmadığını söylemesine aldırmıyor. "Ben üzerime düşeni yaptım" diyor. Sırasını savdığını düşünüyor. "Şimdi sizin de, bütün örgütünüzün de, parti kapatılmasına karşı uygar ve açık bir tepki göstermenizi istiyorum." Baş oyuncu, başsız bıraktığı kütleden hareket bekliyor. Yapmazlarsa? Birinci oyuncu hemen faturayı yazıyor: "Eğer bunu yapmazsanız ilerde çocuklarınıza bunun hesabını veremezsiniz." Bu tehdit, çocuk sahibi oyuncular üzerinde olumlu etki gösteriyor.

İkinci oyuncu, Üstündağ, bir tepki göstermeye hazırlanıyor; fakat, İsmet Paşa yaşamıyor ve bu nedenle ne yapacağını bilemiyor. Bu nedenle ne yapacağını, kendisine bir tepki göstermesini söyleyene soruyor ve Ecevit'e dönüyor: "Tepkinin biçimi konusunda bir öneriniz var mı?" Odada bulunan bütün aktörlerin bu soru üzerine heyecanlandıklarını düşünebiliyorum; birinci oyuncunun cevabından sonra ise hepsinin içinden gülmeye başladığını görüyorum. Birinci oyuncuyu oynayan Bülent Ecevit, "Anayasa Mahkemesi'ne dava açın" diyor.

İnanılır değil; fantezi bile saymak mümkün değil. Metin Sabuncu, söz alıyor ve hemen şunları söylüyor: "Sayın Genel Başkanım, Anayasa Mahkemesi'ne dava açabilmek için bir sıfatımızın olması gerekir. Parti kapatıldı. Artık yetkili organ değiliz. Çünkü sıfatımız yok artık. Bizi Anayasa Mahkemesi'nin kapısından çevirirler." Söyledikleri pek yerinde; ancak CHP yöneticisi Sabuncu'nun, birinci oyuncunun gerçekten oyun oynadığını anlamadığı anlaşılıyor. Birinci oyuncuyu canlandıran Ecevit, bir İenesco oyunundan bir cevapla, rolünü yapıyor: "Siz, gidin Anayasa Mahkemesi'ne, onlar çevirsinler." Önemli olan oyun oynamak değil mi?

Erol Tuncer'in bu oyundan sıkılmış olduğu anlaşılıyor; Bilgesu'nun henüz yazmamış olduğu Misafir Oyunu'ndaki oyun çıkarma tutkusundan esinlenerek ortaya çıkıyor: "Sayın Genel Başkanım, bir başka öneriniz daha var mı bizim yapmamızı istediğiniz?" İmar ve İskân Eski Bakanı Erol Tuncer'in bu çıkışını yerinde buluyorum. Buna, baş aktörün cevabı şöyle oluyor; "Bir bildiri yayınlayın o zaman." Güzel! Parti kapatılırsa, yöneticiler bir araya gelerek bir bildiri yayınlayabilirler ve sonucuna katlanırlar. Ancak Ecevit hemen devam ediyor: "Ama genel yönetim kurulu üyelerinin tamamının imzasını isterim." Birinci oyuncunun işi yokuşa sürmekten yana olduğu gözleniyor. Neden? Kimseye haber vermeden parti başkanlığından ayrılan bir genel başkan hangi insani ve siyasi gerekçelerle bütün genel yönetim kurulu üyelerini isteyebiliyor? Çok daha disiplinli siyasi örgütlenmelerde bile kapanıştan sonra böylesine bir birlik aranmıyor ve aransa da bulunmuyor.

Bu kısa "oyun içinde oyun" burada sona eriyor. Köy kökenli merhum Mustafa Üstündağ yine evladı ayal dolu, gözü yaşlı ve yalvarışlı bir konuşma ile oyunu acıklı bir sona getiriyor. Bildiri talebi üzerine "veremeyiz" cevabını veriyor. Şunları söylüyor: "Sayın Genel Başkanım, kapatılmış bir parti... Artık hiçbirimizin sıfatı yok. Böyle birkaç kişinin bir araya gelerek bildiri yayınlaması, gizli örgüt olarak bile değerlendirilebilir. 141 ve 142'den bile suçlayabilirler. Arkadaşlarımızın hepsinin çoluğu, çocuğu var, ev geçindiriyorlar. Kendilerine göre bir iş buldular, onlara 'gelin birlikte bir şeyler hazırlayalım' demek hakkını ben kendimde bulamıyorum. Ama siz bizim liderimizsiniz, siz bir bildiri hazırlayın, altına önce ben imza atacağım." Gerçekten son derece acıklı ve bunları yazarken son derece acı çekiyorum.

Milii Eğitim Bakanlığı yapmış Üstündağ, T.C. Kanununun 141. maddesinin komünist bir düzen kurmak için gizli örgütlenmelerle, 142. maddenin komünizmi övme ve propagandası yapmakla ilgili olduğunu, bu maddelerin, Or-An mahallesindeki toplantılara uygulanmayacağını bilmiyor. Kaygısından düşünemiyor. Ayrıca bu maddenin hep çoluk ve çocuksuzlara uygulandığını düşünerek pek çok yanılıyor.

Belki de bütün bunları, yayınlanacak bildirinin baş oyuncunun kaleminden çıkmasının daha iyi olacağını anlatmak için ileri sürüyor. Fakat Bülent Ecevit de inat ediyor: "Bildiriyi ben değil, siz hazırlayacaksınız." Bu kısa oyun içinde oyun, burada, gerçekten, bitiyor. Partileri kapatıldığı zaman, CHP yöneticileri, bildirinin içeriğinde değil, kimin hazırlayacağında anlaşamıyorlar. Bildiri yayınlamıyorlar.

Elleri kalem tutmaz oluyor.

Eller titriyor.

Bütün oyun, birbirini engellemek için kuruluyor.

İstenç yoksa eller tutmuyor.

İstenç yok.

Rezistans doğmuyor.

Çünkü Bülent Ecevit ve Halk Partisi, 12 Eylül istiyor.

Bütün oyun 12 Eylül sonrasında görüntüyü korumaya yöneliyor.

Devam ediyorum. Aktarırken, Hasan Cemal yazarken duymuyor, utanıyorum.

Hasan Cemal, gazeteciliğe Sevgili Doğan Avcıoğlu'nun yanında başladı; İlk öğretmeni Doğan'dır, Hasan pek üstüne varmıyor. Doğan'dan kuru mantıkla yazmayı öğrendiği anlaşılıyor; duygusuz 12 Eylül günlüğü yazıyor, 10 Ekim 1980 tarih ve bir Cuma Günü, Günlüğü'ne şöyle başlıyor: "Demirel ile Ecevit'in 'telefon diplomasisi' sürmekte. Bir bakıma 'telefonla politika' yapılıyor." Ankaralılar için bilinen bir yöntem var; telefonlarının dinlendiğini düşünenler, devlet ricaline bir "mesaj" göndermek istediklerinde mesajı açıp telefona okuyorlar. Hasan Cemal sürdürüyor: "Özellikle Ecevit bu yöntemi kullanmakta. 'Teybe okuduğu' mesajlarla 'uyarı' ve 'telkinlerini' iletiyordu", Ecevit'in yönteminin sıradan Ankaralıların yönteminden daha gelişmiş ve doğrudan olduğuna işaret etmek gerekiyor. Hamzakoy'dadır; koruyucu gözetim altında bulunduruluyor. Hasan, burada tarihçiler için bir dipnot düşüyor ve şunları yazıyor; "Çünkü bütün telefon görüşmeleri banda alınıp, sonra Konsey yetkililerine gönderiliyordu." Hasan'ın bu dipnotunu, sayfa altından çıkarıp üstüne geçiriyorum. Hamzakoy'dan Ecevit'in Milli Güvenilik Konseyi'ne bir "mesaj" göndermesi için telefon etmek istemesi ve telefona konuşması yeterli oluyor, özgürlük var; telefonlu teybe mesaj okumak son derece serbest tutuluyor. Hamzakoy'dan Ecevit, Milli Güvenlik Konseyi'ne desteğini, büyük gözaltı içinde, sağlıyor.

Sanki koyda değil, bir *Animal Farm* yaşıyor.

Big Brother is Watching You!

12 Eylül ile yönetimin el değiştirmesinden henüz bir ay geçmemiş; 10 Ekim 1980 tarihinde CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit, yönetimi alan ve beş yüksek düzey komutanından oluşan Milli Güvenlik Konseyi'ne bir "mesaj" göndermek istiyor. Kolayı var; teybli telefona ya da telefonu teybe okumak yeterli oluyor. Hasan'a telefon etmesi yeter; tekrar ediyorum, Hasan Cemal, bu sayfalara yazdığı dipnotta şunu belirtiyor: "Çünkü bütün telefon görüşmeleri banda alınıp, sonra Konsey yetkililerine gönderiliyordu." Bu birinci dip not. Hasan, Ecevit'in bu teybe konuşmasını anlattığı Günlüğü'ne bir ikinci dip not daha düşüyor. Şöyle; "Daha sonraki yıllarda çıkan Pişmanlık Yasası." Bülent Ecevit, Hamzakoy'dan, Konsey'e Pişmanlık Yasası tavsiyesinde bulunmak için Hasan'a telefon ediyor, teybe okuyor, inanılması pek çok zor!

İnanıyorum. Utanıyorum.

Devam ediyorum. Daha doğrusu Hasan devam ediyor; "Dün sabah saat on biri geçiyordu. Yalçın Doğan odama gelip, 'Ecevit benim telefonda, seni İstiyor' dedi. Bundan sonra Hasan yine devam ediyor: "İlk kez kendisi arıyordu." Bundan bir sonuç çıkarıyorum; demek, Bülent Ecevit, Kenan Evren'e önemli bir haber göndermek istiyor. Bunun için Hamzakoy'dan Ankara'da Hasan Cemal'i arıyor ve haberini, Hamzakoy'daki teybe okuyor.

Kuşkusuz, Bülent Ecevit, biraz içten davranabilse ve Evren'e yardımını, Hasan Cemal'e telefon etmeden doğrudan doğruya Hamzakoy'daki bir teype okumuş olsaydı, ya da doğrudan Çankaya Köşkü'ne

telefon etseydi, bunları öğrenmek imkânı olmayacaktı. Öyle anlaşılıyor; oyun oynamayı seviyor.

Şimdi Ekim 1980 başlarında CHP Genel Başkanı Ecevit'in, teype okuyarak, Milli Güvenlik Konseyi'ne göndermiş olduğu mesajı aktarıyorum. Hasan Cemal'in anlatımıyla şöyle: "Ecevit idamlara da değindi. İdamların caydırıcılığından söz etti ve bir hatırlatma yaptı. Kendi hükümetleri döneminde hazırlanan ve önemli açıklamalar yapacak teröristlerin, itirafta bulunanların cezalarının indirilmesini öngören bir tasarıdan söz etti." Hasan burada iki yıldız koyarak bir dip not yazıyor ve "daha sonraki yıllarda çıkan Pişmanlık Yasası" diyor. Böylece Bülent Ecevit, Türk toplumunda büyük ahlaki bunalımları sergileyen Pişmanlık Yasası'nı hazırlamanın öncülüğünü iddia ediyor. Daha sonraki yıllarda MLSPB önde gelenlerinden Şemsi Özkan'dan ilk önemli itirafları alarak bu yolu açan İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı Askerî Savcısı ve MDP Milletvekili Binbaşı Faik Tarımcıoğlu'nun öncülük iddialarına göz koymuş oluyor.

Şecaat arz ederken merdi-i kıpti sirkatin söyler.

Yalnız Ecevit'in bu teype okunan mesajının yalnızca övünmek için olmadığı ortaya çıkıyor. Kaldığı yerden devam ediyor: "Oysa Demirel Hükümeti'nin daha sonra anarşi paketinden bu tasarıyı MHP'nin baskısıyla çıkarmış olduğunu söyledi." Böylece sadık muhalefeti Demirel'i de eleştirmeyi ihmal etmiyor. Ancak Ecevit'in mesajının övünme ve eleştiri için de teype okunmamış olduğu sonucuna varıyorum. Devam ediyor: "Bu tasarının askerlere hatırlatılmasının önemine değindi. Çok sayıda idamdan böyle kurtulmanın mümkün olabileceğini söyledi." İşte bu kadar. Teype okunan mesajın amacı, askerlere Bülent Ecevit'in çok daha önceden çalışarak, Pişmanlık Yasa Tasarısı'nı hazırlatmış olduğunu bildirmek; çok açık.

Bir rezistans tuluatı sahneleniyor.

Bu sahne 19 Eylül 1980 tarihinin damgasını taşıyor. Anlatı başlıyor: "Dün öğleden sonra, saat beş civarında Yüksel Çakmur büroya geldi. Telâşlı tedirgin bir havadaydı. 'Özel konuşabilir miyiz?' dedi. Kapıyı kapattım." Bülent Ecevit'in Gençlik ve Spor Bakanı Yüksel Çakmur gençliğe özenmiş; illegalite oynamak istiyor, "Geçen gün Ecevit'le Hamzaköy'dan telefonla konuştuğunu ve kendisine bu mesajı dikte ettirdiğini, arkadaşlarla üzerinde düşünülmesini rica ettiğini söyledi.. Bu arada 'güvenilir arkadaşlara' da okunmasını istediğini ekledi." Bülent Ecevit'in telefonlu teype okuduğu mesaj, eski Gençlik Bakanı'nın elinde illegal yayına dönüşüyor. Cumhuriyet Gazatesi'nin Ankara Büro Şefi'nin odasında "heyecanlı heyecanlı" ve "kısık bir sesle" bir metin okuyor. Ecevit'in askeri teype okuduğu bir buçuk sayfalık bir metin, büyük bir gizlilik içinde, Cumhuriyet Gazetesi'nin Ankara Büro Şefi Hasan Cemal'e aktarılıyor.

Hasan Cemal bürosunda, Ecevit'in bu ilk mesajını aldıktan sonra dayanamıyor ve santrala bir telefon yazdırıyor; aktarıyorum: "Gelibolu, Hamzakoy askeri tesisleri, Bülent Ecevit, arayan Hasan Cemal, Cumhuriyet Gazetesi Ankara Temsilcisi."[45] Bu kadar basit. Hemen cevap geliyor: "Buyrun, ben Bülent Ecevit." Karşılıklı nezaket sözleri telâffuz ediyorlar. Sonra Hasan Günlüğü'nü yazıyor: "Bu girişten sonra Ecevit, aylardan beri yakındıkları, uyardıkları ekonomik modelin bu kez ordu eliyle uygulanmaya başlanacağına işaret etti. Ancak bunda askerlerin sorumlu olmayacağını söyledi ve 'onları eleştirmeyiniz' dedi." Çok açık ve daha da açmak gerekiyor. Bülent Ecevit, Ocak 1980 tarihinde Başbakan Demirel tarafından ilan edilen yeni ekonomik politika kararlarını ancak bir askerî yönetimle uygulanabileceğini ve bu nedenle Lâtin Amerika modelinin Türkiye'ye de geleceğini ileri sürüyordu. Askeri yönetim geldi ve ilk açıklamada, Ocak Kararları'na sahip çıktıklarını belirttiler.

12 Eylül'den tam bir hafta sonra, Bülent Ecevit, bütün bu işlerde askerlerin kusuru bulunmadığını ve eleştirilemeyeceklerini bir askeri teype okuyor. Bu teyp, askeri yönetimin komutanlarına gönderiliyor.

Hasan, bu eleştirilemezlik savının arkasından Ecevit'in "mesajının çerçevesinde" konuştuğunu da kaydediyor. Öyle de anlaşılıyor; Yüksel Çakmur'a, 12 Eylül'ün ilk haftasında dağıtım yapması için dikte ettirdiği mesajı da, 12 Eylül Komutanları'nı, işlerine başlarken, ibra etme amacını taşıyor.

"Sonuç olarak ordu müdahalesi kaçınılmaz duruma getirildi. Ordu'nun kusuru değil. Ordu icbar edildi. Yılbaşından beri uygulanmakta olan ekonomik modelin gereği demokrasiden ve işçi haklarından kurtulmaktı. Bunu, başından beri söylüyorum. Dediğim oldu." Peki ne olacak? Cevap teype okunan illegal metinde yer alıyor: "Şu sırada bu gelişmelere karşı bir mücadele açmak da yararsızdır. Çünkü halk, can güvenliğinden başka bir şey düşünemez hale getirilmiştir, planın sonucu olarak." Cevap, her türlü mücadele kapılarını kapamak olarak beliriyor.

Herhangi bir yanlış anlaşılmaya meydan vermemek gerekiyor; Bülent Ecevit, kısa mesajında, bunu tekrarlamak gereğini duyuyor. "Türkiye'nin bu duruma getirilmesinde ordunun bir kusuru yoktur. Orduyu karşımıza almadan ve tedirgin etmeden mücadelemizi sürdürmeye çalışmalıyız." Askeri müdahalenin bir haftası dolmadan, bir anayasal düzene son veren komutanları bu kadar ısrarla ve bu kadar açık bir biçimde kusursuz ilân eden bir başka "demokratik güç" veya burjuva demokrat bir parti liderinin zor bulunabileceğini düşünüyorum.[46]

Bülent Ecevit, daha 12 Eylül'ün ilk haftasında, etkileyebildiği ölçüde, askeri rejime karşı bir rezistansı kırmayı görev biliyor, 19 Eylül tarihinde Hasan Cemal'e, Ecevit'in teype okuduğu mesajı "heyecanlı" ve "kısık" sesle aktaran Eski Gençlik Bakanı Yüksel Çakmur, Ecevit'le görüşmesini "geçen gün" yaptığını ifade ediyor. Demek oluyor; Ecevit, daha askeri müdahalenin ilk saatlerinden itibaren destekçi bir tutum almaya karar veriyor. Bu da, "Bir Yeni Cumhuriyet İçin" adıyla yayınlanan ve henüz üzerindeki yasak kararı süren çalışmamda yer alan Ecevit'in bir askeri idare bekleyişi ve umudu içinde olduğu yönündeki görüşlerime uygun düşüyor.

Ecevit, 12 Eylül'ün Başkanı Orgeneral Kenan Evren'e yaranmayı bir politika sayıyor. Bu politikasından hiç şaşmadığı görülüyor.[47] Gerek Hamzakoy'da ve gerekse daha sonra geldiği Ankara'da sürekli bir mesaj veriyor. 29 Eylül 1980 tarihinde Hasan Cemal, Hamzakoy'da, Ecevit'le konuşuyor. Kuşkusuz telefonlu teype konuşuyorlar ve Ecevit Cumhuriyet'e bir yayın politikası çiziyor. Aktarıyorum: "Cumhuriyet'in önünde tarihsel bir fırsat var. Aktarıyorum; yazılabilecek çok şey var. Üst düzeyde yazmak gerek. Askerler iyi niyetli insanlardır, anlarlar; anlatmak gerek onlara da." Milli Güvenlik Konseyi üyeleri bu teypi dinlerlerken, "iyi niyetli" nitelemesinden hoşnut olmuşlardır; tahmini zor değil "Cumhuriyet bu dönemi boşa harcarsa yazık olur. Bir boşluğu dolduracak bir yayın politikası saptamak gerek. Henüz saptanamadığı. anlaşılmakta. Tirajınız da yükselmiş. Bunu sürdürmek için de gerekli bir yayın politikası. Askerleri aydınlatıcı bir yayın politikası." Bunu öneriyor; Cumhuriyet'e, askeri rejimin iktidar gazetesi olmasını teklif ediyor.

Bülent Ecevit, telefonlu teype ve Kültür eski Bakanı Ahmet Taner Kışlalı'ya, Kışlalı, İç İşleri eski Bakanı İrfan Özaydınlı'ya, Özaydınlı Hasan Cemal'e söylüyor: "Uyarmak gerek komutanları."[48] Yayılan bu oluyor ve herhangi bir karşı koyma kesinlikle yasak sayılıyor.[49] Karşı koymayı düşünen bile aforoz ediliyor.

"Uyarmak gerek komutanlar;" çünkü "askerler iyi niyetli insanlardır." Peki, iyi niyetli askerlerden ne bekleniyor? Artık Hasan Cemal'i, Bülent Ecevit'in nerede ise sır kâtibi yerine koyduğunu biliyorum. İlerde de tarihçilerin bir dönemi yazarken utanarak bakacakları bu günlük notları aktarmak zorunluluğunu duyuyorum, Hamzakoy'dan gelince bu kez, Hasan Cemal Or-An Mahallesi'nde Ecevit'i ziyaret ediyor. Hasan bunları kaydetmekle iyi etmiş; ne yazık, Türkiye'de Ecevit'i abartıyor. Or-An ziyareti konusunda bilgi vermeden önce bir giriş yapıyor ve şöyle: "Hamzakoy'dan 'banda okuduğu' mesajlar, Yüksel Çakmur eliyle dağıttırdığı 'bu bir demeç değildir' diye başlayan değerlendirme ve arkasından istifası. Bütün bunlar bir zincirin halkaları gibi." Doğru, ancak Hasan Cemal, hangi zincirin halkaları olduğu konusunda görüşlerini açık etmiyor. Yalnız Ecevit'in ne düşündüğünü açıklıyor: "Terörün üstüne kararlılıkla gidiliyor olmasından memnun." Gerçekten çok açık oluyor. Devam ediyor: "29 Ekim Cumhuriyet Bayramı konuşmasında Evren Paşa'nın orduya sızmalar'dan söz etmesinin üstünde durdu. Bu konunun ciddiyetle izlenmesinin, yarım kalmamasının büyük önem taşıdığına işaret etti." Daha, açık olabilir mi? Ecevit de hiyerarşik düzeni içinde Silahlı Kuvvetlerin yönetimi almasını, tıpkı Demirel türünden, son derece meşru sayıyor. Silahlı Kuvvetler'den, CHP ve AP yönetimlerinin yapamadıkları "temizlik" bekliyor. Silahlı Kuvvetler'de ve toplumsal yaşamda "temizlik" yapıldıktan sonra, kıtalarına dönmelerini bekliyor.

Ne kadar bekliyorlar? Bir: Bu arada her ikisi de, askeri müdahale ile mağdur oldukları ve askeri idareye karşı "kahramanca" mücadele ettikleri izlenimini vermeye özen gösteriyorlar. Bunun için zamana ihtiyaçları var. İki: Temizlik bitmelidir. Zaman gerektiriyor. Üç: "Kör ölür badem gözlü olur." Yönetimlerinin beceriksizliklerinin, yönetimlerinin yolsuzluklarının unutulmasını düşünüyorlar; zaman istiyorlar.

Bunun içindir, Demirel, 12 Eylül'den sonra bir zaman, "bugün gel al iktidarı deseler almam" diyebiliyor. Hasan Cemal, Ecevit'in olduğu kadar Demirel'in de sır kâtibi rolünü oynuyor. Birbirlerinden ayrılmıyorlar. Financial Times'ın önde gelen kadro elemanlarından Türkiye uzmanı David Tongue Ecevit'le görüşüyor ve izlenimlerini Hasan'a anlatıyor. Hasan Cemal de Günlüğü'ne alıyor: David Tongue'un Ecevit değerlendirmesini aktarmam gerekiyor: "Ecevit bu rejimin daha uzun sürmesinden yana gözüküyor sanki. Çünkü kısa sürede sona ermesini kendi kişisel parti içi hesapları açısından uygun görmüyor. Kişisel bir yaklaşım var." Bir İngiliz entellektüeli olan David Tongue, tekil ve kişisel olana takılıyor; soyutlayarak bir sonuç çıkartmakta güçlük çekiyor. Hasan, bir toplumsal boyut ekliyor; "İginç bir izlenim David'inki" dedikten sonra şunları yazıyor; "Bana göre de Ecevit askeri yönetimin kısa sürede gitmesinden yana değil gibi. Özellikle terörizmle mücadeleyi yarım bırakıp gitmesini istemiyor." Her ikisi de pek çok yerinde; ama bu kadar mı?

Demirel ve Ecevit, siyasal rüştlerini, 1950-1960 Menderes Dönemi'nde yaşadılar.

1970 yıllarında hükümet ettiler ve 1961 Sistemi ile Türkiye'yi yönetemeyeceklerini gördüler.

Ecevit ile Demirel'in yaptıkları, yalnızca 12 Eylül'e katıksız bir destek çıkmak değil; bu, var. Bu çıplak gözlemle görülebilen somut bir olgudur. Bu olgunun gizlediği öz daha önemli görünüyor. Demi-

rel ve Ecevit, bir devlet biçimi olan demokrasi ile bağlarını koparıyorlar. Salt Devlet'e dönüyorlar.

Devam etmeden önce bir parantez açmakta yarar görüyorum.

Bilim bilimse, "yerleşik" bilimin direnişiyle karşılaşıyor.

Bilim, yerin altını üstüne çıkarır. Sonra yer altına iniyor.

Bilim bilimse, ilk alıcıları yer altı oluyor.

Yerleşik bilimin direnişiyle karşılaşması ve ilk alıcılarının yer altında bulunması, bilimsel yeniliğin, pratik testlerini sağlıyor.

Devam ediyorum: 27 Mayıs, Türkiye'de demokratik devrim sürecinin en ileri aşamasıdır. 12 Eylül, büyük bir geriye çekiliş ve çekme operasyonu oluyor. Dahası var; 1960 yıllarının sonundan başlayarak Türkiye'de iki büyük partili burjuvazinin artık ortaya çıkmış yapıyla Türkiye'yi yönetemeyeceğinin anlaşılmasıyla, Türkiye'de yönetim iki ayaklılıktan çıkarak üç ayak ile kurumlaşmaya başlıyor. 12 Eylül'de, Adalet Partisi ve Lideri Demirel ile Halk Partisi ve Lideri Ecevit'in, hiyerarşik düzenini koruyan Silahlı Kuvvetlerin komuta düzeyi ile tam bir anlaşmışlığı var.

Tezi yazıyorum; faşizm, yöneten sınıf ya da sınıflar içinde, çelişkilerin, bir taraf lehine, ortadan kaldırılması ya da ertelenmesini anlatıyor. Tezin uzantısı var; faşizm, yöneten sermaye grupları içinde, ister ülke toprakları içinde ve isterse dışında olsun, yeni alanlar zaptetmek isteyenlerin rejimi oluyor. Bu, sermaye sınıfı için, yeni alanların zaptı anlamına geldiği ölçüde, bir devlet durumu olan demokrasi, yerini terk ediyor. Yeni alanlar zaptetmek, devlet gücünü, hızla ve engelsiz uygulamayı gerektiriyor.

Türkiye'ye dönüyorum; 12 Eylül'den, kendilerini Cumhuriyet Rejimi ile yaşıt ve özdeş sayan, Koç Sermaye Grubu, "temsili" niteliğini kaybetmiş olarak çıkıyor. Hep Koç Sermaye Grubu'nun uydusu olarak hareket etmiş olan Eczacıbaşı Sermayesi de eski ağırlığını yitiriyor. Şöyle de söylenebilir; 12 Eylül'de sanayi sermayesinin siyasal yapısı monolitlik özelliğini geride bırakıyor. Bayar-Menderes Rejimi ile doğan Sabancı Sermaye Grubu, çok daha yayılmacı ve saldırgan bir politika izliyor. 12 Eylül yöneticileriyle kurduğu yakınlıktan yararlanarak rakip Karamehmetler Sermaye Grubu ile çatışmasını yargı mekanizmalarına kadar götürürken, Koç Grubu'na karşı-vur-kaç taktiğini uyguluyor. Tam bir Eylülist Kompleks olan Enka Grubu ile birlikte Sabancı Sermayesi hızla ve engelsiz işleyen devlet mekanizmasının isteklilerinin ve dolayısıyla da hasatçılarının başında yer alıyorlar.[50]

Daha önceki yıllara geliyorum; Türk düşüncesi henüz yüzeysel olanı ve somutu aşamıyor. Çok yaygın 1950 seçimi ile Türkiye'nin bir demokratik döneme girdiği, "yorumcular" ve yorumlayanlar tarafından, bir papağan istikrarı ile, tekrarlanıyor. Bazan yazılıyor ve bazan yazılmıyor; en büyük kanıt olarak da 1950 yılında Türkiye'nin tek ve ilk sivil devlet başkanının göreve geldiği ileri sürülüyor.

İlgisi yok; demokrasi bir üniforma giyme sorunu değil. Bayar-Menderes Rejimi, İsmet Paşa'nın çok daha önceden başlattığı restorasyon süreci içinde bir ve son aşamadır; devlet gücü, engelsiz ve hızla uygulanabiliyor. Bayar-Menderes döneminde Amerikan askerleri Türkiye'dedir;[51] Şefik Hüsnü, Zeki Baştımar, Mihri Belli, Sevim Tan, Ruhi Su, Enver Gökçe, Sıdıka Su ve diğerleri içerdedir. Bu dönem, meş'um 1951 tevkifatı ile başlıyor; grev hakkı yok, sendikalar yeni doğuyor. Bu donemin ilk yarısında sözü edilebilir anlamda bir demokratik mücadele bile yok; Soğuk Savaş'ın McCarhtyism'i var. Bu dönemde, bir tür olan, Soğuk Savaş Aydınları, büyük ölçüde sessizliği seçiyorlar.

Temsili demokrasi, zaman içinde, demokrasiden ayrılıyor. Tekelci aşamada ve emperyalist çağda, 1950 yıllarında, Türkiye'nin tekelci aşamada olduğunu ileri sürmüyorum, demokrasinin, temsil kurumlarını saklı tutarak içini boşaltmak mümkün olabiliyor.

Tezi yazıyorum: 27 Mayıs, 1940 yılları ortalarından itibaren süregelen bir demokrasi akımının yönetimi almasıdır. Yönetimi almada, Silahlı Kuvvetler içinde çalışan bir gizli örgütün önemli ve sonuç alıcı rol oynamasını abartmamak gerekiyor. Artık Türkiye'de Silahlı Kuvvetler'in şu ya da bu ölçüde katılımı olmadan bir yönetim değişikliği düşünülemez; bunun kabul edilebileceğini umuyorum.

27 Mayıs'ta, dönüşüm dinamiğine uygun olarak, Silahlı Kuvvetlerin en üst kademeleri de; artık aynı usülle yönetilemiyeceğini sezmeye başlıyorlar. Ancak üst kademede yalnızca işlerin eskisi türden yürümeyeceği inancı var; iktidar olma isteği yok. Nitekim Bayar-Menderes döneminin son Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel, rejime, rahatsızlığını bir mektupla bildirmekle yetiniyor. Ancak üst kademedeki bu işlerin arttık böyle yürümeyeceği inancı, gizli örgütçü genç subaylar için çok büyük güç oluyor. İstanbul'da Birinci Ordu ve Sıkıyönetim Komutanı Fahri Özdilek, daha sonra Milli Birlik Komitesi üyesi oluyor, Albay Muzaffer Yurdakuler'e, ihtilâli doğru bulmadığını söylüyor; ancak ihbar etmeyeceğini de belli ediyor. Devrimci durumun varlık koşullarından birisi, yönetenlerin statüko ile başka bir durum arasında bocalaması, böylece somut olarak duyuluyor.

Bunu en iyi görenlerden birisi, uzun yıllar Tür-

kiye'de görev yapmış olan CIA Türkiye uzmanlarından G.Harris'dir; yazdığını, tekrar aktarıyorum: "27 Mayıs 1960 tarihinde, silahlı kuvvetler içinde geniş destek gören, bir küçük gizli örgütçü takımı, ulusal birliği koruma adına, yönetimi eline aldı."[52] 27 Mayıs'ı çözümlerken, bunun küçük bir gizli örgüt tarafından gerçekleştirildiğini ve büyük yapının, yer yer istekle ve bölüm bölüm isteksiz, ancak bir bütün olarak olumlu bir bakışla, gizli örgütçülerin yaptığı işi desteklediğini vurgulamakta yarar var. Çözümleme bu; çok zaman unutuluyor, Türk Silahlı Kuvvetler'in, 27 Mayıs'ı gerçekleştiren gizli örgüte desteği Haziran 1961 tarihine kadar sürdü ve bir yıl içinde sona erdi.

CIA uzmanı Harris'ten bir aktarma daha yapıyorum: "1960 Darbesi, Türkiye'nin gelişmesinde, birçok alanda, keskin bir dönüşe işaret etmese bile, en azından zaman içinde Türkiye'de yaşama ayrı bir damga vuracak olan güçlü solcu güçleri boşandırdı."[53] George Harris'in burada sözcüğü dikkatle ve özenle seçtiğini belirtmem gerekiyor. İngilizce "unleash" sözcüğü, Fransızca "lacher", harekete geçirmek ya da serbest bırakmaktan daha çok, atın ya da köpeğin koşumundan boşanması anlamına geliyor. Boşanma sözcüğünü seçiyorum; çünkü bunda kan ya da yağmur boşanması türünden bir kontrolsüzlük rengi var.[54] 27 Mayıs'ta, Türkiye'de solcu güçleri harekete geçirme ya da serbest bırakma iradesi kesinlikle yok; uzunca bir kuraklıktan sonra bir sağnak boşanması veya beklenmeyen bir kesikten kan boşanması ortaya çıkıyor.

Tezi yazıyorum: Sosyalizm çağında demokratik devrimler, en büyük düşmanlığı, sola karşı gösteriyorlar. Uzantısını da eklemek mümkün oluyor; demokratik devrim, zaman içinde ne kadar geç geliyorsa ve aynı anlama gelmek üzere sosyalizm ne kadar genişlemişse, düşmanlık, o ölçüde şiddetli oluyor.

Tezin bir de vargısından söz edilebilir; dış politikada, Amerika Birleşik Devletleri'ne bağlılık, sola karşı olmakla aynı anlama geliyor. Bunu, bütün bu tezlerden uzak bir siyasal tarihçi öğretim üyesinin çalışmasından bir aktarma ile gösterebilecek durumdayım. Türk-Amerikan ilişkileri üzerine bu çalışma, Washington'un muhtemel bir "27 Mayıs" hareketinden hiç kaygılanmadığını saptıyor ve şunları yazıyor: "Herşeyden önce, Amerikan yöneticilerinin, Menderes Rejimi, ister seçim, ister başka yollarla düşsün, yeni gelecek iktidarın Amerikan karşıtı olamayacağını tahmin ettikleri söytenebilir. Menderes Rejimi'nin izlediği politika konusunda Amerikan Kongresi'nde beliren endişeleri yatıştırmak amacıyla Uluslararası Güvenlik İşleri Danışmanları'ndan Oramiral E.B. Grantham, 1959 Nisan'ında Kongre'de yaptığı bir konuşmada, Türk Ordusu'nun son derece güvenilir olduğunu, siyasal düşüncelerle hareket etmediğini, muhalefet partisinin ise kuvvetli komünizm karşıtı bir tutum içinde bulunduğunu, her iki büyük partinin de dış politikada aynı görüşü paylaştıklarını ve bütün bu nedenlerle, ne olursa olsun, Türkiye'nin izlediği dış politikada herhangi bir değişiklik olmayacağını belirtmiştir."[55] Burada ileri sürülen, CHP-DP veya AP-Ordu yönetim üçgeninin, dış bağlantılar açısından, Birleşik Devletler tarafından daha önce sezildiği anlaşılıyor. Sol karşıtı olmakla Birleşik Devletler yandaşı olmak, somut olarak da gözleniyor.

27 Mayıs 1960 sabaha karşı yönetimi alan gizli örgütçü subaylar, radyodan NATO'ya ve bir Amerikacı Orta Doğu anlaşması olan CENTO'ya bağlılıklarını ilan etmekle kalmıyorlar; bir ihtilalci telaş içinde bile bildirilerini, Amerikan Elçiliği'nin kapısının altına atmayı ihmal etmiyorlar. Birleşik Devletler'de yayınlanan bir çalışma Amerikan Büyükelçisi'nin kapısının altından bildiri atarak başlayan bir ihtilal için şunları yazıyor:[56] "Amerikan yöneticileri, 1960 Devrimi'nin ne NATO'ya ne de Birleşik Devletlere karşı olduğunu öğrenmekten memnun kaldılar. 27 Mayıs 1960 tarihinde, sabah saat dörtte radyodan okunan silahlı kuvvetler manifestosunun bir kopyası Ankara'daki Amerikan Büyükelçiliği'nin giriş kapısının altından atıldı; bunda, İhtilâlci cunta, Türkiye'nin tüm ittifaklarına sadık kalacağını açıklıyordu.[57] Gizli örgütçü subaylar, Amerikan Elçiliği mensuplarının radyoyu dinlememeleri ihtimaline karşı önlem almayı uygun buluyorlar.

Menderes Rejimi'nin son aylarında, işlerin artık eskisi gibi sürdürülemiyeceğini, bir mektupla bildirmek gerektiğini duyduğu için, İzmirde'ki istirahatından alınarak yeni kurulan Milli Birlik Komitesi'nin başına getirilen Cemal Gürsel'in sosyalizm çağında, demokratik hareketlerin anti-sosyalist çizgilerinin baskısından kurtulamayarak, Devlet Başkanı makamını işgal ettiği bir zamanda bile komünizmle mücadele için kurulan bir derneğe "fahri" başkan olmaktan kendisini alamadığı biliniyor. Orgeneral Gürsel gördüğü tepki üzerine, bundan çekilme uyumunu gösterebiliyor.

Gürsel'inki bir özensizliktir. 27 Mayıs Rejimi'nin, solculuk konusunda, çok daha özenli ve sistematik davrandığını ortaya koymak zor olmuyor; Uygur Kocabaşoğlu'nun Radyo üzerine doktora çalışması çok değerli bir kaynak niteliği kazanıyor. Dr. Kocabaşoğlu, 27 Mayıs Rejimi altında radyoyu incelerken önce şu saptamayı yapıyor: "27 Mayıs hareketinin radyoya ilişkin önemli buyruklarından birisi 'Radyomuzda yayınlanmakta olan -reklamlar da dahil bütün programlarda şiirlerde, hüzün, keder, melal verici kısım ve unsurlar bulunmayacaktır' şeklinde 'ivedi ve mühim' buyruktur."[58] İhtilâlciler hüzn'ü yasaklıyorlar. Hükümeti almanın doğal coşkusuyla, artık yalnızca neşeli günlerin geldiğini düşünebiliyorlar.

İhtilâlci coşkusunu anlayabiliyorum. Yalnız oldukça gecikiyorlar; bu emirmame, 5 Haziran 1961 tarihini taşıyor. Her gecikmenin, daha genel söylendiğinde her sapmanın, bir açıklayıcılık işlevi oluyor; bunun da var.

Dr. Kocabaşoğlu'nun bir başka saptamasını aktarmak durumundayım: "İncelediğimiz dönemin (1960-1964) radyo yayınlarında görülen özelliklerden birisi de 'anti-komünist' içerikli programların geçmiş dönemlerle kıyaslanmayacak derecede artış göstermesidir."[59] Genel akıma ve vulgar bakış açılarına son derece ters ve çok değerli bir saptama ile karşılaşılıyor. Uygur Kocabaşoğlu, bu yüzeysel beklentilerden sapan önemli saptamaya bir açıklama getirme gereğini duyuyor; görüşlerini aktarıyorum: "Bu gelişme" radyonun giderek daha fazla bir 'eğlencelik' aracına dönüştürülmesi gerçeği ile birlikte, genel olarak geniş kitlelerin bilinçlenmesine, özel olarak ise sol düşüncenin güçlenip örgütlenmesine karşı bir önlem olarak değerlendirilebilir. Nitekim, dünyada anti-komünizm silahının etkisini yitirmeye başladığı soğuk savaşın giderek hızını kaybettiği bir dönemde, Türkiye'de anti-komünist yayınların artmış olması gereğini daha çok ülkenin iç dinamiklerinde (emperyalizm olgusunu unutmadan) aramak doğru olur." Tümüyle katılıyorum.

Gecikmelerinin nedeni şuradan geliyor: 27 Mayıs'la iktidarı aldıkları zaman bir sol patlama ve bir başka deyişle solcu güçlerin boşanması türünden gelişmeler beklemiyorlar. Bu nedenle, Amerikan Büyükelçisi'nin kapısının altından ihtilâl manifestosu kaydırmayı ve Menderes'in bile ürktüğü Amerikan U-2 Casus Uçaklarının Türkiye'den kalkarak Sovyetler üzerinde istihbarat uçuşlarına izin vermeyi, yeterli sayıyorlar. Yalnız yanıldıklarını anlıyorlar; Şubat 1961 tarihinde, sendikacılardan bir grubun, kendiliğinden bir solcu parti kurdukları görülüyor. Önce yankısız kalan bu hareket, aydınların katılmaya başlamasıyla, güç kazanma işaretlerini veriyor. Bunun üzerine radyo, karşı işaretlere başlamak gereğini duyuyor.

Radyo işaret vermeye başlıyor. Dr. Kocabaşoğlu'nun çalışmasından aktarıyorum: "1961 yılında Devlet Başkanlığı'nın isteği üzerine Ankara Radyosunda 'Vatandaş Dikkat, Su Uyur, Komünizm Uyumaz', 'Komünist Türk ve Müslüman Kıyafetine Bürünerek Arana Girer', 'Komünizm Tatlı Dille Arkadan Sokan Bir Yılandır' ve benzeri 'kamu yararı spotları' yayınlanmıştır."[60] Televizyonun olmadığı ve radyonun en etkin propaganda aracı olduğu bir dönemde, spikerler, geçimlerini kazanabilmek için, günde birkaç öğün ve her öğünde birkaç ölçü, "Komünizm Tatlı Dille Arkadan Sokan Bir Yılandır" tekerlemesini tekrarlamak zorunda bırakılıyorlar. Herhalde, henüz televizyon çağına girilmediği için, bu tekerlemeyi okurlarken, arkalarına bakmakta bir sakınca görmüyorlar.

Kuşkusuz yalnızca "spot" yayını ile anti-sosyalist bir kampanya söz konusu değil; ayrıca programlar yapılıyor. Bu dönemde, Ankara Radyosu'nun Eğitim ve Kültür Yayınları içinde, "Bir Konumuz Var" başlığı altında, "Ben Bir Zaman Onlardandım", "Maskelerin Arkasındaki Gerçek", "Komünist Çin'den Niçin Kaçtım", "Utanç Duvarı Yıldönümünde Berlin", "Macaristan" türünden, dünya sosyalizmini kötüleyen programlara ağırlık veriliyor.[61] Demokratik Devrim, kendisini, kaygan bir toprak üzerinde sanıyor; sosyalizme açılan bütün yolları kapatmak istiyor.

Sosyalizme açılan kapıları kapatmaya çalışmak, demokratik devrimin, kendi kendisini red sürecinin başlangıcıdır. Sosyalizm çağında demokratik süreç, en çok ve en güçlü olarak bir red ve geriye dönüş eğilimi taşıyor.

27 Mayıs, Adalet Partisi ile Halk Partisi'nin, Demirel ile Ecevit'in, ellerini dayayarak, kendilerini, geriye doğru ittikleri bir duvar işlevi görüyor. 12 Eylül, 27 Mayıs'ı bir ulusal gün olmaktan çıkarmayı da önemli bir iş sayıyor. Silahlı Kuvvetler hiyerarşisi içinde gerçekleştirilen 12 Eylül ile Türkiye'deki siyasal yapı, 27 Mayıs 1960 öncesine, Bayar-Menderes Rejimi kurumlarına, çekiliyor.

Bunun 1971 yılında değil, 1980 yılında net bir biçimde ortaya çıkmasının ekonomik nedenleri var. Hiç kuşku kalmamasını gerekli görüyorum; 27 Mayıs, basit bir askeri darbe olmaktan uzak, bir burjuva hareketidir. 27 Mayıs'ın ortaya çıkışında, Türkiye'de kapitalizmin artan çelişkileri önemli bir rol oynuyor. 27 Mayıs ile birlikte başlayan dönemde yeni kurumsal yapı ve yeni toplumsal hedefler içinde, Türkiye'de sanayi kapitalizmi rengini ve damgasını vuruyor. Başka yerlerde ayrıntılı ekonomik çözümlemeler yapıldı; tekrarı için bir neden yok.[62] Şu kadarını netlikle söyleyebilecek durumdayım: 1960'lı yılların özgürlük rejimi toplu sözleşme ve grev düzeni, öğrenci ve aydınların haklarını arayan, yüksek ücret peşinde koşan işçilerin etrafında kenetlenmesi Türkiye kapitalizminin bir büyük aşama kaydetmesi için gerekli oldu. Aynı yerlerde, bir ekonomik model çerçevesinde göstermeye çalıştım; DİSK'in yüksek ücret düzeyi sağlayan sendikal çalışmaları olmasaydı, büyük sermaye, dayanıklı tüketim malları üretiminde büyük açılımını gerçekleştiremezdi.

27 Mayıs, Türkiye kapitalizminin, pazar ve realizasyon sorunlarına yurt içinde çözüm arayan bir dönemin başlangıcı oldu. 12 Eylül, pazar ve realizasyon sorununu, yurt dışında çözme denemesi olarak hazırlandı ve gelişti. 27 Mayıs, bir merkantilist politikaya ve yüksek işçi ücretlerine dayanmak zorundaydı; sağlandı. 12 Eylül, her türlü kontrol siste-

mini reddeden ve son derece düşük ücrette sürdürülen bir toplum yapısına muhtaçtı; bu insanın reçetelerini yadsımayı da anlatıyor, sağlanmaya çalışıldı.

Bu kadar değil. Yalnız bu kadar olsa, burjuvazinin, teorik tanımını reddetme pahasına 27 Mayıs'a bir kin sürdürmesini beklememek gerekiyor. "Demokratik Güçler", bir burjuva hareket olan ve her zaman olduğu türden burjuva devletin güçlenmesine yol açan 27 Mayıs'a kin izliyor. Bu çelişkinin açıklanması zorunludur; deneme yapmak durumundayım.

Çünkü 27 Mayıs, kuruluşuna katkıda bulunduğu 1961 Anayasası ve türev kurumlarıyla değil, daha çok, yarattığı hayal kırıklığı ve tarihsel olarak boşanmasını sağladığı solcu güçlerle gerçekleşiyor. Daha da açık söylenebilir; 27 Mayıs'a rengini ve anlamını veren, önlemek istediği, gelişmesini durdurmak için seferber olduğu solcu güçlerdir.

Babeuf ve üç büyük ütopyacı, Fourier, Saint-Simon ve Owen, iki büyük devrimden, Fransız Siyasal Devrimi ile İngiliz Sanayi Devrimi'nden duyulan hayal kırıklığının ürünü oldular; hayâl kırıklığının çocukları olarak büyüdüler. Daha önce de bir sosyal mücadeleler tarihi var; ütopyacılar sosyalizmin gelişmesine büyük katkıda bulundular.[63] Aydındılar, sezgileri gelişmişti, önceden duydular.

Devrim, başkadır; yapanları da değiştiriyor. Devrimden bireyler, değişmiş, daha çok insanlaşmış, kişisel güçlerini son derece abartan, her şeyi yapmaya kadir, Tanrı katına yakın yaratıklar olarak çıkıyorlar. Anadolu Devrimi'nin başarısı perçinlendikten sonra 1930 yıllarında böyle bir dönem, Dil ve Tarih Tezleri ile birlikte yaşanıyor. İlk Beş Yıllık Sanayi Planı'nın başarıyla uyulanmasıyla birlikte Sovyetler Birliği'nde, coşkulu ve volantarist çıkışlar yaşanıyor. Mutlaka, burjuva siyasal ve sanayi devrimlerinden sonra da ortaya çıkıyor.

27 Mayıs günü, bir büyük coşku sahnelendi, 1961 Ekim ayında yapılan seçimler, bir çözümsüzlüğü ortaya çıkardı.

27 Mayıs coşkusunu ve hayal kırıklığını çok çabuk getirdi ve geçirdi.

1960 yıllarının ilk yarısında başlayan ve gittikçe ivme kazanan, ikinci yarıda Türkiye düzenini sarsan, kütlesel eylemler, hem bir güvenin ve hem de bir hayal kırıklığının patlamasını da anlatıyor. 1960 yıllarının ikinci yarısında, savaş sahnesini, yeni tür insanlar dolduruyor.

1960'lı yılların ikinci yarısında sosyalist devrim için yola çıkan, ancak bunu yasaklayarak demokratik devrimi hedef sayan bir savaşçılar kütlesi ağırlık kazanıyor. Bu dönemde aynı zamanda hem iktidardaki Adalet Partisi ve hem de muhalefetteki Halk Partisi, bu yeni savaşçılar kütlesi karşısında, büyük bir şaşkınlık geçiriyor. İki büyük partinin demokratik süreçten dönüş yollarını arayışları işte bu zamanda başlıyor.

1960 yıllarının ikinci yarısında Türkiye'de demokrasinin kendisi, bir savaş ve çekişme konusu oluyor. Bir devlet durumu olan demokrasi, ancak çekişme olduğu zaman, duyulabiliyor. İşte tam bu zamanda, iktidardaki partinin başkanı ve başbakanı, "yollar yürümekle aşınmaz" demek zorunda kalıyor. Daha sonraki yıllarda, devletin demokratik durumunu, kurumsal olarak ortadan kaldırma süreci içinde çok büyük eleştirilere konu yapılan bu söz, bir dönem için bir demokratik durumun varlığına işaret oluyor.

1940 yıllarından başlayarak tökezleye tökezleye ilerleyen gizli örgütçü subaylar, programlarını 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleştiremiyorlar. Bu program, daha sonraki yıllarda, Türkiye İşçi Partisi, Yön Hareketi ve Demokratik Devrimciler'den oluşan üçgenin kütlesel atılımıyla, gerçekleşme sürecine giriyor.[64] Bu dönem, 1950 Dönemi değil, Türkiye'de demokratik durumun tadılmaya başlandığı bir dönem oluyor; 12 Mart ile önlemleri alınıyor.

1960 yılların ortasında solcu güçlerin boşanmasında, bir yönetimi alaşağı etmenin yarattığı güven ile ortaya çıkan tablonun yol açtığı hayal kırıklığının katkısı büyük olmalıdır; öyle düşünüyorum.[65] Devrimsel başarı insanı, çoğaltıyor; devrimci sonuç ile tek tek birey daha büyüyor ve güçleniyor. Çoğalmış ve kendine güvenini artırmış bireyin hayal kırıklığı, yeni yol arayışlarını zorluyor,

27 Mayıs'ı bir başka güven ve hayal kırıklığının ürünü olarak görüyorum.

Orduda Modernizasyon ve Toplumda Dönüşüm

Gizil örgütçülerden, Milli Birlik Komitesi üyesi, Kasım 1960 tarihinde Komite'den uzaklaştırılan Orhan Erkanlı'dan bir aktarma ile başlıyorum.[66] "27 Mayıs'ın, daha doğrusu memleketin bir ihtilâle sürüklenmesinin nedenlerini araştırmak için, Atatürk'ün ölümünden sonraki dönemden başlamak gerekir. Çünkü, 27 Mayıs, 1938'den 1960'a kadar geçen yirmi iki senelik tarihi gelişmemizin bir sonucudur."[67] Önemli ölçüde katılıyorum. 27 Mayıs'ta, Mustafa Kemal Paşa'dan sonra İsmet Paşa'nın başrolü oynadığı Restorasyon Süreci'nin yarattığı umutsuzluğun, bu sürece tepkinin, büyük etkisi var. Böyle bakılması, 27 Mayıs'ı salt bir askeri hareket olmaktan çıkarıyor; çıkartmak gerekiyor.

Birey, eğer ilim yolunu seçmemişse, en çok gençlikte öğrendiklerini veya en fazla gençlik döneminde kafasına takılanları unutmuyor. 1940'lı yıl-

larda Ordu saflarına katılanlar, abartmalı Kemalist Coşku'nun çocukları oluyorlar. Az zamanda çok ve büyük işler başarılmış olduğuna inanarak Silahlı Kuvvetler'de göreve başlıyorlar.

1950 yıllarında kurulan ve 1960 yılında iktidarı alan gizli örgütün ilk çekirdeklerinden birisinin Dündar Seyhan tarafından kurulduğu biliniyor; gizli örgütçüler ve bu dönemin üzerinde yazanlar, bu nokta özerinde anlaşıyorlar. Daha sonra Albay Dündar Seyhan'a, Albay Talat Aydemir'den önce, 21-22 Şubat 1962 darbe girişiminin liderliğini verenler var. En azından bu iki albay, gizli komitelerde çok önemli rol oynuyorlar; 27 Mayıs'ta birisi Washington'da ve diğeri Kore'de bulunduğu için, Milli Birlik Komitesi dışında bırakılıyorlar. Haziran 1961 yılında, Milli Birlik Yönetimi'nin iktidarına son veren Silahlı Kuvvetler Birliği'nin liderleri durumundalar; albaylar kuşağının önde gelen isimleri oluyorlar.

Başarılı girişimin dışındalar. Başarısız girişimlerin içindeler. Anı bırakıyorlar. Gizli örgütçü genç subay Dündar Seyhan, subaylığının ilk on yılı sonları için, anılarına şu değerlendirmeyi uygun buluyor: "Ordudaki subaylık hayatım 10 seneye varıyordu. Ne umut etmiştim. Neler bulmuştum. Adeta, bezgin bir ruh taşımaya başlamıştım."[68] Hayal kırıklığından da ötede, bir şok anlatımı görülüyor. Çünkü bir büyük başarıdan doğduklarına, bir büyük ideolojik silahla donatılmış olduklarına inanıyor. Şunları da yazıyor: "Biz, Atatürk ilkeleriyle birlikte yoğrulmuş ve büyümüş olan ilk kuşaktık. Beynimiz O'nun ideolojisinden gıdasını alarak tam onun istediği gibi düşünebilmek, kıymetlendirebilmek niteliğine ulaştı. O'nun fikir dokusu dışındaki her hüküm ve mantık "bizim kuşağa ters geliyordu."[69] Bunları, İstanbul'da Boğaz'da, Uskumru Köyü'nde ilk subaylık deneyiminin ilk yıllarının izlenimi olarak hatırlıyor.

Devam ediyor: "Bana, taburumun üç sene içerisindeki kullanılış şekli hıyanet gibi görünmedi ise bile, en azından, bizi idare edenlerin 'küçümsenmiyecek bir gaflet ve cehalet içinde bulunduğu hakkında, kati bir fikir vermişti." En büyük umut kırıklığını, günlük işlerinde yaşıyanlar; Ordu'nun teknik ve iş akım düzeyini perişan görüyorlar. 1940'lı yılların ortalarında genç subaylar Atatürlk- İnönü- Çakmak triosu ile ilgili bir destan edebiyati ile büyümüşler; Osmanlı döneminin bu yüksek rütbeli üç subayı, Cumhuriyet döneminin ilk subay kuşağına önder oluyor. Fakat pratik, dayanıksız inançları yıkabiliyor.

Genç subay Dündar Seyhan, "ilkokuldan beri Atatürk'le beraber İnönü ve Çakmak triosu bize millî kahramanlar olarak tanıtılmıştı" dedikten sonra, sürdürmek gereğini duyuyor: "Daha o günkü dar görüşümüzle, Türk ordusunun başındaki Mareşal'in yıllarla nasıl büyük bir gaflet içinde Türk Silahlı Kuvvetlerini Milli Mücadeleyi yaptığı zamandan da daha ihmal edilmiş bir durumda bıraktığını idrak etmemeğe imkân yoktu." Mareşal Kültü Silahlı Kuvvetler'e katılmasıyla birlikte yıkılıyor. "Muhayyilemizde insan üstü varlık olarak yaşatıyorduk Mareşal'i. Bütün bunlar açık hakikatlerdi, ama, işte 1940'lı yılların Türk Ordusu'nun perişan hali de açık bir gerçekti. Yapılacak iş yoktu."[70] Gizli örgüt ihtiyacı, günlük yaşamdaki, bireyin mesleğindeki, eksiklik saptaması ve düzenleme ihtiyacından doğuyor. Daha başka bir söyleyişle, gizli örgütler hep, bireyin günlük yaşamındaki değişiklik ihtiyacını belirlemekle başlıyor.

Kuşkusuz bireysel ve toplumsal değiştirme özlem ve istencinin bir arada olması gerekli; ancak çubuğu tersine bükmeyi bir çözümleme yöntemi olarak yararlı bulduğumu tekrarlamak durumundayım.[71] Bu nedenle ordu içinde modernizasyon ihtiyacının saptandığını göstermek zorundayım.

Talat Aydemir ile Dündar Seyhan'ın, Kuleli Askeri Lisesi'nde sınıf arkadaşı oldukları anlaşılıyor. 1950 yıllarında her ikisi de ayrı ayrı gizli örgüt kuruyorlar ve birleşiyorlar, 27 Mayıs'ı bekleyemeden yurt dışı görev almak için acele etmede de yazgıları birleşiyor; yurda dönünce, kendilerinin hareketlerini başlatmak için fırsatlar arıyorlar. 27 Mayıs'ta başarının yeni denemeleri özendirmesini doğal karşılamak gerekiyor; 22 Şubat 1962 tarihindeki darbe girişiminin iki lideri olarak görülüyorlar. 21 Mayıs 1963 girişimi için anlaşamıyorlar; Albay Aydemir yalnız başına gidiyor. Asılıyor.

Anı yazmak, herhalde, bir tür doyum oluyor. Başarısız ihtilâlciler anı bırakıyorlar. Albay Talat Aydemir, ilk gizli örgüt toplantılarından birisinin açış konuşmasını imha etmediğini kaydediyor; bu konuşmanın başını aktarıyorum: "Buraya toplanmamızın maksadını hepimiz biliyoruz. Biz kurmay subaylar ordunun bugünkü durumundan daha iyi vaziyete girmesi için fikren anlaştığımız esaslar dahilinde kalkınmasına çalışacağız. Artık neme lâzımcılığı bir tarafa bırakıp nihayet yetişkin ve münevver kimseler gibi düşünmek zamanı gelmiştir. Akademi tahsil hayatımız bitmek üzeredir. Mesuliyetsiz günlerimiz sona ermiştir, asıl ordu saflarındaki vazifelerimize başlamak üzereyiz. Yeni vazife yerlerimize iyi veya kötü olduğumuzu göstermedikçe hayatın bize neler ifade ettiğini anlatmamıza imkan yoktur. Şu hususu katiyetle söyleyebilirim ki bizler akademi tahsilimizi yeni esaslara göre tamamladık. Yeni doktrinlerle yeni zihniyetlere sahip olarak yetiştik."[72] Bu ihtilalci mayası hiç olmayan, bunu, elinden ihtilali üç kez kaçırarak kanıtlayan, yürekli ve kariyerist kurmay subay, burada hep silahlı kuvvetlerin modernizasyonundan söz ediyor.[73] Amerikan savaş doktrinleriyle ve Amerikan kitapları ve uzmanlarıyla yetişmiş olmayı bir üstünlük sayıyor.

"Bir münevver olarak, bir kurmay subay olarak

ilk önce ordu dahilinde düşüncelerime yakın düşen arkadaşlarla işbirliği yapıp iktidarda bulunan partinin Türk Ordusu'nu ihmal ederek düşürdüğü bu kötü durumdan kurtarma çarelerinin neler olabileceğini ve ne şekilde hareket edilirse bu vaziyete bir son verilebileceğini planlamaya başladım. Bütün düşüncelerimi bu istikamete yöneltip Genelkurmay Başkanlığı'nda zemin yoklıyarak arkadaş aramaya başladım."[74] Genç Kurmay Subay Talat Aydemir, 1950 yıllarının ortasında gizli örgüt aramaya başlarken böyle düşünüyor. Yalnız Ordu'nun zayıflıklarından değil, bir de kendilerinden önce yetişmiş subayların bakış açısından rahatsızlık duyuyor.

1950 yıllarının gizli örgütçü subayları, daha önceki subay kuşağına güvenmiyorlar; Ordu'yu yönetenlerin yönetemeyeceklerine inanıyorlar. Devam ediyor: "Bu karargâhtaki kurmay subaylar hepsi Akademi tahsillerini eski sistemde ikmal etmişlerdi. Harp Akademileri'nin vermiş olduğu baskı altından kurtulamamışlardı. Çünkü o mektep öyle bir yerdi ki, inandığın fikirleri savunmana hiç imkân vermez. O baskı altında yetişen subaylar hayatta insiyatiflerini kaybederler. Daima evetefendim'ci olurlar. Hakikatleri haykırmak istedikleri halde yapamazlar, Daima boyun eğerler.[75] Bu nedenle Aydemir, gizli örgüt için yeni kuşak kurmay subay aramaya başlıyor.

Eski kuşak subaylara güvensizlik ve bunlara duyulan tepki, anı bırakan bütün gizli örgütçü subayların ortak özelliğini belirliyor. Orhan Erkanlı da şunları yazıyor: "Silahlı Kuvvetler kendi haline terk edilmiş, dış yardımlarla artan maddi gücüne rağmen, morali tamamen sarsılmış izzet-i nefsi kırılmış bir halde. Yedek subaylarla ordunun idare edilebileceği, kravatlı şövalyelerin burunlarının kırılacağı günlük söylentiler arasında; mecliste subayların yatak odalarına kimlerin girip çıktığı en adi ve hayasız bir üslûp içinde tartışılmakta. Ordu'nun yeni adı Battal Gazi Ordusu'dur artık... Milli Savunma Bakanları'nın paltosunu, havlusunu tutacak tadar mevkiini ve şahsiyetini unutan kumandanlar, bu dalkavukları terfi ettirecek ve bunlara Türk Ordusu'nu ve memleket savunmasını emanet edecek derecede sorumluluk duygusundan uzaklaşmış bakanlar görülmekte."[76] Ordu içinde bir ikilik ortaya çıkıyor: Yeri kuşaklar eski kuşak subaylara ve komutanlarına güvenmiyorlar.

Albay Aydemir 1950'li yılların başlangıç dönemiyle ilgili izlenimlerini kaydederken "artık bundan, sonra yetişecek kurmay subaylara daha çok güvenebilirdim" diyor. Yeni kuşaklann üstünlüğünü Amerikan sistemi ve Amerikan savaş doktrinleriyle yetiştirilmelerine bağlıyor. Aktarıyorum: Eski kuşak kurmay subaylar ve generallerin en büyük eksiklikleri, "yeni sistemde yetişen kurmay subayların yanında bilgi bakımından zayıf kalmalarıydı. Çünkü yeni yetişen kurmay subaylar Amerikan doktrinlerine göre yetiştirilmişlerdi. Halen Türk Ordusu, NATO devletleri orduları içinde görev alıyorlardı. Hazırlanan bütün planlar yeni üsullere göre yapılıyordu. Eski Alman doktrinleri yerine Amerikan doktrinleri konmuştu." Eski kurmaylar ve generaller Amerikan doktrini bilmiyorlar ve yeni kuşak karşısında çaresiz kalıyorlar. Bu nedenle ancak eski kuşak subaylardan, tekamül kursu, doktrin kursu görmüş olanlar yeni sisteme uyabiliyorlar; fakat, Albay Aydemir, "bunların sayısı o senelerde çok azdı" diyor.

Diyalektik, fiziksel bir etki yapıyor; Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Amerikan etkisine açılması, kendi içindeki bütünlüğün bozulmasına ve profesyonel çelişkilerin doğmasına, bunların büyümesine, önemli ölçüde katkıda bulunuyor.[77] Türkiye üzerine araştırmalarıyla bilinen CIA uzmanı G. Harris, bunu çok daha önceden, saptamış görünüyor. 1965 yılında yayınladığı, "Türk Politikasında Ordu'nun Rolü" başlıklı incelemesinden aktarma yapmam gerekiyor. Şöyle: "1950'li yılların başında, yeni bir ruh subaylar arasında hızla yayılıyordu. 1948 yıllarından itibaren Birleşik Devletlerin hem modern silahlar ve hem de eğitim biçiminde gelişen askeri yardımı, Türk Ordu Kuruluşunu dramatik ölçüde değiştiriyordu. Binlerce genç subay, eğitim için yalnızca Birleşik Devletler'e değil Avrupa ülkelerine de gönderiliyordu. Kore'de de bir Türk alayı savaştı; Türk subayları NATO görevlerine atandılar ve çok uluslu manevralara katıldılar."[78] Harris, hem başta Birleşik Devletler olmak üzere Batı Avrupa ülkelerinde eğitim görmenin ve hem de NATO içinde çalışmanın, genç Türk subaylarına iki tür etki yaptığını kaydediyor.

"Bu deneyim, bir yanda, Türkiye'nin toplumsal ve ekonomik gelişmede geri kaldığı ve Batı'ya ancak radikal toplumsal reformlarla yetişebileceği izlenimini güçlendirdi." Bu, sonuçların birisidir; bir de Ordunun iç bütünlüğü ile ilgili olanı var. "Aynı zamanda, modem savaşın gelişmiş tekniklerini tanıyabilmiş olan subayların bazılarının, eski kafalı, *traditionally-minded* üstlerine karşı saygılarını kaybetmelerine yol açtı. *As a result the long-standing ferment within the officer corps received new impetus.* Bunun sonucunda, subaylar arasında uzun zamandır var olan huzursuzluk yeni bir hız kazandı." Amerikan etkilerine açılım, Ordunun bölünmesini hızlandırdı.

KORGENERAL MADANOĞLU: SOSYALİST PAŞA[79]

Türk Ordusundaki Osmanlı tipi paşaların son kalıntılarından olan Paşa, kendi tabiriyle «erkeklik uğruna» 27 Mayıs hareketine 12'ye beş kala katılmış ve bu yoldan politika sahnesine çıkmıştı. Aradan oniki sene geçti; bir gün

gazetelerde Paşa'nın, sol bir ihtilâl için gizli örgüt kurmak ve devletin nizamını değiştirmek gibi suçlardan tutuklandığı haberi çıktı, Oniki sene içinde Paşa çok değişmiş; en sağdan en sola gelmiş, eylemci olmuştu.

Kendi arkadaşlarını yurt dışına sürdürerek eylemi durduran ve marifetini özel bir toplantıda basına açıklarken "Ben ilk günden itibaren daima bunu söyledim, biz askeriz, silahtan anlarız, memleketin âli menfaatleri için bunu yaptık; hemen idareyi devredelim köşemize çekilelim dedim. Hadisat bizi buralara sürükledi; asıl olan hüsnüniyettir, benim hareketimden, hüsnüniyetimden şüphe edenin anasını sinkâf ederim" diyen Paşa, geçen zaman içinde solcu bir eyleme girecek kadar kendisini yetiştirmiş, fikirlerini değiştirmişti. Paşa'nın "Hadisat bizi buralara sürükledi." sözü doğruydu. Paşa'yı daima birileri, hadisat, hissiyat v.s. bir yerlere sürükledi. 27 Mayıs'a da böyle sürüklenmişti. Daha sonra yurt dışına sürülmesine sebep olmakla minnetini yerine getirdiği subaylardan birisi, Mayıs ayının başlarında, eskiden tanıdığı Paşa'ya giderek, doğruca konuya girmişti: "Paşam ordu içinde gizli bir teşkilât kurulmuştur. Bu teşkilât en kısa zamanda bir ihtilâl yapmak ve memlekete askeri yönetim kurmak kararındadır. Arkadaşlar beni sizinle temasa memur ettiler, sizi de aramızda görmek istiyoruz. Sizin erkek bir adam olduğunuzu bildiğim için bunları açıkça söyledim," Paşa, önce, "Benim bu işlere aklım ermez, bende kafa yok, T... var" demiş. Israr üzerine, teşkilât hakkında bilgi almış ve bir gün sonra da kararını vererek, gizli örgütün meşhur yeminini etmişti. Paşa 27 Mayıs'da önemli hizmetler gördü, bilhassa diğer paşalar üzerinde etkili oldu. Paşa 27 Mayıs'ın en popüler simalarındandı; her gün ismi ve resmi gazetelere geçiyor, yakışıklı ve mert görünüşlü paşa halkın sempatisini kazanıyordu. Memnun ve mağrurdu. Başlangıçta devirdiği çamları, babacan tavrı ve külhanbey, üslûbu ile Komite'ye kabul ettirebiliyordu. Ankara kumandanıydı. Kumandanlık karargâhı Komite'nin bir nevi gizli hazırlıklar laboratuvarıydı; akıllı ve çalışkan Kurmay başkanının nezaretinde ve Paşa'nın kontrolünde, ordu ve üniversite reformları, generallerin emeklilik işlemleri bu karargâhta hazırlanıyordu.[80]

Paşa ilk günlerde biraz şaşırmış ve etrafında, kendisine teklif yapıldığı zaman isminden bahsedilen generalleri aramış, fakat bunların durum icabı söylenen sözler olduğunu anlayarak susmuştu. Hayatından memnundu; Komite içindeki birkaç generalden birisiydi, her yerde itibar ve saygı görüyordu. Ancak Komite'deki gençlerle arası pek iyi değildi; "bu yüzbaşılar, bu binbaşılar" lafını sık sık ediyor ve onları küçük görüyordu. Onların yanında kendisine kompleks geliyor, cehaletini anlıyordu. Paşa'nın esasen düşüncesi başkaydı. Bir gün Komite toplantısında, beklenen bomba patladı.

Komite'ye sırası gelen genç bir yüzbaşı başkanlık ediyor, diğer bir yüzbaşı da konuşuyordu; devrimlerden, Atatürkçülük'e dönüşen, milletin kaderini değiştirmekten bahseden yüzbaşıya Paşa daha fazla dayanamadı, oturduğu yerden müdahale etti: "Biz bu uzun işleri bırakalım, bizim bunlara aklımız ermez. Vazifemiz DP iktidarını yıkmaktı, yıktık bitti. Çağıralım İsmet Paşa'yı iktidarı devredelim; biz de kenara çekilelim." dedi. Öteden beri Paşa'nın fikri buydu: "İsmet Paşa'ya iktidarı devretmek" her fırsatta bunu söylüyordu. Kenara çekilmek sözü bizi avlamak için bir tuzaktı. Paşa'ya sivil döneme geçildiği zaman ordunun en yüksek kademesi vaad edilmiş ve bu duyulmuştu. İktidarın sorumluluğunu çekemeyen ve bu yük altında ezildiğini hisseden ve bunu rahatlıkla açıklayan Paşa bir an önce kendini emniyete almak istiyordu. Yüzbaşının cevabı çok sert ve kinci oldu; aylardır birikmiş, dolmuş kırgınlıklar boşalıyordu: "Paşam siz istediğiniz yere gidebilirsiniz, kimse sizi zorla tutmuyor. Zaten yanlışlıkla geldiğiniz ve bir türlü vazifenizi, fonksiyonunuzu idrak edemediğiniz bu topluluk bir İhtilâl Meclisi'dir. Burada herkesin rütbesi ve sıfatı eşittir ve birdir; İhtilâl Meclisi üyeliği... Burası kışla değil, siz de general değilsiniz; oturduğunuz yerden müdahale etmeyin, fikriniz varsa, söz alın ve kürsüden söyleyin. Şunu da bilin ki, biz İsmet Paşa'nın kiralık askerleri değiliz ve olmayacağız. İhtilâl İsmet Paşa'yı iktidara getirmek için yapılmamıştır. Her defa İsmet Paşa'ya iktidarı devretmekten bahsediyorsunuz, kimin malını kime veriyorsunuz; M B. iktidarının gerçek sahibi Türk ordusudur, biz onun temsilcileriyiz. İktidarı zamanı gelince yapılacak seçimleri kazanana devrederiz; önce devrimler yapılacak, sonra da seçimler..." Oldukça uzun süren ve zaman zaman tartışmalara sebep olan bu konuşma, aslında Komite'nin devrimci kanadının, diğerlerine ilk açık taarruzu idi. Paşa münasip bir hedefti. Bu konuşmadan sonra Paşa Komite'ye iki ay gelmedi. Bazı arkadaşlar bu devamsızlığı istifa sayıp, Paşa'nın Komite'den istifa ettiğini

resmen açıklamak istedilerse de buna mâni olduk. Paşa bu günü hiç unutmadı ve ondan sonraki bütün çalışmalarını, imkânlarını yüzbaşılardan kurtulmak gayesine yöneltti; neticede Paşa'nın fendi yüzbaşıları yendi, 13 Kasım oldu. 13 Kasım'ın gerçek sebebi budur.

Paşa, uzun boylu, yakışıklı ve erkek görünüşlü bir adamdı; samimi ve mütevazı davranışlarıyla kendisini herkese sevdiriyordu. Orduda Tümen Kumandanı iken, yedek teğmenlerle tavla oynar, sık sık sinkâf ederdi. İhtilâlden sonra da gazetecilerle aynı hava içinde konuşmaya devam etmiş ve onların sevgilisi olmuştu. Generalliğe terfi ettiği gün, "yahu bu iş çok ucuzladı, ben de general olursam, herkes olur..." diyecek kadar saf ve samimi idi.

Paşa'nın Komite içinde ve dışında akıl hocaları vardı; her konuyu önce onlarla tartışır, daha sonra kararını verirdi. Hazırlıksız yakalandığı zamanlar: "Bana müsaade edin, arkadaşlarla konuşayım" demekten çekinmezdi. Bilhassa profesörlere büyük bir saygısı ve itimadı vardı. Onların fikrini almadan hiçbir işe girişmezdi. Geceleri, profesörlerle bazı politikacılarla toplantılar yapar, ertesi günü onlardan aldığı havaya göre hareket ederdi.

Paşa hayatında iki defa kahraman oldu, vatanı kurtaranların arasında yer aldı; 27 Mayıs ve 13 Kasım. Üçüncü denemelerinde tosladı. Bağımsız milletvekili adaylığı ve solcuların liderliği için yaptığı çıkışlar başarısız oldu.

Paşa M.B. iktidarı sona erince evine çekildi bir süre politikayla ilgisini kesti. Köpeğiyle plajlarda, salonlarda dolaşmaya başladı. Halk kendisini seviyordu; aydınlar Paşa'yı yakinen tanımadıklarından, ondan çok şeyler bekliyorlardı. Paşa'yı rahat bırakmadılar. Memleketin Paşaya ihtiyacı vardı; politikaya ve meclise girmeli, tarihi misyonuna devam etmeliydi. Vatanı iki defa kurtarmıştı; şimdi vatan yeniden bir kurtarıcı bekliyordu. Gürsel'den sonra kim Cumhurbaşkanı olacaktı? Elbette Paşa... Bunun için bağımsız olarak adaylığını koyması ve bu yoldan meclise girmesi lâzımdı. Partilere girdiği takdirde Paşa'nın tarafsızlığı, kurtarıcı rolü zedelenebilirdi. Paşa her zamanki saflığıyla bunlara kandı. Bilhassa, vatanın kendisine ihtiyacı olduğunun belirtilmesi hoşuna gitmiş ve Paşa'nın kararında müessir olmuştu. 27 Mayıs'ta erkeklik uğruna, 13 Kasım'da demokrasiyi kurtarmak için yaptığı hizmetleri bu defa demokrasiyi yaşatmak için devam etmeliydi...

Paşa 1965 seçimlerinde İstanbul'dan bağımsız olarak adaylığını koydu. Sosyete hanımlarından seçim orduları kurdu; yakışıklı Paşa'nın güzel hanımlar arasındaki resimleri gazeteleri süsledi. Beyoğlu Caddesi'nden açık arabalar üzerinde halkı selâmlayarak geçti; kendisini bir kamyon içinde vatani şarkılar çalan bir orkestra takip ediyordu. Paşa Türkiye'de ilk defa hanımlı, çalgılı bir seçim kampanyası denedi. Basına iyi bir mevzu çıkmıştı. Paşa'nın her hareketi, konuşması halkın çeşitli yönlerden ilgisini çekecek nitelikler taşıyor; köpeği dahil bütün yaşantısı yazılıyordu. Seçim sistemini bilmeyen, bu mekanizmanın nasıl işlediğinden hiç haberi olmayan Paşa, mutlaka kazanacağından emindi. Kendisine: "Rauf Orbay dahi müstakil olarak kazanamadı, bu iş zordur..." diyenlere "O devir başkaydı, şimdi halk uyandı, kendisine hizmet edecekleri seçer... "şeklinde cevaplar veriyordu.

Sandıklar açılınca Paşa yanıldığını anladı; seçimleri kazanamamıştı. Bir süre sonra yanındakiler tek tek çekildiler. Paşa sadık köpeğiyle başbaşa kaldı, küstü ve köşesine çekildi, kendisini anlamamışlar ve seçmemişlerdi...

Türkiye'de askerlerden, özellikle popüler generallerden şeklen faydalanmak, son yıllarda moda olmuştu. Fikir alanında oldukça kuvvetlenen Türk solcuları da bu modaya uyarak Paşa'nın peşine düştüler. Paşa'nın psikolojik durumu sola kaymaya çok müsaitti; yenik düşenler ve küskünler sol fikirlerin en kolay aşılanacağı kişilerdi. Ayrıca Paşa her şeye rağmen halkın tuttuğu bir insandı, orduda tanınırdı. Teşkilâtlanmak ve eyleme geçmek safhasına gelmiş olan solcular kısa zamanda Paşa'yla temas kurdular. Bu sıralarda Paşa, gadre uğramış bir kahraman edasıyla evinde oturuyor, ziyretçilerine küfürlerle karışık hikâyeler anlatmakla vakit geçiriyordu. Artık basın kendisinden bahsetmiyor, köpeğinin resimlerini dahi yayınlamıyordu. Eski dostları çoktan toz olmuşlardı. Paşa yalnızdı, kırgındı, küskündü...

Bu durumda olan Paşa'yla solcuların dialog kurmaları çok kolay oldu. Türkiye'yi ancak sosyalist bir düzen kurtarabilirdi. Memlekette potansiyel olarak her şey hazırdı; mesele teşkilâtlanmak ve zamanı gelince eyleme geçmekten ibaretti. Paşa hu hareketin lideri olacak ve yeniden vatanı kurtaracaktı... Eski ve yeni sosyalistlerin, Şevket Süreyya'ların, Doğan Avcıoğulları'nın sadık bir müridi oldu. Paşa bu hizmeti benimsemişti.

Bu sıralarda kendisine Kontenjan Senatörlüğü teklif edildi. Eski arkadaşı olan ve kendisinin yardımlarını unutmayan Cumhurbaşkanı, Paşa'yı senatör yapmak istiyordu. Zaten, Cumhurbaşkanlığı kontenjanının maksadı da; eski arkadaşlara, eski kıymetlere, devlet düşkünlerine Senato kapılarını açmak değil miydi? Paşa böylece Senato'ya girdi. Seçimlerle gelemediği Meclise tayinle gelmişti...

Paşa Senatör olduktan sonra sosyalizm üzerindeki çalışmalarına devam etti. Kafasıyla beraber konuşma lisanı da değişmişti. Artı Türkçe kullanıyordu. Bir zamanlar Komite devrinde "sosyal" kelimesinin kullanılmasına dahi tahammül edemeyen ve: "Bırakın canım şu sosyal lâfını, içtimai deyin" diyerek itiraz eden Paşa'nın "konuşmalarını şimdi de senatörler anlayamıyorlar ve Paşa konuşurken "Paşam bu hangi lisan, Türkçe konuş da anlıyalım..." diye bağınyorlardı. Paşa gerçekten gelişmiş ve değişmişti. Düpedüz sosyalist olmuş ve Türkiye'yi ancak sosyalizmin kurtaracağına inanmıştı. Solcu yayın organları; bilhassa dergiler, Paşa'nın Senato'da okuduğu (herkesin kanaati buydu, yani Paşa kendisine yazılı olarak verilen metinleri okuyordu) ileri sürdüğü konuları esas alarak yayın yapıyorlar, "Paşa'nın da Senato'da söylediği gibi, diye başlayan makaleler yazıyorlar, kampanyalar açıyorlardı. Tezgâh iyi kurulmuştu ve iyi işliyordu. Paşa Senato'da bazı çıkışların, fikirlerin öncülüğünü yapıyor; solcu militanlar da kendisini diğer imkânlardan faydalanarak takip ediyorlardı. Paşa'nın şahsiyeti ve Cumhurbaşkanı Kontenjan Senatörü olması, işleri kolaylaştırıyor ve meşru hale getiriyordu.

Devletin güvenlik kuvvetleri Paşa'yı da çember ve takip altına almakta gecikmediler. Bize de geldiği gibi, şimdi kovalanmak sırası Paşa'ya gelmişti. Her hareketi kontrol ediliyordu. Hattâ Paşa'ya gizli servis hesabına çalışan, bir yardımcı sekreter de vermişlerdi.[81] Saf Paşa bütün hızıyla düşünülen yeni kurtuluş yolu üzerinde çalışıyor ve olup bitenler günü gününe ilgili yerlere rapor ediliyordu. İktidarda olduğu günlerde başkalarını takip ettirmiş ve başkaları hakkında yalan yanlış bilgiler toplamış olan Paşa herşeyden habersiz faaliyetlerine devam ediyordu...

12 Mart'tan sonra bir gece Paşa'yı evinden aldılar, geldiği yere, bir kışlaya götürdüler. Paşa bu işleri çok yapmış ve yaptırmıştı, gece yapılan adam toplamakta tecrübesi vardı. Paşa şimdiye kadar birçok insana aynı muameleyi yapmış ve her defasında, vatan vazifesi yapmış olmanın gururunu duymuştu... Şimdi şartlar ve roller değişmiş, vatanı yeniden kurtaranlar, aynı duygular içinde kendisini alıp götürmüşlerdi...

Paşa altı ay kadar kışlada tutuklu kaldı; soruşturmaya tabi tutuldu ve bir gün serbest bırakıldı. Hemen gazeteciler etrafını aldılar: "Paşam bundan sonra ne yapacaksınız?" diye sordular. Paşa yine espri yaptı. "... Zengin bir insan değilim, fakir de sayılmam, emekli maaşım var; politikaya devam edeceğim..." deyince gazeteciler kendi aralarında, "Paşa erkeklik uğrunda ihtilâle katılmış, solculuk uğrunda hapse girmişti, şimdi de geçim uğrunda politika mı yapacak?" diye konuşmaktan kendilerini alamadılar.

Paşa'nın üçüncü kahramanlık ve vatan kurtarıcılığı denemesi de böyle sona erdi...

1950 yıllarında Silahlı Kuvvetler içinde kurulan bir çok gizli örgüte yeni katılım sağlamada, Ordu'nun profesyonel açıdan bölünmüşlüğü çok önemli bir rol oynuyor. Bu, iki sonucu birlikte getiriyor. Bir: Uzunca süre gizli örgüt yalnızca silahlı kuvvetlerin modernizasyonu amacına yönelik gelişiyor. Ordu'nun modernizasyonu ile toplumun radikal olarak yeniden düzenlenmesinin bir arada olabileceği çok daha sonra kabul görüyor. Bu kabul aynı zamanda ihtilâl kararı demek oluyor. İki: Gizli örgütçüler, örgütlerine, albay rütbesinin üzerinde subay almamaya, generalleri gizli örgütlerine sokmamaya, işin başında ve kesin karar veriyorlar.

Yurt sevgisi bir sonuçtur; ihtilâl yolu, günlük yaşamdaki dengesizlikten geçiyor.[82] Kolay konfora giden treni kaçırmak istemeyen kariyeristler bir yana, her zaman oluyor, ihtilâl yoluna girmek için, günlük ve somut yaşamda, çözümü gereken doyumsuzlukların bulunması zorunlu oluyor; ihtilâlci bilinci, günlük ve somut düzensizliklerin giderilmesinin ancak kapsamlı bir eylem ile, yönetimin toptan ele geçirilmesiyle mümkün olduğunun kavranmasıyla geliyor.

Kırk kuşağı gizli örgütçüleri, az zamanda çok ve büyük işler başarıldığına inançla, girdikleri yeni dönemde, bunu, hem profesyonel ve hem de günlük yaşamda, bulamamış olmanın arayışını anlatıyorlar.[83] Ham hayal, yeni yollar aramaya dönüşüyor.

Kırk Kuşağı Gizli Örgütçüleri ile Kırk Kuşağı Solcu Aydınları arasında, derinden bir bağ kurmak, Türkiye'de bilimin önündeki sorunlardan birisi olmalıdır; her ikisini de Restorasyon Süreci'ne bir tepki olarak ele almak, bir başlangıç sayılabilir. Ordudaki gelişmelerin toplumdaki oluşumlardan ba-

ğımsız olmadığını gösterebilmek için böyle bir bağ arayışı gerekli görünüyor.

Kronik ve konjonktürel yıkımın çocukları oluyorlar.

Dündar Seyhan, Boğaz'da Uskumru Köyü'ne batarya komutanı olarak atanıyor. Ne buluyor ve ne görüyor? "Uskumru köyü sokaklarında, yalın ayak, başı kabak, yarı çıplak çocuklar; renksiz, kansız, yoksul kaynaşır, dururdu." On yılda çok ve büyük işler marşını söyledikten sonra ilk görev yeri Uskumru'dan izlenimlerini hatırlıyor: "Tanzimat, Birinci Meşrutiyet, İkinci Meşrutiyet... Hepsi, hevesini kursağında bıraktı bu milletin. Yüz yılın baskısı var milletin gönlünde. Kendisine edileni haykıramamış bir türlü."[84] Sevinçle okuyor ve sevinçle mezun oluyor; Uskumru Köyü'nün gerçeklerine çarpılıyor. "Türk milletinin müacelede kaderi: Sevin.. Sevin... Burkul! Her sevincin koynunda kalsın." Dündar Seyhan her gizli ihtilâlci türünden, yavaş yavaş, kendi yazgısıyla ulusunun yazgısını özdeşleştiriyor. Sevin... Sevin... Burkul: Bu genç subaydır.

Amerikan sosyolojisi, 1950'li yıllar için bir kavram ileri sürdü: Revolotion in Expectation, Bekleyişlerde Devrim anlamına geliyor; ikinci dünya savaşından sonra insanların daha iyiyi umut etme hakkını kazandıklarını anlatıyor. Bu, türü ne olursa olsun, daha çok bir devrim sürecinden geçmiş insanda görülüyor. Devrim, bireye, daha iyiyi isteme gücünü ve eksiklikleri giderebilme güvenini veriyor.

Genç subay Dündar Seyhan, bir başkası da olabilir ve gizli örgüte giren subayların çoğunun aynı deneyimi yaşadıklarını biliyorum, Doğu'ya atanıyor ve gidiyor. 1946 yılında Doğu'ya gönderilen her kamu görevlisi yaşıyor ve ihtilâl yoluna girebilmek için, tepki duymayı bilmek gerekiyor: "Sarıkamış'a sardıkça yol dikleşiyordu. Yol dikleştikçe de tren yavaşlıyordu, öyle ki, pencereden bakıyorduk, bir çok yolcular trenden atlıyorlar, bazı işlerini gördükten sonra tekrar trene biniyorlardı." Kemalist Türkiye'de demir yolları idaresi, günlük tuvalet ihtiyacını, Birinci Dünya Savaşı'nda Enver Paşa'nın doksan bin askeriyle aşamadığı Sarıkamış Dağları'nda, giderme özgürlüğünü tanıyor, Ancak genç subayın Harp okulu'nda çok daha büyük umutlarla ve bu tür pitoresk tuvaletli trenleri artık geri sayacak bir anlayışla yetiştirilmiş olduğu anlaşılıyor. Şöyle sürdürüyor: "Bu tren cidden benim asabımı bozmuştu. Atatürk Türkiyesi'nde böyle bir trenin mevcudiyetine tahammül edemiyordum." Aslında bilmiyor; daha büyük sinir bozuklukları bekliyor.

"Erzurum dolayları... Batı'daki köyler, Uskumru, Tayakadın vesaire onların yanında mamur sayılır." Sanki Boğaz'da" Uskumru Köyü'ndeki manzara-i umumiyeyi beğenmeyen genç subayı, haline şükretmesi için, Doğu'ya göndermişler; şükretmiyor, isyana hazırlanıyor. İçlerindeki hayat standardının, birbirinden pek farkı yoktu. Fakat dış görünüş itibariyle doğudakiler, bir çamur, saman, tezek yığınıdır. Bunlar da meydanda olanları... Bir de toprağın altına gömülmüşcesine yok olanları vardı. Mağara devri insanı belki daha insana yakışır olanında yaşadı. Fakat ne iyi insanlardı onların içinde yaşayanlar. Ne görmüş geçirmiş, ne mütevekkil... Ne olgun... Ne dürüst bir gelişin çocuklarıydı onlar..." Yaşam düzeyine şaşıyor, üzülüyor, insanlarını seviyor.

Şiddetli sevgi, şiddet yoluna açılıyor.

Bu genç subay henüz gizli örgüte karar vermemiş, henüz yer altına inmeyi düşünmemiş; bu nedenle böyle yer altında yaşamayı, bir subaya yakıştıramıyor. Kars'ta bitpazarına iniyor: "Tabancamı sattım. Hanımın kol saatini, tek kat sivil elbisemi, fötr şapkamı, pardesümü ve daha para edebilecek neyim varsa, hepsini, Kars'ın bitpazarına çıkardım. Verdiklerinin hepsi bana 250 lira sağladı. Artık rahattım, çocuklarımı, Erzurum'a gittiğim zaman sokakta bırakmayacaktım."[85] Görülüyor, ordu ile toplum, birbirinden ayrılmıyor. Kars bitpazarından Erzurum'a dönüş yapıyor. "Sınıf arkadaşlarım, Selahattin Baktıroğlu ve Müştak Kaçmaz, hemen altı ahır olan bir oda kiralamışlar, içine bir sac soba kurmuşlar, o zaman subaylara verilen aylık odun istihkaklarını bir araya getirip odayı ısıtmışlar, Erzurum'a inip de çocuklarımı o sıcak odada emniyete aldığım zaman, bu sevgili arkadaşlarımın vefa ve dostluğunu ölünceye kadar unutmamaya karar verdim." Genç subay, altta hayvanların tuvaletinin çıkardığı gazlardan, yukarda odun sobasından, ısınma ihtiyacını sağlıyor. Isınıyor.

Toplum ısınıyor.

Bu sıcaklığın Silahlı Kuvvetleri etkilemediği ve etkilemeyeceğini düşünmek bilim dışıdır. Türkiye'de bilim yapılabileceğini tekrarlıyorum.

Tez yazıyorum: Türkiye'de ilericilik-gericilik kavgasının bir akımı, bilimsel bakışı yerleştirmek isteyenlerle, Türkiye'yi tekil olguların mozaiği olarak görmek isteyenler arasında gelişiyor. Bu bağlamda, Barış Davası'nın açılmasını, yalnızca iyi paşa-kötü paşa ikilemi çerçevesinde görmek isteyenler, Osmanlı geriliğini sultanların kişisel zaaflarıyla açıklayan tutucuların izleyicileri oluyorlar.

Çaresiz insan, acımasızlıkla karşılaşıyorsa yıkılıyor. Çaresiz insan, güvenli ise, bu, engelleri yıkma eğilimlerine yol açıyor.

1940 yıllarında Ordu'nun İsmet Paşa'yı tuttuğu, Türk toplumsal yaşamında, bir safsatadır; Silahlı Kuvvetler de tutumunu, toplumsal gelişmelerden etkilenerek, değiştirebiliyor. Bu nedenle Silahlı Kuvvetlerin İsmet Paşa'yı ve partisini, 1959 yılında, 1949 yılından çok daha fazla tuttuğunu söylemenin doğru olacağını düşünüyorum.

Tezi yazıyorum: Mustafa Kemal'in erken ölümü, Türk siyasal düşüncesinde, çok büyük karışıklıkların nedeni oldu. Sığ ve kısır Türk düşüncesi, bir çok gelişmeleri bilimsel olarak çözümlemek yerine, Kemal Paşa'nın biyolojik yaşamının sona ermesine bağlamakla yetindi.

Kemal Paşa'nnı erken ölümü, Türk düşüncesinde büyük bir tembelliğin nedeni oldu.

Yer yer yasa sevmez, tarih tutmaz, tekili aşmaz Türk köylüsünü aşamayan Türk aydını, toplumsal dinamikteki gelişme ve oluşumları bir yana bırakarak, Türkiye'nin içine girdiği restorasyon sürecini, bir yandan Amerikan emperyalizmi ile yakınlaşmayı ve diğer yandan rejimi, muhafazakâr kemalistler olarak nitelendirilebilecek Demokrat Parti'ye devredebilmek için her türlü önlemlerin alınmasını, Demokrat Parti muhalefeti dışında bütün muhalefet kapılarının sıkıca ve şiddetle kapatılmasını, yalnızca, Kemal Paşa'nın vakitsiz ölümüne bağladı.

Soru'yu yazıyorum: Kemal Paşa, 1940'lı yılarda da yaşamış olsaydı, ne değişirdi? Restorasyon Süreci ne olurdu?

Tezi yazıyorum: Mustafa Kemal Paşa'nın erken ölümü, Kemalizm'in daha uzun ömürlü olmasına yol açtı.

Tezi yazıyorum: Muhalif Türk düşüncesini, 1950 yılının başlarına kadar Türkiye Komünist Partisi ve 1960 yılının başlarından itibaren Türkiye İşçi Partisi temsil etti ve kanalize etti. Her ikisinin de Kemalist Tarih'in dışında bir tarih anlayışı olmadı...

Tezin uzantısını yazıyorum: 1970'li yıllara kadar muhalif aydın düşüncesi, TKP ve TİP ile kuşkusuz Yön Hareketi, Kemalist tarih anlayışının sahibi ve sürdürücüsü oldu. Özünde Kemalist bakış açısının dışına çıkamadılar.

Tarih anlayışı, muhalefetin turnusol kâğıdı oluyor: Bağımsızlık kitabı.

Devam ediyorum: Cumhuriyet Ordusu'nun politika ile ilgisinin 27 Mayıs ile başladığı görüşü gerçeklere hiç uymuyor. Bir gerici safsata niteliği taşıyor. Politikayla ilgilenmek ve müdahale için hazırlanmak, Türk Ordusu'nun geleneğinde yar. Toplumdaki tartışma ve çatışmaların derinleştiği zamanlar, Silahlı Kuvvetler bu tartışmaların etkisiyle bölünüyor ve politize oluyor.

Muhsin Batur, 1946 yılında Hava Harp Akademisi'nde öğrenci bir yüzbaşıdır; anılarında şunları yazıyor: 1946 seçimleri büyük gürültülerle yapılmış, sonuçlara itiraz edilmişti. Biz de sınıfça parti çekişmelerini izlemeğe başlamıştık. İç politika ile ilk ilişkimiz böyle başladı. Sınıf yumuşakça ikiye bölündü. Bir bölüm, yeni kurulan Demokrat Parti liderlerini, bir bölüm ise CHP'yi ve liderlerini tutmaya başladı."[86] Batur bu kadar biliyor; karyerist bir subay, ancak radikal ve yurt sevgisi yüksek subayların karşılıklı kırımından sonra 12 Mart 1971 tarihine doğru ön plana çıkabiliyor.

Aslında gizli örgütler bu tarihte kurulmaya başlıyor. Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşar ile birlikte yayınladığı ve gerçekten pek çok değerli "İhtilâlin İçyüzü" adını taşıyan çalışmasında, yakın zamanda Türk Ordusu'nda gizli örgüt kuruluşları için 1948 seçimlerini bir dönüm noktası olarak ileri sürüyor. "21 Temmuz 1946 günü cereyan eden seçim rezaletinin karşısında büyük infiale kapılanlar meyanında, ordunun bilhassa genç subayları vardı;" İpekçi ve Coşar böyle bir gözlemle başlıyorlar.[87] Kuşkusuz seçim tartışmaları, harekete geçirici bir etken oluyor ve bir birikimin üzerine gelmesi gerekiyor. Şöyle sürdürüyorlar: "Bir ay sonra yeni terfi ve tayinler, Ankara'da yurdun dört tarafından gelen ve aynı şekilde düşünen bazı subayları Kara Kuvvetleri Karargâhı'nda toplamıştı. Ortak fikirler ve hisler, bunları kısa zamanda birleştirmişti. Sık sık bir araya geliyor, memleket meselelerini tartışıyor, dertleşiyorlardı. Toplantı yerleri umumiyetle Kurmay Binbaşı Şefik Erensü'nün eviydi."[88] Bu örgütten birisi, Albay Seyfi Kurtbek, 1950 seçimlerini garantiye alabilmek için istifa ettirildi ve Demokrat Parti listesinden önce milletvekili ve sonra da bakan yapıldı.

Demokrat Parti bütün iddiaların tersine, iktidara gelirken, Silahlı Kuvvetler içindeki gizli örgütlerle işbirliği yaptı ve gizli örgüt elemanlarını içine alarak hükümetinde bakan olarak görevlendirdi.

İstanbul'da gizli örgüt daha düzenli çalışma yollarını aradı ve buldu.[89] Güvenlik içinde ve devletin istihbarat örgütlerinden uzak bir çalışma yeri bularak toplantılarını sürdürdü. İpekçi ve Coşar, İstanbul örgütünün çalışma ve toplantı yeri konusunda şu bilgileri veriyor: "Toplantılar için Milli Emniyet Teşkilâtı'nın Parmakkapı'daki lokalinden faydalanıyorlardı. Aralarında oradaki Emniyet Grubu'nun başkanı vardı. Bu suretle görüşmeleri tam bir emniyet içerisinde cereyan ediyordu."[90] Türkiye'de dönem var; MİT, hükümeti devirmek isteyenler için en güvenli toplantı yeri oluyor.[91]

"İstanbul Grubu daha teşkilâtlı bir şekilde çalışmak lüzumunu duydu. Bunun için aralarından bir başkan ve bir de kurmay başkanı seçmeye karar verdiler. Yine Parmakkapı'daki Milli Emniyet Teşkilâtı'nın lokalinde toplandıkları bir gece seçimi yaptılar. Aralarında en büyük rütbeyi Cevdet Sunay taşıyordu. Nitekim oylamaya katılan 12 subayın beşi reylerini Cevdet Paşa'ya vermişlerdi. Fakat diğer yedisi, grubun fiili lideri Albay Cevik'i seçiyordu, başkanlığa. Cevdet Sunay, sonucu olgunlukla karşılamış, çoğunluk Cavit Cevik'i seçtiğine göre onun başkanlığında çalışmaya hazır olduğunu söylemişti.

Kurmay başkanlığına ise oybirliği ile Cemal Yıldırım getiriliyordu."[92] İstanbul'daki gizli örgüt, kuşkusuz Ankara'dakilerle de bağlantı içinde, ihtilâle karar veriyor.

İhtilâl yapmak, sözünü etmek kadar kolay değil. Halk Partisi'ne karşı yapılıyor; CHP güvence olamıyor. DP ise henüz kendisi güvenceye muhtaç görünüyor. Fahri Belen bulunuyor. 1960 sonrasındaki girişimler türünden, iş bir yüksek rütbeli subaya kalınca, görüşmeler başlıyor. Görüşmeleri izliyor ve sonunda muhtemel ihtilâlin lideri muhalefet lideri Celâl Bayar'la görüşüyor. "Cemal Yıldırım'ın temasta bulunduğu DP'lilerden İş Bankası Müdürü Selahattin Güvendiren vasıtasıyla Yusuf Ziya Öniş'in Büyükdere'deki evinde bir toplantı tertipleniyor ve Celâl Bayar, Korgeneral Fahri Belen'i burada karşılayıp kendisi ile uzun bir görüşme yapıyor."[93] Sonunda Seyfi Kurtbek ve Fahri Belen'in Demokrat Parti milletvekillikleri kesinleşiyor.

Orhan Erkanlı'nın da anlatacakları var. Bir bölümü şöyle; "1950 seçimlerini DP kazanınca zamanın kumandanlarının grup halinde İsmet Paşa'ya gelerek 'Paşam Ordu emrinizdedir' dedikleri ve samimiyetle Paşa'dan emir bekledikleri, Paşa'nın bu teklifleri reddettiği bir hakikattir."[94] Diğer bölümü de şöyle: "Başka bir subaylar grubu adına bir heyetin Kristal Gazinosu'nda, Bayar ve Menderes'le görüşerek 'genç subaylar sizinle beraberdir, biz sizi desteklemeğe hazırız, eğer iktidar devredilmezse müdahale edeceğiz, hiçbir şeyden korkmayın' şeklinde teminat verdikleri de ayrı bir gerçektir." Ortaya çıkıyor; Silâhlı Kuvvetler toplumdaki tartışmaların dışında kalamıyor.

Orhan Erkanlı'dan bir başka aktarma yapmam gerekiyor; Erkanlı "dikkati çekmek isterim" diyor. "Bizim örgütlenmeye başlama tarihimizle, DP iktidarının zirveden aşağıya doğru kaymaya başlayış tarihlerinin aynı yıllara rastladığına dikkati çekmek isterim." Doğru; dikkat çekmeye değiyor. Demokrat Parti, iktidarına güvence veren cuntanın önde gelenlerini önce kritik ve önemli görevlere getiriyor ve sonra, yarattığı umutları kırarken, aynı subayları, pasif görevlere aktarıyor. Fahri Belen kısa bir zaman içinde bakanlıktan ve milletvekilliğinden ayrılıyor; Albay Kurtbek bakanlığı tadıyor ve bırakıyor. 1950'li yılların ortalarına kadar, Türkiye'de sözü edilebilir bir muhalefete rastlanmıyor.

CHP hep, başkalarının muhalefetinden kâr çıkarmaya çalışan bir partidir.

Erkanlı, muhalefetin başladığı 1950'li yılların ortaları için, özellikle 1956 yılını kastederek, Türk Ordusu içinde "bir sürü gizli kuruluş olduğundan hiç şüphe yoktur" diyor. Şüphe edilmemesi gerektiğine inanıyorum. "Memleket buhrana girdiği zaman Ordu'da birbirinden habersiz örgütler kurulur, "bunların bir kısmı tesadüflerle birleşir, aksiyona geçer, bir kısmı kaybolur, gider." Aslında kaybolanların da, büyük nehirlere ulaşamadan kaybolan su'lar türünden, bir katkıları var. Toprağın altının kurumasını önlüyorlar.

"Biz de bir süre sonra, ikinci bir gizli örgütle irtibat kurduk ve birleştik. Örgütün ilk ismi 'Atatürkçüler Cemiyeti' idi."[95] Birleşmenin en itici gücü, bir anlamda motoru, iktidar perspektifi'dir; aynı amaç yolunda çoğalmayı dayatıyor.

1960 öncesinin Silahlı Kuvvetler içinde gizli örgütler tarihi, bir anlamda, birleşmeler tarihi oluyor, 1960 yılının hemen sonrasındaki başarısız iktidar girişimlerimnin tarihi ise birleşememenin, ayrılmanın ve dönmelerin tarihini veriyor.

Ancak tarihçi bir garip yaratıktır; bir çok gizli örgütün var olduğunu saptamakla yetinemiyor. 27 Mayıs 1960 tarihinde iktidarı alan örgütün izini sürmek ve kökünü bölmek gereğini duyuyor. Gazeteci Abdi İpekçi ve Ömer Sami Coşar, 1854 yılı Kasım ayında, Tuzla'da Uçaksavar Okulu'nda iki yüzbaşının konuşmasına kadar iniyorlar: "Neden bir akıntıya kürek çekelim Orhan? Konuşmayı bırakalım, işi fiiliyata dökelim. Mücadele edelim. Cemiyet iki kişiden doğar. Birleşelim, teşkilât kuralım. Mücadele edelim, mücadele."[96] Böylece 1950'li yılların gizli örgütü ortaya çıkıyor. Gizli örgütün üçüncü üyesi Yüzbaşı Süreyya Yüksel oluyor. Bunu İpekçi ve Coşar şöyle yazıyorlar: "İşte Yüzbaşı Dündar Seyhan ve Yüzbaşı Orhan Kabibay o gece Uçaksavar Okulu'ndaki odalarında aldıkları kararı derhal tatbike başlıyorlar." 1956 yılına gelindiğinde, İstanbul'da, Harp Akademisi'nde, Kurmay Albay Faruk Ateşdağlı ile Naci Asutay, Kurmay Yarbay Faruk Güventürk, Nuri Hazer, Necmi Bek, Rıza Akaydın, Kurmay Binbaşı Dündar Seyhan, Şükrü İlkin, Necati Ünsalan, Rauf Gökçe, Kurmay Yüzbaşı Suphi Gürsoytrak, Orhan Erkanlı, Kemal Güner, Mükerrem Erensü, gizli örgütü oluşturuyor. Güventürk başkan, Seyhan sekreter ve kıdemli ihtilâlci Ateşdağlı onursal başkan oluyorlar.

Buradan devam edilebilir; 27 Mayıs'a giden yolda 9 Subay Olayı, bir duraktır. Gizli örgütler çöküyor ve dağılıyor. Üzerinde durmayı gerekli görmüyorum; gizli örgütle ilişkiye giren bir kurmay binbaşının, Samet Kuşçu'nun, kendisine güven duyulmadığını anlayınca paniğe kapılmasından ve ihbarından doğuyor. Bundan sonra 27 Mayıs'ta asılan başbakan Adnan Menderes ile 27 Mayıs'ta tutulduğu Harp Okulu'nun penceresinden kendini atarak intihar eden İç İşleri Bakanı Namık Gedik'in hırsız-polis oyunu, gülünçlü oyun yazarlarını hâlâ bekliyor. Samet Kuşçu, gizli örgütten kaçtığı gibi, başbakan ve diğer yetkililerden de kaçıyor.

9 Subay Olayı'nda, zamanın gizli örgütün başka-

nı olan Yarbay Faruk Güventürk de tutuklanıyor. Bunu da o kadar önemli görmüyorum. Daha önemlisi var; Yarbay Güventürk dahil diğer tutuklu subaylara, tutuklanma sırasında, üstlerinin yardımı kayda değiyor. Hemen her yerde, yüksek rütbeli subaylar, gizli örgüt mensuplarını, yönetime vermek yerine korumayı seçiyorlar. Binbaşı Ata Tan'ı tutuklamak için görevli Albay, "çok üzgünüm Ata, seni tevkif ediyoruz" diyor. Tam tutuklayacakları zaman, yargıç üsteğmenin, binbaşının üzerini aramaya başlayacağı zaman, Binbaşı Tan'ın cebinde, diğer gizli örgüt üyelerinin telefon ve dolayısıyla isimlerini bildiren defter olduğu seziliyor; bu sırada iki yüksek rütbeli subay, yargıç üsteğmeni, "doğru mu, acaba? Bir daha telefon et" diyerek dışarıya çıkarıyorlar. Sonra iki albay, binbaşının ceplerini boşaltıyorlar. Biri "ceplerinde ne varsa boşalt" diyor. İpekçi ve Coşar yazıyor: "Kolordu Kurmay Başkanı Şevket Aslan, Ata Tan'a bu şekilde hitap ederken, Albay Zeki Akdan da, masanın üzerindeki cep defterini alıyor, gürül gürül yanan sobanın içine fırlatıyordu. Ata Tan'ın ceplerinde de başka bir şey yoktu zaten..." Bu ayrıntıdan şu sonucu çıkarıyorum: 1958 yılından itibaren Türkiye'de bir başka devrimci objektivite oluşuyor.

Fakat burada devrimci objektiviteyi incelemek yerine, Uçaksavar Okulu'na dönmek gereğini duyuyorum. Uskumru Köy'de batarya komutanlığından Sarıkamış'a giderken tuvaleti dağda treni Kemalist Türkiye'ye yakıştırmayan, daha sonraki anılarına koyduğu başlıkla, "Gölgedeki Adam" Yüzbaşı Dündar Seyhan yazıyor: "Türkiye'yi Kabibay hiçbir şeyle mukayese edemiyecek kadar çok seviyordu." Gölgedeki Adam, Yüzbaşı Orhan Kabibay'a söylüyor: "Akıntıya kürek çekiyoruz. Boşuna çene çürütüyoruz. Türkiye ancak aksiyon ile kurtulur. Bu aksiyonu gösterebilecek yaradılışta insanlar olduğumuzu zannediyorum. Bunun için gizli bir cemiyet lâzımdır. Ve bir gizli cemiyet en az iki kişiden kurulur, neden seninle bu cemiyeti teşkil eden iki kişi olmuyoruz?"[97] Orhan Kabibay, cevap vermiyor. Bunun yerine şunlar oluyor: "Kabibay ayağa kalktı... Elimi tuttu, birbirimize sarılarak öpüştük." Gizli örgüt öpüşerek kuruluyor.

Uyku tutmuyor. "Orhan Kabibay ile o gece sabahı etmişizdir. İhtilâle karar veren nihayet iki topçu yüzbaşısıydı. Hangi kadro ile ihtilâli yapacaktık?" İktidara giden yolda çoğalmak gereğini duyuyorlar. 12 Eylül yıllarının İzmir Bölgesi Sıkıyönetim Komutanını buluyorlar.

"İhtilâle karar verdiğimiz gecenin sabahında, Kabibay'la kararımızı Yüzbaşı Süreyya Yüksel'e açmaya niyetlendik." Gölgedeki Adam, Süreyya Yüksel'i, "korkunç derecede Batı kafalı, Türkiye ruhlu, zekâ ve kabiliyetleri üstün derecede inkişaf etmiş, karakteri steril kalmış" bir subay olarak tanıyor. "İlk yemin, üçümüz arasında yine aynı odada edilmiştir" diyor. Üç yüzbaşı bir gizli örgüt oluyorlar. Bunun sevincini duyuyorlar ve duyduklarını yazıyor: "Sanki, dünya nimetlerini yeni gören ve varlığını henüz idrak eden insanların sevinci ve huzuru içinde idik. Vatana karşı vazifemizi yapmışçasına, bitirmişcesine tatmin edilmiş bir ruh haleti içinde bulunuyorduk. Birbirimize güveniyor, birbirimize dayanıyor, birbirimizi seviyor ve en tatlısı, bu güvenç, bu dayanç ve bu sevgi ile Türkiye'mizin geleceğine mutluluk ve aydınlık getireceğimize inanıyorduk." Sanki arınmış insanlardan söz ediyor. Dündar Seyhan hiç devrim yapmıyor; ancak devrimin arındıracağını yazıyor.

Orhan Kabibay, bir çok denemeden sonra, son olarak, 12 Mart Hükümeti'ne siyasal destek toplama işlerini üzerine alıyor. Süreyya Yüksel, 12 Eylül'ün İzmir Bölgesi sıkıyönetim komutanı oluyor. Dündar Seyhan, 27 Mayıs'ı kaçırıyor ve 22 Şubat'ta yenildikten sonra, Süreyya Yüksel ve Haydar Saltık türünden arkadaşlarının yönetime geldikleri 12 Eylül'e destek olmaya ve destekçi toplamaya çalışıyor.[98] Bakışsız profesyonel ihtilâlciler, her ne pahasına olursa olsun iktidara gelmek istiyorlar; olmazsa, iktidarın kesrine razı oluyorlar.

Yalnızca genel çizginin mantıksal ucunu gösteriyorlar.

27 Mayıs'a yol açan gizli örgütün ilk iki yemincisinin 12 Mart ve 12 Eylül Müdahaleleri için destek örgütlemeye çalışmaları bir nitelik değişimini göstermiyor; gizli bir hastalığının açığa çıkmasını anlatıyor. Yirminci yüz yılda Türk devrimcilerini, sığ bir teori ile şiddetli eylem resmediyor.

Şiddet, parçalanmaktan doğuyor: Çekirdeğin parçalanması çok büyük bir enerjinin doğmasına yol açıyor. En büyük enerji ise teorik ayrışımdan doğuyor. 27 Mayısçıların, zamanlarına göre, anlamlı bir ayrışımları yok. Devirmek istedikleri yönetimin teorik özüne hiçbir itirazları görülmüyor; yalnızca uygulamadaki düzensizliklerden rahatsızlık duyuyorlar.

1950'li yılların gizli örgütçüleri de iki dayanak arayışı arasında gidip geliyorlar: CHP ve Hiyerarşik Komuta Düzeyi. Her iki dayanak arayışı da, teorik ayrışımlarının çok önemsiz olmasından ileri geliyor. Her iki dayanak arayışı da, risk dağıtımını sağlıyor.

İhtilâl yolu, bir riskli ve yürekli yürüyüştür; sonunda kaybetmek var. İhtilâl yolunda kayıp, kumar masası kaybına benzemiyor; kaybeden ihtilâlcinin başını alıyorlar. CHP desteğini sağlamak ya da hiyerarşik komuta düzeyi içinde hükümet değişikliğini sağlamak, hükümeti devirmeyi düşünen gizli örgütçü subaylar için bir yaşam sigortası oluyor.[99]

Yaşamı reddetmenin yoğunluğu, teorik ayrışımın şiddetine bağlıdır.

Teorik ayrışımın körlüğünde, CHP ile cephe, 12 Mart ve 12 Eylül ile beraberliğe dönüşüyor. Bunda Orhan Kabibay, Dündar Seyhan ve Ekrem Acuner ile benzerlerinin, örgüt bağlarını yitirmiş olmalarının da etkisi var.

Örgüt, bağlı bir biçimde ve ayakta tutabiliyor.

1956 yılına geldiklerinde, iş, gizli örgütü büyütmek olarak görünüyor; tekrar edilmesinde yarar var, henüz "ihtilâl" sözcüğü ağızlara alınmıyor. İpekçi ve Coşar da yaptıkları değerli araştırmada bu saptamayı doğruluyorlar: "O sıralarda ihtilâl kelimesi ağızlara alınmamaktadır henüz. İlk hedefler orduda bir ıslahatı gerçekleştirmekti. Baştaki kumandanların çoğundan müşteki idiler. Onları iktidardan gelecek emirlere körü körüne itaat eden birer hizmetkâr olarak görüyorlardı. Ayrıca orduda suistimal, ahlâksızlık ve liyakatsizliklerin çoğaldığını büyük bir ızdırap duyarak izliyorlardı. Buna bir son vermek gerekiyordu."[100] Bunun için çoğalma yollarını aradılar.

Talat Aydemir ile Dündar Seyhan bir araya geliyorlar ve gizli örgütlerin birleşme kararı alınıyor.[101] Bundan sonra, 1957 yılından itibaren "ihtilâl" sözcüğünü, kendi aralarında telâffuz etmeye başlıyorlar.

PLANSIZ VE LİDERSİZ VE KANSIZ: KEMALİST DEMOKRATİK DEVRİM[102]

27 Mayıs'ın uygulama safhası artık herkesin malumudur. Bu konuda gerçeğe yakın yazılar yazıldı, tekrarlamanın faydası ve mânası yoktur ve bu kitabın maksadı dışındadır. Yalnız, 27 Mayıs'dan önceki çalışmaların, toplantıların, görüşmelerin mahiyeti ve ihtilâl öncesi fikirlerimiz hakkında bir fikir vermek üzere, muhtelif zamanlarda ve toplantılarda alınmış olan kararların bir özetini yapmak isterim.

Hiçbir zaman yazılmayan, hafızalara işlenen bu prensip kararlan şöyleydi:

İhtilâl kansız olacak, suçlular özel bir mahkemede yargılanacaklar.

Meclis dağıtılacak.

Bütün partiler kapatılacak.

Askeri bir idare kurulacak.

Süratle bir "İnkılâp Meclisi" teşkil edilecek ve Askeri Cunta ile beraber memleketi idare edecek.

Yeni bir Anayasa hazırlanacak.

Dinin politikaya alet edilmesi, din istismarı derhal önlenecek, uluslararası bir İslâm konferansı toplanarak dinde reform imkânları araştırılacak.

Plânlama teşkilâtı kurulacak. En kısa zamanda, sosyal, ekonomik ve kültürel konuları kapsayan "Milli Kalkınma Plânı" hazırlanacak ve uygulama bu plân dahilinde yürütülecek.

Atatürk devrimleri müsamahasız uygulanacak. Kemalizm ilmi bir doktrin haline getirilecek.

Silahlı Kuvvetler, üniversite, basın, devlet teşkilâtı gibi temel müesseselerden başlanmak üzere, kamu hizmeti gören bütün kuruluşlar, reorganizasyona tabi tutulacak.

Hazırlanacak Milli Kalkınma Plânı ile koordineli bir şekilde, sosyal ve ekonomik konularda gerekli görülen reformlar yapılacak.

Halk ile devlet, idare edenlerle edilenler arasındaki kopmuş bağlar, idari reform yapılmak suretiyle yeniden kurulacak. Memurlar çağdaş seviyeye getirilecek ve idarenin müessiriyeti sağlanacak.

Manevi boşluğumuzu dolduracak, bölge, din, ırk, mezhep ayrılıklarından doğan parçalanmaları önleyecek, milli birliği kültür ve ülkü alanında sağlayacak tedbirler alınacak.

Milli servetlerimizin ve kaynaklarımızın, boş duran iş gücümüzün harekete geçirilmesi, istihsale yöneltilmesi için yeni bir düzen kurulacak. Halk çalışmaya sevk edilecek.

Sosyal adalet ve sosyal güvenlik temin edilecek. İşsizlik, ihtiyarlık ve sağlık sigorta sistemi bütün vatandaşları içine alacak biçimde tesis edilecek.

Dış politikada, mevcut antlaşmalara sadık kalınacak ve daha bağımsız bir politika izlenecek.

Özel teşebbüs ve devletin faaliyet sahalarını ayıran, devletçiliğe öncelik veren bir ekonomik sistem uygulanacak.

Ağalığa son verilecek, gerekirse doğu ile batı arasında insan mübadelesi yapılacak.

Aşırı cereyanlar, bunların doğmasına ve yaşamasına sebep olan ortam ıslah edilmek suretiyle önlenecek, Kemalizm devletin hâkim görüşü haline getirilecek.

Zamanı gelince serbest seçimler yapılarak, iktidar, kazanan partiye devredilecek.

İhtilâl sonrası için, yukarda esaslarını belirttiğim hususdan başka bir hazırlığımız, plânımız yoktu. Esasen olamazdı; tarih boyunca hiçbir ihtilâlci grubun, hükümet programları gibi teferruatlı bir plânı, hele yazılı bir plânı olmamıştır. Bunu deneyenler hatalarını hayatlarıyla ödemişlerdir. 22 Şubat ve 21 Mayıs ayaklanmalarını hazırlayanlar, biraz da 27 Mayıs'dan aldıkları yanlış dersler ve intibalar nedeniyle, ihtilâl sonrasını plânlamaya, dosyalar hazırlamaya, kadroyu tesbit etmeye gayret etmişler ve sonunda bu dosyalar nedeniyle mahkûm olmuşlardır. Dosyalı ihtilâl, darbe olmaz. İhtilâllerin ilk ve değişmez hedefleri: Önce mevcut iktidarı yıkmak ve ihtilâlin güvenliğini sağlamaktır. Yıkılan iktidarların enkazını temizlemek, güvenliği sağlamak süresi içinde, ihtilâl idaresinin ayrıntılı plânı, kadrosu tamamlanır.

Elbette her ihtilâlin bir yönü, gayesi olmalıdır. Sadece yıkmak ve yıkılan yere oturmak için ihtilâl yapılması düşünülemez. Ancak bu yönün, hedefin mutlaka klâsik ölçülere uygun olarak ve sağ, sol, orta v.s... gibi sözlerle ifade edilmesi de gerekli değildir ve hattâ zararlıdır.

27 Mayısçılar'ın ihtilâl sonrası için bir plânları yoktu, fakat ekseriyetin fikrine dayanan prensipleri vardı. Kurulması tasavvur edilen İnkılâp Meclisi; yeni ve çağdaş bir yönetim kurarak Türkiye'nin sorunlarını her yönüyle ve kökten ele alacak niteliklere, kabiliyetlere sahip bir topluluk olacaktı. Böyle bir kadronun memlekette mevcut olduğuna ve zamanı gelince bu kişilerin bulunarak hizmete davet edileceklerine inanıyorduk. Cunta güvenliği sağlarken, bu meclis gerekli program ve plânları tamamlayacak ve derhal uygulamaya geçilecekti.

Esasen 28 Nisan olaylarından sonra memleket anormal bir döneme girdi, hiçbirimiz tekrar toplanıp, konuşmak imkânını bulamadık; ekseriyetimiz örfi idare emrinde idik, vazifelerimizin başından ayrılamazdık. Haberleşmeler ve irtibat, kuryeler vasıtasıyla temin ediliyordu.

O tarihte bir liderimiz, başımız yoktu. Bir süre lider olarak tanıdığımız Cemal Gürsel, Kara Kuvvetleri Kumandanlığından ayrılmış ve İzmir'e yerleşmişti. Örgütümüz başlıca iki şehirde; Ankara ve İstanbul'da faaliyet halindeydi. İstanbul'da görev Ankara'ya nazaran daha kolay olduğu halde, kuvvetimiz yeterli, teşkilâtımız tamamdı. Ankara'da ise, ihtilâl uygulaması daha zor ve tehlikeli; buna mukabil kuvvet durumu şüpheliydi.

27 Mayıs bilinen biçimde ve bu şartlar altında başladı ve başarıldı. Ortamın hazır oluşu, hareketin az kuvvetle yapılmasına rağmen baskın tarzında ve cesaretle uygulanışı, Silahlı Kuvvetlerin verilen emirleri süratle yerine getirmeleri başarının temel sebepleridir. Mukavemet fırsatı bulunsa ve silahlı çatışmalar olsaydı, netice yine değişmezdi, fakat çok kan dökülürdü. Daha sonraları birçok kişiler, ihtilâlin kansız oluşunu, ihtilâl sonrası bakımından tenkid etmişlerdir. Belki de kan dökülmeliydi, sonuçlar daha başarılı ve faydalı olabilirdi... Bu hususda kehanette bulunmak yersizdir. Ancak bir noktayı unutmamak ve idrak etmek lâzımdır, mukavemet görülmez, kimse size karşı çıkmazsa nasıl ateş edersiniz, nasıl katliâm yaparsınız? Suçsuz veya suçluyu nasıl ayırırsınız? Kaldı ki, biz önceden mecbur kalınmadıkça silah kullanmamaya, suçluların yargılanmasına kesinlikle karar vermiştik.

İhtilâl kararı verilince sorun çıkıyor: Dayanak. Derhal dayanak arayışı başlıyor. 1950'li yılların gizli örgütü, 1940'lı yılların gizli örgütünün hem devamı ve hem de karşıtı oluyor: Önce İsmet Paşa'yı dayanak kabul ediyor. Gizli Örgütçü subaylar, 1940'lı yılların ikinci yarısında İnönü'yü devirmek ve 1950'li yılların ikinci yarısında ise, tekrar iktidara getirmek kararını alıyorlar.

Burada görünürdeki gerekçe, hükümeti yönetmenin güçlükleri olabilir; hep, bunlar ileri sürülüyor. Bu gerekçenin gerçeği yansıttığını sanmıyorum, kurmay subay dünyanın bütün sorunlarını bildiğine inanıyor; İsmet Paşa'da yaşam sigortası arıyorlar. Ayrıca İnönü ve Partisi'nin o sıralarda savunur göründüğü düşünce sistemine ayrı düşmüyorlar.

1957 seçimlerinden hemen öncedir; İsmet Paşa, değil destek olmak görüşmeyi bile reddediyor.[103] İnanılması zor; ancak bilimin çekiciliği burada yatıyor, İsmet Paşa'nın reddetmesine karşın, arayış sürüyor. 1950'li yılların sonunda iktidar arayışı içinde olan gizli örgütçü subaylar, iktidardan yirminci yüz yılın ilk on yılındaki öncüllerinden daha ayrışık olmadıklarını gösteriyorlar; sanki hâlâ muhalefet ile iktidar iç içe yaşıyor. Sanki partiler, henüz bir ayrışmayı göstermiyor. Gizli örgüt içindeki arkadaşları tarafından "Makarios" denilen, o sıradaki örgütün lideri Yarbay Faruk Güventürk, ihtilâlin başına geçmesi için, devirmek istedikleri hükümetin Milli Savunma Bakanı Şem'i Ergin'i buluyor. Güventürk, devirecekleri hükümetin Milli Savunma Bakanı'na gidiyor ve "bir tabancam var, onunla emrinizdeyim"

diyor.[104] Şem'i Ergin ise, "ben basit bir avukatım, bir ihtilale liderlik yapabilecek adam değilim" diyor; yine de düşünmüş oldukları için teşekkür ediyor. Teşekkürünü, kendisine ihtilal liderliği öneren subayı, güvenlik kuvvetlerine haber vermeyerek gösteriyor.

Bir hükümetin savunma bakanı, kendisine, ihtilâl liderliği önerenleri ihbar etmiyor: Devrimci Objektivite.

Peki kim ihbar ediyor? Samet Kuşçu'nun ihbarı ile başlayan 9 Subay Olayı ve tutuklaması, İnönü'ye cephe önerisinden birkaç ay ve Şemi Ergin'e ihtilâl liderliği verilmesinden birkaç gün sonra başlıyor.[105] 1950'li yılların o andaki gizli örgüt lideri Faruk Güventürk ile 1940'lı yılların gizli örgütünün kurmay başkanı emekli Albay Cemal Yıldırım dahil dokuz subay tutuklanıyor. Sonunda, gizli örgütü çözemiyorlar; ihbar eden binbaşı Samet Kuşçu'nun mahkûmiyetiyle bu dava kapanıyor.

Ancak net bir durum ortaya çıkıyor: 9 Subay Olayı ve tutuklamalar, gizli örgütün dağılmasına neden oluyor. Önde gelenler dış görevler alıyorlar: Dündar Seyhan, Washington'a, Talat Aydemir, Kore'ye gidiyorlar. Gizli örgüte, güvensizlik duvarını aşarak girmiş olan Sadi Koçaş, Londra'ya tayin çıkarıyor.

Bir çekirdek her zaman kalıyor. Dış görevlere gidenlerin yerine, dış görevlerini tamamlayanlar geliyor. Albay Sami Küçük, Albay Muzaffer Yurdakuler ve diğerleri, dış görevden dönüyorlar. Görev alıyorlar.

Toplumsal koşullar, Ordu'yu zorluyor.

16 Ocak 1958 tarihinde Milli Savunma Bakanlığı bir açıklama yayınlıyor. Aktarmaya başlıyorum: "Türk Silahlı Kuvvetleri mensupları arasında büyük sayıda tevkiflerin yapılmış olduğu ve binaenaleyh geniş ölçüde bir takım tertiplere girişilmiş bulunduğu yolunda ortada mübalâğalı şayialar dolaşmakta ve bu şayialar ecnebi memleket ajansları tarafından da neşredilmeye başlanmış bulunmaktadır."

Madanoğlu'nun İhtilâl Gerekçesi: Erkeklik[106]

Günler geçiyor, ihtilâl lafı herkesin ağzında gittikçe yayılmaya başlıyor ve gerek halktan, gerek ordunun alt kademelerinden bu yolda gelen baskı artıyordu. Fakat teşkilât, aralarında yüksek rütbeli bir subay bulunmadıkça harekete teşebbüsün çok tehlikeli olacağını düşünerek kesin hazırlıklara girişemiyordu.

Listedeki ilk isim olan Özdilek ikna edilememişti. Şimdi sıra ikinci generalde: Madanoğlu'ndaydı. Bu görev de Yarbay Orhan Kabibay'a düşüyordu.

14 Mayıs sabahı Kara Kuvvetleri Kumandanlığının ikinci katındaki odasında çalışmakta olan Lojistik başkanı General Madanoğlu, karşısında Kore'den tanıdığı Kabibay'ı bulmuştu.

"Gel be Orhan, dedi, iyi ettin de geldin. Zaten canım sıkılıyordu, nedir bu vaziyet, ne olacak bu memleketin hâli..."

Madanoğlu'nun bu karşılayışı ile derhal meseleye girmek imkânı doğmuştu. Evvelâ dertleştiler. Sonra Kabibay:

"Paşam, dedi, size bir sual soracağım. İşler bu hale geldikten sonra siyaset yoluyla düzelebilir mi? Yoksa memleketi bu durumdan kurtarmak için tarafsız bir kuvvetin, meselâ ordunun müdahalesi gerekmiyor mu?"

Madanoğlu:

"Eh dedi, galiba bu gidişle müdahale lüzumu hâsıl olacak..."

"O halde dinleyin Paşam... Ben aslında buraya çok önemli bir ifşaat ve teklifte bulunmak üzere geldim. Cevabınız "Evet" olursa tarihe vazifesini yapmış bir insanın haysiyeti ile geçersiniz "Hayır" olursa, ifşa edeceğim sırrı ölünceye kadar muhafaza edecek kadar kalleş olmadığınızı biliyorum."

Madanoğlu şaşırmış, parlak siyah gözlerini açmış, karşısında heyecanını gizleyemeyen Yarbaya merakla bakmıştı:

"Nedir, yahu söyle..."

"Ordunun müdahalesi gerektiğine inandığınızı söylemiştiniz Paşam... Bizim kuvvetli bir teşkilâtımız var. Her an bu müdahaleyi yapabilecek durumdayız. Bizimle var mısınız?"

"Biz' dediğin kimlerdir? Kimler var aranızda?"

"Paşam, aramıza katılmayı resmen kabul etmedikçe arkadaşlarımın isimlerini vermeye yetkili değilim."

"Yahu iyi hoş ama... Bak Orhan, ben akşamları yatağa yattığımda bir tümenim olsa şunu şöyle yapar, bunu böyle eder diye hayale dalarım. Ama hiç aklımdan günün birinde bu hayalin birdenbire hakikat olacağı geçmezdi. Şimdi birdenbire nasıl karar vereyim? Seni sever, güvenirim. Fakat nihayet sen bir şube müdürüsün, ben de lojistik başkanı... Biz ne halt ederiz... Elinizdeki kuvvetlerin ne olduğunu bilmeden nasıl karar vereyim?..."

"Herşey hazır paşam, siz iltihak etseniz de etmeseniz de bu iş nasıl olsa yapılacak. Fakat ben sizin de bizimle beraber olmanızı istiyorum Paşam..."

"Peki yahu, bari bir gece müsaade et de düşüneyim..."

"Olmaz Paşam, derhal karar vermelisiniz. Arkadaşlar neticeyi bekliyorlar..."

Madanoğlu'nun tereddüt geçirmekte olduğunu hisseden Kabibay neticeye varmak için meşru bir yalan uydurmakta bir mahzur görmedi:

"Gürsel teşkilâtımızda idi... İzmir'e giderken benim yokluğumda Madanoğlu aratmaz" demişti bize..."

Madanoğlu:

"Peki ulan, dedi, şarta muallâk kabul ediyorum..."

"Nedir şart Paşam?..."

"Kuvvetinizi, plânlarınızı öğrenirim, baktım ki bana uygun değil, ben kaçarım arkadaş... Açıkça söyleyeyim... Bana kalleş deme... Ama sizi ölünceye kadar ele vermemeye söz veriyorum... Akşama arkadaşlarınla eve gel, konuşalım..."

Kabibay, Madanoğlu'nun odasını sevinçle terketti... Gerçi içinde henüz bir tereddüt vardı ama, hiç değilse bu temas, ilk adımda Özdilek'ten de daha ileri bir netice vereceğe benziyordu. Derhal arkadaşlarını buldu, durumu anlattı.

O gece Kabibay'ın, teşkilâtın Ankara'daki vaziyetini bilen Acuner ile birlikte Madanoğlu'na gitmelerini ve kendisine plânları, teşkilât ve ellerindeki kuvvetleri hakkında izahat verilmesini kabul ettiler.

14 Mayıs akşamı Madanoğlu'nun kapısını çalan Kabibay ve Acuner, Paşa'nın evde olmadığını hayretle görüyorlardı. Fakat herhalde gelecekti. Dışarda bekleseler şüphe çekebilirlerdi. İçeri girip oturmayı uygun buldular. Biraz sonra Madanoğlu nefes nefese geldi... O gece İstanbul'dan dönecek eşinin, evde böyle bir toplantıdan haberdar olmaması için istasyonda karşılamaya gitmişti. Bir bahane bulup hanımı ahbaplardan birinin evine yollayacaktı. Fakat eşi trenden çıkmamış, o da biraz gecikmişti.

Kabibay ve Acuner, Madanoğlu'na plânlarını anlattılar, Ankara'da anlaştıkları birlikleri sıraladılar. Başlangıçta Madanoğlu müteredditti:

"Ben bu işe yetmem arkadaşlar, benden büyük rütbe lâzım," diyordu.

Fakat tereddüdü kısa sürdü :

"Ulan peki, bu iş de erkeklik uğruna olsun... Kabul ettim..." dedi...

Tam bu sırada hepsi heyecanla irkildiler: Sokak kapısı dışardan bir anahtarla açılmak isteniyordu. Madanoğlu ihtiyatlı davranmış, kapıyı sürgülemişti. Fakat anahtarla açılamayan kapı evvela zorlanıyor, sonra ziller çalınmaya başlıyordu.

Derhal yerlerinden fırladılar. Madanoğlu, Kabibay ile Acuner'i yatak odasına gizledi. Sonra merakla kapıyı açtı. Karşısında eşi vardı...

Madanoğlu'nun eşine gözükmeden o gece evden sıvışan Kabibay ve Acuner sevinçliydiler... Generalsiz kalan teşkilât nihayet 10 gün sonra bir başka Cemal Paşa'ya kavuşmuştu.

Yalnızca Dokuz Subay olduğu açıklanıyor. "Hakikat şudur ki tevkif edilenler, hepsi İstanbul'da olmak üzere dokuz kişidir. Bunlar da biri emekli olarak 3 albay, bir yarbay, 4 binbaşı ve bir yüzbaşı'dan ibarettir." İhtilâl olmayacağı ve girişimin çok sınırlı olduğu konusunda güvence verilmek isteniyor. "Tahakkuku takdirinde aziz milletimizin maddi ve manevi her sahada mesut gelişmesini sektedar edecek ve hatta vatanımızın emniyetini tehlikeye düşürebilecek mahiyetteki bu gibi hareketlerin şanlı ordumuzun küçük bir birliğinde dahi asla makes bulamayacağı her türlü şüpheden varestedir." Bu güvence yetmiyor; "aksine olarak bu gibi bedbaht cüret ve tasavvurların Silahlı Kuvvetlerimizin bütün mensuplarınca infial ve nefretle karşılanacağı" ilân ediliyor.

İlân doğru çıkmıyor. İsmet Paşa cephe önerisini, Şemi Ergin liderlik postunu reddediyor. Gizli örgütçüler çaresiz kalıyorlar ve ihtilâl yapıyorlar.

Özgürlük

On yıl geriye yeniden dönmem gerekiyor. 1950'li yıllarda ilk gizli örgüt önerisini yaptığı kabul edilen Dündar Seyhan'ın genç subaylığının ilk on yılının sonucunu tekrarlamak durumundayım: "Ordudaki subaylık hayatım on seneye varıyordu. Ne umut etmiştim, neler bulmuştum. Adeta, bezgin bir ruh taşımaya başlamıştım." Bu değerlendirmeden sonra kendisine kızmaya ve kendi kendine konuş-

maya başlıyor: "Ordu böyle kalacak... Memleket böyle sürünecek... Ve sen, omuzunda rütbeler, elinde kırbaç, altında kısrak ve kızak, aralarında kasıla kasıla, bir şeymiş gibi dolaşıp duracaksın... Öküz kollarıyla ikmal planları hazırlayacaksın... Değiştirmek lâzım bu gidişi, yüzbaşı, değiştirmek!" Kendi kendine homurdandığı anlaşılıyor: "Evet, bu gidiş değişmelidir ama sen kim oluyorsun?" Bir umut, bir tutamak arıyor; bu izlenimi veriyor.

Arayan buluyor. Bu umutsuzluk anlatımından en çok bir sayfa sonra, bir umut parlıyor. Aktarıyorum: "1949 ve 1950 seneleri, Amerikan devletinin, uyuşmuş politikasından silkinerek, dünyanın gerçek gidişini idrak ettiği devre rastlar."[107] Yüzbaşı Dündar Seyhan'ın uyanışı, Amerika Birleşik Devletleri'nin uyuşukluğu bırakmak için silkinişine denk düşüyor. Gölgedeki Adam, savaşın sonunda Roosevel'in ölümüne ve Truman'ın başkanlığına seviniyor: "Roosevelt'in Eurosia'yı adeta Ruslara teslim eden sakin tutumunun menfi tesirleri eski dünyada kendini yer yer göstermeye başlamıştı. Komünizmin dünya hakimiyeti yolunda, Makyavel'in görüşüne uygun bir siyasetle her türlü vasıtayı mubah addedercesine adım adım ilerlemeleri, Truman ve etrafındakileri ayıltmış ve intibaha getirmiş olacak ki, İkinci Dünya Harbi'nin bittiği günlerden beri, komünizmin Orta Doğu'ya yayılmasına, her türlü tehlikeyi göze alarak karşı koymuş Türkiye'ye de yardım elinin uzatılmasına karar verilmişti." Türkiye'nin Orta Doğu'da komünizmin gelişmesini önlemesi karşılığında, Truman Doktrini çerçevesinde, Amerikan yardımının Türkiye'ye girmeye başlamasını sevinçle karşılıyor.

Gerçekten de, 1950'li yıllarda Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri'nin askeri yardım programında çok önemli bir yer tutuyor. Bir Amerikan kaynağı, Türkiye'nin, diğer az gelişmiş ülkeler arasında, askeri yardım açısından ikinci ve ekonomik yardımda ise üçüncü sırayı aldığını saptıyor. Özellikle 1950 yıllarında Türkiye, Birleşik Devletler'in uluslararası askeri ve ekonomik programında bir vitrin işlevini görüyor. Truman Doktrini Birleşik Devletlerin Türkiye ilgisini, muhtemel dış tehlikeler ile sınırlı tutarken, bunu izleyen Eisenhower Doktrini ise, içerden gelebilecek tehlikeler karşısında da Amerikan ilgisinin uzanabileceğini ilân ediyor. Böylece Türkiye'deki Amerikan askeri personel ve malzemesi, Türkiye'yi dıştan ve içten gelebilecek tehlikelere karşı korumayı misyon biliyor.

1950'li yıllarda pek çok kullanılan deyişle, özgür dünyanın lideri, Türkiye'nin özgürlüğünü garantiye almaya katkıda bulunmak istiyor. Özgür dünyanın liderinin Türkiye'nin özgürlüğüne son derece duyarlı olduğu bir zamanda, 1960 yılında, daha sonra 1980 yılında kaldırılıncaya kadar "özgürlük bayramı" olarak kutlanan 27 Mayıs oluyor.

Türkiye'de özgürlük bayramının kaldırıldığı 1980 yılında, Amerika Birleşik Devletleri Senatosu için bir özel rapor hazırlanıyor. Bu raporun bir sonucunu yazıyorum: *"A review of Turkey's military problem leads to the conclusion that despite the size of its military force, it would be extremely difficult for Turkey effectively to perform its NATO missions because of equipment obsolescence and problems with spare parts.*"[108] Birleşik Devletler Senatosu Dış İlişkiler Komisyonu için araştırma yapan uzmanlar, Senato'ya sundukları raporlarında, Türkiye Silahlı Kuvvetleri'nin, NATO görevlerini yerine getiremeyecek bir durumda olduğunu kesinlikle ifade ediyorlar. Buna malzemenin hurda düzeyde eksikliğini ve yedek parçalarının bulunmamasını, gerekçe olarak gösteriyorlar. Ayrıntılı araştırmaların sonucu olan bu rapora göre, Türk Silahlı Kuvvetleri'ni NATO misyonlarını yerine getirebilecek bir duruma sokmak, hem Birleşik Devletlerin ve hem de Türkiye'nin ekonomik kapasitesinin dışına düşüyor. Burada, bir umut görünmüyor.

Senato Raporu, Türkiye ile müzakereleri yürüten Amerikan askeri ve sivil personelin görüşlerine uygun olarak, Türkiye'nin, NATO görevleri dışında bir Ordu yapısını oluşturmasını öneriyor. Bu konuya geleceğim.

Aynı raporda şu cümle de yer alıyor: "The United States cannot walk away from its role in the region and cannot find an effective surrogate."[109] Birleşik Devletler'in bölgedeki rolünü terk edemeyeceği, diğer yandan da bir etkin naip, bulamadığı ifade ediliyor. İfade etmek, kuşkusuz, tartışıldığını gösteriyor. "It could not be in the interests of the United States or of Alliance to abandon the role assumed in 1947." 1947 yılında, Truman Doktrini ile, kabul ettiği rolü bırakmasının Birleşik Devletler'in ve İttifak'ın çıkarlarına uymadığı yazılıyor. Birleşik Devletler, Batı Almanya'nın, bir "naip" olarak, bu sorumluluğu almak istemeyişini, "it would appear not just hard but probably impossible to tempt. Bonn into the chaky ground where Washington has become mired" cümlesiyle dile getiriyor.[110] Bonn'u, Washington'un çamura bulandığı kaygan topraklara sevketmek, yalnızca güç değil, muhtemelen imkânsız görünüyor; Batı Almanya, Fransa'dan çekindiği için, henüz Türkiye'de siyasi sorumluluk almak istemiyor.

Devam etmeden önce bir parantez açmam gerekiyor. Türkiye Üzerine Tezler'in ikinci kitabında, hiçbir belgeye dayanmadan, muhtemelen 1967 yılında, Birleşik Devletlerin Türkiye sorumluluğunu Batı Almanya'ya devretmiş olduğunu ileri sürmüştüm. Bu sonuca, yalnızca ekonomik istatistikleri inceleyerek ve dünya dengesindeki gelişmelere bakarak varmıştım. 1980 yılına ait Birleşik Devletler Senatosu için hazırlanan rapor, bu öngörüyü hem

doğruluyor ve hem de düzeltiyor. Şu anda Batı Almanya, Batı Dünyası için, Türkiye Masası'nı oluşturuyor. Şu aşamada bulgularını ve önerilerini, Birleşik Devletler'e sunmak gereğini duyuyor.

Ancak Amerikan kaynaklarının bu tür bir değerlendirme yaptıklarından emin olunmasını istiyorum. Ne yazık, Türkiye'de resmi dış politika ideolojisinin dışında bir "muhalif" dış politika değerlendirmesi de bulunmuyor. Kuşkusuz, dış politikanın yönelişlerinde ayrı düşünce ve öneri var; bunu anlatmıyorum. Değerlendirme planında, Türkiye'de, "muhalif" düşünce, resmi bakış ile çakışıyor. Türkiye'nin "stratejik" önemine ve bu önemin değişmezliğine ve hatta değiştiği zaman da yalnızca artış yönüne bir dinamik gösterdiğine "muhalif" bakış, resmi bakış kadar ve zaman zaman da daha inatla inanıyor. Bunun değişmesi gerekiyor; değiştirmek durumundayım.

"The outlook for the Turkish American alliance indicates pressures for further disengagement." CIA'nın Türkiye uzmanlarından George Harris, 1945 -1971 yıllarını incelediği ve "Troubled Alliance", Sorunlu İttifak, başlığıyla ikinci baskısını 1976 yılında yayınladığı çalışmasında, bunları ileri sürüyor: "Türko-Amerikan ittifakının geleceği, daha fazla çözülme yönünde baskı içeriyor."[111] Kuşkusuz, Türko-Amerikan ittifakındaki çözülmenin gidebileceği bir sınır var; Harris, bunları ekliyor. İttifakın kopması, *breaking of alliance*, beklenmiyor. Bunun yerine Türkiye'nin Amerika ile özel bağlarının tedricen erozyonu, a gradual erosion of Turkey's special ties with America, söz konusudur; Türkiye'nin dış bağlantılarının odağı. Batı Avrupa'ya yöneliyor. "By the end of the decade, therefore, the United States may come to play a role roughly on a part with that of West Germany in relation to Turkey. In essence, this shift of emphasis can be accomplished without fanfare within NATO".[112] Harris, 1970'li yılların sonunda, Birleşik Devletler ile Batı Almanya'nın Türkiye bakımından rollerinin bir birine denk olacağını tahmin ediyor. Bu rol değişiminin de NATO içinde gürültüsüz bir biçimde gerçekleştirilebileceğini tahmin ediyor; aslında ise öneriyor.

Yine 1980 yılına geliyorum: 12 Eylül oluyor. Profesör İlhan Öztrak hep 12 Mart veya 12 Eylül dönemlerinde hatırlanıyor ve hükümete sokuluyor. Bu kez Devlet Bakanı ve Hükümet Sözcüsü sıfatını da alıyor ve Mayıs 1982 tarihinde Birleşik Devletler'de yayınlanan Time Dergisi'ne bir demeç veriyor. Şimdiye kadar hiç üzerinde durulmamış olan bu demeci, Profesör Öztrak'ın kişiliğinden daha önemli buluyorum.[113] İlerdeki yıllarda bu açıklamanın bir çok çözümlemeye temel olacağını düşünüyorum. 12 Eylül Hükümeti'nde sözcü Profesör Öztrak, Time muhabirine şunları söylüyor: "Türkiye komünizmin kucağına düşerse Batı da birşey yapamaz. Polonya, Çekoslovakya ve Macaristan olayları bunu göstermiştir."[114] Hükümet adına yapılan bu açıklamanın, Türkiye'nin resmi ve "muhalif" dış politika görüşüne taban tabana zıt olduğunu tekrarlamak durumundayım. Çünkü Türkiye'nin dış politika bakışı, Türkiye'nin her olayda artan stratejik önemine ve hiçbir zaman komünizme terkedilemeyeceği varsayımına dayanıyor. Şunları ekliyor: "Türkiye Portekiz ya da İspanya durumunda, konumunda, olsaydı faşist ya da komünist rejimden bu kadar korkmayabilir, onların da üstesinden geleceğimizi düşünebilirdik. Ama bu jeo-politik durumda bize kimse yardım edemez."[115] Şimdiye kadar Türkiye'nin jeo-politik durumu, Türkiye'nin komünizme terkedilemeyeceği ve bunun için Batı'nın ve özellikte NATO'nun her türlü riski göze alacağı görüşüne yol açıyordu. Artık görüş tümüyle tersine dönüyor: Türkiye'nin jeo-politik durumu nedeniyle, komünizm karşısında, Batı'nın Türkiye'yi yazgısıyla başbaşa bıraktığı sonucu çıkarılıyor.

Tekrarlamak durumundayım: Bir; Amerika Birleşik Devletleri, Türk Silahlı Kuvvetlerinin NATO misyonunu yerine getiremeyeceğini açıklıkla ve kesinlikle belirtiyor. Türk Ordusu'nu NATO misyonunu yerine getirecek bir düzeye çıkarmanın imkânsız ve gereksiz olduğunu ileri sürüyor. İki; NATO'nun resmi doktrinine göre, temel misyon caydırıcılık olarak nitelendiriliyor. Caydırıcılık ise, bir sosyalizm tehdidine karşı önleyicilik olarak anlatılmak isteniyor. Sosyalizm tehdidinin, dışardan bir Sovyet müdahalesi biçiminde ya da içerden bir sosyalist iktidar için kalkışma türü arasında tam bir açıklık yok; zaman zaman ikisinden birisi kastediliyor. Üç; zaman içinde aynı tarih kesitinde, 12 Eylül Rejimi'nin Başkanı Evren, 12 Eylül'ün Türkiye için son şans olduğunu ilân ediyor ve 12 Eylül Rejimi Hükümet Sözcüsü Profesör Öztrak da, Birleşik Devletler ve özellikle NATO'nun bir rejim değişikliğinde Türkiye için savaşa girmeyeceğini söylüyor. Öztrak, Batı kapitalizminin Türkiye kapitalizmi lehine bir savaş riski almayacağını ileri sürerken Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne komşu oluşunu gerekçe olarak gösteriyor; ancak ne Evren'in Türkiye Devleti'ni yıkmak isteyen "iç düşman" nitelemesi, ne de Öztrak'ın dış basına açıklaması, bir "Sovyet tehdidi" tonu taşımıyor. Bu üç net saptamadan çıkarılacak sonuçlar bir yana, önce, ortaya çıkan tablonun çözümlemesi gerekiyor.[116] Denemek zorundayım.

Parantez açmam gerek; Türk ilericileri, başta Sovyetler Birliği olmak üzere, diğer sosyalist ülkeleri, Kuzey Amerikan jargonuyla "Doğu Kampı", yalnızca bir sosyalist model olarak ele aldılar. Tek başına bunun yanlış olduğunu söyleyecek durumda değilim; "Sovyet Modeli" her zaman bir model gücünü koruyor. Ancak bu kadar değil; bununla yetinmek kısırlık ve kıraç bir kültür oluyor. Aynı zaman-

da kuruluşla ilgili bir tarihi var; Sovyet Modeli'ni bu tarihten ayrı düşünmek zor. Sovyetler Birliği'ni yalnızca bir "model" olarak görüp, On Dokuzuncu yüz yıldan başlayan akışı inkâr etmek, ilerici hareketler tarihini yoksullaştırmak sayılmalıdır; öyle sayıyorum. Dahası var; Amerika Birleşik Devletleri her adımını atarken, her hareketinde, başta Sovyetler Birliği, tümüyle sosyalist sistemin tepkisini tahmin etmeye ve ölçmeye çalışıyor. Dünyanın her yanındaki hükümet değişikliğini, öncelikle, sosyalist sisteme yakınlığı ve uzaklığıyla tartıyor; tutumunu belirtiyor. Bu bölüme dördüncü ek olarak sunduğum bir tartışmada, Moskova Büyükelçilerinden Hasan Esat Işık daha geri tarihlere götürüyor; ben, Jüpiter Krizi'ne bağlama eğilimindeyim, Türk burjuva hükümetleri de, Eylülist Döneme kadar, sosyalist sistemin tepkisini dış politikalarında önemli parametrelerden birisi yapıyor."[17] Türk ilericilerinin bunu görmemiş olmalarını büyük bir eksiklik olarak görüyorum.

Bunun bir önemli nedeni var: Türk ilericiliği iktidar anemisi ile mustariptir. İktidar perspektifi yok; düşünmüyor, çok uzak akademik tartışmalara öncelik verebiliyor.

İktidar politikası, aynı zamanda bir sanattır.

İktidar perspektifine sahip olduğu zaman, Türk ilericiliğinin bir çok zaafını, hızla atacağına inanıyorum.

Devam ediyorum. Geçerken tezleri yazıyorum.

Birinci Soğuk Savaştan İkinci Soğuk Savaş Dönemi'ne kadar, Eisenhower-Menderes Dönemi'nden, Reagan-Evren Dönemi'ne kadar, Sovyet diplomasisinin en büyük başarısı, Güney Kuşağı'nda, Türkiye, İran ve Afganistan, "Sovyet tehdidi" savlarının inandırıcılığını ortadan kaldırması oldu. Artık Türkiye'de hiçbir ciddi yönetici, bir Sovyet tehdidine inanmıyor.

Dışına taşabilir, yalnızca tarih düşmek için söylendiğinde, 1960 yıllarının başında Jüpiter Krizi'nden 1980 yılları başında Evren'in Sofya'da Todor Jivkov'u ziyaret ettiği tarihe kadar. Barış Komitesi yöneticileri tam bu sırada tutuklandı, geçen dönemde, Sovyetler Birliği'nin önceliğinin Türkiye içindeki sosyalist hareketin sorunları olmadığını ileri sürebiliyorum. Bu yılarda, iktidar perspektifi olan güçlü bir sosyalist hareket ile uluslararası ilişkilerin gerekleri birbirlerini bütünlemiyor. Bu dönemde, Türk ilericiliğinin öncelikleriyle, uluslararası gelişmelerin gündemi çakışmıyor.

Devam ediyorum: Türkiye'nin stratejik önemi savı, karanlıkta ıslık çalmaya benziyor. Aynı zamanda Türk ilericiliğine iktidar kansızlığı enjekte oluyor. İki işlevi olduğu ortaya çıkıyor.

Türkiye'nin stratejik önemi savının karanlıkta ıslık çalmaya benzeyişini anlatmak çok zor değil; yalnızca Birleşik Devletler'in Türkiye'ye silah ambargosu koymasını göstermek yeter. Stratejik önem ile silah ambargosunu yan yana getirmek, insan aklının sınırlarını aşıyor ve Washington'u kendi çıkarlarını tutarlı bir biçimde savunamaz bir duruma düşürüyor.

Kuşkusuz, stratejik önem savını tutturanlar da, silah ambargosu için bir açıklama arıyorlar; buldukları, Washington Hükümeti'nin önce Grek ve daha sonra da Ermeni azınlıklarının esiri olduğudur. Bu tanı ile, Washington'u bu esaretten kurtarmak gerekiyor; bunun için pahalı ve karşı baskılar oluşturulmaya çalışıldığı biliniyor.

Birleşik Devletler Senatosu için hazırlanmış özel raporda şunlar yer alıyor: "Türk Genel Kurmayı, malzemelerin içinde bulunduğu durum nedeniyle, kabahati, Birleşik Devletler silah ambargosuna yüklüyor; bu tutum hâlâ Birleşik Devletler-Türkiye askeri işbirliğini olumsuz yönde etkiliyor." Bundan hemen sonra da şu ifadelere yer veriliyor: "Fakat, silah ambargosunun, yalnızca ihmal edilebilir ölçüde bir etkisi var."[18] *It appears, however, that the arms embargo itself had only a minimal impact.* Senato Dış İlişkiler Raporu, Türkiye'nin savaş malzemesi sorununun nedenini bambaşka yerlerde görüyor; daha temelli nedenlere bağlıyor. Devam ediyor: "Türkiye'nin malzeme sorunları, öncelikle, çoktan hurda olmuş malzemeden, silah giderlerinin yükselmesinden, Birleşik Devletlerin askeri yardımı, dünya ölçüsünde, hibeden krediye çevirmesinden, Birleşik Devletlerde kullanılabilir savaş malzemesi artığı kalmamasından, 1975 yılında pahalı F-4 uçaklarının alınmasından ve Türkiye'nin iç ekonomik sorunlarından, kaynaklanıyor." Türkiye'nin savaş malzemesi sorunu ve dolayısıyla Silahlı Kuvvetlerin gücü sorunu, Kıbrıs Çıkartması'ndan çok daha önceden başlıyor ve sürüyor.

Bu raporun, Amerikan subayları ve uzmanlarınca, Türkiye'de yapılan incelemelerden ve ülkenin çeşitli yerlerine yapılan araştırma gezilerinden sonra yazılmış olduğunu eklemem gerekiyor. Türkiye'de yapılan gezilerden, malzeme araştırmalarından sonra, 1980 yılı Mart ayında elde edilen bulgular şöyle sıralanıyor. Bir: "Türkiye'nin geniş U.S. yapımı tank parkı, 20 yıldan daha yaşlıdır ve eğer yenileştirilmezse, çok kısa bir zamanda, artık normal Birleşik Devletler dış askeri satışlar lojistik sistemi ile desteklenemez duruma gelecektir." İki: "Pek az olan yeni TOW füzeleri dışında, Türkiye'nin antitank silahları yalnızca çok kısa menzillerde işe yarar." Üç: "Türkiye'nin modern taktik komünikasyon sistemi yoktur." Dört: Türk Donanması'ndaki U.S. yapımı büyük hücumbotların hepsi 30 yıldan daha yaşlıdır". Beş: "Türkiye'nin bombardıman uçaklarının yarısından azı, hücum edebilir durumdadır." Al-

tı: "Türkiye'nin U.S. yapımı hava nakliyat uçaklarının çoğu, normal Birleşik Devletler dış askeri satışlar lojistik sistemi ile desteklenemez durumdadır." Yedi: "Türkiye'nin hava savunması hurdadır." Sekiz: "Bütün işlerde yedek parça sıkıntısı vardır ve cephane stokları yetersizdir."[119] Bunların son derece üzücü saptamalar olduğunu eklemeye gerek görmüyorum.

Üstelik daha üzücü saptamalar da var; 1950'li yıllarda Türk Silahlı Kuvvetleri içinde gizli örgüt kuran ya da bunlara girenlerin önemli bir çoğunluğu Birleşik Devletler'de eğitim olanaklarından yararlanmış iken, genel olarak, Türk Ordusu içinde bu imkânların daraldığı belirtiliyor. Senato Raporu, çok dramatik iki rakam veriyor: 1971 yılında Birleşik Devletler'de 667 Türk subayı, ilâve kurmay eğitimi veya benzeri kurslar görmüşken, bu sayı, 1979 yılında 43'e düşüyor. Rapor, bunu, artık Birleşik Devletler'in bu tür programları finanse etmekten vazgeçmesine; eğitime geleceklerin kendi ülkelerinin bütçelerinden yararlanarak gelmelerinin mümkün olmasına bağlıyor.

Senato Raporu, Türk Ordusu'nda yabancı dil bilgisinden, kuşkusuz İngilizce kastediliyor, acı acı yakınıyor. Kuşkusuz, İngilizce dilini anlayan, bu dilde kendisini anlatabilenlerin sayısı, Türkiye'nin uluslararasılaşması süreci içinde, artıyor; kastedilen bu değil. "Gittikçe daha az Türk Hava Kuvvetleri pilotu İngilizcenin üstesinden gelebiliyor; bu becerinin NATO hücumlarında önemi çok büyük olabilir ve yokluğu, barış zamanı işbirliğini bile engeller."[120] NATO savaşlarında komünikasyonu sağlayabilmek için pilotların konuşulan İngilizceyi aksanı ve zaman zaman da argosuyla bilmesi gerekiyor. Pilotluk eğitimlerinin çok zaman Kanada ve Birleşik Devletler'de yapıldığı zamanlarda bu mümkündü, giderek ortadan kalkıyor.

Birleşik Devletler Senatosu Dış İlişkiler Komisyonu için hazırlanan rapor, bir noktayı çok acı olanak ortaya koyuyor: Birleşik Devletler, Türkiye'ye, artık dar ekonomik bir perspektiften bakıyor. Türkiye, eğer stratejik önemine inanıyorsa, bunu, Washington'a anlatmak yerine, bunun gerektirdiği harcamaları yapmaya hazır olmalıdır; Washington'un bakışı böyle özetlenebiliyor.

Bu, rapor aşağıdaki tablodan da çıkıyor; bunu aktarıyorum. Senato Dış İlişkiler Komisyonu için hazırlanan tablo 1950-1980 yılları arasında Türkiye'ye yapılan Amerikan askeri yardımını gösteriyor. Buna göre, 1950-1974 yılları arasında Türkiye'ye ortalama yılda 165 milyon dolarlık Amerikan askeri yardımının girdiği anlaşılıyor. Ambargo yıllarında ise yıllık giriş 130 milyona düşüyor. Amerikan tarafı bu karşılaştırmaya bakarak, ambargonun etkisinin son derece az olduğunu ileri sürüyorlar.

Rakamlara bakıldığında haksız olduklarını söylemek zor; ancak bir fark var. 1970 yıllarının başlarına kadar Amerikan askeri yardımı "hibe" biçiminde girerken, özellikle ambargo ile birlikte hibe tümüyle duruyor ve yerine kredi ile alınan malzeme giriyor. Türkiye, Türkiye'nin stratejik öneminde ısrar ederek, hibenin devam etmesini ve Washington'un bağışlarla Türk Silahlı Kuvvetleri'ni güçlendirmesini istiyor. Washington, kesin "no" cevabını veriyor.

TÜRKİYE'YE AMERİKAN ASKERİ YARDIMI: 1950-1980 (milyon dolar olarak)

Yıllar	*MAP (hibe)*	*EDA (hibe)*	*FMS Financing (kredili)*	*Toplam*
1950 -1970	2,922,8	483,8	.....	3,402
1971	98,7	105,3	.....	203,6
1972	60,6	103,8	15,0	179,4
1973	66,1	120,6	20,0	206,7
1974	80,5	37,2	75,0	192,7
1975	13,3	7,1	75,0	95,4
1976	.....	.....	125,0	125,0
1977	.....	.....	125,0	125,0
1978	,2	.....	175,0	175,2
1979	5,3		175,0	180,3
1980	3,4	.....	250,0	253,4
Toplam	3,250,9	857,7	1,035,0	5,146,3

MAP, Askeri Yardım Programı; EDA, Savaş Malzemesi Artığı; FMS Financing, Dış Askeri Satış Finansmanı.

United States Senate, Turkey, Greece and NATO: The Strained Alliance, Washington D. C, March 1980, s. 17.

Washington'un Türkiye'nin bir savaş sanayii kurma niyetlerini de ciddiye almadığı görülüyor. Önce bunu "feasible" bulmadığını açıkça belli ediyor; buna karşın, Türkiye kendi savaş sanayiini kuracak olursa, önüne hesap çıkarıyor. Silahlı Kuvvetler Vakıfları ve diğer kanallarla TUSAŞ içinde yalnızca 200 milyon dolarlık bir olanağın biriktiğini, 300 uçaklık proje için 2,5 milyar dolara ve Türkiye'nin bunun için de dış imkân bulması, gerektiğini tekrarlıyor.

Ayrıca Türkiye ile Birleşik Devletler arasında, Türk Silahlı Kuvvetleri'ni güçlendirme perspektifi üzerinde çok daha ciddi görüş ayrılıkları olduğu anlaşılıyor. Kara Kuvvetlerinde, bir, "Birleşik Devletler uzmanları genellikle, çok büyük ölçüde hedefe ayarlı füze kullanan, daha küçük, daha hareketli bir Türk Kuvveti'ni önerirken, Türk askeri plancıları, hâlâ, büyük ölçüde tanklardan oluşan, daha, büyük ve daha az haraketli bir kuvvet düşünüyorlar."[121] Bu, ayrılıklardan ilkini anlatıyor. Deniz Kuvvetleri'nde, ikincisi, "Türk plancıları, aynı biçimde, harp gemileri türünden büyük tekneleri düşünürlerken, Birleşik Devletler uzmanları, Türk kıyılarında kullanılmak üzere hızlı devriye ve füze teknelerine ağırlık veriyorlar." Üçüncüsü, Hava Kuvvetleri'nde, Birleşik Devletler uzmanları, Türkiye'nin uçak sanayiini, her bakımdan *feasible*, yapılabilir, görmüyorlar.

Birleşik Devletler Senatosu Dış İlişkiler Komisyonu Raporu'nun bir mantığı var: "Yıllardır Birleşik Devletler tarafından Türkiye'ye sağlanan malzeme, genellikle, 1950 yılları yapımıdır ve artık toptan, *en bloc*, hurdalaşıyor. Birleşik Devletler lojistik sistemi artık bu hurda malzemenin parçalarını veremiyor." Hepsi, bu kadar basit. Birleşik Devletler, artık Türkiye'ye vermiş olduğu savaş malzemesini çoktan üretimden kaldırmış durumda; yedek parçalarını üretmiyor." Buna ek olarak, Birleşik Devletlerin askeri yardım programı, dünya ölçüsünde, hibeden krediye kaydı." Bu durumda Birleşik Devletler, Türkiye'ye, bir tür "silahsızlanma" önermek durumunda" kalıyor.

Kesinlikle, deniz ve hava kuvvetlerini küçültmesini tavsiye ediyor. Senato Dış İlişkiler Raporu'nun soğukkanlı "okunması" bu sonucu veriyor. Aslında Kara Kuvvetleri'nin de küçültülmesine bir itirazı yok; ancak bunun Türkiye'de sert bir mukavemetle karşılaşacağına inanıyor.

Avrupa'ya Çekilen Amerika

Yürüyüş, 3 Haziran 1975, Sayı 8

Birinci büyük savaşla birlikte dünya emperyalist sistemi en zayıf noktasından koptu. İkinci sınıf bir emperyalist ülke olan o zamanın Rusya'sında sosyalist rejim doğdu. Büyük bunalım ve bunu izleyen ikinci büyük savaş sonrasında emperyalist sistem biraz daha daraldı. Çin kıtası ve Doğu Avrupa, emperyalizmin boyunduruğundan kurtuldu. Büyük ekonomik bunalımdan sonra bugünlerde en derin ekonomik daralmasını yaşayan kapitalist sistem yeni yenilgilerle karşı karşıya, Vietnam ve Kamboç halkları, bağımsızlık ve sosyalizm yolunda yeni dersler yarattılar.

Son dersler, yeni şaşkınlıklara ve güvensizliklere yol açıyor. Japonya, telâş içinde Amerika'ya yalvarmaya başladı. "Koruyucu" şemsiyesini uzak doğudan eksik etmemesi için. İkinci sınıf emperyalist ülke durumuna düşen İngiltere ile petrol dolarlarıyla birlikte ikinci sınıf empeyalist ülke olmaya özenen İran, iyimserlik türküleri söylüyor. Amerika'nın "güvenilir" bir dost olduğunu, "bağlantılarına" daima sahip çıkacağını ilân ediyorlar. Bu görev şimdi bunlara düşüyor.

Güvenilir mi? Amerika doğu'da ne kadar diretecek? Bu sorunların cevabı dünya dengesini ve daha önemlisi, dünya dengesindeki değişmeleri saptamaya bağlı. Ancak bu iş çok zor. Usta sanatçı Aziz Nesin'in Yürüyüş'ün ikinci sayısında büyük bir ciddiyetle ve önemle parmak baslığı gibi: "Dünya dengesinin nasıl oluştuğunun öğrenilebilmesi için elimizde yayınlar, yeterince veriler, açık-seçik bilgiler yoktur. Bu nedenle, dünya dengesini hesap etmenin bir sezgi işi olduğu, büyük strateji ustalarının bu yanlarıyla sanatçı oldukları bile söylenir."

Ancak dengedeki gelişme ve değişmeleri bilmeye çalışmak zorunlu ve gerekli. Çünkü dünyadaki bağımsızlık, demokrasi ve sosyalizm mücadelesinin aşamaları, iç dinamik ve dengelerdeki gelişme kadar, dünyadaki açılım ve gerilemelere de bağlı. Türkiye, bu gelişmelerden doğrudan doğruya etkileniyor. Bu yüzden ne kadar zor olursa olsun, hiç olmazsa yüksek sesle düşünme yöntemini kullanarak, dünya dengesi sorununa eğilmek gerek. Buradaki temel bilgileri ortaya koymak gerek. Çünkü sorun, sadece sezgiye bırakılamayacak veya büyük strateji ustalarının ortaya çıkışına kadar ertelenemeyecek kadar önemli.

Derlenebilen bilgiler bazı ipuçları getiriyor. Son 25 yıl içinde dünya ekonomisinde önemli gelişmeler saptanabiliyor. Dünya ticaretindeki hızlı genişleme bunlardan birisi. Fakat önemlisi değil. Önemli olan dünya ticaretinin ekonomiler ve ülkelerde yoğunlaşması. Sanayileşmiş kapitalist ekonomilerin dünya ti-

careti içindeki payı 1950 yılında yüzde 50 iken 1970 yılında yüzde 72'ye çıktı. Değişikliğin bir önemli yanı da ticarete konu olan metalarda. Dünya ticareti içinde mamul maddelerin payı 1950 yılında yüzde 41 iken 1970 yılında yüzde 65 oldu.

Bunlar önemli gelişmeler. Ancak daha da önemlisi ticaretin altındaki değişmeler. Üretimle ve sermaye ile ilgili olanlar. Amerikan yabancı sermaye yatırımları 1950 yılında 12 milyar dolardı. 1970 yılında 78 milyar dolara çıktı. Eskiden bunların önemlice bir bölümü az gelişmiş denilen ülkelerde idi. 20 yıl içinde Amerikan yabancı sermayesi bu tür ülkelerde sadece 5 milyar arttı. Sanayileşmiş kapitalist ülkelerdeki artış ise 30 milyar çevresinde.

Eskiden Amerikan yabancı sermayesi petrol ve madencilik gibi hammadde türlerinde yoğunlaşıyordu. 1950 yılında imalâtla ilgili yabancı sermaye yatırımı, toplamın üçte biri. 1970 yılında ise yarı yarıya yakın. Amerikan yatırımlarının imalât sanayiinde yoğunlaşması, bunların Avrupa ülkelerine yönelmesiyle aynı zamanda oluyor.

Ortaya çıkan gelişmeleri, yeni bir kavram belki daha iyi açıklar: Sanayiin uluslararasılaşması süreci. Ticaret ve sermayeden sonra sanayi üretimi de uluslararası bir nitelik kazanıyor. Bir sanayi mamulüne giren parçaların çeşitli ülkelere dağılmış fabrikalarda üretilmesi süreci. Çeşitli ülkeler, gittikçe artan ölçüde ve karşılıklı olarak, Kuzey Amerika ile Batı Avrupa'yı içine alıyor. Amerika, ekonomik platformda, Amerika ile Avrupa'ya çekiliyor.

Kuru ekonomi bilgilerinden çıkan şu: Avrupa Amerika için, Amerika Avrupa için daha önemli olmaya başladı. Diğer bölgelerin önemsiz olduğu sonucu söz konusu değil. Vurgulanan nokta şu: İmalâtın daha da öne çıkması, petrol dahil bazı hammadelere almaşıklar aranıp bulunması, petrolün almaşığının da gündeme girmesi, bölgesel ağırlıkları değiştirici bir etkiye sahip olacak. Şimdi gözlenmesi gereken dünya emperyalist sisteminin lideri ve silahlı gücü Amerika için Avrupa'nın öneminin belirginleşmesi. Bu belirginliği, bundan birkaç yıl önce, Vietnam için geçici bir anlaşma yaptıktan sonra, önündeki yılları "Avrupa yılı" olarak ilân ederek Kissinger göstermişti.

Avrupa'nın Amerika için vazgeçilmezliğinin, bir başka deyişle, sosyalizme bırakılamazlığının daha açık bir biçimde ortaya çıkması ile sorunlar bitmiyor. Avrupa nerede başlıyor, nerede bitiyor? Coğrafya olarak bir ucunda Portekiz, diğer ucunda Türkiye var. Portekiz'in durumu şimdi gündemde. Portekiz, açıklığa doğru yola çıktı. Türkiye'nin ise Yunanistan'la sorunları var. Üstelik son zamanlarda, her şeye rağmen, Amerika için bütünüyle güvenilir olmadığını kanıtladı.

Önce, Demirel'in bundan önceki görev dönemlerinde, ilerici güçlerin kitle hareketleri nedeniyle Türkiye'deki üslerini istediği gibi kullanamadı. 12 Mart'ın uysal ve kuyrukçu uygulamalarından sonra Ecevit'in haşhaş kararı bir tokat etkisi yaptı. İlk Kıbrıs çıkartması, Amerika'ya rağmen gerçekleşti. Şu anda Ecevit, Kıbrıs konusunda, istedikleri kolaylıkları göstermemek için Amerika'ya ve Demirel'e diretiyor. Kararlı görünüyor.

Türkiye'de Amerika ummadığı güçlüklerle karşılaşırken Türkiye'nin yanında ummadığı bir güçlü dost bulmaya başladı. Bu, petrol dolarlarıyla, başkalarının yardımı olmadan, silahlanan ve yine petrol dolarlarının bir bölümü ile emperyalist ülkelerin büyük tekellerine ortak olarak emperyalist dünya ile bütünleşen İran. Emperyalist sistem için Türkiye'nin şimdiye kadar üstlendiği role sahip bir ülke. Üstelik şimdi demokratik ve sosyalist bir muhalefetin etkinliğinden de yoksun.

İran, Amerika için ve Amerika'dan ayrı olarak Avrupa için, Avrupa'nın sınırını çizmede yeni boyutlar getiriyor. İran, Türkiye'nin bulunduğu coğrafya bölgesinde emperyalizmin vurucu gücü durumuna geliyor. Buna istekli. Bu rolde öncülüğü Türkiye'den almış olmanın kıvancını da hiç saklamıyor. Bu yüzden bugünlerde Türkiye'nin eski "bekçilik" görevinin yanında, zaman zaman bu görevden de çok, Türkiye coğrafyasının transit özelliği üzerinde duruluyor.

Eldeki bilgiler şimdilik bu kadar. Amerika'nın Avrupa'ya doğru çekildiği ve İran'ın bir artçı güç olarak hazırlandığı bir zamanda Avrupa'nın sınırında Türkiye var. Türkiye'nin bu sınırın hangi tarafına düştüğü, gelecek yılların ilerici çizgisi bakımından çok önemli. Ancak Türkiye'nin dünya içindeki konumunun belirlenmesinde de ilerici çizginin etkinliğinin artmasının önemi çok büyük. Başka örneklerin de kanıtladığı gibi sadece bunlardan birisine ağırlık vermek toplumu hiçbir yere götürmez.

"Creating smaller force, would allow more resources to be spent on equipment modernization. The

Turkish Army, however, serves a social function when it drafts young men from all over Turkey, then educates and assimilates them. Reducing the size of the military, therefore, would be resisted by many." Kara ordusunu'nun küçültülmesine, ordunun gençleri alarak eğittiği gerekçesiyle karşı çıkılacağını ileri sürüyor. Aslında artık üniversite mezunlarının er yapıldığı bir ülkede, Kara Ordusunun eğitim işlevinin çok azaldığı kolaylıkla kabul edilebilir; bunun dışında Kara Ordusu, sık sık ilan edilen sıkıyönetimlerde ülke yönetimini üstleniyor. Asıl iç güvenlik ve askeri yönetim gerekçeleriyle Senato Raporu'nda belirtildiği türden, Kara Ordusu'nun küçülmesi, tartışma dışına çıkarılıyor.

Ekleyeceklerim var: Birleşik Devletlerin bu görüşleri yeni değil ve değiştirmiyor. Öyle anlaşılıyor, Türk yöneticileri, ya Birleşik Devletlerin Türkiye değerlendirmesindeki azalmanın farkında olmuyorlar ya da farkında olmak istemiyorlar. Türk dış işleri ve askeri yöneticileri, İkinci Savaş sonrasında başta Birleşik Devletler olmak üzere Batı Avrupalı güçlerin dikkatini çekmede sağladıkları başarıyı her zaman tekrarlayabileceklerini düşünüyorlar. Bu düşünce ile olmalı bir yandan NATO'daki esnek tepki, *flexible response*, politikasını ve diğer yandan da 1964 tarihli hakaret dolu Johnson Mektubu'nu Silahlı Kuvvetleri kuvvetlendirme programının yeni gerekçeleri haline getiriyorlar. 1960'lı yıllar, güçlenen bağımsızlık dalgasının da etkisiyle, ulusal güç tonu da dahil Silahlı Kuvvetler modernizasyonu politikalarına tanık oluyor.[122] Kuşkusuz bu politikalar, eninde sonunda, Birleşik Devletler'den daha çok yardım isteme ile sonuçlanıyor.

1966 yılı Şubat ayında Birleşik Devletler Savunma Bakan Yardımcısı John McNaughton Türkiye'nin yeni yardım isteklerini görüşmek için Ankara'ya geliyor. O tarihteki modernizasyon programı her yıl bir milyar dolar olmak üzere birkaç yıl sürecek Amerikan yardımına ihtiyaç gösteriyor. Görüşmeleri en yakından bilecek durumda olan bir Amerikan kaynağı şunları yazıyor: "Bir çatışmayı önleme niyetiyle, Savunma Bakan Yardımcısı John McNaughton, 1966 Şubat ayı sonunda Türk askeri liderlerine, Türkiye'nin öncelikle kara kuvvetlerinin modernizasyonu üzerinde konsantrasyonunu önermek için Ankara'ya gitti. Hava Kuvvetleri'ne pek az ve Deniz Kuvvetleri'ne daha da az önem verilmesini tavsiye etti."[123] Açıkça Hava ve Deniz Kuvvetleri'nin ihmal edilmesini, modernizasyondan vazgeçilmesini öneriyor. Peki hava ve deniz kuvvetleri olmayan, dumura uğramış bir Türkiye'ye ne olacak? Birleşik Devletler Savunma Bakan Yardımcısı, bunu, düşünüyor: "Bu plandan, hava ve deniz kuvvetleri için doğacak zafiyeti telâfi etmek için McNaughton, Birleşik Devletler Altıncı Filosu'nun yakın deniz desteği sağlayacağını ve Birleşik Devletler hava filolarının kriz anında Türkiye'ye hareket taahhüdü verebileceklerini vaad etti." *To compansate for the deficiencies which that plan would entail in the air force and navy, McNaughton promised that the U.S. Sixth Fleet would provide close naval support and that U. S. air squadrons would be committed to move to Turkey in time of crisis.* Bakan Yardımcısının yalnızca bunları önermekle kalmadığı ve bir de ayrıntılı plan yaparak gelmiş olduğu anlaşılıyor; Hava ve Deniz Kuvvetleri bir kenara atılınca, Kara Ordusu'nun modernizasyonu için 670 milyon dolar yetebiliyor, Johnson Yönetimi sağlamayı düşünüyor.

Türkiye'nin gözünde Batı'nın koruyucusu kalesi Türkiye, böylece, Birleşik Devletlerin gözünde, Akdeniz'deki Altıncı Filo ve çevredeki Amerikan uçakları tarafından korunabilecek bir Türkiye'ye dönüşüyor. Ve hâlâ, Türkiye'nin stratejik önemi savı ileri sürülüyor.

Türkiye'nin stratejik önemi savı, karanlıktan söylenen bir ıslıktır. Söyleyeni ve dinleyeni kandırmaya yöneliyor.

Türkiye'de yakın zamanlarda hükümet eden üçgenin üç köşesi de AP ve CHP ile Silahlı Kuvvetler, bir eğilimi görmezlik edemiyorlar: Türk-Amerikan ilişkileri bir "çözülme", disengagement, süreci içindedir. Temel eğilim çözülme sürecine işaret ediyor ve bunun yanında bir barışçıl çekilme, *peaceful pull-out*, operasyonu gözlenebiliyor.[124] Zaman zaman uluslararası ilişkilerin konjönktürel hareketlerine uygun olarak, bu eğilimi tersine çevirici gelişmeler var; İran Devrimi ve Afganistan Devrimi, bunlar arasına giriyor. Fakat bu tür konjönktür hareketleri, genel çizginin hızını yavaşlatmaktan başka bir sonuç doğurmuyor; sonunda kaybolan karşı dalgalar durumuna düşüyor.

Türko-Amerikan İlişkilerindeki, *disengagement* sürecini, CHP ve AP ile Silahlı Kuvvetler yöneticileri, hiç kimseye söylenemez bir sır olarak saklama eğilimindeler. Bu, ancak göz bebeklerindeki dalgalanmalarla birbirlerine geçebilecek günaha benziyor; ancak buna dayanılarak hareket ediliyor.

Türk dış politikası, çözülme sürecini saptayışından, birbiriyle çelişen iki "oyun" çıkarıyor: İki strateji kuruyor. Burulardan birisi, bölgedeki her yeni gerginliği, Türkiye'nin stratejik önemini artırıcı bir biçimde kullanmak oluyor. Gerginlikten yararlanarak, giderek, Türk dış politikasını gerginlikleri bekleyen bir konuma sürüklüyor. İkincisi, Sovyetler Birliği'ni tahrik etmemek, her harekette Sovyetler Birliği'ni hesaba katmak, Türk dış politikasının bir diğer oyun'u sayılıyor. Eylülist Dönem'in en belirgin çizgisi, bu ikinci oyunu, Türk dış politikasının repertuarından çıkarmaktır; 1983 öncesi ve sonrası hükümetler, son iki on yılda gelişen bu bakış açısını ortadan kaldırdılar.

Böyle bir bakış açısı kendiliğinden ortaya çıkmadı; yalnızca sonucu değil, ileri sürülenlerin inandırıcılığını arttırmak için, süreci de çözümlemek durumundayım. Başlangıcında, Türkiye açısından Jüpiter Krizi yer alıyor.

Jüpiter Krizi, Küba Krizi içinde bir sahnedir; Türkiye'yi çok yakından ilgilendiriyor ve ne yazık, Türkiye'deki yöneticiler, başlangıçta, değil taraf olmak, sahnede bile görünmüyorlar. Hruşof, Kennedy'den, Sovyetler Birliği'nin Küba'daki bazı füzelerini sökmesi karşılığında, Birleşik Devletlerin de Türkiye'deki Jüpiter Füzelerini sökmesini istiyor.[126] Pazarlık ve çatışma, Sovyetler Birliği Komünist Partisi Sekreteri Hruşof ile Başkan Kennedy arasında geçiyor; Türkiye'nin haberi çok sonraları oluyor. Haber alınca da zamanın Dışişleri Bakanı Selim Sarper ile Başbakanı İsmet Paşa, çok büyük inat gösteriyorlar; demode Jüpiter Füzeleri'nin sökülmesine itiraz ediyorlar.

Jüpiter Füzeleri, sökülmesine itiraz eden Sarper ve İnönü'nün haberi olmadan sökülüyor.

Sarper ve İnönü, Türkiye'yi, Amerikan Dış Politikası'na bağlayan en önde gelen iki kişidir. Türko-Amerikan bağlantısının çözülmesinde yalnızca olumsuz katkıları oldu.

Bu bunalım çok yazıldı; yazılmaya değer. Soğuk Savaş, burada, en çok ısındı ve bir sıcak savaşın eşiğine geldikten sonra yumuşamaya dönüştü. Başkan John Kennedy, Küba'yı ablukaya aldırdı. Sovyet savaş gemileri Küba'ya doğru ilerliyordu. Başkan savaşa karar vermek durumundaydı; bu sırada yanında en yakını olarak bulunan, daha sonra kendisi türünden öldürülen Adalet Bakanı Robert Kennedy, büyük kardeşinin psikolojisini de yazdı. "Aklı dünyanın diğer bölgelerine kaydı. Türkiye'ye, Berlin'e ne olacaktı? Biz Küba'ya hücum etsek, Sovyetler Türkiye'ye saldırarak karşılık verse, Türkiye'deki füzeler ateşlenecek mi, ateşlenmeli mi?" Hiçbir şeyden habersiz Türkler birden habersiz ölümle karşı karşıya geliyor. Kennedy, hiç olmazsa, Türkler'in ölüm yazgısını, kendisinden başkasına bırakmak istemiyor. Emrediyor ve kardeş daha sonra, yazıyor: "Atom başlıklı füzelerin başlıklarının sökülmesini emretti; böylece, bunların kullanılmasına izni, yalnızca kendisi verebilecekti." Bundan sonra düşünmeyi sürdürdü: "Bizim cevabımızın oluşmasında Türkiye ve NATO'nun geri kalanının ne rolü olmalıdır? Kısa bir zaman içinde yaşam ile ölüm arasında bir kararla karşı karşıya kalabilirler."[127] Hruşof, Kennedy'yi bu acıklı düşüncelerden kurtardı.

Robert Kennedy, Küba Bunalımı sonucunda şunu yazdı: "Başkan Kennedy, Sovyetler Birliği'nin savaş istemediğini anladı ve onlar bizim silahlı ihtilâflardan kaçınmak istediğimizi anladılar."[128] Hruşof, Kennedy'ye, Birleşik Devleler'in Türkiye ve İtalya'daki Jüpiter Füzelerini sökmesi karşılığında Küba'daki füzelerini kaldıracaklarını yazdı. Bu çok kolay bir çözüm yolu oldu; çünkü, daha Küba Krizi olmadan Başkan Kennedy artık pek demode olduğu için, Sovyetler Birliği'ni tahrik etmekten başka bir işe yaramayan Türkiye'deki Jüpiter Füzelerinin sökülmesini, Dışişleri Bakanlığı'na işaret etmişti. Buna ek olarak Hruşof, Kennedy'i, Küba'ya hücum etmeyecekleri taahhüdünde bulunursa, Sovyetler Birliği'nin de Türkiye'ye hücum etmeme taahhüdünü yapmasını öneriyordu. Bu öneri de son derece rahatlatıcı geldi.

Bir tek sorun var: Birleşik Devletler, Sovyet tehdidi altında, Türkiye'deki füzelerini çözen bir NATO lideri olarak görünmek istemiyor. Bu sorunu da, Robert Kennedy ile Washington'daki Sovyet Büyükelçisi Dobrınin ile birlikte çözüyorlar. Bunalımın en sıcak günü sabahında, Washington'da, Robert Kennedy'nin Adalet Bakanlığı'nda buluşuyorlar. Robert Kennedy, tehdit ile füze sökülmeyeceğini söyledikten sonra, Başkan Kennedy'nin bu füzelerin sökülmesi için daha 1961 yılında emir verdiğini anlatıyor; çözüleceğini söylüyor.[129] Gerçekten de bir süre sonra sökülüyorlar.

Küba Bunalımı içinde Türk Krizi'nin bir mesajı var: "NATO içinde bütün üyelerin yazgıları, birbirine kopmaz bir biçimde bağlı değil. NATO'nun bazı üyeleri, bu arada Türkiye, bütününe, çok daha az sağlam iplerle bağlı; bu sonuç çıkıyor.

Ancak Türk yöneticileri başta Türkiye'yi Birleşik Devletler'e bağlamış olan Selim Sarper ile İsmet İnönü, böyle bir sonucu çıkarmamak için direniyorlar. Hem Jüpiter Füzeleri'nin sökülmesine itiraz ediyorlar ve hem de Washington ile Moskova arasında füzelerin sökümü konusunda bir mutabakata varıldığını kabul etmek istemiyorlar. Washington ise, Küba Bunalımı'ndan kısa bir süre sonra, 23 Ocak 1963 tarihinde, tek taraflı olarak, Türkiye'deki Jüpiter Füzeleri'nin kaldırılacağını ilân ediyor. İran ve Afgan Devrimleri'nden sonra, Türkiye, Afganistan ve İran'ı bir arada inceleme gereği duyan bir Amerikan araştırıcısı, bu ilânın Ankara üzerindeki etkisini "electrifying" nitelemesiyle anlatıyor. Ankara, sanki elektrik cereyanına çarpılıyor; ancak, aynı kaynak ekliyor, bu, "Türk sahnesinin dikkatli gözlemcileri, hâriç, hemen belli olmadı."[130] Çünkü Türkiye, Türkiye'nin stratejik önemi savını sarsılmaz bir biçimde korumak istiyor. Füzelerin sökülmesini, bir hata ve Türkiye'nin önemini unutma olarak görüyor; ve derhal Washington'a hatırlatmaya karar veriyor.

Türkiye'nin burada artık klasikleşmiş ve çok açık, bir oyunu var: Washington'un füzelerin sökülüceğini ilân etmesinin üzerinden bir hafta geçme-

den, Amkara'da bir Türk parlamento kurulunun Sovyetler Birliği'ni ziyaret edeceği "bombası" patlatılıyor. Bu 1932 yılından beri ilk kez oluyor. Türkiye, bununla, Washington'a hatasını anlatabileceğini ve yola getirebileceğini düşünüyor.

Fakat, ne yazık, Kıbrıs'taki iki toplum arasındaki çatışmalar ve Türk tarafına yönelik katliamlar üzerine Ankara, Kıbrıs'a çıkartmaya hazırlanırken, Birleşik Devletler Başkanı Johnson'dan bir mektup geliyor. Johnson Mektubu, Türkiye'de daha çok hakaret eden biçemi ve Amerikan yardım malzemelerinin Kıbrıs'ta kullanılmasına izin verilmeyeceğini belirtmesi nedeniyle hatırlanıyor. Johnson, Türkiye Başbakanı İnönü'ye, yer yer, "I must tell you", diye hitap edebiliyor; "bak, sana, söylüyorum" anlamına gelebiliyor. Ancak mektubun daha önemli ve kalıcı yanı şu cümlede toplanıyor: "Your NATO allies have not had a chance to consider to protect Turkey against the Soviet Union if Turkey takes a step which results in Soviet intervention without the full consent and understanding of its NATO allies." Çok açık; Johnson, Türkiye'nin NATO'nun onaylamadığı bir hareketinden dolayı Sovyetler Birliği'nin işgaliyle karşılaşacak olursa, böyle bir durumda, NATO'nun Türkiye'yi koruma yükümlülüğü olup olmadığına henüz karar verilmemiş bulunduğunu yazıyor.

Küba Krizi içinde Türk Bunalımı ve arkasından Kıbrıs Bunalımı içinde Johnson Krizi, Sovyet diplomasisine, 1950'li yılların ortalarından beri peşinde oldukları inisiyatifi veriyor.[131] Başkan Johnson, yaşlı Türk Başbakanının gönlünü almak istiyor ve Washington'a çağırdığı İnönü için, Başkanlık uçaklarından birisini Ankara'ya gönderiyor. Sovyetler Birliği ise Kıbrıs ile ilgili görüşlerinde Türkiye'yi hoşnut edecek düzeltme ve değişiklikler yapıyor.[132] Türkiye'de kütlelere kakılmış "Sovyet Tehdidi" inancını kazımak için sürekli ve sabırlı politikalar geliştiriliyor.

İnönü ve ekolü, bu inisiyatifin içerdiği olanaklara hep kapalı kalıyor. 1965 yılında başbakan olan Süleyman Demirel, açılan kapıdan giriyor ve bu yolun sağladığı imkânları gerçekleştiriyor.

Kosigin'in Ankara ve Demirel'in Moskova seyahatleri, Türkiye'nin, uluslararası yumuşama politikasını yakalamasına yol açtı. Ankara'da yayınlanan ortak bildiride, Vietnam Savaşı'ndan söz edilmesi, bazı Batılı uzman kaynaklarca, "Sovyet diplomasisinin zaferi", *a soviet diplomatic victory*, olarak değerlendirildi.[133] Süleyman Demirel, bir ekonomik işbirliği anlaşması imzalamanın ötesinde, Moskova'dan döndükten sonra, seyahatinin, Türk-Sovyet ilişkilerinde düşmanlığın son izlerini de sildiğini ilân etti. Batılı araştırmacılar, 1960'lı yılların sonuna gelindiğinde Ankara'da ve aynı biçimde Tahran'da, kuzeyden gelen bir askeri tehlike olmadığı inancının yerleştiğini yazmaya başladılar.[134] Burada, aynı dönem için, yerli ve yabancı uzmanların, Türkiye'de iktidara yönelik, hazır, bir sosyalist hareket, istenirse buna "tehlike" de denebilir, görmediklerini de eklemem gerekiyor.

1967 yılında Türk-Sovyet işbirliği anlaşması ile Türkiye, 1930'lu yıllardan sonra, ilk kez ve önemli büyüklükte Sovyet teknik ve ekonomik yardımı almaya başlıyor. İşte tam bu sırada, 1940'lı yılların ikinci yarısında başlayan ve Türkiye ekonomisinin temel parametrelerinden birisi olan Amerikan ekonomik yardımı, Harris'in nitelemesiyle, 1968 yılında keskin bir viraj alıyor, *a sharp turn* ve "hayırhah ihmal", *benevolent neglect*, dönemine giriyor. Amerika'nın, özellikle Vietnam Savaşı nedeniyle içine girdiği ödemeler dengesi sıkıntısı, bütün yardım programında kesintilere yol açıyor. Ancak bu kesintiler en çok Türkiye programında kendisini duyuruyor.

Vietnam, bir konjönktürü anlatıyor; konjönktürel gelişmeler, temel eğilimleri ya hızlandırıyor, ya da yavaşlatıyorlar. Ödemeler dengesi sorunları, Türkiye'ye yönelik yeni Amerikan eğilimini yalnızca hızlandırma etkisi yapıyor. Aslında çok daha önce, 1965 yılı baharında, Ankara'daki Amerikan Yardım Örgütü Direktörü Grant, açıkça, Türkiye'ye yapılan özel ekonomik yardımın belli bir takvim içinde sona ermesi gerektiğini ilân ediyor. 1960 yıllarının ikinci yarısından itibaren Birleşik Devletler, Türk kalkınma planlarının dış finansmanda sorumluluk almayacakları bir dönemin geleceğini ve Türkiye'nin ödemeler dengesi açısından kendi kendisine yeter bir duruma gelmeyi amaçlaması gerektiğini ısrarla duyuruyorlar. Seçim kampanyasını, Birleşik Devletler Başkanı Johnson'un "adamı" olduğu görüşüne dayandıran Süleyman Demirel'in başbakan olmadan önce Amerikan niyetlerini bildiğinden ve ciddiye aldığından kuşku duymuyorum. Dış politikada temkinli bir biçimde alternatif arayışında bunun rolü olmalı; öyle düşünüyorum.

Ancak Demirel'de de, Türk-Amerikan bağlantısının bir çözülme süresine girdiği bilincinin olduğunu sanmıyorum. Daha ötesi, Türkiye'deki yönetim üçgeninin hiçbir köşesi, bir çözülme sürecini gözlemek istemiyor; gelişmelere, gözlerini kapatıyorlar.

Halbuki Amerikan tarafı böyle bir süreci, yalnız fiilî davranışlarla duyurmakla kalmıyor; ayrıca yazıyorlar. Türkiye'de Amerikan büyükelçiliğinde görev yapan Harris, ilk baskısı 1972 yılında yapılan, çalışmasında çok açık yazıyor: "Güçlüklerin çoğu, ilişkinin bir geçiş sürecinde olmasından doğuyor. Bu, azaldığı beli olan bir tehdide karşı bir savunma düzenlemesidir."[135] Devam ediyor: "Türkiye NATO'ya katıldığı zaman, her iki taraf da, varolan tüm hedefler açısından, tam bir çıkar çakışması olduğu görüşünü paylaşıyordu. Bu bakış açısı, zamanın sınama-

sına dayanamadı. Çok açık; Türkiye ile NATO'nun her açıdan çıkar ortaklığı görüşünün zaman içinde ortadan kaybolduğu ileri sürülüyor.

İleri sürülenler açısından bir noktanın tümüyle açık olması gerek; bütün bu çözümleme, Amerika Birleşik Devletleri'nin tasını tarağını toplayarak Türkiye'den çekildiği ve çekilmek istediği anlamına gelmiyor. Böyle bir çözümleme yok; imkânsız. Birleşik Devletlerin bu tür bir çekilişi ancak Türkiye'de bir rejim değişikliğiyle birlikte ortaya çıkabilir ve gerçekleşebilir. Bunun dışında Türkiye, Birleşik Devletler kampında kalmak istiyor ve Birleşik Devletler de, Türkiye'yi lideri olduğu kampın dışında görmek istemiyor. Burada sorun yok. Sorun, bunun için karşılıklı olarak ödenmesi gereken fiyatta çıkıyor.

Kapitalist dünyada önem, bir fiyat sorunudur.

Kapitalist dünyada fiyat, bir önem sorunudur.

Harris de bunları yazıyor: "Birleşik Devletler ile Türkiye ortaklığını bir biçimde sürdürme ihtiyacı, her iki taraf tarafından da, tümüyle anlaşılıyor ve kabul ediliyor." *But the value and nature of the collaboration have become matters of dispute.* Ancak, işbirliğinin değeri ve niteliği, ihtilâf konusu oluyor.

"With advances in military technology Turkey's strategic position has shifted." Çok açık; askeri teknolojideki ilerlemeler nedeniyle, Harris yazıyor, Türkiye'nin stratejik pozisyonu kaymıştır. Devam ediyor: "Sovyet-Amerikan nükleer gücünün başabaş olduğu bir dönemde, daha çok savunma rolüne sahip Türk Kuvvetleri, caydırıcılık etkisine önemli bir katkıda bulunmuyor; diğer yandan, da, bir genel savaşta Türkiye'nin ilk hedef olması da kaçınılmaz görünmüyor." Türk tarafının bütün iddialarının tersine, savaş teknolojisindeki gelişmeler ve değişen dengeler, Türkiye'yi sıradan bir jeo-politik konuma getiriyor.

Parantez açmam gerekiyor: Bilim, eğilimleri ortaya koyarak gerçekleşiyor. Fakat yalnızca temel eğilimi ortaya koymak ve düzelten, ya da değiştiren yönde etki yapan eğilimleri görmemek, bilimsel alışkanlığı körletiyor. Bilimin heyecanı, temel eğilimi, kısa bir zaman için sekteye uğratacak kadar önemli ters gelişmeleri görebilmek ve bu tersine dönüşle birlikte temel eğilimin bir süre sonra egemen olarak tarihsel akışı sürdürdüğünü göstermekte yatıyor.

Ekonomisinin ve özellikle Silahlı Kuvvetleri'nin araç donatımının gelişmesini Birleşik Devletlerin yardımına bağlayan bir ülke, her zaman uluslararası gerginlik için duacı olmak zorundadır; bu, yöneticilerin kişiliğinden bağımsız bir zorunluluk olarak ortaya çıkıyor. Çünkü uluslararası gerginlik arttıkça, yardım veren ülkenin kesesini açacağı, yumuşama döneminde kesenin ağzını sıkacağı çok doğal; politika da fizik yasaların etkisinde kalıyor. Türkiye, ne yazık, böyle bir "oyun" için fazla alışkanlık biriktirmiş bir ülke oluyor.

Uluslararası gerginliğin yoğunlaştığı zamanlarda veya bölgesel çatışmalar çıktığında, Türkiye, stratejik öneminin arttığına inanıyor. Bunu derhal, yeni istekler ve umutlar için masaya koyuyor.

Türkiye ile ilişki içinde olan ülkelerin bu çok tekrarlanmış oyun'u bilmediklerini düşünmek ölçüsüz bir safdillik sayılmalı; öyle sayıyorum. Birleşik Devletler Senatosu Dış İlişkiler Komisyonu için hazırlanmış özel raporda şu değerlendirme yer alıyor: "Türkler, güney ve doğularındaki krizler nedeniyle, Birleşik Devletler nezdinde ülkelerinin öneminin arttığına kendilerini inandırmışlardır."[136] Anlatımda, belli bir *sarcasm* var. Şöyle devam ediyor: "Böylece, Batı'dan, karşılığında, Birleşik Devletler ile askeri düzenlemeler ve Grekler'le askeri-siyasal uyuşma olarak daha az ödeyerek, eskisine göre daha çok destek koparabileceklerine inanıveriyorlar." Oyun, biliniyor.

Başka bir yerde, aynı raporda, *sarcasm* bir tür kaba eleştiriye dönüşüyor: "Suriye, İrak ve İran'la sınırı olan Türkiye, Orta Doğu ve dışında, Batı için, potansiyel stratejik değerinin bilincinde olarak, yapabileceği fakat açık olarak kabul etmeyeceği taahhütler için fahiş fiyat talep ediyor."[137] Birleşik Devletler'in resmi raporu, Türkiye'den, bir tefeciden söz ederce bahsediyor.

Birleşik Devletler'in Türkiye'den bıkmış bir hali var: "The United States cannot walk away, from its role in the region and cannot find en effective surrogate." Senato Raporu, Birleşik Devletler'in hem bölgedeki rolünü bırakmamasından ve hem de etkin bir naip, *effective surrogate*, bulamamasından yakınıyor. Çok açık olarak Batı Almanya'nın Türkiye ile ilgili daha açık siyasi bir rol almak istemediğini yazıyor. Naip adayı var; aday, rolünü kabul etmiyor. Bir naip bulmadan, sorumluluğundan çekilip gitmesini ise, NATO içinde liderliğini sarsıcı buluyor.

12 Eylül gerçekleşiyor.

Bir süre için rahatlatıcı etki yapıyor.

12 Eylül, Türkiye'den ayrı olarak, Batı dünyası içinde Birleşik Devletler'in sarsılan liderlik prestijini de olumlu yönde etkiliyor. 12 Eylül'ün Ankara'daki Amerikan Büyükelçisi adeta, 12 Eylül'ü CIA'ye bağlayan söylentileri körüklüyor.

Tahran'daki Amerikan rehineleri karşısında Başkan Carter'ın çaresizliği, bir ölçüde güçlü Birleşik Devletlerin çaresizliği olarak algılanıyor. Sovyetler Birliği'nin, tarihte ilk kez sosyalist bir ülkeye askerlerini göndermesi karşısında, Birleşik Devletlerin bir iç savaştan ve uluslararası kampanyadan

yardım umması, bir başka umarsızlığı anlatıyor. 12 Eylül, bu acılardan da, Birleşik Devletler için zamanlı bir gelişme sayılıyor.

Amerikan-Türk İlişkilerinde Krize Doğru

Coşkun Kırca

Bu yıl 734 milyon dolar olarak gerçekleşen Amerikan yardımının, 1987 yılında 485 milyon dolara inmesi beklenmektedir. Azalma miktarı, 249 milyon dolardır. Azalma oranı, yüzde 33.93'tür.

Hemen belirtelim ki, bu kadar büyük bir azalma, tek kelimeyle, muazzam bir skandaldır. Kongre'nin 1987 için böyle bir azalmayı kabul etmesi Türk-Amerikan ilişkilerinde yeni bir buhran döneminin başlangıcı olabilir.[158] Nitekim, Washington Büyüelçimiz, bu konuda Türkiye'nin duyduğu hoşnutsuzluğu, Amerikan Hükümeti'ne dün iletmiştir.

Şu var ki, gelecek yıl yüzde 13 gibi fazlasıyla yüksek bir orandan hesaplanan faizleriyle birlikte, Amerika'ya, yardımdan doğan 450 milyon dolar tutarında borç ödemesi yapmış olacağız. Böylelikle, 1987 yılında Amerika'dan alacağımız yardım miktarı, net olarak, 35 milyon dolara inmiş olacaktır. Her ne kadar, yardım sayesinde satın aldığımız askeri malzemenin fiyatları piyasa fiyatlarının çok altındaysa da, böyle bir durumu izah etmek herhalde imkânsızdır. Aslında, bu borçların tamamının, faizleriyle birlikte iptal edilmesi lazımdır. Amerikan, yardımında bu ölçüde bir azalma gerçekleştiği takdirde, başta F 16 uçakları imalâtı olmak üzere iki ülke arasındaki savaş sanayii alanındaki işbirliği de suya düşmüş olacaktır.

Ayrıca Amerika, Türkiye'den gelen F 14 uçağı taleplerini karşılamakta son derecede kısır bir tutum içindedir.

Amerikan yardımındaki azalmanın, resmi gerekçesi, bütçenin denkleştirilmesi için kanun gereğince tedbir alınması zorunluluğu olarak gösteriliyor. Ama İsrail, Mısır, Pakistan ve İrlanda (evet, İrlanda) yardım indirimlerinin dışında tutuluyor. Oysa ki, bu dört devletten hiçbiri, NATO üyesi değildir.

Özelllikle Pakistan'a yardım yapılmasındaki zorunluluğu anlamak kolaylıkla mümkündür. Fakat, NATO üyesi Türkiye'nin, bütçe kısıntılarının hedefi olmasını izah etmek, asla mümkün olamaz. Hele, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin teçhizatının modernleştirilmesi çalışmalarına, iki ülkenin mutabakatıyla devam edilmekteyken!...

Üzücü olan şudur ki, Amerikan Hükümeti de, Kongre'deki sorumsuzların bu akılsızca davranışı karşısında, şu ana kadar, hiçbir ciddi tepki göstermiş değildir. Bu görülmemiş vurdumduymazlığın sebepleri üzerinde iyice düşünmek lâzımdır.

İlk akla gelen soru, Türkiye'nin, Amerika'nın gözünde stratejik önemini kaybetmiş olup olmadığıdır.

Hayır! Türkiye, Amerika'nın gözünde stratejik önemini kaybetmemiştir. Çünkü, Amerika aklını yitirmedikçe, kaybetmesi mümkün değildir. Eğer Pakistan ile Mısır'ın, Amerika için büyük stratejik önemi varsa, Türkiye'nin en aşağı aynı derecede önem taşımaması düşünülemez.

Şu halde, Varşova Paktı'yla bir savaş çıkarsa, Amerika'nın Türkiye'nin savunmasına katkıda bulunacağından kuşku duymamak lâzımdır. Fakat, mesele, bu noktada değil; Türkiye'nin savunmasını kimin, nasıl yapacağındadır.

Türk topraklarını, Türk Silahlı Kuvvetleri, kendi elindeki silahlarla mı savunacaktır? Yoksa, Türkiye'nin savunmasında başlıca görev, bazısı iki ülkenin mutabakatıyla, bazısı da sırf Amerika'nın kendi takdiriyle kullanılacak taktik nükleer silahlara mı düşecektir?

Amerikan yardımındaki bu önemli düşüş ihtimali, Amerika'nın zihninde ikinci alternatifin kuvvetlendiğini gösterir gibidir.

Oysa ki, hiçbir kendini bilen ülke kendi arazisini savunmasını, en büyük müttefiki de olsa başkasının takdirine terk edemez.

Eğer Amerika'nın, Türkiye'nin savunması hakkındaki gerçek doktrini buysa, Türk ülkesi üzerinde bulunan ortak savunma tesislerinin de, Türk topraklarının savunmasına fazla katkısı olmuyor demektir.

Şahsen, Amerika'yla ikili Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması'yla ilgili müzakerelere, hiçbir zaman büyük önem vermemişimdir. Amerikan Senatosu'nun onayından geçmeyecek bir anlaşmada, Amerika'ya açık yükümler yüklemenin mümkün olamayacağı, zaten başından beri belliydi. Amerikan Hükümeti, birtakım açık yükümlerin bu anlaşmaya yazılmasına rıza gösterse bile, Kongre'nin bütçe yapma yetkisini, Senato'nun onaylamadığı bir anlaşmayla bağlamanın mümkün

olmayacağı da, ayan beyan ortadadır. Yani, yıllık yardımın miktarı, herhalde, Kongre'nin takdiriyle tespit edilecektir. Ancak Amerika ile ilişkilerimizi, şu veya bu anlaşma değil, fakat, karşılıklı çıkar dengesi düzenler.

Amerika, yardımda böylesine büyük bir indirim yaparsa, işte bu çıkar dengesi bozulacaktır. Türkiye, bundan ötürü, "duvarın öteki tarafına atlayıp" intihar edecek değildir. Aksine, Atlantik İttifakı içersinde kalacaktır. Fakat, o zaman, İttifak içinde Amerika'yı, Papandreu safsatalarından çok daha ciddi, çok daha gerçek bir buhran bekleyecektir.

Her ne hikmetse, Türkiye'nin, aşağı yukarı her on yılda bir, Amerika'ya, "Kendine gel demek zorunda kalacağı anlaşılıyor.

Bastırma: Manevra ve Mekanizma

12 Eylül'ü gerçekleştiren ilk beş generalin bir özelliği var; parlak bir subay karyerine sahip görünmüyorlar. Genel Kurmay Başkanı'nın kariyer subayları arasında önemli bir eksikliği görülüyor; öğrenciliğinde sınıf kaybetmiş olduğu biliniyor. 12 Eylül'den sonra, parlak bir kariyer yazma çabalarına karşın, bir Gürsel ya da Madanoğlu türünden geniş sevgi kazanmış ya da bir Faruk Gürler ile yeğeni Necdet Üruğ türünden Ordu'nun "okuyan paşaları" imajına sahip olamıyor; bir karizma eklenemiyor.[139] Yeni kurulmuş Ege Ordusu'nun Turgut Sunalp'tan sonraki komutanlığından emekliliğini beklerken, Adnan Ersöz ile Ali Fethi Esener arasındaki Kara Kuvvetleri Komutanlığı çatışması nedeniyle, arkadan gelen komutan olarak önce Kara Kuvvetleri ve daha sonra da Genel Kurmay'a geliyor.

Kara Kuvvetleri Komutanı Nurettin Ersin'in ise, 15'inci Kolordu Komutanı olarak Kıbrıs'a çıkan birliklerin komutanı olması, orgeneralliğe yükselmesinde önemli bir rol oynuyor. Tahsin Şahinkaya'nın terfii ise Askeri İdare Mahkemesi'nde itiraza uğruyor.

Eklenecek var; geniş "eminsu" gençleştirme operasyonu bir yana, 1961-1971 dönemi, Türk Silahlı Kuvvetleri'nde olağanüstü seleksiyon dönemi olarak nitelendirilebilir. Sürekli olarak iktidara yönelen hareketler ve karşı hareketler, sürekli olarak, öne çıkanları, temayüz edenleri, "tasfiye ediyor." Bu tasfiye süreci, her iki açıdan da, "parlak" karyer subaylarının Silahlı Kuvvetler dışına çıkmasına yol açıyor.

Tasfiye sürecini açıklayabilmek için somut isimlerden bahsedebilirim: 12 Mart'tan önceki bütün radikal cuntaların devlet başkanı adayı Orgeneral Faruk Gürler, 12 Mart'ın ilk günlerinde kendisini iktidara getirmek isteyen Genel Kurmay Merkez Dairesi Başkanı Tümgeneral Şükrü Köseoğlu ile başında bulunduğu Kara Kuvvetleri Komutanlığı Plan Prensip Başkanı Tümgeneral Celil Gürkan'ı, Ankara'ya hakim Zırhlı Birlikler Tümeni Komutanı Tümgeneral Turhan Olcayto ve 28'inci Tümen Komutanı Tümgeneral Abdurrahman Ergeç kanalıyla tasfiye ediyor. Ancak 12 Mart'ın hemen sonunda da tasfiye edenler emekli oluyorlar.

MAYIS İKTİDARININ SONU: SİLAHLI KUVVETLER BİRLİĞİ

27 Mayıs'ı gerçekleştiren gizli örgütçülerden iktidarı 7 Haziran 1961 tarihinde alan Silahlı Kuvvetler Birliği'nin güçlü adamlarından Albay Aydemir, Haziran 1961 Olayları'nı bir arkadaşına anlatıyor. Bu mektupta Talat Aydemir duruma hakim görünüyor:[140]

9 Temmuz 1961

"Kardeşim Turhan,

Hatırlarsın, Kore'den döndükten sonra "İhtilâlin emniyete alınması icab eder" demiştim. İşte o ana fikir üzerinden yürüdüm. Eski teşkilâtı genişlettim. Bugün Türk Ordusunda kilit başında bulunan bütün insanlar buna dahildir. Aylardır çalıştık ve bazı prensipler vazettik. Üç ay evvel de bu prensipleri komitedeki arkadaşlarımıza verdik. Bazıları çok iyi karşıladı. Bazıları da aylar sonra bizi arkadan hançerlemeye kalktılar. Bunlar şunlardır:

Cemal Gürsel, Cemal Madanoğlu, Osman Köksal, Sezai Okan, Sıtkı Ulay, Ağası Şen... Halbuki bu arada Osman ve Sezai'ye ben ne kadar bel bağlamıştım. Meğer onlar ne imişler, bizim bu kadar açık kalpli olmamızı onlar bidayette kabul eder gibi göründüler, güya akıllarınca fırsat bulunca darbe indirmeğe kalktılar, fakat tersine oldu. Hava Kuvvetleri komutanının, emir subayının (Gürsel'in emir subayı Agası ŞEN) marifetiyle tayininden sonra iş patlak verdi.

Emir subayı Agasi Şen, Mason Cemiyetine girmişti, diğerleri de onun izinden yürüyorlar, tesir altında kalıyorlardı. Bu gün devletin beş Bakanı da Masondur, sen, hükmünü ver...

Bu yukarıda saydığım insanların plânı ile biz 2-3 Haziran gecesi hazırladıkları liste ile yeni bir ondörtler gibi emri vaki ile karşılaşacaktık. Bereket versin, elimizi çabuk tuttuk, bu zaferi dört saat ara ile kazandık.

Derhal alarma geçtik, yoksa bizi şu suçlar ile radyoda dinleyecektiniz. Cemal Madanoğlu

Milli Savunma Bakanı, Kara Kuvvetleri Kumandanı Alkoç ile birlikte bir liste tanzim eder. Tabii ki en başta suç şu;

1. Harb Okulu Komutanı, Komitedeki havacılar ile anlaşmıştır.

2. Bunlar Orduyu ayıran insanlardır.

3. En kötüsü komünistlere hizmet edenlerdir. Bize haberi ikinci başkan olan Muhittin Paşa verdi.

Ondan sonraki icraat tamamiyle bizim hâkimiyetimiz altında cereyan etti. Bu adamlar fazla inat etselerdi, harekâta geçip ortalığı kana boyayacaktık... O kadar şuursuz insanlardı.. Allah'tan ellerinden bir şey gelmedi. Çünkü artık hiçbir kuvvetleri kalmamıştı. Bu anda da sıfırdırlar. Yedi gün yedi gece uykusuz alarmda kaldık... Yalnız şuna sevin ki bütün Türk Ordusu, Deniz, Hava, Kara, Jandarma bu anda yekvücuttur. Diğer yolda da bunu sağlayabildiysem artık rahat ölebilirim.

Dâvamızı başta bulunan Genel Kurmay Başkanıma, Kuvvet Komutanlarına, ayrıca kabul ettirdik. Şimdi demir gibiyiz, ama bu kolay olmadı tabii. 'Eski ideal arkadaşlarım, Türkiye'de her şeye hâkimdirler. Silahlı Kuvvetler şahsiyetini kazanmıştır.

Yedi Haziranda Komiteye bir ültimatom çektik, benim kalemimden çıktı. Genel Kurmay Başkanı Memduh Paşa'yı köşke götürdü.[141] Hasta Devlet Reisine kabul ettirdi. Yirmi dört saat mühlet vermiştik. Onbirinci saatte yerine getirdiler, yoksa hepsini silecektik. İş o kadar gergin safhaya girmiş, sabrımız tükenmişti. Ültimatom şu idi:

1. Hava Kuvvetleri Komutanı derhal vazifesine iade edilecek. Öğle radyosunda yayınlanacak.

2. Bizi ihbar edenler ve Hava Kuvvetleri komutanının harcanmasını sağlıyanlar vereceğimiz listeye göre derhal emekli olacaklar.

3. Cemal Madanoğlu, Osman Köksal derhal kumandanlıkları bırakıp Komiteye dönecekler.

4. Bir daha Silahlı Kuvvetlerin ve Komitenin haberi olmadan kilit başında bulunan komutanlar tayin edilemiyecek ve emekliye sevkedilemiyecek.

5. Deniz Kuvvetleri Komutanı, Kara Kuvvetleri Komutanı ve Milli Savunma Bakanı derhal emekli olacak.

6. Komite seçimlere kadar azaltılamaz. İstifa edemez, istifaya zorlanamaz.

Şimdi tamamiyle duruma Silahlı Kuvvetler hâkimdir. Biz daima doğru yolda idik. Devam edeceğiz. Şimdi komitede sayacağım dokuz arkadaşa itimat edilemez.

Mucip Ataklı, Haydar Tunçkanat, Emanullah Çelebi, Dz. Yarbay Selâhattin Özgür, Şükran Özkaya, Rafet Aksoyoğlu, Fikret Kuytak, Ekrem Acuner, Kadri Kaplan. Biz gene büyüklük ettik hayatlarını bağışladık. İnsiyatiflerini kazandırıp komiteye iade ettik. Yoksa onları silme saat meselesi imiş...

Ondörtler meselesini de garantiye ve sigortaya aldık. Onların kılına kimseyi dokundurtmayız. Silahlı Kuvvetlerin himayesindedirler. Yalnız ne var ki sabırla beklesinler. Onlar bana ve bizlere karşı vazifelerini tam mânasiyle yapmadılar. Ama ben içinde iyi tanıdığım bazılarını unutamadım. Şimdi beni daha iyi anlayabilirler. Orhan Kabibay mektup yazmıştı, itirafları vardı, saklıyordum. Cevap yazmadım. Sebebi malûm... Ama sen fırsat düşerse ona İrfan Solmazer'e bu mektubumu oku, onlardan yegâne isteğim, itidalli ve sabırlı hareket etmeleridir. Her şeyin zamanını, tayinini bize bıraksınlar.

Şimdi memleket çok karışıktır. Kim ne derse desin iktisadi kriz vardır. Seçimler bile tehlikeye girebilir. İki kritik nokta var: Mahkemelerin infazı, seçimler.

Burada bir halk ayaklanması olabilir, ancak o zaman silahlı kuvvetlere belki bir vazife düşer, aksi takdirde plânlarımız tahtında işler ilerliyecek, emin olun.

Komitedeki vefasız arkadaşların en büyük hatası beni Kore'den Türkiye'ye getirip, Harp Okulu Komutanı yapmaları imiş... Başlarına çorap örmüşüm. Doğrudur. Kardeşim ne var ki Ondörtler de biraz bana kulak verseydiler, işler başka türlü olurdu. Fakat bizi çabuk unutmuşlardı. İnşallah bundan sonra iyi olur..."

Muvazzaf subaylar, sivil ihtilâlcilere karışmadıkları sürece, iktidarı almak için giriştikleri hareketlerde başarısızlığa uğradıkları zaman, yalnızca emekli olmakla cezalandırılıyorlar.

Burada, araştırmalarımın bir bulgusunu özetlemek durumundayım: Milli Güvenlik Konseyi üyeleri, 1940'lı yıllardan beri süregelen gizli örgütlerin hiçbirinin içinde yer almıyorlar. Ayrıca bunları bastırma girişimlerinde de ön planda bir yer tutmamaya özen gösterdikleri anlaşılıyor, Ege Ordusu Komutanı Orgeneral Süreyya Yüksel'in, şimdiki Genel Kurmay Başkanı Necdet Üruğ'un adı, 27 Mayıs ön-

cesi gizli örgütler içinde ve üye olarak geçiyor, 12 Eylül'de İkinci Ordu Komutanı Orgeneral Bedrettin Demirel'in adı, 27 Mayıs sonrasının çeşitli yönetimi almaya yönelik protokollarında yer alıyor. Fakat MGK üyelerinin adlarına rastlayamıyorum.

1961 Haziran ayı ile 1963 Mayıs ayı sonunda geçen iki yıllık süreyi, ancak bir "kaynama" olarak nitelendirebiliyorum. Belki de bu dönemde Türkiye'nin en çok kaynayan ve akan kesimi, Silahlı Kuvvetleri oluyor. Şöyle de söylenebilir; bu iki yıl, 1968 yılı üniversitelerin "Forum'lu Yılları" ile karşılaştırılabilir. Üniversite, gençlerin forumlarına sahne olur ve bir anlamda forumlarla yönetilirken, bundan yıllar önce Silahlı Kuvvetler de, daha çok albaylar kuşağının egemen olduğu, generallerin katıldığı forumlar ile yürüyor. Silahlı Kuvvetler, 27 Mayıs öncesiyle karşılaştırılamayacak ölçüde "politize" oluyor. Bu dönem, Albay Aydemir'in talihsiz girişimi ile son eriyor.

Albay Talat Aydemir'in, 21 Mayıs 1963 darbe girişimi, kendisiyle birlikte Süvari Binbaşısı Fethi Gürcan'ın idam edilmeleri sonucunu doğurmasının yanında, Silahlı Kuvvetler içinde radikallerin tasfiye edilmesi ve bir süre radikalizmin sona ermesini de beraberinde getiriyor. Subayların bir bölümü, Orhan Erkanlı'nın anılarında, "Mamak Mezbahası" olarak sözünü ettiği, Mamak Askeri Hapishanesi'nde toplanıyor. 27 Mayısçı Orhan Erkanlı şunları yazıyor: "O tarihte, yani 21 Mayıs'tan sonra Örfi İdare parolası, ihtilâlcilerin kökünü kazımaktır. Uzaktan yakından, gelmiş geçmiş ihtilâllere, darbelere değenlerin hepsi tutuklanmışlardı."[142] Böylece, yaklaşık 1968 yılına kadar, bir dönem kapanmış oluyor.

Bu dönem 6 Haziran 1961 tarihinde başlıyor. Kesin olan şu; bu tarihten sonra Millî Birlik Komitesi'nin iktidar dönemi sona eriyor. Ne oluyor? Bu sırada, Kasım 1960 tarihinde Milli Birlik Komitesi'nden tasfiye edilen 14 gizli örgütçü yurt dışına gönderilmiş bulunuyorlar; ancak hırslarını hâlâ koruyorlar. İçerdeki subay arkadaşlarından düzenli bilgi ve zaman zaman da rapor alıyorlar, 1 Temmuz 1981 tarihli ve dört numaralı raporda, "Haziran ayı içinde Türkiye'de bir saray darbesi olmuştur" diye yazıyor. Düşündürücü buluyorum; tümüyle katılamıyorum.

Kesin olan bir nokta var; Haziran 1961 tarihinden itibaren, yönetim, Silahlı Kuvvetler Birliği'ne geçiyor. Haziran başında, Cemal Gürsel, Cemal Madanoğlu ve Osman Köksal, hangi motifle olduğunu tam kestiremediğim nedenlerle bir çıkış yapıyorlar; Hava Kuvvetleri Komutanı İrfan Tansel'i yurt dışına tayin ederek yerine bir başkasını getiriyorlar. Gürsel'in alıştığı devlet başkanlığı makamını sağlama almak ve sürekli kılmak için böyle bir çıkışı yapmış olması mümkün; Silahlı Kuvvetler Birliği'nin gücü bu çıkış nedeniyle ortaya çıkıyor ve kabul görüyor. Silahlı Kuvvetler Birliği, 24 saat süre tanıyarak, Tansel'in görevine iadesini, yerine getirilen hava generalinin emekli edilmesini, bu çıkışla ilgili görülen üst rütbeli karacı subayların da ordudan ayrılmasını, Korgeneral Cemal Madanoğlu'nun Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı'nı, Albay Osman Köksal'ın Muhafız Alayı Komutanlığı'nı bırakmasını, bundan sonra Milli Birlik Komitesi'nin Silahlı Kuvvetler Birliği'nin izni olmadan atama yapmaması, bir ültimatom biçiminde, Milli Birlik Komitesi'ne bildiriyor. Kabul ediliyor.

Türkiye'de Milli Birlik Komitesi yönetimi 7 Haziran 1961 tarihinde sona eriyor.

Yerine ne geliyor? Görüntüye göre "Albaylar Kuşağı" yönetiminin geldiği ileri sürülebilir. Silahlı Kuvvetler Komuta düzeyi yönetimi ele alıyor.

Görüntü geçicidir.

Dalganın uzandığı kıyı şeriti, denizin sınırını vermiyor; geçici olan ileriye çıkışı gösteriyor. Görüntü kayboluyor.

Yönetimin, açığa çıkmış gizli örgütçü genç subaylardan alınarak Silahlı Kuvvetlerin üst komuta düzeyine aktarılabilmesi için, geçici olarak, bir "Albaylar Kuşağı" yönetimine ihtiyaç duyulmuş oluyor. "Albaylar Kuşağı", yönetimi, gizli örgütteki arkadaşları Milli Birlik Komitesi üyesi albaylardan, Sami Küçük, Sezai Okan, Osman Köksal, Ekrem Acuner, Haydar Tunçkanat ve diğerlerinden. Genel Kurmay Başkanı Sunay başkanlığında üst düzey komutanlara aktarırlarken, kırılıyorlar; emekli ediliyorlar veya asılıyorlar.

Türkiye, İsmet Paşa Restorasyonu sürecine çıkarken, bir neo-kemalizm arayışı içinde bir "canlanma" sürecine girerken, Silahlı Kuvvetler kendi içinde bir "restorasyon" olgusu yaşıyor. Tüm restorasyonlar kırımla birlikte gerçekleşiyor.

Albay Dündar Seyhan, anılarında, Silahlı Kuvvetler Birliği'nin nasıl çalıştığı konusunda bilgiler veriyor. Aktarıyorum: "Usulüne göre yemin ettirilmiş her rütbeden terekküp eden Silahlı Kuvvetler Birliği Genel Kurulu, Ankara'da Jandarma Okulu şeref salonunda, istanbul'da Harp Akademileri'nde her gün mesaiden sonra açık oturum misali toplantılar yapıyordu. Bu toplantılarda, Birlik'e mensup her subay, gündemindeki maddelere göre açıkça fikirlerini savunuyordu. Müzakereler sonunda konular karara bağlanıyordu."[143] Rütbelerden önce güç'ün, kişilik ve liderlik yeteneklerinin ön plana çıktığı bir durum yaşanıyor.

Türk Ordusu'nun en çok politize olduğu bir dönemdir; uyanık, tartışmaya hazır, gergin ve hareket halinde subaylar düşünülebilir.

Parantez açıyorum: Türk Ordusu içinde savaşı yaşadım. Yalnızca kişilik ve liderlik yetenekleri "konuşuyor." Lefkoşa'nın Mia Milya sanayi bölgesinden, Kıbrıslı Grekler'in ağır havan atışından geçerek, Timbu, şimdiki "Ercan" Havaalanı'nın zaptedilişinin, Paşaköy'de patates kızartmasını kızgın yağda henüz bırakıp kaçanları, kurşuna vurulanları, hatırlıyorum.[144] Büyük bir "kargaşa" olarak hatırlıyorum. Savaş'ı hep, her an yanınızda kimin neyi söyleyerek geçtiğini bilemiyeceğiniz bir hareket olarak algılıyorum. 1961-1963 Dönemi, forumlar ve açık oturumlarla yönetilen Türk Silahlı Kuvvetleri'ni çözümlerken, bu hedefi ve eğilimi belli "kargaşa" aklıma geliyor.[145] Savaş, bir eksen çevresindeki görkemli dağınıklık oluyor.

Talat Aydemir, 19 Ocak 1962 tarihindeki bir toplantıyı, açık oturum ya da forum da denilebilir, özetliyor; 70 çevresinde üst rütbeli subay katılıyor. Genel Kurmay Başkanı Sunay, yönetimin Başbakan İsmet İnönü'ye teslim edilmesinin yeteri ölçüde büyük bir başarı olduğunu anlatıyor; müdahale istemiyor. Sonra, komutanlara soruyor; Aydemir yazıyor ve aktarıyorum: "Konuşması bittikten sonra sırasıyla hava, kara, deniz kuvvetleri komutanlarına söz verdi. Hiçbir fikir beyan etmediler. Sıra ile generallere sordu. Hiçbiri mütalaa beyan etmedi." Bundan sonra sıra albaylara geliyor.

"Sıra albaylara geldi. İlk olarak Jandarma Okulu Komutanı Albay Necati Ünsalan kalktı. Genelkurmay Başkanı ile aynı fikirde olmadığını, 80 yaşındaki bir liderin bu memleketi kurtaramayacağını, fiziki yapısı bakımından enerjisi tükenmiş bir insana bel bağlanamayacağını ve memleketin yaşamış olduğu durumda bu zihniyetle bir adım daha ileri gidemeyeceğini belirtti. Sonra Kurmay Albay Emin Arat konuştu. Aynı şekilde aksi tezi savundu. Kurmay Albay Selçuk Atakan, Genel Kurmay Başkanı ile aynı fikirde olmadığını belirtti."[146] Albaylar, Genel Kurmay Başkanı'ndan ayrı düşündüklerini, herkesin önünde, söyleyebiliyorlar.

Sonra ve en son, lider durumunda olan, Albay Aydemir konuşuyor; uzun konuşuyor. Silahlı Kuvvetler içinde ve dışındaki ihtilâl hazırlıklarını açıklıyor; isim vermiyor. Söze "bizzat Devlet Başkanı Gürsel bir ihtilâl hazırlıyor" diyerek başlıyor. En sonunda şunu öneriyor: "Hiyerarşik sisteme bağlı olmak üzere yapılan bir ihtilâl en az zayiatla ve memlekete en az zararlı şekilde olur. Silahlı Kuvvetler parçalanmaz." Böylece yönetimi almak için, üst düzey komutanlara, bir tür "cephe" teklif ediyor.

Türkiye'de alt kademede albay ve daha alt rütbeli subaylardan kendilerine ihtilâl önerilen üst rütbedeki subaylar ve özellikle orgeneraller hep bir Necip-Nasır ikilemi içinde düşünüyorlar. 1950 yıllarının başında Mısır'da, Ordu, General Necip'in başkanlığında Krallık yönetimini deviriyor ve yönetime geliyor. Kısa zaman sonra General Necip devlet başkanlığından uzaklaştırılıyor, yerine Albay Nasır'ın yönetimi geliyor. 27 Mayıs'ta Gürsel ve 9 Mart'ta Gürler, örnek olsun, hep bir Albay Nasır'dan çekiniyor.

Genel Kurmay Başkanı Cevdet Sunay, Albay Aydemir'in bu "cephe" önerisine, "yoo! beni bu mesuliyete sokma" sözleriyle, Talat Aydemir'in anlattıklarına göre, yerinden fırlayarak ve bağırarak, karşılık veriyor. O anda Aydemir'i bir Nasır adayı olarak gördüğünü tahmin edebiliyorum.[147]

PROTOKOLLAR DÖNEMİ: 21 EKİM PROTOKOLÜ

1.Türk Silahlı Kuvvetleri mensupları "aşağıda açık imzaları bulunan" 21 Ekim 1981 günü saat 14.30'da toplanmışlar ve gündemlerinde mevcut olan konuları müştereken müzakere etmişler ve ittifakla aşağıdaki karara varmışlardır:

a.Türk Silahlı Kuvvetleri onbeş ekim 1961 günü yapılmış olan seçimlerden sonra gelecek yeni Türkiye Büyük Millet Meclisi toplanmadan evvel duruma fiilen müdahale edecektir.

b.İktidarı milletin hakiki ve ehliyetli müessillerine tevdi edecektir.

c.Bütün siyasi partiler faaliyetten men edilecek seçim neticeleri ile M.B.K. feshedilecektir.

d.Bu kararın tatbiki 25 Ekim 1961'den sonraki bir güne tehir edilmeyecektir.

2.İşbu zabıt varakası üç nüsha olarak tanzim edilmiş ve bütün üyeler tarafından aynı anda imza edilmiştir.

21 Ekim 1961 protokolünün altında şu general ve subayların imzaları yer alıyordu:

Korgeneral Refik Tulga, Tümgeneral Fikret Esen, Tümgeneral Rafet Ülgenalp, Tümamiral Bahattin Özülker, Tuğgeneral Faruk Gürler, Tuğamiral Celâl Eğicioğlu, Tuğgeneral Yusuf Alpmansu, Tuğgeneral Faruk Güventürk, Tuğamiral Kemal Kayacan, Kurmay Albay Behçet Özdemir, Kurmay Albay Doğan Özgöçmen, Kurmay Albay Suat Aktulga, Kurmay Albay N, Kemal Ersun, Kurmay Albay Burhan, Hunoğlu, Kurmay Albay Halim Kural, Kurmay Albay Recai Baturalp, Kurmay Albay Mehmet Bora, Kurmay Albay Vecihi Akın, Kurmay Albay Emin Aytekin, Kurmay Albay Ferit Erdoğan, Kurmay Albay Necati İşcan,

Hava Kurmay Albay Turan Çağlar, Kurmay Albay Fikret Göknar İst. Albay Rıfat Erenulu, Top. Alb. Celâl Baykam, Kur. Alb. Cemal Öcal, Dz. Kur. Alb. Bülent Tarkan, Dz. Kur. Alb. Zarif Çetindağ, Kur. Alb, Bedrettin Demirel, Kur. Albay Celil Ugan, Kur. Alb. Vahit Gürkan, Kur. Alb. Şerafettin Olcay, Hv. Kurmay Albay Emin Alpkaya, Kur. Yb. Ahmet Gerçeç, Kur. Alb. Necati Ozan, Kur. Alb. Sadeddin Cankır, Kur. Alb. Nihat Arslantürk.

PROTOKOLLAR DÖNEMİ:
9 ŞUBAT PROTOKOLÜ

9 Şubat 1962 Cuma günü yapılan toplantıda aşağıdaki kararlar ittifakla alınarak imza edilmiştir.

1. Korgeneral Refik Tulga Ankara'ya giderek Hava Kuvvetleri Komutanı ile temas edecektir.

2. Plânlar 10 Şubat 1962 günü İzmit'de Ankara'nın mümessili ile birlikte koordine edilerek protokola bağlanacaktır.

3. Harekât için hiyerarşik sistem kabul edilmiştir. Fakat her türlü teşebbüs yapıldıktan sonra Silahlı Kuvvetler Birliği ekseriyetinin kararı kati ise bu kararı tatbik edecek en kıdemli kumandanın emri ile karar tatbik mevkiine konacaktır.

4. Silahlı Kuvvetler bir bütündür. Her karara müşterek varılacaktır.

5. Kararın zamanı Silahlı Kuvvetler Kumandanlığınca emredilecektir. Bu husus İstanbul'daki kumandanlar tarafından temin edilecektir. Harekât 28 Şubatı geçmeyecektir. 9 Şubat 1962.

9 Şubat Protokolüne toplantıdan sonra imza koyan bazı subaylar şunlardır:

Korg. Refik Tulga, Tümgeneral Fikret Esen, Tümg. Rafet Ülgenalp, Tümamiral Bahattin Özülker, Tuğgeneral Faruk Gürler, Tuğgeneral Faruk Güventürk, Tuğamiral İsmail Sarıköy, Tuğamiral Celâl Eğicioğlu, Tuğamiral Kemal Kayacan, Tuğgeneral Zeki İlter, Kurmay Albay Necati Ünsalan, Kurmay Albay Ferit Erdoğan, Kurmay Albay Selçuk Atakan, Kurbay Albay Dündar Seyhan, Kurmay Albay N. Kemal Ersem, Kurmay Albay Behçet Özdemir, Kurmay Albay Vahit Gürhan, Kurmay Albay Emin Aytekin, Kurmay Albay Doğan Özgöçmen, Kurmay Albay Burhan Hunoğlu, Kurmay Albay Necati İşcan, Topçu Albay Celâl Baykam, Kurmay Albay Turan Çağlar, Kurmay Albay Fikret Göknar, Hava Kurmay Albay Emin Alpkaya, Albay Rifat Erenulu, Albay Zarif Çetindağ, Albay Nihat Aslantürk, Albay Halim Kural, Albay Recai Baturalp, Kurmay Albay Vecihi Akın, Kurmay Albay Mehmet Bora, Dz. Kurmay Albay Bülent Tarhan, Kurmay Albay Bedrettin Demirel, Kurmay Albay Cemal Öcal, Kurmay Albay Necati Ozan, Albay Sadettin Çankır, Yb. Ahmet Gegeç, Yarbay Osman Deniz.

Bu dönemde, açık oturum ve forumlarla büyük bir politizasyon yaşayan ve nerede ise her gün bir ihtilâle karar verip, özellikle Sunay ve arkadaşlarının manevralarıyla bundan vazgeçen Türk Silahlı Kuvvetler Birliğinin bir "Özel Karargâhı" var. Karargâh, Talat Aydemir, albay Emin Arat ve denizci albay Nazım Özkan'dan oluşuyor. Her gün günlük çalışmadan sonra toplanan Silahlı Kuvvetler Birliği kararlarını "özel Karargâh" formüle ediyor ve uygulanmak üzere gerekli yerlere bildiriyor.

Silahlı Kuvvetler Birliği'ne "Albaylar Kuşağı" egemen oluyor.

Albaylar Kuşağı'nın telef edilmesi gerekiyor.

Kişilere irade ve bu arada olmayan beceri yüklemiyorum. İrade, istenç, kişilerde ya var; ya da yok. Yapmak istediğim tarihin akışına mantık içerebilmektir; mantıklı akış, bir istenci, anlatıyor.

Söz konusu "telef etmek" ise, İsmet İnönü'nün repertuarı oldukça zengin duruyor. İnönü'de ortadan kaldırmaya yönelik çeşitli oyunlar bulunuyor. Yok olan, umut ve hülya ile risk alma yeteneğidir. Bunları duymuyor.

Başlatmada İsmet Paşa'mn inisiyatifi ne kadar; söyleyebilecek durumda değilim. Başlarında işini yaptıktan sonra CHP listesinden Milletvekili olan Hava Kuvvetleri Kurmay Başkanı Hüsnü Özkan bulunuyor; İsmet Paşa'nın bir rolü olduğu izlenimini veriyor. Telef edebilmek için İsmet Paşa, Albaylar Kuşağı'nı bölüyor: Düzelterek, sonucunda, İsmet Paşa'ya yarayan bir bölünmenin ortaya çıktığını ileri sürebiliyorum. Hüsnü Özkan'ın başkanlığında çoğunluğunu albayların oluşturduğu bir "Havacılar Cuntası" beliriyor. Gizli örgütün eski mensuplarından hava albay Halim Menteş, bu cuntanın en etkili mensubu olarak görünüyor.

Dündar Seyhan, Talat Aydemir, 1950'li yıllardaki gizli örgütün kurucuları olarak biliniyor ve kabul ediliyor. Necati Ünsalan, Halim Menteş bu örgüte ilk katılanlar arasındalar. Milli Birlik Komitesi'nin dışında bırakıldılar ve kaldılar. 1961-1963 Dönemi,

forumlarla yönetilen Silahlı Kuvvetler düzenini, bu ve diğer albayların, yöneten Milli Birlik Komitesi'nin dışında kalmasına bağlayan eğilim kuvvetlidir. Tümden yadsımıyorum; hiçbir zaman yalnızca bu dürtülere bağlanamayacağını belirtmek zorundayım.

27 Mayıs, Kemalizm'in bir Hint Yazı, İndian Summer olarak kabul edilirse, Albaylar Kuşağı'nı 27 Mayıs'ın Silahlı Kuvvetler içindeki artçıları olarak düşünmek mümkün görünüyor. Kırılmaya mahkûmdurlar; yalnızca tarih göstermiyor, mantık da gerektiriyor.

Kara Kuvvetleri içindeki Albaylar Kuşağı ile Havacılar Cuntası, öyle bir duruma geliyor, kovboy filmlerindeki düşman kardeşlere benziyorlar: Birbirlerine, ceplerinde tetikleri çekilmiş, tabancalarıyla yaklaşıyorlar. Silahlı Kuvvetler Birliği içine, yazması pek zor ve ancak elinde silah tutanlar arasındaki bir kızgınlık olarak algılanabilecek, bir güvensizlik yayılıyor.

Bu gerginlik içinde Şubat 1962 başında yeniden ve toptan bir müdahale kararı alınıyor. Sunay, bunu önlemek için manevralarına başlıyor. Bu manevralar içinde ikiye ayrılmış Silahlı Kuvvetler Birliği'ni birbirine karşı kullanmayı beceriyor.[148] Müdahaleden vazgeçilmiş olmasına karşın, gerginlik dinmiyor. Olayların akışı, Talat Aydemir'i hiç hazırlıklı ve layık olmadığı bir yere getiriyor; daha sonradan ellerinden iktidarı alabileceği Silahlı Kuvvetler üst düzeyinin harekete geçmesinden önce, gösterilen başka bir iş yapmak istemiyor.

Fakat yine de Aydemir'in bir girişim yapacağına inanılıyor ve bu inançla, bir "alarm" veriliyor. Havacı Grubu alarma geçiyor ve kendisine bağlı kuvvetleri harekete hazırlıyor. Talat Aydemir Grubu, çok güçlü oldukları Harp Okulu'nda toplanıyorlar. Aynı Grup'tan Fethi Gürcan, Çankaya Köşkü'nde toplantı halinde olan Devlet Başkanı'nı, Başbakanı, Genel Kurmay Başkanını kıstırıyor; muhafız alay komutanını tutukluyor. İş bitmiş görünüyor.

Muhafız Alayı Komutanı Cihat Alpan'ı, teslim alan Süvari Binbaşısı Fethi Gürcan, aynı şekilde teslim alabileceği Devlet Başkanı, Başbakan, Genel Kurmay Başkanı'na ne yapması gerektiğini, Harp Okulu'ndaki karargâhında bulunan Albay Aydemir'e soruyor. Aydemir, Gürcan'a, bırakmalarını emrediyor.

Aydemir ve Gürcan asılıyor.

Daha önce olanlar var; Albaylar Kuşağı'na bir isim verebilirim, bunlar, "kolaycı ihtilâlciler" oluyorlar. Kolay yolun en zor yol olduğunu ve gerçekte bir yol olmadığını bilmek istemiyorlar. Bir yandan ellerindeki güçle, diğer yandan güçlü görüldükleri için etraflarına toplanmış kariyeristlerle ve ikna gücü ile, üst düzey komutanları bir ihtilâle götürebileceklerini sanıyorlar. Kolayca kurulmuş bir "cephe" ile yönetimi aldıktan sonra, iktidarı kendi kanallarına çekebilmeyi planlıyorlar,

22 Şubat'ta İsmet Paşa cuntasının lideri Hava Kuvvetleri Kurmay Başkanı Hüsnü Özkan, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhittin Önür'e bağırıyor; "sen beni ne yüzle çağırırsın, sen değil misin bizi alarma geçiren ve alarmda tutan" diyor. Tuğgeneral Özkan, Orgeneral Önür'e bağırınca, "Orgeneral Önür, maruz kaldığı bu hareketten müteessir olarak ağlamaya" başlıyor. Ama emekli olmaktan kurtulamıyor.

22 Şubat'ta Harp Okulu Karargâhı'nda ise başka "dramatik" sahneler yaşanıyor. Oyun'un baş aktörlerinden Dündar Seyhan, artık 1954 yılında Orhan Kabibay'a yaptığı gizli örgüt önerisi üzerinde düzeltme ve açıklamalar yapmak gereğini duyuyor ve "biz iktidar için silah arkadaşlarımızın kanına susamış vampirler değildik" diyor. 22 Şubat Gecesi, Aydemir, Seyhan, Ünsalan ve diğer albaylar Harp Okulu Karargâhı'ndan gördükleri sahne karşısında da şaşırıyorlar ve şaşkınlıklarını "Korkunç Tablo: İç Savaşa mı Gidiyoruz?" haykırışı ile anlatıyorlar. "Çizilen tablo müthişti" diyorlar ve devam ediyorlar: "Kuvvetler arasında bir çatışma mukadderdi. Aynı kuvvetlerin içinde de iki akım belirmişti. Bir kısım birlikler meşru nizama bağlılıklarını bildirmişlerdi. İleri harekâtın bir iç harbe müncer olması kaçınılmaz bir sonuç olacaktı. Bu durumun Türkiye aleyhine beynelmilel ihtilâtlar yaratması mümkündü. Ankara'da, emrimizde bulunan birlikler içinde şiddet hareketine girişmek taraftarı olanlar vardı. Oluk gibi kan akacaktı. Masum insanların kanı dökülecekti." Kan dökmek istemiyorlar.

Emekli subay sayısını artırmak istiyorlar. Burada artık bir "kurmay" subay olarak hareket ediyorlar.

Bir parantez açmam gerekiyor; Türk Ordusu'nda kurmay subaylık kurumunun yol açtığı bir şanssızlığa işaret etmek durumundayım. Hep bir karar veren değil, karar için çeşitli almaşıkları hazırlayan bir plancı türünden yetişiyor. "Kurmay", hep başkasına karar hazırlayan kimse oluyor. Karar verme alışkanlığını kazanamıyor.

Harp Okulu'nda "O" Gece, sonunda, Kurmay Albay Dündar Seyhan "ben teslim olmaya gidiyorum" diyor. Kurmay Albay Talat Aydemir, hareketi durduruyor.

Devam ediyorum; tarihin akışına mantık geçirmeye çalışıyorum.

Bundan sonra emekli kurmay albayların bir büyük bölümü "ihtilâlcilik" oyununa devam ediyor. Bunların bir büyük bölümü, oyunlarını, tehlike sı-

nırlarından çok uzak tutuyor. Toplanıyorlar ve ayrılıyorlar. İncir çekirdeğini doldurmayacak konular için birleşiyorlar veya kavga ediyorlar.

Eğer incir çekirdeğini doldurmayacak sorunlar için kavga varsa, iktidara yönelen ciddi bir istenç yoktur; bunu bir eğilim olarak çıkarabiliyorum. Türkiye'de ve ilerici kesimde ciddiyetsizlik ile iktidar perspektifi yokluğu, hep bir arada görülüyor.

Tezi yazıyorum: Politika'yı, bir yanıyla bilim'e, ve diğer yanıyla, felsefe'ye yaklaştıran dinamik, iktidara yönelik olmasıdır. Politika, iktidara yönelik dinamiğini kaybettiği zaman ciddiyetsizlik batağına batıyor.

Orhan Erkanlı'dan aktarıyorum: "Bir gün Levent'te bir profesörün evinde en büyük toplantılardan biri yapıldı." 21 Mayıs 1963 tarihinden önceki bir zamana rastlıyor. "Kimler yoktu? Üniversite profesörleri, milletvekili ve senatörler, generaller, emekli ve muvazzaf subaylar, gazete patronları, gazeteciler, 22 Şubatçılar, 14'ler, komite üyeleri, doktorlar, tüccarlar." Bir evin içinde yeni bir ihtilali konuşuyorlar.

"Evin içi kadar dışı da enteresandı. Eski devirlerde, teşbihte hata olmaz, mazur görülsün, eşkiyalar zaman zaman bir araya gelerek görüştüklerinde pusuya düşürülmemek için, silahlı muhafızlarını dışarda bekletirlermiş. Bizim toplantı da böyleydi; dışarıda herkesin adamları, arkadaşları vardı. Tabii bu arada devletin emniyet teşkitâtının, emniyetin, Milli Emniyetin, Ordu'nun gizli istihbarat servisinin görevlileri de mevcuttu. Çünkü içerdekilerin ekserisi devamlı olarak takip edilen takımdandı." Erkanlı, Milli Birlik Komitesi'nin Milli Emniyetin adını, MİT olarak değiştirmiş olduğunu unutuyor. Önemli görmüyor: "Fakat hiç kimsenin endişesi yoktu; adeta bu faaliyetler açıkça cereyan ediyor, hükümet olup bitenleri günü gününe haber alıyor ve susuyordu."[149] Susmak bir yandan güçsüzlükle ilgilidir ve diğer yandan da, beklemeyi içeriyor.

Susan, ya güçsüzdür ya da bekliyor. Ya da hem güçsüz ve hem de beklemeyi seçiyor.

Emekli Albay Talat Aydemir, hiç istemediği bir zamanda, 22 Şubat gecesi, iktidarı bir kez eline almış ve bir kez de bırakmış, hissediyor. Bundan, istediği zaman eline alabileceği sonucunu çıkarıyor. Bu ün'e istekli, fakat hazırlıksız Albay, 22 Şubat'tan sonra, gördüğü ilgi nedeniyle de, kendisini, bir büyük cephenin komutanı sayıyor.

21 Mayıs 1963 tarihinde, aynı gece Etimesgut'un yayına geçen Hükümet Kuvvetleri Radyosu'ndan Genel Kurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın kullandığı sözcükle, "Talat'ın üç buçuk adamı" bir kez daha şansını deniyor.[150]

Bir emekli subay, otomobilinin arıza yaptığını söyleyerek telefon etmek için Harp Okulu'na giriyor ve Harp Okulu'nu harekete geçiriyor. Radyo kolayca alınıyor. Ancak Yarbay Ali Elverdi, daha sonraki yıllarda Tuğgeneral olarak Sıkıyönetim Komutanlığı Mahkemesi başkanlığı yaptı ve Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan'ın idamına karar verdi, kolaylıkla radyoyu tekrar ele geçiriyor ve Hükümet Kuvvetleri lehine yayına başlıyor. Bunun üzerine Üsteğmen Erol Dinçer, tanklarıyla, radyoyu tekrar zaptediyor; bundan sonra, radyo, Talat Aydemir Kuvvetleri'nin eline geçiyor. Hükümet Kuvvetleri, Etimesgut'taki verici istasyondan radyoya müdahale ediyorlar; Aydemir'in sesi kısılıyor.

İş bitiyor. Aydemir, ölümüne giden yolda, radyonun bu kadar önemli olduğunu bilmediğini yazıyor. Hiç aklına getirmemiş; ödüyor.

Talat Aydemir teslim oluyor ve polislere teslim olurken, şunları söylüyor: "Ben ancak sizlere teslim olurum. Askerlere teslim olmam." Tekrarlıyor: "Sakın bizi onlara teslim etmeyin." Çok sevdiği Silahlı Kuvvetler'den kaygılanıyor. "Bizi evden götüren polislerin elinden eğer Merkez Kumandanı Albay alıp Genel Kurmay'a sokabilmiş olsaydı benim de sağ çıkmam imkânı yoktu." Gerçekten Genel Kurmay'a götürülmüyor. Mamak'a götürülüyor. Süvari Binbaşısı Fethi Gürcan ile birlikte sağ çıkmıyor.

21 Mayıs 1963, bir süre için, emekli ve görevde, Silahlı Kuvvetler içindeki radikalizmin sonu oluyor. Harp Okulu, tümüyle boşaltılıyor; öğrenciler okuldan çıkarılıyor, tutuklanıyor ve bir büyük bölümü mahkûm oluyor. Aydemir ile can düşmanı olsa da, radikal subayların hepsi, emekli ya da görevli, tutuklanarak Mamak'a toplanıyor. Bunlar arasında, 13 Kasım 1960 tarihinde tasfiye edilen Milli Birlik Komitesi üyeleri önemli bir grubu oluşturuyor. Bir zamanlar Türkiye'nin yazgısına egemen olmuş komite üyelerinin bir bölümü, ummadıkları bir zamanda, tutuklanınca çok üzülüyorlar. Yarbay Fazıl Akkoyunlu çok üzülüyor ve bir kaynakta şunları yazıyor: "Akkoyunlu kendini kaybedecek kadar hastalandı. Devamlı kusuyor, kendini taştan taşa atıyordu. Doktor hemen hastaneye kaldırılması gerektiğini söylüyordu, ama, bu yetkiyi elinden almışlardı. Yerlerde sürünen arkadaşımızın hali feciydi." Gözlerimin önüne getirmeye çalışıyorum; Milli Birlik Komitesi olarak ünlenmiş ve daha sonra 13 Kasım'da yurt dışına, Türk Büyükelçilikleri'ne danışman olarak gönderilmiş bir yarbayın bu durumunun son derece üzücü ve göz yaşartıcı olduğunu anlıyorum. Aynı kaynak, bu anlayışımın doğru olduğunu gösteriyor: "Bu korkunç manzara karşısında Muzaffer Özdağ'ın kahrından hüngür hüngür ağladığı gözlerimden hiç gitmiyor.[151] 27 Mayıs'ın radikal yüzbaşısı, Albay Türkeş'in yazgı arkadaşı Yarbay Akkoyunlu'nun haline hüngür hüngür ağlıyor.

Ağlamak, insanın kendisine acımasıdır.

İhbarcılar ile İhtilâlciler ve İhtilalci İhbarcılar

"Orgeneral Evren'le yarın saatlik görüşebileceğimiz söylenmişti. Ancak Orgeneral Evren, bir saat zaman ayırdı, bana. Çok nazikti, sigara verdi, yaktım.

'Cumhurbaşkanı seçilinceye dek hiçbir gazeteci ile görüşmeyecektim, ancak Le Monde muhabiriyle görüşünce kararımı değiştirdim..' dedikten sonra, 'konuşmanın bir demeç olmadığını, söyleşi sınırları içinde kalmasını istediğini söyledi. Açıkyüreklilikle. Arcayürek'le görüşeyim, dedim. Hem siyasi kulisi alırım, hem de sohbet, ederiz diye düşündüm..' diyordu. Orgeneral Evren'e dilimin döndüğünce bir 'durum özeti' sundum."

Cüney Arcayürek, Cumhuriyet, 4 Mayıs 1986.

✦✦✦

Şecaat arzederken merd-i kıpti sirkatin söyler.

✦✦✦

Cüneyt Arcayürek, 24 Nisan 1980 tarihinde Genel Kurmay Başkanı ve daha sonra 12 Eylül 1980 tarihinde silahlı müdahale ile yönetimi ele alan kuvvetlerin başkanı Orgeneral Kenan Evren'e bir "durum özeti" veriyor. Olmaz.

Gazetecilerin işi ve görevi "durum özeti" almaktır; Genel Kurmay Başkanlığı'na "durum özeti" verecek görevliler var. MİT var, Genel Kurmay Başkanı İstihbarat Başkanlığı personeli var; bunun için maaş alıyorlar.

MİT, daha önceki yıllarda Milli Emniyet Başkanlığı, uzunca yıllar yalnızca solcuları izlemeyi görev biliyor. 1940 yıllarında İsmet Paşa yönetimini devirmek için kurulan gizli örgüt toplantılarına, örgüt üyesi olan Milli Emniyet'in İstanbul Grubu Başkanı'nın Parmakkapı'daki odasında yapmaya başlıyor. Milli Emniyet'in önemli kaygıları arasında subayları izlemek yer almıyor. O kadar öyle ki, 1960 yılında yönetime bir uyarı mektubu vererek İzmir'e çekilen Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Gürsel'in izlendiğini, gizli örgütçü Suphi Karaman'a yine Milli Emniyet içinden haber veriliyor.

1960 yılında yönetime gelen gizli örgütçü subaylar, sınıflı toplumdaki her türlü ilerici ihtilâllerde olduğu türden, devlet örgütünü güçlendirecek önlemler almaktan geri kalmıyorlar. Ülke içindeki solcuları daha iyi izlemeleri için Milli Emniyet Başkanlığı'nı modernize etmeye çalışıyorlar ve yeni bir yapı içinde artırılmış maaşlarla üniversite mezunlarıyla dolduruyorlar.

Milli İstihbarat Teşkilâtı, uzunca yıllar, solcuları değil gizli örgütçü subayları izlemeyi görev biliyor. Bunun çok gösterişli örneği var; sosyalistlerin büyük güvenini kazanmış olan üniversite asistanı Mahir Kaynak, yakınında olduğu Dr.Hikmet Kıvılcımlı ya da diğer sol örgütlenmeleri izlemek yerine, Silahlı Kuvvetler içinde bağ kurmaya çalışan Doğan Avcıoğlu'nun başında bulunduğu Madanoğlu, İlhan Selçuk, İlhami Soysal grubunun çalışmalarını banda alnmyı tercih ediyor.

Silahlı Kuvvetlerle içiçe olan MİT, yeniden kurulur kurulmaz, en önemli iş olarak, silahlı kuvvetler içindeki gizli örgütçüleri izlemeyi biliyor. Kurmay Yarbay Talat Turhan, bu izlemelerin başlama tarihini belirtmekten bile geri kalmıyor. Şunları yazıyor. "Tüm yeteneksizlik ve niteliksizliklerine karşın rastlantılar sonucu elde ettikleri makamları koruma güdülerinde başarılı olan Sunay- Tağmaç, 23 Şubat 1962 den beri MİT örgütlerine el atmış ve köşe başlarını tutmaya özen göstermişlerdi.[152] 22 Şubat girişiminin bastırıldığı tarihi, MiT'in, silahlı kuvvetleri gözetim altına alma programının başlangıcı olarak gösteriyor. Mümkün.

Memduh Tağmaç, Cevdet Sunay'ın, ikinci başkanlığından sonra, 12 Mart öncesinin ve 12 Mart döneminin Genel Kurmay Başkanı oldu. Öyle anlaşılıyor; 12 Mart'ı tümüyle MİT'ten aldığı bilgilere göre yönetmeye çalıştı. Bunu, yazgı arkadaşlarından birisi, 12 Martçı Muhsin Batur çok açık olarak belirtiyor. Aktarıyorum: "Ast kademelerin faaliyetleri hakkında çeşitli kanallardan aldığı haberlerde, Genel Kurmay Başkanı içimizde en fazla bilgiye sahip olandı. İsmen tek tek kimin ne yaptığını biliyordu."[153] Bu bilgileri nasıl elde ettiğini de, bir örnekle, anlatıyor,devam ediyor: "Örneğin Tümgeneral Celil Gürkan'ın, daha İzmit'te Kolordu Komutan Vekili iken yaptığı temasları biliyor ve kendisini takip ettiriyordu ve durumu bize söylemişti, inanılması zor bir durum; övünülecek bir durum değil. Orgeneral, Tümgenerali izlettiriyor!

Ancak dahası var: Orgeneral, Orgeneralin takibinden çekiniyor. 9 Mart 1971 tarihinde başarısızlıkla sonuçlanan silahlı kuvvetler hareketinin önde gelenlerinden Celil Paşa da şunları yazıyor: "Belirli saatte odasına girdim" Celil Paşa, Muhsin Paşanın odasına giriyor, "Çalışma masasından kalktı ve geniş odasının ortasında ve iç duvara bitişik küçük bir masaya karşılıklı oturduk."[154] Yazdıklarından bu oturuşun 1970 yılı Kasım ayında olduğunu çıkarabiliyorum; Türkiye Cumhuriyeti'nde, Hava Kuvvetleri Komutanının meşru ve resmi

odasında oturuyorlar. Martçı Muhsin Paşa, otururken, Celil Paşa'ya şunları söylüyor: "Bu tür konuşmalarda böyle bir tertibi yeğliyorum. Ne olur, ne olmaz!" Bu kadar. Orgeneral, Orgeneralin takibine karşı önlem alıyor. Odasında.

Bir garip "ahlâk" doğuyor.

Albay Aydemir'in yaşamından iki yaprak ile bu ahlâk'ı anlatmak istiyorum. Talat Aydemir, 1957 yılında Elâzığ'da gizli örgütü genişletmeye çalışırken Binbaşı Türkeş ile arkadaş oluyor. Yazıyor: "Elâzığ'da piyade tabur kumandanı bulunan Kurmay Binbaşı Alpaslan Türkeş ile de çok samimi olmuştum, hiçbir dakikamız ayrı gitmiyordu, her sahada iyice anlaşmıştık. Onun da komiteye alınması için Dündar'a yazdım."[155] Albay Türkeş, Talat Aydemir kanalıyla ihtilâl yoluna giriyor.

Talât Aydemir, bu yolda, idam sehpasına yürüyor. Önce mahkeme var ve Mamak'ta sürüyor. Bu dönemle ilgili olarak, asılmadan önce, şunları hatırlıyor: "İddianamede en çok dikkati çeken bir husus vardı. O da o gece yapacağımız harekât saat 20'de Hükümet'e ihbar edilmişti." Önce kimin ihbar ettiğini bilmiyor. Sonra öğreniyor. "Mahkeme safhasında sıra Alpaslan Türkeş'in sorgulanmasına gelince işin iç yüzü anlaşılır. Meğer ihbarı yapan Türkeş imiş.[156] En yakın arkadaşını ihbar edebiliyor. "Saat 20'de CKMP partisinden Fuat Uluç'a telefon ederek "gene o namussuz Aydemir bu gece ihtilâl yapıyor," demiş, durumu CKMP Milletvekili Yılanlıoğlu'na bildirmiş. O da hemen CKMP Lideri ve Başbakan Yardımcısı Hasan Dinçer'e bildirmiş. O da Başbakan İnönü'ye bildirmiş. Yani bu suretle hükümet haberdar edilmiş." Aydemir asılıyor.

12 Mart öncesinde iktidara yönelen çok çeşitli örgüt var. Doğan Avcıoğlu'nun başını çektiği sivillerle eski askerleri bir araya getiren hareketten, başında Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler'in ve içinde Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur'un bulunduğu sanılan Silahlı Kuvvetler içindeki gruba kadar uzanıyor, Bu grupta "Erci Bey" kod adıyla birisi görülüyor; girişimin başarılı olması halinde, yayınlanan şemalara göre, genel kurmay başkanı olacağı anlaşılıyor.

9 Mart girişiminin genel kurmay başkanı adayının, 22 Mart'ın genel kurmay başkanının ajanı olduğu anlaşılıyor.

9 Mart'ın kilit adamlarından Celil Paşa, acı ile, şunları yazıyor: "Pek kesin söyleyemeyeceğim, ama sanırım 7 Mart'ta Bahçelievler'de bir toplantı yapıldı. Kuvvet durumu hakkında ilgililer bilgi verdiler. O toplantıda ben, Erçıkan, Köseoğlu da vardık. Heyecanlı konuşmalar yapıldı. Erçıkan, gene bermutad sık sık tuvalete gidiyordu. Sonradan bu toplantının da tüm ayrıntıları ile Tağmaç'a intikal ettiğini öğrenecektik."[157] 9 Mart'ın Genel Kurmay Başkan adayı "Erci Bey", Korgeneral Atıf Erçıkan, tuvalette, gizli örgüt toplantısını kayda geçiriyor ve sonra Genel Kurmay Başkanı Tağmaç'a bildiriyor.

Gizli örgütçülerin bir kısmı saf ve bir kısmı da kulağı kesik oluyor. Celil Paşa, hareketten kısa bir zaman önce genç subaylara, müstakbel Genel Kurmay Başkanı Erci Bey'e bilgi vermelerini emrediyor. 12 Mart'ta emekli olan binbaşı Erol Bilbilik açıklıyor: "Takriben dört saat süren toplantı boyunca şık siyah paltosunu çıkarmaması, oda duvarlarını arkasına alarak oturmaya özen göstermesi ve iki defa paltolu olarak tuvalete gitmesi toplantıya katılanlardan bazılarımızın dikkatini çekmişti."[158] Dikkatler çekilmiş olsa bile, bilgi alan, birkaç gün sonra genel kurmay başkanı olacağı için, gizli örgütçü subaylar fazla kuşkulanma hakkına sahip olmadıklarını düşünüyorlar.

Bir Korgeneral neden basit bir istihbarat işine heves ediyor? Kuşkusuz izlenenler, orgeneral, korgeneral ya da tümgeneral olursa, belki korgeneral istihbaratçı zorunlu oluyor; bunu anlayabiliyorum. Fakat, peki neden, "Erci Bey", bu işi üstleniyor? Celil Paşa'nın anıları için topladığı bilgilere göre, Faik Türün, Atıf Erçıkan'ın istihbarat işine, vatan sevgisi nedeniyle girdiğini ileri sürüyor. Adalet Partisi Bakanlarından Turhan Bilgin ise Genel Kurmay Başkanı Tağmaç'ın emri ile ve Tağmaç'ın ajanı olarak ihtilâlcilerin arasına girdiğini yazıyor. 12 Martın Deniz Kuvvetleri Komutanı Eyicioğlu da, Binbaşı Erol Bilbilik'e, Erçıkan'ın bütün bilgileri verdiğini ve istihbarat için gizli örgütçülerin içine sokulduğunu söylüyor.

Zorlanırsa anlaşılıyor. Anlıyorum.

Ancak kendi kendini ihbar edeni anlamak çok daha zor.

Muhsin Batur, kendisini ve arkadaşlarını, MİT'e ihbar ediyor.

25 Ocak 1970 tarihinde, MİT Müsteşarlığının Atatürk Orman Çiftliği'ndeki özel toplantı yerinde, Devlet Başkanı Sunay, Başbakan

Demirel, bakanlar, kuvvet komutanları ve MİT Müsteşarı General Fuat Doğu'nun katıldığı bir toplantı yapılıyor. MİT Müsteşarı bilgi veriyor, Orgeneral Batur konuşuyor. Zamanın Başbakanı Demirel, "Muhsin Paşa, bana konuşmanın bir metnini verebilir misiniz?" diyor, soruyor; "tabii efendim" cevabını ve konuşmanın bir kopyasını alıyor.

"Bugün emri komuta makamında bulunan bizler, bir defa ihtilâlin içinde ve yanında, iki defa da ihtilâlin içinde ve karşısında bulunduk." Yazılı konuşmanın başlarında bu güven isteyen ifadeler yer alıyor. 27 Mayıs'ın içinde ve 22 Şubat ile 21 Mayıs'ın karşısında olduğunu anlatıyor. Bu arada, Silahlı Kuvvetler'in bölünmesi halinde ne kadar üzüldüğünü ve bu üzüntü ile neler yapmak zorunda kaldığını ileri sürerek, 21 Mayısçıları uçaklarıyla nasıl bir güzel bastırdığını anlatıyor. Herkesin bildiği bir işi yedi yıl sonra hatırlatmak gereği duyuyor.

Devam ediyor: "MİT Başkanının açıkladığı Balon Projesinin tamamen yabancısı değilim." Hemen devam ediyor: "Bazı kimseler bir buçuk, iki yıl evvel benimle de temas aradılar", ihbar başlıyor. Anılarında bir dip not düşerek Orhan Kabibay, Ekrem Acuner ve Mucip Ataklı'nın temaslarından söz ediyor. Bundan sonra da, "kendilerine verdiğim cevabın özetini şöyle ifade edebilirim" diyerek ifade ediyor.

Dünyada bir başka yerde olmuş mudur? Bir Kuvvet Komutanı, kendisine yapılan ihtilâl önerilerini, MİT Müsteşarı'na, kuşkusuz, Devlet Başkanı ve Başbakan'a anlatıyor. Hiçbir telâş yok; alışkanlık mı var? Batur'un kendisine yapılan ihtilâl önerilerine verdiği cevabı, MİT toplantısındaki konuşmasından aktarıyorum.

a."İhtilâl yapmış olmak için ihtilâle teşebbüs edilmez.",

b."İhtilâl için ne ortam müsaittir ve ne de esaslı bir sebep mevcuttur."

c. "Bu şartlar altında yapılacak bir ihtilâl, silah gücü ile bir başarı sağlama da, Türkiye'yi dış dünya muvacehesinde desteksiz bırakacağı gibi, ekonomik bir felâkete de sebep olur."

d. "Demokratik rejime eninde sonunda dönüleceğine göre, beğenilmeyen bu dönemlerden gene geçilecek demektir. O halde, toleranslı hareket edip, gerekli uyarmalarla aksaklıkları düzeltmek çok daha doğru bir yoldur."

Çok ilginç ve ama bir aktarma daha yapmak sorundayım; "Şahsen ben de, bir zaman süresince, bana pek itimat edilmeyen bir şahıs nazarı ile bakıldığını hissediyordum."[159] Martçı Muhsin Batur, acaba oğlunun kitaplığından Dostoyevskiy'nin Suç ve Ceza'sını okumuş mudur? Raskolnikov'un davranışını hatırlatıyor.

Bütün komutanlığı süresince bu çizgiyi sürdürüyor: Rejimi değiştirmek isteyen subay gruplarının hepsiyle işbirliği içinde oluyor ve bunların birisi olarak görünüyor. Ancak hükümete, başbakana, devlet başkanına, MİT'e, kendisi de dahil bu grupları sürekli ihbar ediyor. İhbar ederken iki noktaya dikkat ediyor; bunlardan birisi, 1981 Haziran, 1962 Şubat, 1983 Mayıs aylarında, uçaklarıyla, çeşitli cuntaları ne büyük bir beceriyle bastırdığını anlatıyor. Rejimin güvenilir adamı olduğunu anlatmak istiyor. Bunun yanında, ikinci olarak, rejimi değiştirmek isteyenlerin kendisine güven duyduğunu, bir tür lider saydıklarını ve bunların baskısına dayanamadığını, sıkılıyormuş izlenimini yaymaya özen göstererek söylüyor.

Vulgar basın aracılığıyla "sol" imajı vermeye çalışan Batur, Silahlı Kuvvetler içindeki normal ve Atatürkçü öğretinin yetersiz ve "basit" kaldığından yakınıyor ve devam ediyor: "Halbuki günün şartları ve fikir akımları karşısında, bu basit usullerin yetersizliği dolayısıyla, generalliğe de yükselmiş olsa, bilgilerinin çoğunu sol akımlı "basın ve kitaplardan tek taraflı sağladıklarını ve bu sebeplerle cereyan eden ve etmekte olan olayları ve fikir akımlarını kısmen de olsa, yanlış müşahede etmekte olduklarını gördüm ve tabiidir ki üzüldüm." Martçı Muhsin Batur, Ocak 1970 tarihinde, MİT Müsteşarına, başbakana, devlet başkanına, generallerin bile sol yayınlarından etkilendiğini anlatıyor ve üzüntülerini ekliyor. Generallerle konuştuğunu, yanlış düşüncelerini düzeltmeye çalıştığını ve "bu neticeyi kısmen" sağladığını anlatıyor.

"Aşırı sol tehlikeyi küçümseme fikrine katılmam. Aşrı sağ kadar aşırı sol da, yalnız rejimin ismi bakımından değil, fakat devletimizin ve milletimizin geleceği açısından büyük tehlikeler arzetmektedir."[160] Neden ve nasıl olur, yazmaktan kendimi alamıyorum. Martçı General Batur, solu bir tehlike görebilir; olabilir. Peki solu tehlike görüyor da, tehlike'nin içinde ne arıyor? Sol örgütçü subaylara, neden, kendilerinden olduğu izlenimini veriyor ve peki veriyor da, neden daha sonra, MİT'in düzenlediği toplantılarda, ihbarlarda bulunu-

yor? Bunu politik olarak, kariyer açısından anlayabiliyorum, ancak insani değerler bakımından anlamakta güçlük çekiyorum. Bir orgenerale yakıştıramıyorum.[161]

Sonuç: "Şu sebeple MİT Müsteşarımız tarafından izah edilen vak'anın önemli olduğu kanısındayım." Bu, MİT'in, 12 Mart öncesinde Doğan Avcıoğlu, Orhan Kabibay, Ekrem Acuner grupları ve Silahlı Kuvvetler içinde ise Gürkan-Köseoğlu hazırlıkları ile ilgili bilgileri olmalıdır; öyle anlaşılıyor. Devam ediyor, "Fikirler kitlelere mal edilmeğe başlanırsa örgütlenme kolaylaşır. Örgütlenme hücre, çalışmasına geçince takip ve kontrolü çok güçleşir." Acil önlem istiyor.

24 Nisan 1970 tarihinde Milli Güvenlik Kurulu'nun toplantısına, bakanlar alınmıyor. Sunay ve Demirel ile Genel Kurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları katılıyor; kuşkusuz MİT Müsteşarı Fuat Paşa, bilgi vermek üzere hazır bulunuyor. Muhsin Batur, daha sonra yazdığı anılarında, MİT Müsteşarı tarafından verilen bilgilerin bir bölümünü şöyle özetliyor. "İhtilâl ile ilgili hazırlıklara gelince, ihtilâl heveslileri bilhassa Ankara'da, artmıştır. Em. General Madanoğlu, Doğan Avcıoğlu, Osman Köksal çalışma içindeler. Milli Birlikçi Ekrem Acuner de 'Devrimci Kemalizm, Grubu' olarak muvazzaf ve emekli subaylarla ilişki halindedir. Hıfzı Kaçar, Org. Gürler ve Orgeneral Batur'la ihtilâlin liderliği için temas aramış, bu istek reddedilmişti." Muhsin Batur, burada iki dip not düşüyor ve MİT raporlarındaki subayların adlarını açıklamanın doğru olmadığını ve kendisine de liderlik önerilmediğini anlatıyor.

Genel Kurmay Başkanı Memduh Tağmaç söz alıyor ve özeti şu olan bir konuşma yapıyor: "Bu ortam içinde 'Silahlı Kuvvetler bir ihtilâl yapamaz' diye kimse garanti veremez." Bundan sonra da muhtemel ihtilâlin niteliğini belirliyor: "Sağ, bir ihtilâle mani olamaz, ihtilâl sol bir ihtilâl olacaktır ve genç subayın fikri buna yatkındır." Genel Kurmay Başkanı, genç subayların etkisinde sol bir ihtilâlden kaygılanıyor ve önlem alınmasını istiyor.

Demirel, Silahlı Kuvvetler'in Başkanı'nın istediği anayasa ve yasa değişikliklerine karşı çıkıyor ve daha çok ihtilâl davet edeceğini söylüyor. Demirel, "Silahlı Kuvvetler niçin bir Madanoğlu'nu veya Avcıoğlu'nu başa geçirip desteklesin?" sorusunu ortaya atıyor. Ordu Komutanlarına, alt kademe ile sorunları çözmenin, kendilerinin işi olduğunu hatırlatıyor.

Burada bir parantez açıyorum: Demirel, toplum içinde, sürekli bir anayasa değişikliği ve özgürlükleri sınırlayıcı yasalar için propaganda yaparken, askerlerle görüşmelerinde, tam bunun karşısına çıkıyor. Bu, bir. İkincisi, çeşitli gizli örgüt haberleri içinde hiç kaygılanmıyor. Bir kaygısı var; radikalizmi önlemek. Radikallerin yönetime gelmesi halinde Silahlı Kuvvetler'in yönetime gelmesine hiç itiraz etmiyor. Tam tersine, bu üçüncüsü oluyor, Silahlı Kuvvetler'in yönetime gelmesini istiyor. Üç: Demirel, 61 Anayasası'ndaki değişiklikleri kendi görüntüsü yerine, Silahlı Kuvvetlerin döneminde yapılmasını kesinlikle seçiyor. Bu, 12 Mart tarihinden önce ortaya çıkmaya başlıyor.

Tekrarlıyorum: AP ve Demirel ile CHP ve Ecevit, bir arada, bir Silahlı Kuvvetler Hiyerarşik Yönetimi'nin, kendilerinki kadar, meşru olduklarına inanıyorlar.

Tekrarlıyorum: Türkiye'de AP-CHP-SKH yönetim üçgeni var.

Bu çözümlemenin, bundan sonraki toplumsal pratiğe, yeni açıklıklar getireceğine inanıyorum.

Ekliyorum; Muhsin Batur'un çok yerinde ve değerli bir gözlemi var, "Demirel, demokrasi hakkındaki düşüncelerinde samimi olabilirdi. Ama Adnan Menderes'in durumuna düşmemek endişesini de taşıyordu."[162] Bunun, Demirel politikalarının temel kaygılarından birisi olduğunu düşünüyorum. Devam ediyor, Orgeneral Tağmaç için; "27 Mayıs öncesindeki Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Rüştü Erdelhun'un durumuna düşmek istemiyordu." Yazıldı; Rüştü Paşa, 27 Mayıs sabahı tutuklandı ve Yassıada'da yargılandı.

Devam ediyorum. Bu toplantıda Muhsin Batur, genç subaylarla görüşülerek teskin edilmeleri yolunu öneriyor, Tağmaç buna karşı çıkıyor ve "astlarla münakaşa yolu açacak tarzda konuşmak uygun değildir" diyor. Buna karşılık Devlet Başkanı Sunay, destekçi oluyor; "ben de Muhsin Paşa ile aynı fikirdeyim" fetvasını veriyor. Böylece Orgeneral Batur, ihtilâlci subaylarla temasını sürdürebilmek için bir icazet almış oluyor. Sevgilisinin yatak odasında yakalandığı zaman tansiyon ölçtüğünü söyleyebilecek doktor türünden Martçı Muhsin Paşa da, ihtilâlciler arasında "teskin işi" ile uğraştığını ileri sürme olanağına kavuşuyor.

Bu eki bitiriyorum. Muhsin Batur'un, Dev-

let Başkanı'na verdiği bir rapordan söz etmek durumundayım. 21 Kasım 1970 tarihini taşıyor ve Devlet Başkanlığı'nın dışında bilgi için kuvvet komutanları ile genel kurmay başkanlığına da iletiliyor. Resmi raporunda şunları yazıyor: "MİT'ten aldığım isimler, benim kendi hissettiklerimle birleştiklerinde, Silahlı Kuvvetler'in, şahsi istikbal kaygılarından ari, en çalışkan, akıllı ve ehil kimselerinin, mevcut sistemle Türkiye'nin meselelerinin hallinden ümit keserek teşkilâtlanmakta oldukları, komuta katına karşı şimdilik nisbi bir itimatları olduğu, fakat bunun gün geçtikçe azalmakta olduğu, bu gidişe dur denilmezse Türkiye'nin kaderinde yazılı on yıllık devrenin bitmek olduğu sonucunu zatı âlinize ifade edebilirim." MİT ile Muhsin Paşa'nın bilgileri, yakında bir hükümet değişikliği olacağını, ilgililere haber veriyor.

İhtilâli hazırlayanların başında ise Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler bulunuyor; daha doğrusu Faruk Paşa, ihtilâlin başına konuyor. 1970 Ağustos'unda İkinci Ordu Komutanı idi ve Birinci Ordu Komutanı Kemal Atalay'ın Kara Kuvvetleri Komutanı olması söz konusu edildi. İç çatışmalar olduğu anlaşılıyor ve Muhsin Batur şunları yazıyor: "Ağustos 1970 tarihinde Komuta katında yeni bir değişiklik yapıldı. Cumhurbaşkanı, Hükümet ve Genel Kurmay Başkanı'nın aralarında neler cereyan etti, ben bilmiyorum, söylentilere dayanarak da bir şey yazamam." Yazılabilecekler var: Faruk Gürler, radikallerin adayı olarak ortaya çıktı, İlhan Selçuk, sütununda, Cumhuriyet tarihinde ilk kez bir kuvvet komutanı değişikliğine, doğrudan müdahale etti; Gürler'in, kuvvet komutanı olması gerektiğini savunan fıkra yazdı. Faruk Gürler, radikallerin devlet başkanı olmak üzere, Kara Kuvvetleri Komutanı oldu.

"Celil Paşa! Ben General Necip olmak istemem. Siz bana Genel Kurmay Başkanlığını, Aslanlı Kapı'yı, (Genel Kurmay Başkanlığı'nın kapısı, y.k.) veriyor musunuz, onu söyleyin, Ne yapacağım ben otoritesiz, yetkisiz devlet başkanlığını?"[163] Faruk Gürler, kendisini devlet başkanı yapmaya çalışan örgütün en önemli elemanlarından birisine bunları söylüyor. Biliniyor, Faruk Gürler, Genel Kurmay Başkanı da oluyor. Ancak devlet başkanı olamıyor. Gizli örgütler yerine parlamentodaki seçim ile gelmek istiyor, olmuyor.

Gürler de, Batur da, devlet başkanı olmak istiyorlar. Aday oluyorlar. Seçilemiyorlar.

Batur da, Gürler de, Cevdet Sunay örneğini doğru tanıyorlar fakat eksik kaldıklarını göremiyorlar.

Cevdet Sunay, 27 Mayıs'tan sonra, radikal girişimleri bastırma uzmanı oluyor.

1940 yıllarında gizli örgüte giren ve başkan olmak isteyen Cevdet Sunay, daha sonra, Genel Kurmay Başkanı olduktan sonra, iktidara yönelen radikal subayların karşısına çıkıyor ve karşı hareket ede ede tam bir "kontra" oluyor. Bu haliyle hem İsmet İnönü'nün, ve hem de Demirel'in güvenini kazandığı için devlet başkanı olabiliyor.

9 Mart'ı bastırmak, yeterli güven sağlamıyor; eksik kalıyor. Gürler ve Batur'un daha çok radikal harekete karşı çıkmış olmaları gerekiyor; şansları yok.

Gürler de Batur türünden ikili oynuyor. Genel Kurmay Merkez Dairesi Başkanı Tümgeneral Şükrü Köseoğlu ve Kara Kuvvetleri Komutanlığı Plan Prensip Başkanı Tümgeneral Celil Gürkan ile ihtilâl hazırlığı yapıyor. Zırhlı Birlikler Okulu Komutanı Tümgeneral Turhan Olcayto ve 28, Tümen Komutanı Tümgeneral Abdurrahman Ergeç ile de muhtemel ihtilâli bastırmaya hazırlanıyor. Bu son ikisi, Ankara'daki vurucu güçlerin çok büyük bir bölümünü oluşturuyor.

Celil Gürhan, Şükrü Köseoğlu, Faruk Gürler'in "sol kolu" oluyorlar ve Turhan Olcayto-Abdurrahman Ergeç de "sağ kolu" sayılıyorlar. Sol kolunu, sağ koluna kırdırıyor. 9 Mart önleniyor ve 12 Mart'tan sonra Celil Paşa ile Şükrü Paşa ve diğerleri emekli oluyorlar. Turhan Olcayto ile Abdurrahman Ergeç Paşalar da, 12 Mart'ın baskı mekanizmalarını harekete getiriyorlar.

Celil Paşa, anılarında, yazıyor; "10 Mart günü Genişletilmiş Komuta Konseyi toplandı. Ancak 9 Mart akşamı saat 23.30'da 28 inci Tümen Karargâhından bir subay, bana telefon ederek, birliklere alarm verildiğini, bu alarmın, büyük bir olasılıkla Gürler'i tutuklamaya yönelik bir hareket için verildiğini söyledi." Radikaller, kendi dışlarındaki bir alarmın, liderlerini, 'müstakbel devlet başkanlarını, tutuklamak için verilmiş olduğunu düşünüyorlar. Böyle düşünmekte haklılar; yalnız gerçeklere uymuyor. Celil Paşa, anlatmayı sürdürüyor. "Durumu Gürler'in emir subayına ilettik. Yani 10 Mart günü saat 01.30 da Gürler'e telefon edildi, durum iletildi." Böylece gerekli özen gösterilmiş ve önlem alınmış oluyor. Oluyor mu? Gürler, emir subayına ve emir su-

bayı da Celil Paşaya iletiyor ve ben de buraya alıyorum. "Evet, birliklere alarm verildi. Bu alarmı ben verdim. Çünkü solcu bir ihtilâl hazırlığı vardı; Bu ihtilâli önlemeyi amaçladım." Burada bitiyor.

Ne oluyor?

Kendisi de ihtilâle bulaşmış Mişel Zevago'nun Pardayanlar dizisinden bazı sahneler mi, Feodal saraylar arası çatışmaları konu alan daha ucuz bir roman mı? Bizans Sarayını sahne seçen bir oyun mu? Bilimsel bir çözümleme mi?

Sonuncu olduğuna inanıyorum. Kişisel davranışları eğilimlere çevirebildiğimi düşünüyorum. Bu eğilimleri, çok daha büyük bir değişim dinamiğine bağladığımı sanıyorum.

Radikalizm korkusu, egemen eğilim oluyor.

MİT ve Sovyet İstihbaratı 12 Mart Cuntaları[164]

Burada MİT Ajanı Mahir Kaynak ile Nazlı Ilıcak'ın sohbeti yer alıyor. Mahir Kaynak, istanbul Üniversitesi'nde iktisat asistanı ve daha sonra da doçent idi. Çevresinin çok güvenini kazanmıştı. 1960 yıllarının ortasında Devlet Planlama Teşkilâtı'nda İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın modelini hazırlarken. Prof. Sencer Divitçioğlu ile İdris Küçükömer'in, danışman olarak, Ankara'ya gelerek katkıda bulunmalarını istedim. Sencer, kendisi yerine çok güvendiği asistanı Mahir Kaynak'ı gönderdi; bir süre, benim yönettiğim şubede danışman olarak çalıştı. Üç ay sonra ayrıldı. Kendi isteğiyle ayrıldı. Daha sonra, deşifre olduktan sonra, "marksistlere değil, cuntacılara düşman olduğunu" söyleyip, durmuş; beni ve arkadaşlarımı, beğenmediği sonucunu çıkarıyorum. Avcıoğlu Grubu'na sızdığını Sovyetler'in haber vermesiyle ilgili sözlerini düzeltmem gerekiyor; Sevgili Doğan'dan da dinledim. Devrim Bürosu'na gelen Sovyetler Birliği büyükelçisi değil; mümkün değil. Gerçekten bir gün Sovyet Elçiliği'nden bir diplomat geliyor, gelirler ve sohbet ederler, sağ basına da giderler; kısa sohbeti sırasında masanın üzerindeki herhangi bir kâğıda, Doğanların toplantılarının MİT tarafından dinlendiğini yazıyor ve gidiyor.

Sovyet İstihbaratı, "Devrim Grubu"na MİT'in girdiğini, devrimcilere haber veriyor.

-Sayın Mahir Kaynak, MİT elemanı olarak, Madanoğlu cuntasına sızdınız. Bu toplantılara nasıl giriyordunuz? Tesbitleri teyple mi alıyordunuz? Hafızanızda mı tutuyordunuz?

-Bu toplantılar ilginç olduğu zaman özel cihazlar, teyp götürüyorduk.

-Nasıl cihazlar

-Bunu söylemeye yetkili olduğumu sanmıyorum. Çünkü bu teşkilâtın kullandığı vasıtalar. Özel bir takım araçlardır.

Peki, niye "önemli olduğunu düşündüğümde teyp götürüyordum?" diyorsunuz? Bunları içeri sokmak zormuydu ki her zaman teybi yanınıza almıyordunuz?

-Değildi, fakat teşkilâtın kendine göre bir takım güvenlik önlemleri vardı. Bir keresinde, Madanoğlu herkesin kontrol edilmesini, ceketlerin çıkartılmasını istedi. Bereket versin kontrolü bana verdi. Bana verdiği için de yakalanmadım. Halbuki üzerimde teyp vardı. Vücudum yoklansa anlaşılabilirdi.

-Sizin, Madanoğlu cuntasına girmeniz bir tesadüf eseri. Hıfzı Kaçar vasıtasıyla olmuş.

-Devrim Ocakları'nın toplantısındaydım. Kaçar da o toplantıya geliyordu. Bu vesileyle tanıştık.

-Devrim Ocakları'na giderken görevli olarak mı gidiyordunuz?

-Görevli olarak gidiyordum. O toplantılarda beni izlemiş. Devrimci bir niteliğe sahip olduğum ve kendileri için uygun bir kişi olduğum kanaatine sahip olmuşlar. Aslında benim hakkımda bilgileri varmış. Bana söylenene göre...

-Ne gibi bilgileri...

-Kendileri açısından olumlu bir kişi olduğum kanaatine varmışlar. Zaten benimle tanışmak istiyorlarmış. Ben o sıralarda asistandım.

-Sizin kanalınızla ne elde etmek istiyorlardı? Üniversiteye sızmak mı?

-Benim anladığım kadarıyla, bir yere sızmadılar. Kendileri açısından yararlanılabilecek bir eleman olduğumu düşündüklerini zannediyorum. Fikren, tavırlarımla, belki kişiliğimle...

-Böyle bir teklif alınca...

-Hemen kabul etmedim. İlginç olduğunu söyledim. Ve bu arada hemen teşkilâta bildirdim. Biraz tereddüt ettikten sonra, toplantılara katıldım. İlk defa Madanoğlu ile tanıştırıl-

dım. Sonra da Madanoğlu'nun yakını olarak cuntaya girdim.

-Toplantılarda, açıktan ihtilâl lâfları konuşuluyor muydu?

-Ertesi günden itibaren konuşulmaya başlandı.

-Böyle bir görevi neden kabul ettiniz?

-Türkiye'de cunta olayları esas itibariyle bir iç mesele olarak konuşulur. Yani Türkiye'de ordunun bir kısmı iktidardan şikâyet eder... Devrimcilik adına, Atatürkçülük adına, şikâyet eder. Sonra da ihtilâl yapılır. Ben bu konuda hiç böyle düşünmüyorum. Türkiye'deki siyasi olaylarda büyük ölçüde dış müdahaleler görüyorum. Askeri müdahalelerin bir dış boyutu olduğuna inanıyorum... Tabii, bu sözlerimin de çok iyi anlaşılması lâzım. Yani, kimseyi dışarının kuklası telâkki etmiyorum. Ama, mizansenin dışarıda hazırlandığını, problemin temelinde Türkiye'nin dış meseleleri olduğuna inanıyorum. Onun için, 1971 olayını da böyle mütalâa ediyorum. O da dıştan Türkiye'ye bir müdahale idi. Ortam dışarısı tarafından hazırlanmıştı. Benim bu olaylara girişimde bir tek neden vardır. Türkiye'de, Türk başbakanlarını Türkleri tayin edip, Türklerin indirmesini savunuyorum. Bu bir bağımsızlık meselesidir.

-Madanoğlu cuntası için teklif gelmeden önce girdiniz teşkilâta, değil mi?

-Evet, önce girdim teşkilâta... Çünkü, şunu görüyordum. Türkiye'deki sol hareket, Türkiye'nin meselelerinden kaynaklanmış bir hareket değildi. Amaç, Türkiye'nin siyasi yapısını Avrupa'ya uydurmaktı. Hattâ ben şöyle diyorum: Bir gün evvel sağcı yatanlar ertesi gün solcu kalktılar." Bu sol devrimi yapan subaylar gençliklerinde komünist avlamışlardır. Öyle bir gelişimi vardı solun... Solun, Avrupa'nın bir uzantısı olarak Türkiye'ye geldiğini gördüm. İhtilâlci hareketin kaynağını orada bulduğum için, karşı çıktım. Sola karşı çıkmadım. Türkiye'de sağcılar olabilir, solcular olabilir. Bunların hiçbirine karşı değilim. Bu konuda ideolojik hiçbir bağlantım yok. O zamanki sol hareketi "naylon sol" olarak vasıflandırıyordum. Temelde halkın ihtiyaçlarından kaynaklanan bir sol hareket değil... Yukarıdan aşağıya, Avrupa'yla bütünleşmek amacına matuf bir hareket olarak görüyordum.

-Madanoğlu'yla tanıştıktan sonra onların üslubuyla mı konuşmaya başladınız? Nasıl size güvenmesini sağladınız?

-Onların üslubuyla konuşuyordum. Yalnız, cunta çeşitli kanatlardan oluşuyordu. Bir koalisyondu. Madanoğlu'nun komünist olmadığını çokiyi biliyordum. Fakat, buna karşılık hareketi daha sola çekmek isteyenler vardı. Ben her iki kanadın da muteber adamıydım. Bana çok güveniyorlardı. Her iki taraf da bu olaydan sonra, birbirlerini bertaraf etmeyi planlıyorlardı. Ben o bertaraf etme planlarının da içindeydim.

-İki taraf derken birisi Avcıoğlu, İlhan Selçuk, öbürü Madanoğlu mu?

-Madanoğlu, askeriyeye dayanan kanat... Doğan Avcıoğlu, İlhan Selçuk kanadı. Bu iki kanat birbirleriyle koalisyon halindeydi ve amaçları iktidarı devirmekti, o zamana kadar beraber yürüyeceklerdi. Doğan Avcıoğlu, İlhan Selçuk kanadı, Madanoğlu'ndan bir koruma bekliyorlardı. Ve buna güveniyorlardı. O korumanın nasıl gerçekleşeceğini o zaman anlayamadım. Ama mahkemelerden sonra ne kadar büyük bir güç olduğunu anladım.

.-Koruma ne demek?

-Himayelerinde olmak. Hapse atılmamak, ceza görmemek... Sonunda bir hesaplaşma olacaktı. Madanoğlu da onların kamuoyundaki yaygın etkinliklerinden yararlanacaktı. Doğan Avcıoğlu'nun, İlhan Selçuk'un popülaritesinden istifade edecekti. Sonra da onları bertaraf edecekti.

-Askeri kanat dediğiniz, Madanoğlu'nun temas halinde olduğu Adnan Arabacıoğlu, İbrahim Artunç gibi aynı zamanda Gürler-Batur cuntası içinde olan isimler mi? Fakat, Mâdanoğlu'nun onlarla direkt teması yoktu. Asker kanat, Madanoğlu'nu lider kabul etmiyordu ki... Madanoğlu, toplumda askeri bir hâkimiyetin tek başına kurulamayacağını biliyordu. Onun için İlhan Selçuk'a ve Doğan Avcıoğlu'na, ihtiyaç vardı. Madanoğlu, bu popüler insanları cuntaya pazarlıyordu. Tabiri caizse, katalizörlük görevi yapıyordu.

-İlhan Selçuk'un ve diğerlerinin askeri cuntayla direkt temasları yoktu değil mi?

-Yoktu... Fakat kişisel temasları olduğunu tahmin ediyoruz.

-Sizin şahitliğiniz ve teyp bantları mahkemede kaale alınmadı. Neden?

-Anayasa Mahkemesi'nin bu konuda kararı var. MİT mensuplarının âmirlerine yaranmak için doğru olmayan bilgiler verebilecekleri ve bu yüzden şahitliklerinin kabul edilmeyeceği teyp bantlarının delil olmayacağı

söylendi. Bu yüzden benim şahitliğim hiçbir şey ifade etmedi.

-Hiç elinize yazılı bir doküman geçmedi mi?

-Madanoğlu'nun Anayasa tüzüğü vardı. El yazısıyla yazılmıştı. "Bunu 1960 öncesi hazırladım" dedi. O zaman kendisine sordular. "Komandolar ne arıyordu?" diye... ve bu soru cevapsız kaldı.

-El yazısı belgelerde "Cumhuriyet Senatosu yerine, Devrim Konseyi kurulacak" deniliyordu. O zaman Cumhuriyet Senatosu yoktu ki? Sonra dil itibariyle tam öztürkçe kullanılmış. 1960'da öyle bir Türkçe konuşulmuyordu.

-Ama mahkemeler öyle karar verdi. Böylece, İlhan Selçuk kanadının, Madanoğlu'ndan beklediği korumanın ne olduğu anlaşıldı.

-Peki, ne sağladı Madanoğlu?

-Bunun için ancak bir takım tahminlerde bulunabilirim.

-Nasıl tahminler?

-Teyp açıkken söylemesem daha iyi.

-Nasıl bir sol ihtilâl düşünülüyordu?

-Avrupa ülkeleri, milli gelirlerine göre birtakım kotegorilere ayrılıyor. Türkiye'yi de bin dolarlık kategoriye ayırmışlardı. Biz onlara göre, sosyalizmin Arapçası olan baasla idare edilmeliydik. Böyle bir rejim münasip görülmüştü. Zannederim, 1971 hareketinin temelinde bu vardı. Türkiye'de baas tipi bir iktidar kurmak asker ve sivillerin oluşturduğu sol görünümlü bir siyasî partiyle ülkeyi yönetmek istiyorlardı. Baas solu deyince, hem anti Amerikan, hem anti Sovyet bir yapı düşünmelisiniz. O zamanın şartlarını iyi değerlendirmek lâzım. O zaman Amerika'yla Avrupa arasında bir ihtilâfın olduğunu gözden kaçırmamak gerekir. Avrupa, Amerika'dan iktisadi ve siyasi açıdan bağımsız olmak istiyordu. O günün şartları da buna uygundu.

-Bu hava, askeri cuntada var mıydı?

-Hayır, askeri cuntada böyle bir hava yoktu. Ama askeri cuntanın kuracağı iktidar sonuç olarak, anti- Amerikan, anti- Sovyet olacaktı.

-Madanoğlu'nun el yazısıyla yazdığı tüzük nasıl elinize geçti?

-Bana tetkik için vermişlerdi. Ben de fotokopisini teşkilâta vermiştim.

-Bir tek yazılı belge o muydu sadece?

-Bildiğim kadarıyla o kadardı...

-Askeri cuntanın da ayrı bir anayasa taslağı vardı. O ayrıydı değil mi?

-Evet, biz askeri cuntadan sadece dolaylı haberler alıyorduk. Onların hareketlerini kolluyorduk.

-Ama, askeri cuntanın iki elemanı Adnan Arabacıoğlu'yla, İbrahim Artuç Madanoğlu'nu kabul etmişlerdi değil mi?

-Tartışma oldu, fakat kesin bir sonuca varılmadı. Doğan Avcıoğlu, Madanoğlu'nu kabul etmiyorsanız, ben bu işin içinde yokum dedi. İlhan Selçuk da aynı şeyi söyledi.

-Siz askeri cuntanın içine giremediniz mi?

-Hayır, girmedim. Öyle bir çaba da göstermedim. Çok fazla meraklı görünmek istemiyordum. Olayın disiplini öyleydi. Ben, Madanoğlu'nun adamıydım ve sonuna kadar öyle kaldım.

-Madanoğlu cuntası 12 Mart'a varamadan dağıldı, değil mi?

-Dağılmadı. Hattâ 12 Mart muhtırası verildikten sonra, bize görevi almaya hazır olmamız söylendi. 12 Mart'ı hatırlarsınız, önce solun iktidara geldiği şeklinde yorumlandı. Biz de görevi almak için hazır bekliyorduk.

-Doğan Avcıoğlu ve diğerleri itiraflarında, "Bizim Madanoğlu cuntasıyla alâkamız bitmişti" diyorlar.

-Bitmemişti, ilişkiler devam ediyordu. İhtilâflar vardı. Her örgütün içinde birtakım fraksiyonlar, bölünmeler ihtilâflar olabilir. Bunlar vardı. Bugün bütün siyasi partilerde var. Ama ilişki kesilmesi diye bir şey yoktu.

-Sizin raporlarınız üzerine, İbrahim Artuç ile Adnan Arabacıoğlu'nu başka yerlere tayin ettiler.

-Tabii, subayları dağıttılar. Madanoğlu cuntasının gelişmemesinin sebeplerinin bir tanesi de budur. Sürekli olarak dağıtıldı ve onlara karşı tedbir alındı.

-MİT'e bildirdiğiniz raporların birinde, bir gün Rus sefirinin Devrim gazetesinin bürosuna geldiği ve el yazısıyla (Madanoğlu cuntasına sızma olduğu) haberini verdiği yolunda bir bilgi mevcut.

-Evet, Rus sefiri Ankara'da Devrim'in bürosuna geliyor. Yazıyla, cuntaya bir sızma olduğunu haber veriyor.

-Bunu nasıl tesbit ettiniz?

Bu olayı örgüt içinde tartıştılar. Ve ben öğrendim. MİT'e söyledim.

Birinci Bölüm İçin Birinci Ek
Müdahale İçinde Müdahale: 12 Eylül ile Sİ-AY-E

Amerika Birleşik Devletleri'nde Rand Corporation'in bir CIA kuruluşu olduğuna inanılıyor; CIA adına her türlü bilimsel araştırma yapıyor. Uzmanlar, ClA'de çalışmanın yol açabileceği toplumsal rahatsızlıklar karşısında Rand Corporation'da çalışmayı tercih ediyorlar.

Ajanlar emekli olmazlar; olmuyorlar. Ufuk Güldemir, 12 Eylül'ün Ankara'daki Amerikan Büyükelçisi James Spain'in "artık emekli olup Rand Corporation adlı bir danışmanlık şirketi'nde" çalıştığını yazınca hipotezi kurmaya başladım.[165] Spain'in bir CIA ajanı olabileceğini düşünmeye başladım.

Tanzimat Dönemi'nin İstanbul'daki Büyük Britanya Sefiri Lord Stratford Canning'in anıları, çarpıtıcı övünmelerle süslüdür; bunları olduğu türden kabul etmek Tanzimat çözümlemelerinde önemli yanılgılara kaynaklık etti.[166] Lord Canning, kendi başkentinde yükselme hırsını gerçekleştirememişti; desteksiz övünmelerinin kaynaklarından birisi burada yatıyor. 1930 yıllarında, yeni Cumhuriyet'i protesto ederek büyükelçiliğini Ankara'ya taşımayan Amerika Birleşik Devletleri'nin yine İstanbul'daki sefir'i Joseph Grew'un anıları ise gerçekten değerli ve kullanılabilir bilgiler getiriyor.[167] Soğuk Savaş'ın açılması sırasında Washington'da Dışişleri Bakan Yardımcılığı da yapan Grew, Türkiye'de edindiği bilgileri, gücü ölçüsünde, bir Soğuk Savaş'ı önlemek için kullanmak istiyor.

Tanzimat Türkiyesi, hâlâ, dünyanın önemli bir olgusudur; İstanbul hâlâ kariyerde yükselmek isteyen diplomatlar için önemli bir misyon niteliğini taşıyordu. 1930 yılları ve 1940 yıllarının ilk yarısında Türkiye, gerginlik diplomasisinin odak noktalarından birisi oldu; Grew anılarına okuyucu bulabilir. Peki, Spain'in değeri nereden geliyor?

Amerika Birleşik Devletleri'nin 12 Eylül Büyükelçisi'nin anılarında ciddi ve açıklayıcı ipuçları bulabileceğimi düşündüm. Anıları yayınlayan yayın evi, Praeger, işin başında ve yeteri ölçüde açıklayıcı oldu.[168] Amerikan düşün yaşamı ile ilgilenenler, Amerikan kitaplarını satın alarak okuyanlar, Praeger'in, genellikle CIA uzmanlarının çalışmalarını veya en azından CIA'nın görüşlerine uygun düşen kitapları yayınladığını düşünüyorlar. Bunun kanıtlanması zor, ancak yaygın bir kanı olduğunu söylemek durumundayım.[169] Ayrıca bu kadarı da, başka ipuçlarıyla birleşince, yetiyor; emekli olduğunda CIA bağlantılı Rand Corporation'da çalışmak ve anılarını Praeger'de yayınlamak, Spain'in bir CIA mensubu olduğu tezi ile başlamam için sağlam ipuçları sayılabiliyor.

"Müdahale İçinde Müdahale: 12 Eylül ile Sİ-AY-E" bu ipuçlarının irdelenmesine dayanıyor. Sonuç, 12 Eylül Amerikan Büyükelçisi'nin bir CIA mensubu olduğunda kuşkuya yer bırakmıyor. Başka kaynağa gerek yok; Spain'in anıları, Spain'in CIA bağlantısı için, açık ve tartışmasız kanıtları sağlıyor.

Yazıma, bu kanıtları ortaya koyarak başlamıyorum. Araştırmada sonuç kadar, sonuca götüren yol da önemlidir. Yolu da yazmak gereğini duyuyorum.

İnsan aklının çalışma dinamiği ile toplumsal dinamik arasında bir koşutluk bulunması gerektiğine inanıyorum. Bilim, bir ölçüde de, bu koşutluğun bulunmasına dayanıyor. Buluş ile gelişiyor.

Bir parantez açmam gerekiyor: Bütün kurgu, sondan başlamış olabilir. Önce Spain'in CIA bağlantısını bulmuş ve buna göre bir "senaryo" geliştirmiş olabilirim. Böyle düşünmemek için kesin bir gerek bulunduğunu söyleyebilecek durumda değilim. Yine de önce sonuca uzanan yolu yazmak gereğinden ayrılmıyorum. Bunun için de iki gerekçe yazabiliyorum; birincisi, okuyucumun güvenini kazanabilmiş olduğumu düşünüyorum. İpuçlarını irdelemek büyük bir serüven ve sonsuz bir coşku'dur; tarik-i ilm, bilim yolunun, özel çekiciliği burada yatıyor. İz süre süre ilerlenen yolun bir yerinde, 12 Eylül'ün Amerikan Büyükelçisi Spain'in CIA bağlantısını gösteren kanıtlarla karşılaşmak büyük bir haz'dır; aldığım hazza okuyucularımı ortak etmek istiyorum.

İkinci gerekçe şöyle: Okuyucularımın güvenini, kötüye kullanmış olabilirim. Önce Spain'in CIA ilişkisinden emin olmuş ve sonra buna uygun bir yol uydurmuş olabilirim. Bu, bir bilimsel çalışmayı oyun'laştırma denemesi oluyor. Gerçekçi oyun'un, gerçek'ten daha güzel ve sahih olması gerektiğine inanıyorum.

Devam ediyorum ve bir tez ile uzantısını yazıyorum.

12 Eylül'ün Ankara'daki Amerikan Büyükelçisi Spain CIA ile ilişkilidir ve büyükelçilik işlevlerinin dışında CIA misyonu ile gönderilmiştir.

Tezin uzantısını formüle ediyorum: Gerek 12

Eylül öncesi Demirel Hükümeti ve gerekse 12 Eylül'ün Ulusu Hükümeti, Spain'in CIA misyonlarından bilgi sahibi olmalıdır.

Türkçe bilen Spain'in Türkiye'deki büyükelçilik görevi son derece kısa oldu. Dört yıl, bir atama için ortalama süre sayılıyor; Spain, 18 ay sonunda merkeze çağrıldı. Bu kadar kısa zamanda merkeze çağrılması, başlı başına üzerinde durulmayı gerektiriyor; Spain anılarında, atamanın demokrat Başkan Carter zamanında yapılmış olmasını ve cumhuriyetçi başkan Reagan'ın yönetimi devir almasını, erken geri çağrılışının nedeni olarak göstermek istiyor, böyle bir izlenim vermeye özen gösteriyor. İnandırıcı değil; çünkü Ankara, ikinci ve son büyükelçilik yeridir.[170] İlk önce Tanzanya'ya büyük elçi oluyor ve büyükelçilik payesini alması, Cumhuriyetçi Ford yönetimine denk geliyor.

Washington, çok riskli ve başarılı misyonlardan sonra, Büyük operasyonlar başarmış CIA ajanlarının sahayı hemen terk etmeleri ilkesine uygun olarak, Spain'i geri çağırıyor. Spain, önemli işler başarmıştır; "misyon gerçekleştirilmiştir." Yerini, bir başka misyona bırakmak zorunda kalıyor. Yaşlı profesör Strautz-Hupe, 1960 yıllarının başında Kennedy'ye karşı çıkarılan aşırı sağcı Goldwater'ın kampanya yöneticilerinden birisidir; son derece sağ görüşlere sahiplik ediyor. Basını ve kamuoyunu manuple etmekte uzman kabul ediliyor. Hukuk doktoru CIA mensubu Spain, büyükelçiliği, aşırı sağcı ve basınla ilişkilerde deneyimli yaşlı profesör Strautz-Hupe'ye bırakıyor.[171]

Önce anti-Amerikan başkaldırıyı eziyor. Sonra pro-Amerikan bir basın ve kamuoyu yaratılmak isteniyor.

Spain'in Hakkı: Övünmek

Türkiye, Türkler'in boş inancına karşın, dünya sahnesinde önemli ve ilgi çekici bir yere sahip olmaktan çok uzak; üstelik var olduğuna inanılan stratejik yeri giderek azalıyor. 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül bir ortak çizgiyi taşıyor: ABD için bir kaygı kaynağı olamadı. Her üçü de ABD için bir rahatlık nedeni oldu.

Kaygı olmazsa, ilgi'yi bulmak çok zor.

Görülecek; Spain, 18 aylık misyon zamanında yalnızca başarılı değil, aynı zamanda aşırı ölçüde başarılı olabildi. Bu, var. Ancak bunu Amerikan piyasasında, Praeger yayınevi aracılığıyla da olsa, bir Türkiye büyükelçisinin anılarının yayınlanabilmesi için yeterli sayamıyorum. Spain'in anılarının, Türkiye'yi aşan ve Amerikan iç piyasasına uzanan mesajları olması gerekiyor.

Gönderildiği zaman üç olgu var: Birincisi, İran'da Amerikan rehineleri duruyor. Humeyni, yalnızca Amerikan büyükelçiliği mensuplarını rehin tutmuyor; bununla, Amerika Birleşik Devletleri'nin çaresizliğini de sergiliyor, ilân ediyor. Afganistan, Sovyetler Birliği'nin güney kuşağında, Türkiye, İran, Afganistan şeridinde. Nisan Devrimi'nden sonra Sovyetler Birliği ile askeri bağlantısını pekiştiriyor ve Sovyet askerleri Afganistan'ın meşru güçleriyle birlikte bir iç savaşta taraf oluyorlar. Amerikan araştırıcıları, belli bir sonucu tahmin ediyorlar ve bunu önleyememiş olmanın rahatsızlığını duyuyorlar.[172] Diğer taraftan 1980 yılının başında, Washington'da, Leh Walesa'nın liderliğindeki Solidarnost'a, Polonya'yı sosyalist dünyadan ayırma açısından bağlanan umutlar, azalmaya başlıyor, Amerika Birleşik Devletleri'ne, Polonya da sosyalist çizginin tekrar etkinlik kazanması sürecine seyircilik düşüyor.

Rejimler, başarı isterler.

Politikanın yaşam damarlarından en önemlilerinden birisi başarı dolaştırmak zorundadır.

1980 yılı başında ABD, dünya arenasında bir başarısızlık tablosu çiziyor.

Spain'in anılarının kapağında "memoirs of an ambassador extraordinary and plenipotentiary" yazıyor; tam yetkili ve fevkalâde büyükelçi olarak Türkiye'ye geliyor. Atanmasına, ilerde anlatılıyor, New York'un güçlü senatörü Jacop Lavits engel olmak istiyor; Amerikan Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'nin Washington'daki yeni büyükelçisi Şükrü Elekdağ ile elbirliği içinde, engelleri aşıyor.[173] Spain, güçlü bir büyükelçi olarak Türkiye'ye gönderiliyor.

Amerikan halkına, 12 Eylül'ün bir Amerikan başarısı olarak sunulması gerekiyor, Spain, başarı yazmak zorundadır; övünmek durumunda kalıyor.

Çok dikkatli olduğunu kabul etmek zorunluluğu var... Övünmek gerektiği zaman, başkalarını kullanabiliyor; diplomat eşleri her zaman joker rolü oynuyorlar.

İlk aktarmayı Ufuk Güldemir'in kitabından yapıyorum. "12 Eylül akşamı eve döndüğümde eşim Edith'i de onları (televizyonda MGK üyelerini, y.k.) izlemiş buldum. 'Ne garip James' demişti, 'hayatımda hiç ihtilâlci ile tanışmadığımı sanıyordum, oysa son iki haftadır verdiğimiz davetlerde hepsiyle beraber olmuşum da haberim yok! Allah'tan ki Edith'in bu iyi niyetli ve masumane cümlesi o yıllarda Moskova Radyosu'nun kulağına gitmemişti."[174] Spain, karısının ağzından, Orgeneral Haydar Saltık'ı da ekleyerek, 12 Eylül"de yönetimi alan altı orgeneralin müdahaleden hemen önceki onbeş gün içinde bir çok kez Amerika'nın Ankara Büyükelçisi ile beraber olduklarını açıklıyor.

Anılarında Ankara'nın kordiplomatik yaşamına, partilere, 12 Eylül yönetiminin yakınlıklarına, uzun

bölümler, ayrı pasajlar ayırıyor; ancak, 12 Eylül'den hemen önceki, Edith'in sözünü ettiği beraberlikler ile ilgili olarak başka hiçbir bilgi vermemeyi tercih ediyor.[175] Bu kadarının yeterli olacağından güvenli görünüyor; kuşkusuz, bu bölümü okuyan bir Amerikalı, kitabının kenarına, "I see, it had been cooked up in the embassy" diye yazacaktır, bunu düşünüyor.

Spain, övünmeyi, başkasının anlatımına bırakıyor; sürdürüyorum.

12 Eylül'ün Amerikan Büyükelçisi, 13 Eylül pazar günü, Büyük Britanya elçisi Sir Peter ile buluşuyor ve bir değerlendirme yapıyorlar. "On arriving at the office early Monday morning", Spain, anlatımını sürdürüyor: "Pazartesi sabahı erken, Elçiliğe geldiğimde, Mısır, Japon, İsrail büyükelçilerinin danışmada bulunmak için, çok acele olarak beni görmek istediklerini söylediler. Kendisini görmekten mutluluk duyacağımı söylemenin dakikasında damlayan Japon Büyükelçisi'nin, önceki birkaç günün olaylarında benim bir şekilde aktif bir rolüm olduğu konusundaki söylenmeyen varsayımıyla ilgili olarak hiçbir kuşkusu yoktu."[176] Ankara'daki Japon Büyükelçisi de, 12 Eylül ile ilgili önemli işlerin, elçilikte pişirilmiş olduğunu, "to be cooked up", düşünüyor; Spain, bunu, özenmediği izlenimi vermeye çalışarak, yazıyor. Mısır ve İsrail Büyükelçileri de yeni rejimin Filistin politikasını öğrenmek için İlter Türkmen'e değil James Spain'e başvurmayı uygun ve doğru buluyorlar. Amerikan Büyükelçisi'nin kapısına koşmalarının nedeni burada yatıyor; Spain, böyle yazıyor.

Bu kadar değil; Spain, 12 Eylül müdahalesinde Amerikan müdahalesi görüşünü, başkalarına da söyletmeyi sürdürüyor, "in mid-morning, one of our second secretaries came in to report that he had just come from a meeting with a British second secretary who had forthrightly congratulated the United States on having run the coup."[177] Meslektaşı Britiş İkinci kâtibi ile görüşen elçilik ikinci kâtibi, arkadaşının, Birleşik Devletleri darbeyi yapmış olmaktan dolayı, çekincesiz bir biçimde kutladığını Büyükelçi Spain'e, aktarıyor. Elçiliğin siyasi müsteşarı, yüzüne şaşkın bir ifade takınarak, "tongue in cheek", ikinci kâtipten ikinci kâtibe telefon ederek böyle dedikodular yaymamasını ve yakın bir dosttan, "closest friends", böyle bir dedikodunun çıkmasının doğru olmayacağını söylemesini öneriyor. İkinci kâtip ikinci kâtibe telefon ediyor; tıpkı Amerikan ikinci kâtibin işi Spain'e götürmesi türünden Britiş kâtip de, Sir Peter'e yakınıyor. Sir Peter telefonu alıyor, derhal, Spain'e telefon ediyor. Konuşuyorlar. Spain, "we both agreed to let the boys have their fun" diye yazıyor. "Bırakalım, çocuklar eğlensin, dedik." Böylece Birleşik Devletler'in 12 Eylül'de müdahalesi sorunu bir çocuk eğlencesine dönüşüyor. İndirgeniyor.

Devam ediyor. Spain, 12 Eylül Müdahalesi'nde CIA müdahalesi sorununu bir de yeni rejimin üst düzeydeki kişilerinden birisine anlattırmak gereğini duyuyor. Ufuk Güldemir'in çalışmasından aktarıyorum. Şöyle: "13 Eylül sabahı, şu anda rejimde üst düzeyde bulunan bir arkadaşımla beraberdik. O da bu konuya (CIA parmağı, y. k.) değindi, üzgün olduğunu belirterek 'bu ihtilâlin başarılı olması, Türkler tarafından planlandığının kanıtıdır' dedi. Ardından da 'içinde CIA parmağı olup da böylesine başarılı olmuş ve halkın desteğini almış bir ihtilâl gösterebilir misiniz?' diye sordu. Hükümet değişmişti ama Türklerin mizaha düşkün ruhu değişmemişti."[178] Doğrusu aynı malzemeyi iki kaynaktan irdelemek son derece aydınlatıcı oluyor.

Demek oluyor; 12 Eylül Rejimi'nin bu üst düzey yöneticisi, yeni rejimin sokağa çıkma yasağının kaldırıldığı ilk günün sabahını Ankara'daki Amerikan Büyükelçiliği'nde geçiriyor. Üstelik burada Amerikan Büyükelçisi ile, müdahaledeki parmak sorununu tartışıyor.

Şimdi Ufuk Güldemir'i bırakıyorum ve aynı konuyla ilgili olarak Spain'in doğrudan yazdıklarına geliyorum. Aktarıyorum: "The next morning, when I met an old friend, now a high official in the regime, he began our conversation by remarking that it was sad that so many uninformed Turks were saying that the CIA had run the coup. As I started to agree, he slapped me on the back and, with a grin on his face, added, 'of course, the CIA didn't do it. The takeover worked. So it must have been the Pentagon! Government had changed, but the Turkish sense of humor had not."[179] Son derece şaşırtıcı bulduğumu söylemek durumundayım. Bir: Bunlar, Spain'in, Washington'da Ufuk Güldemir'e söylediklerinden çok farklı; çeviri ayrılıklarını aşıyor. İki: 12 Eylül Cuma günü sokağa çıkma yasağı uygulandı. Her kim ise bu 12 Eylül döneminin üst düzey yöneticisi, 13 Eylül Cumartesi sabahına kadar, bir çok bilgisiz Türk'ün 12 Eylül'ü "coup", darbe, diyor, ClA'nın yaptığını söylediğini duyuyor; bunu 13 Eylül Cumartesi sabahı iş günü olmamasına karşın Ankara'daki Amerikan Büyükelçisi'ne yetiştiriyor. Eğer doğruysa, bir tek durum var: Bu 12 Eylül Rejimi'nin üst düzey yöneticisi, Spain'in eski arkadaşı, *an old friend* ve Spain ile konuşurken sırtına vuracak kadar yakını, *he slapped me on the back*, telefon dinleme idaresinin başı olmak zorundadır. Çünkü 13 Eylül Cumartesi sabahına kadar Türkiye'de insanlar ve Ankaralılar, birbirleriyle yalnızca telefonla görüşebildiler ve konuşabildiler.

Öyleyse 13 Eylül sabahı, Spain, elçilikte, bir üst düzey istihbarat örgütü yöneticisiyle ve senli-benli konuştu. Bundan Spain'in de istihbaratçı olduğu ve Türkiye'de bu kişiliğiyle bilindiği sonucunu çıkarıyorum. 12 Eylül Rejimi'nin bu üst düzey yöneticisi-

nin, sırıtarak ve Spain'in sırtına vurarak söylediklerini yeniden aktarıyorum. "Kuşkuşuz, CIA yapmadı. Yönetimi alma gerçekleşti. Öyleyse Pentagon olmalıdır." Türk istihbarat yöneticisi olduğunu tahmin ettiğim üst düzey görevli de emin olamıyor.

Övünmek Spain'in hakkıdır; az zamanda çok büyük işler başarıyor.

Bir yandan bir seyahat acentası türünden çalışmış olduğu anlaşılıyor.

Bir gün, Afganistan'ın Ankara'daki maslahatgüzarının kendisine bir veda ziyareti için gelmek istediğini öğreniyor. Biraz tereddütten sonra, *with some hesitation*, kabul ediyor ve mükemmel Türkçe konuşan maslahatgüzarın aslında Amerikan Büyükelçisine değil, kendi hükümetine veda etmek istediğini öğrenivériyor. Afgan maslahatgüzarı görevinden istifa edeceğini, Avrupa ve Amerika'ya gideceğini, sonra ülkesini son defa ziyaret edeceğini, hep, Amerikan Büyükelçisi'ne anlatıyor. Spain, peki, sonunda nereye yerleşeceğini soruyor ve "in the earth, I expect to die fighting" cevabını alıyor; Afgan maslahatgüzarı, savaşarak ölmeyi ve sonunda kara toprağa yerleşmeyi umut ediyor.

Bu kadarı bir prelude izlenimini veriyor ve arkası geliyor: "Birkaç ay sonra, Ankara'daki Afgan elçiliğinin geri kalanı, iki subay ve aileleri, Birleşik Devletler'e siyasi iltica istemek için geldiler."[180] Böylece, Spain'in Ankara'daki görev süresinde Ankara'daki Afganistan büyükelçiliği, Amerika Birleşik Devletleri'ne taşınmış oluyor.

Bu kadar da değil; son yıllarda, Batı'ya iltica eden Sovyet yurttaşlarında çok önemli bir azalma gözleniyor. İran, Afgan Devrimleri ile 1980 yazından sonra Polonya'deki gelişmelerin almış olduğu yeni çizgi, Batı'nın kendi sisteminin çekiciliğini en azından kendi yurttaşlarına kanıtlaması zorunluluğu daha da artıyor. Bu arada, bir paradoks görünebilir, Birleşik Devletler 12 Eylül Dönemi'nin ilk İstanbul Festivali'ne, Avrupa'da hazır sıradan bandolarının birisiyle katılırken, Sovyetler Birliği, seçkin Bolşoy Balesi'ni göndermekte sakınca görmüyor.

1981 yılının 4 Temmuz tarihinde Türkiye'deki Amerikalılar her yıl olduğu türden Bağımsızlık Günleri'ni kutluyorlar. İşte böyle bir zamanda, "4 Temmuz'a denk gelirse", Spain yazıyor, "baş rolü oynayan balerina Birleşik Devletler'e sığınma istemek için İstanbul Konsolosluğu'na geliverdi."[181] Üstelik Sovyet kadın, "Birleşik Devletler'e gitmek üzere hava alanına gitmenin dışında binayı terketmeyi reddetti." Bundan sonrası, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında ciddi sürtüşmelere başlangıçlık etti. Spain, zamanın Başbakanı Bülent Ulusu'yu gördü ve işlerliği olan bir çözüm buldu. Balerina, Türkiye'de Türkiye'ye sığınmadan Amerika'ya sığınabildi ve sonunda istediği yere gitti.

Bunların kolay işler olmadığı, bir hazırlık dönemini gerektirdiği, ciddi bir ajan ağının ahenkli ve becerikli çalışması sonunda sonuçlandırılabildiği kabul edilmelidir; Spain'in, başarısı kadar Türkiye'den çabuk ayrılışını da anlatıyor.

Bir kez İstanbul'da konsoloslukta, bir kez de, Kıbrıs çıkartması zamanında büyükelçilikte müsteşar kapasitesinde çalışıyor. Tanıdıkları ve ilişkileri var.

James Spain bu kez Türkiye'ye Büyükelçi olarak geliyor. Gerçekten de olağanüstü bir hüsnü kabul görüyor.

Spain, ne kadar övünse o kadar hakkıdır; övünmesine bir sınır göremiyorum.

Yeni rejimin duruma egemen olduğu anlaşılır anlaşılmaz, Zamanın Birleşik Devletler'i Türkiye'nin yeni yöneticilerine verilmek üzere, Amerikan elçisine, bir telgraf gönderiyor. Bunun ve benzerlerinin üzerinde bundan sonraki bölümde duracağım. Görebildiğim kadarıyla, ABD, belki de Avrupalılardan daha önce demokrasiye dönüş takvimi istiyor ve bunun için baskı yapıyor; görebildiğim, Birleşik Devletler, bu baskı ile, diğer isteklerini gerçekleştirebilmek için pazarlık masasına oturuyorlar, demokrasiye dönüşü, önce Yunanistan'ın NATO'ya dönüşünün bir kozu olarak kullanıyorlar. Bunun irdelenmesine sıra geliyor.

Spain, Muskie'nin telgrafını alıyor, Ulusu'ya götürüyor. T.C. Başbakanı Ulusu, ABD Büyükelçisi Spain'i, eğer Spain'in yazdıklarına güvenilecek olursa, "how is my brother now?" diyerek karşılıyor.[182] Ulusu, söze, "şimdilerde kardeşim nasıl?" sorusuyla başlıyor; böylece, Spain'in kitabını okuyacak olan dikkatli Amerikan yurttaşları, Türkçe bir sözcük öğrenmiş oluyorlar. Birisi İstanbul'da konsolos ve diğeri Donanma Komutanı iken birbirlerini tanımış oldukları anlaşılıyor; ancak bir başbakanın bir büyükelçiye "kardeşim" diye hitap etmesini son derece yadırgatıcı bulduğumu yazmak zorundayım.

Büyükelçidir; tüm protokollar ve zaman zaman da iki ayrı devletin biçimsel ayrılıkları unutuluyor.

Büyük Reşit Paşa'nın, Büyük Britanya'nın İstanbul Sefiri Lord Canning'e "biraderim" diye hitap etmeyi akıl edemediğini düşünüyorum.

Sİ-AY-E mensubu olduğunu gösterebileceğim James Spain, Türkiye'de, ancak On Dokuzuncu Yüz Yıl büyükelçilerinin görebileceği bir hüsnü kabul ile karşılaşıyor. Övünmek hakkıdır; Lord Canning'i aşıyor.

Turgut Özal başbakanlık dairelerini karıştırıyor.

James Spain, 1981 yılı Ocak ayında, İstanbul'daki Amerikan işadamlarının çağrısını kabul ederek Propeller Club'ün yemeğine gidiyor; usuldür, konu-

şuyor ve yakınmaları dinliyor. Olağanüstü ve tam yetkili büyükelçidir, yakınmalara çare bulmak gereğini duyuyor.

Dönüyor.

Bundan sonrasını yazıyorum; inanılmaz geliyor, bu nedenle önce İngilizce aktarıyorum. "Upon my return to Ankara I telephoned Deputy Prime Minister Turgut Özal to tell him my experiences in İstanbul and to ask if he and some of his staff would join me at the residence for dinner and discussion with the business people. Turgut Bey said he would be happy to do so, and representatives of the U.S. firms came up from İstanbul for the occasion. Most of the problems I had heard about in İstanbul were raised and solved on the spot."[183]

Gerçekten inanılması zor; pek çok kınanan Tanzimat Nazırları'ndan hiçbirisinin bu kadarına cüret edebildiğini bilmiyorum. Spain, Ankara'ya dönünce, Başbakan Yardımcısı Turgut Özal'a telefon ediyor, adamlarından birkaçıyla birlikte, dosyaları da alarak, rezidansa gelmesini rica ediyor, Turgut Özal, "isteneni yapmaktan mutluluk duyacağını" cevap olarak bildiriyor, (İstanbul'daki Amerikan işadamlarına haber salınıyor, geliyorlar, Spain'in konutunda hem yemek yiyorlar ve hem de resmi işleri konuşuyorlar. Spain, İstanbul'da sözü edilmiş olan problemlerin çoğunun masaya geldiğini yazıyor ve ekliyor "ve orada çözüldü." *Most of the problems vere solved on the spot.*

Başbakan Amerikan Büyükelçisi'ne "my brother" diye hitap ediyor ve Başbakan Yardımcısı, dosyaları ve yardımcılarını alarak, devletin resmi işlerini görmek üzere, Amerikan Büyükelçisinin resmi konutuna gitmekte bir sakınca görmüyor. Şimdi sıra Devlet Başkanı ile Amerikan Büyükelçisi arasındaki ilişkilere geliyor.

Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren, başta Amerikan olmak üzere yabancı ülkelerin önde gelen generallerinden söz ederken "arkadaşım" ya da "dostum", zaman zaman da "eski dostum" nitelemesini kullanmaktan hoşlanıyor. Bunu son derece yadırgadığımı yazmak durumundayım. Devlet yönetiminde çıkarlar ve ancak çıkarları içeren masaların yakınlığı, beraberliği söz konusudur; devleti yönetenlerin, başka ülke yöneticilerine karşı gerekli mesafeyi tutmaları, ülke çıkarlarına uygundur. Ayrıca dostluk, karşılıklı gelişmektir; yalnız görevde olunan zaman içinde kurulmuyor ve gelişmiyor.

Orgeneral Evren'in, NATO Başkomutanı Bernard Rogers'i "dost" gördüğü ve dostları arasında saydığı biliniyor. Spain, bir zaman ABD Dışişleri Bakanı olan General Haig'den, Türkiye'nin demokrasiye dönüşü ile ilgili Batı Avrupa baskısına işaret eden bir mesajı doğrudan doğruya Evren'e götürdüğünde, Evren önce sinirleniyor ve sonra da "eski dostuna", *old friend*, doğrudan cevap yazacağını söylüyor.[184] 12 Eylül Dönemi'nin başlarında, Türkiye'ye gelen ABD Genel Kurmay Başkanı General David Jones da Evren'in arkadaşlarından birisi çıkıyor ve Orgeneral Evren, devlet başkanlığı sıfatını ve bunun gerektirdiği protokolü aşarak büyük bir tevazu ile, General Jones için arkadaş yemekleri veriyor ve arkadaş yemeklerine katılıyor.

Teşrifat'ın en gelişmiş biçimine Bizans Sarayı'nda rastlanıyor; Osmanlı Sarayı, Bizans'ın mirasçısı oldu, tüm protokolü aldı. Cumhuriyet Türkiye'sinde, Kemal Paşa'nın zaman zaman Dördüncü Murat'ın etkisinde kalmasına karşın, protokol kuralları, Osmanlı aracılığıyla Bizans'tan geliyor; katı. 12 Eylül eritiyor. Protokol Şefi görevini yapmamış duruma düşüyor.[185]

Sahne hazırlanıyor: Birleşik Devletler Genel Kurmay Başkanı David Jones, Türkiye'ye hazırlanıyor. Bir protokol sorunu var; Türkiye Genel Kurmay Başkanı aynı zamanda Devlet Başkanı makamını tutuyor. Protokol kuralı tartışmasız; böyle bir durumda Orgeneral Evren'e devlet başkanlığı protokolundan daha azı uygun düşmüyor. Bu o kadar öyle ki, Spain de anılarında, "it was assumed that someone else would host General Jones", General Jones'a ev sahipliğini bir başkasının yapacağı varsayılıyordu, diye yazıyor. Yalnız varsayımlar olayların gelişmesine ters düşüyor. Birinci sürpriz; General Jones'un Ankara'ya gelişinden birkaç gün önce bir davet alıyor. Davet sahibi, Çankaya Köşkü'nden başkası değil. Devlet Başkanı, bir başka ülkenin genel kurmay başkanına, Cumhurbaşkanlığı köşkünde yemek veriyor ve büyükelçileri çağırıyor; inanılması pek zor.

İkinci sürpriz için, Spain, "Türk ve Birleşik Devletler protokol görevlilerini şeytan çarpmışa çevirdi", *to furher bedevil Turkish and U.S. protocol officers*, diyor.[186] *Word came that General Evren expected and would accept an invitation from me for the lunch I was giving on the second day for his old and good friend General Jones.*" Evren, Amerikan Büyükelçiliği'ne, "kadim ve iyi dostu" Jones için Spain'in vereceği öğle yemeğine davetiye beklediğini ve daveti kabul edeceğini haber veriyor.

Aslında sürprizler bir başlayınca bitmek bilmiyor; resmi dairelerde masaların yerlerinin, resmi yemeklerde konukların sandalyalarının bir dili var, ehem ile mühim'i birbirinden ayırıyor, hiyerarşiyi anlatıyor. Spain, Başkanlık Sarayı'na gittiğinde yemek masasına isminin yazılı olduğu sandalyeyi görünce, anılarında, Türklere iltifat etmekten kendisini alamıyor; protokolün çıkıntıları ve zorlukları varsa da, *Turks are wise and thoughtful*, "Türkler akıllı ve düşüncelidirler". Aslında Türkler bu iltifatı Devlet Başkanı Kenan Evren'e borçludurlar; çünkü,

Spain anlatıyor, "Başkanlık Köşkü'ne vardığımda, yerlerin, şeref konuğuna, O'nun ve benim ortak evsahipliği, *cohosting*, yapacağımızı gösterecek biçimde düzenlenmiş olduğunu anladım." Spain övünmekte haklıdır; bir Amerikan büyükelçisi olarak, olağanüstü ve tam yetkili olması da dahil, Mustafa Kemal'in açtığı başkanlık sarayı'nda evsahipliği bile yapabiliyor. Türkler'in pek çok konuksever oldukları konusunda Batı'daki edebiyatın doğruluğuna inanmaya başlıyorum.

Sürprizler sürüyor.

Yemekten sonra Spain ayrılırken, yeniden şaşırıyor, T.C. Devlet Başkanı hem Amerikan Büyükelçisi'ne "göz kırpıyor", İngilizce metinde "twinkle", hem de "aynını yarın yaparız, değil mi", "we do it the same way tomorrow eh" diye telkinde bulunuyor, öneriyor. Spain, öğle yemeğini buna göre hazırlıyor ve bazı büyükelçileri de çağırıyor. Manzara o kadar alışılmamıştır ki, Spain, anılarında, diğer büyükelçilerin ülkelerine çekecekleri telgrafın ne olabileceğini de yazıyor: "Bugün Birleşik Devletler Genel Kurmay Başkanı General David Jones için Birleşik Devletler Büyükelçisi'nin verdiği ve Türkiye Başkanı'nın manidar bir biçimde ortak evsahipliği yaptığı öğle yemeğinde öğrendim ki..." Gerçekten Spain'in Türkiye'deki kısa büyükelçilik serüveni olağanüstü gelişiyor ve geçiyor.

İki Dönüş Arasında Bir Trade-off: Demokrasiye ve Nato'ya

Şimdi önemli bir rapordan söz edebiliyorum.

Araştırma yöntemiyle ilgili bir parantez açmak zorundayım: Araştırmada arşiv ya da gizli belge, teorik ipuçları aramada el yazmaları, manüskriler, bir fetiş haline getirilmemelidir; getiriliyor. İnsanlık maden kömürü çıkarımına, Shakespeare'in kenti Stratford çevresinde ormanların tüketilmesiyle odun kömürü kaynaklarının sona ermesi üzerine başladı. Arşiv çalışmaları, gizli belge açıklamaları ve teorinin sona ermesi üzerine başladı. Arşiv çalışmaları, gizli belge açıklamaları ve teorik arayışlarda el yazmaları işe yarayabilir; bırakılması gerektiğini ileri sürmüyorum. Ancak açık, herkesin elinin altındaki kaynaklar, tüketilmediği sürece, bunlar, yeni düzenlemeler içinde yeni açıklıklara çevrilmediği sürece, hâlâ değerlerini koruyorlar.

Değer bileşimle birlikte ortaya çıkıyor.

Birleşik Devletler Kongresi, çeşitli komite ve alt komite çalışmalarında uzman araştırmacıların, her türlü bilgiyi siyasal değerlendirmelerle birleştirerek hazırladıkları raporları kullanıyorlar. Bunlar yayınlanıyor; gizliliği olmayanlar, bilimadamlarına ve politikacılara açık oluyorlar.

Birleşik Devletler Senatosu Dış İlişkiler Komisyonu için ve bu Komisyon tarafından hazırlatılan "Turkey, Greece and NATO: The Strained Alliance" adını taşıyan rapor, 1980 Mart tarihinde yayınlanıyor. Kendi halinde önemlidir; hazırlanma ve yazım süreci ile James Spain'in Türkiye'ye büyükelçi gönderilme prosedürü aynı zamana denk geliyor, aralarında çok yukardan bir bağlantı kurma eğilimindeyim.

Pek çok önem verdiğim bu raporun son cümlesini aktarıyorum: "Eğer General Rogers, Yunanistan'ın NATO ile yeniden bütünleşmesi koşullarında bir uyuşma sağlama çabalarında başarısızlığa uğrarsa, Greko-Türk anlaşmazlığının bu özel yanını ele almak ve süreç içinde diğer görüşmeleri kolaylaştırmak amacıyla bir çok üst düzey Birleşik Devletler çabası gerekebilecektir."[187] Düşünülen, Camp David'de, Mısır ve İsrail başkanlarının Birleşik Devletler Başkanı ile bir araya gelerek sorunlarını çözme örneğini, bu kez, Türk ve Grek Başbakanları ile Birleşik Devletler Başkanı arasında tekrarlamaktır; öyle anlaşılıyor.

Senato bu raporu, işin çözümüne çok acil bir sorun olarak bakıyor. "Kendisini dayatan Greklerin NATO ile yeniden ve tam olarak bütünleşmesi sorununa bir çözüm bulmak için çok üst düzey bir Birleşik Devletler gayreti, acele olarak gerekebilir."[188] ABD açısından bir sıkışmışlık ve çaresizlik gözleniyor.

Sorun, Türkiye ve Grek topraklarındaki Amerikan üslerinin karşılıklı ilişkilerinden doğuyor; öyle anlaşılıyor, Truman Doktrini'nin bu iki ülke için birlikte ilân edilmesi, Soğuk Savaş koşulları içinde Greko-Türk yakınlaşmasını Birleşik Devletleri yeteri ölçüde hoşnut etmesi, aynı dönemdeki Balkan Paktı denemesi, iki ayrı toprakta üslerin bir bütün ve birbirini tamamlayıcı bir biçimde kurulmasına yol acıyor. Şöyle de söylenebilir; Türkiye ve Grek topraklarındaki üslerin birbirinden ayrı değerleri fazla değil. Bunu, 1980 Mart ayında, ABD Senatosu'nun kullanımı için hazırlanmış özel rapordan çıkarıyorum. Aktarıyorum: "The functions of these bases in Greece and Turkey are complementary and interrelated, and the interrelationship of this defense network is critical to the successful defense of both countries against an attack by Warsaw Pact forces".[189] Kullanılan sözcükler *complementary ve interrelated*, tamamlayıcılığı ve karşılıklı bağıntıyı anlatıyorlar. Varşova Paktı kuvvetlerine karşı, tekrar oluyor, Türkiye'deki ve Grek topraklarındaki yabancı üslerin ayrı ayrı bir savunma değeri yok; bir arada kullanılmaları gerekiyor.

Dahası var; Amerikan stratejistilerinin değerlendirmesine göre, sorun, yalnızca yabancı askeri imkânların birbirini tamamlayacak ve birbirini destekleyecek biçimde kullanılması zorunluluğundan doğmuyor. Ayrıca bu iki ülke arasında bir yazgı bü-

tünlüğü varsayılıyor ve rapor bunu açıklıyor. Türkiye övüne dursun, Amerikan Senatosu için hazırlanmış yeni rapor şunları yazıyor: "Yunanistan'dan destek sağlamadıkça, Türkiye, Bulgaristan üzerinden Boğazlar ve Çanakkale istikametinde bir Varşova Paktı hücumunu uzun süre durdurmayı umut edemez."[190] Türkler, herhalde, Grek desteği olmadan Varşova Paktı'nı durduramayacakları yargısından hoşlanmazlar; ancak bu raporu, bu çalışmamın başka yerlerinde de kullanacağım, şimdilik şu kadarını işaret etmekle yetinebilirim, Amerikan stratejistleri Türk Ordusu'ndan dışarıya yönelik önemli görevler beklemez olmuşlar.

Rapor kaldığı yerden devam ediyor: "Türkiye boğaz kanalını kapatmazsa, Yunanistan ve Ege'deki dağınık adalar, derhal Sovyet deniz ve hava gücünün vuruş alanına girer." Türkiye, Marmara'nın iki ucunda ve üstünde, Sovyetler'e karşı koymazsa, Yunanistan'ın da halinin harap olacağı ileri sürülüyor. Bir sonuç çıkıyor ve hemen bu iki önermeyi izliyor: "Birbirinden ayrılırsa, bu iki ülke nötralize edilebilir ve Batı için kaybedilir." Birleşik Devletler, Türkiye ve Yunanistan'ı kaybetmeye razı olabilir mi?

Doğrusu, Senato Dış İlişkiler Raporu, bunun aksini düşünenler için, sürprizlerle dolu; kuşkusuz, henüz razı değil. Ancak düşünmeye başlıyor, öyle anlaşılıyor, "Grekler ve Türkler arasındaki dalaşmalar Birleşik Devletler'in sabrını patlama noktasına getirmiştir."[191] Birleşik Devletler, iki ülke arasındaki sorunları çözmeye çalıştıkça her iki ülke ile ilişkilerinin daha da bozulmaya yüz tuttuğunu düşünüyor. Böyle bir durumda ne yapabilir?

Bir yol, iki ülke arasındaki anlaşmazlıktan uzak durmak, to distance itself ve giderek Greko-Türk uyuşmasında sorumluluğu terk etmek olarak ortaya çıkıyor. Bir yoldur; itirazla karşılaşıyor. "Such a policy would amount to an abdication of. U.S. leadership within NATO." Liderlik kolay değil, böyle bir yolun, Birleşik Devletlerin NATO içindeki liderliğinden vazgeçme anlamına geleceği yazılıyor.

Başka bir yol tartışılıyor; bu bölge için bir naip, *surrogate*, bulunamaz mı? Türkiye Üzerine Tezler'in ikinci kitabında ayrıntı ile gösterilmeye çalışıldı, Truman Doktrini ile Birleşik Devletler'in bu bölgenin sorumluluğunu Batı adına alması, Büyük Britanya'nın artık bu sorumluluğu sürdüremeyeceğini açıklayan bir notası ile başladı. Kuşkusuz Britanya olamaz; peki güçlenen Batı Almanya Türkiye'de ABD için bir naip, *surrogate*, olamaz mı? Bu "opsiyon, Grek, Türk ve NATO yöneticilerince tartışılmıştır;" çekici yanları var. Fakat mümkün olmadığı ileri sürülüyor; Batı Almanya bu bölgede "siyasal liderlik" almaktan ısrarla kaçınıyor. "Komşularının eskiden kalma korkularına duyarlık gösteren Almanya, siyasal sahnede ön planda görünmeye mukavemet ediyor." Devam ediyor: "Bonn'u Washington'un çamura bulandığı bu kaypak zemine çekmek yalnızca güç değil muhtemelen imkânsız görünüyor" *It would appear not just hard but probabiy impossible to tempt Bonn onto shaky ground where Washington has become mired.* Öyle anlaşılıyor, Washington bu bölgeyi bırakmak istiyor; fakat güvenilir bir naip bulamıyor

Bırakamıyor.

Diyalektiğin yasaları var: Bırakmak mümkün değilse daha fazla girmek gerekiyor.

İki tür daha fazla girilebilir; doğrudan olabilir, Başkan iki ülkenin başbakanını Camp David'e çağırır, *carrot and stick* yöntemini uygular, hem havuç gösterir ve hem de sopayı, biraz yardım vaadeder biraz da azarlar, bir sonucu deneyebilir. Bir de rejim değişikliği ihtimallerine bakılabilir; dolaylı yol oluyor.

Birleşik Devletler Başkanı'nın acele etmesinin bir nedeni görülüyor; Andreas Papandreu hükümeti zorluyor. Atina'daki ortanın sağındaki hükümet, Washington için mümkün olan en elverişli koşulu oluşturuyor. Türkiye'de Demirel var; artık daha açık bir biçimde ve daha mahkûm bir biçimde Batıcı, bundan kuşku duyulmuyor. Ancak hem hükümeti sağlam değil ve hem de ortanın solundan, ortanın soluna da daha soldan gelen muhalefet karşısında, Yunanistan'ı tatmin edecek formülleri kolaylıkla kabul edemiyor. Yine de Atina'da yakın seçimler sonucunda muhtemel bir Papandreue hükümetinden önce Yunanistan'ın NATO ile yeniden bütünleşmesini sağlamak gerekiyor; Washington'un acelesi var.

Bu nedenle olmalı. Başkan iki başbakanı çağırmadan önce bir General Rogers Misyonu hazırlanıyor.

Şimdi 13 Eylül Cumartesi sabahına ve Ankara'daki Birleşik Devletler Büyükelçiliği'ne dönebilirim; başka bir bağlam içinde tekrarlıyorum. Amerikan Büyükelçisi, 12 Eylül Rejimi'nde üst düzey yöneticisi olduğunu belirttiği, benim asker ya da sivil istihbarat görevlisi olduğunu kestirebildiğim bir Türk ile bir değerlendirme görüşmesi yapıyor. Üst düzey Türk yöneticisi "of course, the CIA didn't do it, the takeover worked so it must have been the Pentagon" diyor. Daha önce de aktardım; "kuşkusuz CIA yapmadı, yapan Pentagon olmalıdır" diyerek, olumlu fiille soru soruyor.

Rogers Misyonu, Pentagon Operasyonu için bir kod mu?

Ufuk Güldemir'in çalışmasında, Ankara'da Spain ile Rogers arasında gecen konuşmalara da yer veriliyor; Ufuk bunları, Washington'da Spain'den dinlemiş olabilir. Spain, NATO Komutanı Rogers'in

1980 başlarında Ankara'daki görüşmeleri hakkında bilgi isteyince, Rogers, "bu askeri bir konudur Sayın Büyükelçi" diye tersliyor. Büyükelçi'nin ısrar etmesi üzerine "Sayın Başkan'ın emri var, bilgi veremem. Ancak Sayın Büyükelçi, alacağım sonucun sizi memnun edeceğini şimdiden taahhüt etmekte sakınca görmüyorum" karşılığını veriyor.[192] Rogers güvenli konuşuyor ve Ufuk Güldemir, bu güvenin dayanağını da yazıyor.

Ufuk Güldemir, kitabında, Brüksel'de NATO Komutanı General Rogers'a, Türkiye Genel Kurmay Başkanı General Kenan Evren'in şunları söylemiş olduğunu ileri sürüyor: "Türkiye'nin savunma ihtiyaçları bizim için her şeyin ötesinde önem taşımaktadır; ancak Yunanistan'ın NATO'ya dönüşüne sırf Amerika Türkiye'ye daha çok yardım verecek diye razı olmamız mümkün değildir. Fakat biz askerler olarak zaten Yunanistan'lı bir NATO'nun daha güçlü olacağına inanıyoruz. Yetki bizim elimizde olsa bu işi bitiririz.[193] Ufuk Güldemir'in, iki general arasında geçen bir konuşmayı böylece cesaretle yazabildiğine göre, güvenilir bir kaynağı olduğunu varsayıyorum; Washington'da Amerikan kaynaklarından almış olabilir.

Washington, 1980 yılı başından itibaren Türkiye'de bir askeri yönetim bekleyişi içine giriyor. Senato Dış İlişkiler Raporu, Şubat 1980 bilgilerini de içeriyor, çıkardığı sonuçlardan birisini söyle formüle ediyor: "Türkiye'nin iç durumu kritiktir. On yılı aşan koalisyon hükümetleri dönemi, siyasal kutuplaşma, kent terörizmi, canlanan Kürt nasyonalizmi ve temelli sosyo ekonomik sorunlar Türkiye'yi anarşi ya da askeri yönetiminden birisinin eşiğine getirdi."[194] Rapor, bu bulgusunu, tekrarlamaktan geri kalmıyor.

12 Eylül'ün Amerikan Büyükelçisi Spain de, 1980 yılı ortalarına denk düşen bir zaman için, şunları yazıyor: "Türk Ordusu ile çok yakından çalışan Birleşik Devletler askeri kadroları, bunun, olmak üzere bulunduğu konusunda nerede ise ittifak halindeydi."[195] Spain, askeri müdahaleyi 1980 yılı yaz ortasında ve özellikle Nihat Erim ile Kemal Türkler'in öldürülmeleri üzerine beklediğini yazıyor. Daha ileri giderek bu dönemde iki yeni istihbarat raporunun hazırlanmış olduğunu, Türkiye'de idarenin değişmek üzere bulunduğunu ve bunu çok güçlü bir dille ifade ettiklerini belirtiyor; bu iki CIA raporunun her gece okunması için Başkan Carter'e sunulan önemli belgeler arasına konduğunu da ekliyor.[196] Bu iki rapor ve verilen önem, Washington'da askeri müdahalenin fiilen gerçekleştirildiği haberlerinin yayılmasına da yol açıyor; o kadar öyle ki, 12 Eylül'den önce ve bir ara Washington'un Ankara'yı "darbenin nasıl olduğu konusunda" soru yağmuruna tuttuğu da kaydediliyor.

En umursamazı Başbakan Süleyman Demirel oluyor. Spain şunları yazıyor: "Ağustos başında iki kez Başbakan Demirel'e özel olarak bir askeri yönetim bekleyip beklemediğini sordum. Beklemediğine beni inandırdı."[197] CIA mensubu olduğunu bildiği bir büyükelçinin bir askeri müdahaleyi bekleyip beklemediği konusunda bu denli ısrarlı olması karşısında Demirel umursamaz davranabiliyorsa, bu, yalnızca askerlerin müdahale etmeyeceklerinden emin olmasıyla açıklanamaz; aynı zamanda bir askeri müdahalenin sonuçlarından da emin olması ve hatta bir yol olarak kabul etmesi de gerekiyor.

Ecevit ve Demirel, 12 Mart ve 12 Eylül'den sonra yalnızca timsah gözyaşları döktüler ve döküyorlar.

Devam ediyorum: 12 Eylül'ün Amerikan Büyükelçisi, görevli başbakan Demirel'in askeri yönetim beklemediğine inanıyor; yoksa, askeri yönetimin geleceğinden kuşkusu yok. Nasıl olabilir? Hem kendi işlevini biliyor ve hem de Rogers Misyonu'ndan haberli olduğu anlaşılıyor.

Müdahalenin içindeki müdahale kimin? CIA mı, yoksa Pentagon mu?

Açıklıkla şunları yazıyor: "Yeni perdenin ne zaman açılacağından emin olmamakla birlikte hepimiz sahnenin hazır olduğunda birleşiyorduk. Bunu bir telgrafla Washington'a bildirdik ve bir hükümet değişikliğinde bizimkilerle ilgili genel ilkelerde anlaştık."[198] Bu kadar açık ve arkası var.

Sahne hazır, ikinci perde açılacak; ancak bir işin bu kadar içinde olununca bir de önlem gerekiyor. Birleşik Devletler, artık geride görünmek istiyor; perdenin açılışını "kendi sözleri veya hareketi ile" çabuklaştırmak istemiyor. Ankara'daki Amerikan kolonisi heyecanlanıyor. Spain, 11 Eylül 1980 tarihinde öğle yemeğinde, Amerikan Subay Eşleri Klübü'nde konuşuyor; anılarında "nervous suncheon", gergin öğle yemeği diye söz ediyor. Subay eşleri bir askeri hükümet değişikliğini izlemenin gerginliğini belli ediyorlar. Spain, daha sonra, böyle bir yemekte, "there was no reason for them to be concerned everthing was going along quite normally", demekle övünüyor.[199] Amerikan subay eşlerinin kaygılanmaları için bir neden yok, her şey son derece normal gelişecek; Spain, 11 Eylül 1980 tarihinde öğle yemeğinde bunları söylüyor.

12 Mart, Türkiye'de devrimci bekleyişlerin yüksek, geleceğe yönelik umutların üstün olduğu bir zamanda geldi. İçinde taşıdığı ikircik tohumlarının bir kaynağı burada yatıyor.

12 Eylül, bir yorgunluğun izleyicisidir.

12 Eylül'den önce devrimci iktidar perspektifi yitirilmiştir; duruyor.

12 Eylül, egemen olan için mantıki sınırlara kadar bir açıklık demek oluyor.

12 Eylül, hükümet değişikliğini gerçekleştirince, beklenen ve bilinenlerin aksine, ilk tepki Birleşik Devletler'den geliyor. Spain, ilk açıklamalarda, temsili sisteme dönüşün belirtilmemiş olmasından üzüntülü olduğunu yazıyor. İlter Türkmen, Ufuk Güldemir'in yazdığına göre, 12 Eylül günü Spain'e telefon ederek Dışişleri Bakanı olacağını bildiriyor.[200] Henüz başbakan belli değilken İlter Türkmen Dışişleri Bakanı olacağını biliyor.[201] Öğleden sonra NATO ülkeleri büyükelçilerine brifing vereceğini, ama daha önce Spain ile görüşebileceğini Spain'e bildiriyor. Spain, Tükmen'in nezaketine hayranlığını tazeliyor.

İlginç; 12 Eylül gerçekleşir gerçekleşmez Amerikan misyonu demokrasi'yi hatırlıyor. 12 Eylül'ü en yakından bildiği için, müdahaleye müdahale edebilecek durumda olduğuna inandığı için olmalı. Birleşik Devletler, dünyada, ilk kez demokrasiye dönüşün şampiyonluğunu yapıyor. O kadar öyle ki, nerede ise Birleşik Devletler'in Grek bütünleşmesini unutmuş olduğu bile düşünülebilir.

"21 Eylül tarihinde başlayan haftanın başında, Dışişleri Bakanı Muskie'den, darbe günü gönderdiğim mesaja cevap olarak, ender karşılaşılan birinci şahıs fiil kullanan bir telgraf aldım." Spain böyle anlatıyor ve şöyle devam ediyor: Telgraf, yapılanlar karşısında Washington'un anlayış gösterdiğini ve sempatisini ifade ediyordu, fakat aynı zamanda, eğer Birleşik Devletler'in Türkiye için güçlü desteğinin devamı isteniyorsa, demokrasiye yeniden dönüş hareketinin önemi de vurgulanıyordu."[202] Muskie, temsili hükümete dönüş için bir takvim, *timetable* ve siyasi liderlerin ya serbest bırakılmasını ya da yasalara göre yargılanmasını istiyordu.

Bu istek, arada bir tekrarlanıyor.[203] Muskie'nin titizliğini, Spain, kendisini "how is my kardeşim?" diye ve sıcak bir biçimde karşılayan Başbakan Ulusu'ya verbatim, aktardı. On beş gün kadar sonra sıra Başkan Carter'e geldi. 12 Eylül'ün Ankara Büyükelçisi, 4 Ekim Cumartesi günü, Washington'dan bir uyarı telefonu aldı; Spain, bir gün sonra, Pazar günü, Başkan Carter'den General Evren'e verilmek üzere bir mesaj alacaktı, hazırlıklı olması isteniyor. "The president wanted it delivered before General Evren received NATO Commander General Bernard Rogers at three o'clock. Monday afternoon".[204] Carter, 6 Ekim Pazartesi günü öğleden sonra saat üçte, Evren'in Rogers ile görüşeceğini biliyor ve elçisinden mesajını, bu görüşmeden önce General Evren'e iletmesini istiyor!

Şimdi Spain'in verdiği bilgilere göre Ufuk Güldemir'in yazdıklarından bir paragraf aktarıyorum: "General Rogers, 17 Ekim 1980 günü Amerikan Hava Kuvvetleri'nin tahsis ettiği özel uçakla Brüksel Hava Alanı'ndan Türkiye'ye hareket etti. Bu, 12 Eylül harekâtından sonraki bir ay içinde dördüncü Ankara ziyaretiydi. Yunanistan'ın NATO'ya dönüşüne Evren'in iznini kopardığı bu ziyaret bir tesadüf sonucu gazetelerin yayınlanamayacağı Kurban Bayramı'na isabet etmişti."[205] 12 Eylül'ün Amerikan büyükelçisi, 12 Eylül'ün hazırlanmasıyla ilgili dış dinamikler içinde önemli bir yer tutan NATO Operasyonu'nun iki asker Rogers ile Evren arasında bağlandığı izlenimini vermek istiyor. Ufuk'un çalışması böyle bir izlenimin yayılmasını sağladı.

Fakat Amerikan pazarı ve araştırıcıları için yazılmış; anılarında ise böyle bir izlenimin izine bile rastlanmıyor. NATO Operasyonu, Carter ile Evren arasında ve 6 Ekim 1986 tarihinde, Spain aracılığıyla, bağlanıyor.

Spain, Carter'in mesajını verdikten sonra, "Evren gözlüklerini taktı, arada bir İngilizce sözcük ya da deyimleri, odadaki genç görevliye sorarak, dikkatlice okudu" diye yazıyor. Bu görüşme ile ilgili olarak Evren'in Ege Sorunu'nun çözümüne öncelik vermekten vazgeçtiğini ve yalnızca Yunanistan'ın ittifaka yeniden dönmesini istediğini belirtiyor. "He had given that up and asked only that the Greeks come back into the alliance." 6 Ekim 1980 tarihinde, Spain'in Carter'den getirdiği mesajla bu sorunun çözülmüş olduğu anlaşılıyor.

Bir paragrafı olduğu gibi aktarıyorum: "Birleşik Devletler görevlilerin, 12 Eylül Olayları ile ilgili olarak, Türklerle konuştukları zaman, olanları eleştirmedikeri, ancak daha çok mümkün olan çabuklukta demokrasiye dönüşe verdikleri önemi vurguladıklarını söyledim. Türkiye'nin iç hükümet biçimi bizi doğrudan doğruya ilgilendirmez, fakat, NATO bir demokratik uluslar ittifakıdır. Yunanistan'ın, NATO'nun askeri kanadına mümkün olduğu kadar çabuk dönmesinin önemine inanıyoruz ve General Rogers Planı çerçevesinde yeniden bütünleşmenin başarılabileceğine büyük ümitler bağlıyoruz. Eğer General Rogers bu sonucu sağlayamazsa, bu durumda, Birleşik Devletler ile bizzat Başkan Carter'in işe karışması mümkün görünüyor."[206] Demokrasi ve Carter, işin içine giriyor. 1980 Mart ayında yayınlanan ve Spain'in Türkiye'ye atanmasına denk düşen Senato Dış İlişkiler Komisyonu Raporu'nun önemi bir kez daha ortaya çıkıyor.

"General Evren, birbirimizin görüşlerini anladığımız konusunda mutabakatını bildirdi." Çay ısmarladı. Yarım saat "eski günler", *the old days*, konuşuldu. Spain çıkarken Evren, "ittifakı yeniden birleştirmek için elinden geleni yapacağını söyledi ve iki hafta daha sabır göstermemizi istedi." *As I was leaving, he said that he intended to do all he could to reunite the alliance and ask that we be patient for two more Weeks.* Bundan sonra da şunu yazıyor. "Tam 15 gün sonra, Rogers Planı çerçeve-

sinde Yunanistan'ın NATO ile yeniden bütünleşmesi ilân edildi." Hepsi, bu kadar.

Bağlantı ve Örtü

Spain'in yazdığı çok hızlı bir anıdır; bir büyükelçinin, henüz ilgililerin büyük bir bölümü, şurada ya da burada, ancak görev başında iken anılarını yayınlamış olmasına pek az rastlanıyor. Büyükelçi, Türkiye'ye ve anılarına, ilginin azalabileceğini düşünmüş olabilir.

Anıdan çok rapor yazmış olmayı istediği de düşünülebilir. Fakat Spain'in yazdıklarında en fazla düşündürücü olan isim vermekten ve özellikle isim verme zorunluluğu olduğu zamanlarda da, söz konusu kişilerin Birleşik Devletler ile yakınlığını anlatabilecek ifadelerden özenle kaçınmış olmasıdır. Bu özen, Spain'in CIA bağlantısı ile ilgili bir hipotez kurmamda etkili oldu.

Bir büyükelçinin yaşamına her zaman düşmez; Spain, çok kısa sayılabilecek misyonunu tamamladıktan sonra Türkiye'den ayrılırken, pek az büyükelçinin hayal edebileceği lütuflarla da karşılaşıyor. Bunu ayrıntılarıyla yazması gerekiyor; yapmıyor. Yalnızca "Paşalardan birisinin", *one of the pashas*, yıldızlı bir gecede, Çankaya Tepesi'nde Paşa'nın Konutu'nda, *at the pasha's house on Çankaya Hill*, bir veda partisi verdiğini belirtiyor. Diğer büyükelçilerin de böyle veda partileri beklemelerini önlemek, bir öncül doğması ihtimalini ortadan kaldırmak için, Paşa, dikkatli davranıyor ve davetiyeye, "unvanlarını", *his titles* koydurmuyor. Bu ifadeden giden büyükelçiye veda partisi veren Paşa'nın birden çok unvanı olduğu sonucunu çıkarıyorum. "House" İngilizce'de, White House örneği var, saray anlamına da geliyor; köşk de denilebilir. Parti, elli Türk ve diplomata, *cher colleques*, aziz meslektaşa, verilmiş; akla, Çankaya Köşkü'nün içindeki Kuvvet Komutanları'nın, Genel Kurmay İkinci Başkanı ve belki de MGK Genel Sekreteri'nin konutları geliyor.

"Deniz Kuvvetleri Komutanı ve MGK Üyesi" Oramiral Nejat Tümer, dendiğinde, gerçekten unvanların çok olduğu anlaşılıyor. Partideki uzak ülke büyükelçilerinden birisi, Spain'e yaklaşarak, "teşekkürler! Eğer sizin gidişiniz olmasaydı, Ankara'da ne kadar uzun kalırsam kalayım, imkânsız, bu köşkü göremezdim" diyor ve Spain de, teşekkürü kendisine değil, elçiliğe borçlandığını hatırlatıyor.[207] Bu teşekkür, Spain'e veda partisi verilen yerin Çankaya Köşkü içindeki yeni yapılan komutan kademesi evlerinden birisi olduğunda kuşku bırakmıyor.

Bir büyükelçi kendisine bu kadar nazik ve lütufkâr davranan komutanın adını neden saklar?[208] Öyle görünüyor; Spain, CIA bağlantısının bir gün nasıl olsa Türkler tarafından da açıklıkla bilineceğini düşünüyor ve yerinde bir özenle bir Türk Komutanını, gereksiz sıkıntılardan uzak tutmak istiyor. Olabilir.

12 Eylül günü, Genel Kurmay Başkan Vekili Haydar Saltık ile bir telefon görüşmesi yapmak istediğini ve başarılı olamadığını kaydediyor. Bunun yerine, "Türkiye'nin en kültürlü ve deneyimli diplomatlarından birisi olan "Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri İlter Türkmen, Spain'i arıyor. Türkmen, Dışişleri Bakanlığı'nın başına geçtiğini, NATO büyükelçileriyle toplanacağını, ancak Spain istiyorsa, görüşebileceklerini söylüyor. Türkmen de, 12 Eylül'ün Amerikan büyükelçisine nazik ve lütufkar davranmak gereğini duyuyor.

Yine de iyi dost oldukları anlaşılıyor. Türk protokolü, yabancı büyükelçilerin pek alışık olmadığı, bir usule sahip görünüyor; Ankara'daki ağırlıklı büyükelçilere, dışişleri bakanları onuruna yemek vermeyi telkin ediyorlar. Spain, Hayrettin Erkmen için yapılan öneriye şaşırmakla birlikte, daha sonra 12 Eylül'ün Dışişleri Bakanı İlter Türkmen onuruna yemek vermekten mutluluk duyuyor. Türkmen yemeğinde bardakları şerefe kaldırırken, bir Türk atasözünü Türkçe söyleyerek konuşmasına başlıyor, ancak bu sözü İngilizce yazıyor ve İngilizcesini aktarıyorum; "eat with a friend, drink with him, but don't do business with him."[209] Spain'in söylediği ve arkadaşınla ye iç, ancak iş yapma; anlamına gelen bu Türk atasözüne Türkmen, "gracefully and wittily," zerafet ve nükte ile cevap veriyor. Aktaramıyorum; çünkü Spain, bu zarif ve nükteli cevabı yazmıyor.

Spain, dostu Türkmen ile iş tutmanın imkansızlığını anlatmak istiyor; bu imkânsızlığı anlatabilecek herhangi bir örnek vermek zahmetine katlanmıyor. Tam tersine verdikleri örneklerden 12 Fylül'ün Amerikan Büyükelçisi ile Türk Dışişleri Bakanı arasında son derece "intimate" işbirliği olduğu anlaşılıyor. Ankara'ya Amerikan heyetleri geliyor; bir bölümünün işi Türk yetkililerini görmeyi gerektirmiyor. Senato İstihbarat Komisyonu Başkanı Senator P. Leahy, herhangi bir Türk yetkilisi ile görüşmeden, Sinop ve benzeri yerlerdeki intelligence tesislerinde incelemeler yaptıktan sonra ülkesine dönmeyi planlıyor. Spain şunları yazıyor: "Dışişleri Bakanı ile önceden, bazan biraz içine kapanık olan, ancak bilgili ve etkileyici Başbakanı gelen yabancı ziyaretçilere mümkün olduğu kadar cok göstermenin bütün taraflar için iyi olacağında anlaştık."[210] Denizci Ulusu, daha yumuşak ve esnek izlenimi veriyor; sert komutan beklentisi içindeki yabancılar. Başbakan Ulusu ile görüşünce bir sürprizle karşılaştıklarını düşünebiliyorlar. Bu değerlendirmeyi Türkmen ve Spain birlikte yapıyorlar ve Leahy de dahil gelen yabancılar Ulusu ile bir kez kesinlikle görüştürülüyorlar.

12 Eylül'ün Amerikan Büyükelçisi, bağlantılarını belli etmemeye özen göstermesine ve 12 Eylül'ün Türk Dışişleri Bakanı İlter Türkmen için, "dostumdur, yerim, içerim, ancak iş tutmam" demesine karşın, yine de beraberce başarılı iş yapmış olduklarını anlatmaktan geri kalamıyor; istemiyor, ancak, yine de örnek veriyor. Ankara'ya Birleşik Devletler Savunma Bakan yardımcısı West geliyor; televizyonda birbiri arkasından ziyaretleri anlatılıyor. Türkmen'e gidiyorlar; Spain de var. Türkmen önce gerçekten yenilip içilecek, ancak iş yapılmayacak birisi olduğunu gösteriyor: İncirlik üssünün, Mısır-İsrail Savaşı'nda kullanılamayacağını söylüyor. Bu normal; bunun üzerine Amerika tarafı bir soru soruyor. Şöyle: "Peki, Sovyet Kuvvetleri, Afganistan'a doğru, güneye hareket ettikleri gibi, Suriye üzerinden Kuzey'e çıkacak olurlarsa Türkler nasıl davranacaklar?" Sanki Spain, bu soruya alacağı cevabı önceden biliyor; Türkmen'in cevabını anılarına koyuyor. "Dışişleri Bakanı, benim bu sorunun cevabını kolaylıkla tahmin edebileceğimi düşündüğünü ve gerçekten Türko-Amerikan çıkarında bazı 'çakışmalar' olduğunda hemfikir bulunduğunu söyledi."[211] Spain, Türkiye'den ayrılıncaya kadar bu "çakışma" sözcüğünün, *overlap*, Türk-Amerikan ilişkilerinde bir parola, catchword, niteliği kazandığını ve bunu belirtmekten de büyük haz duyduğunu yazıyor.

Çok güzel.

Amerika Birleşik Devletleri'nde önemli kamu görevlilerinin atanmaları, Senato'da görüşülüyor ve karara bağlanıyor. Senato'nun onayını almadan, önemli kamu görevlileri ve bu arada büyükelçiler atanamıyor. New York'un etkili Senatörü Jacob Javils, Spain'in büyükelçi olarak Türkiye'ye atanmasına karşı çıkıyor. Gerekçe olarak Spain'in bir zamanlar CIA'da çalışmış olmasını gösteriyor ve ısrarlar karşısında da, en azından Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'ne bir CIA bağlantılı büyükelçinin gönderileceğinin haber verilmesi için ısrar ediyor.

Spain, reddetmiyor; gençliğinde, Dışişleri Bakanlığı'ndaki görevden ayrılarak yüksek lisans çalışması yaparken ClA'dan maaş aldığını ve araştırıcılık yaptığını kabul etmekle yetiniyor. Kuşkusuz, 1950 yıllarının başında ClA'de araştırıcılık yapmak ve bundan sonra bağları koparmak o kadar önemli bulunmayabilir; Senatör Javits'in buna inanmadığı anlaşılıyor. Sürekli bir bağlantı söz konusu olmasa, bir zamanlar, Birleşik Devletler Başkanlığı adaylığı için de adı geçen Senatör Javits'in ısrarlı olması beklenemez; beklenmiyor.

1979 sonunda Spain'in büyükelçi atanması yönetimce kararlaştırılmış olmasına karşın, atama, Senato'daki engellemeler nedeniyle gecikiyor. Başkan Carter ve zamanın Dışişleri Bakanı Cyrus Vance, atama için inat ediyorlar. Vance, atama onayını bekleyen Spain'e bir de haber gönderiyor; endişelenmemesini tavsiye ediyor, Spain, Vance'ın "ülkeme güzel ve namuslu hizmetimden dolayı cezalandırılmama izin vermeyeceğini" bildirdiğini yazıyor.

Bu eki bitiriyorum; öykü güzel ve inanılmaz görünebilir, Türkiye'yi de ilgilendiriyor. Spain'in dosyası Senato'ya gönderiliyor; Senato'da azınlık grubunun, o zaman Cumhuriyetçiler, uzmanlar grubu başkanı eski bir diplomat. Spain, bu kimseden, "vesveseli" olarak söz ediyor. İşleri karıştırdığını anlatmak istiyor ve vesveseli uzmanın bir sorunu var, açıklıyor. Spain yazıyor: "Sorun, beni birinci kez hariciyeden ayrıldıktan sonra, Columbia'da yüksek lisans için çalışırken, hayatımı, Merkezi İstihbarat örgütü, CIA için araştırıcı çalışarak kazanmamdan doğuyordu. Şiddetin hüküm sürdüğü Türkiye'ye, bu vesveseli uzman da ısrar ediyordu, CIA bağlantılı, *someone with CIA connection*, birisini göndermek tehlikeli değil miydi?"[212] Üstelik Senato'ya gönderilen biyografide CIA bağlantısı da belirtilmiyordu. "Demek Senato'dan bilgi saklanıyordu!" İş, böyle ortaya çıktı.

Senatör Javits, atamayı önlemeye çalıştı. Olmayınca, önceden Türkiye'ye bildirilmesini istedi. Türkiye bunu kendisi bulup öğrenirse kötü olabilirdi; Senatör böyle düşünüyor. Başkan Carter ve Bakan Vance ise Spain'in "en iyi" seçim olduğuna inanıyorlar. Türkiye'ye sormak istemiyorlar; bunun bir öncül olmasından endişe ediyorlar. Çaresizler; Ankara'daki görevli Amerikan Büyükelçisine sormayı akıl ediyorlar. Büyükelçinin cevabı ilginç ve öğreticidir; şöyle: "Türk Hükümeti, muhtemelen, hiç ilgilenmez, ancak, bu soruyu sorarak köşeye sıkıştırmak akıllıca olmaz." Büyükelçi, Türk Hükümeti'nin ClA'den korkmadığından emin görünüyor.

Dışişleri Bakanlığı çaresizlik içindedir; bir akşam üzeri saat sekizde otururken birden Bakan Yardımcısı Warren Christopher, aniden telefona uzanıyor ve Washington'a yeni atanmış Türk Büyükelçisi Şükrü Elekdağ'ı buluyor.[213] Elekdağ şaşırmıyor; atamada bir sorun görmüyor, hükümetinin de görmeyeceğini düşünüyor, ancak bunun daha sonra ve herhangi bir nedenle Türkiye aleyhine kullanılmasından endişe ediyor ve bu nedenle Ankara'ya bildireceğini söylüyor.

Elekdağ daha fazlasını yapıyor.

Spain, anılarının kapağına, "extraordinary and plenipotentiary" olduğunu belirtmekten geri kalmıyor. Gerçekten, meslekten olanlar için, bu iki sözcüğün hicbir özel anlamı yok. Fakat serüvenin gelişimi Spain'in elciliğinin "olağanüstü" ve "tam yetkili" olduğunda kuşku bırakmıyor.

Türkiye'den ayrılmadan önce askeri rejimin en üst düzeydeki komutanlarından birisi Spain onuruna Çankaya Köşkü'nde veda partisi veriyor.[214] Türki-

ye'ye gelmeden ve Senato'dan atanmasının konfirmasyonu çıkmadan önce, Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Elekdağ, James Spain için, tam elli kişilik yemek veriyor. Böylece insiyatif kullanıyor; CIA bağlantılı bir büyükelçiyi gönülden istediğini Ankara'dan önce Washingtonlulara anlatmış oluyor.

14 Şubat Tarihinde, St. Valentien Günü'nde, Şükrü Elekdağ, önce resmen, Christopher'lu ve arkasından da Spain'i özel olarak haberdar ediyor. "The government of Turkey was not interested." Türk Hükümeti, Spain'in CIA bağlantısı ile ilgilenmiyor.

Spain Ankara'ya CIA bağlantısı ile geliyor.

12 Eylül'ün Amerikan Büyükelçisi'nin CIA bağlantısı hem Washington'da ve hem de Ankara'da biliniyor.

Bu nedenle elini çabuk tutuyor. İşini bitirdikten sonra hemen ayrılıyor.

Birinci Bölüm İçin İkinci Ek

Mahmut Şevket Paşa Konağı ve Gizli Örgütün İhtilâl Kararı[215]

Artık esas gayemizin açıklanması zamanı gelmişti. Ben ve o iyi tanıdığımız bu arkadaşlarla teker teker randevu verdik ve görüşmek suretiyle gayeyi açıkladık ve şu şartı belirttik:

"Bunun nihayetinde muvaffak olmamak ta vardır. Veya akamete maruz da kalınabilir. O zaman ceza büyüktür. Bir manga askerin karşısında kurşuna dizilmeye razı mısınız?" Diye gayeyi açıkladığımız arkadaşlara soruyor ve karar vermek için de en geç yirmidört saat mühlet veriyorduk. Ben, Sezai, Adnan, Fahrettin, Rauf Gökçe ve Dündar Seyhan ile görüşüp muvafakatlerini aldım. Rafet te, Halil Kayalı ve Ahmet Yıldız'dan muvafakat almıştı. Hemen hemen bütün bu arkadaşlarımız hiç çekinmeden derhal razı oldular. Zaten onlar da aynı hislerle dolu imişler. Birbirimize büsbütün açılmıştık. Artık teşkilâtımızın sağlam bir esasa bağlanması ve bu arkadaşlarla bir araya gelerek kendi içimizden seçilecek bir heyete planlama vazifesinin verilmesi, teşkilâtın idare kurulunun tayin edilmesi gerekiyordu. Bunun için bütün İstanbul'da bulunan arkadaşlarla beraber bir toplantı yapılması kararlaştırıldı. Rafet Aksoyoğlunun evinde, Üsküdarda eski Mahmut Şevket Paşa'nın konağında Mart 1957'de, bir cumartesi günü öğleden sonra Adnan Çelikoğlu, Osman Köksal hariç (yalnız Osman Ankara'daydı) toplandık. Adnan işi olduğunu beyan ederek gelmemişti. Yalnız bu iki arkadaş ta bizim vereceğimiz kararlara iştirak edeceklerini bildirmişlerdi. Orada bulunanlar şunlardı:

Ben, Sezai Okan, Rafet Aksoyoğlu, Halil Kayalı, Fahrettin Ermutlu, Rauf Gökçe, Ahmet Yıldız, Dündar Seyhan, Orhan Kabibay.

Mutat üzere toplantıyı ben açtım. Kısa bir konuşmadan sonra hemen esasa geçildi. Gaye açıklandı. Çalışmalarımızın neticesi bu memleketi bu gidişatından kurtarmak için ne lazımsa yapmak ve icap ettiği takdirde hükümet darbesi yaparak idareyi ele almak, kararlaştırıldı.

Yalnız bunun için bir çok hazırlıklara ihtiyaç vardı. İşte o hazırlıkların planlanması gerekiyordu. Bu planlamaya geçilmeden evvel ilk önce aramızda dört kişiden ibaret bir idare kurulunun seçilmesi ve yemin edilmesi gerekiyordu. Gizli reyle seçim yapıldı. O vakit için ben Başkan, Ahmet Yıldız Genel Sekreter, Sezai Okan ve Rafet Aksoyoğlu üye olarak seçildik. Dündar Seyhan'ın hemen orada hazırladığı (Halbuki daha evvelden esası hazır olan) yemin suretini Orhan Kabibay'ın getirdiği tabancanın üzerine elimizi teker teker koymak suretiyle tamamladık. Büyük heyecan içinde olduğumuz gözlerimizden okunuyordu. İlk defa komite resmen kurulmuştu. Çünkü hayal gibi gözüken düşüncelerimizin temeli işte o gün orada atılmıştı. Bundan sonra işin planlanmasına geçilecekti. Planlama şu hususları ihtiva ediyordu. Sırasıyla ben heyeti umumiyeye arz ettim:

Komitenin genişletilmesi,

Komiteye alınacak şahıslarda aranılacak vasıfların tesbiti,

Komiteye alınma usullerinin kararlaştırılması,

Komiteye dahil edilen şahısların ordu dahilinde kilit noktalara getirilme işinin planlanması,

Ordudaki bu kilit noktalarının neler olduğunun tesbiti,

Haberleşme sisteminin tayini,

Komite içerisinde herhangi bir arkadaşın veya arkadaşların bir felâkete uğraması halinde yapılacak maddî yardımlaşmanın esaslarının tesbiti,

Herhangi bir surette yanılıp da komiteye ihanet edenin cezasının tayini,

Komiteye dahil olanların riayet edeceği genel prensiplerin neler olacağı,

Ordunun kalkınması için lâzım gelen hususların neler olduğunun tesbiti.

Bütün bu konular hakkında arkadaşlarımız fikren hazırlanacaklardı. Heyeti umumiyenin teklifi ile bu işlerin ve planın ana hatlarının çizilmesi idare kuruluna bırakıldı. Ve idare kurulunun hazırlayacağı ana prensiplerin tartışılarak karara bağlanması kararlaştırıldı. Birbirimize başarılar dileyerek ayrıldık. Hazırlanacak bu plana şahsen büyük emek verdim. Fikren hazırladığım gibi yazılı olarak da madde başlarını tesbit ettim. İdare kurulunu ilk defa toplantıya davet ettim. Hazırladığım hususları tartıştık, anlaşmaya vardık. Tekrar Genel Kurul ile bu hususları tartıştık ve neticeye vardık.

1. Komitenin genişletilmesi işi şöyle olacaktı: Her arkadaş kendi bulunduğu yerde itimat ettiği arkadaşlarını fikren yoklayacaktı.. Komiteye alınacaklarda aranılan vasıflara uygunsa ilerde bütün mesuliyet kendisine ait olmak üzere teklif edecekti. Komiteyi teşkil eden bütün azalarve arkadaşlar o arka-

daş hakkında incelemelerini yapacaklar ve rıza gösterdiklerini genel sekretere bildireceklerdi. Çünkü komite içinde bütün muhaberat genel sekreterin kanalı ile olacaktı. Ondan sonra idare kurulunun vereceği kararla teklif edilen arkadaş hangi kademedeki hücreye girecekse teklif eden arkadaşa bildirilecek ve o kademenin şefine irtibatlandırılacaktı. Komiteye alınacak her şahıs için üyelere veto hakkı tanınmıştı. Birinci kademeye altı ay gibi tecrübe safhasından geçmedikten sonra hiç kimse alınmayacaktı. Komiteye tavsiye edilen arkadaşlar derecesini tayin etmek için muhaberatta kullanılan ve kararlaştırılan parola şuydu:

Filancanın (yani komiteye teklif edilen ismin veya adresin yazılarak) selâmı var, çok selâmı var, gözlerinden öpüyor...) diye bildirildi mi hakkında tahkikat o dereceye göre yapılırdı. Netice teklif eden arkadaşa aynı parola ile bildirilirdi. Bazen değişik cevaplar da gelebilirdi. "Selâm var - Üçüncü kademe", "Çok selâm var -İkinci kademe", "Gözlerinden öper -Birinci kademeye" girecek anlamına gelirdi.

Komiteye ordudan albay rütbesinden fazla rütbeye sahip hiç kimse alınmayacaktı. Bilâhare bunun için de karar verilecekti. Komiteye 1959 senesine kadar Albay rütbesinden daha yukarı kimse dahil edilmezdi. Arada sırada bazı generallerin fikirleri yoklandıysa da kimseyi dahil etmeye cesaret edemedik. Zaten henüz kati olarak yanaşan da yoktu.

Komiteye dahil edileceklerde aranılacak vasıflar şunlardı:

Şerefli, namuslu, dürüst olmak. Mazisi tamamiyle temiz olmak, vatanperver, fedakâr olmak. Cesur, enerjik olmak. Medenî cesaret sahibi olması, fikirlerini her zaman, her yerde, her rütbede inandığı şekilde savunmasını yaymasını yapabilecek şekilde hareket etmesi, sır saklamasını bilmesi. Aldığı görevi kontrolsuz yapmaya alışmış olması, mevki hırsı bulunmaması, haris olmaması. İşbirliği veya yardımlaşma zihniyetine sahip olması. Her şeyden evvel memleket menfaatine olan dâvaları benimsemiş olması, sırası geldiğinde hayatını feda etmekten dahi çekinmeyecek şekilde fedakâr olması.

Ordu dahilinde kilit noktaları önem sırasına göre şöyle tesbit edilmişti:

Kara Kuvvetleri Komutanlığı Personel Başkanlığı, Erkan Şubesi, Sınıf dairelerinin personel şubeleri,

Başvekâlet, Riyaseti Cumhur ve Milli Müdafaa Vekâleti emir subaylıkları.

Hususi kalem müdürlükleri, genel sekreterlikler, Millî Savunma Bakanlığı, Genelkurmay Başkanlığı, Kara Kuvvetleri Komutanlığı, Muhafız Alayı Komutanlığı, Harb Okulu Kurmay Başkanlığı, Sınıf Okulları Kurmay Başkanlıkları ve buradaki hocalıklar.

Genelkurmay Kara Kuvvetleri Komutanlığı, Genel Karargâh Şubeleri, bilhassa planlama şubeleri.

Zırhlı Tugay Kurmay Başkanlıkları ve kıta hizmeti gelenlerin tercihan bu kıtalara atanması.

Ordu, kolordu, tümen karargâhları, tugay karargâhları, üçüncü şube müdürlüğü ve kurmay başkanlıkları, yedek subay kurmay okulu başkanlığı veya öğretmenlikleri.

(Ankara'da, İstanbul'da, herhangi bir yer de olabilirdi.)

Komitenin genel prensipleri: Bütün şahısların riayet edeceği hususlar:

Hiçbir kimse komitenin haberi olmadan diğer bir komiteye giremez.

Komitenin karar altına almış olduğu fikirlerin, düşüncelerin haricinde konuşma yapılamaz.

Komitece benimsenmiş ve bir tek fikir olarak kabul edilmiş olan ordunun ana dâvalarının halline ait görüşler, aynı şekilde her yere yayılır, savunulur, bilhassa büyük rütbeli subaylara, generallere sırası gelince duyurulmasına çalışılır.

Komite içinde hiç kimse şahsi işi ile uğraşamaz. Bu gibi durumlar komitece vazifelendirilecekler tarafından halledilir.

Komiteye yeni üye bulmak için herkes bütün gayretiyle çalışır.

Üyeler komiteye mensup olduğunu hiçbir suretle hiçbir kimseye açmağa yetkili değildir.

Komite mensubu hiçbir suretle hiçbir yerinde komiteyle ilgili doküman, not, adres taşıyamaz. Herşey zihinde muhafaza edilir.

Herhangi bir muvaffakiyet halinde iktidar ele geçince herkes bulunduğu rütbe ile iktifa edecek, ordu dahilinde verilen vazifede çalışmasına devam edecektir.

Komite mensubu hiçbir siyasi parti ile temas etmiyecek, ancak komitece karar alındıktan sonra partilerle işbirliği yapmak yoluna gidilecektir.

Komiteden ayrılmak isteyen her zaman için serbesttir. Haber vermek suretiyle ayrılabilir. Fakat hiçbir suretle ihbar etmemek lâzımdır aksi takdirde cezası yine ölümdür. Bu gibi kimselerin komiteye tekrar alınması bahis konusu olamaz.

Ordunun kalkınması için hâl edilmesi lâzım gelen ana dâvaların neler olduğu tesbit edildi. Bunları sıra ile önceliğe göre alınıp etüdleri komitece hazırlanacaktı. Katî olarak henüz bu çalışmalar yapılamamıştı.

Komite dahilinde yardımlaşma, haberleşme usulleri karara bağlandı.

Herhangi bir suretle yanılıp ta ihanette bulunana karşı ölüm cezası tanındı. İttifakla karar altına alındı.

Birinci Bölüm İçin Üçüncü Ek
Evren'in Bursa Nutku: "12 Eylül Son Şanstır"

Millî Güvenlik Konseyi Başkanı Orgeneral Kenan Evren, 3 Nisan 1982 tarihinde, Bursa'da, daha önceden çeşitli olanaklarla, çok önemli olacağı bildirilen bir konuşma yaptı. Bu konuşmada, "12 Eylül Türkiye için son şanstır" dedi. "Bu şansı en iyi şekilde kullanacağız" vaadini dile getirdi.

Bir askeri hareketin ülke için son şans olduğunun ilân edilebilmesi, hem bir büyük tehlikenin olduğunun gösterilmesine, birincisi, hem bunun başka yollarla önlenemediğinin kanıtlanmasına, ikincisi, hem de, büyük tehlikenin bir daha ortaya çıkmayacağının inandırıcı bir biçimde ilân edilmesine bağlı görünüyor. Genel Kurmay Başkanı Evren, Bursa Nutku'nda "karşımızda bir düşman var, bu devleti yıkmak isteyen iç düşman" diyor. Böylece tehlikenin dışardan gelmediğini, içerden doğduğunu anlatmaya çalışıyor.

Maraş Olayları'ndan sonra Ecevit Hükümeti, ülkede sıkıyönetim ilân ediyor. Bunun Silahlı Kuvvetler içinde bir hoşnutluk kaynağı olduğunu söyleyebilirim. Evren, Bursa Nutku'nda açıkladığına göre, sıkıyönetim ilânından sonra, bazı iç güvenlik yasalarında, sıkıyönetim yasalarında, polis görev ve yetkileri yasasında ve benzerlerinde değişiklik istiyor. Ecevit, toplumsal muhalefetten çekinerek bu isteklerin hepsine olumlu cevap vermiyor.

"Devleti yıkmak isteyen iç düşman" karşısında hükümetin yeterli ölçüde hızlı hareket etmemesi üzerine, 27 Aralık 1979 tarihinde, Evren ve diğer komutanlar, Devlet Başkanı'na bir uyarı mektubu veriyorlar. Bu mektup içinde, Bursa Nutku'nda açıklanıyor, bir önlemler paketi yer alıyor. Orgeneral Kenan Evren, Bursa Nutku'nda, şunları ifade ediyor:

"Şimdi o tedbirler paketinde size neler olduğunu anlatmak istiyorum. Anarşi ile mücadelede siyasi partiler ve anayasal kuruluşlar bir ve beraber olamamışlardır.

Devlet çarkı iyi çalışmamaktadır. Partizan yönetimden bir türlü kurtulamamaktadır.

Millî eğitim ve güvenlik teşkilâtı politikanın içine girmiştir.

Atatürkçülük iyi anlatılmadığından bu boşluk yabancı ideolojiler tarafından doldurulmuştur.

Silah kaçakçılığı bir türlü önlenememiştir.

Kötü kentleşme, işsizlik, hayat pahalılığı gibi sosyo-ekonomik durum anarşi için uygun bir ortam oluşturmuştur.

Sıkıyönetim komutanlarının yetkileri arttırılmalıdır. Silah kaçakçılığı önlenmelidir.

Sıkıyönetim suçlarının cezası arttırılmalıdır.

Sıkıyönetimin sona ermesi halinde, sıkıyönetim mahkemelerinin görevlerine devam etmesi sağlanmalıdır.

Emniyet teşkilâtı etkinliğe kavuşturulmalıdır.

Mahkemelerin süratle karar almasını sağlayacak etkinlikler getirilmelidir.

Dernekler Yasası değiştirilmelidir.

Anarşik olaylar için af çıkarılmamalıdır.

Her türlü olaylar için af çıkarılmamalıdır.

Her türlü zararlı yayınlar önlenmelidir.

Seçim ve Siyasal Partiler Kanunu yeniden düzenlenmelidir.

12 Eylül Rejimi'nin Başkanı, iki büyük partinin bu önlemler paketini yerine getirmediğini açıklıyor. Bunları, "devleti yıkmak isteyen iç düşman" tehlikesini yenmek için kaçınılmaz görüyor. Konuşmasını sürdürüyor ve aktarıyorum.

"Siyasî partiler, yıkıcılık ve bölücülük faaliyetlerinin önlenmesinde bir ve beraber olduklarını bir deklarasyonla kamuoyuna açıklamalıdırlar. Biliyorsunuz, hiçbir parti lideri buna yanaşmadı. Ama cumhurbaşkanı seçiminde bu tedbirleri almaya zaman kalmadı ki. Bu şartlar altında elbette o zamanki sıkıyönetim komutanları, ancak yapılabileni yapmışlardır.

Hiçbir toplumda sınırsız hürriyet yoktur. Türkiye'de bugün demokrasi olmadığından bahsedenler, vardır. Şunu söylemek isterim: İçinde bulunduğumuz dönem normal dönem değildir. Biz bir harbin eşiğinden geldik. Bugüne kadar neyi açıkladık isek hepsini zamanında yaptık. Aldığımız tedbirler milletin huzur ve güveni için alınmıştır. Şu andaki durumumuz Türkiye'nin elinde bulunan son şanstır. Bu şansı en iyi şekilde kullanacağız."

Bursa Nutku'ndan anlaşılıyor; MGK Yönetimi, Avrupalıların, Türkiye'nin bir iç savaştan döndüğünü anlamadıklarına inanıyor. "Türkiye bir iç harpten dönmüştür" diyen Genel Kurmay Başkanı, Av-

rupalıların sabırlı olmasını istiyor. İç savaş kazanıldıktan sonra ve aynı tehlikenin bir daha ortaya çıkmamasını güvence altına alan önlemler geçirildikten sonra, yeni bir döneme girileceğini, tekrar, ilân ediyor.

Bursa Nutku, bundan sonraki dönemde, komünist hareketlere izin verilmeyeceğini, ayrıca, açıklamak gereğini duyuyor. Evren'in Bursa Nutku'nun bundan sonraki bölümünü olduğu gibi veriyorum.

"Biz kendimizi Avrupa camiasından sayıyoruz. Bu camianın içinde bulunmanın da demokratik bir idare ile şart olduğunu biliyoruz. Ama, Türkiye, bir iç harpten dönmüştür. Onun için bize zaman tanıyınız. Açıkladığımız zaman içinde yapılacak seçimlerle işbaşına gelecek olanlara yönetimi devredeceğiz. Biz bir Avrupa ülkesiyiz. Fakat aynı zamanda bir Orta Doğu ülkesiyiz. Avrupalı dostlarımız 51 parlamenterin oyuna uyarak Türkiye aleyhine karar alacaklarsa, buyursunlar, alsınlar. Bu, kendilerinin bileceği bir iştir. Bunun vebali de onların olacaktır. Bir taraftan yurt dışında yapılacak baskılara bel bağlayanlar, diğer taraftan da yalan haber düzmekteki hünerlerini göstermektedirler. Ben Kuveyt'e giderken, Ersin Paşa'yı da Cumhurbaşkanına vekâleten bırakmamam için Pakistan'a gönderdiğimi söylüyorlar. Oysa, pazartesi günü resmî bir ziyaret için Romanya'ya gideceğim ve yerime de Ersin Paşa vekâlet edecektir. Ben 12 Eylül günü yaptığım açıklamamda söylediğim gibi, biz subay, astsubay ve erler olarak ordunun tüm fertleri, vatan ve millet uğruna her şeyimizi, hayatımızı seve seve feda etmeye hazırız.

12 Eylül'den itibaren hummalı bir çalışma içerisindeyiz. O kadar çok el sürülmemiş mesele var ki, biz el sürülmemiş mesele bırakmamak istiyoruz. Çünkü, bizden sonra gelenler rahat etsinler. 12 Eylül öncesine bir daha gelinmemek için gerekli kanunlar çıkarılmıştır.

Biz, işçilerimizi ve gençlerimizi maşa olarak kullanan, onları sokaklara döken, kötü ideolojilere âlet ederek ellerine silah tutuşturan, teröre sürükleyen sendika liderlerini de mahkemeye verdik. Bu memlekete huzurun gelmesi için ne lâzım gelirse yapacağız.

Sendikal haklarından dolayı mahkemeye verilmiş ve tutuklanmış hiç kimse yoktur. İlk günden itibaren işçilerimizin işine son verilmesini önledik. Hiçbir işçinin fabrikadan veya işyerlerinden çıkarılmasına müsaade etmedik.

Sosyal Sigortalar Kurumu iflâs durumundaydı. Bunun sebebi işçilerden kesilen sosyal sigorta primleri çok düşük faizle bankalarda bulunuyordu. Bu faizi yükseltmek suretiyle Sosyal Sigortalar Kurumu kendini kurtarıcı duruma gelmiştir. İşçilerin kıdem tazminatlarının güvence altına alınmasını sağlayacak olan kıdem tazminatı fon yasası hazırlanmaktadır. Yurt dışında çalışan işçilerimizin de bazı sorunları vardır. Bunları geriye göndermek isteyen bazı ülkeler mevcut. Fakat bunu önlemek için hükümetimiz elinde olan bütün imkânları kullanmaktadır. Şayet bunlardan bir kısmı yurda dönmek zorunda kalırlarsa, onlar için burada her türlü tedbir alınacaktır. Bundan kimsenin şüphesi olmasın.

Yönetimimiz rüşvet, iltimas, irtikâp, suistimal ve makam nüfuzundan istifade ederek birçok kişilere makam ve mevki dağıtanlarla da mücadele etmektedir. Bu arada kaçakçılarla da etkili bir mücadele içersindeyiz. Anarşi ve terör ile mücadelede halkımız nasıl bu yönetime yardımcı olmuşsa bu konuda da bize yardımcı olacağına inanıyoruz. Bunları yapanlar her kim olursa olsun, yakasına yapışacağımızdan kimsenin şüphesi olmasın. Bir millette rüşvetsiz bir iş yaptırmanın mümkün olmadığı bilinci yerleşirse o milleti oluşturan fertlerin idareye güveni olur mu? Bu güven sarsılınca işler kanun ve nizam içinde yürütülebilir mi? Maalesef bu çirkin alışkanlıklar bir takım kurumlarımıza yerleşmiştir. Nasıl yerleşmesin ki, sevgili vatandaşlarım, bakan yaparsa başkası niye yapmasın?

Özgürlük ve demokrasi Türk milleti ile Türk ordusu ile özdeştir. Atatürk: 'Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir' demiştir. Öyledir ve öyle kalacaktır. Demokrasimizi bir daha yıkılmayacak şekilde sağlam bir temele oturtmak yolunda epey mesafe katettik. Normal düzene geçiş programını ilân ettik. Danışma Meclisi üyeleri hummalı bir çalışma düzeni içinde Türkiye'yi arzu edilen yapıya kavuşturacak yasaları, bu arada Anayasa'yı hazırlamaya çalışıyorlar. Takvimin belirtilen tarihlerde gerçekleşeceğinden eminiz. Anayasamızın hangi çevrelerden geldiği belli olan iç ve dış ideolojik telkinlere değil, Atatürk ilkelerine ve Türk milletinin yapısına uygun olarak hazırlanacağından hiçbir kuşku duymuyoruz.

Anayasa komünizme de faşizme de, teokratik düzene de kapalı olacaktır. Bazı ülkeler komünist partisini kabul etmiş diye Türkiye kabul edemez. Türkiye'de komünist partisinin işi yoktur. Gerek faşizm, gerekse komünizm ikisi de felâket getirir. Türkiye o ikisine de kapalı olacaktır. Ancak eğer bir daha 12 eylül öncesini yaşamak istemiyorsak, demokrasinin bir fazilet rejimi olduğunu, karşılıklı hoşgörüyü, sağduyuyu, toplumun menfaatlerini, kişisel menfaatlerin üstünde tutulması gibi temel davranışların içimizde yer etmesini sağlayalım.

Bugün Türkiye içte ve dışta gere, siyasi ve gerekse ekonomik bakımdan itibarlı ve istikrarlı bir ülke durumuna gelmiştir.

Açıkladığımız demokrasiyi yeniden kurma takvimi içerisinde ülkemizin geleceği için milletimizin desteği ile üstesinden gelemeyeceği hiçbir meselesi yoktur."

Birinci Bölüm Üçüncü Ek İçin Ulak

Son Şans

Mehmet Barlas

Devlet Başkanı orgeneral Evren'in Bursa konuşmasında, hiç tartışmasız kabul edilmesi gereken cümle. "12 Eylül Türkiye'nin son şansıdır" şeklinde olanıydı.

Gerçekten de, belki Türkiye'nin değil ama, Türk demokrasisinin ve siyasal istikrarın son şansıdır 12 Eylül. Eğer asker ve sivil kadrolar, tüm toplumun da katılması ile 12 Eylül'ü başarıya ulaştıramzsak, demokratik ve sivil bir yönetimin yerleşik düzen haline gelmesi ümidini terketmemiz gerekir.

Son 20 yılı, askeri müdahaleler ve sivil kargaşa dönemleri arasında yaşanan, hassas bir demokrasimiz var. Bütün ümit ve çaba 12 Eylül'ün son askeri müdahale olması yönündedir. Aynı şekilde, 12 Eylül'e dayanan günlerdeki kargaşa döneminin yeniden sahneye getirilmemesi, bu ümide dönük ön şarttır.

Bilelim ki, ileride yaşanılacak yeni bir askeri müdahale sonunda, zaten ağır aksak yürüyen demokrasi, iyice laçkalaşacaktır. Böyle bir durumun gerçekleşmesi halinde, kendimize model olarak Batı Avrupa demokrasilerini almak imkansızlaşacaktır. Orta ve Uzakdoğu'nun askeri demokrasileri örneği, kaçınılmaz biçimde gelecektir gündeme...

Orgeneral Evren, altını çizerek bunları hatırlatmak istemiştir Bursa'da...

Böyle bir kötü ihtimali devre dışı bırakmak için ne yapmalıyız?

Biz siviller olarak, hiç olmazsa, rahmetli İsmet İnönü gibi davranmaya çalışmalıyız... Bu zor geçiş döneminde, iktidar koltuğunda bir parti ya da bir taraf oturmuyor. Bunu bilmeliyiz!

12 Eylülün kadrolarına, biz sivil kesim olarak güvence vermeliyiz... Yeni demokrasinin geçmiştekine benzer bir hesap sorma ve kamplaşma çizgisine oturabileceği ihtimali, en azından Orgeneral Evren'in işini zorlaştırır.

Aynı şekilde 12 Eylül yönetimine de bazı ayrıntıları gözetmek düşmektedir. Geçiş dönemleri, sertleşerek demokratik düzene zor bağlanır... Anarşi ve terörün sorumluları ile düşünceleri özgürce açıklamaktan yana olanlar ayırdedilmelidir... Sivil toplum ile hukuk düzeni içindeki diyalog kopmamalıdır. 12 Eylül öncesi ortamın sivil şartları, bugün, çok katı ayıraçlara vurulmamalıdır.

Türk ulusunun bu ortamı yaratabileceğine inanmak için, her sebep mevcuttur. Sorun, birkaç kişinin kavgası sorunu değil, hepimizin ve çocuklarımızın geleceği sorunudur.

Birinci Bölüm İçin Dördüncü Ek

Ders Notlarıyla İdam Sehpasına Çıkan İhtilâlci

Bir ihtilâlci akımının kırılan artçıları değilse, ne idiler?

Sayılarla ifade ediliyorlar; 14'ler ile 22 Şubatçılar bir araya gelmek istiyorlar. Gelemiyorlar. Çok çeşitli nedenleri olabilir; Talat Aydemir, kendi ekibinin, çok daha hazırlıklı olduğuna inanıyor. Ölümüne giden yolda bir "Kemalist Doktrin" geliştirdiklerine inanıyor. Anılarında şunları yazabiliyor: "Bizler, Emin Arat, Bahtiyar Yalta başta olmak üzere doktrin olarak kabul ettiğimiz Kemalizm'i dile ve kaleme getirmeğe çalışıyorduk. Buna da muvaffak olmuş, ortaya selâbetli bir fikir ile çıkmış ve bizlere inananlara da kabul ettirmiştik."[216] Zavallı Talat Aydemir, ihtilâli, bir oyun sanıyor; bana ihtilâlciden çok bir ihtilâl oyununa çıkmış acemi bir tiyatrocu izlenimi veriyor.

Bu zeki olmayan Albay, 22 Şubat'ta kendi eliyle ve kolayca bir iktidarı teslim etmiş olmasından, her zaman ve aynı kolaylıkla iktidarı alabileceği sonucunu çıkarıyor. Hem 22 Şubat'ta ve hem de 21 Mayıs'ta, iktidarı almadan önce, iktidara gelmiş bir liderin protokoluna heves ediyor.

14'lerden Orhanlı Erkanlı, 22 Şubatçılar'dan Talat Aydemir ile bir araya geliyorlar. Erkanlı'dan aktarıyorum : "Aydemir'le birkaç defa görüştük ve anlaşamadık. O yeni bir 22 Şubat modelini denemek arzusundaydı. Biz bu görüşe katılmadık; bize göre silahlı bir hareketten önce yapılması mümkün başka hareket tarzları vardı. Ayrıca Aydemir, iktidar sonrasını planladığı ve 27 Mayıs'ın en büyük kusuru sayılan noksanı giderdiği kanısındaydı. Daha sonra kendisini ölüme götüren meşhur dosyaları gösteriyorve "bizim bütün hazırlıklarımız tamamdır, birinci gününden itibaren nelerin hangi önceliklerle yapılacağı tespit edilmiştir" diyordu. Orhan Erkanlı, Talat Aydemir' in ölüm dosyalarında nelerin bulunduğu konusunda da görüşlerini yazıyor.

Türk ihtilâlcisi, ders notlarıyla idam sehpasına çıkıyor.

"Bu dosyalarda, bazı üniversite öğretim üyelerinin hazırladıkları ders notlarından alınmış bölümler vardı ve kimlerin hazırladığını, o kişilerin siyasi ve ekonomik görüşlerini de yakinen biliyorduk." Erkanlı, bu saptamalarla, Aydemir'e şunları söylüyor: "Bu dosyalar ders notu olarak istifadeli olabilir, fakat bir iktidarın işine yaramaz, hepsini yakmanızı ve özellikle isimleri yok etmenizi tavsiye ederim. Dosyalı ihtilâl olmaz. Sizin vazifeniz darbeyi gerçekleştirmek ve en az üç ay ihtilâlin güvenliği için tedbirler almak maksadıyla hazırlıklar yapmaktır." Aydemir'in ders notlarıyla doktrini karıştırdığını ileri sürüyor.

Türk ihtilâlcisi, ders notlarını, ihtilâlci doktrin sanıyor.

Talat Aydemir ve arkadaşlarının doktrinlerinin üç dosyada saklı tutulduğu anlaşılıyor. Kemalizmin Özet İfadesi, Kemalizm Esaslarının Açıklanması, Kemalizmin Gerekçesi dosyaların başlıklarını veriyor. Hazırlıklı olmadığı lider rolünü oynamak zorunda kalan bu yürekli albay, bu üç dosyadan, yalnızca birisini anılarına alıyor. Ancak bu eksikliği gidermek için olmalı, bir de, kemalizm tanımı veriyor. Şöyle: "Ferdi ve toplumu düşünme ve yaşama seviyesine, kendi bünyesine uygun olarak, içinde bulunduğu ve geleceğin şartlarına göre, müstakar, demokratik, devrimci ve cumhuriyetçi bir devlet nizamı içinde yükseltmek ve korumak." Bu hiç kimsenin anlayamayacağı, anladığı takdirde herkesin katılacağı cümlelerin, ölüm çağıran çekiciliğini anlamakta güçlük çekiyorum.

Türk ihtilâlcisinin eyleminin şiddeti ile inancının sığlığı, birbirine ters düşüyor.

Harp Okulu eski komutanının Harp Okulu öğrencilerine dayanarak gerçekleştirmek istediği 21 Mayıs 1963 Girişimi'nin doktrinini, bir belge olarak, bu ekte sunuyorum. "Türkiye İçin Kemalizm'in Özet ifadesi: Türk Devleti'nin Temel Yasası ve Siyasi İnancı" başlığını taşıyor.

"Türk Milletini bugünün ve geleceğin medeni milletleri seviyesine çıkarmak, devlet kudretini, ülkede huzur emniyeti, halkın refah ve saadetini arttırmak maksadı ile:

Türkiye milliyetçiliğini şuurlandırmak, laik devlet anlayışını Milli Birliğe ve medenî gelişmeye uyar tarzda dine saygılı olarak uygulamak.

Hayata uymayan hayalci, katı ve statik düşünceden ziyade gerçek devrimci bir anlayışa sahip olmak.

Ferdin ve toplumun hak etme esasına göre varlık ve geçim kaynaklarını düzenlemek.

Serbest teşebbüsle toplum menfaatlerini bağdaştırarak halkın yapacağını halka ve devletin yapacağını devlete yaptırmak sureti ile istikrarlı, muvazeneli, aktif ve gelişen bir istikamette demokratik bir cumhuriyet idaresi ile barış, huzur ve emniyet içinde yaşamaktır.

Kemalizm Davranış kuralının temel fikirleri:

1. Maksat:

a.Türk milletini bugünün ve geleceğin medeni milletleri seviyesine çıkarmak.

b.Halkın refah ve saadetini arttırmak, varlık ve geçim kaynağını düzenlemek.

c.Cumhuriyetçi, Demokratik Devlet kudretini arttırmak. Devlet mekanizmasını süratli ve verimli bir şekilde işletmek, huzur ve emniyeti, millî birliği sağlamak, milli menfaatleri hassasiyetle koruyan ve sağlayan barışçı ve aktiv bir dış politika gütmektir.

2.Sosyal Görüş:

a.Laik Devlet anlayışına bağlı ve bünyeye uygun olarak, din inancı ile medenî hayat tarzını birbiriyle çatışmayacak şekilde ayrı müesseseler halinde tutmak ve teşkilâtlamak.

b.Medenî gelişmeyi süratlendirmek, Millî Birliği ve din anlayışını sağlamak için dini ve pozitiv eğitim ve öğretim devlet gözetimi altında olmak üzere gençleri kabiliyetlerine ve ihtiyaca uygun olarak yetiştirmek.

c.Türk vatandaşını doğuştan ölümüne kadar öğretim ve eğitim, hastalık, kaza ve ihtiyarlık hallerinde korumak, mesleğe ve meskene sahip kılmak.

d.Düşüncede, harekette, metodda, teşkilât ve cihazlanmada, hayalden uzak kati ve statik düşünceden devrimci bir anlayışla her sahada ilerlemek ve engelleri kaldırmak için yenilikleri takip etmek ve sarsıntısız olarak kolaylıkla bünyeye almak.

e.Aile müessesesi devletin özel dikkat ve himayesi altında bulunacaktır.

3.Ekonomik Görüş:

a.Kalkınmayı sağlamak için ferdi, toplumun hak etme esasına uygun olarak yukarı seviyeye çıkarmak üzere, varlık ve geçim kaynaklarını devletin gözetimi altında düzenlemek ve milli servet dağılışını âdilâne bir surette yapmak.

b.Serbest teşebbüsü teşvik etmek suretiyle toplum menfaatlerini zedelemeden insan emeğini, zaman ve para israfını önleyerek milli serveti arttırmak.

c.Halkın yapacağını halka, Devletin yapacağını Devlete yaptırmak.

d.Mülk edinme, miras hakları ve veraset müessesesi korunacaktır.

4.Politik Görüş:

a.Mülki taksimat, coğrafya, ekonomi, sosyal yapı bakımından yeni baştan ele almak ve düzenlemek.

b.Devlet mekanizmasını zaman ve insan gücü kayıplarını önleyen işlerin muntazam akımını sağlayan, süratlendiren, imkân, sorun ve yetki dengesini, ehliyete dayanan bir şekilde tanzim etmek.

c.Halkın idareye iştirakini ve alâkasını, tabii hakların eşitlik içinde kullanması, düşünme ve iradesini serbestçe göstermesi istikrar, huzur ve emniyetin sağlanması demokratik bir cumhuriyet nizamı içinde olacaktır.

d.Manen ve maddeten yükselmiş, konuş, kuruluş, eğitim ve öğretim vasıtası, silah sevk ve idare itibarı ile dinamik vurucu ve güvenli bir Silahlı Kuvvete sahip olmak.

e.Karşılıklı saygıya ve eşitliğe dayanan, meselelerin barış ve uzlaşma yolları ile halline komşu devletlerle iyi münasebetlere, İslâm âlemi ve Balkan devletleri ile tarih ve kültür bağlarına uyan batı ile dayanışmaya önem veren siyasî sınırlarımız dışında kalan Türklerin haklarını, millî hüviyetlerini, insan hak ve hürriyetleri muvacehesinde devletler hukuku, uluslararası anlaşma ve usullere uygun olarak dikkatle korumak, devam üzere takip etmek.

f.Uluslararası ekonomik, sosyal, siyasî ve kültürel münasebetlerde millî menfaat ve şeref esasına uyan milli bir politika gütmektedir.

Birinci Bölüm İçin Beşinci Ek

22 Şubat 1962: Yenilgi ve Tasfiye

Talat Aydemir

22 Şubat 1962 gecesi harekatı durdurmuş, sabahleyin Silahlı Kuvvetlerin almış olduğu tedbir gereğince serbest bırakılmış evime gitmiştim. Saraçoğlu mahallesi 1. Cadde 6/1. dairede oturuyordum. Benim oturduğum apartmanda Orgeneral Cevdet Sunay (Genelkurmay Başkanı), Orgeneral Muhittin Önür (Kara Kuvvetleri Komutanı), Tuğgeneral Abdurrahman Doruk, (Jandarma Genel Komutanı) oturuyordu.

İlk defa eve gazeteciler doldu. Meraklı suallerine çok az cevap verdim. Beş gün, beş gecedir hiç uyumamıştım. Gece istirahate çekildim, uyuyordum. Saat 23.00'de dairenin kapısı hem vuruldu, hem de bağrışmalar vardı. Eşim yataktan fırlayıp kapıyı açtı. Derhal görülen manzara şuydu... Beş tane kurmay subay (yarbay rütbesinde) karımın göğsüne beş adet tomsonu dayamışlar, beni istiyorlardı. Hemen pijama ile kapıya gittim, silahları bana tevcih ettiler. Apartmanın içi tomsonlu subaylarla dolu idi. Buna neden lüzum vardı anlayamadım. Beni tevkif etmeye gelenler arasında Kurmay Yarbay Necip Torumtay da vardı. Akademiyi beraber okumuştuk. Yassıada İrtibat bürosunda çalışmıştı. Bizimle birlikte yeminli subaylar arasında idi. Bana karşı o geceye kadar çok hürmetkar idi. Fakat ne olmuştu. Canavar kesilmişti, hiçbir isteğimi yerine getirmek istemiyor, dışarda kar yağdığı halde beni pijama ile sürükleyip kapıda bekleyen cipe bindirmek için uğraşıyordu.

Kendisine aynen şu cevabı verdim: "Ben henüz Türk Ordusunun bir Albayıyım, giyinmeden hic bir yere gitmem. Hem bu gibi muamelelere ne lüzum vardı, telefon dahi etseydiniz istediğiniz yere gelirdim" dedim. Her türlü ısrarlara rağmen kapının önünde zorla elbisemi giydim. Evde eşim, kızım, bir de karımın yengesi vardı.

Giderken tıraş takımımı, pijamalarımı almak istedim. Necip Torumtay bana: "Bunlara lüzum kalmayacak" demekle vahşi hislerini gösterdi. Herhalde bizim sabaha karşı kurşuna dizileceğimizi düşünüyordu.

Dışarı çıkınca ne göreyim, evin etrafında tomson tabancalı 50'ye yakın subay vardı. Vasıtaya binip Genelkurmay'a geldik oradaki manzara da şuydu: Sanki bir Rus Albayı getiriliyormuş gibi koridorlarda iki sıralı, tomsonlu kurmay subaylar vardı. Hepsi de büyük bir sevinçle bana bakıyorlardı.

Bu kurmay subayların çoğu bir gün önce bir emrin var mı albayım? diyenlerdi. Ama şimdi devir bir gecede değişmişti. Sonra bu çıkarcıların sıra ile ateşe olarak, Avrupa, Amerika ve Tahran'a gittiklerini gördüm. Hepsi de yepyeni otomobillerle dönüyorlardı. Çünkü 22 Şubat'ta hemen doksan derece bir dönüş yapıp düşmanımız kesilmekle efendilerine olan sadakatlarını ortaya koymuşlardır. Bir aşağılık duygusu bu tip subaylarda mevcuttur, bunu üzülerek yazıyorum ama realite budur.

Genelkurmay karargâhına benden başka Kurmay Albay Emin Arat, Kurmay Albay Dündar Seyhan, Kurmay Albay Turgut Alpagut da getirilmişti. Gece yarısı saat 02:30'da bir odadan çıkarılıp koridora 10'ar adım mesafe ile dizildik. Her iki yanımızda tomsonlu subaylar tarafından aşağıya indirilerek bir odaya hapsedildik. Yattığımız karyolanın başucunda da havacı subaylar tomson ile nöbet tutuyordu. Dört gün bu şartlar altında hapis yattık, bizleri emekliye sevkettiler ve serbest bıraktılar.

Olaylar verilen sözlere uygun bir gelişme göstermedi. Benimle birlik oldukları gerekçesi ile ordunun bir çok kıymetli, şeref ve haysiyet sahibi personeli o gün canlarını bağışladığımız kişiler tarafından emekliye sevkedilmeye başlandı. Harekâttan hemen sonra emekliye sevkedilen arkadaşlarım şunlardı:

Albay Emin Arat, Albay Selçuk Atakan, Kurmay Yarbay Daniş Çağlar, Kurmay Albay Muammer Şahin, Süvari Binbaşı Fethi Gürcan, Kurmay Yarbay Fahrettin Ermutlu, Albay İhsan Erkan, Albay Necati Ünsalan, Albay Turgut Alpagut, Kurmay Yarbay Mustafa Ok, Kurmay Albay İhsan Sürek, Kurmay Albay Asım Mutludoğan, Kurmay Albay Orhan Alpakın, Kurmay Albay Dündar Seyhan, Kurmay Albay Şükrü İlkin, Kurmay Binbaşı Bahtiyar Yalta, Kurmay Binbaşı Kadri Çitak, Yarbay Necdet Efe, Binbaşı Osman Üçok, Yüzbaşı Şükrü İnanç.

İlk önce bu arkadaşlar emekliye sevkedildiler, bunların arkasından askerliğin icaplarını yaparak emirlerimizi yerine getiren genç subayların hiçbir gerekçe gösterilmeden emekliye sevkedilmesine başlandı.

Milli Savunma Bakanlığı 2 Mart tarihinde de bir açıklama yaparak emekliye sevkedilenleri açıkladı: Bu listeyi on dokuz Martta emekliye sevkedilen di-

ğer arkadaşlar takip etti. Böylece 69 subay ve dört astsubay emekliye sevkedildi. Halbuki bizimle beraber oldukları halde son dakikada karar değiştiren bir çok yelkenci albay ve general oturdukları yerlerde kalmışlardı. Hepsi de toplantılara iştirak etmişler, protokollere imzalarını koymuşlar, şeref sözleri vermişlerdi. İnsanların bu kadar küçülüp, bu kadar şerefsizce hareketlere gireceklerini doğrusu hiç tahmin etmemiştim.

İkinci Bölüm

CEPHE

Demokrasi, burjuvazinin, gayri meşru çocuğudur; reddediyor.

Cephe, sosyalistlerin üvey çocuğudur; eşitsiz gelişme yasası'ndan doğuyor.

Geride yapılmamış işlerin ve yapılabilir işlerin kaldığını anlatıyor. Cephe, hep geride kuruluyor. Tarih içinde yeni roller için doğmuş, gelişmiş ve örgütlenmiş olanların dönüp geride kalmış işleri üstlenmelerini kapsıyor.

Demokratlar, uzun hazırlık ve çıkışlardan sonra, en gelişmiş tipolojisini karta çizerek, feodaliteden iktidarı alıyorlar; devleti geliştirip güçlendiriyorlar. Demokratların iktidarı ile merkezi devletin güçlenmesi eş anlamlıdır ve aynı tarihe düşüyor. Burjuvazinin demokrat iktidarının bir gerileme ve çürüme dönemi yaşaması kaçınılmazdır; yaşıyor. Böyle bir zaman kesitinde sosyalistlerin demokratlarla iktidar mücadelesine başlamaları bekleniyor. Bu cepheden cepheye, ancak cephe'siz, bir mücadele olarak yazılıyor; yalnız burjuvazi ile işçi sınıfının kaldığı ve çarpışacakları öngörülüyor.

Komünist Manifesto anlayışında ve 1851 yılından itibaren düzelten eğilimleri saptamış olmasına karşın yazılarının temel eğilimi alındığında tümüyle Marx'da, cephe kavramı yok; son derece yabancı düşüyor. Çünkü burjuva ve sosyalist devrimler, istenirse burjuva ve sosyalist programlar da denebiliyor, birbirinden teorik ve pratik olarak netlikle ayrılıyorlar; tarih içinde netlikle birbirini izliyorlar, iki program arasında Çin Duvarı yer alıyor. Birinden diğerini yapılacak iş kalmıyor.

Pratik, bunun böyle olmadığını, gösteriyor. Tarih, burjuva demokrasisini teorik bir konuma itiyor. Bu teori'nin yeterli ayrıntıda ve özenle yazılmamış olduğunu düşünüyorum. Gelişmemiş bir teorik kategori olarak kalıyor. Meta dolaşımı ile gerçekleşme sorununun sınırlarının, burjuva demokratik programı belirleyeceği varsayılıyor; gerçekçi bir varsayım olduğundan kuşku duymuyorum. Fakat burjuva demokratik programın sınırlarında burjuva iktidarını tehdit eden bir durum, bu varsayımın içine girmiyor. Sığmıyor.

Lenin, Rusya despotizminde ve daha önemlisi eşitsiz gelişme yasasının despotluğunda, ortaya çıkıyor ve düşünmeye başlıyor. Düşünmesinde, eşitsiz gelişme yasasının, bilincinde olduğundan çok daha fazla etki yaptığını, düşünüyorum. Kapitalizmin eşit adımlarla ilerlemediğini ve işçilerin iktidar bilincine yaklaştıkları bir zamanda burjuvazinin programının çok geri bir biçimde uygulanmış olduğunu duyuyor ve görüyor.

Başta Almanya, Avrupa'da sosyal demokratların ve Rusya'da narodniçetvo, devrimci demokratların egemen olduğu bir dünya geliyor. Sosyal demokratlar, işçi sınıfını ve narodnikler, köylülüğü, devrimci mücadelenin temeli sayıyorlar; eşitsiz gelişme yasası, Rusya'da, tarihsel ve bilimsel olarak "demokrat" köylülüğü, burjuva demokratik iktidarın karşısına itiyor.

Yirminci yüzyılın başında artık burjuva demokratik programla sosyalist program arasındaki teorik ve pratik ayrılık çürümüş görünüyor; ancak, iki programın teorik olarak birbirinden ayrılabileceği ileri sürülebiliyor. Pratik olarak birleşiyorlar. Çin Duvarı, indiriliyor.

Burjuva demokratik ve sosyalist programlar arasında Çin Duvarı indirilirken, "Cephe" yükselmeye başlıyor. Tarihin; işçi sınıfının omuzuna, demokrat köylülerle cephe tutarak, sınıf için geride kalmış burjuva demokratik programı uygulama görev ve sorumluluğunu yüklediğine ve artık işçi sınıfının ilk ve birinci görevinin bu olduğuna, bunu yapmadan, sosyalist devrime yönelmesinin bir büyük yasak sayıldığına inanılıyor.

"İki Taktik" ile "Ne Yapmalı?" bir de "Devlet ve İhtilâl" okunuyor. 1960 yıllarının ikinci yarısında gençlik, en çok bu iki kitabı okuyor. "İki Taktik", gençliğe, "cephe" programını veriyor. "Ne Yapmalı"

ile dışardan bilinç götürülebileceği öğreniliyor. "Devlet ve İhtilâl" başkalarının el kitabı oluyor. Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan, Hüseyin İnan, Mahir Cayan, Ulaş Bardakçı, Hüseyin Cevahir ve diğerleri, üç kitabı okuyorlar; cephe'ye yöneliyorlar. Ölüyorlar.

Cephe, yapılmamış işler ile yapılacak işler'in ayrı ayrı programlanabileceğini var sayıyor: Minimum ve Maksimum Programlar doğuyor. Eşitsiz gelişme yasasının geçerli olduğu bir dünyada, sosyalist hareket, birbirinden ayrı ve birbirini tamamlayan iki program çıkarabiliyor; minimum program, sosyalist olmayan hareketlere açık tutuluyor. Bütün "cephe" girişimlerinde kaçınılmaz olan budur; ileri güçler, tarihsel olarak daha geri ve kendilerinin dışındaki programları uygulamayı üstleniyorlar. Buraya kadar açık; yalnız, bundan sonrası da var. Cephe kurmada, sosyalistlerin minimum programı ile, burjuvazinin ihmal ettiği, yapmadığı işlerden oluşan, yapılabilir işler programının çakışması gerekiyor; çakışacağı düşünülüyor.

Minimum Program ile Yapılabilir İşler'den oluşan Demokratik program, özünde, ekonomik programdır; ekonomik içerikleri bunlara bir zorunluluk kazandırıyor. Cephe kurmada güvence, çakışan programın salt ekonomik içerikli olmasıdır; kesinlikle kapitalizmin yararına olmayı anlatıyor.

Ardarda iki varsayım var; burjuvazinin, geride kalan burjuva işlerin artık yapılmasını isteyeceği ve bunun yapılmasının, en azından, işçi sınıfı ile birlikte olmasında bir sakınca görmeyeceğidir. İki varsayım da, iki sorun demek oluyor.

Yirminci yüzyılın başında çok tartışılmış olduğunu eklemek durumundayım. Bu tartışmadan, burjuvazinin demokrasi programında tutarsızlığı ve işçi sınıfı ve bu arada sosyalistlerin "en tutarlı" demokrat olduğu görüşleri, giderek tekerlemeleri doğdu. Her cephe kuruşta, bu "tutarlı demokrat" tekerlemeleri, yoğun bir duyarsızlıkta, sürekli bir biçimde tekrarlanıyor.

Tutarsızlığın bir ileri aşaması, "ricat" ya da "kaçış" oluyor. Rusya'da tartışma gündemine giriyor; rastlantı değil. Çünkü çok daha önceden dile getirilmiş olduğu anlaşılıyor. Üçüncü Aleksandr'ın İç İşleri Bakanı D. Tolstoy, daha 1880 yıllarında şunları söylüyor: "Rusya'da, Batı Avrupa'nın parlamenter hükümet biçimini uygulama girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmaya mahkûmdur." Bu bir kötümserliği ifade ediyor ve "Rusya'da Çarlık" ekliyor, "devrilecek olursa, yerini komünizm, şu geçenlerde Londra'da ölen ve teorilerini dikkat ve ilgiyle incelemiş olduğum Karl Marx'ın saf, açık, komünizmi alacaktır."[1] Sosyalizm ve komünizmden ayrı bir burjuva demokrat program düşünemiyor.

Demokrat işler ile sosyalist programı ayırt edememek burjuvazinin kendi programından ric'at etmesi ya da kaçışını doğurabilir mi?[2] Yirminci yüz yılın başında en çok tartışıldığı yerde, Rusya'da, bu soruya, olumlu cevap veriliyor.[3] Tutarsızlığı da aşarak, demokrat olmanın gereklerinden kaçan bir burjuvazi, daha yirminci yüz yılın başında yazında yerini alıyor.

Egemen çizgi, Rusya'da, yalnızca bu soruya olumlu cevap vermekle kalmıyor ve aynı zamanda oldukça iyimser görünüyor. Hâlâ burjuva demokrat ve sosyalist programların birbirinden ayrılabileceğini ve birbirini önemli ölçüde etkilemeyeceğini saklı tutuyor. İyimserlik, kendi programından ricat eden burjuvazinin yerine köylülüğün konulabilmesiyle eksikliğin giderilebileceğine inanılmasından doğuyor. Burjuvazinin, kendi programını gerçekleştirecek eylemin üzerine yürümesine ihtimal verilmiyor.

Yirminci yüzyılın başında Rusya'da çözümleme, demokratik ve sosyalist programların uygulanmasında çözülmez bir bağ, ancak teorik platformda ise bir ayrılık noktasında kalıyor. Eşitsiz gelişme yasasının kazanmış olduğu belirginlik içinde teorik ayrılığın da ileri sürülmesinin zorlaştığını düşünüyorum. Bu, cephe sorunun teorik dayanaklarını ortadan kaldırıyor.

Yaşanan tarihte, Türkiye'de, cephe bir pratik sorundur. Cephe girişimlerini bir teorik gereklilik düzeyine çıkarmak, anlaşılmaz yapmakla özdeş oluyor.

Milli Demokratik Devrim

Bir tanı gerek; 27 Mayıs yıllarında Türkiye'nin feodal üretim biçimini verdiğinin yazılması zorunlu oluyor. Yerel koşul bulunuyor.

Bir "teori" ya da "varsayım" ekleniyor; yirminci yüzyılın ikinci yarısında emperyalizmden kopuk, teknik anlamda bağımsız, bir kapitalizm olabileceğine inanılıyor. Evrensel koşul ortaya çıkıyor.

Bir yerel ve bir de evrensel koşul yeterli oluyor: Milli Demokratik Devrim savı doğuyor. Feodalizmi, kendisi yoksa kalıntılarını, ortadan kaldırmayı amaçlayan, emperyalizm ile tüm bağları koparan, bunun için anti-emperyalist olan, bir devrim düşünülüyor ve gerçekleştirmek için de bir cephe öngörülüyor.

Bilgi kuramını ilgilendiren yanları da var: Sosyalizm çağında burjuva demokratik devrime bir gerekçe bulmak zorunlu oluyor, özellikle milli demokratik devrim ve cepheyi sosyalislik iddiasındaki bireylerin başlatmaları, tarihsel gerekçe ihtiyacı ile bireysel rasyonalizasyon zorunluluğunun çakışmasına yol açıyor.

Milli Demokratik Cephe: Manifesto

Mihri Belli[4]

Sosyalizm etrafındaki tartışmalar olumlu bir senteze varmış bulunuyor. Şu beli başlı noktalarda bir görüş birliği meydana gelmiş gibidir.[5]

Bugünün Türkiyesi, dünün bağımsız, antiemperyalist, Kemalist Türkiye'si değildir. Zamanla; gittikçe güçlenen, çıkarı ve kaderi emperyalizme bağlı bulunan ticaret burjuvazisi, feodal unsurlarla uzlaşmıştır ve bu Komprador-Ağa ittifakı Türkiye'nin kumanda mevkilerini ele geçirmiştir. Türkiye'nin geri, yabancıya muhtaç, tâbi bir ülke durumunda kalışı, bu egemen çevrelerin çıkarlarına uygundur. Bunlar, gerçek demokrasiye, Türkiye'nin sanayileşmesine, gerçekten kalkınmasına karşıdırlar.

Gelişmesinin bu safhasında bulunan Türkiye'nin önündeki ödev, milli bağımsızlığını ve demokratik inkılâbını gerçekleştirmektir: Türkiye'nin bütün ilerici, zinde kuvvetlerinin kutsal ödevi de emekçilerin yararına gerçek bir kalkınma ve gerçek bir demokrasiyi hedef tutan köklü reformların başarılması için birleşerek, gerici cepheye karşı durmaktır.

Bu karşı duruş, zorunlu olarak antiemperyalist bir mahiyet taşıyacaktır. Çünkü, dünyanın her yerinde olduğu gibi, bizim yurdumuzda da emperyalizm en geri sosyal düzenin temsilcileriyle ittifak halindedir. Bu bakımdan bugün, Türkiye'de halk düşmanı gerici cepheye el kaldıran karşısında emperyalizmi de bulacaktır. Demek ki, Kemalist kuvvetlerin savaşı sadece demokrasi uğruna antifeodal bir savaş olarak kalmaz; bu savaş, aynı zamanda emperyalizme karşı bir milli savaştır.

Demokratik devrim ve milli hareketler, en geniş anlamda emekçi kitlelerinin, küçük burjuvazinin ve hatta bağımsız bir Türkiye'yi özleyen burjuvazinin bir kısmının da yararınadır; yani bağımsızlık ve demokrasi uğruna savaş, bir avuç sömürücü dışında bütün Türk Milletinin savaşıdır. Onun için, milletin en geniş surette temsil edileceği, bütün ilerici çevrelerin desteğini sağlamış bir Milli Cephe'yi kurarak, bu savaşı yürütmenin zorunlu olduğu aşikârdır. Bütün devrimciler, böyle bir cephede saflarını sıklaştırmalıdırlar.

Bağımsız ve gerçekten demokratik bir Türkiye'yi özleyen her Türk yurtseveri, politik ve meslek teşkilâtlariyle işçiler, köy ve şehir emekçileri, Atatürkçü aydınlar, Kemalist gençlik bu çağırıya kayıtsız kalmıyacaklardır. Milli Cephenin bir an önce, en derin ve en geniş surette kurulması, uzuvlanması için, yaratıcı bir ruhla bütün ilericiler seferber olmalıdır. Kaybedilecek vakit yoktur.

Burada, yerinde ve doğru sayamıyacağımız bazı görüş ve tutumları, kısaca eleştirmeden geçemiyeceğiz. Bu safhada, yani demokratik devrim safhasında, en önemli ana meselelerde, yani antiemperyalist ve antifeodal savaş sorunluğu konusunda gerçekten Atatürkçü çevreler arasında görüş birliğine doğru kuvvetli bir eğilim belirmişken, işçi sınıfı öncülüğü konusunu başmesele olarak ele alıp, muhayyel "Halkçı"lara çatmak pek olumlu ve yapıcı bir tutum sayılamaz. Bu konu etrafındaki tartışmaların "gereksiz" diye vasıflandırılması, tamamen yerindedir.

Türkiye'nin bugün içinde bulunduğu şartlarda biricik makbul mücadelenin, İşçi Partisi içinde olabileceği görüşü de Milli Cephe zihniyetine aykırı ve fazla inhisarcı bir görüştür. Elbette ki durumları uygun olan ilerici aydınlar, İşçi Partisi saflarına katılmalı ve hem gerici cepheye karşı ve hem de parti içinde oportünizme karşı savaşmalı; özellikle devrimci işçi liderlerini, öncü kadroyu yetiştirmek, pratikte ve teoride eğitimini sağlamak için gayretlerini esirgememelidirler. Ama bundan, hiç değilse bu safhada İşçi Partisi dışında antiemperyalist ve antifeodal savaşın olamıyacağı veya olsa bile, bunun öteki kadar makbul sayılamıyacağı sonucu çıkarılamaz.

Sosyalizmin işçi sınıfının ideolojisi olduğu, ekonomik ve sosyal durumu gereği işçi sınıfının devrimci sınıf olduğu ve sosyalist devrimin işçiler olmadan, işçi sınıfı öncü rolü oynamadan, gerçekleşemiyeceği elbette ki bilimsel bir gerçektir. Hepsi o kadar da değil, devrimci bir sınıf olarak, barutunu çoktan tüketmiş olan burjuvazi, artık çağımızda burjuva demokratik devrimde de öncülük edecek durumda değildir. Tam tersine, bizde olduğu gibi burjuvazi, feodal unsurlarla ittifak halinde gerçek bir demokratik devrimi önlemeye gayret eder. Bu bakımdan burjuvazi, demokratik devrimde de işçi sınıfının, tayin edici, öncü rol oynaması mukadderdir. Ama bu böyle olmakla beraber, bir ülkede, belirli şartlar altında, işçi sınıfı ile doğrudan doğruya ilgili bulunmayan ilerici çevreler, politik gelişme üzerinde etkin rol oynayabilir ve bu ilerici çevrelerden gelen anti-feodal ve anti-

emperyalist cephe kurmayı hedef tutan çağrıya, "Dur hele, ilkönce işçi sınıfının önderliği meselesini halledelim" gerekçesiyle kayıtsız kalmak, sonuçları pahalı ödenecek vahim bir hata olur. Sekterliğin, dogmacılığın tarihte işçi sınıfı hareketine çok zararları görülmüştür. Ancak işçi sınıfının tecridine yarıyacak olan böyle bir tutumdan, titizlikle kaçınmamız gerekir.

"Açık Rejim" şartları içinde, Türkiye'de sosyalizme geçişin sağlanabileceği yolunda iyimser temennilerin, olaylar tarafından teyid edilmesini bütün gönlümüzle dileriz.

Bilim bize, bütün ülkelerin, ergeç sosyalizme gideceklerini, ama her ülkenin sosyalizme bir tek yoldan gitmiyeceğini, her ülkenin kendi milli şartlarına en uygun düşen sosyalizm yolunu bulabileceği ve bu yolun mutlaka şu veya bu ülkenin geçmiş olduğu yola benzemesinin gerekli olmadığını öğretir.

Önümüzdeki tarihi günlerde, Türk aydınının omuzlarına büyük bir sorumluluk düşüyor.

Bugün Türkiye'yi yeniden Kemalist gelişme yoluna sokmak demek, milli bağımsızlığı sağlamak, Atatürk ilkelerini günümüzün gerçekleri ışığında geliştirerek, yeniden egemen kılmak demek, bugünkü Türkiye'yi değiştirmek, gerçek bir devrim başarmak demektir. Bu da çok çetin bir işdir. Ama Türk toplumunun ileriye yönelmiş, zinde kuvvetleri, bütün çetinliğine rağmen, bu gerçekten demokratik devrimi başarabilecek güçtedir. Yeter ki anti-emperyalist vs antifeodal toplanış, Türkiye'nin eksiksiz bütün ilerici çevrelerine hitap edebilsin, çatısı altına bütün Türk yurtseverlerini toplayabilsin ve bu Milli Cephe olanca derinliği ve genişliği ile kurulabilsin.

Parantez açıyorum. Bu dönemi sevgiyle yazıyorum. Bu görkemli dönemin görkemli tartışmasının her yanında olanlara, kuşkusuz kendim hariç, şükran duyuyorum. Bu dönemi görkem ile nitelememde, Türkiye'de ilericiliğin uzun bir restorasyon sürecinin sonucunda, görkemli bir dünyaya, düşün ve eylemlerin görkemine, yeniden doğuşunu görmem rol oynuyor.

Ulus'un doğuşu için mutlak bir düşman millet gerekiyor.

Bir bilimsel kategori olarak kapitalizm ortaya çıkmadan önce bir bilimsel kavram olarak feodalite yoktur. Aynı biçimde bolşevizm, kendisini "anlatırken", menşevizmi de tanıtıyor.

Gerçeklikten bir düşünce, bir kategori ya da bir "teori" oyulup çıkarılırken, dişisi, boşluk olarak gerçeklikte kalıyor.

Düşünce ve düşünme tarihi, karşıt düşüncelerin tarihi oluyor. Bu nedenle, düşünce ve düşünmeye katkı, başka düşünce ve başkaca düşünenleri karşıya almaklı başlıyor.

Milli Demokratik Devrim, Sosyalist Devrim tezine bir karşı sav olarak ortaya çıkıyor. Hep, Milli Demokratik Devrim görüşünün karşısında yer aldım.[6] Fakat buradaki çözümlemeleri mümkün olduğu ölçüde, istenç olarak tümüyle, bu karşıtlığın dışında geliştirmeye çalışıyorum. "Ders" kitabı yazmıyorum ve ayrıca, kendi düşüncelerimi dillendirmeye özen gösteriyorum; ancak, hiçbir zaman kişisel deneyimlerimi yazmayı planlamıyorum. Birikmiş eylemin imbiğinden geçenleri sunmak istiyorum.

Milli Demokratik Devrim'in, yeni kuşakların bulması pek zor bazı temel belgelerini, ekler biçiminde sunuyorum. Bunun, bir dönemi yaşamış olduğum karşıtlıkların etkisiyle yazmak istemeyişimin kanıtlarından birisi olarak kabul edileceğini umuyorum.

Parantezi kapatarak devam ediyorum. Sosyalizm çağında sosyalistlik iddiasıyla burjuva ve demokratik devrim için militan çaba harcamayı bağdaştırmak, tarihsel gerekçe bulmak veya bireysel rasyonalizasyon geliştirmek gerekiyor. Kitaplara başvuruluyor.

Sosyalizm çağında, Türkiye'de, sosyalistler için, kitaplardaki koşullara uygun bir durumun olmadığı öne sürülüyor.[7] Sosyalizmin temel kitaplarındaki koşulların olması üzerine demokrasinin temel kitaplarındaki düzenin Türkiye'de gerçekleştirilebileceğine inanılıyor.

Şöyle de söylenebilir; Türkiye'de sınıfların gelişimi, dünya ölçüsündeki gelişimin gerisinde kalıyor. Böyle bir durumda, sosyalist devrim koşullarının olmadığı bir tarih kesitinde, tarihin daha gerisinde gerçekleştirilmiş, ancak, Türkiye'de bir türlü tamamlanamamış burjuva demokratik devrimi gündeme getirmenin daha doğru ve giderek daha "devrimci" olduğu görüşü savunuluyor.

Feodalite teşhisi, tanı, Kristof Kolomb'un yumurtası kadar zengin işlev yükleniyor. Hem kapitalizmi ve hem de yaratıklarını, işçi sınıfını, tartışmanın dışına itiveriyor. Feodalite tanısı ile, işçi sınıfının varlığı ve öncülük tartışmasından da çok, gündemdeki devrimin anti-kapitalist niteliği silinmiş oluyor.

İlerlemek için, politikada, bilimin sınırlarını zorlamak gerekiyor. Bu nedenle her dönüşüm, aynı zamanda, bilimin yeni alanlara uzanmasına da yol açıyor.

Çok açık olarak yazılması gerekiyor; feodalite ve kapitalizm, birer, bilimsel kategoridirler. Somutun zenginliğinde birer tipoloji çalışmasını anlatıyorlar. Her ikisi de birer katı kurumlar toplamı olmaktan çok, ilişkiler bütünlüğünü yansıtıyorlar.

Bu, alfabedir; kolaylık sağlıyor. Her ikisinin de birer geliştirilmiş tipoloji olmaları, her zaman şaşmaz sonuçlar veren ölçüt arayıcılarını hayal kırıklığına uğratabilir; bir toplum yapısının feodal ya da kapitalist olarak nitelendirilmesi için araştırmak ve tartışmak gerekiyor.

Kuşkusuz, uç durumlarda karar vermek daha kolay; Orta Çağ İngiltere'si ile Sanayi Devrimi İngiltere'si arasında fazla bir tartışma olmayacağını tahmin etmek zor olmuyor. Zorluk, geçiş dönemlerinde daha da artıyor. Bunun da ötesinde, kapitalizm öncesinin bile tipik bir feodalite olmadığı konusunda geniş tartışmaların bulunduğu biliniyorsa, ya da en azından gecikmiş ve bu nedenle güdük kalmış bir feodalite olduğuna inanılıyorsa, böyle düşünüyorum, daha çok tartışma ve araştırmaya gerek duyuluyor.

Aynı biçimde, emperyalist sistemin dışına çıkabilen bir kapitalizm de, son derece tartışmaya acık görünüyor. Emperyalizm kategorisinin kendisi bir ilişkiler ağını anlatıyor ve tekeller ve en uzak topraklardaki işletmeler arasında bir bağımlılık ilişkisini içeriyor. Bunun hem evrensel platformda ve hem de 1930 yıllarının Kemalist uygulamaları çerçevesinde tartışılması da zorunlu oluyor.

Teori'yi birikmiş ve çoğalmış gerçekliğin özünün soyutlanması olarak anlıyorum. Varsayım ise gerçeklik görüntüsüyle ilgili ilk yaklaşım oluyor. Birbirine çok uzak düşüyorlar; yaklaşabilirler. Ancak politika sahnesinde ortaya atılan teorilerin, zaman içinde, birer varsayım olmanın yüksekliğini aşamaması mümkün görünüyor.

Bütün bunlar, bilimsel araştırma ve tartışmanın sınırlarında dolaşma zorunluluğu, politikaya bir sanat tonu kazandırmasının ötesinde iradî bir boyut da giydirebiliyor. Buradaki "iradi" sözcüğünü de iki anlamda kullanıyorum. Birincisi, olumlu anlamdır; politika, toplumu değiştirerek bir başka düzeye götürme işidir ve kesinlikle istenç gerektiriyor. ikincisi, olumsuz anlam, gözlem ile teoriyi yan yana getirerek bir tanı'ya ulaşılırken, "iradî" davranabilmeyi gösteriyor. Burada, "irade" sözcüğünden, istenç, daha çok "istek" uygun geliyor; akıl süreçleri, yürekten gelen etkilerle, deformasyona uğruyor.

Bu bağlamda düşünüldüğünde, feodallere karşı savaşın, 1960 yıllarında Türk aydınına daha sıcak geldiğini anlayabiliyorum. Doğallıkla, Türk aydınında burjuva değil köy kökeni ağır basıyor. Ayrıca henüz soyutlama sürecinin çok geri basamaklarında ve hep elle dokunduğu veya gözle gördüklerini algılayabiliyor. Kapitalist sistem, bir ilişkiler ağı olarak, Türk aydınına, Doğu ve Güney Anadolu'da rastgelebileceği şeyh ve beylere göre, çok "soyut" geliyor. Üçüncüsü Türk aydını bu "yolu" bildiğini düşünüyor; Mustafa Kemal Paşa'nın bir kez bu yoldan yürüdüğü düşüncesini, düşünce sisteminin önemli öğelerinden birisi haline getiriyor.

27 Mayıs'ta gizli örgütçü subayların, kolay sayılabilecek bir biçimde, Mustafa Kemal Paşa'nın yoluna tekrar çıkmış olmaları, böyle bir denemenin tekrarlanabileceği inancını daha da güçlendiriyor. Yön Dergisi'nin, bu denenmiş yolu, bu kez asker-sivil aydın örgütlenmesiyle bir kez daha denemek için çıktığında kuşku bulunmaması gerekiyor.[9] Milli Demokratik Devrim savı, bu denemede, önemli halkalardan birisini sağlamak üzere geliştiriliyor ve zamanı geldiğinde ileri sürülüyor.

Yön Hareketi, Yön bir dergiden daha çok bir hareket olarak gelişti, Doğan Avcıoğlu'nun adına bağlıdır.[9] Sevgili Doğan, Bursa Lisesi'nden sonra Paris'te Siyasal Bilimler okudu; İngiltere'yi tanımak için bir süre Londra'da kaldı. Türkiye'de, Siyasal Bilgiler Fakültesi binası içine yerleşmiş olan Amme İdaresi Enstitüsü'nde kariyere başladı, Akis'te çalıştı. Metin Toker'in hapse girdiği zamanlar tek başına bir dergi çıkarıyordu. CHP Araştırma Bürosu kurulduğunda, fiilen Doğan bu büroyu yönetti ve İsmet İnönü'nün bir tür ekonomi danışmanlığını yaptı. 27 Mayıs'tan sonra İsmet Paşa kontenjanından Kurucu Meclis'e girdi ve Anayasa Komisyonu'nda 1961 Anayasası'nın hazırlayıcılarının arasına katıldı.

Bütün bu bilgileri şunun için veriyorum. Lise çağlarında pokeri pek çok seven, Yedi Gün Dergisi'nde şiirler yazan Doğan Avcıoğlu için, bütün bunlar, bir hazırlık dönemini gösteriyor. Doğan Avcıoğlu, ciddi bir işe hazırlanıyor.[10]

Doğan Avcıoğlu'nun güzel yaşamında bir tek amacı oldu: İhtilâl.

Yön Dergisi, Doğan Avcıoğlu'nun ihtilâl planlamasında, birinci aşamayı oluşturuyor. Bu aşamada, kendi saflarını genişletir ve pekiştirirken, karşı safların moralini bozmayı deniyor.[11] Bunu ciddi ölçüde başarabildiğini söyleyebiliyorum.

Doğanla tartışmamış olduğuma üzülüyorum; Yön Hareketi'ni, bir savaşın topçu atışı dönemine benzetiyorum. Hâlâ bir savaşın, istenirse mücadele de denebilir, üç temel aşaması olduğunu düşünüyorum. Bunlardan ilki ve belki de mücadeleyi sürdürmede sonuç başlangıca büyük ölçüde bağlıdır, en önemli aşama, topçu atışlarıdır; sütre gerisinden ve görmeyerek yapılıyor. Topçu, düşmandan çok uzak, güvenilir bir yerdedir; önemli olan bireysel hedefler değil, kesinlikle, bir alanı dövmek önemli oluyor.

Amerikan uzmanlar, İkinci Dünya Savaşı'ndaki Sovyet başarılarını, "savurganlık derecesinde topçu" ateşine bağlıyorlar.[12] Topçunun dövdüğü alana, tanklar giriyor. Tank savaşında görülen hedefler arasında bir ateş söz konusudur; bir alana yerleşmede tanklar çok büyük görevler üstleniyorlar. Doğan'ın Yön'ü kapattıktan bir süre sonra, bir ara Türk aydınının bakış açısını belirlemede etkin olan Türkiye'nin Düzeni'ni yayınladıktan sonra, Devrim Gazete'sini çıkarmasını, tank savaşı aşaması olarak değerlendirmek istiyorum.

En önemlisi piyadelerdir; savaş görmüş piyade, savaş görmemiş piyadeden farklı oluyor. Piyade savaşı sonucu alıyor ve savaşan kütleleri değiştiriyor.

Yön Hareketi'nin piyadeleri kimlerdir?

Devrimci Gençlik Dernekleri üyeleri mi, yoksa başka ve Yön'de pek kullanılan bir deyişle "zinde kuvvetler" mi? Bunu bir soru olarak bırakıyorum.

1961 yılı Aralık ayında çıkıyor. Bugün bile hep olumlu değerlendiriliyor. Türkiye İşçi Partisi'nin ilk genel sekreterlerinden Dr. Yahya Kanbolat, yıllar sonra, şunları yazabiliyor: "Yön Hareketi için, 'şöyledir, böyledir' denebilir ve denecektir. Ama sosyalist düşünceyi hayata katmak, meşrulaştırmak yolunda Yön Hareketi'nin pek çok emeği geçmiştir."[13] Bu değerlendirmenin, topçu savaşı döneminin, kalıcı moral etkisini yansıttığını sanıyorum. 1960 yıllarının gençlik önderlerinden Harun Karadeniz de "1960 sonrasında en önemli sol yayın olarak Yön'ü görüyoruz" diyor.[14]

Dev-Genç ve giderek Türkiye Halk Kurtuluş Partisi, daha da sıcak bakıyor. Mahir Çayan, sevgili Doğan'dan, "küçük burjuvazinin azami programını çizmekte olan D. Avcıoğlu" olarak söz ediyor.[15] 1970 yılında yayınladığı yazılarının birisinin dipnotunda da, "Yön'ün Aybar-Aren-İdris ve Divitçioğlu oportünizmine karşı açtığı mücadele, sosyalist saflarda bir uyanış sağlamıştır" diyor.[16] Sovyet kaynaklarının incelenmesi ise, Sovyetler Birliği'nin, 1960'lı yıllarda dikkat ve önemle izlediği hareketin Yön Hareketi olduğunu gösteriyor.

1960 yıllarının ikinci yarısında, aktivist gençliğin en çok okudukları kitapların başında, Lenin'in 1905 Devrimi sırasında ve umulmadık bir zamanda gelen bu kütlesel patlamanın yarattığı aşırı iyimserlikle yazdığı, İki Taktik çalışması yer alıyor. Aktivist gençlik, sosyalistlerin iki programı olabileceğini ve bunlardan birisine "minimum" program denileceğini ve buna, burjuvazinin eksik bıraktığı veya henüz iktidara gelmediği için yapamadığı demokratik düzenlemelerin girdiğini, bundan ayrı olarak sosyalist önlemleri içeren bir diğer programın daha olması gerektiğini, buna da, "maksimum" program adının verildiğini öğreniyor. Öğrenmeyen kalmıyor ve bir yerde, ne yazık, tartışma zaman zaman, Lenin'in İki Taktik çalışmasının "şerh" edilmesine dönüşüyor.[17] Mahir Cayan, Lenin'in sosyalistler için yaptığı bu ikili ayırımından sonra, "küçük burjuvazinin azami programı" diyerek, aynı ayırımı, burjuvalara da uyguluyor; bunu Çayan'ın bir katkısı saymak gerekiyor.

Sovyetler Birliği'nin bakış açısı ise, bu kadar "sofistike" değil daha basit ve doğrudan bakıyorlar. 1977 yılında Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi tarafından yayınlanmış çalışmadan aktarıyorum. "Doğan Avacıoğlu, milli burjuvazinin herhangi bir ihtilâlci kapasitesini reddetmekle kalmıyor, yerel burjuvazinin tümüyle, emperyalist merkezlere bağlı komprodor burjuvaziye dönüştüğünü ileri sürerek, bugünkü aşamada mevcudiyetini bile reddediyor." İşçi sınıfı, devrim sürecinde, yönetimi ele alabilir, ancak, işçi aristokrasisi ve sendikal bürokrasi, bu tarihsel görevin gerçeleştirilmesini önlüyor; Avcıoğlu'nun böyle düşündüğü yazılıyor. Sovyetler Birliği Bilimsel Akademisi yayında, Doğan Avcıoğlu'ndan "milli devrim yolu'nun ideologu, "*ideolog natsional'ne-revelytsinnogo pu-ti*", olarak söz ediliyor. Sol güçlerin parlamenter seçimleriyle iktidara gelemeyeceğini, bunun "trübünler için atraksiyon" olduğunu savunduğu belirtiliyor. *Poetomu v us-Joviyak sovremennoy turtsii nadejhoy oporoy natsinal'noosvobaditel'noy revolyutsii, po utverjdeniyu D. Avcıoğlu*, bu nedenle, D. Avcıoğlu'nun görüşlerine göre, ulusalkurtuluş devriminin en güvenilir kaynağı, yalnızca, "*armfya i revolyutsionnaya partia*", "ordu ve devirimci parti" olabilir. Doğan Avcıoğlu, bu yolla, Atatürk'ün başlattığı ve yarı yalda kalan, ulusal kurtuluş devriminin başarıya ulaşacağını, emperyalizmden yana güçlerin diktatörlüğüne, *diktatura proimperistiçeskih sil*, son verilerek, halkın diktatörlüğü'nün, *diktatura neroda*, kurulacağını ileri sürüyor. Mısır'da Nasır'ın prestijinin çok yüksek olduğu bir dönemde, kapitalist olmayan yolu seçen, anti-emperyalist rejimlerin arasına, bir de Türkiye katılacak mı; önemli soru burada yatıyor.

Bu dönemde Sovyetler Birliği'nin Türkiye'deki sosyalist hareketin sorunlarıyla fazla ilgilenmediği görülüyor. Türkiye Komünist Partisi, ne içerde ve ne de dışarda, varlığını duyuramıyor; canlandırılması yönünde bir istek de gözlenmiyor.[18] Bununla birlikte, güçlü ya da güçsüz, Sovyet değerlendirmeleri, çok uzun yıllar, 1970 yıllarının ikinci yarısına kadar, TKP'ni, tek "parti" olarak görmeyi sürdürüyor; ikinci TİP, TSİP ile birlikte birer "parti" olarak görülürken, birinci TİP böyle sayılmıyor.[19] Ortada yalnızca Yön Hareketi kalıyor; yakından izleniyor.

20 Aralık 1961 tarihinde bir "aydınlar bildirgesi" ile yayın başlıyor. Bildirge seçkin aydınların imzasıyla çıkıyor ve sürekli imzaya açık tutuluyor. Yankı uyandırıyor ve çeşitli dillere çevriliyor.

"Türkiye'de Soldaki Bölünmeler" yazarı, Yön çizgisi ile Devrim Dergisi çizgisinin aynı olduğunu düşünüyor ve "sol kemalizm" olarak niteliyor. Devrim Dergisi'nin entellektüel düzeyinin çok daha düşük ve teorik arayışlara kapalı giderek bunları akademik gevezelikler sayması bir yana, bu süreklilikten kuşku duymamak gerekiyor. Soldaki Bölünmeler yazarı, bu nitelemeden sonra, şunları yazıyor: "Bu 'Sol Kemalizm' akımı başlıca TİP ile TİP içindeki ya da onu destekleyen kümelerle çatışma durumundadır. Milli demokratik devrim kümesi ile tam bir anlaşma içinde olmasa bile hiç olmazsa bu kümenin bir kümeciği de TİP ile olduğu ölçüde bir uyuşmazlık söz konusu değildir.[20] Bu değerlendirmeye de zaman açısından düzeltme getirmek durumundayım. Daha da önemlisi, milli demokratik devrim savının, bir Yön Hareketi açılımı olduğunu düşünüyorum.

Çıkarken Yön Dergisi'nin Türkiye İşçi Partisi'ne bir karşıtlığı yok; TİP, henüz sendikacılar tarafından kurulmuş ve Aybar'ın liderliğine geçmemiş durumdadır. Yön Dergisi'nin 1965 yılına kadarki sayılarının incelenmesi, Dergi'nin, TİP'ne karşı tutumunun, ancak "soğuk bir yakınlık" veya "sıcak bir uzaklık" ile anlatılabileceğini ortaya çıkarıyor.[21] Karşıtlık kesinlikle söz konusu değil; Mihri Belli'nin "manifesto" olarak nitelediğim ilk yazısı, Yön Dergisi'nde yalnızca okuyucu mektubu olarak çıkabiliyor. Bu manifesto'nun Yön Hareketi'nin ideolojisini yansıtmasının yanında şu cümlelere de yer verdiği görülüyor: "Türkiye, bugün içinde bulunduğu şartlarda biricik mücadelenin İşçi Partisi içinde olabileceği görüşü de Milli Cephe zihniyetine aykırı ve fazla inhisarcı bir görüştür." Bu manifesto okuyucu mektupları arasında yayınlandıktan sonra, 1965 seçimleri sonuna kadar uykuya bırakılıyor.

Ancak Yön'ün çıkışı ve "aydınlar bildirgesi", Türkiye İşçi Partisi'ni kurmuş olan sendikacıları etkiliyor; aydınlara yönelmek ve başlarına "tanınmış" bir aydın getirmek ihtiyacını duyuruyorlar. Prof. Z.F. Fındıkoğlu, Ali Rıza Arı, Dr. Ekmel Zadil, Mehmet Ali Aybar, Orhan Arsal, Sabahattin Zaim, Sedat Erbil, Yaşar Kemal, Sabri Esat Siyavuşgil, Esat Tekeli, Nadir Nadi, Esat Çağa düşünülen isimler arasında yer alıyor;[22] sendikacılar aşırı sağdan, dincilerden, demagoglardan, demokratlara ve sosyalistlere kadar uzanan bir liste içinde Mehmet Ali Aybar üzerinde karar kılıyorlar. Aydınlar, Türkiye İşçi Partisi'ne üye olmaya, desteklemeye başlıyorlar. 1951 Tevkifatı'ndan çıkan ve Türkiye'de kalarak solculuğunu sürdüren TKP'nin eski üyeleri de TİP'den desteklerini esirgemiyorlar. TİP üyeleri Yön'de yazıyorlar ve bir bölümü de sütun sahipleri olarak sürekli yazarlığını yapıyorlar.

Beraberlik, Ekim 1965 seçimlerine kadar sürüyor. Adalet Partisi'ne iktidar ve Süleyman Demirel'e de başbakanlık kapısını açan 1965 seçimleri, bir yol ayrımı oluyor. Sonuçların değerlendirilmesi, farklı yollara işaret ediyor.

Yön Hareketi'nin seçimleri değerlendirmesini çözümlemeden önce, bugün, aradan yirmi yıldan daha uzun bir zaman geçtikten sonra seçim sonuçlarını "konuşturmayı" denemeyi yararlı bir eksersiz sayıyorum. Her durum saptaması bir eylem programıdır; düşünce, aksiyona dönüşüyor.

Bir: 27 Mayıs'ta iktidardan uzaklaştırılan ve kapatılan Demokrat Parti'nin devamı olduğunu belli eden Adalet Partisi hükümete geliyor. Bundan, Silahlı Kuvvetler'in bir hayal kırıklığı duyacağı ve tekrar yönetime gelme eğilimlerinin güçleneceği sonucu çıkıyor.

İki: Seçim kampanyasına ABD Başkanı Johnson'la çekilmiş bir fotoğrafla başlayan Amerikan Morrison Şirketi ile bağlantısı olduğu için "Morrison Süleyman" adı takılan Süleyman Demirel başbakan oluyor. Bundan, anti-Amerikan kampanyalar için kolay ve inandırıcı bir durumun ortaya çıkmış olduğu sonucu beliriyor.

Üç: İsmet Paşa'nın başkanlığındaki CHP, tarihinin büyük yenilgilerinden birisini alıyor ve önceki seçimlere göre önemli oy kayıplarıyla seçimi tamamlıyor. Almış olduğu oylar, Halk Partisi'nin yalnızca bu seçimde değil, bir sonraki seçimde de, muhtemelen iktidarı kaybedeceğinin işareti sayılıyor. Bundan, parlamenter yoldan yakın bir iktidarın mümkün olmadığı ve parlamento dışı yolların denenmesi gerektiği sonucuna varılabiliyor.

Dört: Tip, üç yüz bin çevresinde oy alıyor. Nisbi temsil sisteminin mantıki zorlaması demek olan milli bakiye hesabının yardımıyla, bu oyla, parlamentoya on beş milletvekili gönderiyor. Bu ilk ve büyük bir başarı oluyor. Bu başarı da, Türkiye'de solcu bir temelin varlığını göstermesine karşın, seçimle bir sol iktidarın çok uzak bir hayal olduğu sonucuna da götürüyor.

Her durum değerlendirmesi bir eylem programıdır. 1965 seçimi ile ilgili durum değerlendirmesinden Yön Hareketi ve daha çok Doğan Avcıoğlu, ihtilâl programını çıkarıyor.

Seçim sonuçları belli olduktan sonra ilk Yön iktidar koltuğuna ağzında bir Amerikan purosuyla oturmuş bir büyük beyaz at ve "Kır At iktidarda" yazılı kapağıyla çıkıyor. Başyazıyı ise Mümtaz Soysal yazmış; Dr. Soysal, kendi isteğiyle ihtilâl programlarında yer almaz ve başyazısı, güncel önemi olan ancak kalıcı bir niteliği bulunmayan bir çizgide gelişiyor. Bundan hemen sonraki ve Yön'ün en çok okunan sayfasında "Seçim Sonuçları Washington'u Sevindirdi..." başlığı yer alıyor. Alt başlık ise şöyle: "Sosyalizmin Romantik Dönemi Artık Mutlaka Ka-

panmalıdır." Bu bir tür ikinci başyazıyı Doğan'ın yazmış olduğundan kuşku duymuyorum.

İki sayfaya taşıyor ve yer yer çerçeve içinde küçük yazılarla çekici hale getiriliyor. Biri "Malum!" başlığını taşıyor; Demirel'in Alman Televizyonu'na verdiği demeçte "Türkiye'nin ihtilâllere tahammülü yoktur" demesi ele alınıyor. "Bizim ihtilâllere tahammülümüz yoktur" demesi gerektiği hatırlatılıyor. Türkiye'nin değil, Demirel ve Partisi'nin ihtilâllere tahammülü olmadığı anlatılıyor. Diğerinde ise, daha sonra müslüman olan ancak o sıralarda saygın bir Fransız solcusu sayılan Roger Garaudy'nin "Sosyalizm ve İslâmiyet" kitabının Doğan Avcıoğlu ve E. Tüfekçi tarafından Türkçeye çevrildiği ve yayınlandığı duyuruluyor.[23] Böylece D. Avcıoğlu ile M. Belli yakınlaşması ilk ürününü çıkarmış oluyor; seçim sonuçlarına denk düşürülüyor.

Seçim sonrasında Yön'ün ilk sayısındaki ikinci başyazıdan aktarma yapmak zorundayım. "TİP'e Gelince" ara başlığından sonra şöyle başlıyor: "Koltuk sayısı itibariyle TİP'in aldığı sonuç önemlidir. Parlamentoda 15 koltuk küçük rakam değildir. Ne var ki TİP, nasırlı eller'den çok, TİP olmasa CHP'ye gidecek memur, öğretmen, gençlik v.s. oylarını almıştır.[24] İşçi Partisi'nin işçilerden oy alamadığı anlatılıyor.

Devam ediyor: "Seçimlerden bir gün önce AP ile yanyana Ankara'da yapılan TİP mitingi bu durumun tipik bir örneğiydi. Beşbine yakın kişinin izlediği TİP mitinginde, hariciyeciler, plancılar, sosyete dedikoduları sütunlarında ismi geçen güzel hanımlar bol sayıda gözükmekteydi.[25] Bu hanımlar birbirlerine ne nazik topluluk diye iltifat yağdırmaktaydı." Bir aydınlar hareketi olduğu, mitinge katılan insanların meslekleri ve giysileriyle kanıtlanmak isteniyor.

Burada, devam etmeden önce, bir parantez açmak gereğini duyuyorum. Çok ileri sürülen bu eleştirinin pek ciddi bir dayanağını olmadığının söylenmesi gerekiyor; dünyanın her yanında böyledir ve bir başka yolunun olmadığı biliniyor. Sosyalist düşünceler, bir topluma, sürekli olarak en seçkin aydınlar kanalıyla giriyor. On dokuzuncu yüzyıl Rusya romanı, sosyalizm tartışmalarının, ilk önce fabrikalarda değil asillerin saraylarında başladığını ortaya koyuyor. 1951 Tevkifatı, toplumun en seçkin aydınlarından bir bölüğü içeriye alıyor.

Böyle başlıyor ve kuşkusuz böyle gitmemesi gerekiyor.

Türkiye popülist dönemi aşıyor. Sosyalist parti toplantıların tulumlarıyla gelen işçi görülmediği zaman, kürküyle gelen hanımlara kızmaktaki mantığı anlamak zordur; her zaman desteğe gerek duyuluyor.

Mehmet Ali Aybar akademik kariyerden geliyor. Behice Boran akademik karyerden geliyor. Mihri Belli, akademik karyerden ayrılıyor. Doğan Avcıoğlu akademik karyerden ayrılıyor. Türkiye, diğer ülkelerin deneyim çizgisinden ayrılamıyor; Turgenyef'in Ham Toprak'ı, bana Babalar ve Oğullar kadar ve zaman zaman daha aydınlatıcı geliyor.

Aktarmayı sürdürüyorum: "Bir TİP toplantısında bulunan CHP Senatörü Mebrure Aksoley de, dostlarına, 'ben CHP toplantılarında bu kadar nezih insanı bir arada görmedim' demekteydi. Konuşan hatipler, böyle bir topluluğa 'işçiler, ırgatlar' diye seslenmekteydi." Bundan sonra, aynı gün yapılan AP mitingine geliyor. "Birkaç yüz metre ötede 20-30 bin kişinin katıldığı AP mitingi yapılmaktaydı. Orada işçi ve ırgatların hepsi Demirel'i alkışlamışlardı." Böylece seçimlerden hemen sonra, seçimlerden hemen önceki TİP ve AP mitingleri karşılaştırmalı olarak saptanmış oluyor. Bir durum değerlendirmesi yapılıyor ve sonucu geliyor.

"Bu ters tutumun nedenleri iyice araştırılmalı ve sosyalist hareket 1860 yıllarında görülen 'popülizm' çıkmazından kurtarılmalıdır. 'Halka gider doğruları söyleriz, halk aydınlanır, 1969'da da iktidara geliriz' gibi popülist edebiyat, gücünü bilimden aldığını söyleyen sosyalist düşünce için, bilim dışı kötü bir romantizmdir." Seçimden zafer sarhoşluğuyla çıkmış olabilecekler için soğuk duş hazırlanıyor.

Çok doğru uyarılar, arkadan geliyor: "Yüzlerce asırdır hakim sınıfların ideolojisiyle yoğrulmuş bir kütlenin, doğrular anlatılınca hemen aydınlanması hayaldir." Toplumsal mücadelede ısrarın önemi vurgulanıyor. Her türlü politikanın bir güç işi olduğu; güç'ün hedefe yürürken önemli bir faktör olduğu da anlatılmak isteniyor. Şöyle: "Şüphesiz sol, toprak vaadi yerine, toprak verebilecek durumda bulunabilse, geleneksel güvensizlik ve iftiralar bir çırpıda etkisiz hale gelecektir." Doğan Avcıoğlu, her zaman, solun karşılaştığı sorunların çoğunun iktidar içinde ortadan kalkabileceğine inanıyor.

"Sosyalist hareket Türkiye'de henüz çocukluk aşamasındadır. Romantizmden uzak, bilimsel bir politika, çocukluktan olgunluk çağına arızasız geçişin ilk şartıdır." Bu, bir işaret oluyor. Sevgili Doğan, TİP yöneticilerini, her zaman, romantikler olarak görüyor.

1965 yılı seçimlerinden sonraki ikinci sayı, Doğan Avcıoğlu'nun, başyazısıyla çıkıyor ve beklenebileceği türden başyazı "Yeni Dönem" başlığını taşıyor. Başlıyor: "Gerçekleri hayale kapılmadan olduğu gibi görmek gereklidir. TİP parti olarak başarı sağlamakla beraber, 1965 seçimleri, sol'un yenilgisiyle ve sağın zaferiyle sonuçlanmıştır. Washington, seçim sonuçlarını, Amerika'nın zaferi ilân etmiş, ünlü Amerikan televizyon şirketleri ile gazeteleri 10

Ekim'i, memleketi sola kaydırmak isteyen İnönü'nün yenilgisi şeklinde yorumlamışlardır."[26] Birincisi, sol'un yenilgisini saptamak oluyor.

Arkasından "karşı devrim" saptaması geliyor. "1960 Mayıs'ında süngüyle gidenler, 1965 Ekim'inde büyük oy çoğunluğu ile iktidara gelmişlerdir. Yeni iktidar istese de istemese de bir karşı devrim niteliği taşıyacaktır." Üçüncü olarak Menderes Politikası'na dönüş haber veriliyor. "Hafiften sola kaymaya eğilim gösteren iç ve dış politika, geniş ölçüde sağa kayacaktır. Komprador, toprak ağası ve yabancı tekel üçlüsüne dayanan Amerikan Yardım Teşkilâtı'nın gözetimindeki Menderes tipi kalkınma politikası, 27 Mayıs'ın zinde kuvvetleriyle sağcı çoğunluk arasındaki gerginliği artırmak pahasına, belki daha ihtiyatlı bir şekilde, fakat özü değişmeden uygulanacaktır." Doğan, hiç açık kapı bırakmak istemiyor. "Azgelişmiş ülkede komprador, toprak ağası ve yabancı tekel ittifakına dayanan kapitalist düzenin, demokratik özgürlükleri artan ölçüde kısma eğilimi göstermesi temel bir sosyolojik kanundur." Doğan Avcıoğlu, Batı radikal iktisadının, kapitalist kalkınma ile demokrasinin bağdaşmazlığıyla ilgili bulgusunu tekrarlıyor. Bu arada çok değerli bir eklemede bulunuyor: "Kapitalist gelişme çabasındaki fakir memleketlerde, faşizme kayma eğilimi, sosyal tenkidin gücü ve etkisi ölçüsünde hız ve şiddet kazanmaktadır." Bu görüşü Türkiye ile zenginleştirmek mümkün görünüyor; eğer 1950-1960 yılları arasında Türkiye'de, bir çok "ilerici" yorumcuyu yanıltan bir demokrasi görüntüsü varsa, bu, Doğan'ın sözleriyle, sosyal tenkidin güç ve etkisinin az olmasından kaynaklanıyor.

Bütün bunlar bir "tehlike" tanısı'na ve hiç kuşkusuz beraberinde bir "cephe" çağrısına hazırlık için yazılıyor. Aktarıyorum: "Böyle bir ortamda hayale yer yoktur. Anayasa tehlikededir. Anayasa ancak 27 Mayıs'tan yana güçlerin bilinçli ve azimli direnmesiyle korunabilir. Anayasa'nın savunmasında, parlamentonun içinde ve dışındaki bütün ilerici kuvvetler güç birliği yapmalıdırlar. Sosyalistlerin en önemli meselesi, hiçbir fedakârlıktan kaçınmıyarak ve parti farkı gözetmeden anayasa cephesini gerçekleştirmeye çalışmak olmalıdır." Adı değişebilir; "cephe" önerisi tekrarlanıyor.

"Bilmek gerekir ki" diyor ve devam ediyor: "Sosyalizm, beş on yılda gerçekleştirilecek bir dava değildir. Sağcı bir iktidarın, eğer hesap dışı gelişmeler olmazsa bir seçim döneminde 'otomatikman' başarısızlığa uğrayacağı fikrine dahi itibar edilmemelidir. Tarihsel gidiş yönünde olma rehavetine kapılarak, her şeye hayır demek, ya da her şeyi siyah-beyaz olarak basitleştirmek kolaylığına düşülmemelidir." Bu satırlarda sosyalist hareketi bir "tekke" sayma eğilimlerine karşı uyarılar okunuyor. Başyazı, "hiç şüphe yok, sosyalizmin zor dönemi, asıl şimdi başlamaktadır" ifadesiyle sona eriyor.

Bir durum saptamasıdır; her durum saptaması bir eylem programına işaret ediyor. Ancak bu kadar değil; her "durum" bağrında çözüm bekleyen bir çok soru barındırıyor. Şimdi soru şu: Bütün bunları ileri sürebilen, kendi içinde tutarlılığını sağlayan Doğan Avcıoğlu'nun, bir Mihri Belli'nin, alias E. Tüfekçi'nin, katkısına ve özellikle bir "milli demokratik devrim" sözcülüğü kürsüsüyle çıkmasına ihtiyacı var mı? Var denilebilir, eğer Mihri Belli'nin bir gücünün olduğu gösterilebilirse; ancak söz konusu tarih kesitinde olmadığı biliniyor. Daha da önemlisi, Mihri Belli'nin gücü, Yön Hareketi ile güç birliği içine girdiği zamandan sonra artıyor. Öyleyse soru ortada duruyor.

Tezi yazıyorum: "Yön Hareketi", Mihri Belli ile bir İç-TKP yaratmak istiyor.

Bu, daha önce düşünmediğim ve bu çalışma ile birlikte geliştirdiğim bir tezdir;[27] Doğan Avcıoğlu'nda bulunan Kemalizm'in aşkın düşünürü kimliğine pek çok uygun düşüyor. Tezin uzantıları pek çok çeşitli alana saçılıyor.

Bir: Türkiye Komünist Partisi'nin ne dün ve ne bugün Kemalizm'den bağımsız bir tarih ve toplum görüşü olmadı. TKP, özünde, tümüyle kemalisttir; somutta, edebiyat ve sanat ile daha renkli ve dış politikada sosyalist sistemle daha çok uyumlu bir çizgi istiyor.

İki: Kemalistlerin ve tümüyle burjuvazinin gözünde TKP, bağımsız karar veren bir örgüt sayılmıyor. Mustafa Kemal Paşa, iktidara yürürken, dışardaki Komünist Fırkası'nı tasfiye ederken içerde kendisine yakın bir başka Komünist Fırkası kuruluyor.[28] Sovyetler ile serbest görüşme ve anlaşma yollarını bulabileceğine inanıyor.

"Yön Hareketi", ihtilâl yoluyla, iktidarı hedef alıyor.

Üç: Aydınlar ve öğrenci gençlik üzerinde etki sahibi Türkiye İşçi Partisi, uzun ve sabırlı bir dönemin sonucunda sosyalist iktidarı savunarak, Yön Hareketi'nin potansiyel gücünün dağılmasına yol açıyor. İç-TKP, sosyalist devrim peşindeki TİP ile mücadele edebilir; İşçi Partisi'nin, aydın ve gençlik üzerindeki otoritesini sıfıra indirebilir. Bu, Yön Hareketi'nin kestanelerini ateşten almakla özdeş oluyor.

Dört: Dış-TKP, kendi dışında bir mücadeleyi asla kabul etmez. Yeni kurulan Türkiye İşçi Partisi'ne uzak davranıyor ve "küçük burjuva" olarak görüyor. Ancak bir İç-TKP gelişmesini ve özellikle Zeki Baştimar-Mihri Belli çekişmesi nedeniyle, Belli'nin başını çektiği bir İç-TKP'ni çok daha büyük tepkiyle karşılar; Tip-Dış-TKP yakınlaşmasının yolu açılıyor. Bu, Yön Hareketi'ne göre, İşçi Partisi'nin etkisizleşmesinde önemli bir katkı oluyor.

Beş: Dış TKP ile çatışmalı örgütlerle "cephe" ik-

tidarı açısından daha büyük bir şans getiriyor.[29] Yön, sayfalarını açtığı İç-TKP ile Dış-TKP arasındaki çatışmayı zaman zaman yansıtmakta yarar görüyor.

Bir yöntemsel paranteze gerek duyuyorum; feodalite, kapitalizm çağında çözümleniyor. Yararı çok gelişme çizgileri çok daha belirgin oluyor ve dün görülmesi zor olan eğilimler daha büyük gelişmişlikte çok daha açık oluyor. Bu kadar değil; yeni bilgiler var. Eklenecekler var; "teorik" zenginlik artıyor. Bütün bu artışlar, feodalite çözümlemelerine giriyor. Böylece "somut" feodalitenin eski olmasına karşın, çözümlenmiş feodalite yeni yerini alıyor.

Kuşkusuz, geçmişten çıkarılan olguların, bu şemayı uygun bir biçimde doldurabileceğini gösterebilecek durumdayım. Hem çok yakın bir zaman çözümlendiği ve hem de okuyanı, sosyalizm biliminin kendine özgü sözlüğü ile zorlamamak için, mümkün ölçüde uzak kaynakları kullanıyorum. Önce bir İsrail ve daha sonra da bir CIA kaynağını sunuyorum.

Türkiye'deki radikal akımları incelemiş olan Profesör Landou, önce şunları yazıyor: "Yön aydınlarının işini zorlaştıran, derginin sütunlarındaki sosyalizmin tek mi olduğu, yoksa birden çok sosyalizm türünün mü var olduğuna ilişkin tartışmaydı. Bir bölüm, dogmatik bir biçimde, yalnızca bir sosyalizm olduğunda direnirken, ötekiler görünürde konuyu tartışanların çoğunluğu da birden çok sosyalizm olduğunu düşünüyor ve Türkiye ile az gelişmiş ülkelerde en uygun olanı savunuyorlardı."[30] Elips mi, yuvarlak mı? Bu, bir soru ve aynı soru şöyle de sorulabilir: Beyaz mı turunç rengi mi? Şöyle de sorulabilir; pişirilir mi, çiğ mi yeniyor? Bir ya da çok soru olması fark etmiyor; yumurta ve portakal çıkıyor.

Sosyalizm tek mi, çok mu? Aynı soru şöyle de sorulabiliyor: Kapitalist mi, yoksa feodal mi? Aynı soru şöyle de tekrarlanabilir; anti-kapitalist mi, anti-emperyalist mi? İlk soruda birinciye oynayanlar şaşmaz bir biçimde ikinci ve üçüncü sorularda da birinci şıkkı seçiyorlar ve Türkiye İşçi Partisi'ne giriyorlar. İkinci şıkkı seçenler kesinlikle Milli Demokratik Devrim Partisi'ne katılıyorlar. Profesör Landau doğru yazıyor; ikinci parti, 1965 yılından sonra hızla büyümeye başlıyor. 1968 yılına gelindiğinde İşçi Partisi'nin aydınlar ve öğrenciler açısından boşalmaya yaklaştığını söylemek mümkün.

Landau devam ediyor: "En azından Avcıoğlu'na göre kapitalist olmayan yol -azgelişmiş ülkelerde- büyük bir sosyal devrim mücadelesine yönelecekti. Burjuva devrimcilerin de, üst orta sınıf ile feodal öğelere karşı bu mücadeleye katılacaklarını ileri sürüyordu; ulaşılacak rejim ne burjuva demokrasisi, ne de sosyalist demokrasi olmayacak, ikisi arasındaki geçiş aşaması olan bir 'milli demokrasi' olacaktı. Burjuva demokrasisinde burjuvazi, sosyalist demokraside de işçiler yönetirdi; milli demokraside ise, milli demokratik toplumun tüm anti-emperyalist; ve anti-feodal milli güçleri hükümette yer alacaklardı. İktidar bir Milli Cephe'de olacaksa da, milli demokrasilerde işçilere ve köylülere önemli bir rol verilecekti." Çok net olarak ortaya çıkıyor. Profesör Jacob Landau, bu yazdıklarına, bir dip not ekliyor ve dip notu buraya çıkarıyorum: "İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Türkiye Komünist Partisi ile yan örgütlerinin zaman zaman savundukları da budur. Bir süre TKP'ne yakın olan Avcıoğlu'nun etki altında kalıp kalmadığı sorucunu aklagetirmektedir, doğal olarak". Dip not, yapılan çözümlemeleri tamamlıyor.

Mihri Belli liderliğinde yeni kurulan İç-TKP karşısında, Türkiye İşçi Partisi, Hemingway'ın İhtiyar Balıkçısı'ndaki balığa benzedi; TİP, deniz içinde bir büyük balık iskeletine dönüşüyor. Böyle bir durumda, güçlenen İç-TKP ve Yön Hareketi ittifakına karşı, gücünü yitiren TİP ile fonksiyonsuz Dış-TKP yakınlaşması, normal bir gelişme olarak ortaya çıkıyor. Gerçi ideolojik güçlük var; TKP hep kemalisttir ve Kemalizm'den bağımsız olamıyor, yeni bir kemalist iktidar döneminin peşinde koşuyor. Türkiye İşçi Partisi'nin başında ise İsmet Paşa döneminde hapis görmüş, Erzurum Kongresi'nde Mustafa Kemal Paşa'dan çok daha kıdemli İsmail Fazıl Paşa'nın yakın akrabası Mehmet Ali Aybar bulunuyor. İsmail Fazıl Paşa'nın oğlu Ali Fuat Paşa, Kurtuluş Savaşı'nda Ankara Kolordusu'nun başında bulunmasına karşın Mustafa Kemal Paşa tarafından İstiklâl Mahkemelerine sürükleniyor ve politikadan tasfiye ediliyor. TİP Kemalizm'den olmasa bile, yeni bir kemalist iktidar dönemine uzak düşüyor.

Bu dönemde radyo yayınları dışında cansız Dış-TKP'nin tek canlılığı, Türkiye'ye gönderilen ve milli demokratik devrim savının içyüzünü açıklama iddiasını taşıyan bir broşür'dür; erozyona uğramış TİP kadrolarında önce büyük bir sevinç ve sonra da büyük bir düş kırıklığı yaratıyor. Dış-TKP, milli demokratik devrim görüşüne değil ve yalnızca Mihri Belli'ye karşı çıkıyor.

1971 yılı Ocak ayında, Yön Hareketi iktidarının yalan görüldüğü bir tarihte, 19 Ocak 1971 tarihinde, Demokratik Alman Cumhuriyeti'nde Neues Deutschland'a verdiği demeçte Yakup Demir, alias Zeki Baştımar, bir CIA kaynağından aktarıyorum, TKP'nin "temel güncel görevinin", Washington'un başını çektiği emperyalizm ve Türkiye'deki "gerici ajanları" ile mücadele etmek olduğunu açıklıyor.[31] Bir sosyalist sistem, Yakup Demir devam ediyor, ancak, işçi sınıfının liderliğinde "burjuva-demokratik devriminin tamamlanmasından" sonra kurulabilir; şimdi işçi sınıfı,"Atatürk'ün zamanındakine göre çok daha güçlü ve deneyimlidir." Hükümetin devrilmesinden sonra kurulacak "bir gerçekten de-

mokratik yönetim"[32] altında, Türk halkının, işçi sınıfının liderliğinde "sosyalizme giden yolu" açacağı ileri sürülüyor. Türkiye'de Silahlı Kuvvetler'in en üst düzeyinin, radikal bir askeri yönetimi önlemek için planlar tartıştıkları bir zamanda Dış-TKP, milli demokratik devrim partisi ile, kesin beraberliğini, ilân etmekten geri kalmıyor.

Tekrar Yön Hareketi'ne dönüyorum. Yön, 1965 seçimlerinden bir yıl geçmeden, yönünü, Türkiye İşçi Partisi'ne çeviriyor ve TİP ile ilgili, bir tartışmayı başlatıyor. İlhaml Soysal türünden dönemin en kavgacı ve etkin yazarlarından birisi, Muvaffak Şeref ve Erdoğan Başar, Halil Berktay'ın babası oluyor, türünden eski tüfekler, Türkiye işçi Partisi'ni ağır eleştiri ateşine tutuyorlar. Kuşkusuz bu ateşin en ağır toplarından birisi, Avcıoğlu'ndan sonra, yine E. Tüfekçi'dir.

Buna geleceğim; bundan önce hazırlıklardan söz edilmesi gerekiyor. 28 Ocak 1966 tarihli Yön Dergisi'nin başyazısı "Sovyetler ve Biz" başlığını taşıyor ve Doğan Avcıoğlu imzasını taşıyor. Henüz detente'ı duymamış bir Türkiye'de, Türk-Sovyet Dostluğu açısından, açılım sayılabilecek ve cesur değerlendirmeleri içeren bu yazıdan aktarma yapmak durumundayım. Sevgili Doğan, Soğuk Savaş döneminin bilgi birikiminin etkisiyle olabilir, Sovyetler Birliği'nin diğer sosyalist ülkeleri, dış ticaret kanalıyla "sömürdüklerine inanmak için kuvvetli sebepler vardır" diyor.[33] "Sömürme politikası, ancak 1953'ten sonra değişmiştir" diye ekliyor.

Bundan sonra yazdıklarının mesajı son derece açık: "Büyük devletlere özgü bu egoist politikalara rağmen, Sovyetler Birliği emperyalist bir ülke değildir. Orada dev tekeller ve dev tekellerin emrinde bir devlet yoktur." Bu dönemde, bu tür sözlerin Türkiye'de büyük cesaret sayıldığını eklemek zorundayım.

Diyalektiğin Sorunları: Çubuğu Tersine Bükme ve Kendini Geriye İtme.

Düşünmenin sorunları, dinamiğin sorunlarıdır. Toplum ve doğadaki hareketin dışında düşünmenin sorunları bulunmuyor.

Düşünme sürecinde çubuğu tersine bükme yöntemi, Adam Smith'te var; sözünü ediyor. Ancak geliştirmesi söz konusu değil; çünkü, Adam Smith, düşünce tarihinin en ünlü eklektiklerinden birisi oluyor.

Lenin, çubuğu tersine bükme yöntemini, bir düşünme süreci yöntemi düzeyine çıkarıyor. En ünlü uygulamasını "Ne Yapmalı" ile ilgili olarak, yine kendisi açıklıyor. Bir ara "Ne Yapmalı?" çalışmasında çubuğu tersine büktüğünü ilân ediyor. Bununla, "klasik" marksizmi, daha sonra adı konacak olan, bir menşevik öğretiye dönüştürme eğilimini ortaya çıkarmış oluyor, iktidar bilincinin, kapitalizmin bunalımı içinde ve bu bunalımın ekonomist eylemleriyle birlikte, kendiliğinen geleceğini ileri süren eğilimlere karşı, işçi sınıfına bilincin dışarıdan götürülmesi gerektiğini savunuyor.

Bu, kuşkusuz, bir marksizm'dir, ancak bu marksizm'i Lenin öğretiyor. Lenin'den önce marksizm böyle anlaşılmıyor.

Her çubuğu bükme, bir anlamda, küçük ya da büyük bir yol ayrımıdır. "Ne Yapmalı" ile Lenin, eski yol arkadaşlarından ayrılıyor. Lenin ve arkadaşları, daha yaşlı kuşaktan Plehanov, Rusya'da narodniçetvo hareketine doğuyorlar; narodnikler, kapitalizmi yaşamadan, Rusya'da despotizmin yıkılmasından hemen sonra, köy ortak yaşamından esinlenen bir sosyalizme geçilebileceğini savunuyorlar ve tarihin pek az kaydettiği şiddetle, büyük bireysel özverilerle Çarlık düzenine savaş açıyorlar. Devrimci-demokrat nitelemesi, bir kavram olarak ortaya çıkıyor.

Plehanov bunlardan, bu çevreden geliyor, -ayrıca Pyotr Struve ve Tugan-Baranovskiy türünden, daha sonraki yazında "legal marksist" olarak adlandırılan, çaplı iktisatçılar var. Bunlar, Lenin'in önündeler; marksizmin alfabesini ve bu arada Komünist Manifesto çizgisiyle Kapital'in temel kurgusunu, ısrarla savunuyorlar, kapitalizmin gelişeceğini ve sınıf çelişkilerinin artacağını, kütlesel işçi hareketlerinin ön plana çıkacağını ileri sürüyorlar.

Lenin, bunlara katılıyor ve çubuğu tersine bükerken, bunlardan ayrılıyor.

Struve ve Tugan-Baranovskiy ile diğerleri için, kütlesel işçi sınıfı hareketi açısından bir araç olan kapitalizm, giderek, bir amaç oluyor, geleceğini ısrarla yazdıkları kapitalizme tutuluyorlar ve ayrılmıyorlar. En çoğuyla liberal burjuva oluyorlar. Böylece, narodnik hareketin şiddetine duydukları tepki, legal marksistleri ve arkalarından menşevizmi, ilerici çizgiden ayırma sonucunu doğuruyor. Tersinden de söylenebilir; legal marksistler norodniçestvo'yı ve menşevikler, bolşevizmi, kendilerini geriye itmek için, hız aldıkları birer set olarak kullanıyorlar.

Çubuğu tersine bükme yöntemi, iradi bir buluş değil; gerçeklikten çıkıyor. Yaşam ve mücadelenin bir temel çizgisi, bir eğilimi var; ancak, zigzagları içeriyor ve dönüşleri barındırıyor. Daha da önemlisi eğrisi var; fakat bü-

tün adımlar ve bütün eylemler, tüm buluşlar, birbirine tam uyacak bir biçimde, önceden ölçüsü verilmiş türden, ortaya çıkmıyorlar.

Colt tabancası ya da daha az uygun olarak Kırıkkale yapımı bir tabanca düşünülebilir: Sökülür ve takılır. Takılırken, kesme, bükme veya eğelemeye gerek yok; en iyi, çavuşlar yapıyorlar. Çünkü parçalar, daha önceden ölçülü verilmiş olarak, birbirine girecek bir biçimde yapılıyorlar. Eylemler ve yeni düşünceler, böyle olmuyorlar.

Eklenecekler oluyor: Devrimler, tarihsel konumlarını sağlamlaştırabilmek için, daha ileriye gitmek zorunda kalıyorlar. Düşünceler de böyledir; bir düşünce alanını tutabilmek için ileriye çıkmak gerekiyor.

Max Planck, teorik fiziğin gelişiminde, zaman içinde "yanlış" olduğu ortaya çıkan görüşlerin, ancak, savunucu ve sahiplerinin, yaşamdan çekilmesiyle, etkisizleşebildiğini saptıyor. Bunun üzüntü veren, ancak, gerçekçi bir saptama olduğuna inanıyorum.

Türkiye'nin sosyalist devrim-milli demokratik devrim tartışması, Rusya'nın narodniçetvn-sosyal demokrat işçi partisi arasında gelişen tartışmasını andırıyor. Bu tartışmada da hem çubuğu tersine bükme yönteminin ve hem de kendini geriye itme sürecinin örnekleri görülüyor.

Modern Türk menşevizminin ortaya çıkışı, bu tartışma ile birlikte oldu. Bunu, seminer haline getirdim ve Yürüyüş'te yazdım; tekrarlamam için bir gerek yok. Yalnızca iki çizgisine işaret etmekle yetinmek istiyorum.

MDD, işçi sınıfı öncülüğünü ortadan kaldırabilmek ve devrim stratejisi içine anti-kapitalist eğilimlerin girmesini önlemek için, feodalite savına, giderek daha kıskançlıkla bağlandı. Bunun karşısında, Sosyalist Devrim, Türkiye'nin kapitalist niteliğini belirtmek için mantık sınırlarını çok aştı.[34] Bunun ötesinde ve daha önemlisi, kapitalizmin geliştiği tezi, giderek, kapitalizme övgüye dönüştü. İşçi sınıfı kültesini artıracağı düşüncesiyle, Ortak Pazar'a katılma ve taşra burjuvazisini zor duruma sokacağı ve monetizasyonu Doğu Anadolu'ya götüreceği gerekçesiyle Finansman Yasası, "soldan" büyük destekçi bulmaya başladı. Ekonomik alanda, Demirel, yeni destekler edindi.

Her türlü "devrimci demokrat" eylemi provokasyon ve bunların önderlerini de provokatör sayma ve gösterme eğilimi, bu dönemde, güçlendi. MDD ile mücadele, Türkiye'de de, kendini geriye itmek isteyenler için, bir set işlevi gördü. Sosyalizmden liberal burjuvaziye bir kayma oldu.

Yüzme havuzu düşünülebilir ve dönüşlere bakılabilir; hız almak için, havuzun kenarını itmek gerekiyor. Toplumsal pratikte dönemeçler önemli oluyor.

Dökülmelerin çoğu, dönemeçlerde, ortaya çıkıyor.

"Sovyetler Birliği", Sevgili Doğan devam ediyor, "emperyalist ülkelerle olan mücadelesinde, Üçüncü Dünya'nın politik ve ekonomik bağımsızlığına kavuşmasından yanadır. Sovyetler, geri bırakılmış ülkelerin sanayileşme yoluyla emperyalizmin pençesinden kurtulacağı inancındadır. Bunun içindir ki, Sovyet Yardımları, Üçüncü Dünyanın sanayleşmesini önlemeye değil, aksine bu ülkelerin sanayileşmesine ve modernleşmesine yönelmiştir." ABD yardımlarının karşısına Sovyetler Birliği ile ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi konuluyor; ABD ve Sovyet yardımlarının arasında bir nitelik farkı olduğu vurgulanıyor. Ekleniyor: "1945-53 sömürme döneminde dahi Doğu Avrupa ülkelerinin hızla sanayileşmesinde Sovyet katkıları büyüktür." Böylece Sevgili Doğan, Soğuk Savaş bilgi birikiminden kaynaklanan Sovyetler Birliği'nin diğer sosyalist ülkeleri, bir süre de olsa, sömürdüğüne ilişkin ileri sürülen görüşleri, önemli ölçüde, geri almış oluyor.

Sıra Türkler'in durumuna geliyor. Daha sonraki yılların "Türklerin Tarihi" yazarı Doğan Avcıoğlu, önlemli ve "dengeli" yazı biçemiyle, Sovyetler Birliği'ndeki Türkler'in durumunu ele alıyor. "Türkler olarak, Stalin zulmünü unutacak değiliz. Ama bu, başka bir gerçeği görmemize engel olmamalıdır. Aşiret hayatı yaşayan ve kırk yıl önce Anadolu'dan kat kat geri bulunan Türkistan, komünist yönetim altında hızla modernleşmiş ve kalkınmıştır. Bugün Türkistan, Anadolu'dan kat kat ileridir." Modernizasyon çabalarının kapsayıcı etkisine parmak basılıyor.

Bir de, daha sonraki yıllarda ön plana çıkan "kadın hakları" karşılaştırması yer alıyor. Şöyle: "İlk kadın hükümet başkanı diye Bayan Indra Gandi'ye tebrik telgrafı çeken politikacı hanımlarımız, Özbekistan Cumhurbaşkanının Bayan Nasreddin adlı enerjik bir Türk kadını olduğunu öğrenmelidirler. Milliyetçilik etiketini kimseye vermek istemeyen bir kısım çevreler, 'Sovyet zulmü altında inleyen kardeşlerimizin imdadına koşmadan önce, bu gerçeklere eğilmeli ve Türkistan'dan önce Anadolu'yu kurtarmamız gerektiğine inanmalıdırlar." Son derece barışçıl bir çağrı olduğuna inanıyorum.

"Bütün bunlar", bir sonuç çıkarmak için yazılıyor, "Amerikan emperyalizmine benzer biçimde bir Sovyet emperyalizminden söz edilemeyeceğini göstermektedir. Aksine, Üçüncü Dünya ülkelerinin yeni sömürgeciliğin pençesinden kurtulma çabaları, ancak Sovyet yardımlarıyla başarıya ulaşmaktadır." Bu sonucun genel bölümünü oluşturuyor; bir de özel ve yerel bölümü var. "Türkiye'mizin de, ister Batı ittifakı içinde, ister bağlantısız bir ülke olarak, milli çıkarları ön planda tutan bağımsız bir dış politika izleme yolunda atacağı ilk adım, Sovyetler Birliği ile ekonomik ve politik ilişkileri geliştirmek olacaktır. Başka türlü Menderes tipi bir iç ve dış politikadan kurtulmak mümkün değildir." Bütün bunlar, tekrar ediyorum, yeni'nin içinden çıktığı eski'nin bulaşıklığını taşıması türünden Soğuk Savaş klişelerinin bazı izlerini taşımasına karşın, yep yeni bir açılımı anlatıyor ve Demirel Hükümeti'nin dışında bir iktidar programını içeriyor.

Pekiyi, bu güzel açılımın ve yeni programın önünde, Yön Hareketi'ne göre, hiç mi pürüz yok? Var; "Amerikan emperyalizmine benzer biçimde bir Sovyet emperyalizminden söz edilemez" düşüncesini içeren paragraf. "Türkiye Komünist Partisi" ara başlığıyla başlıyor. Bir trade-off çıkarıyor ve şöyle sürüyor: "Aramızda diplomatik ilişkiler bulunmayan Doğu Almanya'da yerleştiği anlaşılan Moskova'nın emrinde bir Türkiye Komünist Partisi'nin varlığı ve Bizim Radyo'nun münasebetsiz yayınları, ölçülü davranma lüzumunu haklı olarak artırmaktadır. Komünist Partileri toplantılarında Çin'e karşı bir oy sağlayabilmek için, Moskova böyle kukla teşekküller besleyebilir. Fakat bu davranışlarının şüpheler yarattığını bilmelidir." Burada, Sevgili Doğan, doğrudan doğruya Sovyetler Birliği'ne hitap etme gereğini duyuyor.

Bunu bir paragraf izliyor ve burada, özel yaşamında son derece kibar Doğan, ağır sözcükler ve nitelemeler kullanma gereğini duyuyor: "Bizim komüniste de saygımız vardır, ama Moskova'nın, ya da Pekin'in değil, Türkiye'nin komünisti olmak ve önce Türkiye demek şartıyla. Moskova ve Pekin papağanlarının, Washington uşaklarından pek farklı yaradılışta olduklarını sanmıyoruz." Bütün bunlarla, Mustafa Kemal Paşa'nın 1921 yılı pratiğini önemsemenin yanında, "İslâmiyet ve Sosyalizm" türü Garaudy çalışmalarını çevirerek, sosyalizmin Türkiye topraklarına pek yabancı olmadığını, İslâm kanalıyla köklerinin gelip yerleştiğini anlatmaya çalışan Yön Hareketi teorisyeninin, Silahlı Kuvvetler'de üstün bir bağımsızlık dürtüsünün, tarihsiz olarak, varlığına inandığı ve bu inanca göre hareket gereğini duyduğu anlaşılıyor.[35]

"Sovyetler ve Biz" başyazısının son paragrafını da aktarıyorum. "Türkiye bugün bir bağımsızlık savaşı içindedir. Bu milliyetçi savaşın öncülüğünü yapan Türk sosyalistleri, bağımsızlığımıza gölge düşürecek davranışlara, nereden gelirse gelsin, en ufak müsamaha gösteremeyeceklerdir." Bu, her halde, "zinde kuvvetler" için gerekli bir güvence sayılıyor.

Bu başyazı, daha önce çizilen şema'ya tam bir uyum gösteriyor. Bunun arkasından TİP'in etkisizleştirilmesi döneminin gelmesi gerekiyor ve geliyor. Yaklaşık dört ay sonra, Avcıoğlu'nun "TİP'e Dair..." başyazısıyla, Türkiye İşçi Partisi, tartışma ve otopsi masasına yatırılıyor. "TİP'e Dair..." başyazısı, "TİP, güç şartlar altında şerefli bir görev yapıyor" cümlesiyle başlıyor.[36] Bir haklılık yanında bir nezaketi ifade ediyor.

Üç aktarma yapmak zorunluluğunu duyuyorum. Birincisi şu: "TİP programındaki toplumsal yapının tahlili ile ilgili uzun açıklamalar, elli yıl önce yazılmış Batı kitaplarından yapılmış çok genel planda kalan bir çeviri'den ibarettir. Ne var ki, bunun kabahati TİP'te değil, Türkiye'de sosyalist düşüncenin kısırlığında aranmalıdır. Sosyalist düşünce de, kapitalist düşünce gibi, bir Batı aktarmacılığından öteye pek gidebilmiş değildir. Sosyalist düşüncenin, Türk toplum yapısını evrimi içinde aydınlatacak verimli bir metod olarak kullanılması, hâlâ el sürülmemiş bir konudur." Doğan'ın bu görüşlerine pek çok itiraz gelebileceğini sanmıyorum.

İkinci aktarmayı yapıyorum: "Parti organlarına seçileceklerin yarısının işçilerden gelmesi zorunluluğu, aslında çoğunluğu sosyalizmden habersiz, opurtünist ve bürokrat küçük burjuvalar olan sendika yöneticilerine, değerli unsurların feda edilmesi pahasına, haksız imtiyazlar tanınmasına yol açmıştır." Doğan Avcıoğlu, yaşamı boyunca Türkiye'deki sendikacıların sosyalistliğine, bir eğilim olarak, hiç ama hiç güvenmiyor.[37] Bu pekiştirmeden sonra aktarmaya, kaldığı yerden, devam ediyorum, "işin garibi, işçiden kopuk ve işçi oyu üzerinde etkisiz sendika yöneticilerine bu imtiyazlar verilirken, TİP'in dayandığı en sağlam güç olan gençlik, bir sınıf teşkil etmiyor gerekçesiyle küçümsenmiştir. CHP'nin Kurultay'dan sonra en yüksek organı olan Parti Meclisi'nde, gençlik kollarının iki temsilcisi yer almaktadır. TİP ise, gençlik kollarından gelen talebe rağmen, gençliğin parti organlarında temsilini reddetmiştir. Bir yandan bütün gücünüzü köklü değişikliklerden yana zinde kuvvetler'den alacaksınız, öte yandan bu gücü küçümseyeceksiniz. Ortada bir tersliğin bulunduğu muhakkaktır." Türkiye İşçi Partisi, gençlik kollarından hep çekiniyor; Avcıoğlu, bunu eleştiriyor.

Son aktarmaya geliyorum: "Türkiye'nin bir numaralı meselesinin, bugünkü bağımlı durumdan kurtulmak olduğu noktasında, sanırız, bütün sosyalistler birleşmişlerdir. Bu görüşün gerektirdiği anti-emperyalist milliyetçi mücadele, henüz sosyalizme

hazır olmayan, fakat sağlam Atatürkçü geleneği ile, antiemperyalist mücadeleye açık olan önemli çevrelerde destek bulmaktadır. Milliyetçi mücadele, bu çevrelerin bilinçlendirilmesi ve kazanılması ile ancak gerçek bir ağırlığa kavuşacaktır." Görülüyor; milli demokratik devrim savı, ana çizgileriyle ve tekrar açıklanıyor. Bir engele işaret ediliyor. "Ne var ki, TİP, bir yandan antiemperyalist mücadeleyi bir numaralı mesele sayarken, öte yandan klasik bir proleter-burjuva mücadelesinin sloganlarını ön plana çıkararak güçleri dağıtmakta ve zayıflatmaktadır." Bu, bundan sonra, hem İç-TKP ve hem de Dev-Genç tarafından TİP'ne karşı yöneltilen en sert eleştirilerin tartışmasız gerekçesi oluyor; daha sonra. TİP'e yönelik şiddet uygulamaları da bu gerekçeye dayanıyor. "Başka bir deyişle, TiP, aynı anda iki meydan muharebesi vermekte, üstelik ikinci muharebe yüzünden, ilk muharebeye hazır güçlerin azalmasına ve amaçlarının dağılmasına yol açmaktadır." Bu bir hüküm oluyor; buna, İç-TKP ve Dev-Genç'in ekleyebileceği yeni bir eleştiri yok. Bunların zaman içinde daha geniş aydın kütlesine yayılması gerekiyor ve yayılıyor.

Bundan sonraki açılmış bir yolda yürümekten farksız; gerekleri yapılıyor. Yön Hareketi'nin açmış olduğu; "Tip Tartışması" içinde Mihri Belli'nin "Demokratik Devrim: Kimle Beraber, Kime Karşı" başlıklı katkısı, milli demokratik devrim partisi'nin bir deklarasyonu niteliği taşıyor ve adını vermemekle birlikte, Türkiye İşçi Partisi'ni, "oportünizm" ile damgalıyor. Katkı'sının sonuna doğru önce şunları söylüyor: "Demokratik devrim aşamasında, bu devrimden yana olan güçleri karşımıza alırsak, devrime karşı olan sınıfları tecrit etmede kusur edersek, en bilinçli devrimciler olarak, sosyalist olarak, devrimci güç birliğini kurma işinde öncü rol oynama yolunda çaba göstermezsek, sosyalizmin iyi şey, kapitalizmin kötü şey olduğu anlamındaki sözlerimiz, boş sol gevezelikten öteye bir değer taşımaz." Bundan sonra bir de "görev" ve "eylem" çağrısında bulunuyor. Bunu da şöyle yapıyor: "Devrimci teoriyi sulandırma çabalarının Türkiye'de sosyalizm davasına zararı vardır. Onun için oportünizm diye nitelendirmemiz gereken bu gibi tutumlara karşı durmamız, bunları sosyalizmin bilimi ve Türkiye'nin gerçekleri açısından eleştirerek yanlışlıklarını ispat etmemiz bir görevdir." Hızla gelişen İç-TKP ve Dev-Genç bu görevi üstleniyorlar.

1967 yılı başında ise Doğan Avcıoğlu Yön'ü kapatarak, iktidar için tank savaşına geçiş hazırlıklarını yaparken başlatmış olduğu tartışmanın bir bilançosunu yapıyor ve bunu bir "fatura" olarak ortaya koymaya çalışıyor. Her satırı ayrı bir ağırlık taşıyan bu başyazıda "üzülerek söylemeliyiz ki, ısrarlı uyarmalara rağmen, TİP yöneticilerinin milliyetçi demokratik güçleri bölücü davranışları değişmiş değildir" deniliyor.[38] Türkiye İşçi Partisi'nin, Adalet Partisi iktidarından önce doğru yolda olduğu, "cephe" çağrısı yaptığı, ancak bundan sonra "bozulduğu" ileri sürülüyor. Açıkça şunlar yazılıyor: "AP iktidara geldiğinden beri ne değişmiştir de, dün kutsal ödev sayılan Milli Cephe çağrısı yırtılıp atılmıştır? TİP yöneticilerinden emperyalizmi ve işbirlikçilerini pek sevindiren bu önemli politika değişikliğinin nedenlerini açıklamalarını istemek hakkımızdır." Açıklama isteği, TİP'ne yönelik büyük bir muhalefet olarak gelişiyor.

Şöyle bir sıralama yapılıyor: "TİP'in görüşlerini dile getirdiği belirtilen bir dergi, başyazısında, TİP'li gençliğe Kızılay ve Beyazıt meydanlarına bağımsızlık sloganlarıyla dökülen öteki Atatürkçü gençlerden uzak durmayı önermektedir. TİP'in kontrolündeki bir öğrenci klüpleri federasyonu yayınladığı bültende, emperyalizme karşı cesur mücadelesiyle gururlandığımız Türkiye Milli Talebe Federasyonu da dahil, mevcut gençlik kuruluşlarının, aslında egemen güçlerin birer uydusu olduklarını yazmaktadır. Hukuk Fakütesi Öğrenci Derneği seçimlerinde TİP'ne bağlı grup, antiemperyalist Kemalist Cephe'ye, AP'li grupla birlikte karşı çıkmaktadır. İlerici güçlerin bölünmesi, sosyalistliği ve halkçılığın gereği sayılmaktadır." Bu sıralama, kuşkusuz bir eylem programına dönüşüyor. Gençlik örgütlerinde İşçi Partisi etkinliğinin ortadan kaldırılması, programın ilk maddesini oluşturuyor.

"TİP'in kontrolündeki bir öğrenci klüpleri federasyonu", Fikir Klüpleri Federasyonu'nu anlatıyor. 1950 yılları ortasında, Siyasal Bilgiler Fakültesi içinde kurulmuş ve ülke çapında sesini duyurmuş olan Fikir Klübü 1960 yılından sonra diğer fakültelere yayılıyor.[39] 1960 yıllarının ortalarında, yüksek öğrenim gençliğinin demokrat ve kütlesel örgütü Türkiye Milli Talebe Federasyonu'nun yerini almaya başlıyor.[40] Yön Hareketi ve bağlı olarak İç-TKP sosyalist devrim tezini savunanların etkisindeki FKF'nin, Fikir Klüpleri Federasyonu'nun, "milli cephe" dışında kalarak ve buna karşı çıkarak bölücülük yaptığını ileri sürüyor.[41] Bir eylem programı çıkıyor; TİP'lilerin FKF'den uzaklaştırılması eylemi başlıyor. FKF, isim değiştiriyor ve Dev-Genç'e dönüşüyor.

Bir tarihsel beraberlik ve süreklilik var, bu nedenle, 1971 yılında, Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı, bir ayırma işlemi yerine bir toplama yönetimini izliyor ve 1971 yılına kadar birbirinden ne ölçüde ayrı olurlarsa olsunlar, 12 Mart Günleri'nde FKF ile Dev-Genç'i aynı "İddianame" içine alıyor. İddianame, "1965 yılından itibaren teorik hazırlıklar tamamlanmış, 1968 yılında pratiğe geçme yolunda çalışmalar başlamıştır" diyor; bu değerlendirmeyi "Fikir Klüpleri Federasyonu" bölümüne başlarken yapıyor.[42] Yarbay İlhan Şenel ve di-

ğer savcı arkadaşlarının bu periodizasyonunu yerinde buluyorum.

Bundan sonraki bölümün başlığı, "Türkiye'de İç Savaş" oluyor. 1968 yılından başlatabileceğimi düşünüyorum.

1968 yılına kadar, eldeki mevcut teori ile taşınamayacak ölçüde, bir basınç birikiyor ve biriktiriliyor. Sosyalist devrim tezi, barışçıl geçiş ile resmen parlamento seçimlerinde artan başarılarla iktidara işaret ediyor. Bir "sosyalist iktidar" var; sıcaklığı ne ölçüde artırırsa artırsın zaman içinde çok uzağa düştüğü için, birikmiş umut ve enerjiye denk düşmüyor. Milli demokratik devrim savı ise sözde sosyalist iktidarı gündemden çıkarmamakla birlikte, sosyalist devrimi gündemlerinin birinci maddesi yapanların varlığına bile tahammül edemiyor.

Sosyalist devrim tezinin resmi açılımının, bu açılımda Mehmet Ali Aybar ile Behice Boran arasında kıl payı bile bir ayrılık yok, barışçıl geçiş ve parlamento seçimlerini temel alması nedeniyle iktidarın uzun yılların arkasına sarkıtmasına ve milli demokratik devrim savının da, giderek, en büyük şiddeti, sosyalist devrim tezini savunanlara uygulamasına karşın, mevcut rejimi korumak isteyenlerle koruma durumunda olanlar, bu ikisi arasında kıl payı bile fark görmüyorlar; her ikisini de aynı sepete ve sonra da aynı hücreye koyuyorlar.

Bunu pratik olduğu kadar da teorik bir yaklaşım sayıyorum: Tekelci aşamada kapitalizmin demokrasi'yi reddettiği ve Batı Avrupa dışı ülkelerde, gücünün yettiği zaman, ortadan kaldırılabildiğini gösteriyor. Kapitalizmin demokratik sınırlarının ve demokrasinin, kapitalist programının yeniden incelenmesi gereğini ortaya çıkarıyor. Demokrasiyi tümden reddederek yaşayabilen bir kapitalizmin varlığında, on sekizinci yüzyılın burjuva devrimler çağında bile kapitalizm ile demokrasi arasındaki paralelin her zaman bire bir bir ilişki olup olmadığının araştırılmasını, bir sorun olarak, gündem maddesi yapıyor. Rejimi koruyanlar ve korumak durumunda olanlar, artık, verilen demokrasi'nin ötesinde bir program için mücadele etme ile sosyalizm için mücadeleyi özdeşleştirmekten geri kalmıyor, aynı sayıyor.

Kanıtlanmamış isteklere dayalı, niyeti belirtmekle yetinen, nesnel olmaktan uzak, öznel bir hukuk anlayışı, böyle bir bakışın, zorunlu sonucu oluyor.[43] Yaygınlaştırılmasına çalışılıyor.

FKF-Dev-Genç İddianamesi, MDD ile SD arasındaki mesafenin kıl payı olduğuna inanan bir bakış açısını yansıtıyor. Aktarıyorum: "Yukarıdan beri zikrolunan yazıların ışığı altında millî demokratik devrimin, sosyalist devrimin ilk aşaması bulunduğu, Marksist-Leninistlere göre milli demokratik devrim gerçekleştirilmeden önce sosyalist devrimin gerçekleştilmesinin düşünülemeyeceği, bu devrimin sosyalizme geçiş için gerekli ortamı hazırladığı, bu devrim aşamasının her yönden bağımsızlığı hedef alarak anti-emperyalist, anti-feodal mücadeleyi kapsadığı, amacının dış ve iç sömürüden, feodal kalıntılardan arınmış Türkiye yaratmak ve her sınıf ve zümreden meydana gelen halk iktidarını gerçekleştirmek olduğu, milli demokratik devrim mücadelesinin işçi sınıfının öncülüğünde bütün anti-emper-

FKF'den Dev-Genç'e: Merkez Komiteleri

FKF	*Dev-Genç*	*Dev-Genç*
Son MK	*Birinci MK*	*İkinci MK*
Yusuf Küpeli	Atila Sarp	Ertuğrul Kürkçü
Mehmet Demir	İrfan Uçar	Sinan Kâzım Özdoğru
Çetin Özkarar	Aktan İnce	Zafer Kutlu
Münir Aktolga	Gün Zileli	Oğuzhan Müftüoğlu
Çağatay Anadol	Ergun Aydınoğlu	Şaban İba
Tunçer Eşsizhan	Ahmet Bozkurt	Hüseyin Yavuz
Mustafa Ulusay	Tuncay Çelen	Cemal Selmanpakoğlu
Süleyman Coşkun	Ömer Ö. Turgut	Levent Eren
	Oral Çalışlar	Fevzi Bal
	Oktay Etiman	
	Nurettin Öztürk	
	Ruhi Koç	
	Hüseyin Onur	

Yarbay İlhan Şenel ve diğerleri, FKF, Dev-Genç... İddianamesi, *Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı,* Ankara, 1971, çoğaltma, s. 153.

yalist, millici sınıf ve tabakalar ile yürütüleceği, bu mücadelenin Amerikan emperyalizmine, onun yerli işbirlikçilerine ve feodal mütegallibeye karşı verildiği, komünist partilerinin, toplumların kapitalist dönemden sosyalizme geçişinde uyguladıkları bir strateji, kat edilmesi zorunlu bir aşama olduğu, milli demokratik devrim ile varılması istenen nihai amacın sosyalist devrimin tahakkuk ettirilmesi sonucuna varılmaktadır."[44] Görülüyor; Lenin'in İki Taktik'in dünyada tek de olsa bir sosyalist iktidardan önce yazılmış olmasıyla, sosyalist devletlerin var olduğu bir dünyada okunması, önemli farklılıklara yol açabiliyor. Sosyalizmin bir gerçeklik olduğu bir dünyada, iki taktik arasındaki kesintisizlik savı, kapitalist düzeni korumak isteyenlerle korumakla görevli olanlar için, iki taktiğin tek taktik olarak algılanması sonucunu doğuruyor.

Cepheye bakış da, bu görüşün kesintisiz devamı olarak ortaya çıkıyor. 12 Eylül Dönemi, TİP İddianamesi'nden, teknik açıdan son derece özensiz olarak hazırlanmış bir belge olduğunu yazmam gerekiyor, aktarıyorum: "Cepheye katılanlar kim olursa olsun Cephe'nin idaresini elden kaçırmamaya dikkat ederler. Cephe taktiği, komünistlere, kendilerinden olmayan geniş kitleleri ve büyük kuruluşları, maksatlarına alet etmek fırsatını verir."[45] Mevcut rejimi korumak isteyenlerle korumakla görevli olanlar, cephe'yi buradaki çözümlemelerden tümden ayrı olarak, geride kalmış işlerin yapılması için bir yol olarak değil, çok daha ileri tarihlerin işlevlerini yerine getirmenin yöntemi sayıyorlar. Bu sayımda, en küçük bir ikircikli davranıştan ısrarla uzak kalıyorlar.

Bu ısrar ile uyumlu olarak da, FKF-Dev-Genç, İddianamesi, Fikir Klüpleri Federasyonu'nun tüzüğünde yazılı amaçları, yalnızca, "derneğin kanunen muteber olabilmesi için gösterilen" amaçlar sayıyor ve pek itibar etmiyor. İtibar edilmeyen FKF amaçlarını aktarmak gereğini duyuyorum: "Fikir Klüpleri Federasyonu, bilimsel düşünme ve davranma yeteneğine ulaşmış yüksek öğrenim gençlerinin aralarındaki dayanışmaya, karşılıklı eğitime, iş ve eylem birliğine dayanan örgüttür. Gençlik, yurt ve dünya olaylarını bir bütün olarak ele alır. Gençlerin mutluluğunu, insanın kendini yetiştirebileceği olanakların var olduğu bir düzende görür. Bu ileri düzene ulaşabilmek için gençlere ödev düştüğü kanısındadır. Gençlerin ödevlerini yerine getirebilecek olgunluğa erişmesi, bilinçlenmesi, eşgüdümlü ve örgütlü eylemlere girişerek yurda ve dünyaya yön verebilmesini amaçlar. Amacına varmak için, toplantılar, yarışmalar düzenler. Sergiler açar. Yasalarca yasaklanmayan her türlü eğitim ve sanat çalışmaları yapar." Bu amaçların, 1960 yıllarının ikinci yarısında, hızla biriken basınç ile birlikte, hızla aşıldığına işaret edilmesi gerekiyor.

Fikir Klüpleri Federasyonu'nun 7 Temmuz 1968-4 Ooak 1969 dönemini kapsayan faaliyet raporu, bu aşılmanın, kanıtı olarak ortada duruyor. Faaliyet raporunda, dünya, şöyle görülüyor: 'Emperyalizmin kanını, iliğini emdiği topraklardan sosyalizm boy vermiş yükseliyor. Artık sosyalist düzenin gücü ve kudreti gittikçe artmakta ve uluslararası etkisi günden güne büyümektedir." Aynı rapor, yurt'a bakınca da şunları görüyor: "Türkiye'nin bağımlı durumdan kurtulması emperyalizmin bütün unsurları ile ülkemizden def olup gitmesine bağlıdır. Batı modeli demokrasi, emekçi yığınların uyanışını engellemek ve halkı sömürmek için egemen sınıfların ellerinde bir oyuncaktır. Bu düzenin değişmesi, işçi sınıfının ve ezilen halk tabakalarının bilinçlenip örgütlenmesi ve iktidara sahip çıkması ile mümkündür. TİP, emekçi halk yığınlarının gerçek sesi ve biricik ümit kaynağı olup ümit verici gelişmeler kaydetmiş, sosyalist hareket emekçi halk yığınlarının bağrında kök salıp kök vermeye başlamıştır."[46] FKF, bu rapor dönemine kadar, tümüyle Türkiye İşçi Partisi'nin etki ve kontrolunda gelişiyor ve çalışıyor.

Milli Demokratik Cephe:
Dev-Genç Sloganları

1 - Cici demokrasiye paydos,

2 - Devrimciler elele milli cephede,

3 - Fabrika işçinin - Toprak köylünün,

4 - Gerici parlamenterizme hayır,

5 - Hak sahihinin eliyle alınır,

6 - İşçi-Köylü-Gençlik-Ordu elele,

7 - İşçiler birleşiniz,

8 - Kahrolsun Amerikan emperyalizmi ve yerli işbirlikçileri,

9 - Kahrolsun halkımıza zulüm eden toprak ağaları,

10 - Milli Ordu,

11 - Milli sanayi,

12 - Milli iktidar,

13 - Nato'ya hayır,

14 - Ne Amerika, ne Rusya tam bağımsız Türkiye,

15 - Parlamento dışı muhalefet,

16 - Tam bağımsız ve gerçekten Demokratik Türkiye,

17 - Toprak işliyenin, su kullananın,

18 - Yaşasın Halk savaşı,

19 - Yaşasın işçi ve emekçilerin devrimci iktidarı,

20 - Yaşasın Dünya halklarının zaferi,

21 - Yaşasın işçi sınıfının devrimci mücadelesi,

22 - Yaşasın Türkiye Halklarının devrimci mücadelesi,

23 - Yaşasın halk savaşının zaferi,Yaşasın ezilen halkımızın emperyalizme karşı vereceği savaş,

24 - Bağımsız Türkiye'yi kuracağız,

25 - Yaşasın işçi -köylü-asker ve gençliğin devrimci dayanışması,

26 - Kahrolsun petrol sahalarını kapatan yabancı petrol şirketleri,

27 - Yaşasın Amerikan emperyalizmine ve yerli ortaklarına karşı savaşan tüm Türkiye halkı,

28 - Ya bağımsızlık, ya ölüm,

29 - Yaşasın bağımsızlık ve demokrasi savaşçıları,

30 - Halkın mücadelesine devrimci gençlerle birlikte katılalım,

31 - Kahrolsun katil Amerikan filosu,

32 - 6 ncı filo defol, 6 ncı filoya karşı diren,

33 - Yaşasın emperyalizme karşı dövüşen dünya halkları,

34 - Yaşasın işçilerin devrimci eylemleri,

35 - Dünya halkları güzelim bir dünya kuracaklardır,

36 - Yaşasın ikinci milli kurtuluş savaşımız,

37 - Devrimci kavgada saf tutalım,

38 - İşsizliğe ve pahalılığa karşı birleş,

39 - İşçi köylü elele milli cephede,

40 - Devrimciler ölür, devrimler yaşar,

41 - Devrimciler ölür, silahı beraber gömülmez,

42 - Birleşelim zalimlerin zulüm kanunlarını yere çalalım,

43 - Milli demokratik devrim mücadelesini güçlendirelim.

Yarbay İlhan Şenel. Binbaşı Mustafa Akın. Yüzbaşı Beti Tuğ. Yüzbaşı Gün Soysal, Yüzbaşı Ali Hüner. Yüzbaşı Muhteşem Savaşan. FKF - Dev-Genç... İddianamesi. Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı. Ankara. 1971, çoğaltma, s. 134 -135.

O kadar öyle ki, FKF, yalnızca TİP çizgisini savunmakla kalmıyor, TİP içinde başlamış çatışmada da bir tarafı tutuyor. Aynı rapor, TİP Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar'ın "hürriyetçi sosyalizm, güler yüzlü sosyalizm, tarih hürriyet kavgalarından ibarettir, sosyalist ülkelerin maskelerini düşüreceğiz" türünden sözlerini bilimsel sosyalizmin evrensel ilkeleriyle bağdaşmaz sayıyor ve eleştiriyor.[47] Böylece, İşçi Partisi'ni, daha çok alevi donlu bir köylü hareketiyle bir demokrat parti hareketine dönüştürmek isteyen Aybar'a karşı parti içi muhalefete destek çıkıyor. "FKF, sosyalist gençlik örgütü olarak örgütü yayma, güçlendirme, diğer örgütleri etki altına alma, eğitim, bilim, yayın ve eylem olarak bir takım faaliyetlerde bulunmuştur" derken, FKF'nin bir "sosyalist gençlik örgütü" olduğunu ilân ediyor, ileri sürüyor. Belki de farkında olmadan, kısa bir süre sonra FKF'den tasfiye edilecek olan TİP'liler, kurmak zorunda kalacakları örgütün adını da, sosyalist gençlik örgütü, açıklamış oluyorlar. Aynı rapor, yapılan eylemleri, Altıncı Filo'yu Protesto Yürüyüşleri'ni sayıyor ve tüm toplantılarda, "sosyalist Türkiye" ve "emekçi Türkiye" sloganlarının atıldığını belirtiyor.

Ayrılık tamdır ve sloganlar savaşı başlıyor.

Bu raporun okunduğu FKF Genel Kurulu, Türkiye İşçi Partisi'nin etkinliği kaybettiği toplantı oluyor. Yönetimi MDD çizgisi alıyor. Talat Aydemir'in 21 Mayıs girişimine katıldığı için tutuklanan Harp Okulu'ndan uzaklaştırılan, ODTÜ ile Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde kısa süreler okuduktan sonra Castro ve Che Guevera'yı incelemek için Paris'e gidip gelen, İşçi Partisi'ne ve Fikir Klübüne giren, Yusuf Küpeli başkan oluyor. Küpeli, daha sonraki bir mektubunda, İddianame'den aktarıyorum, FKF yönetimine gelmelerini, Doğu Perinçek'in yönetimi alması olarak niteliyor.

Küpeli başkanlığındaki yeni yönetim, FKF'nin amaçlarını yeniden tanımlıyor ve şöyle ifade ediyor: "FKF, bilimsel sosyalizmi kendisine eylem klavuzu edinmiş gençlerin örgütüdür. Sosyalist gençliğin örgütü olarak FKF, bilimsel sosyalizmin Türkiye gibi yarı bağımlı, yarı feodal ülkeler için öngördüğü, emperyalizmin ve onun yerli işbirlikçilerine karşı, bağımsızlık ve demokrasi yolunda mücadeleyi görev bilmiştir." Çok açık görülüyor; herhangi bir geçiş dönemine gerek olmadan, FKF, SD vokabülerini bırakıp MDD sözlüğünü kullanmaya başlıyor.

Artık gençliğin sloganı "sosyalist Türkiye" değil, "bağımsız Türkiye" oluyor. "Bağımsız Türkiye" ayrıca, FKF tarafından çıkarılan yayın organına da isim yapılıyor.

1969 yılı, "Fikir Klüpleri" adının, yaşanan günlerin şiddetli coşkusunu yansıtmayışına da tanık oluyor; Ekim 1969 tarihinde yapılan yeni bir genel kurul sonucunda, FKF, adını Devrimci Gençlik Federasyonu, kısaca Dev-Genç olarak, değiştiriyor. Milli demokratik devrim programı, Dev-Genç'in resmi belgelerine de giriyor.

Fikir Klüpleri Federasyonu'nu, FKF, Devrimci Gençlik Federasyonu, DGF olarak değiştiren ve 1969 yılı Ekim ayının başında yapılan genel kurul. Türkiye İşçi Partisi içinde FKF'den tüm umutları

kesme biçiminde bir değerlendirmeye yol açıyor. TİP içinde henüz iktidara gelmemiş olan Emek Muhalefeti'nin yayın organı Emek Dergisi'nde, bu değişme, "Küçük Burjuvazinin Gençlik Örgütü: DGF" başlıklı bir yazıda ele alınıyor. Şöyle bitiyor: "FKF sosyalist öz ve niteliğini, milli demokratik devrim tezi doğrultusunda yitirerek, bir küçük burjuva gençlik örgütü olan DGF'yi doğurdu. Sosyalistlerin FKF yahut DGF içinde mücadele etmelerinin anlamı yoktu. Çünkü, gençliğin doğal ideolojisinin temsilcisi olan bir gençlik örgütüne yeniden sosyalist öz ve nitelik kazandırılamazdı."[48] Bu, sosyalist devrim çizgisini savunanların Dev-Genç'i boşaltması anlamına geliyor. Yazının sonu, bunu, saklamıyor:

"Gençlik hareketlerini sosyalist örgütlenme mihveri etrafında dönendirmek için, sosyalist gençler yeniden örgütleneceklerdir." Yeni bir örgütün haberi veriliyor.

Çok geçmeden Sosyalist Gençlik Örgütü, SGÖ, Nihat Akseymen'in liderliğinde kuruluyor ve Emek Dergisi'nde SGÖ Genel Sekreteri Akseymen, uzunca bir inceleme ile kuruluşun ideolojik gerekçelerini açıklıyor. Yeni örgütün Genel Sekreteri, incelemesinde FKF'nun neden kaybedildiğini açıklamak gereğini duyuyor ve şunları yazıyor: "Küçük burjuva kökenli öğrencilerin gerekli sosyalist bilim ve ahlâk ile silahlandırılmaları çalışmaları gereğince başarılamayınca, Türkiye sosyalist hareketinin içine girdiği buhrandan da yararlanan MDD sapması, üniversiteli gençliğin bu küçük-burjuva özelliklerinden yararlanarak örgütü bilimsel sosyalist çizginin dışına çekti."[49] Milli demokratik devrim savını bir sapma olarak nitelendiren Akseymen önce, FKF çalışmalarında eksiklik buluyor. Sonra "ana örgüt" sorunlarını ön plana getiriyor. Aybar'a karşı sürdürülen mücadele, Aybar'ı bir günah keçisi haline getirerek, ortak sorumlulukları Mehmet Ali Aybar'a yükleme kolaylığını da getiriyor. TİP'te "kişiye tapma yaygındı" diyor ve devam ediyor: "Yani ideolojik olarak küçük-burjuva sosyalizmine, popülizme ve bilgi olarak da, kulaktan edinme şeylere sahiptiler. Partinin geçirdiği sert buhranda, Aybar oportünizmi su yüzüne çıktı, tutunamadılar. MDD görüşü bunlar için can kurtaran yerine geçti ve o tarafa uzun süren bir akış oldu. Bu küçük burjuvanın en büyük özelliği olan bir uçtan bir uca savrulmasıdır." SGÖ Genel Sekreteri, MDD çizgisine çok büyük bir kayma olduğunu, "uzun süren bir akış" ile anlatmaya veya anlatmamaya çalışıyor. "Önümüzdeki aşama milli demokratik devrim değil, sosyalist devrimdir" diyor ve milli demokratik devrimi savunan Dev-Genç'in bu sakatlıkla yüklü olduğunu ileri sürüyor.

Sosyalist Gençlik Örgütü kuruluncaya kadar yalnız FKF değil, Türkiye İşçi Partisi içinde de çok büyük ve çok hızlı bir kanama, kanamayla birlikte kan kaybı görülüyor. TİP üye ve sempatizanları, nerede ise akın akın MDD çizgisini program yapmış olan Mihri Belli'nin İç-TKP'ne kayıyorlar. Daha sonra TİP'te kalan bir avuç SD Tezi savunucusunun değerlendirmesiyle, "akşam TİP'li yatan, sabah MDD'ci oluyor." Kalanlar, birbirine güven duyamaz hale geliyorlar.

Fakat 1970 yılı başında kanama durmaya yüz tutuyor; TİPliler, DGF'yi boşaltırken MDD'ciler de TİP'i boşaltmış, oluyorlar. 1970 yılı başlarında İç-TKP'nin bir kütlesel gençlik gücü ile önemli bir aydın dayanağının olduğunu söyleyebilecek durumdayım. Böyle bir ortamda SGÖ kuruluşu TİP için yeni bir umut ve canlılık kaynağı oluyor.

Doğrusu o zamanlar, ne yazık, bu mirasın büyük payını İç-TKP'nin aldığını gören Dış-TKP'nin de, bir pay alabilmek için, harekete geçmiş olduğu bilinmiyor. "Küçük, burjuvazinin en büyük özelliği bir uçtan bir uca savrulmasıdır" diyen SGÖ Genel Sekreteri, 12 Mart'tan çok kısa bir zaman önce, ODTÜ'de öğrenci olan karısını da alarak ortadan kayboluveriyor; Londra'dan çıkıyor.[50]

Nihat Akseymen, kurucusu olduğu SGÖ ile doğru yolda bulduğu TİP'i terkederek, Sosyalist Devrim'i Türkiye topraklarında bırakıyor. MDD çizgisini savunan TKP'ne katılmak üzere dışarıya çıkıyor. Muhtemelen FKF'nin İstanbul Sekreteri ve yine TİP'li Veysi Sarısözen ve diğerleriyle birlikte Dış-TKP'nin ilk bölük transferlerini oluşturuyorlar.

Parantez açmam gerekiyor; iki büyük "cephe" projesini çözümlemeye çalışıyorum. İkincisi, "ulusal demokratik cephe" adını alıyor ve DİSK tarafından ortaya atılıyor. 1970 yıllarının ortasında ortaya atılan bu projenin sonunda, DİSK, parçalanmış ve güçsüzleşmiş bir sendikal örgüt durumuna düşüyor. UDC projesi, bu projeyi gerçekleştirmek üzere baş rolü alan DİSK cephesini dağıtıyor.

MDD projesi ise TİP'nin dağılmasına yol açıyor. Milli demokratik cephe projesi, Türkiye siyasal tarihinin bu en önemli siyasal örgütlenmelerinden birisinin etkin yaşamını sona erdiriyor.

Paranteze devam ediyorum: Her iki "cephe" projesi de bir askeri müdahale ile sona eriyor. "Cephe" projeleri ile askeri yönetimler arasında bir neden-sonuç bağlantısı kurmuyorum; ancak "cephe" projelerine canlılık veren dinamikler aynı zamanda, askeri yönetimlere de hazırlık ve gerekçe yerine geçiyor. 12 Eylül, DİSK'in çalışmasını durduruyor. Bu durdurmanın aynı zamanda DİSK'in çalışmaz duruma yaklaştığı gerçeğini de örttüğünü düşünüyorum. 12 Mart döneminde TİP, kapatılıyor. Fakat bu kapatmadan önce TİP'in mücadele gücünü yitirdiğini görüyorum.

Parantezi sürdürüyorum. Türkiye topraklarına ciddi marksist tohumların MDD-SD tartışması dö-

neminde atıldığını, Türkiye'nin düşünme kapılarını Leninizme, yine bu çatışma sırasında attığına inanıyorum. TİP, bu tartışmalar ve çatışmalar içinde, marksist bir parti kişiliği kazanmaya başlıyor;[51] ancak, bu bir yorgunluk ve mücadele gücünün azalmasıyla birlikte geliyor.[52] Bunu, yakın zaman gelişmelerinin ortaya çıkardığı bir paradoks saymak gerekiyor.

Parantezi kapatıyorum. Bu dönemi, bir de, 12 Eylül Dönemi'nin bakış açısından, "anlatmak" gereğini duyuyorum. Dev-Yol Ana İddianamesi, örgütün gelişimini çizerken şunları yazıyor: "1960'lı yıllarda Dev-Genç adı ile teşkil edilmiş olan Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu, milli demokratik devrim stratejisini benimsemiş ve yöneticileri, bu stratejinin uygulanması içinde olduklarını çeşitli vesilelerle beyan etmişlerdir."[53] Böyle başlıyor ve Dev-Genç'in, ideolojik planda, bir anti-TİP örgüt olarak ortaya çıktığını öne sürüyor. "1965 yılı sonlarında çeşitli Fikir Kulüpleri'nin birleşmesiyle kurulan Fikir Kulüpleri Federasyonu'nun, yayın organları ve düzenlediği toplantılarla ideolojik mücadele hudutları içinde kaldığı ve pasifist ve oportünist olan o zamanki Türkiye İşçi Partisi'nin yörüngesinde olduğu iddiasıyla eleştirilere" uğradığı belirtiliyor.

İddianame'de yer alıyor: "Fikir Kulüpleri Federasyonu'nun demokratik devrim adımını hiçbir zaman maksist-leninist temellere oturtarak savunmadığı, kendiliğinden gelen işçi, köylü, gençlik hareketleri ve giderek keskinleşen sınıf mücadelesi karşısında Türkiye İşçi Partisi oportünizmin iflâs ettiği belirtilmiştir." 12 Eylül Dönemi İddianamesi, 1969 yılı Ocak başında yapılan genel kurulda, Fikir Kulüpleri Federasyonu'nun MDD çizgisinin eline geçtiğini tekrarlıyor. Bu çizgide, bu tarihte, bir İç-TKP lideri olarak nitelediğim Mihri Belli ile Belli'yle çok yakın işbirliği içinde olan Doğu Perinçek ön planda görünüyor. FKF'nin, TİP etkisinden alınarak, MDD çizgisine geçirilmesi, kişi düzeyinde, Mihri Belli ile Doğu Perinçek'in kontroluna geçmesi anlamına geliyor.

Tarih, bu kontrolün, çok kısa sürdüğünü gösteriyor. Bunda, İç-TKP'nin hızla güçlenmesinde, o güne dek Kemalizm'in hâlâ en güçlü ideolojisi olmasının, Türk aydınının bir türlü kurtulamadığı sürü kompleksinin ve ayrıca İç-TKP'ni iktidara yakın görerek karyer hesapları yapanların kayışının, etkileri var. THKP-C Devrimci Yol ana iddianamesi, şu bilgileri veriyor: "17 Ekim 1970 tarihinde yapılan Dev-Genç Kurultayı'nda başkanlığa Ertuğrul Kürkçü seçilmiş ve bu Kurultay ile Mahir Çayan ve arkadaşları Dev-Genç'e tamamen hakim olmuşlardır." İddianame, bu bilgilerle yetinmeyerek, "Mahir Çayan, Ertuğrul Kürkçü, Yusuf Küpeli, Ramazan Münir Aktolga ve Kâzım Özüdoğru tarafından Türkiye Halk Kurtuluş Partisi Cephesi fiilen kurulmuştur" sözleriyle, DGF'nin bu genel kurulunu aynı zamanda yeni ve illegal bir partinin kuruluş toplantısı olarak gösteriyor.[54] Böylece, Türkiye Komünist Partisi'nden ayrı olarak, ikinci illegal siyasal örgütlenme ortaya çıkmış bulunuyor.

"Cephe" savı gücünü koruyor; yeni kurulan bir siyasal örgüt, THKP adına "Cephe" sözcüğünü eklemek gereğini duyuyor. THKP, milli demokratik devrim çizgisini benimseyerek kuruluyor.[55] Bunu sürdürüyor.

Öyle görünüyor, bu tür bir yeni parti kuruluşuna kadar, SD eğilimlerini yalnızca FKF içinde etkisiz hale getirmek yetmiyor; aynı biçimde, İşçi Partisi içinde tümden ortadan kaldırmak çok önemli oluyor. Bunu, bugün ancak, 1961-1971 döneminde Türkiye İşçi Partjsi'nin bir sosyalist parti olarak kendisini kabul ettirmiş olmasına bağlıyorum, özellikle ilerici gençlik, parti olarak, başka bir örgütü düşünemiyor ve kesinlikle TİP'ni "almak" zorunluluğunu duyuyor.[56] Türkiye İşçi Partisi ve yöneticilerine hiçbir zaman hak etmedikleri, haksız ve yoğun bir şiddeti uygulamaktan geri kalmıyorlar.

Mahir Çayan, Toplu Yazılar bıraktığı için, bu şiddet uygulamasının bir bölümünü aktarmak olanağı doğuyor. TİP içindeki Emek Muhalefeti'nin Behice Boran ile birlikte önde gelen ismi Profesör Sadun Aren, çeşitli ilçeleri gezerek, muhalefetin nedenlerini anlatmaya çalışıyor. Emek Dergisi bu gezilere yer veriyor.[57] Sadun Aren, Şaban Erik, Behice Boran ile Fatma Hikmet İşmen'in gezileriyle ilgili bu kısa haberde şu görüşler ön plana çıkarılıyor: "Görüşmelerde, parti içindeki son ayrılığın seçimlerde arkadaşları çalışmaktan alıkoymaması, seçimlerin sosyalizmi halk yığınlarına götürmek için büyük fırsat olduğu, bütün sosyalistlerin bu fırsatı değerlendirmek için olanca güçleriyle çalışmaları gerektiği anlatılmış ve bu konuda bütün partili arkadaşlara şevkle çalışmak görevinin düştüğü söylenmiştir. Oy almaktan çok daha önemli olarak, sosyalist bilincin arttırılması ve örgütlenmenin sağlanması için seçimlerin fırsat olduğu ve seçimleri özellikle bu yönlerden değerlendirmek gerektiği de üzerinde durulan noktalardan olmuştur." Sadun Aren'in bunları, Senatör Fatma İşmen'le birlikte, Zonguldak'ta ve Ereğli'de söylediği anlaşılıyor.

Siyasal Bilgiler Fakültesi profesörü ve TİP Milletvekili Sadun Aren'in bu gezilerini, Siyasal Bilgiler Fakültesi öğrencisi ve TİP üyesi Mahir Çayan'ın, beğenmediği anlaşılıyor; aynı yerlerde hocasını izliyor ve "Aren Oportünizminin Niteliği" başlıklı yazısını yayınlıyor.[58] Mahir, bu incelemesinde, oportünizmi ele alıyor ve Türkiye'de nasıl ortaya çıktığını çözümlemeye çalışıyor. Oportünizm, Mahir Çayan'a göre, Türkiye'de şöyle ortaya çıkıyor: "Bizim gibi milli demokratik devrim aşaması içinde bulunan yarı sömürge ve yarı feodal bir ülkede ise oportünizm ya

'devrim düz bir hat izlemek zorundadır' diyerek yanına alabileceği güçleri karşıya iter, temel çelişki-tali çelişki ayrımını gözden uzak tutar veya tali çelişkiyi temel çelişki kabul eder. İşçi sınıfı ile çelişkisi olan tüm sınıf ve tabakalara karşı, bir kör döğüşüne kalkar.[59] Bu dönemin tartışma yazınında çelişkileri önem ve ağırlıklarına göre ayırmak, sıralamak ve sınıflamak önemli bir yer tutuyor.

Bilim sınıflara ayırmakla başlıyor. Eğilimlerin ağırlıklarını tartma ile sürüyor.

Mahir Çayan, Türkiye İşçi Partisi'nin üzerine bir giysi olarak kesmek istediği oportünizm çözümlemesine devam ediyor. "Ya da belli bir süre için bile olsa, işçi sınıfına politik bilinç verme örgütlendirme sorunlarını ihmal eder, gereken gayreti göstermez veya geçici güçlüklerin yanlış bir analiziyle, korku ve saire nedeni ile karşı devrim saflarını olduğundan güçlü, kendi güçlerini olduğundan zayıf değerlendirerek milli kurtuluş mücadelesinde pasif kalır veyahut milli kurtuluş mücadelesinde millici sınıflara olan tali çelişkisini unutarak onları denetim altında tutmaz." Birincisinde politikayı bilememek ve ikincisinde de gerekli yürekten yoksun olmak anlatılmak isteniyor.

Sadun Bey'in Ereğli ilçe örgütünde neler anlattığı Emek Dergisi'nde yer almıyor. Mahir Çayan'ın Türk Solu Dergisi'ndeki yazısında ise yer alıyor. Mahir Çayan'ın yazdıklarına göre, Profesör Aren şunları söylüyor: "Biz proleteryanın öncülüğünde sosyalist devrimi savunuyoruz. Onlar ise küçük burjuva reformistleri olan asker ve sivil bürokrasinin öncülüğünde demokratik devrimi savunuyorlar." Ayrıca Sadun Bey, "Türkiye'de demokratik devrim geniş ölçüde tamamlanmıştır" diyor. "Bu nedenle önümüzdeki aşama sosyalist devrim aşamasıdır"; böylece SD çizgisi özetlenmiş oluyor.

Mahir Çayan, "tabii, hemen müdahale ettik, Ereğli'de birkaç devrimci arkadaşla birlikte Sadun Aren'in konuşmasına" diyerek, gelişmeleri anlatmaya başlıyor. Konuşmaya başlıyor ve daha sonra söylediklerini yazıyor: "Sadun Aren'in gerçekleri tahrif edip, söylenmemiş sözleri söylenmiş gibi anlattığını, yalan söylediğini ve yarı sömürge, yarı feodal bir ülkede, bir ileri aşamanın devrimini, yani sosyalist devrimi savunmanın, sosyalizme ihanet ve milli cepheyi böldüğü için Amerikan emperyalizmine hizmetten başka bir şey olmadığını, nedenlerini açık bir biçimde ortaya koyarak, diğer ülkelerin devrimlerinden örnekler verip, kısaca izah ettik." Öyle anlaşılıyor, anlaşılmasına karşın yine de yazılması gerekiyor, SD-MDD çatışmasının sıcaklığı içinde saygın bir öğretim üyesi olan ve zaman içinde, sosyalizm yolunda zahmet ve acıya da dayanaklı olduğunu gösteren Sadun Aren'e, gerekli saygılı biçem ile hitap edilmiyor.

"Odaya girdiğimizde hayretlerini gizlemeyerek ve burada ne aradığımızı sorarak bu karşılaşmadan müthiş sıkılmış görünen (emperyalizme hizmetten dolayı FKF'den atılmasını önerenlerden olduğumuz için) Aren'i bu köşeye sıkışmış durumdan Senato'daki sosyalizmin(!) sesi olan Bayan Fatma Hikmet İşmen kurtardı." Bu kurtulma da ayrıntılı olarak yazılıyor ve aktarıyorum: "Senatör Fatma Hanım birden bire rahatsızlandı, sağına soluna ağrılar girdi." Mahir Çayan'ın anlatımına göre, ilçe örgütünde güzel güzel tartışmalar yapılırken, Senatör İşmen, birdenbire "rahatsızlandım" diye konuşmaya başlıyor. "Bir an önce Ankara'ya gidip istirahat etmesi gerektiğini, arabayı kendisinin kullandığı için de yorgun düştüğünü, bu nedenle hemen kalkmaları gerektiğini" söylüyor. Tutturuyor: "Fatma Hanım tutturmuştu bir kere, 'gideceğim ben' diye." Fakat bırakmak istemiyorlar.

"Bay Aren de Fatma Hanım'a tabi olduğunu, bu nedenle kendisinin de Fatma Hanım'la birlikte gitmesi gerektiğini söyledi. Partili arkadaşlar direndiler bu kaçışı önlemek için." Öyle görünüyor, kimse Fatma İşmen'nin ağrılarına inanmak istemiyor. "Bizim ve diğer omuzdaşlarımızın direnmeleri karşısında ileri bir tarihte, 5 Temmuz kararlaştırıldı, geleceğine dair söz verdi, Sadun Aren. Ve neşesi tekrar gelen Fatma Hanım'la birlikte partiyi acele terkettiler." Sadun Bey'in, 30 Mart 1972 tarihinde, Kızıldere'de, bıyıkları henüz terlemiş dokuz arkadaşıyla birlikte insafsız bir randevusu olan Mahir'le, insafsız bir tartışmaya girmek istemediği anlaşılıyor.

TİP ve CEPHE

Doğan Avcıoğlu[60]

Bazıları sanıyorlar ki, sosyalizm tartışmaları, teorik planda bilgiçlik taslamak için başlatılmıştır. Hayır, YÖN, eyleme ışık tutmayan bilgiçliği, aydın gevezeliği saymış ve bundan daima kaçınmıştır. esasen YÖN'ün gücü ve başarısı, Türkiyenin somut davalarını teker teker gün ışığına çıkarmasından ileri gelmektedir. Sosyalizm gevezelikleri yapmaktan değil.

Sosyalizm tartışmalarını da, TİP yöneticileri tehlikeli bir yola girme eğilimi gösterdikleri için başlattık: İkinci kurtuluş savaşından söz eden, emperyalizm ile işbirlikçilerine karşı ön safta şerefli bir mücadele veren ve bütün milliyetçilerin birleşmesini haklı olarak isteyen TİP yöneticileri, parlamentoya alıştıktan sonra, tehlikeli tezler ileri sürmeye başlamışlardır. İnönü Hükümetinin anormal biçimde düşürülmesi üzerine, "Türkiye'nin politik ve ekonomik bakımdan tam bağımsız bir devlet haline gelmesi ve yaşaması, bugün Türk

milleti için bir ölüm kalım meselesidir. Tıpkı Kurtuluş Savaşı yıllarında olduğu gibi, milletimizin bütün namuslu, yürekli ve gerçekten yurttsever kuvvetlerinin bir milli cephe hâlinde işbirliği etmeleri ve dayanışmaları kutsal bir ödevdir" diye Sayın Aybar'ın imzasıyla bir "Milli Cephe Çağrısı" yayınlayan TİP yöneticileri, önemli bir politika değişikliği yaparak, "Antiemperyalist mücadele, sosyalist mücadeledir. Bunu sosyalistler gerçekleştirir" demeye başlamışlardır. Artık, sosyalist olma şartına bakmadan "milletimizin namuslu, yürekli ve gerçekten yurtsever bütün kuvvetlerini bir milli cephede toplama" söz konusu değildir. Aksine, Milli Cephe Çağrısında, "Geç de olsa, bağımsız ve kişiliği olan bir dış politika yürütme zorunluluğunu anlayarak ABD'yi endişelendirdi" diye övülen İnönü aleyhine "vatanı Amerikalılara peşkeş çekmek"ten, "bunun hesabının sorulacağından" söz açan parti bildirileri yayınlamıştır. Emperyalizm ve işbirlikçileriyle mücadeleyi ihmal pahasına, emperyalizmin en çok çekindiği güçlere yüklenme politikası, parti programı ile çatıştığı anlaşılan yeni ve çok orijinal teorilere bel bağlanmıştır. Yeni teorilere göre, ilk kurtuluş savaşını yapan ve 27 Mayıs'ı gerçekleştiren güçler.. "Osmanlı tipi ceberrut devletin halk düşmanı temsilcileri"dir. Emperyalizm ile işbirlikçilerinin egemenliğini sağlayan DP ve AP hareketleri ise, "yörüngesine oturmamış halk devrimlerindir. Bu mantıkla, Mustafa Kemal hareketinin ve 27 Mayıs'ın, faşist nitelikte karşı-devrim sayılması gerekmektedir!

Milliyetçi güçleri bölen ve sosyalizmi tehlikeli bir "halk dalkavukluğu" halinde dejenere edebilecek olan bu tehlikeli eğilimler üzerinedir ki, sosyalist strateji tartışmalarını zorunlu saydık. Tunçkanat'ın açıkladığı CIA Raporunda, milliyetçi güçlerin birleşmesi en büyük tehlike olarak gösteriliyor ve bunun mutlaka önlenmesi isteniyordu. TİP yöneticilerinin herhalde iyi niyetli tutumu, objektif olarak, CIA plânının uygulanmasını kolaylaştırıyordu. Tartışma, gerekli idi.

Tabii ki, Türkiye'de çok zaman görüldüğü üzere, tartışma, yörüngesinden kaydırılmak istenmiştir. "Tepeden inmecilik, halk düşmanlığı, faşistlik, halksız sosyalizm" gibi yakıştırmalar, esas anlaşmazlık konusunu bir toz ve duman bulutu içinde unutturma çabasının sonucudur. İşçi ve köylülerin iktidara gelmesi yolunda mücadele veren bütün sosyalistlerin en geniş demokrasi talebinden ve halkın safından ayrılamıyacakları aşikârdır. Faşizme kesinlikle karşı ve tam demokrasiden yana olduğumuz içindir ki, faşizm ihracatçısı ve emperyalizmle ve işbirlikçileriyle mücadeleyi, bütün demokratik güçlerin elbirliği ile yürütmelerini baş görev saymaktayız. Bunun içindir ki, emperyalizme ve işbirlikçilerine karşı çıkan bütün milliyetçi demokratik güçlerin birleşmesini engelleyen her türlü bölücü, ayırıcı davranışı şiddetle eleştirmekteyiz ve demokratik devrimi savunmaktayız.

Üzülerek söylemeliyiz ki, ısrarlı uyarmalara rağmen, TİP yöneticilerinin milliyetçi demokratik güçleri bölücü davranışları değişmiş değildir. TİP'in görüşlerini dile getirdiği belirtilen bir dergi, başyazısında TİP'li gençliğe Kızılay ve Beyazıt meydanlarına bağımsızlık sloganlarıyla dökülen öteki Atatürkçü gençlerden uzak durmayı önermektedir. TİP'in kontrolündeki bir öğrenci kulüpleri federasyonu, yayınladığı bültende, emperyalizme karşı cesur mücadelesiyle gururlandığımız Türkiye Milli Talebe Federasyonu da dahil, "mevcut gençlik kuruluşlarının, aslında egemen güçlerin birer uydusu" olduklarını yazmaktadır. Hukuk Fakültesi Öğrenci Derneği seçimlerinde TİP'e bağlı grup, antiemperyalist "Kemalist Cephe"ye, AP'li grupla birlikte karşı çıkmaktadır. İlerici güçlerin bölünmesi, sosyalistliğin ve halkçılığın gereği sayılmaktadır. Geçen yıldan beri geliştirilen halkçılık teorisine göre, "halk, zinde kuvvetlere düşmandır. Sosyalistler, zinde kuvvetlerin paralelinde görünürlerse, halkla aralarında bir duvar çekmiş olacaklardır. Sosyalistler, zinde kuvvetlerin uzağında ve hatta karşısında yer almalıdırlar. Halk, Menderes'i seviyorsa, bunu anlayışla karşılamalıdırlar." Zinde kuvvetler ile halk arasındaki uçurumu doldurmaya çalışacak yerde, zinde kuvvetleri "halk onları sevmiyor, Menderes'i seviyor" diye afaroz eden "halk dalkavukluğu" teorisi, bu düşünce sahiplerini, zinde kuvvetlerin paraleline düşmekten kurtarmakta, ama onları emperyalizm ile işbirlikçilerinin paraleline itmektedir.

TİP yöneticileri, ilerici gençliği bölücü bu tutumları ve teorileri önleyecek yerde teşvik etmektedirler. TİP yöneticilerinin sosyalist strateji konusunda son zamanlarda ileri sürdükleri görüşler, zinde kuvvetleri halk düşmanı sayan bir bölücü tutuma gerekçe hazırlamaktadır. Yöneticilerin görüşü şöyle özetlenebilir: "Öncülüğünü bizim yapmadığımız antiemperyalist bir hareket ki sosyalist hareketten ayrılamaz-dejenere olmaya, faşizme kaymaya ve tekrar emperyalizmin kucağına düş-

meye mahkûmdur." Pek iyi, pek güzel. Sosyalizme göre aslında çok daha mütevazi bir hedef olan antiemperyalist mücadelede, işçi sınıfını temsil ettiğini ileri süren TİP buyursun öncülüğü ele alsın. Buna kimsenin itirazı yok. Ama TİP teorisyenleri diyorlar ki "Öncülüğü milli burjuvazi kapacaktır." Çok zayıf olduğunu kendilerinin söyledikleri milli burjuvazi önderliği ele geçirebileceğine göre, TİP halen harekete öncülük edebilecek, güçte değildir. Peki TİP hareketinin öncülüğünü yapacak duruma gelene kadar ne eyliyeceğiz? Tarih duracak ve TİP yöneticilerinin "Hazırız" demelerini mi bekliyecektir?

Türkiye'de Demirel-Feyzioğlu ikilisi ile bir "Filipin Demokrasisi" kurma yolunda ciddi çaba gösteren emperyalizm, sosyalist güçlerle, tarihi görevlerini yapacakları güne kadar bir mütareke mi imzalayacaktır? Haydi tarihi de durduralım ve emperyalizme mütareke imzalatalım. Bu bekleme döneminde TİP yöneticilerine düşen iş nedir? Emperyalizm ve işbirlikçilerini ihmal edip, enerjilerini öteki antiemperyalist güçleri kötüleme yolunda harcamak mı? Pasif direnme kampanyasını, Amerikalılara ters bakmaktan ibaret bir mizah konusu hâline getirmek mi? Kendi teşkilâtının, kanun çerçevesinde, antiemperyalist mitingler düzenleme isteğine karşı çıkmak mı? "Sonra emekçi sınıflarla aramıza duvar çekilir gerekçesiyle TİP'li gençliği öteki ilerici gençlik hareketlerinden ayırmak mı? Kızılay ve Beyazıt meydanlarına dökülen ilerici gençliği halk düşmanı ilân etmek mi?

Sayın Behice Boran, "Birinci Kurtuluş Savaşı, milli burjuvazinin önderliğinde kaldığından dejenere oldu" diyor. İkinci Kurtuluş Savaşını yapmaya çıkan Boran, ilk savaşta bulunsaydı, "Kurtuluş savaşı nasıl olsa dejenere edilecektir, çünkü bizim liderliğimizde değildir" diye savaşı mı bırakacaktı? Proleteryaya "Madem öncü değilsiniz, savaştan vazgeçin, öncülüğe hazırlanın" direktifini mi verecekti?

TİP'in son teorileri, bu ölçüde anlamsız sonuçlara götürmektedir. Şüphesiz, parti olarak TİP öteki ilerici siyasi teşekküllerle rekabet halindedir. Bu rekabette TİP'e düşen görev CIA'yı fena halde telâşlandıran olumlu gelişmeleri, ille de olumsuz göstermek ve milliyetçi güçbirliğini engelleyici teoriler icat etmek değil, daha büyük bir güçle emperyalizmin ve işbirlikçilerinin karşısına dikilerek ve daha kararlı bir mücadele örneği vererek, taraftarını çoğaltmaktır.

TİP yöneticileri, AP iktidarından önce bu doğru yoldaydılar. "Tıpkı Kurtuluş Savaşı yıllarında olduğu gibi, milletimizin bütün namuslu, yürekli ve gerçekten vatansever kuvvetlerinin bir milli cephe halinde işbirliği etmeleri ve dayanışmaları kutsal bir ödevdir" derken, bizim de yürekten paylaştığımız ve bugün de ısrarla savunduğumuz bir çağrıyı dile getirmekteydiler, AP iktidara geldiğinden beri ne değişmiştir de, dün kutsal ödev sayılan Milli Cephe Çağrısı yırtılıp atılmıştır? TİP yöneticilerinden emperyalizmi ve işbirlikçilerini pek sevindiren bu önemli politika değişikliğinin nedenlerini açıklamalarını istemek hakkımızdır.

"Ereğli'de söylediğimiz doğru çıkmıştı. Bay Aren yoktu, Zonguldak'ta." Ne önemi var? Çok da önemli sayılmıyor. "Bay Aren'in sosyalist slogan diye öne sürdüğü "toprak köylünün, fabrika işçinin" sloganının yanlış olduğunu, ayrı iki devrim aşamasının sloganlarının birbirine karıştırıldığını, ayrıca bir bölgedeki fabrikanın bizatihi o bölgedeki işçilerin değil, işçilerin devletine ait olduğunu ve bu şiarın olsa olsa işçinin devletinin kurulması aşamasının, sosyalist aşamanın, bir şiarı olabileceğini, toprak köylünün şiarının ise sosyalist değil demokratik devrimin şiarı olduğunu söyledik." Söylemek istediklerini, yokluğunda da, söyleyebiliyor. Şunları da ekliyor: "TİP içinde Aybar ve Aren'in temsil ettiği oportünist kliklere karşı tavır alan, bunlara karşı parti içinde mücadele açan proleter sosyalistler olduğumuzu söyledik." Açık olması gerekiyor; THKP, Türkiye İşçi Partisi içindeki bir mücadeleden doğuyor.

Teorik olmaktan uzak, pratik bir noktası var; "milli cephe" kurulması isteniyor. "Sosyalist devrim" isteklerinin cephe'ye girmesi mümkün katmanlarda ürküntü yaratacağına inanılıyor. Bu inançla, "yüzde bilmem şu kadar feodalizm vardır, ana üretim biçimi kapitalist ilişkilerdir", Mahir Çayan bir başka yazısında ileri sürüyor, "diyerek, Yankee emperyalizmine karşı kurulması gereken Milli Cephe'nin, millici sınıflarını karşıya iten ve bu aşamada sosyalist saflarda eylemsizliği oluşturan 'Sosyalist Devrim', şiarını ortaya atan Aren ve Emek oportünizmi", bir "sağ sapma" ilân ediliyor.[61] Buna ek olarak, yapılmak istenen devrimin de pek beğenilmediği görülüyor: "Bu beylerin sosyalist devrimden kastettikleri Filipin tipi demokrasilerde oyların yüzde elli birini alıp iktidara gelmek." Barışçıl geçiş ya da parlamenter seçimler yoluyla iktidara gelme perspektifi, Türkiye İşçi Partisi'ne yöneltilen eleştirilerin odak noktasını gösteriyor.

1961-1971 yılları arasındaki görkemli çarpıklık,

Mehmet Ali Aybar'ın seçimlerle iktidara gelinebileceğini aşırı ölçüde ön plana çıkarmış olmasından güç alarak sağ ve sol sapma ayrımını teorik özünden koparıp iktidarı arayış yöntemindeki ayrılıklara indirgiyor. Sınıf bakış açısı, çözümlemede etkin olamıyor. Silahlı mücadele yöntemini benimseyenler "sol" ve parlamenter yolu düşünenler ise "sağ" sayılıyor. Böyle bir sayımın mümkün olamayacağını ileri sürmek zorundayım.

Mahir Çayan, MDD çizgisini savunurken, sosyalist devrim yolunu ileri sürenlerin yürüyüş biçimini geri buluyor. Sadun Aren, SD çizgisini savunurken, silahlı mücadele yoluyla da olsa, MDD programının ulaşmak istediği iktidarı geri sayıyor. Yürüyüş biçemi ile hedef tanımı arasındaki, bugün çok daha net algılanabilen bu kavga, zamanında trajik sahnelerle yaşanıyor.

"Bu durumda, proleterya partisinin görevi, proleter devrimcilerin görevi, 'sosyalist devrim' çığlıkları atmak değil, bütün ulusun en bilinçli sözcüsü olarak milli cephenin başına geçip, Amerikan postalları altında ezilen milli bağımsızlık bayrağını yükselterek milli devrimi yapmaktır."[62] Bu görevi anlamayanların yazgısında ise, ne yazık, şiddet uygulaması düşüyor.

Emek'ten bir aktarma yapmanın ve bir başlığı bugüne getirmenin sırasıdır. TİP'in İstanbul İl Kongresi haberini, Emek Dergisi, "MDD, emperyalizmin bir oyunudur" üst başlığıyla anlatıyor.[63] Nisan 1970 tarihindeki Kongre'nin yapılışıyla ilgili olarak haber şöyle başlıyor: Kongre, "parti üyesi olmayan bir güruhun müdahaleleri yüzünden sosyalist bir parti kongresi olmaktan daha başlangıçta, uzaklaştı. Molotof kokteyli, dinamit lokumu, tabanca ve daha bir çok zorbalık aleti ile donatılmış bu güruhun müdahaleleri ve zorbalık gösterileri altında ve tam bir faşizan hava içinde devam edip bitti.[64] Kongre açılınca yapılan başkanlık seçimini, SD taraftarlarının adayı Ali Yaşar, büyük bir oy farkıyla kazanıyor. MDD, bunu kabul etmiyor. Kavga başlıyor.

"Çıkan kavga yatıştıktan sonra, tam bir terör havası içinde faşist sloganlarla yeniden oylamaya" gidiliyor. SD taraftarlarının adayına oy verenler, "histerik bir yuh dalgası ile ödüllendiriliyor. "Arkasından tehditler, en yakası açılmadık soyundan küfürler" geliyor. Bu hava içinde SD çizgisi taraftarları Kongre'yi terkediyorlar.[65] Fakat Genel Sekreter Behice Boran kalıyor; söz istiyor ve söz alamıyor. "Beş dakika yeter" diyorlar; Parti'nin Genel Sekreteri Parti'nin en büyük il kongresinde yarım saat konuşma hakkını elde edebiliyor. Emek Dergisi, bu konuşmayı, şöyle anlatıyor: "Boran, orada bulunan Genel Başkan'ın müdahalesi ile ve uzun tartışmalardan sonra konuşabildi. Yarım saatlik konuşmasında Boran'ın en az elli kez sözü kesildi, yuhalandı ve en aşağılık cinsinden küfür ile karşılaştı. SD-MDD ayrılığı şiddete dönüşüyor.

Emek Muhalefeti, Aybar'a muhalefetten daha çok, tüm enerjisini MDD çizgisini savunanlara ayırmak zorunda kalıyor.[66] İstanbul Kongresi'nden sonra, MDD için bir muhalefet hareketini aşan bir değerlendirme yapılıyor. Aktarıyorum: "Milli Demokratik Devrim, artık en küçük bir şüpheye yer bırakmayacak şekilde anlaşılmıştır ki, emperyalizm ile burjuvazinin sosyalist hareket içindeki bir koludur. Parti'yi yıkmak ideolojisi ve hareketidir": Sonunda, gerçekten, Türkiye İşçi Partisi, son derece güçsüzleşiyor.

İstanbul Kongresi ile ilgili yazı, öznel olarak olmamakla birlikte, nesnel olarak MDD çizgisini savunanları emperyalizmin ajanı olmakla suçluyor Yazı şu tür cümle sıralamaları ile sona eriyor: "MDD, burjuvazinin sosyalist hareket içindeki koludur." Bunu bir diğeri izliyor: "MDD, burjuvazinin, Türkiye'de sosyalist mücadeleye karşı giriştiği en büyük harekâtıdır." Arkasından bir başkası geliyor: "MDD gerçek bir antiemperyalist mücadeleyi imkansız kılmakta, emperyalizmin değirmenine su taşımaktadır." Sonra bir başkası var: "MDD, partiyi sosyalist niteliğinden koparmak ve yıkmak amacındadır." SD, milli demokratik devrim cephesinin kongrelerde uyguladığı şiddete, şiddetli sözlerle karşılık verebiliyor.

Bir parantez açabiliyorum; bugün kırk yaşının üstündeki aydınlar arasında, dün en büyük parti, İç-TKP idi, bugün, kırk yaşının üstündeki aydınlar ile eski sendikacılar arasında en büyük parti ex-TİP'liler, eski-TİP'liler partisi oluyor. "Ex-TİP'liler Partisi", eski TİP'ten ayrıdır; tersi sayılıyor.

Ankara il Kongresi'nden sonra, her iki taraftan da birer küçük kümenin, başlarına dikiş attırmak ya da sardırmak için hastahaneye gittiklerini hatırlıyorum. Güçlerin birbirine yakın olduğu yerlerde şiddet ön plana çıkıyor, İzmir'de ise MDD çizgisinin zayıf olduğu anlaşılıyor. SD daha kibar davranıyor, İzmir'de milli demokratik devrim savının sözcülüğünü avukat Güney Dinç yapıyor. Kongre'de söz istiyor ve söz alıyor.

Emek Dergisi'nden aktarıyorum: "Parti üyesi olmıyan ve hatta partiden çıkarılmış bir takım MDD'cilerin önerge vererek söz istedikleri görüldü. Bu önergeler delegelerin büyük bir çoğunluğunun oyları ile reddedildi. Sadece Genel Yönetim Kurulu üyesi ve İzmir'de parti içinde MDD tezinin sözcüsü Güney Dinç'e yine üyelerinin oyu ile söz verildi. MDD'ci Güney Dinç, yöneltilmiş soruların hiçbirine cevap vermeden, kimsenin aksini iddia etmiyeceği bir takım genel doğrulara çarpık fikirler ekleyerek konuşmasını yaptı." Arkasından kavga başlıyor.

Dergi, kavga edenler için "MDD komandosu"

nitelemesini yapıyor.[67] Sosyalizm düşmanı olduklarını ileri sürüyor ve bunun için şunları yazıyor: "Merkez ilçe kongresi, MDD'cilerin çirkin yüzünün açığa çıkması için güzel bir vesile oldu. Üyeler onların nasıl iflah olmaz bir sosyalizm ve parti düşmanı olduğunu bizzat gördüler." Güncel nitelemenin ötesinde, aradan belli bir zaman geçtikten sonra, iç-TKP'nin TİP'ne verdiği önem gerçekten şaşırtıcı görünüyor.

Kürsüye gelen demokratik devrimci Erdoğan Güçbilmez sosyalist devrimcileri ordu düşmanlığı ile itham etti, parti örgütü dışında yürütülen anti-emperyalist mücadelenin yeterliliği anlamına gelecek sözler söyledi.[68] Altıncı Filo'nun Türkiye'ye gelemediğini ifade ettikten sonra Türkiye şartlarına göre hedefin milli demokratik devrim olduğunu, bunun da proleter sosyalistliğin icabından bulunduğunu savundu."[69] Çankaya Kongresi'nden bir "kongre sahnesi" anlatımı böyle başlıyor. "Yine aynı gruptan Gün Zileli, emperyalizmin 'Bağımsız Türkiye' sloganlarına karşı 'Sosyalist Türkiye' ve 'Kemalist Türkiye' sloganını attığını iddia ederek, Aydınlık Dergisi'nden pasajlar okuyarak Sosyalist Devrimciler'in ajan olduklarını ispat etti!" 1960 yıllarının başlarında başlayan görkemli tartışma, teorik ve bilimsel tartışmalara alışkanlığı olmayan Türkiye topraklarında, giderek kuruyor ve boş suçlamalara dönüşüyor.

Cevap verme işi Adil Özkol'un omuzlarına düşüyor. Emek Dergisi ve Emek Muhalefetinin genç ve önde gelen isimlerinden Adil Özkol söz alıyor. "Adil Özkol, partinin ve sosyalist eylemin küçük burjuva artıkları tarafından iki sapma aracılığıyla tehdit edildiğini; Aybar'ın temsil ettiği birinci sapmanın sosyalizmin bilimselliğini münakaşa ettiğini, işçi sınıfının öncülüğünü reddettiğini, demokratik devrimcilerce yaratılan ikinci sapmanın objektif sonucunun işçi sınıfının küçük burjuvazinin peşine takmak olduğunu, bunların örgütü yıprattıklarını, eylem yaptıkları yerlerde uyguladıkları yanlış strateji sonucu potansiyeli CHP lehine kanalize ettiklerini anlattı." Kuşkusuz, bu anlatımdan sonra, kavga çıkıyor. Kongre'deki hükümet temsilcileri, kavga üzerine, kongreyi dağıtmak istiyorlar; ikna ediliyorlar.

Artık 1960 yıllarının sonlarına doğru, Türkiye'nin bir "forumlar" ülkesi olduğuna hükmetmek kesinlikle gerekiyor. Üniversiteler forumlar ile yönetiliyor. Bundan önceki bölümde görülüyor; Silahlı Kuvvetlerde, 1960'lı yılların başlarında forumlarla karar alıyor ve bu 1960'lı yılların sonlarında, yalnızca çok yüksek rütbeli subayların katılımı ile tekrarlanıyor. İşçi Partisi kongrelerinin de forum niteliği kazandığı ortaya çıkıyor.

Kongre devam ediyor. "Bundan sonra verilen bir önerge ile TDGF Başkanı Atilla Sarp ile Turgutlu üyesi Ömer Özerturgut'un konuşmaları istendi. Her iki konuşmacı da, milli demokratik devrimin gerekliği üzerinde durdular." Parti üyesi olmayanlar veya partiden çıkarılmış olanlar, istifa edenler, kongrelerde gelip konuşabiliyorlar.

Sıra Vahap Erdoğdu'nun konuşmasına geliyor. "Daha sonra Vahap Erdoğdu'nun konuşması istendi, oylama sonucu lehte ve aleyhte eşit oy çıktı. Yeniden oylama veya başkanlık divanının Çankaya delegesi dört üyesinin de oy kullanması önerileri olduğu sırada başkanlık divanı etrafında toplanan demokratik devrimciler itişe kakışa başladılar. Bu gürültü arasında hükümet komiseri kongreyi dağıttığını bildirdi." Böylece Çankaya'da birinci perde kapanıyor.

Ses çatlaması yaşanıyor.

Çocukluk bir yeni başlangıçtır; sorulmamış soruların sorulduğu ve alışılmamış cevapların arandığı bir dönem oluyor. Çocukluk dönemini, aklın, yürek ve düşe sınır koyamadığı bir dönem olarak tanımlamak mümkün; yalnız çocuklar ellerini ateşe sokabiliyorlar. Bilmiyorlar. Akılları yetmiyor.

Sonra aklın yüreği denetimine almaya başladığı bir döneme açılıyor. Bu döneme geçiş, önce, sesin değişmesi ve patlamasıyla duyuluyor. Türkiye, 1960 yıllarının sonlarına doğru uzatılmış bir ses çatlaması dönemine giriyor.

Ses çatlaması dönemi, insanın, en az sevimli göründüğü bir zaman kesiti oluyor.

1960'lı yıllardan 1970'li yıllara geçildiğinde, 1970 ve 1971 yıllarında iki "pratik", milli demokratik cephe girişim ve projelerini yerle bir ediyor. "Cephe" dağılıyor ve "cephecilik" prestijini yitiriyor.

Hemen ve birkaç yıl sonra, milli demokratik cephe, ulusal demokratik cephe olarak ortaya çıkıyor. Çok ilginçtir; bir ülke insanlarının düşünsel sıçraması açısından üzerinde durulmaya değiyor. Aradan on yıl bile geçmeden, milli demokratik devrim savının temel dayanağı olan Türkiye'nin feodal yapısı bırakılıyor; artık, Türkiye'yi feodalizmin boyunduruğundan kurtarma savı ile bir cephe kurma söz konusu değil. Aradan on yıl bile geçmeden, feodalizmi temizlemek için cephe girişimleri bir büyük yenilgiyle karşılaştıktan sonra, Türkiye sanayileşiveriyor ve üstelik bu sanayileşme süreci içinde rekabetçi kapitalizm aşamasında da kalmayarak birdenbire bir tekeller ülkesi oluveriyor. İşte feodallere karşı milli demokratik cephe, on yıldan kısa bir zaman içinde kayboluyor ve bu kez, Türkiye'de tekellerin egemenliğini kırarak bir demokratik ülke yaratmak için ulusal demokratik cephe öneriliyor.

Aydın katında görebiliyorum; Türkiye'nin feodallerin boyunduruğunda inleyen bir ülke olduğu için üzülen aydınların çok büyük bir bölümü, bu

kez, Türkiye'nin tekellerin egemenliğinde ezildiğini görerek daha çok üzülmeye başlıyorlar. Cephe'ye gidiyorlar.

Sığ, ayrışmamış, kısa bir zaman için bile olsa yalnız kalma yürekliliğini gösteremeyen aydın sürü içgüdüsüyle hareket edebiliyor. Cephe için cepheye koşuyor. Cephenin siyasal ve ideolojik dokusu değil, yalnızlıktan korkan aydının yalnızlıktan kurtulması önemli oluyor.

Toplumdaki teorik sığlık, bunu daha da güçlendirici bir etki yapıyor.

Türkiye entelijansiyası, 1960'lı yıllardaki görkemli tartışma döneminde, tartışmaktan yoruluveriyor. Ses çatlamasından sonra, bütün öğrendiklerini reddettiği[70] bir dönem içinde, yalnızca pratikle yaşamaya başlıyor.[71] Böyle bir zaman aralığında bir arada ve çokluk durumunda olmak, birinci derecede, önem kazanıyor.

Türkiye'de sol akımların, başta TKP ve daha az ölçüde, birinci TİP olmak üzere, kemalizmden başka bir bakış açısı geliştirememiş olmaları, "cephe için cephe" eğilimlerini daha da güçlendiriyor. Kemalizmden başka bir ideoloji sahibi olmamak, sosyalist sözlükle süslü bir edebiyat sonucunda ve eninde-sonunda kemalist bir iktidarı amaçlamak olarak ortaya çıkıyor.

Birinci bölümde, rejimi sürdürmek isteyenler açısından, bir AP-Silahlı Kuvvetler Hiyerarşik Yönetimi CHP üçgeninin aynı ölçüde "meşru" çözümler olduğu anlatılıyor. Kemalizmden bağımsız bir bakış açısı geliştiremeyen Türkiye solu ise, iktidar alternatifi olarak, yalnızca bir ikili düşleyebiliyor. Birinci cephe projesi, silahlı yolla, Silahlı Kuvvetler müdahalesi ile kemalizmin bir radikal yönetimini amaçlıyor. İkinci cephe projesi, ulusal demokratik cephe, çok daha açık bir biçimde ve yalnızca bir CHP yönetimini ortaya atıyor.

Her iki cephe projesi de, devrim günlerine yakışır şölenlerle ilân ediliyor ve sürdürülüyor. Tek başına cephe ilânı, sonuçtan çok daha büyük bir sevinç kaynağı sayılabiliyor.

Kuşkusuz, milli demokratik cepheyi savunanlar, 1970 yılı 15-16 Haziran Günleri'nde, Kocaeli ve İstanbul illerinde patlak veren işçi hareketlerini bir sürpriz olarak görüyorlar ve kesinlikle büyük bir sevinçle karşılıyorlar. Bu aşamada, sevinçle ilân edilen bir cephe projesinin bir diğer sevinç ile büyük bir darbe yediğinin farkında görünmüyorlar.

Eylemler var; adları üzerlerinde, pratiktirler. Ancak, zaman zaman, tekil de olsalar somutun zenginliğini ve bu anlamda teorinin özünü içeriyorlar. 15-16 Haziran patlamasını hep böyle gördüm; teorik görünüyor. Türkiye'de egemen üretim biçiminin feodal olduğunu ileri süren, temel sayan, bütün bakış açılarını ve teorik çözümlemeleri çürütüyor.

Parantez açıyorum. Finans Kapital görüşünün, Dr. Hikmet Kıvılcımlı eliyle Türkiye'deki uygulaması, Türkiye'nin feodal egemenlik altında olduğunu ileri süren milli demokratik cephe çözümlemeleri ve Türkiye'nin tekellerin boyunduruğundan kurtarılması için önerilen ulusal cephe ile Türkiye'deki kötülüklerin tek kaynağını oligarşik yapıda arayan bakış açılarında hep kendiliğindencilik ve kestirmecilik eğilimleri var. Buna paralel olarak, ulusal cephe projesi bir yana, diğerlerinin tümü bir yığitleme çağrısı da içeriyor.

Yiğitleme çağrılarının işçi sınıfını etkilememesini mümkün görmüyorum. 1960 yılları, aslında, çağrısız bir yiğitleme dönemi de oluyor. Dünya solu için bir başarılar dönemidir, bir arayış patlamasına tanıklık ediyor. Latin Amerika'da Castro'dan sonra Che Guevera ile izleyicilerinin, insanın kendi yaşamını reddetmesine dayalı, arayışları, Asya'da Vietnam Halkı'nın Amerika Birleşik Devletleri'ne verdiği unutulmaz dersler, Afrika'da kapitalist olmayan yolların açılması denemeleri, bütün bunlara, Kuzey Amerika ile Batı Avrupa yüksek öğrenim gençliğinin, üniversite yapılarıyla sınırlı kalsa da, yeni bir düzen arayışlarıyla katılmaları, hep aynı on yıl içine sığıyor. Aynı on yıl Türkiye'de bir askeri gizli örgütün hükümeti devirmesiyle başlıyor ve sendikacılar, adı "İşçi Partisi" olan bir örgütle buna cevap veriyorlar. Kurulmasından çok daha önemli olarak Türkiye'de adı Türkiye İşçi Partisi olan bir örgüt, bir on yıl içinde yaşamını sürdürebiliyor. Seçimlerde parlamentoya giriyor ve rejim, sosyalizm adına parlamentoya girmiş on beş milletvekiline tahammül etmekten başka bir yol bulamıyor. Daha sonra, adında "devrimci" sözcüğü bulunan bir işçi sendikaları konfederasyonu kuruluyor ve çok daha önemli olarak, giderek büyüyor. FKF'den sonra Devrimci Gençlik Federasyonu, Dev-Genç, kütlesel etkinlik açısından daha ileri boyutlara ulaşıyor ve küçük bir bilinçli işçi kesiminin tepkisine yol açacak biçimde sosyalist devrim yolunu sansür etmeye çalışmasına karşın, ülkenin her toprağına kavgacılık tohumları ekmeye başlıyor.

15-16 Haziran Günleri'nde Kocaeli ve İstanbul'da yaşananlar, bütün bu evrensel ve yerel yükseliş dalgalarını içererek dışarıya vermek oluyor. Son derecede teorik görüyorum; 15-16 Haziran Günleri'ne baktığımda somut görmüyorum.

12 Mart uygulamalarında 15-16 Haziran Günleri'nin yarattığı endişe ve korkunun katkısı büyük görünüyor. Zamanın hükümetinde İç İşleri Bakanı Haldun Menteşeoğlu, İstanbul'da Valilik Konağı'ndan İzmit Valilik Konağı'nı arıyor ve Kocaeli Valisi'ne, Kolordu Komutanı'na iletilmek üzere "talimat" veriyor. Görevdeki hükümetin sorumlu bakanının talimatını, Kocaeli Valisi'nden, aktarıyorum: "Sayın Paşam, sayın Bakan diyorlar ki, Komutan'a

söyleyiniz, işçilerin kente girmelerine asla izin vermesin. Çok vahim durumlar meydana gelebilir. İşçiler, askerin tıkadığı yolun dışına taşarak kente ulaşmak isteyebilirler. Bu nedenle, gerekirse zor kullanarak işçileri mutlaka dağıtsın, fabrikalarına kadar sürüp atsın!.."[72] Kolordu Komutanı, AP Hükümeti'nin silah kullanma talimatını uygulamıyor. Kocaeli'nde 15-16 Haziran Günleri, bir çatışma olmadan tamamlanıyor.

İzmit'te Kolordu'nun başında vekaleten General Celil Gürkan var; anılarında neden ateş açılması yoluna gitmediğini şöyle açıklıyor: "Soruna, salt asker gözü ile, sadece otorite perspektifinden değil, karşımdakilerin de 'insan' olduğu, kandaşım olduğu, vazgeçemeyeceği anayasal haklara sahip Türk vatandaşı olduğu gerçeğinden bakmıştım."[73] Öyle anlaşılıyor; Celil Paşa, işçilere, anayasal hakları olan insanlar ve yurttaşlar gözüyle bakarken, bazı gölge insanlar da "kem" gözlerini Celil Paşa'nın üzerinden ayırmıyor.

Zamanın Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur, tekrarlıyorum, şunları yazıyor: "Ast kademelerdekilerin faaliyetleri hakkında çeşitli kanallardan aldığı haberlerle, Genelkurmy Başkanı içimizde en fazla bilgiye sahip olandı. İsmen tek tek kimin ne yaptığını biliyordu. Örneğin Tümgeneral Celil Gürkan'ın, daha İzmit'te Kolordu Komutan Vekili iken yaptığı temasları biliyor ve kendisini takip ettiriyordu ve bu durumu bizlere söylemişti.[74] Doğrusu son derece güzel! Celil Paşa, anılarında, "beni Kolordu Komutanlığına vekâlet ile görevlendiren Tağmaç, izlettiren gene Tağmaç!" sözleriyle şaşkınlığını dillendirmekten geri kalamıyor.

1970 yılı da, Türkiye'yi yönetenlerin yönetmekte güçlük çektiği, yönetimin böyle süremeyeceğini gördükleri ve birbirine güvenlerini yitirmeye başladıkları bir konjonktürü yaşıyor. Bu konjonktür kütlesel eylemlerle derin dalgalara dönüşüyor.[75] Radikal hazırlıkların 9 Mart 1971 tarihinde başarısızlığa uğramasının arkasından 12 Mart baskı döneminin başlaması milli demokratik cephe projelerine ikinci büyük darbeyi indiriyor.[76]

İzmit, Ankara-İstanbul yolu üzerindedir; gelip geçen çok oluyor. 1950 yıllarında gizli örgütün ilk kurucularından, 27 Mayısçı ve 14'ler ile birlikte tasfiyeye uğrayan, bu tarihte CHP milletvekili Orhan Kabibay bunlardan birisidir; yönetimi ele alma konusunda Tümgeneral Celil Gürkan ile görüşmeler yapıyor. Aynı yazgı içinden gelen Numan Esin ekleniyor. Dr. Memduh Eren'in adı da bu grup içinde yer alıyor.[77] Emekli ihtilâlci subaylar ve radikal aydınlar, Türkiye'nin objektivitesinin elverişli olduğuna inanarak, Silahlı Kuvvetler müdahalesi ile yönetime gelmek istiyorlar.

Kara Kuvvetleri içinden General Celil Gürkan, Hava Kuvvetleri'nden General Aydın Kırışoğlu ve Aydın Kırışoğlu'nun hastalanarak tedavi için Londra'ya gitmesinden sonra General Ömer Çokgör ve Deniz Kuvvetleri'nden Amiral Vedii Bilget, görevli subayların gizli ya da açık örgütünün kilit insanları oluyorlar. Karacı subayların Orgeneral Faruk Gürler ve Havacı grubun da Orgeneral Muhsin Batur ile ilişki içinde olduktan ve her ikisini, yeni iktidarın kollektif liderleri saydıkları da biliniyor.

Dışardakiler, sivil kökenliler ile sivil sayılan eski ihtilâlci subaylar, belli deneyimlerinin sonucu olabilir, Gürler ve Batur olmadan bir askeri yönetimin peşinde görünüyorlar. Celil Gürkan bunu, "Kabibay ve Esin ve onların çevresindekiler, Gürler ve Batur'u beklemeden 'düğmeye basılmasını' ister görünüyorlardı" diye anlatmaya çalışıyor. Ancak burası o kadar önemli değil; sivil radikal aydınlar, görevli subaylarla birlikte bir gizli örgüt ve daha sonra da ihtilâl konseyi istiyorlar. Celil Paşa bu istekleri, görevli subaylara aktarıyor. Kabul edilmiyor. Silahlı Kuvvetler içinde harekete hazır subaylar, "ne yapılacaksa katıksız şekilde Silahlı Kuvvetler bünyesi içinde ve Silahlı Kuvvetler mensuplarınca yapılmalı, emekli askerler, ya da sivil kişiler, şimdilik hazırlıklara ve kararlara katılmamalı" görüşü egemen oluyor."[78] Daha sonra, kurulacak olan Devrim Konseyi'ne de yalnızca görevli subayların alınması karara bağlanıyor.

Bu kararda subayların gizlilik kaygılarına daha duyarlı olacakları türünden gerekçelerin etkili olmasının yanında Silahlı Kuvvetler içinde askeri iktidar peşinde koşan subaylar için bir tür yaşam güvencesi endişeleri de rol oynuyor; öyle düşünüyorum. Silahlı Kuvvetler hiyerarşisi, sivil aydın ve kesimlerle bağlantı kurulmaması halinde başarısız girişimleri, yalnızca katılanları emekli etmekle sonuçlandırabiliyor. 21 Şubat 1962 ve 9 Mart 1971 girişimlerinde sonuç, kaybedenlerin emekliliği oluyor; 21 Mayıs 1963 girişiminin sonunda Talât Aydemir ile Fethi Gürcan'ın asılmalarında, sivil güçlerle bağlantı kurmalarının ve kendilerinin de bir tür sivilleştirilmiş subaylar olmalarının etkisi var. 1960 yıllarının sonları yaklaşırken, bunlar, birikmiş deneyimler olarak duruyorlar.

Yön Hareketi, iktidarı deneme aşamasına girdiği bir zamanda umulmadık bir "siviller giremez" bariyeri ile karşı karşıya kalıyor. Celil Paşa, anılarında, Doğan Avcıoğlu ile ilgili olarak, "kendisi ile 12 Mart öncesinde maalesef tanışmış değildim" diyor ve ekliyor: "Ama o, Havacı subaylarla, tabii bu arada rahmetli Kırışoğlu ile görüşüyordu. Bu temastan Batur'un habersiz olması düşünülemez."[79]", örgütün dışında tutulmakla birlikte Yön Hareketi ile sürekli temas yapıldığı anlaşılıyor.

Bu dönem, örgütlerin hızla doğup ve hızla orta-

dan kalktığı bir zaman aralığını gösteriyor. Yön Hareketi de özellikle 1968 yılından itibaren, asker kişileri de içine alan ve doğrudan doğruya iktidarı almaya yönelik örgüt denemelerine girişiyor. Modeli, İttihat ve Terakki'den çıkardıklarını düşünüyorum. Bir tüzük hazırlanıyor ve okunup imha ediliyor. Örgüte girebilmek için bayrak, Atatürk ve silah üzerine yemin ediliyor. Bir başkan, 27 Mayıs'çılardan emekli Korgeneral Cemal Madanoğlu, bir genel sekreter, Yön Hareketi'nin motoru Doğan Avcıoğlu, seçiliyor.

Bu örgütle ilgili olarak Ziverbey İşkence Evi'nde alınan ifadeleri okuyunca, devrimci coşku denilen çocuksu bir duygunun olduğuna bir kez daha inanmak gerekiyor. Başkan emekli Korgeneral Madanoğlu, Genel Sekreter Doğan Avcıoğlu, İlhami Soysal, İlhan Selçuk ve diğerleri bir araya geliyorlar ve Anıtkabir'in yolunu tutuyorlar. Şöyle oluyor: "Türkiye'nin kalkınması ve çağdaşlaşması için var gücümüzle çalışacağımızı, kişisel amaçlar peşinde koşmayacağımızı, Atatürkçülükten ayrılmayacağımızı, bir gün Anıtkabir'e gidip Ata'nın huzurunda ant olarak tekrarladık."[80] Bir devrimci coşku olmalı; gizli örgüt, açık yemin için Anıtkabir'e gitmekten çekinmiyor.

Disiplinli ve sürekli bir örgüt olamıyor; kapanıp kapanıp açılıyor. Başlangıçta, bir çok başlangıçta olduğu türden Orhan Kabibay var; Kabibay'in arkasından Numan Esin geliyor. 14 Kasım'da Kabibay ve Esin'i tasfiye eden Cemal Madanoğlu da akla geliyor. Alınıyor. Ancak Numan Esin'i görünce, Milli Birlik Komitesi'nde gene yüzbaşılardan "çektiklerini" hatırlıyor; dayanamıyor, ağzını açıyor ve örgütü kapatıyor. Tekrar kuruluyor. Bu kez, Turhan Selçuk'un karikatürlerinin Devrim Gazetesi'nde basılacağı yer konusunda Doğan Avcıoğlu ile İlhan Selçuk'un arası açılıyor. 15-16 Haziran Günleri'ne geldiğinde bir kez daha dağılıyor.

Kişisel sürtüşmelerini önemsemiyorum. İki nedenle önemsemiyorum; birincisi, dar anlamda "kişisel" görünenlerin bile çok derinde, henüz sezgi düzeyine bile ulaşamamış önemli ve ciddi nedenleri olabiliyor. Kişisel olarak görülen ayrılıklar, daha sonra, ciddi yol ayrılıkları olarak belirlilik kazanıyorlar. İkincisi, gerçekten önemsiz olabiliyorlar; büyük akış içinde ve büyük sayılar yasasına göre, yuvarlanarak, sivriliklerinden uzaklaşabiliyorlar.

Tezi yazıyorum; büyük yürüyüşlerde küçük sürtüşmeleri ön plana çıkarmak, yürümemek isteğini anlatıyor. Önemli olan, bu sürtüşmelere rağmen, yürüyebilmektir. Her büyük yürüyüşte, Türkiye türünden, büyük pratik dalgalar arasında yaşayan bir ülkede, her yürüyüşün yepyeni yürüyüşçülerle yapıldığı bir toprakta, sürtüşmelerin varlığını çok doğal karşılamak gerekiyor.

1960 yıllarının sonlarında radikal aydınların objektif bir iktidar talebi var. Güçlüdür. Bunu bastıracak güçte yerleşmiş bir kapitalizm olduğu da görülüyor. Ancak asker-sivil radikal aydınların bütün güçlerini objektif durumdan aldıkları kesin; örgütlerinin hiçbir gücü yok.

12 Mart öncesi, gerek Silahlı Kuvvetler içinde ve gerekse bağlantılı olarak dışındaki gizli örgütlerin hepsinin pamuk ipliği örgütleri olduğunu söylemek durumundayım. Gizlilikleri bile kuşkuludur; hepsi biliniyor. Bütün bunlara karşın, kapitalist rejimi korumak isteyenler ve koruma durumunda olanlar, pamuk ipliği örgütler karşısında bile yıllarca ve aylarca bocalıyor. Yönetim güdüğü ortaya çıkıyor.

İkirciklidir; "reform" yapmak üzere geliyor. Umutlar yavaş yavaş kırılıyor.

Niyetler, niyetlilerle birlikte, kırılıyorlar.

7 Haziran 1961 tarihinden 22 Mayıs 1963 tarihine kadar, Silahlı Kuvvetler içinde bir Albaylar Kuşağı'nın yönetimi var; bu, bir dönem. Bu döneme bir geçiş dönemi adını vermek zorunluluğu var. Albaylar Kuşağı, Albay Arat, Albay Ünsalan, Albay Seyhan, Albay Aydemir ve diğerleri, yönetimi, Milli Birlik Komitesi'nden alıyorlar ve Genelkurmay Başkanı'nın başkanlığındaki komuta düzenine veriyorlar. Nesnel olarak yaptıkları, budur; kesin. Bunu tersinden de söylemek mümkün; eğer böyle bir Albaylar Kuşağı olmasa ve bu Albaylar Cuntası'nın ileri atılışıyla iktidar Milli Birlik Komitesi'nden alınmasa, Silahlı Kuvvetler Komuta Kademesi'ne geçebilir mi? Kesinlikle geçmez; en başta, başta Cevdet Sunay ve beraberindekiler bunun özel risklerine katlanmazlar.

Albaylar Kuşağı, Cevdet Sunay liderliğindeki komutanlar koleji tarafından temizlendiler. Çoğu emekli oldu ve bir bölüğü asıldılar. Böyle bir durumda, Albaylar Kuşağı'nın, Selçuk Albay'ın, Necati Albay'ın, Dündar Albay'ın, Talât Albay'ın, Turgut Albay'ın, niyetlerinin, yönetimi, ihtilâl yoluna beraber çıktıkları, Sezai Albay'dan, Sami Albay'dan, Muzaffer Albay'dan, Osman Albay'dan, Ahmet Albay'dan, Yarbay Gürsoytrak'tan, Yarbay Karaman'dan, Ekrem Albay'dan, Haydar Albay'dan alarak, Cevdet Sunay ve arkadaşlarına teslim olduğu söylenebilir mi? Kesinlikle söylenemez. Niyetlerinin tam tersi olduğu söylenebilir; iktidarı almak istiyorlar.

Özel niyetlerine çok ters bir rol oynuyorlar. Silahlı Kuvvetler içinde başkaldırı durumundan restorasyon durumuna geçiş işlevini üstleniyorlar.

Üzerlerinden geçiliyor.

Kırılıyorlar.

Daha küçük bir ölçekte ve başka bir ortamda,

özel niyetle, objektif niyetin bu trajik buluşmasını "Beyin Takımı" yaşıyor. Yön Hareketi'nin radikal hükümete yönelişi 9 Mart 1971 tarihinde önleniyor ve 12 Mart 1971 tarihinde ancak reformları yapma gerekçesiyle Demirel Hükümeti'nin yerine Nihat Erim Hükümeti kuruluyor. Profesör Erim, henüz hükümetini kurmadan, "reformları beyin takımı ile yapacağız" diyor; prestijli bir aydınlar hükümeti kurmayı zorunlu ve gerekli görüyor.

"Birinci Plancılar", 1960 yıllarının başında, abartmalı ancak yüksek prestijli bir teknokrat kümesini oluşturuyor. 27 Mayıs'tan sonra temsili sisteme geçilirken, üst düzey bürokratlarla politikacı bakanların bir araya gelerek ekonomik ve güvenlik sorunlarını tartışacakları "istişari" Yüksek Planlama Kurulu ile Milli Güvenlik Kurulu, bir tür "demokratik bozulmalara" karşı sigorta sayılıyor. 27 Mayısçıların büyük umutlar enjekte ettikleri Birinci Beş Yıllık Plan'ın hazırlığı sırasında, henüz bürokratlaşmamış planlama teknisyenleri ile İsmet Paşa Başkanlığı'ndaki koalisyon hükümeti, 1962 yılı sonunda, çatışıyor; Devlet Planlama Teşkilâtı'nın müsteşar ve daire başkanları, Türkiye'de bürokratik geleneklerde pek az rastlanan bir biçimde, toptan istifa ediyorlar. "Birinci Plancılar", "Devlet Planlama Teşkilâtı'ndan ayrıldıktan sonra, o sıralarda kuruluş çalışmaları tamamlanan Sosyalist Kültür Derneği'nin kurucu yöneticileri oluyorlar.

Kısa bir süre sonra da, uluslararası kuruluşlarda ve özel kesimde görev almak üzere Sosyalist Kültür Derneği'ni de bırakıyorlar. Ancak arkalarında güzel bir isim ve teknokratik yetenekleri konusunda büyük bir güven bırakıyorlar.

12 Mart Dönemi'nin başbakanı Nihat Erim, "beyin takımı" olarak bunlara güveniyor. Daha doğrusu, eksik olan kendi güvenini, bunlarla, tamamlıyor. Atilla Karaosmanoğlu, Ayhan Çilingiroğlu, İhsan Topaloğlu, Özer Derbil, bunlara katılan Selâhattin Babüroğlu, Profesör Türkân Akyol, Atila Sav, Albaylar Kuşağı'nın yüklenmiş olduğu rolün benzerini üstleniyorlar. Maliye'de Sait Naci Ergin, Milli Savunma'da Ferit Melen türünden Türk idaresinin tanıdığı en muhafazakâr politikacılarla birlikte, çekinmeden, yer aldıkları bir kabinede, baskıcı bir düzene geçiş için köprü oluyorlar.

Niyetlerinin, üstlendikleri rol türünden meşum olduğu söylenebilir mi? Kesinlikle söylenemeyeceğini düşünüyorum.

Beyin takımı, baskıcı politikalara köprü oluyor.

Rollerini tamamladıktan sonra temizleniyorlar.

Beyin Takımı, 12 Mart Muhtırasından sonra kurulan Nihat Erim Kabinesi'ne girerek, bakan olduklarını düşünüyorlar. Hiçbirisi, Türkiye politikasıyla ciddi ölçüde ilgilenmemiş, hep amatör bakmışlar; güçleri, örgütleri, kişileri tanımıyorlar. Beyin Takımı'nın beyni durumundaki Atilla Karaosmanoğlu, yıllardır Dünya Bankası'nda çalışıyor ve Washington'dan doğrudan doğruya Ankara'ya Başbakan Yardımcısı oluyor. AP ve basını için yalnızca birer kolay hedef sağlıyorlar.

Bakan olamıyorlar; AP basınının eleştirilerini Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'a şikâyet ediyorlar. Memduh Tağmaç, Erim Hükümeti'nin ikinci kabine toplantısına geliyor; AP'li basını kendisine şikâyet eden bakanları bir güzel azarlıyor. Bakanlar Kurulu toplantı salonunda, Memduh Tağmaç'ın, 12 Mart Hükümeti'ni terslemesini, olduğu gibi, aktarıyorum: "Kaç günlük hükümetsiniz? Bu tenkidlere kızıyorsunuz. Zaman zaman Başbakan bana şikâyet ediyor. Aylardır, sol basın komutanların ne satılmışlığını koydu, ne Amerikan uşaklığını, arabalarımıza 'Amerikan uşağı', 'satılmış generaller' diye yazılar yazdılar, kâğıtlar yapıştırdılar. Ordu rahatsızdır. Biz bunları eski hükümetlere çok anlattık. Tedbir almadılar. Memleket bu duruma geldi." Memleketin içine girmiş olduğu durumdan çıkabilmek için Tağmaç bir "çare" görüyor ve bunu, Reform Hükümeti'nin yüzüne bağırıyor. Tağmaç'ın bağırmasını da buraya alıyorum: "Vekil Beyler, Vekil Beyler, şu duvarların dili olsa da söylese, Demirel Hükümetleri'ne neler anlattığımızı? Son olarak şunu söyleyeyim, sıkıyönetimsiz huzuru getiremezsiniz..."[81] Sonuçta, huzuru getirebilmek için sıkıyönetimi getirmek gerekiyor; Demirel getirmeyince, bir başkası hükümete getiriliyor.

Bir soru çıkıyor: 1970 yıllarının başları, bir radikal yönetime elverişli midir? 9 Mart 1971 tarihindeki başarısızlığa bakarak, elverişliği olmadığı sonucuna varılabilir; böyle bir sonuç için acele edilmemesi gerektiğini düşünüyorum. Zaman zaman Bonapartist Hükümetler ortaya çıkabiliyor; sınıfların karşılıklı konumundan kaynaklanan güç boşluğuna denk düşüyor. Bonapartist Hükümetler'in ortaya çıkışını, sınıfların yokluğuna veya güdük oluşlarına bağlamamak gerekiyor; daha genel olarak, nesnel ya da öznel nedenlerle, belli bir süre için, sınıfların iktidardan kopmaları nedeniyle, bir güç boşluğunun doğmasında aramakta yarar görüyorum.

İktidardaki burjuvazi karşılaştığı ekonomik sorunlar nedeniyle, iç çatışmalar sonucunda güç yitirmiş olabiliyor; yerine bir başka sınıfın iktidarı istemediği veya alamadığı bir durum ortaya çıkabiliyor. Böyle bir gelişme içinde Bonapartist Hükümet düşünmek mümkün; ancak, mümkün olmayan, hiçbir burjuva akımının, kendiliğinden, radikalizme prim veya iktidar vermesidir.

Daha gerilere de götürülebilir, buradaki çözümleme için yirminci yüz yılın başı yeterli oluyor; burjuvazinin baş düşmanı radikalizmdir. Burjuvazi,

kendi iradesiyle, hiçbir zaman radikalizme açık kapı bırakmıyor.

Bonapartist bir durum olsa bile pamuk ipliğine bağlı örgütlerle hükümete gelinmiyor. 9 Mart Girişimi başarı ile sonuçlanmış olsaydı, eninde sonunda, deneme ve yanılmaların sonunda, Yön Hareketi iktidarı eline alabilirdi; ne kadar alabilirdi; ne kadar tutabilirdi, söylemek çok zor. Kuşkusuz, Yön Hareketi'nin de ciddi sayılabilecek bir örgütlenmesi olmadığı ortaya çıkıyor; ancak hem kilit yerlerdeki kadrosu ve hem de prestiji nedeniyle, bir süreç içinde, hükümeti elde etme ihtimalini yadsımıyorum. Daha açık bir deyişle, bir koalisyon hareketine benzeyen 9 Mart Girişimi sonucunda hükümetin elde edilmesi halinde, iktidarı en çok ve bilinçle isteyen Yön Hareketi'nin, belki bir anda, "iktidarı çalma" şansını görebiliyorum. Fakat 9 Mart Koalisyonu başarılı olamıyor, iktidar, en örgütlü güç olan Silahlı Kuvvetlerin başındaki Orgeneral Memduh Tağmaç'ın eline geçiyor.

Orgeneral Memduh Tağmaç, reform yapma niyetiyle hükümete gelenlerden, reform yerine, sıkıyönetim istiyor.

Mahkûmlar.

Gerekçeye muhtaçlar; kişisel düzeyde, reform niyetini sıkıyönetim ilânına çevirmenin mazeretini bulmak zorundalar; Buluyorlar; Osmanlı Bankası'nın Kavaklıdere Şubesi soyulunca, bekledikleri kılıfa kavuşuyorlar. Banka soyulur soyulmaz, Başbakan Erim, 27 Mayıs öncesi gizli komitelerin güvenilmeyen üyesi Başbakan Yardımcısı Albay Sadi Koçaş'ı, sıkıyönetim için Silahlı Kuvvetler ile ilişki kurmaya memur ediyor. Hükümet Sözcüsü İsmail Arar, on bir ilde sıkıyönetim ilân edeceklerini ilân ediyor.

Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı, 12 Mart ile birlikte kuruluyor ve başına, becerikli ve acar Özer Derbil getiriliyor. Beyin Takımı'ndan Derbil, dış ticaret rejimini değiştirerek ithalât ve ihracat yoluyla yapılan soygunları, mümkün olduğu ölçüde, azaltmak istiyor; bunun için bir kararname hazırlıyor. Muhafazakâr Ferit Melen, bu kararnameyi imzalamıyor. Dış ticaret soygunlarını azaltmak isteyen Özer Derbil, kabine arkadaşı Ferit Melen'in kararnamesini imzalamayı reddetmesi üzerine, çok sakin, "o halde ben de sıkıyönetim ile ilgili kararnameyi imzalamam" diyor.[82] Böylece bir "ticaret" imkânı doğuyor; Melen, dış ticaret kararnamesini ve Derbil de sıkıyönetim kararnamesini imzalıyorlar.

Askeri tutukevleri ilericilerle dolduruluyor. 12 Mart Muhtırası'nı desteklemiş olanlar, bunun için kutlama mesajları gönderenler, teker teker toplanıyorlar; Mamak ve Selimiye Askeri Tutukevleri'ne konuyorlar.

Yanlışlıktır; "12 Mart rayından çıkarıldı" diyenler oluyor. Düzeltme yollarının varlığı tartışılırken "Balyoz Harekâtı" uygulamaya konuyor. Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan'ın serbest bırakılmasını sağlamak için İsrail'in İstanbul Başkonsolosu Elrom kaçırılıyor. Hükümet, buna, Sadi Koçaş'ın radyodan okuduğu bir bildiri ile cevap veriyor ve devlet gücüne karşı çıkanların başına balyoz türünde inileceği anlatılıyor. 17 Mayıs 1971 tarihinde Efrail Elrom'un kaçırılması ve Balyoz Harekâtı'nın başlatılmasından sonra, adı duyulmuş ya da duyulmamış ilericilerden gözaltı ya da tutuklanma deneyimlerini geçirmeyen pek az kimse kalıyor.

Konsolos Elrom öldürülüyor.

Ulusal Demokratik Cephe

Bilim mi daha çok gerçekçi, yoksa somut gerçek mi, daha çok gerçek? Bilim, eğer bilim olabiliyorsa, somut gerçekten çok daha gerçekçidir, çok daha "sahih"; buna inanıyorum. Bulgularımın, yurttaş düşünenlerin acımasız hücumlarına uğramasını istiyorum; kuşkusuz, bu hücumların sonunda, ayakta kalabilmelerini diliyorum.

Bulgularımın, yurttaş düşünenlerin, yoldaş kafaların açacakları bir savaşı yaşamadan, ayakta kalmalarından kaygılanıyorum. Bunun bu ülke için önemli bir talihsizlik olabileceğini görebiliyorum.

Aydın Üzerine Tezler'de, Türkiye tarihinde Tezler'e kadar olmayan, iki iç savaşı bulup çıkarabildiğimi sanıyorum. 1806-1826 Dönemi ile 1903-1923 Dönemi, sınırlarda belli düzeltmelerle birlikte, iç savaş dönemleri olarak ileri sürüldü. Bundan sonraki bölümün başlığı "Türkiye'de İç Savaş" oluyor. Bu sonuncuyu, önemli bir bilimsel bulgu ve katkı saymıyorum; tarihleri ayrı olmakla birlikte, pratikte de, söylenebiliyor.

Bu bölümde, bundan önceki çözümlemelerde, kurulmamış bir parti kurmak zorunda kaldım. İç-TKP'ni gelecek için değil, geçmiş için ve daha açık bir söyleme ile geçmişi çözümlemede gerekli ve yararlı bir "işlem" olarak geliştiriyorum. Bu yol, diferansiyel kalkulüste çok geçerlidir; sonuç çözüm için, önceden ve ayrı bir yerde, ayrı işlemler sonucu bir blok elde ediliyor ve bu "yerine koyma" işlemiyle, sorunun tümü çözülmüş oluyor. İç-TKP, bir blok olarak yerine konulduğunda, milli demokratik cephe problemi daha gerçekçi bir çözüme ulaştırılmış oluyor; öyle düşünüyorum.

Kuşkusuz, bir yöntem başkaldırısı söz konusudur; matematikte bu yan işlemin ve ortaya çıkan çözüm bloğunun gerçekçi olması zorunluluğu yok. Bilimde ise böyle bir zorunluluk var; bu itirazı kabul etmek durumundayım. İç-TKP, kongrelerle ve usulüne göre seçilmiş bir yönetim komitesinden, kabul edilmiş bir program ile üyelerin uymak zorunda ol-

dukları bir geçerli tüzükten yoksundur; yalnızca siyasal hareketlilikler içinde bir taraf durumunda oldu ve üyelerini harekete geçirebildi.

Bu çekinceleri kabul etmemek mümkün değil; ancak yine de, çalışma masamda kurmuş olduğum, İç-TKP'nin bir parti olarak kabul edilmesinin gerektiğini düşünüyorum. Çünkü eğer bu koşullarla İç-TKP bir parti olarak kabul edilmezse, Dış-TKP, kesinlikle ve öncelikle, bir parti olarak kabul edilemez. Çünkü TKP ve çözümlemeyi kolaylaştırması açısından Dış-TKP çok daha uygun düşüyor, parti sayılabilmek için İç-TKP'nden daha elverişli koşullara sahip görünmüyor. Poliste verilen ifadeleri ve çıkarılanların anıları, bütün bunlardan öte genellikle bilinenler, Dış-TKP merkez komitesinin bir seçim sonucu ortaya çıkmadığında kuşku bırakmıyor. En azından uzun yıllar Dış-TKP merkez komitesinde bir kez bulunanlar, bundan sonra girecekleri belirtiyorlar ve atama yapıyorlar. Uzun yıllar bir programı olmadığı da biliniyor ve yakın zamanlarda yayınlanmış bir tüzük de görünmüyor. Üye ile sempatizan pek çok zorlukla birbirinden ayrılıyor ve herhangi bir aidat ödemesiyle ilgili bir ize rastlanmadığı gibi, üyelerin hiçbirisinin, herhangi düzeyde herhangi bir parti kongresine katıldıkları da ileri sürülmüyor,

Bütün bunları İç-TKP'nin bir parti olarak kabul edilebileceğini göstermek için sıralamak gereğini duyuyorum. Bunun da bir amacı var; ulusal demokratik cephe çözümlemesini yapabilmek için bir parti daha kurmak zorunluluğu doğuyor.

SİP, Sosyal İlerleme Partisi, son derece fiktif, yine çalışma masamda doğan, ancak son derece legal bir partidir. Övülebilir veya eleştirilebilir; legal sayılıyor. Çözümlemelere, istendiği ölçüde ve özgürlükle sokulabiliyor. Ulusal demokratik cephe çözümlemesini yapabilmek için Sosyal İlerleme Partisi'ni, SİP, kurmak gerekli oluyor.

Ancak eklenebilir; bu gereklilik, sadece bir düşünsel platformda ortaya çıkmıyor. İç-TKP de yalnızca düşünsel bir zorunluluk olmadı; aynı zamanda ve gerçek siyasal yaşamda, Yön Hareketi ve bu hareketin lideri Doğan Avcıoğlu için gerekti. SİP'nin de durumu aynıdır; DİSK ve Genel Başkanı Kemal Türkler'e, kesinlikle, bir SİP gerekiyor.

Nedenlerine geleceğim; ancak önce sonuçlarını açıklamak durumundayım. Sonuç ikidir; birincisi, milli demokratik cephe ve bunun için kurulan İç-TKP, Türkiye İşçi Partisi'ni çökertti.[83] İç-Türkiye Komünist Partisi'nin saldırıları karşısında TİP, bir ideolojik netlik ve tutarlılık kazanmakla birlikte, mücadele gücünü kaybetmiş oldu. Zaman, milli demokratik cephe sözcülerinin TİP'nin yüzüne yapıştırmak istedikleri "oportünist ve pasifist" yaftasını, özellikle yeni kuşakların gözünde, çıkarıp atmanın imkânsız değilse bile kolay olmadığını gösterdi. Ulusal demokratik cephe ve bunun için gereken SİP, ikincisi oluyor. Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonunu bitirdi; 12 Eylül'den önce bitkin düşürdü.

Başta Kemal Türkler olmak üzere DİSK üst yönetimine bir SİP gerekiyor.

Kemal Türkler ve yönetimi, önce 15-16 Haziran Günleri'nden ve daha sonra da, arkasından gelen 12 Mart Dönemi'nden yorgun çıkıyor. DİSK tabanının ise daha kavgacı bir konum içinde olduğunu gösteren işaretler var. Bu durumda tabanı sulandırmak ve DİSK'nu, bir CHP'li konfederasyon haline getirmek kararlaştırılmış bir politika olarak ortaya çıkıyor.[84] Fakat hem zorlayan ve hem de zorlaştıran faktörler görülüyor.

1974 ve 1975 yıllarında iki yasal sosyalist parti, DİSK içinden önemli sayılabilecek sendikalar ve DİSK'te en üst noktalarda yöneticilik yapmış sendikacılarla birlikte kuruluyor. Basın-İş Genel Başkanı Burhan Şahin, TSİP'in kuruluşuna katılıyor; Kimya-İş Genel Başkanı Dinçer Doğu, Turizm-İş Genel Başkanı Turgut Gökdere, Sosyal-İş Genel Başkanı Özcan Kesgeç, Seramik-İş Genel Başkanı Mustafa Aktulgalı TİP'nin kurucuları oluyorlar. DİSK'in temel direklerinden Maden-İş'i iş yeri temsilciliklerinde zorluyorlar; Selim Mahmutoğlu, Bölge Temsilcisi olarak, hem Maden-İş'i ve hem de TİP'ni Bursa'ya yerleştiriyor. Hür-Cam-İş'te, Tekstil-İş'te, sosyalist işçi ve sendikacılar, önemli köprü başlarını tutuyor. 1960 yılı sonlarında öğrenci derneklerinden yetişmiş Çetin Uygur'un başkanlığındaki Yeraltı Maden-İş, arkadan gelerek, daha kavgacı bir sendikal çizgiyi zorluyor.

Türkler ve üst yönetime iki sorun birden çıkıyor. Birincisi, bir partiye dayanmadan DİSK'teki konumlarını korumaları imkansızlaşıyor; sendikacılık ve ideolojik açıdan dayanabilecekleri tek partinin Ecevit'in Halk Partisi olduğunu görüyorlar ve anlıyorlar. Ancak, ne yazık, sosyalizme bir akış olduğu bir zaman aralığında, Ecevit'le parlatılmış CHP imajı, DİSK tabanının aradığı imaja denk düşmüyor. Daha sosyalizan bir imaj gerekiyor.

Kemal Türkler'in hiçbir zaman TKP üyesi olmayacağını düşünüyorum. Türkler, ideolojik ve politik açıdan, en çok, Mehmet Ali Aybar çizgisine yakın düşüyor. Bu nedenle ortada bir boşluk doğuyor.[85] Bu boşluğu SİP ile doldurmaya çalışıyorum. Sosyal İlerleme Partisi'nin müdiran ve dirijan kadroları, DİSK'nun uzmanlık kadrolarını dolduruyor. SİP ile DİSK, sorunsuz ve sorumsuz bir sosyalizan imaj kazanıyor ve bu imaj altında DİSK büyük bir cüretle CHP'lileştiriliyor.

Milli demokratik cephe girişiminde İç-TKP'nin oynadığı rolün benzerini, ulusal demokratik cephede SİP üstleniyor: DİSK'in uzman kadrolarına yer-

leşmiş SİP kadroları, Aydın Meriç, Sıtkı Coşkun, Nabi Yağcı ve diğerleri aklın zor alabileceği bir kinle, DİSK içinde sosyalist işçi ve sendikacı avcılığına çıkıyorlar. Selim Mahmutoğlu, bölgesinden ve temsilcilikten işsizliğe atılıyor. Mustafa Aktulgalı ve Burhan Şahin, sendikalarının başlarında kalabilmek için, partilerinden ayrılıyorlar. Kimya-İş ve Turizm-İş likidasyona uğratılıyor, bir daha eski güçlerine hiçbir zaman gelemiyorlar; Dinçer Doğu ve Turgut Gökdere'nin sendikal yaşamlarına son veriliyor. Sosyal-İş için daha orta bir yol bulunuyor ve DİSK üyeliği askıya alınarak terbiye olması bekleniyor. Bütün bunları süsleyebilmek için bir takım acemi ve aceleci gösterilere baş vuruluyor ve her birisinde binlerce bilinçli işçinin işsiz kalması sonucu yaratılıyor.

DİSK içinde sosyalist işçi ve sendikacılara karşı açılan savaş, DİSK'in Halk Partisi'ne teslim edilmesi demek oluyor; bu, burjuvazi için, çok büyük bir sevinç kaynağı sayılıyor. Bülent Ecevit, 1977 Seçimleri sonucunda, seçimleri kazanmış olduğu için değil, bu sonucun sağlanmasındaki katkıları nedeniyle başbakan olabiliyor.

Devam edebilmek için bir özet yapmak durumundayım. İç-TKP ve SİP, geçici partidir ve görüntü partileri oluyorlar. Fakat her ikisi de belli tarih noktalarında son derece güçlü olabildiler; iki nokta alınacak olursa, 1969 tarihinde kütlelerin en çok içinde olan İç-TKP ve 1979 yılında da SİP'dir. Güçleri geçiciliklerinden ve görüntü olmalarından kaynaklanıyor; rüzgâr gibi geçiyorlar. Kütlelerin içine giriyorlar. Kütleleri tutamıyorlar.

Güçleniyorlar; ancak, toptan, Türkiye sosyalist hareketinin ya da daha mütevazi bir sözcükle Türkiye solunun gücünü artıramıyorlar. Azaltıyorlar. Her ikisi de büyük bir sığlıkla cephe için gerekli kütlesel tabanı genişletirken, kurulmuş kurumları, kırıp geçiyorlar. Bu kırımı, 12 Mart ve 12 Eylül dönemleri izliyor.

Devam edebilmek için bir parantez açmak zorundayım. Ne İç-TKP ve bunu zileyen THKP-C ile bu dönemdeki silahlı eylemlerle ne de SİP ve DİSK tarafından açıklanan ulusal demokratik cephe çağrıları, düzenlenen büyük Bir Mayıs Gösterileri'yle, bunları izleyen, askeri rejimler arasında bir neden-sonuç bağlantısı kurmak durumundayım; daha önemlisi böyle bir bağlantıyı kurmanın mümkün olamayacağına inanıyorum. Türkiye'de askeri müdahale ve rejimlerin, kapitalizmin derininden gelen ve emperyalizmin siyasal sorunlarıyla bütünleşen nedenleri var.

Parantez içinde tezi yazıyorum: Türkiye'de provokasyon saplantılı askeri müdahale savları yalnızca beyin tasarrufunu ve bu amaçla da beyinleri kullanmamayı, anlatıyor. Beyinleri çalıştırmama amacını güdüyor; ana okullarına uygun düşüyor.

İdeolojik açıdan, hem İç-TKP'nin ve hem de SİP'nin, TKP ile bir ayrılığı görünmüyor; TKP de, 12 Mart'tan önce milli demokratik devrim ve 12 Eylül'den önce de ulusal demokratik devrim görüşlerini savunuyor. Siyasal açıdan da aralarında bir fark bulunmuyor; 12 Mart Dönemi'ne kadar İç-TKP ve TKP, "bir kemalist on sosyaliste bedeldir", ilkesine bağlı kalıyorlar. 12 Eylül öncesinde ise SİP ve TKP için bu ilke, "bir CHP'li on sosyaliste bedeldir" sloganına dönüşüyor; bir nitelik değişmesi olmuyor.

Bu temel beraberliklere karşın, İç-TKP ile TKP arasında çetin bir örgütsel karşıtlık gelişiyor. TKP ile SİP arasında ise böyle bir karşıtlık ortaya çıkmıyor; aslında, teorik açıdan da, çıkmaması gerekiyor. Birisi yurt dışında çalışan ve Türkiye'de legal örgütlenmesi olmayan ve diğeri yurt içinde ve tümüyle legal çalışabilecek iki parti orasında herhang bir örgütsel çekişmeyi düşünmemek de icap ediyor.

Pratik nedenler de var; TKP, özellikle 1951 Tevkifatı sonrasında, hiçbir zaman önemli bir örgütlenme olmadı. Hep güçsüz kaldı. Böyle olmakla birlikte, Türkiye'de çeşitli yönetimler, Türkiye Komünist Partisi'ni olduğundan çok güçlü göstermeyi ve her türlü sosyalizan çabaları, son çözümlemede, TKP'ne bağlamayı bir politika biliyor. Bunun iki nedeni ortaya çıkıyor; birincisi, Türkiye'de yönetimler, TKP'nin omuzları üzerinden, Sovyetler Birliği ile "konuşuyor." 1927 Tevkifatı hariç, bu istenmeyen bir gelişmedir, Türkiye'de rejimler TKP Operasyonları ile hep öncelikle Sovyetler Birliği'ne ve aynı zamanda zıddına, kapitalist Batı kampına, "bir mesaj" göndermeyi amaçlıyor; zamanlamasını buna göre düzenliyor. İkincisi, her türlü sol girişimi, TKP'ne bağlamakla, eninde-sonunda, Sovyetler Birliği'ne bağlamış olduğunu düşünüyor; böylece, sol girişimlere, olduklarından çok daha fazla "bir tehlike" yüklemiş sayılıyor.

Burjuvazinin "korku jeneratörü", on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında Fransız Devrimi'dir; yirminci yüzyılın ilk yarısında Ekim Devrimi oluyor. Robespierre ve Stalin, bu iki devrim için, sırasıyla, günah keçisi yapılıyorlar.[86] Her ikisinin adları, ya da jakobenizm ile stalinizm, en çok korkutan oluyorlar.

TKP güçsüzdür; SİP çok güçlü olabiliyor.

Ayrımı ortaya koyabilmek için, çok kısa olarak, Türkiye Komünist Partisi'nin çözümlenmesi gerekiyor. Bir kaynak sorunudur; söz etmek durumundayım.

Resmi istihbarat kaynakları, Türkiye'nin sol tarihi açısından önemli bir kaynaktır; gizli tutuluyor. Önceleri Milli Emniyet Başkanlığı ve daha sonra Milli İstihbarat Teşkilâtı, sol kuruluşlar ile ilgili bel-

geler topluyor, konuşmaları kaydediyor ve bunları dosyalıyor. Büyük Britanya, kendi istihbarat örgütünün, Batı kampında, ClA'den tek bağımsız örgüt olduğunu ileri sürerek övünüyor. MİT'nın, CIA ile yakın işbirliği ve bilgi alış verişi içinde çalıştığını varsaymak için çok fazla çaba harcamaya gerek yok; varsayılıyor. Böyle bir durumda CIA ve MİT bilgilerinin yayınlanması halinde, sol tarihinin çok daha tutarlı bir çözümlemeye kavuşturulabileceğine inanıyorum.

Kısmen yapılıyor. CIA, hem ilgililerin bildiği "resmi" yayınlarla ve hem de CIA uzmanlarının yayınlanmış çalışmalarıyla, elindeki bilgilerin bir bölümünü açıklamaktan geri kalmıyor. Milli Emniyet Başkanlığı veya MİT bilgileri için de bir kısmi yayından söz edebiliyorum. TKP üyesi olduktan sonra ihbar yolunu seçen tiyatro sanatçısı Aclan Sayılgan'ın, 1940 yıllarında Albay Türkeş ile ırkçı tutuklamasından geçen doktor üsteğmen Fethi Tevetoğlu'nun, Türkiye solu ile ilgili olarak yayınladıkları kitaplarda, istihbarat arşivlerinden yararlanılmış olduğu açıklıkla belli oluyor ve belli ediliyor. Türkiye solu üzerinde değerli araştırmasıyla bilinen Mete Tuncay da, bulgularını, istihbarat arşivlerine dayanılarak yazılmış bu çalışmalardaki bilgilerle tartmak gereğini duyuyor. Buna, 12 Eylül öncesinde solcular tarafından öldürülen İlhan Darendelioğlu'nun çalışmalarını da ekleyebiliyorum.[87] Darendelioğlu da istihbarat arşivlerinden yararlanıyor.

Bunlar eski kaynaklar; bir yenisi ortaya çıkıyor. 12 Eylül Dönemi'nde Sıkıyönetim Mahkemeleri, yalnızca iddianamede değil, TKP Davası ile ilgili gerekçeli kararda bile, 1970 yıllarında Aydınlık Gazetesi'nin TKP ile ilgili yayınlarını, kaynak olarak kullanıyor.[88] Aynı kaynağın, TKP çözümlemelerinde, CIA yayınlarında da kullanılmış olduğunu saptayabiliyorum.[89] Bütün bunlardan, 1970 yıllarında Aydınlık Gazetesi'nin doğrudan doğruya Milli İstihbarat Teşkilâtı arşivlerine dayanan bilgileri kullanmış olduğu sonucunu çıkarıyorum. MİT, elindeki raporların bir bölümünü yayınlamak ihtiyacı duymuş olabilir.[90] Sıkıyönetim Mahkemeleri ve CIA yayınları, Aydınlık Gazetesi'nin yayınladığı bilgilerin istihbarat arşivlerine dayandığından güvenli görünüyorlar; karşıt durumda, özellikle mahkemelerin, yayınlanan bilgileri kullanmaları düşünülemez.

Mevcut kaynaklara, şimdiye kadar yapılmış çözümlemelere, sıkıyönetim iddianameleri ile mahkemelerin verdiği gerekçeli hükümlerde yer alan bilgiler eklendiğinde, bazı sonuçlar, kendiliğinden çıkıyor. Yazmak düşüyor.

Bir: 1950 yılları başlarından 1970 yılları başlarına kadar, Türkiye Komünist Partisi paralize bir kuruluştur; felç geçiriyor. Bu nedenle, 1970 yıllarının ilk yarısında, TKP'nin canlanmasından değil, yeniden kurulmasından söz edilebiliyor.

İki: TKP, felçli döneminde bile, Türkiye'de kendi dışında sol çaba ve örgütlenmeleri hoş karşılamıyor. TKP, çok uzun yıllar, Zeki Baştımar ve İsmail Bilen dahil, kendisini "Dış Büro" olarak adlandırıyor; ancak içerde bir çaba yerine, başka çabaları eleştirmeyi seçiyor.

Üçüncüsü daha önce yazıldı ve burada tekrarlanıyor. Üç: 1961-1982 Dönemi'nde, dış dinamik, uluslararası gelişmelerin akışı ve uluslararasında güçler dengesi, Türkiye'de güçlü bir sosyalist örgütlenme ile aynı yönde çalışmıyor.

TKP Ana Dava Gerekçeli Karar'dan aktarma yapmadan önee açıklama durumundayım; bir paradoksa parmak basılması zorunlu oluyor. Vulgar basın aracılığıyla bir korku yayılmak istendiğinde hep, TKP ve TKP bağlantısıyla "Sovyet Tehditi" üzerinde duruluyor ve bunun için de her taşın altında ve zamanın her noktasında TKP bulunuyor, çıkarılıyor. Paradoks, Gerekçeli Karar'ın, tarih çözümlemeleriyle ilgili bölümünün bunun tam tersini yazmasından ileri geliyor.[91] Sıkıyönetim Mahkemesi, 1960 ile 1973 yılları arasında, Türkiye Komünist Partisi'nin "boş geçirmiş" olduğu görüşünü ileri sürüyor. Şöyle: "Bu dönem içerisinde Türkiye'de kurulan Türkiye İşçi Partisi'ni destekler görünmüşler, bir süre sonra parti içerisinde bazı ihtilâflar doğmasına sebep olmuşlar, hatta devrin parti başkanı Mehmet Ali Aybar'la parti içindeki diğer bir grup arasında ideolojik kopukluğun doğduğu gözlenmiştir. Bu dönem için Aydınlık Gazetesi 6 Şubat 1979 tarihli sayısında '1970'e kadar Doğu Almanya'da villâlarda yaşadılar, bazı toplantılara katıldılar, Bizim Radyo'dan milli demokratik devrim tezini ortaya atıp TİP'ni desteklediler' demekte, faaliyetlerinin bunlarla sınırlı olduğunu ifade etmeye çalışmaktadır.[92] Bu değerlendirmeyi onayladıkları görülüyor.

Yalnız dışından değil, zaman zaman da içinden, eleştirilere uğruyor. İçerden eleştiri yapanlar ihraç ediliyor. "Devrimci Kanat", yakın zamanda, TKP içinde muhalefet ettikten sonra ihraç edilen, ancak TKP ile ilgili iddialarını sürdüren hareketlerden birisi oluyor. Yakalattıkları belgeler arasında "İç Haberleşme Bülteni" de yer alıyor.[93] Gerekçeli Karar'a göre bu bültenlerin birisinde şunlar yer alıyor: "1960'dan Sonra 13 yıl görevde kalan Demir, Bilen, Saydam yönetimi partiyi likide etti. Partiyi örgütlemekten titizlikle kaçındı. Önce Aybar'ın, sonra Boran'ın kuyruğuna takıldı."[94] Böylece bir başka yoldan da, uzun bir süre, en azından 1970 yıllarının başlarına kadar Türkiye Komünist Partisi'nin bir bitkisel yaşam geçirdiği vurgulanıyor.

Açıklama zorunluluğu var: Hem milli demokratik devrim tezini savunmak ve hem de Türkiye İşçi Partisi'ni ve birbiri arkasından Aybar ve Boran'ı desteklemek nasıl oluyor? Kuşkusuz Gerekçeli Ka-

rar "Türkiye İşçi Partisi'ni destekler görünmüşler" ifadesini kullanırken hem daha temkinli davranmış oluyor ve hem de gerçeklere yakın düşüyor. TKP, hiçbir zaman TİP'ni desteklemiyor; ayrıca Türkiye Komünist Partisi'nin, CHP dışında, yurt içinde desteklemiş olduğu hiçbir örgüt bulunmuyor. "Görünüyor."

TKP, hep cepheci'dir; cephecilik söz konusu olduğunda TKP ile THKP-Cephe, düşman kardeşler oluyorlar. Türkiye'nin bu ilk iki gizli örgütü cephecilik cephesi'nden hiç ayrılmıyorlar.[95]

Devam etmeden önce, bundan sonraki bölümde ortaya çıkacak olan, THKP ile TKP arasında bir başka paralellikten söz etmek durumundayım: Her ikisi de bir güç yada da güçsüzlük gösterisini, temel politik çizgi yapmaktan geri kalmıyor. THKP-C, devletin güçsüzlüğünü göstermeyi önemli sayıyor. TKP, kendisini güçlü göstermeyi pek çok önemli buluyor.

İdeolojik açıdan TKP, milli demokratik devrim-cephe savını savunuyor. Ancak örgütsel planda bu savı savunan Mihri Belli ile Belli'nin İç-TKP'ni can düşmanı sayıyor. Bu nedenle, ideolojik olarak milli demokratik devrim görüşünü savunurken, aynı zamanda, bu görüşe canla-başla karşı çıkan Türkiye İşçi Partisi'ni destekler görünmekten uzak duramıyor.

İşine yarıyor ve devam ediyor: TKP, atılım yaparken, bu paradoksu ilke sayıyor. Hiçbir zaman ideolojik ve politik platforma öncelik tanımıyor; yaşanılan teorik sığlık, bunu, kolaylaştırıyor. TKP, atılımında, örgütsel yakınlık ve zıtlıklar hareket noktası oluyor. Şimdi çok daha açık olarak ortaya çrkıyor; TKP, 1970 yıllarının başlarında, yeniden ortaya çıkmaya karar verince, ilk transferlerini, ideolojik olarak yakın olduğu milli demokratik cephe taraftarlarından değil, tam bunun karşısından, MDD çizgisine sonuna kadar karşı koyabilen, gücünü yitirmekte olan TİP'nden yapıyor.[96] Türkiye İşçi Partisi'nin, büyük kan kaybına karşın, milli demokratik devrim ve cephesini kesinkes mahrum ettiği ve 1970 yılı sonbaharında yapılan dördüncü kongresi sonrasına kadar TİP içinde kalan kişiler, TKP'nin ilk transferleri oluyorlar. İsmail Bilen atılımını, bunlarla ve bunlara ek olarak Dev-Genç'e karşı kurulan Sosyalist Gençlik Örgütü'nden yapmış olduğu aktarmalarla gerçekleştirmeye çalışıyor.

Öyle anlaşılıyor, TKP, bu tür transferlere mecbur kalıyor. TKP-Devrimci Kanat'ın resmi makamların eline geçen İç Haberleşme Bülteni'nin birisinde şu ifadeler yer alıyor: 1960'tan hemen sonra hapisten çıkan Zeki Baştımar (Yakup Demir) yoldaşın yönetiminde TKP toparlanma girişiminde bulunmuştur. Komünistlerin bir kesimine yurt dışına çıkma çağrısı yapıldı. Ancak Reşat Fuat Baraner'in de içlerinde olmak üzere üyelerin hemen tümü bu çağrıyı çeşitli nedenlerle yanıtsız bıraktılar. İlk önce TKP Dış Bürosu, daha sonra da TKP Merkez Komitesi adını alan aslında Zeki Baştımar, İsmail Bilen, Aram Pehlivanyan yoldaşlardan oluşan bir Polit-Büro kuruldu. Bu Polit-Büro 13 yıl boyunca görevde kaldı." Bu dönemde, Parti'yi, Bilen, Demir ve Saydam soyadını kullanan Pehlivanyan yönetiyordu.

Yönetim, bu dönemde, büyük ölçüde 1958 yılında yayına başlayan "Bizim Radyo" ve daha sonra "TKP'nin Sesi" yayınlarını yönetmek olarak belirleniyordu. Eski tüfekler yurt dışına çıkmayı kabul etmeyince, Hemingway'in ihtiyar balıkçısındaki balığa dönen TİP'nden, sağlam İç-TKP karşıtlarının yurt dışına çıkarılmasına başlanıyor. Eldeki bilgilere göre, 1970 yılları başlarından itibaren, TKP'nin yeniden kuruluşu başlıyor. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı tarafından hazırlanan, TKP ve TKP -İşçinin Sesi, TKP - Devrimci Kanat ortak İddianamesi'nde "TKP, İngiltere'de 1971 yılında Veli Dursun ve R. Yörükoğlu takma adını kullanan Nihat Akseymen tarafından kurulmuştur" deniliyor.[97] Aydan Bulutgil'in Gerekçeli Karar'a esas olan polis ifadesinde[98] de "İngiltere'nin beş kişilik bir il komitesi kurarak bu yıldan itibaren İngiltere'nin parti içerisinde bir il statüsü ile idaresine" başlandığı belirtiliyor.[99] Böylece, Büyük Britanya İmparatorluğu, Türkiye Komünist Partisi'nin yeniden kuruluşunda bir il statüsüne indirilirken, bu yolla da, Türkiye'nin illerinin sayısı altmış sekizi bulmuş oluyor.

Buraya kadar güzel. Yurt dışına çıkanlarla yurt dışında doktora yaparken bağlantı kurulanlar bir süre yalnızca hazırlık ekzersizleri yapıyorlar. 1973 yılında, 1920'li yılların ortalarından beri yurt dışında olan Laz İsmail TKP Dış Bürosu Sekreteri oluyor. Uzun yıllar dışardaki komünist parti üyelerine Dış Büro denilmesi, merkezin yurt topraklarında olduğunu belirtmek için gösterilen özenle açıklanıyor. İsmail Bilen'in genel sekreter olmasından sonraki gelişmelerle ilgili olarak bilinen İ. Bilen'in bu görevi almasından sonra Türkiye Komünist Partisi yeni bir atılım yaparak geniş çapta propaganda ve örgütlenme eylemine girişti. Ocak 1974 tarihi itibariyle çıkarmaya başladığı aylık, merkez komitesi yayın organi 'Atılım' ile de bunu vurgulamış oldu. Bu tarihe kadar zaman zaman Türkiye'de kurulan meşru siyasi partilerin arkalarında yer almasına rağmen bu tarihten itibaren TKP'nin hiçbir siyasi partiyle ilişkisi olmadığını zira TKP'nin 1920'lerden itibaren faaliyet içinde olduğunu, işçinin tek ve en güçlü örgütünün TKP olduğunu savundu. Bu tarihlere kadar yurt dışında bulunan teşkilâtına TKP Dış Bürosu adını veren parti, bu tarihten sonra kendisini 'TKP Merkez Komitesi' olarak lanse etti."[100] Bu bilgileri bir değerlendirme izliyor ve aktarıyorum: "Ocak 1974 tarihine, tabir caizse, TKP'nin yeniden toparlanışın-

dan ziyade yeniden kuruluşu adını verebiliriz." Bu yargıyı desteklemek için de ekleniyor: "Gerçekten TKP bu tarihten sonra 1975 yılında yeni bir tüzük ve programla karşımıza çıkmaktadır." Bunları Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı söylüyor. Üye sayısı artırılıyor; hızlı bir kampanya başlıyor.[101]

Yarım yüz yıla yakın bir zamanı yurt dışında bekleyerek geçirdikten sonda, herhangi bir kongre toplamaya gerek duymadan TKP Genel Sekreteri olan Laz İsmail'in övünmek hakkıdır; yakışıyor. Ancak, ne yazık, sorunlar çıkıyor. Yurt içinde yaşayanların, S. Üstüngel adını da kullanan Laz İsmail ve çok az sayıdaki arkadaşları kadar sabırlı olmadıkları anlaşılıyor. 12 Mart döneminden çıkarken yeniden sosyalist parti kurmaya kalkıyorlar; mücadeleye devam etmek istiyorlar.

Ahmet Kaçmaz, Oya Baydar ve arkadaşları 1984 yılı Haziran ayında Türkiye Sosyalist İşçi Partisi'ni, TSİP, kuruyorlar. Elli yıl bekleyerek TKP Genel Sekreteri olan ve bu andan itibaren de TKP'ni, yurt dışında olmasına karşın, Türkiye'nin tek ve biricik işçi sınıfı partisi ilân eden Laz İsmail kızıyor. TSİP'nin çıkışındaki Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın görüşlerinin etkisini görerek, Laz İsmail, TSİP'in içinde bir başka partinin bulunduğu sonucuna varıyor; TKP-R'de, Türkiye Komünist Partisi-Reorganizasyon, karar kılıyor. Elinde bir tek imkân var; radyo. Radyo ile, TSİP içinde bir İç-TKP kurulduğunu düşünerek, TKP-R adıyla gizli bir komünist partisi kurulduğunu ileri sürüyor; kısaca isim vererek ihbar ediyor. Mayıs 1975 tarihinde kurulan TİP için de, "Titocu" yaftası uygun bulunuyor. Bu, yurt dışına haber veriyor. TSİP kurucuları henüz yurt dışında bilinmiyorlar.

Ahmet Kaçmaz ve arkadaşları, TSİP'ni yerleştirdiklerini düşünüyorlar ve en azından TSİP olarak sürdürmek gerektiğini savunuyorlar. 1970'li yılların sonuna gelirken, parti kuruluşunda yer almış bir kesim, daha yeni yolları denemek iddiasına bağlı kalmak istiyor ve TSİP içindeki bir ihtilâftan sonra ayrılıyor. Geçmişe dönük bir tarihle ve bu kez TKP- B, Türkiye Komünist Partisi-Birlik, adını alan bu hareket bir parti türünden çalışmaya başlıyor. 12 Eylül'de genel yazgıyı paylaşıyor. TKP-B İddianamesi'nde, TSİP ve TİP'in kurulduğu zamanla ilgili önce şu bilgi yer alıyor: "TKP, İngiltere ve Batı Avrupa ülkelerinde bulunan kadrolarını Türkiye'ye sevk etmeye başlamıştır."[102] Bunun arkasından da Laz İsmail'in ihbarı şöyle anlatılıyor: "TKP-R'nin varlığından haberdar olan TKP Doğu Almanya'da bulunan ve propaganda aracı olarak kullandığı radyo yayınları vasıtasıyla TKP-R içinde bulunanları ajan provokatör diyerek kimlikleriyle deşifre" ediyor. Laz İsmail, bir legal partinin kurucularını illegal parti yöneticileri olarak ilân etmekte bir sakınca görmüyor.

Aynı İddianame'de yazıldığına göre TSİP'nin ilk kongresinde kuruculardan ve tanınan isimlerden Oya Baydar, "TSİP gerçek bir işçi sınıfı partisi olamaz, gerçek işçi sınıfı partisi hayatiyetini korumaktadır, TSİP ancak bir geçiş partisi olabilir" diyerek partisinden ayrılıyor.[103] Oya Baydar, hemen SİP'e, Sosyal İlerleme Partisi'ne katılıyor; kocasıyla birlikte Maden-İş'in satın aldığı Politika Gazetesi'nin başına geçerek, DİSK'in CHP'lileştirilmesinde önemli ve üstün bir rol oynuyor.

TKP ve Laz İsmail, SİP'ne, TSİP ve TİP'ne olduğu türden düşmanca bir tutum almıyor. SİP de hiçbir zaman işçi sınıfının tek ve biricik partisi olduğu iddiasıyla ortaya çıkmıyor. Laz İsmail'in yurt dışında olmasına karşın zaman zaman SİP'liler "İ. Bilen aramızda" hayaline bile kapılabiliyorlar. Ne de olsa SİP de bir hayalet partidir; bir geçici ve görüntü parti oluyor. Bir işlevi var; DİSK'in CHP'lileştirilmesinde serap işlevini üstleniyor. İşlevi, CHP'lileştirme operasyonunun sonuna kadar sürüyor. Sonunda, yıkılmak yazgısından kurtulamıyor.

SİP'nin sosyalizan hayaleti altında, DİSK içindeki sosyalist sendikalar ve sosyalist sendikacılar temizleniyor. Bunun için DİSK üst yönetimi gösterişli, sonuçsuz ve DİSK tabanının kavgacılığını kurutan eylemleri arka arkaya sahneye koyuyor. Aydın Engin'in yönetimindeki ve Oya Baydar'ın siyasal yazarlığını yaptığı Politika Gazetesi, SİP'nin önde gelen yazıcıları olarak, DİSK içindeki sosyalistlerin temizlenmesine bir heyecanlı tören havası verebilmek için üstün ve önemli çabalar harcıyorlar. Bu çabalar içinde 1977 Genel Seçimleri geliyor. DİSK, sosyalistlerin de katıldığı bu seçimlerde, net bir biçimde CHP'ni destekleme kararı alıyor. SİP, bu kararın Türkiye ve dünya işçi sınıfı hareketi açısından düşünülebilecek en hayırlı karar olduğunu ilân ediyor. Seçimlere girererek sosyalizm propagandası yapmak isteyen sosyalistleri de bölücülükle suçluyor. Bütün bunların yetmeyeceğini düşünen DİSK üst yönetimi, 1977 Seçimleri'nden hemen önce, metal işleyen iş kolunda, hazırlıksız ve stokları birikmiş işverenlerin uzun bir süre dayanabileceklerinin önceden bilindiği bir durumda grev ilân ediyor. Grevle birlikte işçilere, CHP'nin seçimleri kazanması halinde, çok iyi bir toplu sözleşme imzalanacağı vaad ediliyor.

Kazanamıyor, iyi toplu sözleşme imzalanamıyor. Gerici partiler Milliyetçi Cephe hükümetini kuruyorlar. İşte bu sırada DİSK, tıpkı maden iş kolundaki grev türünden hiçbir hazırlık yapmadan ve resmi radyo kanalıyla ulusal demokratik cephe ilân ediyor. Sosyalist partiler reddediyorlar; aslında cephe önerisi de, sosyalist partileri, pek muhatap kabul etmiyor. SİP, CHP'nin hepsinden önemli olduğunu düşünüyor; CHP cepheden uzak duruyor. DİSK üst yönetiminin işi bitiyor. Bir kongre sonra, CHP eski

milletvekili Abdullah Baştürk, DİSK Genel Başkanı oluyor. Böylece deneyimli ve birikimli işçileri barındıran Maden-İş yerine, henüz köylülükten kurtulamamış temizlik işçilerinin egemen olduğu Genel-İş, DİSK'in yönetimine geçmiş oluyor.

SİP, rolünün burada bittiğini anlamak istemiyor. Kemal Türkler, hırçınlık gösterilerine başvuruyor. SİP kadrolarını dolduran DİSK sendikaları uzmanları, ayrı baş çekme denemelerine hazırlanıyorlar; Baştürk, kararlı davranıyor. Maden-İş ile aynı tutum içindeki SİP ağırlıklı sendikaların DİSK üyeliklerini kaldırıyor, askıya alıyor ve disiplin kuruluna veriliyor. Ulusal demokratik cephenin sonu ilân ediliyor.

Bu bölümü bitirmiş oluyorum.

Ulusal Demokratik Cephe: DİSK Sloganları

1 Mayıs Miting'lerinde DİSK tarafından tesbit edilerek atılan sloganlar şunlardır:

Yaşasın DİSK.
Yaşasın 1 Mayıs.
Yaşasın Sosyalizm.
141 - 142'ye Hayır.
İşçiler Geliyor.
İşçiler Birleşin.
İşçiyiz Güçlüyüz Devrimlerde Öncüyüz.
Bağımsız Türkiye.
Genel Grev Hakkımız Söke Söke Alırız.
Referandum Hakkımız Söke Söke Alırız.
1 Mayıs Katilleri Bulunsun Hesap Sorulsun.
Faşizme Karşı Omuz Omuza.
Faşizme Geçit Yok.
Kahrolsun Faşizm.
Birlik - Mücadele -Dayanışma.
DGM'yi Ezdik, Yaşasın DİSK.
Hak Verilmez Alınır.
Bu Alan 1 Mayıs Alanı.
Faşizme İhtar-Yaşasın DİSK.
Yaşasın Genel Grev-Yaşasın DİSK.
İşç -Köylü-Gençlik Devrim İçin Birleştik.
Katiller Bulunsun-Hesap Sorulsun.
Sosyalizm Şiarımız 20 Mart İhtarımız.
Faşizmi Ezeceğiz.[104]

1 Mayıs Mitinglerinde DİSK tarafından tespit edilip hazırlanan ve taşınan pankartlardaki sloganlar da şunlardır:

Yaşasın Sosyalizm.
Kurtuluşumuz Sosyalizm.
Yaşasın Dünya Halklarının Kardeşliği.
Yaşasın İşçi Sınıfının Birliği.
Bağımsızlık-Demokrasi-Sosyalizm Yolunda İleri.
1 Mayıs İşçi Sınıfının Uluslararası Birlik-Mücadele- Dayanışma Günü.
1 Mayıs İşçinin Emekçinin Bayramı.
1 Mayıs 1977'yi Unutmayacağız.
Fazişme Karşı Mücadelede İşçi Sınıfı Ön Safta.
Faşizm Zulüm, Açlık ve Yoksulluk Demektir.
Faşizme Geçit Vermeyeceğiz.
Faşizme Karşı Omuz Omuza.
Faşist Yuvaları dağıtılsın.
Faşist Cephelerden Hesap Sorulsun.
Kahrolsun Faşizm.
Yaşasın Anti-Faşist, Anti-Emperyalist, Anti-Şovenist Güç
Birliğimiz.
Kahrolsun Emperyalizm.
NATO'ya hayır.
CENTO bitti, Sıra NATO'da.
IMF'ye Hayır.
İkili Anlaşmalara Hayır.
Sömürüye son.
Sömürüsüz ve Savaşsız Bir Dünya Kuracağız.
Bütün Ülkelerin İşçileri Birleşin.
Yaşasın 1 Mayıs.
Ya Hep Beraber Ya Hiç Birimiz Kurtulmak Yok Tek Başına.
Bir ölür Bin Doğarız.
14-142'ye Hayır.
Genel Grev Hakkımız Söke Söke Alırız.
Eşit İşe Eşit Ücret.
Referandum Yasallaşmalıdır.
Lokavt Hak Değil Suçtur.
İş Yasası Demokratikleştirilmeli.
Yaşasın 20 Mart Faşizmine İhtar Eylemi.
Dernekler Yasası Demokratikleştirilmeli.
İş Yasasındaki 13, 17 ve 24. Maddelere Hayır.
Kahrolsun Şovenizm.
40 Saatlik Çalışma Haftası.
Tarım İşçilerine Demokratik İş Yasası.
Tüm Çalışanlara Grevli Toplu Sözleşmeli Sendikalaşma Hakkı.
Çocuklarımıza Kreş.

Her Mahallede Çocuk Bahçesi.

İşçi Memur Ayırımına Hayır.

Herkese İş.

Evlât Acısına Son.

Banka ve Sigortalar Devletleştirilmeli.

Petrol ve Tüm Madenler Devletleştirilmeli.

Silahlanma Yarışına Son.

Sömürüye Karşı Savaş, Savaşa Karşı Barış.

Helsinki Kararları Hayata Geçirilmelidir.

Komşularımızla Barış İçinde Yaşamak İstiyoruz.

Sendikalaşma Özgürlüğü.

Sınırsız Grev Hakkı.

DGM'yi Ezdik-Yaşasın DİSK.

Nötron Bombasına Hayır.

Atom Bombasına Hayır.

Hidrojen Bombasına Hayır.

1 Mayıs İlk Dileğimiz-Seni Yaşatacak Tunç Bileğimiz.

Geliyoruz Zincirleri Kıra Kıra, Hey;

Sömürünün Temeline Vura Vura Hey.

Fabrikalarda Biz-Tarlalarda Biz-Biziz Hayatı Yaratan.

Hey Hey de Hey: DİSK'in Sesi Bu.

Demokratik Üniversite.

Can Güvenliği-Öğrenim Özgürlüğü.

İşçi-Köylü-Gençlik, Devrim İçin Birleştik.

Katiller Bulunsun - Hesap Sorulsun.

Sansüre Hayır, Eser Düşmanlığına Son.

İşçilerin Kurtuluşu Kendi Eserleri Olacaktır.

DİSK tarafından 1 Mayıs Mitinglerinde atılan slogan ve pankartlarda yazılı ibarelerin yukarıda belirtilen şekilde hazırlanmış olmasına rağmen; 1 Mayıslarda özellikle 1978 1 Mayısında Taksim Alanında yukarıda belirtilen slogan ve pankarttaki ibareler haricinde slogan ve pankatların taşındığı tesbit edilmiştir. Taksim Alanında atılan slogan ve pankartlardaki ibareler şunlardır:

Yaşasın 1 Mayıs Dünya İşçi Sınıfının Savaş, Birlik ve Dayanışma Günü.

Faşist Tehlikeye ve Emperyalizme Karşı Halkımızın Savaş Birliğini, Ulusal Demokratik Cepheyi Oluşturma Yolunda İleri.

Komünistler, Sosyalistler, CHP'li Yurtseverler, Faşist Tırmanışa, Emperyalizme Karşı Savaş Birliğine.

Türkiye Komünist Partisine Özgürlük.

Emperyalist Tekellerin, Para Fonlarının Sömürüsüne ve Dayatmalarına Karşı Ekonomik Bağımsızlık için Savaş.

Bölgemizde Barış Güvenlik Komşularımızla, Sosyalist Ülkelerle Dostluk ve İşbirliği.

Sovyetler Birliği ile Dostluk, Saldırmazlık Anlaşması İmzalansın.

İşçi Sınıfının Tüm Bölüklerinin Sendikal ve Politik Eylem Birliği İçin Savaş.

Yaşasın TKP İşçi Sınıfının Marks'cı-Lenin'ci Öncüsü.

Komünistler İşçi Sınıfının Politik Birliğinde TKP'nin Güçlenmesi İçin Savaşın.

Komünistler, TKP'nin, TİP'in Öteki Sosyalistlerin Eylem Birliği İçin Savaşınız.

DİSK, Türk-İş ve Öteki İşçi Sendikalarının Sendikalı Sendikasız Tüm İşçilerin Kapitalist Sömürü ve Baskıya Sınıf Uzlaşmacılığına, Faşist Tırmanışa, Emperyalizme Karşı Eylem Birliği İçin İleri.

İşsizliğe ve Pahalılığa Karşı Savaş.

Sarı Sendikacılığa ve Sınıf Uzlaşmacılığına Karşı Sınıfsal ve Yığınsal Sendikal Birlik İçin Savaş.

Yaşasın Yurt Dışındaki İşçilerimizin Bulundukları Ülkelerin Proletaryası ile Enternasyonalist Dayanışması.

Yaşasın İşçi ve Köylülerin Savaş Birliği-Savaş Bağlaşıklığı.

Köylüler Demokratik Toprak Reformu İçin Köylü Komitelerinde Birleşin.

İşçiler Toprak Ağalarına Karşı Köylülerin Toprak ve Özgürlük Savaşını Destekleyin.

Tekellere, Bankalara, Tefeciye ve Aracılara Karşı İşçilerle Üretici Köylüler Omuz Omuza.

Vergi Yükü Tekellere, Esnaf ve Zanaatkarlara Destek.

Memurlara Grevli Toplu Sözleşmeli Sendikal Haklar.

Ordu NATO'nun, Emperyalizmin Elinden Alınmalı, Er, Astsubay ve Yurtsever Subayların Üzerindeki Her Türlü Baskı ve Eşitsizliğe Son; Ulusal Ordu, Kışlada Demokrasi.

Gençler, Anti-Emperyalist, Anti-Faşist Birliğinizi Güçlendirin.

Yaşasın Ulusların Kendi Yazgılarını Özgürce Belirleme Hakkı, Ulusal Ezgiye, Şovenist Baskıya Karşı Türk Halkının Harf Eşitliği İçin Savaş.

Yaşasın Türk-Kürt, Tüm Ulusal Azınlıklardan Emekçilerin Ortak Düşmanı Emperyalizme, Faşizme ve Her Tür Ayrıcılıkçılığa Karşı Savaş Birliği.

İşçiler, Köylüler, Memurlar, Aydınlar, Esnaf ve Zanaatkarlar, Erler, Astsubaylar, Subaylar, Ortak Düşman Emperyalizme, İşbirlikçi Tekelci Burjuvaziye ve Toprak Ağalığına Karşı Savaşta Birleşin.

Sosyalizme Açılan İleri Demokrasi İçin Savaş.

Yaşasın İşçi Sınıfımızın Barış, Ulusal Bağımsızlık, Demokrasi ve Sosyalizm Savaşı.

Yaşasın Marksizm-Leninizm, Anti-Komünizme, Anti-Sovyetizme, Sağcı, Solcu Oportünizmin Her Türüne Karşı Aralıksız Savaş, Mao'culuğa, Troçkizme, Anarşizme ve Reformizme Karşı Savaş.

Dünya Devrim Sürecinin Öncü Gücü, Barış ve Sosyalizmin Yıkılmaz Kalesi Sovyetler Birliğine, Yüce Lenin'in Partisi SBKP'ye Selâm.

Yaşasın Dünya Sosyalist Sistemi, Yaşasın Dünya Komünist ve İşçi Hareketinin Birliği.

Yaşasın Ulusal Kurtuluş Savaşı Veren Halklar.

Yaşasın Proletarya Enternasyonalizmi.

Ulusal demokratik cephe girişimlerinin sonunda DİSK bitkin düşüyor.

Laz İsmail, sosyalist sendikacıları sosyalist sendikacılara, sosyalist işçileri sosyalist işçilere, sosyalist aydınları sosyalist aydınlara kırdırmış oluyor. Birbirinin yüzüne zor bakıyorlar.

Dimyat'a pirinç'e giderken eldeki bulgurdan oluyorlar.[105] Türkiye'deki her iki cephe girişimi de, pirinç hayali ile yola çıkıp evdeki bütün bulgurları sokağa atmakla sonuçlanıyor.

İlericileri, birbirinin yüzüne bakamaz hale getiriyor. Artık bir araya gelmeleri zor bir durum ortaya çıkıyor. Bir araya geldiklerinde birbirinin yüzüne değil, ayrı ayrı aynaya bakmaları gerekir; aynalarda yüzlerini bulamaz oluyorlar.

Teorik sığlık içinde olanlar, düşünce platformunda katı, davranışta esnek olmak gerektiğini bir türlü bilmiyorlar.

Milli demokratik veya ulusal demokratik savlar, yirminci yüzyılın ikinci yarısında ve Türkiye'de, içinde ancak bebeklerin boğulabileceği bir sığlığı anlatıyorlar. Türkiye, örnek olsun, Afganistan'ın üretim ilişkileri düzeyini çoktan aşmış durumdadır; Afganistan'da Nisan Devriminin, milli ya da ulusal demokratik devrim olduğundan kimse kuşku duymuyor. 9 Kasım 1985 tarihinde olağanüstü oturumunda Afganistan Devrim Konseyi, "Nisan Devrimi'nin ulusal ve demokratik karakteriyle ilgili tezleri" oy birliğiyle onayladı.[106] 1960 yılları Türkiyesi'nde 1970 yılları Afganistan koşullarını göremeyenlere şiddet uygulamak yalnızca savların sağlığından ve bunları savunanların güvensizliğinden kaynaklanıyor.

Bu bölümü bitirmeden önce, yaşanmış olan sığlığı, çok kısa bir biçimde göstermek zorundayım. Bir basit kronoloji ile başlayabiliyorum. 4 Temmuz 1977 tarihli Cumhuriyet Gazetesi, seçimlerden sonra denenen Bülent Ecevit Başkanlığındaki Halk Partisi Hükümeti'nin 217 karşısında 229 oy ile güven oyu alamadığını bildiriyor. 13 Temmuz 1977 tarihli Gazete, "Yeni MC Güvenoyu Alırsa Türk-İş Genel Greve Gidecek" büyük başlığıyla çıkıyor. 19 ve 20 Temmuz tarihinde önce DİSK ve sonra da Töb-Der merkezlerinin bombalanmak istediği haber veriliyor. 22 Temmuz 1977 tarihinde Demirel Başkanlığında Milliyetçi Cephe hükümeti açıklanıyor ve bunu 17 örgütün "Yeni MC'ye Karşı Kararlılıkla Direneceğiz" açıklaması izliyor. Cumhuriyet'in, ayırmış olduğu yerden, bu direnci pek önemsemediği sonucu çıkıyor.

27 Temmuz 1977 tarihinde "DİSK, 2. MC Hükümeti'ne Karşı Türk-iş'e İşbirliği Önerdi" haberi okunuyor. Bunu asıl haber izliyor; 29 Temmuz tarihli gazete, bu kez, "Türkler 'Ulusal Demokratik Cephe' Önerdi" haberini veriyor. Tarihlerden 28 Temmuz 1977 tarihinde öneriliyor ve bir gün sonraki Cumhuriyet şunları yazıyor: "Türkler, CHP'nin 'demokrasi cephesi' içinde 'gerekli yerini almasının; işlev ve görevlerini daha somut bir biçimde yerine getirmesinin önemli bir zorunluluk haline geldiğini' savunmuştur." Varsa da yoksa da CHP; sorunun bir büyük bölümü, DİSK üst yönetiminin açıkça CHP'li olmasından doğuyor.

Tezi yazıyorum; sosyalizm çağında, Türkiye'de, Cumhuriyet Halk Partisi veya ardılı partilerin, ilericilerin bir bölümüne bireysel gerçekleşme doyumunu verecek kadar renkli olamaması, soldaki bulanıklıkların önemli nedenlerinden birisini yaratıyor. Bunlar, açıkça CHP'li ya da ardılı partilerden birisine girmekle çağın zorladığı misyonları bağdaştıramadıkları için "süsleme" gereğini duyuyorlar.

DİSK için hazırlanmış İddianame'de şunlar yazılıyor: "CHP'yi yanlarına almayı hedefleyen DİSK'in bu teşebbüsü, Cumhuriyet Halk Partili yöneticilerin beklenen ilgiyi göstermemeleri karşısında zayıf kalmış ve uygulamalarda istenilen etkiyi sağlayamamıştır."[107] Daha açık söylenebilir; büyük bir boşluğa ve sessizliğe doğru.

Hiçbir hazırlık yapılmıyor. 30 Haziran-2 Temmuz 1977 tarihleri arasında toplanan DİSK Genel Yönetim Kurulu, basına bir açıklama yapıyor. Yargıç Albay Süleyman Takkeci ve yardımcılarının hazırlamış olduğu İddianame'de bu açıklama şöyle

özetleniyor: "5 Haziran Genel Seçimleri'nin demokrasi ve ilerleme güçleri ile faşizm ve gericilik güçleri arasındaki çatışmanın çok önemli bir dönüm noktası olduğu ve seçim sonuçlarına göre CHP'nin oy oranının artmasının bu partiye verilmesi çağrısında bulunan tüm ulusal demokratik güçlerin ortak başarısı olarak değerlendirilmesi gerektiği" ilan ediliyor. Gayet açık; Sosyal İlerleme Partisi, seçime giren sosyalist örgütlerin son derece düşük oy almalarını ve CHP'nin ise oy oranını artırmasını, kendisinin, başarısı sayıyor ve övünüyor.

Yönetim Kurulu'ndan sonra 25 Temmuz 1977 tarihinde DİSK Yürütme Kurulu'nun toplandığı ve ulusal demokratik cephe kararının, bu toplantıda netleştirildiği anlaşılıyor. Yapmış olduğum araştırmalar, ilân edilinceye kadar, böyle bir cephe için hiçbir örgütle en küçük bir bağlantının kurulmadığını gösteriyor. CHP ve TİP ile TSİP başta olmak üzere, yasal siyasal örgütlenmeler ve devrimci demokrat akımlar yalnızca bir emr-i vaki ile karşılaşıyorlar.

Sorunlar çıkıyor. Birincisi, ulusal demokratik cephe çağrısı bir son derece siyasal girişimdir; bir sendikal konfederasyon nasıl çağırabiliyor? Teorik platformda bu sorunun bir tek cevabı var; mümkün değil. Tanım gereği herhangi bir siyasi partinin sendikalarla "cephe" kurması düşünülemez.

1976 yılından itibaren faaliyete başlamak üzere 1986 yılında kurmuş olduğum Sosyal İlerleme Partisi, bu sorunu da, çözüyor. Ancak bu zaman başka bir soru çıkıyor; neden, ulusal demokratik cephe girişiminin göz bebeği CHP ile daha önce ilişki kurulmuyor? Bu soruya cevap gerekiyor.

Bu soruya kısmî bir cevap bulabiliyorum; Maden-İş, 1977 yılı Ekim ayında, "Anti-faşist, Anti-Emperyalist Savaşım Birliğimiz-Ulusal Demokratik Cephe" adında bir broşür yayınlıyor. Broşürde, bu soruya, cevap bulma gereği duyulmuş; aktarmak istiyorum.

"Ülkemizde UDC'yi oluşturma sorunu sabırlı, akıllı, kararlı, bilimsel ve yaratıcı bir yaklaşımla ele almak gerekir."[108] Güzel; gerçekten öyle olması gerektiğine inanıyorum ve tüm siyasal projelerin bilimsel ve yaratıcı bir biçimde geliştirilmesi gerektiğini eklemek zorunluluğunu duyuyorum.

"Kimilerinin söylediği gibi, cephe kuruluşuna çeşitli sınıf ve katmanların temsilcisi, siyasi parti ve örgüt yönetimleri arasında bir ön protokol imzalanmasıyla başlaması gerektiği, böyle başlamazsa kurulacak şeyin cephe olamıyacağı doğru değildir." Bu, o kadar güzel değil; bir kez böyle ciddi tartışmalarda "şey" sözcüğünü kullanmamak icap ediyor. Hazırlayanlar işçilerdir, denilebilir; ancak SİP'nin yurtdışında da eğitim görmüş Fransız Cephe Tarihi'ni incelemiş elemanları var, katkılarından kuşku duymuyorum. Bu broşür, burada, zamanın TİP ve TSİP belgeleriyle polemik yapıyor.

Devam ediyor: "Cephe kurulmasına ancak güçlü ve öncülüğü herkesçe kabul edilen bir işçi sınıfı partisinin çağrısıyla başlamasının zorunlu olduğu gibi kurallar koymak yanlıştır." SİP, önemli bir geri adım atıyor. Öyle anlaşılıyor, bu adım, bundan sonrasını yazabilmek için gerekli oluyor." Elbette böylesi olanakların varlığı UDC'nin oluşumunu kolaylaştıracaktır. Ancak bu olanakların var olmadığı koşullarda, yapılması gereken, bir cephe kurulması amacından ve girişiminden vazgeçmek değildir." SİP, kendisini küçümsüyor. SİP, kendisini küçük gördüğü için TKP, SİP'ne karşı bir tutum almıyor.

Ne kadar çok birbirine benziyorlar ve ne büyük bir sığlığı sergiliyorlar; şaşırmamak elde değil. Milli demokratik cephe'nin Mihri Belli'nin kaleminden çıkmış temel belgelerini metin-içi veya bölüm sonu ekler olarak sunmaya çalıştım. Mihri Bey'in temel düğümü şu oluyor: "Öncülük yapacak işçi sınıfı yoksa, beklemek mi gerek? Devrimci beklemez ve cepheye koşar." Burada da aynı sözcükler tekrarlanıyor ve bu kez SİP kadro elemanlarının kaleminden çıkıyor: "Herkesin kabul edeceği bir işçi sınıfı partisi olmadığı zaman durmak mı gerek? İlerlemeci, durmaz ve cepheye koşar." Sosyal İlerleme Partisi kadrolarına pek çok yakışıyor.

Bundan sonra ve her zaman doğru bir değerlendirme geliyor: "Öncülük, zorla ve istemekle kazanılmaz. Hak edilir." Bu doğru değerlendirmeyi DİSK, kendisine çeviriyor. Şöyle yazılıyor: "işçi sınıfımız, onun sınıf ve kitle örgütü DİSK, UDC çağrısını yaparak, her şeyden önce bu öncülüğün bir gereğini yerine getirmiştir. Öncülüğünü bir kez daha dosta düşmana göstermiştir." Bu övünmenin içtenliğine, ne yazık, katılmam mümkün olmuyor.

Özet yapmam gerekiyor: Türk-İş'i yaşatan sermayedir. Sermaye, Türk-İş'in canlılığını korumasını sağlıyor. DİSK'i, doğuran ve yaşatan, Türkiye'nin sosyalist hareketidir. Sosyalist hareketin canlılığı, DİSK'e yansıyor.

Bir: Kemal Türkler ve DİSK üst yönetimi ne TKP'lidir, ne de SİP'li oldular. İki: Türkler ve üst yönetimi için önemli olan başlarında bulundukları DİSK'in yaşamasıdır. Üç: 1970 yıllarının ortasında Kemal Türkler ve DİSK üst yönetimi için en iyi liman, CHP'dir; buraya yerleşmek istiyorlar. Dört: Sosyalist siyasal örgütler, DİSK sendikalarında güç sahibi oldular ve bunları güçsüzleştirmek, DİSK için kan kaybına ve prestij erozyonuna yol açtı. Beş: Bugün çok daha iyi görülüyor, Kemal Türkler ve üst yönetimi, DİSK'i 1975 yılında sol'la kavga eden bir sendikal birlik görünümünden kurtarmak istiyorlar. Bu kurtarma çabaları içinde SİP türünden hayalet partilerden yararlanmak istiyorlar. Ancak gide-

rek bir geçici kurtarma operasyonu olarak gördükleri girişimlerin içine düşüyorlar. Gittikçe bu operasyonların dozajını artırmak istiyorlar. Altı: Kemal Türkler ve üst yönetimi açısından UDC, bir dozajı artırılmış operasyondur ve bununla DİSK'i bir sendikal birlik olarak ve kuşkusuz başında Türkler ile birlikte arkadaşlarıyla güçlendirmeyi amaçlıyorlar.

1977 yılı Aralık ayında toplanan Genel Kurul, ulusal cephe üzerinde bir kavga ile geçiyor. Genel Başkan Kemal Türkler, İddianame'deki özetlemeye göre, "DİSK'in bütünlüğünü korumak için UDC'nin DİSK etrafında oluşturulmasında zaruret olduğunu" ileri sürüyor.[109] Savunmasını yaparken daha içten konuşmuş olduğuna inanıyorum. Ancak sonuç değişmiyor; Genel Kurul'dan Genel Başkanlıktan da ayrılmış olarak ayrılıyor.

Bu genel kurula tekrar döneceğim; şimdi, CHP limanına çekilebilmek için CHP'nin süslenmesi gerekiyor, önce bundan söz etmek durumundayım. Maden-iş'in "Ulusal Demokratik Cephe" deklarasyonuna göre CHP, "ulusal burjuvazinin görüşlerinin ve çıkarlarının etkin politik temsilcisi" oluyor.[110] Bunun çok büyük bir keşif olduğunu , kabul ediyorum; böylece CHP, tekellerden ve böylece de uluslararası kapitalizme bağlantılarından kurtulmuş oluyor. Aslında tekellerden bağını koparmak, birinci derecede, gerekli değil; yalnız Türkiye'deki tekellerin uluslararası kapitalist sistemden bağımsız olmasının düşünülmesi imkânsız sayılıyor. Bu yolla CHP, tekellerden ve uluslararası kapitalizmden kopmuş ve anti-emperyalist bir çizgiye çekilebilecek "ulusal burjuvazi" ile özdeşleştiriliyor.

Büyük bir keşiftir; ne yazık, gerçeklerle hiç ilgisi yok. Milli demokratik cephe'nin mimarı Doğan Avcıoğlu, Türkiye'deki burjuvazinin tümünün uluslararası tekellere bağlı olduğunu ileri sürüyor. Ulusal demokratik cephe'nin, milli demokratik cephe'nin çok gerisine düştüğünün yazılması zorunlu oluyor.

"Ulusla burjuvazinin görüşlerinin ve çıkarlarının etkin politik temsilcisi, köyde ve şehirde yaşayan geniş küçük burjuva yığınların umut bağladığı CHP'nin UDC içinde yer alması" mutlaka gerekli görülüyor. Bu, gerçeklerin birisidir ve diğeri de geliyor: "İşçi sınıfımızın bir bölümü başta CHP olmak üzere çeşitli siyasi partilerin politik etkinliği altındadır. Bu nedenle, bu partiler arasında en etkin bir parti olarak, CHP'nin UDC içindeki onurlu ve tarihi yerini alması, bu yoldaki güç ve eylem birliği çalışmalarına katılması, işçi sınıfının birliği açısından da önemlidir," işçilerin bir bölümü, önce CHP'nin etkinliği altına konuyor ve sonra da CHP'ne "cephe" öneriliyor. Peki, işçilerin bir bölümünü etkisi altında tuttuğundan kuşku olmayan Adalet Partisi ne oluyor?

Devam ediyor: "Dünyada ve ülkemizde işçi sınıfı düşmanlığı yapan Mao'cular ve bireysel teröre dayananlar hariç, işçi sınıfı içindeki etkinliği az da olsa çeşitli isimlerdeki sosyalist partilerin de UDC içinde yer almaları ve bu uğurda sürdürülen sürekli eylem birliği çalışmalarına 'katılmaları yararlı olacaktır." Böylece "işçi sınıfı içindeki etkinliği az da olsa çeşitli isimlerdeki sosyalist partiler", önce küçümseniyorlar ve sonra bunların "da", cephe'ye katılmalarının "yararlı" olacağı kabul ediliyor. CHP'ne "onurlu ve tarihi yer" bir zorunluluk olarak veriliyor ve sosyalizm mücadelesini yapmak için ortaya çıkanların cephe'ye katılmaları yalnızca "yararlı" sayılıyor.

Anlamak ve anlatabilmek için eleştirel bakmak gerekiyor.

Eleştirel bakış ile cephe girişimlerini çözümlemeye çalışıyorum.

Bir soru ortaya çıkıyor: Milli demokratik cephe, türlü edebiyattan ayıklandığı zaman baş köşeye kemalist zinde kuvvetleri oturtuyor. Ulusal demokratik cephe, her türlü süslemeden sonra, cephe'nin baş köşesine radikalizmini yitirmiş kemalistler denebilecek olan Cumhuriyet Halk Partisi'ni koyuyor. Bütün bunlar anlaşılıyor ve bir sorun çıkıyor; sosyalizm çağında Türkiye'de sosyalizmi isteyenlere cephe ne vaad ediyor? Bu soru bu kadar açık formüle edilmese de, bu sorun bu kadar net bir biçimde kendisini zorlamasa da, yine de var; dünyanın bir akışı görülüyor. Bu soruya bir cevap ve bu soruna bir çözüm bulmak zorunlu oluyor.

Maden-İş'in "Anti-faşist, Anti-emperyalist Savaşım Birliğimiz-Ulusal Demokratik Cephe" deklarasyonu, bu soru ve soruna el atmaktan geri kalmıyor. Aktarıyorum; "işçi sınıfı öncülüğünde kurulacak bu cephenin savaşım amacı olan ulusal ve demokratik hükümet, sosyalizme açılan ileri demokratik düzen için bir basamak olacaktır." Deklarasyonun bu bölümünün CHP'liler tarafından okunmamış ve yalnızca "işçi sınıfı içinde etkinliği az da olsa çeşitli isimlerdeki sosyalist partiler" ile cephe dışında tutulmak istenen "bireysel terörcülere" gizlice ve el altından dağıtılmış olmasını diliyorum. Çünkü, CHP kuracağı hükümet ile "sosyalizme açılan ileri demokratik düzen için bir basamak" olmak istemez; istemesi için bir neden var mı? Sonra, UDC deklarasyonunda şunlar da yer alıyor: "UDC, daha ileri hedeflere, sosyalizme doğru ilerlerken, cephede daha önce varolan bazı kesimler, örneğin, ulusal burjuvazi kopacak, karşı saflara geçecektir. UDC'nin kapsamı hedefiyle değişecektir."[111] Doğrusu zor bir iş olduğunu kabul ediyorum ama yine de SİP kadrolarının politika sanatında hiç yetişmemiş olduklarını sanıyorum. Önce CHP'ni ulusal burjuvazinin çıkarlarını savunan bir parti olarak tanımlamak, sonra bununla CHP'ye bir cephe önermek, cephe'de yü-

rürken, birden bire kopmak ve bu kez ulusal burjuvaziyi karşıya alıp hedef yapmak; peki CHP'nde hiç mi sınıf bilinci yok? "UDC'nin kapsamı hedefiyle birlikte değişecektir. Bu doğaldır. Ne var ki, o zamana kadar en güçlü ve örgütlü düşmanımız işbirlikçi tekeller de büyük ölçüde yenilmiş olacaktır." Bunları da okuduktan sonra insanın bu CHP için çok acılanması gerekiyor: Düşman tekeller yenildi ve güçlerini yitirdiler. Bu arada ulusal burjuvazi koptu, kurtuldu, ama cephe'nin hedefi oldu. Peki böyle bir durumda CHP ne olacak? Tekeller yok, burjuvazi yok; CHP, hangi askıyla yer yüzünde durabilecek?

"UDC sadece faşist tırmanışı durdurup MC'yi alaşağı ederek kurulacak ulusal ve demokratik hükümeti korumanın, elde edilen kazanımlarla, ileri demokratik bir düzene ve oradan gerçek toplumsal kurtuluşa, sosyalizme, doğru ilerlemenin de aracı olacaktır." Buradan da, ulusal demokratik cepheyi çözümleyebilmek için kurmak zorunda kaldığım partiye "ilerleme" adını vermekteki isabet bir kez daha belli oluyor; ulusal ve demokratik hükümeti kurup koruma, kazanımlar elde etme ve buradan ileri demokratik düzen ve bundan sonra da sosyal kurtuluş ve sosyalizme kesintisiz bir ilerleme gözleniyor. Bir de şunun eklenmesi gerekiyor: "Ulusal Demokratik Cephe'yi herhangi bir muhalefet ve karşı çıkış hareketinden ayıran, iktidara gelmeyi ve kalmayı hesaplayan bir 'muhalefet koalisyonu' olmasıdır. UDC bir savunma cephesi değil, savaş ve karşı saldırı cephesidir." Bütün bunlar, cephe için önemli sayılmayan sosyalist partiler ile cephenin dışında bırakılacak olan teröristlere hitap ediyor.

Garp cephesinde ise yeni bir şey olmadığı gözleniyor; milli demokratik cephe ile ulusal demokratik cephe arasında, ayrıntı dışında, hiçbir fark görülmüyor. Birisi asker-sivil zinde kuvvetler kanalıyla, silahlı müdahale yoluyla, ve diğeri, CHP ile birlikte ve CHP'nin seçim gücünü artırarak iktidara gelmeyi planlıyor. Var olan ve bir türlü etkisizleştirilemeyen sosyalistlere hitap etmek gerektiğinde ise, her ikisi de, buradan dönüş olmadığını ve doğrudan sosyalizme ilerleneceğini telâffuz etmek zorunluluğunu duyuyorlar. Bu çerçeve içinde, İç-TKP'nin asker-sivil zinde kuvvetleri ve SİP'in Cumhuriyet Halk Partisi çıkarılarak yerine köylülük konulduğunda THKP- Cephe'nin cephe anlayışına ulaşılıyor. Hepsi de aynı kaynaktan esinleniyor.

Bilim, yok'tan var etmiyor.

Bilimsiz toplumlar da yaşıyor. Ağır ilerliyor.

Bilim, gerçekliği yeniden kurup bir güç haline getirinceye kadar doğru'lar saçılmış olarak duruyorlar.

CHP, ulusal demokratik cephe önerisinden bile korkuyor. Cevapsız bırakmayı seçiyor. Ulusal demokratik cephe ise yalnız ve yalnız CHP için ilân ediliyor.

Ne olacak?

"Savaşım Birliğimiz-Ulusal Demokratik Cephe" deklarasyonu, bunu da, düşünüyor. Aktararak, deklarasyonun sunumunu, tamamlamış oluyorum. Başlıyorum: "Konfederasyonumuz DİSK'in işçi sınıfı adına CHP'ne UDC'deki etkin yerini alması için yaptığı çağrı, işçi sınıfı öncülüğünün ve sorumluluğunun gereğidir."[112] SİP'in kadro elemanları, Halk Partisi'nin adının geçtiği yerlere "etkin", "onurlu", "tarihsel" türünden sözcükler koymayı ihmal etmiyorlar; böylece, CHP'nin ürküntüsünü önlemeye çalışıyorlar. Anlayabiliyorum. "İşçi sınıfı öncülüğünün ve sorumluluğunun gereği" olan çağrıyı yapıyor ve deklarasyon devam ediyor; ne var ki CHP'ne yapılan çağrının bir çırpıda olumlu yanıt almamış olması, bizi umutsuzluğa düşürmemelidir." Umutsuzluğa düşmemek gerektiğine, her zaman, katılabiliyorum.

Bundan sonra güzel bir "edebiyat" başlıyor. "Dünya deneyleri böylesi cepheler oluşturma çabalarının uzun ve zahmetli yollardan geçerek adım adım ilerlediğini göstermektedir." Buna bir de örnek veriliyor: "Fransız sosyal demokratlarına 1923'den 1934'e kadar Fransız Komünist Partisi'nce yapılan 26 güç birliği çağrısını reddetmiş olduğu bilinen bir gerçektir." Henüz, CHP'nin birinci öneriyi bile tam olarak reddetmediği hatırlanmalıdır. "Dolayısıyla diğer örgütler için olduğu gibi belki ondan da çok CHP'nin UDC'de yerini alması için her düzeyde sabırlı, esnek ama kararlı ve çok yönlü çaba gösterilmelidir." Önerinin, SİP ve DİSK için büyük ve olumsuz sürpriz olduğu ortaya çıkıyor.

Bundan sonra tam bir "edebiyat" yazılıyor. Şöyle: "1934'de Paris'te faşizme ve gericiliğe karşı biri FKP (Fransız Komünist Partisi (y.k.), diğeri FSP (Fransız Sosyalist Partisi, y.k.) tarafından iki ayrı koldan bir yürüyüş düzenlenir. Yürüyüş kolları Paris'in sokaklarında karşılaşırlar. Bir anlık sessizlikten sonra yüzbinler bağırır 'yaşasın eylem birliği ve yürüyüş kolu teke iner." Doğrusu çok güzel bir "sahne"; ancak Türkiye ile ilgisini kurmak cok güç. Çünkü altmış yıla yakın tarihinde daha CHP'nin, kendi flaması altında ve "ayrı bir kol" olarak yürüdüğü görülmemiştir; CHP, hiç "ayrı koldan" yürümüyor.

En sonunda şu geliyor: "Bu olaydan sonra FSP, FKP'nin 26 kez reddettiği güç birliği çağrısını kabul etti." Bu son paragrafla birlikte bir sonuç çıkarabilecek durumdayım: Ne yazık, ulusal demokratik cephe deklarasyonunun Türkiye'de bir cephe kuruluşunu kolaylaştırmayacağını ve imkânsızlaştıracağını söylemek zorundayım. DİSK'in ilân ettiği ve CHP ile SİP arasındaki bir cephe projesine, Fransız Komünist Partisi ile Fransız Sosyalist Partisi'nin ilişkiler

tarihinden sahneler eklemek, anlaşılabilir olmaktan uzak kalıyor.

Abdullah Baştürk'ün Genel Başkan seçildiği altıncı genel Kurul'da DİSK'in UDC ile ilişkisi kesiliyor. İddianame'den aktarıyorum: "Başta Abdullah Baştürk olmak üzere bu görüşe[113] karşı çıkan diğer delegeler ise, UDC'nin DİSK'e sınıf partisi işlevini yüklettiğini, DİSK'e sendikal bir örgüt olarak sınıf partisi işlevi yükletilmeyeceğini, DİSK'in işçi sınıfının siyasi partisi olarak bu aşamada ilan edilmesinin sakıncalı olduğunu, işçi sınıfının siyasi örgütünün eylemler içinde oluşacağını ileri sürerek, kurulacak cephenin adının UDC olmasına karşı çıktılar."[114] Kemal Türkler ve SİP, genel kurulu kaybetti.

Abdullah Baştürk, "demokratik platform" adı altında yeni bir birlik ararken Kemal Türkler, yenilgiyi kabul etmediğini gösteren girişimlere başladı. Önce DİSK üyeliği askıya alındı ve sonra da disiplin kuruluna verildi. Sosyalist örgütlerin işçi sınıfı içindeki güçlerinin kırıldığı ve sonunda DİSK'in parçalanarak bitkin düşürüldüğü bir zamanda 12 Eylül geldi ve pek büyük bir kolaylıkla yönetim kuruldu.

Bilimin en büyük düşmanının, basit ve kolay çözümlemeler olduğunu tekrarlamak gereğini duyuyorum. Bütün bu gelişmeler ile askeri rejimler arasında basit ve birebir bir neden-sonuç ilişkisi kurmak ile bu çalışmadaki çözümlemeler, birbiriyle taban tabana bir zıtlık gösteriyor.

Derinde bir kaynaşma var. Uluslararası kapitalizmle iç içe Türkiye kapitalizmi ciddi sorunlarla karşılaşıyor. Bunlar yalnızca ekonomik nitelikli, değil; siyasal boyutlara taşıyor. Birbirinden ayrılmıyorlar. Yönetenler yönetemez durumdalar; bir yanıyla kararsızlık olarak da ortaya çıkabilen bir "arayış" içinde görünüyorlar.

Hepsi var; hepsi etkisini gösteriyor. Peki bütün bunların Türk Silahlı Kuvvetleri'ni etkilemesi nasıl düşünülüyor? Türk Ordusu'nun toplumdan kopuk olduğunu veya koparabileceğini düşünmek son derece yanıltıcı oluyor.

Türkiye'de bilim, bilim adamı adaylarının üzerine geliyor.

Başka ülkelerde uzun arşiv çalışmalarıyla elde edilebilen açıklıklar, Türkiye'de sokakta ve kaldırımlarda satılan kitaplarda hazır duruyor.

Celil Paşa'nın kitabından aktarıyorum. 24 Şubat 1971 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı'nda general ve amirallerin katıldığı bir toplantı düzenleniyor. Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç hitap ediyor. Şunları söylüyor: "Biz Silahlı Kuvvetleri nasıl ayakta tutacağız? Onu düşünelim. İçimizde istihbaratçılar var. 1961-1962'den sonra işleri rayına oturtmak için dört sene çalışıldı. 1968'den itibaren sapma başladı. Sapma, bugün 1961-1962'deki duruma gelmeye başladı. Biz burada, Türkiye'ye yayılan kıtalara nasıl hükmedebiliriz? Oturup arkadaşlarımızla bunu münakaşa edebilirsiniz, tahmin ederim."[115] Genelkurmay Başkanı, Şubat 1971 tarihinde, Silahlı Kuvvetlere hükmedememekten yakınıyor.

Bu, bir kaynak ve diğerine baş vuruyorum. 12 Mart'ın liderlerinden Orgeneral Muhsin Batur'un notlarına bakılması gerektiğine inanıyorum. 10 Mart 1971 tarihinde, 9 Mart Girişimi başarısızlığa uğratıldıktan sonra, yalnızca koramiral ve korgeneraller ile orgeneral ve amirallerin katıldığı bir toplantı yapılıyor. Ne yapmalı? Soru soruluyor.

10 Mart 1971: Ne Yapmalı?

Orgeneral Muhsin Batur, adlarını vermiyor; rütbeleri ve bağlı oldukları kuvvetleri yazıyor. Kara Kuvvetleri Komutanlığı'ndan bir korgeneralin cevabını aktararak başlıyorum: "Örgütlenmiş aşırı sol Rusya'yı yardıma çağırabilir, bölücülerde bir kopma olabilir. Bu sebeple Yüksek Komuta heyeti her türlü ahvali düşünmelidir. Sağ ve solun örgütlenmesi ve silahlanması küçümsenmemelidir. Ordu'ya sol cereyan girmiştir."[116] Kuşkusuz, sol cereyan daha genç subayları etkisine alıyor.

Kara Kuvvetleri Komutanlığı'ndan bir başka korgeneral konuşuyor: "Alttan bir müdahaleye fırsat verecek gibi gecikmemeliyiz."[117] Bir diğer korgeneral ekliyor: "Alttan gelecek bir hareket memleketi batırır."[118] Bir diğer korgeneral daha açık söylüyor: "El koymak zaruri olduğu zaman, o zaman gelmiştir, gencin bir şey yapmasına fırsat vermeden başta siz olmak üzere yukarıdan aşağıya yapılmalıdır."[119] Bütün bunlar, Silahlı Kuvvetlerin alt kademelerinde kaygı verici bir sol etkinin olduğunu gösteriyor. "Alttan gelmesini istemiyoruz." Bir diğer korgeneral daha kısa anlatıyor.

Bir üst rütbede sözler daha da netleşiyor: "İlk mesele, Silahlı Kuvvetlerin bölünmeden kurtarılmasıdır."[120] Bunun için yapılması gerekenler de ekleniyor: "Silahlı Kuvvetler içinde başka fikirler besleyenler dışarıya atılmalıdır." Müdahale, aynı zamanda Silahlı Kuvvetlerin içine yönelik bir müdahale oluyor.

Her mücadele aynı zamanda bir iç mücadele sayılıyor.

Bir başka orgeneral, beklemenin tehlikeli olduğuna işaret ediyor.

"Beklemek, daha parçalanmamıza sebep olacaktır, bazı alttan gelecek maceracı hareketler olabilir. Insiyatif ve kudret kaybedilmeden gerekli karar vaktinde verilmelidir."[121] Gerçekten de iki gün sonra, 12 Mart 1971 tarihinde, yönetim, Silahlı Kuvvetlerin eline geçiyor.

Hem 12 Mart'ta ve hem de 12 Eylül'de Silahlı Kuvvetler içindeki gelişmeler, Komuta Kademesi'ni, daha hızlı hareket etmeye zorluyor. Hızla hareket ediyorlar.

Mayıs 1981 başlarında Genelkurmay Başkanı ve MGK Başkanı Orgeneral Evren, Time Dergisi'nin "müdahale etmeseydiniz, ne olurdu?" sorusunu cevaplandırıyor. Cevabı, "üç ihtimal vardı, diyebilirim" oluyor."[122] Evren'in cevabını olduğu gibi aktarıyorum:

1) Bir iç harp olurdu.

2) Ya aşırı sağ veya aşırı sol iktidarı ele geçirebilirdi ve diyebilirim ki, daha kuvvetli olanı sol idi ve devlet mekanizmasına elkoyardı, veya

3) Türk Silahlı Kuvvetleri'nin alt kademesindeki subaylardan gelen bir hareket olurdu." Görülüyor; Kenan Paşa da, selefi Memduh Paşa türünden Silahlı Kuvvetler'in alt kademelerinden bir müdahale bekliyor. Ekliyor: "Bu ihtimallerin hepsini Silahlı Kuvvetlerin komuta kademesi ile aylarca konuştuk ve müdahalemizin yegâne çıkar yol olduğuna karar verdik." 12 Mart'ta olduğu gibi, 12 Eylül'de de hızlı hareket etmek gereğine inanılıyor.

Araştırıcıya, Orgeneral Evren'in saptamasını araştırmak düşüyor.

Piyade Teğmen Osman Tayfun Dörtgöz, Türkiye Komünist Partisi-Birlik üyesi olarak yakalandığında, Gerekçeli Karar'da yer alan polis ifadesinde, 1977 yılında Kara Harp Okulu'na girdiği sırada sol görüşlerle tanıştığını ve "1980 yılı başlarında TKP-B'ye aday üye olabilmesi için yeterli düzeye geldiğini" ifade ediyor.[123] Genç Subay Tayfun Dörtgöz, Kara Harp Okulu'nda öğrencilerin "sağ görüşlüler, Kemalist görüş sahipleri ve sol görüşlüler olmak üzere üç gruba ayrıldığını" ileri sürüyor. "Sol görüşler içerisinde çoğunluğun Dev-Yol siyasetinin elinde olduğunu, Halkın Kurtuluşu ve Kurtuluş gibi siyasetlerin de zayıf olsa da bulunduğunu" ekliyor. Böylece Kara Harp Okulu'nun öğrenci yapısıyla ilgili ilk bilgiler ortaya çıkmış oluyor.

İddianameler üzerinde yapmış olduğum çalışmalarda, Kurtuluş ve Halkın Kurtuluşu dosyalarında subay sanıklara rastlamadım. Bunun ötesinde "THKP-C Üçüncü Yol Örgütü" ile ilgili olarak pek çok iddianame bulunuyor. Üçüncü Yol ana dava iddianamesinde, Askeri Savcılık "bu davanın tehlike ve tehdit suçunu oluşturan diğer davalardan esas yönünden bir farklılık olmamakla birlikte sanıkların büyük bir kesiminin Ordu mensubu olmaları ayrı bir özellik arzetmektedir" diyor."[124] Gerçekten de, "Galatasaraylılar", "Güvercinli'ler", "Sanayi Dev-Genç", "Otonom Dev-Genç", "Gemüdçüler", "Üçüncü Yol" adlarıyla da bilinen bu örgüt, önce, Devrimci Yol ile Devrimci Sol arasındaki ayrılığı ortadan kaldırmak için çıkıyor. Bunu başaramayınca da, en sonunda "Üçüncü Yol" adında karar kılarak bağımsız eylemlere girişiyor. Sivil, işçi ve aydınları da içine alan Üçüncü Yol, asıl örgütlenmesini Kara Harp Okulu'nda yapıyor ve Hamza Yalçın, Osman Tiftikçi, Ahmet Erdoğan ile başlayan örgütlenme, giderek büyüyor. Ortaya çıkarılması ve yakalanmalar başlığı tarihte Üçüncü Yol'un üyelerinin önemli bir bölümünü üsteğmenler oluşturuyor. Bu nedenle 1978 yılı Kara Harp Okulu çıkışlı üsteğmenlerin, tümüne yakın bölümünün Silahlı Kuvvetler ile ilişkilerin kesilmesi yoluna gidiliyor. Ancak yakın zamanda sonuçlanan ana davada, altı sanığın dışındakiler beraat ediyor.

Üçüncü Yol, sivil ve asker bireylerin birlikte örgütlenmesini temel alıyor. Yargıç Binbaşı Aykut Arkan'ın hazırlamış olduğu iddianameye göre, Örgüt'ün, "ordu içi kanadı" ve "sivil kanadı" olmak üzere iki kısmı bulunuyor. Askeri Savcı Binbaşı Arkan, iddianame'de, şunları söylüyor: "Ordu içinde örgütlenmenin esas amacı, sivil örgütlenmeye 'ordunun imkânları ile birlikte katılmaktır'. Türk Ordusu'nun, oligarşinin temel direği emperyalizmin (ABD) kukla ordusu olduğu kabul olunur. Bunun içindir ki Ordu'nun devrimci olması imkânsızdır. Bu nedenle ordunun imkânları sivil kanat için seferber edilmelidir. Ordu içindeki üyeler para, ev, mermi, istihbarat, araç, gereç, şahsiyet ve kimlikleri vesaire ile sivil kanada faydalı olmalıdır. Mevcut ordu yapılacak 'devrim' esnasında parçalanmalıdır."[125] Savcı yargıç binbaşı Aykut Arkan, yapmış olduğu araştırmalar sonucunda, Üçüncü Yol'un Silahlı Kuvvetler içindeki çalışma yöntemiyle ilgili ayrıntılı bilgiler vermeyi sürdürüyor; aktarmayı gerekli görmüyorum.

Resmi organların ele geçirdikleri belge ve malzemeler arasında Üçüncü Yol'un istihbarata önem verdiği anlaşılıyor. Çok çeşitli eylemlere girişiyorlar. Yalnızca Silahlı Kuvvetler içinde üsteğmen rütbesiyle görev yaptıkları gerçekleştirdikleri eylemlerden birisini, İddianame'den aktarmakla yetiniyorum: Eylemden bir gün önce İstanbul'da Hamza Yalçın'ın evinde toplandıkları, Ömer Yazgan'ın evde bulunan çantadan tabancalar çıkartarak Hamza Yalçın, Ahmet Erdoğan, Osman Tiftikçi ve Rahmi Yıldırım'a birer adet tabanca dağıttığı ve o gece saat 01.00'de Ankara'ya hareket ettikleri, ertesi gün MHP binası, MİSK binası ve Bahçelievler Karakolu'nun tekrar istihbaratını yaptıkları, bu üç yerin birbirine yakın olduğu, adı geçen sanıklar dışında bu eylemlere kimlikleri henüz tesbit olunmayan 4-5 kişinin iştirak ettiği. Saat 19.00 sıralarında belirtilen eylemlerin gerçekleştirildiği. MHP binası ile MİSK binasına bomba atıldığı ve belirtilen karakolun tarandığı. Sanıkların eylemlerden önce iki adet Murat 131 marka taksi gasp edip bu araçları kullan-

dıkları ve saat tahminen 20.00 sıralarında Ankara otobüs terminalinde buluşarak İstanbul'a hareket ettikleri."[126] Bu ve benzeri son derece cüretli hareketler de, Silahlı Kuvvetler'i bir an önce harekete zorluyor.

Silahlı Kuvvetler'in bölünebileceği kaygıları, 12 Mart ve 12 Eylül için hızlandıran etkisi yapıyor.

Belge: UDC, DİSK'i Bölüyor[127]

Birleşim Tarihi: 24.12.1978
Birleşim No: 50

Karar 1

Faşist terörün ulaştığı boyutu ve Kahramanmaraş'taki katliamı görüşmek ve DİSK'in üstüne düşen görevi kararlaştırmak üzere Başkanlar Konseyi ile Yönetim Kurulu'nun 26.12.1978 günü ortak toplantıya çağrılmasına,

Karar 2

Onur Kurulu'na verilecek üyelikleri askıya alınan Maden-İş, Bank-Sen, Bay-Sen ve Yeraltı Maden-İş Sendikaları hakkında aşağıdaki Yürütme Kurulu raporunun Onur Kurulu'na sunulmasına karar verildiği:

1. DİSK'in 6. Genel Kurulu'ndan sonra DİSK organlarıyla gerçekleştirilen,

a. 13 Şubat 1978 DİSK'in 11 inci kuruluş yıl dönümü gecesi,

b. 20 Mart (Faşizme İhtar Eylemi),

c. Mayıs 1978 İşçi Sınıfının Uluslararası birlik ve dayanışma gününün kutlanması,

d. 15-16 Haziran 1970 Büyük İşçi Direnişinin 8. yıldönümü toplantısı eylemlerinde bazı sendikalarda 'Maden-İş, Bank-Sen'de görülen disiplinsizlikler ve karara aykırı davranışlar, DİSK'in en büyük işlevlerinden olan kitlesel eylemleri yapamaz duruma getirmeyi amaçlamaktadır. Süre gelen bu olumsuzluklar nedeniyle, bu örgütlerin DİSK bütünlüğü içinde ve örgüt kararına uygun hareket edecekleri umuduyla yöneticilerine birçok kez sözlü olarak uyarılarda bulunulmuştur. Ancak disiplin koğuşturması yapma yolu seçilmemiştir.

Aynı biçimde Maden-İş Sendikası, DİSK üyesi sendikaların bulunduğu iş kollarında Beton-İş, Tümhas-İş gibi sendikaların örgütlenmesine yardımcı olmuş, Tümhas-İş Sendikasının gazetesinin kendi basımevinde basılmış. Bölge Temsilcilikleri binasını bu sendikaların örgütlenme merkezi durumuna getirmiştir.

2. DİSK Yönetim, Yürütme, Denetim, Onur Kurulu Üyeleri ve Bölge Temsilcilerinin üye sendikaların Yürütme Kurulu Üyeleri ile 1-4 Ağustos 1978 tarihlerinde Ören'de yapmış oldukları ortak toplantıda oy birliği ile kabul edilen sendikaların iç işlerine karışmama ilkesini hayata geçirmek için çalışan DİSK'in bu çabalarını boşa çıkarmaya yönelik girişimlere engel olmak da DİSK'in Yürütme Kuruluna düşen önemli ve hayati bir görevdir.

3. Genel Kurul'da sağlanan görüş birliği ile ve ortak bir önerge ile alınan 1 numaralı Cephe Kararını Türkiye'nin somut koşullarını gözönünde tutarak 1978 sonlarında hayata geçirmek yolunda DİSK'in kitle örgütleri ile faşizme, emperyalizme karşı ortak bir Demokratik Platform kurmayı gündeme getirdiği bir dönemde Genel Temsilciler Meclisini toplayarak bu danışma organında tabanın söz ve kararını açıklama fırsatı verildiği sırada, başta Türkiye Maden-İş, Bank Sen olmak üzere bazı sendikalarca girişilen eylemler DİSK'in tüzel kişiliğini, otoritesini DİSK üyeleri arasında birliği, dayanışmayı yok etmeye yönelik disiplinsizlikler olmuştur. Bunlar Genel Hatları ile: Daha önce alınan kararları hiçe saymış. Disiplini bozmuş, Toplantıyı amacından saptırmaya yönelmiş, DİSK Genel Başkanının yetkilerini protestotoya varmış, Tekstil Sendikasının iç işlerine karışmış. Bireysel, bencil hareketler olmuştur.

4. Tüzük hükümlerine bakıldığında Onur Kuruluna verilen sendikaların yaptıklarının anlamını şöyle sıralamak olanaklıdır.

a)DİSK'i gücünden ve etkinliğinden yoksun bırakmaya yol açabilecek davranışlarda bulunmak,

b)Ortak kararlar alınmasını önleyici, DİSK ilkelerinin güçlendirilmesine engel olucu tavırlar almak, DİSK içinde bütünleşmiş işçilere karşı çıkmak, onların DİSK'ten soğumalarına yol açmak, DİSK'in sınıf ve kitle örgütü olarak faşizme ve emperyalizme karşı en güçlü demokrasi mücadelesi vereceği günlerin öncesinde bu girişimi etkisizleştirmeye çalışmak.

c) İzlenecek sosyal ve siyasal politikanın saptanması öncesinde, DİSK'in birliğinin bulunmadığı görünümünü yaratacak, faşizme

karşı, emperyalizme karşı iktidarın yetersiz önlemlerine karşı oluşturmaya çalışan Demokratik Platformu sabote etmek,

d)DİSK içindeki birlik ve beraberliği sağlayacak 6. Genel Kurul öncesinde görülen iç mücadeleye benzer durumlar yaratılmasına fırsat vermemek için izlenen birleştirici çalışmaları ve bu çalışmalar sonunda alınan ortak kararları hiçe sayarak kendi başına buyruk davranmak,

DİSK Yürütme Kurulunun bu düşüncelerle adı geçen sendikaları Onur Kuruluna vermesi ve Onur Kurulu karar alıncaya kadar DİSK'le ilişkilerini askıya almasında dayandığı maddi deliller şunlardır:

Yürütme Kurulu DİSK Temsilciler Genel Meclisini toplantıya çağırma kararı verince, örgütlere bir genelge gönderilerek 4.1.1978 gün ve 1978/1906 sayılı yazı gündemin faşist teröre karşı mücadele ve oluşturulması kararlaştırılan anti-faşist, anti-emperyalist Demokratik Platform'un görüşülmesi olduğu bildirilmiştir. Ayrıca;

a) Katılımın tam olması,

b) Disipline özen gösterilmesi, saptanan sloganlar dışına çıkılmaması,

c) Katılacakların DİSK'in vereceği kartla ve kendi kimlikleri ile gelmeleri,

d) Her sendikanın kendilerine ayrılan yerde yerini almalarını duyurmuştur. Ayrıca saptanan 7 sloganda şöyle sıralanmıştır:

Yaşasın DİSK.

Yaşasın Sosyalizm.

İşçiler Birleşin.

Bağımsız Türkiye.

Faşizme Karşı Omuz Omuza.

Faşizme Karşı Birlik.

Genel Grev Hakkımız, Söke Söke Alırız.

Maden-İş Sendikası 9.11.1978 gün ve 978 t 9816 sayılı yazı ile saptanan sloganlara üç yenisinin eklenmesini istemiştir.

Bunlar:

Faşizme Geçit Yok.

MHP Kapatılsın, Faşist Yuvaları Dağıtılsın.

14-142'ye Hayır'dan ibarettir.

Konuyu görüşen Yürütme Kurulu Maden-İş tarafından sözü edilen sloganlardan "141-142'ye Hayır"ın slogan olarak düşünülmediği, ancak büyük bir bez üzerine pankart olarak yazılmasının kararlaştırıldığı, bunun da slogan listesine alındığını bildirmiştir.

Ancak Maden-İş Sendikası bu karara uymamıştır. Kaldı ki Maden-İş Sendikası Genel Başkanı Kemal Türkler 8.11.1978 günü saat 9.30'da DİSK Yürütme Kurulu üyesi ve örgütlenme dairesi, başkanı Tuncer Kocamanoğlu'nun ziyaret etmiş. Genel Temsilciler Meclisi'nden söz açarak "Faşizme Geçit Yok" sloganının söylenecek sloganlar arasında mutlaka bulunmasını, başka bir takım fraksiyonlara ait sloganlara yer verilirken bu sloganın bulunmamasının büyük bir yanlışlık olacağını, ilâve edilmediği takdirde Maden-İş ve grubunun toplantıda bu sloganı mutlaka atacaklarını, buna kimsenin engel olamayacağını, bu sloganın atılmasının arkasından tespit edilen sloganlar dışında kalan bütün sloganların atılacağını, kavgaların olacağını, nicelik olarak Genel-İş Temsilcileri fazla olsa bile bu kavgada dağılacağını, olayların DİSK'in parçalanmasına kadar uzayabileceğini, bu takdirde de günahın bu gün yönetimde olanlara ait olacağını ve bu konuda kararlı olduklarını bildirmiştir. Konu Yürütme Kurulu Üyesi ile Örgütlenme Dairesi Başkanı Tuncer Kocamanoğlu tarafından DİSK Genel Başkanına yazılan bir yazı ile Yürütme Kuruluna duyurulmuştur. Kemal Türkler'in bu beyanı DİSK'in bütünlüğüne kast eden üye örgütleri dağıtmayı, üyeler arasında kavga ortamı yaratmayı amaçlayan bir içerik taşıdığı için Yürütme Kurulu Maden-İş'in Genel Başkanı Kemal Türkler hakkında tahkikat açılmasını ve Kemal Türkler'i 10.11.1978 günü saat 10'da DİSK Yürütme Kurulu toplantısına davet ederek açıklama yapmasını kararlaştırmıştır.

Bir süre sonra Maden-İş Sendikası Genel Yürütme Kurulu adına Genel Başkan Kemal Türkler imzasıyla DİSK Genel Başkanlığına 16.11.1978 gün ve 1978/9902 sayılı 9 sayfa tutan bir yazı gönderilmiştir. Bu yazı Maden-İş Sendikası Yöneticilerinin 6. Genel Kuruldan sonraki dönemde DİSK'e karşı besledikleri ayırımcı ve bireyci görüşlerini, sendika konfederasyon ilişkilerinde gözetilmesi gereken anlayışın çarpıklığını sergilemektedir.

19.11.1978 günü saat 10'da Ankara'da Selim Sırrı Tarcan Spor Salonunda yapılacak DİSK Genel Temsilciler Meclisi Toplantısında Yürütme Kurulunca saptanan ve dışına çıkılmaması gereken sloganlar listesi aşağıdadır:

Yaşasın DİSK.

Yaşasın Sosyalizm.

İşçiler Birleşin.

Bağımsız Türkiye.

14 -142'ye Hayır.

Faşizm'e Karşı Omuz Omuza.

Faşizme Karşı Birlik.

Genel Grev Hakkımız, Söke Söke Alırız.

Sonuç: Böyle olduğu halde:

1. Maden-İş ve Bank-Sen Sendikaları Ören Toplantısına kadar disiplinsizliği sürdürmüşler ve Ören Toplantısında oybirliğiyle alınan "DİSK içinde birliğin pekiştirilmesi konusunda aşağıdaki ilkelere varılmıştır."

a) Sendikaların sorunları kendi organları ve üyeleri tarafından çözümlenir. Çözümlenmeyen konuların görüşülüp, kotarılacağı tek yer DİSK karar organlarıdır.

b) Sendikaların iç işlerine karışmama ilkesi kabul edilir. DİSK'in ve Üye Sendikalarının sınıf örgütü olmayanın da kitle örgütü olması nedeniyle siyasi inançlarından dolayı kişi ve örgütlerin yönetimce dışlanmayacağı; Yönetim grup ve kişilerin bu ilkeyi dikkate alarak başkalarına ve yönetime kendi görüşlerini dayatamayacağı temel ilke olarak kabul edilir kararına ve bu karar doğrultusunda DİSK Yönetim Kurulu kararlarına uygun düşmeyen tutum ve davranışta ısrar edilmiştir.

2. Maden-İş, Bank-Sen ve Bay-Sen Sendikalarının temsilcileri DİSK'in saptadığı sloganlar dışına çıkmış "Faşizme Geçit Yok" sloganını tahrik edici ve ayırıcı bir tutumla atmışlar ve böylece DİSK içindeki birliği tehlikeye düşürücü disiplinsizliklerde bulunmuşlardır.

3. Yeraltı Maden-İş Sendikaları temsilcileri de yine saptanan ve dışına çıkılmaması bildirilen sloganlardan ayrılarak "Tek Yol Devrim" sloganını kullanmışlardır.

4. Toplantıda DİSK Genel Temsilciler Meclisi Başkanlığına, DİSK Temsilciler Meclisi Toplantısında Sendikamız adına Topkapı Şubesi Başkanı Besim Usta konuşacaktır denilen 16. Tekstil Şube Başkanı ve 1. Bölge Temsilcisinin imzasını taşıyan önergeye dayanılarak konuşmak üzere davet edilen Tekstil Sendikası Topkapı Şube Başkanının DİSK ilkelerini ve amaçlarını savunankonuşması Maden-İş, Bank-Sen, Bay-Sen, sendikaları adına toplantıda bulunanlar tarafından protesto edilmiş, konuşmasına karşı çıkılmış, Genel Başkan Abdullah Baştürk'ün sürekli uyarısına rağmen Genel Temsilciler Meclisi salonu protesto maksadıyla terkedilmiştir.

Böylece hem DİSK üyesi Tekstil Sendikası'nın iç işlerine karışılmış ve bölücü tavır alınmış, hem de DİSK Genel Temsilciler Meclisi'nin kendisi ve iradesi çiğnenmiştir.

Maden-İş Genel Başkanı Kemal Türkler'in daha önce DİSK Yürütme Kurulu üyesi ve Örgütlenme Dairesi Başkanı Tunçer Kocamanağlu'na yaptığı konuşmada olduğu gibi bozguncu tavırda kararlı olduğu görülmüştür. DİSK Genel Temsilciler Meclisi'nde Maden-İş ve Bank-Sen daha önce kararlaştırılmış bir davranışı sergileyerek DİSK Ana Tüzüğü'nde yer alan ve yazının girişinde sıraladığımız amaç ve ilkelere karşı çıkacak önemli bir disiplinsizlik yaratmışlardır.

DİSK Yürütme Kurulu, DİSK'in bütünlüğünü, mücadele geleneğini ve disiplinini tehlikeye sokan bu olayların DİSK bünyesini kemirici yeni disiplinsizliklere yol açmaması ve bu suçların cezasız kalmaması amacıyla yukarıda adları yazılı sendikaların Onur Kurulu'nun uygun gördüğü ceza ile cezalandırılması için Onur Kurulu'na vermiştir.

Karar oy birliğiyle alınmıştır.

Üçüncü Bölüm

TÜRKİYE'DE İÇ SAVAŞ

Demokrasi ve iç savaş, tanım gereği, birbirine çok yakınlar. Biri, diğerini anlatabiliyor.

Üzücü bir çözümleme; ne yazık, aynı zamanda, gerçekçi bir çözümleme oluyor. Demokrasinin bir devlet durumu olmasından kaynaklanıyor.

Güç, devlette, tekildir; bölünme kabul etmiyor. Yürütme, yasama ve yargı ayrılığı, öz'ü değil, biçim'i ilgilendiriyor; çelişkinin yoğunluğu içinde görüntü ortadan kalkıyor. Demokrasi bir devlet durumu olarak, tekil güç'ün bölünmüşlüğünü değil, uygulama hızının düşüklüğünü gösteriyor.

Karşılaştırmalı olarak devlet'in gücü, durdurmak için ortaya çıktığı çelişkilerin bir türevidir; mutlak değil. Ne kadar çok çelişki varsa, devlet o ölçüde güçlü olmak gereğiyle karşılaşıyor. Tarih içinde de öyle oluyor; her burjuva "devrimi", kuşkusuz "karşı devrimler" de, yalnızca devletin gücünün artması ile sonuçlanıyor.

Cumhuriyet Dönemi'nde uzunca süre devlet, gücünü, askerlik görevinde düzensiz köylülere, dağa çıkan soyguncuya, tarikatlara, feodal güç peşinde koşan kürt beylerine, yol, buğday ve varlık vergisi uygulamalarına, aydın çevresini kırmak için çırpınan sosyalist mücahitlere ve İttihat ve Terakki'nin kalıntılarına uygulayacak biçimde geliştirdi. 27 Mayıs'tan hemen sonra çıkan "Yeni devlet görevleri" yanında bunlar pek çok geri, aynı ölçüde romantik ve ilkel kaldılar. 27 Mayıs'tan sonra devlet, içerik değiştirmeye başladı.

27 Mayıs'tan 12 Mart'a kadar Türkiye'de radikal sol, 27 Mayıs'ın eksik kalanlarını tamamlamak için çalıştı. Objektif gündem ise 12 Mart'a işaret ediyordu. 12 Mart, 1961 Anayasası'nı "lüks" ilân etti.

12 Mart'tan 12 Eylül'e kadar sağ, 12 Mart'ın eksik bıraktıklarını tamamlamak için çalıştı. 12 Eylül, 12 Mart'ın eksiğini fazlasıyla tamamladı. Eylülist önlemler, Türkiye'yi Bayar-Menderes Sultası'nın yönetim kolaylığına çekmeyi amaç ediniyor. Ancak bir önemli sorun ve ayrılık var; aradaki kısa zamana karşın otuz yılda Türkiye'de kapitalizm dramatik sayılabilecek bir yayılma gösteriyor, işçi sınıfı kütlesi, rengini vurabilecek bir büyüklüğe ulaşıyor. Büyük grevleri, 15-16 Haziran Günleri ve 1 Mayıs Gösterileri ile yoğun sayılabilecek bir tarihi edinmiş görünüyor. Bunun dışında başta yüksek öğrenim gençliği olmak üzere giderek köylü ve işçi gençlik de, kendine özgü bir kavgacı tarih yazmayı bir içgüdü haline getirmeye başlıyor, ikisi birleştiği zaman, Bayar-Menderes Dönemi yönetim kolaylığını bulmak için, üniversite özerkliğini kaldırmak, tek odalı meclise dönmek, yargıçlar ve savcılar kurulunu işlemez duruma getirmek yetmiyor; Türkiye'de devlet gücünü görülmemiş düzeyde artırmak da zorunlu oluyor.

Bir başka neden daha var. Devlet gücü kesinlikle sürekli ordu, bürokrasi ve polis örgütünden ibaret değil; bir de ideoloji var. İdeoloji'nin etkinliği, çıplak şiddeti, zaman içinde görünmez yapabiliyor. Şiddet ile ideoloji arasında bir tahteravalli ilişkisi görebiliyorum. İdeolojiyi, düşünce içinde biriktirilmiş şiddet olarak algılayabiliyorum. İdeoloji şiddetle içerildiği zaman her zaman şiddete gerek kalmıyor.

Modern zamanlarda Türkiye'de, şiddetin uygulanmaya başlamasıyla kemalist ideolojinin etkinliğini yitirmesi arasında bir denklik kurabiliyorum. Üniversite özerkliğini, "devlet" için, asıl sorun yapan 1960'lı yılların sonlarına doğru kemalizmin kütlesel etkinliğini yitirmeye başlamasıdır; öyle düşünüyorum. 1960'lı yılların sonlarına doğru Türkiye üniversiteleri, bir yandan popülizmin ve diğer yandan popülizmle sulandırılmış legal marksizmin etki alanına giriyor. Üniversite profesörleri öğrencileriyle birlikte Marx'ı öğrenip Türkiye'yi çözümlemeye ve bunlardan radikal çözümler çıkarmaya başlıyorlar.

"Devlet" için bir sorun başlıyor; kemalist ideoloji parçalanmaya başladığı için özerk üniversite devlet gücü'nün uzanamadığı bir yer olarak ortaya çıkı-

yor[1] Devlet gücü tekil'dir; bir devlet durumu olan demokrasilerde çok seslilik yalnızca ders kitaplarında yer alıyor. Ders kitaplarında, demokrasilerde çeşitli kurumlarda farklı görüşlerin olabileceği, geliştirilebileceği, ifade edilebileceği yazılıyor. Ders kitapları, çok sesli müzik ile "çoğulcu" demokrasi'yi birbirine karıştırıyor.

Gerçekte ise devlet böyle bir durumu iç savaş ilânı sayıyor.

İç savaş, ulusla devletin sınırları içinde, devlet'in tekil gücü'nün dışında, ister kurumsal planda ve ister mekân planında olsun, başka bir otoritenin varlığı demek oluyor. Böyle bir otoritenin saptanması, iç savaş koşulu sayılıyor.

Demokrasi bir devlet durumudur; ancak gücün uygulama hızının yavaşladığı koşullarda varlığından söz edilebiliyor. Bu hızın giderek daha da yavaşladığı ve sıfıra yaklaştığı durumlar ile iç savaş koşulları birbirine özdeş oluyor.

Rusya'da On Sekizinci yüzyılın başlarında *Pugaçef Hareketi*, var olan devlet otoritesinin dışında ayrı bir otorite ve yönetim oluşturuyor; bu otoritenin dağıtılması değil, çıkışı bir iç savaşa işaret ediyor. On Dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, Almanya'ya yenilmiş Fransa'da, önce Ulusal Savunma Hükümeti ve giderek Komün yönetimi, çıkışında, iç savaş ilânı sayılıyor. Her savaş aynı zamanda bir iç savaş oluyor, bu en çok kurtuluş savaşlarında belli oluyor; Yirminci yüzyılın ilk yarısında Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı da iç savaş yaşamaktan geri kalmıyor.[2] İç savaş içinde "milli devlet" otoritesinin kurulmasında Çerkez Ethem'in Kuvay-ı Seyyare'si önemli ve etkin rol oynuyor; sonunda Çerkez Ethem de bir iç savaş süreci içinde temizleniyor.

Her savaş, aynı zamanda, bir iç savaş oluyor: Ancak; koşulları birbirinden çok büyük farklılık gösteriyor. Savaş, acıya ve sevince dayanıklılık istiyor; doğru. Fakat savaşta bir büyük kayba acımak veya bir başarıya sevinmek, cephede ve cesetler arasında olsa bile, mümkün; savaş filmleri ve romanları bunu yaşatıyor. Buna dayanıyor. İç savaş ise sevince ve acıya sessiz kalabilmeyi gerektiriyor; cephe savaşçının günlük yaşamına geliyor. Savaşta, piyadeyi temizlemek ve topçuyu susturmak önemli olurken, iç savaşta, hedef, çok büyük ölçüde savaşmak istemeyenler arasından seçiliyor. Savaş, kaybını kütlelerle sayarken, iç savaş öldürebildiği seçkinlerin etkisine güveniyor.

Savaşmayanların ve seçkinlerin trajik sonları iç savaşta, katılan kütlenin büyümesine yol açıyor. Savaşı bitirme girişimleri, iç savaşı yayıyor; katılımı artırıyor. Ayrıca iç savaşta tekil otoriteye karşı çıkan yeni güç'ün, coğrafi olarak tekil bir otoriteye dönüşmediği zamanlarda daha çok, herhangi bir temsil mekanizmasını kullanmadan katılımcı bir yönetim oluşturuyor.

İç savaş, çelişkileri durdurmak için var olan devletin, kurum ya da mekân boyutunda, kendi çıkış misyonunda bir acz'i gösteriyor. Belli kurum ve mekân düzeyinde, devlet'in gücü işlerliğini yitiriyor; resmi bakış açısı böyle bir durumu "anarşi" olarak niteliyor. Aslında devlet gücünün kaybolduğu kurum ya da uzamda, bireysel inisiyatif ön plana geliyor; kurum ya da uzam, içinden, çok daha "anarşik" görünüm veriyor.[3] Komün ya da direniş örgütlenmeleri, tehdide uğramış devlet otoritesi açısından, ortaya çıkışlarından çok daha fazla iç oluşumları nedeniyle ürkütücü oluyorlar; yönetim seçimle ve her zaman geriye alınabilen görevlendirmelerle yapılıyor. Yöneticiler ne yapacaklarını bilemiyorlar ve hemen uygulamaya koyabilecekleri hazır, *par dâcret du peuple*, formüller bulamıyorlar. Bir deneme ve yanılma süreci kendiliğinden başlıyor.

Demokrasi aydınlanmış yurttaş istiyor ve ne yazık, tüm yurttaşların, ne az ve ne çok, aynı ölçüde aydınlanmış olmalarını varlığını sürdürmenin önemli koşulu yapıyor. Tekeller ise rekabetçi kapitalizmin aydınlanma tutkusu yerine, geniş kütleler için, cehaleti öğretmeyi bir ve temel eğitim politikası sayıyor. Tekelci aşama, burjuvazinin çocukluk dönemindeki *bellum omnium contra omnes* durumunu tümden ortadan kaldırıyor; görev ve sorumlulukları için çekişen yurttaş istencini siliyor.

Tekelci aşamada demokrasi ile iç savaş koşulları, tanım gereği, birbirine daha çok yaklaşıyor.

Devlet ve devletin otoritesini tehdit eden yeni oluşum var; iç savaşta yalnızca iki taraf bulunuyor.[4] Modern zamanlarda ortaya çıkan bulanıklıkların kaynağı, burjuva legalitesinin korunması halinde, devletin, otoritesini tehdit eden ve dual otorite varlığına yol açabilecek hareketlerle baş edememesinde yatıyor. Bu tür durumlar, burjuva legalitesi içinde ve zaman zaman gizli istihbarat örgütlerinin yetkilerini aşarak düzenledikleri yasa dışı operasyonlarla ortadan kaldırılmayınca, devletin, kendi safında savaşan silahlı örgütlerin ortaya çıkması için elindeki imkânları kullanmaktan geri kalmadığı görülüyor. Bu para-militer örgütlerin zaman zaman devlet gücüyle çatışmak zorunda kalması veya bunların örtülemeyen suçlarının cezalandırılması zorunluluğu, bulanıklığın daha da artmasına yol açıyor. Bütün bu bulanıklığa karşın, iç savaşta, devletin otoritesini tehdit eden hareketin ve gelişmelerin dışındakilerin tümü, devlete yardımcı oluyor ve devletin yanında savaşıyor.

Böyle bir durum, demokrasi ile iç savaşın, tanım gereği, birbirine yakınlaştıkları alana girmiyor; tam tersine, modern devletin doğuşundan önceki dönemdeki yapıyı hatırlatıyor. Söz konusu dönemde

devletin toplam otoritesini oluşturan güçler, dağınık ellerde bulunabiliyor; ancak dış savaşlarda bir araya getiriliyor.

Demokrasi ile iç savaş arasında kurduğum yakınlık bir *reductio ad absürdüm* yöntemiyle demokrasiyi anlatmayı amaçlamıyor. Tam tersine: birisiyle diğerini daha açık bir biçimde ortaya koymaya çalışıyor. Bunu, tümüyle kavramsal ve teorik bir çaba olarak geliştiriyorum ve sunuyorum.

Teorik olma iddialarına karşın, pratik açıklıklar getirdiğini de eklemek gerekiyor. Türkiye'de veya bir başka ülkede, demokrasiye tahammül etmekte güçlük çekenlerin sık sık anarşi'den söz etmeleri veya birey yurttaşların hak almaya başlamalarının arkasından "bunun sonu iç savaş" sözünü telâffuz etmekten çekinmemeleri, herhalde, bir tarihsel birikime dayanıyor. Yönetenler açısından işleyen bir demokrasinin bir gönül işi olmadığını ve her zaman kendisini zorlayan bir süreç olduğunu açıklıkla ortaya koyuyor. Yönetenlerin, ellerindeki gücü yavaş uygulamakla hiç uygulamadıkları durumlar arasında bir ayrım yapamayacakları dönemler oluyor; çıkıyor. Devlet gücünün yavaş uygulandığı durumu, demokrasi, hiç uygulanmadığı bir durum sayarak, iç savaş olarak niteleyebiliyor.

Teorik açıklıklar da getiriyor; demokrasiler karşılaştırılamaz. Demokrasinin bir devlet durumu olarak kavranması ve demokrasi ile iç savaşın yakınlığının ileri sürülmesi, kurumlar sayımı yaparak, iki ülke arasında demokrasi karşılaştırılması yapılamayacağını da ortaya çıkarmış oluyor. Kurumlar ya da yasalara bakılarak bir ülkede demokrasinin varlığı söylenemez; belki, yalnızca yokluğuna işaret edilebilir.

Tarihsel uyuma işaret etmek gereğini duyuyorum; alışılmışın dışında, 1950-1960 dönemini demokratik bir durum olarak saymadığımı tekrarlıyorum. Başında çelişkilerin ifade ve hareket imkânının ortadan kaldırıldığı bir zaman aralığına demokrasi diyebilmek, toplumsal dinamiğin çözümlemesini hep senkronize düşünmekten de ileri gelebiliyor.

Daha önceki bölümlerdeki çözümleme ile burada geliştirmeye çalıştığım teorik şema birbirini destekliyor; daha önceki bölümlerde, 1961 Anayasası ile ifadesini bulan bir yapının işlerliğini 1960'lı yılların ortalarından itibaren kazanmaya başladığını göstermeye çalıştım. Şimdi buna, Cumhuriyet Türkiyesi'nde iç savaşın başlangıç tarihi olarak 1968 yılını ekliyorum.

1968 Yılında Türkiye

Bütün gerçekler soyut'tur.

Somut, her zaman eksikli gerçektir.

Tüm gerçeklere, somutun zenginliğinde soyutlama ile varılıyor.

Savaşlar, yapılırken ve eski zamanlarda da yapılmadan önce ilân ediliyor. İç savaş, yapıldıktan yıllar sonra ilân edilebiliyor. Savaşları komutanlar ya da devlet başkanları açıyorlar. İç savaşlar, tarihçilerin, siyaset adamlarının ve ikisi birlikte bilim adamlarının yetki alanına giriyor.

Aydın Üzerine Tezler'in bir kitabında, On Dokuzuncu yüzyıl Türkiyesi'nde 1806 yılını, bir iç savaşın başlangıç yılı olarak saptarken, önemli, güçlük çekmedim. Aydın Üzerine Tezler'in bir diğer kitabında, Yirminci yüzyılın başında, Türkiye'de bir uzun iç savaşın başlangıç yılı olarak 1903 ve 1906 yılları arasında seçim yapmadan önce hâlâ araştırma ve tartışma yapılması gerektiğini düşünüyorum. Ancak bu ikinci iç savaş döneminde de başlangıç yılı olarak en azından iki tarih noktası üzerinde durabiliyordum.

Yakın zamanları incelemek, çözümlemek, teorik özünü çıkarmayı denemek, başlı başına riskli bir iştir; bunu biliyorum. Türkiye Üzerine Tezler'in üçüncü kitabı böyle bir risk bilgisi içinde hazırlandı; yalnızca riski azaltmaya çalışıyorum. Ancak resmi savların 1980 yılından hemen önceki tarih kesiti üzerinde durduğu, 1980 yılı çevresini iç savaş durumuna yaklaştırdıkları biliniyor; bu, güçlüğü de artırıyor.

Bilimsel çaba ile resmi açıklamaların her zaman çakışması mümkün olmuyor. Cumhuriyet Türkiyesi'nde iç savaşın 1968 yılında başlatılmasının doğru ve yerinde olacağı sonucuna vardım. Burada bilim yolunda yürümenin zaman zaman bir jungle'da yürümeye benzediğini tekrarlamak durumundayım; heyecan kadar kaygı da içeriyor. Geriye dönüşleri var.

Kuşkusuz bu sonuca, beni, kaynaklarım götürüyor. Fakat bu sonuca vardıktan sonra kaynaklar değişiyor, daha aydınlık oluyor ve yenileşiyor.

Kaynaklar, kendisini daha iyi gösteren aygıt'a dönüşüyorlar.

1968 yılının bir iç savaş başlangıç yılı olarak seçiminden güvenli olmak zorunluluktur; kartları ve kaynakları yeniden elden geçirdim. Genç, ancak yılların gazetecisi Hikmet Çetinkaya'nın Sancılı Yılları'nı, 1968 yılını iç savaş yılı olarak seçtikten sonra, yeniden değerlendirmeye çalıştım.

Faruk Paşa, KKK

İlhan Selçuk[5]

27 Mayıs'tan bu yana orduda en büyük operasyonun yapılacağını gazeteler bir süreden beri yazıyorlar. Generaller arasında emekliye sevkedilecek olanların isimlerini

yayınlıyorlar: Bu konuda çeşitli yorumlar ortada dolaşıyor. 30 Ağustos'a doğru rahatsız takvim yaprakları birer birer düşüyor.

Hiç kuşkusuz orduda bir operasyonun gereksiz olduğunu ilk bakışta kimse ileri süremez. Zirvede en yüksek rütbeden başlayıp tabanda en küçük rütbeye oturan piramit, silahlı kuvvetlerin dengesi bakımından şarttır. Bir orduda binbaşıdan çok albay, yüzbaşıdan çok yarbay bulundu mu hastalık var demektir. Veya bu ölçüde olmasa da, yukarı kademelerde piramitin orantısını bozacak şişkinlik başgösterdi mi rahatsızlık işaretidir. Bunun için emekliye sevk işlemlerinde zaman zaman köklü kararlara kayılması yadırganamaz. Nitekim 27 Mayıs'ta yedi bine yakın subay üniformayı çıkarmak zorunda kaldı. Ne var ki, bu zorunlu ameliyatın başarısını gölgeleyen noktalar vardı:

Giden yedi bin subay arasında kalanlardan daha değerli ve genç elemanlar az sayılmayacak ölçüdeydi.

Bu operasyon orduda reform niteliğine dönüştürülemediği için piramit kısa sürede yine bozuldu.

On yıl sonra bugün yapılacağı söylenen ameliyatın başarıya ulaşması için de objektif koşullar yoktur. Bir orduda sık sık tasfiyeler yapmak zorunda kalmak, temel düzende bir bozukluğa işarettir. Ve adam çıkartmakla işler düzelseydi, herhalde şimdiye kadar bu yolda epey yol almış bulunurduk. Tersine Silahlı Kuvvetler'de seyrek sayılmayacak biçimle de tasfiyelere yönelmek yalnız ordu yapısında değil, topluma da huzursuzluk yaratmaktadır. Çünkü:

Bir insanı çocuk yaşta askeri okula alırsınız, asker ocağı eğitimiyle karakterine biçim verirsiniz. O insan askerlik ülküsüne bütün yüreğiyle bağlanır, üniformasıyla bedeni ayrılmayacak biçimde birbirine yapışır. Devlet hazinesinden masrafla yetişmiş, dış ülkelere yollanmış, dil öğrenmiş, yetki sahibi olmuş, olgunlaşmış bir subayken hayatının hızlı çağında kendisine: -emekliye ayrıldın... dersiniz.

Oysa üniforması teni gibidir o insanın. Sivil hayatta sudan çıkmış balığa dönecek, buruk ve olumsuz bir kişi olacak. Kendisine haksızlık yapıldığını iddia edecek, tepkileri dalga dalga toplum hayatına yansıyacaktır.

Ama bakıyoruz ki, asıl sorun buyken, ordunun üst kademesindeki terfi ve emeklilik politikası ağır basmaktadır. Kanunlar zorlanarak, meslek hayatını doldurmuş generallere olanak yaratmak çabasının Silahlı Kuvvetler'e ne yararı dokunacaktır?

Bir orgeneralin süresi dolduğu halde meslekte birkaç yıl daha kalması bir değer taşımaz. Tersine, alt kademelerde olumsuz yankılar yaratır. Askerlik öyle bir meslektir ki, barış zamanında sinesinde gizli kıymetler saklar; ve savaş zamanında ortaya çıkar esas mihenk taşı. Çünkü barış statiktir, savaş dinamik.. Eğer Balkan Harbi, gelmeseydi, Mustafa Kemal'in, zamanına göre çok devrimci ve hatta bugün bile geniş toplum yığınlarına göre çok ileri sayılan radikal fikirleriyle, baremi sonuna kadar tırmanabilmesi zor olurdu.

Kumandanlık niteliğinin kaç kırat olduğu çoğunlukla cephelerde belli olur. Barış zamanında koşullarda ise askerler arası hizmet yarışı daha değişik kurallara göre yürür.

Hal böyleyken üst makamlarda süresi dolmuşların süresini uzatmak zaten büyük problem niteliğine sarmış emeklilik işlemlerindeki sivrilikleri bilemekte, gereksiz bulutların kafalarda yoğunlaşmasına yol açmaktadır. Yalnız ordu çevrelerinde değil, tüm millet hayatında 30 Ağustos kararları önemlidir. Çünkü askerlerin politika hayatında giderek ağır bastıkları bilinmeyen şey değildir. Sunay, Genelkurmay Başkanlığı'ndan Cumhurbaşkanlığı vaadiyle istifa ettirilerek bugünkü makamına gelmiştir. Milli Güvenlik Kurulu, iktidarla beraber politikanın içindedir. Toplumdaki patlamaları bastırmak için, lekeli iktidar sık sık orduyu imdada çağırmakta, askeri birlikleri ve kumandanları eğilimlerine alet etmek istemektedir.

Böyle bir ortamda, sözgelişi, Sıkıyönetim Kumandanı Sayın Orgeneral Kemal Atalay'ın orgenerallik süresi dolduğu halde görevinin uzatıldığını düşünelim... (ki, ajanslar bu yolda haberler vermektedir.)

Böyle bir durumda Sayın Orgeneralin kişiliğine politik nitelikte ağır bir yüklem vurulacaktır.

Orduda birbirinin yerini doldurabilecek değerli kumandanlar vardır. Süresi dolduğu halde görevi uzatılan orgeneral, arkadaşlarının değerini hiçe sayan bir karara ortak edilecektir. Piramitin zirvesinde politik çevrelerin desteğiyle görev süresi uzatılan generalin bu başarısı da herhalde askerlik alanında tescil edilmiş olmayacaktır. Bir orgenerale böyle bir muameleyi reva görmek, kişiliğine kamuoyu önünde saygısızlık demektir.

Sanki Hikmet, 1968 yılının bir iç savaş başlangıcı olarak saptanmasından sonra pek değer kazanacak değerlendirmelerini, ince çalışmasının sayfaları arasına saklamış; şimdi sıralayabiliyorum. 1965-1971 yıllarını incelediği çalışmasında Hikmet Çetinkaya, 1967 yılı için, şunları yazıyor: "1967 dönemi Sancılı Türkiye'nin 'Kabuk Değiştirme" dönemiydi."[6] Bunu izleyen yıla şöyle bağlıyor: "1967 yılının son günleriydi. Önümüzde sosyal çalkantılara gebe olan 1968 yılı yaklaşıyordu." Sonra, daha ilerde, çalkantılara gebe 1968 yılını özetliyor: "1968 yılı, öğrenci ve işçi hareketleriyle birlikte sağ kadroların bütünleştikleri dönemdi." Teknik Üniversite 1968 yılında, polis tarafından basıldı. Eski bir ihtilâlci subayın komutasında komando kampları ilk kez bu yıl açıldı. Kan ilk kez bu yıl döküldü; İlk kez bir öğrenci, solcu Vedat Demircioğlu bu yıl öldürüldü, Vietnam'da pasifikasyon uzmanı CIA mensubu R. Komer, 1968 yılında, Türkiye'ye Amerikan Büyükelçisi olarak geldi.

1968 yılı iç savaş başlangıcı olarak, Türkiye Üzerine Tezler'den çok önce, pratik tarafından seçiliyor. Bu seçimi gösterebilmek için pratik'i yeniden düzenlemek durumundayım ve pratik yeniden sıralanıyor.

Silahlı Kuvvetler'in başı, Genelkurmay Başkanı ile başlamakta bir sakınca olmadığını düşünüyorum. Daha önce kullanılan bir malzemeyi, bir olgu da denilebilir, yeniden kullanmak zorundayım. 24 Şubat 1971 tarihinde Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç, bir radikal yönetimi önlemek için bir araya çağırdığı general ve amiraller kolejine şöyle hitap ediyor: "Biz Silahlı Kuvvetler'i nasıl ayakta tutacağız? Onu düşünelim. İçimizde istihbaratçılar var. 1961-1962'den sonra işleri rayına oturtmak için dört sene çalışıldı. 1968'den itibaren sapma başladı. Sapma, bugün 1961-62'deki duruma gelmeye başladı. Komutan, eğitimi nasıl yaptıracağını düşünür. Biz burada, Türkiye'ye yayılan kıtalara nasıl hükmedebiliriz."[7] Devletin en büyük dayanağı Silahlı Kuvvetler'in Komutanı, Silahlı Kuvvetler'e hükmetmekteki zaafiyetten söz ediyor ve takvim olarak 1968 yılını başlangıç düşüyor.

1968 yılı Temmuz ayında Hava Harp Okulu öğrencileri her yıl olduğu türden mezuniyeti kutlamak amacıyla "Göksenin" albümünü çıkarıyor; aşırı dinci Bugün, Göksenin'e karşı bir kampanya açıyor. Muhsin Batur'un, anılarında, "Silahlı Kuvvetler'i kışlasına çekmek için uğraş vermiş, Cumhurbaşkanı Sunay'ın itimadını kazanmış, biraz içine kapanık, oldukça inatçı, disiplinli ve çok dürüst bir insan" olarak tanıttığı Orgeneral Memduh Tağmaç, Bugün'ün kampanyası karşısında inadını göstermiyor ve susuyor. Herkes susmuyor. Yirmi beş genç denizci subay elinde bir bildiri, gazete bürolarını dolaşıyor; "Büyük Türk Ulusu, biz halk ordusuyuz, biz Atatürk ordusuyuz" diyor.[8] "Hava Harp Okulu'nda genç Harbiyeli'lerin yurt sorunlarını Atatürkçü ve gerçekçi bir açıdan ele almaları, bu konudaki düşüncelerini bir 'Kültür Yılığı' olan Göksenin'de toplayarak yayınlamaları, geriye dönüş dualarını yapmakta olan bu sapık fikirleri son derece ürkütmüştür. Tanzimat'a 'Milli Bozgun Çığırı', Abdülhamit'e 'Ulu Hakan', Vahdettin'e 'Büyük Sultan', Namık Kemaller'e 'sahte kahraman', 27 Mayıs Devrimi'ne 'Gece Hareketi' diyen, Mustafa Kemal'e ve devrimlerine açıkça ve alçakça saldıran bir zümreden de aslında başka türlü bir davranış beklenemezdi." Bundan sonra ulus'a bir taahhüt tekrarlanıyor. "Şuna inanmanı ve bilmeni isteriz ki, Harpokulları her türlü dış etkiden uzak, özgür, mutlu ve herkesin insanca yaşadığı bir Türkiye'nin bağımsızlığı için ölümüne dek savaşmaya andiçmiş genç subaylar yetiştirmektedir, orduya. Bize inan, bize güven." Orgeneraller, kendi dışlarında bir inisiyatif görüyorlar. Kabul etmeleri mümkün görünmüyor.

Komer geliyor.

Pratiği yeniden dizmeyi sürdürüyorum.

İşte bu yılda ve yine 1968 yılında, Vietnam Savaşı'nda Amerika Birleşik Devletleri'nin baş pasifikasyon danışmanı Robert Komer, Türkiye'ye büyükelçi olarak geliyor. Bir Amerikan kaynağından aktarıyorum: "*Against this background, it was bold indeed for President Johnson to send one of his former special assistants, Robert Komer, as ambassador to Turkey at the end of November 1968. Komer's past service as a CIA analyst was a matter of public record.*[9] Bir CIA araştırma uzmanı olarak çalıştığı resmi kayıtlarda yer alan Komer'in Türkiye'ye büyükelçi olarak gönderilmesi, Amerikan kaynaklarında da "gerçekten cüretkâr" sayılıyor. Solcu gençlik, büyük tepki gösteriyor; Türkiye'de "bir yeni Vietnam deneyi" yapılmak istendiği ileri sürülüyor. Solcu yayınlar, pasifikasyon uzmanı Komer'in "solu bölmek için bir CIA fesatını yönetmek üzere Türkiye'ye gönderildiğini", *that Komer had been sent to direct a CIA conspiracy to split the left*, ileri sürüyor.

Bu sırada Vietnam'da, bir tarafın dünyanın en güçlü kapitalist ülkesi Birleşik Devletler'in asker ve silah katkısıyla sürdürdüğü bir iç savaş yaşanıyor.

Bir parantez açmam gerekiyor.

Dünyanın solcuları, dünyanın en saf insanlarıdırlar; Aydınlanma Çağı'nın çocukları oluyorlar. Hepsi, kendi pratikleriyle ve hayal kırıklığı içinde büyüyorlar. Silahı ve şiddeti hiç sevmedikleri gibi, baştan ve tümden reddediyorlar. Safdırlar; saf aklı abartıyorlar, insanların doğru hareket etmemelerini, yalnızca, doğru'nun insanlara gösterilmemiş olmasında buluyorlar.

Gerçek'i buluyorlar. Ütopyacılar, en safları oluyorlar ve zamanlarını, doğru yolu uygulaması için krallara doğru projeleri göstermeye ayırıyorlar. Marx ve Engels, Ütopyacıların hayal kırıklığının üzerinde büyüyorlar ve bütün yaşamlarını, yönetilenlere, "doğru" yolu anlatmaya harcıyorlar. Dünyanın bütün solcuları ütopyacıdırlar; az veya daha çok.

Parantez içinde parantez açmak zorundayım; ütopyada önemli olan akl'ın harekete getirilmesi için "doğru" örneklerin gösterilmesidir. Öz, burada ve doğru'yu göstermenin yöntem ve yolunda yatmıyor. Fourier, Saint-Simon ve Owen, ya iyi çizilmiş projelerle ya da zaman zaman uygulamaya dökülmüş örneklerle yönetenlere, izlenmesi gereken yolu göstermeye çalışıyorlar. Yönetenleri değil, yönetenlerin aklını değiştirmeye özen gösteriyorlar.

Deniz Gezmiş ve Mahir Çayan ile arkadaşlarının çabalarında da bir "gösteri" var; köylülüğe göstermek istiyorlar. Kuşkusuz klasik ütopyacılardan farklı olarak yönetilenleri yöneten yapma mücadelesi içindeler; ancak, bunu, köylülüğe, devletin güçsüzlüğünü ve savaşılarak değiştirilebileceğini göstererek yapmak istiyorlar. Köylülüğün, savaş yapılabileceğini ve bununla devletin değiştirilebileceğini gördüğü andan itibaren, kendisinin, doğrudan doğruya büyük bir savaşın içinde olacağını umuyorlar.

Ütopya, gösteri üzerinedir.

Politika, güç üzerinedir.

Köylülük, tarihin hiçbir kesitinde coğrafyanın hiçbir bölmesinde hiçbir hareketin öncüsü olmamıştır; bütün burjuva devrimlerinin dayanağıdır. Bütün burjuva devrimlerinde en çok kaybeden köylülük oluyor.

Köylülük, her zaman, güç'ün peşinden gidiyor.

Parantezi kapatıyorum. Yine de henüz açık olduğuna inanamıyorum.

"Kanlı Pazar" Olayları'ndan söz etmem gerekiyor; henüz, zamanı gelmedi. 1968 yılının devamı bir tarihte ve 1969 yılı Şubat ayında yaşanıyor. Barışçı bir yürüyüşün üzerine hazırlanmış ve güvenlik kuvvetlerinin gözetimi altına alınmış, gözü dönmüş dincilerin saldırması gerçekleştiriliyor. Yürüyüşün düzenleyicilerinden Harun Karadeniz anlatıyor ve aktarıyorum. "Gerçi o günlerde pek tanımadığımız kişiler istediğimiz kadar silah bulabileceklerini bize duyurdular ve 'eğer isterseniz hemen ayarlıyalım durumu' diye tekliflerini ilettiler. Tereddütsüz reddettik. Biz bir ihtilâl yapmak dileğinde ve konumunda değildik. Binler mertebesinde silahlanmak bizim işimiz değildi. Bize yapılan silah temini teklifini polisin örgütlemiş olması da büyük olasılıktı." 1969 yılı başında gençlik silahsızlanmadan yana bir tutumda ısrar ediyor.[10] "Durum ne kadar sakıncalı olursa olsun bizi silahlanmadan ve kendimizi kavgaya göre hazırlamadan yürüyecektir." Yürüyorlar. Taksim'de iki yürüyüşçü, Duran Erdoğan ve Turgut Aytaç öldürülüyor. Sonraki yılların kanıksatan sayılarına bakmak gerek; yeni ve çok büyük, aynı ölçüde ürkütücü bir sayı ortaya çıkıyor. "Kanlı Pazar" adı veriliyor.

Sağ ile sol arasında bir gelişmişlik farkı var. Sağ, coğrafya olarak, Aydınlanma Çağı'nın öncesi bir tarihe düşüyor ve takvimin ilerlemesine karşın, buradan çıkamıyor. Kapitalizmin rekabetçi aşamasından önceki ve sonraki dönemleri yaşıyor; tekelci dönemde eğitim, Freres İgnorantins'e, Brothers Ignoramus'a, Echel Biraderier'e, bırakılıyor. Aydınlanma Çağı'nın cephe aldığı din, tekelci dönemde, büyük sermayenin iki yüzlülüğünü de üstlenerek ortaya çıkarılıyor. Sağ, aklın egemenliği yerine dinin açılımlarını yol gösterici sayıyor.

Din, şiddet'e muhtaç ve şiddet, din'e ihtiyaç duyuyor.

Şamanizm ile yola çıkan Türkiye'nin ırkçıları çok hızlı bir biçimde İslâm'a dönüyorlar.[11] Şamanizme bağlı kalmak isteyenleri döverek dışarıya atıyorlar.

Dünyanın sağcıları, hiçbir zaman hayal kırıklığını tanımıyorlar. Hayal, aklın işlevlerinden birisidir; sağcılığın yetki alanının dışında kalıyor. Düş aklın olağan dışı işleyişinin ürünüdür; sağcılık, aklın her türlü işleyişini kabul etmiyor. Bir tek hayal'e icazet var; cennet. Bu da yaşamı değil yaşamamayı ilgilendiriyor.

Hayal'ı yasaklayanlar hayal kırıklığını bilmiyorlar. Hayal kırıklığını tanımayanlar, Aydınlanma Çağı'na ulaşamıyorlar; aydınlanamıyorlar. Başlangıçta aklı değil, şiddeti, bir inandırma yöntemi seçiyorlar.

Bütün bunlara ek olarak ve pratik platformda, Türkiye'de sağın, 1968 yılında şiddet kullanmaya başladığını göstermek gerekiyor; zor olmadığını ifade edecek durumdayım. Doğrudan doğruya Milliyetçi Hareket Partisi için hazırlanmış olan Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı'nın İddianamesi'nden aktarmak yeterli olabiliyor. Açık ve şöyle: "Ülkücü unsurların yurt içi ve dışındaki örgütlenme ve kadrolaşma gayretlerinin yanısıra 1968 yıllarından itibaren yoğun ve sistemli bir şekilde silah edinmeye başladıkları, aşırı solun saldırılarına karşı korunmak bahane ve propagandasıyla bireysel olarak başlattıkları silahlanma çaba ve çalışmalarının zamanla hız, kapsam, nitelik ve miktarının arttığı görülmektedir."[12] Görülüyor.

Güzel. Bir noktanın çok açık olması gerekiyor. Açıklık, bilimin işidir.

1968 yılında sol eylemlerin yükseldiğinde hiçbir kuşku yok. Ancak 1968 yılında sol eylemler tümüyle barışçıl ve yasalar çerçevesinde gelişiyor; hiçbir

yerde 1968 yılında Türkiye'de solun silah kullanmaya veya silah edinmeye çalıştığını gösteren bir iddia, bir kayıt ve bir iz bulunmuyor.

Türkiye'de sağ, Türkiye solunun barışçıl ve yasalar içinde yükselişini barışçıl ve yasalar çerçevesinde ve daha önemlisi burjuva legalitesinin sınırları içinde, durduramayacağını gördüğü için silahlanmaya başlıyor. Türkiye'de açıkça paramiliter bir sağ örgütlenmesi başlıyor.

Dünyanın ve Türkiye'nin solculuğu naiv'dir. Öğrenmeyi seviyor. Silah edinmeyi ve şiddeti, Türkiye sağından ve işin başında, kendisini savunabilmek için öğreniyor.

Devam ediyorum.

İç Savaş, 1968 yılında ilân ediliyor.

Şu söylenebilir; Sıkıyönetim Askeri Savcılığı'nın hazırlamış olduğu bir iddianame, önemli bilimsel görüşlere dayanarak yapılamaz, suçlayabilmek için yanıltıcı olmak zorunda kalabiliyorlar. Böyle bir düşünceyi tartışma gereğini duymuyorum; doğru olabilir veya olmayabiliyor. MHP cephesinin önemli tirafçısı Tevfik Ağansoy'u aktarmam gerekiyor. Başlıyor: "Bizler devletin jandarması, polisi gibi silah kuşandık, bombalarımızı hazırladık, zincirlerimizi, bıçaklarımızı, sopalarımızı elimize aldık, sokaklara döküldük."[13] Kendilerini devletin polisi ve jandarması ile eş sayıyorlar. Jandarma ve polis türünden "karakol" gerekiyor. Ağansoy'un söylediklerini aktarmayı sürdürüyorum: "Bir de bunun yanında kanunlar nezdinde kurulan Ülkücü Gençlik Derneği, Ülkü Ocakları ve Genç Ülkücüler Derneği ile Milliyetçi Hareket Partisi'ni kendimize karargâh (karakol) olarak seçerek kullandık." Karakol da buluyorlar.

Devam ediyor. MHP içinde eylemlerin boyutu karşısında kaygıya kapılanlar olmaz mı? Kuşkusuz, oluyor. Çaresi bulunuyor: "Yöneticiler eylemlere karşı çıktıkları zaman kongrelerle, silah zoruyla, açıklarını bularak veya topluma deşifre etme tehdidi yoluyla onları ekarte ederek yerlerine, ceza evlerinde yetişmiş silahlı eylemi tasvip eden tecrübeli arkadaşlarımızı yerleştirerek yasal kuruluşları da yasa dışı hale getirdik." Sağın paramiliter örgütüne kolunu kaptıran, bütün vücuduyla içeride kalıyor.

Peki, ne zaman başlıyor? MHP militanı Ağansoy, böyle bir soruya da cevap hazırlamış görünüyor. "Ülkücü gençler olarak bizlerin yurtiçi ve yurt dışındaki örgütlenme ve kadrolaşma hareketlerimizin yanısıra 1968 yılından itibaren yoğun ve sistemli bir şekilde silah edinmeye başladığımız."[14] diyor ve sonra silahlanma sürecinin kısa ve özet bir tarihçesini veriyor. "Önceleri zincir, sopa, kesici ve delici aletlerle başlattığımız silahlanma faaliyeti 1975-1976 döneminde süratle tabanca edinme şekline dönüşmüş ve bu devre önceleri Karadeniz yapısı 7.65, daha sonraları büyük çaplı ve çok mermili tabancaların ve bombaların teminiyle gelişimini tamamlamıştır." Şimdilik burada durmak gerekiyor; 1975-1976 dönemi, daha ilerde ele alınıyor.

Türkiye'de tarihin yoğunlaştığı 1968 yılına dönmek zorunlu oluyor. Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı, hazırladığı İddianame'de, Albay Türkeş'in sözlerine yer veriyor ve birisini buraya alıyorum: "Komando kampları adı verilen mahallerde gençlik kolları çeşitli sportif ve kültürel faaliyetlerde bulunuyorlar. Bu arada kendilerine judo da öğretiliyor. Komünistler memleketi sahipsiz sanıp da sokak hakimiyeti kuramazlar. Onların anlayacakları dilden konuşacak, memleketçi, milliyetçi çocuklarımız vardır. Bunun için gençlerimizi mücadeleci olarak yetiştiriyoruz. Gençlerimiz memleket vazifelerine hazırlıklı bulunuyorlar, bulunacaklardır."[15] 1968 yılında "komando kampları" kurulduğu ve çalıştırıldığı öğreniliyor; Türkeş, savunmasını böyle yapıyor. Bir noktanın ayrılarak gösterilmesinde yarar var; buradaki eğitimler, sol'un, "sokak hakimiyeti" kurmalarına karşı düzenleniyor. Birden bire kütlesel leşerek ve gösteri ve yürüyüşlerle kendisini açıklayan sol, yasalar çerçevesinde ve devletin legal organlarının yasaları işletmesi yoluyla, susturulamıyor.

Tekrarlıyorum; iç savaş'ta iki taraf var. Üçüncü taraf yok. MHP, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi CKMP bu adı 1969 yılında alıyor, burjuva legalitesinin sınırlamalarından doğan eksikliği gidermek için harekete geçiyor.

Milliyetçi Hareket Dergisi'nin, Ekim 1968 tarihli yirmi yedinci sayısında, "sözde partiler kanunu böyle kamplar kurulmasına cevaz vermezmiş, tabii ki böyle beyan ve ihbarlara herkesin karnı toktur" deniyor.[16] Komando Kampları ile ilgili olarak şu bilgiler veriliyor: "Komando ve judo çalışmaları için bu yıl İstanbul'da 60, Ankara'da 50, İzmir ve Adana'da 30'ar çadır kurulmuştur. Beşer kişilik bu çadırlarda yatan gençler tam bir askeri disiplin altında ve emekli subaylar tarafından eğitilmişlerdir. Günlük hayat, sabah saat 06.00'da başlamış, eğitim çalışmaları ile gece 10.00'a kadar devam etmiştir. Akşam yemeklerinden sonra kampa çağrılan milliyetçi yazar ve öğretmenler seminerler vermişlerdir. Ayrıca bazı geceler, gece tatbikatları yapılmış, takiplere çıkılmıştır. Gece ve gündüz, kampları, gençler ikişer saat nöbetle korumuşlar, yabancıları kamp dahiline sokmamışlardır."[17] Bu bilgiler, kampların amacını da açıklayarak, sona eriyor: "Yurdun muhtelif yerlerinde açılan kamplardan bu yıl yetişen gençlerin adedi binin üzerindedir. Gelecek yıllar bu çalışmalar bütün yurt sathına yayılacak ve komünistlerle, mason-kapitalist işbirlikçilerin korktukları güne on binlerce genç hazırlanacaktır." Komando kamplarında "kıyam" için, gençler yetiştiriliyor. MHP, başlangıçta klasik faşist ideolojiye uygun olarak ma-

sonlara ve kapitalizme çatmaktan geri kalmıyor. Daha sonraki yıllarda bu tür süslemelere gerek duymuyor.[18]

Şimdi sıra saymaya geliyor. Bir: "1968 Ağustos ayı İzmir İli'nin Gümüldür-Akrepkaya mevkiinde" MHP İddianamesi böyle yazıyor, "takriben 150-200 gencin katıldığı bir komando kampı açılmıştır.[19] Kampı, emekli subay Rifat Baykal yönetiyor. İki: 3 Ağustos 1968 tarihinde Ankara-Eskişehir yolunda MHP yöneticisi emekli subay Dündar Taşer'in yönetiminde komando kampı çalışmaya başlıyor. "Emekli askerlerin de ders verdiği kampa 100 kişi iştirak etmiş, kamp çadırları ise Kızılay'dan sağlanmıştır. MHP İddianamesi'ndeki bilgilere göre AP Hükümetleri zamanında Kızılay Kurumu, komando kamplarına yardımcı olma gereğini duyuyor. Üç: 21 Ağustos 1968 tarihindeki Silivri Komando Kampı'nı İddiname'ye göre "Komando Mustafa", Mustafa Ok yönetiyor. Albay Türkeş kampı teftiş ediyor. Gaziantep'te kırk kişilik bir "komando kursu" ve buna karşın, İzmir'de Karaburun ilçesinin bir köyünde ise komando kampı açılıyor. Bunlar hep 1968 yılında gerçekleştiriliyor; burada 1968 yılı program gerçekleşmeleri üzerinde durulduğu için, 1969 yılı kamplarını sayım dışına bırakıyorum.

Gülşen'in Rahmine Kazığı Kim Soktu ve Neden Soktu?

Nurullah Tevfik Ağansoy[20]

Eylemde hangi vatan haini ölmüştür? Hangisi yaralanmıştır? Hedef vatan hainleri, din düşmanları olsa dahi insanları öldürmek yetkisi kimden alınmıştır? Vatan hainlerini öldürmek eylemi meşrulaştırmaz. Neticede hedef insandır. Suçlu ise cezai müeyyidesi kanunda yazılıdır ve uygulayıcıları Adalet mekanizmalarıdır. Din düşmanı iseler; inanır veya inanmaz o insanın kendi sorunudur. Allah inanmayanları öldürün diye bir emir vermemiştir. Allah "tebliğ edeceksiniz" der.

"Onların cezalarını ancak ben veririm" der. "Benim verdiğim canı kulum alamaz" der. Öyleyse bu da yeterli bahane değildir. Madem ki devlet için yaptık, deniyor. Devlet için yapılan işler resmi'dir. Devlet gayrıresmi çalışmaz. Resmen hangi ülkücü eylem yapmıştır da bu meşru kılınmıştır. Yoktur. O zaman meşru eylem olmadığına göre boş safsatalarla gençler galeyana getirilmiş suçlar işlettirilmiştir. Ve bu suçların cezaları da çekilecektir.

Örnekler binlercedir. Bir misal daha vereyim. Mehmet Öz, Gülşen Kavak ile yaşadığı kısa süreli dost hayatını onu öldürmek ve kadını da komünist olarak tanıtmakla noktalamıştır. Kadına işkence yaparak cinsel organına kazık sokmuşlar, daha sonra da iple boğmuşlardır. "Devlet için!"

Olayı Yunus Meral, ben, Ferhat Tüysüz ve Recep Akyol Adapazarı cezaevi müşahedesinde yatarken Günaydın gazetesinin haberinden okuyarak öğrendik. Haberde kadının ellerinin ve ayaklarının arkadan bağlanarak boğulduğunu, boğulmadan evvel tecavüz edildiğini ve cinsel organına kazık sokulduğunu yazıyordu; gazete, ayrıca kadının o halde bir resmini de yayınlamış, cesedin Arnavutköy'de bulunduğunu haber etmişti. Bu vahşeti gördükten sonra hepimiz bu eylemi gerçekleştirene lanet etmiştik. Öyle ki gazetelerden "canı sıkılınca adam öldüren" puntolarıyla tanınan Ferhat Tüysüz isimli arkadaş, "bu işi yapanı elime geçirirsem hiç acımadan gebertirim" demişti.

Uzun zamandır meydana gelen ideolojik olaylarda iple boğma, komando düğümü atma, elleri, ayakları arkadan bağlayarak kişinin kendi kendisini boğmasını sağlamak ve cesedi de bir çuval, TV kutusu, bez veya valiz ve benzeri şeylere koyarak bir yere atmak Şişli bölgesinin karakteristik eylem özelliğini taşımakta idi. "Arkadaşlara Gülşen Kavak işinin bölgemiz militanları tarafından gerçekleştirilmiş olacağını, olayın gayrımeşru âlemin işi değil siyasi nitelikli olabileceğini, veya bölgeden birinin gönül meselesi bulunduğunu, ölümü de ancak siyasi bir görünümle kamufle etmek isteyebileceği gibi tahmini bilgilerle söyledim. Eğer eylem, arkadaşlarımız tarafından gerçekleştirilmiş ise mutlaka ölümle cezalandırılması gerektiği noktasında görüş birliğine vararak, bunun böyle olmamasına hep beraber dua ettik.

Kısa bir süre sonra bu işin Bölgemiz militanlarından Mehmet Öz, Hasan Taygar ve Ali Peker tarafından gerçekleştirildiğini öğrendik. Adapazarı cezaevinden K. Maltepe ve Davutpaşa Askeri cezaevlerine haber gönderildi ve alınan karar gereğince Mehmet Öz'ün ve Hasan Taygar'ın öldürülmeleri kararlaştırıldı. Bu karardan kısa bir süre sonra K. Maltepe Askeri cezaevine getirildim.

Kartal-Maltepe Askeri cezaevinde daha evvelden Hasan Taygar'ın sorgusu yapılmıştı, arkadaşlar tarafından. Cezaevi idaresinden aldığım izinde televizyon seyretmeye diye diğer koğuşlarda bulunan bölgemizin militanlarıyla görüşmeye gittim. Bu görüşmeler sıra-

sında, Hasan'ın kadına tecavüz gibi bir eylemde bulunmadığını esasen kimsenin bu olayı bilmediği, Hasan Taygar ve Ali Peker ile olan görüşmelerimde ise Mehmet Öz'ün kadını kendisinin getirdiğini, ikisinin odada uzun süre kaldıklarını, kadınla Mehmet'in arkadaş olduklarını, işin sonunda ölüm olduğunu bilmediklerini, fakat Mehmet'in kendilerine "gelin yardım edin şunu atalım" deyip de odaya çağırdığı zaman kadını yerde çıplak olarak ölmüş vaziyette gördüklerini, daha sonra hep beraber bu delili yok etmek gerektiği düşüncesiyle cesedi bir valizin içerisine koyarak MHP'nin bulunduğu pasajın dışına çıkarttıklarını, burada arabanın içinde Bayram Çimen'i gördüklerini, böylece cesedi arabayla Arnavutköy'de bir sokağa bıraktıklarını söylediler.

Halen Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP)'nin İstanbul İl Başkanlığı'nda yönetim kurulu üyeliği yapmakta olan Üsküdar bölgesi sanıklarından Şinasi Atan o zamanlar cezaevi ve koğuş başkanlığı yapmakta idi. Kendisine kısaca durumu izah ederek kararımızı bildirdim. Cezaevinde herkes bu kişileri bir kaşık suda boğacak kadar kinliydiler. Bölge olarak arkadaşlarla durumu tartıştıktan sonra, Hasan Taygar'ın sadece cesedin atılmasında rolü bulunduğuna, suçun işlenişi ve hazırlanışında katkıları olmadığını, Ali Peker'in de konumunun aynı olduğuna, buna inanıp kanaat ettiğimizi, bu arkadaşlara bir kötülük gelmemesini, suçlarını mahkemede inkâr etmeleri ve bu işi temize çıkartmaları gerektiğini anlatarak, zarar gelmemesi gerektiğini anlatarak, ikna ettim.

Bu arada asıl suçlu Mehmet Öz olarak gözüküyor ve o da Davutpaşa Askeri Cezaevi'nde bulunuyordu. Kendisi ile aynı cezaevinde bulunan Üzeyir Çakmaktaş bu kişiyi öldürecekti, fakat, uzun zaman bir haber duyulmadı. Ağustos 1981 yılında Ankara Mamak Askeri Cezaevin'e gidip geldim. 1983 yıllarında Davutpaşa'daki arkadaşlar, K. Maltepe'ye geldiler. Olayın arası iyice soğumuştu; Mehmet de hiçbir şey olmamış gibi davranıyordu.

Neden bu şekilde olduğunu diğer arkadaşlara sorduğumda, kimsenin başına iş almak istemediğini, hiç kimsenin böyle biri için kendini feda etmeyeceğini, Mehmet'in olayda tecavüz etmediğini, kazık sokma işinin yanlış olduğunu, yalnızca öldürme eyleminin bu kişi tarafından gerçekleştirildiğini, basının işi abarttığını, odada kadını öldürürken yanında kimsenin olmadığını, işin şahidi de bulunmadığından hata yapmak istemediklerini bunun için Mehmet'in can korkusu olmadan dolaştığını söylediler.

Zaman zaman Mehmet Öz'le birlikte yapmış olduğumuz sohbetler esnasında bu olayın nasıl cereyan ettiğini öğrenmek için kendisine sorduğum direk ve dolaylı sorulara verdiği cevaplardan anladığım kadarıyla Gülşen ile Gültepe'den tanışmışlardır. Maktul kocasından ayrı yaşamaktadır. Bunun için de kendisine destek çıkan Mehmet'le arkadaş olmuş, beraber dolaşmaya başlamışlardır. Maktule Mehmet'le buluşmaya gelirken ailesi şüphelenmesin, konu-komşu lâf etmesin diye, kısa bir süre evvel kocası tarafından elinden alınan çocuğunu aramaya çıkıyor bahanesiyle, "alış veriş yapacağım" gibilerinden çeşitli bahaneler uydurup 1-2 saatlik buluşmalarla arkadaşlıklarını sürdürmüşlerdir. Buluşma yeri olarak da genellikle Şişli MHP'nin karşısında bulunan Karamürsel mağazalarının kafeteryasını kullanmaktadırlar.

İşte bu buluşmalardan sonuncusunda Mehmet Öz, kadının Gültepe'de oturması, Gültepe'nin solcuların kurtarılmış bölgelerinden olması sebebiyle kendisinin ülkücü olduğunu bilen bu kadının hangi fikre hizmet ettiğini öğrenmek için bir takım sorular sorar, atılan oltaya takılan cevaptan şüphelenen Mehmet, Gülşen'i kandırarak MHP Şişli ilçesinin bulunduğu Hürriyet pasajına getirir, burada parti ile aynı katta bulunan Yenitur (veya yanındaki) şirketin anahtarını yaptırdıkları bürosuna sokar ve işkenceye başlar. Yanında kimler vardır? Yalnız mıdır? Bunları öğrenemedim. Fakat işkence faslından sonra kadını o halde bırakmaya korkar (şikâyet eder diye), ve öldürmeye karar verir. Odada bulunan ip ve telle kadını boğar ve arkadaşlarıyla birlikte valize koyup cesedi Arnavutköy'e atar. Tabii kılıf hazır "devlet için (!)."

İşkenceyi MHP Taraftarı Polisler Yaptı

Oğuzhan Müftüoğlu[21]

Daha önceden de belirttiğim gibi iddianamede bize yöneltilen suçlamalar tamamen Emniyet Müdürlüğü'nde hazırlanan ifadelere dayandırılmaktadır. Dosyada bana ait olarak görülen ifade metni Emniyet Müdürlüğü'nde MHP taraftarı polis memurları tarafından işkence ile hazırlanmıştır. Gözaltına alındıktan sonra 80 gün işkence hücresinde kaldım, burada gözlerim bağlı olarak işkence ile sorgum yapıldı. Diğer arkadaşlarla birlikte bana da ağır işkenceler yapıldı.

İstanbul'da Melih Pekdemir ile birlikte polisler tarafından yakalandım. Daha evvel Melih Pekdemir ve Nasuh Mitap yakalanmışlardı, bizi gözlerimiz bağlı olarak Gayrettepe'ye götürdüler. Bu şekilde yakalanmamızın neticesi olarak ilk anda bir şok geçirdim. Etrafımda olup bitenleri anlayamaz hale geldim. Bu halde iken işkence yapılmaya başlandı. Daha sonra diğer arkadaşlarla birlikte Ankara'ya getirildik. Burada gözlerim bağlı olarak bir hücrede kelepçelerle duvarın iki tarafındaki halkalara astılar. Bu arada sorgu ve işkence için geçen süreler hariç aç, susuz ve uykusuz bir şekilde beklettiler. Kendimden geçmiştim, bayılacak halde idim. Zaman zaman buradan bizi alıp sorgulamaya götürüyorlardı. Sorgu sırasında yakalanmadan önce gazetelerde okuduğumuz yedi kişilik merkez komitesi olmam iddiaları başta olmak üzere birçok suçlamaları kabul etmem için işkence yapıyorlardı. Günlerce kolumdan tavana asılmak, elektrik verilmek ve falakaya yatırılmak gibi işkence çeşitleri uygulanıyordu.

Sıfır dereceye yakın bir soğukta çırılçıplak soyarak garaj denilen işkence yerine çıkarttılar. Saatlerce basınçlı soğuk su vererek işkence yaptılar. Arada sırada tekme, sopa ile kendimizden geçecek şekilde dövüyorlardı. Gördüğüm işkencelerin sonucu olarak kollarım tutmaz hale geldi, sol elimi kullanamıyordum, kulak zarlarım yırtılmıştı. Aradan iki yıla yakın bir zaman geçtikten sonra halen kulaklarım ağır işitiyor. Belimde, kollarımda, ellerimde sürekli ağrılar ve uyuşmalar olmaktadır. Sürekli başağrıları çekiyorum ve ciğerlerimde o zamandan kalma rahatsızlıklar mevcuttur. Yakalandığımda kış yeni geliyordu, yaz başına kadar bir buçuk iki metre karelik bir beton üzerinde kışı geçirmek zorunda kaldım. Bulunduğum hücre işkence odasının tam karşısında idi. Bu hücrede yakın olmam nedeniyle birçok kadın, kız ve kişilere feryatlarından işkence yapıldığına tanık oldum, ayrıca Nasuh Mitap, Melih Pekdemir, Ali Başpınar, Ali Alfatlı, Sedat Göçmen gibi arkadaşlara işkence yapıldığını gördüm. İşkence sırasında kendilerince kabul edilen hususları kâğıtlara not etmişler ve bu notları dosya arasında önüme koydular, ayrıca basılı bir soru listesindeki soruların karşılığı ile birlikte yazmamı istediler. Ve benim bu şekilde verdiğim sorgumu kabul etmediler. İşkence ile bana kabul ettirdikleri suçlamaları yeterli görmediklerinden kabul etmediler. Daha sonra Komiser Muavini Ömer Bülbül tarafından 17 sahifelik bir ifadem tesbit edildi. 17 sahifelik ifadem daha önceki ifadelerime uygundu, fakat bunu kabul etmediler, bu ifademi yani 17 sahifelik ifademi iptal ettiler.

Araştırma timinden bahsetmek istiyorum. Bizim sorgularımızı yapan MHP yanlısı polisler bir takım soruları hazırlamışlar, 12 Eylül'den önceki dönemlerde MHP'yi suçlayacak şekilde beyanlarda bulunduğumuz müddetçe sinirleniyorlar ve baskılarını çoğaltıyorlardı. Bir ara gözlerimi açtığımda soruşturma timinde Yeni Sözcü adlı dergiyi gördüm. Bir ara hücreden sorgulama odasına götürdüler. Dava ile ilgili olmamakla birlikte eskiden görev yapan bir takım Sıkıyönetim Komutanları ve emniyet mensupları ile ilişki kurduğumuza dair fikirler beyan ettiler. Ben bunları kabul etmeyince kendimden geçecek kadar işkenceye tabi tuttular. Daha sonra Mamak Askeri Cezaevi'ne getirildim. Söz konusu edilen kişilerin MHP davası ile ilgili soruşturmanın açılmasında rolü olan veya rolü olduğu iddia edilen kişiler olduklarını söylediler. Ancak, doğruluk derecesini bilemem. MHP davasında yalancı tanıklıktan mütevellit Hicabi Koçyiğit'in ifadesini değiştirmesi yönünden davranışa geçen ve bana işkence yapan Bekir Pullu hakkında dahi soruşturma yapıldığını öğrendim. Mamak'a gönderildikten sonra yine emniyet sarayına getirileceğimizi söylüyorlardı, nitekim bu ameliye maruz kalan kişileri gördüm ve Mamak Cezaevine getirildikten sonra iki kez ben de sorgulama için Emniyet Sarayı'na götürüldüm. Bekir Pullu'nun bana ve Nasuh Mitap'a yaptığı işkenceden dolayı açtırdığımız dava 2 No.lu Askeri Mahkeme'de devam etmektedir.

1968 yılının "oluşması" gerekiyor. 1968 yılına kadar bir "nicel" birikim olması zorunludur; zaman içinde yoğunluğunun artışını göstermek durumundayım. Doğada da böyledir; bir yatağa rastlamadan önce cevherin çok sığ bir biçimde, eteklerde, saçılmış olduğu hep gözleniyor.

1965 yılı ile ilgili iki "nicel olgu sayabiliyorum. Birincisi, 1965 yaz aylarında gençliğin çıkardığı ve Kızılay'da elden sattığı "Dönüşüm" Dergisi'dir. Bir gençlik dergisi olan Dönüşüm'ün çıkarılması gerçekten olay oluyor. Dönüşüm satan gençlere, iktidarın desteğinde gençler saldırıyor.

1965 yılında gençler ve gençler birbirinden ayrılıyor.[22] 1965 yaz ayından itibaren gençlik kütlesi arasında kemalist-yobaz, veya ilerici-gerici ayrımı tarihe karışıyor. 1965 yılı yaz aylarından itibaren

Türkiye'de gençler ve gençler birbirinden solcu ve sağcı diye ayrılıyorlar.

1965 yılının yaz aylarında Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin kongresi toplanıyor. 1940 yıllarının turancı teğmeni, 1960 yılının ihtilâlci albayı, 1961 yılında Yön Dergisi'ne göre "sosyalist", emekli albay, 1963 yılında ihtilâlin liderliği için yakın arkadaşı Albay Talat Aydemir ile anlaşamamasından ve Aydemir'in ihtilâl girişimini ihbar etmesinden iki yıl kadar sonra, bir paraşütle, CKMP'nin başına genel başkan iniyor.

Bir kural daha doğrulanıyor: Dünyanın her yanında paramiliter sağ örgütlerin başına, kesinlikle sol'a bulaşmış, kişiliği zayıf, hırsı her zaman aklından büyük, kalbinde yalnızca kin biriktirmiş insanlar bulunuyor. Albay Türkeş, bu tarihten sonra ve 1969 yılında partinin adını MHP olarak değiştirerek, önce klasik faşizan çizgilere eğilimli ve daha sonra, daha çok şiddet yolunu seçmiş bir dinci kuruluşun başında, bütün enerjisini, sınırlı yeteneğini, kıt politika bilgisini, eksikli insan ilişkilerini, Türk ilericiliğinin kökünü kazımaya ayırıyor. Kapitalizm ile, Amerika Birleşik Devletleriyle, var olan devlet'le özdeş görünmekten hiç çekinmeyerek klasik faşizm modellerinin çok uzağına düşen bir emekli albay, tüm radikalizmini, elinde bulundurmak ve sınırsız olarak kullanmak istediği pratik şiddet'ten alıyor,

1966 yılını atlıyorum; 1967 yılında yoğunluk artıyor. 13 Şubat 1987 tarihinde, 1960 yıllarının en önemli ikinci kuruluşu, birincisi olan TİP'yle aynı ay ve günde Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu, DİSK, kuruluyor.[23] 25 Şubat 1967 tarihinde ise Bornova'da, Atatürk'ün Bursa Nutku yargılanıyor. Mustafa Kemal Paşa'ya ait olmadığı ileri sürülen Jakoben tonlu Bursa Nutku yerine, on yıl sonra MHP içinde politika yapacak olan Savcı Osman Kırkyaşaroğlu, "muhterem maznun, kıymetli genç, memleketi uçuruma ve anarşiye götüren o hayali nutku yerine Ata'nın Gençliğe Hitabesi'nin okunmasını ve yayılmasını istiyor. Bursa Nutku'na tepki, ilerde duran bir belgeye dayanılarak geriye kayınayı ve gençliği geriye çekmeyi amaçlıyor.

1967 yılı, ana rahminde, 1968 yılını barındırıyor. 1967 yılının gelişmelerine bakıldığında, devlet legalitesinin sınırları içinde kalındığı sürece, yükselen solun kütleselleşmesinin önlenemeyeceği anlaşılıyor. 1967 yılında, daha önceki yıllarda olduğu türden, ancak, yoğunluğu artmış biçimde İmam-Hatip okulları, komünizmle mücadele dernekleri, sol gençlik hareketlerinin ve Türkiye İşçi Partisi toplantılarının üzerine salınıyor. O dönemde İşçi Partisi içinde bir sembol durumuna gelen fıkra yazan ve milletvekili Çetin Altan, hücumların hedefi durumundadır; 23 Nisan'da İzmir'de konuşma yapacağı bir toplantı yine komünizmle mücadele derneklerinin hücumu ile önleniyor. En çok "Komünistler Moskova'ya" sesleri duyuluyor.

İktidardaki başbakan Süleyman Demirel, gelişmeleri durdurabilmek için "Temel Hak ve Özgürlükler Yasa Tasarısı" hazırlatıyor. Bu adla hazırlanan tasarı, Türk Ceza Yasası'nın 141 ve 142. maddelerine açıklık getirme gerekçesiyle uygulamasını kolaylaştırmayı, yargıçlara ceza vermeye zorlamayı, cezaları artırmayı amaçlıyor. Büyük tepki ile karşılaşıyor; tasarı olarak kalıyor.

Sığ'dır; kütlelere yayılıyor. Bu dönemde sol, Türkiye'de, derinlemesine değil enlemesine genişliyor. 1967 yılı, toplantıları dağıtmak, yayınların satışını önlemek türünden legaliteyi aşan uygulamalarla birlikte temelinde burjuva legalitesi içinde, solun önlenemeyen genişlemesini durdurmanın son yılı oluyor.

1967 yılı Haziran ayında Birleşik Devletler Altıncı Filosu, İstanbul'a geliyor. Ziyaret, Türkiye'de anti-Amerikan gençlik eylemlerinin patlamasına neden oldu. Adettir; denizciler karaya çıkınca bir temsilciler kurulu Taksim'e çelenk koyuyorlar. Gençlik liderleri bu çelengi alıyor, yakıyor ve yerine, üzerinde "emperyalizmin kanlı eli Atamıza uzanmasın, kırılacaktır" yazılı bir başka çelenk bırakıyorlar. Gençlik, 1964 yılında Birleşik Devletler'in, Türkiye'nin Kıbrıs'a çıkartma yapma projesi karşısındaki tutumuna içerliyor; ulusalcı davranıyor. Atatürk, bağımsızlık duygularının sembolü olmaya devam ediyor. Haziran sonunda öğrenci gençliğin yoğun olduğu Beyazıt'tan Taksim'e on bin kişilik bir yürüyüş gerçekleşiyor ve anti-Amerikan gösteri, Dolmabahçe'deki Amerikan bayrağının indirilerek yerine Türk bayrağının çekilmesiyle sona eriyor.

Aynı yılın Kasım ayında, Türkiye'de yepyeni bir olgu olan paralı, özel yüksek öğrenime karşı, çok etkili ve Türkiye'yi sarsan bir kampanya düzenleniyor. Kampanya, İstanbul'dan Ankara'ya yürüyüşü de içine alıyor; elitist Teknik Üniversite ile Ankara'daki Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin ayrıcalıklı konumunu sarsan özel okulculuk, seçme öğrencileri içine alan bu iki yüksek öğrenim kurumunun politize olmasında çok büyük rol oynuyor. Bu dönemde yüksek öğrenim gençliği, devlet işletmeciliğini kapitalist işletmelerden çok ayrı tutuyor; özel okulların devletleştirilmesini, en küçük bir kuşkuya kapılmadan, sonuna kadar savunuyor.

1967 yılında artık Türkiye'nin caddeleri ve sokakları solcu gençliğindir; demokrasi, burjuvazi açısından, bir güçsüzlük kabulüdür.

İktidardaki başbakan Süleyman Demirel, "sokaklar yürümekle aşınmaz" demek zorunda kalıyor. İnşaat mühendisi Demirel, sokaklara yalnızca, bir mühendislik sorunu olarak bakmaktan başka çare bulamıyor. Fakat bir yıl sonra komando kampları

kurulmaya ve tepkiyle karşılanmaya başlayınca, komando kamplarını savunurken, Albay Türkeş "komünistler memleketi sahipsiz sanıp da sokak hakimiyeti kuramazlar" diyor. Son derece açık; 1968 yılına geçilirken sokaklarda bir başka otoritenin oluştuğu izlenimi ortaya çıkıyor.

İç savaş ilân ediliyor; öyle yazıyorum.

Öyle mi? Olguların yeniden dizilmesi gerekiyor ve şimdiye kadar sözü edilenlere ek olarak, FKF ve Dev-Genç ile ilgili örgütler için 1971 yılı Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı tarafından hazırlanmış olan iddianamede şu değerlendirmeye yer veriliyor: "Fikir Klüpleri Federasyonu 1968 tarihinden itibaren gizli gayesi Türkiye'de komünizmi yerleştirmek olan bir örgüt şeklinde çalışmalarını sürdürmüştür."[24] İddianame, sürdürüyor: "FKF'nin 1968 yılında tamamen komünist bir örgüt olarak çalıştığı anlaşılmaktadır." Buradaki "anlaşılma" olgusunun yeni bilgilere dayanmadığını eklemek zorundayım; 1969 yılında, hükümet komiserinin de katılmasıyla yapılan genel kuruldaki yönetim raporuna dayanıyor. Bunun önemi şurada yatıyor; rejim, FKF'nin "komünist" oduğuna inanmaya 1968 yılında başlıyor. Bunu, bir sıkıyönetim mahkemesi çerçevesinde, 1971 yılında açıklıyor.

"İlk gaye kapitalizmin son aşaması olan emperyalizmle mücadele olarak gösterilmektedir. Bu gayeleri tahakkuk ettirmek için bilimsel sosyalizmin yani komünizmin gereklerine uygun hareket edilecektir." Değerlendirme budur ve arkası var: "Emperyalizme karşı geri kalmış ülkelerdeki, bu arada Türkiye'deki, milli kurtuluş savaşları sonuna kadar desteklenecek ve gerekirse silahlı mücadeleye başvurulacaktır." Silahlı mücadele "gerekirse" sözcüğüyle askıya alınmış biçiminde olsa bile, işin içine sokuluyor.

Solun sığlaşmış ancak kütlesel yükselişinin durdurulması için şiddet kullanılmasına ihtiyaç duyuluyor; kullanılacak şiddetin, solu da şiddet kullanmaya zorlayacağından kuşku yok. Başında bir meşru savunma sorunu var, daha sonra yeni alanlara açılmaya başlıyor.

1960 yıllarının aktivistlerinden Harun Karadeniz, bu çözümlemeyi, doğruluyor. Şunları yazıyor: "1968 yılları işgalleri, öğrenci eylemlerinde bir nitelik değişmesi getirmişti. Bu niteliğe göre eylemlere biraz daha şiddet unsuru girmiş oluyordu. O tarihten itibaren öğrenci eylemlerinde şiddet unsuru daha çok görülecektir."[25] Görülüyor; bütün olgular, 1968 yılında birikiyor ve bir nitelik değişikliğine işaret ediyor.

Tekrar 1960 gençlik örgütlenmeleri ve eylemleri için 1971 yılında Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı'nda hazırlanan İddianame'ye dönüyorum. İddianame ve gerekçeli kararlardaki olgu ve değerlendirmeleri bilimsel kaynaklar olarak kullanmayı sürdürüyorum. Şunlar yazılıyor: "Türkiye'de ilk öğrenci hareketleri 12 Haziran 1968 tarihinde başlamıştır. Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde başlayan olaylar İstanbul'a sıçramıştır."[26] Öğrenciler, fakülteleri işgal etmeye başlıyorlar ve üniversitelerin feodal yönetim yapısını zorluyorlar.

Bir parantez gerekiyor. Türkiye'de sağı ve solu ile, gelişmeleri dünyadaki gelişmelere bağlamak çok yaygın bir alışkanlıktır; az veya çok bir gerçek payı taşıyor. Fakat yine de bir yanıyla bir entellektüel tembelliği ve diğer yanıyla da bilimsel geleneğin sığlığını anlatıyor. Bilim, "az veya çok olan" ile "az ve çok olan" arasında ayrım kurmaya dayanıyor; az veya çok gerçek olmak tüm gerçekliği göstermiyor. Türkiye'de fakülte işgallerinin başladığı zaman Kuzey Amerika ile Batı Avrupa üniversitelerinin gençlik fırtınasıyla sarsılmış olması, entellektüel tembellik içinde, Türk üniversitelerinde yaşananları yalnızca bir moda saymak sonucunu doğurabiliyor. Türkiye'nin dinamiği, entellektüel tembellik ile sığ bilimsel gelenek içinde, tümüyle unutuluyor.

İhtilâl, var olan kurumların yeterliliği konusunda bir doyumsuzluğun sonucudur; önce toplumun son derece sınırlı kesitleri tarafından duyuluyor. Kıraç toprak, üzerine düşen yağmur damlalarını, birden yok ediyor; toprağı verimli hale getirmek için, hem altını üstüne getirmek ve hem de yağmuru sürekli yapmak zorunlu oluyor. Entellektüel tembellik, Türkiye'de bilimin kıraç toprağıyla bir araya gelince, Batı üniversitelerinde gelişen düşüncelerin çoğu da, Türkiye'ye getirilirken içi boşaltılıyor ve yalnızca boş kalıplar alınıyor. Kuhn'un "Bilimsel Devrim", *Scientific Revolution*, çalışması da böyle oldu; bu çalışmanın bilimsel devrim süreci ile siyasal devrim süreci arasında kurduğu sağlam paralellikler bir yana atılarak yalnızca "*paradigm*" sözcüğü, bir sihirli keşif olarak ve tekerleme türünden kullanılmak üzere acentaları aracılığıyla, Türkiye'ye ithal edildi.[27] Paradigm sözcüğü, kıraç toprağa düştü; biraz hayret uyandırdı ve sonunda unutuldu.

"*The genetic aspect of the parallel between political and scientific development should no longer be open to doubt.*" Kuhn, oluş süreçleri açısından, bilimsel ve siyasal gelişmeler arasındaki paralellikten kuşku duyulmamasını ileri sürüyor. "*Political revolutions are inaugurated by a growing sense, often restricted to a segment of the political community, that existing institutions have ceased adequately to meet the problems posed by an environment that they have in part created. In much the same way, scientific revoliutions are inaugurated by a growing sense, again often restricted to a narrow subdivision of the scientific community.*"[28] Hem siyasal ihtilâllerde ve hem de bilimsel devrimlerde, birinde toplumun tümü içinde ve diğerinde

bilimsel komünitede, çok dar bir kesitin, birinde siyasal kurumlardan ve diğerinde bilimsel modellerden, isterseniz bir zamanlar sihir enjekte edilmek istenen paradigm sözcüğünü kullanabilirsiniz, rahatsızlık, başlangıç oluyor. Hem siyasal devrimde ve hem de bilimsel ihtilâlde, başlangıçtaki doyumsuzluğun bilinçli olması hiç de gerekmiyor; var olan kurumlar ile geçerli sayılan bilimsel modellerin işlevlerinde kusurlu olduğu duyusunun, çok az da olsa, toplumun ve bilimsel komünitenin dar kesitlerinde ortaya çıkmaya başlaması yeterli oluyor.

Hem siyasal ihtilâl ve hem de bilimsel devrim, bu duyunun artmasıyla, birisi toplumda ve diğeri bilimsel toplulukta, bir ayrışmaya ve giderek polarizasyona yol açıyor. Her siyasal devrim ve her bilimsel ihtilâl, bu nedenle ve belirli bir süreç içinde, kendi iç mücadelesini de beraberinde getiriyor.

1968 yılında başlayan öğrenci işgalleri, Türkiye'de siyasal düşünen komünite içinde, doğrudan doğruya Batı'daki öğrenci hareketlerine bir öykünme ve aynı zamanda son derece ileri girişimler olarak değerlendirildi. Özel okulları devletleştirme kampanyasının, zamanında elitist ve geniş iş imkânları olan Teknik ve Orta Doğu Üniversiteleri tarafından başlatılmasına karşın, fakülte işgallerinin mezuniyette işsizliğe mahkûm Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde ortaya çıkması ve hemen, 12 Mart ve 12 Eylül sıkıyönetim davalarına kadar toplumdaki prestijli yerine çoktan kaybetmiş olan Hukuk Fakültesi'ne atlaması üzerinde bile durulmadı.[29] Etkilenme kesin var; ancak toprak Türkiye'dedir ve iç dinamik her zaman etkisini gösterebiliyor.

1971 yılında Ankara'da hazırlanan FKF ve Dev-Genç İddianamesi, fakülte işgallerinin başlangıcında apolotik olduğunu saptıyor ve yazıyor. Şunları yazıyor: "Türkiye'de ilk öğrenci hareketleri 12 Haziran 1968 tarihinde başlamıştır. Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde başlayan olaylar İstanbul'a sıçramıştır. Bu olaylar herhangi bir siyasal akımın buyruğunda olmaksızın yürütülen ve üniversitenin kendi fikriyatı olan olaylardır." Toplumundaki gelişmelerin çok gerisinde kalmış, feodal ve oligarşik yapılı Türk üniversite sistemine tepki olarak ortaya çıkıyor.

Üniversitenin oligarşik yapısı, bu umulmadık patlama karşısında, Abdülhamit'in kurtlarla birlikte ulumak ilkesine uygun bir tutuma giriyor; büyük bir koro halinde fakülte işgallerini destekliyor. FKF ve Dev-Genç İddianamesi, şunları yazıyor: "İşgalin hukuki niteliği üzerinde konuşan hukuk profesörleri, 'işgal hukuka uygun bir direniştir' dediler. Hatta demeç veren bazı öğretim üyeleri 'üniversite, öğretim üyeleri ve öğrencilerden meydana gelen bir bütündür, işgal diye nitelendirilen olaylar bir bütünün üyeleri arasındaki iç ihtilâftır' dediler." Patlama, oligarşik yapı içinde de yankı yapıyor. İçten olmasa bile yandaş topluyor.

Meclis'te yandaşları daha da artıyor. "Bu bir patlamadır." CHP Grubu adına konuşan Nihat Erim, sözlerine böyle başlıyor ve şöyle devam ediyor: "Genç kuşağın patlamasıdır. Gençliğimiz esasında yerden göğe kadar haklıdır. Üniversitelerimiz ve genel olarak bütün eğitim sistemimiz baştan sona reforma, düzeltilmeye muhtaçtır. Üniversitelerimiz reform istiyor. Bunda şaşacak, üzülecek bir nokta yoktur. Dünyanın her yerinde bu ihtiyaç duyulmaktadır. Rejim ve ortam farkı ne olursa olsun, gençler üniversite için istediklerinde birleşiyorlar.[30] Profesör Nihat Erim'i, parti grupları adına konuşan, Profesör Turhan Feyzioğlu ve Doçent Behice Boran da destekliyor; aynı yönde ve nitelikte konuşuyorlar.

İktidardaki başbakan başka havadadır; bu dalgayı durdurmak zorundadır. Demirel, şunu söylüyor: "Üniversite işgalini toplantı ve gösteri yürüyüşü mahiyetinde addederseniz, bunun içine girmeyecek, hiçbir şey kalmaz. Meclis de dahil." Başbakan Süleyman Demirel, apolitik öğrenciler tarafından fakültelerin işgal edilmesinin bir "örnek", model, "paradigm" olmasından kaygılanıyor. Ancak yönetenler arasında bir değerlendirme farkı var; Güven Partisi Başkanı Turhan Feyzioğlu bile, patlama'nın sarsıntısından kurtulamıyor. Yönetenler katındaki görüş ayrılıkları, işgalin üzerine gidip güçle bastırmak ile öğrencilerin masum reform ihtiyaçlarına, göstermelik de olsa, cevap aramak arasındaki üslûp farkı, yönetim gücünün zayıflaması sonucunu doğuruyor.

Çaresiz Demirel, işgal tartışmasını, dar sınırlarından aşırarak Türkiye'ye komünizmin yerleşmesi sorununa götürüyor. Fakültedeki işgallerle ilgili meclis tartışmasında şunları da söylemek gereğini duyuyor: "Türkiye bağımlı ise neyin mücadelesini yapıyoruz. Her fırsatı Türkiye'ye hakaret için kullanan bu zihniyetin cevabını her zaman veririz. Türkiye'mize ima şeklinde de olsa, bağımlı denmesine hiçbir vicdanın, o vicdanlar satılmış değilse rıza göstermemesi lâzımdır. Türkiye NATO azası da ondan söylüyorsunuz, Türkiye komünizme karşı NATO'ya girmiştir. Eğer istediğiniz Türkiye'nin komünizme düşmesi ise, bu arzunuz ebediyete kadar kursağınızda kalacaktır." Başbakan Demirel, siyasal kaygılarında haklı çıkıyor. Fakülte işgalleri ile kalmıyor. Elmalı'da toprak ve Derby Fabrikası'nda fabrika işgalleri yaşanıyor.[31] Yoksul köylü ile fabrika işçisi, örneği sınamakta gecikmiyor.

Abrionik hareketler; karşılaştığı tepki şaşırtıcı ve ürkütücü oluyor.

Amerika Birleşik Devletleri, kararlılığı sınamak istiyor. 1967 yılında Altıncı Filo'nun çelenki parçalanıyor ve Dolmabahçe'deki bayrağı indiriliyor. 14

Mayıs 1968 tarihinde, öğrenci kuruluşları, Taksim'de altı metrelik bir NATO amblemini yakarak, "NATO'ya Hayır" kampanyasını başlatıyorlar. "NATO, emperyalizmin sömürü aracıdır", bir hafta için planlanan kampanyanın temel sloganı oluyor; broşür, bildiri ve toplantılarla sürdürülüyor. Tam bir anti Amerikan çıkış var; NATO'ya karşı başlatılan kampanya beklenebileceği gibi doğrudan doğruya Birleşik Devletleri'ni hedef alıyor. "Amerikalılar on beş milyon kızılderiliyi öldürdü. Afrika'nın zencisi yüzyıllar boyu esir olarak Amerika'nın pamuk tarlalarında, fabrikalarında öldürülesiye çalıştırıldı. Amerikalıların zenginliği, milyonlarca mazlum halkın alınteri ve kanı üzerinde kuruldu." Broşür, Amerikan zenginliği için bir fatura çıkarıyor.

Washington'un bir deneme ihtiyacı duyduğu anlaşılıyor, İkinci Dünya Savaşı sonrasından itibaren Birleşik Devletler'le yakın ilişkilerin bu en istekli ülkesinde ne oluyor; bunu ölçmek istiyor. Bir öğrenci hevesi mi, yoksa daha derin bir nefreti mi açıklıyor; karşılaştırması gerekiyor.

Ölçmek, karşılaştırmaktır; konfrontasyon.

15 Temmuz 1968 tarihinde, Washington, Altıncı Filo'yu İstanbul'a gönderiyor.

Hikmet Çetinkaya'nın yazdığına göre, Teknik Üniversite öğrencileri, Amerikan denizcilerinin karaya çıkacakları Dolmabahçe Rıhtımı'na iniyorlar. Rıhtımdaki boş gönderlere Türk bayrağı çekiyorlar ve yarıya indiriyorlar. Teknik Üniversitesi Öğrenci Birliği Başkanı Harun Karadeniz, Dolmabahçe Rıhtımı'nda, bayrakları çekip yarıya indirmelerinin gerekçesini açıklıyor: "Türkiye'nin tam bağımsız olduğuna inanmıyoruz ve onun için de bayrakları yarıya indiriyoruz." Anti-Amerikan gösterilerde öncülük ve ağırlık İstanbul Teknik Üniversitesi öğrencilerine düşüyor.

Polis, İstanbul Teknik Üniversitesi'ni stratejik nokta seçiyor ve Gümüşsuyu Caddesi'ni kontrol altına alıyor. Amerikan denizcileri. Gümüşsuyu Caddesi'ndeki otelleri seçiyorlar. Üniversite'den çıkan öğrenciler, polisin eline düşüyorlar. Teknik Üniversite binasından çıkamaz oluyorlar. Öğrenci Birliği Başkanı Harun Karadeniz anlatıyor: "Bizim gezemediğimiz kendi vatanımızda Amerikan erlerinin gezmesini düşünmek bile insanı deli ediyordu. Altıncı Filo düpedüz işgal ordusu konumuna geliyordu, gözümüzde. Biz sokağa çıkmağa korkuyorduk. Fakat yurdun hemen karşısındaki bir otelin kapısında bir impala taksi duruyor ve içinden bir Amerikalı er ile bir Türk hanım iniyor ve otele giriyorlardı. Bu sahne yüzlerce defa öğrencilerin ve polisin gözü önünde tekrarlanıyordu. Polis otelin kapısında nöbet tutuyor ve yoldan geçen arkadaşları topluyorlardı.[32] Amerikan denizcilerinin kiralık kadınlarla buluşmalarının güvenlik içinde geçmesi için Teknik Üniversite öğrencilerinin güvenlik altına alınması gerekli görülüyor.[33] Bir tahrik olmalı; Harun Karadeniz'in bıraktıkları, öğrencilerin pek çok tahrik olduklarını da gösteriyor. Devam ediyor: "Hiçbir ideolojik yapısı olmayan gençlerin bile en azından isyan edeceği olaylardı, bunlar. Nitekim öyle oldu. O zamana kadar pek işe karışmayan bir çok genç, oteli taşa tutup camları indirdiler. Bana soruldu, önce. "'Evet'" dedim. Ben de son derece kızgındım ve zaten hayır desem de inecekti, camlar." Altıncı Filo'nun denizci erleri, otel odalarında, kiralık kadınlarla rahat edemiyorlar. Camlar iniyor.

Henüz daha Anadolululular; enternasyonalist bir tonları yok. Üniversite gençliği, kiralık kadın yurttaşlarının, Amerikan bahriyelileriyle otel odalarında buluşmalarını hazmedemiyor ve otellerin camlarını indiriyor. İstanbul'un daha kozmopolit ve buna karşın, Konya'nın daha tutucu ve dindar olduğu sanılıyor. Olaylar böyle gelişmiyor; Konyalılar, Amerikan erlerinin kiralık kadınlarla otel odalarında buluşmalarını hazmedemeyen ve bu nedenle bahriyelileri rahatsız eden İstanbul gençliğinin bu hareketinden çok rahatsız oluyorlar.

Konyalılar dindar oldukları için rahatsızlıklarını şiddetle belli ediyorlar.

Hikmet Çetinkaya'nın çalışmasından aktarıyorum: "Amerikan Altıncı Filosu'nun İstanbul'dan ayrıldığı günün akşamı Konya'da öncülüğünü, Komünizmle Mücadele Derneği'nin yaptığı olaylar başladı. Alaeddin Tepesi'ndeki içkili gazinoları, gece kulüplerini, Yeni Konya Gazetesi'ni, Orduevi'ni hedef alan saldırganlar kentin içinde büyük bir terör estirdiler. Bu arada Öğretmenler Derneği ile TİP İl Merkezi basıldı, çok kişi de yaralandı. Olaylar sırasında saldırı grupları Yeni Konya Gazetesi'ni tümüyle yakıp yıktılar."[34] Konyalılar'ın gerçekten çok kızmış oldukları anlaşılıyor. Kızgın Konyalılar'ın başında bulunanları tutuklamak zorunlu oluyor. Şunlar: "Olayların elebaşısı olarak Komünizmle Mücadele Derneği Başkanı ve Konya Devlet Hastanesi Müdürü Hacı Ahmet Sait Uğurlu ile İkinci Başkan, helvacı Hacı Asım Sözbir tutuklandılar. Mahkeme, ayrıca Kunduracılar Derneği Başkanı Hasan Ağalar, Berberler Derneği Başkanı Ahmet Kazan, Mücadele Derneği Başkanı Mustafa Ekici ve Necip Ekici, Recep Korkmazdur ve Recep Erdem hakkında gıyabî tutuklama kararı verdi." Konya'da terör yedi saat sürdü.

Konya'dan İstanbul'a dönüyorum. Amerikan bahriyelilerinin kiralık kadınlarla otel odalarında rahat rahat buluşamamaları devam ediyor; İstanbul Teknik Üniversitesi öğrencileri, bu işe karşı hazımsızlık gösteriyorlar. Polis de hazımsızlık gösteren Teknik Üniversite öğrencilerine kızıyor. Öğrenciler gece yurtlarında uyuyorlar. Uyurken, yurdu, polis

basıyor. Sözü, Harun'a bırakıyorum: "Elliye yakın arkadaşımız bayıltılıncaya kadar dövülmüştü. Vedat Demircioğlu döğülüp pencereden atılmış ve sonra da üç yüz metre kadar ayaklarından tutularak, yerde tekmelenerek, sürüklenmiş ve PTT önünde, öldü diye, terkedilmişti. Büyük bir infialle Taksim'e yürüdüğümüzde gün ağarmıştı. Altıncı Filo ismi bir kez daha yerleşti kafalarımıza." Vedat, komadan çıkamıyor. 24 Temmuz 1968 tarihinde, Türkiye'de solculuk, yakın zamanlarda ilk kez ölümle karşılaşıyor.

Altıncı Filo'nun İstanbul ziyareti sırasında çıkan kanlı olaylar sonucunda, 24 Temmuz 1968 tarihinde, Vedat Demircioğlu adında bir Teknik Üniversite öğrencisi, yemiş olduğu polis dayaklarından kurtulamayarak ölüyor. Altmış Bir Anayasası çerçevesinde ilk ölümdür; sarsıcı etki yapıyor.

Özetliyorum; Washington, Türkiye'de esmeye başlayan Amerikan aleyhtarı rüzgârın şiddetini ve ciddiyetini ölçmek için, 1968 Temmuz ayında, İstanbul'a Altıncı Filo'yu gönderiyor. Filo, Dolmabahçe önlerinde iken bahriyeli Amerikanlar, otel odalarında kiralık kadınlarla buluşmak istiyorlar. Üniversite gençliği bunu hoş karşılamıyor. Otellerin camlarını indiriyorlar. Polis, buluşma özgürlüğünü savunmak istiyor; Teknik Üniversite yurduna baskın düzenliyor. Konyalılar, Amerikan bahriyelilerinin buluşma özgürlüğünü kısıtlayan ve geleneksel konukseverliğe uymayan gençliğin tutumuna çok kızıyor ve kıyama geliyor. Gençliğin bu konuksevmezliğini "Moskova'ya âlet olmak" olarak değerlendiriyor ve Konya'da ne kadar ilerici kuruluş varsa, binalarını, yedi saat içinde yerle bir ediyor. Eline geçirdiği ilerici Konyalıları da en azından yaralıyor. İstanbul'da ise Konyalı Vedat Demircioğlu, yemiş olduğu polis dayaklarından kurtulamayarak ölüyor.

İstanbul'dan Konya'ya dönmem gerekiyor. Mümkün değil; sözü, Hikmet'e bırakıyorum: "Vedat Demircioğlu ölümünden sonra İstanbul'da olaylar kanlı sokak çarpışmalarına dönüştü. Olaylar sırasında yirmibeş polis, kırktan fazla öğrenci yaralandı. Vali Vefa Poyraz, askeri birliklerden yardım istedi."[35] Gençlik, Vedat'ın cenazesini almaya gitti. Alamadılar: "Vedat Demircioğlu'nun cenazesi gömülmek üzere gizlice, polis tarafından, Konya'ya gönderildi." Olayların yükselmesini önlemek için alınan bu önlem yalnızca şiddetinin artması sonucunu doğuruyor: "İstanbul'da kanlı sokak çarpışmalarının en şiddetlisi Cağaloğlu'nda oldu ve on beş dakika sürdü." Cenazeyi alamayan gençler, Üniversite bahçesine gidiyorlar.

Öğrenciler, Vedat Demircioğlu'nun cenazesinin gizlice Konya'ya gönderilmesinden sonra, üniversite bahçesinde bir tören düzenlediler. Türk bayrağına sarılı sembolik bir tabutu Atatürk Anıtı önüne getiren öğrenciler, burada saygı duruşunda bulundular, hükümeti istifaya çağırdılar. Adliye önüne gelen öğrenciler burada 'adalet istiyoruz' diye gösteri yaptılar. Hava çok gergindi, her an öğrenciler ve polis çatışması noktasına gelebilirdi. O yıllar, toplum polisinin adı 'fruko' diye anılıyordu, öğrenciler arasında. Öğrenciler, bir toplum polisi aracını taşladılar, Polis, bu sırada Cağaloğlu Alanı'nda tüm yolları kesmişti. Öğrencilerle polis arasında sert çarpışmalar oluyordu. Polis cop kullanınca öğrenciler buna taşla cevap verdiler. Bir anda sokak çatışmasına dönen olaylar, Cağaloğlu'nun ara sokaklarında sürdü." Yazımında, ilk olmasının heyecanı kokuyor. Artık polis ve Komünizmle Mücadele Dernekleri bir tarafa, gençlik diğer tarafa düşüyor.

Kütleselleşen sol hareketin karşısına berber, kunduracı, ekmekçi, helvacı çıkarılıyor; mümkün mü?

Bilim, olguların var olan dizgesinin şiddetle dağıtılarak yeniden dizilmesiyle gerçekleşiyor.

Altıncı Filo'nun İstanbul'u ziyareti ile başlayan konfrontasyon, 1968 yılı Temmuz ayında, İstanbul'da sokak çarpışmalarına ve Konya'da ilericilere yönelik bir pogrom denemesine dönüşüyor. Bir ölüm var.

Albay Türkeş, derhal hazırlığa geçiyor: 1968 yılı Ağustos ayında emekli subay Rifat Baykal ile Dündar Taşer'in yönetiminde Komando Kampları açılıyor. Kunduracı, ekmekçi, helvacı yerine, eğitilmiş komandolarla iç savaş sürdürülmek isteniyor.

Deniz Gezmiş'in liderliğini yaptığı DÖB'lü öğrenciler, Dolmabahçe'de karaya çıkan Altıncı Filo bahriyelilerini tekrar denize döküyorlar. Kurtulup, Beyoğlu'na, İstiklâl Caddesi'ne çıkan erleri, aralarında subaylar da var, cadde ortasında dövüyorlar. Keplerini alıp vermiyorlar.

Herhalde Washington, işte tam bu sırada, Vietnam'daki CIA bağlantılı pasifikasyon uzmanı Robert Komer'i, Türkiye'ye Büyükelçi göndermeye karar veriyor. Komer'in uzmanlığını göstermesi gerekiyor; güzel ilişkiler kurarak, Türkiye'deki anti-Amerikan odakları pasifize etmesi bekleniyor. Komer, iç savaş için başlangıç yılı saydığım 1968 yılının sonlarına doğru Türkiye'ye geliyor.

İşe başlıyor. Yeniliyor. Başarısızlığa uğruyor. Yıllar sonra, Amerika Birleşik Devletleri'nde ClA'nin yan kuruluşu Rand Corporation'da bir odada, Cumhuriyet'ten Ufuk Güldemir'e, başarısızlığını kabul ediyor. Ufuk'a şunları söylüyor: "ODTÜ olayı bence, siyaset bilimi açısından yeni bir gelişmenin göstergesiydi. Amerika'nın meselenin siyasi boyutunu göremeyip başarısızlığa uğramasının göstergesi. Biz o yıllarda, müfredatını teknik alanlara oturtmak suretiyle ODTÜ öğrencilerini politika dışı tutabileceğimizi sanmıştık, elektronik ve fizikin ağır

konsantrasyon gerektiren dersleri, o günkü kafamıza göre, öğrencilerin politize olmasını önleyecekti. Halbuki üniversiteyi, giderek politize olan Türkiye'nin dışında tutmak olanağı yoktu. Değil üniversite öğrencileri, lise öğrencileri bile radikalleşiyordu."[36] Büyükelçi Komer, hızla radikalleşen bir topluma basit pasifikasyon yöntemlerinin çare olmadığını ileri sürüyor.

Bunu, 1969 yılı başında Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde anlamaya başlıyor. Büyükelçi Komer, işine, Orta Doğu Teknik Üniversitesi'ni ziyaret ederek başlamak istiyor. Bu sırada, 1960 yılına kadar IMF'de uzman olarak çalışan ve 27 Mayıs'tan sonra bir ara Maliye Bakanı olan Kemal Kurdaş, ODTÜ'de rektördür; Komer'i davet ediyor. Komer, üniversitede öğrencilerin sert tepkisiyle karşılaşıyor; bunun üzerine, gazetecilere, "sayıları on-onbeşe yaklaşan şu dışardakilere değil, Rektör Kurdaş gibi dostlarıma inanmaktayım" diyor. Ancak aradan bir zaman geçince hem dostu Kurdaş'ın adını ve hem de rektör olduğunu unutuyor. ClA'nin yan kuruluşu Rand Corporation'de, Ufuk Güldemir'le sohbet ederken bunu da açıklıyor. "Adını hatırlamıyorum ama dekan, öğrencilerinin nelere kadir olduğunu galiba kestirememişti. Çünkü öğrenciler çok rahat ve sakin hareket ediyorlardı. Eğer dekan öğrencilerinin yapabileceklerinin boyutunu kestirebilse, benimle beraber arabanın yakılışını kenardan seyretmek zorunda kalmazdı." Pasifikasyon uzmanı Büyükelçi Komer, ilk önemli ziyaretinde, Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde resmi otomobilini kaybediyor; öğrenciler yakıyorlar.

Kemal Kurdaş, çok sevdiği rektörlükten oluyor. İstifa etmek zorunda kalıyor. Riskini hesaplamadan önemli bir çağrıda bulunuyor. Henüz iç savaş koşulları yaşandığı bilinmiyor; bilinci yok. Fakat tarafları var ve taraftar da var. İç savaşlarda "prestij", normal savaşlardakinden çok daha önemli oluyor;[37] 1968 yazında İstanbul'daki Altıncı Filo konfrontasyonundan sonra, Türkiye'ye atanmasına gençliğin çok büyük tepkiler gösterdiği Amerika'nın Ankara Büyükelçisi'nin solcu gençliğin yoğun bulunduğu Orta Doğu Teknik Üniversitesi'ni ziyaret etmesi ve "barışçıl" sonuçlanması, taraflar açısından, prestij kaybı ya da kazanımı olarak değerlendirilebiliniyor. Kurdaş, hesaplayamıyor ve Komer, sonunda, en çok Kurdaş'ı sorumlu tutuyor.

Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde Büyükelçi Komer'in başına gelenlere, ülkeyi yönetenler çok büyük önem veriyorlar; 1971 yılı gençlik eylemleri İddianamesi'nden anlaşılıyor. Aktarıyorum: "Komer'in geldiği gün havaalanında nümayiş yapmak için otobüs kaçıran öğrenciler yoldan geri çevrilmişlerdir. Bu hususta mücadeleye kararlı olan sosyalist öğrenciler 6 Ocak 1969 günü Kurdaş'ın daveti üzerine ODTÜ'ne gelmiş bulunan Komer'in arabasını ters çevirmiş ve yakmışlardır."[38] Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı, bu bilgiyi verdikten sonra, şu sonucu çıkarıyor: "Bu olayın Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde ve Türkiye'de sosyalist fiili müdahalenin icra başlangıcı olarak kabul edilmesi gerekir. Çünkü olayı müteakip sosyalistlerin yaptığı açıklamalar, bildiriler ve broşürler tetkik edilirse olay, İkinci Kurtuluş Savaşı'nın bir meşalesi olarak izah ve ilân edildiği anlaşılacaktır." 1968 yılını, bir başlangıç yılı seçmedeki uygunluk bir kez daha ortaya çıkıyor.

1971 yılı gençlik eylemleri ile ilgili İddianame'den bir uzun paragraf daha aktarmak durumundayım: "Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde çıkan Direniş Gazetesi, iki nolu bülteninde yanan arabanın tam sayfa fotoğrafını vermiş, 'Ya Bağımsızlık Ya Ölüm', '6 Ocak 1969 öğle üzeri kalabalık büyüdü, geri bırakılmışlığın ve bağımlılığın öfkesi gibi büyüdü, sonra yüreklerdeki bağımsızlık ateşi arabayı sarıverdi', sütunlu yazılarla olay izah edilmiş, 'Kamu Oyuna' başlıklı bildiri ile 'Türk Halkı Dünyada Türk Kurtuluş Savaşı örneği veren ülke olarak Amerikan emperyalizmine karşı da milli kurtuluş bayrağı açmıştır, savaşımız haklı bir savaştır' diye fikirlerini açıklamışlardır. Bu olayın küçük bir grup tarafından yapılmadığını, işbirlikçiler dışında herkesin katıldığını ve onayladığını, hareketin bu şekilde değerlendirilmesi icap eden bir eylem olduğunu, öğrencilerin ve halkın Amerika'ya ve emperyalizme karşı el ele direnişinin ateşinin yakıldığı ilân edilmiştir. Bu hususta bildirileri 34 öğrenci kuruluşu imza etmiştir. Yine aynı gazetenin 'Türkiye'nin bağımsızlığından yana olan devrimci gençler olarak bütün işçi kardeşlerimizi milli kurtuluş mücadelemizde omuz omuza savaşa çağırıyoruz' şeklinde işçilere çağrısı mevcuttur." Artık gençlik hareketi tümüyle bağımsızlık ve ulusal kurtuluş tezi üzerine oturuyor; sorun, buna, köylü ile işçileri çekmede düğümleniyor.

Sorun, işçi ve köylüyü, Türkiye'deki Amerikan emperyalizmini kavrayacak kadar soyutlama yapabilecek düzeye çıkarmak olarak beliriyor. Ya da Amerikan varlığının daha somut bir biçimde gösterilmesi zorunlu oluyor. Bunların ikisi yapılmadığı sürece, solcu gençliğin yükselen anti-emperyalist eylem grafiği, bir birliktelikten çok bir ayrışmaya yöneliyor.

Gelişmeleri bir iç savaş kurgusu çerçevesinde algılamak, bundan sonra, bir tırmanmayı ve solun üzerine acımasızca yüklenmeyi beklemeyi gerektiriyor. Gerçekten de, Komer'in otomobilinin yakılmasının üzerinden henüz bir buçuk ay bile geçmeden, bir barışçıl yürüyüşün sonunda, iki solcu öldürülüyor. Daha sonraki yıllarda günlük ölüm istatistiğinin yükselmesi ve bunun yarattığı alışkanlıklar ile, 1969 yılı Şubat ayında iki kişinin ölümünün yeniliği ve ürkütücü etkisini gözden uzak tutmamak gereki-

yor. 16 Şubat 1968 Pazar Günü, yine Altıncı Filo'ya karşı düzenlenen uzun ve barışçıl bir yürüyüşün sonunda, Dursun Erdoğan ile Turgut Aytaç yaşamlarını yitiriyorlar; anında, bu güne, "Kanlı Pazar" adı veriliyor. Tarihte "Kanlı Pazar" bir kez de, 1905 yılı Ocak ayında Rahip Gapon'un Çar'ın sarayına düzenlediği barışçıl yürüyüşte ateş açılması sonucunda binden çok insanın ölümü üzerine kullanılıyor. Ürkütücüdür; tarihin akışı içinde büyük bir gelişme olarak ortaya çıkıyor.

Harun, daha sonraki yılların, Türkiye'de yaşayanları ölüme ve kana, acımamaya ve sevinmemeye alıştırmaya, herkesin kendi ölümünün ne zaman geleceğini hesaplamaya başladığı ve ölüm zinciri içinde, giderek, öldürülmeyen seçkinlerin bir türüne, önemsizlik kompleksinin geldiği zamanı göremeden, bu dünyadan ayrıldı. Bıraktığı kitabının beşinci bölümünün başlığı "Kanlı Pazar'a"; "Kanlı Pazar olayı tek başına bir olay değildir" diyor. Harun Karadeniz, içinde yaşadığı ve yönetenlerden birisi olduğu Kanlı Pazar ile ilgili olarak yazılanları "çok yetersiz" buluyor. Ayrıntılı bilgiler bırakmasına karşın şunları yazıyor: "Ben, burada Kanlı Pazar ve öncesindeki olayları bütün detaylarıyla anlatacak değilim. Çünkü bu anlatım belki bir kitap, belki daha fazla tutar. Ben, burada özetleme yapacağım."[39] Özetlemesinin bile yeterince uzun olduğunu belirtmek durumundayım; genetik önemini belli ediyor.

Bir durumu, gelecek kuşaklara bırakıyor: "Filo'nun geleceğini Ocak ayının ilk yarısında öğrendik. Bu kez filoyu nasıl protesto edeceğimizi düşünmek ve planlamak için yeterli vaktimiz vardı. Gençlik örgütleri olarak büyük eksiğimiz bir üst örgütün olmayışı idi. Altıncı Filo'nun yalnızca İstanbul'da protesto edilmesi yetmezdi, bütün yurtta protesto edilmeliydi." Açıklık var; artık FKF yetersiz sayılıyor. Bundan sonra Dev-Genç öne çıkıyor. İkincisi, Amerika Birleşik Devletleri, konfrontasyondan kaçınmadığı gibi, bunu, tırmandırmak istiyor.

Çok açık olarak yazılabilir: Hem Demirel Hükümeti ve hem de Washington Hükümeti, Türkiye'de iç savaş koşullarını germek için ellerinde olan hiçbir imkânı kullanmaktan geri kalmadılar. Henüz altı ay geçmeden, Altıncı Filo'nun tekrar Türkiye sahillerine çıkartılmasında büyük yarar görüyorlar.

Doğal görünüyor; ancak, tekrar yazıldığında, doğal görünümünü yitirebiliyor. Renkleri önemli değil, Türkiye'de büyük bir gençlik kütlesi, Türkiye sahillerine çıkan Altıncı Filo'dan rahatsız oluyorlar; çıkmamalarını istiyorlar. Broşürler yayınlıyorlar ve broşürlerinde şu gerçekleri ileri sürüyorlar: "Amerikan Filosu'nun her gelişinde İstanbul'un lüks otelleri Amerikan genelevi şeklinde çalışır. Polisler bu Amerikalıları yakalamıyorlar da, bu Amerikalılara karşı çıkan gençleri dövüyorlar." Bu, bir gerekçedir; katılmamak, kuşkusuz, mümkün. Ancak, Altıncı Filo'ya tepkilerini belirtmek için yürüyüş yapan gençlik kütlesinin üzerine, bindirilmiş sağcı kuvvetleri göndermek mümkün değil. Hukuk devletinde bunların olmaması gerekiyor; olması, sorumluluğu gerektiriyor.

1968 yılı Temmuz ayında Dolmabahçe'den sahile çıkmak isteyen Altıncı Filo'nun bahriyelilerini, solcu gençlik, denize döktü. 1969 yılının Şubat başında, Altıncı Filo'nun İzmir'e gelişini protesto edenleri, sağcı kütle, denize attı.

Türkiye'nin lüks otellerini Amerikan bahriyelilerinin genelev olarak kullandıklarını ileri sürerek bunlara tepki biriktirip açığa vuran gençliğin üzerine sağcı kütlelerin salınmasını, doğal karşılamak çok zor görünüyor. Bir terslik var.

Geçerken iki tezi yazıyorum.

1960 yıllarının ikinci yarısında yürümek bir dildir. Yürümek, bir katılım yolu oluyor.

Kütleler, sorunlarını ve tepkilerini, yürüyerek anlatmak yolunu buluyorlar.

İkinci tezi yazıyorum: Henüz, solcu gençlik kütlesinin silah ve benzeri aletler kullandığı konusunda en küçük bir iddia yok. Tam tersine, öğrenci gençlik içinde liderlik kadrosu, silah ve benzeri malzeme kullanmamak için diretiyor.

Bu ikinci tezden bir sonuç çıkıyor. Solcu gençlik, bir yanına bir kurşun yeyince diğer yanını çevirecek isevi değildir; Washington bunu biliyor. İç savaş koşullarını gerdikleri takdirde, gençlik kütlesinin silah donanıp donanmama konusunda ikiye ayrılacağını biliyorlar. Bunun çok büyük tartışmalara yol açacağını, yol ayrımının giderek kütle içinde ayrılmalara yol açacağını görüyorlar.

CIA uzmanı George Harris'in Türkiye çalışmasından aktarıyorum. "*Thus, by early 1969, the heat had gone out of the drive to take Turkey out of the alliance A few extremists of course continued to harp on theme of 'No to NATO', but it was clear that this slogan had lost much of its earlier drawing power.*"[40] 1969 yılı başlarına doğru, 'NATO'ya Hayır', *No to NATO,* kampanyasının ateşinin söndüğü yazılıyor; küçük bir aşırılar kümesinin sürdürmek istemesine karşın, bu sloganın çekiciliğini yitirdiği belirtiliyor. Bir sonuçtur; belli stratejiler, belli sonuçları veriyor.

Bu alt bölümü bitiriyorum. İstanbul Üniversitesi'nin yangın kulesine "Vedat Demircioğlu Bayrağı" çekiliyor. Basın bunu "Kızıl Bayrak" olarak göstermekte yarar buluyor. İstanbul'un her tarafına "Vedat Demircioğlu'nu unutmadık, Altıncı Filo Defol" afişleri asılıyor.

Ankara'daki gösterilerde Atalay Savaş ölüyor.

Büyükelçi Komer, tahrikçi tutumunu sürdürüyor. Büyükelçi olduğunu unutup, Adana'da bir basın toplantısı yaparak "protestocular ancak yüzde üçtür" diyor. Kim ve neyin yüzde üçü bunu açıklamıyor. İstanbul'da, çok büyük bir işçi-öğrenci kütlesi, Beyazıt'tan Taksim'e yürüyüşe geçiyor.

"Bir grup arkadaş taşla bile olsa silahlanmak ve döğüşmek taraftarıydı. Biz de Taksim'e varmak ve toplantıyı yapmak istiyorduk. Uzun uzun düşündük ve şu hesabı yaptık. Bize karşı toplanacak kalabalık en fazla üç-dört bin, bilemedin, beş bin olabilirdi. Toparlayan bizzat iktidar olacaktı, ama, Amerikan Altıncı Filosu'nu protesto edenlere saldıracak adam bulmak kolay olmazdı. Ancak kandırma ve din istismarı ile biraz insan toplanabilirdi. Biz ise kırk-elli bin kişi olacaktık. Üç-beş bin kişilik bir kalabalığı, kırk-elli bin kişiyle dağıtabilir ve Taksim'de yapılacak konuşmalarla mitingi tamamlayabilirdik." Harun Karadeniz'in yazdıklarına göre, sonunda bu hesapta karar kılınıyor.

Bu hesap doğru çıkmıyor.

Beyazıt'ta yapılan hesap Taksim'de bozuluyor. Harun'dan aktarmayı sürdürüyorum: "Bizim yürüyüş konvoyu oldukça uzundu. Yürüyüşün önü, Taksim'deki Sular İdaresi'nin önünü dönerken, bombalar patladı. Bombaların çoğu Ayazpaşa'dan meydana çıkan yerde patlamış ve yürüyüşün büyük çoğunluğunun Taksim'e çıkması önlenmişti. Ben de tam meydana çıkış noktasında idim. Patlayan bombalar arasında yukardan taş ve sopa yağıyordu. Fakat bu noktada kalabalığı geri püskürten taşlar, bombalar olmadı. Kalkanlı toplum polisleri üstümüze saldırdı ve geri çekilmek zorunda kaldık. Aramızda patlayan bombalar, üstümüze yağan taşlar ve dehşet saçan yüzlerce toplum polisi ve aralarında birkaç tane sağcı sivil meydana çıkışımızı engelledi. Ara sokaklara dağıldık." Burada, henüz isevi bir savaş var; bir taraf silahlı ve saldırıyor, diğer taraf ise silahlanmamak için direniyor.

"Evet aklımıza gelen ihtimalin daha da kötüsü olmuştu. Biz polisin karşı grupla bir olup bize karşı olacağını tahmin etmiştik. Fakat bizi polis bizzat dağıtmıştı. Anlaşılan üç-beş bin kişinin bizi dağıtamayacağını görmüşler ve bu işi bizzat üstlenmişlerdi." Bunu da ekliyor.

Taksim'de iki ölü ve yüzlerce yaralı bırakılıyor.

Hayal kırıklığı, aydının ve solcunun öğretmeni oluyor.

Solcular, dünyanın en saf insanlarından çıkıyorlar.

Rüzgâr Ekenler...

Henüz ortada bir fırtına yok. Sadece ilerde kopacak fırtınanın ilk işaretleri var. Boykotçu öğrencilerin kullandıkları slogan ve stratejiye bakarak, bu yargıya ulaşmamak imkânsız. Öyle görünmektedir ki yakın günler bu heyecan verici patlamanın, hiçbir şey elde etmeden eriyip sönüşüne şahit olacaktır.

Halka dönük, yurt gerçeklerine yönelmiş ve mümkün olduğu kadar ekonomik bir işleyişe sahip bir yüksek öğrenim özlemini, "sağ-sol yok; boykot var" sloganının belirlediği strateji ile bağdaştırmak herhalde güç olmalıdır. Böyle bir strateji halktan uzak, yurt gerçekleri ile ilişkisi olmayan ve üniversite oligarşisinin güven ve refahını artırmayı temel endişe gören bugünkü sistemi bütünüyle tesadüfi sayıyor, demektir. Bugünkü sistemi, Türkiye denen bütünden tamamen kopuk ve sadece üniversiteye özgü patolojik etkenlerin yarattığı bir olgu saymadıkça izlenen stratejiden bir fayda ummağa imkân yoktur. Ancak böyle bir temel varsayım ya da, hareket bakımından temel kuram, doğru ise, hareketin bir uçağın sistemini değiştirmek için motoru bırakıp pervanelere saldıran bir kişinin davranışından farklı bir özelliği olmaz.

Türkiye'nin yatay ve dikey ilişkileri ile bir bütün olduğunu unutmamak gerekir. Bu tarihsel ve dış bağları olan bir bütünlüktür. Bütün içinde herbir parçanın diğerleri ile tutarlı ve uyumlu bir rolü vardır. İçinde bulunulan ve geçmişin belirleyip dinamiğini çizdiği bugünkü aşamada da parçaların bütünüyle genellikle sürtüşmemiz bir işbirliği içinde olduğu apaçık ortadadır.

Üniversite bu şemanın bir istisnası değildir. Osmanlı'dan beri üniversite, ya da eski deyimi ile ilmiye kuruluşları daima egemen güçlerle işbirliği halinde olmuştur. Üniversite kendi güven ve refahı için daima sömürücü güçlerin yanında, onları destekleyen bir kuvvet rolü oynamıştır. Cumhuriyet dönemindeki davranış da bazı yanıltıcı görüntülere karşın, aynı çizgide gelişmiştir. Üstelik Cumhuriyet döneminde üniversite, göstermelik Batıcılığın belli başlı kalelerinden biri olarak ortaya çıktığından, halk ile yarar çelişmesine bir de biçimsel ayrılık eklenmiştir. Giderek üniversite halktan uzaklaşıp, egemen güçlerin paraleline daha fazla girdikçe, ona verilen özerklik artırılmıştır.

Bu genel gelişmeye aykırı düşen olgulara rastlanmadığı söylenemez. 1940'larda Dil-Ta-

rih ve Coğrafya Fakültesi'nde başlayan halka dönük, halk çıkarlarını savunmaya yönelen araştırmalar devri böyle bir örnektir. Fakat bu devrin nasıl faşist tertiplerle sona erdirildiği herkes tarafından bilinmektedir. 1950'lerde de özellikle üniversitenin genç üyeleri arasında görülen, yüzeyde de olsa, yurt sorunlarını inceleme eğiliminin başladığı hatırlardadır. Bu eğilimin de nasıl bastırıldığı ve bu bastırılış sırasında üniversite oligarşisinin egemen güçlerle nasıl bir işbirliği içinde olduğunu unutmamak gerekir.

1960'larda üniversitenin kurulu düzen destekleyiciliği ve kurulu düzen ideolojisinde eğitim verme özelliğinin daha da arttığı görülmektedir. Bu bir rastlantı olmaktan uzaktır. Çünkü bu dönemde, Türkiye'nin sosyo-konomik yapısındaki gelişmeler sonucu, üniversite-egemen güçler arası bağlar kuvvetlenmiş ve devletin aracılığından vazgeçilerek, ikili ilişkileri düzenleyecek kuruluşlar yaratılmıştır. Özel okulculuk ve eğitim vakfı böyle kuruluşlardandır. Bu gelişmelere paralel olarak üniversite, son yıllarda, tarihinde görülmemiş bir otokratik eylemin içine girmiştir. Örneğin son bir yıl içinde, üniversite senatoları bilimsel kurullardan geçtiği halde üç halkçı doçentin profesörlüğünü onaylamamış; Danıştayın verdiği kararları uygulamaktan kaçınmıştır.[41] Yine son zamanlarda üniversite oligarşisi ile bütünleşecek kimseler tarafından yapılmak şartı ile, başarılı bir üniversite öğrencisinin hazırlayabileceği çalışmalara doçentlik veren üniversite kurulları, ayrık ses çıkaran bir çok genç üniversite öğretim üyesini doçentlikten yoksun etmiştir. Diğer yandan, sayısız örnekler göstermiştir ki, bugün öğrenciliğinde ilerici eylemlere katılmış bir üniversite mezununun, ne kadar parlak olursa olsun, asistanlığa atanma şansı yoktur. Bütün bunlar daha önce görülmekle beraber bugün sayıları artmış olaylardır ve üniversitenin yerini göstermesi bakımından son derece önemlidir.

Buna ek olarak üniversite ekonominin gerektirdiği nitelik ve nicelikte üretim yapamamaktadır. Şüphesiz bu ekonomideki dengesizliklerin üniversiteye bir yansımasıdır ve üniversitenin bütünü için doğru olmakla beraber bazı bölümleri için çok daha doğrudur. Böyle bölümlerde üniversitenin, yapmak istediği ile yurt gereklerinin zorunlu kıldığı eğitim arasındaki ayrılığı bütün açıklığı ile göz önüne koymaktadır. Bu durumda üniversite "oligarşisi"nin yürüttüğü politikanın geçerliliğine güvenin ortadan kalkması kaçınılmaz bir sonuçtur. Başka bir deyişle, üniversitenin kendi güvenliğini artırmaya yönelmiş politikası, öğrencinin yararları ile desteklenmediği için daha çok açıklık kazanmaktadır. Hukuk, Dil-Tarih, Edebiyat ve Fen Fakülteleri ekonominin ihtiyacından fazla mezun veren ve dolayısıyla çelişmenin kendisini ilk önce duyuracağı bölümlerdir. Bu bakımdan hareketin buralarda başlayıp kökleşmesinin, buna karşın siyasal bilgiler ve mühendislik gibi mezunlarının kurulu düzendeki yerlerini, kolaylıkla aldıkları bölümlere yayılmayışının asıl nedeni budur. Şüphesiz, sözü edilen bu eğitim kuruluşlarında, otamı ve hareketi gerçekçi bir biçimde değerlendirebilecek ölçüde dinamik geleneği olan öğrenci liderliğinin etkili olmuş olması da mümkündür.

Bu gelişmeye bir de üniversite öğrencisinin sınıfsal yapısının getireceği ayrıntıları eklemek gerekir, öğrencilerin çoğunluğunun küçük burjuva ailelerden geldiğini, varsaymak herhalde yanıltıcı olmaz. Böyle kaynaklı bir topluluğun Türkiye'deki uyanıştan, örneğin, üniversite üyelerinden daha çok etkileneceklerinde kuşku yoktur. Son yılların üniversite dışına dönük öğrenci hareketleri bu düşünceyi doğrulayacak örneklerle doludur. Son yıllarda yüksek öğrenim gençliği, üniversitenin farkına bile varmadığı sorunların oldukça tutarlı savunucuları olmuştur. Bütün bunlar üniversite ve onun başındaki oligarşi ile öğrenciler arasındaki uçurumun gittikçe büyümesine yol açmıştır. Üniversite öğrencisi gerek eğitim ve gerekse genel yurt sorunlarını ortaya koymada ve bunları savunmada üniversiteyi çok geride bırakmıştır.

Fakat bütün bunlar boykot hareketinden gerçekten olumlu sonuçlar beklemek için yeterli değildir. Çünkü bugünkü çatışma, köklü nedenleri olan bu çelişkinin çok yüzeydeki bir görüntüsüdür. Çelişkileri olduğu gibi saklı tutan, onlara el atmayan bir hareket çok düşük bir olasılıkla başarıya ulaşsa bile, bu başarı geçici olmaya mahkûmdur. Bu bakımdan ünviersitenin bu patlamadan bir-iki taviz ile kurtulması kaçınılmaz olacaktır. Çünkü Türkiye'deki egemen yapı böyle bir üniversiteyi zorunlu kılmaktadır.

Yalnız yine de hareketi küçümsememek ve tarihi akışı içinde değerlendirmek gerekir. Bu, üniversite gençliğinin, üniversite ile ilgili olarak 1940'larda başlattığı ve o zaman bütün özelliği "sağ" olan hareketin şimdilik son halkasıdır. Ve şimdi sol ile birlikte sağ da reddedilmektedir. Kısa bir dönemdeki bu gelişme

gelecekteki bir hareketin sloganının ipuçlarını vermektedir. Gelecekte sadece sloganın değil, stratejinin de değişeceğinden kuşku duyulmamalıdır. Çünkü uğranılacak başarısızlık gelecek hareketlere doğru stratejiyi kazandıracaktır. Çünkü en doğru strateji, başarısız eylemlere dayanılarak kurulan stratejidir.

Üniversite oligarşisine, gelecek hareketten kuşkusu varsa, boykot ve işgal hareketine ilk önce, 1940'lardaki faşist hareketin geçtiği fakültenin sahne olduğu hatırlatılabilir. Tek bu olgu bile rüzgâr ekenlerin fırtına biçmekten kurtulamayacağını gösteriyor.

Unutmasınlar ki henüz ortada fırtına yok; sadece fırtınanın habercisi bir patlama var...

1978 Yılında Türkiye

Ortaya çıkan bir açıklık var: 12 Mart, son derece hızlı geliyor. Silahlanma eğiliminin filiz vermesinin hemen ardından Silahlı Kuvvetler yönetime el koyuyor. 12 Eylül'de de böyle oluyor ve bunu pek çok önemli bir açıklık görüyorum.

Bu açıklığın yeniden yazılması ve *slow-motion* halinde incelenmesi gerekiyor: Önce sol, barışçıl olarak ve eşitsiz gelişme yasasının açtığı bir büyük hızla kütleselleşiyor. *Slow-motion* halinde ilk görülen hareket budur. İkinci olarak, bunun ve bilinen "legal" yöntemlerle önlenmek istediği görülüyor. "Bilinen" sözcüğü, solun kütleselliğinin ve hızının son derecede sınırlı olduğu zamanlarda kullanılan yöntemleri anlatıyor. "Legal" sözcüğü ise, mevcut yasaların ve kütlesel dalga sonucunda yargı organının tereddütlerinden doğan hız yavaşlamasının, yeni yasalar çıkarılarak giderilmesini de ifade ediyor. Yönetenler açısından "legal" sözcüğünün anlamını genişlettiğim açık; yeni yasalarla varolan özgürlükleri ortadan kaldırmayı bile "legal" sayıyorum. Böyle bir sayım, bu çalışmada geliştirilen teorik çerçevenin içine giriyor ve normal duruyor; burjuvazinin, kendi özgürlüklerini bile, kendi aleyhine kullanılmaya başlandığı zaman ortadan kaldıracak yasalar çıkarmaktan çekinmediğini yazıyorum. İkinci *slow motion* harekette, bu tür projelerin işlemediği görülüyor. Üçüncüsü, kütleselleşen solun yeni bir dil bulduğu görülüyor; yürüyor. Büyük kütleler, Türkiye tarihinde ilk kez, ellerinde yazılı, ağızlarında sözlü isteklerle, bunlara slogan deniyor, yürüyorlar; bağırıyorlar.

Yavaş-çekim ya da *slow-motion* gösterimde, bir hareketi durdurmak ve üzerinde ayrıntıyla çalışmak mümkün oluyor. Üçüncü hareketi böyle bir "çalışma" için seçebiliyorum; öyle bir dönemi yaşamamış olanlar kadar yaşamışlar için de öğretici olacağını düşünüyorum. Sokaklarda öğrenci ve köyden yeni kopmuşlar, kadınlar ile başlangıçta çok az ve giderek artan sayıda işçiler yürüyorlar ve taşıyorlar: Bağırıyorlar. Türkiye'de yeni'dir; yepyeni.

Yeni ile yepyeni, her zaman, çarpıyor.

Yeni ile yepyeni, her zaman, şiddet saçıyor.

Yürümek bir dil'dir; ansızın Türkiye'nin sokakları bir başka dille konuşmaya başlıyor.

Sokaklar, başlangıçta tonal'dir; hızla atonalite'ye kayıyor.[42] Ancak pencereden bakanlar, yepyeni'nin şiddetiyle çarpılıyorlar; atonal eğilimleri hem görmüyorlar ve hem de içine düştükleri kaygı yoğunluğunda görmek istemiyorlar.

Bir parantez yerindedir; sol, bu aşamada sığ ve kütlesel birikimden yoksun. Ayrıca bu aşamada solun en büyük yük taşıyıcısı, her türünden öğrenci gençlik oluyor. Bir jenerik özelliği biliniyor; çarpıcı olanı tartmadan alıyor.[43] Bu dönemde dünya, dünyayı değiştirmek isteyenlerin ve bunlar arasında silahlı mücadele yollarını deneyenlerin parlak günlerini yaşıyor. Türkiye'yi etkisi altına almaması mümkün görünmüyor.

Henüz 1968 yaz ortasında, CIA bağlantılı Vietnam'da pasifikasyon uzmanı Komer büyükelçi olarak Türkiye'ye gelmeden önce bile, Dolmabahçe önünde ve gençlik içinde ton farkı seziliyor. Amerikan bayrağını indirmek ile İstanbul'un lüks otellerinde kiralık Türk kadınlarla buluşmak için Dolmabahçe'de sahile çıkan Amerikan bahriyelilerini tekrar denize atmak arasında bir tartışma başlıyor; bakışlar ayrılıyor.

Bu parantez içinde Türkiye'de 1969 yılında keskinleşen yol ayrımı tartışmalarının, tümüyle ve önemli ölçüde dış ve iç istihbarat örgütlerince yaratıldığı iddialarını reddediyorum; kabul edemiyorum. Dış ve iç istihbarat örgütlerinin rolü yok mu; var. Olmaz olur mu? Ancak yerel koşullar, toprak, en büyük saflığı içinde, yol ayrımını veriyor. Çocukluktan çıkmak için sesin çatlaması doğaldır; birikimsizlikle desteklenen nesnel koşullar bu tür eğilimlere elverişli bir ortam hazırlıyor.

Parantezi kapatırken yavaş-çekimde dördüncü harekete geçiyorum; yol ayrımını belirgin hale getiren, kütleselleşen solun üzerine uygulanan şiddet oluyor. Şiddet, ayırır ve ayırıyor. Şiddet uygulamayı bir politika olarak seçmede, iç ve özellikle dış istihbarat örgütlerinin verdikleri ekspertizin rolünü, kesinlikle, kabul ediyorum. Burada eklenmesi gereken, çok zaman sanıldığının aksine, CIA türü kuruluşların yalnızca birer istihbarat örgütü olmadıklarıdır; politika hazırlıyorlar. Topladıkları istihbaratı, birer politika alternatifi biçiminde oluşturarak karar organlarının önüne getiriyorlar ve kararı aldık-

tan sonra da uygulamasında önemli roller üstleniyorlar.[44] Kütleselleşen sol üzerine, 1968 yazından itibaren ve 1969 yılı başında temel politika olacak biçimde şiddet uygulanmaya başlıyor.

İnsanlar, basit döküm tezgâhından çıkan misketler değiller; gençlik de bireysel düzeyde farklılık gösteriyor. Bir eylemler tarihi ve bununla birlikte bir teorik zenginlik türdeşliği sağlayabiliyor; başında beklenmemesi gerekiyor. Başında beklenmesi zorunlu olan, bakışların çok çeşitli yöne dönebileceğini gösteren bir esnekliktir; başlangıçta bu esnekliği sağlık ve zenginlik işareti saymak mümkün. Eksen, her tarafı tarayabilen bakışlardan sonra beliriyor; çok çabuk olarak uygulanan şiddet, buna imkân tanımıyor. 1969 yılından itibaren kütlesel ancak sığ ve barışçıl sol harekete uygulanan ağır şiddet, Türkiye solunu, yeteri ölçüde tartmadan katılaştırıyor ve ayrıca bab-ı içtihat'ı kapatıyor.

1968 ve 1969 yılından, 1978 ve 1979 yılına sıçranabiliyor: Devrimci Yol, kendisi ve Devrimci Sol olarak ikiye ayrılıyor. TKP, kendisi ve yerini hedef alan TKP-İşçinin Sesi olarak ikiye ayrılıyor. TSİP, kendisi ve TKP-B olarak ikiye ayrılıyor. TİP, 1978 yılında merkezden başlatılan bir parçalanma hareketinin sonunda, tıpkı 1968 yılındaki türden yeniden bir Hemingway'in İhtiyar Balıkçısı'ndaki balık durumuna getiriliyor.

Atomun teorik olarak bölünmesinden beri hep parçalanma ile şiddet yanyana geliyor.

Bu ayrışmaların hepsini, ambrioyinik bir düzeyde, başlangıçta varolan bakış açıları çeşitliliğinin, yeni durumun zorladığı yol arayışında, örgütsel yapıyı zorlaması olarak görüyorum. Yeniden Türkiye solunun üzerine çevrilen şiddet uygulaması, arayışların olumlu sonuçlara yönelmesi ve kanalize edilmesine fırsat tanımadan, hem ayrılıkları ve hem de bakışları katılaştırıyor.

12 Mart ve 12 Eylül, son derece çabuk ve hızlı geliyor.

Bu saptamanın yeni çözümlemelere yol açacağını sanıyorum. Burada bırakıyorum.

Her ikisi de, kendi takvim tarihlerinden önceye giden başlangıçlarının devamı oluyorlar.

Burada *slow-motion* düşünmeyi bırakarak, hızlanmak gerekiyor. 15-16 Haziran Günleri ve bunu izleyen 1970 Ağustos Ayı Devalüasyonu hızlandırıcı etki yapıyorlar.

Aralık 1969

69 Deniz Subayının Bildirisi

"Halkımıza bildiririz!

Senden yana olanları bir bir vurmaya başladılar. Yiğit halkım. Önce Vedat'ı öldürdüler. Alacakaranlıkta. "Bağımsız Türkiye" demişti Vedat. Sonra Mehmet'i vurdular, sonra Taylan'ı. "Türk halkı ezilmekten kurtulsun" demişti Taylan'la Mehmet.

Sonra bir gece bir başka Mehmet, sonra bir gece bir yiğit Battal. Sandılar ki, durduruz ihanet barikatlarıyla bu coşkun seli. Sandılar ki, söndürürüz salyalarımızla, yanan ateşi. Oysa söner miydi bu kızgın ateş? Durur muydu Milli Kurtuluş Savaşımız. Bu savaş şunun bunun değil ki, dursun. Bu savaş bir avuç insanın değildi ki, dursun. Bu savaş senin, bu savaş ezilenlerin. Bu savaş Mustafa Kemal'in savaşı.

Ama yetsin artık bu alçakça katliâm, bitsin artık bu zulüm. Sahipsiz bildikleri Devrim'i köşebaşlannda yoketmeye kalkanların karşısına yeni Mehmet'ler, yeni Vedat'lar, yeni Taylan'lar dikilecektir. Bunu bilsinler. Bunu anlasınlar ezenlerin kulakları. İplerini tutan elleri kıracak güçler de vardır Türkiye'de. Meydan boş değildir. Tüfeklerimizdeki mermi, mermilerimizdeki barut, yüreklerimizdeki ateş yeter size.

Milli Kurtuluş Savaşı'mızın en büyük dayanağı yiğit halkımızsa, onun yumruğu devrimci gençliktir. Onun yumruğu bizleriz. Gece yarılarından alacakaranlıklarda, gençliğe sıkılan kurşun gerçekte Mustafa Kemal'e sıkılıyor. Yiğit halkım, tabancayı tutan bir uşaksa eğer, tetiği çeken seni ezen, tetiği çeken seni sömüren, senin yoksulluğundan yana olandır. Türk halkı yoksulluktan kurtulsun diye öldüler onlar. Bağımsız Türkiye diye vuruldular.

Yüce Türk halkı, senden yana olanları vuranlara, "Artık yeter, dur" diyoruz ve devrimci şarkımızı bir kere, bin kere daha birlikte söylüyoruz:

"Ne değişir, isterse kesilsin devrimcilerin başları birer birer. Oysa bir yasadır bu, mümkünü yok! Devrimciler ölür, devrimler sürer.

Altmış Dokuz Deniz Subayı

Aralık 1969

Beş Denizci Subay

TÜRK HALKINA

Biz beş genç subaydık. Bir gün halktan yana çıktık. Ordudan çıkarıldık. Biz beş devrimci subaydık. Mustafa Kemal dedik, bağımsızlık dedik, emekli edildik bir sabah vakti. Biz genç devrimcileriz şimdi. Kendini halkın kurtuluşuna adamış savaşçılarız ve devam ediyoruz kavgamıza kaldığımız yerden. Devrimcinin her yerde ve her zaman devrimci olduğunu bilerek ve söyleyerek devrimci andımızı ve uygun adım yürüyerek halkımızla birlik, devam ediyoruz kavgamıza, kaldığımız yerden.

Biz beş devrimci olarak üniformalı ya da üniformasız, bütün devrimcilere bu çağrıda bulunuyoruz: Bizi daha fazla bölmeden düşman, gelin kavgada birlik olalım; birbirimizi "hain" diye damgalamadan, fabrikaya, tarlaya dostça dolalım.

Artık boşa söylenecek sözümüz yok. Kederli de değiliz askerlikten ayrılışımıza. Biliyoruz ki, bu bir üniforma değişimidir. Bundan sonra üniformamız köylünün tarlada, işçinin fabrikada giydiği, kışlamız tüm, Anadolu'dur. Yüreğimiz daima inançla doludur.

Selâm olsun halkımıza.

Ordudan çıkarılan beş devrimci teğmen:

Sarp Kuray-Doğan Ünsalan, Okan Esmen, Emin Kabakuş, Ahmet Çöker.

15-16 Haziran Günleri, bir anlatım'dır, bir dil; bir yürüyüş oluyor.

Bu dilin, işçilere de geçmesinden korkuluyor; geçiyor. Aynı dili işçilerin kullanması daha kaygı verici oluyor.[45] Ayrıca yürüyüşleri de bir başka oluyor; bir fabrikadan diğerine yürüyorlar ve fabrikanın önünde içerdeki işçi arkadaşlarını ikna etmeye çalışıyorlar. 1970 yılının 15-16 Haziran Günleri'nde, Anadolu yakasında İstanbul'un fabrikalarını ikna etmede büyük başarı gösteriyorlar ve yürürken, bir fabrikadan diğerine, bir fabrika dolusu işçi ölçüsünde kalabalıklaşıyorlar.

Parantez açıyorum. 15-16 Haziran Günleri'ni izleyen aylarda bu yepyeni ve etkileyici pratiğin yazılmadan bırakılacağı konusunda çok büyük kaygılarım vardı. Bilgilerin ve anıların toplanması gerekiyor; daha sonra incelenebilir ve değerlendirilebilir. Elde bir tek çalışma var; Turgan Arınır ile Sırrı Öztürk'ün çalışması, bir büyük boşluğu doldurmada önemli bir katkı sağlıyor. Kısaca, bu kaynağa dayanıyorum.

Yöneticiler, özgürlük ve hakların kullanılmasından yakınıyorlar. Yönetenler, kullanılmaması koşuluyla her türlü hakkı vermeye ve her türlü özgürlüğü denemeye hazırlar. İşçiler, bütün sınırlarına karşın, 1960 yıllarının başlarında çıkarılmış olan sendika ve grev ile toplu sözleşme yasalarını işler hale getirdiler.

DİSK Genel Başkanı Kemal Türkler, 12 Haziran 1970 tarihli basın açıklamasında şunları dile getiriyor: "Sendikalar kanununu değiştiren yeni tasarı, ekspres sür'ati ile Millet Meclisi'nde üç buçuk saat görüşülüp kabul edildi."[46] Hatırlatmakta yarar var, bu dönemde yasama organı iki odalıdır ve bir de yaşlılar meclisi anlamına gelen Senato'ya gidiyor. 15-16 Haziran Günleri, bu iki arada yaşanıyor. Kemal Türkler şöyle devam ediyor: "AP, CHP ve GP (CHP'den ayrılan Feyzioğlu'nun kurduğu özgürlük karşıtı ve ilericilere düşman Güven Partisi, y.k.) oylarının birleştiği yeni tasarı işçilerin serbestçe sendika seçme özgürlüğünü yok etmektedir. Memleketimizde faşist sendikacılığı getirmenin temelleri atılmaktadır. Bundan sonra, Türk-İş dışında bulunan işçi sendikalarına hayat hakkı tanınmayacak, işçiler, üyesi olmadıkları halde, haraç şeklinde Türk-İş'e aidat ödemek zorunda bırakılacaktır." Görülüyor; daha on yıllık bir ömrü bile doldurmamış sendika yasasını, geriye doğru değiştirmede, CHP, kendinden kopmuş GP ve AP ile birleşmekte bir sakınca görmüyor.

CHP ile AP ve GP'nin işçilerin sendikal haklarını sınırlamak için birleşecekleri belli olunca, ilk adımın işçilerden geldiği anlaşılıyor. İşçiler, henüz sendikaları ve sendikal konfederasyon olan DİSK yönetimi belli bir yönde bir karara varmadan harekete geçiyorlar. "Ne Yapmalı" sorusunu tartışıyorlar. Turgan Arınır ile Sırrı Öztürk'ün çalışmalarına göre işçiler bu soruyu düşünüyorlar ve bir sonuca varıyorlar. Aktarıyorum: "En bilinçli işçiler, bu konuda düşünmeye ve aralarında tartışmaya başladılar. Sonuçta işyerlerinde, ileride kararlaştırılacak eylemin oluşturulması görevini üstlenecek, bu konuda gereken çalışmaları yapacak komiteler oluştu. Bunlara 'anayasal direniş komiteleri' adı verildi."[47] İşçilerin gösterdiği bu hareketliliğe paralel olarak DİSK Yönetim Kurulu da, 3 Haziran 1970 tarihinde Kemal Nebioğlu'nun başkanlığında, Salih Çetin, Celâl Beyaz, Şinasi Kaya, Hilmi Güner ve Mustafa Baştan'dan oluşan bir komiteyi, eylem türünü belirlemek için çalışma yapmak ve bir rapor hazırlamakla görevlendiriyor. Komite, işyerlerindeki oluşumlara paralel bir öneri ile ortaya çıkıyor. Hazırladığı raporda, "anayasal haklar için direniş hakkının kullanılması ve anayasal direniş komitelerinin kurulması" öneriliyor.

15-16 Haziran Günleri'nde yürüyüşün yönetimini "Anayasal Direniş Komitesi" alıyor. Devlet Başkanı, Başbakan, Meclis'te grup sahibi partilere bir telgraf çekiyor: "27 Mayıs Anayasası'nın temel esprisi olan direnme hakkımızı, tasarılar meclislerden alınıncaya kadar kullanmaya kararlıyız. Sizi uyarmayı tarihsel ve ulusal bir ödev sayarız." Telgraf, Direniş Komitesi'nin kendi kendine güvenini belli ediyor. Bu ve benzeri türden on bin telgraf çekiliyor.

15 Haziran Günü, direniş ve yürüyüş başlıyor.

Fabrikalar yürüyor.[48] İzmit dışında İstanbul'da üç koldan yürüyorlar. Bir kol, Ankara Yolu üzerindeki fabrikaları alarak, Kartal'dan Kadıköy'e yürüyor. 1960 yıllarının kolay zenginlerinin *exhibition* yeri olmaya henüz başlamış olan Bağdat Caddesi, bu yürüyüşten, çok ürküyor. Bir 6-7 Eylül sanıyorlar; yanılıyorlar. Fakat çok büyük bir korku yaşanıyor.[49] Yürüyüşü önlemek için çeşitli barikatlar kuruluyor. Turgan Arınır ve Sırrı Öztürk şunları yazıyor: "Bağdat Caddesi'nden Bostancı, Suadiye yolu ile Şaşkınbakkal'a gelen işçiler burada karşılaştıkları barikatları kolayca aşarak yollarına devam ettiler."[50] Biraz daha ilerliyorlar ve aynı kaynak bu ilerleme üzerine şu bilgileri veriyor: "Kadıköy bölgesinde en büyük çatışma Yoğurtçu Park civarında oldu. Bu çatışma sırasında bir polis öldü." Kadıköy İskelesi'nde ise polis silah kullanıyor ve çok şiddetli çatışmalar oluyor.

Tuzla çevresinden işçiler ve fabrikalar Gebze'ye ve Bakırköy fabrikaları da Taksim'e yürümeye başlıyor. Köprüler açılıyor.[51] İşçiler bu kez sandal ve motor ile Beyoğlu'na çıkıyorlar.

Yürüyüş, 16 Haziran Günü daha da büyüyor. İzmit'te şunlar oluyor: "16 Haziran Günü İşçiler Maden-İş Bölge Temsilciliği önünde toplandılar ve doğruca Pirelli ve Good Year Farbrikaları'na doğru yürüyüşe geçtiler. İlk önce özellikle Lastik-İş Sendikası'nın yöneticileri tarafından engellendikleri için yürüyüşe katılmayan Pirelli Fabrikası işçileri, ikinci gün yürüyüş kolu fabrika önüne geldiğinde işi terkederek yürüyüşe katıldılar. Good-Year Fabrikası'na doğru yürüyüşe devam eden işçiler yolda ardarda kurulan iki komando barikatı ile karşılaştılar. Bu barikatları yararak Good-Year Fabrikası önüne gelen işçiler, Good-Year işçilerinin de direnişe katılmasını sağladılar." Direnişe katılımı genişletmek için hiç zor kullanmadılar.

Yalnızca AP binası tahrip edildi. İki yüz kişi yaralandı ve beş kişi öldü.

Sıkıyönetim ilân edildi.

"Sıkıyönetimce girişilen arama faaliyeti sendikalardan sonra bütün ilerici ve devrimci kuruluşların aranması biçimine dönüştü. İstanbul ve Kocaeli'nde DİSK ve ona bağlı sendikalar dışında Dev-Genç'in faaliyet gösterdiği öğrenci dernekleri, TÖS ve işçi birlikleri arandı. Bununla da yetinilmeyerek bu kuruluşların yöneticileri ile ilerici ve devrimci tanınan kişilerin evleri de baskınlar düzenlenerek aranmak yoluna gidildi."[52] İşçilerin yürüyüşünün arkasından ilericiliğin her türüne yönelik bir baskı dönemi başladı. İktidardaki hükümet başkanı böyle bir dönemi, büyük bir devalüasyonu uygulamaya koymak için uygun buldu.

1970 yazından itibaren Türkiye'de tam bir hükümet boşluğu hüküm sürmeye başlıyor. 1968 yılında açılan komando kampları meyvalarını veriyor; artık, imam-hatip okulu öğrencilerinin yerini komandolar alıyor. Yön Hareketi iktidara hazırlanıyor. Dördüncü Büyük Kongresi'nde ideolojik açıdan güçlenen ancak kadro ve kavgacılık bakımından son derecede zayıflayan TİP, "Faşizme Hayır" kampanyasını açıyor; etkisiz kalıyor. Dev-Genç, Devrimci Öğrenci Birliği'nden gelme Deniz Gezmiş'in başını çektiği küçük bir grupla THKO ve Mahir Çayan'ın başını çektiği bir kadroyla THKP-C olarak yeni bir döneme kayıyor. THKO net bir biçimde, THKP daha karışık bir senaryo ile, kentleri bırakmayı planlıyor. 12 Mart geliyor.

12 Mart gitmek üzere geliyor.

Burada bir akl'ı, yönetenlerin aklını, ardarda iki kez olarak yazabilirim; birincisi, bir ölçüde, daha önceden duyuruldu. Türkiye, 1938 yılında girdiği restorasyon süreci ve sürecin yol açtığı tepki dinamiği ile bir üçlü yönetimi öğreniyor. CHP veya ardılı ile DP ve ardılı, Silahlı Kuvvetler Yönetimi ile birlikte Türkiye'nin üç yönetim almaşığını meydana getiriyorlar. Genç subayların hareketi dışında, arada bir takım zımni anlaşmalar olduğu ortaya çıkıyor. Bütün sözlü suçlamalara karşın, yönetimi birbirinden devraldıkları zaman, birbiri aleyhine yasal ya da yargısal soruşturma ve kovuşturma açmamaya özen gösteriyorlar. Bülent Ecevit, meydan mitinglerindeki tüm kükremelerine ve hatta İzmir'de suikasta uğradığına dair tüm iddialarına karşın iki kez başbakanlığında bu tür dosyalara el atmamaya dikkat etti. Süleyman Demirel de aynını yaptı. 12 Mart ve 12 Eylül, ne Demirel ve ne de Ecevit ile ilgili ciddi bir kovuşturmaya gerek duymadı. Ecevit ve Demirel de, 12 Mart'tan sonra hükümet başkanlığını sıra ile birbirlerinden devralmalarına rağmen, 12 Mart uygulamalarını her türlü tartışmanın dışına çıkarmaya özen gösterdiler.

CHP veya ardılı hükümet, DP ardılı hükümet ve Silahlı Kuvvetler Hükümeti, yönetimde uzun süre kalmamayı planlıyor. Uzun süre kalmanın, patlama tohumlarını geliştirebileceğine inanılıyor.

İkincisi, Silahlı Kuvvetler Hükümeti, yönetimi bir başka hükümete resmen devrettiği zamanda, uzun zaman yönetimden ayrılmak istemiyor ve ay-

rılmıyor. Bunu, sıkıyönetim rejimini bir süre daha işleterek sağlıyor; ancak bu sağlama o kadar önemli değil. Daha önemlisi, yarattığı korku ve bıraktığı alışkanlıklarla, Silahlı Kuvvetler Hükümeti, resmi devir teslimden sonra da etkinliğini sürdürmek istiyor ve giderek zayıflamakla birlikte bunda da başarılı oluyor.

Bundan bir sonuç çıkıyor: Türkiye'de yönetim zamana karşı mücadele ediyor.

Türkiye'de varolan rejim yalnızca zaman kazanmak istiyor. Artık kendinin olmadığını sezdiği bir zamanı kazanarak sürdürüyor. Denizi doldurarak kazandığı topraklar üzerinde bir yaşam kurmak isteyen bir hali var.

Türkiye, 12 Mart'tan ne zaman çıktı ve ne zaman Eylülist Dönem'e girdi?

Türkiye'de ilericilik son zamanlarda hep bir süreçten çıkmaya çabalıyor ve çıkarken aynı sürecin devamına girdiğinin farkında görünmüyor. Çıkmak istediği sürecin dışında başka süreçlerle düşünmeyi düşünmüyor.

12 Mart da, 12 Eylül de bir devamdır.

Devam ediyorum. Türkiye'de, Türkiye Halk Kurtuluş Partisi'nin belgelerinde çok geçen bir kavram var; "sun'i denge" adı veriliyor.[53] Çok kısa ve özet olarak varolan rejimin bir yapay dengeye dayandığı ileri sürülüyor; halkın, bir halk savaşına hazır olduğuna inanılıyor. Yalnızca, zembereğin önündeki pimi çekmek, *to trigger*, ya da tetiği harekete getirmek gerekiyor; yeter.

Bu tamlamanın doğru kullanılmış olduğunu sanmıyorum; denge çözümlemesinde "yapay" nitelemesi yerli yerine oturmuyor. Ayrıca çok özgün de değil; aynı işlevi, "şok" sözcüğü ile de anlatmak mümkün görünüyor. Şok, bir dengeyi bozabilir.

Statik çözümlemede iki tür denge'den söz edilebiliyor ve çok kullanılan örneği var. Bir tencere ters yüz edilebilir; dışbükey konuma getirilen tencerenin yuvarlağının en üstüne bir misket oturtulabilir. Kolay değil; özen gösterilirse bir misket tencerenin yuvarlağının en üst noktasında durabiliyor. Buna istikrarsız denge, *unstable equilibrium,* "diyoruz." Eğer THKP belgelerinde bundan böyle de denge çözümlemesi yapılacak olursa, "sun'i denge" tamlaması yerine istikrarsız denge kavramını kullanmanın çok daha doğru olabileceğini düşünüyorum.

Tersine çevrilmiş tencerenin yuvarlağının en üstüne konulan ve duran, denge halinde olan misket, çok küçük bir hareketle yerinden oynatılacak olursa, Galileo deneylerine de uygun olarak, gittikçe artan bir hızla başlangıç noktasından uzaklaşacaktır; bir daha aynı yere dönmesi söz konusu edilemiyor. İstikrarsızlığı buradan geliyor ve denge, bir daha kurulmamak üzere bozuluyor.

Tencere çevrilebilir; normal durumuna gelmiş oluyor. Misket, bu kez, tencerenin çukurunun ortasına konabilir ve denge haline getiriliyor. Buna, istikrarlı denge, *stable equilibrium,* "diyoruz." Misket, tencerenin içinde hareket ettirilebilir ve tencerenin isteyen yerine getirilip bırakılabilir. Durmaz; tencerenin iç çevresinde belli sarkaç hareketlerini yaptıktan sonra, gittikçe yavaşlayan bir hızla, hareket eder ve en sonunda yine, başlangıç noktasına gelir ve durur. Başka yerde durmaz. Denge istikrarlıdır.

Bu tür denge çözümlemelerini pek yararlı bulmuyorum; eninde sonunda statik bir bakış açısını getiriyor. Halbuki gerçeklik hep dinamiktir ve hareket halini içeriyor. Ancak bu tür bir çözümleme kullanılacak olursa da, ortaya çıkan sonuç şudur: Türk ilericiliği artık kendi hareket normlarını bulmak üzeredir ve bir dengesi kesinlikle var.

Türkiye'de ilericilik artık kişisel değil fiziksel bir hareketliliğe ve canlılığa sahip olduğunu kanıtlıyor. Türkiye'de ilericilik bir misket türünden bir tencereye, kendi yarıküresine, konduğunda her zaman merkezi buluyor. Türkiye'de ilericilik, içinde konduğu tencerede bir süre kaynatıldığı zaman hareket ediyor, fokurduyor, alttaki ateş biraz kısıldığında yine yerini ve merkezini buluyor.

Bu açıdan son derece istikrarlı bir görünümü var.

Yine bir parantez açabiliyorum; "tarih" hep çatık kaşlı olarak algılanıyor. Mümkün görmüyorum; bilim, bir şaşma sürecidir. Tarih, bilimlerin anasıdır; şaşırıyor ve şaşırtıyor.

Bilim adamını, hep, bulgularına şaşıran bir yaratık olarak görüyorum. Neden, daha önce ve başkaları bulamadılar? Üstelik son derece doğal.

1974 ve 1975 yıllarının hareketliliği karşısında şaşırdığımı yazmak zorundayım. İçinde idim; yalnız bir tarih olarak bakıldığında, bütünü ve bütünsellik içinde eğilimler ortaya çıktığında, son derece şaşırtıcı görünüyor. Bir yandan kuruluyor ve bir yandan kapatılıyor. 8 Nisan 1974 tarihinde "Etem Kiper, Emin Tanrıyar, T. Mahir Öztürk, Ahmet Gök, Aykut Başaran, Hüseyin Oğuz ve Tültigin Polat isimli şahıslar tarafından Ankara Demokratik Yüksek Öğrenim Derneği isimli dernek" kuruluyor.[54] Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı 9 Aralık 1974 tarihinde, ADYÖD'ü kapatıyor.[55] Yönetimde Bülent Ecevit başkanlığında CHP-MSP hükümeti var.

Aynı yıl, Türkiye Sosyalist İşçi Partisi kuruluyor. 1975 yılında Türkiye İşçi Partisi yeniden ortaya çıkıyor. Diğer yasal partiler birbirini izliyor.[56] Bunların dışında, 1973 yılı sonu ve özellikle 1974 yılı, Türkiye Komünist Partisi'nin bir tür yeniden kuruluş tarihi sayılıyor. Hızlı bir partileşme süreci görülüyor.

İddianamelerin incelenmesi, 1970 yıllarında etkin olan hareketlerin çoğu için bu iki yılın bir dönüm noktası olduğunu ortaya çıkarıyor. İbrahim Kaypakkaya'nın izini sürdüren Türkiye Komünist Partisi/Marksist-Leninist örgütü ile ilgili İddianame, "1974-1975 yılları TKP/ML'nin yenilgiden bu yana bir nebze güçlendiği ve etrafına birçok unsuru topladığı yıllar ifadesi yer alıyor.[57] Bir başka iddianamede de "1975 yılı sonlarında veya 1976 yılı başlarında 'Türkiye Devriminin Acil Sorunları' adlı kitabın yayınlandığı ve 1975 yılı içerisinde Acil'in yurt dışı grubu ile birleşildiği" görüşüne yer veriliyor.[58] 12 Mart kesintisini ortadan kaldırmayı acil bir sorun sayıyorlar.

Ankara Demokratik Yüksek Öğrenim Derneği'nin, Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından kapatılması ve yöneticilerinin 12 Mart Yılları'nda kurulmuş olan Devlet Güvenlik Mahkemesi'ne verilmesi, öğrenci gençliğin örgütlenme tutkusunu ortadan kaldıramıyor. İlk örgüt, ADYÖD'ün kapatılmasının üzerinden henüz iki ay geçmeden ortaya çıkıyor ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde, Saffet Atıcı, Selçuk Ünlü, Şerafettin Şahin, Taner Akçam, Zadik Bal, Mehmet Ali Yılmaz ve Melih Pekdemir, ODTÜ Öğrencileri Kültür Derneği, ODTÜ-DER, adıyla yeni bir derneği kurabiliyorlar. Devrimci Yol ana iddianamesinde, bu dernek ile ilgili olarak şu değerlendirme yapılıyor: "Bu dernek vasıtasıyla ODTÜ içinde çeşitli vesilelerle forum ve boykotlar, ideolojik eğitim çalışmaları tertip edilmiştir."[59] Yalnız ODTÜ-DER etkinliğini bir tek üniversite içinde sınırlandırmak zorunda kalıyor.

Belki de Ankara'daki yüksek öğrenim gençliği, ADYÖD'ün isminde "demokratik" sözcüğü olduğu için kapatıldığını düşünüyor. Kısa bir zaman sonra 20 Nisan 1975 tarihinde Mehmet Karabay, Abdurrahman Atalay, Erdal Yüksel, Atanur Yıldırım, Mahmut Esat Güven, Vedat Tüysüzoğlu, Haldun Hakman, Mehmet Ali Yılmaz ve Ali Alfatlı, Ankara Yüksek Öğrenim Derneği'ni, AYÖD, kuruyorlar. Bunu da İstanbul'da, İstanbul Yüksek Öğrenim Derneği, İYÖD ve diğerleri izliyor.

Kuşkusuz, baş harfi değişik YÖD'lü dernekler çoğalınca, bir federasyon gereği ortaya çıkıyor. 9 Ağustos 1976 tarihinde AYÖD, İYÖD ve EYÖD, bu sonuncu Erzurum Yüksek Öğrenim Derneği oluyor, bir araya gelerek Devrimci Gençlik Dernekleri Federasyonu'nu kuruyorlar. Mehmet Ali Yılmaz genel başkan, Bülent Uluer Genel Sekreter ve Sedat Kesim, genel sayman oluyorlar. Kuruluş tamamlanıyor; 1 Kasım 1975 tarihinden itibaren, "Emperyalizme ve Oligarşiye Karşı Devrimci Gençlik" Dergisi, yeni oluşumun yayın alanında sözcülüğünü yapıyor.[60] Bu sıralarda, bir başka çalışmamda gösterdim, Jack London'un Demir Ökçe romanı satış rekorları kırıyor. Roman, oligarşiye karşı yöneltilen bir savaşı, yapay ve didaktik çizgilerle anlatmaya çalışıyor.

"Tarih" hep çatık kaşlı anlatılıyor; aslında hem şaşırıyor ve hem de şaşırtıyor. 12 Mart, kütleselleşen ve yükselen Türkiye solculuğuna set çekme misyonu ile tarih sahnesine çıkarılıyor. Çıkıyor. Yükselen sol hareket, denizin dibine indiriliyor ve bir süre, üzerine bindirilen basınçla, dipte ve derinde tutuluyor.

1974 yılı başlarından sonra ve 1975 yılında yeniden yükseliş yolları aranıyor.

Şimdi daha geri tarihlere dönmek zorunlu oluyor; açıkladım, olabildiğince kaynak olarak, iddianame veya mahkeme kararlarını kullanıyorum. Bir başka iddianameden aktarma yapmak durumundayım: "Türkiye'de 1 Mayıs'ın kutlanması ilk defa 1912 yılında İstanbul'da ortaya çıkmıştır. 1921 yılında yapılan kutlamaya ise daha kalabalık bir işçi kitlesi katılmıştır. 1 Mayıs 1922'de işçiler, İstanbul'da, Enternasyonal Marşı'nı söyleyerek, şehirde yürümüş ve bildiri dağıtarak gösteri yapmışlardı."[61] Modern Türkiye'de 1921 ve 1922 yıllarında ve İstanbul'da 1 Mayıs kutlamaları yapılabiliyor.

Modern Türkiye'de 1923 ve 1924 yıllarında 1 Mayış kutlamaları yapılamıyor. Aynı kaynaktan, DİSK ile ilgili İddianame'den, aktarmayı sürdürüyorum: "1923 yılında İzmir'de toplanan İktisat Kongresi'nde 1 Mayıs Günü, işçi bayramı olarak kabul edilmişse de, aynı yıl 1 Mayıs'ta gösteri yapan birçok işçi tutuklanmıştır. 1924 yılında ise gösterilere izin verilmemiştir." Bu yıldan itibaren, 1 Mayıs Gösterileri, modern Türkiye'nin yasakları arasına alınıyor. Yalnız 1935 yılında çıkarılan ulusal bayram ve resmi tatiller hakkındaki yasa, 1 Mayıs gününü "Bahar Bayramı" olarak ilân ediyor. Bu tatil günlerinde kırlara çıkma özgürlüğü getiriliyor.

1924 yılında yasaklanan 1 Mayıs, tam 52 yıl hareketsiz kalıyor. 12 Mart ise Türkiye'ye daha yoğun bir hareketsizliği içermek için tarih sahnesine çıkarılıyor.

DİSK için İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı tarafından hazırlanmış olan İddianame şöyle devam ediyor: "1976 yılına kadar devam eden bu durum, 1976, 1 Mayıs'ında gerek öz ve gerekse biçim bakımından değişikliğe uğratılmak suretiyle, DİSK tarafından devleti hedef alıp tehdit eden ideolojik bir nümayiş haline dönüştürülmüştür."

Rejim, birden bire 1 Mayıs Gösterisi'ni, 1976 yılında, devleti hedef alan bir hareket sayıyor.

İddianame'de aktarıldığına göre DİSK, 1 Mayıs'ı şu biçimde görüyor: "1 Mayıs işçi sınıfının bayramıdır, ama işçi sınıfının sömürü ve baskıya karşı sürdürdüğü mücadele içinde özel bir yeri olan bayram-

dır. Bu mücadele günüdür. 1 Mayıs, tüm emekçilerin faşizme ve baskıya karşı bağımsız, demokrasi ve sosyalizm için güçlerini birleştirdikleri bir gündür. 1 Mayıs, işçi sınıfının mücadele azmini biler, ama burjuvazinin yüreğine korku salar." Ancak daha sonraki yıllarda ulaşılan sayıya göre, 52 yıl aradan sonra yapılan ilk 1 Mayıs Gösterisi'ne, İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı kayıtlarına göre, 60 bin kişi katılıyor.

Katılan örgütlerle ilgili olarak şu bilgiler var: "Bu mitinge, toplantı ve gösteri yürüyüşüne TSİP, SDP, TBP örgüt olarak, CHP ise bir kısım üyelerince temsil edilerek katılmıştır. Diğer sol örgütlerden ise, İstanbul Yüksek Öğrenim Kültür Derneği İYÖKD - İlerici Gençler Derneği İGD, Genç Sosyalistler Birliği GSB, TÖB-DER (çoğunlukla TİP çizgisinde olanlar), TÜTED, TÜM-DER, Pahalılık ve İşsizlikle Mücadele Derneği PİM, İlerici Kadınlar Derneği İKD, Ankara Yüksek Öğrenim Kültür Derneği katılmışlardır." Türkiye İşçi Partisi, bu sıralarda parti ve sendika ayrımını yaparak, parti düzeyinde katılmak yerine çeşitli örgütlere dağıldığı varsayılan üyeleri yoluyla katılımın daha "teorik" ve doğru olduğunu düşünüyor.

Bir değerlendirme var. Aktarma gereğini duyuyorum: "'Bağımsız Türkiye' - 'Faşizme Geçit Yok' - 'Güçlüyüz Devrimlerde Öncüyüz' - 'İş, Emek, Hürriyet, Sömürüye Nihayet' -'Katil Oligarşi' - '1 Mayıs Günümüz Zaferdir Önümüz' - 'Deniz, İbo, Çayan, Savaşa Devam' sloganlarının atıldığı ve pankartlarının taşındığı 1 Mayıs 1976 Mitingi, DİSK'in devlete karşı açtığı savaş icabından ve bunun stratejisi gereğinden olmak üzere, işçi sınıfının 'kendiliğinden değil', 'kendisi için sınıf olma bilinci kazanmasını, üreten olduğu kadar yöneten olduğunu da gösterecek olan ihtilâlin tahakkukunu temin sadedinde tertiplemekte olduğu kitle eylemlerinin, uluslararası işçi sınıfının birlik, mücadele, dayanışma günü adı altında oluşturulan yeni bir halkasını, yeni bir organizasyonunu teşkil etmiş, DİSK'ce ve proleter enternasyonalizminin günü olarak, bu anlamıyla, yurdumuzda da bir gelenek halinde kutlanmasının başlangıcı kılınmak istenmiş, mevcut rejime karşı yığınsal bir gösteri ve tehdidin ifadesi olarak kıymetlendirilmesi yoluna gidilmiştir."[62] 1 Mayıs 1976 yılında Taksim Alanı'nda yapılan ve 60 bin kişinin katıldığı 1 Mayıs Gösterisi, devlete karşı bir savaş ve kuşkusuz iç savaş açılması olarak değerlendiriliyor. Bu değerlendirmenin zamanında da yapılmış olabileceğini düşünüyorum.

Rejimin değerlendirme organlarınca, 52 yıl durdurulduktan sonra, 1 Mayıs 1976 tarihinde 1 Mayıs Gösterileri'nin yeniden başlamasını bir "iç savaş" koşulu olarak görmesi, bu çalışmada geliştirilen teorik çerçeve ile tutarlı görünüyor.

Sadi Ekiz: "Öldürdüğüm Polisin Mezarı Başında Öldürdüler Beni"[63]

Olay tarihi: 3.7.1980

Olay: Olay günü yasa dışı Dev-Yol liderlerinden Şahittin Tırıç'ın cenaze töreni sırasında tüm Dev-Yol örgütü militanlarının Fatsa ilçe merkezine toplandıkları, Fatsa ilçe merkezine Yaranoğlu Ekmek Fabrikası'nın satış mümessilliğine ait büfenin önünde maktulün durmakta olduğu sanıklardan Dev-Yol liderlerinden Cemil Yakan'ın, sanıklardan Sadi Ekiz'in yanına gelerek ilçede şüpheli bir şahıs gördüğünü söyleyerek maktulü gösterdiğini, maktul polis memuru Ahmet Çolak'ın yanına bu sanıkların gittikleri ve maktulden kimlik sordukları ve maktulü büfenin içine sokarak üzerini aradıkları, maktulün polis kimliğini ve üzerindeki Smith Wesson marka tabancasını sanıklar Sadi Ekiz, Cemil Yakan ve Halit Yüksel'in aldıkları, Cemil Yakan'ın kendi ruhsatsız tabancasını çekerek maktulü büfenin içinde etkisiz hale getirirken, diğer iki sanığın da Dev-Yol örgütünün üst düzey yöneticisi olan sanıklar Yusuf Atasoy ve Aydın Akyazı'nın yanma giderek maktulü yakaladıklarını ve ne yapmaları gerektiğini sordukları, bu sanıkların maktulü bırakmalarını gelen sanıklara emretmeleri üzerine sanıklar Sadi Ekiz ve Halit Yüksel'in yeniden maktulün bulunduğu ve zorla tutulduğu büfeye geldikleri, bu üç sanığın maktulün üzerini yeniden aradıkları, maktulün üzerinde Pol-Bir kartının çıktığı, sanıkların tekrar bu kartla birlikte Yusuf Atasoy ve Aydın Akyazı'nın yanına giderek maktul polis memurunun Pol-Bir'e kayıtlı olduğunu gösteren kartı göstererek yeniden talimat istedikleri, Dev-Yol üst düzey yöneticisi olan sanıklar Yusuf Atasoy ve Aydın Akyazı'nın maktulü kastederek "Bu şahıs bir provakatör olabilir, bunun Fatsa'da olay yapmaya gönderildiği ve Fikri Sönmez'i öldürmeye gelmiş olabileceğini" söyleyerek maktulün tenha bir yere götürülerek öldürülmesi direktifini verdikleri, bu direktifi alan sanıklar Sadi Ekiz, Cemil Yakan ve Halit Yüksel'in maktulü bulunduğu kulübeden alarak Belediye'ye getirecekleri sırada maktulün kaçmaya kalkıştığı, halkın da yardımı ile sanıkların maktulü yakalayarak dövdükleri ve orada bulunan bir minübüsün yolcularını indirip maktulü bu araca zorla bindirdikleri Belediye'nin arkasında bulunan Ayhan Yıldız'a ait kahvehanenin yanındaki inşaatın üst kısmında bulunan fındık bahçesine getirdikleri, burada bir kere de kendi aralarında

kurdukları Halk Mahkemesi'nde maktulü yargılayıp ölüm cezasının doğru olacağına karar verdikleri, bir taksi bularak maktulü bu taksiye alıp sanık Sadi Ekiz'in sevk ve idaresinde hep birlikte Çullu Tepesi'ne götürdükleri, aracı parkettikten sonra Polis Memurunu indirdikleri, sanıklar Sadi Ekiz, Halit Yüksel ve Cemil Yakan'ın maktul polis memuru ile birlikte orada bulunan ormana gittikleri, ormanda maktulü tekrar sorgulayarak "Kaç Devrimcinin Kanıma Girdin, Halk Düşmanlığı Yaptın" dedikleri, maktulün öldürüleceğini anlayarak sanıklara devamlı yalvardığı, sanıklardan Halit Yüksel'in üzerinde ruhsatsız taşıdığı 14'lü tabancası ile maktulün başına 1 metre mesafeden 2 el, göğsüne de bir el ateş ederek maktulü öldürdüğü, diğer sanıklar Sadi Ekiz ve Cemil Yakan'ın etrafı gözetledikleri, sanıkların maktulü öldürmeden önce ellerini kayışla arkasından bağladıkları ve sanıkların maktulün öldüğüne inandıktan sonra geldikleri taksi ile geriye döndükleri, maktulün üzerinde bulunan tabanca ve mermiyi sanıklardan Sadi Ekiz'in aldığı, maktulün üzerinden çıkan 8.000 TL.'nin sanıklar tarafından, Aydın Akyazı'ya verildiği ve sanıkların durumu Aydın Akyazı ve Yusuf Atasoy'a bildirdikleri, bu sanıkların da cesedin gömülmesi gerektiğini söylemesi üzerine sanıklardan Cemil Yakan ile Halit Yüksel'in olay gecesi olay yerine giderek cesedi gömdükleri, ertesi gün de sanık Yusuf Atasoy'un 500 TL. vererek sanıklardan Sadi Ekiz, Halit Yükseli, Hacı Ali Tatlıelma ve Cemal Gümüş'ün tekrar olay yerine giderek derin bir çukur kazıp cesedi iyice gömdükleri anlaşılmıştır.

Sanıklardan Tahsin Çavuşlu'nun 13 Özel no-lu dosyada bulunan ve soruşturma heyetince tespit edilen 5 sahifeden ibaret ifadesinde maktul polis memurunun alınması, arabaya bindirilmesi ve sorguya çekilip ölüme mahkûm edildikten sonra öldürülüp, taşınması ve gömülmesine de iştirak ettiğini ve cesedin sanıklardan Haydar Abaz'ın kullandığı araba ile taşındığını anlattığı, bu suretle sanık Haydar Abaz'ın da cesedin taşınması olayına katıldığı anlaşılmıştır.

Ayrıca maktulün ilk yakalanmasından sonra sanıkların elinden kaçmaya kalkıştığı ve yukarıda geniş biçimde açıklandığı üzere halkın da yardımı ile yakalandığı ve sanıklardan Osman Yaşar'ın kullandığı minübüse bindirilerek Fatsa Belediyesi'nin arkasına götürüldüğü, sanık Osman Yaşar'ın da bu kaçırma eyleminde minübüs şoförü olarak yardımcı olduğu ve diğer sanıkların da maktul polis memurunun yakalanması, sorgulama için götürülmesi eylemlerine fiilen katıldıkları anlaşılmıştır.

30.11.1980 tarihinde yakalanarak sorguya çekilen sanıklardan Sadi Ekiz, suçunu kabul ederek olayı bütün teferruatı ile anlattıktan sonra maktulün cesedini gömdükleri yeri gösterebileceğini bildirmesi üzerine Fatsa C. Savcısı ve güvenlik kuvvetlerinin sanık Sadi Ekiz'le birlikte olay yerine gittikleri, sanık Sadi Ekiz'in maktulün gömülü bulunduğu yeri gösterdiği, kazılan çukurdan maktul Ahmet Çolak'ın cesedinin çıktığı, bu sırada sanık Sadi Ekiz'in kaçmak istediği, olay yerinde bulunan güvenlik kuvvetlerince sanığın kaçmasının önlenmesi için yapılan ihtarlar sonucu ateş açıldığı ve sanık Sadi Ekiz'in ağır bir şekilde yaralanarak kaldırıldığı hastanede öldüğü anlaşılmıştır.

Bundan sonra yeniden bir sıkıyönetim ve yeniden bir Silahlı Kuvvetler Hükümeti arayışı başlıyor.

Bir soru ortada duruyor: Bu çalışma içinde MHP ayrı bir taraf olarak ortaya çıkmıyor. Buna karşın MHP'nin bu kadar çok sıkıyönetim istediğinin ve arkasında Silahlı Kuvvetler Hükümeti'ne güvenmesinin nedenlerini yeteri ölçüde açığa çıkarabildiğimi sanmıyorum.

MHP'nin göründüğü ve kendisini göstermek istediği ölçüde güçlü olmadığını, 1970 yıllarında çeşitli yerlerde hep tekrarladım durdum. Fıkra yazarı arkadaşlarımın MHP'ni sürekli ve artan ölçüde güçlü göstermesinin çok olumsuz etkileri olduğunu hep ileri sürdüm; tartıştım ve pek ikna edemedim. Sonradan ortaya çıkan bilgiler, en azından, göründüğü kadar güçlü olmadığını ortaya çıkarıyor.

Şimdi "yurtsever halkımıza" hitap eden bir bildiriden parçalar aktarmam gerekiyor. Şöyle başlıyor ve başlıyorum: "Faşist diktatörlüğün, baskının ve işkencenin her türünün halkımız üzerinde uygulandığı ve pahalılığın üst düzeylere ulaştığı şu günlerde devrimci hareketimizi baltalamağa çabalayan devrimci maskeli karşı devrimcilerin entrikalarını yüce halkımıza duyurmayı, Dev-Genç olarak, kutsal bir görev sayıyoruz." Yanlışı olmayan bir başlangıçtır; devam ediyor. "Ordusu, polisi ve sivil güçleri ile halkımız üzerine saldıran oligarşinin köpeklerinin yanısıra bizi içten yıkmaya büyük (çabalar?, y.k.) harcayan revizyonist tekke şefleri hemen her olayda kendilerine pay çıkarmakta, başarıya ulaşan eylemler kendilerinin, hezimete uğrayan girişimleri ise biz gerçek devrimcilerin üzerine yıkarak hainliğin somut örneklerini vermektedir." Bir Dev-Genç açık-

laması olarak yadırganmıyor; dikkatlice okunmadığı zaman "tipik" görünüyor.

MHP Genel Merkezi'nde bol miktarda bulunan bu bildirinin sonuç bölümünü de aktarıyorum: "Egemen güçler ve onun sadık köpeği katil oligarşinin halkımızı sindirmek için giriştiği saldırı ve katliâmlara karşı koymak yolunda gereken gücü sizden alan halkın gerçek devrimci örgütü olan Dev-Genç olarak mücadelemize kurtuluşa kadar devam edeceğiz." Bundan sonra bu bildirinin final'i var: "Kahrolsun Faşist Diktatörlük, MHP ve ÜGD Kapatılsın, Sıkıyönetim Kaldırılsın, Yaşasın Mücadelemiz, Tek Yol Devrim-Dev-Genç.[64] Yargıç Albay Nurettin Soyer ve savcı yardımcıları tarafından yapılan bütün araştırmalar ve daktilolar üzerindeki ekspertiz raporları, MHP Genel Merkezi'nde bol miktarda bulunan bu bildirinin MHP Genel Merkezi'nde hazırlandığını ve daktilo edildiğini gösteriyor.

Ne kadar aydınlatıcı! MHP Genel Merkezi'nde hazırlanan Dev-Genç bildirisi taklidinde, "oligarşinin köpekleri" nitelemesi rahatça kullanılabiliyor. MHP, boy hedefi ve baş hedef olarak görünmek istiyor. MHP, "ordusu, polisi ve sivil güçleri ile halkımız üzerine saldıran oligarşinin köpekleri" imajının yayılmasında yarar görüyor. Devlet ve devlet güçleriyle aynı tarafı oluşturduğu kanısını yaymak istiyor.

Devamı var. Güçlü ve korku salan bir örgüt imajı için basılı talimatlar hazırlıyor.

MHP ve Ülkücü Kuruluşlar İddianamesi'nde yer verilen ve MHP Genel Merkezi'nde ele geçirilen, on sayfalık ve daktilo ile yazılmış "Eğitim Sekreterliğinin Talepleri" başlıklı dokümandan onbirinci madde aktarmaya değiyor. Aktarıyorum: "11- Yine aynı gazetelere, meselâ Demokrat'a, 'Faşistler x şehrinde ilericileri sokağa çıkarmıyorlar', 'Faşistler Y mevkiinde ilericilere baskı yapıyorlar', Aydınlık'a 'Faşistler Devrimcileri x yerinden göçe zorluyorlar' başlıklı ve bu mealde haberler göndermeli ve bu gönderilen haberlerin kaynakları da bir kişi (teşkilât başkanı veya görevli kişi) tarafından bilinmeli."[65] MHP, olduğundan çok daha fazla güçlü görünebilmek için ve gerçek gücünden çok daha fazla korku salabilmek için yalan haber üretmeyi bir parti politikası haline getiriyor. Yalanı ayrıntılı emir biçimine sokuyor.

Neden? Güçlü görünmenin politikada geçerli bir yöntem olduğunu kabul ediyorum. Politika, gücü yaratma ve kullanma sanatı ve zaman zaman da bilimi olarak ortaya çıkıyor. Gerçekleşecek olduktan sonra, güç görüntüsü vermek, gücün yaratılmasında olumlu rol oynayabiliyor. Ancak gelişmeler böyle bir mantığın yeterli ölçüde kandırıcı olmadığını gösteriyor.

Öyle anlaşılıyor; MHP güçlülükten çok daha fazla korku salmaya ve artan ölçüde korku salmaya önem veriyor. Öyle görünüyor; korku yaratmak ve salmak, MHP'nin temel işlevi oluyor ve yerini alıyor.

Bir ETKO var, TIT var. Gerçekten de var mı?

Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı tarafından hazırlanan MHP ve Ülkücü Kuruluşlar ile ilgili iddianameye göre ETKO, TİT ve benzeri canavar örgütler, kesinlikle, gerçekte de var. Askeri Savcı ve yardımcılarının MHP Genel Merkezi'nde yaptıkları aramada, bunların varlığını gösteren bir şema ortaya çıkarılıyor. Iddianame'de şöyle yazılıyor: "MHP Genel Merkez binalarında bulunan bir teşkilât şeması, teşkilât kapsamı içinde değerlendirilen parti ve ülkücü derneklerle, yasa dışı kuruluşların bağlılıklarını açık bir şekilde göstermektedir. Ancak bu teşkilât şemasının ÜGD'nin kapanarak yerine ÜYD'nin kurulmasından önce düzenlendiği anlaşılmaktadır. Doğruca MHP Genel Merkezi'ne bağlı olarak faaliyet (gösteren? y.k.) ve çabaları bilinen ÖİT, Özel İstihbarat Teşkilâtı, ÜGD'ye bağlı illegal kuruluşlar arasında ise, ETKO'nun Esir Türkleri Kurtarma Ordusu, yeraldığı gözlenmektedir. Bu şemada TİT, Türk İntikam Tugayı, ise MHP Gençlik Kolları Başkanlığı bünyesinde gösterilmektedir." [66] Eski olsa da, bir şemada yer alıyorlar.

Mustafa Pehlivanoğlu da, hakkında verilen idam hükmünden kurtulabilmek için yapmış olduğu itiraflarında, bir başka MHP sanıklarından birisinin kendisine, bir ara, "Ankara Etkocularından bazılarının evinde saklandığını" söylediğini belirtiyor. İtirafı sırasında savcının sorusu üzerine "TİT, Türk İntikam Tugayı, hakkında bilgim yoktur" cevabını veriyor. ETKO ile ilgili olarak da şunları ifade ediyor: "ETKO, Esir Türkleri Kurtarma Örgütü, hakkında bildiklerim bu örgütün başkanının Şevket Muti ve Necmi İşgören'dir. Bunu ben, Mehmet Muti tutuklu olduğu için cezaevinde öğrendim."[67] İtirafçı Pehlivanoğlu, kendisini ölümden kurtaramayan açıklamalarında, ikinci elden edindiği bilgiler ile ETKO'nun varlığına tanıklık ediyor.

Fakat hemen kaldığı yerden şöyle devam ediyor: "Cezaevinde arkadaşlarımın anlattığına göre sıkıyönetim devresinde çok sayıda sağ örgüt militanları yakalandığından sorguları sırasında genel merkezi ele vermemek için genel merkezin paravan isim olarak kullandığı ETKO, TİT ve TÜŞKO, Türkiye Ülkücü Şeriatçı Komando Ordusu, gibi örgütler ortaya çıkmıştır. Şöyle ki, yakalanan ülkücü genel merkezden bahsetmeyecek, yukarda saydığım paravan örgütlerden bahsedecekti. Esasında yukarıda saydığım örgütler, tamamen genel merkezin kendini saklamak gayesiyle ortaya koyduğu örgütledir." Burada daha açık oluyor; modern canavarlar yerine piyasaya sürülen bu örgütlere "paravan" diyor.

Milliyetçi Hareket Partisi'nin en kapsamlı itirafçısı Nurullah Tevfik Ağansoy'un anlattıklarına da

bakılmasının yararlı olacağını düşünüyorum. Ağansoy, solcuların yakalandığını, işkence yapılarak yeni solcu isimleri elde edildiğini, öldürüldüklerini ve yenilerinin yakalanarak işkenceden sonra öldürüldüklerini anlatıyor. Ekliyor: "İstanbul'un çeşitli semtlerinde özellikle ŞİT, Şeriatçı İntikam Tugayı, diğer adıyla, Şişli İntikam Tugayı ve TİBKO, Türk İslâm Birliği Komandoları imzalı bildirilerle televizyon ambalaj kutuları içinde, çuvallarda, ya da battaniye ve bezlere sarılı ip, kablo ya da tellerle boğulmuş vaziyette bulunan cesetler, bu kanlı çalışmaların birer sonuçlarıdır."[68] Ağansoy, 9 Nisan 1979 tarihinde Ortaklar Caddesi'nde cesedi bulunan Onur Orcan, 25 Eylül 1979 tarihinde battaniyeye sarılı cesedi ortaya çıkan İsmail Cengiz, 24 Şubat 1980 günü Gültepe'de boğularak öldürüldükten sonra televizyon kutusuna yerleştirilen Veli Erdem, 21 Mayıs 1980 tarihinde Mecidiyeköy Ülkücü Gençlik Derneği'nde işkenceyle öldürüldükten sonra cesedi çuvala sarılarak bir okul arkasına bırakılan Cemal Kır, 11 Haziran 1980 tarihinde cesedleri görülen Necdet Demir ve Haluk Kaşıkçı ile 2 Ağustos 1980 tarihinde Fulya Deresi'nde komando düğümüyle öldürülen Selahattin Gelgöz'ü örnek olarak veriyor.

Bir değerlendirmesi var; aktarıyorum. "ŞİT, TİT, ETKO, TİBKO ve saire isimlerle yapılan yazılamalar ve öldürme eylemlerinde bırakılan bildiri ve imzalar, kesinlikle birtakım kişiler tarafından çıkartılmış, komünistleri psikolojik etki altına almak ve ÜGD, MHP'yi bu tür eylemlerden uzak tutarak şüpheleri ilgili isimler üzerine çekmek için ortaya atılmış naylon örgütlerdir. Türkçü İntikam Tugayı, TİT, İstanbul'da Taksim-Sarıyer Belediye otobüsünü kaçırarak öğrencileri öldüren Cengiz Ayhan isimli kişinin şahsında kendisini duyurmuştur. Örgütün merkez komitesi ve organik yapısı oluşmamıştır. Kesinlikle paravan isimdir."[69] İtirafçı Ağansoy'un, idam hükümlüsü Pehlivanoğlu'nun itiraflarından ne ölçüde haberli olduğunu kestirebilecek durumda değilim; Ağansoy da, bu tür örgütleri "naylon" ve "paravan" olarak niteliyor. İtirafçılar, artık bir noktadan sonra, daha çok vahşet uydurarak ve uydurdukları vahşeti açıklayarak idam cezasından veya ağır hapis hükmünden kurtulmaya çalışıyorlar; burada ise her ikisi de, bu korku örgütlerinin olmadığında birleşiyorlar.

Aynı soru ortada duruyor: Neden? Naylon olduğu ileri sürülebilen örgütleri de kullanarak bir güçlülük görüntüsüne neden ihtiyaç duyuluyor? Bu soruya hâlâ dört başı bayındır bir cevabımın olmadığını belirtmek zorundayım. Korku üretme ve salmanın, yalnızca dışa değil aynı zamanda içe yönelik olduğunu anlayabiliyorum. Lümpen katmanlara dayalı bir örgüt yapısı var. Ayrıca klasik faşizmin, büyük sermayeye karşı, arı ırkın yanında, nasyonel sözcüğü eklenerek sosyalizan edebiyatının, kendi çapında, bir radikal görüntüsü var. Radikalizm, kadroları tutmada, her zaman önemli bir öğedir; ihmali pek zor oluyor. MHP ise ideolojik düzende her türlü radikalizmi reddediyor; büyük sermayeden ve dünyada Amerika Birleşik Devletleri'nden yana bir edebiyat ile faşist olmak bile çok zor görünüyor. MHP, bu eksikliğini, açık şiddet politikasını daha da ön plana çıkartarak gidermeye çalışıyor.

Yalnız buna daylı bir örgüt yapısı, karşılaştığı direnç karşısında yılgınlığa düşmeye ve çözülme işaretleri göstermeye mahkûmdur; bunu araştırmak durumundayım. Daha sonraki zamanlara ait ve MHP Genel Merkezi'nde ele geçirilen belge, bu tür bir çözülmeyi doğruluyor. MHP Genel Merkezi'ne gönderilen Uşak İl Örgütü tarafından hazırlanmış raporda şunlara yer veriliyor: "Partililer büyük bir korku içerisindedir. Her kafadan bir ses çıkıyor. Bazıları partiyi kapatma kararından yana, bazıları silahlanıp bu gidişe bir son vermek taraftarılar. Ocak Başkanı Mesut, gelecekten ümitsiz durumda. Eleman ve gerekli şeylere ihtiyaçları olduğunu, arkadaşlarının bezginlik içinde olduklarını belirtti. Ocak'ı kapatıp 15 serdengeçti ile şehri havaya uçurma taraftarı. Kendilerine gerekli morali vermeye çalıştık. İhtiyaçların temin edileceğini belirttik."[70] Panik ölçüsünde bir korku görülüyor.

Ne kadar yaygın; kesinlikle söylemek mümkün görünmüyor.[71] Sadece MHP Genel Merkezi'nde elde edilen ve Albay Türkeş'in kaleminden çıktığı belli olan, iddianame diliyle, "Alpaslan Türkeş'in eli ürünü olduğu kesinlik kazanan" notlarda, üçüncü maddede "yılgınlığı önlemeli" ve altıncı maddede ise "cezaevlerinde disiplin" ifadeleri yer alıyor.[72] Bu ifadelerden, notun, Albay Türkeş'in pek çok istekli olduğu sıkıyönetimin, 1978 yılı sonunda ilân edilmesinden sonraki ve 12 Eylül'den önceki bir dönemi kapsadığı sonucunu çıkarıyorum. Dışarda yılgınlık ve cezaevinde disiplinsizlik, bir siyasi hareket için, bozgun işaretleri oluyor.

Buna ekleyeceklerim var; Albay Türkeş, daha liderliğinin ilk yıllarında bile çizmiş olduğu yoldan dönenlere ağır cezalar verilmesini öneriyor. Bunun için de korku salabilmek ve korku yaratabilmek için de güçlü görünmek zorunlu oluyor.

Bütün bunlar anlaşılabilir; ancak yine de böyle bir siyasal hareketin sıkıyönetime ve Silahlı Kuvvetler Hükümeti'ne bu kadar güvenmesini kavramak güç geliyor. Bunu bir hipoteze bağlamak gerekiyor; MHP'nin gücü devlete dayanıyor. MHP, devlet gücünün çekincesiz olarak kullanılması ölçüsünde, kendisinin de gücünün artacağını ve önünün açılacağını varsayıyor.

Albay Türkeş, Milliyetçi Hareket Partisi'nin 1978 yılı Kasım ayında yapılan İl Kongresi'nde çok yüksekten konuşuyor: "Türk milletinin bölünmesi-

ne kesinlikle izin vermeyeceğiz. Güçlü ve milli doktrinimizle, bu mihrakların hain fikirlerini ve sapık ideolojilerini yere sereceğiz." Aynı gün Türkeş, iktidardaki CHP Hükümeti'ne karşı "milli ittifak" ve "milli direniş" çağrısı yapıyor.[73] Türkeş'in, 1961 Anayasası'nın girişinde yer alan "direniş" kavramına sarılması kaygılarının yüksek olduğunu gösteriyor.

1978 yılı sonlarında MHP Genel Başkanı, dünyada bir sivil parti için pek az rastlanabilir bir çağrı ile ortaya çıkıyor ve ülke yönetiminin "yetki ve sorumluluğunun askeri yönetime devredilmesini" istiyor. Bunu bir genel idare kurul bildirisi olarak kamuya açıklıyor.[74] Bunun için Ankara Cumhuriyet Savcılığı kovuşturma açmak gereğini duyuyor.

Kovuşturmanın sonuçları pek önemli değil; önemli olan, 1978 yılı sonlarına doğru sıkıyönetim ve giderek tüm yönetimin Silahlı Kuvvetler'e devri konusunda üstü açık bir çağrının ortaya atılabilmesi oluyor. Eğer bu varsa, bundan önce bu çağrının, üstü kapalı bir biçimde, bir başka söyleyişle, bir başka dille, ortaya atılmış olması gerekiyor.

Yürümek bir dil'dir; bir isteği anlatıyor.

Kan dökmek bir başka dildir; bir programı açıklıyor.

1978 sonbaharından önce sıkıyönetim programı kan dökülerek dile getiriliyor. 1978 yılı sonunda çok daha büyük bir kanlı programla sonuca ulaşıyor.

Çok kısa olarak bunun anlatımına sıra geldi. Burada "tarih" anlatımı gerçekten kanlı görünüyor.

Tarihten kısa bir kesiti, Cumhuriyet Gazetesi kolleksiyonu üzerinden izlemeye çalışıyorum. 23 Nisan 1977 tarihli Cumhuriyet'ten bir haber başlığı aktarıyorum: "1 Mayıs İşçi Dayanışma Günü'ne 17 demokratik örgüt katılacak." Hatırlanmasında yarar var; 1974 yılından sonra tam 52 yıl Türkiye'de 1 Mayıs Gösterileri yapılamıyor. Böyle uzun bir aranın arkasından ilki, altmış bin kişinin katılmasıyla. Taksim Alanı'nda ve 1976 yılında gerçekleşiyor. Ölen veya tutuklanan yok; barışçıl bir gösteri oluyor.

Daha sonra hazırlanmış olan Askeri Savcılık iddianamesi, bu yürüyüş ve gösteriyi, devlete karşı bir hareket olarak değerlendiriyor. 1977 yılına daha büyük bir hazırlıkla giriliyor; 26 Nisan 1977 tarihli Cumhuriyet'teki habere göre "DİSK, Türk-İş üyelerini de CHP'ye oy vermeye" çağırıyor ve bunun ardından 30 Nisan 1977 tarihinde "1 Mayıs'a CHP de katkıda bulunacak" haberi okunuyor.

Başkaları da hazırlanıyor; 1 Mayıs 1977 tarihinde anlaşılıyor. 1 Mayıs 1977 tarihli Cumhuriyet, baştan sona "1 Mayıs İşçi Bayramını Bugün Kutluyoruz" başlığıyla çıkıyor. 1920 Millet Meclisi'nde kâtiplik yaptıktan sonra uzun yıllar 1 Mayıs Gösterileri'ni görmeden yaşayabilen Hıfzı Veldet Velidedeoğlu bile, Cumhuriyet'te "1 Mayıs" serlevhalı yazı yazıyor. İlhan Selçuk'un 1 Mayıs 1977 yılı sütununun bir bölümünü aktarıyorum.

Selâm 1 Mayıs'a, 1 Mayıs'ı kutlayanlara.

Selâm meydanlarda özgürlük türküleri söyleyenlere...

Alınterinin yüceliğine selâm durana...

Selâm..

Emperyalizme..

Sömürüye..

Kahrolsun diyene selâm.

Kahrolsun nasırlı yürekler

Ve yaşasın nasırlı eller diye bağırana selâm.

Bağımsızlık günü rengini, alın terinin imbiğinden geçirip yaprağa dökene selâm... Ve meydanlardaki bayramın toplumda bayramlaşacağı güne şimdiden selâm.

2 Mayıs 1977 tarihli Cumhuriyet'in başlıklarından birini aktarmak zorundayım: "1 Mayıs Kanlı Bitti: 33 Ölü." İlk anda otuz ölü saptanıyor. İstanbul Belediye Başkanı Alımet İsvan, "toplum polisi şefine Sular İdaresi'nin üzerine mevzilenerek ateş edenleri gösterdiğim sırada dövülmeye başladım" diyor. Bu Sular İdaresi'nin bir tür "ateş idare merkezi" olduğu da ortaya çıkıyor. Hatırlanacak; Kanlı Pazar'da da hücum Sular İdaresi'nden geliyor. Bütün bunlar "törene yüzbinlerce kişi katıldı" başlığı ile bir tek günün haberlerini çoğaltıyor. Aynı gün devam ediyor: "Çatışmanın yoğun bir biçimde sürdüğü bir sırada beyaz renkli bir Renault'un Tarlabaşı yönünden kalabalığa ateş ederek geldiği görülmüştür. Görgü tanıkları otomobilin içinde dört kişinin bulunduğunu ve bunların ellerindeki otomatik tabancalarla çevreye acımasızca kurşun sıktıklarını bildirmişlerdir." Bu otomobil ve içindekiler hiçbir zaman bulunmuyorlar.

Büyük bir kalabalıkta ölü sayısını artırmak için herkesi teker teker öldürmek gerekmiyor: 4 Mayıs tarihli Cumhuriyet, ölü sayısının 34 olduğunu, 5 kişinin tabanca kurşunu ve 3 kişinin başlarına sert bir cisimle vurulmak suretiyle ve geri kalan 28 kişinin ise ezilerek ölmüş olduğunu haber veriyor.

Gösteri'den bir gün önce yapılan ve 1 Mayıs tarihli Cumhuriyet'te yayınlanan demecinde ise, DİSK Genel Sekreteri Mehmet Karaca, "1 Mayıs Gösterileri faşist terörcülere uyarı olacak" diyor. Ekliyor: "Gencecik insanların faşist kurşunlarla öldürüldüğü ve aynı anda CIA kıpırdanışlarının açıkça görüldüğü bir ortamda 1 Mayıs'ı kutluyoruz." Bunlara bir de şunu ekliyor: "Bütün ülkelerin işçilerini kendi yanımızda bilerek sosyalizme açılan ileri demokratik bir düzen savaşımızın boyutlarını sergileyeceğiz 1 Mayıs alanında." Öyle anlaşılıyor; 1 Ma-

yıs 1977 Gösterileri, bütün dünya için düşünülüyor ve ölümler, tüm dünyanın gözleri önünde gerçekleştiriliyor.

Mart 1978 tarihinin talihi de açık değil; kan dökülüyor.

Ne yazık gazeteler hep bir gün öncesini yaşıyorlar; 16 Mart 1978 tarihli Cumhuriyet, bir gün öncesini haber veriyor: "İsrail Filistin Halkını İmha Ediyor" başlığı bütün gazeteyi kaplıyor. Bunun kadar olmasa da "Ecevit Sovyetler Biriiği'ne Gidiyor" haberi de büyük veriliyor; önemli sayılıyor.

Mart 1978 tarihli Cumhuriyet, 16 Mart 1978 tarihinde İstanbul'a anlatıyor. "Öğrenci Grubuna Bomba Atıldı: 6 Ölü Var." Üniversiteden çıkan sıradan öğrencilerin üzerine önce bomba atılıyor ve sonra kurşun yağdırılıyor.

Haber şöyle: "Merkez binasıyla Eczacılık Fakültesi'nden çıkanların ortasına bombayı fırlatanlar daha sonra öğrencileri yaylım ateşine tuttu."[75] İnsan aklının alması pek kolay olmayan böyle bir katliâm, beklenebileceği gibi, büyük tepki doğuruyor.

18 Mart 1978 tarihinde açıklık kazanan tepkiler dizisi içinde önce hükümetin tepkisini kaydetmek gerekiyor:[76] "Olaylar üzerine önceki gün İstanbul'a gelen İçişleri Bakanı, incelemelerini dün de sürdürmüş, olaylarda ihmali görülenler hakkında idari soruşturma açıldığını bildirmiş, bir soru üzerine de 'sıkıyönetim'e gerek yok' demiştir." İçişleri Bakanı Emekli Orgeneral İrfan Özaydınlı, sıkıyönetim için bir zorlama ile karşı karşıya geldiğini sezmişe benziyor. Bu aşamada reddediyor.

Aynı yılın sonunda Maraş Olayları yaşanıyor; yeniden kurmak zorundayım. Ancak şu anda söylenecekler var: Maraş Olayları'nın incelenmesi, Ecevit Hükümeti'nde İç İşleri Bakanı Emekli Orgeneral İrfan Özaydınlı'nın bağlı olduğu hükümet de artık bir sıkıyönetim istemiyorsa, hükümetten ayrı olarak bir sıkıyönetim ilânını kolaylaştıracak ve zorlayacak biçimde hareket ettiğini ortaya çıkarıyor. Olayların yeniden kurulması, zamanın İçişleri Bakanının da sıkıyönetim ilânı yandaşları arasına katıldığı yargısına yol açıyor.

Maraş Olayları'na gelmeden önce, Üniversite katliâmı'nın sonrasını özetlemek gereğini duyuyorum. Üniversite öğrencileri ölüyor; yalnız, sıkıyönetim partisinin ummadığı bir tepki ile karşılaşılıyor. DİSK, "uyarı direnişi" kararı alıyor; öğrenciler, şehirler arası yolları trafiğe kapatıyorlar. 20 Mart 1978 günü uygulamaya konan "uyarı direnişi" Başbakan Ecevit'in sert tepkisine neden oluyor

DİSK'in "faşizme ihtar eylemi" adını verdiği ve iki saat süre ile işçilerin işi bıraktıkları bu direnişe öğretmenler, avukatlar ve öğrenciler katılıyor. Ecevit, "DİSK'in direnişi yasa dışıdır" diyor ve Abdullah Baştürk'ün Genel Başkan, Fehmi Işıklar'ın Genel Sekreter olduğu DİSK'i, bu eyleminden dolayı, "diktacıların tuzağına göz göre göre düşecek kadar sorumsuz" davranmakla suçluyor.

Çok sayıda işçi ve öğrenci tutuklanıyor.

25 Mart 1978 tarihli Gazete, bir başka haber getiriyor: "Komando Yurtlarını Aratan Savcı Ankara'da Öldürüldü." Ankara'nın ileri bakışlı savcı yardımcısı Doğan Öz, vuruluyor.

1978 yılının son ayına geliyorum.[77] Maraş Olayları var. 12 Eylül'e adım atılıyor.

Ordu müdahalesi Maraş'a geç geliyor, eksik geliyor ve katliâmın dışında kalıyor.

Bu katliâmın önlenmek istenmediği sonucunu, büyük bir netlikle, çıkarabiliyorum. İçişleri Bakanı Emekli Orgeneral İrfan Özaydınlı'nın aklın sınırları içinde kalındığı sürece açıklanması pek çok zor, bir atalet örneği verdiği ortaya çıkıyor. Tekrarlıyorum; eğer önlememek Ecevit Hükümeti'nin seçilmiş ve kararlaştırılmış politikası değilse, Özaydınlı, üyesi olduğu hükümetin dışında hareket ediyor.

Maraş Olayları'nı yalnızca, Adana'da Sıkıyönetim Komutanlığı Bir Numaralı Askeri Mahkemesi'nin vermiş olduğu kararı içeren 1330 sayfalık "Gerekçeli Hüküm" kitabından yazıyorum. Başka hiçbir kaynak kullanmamaya özen gösteriyorum.

Maraş Olayları'nı yazarken derin bir üzüntü duyuyorum. Yazarken, zamanın İçişleri Bakanı İrfan Paşa ile Başbakanı Bülent Ecevit'e derin üzüntülerimi ifade ediyorum.

Böyle olmaması gerekiyor. Sorumluluk zorunluğu var.

Padişah (s. 9), Pehlivan (s. 10), Motorlu Hoca veya Sakallı Hoca (s. 10), Döne Kadın (s. 11), Tüfekçi (s. 11), Dev Mustafa (s. 12), Ahçı Mehmet (s. 12), Toplak Kâzım (s. 12), Çöpçü (s. 13), Kalıpçı Cuma (s. 13), Sıvakçı Hacı (s. 13), Kabak Elif (s. 18). Kürdoğlu Mehmet (s. 18), İnekçi İbrahim (s. 18), İğneci Veli'nin Oğlu (s. 19), Mıstılının Oğlu (s. 19), Müezzin (s. 21), Fişfişin Oğlu (s. 21), Fişfiş (s. 21), Deli Şerife (s. 21), Deli Ömer (s. 22), Taş Veli'nin Oğlu (s. 26), Deli Cuma (s. 31), Cimri Ali'nin Oğlu (s. 43); bazılarından birkaç tane örnek olsun Taş Veli'nin Oğlu'ndan üç adet var. Sayılar, Gerekçeli Hüküm kitabındaki sayfa numaralarını ve isimler, böyle tanındıkları anlaşılıyor, Maraş katliâmı sanıklarından bir bölüğünü gösteriyor.

Şimdi Gerekçeli Hüküm'de yer alan, "Olayların Genelinin Hukuki Değerlendirilmesi" bölümünün ilk paragrafını aktarıyorum: "9.12.1978 günü akşamı Çiçek Sineması'nda vuku bulan patlama, bu patlama sonrasında CHP İl Binası'nın tahribi, 20.12.1978 günü alevi şahıslarca işletilen Akın kıra-

athanesinin bombalanması, 21.12.1978 günü akşamı sol görüşlü olarak bilinen iki öğretmenin öldürülmesi, 22.12.1978 Cuma günü bu iki öğretmenin cenazelerini taşıyan kortejin aşırı sağ çevrelerce Ulu Camii'ne sokulmayarak saldırıya maruz bırakılması, cenaze töreninde çıkan olaylar sonrasında 3 Sünni vatandaşın öldürülmesiyle olaylar doruk noktasına çıkmıştır."[78] En azından 19 Aralık 1978 tarihinden 22 Aralık 1978 tarihine kadar Maraş'ta olayların hızlanmasına karşın, Maraş yazgısıyla başbaşa bırakılıyor. Hükümet, ilgilenmiyor.

"Güneş Ne Zaman Doğacak" filmi oynatılıyor; filmin oynatıldığı her yerde sağcılar olay çıkarıyorlar. Sinemanın bilet kontrol işlerini yapan Veli Kavak, ifadesinde, "filmin oynadığı sırada veya ara verildiğinde seyircilerin 'Milliyetçi Türkiye, Müslüman Türkiye', Başbuğ Türkeş, Komünistler Moskova'ya, Katil İktidar' gibi sloganlar söylediklerini" anlatıyor.[79] Maraş Emniyet Müdürü, Askeri Savcılık'ın isteği üzerine daha sonra yaptığı incelemede, "filmin denetlemeden geçen kopyasının 68 dakika olduğu halde piyasada gösterilen kopyasının 90 dakika olduğu ve 22 dakikalık bölümünün sansüre sokulmadığını" saptıyor ve bir rapor haline getiriyor.[80] 19 Aralık 1978 tarihinde yine bu film gösterilirken sinema içinde bomba patlıyor; kimse yaralanmıyor ve daha sonraki ekspertiz raporları da bombanın yaralamaya yol açmayacak türden olduğunu ortaya çıkarıyor.

Sıkıyönetim Savcılığı, bomba atıcısı olarak hep sağcıları ve ülkücüleri sanık sayıyor; saptanabilen, bombanın patlatılmasından hemen sonra, bu patlamanın Ankara'daki ülkücü merkezlere telefonla bildirilmesi oluyor. Sağcı sanığın emniyet ifadesinde patlamayı üstlenmesine karşın, Mahkeme, ifadeyi kabul etmiyor ve delil yetersizliği ile patlamadan dolayı kimseye hüküm vermiyor.

Hiçbir solcu, bomba patlaması nedeniyle suçlanmıyor. Ancak 19 Aralık 1978 akşamından itibaren, Maraş içinde bir sağ terör estirilmeye başlanıyor.

Gerekçeli Hüküm'de şu sonuca varılıyor: "Olay tarihlerinde Türkiye'de demokratik anlamda sol çizgide bir program izleyeceğini öne süren bir siyasal kadro TBMM'den güven oyu alarak iktidar olmuştur. Bu siyasi görüşü benimsemeyen aşırı sağ siyasal görüşteki kuruluş ve kişilerin, iktidarın anayasal yollarla değil de şiddet eylemleriyle zayıflatıp yıpratarak sonuçta istifasını sağlamak için, sade vatandaşları tahrik ve teşvik ettikleri bilinen bir gerçektir. İşte uzun süreden beri yapılagelen bu tahrik ve teşvik sonucu Kahramanmaraş ilinde 23.12.1978 cumartesi günü sabah erken saatlerden itibaren binlerce sünni vatandaş sokaklara dökülmüş, 25.12.1978 günü akşamına kadar Kahramanmaraş'ta devlet güçleri zaafa uğratılmış ve şehre sokaktaki güçler hakim olmuştur."[81] Tekrarlıyorum, 22 Aralık gününe kadar "olaylar doruk noktasına" çıkıyor ve 23 Aralık Cumartesi sabahından 25 Aralık Pazartesi akşamına kadar Maraş'a güvenlik güçleri egemen olamıyor.

Türkiye İşçi Partisi, "olay hunharca iç savaş girişimidir" diyor.[82] Başbakan Bülent Ecevit, sıkıyönetim ilânı için, "kaçınılmaz hale geldi" görüşünü ileri sürüyor. Hükümet ilân ediyor.[83] Meclis, Ankara ve İstanbul'da eklenerek hemen hemen bütün Doğu Anadolu illerinde sıkıyönetim ilânını onaylıyor.[84] Tekrar geriye dönmem gerekiyor.

Tezi yazıyorum: Kahramanmaraş'ta "devlet güçleri zaafa uğratılmış" ve iradi olarak güç, serbest bırakılarak ve artırılarak, bir tarafı yok etmek üzere seferber edilmiştir.

Şimdi Gerekçeli Hüküm kitabından, Adana'da Askeri Mahkeme Kurulu'nun, solcu Maraş'lı, TÖB-Der üyeleri, Endüstri Meslek Lisesi öğretmenleri, sağcılar tarafından öldürülmüş, Hacı Çolak ile Mustafa Yüzbaşıoğlu'nun cenazeleriyle ilgili hukuk değerlendirmelerini aktarıyorum: "Cenaze korteji hastahaneden itibaren Ulucami önündeki eski belediye meydanına kadar jandarma ve polis tarafından etrafı çevrilmiş olarak, muhafaza altında getirilmiştir. Kortejde bulunanların eski belediye meydanına gelene kadar etrafa herhangi bir saldırıda bulunmaları ve tahribat yapmaları söz konusu değildir. Kortej hareket etmeden önce, kortejde bulunan şahısların üzerleri aranmış; kortej sopa, kırmızı boya ve fırçalardan arındırılmıştır. Kortej eski belediye meydanına geldikten ve orada Ulucami içinde, önünde ve çevresinde cenaze namazını kıldırmamak, korteji camiye sokmamak için toplanmış bir sağ grup görülerek durdurulduktan sonra, kortejde bulunan bazı şahıslar etraftaki ağaçların dallarını koparark sopa yapmışlardır."[85] Bir tek sonuç var; öğretmenler Hacı Çolak ile Mustafa Yüzbaşıoğlu'nun cenazeleri barışçıl bir biçimde kaldırılmak isteniyor. Askerî Mahkeme, bunu, hiçbir kuşkuya yer vermeyecek bir açıklıkla saptıyor.

Devam ediyor ve saldırı başlıyor: "Ulucami önü ve çevresinde toplanmış olan gruptan taş, sopa, takunya atılmaya başlanmasından sonra cenaze kortejinde bulunanlar tarafından karşılık verilmiştir. O ana kadar cenaze kortejindekilerin herhangi bir saldırgan durumu yoktur. Saldırgan durumda olan Ulucami içi, önü ve çevresinde toplanmış olan gruptur." Böylece durum saptaması yapılmış oluyor ve buna uygun hukuk değerlendirmesi izliyor: "Devlet kuvvetleri himayesinde gelen bir grubun 171 sayılı Yasa'ya aykırı hareket ettiği öne sürülemez. Öte yandan cenaze korteji etrafında ve Ulucami önündeki eski belediye meydanında bulunan tüm asker

ve polis görevlilerinin beyanlarına göre Ulucami önü, içi ve çevresindeki topluluğa dağılmaları için ihtarda bulunulmuş ve bu topluluk zorla dağıtılmaya çalışılmıştır. Güvenlik kuvvetlerince cenaze kortejinde bulunanlara dağılmaları için ihtarda bulunulması ve zorla dağıtılmaları söz konusu değildir. Cenaze kortejini oluşturan sol grup karşı grubun saldırısı üzerine cenazeleri yerde bırakarak dağılmış ve güvenlik kuvvetlerinin himayesinde olay yerinden uzaklaştırılmıştır." Camiye yerleşmiş saldırganlar, cenazeyi taşlıyorlar.

Terslik var ve hatırlatmak gereğini duyuyorum: Maraş Katliâmı'ndan on yıl önce, İstanbul'da sol öğrenci gençlik, Dolmabahçe'den denize çıkan Amerikan bahriyelilerinin İstanbul'un lüks otellerinde kiralık Türk kadınlarıyla buluşmalarını hazmedemiyorlar ve tepki gösteriyorlar. Terslik var; İmam-hatip öğrencileri ve camilerden çıkarılan saldırganlar, Amerikan bahriyelilerinin lüks otellerde kiralık Türk kadınlarıyla buluşmalarına tepki duyan solcu gençliğe tepki duyuyorlar ve öldürüyorlar. On yılda, cenazeye saygı yerine, taş atıyorlar ve takunya fırlatıyorlar.

"Cenaze kortejinin elleri sopalı kişilerce yönetildiğine dair, tanık güvenlik kuvvetleri mensuplarının herhangi bir beyanı yoktur. Kortej yol boyunca sloganlar söylemiş ve pankartlar taşımıştır. Son yıllarda yurdumuzda şiddet olayları sırasında öldürülen gerek sağ, gerekse sol görüşlü şahısların cenazelerinde her grup kendi sloganını söylemekte ve kendi görüşünü yansıtan pankartlar taşımaktadır." Yeni bir uygulama, yargı kararına yansıyor. "Cenaze kortejinde bulunanların etrafa herhangi bir saldırıda bulunmamaları, taşkınlık yapmamaları ve güvenlik kuvvetlerince alınan önlemlere uygun hareket etmeleri kaydı ile slogan söylenmesi ve pankart taşınmasına müdahale edilmemektedir. Bu nedenle öldürülen öğretmenlerin cenaze töreninde slogan söylenmesi ve pankart taşınması, cenaze töreninin kanunsuz bir gösteri yürüyüşü haline dönüştüğüne kanıt olamaz." Son derece açık olarak ortaya çıkıyor; sinemaya bomba atılmasının Maraş'taki ilericilerle bir ilgisi olmadığı ve bunu gerekçe göstererek öldürülen iki solcu öğretmenin cenazesinde, solcuların payına, yasalara aykırı hiçbir eylem düşmediği görülüyor.

12 Eylül sabahı, 12 Eylül'ü gerçekleştiren kumandanlar tarafından, bir zamanlar üyesi olduğu bakanlar kurulunun başkanı Bülent Ecevit'i meçhul bir yere götürmek üzere evinden alma görevi verilen ve kabul eden zamanın İçişleri Bakanı, bütün bu gelişmeler karşısında hiçbir endişeye kapılmıyor. Maraş Valisi T. Soylu ise büyük kaygıları yaşamaya başlıyor. Askeri Savcılık, daha sonra, Maraş Valisi Soylu'nun hangi önlemlere başvurmuş olduğunu mülkiye müfettişlerine inceletiyor ve bu incelemenin bazı sonuçları. Gerekçeli Hüküm kitabında yer alıyor.

Bir: "22.12.1978 gün ve 3890 sayılı yıldırım telsiz mesajı ile cenaze töreninde çıkan olaylar karşısında ilin mevcut kuvvetleri, civar illerden gelen kuvvetler ve ildeki 3. tabur yetersiz kaldığından bahisle muhtemel büyük olayları önlemek için yeter miktarda kuvvetin en seri şekilde Kahramanmaraş İli'ne gönderilmesinin İçişleri Bakanlığı 5. Zırhlı Tugay Komutanlığı'ndan istenildiği" kaydediliyor.[86] Gecikmiş de olsa acele bir istek var. Bakanlık, böyle bir istek olmadan da, daha önce, Maraş'a kuvvet yığabilirdi.

İki: "22.12.1978 günü saat 19.00'da telefonla olayların önlenemeyecek boyutlara ulaştığının, sağcı büyük grupların toplu saldırılara geçtiğini, bu saldırıların kamuya ait bina ve polis karakollarına yöneldiğinin İçişleri Bakanlığı'na, ana komuta merkezine, bildirildiği" de saptanıyor. Akşam saat yediye kadar, Ankara'da sessizlik ve tepkisizlik hüküm sürüyor.

Üç: Vali önlem almaya başlıyor: "23.12.1978 gün ve 3896 sayılı yazıyla saat 10.00'dan itibaren sokağa çıkma yasağının konulduğunun garnizon komutanlığına bildirildiği ve bu yasağın halka ilân edilmesinin belediye başkanlığına" haber verildiği anlaşılıyor.

Burada, Vali'nin isteklerine devam etmeden belediye cephesine bakmak gerekiyor. Bunun için de bir parantez açabiliyorum; İçişleri Bakanları, bir kamu kurumu olan belediyelerde yasalara uymayan, belediyeleri bir parti örgütü haline getiren belediye başkanlarını derhal görevden alma yetkisine sahiptirler. Maraş Katliâmı'ndan önce Maraş Belediye Başkanı'nın ve Vali'nin sokağa çıkma yasağının bildirilmesinden sonra ise, büyük bir zorunlulukla, görevinden alınması gereği var. İçişleri Bakanı İrfan Paşa, ilgilenmiyor.

Şimdi Kahramanmaraş'taki tek taburun bölük komutanı Yüzbaşı Timur Şen'in ifadesini aktarmak durumundayım. Yüzbaşı Timur Şen, "Yörükselim mahallesinde oturan alevilere karşı harekete geçileceği yolunda istihbarat alındığı için bu mahalle ile diğer mahalleler arasında birliklerin yerleştirilmesine karar verildiğini" anlatıyor; saldırganları toplamak yerine Silahlı Kuvvetler saldırganlar ile mazlumlar arasında bir yer tutmayı tercih ediyor. 23 Aralık 1978 sabahı, saat 4,30-5.00 arasında Yüzbaşı Şen, görev yerine mevzileniyor. Yüzbaşı Şen'in Askeri Mahkeme'de verdiği ifadeyi, Gerekçeli Hüküm kitabından aktarmayı sürdürüyorum: "Saat 07.00 sıralarında gün yeni ışımaya başlarken Belediye hoparlöründen 'dünkü olaylarda şehit edilen 2 din kardeşimizin bugün cenazesi kaldırılacaktır, bütün din kardeşlerimiz buna katılsınlar, din kardeş-

lerimiz son görevlerini yapsın' şeklinde ve genel mahiyeti itibariyle sağ görüşlü kişileri toplamayı amaçlayan anonsların yapıldığını; anonsların arkasından anonsu yapan dernek veya partinin isminin söylendiğini, bu anonsların 08.00'e kadar devam ettiğini, durumu telsizle Tabur Komutanı'na bildirerek bu anonsların önlenmesini istediğini" Tabur Komutanı'nın Vali ile temasa geçtiğini söylediğini, bu anonslar üzerine köşe başını tuttuğu yollardan şehir merkezine doğru şahısların birer ikişer inmeye başladığını" anlatıyor.[87] Anlattıklarından Vali'nin koyduğu sokağa çıkma yasağının etkili olamadığı da ortaya çıkıyor. Yine anlattıklarından, Silahlı Kuvvetlerin saldırganların hareketini durduramadığı anlaşılıyor.

Vali Tahsin Soylu, ifadesinde, tahrik edici ilânları kimin verdiğini açıklıyor. Maraş Valisi'nin ifadesinden bir bölüm alıyorum: "23.12.1978 günü sabah 09.00 sıralarında belediye hoparlörleri ile halkı tahrik edici ölüm ilânlarının yapıldığının telefonla valiliğe ihbar edilmesi üzerine belediye başkanını telefonla evinde bulduarak yayınların derhal durdurulması ve ilân metinlerinin valiliğe gönderilmesini istediğini, bu ilânların MHP Merkez İlçe Başkanı, ÜGD ve diğer bir dernek tarafından yaptırıldığının anlaşıldığını, ilân metinlerinde 'şehitlerimize yakışır bir şekilde cenazelerin kaldırılması için' halka çağrıda bulunulduğunu ve bu ilân metni dışında bazı tahrik edici ifadelerin kullanıldığını, şehirde tansiyonun yüksek olması ve bazı grupların hastane civarında toplandığının öğrenilmesi üzerine, hukuk anlayışına göre valiliğin sokağa çıkma yasağı koymak yetkisi olmamasına rağmen saat 10.00'dan geçerli olmak üzere sokağa çıkma yasağı konularak belediye hoparlörleriyle halka duyurulduğunu", Maraş Valisi anlatıyor.

Vali Tahsin Soylu'nun yasaları zorlayarak aldığı sokağa çıkma yasağının, belediye hoperlörleriyle, öyle kolaylıkla yayınlanmadığını belirtmek zorundayım. Tam bir iç savaş sahnesi var ve bunu Yüzbaşı Bülent Engin anlatıyor. Gerekçeli Hüküm kitabında yer alan ifadesinde Yüzbaşı Engin, "23.12.1978 günü saat 06.30'dan itibaren verilen görev gereğince, Eğitim Enstitüsü ve çevresinde tertibat alındığını, saat 08.00'e doğru askerlerin belediye hoperlöründen tahrik edici yayın yapıldığını bildirmeleri üzerine belediye hoperlörünü dinlediğini, hoperlörden 'vatandaşlar, din kardeşlerimiz, toplanıp akşamki olaylarda ölen ölülerimizi gömelim' şeklinde yayın yapıldığını, bundan sonra şehrin çeşitli kesimlerinden yer yer duman ve silah seslerinin gelmeye başladığını, yakındaki belediye binasına giderek yayın odasına girdiğini, yayın odasında kimsenin olmadığını, etrafta bulunanlara bu yayını kim yaptı diye sorduğunda bilmediklerini söylediklerini" anlatıyor.[88] Bir kamu kuruluşu olan belediyenin hoperlöründen kimlerin yayın yaptığını belediye içindeki görevliler bilmiyor.

Vali sokağa çıkma yasağını ilân ediyor ve bir polis memuru, ilân edilmek üzere Belediye'ye getiriyor. İlân etmiyorlar. Yüzbaşı Bülent Engin, tekrar Belediye'ye gidiyor. İfadesi devam ediyor: "Orada bulunan polis memurunun sokağa çıkma yasağına ilişkin valilik emrini daha önce getirdiği halde yayın yapmadıklarını kendisine söylediğini, orada bulunan memurlara sorduğunda 'şu anda belediye başkanı uyuyor, onun emri olmadan yayın yapamayız' dediklerini" ekliyor. Maraş'ta belediye memurları, valilik emrini dinlemiyorlar.

Bütün plan zaman kazanmak ve saldırganların saldırılarını sürdürmelerini sağlamak olarak ortaya çıkıyor. Ancak Yüzbaşı Bülent Engin, "sokağa çıkma yasağının on dakikada bir yayınlanmaması halinde yayın odasına el konulup yayın yapmayanları tutuklayacağını" söylüyor. Yayın başlıyor. Sanki Bülent Yüzbaşı, radyoevini ele geçiriyor.

Sanki Ankara'da İçişleri Bakanı İrfan Paşa, Maraş'ta Vali Tahsin Soylu'nun sinir sistemi ile beceri düzeyi üzerinde bahs-i müşterek oynuyor. Vali Tahsin Soylu, sağa-sola yardım için yıldırım mesajlar göndermeyi sürdürüyor.

Dört: "23.12.1978 günü saat 10.30'da telefonla sokağa çıkma yasağına rağmen kentin çeşitli yerlerinde yoğun silahlı çatışmaların, yangın ve yağma olaylarının devam ettiğini, mevcut kuvvetlerin olayların önlenmesinde yeterli olmadığını, kente acele takviye kuvvetiyle civar illerden itfaiye aracı gönderilmesinin İçişleri Bakanlığı ana komuta merkezine bildirildiği", mülkiye müfettişleri raporu ile saptanmış bir biçimde Gerekçeli Hüküm içinde yer alıyor.

Sivas'tan bir, Gaziantep'ten üç, Adıyaman'dan iki itfaiye aracı geliyor. Vali Soylu, güvenlik kuvveti istiyor. İçişleri Bakanı İrfan Paşa'dan umudunu kesmiş görünüyor, "umum" valiliklerden istemeye karar veriyor. Altı: "23. 12.1978 gün ve 3899 sayılı yıldırım mesajı ile, sokağa çıkma yasağına rağmen sünni ve aleviler arasındaki otomatik silahlı çatışmaların, yangınların, tahribat ve yağma olaylarının bütün şiddetiyle devam ettiğinin güvenlik kuvvetlerinin acz içinde olduğunu, olayların diğer illere sıçrama istidadı gösterdiğinin daha vahim olayların önlenmesi amacıyla valiliklerce gerekli önlemlerin alınmasının ve Kahramanmaraş iline havadan en kısa sürede yeterli sayıda askeri kuvvet gönderilmesinin İçişleri Bakanlığı ve umum valiliklerden istendiği", ve "yedi", aynı isteğin aynı gün öğleden sonra bir kez de, İçişleri Bakanlığı "ana komuta merkezine telefonla yazdırıldığı", yine Gerekçeli Hüküm kitabında yazıyor. Buna ek olarak, "sekiz", Adana, Gaziantep, Kayseri, Maraş, Adıyaman, Hatay valiliklerinden, gece saat yirmi dörtten itibaren Maraş'a hiç-

bir aracın bırakılmamasının istendiği ve "saldırıların polis, kuvvetlerine yönelmesi üzerine, polis-halk çatışmasının önüne geçilmesi amacıyla, polis kuvvetlerinin 23.12.1978 günü saat 10.00'dan itibaren görev dışı bırakıldıkları", dokuzuncu madde olarak, Gerekçeli Hüküm içinde saptanıyor.

Katliâmda Sloganlar[89]

Saldırgan grupların eylemleri bir yandan zamanın icra organına yöneliktir. Bu husus öncelikle saldırganlar tarafından söylenen sloganlarla belirlenmektedir.

Müslüman Türkiye, Komünistler Moskovaya,

Komünistlere ölüm, Milliyetçi Türkiye,

Hükümetiniz gelsin sizi kurtarsın,

Yaşasın Türkeş, Yaşasın MHP,

Solcu evi gösterin, Alevi gösterin,

Bizim liderimiz içimizde, sizinki nerede, Ecevit gelsin sizi kurtarsın,

Katil iktidar,

Türkeş burada, Ecevit nerede,

Git Karaoğlanınızı çağır gelsin size yardım etsin, bizim Türkeş'imiz yanımızda,

Kara itiniz nerede,

Kimden medet umuyorsun, Ecevit'ini çağır, Türkeş karşındadır,

Başbuğ Türkeş, Katil Ecevit, Müslüman Türkiye,

Komünist Ecevit çık dışarı,

Kocanı karaoğlana kurban ediyoruz,

Vali, İçişleri Bakanı Maraş'ı terk etsin,

Hükümet istifa,

Valiye, İçişleri Bakanına ölüm,

Vali istifa, İçişleri Bakanının kellesini isteriz."

Görülmektedir ki saldırganlar kendilerini "Milliyetçi", kendi görüşünde olmayanları "komünist" olarak kabul etmektedirler. Mevcut siyasal iktidarı "Hükümetiniz" olarak niteleyip, kendi hükümeti olarak kabul etmemektedirler. O zamanki iktidarı "Katil", o zamanki iktidarın başı da "Kara it, Komünist ve Katil"dir. Hükümetin temsilcisi olan İçişleri Bakanı ve Vali'nin Maraş'ı terk etmesi, istifa etmeleri istenmektedir. "İçişleri Bakanının kellesini isteriz" şeklindeki sloganlar saldırganların eylemlerini nereye kadar vardırabileceklerini gayet iyi gözler önüne sermektedir.

Saldırganların eylemleri aynı zamanda kendilerinin farklı mezhep ve siyasal görüşe sahip halk kesimine yöneliktir.

Alevilere ölüm,

Evinde silahı, bıçağı, tahrası olan durmasın,

Alevileri öldürelim, memleketten temizleyelim,

Allahını seven, Peygamberini seven yürüsün, komünist alevileri öldürün, alevileri yaşatmayın, bunları öldüren cennetlik olur,

Vurun kızıl komünistlere, bunlara yaşamak haramdır,

Alevi komünist dışarıya çık,

Maraş alevilere mezar olacak,

Komünistler Moskovaya, Müslüman Türkiye, aleviler Moskova'ya, alevilerin yeri burası değil, alevileri sürgün edeceğiz.

Alevilere hücum, Ecevit'i çağırın sizi kurtarsın,

Suçunuz alevi olmak, Halk Partili olmak,

Bir alevi öldüren hacca gitmiş sayılır,

Komünistleri bırakmayın, Allah yoluna kesin, Sütçü İmam aşkına vurun,

Bugün cihad günüdür, bir alevi öldüren cennete gider,

Milliyetçiler neredesiniz, ne duruyorsunuz, Maraş'ta aleviler ile Sünniler birbirini kırıyor, orağınızı, nacağınızı, baltanızı alın gidelim."

Sloganları, saldırgan sağ grupların hedefinin alevi vatandaşlar olduğunu göstermektedir. Saldırganlara göre aleviler kızıl komünisttir, bunlara yaşamak haramdır, bunları öldüren hacca gitmiş sayılır, cennetlik olur, aleviler Milliyetçi değildir. Burada şu husus hemen dikkati çekmektedir: Saldırganların alevilere karşı olmalarının birinci nedeni onların o zamanki siyasal iktidara oy veren kişiler olarak bilinmeleridir. Aleviler zamanın iktidarı ile özdeş kabul edilmişler ve yine onların şahsında zamanın iktidarı hedef alınmıştır. Bu nedenle Kahramanmaraş olaylarında sünni-alevi zıtlığından ziyade sağ-sol siyasal görüş ayrılığının daha ön planda geldiğini söylemek yanlış olmasa gerektir.

Gerekçeli Hüküm'dür; mülkiye müfettişleri raporlarını aktarıyor. İnanılması zor geliyor; katliâm devam ederken ve valilik, "umum" vilâyetlere güvenlik gücü gönderilmesi için mesaj üzerine mesaj gönderirken, halk-polis çatışmasını önlemek gerekçesiyle, bir de polislerin görevden alınmasına karar veriliyor.

Mazlum halk, bir süre, saldırganların insafına bırakılıyor.

Tuğgeneral Kenan Güven'in ifadesini aktarıyorum. Kenan Paşa, savcılık önündeki ifadesinde, "İskenderun 39. Piyade Tugay Komutanı olduğunu, 23.12.1978 günü saat 15.00 sıralarında tümen komutanı ile birlikte Kahramanmaraş'a geldiklerini, kışlanın önündeki Yörükselim mahallesine grupların saldırdıklarını gördüğünü, bu grupların ateş ettiğini ve ateş edilenlerin de yere düştüğünü gördüğünü, Yörükselim mahallesine taarruz edenlerin içinde uzun menzilli silahlar, tabancalar ve av tüfekleri kullananlar olduğunu, askerin mukabil atışı üzerine bu saldırganların dağıtıldığını, Yörükselim mahallesine yapılması muhtemel bir saldırıyı önlemek için geri tepmesiz top ve 12,7 lik makinalı tüfeklerle ihtar atışı yapıldığını" açıklıyor.[90] İfade özet; ancak "askerlerin mukabil atışı" ile nasıl bir karşılık verildiği konusunda açıklık görünmüyor.

Böyle bir açıklığa ihtiyaç var; tümüyle sağlayabilecek durumda değilim. Yalnızca bazı bilgileri, yeni bir dizge içinde, verebiliyorum. Maraş'a ilk gelen yardımcı kuvvetin, Maraş'ta yalnızca bir tabur var, Tuğgeneral Mahmut Boğuşlu komutasında Gaziantep Beşinci Zırhlı Tugayı, olduğu sonucunu çıkarıyorum. Harekât halinde Tugay, bir "Ceride" tutuyor ve Ceride'de saati saatına yazılı olanların bir bölümü Gerekçeli Hüküm kitabında yer alıyor; aktarılıyor. Burada "saat 10.30-11.00 arası bölük komutanının telsizle ateş için yazılı emir istedikleri, Tuğgeneral Boğuşlu'nun, 'buna lüzum yok, durum açık, ateş yetkisini kullanma şartları belli, ateş son çare, ateş etmek de dahil durum neyi gerektiriyorsa, onu yapacaksınız' dediği."[91] kaydediliyor. Komutan Tuğgeneral Boğuşlu, ateş için gerekli görülen yazılı emri vermekten imtina ediyor; bölük komutanı yüzbaşıya inisiyatif bırakıyor.

Öğleden sonra havaya geri tepmesiz toplarla atış yapıldığı bir günün sabahında komutanın yazılı ateş emri vermekten kaçınması veya sözlü olarak net bir tutum almak istememesi halinde bölük komutanlarının inisiyatif almaktan çekinmeleri doğal oluyor. Tutum, komutandan komutana değişiyor.

İskenderun'dan gelen Piyade Tugayı'nın komutanlarından derlenen ifadelerin çözümlemesine tekrar başlamadan önce, Gaziantep'den gelen Zırhlı Tugay'ın Ceridesi'nden bir aktarma daha yapmak gereğini duyuyorum. Ceride'de "saat 11.00 civarında Tuğgeneral Mahmut Boğuşlu'nun Yörükselim Mahallesi zeytinlik kesiminde mahalleye yönelen yüzlerce kişilik topluluğu durdurmaya çalışırken, kalabalıktan birisinin vurulduğu, vurulan taraftan birisinin 'bizi niçin durduruyorsunuz, komutanım, seni de böyle vuracaklar bunlar' dediği, yandaki evlerden otomatik silahlarla ateş edildiği, zeytinlik kenarında nişan almış ateş eder durumda erler gördüğü, vurulan şahsın mahalle sakinlerinden mi, yoksa asker tarafından mı vurulduğunu tam olarak tesbit edemediği, Mağaralı ile Yörükselim Mahallesi güneyindeki yoldan vilâyete dönerken eli sopalı binlerce kişinin arasından geçtiği" yazıyor. Tugay Ceridesi'nde yer alan bir saptamadan, Tugay Komutanı Tuğgeneral Boğuşlu'nun tank ve kariyerleri ile saldırganları tecrit etmeyi uygun görmemiş olduğu sonucunu çıkarıyorum.

Zırhlı Tugay mevzilendiktern sonra da saldırganlar elleri sopalı dolaşabiliyorlar. Tugay Komutanı bunların arasından geçiyor.

Türk Ordusu ile birlikte savaştım: Böyle bir durumu anlamakta güçlük çekiyorum.

Piyade Binbaşı Sabit Bilgin'in ifadesini aktarmam gerekiyor. İskenderun'da yerleşik 9'u ncu Piyade Tugayı'nın Birinci Piyade Tabur Komutanı olduğu anlaşılıyor. İslâhiye'den, taburuyla geliyor. Askeri Savcilık'ta ifade veriyor. Buna göre, 23.12.1978 günü Tugay Komutanı'nın telefon emri üzerine İslâhiye'den hareketle saat 16.30 sıralarında Kahramanmaraş Piyade Tabur Kışlasi'na geldiklerini, Kahramanmaraş Üçüncü Piyade Tabur Komutanı Binbaşı Kemal Gündüz'ün sesi kısılmış bir şekilde kendisini 'nerede kaldınız binbaşım, ben bugün taburumun kıta yükünün tamamını yaktım dediğini" söylüyor. Binbaşı Gündüz, Maraş'taki tek taburun komutanıdır; bağırmaktan sesi kısıldığı ve bir günde cephanesinin tümünü kullanmış olduğu anlaşılıyor.

Gerekçeli Hüküm içinde yer alan bilgiler ihtar atışı, ikaz atışı, yapıldığı izlenimini veriyor.

İslâhiye'den gelen Piyade Tabur Komutanı Binbaşı Bilgin'in ifadesini aktarmayı sürdürüyorum; Sabit Binbaşı, "bu sırada kışla civarında silah seslerinin gelmekte olduğunu, taburun eğitim alanına gittiklerinde kışlanın hemen bitişiğinde ve batısında bulunan Yörükselim mahallesindeki evlerin büyük çoğunluğu yanmakta, mahalle aralarında yer yer silah sesleri duyulmakta, mahalle sakinlerinden bazılarının sığınmak için kışlaya gelmekte, Üçüncü Piyade Taburu'nun bir kısım erleri ile bir mekanize birlik kadar kuvvetin kışlanın sınır çiti içinde durmakta olduğunu gördüğünü" anlatıyor. Anlatılanı açarak tekrarlamam zorunlu oluyor: Yörükselim Mahallesi'nde ateş var, yangın var, ölüm var ve Üçüncü Tabur'un bir kısım erleri ve bir mekanize

birlik, kışla içinde duruyor. Mümkün; Kışla'yı savunmak için bekliyor olabilir.

Ancak Yörükselim Mahallesi'nde öldürülenlerin, öldürülmekte olanların yardımına gitmek gerekiyor ve Binbaşı Sabit Bilgin bu işi yapıyor. İfadesi "başlarında subay ve astsubayların bulunduğu taburun 80 kişilik kuvveti ile açılıp yayılarak Yörükselim Mahallesi'ne girdiklerini ve mahalleyi baştan başa taradıklarını, evlerin içinde ve bahçesinde 5-6 kadar ölü gördüklerini, yangınların müdahale edemeyecekleri kadar büyük olduğunu, sivil halktan sığınmak isteyenleri kışlaya sevkettiklerini ve saat 19.30 sıralarında kuvvetlerini toplayarak kışlaya döndüklerini" belirterek devam ediyor.

Katliâmın başladığı 23 Aralık 1978 tarihi sabahından itibaren, neden saldırganların toplanarak kışlaya ve benzeri yerlere götürülmediğini anlayamıyorum. Binbaşı Sabit Bilgin, sığınmak isteyen mazlumları kışlaya gönderiyor. Savaşta da gördüm; mazlumlar, evlerini ve evlerinde yatan cenazelerini kolay kolay bırakmak istemiyorlar. Sevdiklerinin ölüsü üzerine kapanıp, "beni de öldürün" demeyi tercih ediyorlar.

Maraş'ta Ünver Ailesi'nin yok edilmesinde yok ediciler önce Malik Ünver'i evinden çıkarıp köşe başında öldürüyorlar. Bundan sonrasını Gerekçeli Hüküm kitabından aktararak sürdürüyorum: "Malik Ünver'in götürülüşü sırasında Ünver Ailesi'nden Mustafa Ünver, Mehmet Ünver, karısı Döndü Ünver ve çocukları, karşı tarafta bulunan komşu Nebahat Albez'in evine sığınmışlardır. Saldırganların bu defa Mehmet Ünver ve karısı Döndü Ünver'i de bulundukları evden çıkararak Malik Ünver'in cesedinin bulunduğu üç yol ağzına getirmişler, orada 'ikimizi bir öldürün' diye bağırarak birbirine sarılmış olan karı kocayı da öldürmüşlerdir. Ailenin diğer fertleri bu ölülerin üzerine kapanarak ağladıkları sırada tüm saldırganlar Ünver Ailesi'nin geri kalan fertlerinin üzerine ateş etmişler, bu ateş sonucu ailenin yaşlıları Zühre Yıldırım ile kocası Abdurrahman (Abdülvahay) Yıldırım'ı da öldürmüşlerdir." Böyle öldürüyorlar ve böyle ölüyorlar.

"İkimizi Bir Öldürün" Dediler ve İstedikleri Gibi Öldürüldüler[92]

Sabahleyin 09.00 sıralarında Yusuflar Mahallesi Çehre sokağın iki tarafından ve Dalyan sokağın üst tarafından "Solcu evi gösterin, alevi evi gösterin, komünistler Moskova'ya" diye bağırarak gelen ve ellerinde baltalar, sopalar, tüfekler, dinamitler, gaz bulunan mahşeri bir kalabalık Çehre sokak ile Dalyan sokağın kesiştiği köşede ikiye ayrılmış, bunlardan bir kısmı Ünver ailesinin evine, bir kısmı da Akırmak ailesinin evine doğru gitmişlerdir.

Dalyan sokak üzerinde bulunan Ünver ailesi evlerine saldırılacağını anlayınca, duvardan atlayarak bitişik komşuları Osman Küçükbeşer'in evine geçmişler ve bir odaya saklanmışlardır. Ünver ailesinin evinde bulunan yaşlı kadın Zühre Yıldırım duvardan atlayamadığı için, kocası Abdurrahman (Abdülvahap) Yıldırım bahçe duvarını kazma ile yıkarak Zühre Yıldırım'ı da Osman Küçükbeşer'in evine almıştır. Ünver ailesinin evine "Vurun komünistlere" diye bağırarak saldıran gruplar kapıları kırmışlar, duvarları delmişler, 15-20'si de dama çıkarak damı delmeye çalışmışlar, evdeki eşyaları dışarı çıkararak yakmışlar ve evi ateşe vermişlerdir. Saldırganlar bu defa Ünver ailesinin sığındıkları Osman Küçükbeşer'in evine gelmişler, aile fertlerinin bulunduğu odanın içeriden kilitli olan kapısını silahla taramışlar ve kapıyı kırarak içeriye girmişlerdir. Kapı silahla tarandığı sırada odada bulunan Mehmet Ünver alnından yaralanmıştır. İçeriye giren saldırganlar Ünver ailesinin erkeklerinden önce Malik Ünver'i alarak Çehre Sokak'la Dalyan sokağın kesiştikleri köşeye getirmişler ve "Allah'ını seven vursun" diye bağırarak Malik Ünver'i öldürmüşlerdir. Malik Ünver'in götürülüşü sırasında Ünver ailesinden Mustafa Ünver, Mehmet Ünver, karısı Döndü Ünver ve çocukları karşı tarafta bulunan komşu Nebahat Albez'in evine sığınmışlardır. Saldırganların bu defa Mehmet Ünver ve karısı Döndü Ünver'i de bulundukları evden çıkararak Malik Ünver'in cesedinin bulunduğu üç yol ağzına getirmişler, orada "ikimizi bir öldürün" diye bağırarak birbirine sarılmış olan karı kocayı da öldürmüşlerdir. Ailenin diğer fertleri bu ölülerin üzerine kapanarak ağladıkları sırada, tüm saldırganlar Ünver ailesinin geri kalan fertlerinin üzerine ateş etmişler, bu ateş sonucu ailenin yaşlıları Zühre Yıldırım ile kocası Abdurrahman (Abdülvahap) Yıldırım'ı da öldürmüşlerdir. Bu atışlar sırasında saldırganlar kendi içlerinden Mehdi Köklü isimli şahsı da yanlışlıkla vurmuşlar ve olay yerinden kaçırmışlardır. Ailenin fertlerinden herbiri bir tarafa dağılmıştır. Aile fertlerinden Mahmut Ünver olay yerinden kaçarak yakındaki Şekerdere'ye doğru inmiş, kendisini kovalayan 5-6 saldırgan kafasına değnek, demir, taşla vurarak Şekerdere'ye yuvarlamışlar, arkasından devamlı silah sıkmışlardır. Yaralı olarak Şekerdere'ye düşen Mahmut Ünver'i annesi Leyla Ünver ile babası İbrahim Ünver

derenin içinde bulmuşlar, İbrahim Ünver vilâyete giderek yardım istemiş, fakat kendisine yardım verilmeyince tekrar geri gelerek, yaralı vaziyetteki oğlu Mahmut Ünver'i sırtlayarak yakındaki Ortaseki sağlık ocağına götürmüşlerdir. Saldırganlar bu defa sağlık ocağına gelerek kapıyı zorla açmışlar ve İbrahim Ünver'i dışarıya çıkararak orada öldürmüşler, Leyla Ünver'i de ağır yaralamışlardır.

Saat 11.00 sıralarında Yusuflar Mahallesi Mutlugün sokağa dik, çıkmaz sokağa giren saldırganlar, ellerinde taş, sopa ve şişelerle "Vurun kızıl komünistlere, bunlara yaşamak haramdır" diye bağırarak bu defa Yılmaz ailesinin evine saldırmışlardır. Kapıyı açan İsmail Yılmaz'ı vücudunun muhtelif yerlerinden bıçakla yaralamışlar ve evde bulunan Ali Yılmaz, Hatice Yılmaz ve Hüseyin Yılmaz'ı öldürmüşlerdir. Saldırganların elinden yaralı olarak kaçmaya çalışan İsmail Yılmaz ayağı kayarak Şekerdere'ye doğru yuvarlanmış oradan Devlet hastanesine gitmiştir. Ertesi gün aile reisi Ali Yılmaz'ın cesedi, sağ eli bilekten tamamen kesilmiş, anne Hatice Yılmaz'ın başı biriketle parçalanmış bir halde ve ailenin diğer ferdi Hüseyin Yılmaz'ınki de olmak üzere üç ceset evin önünde etrafları bir kan gölü halinde ve her tarafları kan içinde bulunmuştur.

Umulmadık bir gelişme yok; Yüzbaşı Timur Şen'in ifadesini tekrarlayabiliyorum. Gerekçeli Hüküm kitabında, Timur Yüzbaşı'nın "22.12.1978 günü cereyan eden cenaze töreni olayları sonrasında. General Boğuşlu'nun başkanlığında yapılan toplantıda, Yörükselim mahallesinde oturan alevilere karşı harekete geçileceği yolunda istihbarat alındığı" bilgisini vermiş olduğu yazılıyor. Büyük Katliâm'dan önce, katliâm yapılacağı istihbaratı var.

Jandarma Yüzbaşısı Günay Güneri'nin de ifadesi var. Parça parça aktarmak zorundayım; bunu yaparken sonsuz üzüldüğümü yazmak gereğini duyuyorum: Yine Yörükselim'de geçiyor ve ifadesi Gerekçeli Hüküm kitabında, özetle ve şöyle yer alıyor: "Bu sırada büyük bir grubun hemen aşağılarında ve Yörükselim mahallesinin en yukarısında bulunan koruluğun yakınındaki evlere saldırdığını, kırdığını, içindeki insanları çıkarıp yaktığını görerek, erleri tepede bırakarak olay yerine yalnız gittiğini, orada bulunan Piyade Taburu'na ait bir miktar erle beraber havaya ihtar atışı yaparak topluluğun üzerine yürüyüp 50 metre kadar gerilettiklerini, topluluğun hemen hemen hepsinin elinde sopa, demir, nacak gibi şeyler olduğunu" anlatıyor.[93] Saldırganlar evlerden insan çıkarıp yakıyorlar ve havaya ihtar atışı ile karşılaşıyorlar.

Yüzbaşı Günay Güneri, devamla, "bu toplulukla uğraştığı sırada Yüzbaşı Teoman Saraç'ın bir kariyerin üzerine çıkmış, toplulukları dağıtmaya çalışırken gördüğünü, kariyerin gelmesiyle topluluğun saldırılarının o bölgede durduğunu ve topluluğun başka bir yere gittiğini" ekliyor. İfadede saldırganların toplandığını veya toplanılmasına çalışıldığı yönünde bir açıklık yok. Yalnızca bir başka yere gittikleri belirtiliyor. Saldırılarına bir başka yerde devam ediyorlar.

Günay Yüzbaşı'nın ifadesinin bu bölümünü tamamlıyorum. "Öğle vakti yolların kapalı ve ateş altında olması nedeniyle, tabur arazisinden geçerek alaya geldiğini, alaya giderken Piyade Tabur Komutanı Binbaşı Kemal Gündüz'ün ve yanındakilerin Yörükselim mahallesinde ateş altında olduklarını, kendilerini gizleyecek birer siper seçtiklerini gördüğünü" söylüyor. Yeteri kadar açık; ek bir açıklama gerektirmiyor.

Yüzbaşı'nın ifadesinin bu bölümü "bu sırada" diye başlıyor. Kuşkusuz, bu, Yüzbaşı'nın bir başka olayı anlatmış olduğunu anlatıyor. Herhangi bir gizleme ve çarpıtma izlenimini ortadan kaldırabilmek için, "bu sırada" geçen diğer olayı da aktarmam gerekli oluyor. Yalnız bunu yapmadan önce Zırhlı Tugay Komutanı Tuğgeneral Mahmut Boğuşlu'nun ifadesinden bir pasaj almak durumundayım. Tuğgeneral Boğuşlu, ifadesinin bir yerinde, "23.12.1978 günü Yörükselim mahallesinin batısındaki zeytinlik kesiminde toplanmış olan yüzlerce kişilik bir grubu durdurmaya çalıştıkları sırada, topluluktan 100-200 kişilik sünni vatandaş grubunun, karşıdaki alevilerin bulunduğu bir evden makinalı tüfeklerle taranacakları kuşkusunda olduklarını belirttikleri" bilgisini veriyor.[94] Küçük bir özet zorunluluğu doğuyor; Tuğgeneral Boğuşlu, Maraş'a kuvvetleriyle birlikte intikal edince, Yörükselim mahallesindeki alevi yurttaşlara sünni vatandaşların hücum edecekleri istihbaratıyla karşılaşıyor. Katliâm alanında ise tecavüze hazır sünni toplulukların, bir alevi evinden makinalı ile taranacakları kuşkusunu dinliyor.

General Boğuşlu'nun ifadesini aktarmayı sürdürüyorum. Tugay Komutanı, "bunun üzerine anılan evi J. Yzb. ile aradıklarını, çoğu kadın ve çocuklardan oluşan 25-30 kişinin bulunduğu evde bir av tüfeği bulduklarını, aynı anda dışarıda 500-600 kişilik bir grubun toplanmış olduğunu, bu grubu iknaya çalıştığı bir sırada alevilerin bulunduğu Yörükselim mahallesinin zeytinlik bölgesinden kesif ateş seslerinin gelmeye başladığını" söylüyor. Zırhlı Tugay Komutanı'nın, kadınların ve çocukların sığınmış olduğu bir alevi evine saldırmak isteyen 500-

600 saldırganın saldırısını "ikna" yöntemiyle önlemeye çalıştığı anlaşılıyor.

Şimdi Jandarma Yüzbaşısı Günay Güneri'nin ifadesini aktarmayı sürdürüyorum. Uzun bir pasajı alıyorum. J. Yzb. Günay Güneri, "saat 09.00 sıralarında Jandarma Alay Binası'nda bulunurken, Yörükselim mahallesinden yoğun silah seslerinin geldiğini duyduğunu, gerek telefon eden, gerekse bizzat gelen vatandaşlardan bu mahalleye silahlı saldırı olduğunu ve öldürme olayının vuku bulduğunu öğrenince İl Jandarma Bölük Komutanı Teoman Saraç ve yanlarına aldıkları erlerle alay binasından çıkarak silah seslerinin geldiği yöne hareket ettiklerini, kendisinin önce Ortaseki Sağlık Ocağı'na gittiğini ve orada kurşunla yaralanmış vatandaşlar gördüğünü, Yörükselim, Mağaralı ve Serintepe mahallesinde öldürme ve çok miktarda yaralama olayının olduğunu öğrenince Endüstri Meslek Lisesi'nin bulunduğu sokaktan Yörükselim mahallesine girdiğini, yukarı doğru çıkarken yaralanmış şahıslar, yerde kan izleri gördüğünü, silah sesleri, patlama sesleri, bağrışmalar duyduğunu, arkasından kariyerlerin de gelmekte olduğunu, bu sırada Yüzbaşı Teoman Saraç'ın da kendisine yetiştiğini, boşluklardan sızıp, arkalarına geçerek oradaki topluluklarla birleşmeye çalışan gruplarla uğraştığı sırada Tuğgeneral Mahmut Boğuşlu'nun refakatinde yalnız bir jeeple gelip bir eve saldırmak isteyen toplulukla konuştuğunu görerek yanına gittiğini" söylüyor. Böylece bir açıklık ortaya çıkıyor; General Boğuşlu'nun sözünü ettiği, ancak adını vermediği Jandarma yüzbaşısı Günay Güneri'dir ve General Boğuşlu, saldırı niyeti açık bir toplulukla konuşuyor.

Günay Yüzbaşı, devam ederek, "bu topluluğun arkalarında bulunan evden silahla ateş edildiğini söyleyerek bunların yakalanmasını istediklerini, General Boğuşlu ile adı geçen eve girdiklerini, evde çok sayıda kadın, çocuk, ve erkeğin olduğunu, kendilerine saldırıldığını ve öldürüleceklerini söylediklerini, evde kısa bir araştırma yaptıysa da herhangi bir silah bulunmadığını, bilâhare bir av tüfeği getirdiklerini, dışardakilerin bu av tüfeğini görünce yatışır gibi olduğunu, yanına iki jandarma eri alarak tepeye doğru çıkmaya başladığını, bunun üzerine ellerinde silah bulunan bu topluluğun tepenin daha uç tarafına doğru gerilediklerini, tepenin üstünde Kahramanmaraş'ın kuş bakışı olarak görüldüğünü, çeşitli silahların, patlayıcı maddelerin, dinamitlerin çıkardığı seslerin duyulduğunu, çeşitli yerlerde toplanmış saldırgan insanların, çıkan dumanların, yanan evlerin hep görüldüğünü, orada bulunmalarının tepedeki silahlı saldırganların aşağıya inmesini önlediğini" ekliyor. Tepedeki saldırganlar aşağıya inemiyorlar; aşağıdaki saldırganlar, ev yakıyorlar, insan yakıyorlar. Hiçbir saldırganın enterne edilerek kışlaya götürülmesi düşünülmüyor. Zırhlı Tugay Komutanı, bir eve saldırmak isteyen beş yüz kişiyle konuşuyor. Saldırmak istenen eve girip arama yapıyor. İçerde kadınlar ve çocuklar, erkeklerle birlikte ölümü bekliyor. Zırhlı Tugay Komutanı, evde yalnızca bir av tüfeği olduğunu saptıyor. Saldırganları, evdekileri öldürmemeye ikna ediyor.

"Bu sırada", yakın bir yerde yurttaş öldürülüyor. Yüzbaşı Günay Güneri'nin "bu sırada" sözcükleriyle başlayan ifadesi işte tam burada başlıyor.

Binbaşı Kemal Gündüz, ifadesinin bir bölümünde, "23. 12.1978 günü sabahleyin Yörükselim Mahallesi Çamlık bölgesinde iken Mağaralı Mahallesi'nin daha ilerisindeki bir grupta üç hilalli bayrak gördüğünü, Jandarma Yüzbaşısı Günay Güneri'nin getirdiği jandarmalar ve kendi yanındaki inzibatlarla birlikte Mağaralı'nın üstündeki setlerde ve sırtlarda bulunan kalabalığı önlerine katarak Serintepe Mahallesi'ne doğru kovaladıklarını, Yörükselim Mahallesi'nde olaylar devam ederken, öğleden sonra Serintepe tarafından gelen yaşlı bir vatandaşın 'bizim orada katliâm başladı' demesi üzerine, Binbaşı Yaşar Spor, Yüzbaşı Mustafa Peker, 10 inzibat ve 4 kariyerle birlikte, Mağaralı ve Yörükselim Mahallesi'nin üst tarafında bulunan zeytinlik bölgesinin üst kısmına gittiğini, evlerin ateşe verilmiş olduğunu, evlerin köşesine ve arazinin muhtelif yerlerine dağılmış av tüfeği ile ateş eden insanlar gördüğünü, önce subay ve astsubayların tomsonları ile arkasından da kariyerlerden inen erlerin piyade tüfekleriyle ateş gelen yerlere hedef gözetmeksizin ateş ettiklerini, bir evin önünde ve balkonunda 2 kadın cesedi gördüğünü, Binbaşı Yaşar Spor ile aynı kariyerde olduklarını, kendilerine hedef alan ve çok yakından geçen kurşun sesi üzerine kariyerin üstündeki 12,7'liklerle ateş eden yönü taradıklarını, o bölgede takriben 50 eve dağılmış bulunan 700-800 aleviyi kariyerlerin himayesinde kışlaya taşıdıklarını, bu tahliye işleminin saat 15.00'e kadar sürdüğünü" anlatıyor.[95] Maraş Garnizon Komutanı Binbaşı Kemal Gündüz, saldırganların isyan bayrağı olarak üç hilâl taşıdıklarını gördüğünü ifade ediyor. Mazlumların bir bölümünü kışlaya taşıyor.

Binbaşı Gündüz'ün ifadesinde Yüzbaşı Mustafa Peker'in adı geçiyor. Yüzbaşı Peker, "Yörükselim Mahallesi'nde bulunduğu bölgeden uzaklaşan grupların, gittikleri tarafta meydana gelen yangınlar ve silah sesleri üzerine Binbaşı Kemal Gündüz ve Binbaşı Yaşar Spor ile birlikte Mağaralı Mahallesi'nin üst kısmına doğru gittiklerini, kalabalık bir grubun 200-250 metreden mevzilenmiş olarak kuşattıkları bir eve ateş ettiklerini görerek kariyerleri bu evin önüne çektiklerini, evde bulunanların 'bizî öldürüyorlar, bizi kurtarın' diye yardım istediklerini, 2 katlı olan evdeki yaralıları kariyere alarak evdeki insanları da kariyerlerin himayesinde piyade taburuna sevke başladıklarını, bu sırada kendisinin bulun-

duğu kariyerin hemen yanında çocuğu ile birlikte yürümekte olan bir kadının mevzilenmiş olan gruptan açılan ateş sonucu yaralanarak yüz üstü yere düştüğünü, yaralı kadını kariyere alarak uçaksavar ve piyade silahları ile ilerde mevzilenmiş olanların 15-20 metre kadar önüne ikaz atışı yaptıklarını" söylüyor. Söylenenleri tekrarlıyorum; bir saldırgan grubu mevzilenmiş ve bir eve ateş ediyor. Güvenlik Kuvvetleri bu saldırganlara dokunmuyor. Saldırganlarla saldırılanlar arasına kariyerleri çekiyorlar; araya giriyorlar. Evdekiler "bizi öldürüyorlar, bizi kurtarın" diye yalvarmaya başlıyorlar. Bunun üzerine bunları alıp kariyerin yanında götürmeye başlıyorlar. Saldırganlar ateşe devam ediyor. Bir kadın vurulup düşüyor. Güvenlik Kuvvetleri, saldırganların 15-20 metre önlerine uyarı atışı yapıyor. Daha yakınlarına atış yapmıyor.

Evde yaralı var. Sağ olanlar tahliye edilirken vuruluyorlar. Hiçbir saldırganı yakalayıp kışlaya götürmek akla gelmiyor.

Sağ kalabilen Hünkâr Bozkurt, İbrahim Bozkurt, Mercan Bozkurt anlatıyorlar: "23.12.1978 günü sabahı 08.30 sıralarında bakkal Murat'ın evinin önüne minübüs, kamyon ve dolmuşlarla topluluklaın geldiğini, orasının çok kalabalık olduğunu, bu toplulukların 'Müslüman Türkiye, Komünistler Moskova'ya, Allahını Seven Gelsin, Alevilere Ölüm, Alevileri Yaşatmayalım' diye bağırarak ve ellerinde kesici, delici aletler, taş, sopa ve uzun menzilli silahlar olduğu halde yürüyüşe geçtiklerini, oturdukları İmam Ergönül'ün evinin etrafında dolaşan bu topluluğun camları kırdıktan sonra gittiklerini"[96] ifade ediyorlar. Saldırganlar, İmam Ergönül'ün evinin önünde, sabah, kızılderili türünden dolaşıyorlar ve uygun gürültüleri çıkardıktan sonra gidiyorlar.

Kızılderili türünden sonra geri geliyorlar. Verilen ifade, "saat 13.00 sıralarında yine bu topluluğun eve hücum ettiklerini, evin üzerine çıkarak beton tavanı delmeye başladıklarını, pencereden içeriye gaz, benzin, patlayıcı madde attıklarını ve bir yandan da kilitli demir kapıyı sökmeye çalıştıklarını, saldırganların kapıyı kırarak içeriye hücum ettiklerini ve bu evde bulunanlardan İmam Ergönül, Hacı Bektaş Bozkurt, Hüseyin Ergönül, Güllü Ergönül ve Mahmut Ünal'ı öldürdüklerini, diğerlerini de yaraladıklarını, evden bir fırsatını bularak kaçıp Mağaralı deresinin öbür tarafındaki Molla Tabak'ın evine sığındıklarını, oradan da askeri kışlaya götürüldüklerini" anlatarak devam ediyor.

Molla Tabak'ın evine sığınıyorlar ve kurtuluyorlar. Büyük şans! Molla Tabak'ın evi herkes için aynı ölçüde şanslı görünmüyor. "Bu topluluğun bir süre sonra Yörükselim'den tekrar geriye dönerek 'vurun, kırın, öldürün' diye bağırarak ve evlere saldırarak yakmaya, yıkmaya başladıklarını, devamlı olarak etrafa ateş ettiklerini ve sığındıkları Mehmet Polat'ın evine gelerek taş ve sopalarla pencereleri kırdıklarını, 'vurun komünistlere ne duruyorsunuz' diye bağırarak kapının önünde oturmakta olan M. Ali Güner isimli yaşlı adamın boynuna tahrayı dayayarak 'müslüman mısınız, değil misiniz' diye sordukları, o sırada evin bulunduğu yere gelen askerlerin bu saldırganları aşağıya doğru uzaklaştırdıkları ve evin ön tarafına beşer metre aralıkla dizilerek burada iki-iki buçuk saat kaldıkları" bir başka ifadede yer alıyor.

Askerler, bir grup yurttaşın yaşamını kurtarıyor.

Ne yazık, yalnızca öğleden sonra saat iki buçuğa kadar sürüyor. Saat iki buçukta askerlerin bir başka yere gitmesi gerekiyor; bir bölük yurttaş öldürülüyor.

Bu ifade de, "saat 14.30 sıralarında askerler 'cephaneliğe yürüdüler' diyerek kendilerini bırakıp kışlaya gitmeye başlayınca, kendilerinin de askerlerin arkasından gitmeye başladıklarını, bu sırada hem aşağıdan, hem yukarıdan yağmur gibi kurşun yağdığını, ateş edildiği için yatarak kalkarak kaçtıklarını, bu sırada Hüseyin Kilit ve Hatice Temiz'in yaralandıklarını, saldırganların 'vurun komünistlere' diye bağırmakta olduklarını, Mağaralı deresini geçerek Molla Tabak'ın evine sığındıklarını ve o sırada evden içeri girmekte olan Hüseyin Baz'ın hanımı Fatma Baz'ın kapıda vurularak öldüğünü, çocuğu Yılmaz Baz'ın da öldüğünü, Zeynep Aydoğan'ın da Molla Tabak'ın evinin önünde öldüğünü, Molla Tabak'ın evinin her tarafının sarılarak kurşun yağmuruna tutulduğunu, üç hilalli bayrakla eve doğru yürüdüklerini, bir süre sonra kariyerlerle askerlerin yetişerek kendilerini kurtardığını ve kariyerlerin himayesinde kışlaya götürüldüklerini" anlatarak sona eriyor.[97] Askerler ayrılmadan önce, bu yurttaşların yaşamlarını neden güvence altına alamıyorlar; anlaşılmıyor.

Bu alt bölümün de sona ermesi gerekiyor.

Belgeler, görevliler ile tanıkların ifadesinden sonra, bu alt bölümü, Yargıçlar Kurulu'nun bir değerlendirmesi ile bitirebilirim. Gerekçeli Hüküm'de yer alıyor ve şöyle yazılıyor: "Mağaralı ve Serintepe Mahalleleri'nde yer yer büyük topluluklar birikmiş, bunların mevcudu gittikçe artmıştır. Uzaktaki Serintepe Mahallesi'ndeki evlere saldırtıldığı, dumanların, alevlerin yer yer yükseldiği görülmekte, patlama ve silah sesleri duyulmaktadır. Tepelerdeki silahlı gruplar çıplak gözle görülmektedir. Dağıtılan gruplar başka bir yerde toplanmakta ve evlere saldırmaktadırlar."[98] Dağıtılan, ancak enterne edilmeyen saldırganlar, tekrar saldırıyorlar. Üç gün sürüyor.

Kaldığı yerden bu aktarmaya devam ediyorum: "Ellerinde av tüfeği, tahra, balta ve daha başka si-

lahlar olan, 'Müslüman Türkiye' diye slogan atan ve alevileri imha ve tahrip için kesin kararlı görünen bu gruplar evlere saldırmakta, yakıp yıkmakta ve içindekileri katletmektedir. Askerler timlere ayrılarak saf düzeninde yayılmış ve saldırgan topluluklar bazan ikna edilerek, bazan bağrılarak, bazan zor kullanılarak Serintepe Mahallesi'ne kadar sürülüp kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Ancak mevcut kuvvetlerle bu kadar geniş bir topluluğu kontrol altına almak mümkün olmamıştır. Bu sırada şehrin her tarafından yangınlar yükselmeye, her taraftan silah sesleri gelmeye başlamış ortalık bir harp sahnesi gibi olmuştur." Gerçekten de, Gerekçeli Hüküm'de yazılıyor, "mevcut kuvvetlerle bu kadar geniş bir topluluğu kontrol altına almak mümkün" olmadığı için harp sahnesi üç gün sürüyor.

Sıkıyönetim ilânını isteyenler, Maraş Katliâmı ile, kendi yanlarında güçlü bir mantık buluyorlar.

Askeri Mahkeme, Maraş Katliâmı'nı, Hükümet Kuvvetleri'nin yeterli olmamasına bağlıyor. Kesinlikle katılıyorum. Hükümet Kuvvetleri miktar olarak pek çok yetersiz kalıyor. Ayrıca katliâm alanına sevkedilen kuvvetler, saldırganlığa set çekmek yerine saldırganları ikna etmeyi bir yöntem olarak seçiyorlar.

Hükümet Kuvvetleri, saldırganları enterne etme veya tecrit yoluna gitmek yerine, evlerini bırakarak sığınacak bir yer arayan mazlumları, çok zaman araçlar içinde bile değil, kışlaya topluyorlar. Katliâmın başında saldırganları enterne etme yoluna gidilmesinin ölüm sayısını ve tahribatı azaltacağını düşünüyorum.

Bir parantez açıyorum. Daha önceki bölümlerde zamanın başbakanı Süleyman Demirel'in, 12 Eylül öncesi bir askerî müdahaleden hiç kaygılanmadığını belgelerle ortaya koymak imkânını buldum. Çözümlemeye çalıştım; askeri müdahale ile gelebilecek yeni hükümetten korkusu olmadığı için hiçbir kaygı göstermediğini ileri sürdüm, sürüyorum.

1978 yılı Aralık başı Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin başının bir sıkıyönetim isteyip istemediği konusunda elimde önemli bir kanıt olmadığını söylemek durumundayım. Ancak 1978 yılı sonuna geldiğinde Başbakan Bülent Ecevit'in de bir sıkıyönetim planlaması içinde olduğu düşüncesini, kökten reddetmek için hiçbir neden bulamıyorum.

Ecevit Hükümeti'nin İçişleri Bakanı İrfan Paşa'ya gelince, eğer Ecevit Hükümeti bir sıkıyönetim planlaması içinde değilse. Emekli Orgeneral İrfan Özaydınlı'nın, kendi hükümetinin dışında, sıkıyönetim ilânı partisi içinde yeraldığına inanıyorum.[99] Başka türlü bir açıklama bulamıyorum.

Atalet beyinle ilgilidir; ancak beyni etkileyen çelişik güçlerin olması gerekiyor. Oblohamov, geçmişi ile tüm bağlarını kesemediği ve geleceğe tümüyle bağlanamadığı için bir atalet içinde yaşıyor.

Maraş Olayları için Askeri Savcılık tarafından hazırlanan iddianamede, "16.12.1978 gününden itibaren Kahramanmaraş Çiçek Sineması'nda oynatılmaya başlanan "Güneş Ne Zaman Doğacak" isimli filmin sağ görüşlü Kahramanmaraşlılar arasında büyük ilgi gördüğünü anlayan Kahramanmaraş Ülkücü Gençlik Derneği'nin bu olayı üye ve sempatizanlarını artırmak, propaganda aracı olarak kullanmak amacına yöneldiği" ifadesi yer alıyor.[100] İddianamede "ÜGD birinci ve ikinci başkanlarınca halkın sol çevreler aleyhine kışkırtılması için sinema salonunda tahrip gücü az bir dinamit patlatılarak bu işi solcuların yaptığı süsü verilmesi kararı alındığı" iddiası da yer alıyor. Gerçekten de 19.12.1978 akşamı sinemada, İddianame'deki niteleme ile, "parça ve tahrip tesiri olmayan basınç tesirli bir patlayıcı maddenin" patlatılmasından sonra, Ökkeş Kenger, postahaneye koşarak iki kez Ankara ile telefonla konuşuyor ve "ben teşkilâttanım, Çiçek Sineması'na patlayıcı madde atıldı" diyor. Konuşmayı duyan bir yurttaş anında emniyete haber veriyor.

Savcılık soruşturması sırasında hem Ökkeş'in, hem de Ankara'da telefon ettiği yerin ülkücü kuruluşlarla bağlantısı net bir biçimde sağlanıyor. Ökkeş, emniyette ve uzun müddet bomba işindeki sorumluluğu kabul ediyor. Sonunda ifadelerini işkence ile verdiğini ileri sürüyor ve reddediyor. Olabilir. Önemli değil.

Çünkü Ökkeş'in delil yetersizliğinden berat etmesi çok sonra oluyor. Zamanında daha doğru bir söyleyişle anında, Maraş Valiliği, bu bilgiyi ve Gerekçeli Hüküm kitabındaki ifade ile "20.12.1978 tarihli yıldırım telsizi ile" İçişleri Bakanlığı'na iletiyor.[101] İrfan Paşa'nın başında bulunduğu bakanlıkta bu telsizle ilgili herhangi bir önlemin alındığının işaretine rastlanmıyor.

20 Aralık tarihinde sol görüşlülerin devam ettiği Akın Kıraathanesi'ne bomba atılıyor; iki kişi yaralanıyor. Bir gün sonra, 21 Aralık 1978 tarihinde, sol görüşlü ve TÖB-Der üyesi iki öğretmen, Hacı Çolak ve Mustafa Yüzbaşıoğlu vuruluyorlar ve öldürülüyorlar.

İki öğretmenin cenazesinin 22 Aralık 1978 tarihinde kaldırılması kararlaştırılıyor. Vali Tahsin Soylu bunu öğrenir öğrenmez, İçişleri Bakanlığı'na yeniden başvuruyor. Gerekçeli Hüküm kitabından aktarıyorum: "22.12.1978 günü öldürülen öğretmenler için cenaze töreni yapılacağının öğrenilmesi üzerine vali tarafından durum 21.12.1978 günü saat 19.20'de İçişleri Bakanlığı'na bildirilerek cenaze töreni sırasında olay çıkması kuvvetle muhtemel görüldüğünden bahisle yeteri kadar jandarma komandosu gönderilmesi istenilmiştir."[102] İrfan Paşa'nın

başında bulunduğu bakanlığın bu istekler karşısında da sessizliği seçtiği anlaşılıyor. Vali, cenaze töreninin öncesinde, "makina başında" sürekli telsizler yazdırıyor. Gerekçeli Hüküm kitabından aktarıyorum: "21.12.1978 tarih ve 1880 sayılı yıldırım telsiz ile İçişleri Bakanlığı ve Elâzığ Valiliği'nden, Elâzığ'da bulunan Kahramanmaraş toplum polislerinin geri gönderilmesi, 21.12.1978 tarih ve 3881 sayılı yıldırım telsizle Adana-Gaziantep-Kayseri-Malatya valiliklerinden cenaze töreni için Kahramanmaraş'a geleceklerin üzerlerinin aranarak gönderilmeleri, 22.12.1978 saat 02.10 tarihli yıldırım telsizle İçişleri Bakanlığı'ndan, Gaziantep'ten 50 kişilik toplum polisinin gönderilmesi istenilmiştir." Bütün bu istekler ve yıldırım mesajlar, Maraş'ta önemli olayların beklenildiğini gösteriyor.

Sormaya mecburum.

Baskılar çözümlerden önce soruları önlemek için düzenleniyor.

1978 yılında CHP, yeni bir Takrir-i Sükûn Düzeni arayışı içine mi giriyor?

1978 yılı Aralık ayının üzerinden iki yıl bile geçmeden 12 Eylül gerçekleşiyor. Daha önceki bölümlerden hatırlanıyor; bir çözümleme olarak değil, bir gözlem olarak yazılıyor. Financial Times'in temsilcisi David Tongue bile, 12 Eylül'den hemen sonra Bülent Ecevit ile yaptığı görüşmeden, şaşkın ve Ecevit'in 12 Eylül'ün uzun sürmesini istediği izlenimini alarak ayrılıyor.

Hacı Çolak ile Mustafa Yüzbaşıoğlu'nun cenazesi için, bütün yıldırım mesajlara karşın, Kahramanmaraş'a bir tek takviye Hükümet Kuvveti gönderilmiyor. Cenaze törenine katılanlar Ulucami'de taş ve takunya yağmuruna tutuluyorlar. Saat 10.20'de, isyancılardan bir heyet, Silahlı Kuvvetler'e isteklerini bildiriyor. Bir ültimatom niteliğindeki istekleri Gerekçeli Hüküm kitabından alıyorum: "Saat 16.20 sıralarında Ulucami karşısındaki bir dişçinin bürosuna gelmiş olan Belediye Reisi Ahmet Uncu ile Jandarma Kıdemli Yüzbaşı Teoman Saraç, Ulucami önündeki sağ gruptan 10 kişilik bir heyet iîe görüşmüşlerdir. Sağ topluluğun temsilcileri, 'okullardaki tahriklerin kalkmasını, karakollardaki baskıların sona erdirilmesini, devlet dairelerindeki sol görüşlü memur ve işçilerin tahriklerinin önlenmesini, okulların polis yerine asker tarafından korunmasını, cenaze defin töreninin yapılmamasını, solcu polislerin ve solcu öğretmenlerin derhal tayin edilmesini, POL-DER ve TÖB-DER'in kapatılmasını' istemişler, bu istekler il Valisine iletilmiştir."[103] Yeni bir iktidarın ilk istekleri görünümü veriyor.

Bu isteklerin bildirilmesinden otuz dakika sonra, İçişleri Bakanlığı'ndan umudunu kesen Kahramanmaraş Valisi, kendi başının çaresine bakıyor. Yine Gerekçeli Hüküm kitabından aktarmak gerekiyor: "Kahramanmaraş Valisi'nin saat 16.50'deki istemi üzerine saat 16.55'de Gaziantep 5. Zırhlı Tugay 2. Mekanize Piyade Taburu'na alarm verilmiş, 7. Tümen ve 2. Ordu Komutanlıklarına durum arz edilerek alınan emir üzerine saat 19.45'de 5. Zırhlı Tugay Komutanı Tuğgeneral Mahmut Boğuşlu Kahramanmaraş Vilâyet Konağı'na, 2 motorlu piyade bölüğü ile bir kariyer bölüğünden oluşan 2. Mekanize Piyade Taburu da saat 21.30 da Kahramanmaraş'a gelmişlerdir.[104] Böylece ilk takviye kuvvetlerinin, bir mekanize piyade tabur büyüklüğünde olmak üzere, İçişleri Bakanı İrfan Paşa'nın inisiyatifi ile değil, Maraş Valisi'nin ısrarlı isteği sonucunda ve ancak 22 Aralık 1978 tarihinde akşam saat dokuz buçukta geldiği ortaya çıkıyor.

Sonunda sıkıyönetim geliyor.

Sıkıyönetim idaresini 12 Eylül Rejimi izliyor.

Cehennemden Sayfalar

Yalnızca başlıkları ve ara başlıkları koyuyorum. Tümü, hiçbir ekleme yapılmadan, tutanaklardan, iddianamelerden ve gerekçeli hükümlerden alınıyor.

İşkenceyi sergilemek istemiyorum. Bu yapılıyor. Benim işim değil.

İnsanın direnişini ortaya koymak istiyorum. Evrenin en güzel iki yaratığının yıldızlar ve insan olduğuna inanıyorum.

Dinler, cehennemden dönüşü kabul etmiyor.

Tutarlı; cehennemden dönenin insan olabileceği düşünülemiyor.

Türkiye'nin yakın tarihi belki de, Türkiye'nin dinlerin bile düşünemediği insanlar ülkesi olduğunu sergiliyor.

İşkence veya idam söz konusu olunca, insanı, sağcı-solcu diye ayırmayı kavrayamıyorum. Solculuk ve, sağcılık insanın gelişmişlik düzeyini belirliyor, insan ise her zaman var. Eğer sağcılarla ilgili işkence iddialarıyla karşılaşmış olsam, yayınlamaktan çekinmem; yapılmamış olduğunu ileri sürmüyorum, Maraş Katliâmı'nı başlatan sinemaya bomba atılması olayında sanık Ökkeş, emniyette suçlamayı kabul ediyor. Sonra reddediyor. İşkence iddiasıyla karşılaşırsam, kabul etmekte tereddüt göstermem.

Yine de sağcılık sanıklarına çok az işkence yapıldığını düşünüyorum. Bir maddi kanıt var. MHP ve Ülkücü Kuruluşlar Davası sanıklarının emniyet şubelerinde çok az ya da hiç tutulmadığı görülüyor. İddianame, gözaltı ve

tutuklama tarihlerini de veriyor. Emniyete gelen cezaevine gönderilmiş; netlikle saptayabiliyorum.

Cezaevi koşulları başlı başına "işkence" sayılabilir; ancak, elektrik vermek, falakaya yatırmak, cinsel organlarını sıkmak, hortumla dövmek, karda yatırmak ve benzerlerinin cezaevlerinde de yapıldığı, ünlü Diyarbakır cezaevi koşulları dışında, ileri sürülmüyor. Ceza Evlerinde en büyük direnişler, tutukluların tekrar emniyete götürülmeleri söz konusu olduğu zaman ortaya çıkıyor. Tutuklular, tutukevinden bir tutuklunun alınarak tekrar emniyet müdürlüğüne götürülmesini, bir yazgıdaşlarının tekrar cehenneme alınması biçiminde değerlendiriyorlar ve çok zaman cezaevi içinde barikatlarla bunu önlemeye çalışıyorlar. Cezaevi yönetimi, eğer tebliğ etmeden bir başka yolla tutukluyu kapıaltına almamışsa, bir çilekeşin tekrar emniyete götürülebilmesi için büyük operasyonlar düzenlemek zorunda kalıyorlar.

Bir şaşkınlığımı yazmak zorundayım: Türkiye'de bütün işler ve işlemler neden bu kadar açık?

Kadir Keskinaslan, Emeğin Birliği Davası sanığı olarak cezaevinde yatıyor. İddianame şunları yazıyor: "Cezaevi'nden getirilerek alınan emniyet ifadesinde, eski soruşturma sırasında vermiş olduğu ifadede bazı eylemleri söylemediğini ve bu söylemediği eylemler meyanında..."[105] Aktarmayı kesiyorum; Kadir Keskinaslan, yattığı cezaevinden tekrar emniyet müdürlüğündeki sorguevine götürülünce, birden bire bülbül oluyor ve katıldığını belirttiği yeni yeni eylemleri sayıyor.

İnanmak mümkün mü? İnanmak mümkün ise, aynı iddianamede birkaç paragraf sonra yazılanlar nasıl açıklanmalı? İddianamede Kadir Keskinaslan'ın "savcılık ifadesinde, emniyet ifadesini kabul etmeyerek dayak yememek için" sözü edilen eylemleri kabul ettiğini söylediği de yazılıyor.

12 Eylül gözaltı süresini doksan güne çıkarttı. Fakat Kadir Keskinaslan ile somutlaştırmaya çalıştığım mekanizma ile bu süre sonra fiili ve illegal bir uygulama olmaktan çıkarılarak yasalaştırıldı. Böylece Nebi Barlas'ın Eylem Birliği savunmasında söylediği gibi bu yasalaştırma "bir anlamda gözaltı süresini sınırsızlaştırmışr" oldu. Yasalaştırma ile ceazevlerinden tutukluları tekrar emniyet şubelerine getirmek daha yasal bir uygulama haline sokularak sürdürüldü.

Gözaltı süresinin sınırsız olması acıların sonsuz olması demek oluyor.

✦✦✦

Yaşlı Kadın Cennet Çimen'e "Gel Nene, Gel Nene" Dediler, Gözünü Tornavida İle Oydular, Silah Sıktılar, Öldürdüler[106]

Maviş Toklu'nun ifadesi:

24.12.1978 Pazar günü saat 10.00-10.30 sıralarında başlarında bir elinde bayrak, bir elinde silahla muhtar Mehmet Yemşen (458 iddianame numaralı sanık) ve Fevzi Görkem (472 iddianame numaralı sanık) olduğu halde, saldırganların "Allah Allah, komünistlerin kökünü kazıyacağız, komünistlerin büyüğü küçüğü demeyin kafasını ezin" diye bağırarak batı taraftan gelip evine hücum ettiklerini; kapıyı kırarak içeri girdiklerini ve orada bulunan kocası Kalender Toklu'yu alıp bahçeye çıkardıklarını; kendisinin de arkalarından dışarı çıktığını; muhtara "aman etmeyin, eylemeyin, kocamı öldürmeyin, çoluk çocuğumu meydanda koymayın" diye yalvardığımda, muhtarın "çoluk çocuklarını götür, Karaoğlan, beslesin, kocanı Karaoğlan'ın yoluna kurban kesiyorum" dediğini, "Karaoğlan kimdir?" diye sorunca da "Ecevit" diye cevap verdiğini; kocası Kalender Toklu'yu gözünün önünde öldürdüklerini; öldürürken kocasına sarıldığını, üstünün başının hep kan olduğunu; "aman muhtar etme eyleme sen ne diyorsun" dediğinde "pişirdik, pişirdik komünistler gelsinler hep yesinler" dediğini; saldırganların bu defa yakında oturan kardeşi Hüseyin Toklu'nun evinin etrafını sardıklarını: kardeşi Hüseyin Toklu'yu içeriden çıkardıklarını; orada da muhtara "etme eyleme, kocamı öldürdün, kardeşim Hüseyin'i öldürme" deyince, muhtarın "Hüseyin de Karaoğlan yoluna kurban gidiyor, sen daha Hüseyin'i arıyorsun" diye cevap verdiğini; diğer saldırganlara da kardeşi Hüseyin Toklu'yu öldürmemeleri, için yalvardığını, onların da "Hüseyin de Karaoğlan yoluna kurban gidiyor, biz Karaoğlan yoluna bu sene kurban keseceğiz, bayram günü gelmiş" dediklerini ve kardeşi Hüseyin Toklu'yu öldürdüklerini, saldırganların daha sonra karşı taraftaki bir gözü görmeyen yaşlı kadın Cennet Çimen'in evine gittiklerini; bu kadını "gel nene, gel nene" diye dışarı çıkardıklarını; Cuma (529 İddianame numaralı sanık Cuma Yalçın ile Nuri Boğa (552 iddianame numaralı sanık)'nın bu kadının gözünü tornavida ile oyarak silah sıktıklarını ve öldürdüklerini; yakındaki hela çukuruna baş üzeri atıp, oradaki

at arabasını kadının üzerine devirdiklerini; saldırganların daha sonra oradaki bütün evleri, bu arada kendi evini de yaktıklarını; saldırganlardan Fevzi Görkem "yürü hadi seni kurtarayım" deyince onunla beraber bir süre gittiğini, fakat kalbinin bozuk olduğunu anlayınca geri dönerek evine geldiğini; onbeş dakika kadar evde kaldıktan sonra askerlere sığınmak için giderken, yolda Mustafa'yı (480 iddianame numaralı sanık Mustafa Gökyokuş) bir eli ile İbrahim Usta'nın boynuna sarılmış, bir elinde de tabanca olduğu halde yanında kanını evime akıtmayın diye bir başka şahısla toplumun içine götürdüğünü gördüğünü; İbrahim Usta'yı da orada öldürdüklerini; o zaman kaçarak canını kurtardığını...

Melih Ayakta Duramıyor, Ali'nin Elleri Tutmuyor, Oğuzhan'ın Yüzü Tanınmıyor[107]

Ali Alfatlı'nın Sorgusu:

Yüzleştirmeler sırasında Nasuh Mitap yerlerde sürünüyor ve ağzından çıkan kelimeleri duymak mümkün olmuyordu. Keza daha sonraki günler bu arkadaşımız birkaç kez sedye ile hastaneye götürülüp getirildi; en son hastane dönüşünde üstündeki elbiseleri bile soymadan ıslatıp dövdüler. Ve bu hali ile sırtımızda taşıyarak Mamak'a getirdik. Yine birlikte yakalandığımız arkadaşlar Oğuzhan Müftüoğlu, Ali Başpınar, Sedat Göçmen, Melih Pekdemir işkencede ayakta duramaz bir şekilde idiler. Oğuzhan Müftüoğlu'nun yüzü gözü dayaktan şişmiş, tanınmaz bir halde idi, Ali Başpınar'ın elleri tutmuyordu, bu arkadaşımıza birkaç kez yemek yedirmek zorunda kaldım.

Çocuklarım Gelin Esma ile Kızım Fidan'ın Cesedlerini İndiriyordu, Sokakta Ali Suna'nın Cesedini Sopalarla Dövüyorlardı[108]

Elif Suna'nın İfadesi:

Olaydan önce ellerinde defter kalemle iki genç adamın gelerek "kaç nüfusunuz var" diye sorduklarını; evde olanları söylediğini, 23.12.1978 cumartesi günü sabahı "dükkânlar tahrip edildi" diye haber gelince, önce arabayla çocukları Fazlı ve Mehmet Suna'nın arkasından da yaya olarak kocası Musa Suna'nın Döngel sitesindeki dükkânlarına bakmak üzere gittiklerini; mahallenin yukarısından gelen 300-400 kişilik bir grubun "Müslüman Türkiye, Maraş alevilere mezar olacak" diye bağırarak aşağıya Islıkçı köprüsüne doğru gittiklerini; bir süre sonra çocukları Fazlı ve Mehmet Suna ile kocası Musa Suna'nın eve geldiklerini; akrabaları Ali Uzunçay'ın da eve misafir olarak geldiğini; aşağıya inen ve Islıkçı köprüsünün orada toplanan grubun saat 11.30 sıralarında yukarı çıkarak evin önündeki meydanlığa geldiklerini; "Alevilere hücum, Maraş Alevilere mezar olacak, komünistler Moskova'ya" diye bağırmaya başladıklarını; evin karşısındaki Milcan Gök (319 iddianame numaralı sanık)'e ait odun deposunda bu topluluğa sopa dağıtıldığını; saldırganların önce alt katta oturan İlköğretim müfettişi Süleyman Metin'in evine taş ve sopalarla saldırdıklarını, gaz döküp evi yaktıklarını ve İlköğretim müfettişi Süleyman Metin'i öldürdüklerini; o sırada tanıdıkları Musa Funda'nın duvardan atlayarak eve geldiğini; kendisinin birkaç sefer "imdat" diye bağırarak komşu bir kadına "İslâm değil misiniz, müslüman değil misiniz, hangi gâvurdan geldik, hiç olmazsa biriniz kurtarın" dediğini; eve merdiven dayanan bu kadına saldırarak dövdüklerini ve evinden içeriye soktuklarını ve duvarın dibinde mevziye girdiklerini; saldırganların gaza bulanmış bezleri ateşleyerek içeri attıklarını, arka taraftaki arsada bulunan taksiyle traktörü yaktıklarını, arada bir CHP bayrağı bulunca "anasını s.k.ettiğimin komünisti Halk partisinin bayrağı var arabasında diye küfür ettiklerini; evin her tarafını ateş sardığını; saldırganlardan birisinin devamlı olarak "çıkın dışarıya, bizi ne oyalıyorsunuz, komünistler Moskova'ya, öldüreceğiz, Maraş size mezar olacak" diye bağırdığını; kendisinin "kardeşler yapmayın bu vicdansızlığı, biz de müslümanız, yarın pişman olursunuz, bizim ölümümüzde ne var, biz ölürüz, geri kalanlar yine beraber yaşayacak, yapmayın bunu" dedikçe saldırganların "anasını avradını s.k. ettiğimin orospusu sen daha konuşuyor musun, neren müslüman senin, eşhedü çek bakalım" dediklerini; Eşhedü'yü çekmesine rağmen inanmadıklarını; bu şekilde saat 16.30'a kadar eve saldırdıklarını; saldırganların "size bir şey yapmayacağız, dışarı çıkın teslim olun diye bağırmaları üzerine, kızı Fidan Suna ve yeğeni Aziz Tüzün'ün teslim olmak için balkona çıktıkları sırada Şeker Mehmed'in (365 iddianame numaralı sanık Mehmet Çetintaş) evinden yapılan atışla vurulduklarını; oğlu Fikri Suna'nın cenazeleri banyoya taşıdığını; evin her tarafını ateş sarması üzerine çocuklarla beraber banyoya girdiğini, kocası Musa Su-

na'nın tuvalete girdiğini; Musa Funda'nın da tuvaletin önüne saklandığını; o sırada yapılan ateşle bir merminin gözünü sıyırarak geçtiğini; balkonda bulunan Musa Funda'nın önüne iki bidon benzin atıp ateşlemeleri üzerine Musa Funda'nın karşı taraftaki misafir odasına geçtiğini, saldırganların bu defa "bunlar banyoya girmişlerdir, oraya bir bomba atak da kurtulak" demesi üzerine misafir odasına geçtiklerini, bu sırada Musa Funda'nın beyninden vurulduğunu, odadan fırlayıp bakınca Musa Funda'yı vuran şahsın (260 iddianame numaralı sanık Yusuf Sevilmiş) merdivenin başında çiçek saksılarının arkasında durduğunu gördüğünü, önceden "durmayın daha içeride komünistler var durmayın, Allah için durmayın" diye bağıranın da bu adam olduğunu; artık cesaretleri kalmaması üzerine teslim olmaya karar verdiklerini; balkona çıkarak 'hiç anneniz bacınız yok mu, vicdanınız yok mu, yavrularım hep öldü, yeter artık, müslüman değil misiniz, niye bunu yapıyorsunuz, önce bana sıkın" diye bağırdığını; saldırganların "hayır sana sıkmayacağız teslim ol dediklerini; "hayır size güvenmiyorum, merdivenden inemem, siz gelin bizi yukarıda teslim alın, karılarınız üçten dokuza kadar boş olsun diye yemin ederseniz güvenirim" demesi üzerine saldırganların hep birden "yemin ederiz, karılarımız üçten dokuz'a kadar boş olsun, size birşey yapmayacağız" diyerek merdivenlerden yukarı çıktıklarını; bu konuşmalar sırasında oğlu Fikri Suna'nın "anne yengem vuruldu" diye salondan bağırdığını, sürünerek salona gittiğinde mutfağın kapısı önünde gelin Esma Suna'nın vurulmuş olduğunu, mutfağın kapısı açık kalınca Cuma Kâhya'nın damından geline ateş edilmiş olduğunu; çocukların gelin Esma ile kızım Fidan'ın cenazelerini aşağıya indirdiklerini; o sırada yukarıya çıkan saldırganların kocası Musa Suna'yı sorduklarını; kendisinin tuvalete saklanmış olan kocası Musa Suna'ya "çık teslim ol, yavrularımız hep öldü, birşey yapmayacaklarına yemin ettiler, vicdanlarına kaldı" dediğini; kocası Musa Suna'nın tuvaletin kapısını hafifçe açarak Yusuf Sevilmiş ile yanındaki şahsa "ne istiyorsunuz, beni tanımıyor musunuz" dediğini; yeğeni Aziz Tüzün'ün cesedini içerden çıkarmak istediğini, fakat gücünün yetmediğini; Musa Funda ile Aziz Tüzün'ün cesetlerinin içeride kaldığını, merdivenden aşağıya indikleri sırada Ali Uzunçay'ın başına demirle vurduklarını ve oğlu Ali Suna'ya ateş ettiklerini, yaralı vaziyetteki Ali Suna'nın koluna girerek yolun ortasına doğru götürdüklerini; aşağıya indiğinde saldırganlardan birisinin kendisinin kolundan tutarak 'Kimden medet umuyorsun, Ecevit'ini çağır, Türkeş karşındadır' diye bağırdığını; yola çıktığında Ali Suna'nın öldürülmüş olduğunu ve saldırganların Ali'nin cesedine sopalarla vurmakta olduklarını gördüğünü; saldırganların üç oğlu Mehmet, Fazlı ve Fikri Suna'yı alarak sağ tarafa doğru götürdüklerini; kadınları da komşular, Cuma Kâhya'nın evine soktuklarını; saldırganların elinde, üzerinde üç hilâl olan bir bayrak bulunduğunu; aynı bayrağın 24.12.1978 pazar günü Kahramanmaraş'ta iken buraya saldıran toplulukta da gördüğünü...

İşkencede Ölme Yiğitliğini Gösteremedim, Beni Affedin[109]

Ali Başpınar'ın Sorgusu:

Artık Türkiye'de yapılan işkenceleri yalnız sizler ve kamuoyu değil, bütün dünya kamuoyu da en ince noktasına kadar bilmektedir. 90 gün 90 gece emniyette kaldım, bu süre içerisinde sayısını hatırlamayacağım kadar ters, düz, Filistin tipi askı olarak adlandırılan şekillerde asıldım. Soğuk su ve karla yıkama yanında hep varım. Falaka ve dayak ise zaten bunların süsü olarak sürüyordu. Ayrıca sürekli olarak testisler sıkılarak işkenceler sürdü. Bütün askılar ve çarmıha gerilmelerde çeşitli noktalardan elektrik verilmekte idi. Bu işkencelerden kalan boş zamanlarda hücredeki demir halkalara bileklerimizden asılı olarak kaldık. Olağandır ki bunların yanı sıra aç ve susuz ve tuvalet ihtiyacından yoksun olarak bırakmak da bir boyutu olarak işkencenin uygulanıyordu. Bana yapılan tüm bu işkencelerin ve Ankara'da yapılan işkencelerin sorumlusu Kemal Yazıcıoğlu'dur. Bana yapılan tüm işkencelerde bulunmuş ve o yaptırmıştır. Diğer işkence yapanların tümünü seslerinden tanımaktaydım. Ve bu tanıma konusunda yanılmama olanak yoktur. Daha sonra emniyete gidip gelmelerimde bu işkencecilerin bir kısmını şahsen tanıdım. İsmi bilinen bir kişi de Bekir Pullu'dur. Bizlere bu koşullar altında emniyet ifadeleri düzenlenmiştir. Bu ifadelere kaynaklık eden bilgilerin nereden elde edildiğini, nasıl oluşturularak böyle bir ifadeler bütününün meydana getirildiğini bilmemekteyim. Bugün bile bir anlam veremediğim bu düzenlemeler ve yakıştırmalar polisin kendi yöntemleri ve olayları değerlendirmesi ile hazırlanmış bir senaryodan başka bir şey değildir. Bu senaryoyu hazırlayan işkencecilerden

Kemal Yazıcıoğlu'nun yakalandığımızdan bir ay sonra söyledikleri ilginçtir. Artık faili meçhul olay kalmayacak bu olayların büyük bir kesimini sizlere ve kalanını da sizden öncekilere yıktık ve dosyaları böylece kapatmış olacağız, demiştir. Böylece bize zorla imzalatılacak olan ifadelerin o zamanlar hazır olduğunu açıkça söylemişlerdir. İşte önünüzde olan ve bizlere mal ettirilmeye çalışılan ifadeler poliste uygulanan işkencelerle zora dayalı olarak elde edilmiş ifadelerdir. İşkencecilerin düzenledikleri ve kendi uydurmaları olan bu yazılı metinler zorla imzalattırılmış ve yazdırılmıştır. Bütün bu yazılı metinler incelendiğinde çelişkilerle dolu olduğu ortaya çıkacak ve senaryo yazarlarının beceriksizlikleri gözler önüne serilecektir: Bütün bu yapılanlara karşı dilenebilmek ve asılsız suçlamaları kabul etmiyerek direnişi sürdürmek her geçen gün fizik olarak bu ağır güçlüğü göğüslemek günler geçtikçe olanaksızlaşmakta idi. Ne olursa olsun kişiler hangi koşullar içinde bulunursa bulunsun direnip, asılsız suçlamaları kabul etmeyip işkencelerde de ölmenin yiğitliğini gösterebilmek yerinde bir davranış olacaktır benim için. Ama içinde bulunduğum koşullarda böyle bir davranışı gösteremediğim için üzgünüm ve böyle bir davranışı gösterememenin sonucu olarak burada birçok asılsız suçlamalardan dolayı yargılanmaktayım. İşkenceler uygulanırken söylenen şu sözleri de aktarmak istiyorum. "Sizler burada direnerek işkencede ölmek isteseniz de, öldürmemiz için yalvarsanız da sizleri öldürmeyeceğiz, hazırlayacağımız belgeler ve ifadeleri mahkeme kararı olarak kesinleştirip kesinleşmesi için elimizde olan bütün olanakları kullanıp sizleri mevcut hukuk kuralları ile astıracağız."demişlerdir.

Kocam Öğretmen Ali Rıza'yı Keserle Öldürdüler, Bayılmışım. Elimi Bileğimden Kesmişler, Öldü Diye Bırakmışlar[110]

Ayşe İşbilir'in ifadesi:

Dumlupınar mahallesi Neyzen sokakta oturduklarını; 23.12.1978 cumartesi günü öğleden sonra ellerinde balta, av tüfeği, sopa, kazma, tahra, et keseri, tabanca olan kalabalık bir grubun eve doğru geldiğini görünce, kapıları kilitleyerek misafir odasında toplandıklarını; kalabalığın kendi evlerini aradığını ve hangisi, hangisi diye sorduklarını, saldırganların, evin damına çıkarak "Alevi, komünist dışarı çık" diye bağırdıklarını; daha sonra evin damından aşağıya inerek kapı ve pencereleri kırıp silah sıkarak içeri girdiklerini; evde bulunan herkesin banyo aralığında toplandığını; kocası öğretmen Ali Rıza İşbilir'in ellerini havaya kaldırarak "Teslimim, çocuklarıma, aileme dokunmayın, ne yapacaksanız bana yapın" dediğini; grubun başındaki yaşlı bir şahsın "bunları teslim alın" demesi üzerine saldırganlardan bir kısmının oğlu Mehmet İşbilir'i evden dışarı çekmeye başladıklarını; kocası Ali Rıza İşbilir ile birlikte oğlumu bırakmamak için arkasından sarıldıklarını, bu defa saldırganların oğlu Mehmet'i bırakarak, kocası Ali Rıza İşbilir'i dışarı çıkardıklarını ve ellerindeki keserlerle kafasına vurarak yere serdiklerini; evden kaçmak isterken kendisini yakalayan saldırganların tekrar eve getirdiklerini; bunlardan 50-60 yaşlarında sakallı bir saldırganın durmadan küfür ederek et keseri ile başına vurduğunu, yere düşerek, bayıldığını; o zaman saldırganların kendisine silahla ateş etmiş ve sol elini bileğe kadar kestikten sonra öldü diye bırakmış olduklarını; bundan sonra saldırganların kızı Sebahat İşbilir'i öldürerek kendi üzerine yatırmış olduklarını oğlu Mehmet İşbilir'i de aşağıdaki caminin orda öldürmüş olduklarını; keza kayını polis memuru Hacı Veli İşbilir'i de saldırganların öldürmüş olduğunu...

Eşimle Birlikte Askıya Aldılar, Eşimle Birlikte Elektrik Verdiler, Beni Bırakıp Yanımda Eşime İşkence Yaptılar[111]

Melih Pekdemir'in Sorgusu:

İstanbul'daki evimde eşim Ayşe Pekdemir ve arkadaşım Nasuh Mitap ve onun eşi ile birlikte yakalandıktan hemen sonra Gayrettepe'deki polis merkezine götürüldük. Polis merkezinde vakit kaybetmeden oraya vardığımızdan 10-15 dakika sonra işkence tezgâhına yatırıldık. Belli süreler elektrik verdiler, falakaya yatırdılar ve çırılçıplak soyup soğuk su banyosu yaptırdıktan sonra eşim ve diğer arkadaşımı o kış günü de bekletiyorlardı. Eşime ve diğer arkadaşlarıma da işkence yapıldığını seslerinden anlıyordum. Gayrettepe'de altı gün bu şekilde işkence altında ve uykusuz kaldıktan sonra Ankara'ya getirildik. Sonraları farkına vardığım üzere getirildiğimiz yer emniyet sarayının arka kısmındaki garaj binasının içinde bulunan sorgulama ve işkence yeri idi, üst katlarda da dal diye bilinen siyasi şube görev yapmakta idi. Beni koydukları

hücrenin ortasında ellerimi iki duvarda karşılıklı bulunan halkalara kelepçelediler. İşkenceye alındığım zamanlar dışında kollarım bağlı vaziyette hiçbir yere dayanmadan 5-6 gün ayakta durmak zorunda kaldım, aç susuz, uykusuzdum. Ankara'ya getirildiğimizin ikinci gününde işkence faslı burada da başladı, çok sonraları yüzünü tam olarak görebildiğim ve ismini öğrenebildiğim Bekir Pullu isminde bu işkenceleri bizzat yapıyor ve yönetiyordu. Zaman zaman da Başkomiser Kemal Yazıcıoğlu da bu işkence seanslarına katılıyordu. Yanlarında isimlerini bilmediğim ama görsem hemen tanıyacağım sorgulama ekibi bulunmakta idi. Önce ellerimi bağlayıp yatar vaziyette iken elektrik verdiler, sonra kollarımı bir çarmıha bağlayarak tavana astılar, başka seferde de ayaklarımdan tavana astılar, her elektrik seansından sonra soyarak tazyikli soğuk su ile yıkadılar.

Kapatıldığımız hücrelerin bulunduğu koridorda polislerin ameliyathane dedikleri odalarda ve tuvalette işkence yapılmakta idi. İşkenceler aynı mübala üzerine bir buçuk ay kesintisiz sürdü, daha sonra belli aralıklarla işkence yaptılar. Bana yönelttikleri suçlamaları kabul etmem için üç kez de beni eşimle birlikte askıya aldılar, ikimize birden elektrik verdiler, bu da yetmeyince bana işkence yapmayı bırakıp benim yanımda eşime işkence yapmak istediler. Yani işkenceyi sürdürdüler. İşkence ya da sorgulamada çoğunlukla sordukları sorulara evet cevabını alma yöntemini uyguluyorlardı, kabul ettirmek istedikleri konuda evet cevabını alıncaya dek değişik biçimlerdeki işkenceleri devam ettiriyorlardı. Bu arada kuşkusuz işkenceyi yapanların ruhsal dengesizliklerinin ürünü olarak bazı kereler sorgusuz sualsiz işkenceye de maruz bırakıldım. İçip içip sırf zevk için, beni işkence tezgâhına yatırıyorlardı. İşkenceci ekip görevine işkence seanslarından sonra ikinci katta başka yöneticilerin katıldığı işkence seansları ile görevlerine devam etmektedirler. Daha sonra yazılı sorgu aşamasına geçildi. Burada kendi çıkarttıkları bazı notları el yazımızla bize yazdırmak suretiyle yazdıklarımızı iptal edip yeniden kendi bildikleri doğrultuda yazdırdılar. Sorgunun en son aşamasında daktilo ile yazılan ifadeleri bana yazdırmış olduklarından kısmen yararlandılar, ancak benim adıma yapılan bana söz düşmeyen sorgum daktilo ile yazılırken ben usulen orada bulunmakta idim. Orada bulunan görevli polisin standartlaştırılmış ifade örneklerine ve daha önceden hazırlanmış diğer ifadelerden yararlanarak elindeki senaryoya uygun biçimde dikte ettirdiği sözler yazıldı ve sonunda bana imza ettirildi. Bana imzalattırılan bu kâğıt parçaları benim suçluluğumu değil, bu insanlık dışı uygulamaların birer belgesi olacağı kanaatindeyim. Bana da işkence yapan polisler hakkında arkadaşlarım önceden gerekli bilgiyi verdiler, bunların MHP'li olduklarını söylediler. Bu kişilerin dürüst ve sağlıklı bir sorgu yapmayacakları bellidir, hatta hazır ellerine düşmüşken ideolojik siyasi duygularla bizden intikam almak için her şeyi yapmayı göze aldıkları da bellidir, nitekim yapmışlardır. Emniyette gördüğüm işkenceler hakkında dava açılması ve hastaneye kaldırılarak tedavi görmem ve rapor almak için cezaevine getirildikten hemen sonra annem ve avukatlarım Sıkıyönetim Komutanlığı'na dilekçeler yazdılar, ancak hiçbirisine olumlu cevap verilmediğini öğrendim. Öte yandan cezaevine getirildikten sonra cezaevi doktorunun yaptığı muayenelerde vücudumdaki işkence izleri tesbit edildi ve sağlık karneme işlendi. Özellikle ayak bileklerimdeki izler halen belirgin durumdadır. Cezaevinde bu muayeneden sonra sürekli istirahat raporu aldım, sonuç olarak emniyette gördüğüm işkence ve eziyetlerin benim ifademe yansıması ortaya gerçeklerle ilişkisiz bir metin çıkmaktadır, bu ifadelerin geçersiz sayılmasını istiyorum.

İlköretim Müfettişi Süleyman Metin'i Öldürdüler, Cesedini Yaktılar, Küçük Kızları Nursel, Birgül ve Songül'ü Döve Döve Sokakta Dolaştırdılar

Yargıçlar Kurulu Anlatımı:[112]

Saat 11.30 sıralarında "Alevilere hücum, Maraş Alevilere mezar olacak, Komünistler Moskova'ya, Ecevit'i çağırın sizi kurtarsın" diye sloganlar atan gruplar bahçe duvarını atlayarak alt katta oturan ilköğretim müfettişi Süleyman Metin'in evine saldırmışlardır. Milcan Gök'ün odun deposundan, yanındaki kulübeden evi kurşun yağmuruna tutan saldırganlar taşla kırdıkları camlardan içeriye gazlı meşaleler benzin şişeleri, dinamitler atmaya başlamışlardır. Bu saldırı üzerine Metin ailesinin kızları evin banyo ve tuvalet önündeki kısmına sığınmışlar, salonda bulunan Süleyman Metin ve karısı Gülnaz Metin odalarında çıkan yangını söndürmeye çalışmışlardır. Elinde tabancası olduğu halde bir ara somyanın üzerine çıkarak dışarıya bakmakta olan Süleyman Metin açılan ateş sonucu karnından ya-

ralanmıştır. Evin etrafını çeviren saldırganlardan ikisi arka tarafta bulunan mutfağın pencere demirini keserek içeri girmişler ve Süleyman Metin'e teslim olmasını söylemişlerdir. "Çoluğumla çocuğumla teslim oluyorum, garantinizi gösterirseniz dışarıya çıkacağım" diyen Süleyman Metin'in elindeki tabancayı 8-9 yaşlarındaki bir çocuk almış, o sırada açılan kapıdan evin içine birçok saldırgan girmiştir. Süleyman Metin'in "teslim olduk, daha ne istiyorsunuz" demesi üzerine evin içine giren saldırganlar dışarıdakilere "artık teslim oldu, ateşi kesin" diye bağırmışlardır. Eve giren saldırganlar bir yandan ellerindeki sopalarla Süleyman Metin'i dövmüşler ve bir yandan da ateş ederek öldürmüşlerdir. Babalarının kanlar içindeki cesedine sarılan evin küçük kızı Hürriyet Metin'in bu davranışına saldırganlar gülmüşlerdir. Saldırganlar evin her tarafına gaz dökerek tutuşturmuşlar, evin her tarafı yanmaya başlamıştır. Salondaki halı da ateş alınca üzerinde bulunan Süleyman Metin'in cesedinin yanmaması için karısı Gülnaz ve kızları dış kapıya doğru çekmek isterken saldırganlar "Orospular, bırakın kâfir yansın, Ecevit gelsin sizi kurtarsın" diye bağırarak cesedi tekrar ateşe götürmek istemişlerdir. Nursel Metin'in "köpekler" diye bağırması üzerine, cesedi ateşe doğru çekmekte olan saldırganlardan birisi Nursel Metine sopayla vurarak yere düşürmüştür. Süleyman Metin'in cesedi, sürüklene sürüklene aile fertleri tarafından dışarıya çıkarılmıştır. Süleyman Metinin karısı Gülnaz Metin yüzüstü yatan cesedi çevirmeye çalışmış, gücü yetmeyince çevresindeki saldırganlara "yardım edin bana, şu ölüyü ters çevirelim" diye yalvarmışsa da "git, Karaoğlanınızı çağır, gelsin size yardım etsin, bizim Türkeşimiz yanımızda" cevabını almıştı. Saldırganlardan birisi Gülnaz Metin'in üzerine gaz dökmüş ve yakmak üzereyken diğer saldırganlar Gülnaz Metin'in üzerine hücum etmişler ve yaralamışlardır. Gülnaz Metin saldırganların elinden kaçarak komşulardan birine sığınabilmiştir. Babalarının cesedini dışarıya çıkaran Nursel, Birgül ve Songül Metin, başlarında Mahmut Doğan, 73 iddianame numaralı sanığın bulunduğu bir saldırgan grup tarafından dövüle dövüle, sürüklene sürüklene, sokak sokak gezdirilmeye başlanılmıştır. Bu sırada saldırganlar kızların pijamalarını birkaç defa indirmeye çalışmışlar ve çeşitli sarkıntılıklar yapmışlardır. Elinde et keseri ile eve saldıran grupların başında olan ve yanındaki ikisi sakallı üç kişi ile beraber "yakın yıkın" diyerek topluluğu devamlı olarak tahrik ve idare eden Mahmut Doğan kızlara "sizin hesabınızı daha sonra göreceğiz, Alevilerin son günü, boynunuzu vuracağız" demiştir. Saldırganlar kızlarla beraber Namık Kemal mahallesi Çerkezler semtine geldiğinde, topluluktan birisinin "müslüman olan kızlara dokunmasın" demesi üzerine Nursel Metin'in Eğitim Enstitüsü'nden arkadaşı Ramazan Purkaya kızları saldırganların elinden alarak kendi evine götürmüştür. Saldırganlar tekrar olay yerine dönmüşlerdir. Ramazan Purkaya yakasına sarılarak "katiller, alçaklar, babamı öldürdüler, evimizi yaktılar" diyen Nursel Metin'e 'Nursel, olacağını biliyordum, fakat bu kadar olacağını bilmiyordum, asıl hedefleri siz değildiniz, Musa Suna idi" cevabını vermiştir. Kızların anneleri Gülnaz ve küçük kardeşleri Hürriyet Metin'i kurtarmaları için kendisine yalvarmaları üzerine Ramazan Purkaya evden ayrılarak, tekrar olay yerine gidip Gülnaz Metin'i eve götürmek istemiş, fakat Gülnaz Metin gelmemiştir. O sırada Ramazan Purkaya'nın evinden arka taraftaki bir eve, oradan da sınıf arkadaşları Hacer Büyükköse'nin evine giden Nursel, Birgül ve Songül Metin'e sokakta bulunan kadınlı erkekli gruplar "bunların kökünün sonu gelsin: kahpeler, orospular, Evecit gelsin sizi kurtarsın, sizin gibi Alevileri biz ne yapacağız; komünistler" diye bağırmışlardır. Perişan bir vaziyette Hacer Büyükköse'nin evine sığman kızlar gelen jandarma tarafından kurtarılmışlardır. Evlerinin civarındaki komşuya sığınan anneleri Gülnaz Metin de bilâhare hastahaneye götürülmüştür.

Doksan Günün Bir Bölümünü Duvarda Çarmıha Gerilmiş Geçirdim, Çıplaktım [113]

Mehmet Ali Yılmaz'ın Sorgusu:

22 Kasım 1980 günü akşam üzeri evime girince daha önceden eve karakol kurmuş olan polisler tarafından yakalandım, yakalayanlardan birisi de daha sonradan bana birçok kez işkence eden Bekir Pullu'dur. Yakalar yakalamaz kelepçeyi en sonuna kadar sıkmak suretiyle ellerimi arkadan kelepçelediler, gözlerimi de hemen sonra bağladılar. Emniyetin arkasında bulunan özel olarak işkencehane haline getirilmiş olan araba garajından bozma yere getirildiğimi sonradan öğrendim. Buranın en soğuk yerlerinden birisi olan 24 nolu hücreye koydular ve hemen sonra yoğun işkencelere başladılar, bu işkenceleri burada geniş bir şekilde anlatmak istemiyorum. Çünkü yapılanları hatırlamak bile insanı iğ-

rendiriyor. Bana karşı ekmek ve suyun kesilmesi olağan bir işkence yöntemi olmuştur. Kaldığım hücrenin kapısına hücreye konur konmaz ekmek ve su verilmesinin yasak olduğu ve tuvalete götürülmeyeceğimi belirten bir yazı astılar, bu yazı hücrenin kapısında tahminen 4-5 gün asılı kalıyor ve bu süre içinde konulan yasaklara harfiyen uyuluyordu. Bu durum 3-4 posta devam ettirildi, bir yandan soğuk tazyikli veya karlı suyla uzun süreler yıkıyorlar, bir yandan da kalın hortumla ve ucu topuz haline getirilmiş kalın naylon iple dövüyorlardı, bu sulama ve dövme işlemleri sırasında da su içirtmemeye çalışıyorlardı. Bu 4-5 günlük ekmek su vermeme ve tuvalete götürülmeme yasağından sonra bu uygulamaya bir iki gün ara veriyorlardı. Bu iki gün içinde kuru ekmek ve su veriyorlar, günde bir kez de tuvalete götürüyorlardı, bu arayı da ölmemem için veriyorlardı sanıyorum. Yoksa ölüye itiraf adı altında suç yıkılamazdı. Zaten kendileri de bu durumu açıkça söylemekte herhangi bir sakınca da görmüyorlardı. Sürekli olarak polisler sen bize canlı lâzımsın diyorlardı. Bu bir günlük aradan sonra bütün yasaklar yeniden başlıyordu.

Üstelik yasaklama dönemlerinde de günlük yüz lira ekmek parası alıyorlardı, ekmeği önden birisi getirip hücrenin içine koyuyor, bir süre ekmek orada duruyor, tabi ellerimden duvardaki halkalara kelepçeli olduğum için ekmeği alamıyorum, biraz sonra da bir polis gelerek getirdikleri ekmeği küfrederek alıp götürüyordu. Bu işkence uygulaması bu şekilde uzun bir dönem devam etti, karşı karşıya kaldığım işkencelerin bir parçası bunlardı.

Gözaltında tutulduğum 90 güne yakın zamanın bir kısmını duvarlardaki demir halkalara çarmıha gerilmiş şekilde iki kollarımdan da kelepçelenmiş olarak geçirdim. Bu dönem içinde genellikle çıplaktım, bazen de üzerimde sadece pantolon bulunuyordu. Ayağım çıplak olarak betonun üzerinde sürekli ayakta kalıyordum, zaman zaman da daha fazla üşümem için hücrenin içine soğuk su dökü-yorlardı, yerdeki suyu genellikle kurutmuyorlardı, 4-5 gün sürekli ayakta durmaya, diğer işkencelere dayanamadığını ve bu süre içinde tuvalete götürülmediğim için hücrenin içine elimde olmadan tuvaletimi yaptığım oluyordu. 4-5 gün kadar sürekli aç, susuz, ayakta kaldığım için ve bu arada devamlı işkence gördüğüm için uyku da uyuyamıyordum, konulduğum hücre ışıksız, havasız hem de çok soğuk ve ıslaktı, zaten bir çok zaman hücrenin içinde kollarımdan duvara kelepçeli iken gözlerim de bağlı oluyordu.

Yeri gelmişken şunu da belirtmek istiyorum. 11 Kasım 1982 tarihinde emniyete tekrar götürüldüğümde gördüm ki kaldığım hücrenin duvarlarında demir halkalar sökülmüştü, ama yine de duvarlardaki yerleri belli olmaktadır. Şimdiye kadar anlattığım daha çok vücudu zayıflatmaya ve yıpratmaya yönelik işkence yöntemlerine ilâve olarak kısaca şunları söyleyebilirim. Yakalandığım akşamdan başlamak üzere kollarımdan düz asarak dört ayrı yerimden iki manyeto ile birden elektrik veriyorlardı. En fazla uyguladıkları işkence yönetimi de kollarımdan ters asıp, yine vücudumun dört ayrı yerinden uzun süre elektrik verme işlemi idi. Bu asma şekline Filistin usulü askı adı veriliyordu.

Ayrıca iki metre boylarında olan bir ağaç parçasına çarmıha geriyorlar ve öyle asıyorlardı, kollarımın asılacak hali kalmayınca bacaklarımdan asarak elektrik veriyorlardı. Hiç asılacak halim kalmayınca da sandalyeye oturtup elektrik veriyorlardı. Bu işkenceleri genellikle birbirini takip edecek şekilde yapıyorlardı ve bütün bir gece veya gündüz devam ediyorlardı. Elektrik verilirken kablolar ayak veya sağ elimin küçük parmağına ve erkeklik organıma bağlanıyor bir bezle bedenim arasına ve bir de anüse yerleştiriyorlardı. Hem de bir çubuğun ucuna ıslak kablo bağlanıp çubuk anüse sokuluyordu, yine kablolardan birisi sağ şakağıma göz bağının altına, sıkıştırılarak veriliyordu, dört ayrı kabloyu bu saydığım yerlerden istediklerine bağlıyorlar veya yerleştiriyorlardı. Bazen de bu kablolardan birisini ellerine alıyorlar dilime değdiriyorlar, burnumun içine sokuyorlar, dudaklarımda dolaştırıyorlar, göğüs kısımda dolaştırıyorlardı, bu işlemler günlerce acımasızca devam ettirildi, elektrik verme uygulaması gözaltında kaldığım sürece devam ettirildi, genellikle elektrik vermeden önce tuzlu su içirtiyorlardı. Zorla boğazımdan dökülen tuzlu su mideme iner inmez midedeki her şeyin çıkmasına yol açıyordu, tabii ki midede bir şey varsa. Bütün bunlar yapılırken bir gece de tahminime göre NATO yolu tarafına götürülüp karın içinde çıplak olarak sürdüler, bu arada ağzımın içine de silah soktular, ayrıca tırnaklarla et arasına iğne sokuyorlar ve vücudumun çeşitli yerlerindeki kılları yoluyorlardı. Beni tazyikli soğuk su ile saatlerce yıkıyorlar ve bu arada kalın hortumlarla ve ucu topuz haline getirilmiş kalın naylon iple uzun süre-

ler dövüyorlardı, vurulan hortumların ve iplerin sayısını hesap etmenin imkânı yok, bu işkenceyi yoruldukça birbirlerine devrederek sürdürüyorlardı, yine üstüme karlı su döküyorlardı, tazyikli su fışkırtan hortumu anüsüme sokmaya çalıştılar, gerek verdikleri elektrik, gerekse kablo ile birlikte değnek sokmuş olmaları, gerekse de tazyikli soğuk su fışkırtan hortumu sokmaları nedeniyle emniyette devamlı kan işedim, halen de kan gelmektedir ve sürekli olarak iki senedir acısını çekmekteyim.

Yine atılan dayaklar, işkenceler sırasındaki zorlamalar ve sık sık hayalarımı burmaları sonucu olsa gerek fıtık oldum, sürekli olarak kollarımdan astıkları için her iki kolum da uzun bir süre hiçbir işe yaramadı, kesinlikle vücuduma yük olmaktan ve devamlı ağrı yapmaktan başka bir işe yaramadı. Kollarım emniyette kaldığım sürenin önemli bir kısmında boynuma asılı vaziyette idi, yine omuzlarım hiç tutmuyordu. Bu işkenceler neticesinde belim de uzun süre dayanılmaz şekilde ağrıyordu, belim ve omuzlarım eskisi kadar olmasa da halen ağrımaktadır. Zaman zaman bacaklarımdan da astıkları için, emniyette iken sol bacağımdan topallamakta idim, yine bu işkenceler sonucu midem de hastalandı, cezaevi revirinde midemin ülser olduğunu söylediler.

Gördüğüm yoğun işkencelerden son anda ne kalkabiliyordum, ne birşey yiyebiliyorum, ne de tuvalete gidebiliyordum. Emniyette polislere yük olmamak için de işkenceye devam edebilecekleri durumda, olabilmem için yanıma Kenan Koca isminde bir arkadaş vermişlerdi. Bu arkadaş Gümrük ve Tekel Bakanlığında çalışıyordu, herhangi bir siyasi niteliği de yoktu. Emniyette iken sağlık durumumun çok kötüleşmiş olmasına rağmen hastaneye götürmediler. Cezaevine getirilmeme yakın bir keresinde gözüm bağlı olduğu halde doktor getirdik diyerek birisine kollarımı baktırdılar, bu olaydan sonra 5-6 gün iki ayrı hap verdiler, bu uygulamayı sanırım birkaç arkadaşa daha yaptılar. Bu arada zorla çeşitli kol hareketleri yapmaya çalıştılar, bunların işkencenin görünen kesimini ortadan kaldırmak için yaptılar, ayrıca şunu da belirtmemde yarar var: Özellikle kollarımın tutmaması nedeniyle emniyette, bana el yazması ifade hazırlattıramadılar. Aradan iki yıla yakın bir zaman geçmiş olmasına rağmen halen kan işemekteyim ve fıtık var, midem de hasta, kollarım da halen eskisinden çok zayıf ve uyuşuk, belim devamlı ağrımaktadır, üstelik devamlı tedavi olmaya çalıştığım halde.

İşkencenin Çeşitleri[114]

Dursun Karataş'ın Sorgusu:

Başlıca işkence merkezleri şunlardır: I. Şube, II. Şube, gözaltı olarak kullanılan askeri kışlalar, jandarma ve polis karakolları, MİT binaları, ceza ve tutukevleridir.

İşkence şekilleri: Falaka, meydan dayağı, çırılçıplak soyma (bu haliyle işkence), soğuk su, elektrik şoku (eller ve ayak parmakları, ayakaltı ve dudaklar, erkeklik organı ve dudaklar, dudaklar ve kulak, dil ve eller, vücudun muhtelif yerleridir), askıya asma, kum torbaları ile vurma, tuzlu su ve sidikli su içirme, uykusuz, aç susuz bırakma, psikolojik baskı, ıssız bir yere götürüp kurşuna dizme provası gibi çeşitli yöntemler yapılır.

12 Eylül'den bu yana yüzlerce yurtsever gibi yukarıda saydığım işkence türlerinin tümü şahsıma uygulandı.

Gözaltı süreci cuntayla birlikte on beş günden bir aya çıkartıldı. Bu da yetmedi, üç ay yapıldı. Dünya ve Türkiye kamuoyunun tepkisi üzerine cunta 'yeniden gözaltına alma' yasasını çıkararak bu süreyi kırkbeş güne indirdi. Aslında bu bir yanıltmacaydı, gözaltı kırkbeş güne değil, 'sonsuz' güne çıkmıştı. Şöyle ki, yeni yasayla tutuklu ve hükümlüler istendiği an tekrar işkenceye (polise) alınacaktı. Oysa 'yasal' işlerlik, bir tutuklunun yeni bir olayla ilişkisinin olduğunun iddia edilmesi halinde, Savcının tutuklunun ifadesine başvurması gerekirken, bu yapılmamış, doğrudan polise teslim edilerek yeniden işkence süreci başlatılmıştır. Böylece gözaltı, tutukluluk ve hükümlülük sürecinin nerede başladığı ve bittiği belirsiz bir hale gelmiş gözaltı süresi sonsuz gün olmuştur.

İnsanlık Onurunun Çığlıklarını Duydum

Nilüfer Küçüktay'ın Savunması: [115]

Falaka, dayak, vücudun hassas organlarına elektrik vermek olarak basit birkaç cümle ile de ifade edilebilen, dünyanın en vahşi uygulamaları yüzyıllardır sürmekte olduğu gibi, 12 Eylül sonrası ülkemizde, özellikle emniyet birinci şube, karakollarda ve tugaylarda binlerce kez, yüzlerce kez sahnelenmiştir. Ve değil sadece devrimci insanlar, sosyalistler, ilericiler, yurtseverler, aydınlar dahi bu zalim ve karanlık ortaçağ zihniyetinin copunun, elektriğinin, falakasının, ahlâki saldırılarının altında işkence çığlıkları değil, insanlık onurunun böylesine tecavüz edilmesine karşı isyan çığlıkları atmışlardır.

Sol Yol

İlk basamağı oluşturuyor.

Ayrışmanın başlangıcına işaret ediyor.

Ayrışmanın başlangıcında ilk basamak hep sağ oluyor.

Toplumun ileriye doğru yürüyüşünde, önündeki engelleri, bilinçle ve dıştan müdahale ile kaldırmayı anlatıyor.

Derhal ikiye ayrılıyor.

Sol yol, ne kadar kaçınılmaz ve ne kadar bilimsel ise, hemen bir çatal yapması da öylesine bir zorunluluktan doğuyor.

Çatal, ivme tartışmasından çıkıyor.

Radikalizm sorununa dönüşüyor.

Sığ savların tutkulu savunucuları ile büyük ülkülerin yaşlı bekçileri arasında bir uçurum beliriyor.

"Terörist ve Anarşist" ile "Revizyonist ve Pasifist" önlemeleri bu uçurumda duyuluyor.

Uçurum ilk basamaktadır ve derinlik yokluğundan kaynaklanıyor.

İlk basamak, derinlik yokluğunda, 1970 yıllarının ortalarına doğru, "devrimci" ve "ilerlemeci" adlarıyla çatallaşmaya başlıyor.

İlerlemeci, kendisinin güçlü olduğunu göstermeye çalışıyor. Devrimci, engellerin güçsüzlüğünü kanıtlamak istiyor.

Burada bir parantez ile bir tezi yazmak gerekiyor. Son yirmi yılın Türkiye'de ortaya çıkarmış olduğu en belirgin çizgilerden birisi, artık Türkiye'de solun ve solculuğun kökünün kazınamayacağı oluyor. 12 Mart ve 12 Eylül, bunu çok net bir biçimde ortaya koyuyor.

Bu tezden birçok sonuç çıkabilir; yalnızca bir vargısını yazmak durumundayım. Bundan sonra Türkiye'de rejim, solu bastırmak kadar, "evcil sol" yaratmak ve canlı tutmayı da daha açık ve daha özenli bir politika yapacaktır; öyle görünüyor. Fiziksel varlığını her darbeden sonra tazeleyen solu, potansiyeli saptırabilmek için, cansız ve her zaman şamar oğlanı olabilecek, kütlelerin derinliklerine cevap veremeyen, bunun yerine ilerici cesetleri bağrında barındıran hareketsizliklere kanalize etmek, daha bilgili ve sabırlı politikalara yol açabilecek; öyle anlaşılıyor.

1980 yıllarının ortasında böyle bir açıklık beliriyor. Şimdi 1970'li yılların ortalarına dönmek zorunlu oluyor. Tekrarı zorunlu; 1970 yıllarının ortasında, 12 Mart'ın hasarlarından çıkıp bir tazeleme başlıyor. Uzun yıllar bitkisel bir yaşamı sürdürmüş Türkiye Komünist Partisi hareketleniyor; TSİP ve TİP yeniden kuruluyor. Türkiye'nin geleneksel sol yolu, önünü açmaya çalışıyor.

"Kurtuluş" hareketi ile ilgili iddianame, son derece çarpıcı ve şaşırtıcı ifadelere yer veriyor. "1971-1973 yıllarında, bu tarihe kadar belli başlı anarşi ve terörün müsebbibi değişik isimler altında örgütlenen marksist çete kadrolarının tamamına yakın bir kısmının yakalanmasından sonra, kısa süre için bu türden faaliyetlerin duraklama gösterdiği ve kanun hakimiyetinin sağlandığı" değerlendirmesiyle başlıyor.[116] 12 Mart, tarihsel çözümleme gösteriyor, son derece çabuk geliyor ve TİP ile Dev-Genç, yasal örgütler ve bunların liderleri ile üyeleri bilinen, açık kişilikler olduğu için toplamak zor olmuyor. Bundan sonra şöyle devam ediyor: "1974 yılına gelindiğinde Af ile cezaevlerinden çıkan kadro elemanları ve gizlenebilmeyi başarmış eski örgüt mensuplarının tekrar bir araya gelip gruplar oluşturarak sempatizan kütleyi taraflarına çekebilmek amacıyla yıkılan örgütlerin uzantısı ve varisi olduklarını ileri sürerek aynı kökten eskiye nazaran oldukça fazla örgüt ortaya çıkmış, bu gruplar yılgınlık dönemini atarak yönetimlerin istikrarsızlığı ve vurdumduymazlığı sonucu, boynuz kulağı geçer misali eskiye rahmet okuturcasına ülkeyi iç harp ortamına sürüklemişlerdir." 1971 yılında Türkiye solunun üzerine gelen darbeden sonra, 1974 yılında yılgınlığın atıldığı ve resmi yazılarda olmaması gereken bir biçemle "boynuz kulağı geçer" örneği, pek çok örgütün doğduğu ileri sürülüyor.

1974 yılına gelindiğinde Türkiye solu pıtrak örneği tazeleniyor.

Belli saptamalara gerek var. Bir: Türkiye'de muhafazakâr bilim adamları tarafından da saptandı; 1974 yılında çıkarılan af yasası, Türkiye solunu ve özellikle devrimci sol yolu pek etkilemiyor. Netlikle söylenebiliyor; devrimci sol yol, çok büyük ölçüde yeni kadrolarla yoluna devam ediyor.

İki: Devrimci Sol Hareketi iddianamelerinden birisi üzerinde yaptığım çok basit bir inceleme, 409 sanıktan yalnızca yüzde dördünün 1940-1950 arasında doğduğunu ortaya koyuyor. 1971 yılı tutukluları, daha sonra roman başlığı da oldu, ortalama 1947 yılı doğumlularını içine alıyor. Bu basit yüzde hesabından Devrimci Sol Hareketi sanıklarının yalnızca yüzde dördünün 1971 tutukluları arasına girme şansını, istatistik anlamda şansları olduğunu gösteriyor. Yüzde onaltısı, 1951-1955 aralığında doğmuşlar; tutukluluk şansları yok denecek kadar az oluyor. Yüzde kırkbeşi 1956-1960 ve yüzde otuzbeşi de 1961-1965 yılları arasında dünyaya geliyorlar; yüzde sekseninin, 1971 yılı öncesinde siyasal suç işleme olanakları hiç yok. Bu iddianamenin sanıkları arasında on beşinin, 1965 yılından sonra doğduklarını saptayabiliyorum; 1971 yılında, ana okulu çağındalar.

Üç: Bütün iddiaların aksine, Türkiye'de sol yol, hep ve on yılda bir tazelenerek sürüyor. Bunu, tümüyle olumlu saymak mümkün olmuyor.

Tezi yazıyorum: Baskı, hep, Türkiye solunun kadrolarının yolunu bırakması için düzenleniyor. 1927, 1938, 1946, 1951, 1971, 1980; hep, kadrolarda kanama yaratma amacını güdüyor. Kanama üç türlüdür; birincisi, tümüyle sol yolu bırakmak olarak ortaya çıkıyor. İkincisi, siyasal mücadeleyi daha sağda, CHP olabilir veya 1946 sonrasında DP oluyor, ya da CHP ardılı bir kuruluşda sürdürmek biçiminde gerçekleşiyor. En büyük kanama ise, vücud olarak sol yol'da kalmakla birlikte bakış açısından, çok daha gerilere bakmak oluyor.

1974-1976 yıllarını içine alan pıtrak türü canlanmada, Dev-Genç'ten Mahir Çayan ve arkadaşlarından daha önce ayrılan, önce TİİKP ve 1972 yılından sonra da TKP/ ML olarak eylemlerini sürdürenlerin dışında kalanlar için THKP ve THKP/C adları bir miras olarak kabul ediliyor. Emeğin Birliği ile Halkın Kurtuluşu hareketleri THKO geleneği götürmek isteyenlerin ayrışmasından ortaya çıkıyor. Bir ilk basamak hareketi olarak Devrimci Sol Yol, THKP/C mirasını üstleniyor.

Kurtuluş, bu mirasın tartışmasından çıkıyor. İddianamede belirtildiğine göre, 1976 yılında Kurtuluş Sosyalist Dergi hareketine dönüşen ilk eleştiriler, "a) kitleden kopuk bir devrim hareketinin başarıya ulaşamayacağını, b) devrim hareketinin sınıf temeline oturtulmasının gerekli olduğunu, c) ve sosyalist hareketin birliğinin sağlanmasının zorunlu olduğunu" ileri sürerek Mahir Çayan'a bağlanan görüşlerin tartışmaya açılmasını istiyorlar.

İddianamede, tartışmaya açma isteğinin tartışmasının vardığı sonuçlar şöyle açıklanıyor: "Önce kişisel gibi görünen giderek Mustafa Kaçaroğlu ve arkadaşlarının, Mahir Çayan'ın görüşlerini, kemalizmin değerlendirilmesi ve devrimci ittifaklar sorunu, öncü savaş, sun'i denge, evrim-devrim aşamalarının ilişkisi, üçüncü bunalım dönemi gibi konularda eleştirmesi nedeniyle belirgin hale gelmiştir."[117] Bunlar, THKP-C yolunun temel görüşlerini içine alıyor; geri önemli noktalar kalmıyor. Tümü, eleştirilmiş oluyor.

Devrimci Gençlik Dergisi, 1 Kasım 1975 tarihinde yayın hayatına atılıyor. Mart 1977 tarihinde kapanıyor ve yerini Devrimci Yol Dergisi'ne bırakıyor. Devrimci Yol Dergisi'nin ilk sayısı 1 Mayıs 1977 tarihine ve Taksim Alanı'ndaki, kanlı baskın ile biten, 1 Mayıs Gösterileri'ne yetiştiriliyor.

Akın Dirik, sorgusunda, Devrimci Yol Dergisi konusunda bilgiler veriyor; aktarmak gereğini duyuyorum. "Devrimci Yol Dergisi, 15 günde veya 20 günde bir yayımlanan, bunların tirajı da 120 bin ile 150 bin arasında değişen Türkiye'nin yetişebildiğimiz her tarafında okunan ve aranan bir dergi idi. 1970'ler Türkiyesi'nde abartmadan söyleyebilirim ki, bu tiraja ulaşmış siyasi fikir dergisi yoktur; siyasi partiler bile böylesi tirajlı fikir ve yayın organını gerçekleştirememişlerdir."[118] Gerçekten çok yüksek bir tiraj olduğunun kabul edilmesi gerektiğini düşünüyorum.

Derginin adı aynı zamanda bir hareketin adıdır; bu çalışmada devrimci sol yol olarak nitelenen akımın içinde büyük bir kütleselliği temsil ediyor. Üzerinde durulması ve öncelikle 1970 yılı Ekim ayında kurulduğu kabul edilen Türkiye Halk Kurtuluş Partisi Cephesi örgütü ile bağlarının irdelenmesi zorunlu oluyor.

Devrimci Yol Ana Davası tutanaklarında yer aldığı biçimiyle Akın Dirik, bu bağlantı üzerine, şunları söylüyor: "1970-1971 yıllarında THKP/C, Türkiye Halk Kurtuluş Partisi Cephesi olarak kendini adlandırmış, bir parti olduğunu beyan etmiş bir harekettir. THKP/C 1971-1973 yılları arasında kendi örgütlülüğü içerisinde bir parti olarak faaliyeti kesintiye uğramış, bence, bitmiş bir harekettir."[119] O dönemleri de bilen Akın Dirik'in, bunları içten olmayan bir savunma gereği olarak söylemediğine inanıyorum.

Oğuzhan Müftüoğlu da aynı görüşleri ileri sürüyor. Aktarıyorum: "1970 senesinde tasvip ettiğim fikrin, THKP/C hareketiyle, 1975'lerden sonra kurulan Devrimci Yol Devrimci Gençlik Dergisi ve Devrimci Gençlik Federasyonu gibi olayların organik bir ilişkisi olduğu doğru değildir."[120] Müftüoğlu, THKP ile Devrimci Yol arasında organik bir bağ kurulamayacağını belirtiyor. Mehmet Ali Yılmaz, "THKP/C adında bir örgütsel yapı yoktur" diyor ve devam ederek "Bu parti 1972'de örgüt olarak, ortadan kalkmıştır." diye ekliyor.[121] Nasuh Mitap da "Bugün THKP diye bir parti yoktur" görüşünü savunuyor.[122] Devrimci Yol hareketinin önderleri oldukları iddiasıyla haklarında dava açılanların hepsi, bir örgüt olarak THKP/C'nin artık tarihin malı olduğunda birleşiyorlar.

Bu yargıya, daha farklı bir tonla ileri sürülmekle birlikte, Dursun Karataş da ortak görünüyor. Şunları söylüyor: "THKP-C Hareketi Kızıldere'de önder kadrolarını kaybetmiştir. Buna rağmen faşizme teslim olmayarak, Türkiye halklarının kurtuluş yolunun silahlı mücadeleden geçeceğini ve savaşın kararlılıkla sürdürülmesi gerektiğini teori ve pratiğiyle kanıtlamıştır."[123] Dursun Karataş, İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Mahkemesi'nde yapılan sorgusunda, bu görüşlerin yanında, 12 Mart 1971 tarihinden sonra, "devrimci hareket fiziki olarak yenilmiş, ama bu yenilgi on binleri yüz bin yapar" ve geçmişten çok daha güçlü olarak çıkacak olan yeni devrimci hareketin başlangıcı olacaktır"

düşüncesini de ileri sürüyor. Bu düşünce de, 1970 yıllarının ortasında pıtrak türünden doğan yeni hareketlerle ve bu arada devrimci sol yol ile THKP hareketi arasında örgütsel ve organik bir bağ olmadığı anlayışını doğruluyor.

Kuşkusuz bir ideolojik süreklilik ileri sürülebilir.

İrdelenmesi gerekiyor. Söylenecekler var ve birincisi şu: Devrimci sol yol, Türkiye'nin toprağından doğuyor. Aynı koşulların aynı doğuma yol açmasını düşünmek zorunluluğu inkâr edilemiyor. Türkiye'nin nesnel koşullarının her zaman bir devrimci sol yol kütlesi yaratmasının sürpriz sayılmaması zorunlu oluyor.

Ancak THKP hareketinin düşünce katalogunun tutarlılık sınamasından geçirilmiş ve pratikle denenmiş olduğunu ileri sürmenin çok kolay olmadığını düşünüyorum. Mahir Çayan ve arkadaşlarının yaşamına mal olan Kızıldere Girişimi'nin bile düşünülmüş, planlı ve tümüyle THKP düşünce katalogunun gereklerine uygun bir çıkış olduğunu ileri sürmek zor görünüyor; tersine işaretler daha çok.[124] Çeşitli bilgiler ve özellikle Ertuğrul Kürkçü'nün Niğde Cezaevi'nde Uğur Mumcu'ya anlatımı da Kızıldere Projesi'nin, risk oranı son derece yüksek bir son çare hareketi olduğunu gösteriyor. Bu, ikincisi oluyor.

Üçüncüsü, öncekilere ek olarak, kadroları ve koşulları bu ölçüde değişen hareketler arasında sağlam bir ideolojik süreklilik kurmak mümkün değil; her zaman mümkün olmuyor. Yeni durumlar yeni açılımları bulmak zorundadır; özveri dolu yaşamlara duyulan bağlılık ile radikal yöntemlerin kaçınılmazlığına inanma, bir ideolojik sürekliliği anlatmaya yetmiyor.

THKP adı üzerinde bir parti olduğu iddiasındadır; Devrimci Yol Davası'nda "merkez komitesi üyeliği" suçlamasıyla karşılaşanların tümü, bir parti olmadıklarını net bir biçimde ileri sürüyorlar. Bu davanın hukukçuları da aynı görüşteler; bunun bir inançsız savunma olmadığına inanıyorum. Bir oluşum süreci var.[125]

Devrimci Yol hareketinin merkez komitesi üyeliği suçlamasıyla yargılanan Melih Pekdemir, sorgusunda, MHP devletin olanaklarını da kullanarak ülkede bir iç savaş çıkarmak istedi" diyor.[126] Nasuh Mitap, daha net ve kesin konuşuyor: "Türkiye'de bir iç savaş yaşanıyordu."[127] Sorgusunda, "anayasal düzeni yıkıp açık faşist bir rejime geçmeyi amaçlayan iç savaş politikalarının yeni MC döneminde ve yeni MC marifetiyle uygulanması" üzerinde duruyor.[128] Bu değerlendirmenin, yeni bir durum yarattığının kabul edilmesi gerekiyor.

Devam etmeden önce söylenecekler var; böyle bir değerlendirmenin 1970 yıllarının ikinci yarısında yapılması veya Ankara Sıkıyönetim Mahkemelerinde 1982 yılında telâffuz etmesi önemli bir ayrım yaratmıyor. 1970 yıllarının ikinci yarısında iç savaş politikalarının uygulanmaya konulduğunun düşünülmesi, THKP düşünme süreci katalogunda önemli düzeltme ihtiyacını da beraberinde getiriyor. Yalnızca bir nedeni belirtmekle yetinebiliyorum; iç savaş koşullarında hiçbir "sun'i denge" dengesini koruyamaz.[129] Eğer iç savaş koşulları varsa, sun'i dengenin varlığına dayanılarak bir çözümleme yapılmasını mümkün göremiyorum.

Mehmet Ali Yılmaz'ın sorgusundan ve tutanaklardan aktarıyorum: "1975'lerden sonra Gazi Eğitim Enstitüsü'nü faşistler ele geçirmek için çok yoğun saldırılar, düzenlemeye başlamıştı; idarenin ve polisin desteğinde yürütülen bu saldırılara karşı öğrenciler okullarını bırakmamak için çok mücadele etmişlerdir. Ama her gün saldırılara uğramaları, bir noktadan itibaren öğrencilerde belirli bir dağınıklık yarattı; her gün okula gidip faşistlerin saldırılarına uğrayıp polisin de dayağını yemek yerine boykota gitme eğilimine girdiler. Biz AYÖD olarak bu boykot eylemine şiddetle karşı çıktık." Ancak öğrenciler polis dayağından bıkmış olmalılar; boykota gidiyorlar. Boykot ise saldırganların işine yarıyor ve Gazi Eğitim Enstitüsü'ne yerleşiyorlar. Okulları kemirmeye başlıyorlar: "Bu olumsuz gelişmenin neticesinde faşist güçler Erkek Teknik'i, Endüstriyel Sanatları, Kız Teknik'i, Fen Fakültesi'ni, Eczacılık ve diğer yüksek okulları, yurtları ve hatta liseleri ele geçirmeğe başladılar." Bu, bir yeni durumdur.

Sol Yol, yepyeni bir durum ve yepyeni sorunlarla karşılaşıyor. Mehmet Ali Yılmaz, sorgusunda, söylüyor: "Öğrenciler kendi kendilerini korumak zorunda idiler."[130] Kendi kendini korumak, devletin korumasından yararlanmak, ölümle mümkün oluyor. İlk ölüm, Ankara, Veli Yıldırım'a geliyor. Tutanaklara göre Mehmet Ali Yılmaz söylüyor: "12 Mart döneminden sonra faşistler ilk genci Turizm ve Ticaret Yüksek Okulu'nda vurdular; ilk öldürme olayı budur. Veli Yıldırım adındaki bir devrimcinin ölümü üzerine devrimci gençler bu arkadaşımızın cenazesini kaldırdılar." Veli'nin ölümünü, Nuray Erenler'in ölümü ve Nuray'ın ölümünü Hakan Yurdakuler'in ölümü, Hakan'ın ölümünü diğer ölümler izliyor.

Yeni bir durum oluyor. Dev-Genç ve THKP'nin sorunlar listesinde yer almıyor.

Ortada görülür bir denge yok. Yapay ya da otantik bir denge görülmüyor.

THKP, bir parti olma iddiasındadır. "Devrimci Yol, her şeyden evvela diyor, Oğuzhan Müftüoğlu, "bir partinin gerekliliğine inanan bir çabadır."[131] Devrimci Yol hareketinin parti düzeyine gelmediği belirtiliyor. "Devrimci Yol, siyasi iktidarı ele geçir-

mek planında siyasal mücadeleyi yürüten bir örgüt değildir. Böyle bir mücadeleyi yürütebilecek devrimci partinin oluşturulmasını hedefleyen bir yayın organıdır." Bunlar da tutanaklarda yer alıyor.

1980 yılı yazına kadar, Türkiye'de yoğun ve şiddetli bir mücadele var. Ancak Türkiye solunda iktidarı almaya yönelik veya iktidar perspektifi olan bir tek hareket bile görünmüyor.

Bunun önemli vargılara sahip bir saptama olduğunu düşünüyorum.

İktidar, parti aracılığıyla alınıyor. Devrimci Yol hareketi ise bir partileşme çabası olarak çözümleniyor. Amaç gerçekleştirilemiyor; Müftüoğlu, "bizim bu yöndeki çabalarımızı ve gücümüzü aşan nedenlerle böyle bir amacın gerçekleşmesi mümkün olamamıştır" diyor.[132] Yaşanılan koşullar ve daha önemlisi, 12 Eylül'ün, tıpkı 12 Mart gibi, çok çabuk gerçekleşmesi, partileşme sürecini tamamlanmamış bir durumda bırakıyor.

Aynı sonuç Devrimci Sol için de geçerli oluyor; Dursun Karataş da Devrimci Sol hareketinin parti düzeyine ulaştığını ileri sürmüyor. Devrimci Sol için "iktidar alternatifi bir parti değil, partiye varmak için savaşan Marksist-Leninist siyasi bir örgüttür" diyor.[133] Parti olmadığını vurguluyor.

Üzerinde durulabilir ve tartışılabilir; ancak bu çalışmanın sınırları dışına çıkıyor. Parti Nedir? Bu soru Türkiye'de tartışılmalıdır; bir gerek olduğu anlaşılıyor. Biçimsel koşulları var ve içerikle ilgili tanımlar yapılabiliyor. Ancak Türkiye'nin siyasal tarihinde en önemli kuruluşlardan birisi olan İttihat ve Terakki, kendisini, hep bir "cemiyet" olarak adlandırmayı ve nitelendirmeyi tercih ediyor. Son derece disiplinli bir yapıyı geliştiriyor ve koruyor.

"Parti" olan ile olmayanı, siyasi iktidarı amaçlayıp amaçlamamak ayırıyor. Buna eklenebilir; çok uzun bir dönemde, bir cennet uzaklığında siyasi iktidarı amaçlamayı da bir parti olmak için yeterli göremiyorum. Parti olabilmek için, iktidarı hiçbir dönemin sonrasına koymamak gerektiğini düşünüyorum.

Böyle bir tanım içinde Türkiye'nin sol yol basamağında, gerçekten, bir siyasal parti görülmüyor.

İktidar perspektifinden yoksunluk, iç sorunların çoğalmasına ve nesnel olarak var olan iç sorunların ise çözümsüzlüğüne yol açıyor.

1978 yılında Devrimci Yol, kendisi ve Devrimci Sol olarak ikiye ayrılıyor.

Önce CIA kaynaklarında bu ayrılığın nasıl değerlendirildiğine bakılabilir; CIA, Karadeniz'e yakın bir yerde çatışma sonucunda ölümü ile "Çayan'ın aşırı sol için bir martir olmakla kalmadığını, 1971 yılında yakalandığında hapishanede ve sonra yazılmış denemeler bıraktığını" düşünüyor.[134] Devrimci Yol'un Çayan izleyicilerinden 1975 yılında ayrılarak ortaya çıktığını ileri sürüyor. *"One of the groups that broke away from among Çayan's followers in 1975 called itself Revolutionary Road (or Dev Yol for short). This group disagreed with Çayan's reliance on the support of the socialist bloc, pointing to the Sino-Soviet split, it dismissed both the USSR and China as revisionist rather than revolutionary states and characterized the TCP as a refugee group'. İt argued that 'the only way to push back fascism is to refuse to surrender and to go into active struggle! However, since unorganized action was bound to fail, the group favored postponement of armed action until the appropiate organizational groundwork was completed."* CIA değerlendirmesine göre, Devrimci Yol, diğer Çayan izleyicilerinden. Mahir Çayan'ın bir devrimde Sovyetler Birliği'ne güvenmesi noktasında ayrılıyor ve yeni doğan hareket, hem Sovyetler Birliği'ni ve hem de Çin'i revizyonist sayıyor; TKP de "mülteci grup" olarak adlandırılıyor. Faşizmi püskürtmenin tek yolunun teslim olmayı reddederek mücadele etmek olduğu, Devrimci Yol'un temel ilkesi olarak gösteriliyor. Ancak örgütsüz bir eylemin başarısızlığa mahkûm olacağı inancı ile Dev-Yol'un silahlı eylemin başlatılmasını, uygun örgütsel hazırlıklar tamamlayıncaya kadar ertelemekten yana olduğu belirtiliyor.

CIA, Devrimci Sol hareketi, beklemek istemeyenlerin ya da bir başka sözcükle sabırsızların oluşturduğunu ileri sürüyor. "Bu grup derhal silahlı mücadeleyi başlatmadan yana oldu ve eylemlerini ülke yüzeyine yaymaya çalıştı. İstanbul'da MHP'nin yerel yöneticilerine karşı silahlı saldırılar düzenledi ve kentin yeni gecekondu bölgelerinde yaşayanları kontrol altına almak için kampanya başlattı." CIA değerlendirmesine göre Devrimci Sol, daha korkutucu bir hareket olarak ortaya çıkıyor.

Aydın Üzerine Tezler dizisinin beşinci kitabında geliştirme imkânını bulmayı umut ediyorum. İstanbul ve Ankara arasında bir ayrılık gözlenebiliyor; İstanbul, aydınını sakinleştiriyor. Kütlesini sertleştiriyor. Buna karşılık Ankara'da entelijansiya daha radikal düşüncelerin sahibi oluyor. Ankara'da nüfus her zaman daha sakin davranıyor.

İstanbul'un ekonomik alt yapısı şiddet besliyor. Parazitlik üst yapısı sükûnet salıyor.

Ankara'nın yolları düzen telkin ediyor. Dengeleri iktidar hırsı doğuruyor.

Devam ediyorum. Ayrılıkta İstanbul ve Ankara'nın ayrı ayrı ekonomi politiklerinin belirleyici olmamak üzere, rolü olduğunu düşünebiliyorum.

Türkiye'nin içinde yaşattığı çelişkiler yumağı, radikalizmi, başlı başına bir çekicilik haline getirebiliyor. Şöyle de söylenebilir; radikalizm, politik

yanılgıların üzerini örten bir merhem işlevi görebiliyor.

Radikalizm, başlı başına bir ideoloji sayılabiliyor.

Radikalizm, ideolojinin yerini alıyor.

Ne yazık kütleler, acı ve özveri ile yuğurulmamış düşüncelere alıcı olmak istemiyorlar.

Acı ve özveri, ideolojik yanılgıların üstünü örten bir merhem işlevi görebiliyor.

12 Eylül Yılları'nda Askeri Savcılık tarafından hazırlanmış iddianamelerin bir başkasından aktarma yapıyorum. Şöyle başlıyor: "1 Mayıs 1978 tarihinde İstanbul'da yapılacak yürüyüşte Mahir Çayan'ın resminin önde mi gideceği, yoksa Dev-Yol pankartının mı önde gideceği yolunda temelde olan ihtilâf su yüzüne çıkmış ve hatta bu yüzden kavgaya varan münakaşalar olmuştur. Ankara Grubu Dev-Yol pankartının önden gitmesini ve arkadan Mahir Çayan fotoğraflarının gitmesini istiyorlardı. Onlara göre Dev-Yol bir örgüttür ve Mahir Çayan da örgütün elemanlarındandır. Bu bakımdan önce örgüt ve sonra örgütün elemanları gelmektedir." Düşünülmesi pek çok zor bir sorun var; ortaya çıkıyor.

Mahir Çayan'ın fotoğrafının yürüyüş içindeki sırası üzerine başlatılan tartışma bir sembolik anlam taşıyor. Devrimci Yol, bir radikalizmi temsil ediyor ve Mahir'e bağlılık radikalizmi anlatabiliyor. Ancak burada radikalizm içinde bir radikalizm tartışması ön plana geliyor; yürüyüşte Mahir'in fotoğraflarına bir yer aranırken, aslında Kızıldere'nin takvimine bir tarih bulunmaya çalışılıyor. Yürüyüşte fotoğraf tartışması, aslında Kızıldere Tartışması oluyor.

Aktarmayı sürdürüyorum. "Ancak İstanbul Grubu ise Mahir Çayan'ın örgütün sembolü olduğunu ve onun fotoğrafının önden gitmesi gerektiğini savunmuştur. Ve İstanbul grubunun görüşü kabul edilmiş, ancak örgüt içerisindeki görüş ayrılığı su yüzüne çıkmıştır."[135] Öyle anlaşılıyor, vurgu farkı, ilk basamakta yeni bir çatallaşmaya yol açıyor..

Gerçekten açıyor mu? Bakışta önemli bir ayrılık gözlenebiliyor mu? İçinden bakıldığında, ciddi bir ayrım duyulması normaldir; anlaşılabiliyor. Uzaktan ve tarih içinde bir değerlendirme de ayrılığın boyutlarını ölçmek gerekebiliyor.

Sovyetler Birliği'ne bakış açısında bir ayrılık var; üzerinin örtülmesi mümkün görünmüyor. Devrimci Yol Hareketi'nin merkez komitesi üyeliği ile suçlanan, ancak önde gelen bir yerde olduğundan kuşku duyulmayan Melih Pekdemir, sorgusunda, Duruşma Yargıcı'nın "Doğu Bloku'nu teşkil eden sosyalist ülkelerde emperyalizm zihniyle hareket etmiyorlar mı, meselâ Afganistan durumu, meselâ Macaristan durumu" sorusuna, tutanaklarda yazıldığına göre, «bu ülkeleri sosyalist kabul etmiyorum ve ayrıca dergide de buna karşı olduğumuzu yazmıştık cevabını veriyor.[136] Melih Pekdemir'in görüşleri temsil değeri taşıdığı ölçüde, Devrimci Yol Hareketi'nin Sovyetler Birliği'ni bir sosyalist ülke saymadığı anlaşılıyor.

Bu tür değerlendirmeleri gerçekçi saymadığımı tekrarlamam gerekiyor.

Bir: Sovyetler Birliği yalnızca bir "sosyalist model" değildir. Kuşkusuz bir "sosyalist model" ancak başka göstergeleri de taşıyor. Sovyetler Birliği'ni, doğru veya yanlış, yalnızca bir sosyalist model sayarak ve bunu eksikli bulup tümden reddetmenin son derece eksikli bir yaklaşım olduğunu düşünüyorum. İki: Bir sosyalist mücadeleler tarihini saklıyor. Üç: Sosyalist mücadele için bir sözlük oluşturuyor. Dört: Uluslararası güçler dengesinde, Mustafa Kemal Paşa'nın daha 1920'li yılların başında hesaba kattığı bir ağırlık oluşturuyor.

Türkiye'de iktidar perspektifi geliştikçe Sovyetler Birliği'ne karşı eksikli ve olumsuz tutumların azalacağını sanıyorum. Çeşitli hareketlerde Sovyetler Birliği'ne karşı tutumu iktidar perspektifinin gelişmişliğinin göstergelerinden birisi sayıyorum.

Dursun Karataş, sorgusunda, hakkındaki iddianameyi hazırlayan savcılık makamının bir tek amacı olduğunu ileri sürüyor; "tek amacı vardır, Sovyetler Birliği'ne karşı düşmanlığı körüklemek" diyor.[137] Sovyetler Birliği'nde gelişmiş olan sosyalist yapı ile ilgili olarak ciddi eleştirileri olduğunu belirtiyor; ancak ekliyor: "Kollektif üretim ilişkilerinin hakim olduğu sosyalist bir ülkedir. Ve emperyalizme karşı kuvvetli bir güçtür."[138] Birinci basamakta Sovyetler Birliği ile ilgili değerlendirmelerin buradan başlayacağını ve ileriye doğru gelişeceğini ileri sürebiliyorum.

Bu alt bölümü bitiriyorum. Üç tür eylemi çözümlemem gerekiyor.

Birinci türe, Devrimci Sol'un "cezalandırma" adını verdiği eylemler giriyor. Bu isim altında çok çeşitli eylemler düzenlemiş oldukları görülüyor.

İddianame'den aktarıyorum: "Maktul Koray Kaptan'ın MİT mensubu olduğu ve örgüt üyelerini takip etmekte bulunduğu yolunda Cemal isimli örgüt üyesi tarafından toplanan istihbaratın Harun Kartal'a iletilmesi sonucu, Harun Kartal da sorumlusu Bedri Yağan'a bu istihbaratı gösterip bu şahsın öldürülmesi yolunda onay aldığı ve Cemal isimli örgüt üyesine bu yolda talimat vermesi sonucu, olay saat 21.40 sıralarında örgüt üyeleri Mehmet Ünal, Metin ve Cemal, Koray Kaptan'ın oturmakta olduğu Kadıköy'deki Evrensel Kıraathanesi'ne giderek aralarında yaptıkları görev taksimine göre içlerinden biri kıraathaneye girip girişe göre yakın yerdeki ma-

sada televizyon seyretmekte olan Koray Kaptan'a bir el ateş ettiği ve bu ateş sonucu maktulün kafa sağ temporal bölgeden giren mermi çekirdeğinin ağız tavanını delip sol taraftan çıktığı ve aldığı bu yara sonucu Koray Kaptan'ın kaldırıldığı hastanede öldüğü ve sanıkların olay yerinden uzaklaştıkları" anlatılıyor; bir iddianame'deki benzer bir çok eylemi temsil etmek üzere buraya alınıyor.[139] Polisler, istihbarat ajanı oldukları varsayılanlar, MHP yöneticilerinin öldürülmeleri bu türün içine giriyor.

MHP ve Ülkücü Kuruluşlar ile ilgili İddianame'den aktarıyorum: "MHP'nin iktidar ortağı ve Gün Sazak'ın Gümrük ve Tekel Bakanı olduğu dönemde, Gümrük ve Tekel Bakanlığı bünyesindeki kadroların ülkücü bilinen kişilerle doldurulmasına paralel olarak, kullanılmayan gümrük kontrolörlüğü yönetmeliğinin engel hükümleri kaldırılarak veya zorlanarak çeşitli il ve ilçelerde iyi ülkücü, teşkilâtçı bilinen kişiler Türkeş, Gün Sazak, Namık Kemal Zeybek gibi kişilerin referansları ile Ankara'ya çağrılmış, gümrük kontrolörlüğüne alınmışlardır."[140] Gün Sazak'ın Bakan ve ülkücü kuruluşlarda eğitim yaptırdığı iddia edilen Namık Kemal Zeybek'in müsteşar olması üzerine, Gümrük ve Tekel Bakanlığı kadrolarının ülkücülerin karargâhı haline geldiği zamanında da yazılıyor.

Gün Sazak'ın öldürülmesi bir halk savaşından daha çok iç savaş koşullarına işaret ediyor.

"Gün Sazak toprak ağası Emin Sazak'ın oğludur. MHP adına MC'de Tekel Bakanlığı yapmış, Eskişehir'de kapitalist çiftliği olan ve MHP'nin başkan yardımcılarındandır. Dursun Karataş'ın sorgusunda bir alt bölüm böyle başlıyor ve şöyle devam ediyor: "Gün Sazak binlerce insanı topraklarında köle gibi çalıştıran ve Bakanlığı döneminde gümrüklerde kaçakçılık şebekelerini örgütleyerek MHP silahlanmasını sağlayan, binlerce yurtsever ve emekçinin öldürülmesinden sorumlu olan MHP'nin beyin takımındandır."[141] Bir suçlama veya uygun sözcükle bir iddia okunuyor.

Şu şekilde bitiyor: "Devrimci Sol, hem Gün Sazak'ın işlediği suçların hesabını, 'halk adına' sormak, hem de MHP'nin bu faşist programını bozmak için Gün Sazak'ı cezalandırmıştır." Cezalandırma kulak çekme ya da tek ayak üstünde durdurma türünden olmuyor; öldürülüyor.

Profesör Nihat Erim, bir ömür hayal ettiği başbakanlık koltuğuna, 12 Mart Yılları'nda iki kez oturduktan sonra, bir büyük başarısızlıkla bir kenara çekiliyor. Başbakanlığı'nda hem sağı ve hem de solu rahatsız etme başarısını gösteriyor.

Dursun Karataş, sorgusunun bir bölümünü de, Nihat Erim'i suçlamaya ayırıyor. Profesör Erim, için "emperyalistler ve işbirlikçi tekeller adına halkımızın tüm demokratik haklarını gasp eden, işkenceyi politika haline getiren, devrimci ve yurtseverleri katleden balyoz hareketleri tertipleyen, özgürlükleri 'lüks' gören, halkımızın geçim kaynağı haşhaş'ı yasaklayan bir kişidir" diyor.[142] Bütün bunları, sorgusunda, 1980 yılı Temmuz ayında Nihat Erim'in öldürülmesini savunmak için ileri sürüyor.

"Devrimci Sol, Nihat Erim'i halka karşı işlediği suçların hesabını sormak için cezalandırmış ve 'halkın adaleti' yerini bulmuştur. Böylece Erim nezdinde işkenceciler ve halk düşmanları protesto edilmiş, hiçbir işkenceci ve halk düşmanının cezasız kalmayacağı bir kez daha gösterilmiştir." Artık hem yapılıyor ve hem de savunuluyor.

Sıra ikinci kategori eylemlere geliyor. Bir parantezin sırasıdır; cezaevlerinin kendine özgü bir dil ve mantığı olduğu biliniyor. 12 Eylül, itirafçılığı bir yaşam biçimi düzeyine indirmek istedi, tümden başarılı olduğunu söylemek mümkün görünmüyor. Ancak "itirafçı" denilen tip'in yaratıldığında kuşku yok. Cezaevleri "itirafçı" olana itirafçı demiyor.

Cezaevlerinde, "itirafçı" denilen türe, "gerçekçi" diyorlar. Cezaevlerinin genç sakinlerinin, bu buluşları ile, kendilerini hep "gerçekçi" olmaları öğütüyle büyütmüş olanlara ince ve alay dolu bir tepkiyi dile getirdiklerini düşünüyorum. "İtirafçı" türünden gerçekçi olmadıkları için duyabildikleri iç rahatlığını anlatıyorlar.

"İtirafçı" türüne gerçekçi gözüyle bakmak, tekelci aşamada bireyin içine işletilmek istenen ikiyüzlülüğe uygun düşüyor.

Daha uygununun "aşırı gerçekçi" olduğunu düşünüyorum. Gerçeklere aşırı ölçüde esir düşmenin mantıki sonucu, itirafçılık oluyor.

Aşırı gerçekçilik, insanın dejenerasyonunu anlatıyor. Amerikan pragramitizmi ile başlıyor ve ilerleyerek itirafçı tipine kadar iniyor.

İnsan, bir tarifler bütünüdür; Amerikan pratiği değil.

İtiraf dosyalarının tümüne yakınını elde edebildim; insan, tariflerinden koptuğu zaman, duramıyor. İnsan da bir istikrarsız denge'yi içeriyor; tarifler dengesinin bozulmasıyla başlayan süreç bir daha başlangıç yerine dönmüyor. İtirafçı, itirafa doyamıyor.

Eylem arkadaşının işkencesine katılmayı görev bilebiliyor. Sürekli yeni itiraflar buluyor. En sonunda Askeri Mahkemeler'de savcılar ve yargıçlar bile itirafçının itiraflarına inanmamaya başlıyorlar.

İtirafçı, itirafını dinletecek kimse bulamıyor.

"İtirafçı", veya cezaevi diliyle gerçekçi, daha uygunuyla "aşırı gerçekçi" Erdinç Yeşilbağ, itiraflarında anlatıyor. "7 Şubat günü daha önce belirlenen randevu için Alibeyköy'e gittim. Buluştuğumuz kah-

vehanede eylemdeki görevlerimiz Kemal Camekân tarafından anlatıldı. O gün gelecek olan kamyon beklememize rağmen gelmeyince Kemal Camekân'la birlikte daha önce eyleme katılacak olan kişilere dağıtılan silahları topladık ve dağıldık."[143] Migros'un kamyonunu bekliyorlar; bir karışıklık çıkıyor. Başkaları depoya pankart asıyorlar.

1980 yılında oluyor ve bir gün sonra eylem bitiyor: "Saya Yokuşu diye adlandırılan yere gelen kamyonun şoförü de örgüt mensubuydu ve ben daha önce kararlaştırdığımız şekilde onda bulunan silahı alıp belime soktum. Kamyonu teslim aldıktan sonra şoför ve bölgeyi tanıdığı için muavinlik yapan Haydar Öztürk yanımızdan ayrıldılar. Biz de kamyondaki malları daha önce çığırtkanlık görevi verdiğimiz örgüt elemanlarına haber verip topladığı gecekondu halkına dağıttık."[144] Gecekondu halkına parasız ve karşılıksız yiyecek dağıtılıyor.

Yalnızca kamyon zaptedilerek yapılmıyor; depo basılarak bir kamyon filosunun harekete geçirildiği de görülüyor. Devrimci Sol ile ilgili iddianamelerin birisinde şunlar yazıyor: "Sermaye şirketlerine yönelen saldırılardan bir bölümü de Migros Şirketi'ne karşı yapılmıştır. Eylem, tüm büyük eylemlerde olduğu gibi örgütün üst düzey yöneticilerince düşünülüp planlanmış, eyleme katılacak kişiler çeşitli timler halinde görev yapmışlardır. Timlerden biri, depoya baskın düzenleyip görevlileri etkisiz hale getirirken, diğer tim çevrede güvenlik almış, yine bir tim gasp edilen kamyonları semtlere götürürken bir tim de getirilen bu kamyonların malzemelerini halka dağıtmıştır."[145] Gecekondu halkının sempatisini kazanmak için yapıldığı anlaşılıyor.

Bu alt bölümde son ve üçüncü kategori eylem olarak direniş komitelerinden söz edilmesi gerekiyor. Direniş komiteleri, suçlayanlar ve savunanlar açısından da, zaman zaman "kurtarılmış bölge" kategorisi ile karıştırılıyor. Devrimci Yol hareketinin merkez komitesi üyeliğiyle suçlanan Mehmet Ali Yılmaz, sorgusunda, gerekli açıklığı getiriyor. Şunları söylüyor: "Kurtarılmış bölgeler ancak halk savaşı süreci içinde gerçekleştirilebilir. Partinin öncülüğünde verilebilecek olan halk savaşı kavramı ile birlikte kurtarılmış bölgeler kavramı söz konusu edilebilir."[146] Halk Savaşı yapıldığı iddiası ortada yok.[147] Direniş Komiteleri, ayrı bir yerde ortaya çıkıyor.

İlk çıkışında son derece saf ve doğal bir yanı var; insanlar, komiteler halinde çalışıyorlar. İnsan, ortak çalışma yapan yaratık oluyor. Bireyin gelişimi mutlaka ortak ve toplumsal çalışmadan geçiyor. Robinson Crusoe türü insan, ana okulu için geliştiriliyor.

"Bir Direniş Komitesi Deneyi" başlıklı yazı, komite çalışmasının çıkışındaki saflığı büyük bir ilkellikle ortaya koyuyor: "Yeni olduğu için sınırlı ilişkilerimiz olan, emekçilerin oturduğu bir mahalledeki muhtarlık seçimi nedeniyle, mahalleli ilerici ve demokratlarda kendiliğinden bir kıpırdanma oldu. Mahallede faşist olmayan beş muhtar adayı vardı. İlericiler ise faşist adaya karşı güçlerin bölünmemesi için tek adayla seçime gidilmesini istiyorlardı. Aday sayısını bire indirmek için kendiliğinden gelişen bir toplantı düzenlendi."[148] Toplantı söz konusu olunca bir komiteye gerek duyulmuyor; katılımı artırmaya yarıyor.[149] Katılım, ortak yaşamın ve her anlamda "demokratik" rejim, *sine qua non*, olmazsa olmazı, durumundadır; demokratik kazanımın vazgeçilmesi mümkün olmayan özünü katılım oluşturuyor.

Muhtar seçimi ile işe başlanıyor ve sokak sokak çalışmalar sürüyor. Sonra bir araya geliyorlar ve şunlar yazılıyor: "Sokak örgütlenmelerindekilerle birlikte toplam 25-30 kişilik faşizme karşı direniş komitesi oluşturulmuş oldu." Direniş Komitesi, bir anlamda kendiliğinden ortaya çıkıyor. İşletebilmek gerekiyor; "komiteyi işletebilmek için komite içindeki ve dışındaki üç arkadaşımızla fiili bir yönetim oluşturduk", söz konusu yazıda bunlar da dile getiriliyor.[150]

Eğer Türkiye bir "sorunsuz" ülke olmuş olsa, bu tür işler yalnızca emeklileri ilgilendirir ve hiç kimsenin de dikkatini çekmez; çekiyor. Normal zamanda ve tekelci aşamada işlerliği çok büyük ölçüde tartışma konusu haline gelen temsili demokratik mekanizmaya, yeni bir canlılık ve işlerlik getirebilecek atılımlar sayılabilir; sayılmıyor. Sorunsuz bir ülkede varolan düzene güç katacak böyle bir girişim, Türkiye'de düzeni sarsan molotof kokteyli ile eş değerde ve güçte sayılıyor.

Ancak Türkiye bir sorunlu ülkedir; iç savaş koşullarını yaşıyor. Belirlenmiş cephelerde düzenli savaş söz konusu değil; en büyük belirlilik yer yer mahallelerin ayrılması biçiminde ortaya çıkıyor. Mahalleler korunma sorunuyla karşı karşıya geliyorlar. Oğuzhan Müftüoğlu, sorgusunda, bu sorunu ve yol açtığı gelişmeleri özetliyor: "Saldırıya uğrayan kitleler içerisinde saldırılara karşı örgütlenmek ve topluca karşı koymak eğilimleri güçlenmiş ve yaygınlaşmıştır. Bu gelişme, Devrimci Yol tarafından, direniş komiteleri başlığı altında benimsenerek savunulmuş ve kitlelerin saldırılara karşı her türlü direnişi meşru bir savunma yolu olarak" görülüyor.[151] Bir yeni durum ortaya çıkıyor ve yeni işler yaratıyor.

Direniş komiteleri mahallelerin saldırılara karşı korunması için barikatlar kurulması işlerini ve nöbetlerin yazımını üstlenmek zorunda kalıyor. Bu dönem, Türkiye'de sana yağının veya elektrik ampulünün bile bulunmadığı, benzin için günde on iki saata kadar uzanan bir bekleyiş zorunlu olduğu yılları kapsıyor. Direniş Komiteleri'nin üzerine yığılan işler arasında bunları da düşünmemeyi mümkün göremiyorum.

Fatsa İddianamesi'nde direniş komiteleri suçlanırken çok ayrıntılı bilgiler de verilmiş oluyor. Çoğunluğu Devrimci Yol Dergisi'nden yapılan aktarmalar ve bir bölümü de sanıkların emniyette alınan ifadelerine dayanan bu bilgiler, diğer iddianamelerdeki bilgilerle birlikte, direniş komitelerini çözümlemeye yetiyor. Fatsa İddianamesi, böyle bir aktarmaya yer veriyor ve aktarıyorum: "Direniş Komiteleri, faşizme karşı CHP tabanındaki anti-faşist unsurlardan, solun tüm kesimlerine kadar anti-faşist cephede yer alan tüm unsurları kapsaması gereken kitlesel nitelikteki örgütlenmeler olarak kurulabilir."[152] Fatsa deneyimi, bu tür komite çalışmalarında Adalet Partili yurttaşlar için de bir ayrım yapılmadığını gösteriyor.

İddianame'de yine Dergi'den alınarak şu görüşlere yer veriliyor: "Direniş komitelerinin alacağı biçimler konusunda hiç kimse bir reçete sunamaz." Bu görüşlerin her zaman geçerliliği olduğunda kuşku yok; bu tür örgütlenmelerin biçimlenmesini toplumsal koşullar ve içeride pratiğinin gelişimi belirliyor.

Müftüoğlu, sorgusunda, direniş komitesi anlayışlarını açıklarken şunları da söylüyor: "Direniş komitelerinin sadece saldırılara karşı bir savunma önlemi çerçevesinde kalmaması, aynı zamanda o bölgedeki halkın sosyal sorunlarını, yardımlaşma yoluyla, dayanışma yoluyla çözümlenmesi gerektiği şeklindeki anlayışlar da Devrimci Yol tarafından yazılmış ve benimsenmiştir." Buradan, direniş komitelerinin acil sorunları çözme işlevine ek olarak birer küçük ve uygulamalı yönetim atölyeleri olarak da değerlendirildiği anlaşılıyor.

İzmir Bölgesi Devrimci Yol İddianamesi, yine Devrimci Yol Dergisi'nden alıntılar yaparak, yönetim atölyeleri işlevinin nasıl görüldüğüne açıklık getirmeye çalışıyor. Direniş Komitelerinin, güvenlik komitesi, istihbarat komitesi, eğitim komitesi, mali komite türünden alt komiteleri olacağını açıkladıktan sonra, temel komiteden beklenen işleri, Dergi'den aktarma yoluyla sıralıyor. Aktarmayı aktarıyorum: "a) Direniş Komitesi içinde halka kendi kendisini yönetmeyi öğretmeliyiz, b) Kendisini savunmayı öğretmeliyiz, c) Bireysel çıkar anlayışını kafalardan çıkarmalıyız, bunun yerine dayanışmayı sağlamalıyız, d) Burjuva ideolojisinin kalıntılarını yok edip sosyalist kültürü yaygınlaştırmalıyız, e) Burjuva yargı kurallarını yok etmeli ve devrimci yargı kurallarını yaygınlaştırmalıyız."[153] Bu önerilere göre, direniş birimi içinde yönetimin yargı ve yürütme olarak ayrımı ortadan kalkıyor.

Çeşitli mahalle ve benzeri birimlerde uygulanmış olmakla birlikte, Direniş Komiteleri deneyimin en yaygın ve kapsamlı pratiğinin Fatsa İlçesi'nde gerçekleştirilmiş olduğuna inanılıyor. Yargıç Binbaşı Halit Cengiz ve savcı yardımcısı arkadaşları tarafından hazırlanan İddianame'ye göre, Fatsa'ya "küçük Moskova, örnek ilçe, vatan topraklarından çıkan ilçe, Fatsa komünü, haksızlığa direnen yer, tekrar vatan topraklarına katılacak yer, kurtarılmış bölge, kurtarılacak yer, müthiş bir olay, Ankara'daki politikacı kafasının almayacağı bir demokrasi anlayışının sergilendiği yer" nitelemeleri uygun görülüyor."[154] Küçük bir ilçe büyük ligi merkezi haline gelebiliyor.

Fatsa'nın ilgi çekmesinin nedeni, Devrimci Yol tarafından desteklenen Fikri Sönmez'in belediye başkanlığı seçimini kazanması üzerine komite uygulamasının Fatsa'nın yerel yönetiminde temel ilke haline getirilmesidir; Belediye Başkanı Fikri Sönmez, kasabayı komitelerle yönetiyor.[155]

Başkan Fikri'nin yaptıklarını, Fatsa İddianamesi'nden aktarıyorum: "Belediyenin Devrimci Yol örgütünün egemenliğine geçmesiyle Başkan Fikri Sönmez, Devrimci Yol siyasetinin unsurlarından ve stratejik aşamalarından biri olan direniş komiteleri konusunu gündeme getirmiş ve halk komiteleri adıyla 11 mahallede beşer kişiden oluşan, direniş komitelerini kurmuş, teorik yapısına uygun olarak, genellikle Devrimci Yol militanı olmayan, hatta yansız ve AP'li vatandaşların çoğunluğunu teşkil ettiği bu komitelerde bazı varlıklı kişilerin imkânlarından istifade edilerek yol yapımı, kanalizasyon yapımı gibi hizmetler, bu komiteler vasıtasıyla, yerine getirilmeye başlanmıştır. Yine zamanın ekonomik şartları içinde sıkıntısı çekilen temel gıda maddeleri ile ısınmada kullanılan fındık kabuğu dağıtma işleri bu komiteler vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir."[156] Yönetime katılanlar artırılıyor.

Öyle anlaşılıyor; sol yol, direniş komiteleri ile bir yol arıyor.

Saldırıya karşı koymak, bir halk iktidarı için yönetim atölyeleri olmak dışında, İzmir Bölgesi Devrimci Yol İddianamesi'nde yer alan bir alıntıya göre, "direniş komiteleri kitle ile öncü arasında köprü görevini görmelidir" ilkesi üzerinde de duruluyor. Ayrıca komitelerdeki tüm düzenlemelerin "iç savaşa ilişkin bir örgütlenmeye hizmet edecek bir biçimde" geliştirilmesi de isteniyor.[157] Pratik, bu isteklere uygun gelişme gösteremiyor; zaman kalmıyor.

İç Savaşta Trajik ve Komik Olan

Akıl, türetilmiştir.

Aklın tutarlılık tutkusu var.

Zekâ ile başlangıç ilişkisi yok; her zeki, zorunlu olarak, akıllı olmuyor.

Zekânın geliştirilmesi zor. Akıl, her zaman geliştirilmeye elverişli oluyor.

Zekâ doğa ile ilgilidir; insanda, karanlıkta yıldı-

rım çakmasına benzer bir yetiyi anlatıyor. Zekâ ile, bir araya gelmesi mümkün olmayan çeşitlilikler birden ve bir anda, sanki bir yıldırım aydınlığında, bir araya geliyor; bir arada görünüyor. Görülüyor.

Zekâ, yıldırım anlığında, bir arada görebilmeyi tanımlıyor.

Akıl, bir arada görülebilenler arasında bir tutarlılık arayışı oluyor. Bütünleme gereksiniminden çıkıyor.

Evren'den, doğa'dan, toplum'dan türüyor.

Machiavelli, ilk tutarlılık tutkunlarından birisi oluyor. İbn Haldun'u da sayabiliyorum.

Ancak asıl büyük tutku, Kepler ile başlıyor. Kepler, kosmosun tutarlılığında bir büyü, bir müzik buluyor; bunu insanoğluna kakıyor.

Tutarlılık olmadan hiçbir bütünsellik düşünülemez.

Tutarlılık, parçaları birbirine bağlayan ve bütünselliği kuran tutkal oluyor.

Hiçbir yapıştırıcı, hiçbir kaynaklama, hiçbir kimyasal bileşken, tutarlılıktan daha güçlü bir araya getirici olamıyor.

Kepler, yol açıcıdır; tutarlığın büyük ustası Büyük Britanya Adaları'nda doğuyor. Newton, bir büyük tutarlılık ustasıdır; çağdaş akıl, Newton ile birlikte gelişiyor.

Newton, fiziğin, bir düşünce alanı olarak prestijini son derece yükseltiyor; Kepler'in kosmos'dan çıkardığı aklı, doğa'dan türettiği akıl ile tamamlıyor.

Polonyalı Kepler, İngiliz Newton ve tıp doktoru Fransız Quenay; Dr. Quenay, fizyokrasi okulunun kurucusu ve başkanı oluyor. Toplumdaki tutarlılığı ve bütünselliği otaya çıkarıyor. Esin kaynağı J.J. Rousseau'dur; Rousseau derin olmamakla birlikte toplumdaki tutarlılık görüşlerinin yayılmasında etkin bir rol oynuyor.

Büyük ütopyacıların tümü, Owen, Fourier ve Saint Simon, bu tutarlılık çağının çocukları oluyorlar. Tutarlılığın ortaya konmasını veya tersinden söylenebilir, tutarsızlıkların, istenirse toplumsal akılsızlıkların denilebilir, gösterilmesini, nerede ise bir devrim sayıyorlar.

Ütopyacılar, bütün zamanlarını, daha tutarlı modeller ya da projeler hazırlayarak, yönetenler, yaşanan dünyanın akıl dışılığını anlatmaya ayırıyorlar.

Parantez açıyorum. Deniz Gezmiş ve Mahir Çayan ile arkadaşlarını, Türkiye'nin genç ütopyacıları sayıyorum. Elde silah, devlet gücünü ellerinde tutanlara karşı mücadelenin başladığının gösterilmesiyle birlikte köylülüğün hemen harekete geçeceğini sanıyorlar. Varsayıyorlar.

Ütopyacılar, yönetenlere, daha tutarlı bir başka dengenin varolduğunu gösteren maketler yapıyorlar. Akıllarını buna harcıyorlar. Deniz ve Mahir ile arkadaşları, varolan dengenin kolaylıkla yıkılabileceğini gösterebilmek için bir "maket", istenirse "öncü" de denebilir, savaş başlatmak istiyorlar. Ütopyacıların umutları yönetenlerde, Deniz ve Mahir ile arkadaşlarının umutları ise köylülükte toplanıyor. Bunun için canlarını veriyorlar.

Parantezi kapatıp devam ediyorum: Marx ve Engels de tutarlılık çağının çocukları oluyorlar. Yalnız bu tutarlılığın, tutarlılığı ortaya çıkaranları ezmesi yerine, bunlar tarafından kullanılmasının yollarını arıyorlar. Temel eğilimlerle birlikte karşı eğilimleri bir araya getirmeyi bir düşünce yöntemi yapmayı başarıyorlar.

Marx ve Engels'in düşünce yöntemi ile modern fizik arasındaki adım çok kısadır.

Çelişkiyi tutarlılık kadar düşünme sürecinin bir tamamlayıcısı yapıyorlar.

Başka bir yerde ortaya koymaya çalıştım; üç büyük utopyacı da büyük mizah yeteneği ve pratiği sergiliyorlar. Marx'ın biçeminde hoş bir sarcasm'ı görmemek mümkün değil. Bunların nedensiz olmadığını düşünüyorum.

Tutarlılık tutkunları her zaman tutarsızlıkları, sapmaları ve saçmaları da görüyorlar. Düzeltilebilir veya önlenebilir olanlara gülüyorlar; gülünç duygusunu hep giderilebilir akılsızlıklar yaratıyor.

Basitlemeler öğreticidir; ancak son derece yanıltıcıdır. Diyalektik yöntemi çözümlerken Engels'in başvurduğu nicel ve nitel ayrımını, suyun doksan dokuz ve daha sonra yüzüncü dereceye kadar ısıtılması arasında su olarak kaldığı ve yüz derecede nitelik değiştirdiği örneği, önce çok öğreticidir; çok zaman da yanıltıcı oluyor. Bu örnek öğretinin yerine alınırsa, nicel ve nitel ayrımını daha ileriye götürmek mümkün olmuyor. Bu nedenle basitleyici örnek ve anlatımlardan çekinmek gerektiğini düşünüyorum.

Yine de çekiciliği var. Bu çekince ile şöyle bir örnek ileriye sürülebilir; Ankara'dan İstanbul'a giden uzun bir trende bir yolcunun her istasyonda durup en son vagona geçtiği ve tren hareket ettikten sonra koşmaya başladığı düşünülebilir. Bunu, İstanbul'a daha önce varmak için yapıyordur; yolcularda yalnızca gülünçlük duygusu yaratır. Düzeltilebilir bir akılsızlıktır.

Aynı veya bir başka yolcunun bu kez, Ankara'dan İstanbul'a hareket etmiş olan bir trende hep Ankara yönünde koştuğu da düşünülebilir. Yolcuların, bu yolcuya güleceklerini sanmıyorum; yalnızca üzüntü duyabilirler. Ankara'ya koşan bir insanın her an İstanbul'a yakınlaşması ve bunun önlenememesi bir üzüntü kaynağı sayılabiliyor.

"Gerçekçi", gerçek yalnızca tutarlılık içinde ve bütünsellikte vardır, E. Yeşilbağ'ın itiraflarının bir bölümü, üzerimde hep gülünçlük bir etki yapıyor. Aktarıyorum: "Bir gün Pazariçi sorumlusu Mehmet Güngörmez yanıma gelerek bölgesinde boyaya ihtiyaçları olduğunu ve benim gelip, daha önce tespit ettikleri bir nalburdan boya gaspetmemi söyledi."[158] Boya, sol yol örgütleri tarafından çok miktarda kullanılıyor; evlerin kapılarını veya balkonlarını boyamak için değil, duvarlara yazı ve slogan yazmak için gerekiyor.

Neden parayla almıyorlar? Bankaya girip silah zoruyla para almakla, her duvar için bir kutu boya gerektiğinde bir dükkâna girerek boya alıp karşılığında makbuz vermenin risklerini karşılaştırmak mümkün olmuyor mu? Yalnızca tutarlılık kaygılarıyla bu tür soruların sorulması gerekiyor.

Yeşilbağ'ın anlatımı sürüyor: "Ben de sorumluluğum altında faaliyet gösteren örgüt elemanlarından biri olan İlhami Koç'u bularak evinde sakladığı 7.65 çapında Çekoslovak yapısı tabancayı ve Dev-Genç makbuzunu getirmesini istedim." Boyaları aldıktan sonra makbuz verecekler; makbuzları yanlarına alıyorlar. "İlhami ile birlikte nalbura girdik" diyor ve sürdürüyor: "Yanlış hatırlamıyorsam beş kilo kırmızı renkli boya, iki fırça isteyip sarmasını beklerken, dükkâna bir müşteri girdi." İddianameler üzerinde yaptığım çalışmalar, her örgüt veya her birimin duvar yazımına her çıkışta önce bir nalbura uğradıklarını gösteriyor. Bir boya deposu bile düşünmüyorlar. Bu kez tam beş kilo kırmızı boyayı aldıkları sırada bir müşteri içeri giriyor; çatışma çıkabilir, zavallı müşteri bile ölebilir.

Erdinç Yeşilbağ'ın da böyle düşündüğü anlaşılıyor. "Bir an onun işini bitirip çıkmasını bekleyip ondan sonra eylemi gerçekleştirmesini düşündüysem de" diyor, ancak zaman kaybedeceğini hesaplıyor ve vazgeçiyor. "İstediğim malzemeleri sarıp bana uzatınca belimde bulunan tabancayı gösterip korkmasını sağladıktan sonra bu malzemeyi Dev-Genç adına kullanacağımızı ve para yerine makbuz keseceğimizi söyledim." Öyle, Dev-Genç'in teşekkürlerini ifade eden ve üzerinde herhangi bir sayı bulunan bir makbuzla yetinmiyorlar; bu sırada beş kilo kırmızı boya ve fırça ile tiner ne kadar ediyorsa, makbuza yazıyorlar. "İlhami hemen makbuzu çıkardı ve yazıp dükkân sahibine verdi." Bir çatışma olmuyor.

Ramazan Işık, önce Ülkü Ocakları'na gidiyor. Daha sonra ülkücülüğü bırakıp solcu oluyor. Hapise düşünce de "gerçekçi" bir yol izlemeye karar vererek, itiraf etmeye başlıyor, Celil, Ali İhsan, Ahmet ile birlikte ayakkabıcıya gidiyorlar. "Ali ile Ahmet ayakkabılarını giyinerek çıktılar" diyor.[159] Ayakkabıcı, her halde, dört müşteriye birden ayakkabı giydirmekten seviniyor.[160] Ancak sıra para vermeye gelince, Celil silahını çekiyor ve "gerçekçi", "adam paniğe kapıldı, Celil'in üzerine yürüdü" diye itiraf ediyor. Başka ne bekliyor; ayakkabıcı da son derece "gerçekçi" davranıyor.

"Ben kapının penceresini kırarak, Celil de vitrin camını kırarak dükkândan çıktık." Celil, kapıdan girdiği ayakkabıcıdan, vitrin camlarını patlatarak dışarıya fırlıyor; ayağında yeni ayakkabıları var. Bir de Celil'in kaşında yarık var; ayakkabıcının vitrini kesmiş, anlaşılıyor. "Celil'in kaşı yarılmıştı. Silahı oradaki inşaatlardan birine saklayıp, Celil'i Güngören'de bir dispansere götürdüm, kaşına dikiş atıldı." Celil'in yeni ayakkabısı hapishanede eskiyor. Kaşında dikiş kalıyor.

"Bilmediğimiz anda avucumuzun içine 3-4 cop vurularak cezalandırılır, bu en basit örneğidir."[161] Mamak Cezaevi'nde siyasal tutuklulara, İstiklâl Marşı ve Atatürkçülük ezberletiliyor; ezberleten bir anda sözünü kesiyor ve tutuklulardan birisine "ne idi?" diye soruyor. Bilmeyenlerin avucunun içine üç veya dört cop darbesi indiriliyor; bunları Devrimci Yol Hareketi'nin merkez komite üyeliği ile suçlanan Akın Dirik, sorgusunda söylüyor, tutanaklar yazıyor ve ekliyor: "Bize Atatürkçülük zorla benimsetilmeye çalışılıyor." Bu uygulama için, Melih Pekdemir, sorgusunda şu itirazları yapıyor: "Ben, Kemalist değilim ama Mustafa Kemal'e de karşı değilim. Ancak yüksek sesle bağırtmak amacı ile İstiklâl Marşı'nın söyletilmesine karşıyım. Copların, falakaların eşliğindeki bu uygulamalarla, herşeyden önce Mustafa Kemal'e ve İstiklâl Marşı'na saygısızlık edildiğine inanıyorum."[162] Aslında söylenmesi zor olan İstiklâl Marşı'nın bir de cop ve falaka eşliğinde söylenmesinin çok daha zor olacağının kabul edilmesini diliyorum.[163]

Cop ve falaka eşliğinde söylenen İstiklâl Marşı'nı dinleyenler, acaba anlayabiliyorlar mı; sormak gerekiyor. Profesör orkestra şefi Hikmet Şimşek, her zaman zor olduğunu ileri sürüyor ve İstiklâl Marşı'nın değiştirilmesini istiyor.

İddianame'den aktarıyorum. İddianame'de, "sanıklar Önder Arda ile Yalçın Çetinkaya, Vural Eltutmaz ve Şerife'nin mağdur Mehmet Koçbay'ın plakçı dükkânına gittikleri, içeriye giren sanıkların tabancalarını çekip verdikleri kasetin teypte çalmasını ve mağdurun dükkânının anahtarını kendilerine vermesini istedikleri, Mehmet Koçbay'ın dükkândan sanık Vural Eltutmaz tarafından dışarıya çıkarılıp Vergi Dairesi'nin olduğu yere kadar götürüldüğü, kaseti teybe koyan sanıkların teybin sesini sonuna kadar açarak dükkânı kilitleyip olay yerinden ayrıldıkları, dükkânın anahtarının sanık Önder Arda tarafından bir sokağa atıldığı" yazılıyor.[164] Bir kaset uzunluğunda bir yayın için, düşünülebilecek bütün hazırlıklar yapılıyor ve riskler alınıyor. Ancak

"çalınan kaset kötü doldurulduğundan içeriğinin anlaşılamadığı" saptanıyor.

Yanlışlıklar çok oluyor. Türkiye Elektrik Kurumu'nda çalışan Remzi Çolak'ın ülkücü olduğu ve MİSK içinde çalıştığı saptanıyor. İddianame'ye göre, Devrimci Yol, Remzi Çolak'ın öldürülmesine karar veriyor ve hazırlık yapılıyor. İddianame'de "olay günü mesai saati bitiminde Türkiye Elektrik Kurumu önünde beklenip takip edilmeye başlanan şahsın Sıhhiye Elgül sokaktaki Lezzet Lokantası'na girdiğinin görülmesi üzerine lokantaya bir müşteri gibi giren örgüt militanı Ertuğrul Ak tarafından yakın mesafeden atılan üç kurşunla eylemin gerçekleştirildiği"[165] yazılıyor. Ancak bu işi gerçekleştirenler "ertesi günü gazetelerden öldürülmesi için emir verilen Remzi Çolak yerine yanlışlıkla ona benzeyen ve aynı işyerinde çalışan Cengiz Mansır isimli şahsın öldürüldüğünü" öğreniyorlar. Cengiz Mansır, bir iç savaş durumunda, yalnızca yanlışlıkla yaşamını yitiriyor.

Solcular tarafından yanlışlıkla öldürülenler arasında solcular da bulunuyor. Cenazesine katılmak gereği doğuyor. İddianamelere göre solcular yanlışlıkla öldürdükleri solcu arkadaşlarının cenazesine katılıyorlar.

"Ben orta okuldan mezun olduktan sonra tahsile devam etmedim. Yükleme hamallığı yapmaya başladım." Bu sözler, MHP'nin itirafçı gençlerinden Bekir Bağ'a ait ve itirafına devam ediyor: "Bizim mahallede herkesin bir görüşü vardır. Ben de bir görüş tutayım, dedim. Ülkücülüğü beğendim ve ülkücülüğü benimsedim. Arkadaşların bahsettiği kadarıyla benimsedim. Ancak ne olduğunu tam olarak bilmiyorum."[166] Mahallenin "illegal sorumlusu" ile arkadaşlığı var; arkadaşlığını artırıyor. "Bana bir görev verecekmiş, önce Ortatepe Mahallesi'ni gidip gezmemi, buraları öğrenmemi söyledi. Bir de Çek yapısı 7.65 mm. çapında bir tabanca verdi; 8 veya 9 mermisi vardı." Bekir Bağ bu mermileri kullanıyor ve MHP İddianamesi'nde yer alan itirafına göre "illegal sorumlu", Bekir Bağ'a yapmasaydın iyi olurdu, ama bir kere yapmışın artık, ortalıkta gözükme" diyor.

Bu kadar basit! Gözükse ne olacak? Ölenler geri mi gelecek?

Bekir Bağ itiraf ediyor: "Benim Ortatepe Mahallesi'nde bir kızım vardı. Bununla arkadaşlık kurmak istiyordum. 1980 yılı Ramazan ayı içinde kalkıp Ortatepe Mahallesi'ne gittim. Kızın bulunduğu sokakta bir aşağı bir yukarı dolaşırken önünden geçtiğim baharatçılardan biri benden büyük biri de görünüşte küçük olan iki kişi önüme çıkarak 'buralarda ne dolaşıyorsun?' dediler; ben de 'devrimciyim arkadaş, siz devrimciyseniz ne olacak' dedim. Bana sigara verdiler, ben içmedim; kadınlar duvarlardaki sol sloganları siliyorlardı. Ben de kadınlara 'teyze silmeyin, boşverin kalsın' dedim; bu şekilde baharatçı çocuklara devrimci gibi görünmek istedim." Ortatepe Mahallesi'ne, Bekir Bağ adında bir devrimci geliyor.

"Baharatçılar beni dükkânlarına davet ettiler." Sahte Devrimci Bekir Bağ, dükkâna giriyor. Baharatçılardan "büyükçe olanı 'ben seni iyi tanıyorum, sen faşistsin' dedi" diyor ve "üzerime yürüdü" diye ekliyor. Bundan sonra MHP "illegal sorumlusu" Emir Kuşdemir'in "yapmasaydın iyi olurdu" dediği işleri anlatıyor. Aktarıyorum: "Ben kendisini ittim, arkası üstü yere oturdu ve akabinde kemerimin bel kısmının sağ arkasında duran Emir Kuşdemir'in verdiği tabancayı çektim, diğerleri yani dükkânda çalışmakta olan bir bayan ile diğer baharatçı çocuk müdahale edemediler, dükkânda sıkıştığım ve bölgenin de sol görüşlü olması nedeniyle korktum, paniğe kapıldım, yere düşmüş olana iki el ateş ettim, sonra dönerek tezgâhın arkasında duran bayana, bir de ayakta duran baharatçı çocuğa ateş ettim, fakat kaç el ateş ettiğimi iyi hatırlamıyorum, birer veya ikişer el ateş ettim." Kime kaç el ateş ettiğini hatırlamıyor ve ateş etmeye devam ediyor. "Kapıdan çıkarken tahminen 14-15 yaşlarında bir çocuk rastladı, onu da korkutmak için ona bir el ateş ettim." Hepsi bu kadar; Bekir Bağ, belinde tabancası Ortatepe Mahallesi'nde "kızı" ile konuşmaya gidiyor ve dört ölü bırakıp dönüyor.

Ülkücü Bekir, bir kez öldürüyor ve öldürmenin tadına doyamıyor. Bekir Bağ ile, MHP'nin "illegal sorumlusu" Emir, bir öldürme makinası buluyor.

"İllegal" Emir, Bekir'e emir veriyor; tuhafiyeci Mehmet Baykara'yı öldürmesini emrediyor. Bekir Bağ itirafında anlatıyor: "Bu şahsın başkan olması ve bizim de bundan korkup çekinmemiz sebebiyle itiraz etmedim, tabancayı alıp aynı gün saat 17.00 sıralarında tarif edilen dükkâna gittim, bu şahsı daha önceden tanımıyordum, ancak dükkânını biliyordum, solcu olup olmadığını da bilmiyordum." Ülkücülüğü benimseyen ancak ne olduğunu bilmeyen Bekir Bağ, solcu olup olmadığını bilmediği bir solcuyu öldürmeye gidiyor. Belinde tabancası var. "Bir tabanca ile yedi mermi verdi, bir mermiyi de namluya sürdü ve bana 'gideceksin, Mehmet Baykara'yı bununla vuracaksın' dedi." Ülkücü katil Bekir Bağ'ın beyni tuhafiyeci Mehmet Baykara'yı öldürmeye giderken, yalnızca "illegal" Emir'in bu sözleriyle doluyor. Taşıyor.

Anlatıyor: "Dükkâna gittim, içeriye girdim, içeride iki kişi oturuyordu. 'Dükkân sahibi kim' diye sordum. Para kasasının arkasında, yani masa çekmecesinin arkasında oturan, bana göre sol tarafta olan şahıs 'benim evlâdım' dedi, ayağa kalktı."[167] Tuhafiyeci Mehmet'in son sözleri "'benim evlâdım"' demek oluyor. Ülkücü katil anlatıyor: "Sol tarafta olan şahıs 'benim evlâdım' dedi, ayağa kalktı, bunun

üzerine tabancamı belimden, gömleğimin altından çekerek ateş ettim, suratından kan aktı ve yere düştü, düşünce de ateş ettim." Ülkücü katil ateş etmeye doyamıyor ve devam ediyor. "Bir el de onun yanında oturan ve benim karşıma denk gelen şahısa ateş ettim." Katilin karşısına denk düştüğü için ateşe tutulan şahıs, kim bilir ne kadar önemsiz bir iş için, tuhafiyeci Mehmet'in dükkânına geliyor; talihsizlik oluyor. "O da kafasından vuruldu, yere düşünce onun da vücuduna birkaç ateş ettim." Ateş etmeye devam edecek; "mermilerim orada bitti." diyor. Stoğu bu kadar olduğu için birkaç kişi ölümden kurtuluyor.

Bekir Bağ, Mehmet Baykara'yı öldürmek için tuhafiyeci dükkânına giriyor. Nigâr Gülşat Aygen ile Hanife Ufuk Sözer de, Ankara'da, bazan Titiz Mağazası'na bazan da Tifanny'ye giriyorlar. İstanbul'dan geliyorlar.

Sol yola girmelerinden çok kısa bir zaman sonra hepse giriyorlar. İddianame, Gülşat Aygen'in "1979 yılında İstanbul Cerrahpaşa Tıp Fakültesi'nde öğrenci iken tanıştığı Devrimci-Sol örgüt üyesi" ile, "örgüt adına düzenlenen seminerlere" katıldığını yazıyor. Ancak "4.8.1980 tarihinde Çemberlitaş'ta düzenlenen korsan gösteride elinde silah ile Hürriyet Gazetesi'nde resminin çıkması üzerine" Ankara'ya nakledildiyor. Örgüte girmesi, silahla tanışması, resim çektirmesi, gazetelerde resminin çıkması son derece hızla gerçekleşiyor. İstanbul Teknik Üniversitesi öğrencisi Hanife Ufuk Sözer'in sol yolda yürüyüşü de hızlı oluyor; Ufuk Sözer de tanındığı için Ankara'ya gönderiliyorlar.

Biri Tıp Fakültesi'ndeki, diğeri Teknik Üniversite'deki öğrenimlerini yarıda keserek Ankara'da öğrenci eylemlerini sorumlulukla yürütmek üzere geliyorlar. Ancak işlerini oyun sandıkları anlaşılıyor.

İddianamede her ikisi için, birlikte yaptıkları suçlamasıyla, dört eylem yer alıyor. Birinde, Soysal Pasajı'nda Armağan Kundura Mağazası'na giriyorlar. "Sanıkların müşteri olarak girdikleri ayakkabı mağazasında, Hanife Ufuk Sözer gözcülük yaptığı sırada Nigâr Gülşat Aygen'in raftan 36 numara bir çift kadın ayakkabısını elindeki naylon torbaya koyarak dışarıya çıkarmak suretiyle çaldıkları" iddiası var.[168] İddianamede bu eylem için bir tarih verilmiyor; bundan bir şikâyet veya yakalanmanın söz konusu olmadığı sonucunu çıkarıyorum. Ufuk ile Gülşat, mümkündür, emniyette yapacak iş bulamıyorlar ve canları sıkılıyor; polislere bunları söylemek gereğini duyuyorlar.

Dünyanın solcuları dünyanın en safdil insanlarıdır.

Sonra, aynı gün olmayabilir, Titiz'e gidiyorlar. Bu kez, sanki oyun oynuyorlar, Gülşat gözcü oluyor ve Ufuk, "bir adet düz yeşil renkli hırkayı üzerindeki paltonun koltuk altına saklayarak dışarıya çıkarmak sureti" ile çalıyor. Bunun için de bir tarih yok; bir şikâyet veya yakalanma olmadığı sonucu çıkıyor. Emniyet'te birden bire söylemek ihtiyacını duyuyorlar.

Bir çift ayakkabı ve bir hırka aldılar. Belki aynı gün, belki de bir başka gün, bu kez Tifanny'ye gidiyorlar. Hangisi gözcü ve hangisi icracı, bir açıklık yok; "birbirlerine gözcülük yapmak suretiyle 2 adet kadın eteğini ellerindeki çantaya koymak sureti ile çalıp, mağazadan uzaklaştıkları" yazılıyor.[169]

Ayakkabı ile hırkaları alıyorlar ve belki aynı gün ye belki de bir başkasında, Bravo and Lolfin'e geliyorlar. İstanbul'da öğrenciler; gelmişken Ankara'nın bütün gözde mağazalarına giriyorlar. "İki adet kazak ile bir adet hırkayı ellerindeki naylon torbaya koyarak" çıkıyorlar. Bunları kimse bilmiyor; büyük mağazalar dünyanın her tarafında belli yüzde ile günlük eksilmeleri giderlerin içine geçiriyorlar. Fakat Ufuk ile Gülşat'ın, polisleri görür görmez, bu çocukluklarından utanarak bunları anlattıklarını sanıyorum.

Parantez açıyorum ve tekrarlıyorum: Hem 12 Mart ve hem de 12 Eylül, son derece çabuk geliyor. İddianameler üzerindeki çalışmalarım, çoğunluğun 1960 sonrasında veya hemen öncesinde doğmalarına paralel olarak sol yol'a, pek büyük bir çoğunlukla 1978 yılında, daha az olarak 1979 ve 1977 yıllarında girdiklerini gösteriyor. İç savaş baskısı, bu kadar genç insanların, neyin doğru ve neyin yanlış olduğunu tartmalarına, tartışmalarına imkân vermiyor.

Devrimci Yol ile ilgili Ankara İddianamesi'nde yakalanmamış iki arkadaşı ile birlikte Erdal Seçer'in "Ziya Oralay Caddesi'ni takiben Zafer Tepe istikametine yürüdükleri sırada gözdağı vermek maksadıyla sağ görüşlülerin oturdukları Ziya Oralay Caddesi'nin batısında kalan evlere ateş etmeye karar vererek, hamili bulundukları 14'lü tabancalara hedef gözetmeksizin ışıkları yanan evlere doğru ateş etmeye başladıkları, atılan bu mermilerden bir tanesinin Türközü ikinci durak karşısı 890/A adresindeki binanın 3. katında oturan Hüseyin ve Melek Çetin isimli şahıslara ait ve misafirliğe gelmiş olup, dışardan silah atışlarının yeniden başlaması üzerine evde bulunanlarla birlikte paniğe kapılıp evin iç tarafındaki muhkem yerlere kaçmak maksadıyla ayağa kalkmış bulunan, her şeyden habersiz Ayten Müjgân Aldemir isimli kadına isabet ederek ölümüne sebep olduğu" yazılıyor."[170] Ölüm, bazan çok dolambaçlı bir yörüngeyi izleyerek geliyor.

Çoğu sol yola yeni giriyor. Tabanca ile oynamayı seviyorlar. Tabanca üzerinde ustalık yarışına giriyorlar. Devrimci Yol'dan Erol Erdem'in Devrimci Yol'dan Ayhan Bitirim'in yanına gelmesinden sonra olanları, İddianame'den, aktarıyorum: "Odaya gir-

diğinde Ayhan Bitirim'in Fransız onlusu tabir edilen tabancayı temizlemek üzere olduğu, Erol Erdem'in kendisi temizlemek için tabancayı aldığı ve kurcalarken Ayhan Bitirim'in 'sen bu işi beceremezsin' diyerek silahı onun elinden almak üzere uzandığı sırada tabancanın her ikisi arasında ateş aldığı, bu ateş sonucu Ayhan Bitirim'in kalbinin alt tarafından yaralandığı, gömleğini açarak yarasını gösterdiği, Yusuf Dede ile birlikte Erol Erdem'in yaralıyı çıkış kapısına kadar götürdükleri ve Erol Erdem'in giderek durumu Hasan Ali Kaya'ya bildirmesi üzerine, Hasan Ali Kaya, Kod Ali[171] ve Osman Başol'un yaralıyı SSK hastahanesine götürdükleri, ancak Ayhan Bitirim'in bu hastanede öldüğü" anlatılıyor.[172] Aranan kişiler yaralanınca çok zaman kan kaybından ölüyorlar. Amerikan filmlerinin bilinen sahneleridir; aranan yaralıyı hastahane ve hatta doktora götürüp götürmemek uzun tartışmalara neden oluyor.

Kan kaybına mal oluyor.

Uğur Korkmazgil, hastahaneye götürülemiyor. Sirkeci'de bir iş yerini basıp para almak istendiği zaman çıkan çatışmada yaralanıyor. Hastahaneye götürülemediği ve "Kazancı Yokuşu'ndaki örgüt evine götürüldüğü, burada belirlenemeyen örgüt üyeleriyle tedavi edilmek istenen Uğur Korkmazgil'in aldığı yaralar nedeniyle, gerekli tedavisinin de yapılamadığından 18.7.1980 günü öldüğü." ilgili iddianamenin 262. eylemi olarak kaydediliyor.[173] Aranan kişinin hastahaneye götürülememesinden başka cenazesinin kaldırılması da ayrı bir sorun oluyor. İddianame, "sanık Şaban Taşçı'nın sanık Cevdet Hınçal'dan ölü Uğur Korkmazgil'in örgüt evinden götürülmesi için bir araba bulmasını istediği" yazıyor; bundan sonrasının tam bir serüvene dönüştüğü anlaşılıyor. Ancak iddianame oldukça kısa anlatıyor.

Sanık Şaban Taşçı, daha sonra kendisine "gerçekçi" bir yol seçiyor ve itiraflarına başlıyor. İtiraflarını "birbiri arkasından dosyalar halinde düzenliyor ve veriyor.

Uğur Korkmazgil'in acıklı ve acılı sonu ile ilgili ayrıntılı bilgiler var. Aktarmak gereğini duyuyorum. Şöyle başlıyor: "Sirkeci'de Hasan Aral'a ait işyerinde çıkan çatışmada yaralanan Uğur Korkmazgil olay yerinden kaçtıktan sonra, İTÜ Spor Klübü'nde rastladığı bir İTÜ'lünün Cihangir'deki bekâr evine götürülmüş. Naci Pekdemir bilâhare olayı öğrenip Uğur'un götürüldüğü eve gitmiş. Ben de daha sonra Spor Klübü'ne uğradığımda durumdan haberdar oldum, aynı eve gittim." [174] Açık; doktor gerekiyor.

"Gaziantep Yurdu'ndan doktor olduğunu bildiğim bir örgüt üyesini alarak Uğur'la ilgilenmesini sağladım. Bedri Yağan'la buluşup Dev-Genç bünyesinde Tıp Fakültesi öğrencisi Şerife Yıldız Karanlık sorumluluğunda bazı stajyer doktor öğrencilerden oluşan tıp tedavi biriminin yaralı ile ilgilenmesini, tedavinin yapılıp yapılamayacağının belirlenmesini konuştuk. Durumu değerlendirdik; yaralının hastahaneye kaldırılması halinde yer aldığı olayın önemi nedeniyle polisçe gözaltına alınabileceği, sorgulanabileceği ihtimalini düşünerek ve Bedri Yağan'ın kanaatine göre yeni oluşturulmakta olan tedavi biriminin faaliyetini görüp denemek amacıyla, hastahaneye kaldırmamaya, bulunduğu örgüt evinde tedavi edilmesine karar verdik." Uğur Korkmazgil'in hem polisin eline düşmesini önlemek ve hem de tıp-tedavi biriminin çalışmasını görmek için hastahaneye yatırılmadığı anlaşılıyor.

"Gerçekçi", Uğur'un tedavisine çalışan, bir başka deyişle, örgütün tıp-tedavi birimini oluşturan doktorların ismini çıkaramıyor; yalnız Yıldız Karanlık'ın ismini verebiliyor. Uğur, arkadaşının evinden örgüt evine alınıyor. "Uğur'un ölümünden bir gün önce doktorlar bana kendi yapabileceklerini yaptıklarını, ellerinden başka bir şey gelemeyeceğini söylediler." Bunları yazan Şaban Taşçı da, sol yola 1977 yılında giriyor; iç savaş koşulları içinde hızla yükseliyor.

Artık işi sürekli itiraf yapmak ve devamlı yeni eylem ile yeni isimler bulmak, bulamazsa uydurmak oluyor. "On gün boyunca Uğur'la ilgilenen doktorların dışında İTÜ'lü örgüt elemanları Naci Pekdemir, Eşber Çetiner, Mehmet Kılıç ve Banu Mirza, Oya Akkuş, Nazan Askeran nöbetleşe olarak hergün ve gece evde kalarak Uğur Korkmazgil'in tedavisi ve bakımı ile ilgilendiler." Fakat Uğur ölüyor.

On gün yaşatılmasına çalışılan Uğur'un şimdi cesedinin kaldırılması zorunluluğu var; Cevdet Hınçal, Bülent Akın'dan ve Bülent de annesinden arabasını istiyor.

"Gece saat 23.00 sularında cesedi paketledik, sardığımız kilimlerin arasına önceden hazırladığım, yanımda bulunan, bildiriyi de koyduk. Dördümüz yüklenerek cesedi otomobilin bagajına koyduk." Çok gitmeleri mümkün olmuyor. "Aracı sürdüm. Kazancı Yokuşu'ndan Fındıklı yönüne doğru dönecekken köşede bekçiler aracı durdurdular, kontrol edeceklerini söylediler, silahlarını çıkarıp bagajdaki büyük paketin ne olduğunu sormaya başladılar." Soğukkanlılıklarını kaybetmiyorlar; bir yandan bekçileri oyalıyorlar ve bir yandan da konuşmadan ortak plan yapıyorlar. Bir anda dört kişiden üçü koşarak kaçıyor ve "gerçekçi" arabaya binip hızla sürmeye başlıyor. Bekçilerden kurtuluyorlar. Bunu şöyle itiraf ediyor: "Ben aracı hızla sürüyordum, bekçilerden biri arkadan koştuysa da yetişemedi. Otomobili Kazancı Yokuşu'ndan Tophane yönüne çıkan yokuşa yönelttim." Yokuşa sürmemeyi akıl edemiyor. Araba istop ediyor. Çalıştıramıyor. Ruhsatı alıp, arabayı bırakıyor.

Uğur Korkmazgil'in cenazesini polise vermek istemezken, bir de araba bırakmak zorunda kalıyorlar.

Polis, arabanın sahibini saptıyor. Bülent Akın'ın ailesi sabah saat dörtte emniyete götürülüyor. Bülent Akın önlemini almakta gecikmiyor; bütün bunlardan habersiz görünerek arabasının çalındığını polise bildiriyor. Ancak daha önce arkadaşlarından birisinin, gecikme ihtimaline karşı, eve gelerek annesine, İddianame'deki bilgilere göre, "arabanın vantilatör kayışının Aksaray'da koptuğu, kayış bulamadıkları takdirde gece gelemeyeceklerini" söylediğini bilmiyor.

Cevdet Hınçal, başkalarıyla birlikte, Uğur Korkmazgil'in ölümüne "neden olmak, suç delillerini gizlemek" ile de suçlanıyor.

Cevdet Hınçal'ı içerde tanıdım. Cevdet, içerde, beni duydu; tanımadı. Sapasağlamdı; artık gözleri görmüyordu.

Ahmet Zengin ile birlikte tanıdım. İki kişiydiler; artık bir tek gözleri vardı. Ahmet ve Cevdet birlikte volta atıyordu.

Ahmet, İstanbul'dan telefon ediyor; bana geliyor. Kahvaltı hazırlıyorum; kahvaltıya yetişiyor.

Ahmet'le sabah kahvaltısında haşlanmış yumurta yerken, insanın tükenmezliğini görüyorum. Ahmet, küçük kaşıkla, yumurtasını kendisi kırıyor ve yiyor.

12 Eylül olmuş; bomba ile protesto etmeye karar vermişler. Ekim 1980 başında, pankartlı bomba hazırlarken, bomba patlamış. Cevdet'in vücudunda bir hasar yok; yalnızca iki gözünü kaybetmiş. Ahmet'e, iki gözünden yalnızca birisi, iki kolundan yalnızca birisi ve on parmağından da yalnızca ikisi kalmış. Bir ayaklı protesto olmuş çıkmış.

İnsan, kendisini sürekli artıran yaratık oluyor.

Ahmet'le kahvaltı yaparken, yemek yerken, insanın tükenmezliğine inanıyorum. Bir kez daha inanıyorum. Bir kolu dirseğin biraz altından tümden kopmuş; diğerinde yalnızca iki parmak kalmış. Ahmet, kendisine kalan bu iki parmağı, iki kol, iki el ve on parmak olarak kullanabiliyor.

"Gerçekçi" Şaban Taşçı itiraf ediyor: "Sorumluluğum altındaki Cevdet Hınçal ile buluştuk. Şişli yöresinde bomba konulabilecek kuruluşlar hakkında ekip olarak istihbarat çalışması yapmalarını söyledim. Daha sonraki buluşmamızda Kurtuluş'taki örgüt evine geçerek Cevdet Hınçal ve benden başka Ahmet Zengin'in de hazır bulunduğu buluşmada saatli bombaların yapımına geçtik. Cevdet Hınçal'ın bomba yapımı konusunda bilgisi olduğundan yanlarından ayrıldım, bomba imalâtını diğer ekip üyeleriyle birlikte sürdürmelerini söyledim." Fakat Cevdet'in bomba ustalığı falso yapıyor.[175] "Cevdet Hınçal ve Ahmet Zengin Kurtuluş'taki örgüt evinde bomba yapımını sürdürürlerken ellerinde patlamasıyla ağır yaralanarak Şişli Etfal Hastanesi'ne kaldırılmıştır." Kimse olmadığı için karar verme sorunu çıkmıyor.

Polisler hastaneye götürüyor. Sonra ve tam iyileşmeden emniyete götürülüyorlar. Bir süre sonra cezaevine götürülüyorlar. Altı yıla yakın bir zamanı cezaevinde geçiriyorlar. Bu yıl ortalarına doğru önce Ahmet ve sonra Cevdet çıkıyor.

Nebil Rohoma ölüyor.

"Acil", 12 Mart Yılları'ndan çıkışın başlarında sesini duyuruyor. Saf siyasal harekete zaman kalmamış, askeri sanatlara yatkınlık ile siyasal yetenek ve becerinin birbirine karışması, hem hareketleri, çok çabuk "olgunlaştırıyor", gelişmelerini bulmadan kemikleşiyorlar ve hem de kemikleşme ikide bir çıt çıt kırılmalara yol açıyor. Halkın Devrimci Öncüleri, sürekli olarak iç tartışmalar yaşıyor.

Antakyalı olduğunu sandığım Nebil Rahoma, Halkın Devrimci Öncüleri grubu içinde kalıyor.

Halkın Devrimci Öncüleri'nin yöneticilerine, diğer arkadaşlarından bir mektup geliyor. İddianame'ye geçiyor; aktarıyorum. "Yoldaş, bir sarkıntılık spekülasyonu duyduk. O yoldaşın esir alındığını da belirtiyordu. Şu kadarını söyliyeyim ki biz bu yoldaşın böyle bir şey yapacağına binde bir ihtimal vermiyoruz. Eğer durum öldürme gibi bir durum alırsa, biz de buradakilere, zaten esir olanlara karşı misilleme yapacağız. Yoldaşın kılına dokunurlarsa burada sağ adam kalmaz. Onu esir alanlar, bunu düşünsünler, akıllarını biraz karıştırsınlar." HDÖ yöneticileri, HDÖ yöneticisi Nebil Rahoma'yı, bir arkadaşlarının karısına sarkıntılık yaptığı gerekçesiyle tutukluyorlar. Yargılamayı planlıyorlar. Mektup, ağır ve dönüşü olmayan bir kararı önlemeyi amaçlıyor.

Nebil, yaptı mı ya da yapmadı mı? Ortaya çıkan sonuç açısından fazla önemli olduğunu sanmıyorum. Ancak gruplaşmalar içinde her iki tarafta kalanlarla da görüşme imkânım oldu; Nebil'in ahlâkı konusunda en küçük bir kuşku belirtilmiyor. Acil tarafı, Nebil'in, aslında örgüt paralarını Acil'e aktarmakla suçlandığını ileri sürüyorlar.

Sol Yol'da ahlâk, ne kadar vurgulansa, o ölçüde iyidir; buna inanıyorum.

Sol Yol'da ahlâk reçetelerini yüksek tutmak için gösterilen özenin çok artırılması gerektiğini düşünüyorum.

Nebil Rahoma'ya yapılanlar buraya girmiyor.

İddianame'de "örgütün genel komite üyesi Nebil Rahoma'nın (ölü), yine aynı örgütün genel komite üyesi Ziya Erdönmez'in (Uzun) karısı Emine Nu-

ran Erdönmez'e sarkıntılık etmesi ve örgütün mali kaynaklarını Acilciler örgütüne aktarmak suretiyle örgüte ihanet ettiği gerekçesiyle, Mehmet Yıldırım (Sarı Metin-ölü), Cemalettin Düvenci (Sarı Hüseyin-ölü), Ziya Erdönmez (Uzun-ölü), Mete Özer (firar-ölü - Kısa-Hoca) ve Ali Özyürek'in (Kirve) İstanbul Merter semtindeki boş bir arazide toplanarak, Nebil Rahoma ve kendisine sarkıntılık edilen Emine Nuran Erdönmez'i de getirerek orada örgüt adına mahkeme kurup Nebil Rahoma'yı yargıladıkları ve Emine Nuran Erdönmez'in kendisine sarkıntılık edildiğini kesin olarak kanıtlamasından sonra Nebil Rahoma'yı ölüm cezasına çarptırdıkları ve verdikleri bu ölüm cezasını 30.9. 1980 günü Bakırköy Güngören Keresteciler Sitesi Ateş Tuğla Fabrikası civarında infaz ettikleri." yazılıyor.[176] HDÖ genel komite üyesi Nebil, 12 Eylül'ün ilk ayı içinde, arkadaşları tarafından kurşuna diziliyor.

Ölmek, doğa'laşmaktır. Evren'in boşluğuna karışmak oluyor.

Kalanlar için görmemek olarak etki yapıyor.

Birey, daha önce görmediklerinin ölümüne, pek üzülemiyor.

Ancak başkalarının ölümü, bana, hep acı veriyor.

Bu tür anlamsız ölümler, bana, çok daha büyük acı veriyor.

Bu çalışmamı burada durduruyorum.

Üçüncü Bölüm İçin Birinci Ek

TKP, 12 Eylül'e Karşı Çıkan TİP ve TSİP'e Karşı Çıkıyor

Türkiye Komünist Partisi'nin 12 Eylül'ü değerlendiren "Politik Durum ve TKP'nin Tutumu" adını taşıyan on sayfalık belgesine göre, 12 Eylül bir "askersel devirme" sayılıyor ve faşist olarak nitelenemeyeceği ileri sürülüyor. MHP'ne vurduğu, sol terörizmi temizlediği ve emperyalizmin en saldırgan kesimlerine dayanmadığı gerekçeleriyle 12 Eylül'ün hedef seçilmemesi isteniyor.

"Sanıklarımızdan Hıdır Özen'in Hasköy'deki evinde çatı katında sigara paketi içine gizlenmiş olarak bulunan 10 daktilo sahifesi halinde pelur kâğıdına yazılmış 'Politik Durum ve TKP'nin Tutumu' başlıklı aslı emanette, fotokopisi dosya arasında TKP'nin mesajının orijinali Sarıca Parti isimli Ankara TKP dosyası sanıklarından ve bizde ifadesi mevcut Ulvi Oğuz'un Moda'daki evinde aynı arama günü negatif filmler halinde bulunmakla bu dokümandan pasajlar", İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından hazırlanan TKP, TKP/İşçinin Sesi, TKP/Devrimci Kanat İddianamesi'nde yer alıyor.[17] Bu belgeden aktarma yapıyorum.

12 Eylül Rejimi'ne karşı Türkiye Komünist Partisi'nin yaklaşımı, önce iki paragrafta açıklık kazanıyor, önce birini aktarıyorum: "TİP-TSİP, Kürt Devrimci Demokratları, cuntaya karşı konum alıyorlar. Partilerine yönelik saldırılara göğüs germeye ve örgütlenmeye çalışıyorlar. Ama bu parti ve gruplar cuntayı faşist olarak nitelemekte, var olan çelişkileri ve savaşım olanaklarını göremiyorlar, geniş demokratik güçleri birleştirebilecek esnek bir tutum takınamıyorlar. Bu parti ve gruplar, cuntanın Türkiye'de faşist hareketi temsil eden MHP'ne de vurduğunu unutuyorlar. Oysa bu faşist hareketi tümüyle yok etmese de önemli bir göstergedir." Bu önemli paragraftan, Türkiye Komünist Partisi'nin bu değerlendirmesinin 1981 yılı ortalarından ve TKP Operasyonu'ndan önce yapılmış olduğu sonucu çıkarıyorum.

MHP'de 12 Eylül hemen öncesinde ve TKP'de 12 Eylül hemen sonrasında, 12 Mart deneyimi ağır basıyor ve değerlendirmenin yönünü belirtiyor. MHP, 12 Eylül'ün, 12 Mart türünden açıkça tek yanlı bir uygulamaya yöneleceğini, yalnızca Türkiye solunu cezalandırma yoluna gideceğini bekliyor ve sanıyor. 12 Eylül öncesinde MHP'nin açığa çıkartılmış faaliyetlerine, isteksiz de olsa el atılmadan, Türkiye solunun üzerine yürünmesinin artık mümkün olamayacağını göremiyor.

TKP ise bir dış politika partisi olma alışkanlığını bir türlü atamıyor. Yalnızca dış dinamikte ve uluslararası ilişkilerdeki gelişmeleri ön plana çıkarıyor ve 12 Eylül'ün, tıpkı 12 Mart türünden, Türkiye'nin ulaşmış olduğu dış dengeleri bozmayacağını düşünüyor. Parti öncüdür; TKP, dış dinamikte pişirilmiş gelişmeler açısından 12 Eylül'ün asıl bu dengeleri bozmak için geldiğini göremiyor. Birleşik Devletler bakımından 12 Eylül'ün, bir İran, bir Afganistan'daki Nisan Devrimi'ne tepki olduğu, Polonya'daki gelişmelerin yarattığı prestij erozyonu ve yönetimin Polonya Silahlı Kuvvetleri'ne devrinin yol açtığı hayal kırıklığı içinde geliştiği açıklık kazanıyor.

Şimdi, TKP'nin "Politik Durum" değerlendirmesinden ikinci önemli paragrafı aktarıyorum: "En gerici, emperyalist çevreler, bugünkü koşullardan yararlanarak Türkiye üstündeki baskıları artırıyor. Bu durum, Cunta ile ya da bir kesimiyle emperyalist çevreler arasında ikinci sorunlarda da olsa çelişki yaratabilir. Başta Sovyetler Birliği olmak üzere sosyalist dünyanın gücü Cunta'nın politikasını etkiliyor. Cunta'nın sosyalist ülkelerle işbirliği yolundaki girişimleri emperyalizmin en saldırgan kesimlerinin politikasıyla çelişkiler taşıyor." TKP, 12 Eylül ile ilgili değerlendirmesinde en olmaz'ları sıralamakta akıl almaz bir beceri gösteriyor. "Bu yolda atılan adımlar" TKP değerlendirmesi devam ediyor, "ülkede işçi sınıfı ve ilerici güçlerin savaşımı için daha elverişli koşullar yaratıyor." Daha açık yazabilirim; TKP, Silahlı Kuvvetler Hükümeti içinde Sovyetler Birliği'ne yönelik politikalar nedeniyle görüş ayrılıklarının çıkacağını ve bunun da işçi sınıfının mücadele olanakları getireceğini öne sürüyor. "Bu durumda ordu ve cunta içinde emperyalizmin en saldırgan kolu Amerikancı kesimlerden yana güçlerle, cunta içinde dış politikada realist görüşleri ağır basan şu ya da bu ölçüde de olsa ulusal çıkarları gözeten güçler arasında çelişkiler keskinleşebilir." Bir ömür, yönetenler arasında çelişki aramak ve bunların keskinleşmesini beklemekle geçiyor.

"Bütün bunlar şunu gösteriyor", diyerek bir sonuç çıkarıyor ve şöyle: "Bugünkü rejim ilk bakışta görüldüğü kadar stabil değildir, ancak, rejimin bağrındaki bu çelişki potansiyeli bugün henüz açık politik kutuplaşmalara dönüşmemiştir." TKP, 12 Ey-

lül'de yönetime gelen 12 Eylül Hükümeti ile ortaya çıkan durumu, *stable*, stabil, istikrarlı, saymıyor. Beklemek gerektiğini düşünüyor. Ayrıca "rejimin faşist olduğunu söyleyebilmek için en başta onun emperyalizmin en saldırgan kesimlerine dayandığını kanıtlamak gerekir" diyor; ispat istiyor.

Başlıyor: "Türkiye'deki askersel devirme, emperyalizmin başta ABD emperyalizminin dünya ölçüsünde çatışma politikasına geçtiği ve Türkiye üstünde baskıların yoğunlaştığı koşullarda oldu." Bu paragrafta geçen "askersel devirme" nitelenmesini, siyasal yazına bir katkı sayıyorum; ne anlama geldiğini bilmiyorum. Belki de anlatmamayı örtmek için bu tür tamlamalar seçiliyor.

Sürüyor: "Egemen güçler, ülkeyi parlamenter yöntemlerle yönetemez duruma gelmişlerdir. Ama o günkü güçler oranı bunalımdan demokratik bir çıkış sağlamaya elverişli değildi. Çelişkiler bir devrimci duruma yol açmadı." Mekanik bir çelişki edebiyatı sürüyor; sonuca bakarak devrimci durumun olup olmadığı söylenemiyor. Yönetenlerin varolan yöntemlerle yönetememeleri, bu durum" var, ve yönetilenlerin yönetimin böyle sürmesini eylemli olarak belirtmiş olmaları, bu durum da var, devrimci durumun oluşması için yetiyor. Geriye öznel koşulun varlığı tartışması kalıyor. Her zaman yapılabilir.

"Emperyalist gizli servisler ve gerici AP Hükümeti'yle MİT, bunalım koşullarında ortaya çıkan yığınların direnişlerini bastırmak için artan ölçüde faşist MHP'ni desteklediler. 'Sol' terörist örgütleri kışkırttılar, sonuçta, Türkiye görülmemiş bir terör dalgasıyla sarsıldı. Can güvenliği giderek yok oldu." Böyle bir saptama var; önceki iki önemli paragrafla bir bütünlük sağlıyor.

TKP, 12 Eylül Rejimi kurulduktan sonra "cuntayı bugün destekleyen" güçlerle "eylem birliği kurabilmek" üzerinde duruyor ve bazı koşullara açıklık getiriyor. Bu açıklığı aktarmam gerekiyor: "TKP'nin terörizme karşı oluşuyla cunta rejiminin terörizme karşı oluşu arasındaki ayırım açıktır. Birincisi, cunta sol terörizmin objektif bakımdan karşı devrimci eylemlerini, demokrasi güçlerine, tüm" özgürlüklere karşı saldırı bahanesi olarak kullanıyor. İkincisi, sol terörizmi, komünizm ülküsünü lekelemek için komünist hareketin bir parçası olarak tanıyor. Üçüncüsü, sol terörizme, şu veya bu nedenlerle sürüklenen, bir avuç maocu, serüvenci elebaşının şaşırttığı genç insanlara karşı insanlık dışı bir kıyım kampanyası yürütüyor."[178] Böyle bir açıklamadan sonra şu belirtiliyor: "TKP terörizme olduğu gibi cuntanın bu uygulamalarına da karşı çıkıyor. TKP, terörist sol gruplarla, yığın tabanı olan küçük burjuva radikal gruplar arasında, bunların tepeleriyle tabanları arasında ayırım yapıyor. Birincilerle savaşıyor, ikincileri sürekli eleştirerek uyarıyor." Türkiye Komünist Partisi'nin "sol" terörizm adını verdiği hareketlerle, 12 Eylül'ün mücadele biçimine karşı çıktığı anlaşılıyor.

"TKP'nin amacı, halkın, demokrasi güçlerinin ortak savaşımıyla cuntanın devrilmesidir. Ancak cunta rejimine son vermek, bugün için olanaklı değildir. Çünkü bunu başarmak için objektif koşullar bugün henüz yeterince olgunlaşmamıştır. Bu nedenle bu belge, bugün eylem çağrısı değildir. Propaganda belgisidir." 12 Eylül Rejimi'nin süreceği değerlendirmesi yapılıyor.

Buna göre bir mücadele olacak ve şöyle anlatılıyor: "Savaşın sivri ucunu baş düşmana, emperyalizm ve işbirlikçi tekelci burjuvaziye çevirmek, emperyalist dayatmaları, tekellerden yana kemerleri sıkma politikasını, işçi sınıfına ve demokrasi güçlerine yönelen saldırıları geriletmek, cuntanın ve ordunun içindeki en gerici; en militarist ve açık emperyalizm yanlısı kesimleri, onların sivil destekçisi faşist MHP ve AP'ye egemen çevreleri yalıtmak, ana vuruşu onlara yöneltmek, cuntayı bugün destekleyen, emperyalizme şu ya da bu ölçüde karşı anti-faşist güçleri tutarlı demokrasi savaşına çekmek, cuntanın göreceli ılımlı kesimlerini nötralize etmek, adım olarak sol güçlerle, TİP, TSİP ve Kürt Devrimci Demokratları'yla eylem birliği oluşturmak". Milli Güvenlik Konseyi ve çok yakını, görece ılımlı ve ılımlı olmayanlar olarak ayrılıyor ve ayrıca, 12 Eylül Rejimi'ne cephe almanın geçerli sayılmadığı anlaşılıyor.

İstekleri var; bazıları her zaman ortaya atılanlar. Bir de 12 Eylül Rejimi'ne özgü olanlar var. Birisi şöyle: "Faşist ve maocu teröristler dışında, tüm politik tutuklular, işçi ve sendikacılar hemen serbest bırakılmalı, koğuşturmalara son verilmelidir. Yurttaşlıktan çıkarma kararları kaldırılmalıdır." Siyasal tutukluların bırakılması talebini hep yerinde bulmak gerekiyor; ancak, MGK'nin, bir ayırım yaparak "faşist ve maocu teröristleri" içerde tutacağı isteği, bir iyimserliği yansıtıyor.

"TKP ve faşizme karşı tüm politik partilerin üstündeki yasak kalkmalıdır. Faşist MİSK dışında DİSK ve tüm sendikalar açılmalıdır. Tüm sendikal özgürlükler, özellikle grev ve özgür toplu sözleşme, sendikalaşma hakkı, eksiksiz tanınmalıdır". Bu isteklerin MGK Dönemi'nde gerçekleşebilmesi için gerçekten "esnek" davranmak gerekiyor.

Bitirirken ilk aktarmayı tekrarlıyorum: "TİP-TSİP, Kürt Devrimci Demokratları, cuntaya karşı konum alıyorlar. Partilerine yönelik saldırılara göğüs germeye ve örgütlenmeye çalışıyorlar. Ama bu parti ve gruplar cuntayı faşist olarak nitelemekte, var olan çelişkileri ve savaşım olanaklarını göremiyorlar, geniş demokratik güçleri birleştirebilecek esnek bir tutum takınamıyorlar." Böylece daha açık oluyor; TKP, 12 Eylül Rejimi'ni faşist görmüyor ve bu bakış acısıyla "faşizme karşı tüm politik partilerin üstündeki yasak kalkmalıdır" talebini ileri sürebiliyor.

Üçüncü Bölüm İçin İkinci Ek

Devrimci Yol: Parti ve Hukuk[179]

Görülmekte olan bu dava iki buçuk senedir devam etmektedir. Bugüne kadar, sözkonusu müvekkillerimizle ilgili salıverilme isteminde bulunmadık. Bunun nedeni müvekkillerimizin suçlu olduklarına inanmamız değildi elbette. Bunun nedeni; en yetkili ağızlardan zaman zaman hazırlık soruşturmasının gizliliğine ilişkin hukuk kuralını çiğnercesine yükletilen suçlamalar ve yapılan açıklamalarla bir dönemin bütün sorumluluğunu müvekkillerimizin ve devrimcilerin üzerine yıkmak isteyen anlayışlar ve bu anlayıştaki yayın organları ve TRT aracılığıyla yapılan yayınlar, bu yolla yargılanmadan, "Anarşist", "Terörist" ve "Vatan Hayini" ilân edilen müvekkillerimizin durumlarının, yani, gerçeğin ortaya çıkmasını beklemek zorunda bırakılmamızdı.

Çünkü, müvekkillerimizi suçlayan ilk yargısal belge olan iddianamenin de bu anlayışın etkisinde kalarak hazırlandığı kanısında idik. Mahkemenin de bu durumdan etkilenebileceğini düşünüyorduk.

Bu durumda, sorguların yapılması, ciddi suçlamaların incelenmesiyle, bu suçlamaların ve propagandaların asılsızlığının ortaya çıkmasını beklememiz gerekti.

Nitekim dava açılmış, sorgulamalar yapılmış, müvekkiller iddianameye, iddianamede yer alan olaylara, kendilerine yapılan haksız ve yasadışı uygulamalara gerekli yanıtı vermişlerdir.

90 günü aşan gözaltı süresince, kendilerine yapılan akla hayale gelmeyen, hiçbir insanın ve insanlığın kabul etmesi mümkün olmayan, hukuk ve yasadışı yöntemlerle yetkisiz organlarca sorgulanışlarını anlatmışlardır.

Kendilerini savunamaz, haklarını koruyamaz duruma getirmişlerini, emniyetteki ve cezaevindeki olumsuz koşulları tek tek ortaya koymuşlardır.

Müvekkillerimizin çıkardıkları yayın organları aracılığı ile yaptıkları faaliyetlerin özü, müvekkillerin konumu, iddianamedeki suçlanış biçimleri "siyasal tutuklu" olduklarının en somut kanıtıdır. Müvekkiller 12 Eylül öncesi ortamın suçluları değil, mağdurlarıdır. Bir kez bile iktidara gelmemiş bu kişilerden geçmişin tüm hesabını sormanın gerçekle ilgisinin bulunmadığına kuşku duymuyoruz. Müvekkiller savunmalarında, devlet olanaklarını kullanan faşist mihrakların halka, ilerici, devrimci ve demokratlara karşı yönelttiği saldırılara ve katliâmlara karşı koymaktan, kendilerinin ve içinden geldikleri halkın direnmesini istemekten ve bu uğurda fedakârca mücadele etmekten başka bir şey yapmadıklarını belirtmişlerdir.

Faşizme karşı mücadeleyi suç sayan bir yasa hükmü yoktur. Faşizmin dünyadaki uygulamaları ve 1961 Anayasası'nın özgürlükçü özellikleri dikkate alındığında faşizme ve faşistlere karşı sürdürülen mücadelenin bir görev olduğu görülecektir. Bu mücadeleyi iktidarların kendilerinin yapması gerekirken, yapamamaları ve bir kısmının bu hareketleri desteklemesi müvekkilleri bu mücadeleye girmeye mecbur etmiştir.

Müvekkiller iddianamede doğuşu ve gelişimi, örgütlenme biçimi, amaç ve stratejisi, yayın ve propaganda faaliyetleri, mali ve silah kaynakları, gerçekleştirdiği eylemleri belirtilen THKP-C Devrimci Yol adlı örgütü kurmak, yönetmek, çeşitli sorumluluklar üstlenerek bazı olayları gerçekleştirip, bazı olayları azmettirmek ve böylece TCY'nın 146/1 maddesinde belirtilen suçu işlemek iddiasıyla yargılanmaktadırlar.

Müvekkillerimiz sorgularında; ülkemizde büyük olayların yaşandığını, önemli toplumsal gelişmelerin olduğunu, bu gelişmelerin niteliğini ortaya koyacak, izlenmesi gerekli doğru yolu gösterecek devrimci bir partinin olmadığını, devrimci mücadelenin asgari şartı olarak gördükleri böyle bir partinin o dönemin koşullarında bulunmaması nedeniyle bir yayın organı aracılığıyla görüşlerini açıklamayı uygun bulduklarını, bu dergi vasıtasıyla bir yandan ülkede meydana gelen önemli olaylar ve gelişmelerle ilgili görüşlerini açıklamak, öte yandan devrimci bir partinin oluşması için gerekli fikir temelini yaratmaya çalıştıklarını, siyasi iktidarı ele geçirme mücadelesinin ancak bu parti yaratıldıktan sonra gündeme gelebileceğini belirtmişlerdir.

Bu duruma rağmen, ülkede farklı bir gelişmenin olduğunu, MHP ve çevresinde örgütlenen güçlerin ülkeyi tamamen faşistleştirme politikalarını gündeme getirdiklerini, bunun ülkede ortamın sertleşmesine, toplumun kamplara bölünmesine neden olduğunu, faşist terör ve katliâmın yoğunlaştığını, buna karşı geniş tepkilerin oluşmaya başladığını, tepkilerin giderek düzenin siyasal kurumlarından koptuğunu, bu tepkilerin oluşturduğu muhalefeti toparlayacak devrimci bir partinin bulunmadığını, belirli

yayın organlarının görüşlerini benimseyen kişilerin bu yayın organları etrafında siyasi kümeler oluşturduğunu, bu kümelenme nedeniyle bu yayın organlarının siyasi örgüt gibi göründüğünü söylemişlerdir.

İşte bu ortam içerisinde Devrimci Yol Dergisi'nin yayınlanmaya başlandığını, ülkede faşist terör'e karşı oluşan direnme ve karşı koyma eylemlerinin bu dergi etrafında yoğunlaştığını, bu gelişmeler sonucunda Devrimci Yol Dergisi'nde yayınlanan görüş ve önerileri benimseyen geniş bir kitlenin oluştuğunu, bu oluşumun dışarda siyasal bir örgüt görünümü yarattığını, gerçekte böyle bir siyasi örgütün bulunmadığını açıklamışlardır.

İddia edildiği gibi, Merkez Komite, Genel Komite, Bölge ve Birim sorumlulukları, Silahlı Direniş, Devrimci Savaş Birlikleri, Devrimci İstihbarat Teşkilâtı gibi kuruluşların oluşturulmadığını açıkça ortaya koymuşlardır.

Müvekkillerimizin bu savunmalarının aksini gösterecek tek bir delil, bu güne kadar dosyaya girmemiştir. Girmesi de mümkün değildir. Dosyada bulunan yazılı belgeler okunduğunda, dergiler ve broşürler incelendiğinde bu gerçek daha bir açık şekilde ortaya çıkacaktır.

Yine müvekkillerimiz sorgularında: Türkiye'de 12 Eylül'e kadar yaşanmış siyasal gelişmeleri, demokrasi mücadelesi ekseninde değerlendirmek gerektiğinde bir Anayasa ve Anayasal düzen kavgasının sürdüğünü, 1961 Anayasası üzerindeki mücadelenin anayasayı savunan ve karşı çıkan politikaların çatışması olarak ele almanın mümkün ve doğru olduğunu, bu çatışmanın değişik biçimler olarak 1961 yılından beri süregeldiğini, ilerici, devrimci ve demokratların, yani faşizme karşı olanların 1961 Anayasası'ndan yana tavır aldıklarını;

1961 Anayasası'nın burjuva demokrasisini öngördüğünü, hak ve özgürlüklerin içeriksiz kalmaması için önlemler aldığı, toplumun ilerlemesini, demokratikleşmesini isteyen kitlelerin kendi sorunları hakkında söz söylemelerini, kararlar almalarını, hak aramalarını öngören bir içeriğe sahip bulunduğunu, bunun da toplumun ilerlemesinde ilerici bir işlev olduğunu; ilerici, devrimci ve demokratların çabaları, kitlelerin bilinçlenmesi, Anayasa'daki hak ve özgürlüklerin içerik kazanması istek ve uğraşılarla demokratikleşme birikimi bir yanda çoğalıp kökleşirken, diğer yandan hakim sınıfların toplumun gelişmesine paralel oluşan sosyal dengeleri 1961 Anayasası'nın öngördüğünden daha geri sosyal dengelere zorlayarak çatışmanın kaynağını yarattığını;

Hakim sınıfların ve müttefiklerinin 1961 Anayasası'nı içlerine sindiremediklerini, bu nedenle uygulanmasını ve hatta ortadan kaldırılması için uğraştıklarını, 12 Mart döneminde yapılan değişikliklerin toplumun gelişmesini, demokratikleşme eğilimini önleyemediğini görmeleri üzerine Tekelci Burjuvazinin stratejik bir tercih yaptığını, bu tercihin tamamen demokrasi dışı bir tercih olduğunu, halktan yana tek bir sesin çıkmadığı, demokratik hak ve özgürlüklerin olamayacağı bir baskı ve terör rejimine yöneldiğini, bunun için tam bir savaş verdiğini, Milliyetçi Cephe, 1. ve 2. MC dönemi, yani MC dönemi, Kahramanmaraş katliâmı, 24 Ocak Kararlarının, Nevşehir, Çorum ve Fatsa olaylarının, Cumhurbaşkanının seçtirmemenin bu stratejinin ürünü olduğunu, 1961 Anayasası'nı ortadan kaldırmanın böylece sağlandığını, söylemişlerdir.

Bu açıklamalar karşısında müvekkillerimizin 1961 Anayasası'nın kaldırılması, değiştirilmesi, bu anayasanın öngördüğü kuruluşlara karşı mücadele edilmesini önermeleri ve bu uğurda mücadele etmeleri, anayasayı değiştirme kastı taşıdıkları, iddia edilemez. Böyle bir iddia gerçeği yansıtmaz.

Yani müvekkiller bir örgüt kurmadıkları gibi, 1961 Anayasası'na ve bu anayasanın öngördüğü kurumlara karşı da mücadele etmemişler ve bunu önermemişlerdir. Tersine bu Anayasa'nın tüm kural ve kurumlarıyla işlemesini istemişlerdir. Çünkü bu Anayasa'nın gereği gibi uygulanması durumunda, Türkiye'de Demokratik Devrimin tamamlanmasının mümkün olabileceğini ileri sürmüşlerdir.

Müvekkiller hakkındaki kişisel suçlamaların büyükçe bir bölümü bitmiştir. Müvekkillere yönelik azmettirme suçlamalarının ne kadar tutarsız olduğu, hukukta genel azmettirme diye bir kavramın olamayacağı, her suçun tek tek ele alınması gerektiği, suçun şahsiliği ilkesi düşünüldüğünde, müvekkillere yönelik kişisel suçlamaların dayanaksızlığı ortaya çıkmaktadır.

Mücadele ve çabalar faşizmin iktidarı ele geçirme stratejisine karşı direnme boyutunda kalmıştır. Ancak ne hazindir ki, iktidarı ele geçirmek için mücadele eden bu faşist çeteler Askeri Yargıtay Kararlarında Cürüm İşlemek İçin Kurulan Cemiyetler olarak değerlendirilmiş ve TCK'nun 313. maddesi uyarınca cezalandırılmaları yoluna gidilmiştir. Bu çetelere karşı mücadele eden müvekkillerin durumu ise, 146. madde kapsamı içinde değerlendirilmiştir. Bizce hukuki yaklaşımın bunun tam tersi olması gerekirdi.

Müvekkillerimizin örgüt kurmadıkları, bir parti yaratılamadığı, 1961 Anayasası'nı değiştirmek ve bunun oluşturduğu anayasal düzeni ortadan kaldırmak gibi bir kastlarının bulunmadığı, kaldı ki böyle bir kastın gerçekleşmesi için ön koşul olan elverişli vasıtanın yani devrimci bir partinin olmadığı gözönüne alındığında, TCK'nun 146. maddesindeki suçun unsurlarının davamız açısından oluşmadığı açıkça anlaşılacaktır.

Üçüncü Bölüm İçin Üçüncü Ek
Halk Savaşı Üzerine Eleştirel İnceleme

"Narodnaya Volya'nın[180] yanılgısı, tüm hoşnutsuzları örgütte toplamaya ve bu örgütü, kararlı bir biçimde, otokrasiye karşı mücadeleye yöneltmeye çalışmak değildi; tersine, bu, onun büyük tarihsel meziyetidir. Yanılgı, özü hiç de ihtilâlci olmayan bir teoriye dayanmalarıdır ve Narodnaya Volya üyeleri, hareketlerini, gelişen kapitalist toplumdaki sınıf mücadelesine ayrılmaz bir biçimde bağlamayı ya bilemediler ya da yapamadılar."

Lenin, Ne Yapmalı

"Kapitalist üretimin ham koşulları ile ham sınıfsal durumlara, ham kuramlar denk düşer."

Engels, Sosyalizm; Ütopyacı ve Bilimsel

"Her ihtilâle, gerçek eylemcilerin yanında, türlü kalıpta insanlar katılıyor; bazıları, sürüp giden hareketi anlayamayan, geçmiş ihtilâllere bağlı ve bunların kalıntıları olan, ancak herkesin bildiği dürüstlükleri ve cesaretlerinden kaynaklanan ya da yalnızca geleneğin etkisiyle devam eden popüler etkileriyle, diğerleri, bunlar saf şamatacılar oluyorlar, yıllar yılı karşılaştıkları her hükümete aynı klişe nutukları tekrarladıkları için, birinci sınıf ihtilâlci şöhretini çaktırmadan, elde ediveriyor. 18 Mart'tan sonra[181] bu tür insanlar ortaya çıktı ve önemli roller oynamaya çabaladı. Güçleri yettiği ölçüde, benzerlerinin daha önceki ihtilâllerin tüm gelişmelerini engellemeleri türünden, işçi sınıfının gerçek eylemini engellediler. Bunlar kaçınılmaz dertlerdir; zamanla kurtulunuyor, ancak Komün'ün zamanı olamadı."

Marx, Fransa'da İç Savaş

Bu ekte yazacaklarımın tümü yöntemle ve düşünme süreciyle ilgilidir. Burada, barışçıl geçiş mi, yoksa Leninist ayaklanma veya Maoist halk savaşı mı daha geçerlidir; bunları tartışmıyorum. Şu anda bile görüşlerim olmadığı için tartışmaktan geri kalmıyorum; kuşkusuz görüşlerim var. Şu aşamada bu tartışmadan daha çok böyle bir sorunun nasıl ve hangi koşullarda tartışılabileceği üzerinde durmam gerekiyor.

Devlet, bir toplam'dır. Mücadele de toplam olmak zorundadır.

Devlet, çelişkileri, bir taraf yanında bastırmak için var oluyor. Devletin gücünü çelişkileri bastırma işlevi belirliyor; çelişkiler ne kadar büyükse devlet de o ölçüde güçlenmek zorunluluğuyla karşı karşıya geliyor.

Devletin gücünün karşılaştığı çelişkilerin bir türevi olması ne demek? Devletin güçlü olduğu ölçüde güçsüz olduğu anlamına geliyor.

Yönetime gelmek, bir bilim olduğu kadar da bir sanat'tır; bir sezgi işi. Çelişkilerin türevi olan işi sezmek gerekiyor. Yanına yaklaşmadan sezmek mümkün değil. Yönetime nasıl gelineceğinin yönetime gelmek isteğiyle ilgili bir yanı var.

Barışçıl yollarla bir yönetim değişikliği, hiçbir yerel pratik olmadan da reddedilebilir. Aksine birikmiş ve hâlâ yaşanılan pratiklere dayanılabiliyor. Ancak yine de bir ihtimal olarak barışçıl yolun reddedilmesinin akılla ilgili bir yanını göremiyorum. Bu reddi anlayabiliyorum. Barışçıl yola dayanmak isteyenlere yöneltilen sert eleştirileri de görebiliyorum. Fakat yine de bu eleştirilerin, barışçıl yolun muhtemel ancak imkânsız olduğu biçiminde formülasyonun, yöntemsel açıdan çok daha doğru olacağını düşünüyorum.

Bunlar söylenmiş olabilir; söylenecekler var. Barışçıl olan ile olmayanı ayırt etmek çok zor. Tekelci aşamada şiddet politik yaşama içerilmiş duruyor.

Bir adım daha atılabilir ve barışçıl geçiş tümüyle bir kenara konabilir. Bundan sonra durmak gerekiyor. Barışçıl olmayan geçişin "sovyetik ayaklanma" ile mi, yoksa "maoist halk savaşı" yoluyla mı gerçekleştirileceği tartışmasını her zaman yapmak mümkün değil; tartışma için ipuçları bulma zorunluluğu var.

1971 yılında böyle bir tartışmanın son derece skolastik olduğunu belirtmek durumundayım. Çok neden ileri sürülebilir; birincisi ve aslında hepsi, bir seçme mahkûmiyeti yok. Böyle bir zorunluluk nereden çıkıyor?

"Halk savaşı" her zaman değil, ancak çok zaman bir köylü savaşı oluyor. Ayaklanma, zorunlulukla değil, genellikle, işçi sınıfına özgü sayılıyor. Halk savaşı, mekân olarak kırları ve ayaklanma da, kentleri ve özellikle en büyük bir veya iki kenti seçiyor. Şimdi böyle bir konum içinde, ileri sürüldüğü türden kırların kentleri sardıkları bir zamanda kentteki işçilerin de ayaklanmaya girişmeleri halinde ne olacak? Hep, Einstein'ın düşünsel deney dediği tür-

den düşünmeye çalışıyorum; böyle bir durumun ortaya çıkmasını önleyen ne tür mekanizmalar bulunabilir, bilemiyorum. Silahlarını birbirine mi çevirecekler?

Ütopyacılara bakış açım, Marx ve Engels'in yaygınlıkla bilinen yazılarından ton farkıyla ayrılıyor; daha az okunan yazılarına yakın düşüyor. Bilimselliğe ve yeni bir dünyanın kaçınılmazlığına aşırı vurgunun, hareketsizliğe ve tembelliğe yol açtığını düşünüyorum. Ayrıca yeni düzenin akıl yoluyla tasarımlarını tümüyle reddetmenin de mümkün olamayacağını düşünüyorum. Owen'ın fabrika işletmesiyle ilgili tasarımlarının bazılarının veya benzerlerinin sovyet sanayileşmesi sırasında da keşfedildiğini ekliyorum. Bütün bunlardan sonra da, 1971 yılına dek, böyle bir ikilemin ortaya atılmasının ve ikisi arasında anlamlı bir tartışmanın imkânsızlığını ileri sürüyorum.

Owen'ın tasarımları akılla ilgilidir; yönetimi alma, çok büyük ölçüde bir sanat oluyor. Sanat, gerçeklikte ambriyonik gelişmelere dayanmak zorundadır. Sanatın ipuçları gerçekliktedir; pratikten geliyor.

Yön Hareketi bir yana, Türkiye tarihinin hiçbir saf iktidar girişimi yoktur; açıklıkla kabul edilmesi gerekiyor. Türkiye'de barışçıl geçişe karşı düşünceleri ortaya atan da, ne TKP ya da bir başkası, fakat Yön Hareketi oluyor. Yön Hareketi kendisini bir iktidar alternatifi olarak gördüğü ve iktidarı almayı denemek istediği için bu tartışmayı ortaya çıkarıyor.

Kendisini iktidar alternatifi saymayan hareketlerin geçiş yolları üzerinde söyleyecekleri, başka ülkelerde yazılanlara şerhler düşmekten öteye geçme şansına sahip olamıyor. Yöntemsel olarak, iktidar pratiğinden uzak hareketlerin geçiş görüşlerinin skolastik olduğuna karar vermek gerekiyor.

İster ayaklanma ve isterse halk savaşı olsun, her ikisi de şiddeti içeriyor. Bu, bir. İkincisi, her ikisi de, kütlelere dayanmak gereğini reddetmiyor. Bunlar güzel ve üçüncüsünü ekliyorum; savaş, politikanın şiddet uygulanarak sürdürülmesi olduğuna göre, kütlelerin şiddet yolunu seçmesi için amaçlarının başka bir yolla elde edilemeyeceğine ve şiddet yoluyla elde edilmeye değer olduklarına inanmaları gerekiyor.

1971 yılında Türkiye'de köylülerin, eksik gördükleri demokratik süreci tamamlamak için halk savaşı yoluna gireceklerini hiç sanmıyorum; Hayal görünüyor.

Burjuvazinin demokratik platformdan kaçması bir gerçeklik sayılabilir; burjuvazinin boşalttığı platformu köylülerin alacağı ve bunun için şiddetli bir istek göstereceği düşüncesi bir ham varsayımdır. Politika sanatında gerçeklerin yerine varsayımları koymak geçerli bir yol olmuyor.

Bütün bu varsıyımlar, en çok, Lenin'in, 1905 Rusya Demokratik Devrimi'nin iyimser günlerinde yazdığı İki Taktik çalışmasına referans yapılarak güçlendirilmek isteniyor. Aktarıyorum: "Rusya Devrimi, yalnızca burjuvazi ondan kaçtığı ve köylü kütleler, proleteryanın yanıbaşında aktif ihtilâlciler olarak ortaya çıktıkları zaman, gerçek açılımına kavuşmaya başlayacak ve gerçekten de, burjuva demokrat devrimler çağında mümkün olan en geniş açılımına kavuşacaktır."[82] Bütün bunlar köylü kütleler aktif devrimci rollerle ortaya çıktıkları zaman gerçekleşiyor.

Çıkabilirler veya çıkmayabilirler; ülkelerin tarihleri ve somut gelişmeleri belirliyorlar. Ancak Lenin'in, burjuvazinin demokratik programdan kaçkınlığını saptayarak, köylülerin bu tür rolünden söz etmesinin arkasından her ülkede köylülere devrimci bir rol kesmek ve daha da ileri giderek kırlık kesimleri ihtilâl kıvılcımını bekleyen kütleler olarak düşünmek ciddiyetle bağdaşmıyor.

12 Mart ile 12 Eylül arasında yoğunlaşan pratikler, bu tür varsayımlara acımasız darbeler getiriyor.

Kır kesimlerinin siyasal ataletini açıklamak için ortaya sürülen "sun'i denge" düşüncesi, Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın uzun yıllar savunduğu düşünce demetinden kaynaklanıyor. Özgün bir yanı yok; Dr. Kıvılcımlı uzun yıllar, Türkiye'de yüz kadar parazitik egemenden kurtulmak için, oligarşik kadro ya da aileler de denebilir, yüz kadar yürekli aradı, durdu. Bu arayışın arkasında yapay bir denge anlayışı yatıyor.

Sıra gerilla arayışına geliyor.

Leh ve aleyhinde görüş ileri sürmüyorum; tutarlılık sınamasından geçirmek istiyorum. Kırlardan kentlerin sarılacağına inanılıyorsa, TKP/ML kırlarda başlamayı ve uygun bir bölgeye yerleşmeyi savunuyor. Kurtarılmış Bölgeler'de, istedikleri yönetim türlerini deneme düşüncesi de ileri sürülüyor. Bir yanda bu var. Eğer sorun devletin güçsüzlüğünü göstermek ve sun'i dengeyi ortadan kaldırmak ise MLSPB planları ortaya çıkıyor. Küreselleşmeyi ve partilere özgü siyasal eylemleri düşünmüyor. Bir büyük kentte dar bir kadro hareketi olarak, devletin güçsüzlüğünün propaganda edilmesine katkıda bulunacağı düşünülen eylemleri düzenliyor.

Kimseye gerilla olmasını öğütlemiyorum; gerilla olmamalarını söylemek de bana düşmüyor. Burada söylenen şudur: Gerilla eylemleri ve genellikle gizli hareketler iyi tanımlanmış mümkün olan ölçüde az sayıda işlevi yapmak üzere ortaya çıkıyor. Gerilla hareketleri ve gizli örgütler, kesinlikle kendilerinin dışında hareket ve eylemlerin varlığını kabul etmek durumunda kalıyorlar.

Her işi üstlenmek isteyen bir gerilla hareketi ya da gizli örgüt, bir örgüt olmaktan daha çok bir intihar birliğine yaklaşıyor.

Hiçbir legal hareketi ciddi sayamayan veya kendi dışındaki legal çalışmaların hiçbirisiyle yakınlık kuramayan gizli hareketler, kısa bir zaman içinde dağıtılmaya mahkûm oluyorlar.

Böyle değerlendirildiğinde, gerilla hareketinin önce kentte başlayacağı ve sonra kıra sıçrayacağı, dönüp kentte gelişeceği, atlayıp kırda büyüyeceği düşüncesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi dershanelerinde 1950-1960 yıllarında öğretilen mekanik ve metafizik bir mantığın, amprisist bakış açısının gerilla sorununa yansımasından öteye geçemiyor. Bu yolla gerilla olunmaz; kurban olunur.

Devam etmeden önce tezleri sıralıyorum.

Bir: Yalnızca erken öldüğü için, kendisini kanıtlama şansı olmadan katledildiği için Mustafa Suphi'yi, sosyal mücadeleler tarihinde, örnek olsun, bir Şefik Hüsnü'den daha yüksek bir yere oturtmak softalara yakışıyor. Laz İsmail'in mantığıdır; reddedilmesi gerekiyor.

İki: 1970 yıllarında silahlı mücadele yolunu seçen hareketlerin en büyük zayıflığı, hızla büyümek zorunluluğu ile karşılaşmalarından kaynaklanıyor. Seçtikleri yolun mantığına son derece ters bir biçimde, hızla ve aşırı ölçüde büyüyorlar.

Üç: Toplumsal pratik, 1960 yıllarının sonlarından itibaren, önce anti-tip ve daha sonra anti-tiptkp modelinde partileşme arayışı içinde olan hareketleri, zamanından önce bir savunma işlevi ile karşı karşıya bırakıyor. Hem ham bir biçimde kütleleşmek zorunda kalıyorlar ve hem de siyasal gelişginlik yerine savunma becerisi ön plana çıkıyor.

Siyasal gelişginlik ile savunma becerisi, her zaman at başı gitmiyor. Latin Amerika deneyimlerinden ithalât yapmak durumundayım. Fidel Castro ile başlanmasında bir sakınca görülmeyeceğini umuyorum. Bir deneyimi aktarırken şunları yazıyor: "Her devrimci süreçte daima farklı güçler bulunur. Her devrimci harekette farklı otorite merkezleri vardır. Bizim Küba deneyimizde de böyleydi. Moncada'ya saldırdığımızdan diğer devrimci örgütlerin haberi yoktu. Bir grup vatanseverin Goicuria askeri garnizonuna saldırdığını da diğer askeri örgütler bilmiyorlardı. Directorio Revoluvionari'ya bağlı yoldaşların 13 Mart'ta Başkanlık Sarayı'na saldırdıklarını da biz ancak radyo haber bültenlerinden öğrenebilmiştik."[183] Süreç, sanıldığından çok daha çeşitlilik gösteriyor.

Ekim Devrimi'ni de tek başına bolşeviklerin omuzlarına yazmak, bir tarihsel süreci azaltmak oluyor.

Yalnız kahraman ve yalnız üstün insanı barındırmıyor. Bunları, Nietzche'den etkilenmiş Jack London'un Türkiye'de, ne yazık, pek çok okunmuş ve "oligarşi" sözcüğünü yerleştirmiş "Demir Ökçe" romanında bulmak mümkün. Fakat Guevara'nın gerilla savaşı anlatımında somut çok daha çeşitli ve zengin olarak görünüyor. Che yazıyor: "Aramızda tam bir birlik yoktu. Adamlarımızın çoğu ne savaş tecrübelerinden doğan bir ruha, ne de tam ideolojik bilince sahipti. Bir de bakıyorduk, bugün bir yoldaş, öbürgün şu yoldaş bizi terkedip gidiyordu."[184] Üzücü, ancak gerçekliği anlatıyor.

Romantizm'e red ölçüsünde bir itirazım yok; bireyin gücünü artırmaya katkıda bulunduğu ölçüde yararlı da buluyorum. Ancak abartma ve tek yanlılık ile, tarihte kalmış kişileri aşırı süslemeye gidiyor; yararını çok aşıyor. Che Guevara bir dönemin yiğitlemesi ve romantik arayışların simgesi oldu. Gerçekçi ve acılı bir "okuma" gerektiriyor; katkıda bulunmak istiyorum.

"Adamlarımızdaki bedeni, ideolojik ve manevi yetersizlikleri yenmek için her gün mücadeleler veriyorduk. Fakat aldığımız sonuçlar her zaman için cesaret verici olmuyordu." Romantik yazımlara ters düşüyor ve devam ediyor: "Zaaflarına mağlûp olanlar, ayrılmak için çeşitli bahaneler uyduruyorlar, izin koparamaymca da bizi bırakıp gidiyorlar. Hem de kaçmanın cezası, yakalanır yakalanmaz idam edilmek olduğu halde."[185] Bir hevesle giriyorlar ve zor geliyor.

Dağlarda yürüyüş! Arada bir gerçekten sağlıklıdır. "Yürüyüşlerden nefret edenler, bizi zamanla terkettiler." Yürüyüşlerden nefret başlıyor. Che Guevara "fakat yerlerine yenileri geldi" diyerek, teselli buluyor ve yazıyor.

Hainler de geliyor. "Gerilla bölüğümüze ilk yardımcı olanlardan ikisiydi bunlar." Guerra ile Dionisio'dan söz ediyor. İkincisi, bir süre sonra, birincisinin hain olduğunu ortaya çıkarıyor ve kanıtlıyor. Che, daha sonra Dionisio'nun da hainliğinin belirlendiğini yazıyor. Ekliyor: "İhtilâl böyle adamlarla yürütülüyordu." Kahraman varsa, hain de var.[186]

"Hapishanede canavarca işkencelere ses çıkarmadan katlanabilen adamlarımız var, ama düşmanın elinden bir makinalı tüfeği koparabilecek tek adamımız yok." Che Guaevara, Partido Socialista Popular'ın liderine böyle yakınıyor. Bunun gerekçesini de, kendisi, açıklıyor: "Bu bir strateji anlayışının sonucuydu. Emperyalizme ve sömürücü sınıfların aşırılıklarına karşı mücadeleye karar veriyorlar, ama iktidara geçmek gibi bir ihtimali akıllarına bile getirmiyorlardı."[187] Che de iktidar perspektifinin silah tutmayı bile etkileyeceğine inanıyor.

Regis Debray, eksikliğin bir başka cephesine değinmek gereğini duyuyor. Aktarıyorum: "Halktan oluşan milis kuvvetlerinden kurulu bir arka cephe, gerillaların yöresel dayanağını teşkil ediyordu. Onlar gerillalar için gerekli sivil giysileri, barınacak yerleri, bağlantıları, sahte evrakı ve araçları sağlı-

yor, kaçakçıların kullandığı gizli yolları gösteriyor, gözcülerden kaçıp kurtulmanın yollarını öğretiyorlardı."[188] Bu, bir ilkeyi dile getiriyor. Debray, sürdürüyor: "Oysa burada gerillalar bu türden bir yardım ve destekten yoksundu. Çünkü hareket öncesi bu yörede, herhangi bir gizli siyasal çalışma ya da yarı legal bir örgütlenme yapılmamıştı." Bunlar yapılmayınca da "sonunda, köylülerle geçici ve gelişi güzel temaslar kurmak zorunda kaldı."[189] Köylüler, bu tür ilişkileri, ihbarcılıkla tamamlıyorlar.

Debray'dan aktarmayı bitiriyorum. "1950'lerin Bolivya'sının, 1905'lerin Rusya'sı gibi, 'her iki devrime gebe olduğu ve ikincisini, yani sosyalist devrimi başlatmadan, birincisini, yani milli demokratik devrim doğurmaya gücü yetmediği' düşünülürse, şöyle bir sonuca varılır: 1905'ten sonraki Rusya'da olduğu gibi, burada da milli demokratik bir devrimi, sosyalist proleter bir devrime dönüştürme sorunu, yoksul köylülük ile proleteryaya oranla zayıf durumda olan kent küçük burjuvazisinin bu süreç içerisinde işgal edecekleri yerlere bağlıdır."[190] Bu çerçeveyi çizdikten sonra Debray, Bolivya'da köylülüğün devrimci işlevlerine bir güvensizliği açıklıyor. "Bolivya'nın yakın geçmişindeki bütün olaylar, köylülüğün sayıca üstünlüğüne rağmen, politikada hiçbir zaman bağımsız bir rol oynamadığını, ayrıca, öbür sınıflara da faal bir katkıda bulunmadığını kanıtlıyor." Latin Amerika'ya ve köy gerillasına heyecanla giren Fransız Regis Debray, köylülüğün toplumu dönüştürmedeki rolüne sırtını çevirerek dönüyor.

Bolivya'dan Türkiye'ye, 12 Eylül Yılları'nda hazırlanmış iddianemelere ve bu iddianamelerde yazılı Türkiye'nin köylü bölgelerine geliyorum.

TKP/ML Hareketi'nin gerilla anlayışından söz edilmesi gerekiyor. Türkiye İşçi Köylü Partisi ile ilgili iddianamede, Türkiye İhtilâlci İşçi Köylü Partisi'nin, TİİKP, 1969 yılında kurulmuş olduğu belirtiliyor.[191] TKP/Marksist-Leninist hareketi, 1972 yılında TİİKP'ten tasfiye edilen İbrahim Kaypakkaya ve arkadaşları tarafından kuruluyor. İddianame'ye göre, ayrılık, Kaypakkaya'nın şu görüşleri İleri sürmesiyle başlıyor:[192] "Acil görevlerimiz şunlardan ibaret olmalıdır: a) Kuvvetli bir kitle temeline, b) Kendine yeterli ekonomik kaynaklara ve c) Askeri harekâta elverişli bir araziye sahip önemli kırlık bölgeler seçilmeli, en değerli profesyonel partili kadrolar, bunların en çoğu, bu bölgelere seferber edilmelidir. Bu bölgelerde örgütlenmede kazanılacak halka, ta başından silahlı mücadele örgütlerinin, yani gerilla birimlerinin teşkili olmalıdır. Eğer gerekli ise çok kısa bir propaganda ve ajitasyon faaliyetinden sonra derhal gerilla eylemlerine girişilmelidir. Örgütlenmenin bütün diğer biçimleri, illegal okuma grupları, yayınları basan, ulaştıran ve dağıtan hücreler vs. gerilla faaliyetinin seyri içinde, onun ihtiyaçlarına cevap verecek, onu destekleyecek, güçlendirecek şekilde ele alınmalıdır." Kırlar, emperyalizmin yumuşak karnı türünden boş inançlar yerine daha güvenli olabileceği düşüncesiyle seçiliyor.

İbrahim Kaypakkaya'nın mantığı, "esas" ve "tali" olan, temel ile ikincil arasında ayrımları sıralayacak bir biçimde çalışıyor. Yine İddianame'ye göre "köylülük bölgelerdeki faaliyet esas, şehirlerdeki faaliyet talidir" görüşünü ileri sürüyor.

İlgili İddianame, TKP/ML Hareketi'nin yolunu, dört basamakta özetliyor.[193] Buradan, olduğu gibi, aktarıyorum. "1- Devrim, ülkemizin sosyo-ekonomik yapısı gereği, ülkenin çeşitli yerlerinde dengesiz bir gelişme gösterecektir. 2- İktidar, kırlık bölgelerde, silahlı halk savaşı yolu ile, kurtarılmış bölgeler, kızıl siyasi iktidar alanları kurulmak suretiyle parça parça ele geçirilecektir. 3-Devrim, kırlardan şehirlere doğru gelişecek, şehirler kırlardan kuşatılacaktır. 4- Ülkemizde, devrimin temel örgütlenme biçimi silahlı örgütlenme, temel mücadele biçimi, silahlı mücadeledir." Görülüyor; kurtarılmış bölgeler kırlarda planlanıyor.[194] Kaypakkaya'nın gerilla anlayışında gerillanın kırlar ile kentler arasında mekik dokuması yer bulmuyor.

Buradan kentlere ve kentte de Marksist-Leninist Silahlı Propaganda Birliği'ne geliyorum. İlgili Esas Hakkındaki Mütalaa'dan aktarıyorum. "Lenin'in 1905 yenilgisini, Mao'nun uzun yürüyüşünü, Vietnam 1935 ayaklanmasını, Che Guevara'nın 1956 çıkartmasının Kızıldere'den farklı olmadığını ilân ederek 1975 yılında kurulan ve Marksist Leninist Propaganda Birliği adını alan örgüt THKP-C çizgisinin politik mücadelesinin en üst biçimi olan silahlı propaganda eylemlerini temel alan bir örgüt olarak kurulmuştur."[195] Başlangıçta başka ülkelerin tarihlerine bir özenme var; benzer tarih yazımına çabalanıyor.

THKP-C çizgisi halk savaşı ve gerilla yolu, aşamalı bir mantığa sahip görünüyor. Esas Hakkında Mütalaa şöyle özetliyor: "Birinci aşamanın şehir gerillası yaratmak, ikinci aşamanın şehir gerillasını geliştirmek kır gerillasını yaratmak ve üçüncü aşamada kır gerillasını yaygınlaştırarak Halk Savaşı'nı gerçekleştirmek ve bu savaş neticesinde emperyalizmin işgali altında bulunan Türkiye halklarını kurtararak proleterya diktatörlüğünü kurmak örgütün ideal hedefidir." Bir düzeltme yapmam gerekiyor; askeri mahkemelerdeki yargı belgelerini bilimsel çalışmalarda kaynak olarak kullanmaya çabalıyorum. Olguları diğer kaynaklarla denetlemek zorunlu oluyor. Mahir Çayan, basit gerilla yöntemini son derece karışık bir hale sokuyor; askeri savcılık, Mahir'in gerilla aşamalarını sayarken birisini eksik bırakıyor. Aslını aktarmanın yararlı olacağını düşünüyorum.[196] Kaynağından alıyorum. "Birinci aşama: Şehir gerillasını yaratma, ikinci aşama: Şehir geril-

lasını geliştirme-kır gerillasını yaratma ve kuvvet gösterisi. Bu iki aşamada, savaşın, psikolojik yıpratma yönü ağır basacaktır. Üçüncü aşama: Şehir gerillasını yaygınlaştırma, kır gerillasını geliştirme. Dördüncü aşama ise, kır gerillasını yaygınlaştırma aşamalarıdır." Çok daha deneyimli gerilla savaşçılarının cüret edemediği bu aşamalandırma şemasından sonra Mahir Çayan, "neden şehir gerillası ile gerilla savaşına başlandı" diye soruyor ve bunu, teorik hiçbir gerekçe ileri sürmeden, tümüyle pratiğine ve hazırlıksız olmaya bağlıyor.

MLSPB'nin bu dört aşamaya bağlılığı yalnızca "resmi" belgelerinde kalıyor ve inançlı kimselerin imansız tekrarlarından öteye geçmiyor. İstanbul'da "silahlı propaganda" amacına yönelik, kütlesellik bakımından son derece küçük, ancak büyük etkiler peşinde koşan bir hareket olmaya çalışıyor. Esas Hakkında Mütalaa, bunu, şöyle formüle ediyor: "Örgüt, silahlı propaganda hedefinin öncü savaşı olduğunu; bu savaş süreci içerisinde oligarşiyi, "devlet kadrolarını moralman çökertmek, psikolojik olarak yıpratmak, mevcut bozuk düzenin işleyişini kitlelere açıklamak, halk düşmanı ve faşistlerin cezalandırılmasının" silahlı propaganda içine girdiğini kabul ediyor. Eylemlerini hep bu çerçeve içinde tutuyor.

Devam etmeden önce, bu çalışmada yer bulamadığım için değinemediğim iki saptamadan söz etmek durumundayım. Bunlardan ilki, 12 Eylül'ün spektaküler bir polis başarısını sergileyememesiyle ilgilidir; çeşitli örgütlerin içine sızdırılmış polis veya istihbarat ajanı öyküleri açıklanamadı. Bunun üzerinde durulmasının ve eğer sonunda geçerli sayılıyorsa nedenlerinin araştırılmasının gerektiğini düşünüyorum.

İkincisi, 12 Eylül Yılları, Türkiye'nin kendi tarihine ve benzer ülkelerin benzer deneyimlerine göre, çok daha az ve önemsiz sayıda, dönek çıkarabiliyor. Üst düzey dönekleri ise çok daha az oluyor; "pişmanlık yasası" adı altında dönmeyi ödüllendiren bir yasa çıkartılmasına karşın bu sayının azlığı üzerinde durulması gerektiğini düşünüyorum.

Bu iki saptamayı, kendi kendisini eleştiriyi Türkiye'nin ilerici hareketine hakaret etme fırsatı sayanlara sunuyorum. Bu iki saptamayı, eleştiri ile kendine güvensizliği aşılamayı karıştıranlara sunmak istiyorum.

Devam ediyorum. Şemsi Özkan, kendi hareketinde önde gelen bir yere sahip olarak dönme yolunu seçenlerden birisidir.[197] İtiraflarından aktarma yapabiliyorum. Şunları ileri sürüyor: "Ben şuna inanıyor ve iddia ediyorum ki, eğer MLSPB kurulmamış olsaydı, mutlaka başka kişiler başka isimler altında aynı işlevi gören bir örgüt kuracaklardı."[198] MLSPB türü bir örgütün mutlaka kurulacağını ileri sürmesini, itirafçı Özkan'ın kültür düzeyini aşan bir düşünce saymak zorunluluğunu duyuyorum.

Şemsi Özkan'ın MLSPB anlatımından bir bölüm daha almakta yarar görüyorum. Şöyle itiraf ediyor: "M. Çayan'a göre Türkiye'de halkın yükselen mücadelesini devlet baskı ve şiddetle engellemektedir. Bu da toplumda geçici sun'i denge yaratır. Bu denge sürekli değildir, mutlaka bir tarafın lehine bozulacaktır. Bu da ancak silahlı mücadele ile gerçekleşir." Açıklıkla ortaya çıkıyor; ütopyacının yöneticileri ikna için pamflet yazmalarının yerini MLSPB anlayışında, halkı ikna için silahlı propaganda alıyor. İtirafçı Özkan, "ilk anda halk silahlı mücadeleye çekimser kalacaktır" diyor ve ekliyor: "O halde iyi örgütlenmiş, az sayıda nitelikli kişi gerilla mücadelesini başlatacak, yenilmeyip sürekli güçlenerek devletin sanıldığı kadar güçlü olmadığını halka gösterecektir."[199] Şemsi Özkan da MLSP anlayışının az sayıda ve nitelikli bir kadroya dayandığını söylemek gereğini duyuyor.

Bu eki burada tamamlıyorum. Bir tek amacım var; 1971 yılına kadar Türkiye'de halk savaşı ve ayaklanma tartışmasının hiçbir maddi temeli yoktur. Böyle bir tartışma başka ülkeler için yazılanlara çoğaltıp tekrarlamaktan, özgün katkı adına eklektik çözümlemeler yapmaktan ileri gidemiyor.

Buna ekleyeceklerim var: Türkiye'de 1970 yılının sonlarında başlayan ve 1971 yılı ortalarında duran bir gerilla pratiğine bakılarak da, başka ülkelerin daha zengin pratiklerinden çıkarılamayan ilkeleri formüle etmeyi de geçerli saymıyorum. Bunları ilgili bir öğrencinin müsveddeleri olarak kabul etmek mümkün; daha ilerisi Türkiye'yi küçümsemek anlamına geliyor.

Daha sonraki on yıl, pratiği artırıyor.

Deneyimler, ön yargısız, incelenmeyi bekliyor.

Notlar

BİRİNCİ BÖLÜM

[1] Christopher Hill, Reformation to Industrial Revolation, Vol. II. Pelican, 1969, s.127

[2] K. Marx ve F. Engels, Selected Works, Vol.I, s. 403.

[3] Jakobenizm'in Türkiye'nin devrimler tarihinde ayrı bir yeri var. Meşrutiyet İhtilâli'ni gerçekleştiren Jön Türkler, iç ve dış karşıtları tarafından hep jakoben olarak kötülendi.

Meşrutiyet İhtilali'nin görgü tanığı Hüseyin Cahit Yalçın şunları kaydediyor: "Hürriyet ilân edilir edilmez gözler hür memleketlere çevrilmişti. Fransız ve İngiliz efkârı umumiyesinin bize müzaharet göstereceği ümit edilmişti. İlk günlerde oldukça bir sempati gösterildi. Fakat derhal yüksek siyaset ve entrika tesirini hissettirdi. Bütün dünya matbuatı Türk inkılâbı ve İttihat ve Terakki aleyhine döndü. İttihat ve Terakki dar kafalı, sefener, Jacobin idi, mutaassıptı. Zavallı ekalliyetleri Türkleştirmek istiyordu. İstiklâl istiyordu. Memleketteki ecnebi hakimiyetini yani kapitülâsyonları kaldırmak istiyordu. Avrupa'nın bütün mali muhitleri bu cüretkâr gençler aleyhine dönmüştii." Hüseyin Cahit Yalçın, Talât Paşa, 1943, s. 26.

Jacobin'ler ile, Türkçe yazılışı jakoben, Jön Türkler arasındaki bağlantı, "bütiin kitaplarda" yer alıyor. Lenin, 'Jakobenizm' İşçi Sınıfını Korkutabilir mi? başlıklı yazısında 1917 yılı ortasında bir Rus tarihçisinden aktarma yapıyor. Rus tarihçi şunları yazıyor: "Sovyetler 'tüm iktidarı' aldıkları zaman iktidarlarının çok küçük olduğunu, hemen anlayacaklar. Ve güç eksiklerini, Jön Türkler veya jakobenlerin tarihçe sınanmış yöntemlerine başvurarak gidermek zorundalar... Bütün sorun bir daha gündeme gelince, onlar, jakobenizme ve terörizme tenezzül mü edecekler, yoksa ellerini, bu işten, temiz mi tutacaklar? Asıl soru budur, birkaç gün içinde belli olacak." Lenin, tarihçinin bu görüşlerinden sonra şunları ekliyor: "Burjuva tarihçiler, Jakobenizmi, bir alçalma 'tenezzül' olarak görüyorlar. Proleterya tarihçileri jakobenizmi, bir ezilen sınıfın kurtuluş mücadelesinin en tepe noktalarından birisi sayıyorlar. Jakobenizm, Fransa'ya, demokratik devrimin ve cumhuriyete karşı bir monarklar koalisyonuna direnmenin en güzel yöntemlerini sağladı.", Lenin, Collected Works, Vol. 25, s. 121.

Adını, Robespierre ve arkadaşlarının toplandıkları Jakoben manastırlarından alan jakobenizm, burjuvazinin hegemonyasını kurmasını sağladı.

[4] Marks - Engels, Selected Works, s. 389,

[5] Bilsak tarafından, 1986 Nisan ayı başında İstanbul'da düzenlenen, Sivil Toplum Sempozyumu'na Tercüman Gazetesi ayrı bir önem verdi. Sempozyuma katılan Tercüman Gazetesi Genel Yayın Müdürü Taha Akyol, Gazete'nin başyazarı Nazlı Ilıcak ve diğer yazarları yazılarıyla, tartışmayı sürdürdüler.

Tercüman bu sırada "El Yazılı İtiraflarıyla 12 Mart Cuntaları" başlıklı bir dizi yayınlıyordu.

Taha Akyol'un dört dizilik birinci sayfa yazısını olduğu gibi metin-içi ek olarak veriyorum. Ara başlıklar Taha Bey'in yazı başlıklarıdır; yalnızca, genel başlığı, ben ekledim. Tercüman, 10-13 Nisan 1986.

[6] "Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı-Giriş" başlıklı bu çok bilinen, incelemede, izleyen cümleyi de aktarmakta yarar buluyorum. "Biz bir restorasyon yaşadık, birincisi, çünkü, diğer uluslar bir ihtilâl yapma cesaretini gösterdiler, ikincisi, çünkü, diğer uluslar bir karşı-devrimle karşılaştılar; birincisinde bizim yöneticilerimiz korktular ve ikincsinde bizim yöneticilerimiz korkmadılar." Karl Marx-Friedrich Engels, Collected Works, Vol. 3, s. 176-177.

[7] 1789 ve 1848 Fransız devrimleri taklitçilerini Avrupa içinde bulmuşlardı. 1905 yılındaki Birinci Rus Devrimi ise Avrupa'da hiç yankı uyandırmadı, fakat, taklitçilerini Asya'da buldu, devrimden sonraki birkaç yıl içinde İran'da, Türkiye'de ve Çin'de devrimler meydana geldi." E. H. Curr, Tarih Nedir, İstanbul, 1980. Bu kartı, Sultanahmet'de doldurmuşum ve üzerinde sayfa numarası yok; eksik. Okuyucumdan özür diliyorum ve yine de kullanıyorum.

[8] Prusya'da Mart İhtlâli'nin (1848, y.k.) amacı, istek olarak meşruti monarşiyi ve gerçekte burjuvazinin yönetimini kurmak idi. Bir Avrupa İhtilâli olmaktan çok uzak, yalnızca, bir geri ülkede bir Avrupa ihtilâl'inin güdük yankısı oldu". Marx, K. The Revolutions of, 1848, D, Fernbach, editör, Penguin, 1973, s. 193.

[9] George S. Harris, 'Troubled Alliance', AEI-Hoover Policy Study, Washington D.C., 1976, s. 83-84

[10] Emin Karakuş, 40 Yıllık Bir Gazeteci Gözüyle İşte Ankara, İstanbul, 1970, s. 432

[11] Savaş, politikanın şiddet uygulanarak sürdürülmesidir.

Şiddet, netliktir; bu nedenle savaş romanlarından insanın boyutu daha net çizilebiliyor.

Burjuva politikacısını, savaş yöneten komutanın, daha az net ve zaman zaman da güdük ikizi olarak düşünebiliyorum. Tersinden de söyleyebilirim; savaşçı komutan, burjuva politikacısının gelişmiş tipolojisini veriyor. Bu nedenle aktarabiliyorum.

"Gerçekten de, büyük komutanlar hiçbir zaman çok bilgili subayların veya âlimlerin safından çıkmazlar; bunların durumları çoğu kez geniş bilgiler edinmelerine elvermemiştir."

"Belki de savaş sanatı için, komutana bir dış destek sağlayacak bir iskele gibi, teorik bir yapı meydana

getirmenin imkânsız olduğunu kabul etmek zorunda kalırım."

"Savaş maddi çaba ve acılarla dolu bir alandır. Bunlara dayanmak için, insanın, ister yaradılıştan, ister sonradan kazanılmış olsun, bu acılara aldırış etmemesini sağlayan belli bir fizik ve moral güce sahip olması gerekir. Bu niteliklere sahip ve sağduyusunu kendisine kılavuz edinmiş bir insan iyi "bir savaş aracıdır."

"Savaş belirsizlikler alanıdır; harekâtın dayandığı unsurların dörtte üçü kalın bir sis tabakasının ardında saklıdır."

"Savaş ortamını oluşturan dört unsura, yani tehlike, fizik, çaba, belirsizlik ve tesadüf unsurlarına toplu bir bakış atfedecek olursak, bu huzur bozucu ortam içinde güven ve başarı şansı ile ilerleyebilmek için büyük bir fizik ve moral güce ihtiyaç bulunduğu kolayca anlaşılır. Askeri yazarlar ve tarihçiler, şartların doğurduğu değişik duruma göre, bu güce enerji, dayanıklılık, sebat, karakter ve zihin kuvveti adını verirler." Carl Fon Clausewitz, Savaş üzerine, İstanbul, 1975 s. 153-146-87-92.

[12] Oral Sander, Türk - Amerikan İlişkileri 1947-1964, Ankara, 1979, s. 196.

[13] İktisatçı Öztin Akgüç'ün babası Atıf Akgüç tarafından kuruldu, Atıf Akgüç bundan sonra sol politikada görünmedi. Kurucuların bir bölümü ise sol politikaya 27 Mayıs'tan sonra kurulan TİP'de devam etti.

[14] "Yeni yönetim, Orta Doğu'daki Sovyet atılımını hızlandırmaya başlayınca, dikkatler ilk önce Kuzey Kuşağı ülkelerine (genellikle Türkiye, İran ve Afganistan anlatılıyor, y.k.) çevrildi. Türkiye ile ilişkileri iyileştirmek için bilinçli çaba harcandı ve Ruslar, Türklerin desteğini alabilmek için Kıbrıs konusunda görüşlerini değiştirdiler. 1968 yılı Eylül ayında Kosigin Ankara'yı ziyaret etti ve Türkiye'de bir demir-çelik tesisi ile diğer sanayi projelerini gerçekleştirmek için 200 milyon dolarlık Sovyet kredisi sağlandı." R. O. Freedman, Soviet Policy Toward the Midlle East Since 1970, N. Y., 1975, s. 22.

"1967 Anlaşmasıyla, Türkiye'de, Sovyet ekonomik ve teknik yardımı ile, bir çok sanayi işletmesi ile tesisinin kurulması öngörüldü. Bunların her birisi birinci değilse de kendi sektöründe büyükler ya da en büyükler arasında yer alıyordu."N. O. Yakubov, "Sovremenniy Etap Sovetsko Turvetskogo Ekonomiçeskogo i Tehniçestkogo Sotrudniçestvo'; içinde A, M, Şamsutdinov, (redaktör) Politika i Ekommike Sovremennoy Turtsii, M., 1977, s. 230.

"Bilindiği gibi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında başlayan, C. Bayar-A. Menderes Rejimi tarafından geliştirilen Batı ile askeri-siyasal işbirliği, tek yanlı dış politika izlenmesi, uluslararası arenada Türkiye'nin durumunu zayıflattı, ekonomik kalkınmasına darbe indirdi ve ülke maliyesini çökertti."

"Bu ve diğer faktörlerin etkisiyle, ancak 1960 ihtialinde, Türk yönetici çevreleri, Sovyet diplomasisi trafından öteden beri önerilen, SSCB ile ilişkileri geliştirme yoluna girdiler." B. M, Potshveriya, Osnovnie Etapı Sovyetsko-Turyetskih Otnoşeniy', içinde A, M, Şamsutdinov, (redaktör) Problemi istorii Turtisi, M., 1878, s, 162.

"Amerikan yardım programı 1988 yılında bir başka keskin dönüş gösterdi; hayırhah ihmal politikasına, (policy of benevolent neglecet) yöneldi" G. S, Harris, Troubled Alliance, Washington D, C, 1976, s. 179.

[15] Muhsin Batur, Anılar ve Görüşler, İstanbul, 1985, s. 302.

[16] Kurtul Altuğ, 12 Mart ve Nihat Erim Olayı, Ankara, 1973, s. 9

[17] "Demirel'e göre, Ecevit'in, askerlerin istemiş olduğu yasaların çıkarılmasına yanaşmayışı büyük bir hata idi." Hasan Cemal, 12 Eylül Günlüğü, Ankara, 1986, s. 211

[18] 1980 yılı Eylül Ayı'nın ilk haftasında yayınlanan "Bir Yeni Cumhuriyet İçin" adını taşıyan çalışmamda, Bülent Ecevit'in bir askeri müdahale bekleyişi içinde olduğunu çok açık olarak yazdım. Zaman yazdıklarımı doğruladı. Şimdi eksiğini tamamlıyorum; Demirel de bir askeri müdahale perspektifi ve bekleyişi içindedir.

[19] Bu çözümlemem doğruysa 27 Mayıs'ı hep savuna gelmiş olan CHP Başkanı Bülent Ecevit'in, yeni konumunun zorladığı bilinçle 27 Mayıs'a karşı çıkması gerekiyor. Nitekim 27 Mayıs 1988 tarihinde 27 Mayıs'a karşı düzeysiz bir kampanyanın en önde gelen savunucusu oldu.

[20] Fıkra, özlü hikâye, kısa ve özlü anlatı anlamına geliyor; Fransızca chronique sözcüğünün Türkçe karşılığı oluyor. Zamanın akışı içinde, günlük olaylar üzerine özlü yazı demek oluyor.

Buna şimdi "fıkra yazarları" yeni bir isim buldular: "köşe yazarı" diyorlar. Çok şaşırıyorum ve yadırgıyorum. Bir kez bu türün hepsi köşede yazmıyor; Uğur Mumcu'nun yazıları köşeden başlamıyor. Ayrıca köşe vurucusunu hatırlatıyor. Eskiden futbol takımlarının seçilmiş korner atıcıları vardı; Küçük Fikret'i hatırlıyorum, tembel, ancak, zaman zaman kornerden başarılı atışlar yapıyordu.

"Köşe yazarı" tamlamasını, fıkra yazarı arkadaşlarıma yakıştıramıyorum.

[21] "Dar Sokakta Siyaset 1980-1983, bir solukta okunmamalı. Yazık olur. Tartışılarak okunmalı; okuyucu, eğer kafasında soru varsa, bu kitabı okumalı. Yoksa mutlaka almalı ve kitaplığına koymalıdır; bu dönem tartışıldığı bir sıra ve bu tartışmaya yalnız başına odasında ya da yazıda, toplantıda, katılmak istediği zaman Yalçın Doğan'ı okumalıdır." Y. Küçük, Sokakta Siyaset Belleği, Cumhuriyet Kitap, 9 Kasım 1985, sayı, 6.

[22] Yalçın Doğan, Dar Sokakta Siyaset 1980 -1983, İstanbul, 1985, s. 105

[23] Sekine Evren'in cenazesine giderek bunu kişisel bir saygı ve güvene çevirmekten de geri kalmıyorlar. Hasan Cemal'in günlüğünden nasıl gittikleri anlaşılıyor.

"Evren'in eşi Sekine Evren'in Ankara Hacıbayram'daki cenaze töreni aynı zamanda politik bir olay niteliğine büründü.

Dün yapılan sade törene Demirel ve Ecevit de katıldılar.

Neden?

Gerçekten neden? Necdet Uğur da katılmıştı; bir ye-

mekte sormuştum, "ailece tanıştıklarını" söyledi. Demirel ve Ecevit de "ailece" tanışıyor, olmalı.

"Dün sabah Yalçın Doğan haberi alınca, Demirel'i aramış. 'Henüz kesin değil düşünüyorum' demiş. Bir süre sonra Yalçın tekrar aramış; Demirel 'gidiyorum törene' demiş."

Bundan sonrası ilginç; demokrasiyi kurtarmak için bir araya gelemeyen iki politikacı, cenazede buluşuyorlar.

"Bunun üzerine Yalçın, Ecevit'i Oran'dan telefonla aramış. 'Kesin gidiyor mu?' diye sormuş. Ecevit 'evet' yanıtını alınca da, 'peki teşekkür ederim' deyip telefonu kapatmış."

Demirel gidiyorsa, Ecevit de gidiyor. Bu arada Mustafa Üstündağ, Ecevitlerin ne yapacağını merak ediyor, ancak, Ecevit Üstündağ'a yüz vermiyor; telefona çıkmıyor.

Önemli iş, telefonlar işe yarıyor: Bu arada Altan Öymen haberi Yalçın'dan duyup Üstündağ'ı bulmuş. Halk Partisi'nin son genel sekreteri böylece muradına ermiş; hem cenazede liderini girecek ve hem de Türkiye'nin yeni yöneticisinin acılı gözlerine görünecek, belki de gözüne girecek.'

"Böylece Üstündağ, Erol Tuncer ve Altan Öymen apar topar törene gidiyorlar." Böylece, yanlışlıkla Maltepe'ye gitmeden ve acele ile Hacıbayram'ı buluyorlar. Biraz erken geldikleri anlaşılıyor. "Bu arada Ecevit de Rahşan Hanım'la geliyor." Cemaat tamamlanıyor.

Hasan Cemal devam ediyor, ben de devam etmek gereğini duyuyorum; "Ayrı bir yerde duruyorlar. Üstündağ, Öymen ve Tuncer yanlarına gidiyorlar." Protokola uygun düşüyor; Ecevit'lere yaklaşıyorlar. "Üstündağ, 'şöyle geçelim' diyor, 'burası iyi' yanıtını alıyor Ecevit'ten gayet soğuk." Apar topar gittiği cenazede Üstündağ, Evren'in acısını paylaşıyor, ama, Ecevit'in sevgisini yeniden kazanamıyor. Hasan Cemal, 12 Eylül Günlüğü, Ankara, 1986, s. 494-495.

[24] İbid., s.125

[25] 12 Eylül'ün Dışişleri Bakanı İlter Türkmen, Demirel'e şunları yazıyor :

"Pek muhterem Beyefendi,

Avrupa Konseyi Asamblesi Başkanı De Koster ile yaptığınız görüşmenin zaptını aldım.

İçten teşekkürlerimi sunar, bu vesile ile derin saygılarımı yenilerim." Yalçın Doğan, Dar Sokakta Siyaset, op. cit, s, 127.

Hem cenaze töreni ve hem de bu yazışma protokollan, 12 Eylül ile birlikte, Türkler'in ne kadar nazik olduğunu gösteriyor. Avrupalılar artık Türkler'in nezaketinin çok gerisinde kaldılar.

[26] İbid., s. 127

[27] Muhsin Batur, Anılar ve Görüşler, İstanbul, 1985, s. 280.

[28] "Başbakan Yardımcısı ve MHP Genel Başkanı Alpaslan Türkeş ise 'en kıdemli komutan sıfatıyla herhalde Kenan Evren Paşa Kara Kuvvetleri Komutanı olacaktır' demiştir." Cumhuriyet, 30 Ağustos 1977.

"Org. Evren Kara Kuvvetleri Komutanı oldu." Cumhuriyet, 31 Ağustos 1977. Birinci sayfa sekiz sütunluk haber başlığı.

[29] İttihatçı Cemal Paşa'nın torunu Hasan Cemal, Türkiye'de ve Türkçe'de paşaların nasıl adlandırıldığını unutmuşa benziyor; Türkiye'de ve Türkçe'de paşalar, küçük isimlerine eklenen "paşa" sözcükleriyle bilinir ve söyleniyor. Kemal Paşa, Kâzım Paşa, İsmet Paşa, Fevzi Paşa ve diğer örnekler var; Atatürk Paşa, Karabekir Paşa, İnönü Paşa, Çakmak Paşa yok. Kuşkusuz, daha önceki dönemde soyadının bulanmamasından da kaynaklanıyor. Ancak uygulama böyle; Eylülist Rejim'in uydurmaları, Evren Paşa, Saltık Paşa deyişleri, Türkçe dışı kalıyor.

[30] Hasan Cemal, 12 Eylül Günlüğü, Birinci Cilt, Ankara, 1986, s. 239

[31] İbid., s. 353

[32] Yalnızca yazılı değil, aynı zamanda sözlü iletişim var. Eylülist Dönem, Hasan'ın, Yalçın'ın ya da Uğur'un yaptığı bir görüşmenin üç-dört ağızdan geçerek bozuluşuna ve bozulmuş versiyonun aslının yerine geçmesine tanık oldu. Bu tür görüşmeler, özellikle, direncini ve güvenini yitirmiş ağızlar aracılığıyla Demirel'i, bir demokrasi kahramanı, militarizmin elinde palalı karşıtı haline getirdi. Demirel, ilerici kesimdeki yılgınlıktan kaynaklanan bu altın propagandadan çok yararlandı.

"Bizim ilerici yılgınlarımız son derece cömerttirler; Nazlı Ilıcak ya da Metin Toker, iki kaypak yazı ile bile, demokrasi kahramanı oldu. Üniversitedeki son zamanlarımı, Nadir Nadi'nin yazdıklarına bakmayıp, her gün Nazlı Ilıcak'ın demokrasi serüvenlerinden heyecanlanan arkadaşlarımı teskin etmekle geçiriyordum.

Aydın Belgesi'ni hazırlarken yine nerede ise her akşam Nazlı ile karşılaşıyordum. Herkes "Nazlı var mı?" ya da "Nazlı ile görüşüldü mü?" diye söze başlıyordu. Nazlı'sız bir gece geçiremez olduk. Nazlı olacak; Mehmet olmayacak. Mehmet Barlas'a itirazları Nazlı'ya çevirmeyi becerebildim: Nazlı Hanım'dan imza istenecekse mutlaka Mehmet Barlas'ın da imza alınması gerektiğini ileri sürdüm. Jülide Gülizar yardıma yetişti; Nazlı imzalarsa, imzalamayacağını söyledi.

Süleyman Demirel ile Nazlı Ilıcak'ı, yılgınlık bir ara demokrasi şampiyonu yaptı.

[33] İbid., s.356

[34] "Early in August I twice had a chance to ask Prime Minster Demirciel privately if he expected a millitary takeover. He assured me that he did not." James W. Spain, American Diplomacy in Turkey, Praeger, 1984, s. 14.

Bu bölümde birinci ekte, 12 Eylül'den hemen önce gelen ve hemen sonra giden Amerikan büyükelçisi Spain'in bir CIA mensubu olduğunu gösteriyorum. Üstelik, bunu zamanın Başbakanı Demirel de biliyor. Spain, Ağustos 1980 başlarında, iki kez özel olarak Demirel'e bir askeri harekât bekleyip beklemediğini soruyor; beklemediği cevabını alıyor.

Öyle görünüyor: Bir CIA mensubu Amerikan büyükelçisinin sorusu bile Demirel'i kaygılandırmıyor. Mümkün mü? Şimdi yaptığım çözümlemeler ışığında, Demirel'in en içten karşılığı, "nerede, bir türlü yapamadılar!" olabilir. 1981 Ağustos ayında "bugün gel al iktidarı deseler almam" diyen bir başbakanın, askeri müdahale karşısında bir kaygısı olabilir mi?"

[35] İbid., s. 353

[36] Yalçın Doğan, Dar Sokakta Siyaset, op. cit., s. 68

[37] Hasan Cemal de Hamzakoy'dan gelen Demirel ve Ecevit'e Eylül Komutanları'nın tebligatı üzerine, Üstündağ'ın sevincini yazıyor. CHP Genel Sekreteri Hasan Cemal'i arıyor ve konuşuyor: "Normal rejim içinde terörün kaynaklarına inmek, böylesine inmek olanaksızdı. Dün, tarihi bir gündü. Şunları yapma diyorlar liderlere, fakat çok esnek, nazik davranıyorlar." Hasan Cemal, 12 Eylül Günlüğü, op. cit., s. 90.

[38] İbid., s. 80

[39] Bülent Ecevit; yakın zamanlarda ve 12 Eylül'ün ikinci döneminde, bu kısa tutukluluk hallerinden çok fazla ve büyük bir övünçle söz etmeye başladı. Başka bir çalışmamda, bunun doğru bir yol olmadığını, insana, hangi koğuşta yattığını, saçının kesilip kesilmediğini, koşulları sorabileceklerini işaret ettim.

Aydın Üzerine Tezler'in Dördüncü Kitabından sonra açıklık geldi. Hasan Cemal, Ankara Büro Şefi Yalçın Doğan'ın teleks notunu da Günlüğü'ne almış; aktarıyorum.

"Şimdi biraz sana Ecevit'in 'içerdeki manzarasından' söz etmek istiyorum. Ecevit'i tek bir odaya kapattılar. Kapatıldığı oda cezaevi dişçisinin odası. Dolayısıyla bir anlamda diğer mahkûmlardan tecrit edilmiş oluyor. Oda birkaç gün önceden hazırlandı. Daktilo, kitap, yatak, sandalye ve diğer ihtiyaçlarını karşılayabileceği biçimde hazırlandı. Odadaki konfor pek fena sayılmaz."

"Eğer odada yalnız kalmak istemezse, cezaevi müdürüne başvuracak ve genel koğuşa geçmek isteğini iletecek. Durum bu merkezde." Hasan Cemal, 12 Eylül Günlüğü, op.cit, s. 437-438

Sevgili Yalçın'ın bu önemli bilgiyi neden kendi kitabına da almadığına şaşırdım. Belki de "halkçı" Ecevit'tin cezaevi söz konusu olduğunda halkını unutarak hiçbir hükümlüye gösterilmeyen ayrıcalıkları kabul ettiğini yazmak istemedi; gerçekten umut kırıcı olabiliyor.

[40] James W. Spain, American Diplomacy in Turkey – Memoirs of an Ambassador Extra-ordinary and Plenipotentiary, Praeger, 1984, s. 28

[41] Endişe etmiyorlar. "Bu sözler odada bulunan Mustafa Üstündağ, Genel Sekreter Yardımcısı Altan Öymen, Erol Tuncer, Metin Somuncu, Coşkun Karagözoğlu'nu büyük ölçüde rahatlattı." Yalçın Doğan, Dar Sokakta Siyaset, İstanbul, 1985, s. 69.

12 Eylül'e karşı bir tepki gösterilmeyeceğini öğrenmekten rahatlayan bir CHP yönetici heyeti (!) Neden bu mutfak bilgileri bu kadar çok hızlı bilinir oluyor?

[42] Yalçın Doğan, op. cit., s. 143

[43] Hasan Cemal, op. cit., s. 87

[44] Sevim Tarı'nın sonraki yıllarda Sevim Belli, 1951 Tevkifatı ile kondukları Sansaryan Han'da, Mihri Belli'ye yazdığı mektuplarını polis müdürü Ahmet Topaloğlu'na kaptırması ya da daha sonraki genç solcuların dışarıya çıkartmak istedikleri yazıları gardiyanlarına yakalatmaları, uzun tartışma ve yıpratmalara konu olabildi.

Başbakanlık yapmış olanlar bu işi daha açık yapıyorlar. Bilinçle.

Bu bölümde yazılıyor; Muhsin Batur Hava Kuvvetleri Komutanı olacağını polis müdürlüğünden AP Dönemi Milli Savunma Bakanı Ahmet Topaloğlu'ndan öğreniyor. Batur, hem cuntalar içinde yer alıyor ve hem de "altımı tutamıyorum" gerekçesiyle ve üstlerini "reformlara zorlamak" için, içinde olduğu cuntaları MİT'e ve benzeri yerlere haber veriyor.

[45] İbid., s.60

[46] Bilim, kavramların, diyalektik ilişkisine dayanan bir anlatımdır.

Savaşta birliklerin işlevi ne ise, bilimde kavramlar aynı rolü oynuyor: Net, disiplinli, hareketli ve açılımlı olmak zorunluluğuyla karşı karşıya bulunuyor.

"Demokratik güç" kavramı, bu ölçüte hiç uymuyor; aydınlatmaktan çok aydınlanma görevini erteliyor. Kim, ne, hangi kaynaktan geliyor; cevabı yok.

Bir rapor var; resmi. ABD Senatosu için hazırlanıyor ve yayınlanıyor; 1980 Mart tarihini taşıyor. Bir cümle aktarıyorum.

"Son yıllarda Türkiye'nin içinde tökezleyip durduğu siyasal bunalım, artık ülkedeki demokratik güçlerin, democratic forces, sonunda, bu meydan okuyuşa, cesaret ve enerji ile karşılık vermeye başladığı bir had safhaya ulaştı."

Buradaki demokratik güçler'den, Silahlı Kuvvetler, AP ve bir ölçüde CHP anlatılıyor.

Bu raporun en son cümlesini de aktarıyorum: "However, if General Rogers fails in his effort to achieve agreement on the terms of Greek reintegration into NATO, then a very high-level U. S. effort may be reiquired to adress that particular aspect of the Greco-Turkish dispute and, in the process, to facilftate other negotiations."

1980 başında Washington, Greko-Türk sorunları çözmek ve bunun için de demokratik güçleri harekete getirmek için NATO Komutanı Rogers'ı görevlendiriyor. Rogers'in başarısız kalması halinde, Türk ve Grek Başbakanları'nı Washington'a, birlikte, çağırmayı planlıyorlar.

Rogers, başarılı oluyor; Türkiye'de 12 Eylül başarıya ulaşıyor.

Turkey, Greece and NATO: The Stained Alliance, A staff Report to the Committee on Foreign Relations United States Senate, Wash., D.C., March 1980, s. 22 ve 64.

[47] Ege üzerindeki gelişmelerde Türkiye açısından bir tatminsizlik belirince, basın, NATO Komutanı Bernard Rogers'e karşı bir kampanya açtı. Rogers, Brüksel'de bir basın toplantısı yaparak "Türk basınında çıkan haberlerin Türkiye Dışişleri Bakanlığı tarafından yönlendirilmiş olduğuna dair bilgiler bulunmaktadır" dedi. Ayrıca şunları da ekledi: "Cumhurbaşkanı Evren'den bahsederken şunu söylemek isterim. Kendisi bir arkadaşımdır. Ve eğer benim şahsıma yönelen bu kampanyadan haberi olsa, mutlaka durdururdu." Rogers, hakkındaki kampanyadan rahatsız oluyor. Cumhuriyet, 24 Mayıs 1986.

Doğrusu bir NATO Komutanı'nı doğruladığım için üzülüyorum; ne yazık, söyledikleri doğrudur. Türkiye'de dış politika ile ilgili bütün basın kampanyala-

rını Dışişleri Bakanlığı başlatır, yürütür ve istediği yerde keser. Türk basınının dış politika alanında, haberlerde ve kampanyalarda hiçbir bağımsızlığı yok.

Gazeteci Mehmet Kemal, buna, ilk parmak basanlardan birisidir. Çeşitli anılarda, Türk dışişleri bakanlarının bir gün sonra çıkacak başyazıları bile önceden okuduğu yazılıyor. Bu, bir gelenek. Sultan Abdülhamit, zaman zaman yabancı basını bile denetleyebiliyordu.

Fakat Rogers'e Türkiye'den tepki yağıyor. En şiddetli tepki, beklenebileceği gibi, Ecevit'ten geliyor ve Rogers'ın komutanlıktan çekilmesini istiyor. Ecevit şunları da demeç olarak açıklıyor: "General Rogers, 'Cumhurbaşkanı Evren arkadaşımdır. Eğer benim şahsıma yönelen bu kampanyadan haberi olsa mutlaka durdururdu' demekle de, Türk Cumhurbaşkanını, kişisel dostluklara hem de yabancılarla kişisel dostluklara ulusal yarardan daha üstün değer verecek bir kimse gibi göstermeye kalkışmaktadır; Sayın Cumhurbaşkanına, böylece, büyük saygısızlıkta bulunmuş olmaktadır. Bu saygısızlığa ve had bilmezliğe gereken tepkinin Cumhurbaşkanlığınca gösterileceğini umarım." Cumhuriyet, 25 Mayıs 1986.

Bir: Bu bölüme birinci ekte görülüyor; Evren, Türkiye'ye gelen Amerikan Generallerine hep "arkadaşım" veya "dostum" diyor, İki: Amerikan General David Jones için, bütün protokolları alt üst edip, Amerikan Büyükelçiliği'ndeki yemeğe katılıyor ve co-host oluyor. Üç: Ecevit'in tepkisi, bir liseli biçemini aşamıyor. Dört: Kraldan fazla kralcı görünüyor.

Mustafa Üstündağ, 6 Eylül 1981 tarihinde Cumhuriyet'in Ankara Bürosu'na uğruyor. Ne ölçüde teslimiyetçi olduklarını bir kez daha gösteriyor ve gidiyor. Askerin üstüne gidilmemesi gerektiği kanısında. Bu konuda Demirel'e kızıyor. Demirel'in askeri kışkırtmasından yakındı. Hasan Cemal, 12 Eylül Günlüğü, op, cit., s. 368.

[48] İbid., s.81

[49] Mustafa Üstündağ, 6 Eylül 1081 tarihinde Cumhuriyet'in Ankara Bürosu'na uğruyor. Ne ölçüde teslimiyetçi olduklarını bir kez daha gösteriyor ve gidiyor. Askerin üstüne gidilmemesi gerektiği kanısında. Bu konuda Demirel'e kızıyor. Demirel'in askeri kışkırtmasından yakındı. Hasan Cemal, 12 Eylül Günlüğü, op, cit, s. 368

[50] STFA, Sezai Türkeş-Fevzi Akkaya Şirketi, bir Bayar-Menderes bağ bozumudur; 1970 yıllarında petrodolarlarla Arap topraklarının imarında rol alıyor. 12 Eylül ile birlikte tekrar içeriye dönerek, burada yayılmacı bir şirket kimliğini kazanıyor ve Bayar-Menderes bağ bozumuna Eylülist markalar ekliyor.

[51] Anı anlatmayı ve yazmayı sevmiyorum; yine de bazı episodları aktarmaktan geri kalamıyorum.

İlk okul ve orta okul dönemim bir liman kentinde geçti. Amerikan denizci askerleri çıkmaya başladılar. Biri, bir köşe başında duruyor; elinde bir yeşil dolar var. Sokağın çocukları sıçrayıp doları yakalamaya çalışıyor; denizci, elini daha yukarıya kaldırıyor. Çocuklar sıçrıyor, denizci eğleniyor. Bir diğer Amerikan denizci askeri, bu eğlenceyi, fotoğraf makinasıyla ölümsüzleştirmeye çalışıyor.

Çocukluğumda amerikan askerlerinin Türkiye'ye girişini böyle hatırlıyorum.

Bandan ne zevk alıyorlar; bir türlü anlayamıyorum.

[52] "Ve Harp Okulu öğrencilerinin, üniversite arkadaşlarına sempatilerini göstermek için, bir protesto yürüyüşü yapmalarından sonra, artık harekete geçme zamanı ertelenemezdi. Gizli örgütçüler hızla yönetimin liderlerini ve milletvekillerini topladılar." George S. Harris, Troubled Alliance, AEI-Hoover Polîcy Study, Washington D.C., 1976. s. B3-84.

[53] "Ortaya çıkmakta olan sol, önceleri, ihtiyatla hareket etti. Taleplerini Kemalizm örtüsü arkasına gizleyen sosyalistler, Atatürk'ün kendilerinden olduğunu ileri sürerek daha çok meşruiyet kazanmaya çalıştılar." îbid., s. 95 ve 96.

[54] Boşanmak- 2. Başlığından veya koşum takımından sıyrılmak. 3. Birdenbire ve bol bol akmak. 4. (Baskı altında gergin duran bir şey) Birden ve hızla kurtulmak. Türkçe Sözlük, s. 117.

[55] Doç. Dr. Oral Sander, Türk Amerikan İlişkileri, op. cit., s. 198

[56] 27 Mayıs öncesinde Ankara'daki Amerikan Büyükelçisi F. Warren, Menderes Rejimi'ni desteklemeyi çok açık boyutlara ulaştırması nedeniyle çok eleştirildi.

"Ayrıca Askeri Komite, sabahın erken saatlerinde ABD Büyükelçisi F. Warren'a hareketin Türkiye'nin müttefiklerine yönelmiş olmadığı konusunda bilgi vermiştir."

"Yeni rejimin Dışişleri Bakanı Selim Sarper ise 1 Haziran'da verdiği demeçte, (New York Times, 2 Haziran 1960, y.k.) ABD ile askeri ittifak da dahil olmak üzere Menderes hükümeti tarafından imzalanan bütün uluslararası anlaşmalara bağlı kalınacağını söylemiş ve U-2 olayına zımnen atıfta bulunarak Amerikan uçaklarının Türk üslerini kullanmaları sonucu bu üslerin Sovyetler Birliği tarafından bombalanacağı tehdidini de dikkate almayacaklarını belirtmiştir." Oral Sander, Türk-Amerikan İlişkileri:1947-74, Ankara: 1979, s.200 ve 201

[57] Ferenc A. Vali, Bridge Across the Bosphorus - Foreign Policy of Turkey, The John Hopkins Press, 1971, s. 127

[58] Uygur Kocabaşoğlu, TRT Öncesi Dönemde Radyonun Tarihsel Gelişimi ve Türk Siyasal Hayatı İçindeki Yeri, Ankara, 1978, Çoğaltma, s. 476-477

[59] İbid., s. 503-504

[60] İbid., s. 506

[61] "Bu programların başlıca üç özelliği olduğu söylenebilir. İçerik yönünden bu programlardaki duygusal öğeler fikri öğelerden ağır basmaktadır. Komünizme yöneltilen eleştirileri bilimsel ya da ciddi bir temele oturtmak için herhangi bir çaba harcanmadığı görülmektedir. İkinci dikkat çeken nokta bu programların biçim yönünden oldukça başarılı birer radyo programı görünümünde oluşudur. Üçüncü nokta ise, bu programların Macaristan'dan Batı'ya geçenlerin sesleri, Macar, Kübalı, Alman öğrencilerle yapılan mülakatlar vb. Ankara Radyosu'nun kendi olanaklarıyla sağlayamayacağı ses ve efektlerle yüklü oluşudur. Bütün bunlar söz konusu programların yabancı kaynaklardan sağlanan verilerle hazırlandığını göstermektedir."

"Nitekim, Ankara Radyosu Diskotek ve Kitaplık Şube Müdürlüğü Arşivi'nde, VOA (Voice of America, Amerika'nın Sesi, y.k.) tarafından hazırlanmış Tactics of Communism (Komünizmin Taktikleri) adlı beş kutu ses bandı ve bu bantlarda Filipinli, Hintli, Endonezyalı, Finlandiyalı vb, pek çok kişinin kendi sesinden komünizmi eleştiren görüşlerinin bulunması bu değerlendirmeyi güçlendirmektedir." Uygur Kocabaşoğlu, TRT Öncesi Dönemde Radyonun Tarihsel Gelişimi ve Türk Siyasal Hayatı içindeki Yeri, Ankara: 1978, çoğaltma, s. 505

[62] Yalçın Küçük, Planlama Kalkınma ve Türkiye, İstanbul, 1985. Bu tür çözümlemeyi ilk önce bu çalışmamın 1978 baskısında yayınladım. Yalçın Küçük, Quo Vadimus -Nereye Gidiyoruz, İstanbul, 1985,

[63] Okuyucularım, sürekli olarak, ütopya ve ütopyacılara, Marx ve Engels'in, daha çok bilinen bazı yazılarından, çok daha farklı, önemli ve olumlu bir yer verdiğimi farkediyorlardır; öyle umut ediyorum. Verdiğim önemin yerini Marx ve Engels'in daha az okunmuş yazılarında, mektuplarında, bulabiliyorum.

[64] Türkiye'de sosyalizm, 1960 Devrimi'nden sonra, ekonomik yaşamın akılcı organizasyonuyla hızlı bir modernizasyonu gerçekleştirmenin hem ideolojisi ve hem de eylem yöntemi olarak ortaya çıktı, özellikle üniversite profesörleri, öğretmenler, yazarlar, gazeteciler ve eski marksistler, sosyalizmin sözcüsü oldular."

"Üretimin artırılması, ekonomik ve siyasal yaşama artan katılım; çalışmaya saygı, öncelikle sosyal adalet -bunların hepsi devlet planları ile gerçekleştirilecek- bu sosyalizm başlıca hedeflerini meydana getirdiler." Kemal Karpat, 'Socialism and the Labor Party of Turkey', The Middle East Journal, Spring 1957, s. 157.

[65] "Esasen 28 Nisan Olayları'ndan sonra (28 Nisan: İstanbul ve 29 Nisan: Ankara kütlesel öğrenci kalkışması, y.k.) memleket anormal bir döneme girdi, hiçbirimiz tekrar toplanıp konuşmak imkânını bulamadık; ekseriyetimiz örfi idare emrinde idik, vazifelerimizin başından ayrılamazdık. Haberleşmeler ve irtibat, kuryeler vasıtasıyla temin ediliyordu." Orhan Erkanlı, Anılar... Sorunlar... Sorumlular... İstanbul, 1972, s. 17.

[66] "İhtilâllerin, askeri darbelerin değişmez özelliği, gizli örgütler tarafından gerçekleştirilmiş olmasıdır." Orhan Erkanlı, İbid, s.1.

[67] Orhan Erkanlı, Anılar... Sorunlar... Sorumlular..., İstanbul, 1972, s. 2

[68] Dündar Seyhan, Gölgedeki Adam, İstanbul, 1966, s. 30.

[69] İbid., s. 16

[70] İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Ordusu'nun durumunu en çok Devlet Başkanı İsmet Paşa biliyordu. İsmet Paşa, savaş boyunca, Stalin'e, Churchill'e ve diğerlerine, birden çok kez, savaşa girine taahhütünde bulundu; hepsinde bir bahane ile vazgeçti. Savaş biterken İsmet Paşa ve Türkiye, "müttefikler" arasında sözüne güvenilmez bir ülke durumuna gelmişti; bu, daha sonraki propaganda yıllarında, İsmet Paşa'ya "büyük diplomat" nitelendirmesini kazandırdı. Türkiye Üzerine Tezler'in ikinci kitabında, bu çözümlemenin uzun ve ayrıntılı dayanakları var.

"İsmet Paşa, basiretli bir görüşle harbe girmemek için diretiyordu. Ordu'nun durumunu, her halde, gayet iyi biliyordu. Bilhassa, taarruzi harp kabiliyeti yoktu, Ordu'nun, Paşa'nın yaptığı en hayırlı iş, Dünya Harbi belasından Türkiye'yi koruyabilmek olmuştur." Dündar Seyhan, Gölgedeki Adam, İstanbul, 1966, s. 14.

[71] O yıllarda, (1940'lı yıllar y.k.) Atatürk'ün gösterdiği istikametten açık bir sapıtma mevcut olmamasına rağmen, büyük İnkılâbın statik bir manzara göstermesini, hızının kesilmesini hazmedememiş Atatürk'çü bazı subaylar arasında, mevcut sistemi devirmeye müteveccih bir teşkilâtın kurulduğu haberini alıyorduk. Bu teşkilâta o zaman kurmay binbaşı-yüzbaşı rütbesindeki bazı subaylar ile bazı genç teğmen ve üsteğmenler katılmışlardı. Hedefleri İsmet Paşa ve kadrosunu bertaraf edip Atatürk inkılâplarına durduğu yerden tam bir hız vererek Türkiye'nin batıya doğru ilerlemesini çabuklaştırmaktı. Bu teşkilâta girmiş subayların bir kısmı sonradan bizimle çalışmışlardır. İbid., s.16

1940 yılları gizli örgütçü subaylar, zaman içinde ve çeşitli güçlükler karşısında ihtilâl yolunda döküldüler; bir tek genç teğmen rütbesinde 1940 gizli örgütlerine katılmış olan Ahmet Yıldız ihtilal yolunda, 1960 tarihine kadar yürüdü.

[72] Talat Aydemir'in Hatıraları, İstanbul, 1968, s. 28

[73] "Orduya çok bağlı idim. Bir ordunun yükselmesi için ne lazımsa yapmaya hazırdım. Çünkü bir memleketin ordusu şerefini muhafaza edip ayakta durmadıkça o memlekette iç ve dış huzur olamaz. O devlet hiçbir sahada yükselemez. Memleket dahilinde yapılan bütün inkılâplar orduya dayanarak yapılabilir." Talât Aydemir'in Anıları İstanbul, 1968, s, 22.

[74] İbid., s.23

[75] "İçlerinde bu haleti ruhiyeden sıyrılabilen çok az kişiyi kahraman olarak gösterirler." Talât Aydemir, ibid., s, 23.

Albay Aydemir burada, çok daha genel bir eğilime parmak basıyor. Ordu'nun dışında da, özde aynı olmakla birlikte yalnızca biçem ayrılıkları gösterebilenlerin çok abartıldığı oluyor.

27 Mayıs'ın iki Cemal'i, Cemal Gürsel ve Cemal Madanoğlu buraya giriyor.

[76] Orhan Erkanlı, op. cit., s. 8-9.

[77] Muzaffer Albay'dan bir çok kez dinlediğim ve hepsinde aynı ölçüde etkilendiğim, bir öykü var. Kurmay Albay Muzaffer Yurdakuler, zamanın Genel Kurmay Başkanı, Orgeneral Rüştü Erdelhun'un odasına giriyor ve ayakta bir iş görüşüyorlar. Bu sırada kapıda ağzında purosuyla bir Amerikan astsubayı görünüyor; Orgeneral Erdelhun mütlhiş seviniyor, Hoşamedide bulunuyor, iki dost türiinden, iki koltuk çekiyorlar, Genel Kurmay Başkanlığı'nın resmi dairesinde, Türk orgenerali ile Amerikan çavuşu karşılıklı oturup sohbet ediyorlar. İhtilâlci Albay Yurdakuler, çok sinirleniyor ve birdenbire bir koltuğu gözüne kestirip oturuveriyor. Orgeneral Erdelhun birden kaşlarını çatıyor ve soruyor: "Ne oluyor. Albayım?" Muzaffer Albayım cevap veriyor: "Bir şey olmuyor. Bir Amerikan, çavuşu, bir Türk Genel Kurmay Başkanı'nın karşısında ayağını masaya

uzatarak oturtursa, bir Türk kurmay albayı da ayakta kalamaz", Erdelhun, bunu beklemiyor ve "çık dışarı" diyor; "sonra görüşürüz." Muzaffer Albayım, dosyaları kapatıyor, "görüşürüz" diyerek çıkıyor.

İkisinin aklında da başka randevular var. Muzaffer Albayım, yaklaşan, hareket gününü düşünüyor. Çok kısa bir zaman sonra Orgeneral Rüştü Erdelhun, alınıp, Kara Harp Okulu'na getiriliyor. Muzaffer Albay, Bayar-Menderes Rejimi'nin son genel kurmay başkanının tutulduğu odaya giriyor ve "ayağa kalk" diyor; "karşında ihtilâlci albay var."

[78] George S. Harris, 'The Role of the Military in Turkish Politics Part II', Middle East Journal, Spring 1965, s. 170

[79] Orhan Erkanlı, Anılar... Sorunlar... Sorumlular...,İstanbul, 1972. s. 159-165. "Sosyalist Paşa" nitelemesi, Erkanlı'ya ait; yalnızca "Korgeneral Madanoğlu" sözcüklerini ekledim.

[80] 12 Mart'ın Milli Eğitim Bakanı Şinasi Orel; Albay Orel, 27 Mayıs'ta kurulan Devlet Planlama Teşkilâtı'nın müsteşarlığını, sıkıyönetim ile birlikte sürdürdü. Meclis'in girişte, sağdaki bölmesinin alt katı sıkıyönetim ve üst katı Planlama oldu. y.k.

[81] MİT ajanlığını inkar etmeyen Malır Kaynak. y.k.

[82] 1960 yıllarının önde gelen öğrenci aktivistlerinden, Teknik Üniversite öğrenci birliği başkanı Harun Karadeniz'in deneyimini aktarmanın yararlı olacağını düşünüyorum,

"Cemiyet çalışmalarımız önce tamamen öğrenci sorunlarıyla başladı, ve sonra yurt ve dünya sorunlarıyla bütünleşerek sürdü, gitti."

"Her bilinç düzeyi bir eylemi ve her eylem yeni bir bilinci getiriyordu, İşte 1960-1970 dönemini böyle yaşadık." Harun Karadeniz, *Olaylı Yıllar ve Gençlik,* İstanbul, 1975, s. 16 ve 8.

[83] "Kırk Kuşağı Gizli Örgütçüleri" nitelemesini bilinçle kullanıyorum. Kırk Kuşağı Solcu Aydınları'nı da düşünüyorum. Bu sonuncuları, Aydın Üzerine Tezler'in dördüncü kitabında incelemeye çalıştım.

[84] Dündar Seyhan, Op. Cit, s. 20

[85] İbid., s. 28

[86] Muhsin Batur, *Anılar ve Görüşler*, İstanbul. 1985, s. 49

[87] Abdi İpekçi - Ömer Sami Coşar, İhtilâlin İçyüzü, İstanbul, 1965, s. 15.

[88] Ankara örgütünde şu subaylar yer alıyor: Kurmay Albay Şeref Konuralp, Kurmay Albay Seyfi Kurtbek, Kurmay Yarbay Necip San, Kurmay Binbaşı Şefik Erensü, Kurmay Binbaşı Cemal Yıldırım, Kurmay Binbaşı Pertev Gökçe, Kurmay Binbaşı Kenan Esengin, Kurmay Binbaşı Mehmet Ali Aytaç, Kurmay Yarbay Celâl Erikan, Kurmay Binbaşı Hakkı Atıl. Abdi İpekçi - Ömer Sami Coşar, *İhtilâlin İçyüzü*, İstanbul, 1965, s. 15 -16.

[89] İstanbul'da Harp Akademileri'nde Kurmay Albay Cavit Çevik'in liderliğindeki gizli örgütte şunlar yer alıyor: Kurmay Albay Kami Akman, Kurmay Binbaşı Naci Aşkun, Kurmay Yarbay Memduh Tağmaç, Kurmay Yarbay Tevfik Doğantan, Kurmay Binbaşı Nazım Akın, Kurmay Binbaşı Fuat Pulak, Kurmay Yarbay Ethem Baransü, Hava Kurmay Binbaşı Nevzat Gökeri, Hava Kurmay Binbaşı Zeki Zarakol. Kurmay Yarbay Kami Gürtan, Faruk Ateşdaglı, Ahmet Başta. Abdi İpekçi - Ömer Sami Coşar, Op. Cit., s. 16.

1940'lı yıllarının gizli örgütçülerden Cemal Yıldırım, emekli olduğu bir zamanda, 1957 yılında, 9 Şubat Olayı ile birlikte tutuklanıyor ve yargılanıyor. Ancak 1950'li yılların gizli örgütlerine girdiğini gösteren bir işaret yok.

Albay Ateşdağlı, 1957 yılındaki gizli örgütün en yüksek rütbeli mensubu oluyor. Aydemir, "eskiden 1949 yılında Seyfi Kurtbek tarafından hazırlanan bir komitede görev aldığını biliyordum" diyor ve hâlâ bu eski komitede çalışabileceğinden kuşkulanıyor. *Talat Aydemir'in Hatıraları,* İstanbul, 1968, s. 41.

Albay Ateşdağlı, 1957 yılında ortaya çıkan 9 Subay Olayı'ndan kaygı duyuyor ve Ordu'dan ayrılıyor.

Dündar Seyhan, Ahmet Yıldız'dan "eski bir ihtilâl esnafı olmakla daima iftihar eden' bir subay olarak söz ediyor; "vaktiyle İsmet Paşa'ya karşı kurulmuş bulunan İhtilâl Komitesi içinde daha teğmen iken vazife alanlardan biriydi" diyor. Dündar Seyhan, *Gölgedeki Adam,* Op. Cit., s. 55,

Böylece 1940'lı yılların gizli örgütçülerinden yalnız Ahmet Yıldız'in 1960 Devrimi'nde yer aldığı saptanabilmiş oluyor.

[90] "After every revolution marking a progressive phase in the class struggle, the purely repressive character of the state power stands out in bolder and bolder releif." K. Marx, *The First International and After. Penguin, 1974, s.207.*

[91] 27 Mayıscılar, 1960 yılından sonra, solcuları daha iyi izletebilmek için Milli Emniyet örgütünü geliştirdiler, Milli İstihbarat Teşkilâtı'na çevirdiler; maaşları artırdılar. Devletin gücünü artırmış oldular; 27 Mayıs'tan sonra, MİT'in en önemli işlerinden birisi gizli örgütçü subayları izlemek oldu.

[92] Abdi İpekçi - Ömer Sami Coşar, Op. Cit., s. 17.

[93] İbid., s.22

[94] Orhan Erkanlı, Op. Cit., s. 5.

[95] İbid., s. 12.

[96] Abdi İpekçi-Ömer Sami Coşar, Op. Cit., s. 28.

[97] Dündar Seyhan, Op.Cit. 43-4

[98] "Gençlik kuruluşları, kadın kuruluşları, dernekler, Erim'e sempati beslememekten çok, olayların gelişmesini kuşku ile karşıladıkları için 'suskun' bir vaziyet aldılar. Devreye girilmesi, kamuoyunun oluşturulması gerekiyordu. Bu işi Erim'in yakın dostu, o zamanlar İstanbul CHP Milletvekili Orhan Kabibay üzerine aldı."

"Orhan Kabibay, eski bir 27 Mayıs'çıdır. Kabibay'ın evi, o sıralarda bir karargâh oldu."

"12 Mart'ın hedefine ulaşması için elden gelen gayret esirgenmiyordu, Kabibay, sık sık toplantılar tertip ederek, kurulacak olan 12 Mart Hükümeti'nin desteklenmesini salık veriyor, telefonun başından ayrılmıyor, bildiriler, Kabibay'ın evinde hazırlanıyor, TRT'ye buradan aktarılıyordu."

"Kabibay'ın bir haftalık çabası boşa gitmedi. TRT'nin her haber bülteninde birkaç kuruluşun, Erim'i destekler anlamda bildirileri yayınlanıyor, kamuoyunun desteği alınıyordu. Kabibay daha sonra Hükümet kuruluşuna, yani işin kulisine de girdi." Kurtul Altuğ, *12 Mart ve Nihat Erim Olayı*, Ankara: 1973, s. 7.

Dündar Seyhan, Süreyya Yüksel ile Haydar Saltık'ın uçaksavarcı olduklarını düşünerek, 12 Eylül Komutanlarına destek toplamaya çıktı. Ölümüne kadar sürdürdü. Aynı işi yapan bir başkasını daha bulmak mümkün oluyor.

Hasan Cemal, 19 Eylül 1980 tarihli Günlüğü'nde, 27 Mayısçı Albay Ekrem Acuner'in Cumhuriyet'e gelerek şunları söylediğini kaydediyor: "Son derece dikkatli olunması gerekir; çünkü meydana gelebilecek provokasyonlar sertleşmeye yol açabilir... O zaman da demokratik rejime geçiş daha da uzayabilir... İşleri zorlaştırmaktan kaçınmak ve özellikle Evren Paşa'yı desteklemek yerinde olacaktır." Bunları söylüyor, görev yaptığına inanıyor, Hasan'ın sözleriyle, "ve her zamanki babacan ama biraz; da esrarengiz havasıyla" gidiyor. Hasan Cemal, *12 Eylül Günlüğü*, Ankara, 1986, s. 66.

[99] "Evvela Uçaksavar Okulu'nda denedik." "Çoğu sistemin devrilmesi taraftarı idiler." "Fakat metodu sorduğumuz zaman ordu yüksek kademesini işgal edenlerin davaya el uzatmalarını, en uygun hal çaresi olarak, tavsiye ediyorlardı. "Bu tavsiye şekli, hiyerarşik nizama inanmış olanların genel anlayış tarzına uygundur. Herkes, derece derece sorumluluğu kendi üstündeki kademeye kaymış görmek ister." Dündar Seyhan, *Gölgedeki Adam*, Op. Cit., s. 47.

[100] Abdi İpekçi - Ömer Sami Coşar, Op. Cit., s. 32

[101] "Ordu'da bizim gibi teşkilâtlanmış subay toplulukları olup olmadığını istihbar etmek bizim için hayati öneme haizdi."

"Aydemir'le lokantada buluştuk. Aydemir, gizli kapaklı ve örtülü konuşmaya tenezzül etmeden, bana karşı tam bir güven içerisinde açıkça konuşmuştur. Ankara ve İstanbul'da bazı arkadaşlarla mutabakata vardığını, bir teşkilâtın kurulması lâzım geldiğini, teşkilâtın gayesinin ihtilal yapmak olduğunu ve bu lüzumu memleketin mevcut şartlarının empoze ettiğini anlattı." Dündar Seyhan, *Gölgedeki Adam*, Op. Cit, s. 56.

"Durumu kendilerine (örgüt üyelerine, y.k.) açıkladım, herkesin fikrini ayrı ayrı aldım. Bütün ihtimalleri ayrı ayrı söyledim."

"Sonra bana keşke birleşmeseydik, diyebilirlerdi. Fakat hepsi de itirazsız birleşme fikrini kabul ettiler. Bu durumu Dündar Seyhan'a bildirdim."

"Beşiktaş iskelesinin üzerindeki kahvede toplanıldı. Biraz görüşmeden sonra orası emniyetli bulunmadığı için Üsküdar'a geçildi. İskelenin yanında yüksek bir binanın üst katındaki pastahanede şu arkadaşlar toplanmıştık: Ben, Rafet Aksoyoğlu, Sezai Okan, Faruk Güventürk, Dündar Seyhan, Orhan Kabibay, Ahmet Yıldız, Halil Kayalı."

"Ben üç ay için Paris'e gittim. Yerime komite başkanlığını, diğer komite ile kesin olarak birleşinceye ve ben gelinceye kadar Sezai Okan yapacaktı." *Talât Aydemir'in Hatıraları*, İstanbul, 1968. s. 39-40.

[102] Orhan Erkanlı, *Anılar..., Sorunlar... Sorumlular...*, İstanbul, 1972, s. 14-18. Başlıktaki sözcüklerin hepsi, Orhan Erkanlı'nın anlatımında var; yan yana getirerek başlık yaptım. (y.k.)

[103] Abdi İpekçi - Ömer Sami Coşar, Op. Cit., s. 62 ve Dündar Seyhan, Op. Cit., s. 63.

[104] Abdi İpekçi - Ömer Sami Coşar, Op. Cit., s. 65

[105] "Birisi Kurmay Binbaşı Sadi Koçaş, diğeri Kurmay Binbaşı Samet Kuşçu'ydu. Ben bu isimlere itimat etmiyordum, Faruk Ateşdağlı da aynı fikirdeydi."

Talat Aydemir'in Hatıraları, Op. Cit, s. 49.

Gizli örgütçüler, başından, Samet Kuşçu'ya ve bu arada 12 Mart'ın Başbakan yardımcısı Sadi Koçaş'a güvenmiyorlar. Fazla bilgisi yok.

Cephe önerilen İsmet Paşa'nın ihbar etmiş olması mümkün mü? Soru ortada duruyor.

İsmet Paşa'nın sırdaşı, eski bakan ve politikacı, bir sohbetimizde bana, 1930'lu yıllarda yüksek rütbeli subayların Mustafa Kemal Paşa'ya karşı bir örgüt kurduklarını, İnönü'ye liderlik önerdiklerini, İnönü'nün, yirmi dört saat içinde örgütlerini dağıtmalarını, aksi durumda, Gazi'ye haber vereceğini söylediğini anlatmıştı.

[106] Abdi İpekçi - Ömer Sami Coşar, *İhtilâlin İçyüzü*, İstanbul: 1965, s. 155-159.

[107] Dündar Seyhan, Op. Cit., s. 31.

[108] United States Senate, Turkey, Greece and NATO: The Strained Alliance, Washington, D.C., March 1980, s. 16.

[109] İbid, s. 3.

[110] İbid., s. 63.

[111] George S. Harris, *Troubled Alliance*, Op. Cit., s. 210.

[112] İbid., s. 212.

[113] Bunun nedenleri var; Öztrak'ın Time açıklaması, 3 Mayıs 1982 tarihinde yayınlanan Yankı Dergisi'nde de yer alıyor. Bundan bir ay önce 3 Nisan 1982 tarihinde ise, 12 Eylül Lideri Evren, Bursa'da, günlerce önceden çok önemli olacağı duyurulan, konuşmasını yapıyor. Burada Evren, "karşımızda bir düşman var, bu devleti yıkmak isteyen iç düşman" diyor. Düşmanın büyük olduğunu düşünüyor ve "12 Eylül son şansdır" diye ekliyor. Komünist Partisi'ne izin verilmeyeceğini ilân ediyor.

Nazlı Ilıcak'ın bu konuşmadan hayal kırıklığına uğradığı anlaşılıyor. 4 Nisan 1982 tarihinde, Evren'in konuşmasını öğrenmeden önce, 3 Nisan 1982 sabah yazdığını ekleyerek, başyazısını yayınlıyor. "12 Eylül'ün 27 Mayıs'ın uygulamalarından farklı olduğu görülmektedir" dedikten sonra "aslında devlet başkanımızın her beyanı sıfatı dolayısıyla mühimdir" sözleriyle konuşmayı önemsemediğini belli ediyor. Nazlı Ilıcak, 'Devlet Başkanı'nın Konuşmasından Evvel...' *Tercüman* 4 Nisan 1996.

Mehmet Barlas ise, başyazısına "Son Şans" başlığını koyuyor, "Devlet Başkanı Orgeneral Evren'in Bursa konuşmasında, hiç tartışmasız kabul edilmesi gereken cümle, '12 Eylül Türkiye'nin son şansıdır' şeklinde olanıydı" diyor. Mehmet Barlas, 'Son Şans', *Milliyet*. 4 Nisan 1982.

Bütün bunlar, Öztrak'ın sözlerinin, bir ortak değerlendirme olduğunu ve geçmişi bulunduğunu göstermeye yetiyor.

Evren'in Bursa Nutku ile Mehmet Barlas'ın "Son Şans" yazısını, bu bölüme ek olarak veriyorum.

[114] *Yankı Dergisi*, 3-9 Mayıs 1982, Sayı, 579, s. 7.

[115] Profesör Öztrak'ın Time Dergisi'ne demecinden şu aktarmayı bir T.C. yurttaşı olarak, üzüntü ile ve bir araştırıcı alarak da buruk bir tadla aktarıyorum. Artık Türkiye'de burjuva bakış açısının, her türlü demokrasi ile bağlantısını kesmiş olduğunu ileri sürüp duruyorum: 12 Eylül Hükümet Sözcüsü Prof. Öztrak, bunu açıkça dillendirmekte hiçbir sakınca görmüyor.

"Türkiye'ye faşizm gelirse belki halk başlangıçta, kısa bir süre bir rahatlama hissedebilir. Fakat kısa süre sonra hatalar ortaya çıkar. Hatasız bile olsa halkta değişiklik isteği başlar. Bu ise ülkede marksist bir diktaya yol açar. Marksistler, bir faşist rejimin yarattığı havadan yararlanarak aslında hiçbir zaman yanlarına alamayacakları halk kitlelerini kazanabilirler. Türkiye'deki yöneticiler bu büyük tehlikeleri göze alamayacak tadar tecrübe ve bilgi sahibi akıllı kişilerdir."*Yankı Dergisi*, 3-9 Mayıs 1982, Sayı 579, s. 7.

Bir: Faşizm halkta rahatlama yaratır. İki: Ancak ne yazık, hata yapılabilir. Üç: Bundan komünizm çıkar. Mantık, işte bu; faşizmin kendisine bir itiraz yok. "Hatasız faşizm" olsa hep istenecek: "hatalı demokrasi" hataları kendi içinde eritiyor. Fakat, "hatalı faşizm" komünizme yol açıyor.

Bunda Silahlı Kuvvetlerin müdahalelerinden ponra, yönetimi CHP ya da AP liderlerine teslim etmesinin, bir temel nedeni görülmüyor mu?

[116] Daha önceki yıllara ait çalışmalarım olup olmadığını araştırmaya, zamanım yok: 1975 tarihinde, Yürüyüş Dergisi'nin başyazısı, "Avrupa'ya Çekilen Amerika" başlığını taşıyor. Büyük bir kargaşanın başlangıcında böyle bir incelemeyi yayınlayabilmiş olmaktan mutluluk duyduğumu saklamıyorum. Metin içi ek olarak sunuyorum.

[117] 1 Mayıs 1982 tarihli Tercüman Gazetesi'nde, Taylan Sorgun'un yönettiği Hasan Esat Işık, Dışişleri Eski Bakanı Hayrettin Erkmen ve Pekin'de Türkiye adına Büyükelçilik yapan Nuri Erem'in katıldığı bu açık oturumu ek olarak hazırladım. Ne yazık, küçük hurufat ile iki gazete sayfası tutan bu ilginç ve değerli tartışmayı, uzunluğu nedeniyle çıkarmak zorunda kaldım. Okuyucularımın Tercüman koleksiyonlarından incelemelerini diliyorum.

[118] United States Senate, Op. Cit., s. 1.

[119] İbid., s. 55.

[120] İbid., s. 14.

[121] Metinde *precision-guided munition* geçiyor; bunu, hedefe ayarlı füze olarak çevirmeyi uygun gördüm.

[122] Bu çabaların bir sonucu, yetersiz ve büyük sakıncalarla dolu. Silahlı Kuvvetler Vakıfları'nın kurulmasıdır; ilki, Batur zamanında, Hava Kuvvetleri'nde ortaya çıkıyor.

"Kıbrıs bunalımı dolayısıyla Silahlı Kuvvetlerimizin kullanışı hakkındaki görüşlerini nezaket kaidelerine bile uymayan ağır ifadelerle belirten Amerika Cumhurbaşkanı Johnson'un mektubu belleklerde tazeliğini koruyordu. Dış yardım sınırlı, Hava Kuvvetlerimize ayrılan pay nisbeten küçük, milli bütçe olanakları sınırlı idi." Orgeneral M. Batur, Vakıf gerekçesini böyle açıklıyor. Muhsin Batur, *Anılar ve Görüşler*, İst.: 1985, s, 173

[123] George Harris, *Troubled Alliance*, Op. Cit., s. 156.

[124] "Amerikan görevlileri ve yakınlarının tedricen azalması, 1968 yılında 24 binlik yükseklikten 1970 yılı sonunda 16 bine inmesi, eylem ve işlevlerde bir düşme ile birlikte gerçekleşti."

"Kuşkusuz, Amerikan Operasyonlarındaki azalma, kaçınılmaz olarak, Birleşik Devletler'in bu ülkedeki stratejik kozunun daha da erozyona uğraması demekti; böylece, Türkiye üzerinde etkili diğer etkenlere paralel etki yapıyordu." George Harris, *Troubled Alliance*, Washington, D. C, 1976, s. 167 ve 168.

Bir başka kaynak, 12 Eylül'ün Amerikan Büyükelçisi Spain, 1965-1979 arasında Türkiye'deki Amerikan askerlerinin sayısının çok azaltıldığını yazıyor. 1980 yılı itibariyle 5000 görevliye indiğini belirtiyor.

Bunun 2500'ü, Adana-İncirlik'te, "60 küsuru", Erzurum'da, Mürted'de "*a small USAF unit*", bulunuyor. İzmir Karargâh'ta 500 ve 500 kadar da destek işlerinde çalışıyor. Spain, Sinop için bir sayı vermiyor. Karamürsel'de, bir zamanlar 5000 askerin, okulu, klişesi ile yerleştiğini, "*In the early days of Soviet missile and space development, Karâmursel's contribution to intelligence had been enormous*, Sovyet uzay programının başlarında istihbarat önemi çok büyük olan Karamürsel'in artık önemini yitirdiğini ve kullanılmadığını belirtiyor. Yine de bu bölgede 1000 kadar Amerikan askerinin bulunduğu tahmin edilebilir. J. W. Spain, *American Diplomacy in Turkey*, Praeger, 1984, Üçüncü bölümdeki bilgilere dayanarak bu özeti yapıyorum.

[125] 12 Eylül'ün Ankara'daki Amerikan Büyükelçisi Spain'in söyleyecekleri var.

"Aralık 1979; tarihinde Sovyetler'in Afganistan'ı işgali Türkiye'de büyük etki yarattı. Birincisi, Afganistan, yakın etnik ve tarihsel bağlarıyla, Türkiye Cumhuriyeti'nin bir eski dostuydu. Diğeri, öncül, Türkiye için rahatsız edici oldu: Sovyetler Birliği, ilk kez, kendi iradesini egemen yapmak için, askerlerini bir güney komşusunun topraklarına sokuverdi. Afganistan ile Türkiye arasında tek ayrılık Türkiye'nin NATO bağlılığıdır ve İttifak üyeliğinin değeri, Ankara için, bir kez daha arttı."

"Sovyet Operasyonunu sözlü olarak sert bir şekilde takbih etmekle birlikte, Türkler, harekete gelince, tedbirli davrandılar. Açıklıkla Sovyetler Birliği'ni tahrik etmek, *to provoke*, istemediler ve Moskova Olimpiyatları'nı boykot etmeleri konusundaki ricamız karşısında kaypak hareket ettiler."

"Türkler ayrıca, diğer Batılı ülkeler elçilerini çekerken kendi büyükelçilerini Kabil'de tutmakta ısrar ettiler." J. W. Spain, *American Diplomacy in Tıırkey*, Praeger, 1984, s. 62.

Demirel, daha sonra, Carter'ın baskı ve özel ricala-

rına dayanamayarak, Olimpiyatları boykot kararı aldı. Daha sonraki 12 Eylül Hükümetleri, Turgut Özal'inki dahil, "tahrik etmeme", *provocation*, politikasını bıraktılar.

[126] Sovyetler Birliği 1957 yılı Ekim'inde Sputnik'i yani ilk yapma uydusunu gönderdikten ve böylece Amerikan topraklarının dokunulmazlığını ortadan kaldırdıktan sonra ABD'de başlayan paniğin ilk yardımına koşan da yine Türkiye olmuştur. ABD bu olay üzerine ortaya çıkan füze boşluğunu, *missile gap*, kapamak için 1957 Aralığında yapılan NATO Bakanlar Konseyi toplantısında orta menzilli Amerikan füzelerinin Avrupa'ya taşınmasını ve NATO üyelerinin topraklarında çekirdekli başlık stoku yapılmasını önermiş ve bu öneriyi o toplantıda en çok destekleyen devlet Türkiye olmuştur."

"Bunun sonunda iki devlet arasında 1958 Kasımında bir ikili anlaşma daha yapılmış ve İzmir yakınındaki Çiğli'de 15 füzelik bir Jüpiter rampası kurulmuştur."

"Bilindiği gibi, bu rampa, Birleşik Amerika uzun menzilli füzelerini geliştirdikten ve Akdeniz'e Polaris denizaltıları soktuktan sonra, 1962 Küba bunalımı sonucu Washington ile Moskova arasında yapılan pazarlığa bağlı olarak kaldırıldı. Doç. Dr. Halûk Olman - Dr. Oral Sander, *Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler*, SBF Dergisi, XXVIIfi Mart 1972. s. 8 ve 9.

[127] Robert F. Kennedy, Thirteen Days. A. Memoir of the Cuban Missile Crisis, N. Y., 1968, s. 98-99.

[128] "President Kennedy understood that the Soviet Union did not want war, and thocy understood that we wished to avoid armed confliot».Robert F. Kennedy, *Thirteen Days, A, Memoir of Cuban Mlssile Crisis,* N. Y., 1968, s, 125.

[129] "Daha 1961 yılı Nisan ayında Başkan Kennedy, artık hurda oldukları ve rollerinin kullanıma hazır olan Polaris Denizaltıları ile gerçekleştirilebileceği gerekçesiyle, füzelerin kaldırılması görüşmelerinin başlatılmasını istedi."

"Dışişleri Bakanı Selim Sarper, bu dönemde, tesislerin sökülmesine şiddetle itiraz etti." George Harris, *Troubled Alliance*, Op. Cit., s. 92.

[130] Ferenc Vali. *Bridge Across the Bosphorus*, Op. Cit., s. 128.

[131] 1954 sonlarında Türkiye'ye yönelik Sovyet politikasında belli bir değişme oldu; Sovyet basınında, her ne kadar Sovyet Ansiklopedisi'nde değilse de, Kemal Atatürk yeniden ulusal kahraman ilân edildi. Fakat iki ülke arasındaki ilişkiler bir ölçüde normalleşse de, Türkiye'de, küçük bir inançlı partili grubu dışında, komünist etkinin arttığını gösteren işaretler yoktur." Walter Z. Lagueur, *Communism and Nationalism in the Middle East*, London, 1957, s. 205. Ancak bu çalışmanın yayınlanmasından sonra, Türkiye'nin Suriye sınırında asker yığması ve harekete hazırlandığına inanılması nedeniyle, iki üike arasındaki ilişkiler bir süre için yeniden kızıştı.

[132] Özellikle 1974 Kıbrıs çıkartmasıdan sonra, Sovyetler Birliği, Türkiye'nin iki bölgeli federasyon tezini sürekli olarak destekledi, iki bölgeli federasyon görüşünün, Kıbrıs'a kalıcı bir barış getirebileceğine hiç inanmadım. Kendi çevremde bu görüşlerime fazla taraftar bulamadım; Sovyetler Birliği'nin de iki bölgeli federasyondan yana olması, bunun, doğruluğunun kanıtı sayılıyordu. Sovyetler Birliği, Türkiye dostluğuna verdiği önemle bunu destekliyordu. Şimdi Sovyetler, bu plandan uzaklaşmış görünüyorlar; sevindirici buluyorum.

[133] Alvin Z. Rubinstein, *Soviet Policy Toward Turkey, Iran and Afghanistan*, Praeger, 1982, s. 19.

[134] Walter Laquer, *The Struggle for Middle East-The Soviet Union in the Mediterranean 1958-1968*, London, 1969, s. 22.

[135] İbid., s. 182.

[136] George Harris, *Troubled Alliance*, Op. Cit., s. 201.

[137] İngilizce seçilen sözcükler. "*Turkey... is exacting a high price..*; "*to exact*" sözcüğünde zorla yüksek fiyat koyma, koparma anlamları var.

Bunları söyler ve sözcükleri seçerken, Senato Raporu, Türkiye'nin öyle fazla özgürlüğü olmadığını da açıkça belli ediyor. Türkiye'nin Arap ülkelerine açılma girişiminin, Arap ülkelerinden Türkiye'nin ilk hedefi ve eski kolonileri diye söz ediyor, "ılık" bir karşılık gördüğünü, Arap ülkelerinde Türkler'den duyulan rahatsızlığın hâlâ kuvvetli olduğunu belirtme gereğini duyuyor. Ayrıca Üçüncü Dünya'nın da bir alternatif olmadığını belirtiyor. *United States Senate*, Op. Cit., s. 29 ve 30.

[138] Coşkun Kırca, *Hürriyet,* 14 Ağustos 1986, Başlık Kırca'ya ait. y.k.

Bilimin iki doğrulayıcısı var, en son çözümlemede, tek doğrulayıcı, eylemdir. Oluşurken de bir başka, ikinci doğrulayıcıdan, söz edebiliyorum. Olgular, mıknatısa tutulmuş kâğıt üzerindeki demir tozları türünden yeni bir salkım oluyorlar, "özgürlük" altbölümünü bitirdiğim akşamın sabahında. Hürriyet, "ABD'yi 3 Konuda Sert Uyardık: Böyle Dostluk Olmaz" başlığıyla çıktı. Birleşik Devletler'in Türkiye'ye fazla önem vermemesi nedeniyle protesto edildiği yazılıyor.

Emekli Büyükelçi Coşkun Kırca, bir aralık 1960 yılından önce CHP Araştırma Bürosu'nda beraber olduk, aynı olguya benim tersimden bakıyor. Ancak yazdıkları, bir kalıbın dişi ve erkek yüzleri türünden, tümü tümüne benim çözümlememe uyuyor. Yazısını, mutlulukla, metin-içi ek olarak sunuyorum.

[139] Milli Birlikçi dostlarımdan Ordu'daki gençleştirme süreci içinde, emekliliğe ayrılacak subaylar listesinde olduğunu ve Sami Küçük tarafından listeden çıkarıldığını öğrendim.

[140] Talat Aydemir'in Hatıraları, İstanbul, 1968, s. 91-95.

[141] 12 Mart'ın Genel Kurmay Başkanı Memduh Tağmaç. y.k.

[142] United States Senate, Op. Cit., s. 62.

[143] Orhan Erkanlı, Op. Cit., s. 1S8-199.

[144] Clausewitz, nasıl da güzel betimliyor! "Savaş maddi

çaba ve acılarla dolu bir alandır. Bunlara dayanmak için, insanın, ister yaratılıştan, ister sonradan kazanılmış olsun, bu acılara aldırış etmemesini sağlayan belli bir fizik ve moral güce sahip olması gerekir. Bu niteliklere sahip ve sağduyusunu kendisine kılavuz edinmiş bir insan iyi bir savaş aracıdır."

"Savaş bir şiddet hareketidir ve bu şiddetin sınırı yoktur."

"Tüm güçlerin aynı anda muhtemel bir şekilde bir araya getirilmesi savaşın niteliğine aykırıdır." Carl von Clausewitz, *Savaş Üzerine*, İstanbul, 1975, s. 87-46-51

[145] 12 Mart'ın öncesinde de bu tür toplantıların yapıldığı anlaşılıyor. Ancak bunlara yalnızca korgeneraller'le orgeneraller katılıyor.

[146] Dündar Seyhan, Op. Cit. s.43

[147] "Silahlı Kuvvetler'deki kaynaşmanın başını Talât Aydemir ve grubu çekiyordu ve nedense âdeta "dokunulmazlıkları" vardı. Benim şaştığım durum ise daha üst rütbeli birtakım insanların albay olan Aydemir'i lider olarak görmeleri idi." "Ama bu tipler genellikle ikili oyunuyorlard." Muhsin Batur, *Anılar ve Görüşler*, Op. Cilt, s. 105. "Bu saatten itibaren şans artık döndü. İstanbul'dan hiç haber alamadım. Orada da radyo el değiştirince ayağa kalkan birlikler hemen ters dönmüşler, asayiş planını uygulamaya başlamışlar."

"Harbiye'ye parolayı bilmiyerek getirildim diye gelen subay akını başladı." *Talat Aydemir'in Hatıraları*, Op, di,, s. 255 ve 257 174.

[148] İhtilâlcinin ihbarı, her nedense, hoş karşılanıyor. Hepsi bunu yazıyorlar. 22 Şubat hareketinin liderinin Dündar Seyhan ya da Talât Aydemir olduğu konusunda, anı yazarları birbiriyle, tartışıyorlar. Dündar Seyhan, 22 Şubat'tan hemen önce, Kara Kvuvetleri Komutanı Muhittin Önür'e gidiyor ve yalvarıyor:

"Paşam, ben babamın elini öpmüş adam değilim. Sizin elinizi ve ayağınızı öpüyorum. Hemen önümüzdeki günlerde münferit bir ihtilâl hareketi olacaktır. Bunu önlemek ve kuvvetlere sahip olmak için Allah aşkına ne yapmak lazımsa hemen yapınız." Dündar Seyhan, *Gölgedeki Adam*, Op. Cit., s. 179.

22 Şubat, Albay Seyhan'ın ihtilâlcilik serüvenine son veriyor. Bir ara Doğan Avcıoğlu Grubuna alınması düşünülüyor, İlhami Soysal'ın ifadesine göre, "çok içki içmesi nedeniyle" alınmıyor. Nazlı Ilıcak, '12 Mart Cuntaları, *Tercüman*, 12 Nisan, 1986.

[149] *Talat Aydemir'in Hatıraları*, Op. Cit.,

[150] "Türk Silahlı Kuvvetleri Hükümetin emrindedir. Kara, Deniz, Hava ve Jandarma Kuvvetleri hükümeti desteklemektedir. Talât'ın üç buçuk adamı hüsrana uğrayacaktır. Maceraperestler muvaffak olamıyacaklardır ve cezalarını göreceklerdir. Bunlar toplanmaktadırlar.

Orgeneral Cevdet Sunay

Genel Kurmay Başkanı

[151] Orhan Erkanlı, Op. Cit., s. 193

[152] Talat Turhan, *Bomba Davası*, İstanbul, 1986, s.125.

[153] Muhsin Batur, *Anılar Görüşler*, İstanbul, 1985, s. 306

[154] Celil Gürhan, 12 Mart'a Beş Kala, *İstanbul, 1986, s. 106.*

[155] Talat Aydemir'in Hatıraları, İstanbul, 1968, s. 51.

[156] İbid., s.338

[157] Celil Gürkan, Op. Cit., s. 162.

[158] ibid., *s. 525.*

[159] Muhsin Batur, Op. Cit., s. 159.

[160] İbid., s.338

[161] 9 Mart 1971 tarihinde başarısızlıkla sonuçlanan hazırlığın önde gelen asker liderlerinden Kara Kuvvetleri Komutanlığı Plan Prensip Başkanı Tümgeneral Celil Gürkan, 12 Mart'tan çok kısa bir süre önce Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur'un Amerika Birleşik Devletleri'ne çağrıldığını açıklıyor.

"12 Mart'a yaklaşıldığı sıralarda, Batur'un ABD Hava Kuvvetleri Kurmay Başkanı (Komutanı) Orgeneral Ryan'ın resmi davetlisi olarak Birleşik Amerika'ya yaptığı ve içyüzünü, amacını bilmediğimiz; - zaten kendisi de bunu hiçbir zaman bizlere açıklamak istememişti- ilginç bir geziye tanık oluyoruz. Ankara'da Havacılar kanadındaki arkadaşlarımızdan bizlere iletilen doğru ise Batur, bu geziye alışılagelenin tersine, yanına karargâhından hiçbir yardımcı almadan, deyim yerinde ise tek başına çıkmıştır."

Bu geziden sonra arkadaşları örgüt toplantısında Batur'dan bilgi istiyorlar ve Batur şu kısa bilgiyi veriyor:

"Benim onuruma verilen bir kokteylde Orgeneral Ryan ile başbaşa olduğumuz sırada bana, Türkiye'deki olaylar hakkında bazı sorular sordu ve sözü getirip 'Siz askerler bir müdahalede bulunmanın tam zamanı olduğunu düşünmüyor musunuz?' gibi bir niyet yoklamasında bulundu. Ben de açık vermeyen bir mukabelede bulundum."

Celil Paşa, bunları aktardıktan sonra devam ediyor: "Orgeneral Ryan'ın bu sorusu bize oldukça garip görünmüştü. ABD ünlü ve güçlü CIA örgütü kuşkusuz Türkiye'de ve Türk Silahlı Kuvvetleri içinde olup bitenlerden haberli idi."

"Belleğim beni yanıltmıyor ise, 12 Mart Muhtırası'nın verilişine ön alan hafta, ya da haftalar içinde, CIA Başkanı Richard Helms de Tel-Aviv'den ülkesine dönerken açıklanmayan kısa bir ziyaret için Ankara'ya uğramış, ya da bir başka deyimle Ankara'dan geçmişti!" Celil Gürkan, *12 Mart'a Beş Kala*, İstanbul, 19S6 s. 205 ve 207.

[162] Muhsin Batur, *Anılar ve Görüşler*, Op. Cit., s. 185.

[163] Celil Gürkan, *12 Mart'a Beş Kala*, Op.Cit., s. 228

[164] Nazlı Ilıcak, '12 Mart Cuntaları' *Tercüman* 8 Nisan 1986.

[165] Ufuk Güldemir, *Kanat Operasyonu*, İstanbul, 1985, s. 10.

[166] Stanley Lane-Poole, Lord Stratford Canning'in Türkiye Hatıraları, Ankara, 1959.

[167] Joseph, C. Grew, *Turbulent Era: a Diplomatic Re-*

cord of Forty Years 1904-1945, Vol. II, Boston, 1952.

[168] James W. Spain, *American Diplomacy in Turkey-Memoirs of an Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary*, Praeger, 1984.

[169] Praeger'in yakın zamanlarda yayınladığı bir Türkiye çalışmasını bir başka kanıt olarak gösterebiliyorum. *A.Z. Rubinstein, Soviet Policy Toward Turkey, Iran and Afghanistan, Praeger, 1982.* Türkiye, İran ve Afganistan'a yönelik Sovyet politikasını inceleyen bu çalışma, örnek olsun, bir dipnotta şu bilgileri veriyor: "Mart 1976 tarihinde Pravda, bir full-time gazeteciyi, Aleksandr Filipov'u, Ankara'ya gönderdi. Lidiya Suyetina. Moskova Radyosu'nun Türkçe servisinde düzenli olarak yayın yapıyor." A.Z. Rubinstein. ibid., s. 53. Bu tür ayrıntılar, bilimsel çalışmaları değil, CIA'yı ilgilendiriyor ve CIA izliyor.

[170] Spain'in emeklilik işlemi çözülerek Sri Lanka'ya Büyükelçi atandığını Sedat Ergin'den öğrendim. Bir CIA mensubu için uygundur; Sri Lanka'da iç savaş var.

[171] Arthur Miller, Strautz Hupe için şu bilgileri veriyor: "Hakkında bütün bildiğim Barry Goldwater'a kampanya danışmanlığı yapmış olması idi. Daha sonra Pennsilvania Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yaptığını ve aşırı sağın önde gelen bir düşünürü olduğunu öğrendim." Arthur Miller, 'Dinner with the Ambassador' *The Nation,* 18 Mayıs 1985, s. 594

[172] "Görülebilir gelecekte Moskova'nın hedefi pasifikasyondur. Aşiret liderlerine, yardım, ödün ve baskının bir bileşimini uyguluyarak, Moskova, ciddi resistansın belini kırmaya ve kukla Afgan Halkı Demokrat Partisi'nin kabul edilmesini sağlamaya çalışıyor."

"Moskova, Sovyet-Afgan ilişkilerinin geleceğini, SSCB ve Mongolistan Halk Cumhuriyeti ilişkisinde görüyor. 1920 yıllarında Moskova, Mongolistan'da uyumlu bir Komünist Partisi'ni iktidara getirdi, bu ulusa biçimsel bağımsızlık ile önemli ölçüde iç otonomi tanıdı, ancak stratejik kontrolü tümüyle elinde tuttu." A.Z. Rubinstein, *Soviet Policy Toward Turkey, Iran and Afghanistan,* Praeger, 1982, s. 174-175 ve 173-174.

Sovyet dış politika dergisi Meşdunarodnaya Jizn, İngilizce baskısında, Afganistan'da beklenebilecek gelişmelerin yönünü belirten bir inceleme yayınladı.

"Afgan ihtilâlcilerinin hâlâ önünde duran temel görev, ulusal-demokratik devrim ile devrimci-demokratik sistemin kütlesel toplum temelinin dört başı bayındır genişlemesini gerçekleştirmektir."

Bu amaçla, toplum katmanlarının mümkün olan çoklukta, ihtilâl'e çekilmesi öneriliyor. Bunlar, 1985 yılı sonunda, yönetimdeki Afgan Halkçı Demokratik Partisi'nin kararları içinde yer alıyor; mülk sahipleri ve tacirler önce sayılıyor.

"İslâm din adamlarına ve özellikle kırsal kesimdekilere ciddi özen gösterilmelidir. Ülkenin akçalı olanaklarının dar olmasına karşın, askerlik hizmetini yapanlar da dahil bütün din adamlarının geçiminin devletçe üstlenilmesi için önlemler alınıyor."

"Aşiretlerle ilişkilerde de sorunlar var: Bakanlık ve devlet dairelerinin taahhütlerini yerine getirmede başarısız kalmaları nedeniyle, aşiretlerle bağlantı ve anlaşmalar, genellikle, bozuluyor. Bu aşiretler gözünde devrimci hükümetin prestijini sarsıyor, daha önceki kazanımları sıfıra indiriyor." Y. Semyonov, 'Revolutionary Afghanistan: Eight Years Later,' *International Affairs,* May 1986, Sayı 5, s. 48 ve 49.

[173] "Benim Türkiye deneyimim ve bilgim, Dışişleri Bakanlığı'ndaki bölge uzmanlarınınkilerle yarışabilecek düzeydedir; bu, merkezde, çalışmalarımı bir daha değerlendirmek isteyenlerin cesaretini kırdı. Ayrıca benim Türkiye için seçilmemde Başkan ve Dışişleri Bakanı'nın birlikte rol oynamış olmaları gerçeği, Washington'da dış politika kararlarını oluşturanların, bana, karar dikte etmeye ya da Türk dosyasını istedikleri gibi denetlemeye fazlaca istek göstermelerini engelledi." James W. Spain, *American Diplomacy in Turkey* Praeger, 1984, s. 200.

[174] Ufuk Güldemir, *Kanat Operasyonu,* İstanbul, 1985, s. 21.

[175] James Spain, Washington'da Ufuk ile görüşürken, yeni çıkmış kitabından neden imzalayarak bir tane vermedi veya Ufuk, Washington'da Embassy Row'a pek yakın Dupont Plaza'daki kitapçılardan neden bir "*Memoirs*" satın almadı; bunu anlayamıyorum. Ufuk'un kitabı ile Spain'in anıları yer yer aynı malzemeyi ve aynı cümlelerle aktarıyor; fakat önemli çeviri ayrılıkları içeriyor.

Edith, Spain'in aktarmasına göre, "ihtilâlci", *revolutionary,* sözcüğünü kullanmıyor; kullanmasına da imkân yok. Edith, kocasının aktarmasına göre, "cuntacı", "member of a military junta" nitelemesini uygun görüyor.

"That evening Edith remarked to me, 'I never knew even one member of a military junta before, and all six of these have been in our house in the past couple of weeks! Fourtunately, this perfectly innocent comment never came to the attention of Radio Moscow." J. W. Spain Op. Cit., s. 21.

Aslında "junta" sözcüğünden alınmak için hiçbir neden göremiyorum. İspanyolca "*junta*" sözcüğünden geliyor, "hun-tah" olarak telâffuz ediliyor; "kurul" ya da "komite" anlamına geliyor. Türkiye'de zaman zaman Celâl Bayar için övgülü bir biçimde kullanılan, "komiteci" sözcüğü ile "cuntacı" sözcüğü arasında bir fark yok.

Ufuk'un değerli çalışmasında ve yeni baskılarda düzeltmesi dileğiyle, ekliyorum. Spain, 12 Eylül harekâtının başlamasından önce Genel Kurmay'dan bir general tarafından bilgi verildiğini söylüyor ve "harekât sabaha karşı 04.00'de gerçekleştirilecek, hemen ardından 24 saatlik bir sıkıyönetim devreye girecekti" diyor. Mümkün mü? Sıkıyönetim var. Ayrıca 24 saatlik sıkıyönetim olur mu? Spain, sokağa çıkma yasağından söz ediyor ve "*curfew*" sözcüğünü kullanıyor. Ufuk Güldemir, Op.Cit., s.13; James, W. Spain, Op.Cit. s.18.

[176] James Spain, Op. Cit., s.22

[177] İbid., s.22

[178] Ufuk Güldemir, Op.Cit., s. 18-9

[179] James. W. Spain, Op. Cit. s., 19-20

[180] İbid., s. 62

[181] İbid., s. 66

[182] İbid., s. 23

[183] İbid., s. 78

[184] İbid., s. 235

[185] Spain'in hatıratında yayınladığı fotoğraflardan zamanın protokol şefinin Akgün Kıcıman olduğunu çıkarıyorum. Fakülteden sınıf arkadaşım oluyor; öğrenciliğinde bile protokolü biliyordu. Yazık, unutma zorunluluğunu duyuyor.

[186] İbid., s. 189

[187] *Turkey, Greece and NATO: The Strained Alliance, A Staff Report to the Committee on Foreign Relations*, United States Senate, Washington, March, 1980, s. 64.

[188] İbid., s. 3.

[189] İbid., s. 14

[190] İbid., s. 6

[191] İbid., s.63

[192] Op. cit., s. 75. Bu arada Ufuk için küçük bir not; Amerikan İngilizcesi'nde "sayın başkan" veya "sayın büyükelçi" anlamını verecek bir hitap şekli yoktur. İnönü-Ecevit Türkçesini Amerikalılar bilmezler: "*Mr. President*" ya da "*Mr. Abbassador*", "Bay Başkan" ya da "Bay Büyükelçi" olarak hitap ediliyor.

[193] İbid., s. 76

[194] *Turkey, Greece and NATO,* op. cit., s. 7.

[195] Spain, op. cit., s. 12

[196] 1980 30 Ağustos'undan sonra bana gelen bilgiler, CIA tarafından hazırlanan raporlarla uyuşuyor; Müdahale'nin 1980 Temmuz ayı içinde yapılmasının kararlaştırılmış olduğunu ve bundan son anda vazgeçildiğini düşünebiliyorum. Ertelemenin müdahaleye toptan bir karşı çıkmadan ileri gelmediğini sanıyorum. 30 Ağustos'ta oluşacak yeni komuta heyetinin müdahaleyi gerçekleştirmesinin daha uygun olabileceği ileri sürülmüştür; özellikle İstanbul'daki birlik komutanları hiyerarşik düzen içinde yapılan müdahalelerin, üst kademedeki normal akışı engellediğini ileri sürebilmişlerdir. Orgeneral Necdet Üruğ, 12 Eylül'ün üst terfi mekanizmalarında yarattığı tıkanıklıkları, nazik dengelerle gidererek Genel Kurmay Başkanlığı görevine gelebildi.

[197] Spain, Op. Cit., s. 14

[198] İbid., S. 14.

[199] İbid., s. 15

[200] Demokrat Parti dönemi Milli Emniyet Başkanı bir generalin oğlu olan İlter Türkmen kendi kuşağı içinde en önde gelen bir amerikanofil diplomattır; Birleşik Devletler, Türkiye'nin Moskova ve Atina büyükelçiliklerine özel ilgi gösteriyor. Türkmen, Türko-Amerikan ilişkilerinin en çok gerildiği Kıbrıs bunalımlarında bile Amerikan görüşlerine ters düşmemeye özen göstermiş bir diplomattır; Türk Dışişleri'nin arşivleri açıldığında bu söylediğimin kanıtlanabileceğini düşünüyorum. İlter Türkmen'in Dışişleri Bakanlığı döneminde Türkiye, Cumhuriyet Türkiyesi, dış politikada en yalnız dönemini yaşadı. Buna karşın, bu dönemde Türkmen başarılı bir Dışişleri Bakanı olarak sunulabildi. Bunu, ilişkilerine bağlıyorum.

[201] 27 Mayıs'ta Fahri Korutürk Dışişleri Bakanı olarak ilân edildi. Değiştirildi. Soğuk Savaş'ın eşiğinde Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper getirildi.

ABD Türk diplomatlarıyla ilgili notunu, Moskova ya da Atina Büyükelçilikleri döneminde veriyor.

[202] Spain, op. cit., s. 23.

[203] Daha sonra Haig Dışişleri Bakanı olunca da bu tür mesajlar gelmeye başlıyor. Ancak öyle anlaşılıyor; artık Türkiye'nin yeni yöneticileri de Birleşik Devletler'in demokrasi'ye dönüş uyarılarının bir pazarlık malzemesi olduğunu seziyorlar. Bu nedenle Haig, Spain'in Evren'e ulaştırdığı mesajında Batı Avrupa'daki anlayışsız ülkelerin eleştirilerini öne sürüyor. Evren kızıyor ve yine de "kadim dost" Haig'e doğrudan cevap vereceğini söylüyor. İbid., s. 235.

[204] İbid.. s. 24.

[205] Ufuk Güldemir, op. cit, s. 77.

[206] Spain, Op.Cit., s. 25

[207] Spain,. op. cit., s.235

[208] Balzac'i en çok sınırsız merakı nedeniyle seviyorum. Bir başka insandır; türünü simgeliyor.

İnsanların özel yaşamlarını hiç merak etmiyorum; ancak kafamdaki bir sorunu çözünceye kadar rahat edemiyorum. Spain'in adını vermediği yüksek komutanı çok merak ettim; yalnızca ipuçları var. Haydar Saltık olabilir mi?

Cengiz Çandar, Birleşik Devletler'den ve yakın bir zamanda şunları yazıyor: "Oysa Türkiye'ye sempatisi olan Pentagon, 'Türkiye'ye hasım' ermenileri rahatsız eden Elekdağ'dan hiç hoşnut değil. Pentagon koridorlarında, belki Dışişleri Bakanlığı'nda da, şu anda Bern'de büyükelçi olan Emekli Orgeneral Haydar Saltık'ın ismi kulaklara fısıldanıyor. Washington'da ideal bir Türk büyükelçisi olabileceği düşüncesiyle. Ya da 'Türk dostu' Amerikan yetkilileri, geçmiş tecrübelerine dayanarak Haydar Saltık'ın da 'kendilerinin sadık dostu' olarak davranacağına güveniyorlar." *Cumhuriyet,* 5 Temmuz 1986. Bu bölümü yazarken Cumhuriyet'te arkadaşım Sedat Ergin'e zaman zaman danışmak gereğini duydum. Bu paragrafı da, değerlendirmem için, Sedat hatırlattı. Teşekkür ediyorum. Ekleyeceklerim var: General Haydar Saltık'ın Bern'e büyükelçi olarak atanması için agreman, normal süreden çok geç geldi. Diplomatik nezakete göre bu kadar gecikmiş bir agreman ile atama yapmamak gerekiyor. Agreman geciktirilmesi evsahibi ülkenin atanmak isteyen büyükelçiyi büyükelçi olarak kabul etmemek istediği anlamına gelebiliyor.

Burada Birleşik Devletler'in Bern nezdinde girişimleri olmuş olabilir. Bern'den Washington'a geçiş daha önceden hesaba katılmış sayılabilir.

Eklemeye devam ediyorum: 12 Mart Bakanları içinde Birleşik Devletler görüşlerine en yakın olan, Washington'un ne düşündüğünü önceden bilen, nabzını tutan kişilerin başında Profesör Suat Bilge yer alıyor. Profesör Bilge, 12 Mart'ta üç gencin idamını dış dünyaya anlatmada çok önemli bir rol oynadı. 12 Mart'tan sonra Profesör Bilge de Bern'e büyükelçi gönderildi.

[209] Spain, op.cit., s.188

[210] İbid., s. 218

[211] İbid., s. 223

[212] İbid., s. 126

[213] Şükrü Elekdağ'ın yükselme kararına bir rastlantı sonucu tanık oldum. Birinci Ecevit Hükümeti döneminde yükseldi. Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri yapıldı. Elekdağ, Vehbi Koç Grubu'nun yakını bir diplomattır; karısı Amerikalıdır. Turan Güneş, nükteleriyle örtmeye çalışmasına karşın, katkısız Koç Sermaye Grubu'nun görüşlerini gözeten bir politikacı oldu. Japonya Büyükelçisi Elekdağ'ın göndermiş olduğu ekonomik raporları beğendiğini ve bu nedenle Elekdağ'ı Genel Sekreter yapacağını söylüyordu. Kuşkusuz, bana değil; kabine arkadaşı ve parti içinde etkili, Maliye Bakanı Deniz Baykal'a bu gerekçeleri ileri sürdü. Deniz de kendi gerekçelerini ekledi. Deniz ile Bakanlıkta saat onbirde buluşacağı bir gün, randevu gecikti. İlerdeki görüşme uzadı. Sonradan Deniz, bana, açıkladı: Elekdağ'ı, Güneş, bir de Deniz Baykal'ın görmesini istemişti. Zaman Ecevit'in köy-kent modası dönemiydi. Elekdağ, Türk ya da Amerikan köylüsü arasında gidip gelen bir tip ve giyiniş sergiliyordu; çorapları kurtulamadığı bir köylü beğenisini açıklıyordu. Deniz, "bizim genel sekreterimiz köylü tipli olmalıdır" diyordu; *mon cher* diplomat tipine bir tepkiyi dile getirdi. Demirel, Elekdağ'ı, Washington büyükelçisi yaptı.

[214] Bu eki tamamlarken, 17 Temmuz 1986, Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'nin Ankara Büyükelçisi'nin veda kokteyli vardı. Türkiye boykot kararı almış. Bulgaristan Büyükelçiliği'nde Türk olarak, gazetecilerin dışında, dört kişi vardı: iş adamı arkadaşımız Üstün Güven, Milli Birlik Komitesi üyesi Suphi Gürsoytrak, Hikmet Çetin ve ben.

Tarih kesiti, zaman zaman kişisel yazgıyı aşıyor.

Boykot edilen Argir Konstantinov, İstanbul ve Sarıyer doğumludur; çocukluğu ve gençliği Türkiye'de geçmiş, 1970'li yılların ikinci yarısında İstanbul'da Başkonsolos olarak görev yaptı. Türk-Bulgar dostluğuna, Türk aydınlarının Bulgaristan'ı ve Bulgar yazarlarının Türkiye'yi tanımalarına önemli katkıda bulundu.

Temmuz ayında Hürriyeti geçerek Türkiye'nin en yüksek tirajlı gazetesi olan Sabah, konuya, bir başyazısının önemli paragraflarını ayırdı. Aktarıyorum."Türk Solunun Talihsizlikleri...Bulgaristan Büyükelçisi Konstantinov'un kokteylini Türk hükümet ve bürokrasisi boykot etti. Soydaşlarımıza yapılan zulmü protesto eden bu eylemi, Türk dostu yabancılar da destekledi. Fakat kokteylde üç Türk bulundu. Eski Başbakan Yardımcısı Hikmet Çetin, 27 Mayısçı Suphi Gürsoytrak ve yazar Yalçın Küçük.

Küçük'ün durumunu Aziz Nesin geçenlerde "delilik ve psikomanyaklık" olarak değerlendirmişti. Diğer ikisinin mazereti ne acaba?" *Sabah*. 19 Temmuz 1986. Bir kitap ithaf etmiştim, bir de dipnot gerekiyor; bu dipnotu Aziz Nesin'e ithaf ediyorum. Pek çok yakışıyor.

[215] Silahlı Kuvvetler içinde modernizasyon planının aşılarak yönetimi alma kararı, 1957 başlarında, Mahmut Şevket Paşa Konağı'nda yapılan toplantıda alınıyor. Gizli örgüt ihtilâle karar veriyor. Mahmut Şevket Paşa, Hareket Ordusu Komutanı olarak İstanbul'u zaptediyor. Başbakan oluyor, 31 Mart'ı bastırdığı için, gericilerin intikamına hedef seçiliyor; öldürülüyor. Talat Aydemir, bu konuda, yazılı anı bırakıyor. Buradan alıyorum. *Talat Aydemir'in Hatıraları*, İstanbul, 1968, s. 30-5

[216] Talat Aydemir'in Hatıraları, İstanbul, 1968, s. 165.

İKİNCİ BÖLÜM

[1] Mahir Cayan, *Toplu Yazılar*, Ankara, 1978, s. 91

[2] "Özgür" ve "demokrat" dünyanın lideri Amerika Birleşik Devletleri'nin bakış açısını, en kaba ve en yalın bir biçimde anlatan CIA yayınlarında, şunları yazıyor: "*The International fronts operating since World War II. are counterparts of organizations set up after the First World War. Their function today is the same as during the interwar period: to unite communists with persons of other persuasions to support and thereby lend respectability to Soviet foreign objectives.*" CIA, cepheleri, komünistlerle diğer inançtaki kişileri bir araya getirmeyi amaçlayan ve bu yolla, Sovyet dış politika amaçlarına destek ve saygınlık sağlayan girişimler olarak görüyor.

Dünya Barış Konseyi, Dünya Sendikalar Federasyonu, Uluslararası Demokrat Kadınlar Federasyonu, Demokrat Hukukçular Uluslararası Derneği, Dünya Demokrat Gençlik Federasyonu, Afro-Asya Halklar Dayanışma örgütü ve diğerleri, hep, CIA tarafından "uluslararası komünist cephe örgütleri" *international communist front organization*, sayılıyor. *1980 Yearbook of International Communist Affairs, Hoover Institutin Press, s. 439.*

[3] Kartlarım İki Taktik'in değişik baskılarından alınmış; buna göre aktarma yapmak durumunda kalıyorum. "Burjuvazi, kütlesel olarak, dar, egoist çıkarları yerine getirilir getirilmez:, tutarlı demokrasiden 'ricat' eder etmez *(ve şimdi ricat etmeye başladı bile)* karşı devrime, otokrasiye yönelecek ve devrime, halka karşı çıkacaktır." V.İ. Lenin, "Two Tactics of Social Democracy in the Democratic Revolution" V.I. Lenin, *Selected Works*, Vol. 1, s. 528. "Rusya devrimi, burjuvazi ricat ettiği zaman ve köylülük kütleleri, proleteryanın yanında, aktif ihtilâlciler olarak ortaya çıktığı zaman, gerçek açılımını bulmaya başlayacak ve bur-juva-demokrat devrim çağında mümkün en geniş devrimci kapsamına gerçekten ulaşacaktır.»

V.İ. Lenin, Collected Works, Vol 9, s. 100.

[4] Yön Dergisi'nin Kasım 1962 tarihli 48'inci sayısında, "Sosyalizm Tartışmaları" başlığıyla ve Mehmet Doğu imzasıyla, okuyucu mektupları arasında çıktı. İmzayı Mihri Belli'ye çevirmek için nedenler var; bir kaynağı aktarıyorum. "Doğuştan alaycı bir yüzü vardı. Gururlu ve kendine hastalık derecesinde güveni olan bir kişi olduğu izlenimini bende yarattı." "Mihri Belli bir akşam, Ankara'da oturduğum eve geldi. Adresimi nasıl bulduğuna şaşmıştım. O zamanlar İçcebeci'de oturuyordum. Elinde bir yazı vardı. Yön Dergisi'nde yayınlanması için aracılığımı istedi. Bana birara, 'Nasırcı bir rejim bugünkü idareden her halde iyidir' dedi."

"Mihri Belli'nin bıraktığı yazı kısaydı. 'Mehmet Doğu' takına adını kullanmıştı. Sol karakterdeki bir askeri yönetimi savunmaktaydı."

"Yazı Yön Dergisi'nde okuyucu mektupları arasında çıktı. Bu, Mihri Belli'nin Yön Dergisi'nde yayınlanan ilk yazısıydı."

"Mihri Belli, şansını denemek için, çok geçmeden Ankara'ya gelecek ve yerleşecek. Stratejik görüşlerini Milli Demokratik Devrim adı altında geliştirecek. Şiddeti uğraş alanı seçecek. Radikal küçük kentsoylulara karşı 'düzenli sözü', sol karşıtlarına karşı da 'devrimci şiddet'i, 'devrimci yalan'ı uygulayacak. Bu alanda üstün yetenekli bir siyasal adam olduğunu gösterecek. Ve sonunda, kendisinin dört başı mamur bir Türk Bakunin'i olduğunu kanıtlayacak."

"Mihri Belli, gerçekten de, eğitilmiş bir görevliden daha büyük bir tahribatı TİP içinde yapmayı başardı." Yahya Kanbolat. *Olduğu Gibi,* Ankara, ; 1977, s. 15-16-17-18, 24.

[5] Bu okuyucu mektubu'nun "manifesto" niteliği için de bir başka kaynak gösterebiliyorum. Sadun Aren-Behice Boran liderliğindeki "Emek" grubu'nun organı Emek Dergisi'nde Doçent Dr. Mehmet Selik "Milli Demokratik Devrim Fetişizmi" başlıklı bir dizi inceleme yayınladı. İnceleme, MDD'ci Türk Solu Dergisi'nin "Millî Demokratik Devrim" broşürüne karşı yayınlanıyor. Dr. Selik, incelemesinin girişinde, şunları yazıyor: "Yedi yıl kadar önce Yön Dergisi'nde (Sayı 48, 14 Kasım 1962) Mehmet Doğu imzalı bir okuyucu mektubunda, yanılmıyorsak, ilk defa yazılı halde ifadesini bulan görüşler ele alacağımız broşürde (aynı kalemden çıkmışçasına fakat, inandırıcılığında herhangi bir fark olmadan ve hatta yer yer aynı benzetme ve cümlelerle) aynen tekrar edilmektedir." 1940 yılı cephe girişimleri, Batı Avrupa'daki ve özellikle Fransız Halk Cephesi'ni sürdürüyor. Milli Demokratik Cephe, ilk kez, 1960 yıllarında formüle ediliyor. Mehmet Selik, 'Türkiye'de Sosyalizm Tartışmaları: Milli Demokratik Devrim Fetişizmi', *Emek*, Sayıt,-5, 30 Haziran 1969.

[6] Milli Demokratik Devrim'in temel yayın organları, başında, *YÖN*, daha sonra *Türk Solu* ve "kırmızı" ve "beyaz" *Aydınlık* Dergileri oldu.

Bunlardan *YÖN*'ün hazırlık çalışmalarına katıldım ve 1966 yılından itibaren, MDD Savları'nın çok yaygın bir biçimde yayınlandığı yıllar oluyor. Doğan Avcıoğlu ile dostluğumu sürdürmekle birlikte, *YÖN* ve daha sonraki Devrim ile bir ilişkim kalmadı.

Sosyalist Devrim tezinin temel açıklamaları. *Emek Dergisi* ile başlıyor! Yurt dışında olmama karşın, kuruluşunda yer aldım, yazı gönderdim ve daha sonra aylık çıkan *Emek*'te yazılar ve baş yazılar yazdım.

Daha sonra *Yürüyüş* Dergisi ile sürdü. *Yürüyüş* Dergisi'ni kurdum ve uzunca süre başyazılarını ve önemli yazılarını yazdım.

Daha sonra *Sosyalist İktidar* Dergisi ile devam etti. *Yürüyüş* Dergisi'ni, daha doğrusu TİP ile bağlarımız koptuktan sonra, arkadaşlarımla birlikte çıkardık ve 12 Eylül'e kadar yayınını sürdürdü.

Emek, Yürüyüş, Sosyalist İktidar Dergileri'nin dışında Zonguldak'ta yayınlanan *Sömürücüye Yumruk* Dergisi de sosyalist devrim tezinin savunuculuğunu yaptı.

Emek Dergisi hakkında, THKP-C Savunması'nda şunlar yazılıyor :

"İddianame'nin altıncı sayfasında "Kurtuluş Savaşı dönemini, daha sonraki Kemalist devrimciler döneminden ayırmak gerekir" şeklinde bizim görüşlerimizmiş gibi ileri sürülen görüşler bize ait değildir. Bu görüşe katılmadığımız gibi bize ait de değildir. Emek Dergisi'nin görüşüdür. Ve bizim Emek Dergisi'yle hiçbir bağlantımız yoktur." *Savunma, Türkiye Halk Kurtuluş Parti-Cephesi Dava Savunması I,* İstanbul, 1979, s. 127.

[7] "Oysa ki kitaplar olayların başka türlü gelişmesi gerektiğini yazıyordu. Bu kitaplar başka bir çağda, dünyanın başka bir yerinde, başka koşullar altında sosyalizmin doğru bir uygulamasını yansıtıyordu, o zaman ve o yer için bilimsel metodun doğru uygulamasıyla varılan sonuçlar kesin olarak doğruydu, ama kimi dogmacılar, metodu benimseyeceklerine sonuçları âyet olarak kabullendiler." E. Tüfekçi, alias Mihri Belli, 'Sosyalizmde Metod Meselesi', *Yön,* Sayı 152, 25 Şubat 1966, s. 12.

[8] Burada yalnızca gerektiği ölçüde değiniyorum: Yön Hareketi'nin çözümlenmesini Aydın Üzerine Tezler'in Beşinci kitabında yapıyorum.

[9] "Yön Hareketi, baştan sona dek tüzüksüz bir parti olarak kaldı. Daha 'başlangıçta, Türkiye İşçi Partisi'yle Yön Hareketi'nin birbiriyle uzlaşmalarının olanaksız olduğu ortaya çıktı." Yahya Kanbolat, *Olduğu Gibi.* Ankara, 1977, s. 38

[10] Doğan'ın son çözümlemede belirleyen ölçütü "ciddiyet" oluyor. İnsanları, ciddiyet ölçüsüne göre sınıflara ayırıyor ve "ciddi" olanları seçiyor.

Bursa'da Lise'de okurken, Bursa'da yatan Nazım Hikmet'i, ziyarete gidiyor. Hapishane yönetimi izin veriyor: Nazım, hayranı ve yürekli bir gencin kapıya kadar gelmesine karşın, adını bilmediği Doğan Avcıoğlu ile görüşmeyi reddediyor.

Doğan'ın kaç kez, bana, "Nazım, ciddi adamdır ve yaptığı doğrudur" dediğini hatırlıyorum. Kırılmıyor.

[11] 1965 yılında seçimi kazanarak başbakan olan Süleyman Demirel, Bursa Nutku'nda, Yön Dergisi için şu değerlendirmeyi yapıyor: "Sol fikrin bütün idealistlerini ilk defa bir araya toplayan sıkıcı, mütecaviz yayınlarıyla, bütün ihtilâlci sosyalistlere ilk hücum işaretini vermiş olan haftalık dergi." *Yön Dergisi,* 15 Ekim 1965, Sayı 133, s. 4.

[12] Mareşal Jukov'un anılarına yazdığı önsözde Harrison E. Salisbury şu değerlendirmeyi yapıyor: "Jukov'un verdiği bu muharebelerden her birinin özelliği, son derece dikkatli ve itinalı bir karargâh çalışması: savurganlık derecesinde topçu kullanılması, tanklarla diğer zırhlı araçların en büyük ölçüde, piyadenin de kitleler halinde savaşa sokulması olmuştur." Georgiy K. Jukov, *Kitle Savaşının Ustası Mareşal Jukov*, İstanbul, 1982, s. 35.

[13] Yahya Kanbolat, *Olduğu Gibi*, Ankara, 1977, s. 41

[14] *Harun Karadeniz, Olaylı Yıllar ve Gençlik, İstanbul, 1975, s. 54.*

[15] Mahir Çayan, *Toplu Yazılar*, Ankara, 1978, s. 91

[16] Mahir Çayan, "İdris" sözcüğüyle Profesör İdris Küçükömer'i ve Divitçioğlu ile de Profesör Sencer Divitçioğlu'nu anlatmak istiyor. Profesör Sadun Aren'in Yön'ün ilk sayılarındaki önemli katkısını unutmuş görünüyor. Devam ediyor: "Özellikle E. Tüfekçi ve Vahap Erdoğdu'nun yazıları." Mahir Çayan, *Toplu Yazılar,* Ankara, 1978, s. 91. E. Tüfekçi, Mihri Belli'nin müstear adıdır ve 1965 seçimlerinden sonra Yön'ün önde gelen yazarlarından birisi oluyor. Vahap Erdoğdu ise Muzaffer Erdost ile birlikte Mihri Belli'nin Ankara'daki iki yaveri'dir; Yön'de öyle çok yazısı yok. En önemli yazısında Sadun Aren'in CIA ajanı olduğunu ileri sürdü. Sevgili Doğan ile, İlhan Selçuk'un da bulunduğu bir gün, bu yazı nedeniyle tartıştığını hatırlıyorum. Doğan, bu yazıyı savunmadı ve yanlışlık olduğunu söyledi.

Vahap Erdoğdu ve Muzaffer Erdost. TİP'nin tahribinde, Mihri Belli'nin en yakın yardımcıları arasında yer aldılar.

Dip nota ekleme yaparken belleğimin beni yanıltmadığını belirtmem gerekiyor; arkadaşım Hikmet Özdemir, Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde, Yön Hareketi üzerine doktora tezini, tüm engellemeleri aşarak tamamlamış bulunuyor. Bir de yazarlar dizini hazırlamış olduğunu biliyorum ve Hikmet'in dizininden kontrol edebiliyorum.

Vahap Erdoğdu'nun 11 Ocak 1967 tarihli 198 sayılı Yön'de bir açıklaması ile 11 Kasım 1966 tarihli 189 sayılı Yön'de de sözünü ettiğim yazısı yayınlanıyor. Başka yok.

Mahir Çayan, yanılıyor.

[17] Emek Dergisi'nin üçüncü sayısında İki Taktik üzerine iki yazı var. Birisi şöyle bitiyor: «Sosyalist eylemin önünde, her zaman 'yakın' ve 'uzak' hedefler bulunacaktır. Bu durum her zaman bir 'asgari' ve 'azami' program zorunluluğu çıkarsa bile - ki, bu zorunluluk' tartışılabilir -, bundan 'asgari* programın, her zaman bir 'demokratik devrim programı' olması zorunluluğunu çıkarmak yanlıştır." Kenan Somer, 'İki Taktik'i Okurken', *Emek, 2 Haziran 1969, sayı 3, s. 16.*

[18] Türkiye üzerine bir yabancı kaynak, bir İtalyan Dergisi'nin, *Corrispondenza Socialista*, Haziran 1965 sayısında, 302 ve 303 üncü sayfalarda, TKPnin "hâlâ olup olmadığını merak etti" diye yazıyor. Jacob M. Landau, *Türkiye'de Aşırı Akımlar*, Ankara, 1978, s. 151.

CIA, 1912 Yıllık'ında, The TKP has never been able to create a strong organization and is an insignificant political force" değerlendirmesini yapıyor. TKP'nin güçlü bir örgüt kuramadığını ve ülke politikasında önemsiz olduğunu ileri sürüyor. *Yearhook of International Communist Affairs 1972, Hoover Institution Press, 1972,* s. *237.* TKP Davası'nda İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı, iddianamesinde, şunları yazıyor: "Ocak 1974 tarihine tabir caizse TKP'nin yeniden toparlanışından ziyade yeniden kuruluşu adını verebiliriz. *Türkiye Komünist Partisi TKP, TKP İşçinin Sesi, TKP Devrimci Kanat İddianamesi. Sıkıyönetim Komutanlığı, İstanbul, 1982, s. 33.* Vulgar basında yazılması sağlananlar hariç, CIA ve Türk istihbaratının, sıkıyönetim savcılarına bilgilerin buradan geldiğini düşünüyorum, 1970 yıllarının başına kadar TKP'nin varlığını önemsemedikleri görülüyor.

[19] Bir Sovyet yayınında yer alan Danilov'un incelemesindeki sıralama ilginç görünüyor: "1960 yıllarının sonlarına doğru sol örgüt ve grupların eylemleri önemli ölçüde arttı, büyük çoğunluğu sol örgütlerin etkisinde olan öğrenci gençliğin siyasal eylemleri başladı. Proleteryadan küçük burjuvaziye kadar emekçi yığınların çeşitli katmanlarına hitap eden, *apel-lirovavşaya ko mnoglm sloyam trudovego neseleniya - ot pro-letariata de mekkoy burjuvazi*, Türkiye işçi Partisi kuruldu. TİP'in popülaritesi hızla arttı." A. M. Şamsitdinov, redaktör, *Politika i Ekonomika Sevremennoy Turtzii,* Moskova, 1977, s. 20.

[20] Çetin Yetkin, *Türkiye'de Soldaki Bölünmeler*, İstan bul, 1970, s. 16

[21] TİP'in kuruluşundan sonra Türk-İş içinde bir Çalışanlar Partisi girişimi var. Zaman zaman bir "Yön Hareketi" olarak sayıldı; sayılıyor. Avcıoğlu, 1966 yazında artık TİP'le bağları koparmak ve TİP'in etkinliğini kırmak için bir tartışma açıyor. Çetin Altan Akşam Gazetesi'ndeki sütununda buna tepki gösteriyor. Buna karşılık verirken Yön, "Çalışanlar Partisi dahil, Yön'ün hiçbir parti kuruluşunda rolü olmamıştır ve görünür bir gelecekte de olmayacaktır" diyor. *Yön,* 24 Haziran 1966, s. 5.

Bu tartışmaya katılan İlhami Soysal, Çalışanlar Partisi'nin kuruluşunda rolleri olmadığını tekrarlıyor. Sosyalist, Kültür Derneği kuruluşu ile ilgili olarak yapılan eleştirileri cevaplıyor; TİP'in bölücü davrandığını ileri sürüyor. İlhami Soysal, 'Eğri Oturalım, Doğru Konuşalım', *Yön,* 29 Temmuz 1966, s. 11. Sosyalist Kültür Derneği öykücü araştırıcısını bekliyor. Şu anda söylenebilecek; inisiyatifin Yön Hareketi'nden gelmediği ve başında Doğan Avcıoğlu ile Mümtaz Soysal'ın karşı çıktıkları oluyor. Çalışanlar Partisi kurulması fikri, Ocak 1962'de Türk-İş Temsilciler Meclisi'nde ve Çalışma Bakanlığı Çalışma Meclisi toplantısında açıklanmıştır. 1962 Ocak ayında Türk-İş Başkanı Seyfi Demirsoy, yeni bir parti kurma gereğini savunmuştur." Kemal Sülker, *100 soruda Türkiye'de İşçi Hareketi*, İstanbul, 1976, s. 162. 292

[22] Kemal Sülker, *100 Soruda Türkiye'de İşçi Hareketleri*, İstanbul,

[23] Avcıoğlu ile Mihri Belli'nin bu çevirisi, tepki ile kar-

şılaşıyor. Yön yazarı Niyazi Berkes ile Melih Cevdet Anday, tepkilerini Yön'de ifade ediyorlar.

Artık Yön Dergisi yazarları arasına girmiş olan Mihri Belli, buna, cevap veriyor: "Bütün dünyada bir müslüman sosyalizmi olduğunu, ama bir müslüman kapitalizmi olmadığını hatırlatmayı gerekli saydık." E. Tüfekçi, 'Açık ve Sağlam Bir Tutum', *Yön,* 24 Aralık 1965, s. 16.

Cezayir Devrimi'nin de etkisiyle, Marx'ın etkisini silmek için, bu dönem Avrupa'da İbn Haldun'un moda olduğu yılları içeriyor. Mihri Belli de bu modaya uyuyor. E. Tüfekçi, "Batı" Nedir Artık Bilmeliyiz, *Yön,* Sayı 126-152.

Müslüman ülkelerde ve İslamda sosyalizm olduğunu yayarak, Silahlı Kuvvetler mensuplarına, sosyalizmin, Türkler'e pek uzak olmadığının anlatılmak istendiğini sanıyorum. Sosyalizmin her tarafa anlatılması gerektiğine inanıyorum: geriye tepen silahlar kullanılmasını ise uygun bulmuyorum. "İslamda Sosyalizm" hep geriye vuran bir silahtır; böyle düşünüyorum.

[24] *Yön*, 15 Ekim 1965, Sayı 133, s. 4.

[25] Yurt dışında çalışan Türkiye kökenli bir profesör de şunları yazıyor: "Türkiye'deki partilerin en hetorojen toplumsal yapısına sahiptir ve çalışan sınıflarla çok az bağlantısı var. Adalet Partisi mitingleri gerçek halk toplantıları olurken, İşçi Partisi'ninki, genellikle iyi giyinmiş entelektüellerin, kürklü hanımların, özel araba sahiplerinin katıldıkları toplantılar oluyor. Kemal Karpat, 'Socialism and The Labour Party of Turkey', *The Middle East- Journal,* Spring 1967, s. 170.

[26] Doğan Avcıoğlu, *Yön*, 22 Ekim 1965, Sayı 134, s. 3

[27] Sevgili Doğan ile bu tezi tartışmış olmayı çok isterdim.

[28] Amerika Birleşik Devletleri'nde hükümetin politikasını saptaması için hazırlanmış resmi bir rapordan aktarıyorum. "Bir devletin, komünist olan ve yasaları çiğneyen yurttaşlarına yaptığı muamelenin, Sovyetler Birliği ile ilişkilerini etkileyeceğine inanmak abesle uğraşmak oluyor. Nitekim, Mussolini ile Kemal Paşa, komünist yurttaşlarına büyük bir şiddet uygularken, Sovyetler Birliği, İtalya ve Türkiye ile en içten ilişkilerini sürdürdü." Arthur M. Schlesinger, jr., genel editör, *Dynamics of World Power - A. Documantary History of United States Foreing Policy 1945 -1973, Europe and the Soviet Union,* N. Y., 1973, s. 126.

[29] Sovyetler Birliği'ne dost kişilerin katıldığı ortak hareketleri önce cepheye ve sonra da Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanlığı'na bağlıyor.

[30] Jacob M. Landau, *Türkiye'de Aşırı Akımlar*, Ankara, 1978, s. 89.

[31] Hoover Institution, *International Yearbook on Communist Affairs,* H.I. Press, 1972, s. 237.

[32] Belki de "Jön Türk" tamlamasından sonra, dünya siyaset yazınına Türkiye'den ihraç edilen ikinci tamlama "gerçek demokrasi" oluyor. İngilizcesi "*truly democratic rule*" ve Rusçası, "*odlinnaya demokratlya*" oluyor.

[33] Doğan Avcıoğlu, 'Sovyetler ve Biz' *Yön*, Sayı 148, s. 3

[34] Emek Dergisi yazı kurulunda, Kurthan Fişek ile Kutlay Ebiri'nin, Türkiye'de kapitalizmi, 1453 yılından itibaren başlatmak için çok ısrar ettiklerini hatırlıyorum. Elimde Kapital ciltleri ve çantamda kartlar, saatlerce bunun böyle olmadığını anlatmaya çalıştığımı hatırlıyorum. İstedikleri türden yazı çıkmazsa ayrılmakla tehdit ediyorlardı.

Kurthan Fişek, daha sonra, SBF Dekan Yardımcısı oldu. Şimdi Hürriyet Holding'e seks dergisi çıkarıyor.

Kutlay Ebiri, tam bir IMF'ci oldu ve Özal'ın ekonomi politikalarını savunduktan sonra, Washington'da bir kuruluşta iş buldu. Her halde Latin Amerika'daki diktatörlüklerin birisine ekonomi danışmanlığı yapıyordur: öyle duyuyorum.

Türkiye, dönüşlerle birlikte, temel çizgisini sürdürüyor.

[35] 1960 yıllarının sonuna yaklaşırken Doğan Avcıoğlu Grubu'nun iktidar arayışını somut harekete yaklaştırdıkları görülüyor. Toplanıp yol arıyorlar; Cemal Madanoğlu'nun güvenini kazanan bir MİT mensubu aralarına giriyor ve konuşmaların çoğunu banda alıyor.

Bu toplantıların birisinde İlhan Selçuk, MİT kayıtlarına göre, şunları söylüyor: "Birinci mesele Türkiye'yi bağımsız kılmak ve dışarı ile işbirliği yapan kompradorları etkisiz kılmaktır. Bu hal Rusya'nın işine gelir, Amerika'nın ise aleyhinedir. Ama biz Ruslar'la mesafeyi muhafaza edeceğiz." Doğan'ın görüşleriyle çelişmiyor. Toplantıdan İlhan Selçuk'un MİT ajanıyla ayrılmış olduğu ve yolda sohbet ettikleri anlaşılıyor. MİT ajanı, bu yol sohbetinde İlhan Selçuk'un şunları söylediğini rapor ediyor: "Askerler bize itimat etsin yeter. Ondan sonra alacağımız bütün tedbirleri tasvip ederler. Onun için ben askerlere bir şey anlatmaktan ziyade onlarla dostluk kurmaya çalışıyorum. Bütün bu iyiniyetli dostluk kurma çabalarına karşın, askerlerin yönetime geldikleri 12 Mart Dönemi'nde İlhan Selçuk, Ziverbey Köşkü'nde işkence görüyor.

[36] Doğan Avcıoğlu, TİP'e Dair..., *Yön*, 17 Haziran 1966, Sayı 168, s. 3. MİT Raporları, Nazlı Ilıcak'ın yazı dizisinde geçiyor. Nazlı Ilıcak, '12 Mart Cuntaları', *Tercüman*, 13 Nisan 1986, s.

[37] Doğan Avcıoğlu, bu tutumunu hiç değiştirmiyor. Abdullah Baştürk, DİSK Genel Başkanı olduktan sonra, 12 Eylül'den hemen önce, Avcıoğlu'nun yakını Uğur Mumcu'yu yanma alarak, yeni bir parti kuruluşu için, Çamlıca'daki evinde Doğan Avcıoğlu'nu ziyaret ediyor. Doğan Avcıoğlu, Baştürk'ün parti önerisini, başından reddediyor ve hiç "umut" ve hiç "yüz" vermiyor.

[38] Doğan Avcıoğlu, 'Açık Seçik', *Yön*, 20 Ocak 1967, Sayı 199, s. 3

[39] Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne girdiğim zaman Fikir Klübü, ilk başarılı yılını geride bırakmıştı. Profesör Turhan Feyzioğlu, Doçent Aydın Yalçın, Doçent Muammer Aksoy, öğretim üyeleri olmalarına karşın, "ilerici" aydınlar olarak Fikir Klübü'nün içinde ve başlattığı panellerin başında yer alıyorlardı.

[40] Panel'ler, Türkiye'ye, Fikir Klübü ile geldi. İlk genel başkanı, Maliye Tetkik Kurulu'nda çalışan Ertuğrul Baydar'dır; Ertuğrul daha sonra CHP Gençlik Kolları Genel Başkanı oluyor. İkincisi, daha sonra Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde profesör olan ve şimdi Paris'te yaşayan arkadaşım Taner Timur'dur; ben Taner'den sonraki ve üçüncü başkanıyım. Benim zamanımda Fakülte Dekanlığı, Fikir Klübü'ne tahammül edemedi ve fakülte içindeki yerini yıktırdı.

Yönetimde bulunduğum zaman, diğer fakültelerde de klüpler kurmayı denedik; başarılı olamadık. 27 Mayıs'tan sonra yayıldı ve önce FKF, daha sonra da Dev-Genç'e dönüştü.

FKF'nin kurucu genel başkanı Hüseyin Ergün'dür; Emek Dergisi'nin de yazı işleri müdürlüğünü yapıyor. TİP yöneticisi olarak girdiği hapisten af ile çıktıktan sonra politikayı bıraktı; ticaretle uğraşıyor. Diğer başkanı Kudret Ulutürk, Danıştay'da görev yapıyor. İzzet Ararat, Devlet Tiyatroları Genel Müdürlüğü'nde personel işlerini yönetiyor ve Zülküf Şahin de avukatlık ve SHP içinde politikayla yaşamını sürdürüyor.

Çok eski yıllardan kalma ve hep geri Milli Türk Talebe Birliği'nin yanında Türkiye Milli Talebe Federasyonu, daha az tutucu oldu. MTTB ve TMTF, eylem olarak, Hatay Mitingleri, Kıbrıs Türktür Mitingleri, Vatandaş Türkçe Konuş Kampanyaları türünden Türk dış politikasının kütlesel hareketlerini düzenlemenin ötesinde bir görev bilmiyordu.

MTTB, fakültelerde yalnızca seçme üyeleri alan derneklerin birliği iken, TMTF, fakülte ve yüksek okul düzeyinde bütün öğrencilerin, tanım gereği, üye olduğu öğrenci cemiyetlerine dayanıyordu. Bu nedenle TMTF'nin "demokrat" çizgiye çekilmesi mümkün göründü.

1950 yıllarının ortasında TMTF, demokrat çizgiye geçişin işaretlerini veriyordu. DP yönetimi buna şiddetle karşı koymak istedi. Öğrenci-polis çatışmaları, ilk kez, bu dönemde çıktı.

Ankara Üniversitesi Talebe Birliği'nde başkan, fakülteler arası rotasyonla seçildiği için, ben ancak ikinci başkan olabiliyordum. Bu çatışma içinde, daha sonra AP'de politika yapan başkanı ıskat ederek, Ankara Üniversitesi Talebe Birliği'nin yönetimini ele geçirdim. İstanbul Üniversitesi, daha sonra, AP ve DP'den milletvekili olan Samet Güldoğan'ı destekliyordu ve gericilerin kalesi idi. Teknik Üniversite Talebe Birliği ile birleştik.

[41] Kongre Başkanı olarak, TMTF'nin yönetimi, benim başkanlığımdaki demokratların eline geçti. DP iktidarı polis kullanmaktan çekinmedi. İki yaz kadar süren bu çatışmalar üniversite gençlik kütlesinin polisle tanışma ve çatışmasının ilk büyük olayları oldu. Türkiye'nin en önemli siyasal olayları arasında sayıldı; gazeteler her gün ve resimlerle birinci haber olarak izlediler.

28 Nisan İstanbul ve 29 Nisan Ankara Olayları için, genel prova yerine geçti. 28 Nisan ve 29 Nisan'ı, TMTF olayları içinden deneyim kazanmış öğrenciler düzenlediler ve birbirleriyle bağlantı içinde hareket ettiler.

Arşivimden, TMTF olayları resimlerinden, çok küçük bir bölümü, burada yayınlıyorum. Zamanın en etkin yayın organlarından, Orhan Birgit, Emil Galip Sandalcı, Sadun Tanju ve diğerleri tarafından çıkarılan KİM Dergisi'nin kapağını, Türkiye Üzerine Tezler'in üçüncü kitabının arka kapağına koyuyorum.

[42] 'İlhan Şenel ve diğerleri, FKF, Dev-Genç, İddianame', *Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı*, Ankara, 1971, s. 37.

[43] Yasallık karinesinin yerini yasal olmama karinesi alıyor.

[44] İbid., s. 62-3

[45] Türkiye İşçi Partisi, İddianame, İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı, İstanbul, 1982, s. 27

[46] İlhan Şenel ve diğerleri, FKF, Dev-Genç, op. cit., s. 46

[47] İbid., s. 46

[48] *Emek Dergisi*, 20 Ekim 1969, Sayı 13, s. 12

[49] Nihat Akseymen, 'Sosyalist Gençlik Orgütü'nün Kuruluşu Üzerine', *Emek*, 9 Şubat 1970, Sayı 21. s. 14

[50] TKP, İngiltere'de 1971 yılında Veli Dursun ve R. Yörükoğlu takma adım kullanan Nihat Akseymen tarafından kurulmuştur." "Özellikle 1979 yılı sonlarına doğru İşçinin Sesi grubunun ve bu grubun lideri Nihat Akseymen'in Türkiye'de devrimci durumun var olduğunu ileri sürmesi ve silahlı mücadeleye cevaz verir beyanlarda bulunmasının, İsmail Bilen Grubu, yani TKP Merkez yönetimiyle ihtilâfa düşmesine yol açtığı ve bu gelişmenin TKP'den ihraç edilme noktasına kadar uzandığı bir vakıadır." 'TKP Türkiye Komünist Partisi, TKP İşçinin Sesi, TKP Devrimci Kanat', *İddianame, İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı*, İstanbul,. 1982, s. 90. İşçinin Sesi, MDD çizgisinden uzaklaşıyor.

[51] Ambleminde "köylüye toprak" sözünü duyuran TİP, bu tartışmalar içinde, programında baş köşeyi tutan toprak reformunun, marksist anlamda sosyalist değil, bir demokrat önlem olduğunu öğreniverdi. MDD karşıtlığı içinde, nerede ise toprak reformunu reddeden bir politikayı benimserken, Lenin'in yazıları imdadına yetişti. Toprak reformu, SD içinde önem sırasını kaybetti, fakat, yine de yerini koruyabildi.

[52] Görüş çizgimi hiç değiştirmedim. İkinci TİP'in durup dururken benimle ihtilâf çıkarmasını, SD çizgisinden uzaklaşabilme eğilimlerine bağlıyorum. Programdaki SD çizgisini 1977 yılında bir "cephe" yerine seçime girme kararını, benim omuzlarıma koyma isteklerini biliyorum. Hiçbir itirazım yok; program, herkesten daha çok benim izimi taşıyor. Programa yalnızca "barışçıl geçiş" ile ilgili açıklamalar koymamaya karar vermiştik; sonradan ekleniyor.

Bütün bunları şunun için yazıyorum: İkinci TİP'nde benim rolüm önemlidir. Ancak "biz" İkinci TİP'ni önemli bir kuruluş haline getiremedik. Buna karşın, birinci TİP'te benim rolüm önemsizdir; sonuna doğru artıyor ve 12 Mart Muhtırası'ndan sonra

önem kazanıyor. Fakat artık TİP önemini yitiriyor. Bu nedenle birinci TİP'nde benim rolüm ihmal edilebilir. Yalnız birinci TİP ihmal edilemez; edilemiyor.

Özetliyorum.

İkinci TİP'nde benim rolüm önemlidir. İkinci TİP hiç önemli değildir.

Birinci TİP'nde benim rolüm önemli değildir. Birinci TİP çok önemlidir.

İkinci TİP'ni tarihten çıkarabilirsiniz. Birinci TİP'ni tarihten çıkaramazsınız.

Bireysel önem, kişisel değildir. Kişisel önem, toplumsaldır.

[53] 'THKP-C Devrimci Yol, İddianame', *Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı*, Ankara, s. 80.

[54] İbid., s. 22

[55] "Evet, Mustafa Kemal sosyalist değildi, bizler ise sosyalistiz. Ve biz sosyalistler şartlar ne olursa olsun, O'nun başlattığı Anadolu İhtilâlini (Milli Demokratik Devrim'i sonuna kadar götürmeye kararlıyız."

"Kemalizm, emperyalist boyunduruk altında olan yarı-sömürge ülkelerin devrimci-milliyetçilerin bir kurtuluş bayrağıdı.

"Kemalizm soldur. Milli Kurtuluşçuluktur, emperyalizme karşı bu zümrenin isyan bayrağıdır."

"Demokratik devrim, çok kısa deyişle, feodal boyunduruğun parçalanması, bu baskı altında olan geniş halk kitlelerinin özgür vatandaşlar topluluğuna dönüşmesi demektir. Demokratik devrim, uluslaşma devrimidir."

"Milli demokratik devrim, anti-kapitalist bir devrim değildir."

"Her şeyden önce MDD, özünde bir köylü devrimidir."

Türkiye Halk Kurtuluş Parti-Cephesi Dava Savunması, İstanbul, 1978, s. 117 - 125 - 129 - 136-138.

[56] Kepler, dünyanın güneş çevresinde dönüşünün yasalarını bulabilmek için, on bir yıl daire varsayımı ile çalışıyor. Elips'i hiç aklına getiremiyor. Çünkü "daire", o zamanlar hem bir estetik ve hem de bir ideolojik ağırlığa sahip bulunuyor.

[57] *Emek*, 14 Temmuz 1969, Sayı 6, s. 5

[58] Mahir Çayan, 'Aren Oportünizminin Niteliği', *Türk Solu*, 22 Temmuz 1969, Sayı 88.

[59] İbid., s.78

[60] Yazı, "Açık-Seçik" başlığıyla yayınlanmıştı. Adını değiştirdim.

YÖN; 20 Ocak 1967, sam 199, S. 3.

[61] Mahir Çayan, *Toplu Yazılar*, op.cit., s. 10

[62] İbid., s. 109

[63] Fikir Kulüpleri Federasyonu'nu, MDD çizgisine alan ekibin önde gelen isimlerinden iddianamelere yansıyan istihbarat örgütü bilgilerine göre, Mahir Çayan, Ertuğrul Kürkçü ile birlikte THKP-C kurucusu olan, Yusuf Küpeli, uzun bir hükmü çekmekte olduğu Niğde Cezaevi'nde, Uğur Mumcu'ya "özeleştiri" yapıyor.

"Bilmiyerek burjuvaziye hizmet etmiş olmakla birlikte burjuvaziden nefret ediyordum ve burjuvaziye hizmet ettiğimi anladığım an kendimi mahkûm etmekte tereddüt gösteremezdim."

"Mihri Belli oportünist olarak bile önemsiz bir kişi."

"Duruşmalarda, marksist olmanın çok iyi birşey olmasına karşın komünist olmadığımı, provokasyon niteliğinde anarşist, troçkist bir pisliğe bulaştığımı, hatta daha sonra karşı çıkmış olmama rağmen bunun yöneticilerinden olduğumu, işçi sınıfının bizleri yargılayacağını, istemeyerek provokatör durumuna düştüğümü vb. söyledim."

[64] *Emek*, 13 Nisan 1970, Sayı 25, s. 4

[65] "O dönemde, siyasi hayatta etkin olan bir marksist hareket olmadığı içindir ki, umutsuzluk yayılmıştır. TİP bir umutsuzluk yaymıştır, MDD bir başka umutsuzluk yaymıştır." "Bu hareket (MDD y.k.), komplocu bir harekettir. Komünist bir hareket değildir. Bir programı bile yoktur. Sarsak ve basit bir harekettir. İşte, gençliği kendisinden göstererek, bazı kişilerin ihtilâlcilerle pazarlığa oturmasına yarayan bir kumar oportünizmidir." "Komploculuktan amacım, siyasi kumarbazlıktır." "MDD hareketinin bu tutumu da yeni umutsuzluğa kaynak olmuştur." Uğur Mumcu, *Çıkmaz Sokak*, Onuncu Baskı, İstanbul, 19S4. s. 69-70-68-59-57-58.

Emek Dergisl'nde yazılanların çok daha ağırını, kendi geçmişine yöneltiyor. Bu türü, sevmiyorum. Böyle türleri olduğu için özeleştiri kurumunu eleştiriyorum. Bunlar, insanoğluna yakışmaz; çok metafizik görünüyor. Sanki Yusuf Küpeli'nin gözünün önünden perde kalkmış, vahiy gelmiş ve aydınlık'ı görmüş.

Albay Aydemir ile darbe girişimine katılmış: reddetmiş. TİP'li olmuş. Reddetmiş, İç-TKP olmuş: MDD çizgisini savunmuş. Sonra İç-TKP'den ayrılmış. THKP olmuş. Sonra reddetmiş... Peki sonra ne olacak? Hata yapmak ayıp değildir, hatayı kabul etmemek ayıptır" sözü ilk okul öğrencileri içindir. Çizgi değiştirmeyi bir yaşam çizgisi haline getirenlerin seksek oyununu devrimcilik sananların, en son çizgilerini değiştirmeyeceklerine nasıl inanmalı? Dünya dönüyor; ben yine de bu kadar çok dönmeyi ve dönenleri sevemiyorum.

[66] Dev-Genç'in önde gelen kadro elemanlarından Nahit Töre, yıllar sonra, hükmünü çekmekte olduğu Niğde Cezaevi'nde Uğur Mumcu'ya günah çıkarıyor. "O dönemde İstanbul TİP'in ele geçirilmesi istenmişti, MDD'nin o günkü önderleri tarafından: Bir kampanya başladı, bir kavga başladı. Hatta İstanbul İl Kongresi'ni döverek, zorbalıkla aldık." "Bizim karşımızda olan arkadaşları, şiddetle, zorbalıkla, tasfiye ettik ve hareketin dışına ittik. Bunların işçi sınıfına daha yakın bir politikaları vardı. Biz'den daha yakın politikaları vardı." Uğur Mumcu, *Çıkmaz Sokak*, İstanbul, 1984, Onuncu Basım, s. 77.

[67] İbid., s.5

[68] İç-TKP, yalnızca TİP'ne muhalefetten doğdu ve kısa bir süre sonra da, önce, ikiye ayrıldı. Başkan Mao'nun çizgisine Türkiye'de sahip çıkanlar Doğu Perinçek'in liderliğinde ayrı bir grup oldular. Siyasal Bilgiler Fakültesi asistanı Erdoğan Güçbilmez, bu

grubun lider kümesi içinde yer aldı. Daha sonra istihbarat örgütleriyle ilişkisi olduğu gerekçesiyle uzaklaştırıldı. Şimdi inşaat ticareti ile uğraşıyor.

[69] *Emek*, 1 Aralık 1969, Sayı, 16, s. 13.

[70] "Reddiye Dönemi", Aydın Üzerine Tezler'in Beşinci kitabında çözümleniyor.

[71] Buna Osmanlı usulü yaşam da denebilir.

[72] Celil Gürkan, *12 Mart'a Beş Kala*, İstanbul, 1986. s. 193

[73] İbid., s. 196

[74] Muhsin Batur, *Anılar ve Görüşler*, İstanbul, 1985, s. 306

[75] "Bu olayları, iki yasada değişiklik yapılmak istenmesi üzerine DİSK'in düzenlediği ve yönettiği hareket olarak görmek belki yanlış değildir, ancak değerlendirme yapabilmek için yeterli de sayılmaz." "Hemen belirtelim ki bu direniş, burjuvazinin ve onun iktidarının değerlendirdiği gibi 'kanlı bir ihtilâl provası' değildir. Çünkü öncelikle bu direniş, işçi sınıfını yöneten ve eylemi kontrol eden bir işçi sınıfı partisinin öncülüğünde olmamıştır. İkinci olarak direniş amacı iktidarı almak değil, ortadan kaldırılmak istenilen demokratik hakları savunmaktır. Üçüncüsü bütün ülkeye yaygın bir eylem olmayıp yalnızca iki şehirde olmuştur. Son olarak silahlı bir eylem değildir."

16 Haziran Günü, Valilik Konağında. İçişleri Bakanı ile toplantı yaptıktan sonra DİSK Genel Başkanı Kemal Türkler, radyodan bir açıklama yapıyor. "İşçi kardeşlerim, işçi sınıfının bilinçli temsilcileri, sizlere sesleniyorum. Beni iyi dinleyiniz. Anayasal haklarınız için direndiniz. Direniyorsunuz. Anayasamız her türlü toplantı ve yürüyüşlerin silahsız ve saldırısız olacağını emreder. Bizler anayasaya sımsıkı bağlı işçiler olduğumuz için hiçbir hareketimiz anayasaya aykırı olamaz. Ne var ki bizim aramıza çeşitli maksatlar güden kişiler, çeşitli kılıklara bürünerek girebilirler. Hatta kötüsü, gözbebeğimiz Şerefli Türk Ordusu'nun bir mensubuna kötü maksatlarla taş atabilir, tahrik yapabilirler. Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Genel Başkanı olarak sizi uyarıyorum." T. Arınır - S. Öztürk. *İşçi Sınıf-Sendikalar ve 15-16 Haziran*, İstanbul, 1976, s. 28-29-94.

[76] Devrimci işçi Sendikaları Konfederasyonu, DİSK, Türkiye Öğretmenler Sendikası, TÖS, Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu, Dev-Genç, 12 Mart Muhtırası'na destek telgrafları çekiyorlar.

Bundan önceki bölümde, bu telgrafların derlenmesinde, 9 Mart için hazırlanan Orhan Kabibay'in etkin olduğu yazıldı.

Yalnızca TİP, 12 Mart Muhtırası'nı benimsemedi. Bunu belirtmekten öteye gidemedi. Gücü yetmedi.

[77] Fenerbahçe'de futbol oynamış, bir süre Fransa'da geçirmiş ve gecikmiş bir Tıbbiyeli olan Memduh Ereni, 27 Mayıs öncesi TMTF çatışmaları sırasında tanıdım. Memduh, kendiliğinden, ilericiler yanında kavgaya katıldı. 28 Nisan'da çok emeği geçti. 27 Mayıs ile hayal kırıklığını tadması için uzun beklemesi gerekmedi. 9 Mart'tan önce, Ankara'ya geldi, yaklaşan iktidarı sezdirdi ve yardım istedi. Dost, ancak, üzgün ayrıldığımızı hatırlıyorum.

[78] Celil Gürkan, op.cit.s 128

[79] İbid., s. 130

[80] Nazlı Ilıcak, '12 Mart Cuntaları', *Tercüman*, 13 Nisan 1986

[81] Kurtul Altuğ, *12 Mart ve Nihat Erim Olayı*, Ankara, 1973, s. 70

[82] İbid., s. 152

[83] 1960 yıllarının önde gelen aktivistlerinden, İstanbul Teknik Üniversitesi Öğrenci Birliği Başkanı Harun Karadeniz, basımı ölümüne yetiştirilen çalışmasında, yazıyor. Aktarıyorum.

"MDD görüşü ilk yıl gençlik arasında pek tutunamadı. Fakat 1968 yılından itibaren tutunmaya başladı."

"MDD bir yandan gençlik içinde yerleşmeye çalışırken, öte yandan TİP içinde çalışmaya başladı. TİP içindeki ilk çalışma Şişli ilçesinde yapıldı ve ilçe ele geçirildi. Daha sonra diğer ilçeler ele geçirilecek ve nihayet TİP İstanbul İl Örgütü de MDD'cilerin eline geçecek ve fakat geçtiği andan itibaren adeta kapatılacaktı».

"Burada belirtmek istediğim nokta, MDD'cilerin çalışmalarının, bir örgütü çalıştırmaktan çok o örgütü ele geçirmeye yönelik oluşuydu. Bir örgüt ya da bir ilçe hedef seçiliyor ve ele geçirlliyordu, ancak, ele geçirildikten sonra bir çalışma yapılamıyordu."

"Son tahlilde cuntacı olan o dönemin MDD'cileri için iktidar değişmeli ve yurt severler iktidara gelmeliydi. Biz ise tepeden inme bir iktidar değişiminin yarar sağlamayacağına inanıyorduk." "Cunta getirici çatışmalara karşı çıkış ve sonu cuntaya yönelik olarak ortaya çıkan MDD'ye 'evet' demeyişim sürekli saldırıların gerçek nedeniydi. Yoksa yıllar yılı yürüyen ve kendince bir şeyler yapmak üzere çabalayan bana karşı sadece yukardaki olaydan ötürü 'oportünist, pasifist denmezdi." Harun Karadeniz, *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, İstanbul, 1975, S. 231-232-195-150 151. Harun'dan sonra Teknik Üniversite Öğrenci Birliği de, milli demokratik cephe, kontroluna geçiyor.

[84] "1974 sonunda ise bütün güçlü bağımsız; sendikaların DİSK'e katılması prensip olarak kararlaştırıldı ve 1975'te bu prensip kararı gerçekleşti." Kemal Sülker, *100 Soruda Türkiye'de İşçi Hareketleri*, İstanbul, 1976, s. 140.

[85] DİSK'in CHP'lileştirilmesine en çok TİP ve TİP'nden de Yürüyüş Dergisi karşı çıktı. TİP Genel Başkanı Behice Boran, böyle bir boşluğu doldurmak isteyen heveslileri "sosyalist havariler" olarak nitelendirdi. Genel Sekreter Sargın da, işleri bittikten sonra "limon gibi sıkılıp atılacaklar" dedi. Bunlar, Yürüyüş Dergisi kolleksiyonlarında var; tekrarlamak istemiyorum. Kuşkusuz sosyalist sendikaların DİSK içinde eritilerek CHP'lileştirilmesine karşı koymaya çalıştım. SİSK. Sosyalist İşçi Sendikaları Konfederasyonu, düşünmekle ve korumaya çalışmakla suçlandılar. Yalnızca not düşüyorum.

[86] "Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Kuruluşu, 1925-1940" başlıklı çalışmamda, bu konuyu ele alan, ayrı bir bölüm var.

[87] Aclan Sayılgan. Türkiye'de Sol Hareketler, İstanbul, 1968;Fethi Tevetoğlu, Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Hareketler, Ankara, 1967; İlhan Darendelioğlu, Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri, İstanbul, 1977; Mete Tuncay, Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925, Ankara, 1967.

[88] "Aydınlık Gazetesi'ne göre İsmail Bilen'in genel sekreterliğe el koyduğu tarih kesin olarak 24.5.1973'dür. *Gerekçeli Karar, Türkiye Komünist Partisi Davası*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1985, s. 70.

[89] A comprehensive survey of leftist organization, for example, listed a total of roughly 50 groups, of which 33 were said to be active in 1979 (including the stili proscribed Turkish Communist Party, TCP. Additional eight organizations claimed to speak for the Kurds.) (Aydınlık, 5 and 13 March; joint Publications Research Servine, JPRS..." Hoover Institution, *1980 Yearbook on International Communist Affairs*, 1980, s. 216.

[90] Bu dönemde, MİT içinde bürokratik sürtüşmelerin su yüzüne çıktığı anlaşılıyor. Çeşitli gizli örgütlerde ve radikal kanatta yer alan Kurmay Albay Turan Çağlar'ın yaşam çizgisi ilginç görünüyor: önce tasfiye ediliyor. Sonra gazetelerde Amerikalılara bilgi satarken bir emekli kurmay albayın, Turan Çağlar'ın, yakalandığı duyuruluyor. Daha sonra cezaevinde intihar ederek öldüğü ilân ediliyor.

[91] "Davamızda TKP'nin hedefine varmak için şiddete başvurduğu yolunda bir iddia mevcut değildir. Gerçekte de TKP'nin faaliyetleri içerisinde yaygın şiddet eylemine dönüştüğü yolunda yeterli delil elde edilememiştir." *Gerekçeli Karar, TKP Davası*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1985, s. 107. Sorumlu hukukçuların hu yargı ile verilen cezaları bir bilimsel karşılaştırmaya tutmalarını diliyorum.

[92] TKP Davası, Gerekçeli Karar, Genelkurmay Basımevi, 1985, s. 70.

[93] Mahkeme, "Devrimci Kanat" için, daha ağır cezalara hükmediyor.

[94] İbid., S.70.

[95] "1945 yılında gizli Türkiye Komünist Partisi yönetiminde Tek Cephe faaliyetinin legal alana geçmesi için bazı hazırlıklara girişildi. 4 Aralık 1945 nümayişleri ile komünistlerin sahneye koydukları oyun akamete uğratıldı." Aclan Sayılgan, *Türkiye'de Sol Hareketler*, İstanbul, 1976, s. 288.

Türkiye Üzerine Tezler dizisinin ikinci kitabında ayrıntılı bilgi ve çözümlemeler var.

Görüşler Dergisi ile Sabiha Sertel ve Behice Boran, Celâl Bayar ve Adnan Menderes grubuyla bir "cephe" kurmaya çalışıyorlar.

"Komünist meyilleri çoktan beri malûm olan Bayan Sabiha Zekeriya, Ekim ve Kasım aylarında Ankara'da milliyetçi diye tanınan bazı kimselere başvurarak, dış dünyadaki fikir ve sanat hareketlerini memlekete aksettirmek için Görüşler adında bir fikir dergisi çıkaracağını söyledi ve bu dergiye yazı yazacaklarına dair bilhassa Demokrat Parti kurucularından söz almak istedi." "Bu manzara karşısında temeli yeni atılan partinin kötü bir suikaste kurban olabileceğini düşündüm ve dergiyle hiçbir ilgileri olmadığını derhal ilân etmeleri hakkında Celâl Bayar, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'ye ikazda bulundum." Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Dördüncü Cilt, İstanbul, 1971, s. 48.

"Zekeriya Sertel'in yerini bu kez Vatan Gazetesi sahibi Ahmet Emin Yalman aldı."

"Bir gün İnönü'nün, Celâl Bayar'ı Çankaya'daki köşkünde bir akşam yemeğine çağırdığını öğrendik. O gece neler konuşulduğu konusunda bir haber verilmedi, daha sonra İnönü'nün Bayar'dan güvence aldığı, kendisine 'başarılar dilediği duyuldu." Emin Karakuş, *40 Yıllık Bir Gazeteci Gözüyle İşte Ankara*, İstanbul, 1977, s. 78 - 80.

[96] İstihbarat, organlarındaki bilgilere güvenilecek olursa, bu dönemde ateşli MDD ideolojisini ve politikasını savunduktan sonra, 12 Mart'ın ardından TKP'ne geçenler, yönetim kadrolarına gelemiyorlar.

[97] *TKP, TKP-İşçinin Sesi; TKP-Devrimci Kanat:İddianame*, İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı, İstanbul, 1982, s. 90

[98] Sevgili Aydan, büyük acılarla verdiğini bildiğim polis ifadesinin ilk sayfasında, nasıl sosyalizm bilincine geldiğini şöyle anlatıyor: "1963 yılında SBF'nin Maliye-İktisat Bölümü'nden mezun olduktan sonra lisans üstü öğrenim görmek üzere aynı yılın Eylül ayında İngiltere'ye Birmingham Üniversitesi'ne gittim. Okula gittikten sonra kiraladığım pansiyonda kalmaya başladım. Kendisini daha önceden tanımadığım aynı üniversitede doçentlik tezi üzerinde çalışan ODTÜ öğretim görevlilerinden Yalçın Küçük isimli bir Türk'le tanıştım. Kendisi ile sosyalizm sorunları üzerine ve Türkiye'deki politik gelişmeler üzerine konuşmalar yapardık. Kendisi Türkiye'de TİP'ni savunuyor ve bu partinin işçi sınıfı partisi olduğunu söylüyordu ve beni de TİP görüşleri doğrultusunda bilinçlendirmeye çalışıyordu." Mehmet Aydan Bulutgil, *Emniyet İfadesi, çoğaltma, s. 1.* Gerekçeli Karar'da şu biçime geliyor : Birmingham'da "Yalçın Küçük isimli doktorasını yapmakta olan bir Türkle tanışan sanık, önce Türkiye İşçi Partisi doğrultusunda bu şahsın etkisiyle bilinçlenmiş, bu doğrultuda da 1969 yılında İngiltere'deki Türk öğrenci derneklerini kapsayan İTÜF'ün çalışmalarına katılmaya başlamıştır." *Gerekçeli Karar, TKP Davası*, op. ait., s. 127. Doktora yapmıyordum, tez hazırlamıyordum; Rusya ve Doğu Avrupa Ülkeleri Araştırma Merkezi'nde *research fellow* olarak çalışıyordum, "Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Kuruluşu 1925-1940» adını taşıyan çalışmam burada ortaya çıktı. Dostluklarımla siyasal çalışmalarımı hep ayrı tutuyorum. Hâlâ pek çok sevgi duyduğum Aydan'ın bu acılı ifadesi, güzel bir dostluğu kayda dökmüş oluyor. Aydan'ın, kendisini sosyalist devrim çizgisinde gördükten önemli bir zaman sonra TKP'ne transfer edildiği iddia ediliyor...

[99] *TKP Davası Gerekçeli Karar*, op. cit., s. 128

[100] *TKP, TKP-işçinin Sesi, TKP-Devrimci Kanat*, op. cit., s. 32-33

[101] CIA, 1980 yıllığında, 12 Eylül'den önceki 1970 yılını gösteriyor. TKP üyelerinin toplamının 2000 oldu-

ğunu ileri sürüyor. 1982, 1983, 1985 yıllıkları "*negligible*", "*ihmal edilebilir*" olduğunu yazıyor. Hoover Institution, *Yearbook on International Communist Affairs, 1980 Yıllığı*, s. XIII; 1982, s.XX; 1983. s. XXIV; 1985, s. XXV. Buna ek olarak Gerekçeli Karar'da, PolitBüro üyesi Aydan Bulutgil'in, Merkez Komitesi üyeleri Çağatay Günel, Ulvi Oğuz, Birol Başören'in seçimle değil atama ile kurullara girdikleri yazılıyor. *Gerekçeli Karar. TKP Davası*, op. cit,., s. 78.

[102] TKP-B, İddianame, Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı, Ankara, 1981, s. 16

[103] "TSİP ayrılığından kısa bir süre sonra TKP/R merkezinde yer alanlar artık Türkiye'de sol hareketin birbirinden farklı bir çok merkeze ayrıldığını, reorganizasyonun anlamını yitirdiğini, Türkiye'de tüm solu bir çatı altında toplayacak bir partinin bulunmadığını, bunun tarihsel bir görev olduğunu ve bu görevi kendilerinin yapmakla zorunlu olduklarını savunarak TKP/R nın adını Türkiye Komünist Partisi-Birlik. TKP/B, şekline dönüştürdüler, bu tarihten itibaren yasa dışı parti bu adla, zamanımıza kadar çalışmalarını sürdürmüştür." "Çalışmaları sonucu tam anlamıyla yasa dışı komünist partisi kimliğine ulaşmıştır." *TKP-B, İddianame*, Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Satıcılığı, Ankara, 1981, s. 17. TKP-B, sanıklardan bazılarının polis ifadelerine göre 1980 yılı Haziran ayında otuz kişi ile kongre yaparak merkez komitesini seçiyor. İbrahim Seven ile birlikte dokuz kişi seçiliyor. *Gerekçeli Karar, TKP-B*, Ankara, 1984, s. 26.

[104] *Albay Süleyman Takkeci ve diğerleri, İddianame, DİSK, DİSK'e Bağlı Sendikalar...* İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı. İstanbul, 1982, s. 685-190. Sloganları kümelere ayıran ifadeler de, İddianame'de geçiyor; yalnızca aktarıyorum.

[105] 1977 Seçimleri'nden daha da yorgun çıkan Behice Boran ve Nihat Sargın, örgüt içinde aradıkları günah keçisini buluyorlar, sosyalist devrim çizgisini ısrarla savunanlara karşı tek yanlı bir kampanya başlatıyorlar. Bu tüm cephe savunucuları önünde bir "özeleştiri" yerine geçiyor.

Laz İsmail'in ham hayallerinin cezasını çekmek de Aydan Bulutgil'e düşüyor.

TİP, SD'den ve DİSK te SİP'ten temizlenince. Aydan Bulutgil ile Behice Boran ve Nihat Sargın oturup görüşmeye, başlıyorlar. Bu görüşmelerde Boran ve Sargın, "sendikalarda, demokratik kitle örgütlerinde kendi etkinliğini kırmak için TİP üyelerine karşı itici uygulamalar" yapıldığını söylüyorlar.

Polisteki ifadesine bakılacak olursa Aydan, CHP'den, pirinç'ten, umudunu yitirince sosyalistlere, bulgurlar'a yeniden dönüyor. Ahmet Kaçmaz ile de, lütfen oturup, görüşüyor. Ahmet Kaçmaz, yakın zamanda "ortaya çıkan ve devam eden sürtüşmelerin güvensizlik doğurduğunu" ve bunun giderilmesi gerektiğini ileri sürüyor. Mehmet Aydan Bulutgil, *Emniyet İfadesi*, 1981, daktilo, s. 34.

TKP Davası'nda TKP Merkez Komitesi üyeliğiyle suçlanan Ulvi Oğuz, siyasal yaşamına TİP çevresinde başladığını anlattığı ifadesinde, bir de, "TİP'lilerin denetiminde bulunan Maden-iş 13. Bölge Konseyi toplantısında kendilerinin desteklediği Özcan Pekşen'in bölge başkanlığına seçilmesini" sağladığını söylüyor. *TKP Davası, Gerekçeli Karar, op. cit., s. 138.*

[106] Y. Semyonov, 'Revolutionary Afghanistan: Eitght Years later', *International Affairs*, May 1986, s. 48-49

[107] *Süleyman Takkeci ve diğerleri, İddianame. DİSK, DİSK'e bağlı Sendikalar*, İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı, İstanbul, 1982, s. 27

[108] İbid., s. 462.

[109] İbid., s. 199.

[110] İbid., s. 467.

[111] İbid., s. 457.

[112] İbid., s. 468.

[113] Kemal Türkler tarafından savunulan "DİSK'in bütünlüğünü korumak için UDC'nin DİSK etrafında oluşturulması zaruret olduğu" görüşüne karşı çıkılıyor.

[114] İbid., s. 200.

[115] Celil Gürkan, op.cit. s. 171

[116] Muhsin Batur, op. cit., s. 288

[117] İbid., s. 285

[118] İbid., s. 287

[119] İbid., s. 268

[120] İbid., s. 290

[121] İbid., s. 292

[122] Hasan Cemal, *12 Eylül Günlüğü*, I. cilt, Ankara, 1986, s. 283

[123] *TKP-B, Gerekçeli Karar*, Ankara 1984, s. 45

[124] THKP-C Üçüncü Yol Örgütü, İddianame, İstanbul Sıkı yönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı, İstanbul, 1983, s. 37-38

[125] İbid., s. 43-4

[126] İbid., s. 59-60

[127] Albay Süleyman Takkeci ve diğerleri, İddianame, DİSK, DİSK'e Bağlı Sendikalar... İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı, s. 353-360.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

[1] Askeri Savcılar Koleji'nin işlevi, rejimi tehdit eden solculuk için ceza talebinde bulunmaktır; 12 Mart Askeri Savcıları'nın isteklerini gerekçelendirmek için daha özenli davrandıkları sonucuna varıyorum. Bunda burjuva legalitesinin hâlâ önemli olmasının da rolü var. "Aydın gençliğin en çağdaş kafalı, hür düşünceli olanları sol tarafından kolaylıkla avlanabilmektedir. Bunun başlıca nedeni sağın iskolastik teorileri ile asla bağdaşamamalarıdır. Bilhassa varlıklı aile çocuklarının kendi bağlı oldukları sosyal sınıfın karşısında durum takınmaları, bir yandan gençlikteki aşırı diğerkamlık duygusu ile açıklana-

bileceği gibi öte yandan yetersiz öğrenim sisteminin bu gençlere Atatürk milliyetçiliği doğrultusunda bir şey vermemiş olması ile de belirlenebilir." *İlhan Şenel ve diğerleri, FKF, Dev-Genç... İddianamesi,* Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı, Ankara, 1971, s. 32.

[2] Kurtuluş Savaşı'nda Halide Edip Hanım, topallaya topallaya yürüyen Albay Kamil'e, yaralı olup olmadığını soruyor; aldığı cevabı aktarmak gereğini duyuyorum. "Hayır, beni Konya'da mücadeleye karşı olanlar yakaladılar. Nazım'ın yanındaydım. O pencereden atlayarak kurtuldu. Mücadeleye karşı olan köylüler beni üç gün sürecek bir işkenceden sonra ölüme mahkûm ettiler. Birinci günü dayak attılar, hayli şiddetli; ikinci gün ayağımın tırnaklarını söktüler, işte acayip yürüyüş ondan geliyor. Üçüncü günü de beni soydular kollarımı ipe bağlayarak bir atın arkasına koydular. At hızla koşunca kafam yerlere çarpıp durmağa başladı." Halide Edip Adıvar, *Türk'ün Ateşle imtihanı,* İstanbul 1979, s. 225.

[3] Demokrasi ile iç savaş arasında kurduğum yakınlığa, en çok, "sivil toplum" modasının Türkiye acentalarının karşı çıkacağını ve ürkeceklerini sanıyorum. Karşı çıkmalarına söyleyeceklerim yok; ürküntülerini azaltmayı görev biliyorum.

Marx, "sivil toplum" kategorisini hazır bulduğu Hegel'in, sivil toplumu, "*belium omnium contra omnes*" olarak tanımlamasını doğru buluyor; "*definition of civil society as the belilum omnium contra omnes*", "sivil toplum herkesin herkese karşı savaşı" oluyor. Daha ileri giderek, Hegel'in Devlet Öğretisi'nin Eleştirisi'nde, Hegel'in çözümlemesinde devlet ile sivil toplum özdeşliğini, iki düşman ordunun özdeşliği olarak açıyor ve bu orduda her erin kendi safını bırakıp "düşman" orduya geçme imkânı olduğunu vurguluyor. "*The identity he* (Hegel, y.k.) *has established between civil society and the state is the identity of two hostile armies in which every soldier has the 'opportunity' to 'desert' and join the 'hostile' army. And it is perfectly true, that in so doing Hegel has furnished us with an accurate description of the present empirical situation.*" K. Marx, *Early Writings,* London, 1977, s. 101 ve 112.

[4] Ordu Valisi Reşat Akkaya, valilik görevini sürdürürken, resmi isteklerini, el yazısı ile MHP Genel Merkezi'ne gönderiyor. Devlet valisinin, MHP'den istekleri şunlar: "1.İstenen kadro talep ve takviyelerinin yapılması, 2. Araç, gereç, silah ve mühimmat bakımından takviye, 3. Fatsa, Aybastı ve Gölköy'le ilgili özel tedbir taleplerinin yerine getirilmesi, 4. İstihbarat grubu ile ilgili talebimiz, 5. MİT Bölge Müdürlüğü ile ilgili talebimiz, 6. Jandarma komandosunun da bölük seviyesine çıkarılması." Sağcı militan M. Pehlivanoğlu, asılmaktan kurtulmak için yaptığı ancak ölümden dönmesine yeterli olamayan itiraflarında şunları da söylüyor: "Biz bu polislerle mahallede komünist olarak tanıdığımız şahısların evlerini aramaya giderdik. Bu polisler yaptığımız aramalarda ele geçirilen silahları bize verirlerdi. Silah yasak olup, silahın sahibi suçlu duruma düştüğünden hiç sesini çıkarmazdı." *Albay Nurettin Soyer ve diğerleri, MHP'iye Ülkücü Kuruluşlar,* İddianame, Ankara, 1981, s. 244-245 ve 593.

[5] İlhan Selçuk'un bu fıkrası "Terfi ve Emeklilik" başlığı altında 25 Ağustos 1970 tarihinde. Askeri Şûra kararları sırasında yayınlandı. Adını, değiştirdim; yazıda. Orgeneral Kemal Atalay'ın emekli edilmesi savunuluyor. İkinci Ordu Komutanı Orgeneral Faruk Gürler'in, bu yolla, KKK olması mümkün oluyor.

Fıkra, Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na atama konusunda pek eşi olmayan bir dış müdahaledir: zamanında geçerli olabiliyor. Bu dönemde Faruk Paşa'nın KKK olması halinde o zamanki söyleyişle "düğmeye basarak", ihtilâli yapacağı kulaktan kulağa yayılıyor: Faruk Gürler, daha sonra, düğmeye basmak için Genelkurmay Başkanı olmasını şart koşuyor. Muhsin Batur uçaklarını Ankara semalarına çıkarıyor ve Faruk Gürler Genel Kurmay Başkanı da oluyor. Faruk Paşa'nın Genelkurmay Başkanlığı'nı önlemek için Madanoğlu, Avcıoğlu, İlhan Selçuk ve diğerleri Ziverbey Köşkü'ne çekiliyorlar ve işkenceden geçiriliyorlar.

"Ankara semalarında. Uçan Generalin jetleri uçmuş ve de Org. Gürler, Genel Kurmay Başkanlığına oturmuştu. Her ne kadar Batur'u eleştiriyorsak da bu ihtilalci eylemine bir anlamda yaşamımızı borçlu idik. Bir bakıma Batur kendisinin de bu suretle İşkence Köşkü'ne gelmesini önlemiş oluyordu. Dava askıya alınmıştı." "Nitekim o dönemde içeri alınan kişilerin tümüne Gürler, Batur, Kayacan suçlatılıyor ve bu ikrarlar el yazısıyla yazdırılıyor, daha sonra teybe okutuluyordu. Bunlar, Türün tarafından parti kulislerine ulaştırılıyor ve Gürler'in Genelkurmay Başkanı olmasını engelleyici düzenlemelere başvuruluyordu."Talât Turhan, *Bomba Davası,* İstanbul, 1986.s. 45 ve 50.

İlhan Selçuk, Kemal Paşa yerine Faruk Paşa'nın komutan olması için cesaretle yazı yazarken, başkalarının da, Faruk Gürler lehine hareket ettiğini bilmiyor. Celil Gürkan anılarında yazıyor; iktidardaki hükümetin polislikten gelme Milli Savunma Bakanı Ahmet Topaloğlu da, İlhan Selçuk türünden. Gürler için çalışıyor.

"Bilmem biliyor musun, Faruk'u Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na ben getirdim. Evet, şaşacaksın ama ben getirdim. Aslında Sunay Paşa, (o sırada cumhurbaşkanı, y.k.) Orgeneral Kemal Atalay Paşa'yı Kara Kuvvetleri Komutanı yapmak istiyordu. Ben uygun görmedim. Sayın Başbakanla o sırada Süleyman Demirel, y.k.) İstanbul'da görüştüm. Durumu anlattım. O da benim görüşüme yattı."

Celil Paşa, bu sözlere içerliyor ve özellikle Topaloğlu'nun "Faruk'u ben getirdim" demesine alınıyor. Faruk Paşa'nın bunu yalanlayacağını biliyor ve anlatarak soruyor. "Bakan haklı Celil... İşin doğrusu da bu... Eğer iş Cumhurbaşkanına kalsa idi Kemal Paşa'yı getirecekti buraya. Ama Başbakan ve Bakan ağırlıklarını koyunca İster istemez boyun eğdi." Faruk Paşa, Celil Paşa'ya bunları söylüyor. Celil Gürkan, *12 Mart'a Beş Kala,* İstanbul, 1986, s. 102 ve 104.

O sırada Hava Kuvvetleri Komutanı olan Muhsin Paşa ise ne bunları ve ne de ilerde Celil Paşa'nın yazacaklarını biliyor. Bilmezliğini yazıyor. "Ağustos 1970 tarihinde komuta katında yeni bir değişiklik

yapıldı. Cumhurbaşkanı, Hükümet ve Genel Kurmay Başkanı'nı aralarında neler cereyan etti, ben bilmiyorum, söylentilere dayanarak da bir şey yazamam."

"Kara Kuvvetleri Komutanlığı için iki aday vardı.. Birinci Ordu Komutanı Org. Kemal Atalay ve 2 nci Ordu Komutanı Org. Faruk Gürler. Sonunda Org. Gürler Komutanlığa getirildi; dış göreve atanmak istenen Org. Atalay ise bu öneriyi kabul etmeyerek emekliliğini istedi." Muhsin Batur, *Anılar ve Görüşler*, İstanbul, 1985, S. 186-187.

Burada eklemem gerekiyor; Türkiye bilimsel olarak incelenebilir.

Ağırlık bir fizik kavramdır. Eskiden Ankara ve Ankara'ya yakın Konya'daki İkinci Ordu Komutanlığı önemliydi; Kara Kuvvetleri komutanları ikinci ordudan geliyordu. Sanayiin, iş dünyasının ve işçi kütlesinin ağırlık kazanması. Birinci Ordu Komutanlığını önemli hale getirdi. İstanbul'da, Selimiye ve Harbiye'deki Birinci Ordu Karargâhları, iş ve işçi çevresini, en azından sık sık ilân edilen sıkıyönetim nedenleriyle yakından tanımak durumunda kalıyor. İş ve işçi çevreleri de komutanları tanıyorlar.

Yakın zamanda, Orgeneraller, Nurettin Ersin, Necdet Üruğ, Haydar Saltık, Necdet Öztorun, şimdiki adaylar Necip Torumtay ve Recep Ergun hep, Birinci Ordu Komutanlığı yaptılar. KKK ile Birinci Ordu Komutanlığı arasında bir sıra ilişkisi var.

İlhan Selçuk'un fıkrası, bu bilimsel sıra ilişkisini bozmaya katkıda bulunuyor.

[6] Hikmet Çetinkaya, *Sancılı Yıllar*, 1965-1971, İstanbul, 1986, s. 31.

[7] Celil Gürkan, *12 Mart'a Beş Kala*, İstanbul, 1986, s. 171

[8] Hikmet Çetinkaya, op. cit., s. 69.

[9] George S. Harris, *Troubled Alliance*, Washington D.C., 1976, s. 139.

[10] Harun Karadeniz, *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, İstanbul, 1975, s. 196.

[11] Eşitsiz gelişme yasası, şiddet ile birlikte bulaşıklığı da getiriyor: Kendi ırkının üstünlüğünü reddeden ırkçılar yalnızca Türkiye'de yaşıyor. MHP'nin kapsamlı itirafçısı Nurullah Tevfik Ağansoy, Metris Cezaevi'nde yazdığı, "İtiraf-Araştırma" adını verdiği itiraflarında şunları yazıyor. "Şaman görüş yanlıları, İslâmiyet'in Türk şuurunu yok ettiği ve millet üzerinde uyuşturucu etki yaptığını savunarak Türkçülük-Turancılık ve Soyculuk ilkelerini kabul" ediyorlar ve "şaman dinine dönülmesini" savunuyorlar, "Türk ırkının üstünlüğünü esas kabul eden fikri yapıya bağlı kalıyorlar. Şamanistlerin "marksist Türkçü lakabıyla anılmaları, Ülkücü kuruluşların içerisinde barınmaya devam etmeleri, partinin bütün imkânlarından yararlanmaları sebepleriyle ilk olarak İstanbul Şişli MHP ilçesi Şişli BÜD'den silah zoruyla atılmışlar; çatışmalar çıktıktan sonra başta liderleri Ahmet Turhan Coşkun, Adem Güler, İlhan ve Mehmet isimli kişiler elimizde bulunan Edirnekapı Yurdu'nun müzik odasına götürülerek sabaha kadar dövülüp tamamen tecrit edilmeleri sağlanmıştır." Şamanizmi savunan kişiler 1975-1978 yıllarından sonra tamamen silinmişlerdir." Nurullah Tevfik Ağansoy, *İtiraf-Araştırma*, Metris-1986, s. 184.

[12] *MHP ve Ülkücü Kuruluşlar, İddianame*, Ankara Sıkı Yönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı, Ankara, 1981, s.128-129.

[13] Nurullah Tevfik Ağansoy, *İtiraf-Araştırma*, Metris, 1986, s. 20

[14] İbid., s. 21

[15] *MHP ve Ülkücü Kuruluşlar, İddianame*, op. cit., s. 603

[16] Bu kampların kapatıldığı konusundaki kanı yaygındır; gerçek değil. Tevfik Ağansoy, "Komando Kampları" konusunda da bilgiler veriyor: "Bu kamplardan Bursa ve İstanbul'da 1974 ve 1976 yıllarında kurulan ikisine katıldım. Belli bir kamp programı çerçevesinde, askeri disiplinle yetiştirilme, dava şuuruna erdirme, miting dağıtma, düzenleme, yürüyüş, kültür fizik, yakın döğüş fikir eğitimleri v.s. çalışmalarından oluşan bu kamplar fikren ve bedenen tecrübeli eğitimciler tarafından yönetilir. Her semtten, izci ocaklarının kurulu olduğu okulların çoğunluğundan 'izci kampı' adı altında gençlerin bu kamplara götürüldüğü de çok olmuştur». *N. Tevfik Ağansoy, İtiraf-Araştırma, op. cit,, s. 112.*

[17] Zaman içinde İslâmik baskının MHP üzerindeki etkisini "komando kampı" günlük programındaki değişiklikle de görmek mümkün oluyor. 1970 yılında açılan komando kampının yazılı programına göre, uyanma, saat altıdan üç buçuğa alınıyor; saat 03.50-04.15 arasında sabah namazına yetişmek gerekiyor. Öğle namazının saati ayrı ve namazdan sonra yemek ve yemekten sonra da "dini konularda sohbet" başlıyor. Judo, karate, güreş çalışmalarından sonra bir saat dinlenme var; sonra "dini konularda sohbet" yeniden başlıyor. Bir saat kadar "miting dağıtma ve düzenleme usûlleri" üzerinde ders gördükten sonra "akşam namazı" için duruş zamanı geliyor. Biraz yürüyorlar ve "yatsı namazı" kılıyorlar. Uyuyorlar. *MHP ve Ülkücü Kuruluşlar İddianamesi*, op. cit.,s. 608-609.

12 Eylül'den hemen önce gelen, Korner türünden CIA bağlantılı Amerikan Büyükelçisi Spain, 12 Eylül'den hemen sonra gittiği Washington'da yazdığı anılarında Albay Türkeş'i de anlatmadan edemiyor.

"Gerçekten, genel olarak, bize sıkıntı yaratacak ölçüde, *pro-american*, 'Amerikan taraftarı' biliniyordu."

"Türkiye politikasında 'eli kırbaçlı', *man on horseback* rolüne hevesli bu kimse, Türkiye'de tanıdığım bir sürü profesör eskisi politikacılara, şaşırtıcı ölçüde, çok benziyordu."

"Türkiye'nin Birleşik Devletler ile yakın bağlarına verdiği önemi vurguladı."

"Örnek verdi. Birleşik Devletler'in kendi özgür toplumunda komünistlere, hoşgörü gösterebileceğini ve göstermesi gerektiğini söyledi. Eğer Türkiye Batı Yarıküresi'nde olsaydı, Türkiye de aynını yapabilirdi. Fakat Sovyetler Birliği'ne komşu olunca, Türkiye'nin, kendi komünistlerini, olabildiğince tam ve şiddetle ezmekten başka tercihi yoktu." J.W. Spain,

American Diplomacy in Turkey, Praeger, 1984, s. 9-10.

[20] Nurullah Tevfik Ağansoy, *İtiraf-Araştırma*, Metris, 1986, s. 25-25/111.

Ağansoy'un Metris'te yazdığı ve tutanaklara geçirilen ifadesini, hiç değiştirmeden aktarıyorum. Son derece öğretici buluyorum. Ağansoy, "resmi", "devlet için" türünden vurgulamak istediği ifadeleri büyük harf yazıyor. Küçük harfe çevirdim.

[21] Oğuzhan Müftüoğlu, *Sorgu, Dev-Yol Ana Davası*, Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Mahkemesi, tutanak 82/50, s. 91-92. Yalnızca başlığı ben koydum.

[22] "1965'e kadar daha çok ilerici-gerici gençlik biçimindeki ayrım, 1965'ten sonra yavaş yavaş solcu-gerici ve giderek sağcı-solcu biçimini alıyordu. Gençliğin sola kayması egemen güçleri rahatsız etmeye başlamıştı. Daha önceleri CHP'ye yakın bir çizgi izleyen ilerici gençler, 1965'ten sonra artık yavaş yavaş TİP'e paralel bir çizgi içine giriyorlardı." Harun Karadeniz, *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, İstanbul, 1975, s. 76.

[23] 1970 yıllarının sol gündeminde, 1960 yıllarında, ortaya çıkarılan bu iki kurumun yıkılması önemli bir yer tutuyor. "İhtilâl, evlâdını yiyor" sözü tersinden işliyor: çocukları, bu iki kurumu, temizliyorlar. Geçmişin ağırlığından kurtulmak istiyorlar; olabilir. Türkiye'de ne yazık, her on yıl bir taze başlangıç oluyor. 1980'li yılların başlarında, ilk yarısında, yeni bir on yıla ve belki de bu kez yeni bir bir-buçuk on yıla başlarken, daha da "taze" olmak gereğini duyuyorlar.

[24] *FKF-Dev-Genç, İddianame*, Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı, Ankara, 1971, s. 45

[25] Harun Karadeniz, op. cit., s. 139

[26] *FKF-Dev-Genç, İddianame*, op. cit., s. 34

[27] Seçme Teknik Çalışmalar'da yer alan bazı incelemeler, bu tartışmaya, daha ayrıntılı bir biçimde değiniyor. Y. Küçük, *Seçme Teknik Çalışmalar*, Ankara, 1981

[28] Thomas S. Kuhn, *Stiucture of Scientific Revoiutions*, Chicago, 1962-1970, s. 93 ve 92.

[29] Haftalık Ant Dergisi'nin 25 Haziran 1968 tarihli sayısı, kapakta, çok büyük, "Gençlik Reform Değil Devrim İstiyor" grafiği ve yazısıyla çıkıyor. İçerde Maurice Duverger'in "Avrupa Gençliğinin Başkaldırısı" başlıklı incelemesiyle, benim "Rüzgâr Ekenler..." yazım aynı sayfada yer alıyor. "Rüzgâr Ekenler..." incelemesini, hiç değiştirmeden ve özgün başlığıyla, metin-içi ek olarak yayınlıyorum.

[30] Hikmet Çetinkaya, op. cit., s. 48.

[31] "Bu hareketler faşizmi getirir" sözü çok komik ve ciddi olmaktan uzak bir sözdür. Kapitalizmin diktasının hangi koşullar altında geleceğini bilmek için değil bilimsel sosyalist teoriyi, birazcık sosyoloji bilmek bile yeterlidir."

"Halk demokratik öğrenci hareketlerine karşıdır ve bu hareketler AP iktidarının işine yarıyor" iddiası da soyut, açık olmayan ve yanlış bir iddiadır. Halkın hangi kesimi, neye, niçin karşıdır?"

"Yoksul köylü, topraksız köylü, bizatihi kendisi toprak işgalleri yapmakta ve öğrenci boykot ve işgallerinin temelindeki gerçeği anlamaktadır." Mahir Çayan, *Toplu Yazılar*, Ankara, 1978, s. 7.

Mahir, gözünü köylü hareketlerine dikmiş; Harun, işçi cephesindeki gelişmeler konusunda bilgi bırakıyor.

"Biz üniversite işgali, reform ve eğitimde devrim çalışmalarıyla uğraşırken, öğrenci birliğine bir sendikacı geldi ve benimle tek görüşmek istediğini söyledi. Ve fısıltıyla konuşmaya başladı."

"Uzun süredir Derby'de grev halindeyiz, grev hiç etkili olmuyor. Biz fabrikayı işgal edeceğiz. Bu iş yarın sabah yapılacak. Bize yardım eder misiniz?"

"1968'in Temmuz ayında Derby işgal edildi. Biz öğrenciler olarak, kalkıp gittik ve yapılan eylemin haklı olduğunu ve bütün öğrencilerce desteklendiğini belirten konuşmalar yaptık."

"Türkiye işçi sınıfı artık yeni bir düzeyde eyleme başlamıştı ve bu işgal daha sonra Demir-Döküm, Hisar Çelik gibi fabrikalarda" sürdü.

"Demir-Döküm işgalinde ise çatışma emniyet kuvvetleri ile işçi aileleri arasında" geçti. Harun Karadeniz, *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, İstanbul, 1975, S. 136-137.

[32] Harun Karadeniz, op. cit., s. 141.

[33] Yapılır, biliyorum. Harun'dan on yıl kadar önce öğrenci liderliği, benim üzerime de, düşmüştü. Eisenhower, Birleşik Devletler Başkanlığı'ndan ayrılıyor ve Türkiye'de bir nezaket ziyareti yapıyordu. Bilmiyordum; uçağı Türk havalarına girmeden çok önce, Siyasal Bilgiler Fakültesi yurduna gelen birinci şube görevlileri, beni uyandırdılar. Çankırı Caddesi'nde köhne Birinci Şube'ye götürdüler. Eisenhower'in uçağı Türk havalarından ayrılıncaya kadar tuttular. Ne ise, kısa sürdü. Özgürlüğüm ile Amerika'nın Türkiye'deki varlığının tersliğini öğrendim.

[34] Hikmet Çetinkaya, op. cit., s. 59

[35] İbid., s. 60

[36] Ufuk Güldemir, Kanat Operasyonu. İstanbul, 1985, s. 37-8

[37] İtirafçı Saban Taşçı, itiraf dilekçelerinde, İstanbul'da Niğde Öğrenci Yurdu'ndan "örgütün mevcudiyetini ve gücünü simgeleyen bir prestij merkezi" olarak söz ediyor. "Yurdun terkedilmesi yani kimsenin kalmaz olması, sağ görüşlülerin eline geçmesi ya da muhtelif başka sol grupların hakimiyetine girmesi, örgütün prestijine darbe sayılacağı için yurdun elde tutulması, kaptırılmaması, örgütün merkezi düzeyde önem verdiği bir konuydu." "Ne var ki genelde terör boyutlarını artırdıkça yurtlardaki silahlı faaliyetler yoğunlaştıkça yurtlarda barınma cazibesini yitirmeye başlamıştı. Özellikle 1978-79 yıllarında Niğde Yurdu'nda kalacak adam bulunamaz olmuştur. Yurtta beş-on kişi gibi çok az sayıda insan kalıyordu. Yurt kendini finanse edemez hale düşmüştii. Bu yıllarda yurtta nöbet tutmak ve yurda gelen gidenin çok olduğu izlenimini çevreye vermek amacıyla Niğde Yurdu'nun adında simgeleşen örgüt prestijini korumak için İstanbul'un diğer bölgele-

rindeki örgüt mensupları nöbetleşe olarak grup grup gelip giderek nöbet tutuyorlardı." Şaban Taşçı, *İtiraflarım, Birinci Ordu ve Sıkıyönetim Komutanlığı'na* 12.8.1985 tarihli dilekçe, s. 8,

[38] FKF-Dev-Genç, İddianame, op. cit., s. 70.

[39] Harun Karadeniz, op. cit., s. 162-63.

[40] G.S. Harris, Troubled Alliance, op. cit., s. 143.

[41] *Ant, 25 Haziran 1968, Sayt 78.* Yazıda adı geçen üç doçent, daha sonra profesör oldular; Sencer Divitcioğlu, İdris Küçükömer ve hâlâ üniversitedeki görevini sürdüren Gülten Kazgan. Bu yazıyı yazdığım zaman ODTÜ öğretim üyesiydim.

[42] "*Atonalite*-Klasik tonalitenin ve majör beşli düzen, (tam büyük akor) esasında kurulu armoni çerçevesinin büsbütün dışına çıkma iddiasını güden yazı tarzı."

"Atonal besteciliğin yenilikçi çığırında modülasyon ve ton değişmelerinin sayısı öylesine yığın halindedir ki, modallarını tam olarak tayine imkân kalmamakta, neticede tonsuzluk ihsası uyanmaktadır. Atonal: Eksensinsiz: atonalîite: Eksensizlik." Mahmut R. Gazimihal, *Musiki Sözlüğü*, İstanbul, 1951 ,s. 24.

[43] "Proudhon büyük başağrıları yaratıyordu. Ütopyacılara yönelik göstermelik eleştirileri ve muhalefeti (aslında bir Fourier'nin, bir Owen'ın ve diğerlerinin, ütopyalarında yeni bir dünyanın beklentisi ve düş yolu anlatımı var: Proudhon ise yalnızca bir küçük burjuva ütopyacısıdır.) önce öğrencileri, '*jeunesse brilliante*", daha sonra da özellikle lüks sanayilerde çalışan, bilmemekle, birlikte, eski saçmalara kuvvetle bağlı olan Paris işçilerini, kendine çekti ve iğfal etti." 28 Aralık 1846, Marx'ın P.V. Annenkov'a mektubu. K. Marx-F. Engels, *Selected Corrospondence*, s. 172.

[44] "Orduyu ihtilâle davet etmek için bir ülkenin uçurumun dibine gittiği kanaatinin yayılması yeterlidir. Bu kanaate varıldığı zaman askerler gelip otururlar. Ondan sonra birtakım kadrolar, yeni politikalar ortaya koyar. Önemli olan da zaten askerin müdahale etmesi değil, ondan sonra ortaya konan politikalardır."; "Askeri müdahalelerin senaryosu dışarda hazırlanır. Ülke dışında. Ortam yaratılır, ortam yaratıldığı zaman Türk insanının davranışları zaten bellidir, şartlı refleksleri vardır."; "ABD veya İngiltere'nin on bin tane anarşisti veya bazı subayları dershaneye sokup meram anlatmasını düşünmüyoruz, herhalde."; "Bilmiyorum kime söylediklerini. Ama herhalde çok az sayıda insandır, bunlar. Onların, bazı grupların iktisaden ilişkide bulundukları birtakım kimseler olması muhtemel. Olayların içinde bunların varlığını kabul etmek lâzım."; "Olabilir. İşadamları ve mafyalar. Mafyaları esas itibariyle gizli servislerin uzantısı kabul etmek lâzım. Yirminci yüz yılın bu çağında gizli servislerden bağımsız bir mafya yaşayamaz. 1930'ların Amerika'sı gibi. Sonra işadamları bürokratları etkiler. Rüşvet ve menfaat mekanizmaları çalışır. Sonunda bu işler tezgâhlanır." 'Eski MİT Ajanı Mahir Kaynak Askeri Darbeleri Anlattı', *Erkekçe*, Eylül 1986, s. 24-22-24.

[45] "Marx'tan önce yalnızca feodal, burjuva, peti-burjuva ve ütopyacı sosyalizmler ile bunların bazı unsurlarının karışımından oluşan sosyalizmler olduğu için, her birisi belli bir reçeteye sahip olduğunu iddia eden ve gerçek işçi sınıfı hareketinin dışında duran bu sosyalistlerin tümünün, gerçek hareketi, bütün biçimleri ile ve kuşkusuz birlikleri ve grevleriyle, kütleyi kurtuluşa götüren biricik yoldan, hakiki inanç yolundan, saptıran yanlış yollar saydıkları açıktı." Engels'in August Bebel'e, 15 Ekim 1875 tarihli mektubu. K. Marx-F. Engels, *Selected Corrospondence*, s. 281.

[46] Turgan Arınır-Sırrı Öztürk, *15-16 Haziran* 1976, İstanbul, s. 86.

[47] İbid.s, 85

[48] 15-16 Haziran günleri yürüyen fabrikaların başlıcaları şunlar: Aeg-Eti, Aksan, Arçelik, Auer, Aygaz, Bürosan, Çelik Endüstrisi, Çelik Halat, Chrysler, Cibali Tekel Kutu, Demirel Kollektif Şirketi, Derby Lâstik, Devlet Malzeme Ofisi, Eas Akü, Elektro-Metal, Esas, Eternit, Gıslavet, Gazal, Grundig, Haymak, Hoover, Koruma Tarım ilâçları, Magirus, Makina Tarım, Mutlu Akü, Otosan, Philips, Profilo, Rabak, Singer, Simko, Simso, Sungurlar Kazan, Şakir Zümre, Türk Demir Döküm, Türk-Kablo, Türkeli, Uzel Traktör. Turgan Arınır ve Sırrı Öztürk, *15-16 Haziran*, İstanbul, 1976, s. 89.

[49] Bugünlerde ve bundan sonra 1978 sonrası günlerinde Türkiye'de zenginler çok büyük bir korku yaşadılar. 12 Mart ve bundan sonra 12 Eylül, bu korkuyu, zenginler için aşırı güvene ve Türkiye solculuğunu hiçe sayma duygusuna dönüştürdü.

Türkiye'deki zenginlerin aşırı güveni, hem ekonomi politik alanda ve hem de günlük yaşamlarında her türlü ölçüyü bir tarafa atarak hareket etmelerinden anlaşılıyor. Bir formülü buldukları ve ebedi iktidarı yakaladıkları görüntüsünü veriyorlar. Bunun en açık kanıtı, Türkiye'deki gayrimüslim zenginlerde görünüyor. 1940 ve 1950 yıllarındaki gösterişli tüketimlerini 1960 yılları ve 1970 döneminde dizginlemeye başlamışlardı ve şimdi gösteriş oburluğunda yarışıyorlar.

Bakanlar Kurulu Başkanı Turgut Özal'ın eşinin bir sarayda düzenlediği eğlenceye katılanlara, Osmanlı giysilerini mecbur etmesini Sabah Gazetesi "Osmanlı Böyle Battı!" ve skandalları haber veren Hafta Sonu Gazetesi de "Padişahlara Lâyık Bir Gece" başlıklarıyla haber ediyor. Türkiye'nin zenginlerinin eşlerinin Osmanlı cariyeleri giysileriyle fotoğrafları var; özellikle gayrimüslimlere yakışmıyor.

Bunu her türlü korkuyu yenmenin bir arkaik kanıtı sayıyorum. *Sabah*, 6 Ağustos 1986.; *Hafta Sonu*, 8 Ağustos 1986.

[50] Turgan Arınır-Sırrı Öztürk, *15-16 Haziran*, s.91

[51] Türkçe'de köprüler açıldığı zaman kapanıyor.

[52] *Fatsa, İddianame*, Erzincan Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı, Ankara, 1982, s. 143

[53] "Ekonomi kendi iç dinamiği ile gelişmekte, emperyalizme bağımlı olarak onunla bütünleşmiş olmaktadır. Bu metodun uygulanması ile, sömürülen ülkelerde, geçmiş dönemlere kıyasla, toplumsal üre-

tim ve nispi refah artmakta, bunun sonucu olarak da, sınıflar arası çelişkiler görünürde yumuşamakta, halk kitlelerinin düzene karşı tepkileri ve memnuniyetsizlikleri pasifize edilerek bu tepkiler ve memnuniyetsizlikler ile oligarşi arasında 'sun'i denge' meydana gelmektedir." *THKP/C Devrimci Yol, İddianame,* Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı, Ankara, 1982, Birinci Cilt, s. 85.

[54] *TKP/M-L, İddianame,* İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı, III, Birinci Cilt. İstanbul. 1983, s. 70.

[55] TKP-B davasında sanık Sıtkı Seyhun Şirin, polis ifadesinde, "1973 yılına kadar herhangi bir siyasi görüşe sahip olmadığını, bu tarihlerde okumakta olduğu ODTÜ'nde diğer öğrencilerin gittiği ve TSİP tarafından açılmış olan Ankara Demokratik Yüksek Öğrenim Derneği adlı derneğe gidip gelmeye başladığını ve bu derneklerde verilen eğitim çalışmalarına katılarak devrimci bir yapıya sahip olduğunu, dernekte Mehmet Ali Yılmaz, Taner Akçanı, Melih Pekdemir, Mustafa Kaçaroğlu gibi şahısların seminerler verdiklerini ve TSİP'in görüşlerini Aykut Başaran, Hasan Sinemilioğlu, Ethem Kiper isimli şahısların savunduklarını" söylüyor. *TKP-B, Gerekçeli Hüküm. Ankara, 1984, s. 22.* "Kadro ve taban oluşturmak maksadıyla gençlik içinde çalışmalara hız ve önem verilerek daha sonra kurulacak Dev-Yol örgütünün çekirdeğini oluşturan Oğuzhan Müftüoğlu, Nasuh Mitap, Ali Alfatlı ile birlikte Ankara Devrimci (demokratik?, y.k.) Yüksek Öğrenim Derneği, ADYÖD, içinde çalışmalar sonucu, bu dernek yönetimini ele geçirip başkanlığa bilâhare Dev-Yol tarafında yer alan Ali Alfatlı'yı getirmişlerdir, önce kişisel gibi görünen, giderek Mustafa Kaçaroğlu ve arkadaşlarının Mahir Çayan'ın görüşlerini... (burada eleştiri konuları sayılıyor, y.k.) eleştirmesi nedeniyle ideolojik farklılık belirgin hale gelmiştir. Oğuzhan ve arkadaşlarının Devrimci Gençlik Dergisi'ni çıkarmasına karşılık Mustafa Kaçaroğlu ve arkadaşları 'Yol Ayrımı' başlıklı yazıyı teksirle çoğaltarak görüşlerini ana hatlarıyla açıklamışlardır." *THKP-C/Kurtuluş,* İddianame, İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı, İstanbul, 1982, s. 25-26.

[56] "İlk Vatan Partisi, 29 Ekim 1954 günü kuruldu. Bu parti siyasi hayatta faaliyetini sürdürürken sonra 21 Ocak 1975'de yeniden Vatan Partisi adı ile siyasi faaliyete başladı." *Vatan Partisi, İddianame,* İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı, İstanbul, 1984, s. 6.

[57] *TKP/M-L, İddianame,* İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı, III, Birinci Cilt. İstanbul, 1983, s. 70.

[58] Halkın Devrimci Öncüleri, İddianame, İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı, İstanbul, 1981, s. 18.

[59] THKP/C-Devrimci Yol, İddianame, Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı, Birinci Cilt, Ankara, 1982, s. 87.

[60] Devrimci Yol ile ilgili bir başka iddianamede şu bilgiler veriliyor: "THKP/C içerisinde bir grup 1975 yılı Kasım ayında 'Emperyalizm ve Oligarşiye Karşı Devrimci Gençlik' dergisini çıkarmaya başlamış ve 9 Ağustos 1976 tarihinde Devrimci Gençlik Derneği Federasyonu'nu, TDGF'nu, kurmuştur."; "Kuruluşu destekleyen örgütler ise THKP/C, THKO ve TİKKO'dur"; "Devrimci-Gençlik Derneği Federasyonu, yaklaşık olarak 70 derneği çatısı altında toplamıştır." *Devrimci Yol, İddianame,* İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı, İstanbul, 1981, s. 51. TİKKO, TKP/M-L örgütüne bağlı, Türkiye İşçi Köylü Kurtuluş Ordusu, demek oluyor.

[61] *DİSK-DİSK'e Bağlı Sendikalar İddianame,* İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı, İstanbul, s. 122.

[62] İbid., s. 123

[63] *Fatsa İlçesi Yasa Dışı THKP/C Devrimci Yol Davası, İddianame,* Üçüncü Ordu ve Erzincan Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı. Ankara. 1983. s. 209-210.

İddianame'den olduğu gibi aldım. Adını koydum. 12 Eylül öncesinde polis öldürdükleri iddiası ile tutuklananlar arasında, bir keşif sırasında kaçarken öldürülme vakalarına çok rastlıyorum. Neden kaçıyorlar, nasıl kaçıyorlar ve öldürülmeden yakalanmaları niçin mümkün olamıyor; sorular, ortada duruyor.

[64] *MHP ve Ülkücü Kuruluşlar, İddianame,* op. cit,.. s. 286.

[65] MHP Genel Merkezi'nde elde edilen "Eğitim Sekreterliğinin Talepleri" belgesinden on ikinci ve on üçüncü emirleri de aktarmam gerekiyor. "12. Jandarma Karakolu'nun duvarına yahut, yakınına 'faşist ordudan hesap sorulacak-THKP-C. Hükümet Konağı'na yakın bir yere veya duvarına 'MİT'ten hesap sorulacak-THKP-C, 'Kızıldere'nin intikamını aldık-THKP-C sloganları yazılarak emniyet kuvvetlerinin bizimle uğraşmasını engelleme yoluna gidilmeli (bunu da tek veya görevli kişi dışında kimsenin bilmemesi gerekir), bundan başka aynı şekilde bölgedeki sağ zihniyetli askeri komutanların ismi yazılarak hesap sorulacağı, TKP-ML, TİKKO veya THKP-C imzaları atılarak yazı yazılmalı ve yukarıda adı geçen sloganları bir dosya, teksir kâğıdının 1/6 ına, yani bir kâğıdı altıya bölerek, el ile belli bir miktar yazılarak (o bölgede hangi komünist hücre faaliyet gösteriyorsa onun imzası atılarak, yani bir tek hücrenin ismi yazılarak) duvarlara yazıları yazı ile aynı günde adı geçen mahallere atılmalı, bu plan bir kez uygulanmalı ve zamanı, mekânı iyi değerlendirilerek harekete geçmeli, yapılan hazırlıklar teşkilâtın bulunduğu bölgenin dışında bir kişi tarafından yapılmalı ve aynı kişinin kullanacağı bir araba ile dağıtılmalı, bütün bunlar tezgâhlanırken hiçbir ipucu bırakılmamalı, hatta yazıda kullanılan kalem ve diğer malzemeler bir suya atılmalıdır." 13.Fabrika, banka ve lüks otel duvarlarına, camlarına komünist slogan, 'kahrolsun komprador, patron ağa düzeni' yazmalı ve küçük kâğıtlara el ile yazılarak o mahale atılmalı, bunda da yukardaki gizlilik esaslarına dikkat edilmeli." *MHP ve Ülkücü Kuruluşlar, İddianame,* Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı, Ankara, 1981, s. 621.

[66] İbid., s. 309

[67] İbid. s. 590-591.

[68] *Nurullah Tevfik Ağansoy, İtiraf-Araştırma,* op.

cit., s. 37- 35 MHP ve Ülkücü Kuruluşlar, İddianame. op. cit., s. 634.

[69] Pehlivanoğlu, birinci itirafının kendisini ölümden kurtarmadığını anlayarak yaptığı ikinci itirafında, Abdullah Çatlı'nın, kendisine TÜŞKO'nun Türkiye Ülkücü Şeriatçı Komando Ordısu'nun, Türkiye düzeyinde kurulu olduğunu ve Ankara sorumlusunun ise Mustafa Pehlivanoğlu ile birlikte Mamak'tan kaçan ancak Pehlivanoğlu türünden yakalanmayan İsa Armağan olduğunu söylediğini belirtiyor. *MHP ve Ülkücü Kuruluşlar İddianame*, op. cit., s. 595.

[70] *MHP ve Ülkücü Kuruluşlar, İddianame,* op. cit., s. 634

[71] YÖK sistemi ile birlikte 1402 sayılı sıkıyönetim yasası çerçevesinde üniversite görevleri sona erdirilen öğretim üyeleri listesinin dışında tutulan ve YÖK döneminde Erzurum'dan Gazi Üniversitcsi'ne aktarılan Profesör Orhan Türkdoğan, 14.4.1979 tarihli mektubunda Albay Türkeş'e şunları yazıyor. "Sola sistemli bir şekilde yüklenmemiz hepimizin cepheden taarruza geçmesiyle mümkün olacaktır. Sanıyorum, bir çok arkadaşlar tehdit edilme ve ölüm endişesiyle sinmiş durumdalar. Komünizm gelirse zaten ölecekler, binaenaleyh korkunun ecele faydası yoktur. Bunları yattıkları kış uykusundan uyandırarak cepheye sevk etmenin zamanıdır. Bu da ancak sizlerin sert bir yazısıyla hepimize görev vermenizle mümkün olabilecektir."

[72] İbid., s. 615

[73] *Cumhuriyet,* 20 Kasım 1978.

[74] "MHP yöneticileri, görev ve sorumluluğun Ordu'ya devri isteği nedeniyle Savcılık'ta ifade verecek." *Cumhuriyet,* 21 Kasım 1978. "Milliyetçi Hareket Partisi'nin 'yetki ve sorumluluğun askeri yönetime devredilmesini' isteyen Genel İdare Kurulu bildirisi ile ilgili olarak Ankara Cumhuriyet Savcılığı'na çağrılan... ifade verdiler." *Cumhuriyet,* 14 Aralık 1978. Anayasa Hukuku'nun bir paradoksu var: Silahlı Kuvvetler Yönetimi istemek suç sayılıyor. Silahlı Kuvvetlerin Ivısarı ile yönetimi alması ise suç sayılmıyor.

[75] "İtalya'nın siyasal liderlerinden Aldo Moro kaçırıldı: olayda 5 polis öldürüldü." "İstanbul'da dün ayrıca Birinci Şube Ekipler Amiri Uğur Gür, pusu kuran saldırganların yaylım ateşi ile yaralanmıştır." *Cumhuriyet,* 17 Mart 1978.

[76] İtirafçı Şaban Taşcı'dan aktarıyorum. "Bu yıl İçinde 16 Mart'ta İstanbul Üniversitesi önünde sol görüşlü öğrencilerin okul çıkışında üzerlerine ateş edilmesi ve bomba atılmasıyla katliam meydana geldi. Bu olay büyük infial uyandırdı."; "Kitleyle birlikte İstanbul Üniversitesi Merkez Binası'na girdik, işgal eylemi bu şekilde başladı."; "Bu olay sempatizan öğrenci kitlesini iki ayrı şekilde etkilemişti. Bir bölümü bu katliamdan ötürü sağ-sol çatışmasından nefret ederek soğumuş, diğer bir bölümü de kin ve intikam duygularının körüklenmesiyle kurdukları bağın sıkılaşmasına neden olmuştur." *Şaban Taşçı, İtiraflarım,* Birinci Ordu ve Sıkıyönetim Komutanlığı'na, 12.8.1985 Tarihli Dilekçe, s. 14.

[77] Hacettepe Üniversitesi'nde istatistik öğrencisi ışıltılı yüzlü Latif Can ile birlikte yedi genç TİP'linin, Bahçelievler'de evlerinde, MHP'liler tarafından hunharca katledilmeleri, 1978 yılı sonbaharında ikinci büyük katliam oluyor: bununla, bugün bakıldığında, Maraş Katliamı'na yaklaşıldığının anlatılmak istendiği anlaşılıyor...

[78] Kahramanmaraş'ta 19-25 Aralık 1978 tarihleri Arasında Meydana Gelen Olayların Sanıkları Hakkındaki Gerekçeli Hüküm, Adana, 1980, s. 334.

[79] İbid., s.140

[80] İbid., s.143

[81] İbid., s.296

[82] *Cumhuriyet,* 25 Aralık 1978.

[83] *Cumhuriyet,* 26 Aralık 1978.

[84] *Cumhuriyet,* 27 Aralık 978.

[85] İbid., s. 296

[86] İbid., s. 190

[87] Yüzbaşı Timur Şen'in ifadesinden bir bölümü daha buraya almakta yarar görüyorum. "Saat 09.00 civarında Uzunoluk Caddesi'nden yukarıya, tertibat aldığı yere doğru ellerinde kalın sopalar ve taşlar olan 'Kahrolsun Komünistler, Şehitlerimizin Kanını Yerde Bırakmayacağız, Hesap Soracağız' diye bağıran, yol üzerindeki işyerlerini tahrip ederek ilerleyen 15.000 kişi civarında bir topluluğun gelmekte olduğunu, Uğrak Pastahanesi'nin köşesinde 15 askeri, bir takım komutanı ve kendisinin beklemekte olduklarını, grubun hareketini devamlı olarak Tabur Komutanı'na rapor ettiğini, yolun ortasına bir makinalı tüfek yerleştirerek beklemeye başladığını, grupla arasında 100 metre kalınca gruba doğru giderek daha fazla ilerlememelerini, bağırmamalarını, aksi halde ateş açacağını söylediğini, grubun bu ihtar üzerine durduğunu, ellerindeki sopaları devamlı salladıklarını, hepsi ile muhatap olamayacağını, liderleri kimse onun gelip konuşmasını söyleyince, grubun önünde lider pozisyonundaki 3 kişinin gayet küstahça ve ellerindeki sopalarla kendisine doğru ilerleyerek 'söyle biziz' dediklerini" anlatan Yüzbaşı Şen, "emir aldığını, geçmeye çalıştıkları takdirde makinalı tüfekle ateş ettireceğini ve ne pahasına olursa olsun buradan geçirtmeyeceğini söylediğini" ekliyor. Aslında emir almıyor. Emir istiyorlar.

"Saat 09.00-09.30 sıralarında yine belediye hoparlöründen valiliğin sokağa çıkma yasağının ilân edildiğini", ifadesinde belirten Yüzbaşı Timur Şen, "gruptan kopmalar olmasına rağmen 4 veya 5 bin kişi civarında bir topluluğun hava kararana kadar sokakta kalmaya devam ettiğini" de söylüyor. Yüzbaşı, kalabalığın aralarına çocukları aldığını ve doğacak bir panikte çocukların ezilebileceğini, kalabalığı uyardığını, bunun karşılığında "onlar davalarına inanan kişiler, bu yaşta davalarına hizmet ediyorlar" cevabını alıyor. Gerekçeli Hüküm'de yazıyor. *Kahramanmaraş'ta 19-25 Aralık 1978 Tarihleri Arasında Meydana Gelen Olayların Sanıkları Hakkındaki Gerekçeli Hüküm, Adana, 1980, s. 172.*

[88] İbid., s. 173

[89] *Kahramanmaraş'ta 15-19 Aralık,* op. cit., s. 335-7. Başlık dışında tümü, Gerekçeli Hüküm Kitabı'nda yer alıyor.

[90] İbid., s. 180

[91] İbid., s. 189.

[92] *Kahramanmaraş Olayları İle İlgili Gerekçeli Hüküm, op. cit.,* s. 337.

[93] İbid., s. 175

[94] İibid., s. 177

[95] İibid., s. 192

[96] İibid., s. 194

[97] Devrimci Yol Davası sanıklarından Mehmet Ali Yılmaz'ın işkence günlerinden aktarıyorum. "İşkencecilerin özel olarak MHP'li polislerden seçilmiş oldukları konuşmalarından ve davranışlarından anlaşılıyordu. Hatta bazı insanlara MHP'nin sloganları zorla söylettiriliyordu." "Açıkça Türkeş'i ve MHP'yi savunuyorlardı, faşistleri temize çıkarmak için var güçleri ile çalışıyorlardı." "Maraş Olayları ile MHP'lilerin ilişkisi olmadığını, bu olayı devrimcilerin yaptığını ileri sürüyor, zamanın hükümetini suçluyorlardı." *Mehmet Ali Yılmaz Sorgu,* Devrimci Yol Anadavası Tutanakları, 82/50, s, 293.

[98] İbid., s. 300

[99] Süleyman Demirel'in uzun başkanlığı süresince Silahlı Kuvvetler hiyerarşisini, açık bir biçimde, yalnızca İrfan Özaydınlı durumunda ve İrfan Paşa'nın aleyhine bozdu. Tek orgeneral iken Hava Kuvvetleri Komutanlığı'na bir korgeneral getirdi. Demirel'in, Silahlı Kuvvetler içinden destek almadan buna cesaret edemeyeceğini sanıyorum. 12 Eylül, Ecevit'i evinden toplamak için, emekli Orgeneral Özaydınlı'yı görevlendirdi. Bunları sorular olarak ortaya koyuyorum.

[100] Devrimci Sol İddianamesi'nden aktarıyorum. "7.9.1978 günü saat 16.00 sıralarında Karagümrük Fevzipaşa Caddesi 249 sayılı yerde bulunan Hakan Sineması'na gelen Dev-Sol örgütü militanları sanıklar... müessese müdürü Hakkı Oruç'un odasına girerek silahlarını çekmek sureti ile 'hiçbir hareket yapma, faşizme yönelik filmi oynattığınız için arkadaşlarımız filmi yakacaklar' diyerek adı geçeni etkisiz hale getirdiği ve diğer sanıkların sinema içerisindeki personeli de aynı şekilde tehdit ettikleri ve bilâhare makina dairesine girerek 'Güneş Ne Zaman Doğacak' filminin ikinci yarısına başlama hazırlığı yapan makinist Hakkı Kahraman'a silahlarını tevcih edip kendisinden faşizme yönelik olduğunu ifade ettikleri filmi istedikleri ve makinistin filmi vermesini müteakip üzerine gaz dökerek yaktıkları ve tekmil sanıkların suça asli fail olarak iştirak ettikleri" anlaşılıyor. *THKP/C-Devrimci Sol, İddianame,* İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı, Üçüncü Cilt. Ek 1, s. 335.

Devrimci Sol militanlarının İstanbul'da, Sovyetler Birliği'nden kaçan iki Türk'ün yaşamını konu alan filmi yakmaları, Maraş Katliamı'ndan iki ay önce oluyor.

[101] İbid., s. 353

[102] İbid., s. 290

[103] İbid., s. 294

[104] İbid., s. 294

[105] *Türkiye Komünist Emek Partisi, İddianame,* İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı, İstanbul, 1981, s. 10.

[106] Kahramanmaraş'ta 19-25 Aralık 1978 Tarihleri Arasında Meydana Gelen Olayların Sanıkları Hakkındaki *Gerekçeli Hüküm,* Adana, 1989, s. 252.

[107] Ali Alfatlı'nın Sorgusu Devrimci Yol Ana Davası Tutanakları. 82/50, s. 143.

[108] *Kahramanmaraş Olayları Gerekçeli Hüküm,* op. cit., s. 211-212.

[109] *Ali Başpınar, Sorgu,* Devrimci Yol Ana Davası Tutanakları, 82/50, s. 172.

[110] *Kahramanmaraş Olayları Gerekçeli Hüküm.,* op. cit., s. 204.

[111] Melih Pekdemir, Sorgu, Devrimci Yol Ana Davası Tutanakları 82/50, s. 202-203.

[112] *Kahramanmaraş Olayları Gerekçeli Hüküm.* op. cit., s. 112-313.

[113] *Mehmet Ali Yılmaz, Sorgu,* Devrimci Yol Ana Davası Tutanakları 82/50. s.289-91

[114] *Dursun Karataş, Sorgumdur,* Devrimci Sol Ana Davası, 19.8.1982, s. 5-6.

[115] *Nilüfer Küçüktay, Savunmasıdır, MLSPB Davası, İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı Üç Numaralı Askeri Mahkemesi, 11.5.1984, s. 2.*

[116] THKP-C/Kurtuluş, İddianame, İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı, İstanbul. 1982". s. 29

[117] "Temelde Mahir Çayan'ın görüşlerine karşı olmamakla birlikte kesintisizdeki görüşleri bazı noktalarda eleştirmesi nedeniyle kendisi gibi THKP-C kökenli veya kendisini bu örgütün uzantısı olarak kabul eden diğer bazı örgütler tarafından çayanizmin resmi inkarcısı ve bazı örgütlerce de TKP'ye yolcu kaldıran istasyon olarak nitelendirilmiştir". *THKP-C/Kurtuluş, İddianame,* İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı Askerî Savcılığı, İstanbul, 1982, s. 26,

[118] Akın Dirik, Sorgu, *Devrimci Yol Ana Davası Tutanakları,* 82/50. s. 183

[119] "1975 yılında kendisine THKP/C diyen bir hareket, ben bilmiyorum ve de yoktur; böyle bir parti ve böyle bir cephe yoktur." *Akın Dirik, Sorgu,* Devrimci Yol Ana Davası Tututanakları, 82/50, s. 190. "12 Mart döneminden sonraki dönemde de bir daha THKP/C diye bir örgütlenme oluşmamış ortaya çıkmamıştır. *Nasuh Mitap, Sorgu,* Devrimci Yol Ana Davası Tutanakları, 82/50, s. 112.

[120] *Oğuzhan Müftüoğlu, Sorgu,* Devrimci Yol Ana Davası Tutanakları, 82/50, s. 103.

[121] *Mehmet Ali Yılmaz, Sorgu,* Devrimci Yol Ana Davası Tutanakları, 82/50, s. 318

[122] *Nasuh Mitap, Sorgu,* Devrimci Yol Ana Davası Tutanakları, 82/50, s. 110

[123] *Dursun Karataş, Sorgumdur*, Devrimci Sol Ana Davası, 19.8.1982, S. 98.

[124] "Bu yenilgi Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının idamını önleme amacıyla girişilen eylemin sonucunda ortaya çıkan Kızıldere Katliamı'nda devrimci hareketin önder kadrolarının yok edilmesiyle noktalandı. 'Kızıldere'nin Yıldönümünde Geçmiş Değerlendirmelere İlişkin Bazı Noktalar', *Devrimci Yol Dergisi*, 1 Mayıs 1978, Sayt: 17, *s. 10-11.*

[125] Hukukçuların Mahkeme'ye sunulan bu yazılarında Devrimci Yol Hareketi'ni ve önündeki sorunları irdeleyen bir nitelik görüyorum. Bu bölüme ek olarak yayınlıyorum.

[126] *Melih Pekdemir, Sorgu*, Devrimci Yol Ana Davası Tutanakları, 82/50, s. 211.

[127] Nasuh Mitap, op. cit, s. 110

[128] İbid,, s. 39

[129] Murat Yetkin, THKP-C anlayışında "suni denge daha çok ideolojik bir konumu anlatıyor" diyor. Toplumsal çözümlemelerde ideolojik yan hep var. İç savaş koşullarında ideolojik öğenin var olan dengeyi daha güçlü yapması da mümkün

[130] Mehmet Ali Yılmaz, op. cit., s. 306-307

[131] Oğuzhan Müftüoğlu, op. cit., s. 90

[132] "Devrimciler hâlâ partileşme sürecini yaşamakta idiler." *Melih Pekdemir, Sorgu*, Devrimci Yol Ana Davası Tutanakları, 82/50, s. 214. "İktidarın ele geçirilmesindeki siyasal mücadele ise ancak ve ancak, devrimci bir partinin oluşturulması ile gündeme gelebilecek bir olaydır." "12 Eylül öncesinde Türkiye'de iç savaş, kanh bir savaş çıkarmak isteyenler devrimciler değildi." *Oğuzhan Müftüoğlu, Sorgu*, Devrimci Sol Ana Davası Tutanakları, 82/50, s. 92 ve 95.

[133] Dursun Karataş, Sorgumdur. op. cit., s. 118

[134] Hoover Institution, International Yearbook of Communist Affairs, 1980, s. 216.

[135] Dev Sol örgütü 1 Haziran 1978 tarihinde, İstanbul'da silahlı olarak bir fabrikaya baskın yaparak güvenlik kuvvetleri İle silahlı çatışmaya girmişler ve bütün devrimci kesime bu hareketleri ile öncü savaşını başlattıklarını ilân etmişlerdir». *Devrimci Sol, İddianame*, İzmir Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı, İzmir, 1981, s. 8.

[136] Melih Pekdemir, Sorgu, op. cit., s. 208.

[137] "Egemen güçlerin dillerinden düşürmediği ana demogoji malzemesi Sovyetler Birliği düşmanlığıdır." *Dursun Karataş, Sorgumdur, Devrimci Sol Ana Davast, 19.8.1982, s. 108.*

[138] "Sovyetler Birliği her geçen gün dünya çapında etkinliğini artırırken, emperyalistler arası çıkar çelişkileri derinleşmektedir." "Sovyetler Afganistan'a cüretli bir çıkış yapmış ve ABD karşı koyamamıştır." *Dursun Karataş, Sorgumdur, ibid., s. 92 ve 50.*

[139] *THKP/C-Devrimci Sol, İddianame*, İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı, Üçüncü Cilt, Ek-1, İstanbul, 1982, s. 186.

[140] MHP ve Ülkücü Kuruluşlar, İddianame, op. cit.. s. 257

[141] Dursun Karataş, Sorgumdur, op. cit., s. 135

[142] İbid., s.133.

[143] *Erdinç Yeşilbağ, Açıklamalarım*, İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı İki Numaralı Askeri Mahkemesi, 11.1.1085, s. 14.

[144] Aynı tarihlerde aynı tür eylemlerin İzmir'de de yapıldığı anlaşılıyor. İzmir'de Pınar Süt kamyonu zaptedilerek halka bedava peynir, süt, yoğurt dağıtılıyor. *Devrimci Sol, İddianame*, İzmir Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı, İzmir, 1981, s. 14.

[145] THKP/C-Devrimci Yol, İddianame, op. cit., s. 254-255

[146] Mehmet Ali Yılmaz, Sorgu, op. cit., s. 333.

[147] Bu bölüme üçüncü ek olarak halk savaşı üzerine eleştirel bir inceleme sunuyorum.

[148] Devrimci Yol Dergisi. 1 Ocak 1978, sayı 1, s. 12.

[149] Herhangi bir anayasa hukukçusunun katılımı artıran komitelerden söz etmemesi mümkün değil. Profesör Mümtaz Soysal, 15 Temmuz 1980 tarihli Milliyet'te yazıyor.

[150] "Fatsa'da Türkiye'nin başka köşelerinde olmayan bir şey vardı. İlçede 11 halk komitesi kurulmuştu, CHP'nin de bir ara heveslenerek programa ve seçim bildirgesine koyduğu ama bir türlü gerçekleştiremediği bu komiteler, halkın oylarıyla seçilmekte, her mahalledeki halk şikâyetlerini bu komitelere yapmakta, komiteler sorunları doğrudan çözmeye çalışmakta, çözemediklerini belediyeye aktarmaktaydılar." *Fatsa İlçesi Yasa Dışı THKP/C-Devrimci Yol Davası, İddianame, Erzincan Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı, Ankara, 1982, s. 128.*

[151] Oğuzhan Müftüoğlu, Sorgu, op. cit., s. 111.

[152] *Fatsa, İddianame*, Erzincan Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı, Ankara, 1982, s. 150.

[153] *THKP/C-Devrimci Yol, İddianame*, İzmir Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı, İzmir. 1983, s. 17.

[154] Fatsa, İddianame, op. cit., s. 127

[155] Fikri Sönmez hapishanede ölüyor. Cenazesine, kuşkusuz, bir toprak aranıyor. Başkanlığında kapısından ayrılmayan köylüleri, Terzi Fikri'nin cenazesinin toprağa indirilmemesi için direnişe geçiyorlar. Kaymakam'ın müdahalesiyle, Fikri'nin cenazesi toprağına kavuşuyor.

[156] İbid., s. 159.

[157] THKP/C-Devrimci Yol, İzmir Sıkıyönetim Komutanlığı, op. cit., s. 17.

[158] *Erdinç Yeşilbağ, Açıklamalarım*, op. cit., s. 10.

[159] *Ramazan Işık, İtiraflarım*, İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı İki Nolu Askeri Mahkemesi, 24.5.1985. s. 11.

[160] "Dev Sol örgütü üyesi olan yukarıda adları yazılı her üç sanığın 1980 yılı Haziran ayı içerisinde tam tes-

bit edilemeyen bir günde mağdura ait yukarıda adresleri yazılı kundura dükkânına giderek kendilerinin Dev Sol örgütü mensubu olduklarını ve örgüt adına geldiklerini söyleyip ayrıca silahları varmışcasına hareketlerde bulunarak cezaevinde tutuklu olan aynı örgüt mensubu arkadaşları için 3 çift bez ayakkabı aldıkları; her üç sanığın emniyet müdürlüğündeki açık ikrarları, 13.5.1981 günlü teşhis tutanağı ile anlaşılmıştır". *THKP/C Devrimci Sol, İddianame,* İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı, İstanbul, 1982, Üçüncü Cilt, Ek-1, s. 266.

[161] Akın Dirik, Sorgu, op. cit., s. 182.

[162] Melih Pekdemir, Sorgu, op. cit., s. 205.

[163] 12 Eylül'de kurulan YÖK'e verilen yetkiyle, ummadığı bir zamanda, profesörlük unvanı kazanan orkestra şefi Prof. Hikmet Şimşek, İstiklâl Marşı'nın bestesinin değiştirilmesini istiyor. Profesör orkestra şefi Hikmet Şimşek'in gerekçesini aktarıyorum.

"Ulusal marş, bayrakla birlikte özgürlüğe kavuşmuş toplumların iki kutsal sembolünden biridir. Bayrak nasıl ölçülere aykırı, kirli, yırtık olamazsa, yerlerde sürüklenemezse, ulusal marş da yanlış ve kötü söylenemez. Ulusal onurla birlikte özel kanunumuz da buna karşıdır. Hatta hukuksal olarak suçtur. Bunun ilk koşulu ise, ulusal marşın geniş kitlelerce en azından söylenebilir niteliğe sahip bulunmasıdır. Bizim Ulusal Marşımız ne yazık ki, bu ilk koşullardan yoksundur. Hatta geniş kitlelerce doğru söylenmemeye peşinen mahkûmdur". *Erkekçe, Eylül 1986,* s. 8.

[164] *THKP/C Devrimci Sol, İddianame,* İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı, Üçüncü Cilt, Ek-1. İstanbul, 1982, s. 343.

[165] THKP/C-Devrimci Yol, İddianame, İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı, op. cit., s. 142.

[166] *MHP ve Ülkücü Kuruluşlar, İddianame,* op. cit., s. 600

[167] İbid., s. 601.

[168] THKP/C-Devrimci Sol, İddianame, op. cit., s. 455.

[169] İbid., s. 364.

[170] *THKP/C-Devrimci Yol, İddianame,* op. cit., s. 156

[171] "Kod Ali" örgüt adını anlatıyor: emniyette çözülemediği anlaşılıyor.

[172] *THKP/C-Devrimci Yol, İddianame,* op. cit., s. 126-7.

[173] THKP/C-Devrimci Sol, İddianame, op. cit., s. 369.

[174] *Şaban Taşçı, İtiraflarım,* İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı, 12.8.1985, Üçüncü Dosya, s. 29.

[175] İbid., s. 130.

[176] *Halkın Devrimci Öncüleri, İddianame,* op. cit., s. 49.

[177] *TKP, TKP/İşçinin Sesi, TKP/Devrimci Kanat, İddianame,* İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı, İstanbul, 1982, s. 85-89.

[178] TKP dokümanında yer alan şu değerlendirme karşısında şaşırdığımı saklayamıyorum. "Karşı devrimci öz taşıyan terörist eylemlere bulananları, uğradıkları bu baskılardan ötürü kahramanlaştıran, onları öne çıkaracak bir ajitasyon, işçi sınıfının bilincini bulandırır. Bu nedenle onlara karşı uygulanan insanlık dışı yöntemlere (idam, İşkence, insan avı..) karşı çıkmalı, ama tek tek kişiler kampanya konusu yapılmamalıdır." *TKP, TKP/İşçinin Sesi, TKP/Devrimci Kanal,* İddianame, op. ctt., s. 87. "Kahramanlaştırma" zorunluluğu karşısında bu denli Grup'çu davranılmasına şaşırıyorum. Ülke içinde dirençli insanlar alanında bu kadar cimri davranıldığında, yurt dışından yaşlanmış "kahramanlar" veya "kahraman imajı" ithal etmek mecburiyeti doğuyor.

[179] O. Müftüoğlu, A. Alfatlı, A. Başpınar. M. A. Dirik, M. Pekdemir, M. A. Yılmaz. N. Mitap için hukukçular İbrahim Tezan, Zeki Tavşancıl, Şükrü Günel, Turan Tanver, Mehdi Bektaş, Ahmet Atak, Haif Çakır tarafından. Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı Bir Numaralı Askeri Mahkemesi'ne verilen bu dilekçe, bir tabiiye isteminin yanında Devrimci Yol hareketini, karşılaştığı sorunlarla birlikte anlatmaya çalışıyor. Önemli buluyorum. Hukukçuların izniyle yayınlıyorum.

[180] Narodnaya Volya, Rusça, Halkın İradesi anlamına geliyor. Narodnik hareket oluyor.

[181] Komün'ün başlangıcına işaret ediyor.

[182] V.İ. Lenin, *Collected Works,* Dokuzuncu Cilt s. 100.

[183] Fidel Castro, *Devrim için Savaşmayana Komünist Denmez,* İstanbul, 1970 s. 8.

[184] Che Guevara, *Savaş Anıları,* İstanbul, 1969, s. 60.

[185] İbid., s. 116.

[186] İbid., s. 203.

[187] İbid., s. 236.

[188] Regis Debray, *Che'nin Gerillası,* İstanbul, 1975, s. 140.

[189] "Biliyorduk ki, köylüler, varlığımızı kısa bir zamanda geniş çevreye yayacaklardı." "İşte bu üçüncü şahıs, bizi polise ihbar etmişti. Nitekim, İlk konuksever Kübalının evinden birkaç saat sonra, düşmanın baskınına uğradık." Che Guevera, *Savaş Anıları,* İstanbul, 1969, s. 42 ve 44.

[190] R. Debray, *Che'nin Gerillası,* op. cit., s. 64.

[191] *TİKP, İddianame,* Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı, Ankara, 19X1, s. 11.

[192] *TKP/ML, İddianame,* İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı, III - Birinci Cilt, İstanbul, 1983, s. 67.

[193] İbid., s. 68.

[194] Bir başka iddianamede TİİKP'den TKP/ML hareketine geçtiği belirtilen Garbis Altınoğlu'nun suçlandığı eylemler arasında, "Elbistan merkezinde Sinan Cemgil'i ihbar ettiğini sandığı bir şahsın evine tabanca ile ateş ettiği", "Elbistan İlçesi Kantarma Köyü muhtarı Ali Gülbakır'ın burnunu kestirdiği", "Kepez Köyü kâtibi Mahmut Yuzüsüzel adlı şahsın burnunu kestirdiği" de yer alıyor. *TKP/ML Devrimci Halkın Birliği,* İddianame, İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı, İstanbul, 1982, s. 10.

[195] *MLSP, Esas Hakkında Mütalaa,* İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı, İstanbul, 1984,. s. 1.

[196] Mahir Çayan, *Toplu Yazılar,* Ankara, 1978, s. 402.

[197] 12 Eylül'den önce hapislik deneyimi ve daha da önemlisi, çok daha önce Prof. Dr. Ayhan Songar'a psikiyatrik tedavi olan Şamsi Özkan acaba polis miydi; bu soru sorulmaya değer. Çünkü polisin ajanlık için psikiyatrik sorunları olanları ve ilk kez düştükleri cezaevinde bulmaları, yaygın bir uygulama oluyor. "Polise sıktığım kurşunlar aslında kendi çelişkilerime, toplumla olan uyumsuzluklarıma sıkıyordum. Bu da geçici bir rahatlık yaratıyordu. Ama kısa sürede yerini rahatsızlığa, yeni sıkıntı ve çelişkilere bırakıyordu. Ne aradığımı bulabiliyor, ne de çelişkilerimi çözebiliyordum." Şemsi Özkan. İtiraflarım, İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Mahkemesi, 22.1.1982, s. 13 ve 14.

[198] İbid., s. 7.

[199] İbid., s. 1-2.

DÖRDÜNCÜ KİTAP

yolda yürürken dalda
sürgülenirken gözüyle yanını
yüzüyle sevgisini radyasyonuyla
desteğini gösterenlere,

y.k.

ÖNSÖZ

Türkiye Üzerine Tezler dizisinin beşinci kitabını yazmaya karar verdim.

Bu, aynı dizinin dördüncüsü oluyor.

Böylece Tezler dizisi, Türkiye Üzerine Tezler'in beşincisiyle birlikte on kitaba ulaşmış olacak; başka diziler açmak istiyorum. Ekonomi Politiği, yeniden yazma durumundayız. Bu yazımı başlatmayı bir görev biliyorum.

✦ ✦ ✦

Napolyon'un kesin düşüşünden sonra Fransa'da adı üzerinde "Restorasyon" dönemi başlıyor. Viyana'dan Metternich'in gözetimi altındaki bu dönemde bir tek yaprak bile kıpırdamıyor ve kıpırdamasına izin verilmiyor. Metternich'in bütün Avrupa'ya yayılmış ajanları değil devrimci, devrim "virüsü" bile yaşatmıyorlar; Restorasyon Dönemi devrimci virüsleri öldürmekle kendisini sürdürüyor.

Otuz yıldan biraz daha uzun süren ve Helenler'in Türkiye'den bağımsızlıklarını elde etmelerinin dışında Avrupa devrimcilerini heyecanlandıracak hiç bir kıpırtının olmadığı bu dönem, 1848 yılının başlarında sona eriyor. Marx ve Komünist Manifesto, böyle bir dönemin ürünü olarak ortaya çıkıyor.

✦ ✦ ✦

Ekonomi Politiğin Devrimcileştirilmesi, bir virüs türünden içime girmiş durumdadır. İçimde büyüyor. Marx, Ekonomi Politiği eleştirdi ve yeni bir bilimin yönünü gösterdi. Lenin, önemli bir gözden geçirme ile içine bir ateşli rayiha akıttı.

Şimdi devrimcileştirilmesi zamanıdır.

Bu artık ne Batı Avrupa'da, ABD dahil, ne de Sovyetler Birliği'nde yapılabilir; bu, ancak Türkiye ve benzeri bir ülkede gerçekleştirilebilir. Zamanı geldi ve ben başlıyorum.

✦ ✦ ✦

Türkiye Üzerine Tezler dizisinin beşinci kitabını yazmaya karar vermemin nedenlerinden birisi burada yatıyor; bir son kitapla bu diziyi daha açık bir hale getirmem gerektiğine inanıyorum. Bu önsözü yazarken, aynı anda, üç yeni kitap üzerinde çok yoğun bir çalışma sürdürüyorum. Tezler'in beşinci kitabı, Ekonomi Politiğin Devrimcileştirilmesine Başlangıç ve "Davalarım", şu anda birbirine yapışık üç virüs olarak beynimde dönüşüp duruyorlar.

Bu kadar değil; Türkiye Üzerine Tezler dizisini bir beşinci kitapla tamamlamak düşüncesinin başka uyarıcısı ve özendiricisi de var. Bu yılın başında yayınlanan ve bütün satış rekorlarını geride bırakacağa benzeyen Emin Çölaşan'ın "Turgut Nereden Koşuyor?" kitabı da, Tezler dizisini hızla bitirmeye karar vermemde etkili oldu. Emin'in kitabının içinde yazılı olanlardan daha çok, ilk ve son kitabı arasındaki zaman ve mekân, beni düşündürüyor. Çok ilginç; Turgut Özal'ın Emin'i küçümseyici sözlerine karşı, Emin'i savunma çerçevesi içinde, yalnızca Uğur Mumcu parmak bastı. Özal, Emin'in ilk kitabını toptan alıp, parasız dağıtıyordu. Son kitabına ise cephe alıyordu.

Emin'in ilk kitabı Özal'ın haksız yükselişinde önemli bir rol oynadı. Özal'ı övmeye açıkça yanaşamayanlar, çoğu benim dostumdur, Emin'i, bu ilk kitabı nedeniyle, büyük bir âlim ilân ederek ve dolambaçlı yoldan Özal'ı övdüklerini bilerek, Özal'ın bu haksız yükselişine destek oldular. Emin'in son kitabının Turgut Özal'ın nominal yükselişini durduracağını sanmıyorum; ancak efektif düşüşünde önemli bir işlev göreceğinden ve gördüğünden de kuşku duymuyorum.

Bunlar saptamadır, bilimsel düşünme bundan sonra başlıyor. Emin'in ilk kitabı çıktığında ben Sultanahmet Cezaevinde'ydim; sert eleştirimi ancak 1985 yılında yayınlanan "Quo Vadimus" kitabımda yapabildim. Daha sonra Emin'in "Önce insanım" kitabına büyük övgü yazdım; son kitabından bazı sayfaları da bu kitabımın girişlerinin birisinde aktarıyorum. Bütün bu açıklamalarla birlikte şu soruyu

sormak gereğini duyuyorum: Nasıl oluyor, bir gazeteci, bir yönetici için ve beş yıl arayla, en yükseltici ve en indirici iki kitabı yazıyor ve bu iki kitap da "bestseller" oluyor? Bu soru üzerinde düşünmek ve bu sorunun cevabını aramak, beni, Türkiye Üzerine Tezler dizisinin beşinci kitabını, hızla, yazmaya götürüyor.

Bu kadar da değil; Emin'in ilk çalışmasında pek çok abarttığı ve üstün kişisel değerlerle süslediği Turgut Özal hakkında, Quo Vadimus'ta düzeltici ve düzleyici bilgiler verdim. Quo Vadimus, benim değeri en az takdir edilmiş çalışmalarımın başında geliyor, Ekonomi Politik üzerine başlayacak dizinin ilk kitaplarından birisi sayıyorum. Kafa açan ve yoldaki pürüzleri ortadan kaldıran, Ekonomi Politiğin devrimcileştirilmesi yönlerine işaret eden bir yanı var, bazı sayfalarını bu kitabın girişlerinden birisi olarak yeniden yayınlıyorum. Emin'in son kitabında yazdıklarıyla bir bütünlük sağlıyor. Özal'ın hiç bir pırıltısı ve inancı olmayan kişiliğini çok önceden ve esen bütün rüzgârlara karşı ortaya çıkarıyor.

"Klâsik iktisatın bir yasası var. Kötü para iyi parayı kovar. Bunu üniversitelerde okuturuz. Özal ve ekibi, iktisadi işleri üstlenmekle birlikte hiç iktisat okumamış olduğu için bu yasayı bilmiyorlar. Fakat pek önemli değil; Özal ve ekibi, bu yasayı, geliştiriyorlar. Çünkü üniversitelerde okuttuğumuz "kötü para iyi parayı kovar" yasası, Türkiye pratiğinde gelişiyor. Ne oluyor; kötü para iyi parayı kovduktan sonra ne oluyor? Yasa'nın devamı ortaya çıkıyor: Kötü para, daha kötü parayı çekiyor."

"Demirel, kendisinden daha az bilgili ve deneyimli birisini müsteşar yapıyor, o da hiç bilmezlerden bir ekip kuruyor. Giderek yayılıyor."

"Cumhuriyet Türkiyesi, tarihinin en bilgisiz yönetimine sahiptir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Osmanlı'dan müdevver bürokrasiye yama yapılarak meydana getirilen kamu yönetimi bile, bu kadar bilgisiz ve toplumdan uzak bir ekibin eline geçmemişti."

Tırnaklı bu üç paragraf, 1985 başında yayınlanan "Quo Vadimus" çalışmamda yer alıyor. Türkiye son yıllarda sadece en baskıcı değil aynı zamanda en bilgisiz bir yönetimin eline düşüyor. Bunlara, "devlet adamı", veya "politikacı" dememek gerekiyor; bunlar, bir tür "politik menecer" tipini ortaya çıkarıyorlar. Başkalarının kararlarını, hiç bir misyon duygusuna kapılmadan, en az sürtüşme yaratmaya özen göstererek ve bunun karşılığında tutarlılığa ve insanlığın diğer erdemlerine pek aldırış etmeden uygulamaya çalışıyorlar.

Türkiye, parıltısı olmayan yöneticiler dönemine mi giriyor?

Eylülizm, yönetimin her çeşitinde, parıltısı olmayan figürler dönemidir; bu beni son derece düşündürüyor. Yepyeni ipuçları sağlıyor.

Alexis de Tocqueville, cumhuriyete razı olmuş bir asildir; Amerikan demokrasisi üzerine yazdıklarıyla biliniyor. Ancak 1830 "Temmuz Devrimi" sonrasında olgunlaşan ve 1848 Şubat Devrimi öncesinde ve sonrasında yasama organında temsilci olan Tocqueville'in 1850 yılında yazdığı Souvenirs'i daha az tanınıyor; son derece öğretici buluyorum. Marx'ın "Fransa'da Sınıf Mücadeleleri" çalışmasıyla aynı tarihte yazılmış olmasının yanında hemen hemen aynı "malzemeyi" ele alıyor; her ikisi de 1848 Devrimi'ni yazıyorlar. Tocqueville, Marx'tan çok ayrı olarak '48 Devrimi'nde çok belli bir sosyalist renk görüyor. Açıkça "bir sınıfın diğer sınıfa karşı mücadelesi" olduğunu yazıyor; Marx, '48 Devrimi'nde işçi sınıfının ağırlığını küçültürken Tocqueville çok daha ön plâna çıkarıyor.

Tocqueville, '48 Devrimi'nde sosyalistlerin yenilgisini, tek bir bayrak altında toplanamamış olmalarına bağlıyor; Marx ise, işçi sınıfının yeteri ölçüde olgunlaşmamış olduğunu ileri sürüyor. Olgunlaşmak için, işçi sınıfının bir "Şubat Zaferi'ne değil, bir dizi yenilgiye muhtaç olduğunu" yazıyor ve 1848 yılı Şubat tarihinde "işçi sınıfının hâlâ kendi devrimini yapma yeteneğinde olamadığını" ileri sürüyor, ilân edilen cumhuriyette cumhurbaşkanlığı seçimini Lamartine'in kazanması beklenirken, Büyük Napolyon'un yeğeni ve hiç bilinmeyen bir isim olan Lui Napolyon ortaya çıkıyor ve cumhurbaşkanı oluyor. Tocqueville yeğen Napolyon için "hiç bir şeye inanmazdı ve inancı olanlara da inanmıyordu" diye not düşüyor.

"İşte bu zamanda, Lui Napolyon'un adı duyulmaya başlandı. Prens, Paris'ten ve pek çok seçim bölgesinden aynı zamanda seçildi. Cumhuriyetçiler, Meşrutiyetçiler, demogoglar, hepsi, oylarını verdiler; çünkü o sırada millet, bir yol izlemeksizin her yöne doğru kaçan ürkütülmüş bir koyun sürüsüne benziyordu." Bunları da yazan Tocqueville, şunları da ekliyor: "Eğer Lui Napolyon akıllı bir adam, bir dahi olsaydı, asla Cumhuriyet'e başkan olamazdı." *If Louis Napoleon had been a wise man, or a man of genius, he would never have become President of the Republic.* Halkın sürüleştirildiği dönemlerde son derece sıradan başkan gerekli oluyor.

✦ ✦ ✦

Tekelsi dönemi halkın sürüleştirildiği bir dönem olarak görüyordum.

Bu anlamda tekelsi döneme "yeni" bakıyorum ve kapitalizmin bir ileri aşaması olarak gören Lenin'den ayrılıyorum.

Eylülizme, Türkiye'de tekelsi yönetimi yerleştirme operasyonu olarak bakıyorum.

✦ ✦ ✦

"The men who were now charged to put an end to the Revolution of 1848 were exactly the same who had made the Revolution of 1830." Tahmin edileceği gibi bunları da Tocqueville yazıyor ve 1848 Devrimi'ni bastırmakla görevli olanların, tamıtamamına 1830 Devrimi'ni yapanlar olduğunu kaydediyor.

Bir devrimi yaptıktan sonra bir diğerini bastıran insanın yüzü nasıldır; bu yüzdeki değişimin pek çok toplumsal buluşa ipucu olacağına inanıyorum. 1830 yılından 1848 yılına yalnızca on sekiz yıl var; yüzlerin transformasyonu, yeni bilimsel düşüncelerin uyandırıcısı oluyorlar.

Bir devrim yaptıktan sonra bir diğerinin bastırılmasına katkıda bulunan insan yüzündeki transformasyon bir deformasyondur.

1980 yılından on sekiz yıl çıkartıldığında 1962 yılı bulunuyor. 1964 yılına on sekiz yıl eklendiğinde 1982 yılı elde ediliyor. 1983 yılı, 1965 yılından on sekiz yıl sonrasını gösteriyor.

1960 yılları görkemli bir yükselişi ve bir talihi, 1980 yılları kısırlaştıran bir çöküşü ve bir talihsizliği anlatıyor.

✦ ✦ ✦

Peki "biz" neyiz? "Biz" talihli miyiz?

Bilim yapmak isteyenler için Türkiye, Yirminci Yüzyılın sonlarında, bir talih ülkesidir. Bu zamanda Türkiye'de yeni ve bir başka akıl doğuyor.

✦ ✦ ✦

Gözümüz mü daha keskin; yoksa gördüklerimiz mi çok belirgin?

Yirminci yüzyıl'ın sonlarında, Türkiye'de, "gözlerimiz" daha derin görerek keskinleşiyor.

"Biz" şimdi, Kafka'nın Değişim'de ve Wilde'in Dorian Gray'in Portresi'nde gördüklerini, yakınlarımızda ve yüzlerinde görüyoruz. İnsanın, kendi yakını insanındaki değişimlere bakmasından daha çok gözü ne keskinleştirebilir? "Yakınımız" insanlardaki değişmeler göz kamaştırıcıdır; görebilmek ve görmeyi sürdürebilmek için "gözümüzün" büyümesi, keskinleşmesi ve nitelik sıçraması yapması zorunludur.

Türkiye'de artık bütün zorunluluklar özgürlük oldular.

"Gözümüz" artık, olayların arkasını görüyor.

Çünkü olayların önünde deformasyona uğrayan yüzler var.

On sekiz yıldan bile daha kısa bir zaman öncesinde özgürlük yoluna çıkanlar şimdi zorbalığın ricacısı oluyorlar; tekellerin politik, sanat ya da basın bürokratlığını üstleniyorlar. Gözleri bakıyor ve artık görmüyor. Aynadaki görüntülerine yabansı bakıyorlar.

Çizgi filmleri var; saksıda çiçek, kovayla su verildiğinde, sıçramalı bir biçimde yükseliyor. "Yakınımız" insanlar var; tarihin bu sıkıştırılmış kesitinde, kısa aralıklarla görüldüklerinde, sıçramalı bir biçimde küçülüyorlar.

Çizgi filmlerin insan kahramanları genellikle hayvanlardan türetiliyor; daha doğrusu, önce insan hayvana indirgeniyor ve sonra da insansı davranış örnekleri vermeleri sağlanıyor. Yirminci yüzyılda sürüleştirilme sürecine tabi tutulmuş insanlar, hayvana indirgenmiş çizgi kahramanlarının insansı davranış göstermelerine hem çok şaşırıyorlar ve hem de çok seviniyorlar.

"Bizim" sevinme şansımız yok; insanlar, yakınlarının, ancak çizgi film kahramanları kadar insansı bir davranış gösterecek bir değişime uğramış olduğunu görmekten sevinmemelidir. Fakat yakında ve son derece şaşırtıcı bir biçimde görülen bu değişimleri yaratan mekanizmanın bu kadar açık olması büyük bir talih'tir; çünkü, yeni ve bir başka aklın doğuşuna yol açıyor.

Sanatçı ile bilim adamının işi tersine dönüyor ve birbirinin içine giriyor. Sanatçı toplumsal değişmeleri ve üretim ilişkilerindeki hareketlilikleri imajlara, tiplere ve insan yüzlerine sıkıştırıyor. İşi zor; şimdi ise bilim adamının işi kolaylaşıyor. Çok kısa bir zaman aralığında "yakın" insan yüzlerine sıkıştırılmış değişiklikler, bir toplumsal sistemden diğerine geçişin anahtarı oluyor.

Yakınımızdaki insanın hızlandırılmış kafkaesk değişiminden üretim ilişkisine veya sistemdeki hareketlilikleri çözümlemeye çalışmak; belki de daha önceki zamanların büyük açıklık sağlayıcıları da böyle bir talihe sahiptiler. Bunu düşünmek, büyük açıklıkları sağlayanların insanüstü nitelikleri yerine, bunu da reddediyorum, yakınlarının son derece insansı ve banal, ancak sıçramak değişimlerine, daha başka sözlerle, maddenin fışkıran hareketliliğine bağlamak, son derece rahatlatıcı oluyor.

✦ ✦ ✦

Marx'ın da böyle bir şansı olduğunu düşünüyorum.

Otuz yaşına gelinceye kadar "restorasyon" dönemini yaşıyor. Yaprak kıpırdamıyor ve yalnızca, kapitalizmin üretim güçlerinde sergilediği sıçramalar, mucizevi bir görünüm alıyor. Marx, sanayiye uygulanan teknolojideki bu sıçramaların, sıradan insanın davranış ve yüzünde yarattığı mucizevi değişmeleri görüyor.

Talihi var; iki şanssızlığa işaret etmek istiyorum. Bir: Kapitalizmi fazla önemsiyor. İki: Komünist Manifesto'nun, Şubat 1848 Devrimi'nden nerede ise birkaç hafta önce baskıya verilmesini daha büyük bir şanssızlık sayıyorum.

Restorasyon döneminde etkin Hegel felsefesinin öğrencisi oluyor. "Sol Hegelci" olması, Hegelci yanını örtmüyor. Daha sonra Kapital'e yazdığı önsözde, Hegel'de diyalektiğin baş aşağı olduğunu, tersine çevirerek kabuk içindeki akılcı özü çıkardığını belirtiyor: Marx'ın sistemine bağlı kalındığı sürece, bunun söylenmesinin yapılmasından daha kolay olduğunu düşünüyorum. Marx, uzun ve önemli bir Hegelci dönem geçirmiş olsaydı, yazdıklarının çok daha etkili olacağına inanıyorum.

Hegelci kabuk, Marx'ın devlet çözümlemesinin gerekli ölçüde açık olmamasına yol açıyor.

✦ ✦ ✦

Devlet, yazıla geldiği kadar karışık, değildir.

Devlet, bir vektörler toplamıdır. Baskısının gücü ya da şiddeti, vektörlerin aynı yöne göre dizilip dizilmemeleriyle ilgilidir.

Devlet, bir kuvvetler toplamıdır. Hükmetme durumu oluyor. Kuvvetlerin aynı yöne mevzilendirilmesi, hükmetmenin şiddetini veya gücünü artırıyor.

Bir toplumda devlet hükmüne ters bir vektör veya kuvvetin varlığı iç savaşı anlatıyor.

Demokrasi ile faşizm, toplumdaki kuvvetlerin yönlendirilmesindeki farklılıktan çıkıyor. İkisi arasında bir hükmetme hızı farkı var; bu nedenle, demokrasinin tanımsal sınırını iç savaş belirtiyor. Demokrasi için, devleti oluşturan vektörlerin birbiriyle canlı ve önemli ölçüde çelişmesi gerekiyor. Sınır, iç savaş ile çiziliyor.

Böyle bir yazım, hem devleti ordu ve bürokrasiyle sınırlama darlığından kurtarıyor ve hem de marksizm-leninizmde, burjuva diktatörlüğü ilkesinden hareket edildiği zaman, demokrasi ile "faşizm" arasında yaratılan ve kendi içinde giderilmesi zor karışıklıktan kurtulma yollarını açıyor. "Faşizm" aynı devleti oluşturan vektörlerin yönlerinde bir yeni düzenlemedir; kuvvetler toplamında bir artışı anlatıyor.

Tekelsi devlet, devletin faşistleştirilmesidir; faşizmi, bir kategori olarak, ortadan kaldırıyor.

Böylece yazıldığında, devletin güçlenmesi ile büyümesi aynı oluyor. Artık yalnızca devlet, büyümeden, güçlenemiyor.

Türkiye'de devletin küçültüldüğü iddiaları bir safsatadır.

Türkiye'de devlet büyüyor. Eylülizm, devletin büyümesini de anlatıyor. Türkiye'de bir kaç kamu iktisadî işletmesinin özel sektöre satılmasıyla devletin küçüldüğünü söylemek, hem bir cehaleti ortaya vuruş oluyor ve hem de yanıltmayı amaçlıyor.

✦ ✦ ✦

1980 yılında yayınlanan bir kitabımdan bir aktarma yapmak istiyorum. Şöyle: "Amerikan kapitalizmi, üniversiteleri, eğitimi, sineması, gazeteleri, radyo ve televizyonu ile ortalama Amerikan yurttaşını 'kuş beyinli' yapmıştır." Gerçekten, Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşadığımda da görmüştüm; ortalama Amerikan yurttaşının beyni, hiç bir zaman bir kuşun beyninden daha büyük olmuyor. Kuş beyinlileri yönetmek, insan beyinlileri yönetmekten daha kolay oluyor.

Şimdi bu gözlem ve düşünceni düzeltmek ve geliştirmek istiyorum. "Amerikan kapitalizmi" yerine, Amerikan tekelsi düzeni demenin, bilimsel açıdan, daha doğru olacağını belirterek başlıyorum. Tekelsi düzende birey, rekabetçi kapitalizmdeki durumundan farklıdır; Orta Çağ'ın insanına benziyor. Tekelsi düzen, insan beynini Orta Çağ sürülerinin beynine dönüştürüyor.

İkinci düzeltme şudur: Kuş beyni de nihayet beyindir. Örümcek ağıyla betimlenen kafa da nihayet kafa'dır; her ikisini de tekelsi düzendeki insan beynini ve kafasını anlatmaya yeterli bulmuyorum. Tekelsi düzende insan beyni veya kafası, uzun yolda taş yemiş bir otomobil ön camına benziyor. Birbiriyle bağları kurulmaya çalışıldığı zaman dağılmak üzere olan bir beyin sistemi ortaya çıkıyor.

Bu benzetmenin, bir şizofrenin beynini görsel olarak, betimlemenin en iyi yolu olduğunu düşünüyorum; şizofren karşılaştıramıyor ve tartamıyor. Şizofren, bir tek olayı ayrıntılı olarak tasarımlayabilmekle birlikte bir eksene sahip olmadığı için olgular arasında tutarlı bir ayırım yapamıyor.

Tekelsi düzen, şizofren yurttaşlar fabrikasıdır.

Egemenliğini, yurttaşlarını, şizofren yaparak sürdürebiliyor.

✦ ✦ ✦

Artık bazı noktaları hızla sıralayabiliyorum.

Bir: Osmanlı düzeni, son dönemine kadar, gecikmiş bir feodalite olarak nitelendirilebilir. Osmanlı, Orta Çağ'ı en çok uzatan büyük devlet oldu.

Dünyanın tekelsi döneme girdiği zamanda, Türkiye'de aşamalar hızla yaşanıyor. Sanayicilerin iktidarın birinci ortağı olmalarından tekelsi aşamaya geçiş, son derece hızlı ve kısadır. Bu hız ve kısalık, bilimsel çabaları daha riskli ve daha verimli hale getiriyor.

İki: Tekelsi dönem, toplumdaki çelişkilerin uyutulmaya çalışıldığı ve çelişkilerin örgütlenmelerinin, içlerinden bağlanarak, paralize edildikleri bir düzeni ortaya çıkarıyor. Vektörler, bir asker sıralamasına tabi tutuluyor; demokrasi için gerek koşul varlığını yitiriyor.

Devletin büyümesi tekelsi hegemonyanın genişlemesi anlamına geliyor.

Üç: Zamanın kısalığı ve tekelsi aşamaya geçişin hızı, "yakınımız" insanların, bir bir tanınmaz hale geldiklerini anlatmaya yetiyor. İçlerinden fethediliyorlar. Tekelsi ahtapotun kollarıyla yatıyorlar. Sıçramalı bir biçimde küçülüyorlar.

Dört: Devlet, hükmetme durumudur. Zor ve ideoloji, hükmetmenin iki kesin aracını oluşturuyor. Her ideoloji de, mutlaka, birikmiş zor içeriyor.

Beş: İdeoloji, birikmiş zor'u içermekle birlikte, tekelsi devlet yönetiminde zor ile ideoloji bir tahtaravalli ilişkisi sergiliyor. Biri yükselince, diğeri iniyor

Altı: Tekelsi devlet yönetimi, hükmünün dışında bir kurum bırakmıyor. Eylülizm, bu geçişi ve kurumların ve kurumlaşmış kişilerin yönetim içine alınması sürecini anlatıyor.

Kişilerin ve özellikle kurumlaşmış kişilerin devletin yönlendirmesine girmesinde eylülizm, en büyük adımlarını 1987 yılının ikinci yarısıyla 1988 yılında atıyor, büyük başarılar elde etti.

Bir kurum veya insanın ya da kurumlaşmış insanın "demokrat" olup olmadığını, vektörüyle devletin vektörler toplamının yönlerinin karşılaştırılmasıyla ölçmek gerekiyor.

Yedi: Eylülizmle birlikte basın, tekelsi devlet yönetimi içine girmiştir; vektörler aynı yönü gösteriyor. Devletin büyümesini, üniversitelerden çelişik görüşlerin tümüyle kazınması kadar basının bakışı ile devletin yönünün aynı olması da belirliyor.

Sekiz: Tekelsi devletin şizofren yurttaş yaratma yasasının uygulanmasında televizyon mu, yoksa basın mı stratejiktir; bu soru üzerinde durulmalıdır. Televizyon, kuş beyinli yurttaş yaratmada daha etkili olabiliyor. Haberleri ve dizileriyle televizyon ancak kuş beyinli insanlar üretmeye katkıda bulunabilir. Ancak yurttaşların tartma yeteneklerini ortadan kaldırmada ve karşılaştırma becerilerini yoketmede, bunların da ötesinde hayal kırıklığını umursamayan yaratıklara dönüştürmede basının rakipsiz olduğuna inanmak gerekiyor.

Televizyon, bireyi, kuş beyinli yapar.

Basın, yurttaşı, beyinsiz yapıyor.

Basın yurttaşı beyinsiz yaptığı ölçüde, tekelsi devletle aynı yöne hareket ediyor ve devlet, sürekli büyüyor.

✦ ✦ ✦

Bu kitap beş giriş ile beş bölümden oluşuyor. Birinci giriş, 1 Ocak 1980 tarihini taşıyor. İkinci giriş 15 Şubat 1983 tarihinde yazılıyor. Üçüncü giriş, 1985 Nisan tarihine denk düşüyor. Üçüncü giriş, benim bilgime göre, tekelciliği kapitalizmden öne çıkaran ve bazı temel yönleriyle karşısına koyan ilk formülasyonum oluyor. Artık toplumsal kategorilerin kapitalizmin incelenmesinden değil, tekelcilikten çıkarılması gerektiğine ilk kez parmak basmış oluyorum. Bu karşıtlık, 1988 yılında, SBKP Politbüro üyesi Vadim Medvedev tarafından da, daha çekingen bir biçimle, dile getirildi. Şimdi başkalarının da böyle bir önemli dikkat kaydırmasından yana oldukları ortaya çıkıyor. Bunu çok önemli buluyorum.

Beşinci giriş, 1989 ve 1985 tarihlerini taşıyor.

✦ ✦ ✦

Cumhuriyet yazılarının seçimini Ömer Kükner yapmıştı. Seçimi yaptığı zaman benim öğretim üyesi olduğum Gazi Üniversitesi'nde asistandı; sonra bankacılığı seçti ve şimdi Moskova'da Türk bankacılığını temsil ediyor. Yazıları tarihle birleştiren taramayı da Ömer yaptı. Teşekkürlerimi yazıyorum.

Cumhuriyet yazılarını Tan Oral, çizgileriyle zenginleştirdi. Şükranlarımı dile getiriyorum.

✦ ✦ ✦

İnsan yüzü, olduğu gibi mi, yoksa bir kalıptan mı daha iyi okunur? "Eğitim", en güzel soruları sormamayı öğretmeyi amaçlıyor. 1848 Devrimi ile ilgili olarak ve 1850 yılında, Tocqueville ile Marx'ın yazdıklarını birlikte okuduğum zaman, eğitimsizliğe razı olarak, bu soruyu sormadan edemiyorum,- biri kendisi ve diğeri kalıbı olarak çıkıyor. Yüzde burun çıkıntıdır; kalıpta derinlik oluyor. Yüzde göz girintidir; kalıpta yükseklik gerekiyor. Asiller yönetimin kaybolmasına üzülmekle birlikte burjuva cumhuriyete razı olmuş Tocqueville'in yazdıklarıyla kapitalizmi incelerken işçilerin iktidarının yönlerini bulmaya çalışan Marx'ın yazdıkları, kalıp ile asıl ilişkisini hatırlatmakla birlikte, hangisinin asılı tam temsil ettiğinde de tereddüte düşüyorum; Tocqueville, '48 devrimcilerinin, "savaş narası atmadan, lideri leri olmadan, bayrak taşımadan, ancak yine de mucizevî bir ahenk içinde ve kıdemli subayları şaşırtan bir askerî bilgiyle savaştıklarını" kaydediyor. Marx'ta benzer bir övgü yer almıyor.

"Bütün gün Paris'te kamu otoritesinin bir tek eski memuruna, bir askere, bir jandarmaya, bir polise bile rastlamadım; Millî Muhafız bile yok olmuştu. Yalnız halk silâh taşıyordu, binaları koruyor, bekliyor, emirler veriyor ve cezalandırıyordu; bu koca kentin, bu zenginliklerle dolu şehrin, daha

doğrusu, merkezileşme nedeniyle Paris'e egemen olanlar bütün Fransa'yı yönettikleri için bu büyük ulusun, yalnızca hiç bir şeye sahip olmayanların avucunda olmalarını görmek olağanüstü ve müthiş bir şeydi." Bunları da Tocqueville yazıyor. Marx da Paris için şunları kaydediyor: "Siyasal merkezileşme nedeniyle, eğer Paris, Fransa'yı yönetiyorsa, devrimci kalkışma anlarında da işçiler Paris'i yönetiyorlar." Kalıp ve aslı, böylece, bir kaç yerde birbirine bağlanıyor.

✦ ✦ ✦

Beşinci bölümü, bir uzun incelememle ilgili bir hükümden çıkarıyorum; gerekçeli kararlara, tutanaklara, tebliğlere dayanıyor. Başka bir ekleme yapma gereğini duymadım ve duymuyorum.

Bu bölümü okumanın bana heyecan verdiğini saklamıyorum. Sanki bir dönem iki dille yazılıyor. Sanki bir bölümde hem aslı ve hem de kalıbı var. Fakat hangisi asıl, hangisi kalıp; karar veremiyorum.

✦ ✦ ✦

Aydın Üzerine Tezler'in dördüncü kitabına benziyor. İlk üçünü sonra gelene bağlıyor.

✦ ✦ ✦

Hukukçu dostlarım bunu da okudular. "Temiz" kâğıdı yazdılar. Ben de sevgilerimi yazıyorum.

Mart 1989 Karakusunlar Köyü Ankara 20

Birinci Giriş

Kişisel Tarih: Cumhuriyet ve İşçiler

Burada oluşumuna katıldığım bir tarih yazılıyor. Tarihi yazabilmek için tarihin dışına çıkmak gerekiyor. Çok zor. Bireyler oluşumuna katıldıkları tarihin dışına çok zor çıkarlar. Bireyler, aynı anda, hem dünyada hem de uzayda olamazlar. Ancak çok büyük bir bilimsel tutarlığa sahip olan bireyler, bir anlamda bilimi ve tarihi içermiş olan bireyler, aynı anda hem dünyada hem uzayda olabilirler. Bundan çok uzağım; çok uzağız. Çok uzak olduğumu ve çok uzak olduğumuzu, zamanında yazılan tarih ile sonradan okunan tarihin birbirini tutmamasından anlıyoruz. En büyük doğrulayıcı olan tarih burada da varlığını duyuruyor. Burada yazdıklarımın küçük de olsa bir bölümünü, oluşan tarihe baş kaldırarak yazmamış olsaydım, şimdi daha çok sevinirdim. Fakat yazmış olduğum için, kesinlikle, pişman değilim.

Şimdi ortaya çıkıyor: Burada yazılan tarih, yakın Türkiye tarihinin en önemli kesitlerinden birini oluşturuyor. 1973 yılının tam başından başlıyor, 1976 yılının ortalarında sona eriyor. Bu dönem Türkiye'de en bilimsel ve bu anlamda, en kutsal kavramların içinin boşaltıldığı; kabuğuna dokunmadan içlerinin oyulduğu bir dönem oluyor. Türkiye'de bu dönemde en değerli kavramlar metalaştı, değerlerini yitirdi. Bunun için bu dönemde, Osmanlı'dan kalma bir iki yüzlülükle kavramlar daha çok haykırıldı ve ayaklar altına alındı. Bu dönemde en tarihsel kavramlar açık artırmaya çıkarıldı. "Sattıım" denilmeden burjuvaziye satıldı. Şimdi daha iyi anlıyoruz. Çünkü bu dönemin arkasından gelen bir alt dönemde, bu kez, eylemlerin içi boşaltıldı. En görkemli eylemlerin içi oyuldu. Kavramlardan sonra eylemler burjuvaziye satıldı.

Tarihin bu ikinci alt kesiti ayrıca yazıldı. Ayrıca sunacağım. Ancak işin başında şunu söylemeliyim: Kavramların içleri boşaltılarak burjuvaziye satılışını önleyememede, bunu izleyen alt kesitte eylemlerin içleri oyularak sermayeye teslim edilmesini engelleyememede, hepimiz sorumluyuz. Tarihin oluşumuna katılanlardan hiçbirisi, hiçbirimiz bu sorumluluktan kurtulamayız. Hiçbirimiz, tarihin bu kesitinde yer alan 1973 ve 1975 seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi'ni desteklemiş olmanın sorum ve günahından beraat edemeyiz. İşçi sınıfı ve emekçilerin önünde. Ben, bu dönemde yazan ve etkin olanlar içinde ve benim bilgime göre, bu desteğin sakıncalarını en açık bir biçimde görebilenler arasında yer alıyorum. Yazılarda görülecek. Ancak bu durumun, sorumumu azaltmadığı, tam tersine, artırdığı inancındayım.

Kavramların içini boşaltmayı, eylemlerin içini boşaltma izledi. Bu dönem ayrıca yazıldı. Bu dönem 1977 yılının sonunda Cumhuriyet Halk Partisi'nin hükümet olmasıyla sona erdi. Cumhuriyet Halk Partisi ve lideri Bülent Ecevit, seçim başarısıyla değil, önce kavramların sonra da eylemlerin içini boşalttığı için, iç ve dış burjuvaziye, içi boşaltılmış bir Türkiye hazırladığı için hükümet olabildi. Bunu önleyememiş olmaktan sorumluyuz.

Bu dönemi, oluşumundan kırk yıl önceki aynı dönemle karşılaştırmak mümkün. Arada çok paralellik var. 1930 yıllarının ortalarına doğru üç-dört yıl, aynı işleve sahip oldu. Bu dönemde de kavramların etkisi kırıldı. 1920 yıllarından beri gelen sınıf ve sınıf kavgası kavramlarının etkinliği, 1930 yıllarının ortasına doğru uzanan üç-dört yıllık bir dönemde kırıldı. Aynen oldu. Önce kavramlar çürütüldü. Sonra, 1930 yıllarının ikinci yarısında, eylemler ve eylemleri yapacak örgütler çürütüldü. Örgütler sahneden çekildi.

İkna edildi. 1930 yıllarının ortasına doğru burjuvazi, havuç ve sopa politikasını, sınıf kavramına karşı güçlü bir ideolojik saldırı ve üretici güçleri yükseltmeye yönelik sanayileşme çabalarıyla takviye etti. Bunu aynı örgütle, Cumhuriyet Halk Fırkası aracılığıyla yaptı. Cumhuriyet Halk Fırkası, bir eliyle havucu, diğeriyle sopayı gösterdi. Her ikisini de kullandı. 1970 yıllarının ortasına doğru ise, Türkiye'de ve gelişmişliğin zenginliğinde, belli bir iş bölü-

mü ortaya çıktı. Havucu, Cumhuriyet Halk Partisi tuttu. Sopa, Milliyetçi Hareket Partisi'nin eline verildi. Bu yüzden ve çok derinden CHP ile MHP birbirini tamamladı. Bu yüzden CHP, MHP'nin kapatılmasına hiçbir zaman yanaşmadı. Bu yüzden CHP ve destekleyicileri, MHP tehlikesini bayrak saydılar.

Ancak 1930 yıllarından 1970 yıllarına kırk yıl geçti. Türkiye sadece zenginleşmekle kalmadı. Yalnızca işbölümü ile gelişmedi. Artık güçlü bir ideolojik saldırı ile ve ikna yöntemleriyle, sınıf ve sınıf kavgası kavramlarının etkinliğini silmek mümkün görünmedi. Bu yüzden yüksek sesle haykırılarak kavramların içi boşaltıldı. Türkiye tarihinin hiçbir kesitinde, "sınıf", "kavga", "enternasyonalizm", "yaşasın", "mücadelemiz" sözleri bu kadar çok bağırılmadı. Hiçbir dönemde "anısı yolumuzu aydınlatacaktır" sözü, bu kadar çok ve bu denli inançsız olarak okunmadı.

Böyle bir tarih kesitine denk düştü. 12 Mart döneminde bir 30 Ağustos tarihinde Orta Doğu Teknik Üniversitesi'ndeki öğretim üyeliğinden uzaklaştırıldım. Yaş haddinden dolayı değil. Siyasal olarak haddini bilmemekten. Yurt dışına çıkmayı düşünmedim. Türkiye'de kalmayı tercih ettim. Yaşamımı kazanmak gerekti. En kolay basında yapabileceğimi düşündüm. Hürriyet, Milliyet ve Cumhuriyet'te tanıdıklarıma yazdım. Çeviri dahil her iş yapabileceğimi ve ekonomi sayfası hazırlayabileceğimi ilettim. Önce hiçbirinden cevap gelmedi. Sonra Yankı'da Mehmet Ali Kışlalı iş önerdi. Başladım. Bir süre sonra Cumhuriyet'ten görüşme önerisi geldi. İstanbul'a gittim. Oktay Kurtböke, Sadun Tanju ve rahmetli arkadaşım Bülent Dikmener ile ayrıntısını görüştük. Kolay oldu. Cumhuriyet'te yönetici arkadaşlarım, her hafta belli bir konuyu işlemeyi önerdiler. Ben habere dayalı bir sayfanın daha çok okunacağını söyledim. Öyle karar verdik.

Yazarlık yaşamımın kalfalık dönemi böylece başladı. Çok öğrendim, çok hoşlandım, çok dostluklar edindim, çok onur duydum. Her zaman emin oynadım. Yazı işlerindeki arkadaşlarımın gönderdiklerimi beğenmeyecekleri endişesi ile hep bir sayfadan çok daha fazlasına yetecek kadar yazı-haber-yorum gönderdim. Başından sonuna kadar böyle yaptım. Yönetici arkadaşlarım beğendiler. Gönderdiklerimin çoğunu ekonomi sayfasının dışında, daha çok birinci ve diğer sayfalarda kullanmaya başladılar. Yorumlarımın dışında imza kullanmak istemedim. Benim bilgime göre, "Cumhuriyet Haber Merkezi" böyle bir ihtiyaçtan çıktı. "Cumhuriyet Haber Merkezi" imzası, ilk önceleri gönderdiğim haber-yorumlar için kullanıldı.

Hazırladığım sayfalardan ve birinci sayfada çıkan haber-yorumlardan para aldım. Benim doğrudan muhatabım yazı işleri müdürü rahmetli ve çok sevgili arkadaşım Bülent Dikmener idi. İstanbul'da Bülent, Ankara'da ise karım Temren, çıkan haberleri titizlikle saydılar. Bir ayda birinci sayfada 17 adet haber-yorumdan dolayı para aldığımı hatırlıyorum. Bu, gazetecilikte büyük bir rakam. Başkalarını bilemem. Cumhuriyet'te, basından ayrılıncaya kadar para ve arkadaşlıktan dolayı pek sorunum olmadı. Her ikisi için de çalıştım ve karşılığını gördüm.

Yazdıklarım dışardan hiç tekzip edilmedi. İçerden çok tekzip edildi. Cumhuriyet'te yazdığım sürece Ankara Bürosu ile hiç ilişkim olmadı. İstanbul'daki arkadaşlarımdan rica etmeme rağmen organik bir ilişki kurulmadı. Şimdi bilmiyorum, o zaman Ankara Bürosu ile İstanbul arasında sürekli bir sürtüşme vardı. Bu sürtüşme bana da yansıdı. Ankara Bürosu'nun önemli bir bölümü İstanbul'a kızdıkları için, gazeteciliklerinin önemli bir bölümünü, benim yazdıklarımı tekzip etmeye ayırdı. Örnek olsun, şu anda CHP Ankara İl Başkanı Ümit Gürtuna Cumhuriyet'te çalıştığı dönemin sonlarına doğru Dışişleri Bakanlığı'na fazla bağlandı. Sendikacılıktan dolayı da gezeteciliğe fazla zaman ayıramıyordu. Ancak yine de haber yazması gerekti. Böyle durumlarda gazeteciler haber kaynaklarına mahkûm olurlar. Dışişleri Bakanlığı, örnek olsun, benim Enerji Ajansı ve Ortak Pazar ile ilgili olarak yazdıklarımdan son derece rahatsızdı. Ümit'in haber imkânlarını genişleterek yazdıklarımı tekzip eden yazılar çıkmasını sağladılar.

Bu ve benzer nedenlerle Ankara Bürosu'nun bir bölümü ve bu arada Ümit Gürtuna sürekli olarak beni tekzip ettiler. Bunları hiç kırılmadan hatırlıyorum. Şunu söylemek için: Kaynağa esir düşmek bir gazetecinin ölümüdür. İntiharıdır. Haince ölümüdür. Bugün Türkiye basınında sayılamayacak kadar çok haber kaynağına esir düşmüş makale, fıkra yazarı ile muhabir var. Bunlar, benim gözümde, rüşvet alan kamu görevlisinden daha onursuzdur. Çünkü bunlar, kamuoyunu yavaş yavaş kandırıyorlar. Yavaş yavaş zehirliyorlar. Ayrıca tüm basını zehirliyorlar. Basını bitiriyorlar.

Cumhuriyet'te çok dostluklar edindim. Buna, burada adını anmadığım Otyam'ı ve andığım Ümit'i de katıyorum. Kuşku yok, Ekmekçi Cumhuriyet'ten önce de sonra da dostum idi ve öyle kaldı. Cumhuriyet'teki dostlarım arasında şu anda isimlerini hatırlayamadığım Cumhuriyet'in şoförlerini de sayıyorum. Saymamam imkânsız ve özellikle yazıyorum. O heyecanı hâlâ arıyorum. Ankara-İstanbul arasında gidip gelmem gerektiği zaman Cumhuriyet bana uçak bileti sağlardı. İstanbul'dan genellikle gazeteden ayrılırdım. Cağaloğlu'ndaki gazetelerden havaalanına günde bir kaç kez matriks kutusu gider. Bu Ankara'da basılacak gazetenin kalıbı demek. Matriks kutusu götürmek bir bayrak yarışı gibidir. Uçağın hareketi ile matriks kutusunun mürettipha-

neden çıkışı arasındaki zamanı minimuma indirmek gerekir. Bu daha çok matriks kutusunu götüren şoförlerin becerisine bağlıdır.

Matriks kutusu götüren otomobillerle havaalanına çok gittim. Büyük bir heyecandır. Ne yazık ki sadece on üç dakika sürüyor. Cağaloğlu'nun en kalabalığından çıkıp havaalanına yetişmek on üç dakika sürüyor. Bunu gerçekleştirmek için, mümkün olduğu kadar çok ve en büyük bir hızla yolun en sol şeritinden sürmek gerekiyor. Matriks otomobilleri, geliş istikametindeki beş yüz metrelik bir boşluğu bile değerlendirmek için en sağ şeritten en sol şerite geçmek zorundalar. Çünkü on üç dakikalık bir yarışta saniyeler çok önemli.

Matriks kutusu dizgiden geç çıkar veya şoför bu saniyeleri iyi değerlendiremezse ne olur? Bu sorunun cevabı çok basit: Uçak kalkmaz. Matriks kutusunu almadan uçaklar kalkmaz. İcap ederse yarım saat bekler. "Teknik arıza" pilotların elindedir. Zaman zaman "teknik arıza" tüm Cağaloğlu'na gerekir. Ve her şey karşılıklıdır. Siz hiç Türk Hava Yolları'nın ve özellikle pilotlarının aleyhine bir yayına rastladınız mı?

12 Mart ile Türkiye bir teknik arıza yaşadı. Türkiye, hırpalandı. Cumhuriyet yönetimini kaybetti. Cumhuriyet Gazetesi, 12 Mart'ın eline geçti. Ben Üniversite'den kovuldum. Daha sonra Cumhuriyet bugünkü yönetimine tekrar kavuştu. Ancak, şimdi daha iyi anlaşılıyor, belli bir suçluluk kompleksi ile. 12 Mart öncesinde devrimci-demokrat bir çizginin ısrarlı savunucusu Cumhuriyet Gazetesi, 12 Mart'ın oluşumunu biraz da kendisinde arıyor. Diğer devrimci demokrat çizgiler de öyle. Türkiye'nin sosyalist hareketi ise, bir yandan, daha önceden doğruları söylemiş olmanın rahatlığı ve diğer yandan da, 12 Mart'ı önleyememiş olmanın rahatsızlığı içinde. Güçsüzlüğün bilinci içinde. Türkiye'nin önde gelen sosyalistleri, önde gelen devrimci-demokratları hep içerde. Hapiste. Dışarda olanlar ise Türkiye aydınının mazoşizmi içinde. Dışarda kaldıkları için kendilerini hastalıklı buluyor. Dışarda ne yapılabileceğinden çok neden dışarda kaldığını düşünüyor. Onuruna yediremiyor.

Onur çok önemlidir. Bilinç çok önemlidir. Onurun ve bilincin çok önemli olduğu bir dönemde Cumhuriyet'te yazmaya başladım. Çok açık: Türkiye bir yerden başka bir yere geçiyordu. Cumhuriyet, bir yerden başka bir yere geçiyordu. 1973 yılı başında Cumhuriyet, 1976 yılı ortasındaki Cumhuriyet olacağını bilmiyordu. Ben de. 1973 yılı başında Cumhuriyet, hâlâ devrimci-demokrat bir çizgide idi. 1976 yılı ortasında ise tümüyle CHP yörüngesinde.

Herkes girmeye önem verir. Girmek önemlidir. Ancak çıkmak da. Çıkmasını bilmek de. Ben, daima çıkma zamanına da önem verdim. 1975 yılı sonbaharında, Cumhuriyet'ten ayrılmadan bir yıl kadar önce, Oktay'a yazdım. Cumhuriyet'ten ayrıldığımı bildirdim. Tek gerekçe olarak bu işin "doğal ölüm" ile bitmesini istediğimi yazdım. Cumhuriyet, Halk Partisi'nin yer çekimine uğramıştı. Bana, büyük bir doğallıkla, ayrılmak düşüyordu. 1975 Eylül'ünde Cumhuriyet'ten ayrılmış bir kimse olarak yaz tatiline gittiğim İstanbul'da Cumhuriyet'e uğradım. Dostum Oktay Kurtböke beni yeniden ikna etti. Rahmetli Bülent ile "ikinci kez Cumhuriyet'e girdiğim" için öpüştük.

Böyle olduğu için seviniyordum. Oktay'a ve Bülent'e teşekkür borçluyum. Şiddeti yaşamdan öğrendim; öğrenmeme yardım ettiler. Cumhuriyet'ten ayrıldığım zaman, birinci sayfada, en ağır şekilde beni suçlayan yazılar çıktı. O zaman üzüldüm. Şimdi üzülmüyorum. Şiddetsiz birleşmek de, ayrılmak da olmuyor. Bunu öğrendim. İkincisi, bana en çirkin şekilde hücum eden o zamanın Cumhuriyet yazarı Altan Öymen şu anda Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreter yardımcısı. Tarih, daha açık bir biçimde doğrulayamaz.

Herkesin babasının ve bu arada benim babamın da güzel bir sözü var. "Oğlum bu memlekete kasap da lâzım, ama, sen olma." Kasap olmadım. Bu arada CHP'li olmadım. Ama hiç. Fakat şöyle: 1960 öncesinde, bugünkü deyimle, öğrenci lideri idim. Fikir Klübü Başkanlığı, Ankara Üniversitesi Talebe Birliği Başkanlığı yapıyor ve o zaman gerçekten kütle örgütü olan Türkiye Milli Talebe Federasyonu'nda da, Samet Güldoğan'ın başını çektiği gerici yönetime karşı ilerici kanatın liderliğini sürdürüyordum. Kongre Başkanı olarak, Türkiye Milli Talebe Federasyonu'nu yönetiyordum. O zaman en yakın mücadele arkadaşlarım, yakında Ecevit'in görevden aldığı CHP İstanbul Başkanı Erol Ünal, CHP Hükümeti'nde Ecevit'in yardımcısı Hikmet Çetin, CHP yöneticisi Tarhan Erdem idi. CHP'nin de yıldızı Turhan Feyzioğlu. Feyzioğlu, CHP Gençlik Kolları Genel Başkanlığı'nı ısrarla önerdi. Düşünmeden kabul etmedim. Fakat o zamanda Hikmet'le beraber CHP Araştırma Bürosunu yöneten Doğan Avcıoğlu'nun en yakın yardımcıları idik.

O zaman Bülent Ecevit çok arkalarda idi. Arkalarda olduğu çok iyi anlaşılıyor. Bunları bilmiyor. CHP, bundan önceleri kendi imkânlarıyla araştırma bürosu kurabiliyordu. Hikmet ile ben para almıyorduk ama büronun maaşlı bir kadrosu vardı. Zavallı Ecevit bunlardan habersiz. Yakınlarda Başbakan olan AP Genel Başkanı Demirel'den uzman dilenmiş. Şimdi evcilik oynar gibi "devletçilik" oynayarak "devletten maaşlı muhalefet danışmanları" çıkardı.

Arkada olanlar önde olanlara gıpta ederler. Hele pek güvenli değilseler. Ecevit, öne çıkınca, daha önce en önde gördüklerinin hepsini yanına almaya

çalıştı. Arkadan öne geçerken kendisini hafife almış olan hiç bir fikra yazarını unutmadı. Kinini içine atıp hepsini kendisine bağlamaya çalıştı. Pek büyük başarılı oldu. Şurada durmadı. Eski TİP'lileri kesip kesip yıldız yapmaya çalıştı. TİP Genel Başkanı Aybar'ın basın danışmanını basın danışmanı yaptı. Tükel'in bundan başka bir özelliği olduğunu sanmıyorum. TİP bilim kurulu üyesi Erder'i "devletten maaşlı muhalefet danışmanı" yaptı. TİP'ten veya devrimci-demokrat çizgiden transferlere büyük fiyat ödedi.

1975 Senato Seçimlerine girerken Bülent Ecevit, en yetkili kurulundan geçirerek benden bir rapor istedi. Rapor iki bölümdü. Birinci bölümde MC Hükümeti'nin eleştirisi, ikinci bölümde ise nelerin yapılması gerektiği araştırılacaktı. Hazırladım. Bir sunuş yazısı ile o zaman CHP Genel Sekreter Yardımcısı olan Mustafa Üstündağ'a verdim. Sunuş yazısında, ikinci bölümü yapmayacağımı; çünkü CHP'li olmadığımı, CHP'li olmadığım ve parti kavramına saygımdan dolayı CHP'nin ne yapması gerektiğinin benden sorulmaması gerektiğini bildirdim. Halk Partisi'ne yakın on kişilik bir uzman listesi sundum. MC eleştirisi ile ilgili olarak üzerime düşenleri yapmayı her zaman bir demokratik görev bileceğimi ayrıca belirttim. Bu raporun çok işlerine yaradığını, içindeki grafikleri afiş yaptıklarını, lütfedip bana söylediler.

Bunu şu nedenlerle yazıyorum: Cumhuriyet'ten ayrılmamı bir ihtilâf haline getirmek isteyenler kaynattıkları dedikodu kazanında bu mektuptan çok söz ettiler. Ben, yayınlanmasını istedim. İkincisi, Ecevit'in isteğini en sınırlı bir biçimde anlamayı tercih ettim. Üçüncüsü, çok sınırlı anladığım ve Cumhuriyet'in CHP yörüngesine girmeğe başladığını gördüğüm için, "doğal ölüm" ile Cumhuriyet'ten ayrılmağa karar verdim ve bunu yazıya döktüm.

Bundan sonra ve daha çok Ecevit'in Mavi Dalgası, Türkiye'yi tümden etkisi altına almaya başladı. CHP ve Genel Başkanı Bülent Ecevit, tüm Türkiye'yi sermayeye teslim etmek için hiçbir sınır tanımadı. Bundan sonra, benim Cumhuriyet'ten realize edemediğim ayrılma kararımdan ayrılma tarihine kadar sosyalist mücadelenin en önemli karargâhları teker teker Ecevit'in, CHP'nin ve sermayenin eline geçti. Devrimci İşçi Sendikaları, DİSK, bu önemli karargâhlar arasında en önemli yeri tuttu. Ecevit, DİSK'i teslim almak için Türkiye Komünist Partisi'ni kullandı. TKP ile dayanışma görünümü altında DİSK içindeki sosyalistleri, TİP'lileri, TSİP'lileri tasfiye etti. Daha sonra, TİP'lilerin DİSK dışından gelen desteği ile ve TİP'lilere havuç göstererek TKP yandaşı görünenleri DİSK'ten tasfiye etti.

Benim TİP'le olan ihtilâfım bu zamanlara denk düşer. Cumhuriyet yazarlığımın son dönemlerinde Ankara Belediye Başkanı Vedat Dalokay'ın isteği üzerine, çok değerli bir plancı gurubun içinde, Dalokay'a özel danışman oldum. Ankara Belediyesi'ne aldığımız paradan fazlasını verdiğimize inanıyorum. Ancak aldığımız paradan çok daha fazla yararlandık. Bu arada Vedat'ın dostluğunu da kazandık. Kazandım. Dostluğumuz devam ediyor. Bülent Ecevit, Vedat ve karısını evine çağırıp üç kez benim Ankara Belediyesi'ndeki görevimden uzaklaştırılmamı istemiş. Dalokay, benim bir uzman olduğumu söyleyerek, buna karşı koymuş. Bunu diğer danışmanlarına ve bana söyledi. Ankara Belediyesi'ndeki danışmanlığım Vedat'a biraz pahalıya mal oldu.

Şuna bakın: Başbakanlık yapmış bir kimsenin çapsızlığına bakın! Hem demokrasiden dem vuruyor, hem de yurt dışına çıkmayıp yaşamını düşünerek kazanmaya çalışan bir kimseyi, kendi partisine gelmediği için kamu görevinden attırmaya çalışıyor. Bunu yapamayınca Ankara'nın başarılı Belediye Başkanı hakkında cadı kazanını daha çok kaynatıyor. Vedat Dalokay, Ankara Belediyesi Başkanlığı adaylığını kaybedince, tüm danışmanlar görevimizden ayrıldık. Hiç birimizin işi yoktu. Çoğumuz uzun dönem işsiz kaldık. Bu, bizim Bülent Ecevit'e verebileceğimiz en güzel ders idi. Umarım, anlamıştır.

Başkalarına da. Uzatmayacağım: 1973 seçimlerinde, Cumhuriyet yazarı olarak, oyların CHP'ne verilmesini istedim. İnanarak yazdım. Fakat hiç heyecan duymadım. 1975 ara seçimlerinde de CHP'ne oy verilmesini istedim. Yazdığımın doğruluğuna fazla inanmadım. Ancak daha çok heyecan duydum. Çünkü bunu biraz da parti görevi olarak yazıyordum.

12 Mart öncesinde Türkiye İşçi Parti'li idim. Sonrasında da. Bunu bilmeyen yok. 1973 seçimlerinden sonra hemen bir parti kurulması gerektiği görüşünü savundum. TİP yeniden kurulmalı idi. Yeni TİP'in programını dört kişi hazırladık. 1975 yılında TİP'in yeniden kuruluşundan önce yazdıklarım, sonra yazdıklarım ve TİP'in bugünkü çizgisi karşılaştırıldığında, bu programın herkesten daha çok benim görüşlerime yakın olduğu ortaya çıkar. Bunu da bilmeyen yok. Aksini iddia eden de yok. TİP'in kuruluşunu Cumhuriyet'teki arkadaşlarımla çok konuştuk. İlhan Selçuk ile de çok konuştuk. İlhan, Cumhuriyet'te hep etkili oldu.

Doğrusunu söylemek gerek: Hemen hemen Cumhuriyet ile yaşıt Cumhuriyet, yaşamının çok az bir bölümünde basında ilericiliği temsil etti. 1930 yıllarında Son Posta, 1940 yıllarında Tan, daha sonra Vatan, hatta Dünya ve giderek Akşam, her zaman Cumhuriyet'ten solda oldu. Cumhuriyet, ilerici çizgisine İlhan'ların, Oktay'ların zamanında geldi. Cumhuriyet'i her zaman ilerici saymak son derece yanlıştır. Cumhuriyet, en ileri çizgisine 12 Mart'tan

hemen önce ve 12 Mart tasfiyesinden kurtulduktan hemen sonra kavuştu.

Cumhuriyet'te Cumhuriyet'in en sağlıklı ve en başarılı döneminde yazdım. Benim için onurdur. Yazdığım süre Cumhuriyet sürekli tiraj aldı. Bu onuru paylaştım. Ayrıldıktan sonra sürekli olarak tiraj kaybetti. Hiç kuşkusuz, ayrıldığım için değil. Ayrılma zamanını bilebildim. Eylem ve tarih, ayrılmamı onayladı. Ayrılmış olduğum için de onurluyum.

İlhan, bana, "ne gereği var?" dedi. "Cumhuriyet sana bağımsız bir kürsü veriyor." Bu sözler İlhan Selçuk'un. Partisiz hiçbir güzelliğin olamayacağını İlhan Selçuk'a anlatmaya çalıştım. Fakat hem Cumhuriyet'e ve hem de o zaman arkadaşlarım olan TİP kurucularına dürüst oldum. TİP kurucusu olmayı, diğer kurucu arkadaşlarıma bıraktım. "TİP'in kurucusu olduğumu, ancak resmen kurucu olduğum takdirde Cumhuriyet'ten ayrılacağımı" ısrarla söyledim. Ya Cumhuriyet yazarlığı, ya da TİP kuruculuğu. İkisi birden olmaz. İkisi birden olmak, benim anladığım, "Cumhuriyet Anayasası"na aykırı idi. Dar kurucu kurulda üç kez tartışıldı. Sonradan kurucu olmamam kararlaştırıldı. Cumhuriyet'e yazmayı sürdürdüm.

Cumhuriyet'ten ayrıldıktan bir gün sonra Parti'ye kaydımı yaptırdım. Ancak ben, gerek program hazırlığı sırasında ve gerekse diğer kuruluş çalışmaları döneminde, bir kez, TİP'in kuruluşunun ertelenmesini istedim. Üstelik tek başıma ısrarla istedim. Şu nedenle: TİP kuruluş hazırlıklarını sürdürürken, 1975 ilk baharında, Bülent Ecevit bir erken seçim için ısrarlı görünüyordu. Aslına bakılırsa bu erken seçim de ilk önce, Cumhuriyet'te ve benim imzalı bir yazımla ortaya atıldı. O yazıyı yazmadan önce, o sıralarda Bülent Ecevit'in en yakını olan Deniz Baykal ile uzun uzun tartıştık. Erken seçimi ben önerdim. Deniz'in daha önce Bülent Bey'le görüşüp görüşmediğini bilmiyorum. Sanıyorum yazının başlığı "seçim ekonomisinde zamanlama" idi. TİP ise 1 Mayıs 1975 tarihinde kuruldu. TİP'in kurulmasını muhtemel bir erken seçimden sonraya ertelemeyi ısrarla savundum. Bir tek gerekçem vardı: Bir işçi sınıfı partisi CHP için oy verilmesini isteyemez. Uzun uzun tartıştık. Bir erken seçimde CHP için kesinlikle oy istememeye karar vererek TİP'ni kurduk. Fakat 1975 Ekim seçimlerinde CHP için oy isteyen yazı yazmak zorunda kaldım.

İşçi sınıfı ve emekçiler karşısında bu sorumluluktan zor kurtulurum.

1976 yılı ortasında Cumhuriyet yazarlığından ayrılmış olarak, Parti yöneticilerini seçim kararı almaya zorlamaya başladım. CHP yöneticileri bunu biliyordu. 1977 Haziran seçimlerinde TİP'in seçime girmesinden CHP Genel Merkezi ve destekçileri hep beni sorumlu tuttu. "Yalçın = hırçın" kampanyası da bu yüzden çıktı. Çünkü seçime girmek hırçınlıktı! 1977 yılında bir sosyalist partisinin, sermaye partilerinin karşısında, seçime girerek sosyalizmi propaganda etmesinin bütün onur ve kıvancına talibim. İsteyen, bu onur ve kıvanca ortak olabilir. Bu onur ve kıvancı çok isteyip de beni bundan mahrum etmeye çalışanlar çok olursa bundan ayrıca mutluluk duyarım. İçtenlikle her isteyene bu onurun tümünü verebilirim.

TİP, kararsızlık olarak ortaya çıkan ideolojik karanlığı içinde, seçime hazırlanma komutunu vermede gecikti. 1977 Şubat ayında toplanan Parti Kongresi bile açık bir seçim kararı alamadı. CHP Lideri Ecevit'e görüşme çağrısı yaptı. Behice Boran ve Bülent Ecevit, yardımcıları ile birlikte bir araya geldi. Behice Boran, Ecevit'e gitmeden önce ve görüşmeden sonra gece yarısına kadar kendisiyle beraber olmamı istedi. Boran-Ecevit görüşmesinden, Bülent Ecevit'in Behice Boran'a Yalçın Küçük'süz bir TİP'in daha iyi olacağını anlattığı ortaya çıktı. Bu isteği daha sonra daha açık bir biçime soktular. Bu istek, bana TİP yöneticileri tarafından anlatıldı. Bu konuda da Parti'nin tutumunun saptanmasında görüşlerim alındı.

İlk önce Ecevit'in bu dileğine sırt çevrildi. Ancak 1977 Haziran seçimleri ve arkasından 1977 Aralık seçimlerinde alınan sonuçlar, TİP'nin yorgun yöneticilerini daha da yordu. Ecevit'in isteğini yerine getirmekle Parti'nin önündeki sorunların bir bölümünü çözebileceklerini sandılar. Ayrıca CHP Genel Merkezi ve TKP kaynaklı "yalçın=hırçın" tekerlemesini fazla ciddiye alarak benim uzaklaştırılmamdan sonra Parti'nin aydınlar tarafından doldurulacağına inanmak istediler. Zavallılar! Bir iki sosyalizm düşmanı şöhret düşkünü ile yetinmek zorunda kaldılar. TKP ise kendi içinden ikiye patladı. Bir taraf diğer tarafı "Yalçın Küçükçü" olarak suçlamaya başladı.

Bunları da şunun için yazıyorum: Benim Cumhuriyet'ten ayrılmam bu olaylar zinciri içinde anlaşılmalı. Kemal Türkler-Bülent Ecevit-Vehbi Koç üçgeninin oluşturulduğu bir zamanda, "ah ne güzel! İşçiler ve sermaye, ABD ve Sovyetler Birliği Ecevit'i destekliyor; yaşa Karaoğlan!" çığlıklarının atıldığı bir ortamda benim Cumhuriyet'ten ayrılmamdan daha doğal ne olabilir? Fakat ne yazık doğal olamadı.

Doğal olanda şiddet olduğu ölçüde de doğal oldu. Şiddet her zaman süreçlerin çarpışmasından ve çatışmasından çıktı. Trajedi ise kaçınılmaz olarak çatışmaya doğru yol alan süreçlerin hareketine karşı koyma çabalarından doğdu. Trajik yazgı, aynı ray üzerinde birbirine hızla yaklaşan iki tren içindeki yolcuların ters istikamette koşmaları gibidir. Bireyin, en içten ve inatçı çabasına rağmen kendisini çarpışmaya ve mahvolmaya götüren süreçten kur-

tulmaması demektir. Cumhuriyet, belli bir cazibe noktasına doğru sürüklenirken ben bu sürükleniş içinde olmak istemedim.

Cumhuriyetteki arkadaşlarım, Cumhuriyet'ten ayrılmalara alışık değiller. Bunun için pek sinirlendiler. Ayrıca benim Cumhuriyet'in imkânlarını anlamadığımı düşündüler. Cumhuriyet bugün de bir müessesedir. Bir tek örnek vereyim: Cumhuriyet yazarı olduğum sırada önemli olmadığı sonradan ortaya çıkan fakat bir türlü teşhisi konmayan bir rahatsızlığım vardı. Çok hastane gezdim. Hepsinde nedense başhekimler tedavi etmek istediler. Bunu Cumhuriyet'in gücüne bağladım.

Bunları bilmek başka, akıntıya kapılmak ise bambaşka. Bireylerin önleyemedikleri süreçlerin çarpışmasından trajedi doğar. Bireylerin önlenebilir hatalarının yapılmasından ise komedi doğar. Komedi de trajedi kadar gerçektir. Ancak komedide determinizm azdır. Bu yüzden komedi hep "hafif" sayılmıştır. Ancak trajik olmak her zaman komik olmaya tercih edilmiştir.

Türkiye'de nedense komedi tercih ediliyor.

Bazan da traji-komik durumlar ortaya çıkıyor. Rahmetli arkadaşım Bülent Dikmener, İstanbul'da olduğum bir zaman, Basın Sitesi'ndeki evine çağırdı. Oğlu Deniz'in doğum günü imiş. Deniz, dördüncü yaşını kutluyordu. O akşam Deniz yerinde duramıyordu. Kırınadığı sandalya, devirmediği sehpa kalmadı. Bülent, sakin ve güzel bir arkadaştı. Az konuşurdu. Cumhuriyet yöneticileri içinde "asil" olmayan kanattan geliyordu. Yunus Nadi Bey İttihat ve Terakki'den, Nadir Bey Galatasaray'dan geldiği için Cumhuriyet Gazetesi, Cumhuriyet Asillerine dayanır. Oktay, Galatasaraylıdır; Çetin Özbayrak Galatasaraylıdır. Ali Sirmen, sirmen soyadından ve Galatasaraylıdır. Cumhuriyet'te hızla yükselen Hasan Cemal Galatasaraylı değil ama İttihat ve Terakki'nin üç paşasından Cemal Paşa'nın torunudur. Mustafa Ekmekçi, Cumhuriyet'in "asil" olmayan üyesidir ve bu yüzden yükselme hızı sınırlıdır. Bülent Dikmener, Cumhuriyet standartlarına göre "asil" olmadan Cumhuriyet'te yükselebilen ender arkadaşlarımızdan birisidir. Bülent, oğlu Deniz'in her tarafı devirmesine bir açıklama getirmek ihtiyacını duydu. Sakince, "Deniz Gezmiş'in asıldığı gün doğdu, adını Deniz koyduk" dedi. Bir süre sonra, sanki başka bir şeyden söz ediyormuş gibi, "konuşamıyor" dedi. "Bu yüzden hırçın."

Bir süre kendimi çok zor tuttum. Gülmek ile ağlamak arasında yoğun bir tereddüt geçirdim. 12 Mart öncesinde bir tür eylemlere damgasını vuran Deniz Gezmiş ve arkadaşlarını Cumhuriyet Gazetesi Yazı İşleri Müdürü rahmetli arkadaşım Bülent Dikmener'in dili çözülmemiş ve yerinde duramayan oğlu Deniz'den daha iyi ne temsil eder? Deniz'in dili ile yakından ilgilendim. Sık sık Bülent'e sordum. En sonunda "dili çözüldü, artık" dedi. "Etrafını yıkmıyor."

Deniz Dikmener imajını hiçbir yazımda kullanmadım. Fakat iktisat yazılarımın çoğunun imajını yaşamdan aldım. Zaman ayırarak yazabildiğim yazıların hepsinde iktisat düşüncesini, bir de yaşamdan alınan imajlarla anlatmaya çalıştım. Bu yazılar için çok övücü sözler işittim. Çok övücü sözler yazıldı. Fakat benim için en sevindiricisini, rahmetli Ceyhun Atuf Kansu söyledi: "Bazı yazdıklarından hiçbir şey anlamıyorum, fakat beni rahatlatıyor, birçok kez okuyorum." Şair Kansu'nun bu sözlerini çok değerli buluyorum.

Bunu yaşamdan alınan imajlara bağlıyorum. Bir kaç örnek vereyim. İlk okuldan sınıf arkadaşım Ayşen, şu anda bir fakültenin dekanı olan kocasından boşanıyordu. O hafta Türkiye ile Ortak Pazar görüşmeleri vardı. "Ortak Pazar'dan Boşanma" konusunu işleyen yazıyı yazdım. Yakın dostumuz Gülin, ikinci çocuğunun doğumu için hastaneye yattı. Bir türlü olmuyordu. Ecevit ise başbakan olarak hükümetinin ilk büyük zamlarını açıklamak üzereydi. Bir türlü karar veremiyordu. Doğum ve zammın çabuk yapılması ve yapıldıktan sonra güçlüklerin unutulması gerekir. Bir kulağım hastanede bir kulağım da, iktisat yazarı olarak, Ecevit'in zamlarındaydı. Bu arada "Sezeryanla Zam" yazısını yazdım. Çok sevdiğim ve mert bir hanımefendi olan Kayahan Hanım, karım ve benim kollarımızda öldü. Cenazesini kaldırmadan Cumhuriyet yazısını yazmak zorunda idim. O yılı "Ölü Yıl" ilân eden yazıyı yazdım. Aramızda çok az yaş farkı olduğu için hep aynı sınıfta okuduğum ağabeyim Talay Hacettepe Hastanesi'nde vefat etti. Gömülmesi gereken yere götürmeden önce Cumhuriyet yazısını yazmak gerekiyordu. Bu yüzden geç vakitte cesedini morga koydum. İçinde insan tabutu alacak kadar büyük posta kutularının sıralandığı soğuk hava deposuna morg deniyor. Müstahdemler nazlandığı için kendim yaptım. Sonra Türkiye'nin tüm sorunlarının morga kaldırılmış ve donmuş olduğunu içeren Cumhuriyet yazımı yazdım.

Bunlar en çok olumlu tepki gören yazılarım arasında yer aldı. Umarım, Ömer Kükner burayı aldı. Çünkü yazıların seçimi konusunda sadece tarafsız olmasını istedim. Şu anlamda: Tarihin beni doğrulayıp doğrulamasına bakmaksızın tarihin oluşumuna katkıda bulunan yazıların alınmasını istedim. Tüm yazıların bir araya getirilmesini tercih ederim. Fakat öyle bir durumda çok daha hacimli bir kitap zorunlu olacaktı. Böylesinin daha iyi olduğuna inanıyorum.

Bu kitabın üniversitelere ders kitabı olarak girmesini dilerim. Türkiye'de bilimin tarifini de değiştiriyoruz. Soğuk savaşın soğuk yüzlü lâkırdılarını

bilim saymayı reddediyoruz. Artık yaratıcılıktan yoksun, kültürden yoksun, teoriden yoksun Amerikan ampirisizmini bilim saymayı kesinlikle bir kenara koyuyoruz. Tarihin küflü raflarına atıyoruz. Bir daha el sürülmemek üzere. Bundan böyle bilim, buradaki örneklerde olduğu gibi yapılacak. Bunu diliyorum. Bunun kabul göreceğinden hiç kuşku duymuyorum.

Bundan böyle iktisatın böyle okutulmasını diliyorum.

Bu kitabın oluşumuna katkıda bulunan arkadaşlarıma teşekkür borçluyum. Önce Oktay Kurtböke'ye. Doğrusu genel yayın yönetmenim olduğu sürece hep hoşnut kaldım. Ayrıca bu kitabın hazırlanmasında Cumhuriyet'in yapabileceği bütün yardımları sağladı. Çetin Özbayrak ile Bülent Dikmener, benim dönemimde yazı işleri müdürleri idiler. Daha çok rahmetli Bülent'e, fakat genel olarak ikisine, sorumlu olarak çalıştım. Dostluklarını hiçbir zaman unutmayacağım.

Bu kitabı Bülent'e sunuyorum.

Bir noktayı daha açıklamalıyım: Buradaki yazılar ve yorumlar "tuttu". Zamanında tuttu. Tuttuğu şuradan belli oluyor. Artık her gazete için bir ekonomi sayfası bir de "yorum" yazarı, zorunlu demirbaşlar arasına girdi. Kuşku yok, bu durumdan seviniyorum. Ancak bir noktanın unutulduğunu görüyorum. Bu sayfaları, Türkiye bürokrasisinin radikal unsurlarıyla birlikte hazırladım. "Yorum" yazıları dahil. Hatta en çok "yorum" yazıları. Bunlar kollektif ürünlerdir. Bunlarda benden çok başkalarının katkıları vardır. Devlet Planlama Teşkilâtı, Merkez Bankası, Maliye ve Ticaret Bakanlıkları bu yazılarda vardır. Bu örgütlerin en değerli uzmanlarının, toplumuna karşı sorumluluğunu her zaman duymuş olan bürokratların, burada çok büyük emeği vardır. Cesaret ve yaratıcılığı vardır. İsimlerini sayamam. Çoktur. Hepsine şükranlarımı yazıyorum. Bu değerli, cesur ve sorumlu bürokratlar olmasa bu yazılar olmazdı. Bunun çok iyi bilinmesi gerekir. Sayfa hazırlayıp yorum yazmak isteyenlerin kollektif çalışmayı bilmesi gerekir. Olmazsa, olmaz.

Bir papağan rahatlığıyla "bürokrat" deyip geçmemek gerekir. Bürokrata güvenmekten çok bürokratın güvenini çekebilmek gerekir. Bana güvendiler. Bunu Cumhuriyet yazarlığı döneminin en büyük şansı sayıyorum.

Güvenerek bu güzel serüvene katılan bürokratların hepsine, teker teker teşekkür edemem. Sayıları sanıldığından çoktur.

Ancak Hüseyin Merdoğlu'na teşekkür etmem gerekir. Bu bir takma isimdir ve birden fazla kişidir. Cumhuriyet yazarlığı döneminde benim en yakın çalışma arkadaşım idiler. Her sayfayı beraber hazırladık. Aynı dönemde. Cumhuriyet yazarlığının ve hızla çoğalan ekonomik istihbaratın bir doğal uzantısı olarak, Anka Ekonomik Bülteni'ni de beraber kurduk. Hüseyin Merdoğlu'lara dayanarak kurdum. Şimdi basınla hiçbir ilgileri kalmadı. Değerli teknisyen olarak çalışıyorlar. Basın, benim de, Hüseyin Merdoğlu'ların da arkasında kaldı. Bir gün tekrar buluşursak, yine beraber oluruz.

Tan Oral, çizgileri ile bu ortak serüvene katıldı. Çok seviniyorum.

Bu güzel serüvende bir de karıma teşekkür borçluyum. Cumhuriyet yazarlığı süresince, zaman zaman, haftalarca Ankara'nın dışına çıkmam gerekti. Ankara'ya çok az gelebildiğim zamanlar oldu. Bu dönemde Temren bütün istihbaratı topladı. Bana güvenen bürokratlar Temren'e de güvendiler. Ankara'ya yirmi dört saatten kısa zaman aralıkları için uğradığımda Temren'in derlediği bütün bilgileri hazır buldum.

Görülüyor. Gerçekten benim rolüm çok az. Bu bir örgüt işi oldu. Cumhuriyet yazarlığı dönemimde güzel bir örgütümüz oldu. Kollektif ürün çıkardık. Ürünün kollektif olanı güzeldir. Bana sadece ürünün rengini belirlemek düştü. Bu renk üzerine Ecevit'in mavi dalgasının karanlığı düşmeye başlayınca, üretimi durdurduk. Hepsi bu kadar.

Şu nedenle: Karanlık, hep güçsüzlüktür. CHP, hep güçsüzlüktür. Cumhuriyet Halk Partisi'nin gücü, hep sosyalist hareketin güçsüzlüğünden kaynaklanmıştır. Bunun tersi de doğrudur. Cumhuriyet Halk Partisi'nin güçlenmesi sosyalist hareketin güçsüzleşmesiyle aynı zamana denk gelmiştir. Bu yüzden Cumhuriyet Halk Partisi'nin gücü, hep güçsüzlük olmuştur. Buradaki yazılarda, adım adım ve bir süreç olarak, bu gerçek ortaya çıkıyor.

Bu yüzden güçlenmek için Cumhuriyet Halk Partisi'nin yörüngesinden çıkmak gerekiyor. Cumhuriyet yazılarından bu çıkıyor ve geriye bu kalıyor.

İkinci Giriş

Kararlı Tarih: Yalçın Küçük'ün Gereği Düşünüldü[1]

GEREĞİ DÜŞÜNÜLDÜ: Ayrıntıları, sonradan yazılacak kararda gösterileceği üzere;

Sanık Yalçın Küçük, Türkiye'deki tahsilini bitirdikten sonra Amerika'da ve İngiltere'de araştırmalar yaparak tahsilini tamamlamış, Rusça'yı ve İngilizce'yi okuyup yazabilecek kadar iyi bilen ve iki yıl İngiltere'de Birmingham Üniversitesi'nde, Centre for Russian and East European Studies'de, Resarch Fellow (Uzman Araştırmacı) olarak çalışmış ve kendi tabiriyle Türkiye'de ilk sovyetolog olduğunu kabul etmiş ve bu tür araştırmaların tesiri altında kalarak sosyalist ideolojiyi ve marksizmi benimseyen, Türkiye'deki olaylara bu görüş açısından bakan ve buna göre değerlendirmeler yapan bir yazar ve aynı zamanda Ankara Gazi Üniversitesi'nde ders veren bir öğretim üyesidir.

Kitabın birinci kısmında, "Nasıl Başladı?" başlığı altında, sanık, Cumhuriyet Gazetesi'nde ekonomi ile ilgili yazılar kaleme almaya başladığını ve 1976 yılına kadar bu işi sürdürdüğünü anlatmakta, siyasal partilere ve CHP'ye tarizlerde bulunmaktadır.

Kitabın 27. sayfasından başlayıp 467. sayfasına kadar devam eden kısımlarında, 1973-1976 yılları arasında Cumhuriyet Gazetesi'nde kaleme alınmış olan yazılar yeniden yayınlanmaktadır.

İddianamede suç konusu olarak belirtilen kısım ise kitabın beşinci bölümünde yer almakta, "1980: Yolun Neresindeyiz?" başlıklı yazısını[2] sanık Lenin'in 110 uncu doğum yıl dönümü onuruna sunmak üzere kaleme almış olduğunu, 468. sayfanın bu başlık altındaki ince yazıları ile açıklamaktadır.

Şeytana Pabucunu Ters Giydiren Adam

Sanık Yalçın Küçük, şeytana pabucunu ters giydirecek kadar kıvrak bir zekâya ve düşüncelerini, karşısındakilere kolaylıkla ve rahatlıkla anlatabilecek, onları en azından kendi düşüncesi paraleline getirerek aynı düşünce tarzını rahatlıkla ve kolaylıkla onlara aşılayabilecek ve hiç olmazsa kendi görüşleri ve düşünceleri simgesinde onları düşünmeye sevk edebilecek tarzda bir üsluba ve yeteneğe malik bulunmaktadır.

Sanık, bu yeteneklerine öğretim üyesi olmasının kendisine kazandırmış olduğu tecrübelerini de katarak hitap etmek istediği gençlik, işçi, memur, köylü kesimlerini, kısacası sosyalistlerin ve komünistlerin lisanı ile, Türkiye'de yaşayan halkları, karşısına alarak onlara, sosyalizmin, komünizmin hangi koşullarda ve hangi etkenler altında, oluşabileceğini, "güzel" olarak adlandırdığı halk ihtilâlinin doğumunu temin için nasıl ve hangi yeteneklere sahip bir ebenin mevcut olması gerektiğini açıklamaktadır.

Türkiye'de mevcut olan derin bir bunalım içinde her tür özgürlüğün ihlâl edildiğini ve ayaklar altına alındığını vurguladıktan sonra, kitabın kapağındaki kompozisyonda, kitap içeriğini açıkladığı belli olacak şekilde üzerinde Atatürk resmi çıkarılmış ve en ince detaylarına varıncaya kadar çizilmiş olan bin liradan yapılmış bir Türkiye'nin şapka ile ifade edilen burjuvazi akrebinin ağına düştüğünü, burjuvazi akrebinin kolları arasında kanının emildiğini, kemirilip yok edilmek istendiğini, Türkiye'nin içine düştüğü olayları tek tek ve eleştiri hudutlarını aşacak surette göstererek ve nedenlerini açıklayarak yazısına devam etmektedir.

Savaşlar ve Devrimler

Birinci Dünya Savaşı vesilesiyle Büyük Ekim Devrimi'nin zafere ulaştığını, İkinci Dünya Savaşı'na yol açan bunalımların sonunda gerçek ihtilâller olduğunu, birçok Avrupa ve Asya ülkesinde dünya emperyalist sisteminin temellerini sarsan devrimci yükselişlerin doğduğunu, devrim dalgasının yayıldığını, İkinci Dünya Savaşı sonunda çeşitli Kıt'a ve bir seri ülkede sosyalist halk demokrasileri ve ulusal kurtuluş devrimlerinin ortaya çıktığını, bunların çoğunun zaferle sonuçlandığını, sosyalizmin tek ülke sınırlarını aşarak dünya sosyalist sisteminin meydana geldiğini,

Emperyalist dünyanın yeni bir savaş kışkırtıcılığı yaptığı bir zamanda, her dünya savaşından sonra yeni yeni sosyalist devletlerin ortaya çıktığını hatırlatmanın zamanlı olduğunda kuşku bulunmadığını,

Dünya kapitalist sisteminin bir yeni bunalım içinde bulunduğu bu dönemde emekçi kütlelerin temelli toplumsal dönüşümlere yönelişlerinin çok açık bir biçimde geliştiğini, son on yıllarda görülen komünist partilerinin durumlarının önemli ölçüde güçlenmesinin ve etkilerinin artmasının bununla ilgili olduğunu, Fransa, İtalya, Japonya, Portekiz, Hindistan, Finlandiya, Yunanistan, İspanya, Kıbrıs, Arjantin, Meksika ve diğer ülkeler komünist partilerinin ulusal ölçekte bir siyasal güç olarak ideolojik mücadelelerde çok büyük bir faktör olarak hareket ettiklerini, pek çok ülkede komünist partilerin devlet yönetimine doğrudan doğruya katılmayı bir hak olarak talep ettiklerini, Federal Alman Cumhuriyeti ve Amerika Birleşik Devletleri, Hollanda, Belçika ve diğer ülkelerde komünistlerin kütle tabanlarının genişlediğini ve etkilerinin arttığını,

Türkiye'nin ise özellikle son on yılda bir teorisiz pratikler ülkesi haline geldiğini, Türkiye'nin 1960 yıllarında Lenin'i tanıdığını, 1970 yıllarının Kültür Devrimi ile gelen teorisiz pratikler olarak görülen yalpalamalar zinciri içinde, Lenin'in unutturulduğunu,

Lenin'in, işçi sınıfı kendi halinde iken yalnızca işçi sınıfının içgüdüsü ve leninizmin de, işçi sınıfına sosyalizmin bilincini götürmek ve bunun için işçi tulumu ile sosyalizmi önce birbirinden ayırmak ve sonra da, bunları ayrılmaz bir biçimde birleştirmek amacıyla işçi tulumu içindeki somut işçiyi çıkararak yerine sosyalizm bilincini koymak ve böylece Lenin'i yaratmak olduğunu,

Lenin'in bir teorik ihtilâlci olduğunu,

Vurguladıktan sonra,

Kavgacılar ve Devrimci Demokratlar

Sayıları çok fazla, ancak öğrenme istekleri son derece az, Türkiye'nin pratiksever aydınlarının, Türkiye'nin öğrenci gençliğinin, Türkiye'nin pratisyenlerin, kavga ettiklerini ve kavganın içinde bunların bulunduklarını, fakat emekli albay Türkeş'in insan öldüren vurucu gücünün de öğrenci gençlik arasından çıktığını, TİP-TKP-TSİP mensubu ya da yandaşı olan, bütüne göre son derece sınırlı sayıdaki pratisyen aydınların da buradan geldiğini, pratisyen aydınlar içinde en büyük sayının ise devrimci demokratlar olduğunu,

Bugün Türkiye'de kavganın ortasında olanlara devrimci demokrat demenin zorunluluğunu, bilimsel açıdan Marx'ın burjuva toplumunun çocukluk dönemi dediği onaltıncı ve onyedinci yüzyılda burjuvazinin doğmaya başladığını, Batı Avrupa'da feodallerin baskısından kaçan serf köylü ile feodal arasında bir orta sınıfın doğduğunu, mülkiyet açısından bakıldığında şehirlerdeki orta sınıfının üretim araçlarına, küçük ölçülerde de olsa, sahip olduğunu, köylünün üretim aracının bulunmadığını, feodalin ise çok büyük topraklara sahip bulunduğunu, siyasal haklar açısından bakıldığında, köylüden fazla feodaldan çok az haklara sahip bu kesitin orta sınıf sayıldığını, ancak bu sayılmanın durmak anlamına gelmediğini, üretim araçlarındaki mülkiyetleri arttıkça, haklarını daha da artırmak istediklerini, bunun için kavga verdiklerini,

Sayıları kabarık ve henüz sermaye ve emek açısından tam ayrışmamış bu orta kesitin büyük bir halk oluşturduğunu, bu orta sınıf halkın ortaya çıkması üzerine büyük halk ihtilâlcisi Robespierre'in "halk, kendisinden çekinilmediği zaman ister istemez boyunduruk altına girer" diye haykırdığını, boyunduruk altına girmek istemeyen halkın yönetimi almak istediğini,

Bu yönetime, eski Yunan'dan gelme bir deyimle "demokrasi" denildiğini,

Burjuvalar ya da demokratların devrim yaptıklarını,

Büyük Fransız Devrimi'nin bu nedenle doğduğunu,

Ancak doğarken tutarsız ve eşitsiz doğduğunu, Fransız Devrimi'nin, halkın haklarını haykıran Robespierre'i, sonradan, giyotine gönderdiğini,

Marx - Engels ve Lenin

Tarih içinde Marx ve Engels'in büyük bir coşku ile yazdıkları Komünist Manifestosu'ndan hemen sonra patlayan 1848 İhtilâlleri'nin burjuvazinin demokratlığını ve bundan öte devrimciliğini yitirdiğini gösterdiğini, Marx'ın eşitsiz gelişme yasasını, 1848 İhtilâlleri'nin yenilgi ile sonuçlanması üzerine Almanya ile ilgili olarak telâffuz ettiğini, Marx ve Engels'in 1848 yenilgilerinden sonra demokrat ile sosyalist ya da komünisti birbirinden daha net çizgilerle ayırmaya yöneldiklerini,

Ancak devrimin akışının Doğu'ya kaydığını hissetmelerine rağmen büyük sosyalist devrimi göremeden tarihe geçtiklerini, Doğu'da, Rusya'da, devrim ateşini eşsiz bilim adamı Lenin'in tuttuğunu, eşitsiz gelişme yasasını çok daha net olarak görüp yaşadığını, demokratların devrimselliklerini yitirdiklerini çok net olarak saptadığından siyaset bilimine "devrimci demokrat" kavramını soktuğunu, Lenin'in demokratlarla sosyalistler arasındaki ayrımı çizebilmek için Marx ve Engels'den çok daha zor entellektüel ve siyasal kavga vermek zorunda kaldığını, devrimci demokratların sahneye sosyalizm

adına çıktıklarını ve "sosyalist ihtilâlciler" adını aldıklarını, eşsiz bilim adamı Lenin'in görüntü ile öz ayrımını en derinlemesine saptayarak kavga eden demokratlara devrimci demokrat adını vermek suretiyle siyaset bilimine çok büyük bir açıklık getirdiğini,

Eşsiz politikacı ve büyük lider Lenin'in sosyalist devrim için bunlarla işbirliğini ve gerektiğinde cephe kurma düşüncesini hiçbir zaman ihmal etmediğini, leninist "cephe" düşüncesinin buradan ve eşitsiz gelişme yasasının tarih içindeki gelişimin belli bir halkasından doğduğunu, Cephe'nin zorunlu bir gerileme olduğunu bildiğini ve "Nisan Tezleri" ile ileriye doğru bir adım attığını,

Tarih, hiçbir büyük ihtilâlciye kendisinden önce yazılmış kitaplardaki elverişli koşulların hepsini vermediğini, her ihtilâlcinin tarihin sunduğu elverişsiz koşulları teorik ve pratik planda aşabildiği ölçüde büyüdüğünü, hülyalı bilim adamı, eşsiz politikacı ve büyük ihtilâlci Lenin'in de bu yolla büyüdüğünü,

1965 Yol Ayrımı: TİP ve Aybar ile Yön ve Avcıoğlu

Devrimci demokrat kavramının tarihsel ve bilimsel bir kavram olduğunu,

Devrimci demokratın kürtlük ile doğrudan bir bağlantısı olmadığını,

Kürt halkından olanların bir bölümünün demokrat ya da devrimci demokrat olabileceğini vurguladıktan sonra,

1965 Seçimleri'nin Türkiye solunu hazırlıksız yakaladığını ve sürprizle karşı karşıya bıraktığını,

CHP'nin hükümet kurmaktan çok uzak olduğunu kanıtladığını, TİP'in ise beklenilenin çok fazlasıyla, 15 milletvekili ile, parlamentoya girdiğini, bu durumdan Türkiye solunun CHP ile iktidara gelme hayallerini terk etmesi gerektiği sonucunu çıkardığını,

Mehmet Ali Aybar'ın genel başkanlığındaki TİP'in 15 milletvekilini çok abarttığını, TİP'in seçimle iktidar yolunu açtığını ileri sürdüklerini, "başa güreşiyoruz" sözünün resmî slogan olduğunu,

Doğan Avcıoğlu'nun ismi ile anılan Yön Hareketi'nin ise CHP ve TİP ile Türkiye soluna bir iktidar kapısını kapalı görerek Türkiye'de solun askerle iktidara geleceğini ortaya attığını, bu konudaki tartışmanın şiddetlenerek her iki kanatın başlangıç noktasından çok uzağa düştüğünü, giderek ayrıldıklarını,

TİP'in seçim yolu ile iktidar yolunun açık olduğunu gösterebilmek için yer yer Demirel'in adına bağlanan demokrasiyi, dolayısıyla mevcut düzeni, savunur duruma düştüğünü. Yön Hareketi'nin ise inandırıcılıktan yoksun bir Mustafa Kemal edebiyatı ile, nerede ise Mustafa Kemal'in sosyalist olduğunu kanıtlamaya koyulduğunu,

Ancak bu ayrılığın görüntüde netleştiğini, görüntüde ayrılık netleşirken, özde sınıfsal birliğe doğru kayıldığını, Yön Hareketi'nin radikalizmini küçük burjuva solculuğunun asker ve sivil kanadının sınırlarına çektiğini, devletçilik ve otorite isteğinin belirgin özellikleri olduğunu, Sovyetler Birliği ile dostluğun temel dış politika ilkesi sayıldığını,

TİP'in ise küçük burjuva solculuğunun öbür yanını aldığını,

Bu yüzden Çekoslovakya Olayları nedeniyle TİP yönetici kadrosu, istisnasız tümüyle, Sovyetler Birliği'nin Çekoslovakya'ya müdahalesini sert bir biçimde kınadığını[3], bu suretle, anti-stalinizmin, Türkiye'de anti-sovyetizme dönüştüğünü,

İçerde ise köylülük ihmal edilmiş olduğu için bu soruna el atıldığını, TİP ve lideri Aybar'ın, köylülüğü demokratik mücadeleye kazanmanın en etkin yolu olarak Doğu Anadolu'daki Kürt halkının demokratik haklarını savunmayı gördüklerini ve Doğu'daki Kürt kökenli köy emekçilerini uyandırmak için Doğu Mitinglerini başlattıklarını, köycü ideolojinin temelinde yatan devlet baskısı ve "jandarma dipçiği" tezlerinin uygun ve tarihsel bir ortam bulduğunu,

Türkiye solunun Kürt halkının demokratik haklarını savunmaya, parlamenter yoldan iktidarı çabuklaştırmak ve geniş köy emekçilerini harekete geçirmek düşüncesiyle yaklaştığını, aynı modanın[4] dış özenti nedeniyle etkisini göstererek Türkiye'de de "Kürt devrimcidir" inancının yayıldığını ve hiçbir nesnel temel olmadan buna inananların sayısının arttığını, bunun yanlış olduğunu, Kürt olarak doğan herkesin demokrat olacağı düşüncesinin dayanaktan yoksun bulunduğunu, dünyaya Kürt olarak gelen burjuvalar ve büyük toprak sahiplerinin, kesinlikle, demokrat olmadıklarını,

Devrimci demokrasi adına Türk şöven milliyetçiliğinin karşısına Kürt şöven milliyetçiliğini çıkarmanın çok tartışma götürdüğünü, yazı, dil ve kültürün geliştirilmesi gibi demokratik hakları savunmanın başka olduğunu, bunlardan bir şöven milliyetçiliği çıkarmanın bambaşka olduğunu, şöven milliyetçiliğin Kürtçüsü ve Türkçüsü olmadığını, hepsinin aynı kapıya çıktığını,

Milliyetçiliğin, millî devletin doğuşu ile eş zamanda tarih sahnesine çıktığını, Marks'ın burjuva düzeninin çocukluk dönemi dediği dönemde hız aldığını, bu yüzden Şeyh Sait isyanı dolayısıyla Doğu Anadolu'nun kana bulanmasının ve Dersim Olayları'nın Türkiye'de millî devletin kuruluş ve yerleşme

zamanında ortaya çıkmasının rastlantı sayılamayacağını,

Sosyalist iktidar eşiğinde Türkiye'nin millî devlet sorunlarını geride bırakmış olduğunu,

Bunalımlı Türkiye ve Köylerde Sükunet

1980 yılının Mart Ayı'nda Türkiye'nin tarihinin en derin bunalımlarından birisini yaşadığı bir zamanda, Türkiye'nin tüm köyleri ve köylülerinin sakin olduğunu,

Tarihin belli bir kesitinde kendi adına bir terör yazmış ve daha sonraki proletarya diktatörlüğü kavramına model sağlamış olan yenilmez ihtilâlci Robespierre'in yazdığı gibi, mutlu bir halkın hiçbir zaman taşkın bir halk olamayacağını, Türkiye köylerinde köylülerin mutlu ve sakin olduklarını,

Türkiye'de köylülüğün devrimci demokrat geleneğinin olmadığını, bilindiği üzere yokolan ya da ender olanların şiirleştirildiğini, Nazım Hikmet'in Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedrettin'i bu yüzden şiirleştirdiğini, Erol Toy'un demokrat köylü hareketinin romanını yazmak istediği zaman yine onbeşinci yüzyılda Şeyh Bedrettin'e gitmek zorunda kaldığını, Erol Toy'un Azap Ortakları'nda Bedrettin'i idealize ettiğini,

1980 başında fabrika işçisinin mücadeleye ve özellikle sosyalist iktidar için bir mücadeleye hazır olduğunu söylemenin zor olduğunu, ancak bunun herhalde kavgadan kaçacağı anlamına gelmediğini, bu nedenle bir denemeye ihtiyaç duyularak polisin Tariş'te arama yapmaya kalkması ile başlayan işçi direnişi ve bu direnişe yapılan saldırıların kısa dönemde bazı hedeflerin sonuçlandıracağını gösterdiğini, aynı günlerde ve Ege Üniversitesi'nde Tariş işçileri ile dayanışma amacı ile başlayan direnişin yaklaşık 6-7 saati bulan silâhlı çatışmaya ve daha sonra da, üniversitede derslere ara verilmesine dönüştüğünü,

Bin Dokuz Yüz Beşe Doğru

Örgütsüz de olsa solun direnme gücünün fazlalığının, zaten zedelenmiş olan devletin saygınlığını daha da yıprattığı için en azından ilericilerin direnme gücünün tartışılmasına ve o anda üzerine gidilmesinin doğuracağı sonuçların değerlendirilmesine yol açtığını,

İlk güç yoklamalarında ciddi bir darbe yenmesi, işçilerin bir anda direnişleri ile başbaşa kalmalarına neden olduğunu, işçilerin çoğunluğunun politik bilinçten yoksun olmaları, önemli bir kesimin de yalnız ekonomik nedenlerle mücadele içinde olduğunun kavranmasının burjuvazinin yeni saldırı için aradığı güvenceleri oluşturduğunu,

12 Mart'ın dar döneminde TİP'in kapatıldığını, bir çok gencin öldürüldüğünü ve öldüğünü, aydınların ve öğrencilerin hapislerde yattıklarını, Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu DİSK'in 12 Mart dönemini, bütün bunlara girmeden, atlatmış olmasına rağmen daha sonra büyük darbeler yediğini,

Tariş denemesinden çıkan neticeye göre işçi sınıfının sosyalizm için yapılacak bir mücadeleye istekli görünmediğini, fakat kavga etmekten de kaçınmadığını, bu nedenle Türkiye'nin 1905 yılına doğru yol almakta olduğunu,

Kitabın 534 üncü sayfasında "Real'nıy Sotsializm" başlığı altında,

"1970 yıllarının başında, 1970 yılının Haziran Ayı'nda 15-16 Haziran var. 15-16 Haziran öyle yalnızca 'Şanlı Direniş' değil. Böyle olsa o kadar önemli olmazdı. Bundan çok öte. 15-16 Haziran, Türkiye'de çok teorik bir tartışmanın çok pratik bir sonudur. Türkiye tarihinde sınıfların varlığı veya yokluğu tartışması 15-16 Haziran tarihinde bitmiştir."

Demektedir. TİP'in, 1961-1971 döneminde Türkiye'de işçi sınıfının varlığını iddia ettiğini ve kimseye inandıramadığını, ancak 15-16 Haziran'ın zamanında yetiştiğini, fakat o zamana kadar TİP'in çok kan kaybettiğini, zayıf düştüğünü ve 12 Mart ile kapatılarak tarihe yazıldığını,

1970 yılının ortasında 15-16 Haziran Olayı'nın tarihsel bir olay olarak ortaya çıktığını, ancak bir "olay" olarak kalmadığını, tarihin akışını hızlandırdığını, 12 Mart Muhtırası'nı çabuklaştıran başlıca etkenlerden olduğunu,

1970 yıllarının sonunda 1979 yılının Aralık Ayı'nda Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a silâhlı yardımda bulunduğunu, Afganistan'daki iç savaşa müdahale ettiğini, bunun çok büyük bir olay olarak görüldüğünü ifade ettikten sonra 1979 yılı Aralık Ayı'ndan önce Ocak Ayı'nda Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin teorik yayın organı "Komünist" Dergisi'nde çıkan Profesör Ponomaryev'in incelemesinden alıntılar yaparak kitabın 559-561. sahifelerinde ve suç yazısında açıklandığı şekilde,

Türkiye sol hareketinin özelliğinin tek tek her kesimde belirli olumluluklarla birlikte kanserleşmiş ve tedavisi mümkün olmayan yaralardan meydana geldiğini, bu nedenle çözümün değişik sol kesimlerde direnenlerin bir bütün oluşturmasında yattığını, bunların en geniş tabakaların da katılmasıyla sağlıklı bir örgütlenme kurarak sosyalizmin umudu olmaları gerektiğini, ancak sağlıklı bir direniş yapılabildiği takdirde darbenin[5] başarılı olabileceğini vurgulamaktadır.

Bu durumda TCK'nun 146. maddesinde yazılı suçu işlemeye alenen tahrik ve teşvik halinin mevcudiyeti aşikâr ve kanunun cürüm saydığı bir fiili

övmenin hudutlarını aşarak halkı adeta silâhlı bir mücadele yolunda direnişe katılmaları için tahrik ve teşvik edici bir hüviyete bürünmüş olduğundan kuşku duyulmamaktadır.

Yağan Cezalar

Sanığa isnad edilen suçlar, basın yoluyla komünizmin övgüsünü yapmak, yasanın cürüm saydığı 15-16 Haziran İşçi Hareketleri'nin övülmesi, halkın anayasal düzeni yıkmaya tahrik edilmesi suçları olarak tezahür eylemiş ve tüm bu suçlar, iddia, sanığın safahattaki kaçamaklı, sözlü ve yazılı savunmaları, söz konusu yazıyı içeren suç konusu kitap ve dosyadaki diğer delillerle sabit olmuş, dosyadaki tüm bu deliller mahkemece bu yolda kabul ve takdir edilmiş, tahkikat ve yargılama safhalarından hasıl olan vicdanî kanaat de bu yolda tahassül eylediğinden, mahkemenin bu kabulü hilâfına olan sanık Yalçın Küçük'ün yazılı ve sözlü savunmalarının ve vekili Avukat Gülçin Çaylıgil'in tüm yazılı ve sözlü savunmalarının ve Askerî Savcı'nın suçun oluşmadığı yolundaki tavsif ve sanığın beratine karar verilmesi ile ilgili mütalâasına ve hazırlık tahkikatı sırasında suç konusu kitap üzerine tetkikat yaparak rapor düzenleyen bilirkişi Prof. Sulhi Dönmezer'in yerinde görülmeyen mütalâasına itibar edilmeyerek reddedilmiştir.

Buna göre Sanık Yalçın Küçük'ün basın yoluyla komünizmi övmek suçundan dolayı eylemine uyan TCK'nun 142/4. maddesi uyarınca sanığın komünizmi övmek suçunu TCK.nun 142/1-2. maddesine mümas bir şekilde işlediği göz önünde tutularak takdiren bir yıl ağır hapsine.

Sanığın bu suçunu neşir vasıtası olan kitabı ile işlemiş olduğu nazara alınarak TCK'nun 142/6. maddesi uyarınca cezası yarı nisbetinde arttırılarak bir sene altı ay süreyle ağır hapsine,

Kanunî ve takdirî tahfife yer olmadığına,

TCK'nun 173/son maddesi uyarınca sanığa tertip edilen ağır hapis cezası üzerinden 1/3' ünü geçmek üzere altı ay süreyle Bursa İli'nde ikamet suretiyle emniyeti umumiye nezareti altına alınmasına,

Sanığın, yasanın cürüm saydığı 15-16 Haziran 1970 Olayları'nı övmek suretiyle hükümet kuvvetlerine, askerine, askerî kuvvetlerine karşı koyınaya halkı davet ederek onları alenen suç işlemeye kışkırtmak eyleminden dolayı TCK.nun 312/1. maddesi uyarınca takdiren üç ay süre hapsine, 2248 S.K.la yapılan artırma göz önünde tutularak beş yüz lira ağır para cezasıyla tecziyesine,

TCK'nun 312/2. maddesi uyarınca sanığın bu cezaları bir misli arttırılarak altı ay süreyle hapsine ve bin lira ağır para cezasıyla tecziyesine,

Sanığın TCK'nun 146. maddesinde yazılı suçu işlemeye alenen tahrik ve teşvik eyleminden dolayı TCK.nun 311/1. maddesi uyarınca üç sene süreyle ağır hapsine,

311. maddenin ikinci fıkrası uyarınca hapis cezası bir misli artırılarak altı sene süreyle ağır hapsine,

TCK'nun 71 ve 72. maddeleri uyarınca sanığa tertip edilen ağır hapis, hapis ve para cezaları içtima ettirilerek neticeten yedi sene altı ay süreyle ağır hapsine, altı ay süreyle Bursa ili'nde ikameti suretiyle emniyeti umumiye nezareti altına alınmasına ve altı ay hapsine ve bin lira para cezasıyla tecziyesine, TCK'nun 36. maddesi uyarınca hakkında toplatma kararı bulunan suç konusu kitabın müsaderesine,

Sanığa tertip edilen cezanın miktarı yönünden 353 S.Y.'nın 71. maddesinin A-D maddeleri uyarınca sanığın tutuklanmasına, hakkında yeteri kadar tutuklama müzekkeresi düzenlenerek infazı için Askerî Savcılığa tevdiine,

Tevkif edildiğinin yakınlarına duyurulmasını istediği takdirde bu hususun temini yönünden Askerî Savcılığa müzekkere yazılmasına,

İsteme aykırı olarak TCK'nun 142/4-6 ve 311/1, 311/2 fıkra hükümleri ile ilgili hususlarda Başkan Kayıhan Tamer'in (keza tevkif konusunda da) muhalefetiyle oy çokluğuyla, TCK'nun 312/1-2 maddeleri ile ilgili suç konusunda oybirliğiyle verilen karar, temyizi kabil olmak üzere sanığın ve vekilinin yüzlerine karşı, Askerî Savcı Cevdet Varol huzuruyla açıkça ve usulen anlatıldı.

Üçüncü Giriş

Tekelsi Tarih: Apologia veya Nasıl Okumamalı?

Türkiye Batı'ya kaydı; kütlesiyle birlikte. Batı'ya yöneldi. Bir mavna düşünülebilir, bağlı olduğu limandan halatı kopmuş, Batı'ya sürükleniyor. Türkiye kıtası göz önüne getirebilir, bir yarım ada; diğer karalara bağlı toprağından jiletle kesildiği düşünülebilir, Türkiye Batı'ya yol alıyor.

Daha islâmik bir renk kazandı; geçicidir. Batı'ya kaydı. Daha sağcı oldu.

İslâm da yüzyıllar önce Batı'ya kaydı, "mağrip"[6] doğdu. Mağrip'te şimdi Batı ile İslâm birleşti, karanlık doğdu. Akşam oldu.

✦ ✦ ✦

Batınca da güneş bir veremli taze gibi
Çökünce Batı'ya ölüm rengi karanlık

✦ ✦ ✦

Orta Çağ, İslâm Arap çağıdır.

İslâm, Mağrip'te, Batı ile yeniden buluşunca Orta Çağ yeniden doğdu.

Şimdi, dünya, yirminci yüzyılının orta çağını yaşıyor.

Her akşamın bir sabahı var; biliniyor. Her karanlık'ın bir aydınlık'ı var.

Yirminci yüzyılın orta çağında birey olmak, aydınlık olmak demektir. Birey olmanın, kişi olmanın, bir sorumluluğu ve bu sorumluluktan çıkan bir tanımı var: Işık olmak.

Türkiye'nin Batı'ya kayması, bireysel bir olgu değil; ancak Türkiye'nin tüm kişilerini etkiliyor. Çünkü Türkiye'de tüm bireylerin üzerinde durduğu mavna, Türkiye'nin kütlesi, Batı'ya yöneldi. Üzerinde olanları etkisi altına alıyor; kaçınılmaz.

Orient Express'i düşünülebilir; Brüksel'e gidiyor. Brüksel NATO'nun başkenti ya da büyük şehri'dir. Türkiye'nin bütün insanlarının Orient Express'ine bindirilmiş olduğu düşünülebilir; etkilenmemeleri mümkün mü? NATO'nun büyük şehri'ne gitmek istemeyenlerin ne yapması gerekiyor? Orient Express'inden inmemeleri koşuluyla, yapacakları ikidir. Birincisi, Batı'ya kayan Doğu Express'inin içinde Doğu'ya doğru koşmak oluyor. Bu, Grek Trajedisi'ni yaşamaktır; Express Brüksel'e varıyor. İkincisi, Orient Express'ini durdurmak veya yönünü değiştirmektir; yol üzerinde yeni ışık vermek gerekiyor.

Türkiye, Batı'ya kaydığı için, bütün bireyleriyle toplam ve ortalama olarak, Batı'ya kayıyor. Batı'ya eğilmenin ağırlığı, bütün bireylerini de, bir ölçüde, Batı'ya doğru büküyor.

Kendi yazılarımdan aktarmalar yapmaya karşı bir çekingenliği taşıyorum; burada aşmak zorundayım. Eksikliğimi göstermenin ayrı bir hazzı var. 1978 yılı sonunda, Ecevit Hükümeti tarafından hazırlanan Dördüncü Beş Yıllık Plan'ı değerlendirmek için, Ankara Akademisi'nin düzenlediği bilimsel toplantının ilk sunuşunda, bir ara bölümün başlığı, "Menderes Dönemini Yeniden Yaşamak" oldu.[7] "Türkiye, otuz yıl sonra Menderes Dönemini yeniden yaşamak durumuyla karşı karşıya geliyor." Bunlar, ileri sürüldü.

Doğrulandı. Yalnız aşırı ölçüde doğrulandı; bilim yolunda aşırı doğrulanma, eksik doğrulanma ile özdeş tutulmalıdır. Eksik doğrulanmanın nedeni, aynı çalışmadan bir yeni aktarma ile birlikte, şöyle: "Dördüncü plan, artık alt yapı sıkıntılarının tam bir dar boğaza dönüştüğü bir dönemin talihsizliğini yaşayacak. Başka bir deyişle, dördüncü ve beşinci planlar, alt yapı yatırımlarına öncelik verme anlamında Menderes dönemini yeniden yaşayacak. Üstelik daha derinlemesine. Çünkü, Menderes dönemi alt yapı yatırımlarında önemli mesafeler kaydettikten sonra döviz darboğazına geldi, takıldı. Dördüncü plan, alt yapı ve döviz darboğazlarını birlikte yaşayacak. Pek talihsiz bir yaşantı olacağa benziyor."

Türkiye'de umudun cömertçe dağıtıldığı, gerici ütopyaların çekicilik kazandığı, bir dönemde "yalnız" bir uyarı; kötümser. Fakat ne kadar eksikli!

Türkiye'nin Pro-Arap eğilimi, Menderes döneminde de, kütlelere yayılmamakla birlikte izlenen Amerikan yanlısı dış politikanın bir sonucu olarak, vardı. Türkiye, 1950 yılından itibaren, Kemal Paşa'nın yönetiminde yer altına çekilmiş olan, islâmik cereyanların patlamasına tanık oldu. Türkiye, NATO'nun en sağlam müttefiki olmayı, bir ulusal övünme öğesi haline getirdi.

"Menderes Dönemini Yeniden Yaşamak" alt başlığı altında bunları kestiremedim; iktisatın dar alanını aşamadım, öyle görünüyor. Demek, aşırı doğrulanma eksikli kestirim biçiminde gerçekleşiyor.

Yalnız burada bir noktanın altını çizmek ve bunun için de küçük bir parantez açmakta yarar var: Aynı nehirde iki kez yıkanmak mümkün değil. Sular akar; tarih durmaz.

Parantezi kapatıyorum. Menderes dönemini, tümüyle, yeniden yaşamak mümkün değil. Türkiye, hiçbir zaman, Menderes dönemini iki kez yaşayamaz; Menderes döneminde tekeller egemen değildi. Bir tek örnek verebilirim; Menderes döneminde basın, aile ve kişi işletmesiydi, bugün değil. Menderes döneminde basın, sahiplerinin, Ahmet Emin Yalman'ın, Safa Kılıçoğlu'nun, Sedat Simavi'nin kişisel eğilim, sevgi ve kırgınlıklarından çok etkilenirdi. Aile işletmesi halindeki gazeteler arasında, zaman zaman alevlenen ve her türlü kişisel yaşamı içine alan, sert rekabet çatışmaları olurdu. Menderes döneminde gazete sahiplerinin gazete çıkarmanın dışında hiçbir ekonomik ve ticarî işi yoktu. Menderes döneminde basın kumaş kuponu dağıtırdı, pazarlama şirketleri olarak çalışmazdı.

Klasik rekabetin bir sağlıklı yanı var; canlandırıcı etkisiyle hücreleri sürekli sağlıklı ve taze tutuyor. Kapitalist rekabetin de canlandırıcı etkisi olmasına karşın, kırıcı ve öldürücü özellikleri ağır basıyor. Kör döğüşüne benziyor; kapitalist rekabet mutlaka öldürüyor. Tekeller, bu ölülere dayanıyorlar; kapitalizmde tekeller, ölü yiyicileridir. Ölülerini yiyerek büyüyorlar. Öldürdüklerini yiyerek, ölüm kapısını kapatmaya çalışıyorlar. Rekabeti siliyorlar.

Tekelci aşamayı, kapitalizmin bir evresi olarak görmek, tekelleri yalnızca bir nicel boyut artışı saymak, ekonomik yaşama eksikli bakmak oluyor. Klasik kapitalizmde, Darwinist anlamda, bir sağlıklılık ve gelişme var; tekelcilikte, yalnızca, iltihaplanma. Bu anlamda tekelcilik, klasik kapitalizmin bir devamı değil reddi oluyor.

Tekelci aşamada bütünün her hücresi hastalıklıdır; iltihaplanma var.

"Bizler", tekelci aşamada yaşayanlar, "hepimiz", az veya çok, "hücrelerimizde" iltihaplanma olduğunu kabul etmek "durumundayız". İltihaplanmanın yoğunluğu farklıdır; bir kategoriden diğerine değişiyor. Tekellere en yakın olanlarda iltihap en yoğun düzeyde bulunuyor; bu, temelli bir ilke olarak ileri sürülebilir.

Basın, artık tekellere en çok yakındır; içindedir, bazı aktörleri tekel niteliğine bürünüyor. Tekelci aşamada basın, sözcü veya yansıtıcı olma dönemlerini pek çok geride bırakıyor: Artık kendisidir.

İltihabı yansıtıyor.

Emin Çölaşan'ın "24 Ocak: Bir Dönemin Perde Arkası" adını taşıyan kitabı, bunun tipik bir örneğini sergiliyor. Türk insanında, Türk aydınında, son yirmi yıl içinde kollektif bir çaba ile yaratılan belli doğruları kazıyıp yerine bir takım iltihap yuvalarını ekmeyi amaçlıyor. Sözde bir alacakaranlığın paniğe yakın telâşlı havasında, bir yandan beyinlerin durdurulmuş olmasından, diğer yandan, bundan önceki bölümde çizilen işkence evinde işkenceci ikileminin sağladığı imkândan yararlanarak, "haktan yana" görünerek, bir çaresiz Para Fonu ile bunun karşısında ne yaptığını çok iyi bilen, "becerikli", aynı zamanda "her işin dalaveresini en az dalavereciler kadar iyi bilen", ilk kez dünyaya gelmiş bir "aslan Türk" imajı çizmeye çalışıyor.

Bir seçim kampanyası için hazırlanmış, bir seçim kampanyasına yetiştirilmiş, hep ikinci sınıf kalmaya mahkûm bir politikacının vermiş olduğu belgeleri yayınlayan, kendi içinde tutarsız, ikinci sınıf bir propaganda kitabı olmaktan ileri gidemiyor. Bütün bunlara karşın, basından olağanüstü bir destek görüyor; sanki Türk basını, bir interregnum'da başbakanlığa hazırlanan bir kimsenin isteği üzerine hazırlanmış bir propaganda kitabının propagandasını yapmak için birleşiyor.[8] Kitap, güçlü olmayan, ne istediğini bilen bir "aslan Türk" karşısında her zaman görüş değiştirmeye hazır bir Para Fonu ve bunları açığa çıkaran, ilkokul öğrencilerinin sevdiği kahverengi ve sarı renkleri bol kullanılmış, ilkokul öğrencisi ressamların ellerinden çıkmış, yeni "aslan Türk" portreleri çiziyor. Yıkanmış ve beyazlatılmış beyinlere, bu imajları yerleştirmeye çalışıyor. Basının olağanüstü desteği, yıkama, beyazlatma ve yerleştirme süreçlerinde yardımcı işlevi görüyor.

Gücünü yitirmiş ve uysal bir Para Fonu ile Para Fonu'nun isteklerini kabul etmek yerine Para Fonu'na "ülkenin çıkarlarına dayalı" bir programı kabul ettirmek, Türkiye'nin dışa açılmasında ilk planda başarı getirebilecek, ilk planda Washington'da, ve bu arada Dünya Bankası ile Para Fonu'nun bulunduğu H Street'te, EÇ Caddesi'nde alıcı bulacak bir ihraç metaı özelliğini taşıyor. Bir tek nedeni var: Son yirmi yılda, dünyanın çeşitli yerlerinde sağcı

darbeler ile Para Fonu arasında bağlantılar kurmak, dürüst ve çalışkan gazeteciliğin temel uğraşlarından birisi oldu. Dünyanın her yanında Rasputin'i gölgede bırakan bir Para Fonu imajı yaratıldı. Para Fonu yönetimleri bu karanlık imajlarının değişmesine fazla değer vermek durumunda kaldılar. Bunun için kaynak ayırdılar. Özenli davranmaya başladılar.

Dünyanın bir açıdan değiştiğinin yazılması gerekiyor. On dokuzuncu yüzyılın Batı Avrupalı büyükelçileri, çoğu köklü ve asil bir aileden geliyor, övünmeyi pek çok sevdiler. Kendi ülkelerinde sürekli olarak kıl payı kaçırdıkları başbakanlık veya dışişleri bakanlığı yerine, bir teselli ödüllendirmesi olarak gönderildikleri bir yorgun imparatorlukta, kendi rol ve işlevlerini hep abarttılar. Ülkelerinde bir bakanlığı yönetme şansından yoksun kaldıktan sonra bir eski imparatorlukta imparatorları kabulde tutumlu davranmaktan, başbakanlara tercümanlarını muhatap yapmaktan büyük kişisel haz duydular. Anılarında bu hazla abartılmış roller bıraktılar.

Şimdi dünyanın uyum göstermesi gereken ve uyumsuzluk işaretleri veren yeni ülkelerini denetlemek işlevini üzerine almış Dünya Bankası, Para Fonu türünden uluslararası örgütlerin hiç de asil olmayan, mediocre memurları, böylesi övünmelerin çok zararlı olabileceğini bilerek işe başlıyorlar. Çünkü eskinin ahtapot örneği büyük devletlerinin yerini, şimdilerde emperyalizmin Rasputin yüzü ile özdeş Para Fonu almış durumda. Çok sayıda yayın var; Türkçeye de çevrilmiş olanlarından birisinden bir örnek aktarmakta pek çok yarar var. Uzun, ancak, yararlı aktarma şöyle: "IMF programları ve askerî darbeler arasındaki sıkı bağ bu kitabın başlıca konularından biridir. Az gelişmiş ülkelerde görülen demokratik yönetimlerin çok genç oldukları ve bu ülkelerde demokratik tutum ve bilincin oluşmadığı konularında çok saçmalıklar yazılıp, söylenmiş; bir hükümetin kendisini seçen seçmenlere karşı sorumluluklarıyla, yabancı alacaklıların IMF'nin istikrar programları çerçevesinde dayatılan istekleri arasındaki temel çelişkiye pek az önem verilmiştir. IMF programlarının halk tarafından benimsenmemelerinin somut nedeni, yerli üretimin ve gerçek gelirlerin düşmelerine yol açmalarıdır. IMF'ye verilen Niyet Mektubu'ndaki koşulları uygulamaya çalışan bir hükümet, bu nedenle, ilk demokratik seçimde görevden uzaklaştırılır. Koşulları yerine getirmeyen ya da anlaşma yapmaya yanaşmayan bir hükümet ise, dış alım kredilerinin kesilmesi ve ülke içinde dışalım ürünlerinin bulunmaması nedeniyle kamuoyunun tepkisini bu kez de başka bir yönden toplayarak ve büyük bir olasılıkla sağcı bir darbe ile görevini yitirir".[9] İsteklerine uymayan hükümetlerin sağcı bir askerî darbe ile devrileceği, Para Fonu'nun yerleşik imajının ve güçlü cephanesinin bir parçasıdır.

Para Fonu, cephaneliğinde yer alan bu güçlü silâhın varlığından hoşnuttur; ancak silâh artık geri tepmeye başlıyor. Çeşitli ülkelerde Dünya Bankası-Para Fonu ekibiyle yakın görünmek, bir masaya oturmak, Para Fonu ile anlaşmak, ülke nüfusunun tamamı tarafından olmasa bile en etkin bir kesiti aracılığıyla halk düşmanı olarak lânetlenmek için yeterli olabiliyor.[10] Para Fonu'nun gücü, giderek, cüzzam hastalığının gücünü hatırlatıyor.

Bu nedenle Düvel-i Muazzama'nın eski memurları, büyük devletlerinin ondokuzuncu yüzyıl büyükelçilerinin övünmeleri yerine, şimdi Dünya Bankası-Para Fonu sisteminin üst düzey bürokratları daha pes notalara vurmak gereğini duyuyorlar. Önerilerinin kabul edilmesi halinde; bunları, yerli hükümetlerin ve yerli hükümetlerle bir tuttukları yerli iktisatçıların yaptığını söylemeyi, küçük dünyalarında bir ülkede hükümetlerin ayağını kaydıracak senaryolar hazırlamanın tatminiyle yetinerek "perde arkası" rolleri tercih ediyorlar. Profesör Anna Krueger, Türkiye uzmanı olarak uzun yıllar Para Fonu'nun Rasputin reçetelerinin havariliğini üstlenen ve daha sonra Dünya Bankası'nın Başkan Yardımcısı olan Anne Krueger, böyle bir tercihin tipik bir örneğini veriyor. Yakın bir zaman önce geldiği Türkiye'de izlenen ekonomik politikalarla ilgili olarak şunları söylüyor: "Sanıyorum, kesinlikle sanıyorum ki, buradaki iktisatçı ekibi, ne yapılması gerektiği konusundaki kararları çok büyük ölçüde kendisi vermektedir".[11] Yıllar yılı Türkiye'de ve dünyada geniş yığınların refahını geriletici ekonomik politikaları savunmuş olan Dünya Bankası Başkan Yardımcısı, Türkiye'de bu politikaların, Papa'dan daha katolik bir tutumla, uygulandığını görünce, bunu uygulamaya memur edilenlere, bağımsızlık tacı veriyor. Devlet Planlama Teşkilâtı içinde yetişmiş gazeteci Emin Çölaşan, bilinçli ya da bilinçsiz, bu senaryo içinde yazıyor. Şu anda Bakanlar Kurulu Başkanı olan Turgut Özal'ın, kurulmasına izin verilen partisiyle seçimlere girmeye hazırlandığı sırada, sanıyorum Side'deki evlerinden birisinde, Emin'e anlattıklarını, Emin Çölaşan benim tanıdığım zamanki dürüstlüğüne sığmayan bir tutumla kendisine Turgut Özal'ın anlattıklarını hep "Özal bu konuda yakınlarına şöyle derdi" diyerek ve sanki bir gazetecilik zahmetine katlandığı izlenimini vererek, olduğu gibi aktarıyor. Aktarıyorum: "IMF'ye karşı daima şu politikayı gütmüşümdür: Onların istediğinde pazarlık etmek, ama Türkiye'nin hakiki ihtiyacı ne ise onu yapmak.. Tabiî bunu da onlara söylememek... Neticede bir çok hadiseler böyle olmuştur. Meselâ ilk bakışta onların benden istediği KİT zamları 160-180 milyar civarındaydı. Biz 360 milyar yaptık, çünkü 360 milyara ihtiyaç vardı. Yoksa, başka türlü bu meseleyi götüremezdik. Aynen 1978 ve 1979'daki hikâyeye dönerdik. Ecevit devrinde hep öyle kaybe-

dildi. Gıdım gıdım zam yapıldı." 1983 yılı Mayıs ayına baskısı yetiştirilen, interregnum'da yeni hükümet için partilerin seçilmesine bu tarihlerde başlanıyor, propaganda kitabında Turgut Özal bunları ileri sürüyor ve Emin Çölaşan aktarıyor.

Tekrarlıyorum; Dünya Bankası Başkan Yardımcısı ve ilerde görülecek Para Fonu'nun Rasputin reçetelerinin Türkiye'de ve dünyanın başka yerlerindeki satıcısı Anne Krueger, Türkiye'deki ekip için, "ne yapılması gerektiği konusundaki kararları çok büyük ölçüde kendisi vermektedir" diyor. Turgut Özal, sanıyorum Side'deki yazlıklarının birisinde Emin Çölaşan'a anlattıklarının bu bölümünü, Emin Çölaşan bunları kendisinin bir gazetecilik zahmeti sonucu bulduğu izlenimini veriyor, şöyle sürdürüyor: "Bu işlerin doğru dürüst yapılması lâzımdı. Fakat bunları sanki onlar bana dikte ediyorlarmış gibi yapmayı katiyen istemedim. Pazarlıkları normal bir biçimde, namuslu bir şekilde yaptık. Adamları da bir sürü şeye razı ettik. Fakat Türkiye için ne lazımsa da, onu getirdik." Anne Krueger'in ileri sürdükleri, Turgut Özal'ın anlattıkları, Emin Çölaşan'ın yazdıkları, biribirini buluyor.[12] Ancak doğru ile hiçbir ilgisi yok; birazdan daha açık olacak.

Dördüncü Giriş

Basılı Tarih: Çölde Basın

Emin Çölaşan'ın ilk kitabı hakkında, kitapları satış rekorunu kırdıktan çok sonra son derece sert eleştiri yazdım. Yazdığım her sayfada arkadaşım Emin Çölaşan'ı eleştirmekten üzüldüğümü ifade ettim. Şimdi Emin Çölaşan'ın son kitabı hakkında övgü yazıyorum. Yazdığım her satırdan büyük keyif alıyorum.

Emin'in ilk kitabını herkes övdü; yalnızca ben eleştirdim. Emin'in son kitabı hakkında sözsüz veya sözlü, yazılı veya yazısız bir genel kampanya var; aleyhinde bulunuyor. Bilebildiğim kadarı ile Emin'in son kitabını yalnızca ben övüyorum. Bundan ayrıca keyif aldığımı saklamıyorum.

Ne ben olduğum yerden ayrıldım, ne de Emin değişti; bu, bir ahlâktır. Son kitabını tanıdığım Emin'e çok daha lâyık buluyorum. Şu anda kütüphanemde, başkalarıyla birlikte, kendi yazdığım ve Emin Çölaşan'ı sert bir biçimde eleştirdiğim "Quo Vadimus" adını taşıyan kitabımdan bir tek örnek bile bulamıyorum; zamana karşı yazdığım için öylece yazmak zorundayım.

Şunları yazdım: Bu, bir Özal propagandasıdır. Özal'ı sevimlileştiriyor. Şunu düşünüyorum: İnsan aklı sanıldığından çok daha ayrıntılı bir süzgeçtir. İlk etki o kadar önemli olmuyor; insan aklı zaman içinde, sunulandan, ilk etkinin ötesinde asıl ve kütlesel uyarıyı alıyor. Faruk Erem'in anılarının oyunlaştırılması nedeniyle de tekrarladım; hukuk yanılgısı nedeniyle idam cezasına karşı çıkmak, aslında idam cezasını savunmak oluyor. Eğer eleştirilen hukuk yanılgısıysa, yargının hatası sonucunda, ölüm cezası ise, iyi bir yargı yolu ile idam kabul ediliyor; akıl, böyle alıyor. Emin Çölaşan'ın ilk kitabında da bunu gördüm; Turgut Özal, IMF ve diğer kuruluşları bilen, bunlara karşı ülke sorunlarını savunan bir kimse olarak sunuluyor. Çölaşan, IMF ile Özal'ın görüşmelerini anlatırken ve Özal'in övünmelerini aktarırken, IMF'yi çok daha güçlü ve bunun karşısında Özal'ı yağız bir uzman olarak gösterme tuzağına düşüyor. Akıl, Türkiye'de okuyucu aklı, IMF'nin kötülüklerine alışık olduğu için, kısa bir zaman sonucunda kitaptan sadece Özal övgüsü çıkıyor.

Turgut Özal, benim Türkiye'de tanıdığım uzmanların en yeteneksizi ve hiçbir konuda bir savunma alışkanlığı olmayan kimsedir. Hiçbir düşünceye sadık değildir; Erbakan'ın milletvekili adayı oldu ve Demirel'e Erbakan'ı gammazlamaya çalıştı. Demirel'in müsteşarı oldu, yıllarca "abi" dedi ve şimdi, Demirel ile Erbakan'ı öcü olarak göstermeye çalışıyor.

Bu tür insanlarda övücü hiçbir yan göremiyorum.

Çölaşan kitabına, ODTÜ'de matematik okutmanını kopyede nasıl atlattığını anlatarak başlıyor. Özal, arada bir ODTÜ'de "hoca" olmakla da övünüyor; bir süre okutmanlık yapıyor. Bu süre, Planlama Teşkilâtı'nda Demirel ile birlikte ve Demirel'in tavsiyesi üzerine yedeksubaylık yaptığı döneme denk düşüyor. Bu sırada Planlama Teşkilâtı'nda çalışıyordum; odalarımız yan yana idi. Özal'ın, yedeksubay arkadaşı Demirel'in hep üç metre arkasından yürümesinden hep rahatsız oldum.

1965 seçimlerini kazanarak başbakan olunca, doğrudan doğruya bağlı olduğum bir kimse olarak Demirel ile çalışmak istemedim. Üniversiteye ve ODTÜ'ye geçme imkânlarını araştırırken Emin Çölaşan, ODTÜ'yü bitirdi ve aramıza katıldı. "Bizler", bir politik kavga yolunu tutmuş olanlar, Emin'in kavgacı tutumundan, yerinde duramaz halinden, hep mahallenin afacan çocuğu davranışından hoşnutluk duyduk. Özal ile ilgili kitabı benim hayal kırıklığım oldu.

Planlama küçüktü, dar bir kadro kuruluşu olarak kurulmuştu; benim türümden yeni mezunlar ile daha deneyimliler aynı ölçüde seslerini çıkarabilmeye çalışıyorlardı. Planı yapmak için bu dar kadro yeterli olamadığından yedeksubaylardan yararlanılıyordu; Demirel, bu arada geldi. Özal'ı da Demirel

tavsiye etti. "Bizler", plancılar, yedeksubaylardan işe yarar görülenlere sürekli çalışma öneriyorduk; Demirel'e önerildi. Üstelik, Demirel'i müsteşar yapmayı bile önerdiler; buna itiraz ettiğimi hatırlıyorum. Sonunda Demirel, kendisi istemedi. Ancak Özal'a bir öneride bulunmak hiçbir kimsenin aklına gelmedi.

Demirel, hazırlıksız bir biçimde başbakan olduğu zamanda malî bürokrasiye hiç güvenemiyordu. Bize de güvenemiyordu; istediği raporları bir kaç nüsha fazla hazırlamamızı emrediyordu. Biz, bunları, bürokrasi dışında kimselere kontrol ettirdiğine inandık; araştırdık. Adnan Başer Kafaoğlu ile Kemal Kurdaş'a verdiğini saptadık. Adnan Başer, Sosyalist Kültür Derneği kurucusu idi ve Kurdaş burada konferans veriyordu; Demirel, başbakan olduğunda son derece yalnızdı. En sadığı iş bilmez Turgut Özal'ı müsteşar yaptı.

Bütün bunları düşündüğüm için, Planlama'da çalıştığı sürece Turgut Özal'ın planlamayı Erbakan'ın takunyalılarına peşkeş çekmesine en çok karşı çıkanlardan birisinin Emin Çölaşan olduğunu bildiğim için ilk kitabına çok şaşırdım. Üstelik bir koro tutmuşcasına Emin Çölaşan'ın araştırmacı yanına övgüler düzen, dostlarım, arkadaşlarım fıkra yazıcıları, Oktay Akbal, İlhan Selçuk, Aziz Nesin ve diğerlerine son derece içerledim. Emin'in bu bilgileri araştırarak bulmadığını, büyük bir ihtimalle Side'de Özal'dan almış olabileceğini açıkça yazdım. Cüretli bir yazıştı, şimdi Emin'e teşekkür ediyorum.

Şimdi Emin'in "Önce İnsanım" kitabından aktarıyorum: "Bülent Hiçyılmaz, öğle vakti gazetecilerin bir bölümünü Side'ye yemeğe götürdü. Ben de elime teybi alıp, sürüne sürüne ve hiç kimseye görünmemeye çalışarak Özal'ın evine girdim".[13] Konuşkan Özal, Emin'e bir kaç dizilik malzeme veriyor. "Özal bana 1981 yılı sonunda Ankara bankerlerinin batışından sonra neler olduğunu anlattı. Kastelli'nin kaçışına nasıl gelindiğini, kaçtıktan sonra Konsey ve hükümette neler olduğunu, Kaya Erdem'le birlikte istifaya nasıl karar verdiklerini üç saat boyunca anlattı. Bana anlattıklarını hiç kimse bilmiyordu. İşi bitirmiştim." Bunları Emin yazıyor ve bir yazı dizisi hazırlıyor.

Yazı dizisini hazırlarken, bu sırada, Altan Öymen-Tarhan Erdem-Cüneyt Arcayürek üçlüsü, Milliyet'e egemen olmaya çalışıyorlar; Emin'in bunları bilmediği anlaşılıyor. Diziyi yayınlamamayı tercih ediyorlar. Emin şunları kaydediyor: "Eğer Milliyet o yazı dizisini yayınlasaydı, ben daha sonra '24 Ocak: Bir Dönemin Perde Arkası', '12 Eylül Özal Ekonomisinin Perde Arkası' ve 'Banker Skandalının Perde Arkası' adlı kitaplarımı yazamayacaktım. Çünkü o kitaplardaki bazı olayların özü, hazırlayıp Milliyet'e verdiğim o yayınlanmayan yazı dizisinde vardı." Böylece Emin'in, ODTÜ'de kopye ile anlattığı matematik okutmanı Turgut Özal'dan önemli ölçüde kopye çekmiş olduğu da ortaya çıkıyor. Böylece Emin, bir zamanlar kendisini bol keseden övmüş olan İlhan Selçuk, Aziz Nesin, Oktay Akbal veya Refik Erduran'ı sıkıntıya sokma pahasına kendisini eleştirdiğim kitabımdaki görüşlerimi doğruluyor. Ne de olsa, "önce insanım" diyor; gazeteciliği çok sonraya atmaya başladığı anlaşılıyor.

Aslında bu sözünü ettiklerimde övgülerinde Emin Çölaşan'dan daha çok Özal'a bir kement atmaya önem veriyorlar. Utangaçlar; açıkça övemedikleri için, Turgut Özal'ı ışıkların altına getiren bir kitabı övmeyi tercih ediyorlar. Onlar övdükçe Özal, kitaplardan binlercesini satın aldırıp dağıtıyor.

Çölaşan'ın kitabı bir tepkiyi dile getiriyor. Emin'i hep, Kabataş Erkek Lisesi'nde yatılı okul arkadaşım Örsan'a benzetiyorum[14]; Örsan Öymen de ne çok afacan idi! Akif Kurtuluş, Edebiyat Dostları için Örsan'ı yazmamı istedi; ilk fırsatta yazmaya çalışacağım. Hasan Cemal de, lütfen okusun, bir rastlantı sonucu gittiğim bir yemekte, televizyonun Örsan programını seyrettim. Daha doğrusu Hasan'ı seyretmek durumunda kaldım; aslında duygusuzdu, giderek daha da duygusuzlaşmış gördüm. Örsan'ı ne kadar kötü anlattı; Sultan Aziz'in intihar ettiği sarayda iki etüd arasında bezden yapılmış topla futbol oynadığımız Örsan, Emin türünden, hiçbir zaman politik olmadı. Ama hep kavga etmek istedi ve hep dürüst kalmaya çalıştı. Bunu, bu basın çölünde, belki ancak içki ile yapıyordu; Emin, içki içmiyor. Bir ara bunaldığını bile işittim; bu kitabı ile bu mesleğin ahlâkı bozan yanlarına isyan ediyor, "önce insanım be!" diye bağırmak ihtiyacını duyuyor. İki patronunu, Aydın Doğan ile Erol Simavi'yi övüyor; belki yeniden işe alabilirler veya işinde tutabilirler. Ancak Aydın Doğan ile Erol Simavi'nin kapıkulları, artık, Emin'in düşmanı kesiliyorlar. Birinci kitabında Emin'i övmede yanlış yapan fıkra yazıcıları, susuyorlar.

Emin ne diyor?

Bundan önce Emin'in aktardığına göre Halit Çapın ne diyor? Cevabını aktarıyorum: "Ulan Babıali ibne tarlasıdır be! Bu ibne tarlasında Tarhan'ı yaşatırlar mı? Buradan nice Tarhan'lar geldi geçti. Onun da sonu yaklaştı. Yakında abbas yolcudur. Hiç merak etmeyin."[15] Halit Çapın, bunları yazarken, Vehbi Koç'un torpiliyle Milliyet'in başına getirilen ve Milliyet'te Mümtaz Soysal'ın "camcı" adını taktığı Tarhan Erdem'in kapısının açık olduğuna işaret ediliyor. Tarhan, duyuyor.

Tarhan'ı çok severdim; 1960 öncesinde Menderes-Bayar zulmüne karşı mücadele ederken,Teknik Üniversite'den yeni mezun bir mühendis olarak, bana, pek çok destek oluyordu. Çok becerikli buluyor-

dum ve herkese söylüyordum. Sonra tanıyanlar, Şişecam'da çalıştığı sırada görenler, sözlerime inanmaz oldular; "Senin Tarhan'da hiç iş yok" demeye başladılar. Tarhan, benim güvenirliğime gölge düşürüyordu.

Tekeller, becerikli Tarhan'ı beceriksiz yaptılar. Dürüst bir insanı bir entrikacıya çevirdiler. Bir ara safdil ve çevresini en çok tutuculardan seçen Erdal İnönü'nün kulağını eline aldı; sonra başında bulunduğu gazetede kardeşinin de içinde yer aldığı Anap'ı destekledi.

Tekellerde çalışanların becerikli olduğu bir kurt masalıdır; tekeller, becerikli olanı bile aptal yapıyorlar.

Şu tekelci devletin kapıkulu ordusu olmasa, bu tekellerin hepsi batarlar. Bu tekeller, Tarhan Erdem'ler, Altan Öymen'ler, Cüneyt Arcayürek'ler oldukları için ayakta kalmıyor; tekelci devlet ve bu devletin kapıkulu ordusuyla yürüyor.

Bu üç isim, bunlara ek olarak çıkan Beyhan Cenkci'yi hiç saymıyorum, Emin'in kitabında hoş olmayan portreler olarak görünüyorlar. Emin'in yargılarına katılıyorum; her yerde tanıklık yapabilirim. Milliyetin önemli adamı Altan Öymen ile Cumhuriyet'in politik yazarı Cüneyt Arcayürek'in Türkiye basınının yüz karası olduğuna inanıyorum. Altan Öymen, çıkarı olduğu herkesin ve Cüneyt Arcayürek, şu zamanlarda, Cumhuriyet'in başında bulunan Hasan Cemal'in meddahıdırlar; basında yalnızca entrikacılığı temsil ediyorlar. Yeni kuşaklar bunlardan entrikacılığı öğrenebilir; Emin'in kitabında örnekleri var.

Emin ne diyor?

"Basında iş takipçileri var" diyor. Buna kim karşı çıkabilir; bunu herkes biliyor. Şu ana kadar büyük bir gazetede çalışmayı sürdürmesine rağmen Türkiye basınının bu kokuşmuş yanına yalnızca Emin Çölaşan parmak bastı. Bilinmiyor mu? Mehmet Barlas, Bedrettin Dalan'ı ziyaret ettikten sonra, bir büyük ihale yön değiştirerek Mehmet'in çalıştığı gazetenin inşaat müteahhiti patronuna verilmedi mi? Bu kadar mı?

Mehmet Barlas'ın yaptıkları çok açık; bunun daha önce yolları var. İşini takip ettiğiniz patronun ithalatı veya ihalesi, bir genel müdürün veya müsteşarın önünde mi; ziyaret edersiniz. Olmazsa sütununuzda översiniz; okuyucular, dedikodu sütununda veya fıkra yazarlarında, bir övgü gördü mü, çok dikkat etmelidir. "İlerici" yazıcılar, bunlardan masun değiller; bir yerde "Bedrettin Dalan'ın mavi gözlerini" okuyunca, artık irkilebilirsiniz. Eğer iş çıkmıyorsa kolayı var; mavi gözlerini hemen kör edersiniz. Bedrettin'in mavi gözlerini bırakıp, Anap'tan başbakan olamazsa DYP'den yeniden belediye başkanı olmanın hesaplarını yapan Bedrettin'in usulsüzlüklerinden birisine dokunursunuz. Hiç olmazsa evinizin önündeki çöpler daha düzenli alınır.

Basının önemli bir bölümü, sütunu veya yeni moda sözcükle köşesi olan yazıcılarının çoğu iş takipçisidir; köşe yazarlarının bir bölümü köşesiz oluyor.

Emin ne yazıyor?

Gazetelerin en üstünde bulunanların bile büyük ölçüde cahil olduğunu ifade ediyor. Bir zamanlar Milliyet'in başında bulunan Turhan Aytul ile arasında geçen telefon görüşmesini de yazıyor.

" - Emin, başlığı şöyle veriyorum. IMF'ye verilen iyi niyet mektubunu açıklıyoruz.

-Abi iyi niyet mektubu değil. Niyet mektubu. Aman yanlış olmasın.

-Tamam canım.

Birazdan Turhan abi yine aradı.

-Emin, hiçbir iyi niyet mektubu önceki yıllarda Türk basınında yayınlanmış mıydı?

-Abi iyi niyet değil, niyet mektubu. Hayır, ilk kez yayınlıyoruz."

Sadece Turhan Alyul mu; artık basının da işlevi kuş beyinli insanlar yaratmak olduğu için, kimse "iyi niyet" ile niyet mektubu, *letter of intention*, arasında bir ayrım yapma gereğini bile duymuyor. Gazeteler, en çok başlıklarıyla, Türkiye'nin lumpenleştirilmesine katkıda bulunma yarışındalar ve kendilerine rakip olarak sadece futbol tribünlerindeki Türkçeyi görüyorlar.

Bu basın çölünde Emin Çölaşan ne yazıyor?

Bir bölümünü daha aktarıyorum: "Ancak ablamın bana göre küçük bir sakıncası vardır. Yazdığı haberlerde Amerika'yı ve batı ülkelerini biraz kollar. Bundan birkaç yıl önce, Ankara'da görevli Eli Nevo adında İsrailli bir diplomat vardı. Bu adam meşhur yahudi kasabı Eichmann'ı Arjantin'den kaçırıp İsrail'e getirmiş ve idam edilmesini sağlamış biri. Acayip bir istihbaratçıydı. Bazen gazeteye gelir ve Türkiye'de neler olup bittiği konusunda beni de ısrarla, adeta sorguya çekerdi. Ben duruma sonradan uyandım. Eli Nevo geldiği zaman kendimi dışarıya atmaya başladım. Bu adam bir gün Nilüfer ablamdan ve kocası Aydın Yalçın'dan söz ederken *'They are the voice of America'* demişti. Kaçın kurası Eli Nevo, herhalde boşa konuşmazdı".[16] İsrailli diplomat istihbaratçı, Nilüfer ve Aydın Yalçın için, "sahibinin sesi", *the voice of America* diyor.

Karı-kocanın Amerika'nın sesi olduğuna inanıyorlar; ancak acaba maaşlı bir ses mi? Teoman Erel, Nilüfer ve Aydın Yalçın'ın para almaksızın Amerika'nın sesi olduklarını savunuyor. Sonra para alın-

dığı belli oluyor. Teoman Erel de "üzülerek söylüyorum ki yanılmışım" diyor ve ilk kitabından dolayı Emin'i göklere çıkaran tüm fıkra yazıcıları susuyor. Beyhan Cenkçi ile Altan Öymen, Bayram Gazetesi'nde Emin'e saldırıyor.

Yazık! Yüzsüzlük bu kadar olur. Bir büyük gazetede çalışan bir isim yapmış gazeteci, bir yıllanmış gazeteci ile kocası profesörün Amerika'nın görüşlerini savunduklarını ve bunu para ile yaptıklarını yazıyor ve kimselerin kılı bile kıpırdamıyor; kokuşmuşluğun daha büyük ölçüsünün olamayacağını düşünüyorum. Bu gazetenin yöneticilerinden Altan Öymen, Nilüfer Yalçın ile ilgili harekete geçecek yerde Emin Çölaşan'a saldırmayı tercih ediyor.

Aslında geçemez; çok büyük bir ayrılık görmüyorum. Bir zamanlar Altan Öymen'e, "Ecevit'in Alamancı veziri" diyordum; Nilüfer Yalçın'ın Amerikan ağızlarına bağlılığı ölçüsünde olmasa bile Altan Öymen de Alman sermayesine bakar. Bir iş bölümü görülüyor.

Artık tam bir yüzsüzlük gözleniyor; her büroda bir istihbaratçıya iş veriliyor. Gazetelerin dış olayları izlemeye önemli yazıcılarını gönderdiği zamanlar, kesinlikle, birden çok fazla gazete almakta yarar var. Hepsinin yazdıklarında fark yok; istihbarat örgütlerinden aldıklarını yazarlar. Son olarak Özal'la birlikte Şam'a giden gazetecilerin seyahat sonucu yazdıkları yorumlara bakılabilir; nerede ise aynı sözcükleri kullanıyorlar. MİT yetkilisinin verdiklerini tekrarlamayı gazetecilik sanıyorlar; utanmıyorlar.

Bu açıdan gazetelerin aralarında pek büyük fark göremiyorum. Bir zamanlar Cumhuriyet'in Cengiz Çandar'ı hakkında da Nilüfer Yalçın'a benzer yazıların çıktığını hatırlıyorum. Önce Beni Sadrcı oldu, sonra Humeyni'ye geçti; şimdi nerededir, bilmiyorum. Bildiğim Cumhuriyet'te yazmasına karşılık hiç de cumhuriyetçi olmadığıdır; şu sıralarda çıkarı için islamcı görünüyor. Hasan Cemal de bu türlerini tutmayı gazete yöneticiliği sanıyor. Kendisine Cüneyt Arcayürek'i meddah seçtikten sonra bir de islamcıların övücüsü fazla görünmüyor.

Emin Çölaşan ne yazıyor? "Bizim büroda ne türde zamparalık ararsanız var"[17] diye yazıyor. Bunu bırakıyorum; bir gazete yöneticisini anlatıyor. Aktarıyorum: "Ufak tefek, beyaz saçlı, keçi sakallı, boynunda sürekli fular bulunan, gözlüklü, çipil gözlü, karga burunlu bir adam. Gazetecilik sezgileri olağanüstü. Korkunç içki içer. Günde belki beş paket Amerikan sigarası tüketir. Her gece mutlaka içkiden sızar. Gazetede boş zamanlarında iskambil kâğıtlarını masaya yayar ve fal açar. Sözü sohbeti yerinde, alçakgönüllü bir insan. Söylendiğine göre iyi zampara imiş. Ben bilmem!" Her gece sızan, gazeteden küfe ile indirilen bir gazete yöneticisi nasıl sevilir; bunu anlayamadım.

Bir arkadaşım var; oğlu büyüyor ve meslek seçimine yaklaşıyor. Arkadaşım oğlunun gazeteci veya şarkıcı olmasından kaygılanıyor; her iki mesleği de bir ölçüde biliyor. "Ya olursa, ya bunlardan birisini seçerse" diye pek çok üzülüyor. Bugünlerde oğlu mesleğini seçmiş görünüyor, şarkıcı olacağa benziyor. Arkadaşım yine de üzülüyor; fakat "ya gazeteciliği seçseydi" diyerek de seviniyor.

Arkadaşım Emin Çölaşan gazeteciliği seviyor ve kitabında bunu yazıyor. Ancak "önce insanım" diyerek içini boşaltıyor. Henüz çalışma odasını boşaltmıyor; ama bunu göze almış olduğunu seziyorum.

Basınla ilgili çizilen ve katıldığım kara tabloya karşın, Emin'in kitabı, bana, umut verdi. Basın çölünde bir Emin, "önce insanım" diye bir çığlık atıyor. Bu çığlığı seviyorum.

Beşinci Giriş

Tersine Tarih: Turgut Özal

"Seleksiyon" kavramını toplumsal düşünceye Darwin soktu; canlılar dünyasında, mücadelenin sonucunda daha güçlü ve yeteneklinin ayakta kalmasını anlatıyor. "Deseleksiyon" sözcüğünü ilk kez, 1960 yıllarının başında, şimdiki Meclis binasının girişteki ön bölmesine yerleşik Devlet Planlama Teşkilâtı'nda, arkadaşım Aslan Başer Kafaoğlu'ndan işittiğimi hatırlıyorum. Aslan, benden çok önce bürokrasiye girmişti ve 1960 yılında bilgili ve parlak bir yöneticiydi; bürokraside bir deseleksiyon sürecinin bulunduğunu anlatıyordu. Bürokrasi, yeteneksiz ve beceriksizleri ayakta bırakıyor; bunu ileri sürüyor.

Bunu genişletmek gereğini duyuyorum ve "tersine ayıklama" kavramından söz etmek istiyorum. Turgut Özal, bir tersine ayıklama sürecini temsil ediyor; fakat sadece Özal mı? 1950, 1960 ve 1970 yıllarında Silâhlı Kuvvetler içindeki bütün gruplaşmaları inceledim. Bütün komiteleri biliyorum ve iktidara gelmek isteyenler ve bunları önlemek için çalışanlar, hepsi hepsi, biliniyor. İktidarı almak isteyenlerin de, bunu önlemek isteyenlerin de bir davaları var; bu komitelerin hiçbirisinde Kenan Evren yer almıyor.

Cuntalar, İspanyolca "komite" demek, birbirini yiyorlar ve yedikçe emekli oluyorlar. En son, 1970 yılları ortasında, Demirel ve Ecevit, Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na Orgeneral Adnan Ersöz ile Orgeneral Ali Keskiner'i getirme konusunda keçi inadına giriyorlar. Bu sırada yeni açılmış Ege Ordusu Komutanlığı bir emeklilik bekleyiş yersayılıyor; Turgut Sunalp, emekliliğini beklerken Ege Ordusu Komutanlığı'nı yapıyor. Sonra yerine ve yine emekliliğini beklemek üzere Orgeneral Kenan Evren gönderiliyor. Ancak Demirel ile Ecevit'in daha kıdemli ve parlak sayılan iki orgeneral alanında keçi inadına girmeleri Ersöz ve Keskiner'in emekli edilmeleri sonucunu doğuruyor. Kenan Evren, Osmanlı hanedanında fratricide, kardeş katli sürecinden tek kalan Osmanlı türü, Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na kayıyor; başka çare kalmıyor.

27 Mayıs öncesinde ve sonrasında, 12 Mart öncesinde ve arkasında, olumlu veya olumsuz hiçbir komitenin içine girmemiş, çağrılmamış, ilgilenmemiş General Evren'in daha sonra Devlet Başkanı oluşu biliniyor; tekrarlamak istemiyorum. Orta öğretimle ilgili ders notları da bir kez açıklandı; sınıfta kalan ve dersleri hep orta olan Evren, normal liseyi bitirdikten sonra, Ordu'ya katılıyor ve emekliliğe hazırlanırken, Cumhurbaşkanlığına açılan bir makama geliyor.

Eylülist Darbe'nin en baskılı olduğu zamanda bile Evren'i kütlelere benimsetmek isteyenler geçmiş yaşam sayfalarında aradıklarını bulamadılar. Buna karşın, 1982 yılında bir sandık sayımı ile Evren Devlet, ve 1983 yılında bir başka sandık sayımı ile de Turgut Özal, Bakanlar Kurulu Başkanı oldular. Şimdi Turgut Özal, bir adım daha atarak bir süre Evren'in oturduğu koltuğa talip oluyor.

Aslan Başer ile yan yana odalarda çalıştığımız sıralarda, bizim altımızdaki odalarda Cemal Madanoğlu'nun Komutan olduğu Ankara Sıkıyönetimi ve Meclis'in diğer bölmelerinde de Millî Birlik Komitesi çalışıyordu. Komite önce, Ordu içinde bir tasfiye yaptı ve çeşitli rütbeden pek çok subayı emekliye sevketti. Yıllar sonra, kalan Millî Birlik Komitesi üyeleriyle bir araya geldiğimizde, emekli edilecek subaylar arasında Kenan Evren'in de bulunduğunu ve listeden Albay Sami Küçük'ün çıkardığını pek çok kez duydum; Sami Albay, arkadaşlarının hatırlatmalarını hep gülümseyerek dinliyordu. Sami Küçük, Kenan Evren'i tasfiye listesinden çıkarırken, gelecekte Türkiye'ye bir cumhurbaşkanı kazandırdığını bilmiyordu.

1960 yılı sonu ve 1961 yılı başlarında Aslan Başer'den "deseleksiyon" üzerine dersler aldığım koridorda başka odalarda da "yedek subaylar" çalışıyordu; Devlet Planlama Teşkilâtı dar kadrolu kurulmuştu ve eksiğini Ordu'da yedeksubaylık yapan uzmanlarla tamamlıyordu. Yedek subaylığını 27 Ma-

yıs'a kadar ertelemiş kamu görevlileri, Ali Nejat Ölçen, Saim Evizi, Süleyman Demirel, Turgut Özal, Cevdet Kösemen ve pek çoğu, yedek subaylık döneminde, hem iş yapıyorlar ve hem de parlak bir meslek haline gelen plancılığı öğreniyorlardı. Bunlar içinde Demirel'in sadık yaveri rolünü kıskançlıkla üstlenmiş görünen Turgut Özal hiç ama hiç dikkati çekmiyordu.

1848 Devrimi öncesinde Meclis'te olan asil sınıfından gelme De Tocquevilie, 1850 yılında anılarını ve bu arada 48 Devrimi'ni yazıyor. Zamanın bir politikacısı için "hiçbir inancı yoktu ve inancı olanlara da inanmıyordu" diye yazıyordu. Bu sözler, bana, Turgut Özal'ı da hatırlatıyor.

Baskı ve 24 Ocak Ekonomi Politikası veya idamlar ile hapisler; hepsi anlaşılıyor. Ancak bir önemli iş daha var: Böyle bir dönemde Evren ve Özal nasıl ön planda olabiliyorlar? Bunlara bir de ve istenirse Erdal İnönü eklenebilir; Erdal İnönü'nün yaşamında da derin hiçbir çizgi bulmak mümkün olmuyor.

Geçici bir çizgi mi, yoksa süreklilik mi oluyor? Bunun soyutlanması gerektiğine inanıyorum. Bunun için somut bilgiler eklemek istiyorum.

Giriş[18]

Bu kitabın yayınlandığı 1989 yılında Turgut adlı bir başbakanımız var. Son derece tonton bir insan. Turgut'un karısı Semra var. Efendime söyleyeyim, bunların çocukları Zeynep, Ahmet ve Efe var. Turgut'un biraderleri Korkut ve Yusuf var. Yeğenleri var, hısım akrabaları var. Hemen hepsi de devlet yönetiminde olan seçkin bir aile... Bazılarına göre aile değil, adeta bir "Hanedan".

Devleti hep birlikte yönetiyorlar.

1984 yılı sonlarıydı. Henüz Hürriyet'e geçmemiştim, Milliyet'te çalışıyordum. Turgut'la röportaj yapacaktım. Randevu alıp Konut'a gittim. O günlerde sinirleri henüz bozulmamıştı. Türkiye'nin sorunlarının üstesinden geleceğine inanıyordu.

Konuştuk, röportajı bitirdik. Yanımızda Hasan Celâl Güzel ve Kâzım Oksay da vardı. Ben izin istedim. Turgut kolumdan çekip beni bir kenara götürdü ve "Dur bir dakika, sana bir şey söyleyeceğim" dedi... Ve bana bir öneride bulundu :

- Benim basın müşavirim olmanı istiyorum. Benim hayatımda bilinmeyen çok şey vardır. Bunları ancak sen yazabilirsin. Günü gelince bunları sana anlatırım. Ayrıca sana bir araba ve sekreter veririm. Başbakanlık basın müşaviri sıfatıyla bütün dış gezilere de benimle birlikte gelirsin.

Bu hiç beklemediğim öneri, doğrusu beni çok şaşırtmıştı. Kendisiyle 1960 yılında hoca-öğrenci ilişkisiyle başlayan ve ondan sonraki yıllarda son derece inişli çıkışlı bir seyir izleyen ilginç bir öykümüz olmuştu. Bütün bu ilişkileri "Önce İnsanım, Sonra Gazeteci" adlı kitabımda ayrıntılarıyla anlatmıştım.

Önerisine kibarca "Hayır" dedim. Ama gerçekten çok şaşırmıştım. Acaba beni niçin yanına almak istiyordu? Kendisinin ve ailesinin bazı tutum ve davranışları o günlerde böylesine açık bir biçimde henüz ortaya çıkmamıştı. Aile, devlet hayatına henüz bu boyutta girmemişti... Kendisine eğer o gün kazara "Evet" demiş olsaydım, hiç kuşkunuz olmasın ki birkaç hafta sonra önce hanımefendi ve daha sonra da zorunlu olarak Turgut tarafından afaroz edilirdim... Çünkü ben aklıma geleni patır kütür söyleyiveren bir insanım. Onun da ötesinde makam arabası, sekreter, dış geziler gibi hikâyelere de karnım her zaman tok olmuştur.

Turgut'un yakın çevresine girme durumum, kendi özgür irademle böylece yatmış oldu! Sonra anladım ki, Turgut'un bir huyu var... Yanında çalıştırdığı kimselere mutlaka bir şeyler vaad ediyor. Onlara bir şeyler veriyor. Yanından ayrılanlara da, eğer onlara kızgın değilse (Ya da Semra kızmamışsa) vermeye devam ediyor. Elbette ki verdikleri kendisinden değil. Devletin olanaklarını veriyor.

O aşamada benim de payıma bir makam arabası, bir sekreter ve dış gezi vaadleri düşmüştü. Sonrası ne olurdu, doğrusu bilemem!

O günden beri kafama bir soru fena halde takıldı. Turgut bana "Hayatımda bilinmeyen çok şey var" demişti. Acaba neydi bu bilinmeyenler?... Turgut sıradan bir insan değil, bizim koskoca başbakanımızdı. O makama bileğinin hakkıyla gelmişti. Son derece yetenekli bir insandı. Ülkemizin sorunlarını çok iyi bilir, onların üzerine giderdi. Ciddi ve tutarlı bir devlet adamıydı. Örneğin "Anayasayı bir kez çiğnemiş olacağız" dediği zaman, ikinci kez kesinlikle çiğnemezdi.

Böylesine saygın, tutarlı ve ciddi bir devlet adamını kendi çapımda incelemeye karar verdim. Turgut kimdi?... Nereden geliyordu?... Nereden koşuyordu?... Araştırdıkça ilginç olaylar yakaladım. Bilinmeyenleri bilinenlerle harman edip, kitap yazmaya karar verdim.

Turgut şansının hep kendisine yardımcı olması nedeniyle iyi bir koşu çıkarmış ve buralara gelmeyi başarmıştı. Şansı, gerçekten de hep ona gülmüştü. Olaylar öylesine denk gelmişti ki... Aslında onun da hayatında, her insan gibi birçok çelişki ve başarısızlık yatıyordu. Gün gelmiş suyun altına batmış, bir daha çıkacağı konusunda kendi umudu bile yokken çıkıvermişti. Hem de birkaç kez... Birileri onu alıp çıkarmışlardı.

Turgut'un en büyük özelliği, çok yönlü bir insan

olması. Dincilik, tarikatçılık, Amerikancılık, işverencilik ve hatta Atatürkçülük hep onda... Gün gelmiş Nakşibendî tarikatı şeyhi Mehmet Zahit Kotku hazretlerinden feyz ve irfan almış, gün gelmiş Anıt Kabir'de Atatürk'e övgüler yazmış... Gün gelmiş işverenlere hizmet sunmuş, gün gelmiş onu Dünya Bankası'na almışlar... 1970'li yılların Türkiye'sinde AP'ye, MSP'ye ve MHP'ye oynamış... Devir değişmiş, "Atatürkçü" 12 Eylül yönetimi onu başına taç etmiş... Ve sonunda başbakan olmuş.

Bu kitabı hazırlarken çok ilginç olaylar yaşadım. İnanır mısınız, çoğu kimse Turgut ve ailesi hakkında bilgi vermeye korkuyordu. Bırakın bilgi vermeyi, geçmişte olan bir olayı soruyordum ve anlatmaktan çekinenlerin sayısı oldukça fazla oluyordu. Bunların çoğu da, tanınan insanlardı. Hepsinin tuzu kuruydu. Resmen korkuyorlardı.

Çok tanınmış eski bir devlet adamıyla bu konuyu konuşuyordum. Bana epeyce belge ve bilgi aktardı ve en sonunda bir konuda rica etti:

- Emin bey, ben şimdi büyük bir kuruluşun başındayım. Lütfen size verdiklerimi benden aldığınızı yazmayın ve hiç kimseye söylemeyin... Çünkü bunlar üzerimize gelirler.

-Aman efendim, üzerinize gelseler bile bu kuruluşu ne yapabilirler?.. Adeta bir imparatorluksunuz Türkiye'de...

-Siz neler olduğunu bilmiyorsunuz.. İnanın ki bizi bir ayda mahvederler.

Çok şaşırmıştım. O insana hak verdim ve gerçekten saygı duydum.

İnsanlarımız korkuyordu, sindirilmişti... "Aman bana bir zarar gelmesin" duygusu herkeste egemendi. Karşımda eli ayağı titreyen korkakları, zamanı gelince isimleriyle tek tek açıklayacağım ve onlarla yaşadığım bu olayları bütün ayrıntılarıyla anlatacağım. Bunların arasında büyük holdingciler, iş adamları, politikacılar, bürokratlar ve sanatçılar var... Hepsi de kendi küçük ya da büyük çıkar hesaplarıyla dolu insanlar.

Burada size küçücük bir örnek vermek istiyorum. Semra'nın babasının ne iş yaptığı, benim bilebildiğim kadarıyla bugüne kadar hiçbir yerde açıklanmadı. Bu kitabın sadece birkaç cümlesini oluşturan bu konuyu, ben on gün araştırdım. Evet, birkaç cümlelik bir bölüm, benim on günümü aldı. Bunu bilenler, söylemiyorlardı. Sonuçta bir gazetecilik numarasıyla buldum.

Bunları yakınmak için anlatmıyorum. Böyle bir kitap yazmaya girişen herkes, bu zorlukları elbette ki göze almak zorundadır. Ben de aldım. Önüme çıkan bazı engelleri aştım. Ama itiraf edeyim ki, bazılarını aşamadım.

Bu nedenle, bu kitapta her şeyin dört dörtlük ve eksiksiz olduğunu lütfen zannetmeyin. Böyle bir iddiada bulunursam, yalan söylemiş olurum. Kaldı ki Turgut gibi bir insanın (hatta her insanın) ve yakın çevresinin yaşadığı olayları eksiksiz yazabilmek, zaten mümkün değildir. Ancak ben, bunların yaşam çizgilerindeki bazı temel ve bilinmeyen yönleri yakaladığımı sanıyorum. Bilemediğim hususları kitapta açıkça belirtiyorum ve ilgili kişileri açıklama yapmaya çağırıyorum. İster yaparlar, ister yapmazlar.

Kitabımda anlattığım bazı olaylarda, olayı yaşayan ya da tanık olan kişilerin isimlerini vermedim. Bu tanıkların hemen hepsi, 1989 yılı başlarında hayattadır. Bir terslik olduğu takdirde, bildiklerini kamuoyu önünde isimleriyle açıklayacakları konusunda bana güvence vermişlerdir.

Bu kitabı hazırlarken, yukarıda da değindiğim gibi korkudan eli ayağı titreyen çok kimseye rastladım. Karşımda kıvırttılar, yalan söylediler, korktuklarını açıkça itiraf ettiler... Buna karşın bana elinden gelen yardımı esirgemeyen, belge ve bilgi veren niceleriyle de birlikte oldum. Bunlardan bazılarıyla, o güne kadar hiç tanışmamıştık. Bana güvendiler ve ellerindeki belgeleri, bilgileri aktardılar. Onların hepsine burada teşekkür etmeyi bir vicdan borcu biliyorum.

Bir şeyi daha lütfen unutmayın... Ben tarihçi, biyografi yazarı, ya da bilimsel araştırmacı değilim. Sadece gazeteciyim ve bu kitabı da bir gazeteci olarak yazıyorum. Amacım belli bir konuda ilk ışığı yakmak... Turgut ve hanedan hakkında bundan sonra daha çok kitap yazılacak... Ve her kitapta, benim şu anda ulaşamadığım yeni gerçekler yer alacak. Bütün amacım, bu işe gelecekte girişecek olanlara bir parça olsun yol gösterebilmektir. Bu konuda yazılacak her yeni kitap, elbette ki çok daha iyi olacaktır.

Evet, Turgut geldi geldi ve başbakan oldu... Bir yerlerden koştu ve buralara kadar geldi. Bakalım bundan sonra nereye koşacak?

Turgut uzun süredir koşuyor. Şimdi biz de onunla birlikte, onun peşinden koşuyoruz. Hep birlikte koşuyorlar... Semra, Zeynep, Ahmet, Efe, Korkut, Yusuf, dayıoğlu, bacanak, davulcu, zurnacı, papatya, holdingci, hayali ihracatçı ve diğer akraba taalûkat hep koşuyorlar... Ama onlar idmanlı... Nefesleri ve güçleri çok iyi... Hepsinin de karnı tok, sırtı pek... Oysa Türk milletinin nefesi, artık tıkandı. Biz tıkandık artık.

Başbakan Turgut acaba nereden ve nasıl koştu da bu makama ulaştı?,.. Nereden koşup geldi de şimdi bizi koşturuyor?

Gerçekten...

Turgut nereden koşuyor?

Tarihinin En Bilgisiz Yönetimi[19]

Hiçbirisinin, kendi takımları dışında, yaşayabilir olduklarını gösteren bir kanıt yok; Demirel'i kaldırınız. Turgut Özal'ın tüm kariyeri ortadan kalkıyor. Özal'ı yoksayınız, Güzel'i ile çirkini ile, Aktürk'ü ile Doğan'ı ile hiçbiri kalmıyor. Turgut Özal, Demirel'in ya da başkalarının çağrısı üzerine kamu görevine geldiği zaman, Türkiye'nin telefonla bile zor ulaşılır yerlerinden, şantiyelerden, lokantalardan veya benzeri yerlerden takımını topluyor.

Osmanlı döneminde kalan "intisap" sistemi, Turgut Özal ile birlikte yeniden canlanıyor. Hiçbir önemli işin sahibi olmuyor. 27 Mayıs 1960 tarihinden sonra Devlet Planlama Teşkilâtı kurulduğu zaman, siyasal inançlarına bakılmaksızın, teknisyen yeteneklerin siyasal inançlardan bağımsız olduğu konusunda zamanında ve bir tür akademik çevrelerde geçerli olan önyargıya dayanılarak, her türden uzman Devlet Planlama Teşkilâtı'nda toplandı. 27 Mayıs Devrimi'nin görevden uzaklaştırınış olmasına karşın Süleyman Demirel'in bir teknisyen yanı olduğuna inanılıyordu. Geç katıldığı yedek subay hizmetini Devlet Planlama Teşkilâtı'nda yapması sağlandı.

Turgut Özal, Devlet Planlama Teşkilâtı istediği için değil, Demirel rica ettiği için, Devlet Planlama Teşkilâtı'na çağrılan yedek subaylar arasında yer aldı. Süleyman Bey'in bir tür yaverliğini yapmanın ötesinde hiçbir katkısı olmadı. Süleyman Demirel'in başkanlığında, çeşitli sektörlerdeki teknik darboğazları incelemek üzere kurulan Kritik Sektör Araştırma Grubu'nu fiilen yönetmeyi denedi. Ortaya çıkan rapor kullanılmaz derecede kötü bulunduğu için bir kenara atıldı.

Yedek subaylığını Devlet Planlama Teşkilâtı'nda yapanlar için bu dönem bir tür sınama sürecini içeriyordu. Beğenilen çeşitli önerilerle karşılaşıyordu. Süleyman Demirel'i, "solcu" Atilla Karaosmanoğlu ekibi, Şinasi Orel'den sonra müsteşarlığa düşündüler. Devlet Bakanı General Gürsel kabul etti; bir Isparta seyahatinden sonra[20] Demirel, bu öneriyi geri çevirdi. Politikayı düşündüğü belli oldu. Turgut Özal'a, hiçbir siyasal yanı olmamasına karşın hiçbir öneride bulunulmadı. Bilgisiz bir elektrik mühendisi olduğuna karar verildi.

Demirel, 1965 seçimlerini kazanarak başbakan olduğu zaman, özellikle malî idareye karşı son derece kuşkucu ve güvensiz bakıyordu. Planlama, prestij erozyonuna uğramış olmakla birlikte hâlâ önemli bir "ilerici" tapınak-sığınak'ı[21] işlevini görüyordu. Temizlenmesi ve üstelik gürültüsüzce temizlenmesi gerekiyordu. Demirel bu iş için iki kademe düşündü; önce müsteşar vekili olarak Vakıflar Genel Müdürlüğü görevinden emekli bir yaşlı ve "yumuşak" insan ve daha sonra da Turgut Özal görevlendirildi.

İdareye güvensiz Demirel'e sadakati temsil ediyordu; kısa bir zaman için de olsa Planlama Teşkilâtı içinde bulunmuştu. Bütün bunların ötesinde kişiliği elverişlidir: Her insana "ben de sizin gibi düşünüyorum" dedikten sonra bu insanla ilgili en olumsuz ve acımasız kararları alabilir ve daha sonra da "bir yanlışlık olmuş" diyebilirdi.

Demirel ikinci kez Planlama Teşkilâtı'nın başına getirdiğinde, Türk ilericiliğine karşı bitmez tükenmez kinini, bir kinsizlik olarak açıklamaktan geri kalmıyor. İlk müsteşarlığında ilerici olduğu için Devlet Planlama Teşkilâtı'ndan kovduğu, ikincisinde kendisine yazar olarak seçtiği Emin Çölaşan'a anlatıyor. Emin de, olduğu gibi yazıyor. "Özal, göreve resmen başladığı 3 Aralık Pazartesi günü, siyasal eğilimlerinin sağ partiler doğrultusunda olduğunu bildiği bazı DPT uzmanlarını odasında topladı".[22] Bunlara şöyle dedi: "Bakın, size bir şey söyleyeyim. Hepiniz bu Teşkilât'ta çalışan değerli insanlarsınız. İdareye gelmişsiniz veya bundan sonra geleceksiniz. Hiç kimseye karşı kin duymayın." Bunları söylemiş ve yine Emin'e anlattığına göre, bir de hikâye anlatmış. Emin, bu öyküyü aktarıyor: "Bir gün Hazreti Ali düşmanlarla savaşırken bir adamın üstüne saldırmış ve yere düşürmüş. Tam kılıcını çekip onu öldüreceği sırada, yerde yatan adam Hazreti Ali'nin yüzüne tükürmüş. Ali de bunun üzerine adamı bırakmış. Sonra sormuşlar; 'Ey Hazreti Ali, o adam senin suratına tükürdükten sonra niçin onu öldürmeyip de bıraktın?' Demiş ki, cevap olarak, eğer onu öldürseydim, bana tükürdüğü için kin tuttum da onun için öldürdüm zannederlerdi... Onun için, benden size tavsiye, hiç kin tutmayın ve işlerinizi kinle halletmeye çalışmayın..." Böylece Turgut Özal'ın, bir devlet kurumundan temizlenmesi gereken kamu görevlilerini "düşman", bu temizlik işini "cihat" saydığı ortaya çıkıyor.

İyi ki, Emin, Turgut Özal'ın övgüsünü üzerine alıyor da, bu kinsizlik tiradını aktarıyor. Türkiye'nin en büyük işçi kıyımını yapmış Madenî İşçi Sanayicileri Sendikası'nın başkanı olmuş, işveren sendikasından başbakanlık müsteşarlığına dönmüş Özal, kendi yetkisi içindeki Devlet Planlama Teşkilâtı'nda, kurumun tanıdığı en büyük tasfiyelerden birisini yapıyor. Diğer kamu kuruluşlarındaki tasfiyeler gecikince de, tasfiyelerin verdiği ağız tadına alışkanlıkla, yakınlarına, "benim anladığım kadarıyla bunları değiştirmeyecekler, iş çok yavaş gidiyor" diyor.[23] Özal, kinsizlik duası ile, devlet yönetimindeki bilgili ve yurt çıkarlarını savunan memurları işinden atmanın tadına doyamıyor.

Klasik iktisatın bir yasası var: Kötü para iyi parayı kovar. Bunu üniversitelerde okuturuz. Özal ve ekibi iktisadî işleri üstlenmekle birlikte hiç iktisat okumamış olduğu için bu yasayı bilmiyorlar. Fakat pek önemli değil. Özal ve ekibi, bu yasayı, geliştiri-

yorlar. Çünkü üniversitelerde okuttuğumuz "kötü para iyi parayı kovar" yasası, Türkiye pratiğinde gelişiyor. Ne oluyor; kötü para iyi parayı kovduktan sonra ne oluyor? Yasa'nın devamı ortaya çıkıyor: Kötü para daha kötü parayı çekiyor.

Demirel, kendisinden daha az bilgili ve deneyimli birisini müsteşar yapıyor; o da hiç bilmezlerden bir ekip kuruyor. Giderek yayılıyor.

Cumhuriyet Türkiyesi, tarihinin en bilgisiz yönetimine sahiptir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Osmanlı'dan müdevver bürokrasiye yama yapılarak meydana getirilen kamu yönetimi bile, bu kadar bilgisiz ve toplumdan uzak bir ekibin eline geçmemişti.

Türkiye'ye Yeni Kılık Kıyafet[20]

AP'nin 1962 yılında yapılan ilk kongresinde en yüksek oyu alarak parti yönetim kuruluna seçilen Demirel, hemen ardından genel başkan Ragıp Gümüşpala'nın yardımcısı seçilir. Politikada hızla yükselişi artık başlamıştır. 1964 yılında AP genel başkanı olur ve İsmet İnönü koalisyon hükümetinde, dışarıdan başbakan yardımcısı olur. Bu aşamada müteahhitlik işlerini tasfiye etmiştir.

Demirel siyaset yaşamında kısa sürede hızla yükselirken, Turgut EİEİ'de çalışmaya devam etmektedir. 1965 seçimleri yapılır ve AP ezici bir çoğunlukla iktidar olur. Türkiye'nin yeni başbakanı, 42 yaşındaki Süleyman Demirel'dir... Turgut şimdi çok mutludur. Başbakan Demirel'i ilk kutlayanlardan biri olur. 1965 yılında EİEİ genel müdür yardımcısı olan Turgut'a, böylesine sevdiği ve saydığı bir insan olan Demirel, elbette ki birtakım kolaylıklar sağlayacak ve onu çok daha iyi yerlere getirecektir. Turgut, o güne kadar hiçbir çıkış yapabilmiş değildir. Bürokrasi kadrolarında yeri yoktur, ismi cismi yoktur. Kendisini hiç kimse tanımaz... Sadece, gözü yükseklerde olan bir insandır... Hepimiz gibi, çok sıradan bir insandır. Ama şimdi başbakanı tanımaktadır. Acaba Demirel onun elinden tutup da bir kıyak yapmaz mı? Turgut'u alıp bir yerlere getirmez mi?

Evet, Demirel başbakan olmuştur ve şimdi hükümet listesini hazırlamaktadır. Dışarıdan bir kişiyi, Enerji ve Tabii Kaynaklar bakanı yapmaya karar vermiştir. Bu kişi, EİEİ genel müdürü İbrahim Deriner'dir. Deriner aynı zamanda Turgut'un genel müdürüdür. Deriner mühendislik camiasının çok sevdiği ve saydığı bir insandır ve Demirel kendisine "Abi" demektedir. Zamanında EİEİ'de Demirel'in de genel müdürlüğünü yapmış kıdemli bir bürokrattır. Birbirlerini çok severler ve güvenirler. Turgut da İbrahim Deriner'e "Abi" diye hitap eder.

Başbakan Süleyman Demirel, böylesine sevdiği, saydığı ve güvendiği İbrahim Deriner'i, milletvekili ya da senatör olmadığı halde dışarıdan Enerji ve Tabii Kaynaklar bakanlığına getirir. Hükümet kurulur, güven oyu alır ve çalışmalarına başlar. EİEİ genel müdürlüğü makamı, İbrahim Deriner'in bakan olmasından sonra boş kalmıştır. Bu göreve Turgut gelmek istemektedir. Turgut bu amaçla Necmettin Erbakan'ı araya koyar. Erbakan bu konuyu şöyle anlatmaktadır:

-Biz Özal'ı İTÜ mescidinden tanırız... Demirel başbakan olunca, EİEİ genel müdürü Deriner'i açıktan Enerji ve Tabii Kaynaklar bakanı yaptı. Turgut ise, o dairede genel müdür yardımcısıydı. Özal bunu beğenmedi ve Deriner bakan olursa benim genel müdür olmam lâzım dedi. Demirel'in kendisini genel müdür yapması için benim aracılığımı rica etmişti. Ben de bunu memnuniyetle yaptım. Fakat Demirel bu konuda İbrahim Deriner'i ikna edemedi...

Öykünün devamını burada anlatmaya devam ediyorum... Demirel, Turgut'u genel müdür yapmak istemektedir. Bakanlar kurulunun ikinci ya da üçüncü toplantısından çıkarken, İbrahim Deriner'i yanına çağırır:

-İbrahim abi, Turgut'u EİEİ'ye genel müdür yapalım mı? İstersen sen kararnameyi sevkediver de, hemen imzalayalım...

Ama o da ne?... Demirel, Turgut'un bu makama getirilmesine karşı çıkıyor ve bunu başbakana açıkça söylüyor. Turgut hakkındaki görüş ve düşüncelerini uzun uzun anlatıyor. Anlattıkları, birtakım somut olaylara dayanıyor... Ve ısrarla "Hayır, Turgut o göreve getirilemez..." diyor. Demirel bakanını dinledikçe, şaşkınlıktan küçük dilini yutacak gibi oluyor. Bir başbakan, çok sevdiği bir insanı bir göreve getirmek istiyor ve yine çok sevdiği bir başka insan buna karşı çıkıyor. Demirel iki ateş arasında kalıyor ve bakanını kıramıyor... Ve Turgut'u feda etmek zorunda kalıyor.

Genel müdürlük bekleyen Turgut, bu dönemde son derece sinirli ve gergin. Semra da kocasının elinden alınan bu fırsat yüzünden çok rahatsız. Gelişmelerin içyüzünü bilmediği için, evde Demirel'in arkasından epeyce konuşuyor. Turgut ne yapsın? Elinden bir şey gelmiyor ki... Ve bir gün, EİEİ genel müdürlüğü görevine Kutlu Büyük Doluca getiriliyor. Bu durum Turgut'un ve Semra'nın tepesini iyice attırıyor ve Turgut istifayı basıp evine çekiliyor. O günlerde kendisini hiç kimse tanımadığı için, istifa olayı basına falan da yansımıyor... İstifa kararının hemen ardından radyoya çıkıp da (Çünkü o günlerde televizyon yok) "Ben istifa ederim haa... Bunu evde Semra ve çocuklarla da konuştuk" demesi sözkonusu değil...

Turgut çok üzgün... Ancak kendisine Necmettin Erbakan, Mehmet Turgut gibi mühendis arkadaşları arka çıkmaya başlıyorlar. AP içindeki belli bir ke-

sim, özellikle Sadettin Bilgiç, Mehmet Turgut, Faruk Sükan gibi tutucu kesim, Turgut'tan yana tavır alıyorlar. Demirel'e sürekli olarak "Bizim Turgut ne olacak?" diye sormaya başlıyorlar.

Erbakan anlatıyor:

-Demirel, kendisini Başbakanlık müşaviri olarak yanına aldı. Bu müşavirlik, kendisini kırmamak içindi. Odası vardı, işi yoktu. KiT'ler hakkında incelemeler yapıyor ve hazırladığı raporları Demirel'e veriyordu. Bu çalışmalarından bize de bilgi verirdi. Bir süre sonra Planlama müsteşarlığı boşalacak ve Turgut bu göreve talip olacaktı. Biz yine arkadaşımız olduğu için, Turgut'un müsteşar olmasına Süleyman bey nezdinde yardımcı olduk.

Evet, Demirel bir gün Turgut'a haber gönderiyor... "Söyleyin de, gelsin burada benim müşavirim olsun" diyor. Böylece Turgut, başbakanlık müşaviri oluyor... O günlerde ayağında koyu gri renkli bir pantolonu var. Pantolon epey zamandan beri ütü yüzü görmemiş. Yıllardan beri aynı pantolonu ve yakaları artık iyice parlayan ceketi giyiyor. Giyim kuşamla zaten ilgisi yok. Ev kıyafeti ise pijama terlik. O yıllarda henüz takım elbiseleri, ipek kimonoları, en lüks moda evleri tarafından üretilmiş kravat ve gömlekleri yok... Dünyanın en lüks ve pahalı butiği olan Bijan, yabancı gazetelere ilân verip "Ekselans Turgut Özal da müşterimdir" diyemiyor.

Turgut'a başbakanlık binasında bir oda veriliyor. Orada namazını kılıyor, gelen gidenle laflıyor. Fazla bir işi yok. Arada sırada Demirel'le görüşmek istiyor ama çoğu zaman mümkün olmuyor. Ancak Demirel ona bir kolaylık daha sağlıyor ve eline üç beş kuruş fazla geçsin de aile bütçesine katkısı olsun diye, Ereğli Demir-Çelik yönetim kurulu üyesi yapıyor.

Turgut'un başbakanlık müşaviri olduğu 1966 yılında, Planlama da başbakanlık binasına taşınmıştır. Turgut burada, planlamayla ilgili konulara da belli açıdan ilgi duymaya başlamıştır. Örneğin bir gün, bir Planlama uzmanına şöyle bir soru soracaktır :

-Din olayı, bir planlama unsuru olarak kullanılabilir mi sizce? Kullanılırsa nasıl kullanılır?

Uzman dinin planlama olayında yeri olamayacağını, planlama işinin bilimsel bir konu olduğunu Turgut'a dilinin döndüğü kadarıyla anlatıyor.

AP hükümeti, Planlama müsteşarı Memduh Aytür'ün bir yıllık sözleşmesini yenilemiyor. Aytür, görevden ayrılıyor. Yerine vekâleten, Orhan Çapçı atanıyor. Ancak işler vekâletle yönetilemeyecek kadar önemli. O yıllarda DPT henüz dincilerin ve tarikatçıların eline geçmemiş pırıl pırıl bir kuruluş. Ben de orada çalışıyorum ve büyük gurur ve mutluluk duyuyorum.

AP hükümetinin henüz ilk aylarında, parti içinde gruplar oluşuyor. AP milletvekili Mehmet Turgut, bir gün Demirel'e gidiyor:

-Sayın başbakan, Planlama'nın başına hep iktisatçı veya maliyeci mi getireceğiz? Bir de mühendis getirsek olmaz mı?

-Kim var oraya gelecek? Hangi mühendis var?

-Bizim Turgut var. Neden olmasın? Burada müşavir olarak, bomboş oturuyor. Bir görev verirseniz, onu da onore etmiş olursunuz.

Turgut bu arada Demirel'e Necmettin Erbakan'ı ve diğer tanıdıklarını da gönderiyor. Planlama müsteşarlığına, herkes Turgut'u öneriyor... Aradan bir süre geçiyor. Demirel bir gün, Mehmet Turgut'u çağırıyor:

-Turgut'u Planlama'nın başına getirelim. Ama kendisine söyle de, kılık kıyafetine biraz dikkat etsin. Öyle ortalıkta gezdikçe biraz ayıp oluyor.

Birinci Bölüm

1973: EKONOMİK KAOSA DOĞRU

Vergisiz Sanayi

Yeni tasarı, teşvik uygulamasına açıklık ve genel olma özelliklerini getirebilmek için eski yasalarda olan birçok kontrol mekanizmasını kaldırıyor. Yeni-eski, kârlı-kârsız, kamu-özel bütün işletmeler sadece başvurarak getirilen imkânlardan yararlanacak. İmkânlar uzun uzun sayılıyor ve bir tabloda da yararlanma oranları veriliyor.

Bütün bunlara bakarak eski uygulamadaki çeşitli siyasal baskı söylentilerinin ortadan kalkacağı düşünülebilir. Bu düşünce doğru değil. Çünkü tasarıda bütün bu imkânlardan yararlanacak yatırımlar belli edilmiyor. Yatırımları, her yıl Bakanlar Kurulu Kararnamesi belli edecek. Böylece hiçbir şey değişmemiş oluyor. Milyonlar hatta milyarlara ulaşan imkânlar Bakanlar Kurulu kararına bırakıldığı sürece, siyasal baskı ve pazarlıktan kurtulmanın imkânı olamaz.

Tasarı daha açık ve içten olabilirdi. Amaç, gün gibi ortada. Sanayi üzerindeki vergiler kaldırılmak isteniyor. Amaç bu olunca, bu kadar dolambaçlı yola ne gerek var? Bir madde ile sanayi tarif edilir, bir diğeri ile sanayi üzerindeki vergiler kalkıyor denilirse, sorun çözülmüş olur.

Tasarı, benzer önlemlerin Batı ülkelerinde de olduğu gerekçesiyle savunuluyor. Bu gerekçe yüzde yüz doğru. Üstelik haklı da. Türkiye böyle bir kanun çıkaracaksa, her halde Amerika'yı yeniden keşfe gerek yok. Bu yoldan geçmiş ülkelerden kopya etmek mümkün. Yalnız bir noktayı unutmamak şartıyle. Bugün alınan her ilâçta bir miktar afyon var. Belirli dozajda alınırsa faydalı bile olan bir şey, dozaj kaçırıldığı zaman öldürücü olur. Batı ülkelerinde uyarıcı dozajda uygulanan önlemler, bu tasarıda öldürücü boyutlara ulaşmış. Bunu inkârın mümkünü yok. Belki yeni sanayi yaratılacaktır, fakat ekonominin genel dengesi üzerindeki etki yıkıcı olacaktır.

Bir defa bu tasarının dozaj bakımından budanması gerek. İkincisi, Anayasal açıdan gözden geçirilmeli. Şimdi devam eden uygulamada da yeni tasarıda da Anayasal sınırları çok aşan yönler var. Bunları germek için Anayasa uzmanı olmak bile gerekli değil.

Bir süre, hem de çok uzunca süre tarımcı vergi ödemedi. Sanayici de dahil işçisiyle, aydınıyle, şehirli ödedi. Eğer şimdi sanayici vergi yükünü azaltmak istiyorsa, bunu omuzlayacakları da göstermelidir. Sadece göstermek de olmaz. Eğer varsa, bütün ağırlığını bunun gerçekleşmesi için kullanmak durumundadır. Yoksa, su olmadan değirmen dönmez. Ya da değirmeni döndürme görevini, sadece çalışanlar yüklenemez.

Kaynak aramak için fazla düşünmeğe ne hacet? Bunlar uzun yıllar yazıldı, çizildi. Tarım, ticaret ve ithalât duruyor. İşçisi köylüsü, öğrencisi, aydını uzun yıllardır buralardan vergi alınsın, diyor. Eğer sanayici vergisini azaltmak istiyorsa, eğer bir ağırlığı varsa, ağırlığını uzun yıllardır tarımdan, ticaretten ve ithalât-ihracattan vergi alınmasını isteyenlerle birleştirmeli. Yoksa istediklerini almaya ekonomik olarak imkân bulamaz. Alsa bile devamlı olarak yararlanması mümkün olmaz.

- 2 Ocak - 5 Ocak

  "Teşvik Tedbirleri" tartışılmaya başlandı. Teşvik Tedbirleri Yasası Meclis'e sevkedildikten sonra ortaya çeşitli görüşler atıldı. İşadamları, tasarının son derece yararlı olduğunu açıkladılar. Karşı çıkanlar ise temelde, tasarının sanayiden alınan vergiyi ortadan kaldıracağını belirttiler. Ayrıca Anayasa hükümleri açısından sakıncalar olduğu belirtildi.

Japon İşi

Mucize aramak, ilkel bir davranış. Ama meraklıları hep oldu. Önce mucizeyi Batı Almanya'da bulduklarını sandılar. Başlar, Batıya çevrildi. Sonra İsrail mucizesi çıktı ortaya. Bu defa Güneye bakıldı.

Şimdi, Japon mucizesi gözde. Gözler, Doğuya çevrildi. Fakat bir Batıya, bir Güneye, bir Doğuya baka baka şaşı oldular. Şaşırdılar. Üçüncü beş yıllık plan bu şaşkınlığın belgesi. Türkiye'yi, Japonya üzerinden Avrupa'ya götürmek istiyor.

Hiç veremli yakınınız oldu mu? İnce hastalıktır, inceltir insanı. Ama tehlikeyi atlatıp, iyileşme başlayınca birden kilo alınır. Hastalıktan miras olarak da sağlıksız bir şişmanlık kalır. Almanya ve Japonya'nın savaştan sonra gösterdiği gürbüzlüğün bir nedeni bu. Ekonomi, savaşın yıkıntılarının üzerinde savaş öncesi düzeye hızlı bir dönüş yaptı.

Tabiî aştı da. Yıkıntının üzerine yeni teknoloji koydu. Burda, akıllılık etti. Fazla işgücünü küçük sanayide kontrol altına alırken, ileri ve modern bir ağır sanayi yarattı. Sert bir feodalite yaşamış olan Japonya'da sert bir kapitalizm yaratılabildi. Bu da, sanıldığı gibi bir nesil içinde olmadı. Osmanlı toplumu, ondokuzuncu yüzyılın ortasında ıslahat fermanlarıyla oynarken Japonya eski feodallerin muhafız gücü olan samurayların kimine sanayicilik, kimine bankerlik ihsan etti. Modern samuraylar, sanayileşmenin önünde hiçbir engel tanımadılar. Şimdi dünyanın her yanına ticarî seferler düzenlemekle meşguller.

Japonya dış ticaretsiz olmaz. Dış ticaret, sadece hammadde ithalâtı için gerekli değil. Asıl önemlisi, ürettiğini satabilmek için dünyaya açılmak zorunda. Çünkü Japonya'nın içinde alıcı yok veya az. Gelir dağılımı böyle. Dünyada tasarruf oranı en yüksek kapitalist ülke. Gelir, sanayide toplanıyor. Sanayi bunu üretime koyabildiği sürece yaşamaya devam edecek. Satma imkânı olmadan ise üretim yapmak anlamsız.

Son zamanlarda Japonya'nın ihracatı üretiminden daha hızlı arttı. Üretimi de hızla büyüdü. Büyürken Japonya'nın çehresi değişti. Şimdi, bütün açık denizlerle olan sahilleri İstanbul'un Haliç'inden farksız. Balıkların yaşaması, insanların hava alması mümkün değil. Japonya hızlı gelişirken Japon hayatını kirletti. Ama bunlar da gelir artışı sayıldı. Onların da istatistik enstitüleri var. İstatistikçiler, çıkartma işlemini bilmezler. Sadece toplama yaparlar. Kalkınmanın maliyetini, toplamdan düşme alışkanlıkları yok. Ne kadar büyük rakamlara ulaşırlarsa o kadar insanların mutlu olduğu sonucu elde ediliyor.

Japonya'nın ihracata dayanan büyümesi bir engele geldi, takıldı. Dünyada tek Japonya yok ki. Daha az gösterişli de olsa Almanya var, Ortak pazar, Amerika var. Hepsi aynı pazarı paylaşma durumunda. Japonya'nın payını büyütmesi onların hissesine düşenin azalması demek. Bu yüzden Japonya'ya geri çekil, diyorlar.

Japonya geri çekilirse, ne yapacak? Üretim fazlasını nerede kullanacak? Amerika, bir baş öğretmen alışkanlığıyla yol gösteriyor. Daha temiz olun, diyor. Sanki Amerika çok temiz. Ama, hocanın dediğine bakmalı, yaptığına değil.

Şimdi Japonya'ya, üretim fazlasının önemli bir kısmını, şehirlerini, dağlarını, deniz ve nehirlerini temizlemek için kullanmak düşüyor. Devlet, gelirlerini biraz daha insancıl görünüşlü bir Japonya yaratmak için kullanacak. Buna mecbur yeni yollar, yeni sağlık kuruluşları yapılacak. Ve istatistikçiler başlayacak toplamaya. Dünya, Japon millî gelirinin arttığını işitmeye devam edecek. Tabii bundan herkes Japon halkının mutluluğunun arttığı sonucunu çıkartacak. Çıkarmayı bilmeyen dünyada, kaybolan mutluluğun bir kısmını tekrar bulmak bile, refah artışı sayılıyor.

- Ticaret Bakanı N. Talu, pahalılığa karsı mevzuatın yetersiz olduğunu belirterek, yeni idarî önlemler istedi.
- TİSK Başkanı H. Kaya, 1972 yılında alınan ekonomik önlemlerin sabote edildiğini söyledi.
- Devlet Demir Yolları ve Denizcilik Bankası'nın 1972 yılında zarar ettikleri açıklandı.
- Cumhurbaşkanı C. Sunay'ın başkanlığında toplanan siyasal parti liderleri 14 Ekim seçimlerine kadar alınacak önlemlerde tam bir görüş birliğine vardılar.

6 Ocak 12 Ocak

- Parlamento'ya sunulan Teşvik Tedbirleri Yasası üzerinde tartışmalar yoğunlaştı. Başbakan F. Melen ve Maliye Bakanı M. Erez tasarıyı savunarak, belirli bir çevrenin tasarıyı yanlış tanıtmak çabasına düştüğünü kaydettiler.
- AET'nin (Avrupa Ekonomik Topluluğu) Türkiye ile ilişkilerine ilişkin yaptığı açıklamada, Türkiye'den rapor beklendiği belirtildi. Türkiye'den AET'ye yapılacak ihracatta uygulanacak tercihli rejimin ilkeleri açıklandı.
- Bankaların ikramiye olarak gayrimenkul dağıtmalarını engelleyecek önlemler getirildi.
- TPAO'nun dilediği kadar ruhsat alabilmesi için hükümetçe girişimlere başlandı.
- Bitkisel yağların fiyat artışını engellemek için Şeker şirketinin ayçiçeği ekmesi kararlaştırıldı.
- İhracatçı belgesini devreden zeytinyağı ihracatçıların kamuoyuna açıklanacağı belirtildi.
- Toprak ve Tarım Reformu Yasası'na göre kamulaştırılacak toprağın değerinin Emlâk Vergisi'nde belirtilen miktarın üzerinde olamayacağı ve ödemede uygulanacak taksit miktarının en az 15 bin lira olacağı açıklandı.

- CHP Genel Başkanı B. Ecevit: "Büyük bir ortamda seçimlere gölge düşer" dedi. Ayrıca 12 Mart'tan sonra işçi-işveren dengesinin işçiler aleyhine bozulduğunu söyledi.
- Tüm isteklerine karşın özel sektörün teşvik belgelerinden yararlanmakta yeterince girişimde bulunmadığı ve teşvik belgesi alan 76 projeden yalnızca 17'sinin döviz talebinde bulunduğu belirlendi.
- Demir Döküm grevi 99. gün anlaşma ile sona erdi. Adıyaman'da 586 Sümerbank işçisi açlık grevine başladı.

Üst Kattaki Sarsıntı

Üst katta öğrenciler var, aydınlar, kitap ve para var. Tabandaki değişmeler ilk önce üst katta duyulur. Üst kat, bodrumdan uzak ve kopuk olduğu için değişmeler daha büyük yankı yapar. Temeldeki küçük bir kayma yukarda daha büyük bir sarsıntıya yol açar. Bu yüzden, üst kattaki sarsıntıları haberci olarak kabul etmek gerek. Belirleyici olarak değil.

Batı dünyasında önce öğrenciler sarsıldı. Bir saman alevi gibi yanıp sönmesine bakarak küçümsememeli, Batı dünyasında öğrenci hareketleri haber getirdi. Önce batı iktisat biliminin yıkılmakta olduğu haberini. Aradan birkaç yıl geçmeden batı iktisat biliminin yıkıldığı görüldü. İktisat, enflasyon ve işsizlik ikilemi üzerine kuruluydu. Ya biri ya da diğeri olabilir. Yıllarca böyle yazıldı, böyle öğretildi. Ama şimdi ikisi birden ortada. Bütün dünyada hem işsizlik, hem de enflasyon yaygın. İktisatçının, iktisat kitaplarının bu konuda söyleyecek sözü yok. Artık eskileri atıp yenileri yazmanın zamanı.

İktisat kitapları, dolara göre yazıldı. Uzun yıllar, uluslararası ticaretin istikrarı için sabit kur sistemi savunuldu. Dolar sabit kaldıkça sabit kur sistemi istikrarı sağladı. Dövizlerin dalgalanmasını savunacak bir öğrenci birkaç yıl önce sınıfta kalırdı. Şimdi iktisat profesörleri, paraların dalgalanmasını savunuyor. Bundan böyle istikrar, dalgalanarak sağlanacak.

Kimin istikrarı? Herkes için istikrarın yolu henüz bulunmadı. Dalgalanmanın sonunda Alman ve Japon paraları pahalılanacak. Amerika, böylece, ithalâtını kısıp ihracatını artırabilecek. Amerika için yeni iş imkânları doğacak, işsizlik azalacak. Amerika, içerdeki iç kavga tohumlarını dışarıya ihraç edecek.

Enflasyon-işsizlik ve para bunalımı-ticaret savaşı, iç kavga-dış kavga ikilemine geldi, takıldı. Güçlü olan, iç kavgasını dışarıya ihraç edebilecek. İngiltere, güçlü değil. Bu yüzden, fiyat artışlarını durdurmak, dış satışını artırarak ödemeler dengesini düzeltmek için iç kavganın eşiğine geldi. İşçiler, bütün bu operasyonların yükünü omuzlarına almak istemiyor. Amerika'nın nesi var? Almanlar teşekküle cevap veriyorlar. Dışardaki 90 milyar dolarlık yüzen paralara karşılık içerde sadece 10 milyarlık altın rezervine sahip. Ama iktisat dünyasında bir de gizli rezervleri var. Dünyanın her tarafına yayılmış güçlü bir orduyla en modern silâhları var.

Amerika korkmuyor. İşçileriyle bozuşmaktansa, dışarda kavga riskini almaya razı. Şimdilik Japonya'dan da çekinmiyor. Japonya'nın silâhlanmasına evet, dedi. Amerikan pazarlarını kaybedebilecek olan Japon monopolleri, hükümetlerine silâh satarak bir süre daha kârlarını sürdürebilirler. İlerde mi ne olur? Dünya o kadar uzun dönemli hesap yapmak için fazla karışık.

Bu bakımdan Almanya çok daha talihsiz. Doğusundaki Sovyetler ve Batısındaki İngiliz ve Fransızlar için silâhlanmış bir Almanya kâbustan beter. Alman kamuoyu da Japon kamuoyundan çok farklı, çok etkili. Almanya, doğusundan ve batısından sınırlı. Amerika, kendi iç kavgasını Almanya'ya ihraç etmekte ısrar ederse ne olur? Güneyi ve Kuzeyi açık. Ya bundan 40 yıl önceki İtalya'ya bir dönüş yapacak. Ya da Kuzeyindeki Finlandiya gibi tarafsızlaşacak.

Çözüm hâlâ üst katta aranıyor. Muhtemelen yine böyle bir çözüm bulunabilecek. Ama ne zamana kadar? Üst katın tamiri için kullanılacak ağırlığın, yıkıntıyı çabuklaştırması mümkün. Temele inmeyen çözümlerin devamlı olmasına imkân var mı?

İki Kitap, Bir Önsöz

Profesör Gülten Kazgan, Batı iktisadının Türkiye'deki en yetkili temsilcilerinin başında gelir. Ortakpazar'la ilgili ikinci kitabını çıkardı. Bu kitap, 1970 Ekim'inde yayımlanan birinci kitabın ikinci basımı olarak sunuldu. Aslında iki kitap birbirinden bütünüyle ayrı. İkincisinde, birincisinde olmayan bir önsöz var. Önsözde, Gülten Kazgan, "birinci baskı politikti, şimdi ise teknik yazdım" diyor.

Politik olanı, baştan sona kadar Ortakpazar'a karşı. Ortakpazar anlaşmasının 1961 Anayasası'na aykırı olduğu yazılı. Teknik olanı, Katma Protokolü veri olarak almış. Yeni kitapta geliştirilen ekonomik çözümlemelerden yine Gülten Kazgan'ın Ortakpazar'a karşı olduğunu görmek mümkün. Ama bunu anlamak için biraz "teknik" olmak gerekli. Bir de yeni olan şu: Acaba Amerikan hegemonyasını kırmak için Ortakpazar bir sığınak olabilir mi? Gittikçe taraftar toplamaya başlayan bu soru, ikinci kitapta da boy gösteriyor.

Bir ağa düşünün. Ünlü, şanlı. Zaman gelir, bu ağa düşer. Düşen ağa, Avrupa. Bütün düşen ağalar gibi Avrupa da yeni-yetme bir ağaya kâhya olur. Yeni-yetme ağa, Amerika. Amerika, sonradan gelmenin güveni içinde kâhyasının da kuvvetli olmasını

ister. Onu kollar. Eski ağa kuvvetlendikçe, yeni ağasına kafa tutmaya başlar. Anlaşmazlık konusu, daha çok etraftaki küçük toprak sahipleri. İkisi de küçük toprakları yutmaya kararlı. Siz olsanız, bunlardan birine mi sığınırsınız?

İki ağa da bu işe erken başlamış. Birine sığınmak, duvarları sadece onun için açmak demek. İkisinin de malları sizinkinden güçlü. Hem nitelik, hem de nicelik bakımından. Onların semirmiş, yerinde durmayan öküzleri var. Sizin buğday tarlalarınızda başaklar filiz halinde. Hangisi için duvarları indirecek olsanız, onun öküzleri filizlerinizi ezecek. Eğer filizlerinizi korumak istiyorsanız, çit çekmeniz lâzım. İktisatta çit çekmeye gümrük koyma denir.

Bugün öküz yetiştiren ülkelerin hepsi zamanında çit çekti. Endüstri devriminin beşiği İngiltere'ye bir ara sömürgelerinden daha ucuz ve daha kaliteli, balta, kürek, çekiç girecek oldu. Yıl, 1750. İngilizler, bunların ithalini yasaklamakla kalmadı. 1750 yılında İngiliz Parlamentosu, başta Amerika olmak üzere bütün sömürgelerde balta, kürek, çekiç yapacak demir atölyelerinin kurulmasını sınırladı. Ama aynı İngilizler, 1786 yılında Fransızlarla Eden anlaşmasını imzalamayı becerdiler. İki ülke de gümrüklerini aynı oranda indirdi. Kaybeden Fransa oldu; tekstil sanayii çöktü. Fransız Devrimi'ni, biraz da buna bağlarlar. 1789'dan sonra gelen yönetimler dışarıya karşı yeni duvarlar öldü. Ekonomi kuvvetlenip, büyüyünceye kadar. 1860'lara kadar.

Bu örnekler, Gülten Kazgan'a değil. Çünkü, "teknik düzeyde" Gülten Kazgan da Ortakpazar'a karşı. Ama ikinci kitabında politik bakımdan kuşkuya düşmüş. Ortakpazar ülkelerinin şu sıralarda Türkiye'deki gelişmelere duyduğu olumlu ilgi asıl hareket noktası. Yoksa, Amerikan hegemonyasını kırmak için Ortakpazar'ın hegemonyasına girmenin gerekli olmadığını görecek durumda. Ortakpazar'a karşı olmakla demokrasiden yana olmanın günün özel koşullarında çelişeceğini düşünüyor olmalı.

Böyle bir çelişki yok ortada. Bir kez, Türkiye'de demokrasinin geleceği her şeyden önce burada yaşayanlara bağlı. İkincisi Avrupa kamuoyunun Türkiye'ye ilgisi Ortakpazar'dan bağımsız. Üçüncüsü Ortakpazar'ın kendisinin ne kadar demokratik olduğu hâlâ tartışılıyor.

Gülten Kazgan'ın her iki kitabı da politik. Şanssız olan, ikincisine koyduğu önsöz. Birincisinin "siyasî nitelikte" olduğunu söyleyip böyle bir tutumun "teknik düzeyde" bilimsel olmadığını savunuyor. Bu görüşe katılmağa imkân yok. Şimdiye kadar dünyanın neresinde olursa olsun, iktisat adına yazılan her şey politik olmuştur. Kiminde, Gülten Kazgan'ın ilk kitabında olduğu gibi, bu açıkça görünür. Kiminde, ikinci kitapta olduğu gibi, teknik çözümlemelerin arkasına gizlenir. Bütün fark burada...

13 Ocak - 20 Ocak

- CHP Genel Başkanı Ecevit, Teşvik Tedbirleri Yasası'nın kamuoyundan kaçırılmak istendiğini ve hükümetin tedbîrleri geri almasının zorunlu olduğunu açıkladı.
- Bütçe'de tasarruf için kamu cari giderleri 500 milyon, KİT ödeneği 200 milyon lira azaltıldı.
- Devletin 10 milyar liralık tasarruf bonosu borcu olduğu saptandı.
- İşadamı D. Soyer, fiyat artışlarının önemli sosyal sorunlar yarattığını belirterek, önlem alınmasını istedi.
- Danışma Kurulu, Köy İşleri ve Gümrük-Tekel Bakanlıklarının kapatılmasını önerdi.
- CHP ile AP seçimlerde yüzde 5'lik baraj sistemi konusunda anlaştı.

20 Ocak - 2 Şubat

- Devlet Planlama Teşkilâtı, tüketim sanayiinin teşvik görmesinin sakıncalı olduğunu belirterek, teşvik kapsamından çıkartılmasını istedi.
- Maliye Bakanı M. Erez, düşük faizli kredi sisteminin getirilmesini ve aradaki farkın bütçeden karşılanmasını istedi.
- Meclis Maden Komisyonu, bor yataklarının devlet eliyle işletilmesine karşı çıktı.
- Fiyatlar 1972 yılında yüzde 18.3 oranında arttı.
- Ankara Ticaret Odası 50. yılda malî af istedi.
- TPAO 14 yıldır bir yabancı şirketin elinde tuttuğu sahada petrol buldu.
- Tek ve maktu Gümrük Vergisi uygulamaya kondu.
- Barolar Birliği Devlet Güvenlik Mahkemeleri'ne karşı çıktı.
- Vietnam'da barış gerçekleşti.

4 Şubat - 9 Şubat

- Başbakan Melen bütçenin 3 milyon lira açık vereceğini söyledi.
- Özel sektör sözcüleri Kurumlar Vergisi'ne karşı çıktılar.

CHP'nin Eksiği

Ecevit solo yapıyor. Seçim tartışmalarının, CHP liderinin ortaya attığı sorunlar çevresinde döneceği şimdiden belli oldu. Hükümet partileri, hükümet etmenin de verdiği olanaklarla, Ecevit'e cevap yetiştirmekle meşgul. Demirel, CHP'ni koalisyona almamanın sıkıntısı içinde. Feyzioğlu, kendi ağırlığına bir de cuntacı cumhuriyetçilerin ağırlığını katmış

durumda. Her ikisi de Ecevit'in hücumlarına yavan cevaplar bulmaya çalışıyor. Savunma halindeler. Zor bir savunma.

Buraya kadar çok iyi. Ama bir nokta unutulmamalı. "Ecevit söyledi, kütleler alkışladı, her şey tamam" yargısı gerçekçi olmaktan çok uzak. Ciddî ve ilerici bir partinin lideri, solist olmaktan öte, orkestra şefi durumundadır. Ortaya attığı düşüncelerin, bütün kadrosuyla tekrarlanması ve geliştirilmesi gerekli. Yaptığı hücumlar, bütün kadronun alkışlariyle desteklenmeli. Bunlar yapılmadıkça, Ecevit'in sololoları, Ecevit'in salvoları hoş bir seda olarak kalmaya mahkûm.

Bir örnek: Çukurova üreticiler kurultayında Ecevit, taban fiyatının yanında küçük topraklı çiftçilere doğrudan doğruya prim verilmesini önerdi. Sosyal bakımdan da ekonomik bakımdan da taban fiyatı uygulamasını geliştirecek bir düşünce. Destekleme alımlarındaki ekonomik ve toplumsal bozuklukları, düzenin sınırları içinde, düzeltici bir öneri. Bu öneriden ne kaldı? Hiçbir şey. Ecevit'in Çukurova'da nasıl candan karşılandığını bildiren haber satırları arasında kayboldu gitti. Halk Partililer, bunu geliştirmek ve tekrarlamak zahmetine katlanmadı.

Küçük toprak sahiplerinin, toprak büyüklüğüne ve ürün çeşidine göre bir prim düzenine bağlanması, taban fiyatlarını yükseltme çabalarını gereksiz kılacak. Bugünkü uygulamanın sosyal sakıncalarını azaltıcı yönde bir etkiye sahip olacak. Halk Partisi'ni, bilerek veya bilmeyerek büyük toprak sahiplerinin çıkarlarını savunuyor, ithamlarından kurtaracak. Ve asıl ulaşmak istediği köylü kitlesine yaklaştıracak.

Yalnız burada geliştirilmesi gerekli iki nokta var. Biri, böyle bir düzenleme destek alımları örgütlerini ortadan kaldırınak için bir gerekçe olmamalı. Bugünkü uygulamanın büyük ölçüde toprak ağalarını kalkındırdığı düşüncesi ayrı bir konu. Bu, örgütlerin kabahati değil. Asıl sorumlu, halkçı bir iktidarın olmaması. Halkçı iktidarlar, 40 yıllık geçmişi olan bu örgütlerden yararlanmak durumunda kalacak. Tarım-sanayi ilişkilerini düzenlemek için. Halkçı ve toplumcu sanayileşmeyi gerçekleştirmek için. Ortada manivelalar var. İyi kullanmanın örnekleri ileride görülecek.

Geliştirilmesi gerekli ikinci nokta: Tarımsal kredilerden küçük toprak sahiplerinin yararlandırılması için hükümler mevcut. İstatistiklere bakarsanız, yararlanıyor da. Ama gerçekte yararlanmadıkları bugün Türkiye'de herkesin bildiği bir sır. Özellikle doğuda kredileri, ağalar için küçük toprak sahipleri alır. Onlar borçlanır, büyük toprak sahiplerinin elinde toplanır. Aynı durumun, Ecevit'in önerisinde de çıkmaması için hiçbir sebep yok. Büyük toprak sahiplerinin, çok sayıda küçük toprak sahibi kisvesi altında devletin kapısını çalması mümkün. Bunu önlemek için köyün içini örgütlemek gerekecek. Düşünülmesi gerekli bir sorun.

Bu örnek CHP'ndeki bir önemli eksikliği vurgulamak için. Diğer eksiklikte örneğe bile ihtiyaç yok. Türkiye'de köylülük sorunun önemini tümüyle yitirdiğini söyleyen teorisyenler var. Bunlar ne kadar yanılıyorsa, her şeyin bir tek sorunda düğümlendiğini düşünenler de o kadar yanılır. Halk Partisi, seçim platformuna işçi sorununu çıkarma durumunda. Her şey hazır. İki yıldır mutlak olarak kaybettiler. Türk-İş, işverenlerin sınıf mücadelesi yaptığını söyleyecek duruma geldi. Geleneksel Türk-İş için oldukça uzun bir mesafe. Mutlak kaybın, tabandaki kaynaşmanın işareti.

İşin adını koymak o kadar önemli değil. Partilerüstü sendikacılıktan vazgeçmek bir yutturmacadan resmen uzaklaşmak demek. Fiilen uzaklaşma adımı atılmışken, resmen uzaklaşmak için bastırmak açık kapıyı zorlamaktan farksız. Önemli olan açık kapıdan girmek. Fazla zorlamadan. Zaman zorlama zamanı değil. Demokratik düşüncenin yayılma zamanı. Zaman CHP'nin işçi sorununu köylü sorununun önüne koymasının zamanı. Gerçek sosyal demokrat hareketin tabanı sosyal demokrat işçiler olduğu için.

Feyzioğlu, solun bütün kalemşörleri CHP'yi destekliyor, diye buyurdu. Her zamanki aşırılığı, keşke öyle olsa. CHP'ye yardımcı olarak, onun işini kolaylaştırmak bütün ilericilerin bugünkü görevi. Katılmak mı? Bu, çok ayrı bir konu. CHP'ne de ilericiliğe de pek faydası olmaz. Önemli olan CHP'nin kendisiyle tutarlı olmasına yardımcı olmak. Sosyal demokrat önerilerinin gelişmesini desteklemek. Buna herkes ve bu arada CHP açık olmalı. Ne yaptığını bilerek. Bir de şunu: Bugün ortanın soluna yardımcı olmayanlar yarın CHP'nin solunda bir yere sahip çıkamazlar.

Ticaret Bakanlığı'nın karşı çıkmasına karşın Maliye Bakanlığı, fiyat artışlarını engellemek için bazı mallardan yüksek vergi alınmasını istedi.

Türkiye'nin elektrik darboğazı içinde olduğunu açıklayan Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı N. Kodamanoğlu derhal önlem alınması gerektiğini açıkladı.

İşçi dövizleri artış hızında düşme görüleceği belirtildi.

İnşaat Mühendisleri Odası Başkanı İ. Silier, "Keban Barajı'nın maliyeti gecikmeden ötürü 3 misline çıktı" dedi.

CHP milletvekili L. Bilgen, "İçinde bulunduğumuz ara rejimde işçinin grev hakkı kısıtlanıyor" dedi.

DP Genel Başkanı F. Bozbeyli hükümetin tarım ürünlerine ilişkin fiyat politikasını eleştirdi.

Ecevit, Ordu'nun Cumhurbaşkanlığı seçimi için telkinde bulunmadığını söyledi.

Dondurmaya Karşı

İşler çarpık bir tanımla başladı. Bütün ödünlemeler ve cezalandırmalar çarpık bir anarşi tanımına oturtuldu. Kullanılan tanımın bilimsel olarak belli anarşiyle hiçbir ilgisi yok. Politik ve ekonomik açıdan anarşizm, düzen ve kontrol tanımamak demek. Bir düzeni kaldırıp yerine yeni kontrollar koymak anarşizm sayılmaz. Bunlara anarşist denmez. Kapitalist düzeni kaldırıp, sosyalist düzeni kurmak isteyenleri anarşist olarak damgalamak koyu bir cehalet örneği.

Türkiye'de bilimsel tanımına uygun anarşizmi cezalandıracak yasalar var mı? Yargı organları ve hukuk bilginlerinin cevaplandırması gerekli bir soru. Kararların bilimsel bakımdan tutarlı olup olmadığını görmek için. Görünen şu: 12 Mart'tan önce çeşitli yollarla düzeni değiştirmek isteyenler oldu. Geçerli veya geçersiz yöntemlerle düzeni sola kaydırmak isteyenler oldu. Bir de düzeni korumak adı altında sağa kaydırmaya çalışanlar. Birinci grubun geçici başarısızlığının somut örnekleri ortada.

1961 düzenini sağa kaydırmak isteyenler de başarılı olamadılar. Hiç olmazsa ekonomik cephede. 1961 Anayasası'nın ekonomik iskeleti işlemez hale getirildi. Bu doğru. Ama bunun yerine yeni bir ekonomik düzen kurma girişimleri beklenen sonuçlarını vermedi. Ortaya, ekonomik anlamıyle tam bir anarşi çıktı. 50 yıllık Cumhuriyet'in hiçbir bölümünde son zamanlarda olduğu kadar ekonomik anarşiye yaklaşılmadı. Ne Menderes iktidarının ne de Demirel iktidarının ilk günlerinde.

Şu anlamda: İşverenler hiçbir engel, hiçbir otorite tanımadan at oynattılar. İstedikleri yatırımı yapıp, istedikleri yardımı gördüler. Mallarını istedikleri fiyata sattılar. Planlar, programlar hep bu istekleri haklı göstermeye çalışan belgeler oldu. Hükümet kararları, iş çevrelerine yol göstermedi. Onların gösterdiği yoldan gitti. Bazan danışılmadan alınmış kararlar yayımlandı ama hemen değiştirildi.

Ekonomik anarşiden yararlananların büyük iş çevreleri olduğunu söylemeğe gerek yok. Kârları arttı, finansman imkânları çoğaldı. Gösterilmek istendiği kadar olmasa bile yatırımları büyüdü. Tabii, işçilerin, köylülerin ve memurların yaşama düzeyi mutlak olarak düştü. Görece olarak geriledi.

Bugünlerde ortaya çıkan, bu anarşik, kapitalizmin klâsik koşullarını yansıtan büyümenin politik sınırına ulaşıldığı işaretler, bir bir sahneye çıkıyor. Önce CHP'nin başlattığı köylü sorunu. Sonra Türk-İş raporunun sergilediği işçi kesiminin rahatsızlığı. İkisi de kaybedenler cephesinden. Üçüncüsü ise kazananlardan. Unutmamak gerek. Kaybedenlerle kazananları biribirine bağlayan görünmesi zor kablolar vardır. Alt kattaki kaynaşma iki tarafta da etkisini gösterir. Sadece görünüm farklı olur.

Üçüncü işaret, iş çevrelerinden geldi. "Kontrollü enflasyon" isteklerini dile getirdiler. Ücret ve Fiyatlar Konseyi'nin bir an önce çalıştırılmasını istediler. İkisi, bir ve aynı. Ücret ve Fiyat Konseyi'nden beklenen kontrollü bir enflasyon. Açık bir deyişle bazı fiyatların dondurulduğu, diğerlerinin serbest bırakıldığı bir düzen. Daha da açık bir deyişle, tarımsal ürün fiyatlarıyle, işçi ücretlerinin dondurulduğu bir sistem. Sanayi ürünleri fiyatları ve ticarî kârlar alabildiğine serbest olacak. İki yıldır yapılan ama artık politik bir sınırla karşılaşan bir uygulama, düzen haline getirilecek.

Tabii piyasaya sürülecek mekanizma farklı olacak. Görünüşte hem ücretler, hem de bütün fiyatlar dondurulmuş olacak. Kılıf, bu. Ama eğer gerçekleştirilebilirse dondurulacak olan, ücretler ve tarımsal fiyatlar. Bunları yapmak kolay ve pratik. Sanayi ürünlerine gelince. Hükümetler ellerinde mevzuat olmadığında ısrarlı. Halbuki, bütün imkânlar mevcut. Bugün bütün sanayi mallarının fiyatlarını tespit ve kontrol edecek yasalar var. Fakat 12 Mart sonrası hükümetleri "ben bunlara yasa demem" deyip geçiyor. Böyle düşünenlerin sanayi fiyatlarını kontrol etmesi beklenebilir mi?

Gerçekleştirebilir mi? Güç meselesi. Talu Hükümetinde böyle bir güç yok. Bundan bir ay önce Planlama Teşkilâtı, Ücret ve Fiyatlar Konseyi'nin çalışma koşullarını Başbakan Talu'nun imzasına sundu. Henüz bir gelişme yok. Odalar Birliği, anlaşılan, Talu'yu güçlendirmek istiyor. Ama zor. Dondurmaya, ne Odalar Birliği'nin ve Talû'nun, ne de AP'nin gücü yeter. Demokrasiden vazgeçmemek şartıyle. Demokrasiye dönüş kapılarını bütünüyle kapamamak şartıyle. Belki de istenen bu. Ortaya çıkmaya başlayan köylü ve işçi muhalefetini dondurmadan, tarımsal fiyatlarla ücretleri dondurmanın imkânsızlığı deneylerle belli oldu.

- CHP, Dernekler Yasasının iptali için Anayasa Mahkemesi'ne başvurdu.

10 Şubat - 16 Şubat

- Dolar bunalımı, Japonya ve Batı Avrupa ülkelerini tehdit ederken, TL. yüzde 10 oranında devalüe edildi.
- Yatırım ödeneklerinin ancak yüzde 60'ının kullanıldığı belirlendi.
- Makine Mühendisleri Odası, yabancı sermaye-

nin yüzde 8'lik bir paya sahip olmasına karşılık, yatırımların yüzde 80'ine hükmettiğini belirtti.

- DİSK genel kurulu toplandı.
- AP Genel Başkanı S. Demirel seçimlerin sıkıyönetim altında yapılabileceğini açıkladı.

17 Şubat -2 Mart

- Maliye Bakanı Z. Müezzinoğlu, devalüasyonun etkilerinden kurtulmak için tutarlı para politikası uygulanması gerektiğini açıkladı.
- Yayınlanan OECD raporunda, Türkiye'de fiyat artışlarının durdurulması gerektiği belirtildi.

Çarpıklaşan Ekonomi

Türkiye'de tepkinin en az olduğu günler yaşanıyor. Sanki kollektif bir sorumsuzluk içinde. Her şey çok açık. Açık olan beğenilir değil. Buna rağmen devam ediyor. Bu yüzden tekrar gerekli. Bir kez, iki kez, üç kez... Etkileninceye dek.

Tekrarlanacak olan şu: 1960'lardan sonra ekonomi canlandı. Gelişti. Doğasına uygun olarak, gelişme dengesiz oldu. Altmışların sonuna doğru aşırı üretimle karşılaştı. Artan dayanıklı tüketim mallarını satamaz oldu. Pazar dar geldi. Pazarı genişletmek gerekti. AP ve Demirel buna cevap veremedi. Cevap vermek için Muhtıra verildi. Birtakım ekonomik düzenlemelerle Türkiye'de kapitalist gelişmenin önüne geçen gelleri kaldırmak için. Reformların nesnel amacı bu idi. Muhtıranın içine reformların girmesi bir rastlantı değil.

Toprak reformunun ekonomik işlevi, sanayie pazar yaratmak. Orta ve verimli işletmelerle, en azından modern girdi denen gübre, traktör satımını arttırmak için. Maden reformu, en ilkel yöntemlerle işletilen madenleri çağın düzeyine getirerek önemli bir sanayi öğesi olan enerji maliyetlerini düşürmek için zorunluydu. Bunu özel madenciler yapamazsa devlet yapacak. Dış ticaret ve vergi düzenlemeleriyle daha elverişli koşullarla satma ve daha çok yatırım yapma kapıları açılacaktı. Daha çok yatırım, daha çok satmak demek. Sermaye malları üretenler bakımından. Eğitim reformunun temel görevi ise, daha ekonomik şartlarla gelişmenin gerektirdiği beceriler yaratmak.

Bütün bunlar gerçekleşmedi. Nedenleri ayrı ve uzun. Ama sadece gerçekleşmemekle kalmadı. Ekonomiyi bir on yıl daha idare edecek düzenlemeler yerine sorunlara yeni bir derinlik kazandırıldı. Aşırı üretimin yayılma alanı genişledi. Ekonomi, tüketim araçları üretiminde uzmanlaşmaya başladı. Şimdi tekstile hücum var. Tekstil öncü kesim olma özelliğini yitirdikten sonra, Avrupa iplik üretimini bir gerilik damgası saymaya başladıktan sonra. Türkiye, Avrupa'ya iplik satan, tekstil makinası alan bir ülke durumuna geliyor. Türkiye'den çıkan tekstil üreticileri Avrupa'nın gümrük duvarlarını zorluyor. Bugünlerde Türkiye'nin en büyük sorunu, Ortakpazar'a daha çok iplik satmak.

Başta otomobil olmak üzere diğer dayanıklı tüketim mallarını satmak da ayrı bir dert haline gelmek üzere. Maliye Bakanlığı'nın raporunda da yazıldı. Satışlar artıyor ama kullanılmayan kapasite de daha büyük bir hızla büyüyor. Fiyatlar ve kârların artmasıyla biriken fonları devamlı olarak yatırıma döndürmek zorunlu. Sermaye mallarına gidemeyince bütün imkânlar tüketim araçları üretimine aktarılıyor. Aktarıldıkça kapasite genişliyor.

Satma sorununun önemini gösteren işaretler görünmeye başladı bile. Taksitli satışlar finansman ortaklığı düzeni getiremedikçe otomobil satışını artırmanın imkânsızlığını söyleyenler var. Sanayi, büyük kârlarla çalışmaya alışmış olan sanayi, çekici olmaktan uzaklaşmak üzere. Bunun için büyük mağazacılık adı altında ticaret kesimine el atılmak isteniyor.

Fiyatların hızla artışı, ücretli ve memurların yoksullaşması pazarı ayrıca daraltıyor. Bir yandan pazar daralıyor, diğer yandan özel ellerde yatırım için bekleyen fonlar artıyor. Dram burada. Bunun için hızlı bir reklâm savaşı başladı. Milyonlarca lira harcanarak güzel mankenler getiriliyor. Öncelikle iç sürüm için.

Artan atıl kapasite, dışarıya satma ihtiyacının bir döviz sorunu olmaktan çıkması, ödemeler dengesi açığının gittikçe büyümesi, döviz için işçi sayısının artırılması, tüketim araçları üretiminde yoğunlaşarak hem bunları satmak için, hem de gerekli makinaları ithal etmek için dışarıya olan bağımlılığın artırılması, kütlelerin yoksullaşarak satın alma gücünün azalması: İki yıl önce bunlara çözüm bulmak için yola çıkıldı. Ekonominin çarpıklığını biriki darbeyle düzeltmek üzere hareket edildi. Sonuç: Çarpıklığı artırmaktan başka bir şey değil.

- Ticaret Bakanı N. Talu, dış ticaret açıklarının istenerek verildiğini açıkladı.
- Türkiye tarihinde ilk kez sanayi hammaddelerinin özel sektör aracılığı ile ithaline karar verildi.
- Sanayi Odaları, yeni teşvik tasarısının teşvik tedbirlerinin etkinliğini azaltacağını belirtti. Ayrıca fiyat, ücret ve kira için "esnek dondurma" önerildi. Ege Sanayi Odası Başkanı S. Ertan, Türkiye'deki büyük vergi kaybının sorumlusunun Maliye Bakanlığı olduğunu belirtti.
- TMMOB'ye kaydolma zorunluluğunun kaldırılması için yasal çalışmalar yapıldığı belirtildi.

- Ecevit sıkıyönetimsiz seçim istediklerini yineledi. Ayrıca, hükümetin Ordu'yu istismar ettiğini söyledi.
- Yüksek Komuta Heyeti tarafından yapılan açıklamada, Ordu'nun 12 Mart Muhtırası'nın sorumluluğunun idraki içinde olduğu belirtildi.
- Bakanlar Kurulu, Kuvvet Komutanlarının görev süresini uzattı.
- Cumhurbaşkanı Sunay tarafından sürdürülen çabalar sonunda yeni cumhurbaşkanının partiler dışından seçilmesi benimsendi. En güçlü adayın Genelkurmay Başkanı F. Gürler olduğu belirtildi.

2 Mart - 16 Mart

- Maliye Bakanlığınca yayınlanan bir raporda 1973 yılında fiyat artışlarının yüzde 10 artacağı belirtildi.
- Yatırım yapacak sanayicilerden bağlı bulundukları odaların aldıkları yüksek harçlardan ötürü, odalarla sanayiciler arasında anlaşmazlıklar çıktı. Bazı sanayiciler, bağlı bulundukları odaları, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'na şikâyet ettiler.
- Tüm dünyada döviz rezervleri artan ülkelerin para birimleri değer kazanırken, Türkiye'de durum tersine gerçekleşti. Döviz rezervlerinin sürekli artmasına karşın TL.'nın değer kaybının sürdüğü belirlendi.

Uzatmalı İktidar

Talât Paşa, İttihat ve Terakki adına Bab-ı Âli baskınını düzenleyip Başvekilin karşısına çıkar. İstifasını ister. Başvekil, istifasını yazar, askerin isteği üzerine ayrılıyorum, der. Talât Paşa mektubu beğenmez, yenisini yazdırır. Eklediği bir tek kelime. İstifa mektubu, asker ve halkın isteği üzerine istifa ediyorum, şeklini alır.

Celâl Bayar, İttihat ve Terakki'cidir. İçinde büyüdüğü siyasal örgütten etkilenmiş olsa gerek. Devletin başına gelince, mümkün olduğu kadar askerden uzak durmaya çalışır. Demokrat Parti'nin ordu politikasını çizen Bayar'dı. Ekonomik politikasını ise Menderes. Birlikte, devlet işleriyle asker işlerini birbirinden ayırmaya çalıştılar. İktidarları sallanmaya başlayıncaya kadar. Sallantı, 1957'de kendisini iyice gösterdi. Demokrat Parti, bir kısım paşaları emekli edip seçime soktu. Bayar'ın bütün teminatlara rağmen sıkıyönetim ilân etmede kuşkusu vardı. Kuşkuları gerçek oldu.

Süleyman Demirel, gözde "su işleri müdürü" olarak Bayar ve Menderes'in yanında ilerledi. Hatalarını da, sevaplarını da izleyerek. Bayar'ın çizgisini benimsedi. Menderes'in zorunlu hatalarını öğrendi. Bazıları, Menderes'in askere karşı umursamaz tutumunu tekrarlamadığı için Demirel'i daha akıllı bulur. Bunlar, bir noktada yanılırlar. Akıllılık, her şeyden önce bir imkân meselesi. Bir ekonomi meselesi. İmkânınız olmazsa, istediğiniz kadar akıllı olmaya çalışın. Demirel, bir anlamda Menderes'in bürokrasiye karşı tutumlu ekonomik politikasının meyvelerini topladı. 1960'ların ekonomisi, biraz da bu tutumun sağladığı birikim üzerinde yeşerdi. 1950'lerin ekonomisiyle. 1960'lann ikinci yarısının ekonomisi imkân bakımından birbirinden oldukça farklı. 12 Mart'tan sonra yürürlüğe konan yasal değişikliklerin daha 1970 yılında Demirel'den istenildiği, bugün artık herkesin bildiği bir sır. Demirel, buna yanaşmamıştı. Demokrasiye olan inancından mı? Demokrasiye olan inancının ne denli köklü olduğu gün gibi ortada. Aslında, çeşitlenmiş ve farklı kesimlere ayrılmış ekonomilerde, demokrasinin inançla ilgisi pek yok. Güçle, daha doğrusu güçsüzlükle ilgisi var. 1970 yılı ortasında AP iktidarı gücünü yitirmişti. Bir anlamda iktidarını bitirme yolundaydı. 1970 ortasında 'sokaklar yürümekle aşınmaz' diyen kişinin, 1973 yılı ortasında hapishaneler dolmakla eskimez demesi güçsüzlük ve güç ilişkisinin açık göstergesi. İmkânı olan farklı konuşur, imkânı olan farklı hareket eder.

Demirel'in Muhtıra'ya gösterdiği ilk ve şimdiki tepkiler arasındaki farka bakın. İlk tepki, Talât Paşa-Celâl Bayar ekolünün etkisiyle. Şimdiki tepki ise, ekonomideki birikimin sonuçlarını görmekle ilgili. Öznel olarak AP'ye karşı olan bir hareket nesnel olarak AP iktidarını uzatma sonucunu doğurdu. Bunun da Ahmet'in veya Mehmet'in dürüst, akıllı veya güvenilmez, aptal olmasıyla pek ilgisi yok. Bu da bir güç veya güçsüzlük sorunu. Çünkü, son iki yılda temel ekonomik iskelette önemli değişiklikler gerçekleştirilemedi. AP iktidarının bir parçası olup onu zorlayan sanayiciler biraz daha öne çıktı. Ama AP iktidarının diğer parçaları olan tüccarları, bankacıları, ithalâtçıları ayağa kaldırarak. AP iktidarının muhalefeti olan işçiler, köylüler, öğrenciler ve aydınlar susturuldu. Ama sessiz fakat duyulur muhalefetleri ortadan kaldırılamadı. Dolayısıyle AP politikasını hızlandırarak uzatmak kaçınılmaz oldu.

AP liderinin 1970 yazında söyledikleri ortada: 10 yıllık iktidarını kurma peşinde olduğunu söylüyordu. 5 yıllık iktidarın sonunda ekonomide şişkinlikler ortaya çıktı. "Şişkinlik" sözü Demirel'in. Birtakım operasyonlar gerekli, diyordu. "Operasyon" sözü de Demirel'e ait. Operasyonlar, politik olarak geldi. Ekonomik olarak değil. Dolayısiyle şişkinlikler daha da büyüdü.

1970'de biten AP iktidarı 1973 sonrasına uzayabilecek mi? Oldukça kuşkulu. Seçimlerin sonuçları bu kuşku bakımından önemli değil. 1970 yılında da

AP'nin bir çoğunluğu vardı. Ama iktidarını güçlü kılmaya yetmedi.

AP'liler de iktidarlarının sonunun yaklaştığının farkında. Yaptıkları transferlerden belli. Asker-sivil, kapıyı çalan her büyük bürokrata açık hale geldi. Belli ki bir güvensizlik var. Güven vermek için güvenilir olduğuna inanılanları topluyorlar.

- Yapılması düşünülen devalüasyon konusunda, sanayi ile ticaret kesimleri arasında görüş ayrılıkları çıktı. Ticaret kesimi yeni bir devalüasyonun ülke ekonomisi için bir felâket olacağını belirtirken, sanayiciler, fiyatlar ucuzlayacağı için, Avrupa'ya yapılacak sanayi ihracatının artacağını belirterek yeni bir devalüasyona taraftar olduklarını açıkladılar.
- Millî Güven Partisi ile Cumhuriyetçi Parti birleşti. Yeni partinin adı Cumhuriyetçi Güven Partisi oldu.
- S. Sancar, genelkurmay başkanı oldu.
- Gürler'in cumhurbaşkanlığı adaylığı için konuşan Ecevit, "CHP'nin alınmış bir kararı yoktur." dedi. Başkanlık seçimine gölge düşürecek haberlere sansür kondu. Parlamentoda yapılan seçim turlarında T. Arıburun 280, F. Gürler 195, F. Bozbeyli ise 50 dolayında oy topladılar.

17 Mart - 23 Mart

- DPT, 1973 yılında 50 milyar liralık yatırım yapılacağını açıkladı.
- TL'nin değeri Alman markı ve İsviçre frangı karşısında düşürüldü.
- Türkiye'de işsiz oranının 1972 yılında yüzde 11.2'ye çıkarak, rekor bir düzeye yükseldiği belirlendi.
- AP ile CHP cumhurbaşkanlığı seçimlerinde kilitlenme dolayısıyla sonuç alınmaması üzerine seçimin ertelenmesi için anlaştılar. Ancak Anayasa değişikliğini öngören öneri parlamentoda gerekli 2/3 çoğunluğu sağlayamadı. Gürler ve Arıburun adaylıktan çekildiler. Yeni aday olarak Anayasa Mahkemesi Başkanı M. Taylan, CHP, AP ve CGP tarafından aday gösterildi. Cumhurbaşkanı Sunay, Taylan'ın Kontenjan Senatörü olarak atanmasını benimsemeyince, AP ile CGP Taylan'dan vazgeçtiler.

Ekonomik Politikayı Kim Savunacak?

Ecevit, Adalet Partisi'ni sorumlu ilân etti. AP, sorumun bir bölüğüne dünden razı. Politik uygulamaların baş savunucusu. Sadece işine geldiği için değil. Gerek AP ve gerekse sermaye çevreleri bakımından ilerici düşüncenin, ilerici eylemin meşakkatli olduğunu göstermek gerekli. Uygulamalar da, sonuçları da bu anlama geliyor. AP'ye göre siyasî mahkûmların sayısıyla AP'nin iktidardan uzaklaştırılmasının "haksızlığı" arasında doğru orantı var. Bu nedenle siyasal gelişmeleri bütün gücüyle savunacak.

Ekonomik gelişmeleri kim savunacak? Aklı başında herkesin uygulanan ekonomik politikayla Ecevit'e gösterilen ilgi arasında bir orantı kurması gerekir. Fiyat artışları bütün Anadolu'yu etkisi altına aldı. Etki, tepkisini doğuruyor. Fiyatlar yükseldikçe, Ecevit'i kurtarıcı olarak görenler artıyor.

Bunları, AP'nin liderlik kadrosunun gördüğü de muhakkak. Bu durumda, son iki yılın ekonomik politikasına sahip çıkması çok zor. Ama aynı şekilde zor olan bir şey daha var. Bu politikayı eleştirmesi. Bir çok nedenle. Bir defa iki yıldır, hiçbir ekonomik kararın karşısına çıkmadı. İkincisi, hepsini alkışladı. Üçüncüsü, doğrudan doğruya yürüttü. Dördüncüsü fiyatların en çok arttığı şu son dönemde Ticaret, Sanayi ve Maliye gibi ekonomiyle ilgili bütün bakanlıklar AP'nin eldivensiz ellerinde.

Beşincisi ve belki de en önemlisi: İzlenen ekonomik politikadan yararlanan güçlü kesim ortada. Zaten AP'yi boşamak için etrafına bakınıp duruyor. Hızlı fiyat artışlarından en çok yararlanan büyük sanayicilerin gözü önünde AP'nin izlenen politikayı açıkça eleştirmesi oldukça güç. Bu devalüasyonu, ekonominin bütün kaynaklarını sanayiciye çevirme politikasını reddetmek demek olur.

AP için izlenmiş olan ekonomik politikayı eleştirmek ne kadar güçse savunmak da öyle. Çünkü izlenen politikadan memnun olmayanlar sadece işçi, köylü türünden dar gelirliler değil. Özel kesim de bu politika karşısında dağılmış durumda. Ticaret kesimi, sanayiin kurmuş olduğu satış örgütlerinin yayılmasından şikâyetçi. Gittikçe ticaretin içine dal-budak salarak fiyatlar da dahil her şeyi kontrol etmek isteyen sanayii bir yerde durdurmak istiyor. İktisat Şûrası, özel kesim içinde etki alanlarını sınırlamak için öneriliyor. Büyük sanayi ise herkesin sanayici olmasından rahatsız. Sanayi sözcülerinin plan disiplininin olmadığını söylemelerinin anlamı bu. Bir yerde sanayie girişin sınırlı olmasını istiyorlar. Pazarın daralması karşısında planlamaya şimdi de bu görev verilmek isteniyor.

AP'nin izlenen politikayı savunması, anarşik gelişmeyi devam ettireceği anlamına gelir. Bu ise, özel kesimin çeşitli parçalarının AP'ye duyduğu hoşnutsuzluğun büyümesi demektir. AP, son hükümetle hoşnutsuzlukları gidermek, kuşkuları ortadan kaldırmak peşinde. Ticaret, Sanayi ve Maliye bakanlıklarını üzerine almasının nedeni bu. Dağılmış özel kesimi, bu bakanlıkların verdiği imkânlarla, kendi etrafında tekrar toplamanın hesabı içinde. Sanayi

Bakanlığı'nın Meclisler kapandıktan sonra sanayicileri bir çatı altında toplamak için harekete geçmesi de bu hesabın bir parçası.

AP, hâlâ özel kesimin en büyük siyasal örgütü. Ama özel kesimdeki dağılmışlığın etkisiz kalmasına da imkân yok. Özellikle seçim platformunda. Şimdiki durumda AP, devamlı olarak dış duvarlarını tahkim eden bir saraya benziyor. Tayinlerle, terfilerle, acele transferlerle buna çalışıyor. Fakat aynı zamanda temelin sallandığının da farkında. İşçiler, köylüler yüz çevirmeye başlarken, iş çevrelerinin gözü başka kuruluşlar aramakla meşgul.

Bütün bu nedenlerle, izlenen ekonomik politika savunucusuz kalmaya mahkûm. Devamlı bir muhalefet karşısında ekonomik savunma olmayacak. Bunun yerine belirsiz, her anlama gelen sözlerle yasak savulacak. Seçim tartışmalarının şimdiden görünen bir yanı böyle.

24 Mart - 6 Nisan

- OECD ülkeleri arasında en az vergi ödenen ülkenin Türkiye olduğu açıklandı. Ayrıca en adaletsiz vergi uygulamasının Türkiye'de görüldüğü bildirildi.
- Senato'da, TPAO'ya sınırsız petrol arama ruhsatı benimsenmişken, AP'liler bu maddeyi daha sonra yasadan çıkarttılar.
- Devlet Bakanı Z. Baykara, fiyat artışlarının önlenmesinin kısa sürede olanaksız olduğunu belirtti.
- İmar ve İskân Bakanlığı valiliklere gönderdiği bir genelge ile Mimar ve Mühendis Odalarının, binaların teknik kontrolü için verdiği vizeleri kaldırdı.
- CHP Genel Başkanı Ecevit, partisinin egemen güçlerin partisi olmaktan çıktığını söyleyerek, 12 Mart'ın sosyal ve ekonomik alandaki isteklerinden hiçbirinin gerçekleşmediğini belirtti.
- CHP Genel Sekreteri K. Kırıkoğlu ve CHP MYK'sı cumhurbaşkanlığı seçiminde Ecevit'le anlaşmazlığa düştükleri için istifa ettiler. O. Eyüboğlu, Genel Sekreter oldu.
- F. Almanya'nın 600 bin yabancı işçiye ihtiyacı olduğu açıklandı.
- Sosyal Demokrat Sendikalar Konseyi Başkanı ve CHP Yozgat Milletvekili Abdullah Baştürk, işçilerin de demokraside söz sahibi olmaları gerektiğini belirtti.
- NATO Genel Sekreteri J. Luns, Amerika'nın Türkiye'ye yapmakta olduğu askeri yardımın, doğrudan doğruya Amerika'nın kendi çıkarları açısından yapıldığını ve yardımın durdurulacağını sanmadığını açıkladı.

7 Nisan - 13 Nisan

- Türkiye ekonomisi 1972'de özellikle imalât sanayiinde artan talebin de etkisiyle önemli artışlar kaydetti. Sanayiin büyüme hızı yüzde 11.9 olarak gerçekleşirken, GSMH artışı yüzde 7.7 olarak gerçekleşti.
- Ticaret Bakanı N. Talu, fiyat artışlarına, imalâtçı firmaların kurdukları paravan şirketlerin neden olduğunu açıklayarak, fiyatların ilgili bakanlıklarca saptanmasını istedi.

Futbolun Siyasal İktisadı

Futbol bir işçi sınıfı oyunu olarak bilinir. Böyle bilinmesinin haklı gerekçeleri var. Bir defa takım halinde oynanır. Takım ahengi son derece önemli. Kişisel çalımlar, öne çıkma çabaları faydadan çok zarar getirir. Kaptan, ekibiyle kaynaşmak zorundadır. Kuram ve eylem elele gider. İyi antrenör ile iyi takım birbirini tamamlamak zorunda.

Futbol ve işçi sınıfının tarih sahnesine çıkışı aynı ülkede olmuştur. Aynı zamanlarda. Futbol İngiliz adalarında doğdu, İngiliz emperyalizmiyle beraber yayıldı. Bugün İngiltere'de futbolun oyuncusu da, seyircisi de genellikle işçi. Antrenörler işçi sınıfı kökenli.

Futbol Türkiye'ye İstanbul'dan girdi. İstanbul, Batı kapitalizmiyle en çok bütünleşmiş il. Meşrutiyet'in çalkantıları daha çok "gayri Müslimler"den oluşan futbol takımlarının doğuşuna yol açtı. Ama İstanbullular, iyi futbolun ilk örneklerini İngiliz işgalci askerlerden gördüler. İstanbul, uzun yıllar futbolu inhisarına aldı. Anadolu'da herkes ya Fener, ya Beşiktaş, ya da Galatasaray için heyecanlandı.

Kapitalist ilişkiler Anadolu'ya yayılırken futbol İstanbul'da kaldı. Uzunca bir zaman. Anadolu'nun sporu yine güreş oldu. Anadolu'nun egemen tarımsal yapısı futbolun girmesine pek imkân vermedi. Fakat son yıllarda çeşitli illerde adeta bir futbol patlaması görüldü. Üzerinde durmaya değer.

Futbolun, son yıllarda Anadolu'da yayılış hızı, sanayi ve işçinin yayılış hızının önüne geçti. Futbolun yayılışı ile ticarî faaliyetin, hizmet sektörünün gelişmesi arasında yakın bir ilişki var. Asıl itici güç, tüccar, nakliyatçı, otel sahipleri ve bir ölçüde Anadolu sanayicisi. Bunların bir kısmının, futbol faaliyetinden doğrudan yararı oluyor. Şehirlerarası deplasmanlar hizmet sektörünün gelişmesine sun'î bir hız veriyor.

Ama asıl yararlar başka yerde. Bir defa şehirlerarası husumet ortaya çıkmış durumda. Şehirlerarası husumet, doğabilecek başka husumetler için bir dalyan görevine sahip. Arada bir, kanlı çatışmalar olmuyor, değil. Bunlar, genel tansiyonu indirmek için gerekli küçük operasyonlar niteliğinde.

Anadolu illerinde futbolun gelişme ve yayılmasında kamu görevlileri önemli bir rol oynuyor. "Mülkî ve askerî erkân" ilin gözde takımının en önde gelen destekleyicileri arasında. Takımın sorunlarını konuşmak için valiler, şehrin tüccarları, sanayiciler, meşhur avukatları, doktorlar sık sık bir araya gelirler. İlin takımının etrafında, ilin resmî ve özel yöneticileri birleşiyorlar.

1950'den önce bu birleşmeler, resmî parti olan Halk Partisi'nin çatısı altında gerçekleşirdi. Demokrat Parti'nin son zamanlarında DP'nin il örgütü karargâh oldu. 27 Mayıs, birçok yönetici için bunun risklerini gösterdi. 1961 Anayasası'nın getirdiği düzen, kamu yöneticilerinin ilin "eşraf" ile sıkı fıkı olmasına sınırlar koydu. Ama bu, birleşme, biraraya gelip çeşitli sorunlar üzerinde tartışma ve anlaşma ihtiyacını ortadan kaldırmadı. Futbol takımları, şimdi bu ihtiyacın karşılandığı yerler olarak kullanılıyor. İmkânı olan illerin zenginlerinin futbola, futbolcu transferlerine bu kadar para ayırmasının en önemli nedeni bu. İlin futbol kulüpleri, politik riski az olan politik kulüpler durumunda.

Futbol, Anadolu'da politik bir faaliyet olarak yayılıyor. Bunu, Anadolu'nun İstanbul'un egemenliğine bir baş kaldırışı olarak gören ve sunanlar da var. Oldukça yanıltıcı. Aslında, bir görünüşüyle İstanbul'la daha çok bütünleşme çabası. Takımların gönüllü destekleyicileri arasında, İstanbul sanayiinin Anadolu'daki bayileri önemli bir çoğunlukta. Futbol takımı yoluyla bulundukları illerde belirli bir tanınmışlık düzeyine gelenler, İstanbul'la daha kolay iş bağı kurabiliyor. Futbol itibarı, kredi imkânını artırıyor.

Futbolla hemen hemen aynı zamanda İngiliz adalarında başka bir spor daha doğdu. Bunun adı, golf. Golf, işadamının sporu. Niteliği de öyle. Kişisel karar verme yeteneği, soğukkanlı olma, ağır ağır oynama golfda önemli özellikler. Türkiye'de işadamları golfa rağbet etmiyor. Bunun yerine futbolun yayılmasını destekliyorlar.

İki nedeni olsa gerek. Biri, kapitalist ilişkilerin geç kalmışlığı nedeniyle, klâsik kapitalizm yaşanmadan kartelci kapitalizm aşamasının gelmesi. Tek tek kararlar yerine, toplu kararlar veriliyor. Büyük firmaların birçok kararı, müşterek olarak alınıyor. İkincisi, pek az orijinal karar verilmesi. Kararların çoğu, ana hatları itibariyle dışarıda belli oluyor.

Golf şimdilik, büyük birkaç ildeki minyatür golf sahalarıyle sınırlı. Buralarda, zenginlerin çocukları golf öğreniyor. Gelecek neslin işadamları golfu öğrenmeye başladı. Belki Türkiye'de de golf oynayan işadamları çıkar. Belki de vakitleri olmaz.

- Maliye Bakanı Z. Müezzinoğlu, yeni vergi tasarısı ile Gelir, Kurumlar Vergisi ve Usul Kanunlarının değişeceğini açıkladı. Bu tasarıya göre yabancılara gelir vergisi alanında tanınan muafiyet ve istisnalar kaldırılıyor. Ticarî kazançlarda ciro hadleri yüzde 70 oranında arttırılıyor. Kurumlar vergisinin kapsamı genişletiliyor.
- F. Korutürk cumhurbaşkanı oldu. Melen başkanlığındaki hükümet istifa etti. Ecevit Cumhurbaşkanının seçilmesi ile demokrasi için esenlik yolunun açıldığını açıkladı. AP ve CHP Melen'in yeniden başbakan olmasına kesinlikle karşı çıktılar. Ecevit, Demirel'in hükümeti kurmasını istedi ve kendisine zorluk çıkarmayacaklarını açıkladı. AP ve CGP Talu'nun başbakanlığı için anlaştı. Naim Talu Köşk tarafından görevlendirildi. DP Talu'nun adaylığını geçmişte çiftçiyi ezen adımlar attığı için kınadı. Ayrıca Ege ve Çukurovalı çiftçiler Korutürk'e telgraf çekerek Talu'nun adaylığına karşı çıktılar.

İnönü, Demirel ve Talu

İnönü, bir düzen adamıydı. Düzeni sürdürmek için gerekli fedakârlıkları görebilen, bunları ileriye sürebilen bir lider. Ama kontrolü hiçbir zaman elinden bırakmadan. En belirgin taktiği, muhaliflerinin, düzenin muhaliflerinin elinden silâhlarını almak oldu. Türkiye'de özgürlüklerin en çok kısıldığı dönemlerden biri olan otuzlarda halkevlerini, klasikleri, köy enstitüsünü ortaya atabildi. Uygulanmayacağını belki de bilerek fakat birçok çevreyi ürkütme pahasına 1945'de meşhur Toprak Kanunu çıkardı. Ellide seçimi yaptı; altmışların ortasında ortanın solunu ortaya attı. Solu düzenin sınırları içinde tutabilmek için. Muhalefetin elinden silâhını almak için.

İnönü, diyalektiği bilen birisi. Çelişkiyi görmesi, bunun için yumuşatıcı tedbirler alması diyalektikten yararlandığını gösteriyor. Ama bütün "tarihî kişiliğine" rağmen tarihten habersiz. Haberi olsaydı Ecevit'in liderliğindeki ortanın solu dalgasına tepkisi farklı olurdu. Tarihi bilmediği için yetmişlerin Türkiyesinde düzenin şansının Ecevit'in çizgisi olduğunu göremedi.

Düzenin adamı olarak kontrola düşkün. Kontrol edebildiği sürece Çerkez Ethem'i kullandı. Sonra cephe aldı; Çerkez Ethem, Yunana sığındı. Ortanın solunun Halk Partisi'nde iktidara geldiği meşhur Kurultay'dan önceki tek endişesi kontrol edip edemeyeceği oldu. Edeceğine inanınca Ecevit'i destekledi; Feyzioğlu'nu attı. Sonra kontrol edemeyeceği kanısına kapıldı, Erim'den sonra Feyzioğlu'nun başkanlığı için çalıştı.

Demirel'in ne tarihten, ne de diyalektikten haberi var. Tek bildiği düz aritmetik. Çıkarma ve top-

lama. Muhalefetin elinden silâhlarını alarak tesirsiz hale getirmek veya tesirini azaltmaya çalışmak Demirel'in kitabında yazılı değil. Bu yüzden reformların fonksiyonunu anlamadı. Kitabında yazılı olan muhalefeti ortadan kaldırmak. Tabiî kendisini güçlü görünce, güçlü hissedince. Şimdi güçlü olduğu kanısında.

Demirel'in İnönü'leştiği ileri sürülüyor. İmkânsız bir şey. İnönü'nün düzene karşı, düzeni korumak için belli bir hareket serbestisi vardı. Demirel'de bunun zerresi bile yok. Tamamen dayandığı çevrelerin kıskacı içinde. Akıntıya kapılmış bir yaprak gibi. Hep üstte görünmesinin nedeni bu.

İnönü politika sahnesinden gitti, Demirel de gidecek. Akıntıyı tersine çevirmek mümkün değil. Türkiye'yi bu günlere Demirel'in yetersizliği getirdi. Savunucusu olduğu çevrelerin sorunları getirdi. Demirel, bunları çözemedi. Üstelik son üç yılda hem politik, hem de ekonomik birçok yeni sorunların doğmasına yol açtı. Hareket serbestisi olmadığı için ekonominin çelişik sorunlarının üstüne çıkamadı. Seçimden sonra çıkmanın planları içinde. Seçimden sonra bir kez daha ve son defa kaybetmeye hazırlıklı olmalı.

Demirel'in yerine Talu mu gelecek? Neden gelsin? Kısa politik hayatında Talu kadar çelişkiye düşen bir başka kimseyi bulmak mümkün mü? Taban fiyatlarının arttırılmasının en şiddetli muhalifiydi. Başbakan olarak bol keseden attırdı. Ecevit'in silâhlarını elinden almak için. Enflasyonu önlemenin tek yolunun para politikası olduğunu ileri sürdü. Yanlış olmasına ve yetersizliğine rağmen. Ama Başbakan olarak para basmaktan başka bir şey yapmadı. Kredileri kısmanın gerektiğini söyledi. Tam tersini yaptı.

Talu, iki ay içinde hububat ve ürünlerin fiyatlarını yüzde 25 oranında arttıran bir Başbakan. Politik yönetimde, hissedilir bir ağırlığa sahip değil. Kütleler için renksiz bir kişi. Memurların maaşlarını arttıracağını vaad ederek veya Türk-İş'e bir iki taviz vererek siyasî şansını devam ettireceğine inanıyor. Böyle bir inanç, en azından Türkiye'deki sorunların, çelişkilerin derinliğini bilmemek demek.

Demirel'le Talu'nun şanslarının birbirine karşı olduğu açık. Talu'nun kalması için Demirel'in şu veya bu şekilde kaybetmesi gerek. Ama bu, Talu'nun kalması için yeterli olmaktan çok uzak. Demirel, Türkiye'yi ve AP'yi buraya getirdiği için kaybetmeye mahkûm. Talû ise Türkiye'yi ve AP'yi bulunduğu yerden çıkaramayacağı için kazanmamaya mahkum.

- TİSK Başkanı Halil Kaya 1972 yılının sanayi için gerek yatırım ve istihdam, gerek üretim ve ihracat bakımından önceki yıllara oranla daha verimli olduğunu açıkladı.

14 Nisan - 4 Mayıs

- Talu'nun başbakanlığı özel sektörde sevinçle karşılandı ve çok süratli kalkınma beklendiği açıklandı.
- Merkez Bankası'nın taksitli satışları finanse edecek bir ortaklık kuracağı açıklandı. İthalât da dahil, dayanıklı sınai ürünlerin taksitle satışları için kredi sağlayacak olan finansman ortaklıkları, izne bağlı olarak imalâtçı, baş bayi ve bayiler tarafından kurulabilecek.
- DPT ve DİE'nin hazırladığı, Milli Gelir araştırmasında ticaret gelirinin yüzde 25 eksik gösterildiği saptandı.
- OECD'ye göre Türkiye'nin millî geliri 1972 yılında artmadı.
- Adana'da yapılan toplantıda konuşan sanayiciler, fiyat artışlarından yakınarak, "biz de zarar görüyoruz" dediler.
- Köy-Koop MYK üyesi A. Altun, büyük mağazaların kooperatif birlikleri kanalıyla kurulması gerektiğini açıkladı. CHP Genel Başkanı Ecevit, büyük mağazaların kurulmasına değil, bunların, sermaye tekeline dönüştürülmesine karşı çıktıklarını açıklayarak, Türkiye'de büyük pazarlama örgütlerine gerek duyulduğunu ve bu örgütlerin üreticiler, tüketiciler, esnaf ve zanaatkarlar tarafından kurulması zorunluluğunu savundu. AP Genel Başkanı Demirel "hem büyük mağazalar, hem de esnaf olacak" dedi. Türkiye Şoförler ve Otomobilciler Federasyonu Başkanı H. Tiyenşan büyük mağazalara taraftar olduklarını açıkladı.
- DPT'nin yayınladığı bir raporda Türkiye'de buğday üretiminin yüzde 35'inin, arpa üretiminin yüzde 30'unun piyasaya çıkartıldığı belirtildi.

İşçiler mi, Demokrasi mi, Yoksa İkisi mi?

Lokavtlarla somutlaşan son işveren eylemlerinin hedefi ne? İşçiler mi? Demokrasi mi? Yoksa ikisi mi? Gündemdeki soru bu.

İşveren eylemleri yoğun bir şekilde metal işleyen sanayi kolunda gerçekleşti. Gündemdeki soruya geçerli cevap bulmak için metal işleyen sanayinin yapısına bakmak gerek. Önce genel olarak. Sonra Türkiye'deki duruma.

Bildiğiniz herhangi bir otomobilin motor kapağını açın. Otomobil metal işleyen sanayinin ana ürünlerinden biri. Ne görürsünüz? Bir yığın otomobil parçası. Çok çeşitli firmalara ait. Örneğin, üstünde Ford yazılı bir otomobilin, General Motors'dan, General Electric'ten, Bosch'dan veya bir başka fir-

madan birçok parça alıp kullandığı görülür. Bu, metal işleyen sanayinin temel özelliği. En büyük, en meşhur firmalar bile ortaya çıkardıkları nihaî üretime giren birçok parçayı kendisi üretmez. Uzmanlaşmış diğer firmalardan alır.

Bunun anlamı ne? Önce şunu söylemeli. Metal sanayiinin bu genel özelliği, metal işçilerini diğer bütün işçilerden çok daha bilinçli hale getirir. Bir başka deyişle "sosyalize" eder. Teknolojinin birbirine bağlı hale gelmesi işçileri de birbirine bağlar. Firmaların birbirine parça alışverişi dolayısiyle bağlı hale gelmesi işçileri de birbirine dayanır hale getirir. Zorunlu olarak. Yine örneğin, otomobil içinde pek de büyük bir yer kapsamayan far üreten bir Lucas fabrikasındaki grev bütün otomobil üreticilerini etkiler. Far üreten işçiler dururşa, diğer fabrikalardaki otomobil işçileri de durur. Mecburen. Farsız otomobil olur mu?

Genel çizgi bu ama Türkiye'de durum nasıl? Türkiye'deki durum henüz genel çizginin uzağında. Çünkü metal işleyen sanayinin birçok işletmesi hâlâ büyük atölyeler halinde. Her şeyi ya kendisi yapıyor, ya da dışardan ithal ediyor. Yerli yan sanayi önemli değil. Bu sayfadaki rakamların gösterdiği gibi.

Bu yüzden metal işçileri henüz bir birlik kuramıyor. Sendikalar arasında dağılmış durumda. Fakat büyük işletmelerde çalıştıkları için sendikalara daha çok rağbet ediyorlar. Haklarını aramasını biliyorlar.

Metal işverenleri ise endüstriyel gelişmenin çok ötesinde bir politik bilinç düzeyine sahip. Koca metal sanayii işverenleri üç sendikada toplanmış. Bunlardan biri, en güçlüsü; MESS: Metal Sanayi İşverenleri Sendikası. Lokavtları uygulayan sendika bu. MESS, Türkiye'nin en önemli örgütlerinden biri.

Otomobili de içine alan metal işleme sanayiinin birtakım ekonomik sorunları olmalı. Yoksa, bu kadar yaygın bir lokavt uygulamasının anlamı olmaz. Bilinenler şu: Tofaş, ilerde satışlarının ne olabileceğinden endişeli. Melen Hükümeti'nin son günlerinde taksitli satışlar ortaklıklarının kurulmasına imkân verecek kararname için çok uğraşıldı. Yaygın bir taksit sistemi getirilmezse satışların aksaması ihtimaline inanılıyor. Renault'nun, montaj kararnamesine göre yaz başında yerli üretim oranının yüzde 67'yi bulması gerek. Hazirandan beri iki ay geçti. Eğer kararnamenin şartları yerine getirilmezse kararname iptal edilebilir. Tabiî bunu yapmak için yürek ister. Ama yine de bir baş ağrısı.

Yalnız işverenlerin eylemi için ekonomik gerçekler yeterli ölçüde açıklayıcı değil. Bunların imkân verdiği politik gerekçeler olmalı. Türkiye'de şimdi politika her şeyin önünde geliyor. Ekonomik oluşumlar, politik manevralara imkân hazırlıyor.

Hamiline Yazılı Bürokrasi

Bürokrasi, her zaman hamiline yazılı oldu. Ekonomik gücü elinde kim bulundurursa onun hizmetine koştu. İsmine, kişiliğine ve davranışlarına bakmaksızın. Toplu olarak ve bir eğilim halinde. Dünyada da, Türkiye'de de.

Son zamanlarda Türkiye'deki bir çok bürokrat, sermaye partisi AP'ye koşuyor. Bunu görmemeye imkân yok. Ama görüp de şaşırmak için hiçbir sebep yok. Amerika çoktan keşfedildi. Yeniden keşfetmeğe ne gerek var?

Şüphesiz Ferruh Adalı veya Fatih Sırınalı türünden bürokratların bir Mohaç seferi coşkunluğuyla AP'ye koşması üzerinde durulacak kadar önemli bir olgu. En azından Türkiye'nin nerede olduğunu anlamak için. Ama üzerinde dururken abartmalardan kaçınmak şartıyla.

Önce, bir Sıkıyönetim Komutanı'nın AP kontenjanına girmesinin, bir diğerine teklif yapılmasının anlamı ne? Bu, asker-sivil bürokratların AP veya AP'nin desteği güçlerle bütünleştiği anlamına gelir mi? Gelirse Sıkıyönetim Mahkemelerinde duruşmaları olan öğretmenler, mimarlar, mühendisler ve de plancılar ne olacak? Bunlar bürokrat değil mi? Yoksa yeni bir bürokrasi tanımı mı ortaya atılıyor?

Sonra Ferruh Adalı veya Fatih Sırınalı AP kontenjanına girip de ne olacak? Salt bu nedenle AP, Anadolu'dan daha çok mu oy alacak? Ya da salt bu nedenle İstanbul'dan AP'yi desteklemek için daha çok para mı gelecek? Her halde ikisi de değil. Peki ne? Sadece şu: AP'liler böylece kendilerini Ankara'da daha emin hissedecekler. Bunun hesabı içindeler. Ankara'dan korktukları için Anadolu'da oy kaybetme pahasına da olsa, AP'yi bir "bürokrat deposu" haline getirmekten çekinmiyorlar. Ankara'da bürokratlar yaşar. Bürokrat alış-verişi nedeniyle AP'nin endişesini görmemek olacak şey değil.

Bürokrasinin büyük bir kısmının hâlâ AP ile problemi olduğu ortada. Bu da oldukça normal. İki nedenle. Biri, sermaye partisi dayandığı güçlerin yapısı gereği, çok zaman kapitalist gelişmenin önüne çıkan engelleri cesaretle ortadan kaldıramaz. Özellikle kapitalist gelişmesini geciktirmiş ülkelerde buna rastlanır. Böyle durumlarda bürokratik görünümlü yönetimler sermayeye rağmen sermayenin programını uygulamak için yönetime gelir. İlk örneğini 1848'de, Fransa'da Luis Bonaparte'ın verdiği gibi.

İkincisi Türkiye, henüz çok büyük bürokratik gücü doğrudan doğruya kontrol etme zenginliğine ulaşmadı. Başka bir deyişle sermaye ile bürokrasinin ancak üst kademeleri özdeşleşme imkânına kavuştu. Özdeşleşme deyince, hiçbir problemi olmadan sermaye ile birleşmeyi anlamak gerek.

Hiçbir problemi olmaksızın özdeşleşmenin ortaya çıkmasında hamiline yazılı hisse senetlerinin büyük bir rolü var. Türkiye'de hamiline yazılı hisse senetlerinin geçmişi çok kısa.

Türkiye'de memur yasaları memurların ticaretle uğraşmasını yasaklar. Onlardan mal beyanı ister. Eşlerinin kollarındaki bileziklere kadar. Ama ya hamiline yazılı hisse senetleri? Kimlere, hangi fiyatlarla arzedildiği bilinmeyen hamiline yazılı hisse senetleri.

Hamiline yazılı hisse senetleri Türkiye'deki gelişmenin yeni ürünleri. Kimlerin, hangi fiyatı ödeyerek, ne miktarda edindikleri hiç bilinmiyor. Nama yazılı hisse senetlerinden farklı olarak büyük bir vergi kaçakçılığı potansiyeli taşıyor. Yerli ve yabancı uzmanların görüşü bu. Bankalardaki kiralık kasalarda saklanabilen ve bir odacıyı göndererek temettüsü toplanabilen bu hisse senetlerini vergicilerin yakalaması gerçekten zor.

Hamiline yazılı hisse senetleri, vergi kaçakçılığı dışında herkesin, bu arada bürokratların da sermayeye ortak olması imkânını yaratıyor. Türkiye'de bürokrasinin bir kısmı bakımından yeni olan bu. Sermaye sahibi olmanın en kolay yolu.

Ama, şüphesiz herkesin, her bürokratın hamiline yazılı hisse senedi edinmesi mümkün değil. Aksi takdirde "halk kapitalizmi" olur. Halk kapitalizmi ise hiç gerçekleşmemiş, hiç gerçekleşmeyecek bir düş. Halkı avutmak, biraz da uyutmak için piyasaya sürülen bir düş.

- Büyük mağazaların teşvik tedbirlerinden yararlanacakları belirtildi.
- Üreticiler Kurultayı'nda konuşan Ecevit, Toprak ve Tarım Reformu'nun işlemez hale getirildiğini söyledi.
- N. Talu başkanlığında kurulan hükümetin programında hızlı kalkınma sağlanacağı belirtildi. Seçimlerin 14 Ekim'de yapılacağı, aşırı akımların yok edileceği, işsizlik ve yoksulluğun ortadan kaldırılacağı, özel sektörün teşvik edileceği ve fiyat istikrarının sağlanacağı vaadedildi.
- Çalışma Bakanı A. N. Erdem işçi-memur ayrımının işçiler lehine çözüleceğini açıkladı.
- Başbakan Talu, normal rejime geçişin son noktasında olunduğunu belirtti.
- AP-CGP koalisyonu güvenoyu aldı.
- CHP, Talu hükümetine muhalefet yapacağını açıkladı.
- DP, Talu hükümetine karşı çıktı.
- Hava Kuvvetleri Komutanı M. Batur "rejim ders alınmış olarak yürüyecektir" dedi.

5 Mayıs - 25 Mayıs

- Başbakan Talu, "ekonomiyi zorladığımız için birtakım fiyat artışları olacaktır. Ayrıca teşvik bakımından da fiyat hareketlerinin biraz artması yine kalkınmaya bir vasıta olmak bakımından doğrudur, çünkü yatırımları çabuk amorti edersin" dedi. Talu "taban fiyatlarını arttırmayıp, tarımsal üretimde kullanılan girdilerin fiyatlarını sabit tutacağız" derken, Başbakan Yardımcısı K. Satır, taban fiyatlarının arttırılacağını açıkladı. Bunun üzerine spekülatif amaçlı buğday alımı başladı. Tüccar TMO'dan ucuza buğday alımını hızlandırdı. Bu gelişmelerden sonra açıklanan tarımsal ürün taban fiyatlarında yüzde 15 ile 30 arasında artış görüldü.

Demokrasi Önünde Rantiyeler

Demokrasinin can düşmanı ranttır. Rantiyelerin olduğu yerde demokrasi tehlikededir.

Batı demokrasisi, toprak rantına karşı verilen mücadeleden doğdu. Parlamenter demokrasinin beşiği İngiltere'de, demokratik mücadele toprak rantiyelerinin siyasal etkinliğini sınırlama çabası içinde geçti. Parlamentonun kurulması iktidarın toprak sahiplerinden alınıp daha yaygın bir tabana verilmesi sırasında ortaya çıktı.

Kapitalizm, o zamana kadar bilinen tek rant olan toprak rantını ortadan kaldırmak için yola koyuldu. İngiltere'de olduğu gibi bir ölçüde başarı kazanıldı. Almanya'da olduğu gibi başarısızlıkla sonuçlandı. İngiliz demokrasisi, biraz da bu nedenlerle, Alman demokrasisini geride bıraktı.

Kapitalist gelişme, kendinden önceki rantları ortadan kaldırmaya çalışadursun bir yandan da yeni bir rantla ortaya çıktı. Bu monopolcü ranttı. Büyük firmaların, tek başlarına veya birkaçının anlaşarak kontrol edecek duruma gelmeleri monopolcü rantının doğmasına yol açtı. Monopolcü rantı, yüksek fiyatlar ve dolayısıyle aşırı kârlar şeklinde kendisini belli etti.

Rantın doğması için iki öğenin birlikte görünmesi gerekli. Biri talep veya ilgi; diğeri, kontrol veya baskı. Kontrol ve dolayısıyle baskı olmadan rantı devam ettirmeye imkân yok. Kontrolün sınırlı ellerde toplandığı yerlerde ise demokrasi olmaz. Bu yüzden rantiyelerle demokrasi bağdaşmaz.

Rantiyelerin olduğu bir toplumda en çok zararlı çıkanlar, işçiler, köylüler, aydınlar ve diğer "küçük burjuvalar". Çünkü rantı, bunlar öder. Bu yüzden, işçilerin, köylülerin ve küçük burjuvaların siyasal örgütleri rantiyelerle mücadele eder. Bu, bir demokrasi mücadelesi. İşçilerin siyasal örgütleri bakımından aynı zamanda sosyalizm için mücadele.

Yalnız rantiyelerle mücadele kolay değil. Çetrefilli, meşakkatli.

"Normal düzende" CHP, TİP'in baş rakibiydi. İsmet Paşa'nın, ortanın soluna TİP'i durdurmak için açıldığını bilmeyen var mı? TİP kapatıldıktan sonra ortanın solundan vazgeçmesi kendi açısından tutarlı olmalı. Ama Türkiye açısından da tutarlı mı? Olmadığını Ecevit gösterdi. Ortanın solunu düzenin sınırlarına götürmeye çalıştı. Hâlâ da çalışıyor. Bu mücadelesinde karşısına çıkan "demokrasi rantiyesini" ustalıkla yenmesini bildi.

CHP ve TİP'teki bu gelişmeler, 1970 başında Demirel'in bütçe dolayısiyle düşüşü, 1970 yazında işçilerin hakları için "aşırı" titizlik göstermeleri bugünlere gelişin en önemli politik nedenleri. Üzerinde ayrı ayrı duracak kadar önemli.

Fakat şimdi çok daha önemli sorunlar var. En önemli sorun seçim değil. En önemli sorun seçimin sonuçları. Daha açık deyişle seçimlerdeki demokrasi cephesinin başarı derecesi. Daha da açık deyişle CHP'nin alacağı oylar. Sosyalist olmadığını, sosyalist olmayacağını dünyası kapkaranlık olanların dışında herkesin açıkça gördüğü CHP'nin alacağı oylar.

Bu oyların artmasına karşı çıkanlar şimdiden belli oldu. Monopolcü rantiyeler, sosyalizm rantiyeleri ve de demokrasi rantiyeleri. Demokrasi rantiyesi, TİP'liler oy vereceği için CHP'nin "Marksist" olacağını ileri sürüyor. Sosyalizm rantiyesi, CHP sosyalist olmadığı için oy verilmemesini istiyor. Teşhiste ayrılıyorlar ama sonuçta birleşemiyorlar. Şaşmamalı. Onlarla birleşen bir de monopolcü rantiyeler olduğunu unutmamalı.

Ekim seçimlerinde oy kullanabilecek herkes, işçiler, köylüler, öğrenciler ve "küçük burjuvalar" seçim odasına girecek. Zifaf odasına değil. Seçim gününde bir partiye nikâhları kıyılmayacak. Fakat belki de Türkiye'nin demokrasiyle nikâh tazelemesine tanıklık edebilecekler. Bu görevden kaçmak değil, bu göreve koşacakları artırmak bugünün en önemli sorunu.

- Ş. Ertan, fiyat artışlarının durdurulmaması halinde sanayi ürünleri ihracatının duracağını ve işçilerin sokağa döküleceğini belirtti.
- CHP Genel Başkanı Ecevit, devletin tarım fiyat politikasının anarşi içinde olduğunu belirtti. Ayrıca tarım araçlarının devlet tarafından ithal edilmesinin zorunlu olduğunu savundu. Küçük çiftçi ile büyük çiftçiye aynı taban fiyatının uygulanmasına karşı çıktı.
- Türkiye'de enerji açığı büyük boyutlara ulaştı. Türkiye Odalar Birliği çalışma raporunda, sanayiin en büyük sorunlarından birinin enerji yetmezliği olduğu açıklandı. Enerji ve Tabii Kaynaklar eski Bakanı İ. Topaloğlu, enerji sıkıntısının temel nedeninin geçmiş AP iktidarının sorumsuzluğu olduğunu belirtti.
- Türkiye Nükleer Enerji Kurumu 2. Atom Kongresi'nde Enerji sorununun çözümünün nükleer santral olduğu kaydedildi.
- Meclis'ten geçen Madencilik Reformu Yasasında maden arama ve işletme konusunda kamu sektörüne öncelik tanınmadı. Korutürk'e onay için gönderilen yasayı cumhurbaşkanı veto etti.
- Merkez Bankası Başkanı M. Güpgüpoğlu, Türkiye'nin dış yardıma değil dış sermayeye gerek duyduğunu belirtti.
- Türkiye, AET'den geçen yıl ilk kez olarak ortaya çıkan 300 milyon dolarlık açık için anlayış gösterilmesini istedi.
- Aracıyı azaltıcı önlemler getiren ve Talu'nun ticaret bakanı iken karşı çıktığı ancak daha sonra imzaladığı kararnamenin ilanı Korutürk'ün onayından geçmesine karşın ilân edilmedi.
- Polonya Başbakanı P. Jaroszewics Ankara'yı resmen ziyaret ediyor.
- Af tartışmaları yoğunlaştı. CHP'nin af tasarısı şiddet olaylarını kapsamıyor. Başbakan Talu, "kimse affın karşısında olamaz'" derken, Demirel af tartışmalarının yapılmasına karşı çıktı.

Ekonomik Kaosa Doğru

Sorumlu seyircilerin elinde Türkiye bir ekonomik kaosa doğru yol alıyor. Kimsenin dur dediği yok. Aslında kimsenin dur demeğe niyeti yok. Bugünlerde siyasal geleceklerini ekonomik kaosa bağlayanların sayısı artıyor.

Fiyat artışlarının 12 Mart'ın ilk iki yılını da geride bırakacağı belli oldu. Buna da şaşmamak gerek. Fiyat artışlarını durdurmak için hiçbir adım atılmazsa kendiliğinden durmaz.

Fiyat artışlarını durduran yok ama yararlananlar çok. Bir zamanlar her tedbir "anarşistlerin" varlığına dayandırıldı. "Anarşistlere" bağlanabilen her şey mubah sayıldı. Sonra sanayileşme adına kararlar alındı. Şimdi ise fiyat artışları adına. Öyle bir sistem geliştiriliyor ki, her şeyi kendisine yontuyor. Fiyat artışlarını durdurmak gerekçesiyle ithalâttaki ön fiyat kontrolü kaldırıldı. Herkes alabildiğinde ithalât yapsın, istediği fiyatla satabilsin diye.

Fiyat artışlarını durdurmak için ithalâttaki ön kontrol sisteminden vazgeçmenin bir tek etkisi olabilir: Fiyatları daha da arttırmak. Hem bugün, hem de yarın. Bugünü belli. Yarını ise şöyle: Ön kontrolün kalkması, gümrük vergilerinin azalmasına yol

açar. Kaçakçılık yoluyla ithalâtı hızlandıracağı için, Türkiye'de de, başka yerde de kaçak işlemlerden vergi alınmaz.

Bu yılın vergi gelirlerinin "iyi" olduğuna dair rivayet yaygın. Ama Maliye Bakanlığı her nedense alışılmış bilgileri bile yayımlamaktan çekiniyor. Bu, işin bir yanı. Asıl önemlisi diğeri. Türkiye bir kısım işler için bir vergisizlik cenneti haline geldi. Hükümetin elinde, Anayasaya uygunluğu tartışmalı bir yetki var. Gümrük muafiyeti tanımak. Artık alışkanlık haline getirdi. Ne ithal edilecekse hemem bir kararname ile gümrük ve benzeri vergilerden muaf tutuyor. Ne yaptırılacaksa, yatırım indirimi adı altında gelir vergisinden bağışlıyor. Bütün bunlar, potansiyel vergi gelirlerinden kayıp. Bugün değilse bile yarın 1974'de etkileri mutlaka görülecek.

Başka görülecek etkiler de var. Taban fiyatları artırıldı. Dış dünyada fiyatlar artıyor. İçerde ham madde fiyatları yükseliyor. Yükselmeyen bir tek şey var. Bazı kamu teşebbüslerinin mallarının fiyatları. Bu durumda ne olacak? Kamu teşebbüsleri açık verecek. Bu açıklar da bütçeden karşılanacak. Vergi gelirleri devamlı olarak bağışlanan bütçeden.

Dahası var. İç üretimde stoklar yükseliyor. Gerek satış sorunundan, gerekse ham madde sıkıntısından stoklar artmaya başladı. Bu stoklara bir de ithalât yoluyla stoklar eklenecek. Eğer ithalât gerçekleştirilebilirse. İthalâtçıların, tüccarın Türk lirasının dolara karşı devalüasyonunu istemelerinin bir sebebi olmalı. Son günlerde ithalât kapılarının birdenbire açılmasının bir sebebi olmalı. Artık iş adamları da dış dünyada ne olup bittiğini biliyor. Hiç olmazsa OECD raporunu okuyorlar. Dış dünyada fiyatların daha da artacağını görüyorlar. Artmadan önce, bugünkü fiyatlarla ithalât yapıp biriktirmek isterler. Yarın, yarının fiyatlarıyla satabilmek için.

Buna bir de çarpık yatırım politikasını eklemeli. Şu anlamda çarpık: Bir kârlı saha görüldü mü, bütün yatırımcılar, yerlisi, yabancısı aynı kola koşuyor. En başta tekstil. Sonra binek taşıtı. Yerli ve yabancı yatırım yarışı, bu kollardaki talebi çoktan aştı bile. Nasıl satılacak?

Bu soru Demirel'e sorulsa, "Türkiye müreffeh günlere lâyıktır" der. Ucuz bir lâf, aksini kimsenin söyleyemeyeceği kadar. İş Türkiye'nin daha mutlu günlere lâyık olduğunu söylemek değil. Bunu en zahmetsiz şekilde gerçekleştirmek.

Aslına bakılırsa Demirel'in bugünlerde hiçbir şey söyleyeceği yok. Şu günlerde, dış basının iktidar yolları tamamen açıldı dediği politikacıya hiç benzemiyor. Devamlı bir suskunluk içinde. İktidara hazırlanan bir parti başkanından daha çok, emeklilik günlerini kitap müsveddeleri hazırlamakla geçiren bir eski bürokrata benziyor. Eğer kazara "iktidar teveccüh ederse" ne yapacağını, nasıl üzerinden atacağını düşünen bir hali var. Türkiye'nin sürüklendiği ekonomik kaosu farkedince pek fazla haksız saymak mümkün değil.

Ekonomik kaos görüntüsü bazılarının iktidar heveslerini kırarken, bazılarının da ümitlerini arttırıyor. İnanılmaz bir şekilde. Başbakan Talu'nun bu grupta olduğunu düşünmek mümkün. Başbakan olarak ekonomik olaylara bu kadar seyirci kalmasını başka şekilde açıklamaya imkân yok. Tabii Türkiye'nin Başbakansız da yönetilebileceğini ispat etmek gibi bir gizli isteği yoksa.

Ekonomik kaosdan siyasî istikbal ümit edenler olduğu muhakkak. Ama bunlara söylenecekler var: Kaosdan ne çıkacağı belli olmaz.

- DGM tasarısı ve TMMOB'nin projeleri onaylarken aldığı vizeleri iptal eden tasarı Meclis'e verildi.
- Yeni sıkıyönetim yasası yürürlüğe girdi. Sıkıyönetim tüm yayın organlarına sansür uygulayabilecek ve mektuplara el koyabilecek.
- Avrupa Konseyi'nde, Türkiye'de uygulanan sıkıyönetimin seçimlerden önce kaldırılması istendi. Sıkıyönetim Kocaeli, Hatay ve Adana'da kaldırıldı. İstanbul, Ankara, Diyarbakır ve Siirt'te uzatıldı.

  26 Mayıs - 1 Haziran

- Türkiye Odalar Birliği'nin yayınladığı raporda, ücret ve fiyat konseyinin bir an önce kurulması istendi, devlet memur maaşları ile yan ödemelerinin enflasyonist baskıyı arttırdıkları kaydedildi. Ayrıca işçi dövizleri ile tasarruflarının hisse senetleri yoluyla yatırımlara yöneltilmesi istendi. Daha sonra yayınlanan Türkiye Odalar Birliği bildirisinde 50. yılda malî af istendi.
- Talu, "hükümet özel sektörü var gücüyle destekleyecektir" dedi.

İki Gün Kala

Seçim platformundaki gelişmeler, yeni stratejiyle ilgili ipuçlarının ortaya çıkmasına yaradı. AP'nin 1974'ün güçlüklerini görerek iktidar olmadaki isteksizliği, seçim tartışmalarının istese bile bunun yakın bir ihtimal olmadığını göstermesi yeni stratejiyi doğurdu. Bu, seçimden sonra da, bugün olduğu gibi, bir AP ve CGP koalisyonu sağlayabilmek.

Yaz başlarında bütün çevrelerde AP'nin iktidar adayı olarak kabul edilmesi, AP'li bakanların emrindeki ekonomik bakanlıkların politikasında en belirgin faktördü. Bu politika, özel fiyat artışlarına göz yumup kamu girişimlerinin fiyatlarını dondurmak

şeklinde kendisini gösterdi. Hesap, fiyat artışlarının bir kısmını seçim sonrasına ertelemek; diğer istikrar tedbirleri arasında bunları geçiştirmek. İktidar olabilecek bir çoğunlukla gelindiğinde, ilk yılların veya ayların ekonomik ve toplumsal çalkantılarını göğüslemek.

Ekime kadarki gelişmeler, bu ihtimalin pek de kuvvetli olmadığını ortaya koydu. Seçim yaklaştıkça, hiç olmazsa işaretlere göre, AP'nin iktidarı uzaklaştı. İşaretler, gerçekçi veya değil. Bu, işin başka bir yönü. Elde dayanılacak başka bir şey olmayınca göstergelere göre hareket etmekten başka çare yok.

Göstergeler bir koalisyonu en iyi ihtimal olarak ortaya çıkarınca, ekonomik politika da buna göre yön değiştirdi. Koalisyon, ne de olsa daha güçsüz bir iktidar biçimi. Bu yüzden, ekonomik ve toplumsal çalkantılara dayanma gücü daha az. Öyleyse, seçimden sonra ertelenen zamların bir kısmını şimdiden gerçekleştirmekten başka yol yok. Böyle düşünüldü ve kamu girişimlerinin bazılarına zam yapılması uygun görüldü.

Koalisyon, en kuvvetli ihtimal olarak görününce iç ve dış sermaye için yeni bir AP-CGP koalisyonu en çıkar yol. Bu koalisyonda AP'ye düşen, mümkün olduğu kadar geniş bir kütleyi, kütlelerin aleyhine olan ekonomik ve toplumsal politika etrafında toplamak. Demokratik bir desteğe dayanmadan iktidar olmaya oynayan CGP'nin rolü ise ayrı. AP'nin bir türlü etkin olmadığı, AP'nin reddeder göründüğü parlamento dışı etkin noktalarda etkin olmak. İç ve dış sermayeye, her iki almaşığı da aynı zamanda elinde tutma olanağını vermek.

Hiçbir demokratik tabana sahip olmayan CGP'yi bu denli stratejik yapan silâhın ne olduğu merak edilebilir. Bunun ne olduğunu Feyzioğlu açıkladı. "Biz atom çekirdeğiyiz" dedi. Anlaşılan, bir yerde her zaman kullanabileceğine güvendiği bir çekirdeği var. Feyzioğlu'nun güveni haklı mı, değil mi? Bilmek zor. Bilinen bir şey varsa, bu iddiayı gerek sermayenin ve gerekse AP'nin ciddiye aldığı.

Böyle bir güven kaynağı varsa, seçim sonrasına ertelenen bazı ekonomik politika kararları neden önceye alındı? İki nedenle: Biri, koalisyonun her şeye rağmen zayıf olacağı, göğüslemek zorunda olduğu güçlüklerin boyutunun ise büyüklüğü. Ortada, kollektif bir sorumsuzluk varken, bazı sevimsiz kararları yavaş yavaş uygulamaya koymak akıllıca bir yol. Diğeri ise, ekonomik ve toplumsal çalkantıların ne getireceğinin kesinlikle kestirilememesi. Atom çekirdeğinin tehlikeli olduğunu bilmeyen var mı?

İki gün kala, ekonominin sağından Türkiye'ye sunulan iki almaşık bu. Peki ilerisinden sunulan ne? Görünen, demokratik hakları savunan, hayat pahalılığına karşı çıkan bir CHP. Bir de, dürüstlüğünü büyük seçmen kitlesine kabul ettirebilmiş lideri.

CHP Liderinin, demokratik hakları kısıtlanmış, hayat pahasından boğulmuş büyük kitlelerden gördüğü ilgiye diyecek yok. Uzun yıllardır hiçbir kütle partisi liderine nasip olmamış bir ilgi. Ama bu ilgi oya dönüşecek mi? Temel sorun burada.

Bu sorun, CHP Örgütü'yle ilgili. Daha önce 1970'de de, söylendi. Ecevit'in en güçlü yanı kütlelerin sevgisini kazanması. En zayıf yanı ise örgütünü değiştirememesi. Aradan geçen zaman içinde bunun bir bölümünü gerçekleştirdi. Fakat şimdiye kadar sağlanan, ilgiyi oya dönüştürmeye yetecek mi? Oyu sağlayanın, en son çözümlemede, örgüt olduğu unutulmamalı.

İki gün kala, stratejik son iki günde, en önemli sorun ilgiyi oya dönüştürmek. Burada tek görev CHP örgütünün değil. Demokrasiye bağlı herkesin. Halk Partili olsun olmasın, ilerde Halk Partisi'ne girmeyi düşünsün, düşünmesin, hattâ ilerde Halk Partisi'ne rakip olarak çıkmayı planlasın veya planlamasın, demokrasiye bağlı herkesin görevi, son günlerde bütün gücüyle Halk Partisi'ne yardımcı olmak. Bir tek potansiyel oyun heba olmamasına çalışmak. Çünkü ortada olan sorun hâlâ demokrasi. Demokrasiye bağlı hiçbir kimsenin de demokrasiyi hafife almaya hakkı yok.

- Türkiye ile AET arasında imzalanacak olan teknik anlaşma ile Türkiye'nin konsolide liberasyon listesini belirli ölçüde değiştirme yetkisi olacak. Ayrıca topluluğa yeni katılacak ülkeler sanayi alanındaki bütün gümrüklerini Türkiye'ye karşı bir defada sıfıra indirecek. Bazı tarımsal ihraç maddeleri için yeni sürüm kolaylıkları tanınacak.
- Türk-İş Genel Kurulu toplandı. Sosyal demokrat sendikalar partilerüstü politikaya karşı çıktılar. Genel kurulda konuşan Ecevit de partilerüstü politikaya karşı çıkarak, Türk-İş yönetimini eleştirdi. Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu adına konuşan O. Kersten, anarşiye karşı alınacak önlemlerin işçilerin sendikal mücadelesini zedelememesini istedi. Çalışma Bakanı A. N. Erdem, işçi ücretlerinin fiyat artışının nedeni olamayacağını söyledi.
- Meclis'e sunulan tasarıya göre DGM'ler yaz tatili yapamayacak.
- Ecevit, insanların huzurunun kışkırtıcı ajanlar yüzünden bozulacağını söyledi.

Tarih Gibi

14 Mayıs'la ilgili olarak, çok söylendiği için doğru kabul edilen bir yargı var. 14 Mayıs'ta bürokratların iktidardan indiği iddiası. Bir yerden inebilmek için önce oraya çıkmak gerek. Bürokratları, çıkmadıkları bir yerden indirmek, ispatlanması oldukça zor bir tez.

Önemli bir yanıyla 14 Mayıs, sermayenin iç sürtüşme ve çekişmelerinin keskinleşmesinin bir belirtisi. Kendisinden, kendi içinden korkan sermaye kesimlerinin halka sığınması. Şu anlamda: Karar mekanizmasına, bir ölçüde de olsa, halkı ortak ederek sürprizlerin önlenmesi. Zaten, demokrasinin gelişmesi için, ona bağlı olan güçlerin mücadelesi kadar demokrasiye karşı güçlerin iç çekişmesi de gerekli olmuş.

Peki, 14 Ekim? 14 Ekim, sermayenin bir kesiminin, tekelci sermayenin tavizsiz iktidar kurma isteğinin başarısızlığa uğratılması. 14 Ekim, bir geri püskürtme hareketi. 14 Ekim, tarihin gelişimine dur demek isteyenlerin durdurulduğu bir tarih.

Tarihi durdurmak için neler yapılmadı ki? Tarihi komputere, elektronik hesap makinesine soktular. Kimbilir, belki de bu işi Washington'da yaptılar. Hem özgürlüklere şal örten, hem de Köy Enstitüleri'nden yana görünmüş olan birisi. Hem üniversite gençliğini desteklediğini göstermiş olsun, hem de diğer hazırlıklarla ilgisi bilinsin. Hem Halk Partili olsun, hem de DP-AP kitlesine yakınlığı tespit edilsin.

Komputerler çalıştı, adamını buldu. Sıra, toplum bilimcilerin. Ortaya çıkan çözümü süslemek, ilk planda kabul edilir hale getirmek için işe koyuldular. Karaosmanoğlu, Çilingiroğlu, Topaloğlu, Babüroğlu ve diğerleri listeye alındı. Bir de Türkân Akyol... Tıp profesörü. Ellinci yıla girerken uygun bir dekor.

Akyol'un öyküsü ilginç ve öğretici. Derbil ve Karaosmanoğlu'nun da yardımıyla meşhur ilâç kararnamesini hazırladı. Bakanlar Kurulu'nda. Başbakan "olmaz" dedi, "Neden?" Erim'in cevabı açık: "Büyük ilâç fabrikatörleri razı değil, yapamayız." Prof. Akyol'un aydınlık yüzü kızardı, hiddetle "Bunları yapamayacaktık da, bizi neden buraya getirdiniz, beyefendi?"

Politikaya karşı ilgisiz Prof. Akyol, belki sonradan, bu sorunun cevabını bulmuştur. Belki şimdi, desteksiz iktidara gelen Karaosmanoğlu'nun, kendisini boşlukta hissedip de son defa meşhur brifinglerin birinde, kendisini göreve getirenlere, "Beni ne kadar destekleyeceksiniz?" diye sorunca, neden cevap alamadığını da anlamıştır.

Peki neden? Bütün bunlara, kompüterlere, "uzmanlara" ne gerek vardı? Şunun için: Artık, büyük sermaye, oy alarak iktidarını sürdürme olanağının sonuna ulaştı. Sermaye partisi dağıldı. Büyük, küçük ve orta boylara. 1970'te sermayenin orta büyüğünü seçenler, büyük sermayenin büyük partisi olan AP'nin bütçesine kırmızı oy verdi. Sermayenin iç kavgaları, büyük sermayenin oya dayanan iktidarını tehlikeye soktu.

Ve gelişmeler bu kadarla kalmadı. 1970 yazında işçiler, anayasal haklarına karşı çok titiz olduklarını ispat etti. 1970 sonbaharında TİP, "burjuvazinin bir süsü" olmaya rıza göstermeyeceğinin belirtilerini verdi. Liderlik değişti. CHP'de Ecevit, sol politikasına yeni sınırlar bulma uğraşı içinde rakiplerini ezmeye başladı.

İşte bu sırada tarihin akışını durduracak olaylar ortaya çıktı. Erim'in Başbakanlığına TİP ve Ecevitçi CHP karşı koydu. TİP kapatıldı. Komputerden çıkan programda CHP'nin bölünmesi yazılı. Bölündü. Bölündükçe arındı. Ama arındıkça desteği arttı. 14 Ekim'de TİP taraftarları büyük bir disiplin içinde ve blok halinde CHP'ye oy verdi. CHP, işçilerden, köylülerden, memur ve aydınlardan artan ölçüde oy aldı.

Ve 14 Ekim'de tarihin gelişimine dur demek isteyen güçlere "dur" dendi. 14 Ekim'de büyük sermayenin oya dayanan iktidarının sonunun geldiği bir kez daha ortaya çıktı. 1970'deki gözlem, daha güçlü olarak doğrulandı. Öğretmenlerin en gaddarı, tanrıçaların en zalimi olan tarih, beyaz mürekkebi sevmeyen, kırmızı mürekkebe tutkulu tarih, hükmünü böyle yazdı. Tarih şaşırmadı, Washington'un komputeri açığa çıktı.

- Türk-İş kapsamlı af istediğini açıkladı.

2 Haziran-15 Haziran

- Fiyatların 1973 yılının ilk üç ayında yüzde 72 oranında arttığı açıklandı.
- İSO Başkanı D. Soyer, fiyat artışlarının ekonomik tıkanıklığa ve sosyal çalkantıya neden olacağını belirtti.
- Pahalılığın sürmesi üzerine "Fiyat İstikrarı Koordinasyon Komitesi'nin kurulduğu açıklandı. OECD'nin Türkiye için fiyat artışlarını önleyici tedbirleri araştıracağı belirtildi.
- ABD ilâç endüstrisinin Türkiye'de haşhaş ekiminin yasaklanması nedeniyle sıkıntıya düştüğü belirtildi.
- Yasa çıkalı bir yılı aştığı halde, SSK ilâç fabrikası kurmak için girişimde bulunmadı.
- ESO Başkanı Ş. Ertan, mamul demirin yüzde 30-60 kârla satıldığını belirterek önlem alınmasını istedi.
- Meclis DGM tasarısını benimsedi. CHP karşı çıktı ve Anayasa Mahkemesi'ne başvuracağını açıkladı.
- Türk-İş genel kurulu sona erdi. Demirsoy ve Tunç yeniden seçildi. Genel-İş Başkanı A. Baştürk "Türk-İş sağ güçlerin eline geçti" dedi. Türk-İş tarafından yayınlanan bildiride der-

nekler yasasında değişiklik ve işçi-memur ayrımında çözüm sağlanmaması durumunda genel greve gidileceği belirtildi. Genel greve başlamak için 15 gün süre tanındı.

- Ecevit Türkiye'yi bir azınlığın sınıf egemenliğinden ancak işçinin siyasete ağırlık koymasının koruyabileceğini söyledi.
- Sekiz ülke petrol fiyatlarına yüzde 11.9 oranında zam yaptı.

16 Haziran - 6 Temmuz

- 480 bin memurun aylıklarından kesilen keseneklerle oluşan MEYAK fonundaki 2,5 milyar lira Devlet Yatırım Bankası'na devredilerek yatırım kredisine dönüştürüldü.

Selâmet, Edebiyat ve İktisat

Abartma ve küçültme. Bir ve aynı şey. Bir şeyi abartmak için mutlaka başka birini küçültmek gerekli. Eğer Türkiye'de ekonomik gelişme ve çelişkileri abartıyorsanız örneğin dinsel öğeleri küçültürsünüz. Eğer bürokrasiyi abartıyorsanız, ekonomik gelişme ve çelişkileri ihmal edersiniz. Şimdilerde yapılmakta olan bu. Siyasette, edebiyatta ve de iktisatta.

1960'ın hemen ortaya çıkardığı bir makine doçenti var. Millici olmaya millici. Türkiye'de de bir motor sanayinin kurulmasına gönlünü vermiş. Kolları sıvar ve yüz bin lira sermaye ile gümüş motor fabrikasını kurar. Bütün dünyanın milyarlık devleriyle mücadele etmek için. Tabii sonu iflâs. Aynı makina doçenti, altmışların sonuna doğru Odalar Birliği'nin başında. Odalar Birliği'nin imkânlarını, kotalarını, Anadolu esnafına akıtmak uğraşı içinde. İstanbul'a karşı. Zamanın Ticaret Bakanı, bugünkü Bakan. AP etiketli hükümette. Artık profesör olmuş ve Odalar Birliği'nin başına gelmiş makinacının elinden bütün olanakları alır. Ahmet Türkel, partisinin ilkelerinin ve yasaların yasakladığı bir tasarrufla Erbakan'ın altından sandalyayı çeker. Düşmesi uzun sürmez.

Erbakan deyince, Cervantes'in ünlü Don Kişot'unu hatırlamamak mümkün değil. Belki Don Kişot kadar sevimli. Fakat onun kadar bile güçlü olmaktan uzak. Şimdi Selâmet'in başı. İktidara geleceğiz, diyor. Erbakan'ın yakın geçmişini bilenler için şaşırtıcı bir yan yok bu iddiada. Şaşırtıcı olan, Erbakan'ın iddiasının saygı değer bazı iktisat profesörleri tarafından daha da büyük bir heyecanla tekrarlanması. İktisat Profesörü İdris Küçükömer, bunların en heyecanlısı.

Selâmet'in iktidar olması mümkün mü? Ne dediğine bakmak gerek. Aslında kapitalist gelişmenin nedenlerinden çok sonuçlarına karşı. Bunun için din öğesinin geçerli bir silâh olduğu kanısında. Yalnız bu öğeyi ne ölçüde kullandığı konusunda henüz açıklık yok. Seçim platformunda, Anadolu'da, dinsel öğelerle ekonomik öğeleri ne ölçüde kullandığı bilinmiyor. Herkesin bildiği Ankara'daki konuşmalar. Ankara her zaman başkadır.

Selâmet lükse karşı. Lüks ne demek, lüks gerçekten bir lüks mü? Lüksü ekonomiye sokanlar için. Eğer bugün bazı tekstil işletmeleri, metalarını sürebilmek için bir milyon değerinde defilelerle işe başlıyorlarsa bunun nedeni ne? Nedeni, bozulan gelir bölüşümünde lüks olmayan ürünleri artan ölçüde satamamaları. Şu anda büyük tekstil işletmeleri için lüks bir zorunluluk. Bu yüzden, şu anda, lükse karşı olmak bazı büyük tekstil işletmelerine karşı olmak demek.

Selâmet, lüks yapılara da karşı. Lüks yapılara karşı olmak, lüks yapı malzemesi üreten büyük işletmelere karşı olmak demek. Selâmet, turizm adına yapılan israflara da karşı. Bu da bugün, özellikle yabancılarla işbirliği halinde pahalı ve sadece dışa açık lüks tatil köyleri girişimine el atan büyük sermayeye karşı olmak demek.

Bütün bunlara karşı olan ve tek silahı kapitalist gelişmeyle kaybedenler arasına giren esnafın, orta ve küçük çiftçinin belirgin duyguları olan bir Selâmet'i iktidar adayı ilân etmek. Büyük bir abartma. Bu abartmayı yapabilmek için Türkiye'deki ekonomik gelişmeyi küçümsemek gerek. Küçükömer, bunu yapıyor. Küçükömer'in Düzen'inde irili küçüklü özel sermayenin, kapıkullarının sarayındaki kuklalardan farkı yok. O sermayenin büyük kesimi ki, Bozbeyli çizgisindeki Ürgüplü Hükümeti'ni, hem de 12 Mart'ın ortasında doğmadan düşürüverdi.

Ama aynı sermaye bir 14 Ekim seçimlerini ve bunların sonuçlarını önleyemedi. Erol Toy'u düş kırıklığına uğratacak bir durum. Küçükömer, Düzen'inde ne kadar bürokrasiyi abartıyorsa Toy da İmparator'unda büyük sermayeyi abartıyor. İmparator'da, Aydemir'in başkaldırması bastırıldıktan sonra, büyük sermaye, bir daha 8-10 yıl sonra ortaya çıkarlar, diyor. 1963'e 8 daha koyarsanız, 71 eder. Aşırı bir determinizm.

Erol Toy, Azap Ortakları'nda, onbeşinci yüzyılın Bedrettin Olayını, bütün dinsel öğelerinden soyutlayıp bilgiç bir ekonomik temele oturtuyor. Küçükömer, Türkiye tarihini bütün ekonomik gelişme ve çelişmelerinden ayırıp dinsel bir çerçeveye sokuyor. Toy'da büyük sermaye, James Bond kadar güçlü, antenleri kuvvetli. Küçükömer'de ise sadece saray figüranları. Yanlışlığını bir türlü öğrenemeyen "büyük bürokratların" elinde. İkisi de hem abartıyor, hem de küçültüyor.

Toy'un dünyasında dinsel öğelere yer yok. Küçükömer'in dünyasında ise Selâmet, iktidar adayı.

Gerçekte ise Selâmet iktidardan bütün korkusuna rağmen, arada bir iktidara ortak olacak küçük bir parti olarak kalmaya mahkûm. Tabii, bugün ancak kabaca bilinebilen imajını değiştirmezse. Eğer bu imajını değiştirmezse, her zaman için küçük bir parti olarak yaşayabilir.

Şöyle: İlerde, kapitalist gelişmenin yeni doruklara ulaşması halinde, Türkiye'de de özel metal ve ağaç işleyen büyük sanayi olacak. Bir de bunların uydusu, bunlara taşeron olarak çalışıp parça üreten ve küçük ünitelerden oluşan yan sanayi, Japonya örneğinde olduğu gibi. Bu yan sanayiin en belirgin özelliği, iş düzeyinin belirsiz olması. Ekonominin iniş ve çıkışlarında büyük sanayi için bir tampon görev görmesi. Sistem içinde kontrolü olanaksız ekonomik bunalımlarda ilk kaybedenler, bunlar. İşler düzelip, ekonomi canlanınca durumlarını düzeltebilenler de bunlar. Sanayideki belirsizlik, hava koşullarına bağlı tarımdaki belirsizlik gibi dine bağlanmayı doğurur.

Küçükömer'in Düzenin Yabancılaşması kitabı, Özgür İnsan Dergisi'nin okuyucuya öğütlediği kitaplar arasında. Aynı çizgideki Kemal Tahir'in Devlet Ana'sıyla birlikte. Özgür İnsan'ın başyazarı, Ecevit. Ama Ecevit, bu çizgiyi çoktan aştı. Bu yılın başından beri Özgür İnsan'daki başyazılarında demokrasiye ve de gelişmeye yönelen en büyük tehlikenin tekelcilerden geldiğini açıkça yazdı. Bu tehlikenin yenilebileceğine inanıyor. Ecevit, kendini aşarak buraya geldi. Şimdi kendini aşma sırası başkalarında.

- TİSK, fiyat artışlarına hükümetin seçim ekonomisi uygulamasının neden olduğunu kaydetti.
- İşadamları Talu'ya verdikleri muhtırada son günlerde "belirgin bir hal alan kredi kısıtlamasının önlenmesini istediler. Muhtırada ayrıca fiyatların arttığı bir dönemde tedavül hacminin ısrarla sabit tutulmasının işsizlik ve durgunluk yaratacağı belirtildi. Kaçakçılığın rekabetiyle ithalâtçıların iş yapamaz duruma geldikleri kaydedilerek acil önlem alınması istendi.
- Başbakan Talu "aşırı önlem ahlâksızlığı ve rüşveti arttırır" dedi.
- DPT para ve kredi sorumlusu Güngör Uras yayınladığı raporda piyasada para ve kredi darlığı iddialarının geçersiz olduğunu gösterdi. Ayrıca normalin üzerindeki fiyat artışlarının sermaye birikimini hızlandırdığını belirtti.
- Yüksek Denetleme Kurulu'nca yayınlanan raporda üretimde özel sektör gelişirken, kamu sektörünün gerilediği ortaya kondu. Kamu kesiminin gerileme nedenleri olarak özkaynak yetersizliği, borç ve alacak birikimleri ile hükümet müdahaleleri gösterildi.
- Türkiye'de ayda ortalama 1500 lira net gelire sahip ücretli veya memur yılda 8 bin lira vergi öderken, beyan usulüne göre vergi veren tüccar, sanayici ve nakliyatçı gibi mükellefler yılda ortalama 6 bin lira vergi ödüyor.
- Cezayir, Fas, İsrail, İspanya ve Tunus gibi AET üyesi olmayan ülkelere Türkiye'ye tanınandan daha fazla gümrük indirimi sağlandı. Bu gelişme üzerine toplanacak Türkiye-AET ortaklık konseyinde, AET'den Türkiye'ye verdiği tavizlerin arttırılmasının isteneceği açıklandı. Daha sonra imzalanan ticaret anlaşması ile elde edilen tavizlerin sanayieşmeyi engelleyecek, hızlı sanayileşmeyi sağlayacak nitelikte olduğu açıklandı. Ayrıca tarımsal ürün ihracında yeni tavizler elde edildiği belirtildi.

Dağılmış Sermaye

Günün konusu, hırçınlık. Temel endişe, sermayenin hırçınlaşıp hırçınlaşmayacağı. Bunu bir güç sorunu olarak ele almak gerek. Türkiye'nin sermayesi, siyasal sonuçlar elde edebilmek için ekonomik hırçınlıklar yapabilecek güçte mi? Cevap: Hayır.

Nedenleri, sırasıyla ve kısaca, şöyle. Bir kez, Türkiye'deki büyük özel sermaye önemli bir ölçüde krediye dayanıyor. Yerli ve yabancı bankacıların hazırladıkları "Banka Kredi Sisteminin Yeniden Düzenlenmesi" çalışmalarının bulguları ortada. Türkiye'deki özel sermaye, Batı Alman ve Amerikan benzerlerinden çok daha fazla kredi kullanıyor. Düşük kapasite ile çalışma, bilinçli stoklar bunun nedenleri arasında. Bu kadar çok fazla krediye dayanan özel firmalar uzun süre üretimi durduramaz.

İkincisi, Türkiye'de kâr etmek için üretim gerekli. Tabii her ülkede bu böyle. Ama Türkiye'nin durumu biraz farklı. Üretim yapan, üretimini ihraç eden, yüz kuruşluk ihracata karşılık otuz kuruşa kadar çıkan vergi iadesi alıyor. Vergi iadesi vazgeçilecek bir olanak değil. Vazgeçmemek için ise üretimi durdurmamak gerekli.

Üretimi durdurmamak için ise, yatırım yapmalı. Her yerde böyle ama Türkiye'nin yine farklılığı var. Ortalama olarak her yüz kuruşluk yatırımda, yatırım indirimi, gümrük bağışıklığı, taksitleme gibi, otuz dört kuruşa varan bir olanaktan yararlanma söz konusu. Yüz kuruşluk özel yatırımın otuz dört kuruşunun gerçek veya potansiyel vergiyi almama yoluyle kamuca sağlandığını düşünmek mümkün. Bundan yararlanmak için yatırım zorunlu. Yatırımın çeşidi, planla da belirtilmesine rağmen, pek önemli değil.

Dördüncüsü, özel sermayeyi, yönetecek bir kişinin çıkmaması ve bazı konularda kendi anlaşamamaları; Ege'nin ayrı bir havası, Çukurova'nın başka

bir özlemi var. Üstelik, sermayenin siyasal bakımdan en etkin olduğu son iki buçuk yıl içinde bazı anlaşmalar da bozuldu. Tekstilcilikte ünlü holdingler, metalciliğe el atar oldu. Çukurova, "büyük" İstanbul bölgesine doğru yatırım seferine çıktı. İstanbul da Çukurova'ya inerek karşılık verdi. Çukurova sermayesine, Çukurova dar gelmeye başladı. Japon sermayesine, Japonya'nın dar gelmesi gibi. Japonya Batıya; Çukurova Kuzeye. Bir yerde birleşmek durumundalar. İlk işbirliği anlaşmaları yapılmak üzere.

Sürtüşmeleri örneklemede yarar olabilir. Yalnız örneklere, olduklarından daha büyük bir anlam vermemek şartıyle. 12 Mart'ın indirdiği hükümetin Maliye Bakanı Mesut Erez. Kurduğu ilk hükümetin Maliye Bakanı ise Sait Naci Ergin. Erez, bakan oluncaya dek Akbank Grubu ile danışmanlık ilişkisinde. Ergin, bakan oluncaya dek Yapı Kredi'nin yönetim kurulu üyesi.

12 Mart'ın düşürdüğü sanayi bakanı, Çukurova Milletvekili Selâhattin Kılıç. Getirdiği ise eski plancı Çilingiroğlu. Şimdilik, Çilingiroğlu'nun bağımsız olduğunu söylemek mümkün. Belki bu yüzden 11'lerin en tereddütlü bakanı oldu. Bakanlığı boyunca 11'lerle birlikte yaptığı tek hareketi istifasıydı. Bunun dışında her konuda ayrı düştü. Yerine yine Erez geldi. Demirel kabinesinden Erim kabinesine girebilen kimse.

Yalnız Sezar'ın hakkını Sezar'a vermeli. Erez'in bakanlığı sırasında ilişkili olduğu grubun lehine bir eylemi duyulmadı. Duyulanlar, poliüretan, izocam konularında, Ortakpazar'dan taviz sağlanması sorununda diretmiş olduğu. Şimdilik bu diretmelerin, İstanbul'un başını ağrıttığını söylemek yeter. İsteyen, bunlarla Erez'in milletvekili olamayışı arasında bağ kurabilir.

Erez gitti. Bayar geldi. Bayar, büyük İstanbul sanayi bölgesinin bir parçası olan Sakarya'dan milletvekili. Bayar gidince kim gelecek? MSP'li bir koalisyonda, sanayi bakanlığına MSP'nin istekli olduğu biliniyor. MSP, "Anadolu" sermayesinden yana olmakla ün yapmış. Yalnız, yine bilinen MSP'nin müstakbel sanayi bakanının adı. TPAO eski genel müdürü Korkut Özal'ın MSP içinde, bu koltuğun rakipsiz adayı olduğu bildiriliyor. Özal, milletvekili olmadan önce İstanbul'daki Türkiye'nin en büyük iş adamlarını biraraya getiren işadamları ve sanayiciler derneğinin yüksek maaşlı bir yöneticisiydi. "Müslüman kardeşler" ile büyük sermayenin bir kesimi arasındaki ilişki konusunda, şimdilik bu kadarı yeterli.

Sermayenin dağınıklığı ve gücü uzun bir ekonomik hırçınlığı olanaksız kılıyor. Peki, başka tür hırçınlıklar? Örneğin işçi sendikalarının ileri sürülmesi? Burada da cevap için ayrıntıya inmek gerekli. DİSK'in ne tabanı, ne de tavanı böyle bir denemeye yatkın. En güç koşullar altında bile üyelerinin ekonomik haklarını savunmuş, üstelik çekici siyasal tuzaklardan uzak durabilmiş bir örgüt.

Türk-İş'e gelince. Taban ve tavan birbirinden ayrı. Tabanın, temelde, DİSK'in tabanından çok farklı olduğunu düşünmek için bir neden yok. Tavanda ise Genel Başkan, çoktan çıkmış bir yasa için genel grev önerisini ileri sürdü. Genel Sekreter ise, 10 Kasım'da "Sağ" koalisyon düşüncesine karşı çıktı. AP'yi ayırıp, DP'yi hedef alarak. Bir de en sert eleştirilerini MSP'ye, MSP'nin koalisyona girme olasılığına yöneltti. Böylece, Genel Sekretere göre, koalisyona girebilecek iki parti kaldı: CHP ve AP.

Geriye siyasal hırçınlık kalıyor. Seçimden beri, her türlüsü denendi. Neden mi? Sadece bir CHP-AP koalisyonunun koşullarını hazırlamak için. Böylece bir taşla iki kuş vurmanın hesabı yapılıyor. Kuşun biri, AP'li bir hükümetle eski düzenin devam ettirilmesi. Diğeri ise CHP'nin bitirilmesi. CHP'nin gelecek seçimlerdeki iktidar şansını ortadan kaldırmak için bulunacak en geçerli formül. Halk Partisi'ni AP ile hükümete koşmak.

Bu zorlamalar karşısında, CHP'ye açık olan almaşıklar neler? Birincisi, muhalefette kalmak. CHP'nin en çok kazançlı, rejimin en çok kayıplı çıkacağı yol, bu. İkincisi, MSP'nin milletvekillerinin yarısına güvenebileceği hesabiyle, bir koalisyon oluşturmak. CHP, MSP ve de rejim için en kazançlı yol. Üçüncüsü, azınlık hükümeti. Bu denemeden ne CHP, ne de rejim bir şey kaybeder, Dördüncüsü ise CHP-AP koalisyonu. Bundan kaybedecek olan CHP. Ama kazanacak olan da rejim değil. Rejimin bir kaç yıl sürecek kadar uzun bir dönemdeki kazancı, demokratik bir partinin güçlü ve umut kırıklığı yaratmayan varlığıyla mümkün. CHP-AP koalisyonuyla bunu sağlamak çok, ama çok zor.

- Mark'ın değerinin yüzde 5,5 artması nedeniyle yapılacak ithalâtın daha pahalı hale geleceği açıklandı.
- Sermayesi 100-150 milyon arasında değişen bazı firmalar fiyat artışları nedeniyle iflâs etti.
- SSK'nın 1,5 milyar lirayı bulan prim alacaklarının işverenlerden tahsil edilmediği belirlendi.
- Kontenjan senatörü Ö. Derbil'in DGM yasasının iptali için hazırladığı başvuruyu Tabii Senatörler ve CHP'li parlamenterler imzaladı. Derbil daha sonra Anayasa Mahkemesi'ne başvurdu.
- Af önerisinin Meclis'te görüşülmesi AP ve CGP'liler tarafından engellendi.
- Toprak ve Tarım Reformu Tasarısı yasalaştı.
- Ecevit dokunulmazlığının kaldırılması için Meclis Başkanlığı'na başvurdu.

- NATO Genel Sekreteri J. Luns ABD'nin Avrupa'dan çekilmesinin Avrupa'yı çökerteceğini belirtti.
- Korutürk "5 yıllık planların değişen hükümetlerle birlikte değiştirilmesi büyük sakıncalar taşır" dedi.
- Nixon-Brejnev doruk toplantısı yapıldı. 1974 yılında yeni bir görüşme için karar alındı.

7 Temmuz - 27 Temmuz

- Emisyon hacmi 15 günde 2 milyar lira, mevduat hacminin ise yalnızca 90 milyon lira arttığı belirlendi. Artışın 1 milyar liradan fazlası Hazine ödemelerinin finansmanı için kullanıldı. Tarım ürünlerinin desteklenmesi için emisyon hacmindeki artışın sürmesi ve fiyat artışlarının hızlanması bekleniyor.
- Otomotiv sanayiinde ilk grev Tofaş'ta başladı.
- Bedelsiz oto ithalâtı kararı yürürlüğe girdi.

Ekonominin Öksüz Çocukları

Konu, kamu girişimleri. Ekonominin öksüz çocukları. Şimdi, yeni bütçe, bütçenin eki olan ekonomik rapor ve yeni yıllık program açıklanacak. Bunlarda, kamu girişimlerinin açıkları sergilenecek. Bundan sonra, görün gürültüyü. Kamu girişimlerinin verimsiz çalıştığı, halkın sırtına yük olduğu tekerlemeleri tekrar tekrar piyasaya sürülecek.

Neden kamu girişimleri açık veriyor? Örneğin, Sümerbank'ın şimdiden hesaplanan finansman açığı neden 2,5 milyar lira? Cevabın bir bölüğü şöyle: "Bir örnek: Sümerbank'ın 16 liraya satışa çıkardığı basma, 60 liradan değer bulup, satılıyor bugün. Devlet fabrikaları 16 liraya çıkarır ve zarar ederken, özel fabrikalar, pamuk ve diğer hammadde pahalanınca 60 liradan değerlendiriyor. Sonra aracı denklemi kuruluyor ve Sümerbank mamulü de 60 liraya gidiyor." Tırnak içindeki sözlerin bütünü, ne eksik, ne fazla, iktidardaki AP-CGP azınlık hükümetinin AP'li Sanayi Bakanı Bayar'a ait. Nuri Bayar'ın, gazeteci Cüneyt Arcayürek'e açıklamalarından. Aynı açıklamalarda, şu ilginç değerlendirme de yer almış: "Piyasada bir malın iki fiyatı varsa, bu ikisi arasındaki farktan tüketici, yani halk değil, aracı kazanır."

Bu açıklamaların, "hafızaları nisyan ile malûl" okuyucuların, AP'nin de "açık yürekli" Bakanları olduğunu düşünmesi mümkün. Ama biraz durup, hatırlamalı. Seçimlerden önce, hammadde fiyatlarında bilinen artışlar olduğunda Sümerbank'ın zam taleplerini "ben Sümerbank'a zam yaptırmam" diye beyanatlar vererek durduran yine AP'li Nuri Bayar değil mi? Öyleyse bu ne perhiz, bu ne lahana turşusu? Hem sorumlu bir Bakan olarak Sümerbank'ın 60 liradan satabileceği ürünlerini 16 liradan, aracıların, spekülatörlerin ve hattâ sanayicilerin kapatmasına göz yumacaksınız; hem de bütün bu süreç tamamlandıktan sonra, bundan aracılar kazançlı çıkar diyeceksiniz. Hem Karabük'ün 280 kuruştan sattığı yassı ve hadde mamullerinin piyasada 510 kuruştan satılmasına göz yumacaksınız, ucuzken ithalâtı önleyeceksiniz; hem kiloda 250 kuruşu spekülatörlere vereceksiniz, hem de kamu girişimleri verimsiz diye devlet radyoları dahil her şeyi kullanacaksınız. Dünyanın her tarafında satılan yayınları okuduğu, okuttuğu için sanık avına çıkanları gerçekten ilgilendirmesi gereken bir durum.

Kamu girişimleri, oldum olası, bu ekonominin öksüz çocuğu muamelesi gördü. Halkın ödediği vergilerle kurulan bu girişimler değer yarattı. Fakat yarattıkları değerler, izlenen fiyat politikasıyla, özel ellere aktı. Pahalı alıp ucuz satmak zorunda bırakıldı. Dolayısiyle açık verdi. Açıkları ise yine vergiler yoluyla veya işçi, köylü ve dar gelirliler bakımından bir vergiden farkı olmayan enflasyon yoluyla yine yoksul halka ödetildi.

Kamu girişimciliği, kapitalist ekonominin tipik "perhiz ve lahana turşusu" politikasına kurban edildi. Perhizi, vergileriyle bu girişimlerin sahibi olan halk yaptı. Lahana turşusunu ise başkaları yedi.

Ama bu politika, Türkiye ekonomi tarihinde, hiçbir zaman son iki buçuk yıllık dönemde olduğu kadar sorumsuzca ve yoğun bir şekilde uygulanmadı. Bütün fiyatlar artarken kamu girişimleri ürünlerinin fiyatlarını, sadece onların fiyatlarını dondurmanın, ucuzluk yaratmayacağını bilmek için iktisatçı olmak gerekli değil. Bütün fiyatlar artarken, kamu girişimleri ürünlerinin fiyatlarını sabit tutarak ucuzluk sağlamak için, bu ürünlerin fabrika kapısından son kullanıcıya kadar dağıtımını etkin bir biçimde denetleyecek bir örgüt şart. Bu yapılmadıkça, aradaki fiyat farkından halk değil, özel ekonomi yararlanır.

Şimdi gelin, şekere zam yapın. Bundan kim kazançlı çıkar? Elinde şeker stoku bulunanlar. Şimdi gelin, Sümerbank ürünlerine zam yapın. Kazançlı çıkacak olan tekstil stokçuları. Çimentoya, kâğıda zam yapın. Kârlı çıkacak, kârları artacak olanlar belli. Belli olan, bir de kamu girişimlerinin açıkları. Kamu girişimlerinin açıklarıyle, söz konusu kâr ve kazançlar arasında doğrudan bir ilişki var.

Gecikmiş zam, spekülatörleri kazandırır. Bu doğru. Ama, düğün alayı gibi şatafatlı törenlerle yapılan zamlar yeni spekülatörler yaratır. Şimdi, fiyat kontrol komitesinin eylemleriyle, yapılmakta olan bu. Hergün gazete haberleriyle zam yapılmaz. Zam, hoş bir şey değil. Fakat zorunluluk haline geldiğinde, Petkim'in yaptığı biçimde uygulanır. Sorumlu davranış bunu gerektirir. Çünkü, bir kere zam haberi çıkınca, o ürün kârlı stok listeleri arasına girer.

Sonradan gelen zamdan, zammı yapan girişimin elde edebileceği gelir stokçuların eline geçmiştir bile.

Sorumluluğun en az ölçüde var olduğu zamanlarda, zamlar böyle yapıldı. İlgili bakanlar, öğle ajansında zammı kesinlikle yalanlar. Aynı zamanda, en küçük yerdeki mülkî âmire, şifreyle zam bildirilir. En küçük satıcıdaki şeker, sigara ve ne varsa tesbit edilir. Ve ancak bu tesbitler yapıldıktan sonra zam açıklanır. Bakan yalancı çıkar. Fakat asgarî sorumluluk bunu gerektirir.

Zamlar habersiz yapılır, sessiz yapılır. Ecevit Başbakan olacak diye Petkim zammını durduran, Demirel'e gün doğunca zammı gündeme alan, Demirel'in şansı dönünce ne yapacağını şaşıran fiyat kontrol komitesi, bunu bilmeli. Bilmiyorlarsa ve içlerinde nezle olanlar varsa, kullandıkları nezle mendilinin fiyatına baksınlar. Son günlerde yapılmış bir değişiklik yok mu? Özel kesim zammı o kadar sessiz yapıyor ki, komitenin bile haberi olmuyor.

- DPT'nin hükümete sunduğu raporda destekleme alım fiyatlarının bir yıl önce ilânı önerildi. Aynı raporda tüm destekleme alımlarının üreticilerin katılımıyla oluşacak bir holding tarafından yönetilmesinin yararlı olacağı belirtildi.
- CHP-DGM, Dernekler, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri, Sıkıyönetim ve Millî Eğitim Temel Yasalarının iptali için Anayasa Mahkemesi'ne başvuruyor. Ayrıca CHP'nin sıkıyönetimsiz seçim kararından vazgeçmeyeceği açıklandı.

Mahalli Seçimler ve AP'yi Kurtarma Operasyonu

14 Ekim seçimleriyle birlikte operasyonlar dizisinin biteceği sanıldı. Bir türü bitti, bir yenisi sahneye kondu. Seçimden beri sahnede olan AP'ni kurtarma operasyonu. Operasyonun bir tek başarı koşulu var. CHP'sini AP ile koalisyona zorlamak. Bütün zorlamalar, CHP'nin koalisyon kurmasını önlemeye çalışılması, "sağ" koalisyon denemelerinin başarısızlığının nedeni hep aynı.

Türlü oyunlarla sürdürülen operasyonun kaderi, mahallî seçimlerin sonucuna geldi dayandı. Böylece mahallî seçimler, ilk kez ulusal iktidarı etkileyecek bir nitelik kazandı. Şimdiye dek ulusal iktidardan etkilenen, mahallî kişilik ve nüfuz ağırlıklarıyla renklenen bu seçimler, 9 Aralık'ta ulusal iktidarın biçimlenmesine yardımcı olacak. Önceki yerel seçimlerden ayrılığı ve önemi burada.

CHP-AP koalisyonunu zorlamanın ekonomik gerekçesini anlamak için dünyadaki sosyal demokrat iktidar denemelerini hatırlamak gerekli. İngiliz İşçi Partisi veya Batı Alman Sosyal Demokrat iktidarı gibi, nesnel olarak bunlar ne zaman iktidar oluyor? Ekonomideki dengesizlikler büyüdüğü, kapitalist ekonominin öncelikli sorunun birikim değil de pazar sorunu olduğu zaman. Birikim sorunu ön plana çıkınca, Muhafazakârlar veya Hıristiyan Demokratlar iktidarda. Ücretleri kısıp, kârları arttırarak görevlerini yerine getiriyorlar. Dengesizlikler ortaya çıkınca, pazarı genişletmek gerekince görev sosyal demokratlara. Biraz ücretleri artırıp, ekonomide dengesizlikleri kısa süre için giderici düzenlemelerle bunlar da kendinden bekleneni yapıyor.

Türkiye'de özellikle son iki buçuk yıl içinde birikim cephesinde önemli adımlar atıldı. Ekonomik politika gerçek ücretleri düşürücü, gerçek kârları artırıcı yönde çalıştı. Dengesizlikler yeni boyutlar kazandı; pazar sorunu öncelik kazandı. Bir sosyal demokrat iktidara gerek var. Ama Türkiye'de yok. Türkiye'de var olan sosyal demokrat olma yolunda ilerleyen bir Halk Partisi. Yalnız bugünkü Halk Partisi, tam anlamıyla sosyal demokrat olmasa bile, özellikle tekelci çevrelere güven vermiyor. Bunun nedeni ise şu: Halk Partisi, Batı'daki sosyal demokrat partilerden farklı olarak tekelci sermayenin örgütsel ve ideolojik baskısı altına alınamamış durumda. Bu yüzden, Halk Partisi'ni iktidara getirirken sermayenin has partisi AP'ni de yanına katmak zorunlu görülüyor.

Halk Partisi ile koalisyon, AP'nin parti çıkarları açısından da gerekli. Son iki buçuk yılın geniş halk kütlelerine kapalı siyasal çalkantılarının bir tek anlamı olmalı. Tekelci sermayenin iktidarın birinci ortağı olma çabası. Bu çabayı geçer akçe sayan AP, bütün gücüyle tekelci sermayenin isteklerinden yana bir tutum aldı. Özünü açığa vurdu. Ama, halk kütlelerine kapatılmış bir siyasal çerçeve içinde geçerli olan bu girişim, 14 Ekim'de gerekli tepkisini gördü. Dolayisiyle AP için tekelci sermayeyle bu denli iç içe görünmenin politik sınırları belli oldu. Halk Partisi ile kurulacak bir koalisyon bu koalisyonun tekelci sermayenin nesnel çıkarlarının elverdiği ölçüde yapabilecekleri, AP'nin tekelci imajında bulanıklıklar yaratabilecek...

Hesaplara göre kazanç hanesi bununla kapanmıyor. CHP-AP koalisyonu yanlısı kalemlerin Halk Partisi'nden, liderinden tatlı-sert bir üslûpla ısrarla istedikleri hesabın ne olduğunu açığa vuruyor. Hesap basit. CHP'nin 14 Ekim başarısı da AP'ne hayır demesi de bütünüyle solcuların marifeti. Solcular destekledi, Halk Partisi kazandı. Solcular istedi, Halk Partisi hayır dedi. Hesaba göre, CHP-AP koalisyonunda Halk Partisi vaadlerini ve kendisine bağlanan umutları yerine getiremeyeceği için solcuların desteğinden yoksun kalacak.

CHP-AP koalisyonu yanlıları, adeta tatlı-sert bir üslûp içinde Ecevit'e yalvarıyorlar. Kendi solundan gelen desteği reddetmesi için. Ecevit, bu konuda neler yapabilir. Çünkü bunlar, Halk Partisi'nde değil.

Solcuların görüşlerini de açıklamalarına imkân vereceği için demokrasiyi savunmaktan vazgeçebilir mi? Vazgeçerse şimdiye kadar sürdürdüğü çabalar havada kalır. Solcular da hapisten çıkacak diye göstermelik bir afla yetinebilir mi? Yetinirse, solculukla ilgisi olmayan, fakat etkinliği belli Barolar Birliği gibi demokrat kuruluşların desteğinden uzak kalır. Solcular da istiyor diye fiyat artışlarını durdurmaktan vazgeçebilir mi? Vazgeçerse, büyük halk kitlelerinin oyları ilk seçimde başka yerlere kaymaya başlar. Ama AP ile yapılacak bir koalisyonla bütün bunlar sağlanabilir. Yavaş yavaş CHP belli ve dar bir oy yüzdesi içinde yalnızlığa mahkûm olur.

İstenen de zaten bu. Bir yandan herşeyi hazır "sağ" hükümeti kurmamanın; diğer yandan her türlü oyunu geçerli sayarak Halk Partisi'ne hükümet kurdurmamanın gerekçesi bu. Bu gerekçenin şimdiye kadar başarısızlıkla karşılaşmamasında, son yılların politik olaylarını etkilemiş bazı sorumluların kişisel sorunlariyle Türkiye'nin sorunlarını karıştırmalarının da rolü oldu.

Mahallî seçimlerin sonuçları, AP'ni kurtarma operasyonunun da sonu olabilir. Bu yüzden, Halk Partisi'nin dışında, Halk Partisi'nin solunda, yürekleri demokrat ve ileri Türkiye tutkusuyla dolu olanlara yeni görevler var. Şu anda Halk Partisi'nin alacağı oylarda somutlaşan demokratik özlemlere yeni güç kazandırmak. Halk Partisi'nin alacağı oyları arttırmaya çalışarak. AP'ni kurtarma operasyonunu boşa çıkarmak için.

- AP, Korutürk'ün iki yasayı veto etmesini eleştirdi.
- 4 Bakanın direnmesi yüzünden işçi-memur ayrımı sorunu çözülemiyor.
- Türk-İş Genel Başkanı S. Demirsoy, işçi-memur ayrımının çözülmemesi durumunda genel greve gideceklerini tekrarladı.

Almanya'ya Üzüntülerle

Batı Almanya'ya üzüntüler bildirildi. Tehditler esirgenmedi. Biz de Almanya'dan makina almayız, dendi. Fare dağa küsmüş, dağın haberi olmamış. Batı Almanya'nın kararını gözden geçirmesi istendi. Bize de bu yapılır mı, yollu yakınmalar. Sanki Almanya, Türkiye'nin bir eyaleti. Ya da Türkiye Almanya'nın. Bir Brandt Hükümetinin istifası istenmedi.

Fakat tepkilerin en ilginci, İş ve İşçi Bulma Kurumu Genel Müdürü'nden geldi. Genel Müdür, Batı Almanya'nın kararını "politik" olarak niteledi. Gazeteler de bu değerlendirmeyi ilginç buldular. Herkesin görebileceği biçimde yayınladılar.

Şimdi siz, Ankara'daki Alman Elçiliği üyelerinin karşılaştığı zorluğu düşünün. Bu değerlendirmeyi nasıl Almanca'ya çevirecekler? Brandt'a veya yardımcılarına nasıl anlatacaklar? Gerçekten Brandt'ın da, yardımcılarının da anlaması zor. Bir parti lideri, bir hükümet başkanının, almış olduğu kararın politik bir nitelik taşımasından daha normal ne olabilir? Politika o kadar kötü mü? Politika o kadar kolay mı?

Brandt'a anlatmak için her halde Almanya'nın Türkiye masası yetkilileri, Türkiye'de politikadan hazetmeyen kesimlerin bulunduğundan söz edecekler. Bu nedenle arada bir "partilerüstü" hükümetler kurulduğunu bildirecekler. Bu nedenle Türkiye'de bir eylem veya kararı "politik" olarak nitelemekte söz konusu kararın çürütüldüğüne inanıldığından söz edecekler. Her halde Brandt, anlamakta güçlük çekecek. Tatmin etmek için cevap verecekler. Siz bakmayın bu "Türk usulüne" diyecekler. Partilerüstü diye başlar, bazı partilerin altına düşer, şeklinde açıklamalar yapacaklar.

Batı Almanya'nın kararı politik olmasına politik. Bir kararın, politik olması, mutlaka onun değersiz olduğu anlamına gelmez. Ekonomik eğilimleri, teknik gereksinmeleri gözeten politik kararlar, söz konusu ülke için en değerli kararlardır. Bunların, başka ülkelerin ekonomik çıkarlarına ters düşmesi ayrı bir sorun. Batı Almanya'nın bir karar alırken kendinden önce Türkiye'nin ekonomik çıkarlarını düşünmesi için hiçbir mecburiyeti yok. Böylesi iyimserlik nereden doğuyor?

Bu sayfada Batı Almanya'nın almış olduğu kararın ekonomik ve teknolojik dayanakları var. Dayanakların birincil kaynağı Batı Alman yayınları. Bunları bulmak da pek zor değil. Lisan bilmek yeter. Çalışma Bakanlığı'nda lisan bilen yok mu? Varsa, işçi ithalinin kısıtlanması kararını neden sürpriz olarak değerlendirdiklerini anlamak gerçekten zor.

Batı Almanya'nın sorunu açık. Uluslararası rekabet gücünü ve ekonomik canlılığını sürdürebilmek için, sermayenin organik bileşimini yükseltmek zorunda. Başka deyişle, işçi başına kullanılan sermaye miktarını hızla arttıracak yatırımlar gerekli. Bozuk gelir bölüşümünde, işçilerin ücretlerini arttırmak ürettiği ürünlerin fiyatlarının hızla yükselmesine yol açıyor. Bu nedenle, başlamış olan "mucize"nin, Batı Almanya'nın uluslararası ekonomideki yerinin sürdürülebilmesi için toplam işgücü talebini azaltıcı yatırımlar gerekli.

Batı Almanya için böylesi bir zorunluluk 1970 yılından beri gündemde. 1960'larda yapılan devalüasyonlar Alman ekonomisinin enflasyon ithalini önleyemedi. Fiyatlar arttı. Alman sendika liderleri, birinci savaştan sonra takındıkları uysal ve disiplinli politikadan ayrılmadılar. Ama tabanda, sendika liderlerini de sosyal demokrat iktidarı da tehdit eden patlamalar oldu. Ücretler arttı. Gelir bölüşümü dü-

zelmedi. Fakat Alman ürünlerinin fiyatlarını yükseltecek kadar ücret artışı oldu. Ücret artışının etkisini azaltmak için, işgücü talebini daraltmak zorunlu hale geldi.

Batı Almanya, bir plansız ekonomi. Plansız ekonomide doğrular, deneme ve yanılma ile bulunur. Zahmetli bir yol. Ayrıca uzun bir yol. Bu yüzden politikanın sonuçlarının hemen kendisini göstereceğini sanmamak gerekli. Almanlar da böyle düşünüyor, olmalı. Bu yüzden başka politikalar da oluşturmaya başladılar.

İkinci tür politika için Japon "Modeli" hatırlanmalı. Japonya'da büyük işletmeler yanında küçük işletmeler var. Bunlar bütünüyle büyük işletmelerin kontrolü altında. Ekonomik bunalım anlarında büyük işletmelere tampon işlevini görürler. İşleri azaltırlar. Düşük ücretlerle çalışırlar. Daha doğrusu, bu bireysel küçük işletme sahiplerinin kazancı, düşük ücretlerden yüksek değil.

Batı Almanya endüstrileşirken ortada bir Japon örneği yoktu. Almanlar hesabına büyük şanssızlık. Ama tarih zıtlıklarla dolu. Batı Almanya'ya işçi ihracı, bu yitirilmiş şansı yeniden yarattı. Almanya'nın Japonya'sı yok. Fakat Türkiye, neden Almanya'nın yarı Japonya'sı olmasın? Alman ekonomisini tamamlayıcı, büyük Alman işletmelerinin kontrolünde, onlara servis yapan küçük işletmeler neden Türkiye'de kurulmasın? Batı Almanya ile Türkiye arasında imzalanan anlaşmanın amacı bu.

Bu anlaşma 1972'nin sonunda imzalandı. Anlaşmada, Türkiye'de iş kuracak işçilerin yetiştirilmesi için uygulanacak programın iki ülkenin ihtiyaçlarına göre düzenleneceği açık açık yazıldı. Almanlar, programın kontrolünü elden çıkarmamak için her türlü yolu denediler. Başarılı oldular. Batı Almanya'nın almış olduğu son kararı politik olarak niteleyenler, bu düpedüz "politik" anlaşmayı da mı okumadılar? Okusalardı, sürprizle karşılaşmazlardı.

- Sıkıyönetim Ankara ve İstanbul'da iki ay uzatıldı. Birleşimde Ecevit'e söz verilmemesi nedeniyle CHP'liler Meclis'i terketti.
- Barolar Birliği Başkanı F. Erem, Üniversiteler Yasasını protesto için, kürsüsünden istifa etti.

28 Temmuz - 3 Ağustos

- Ecevit döviz bolluğunun yanlış yerlere kanalize edildiğini belirtti.

İktidarı Almak ve Kurmak

İktidarı almak, tutmak ve kurmak. Herbiri ayrı ayrı düşünülmesi gerekli sorunlar. İktidar alınır, tutulamaz; tutulur, kurulamaz. Hiç alınmayabilir de. Ya da hem alınır, hem tutulur, hem de kurulur. Hepsi, ekonomideki üretici güçlerle toplumdaki ilerici güçlerin gelişmişlik ve örgütsel düzeyine bağlı.

Bugün için Amerika'da ilerici bir partinin iktidarı alması oldukça zor. Sermaye, toplumun her kesimine egemen. İşçi örgütleri bile elinde. Ama Amerika'da iktidara gelecek bir ilerici partinin kendi düzenini kurması çok kolay. Çünkü ekonomik yapıya, büyük işletmeler ve bunların tekelleri hâkim. Büyük işletmelerin olduğu bir ekonomide hem işletmeleri, hem de ekonomik yapının bütününü kontrol etmek işten bile değil. Tabiî kontrol etmek ve akılcı bir yönetim getirilmek istenirse.

İktidarı alma ve tutma konusunda Amerika bir örnek ise Yunanistan diğeri. 1960'ların ortasına doğru ne gelişmişlik düzeyi, ne de örgütsel yapı ilerici bir iktidara elverişli. Ama Karamanlis'in, Yunan oligarşisiyle büyük sermayesinin çıkarlarını gözeten sağ partisinin de, seçimlere dayanan iktidarının sonu gelmiş durumda. En iyimser bir yorumla popülizme yaklaşan ihtiyar Papandreu'ya iktidar yolu açılıyor. Papandreu seçimle iktidara gelir. Ama iktidarı tutamaz. Önce daha radikal olma zorunluluğunu gören genç Papandreu ile yaşlı Papandreu birbirine düşürülür. Sonra Papandreuların merkezci Merkez Birliği Partisi bölünür. Sağ, tekrar iktidarda. İktidarlarını sürdürebilecekler mi? 1967 baharında bütün gözlemciler, yapılacak seçimlerin Papandreuları iktidara getireceğinden emin. Öyleyse seçime ne gerek var? 1970'in sonunda Türkiye'de bir seçim yapılmış olsaydı sonuç ne olurdu? Sermayenin partisi AP, iktidarda kalır mıydı? Şu anda 1970 sonu için ileri sürülebilecek düşüncelerin doğruluğunu da, yanlışlığını da göstermek olanağı yok. Ama son iki seçimin ortaya koyduğu bazı gerçekler inkâr edilemez. Bir kez, 1970 başındaki AP içindeki bölünmenin hiç de "kişisel" olmadığı ortaya çıktı. DP'nin ilk seçimde aldığı oylar, bölünmenin ekonomik ve toplumsal nedenleri olduğunu ortaya koydu. AP, tekelci sermaye ile orta sermaye arasında ikiye ayrıldı. Sermayenin partisi, biri büyük; diğeri küçük olmak üzere iki oldu.

Arınan ve ilerici nitelikler kazanan Halk Partisi ise, birbirini aşan iki seçim başarısı kazandı. Şimdi Türkiye'nin birinci partisi, halkçılığını geçerli temellere oturtma yolundaki Halk Partisi. Büyük sermayenin partisi ikinci plana düşmüş durumda.

Artık Türkiye'de büyük sermayenin seçime dayalı iktidarının sonunun gelmiş olduğu apaçık. Buna rağmen, halkçı CHP'ye iktidar verilmek istenmedi. Demokrasinin özü de sözü de, Halk Partisi'nin iktidar olmasını kolaylaştırmayı gerektirirken bu yola gidilmedi. Demokrasinin sözüne uygun olarak girişilen ilk denemenin başarısızlığı ile yetinildi.

Son iki ayın gelişmeleri, demokrasinin özünü ve sözünü yeteri ölçüde sindirememiş olanların, AP'nin sınırlarını aşmış olduğunu ortaya çıkardı. Demokrasinin biçimsel gereklerini yerine getirme-

nin şart; fakat, yeterli olmadığını gösterdi. Hele, mekanik iktisatçı ve istatistikçilerin hiçbir değerlendirmeye ihtiyaç duymaksızın kullandıkları yüzde hesaplarının, demokratik süreç içine de sokulması büyük bir şanssızlık oldu. Yerel seçimlerde Halk Partisi'nin yüzde cinsinden başarısını artırması üzerine bu tür hesapların geri plana atılması bir bakıma umut verici, bir bakıma da kırıcı.

Bir toplumun hayatında yüzdelerden çok, yüzdelerdeki değişme yön ve eğilimi önemli. Toplumun ne istediği, nereye yöneldiğinin en geçerli göstergeleri, Mustafa Kemal ile İsmet Paşa'nın güçlerinin önemli kaynaklarından biri, eğilimleri görebilmeleri. Atatürk, Çankaya'dan, toplum içindeki, ekonomideki eğilimleri görebildiği için Serbest Fırka denemesini ortaya attı. Bunları, belli bir yöne kanalize etmek üzere. Serbest Fırka'nın İzmir'de gördüğü ilgi, Atatürk'ün gözlemlerinin ne kadar keskin olduğunu belgeledi. Serbest Fırka kapatıldı.

İsmet Paşa da sermayenin o zamanki bölümlerini sezdi. Sermayenin bir partiye sığmadığını anladı. Demokrat Parti'nin kuruluşunu kolaylaştırdı. Kütlelerin sıkıntılarını yeni örgütlerde toplanması olanağını yarattı.

Çok mu güçlüydüler? Hiç de değil. Atatürk, çok istediğinden hiç kuşku duyulmaması gereken toprak reformunu yapamadı. Lozan'da kapıları kapatmaya çalıştığı, sonra artıklarını kovmak için mücadele verdiği yabancı sermayeye kapıları yine İsmet Paşa açtı. Gelişen ve büyüyen iç sermaye dışarıya açılmak isteyince.

Şimdi sermayenin büyük çoğunluğu, çengel atamadığı Halk Partisi'ne iktidarı vermek istemiyor. Demokratik özün yeterli ölçüde sindirilmemiş olmasının CHP'nin iktidarı almasını güçleştirdiği açık. Yeni bir seçimin, yüzdeleri değiştirerek bir engeli daha ortadan kaldırması mümkün. Ama yeni engellerle karşılaşılmayacağı belli değil. Bu nedenle, seçimlerle birlikte demokratik etkinliği yaygınlaştırma zorunluluğu var. Tabii iktidara gelmek için. İktidarı tutma ve kurmanın sorunları ise ayrı.

- Ticaret Bakanı A. Türkel, ihracatın 1973 yılı sonunda 1 milyar dolara ulaşacağını açıkladı.
- Pamuklu ürünlerdeki fiyat artısı yüzde 15'e ulaştı.
- Otomotiv sektöründe işveren lokavt uygulamaya başladı. Tofaş, Renault, SKT, Mako, Coşkunöz, Karsan, Arçelik, Gentaş'ta lokavt uygulamaya kondu. Bunun üzerine Tofaş önünde toplanan 6000 işçi kararı protesto etti.
- Ecevit, iktidara gelmeleri halinde üniversite giriş sınavını kaldıracaklarını açıkladı.

4 Ağustos - 10 Ağustos

- Ecevit, lokavt hakkının dünyanın hiçbir ülkesinde Türkiye'de olduğu kadar kötüye kullanılmadığını belirtti.
- Bursa'daki grev ve lokavt uygulamaları büyük yankı uyandırdı. Bursa'da lokavtı protesto mitingine 20 bini aşkın işçi katıldı.
- Türk-İş Genel Sekreteri H. Tunç, lokavtların sürmesi halinde genel greve gideceklerini belirtti. Tunç, Başbakan Talu ile yaptığı görüşmeden sonra da, hükümetin işverene sempati duyduğunu açıkladı.
- Ülke düzeyinde 30 bin işçi ile işveren arasında uyuşmazlık olduğu belirtildi. Bunların arasında TPAO, Erdemir gibi büyük kamu işyerleri de var.
- DPT hazırladığı bir raporda 1974 yılını kritik yıl ilân etti ve istikrar programı önerdi.
- Oto lâstiği ithalâtını arttırmak için gümrük vergisi oranı yüzde 1'e indirildi.

11 Ağustos -17 Ağustos

- Otomotiv alanındaki grev ve lokavtlar sürüyor. TMGT Genel Başkanı E. Ünsal arabuluculuk önerdi. Petrol-İş Sendikası, tüm sendikalara 24 saatlik genel grev önerdi.
- İstanbul Sanayi Odası Başkanı E. Soysal, Bursa'daki grev ve lokavtta, tarafların gerçekleri yansıtmadıklarını açıkladı.
- Seka'da toplu sözleşme görüşmelerinde anlaşma olmadı.
- Haziran ve Temmuz aylarında hububat ve ürünleri fiyatlarında yüzde 25 artış kaydedildiği belirlendi. Bayındırlık Bakanı N. Ok'un DPT'nin Polatlı'da kurulmasına karar verdiği takım tezgâhları sanayiinin Çankırı'ya nakli için baskı yaptığı açıklandı.
- Demir fiyatının tonuna 450-900 lira zam yapıldı.
- Seyitömer linyit santralının zamanında bitirilmemesi 400 milyon kwh enerji açığına neden oldu.

17 Ağustos - 24 Ağustos

- Bakanlar Kurulu, işçi-memur ayrımı sorununu karara bağladı. Bir hizmet akdi ile ücretli çalışanlarla, yapmış olduğu işte bedenî çabası, fikrî çabasına ağır basanların işçi sayılacakları açıklandı.
- ABD ve Kanada dışındaki ülkelere dolar karşılığı ihracat yasaklandı. Diğer ülkelere yapıla-

cak ihracatta, dolar dışında, parası Merkez Bankasınca döviz olarak alınıp satılan ülkelerin paraları geçerli olacak. Alınan kararlarla ithalâtçı ve satıcıların tekelleşme eğilimlerinin engelleneceği belirtildi.

- DPT, fuel-oil santrallarına karşı çıktı. 11 santralın gecikmesinin 1.5 milyar lira zarara yol açtığı açıklandı.
- İstanbul Ticaret Odası Başkanı B. Osmanağaoğlu, fiyat artışlarının memleketin başına kısa zamanda çeşitli gaileler açacağını belirtti.
- Türk-İş'i suçlayan 5 bağımsız sendika dayanışma konseyi kurdu.
- Başbakan Yardımcısı K. Satır Bursa'daki grev ve lokavt için arabuluculuk yapacağını açıkladı.

25 Ağustos - 31 Ağustos

- Otomotiv sanayiinde grev ve lokavt uygulamadan kaldırıldı.
- ABD'li Prof. C. Shoup, Türkiye'de büyük ölçüde vergi kaçırıldığına işaret ederek, memur maaşlarından insafsızca vergi kesildiğini belirtti.
- İthal malları fiyat kontrolü yönetmeliği yürürlükten kaldırıldı. İhracatta kur garantisi sisteminin getirileceği belirtildi.
- Anayasa Mahkemesi, istimlâkte peşin ödeme maddesini iptal etti.
- 2 Japon otomotiv sanayiinin Türkiye'de fabrika kuracağı açıklandı.
- 15 bin Topraksu işçisinin greve gideceği açıklandı.

1 Eylül - 14 Eylül

- Tüccar ve Sanayiciler Derneği, hükümetin pahalılığa karşı önlem olarak halkı bazı maddeleri boykota çağırmasını istedi.
- İthalâtta ön kontrol mekanizmasına son verilmesi nedeniyle vergi kaçakçılığının artacağı ve dövizlerin gereksiz yere harcanacağı belirtildi.
- Konsorsiyum Başkanı Giel, bazı ülkelerin Türk ekonomisinin kendi kanatlarıyla uçabilecek hale geldiğine inandıklarını ve Türkiye'ye verilmesi düşünülen kredilerin bir kısmının Kuzey Afrika ülkelerine verilmesini istediklerini, açıkladı. Konsorsiyumun bu yöndeki önerisini Türkiye reddetti.
- DSİ, işi gününden önce bitiren müteahhite para mükâfatı vereceğini açıkladı.
- AET'nin 77 ülkeye tanıdığı tercihten Türkiye'nin ancak 1974 yılında yararlanacağı açıklandı.
- Sanayi Odaları yaptığı açıklamada, fiyat artışlarını engellemek için alınan önlemlerin çözüm getirmeyeceği belirtildi.
- Avrupa Yatırım Bankası verdiği kredinin faizini arttırdı.
- Erdemir'de grev başlayacak. Grev oylamasına katılan işçilerin çok büyük bir bölümü, greve "evet" dedi.
- Şili'de faşist darbe yapıldı. Allende öldürüldü.
- DİSK 14 Ekim'de yapılacak seçimlerde CHP'nin desteklenmesi doğrultusunda karar aldı.

15 Eylül - 12 Ekim

- Türkiye'nin aldığı 185.6 milyon dolarla Dünya Bankası'ndan en fazla kredi alan ülkeler arasında en ön sıralarda yer aldığı açıklandı.
- OECD raporuna göre Türkiye'de enflasyon oranı yüzde 11.3'e ulaştı.
- Buğday ve un fiyatlarının artması sonucunda ekmeğe zam yapılmasının kaçınılmaz olduğu belirtildi.
- Sümerbank çeşitli ürünlere yüzde 100-150 arasında zam yaptı. İnşaat malzemesi fiyatlarının son 2 ayda yüzde 20-50 arasında arttığı belirtildi.
- DPT raporuna göre 1972 yılında programa göre en yüksek uygulama yüzde 82 ile teşvik tedbirlerinde gerçekleşti.
- Avrupa ülkelerinin şap hastalığı bahanesiyle, Türk ihraç mallarına limanlarını kapamasına Türkiye'nin misilleme olarak ticarî ilişkilerini keseceği belirtildi.
- Seçim kampanyası yoğun olarak sürdürülüyor. Sıkıyönetim uygulandığı son illerden de kaldırıldı.
- Ecevit, seçim kampanyasını pahalılık ve işsizliğin ortadan kaldırılması, af çıkarılması gibi konular üzerinde durarak sürdürdü. Ayrıca işçi ve köylülerin özlemlerinin yalnızca CHP iktidarında gerçekleşebileceğini ve sömürünün tümüyle ortadan kaldırılacağını belirtti.
- Ecevit, 12 Mart rejimi uygulamalarına karşı çıkarak, Anayasa değişikliklerinin gereksiz olduğunu ve Türkiye'nin sıkıyönetimsiz yönetilebilecek bir ülke olduğunu ve sıkıyönetime başvurmanın gereksiz olduğunu vurguladı. Türkiye'nin demokrasiden vazgeçmesine ABD'nin karşı çıkmayacağını savunan Ecevit, tüm sol güçleri seçimlerde CHP'de birleşmeye çağırdı.

- Demirel'in seçim propagandası, temel olarak darbelerin demokrasiye zarar verdiği, Anayasa değişikliklerinin zorunluluğu görüşlerine dayandı. Af çıkarmanın gereksiz ve zararlı olduğunu belirten Demirel, 12 Mart uygulamalarının seçim şansını azaltıcı uygulamalarına sahip çıkmazken, seçim şansını arttıracağını inandığı uygulamaları savundu. Örneğin Anayasa değişiklikleri uygulamalarına sahip çıkarken, haşhaş yasağı uygulamasını şiddetle eleştirdi.

13 Ekim - 26 Ekim

- Seçimlerde CHP 185, AP 148, MSP 49, DP 45, CGP 13, MHP 3, TBP 1 milletvekili çıkardı.
- Seçimlerden sonra CHP'nin hükümeti MSP ile kuracağı yolunda gelişmeler başladı. Erbakan, CHP ile hükümet kurmaya prensipte hazır olduklarını, Ecevit de kurulacak koalisyon için önyargısı olmadığını açıkladı. Demirel ise, milletin kendilerine muhalefet görevi verdiğini belirtti. Ve AP hiçbir hükümete katılmama kararı aldı. Talu hükümeti istifa etti.
- Seçimden sonra hükümete girmesi beklenen CHP, af tasarısı ile Toprak ve Tarım Reformunun uygulanmasını engelleyecek bir tasarı hazırladığını açıkladı. Ecevit, AET ile olan ilişkilerin gözden geçirileceğini belirtti.
- 12 Mart'tan sonra gerçek ücretlerde düşme olduğu belirtildi.
- Ortadoğu'da savaş çıktı. Arap ülkeleri İsrail karşısında savaşın başında elde ettikleri üstünlüğü yitirdiler ve İsrail savaşı kazandı.

27 Ekim - 9 Kasım

- Ecevit, hükümeti kurmakla görevlendirildi ve ilk olarak Erbakan'la görüştü. MSP, Ecevit-Erbakan görüşmesinden sonra AP'ye bir mektup yazarak, AP'nin muhalefette kalma kararını değiştirmesini istedi. AP, MSP'nin isteğini reddetti. Bu gelişme üzerine Ecevit'in önerisine MSP önce, "evet" dedi. Ertesi gün ise CHP-MSP koalisyonunun kurulmasının olanaksız olduğunu açıkladı. MSP'nin olumsuz tutumu üzerine Ecevit hükümet kurma görevini iade etti.
- Seçimlerden sonra, ertelenmiş durumdaki zamlar yürürlüğe konmaya başlandı. İlk olarak plâstik hammaddesine yüzde 86-90 oranında zam yapıldı. Fiyat Kontrol Komitesi Petkim ürünlerine zam yapılmasını onayladı.
- Petrol konusunda görülen darlık Sovyetler Birliği'nden yapılan ithalât ile hafifledi. Petrol sıkıntısına karşı önlem olarak, ulusal rafinerilerin Petrol Ofisi dışındaki kuruluşlara işlenmiş ürün vermesi yasaklandı. Dünya fiyatlarının yükselmesi sonucunda, Irak ve Libya'nın yüksek fiyat talepleri benimsendi. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı K. Demir petrol ürünlerine zam yapılacağını açıkladı.
- Türkiye'de verginin yüzde 66'sını ücretli ve maaşlıların ödediği açıklandı. 1970 yılında beyannameli vergi yükümlülerinin vergi hasılatı yüzde 10 artarken, memur ve işçiler yüzde 44 oranında fazla vergi ödedi.
- DPT yayınladığı bir raporda Türkiye'nin AET'ye girişinin temel nedeninin siyasal olduğunu belirtti.
- Eylül ayında Merkez Bankası kredilerinin yüzde 11 yükseldiği belirtildi.

9 Kasım - 30 Kasım

- 1972 yılında işçi verimliliğinin yüzde 7 artmasına karşılık işçilerin reel ücretleri yüzde 1.5 oranında düştü.
- DPT'nin yayınladığı Tütün Raporu'nda, yabancı şirketlerin, tütünü maliyetinin altında fiyatla ihraç etmelerinin devleti 375 milyon lira zarara soktuğu açıklandı. Ayrıca yabancı tütün şirketlerinin 50 yılda 4.5 milyar lira vergi kaçırdıkları belirlendi.
- Federal Almanya'nın yabancı işçi kabulünü durdurmasının Türkiye için büyük sorunlar yaratacağı belirtildi. Bu konuda görüşlerini açıklayan Türk-İş Genel Sekreteri H. Tunç, işçi ithalinin durdurulması için "çok tehlikelidir" dedi.
- TPAO, Irak'ta petrol aramak için Irak'a öneride bulundu.
- Hükümet kurma görevi, Ecevit'ten sonra Demirel'e verildi. Demirel'in temas ettiği liderlerden Ecevit ve Bozbeyli, Demirel'in önerilerini reddettiler. Demirel'li koalisyona girmeyeceğini açıklayan DP'den sonra, Demirel'in, kendi başkanlığındaki AP, CHP, MSP koalisyonunu CHP reddetti.
- Bu gelişmeler üzerine Demirel de hükümeti kurma görevini iade etti.
- Ecevit, CHP yetkili kurullarından azınlık hükümeti kurmak için yetki aldı ve ilk olarak Erbakan'la görüştü. Daha sonra yapılan açıklamada CHP'nin azınlık hükümeti kurmadan yana olduğu, bu gerçekleşmezse erken seçim istediği belirtildi.

1 Aralık - 7 Aralık

- 80 milyarlık bütçede görünen açık miktarının 5,5 milyar lira olduğu açıklandı. Bütçe üzerine

görüşlerini açıklayan Türkiye Odalar Birliği Genel Sekreteri O. Dizdaroğlu, 1974 yılı bütçesinin istikrar sağlayamayacağını belirtti.

- Çay ihracında kilo başına 25 lira zarar edildiği belirlendi. Kritik bir döneme girildiğini belirten DPT, Türkiye ekonomisinin Batı ekonomilerinden etkilenmesinin en aza indirilmesi için önlem alınmasını istedi.
- Erbakan, partisinin gelecek hafta kurulacağını öne sürdüğü koalisyonda mutlaka yer alacağını açıkladı.
- Ecevit, partisiz başbakan formülünü CHP'nin benimsemediğini açıkladı.
- Cumhurbaşkanı F. Korutürk, CHP-AP koalisyonu kurulmasını istedi.

8 Aralık - 14 Aralık

- OECD yayınladığı bir raporda AP hükümetleri döneminde uygulanan kalkınma ve fiyat politikasını şiddetle eleştirdi. Raporda Türkiye'deki enflasyonun ekonomide bir yavaşlama sağlanmaksızın çözülemeyecek bir duruma geldiği belirtildi. Enflasyonun temel nedeni olarak da, özel sektörün ihtiyaçlarını karşılamak için sürekli genişleyen kredi hacmi ve buna dayanarak yapılan emisyon hacminin büyümesi gösterildi.
- İstanbul Sanayi Odası Başkanlığından ayrılan E. Soysal, CHP'nin çoğunluğun yüzünü güldüreceğine, Türkiye'yi toplumsal patlamalardan koruyacağına inandığını açıkladı.
- "Ulusal Fiyat ve Ücret Daimi İhtisas Komisyonu" raporunda ücret ve maaşların fiyat artışlarını besleyen bir kaynak olmadığı belirtildi.
- Yerel Seçimler yapıldı. CHP 33, AP 19 ilde belediye başkanlıklarını kazandılar.
- Seçim sonuçlarını değerlendiren Ecevit, yerel seçim sonuçlarının, genel seçimlerden sonra ortaya çıkan sorunları çözecek nitelikte olduğunu belirtti.
- Ecevit'in telefon faturalarının MİT tarafından ödendiği ve telefonun MİT tarafından dinlenildiği saptandı.

15 Aralık - 21 Aralık

- Eczacıbaşı Holding'e bağlı kuruluşlar, halka açılma kararı aldılar.
- Motor sanayiinin kurulusu Plan'a aykırı olarak yabancı sermayeye açıldı.
- F. Almanya'da toplu işçi çıkarma istekleri yılbaşına kadar dondurulduu.
- Yerel seçimlerden sonra hükümeti kurma görevi yeniden N. Talu'ya verildi. Talu, Korutürk'ün isteğine uygun olarak partilere Millî Koalisyon ve erken seçim önerisini götürdü. Ecevit, CHP'nin hükümete katılmak için fazla titiz davranmayacağını açıkladı. MSP, Talu'nun önerisine karşı çıkarak, AP, MSP, CGP koalisyonu önerdi. CHP erken seçim koşulu ile Millî Koalisyona katılacağını açıkladı. AP de Millî Koalisyon'a katılabileceğini belirtti. DP Millî Koalisyon'a katılmayacağını açıkladı. Son olarak CGP de Koalisyon'a katılacağını açıkladı. Seçim tarihini liderlerin kararlaştıracakları belirtildi.

22 Aralık - 11 Ocak

- Teşvik belgesinin yüzde 60'ı en gelişmiş 7 il'e, yüzde 1'i ise en geri 8 il'e verildi.
- 1973 yılında dış borçlarda 355 milyon dolarlık artış olduğu ve toplam dış borç miktarının 2 milyar 577 milyon dolara yükseldiği açıklandı.
- Çeşitli büyük holdinglere bağlı şirketlerin halka açılacaklarını belirtmelerinden sonra, "halka açılma" konusu yaygın olarak tartışılmaya başlandı. Vehbi Koç, Koç Holding'e bağlı şirketlerinde halka açılacağını açıkladı. Türk-İş Genel Sekreteri H. Tunç, halka açık şirketlerin amacının ucuz kredi sağlamak olduğunu belirtti. CHP'li üç milletvekili halka açılmanın kuşku yarattığını açıkladı. CHP ise, halk tasarruflarının öncelikle halk sektöründe değerlendirileceğini belirtti.
- Çeşitli işveren sözcüleri de, halka açılma konusunda görüşlerini belirttiler. S. Sabancı, "tarif ettiğimiz mânâda halka açık şirketlerle halk sektörü arasında yakınlaşma var," dedi. Koç Holding koordinatörü C. Kıraç, "kişisel olarak CHP'nin halk sektörünün, halka açık şirketlerle bütünleşeceğine inanıyorum." dedi.
- İstanbul Sanayi Odası başkanlığından istifa eden E. Soysal ise, aile şirketlerinin halka açılması ile halk sektörünün arasında bir ilişki olmadığını açıkladı.

İkinci Bölüm

1974: YAŞANAN GÜNLERİN BİLİNCİ

Halka Açılan Güçlükler

Yıl, 1962. İsmet Paşa, Başbakan. Koalisyonun başı. İki yanında 1960 öncesinin kandırıcı şöhretleri. Ekrem Alican, tutuculuk oynuyor. Oyun için karşıt gerek. Turhan Feyzioğlu da ilerici rolünde. Her ikisi başbakan yardımcısı. İlk plan tartışılıyor. Paşa, ilerici ve tutucu tartışmaları arasında koalisyonunu korumak için taviz üzerine taviz veriyor. Demokrat Parti döneminin umut kaynağı, kendisine bağlanan umutların eridiğini görür. Yüzlerden okur. Ve kimse sormadan açıklar: "Mustafa Kemal, güçlüklerin üzerine yürürdü. Ben ise güçlükleri kuşatarak eritmeyi tercih ederim."

Doğru bir değerlendirme mi? Gerçekten Mustafa Kemal ile İsmet Paşa arasında, Paşa'nın görmek istediği kadar bir ayrılık var mıydı? Önemli bir soru. Ama şimdilik daha çok tarihçilerin sorunu. Günlerini yaşayanların sorunu ise gözlem yapmak. Gözlem ise açık. Bugün ne üstüne yürüyerek, ne de kuşatarak güçlükleri yenme girişimi var. Sorumlulukla ve ısrarla yapılan güçlükleri artırmak. Üstelik güçlüklerin artık her yandan halka açıldığı bir zamanda.

Bugün artık güçlükler halka açılıyor. Neden? Cevap için geçmişe bakmak gerekli. Geçmiş deyince Orta Asya'ya gitmek gerekli değil. 1965 yeterli bir sınır. 1965'ten beri Türkiye, devamlı patlamalar dönemi yaşadı. Patlama baskı altında alınan güçlüklerden doğar.

1965 yılında sosyalist parti patlaması oldu. Sosyalistler ölçeği küçük fakat etkinliği büyük bir boyutla Meclis'e girdi. Bunu öğrenci uyanmasıyla başlayan gençlik patlaması izledi. Sonra Halk Partisi'nin kendi içinde patlaması. Ortanın solu hareketinin kendi sınırlarını aşma deneyimi. Arkasından Adalet Partisi'nin bölünmesi. Daha sonra da, 1970 yazında işçilerin patlaması.

Bütün bunlardan sonra 12 Mart geldi. 12 Mart, bütün bunları bir kenara itti. Yerine suyun öbür yüzünden iki patlama getirip koymak istedi. "Sanayi patlaması" ve "ihracat patlaması". Bu iki patlamanın gürültüsünden diğerlerinin sesinin işitilmeyeceği sanıldı. Planlar, kaynaklar bu yöne çevrildi. Ama beklenen olmadı. Sanayi ve ihracat patlamaları, gerekli dersi aldı. Ardarda iki "demokratik" patlama ile gerekli cevap verildi. Biri 14 Ekim'de, diğeri 9 Aralık'ta.

Demokratik patlamaların sesi Anadolu'nun her köşesinde duyuldu. Çetin Altan'ın moda ettiği deyimle İstanbul dukalığının surlarının içinde de. Hisse senetlerini halka satma girişimlerinin bir nedeni bu.

Neden halka hisse senedi satımı kampanyası başladı? Aslında bu girişim, kampanyanın göstermek istediği boyuttan çok uzak. Ama yine de bir girişim, bir kımıldama söz konusu. Üstelik, büyük işletmelerin halka hisse senedi satmak için devletten istedikleri akçalı ayrıcalıkların gerçekleşmediği bir zamanda. Gerçi bu ayrıcalıklar teşvik tasarısına alınmış durumda. Büyük işletmelerin, istedikleri malî imtiyazları ilerde elde edeceklerini düşünmüş olmaları mümkün. Fakat büyük işletmelerin, özellikle devletten alacaklı olmayı sevmedikleri hatırlanmalı. Devlete borçlu olurlar. Alacaklı olmak işlerine gelmez.

Öyleyse neden? Nedenin biri siyasal. Büyük işletmeler, siyasal ortamın içinde. Değiştiremedikleri durumlarda ayak uydurur görünmek, büyük işletmeciliğin ilk koşulu. Amerika'da da, başka yerlerde de halka ilişkiler son derece önemli. Türkiye'de bastırılmasının zor olduğu ortaya çıkan bir eğilim var. Demokratikleşmeyi şu anda görmemek olanaksız. Şu anda kabul etmemek mümkün değil. Mümkün görenler ders alsın.

Yalnız kârın ilke olduğu hiçbir yerde, sadece genel politika gerektirdiği için bir yol izlenmez. Genel politikanın istekleri, ekonomik çıkarlara da uygun düşmeli. Halka hisse senedi satımında bu uygunluk bütünüyle mevcut. Halka hisse senedi satmak, hal-

ka güçlükleri açmak demek. Halkı güçlüklere ortak etmek demek. Satış güçlüklerine, finansman güçlüklerine.

Melen Hükümeti zamanında taksitli satışlar finansman örgütünün tasarısı hazırlandı. Büyük işletmeler bunu çıkarmak için Ankara'ya seferber oldu. Otomobil, dayanıklı tüketim araçları satımını artırmak, kolaylaştırmak için zorunlu görüldü. Üretim artıyor; tüketim toplumu için halkı borçlandırmak gerekli. Taksitli satışların finansmanında yine bankaları dışarda bırakan bir tasarı hazırlandı. Çıkamadan Talu geldi. Merkez Bankası eski Başkanlarından Talu. Ve tasarı yürürlüğe konmadı.

Sermaye piyasası tasarısı çıkmadı, taksitli satışlar finansman örgütü kurulamadı, ama satış ve finansman sorunu da ortadan kalkmadı. Güçlük var. Güçlüğü halka açmak zorunlu. Bunun için daha çok pazarlama çalışmaları yapacak olan, hiçbir şirketin kontrolüne sahip olmayan; sadece çeşitli özel işletmelerin hisse senetlerini portföyünde tutan şirketler olacak. Tasarrufu olan da bunlardan hisse senedi alarak güçlüklerin yenilmesine ortak olacak. Halka açılma girişiminin özü bu.

Yüz milyonluk bir hisse senedi portföyü, 300 milyon sayılıp halka satılırsa ne olacak? 200 milyonluk değer artışının vergisi verilecek mi? Maliyecilerin sorunu. Halk, aldığı hisse senetlerine ödediği fiyatın piyasa değerinin üstünde veya altında olduğunu nasıl bilecek? Halkın sorunu. Bu sorunlara kim sahip çıkacak? Talu'nun başkanlığındaki hükümet mi? Gerçekten bugün ne güçlüklerin üstüne yürüyen ne de kuşatanlar var. Sadece gözlerini kapatanlar.

Beyin Miti

Bu oyun daha önce de sahnelendi. 27 Mayıs'ın ilk sonbaharında Planlama Teşkilâtı'nın kurulmasıyle birlikte. Teşkilâtın kuruluş hazırlıklarını Siyasal Bilgiler öğretim üyeleri Sadun Aren, Nejat Bengül ve yardımcıları yaptı. Öğretim üyeleri, Teşkilâtın yöneticileri olacaktı. Olamadılar. Birine zamanın MİT'i izin vermedi, diğerine de sağlığı. Görev yardımcılarına düştü. Siyasal Bilgiler'in genç asistanlarına. O zamana dek, yakın çevrelerinin dışında tanınmamış olan bir ekip iş başına geldi.

Düzen ve düzenin sözcüleri bu ekibi aldı, kısa zamanda göklere çıkardı. Beyin takımı oldular. Hârika çocuklar diye isim verildi. Bugünlerde kendisi de beyin rütbesiyle taltif edilen Orhan Birgit'in dergisinde, hârika çocukların, yaptıkları müzakerelerde yabancı misyonları ağlattıkları yazıldı. Ölçüyü ya da ölçüsüzlüğü bu düzeye çıkaranlar oldu. Böylece Türkiye'de iki yıllık bir umut ve uyutma süresi geçti. Düzendeki güç dengesine dokunmadan, tılsımlı formüllere sahip olanların aracılığıyla düzenin değiştirilebileceği düşüncesi yayıldı. Buna, plancıların kendileri de inanmadı. Ama bir noktaya kadar. 1962 yılında istifalarıyla bu oyuna son verdiler. Yabancı misyonlarda görev almak için dağıldılar.

12 Mart'ın alacakaranlığında tekrar toplanmak üzere, beyin takımı olarak döndüler. Kimi bakan oldu, kimi de yardımcısı. Beraber getirdikleri, bütün canlılığıyla belleklerde. Artık yabancı misyonların ağladıkları yazılmadı. Ağlayanlar, güçlü bir propaganda kampanyasıyla umutları beyin takımına bağlananlar oldu.

Şimdi aynı oyun bir kez daha sahnede. Bu kez Halk Partisi'nde. Şu, modern Türkiye'de hiçbir örgütün desteklenmediği kadar geniş bir destek gören partide. Desteklerin bir bölümü geçici, bir bölümü bekleyişlere bağlı da olsa, Halk Partisi'nin gördüğü kütle ve aydın desteği hiçbir partiye nasip olmadı. Menderes'in partisi de dahil. Düzen ve düzen sözcüleri, sanki pek ihtiyacı varmış gibi, bu parti için bir beyin takımı icat etti. Büyük propagandalarla. Ne için?

Beyin yemesini sevdiğinden. Türkiye'nin, Türkiye'ye en çok "özgü" çerezi beyin salatası. Sermaye ne kadar zenginleşirse zenginleşsin; Avrupa'yla, Amerika'yla bağlarını ne kadar arttırırsa arttırsın, beyin salatasından vazgeçmiyor. İçkisini beyin salatasız yudumlayamıyor. Belki de kökleri Osmanlı'ya uzanan bir alışkanlık.

Beyin nasıl yenir? Beyin, canlının içindeyken yenemez. Kafayı, önce kütleden, vücuttan ayırmak gerek. Sonra da beyni çevresinden çıkarmak. Şimdi de yapılan bu. Bazılarına devamlı olarak "siz beyinsiniz" diyerek.

Bu oyunun bir bilimsel temeli var mı? Var. Hem de çeşitli örneklerle doğrulanmış bir yasası var. Toplum bilimlerdeki yasalardan. Toplum bilimlerdeki yasalar, bir eğilim olarak geçerli olur. Bu yasa da öyle. Yasa da şu: Adı ister CHP, ister AP, ister MSP ve de isterse TİP olsun kütleler, destekledikleri örgütten, örgüt de merkez takımından daha ilerde. Merkez takımının ileri işler görebilmesi için kütlesinden kopmamanın yolu da örgütten geçiyor.

Kütlenin etkinliğini azaltmadan, beyin takımı yaratmak, başarılı sonuçları görülmüş bir yöntem. Sermaye çevreleri bunun farkında. Ama onların karşısında olduğunu sananlardan bunun farkında olmayanlar çok. Olmadıklarını MSP'yi değerlendirirken birkaç kez gösterdiler. MSP'yi destekleyen kütlede gözlenebilen yoksulluk temalarını, getirip MSP'nin beyin takımına yamadılar. Destekleyen kütlede ileri öğeler varsa merkez takımında da olur, mantığıyla.

Kütlenin ileri özlemlerinin tepeye yansıması için, her şeyden önce ikisini birleştiren bir örgüt ge-

rekli. MSP'nin parti örgütü yok. Birçok kez yalpalaması, yerel seçimleri erteletmek istemesi, erken seçime karşı olması büyük ölçüde bu yüzden. Bu yüzden MSP'nin merkez takımı, örgüt ve kütle baskısını en az duyan ekip.

Bütün bunlar merkez takımının görüşü olmadığı anlamına gelmez. Selâmet'te sorun görüş olmaması değil, gereğinden çok görüşün olması. Neler yok ki! Herkesi rahatlatacak çeşitlikte.

MSP'nin hükümete gelmesine hiç kimsenin itirazı yok. Ne sermaye çevrelerinin, ne de diğer etkili çevrelerin. İlk deneme de Selâmet için değil, Halk Partisi için önlendi. İtiraz oraya. Selâmet giderse, bir süre tek başlarına hükümet ederler, endişesi de bunu gösteriyor. Şimdi başka çare olmadığından kabul edildi. Fakat, problemlere gebe beyin takımı örneği formüllerle birlikte.

Erbakan, Baykal'ı seviyormuş. Bir zaman da Demirel, Ülman'ı veya Mac Namara da Karaosmanoğlu'nu seviyordu. Bunlardan ne çıkar? Önemli olan kütlelerin sevmesi, örgütün tutması. Önemli olan "beyin takımının" bunu unutmaması.

- Basra Körfezi ülkelerinin petrole yaptığı yüzde 112 zammın Türkiye'ye yansıyacağı açıklandı. Yabancı şirketler yeni zamlı fiyatı uygulayabilecekler. Petrol sorununun giderek büyümesi karsısında, N. Talu hükümeti, petrol arama ve üretme çalışmalarını geliştirmek amacıyla bir fon kurmayı kararlaştırdı.
- 1974 yılında 3 milyar dolarlık ithalât yapılacağı belirlendi. Aynı yıl, ödemeler dengesinin büyük açık vereceği ve dış kredi ihtiyacının artacağı kaydedildi.
- Hükümeti kurmakla görevli Talu, Ecevit ve Demirel'le görüştü. Çeşitli konularda anlaşılamaması yüzünden Millî Koalisyon ümidi zayıfladı. N. Talu bir kez de sağ koalisyon kurmayı denemeye karar verdi. Talu'nun önerisini MSP ve DP olumlu karşıladılar. AP bir bağımsızın başkanlığındaki sağ koalisyona katılmayacağını açıkladı ve sağ koalisyonun AP lideri tarafından kurulması gerektiğini belirtti. Bu önerinin taraftar bulamaması nedeni ile CHP-MSP koalisyonu olasılığı yeniden gündeme geldi ve Talu hükümeti kurma görevini iade etti.

Yüksek Ücretle Kalkınma

Özgür ve ileri Türkiye'ye giden yol kolay değil. Tümsek dolu, taş dolu. Ayıklanmak gerek. İnatla, bilgiyle ve de bilinçle. Bilgi ve bilinç en azından inat kadar önemli. Çünkü özgür olmayan ortamda hoyratça söylenen, özgürlüğe giden yolda dostça söyleniyor. Üçüncü Plan'ın hoyratça söylediği, sosyal adaletle kalkınmanın bağdaşmayacağı masalı, bugün dostça söyleniyor. Bilgi ve bilinç olmadan, dostça söylenen masalları ayırt etmek güç.

Bugün dostça söylenen masalın mantığı şöyle. Özgürlüklerin güvenlik altına alınması için yeni kurulan hükümetin ekonomik bakımdan başarılı olması gerek. Çok doğru bir yargı. Başarılı olmak için ise fiyat istikrarını sağlarken üretimi düşürmemesi zorunlu. Bu da aynı ölçüde doğru. Üretimi artırmak, da yatırımları yüksek bir düzeyde sürdürmeye bağlı. Yine doğru. Yatırımları artırmak için biriktirim düzeyini yükseltmek de sosyal adaletten, yüksek ücretlerden vazgeçmeyi gerektiriyor... Mantığın özeti böyle. Yanlış olan ve bugün dostça piyasaya sürülen de son önerme.

Yanlışlığın kaynağında Batı iktisadı yatıyor. Batının karşılaştığı enflasyon ve işsizlik sorununa bir türlü çare bulamayan Batı iktisat bilimi. Şimdiye kadar Batı ekonomileri ya enflasyonla, ya da işsizlikle boğuşmak zorunda kaldı. Batı iktisat biliminin araçları, çabuk olmasa bile ayrı ayrı zamanlarda gelen bu dertlere çare bulabildi. Ama şimdi bulamıyor. Çünkü Batı iktisat bilimi için bunların birlikte gelebileceğini düşünmek mümkün değildi.

Neden mi? Hâlâ 19. yüzyılda kaldığı için. Bugün dünyaya tröstler hâkim. Ama Batı iktisadının özünde küçük ve sayısız işletmeler varsayımı devam ediyor. İktisadın mantığı hâlâ 19. asır İngiltere modeline dayalı. Eskidiğinin farkına yeni yeni varadılar. Temel sorunlarına uygun bir iktisatı bulma güçlüğüyle karşı karşıya.

Batı, satıcı bir toplum. Eski satıcılığı da yapar. Amerika'nın tekelleri eski makina ve tezgâhlariyle Latin Amerika'da fabrika kurmayı sever. Ortak Pazar ülkeleri de artık eski ve geri üretim kolu olan tekstilciliği satma peşinde. Türkiye, bunun en büyük alıcısı. Eski ve geri bir iş kolu olan tekstilcilikle kalkınacağını sanıyor.

Batı, sadece mal satmaz. Kuram satar, iktisat bilimi satar. Türkiye'de de bunların eski ve yeni alıcısı çok. İçlerinde kalpleri Türkiye'yle, kafaları Batı iktisatıyle dolu olanlar var. Önceleri hoyratça söylenen masalları, şimdi dostça söyleyenler de bunlar. 19. yüzyıl İngiliz ekonomik deneyimine dayalı Batı iktisatının bütün yanlışlıklarını büyük bir inançla piyasaya sürenler bunlar. Ey işçiler, özgürlüklerin teminatı ücretlerinizi artırmaktan vazgeçmenize bağlı, diyenler bunlar. İşçiler ücretlerini artırmayacaklarsa özgürlüğü ne yapsın? Bir çobanın özgürlüğüyle işçinin özgürlüğü arasında fark olmalı.

İngiliz endüstri devrimi düşük ücretle gerçekleşti. Büyük ıstıraplarla. Amerikan sanayileşmesi, İngilizlere göre, yüksek ücret düzeyinde oluştu. Nedeni gayet açık. Avrupa'dan gelen göçmenlerin önünde verimli topraklar vardı. Toprak ağasının

elinde olmayan topraklar, Amerika'nın Batısına doğru genişleyebilen topraklar. Sanayici, işçi olacaklara en azından bu topraklarda sağlanabilecek geçimi sağlamak zorunda. Bu yüzden yüksek ücret verdi. Yoksa gönlü öyle istediğinden değil.

Amerika, sanayileşirken yeni teknoloji geliştirmedi. İngiltere'den ithal etti. Ama öyle gözü kapalı olarak değil. Seçerek. En ileri, en modern teknolojileri ithal etti. Çünkü yüksek ücret vermek için ileri teknoloji almak zorunda. İleri teknolojide işçi verimliliği yüksek olduğu için.

Bunu, tersinden de söylemek mümkün. Ücretler yüksek olunca, canlı işgücünden tasarruf zorunluğu ortaya çıkar. Daha az canlı işgücü kullanmak, daha çok makina kullanmayı gerektirir. Sovyetler'de de böyle oldu. 1928 yılında endüstrileşme dönemine girerken ücretleri yükselttiler. Yüksek ücret de mekanizasyon düzeyini artırmayı gerektirdi.

Yüksek ücret düzeyiyle Türkiye'nin sanayileşmesi kösteklenmez. Rayına oturur. Türkiye, özel kesimiyle birlikte ileri teknoloji olmak zorunluluğunu duyar. Bugün Türkiye'nin en önemli sorunu.

İster kamu öncülüğüyle, isterse özel kesim eliyle olsun sanayileşmenin temel sorunu ucuz enerji ve hammadde sağlamak. Bunun da kaynağı maden ve kömür yataklarını verimli işletmek. Şu anda Türkiye'nin en geri iş kolu. Ücretlerin en düşük olduğu iş kolu. Teknolojinin geriliğiyle ücretlerin düşüklüğü arasında direkt ilişki burada da ortaya çıkıyor.

Yüksek ücret düzeyi, modern teknoloji, büyük yatırım. Bu üçlü, aynı zamanda kendi tasarrufunu yaratır. Tabii bir defa başlayınca. Tıpkı su tulumbasında olduğu gibi. Tulumbayı çalıştırmak için başka yerden biraz su getirmek gerekli. Sonrası kolay. Suyun kaynağı ise belli. Vergisini hiç vermeyenler veya az verenler.

- Türk-Danış Genel Müdürü R. Harr, F. Almanya'nın yabancı işçilere karşı uyguladığı yeni politika sonucunda, F. Almanya'da çalışan Türk işçilerinin Türkiye'ye iadesinin sözkonusu olamayacağını açıkladı.

12 Ocak - 25 Ocak

- N. Talu hükümetinin, yabancı petrol şirketlerinin Türkiye'de ürettikleri petrolle, ithal malı petrol arasındaki farkın Merkez Bankası'na yatırılmasını öngören petrol fonuna karşı çıkan yabancı petrol şirketleri Danıştay'a başvuracaklarını açıkladılar. Petrol fonunda biriktirilmesi gereken 500 milyon liranın Hazine açıklarının kapatılmasında kullanıldığı belirlendi. Basra Körfezi ülkelerinin uygulamaya koydukları ve Türkiye'ye yansıyacağı açıklanan zammın geciktirilmesinin, Hazineyi günde 10 milyon lira zarara soktuğu belirtildi.

Modern Teknoloji, Yabancı Sermaye ve Araplar

Modern teknoloji, yabancı sermaye ve Araplar, bir uyuşmazlar üçgeni. Hükümet Programı, bunları uyuşturmaya çalışmış. Önce modern teknolojiyle yabancı sermayeyi yan yana getirmiş. İleri teknoloji getirdiği için yabancı sermayeye imkân sağlanacağı açıkça söyleniyor. Yabancı sermaye ile Arapların buluşturulması daha kapalı. Yabancı sermayeden yararlanmada belirli ülkelere bağımlı duruma gelinmemesine dikkat edileceği yazılı. Ticaret ve Sanayi Bakanları, bu kapalı mesajın şifresini açmada gecikmediler. Araplardan yabancı sermaye davet edileceğini açıkladılar.

Neresini ele almalı? Önce yabancı sermaye ve ileri teknoloji masalını mı? Yıllardır anlatıla anlatıla bitirilemeyen bu masalın tekrar ortaya çıkmasına şaşmamak elde değil. İlâç sanayiinde yabancı sermaye var. İlâç sanayiinde, yerli sermaye ile yabancı sermayenin kullandığı teknoloji farklı mı? Demir-çelik endüstrisinde yabancı sermaye var. Erdemir'in neresi modern? Ereğli Demir-Çelik tesisleri kurulurken dünyada demir ve çelik teknolojisi neredeydi? Binek taşıtı yapımı sanayiinde yabancı sermaye var. Yabancı sermayeli binek taşıt tesislerinin modern olduğunu kim iddia edebiilr?.

Ama Karabük Demir ve Çelik tesisleri kurulurken o zamana göre en ileri teknoloji getirildi. Karabük'te yabancı sermaye yok. İlk şeker, ilk tekstil fabrikaları kurulurken mevcut teknolojinin en yenisi alındı. Bir kuruşluk yabancı sermaye olmadan Petro-Kimya tesisleri, bugün Türkiye'deki en ileri teknolojinin örneği. Tamamı, TPAO, Emekli Sandığı ve Ordu Yardımlaşma Kurumu'na ait.

En ileri teknolojiyi getirmek için yabancı sermayeye gerek yok. Yabancı sermaye, ileri teknoloji getirmiyor. İleri teknoloji getirmez. Bu sadece Türkiye'de değil, birçok ülkede doğrulanmış bir kural.

En ileri teknolojiyi almak gerek. Bunda hiç kuşku olmamalı. "Yurdumuzun şartlarına uygun teknolojinin geliştirilmesi için devlet her türlü desteği ve yardımı yapacaktır" biçimindeki ütopik düşüncelerden de vazgeçilmeli. Devletin de, ulusal ekonominin de kaynaklarına yazık. Çözülmüş problemleri, tekrar çözmek ilkokul mantığı. Toplumsal ekonomilerde, çözülmüş problemler için ayrılacak ne zaman, ne de kaynak var. İş, yeni problemleri çözmek. Yeni problemler çıkıncaya kadar beklemek.

Amerika, böyle yaptı. Endüstriyel devrimini yaparken İngiltere'den teknoloji ithal etti. Hem de öyle gözü kapalı değil. Ne görürse alırcasına değil. İngiltere'den en yenisini, en modernini ithal ederek.

Sovyetler de böyle yaptı. Uzun uzun tartıştılar. Sovyetler'in endüstrileşme sürecine girdikleri zaman eskimiş olan İngiliz teknolojisi mi, yoksa dünyadaki en modern teknoloji olan Amerikan teknolojisi mi alınsın diye. Eskimiş İngiliz teknolojisinin geri Sovyet koşullarına uygun olduğunu, bu yüzden alınması gerektiğini ileri sürenler oldu. Bunlar tartışmayı kaybetti. Hain ilân edildi. Amerikan teknolojisinin ithaline çalışıldı.

Amerika da, Sovyetler de dünyada mevcut en ileri teknolojiyi bitirinceye kadar yeni teknoloji icat etmeye çalışmadı. Bundan sonra, teknoloji yaratmaya başladılar. Hâlâ devam ediyorlar. Amerika da, Sovyetler de, yeni teknoloji ithal etmek için yabancı sermayeye davetiye çıkarmadı. Böyle bir zorunluluk yok.

Modern teknoloji ayrı, yabancı sermaye ayrı. Yabancı sermaye başka, yabancı ülkelerden borç almak başka. Elverişli koşullarla, ülkeyi ipotek etmeden dış borç almada bir sakınca yok. Şimdi Arapların elinde dövizler birikti. Ne yapacaklarını şaşırmışlar. 12 Mart Hükümetlerinin artan dövizler karşısındaki şaşkınlığına benzer bir durum. Sanayileşmek için kullanamıyorlar. Daha doğrusu gerici Arap yöneticileri korkuyor. Sanayileşmenin ortaya çıkaracağı güçlerin, geri rejimlerinin başına dert olmasından çekiniyor. Öyleyse uygun koşullarla versinler Türkiye'ye. Buna kimsenin diyeceği bir şey olamaz. Borcun faizini alırlar.

Ama yabancı sermaye olarak gelmek isterlerse söylenecek çok şey var. Bir kez, yabancı sermaye konusundaki masala uymaz. Arapların paralarından başka getirecekleri bir şey yok. Modern teknoloji nerde, Araplar nerde? Uzun yıllar, Arapların mücadelesini derin bir şovenizmle küçümsedikten sonra şimdi tam zıt uca giderek, Araplara modern teknoloji mi izafe ediliyor? Sonra Türkiye'nin yabancı sermayeden dolayı başı dertte. Öyle sanıldığı gibi, ne çok fazla, ne de belirli ülkelerin elinde yoğunlaşmış durumda. Ama bu kadarı da bazı kesimleri kontrol etmek için yetiyor. Kontrol edecek yabancı olduktan sonra Arapla Alman arasında ne fark var?

- TÜSİAD Genel Başkanı F. Berker, iç tasarrufların teşvik edilerek yatırıma dönüştürülebilmesi için önlem alınmasını istedi.
- Koç Holding sözcüsü H. Alisbah, CHP'nin, yabancı sermayenin kâr transferi için önerdiği kısıtlamaların makul olduğunu söyledi.
- F. Almanya'da işsizlik rekor düzeye ulaştı, 49 bin yabancı işçi işten çıkarıldı.
- Talu'nun görevi iade etmesinden sonra birarada gelen Ecevit ile Erbakan daha sonra Cumhurbaşkanı Korutürk'le görüştüler. Korutürk görüşmeden sonra Ecevit'i hükümeti kurmakla görevlendirdi. Ecevit başkanlığındaki CHP-MSP koalisyonu, görevlendirmeden çok kısa süre sonra kuruldu. Hükümet öncelikle af çıkaracağını açıkladı.
- TÜSİAD'dan sonra, İstanbul Tüccar ve Sanayiciler Derneği, her türlü spekülasyonu ve tekelci davranışları şiddetle kınadı.

İktisatçının Sorusu

İktisatçı çok sıkıcı bir yaratık. Aslında ilgi alanı sıkıcı olduğu için. Bir de gittikçe daraldığı için. İktisatçının ilgi alanını daraltmada en büyük katkı İngiliz Alfred Marshall'a ait. Bu yüzden olsa gerek, modern iktisatın kurucusu sayılıyor. Batı dünyasında. Yirminci yüzyıla girerken iktisatçıyı bir papağan olarak tanımladı. Ne sorulursa sorulsun "arz ve talebe bağlı" diye cevap veren bir papağan. Bugün bu cevabı biliyorsanız siz de büyük bir iktisatçı oldunuz.

Daha sonra gelen büyük iktisatçılar, papağanın karşılaşacağı soruları azalttılar. Artık iktisatçı papağanın cevaplandıracağı ve yine bir başka papağan iktisatçının sorduğu tek soru var "Kaça?" Bu mal kaça, bu fabrika kaça, bu adam kaça ve en nihayet bu özgürlük kaça?

Gerçekten, alışkanlıkla, sormak mümkün. Bugünkü özgürlük kaça? Cevap vermek için maliyetini hesaplamak gerek. Bugünkü görece özgürlük kaça mal oldu? Cevap verebilmek için Marshall'ın papağanı olmak yetmez. Zahmetini, katlanılan ıstırabı hesaplamak zorunlu. Bu ise bir araştırma konusu. Öyle bir araştırma ki, sadece bilinen bir kaç tür olgu üzerinde durmakla bitmez. Geniş araştırma gerekir. Geniş araştırma ise güç sorunu. Gücün ve zamanın yoksa hiç başlama. Gücün ve zamanın oluncaya kadar bekle.

Mantıklı bir cevap. Ama cevabın tamamı değil. Çünkü sınırlı "kaça" sorusunun cevabı da sınırlı olmak mecburiyetinde. Daha başka sorular sorulduğunda cevap da değişik olabilir. Fakat, Batı'ya giden, Batı'dan gelen iktisatçılar için, iktisat doktorları için başka soru düşünmek imkânsıza yakın.

İktisatçının temel sorusu "kaça" değil. Temel soru, "kimin" sorusu. Bu mal kimin, bu fabrika kimin, bu yatırım kimin, bu üretim kimin ve bu üretim kimin için? Nihayet, bu özgürlük kimin?

Sanayileşiyorsunuz. Güzel; ama kimin için? İhracat yapıyorsunuz, kimin için? Turistik tesis kuruyorsunuz. Kimin için? Festival düzenliyorsunuz. Kimin için? Bu soruları sormadan, bu sorulara cevap aramadan bir şeyin varlığını da, yokluğunu da söylemek imkânı yok.

Örnek: Güz seçimlerinden önce Türkiye'de özgürlük var mıydı? Bir kısmı yok olduğunu iddia ediyor. Yanlış. Yanlış, çünkü, bazıları için güz seçimle-

rinden önceki dönem alabildiğine özgürdü. Toplumun bazı kesitleri, hiç bir zaman güz seçimlerine gelen dönemdeki kadar özgür olmadı. İstediklerini yapabildiler. Hiçbir sınır tanımadan. Özgürlük ve iktidarlarının önlerine çıkan engelleri bir bir ayıklamaya başladılar.

Bu dönemde bir yeni plan yapıldı. Sadece büyük sermaye görüşünü açıkladı. Ne kadar beğendiğini belli etti. Mimarlar Odası'nın planla ilgili tartışmalı toplantısına, konu Meclis'te tartışıldığı için izin verilmedi. Hükümetler kuruldu, hükümetler düştü. Sadece sanayi odaları, ticaret odaları ve iş adamları dernekleri konuştu. Başkalarının sesi ya çıkmadı, ya da çıkar çıkmaz boğuldu. Teşvik tasarısı hazırladı. Zamanın muhalefet lideri ancak eleştirebildi. Ama bir söyledi. Radyo, televizyon ve basının büyük kesiti bin cevap yayınladı. Hem de ne cevaplar!

İşadamlarının düzenledikleri toplantılar, ekonomik politikanın tartışıldığı platformlar oldu. Başka kürsülerden ses çıkmadı. Sesini ve daha çok ismini duyurmak isteyen üniversiteli genç iktisat doktorları, işadamlarının toplantılarında konuşabilmek için kuyruğa girdiler. Mademki iktidar oralarda oluşuyor, yeni iktidarların eteklerine ulaşmak gerek, diye düşündüler.

Gerçekten de öyle. Güz seçimlerinden önceki gelişmelerin tek anlamı var. Türkiye'de yeni bir iktidar oluşturulmak istendi. Tekelleşen sanayici sermayesinin etrafında yeni bir iktidar. Yapılmak istenen, kurulmak istenen yeni düzen bu oldu. Anayasa, bunun için lüks ilân edildi. Büyük sanayi sermayesinin ürettiği lüks tüketim mallarının hızla yayılmasını önleyen her şeyi, bu arada toplumun bazı kesitlerinin özgürlükleri de lüks sayıldı.

Şimdi dönüşün yolları açıldı. Özgürlüklerini kaybedenlerin özgürlüklerinin bir bölümüne tekrar kavuşması süreci ortada. Ama unutmamak gerek. Bir kesitin özgürlüğünün genişlemesi, diğer kesitin özgürlüğünün daralmasını gerektiriyor. Güz seçiminden önce olduğu gibi. Bunun için özgürlüklerini genişletmek isteyenler, kimin özgürlüklerini sınırladıklarını bilme durumunda. Eğer bilirlerse gereksiz aceleciliğe düşmezler.

Acele işe şeytan karışır. Şeytanın açtığı yaraları iyileştirmeye doktorun gücü yetmez. En hızlı konuşanın en ilerde; en çok tekrarlayanın en inançlı sayıldığı günler geride kaldı. Toplum bilimlerinin, iktisatın kendine özgü yasaları vardır. Bunları kullanmak gerekli. Aceleyle, örneğin tıp ilminin kavram ve yasalarını toplumsal gelişmelere uygulamanın faydası olmaz. Böyle yapılırsa, toplumsal yapıda yeni yaralar açılır. Yaralıların çok olduğu bu ülkede.

- Özel sektör son 9 ay içinde piyasaya 472 milyon liralık tahvil çıkardı.

26 Ocak - 1 Şubat

- Yabancı petrol şirketlerinin aşırı kârlarını önleyecek yasa değişikliği hazırlandığı açıklandı.
- 1974 Programı yatırım malları sanayiinde öncülüğü özel sektöre bıraktı.
- CHP Genel Başkanı ve Başbakan Ecevit, ülkenin güvenliğinin yalnızca NATO'ya dayanılarak sağlanamayacağını açıkladı.
- AP Genel İdare Kurulu'nda Genel Başkan Demirel'in istifasını isteyen V. A. Özkan, seçimlerin kaybedilmesinden Demirel'in sorumlu olduğunu söyledi.

2 Şubat - 8 Şubat

- DPT'nin yurda dönen işçiler arasında yaptığı bir ankete göre, işçiler şirketlere ortak olmak için çaba göstermiyorlar.

Vergi

Duvarlara yazdılar. Ne TİP'liler, ne de Dev-Genç. Yazan, Maliye Bakanlığı, "Vergisini veren halk, millettir" diye. TİP'lilerle Dev-Genç'in, hapishane ile Sıkıyönetim mahkemeleri arasındaki mekik dokudukları bir zamanda. Halkla milleti biribirinden ayırdıkları gerekçesiyle yargılandıkları bir zamanda. Halkın millete dönüşmesi için ekonomik bağın gerekliliğini savunanların bir bölümü mahkûm oldu, bir bölümü de bakan. Türkiye'de garip günler yaşandı.

Duvarlara yazdılar. Ne TİP'liler, ne Dev-Genç, ne de başkası. "Vergilendirilmiş kazanç kutsaldır" diye. Yazan, yine Maliye Bakanlığı. Vergilerini tam ödeyenlerin sadece işçi ve memurlardan oluştuğu bir Türkiye'de. Memurların sendikal haklarının ellerinden alındığı, işçilerin grev haklarının askıya çıkarıldığı bir zamanda. Enflasyonla, vergi kaçıranların kârlarına yeni kârlar eklendiği; işçi ve memurların kazançlarından yeni paylar koparıldığı bir zamanda.

Bütün bunların amacı şu: Vergi kaçıranlar ikna edilebilirse daha çok vergi öderler. Kutsal millet edebiyatı bunun için. Kapitalist mantığın kutsallıkla hiçbir ilgisi olmadığını bilmeyenlerin işi. Verginin bir zor alım olduğunu hesaba katmayan sonuçsuz bir çaba. Kapitalizmde en kutsal yasanın vergi kaçırmak olduğunu bilmeyenler sadece Türkiye'de kaldı. Bugün en ciddi "Burjuva" kitaplarında bile yazılı. Eğer Amerika Birleşik Devletleri'nde vergi yasaları tam olarak uygulanabilse, yatırım yapacak bir tek kapitalist bile bulunamaz. Amerika'da da, başka yerlerde de tekelci de tekelci olmayan da vergi kaçırır. Kapitalistin işi vergi kaçırmak. Almak isteyenin işi de her çareye başvurarak vergi almak. Vergi almanın ikna etmekle ilgili bir yanı yok. Önemli olan vergi almak istemek.

Mevcut vergi veya yeni vergi? Vergi verecek olan için bu da önemli değil. Önemli olan vergi olarak ödenen. İsterseniz, mevcut gelir vergisi yasasını uygulayarak vergi hâsılatını artırın. İsterseniz, vergi oranlarını yükselterek vergi gelirlerini artırın. Göreceksiniz tepki aynı. Hiç değişmez. Bu yüzden, "biz yeni vergi getirmeyeceğiz, ama mevcut vergileri daha iyi uygulayarak vergi gelirlerini artıracağız" demenin hiç bir pratik önemi yok. Yeni vergi koymaya gücünüz yoksa, mevcut vergileri de daha iyi işletemezsiniz. Bunu iyice bilmek gerek.

Zamlar yapıldıktan sonra vergi gündemin en önemli sorunu haline geldi. Neden mi? Önerileri görüyorsunuz. Hem iş çevrelerinden, hem de başka çevrelerden gelenleri. İstikrar politikası uygulanması öneriliyor. 1960'da yapıldığı gibi kamu yatırımlarını durdurmak anlamında. Yapılırsa yeni hükümet, iktidar olamaz. Kısa bir zamanda düşer.

Bir de sosyal adalet kaygılarını bir kenara atmak öneriliyor. Ücret artışlarında, taban fiyatlarında ve memur maaşlarında dikkatli olmak anlamında. Eğer olunmazsa ne olur? Eğer hem bunlara devam edilir, hem de yatırım hacmi yüksek tutulursa enflasyon olur. Doğru. Ama bir şartla: Vergi alınmazsa. Vergi, bu yüzden şu anda gündemin en önemli maddesi. Hükümet ortaklarının, en az zam konusunda ayırdığı zaman kadar, dikkatlere lâyık bir gündem maddesi.

Nedeni ne olursa olsun, CHP'nin MSP'ye teşekkür borcu var. Toprak Reformu'nu ertelediği için. Yasa iyi, kötü. Bu ayrı. Önemli olan Toprak Reformu'nun giderini azaltmak. Bunun için ise ciddi bir tarım vergisi şart. Toprak Reformu'ndan önce tarım vergilenmeli. Arazi rantını azaltmak için. Tarımdan vergi almak için de karışık sistemlere ne gerek var, ne de olanak. Büyük köylü kitlesini bağışık tutan, araziyi esas alan ve üretim hacmine göre değişen bir vergi. Yazması da kolay, alması da.

Petrol bunalımı ikinci olanağı vurguladı. Artık sadece enerjiyi değil, nakliyatı da petrol dışına kaydırmak zorunlu oldu. Kömür ve elektriğe. Dolayısıyla şehir içinde metroya; şehir dışında demiryoluna. Uygulaması zaman alacak. Ama şimdiden yapılacak olan var. Kara yolu nakliyatını vergilendirmek. Kamyon ve otobüsü esas alan ve gelire göre hesaplanan bir vergi. Yazması da kolay, alması da.

Bütün bunlar yapılırken vergi kaçakçılığıyla uğraşılamaz mı? Mutlaka uğraşmak gerek. Ama ikna yoluyla değil. Bazı müesseseleri kaldırıp diğerlerini getirerek. Örnek, hamiline yazılı hisse senedi. Bir kimsenin 10 milyonluk hisse senedi olduğunu düşünün. Eğer nama yazılı ise ödeyeceği vergi, en yüksek vergi dilimine göre hesaplanır. Eğer hamiline yazılı ise, her hisse senedinin bir başkasına ait olduğunu ileri sürerek en düşük dilimden vergi ödemek mümkün. Türkiye'de bu yola gidiliyor mu? İspat etmenin imkânı yok. Ama kapitalist dünyada bir şeyin yapılmasının mümkün olması, yapılması için yeter.

Örnek, bu. Türkiye'deki siyasal sisteme, bürokratik yapıya, ekonomik düzene ve vergicilik uygulamasına bir kanser gibi girip oturmuş olan bu hamiline yazılı hisse senetlerine son verilecek mi? Başlangıç için önemli olan da bu.

- Türkiye'deki yabancı sermayenin 16 ülkeye ait olduğu kaydedildi. Yabancı sermaye içinde en büyük paya yüzde 18.33 ile F. Almanya sahip. ABD yüzde 14.32 ile ikinci, İsviçre ise 13.83 ile üçüncü sırada yer alıyor.
- TEK elektriğe zam yaptı.
- ABD petrol şirketleri, Ortadoğu savaşından sonra, tarihlerindeki en büyük kârı elde ettiler.
- CHP-MSP koalisyonu Meclis'te 235 oyla güvenoyu aldı.
- 70 AP'linin Demirel'e muhtıra vereceği açıklandı.
- Çalışma Bakanı Ö. Sav, Demokles'in kılıcı gibi işçinin başında duran yasaların ayıklanacağını belirtti.
- Dışişleri Bakanı T. Güneş, üslerle ilgili ikili anlaşmaların gözden geçirileceğini açıkladı.
- ABD'nin Türkiye'ye 1974 yılında da askerî yardım yapacağı açıklandı.

Ekonomide Özgür İnsan

Sendikaların en önemli silahının grev olduğu hep bilinir, söylenir. Grev yapmada ve bazen de grev yapmadan hak almada en önemli gereklerden birinin, nakit olduğu genellikle unutulur. Gerçekten toplu sözleşme masasının başına oturan bir sendika için en güçlü silâhlardan birisi nakit durumu. Bankalardaki mevduat hesabı. Sendikanın bankalardaki mevduat hesabı ne kadar kabarık ise pazarlık gücü de o kadar yüksektir. İşveren, bankalarda kimin parası olduğunu bilir. Nakiti olan, grev fonu olan sendikanın grevdeki üyelerini, bunların ailelerini perişan etmeyeceğinden kuşkusu kalmaz.

Bu yüzden sendikalar üyelerinin ödentileriyle biriktirdikleri maddî varlıklarını dondurmaktan ısrarla kaçınırlar. Toplu sözleşme masası başına oturmuş bir sendika için ülkedeki kârlı ve verimli fabrikalara ait ortaklık belgelerinin hiçbir önemi yok. Ortaklık belgesi, grevdeki işçiyi, ailesini doyurmaz. Ortaklık belgesi grev fonu olarak kullanılmaz. Böyle düşünen sendikalar, paralarını yatırıma bağlamazlar. Bunun katı doktrinlerle uzaktan yakından ilgili bir yanı yok. Sadece işçi haklarının ve bunlar için mücadelenin geçerli olduğu ülkelerde kolayca anlaşılması gereken bir ihtiyaç.

Başbakan Ecevit, Özgür İnsan Dergisi'nin yazı kuruluyla yaptığı sohbette bu ihtiyacı yadırgıyor. Halk sektörü için sendika gelirlerinin önemli bir kaynak olacağı kanısında. Türkiye'deki sendikaların bu konudaki isteksizliğinin yumuşatılabilecegi umudunda. Yumuşatabilir mi? Eğer gerçekten yumuşatırsa, işçiler bundan yarardan çok zarar görür. Sendikal mücadelenin yasal çerçeveye oturmasına katkıda bulunmuş ve son yıllarda başarılı bir demokratik mücadele yönetmiş olan bir liderin bu tutumunu anlamak oldukça zor.

Aslında özgür insanda anlaşılması zor olan bir tek değil, birçok nokta var. Bir kez, CHP için belli bir kadrolaşma ihtiyacını ortaya koyuyor. Bunu anlamak kolay. Ama bir dergi etrafında toplanmış kadronun ilk görevi, ortaya atılan kavram ve sloganların somut çerçevesini çizmek, eleştirici gözle geçerliliğini tartışmak. Örneğin üzerinde en çok durulan halk sektörü. Bir süredir Halk Partisi'nin entellektüel kadrosu halk sektörünü açıklamaya çalışıyor. Şimdiye kadarki denemeler aydınlatmaktan çok daha karışık hale sokmaya yaradı. Özgür İnsan'da halk sektörü üzerine çok yazı var. Fakat aydınlatmak için bir deneme bile mevcut değil. Liderin söylediklerini daha yüksek sesle tekrarlayan yazılar.

İkincisi, Özgür İnsan'ın kadrosu çok heyecanlı. Aslında heyecan daima aranan bir özellik. Yalnız mantığa, bilgiye hâkim olmamak şartiyle. Özgür İnsan'da heyecan, bilgiyi ve parti programını geliştirme ihtiyacını çok aşmış durumda. Bir yazarına göre Hükümet Programı'ndaki sanayileşme modelinin, tarihin derinliklerine inen bir geçmişi var. Burada, Romancı Kemal Tahir'i aşamayan bir iktisat görüşüyle Osmanlı'dan da önceki "zanaatkar çarşıları" hatırlanıyor. Artık küçük sanayi, bu tarihsel "Türk Modeli"nin ışığında tekrar örgütlenecek. Ancak bu kez bir "çekirdek firma" etrafında. Çekirdek firma modern, sermaye yoğun; küçük firmalar ise eski ve emek yoğun olacak. Böylece üretilecek olan mallar ucuzluğu sayesinde bütün Avrupa pazarlarına yayılacak. Bir zamanlar atalarımızın atlarıyla yayıldıkları gibi.

Özgür İnsan yazarının görebildiği bir sakınca var. Şöyle: Çekirdek firma modern teknolojiye dayandığı ve Hükümet Programına göre modern teknoloji getiren yabancı sermayeye kapılar açık tutulacağı için çekirdek firma yabancı sermaye elinde tekelleşebilir. Ne yapmalı? Cevap: "İlk anda yan firmaların çekirdekteki montaj ünitesine ortak olmaları önerilebilir." Bunun tarihsel zanaatkarları, modern firmalara ortak etmenin yanında ayrı faydası olacak: "Böylesine bir oluşum halk sektörü düşüncesine somutluk kazandırır." Özgür İnsan yazarının somutunda yerli firmaların tekelleşmesi gibi bir olgu yok. Ya da önemli değil.

Üçüncüsü, tartışma halk sektörünün boyutlarını aşınca Özgür İnsan, "basiret" örnek ve öğütleriyle dolu. Özeti şöyle: İlk planda sakın düzeni değiştirmeye el atmayın. Şimdi yapılacak iş düzeni değiştirmek değil, düzeni "düzeltmek". Eğer hemen düzen değiştirilecek olursa faşizm gelir.

Düzeni değiştirmeden düzenin düzeltilebileceğine inanan Özgür İnsan yazarının söyledikleri, kendi sesiyle şu: "Mevcut düzenin sosyal verimliliğini arttıran, ekonominin ürün verme gücünü geliştiren, ekonomik yapıyı düzelten tedbirlere gerek vardır. Bunların başında fiyat artışlarını sınırlayacak bir para ve dış ticaret politikası gelmekte; sonra istihdamı destekleyen, tarımda verimliliği artıran, vergi kayıplarını önleyen, yeterli enerji sağlayan, büyük kentlerin konut, çevre, ulaşım sorunlarına eğilen politikalar sıraya girmektedir. Bu sorunların tümü ekonominin verimliliğini tehdit eden, ciddî darboğazlar yaratma eğilimi gösteren sorunlardır. Onarıcı bir yaklaşımla bu sorunlara öncelikle eğilmek yararlı ve gereklidir."

Bunlara ne eklemeli? Belki, şu sık sık söylenen fiyat artışları ile yoksulların gelirleri arasında dinamik dengenin nasıl kurulacağı sorusu. Özgür insan için böyle bir sorun yok. Çünkü henüz Ecevit somut görüşünü açıklamadı.

9 Şubat - 22 Şubat

- 12 Mart hükümetleri döneminde fiyatların toplara olarak yüzde 61.7 oranında arttığı açıklandı. Ticaret Bakanlığı Konjonktür Dairesi'nce yayınlanan bir raporda adı geçen dönemde emisyon hacminin 1972 yılında 17.7, 1973 yılının ilk on ayında yüzde 34.2 oranında arttığı belirtildi. Yıllık fiyat artışlarının ise 1971'de yüzde 23, 1972'de yüzde 14.9, 1973'de yüzde 29 olduğu açıklandı.

Eşikteki Tümsek

Hükümetin önünde üç yol var: Önü açık, arkası karanlık. Bir de tümsek. Tümseğin ise arkası açık. Tümseğin arkasındaki yol uzun. Bir boy uzun. Bir boyun uzunluğunu kestirmek zor. Belki dört yıl, belki sekiz. Belki de daha uzun. Tahmine çalışmak, fantaziyle uğraşmak demek. Henüz somutlaşmaktan çok uzak olan köy-kentlerde yaşayacakların davranışlarının köylülere mi, yoksa kasabalılara mı yakın olacağını merak eden Özgür İnsan'cılara uygun bir uğraş.

Yolların her birinde bir trafik levhası asılı. İlkinde şunlar yazılı: 12 Mart Enflasyonuna Gider. 12 Mart enflasyonunun özelliklerini herkes bilir. Ücretleri, köylülerin ürünlerinin fiyatlarını ve memur maaşlarını dondururken, kârların alabildiğine yükselmesine izin vermek. Burjuva iktisat kitaplarında

kâr enflasyonu olarak tanımlanan olgu. Türkiye'de ekonomik ve ekonomi dışı bütün değerlerin tekelciler lehine yontulduğu bir politika türü.

Sonu? Açıkça ve seçikçe söylenebilecek olanlar kısa. Eğer bu politika askerlerin öncülüğünde sürdürülecek olursa. Demokratik güçler tarafından izlenecek olursa, askerlerin freniyle karşılaşabilir. Frene basmak, bu politikadan vazgeçmek anlamına gelmez. Politikayı daha ustalıkla sürdürecek şoförler direksiyona geçer. Şu anda direksiyonu bu yola çevirecek şoförlerin olmadığını söylemek fazla iyimserlik sayılmamalı.

27 Mayıs Durgunluğuna Gider. İkinci trafik işaretinde yazılı olan bu. Keynes iktisatının faziletine inanmış, siyasal bilinçten yoksun plancılarla uluslararası finans örgütlerinden Maliye Bakanlığı koltuğuna transfer edilmiş uzmanların izledikleri politika. 27 Mayıs'la birlikte uygulanan politika. Genel talep hacmini, istikrar politikası adına kısmak için başlamış yatırımları durdurma yöntemi. Böylece istihdam ve gelir düzeyi düşürüldü. Böylece 27 Mayıs'ın tarihle sınırlı eksikliklerine yeni sevimsizlikler katıldı.

Şimdi istikrar politikasının en içten taraftarı eski Maliye Bakanları ile eski Başbakan. Demirel'in oyunu çok açık. Hesabı ise belli. Türkiye sermayesinin siyasal bilinci yüksek olmakla birlikte ekonomik deneyim düzeyi çok düşük. Henüz ekonomik canlanmaların ekonomik durgunlukla sonuçlanacağını iyice anlamış olmaktan uzak. İngiliz, Batı Almanya ve Amerikan sermayesi gibi, bir süre için de olsa, işçi, sosyal demokrat veya sadece demokrat iktidarlara razı değil. Sabırsız. Demirel, bunun farkında. İstikrar politikasının, kendisine, ücretli ve köylülerle birlikte sermaye desteğini de sağlayacağını biliyor. İstikrar politikasının sıkıntıları içinde hükümeti, seçimle veya seçimsiz, düşürebileceğini düşlüyor. Bu düşü boşa çıkarmak, en başta hükümetin görevi. İstikrar politikasını reddederek.

Üçüncü trafik levhasında, Menderes-Peron Enflasyonu yazılı. Temel çizgisi, popülizm. Bu olasılığı, Allendecilik olarak da nitelendirenler oldu. Hiç ilgisi yok. Allende nerde, Türkiye nerede? Allende'nin çıkışının da, düşüşünün de öyküsü ayrı. Popülizmde, Menderes'in köylüleri veya Peron'un "gömleksiz" şehirlileri söz konusu. Önemli olan köylülerle, işçilerin gelirlerini yükseltmek. Ancak bunu yaparken sermayenin gelirine ve kazancına dokunulmadığı için enflasyon kaçınılmaz oluyor.

Bugün birçok "iyi niyetli" düşünenleri endişelendiren yol bu. Sonu nereye varır? Kategorik olarak bir şey söylemek mümkün değil. Eğer, demokratik birikimin kesintiye uğramadığı bir zamanda gelecek olursa, sonu aydınlığa çıkabilir. Çünkü, Menderes veya Peron'un bütün popülist cazibesine rağmen bir bölük işçilerle "küçük burjuvaların" radikalleşmesi kaçınılmaz. Ancak demokratik birikimde kesinti söz konusu ise yolun sonu pek karanlık. Fakat yolun sonuna gelmek için en azından 27 Mayıs durgunluğundan daha uzun bir zaman gerekli.

Menderes-Peron çizgisinin temel yanlışı, "kimden kime" sorusunun farkında olmaması. Bazı kimselere verebilmek için, bazı kimselerden almak gerektiğini unutması. Halbuki "kimden kime" sorusu, iktidar olmanın temel sorunu. Eğer bazılarından almadan diğerlerine vermek mümkün olsa, hükümete gelenlerin hepsi iktidar olabilir. 12 Mart'ın ilk hükümeti iktidar olabilir mi?

Hükümetlerin ilk işi, iktidar olmaya çalışmak. Aslında özü itibariyle politik bir iş. Tütün fiyatlarının yükseltilmesi bu anlamda bütünüyle yerinde. Üstelik ekonomik gereklere de uygun. Bir kez, tütünde toprak dağılımı görece olarak adil. İkincisi, üretimin hepsi pazarlanıyor. Üçüncüsü, dış fiyatlar elverişli. Dördüncüsü, nihaî tüketimi ve dolayısıyla işgücü maliyetlerini önemli ölçüde etkilemiyor. Fakat, buğdaya gelince? Bu ekonomik gereklerin çoğu yok. Öyleyse, buğdayda yeni yöntemler geliştirmek zorunlu. Taban fiyatları uygulamasının dışında. Örneğin yoksul buğday üreticilerine prim verilmesi gibi.

Yoksul buğday üreticisine prim vermek, tütün fiyatlarını yükseltmek, ücretlilerin kayıplarını almalarını sağlamak ve yatırımları yüksek düzeyde devam ettirmek. Bütün bunlar güzel ve gerekli. Ama değirmenin suyu nereden gelecek? Eşikteki tümsek bu. Bu tümseğin üstündeki trafik levhasında, "İktidar Yolu" yazılı. İktidar yolu ise vergi almaktan geçiyor. Vergi alacak mısınız? Vergi politikasına el atılacak mı?

Vergi politikasını ele almak, sadece kaynak yaratmak için gerekli değil. Şu meşhur "fiyatlar ve gelir dengesi" için de gerekli. Fiyatlar artıyor, dar gelirlilerin gelirlerini de artırmak istiyorsunuz. Dolambaçlı yollara gerek yok. Vergi oranlarıyla oynamak yeter. Dar gelirlilerin vergi oranlarını indirip, en azından üç yıldır fiyatları alabildiğine yükseltenlerin vergilerini arttırmakla çok şey olur. Tabii fiyatları yükseltenler de af kapsamına alınmıyorsa...

- Cumhuriyet tarihinde ilk kez Hazinenin ihale yolu ile borç alacağı açıklandı. Maliye Bakanlığının yaptığı düzenleme ile, Hazineye borç vermek isteyen özel ve tüzel kişilerin Hazineye mektupla başvurmalarının gerektiği belirtildi.

Yaşanan Günlerin Bilinci

"Hür dünya" deyimi, yalnız emperyalizm ve baskı anlamına geliyor." Bu sözler, Nasır'a ait. Dulles'in yüzüne karşı söylenmiş. Bütün açıklığıyla. Anti-sos-

yalist Nasır, buna bütün açıklığıyla inanmış. Başkalarının da üzerinde düşünmesi, bir yanıyla anlaması gerekli bir olgu.

Ernest Sturc Türkiye'de, Türkiye'nin en önde gelen işadamlarının bazısı Amerika'da. Sturc, "hür dünya"nın Türkiye masası şefi. Uzun yıllar Uluslararası Para Fonu'nun Türkiye işlerini yönetti. Şimdi, biraz daha yükseldi. Ama Türkiye ile ilgisini kopartmadı. Sturc'un Türkiye'ye gelişi, ekonomik örgütün yurda bağlı, ileriye dönük kesimlerinde endişe kaynağı. Geçmiş deneyimlerden kaynaklanan bir endişe. Eskiden de çok geldi. Her gelişi, yurt çıkarlarına aykırı kararların tezgâhlanmasına yol açtı. Bu kez, davet edenler Odalar Birliği yöneticileri. Hükümete karşı güçlü bir çıkışı örgütlemeye çalışan iş çevrelerinin davetlisi olarak geldi.

Sturc, Başbakan Yardımcısıyla görüştü. TRT'nin genel yöneticileri, bunu haber sayıp yayımladılar. Aslında Sturc'un, Türkiye'ye her gelişinde Bakanlarla görüşmesinden normal bir şey yok. Artık bu haber sayılmamalı. Fakat, bu gelişinde yine de haber sayılması gereken bir gelişme oldu. "Hür dünyanın" Türkiye masası şefi, Maliye Bakanı ile görüşemedi. 20 yıldır, ilk kez karşılaştığı bir olay. Maliye Bakanı'na "basiret" dolu, biraz da tehdit kokan düşüncelerini anlatmak olanağından yoksun kaldı. TRT, bunu atladı.

Ankara-Washington arasında "gayrı resmî" ziyaretler. İş çevrelerinden aynı isimlerin, başka adlar altında bitmek bilmeyen toplantıları. Yaratılmak istenen devamlı bir ayaklanma havası. Kamu girişimlerinin de üye olduğu işveren sendikalarının açıkça hükümete cephe alışı. Sermaye sözcülerinin bir Bakanı "turizm düşmanı" ilân etmeleri, MSP'li bazı Bakanların, yerlerinde kalma çabası içindeki bazı yüksek bürokratların da yardımıyla, kamu oyundaki MSP imajının prototipi olan bu Bakan harcama çabaları. Turistik otel işletmecisi bazı AP'li senatörlerden sonra CHP'li bir Bakanın da bu kampanyaya katılması.

Yaşanan günlerin görünen olayları bunlar. Bu olaylar önemli mi? Şu anda bir şey söylenemez. Olayların önemli olup olmaması, yaratacağı sonuçlara bağlı. Sonuçlar ise ilerde ortaya çıkacak. Ancak, sonuçlarını bilmemekle birlikte şu anda tespiti gerekli olaylar. Yaşanan günlerin bilincinde olanların, bu olaylara ilgi duyması zorunlu. Bu olaylara seyirci kalmak, ilerde bunların önemli olmasına yol açabilir. Tarih, seyircileri affetmez. Tarihin seyircilere madalya verdiği görülmemiş.

Cumhuriyeti kuran neslin önderleri, yaptıkları işin, yaşadıkları günün bilincine varmıştı. Nereden mi belli? Çektirdikleri fotoğraflardan. Bundan 55 yıl öncesinin fotoğraf teknolojisinde, Mustafa Kemal, İsmet Paşa, Bayar ve Çerkez Ethem her anı fotoğrafla tespit ettiler. Osmanlı kayıtçılığından gelme alışkanlıkla her hareketi kâğıda döktüler. Bir gün önem kazanacağına inanarak. Fakat, fotoğraf çektiren, kâğıda iz düşürenlerin sadece onlar olduğunu düşünmek mümkün değil. Kimbilir başka niceleri aynı yolda yürüdü. Sonunda önemli olamadılar. Önemli olamadıkları için de bugün pek tanınmıyorlar. Yakınları ve uzmanlarının dışında kimse hatırlamıyor.

Yaşanan günlerin olayları önem kazanacak mı? Önem kazanmaması, olayların akışına müdahale etmekle mümkün. Tabii sadece insanoğlunun iradî müdahaleleriyle tarihin akışını değiştirmeye imkân yok. Ancak bu genel ilke, yöneticilerin ellerini kollarını bağlayarak tribünlere çıkmasının nedeni olmamalı. Doğru müdahalelere her zaman yer var. Fakat müdahale edilecekse, doğru müdahale edilmeli. Turizm konusunda olduğu gibi değil. Turizmde yabancı sermaye, Bulgaristan'da da, Mısır'da da varmış. Bu mantık değil. Halk sektörü ne Mısır'da, ne de Bulgaristan'da var. Başka yerlerde olup olmaması, Türkiye için bir örnek olamaz. Önce kendine güven gerek.

Hem turizmde de yabancı sermaye gerekli ise, nerede gerekli değil! Bunu açıklığa çıkarmak zorunlu. Halkçı iktidarın ekonomik politikasında, yerli para babalarıyla yabancıların gireceği, "halka" kapalı lüks binalar yapmak çok mu önemli? Sonra, turizm yatırımlarında yabancı sermaye neden gerekli olsun? AP'li senatörün lüks turistik yatırımında yabancı sermaye var mı? Tesisi kurduktan sonra, istenirse, yabancı uzman-yönetici her zaman getirilebilir. Müşteri bulmak için ise dünyanın her tarafına yayılmış acentalar var. Bunlar komisyonla çalışır. İşbirliğine hazır.

Heykel, Nasır'ı anlatmaya devam ediyor. Nasır'ın yakını Heykel'in her söylediğine güvenmek için bir neden yok. Ama Nasır'la Che arasındaki söyleşi, tüm doğru olmasa bile, düşündürücü. Nasır, "fabrika yapmazsanız, başarıya ulaşamazsınız" diyor. Che ise, bunların çok ötesinde. Daha temel sorunları var. Fabrikaları kim yönetecek? Örneğin teknokrat ve bürokratları politikacı yapamaz mıyız? Onu başarırsak, devrimi kurtarmış oluruz." Aynı dünyadan iki ayrı bakış açısı. Türkiye'nin dünyasında sorunlar biraz daha geride. Biraz daha güncel. Üstün politikacılar, biraz teknokrat, biraz bürokrat olamaz mı? Yaşanan günlerin bilincine varabilmek için.

- Başbakan Yardımcısı Erbakan, paravan şirketlerin ortadan kaldırılacağını açıkladı.
- Dışişleri Bakanı Güneş, petrol üreticisi ülkelerin Türkiye'de yatırıma girişebileceklerini açıkladı. Libya, petrolden kazandığı paraları Türkiye ile işbirliği çerçevesinde kullanmaya hazır olduğunu açıkladı.

- Devlet Bakanı O. Eyüboğlu, haşhaş ekimine başlanacağını ve ABD ile görüşme istenildiğini söyledi.
- Fransa'nın Türkiye'den işçi getirme işlemine ara vereceği belirtildi.

İş Çevreleri, ve Erbakan-Demirel Yarışması

Üretici güçler düzeyi ile bilinç düzeyi arasında yakın ve doğrudan ilişki var. Çok uzaklarda değil, yakın zamanlarda hem iş çevrelerinin, hem de bunların karşısında olan büyük kütlelerin bilinç düzeyi oldukça düşüktü. İş çevreleri, bir iktidarın parçası olabilmek için ona katılmayı zorunlu görüyordu. Odalar Birliği seçimleri, parti etiketi taşıyan iş adamları arasında bir yarıştı. İktidar partileri, güçlü görünmek için güçlü işadamlarının partilerine katılmalarını ısrarla istediler.

Vehbi Koç, kendi kitabında, yaşam öyküsünü yumuşak bir üslupla anlatıyor. Benzerlerinden çok daha öğretici bir kitap. Menderes, katılması için büyük bir baskı yapıyor. "Biz tüccar ve sanayiciyi tutarız" diye haber üstüne haber salıyor. Koç, Menderes'in baskılarını günü gününe İsmet Paşa'ya iletiyor. Aracılar kanalıyla. Paşa dayanmasını öğütlüyor. Koç, bir süre dayanıyor. Menderes, kızgın. Kızgınlığını seçim kürsülerine getiriyor. 1957 yılında seçim kürsülerinden haykırıyor: "Arkadaşlar, diyorlar ki, bütün seçkin zümre, bütün zenginler CHP'den yanadır. Evet, bütün zenginler onlardandır. Vehbi Koç da onlardandır ve daha bir çok zengin onlardandır. Bir de bizim halimize, bizim partimize, bizim mebuslarımıza bakınız. Biz fakiriz, mebuslarımızı yolda görenler dilenci zannedip sadaka vermeye kalkabilirler."

Türkiye'de bir işadamı ne denli güçlü olursa olsun, devlet aygıtını elinde tutabilen siyasal iktidarın baskısına dayanamaz. Hesap uzmanları, müfettişler, banka kredileri, ithalât lisanslarıyla devlet aygıtı, en güçlüleri bile dize getirir. Nitekim Koç, 27 Mayıs'tan iki ay önce baskılara boyun eğer. Kararı, en çok iki kişiyi kızdırır. Biri anasını. Osmanlı kadını, kapitalizmin gelişmesinden habersiz olsa gerek. "Dayanacaktın" der. İsmet Paşa da kızgın ama kızgınlığının üstesinden gelmesini bilir. Yakınlarına emir verir: "Vehbi Bey'i koruyacağız." Kime karşı? İsmet Paşa'nın 27 Mayıs'tan habersiz Koç'u, 27 Mayıs'a karşı korumayı planlamış olması mümkün.

Bir yandan, tüccar ve sanayiciyi tutup, diğer yandan fakir fukara edebiyatı yapmak. Demirel de bunu yaptı. Üstelik artık iş adamlarına parti etiketi taşıma zorunluluğunu duymadığı bir zamanda. Bir yandan İslâmköy'den gelme "halk çocuğu" edebiyatı, öbür yandan, Johnson'un güvendiği politikacı. Bu ikili imaj, sermaye partilerinin iktidara ulaşmasının ve iktidarda kalmasının değişmez anahtarı oldu.

Ancak Demirel, 12 Mart'a yaklaşırken bu imajlardan birisini yitirmeye başladı. Halk çocuğu propagandası etkisini kaybetti. 12 Mart'tan sonra halk kütlelerinden daha çok uzaklaştı. Bütünüyle büyük sermayenin izinden yürüyen bir politikacı kılığına büründü. Üstelik gerek partisinin içindeki çeşitlenmeler ve gerekse kişisel fonksiyonlarını yitirme kaygıları, tekelci sermayenin bütün dileklerini yerine getirmesine de imkân vermedi. Sadece fiyat ilişkileriyle kredi kullanımını, tekelci kesim lehine çevirmekle yetindi. Politik olarak yaptıklarının dışında.

Hükümet, fiyatların akışıyla oynayarak, kredi kanallarını değiştirerek büyük iş çevrelerinin kârlarını yükseltebilir. Fakat bu devamlı bir düzen değil. Başka bir hükümet gelip, akışı yavaşlatabilir veya başka yöne çevirebilir. İş çevreleri, şimdi bunun endişesi içinde. Üstelik sadece politik düzenlemelerle önemli bir değişikliğin yapılamayacağını somut olarak görmüş durumdalar. Kütlelerin el değiştirmesinin örnekleri ortada. Bu yüzden, Demirel'in muhalefeti, bazı atamalar, TRT veya 141-142 üzerinde yoğunlaştırmasının fazla destekçi sağlaması mümkün değil. Türkiye'deki solcuların içerdeki 141-142 hükümlülerinden kat kat fazla olduğunu bilmeyen var mı?

İş çevreleri, yatırımlar duruyor, ihracat azalıyor diyerek akışın eskisi gibi devamını sağlamak istiyor. Aslında, şu anda yatırımların durduğu yok. İhracattan gelen döviz geliri ise, mart ayı sonu itibariyle, çok yüksek. Daha da önemlisi, tekelciler arası yarış dolayısıyla büyük özel yatırımların durması da imkânsız. Çünkü biri yapmasa diğeri yapacak. Aslında kavganın bir parçası da bu. Şu anda taşıt lâstiği için proje hazırlamış ve teşvik almış dört kuruluş var. Halbuki, hesaplanan talep artışı ancak birini doyurabilecek durumda.

Kredi ve pazar için kavganın iki yönü var. Biri, küçüklerle büyükler arasında. İkincisi büyüklerin içinde. Erbakan, hareketinin dış görünüşü bu kavganın birincisiyle ilgili. İç görünüşü ise her ikisiyle. Dış görünüş, belli bir amaç için gerekli. İç görünüş, tutunmak için. Büyük oynamağa azimli Erbakan, her ikisini de yapmaya kararlı.

Görünüşle öz, hiç bir zaman aynı değil. Aynı olsa, politik iktisat olmazdı. MSP hareketinin görünüşüne bakarak yanılanlar çok oldu. Dine dayalı fukara edebiyatıyla MSP'yi iktidar adayı yaptılar. MSP'nin liderleri de tek başlarına iktidar olmanın hevesi içinde. Amma sadece böyle bir imajla, böyle bir edebiyatla iktidar olunmayacağını biliyorlar. Üstelik Türkiye'nin üretici güçler düzeyi iki "halkçı" partiyi iktidar adayı yapacak nitelikte değil.

MSP, eski demokrat partiyi tekrarlamak niyetinde. Demirel ile Bozbeyli, bir kaçı hariç isimleri bile unutulmuş, bir listeyi saflarına alarak güç kaza-

nacaklarını sanıyorlar. Erbakan'ın, bu isimlerle bir ilgisi yok. Bütün oyun, gelecek seçimlere kadar iktidarda kalmaya dayanıyor. İktidarda kalma, fukaradan yana olma imajında turizm yatırımları örneğinde görüldüğü gibi bazı gedikler açsa bile, iş çevrelerinden gelecek desteği genişletebilecek. Yerel ve işletme düzeyinden, daha geniş ölçeklere yayılmasına yol açabilecek.

İktidarda kalma, şu anda 141-142'ye takılmış durumda. Erbakan ve Demirel, yakın siyasî geleceklerini bu maddelere astılar. Af, Meclisin kabul ettiği biçimde kanunlaşırsa, affı geciktirmenin sorumluluğuyla birlikte Demirel bir kez daha kaybedecek. Eğer tersi olursa, Erbakan'ın hülyaları yıkıcı bir darbe olacak. Ve yakın zamanlar Demirel'in bir kez daha kaybettiğini gösterecek.

Ortakpazar'la Evlilik

Fransız tarihinin ünlü Dışişleri Bakanlarından birinin adına yazılı bir söz var: "Savaş, askerlerin eline bırakılamayacak kadar ciddi bir iş." Türkiye'de, Türkiye'nin yapısını, bürokratik düzenini yakından izleyenlerin öteden beri anlatmaya çalıştıkları bir görüş var: "Ortakpazar, Dışişleri Bakanlığının tekeline bırakılmayacak kadar önemli bir sorun." Bakan olduktan sonra Dışişleri Bakanlığının içine kapanan Turan Güneş'in yapmış olduğu konuşma, bu görüşü, büyük ölçüde doğruluyor. Ayrıca, Ortakpazar'dan Türkiye'nin çıkarları doğrultusunda "tâvizler" alma olanağını ortadan kaldırıyor. Hükümet Programında kabul edilmiş olan ilkelerin birisinin gerçekleştirilmesi için ters bir adım atılmış oluyor.

Hükümet Programı şu hükmü getirdi: "AET ile olan ilişkilerin esas anlaşmalar doğrultusunda yürütülmesine devam edilmekle birlikte geçmiş dönemin koşullarını düzenleyen protokollar yeniden ele alınacak, toplumun ortaklık dışı ilişki kurduğu diğer ülkelerin şartları ve bu ülkelere uygulanan rejimler gözönünde bulundurularak Türkiye'ye en uygun şartların sağlanması için gerekenler yapılacaktır." Daha önce, Katma Protokol'da değişiklik yapılması için verilmiş bir muhtırayı, anlaşmanın ihlâli olarak nitelemek, Hükümet Programı'nda kabul edilen ilkeyle bağdaşmaz. Çünkü geçiş dönemini düzenleyen protokollerin başında Katma Protokol gelir. Ortakpazar'a her ne fiyatla olursa olsun girmeye kararlı Dışişleri teknisyenlerinin, yeni Bakana bu teknik bilgiyi vermemeyi uygun gördükleri anlaşılıyor.

Üstelik yeni Bakanın, Dışişleri Bakanlığında geçerli deyimle başka "meslekdaşlarının" ne yaptığından da haberdar edilmemiş olduğu görülüyor. Şu anda Birleşik Krallık Dışişleri Bakanı da, benzer bir sorunla karşı karşıya. Yeni İngiliz Hükümetinin yeni Dışişleri Bakanı, İşçi Partisi'nin sağ kanadından James Callaghan. Callaghan'ın Ortakpazar'ın Bakanlar Konseyinde yaptığı konuşmasının tam metni yabancı gazetelerde yayınlandı. Nisan ayı başında. Callaghan'ın konuşmasının ikinci cümlesi şöyle: "İşçi Partisi Hükümetinin, Topluluğa girdiğimiz Ocak 1973 tarihindeki koşullarla üyeliğimizi devam ettirmeye karşı olduğu, sizin için sürpriz olmalı."

İngiliz Dışişleri Bakanı, üyelik anlaşmasının gözden geçirilerek isteklerinin kabul edilmesini istiyor. Eğer isteklerinin kabul edilmesi için üyelik anlaşmasının değiştirilmesi yeterli olmazsa, Ortakpazar'ın Anayasası sayılan Roma Anlaşması'nın değiştirilmesini öneriyor. Eğer bütün bunlar gerçekleşmezse Anlaşmayı İngiltere için "bağlayıcı saymayacaklarını" açıklıyor. Ortakpazar üyesi bakanların yüzlerine karşı. Bununla da yetinmiyerek, bu koşullar içinde Topluluk'ta kalamayacaklarını, Topluluk'tan ayrılmak için seçmenlerden yetki isteyeceklerini söylüyor.

İngilizlerin, Ortakpazar'dan ne istedikleri Türkiye'nin sorunu değil. Nasıl istedikleri, sadece bir örnek. Ancak, Türkiye ile Ortakpazar arasındaki ticarî ilişkilerin gelişimi, Ortakpazar üzerinde konuşan herkesin temel sorunu olmalı. Başta Dışişleri Bakanlarının. Türkiye'nin Ortakpazar'a ihracatında olumlu gelişmeler olduğunu söyleyebilmek için elde rakamlar bulunmalı. Mevcut ayrıntılı rakamlar 1972 yılına kadar. 1964-1970 yılları arasında Ortakpazar'a yapılan ihracatın, diğer ülkelere yapılan ihracattan daha hızlı artmış olduğu doğru. Ama bu doğru orada duruyor. Bundan sonraki iki yılda, Ortakpazar dışına ihracat daha hızlı artmış durumda.

İhracat, bir doğrunun yarısı. Diğeri ithalâtla ilgili. 1964-1972 yılları arasında Türkiye'nin Ortakpazar'a ihracatı yüzde 152 oranında arttı. Ortakpazar'dan olan ithalâtı ise yüzde 322 oranında. 1964 yılında Türkiye'nin Ortakpazar'la ticaretinden doğan açığı 17 milyon dolariken, 1972 yılında 306 milyon dolara çıktı. Ortakpazar dışındaki ülkelerden doğan açık ise 110 milyon dolardan 372 milyon dolara. Bu mu Dışişleri Bakanlığı'nın "haklı" bulduğu görüş?

Katma Protokol, imzalandığı zaman çok iyiymiş ama, "Türkiye'deki hızlı sanayileşme birtakım previzyonları geçersiz hale getirmiş." Bu mantığın neresini düzeltmeli? Bu mantığın anlamı şu: "Katma Protokol, Türkiye'nin bir tarım ülkesi olarak kalacağı varsayımına, görüş birliğine dayanılarak hazırlandı, imzalandı. Ama Türkiye, bu görüş birliğini bozdu. Sanayileşme tutkusuna kapıldı. Bu yüzden Protokol'ün bazı hükümleri geçersiz oldu.

Bu mantığı, dış politikada da, iç politikada da savunma yükümlülüğü Dışişlerine ve Bakanına ait. Savunulabilir mi? Savunurlarsa, inanacak kimse

bulunur mu? Bu onların sorunu. Türkiye'nin sorunu ise Ortakpazar'la olan ilişkilerinden sanayiini korumak. Fakat, bu mantıkla, böyle bir yöntemle Türkiye'nin sanayiini koruması çok zor.

Ama, Ortakpazar'ın Türkiye karşısındaki "sert" tutumunu sürdürmesinin oldukça kolay olduğu anlaşılıyor. Ankara'yı geçen hafta ziyaret eden Ortakpazar Komisyonu Başkanı Ortoli'nin cebinde Güneş'in yapmış olduğu konuşmanın çevirisinin bulunması çok mümkün. Başkan, Ankara'da Bakan'ın en yakın iş arkadaşları olarak Çağlayangil'den kalma "kraldan fazla kralcı" dışişleri bürokratlarını görünce çok rahatlamış olmalı. Bu rahatlığı, görüşmelerden sonra yaptığı basın toplantısında iyice belli etti. Ortakpazar'ın bilinen tezleri bütün çıplaklığıyle tekrarlandı. Ortoli, Türkiye'nin yükümlülüklerinin yumuşatılması, Akdeniz rejimiyle ilgili isteklerinin gözönünde tutulacağı konusunda hiçbir ümit verme ihtiyacını duymadı.

Zaten başkası da beklenemez. Çünkü Ortoli'nin karşısına Dışişleri Bakanlığı'nın Ortakpazar'cı teknisyenlerinden başka hiç kimse çıkarılmadı. Hazırlık toplantılarına ise sadece Planlamacılar alındı. Ortakpazar adını taşıyan bir genel müdürlüğe sahip Ticaret Bakanlığı'ndan, Milletlerarası İktisadî İşbirliği Teşkilâtı adı altında Genel Müdürlüğün de üstünde bir örgüte sahip Maliye Bakanlığından hiç kimse çağrılmadı. Plânlamacıların bile yalnız bir toplantıya çağrılarak gönülleri alınmak istedi. Böylece Ortakpazar'ın kalkınma, sanayileşme üzerindeki etkisini oldum olası hesaba katmayan dışişleri, istediği gibi at oynattı. Doğrusu Çağlayangil zamanında da, Bayülken zamanında da görülmemiş bir durum.

Bir yanlış anlamaya gerek yok. Hiç kimse Ecevit Hükümeti'nin Türkiye'nin Ortakpazar'la olan nişanlılığını sona erdireceğini ummuyor, beklemiyor. Ecevit, Türkiye'yi Amerika'dan boşayıp Ortakpazar'la evlendirmeye kararlı. Ancak verdiği umut, nişanlılık dönemini iyi kullanarak Ortakpazar'ın altında ezilmeyecek bir evliliği sağlamaktı. Şimdi, bu umuda gölge gelmiş durumda. Üstelik gölge, en yakınlarından geliyor.

23 Şubat - 8 Mart

- Demir-çeliğe yüzde 100, şeker, çay ve kâğıda yüzde 40-50, Sümerbank ürünlerine yüzde 20-30 oranında zam yapıldı.
- KiT'lerin özel sigorta şirketlerine 12 yılda 999 milyon lira prim ödedikleri, bu durumun sakıncalarının ancak iç sigorta sistemine geçilmesiyle önlenebileceği Yüksek Denetleme Kurulu tarafından açıklandı.
- Fiyatlarla birlikte halkın gelirlerinin de arttırılacağını açıklayan Ecevit, zamların devredilen mirasın sonucu olduğunu belirtti.
- Tüm işçileri DİSK'e çağıran DİSK Genel Başkanı K. Türkler, CHP-MSP hükümetinin ilk uygulamalarının umut verici olduğunu açıkladı. Ayrıca bağımsız sendikalarla DİSK'in yaptığı ortak bir açıklamada, hükümetin programının, alınteri ile geçinenlerden yana olduğu için destekleneceği ve hükümeti yıpratma çabalarına var olan güçle karşı konulacağı belirtildi.
- Irak'ın Türkiye'ye indirimli fiyatla petrol satacağı açıklandı.
- Irak-Yumurtalık petrol boru hattının Türkiye'deki bölümünün TPAO tarafından kurularak işletileceği belirtildi.
- Petrole yapılacak yüz kuruşluk bir zammın imalât sanayiinde yüzde 4-5 artışa yol açacağı belirtildi.
- ABD'li Senatör Buckley, haşhaş üretimine başlaması halinde, Türkiye'ye yapılan her türlü yardımın kesilmesini istedi.

Ecevit ve İş Çevresi

12 Mart şaka değildi. Ama büyük bir başarısızlık olduğunda hiç kuşku olmamalı. Sermaye hesabına, sermayenin ekonomik hesabına. Politik hesabına değil. 12 Mart iki buçuk yıldan uzun sürdü. Meclisler devamlı çalıştı. Sadece anti-demokratik yasalar çıkarmak için. Ekonomik yasalar çıkarmak için değil.

Öğrenci eylemleri olmasaydı, ne olurdu? Öğrenci olayları yaratılırdı. Ya da gerekli olan diğer öğeler. Çünkü egemen sermaye, 12 Mart'tan önce bir çıkmazın başına geldi. Sermayenin has partisi, Adalet Partisi, daha fazla parçalanmadan bu çıkmazdan kurtulmasına imkân yoktu. Demirel, çeşitli başkent oyunlarıyla buna karşı durdu. Sonunda düştü. Demirel, düşüşünü büyük sermayeye bağladı.

Sermaye Demirel'i düşürdü. Demirel'siz Demirel politikasını sürdürdü. Kütlelerden kopmaya başlayan Demirel bu oyuna baş eğdi. Erim'i Demirel çıkarmadı. Ama Melen ve Talu, Demirel'in dümen suyunda gitti. Melen, sermayenin yükselen kesimlerinde karamsarlık yarattı. Talu ise umutsuzluk. Talu sermayenin kaybının başlangıcı oldu. Sermayenin adamı olmasına rağmen.

Neden? Neden, sermaye kendi oyunuyla ekonomik cephede başarısız oldu. Neden, iki buçuk yıl yüzlerce yasa çıkaran Meclisler sadece iki ve de çok da önemli olmayan ekonomik yasayla yetinmek zorunda kaldı? Cevabı açık. Sermaye kendi içinde bölünmüş olduğu için. Kendi içinde bölünmüş sermayenin dümen suyundan gidenler, teşvik yasası, sermaye piyasası, bankalar yasası, odalar birliği yasası gibi ekonomiyi doğrudan doğruya ilgilendiren yasalara el atamadı. Kendi içinde bölünmüş olduğu için

taksitli satışlara, tekelci sermayenin istediği yönde bir düzen getiremedi. Kendi içinde anlaşmazlık halinde olduğu için "vergilendirilemeyen alanlara" el atamadı.

Demirel, bunları göremedi ya da görmek istemedi. Anti-demokratik yasalarla sermayeyi teskin etme yoluna saptı. Aynı antidemokratik bağnazlığını devam ettiriyor. Üstelik sermayeye kalıcı bir takım yasalar vermek yerine kredi ve fiyat politikasıyla yüksek kârlar sağlamanın geçiciliğinin anlaşıldığı bir zamanda. Fakat Ecevit'in bütün bunları yeterli ölçüde değerlendirebildiği anlaşılıyor. En yakınlarına, parti grubunun önde gelen kişilerine, "heyetleri" kabul etmekten çalışamadığını söyleyen Başbakan, tekelcilerden oluşan ve kendi içinde parçalı bir derneğin yöneticilerini kabul etmek için zaman bulamıyor. Herhalde rastlantı değil. Rastlantı olmadığı, taktiğinin, iş çevrelerindeki olumlu yansımalarından belli. Tabii hükümet bakımından olumlu yansımalar.

Ecevit'in iş çevrelerindeki parçalanmaları değerlendirmeye dayanan taktiğinin meyveleri toplanmaya başlandı. Yalnızlığa doğru itilen tekelci kesimin bir parçası iş çevreleri içinde hırçınlık işaretleri verdi. İstanbul Sanayi Odası oyunbozanlıkla itham edildi. Kusurları, 14 Ekim sonuçlarına vadeli kredi açmaları. Hükümetle genel bir platformda anlaşmak için beklemeleri. Ecevit'in, yasal ve politikaya girmemeye kararlı Sanayi Odalarını iş çevrelerinin sözcüsü olarak tanıma eğilimi, iş çevrelerinin büyük bir kesiminde rahatlık yarattığı anlaşılıyor. Bu rahatlık ise 12 Mart'ın fiyat ve kredi politikasından en çok kazançlı çıkan ve bu kazancın kaybolabileceğini gören tekelci kesimin huzursuzluk kaynağı oluyor. Bunları, bütün sermayeyi sürükleyememenin çaresizliği içine itiyor.

Tekelci kesim çaresizlik içinde, "Hükümeti devirmek ve değiştirmekten" vazgeçtiğini ilân ederken, sermayenin büyük kesimi umutlu bir bekleyiş içinde. Bu umudun tek kaynağı dağınıklığı değerlendirmeye dayanan politika değil. Burada, Ecevit'in iş çevrelerine karşı yürüttüğü politika kadar kendi iş çevresinin de önemi var. Başbakanın yönetici ve danışmanlarını seçerken gösterdiği titizlik belki sokaktaki sade vatandaşın dikkatinden kaçar ama iş çevrelerinin herhalde gözünden kaçmaz.

Bunlar neler? Hükümetin Halk Partisi kanadının göreve çağırdığı kişilerin kişilikleri. Halk Partisi'nin bazı Bakanları, özel kesimin bağrından yönetici çıkarmanın uğraşı içinde. En halkçı bir banka kuruluşunun başına, yabancı sermayeli bir bankanın yöneticisini getirmekte sakınca görmüyor. En eski bir kamu girişiminin yöneticisi olarak, özel kesime piyasa araştırması yapan bir firmanın sahibi bulunabiliyor. Amerika'daki "lobbyism" sanatının Türkiye'deki uygulaması olan malî müşavirlerden yönetici yaratılıyor.

Eklenecekler var. 12 Mart'ın ikinci ve sonraki hükümetleri, kamu yöneticileri arasında "solcu" avına çıktı. "Solculuk" sembolü sayılan bir bölük yönetici yerlerinden atıldı. Bunlardan ikisi, 14 Ekim'den sonra Danıştay'dan göreve dönme kararı aldı. İşe başlamaları için kararname çıkarmak gerek. Ama Ecevit Hükümetinin Bakanları kararnameyi imzalama konusunda farkedilir bir yavaşlık içinde. Bu yavaşlığın da dikkatlerden kaçmasına imkân yok.

Ecevit, iş çevresini ortanın sağından seçmede özel bir titizlik gösteriyor. Şu anda görülen, ortanın solu politikasını yürütme sorumluluğunun ortanın sağında bir kadroya verilmek istenmesi. Bu kadro içinde dış dünyadan gelenler ayrı ve önemli bir yere sahip. Bütünüyle Türkiye'yi ve özellikle 12 Mart'ı, Paris'in uluslararası örgütlerinden seyredenlere yakın görevler verildi. Washington'un finans kurumlarından da yeni yöneticiler gelmek üzere.

Bir yandan iş çevrelerindeki ayrılıkları değerlendirmek; diğer yandan, ortanın sağında bir iş çevresi yaratmak. Bu da bir politika. Bu politikanın iki taktiği de aynı amaca yönelmiş durumda. Kısa dönem yararlarını kimsenin inkâr etmesi mümkün değil. Uzun döneme gelince? Uzun dönemin sakıncalarını tartışmak için zaman çok erken.

- Köy İşleri Bakanı M. Ok, "köy-kentlerin kurulmasında silâhlı kuvvetlerden yardım istenecek" dedi.

9 Mart - 15 Mart

- DPT kamu kuruluşlarının yatırımlarının yavaşlamasına ilişkin hazırladığı bir raporda, zamların gecikmesinin kamu yatırımlarının gecikmesinde önemli bir etken olduğunu belirtti.
- Taksitli satışların fiyat artışlarını körüklediği ve Merkez Bankası'nın satışların düzenlenmesine ilişkin yasal yetkilerini kullanmadığı belirtildi.
- Sosyal Sigortalar Kurumu ve Türk-İş, prim, borç ve gecikme faizlerinin af kapsamına alınmasına karşı olduklarını açıkladılar. İşverenlerin SSK'ya olan borçlarının 1.5 milyar lira olduğu belirtildi.
- Ecevit, yapılan son zamlarla ucuza alıp pahalıya satarak haksız kazanç elde etme döneminin sona erdiğini belirterek, alınacak önlemlerle zamların etkisinin eriyip gideceğini açıkladı.
- Zamlar konusunda görüşlerini açıklayan Maliye Bakanı D.Baykal, İktisadî Devlet Teşekküllerinin kısmen rahatladığını belirtti.

16 Mart - 22 Mart

- Dünya Bankası, Ecevit hükümetine verdiği son raporda, tarıma ağırlık verilmesini önererek, Türkiye'nin ithalâtını tümüyle libere etmesini ve dış ticaret açığını dış borç ve işçi dövizi ile kapatmasını salık verdi.
- Ticaret Bakanlığı, 1973 yılında fiyat artışlarının yüzde 50 olduğunu açıkladı.
- Traktör fabrikası için verilen yabancı sermaye izninin iptal edileceği belirtildi.
- ABD, Türkiye'nin sınırlı bile olsa haşhaş ekimine başlamasının ilişkileri olumsuz yönde etkileyeceğini belirtti.

23 Mart - 29 Mart

- Haşhaş ekimine 6 bölgede başlandı.
- Türk heyeti Suudi Arabistan'da temaslarını sürdürüyor. Ana konuyu Suudi Arabistan'ın Türkiye'de yatırım yapmasının oluşturduğu belirtildi.
- Maliye Bakanı Baykal, ücretliler üzerinde vergi yükünün azaltılmasına çalışıldığını açıkladı.
- AET-Türkiye Karma Parlamento Komisyonu, Türkiye'nin işçilerin, AET ülkelerinde serbest dolaşımını da içeren önerilerini olumlu karşıladı.

Yazgı ve Uyarı

Af oylamasının dalgalanması devam ediyor. Anlaşılması zor, ne için olduğu belli olmayan bir pazarlık sürdürülüyor. Türkiye, bir anlamda, yeni bir dönüm noktasında. Bu noktanın, hükümetin kaderini aşan boyutları var. Af oylamasının yarattığı ters konjonktür içinde, yenilgiyi yeni bir başarıya çevirmenin olanakları belirmişti. Şimdi kâğıt üzerinde başarılarla yetinme eğilimi görülüyor. Kütlelerden, kendisine oy verenlerden ve kendi örgütünden kopuk dar bir kadronun, inançsız siyasal stratejileri pahasına, af yasasının iç çelişkilerinin yüksek yargı yoluyla düzeltilmesi yolları da kapatılmak isteniyor. Türkiye'nin yazgısı mı? Yazgı olmaması için uyarmak gerek.

Af neden böyle çıktı? Çeşitli yorumlar yapmak mümkün. En kolaylarından biri, ilkel bir determinizm. Türkiye'nin sınıfsal dengesi içinde, bundan başka türlü olmayacağı söylenebilir. Ama inandırıcı olmaz. Türkiye, 1922 Türkiyesi değil. 1936 Türkiyesi değil. 1950 Türkiyesi değil. Ve 1966 Türkiyesi değil. Sermaye kurbanlarının affı, bugün kütlelere ve kütlelerin bilinçli kesimlerine mal olmuştur. Bunu önlemek zor. Bunu önlemek isteyenler, yüksek bir fiyatı göze almalı. Kütlelerden kopuk, oy veren geniş seçmen kütlesinden habersiz dar bir particilik hesabıyla mümkün olan bütün yolları denemekten kaçınanlar sonuçlarına katlanmalı. Yola çıkarken iyi hesap gerekli. Sadece sağıyla pazarlığa dayanan bir hesabın yanlış olduğunu anlamak için Bağdat'a gitmeğe gerek yok.

Kolayından ikinci yorum, aldanma ya da aldatma ile ilgili. Bu yorumu çok uzatmak her bakımdan zararlı. Zararını görmek isteyenler için bir öykü var. Masalımsı bir öykü. Kısacası şöyle: Bir ülkede, bir büyük şair varmış. Üstad veya Şair-i Azam diye bilinirmiş. Dış dünya görmüş, gezmiş, şiir yazmış ve en sonunda kendisinden çok genç bir hanımla evlenmiş. Asalet Hanım. Asalet Hanım, adı gibi asil. Tarihin derinliklerine uzanan soylu bir aileden gelme. Gözü dışarda, işi her yerde. Asaletle ilgili dedikodular almış yürümüş. Sonunda, büyük şairin yakınlarına kadar gelmiş. Yakınlarından biri, bir gün, Üstad'ı uyarmış Aile Kurulunda, "Üstad" demiş; "Asalet Hanım, sizi aldatıyor." Üstad, renk vermeyip, "icabına bakarım" demekle yetinmiş. Başka bir aile kurulunda da icabına nasıl baktığını açıklamış: "Söylediğiniz sorunla ilgilendim. Aslı yokmuş. Asalet Hanım'a sordum" buyurmuş.

Aldanma ya da aldatma kuramıyla ilgili şimdilik bu kadar. Bunun ayrıntılarına inmek, dedikoduların gerçek olduğunun anlaşıldığı bir "kader" günü izlenen tutumu tartışmak, gerçekten şu an için zararlı. Üstelik de önemli değil.

İlkel determinizm, her zaman olduğu gibi yanlış. Aldanma kuramı, hiçbir zaman önemli değil. Amerika'nında, sermayenin de, Demirel'in de bir oyunu olacak. Önemli olan, bütün bu oyunları bilerek yola çıkmak. Dünyanın ekonomik ve siyasal pratiğinin bugünkü oluşumunda, Türkiye'de şimdiye kadar hiçbir siyasal örgütün elde edemediği geniş ve bilinçli bir desteğin varlığında, bu yolda başarıyla yürümek mümkün. Yol arkadaşının açık kaypaklığına rağmen. Alınan destekten ürkülmemesi şartıyle.

Öyleyse, ortadaki somut başarısızlığın nedeni ne? Neden dünya pratiğinin derinliklerinde. Ancak bunun için sondaj araçlarına gerek yok. Çünkü Türkiye'nin sıkışmış tarihi, nedeni gösteren örnekleri her gün fışkırıyor. En son saçılan örnek, düşün özgürlüğü yasasıyla ilgili. Halk Partisi, bir düşün özgürlüğü yasası hazırladı. Düşün özgürlüğünü getirmek isteyen, Halk Partisi. Her konuda uzmanlara danışmayı bir ilke olarak benimsediğini ilân eden Halk Partisi. Tasarıyı hazırlayanlara da, tasarı üzerinde görüşme açacak olanlara da şunu söylemeli: Bu tasarı Meclise gelirse üye sayısının tamamından oy alır. Çünkü, pratikte mevcut durumu bir adım bile ileriye götürmüyor.

Tasarının belkemiği, 141 ve 142. Bu iki madde, Türkiye'de bir uzmanlık dalı haline geldi. Uzmanları, sanıkları ve savunma avukatları. Bunun dışında

uzmanı yok. Halk Partisi'nde ise 141 ve 142 uzmanı mevcut değil. Ama yardıma hazır birçok uzman var. Halk Partisi, bunlardan yararlanmayı düşünmüyor. Bunu ihmalle açıklamak zor. Bunun gerçek nedeni, ürkmek. Şu anda Halk Partisi'ne kendi solundan ürküntü hastalığı gelmiş durumda. Tehlikeli bir hastalık.

Soldan ürküntü, kütlelerden kopmaya giden yolun başlangıcı. Buğday fiyatları konusunda alınmış karar, bu yolda atılmış önemli bir adım. Düşün yasasını oluşturmada izlenen tutum ile buğday tablosu arasında yakın bir ilişki olmalı. İkisi de aynı kapalılığın sonucu. Bu sonucu, parlak cümleler örtmeye yetmez. Buğdaya yüksek fiyat vererek, üretimi arttırıp petrolden kaybedilen dövizleri geri alma tasarıları bir düş olmaktan ileri gidemez. Bu düşe kimse inanmaz. Zamanla herkes, böyle ilginç buluşların nereden geldiğini merak etmeye başlar.

İp uçları belli olmaya başlayan yeni strateji şöyle: "Solun, Halk Partisi'nin nerede bırakacağı belli olmaz. Bu yüzden, Halk Partisi sağ kadroya dayanmalı." Halk Partisi'nin kurmaylarının böyle düşünmüş olmaları mümkün. Buna da şaşılmaz. Çünkü, böyle düşünce, sosyal demokratların alın yazısı. Aynı zamanda da zayıflıklarının temel kaynağı. Zayıf olan, tereddüt içinde olan, en iyi niyetle istediğini bile gerçekleştiremez. Niyet, sonuç almak için yeterli değil. Niyet, sosyal pratiğin en az önemli unsurlarından biri. Üzerinde durmaya bile değmez.

Türkiye'de bir sosyal demokrat parti yok. Sosyal demokrat eğilimi gösteren parti var. Sosyal demokratların bütün ürküntü ve kuşkusuyla birlikte. Bunun, Türkiye'nin yazgısı haline gelmesini önlemek zorunlu. Devamlı uyararak. Bir yandan, 12 Mart öncesinin bazı çevrelerin yaygın maksimalist eğilimlerine; diğer yandan 14 Ekim sonrasının yine bazı çevrelere egemen minimalist eğilimlerine kapılmadan. Halk Partisi uygulamasının ne kadarının koalisyon veya geçmişin kalıntılarından geldiğini, ne kadarının başka nedenleri bulunduğunu inceden inceye hesaplayarak.

- Yerli otomobil yapımcıları zam için Sanayi ve Teknoloji Bakanlığına başvurdular.
- Buzdolabı, çamaşır makinesi ve elektrik süpürgesine yüzde 3 oranında zam yapıldı.
- MSP af için olumlu oy verme kararı aldığını açıkladı.

30 Mart-5 Nisan

- DPT, Dünya Bankası'nın, tarıma ağırlık vermeyi ve kalkınma hızını düşürmeyi öngören önerilerini kınadı. Demiryolu, gübre gibi mal ve hizmetlere olan talebin kısılması önerileri de benimsemedi. DPT, Dünya Bankası raporunu, Türkiye'yi tanımayan uzmanların hazırladığını açıkladı.

İşçi Cephesinde

Yunan cephesi ve işçi cephesi. Son günlerin en önemli iki gelişmesi. Birinde, Yunan cephesinde, durum açık. Ecevit Hükümeti, uzun yıllardır özlemi duyulan bir kararlılık ve soğukkanlılık içinde yürüyor. Bu alandaki tutumun, Ecevit'ten tedirginlik duyan bazı çevrelerde de saygınlık yarattığında kuşku olmamalı.

İşçi cephesindeki gelişmelerin ise aynı ölçüde bir açıklık gösterdiğini söylemek zor. Bunda en önemli etken aktörlerin çokluğu. Bir yanda, DİSK var. Diğer yanda Türk-İş. Türk-İş içinde ayrı bir baş çekmeye çalışan sosyal demokrat sendikalar. Bir de bütün bunların dışında sendikasız işçiler. Sendikasız işçilerin yarattığı sendikalaşma yarışı. İşçi cephesindeki her manevra bütün bu aktörler topluluğunu farklı biçimde etkiliyor. Karışıklık, burada. Hükümet de bu karışıklığı açıklığa çevirmemek için özel bir dikkat gösteriyor.

Gündemin ilk iki çıkışı, kıdem tazminatı ve asgarî ücretlerle ilgili. Kıdem tazminatının bir aya çıkarılması ve asgarî ücretlerin yükseltilmesi tüm işçilerin lehine. Burası çok açık. Bu politika, Ecevit Hükümeti'nin açıkladığı program doğrultusunda. Ama iş burada bitmiyor. Çeşitli sendikalar ve sendikasızlar bakımından, söz konusu iki çıkışın etkisi ne olacak? Üzerinde durulacak sorunlar.

Kıdem tazminatının onbeş günden bir aya çıkarılmasının DİSK için ve DİSK'li işçiler için önemi çok az. Bunlar bakımından değişecek olan sadece, bileklerinin hakkıyla aldıkları bir hakkın, kısmen de olsa, yasalara geçmesinden ibaret. Çünkü, DİSK'in yapmış olduğu sözleşmelerde onbeş günlük kıdem tazminatı, tarihe karıştı. DİSK, pazarlığa oturduğu zaman en az otuz günlük kıdem tazminatı alıyor. Kırkbeş günü, hattâ altmış günü de var. Yakın dönemin bütün baskılarına rağmen DİSK'i yaşatan, üyelerinin ekonomik haklarını almada göstermiş olduğu başarı.

Tazminatın bir aya çıkarılmasıyla ilgili yasa tasarısı, işçi sınıfının bir kesiminin müktesep hak haline getirdiği bir uygulamayı yasalaştırmak girişiminden ibaret. Bunun bütün işçiler için ileri bir adım olduğunda kuşku yok. Ama bu durum, yapılmak istenen, bazı sendikalar için bir ulufe olduğunu da gözlerden uzaklaştırmamalı. Türk-İş, sendikal mücadele ile elde edemediğini, elde etmek istemediğini Hükümet'ten alacak. İşçiden yana hiçbir kimsenin, böyle bir gelişmeye itirazı olamaz. Bazı sendikaların yıllardır sürdürdüğü işçi çıkarlarına ters oyunlarının, kısmen de olsa, Hükümet tarafından

düzeltilmesi, herhalde olumlu bir gelişme. Üstelik söz konusu hükümet, işçi oylarıyla iktidara gelmişse gayet de normal.

Yalnız işçi cephesinde, tohum halinde de olsa, normal olmayan gelişmeler de var. Türk-İş'in yıllardır sürdürdüğü tutumu belli. Genellikle kamu işyerlerinde aslan kesilen, özel işyerlerinde uysal bir strateji izleyen sendika olarak gelişti. Kuruluşundan beri, hükümet paralelinde bir politika uyguladı. Hükümet paralelinde demek, Demokrat Parti ve devamı olduğunu şimdi resmen açıklayan AP yandaşı bir örgüt anlamına geliyor. 14 ekim'den sonra göreve gelen AP'siz hükümeti "hazmedemediği" her halinden belli. Hükümete karşı çeşitli oyunların içinde. Asgarî ücretler konusunda, kendi geçmişine yabancı bir mücadele açarak, genel grev tehdidini ortaya attı. Genel grev Türk-İş'in harcı değil. Bunun yanında bazı "politik" grevler tezgâhlanıyor.

Bütün bunların, hükümetin varlığı konusunda titizlik gösteren sendika liderlerini tedirgin ettiği anlaşılıyor. Bu tedirginlik de normal. Fakat normal olmayan, sağlıksız olan ortadaki oyunlara karşı çıkılırken işçinin grev hakkına da gölge düşürülmesi. Grev hakkı ve grev yapmak işçinin haklarını almada en çok güveneceği silâh. Bu silâhın işçilerin desteklemiş oldukları bir hükümete karşı çevrilmesi sırasında gösterilecek aşırı titizlik, eldeki silâhın gerekli hallerde paslanmış, işe yaramaz bir hurda durumuna dönüşmesine yol açabilir.

Bu tür aşırı bir titizliğin Ecevit'e de ters geldiğini gösteren işaretler var. Muhalefetteki Ecevit hareketini desteklemek için bir sosyal demokrat sendikalar girişiminin başlatıldığı hatırlarda. Türk-İş içindeki bu hareketin başarılı olamadığı biliniyor. Başarısızlıkta işçiye dayanma yerine hükümete yaslanma alışkanlığının etkisi büyük. Şimdi Ecevit, Hükümetin başında. Tabanı DİSK'e doğru kayan Türk-İş içinde sosyal demokrat sendikalar güçlenerek tutucu bir görev oynayabilir mi? Bunun için her şeyden önce iyi sözleşme yapmak gerek. Hükümetin bu konuda tutumu ne olabilir? Bunu soranlara Ecevit'in verdiği cevap açık: "Yapın mücadelenizi, alın."

Yol-İş Federasyonu'nun Karayolları Genel Müdürlüğü ile yapmış olduğu sözleşme, mücadele yaparak hak alma ile hükümete yaslanma arasında, orta bir yerde. Sözleşmeyi yapan sosyal demokrat liderler, ilgili Bakan ve Genel Müdürün tutumundan övgü ile söz ediyor. Bu işin bir yanı. Diğer yanı ise, işçi cephesinin gündeminin ikinci maddesiyle ilgili. İkinci maddesi, asgarî ücretler. En taze sözleşmede bile kabul edilen asgarî ücretler Türk-İş'in genel grev tehdidi için kullandığı asgarî ücretlerin üstünde. Türk-İş, en çok 55 lira isterken, Türk-İş'e bağlı Yol-İş sadece 1974 yılı için 59 lirayı almış durumda. Öyleyse Türk-İş'in hırçınlığının sebebi ne?

Nasıl kıdem tazminatı konusundaki yeni girişimin DİSK'le ilgisi yoksa, asgarî ücretler konusundaki oyunun da sendikalı işçilerle bir ilgisi yok. Türk-İş de dahil sendikalar, hükümetin kabul ettiği asgarî ücretler sınırını, sözleşmelerle rahat rahat aşabiliyor. Asgarî ücretler, sendikasız işçilerin sorunu. Sendikasız işçiler ise yalnız Sosyal Sigortanın gitmediği kollarda mevcut değil. Büyük işletmelerde bile işveren ile çeşitli sendikalar arasında bir kavga var. İşverenler baskı ile sendikalaşmayı önlemek istiyor. Sendikalar da sendikalı sayısını arttırmak çabası içinde. Sendikalaşmak ise, işletme düzeyinde işçinin haklarını korumakla mümkün. Türk-İş sermaye karşısında elde edemediğini hükümetin karşısına çıkarak sağlamaya çalışıyor.

Buna da bir bakıma mahkûm. Yakında Türk-İş'in üye sayısında önemli ve birdenbire bir düşüş olacak. Yakında sosyal güvenlik uygulamasının başlamasından sonra 25 yılını dolduran işçiler toplu olarak emekli olacak. Sayıları tam olarak bilinmiyor ama 500 bin tahmini var. Bunların çoğu, kamu girişimlerinde. Çoğu Türk-İş üyesi. Çoğu; usta, evsaflaşmış işçi. Türk-İş'in tutucu sendikacılığının temel dayanaklarından biri. İşçi cephesinin bu yakın gelişmesinin tüm işçi hareketine yeni bir nitelik kazandırması mümkün.

- Başbakan Yardımcısı Erbakan, özel sektörün lokomotif, devlet sektörünün vagon olması döneminin sona erdiğini açıkladı.
- Türk Sevk ve İdarî Derneği raporunda, 1974 yılının başından beri alınan önemlerin özel sektörün üretim olanaklarını kısıcı, yatırımları geciktirici veya caydırıcı yönde olduğu belirtildi.
- TÜSİAD, hükümetin ekonomik politikasına açıklık getirilmesini istedi. Ayrıca TÜSİAD'ın Boğaziçi Üniversitesi öğretim üyesi E. Gönensay'a hazırlattığı bir raporda, enflasyonu birdenbire frenlemenin sakıncalı olacağı kaydedildi.
- D. Baykal, enflasyon ve fiyat artışlarını önlemek için alınacak önlemlerin hazır olduğunu açıkladı.
- Fosfat yataklarının işletilmeyip ithalât yoluna gidilmesinin yılda 2.7 milyar liralık döviz kaybına yol açtığı belirlendi.
- TPAO'nun yaz aylarında Ege'de petrol arayacağı açıklandı.

6 Nisan - 12 Nisan

- İşadamları V. Koç ile N. Eczacıbaşı Amerika Birleşik Devletleri'nde Dışişleri Bakanlığı ve Dünya Bankası yetkilileri ile görüşmeler yaptı-

lar. Eczacıbaşı, Halk Sektörünü olumlu bulduklarını bildirdi.

- Danıştay, ilâç fiyatlarının Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığınca saptanmasına ait kararnamenin iptali ile ilgili istemi reddetti.

Seçim Ekonomisinde Zamanlama

Daha önce İlhan Selçuk yazdı. Seçim ekonomisinde zamanlamanın önemi üzerine. Bugün erken görünse de gündemin maddesi. Çünkü ekonomide anlık uygulamalarla anlık sonuçlar elde etmek mümkün değil. Bundan altı ay ya da bir yıl sonra ortaya çıkacak siyasal sonuçlar, bugün izlenecek ekonomik politikalara bağlı.

Aslında zamanlama iktisatın özü. Fakat aynı zamanda Batı iktisatının en çok gözden uzak tuttuğu bir öz. Batıda okutulan iktisatta bugün geçerli olan bir önlem, aynı zamanda yarın veya bir başka zamanda da geçerli olabiliyor. Daha doğrusu geçerli olduğu düşünülüyor. Batı ekonomilerinin bunalımından kurtulamamasında, sistemin anarşik yapısı kadar olmasa bile, kullanılan yöntemin bu eksikliğinin de rolü var.

Bu yüzden, ekonomide zamanlamanın önemini görebilmek için örnekleri Doğudan almak gerek. Gerçi Türkiye'de örnekleri yalnızca Batıdan alma alışkanlığı henüz bütünüyle yıkılamadı. Ama bu alışkanlık pek önemli değil. Önemli olan örnek. Örnek şöyle: Stalin ile Trotskiy mücadelesinin kökeni 1920'ye kadar uzanır. Ancak, ilk kez açıklık kazanması 1923 yılında. Tarımsal ve sanayi ürünleri fiyatlarının ayarlanması konusunda, Trotskiy ve taraftarlarının görüşü, tarım fiyatlarını düşük, sanayi fiyatlarını yüksek tutarak sanayileşmeyi hızlandırmak. Karşı tez, 1923'lerin koşulları içinde bunun mümkün ve gerekli olmadığı. Tartışmaya iktisat tarihinde, sanayileşme tartışması adı veriliyor. Bugünün sorunları içinde bir fiyatlar ve gelirler tartışması demek de mümkün.

1923 yılında Trotskiy kazanamadı. 1928 yılında Trotskiy'i temizlemiş Stalin uygun düzenlemelerle tarımdan kaynak aktarmaya başladı. Buna Trotskiy'siz trotskist politika dediler. İlgisi yok. Çünkü aradan beş yıl geçti. Birçok koşul değişti. Mümkün olmayan mümkün hale geldi. 1923 yılında yapılsa, bir iktidarı tehlikeye atabilecek bir ekonomi politikası, 1928 yılında güçlendirilmiş temeller üzerinde geçerlilik kazandı.

Örnekten sonra bir kısa özetleme gerek. 1974 temmuzundan 1973 temmuzuna uzanan bir özet. Geçen yıl bu zamanlarda ekonomi tam bir kâr enflasyonunun içinde idi. Özel işletmelerin mallarının fiyatları alabildiğine yükselirken, kamu girişimlerinde fiyatlar baskı altında tutuldu. Büyük işletmelerin fonları artarken işçi, memur ve küçük köylünün geliri mutlak olarak azaldı. Bir çoklarının göstermek ve görmek istediği kadar sağlam gözlemlere sahip olmamakla birlikte, Bayar ve Menderes'in yakınında müdürlük, daha sonra da Başbakanlık yapmış olmanın kazandırdığı yeteneklerle Demirel bu durumu değerlendirdi. İktidara gönülsüz davrandı. Sermayenin de isteğine uygun olarak AP'nin öncülüğünde, örneğin CGP'li bir koalisyonun hesabiyle seçime girdi. Seçimler bu hesabı yanlış çıkardı. Sermayenin karar verme gücü eksik kaldı.

Ecevit, gerekli ve mümkün olanı yaptı. MSP ile koalisyon kurup bekleyen zamları yürürlüğe koydu. Bundan sonra, bir din paradoksu yaratıp MSP'ye ilericilik yakıştıran yakın ve uzak danışmanların da etkisiyle yavaştan aldı. Af oylamasına kadar, normal seçimlere kadar sürecek bir hükümetin başkanı gibi davrandı. Af oylamasıyla başka bir paradoks ortaya çıktı. Siyasal tutukluların özgürlüklerinin ertelenmesi, CHP'nin işine yaradı. Bu oylama oyunu, uyandırıcı etki yaptı. Böylece Başbakan Ecevit'in kısa imajının, CHP Genel Başkanı Ecevit'in uzun imajını gölgelemesini önleyecek ekonomik önlemler belirli bir hız kazandı.

Şimdiki durum böyle. Dış ticarette herhangi bir sorun yok. Beklenen tarım üretimi yüksek; sanayi üretimi düşük değil. Taban fiyatları, yoksul köylü ile toprak ağalarını bir arada gözetmeyi amaçlayan yüksek bir düzeyde tutuluyor. Memurlar, maaşlarının bugünkü düzeyinden hoşnut değillerse de hafta tatilinin ve birikmiş alacaklarının zamanında ödenmesinin rahatlığı içinde. Gerçekleştirilen asgari ücretlerin kıdem tazminatı alanındaki öneri, işçi kesiminde olumlu etkiye sahip. Türk-İş devlete dayalı sendikacılığın en kolay başarılarını sağlıyor. Ecevit Hükümeti zamanında, sermayeyle doğrudan çıkar birliği yapan bazı çalışma müdürlerinin oyunlarıyla karşılaşmasına rağmen DİSK'in bilinen tutumunda bir değişiklik yok.

Bütün bunlar herkesin çıplak gözle görebileceği gelişmeler. Üzerinde tartışmak bile gereksiz. Ancak üzerinde tartışılması gerekli başka sorular var. Bu durum ne zamana kadar sürebilir?

Bu soruyu gerekli kılan iki nedenden biri, bütün yapılanların, düzenin temel yapısını değiştirmeden, geçmiş dönemin yarattığı adaletsizliklerden, uyumsuzluklardan yararlanılarak gerçekleştirilmesi. Başka bir deyişle geçmiş dönemin olumsuz rezervlerine güvenilerek ortaya çıkarılması. İkincisi ise, hiç kimsenin saklamadığı gibi, fiyatların artmaya devam etmesi.

Bu iki gerekçenin yol açtığı bulgu ise şöyle: Aynı ekonomik politikayı örneğin gelecek yılın aynı zamanlarında uygulamak çok zor. Öyle ise ne yapılabilir? Görünen bir yol var. Bunun için fazla birşey

yapmaya gerek yok. Sadece hesabını yapmak yeter. Buna göre yeni yılın bütçesi çıktıktan sonra bu koalisyonun bozulabileceğini düşünmek mümkün. Şubat ve mart ayları fiyatların mevsimlik olarak geriye çekildiği aylar. Bu nedenle, muhalefet fazla istekli görünmeyebilir. Ama daha önce millî cephe hükümetini kuramadığı için yüksek tirajla fincancı katırlarını ürkütmeye koyulan Bayar'ın aceleciliği var.

Bu durumda ya hükümetlerini kurarlar ve kaldıramayacakları yükün altına girerler. Ya da daha büyük bir yenilgi olasılığı yüksek bir seçime razı olurlar. Bu iki almaşık arasında seçim yapma özgürlüklerine saygı göstermek gerek.

Eğer bu hesap güçlü görünürse, aradaki zamanda en büyük öncelik iki projeyle ilgili. Biri, devam eden ve 1974 yılında bitmesi mümkün yatırım projelerinin bitirilmesi konusunda. Bunların tamamlanması için gerekli titizliğin gösterilmesi halinde yeni üretimle birlikte önemli çalışma alanları açılabilecek. Diğeri ise Hayat Holding'in başlatılması konusunda. Bugünün konjonktürü içinde Hayat Holding halk sektörü hülyasını geride bırakarak, enflasyonist baskıyı azaltıcı bir özellik kazanmış durumda. Devlet kapitalizminin güçlü geçmişe sahip olduğu Türkiye'de işçi dövizleri ile yaratılan ek satın alma gücünü toplamanın mümkün bir yolu olarak Hayat Holding ortaya çıkıyor. İdeolojik olarak karşı çıkılsa bile, bunun için devlet katkısı ve kâr güvencesi zorunlu oluyor.

Burada ekonomik bir engelle karşılaşmak söz konusu değil. Fakat siyasal güçlük var. MSP'den gelen güçlük. Bir kez yatırımcı kuruluşların çoğu MSP'ye bağlı. İkincisi Tarım Bakanının liderlik yarışını hisseden Erbakan da büyük sermaye ile doğrudan ilişki kurmuş görünüyor. Büyük sermaye ise halk sektöründen daha çok motor sanayi kuracak olan Hayat Holding'ten ürküyor.

Eğer gelecek yılın ilk yarısında bugünkü koalisyonun herhangi bir kaza ile karşılaşmayacağı hesabı yapılıyorsa izlenen ekonomik politika üzerinde yeniden düşünmenin zamanı. Bunu yaparken sadece para ve kredi politikasına dayanarak, ekonomik faaliyeti yavaşlatmadan ve zaman zaman gerekli kontrolleri yapmadan fiyat hareketlerinde çok büyük değişiklikler sağlamanın mümkün olmadığını hatırlamakta yarar var. Bir de Erbakan'a ne kadar güvenilebileceğini.

- Türkiye'nin AET ile ilişkilerinde üçüncü ülke durumunda olduğunu söyleyen, K. İnan, Türkiye'nin bu durumdan kurtarılması gerektiğini açıkladı. İnan, Türkiye'nin durumunun AET ile ilişki kuran yüz ülkeden biri olarak benimsenmesine son verilmesini istedi.
- ABD'nin, tıpta kullanılan afyon darlığı nedeniyle haşhaş ekimi planladığı açıklandı.
- Traktör fiyatlarında yüzde 12, meşrubat fiyatlarına yüzde 21, pastörize süt fiyatlarına yüzde 25 oranında zam yapıldı.

Yabancı Sermaye Raporu

Başbakan Ecevit'in başlattığı ve teknisyenler düzeyinde sürdürülen yabancı sermaye çalışmaları tamamlandı. Fakat hazırlıkların hükümet düzeyinde değerlendirilmesi bir süre gecikecek. Gecikmenin nedeni, dış politika sorunlarının ön plana çıkması. Ege sahanlığıyla önem kazanan, haşhaşla kızışan ve haşhaş kararının etkisiyle Kıbrıs'ta patlama noktasına gelen dış politika gelişmeleri, bir süre, diğer bütün sorunları bastıracak. Ne kadar süreceğini kestirmek zor.

Ancak dış politika olayları ile yabancı sermaye düzenlemelerinin zaman içinde çakışması, genellikle ihmâl edilen bir gerçeği su yüzüne çıkarması bakımından oldukça öğretici oldu. Bu gerçek, yabancı sermaye sorununun aslında bir dış politika sorunu olmasıyla ilgili. Başka bir deyişle Kıbrıs olayları, yabancı sermaye alanında getirilecek yeni düzenlemelerin izlenen dış politikadan ayrı düşünülemeyeceğini gösteren anlamlı bir rastlantı oluyor.

Aslında Cumhuriyet Tarihinin çeşitli dönemlerinde, yabancı sermaye ile dış politika tutumları arasındaki paralelliği gösteren bir çok örnek var. Cumhuriyet Devrimi, anti-emperyalist bir eylem olduğu için, aynı zamanda yabancı sermayeye karşı bir tutum aldı. Fakat anti-kapitalist bir nitelikten yoksun olduğu için yabancı sermayeye karşı tutum, somut bir özellik kazanamadı. Bununla birlikte ikinci büyük savaş öncesinin dünyadaki bloklaşma hareketlerinin dışında kalabilen Türkiye, 1930'larda yabancı sermayeyi geri atan eylemleri gerçekleştirdi. İkinci savaştan sonra, Batı blokuna bağlanma politikasıyla yabancı sermayeyi davet politikası zaman içinde de çakıştı. Ve böylece sürdü. Bugüne kadar.

Bu hatırlatmalar, yabancı sermayeyi teknik bir sorun sananlar için. Aynı zamanda Ecevit Hükümeti'nin başlatmış olduğu yabancı sermaye çalışmalarının ulaşabileceği sınır ve kapsamı gösterebileceği için. Bugünkü durum ne? Demirel, bütün umudunu dıştaki sömürgen güçlere bağladığını hiç saklamıyor. Ege'de, Afyon'da izlenen tutumu "hayalcilik" olarak niteliyor. İnancınca, Amerika'dan icazet almadan yapılan her iş hayalcilik. Aynı zamanda yabancı sermayeden yana olduğunu, şu sıcak günlerde de, açıklamak ihtiyacını duyuyor. Bir de, "Ecevit Hükümeti zamanında Türkiye'ye yabancı sermaye gelmez" diyor. Yine aynı sıcak günlerde.

Ecevit'in yaptıkları ne? Gerçekte yaptıklarını ve yapmak istediklerini soyut olarak, tarihten koparak değerlendirenler için önemli değişiklik olmayabilir. Fakat tarihsel gelişme içinde değerlendirilin-

ce, Ecevit'in, mevcut bloklar içinde kalarak Türkiye'nin dış politikasına yurt çıkarlarıyla tutarlı bir kişilik kazandırmaya çalıştığı görülüyor. Yabancı sermayede de yapmak istediği bundan ibaret.

Burada dış politikayla kurulan paralelliği bir kenara bırakıp sormak gerek: Hükümet yabancı sermaye alanında tutarlı bir politika sürdürebilir mi? Cevap, fazla bir şey yapamayacağı. Çünkü bir ülke ya, 1930'larda olduğu gibi yabancı sermayeye kapılarını kapatır. Ya da otuz yıldır devam ettiği gibi, kapılarını açar. Açık kapıdan ise giren sermaye, en azından girdiği ülkenin ekonomisinde kişilik bırakmaz.

Bu durum, doğrudan doğruya, yabancı sermayenin yapısıyla ilgili. Ne için hareket eder sermaye? Temel neden, kapitalist ekonominin biriken kârları kullanma sorunuyla karşılaşması. Kullanılamayan kâr, kâr olmaktan çıkar. Kârın, kâr olarak kalabilmesi için yatırım mahreçleri bulması gerekli. Nerede? Batı iktisatına göre, sermayenin az olduğu gelişmemiş bölgelerde. Gerçekte ise, çok büyük bir çoğunlukla, yine gelişmiş ülkelerde.

İstatistikler, imalât sanayiinde yabancı sermayenin yüzde 80'e ulaşan bir bölümünün yine gelişmiş ülkelerde gerçekleştiğini gösteriyor. Yabancı sermaye, büyük bir bölümüyle, bir gelişmiş kapitalist ülkeden diğerine akıyor. Bu akışın gerisinde, kapitalist ekonomilerin eşit olmayan gelişme yasası var. Kapitalist ekonomilerin hepsi, zamanın aynı kesitinde, bütün kesimlerini aynı düzeyde geliştiremiyorlar. Mahreç arayan sermaye, bir gelişmiş ekonomide görece olarak geri bir üretim alanı görünce buraya akıyor.

Neden, bütiin kesimleri görece olarak geri ekonomilere akmıyor? Bütün kesimleri geri ekonomilerin pazarı da küçük olduğu için. Küçük pazarda, ileri teknolojiyi içeren büyük ölçekli işletmeleri kurma olanağı yok. Bu yüzden, ister yeni isterse kullanılmış makineler yoluyla olsun, daima geri teknolojiyi getirmek zorunda kalıyor. Küçük ölçek ve geri teknoloji ise kârların düşük kalmasına yol açıyor.

Bu nedenle, hammadde kaynaklarının kontrolü için zorunlu olanların dışında ve özellikle imalât kesiminde, yabancı sermaye azgelişmiş ülkelere gitmeye fazla istekli değil. Birçok azgelişmiş ülke yöneticisinin yabancı sermayeye her gün davetiyle çıkarmasına rağmen büyük bir akışın olmamasının nedeni bu. Yabancı sermaye, kendisi için sömürge koşulları hazırlayan ülkelere ve bu koşulların hazırlandığı ölçüde gidiyor. Sömürge koşulları içinde kârını, hiçbir gelişmiş ülkede elde edemeyeceği düzeye çıkarabiliyor.

Azgelişmiş ülkelerdeki yabancı sermaye işletmelerin asıl kârları, bilançolarda gösterilen kârlar değil. Asıl kâr, ana firmadan alınan ham ve yarı mamullerin fiyatlarını çok yüksek göstererek üretim sırasında gerçekleştirilen ve vergiden kaçırılan kâr. Bir de yabancı sermaye firmalarının monopol gücünden doğan kârlar var. Yabancı sermayede yurt çıkarlarına uygun bir düzenleme bu iki kaçağı kapatmakla mümkün. Fakat bu kaçak kapılarını gerçekten kapamakla, yabancı sermayeye kapıları kapamak arasında fark yok. Çünkü kaçak kapıları kapanırsa, yabancı sermaye gelmez. Demirel, bu konuda uzman.

Gittiği ülkelerden büyük kârlar koparan yabancı sermaye, bu ülkelere ne veriyor? Şimdi piyasaya sürülen düşünceye göre, ileri teknoloji. Son zamanlarda piyasaya sürülen düşünceler arasında gerçeklere bundan daha fazla ters düşen bir başkasını bulmak zor. Bir çok nedenle. Birincisi, ülke ekonomisinin sınırları, her türlü sermaye için geçerli. Küçük pazar, yerli sermaye için olduğu kadar yabancı sermaye için de bir sınır. İkincisi, teknoloji makinada somutlaşan sermayeden bağımsız olarak getirilemez. Makinenin niteliği ise, getirenin yerli veya yabancı olmasına göre değişmez. Üçüncüsü, Türkiye'de Petkim'in, İpraş'ın, İskenderun Demir-Çelik'in, yerli ilâç firmalarının benzerleri yabancı sermaye firmalarından daha geri bir teknolojiyi yansıttığı söylenemez.

Öyleyse Türkiye'de yabancı sermaye neden isteniyor? Bu sorunun cevabını, ikinci büyük savaştan sonra Türkiye'nin yabancı sermayeye neden açıldığını hatırlayarak vermek mümkün. Yerli sermaye, kendi içinden ve de kendi dışından çekinmeye başladığı için kendisine güçlü bir koruyucu aradı. Bunu Batı'da ve Batı sermayesinde buldu. Bu durum, bugün de devam ediyor.

- Maliye Bakanlığı, dış özel kredilerin yurt içinde kullanımını yasakladı. Kredilerin TL'ye çevrilip yurtiçinde kullanılması yasaklanırken, yalnızca ithalât için kullanılmasına olanak tanındı. Kararın alınmasındaki amacın, yurt ekonomisine yararlı olmayan yabancı sermayenin kısıtlanması olduğu belirtildi.
- Bir milyondan fazla buğday üreticisinin piyasadan buğday satın aldığı belirtildi.
- İlâçlara yüzde 10-15 kâr haddi tanınacağı açıklandı.
- Genel af yasası önerisi Meclis'te kabul edildi.

13 Nisan - 19 Nisan

- KİT'ler 1972 yılında 2.6 milyar lira kâr ettiler.
- Türkiye'de kâr oranının en yüksek olduğu alanın ithalât müteahhitliği olduğu açıklandı. İthalât müteahhitliğinde kâr oranı yüzde 46, dağıtımcılıkta kâr oranı yüzde 44, turizm işletmeciliğinde ise kâr oranı yüzde 28.

- Özel yatırımların durduğunu öne süren V. Koç, vergi gelirlerinin azalacağını belirtti.

Dışişlerine Çıkarma

Dünyanın her yerinde dışişleri bürokrasisi okumayı sevmez. Araştırma ve incelemeden hiç hoşlanmaz. Buna karşılık abartmaya bayılır. Özellikle bilgiçce yapılan abartmalara. Örneğin doktrin kelimesini çok sever. Dışişleri bürokrasisine göre, her Amerikan Cumhurbaşkanının bir doktrini var. Truman, Eisenhower, Kennedy, Johnson ve de Nixon bile doktrin sahibi. Doktrin nedir, ömründe hatıratından başka birşey yazmamış olan bir kimse nasıl doktrin kurar? Bütün bunlar önemli değil. Önemli olan Amerikan Cumhurbaşkanlarının doktrinlerinden bilgiçce söz etmek.

Dünyanın her yanında dışişleri bürokrasisi aynı zamanda oldukça mütevazı. Doktrin kurmayı, Cumhurbaşkanlarına bırakır. Plan yapmayı da kendisi üstlenir. Her Amerikan Dışişleri Bakanının en azından bir planı var. Her konu için. Aynı konu için birden fazla plan hazırlayan Dışişleri Bakanları da oluyor. Kissinger gibi Amerikanın kurmuş olduğu bilmeceleri, yine Amerika'nın yararına çözmekle ünlü bakanların, aynı sorun için her gün plan yaptıkları görülüyor. Öyle sayılıyor.

Türkiye daha da mütevazi. Daha doğrusu çok yakınlara kadar böyleydi. Yakın zamanlara kadar Türkiye'nin Dışişleri Bakanları plan hazırlamazdı. Bu açmazı, bir başka deyişle bu aşağılık durumu, ilk yenen Talu Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı Bayülken oldu. Bakanlığının sonlarına doğru Arap-İsrail sorununu çözmek için "Bayülken Planı"nı hazırladı. Fakat ne yazık ki pek fazla ilgilenen olmadı. Bazı gazetelerin magazin yazarlarından başka.

Bayülken'li Dışişleri delegasyonu, ilk başarısızlığın umut kırıcılığına kapılmadan, Cenevre'de bir barış planıyla ortaya çıktı. Hem de çok hızlı bir biçimde. Türkiye'nin Kıbrıs çıkarması 20 Temmuz'da oldu. Başbakan Ecevit, çok yerinde bir deyişle, bu tarihten sonra Kıbrıs'ta ve dünya dengesinde çok şeyin değiştiğini açıkladı. Bunun anlamı, bir plan yapmanın bütün öğelerinin birdenbire alt-üst olması. Ama dışişleri bürokrasisi bu büyük değişmelerin üstesinden gelmeyi bildi. Bir hafta içinde yepyeni bir planla diğer ülkelerin karşısına çıktı.

Dışişleri bürokrasisine, meşhur bektaşi öyküsünü hatırlatmak gerek. Ya hiç dayak yememişler, ya da saymasını bilmiyorlar. Plan yapmak için önce mevcut durumu gerçekçi bir biçimde değerlendirmek zorunlu. Sonra, sistemin bağımlı ve bağımsız değişkenlerini ortaya çıkarmak gerekli. Sonra da ne istendiğini saptamak. Nedir Kıbrıs gerçeği? 20 Temmuz'dan önce ve sonra. Tek başına ve dünya sistemi içinde. Kimlerdir, Kıbrıs sisteminin bağımlı ve bağımsız değişkenleri? Makarios neyi temsil ediyor? "Kızıl papaz" olmaktan başka niteliği yok mu? Nedir, Türkiye'nin amaçları? Somut olarak. Yakın ve uzun dönemde.

Bu sorunların gerçekçi bir biçimde cevaplarını bulmadan bir plan yapmaktan söz etmek, plancılıkla alay etmek demek. Uluslararası sorunlara kör, kendi önyargılarından başka bir ışığı olmayan bir bürokrasinin bütün bu sorunları bir haftada çözebileceğini düşünmek ise Yirminci Yüzyıl'da mucizelere inanmak demek.

Kimdir Makarios? Dışişleri bürokrasisinin sokaktaki insanla birlikte düşündüğü gibi din adamı kılığına bürünmüş bir şeytan, gizli bir Enosis'çi mi? Öyleyse Yunan darbecilerinin ENOSİS girişimine neden karşı çıktı? Karşı çıkarken dayandığı güçler nelerdi? İçerdeki ve dışardaki solcu güçlerden başka. Bu soruları cevaplandırmadan Kıbrıs konusunda bir plan yapımına başlanamaz bile. Dışişleri bürokrasisinin ise bu tür sorunlardan haberi yok.

Doğru soruların doğru cevaplarının ipuçlarını bulmak için Kıbrıs uzmanı olmak gerekli değil. Her dışişleri bürokratının kolayca yapabileceği gibi Londra'nın alışveriş yerlerini dikkatlice izlemek; Lefkoşe'de ne satılıp alındığını bilmek yeter. Kıbrıs Rumlarının önemli bir ihraç kaynağı olan içkilerin başlıca alıcısı İngiltere. Yunanistan değil. Birçok tarımsal üründe olduğu gibi. Kıbrıs ise başta giyim ve tekstil olmak üzere İngitlere'nin bir pazarı. Yunanistan değil. Londra'daki büyük mağazaların hemen hepsinin Lefkoşe'ye uzanan kolları var. İki ülke arasındaki ekonomik bağ Yunanistan'la olandan çok daha güçlü. Bu da normal. Çünkü Kıbrıs, İngiltere'nin siyasal boyunduruğundan çıktı. Ekonomik bağlarını koparınadı. Ortakpazar'la ilişkisini bile Yunanistan'dan çok sonra, İngiltere Ortakpazar'la ilgili kuşkularını yendikten sonra güçlendirdi.

Kıbrıs, ekonomik bakımdan Yunanistan'dan önce İngiltere'ye bağımlı. Bu bir. İkincisi Kıbrıs'ın Rum bürokrasisi Yunan bürokrasisinden daha yüksek gelir düzeyine sahip. Yunanistan'la birleşmekle bunlardan yoksun kalması mümkün. Üçüncüsü Kıbrıs işgücü, Commonwealth ilişkileri içinde İngiltere'ye kolaylıkla kayabiliyor. Bütün bu olanaklar da Kıbrıs'ta bütün şoven etkilere karşın Yunanistan'la birleşmeyi istemeyen bir gücün doğmasına yol açıyor. Bağımsızlıktan yana Makarios, bu güçleri temsil ediyor. Bu yüzden ENOSİS darbesi, Yunan subaylarına düşüyor.

Dışişleri bürokrasisinin değerlendirmek istemediği Makarios olayının ana çizgileri böyle. Peki, dışişleri bürokrasisinin sevgilisi Denktaş'ın temel çizgisi ne? Ne olduğunu darbeden sonra açıkça gösterdi. Ecevit, bunun bir dış müdahale olduğunu günlerce bütün dünyaya haykırırken Denktaş, Ameri-

kan teziyle kurduğu ilginç bir paralellikle, Samson olayını Rumlar arası bir iç çatışma olarak değerlendirdi. Dışişleri bürokrasisinin Kıbrıs kolu da bunu günlerce görmezlikten geldi.

Kıbrıs'taki Türklere gelince. Aslında bunların çok büyük bir kesiminin ne Türkiye ile, ne de kendi aralarında ekonomik bağları var. Basit meta üretimi düzeyinde yaşayan biribirinden kopuk topluluklar. Bu nedenle, ne bir taksimin gerektirdiği yerel kaydırmalara, ne de Türkiye ile birleşmeye istekli olabilirler. Kıbrıs'taki Türk burjuvazisinin isteği İngiltere'ye açılan kapının devamlı olarak açık kalması. Büyük çoğunluğun istediği ise Rumlara karşı güvence. Gönüllerindeki güvence ise ancak her birinin yanına Anadolu'dan bir asker vermekle mümkün. Bu da çok masraflı, çok zor bir yol.

Bir de işin demokrasi yanı var. Makarios zamanında Kıbrıs Rum kesiminde demokrasi geçerliydi. Türkiye'nin çıkarması Rum kesimindeki demokrasiyi ortadan kaldırma girişimini durdurdu. Anıa çıkarmadan önce Türk kesiminde demokrasi yoktu. Son seçimlerde Denktaş'ın rakibi baskı ile adaylıktan çekilmeye zorlandı. 14 Ekim seçimlerinden sonra Kıbrıs'ı ziyaret eden CHP Milletvekili Profesör Güneş, birçok demokrasi yakınması dinledi. Bunun üzerine Kıbrıs'ta "özgürlükten yakınma özgürlüğü olduğunu" keşfedip dünya siyaset doktrinine armağan etti.

Ecevit, Türkiye'de demokrasi kapısının açılmasında en büyük rolü oynadı. Sorumluluğunu cesaretle aldığı çıkarma kararıyla dünya barışına önemli katkıda bulundu. Rum kesiminde ve Yunanistan'da demokrasi kilidini açtı. Cuntaları geriletti. Ancak yaptıklarından somut sonuçlar elde edebilmesi için yapacağı iki işi daha var. Biri, Türk kesimine de demokrasi getirmesi. Diğeri bununla birlikte ve bunun için Dışişleri bürokrasisine çıkarma yapması.

- Gümrük ve Tekel Bakanı M. Türkmenoğlu, 1965-1972 yıllarında özel sektörün araç ve makine ithalâtında 18.5 milyar liralık gümrük muafiyeti tanındığını açıkladı.
- Fiyat istikrarını korumak için Ticaret Bakanlığında bir daire kuruldu.
- SSK Genel Müdürü E. Atabek, ilâç ve konut yapımına ilişkin çalışmalara başlandığını açıkladı.
- CHP, örgütüne, yaklaşan Odalar Birliği kongresinde CHP'nin etkinliğinin artması için çalışma yapılmasını isteyen bir genelge yayınladı.
- TİSK Genel Başkanı E. Kaya, işçilerin gayet iyi örgütlenip maddi güçlerini birleştirebildiklerini, işverenlerin ise bunu başaramadıklarını söyledi.
- ABD Dışişleri Bakanı Kissinger'e, Türkiye'nin haşhaş ekeceği resmen bildirildi.

Dış İlişkilerde Demokrasi

Kıbrıs operasyonunda Amerika veya Kissinger, nerede ve neden yanıldı? Yanıldığı yer açık. Otuz yıldır onurlu bir dış politikaya susamış Türkiye'nin, Ecevit'in kişiliğinde, gerektiği ölçüde katılaşabileceğini değerlendiremedi. Şimdi, bundan sonra değerlendireceğini vaad ediyor. Neden yapıldığı sorusuna verilecek cevap ise o kadar açık değil. Çünkü bu cevabın kişileri aşan sistemlerle ilgili bir yanı var. Bunu ortaya çıkarmak zorunlu.

Yirminci yüzyılın gördüğü çeşitli savaşlardan önce ekonomilerin durumu şöyle: Birinci büyük savaştan önce dünya ekonomisinde fiyatlar düşüyor, ekonomik eylem yavaşlıyordu. Savaş, bu duruma son verdi. İkinci büyük savaştan on yıl önce, dünya büyük bir ekonomik bunalım yaşadı. Otuzların ilk yıllarındaki silâhlanma yarışı ekonomiyi canlandırdı ise de, 1937 yılında dünya yeniden bir bunalımın eşiğine geldi. 1937 yılının sonlarıyla 1938 yılının başları arasındaki dokuz aylık bir zaman içinde, Uluslar Birliği'nin istatistiklerine göre, dünya sanayi üretim endeksi yirmi puan düştü. İkinci büyük savaş bu düşüşü, büyük bir ekonomik canlanmaya çevirdi.

1948 ağustosuyla 1949 ağustosu arasındaki dönem, başta Amerika olmak üzere dünyanın belli başlı merkezleri için ekonomik durgunluğun geçerli olduğu bir zaman kesiti. Bunu önlemek, 1949 Eylülünde, 18 ülkenin Amerikan parasına karşı paralarını devalüe etmelerini gerektiriyor. Ekonomi canlanıyor ama yeterli değil. Yeterli olması ancak Kore savaşıyla sağlanabildi. Kore savaşıyla bütün dünyada fiyatlar yükseldi, ekonomiler canlandı.

Bu canlılığın da bir sonu var. Son, 1954 yılında. Tekrar başlayan ekonomik yavaşlama Ortadoğu'da silâhların patlamasıyla bastırılıyor. Fakat 1958-1960 yılları arasındaki ekonomik durgunluğun, birkaç sınırlı savaşla giderilemiyeceği anlaşılıyor. Vietnam savaşını büyütmek imdada yetişiyor. Vietnam savaşıyla başlayan Kennedy-Johnson refah döneminde Amerikan ekonomisinin büyüme hızı, normalin iki katı oluyor.

1947 yılının baharından itibaren kapitalist ekonomik merkezlerde önemli bir durgunluk korkusu yayılmaya başladı. OECD'nin hazırladığı raporda bu tehlikeden açık açık söz edildi. Hatta yabancı basında, büyük bir telâş yaratmamak için, OECD'nin sekreteryasının raporunun baskı ile yumuşatıldığı bile yazıldı. Belli başlı merkezlerde meta fiyatları düş-

meye başladı. Ellerinde stok olanlar stoklarını piyasaya sürüp paraya çevirdiler. Hisse senetleri fiyatları onbeş yılın en düşük düzeyine indi. Amerika'da önemlice iflâslar oldu. Bazı bankalar çöktü.

Kıbrıs'taki silâhlı eylemin, böyle bir ekonomik platformda ortaya çıkması oldukça düşündürücü. Etkilerinin nereye kadar gideceği bunalımın süresine bağlı. Türkiye'nin kararlı tutumuyla bunalımın uzunca süreceğini söylemek kehanet olmaz. Ayrıca, bundan sonra Türkiye'nin savunma harcamalarını arttırmasa bile, kullanım alanlarını değiştirmesi kaçınılmaz olacak. Dışarıya dönük bir savunma gücünde kadro şişkinliğinin yerini, araç ve gereç harcamaları alacak.

Kıbrıs operasyonunun ikinci önemli yanı, dış ekonomik ilişkilerin etkinliğiyle ilgili. Kapitalist ülkelerle emperyalist ülkeler arasındaki ticaret, yabancı sermaye ve ekonomik yardım yoluyla kurulan bağlar, her iki tarafta da karar mekanizmasında birinci derecede söz sahibi sermayedarlar arasında gerçekleştirildiği için etkin olabiliyor. Ancak Türkiye'de ilerici güçlere dayanan Ecevit, bu etkinliği azaltmanın yollarını bulabildi. Burada gösterdiği başarıda, uluslararası politika konjonktürünü gerçekçi bir biçimde değerlendirmesinin rolü büyük oldu. Kıbrıs harekâtı, Mısır'daki Sovyet ekonomik yardımlarının etkisini yitirdiği bir zamanda ortaya çıktı.

Mısır'da, yirmi yıla yakın bir geçmişe sahip olan Sovyet ekonomik yardımları, doğası gereği, kamu harcamaları için kullanıldı. Bu yardımlar devam ederken Mısır ekonomisiyle emperyalist güçler arasındaki bağlar zayıflamadı. Üstelik güç kazandı. Yardımlar Sedat'ın Mısır'ı Amerikan etki alanına sokmasını da engelleyemedi. Mısır başarısından sonra Amerika, bir taşla iki kuş vurmak için Kıbrıs darbesini planladı. Böylece Kıbrıs'ta Amerika'ya üs vermeyen Makarios ve Batı dünyasında onurlu bir lider olarak ortaya çıkan Ecevit'ten kurtulmak istedi. Eğer Kıbrıs'taki oyun bozulmamış olsaydı Ecevit'in Türkiye ile birlikte büyük bir darbe yiyeceğinden kimsenin kuşkusu olmamalı.

Türkiye'nin Kıbrıs çıkarmasını Mısır desteklemedi. Yenilgiyi gören Amerika, Türkiye'nin başarısını sınırlandırmak için hemen bir ateşkes çağrısı düzenlendi. Sovyetler Birliği'ni, Güvenlik Kurulu'nda, ateşkes çağrısını sekiz saat geciktirmekle suçladı. Doğu Akdeniz'de barışçı bir hükümete sahip olan Türkiye'nin ağırlığı arttı. Bundan dünya barışının kazançlı çıktığında hiç kimsenin kuşkusu olmamalı.

- DİSK Genel Başkanı K. Türkler, DİSK'in demokrasiye yürekten inanan, demokrasinin bütün kurum ve kurallarıyla uygulanmasını isteyen bir kuruluş olduğunu belirterek DİSK'in CHP'yi bu nedenlerle desteklediğini açıkladı. Türkler, DİSK'in CHP'yi desteklemesinin bir diğer nedeninin de, ekonomik ve siyasî açıdan halk sektörü sistemine inanması olduğunu söyledi. CHP-MSP hükümetinin ise, halk sektörü sistemini mihver alan programı nedeniyle desteklendiğini açıklayan Türkler, hükümet programı içinde en güzel halk sektörü örneğini vermek üzere DİSK üyesi sendikalar ile DİSK üyelerinin kollektif girişim sonuçlarının pek yakında uygulamaya girmiş olacağını belirtti.
- 141 ve 142 af kapsamından çıkarıldı.

20 Nisan - 26 Nisan

- Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nın, DPT'nin yerini alacak nitelikte bir örgüt kurmak istediği belirtildi.
- Dünya Bankası'nın, kredi vereceği projeleri iki kez hazırlatarak kamu kuruluşlarını zarara soktuğu kaydedildi.

Kıbrıs'ta Zaman

Şimdi, Türkiye'nin Akdeniz'de bir derdi var. Kıbrıs'taki Rumların birbirini vurmasından endişe ediliyor. Makarios'un dönüşünün, böyle bir kavgayı alevlendireceği ileri sürülüyor. Bu yüzden Türkiye, Makarios'un Ada'ya dönmesinden endişe duyuyor. Ada'ya dönüşe karşı.

Türkiye, hep başkalarının derdini dert edinmiş bir ülke. Böyle bir tezi, böyle bir ünü var. NATO'ya girişi, kalışı ve NATO'yu savunması hep, yakın zamanlarda Kissinger'in piyasaya sürdüğü deyimle, "endüstrileşmiş demokrasileri" korumak içgüdüsüne dayandırıldı. Bunu bir ölçüde, kendi dertlerinin, endüstrileşme ve demokratlaşma sorunlarının çözümünün ertelenmesi pahasına yaptı. Türkiye başkalarını düşünmekten kendi dertlerini unutan bir ülke.

Görünüm bu. Görünüşte ileri sürülen tezler, bunlar. Ama gerçeğin de böyle olduğunu iddia etmek zor. Üstelik, Makarios'un dönüşüne yöneltilen itirazın salt Rumlar arası çatışmaya veya bu çatışmanın Ada'daki Türklere sıçraması olasılığına dayandırılması da pek inandırıcı değil. Hiç olmazsa Ada'da yeterli bir güç bulunduran Türkiye'nin böyle bir sıçramadan rahatsız olabileceğini düşünmek için sebep yok.

Makarios'un dönüşünün Türkiye için yaratacağı sorunlar Kıbrıs'ta değil. Kıbrıs'ın dışında. Dünya politika platformunda. Makarios, dünyanın bloksuzlar bloku denilen üçüncü kesimindeki ülkeler arasında saygınlık, güvenirlik kazanmış bir lider.

Haklı veya haksız. Aslında çok da haklı değil. Yönetimi sırasında İngilizlerin üslerini hiçbir zaman problem yapmamış, Amerika'ya askerî olmasa bile başka üsler vermiş. Kıbrıs, şimdi de bir Amerikan propaganda üssü. Türkiye'ye, Ortadoğu'ya propaganda yayını yapan güçlü Amerikan istasyonları Kıbrıs'ta. Bazısı, silâhlı kuvvetlerin kontrol ettiği bölgelerde.

Sayıları artan, Birleşmiş Milletler gibi uluslararası sahnelerde sesleri güçlenen yeni ülkelerle ilişkilerde Makarios'un güçlü olması mümkün değil. Ancak başkalarının güçsüz olmasından doğan bir güçlülük söz konusu. Kıbrıs barış eylemi, Türkiye'nin dış politikası üzerinde büyük bir sis perdesi yarattı. Uzun yılların çekingen uygulamalarından sonra bir atılım olarak ortaya çıktı. Ama dış politikanın genel yönünü değiştirmedi. Eskiden Amerikancı bir dış politika vardı. Şimdi "kişilikli" oldu. Bu da, kişiliğe düşkün bir ülkede çok şeyin değiştiği kanısını yaratıyor.

Türkiye'nin Batı cephesinde dağişen fazla bir şey yok. Kıbrıs sorunu dolayısiyle Arap ülkelerini gocundurmamak için Yunanistan'ın girmediği Enerji Ajansı'na Türkiye, balıklama girdi. Dışişleri bunu "İkinci Kıbrıs çıkartması" olarak niteliyor. Büyük başarı sayıyor. Yunanistan'ı Amerika'dan koparmak, Dışişleri için büyük başarı. Hâlâ aynı mantık. Amerika'nın dümen suyunun en emin yol olduğunu düşünen mantık. Çeşitli uluslararası oylamalarda, bugün bile kendisini gösteren bir uygulama devam ediyor. Böylece Makarios da kendisinde olmayan bir gücü elde etmiş oluyor.

İç politikasında Makarios, dışardakinden daha güçlü değil. Bir kez, Kıbrıs'ın büyük burjuvazisinin temsilcisi, AKEL'in desteğine sahip. Kıbrıs burjuvazisi, Yunanistan'dan çok emperyalist ülkelere bağlı. Ticari ilişkileri öyle. Enosisçi olması için bir neden yok. Ayrıca, Türklerle bütünleşmede ekonomik çıkar var. Pazarı genişleyeceği için. Kilise, Kıbrıs'ın en gerici kurumu. En büyük toprak ağası. Fanatik, Enosisçi. AKEL ile Enosis şovenizminin ağır baskısı altında. Açıkça Enosisçi. Bu tutumu ile Yunan Komünist Partisi'yle bile anlaşmazlığa düştüğü oldu.

Makarios, iç politikasında da dengeci. Dengeci olduğu için de demokrat. Yönetimde olduğu zaman Kıbrıs'ın Rum kesiminde burjuva demokrasisi geçerliydi. Şimdi de öyle. Ama dengeci olduğu için de Kıbrıs'ta demokrasiyi koruyacak araçları kullanamadı. EOKA'cıların üstüne güçlü bir biçimde gitmedi. Kendi solundan korktuğu için gerekli hazırlıkları yapmadı. Faşist darbe "geliyorum" dedi. Ve geldi.

Denktaş'ın bugün bile en büyük boy hedefi Makarios. Faşizmin sembolü Samson değil. Bunda Kıbrıs'taki Türklerin Makarios döneminde çekmiş olduğu acıların, Kıbrıslı Türklerin kullandığı güzel deyimle ezgilerin (işkence), rolü mutlaka var. Türkiye'de veya Türkiye dışındaki bazı solcuların bilmesi yararlı. AKEL'e rağmen, AKEL'in desteğindeki Makarios yönetiminde Türkler gerçekten insanlık dışı bir yaşantıya mahkûm edilmişti.

Ancak faşist darbenin Türklere, mutluluk ve zeytin dalı getireceğini düşünmek için hiçbir neden yok. Buna karşın, Denktaş ve yanındakiler faşist darbeden rahatsız olmadıklarını hemen açıkladılar. Çünkü faşist darbeyi doğru değerlendirdiler. Amaç, Kıbrıs'ın Türk kesiminde hâlâ var olmayan, Rum kesiminde hâlâ geçerli olan demokrasiyi ortadan kaldırmaktı. Darbenin içe yönelik amacı bu idi. Böylece Kıbrıs'ın iki yakası demokrasi yokluğunda eşitlenecekti.

Şimdi olanlar, bilindiği gibi oldu. Geride savaşın bıraktığı bir yıkıntı kaldı. Bu yıkıntıdan bir barış çıkarılmaya çalışılıyor. Türkiye, barışı eski bir teze dayandırmak istiyor. 1964 yılında Londra Konferansı'nda Türkiye'nin ilk kez ortaya attığı coğrafi temele dayalı federasyon tezi. Bu tez, Türkiye'nin "resmen" reddettiği taksime en yakın bir görüş. Taksim ise geçerliliği olmayan Ada'ya da, bölgeye de barış getirmeyecek olan bir tez.

Barışa, erken bir barışa, hiç kimsenin itirazı olamaz. Ancak, bir barış planının doğrudan doğruya ilgili halkların istek ve özlemlerine uygun olması halinde. Bugün Kıbrıs'taki iki topluluğun da gerçekten ne istediğini, neyi isteyebileceğini söylemek çok zor. Çünkü bir bölümü, ne istediğini, neyi isteyebileceğini ortaya koyacak bir örgütsel düzenden, demokratik tartışma ortamından yoksun. "Türklerin" durumu böyle. "Rumlar" ise henüz tarımsal sanayi ve konutla ilgili varlıklarının en büyük bir bölümünün kendi kontrollarından çıkışını içlerine sindiremeyiş bir durumda. Yeni realite, kendisini duyuracak kadar zaman geçmedi.

Türklerin, yeni örgütsel bir düzen kazanması, şiddetten ekonomik çıkarı olmayan yeni bir liderliğe kavuşması için zamana gerek var. Makarios'lu Rumların ise, Türklerin de nihayet insan olduklarını anlamaları için bir süre düşünmeleri gerekli. Asıl önemlisi, her iki toplum da, ikiye ayrıldığı zaman her biri için olduğundan da küçülecek bir Ada'da bir arada yaşama zorunluluğunun ortaya çıkması gerek. Bunun için de zaman geçmeli.

Makarios, 1961 yılından itibaren 1974 yazına kadar geçen zamanı kullandı. Şimdi sıra değişti. Zamanı kullanmak şansı başkalarında. Bu zaman, Ada'da yaşayanların, Türkiye'nin ve bölge güvenliğinin yararına kullanmakta yarar çok. Zamanın, hazır ve aceleci çözümleri eskiteceğini düşünmek mümkün.

• K. Türkler yaptığı açıklamada, sermaye sınıfı-

nın, CHP-MSP iktidarını işbaşından uzaklaştırmak için oyunlar düzenlediğini açıkladı. Azınlıkta bulunan sermaye sınıfının ve temsilcilerinin DİSK'in oy çağrısı yaptığı bir iktidarı işbaşından uzaklaştırmak için akla hayale gelmedik oyunlar düzenlendiğini belirten Türkler, "bu durum karşısında sadece bir iktidarı oylarla işbaşına getirmek yeterli değildir, en önemlisi işbaşına getirilen iktidarın programını desteklemektir." dedi.

- TİSK Genel Başkanı H. Kaya, TİSK'in her zaman sosyal ve ekonomik bakımdan istikrarlı bir demokratik düzenden yana olduğunu ve özel sektörün kaygılarının giderilmesi gerektiğini belirtti.
- Ecevit, özel sektörün bazı unsurlarında hükümete karşı bir direnç görüldüğünü açıkladı.
- Petrol-İş Sendikası, akü işvereninin, akü fiyatına zam almak için sendikayı greve zorladığını ve aküyü karaborsaya düşürttüğünü açıkladı.
- Suudî Arabistan ortak uçak sanayii kurmayı önerirken, Türkiye, Suudî Arabistan'a et kombinası kurmak istediğini belirtti. Ecevit'in topladığı uzmanlar AET Katma Protokolü'nü eleştirdiler.

Keynes'in Yeniden Ölümü

İktisatçılar, toplum yaşantısıyla ilgilenenler, Türkiye'yi ileriye götürme savı içinde olanlar, Türkiye'nin Uluslararası Enerji Ajansı'na girişine dayanak olan belgeyi dikkatlice okumalı. Türkiye'nin, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü'ndeki büyükelçisinin görüşlerini temel alan Dışişleri Bakanlığı'nın tezleri üzerinde ısrarla durmalı. Uluslararası sömürü düzeninin yeni manevraları karşısında teslimiyetçi bir tutum sergileyen bu görüşlerin üzerinde önemle eğilmeli. Bu belgenin, Enerji Ajansı'nı aşan boyutları olduğu gözlerden uzak tutulmamalı.

Belgede ileri sürülenler, basitçe söylendiğinde şu anlama geliyor. Uluslararası kapitalist düzen yeni ve büyük bir bunalımın eşiğinde. Eşikten içeriye adım atmamak için yeni bir savunma sistemine ihtiyaç var. Savunma sisteminin dayanakları, ekonomik gelişme. Araçları, uluslararası petrol tekelleri. Mücadele biçimi siyasal savaş. Petrol tekellerini güçlendirmeye yönelik teknolojik gelişmelerle petrole bağlılığı azaltmayı amaçlayan ve siyasal tehditle petrol üreten ülkeleri gerilemeye zorlamayı planlayan bir savaş. Batılılar, bu anlamda, yeni bir haçlı seferinin hazırlığı içinde. Türkiye, bu savaşta Batılıların yanında.

Ortada, böyle bir savaş olmadan kapitalist düzeni yeni bir bunalımdan kurtarmanın mümkün olmadığı tezi var. Bu teze parmak basmak gerek. Çünkü böyle bir tezin zorunlu yargıları olacak. Çünkü böyle bir tez, Keynes iktisatının yeniden ölümü anlamına geliyor.

Keynes iktisatı, 1930'ların büyük ekonomik bunalımının çocuğu. Bu bunalımdan nasıl kurtulacağını gösterdi. Gittikçe zenginleşen kapitalist ekonomilerde yatırımların, herkese iş yaratacak düzeyde gelişemeyeceğini ileri sürdü. Bunalımlardan çıkmak için toplam harcamaların arttırılması gerektiği açıklandı. Düşük kâr oranlarında gerekli yatırımları yapmayan özel girişimcilerin yarattığı eksik harcama düzeyini aşmak için, devletin ister savaşları, isterse verimli olmayan bayındırlık hizmetleriyle ekonomiyi canlandırması, Keynes iktisatının temel tezi olarak ortaya çıktı.

Bu iktisata, "Keynes devrimi" dendi. "Yeni iktisat" dendi. Bundan böyle Batı ekonomisinin bir bunalımla karşılaşmayacağına inanıldı. Ama gerçekler, bu inancı doğrulamadı. Şimdi, dünyanın yeni ve büyük bir ekonomik bunalımla karşı karşıya geldiği söyleniyor. Üstelik bu bunalımı önlemek için hiç kimse Keynes iktisadına güvenmiyor. Batı'nın yeni güvenceleri, Keynes'in düşünmediği, Keynes'in küçümsediği araçlar oluyor.

Zenci yüzlü İngiliz iktisatçısı Sir Arthur Lewis çok önce söylemişti. Keynes iktisadının, kendinden önceki Batı iktisadının "uzun ve büyülü bir dip notu" olduğunu. Şimdi bu özellik daha da açık. Keynes de kendinden öncekiler gibi, teknolojinin gelişimini, tekellerin varlığını ve iktisadın bir siyasal mücadelenin parçası olduğunu hiç ciddiye almadı. Daha doğrusu bir deyişle, bunların değişmez ve ebedi olduğunu düşünerek yola çıktı. Keynes'den önce ve sonra Batı iktisadı, tekelleri, teknolojiyi ve tarihi yok saydı. Bugünlerde, artık dünya gerçeği, bu ölçüyü gözetmeyen, bu üçlüyü sistemin temeli yapmayan hiçbir sosyal bilimin olmayacağını ortaya koyuyor.

Dünyanın yeni bir ekonomik bunalımın eşiğine gelmiş olduğuna inanılması, Batılıları, yıllardır sürdürdükleri ikiyüzlülüğü bırakmaya zorluyor. Başta Kissinger olmak üzere Batı ekonomisinin uygulayıcıları sistemlerinin yaşamasının tekellerin yaşamasiyle eş anlamlı olduğunu açıkça sergiliyorlar. Bu önemli bir adım. Bundan sonra kuramcılarının da, tekelleri ekonomik sahnenin ön planına çıkarmalarını beklemek gerek.

Aslında böyle bir bekleyiş için başka nedenler de var. Son otuz yılda Batı iktisat bilimini Keynes'le birlikte en çok etkileyenlerden birisi Samuelson, bir yandan, Keynes iktisatını geliştirirken; diğer yandan, iktisatı matematikleştirme gerekçesiyle soyutlamaya çalıştı. Başka bir deyişle Batı iktisatının soysuzlaşmasına katkıda bulundu. Son zamanlarda Amerika'nın çok satan haftalık dergilerinde yazı yazan Samuelson'un görüşlerinde de bir değişme orta-

ya çıkıyor. Uzun yıllar matematik teknikler kullanarak Marx'ın iktisatının yanlışlığını anlatmaya çalışan Samuelson şimdi devamlı olarak Marx'ın okunmasını salık veriyor. Bunun nedeni açık olmalı. Teknolojinin gelişimi, firmaların büyümesi ve sınıflı tarihin aşamaları Marx'ın sisteminin başlıca aktörleri.

Teknoloji ve tekellerden sonra tarihin de iktisat biliminin temel çerçevesi içinde yer alacağı günler fazla uzak değil. Samuelson'la birlikte Batı iktisatının soyutlaştırılmasında en büyük şerefe sahip olan İngiliz iktisatçısı Hicks'in, meslek hayatının sonlarına doğru, iktisat tarihi yazması oldukça düşündürücü. Yalnız, tarihin iktisatın parçası olması her zaman tek başına aydınlatıcı olmuyor. Geçmişe bakarak bugünü anlamaya çalışmak da tarihçi yaklaşım. Ama getireceği ipuçları sınırlı. Bir de geçmişe bakarak yarını anlamaya çalışmak var. Asıl tarihçi yaklaşım bu. Asıl kalıcı olan da bu. Adam Smith, geçmişine bakarak yaşadığı günleri anlamaya çalıştı. Ve yaşadığı günlerde kaldı.

Tekellerin, teknolojinin önemini görmek yetmiyor. Bir de tarihin yönünün ileriye doğru olduğunu kabul etmek gerek. Bu yapılmadığı zaman, teknoloji ve tekeller karşısında teslimiyetçi bir tutum almak kaçınılmaz. Batı ve Türkiye, Enerji Ajansı'nı yaratmakla, bu teslimiyetçi tutumlarını sergilediler. Bununla, ekonomik bunalım tehlikesinin uzaklaştırılacağına inanıyorlar. Yanıldıklarını anlayacaklar. Çok geçmeden.

- Merkez Bankası 1973'te 1.3. milyar lira kâr etti.
- Disiplin cezalan da af kapsamından çıkarıldı. Af Senato'da görüşülmeye başlandı.
- NATO lağvedilirse, Varşova Paktı'nın varlığına son vereceği açıklandı.
- Portekiz'de ordu yönetime el koydu.

27 Nisan - 3 Mayıs

- Ecevit, uzmanlarla yaptığı toplantıdan sonra, AET Temel Anlaşması aynı kalmak koşuluyla, özellikle geçiş dönemine ilişkin protokollerin ve Katma Protokol'ün gözden geçirileceğini açıkladı.
- 14 milyar liralık arttırımı karşılamak için bütçede yüzde 1'lik kısıntı yapıldı.
- Türkiye Odalar Birliği Başkanı S. Dıblan, hükümetin olumlu kararlarının yanında olacaklarını açıkladı.
- Margarine yüzde 15-20 oranında zam yapıldı.
- Gümrük ve Tekel Bakanı Türkmenoğlu 2.5 yapraktan fazla çayın satın alınmayacağını açıkladı.
- Türk-İş, sanayi işçilerinin taban ücretlerinin 10 lira arttırılmasını istedi.
- Kâr oranını yetersiz bulan akaryakıt bayilerinin boykot yapacakları açıklandı. Bunun üzerine akaryakıt bayilerinin kâr oranı yüzde 30 arttırıldı. DİSK Genel Başkanı Türkler, CHP-MSP koalisyon hükümetinin işbaşına gelirken büyük ekonomik problemlerle karşı karşıya olduğunu ve Ecevit hükümetinin bu zorunluluk karşısında gerekli zamları yaptığını ileri sürdü.
- İstanbul ve Ege Sanayi Odaları biribirlerini politikaya fazla karıştıkları gerekçesiyle eleştirdiler.
- Askerî Yargıtay, 141-142'nin fikir suçu olduğuna ilişkin karar aldı.
- Celâl Bayar, Tabiî Senatörlük önerisini geri çevirdi.
- Senato'da değiştirilerek benimsenen af yasası, geri gönderildiği Millet Meclisi Komisyonu'nda, Meclis'ten çıktığı biçimde, Senato'da yapılan değişiklikler kabul edilmeden geçti.

4 Mayıs - 10 Mayıs

- Türkiye Sanayi Odaları toplantısında, halk sektörü, kooperatifçilik gibi kavramların açıklığa kavuşturulması istendi.
- Firmaların zam taleplerinde, maliyetleri yüksek gösterdikleri saptandı.
- ABD 20 milyon dolarlık yardımı vermek için Türkiye'nin haşhaşla ilgili kararını beklediğini açıklarken, ABD Kongresi'ne, haşhaş ekmesi durumunda her türlü yardımın kesilmesi için karar tasarısı verildi.
- Çalışma Bakam Ö. Sav, işverenin, işyerini devretmesi durumunda bile, devralanın da kıdem tazminatını ödemekle sorumlu olacağını açıkladı.
- *Meclis Komisyonu'nda, af konusunda yapılan değişiklikler benimsendi.

11 Mayıs - 17 Mayıs

- TİSK Başkanı Narin, "Sosyal anlayışı daha önceki hükümetlerden farklı olan CHP-MSP hükümeti, göreve başladığı günün katı ve teorik düşüncelerinden giderek uzaklaşmakta ve gerçekçiliğe yaklaşmaktadır." dedi.
- Avrupa borsalarında değer kaybeden dolar karşısında TL.'nin değeri 50 kuruş yükseldi. Bunun üzerine İstanbul Sanayi Odası Başkanı N. Gezgin, bu durumun ithalâtta yüzde 3.5'luk bir ucuzluk sağlayacağını, buna karşılık ihra-

catta oluşacak kayıp için hükümetin prim ödemesini istedi.

- TL.'nin değer kazanması ile ilgili görüşlerini açıklayan TÜSİAD Başkanı F. Berker, ihracatta olumsuz etkiler doğuracağı için karara ihtiyatla baktıklarını belirtirken, Maliye eski Bakanı K. Kurdaş, kararın tüketimi teşvik edici, ihracatı, tasarrufları ve hükümet kaynaklarını zayıflatıcı olduğu için olumsuz bulduğunu açıkladı.
- TPAO, Ege'de petrol aramak için bir Amerikan şirketi ile anlaştı.
- Zeytinyağına yüzde 20 zam yapıldı.
- Meclis'teki oylama sırasında 20 MSP'linin oy vermemesi nedeni ile 141-142 af kapsamı dışında kaldı. Affın dar kapsamlı çıkması üzerine CHP-MSP koalisyonu ciddi bir bunalıma sürüklendi. Ecevit hükümet içinde güven bunalımı doğduğunu açıkladı, ayrıca hükümet olarak verdikleri çeşitli sözlerin tehlike altına girdiğini belirtti. Kişisel olarak istifa etme eğiliminde bulunan Ecevit ve Bakanlar ile CHP örgütü arasında görüş birliği olmadığı kaydedildi.
- İstanbul Sanayi Odası Başkanı N. Gezgin, af nedeniyle ortaya çıkan olumsuz durum sonucu ortaya çıkacak bir hükümet bunalımına ülkenin tahammülü olmadığını açıkladı.

18 Mayıs - 24 Mayıs

- Bor ve linyit madenlerinin devlet eliyle işletilmesi için Meclis'e yasa tasarısı verildi.
- Türkiye Odalar Birliği raporunda, fiyat artışlarının finansman güçlükleri yarattığı belirtildi.
- CHP parti meclisi Ecevit'in hükümetten çekilme önerisini benimserken, CHP MYK'sı çekilme kararını benimsemedi.
- Affa karşı çıkan 20 MSP'linin bir kısmının MSP'den çıkarılacakları kaydedilirken, MSP'nin karar almak için il başkanlarının eğilimini saptayacağı açıklandı.

25 Mayıs - 31 Mayıs

- TİSK Başkanı H. Narin, siyasal mücadelenin ön planda tutulması yüzünden ekonomik problemlerin unutulduğunu belirtti.
- Gümrük ve Tekel Bakanı M. Türkmenoğlu, bir duty-freeshop'un günlük kazancının 70 bin lira olduğunu açıkladı.
- Pentagon çevrelerine göre Yunanistan, Ege petrolü için Türkiye ile savaşacağını ABD'ye bildirdi. Türk petrol arama gemisi Çandarlı, bir savaş filosunun koruması altında Ege'ye açıldı.
- Ecevit, buğday taban fiyatına yüzde 70-90 zam yapılacağını açıkladı. Öte yandan, şeker kıtlığının olmayacağı ve fiyatının arttırılmayacağı belirtildi.
- 1974 yılı bütçe tasarısı kabul edildi.
- Erbakan, hükümetin mutlaka süreceğini açıklarken, AP, DP ve CGP hükümeti eleştirmeğe ve Sağ Cephe için çalışmalara başladılar.

1 Haziran - 7 Haziran

- Türk işçilerinin 1976 yılından itibaren AET ülkelerinde serbestçe dolaşabilmelerini engellemek için bir eyalet başbakanı Federal Almanya hükümetine başvurdu.
- H. Narin kıdem tazminatının 30 güne çıkarılmasına karşı çıkarak, hiçbir işletmenin bu yükü kaldıramayacağını belirtti.
- Yunanistan'la gerginlik sürerken, BP ve Mobil Türkiye'ye petrol ithalâtını durdurdular. İki şirkete ithalâtı sürdürmeleri, aksi durumda ATAŞ'ın hükümet tarafından res'en işletileceği bildirildi.
- Petkim-İş Sendikası Genel Başkanı M. Kılınç, Ataş'ın derhal devletleştirilmesini istedi.
- Türkiye Odalar Birliği'nin elinde bulunan lisans ve fiyat tescil yetkisinin yeniden Ticaret Bakanlığı'na verileceği açıklandı.
- Sabancı Holding'e bağlı Lassa ile B.F. Goodrich firması arasında Türkiye'de lâstik imaline ilişkin anlaşma imzalandı.

8 Haziran - 12 Temmuz

- BP ve Mobil'in yüksek fiyatla petrol ithal etmek istemeleri yüzünden durdurdukları petrol ithalâtı, yürütülen çalışmalar sonunda başladı. BP ve Mobil'in hükümetin istediği fiyattan ithalât yapacakları açıklandı.
- Faturasız satış yaparak döviz kaçakçılığı yaptıkları belirlenen 5 duty-free shop Gümrük ve Tekel Bakanlığı'nca kapatıldı. 5 satış mağazasının sahipleri Danıştay'a başvurdular.
- İşverenlerin, SSK'ya olan 146 milyon liralık faiz ve gecikme zamları borcu af kapsamına alındı.
- Yabancı petrol şirketleri 1972 yılı sonuna dek Türkiye'ye 59.3 milyon dolarlık nakit getirdiler, buna karşılık kâr ve sermaye transferi yolu ile 135.6 milyon dolarlık parayı Türkiye dışına transfer ettiler.
- Türkiye, AET'den kendisinden habersiz olarak Ortadoğu ve Afrika ülkeleri ile ilişki kurmamalarını istedi.

- BP ve Mobil'in, yüksek fiyat ve fiyat indirimini yüksek göstererek ithal ettiği petrolden sağladığı 296 milyon liranın geri alınacağı açıklandı.
- Tüm tekstil ürünlerine yüzde 10 zam yapıldı.
- Halk Sektörüne motor sanayi ile başlanacağı açıklandı.
- Başbakan Yardımcısı Erbakan, kıdem tazminatının 30 güne çıkarılacağını söyledi.
- Asgari ücret 40 lira olarak belirlendi.
- Hükümet 6 ilde haşhaş yasağını kaldırdı. ABD, Türkiye Büyükelçisini haşhaş konusunu görüşmek üzere geri çağırdı.
- ABD Kongresi üyesi L. Wollf, Türkiye'deki üs ve tesislerin modasının geçtiğini belirtirken, ABD Kongresi, Türkiye'ye her türlü yardımın kesilmesini öngören bir karar aldı. Ecevit, yardımın kesilmesinin, Türkiye'nin dış politikasını etkilemeyeceğini açıkladı.
- Türk-İş Genel Sekreteri H. Tunç, CHP'nin işçinin partisi olmadığını ve gerçek işçi partisinin yakında kurulacağını belirtti ve yeni kurulacak partinin CHP'nin içinden bazılarını da alıp götüreceğini açıkladı. Daha sonra Türk-İş'ten yapılan açıklamada, Tunç'un sözleri yalanlandı.
- Bursa küçük sanayi sitesi inşaatında ve İsdemir'de işçiler direnişe geçtiler. İsdemir'de 26 işçi tutuklandı. Bursa'da ise 387 işçi işten atıldı. H. Tunç, ideolojik amaçlı grevlerin karşısında olduklarını açıklayarak Bursa ve İskenderun'daki direnişleri kınadı.
- Erbakan, hükümetin özünde özel sektörcü bir hükümet olduğunu söyledi.
- Toplanan CHP tüzük kurultayında, CHP'nin demokratik sol bir parti olduğu tüzük hükmü olarak benimsendi.
- TSİP kuruldu. Genel Başkanlığa A. Kaçmaz getirildi.
- Kıbrıs'ta durumun gergin olduğu belirtildi. Makarios, Yunan cuntasının Kıbrıs'ta dikta rejimi kurmak istediğini açıkladı. Yunanistan Dışişleri Bakanı Tetenes istifa etti.
- Anayasa Mahkemesinin af yasasının 5. maddeyi iptal etmesi üzerine, fikir suçları da af kapsamına girdi. Tahliyelerin yakında gerçekleşeceği açıklandı.
- Millî Eğitim Bakanı M. Üstündağ hakkında verilen gensoru önergesi reddedildi.
- Türk ve Yunan kuvvetleri Ege'de tatbikatlar yaparken, Başbakan Ecevit ile Yunan Başbakanı Androçopulos Brüksel'de biraraya geldiler.
- Yunanistan, Türkiye'nin önerilerini reddetti. Ecevit, "Yunan ulusu kimin barıştan yana olduğunu gördü." dedi.

13 Temmuz - 19 Temmuz

- DPT hükümete ticaret kesiminde kâr oranlarını düşürecek önlemler önerdi.
- Ticaret Bakanlığı, yeni ilâç fiyatlarını kendisinin saptaması gerektiğini belirtirken Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı buna karşı çıkıyor.
- Oto lâstiği fiyatlarına zam yapıldı.
- Parlamenterlerin ABD'ye yapacağı iyi niyet gezisi iptal edildi.
- Kıbrıs'ta darbe yapıldı. Yunan cuntasına bağlı faşist güçler, Kıbrıs Yunan Cumhuriyeti'ni kurduklarını açıkladılar.
- Darbenin başlarında Makarios'un öldürüldüğünün açıklanmasına karşın, daha sonra Makarios'un kurtulduğu anlaşıldı. Ecevit, Türk yönetiminin Kıbrıs'ı temsil eden tek meşru yönetim olarak tanınması gerektiğini açıkladı. Türkiye garantörlük hakkını kullanmak üzere girişimlere başladı. Ecevit, İngiliz Başbakanı Wilson ile görüşmek üzere Londra'ya gitti. Millet Meclisi olağanüstü toplantıya çağırıldı. ABD ve İngiltere, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale etmemesini istedi. Sovyetler Birliği ise Samson darbesini "faşist" olarak niteledi.

20 Temmuz - 2 Ağustos

- 27 aydan bu yana ilk kez fiyatlar düştü. Düşme oranı yüzde 3 olarak belirlendi.
- Sun'i gübreye zam yapıldı.
- Türkiye 20 Temmuz'da Kıbrıs'a çıkarma yaptı. Kısa zamanda duruma hâkim olundu. Samson istifa etti. Yunanistan'da da cunta istifa etti. Karamanlis göreve çağrıldı. Ateşkes sağlanmasından sonra, Erbakan, Türklerin ve Rumların Kıbrıs'ta ayrı bölgelerde yaşaması gerektiğini belirtti. Cenevre'de toplanan barış görüşmelerinde Türkiye'nin resmî tezinin iki bölgeli federasyon olduğu açıklandı. Daha sonra Cenevre görüşmeleri çıkmaza girdi. Ecevit, "Kıbrıs'ta yeni düzenin temeli atıldı." dedi.

3 Ağustos - 9 Ağustos

- Bedelsiz ithalât uygulaması getirilen malın cinsi ve miktarı yönünden kısıtlandı.
- DGM yasasının geçici 1. maddesi Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edildi.
- AET'nin Türkiye'ye tanıdığı ayrıcalıkların, üçüncü ülkelere tanınan kolaylıklar sonucunda, önemi kalmadı.

- Amerikan Temsilciler Meclisi Genel Kurulu Türkiye'ye her türlü yardımın kesilmesini öngören şartlı öneriyi benimsedi. Önerideki şartın, Türkiye'nin ekeceği haşhaşın Amerika'ya girmesinin engellenmesi olduğu belirtildi.
- ABD Cumhurbaşkanı Nixon, Watergate skandalının ulaştığı boyutlar nedeniyle istifa etti.

25 Kasım - 28 Kasım

- TL.'nin değeri mark, frank, şiling, kron ve florin karşısında düşürüldü.
- Ecevit'in Başbakan iken DPT'ye hazırlattığı AET Raporunda AET'nin, Türkiye'nin sanayileşmesini engellediği belirtildi.
- İstifa eden CHP-MSP Koalisyonunun yerine kurulan S. Irmak hükümetinin programı Meclis'te okundu. Başbakan Irmak, erken seçim, tarihini saptamak için, liderlerle toplantı yapacağını açıkladı.
- CIA Başkanı Colby ABD'nin, çıkarları açısından gerekli görmesi durumunda, dünyanın her yerine müdahale edeceğini belirtti.

29 Kasım - 5 Aralık

- DPT'nin hazırladığı bir raporda, AET üyeliğinin, Türk işçilerinin AET ülkelerinde serbest dolaşımı konusunda herhangi bir avantaj sağlamadığı belirtildi.
- Teşvik tedbiri olarak uygulanan gümrük vergisi muafiyetinin, gümrük vergisi gelirlerini yarı yarıya azalttığı belirtildi.
- Irmak hükümeti 17 kabul oyuna karşı, 358 red oyuyla güvenoyu alamadı. AP, CHP dışındaki partilere sağ koalisyon çağrısında bulundu.

6 Aralık - 12 Aralık

- DP Genel Başkanı F. Bozbeyli, seçim tarihi ve şartlarında anlaşmak kaydıyla CHP ile koalisyon kurabileceklerini açıkladı.
- CHP Genel Başkanı Ecevit, Demirel'in uyguladığı taktiklerle hükümet kurulamayacağını, bunalımın artacağını belirtti.
- Kıbrıs'taki İngiliz üslerinde rehin tutulan Türklerin durumlarının NATO Bakanlar Konseyi'ne götürüleceği açıklandı.
- Makarios Kıbrıs'a döndü.
- ABD, Türkiye'ye askerî yardımı kesti.
- F. Almanya'nın askerî yardıma başlaması için ise yoğun temasların yapıldığı belirtildi.

13 Aralık - 20 Aralık

- KİT'lerin 1975 yılı finansman açığının 31 milyar lira olduğu belirlendi.
- Dışişleri Bakanlığı'nın hazırlattığı Enerji Ajansı Raporunda, Enerji Ajansı'nın "iktisadî NATO" niteliğinde olduğu belirtildi.
- DP, AP'nin koalisyon çağrısını resmen reddetti. AP, MSP, CGP ve MHP aralarında güçbirliği kurdular.
- Yerine yenisi çıkarılmadığı için Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Yasası ortadan kalktı. Her türlü gösteri ve yürüyüşün serbest olacağı belirtildi. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı ise toplantı ve gösteri yürüyüşlerini izne bağladı.
- ABD Senato ve Temsilciler Meclisi Uzlaştırma Kurulu, Türkiye'ye askerî yardımın 5 Şubat 1976 tarihine kadar uzatılmasına karar verdi.

Üçüncü Bölüm

1975: ŞİDDETİN SİYASAL İKTİSADI

Karanlığı Arayan Parti

Ortada, herkesin görebildiği bir çıkmaz var. Bu çıkmaz, bütün partilerden çok, AP'nin çıkmazı. AP ve lideri, bir yandan, seçimin kaçınılmaz olduğunu görüyor. Diğer yandan, seçim sandığından AP'nin çıkmayacağını görecek kadar gerçekçi olmaya başladı. Üçüncüsü, gerek büyük sermayenin önemli bir kesiti ve gerekse başta Cumhurbaşkanı olmak üzere bazı etkin noktalar, CHP'siz bir AP hükümet ortaklığını gönülden istemiyorlar. Dördüncüsü, AP ve lideri, 1969 yılından beri devam eden ve devam ettiği sürece sadece derinleşen Türkiye'nin ekonomik sorunlarına, kuvvetli çoğunluğa dayanan bir parti hükümeti kurulmadan, el atılamayacağını biliyorlar.

CHP, erken seçimde ısrarlı. Böyle bir ısrar da CHP'nin en doğal hakkı. Halk Partisi, seçimlerden başarıyla çıkmayı bekleyen bir örgütün rahatlığı içinde. Biraz da umursamazlığı içinde. Soldan, ortadan ve biraz da sağdan büyük destek görmenin umursamazlığı içinde güncel fakat önemli gelişmeleri bile etkilemek istemiyor. Türkiye'nin karşılaştığı ve yakın zamanlarda karşılaşacağı somut sorunların çözüm yolları üzerinde düşünmekten kaçınıyor.

Halk Partisi'nin açıklık getirme ihtiyacını duymaması, en çok AP'nin işine yarıyor. Çünkü artık AP, içinde bulunduğu çıkmazların etkisiyle, karanlığı arayan bir parti haline dönüştü. AP'nin tek umudu karanlık oldu. Eğer karanlığı yaratmak için tezgâhladığı "milli cephe" hükümetine istemeyerek takılmazsa, karanlık bir ortamda erken seçime gitmeyi planlıyor. Son günlerde yoğunlaşan şiddet hareketlerinin gerekçesi bu. Şimdi faşist örgütlerle elbirliğiyle bir şiddet ortamı yaratılıyor. Sol tehlike izlenimi yayılarak. Halk Partisi'ne destek olan esnaf, şoför, küçük toprak sahibi yığını ile büyük sermayeyi ürkütmek istiyor. Seçimlerin böyle karanlık bir ortam içinde yapılması AP'nin son şansı olarak değerlendiriliyor. Böyle bir ortamda yapılacak seçimlerin Halk Partisi'ne gidecek oyları azaltacağı düşünülüyor.

Adalet Partisi'nin bir millî cephe hükümetini ciddi olarak istediğinden şüphe duymak gerek. Bu tür hükümetin, ister açıkça büyük sermayeden yana bir politika ile, isterse daha halkçı görünümlü politikalarla olsun, ekonominin karşılaştığı sorunlara çözümler araması olanağı yok. Ekonomi 1969 ve 1970 yıllarında, büyüyen hacmine yeni kaynak ve çerçeve aramaya çalıştı. AP'nin çıkarmaya çalıştığı emlâk ve finansman vergileri, kendisini parçaladı. AP'nin çıkardığı ve gider vergileri oranını yüzde yüz arttırmak için hükümete yetki veren yasa, iş çevrelerinin isteğine uygun olarak, zamanın Cumhurbaşkanı Sunay tarafından veto edildi. AP, genişleyen tüketim araçları sanayiine pazar bulmak için personel yasasını çıkardı. Enflasyonu hızlandırıp kârları arttırmak ve dolayısiyle de sermaye birikimini büyütmek için devalüasyona gitti. Fakat bütün bunlar da AP Hükümetinin sonu oldu.

Aradan geçen zamanda birçok hükümet gelip geçti. Hükümetler, fiyat ücret ve kredi manivelalarının dışında hiçbir ekonomik alete dokunmak cesaretini gösteremedi. Bugün kim hükümet olursa olsun, bunların dışındaki düzenlemelere başvurmak zorunda. 12 Mart hükümetlerinin büyük sermayeden yana; Ecevit Hükümetinin yoksul kütlelerden yana bir çizgide harekete geçirdiği bu araçları kullanma girişimlerinin sonuna gelindi. AP, 12 Mart'ın büyük sermayeden yana fiyat, ücret ve kredi politikasını desteklediği için yıprandı. CHP, kısa hükümet döneminde bunu tersine çevirdiği için yeni destekler kazandı. Ancak bu yol ikisi için de bitti. CHP, büyük ölçüde bunu gördüğü için hükümetten çekildi. AP, bunu görebildiği için yamalı bohçayı andıran bir hükümete istekli değil.

AP, hükümet kurmak için değil, kendisine göre seçim koşullarını hazırlamak için faşist örgütlerin yanına gidiyor. Üstelik ilerici görünüm ile AP'nin

iyimser yorumlarını yapmayı iş edinenlerin sandığı gibi faşist örgütler AP'nin yanına gitmiyor. Tam tersi. Çünkü devletin bazı kollarıyla bütünleşmiş böyle bir faşist örgüte AP sahip değil. Ancak ihtiyacı var.

Burada önemli bir nokta şu: Hiç unutulmaması gerekir, büyük sermayeli ekonomilerde faşist örgütlerin maddî kaynağı daima büyük sermayece sağlanır. Fakat büyük sermayenin tamamınca değil. Büyük sermayenin bir bölümü faşist örgütleri besler. Büyük bölümü buna ses çıkarmaz. Çünkü büyük sermayenin bir "rezerv ordu" olarak böyle kuruluşlara ihtiyacı olacak. Çünkü, küçük mülkiyet savunuculuğuyla ortaya çıkan bütün faşizm denemeleri, eninde sonunda büyük sermayenin kucağına düşer. Şimdi durum da böyle. Büyük sermayenin bütünü bugünlerde bir faşist girişime fazla şans tanımıyor. Ekonomik ortam ve ekonomik sorumlar, taze demokratik güçleri yenecek kuvvette olmadığı için, AP de bunu biliyor. Bildiği için de faşist örgütlerin kapısına giderken biraz da kendisinden soğumaya yüz tutan büyük sermaye kesimlerini yola getirmeyi plânlıyor. Bunların, devletin çeşitli kollarına uzanan hücreleri olduğu varsayımına dayanarak güçlü görünmek istiyor.

Bütün bunlar, 1974 yılının sonlarına doğru yoğunlaşan şiddet eylemlerinin, ilericilerin öldürülmesiyle sonuçlanan olayların, 1975 yılının ilk yarısında da devam edeceğinin işareti. Şiddet olaylarının bir sol tehlike korkusu yarattığı bir sırada seçim sandığına gitme konusunda anlaşma sağlanabilir. CHP, erken olmak koşuluyla her zaman ve her türlü seçime hazır olduğunu söylediğine göre seçime de gidilebilir. Bunun AP'ye iktidar kapılarını açması beklenemez. Hiç kimse bu kadar iyimser değil. Amıa her halde CHP'nin potansiyel oylarını azaltır.

AP'nin karanlıktan umutlanmasının nedeni ve boyutu bu. CHP'nin ve CHP'nin dışındaki solcuların karşısına çıkarılan yeni oyun da bu. Bu oyunun üzerine gerçekçi bir biçimde eğilmek gerek. Başta CHP'nin eğilmesi gerek. Demokrasiyi genişletmedeki görevini bilen CHP'nin demokrasiyi korumada da görevi olduğunu hatırlaması gerek. Tabiî başkalarıyla birlikte.

20 Aralık - 9 Ocak

- 1975 yılı ithalât programı 4 milyar dolar olarak saptandı. Liberasyon oranı yüzde 100 arttırıldı.
- İhracatta vergi iadesinin denetime başlanacağı açıklandı.
- Büyük demir stokları bulunmasına karşın, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ara malı için demir ithaline izin verdi. Aynı biçimde büyük stok bulunmasına karşın sun'i gübre ithaline de izin verildi.
- DPT'nin belirlediği yatırım politikasında tarıma özel bir önem verildi.
- Hazine'nin, gümrük indirimi uygulamasında 1974 yılında 5 milyar lira kaybı oldu.
- Milliyetçi Cephe adı altında biraraya gelen partilerin seçim ittifakını görüştüler. CSP, MSP dışındaki partilerin liderlerinin biraraya gelmesi için girişimde bulunduğunu açıkladı. DP'li Sükan, itibarını yitirmiş kişilere devletin teslim edilemeyeceğini belirtti. MSP Genel Başkanı Erbakan, Korutürk'ün hükümeti kurma görevini, Demirel'e vermesini istedi. DP, Celâl Bayar'a genel başkanlık önerdi. Tüm bu gelişmeler sonunda, MC, hükümeti kurmaya talip olduğunu açıkladı.
- Avustralya, Danimarka, Hollanda ve Fransa yabancı işçi kabulünü durdurdular.
- H. E. Işık, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye bir süre önce uçak sanayii kurma önerisinde bulunduğunu açıkladı.
- Cenevre'de sürdürülen Kıbrıs görüşmelerinde, Yunanistan'ın coğrafî federasyon tezini benimsediği açıklandı. Kıbrıs'taki İngiliz üslerinde rehin tutulan Türklerin bir bölümünün bakımsızlıktan öldüğü ileri sürüldü.

Halk Partisi'nin Sağı Solu

Halk Partisi'ne gittikçe yerleşen bir kanı var. Solun Halk Partisi'ni eleştirmesi konusunda. Öyle düşünülüyor ve öyle inanılıyor. Sol, Halk Partisi'ne muhtaç; sol Halk Partisi'ni eleştirmez; deniliyor. Bu inanç çeşitli kesitlerde oldukça yaygın. Yaygın olan bir de şu var: Sol eleştirinin, Halk Partisi'ne yarardan çok zarar getireceği.

Yaygın olan düşünceler her zaman doğru olmaz. Çok zaman da yanlış olur. Bu örnek de böyle. İki bakımdan. Birincisi, şu aşamada, Halk Partisi'nin sola ihtiyacının solun Halk Partisi'ne duyduğu ihtiyaçtan çok fazla olduğu rahatlıkla söylenebilir. İkincisi, yine şu aşamada. Halk Partisi'nin soldan eleştirisi zarardan çok yarar getirir.

Hükümet döneminin örnekleri ortada. Bu dönemin en az başarılı uygulamaları, bütün eleştiri hakkının sadece sağa bırakıldığı alanlarda görüldü. Sağın, kurnazca saptadığı bir taktik sonucu, kuvvetli bir ateş altında tuttuğu alanlarda Halk Partisi devamlı olarak geriledi. Sağdan gelen eleştiri bombardımanı karşısında solun içine düştüğü anlaşılması zor suskunluk sadece sağın işine yaradı. Üstelik sağın devamlı baskısı altında, tek yanlı eleştiri altında ortaya çıkan ürünün ilerici bir özelliği olduğu inancı yayıldı. En tehlikelisi, bu uygulamaların yürütücüleri de yaptıklarını ilerici işler sanmaya başladılar. Böylece sağın en çok hücum ettiği uygulamala-

rın solculuk sayılması gibi garip bir gelişme doğdu. Gerçekle hiçbir ilgisi yok iken.

Birinci örnek, TRT ile ilgili. İlk denemelerden sonra sağ cephe buradaki zayıflığı hemen sezdi. Ve hep birlikte her hafta devamlı olarak TRT'yi eleştirdi. TRT bu eleştiriler karşısında gittikçe geriledi. Tarafsız olması gereken bu yayın organı yayınlarıyla sağın en güçlü seslerinden birisi haline geldi. Hâlâ da öyle. Hem güncel konularda, hem de uzun dönemin yayıncılık anlayışında. Çürüyen toplumlarda radyo ve televizyonculuğa düşen "uyutuculuk" görevini, tüketim ekonomisini kamçılama işlevini, yaygın bir biçimde yayma endişesi içinde.

İkinci örnek ulusal eğitimle ilgili. Sağ cephe, kendisine güvensizliği burada da hemen gördü. Aynı taktiği uyguladı. Öyle bir şiddetle ki, sol eleştiri burada da suskunluğu seçti. Sonunda ne oldu? AP'nin başlattığı Amerikancı eğitimin ilkeleri yine AP'li teknisyenlerin yardımıyla daha hızlı bir biçimde uygulamaya kondu. Özerk olmayan yüksek öğretim kurumlarındaki faşizan hücreler bütün canlılıklarını koruma olanağını buldu. Ecevit'in çekilmesinden sonra eylemlerini tekrar sahneye koyabilmek üzere. Bir de halkçı ve ilerici bir eğitim düzeninde ancak yardımcı bir görev yapabilecek olan yazışma ile eğitim, sistemin bütün bozuklukları ile birlikte baş role geçirildi. Buna "halkçı devrim" adı verildi. Çok büyük bir abartma ile. Öyle ki, liseyi bitirmiş öğrencilere, hem de mektupla, sevk ve idare öğretmek üzere yüksek okul açmanın ne eğitimle, ne halkçılıkla, ne de yurt ihtiyaçlarıyla hiçbir ilgisi olmadığı bile anlaşılamadı.

TRT'deki oyun bir süre sonra anlaşıldı. Belki de göze hitap ettiği için. Ama anlaşıldığı zaman iş işten çoktan geçmişti. Eğitimdekiler ise çok sonra anlaşılacak. Bu sayısız mektuplu üniversite mezunları diplomalarını almaya başladığı zaman bir Halk Partili Bakanın sahneye koyduğu oyunu belki bütün Bakanlar sahneden kaldıramayacak. Tabii iktidarda iseler.

Bu örneklerin amacı, sadece sol eleştirinin olmadığı zaman Halk Partisi'nin sağa çekilmesi bir yana, kendi özlemlerinin bile gerisinde kaldığını göstermek. Bu yüzden Halk Partisi'nin kendi çizgisinde yürüyebilmesi için sola ve sol eleştiriye muhtaç olduğunu ortaya koymak.

Yalnız bunun ortaya konmasıyla iş bitmiyor. Bu eleştiri nereden gelebilir, sorusu ortaya çıkıyor. Kuşkusuz bir parti olarak kendi içinden kaynaklanan bir sol eleştiriye sahip olması tercih edilir. Ancak son Kurultay ortaya koydu. Böyle bir olasılık pek sınırlı. Kurultay'da kimin ne için mücadele ettiği bile anlaşılamadı. Demokratik sol adına ortaya çıkanlarla bunun karşısında olanların hangi somut konularda anlaşamadığı bile belli olmadı. CHP'nin hükümet ortaklığı sırasında ortaya çıkan ve eski söylediklerine ters düşen Ortakpazar, yabancı sermaye, dış ekonomik ve siyasal ilişkiler konusundaki uygulamaları üzerinde hiç kimse durmadı.

Kurultaydan sonraki gelişmeler de bu yönde. Görüntüye bakılacak olursa Halk Partisi'nin İngiliz üslerindeki on bin Kıbrıslı Türk'ten başka bir sorunu yok. Halbuki şu anda Türkiye'de önemli olaylar oluyor. Irmak Hükümeti adı altında yönetimin CGP'leştirilmesi girişimi hız kazanıyor. Bir program yapılıyor. Petrolde bazı kamu yöneticilerini de içine alan bir kampanya ile yurt çıkarlarına ters düşen oyunlar tezgâhlanıyor. Bütün bunlarla ilgili Halk Partisi'nden hiçbir işaret gelmiyor. Yakın bir zamanda yapılacak seçimlerle iktidar olması beklenen Halk Partisi'nden.

Halk Partisi'nin bu iç cansızlığının iki nedeni olmalı. Daha doğru bir deyişle, Halk Partisi ile birlikte Türkiye'nin geçirdiği iki şokun etkileri açıkça görülmeli. Bunlardan ilki Ecevit şoku. Ecevit'in yoksul köylü ve işçilerin güveni ile aydınların saygınlığını kişiliğinde birleştirmiş olması, böyle bir lider olarak ortaya çıkması. Halk Partisi'ni Türkiye'nin somut sorunlarını düşünme zahmetinden kurtarmış görünüyor. Aynı zamanda liderin bütün isteklerine karşın Halk Partisi içinde eleştiri gücünü zayıflatıyor. Halbuki böyle bir eleştiriye en çok Halk Partisi lideri muhtaç.

Ecevit şokundan sonra Türkiye, Kıbrıs şokunu yaşadı. Tabii Türkiye ile birlikte ve en çok Halk Partisi. Bunun üzerinde söylenecek çok şey var. Bu yazının boyutlarını aşan. Ancak özet olarak şu söylenebilir: Sanıldığının aksine Kıbrıs, Türkiye'nin dış politika doğrultusunda hiçbir değişiklik yapmadı. Türkiye'nin dış politikadaki yeri Kıbrıs'tan önce ne ise sonra da öyle kaldı.

Şimdi Halk Partisi'nin de, solundakilerin de, bu iki şoku geride bırakmalarının zamanı. Şoklarla ülke yönetmek oldukça zor. Şimdi, ne söylendi, ne yapıldı ve bundan sonra ne yapılabilir, bunları tartışmanın zamanı. Ancak bunlar somut sorunlar. Dikkatle ve yaratıcılıkla üzerinde çalışılması gerekli.

Halk Partisi böyle bir çabayı gösterir mi, göstermez mi? Her halde göstermek zorunda. Kendi çapını gerçekçi bir biçimde değerlendirebilmek için. Ve bu değerlendirme sırasında solun dıştan eleştirisine muhtaç. Sadece solun yaratıcı gücünden yararlanmak için değil. Yalnızca sağ eleştiriye ağırlık veren değerlendirmelerin sakıncalarını azaltmak için.

- Kamu işletmelerinin, işçilerle tek tip sözleşme imzalayacakları belirtildi. İstanbul'da 54 tekstil işyerinde Türk-İş'e bağlı TEKSİF ile Tekstil İşverenleri Sendikası, karşılıklı grev ve lokavt ilân ettiler. Aliağa'daki rafineride grev başladı.

- Türkiye'yi ziyaret eden Libyalı Lider A. Callud, kopmuş bulunan Arap-Türk ilişkilerini düzeltmeye çabalayacağını belirtti. Yapılan görüşmeler sonunda, Libya'nın, Türkiye'nin her türlü ihtiyacını karşılayacağı açıklandı.

10 Ocak - 16 Ocak

- S. Sabancı, "fiyatlara baskı yapmak için özel sektörü krediden yoksun bırakmak büyük bir hatadır." dedi.
- Tütün tüccarının kredi olanaklarından büyük ölçüde arttırılması sonucunda, Tekel piyasaya giremezken, tüccarın büyük miktarda alımda bulunduğu belirlendi.
- TL.'nin değeri bir kez daha düşürüldü.
- Yabancı petrol şirketlerinin, fiyat farklarını petrol fonuna ödeme süresi 4 aydan 1 aya indirildi.
- Enerji ve Tabiî Kaynaklar Bakanı E. Işıl, ATAŞ'ın devletleştirilebileceğini açıkladı.
- Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Z. Baykara, AET Katma Protokolü'nün düzeltilmesi için girişimlerde bulunulacağını belirtti.
- Kıbrıs'taki İngiliz üssünde rehin tutulan Türkler direnişe geçince, İngiliz askerleri havaya ateş açtılar.
- Callud, "Türkiye'ye yapılacak bir silâhlı saldırı durumunda, Libya, Türkiye'ye var gücüyle yardım edecek." dedi.

17 Ocak - 31 Ocak

- IMF, Kıbrıs harekâtının mali yükünün derhal bildirilmesini istedi.

Trajedi ile Komedi

Bu sözün kökeni Hegel'e kadar gider. Tarihte her olay iki kez olurmuş. Her tip, iki kez tarih sahnesine çıkarmış. Birinci çıkış, trajedi ile bitermiş. İkincisi de komedi ile. Tarihçiler, Napolyon Bonapart'ın tarih sahnesine çıkışını, serüvenini, trajedi olarak niteliyor. Kendisinden elli yıl sonra Fransa imparatoru olarak Napolyon'a özenen Lui Bonapart'ın serüveni ise komedi olarak değerlendiriliyor.

Erim'le birlikte tarih sahnesine çıkan 12 Mart her bakımdan bir trajedi olarak gelişti. Nurhak dağlarından Arnavutköy sahillerine kadar uzanan bir şerit kanla sulandı. Ezgi (işkence) olaylarını konu alan romanlar, öyküler ve incelemeler yazıldı. Ama trajedi sadece bunlarla sınırlı kalmadı. En azından on beş yıllık bir hükümet dönemini düşleyen Erim, kısa bir zaman sonra, koltuğunu bırakmak zorunda kaldı. Tekelci kapitalizmin ekonomik düzenlemesini gerçekleştireceklerini umanlar, kısa süreli ücret ve fiyat politikası ayarlamalarının sağladığı kârlarla yetindiler. Kendi programının kitlelere ters düşen sorumluluğunu birtakım sorumsuzların sırtına yükleyebileceğini sanan Adalet Partisi, 14 Ekimde trajik bir ders aldı.

Şimdi aynı oyun tekrar sahneleniyor. Ömrünü hükümet başkanı olarak tamamlamaya özenen bir Başbakan var. Adalet Partisi, bu başbakanın şemsiyesi altında yaratılacak şiddet kampanyası içinde geçiştirilecek bir seçim olduğuna inanmış. Şiddet, hem başbakan için, hem de AP lideri için gerekli görülüyor. Birisi, vazgeçilmezliğini kanıtlayacak. Diğeri seçim şansını arttıracak. Karşılıklı oyunlar böyle. Karşılıklı oyunlar bir noktada birleşiyor.

Herkes söyledi. Bir 12 Mart döneminin tekrar getirilmek istendiğini. Birincisi trajedi ile sonuçlandı. İkinci deneme komedi olarak gelişecek, ikinci denemeyi komik birserüven haline getirmek, bütün demokratik güçler yelpazesinin bugünkü görevi.

12 Mart'ın nesnel ekonomik gerekçeleri vardı. Sermaye kesiminden gelen. Yapısal olarak Türkiye kapitalizmi, tüketim araçları üretiminden üretim araçları üretimine geçiş sancılarını yaşadı. Devresel olarak tüketim malları üreten ekonomi kolları, satış sorunlarıyla karşılaşır. Üretim malları sanayilerini kurmak için ek ve önemli yeni kaynaklar gerekli. Sermaye Partisinin yapısı, yeni kaynakları bulmada yetersiz kaldı. Bu açılımı sağlamak için 12 Mart ciddi bir deneme olarak ortaya çıktı. Fakat bu açılımı sağlamada başarılı olamadı.

Bu açıdan bakıldığında 1975 yılının başı ile 1971 yılının başı arasında pek büyük bir fark yok. Türkiye kapitalizminin sorunları yine ayakta. Çözüm görmemiş bir durumda bekliyor. Uluslararası kapitalizmin bunalımlarıyla derinleşen yerli kapitalizmin sorunları çözüm arıyor. Çözüm yine bir umutsuz 12 Mart denemesinde aranabilir. Bu denemeyi arayanlar, bu denemeyi özleyenler var. Gizli örgütlerden sermaye kesiminin bazı kesitlerine kadar uzanan bir hazırlık var. Görmemek mümkün değil.

Ancak görülmesi gereken, unutulmaması gereken bir nokta daha var. Bu da demokratik güçlerin diriliği ile ilgili. Trajik 12 Mart öncesinde demokratik ve ilerici güçler diri idi. Fakat dağınıklıktan gelen bir güçsüzlüğü vardı. Asıl önemlisi, Halk Partisi bu güçlerin çok gerisinde kaldı. Halk Partisi kendisini tüm demokratik ve ilerici güçlerden soyutlamıştı.

Bu noktanın üzerinde durmak gerek. Geçmişten çok bugünün sorunlarına getireceği açıklık bakımından. 12 Mart öncesinin kütle eylemlerinin, gençlik taşkınlıklarının oluşmasında devletin bir kolu olan polisin tahriklerinin rolü büyük. Bu, tartışma götürmez. Fakat, diğer bir nokta unutulmamalı. Özellikle gençlik eylemlerinin kökeninde bir

umutsuzluk yatar. Kütlelere dayalı demokratik örgütlerle Türkiye'nin sorunlarına ilerici çözümler getirmede duyulan umutsuzluk. Açıkçası zamanın Halk Partisi'nden gelen umutsuzluk.

Eğer 14 Ekim'de bütün demokratik güçler Halk Partisi'ni destekledi ise, bu destek, sanıldığı gibi "yanılgıların anlaşılmış olmasına" dayanmıyor. Bu desteğin temelinde Halk Partisi'nin, demokratik hakları genişletme ve ekonomik sorunlara ilerici çözümler bulma konusunda yarattığı umut yatıyor.

Bu umut hâlâ var. Irmak da, Demirel de, yardımcıları Türkeş ve Feyzioğlu da bu umudu hedef almışlar. Kütlelerde "komünizm" korkusu yaratarak bu umudu kırmak istiyorlar. Demokratik ilerici gençliğin üzerine takviyeli komandoları salarak gençliği silâhla karşı koymaya zorluyorlar. Hesap, böyle bir durumda Halk Partisi'nin yine ilerici kesimden soyutlanacağı.

Yalnız bu kez her şey biliniyor. Her oyun açık. Irmak'ın düşü, nehirleri tersine akıtmak. Ancak nehirleri tersine akıtmayı başardığı takdirde vazgeçilmez olabileceğini hesaplıyor. Fakat nehirlerin tersine akmayacağını henüz bilmiyor.

Ama bilmesi gerekli. Türkiye'deki güçlü demokratik umudun sermaye kesimini de etkilediğinin farkında değil. Şu anlamda: Önemli bir çoğunluğuyla sermaye kesimi de demokratik çözümün zorunluluğunu kabul etmiş görünüyor. Başka bir almaşığı şimdilik gerçekçi görmediği için.

Ekonomik gerekçe olsa bile, bugün siyasal açıdan yeni bir 12 Mart denemesi hiçbir şansa sahip değil. Bu yüzden yeni bir deneme, kahramanlarıyla birlikte komedi ile sonuçlanmaya mahkûm. Tarihsel olarak bu, böyle. Ancak güncel olarak da böyle olabilmesi için demokratik güçlerin kendilerine düşen görevi benimsemesi gerekli. Bu görev anti-demokratik akımların üzerine yürümekle ilgili. Maskeleri düşürmekle ilgili. Çünkü seçim olasılığını ortadan kaldırmak isteyenlerin var olduğu bir ortamda, ilk görev seçime kastedenleri sahneden uzaklaştırmak.

- Boya, plastik ve ayakkabı hammaddelerine yüzde 16-235 oranında zam yapıldı.

Kamu İşletmeleri

Türkiye'nin içinde bulunduğu aşama, eski soruları yeniden ortaya atmayı gerektiriyor. Eski sorulara yeni cevaplar bulmak gerekli. Soruların ilki ilerici düşünce akımıyla ilgili. İlerici akım, devlet işletmeciliğini savunmaya devam edecek mi? Edecekse gerçekler ne olacak? İkinci soru sermaye kesimi ile ilgili. Sermaye kesiminin devlet işletmeleri karşısındaki tutumu ne? Karşı çıkmaya devam edecek mi?

Sorular, bunlar. Aslında bunlar soru olmaktan çok sorun durumunda. Değerlendirilmesi gerekli sorunlar. Şu anlamda: Bugün Türkiye'nin içinde bulunduğu gelişme aşamasında devlet işletmelerinin temel işlevini saptamak gerek. Bu işletmeler kimin yararına çalışıyor? Ayrıca bu işletmeler kimin yararına çalışabilir?

Sorunun saptanması için önce kuramsal çerçeveyi çizmek zorunlu. Somut bilgi ve gözlemlerin ışığında kuramsal çerçeveyi çizmek şimdi daha kolay. Devlet kapitalizmi kavramının çok eskiden beri gelen bir geçerliliği var. Ancak devlet kapitalizminin işlerliğini ortaya koymak o kadar kolay değil. Başka bir deyişle, en azından Cumhuriyetin başından itibaren devletçilik uygulamasının kapitalizmin sorunlarını çözmek için geliştirildiğini anlatmak pek kolay olmadı. Ama şimdiki gelişme daha ileri aşamada. Bu yüzden bugün kamu işletmelerinin temel işlevi daha da açık oldu.

Açık olan örneklerle göstermek mümkün. Önce Makina Kimya Endüstrisi örneği var. İleri bir teknoloji ile kuruldu. Teknik nitelikleri üstün bir üretim düzenini kurdu. Sonradan, bir yandan, Amerikan emperyalizminin; diğer yandan, yerli sermayenin baskısıyla sadece basit tüketim araçları yapan bir duruma geldi. Son yıllarda, bu kuruma motor sanayiini kurma görevi verildi. Planlara, programlara yazıldı. Ama yapmıyor. Neden yapmıyor? Neden yapmadığını, uzun yıllar kurumun bağlı olduğu bakanlığın en üst noktalarında çalıştıktan sonra şimdi, bakanlık yapan teknisyen açıklıyor: "Motor sanayiini bu yıl kurmazsak, batarız" diyor. Makina Kimya'nın motor sanayiini bu yıl da kurması söz konusu değil. Ama motor sanayiine bu yıl acele ile girmek isteyen özel sermaye var. Bu hükümet zamanında bu girişi gerçekleştirme çabaları var.

Örnekler, Makina Kimya ile sınırlı değil. Petro Kimya'da başka örnekler görülüyor. Oto lâstiği yapımı, bu alandaki uzman kuruma verilmiş. Talep açığı var. Petkim, oto lâstiği işletmesini kurmakla görevli. Ama görevi yerine getirmek için büyük bir isteksizlik içinde. Buna karşılık, özel sermayeden oto lâstiğine girmek isteyenlerin hazırlıkları tamam. Petkim'in isteksizliği sadece bunların işine yarıyor. Belki ikisi birden girecek. Petkim, biraz geç olmak üzere. Sonunda talep yetersizliği yüzünden Petkim ekonomik bir üretim düzeni kuramayacak. Hesap da bu, işlerin gidişi de.

Petrolün kendisi ayrı bir örnek. Bütün gürültülere rağmen ulusal petrol şirketinin yıldan yıla petrol aramadaki ihmali çok düşündürücü. Üstelik yakın zamanlarda, yabancı petrol şirketlerinin Türkiye'yi petrol konusunda sıkıştırdığı bir zamanda, ulusal petrol şirketinin yöneticilerinin işçileri greve zorlamak için elinden geleni yapmış olması son de-

rece ilginç. Bu ilginç durum, resmî yazılarla da saptandı.

Bütün bu örnekler neyi gösteriyor? Bugünkü aşamada, tekelci kapitalizmin devlet aygıtı üzerindeki etkinliğini arttırdığı bir zamanda, devlet işletmeleri tekelci kapitalizmin bir parçası haline geliyor. Bu yüzden devlet işletmeleri, bütünüyle, özel sermayenin kontrolüne giriyor.

Bu gelişmenin ortaya çıkardığı tablo açık olmalı. Özel sermaye, kendi girebileceği alanlarda devlet işletmeciliğine karşı. Kendi girebileceği alanlarda devlet işletmeciliğinin hızını kesebilecek durumda. Burada bir sorun yok. Ancak bir bütün olarak özel sermaye devlet işletmeciliğine karşı değil. Şu anlamda: Motor sanayiini kurmayı planlayan özel sermaye, devlet işletmeciliğine karşı çıkıyor. Fakat motorla ilgili olmayan kesimin motoru devletin yapmasına bir itirazı yok. Hatta bu kesim için motoru devletin yapması özel kesimin yapmasından daha iyi. Çünkü devletin satış fiyatlarını etkileyebilir. Özel kesimin satış fiyatlarını etkileyemez.

Özel kesim, doğrudan doğruya ilişkide bulunmadığı devlet işletmelerinin zararla çalışmasını da istemez. Buğday, bunlardan birisi. Şeker, bir diğeri. Buğday ve şeker fiyatları, özel kesim için, dolaylı olarak işçi ücretlerini etkileyeceği için önemli. Ancak işçi ücretleri de her gün değişmiyor. Buna karşın, buğday ve şeker fiyatlarını arttırarak Hazine'nin kaynaklarını sağlamlaştırma özel kesimin çıkarına. Çünkü böylece devletin özel kesime açık veya gizli transfer gücü artar. Böylece özel kesimin girdi olarak kullandığı başka devlet ürünleri veya hizmetleri zararına satılabilir. Bu yüzden kesinleşen buğday zammı, tartışılan şeker zammı, özel kesimin de istediği bir gelişme.

Tekel'de durum biraz daha farklı. Tekel gelirlerinin arttırılması yine özel kesim için de gerekli. Ancak sadece gelir artışı için değil. Özellikle sigara fiyatlarının artmasının başka sonuçları olacak. Devletin önlemek istemediği kaçak yabancı sigaralar, Türkiye'de daha çok alıcı bulacak. Yerli sigara ile kaçak Amerikan sigarası arasındaki fiyat farkının azalması, Amerikan sigarası alışkanlığını körükleyecek. Bu alışkanlık üzerine bir süre sonra yabancı sermayeli sigara firmalarının kurulması her halde sürpriz olmaz.

Bütün bunlar, özel sermayenin devlet işletmeciliği üzerindeki etkinliğini göstermesi bakımından yeterli. Bu durumda, gelenekselleşmiş devletçilik tezini tekrar ele almak gerekli. Bütün bu gelişmeler içinde ilerici düşünce akımı devlet işletmeciliğini savunmaya devam edecek mi?

Her halde edecek. Ama ekonomik gerekçelerle değil. Daha çok siyasal gerekçelerle. Bir kez, devlet işletmeleri özel büyük sermayenin ekonomik çıkarını desteklemekle birlikte siyasal manevralarının içinde yer almıyor. Özel kesim, siyasal olarak ortaya koyduğu manevralar içine devlet işletmelerini sokamıyor. Gelişme henüz bu aşamaya gelmedi. İkincisi, devlet işletmeciliği her şeye rağmen ileri bir toplum düzeninin tohumlarını taşıyor. Özel mülkiyetin dışında kamu mülkiyetinin varlığı ve yaşayabileceğini, gösteriyor.

- AP Sakarya senatörü M. Tığlı, bankaların devletleştirilmesi için yasa önerisinde bulundu.
- Meclis'te çoğunlukta bulundukları sırada MC partileri yaptıkları bir değişiklikle, bütçeye 1 milyarlık ek yük getirdiler.
- Millî Savunma Bakanı İ. Sancar, Ege'de güç dengesinin Türkiye lehine olduğunu açıkladı.
- Bayar, siyasî hakları iade edilen, eski DP'lilerin hiç bir partiye girmemelerini istedi.
- F. Almanya'nın Türkiye'ye yaptığı askerî yardımın yeniden başladığı açıklandı .

1 Şubat - 7 Şubat

- Maliye Bakanı B. Gürsoy, bazı eski vergilerin yerini yenilerinin alacağını açıkladı.
- Irmak hükümetinin talimatına karşın Ege'de petrol aramak için kiralanan Norveç gemisi Türk-Yunan gerginliğini bahane ederek Ege'ye açılmadı.
- ABD'nin Türkiye'ye yaptığı askerî yardım kesildi. Türkiye, ABD'ye bir nota vererek ikili anlaşmaların ve üslerin durumunu görüşmek istediğini belirtti. ABD Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Anderson yardımın kesilmesinin Türkiye'nin NATO'dan çıkmasına yolaçabileceğini söyledi.
- Yardımın kesilmesi üzerine görüşlerini açıklayan Ecevit alınan kararın NATO ortak güvenlik kavramının tümüyle yeniden ele alınmasını gerekli kılabilecek boyutta olduğunu açıkladı.
- Avrupa Toplulukları Komisyonu Başkanı Ortoli AET'ye üye olacak ülkelerde siyasal kurumların iyi işlemesinin gerektiğini söyledi.

Sıkışan Dünyada Türkiye

Mecelle'nin bir ilkesi var. Bir kez daha hatırlatılması yararlı. "Sıkışırsa, genişler" anlamına geliyor. Bu sözde büyük bir bilgelik saklı. Kapalı bir hacmin içine çok fazla gaz sıkıştırmak mümkün değil. Sıkıştırılırsa, genişler. Patlar.

Türkiye'de uzunca süre dünya, Batı dünyası anlamına kullanıldı. Batı dünyası şimdi sıkışıyor. Hem kendi içinden, hem de dışından. Zor bir durum. Patlar mı patlamaz mı? Şu anda söylemek zor. Çünkü

dünyanın hacmi pek bilinmiyor. Bilinen, Batı dünyasının sıkışmaya devam ettiği ve devam edeceği.

Şu petrol bunalımı denilen olgu ortaya çıktığı zaman ileri sürüldü. Petrol fiyatlarının arttırılması girişiminin bir "Amerikan oyunu" olduğu söylendi. Çıkışında öyle olabilir. Hatta, geçen hafta Paris'te toplanan ve Türkiye'nin de gönüllü üyesi olduğu Uluslararası Enerji Örgütü'nde tartışılan Kissinger'in en yeni planına bakılacak olursa, bütün petrol gelişmelerinin bir Amerikan oyunu olarak piyasaya sürüldüğünü düşünmek mümkün. Niyetin böyle olduğunu görmek mümkün. Ama çok önemli değil. Sadece, artık Amerika'nın oyunun bütün aktörlerini kontrol edemediğini göstermesi bakımından önemli. Kontrol ettiği aktörler hâlâ var. Batı Almanya gibi. En azından Türkiye'nin Dışişleri Bakanlığı örgütü gibi.

Kissinger, Paris'te Enerji Ajansı'nın toplantısında petrol fiyatları için bir taban fiyatı önerdi. Tavan fiyatı değil, taban fiyatı. Petrol fiyatları belli bir düzeyin altına düşmesin istiyor. Petrol tüketicisi ülkeler, Ajans'ın üyesi ülkeler ve bu arada Türkiye, bir taban fiyatında anlaşsın istiyor. Toplantıdan sonraki açıklamada, Kissinger'in önerdiği taban fiyatının miktarı konusunda bilgi verilmiyor. Ancak varilin 7 doların altına düşmemesi söz konusu. Şimdilik petrol fiyatları 7 doların çok üstünde. Amerika, petrol fiyatlarının artışını felâket olarak niteliyor. Öyleyse neden bir taban fiyatı? Çünkü petrolün bu fiyatın altına inmemesi halinde Amerika Birleşik Devletleri'nde zengin olmayan petrol rezervleri işletilebilecek. Amerika, petrole almaşık olabilecek enerji türlerini geliştirecek. Amerika, kendi silâhının ters tepkisinin olumsuz etkilerinden kurtulabilecek.

Peki diğerleri? Ajans'ın üyesi İtalya için böyle bir olanak yok. Fransa için de. Bu yüzden İtalya, örgütün içinden; Fransa ise dışından Kissinger önerisinin karşısına çıktı. Artık Amerika'nın ve Amerika petrol tröstlerinin gelişmesi, kurtulması, dünyanın kurtulması sayılmıyor. Herkes, ılımlı da olsa, kendi başının çaresine bakma eğiliminde. Fransa, bu eğilimde önde. Petrol üreticisi ülkelerle, Amerika'nın çatık kaşlarına karşın doğrudan ve ikili anlaşmalar yapıyor. Amerikancı olarak seçim kazanan Fransız cumhurbaşkanının yönetiminde. Sermaye, Fransız sermayesi, kişilerden daha önemli. Kişileri değiştirebiliyor.

Ya Türkiye? Şu Longva denilen petrol araştırma gemisinin hareketiyle ilgili olarak Dışişleri Bakanlığının "resmî" görüşleri bir gün elbette yayınlanacak. Şimdi gerekli değil. Şimdi gerekli olan sadece şu soru: Dışişleri Bakanlığı kimden yana? Türkiye'den mi, Yunanistan'dan mı, yoksa Amerika'dan mı yana? Petrol arama gemisini Amerikan yardımının tartışılacağı 5 Şubata kadar durdurmanın ve bu arada başka güçlerin araya girmesini sağlamanın hesabını vermek durumunda.

Aslında bir noktayı abartmamak gerek. Dışişleri, sıkışan dünyada Türkiye'nin yerini bulmasında sadece bir ayak bağı. Daha fazla değil. Daha fazla olmadığını da önceden kanıtladı. Bugün Amerika'nın çatık kaşla gözlediği Türkiye'nin Arap dünyasına açılması, dışişlerinin karşı çıkmasına, ayak sürümesine rağmen oluyor. Hem de Demirel'in hükümet döneminden başlayarak devam ediyor. Çünkü sermaye Türkiye'de de güçlü. Yakında bu gücünü Ortakpazar konusunda da gösterecek. Göstermeye alttan alta başladı bile. En alt kademelerde "Ortakpazar ne getiriyor?" diye sorulmaya başladı. Dışişleri gibi kendi dar dünyası içine kapanmış bir kuruluş için önemli bir adım.

Bir süredir Batı dünyasının Batıya göçü başladı. Yavaş yavaş ve kendi bunalımlarıyla yüklü olarak. Amerika'da işsizlik oranı yüzde sekizi, Batı Almanya'da yüzde beşi aştı. Amerika, veba ile kolera arasında seçimini yaptı. Ford'un açıkladığı programla, enflasyonla işsizlik arasında enflasyonu seçti. Anlamı: Azgelişmiş ülkeler, sanayi ürünlerini daha yüksek fiyatla satın almak zorunda kalacak. Amerika'daki işsizlik önlenebilecek mi? Çok kuşkulu.

Amerikan yardımının kesilmesi, Batının Batıya göçünde bir halka. Türkiye'nin yeri Doğuda. Ama Doğuda kalmak kolay değil. Batının da kendi sıkışıklığı içinde çeşitlenmesi gerekli. Türkiye'nin ekonomik ilişkilerini başta Arap ülkeleri olmak üzere başka yerlere çevirmesi gerekli.

Petrol bunalımı, Arap dünyasını zengin bir ticaret ortağı haline getirdi. Ama ticaret gözlerin rengine göre ayarlanmaz. Ticarette fiyatlar önemli. Karşılıklı fiyatlar. İki ülke arasındaki fiyatlarda da döviz kurlarının ağırlığı var.

Genel bir devalüasyonun Türkiye'nin ticaret ortaklarını çeşitlendirmesinde hiçbir etkisi olamaz. Olsa olsa, Batı'ya daha çok bağlar. Genel bir devalüasyondan beklenen de bu olmalı. Buna karşılık iki ülke arasında karşılıklı kurları ayarlamak mümkün. Bu, ikili ticaret anlaşmalarıyla yapılabilir. Türkiye'nin bazı Arap ülkelerine bazı ürünlerine pahalı satmasının karşısında petrolü pahalı satın almasıyla, petrolü ucuz alıp ürünlerini ucuz satması arasında fark yok. Bunu, ülkeler arasında kur farklılaştırması olarak görmek gerek. Eğer petrol üreten bazı Arap ülkeleri Batı hegemonyasının dışındaki ülkelerle ticaret ve siyasal ilişki kurmak istiyorsa ve bu istek karşılıklı ise, izlenecek başka yol yok. İki tarafın da yararına. Uluslararası Para Fonu'nun yararına değil. Fakat olmasa da ne çıkar?

- 20 bin üyeli Tekstil sendikası DİSK'e katıldı. Yaygınlaşan referandum uygulamalarında DİSK'e bağlı sendikalar büyük başarı kazandı.

Adalet ile Hareket ve Selâmet

Adalet ile Hareket ve Selâmet, Doğu Anadolu'da sefere çıktı. Hareket, Adalet'in vurucu gücü oldu. Selâmet, tahrik görevini üstlendi. Şimdiki görevi Anadolu'yu karıştırmak. Güven, Ankara'da ihtiyat kuvveti olarak bekliyor. Güvenin sorumluluğuna Ankara'yı karıştırmak düşüyor.

Anadolu'daki sefer kanlı oluyor. Bugüne kadar Anadolu'da kanlı çok sefer düzenlendi. Ancak sonuncusu diğerlerinden önemli bir ayrılığa sahip. İstenmeyen, beklenmeyen birtakım sonuçların da su yüzüne çıkmasına yol açtı. "Komünizme ölüm" sloganıyla başlayan hareket "Mülkiyete hücum" niteliğini kazandı. Bilinçsiz kitleleri, ilericilerin üzerine salabilmek için mülkiyeti yem olarak kullanmak gerekti. Banka şubeleri, oteller, avukat yazıhaneleri, bayiler taşlandı. Talan edildi. Görünen ve bir ilerici avında ortaya çıkan yenilik burada. Artık mülkiyete hücum edilmeden öğretmene tecavüz edilemiyor. Anadolu kentlerinin yalnızlığında böyle bir durum ortaya çıkıyor. Adalet ile Hareket ve de Selâmet bu yeni gelişmeyi sergiliyor.

Böyle bir gelişmenin ortaya çıkması oldukça şaşırtıcı. Şaşırtıcı olduğu için de yeni değerlendirmelerin, yeni yorumların yapılmasına yol açıyor. Bunlardan ilki, Adalet Liderinin "kurnazlığı" ile ilgili. Şöyle: Sermaye Partisi Adalet'in mülkiyete hücum seferinin düzenleyicisi olmasının bir anlamı var. Adalet, bu seferle hem Hareket'in, hem de Selâmet'in kapatılması için gerekli gerekçeyi hazırlamış oldu. Temel amacı, bu. Yoksa Adalet gibi bir partinin mülkiyete hücum etmek sorumsuzluğuna katılması mümkün değil. Adalet'e yakıştırılan ve bir Halkçı milletvekilinin Meclis'te yaptığı konuşmayla güç kazanan değerlendirme böyle.

Bu değerlendirmenin gerçekleri yansıttığını söylemek çok zor. Bir kez, Adaletin bu seferin sorumluluğundan kurtulması çok güç. İkincisi böyle bir niyeti yok. Üçüncüsü, Hareket daima sermayenin yedek ve vurucu gücü niteliği taşıyor. Sermaye, Hareket gibi bir yedek güçten yoksun bir ortamda rahatlık duymaz. Dördüncüsü, Hareket'in vurucu gücü bir partiye dayanmıyor.

Devlet denilen örgüte ve bunun bazı organlarına dayanıyor. Beşincisi ve asıl önemlisi, Adalet de, Hareket de, Selâmet de, sermayeden yana. Sermaye ile genel organik bağlara sahip. Özgürlükleri kısıtlama, günün konjonktürü içinde bunu zorbalığa götürme bu bağların doğal sonucu.

İkinci değerlendirme CHP ve Lideri ile ilgili. CHP, sermaye partisi Adalet'in sermaye çevrelerinde yarattığı şaşkınlığı, özgürlükleri kısma eyleminin mülkiyete hücum kampanyasına dönüşmesinin yarattığı açmazı, kendi soluyla ilişkilerini yeniden değerlendirmek için yararlı bir fırsat olarak gördü. Çok genel çizgileriyle, Adalet'e açık kapı bırakan ve kendi soluyla entellektüel bağlarını koparmayı amaçlayan bir çıkış yaptı. Bu çıkışta kendi solunu reddederek Adalet'i daha özgürlükçü bir kanala sokabilme inancı var.

Halk Partisi'nin bu çıkışının herhangi bir geçerliliği var mı? Çok geniş tarihsel deneyimleri hatırlamaya gerek yok. Türkiye'nin ve Halk Partisi'nin yaşadığı deneyimler bile böyle bir çıkışın Adalet'i özgürlükçü bir platforma çekmeye yetmediğini gösteriyor. Bundan on yıl kadar önce CHP, o zamanki genel sekreteri ve şimdiki genel başkanının ağzından, Adalet'in kendi sağıyla bağlarını koparması karşısında CHP'nin kendi soluna "duvar" çekebileceğini ilân etti. Bir sonuç alınmadı. 12 Mart'ın karanlığında CHP, Adalet'e özgürcülük yakıştırarak uzun süre Adalet'i savundu. Bundan da bir sonuç alınmadı. CHP, özgürcülük yolunda ancak 1973 başından itibaren Adalet'i gerçek yerine koymaya başlayınca etkinlik yolunu açabildi.

CHP'nin son çıkışında bu değerlendirme yanılgısının yanında, bir nokta gözden uzak tutulmamalı. CHP, solunu eleştirirken de kendisini solda saydığını ilân ediyor. Bu, CHP'nin kendisini Türkiye'nin en akıllı solu olarak değerlendirmesinden belli. Böyle bir değerlendirme olunca ortaya birtakım ciddi sorunlar çıkıyor. Ciddi sorunların en ciddisi, CHP'nin solculuğunun kanıtlanmasıyle ilgili. Buraya açıklık getirmek gerek. Ortada, CHP'nin yedi aylık iktidar dönemi var. Yedi ayda yaptıkları var. CHP'nin yedi ayda yaptıklarını CHP'nin solu da destekledi. Bunda kuşku yok. Ama hiç kimse ortaya çıkıp da izlenen ekonomik, politikanın solculuk olduğunu söylemedi. İzlenen ekonomik, politika, ana çizgileriyle başarılı bir seçim ekonomisi oldu. Ne daha fazla, ne de daha az.

İzlenen bir dış politika var. İlk Kıbrıs çıkartmasında uluslararası ilişkilerde ileri bir adım olduğu da söz götürmez. Ancak daha sonrası? Ve bugün ulaşılmış olan durak. Bundan büyük kuşku duymak gerek. Yunanistan'ın NATO'dan ayrılmasından sonra ortaya çıkan "boşluğu doldurma" istekleri de ayrı. En sonuncusu bu hafta, CHP adına Meclis'te enerji bütçesi üzerine uzun bir konuşma yapan sözcünün, Enerji Ajansı diye bir örgütten tümden habersiz olması da çok düşündürücü.

Bütün bunlar ortada. Bütün bunlar ortada iken solculuk iddialarını ciddi olarak düşünmek gerek. Solun halk sektörünü eleştirmesini de iyi değerlendirmek gerek. Ciddî sol, halk sektörünü çok ciddiye aldı. Yapıcı eleştirilerle, bunun siyasal ve ekonomik yapıda geçerli bir yere oturtulmasını istedi. Halk sektörünün bir kavram olmaktan çıkartılıp geliştirilmesini salık verdi. Henüz Halk Partisi bunu yap-

madı. Bunun yapılması Halk Partisi'nin soluna düşmez. Sorumluluk ve yerine getirilmeyen sorumluluk Halk Partisi'nin.

Son olarak bir nokta daha. Özgürlük getirme iddiası var. Tarih çok öğretici. Birisi size özgürlük vaadederse, ekonomik programını sorun. Çünkü ancak büyük kitlelerin ekonomik çıkarlarını, özlemlerini geliştirmeyi amaçlayanlar gerçek özgürlükçü olur. Özgürlük lüks değil. Özgürlük, ekonomik politikadan ayrılmaz. Eğer Adalet ile Hareket ve de Selâmet özgürlükçü değilse, ekonomik programları büyük kitlelerin çıkarlarına ters düştüğü için. Yoksa neden onlar da özgürlükçü olmasın? İşçilere, yoksul köylülere, memurlara ekonomik vaadleri olmayanlar, bunları gerçekleştirebileceğini gösteremeyenler, ne kadar iyi niyetli olursa olsun özgürlükleri sağlayamazlar.

Bütün bunların anlamı şu: Adalet ile Hareket ve Selâmet eğer yapısal olarak özgürlüklerin üstüne yürüyorsa bunun nedeni ekonomik programlarında aranmalı. Yapısal olarak özgürlükçü olmayan kuruluşları da özgürlüğe inandırmanın sınırları bilinmeli.

8 Şubat - 14 Şubat

- İthalât yapan özel firmalar 1974 yılında 11 milyar lira kâr ettiler.
- TÜSİAD Başkanı F. Berker askerî yardımın kesilmesinin ABD ile olan ticarî ilişkileri etkileyeceğini söyledi.
- F. Almanya'daki işsiz Türk sayısının 55 bine ulaştığı, 23 bin işçinin Türkiye'ye dönüş yaptığı belirtildi.
- 1974 yılında 40 milyar liralık yatırım için teşvik belgesi verildi.
- Norveç gemisi ile yapılan anlaşma feshedildi.
- Kıbrıs harekâtının 1974 yılı bütçesinde 4.5 milyar lira açığa neden olduğu belirtildi.
- Dünya tekstil piyasasının bunalım içinde olduğu, buna bağlı olarak pamuk fiyatlarının yüzde 45 oranında düştüğü açıklandı.
- Ecevit, "ABD, Türkiye'ye silâh ambargosu uygulamaya başladı," dedi.
- ABD'nin, Türkiye'nin Arap dünyası ile, özellikle Libya ve Irak ile kurduğu ilişkilerden rahatsız olduğu belirtildi.
- ABD'nin yardımı kesmesi nedeniyle Türkiye'nin NATO ile ilgili kararlarında serbest davranabileceği belirtildi.
- Kıbrıs Türk Federe Devleti ilân edildi. İngiltere kararı tanımadığını açıkladı.
- Başbakan Irmak iç ve dış koşulların milli koalisyonu gerektirdiğini belirtti.

15 Şubat - 21 Şubat

- Türkiye'nin Uluslararası Enerji Ajansına üye olmasına ilişkin kararname Enerji ve Tabiî Kaynaklar Bakanı E. Işıl'ın imzalamaması yüzünden askıda kaldı.

Dünyanın Kadınları

Dünyanın her yanında ikinci sınıf insan var. Amerika'da zenciler, Fransa'da Kuzey Afrikalılar, İngiltere'de İrlandalılar, Türkler, Yunanlılar ve diğerleri. İkinci sınıf insanın kaderi, daha çok sömürülmek ve daha ağır işlerde çalışmak. Gerekçesi, yabancı olmak. Başka ülkelerden, başka ırklardan gelmek.

Dünyanın her ülkesinde ikinci sınıf işlem gören bir tür insan daha var. Yaratıcı olmayan işlerde çalışan, çalıştığı işte eşit ücret almayan ve bütünüyle iş güvenliğinden yoksun insanlar. Bunlar, dünyanın kadınları. Dünyanın çalışan kadınlarının bugün temel sorunu, eşit işe eşit ücret almak. Aynı işi yaptıkları erkekler kadar ücret alabilmek. Ekonomide işsizlik çoğaldığı zaman, ilk olarak işten atılanlar arasına girmemek. Bugün Batı Avrupa'da çalışan nüfusun üçte biri kadın. Ancak işsiz olanlar arasında kadınların oranı yarı yarıya. Kadınlar, dünyanın diğer ikinci sınıf yaratıklarıyla birlikte kapitalist ekonomilerin yedek işçi ordusu görevini üstlenmiş durumda.

Böyle bir iş bölümü geçerli. Genellikle kadına, monoton ve fazla beceri istemeyen işler düşüyor. Bobin sarmak, tekstil makinalarının başında iplerin kopup kopmadığına gözcülük etmek, sigara ya da ilâç fabrikalarında ambalajcılık yapmak veya gittikçe bir ziynet görünümü alan sekreterlik görevlerini üstlenmek. Bütün bunlar çoğunlukla kadınlar tarafından yapılan işler. Mevcut üretim yapısında kadınlar, temel üretim sürecinin dışında tutuluyor. İnsanlığın en büyük onuru ve hazzı olan üretim süreci içinde yaratıcı işlevlerden uzak kalıyor. İşbölümü böyle.

Bu durumun bir nedeni insanlığın bildiği en eski iş bölümüne kadar gidiyor. İnsanlığın tanıdığı iş bölümü, başka bir yaratıcılıkla ilgili. Erkekler, henüz çocuk doğuramıyor. Teknolojik yapıları buna elverişli değil. Teknolojiyi bu yönde geliştirmek için de bir çaba yok. Teknolojinin yarattığı bu iş bölümü, başka bir iş bölümüne yol açıyor. Çocuğa ve eve bağlılık, kadının, mutfak işlerinde uzmanlaşmasına yol açıyor. Başka bir deyişle kadın, mutfağın esiri oluyor. Bütün enerji ve yaratıcılığını burada kullanmak zorunda bırakılıyor. Üretim süreci içindeki yaratıcılığa ancak arta kalan zamanını ayırabiliyor. Böylece kadın da ikinci sınıf bir üretici olmak zorunda kalıyor. Ya da zamanını zorlayarak kendini kanıtlamak.

Böyle bir açmaz içinde kapitalist gelişmenin kadına getirdiği kolaylıklar neler? Taylorizm denen ve kapitalist işletmeyi bilimsel temellere oturtmak amacıyla geliştirilen yöntemin ilk bulgusu, çalışan kadına ayın belirli zamanında bir iki gün izin vermek. Erkeklere tanınmayan bir ayrıcalık. Bugün pek uygulanmıyor. Bunun yerine bugün Türkiye'de tartışılan, kadınların erkeklerden bir süre daha önce emekli olmaları. Bu yolla kadınların yaşamının erkeklerden daha yıpratıcı niteliği yasal bir kabul görmüş olacak. Ancak mevcut sistem temel özelliği ile sürdürülmüş olacak.

Mevcut sistemi temelinden değiştirmek için ne yapılabilir? Cevabı bulmak için ne yapılmadığına bakmak gerek. Belli bir erkek şovenizmi ile çocuk doğurmada kadın ve erkek arasındaki eşitsizliği kaldırıcı teknolojilerin aranması lüks görülebilir. Fakat doğumu insanın bilinçli planlamasına bırakacak tekniklerin geriliğine ne demeli? Bugün kapitalist ekonomiler, silâh teknolojisini geliştirmek için ayırdıkları araştırma giderlerinin milyonda birini, yan etkisi olmayan doğum kontrolü tekniklerine ayırmıyorlar. Ayırmak istemedikleri için. Sağlık koşulları içinde ve özgürce çocuk almayı önlemek için ellerinden geleni yapıyorlar. Bunu, mümkün olduğu kadar, sadece varlıklıların bir lüksü halinde bırakmak istiyorlar.

Çünkü kapitalist ekonomiler her türden yedek orduya muhtaç. İşçi ücretlerini baskı altında tutabilmek için. Ayrıca yaratıcı emeği gerektirmeyen, aynı işin tekrarından oluşan işlevleri yerine getirmek için de ucuz işgücüne muhtaç. Bu tür işgücü olunca da üretim süreci içindeki otomasyon hızını oluruna bırakmak mümkün.

Üretim sürecinde otomasyon düzeyinin artması, kadının ikinci sınıf yaratık durumundan kurtulması için en gerekli adım. Otomasyon, işletme içindeki işbölümünü azaltıcı bir nitelik taşır. İşbölümünün kalkması ise bütün eşitsizliklerin azalması sonucunu doğuracak. Başta kadınla erkek arasındaki eşitsizlik olmak üzere.

Yalnız genel olarak otomasyonun ilerlemesinin de çözemeyeceği sorunlar var. Mutfak hizmetlerinin tam bir otomasyona kavuşacağı günler görünürde değil. Bunun için çok beklemek gerek. Bu yüzden mutfak hizmetlerinde teknolojiyi aşan örgütsel düzenlemeler üzerinde düşünmek gerek. Kadının mutfağa esaretine son verecek örgütsel düzenlemelerin tohumlarını mevcut ekonomik yapıda bulmak mümkün.

Tatil köyleri. Bugünün gelişen toplumlarında örnekleri görülüyor. Yine sadece belirli gelir gruplarının yararlandığı bir düzenleme. Çalışan kadının mutfak esaretinden yılda ancak yarım ay kurtulabildiği bir düzenleme. Kahvaltı ve yemeğin ortak kazandan sağlandığı ve diğer bütün ev hizmetlerinin yılda onbeş gün tatil edildiği bir düzenleme. Günün belli saatinde kadının işe gider gibi denize gittiği bir uygulama.

Kadının ikinci sınıf yaratık olmaktan kurtulabilmesi için kadının denize gider gibi işe gidebileceği düzenlemeyi bulmak gerek. Üstelik yılda onbeş gün değil. Yılın on iki ayında geçerli bir düzenleme olmalı. Üretim süreciyle bütünleşen ve on iki ay süren tatil köyleri. İkinci sınıf yaratık durumundan kurtulmak için gerekli olan bu.

Bunu düşünmek ve söylemek kolay. Gerçekleştirmek ise çok zor. Çünkü bunu gerçekleştirmek için konut teknolojisini gözden geçirmek gerekli. Toplu konutlar modelinde olduğu gibi. Mutfak hizmetlerinin merkezileştirilebileceği bir konut düzeni. Bununla uyumlu bir kent düzeni. Toplu konutların üretim merkezlerini kuşattığı yeni bir kent konumu. Ve bütün bunlara ek olarak da toplu taşıma sistemleri.

Bütün iş burada. Kolay bir iş değil. Sadece kadınların yapabileceği iş değil. Kadının ikinci sınıf yaratık durumundan kurtulması için erkeklerle işbirliği yapmasını gerektiren bir görev. Daha akılcı bir toplum düzeni için gerekli olan bir işbirliği. Bunun dışında başka bir yol görünmüyor. Bu durum kadının ancak daha akılcı bir toplumda kurtulabileceğini gösteriyor.

- Devalüasyon söylentilerini yalanlayan Maliye Bakanı B. Gürsoy, TL.'nin değerinin en dengeli durumda olduğunu söyledi.
- Sovyetler Birliği ve diğer sosyalist ülkelerden alınan kredilerin düşük faizli olmasının Batılı ülkelerden alınan kredilerin faizlerinin düşmesine yol açtığı belirtildi.
- TÖB-DER'in 7 ilde düzenlediği gösterilere faşistlerin saldırması nedeniyle siyasal ortam gerginleşti. Başbakan Irmak saldırıları "millî facia" olarak nitelerken, Ecevit saldırıları devleti ele geçirmek isteyen bir azınlığın isyan hareketi olarak niteleyerek rejime yönelen tehlikenin kaynağına inilmemesi durumunda siyasal ortamın daha da gerginleşeceğini belirtti.
- DP'de S. Bilgiç'in başını çektiği muhalefet giderek büyüdü ve etkinliğini arttırdı.
- KTFD'nin ilânı tüm dünyada tepkiyle karşılandı. ABD, İngiltere ve Sovyetler Birliği Makarios yönetimini tanıdıklarını açıkladılar.
- ABD'nin Türkiye'ye uyguladığı ambargo nedeniyle ortaya çıkan durum üzerine Başbakan Irmak, "Türkiye nereden bulursa oradan silâh alacak." dedi. ABD Dışişleri Bakanı H. Kissinger'in çabaları sonucunda ABD'nin yarattığı si-

lâh boşluğunu F. Almanya'nın doldurabileceği açıklandı.

- Teksif sendikasının grevleri sürerken 7 bin otomotiv işçisini ilgilendiren toplu sözleşme dönemi geldi.

22 Şubat - 28 Şubat

- Elektrik ve Kimya Mühendisleri Odaları yaptıkları açıklamada, UEA'nın dışa bağımlılığı arttıracağını belirttiler.

Demokrasi ve Sanayide Hız Sorunu

Bülent Ecevit, Almanya'da, solla ilişkisini bir kez daha açıklamak ihtiyacını duydu. Dostuna ve düşmanına karşı, solun Halk Partisi'ni; Halk Partisi'nin de kendi solunu beğenmediğini tekrarladı. Yeri tartışılabilirse de, özüne hiç kimse itiraz edemez. Eğer Halk Partisi ile solu ayrı düşünülüyorsa, karşılıklı beğenmeme kaçınılmaz. Birbirini her bakımdan beğenseler, ayrılık olmaz.

CHP lideri yine Almanya'da, yine dostuna düşmanına karşı, solun Halk Partisi'nden ne bekleyebileceğini somuta indirdi. "Demokrasiden başka bir şey beklemesinler" dedi. Mutlu bir vaad. Çünkü şu anda ve gelecek yıllarda Türkiye'nin en çok ihtiyaç duyduğu olgu, demokrasi. Ancak demokrasi vaadini bir lütuf olarak düşünmemek gerek. Çünkü Alman tarihinin çok acıklı örnekleri ortada. Demokrasinin ortadan kaldırılışı süreci başlayınca solcular da durmuyor. Demokrasi düşmanlarının freni yok. Sosyal demokratları, sosyal demokrasiye özenenleri de eziyorlar. Zaman içinde çok kısa bir fark tanısalar bile sonuç değişmiyor.

Halk Partisi lideri iyi söyledi. CHP ile solu arasında ortak özlem, demokrasiye bağlılık. Ortak bağ, burada. Yalnız, bu bağ demokrasiye bağlılığın somutlaşması için yeterli değil. Çünkü demokrasinin başka bağları var. Genel olarak ekonomiyle, özel olarak sanayi ile olan bağları.

"Özgürlükçü parlamenter demokrasi" ilk kez İngiltere'de ortaya çıktı. "Sanayi Devrimi" de ilk kez İngiltere'de oldu. Aynı zamanlarda. Her halde rastlantı değil. İngiltere'yi izleyen örnekler rastlantı olmadığını gösteriyor. Sadece örnekler değil. İşin mantığı da. Aynı zamanda mekanizması da. İngiltere'de demokrasinin tarih sahnesine çıkışı, daha çok makina biçiminde sermaye kullanan sanayicilerin toprağa dayalı siyasai iktidarı sınırlaması ve eritmesi süreci olarak belirdi. Parlamento bu sürecin sonuçlarının alındığı yer oldu.

İngiltere'de sanayi sermayesinin hızla genişlemesi, toprak ağalarının ayağının altındaki toprağı çabuk eritti. Bu yüzden parlamenter demokrasinin kuruluşu, muntazam aralıklı küçük darbelerle gerçekleşti. Geçiş, Fransa'daki gibi şanlı ve kanlı darbelerle sağlanmadı. Toprak ağalarının sanayicilik işlevlerini de üstlendiği Almanya'dan farklı olarak daha ileri boyutlara ulaştı. Köle ticaretine dayalı tarımcı güney ile sanayici kuzeyin bölgesel olarak ayrıldığı Amerika'dan farklı olarak daha ileri boyutlara ulaştı. Köle ticaretine dayalı tarımcı güney ile sanayici kuzeyin bölgesel olarak ayrıldığı Amerika'dan farklı olarak ayrılıkçı savaş olmadan gerçekleşti.

Ondokuzuncu yüzyılın ilginç örnekleri bunlar. Sanayileşmenin hızı ile demokratikleşme süreci arasındaki bağı gösteren örnekler. Bu örnekler yirminci yüzyılda geçerli değil. Daha doğru bir deyişle yirminci yüzyılda, ondokuzuncu yüzyıl yöntemleriyle sanayileşmeye çalışan ülkelerdeki durum tam tersi. Bu terslik şuradan geliyor: Bir yandan, ileri sanayi ülkelerinin mallarıyla rekabet zorunluluğu; diğer yandan, ekonomik işletme ölçeğinin büyümüş olması, sanayileşme çabalarının bir bütün olarak ve daha hacimli bir biçimde ele alınmasını gerekli kılıyor. Bu ise daha çok birikimin sağlanması ve sanayiye aktarılması demek. Kısacası ister vergi, isterse fiyat politikası yoluyla olsun, daha çok sömürü. Buna da kimse gönlünce razı olmayacağına göre, demokratik hakların askıya alınması sorunu ortaya çıkıyor.

Türkiye, 1960'ların ikinci yarısında, ekonomik yapısıyla ilgili önemli bir aşamayı geride bıraktı. Bu dönemde, üretim değeri bakımından, sanayi tarımı aşarak ekonominin birinci kesimi oldu. Bundan sonra sanayiin sorunu, sanayicilerin yarattığı problemler hem ekonomik yapıda, hem de demokratik yapıda ön plana çıktı. 1970 yılı yeni dönemin en demokratik yılı olarak geçti. Ancak sanayiin büyüme hızı yüzde 3,7'ye düştü. Son yılların en düşüklerinden birisi. 12 Mart'ta demokrasi askıya alındı. Sanayiin hızı tırmanmaya başladı. 1971, 1972, 1973 yıllarında, sırasıyla, yüzde 10.1, 12.5 ve 13.8'e tırmandı. Ekim seçimlerinden sonra demokrasi, kapıda yeniden göründü. 1974 yılında sanayiin hızı yüzde 7'ye indi.

Kuşkusuz rakamların böyle sıralanmasında dış ekonomik gelişmelerle sistemin tarihsel doğrultusunun etkinliği var. Ancak bu etkinlikle birlikte demokratik hakların kullanılmasının, sömürüye dayanan biriktirim hızını sınırlayıcı etkisi de var. AP lideri bunun farkında görünüyor. Antalya konuşmasında Halk Partisi'ni eleştirirken, "Biz kalkınmacıyız, siz statükocusunuz" demesi bununla ilgili. Demokratik haklardan yana olmakla sanayiin hızında somutlaşan kalkınmacılık arasındaki çelişkiyi sömürmek istiyor.

Bu çelişkiyi çözmeden demokrasiye bağlılığın fazla bir anlamı yok. Çelişkiyi çözmek için de siste-

me bazı yeni düzenlemeler getirmek zorunlu. Halk Partisi'nin yeni düzenleme önerisi, halk sektörü. Bu önerinin şimdiye dek geliştirilememiş olması bir yana, son Almanya gezisi yeni güçlükleri de ortaya çıkardı. Batı Almanya gezisi dolayısiyle Halk Partisi'nin Ortakpazar'a, şimdiye kadar açıklandığından çok daha fazla "angaje" olduğu belli oldu. Gümrük duvarlarının indirildiği şu sıralarda çok büyük özel işletmeler bile Avrupa tekellerinin soğuk nefeslerini enselerinde hissederken küçük ve dağınık halk sektörü işletmeleri ne yapacak? Üzerinde düşünülmesi gerekli sorunlardan bir yenisi de bu.

Aneak bu soruları sadece Halk Partisi'nin sorunları saymamak gerek. Çünkü Halk Partisi ile solu arasındaki bağ Halk Partililerin sandığından çok daha güçlü. Şu aşamada demokrasiye bağlılık, bütün bağlardan önde geliyor. Bu yüzden Halk Partisi'nin sorunları biraz da solun kendi sorunları oluyor. İstense de, istenmese de kendi sorunları üzerinde düşünmek olanağını bulamayan Halk Partisi, yaratıcılık hızı yavaşlasa da, bazı kesitleri geçmiş yanılgılarına tutkuyla bağlı kalsa da, solundan yararlanmak durumunda. Demokrasiye bağlılığı somut temellere dayayabilmek için kaçınılmaz olan bu.

Hükümeti Aşan Bunalım

Bugünkü bunalım, bugünün bunalımı değil. Çok gerilere gidiyor. Bugünkü bunalım, bir hükümet bunalımı değil. Hükümeti aşan özelliklere sahip. Bugünkü bunalımın sürüp gitmesi, demokrasinin gücünü de gösteriyor.

Demokrasinin güçlü olup olmadığını anlamanın anahtarı, ne bugünde, ne de dünde. Anahtar yarında. En azından beş yıldır biriken temelli sorunlara, çözüm getirebilenlerde.

En azından beş yıldır Türkiye'de unutulan bir söz var: Temelli çözümler. Beş yıldır Türkiye'nin temelli sorunları dondurulduu. Morga kaldırıldı. Morgun soğukluğunda uyutuluyor. 1975 yılında Türkiye'nin sorunları uyutularak öldürülüyor. Ölüme çözüm derseniz, bu da bir çözüm. Ancak çaresizlerin, çözümsüzlerin ortaya koyabileceği bir çözüm.

Bir kez daha söylemeli. 12 Mart, sermayenin parlamentoda çoğunluğa dayalı güçlü bir hükümet kurma şansını yitirmesinden sonra geldi. AP'nin kendi içinde çatlayarak hazırladığı bütçenin Meclis'te red oyu almasından bir yıl sonra ortaya çıktı. Sermayenin aşırı kesimleri ile durgun kesimleri arasında, sermaye partisinin çoğunluğu dağılmaya yüz tutunca, 12 Mart dönemi başladı.

İlk kuşkulu dönemden sonra 12 Mart'a sermayenin büyük kesiminin sahip çıkması, demokrasi ile bekledikleri temel çözümlerin çelişmesinden ileri geliyor. Demokrasi ve demokratik süreçleri, herkes işine geldiği sürece benimser. 12 Mart'ın şafağında sermayenin büyük kesimi, demokratik süreçler içinde beklediği temelli çözümleri elde edemeyeceği bilincine ulaştı. Bir yandan, kendisi ve partileri bölündüğü için. Diğer yandan, kendi dışından güçlü bir muhalefetle karşılaştığı için. Bu bilinçle 12 Mart'a sarıldı. Fakat 12 Mart, beklediği temelli ekonomik düzenlemeleri yapamadı. Sermayenin temelli sorunları, temelli düzenlemelere kavuşamadı.

Sermayenin büyük kesimi için 12 Mart'ın yarattığı düş kırıklığının kaynağı burada. 14 Ekim'e varışta, bu düş kırıklığının rolü büyük. Demokrasiye bağlı güçlerin canlılığının yanında, 14 Ekim'in sonuçlarının, sermayenin bazı kesimlerince hemen saygı ile karşılanmasında da bu düş kırıklığının etkisi var.

Seçimden önce AP liderinin sık sık söylediği sözler hatırlanmalı. Demirel, 1973 ve 1974 yıllarını tehlikeli yıllar ilân etti. Seçimden hemen sonra "milletin kendisine muhalefet görevini verdiğini" ileri sürmesi de bununla ilgili. Biriken sorunlara, sermaye açısından da olsa temelli çözümler getiremeyeceğinin farkında idi. Kurulacak her hükümetin, bir yandan, sermayenin, diğer yandan geniş halk kütlelerinin temelli çözüm baskıları altında eriyeceğini düşündü. Ecevit, Demirel'in düşünemediğini ortaya koydu. Temelli hiç bir soruna el atmadan, toplumun bütün kesimlerinin bekleyişlerini ayakta tutarak seçim şansını artırmaya yönelik girişimleri denedi. Bunun başarılı olduğunu gören Demirel, şimdi aynı yöntemi kendi açısından uygulama yollarını arıyor. Kısa bir süre, hükümet olanaklarını eline alarak, seçim şansını artırmaya çalışacak. Zamlardan sonra ekonomik konjonktür kısa bir süre için böyle bir denemeye elverişli.

Bütün bu denemeler, 1975 yılının ölü bir yıl olmasını ortadan kaldırmıyor. Parlamentonun bu yapısından hangi hükümet çıkarılırsa çıkarılsın, 1975 yılının bu temel özelliğini değiştirmeye imkân yok. Hükümetlerden önce parlamentonun yapısı, temelli düzenlemelere uygun değil ve bu yapı, özü itibariyle, en azından 1970 yılından beri sürüp geliyor. Bu yapı, en azından beş yıldır Türkiye'nin sorunlarını biriktirerek artırıyor.

Bugünkü bunalım, hükümetle değil, parlamento ile ilgili. Parlamento ile birlikte Türkiye'nin temel güçler dengesiyle temel sorunlarındaki kilitlenme ile ilgili. Bu kilidi açmadan, bu parlamentodan çıkacak çeşitli hükümet türlerini denemek demokrasiye şans tanımamak anlamına geliyor. Cansızlık işaretleri veren 1975 yılını uzatmaya çalışmak, ilerdeki yıllarda demokrasiye taşıyamayacağı yükler yüklemekten farksız. Gerekli olan bu kilidi hemen açmak.

Ancak bugünün donukluğu ve kısırlığı içinde seçimin her derde gerekli çareyi getirebileceğini dü-

şünmek büyük saflık. Bugünün cansızlığı içinde ayakta olan sadece iki kesim var. Biri işçi kesimi, diğeri sermaye, ikisi de temelli düzenlemeler bekleyişi içinde. İkisi de kendi doğrultularında yeni düzenlemeler istiyor. Bir yanıyla umut verici, diğer yanıyla ürkütücü olan bekleyişler. Seçim sonuçlarında elde edilebilecek başarıları tutmak, bu bekleyişlere verilecek cevaplara bağlı. Aslında büyük ölçüde seçimin sonuçları da bu bekleyişlerle ilgili düzenleme önerilerine bağlı. Seçim sonucunda demokratik sürecin ne yönde gelişeceği de.

Hangi hükümet çözümü denenirse denensin, 1975 yılı seçim yılı olmaya mahkûm. Ancak bu özellik 1975 yılını ilginç yapmaya yeterli değil. Çünkü bu yılın aktörleri karşılaştıkları sorunların bilincinde olmaktan çok uzak. Açıkça ve bilinçli olarak temelli düzenlemelere oturtulmayan bir seçim mücadelesinden elde edilebilecek sonuçlara fazla umut bağlıyorlar. Ayakları yere basmayan umutlar. Fazla bir şey getirmez.

Yapılacak seçimlerin sonuçları ne olursa olsun gelecek yıllara işçi ve sermaye kesiminin bekleyişleri ile yapıları damgasını vuracak. Bekleyişleri söylendi. Yapılarında görülen özellikler ise şöyle: Sermayenin tabanı çatlak. Sermayenin siyasal kadrolarının bütün çabalarına, tavandaki birleşme ve birleştirme girişimlerine rağmen tabandaki çatlak yamanamıyor. Demirel'in hükümet denemesi sırasında bu durum bir kez daha açıklığa çıktı. Sermaye bütünüyle Demirel Hükümetine destek olmadı.

İşçi kesiminin ise tavanı delik. Tabanı, bütün. Su yüzündeki aktörlerin çeşitli fantezi denemelerine, hoyrat çıkışlarına rağmen taban parçalanamıyor. İşçi yöresi Kartal'daki son seçimlerin yazılmayan özellikleri bunu bir kez daha ortaya koydu.

Bu iki yapısal özellikle birlikte dış ilişkiler rol oynayacak. Dış ilişkilerdeki bağlantılarla ilgili açık bilgi henüz yok. Amerikan yardımının kesilmesinin arkasındaki olaylar açıklıkla belli olmadı. Yunan baskısı veya Kongre'nin yanılması tezlerinin, bu tezlere sahip çıkanları bile ikna ettiğinden kuşku duymak gerek. Bu konuda inandırıcı olabilecek tez, NATO Genel Sekreteri Luns'tan geldi. Geçen hafta, Türkiye'den doğacak boşluğu kapatmak için Akdeniz'deki NATO donanmasını güçlendirmek gerektiğini açıkladı. Bunun ise daha çok Avrupalıların omuzuna düşen masraflı bir proje olduğunu ekledi. Böylece Türkiye'nin NATO'daki yerinin bir masraf hesabına indirgendiği su yüzüne çıktı. Eğer doğru ise, bundan sonraki yıllarda Türkiye'yi etkileyecek önemli bir değerlendirme.

- Savaş sanayiinin kurulması için 1975 yılı bütçesine 7.3 milyar liralık ek ödenek konacağı açıklandı.
- Yurtdışında çalışan işçilerin tasarruflarını değerlendirmek amacıyla DPT 122 proje hazırladı.
- Sanayi ve Teknoloji Bakanı M. Gölhan motor sanayiinin kurulması için 1975 yılı bütçesine 15 milyar liralık ödenek konması gerektiğini belirtti.
- Türkiye'nin 4 aylık ithalâtını karşılayacak düzeyde döviz rezervi kaldığı açıklandı. Bunun üzerine Maliye Bakanlığı DÇM mekanizmasının yeniden işletilmesini kararlaştırdı.
- İhracatın ithalâta oranı 1923'ten beri en düşük düzeyde gerçekleşti.
- Bakanlar Kurulu'na toplu sözleşme esaslarını saptama yetkisi veren madde çıkartılarak 1975 yılı bütçesi Meclis'te kabul edildi.
- Tekstil işverenleri, Teksif sendikasının başlattığı grevlere karşı aldığı lokavt kararını Başbakan Irmak'ın isteği üzerine erteledi.
- Northern elektrik fabrikasında Maden-İş'e geçen 1100 işçi direnişe başladı.

Çukur Hükümetinin Ömrü

Demirel, halk yığınlarıyla sermayenin bazı kesimlerinin güvenini yitirdiğini anlayınca kendisini tüm taklitçiliğe verdi. Elinden geldiği ve yapabildiği ölçüde Ecevit'i örnek alıp taklide çalışıyor. Önce Ecevit'in kullandığı kelimelerin bir bölümünü benimsedi. Sonra yakın zamanlarda olduğu gibi Ecevit Antalya'da toplantı düzenleyince Antalya'ya koştu. Ecevit, dört doğu ilinde sıkıyönetime karşı çıkınca, şaşkınlık içinde aynı yolu izlemekten başka çare bulamadı. Ecevit, diğer illerdeki sıkıyönetimi onaylayınca Demirel'in onaylama işi de kolaylaştı. Halk Partisi karşı çıksa idi Demirel ne yapardı? Söylemek zor. Bilinen sadece Demirel'in yine şaşıracağı.

Ecevit, Ekim seçimlerinden önce, demokrasiye bağlılığı konusunda halka güven ve aydınlara saygı verdiği için her türlü solun oylarını topladı. Demirel'in gücü ve kişiliği, sağın oylarını toplamaya yeterli değil. Bu yüzden Demirel, Anadolu'ya yayılan sağı toplamak yerine Ankara'nın sağcılarını birleştirmeyi seçti. Çapı, ancak buna yetiyor. Ecevit, seçimdeki gücüne dayanarak ve bu gücün el verdiği sürece hükümet etti. Demirel, Ankara'nın taşlarına basarak hükümet etmeye niyetli.

Halk Partisi liderinin hükümeti kısa sürdü. Bitmesi gerekli zamanda bitti. Bunda kuşku yok. Seçim ekonomisinin olanaklarını önce yarattı. Vergilere el atmayınca zorunlu zamların yarattığı imkânları, daha çok kır kesimi için ve seçim şansını artırmak amacıyla kullandı. Demirel ise başkalarının hazırladığı pozisyonları kullanma niyetinde. Irmak Hükü-

meti'nin yaptığı ve hiç bir ses çıkarmadığı zamların yarattığı bütçe olanaklarını, yine bir seçim ekonomisi için kullanmayı planlıyor. Ortak Protokol, bu konuda hiç kuşku bırakmıyor. Gübre fiyatlarını indirmek, traktörde benzer girişimleri hazırlamak, planlar arasında. Yakında yüksek bir taban fiyat politikasıyla geniş tüketici kitlesini ilgilendiren bazı kamu girişimleri mal ve hizmetlerinde sembolik indirmeleri sürpriz olmaz. Eskilerin deyimi ile Hazine, buna elverişli. Bu yıl için.

Irmak Hükümeti'nin işi bitti. Irmak'tan seçim uman safdiller, kendilerine yeni avuntular bulsun. 12 Mart'ın partilerüstü hükümetlerinden ders almayanlara, kısa dönemli hükümetlerde ekonomik konjonktürün önemine inanmayanlara son ders olsun. 12 Mart, partilerüstü hükümet formülü ile AP'nin siyasal stratejinin yanında sermayenin doğrudan ve günlük ekonomik politikasını uyguladı. Ekim sonrasının partilerüstü hükümeti, AP'ne bir seçim hükümeti kurma cesaretini verdi. Bu olanak başka bir biçimde de kullanılabilirdi. Ancak İsmet Paşa'nın, bazı yönlerden, eksikliği duyuluyor. İsmet Paşa'nın dış ilişkilerde muhalefette iken de devam eden "sorumluluk rolünü" benimseme çabalarının yanında iç ekonomik konjonktür ile politikayı günü gününe değerlendirme niteliği bugün eksik kalıyor.

Demirel, dört yıl sonra bir 31 Mart günü, bir hükümet kurdu. Bu hükümetin güvenoyu alıp almayacağı henüz askıda. Askıda olma, sadece koalisyon ortaklarının oylarının yeterli olmamasından ileri gelmiyor. Burası işin bir yanı. Yalnız bunun kadar önemli bir başka yan daha var. Demirel Hükümeti, sermaye için, daha doğru bir deyişle büyük sanayi sermayesi için bir koalisyon hükümeti olmaktan uzak. Demirel Hükümeti'nin kaderi bakımından ve Türkiye'de üretici güçler düzeyinin gelişmesiyle ilgili sosyal araştırıcılar bakımından daha önemli olan yan burada.

AP Lideri'nin hükümeti, ekonomik karar noktaları açısından bir koalisyon hükümeti değil. Genellikle bilindiği şekliyle bir Çukurova, yaylalarındaki köylülerin deyimi ile, bir Çukur Hükümeti. Yeni hükümetin "çatısında", ekonomik karar noktaları rakipsiz olarak Adana sermayesine yakın kişilere geçti. Şu faşizmin başbuğ çadırını kurduğu Adana ilinin sermayesine yakın kişilere.

Türkiye'de üretici güçler gelişiyor. Geliştikçe bilinçlenme ve aydınlanma ilerliyor. Bundan 66 yıl öncesi bir 31 Mart gününde ortaya çıkan gelişmeleri, bugünün bilinç düzeyi ile bilmek çok ilginç olurdu. Şimdilik bu mümkün değil. Mümkün olan, bugün. Bugünde ise görünen şu: Demirel'in kurduğu çatıda, malî ve enerji işleri, AP kanalıyla Çukurova sermayesine yakın kişilere geçti. Genel olarak sanayi ve özel olarak traktör sanayii, MSP kanalıyla yine Çukur'a bağlandı. Ticaret işleri ise sanayi sermayesinin dışında, fındık ticaretindeki spekülatif eylemleri, resmî görevi dolayısiyle, yakından gözlemiş birisine verildi. Millî Cephe hükümetinin ateşli savunucusu İzmir, eğitim konularıyla ilgilenmek zorunda. Halil Tunç'a bile tahammül göstermeyenler arasında kendisinden geçercesine uygun kelimeleri birbiri arkasına sıralayan İzmir'in ahlâk derslerine ihtiyacı olduğu anlaşılıyor. İstanbul sermayesi ise tümden yoksun kaldı. Irmak Hükümeti'nde tümden silinen Adana'nın cevabı sert oldu.

Çukur ya da Çukurova denince akla bir holding geliyor. Gelmemeli. Gelmesi, Türkiye'deki düşün yaşantısı için büyük haksızlık. Çukur denince akla Yaşar Kemal gelmeli. Çukurova'nın zalimliğini, bitmez tükenmez bir coşku ve düş ile anlatmaya devam eden Yaşar Kemal. Bunlar içinde belki de en kalıcısı "Binboğalar Efsanesi". Kışın Çukur'da bir yer kapmaya çalışan bir yörük obasının efsane dolu serüveni. Bu serüvende Kerem var. Kerem, küçük bir çocuk. Ağalar, Kerem'in obasının çadırlarını ateşe verince, Kerem, tutku ile bağlı olduğu şahini gaspeden onbaşının peşine düşüyor. Arkasından "elinde yangını" ile bir kara atlının kovaladığını düşündüğünden.

Demirel, Çukur'dan aldığı güç ile hükümete koşuyor. "Elinde yangını" ile. Şimdiki görev, ya Demirel'i durdurmak, ya da Demirel'i hükümete hapsetmek. Elindeki yangınla birlikte.

Nasıl? Bu hükümetin güvenoyu alıp almaması hâlâ Halk Partisi'nin elinde. Kıbrıs Harekâtı'ndan sonra kendi solu ve sağına karşı önemlice değerlendirme yanılgıları gösteren Halk Partisi'nin. Halk Partisi ister ve göklerden yere inerek gerekli becerikliliği gösterirse Demirel'in koşusu, başladığı yerde biter. Durum ve siyasal konjonktür, böyle.

İstemezse yapılacak iş açık. Demirel'in bu hükümetle 1975 yılını dönmek istediğini söylemek çok güç. Hazinenin olanakları, döviz durumu, elverişli tarım koşulları, dünyadaki mal fiyatlarının gelişimi, hepsi bir araya getirildiğinde, bu hükümetin şansı sonbaharda hükümeti bırakmaya bağlı. Bundan sonrası, iki yanlı savaş sanayii istekleri, ekonomideki temelli sorunlar, yan ödeme istekleri ve yeni zam ve vergi zorunlulukları bakımından hiç de umut verici değil. Artan fiyatlar, artan fiyatlarla birlikte yeni ve önemli zamlar ve bütün bunlara ek olarak kaçınılmaz olarak ortaya çıkacak olan döviz sıkıntıları, 1976 yılını her hükümet için ateşten bir gömlek haline sokacak nitelikte. Her hükümet derken, ne yapmak istediğini bilen ve Meclis'ten yeni ekonomik yasalar çıkarmaya yetecek güçte hükümetler kastedilmiyor. Bu türlü hükümetleri bu Meclis'ten çıkarmaya kimsenin düş gücü yetmez. Eğer Demirel güvenoyu alırsa, Demirel'e en değerli armağan 1976

yılında da hükümet etmesini sağlamak olur. Hem Demirel'e, hem de Türkiye'ye. Bundan sonra Demirel, hatıralarını yazmaya, Türkiye de kendi yoluna koyulur.

- Seçim işbirliği için karar alan MC partileri hükümeti kurmak için görev talep isteyeceklerini belirttiler.

1 Mart - 8 Mart

- Motor sanayii kurulması ile ilgili çalışmalar ertelendi.
- Korutürk'ün başkanlığında yapılan parti liderleri toplantısından sonra, Korutürk, erken seçim ve millî koalisyon istediğini açıkladı. Bu amaçla Başbakan S. Irmak yeniden hükümeti kurmakla görevlendirildi. Irmak'ın görevlendirilmesine Demirel karşı çıkarken, Ecevit ve Bozbeyli, erken seçim koşuluyla desteklediklerini açıkladılar. Yaygın olarak istenen AP-CHP koalisyonuna karşı çıkan Demirel, "Bu koalisyon işlemez, 15 gün sonra dağılır." dedi.
- İzmir'de 1500 işçiye lokavt uygulandı.

Gübre Politikası

Demirel, tümden gübreye bağlandı. Umudu, gübrede. Kısa şans döneminde, bütün geleceğini gübreye bağlamış durumda. Güvenoyu bile almadan gübre fiyatlarını indirerek, indireceğini açıklayarak, yeni bir iktidar dönemini açmanın sevdasında. Umut dünyası. Bu dünyada bugün varılan aşama Demirel için bile bir gelişme. Demirel'ci gelişme böyle oluyor. Geriye doğru.

Tarım üretimi insanoğlunun en büyük devrimlerinden biri. Yerleşik tarım. Tarihçiler böyle söylüyor. Yerleşik tarımın ne zaman başladığını söyleyemiyorlar. Söyledikleri bir de şu var: Yerleşik tarımdan sonra gübre kullanmaya başlamak, insanoğlunun ikinci büyük devrimi.

Büyüklüğü şuradan belli. Yerleşik tarımda gübre kullanma teknolojisi, dünyanın bazı yörelerinde pek az değişti. En azından iki bin yıldan beri, değişmeyen ve Anadolu da dahil, dünyanın birçok yöresinde hâlâ geçerli olan gübreleme yöntemi üç tarla sistemine dayanıyor. Örneğin bir yıl buğday, ikinci yıl mısır ve üçüncü yılda nadastan oluşan üç tarla sistemi. En büyük gübreleme keşfi bu. Büyüklüğü, bugün de Anadolu'da kullanılan temel gübreleme yöntemi olmasından anlaşılıyor. Meksika ile birlikte buğday tarımcılığını ilk keşfeden yörelerden biri olan Anadolu'da, Meksika ile Anadolu'nun bir başka benzerliği daha var. Yirminci yüzyılın başında millî demokratik devriminin ender örneklerini verme konusunda biribiriyle yarış halindeler. Bu ayrı konu.

Anadolu insanları yavaşladı. Batılılar hızlandı. Nedenleri de ayrı bir konu. Batı ve sonradan da Doğu'nun bir bölümü kimyasal gübre kullanmaya başladı. Doğu'nun bir bölümü, Rusçasiyle, "Himizatsia" diye yeni bir kavram yarattı. Batılılar sonradan bunu "kimyasallaştırma" diye kendi dillerine uydurdular. Bu kelimenin İngilizceye, Fransızcaya ve Amerikancaya girişi oldukça yeni. Öz olarak tarımda kimyasal gübre kullanmaya, sanayi teknolojisini kimyaya dayandırmaya kadar gidiyor. Meteorolojideki yeni gelişmeleri de içine alıyor.

Anadolu durdu. Cumhuriyet döneminde de duruyor. Bugün Türkiye'nin tarım topraklarının ancak üçte biri kimyasal gübreden yararlanıyor. Geleneksel tarım türü olan tanelilerde bu oran daha düşük. Geriye kalan, atadan kalma üç tarla sistemine devam ediyor. Kimyasal gübre kullananlar, kamu yönetiminin kimyasal gübre dağıtımı ile ilgili tutarlı uzmanların deyimi ile "tuzu kuru" olanlar. Varlıklı çiftçiler. Pamuk, ayçiçeği, fındık üreticilerinin üst dilimleri.

MC hükümetimin lideri Demirel, şimdi bütün umudunu bunlara bağlamış. Tuzu kuruları ucuzundan gübreleyerek bir iktidar kapısını açacağını sanıyor. Halktan uzak düşenlerin bir kez iktidardan inince bir daha dönemeyeceği kuralının farkında değil. Farkında olması da beklenemez. Neyin farkında ki? Ayrıca farkında olmamak da bir özür sayılamaz.

Demirel'in umudunu gübreye bağlamasına kimse itiraz edemez. Özgürlük kisvesi altında herkes istediğini umut edebilir. Yalnız sadece umut etmekle kalmıyor. Bir de iddialı kalkınma hamlesine kaldığı yerden devam edecekmiş. Bu iddiayı ele almak gerek. Gübrenin somutunda Demirel'in kalkınmacılık iddiasını değerlendirmek gerek. Sezar'ın hakkını Sezar'a vererek.

AP lideri Demirel zamanında da, son zamanlarda açıkça atası olduğunu savunduğu Menderes zamanında da, Türkiye'de gübre fabrikası kuruldu. İyi, kötü. Ekonomik veya değil, gübre fabrikaları ortaya çıktı. Bunu kimse inkâr etmemeli. Çünkü gözle görünecek kadar ortada, ancak gözle görünmeyecek olan eksiklikler de var. Gübre üretiminin temel maddeleri olan fosfat ile amonyak üretimi Demirel zamanında, Demirel'den önce şimdiki atası Menderes zamanında da Türkiye'ye girmedi. Türkiye gübre fabrikaları arttıkça gübre üretiminin hammaddesi için dış bağımlılık arttı. Fosfat da, amonyak da dışarıdan getirildi.

Şimdi Sezar'ın hakkını tam anlamıyla Sezar'a vermenin zamanı. Arapların kurdukları temel mal birlikleri sadece petrolle ilgili değil. Bir de Arap Fos-

fat Kayası Birliği var. Üyeleri: Lübnan, Suriye, Libya, Ürdün, Tunus, Cezayir ve Fas. Bu birliğinin başını Fas çekiyor. Şu krallıkla idare edilen Fas. Ve Türkiye'ye fosfat kayası ihraç ediliyor. İhraç ettiği fosfat kayasının birim fiyatı 1969 yılında 11 dolardan 1974 yılında 80 dolara çıktı. Türkiye'ye fosfat kayası ithal etmek için Demirel'in eski hükümetleri zamanında eski cuntacılar, eski cumhurbaşkanlarının oğulları yarıştı. Yarış sadece Türkiye'nin zengin fosfat kayası yataklarını işletmekte görülmedi. Mazı dağındaki fosfat kayaların, Demirel'in zamanından başlayan bu eksiklik ancak CHP Hükümetinin Enerji Bakanı Cahit Kayra zamanında giderildi. Ancak Kayra'nın zamanında, Mazı dağı fosfat kayası yataklarını işletme çabaları başladı. Bu çabaların sonunda bu yıl yerli fosfat kayası kullanılabilecek.

Bu, bir. İkincisi amonyakla ilgili. Amonyak, gübre sanayiinin ikinci temel ham maddesi. Gübreci Demirel'in aklına amonyak üretmek de gelmedi. Kalkınmacı Demirel, Türkiye'ye Kuveyt'in de ortak olduğu gübre fabrikası kurdurdu ama amonyakı hep ithal etmeyi tercih etti. Amonyak üretecek ve dışarıya bağımlılığı azaltacak fabrikanın temeli de CHP lideri Ecevit zamanında atıldı. İki yılda fiyatı 36 dolardan 280 dolara çıkan amonyakı Türkiye'de üretmek amacıyla kurulan fabrikanın temelini Ecevit, Kıbrıs Harekâtı'nın sıcağı soğumadan İstanbul yakınında attı. Kalkınmacı ve gübre politikacı Demirel değil.

Demirel, yarım kalmış "kalkınma hamlesini" tamamlamak için iktidara geldiğini iddia ediyor. Eğer gübreye bakılacak olursa yapacağı iş, Halk Partisi'nin kısa hükümet döneminde başlattıklarını sürdürmek. Onuruna yedirebilirse yapabileceği tek iş bu. Ama bu işte onurdan ayrı engeller var. Demirel'in kendisi.

Türkiye'de kalkınmanın önünde birçok engel olduğu ileri sürülebilir. Pazar sorunu ortaya atılabilir. Finansman güçlüklerinden söz edilebilir. Kamu yönetimini etkin bir biçimde kullanmadan bahsedilebilir. Bütün bunların doğru olduğunda kuşku yok. Fakat Türkiye'de kalkınmanın önündeki en temel engel bunlar değil. Bunlardan da önemli olan dışa bağımlı politikacılar. Demirel'in kişiliğinde en saf örneğini bulan politikacılar. Bu tür politikacılar ortadan çekilmedikçe Türkiye kalkınmayı göremez.

Hangi kalkınmayı? Dışa bağımlılık çemberini kırabilen kalkınmayı, zaten dışa bağımlılık çemberini kırmadan kalkınmada hamle olmaz. Olsa olsa, dışa bağımlı politikacıların, dışa bağımlı sermayenin istekleri ölçüsünde ve doğrultusunda gerçekleştirebileceği bir kalkınma olur. Bugünkü gibi. Ne az ne çok.

MC lideri bu açmazını gübreye dayanarak yenmenin peşinde. Somutta hiç bir şey değişmeyecek, gübre fiyatları değişecek ve Anadolu'nun insanları yakın bir seçimde Demirel'i iktidara getirecek. İş bu kadar kolay değil. Anadolu'nun insanı bu kadar saf, bu kadar tek yanlı değil. Demirel de bunu öğrenmiş olmalı. Yaptığı programdan belli. Programda ne yok ki? "Büyük bir dert halini alan, trafik kazalarının önlenmesi ve trafikte şikâyet konusu olan hususların düzeltilmesi önemle ele alınacaktır." (Hükümet programı, s. 38) bile var.

Başka ne var? Umutsuzluğa kapılan bir insanın yapabileceği her şey. Tek kelime ile taklitçilik. Demirel hükümetinin programı, CHP hükümetinin programının kötü, içten olmadığı yüzü gülen bir taklidi. Halk Partisi'nin Meclis'e getirdiği ve tüm partilerin sabote ederek çıkmasını önlediği kıdem tazminatlarının bir aya çıkarılması var. Sosyal adalet var. Kooperatifçilik var. Aynı kelimelerle olmasa bile halk sektörü bile var. Her şey var. Samimiyetten başka 12 Mart'tan önce ve sonra ölenlerle alay edercesine "Kardeş kavgasını önlemek" bile var. Bu kadarı biraz fazla.

Hükümet programında, azotla fosfatın karışımı biraz fazla yoğun. Ancak bu fazlaya da kızmamak gerek. Çünkü ortaya çıkan sonuç, gübreyi de aşan bir gübreleme politikasının etkileri. Sol, özellikle 1960 yılından sonra açıkça ileri düşüncenin gübrelerini attı Türkiye topraklarına. Tuttu. Ve ekim seçimlerinden önce ve sonra, bu gübrelemenin etkisiyle bir Halk Partisi çıktı. Kendi yapısının elverdiği ölçüde. Halk Partisi örneğinin başarısını gören MC, aynı sloganları kullanmaya başladı. Halk Partisi'nin attığı gübrelerden bir yaban otu gibi Cephe Hükümeti'nin programı çıktı. İçten olmadığı sırıtırcasına belli.

Buna da kızmamak gerek. Cephecilerin bile ilerici sloganların oy potansiyelini anlamaları ayrı bir kazanç. Bundan da ayrı olan şu: Artık Türkiye de gelişiyor. Artık Türkiye, söylenenler kadar ve belki de söylenenden daha çok kimin söylediğine bakıyor.

- Döviz rezervleri hızla azalırken, özel sektöre bir hafta içinde 850 milyon liralık kredi açıldı.
- DPT, savaş sanayiinin finansmanı için KiT'lerin halka açılmasını önerdi.

9 Mart - 14 Mart

- Sanayi Odaları yayınladığı bildiride, güçlü ve istikrarlı bir hükümetin acilen kurulması zorunluluğuna işaret etti.
- İşçi Kurultayında konuşan H. Tunç, bir siyasî partiyi desteklemek gerekirse destekleyeceklerini, bir siyasal parti kurmak gerekirse kuracaklarını belirtti.
- ABD Dışişleri Bakanı Kissinger Ankara'ya geldi.

- Hükümet kurma çalışmalarını sürdüren Irmak'ın yaptığı görüşmelerden bir sonuç alamadığı belirtildi. Yeni bir olanak olarak CHP'nin dışarıdan destekleyeceği DP ve teknotratlar hükümeti ortaya çıktı.
- CHP lideri Ecevit yurtdışı gezisine çıktı.

15 Mart - 21 Mart

- Bankaların mevduatında, 1974 yılı sonuna oranla 2.5 milyar liralık düşüş olduğu belirlendi.
- İhracatta düşüş, ithalâtta artış olacağı için, döviz sıkıntısının artarak süreceği belirtildi.
- Tonu dünya pazarlarında 100 dolar olan bor madeni, 1978 yılına kadar bir paravan şirketi tarafından tonu 35 dolara kapatıldı.

Türkiye'de Zaman

Ne ağlamak, ne de gülmek var. Gerekli olan ciddiyetle değerlendirme yapmak. Önce, bu noktaya nasıl gelindi, sorusunu sormak gerekli. Cevabı da açıkça vermek. Açıklık her zaman yararlı. Herkes için.

Cephe hükümetinin kurulmasını Demirel'in kişisel başarısına bağlamak yenikçi tutumun en abartılmış örneği olur. Ortada Demirel'in kişisel başarısı görünmüyor. Görünen Halk Partisi'nin örgütsel başarısızlığı. Bu başarısızlık, birtakım değerlendirme yanılgılarından kaynaklanıyor. Başında da Demirel'e, bir ölçüde de olsa "demokratik" yakıştırma geliyor. Uzunca süre Halk Partisi, bu yakıştırmanın etkisinde kaldı. Uzunca süre Halk Partisi Demirel'in isteyerek, demokrasi düşmanı güçlerle işbirliği yapmayacağını düşündü. Bütün cephe kurma girişimlerini bir manevra saydı. Demirel'in milletvekili çetelesi tutmadaki "başarısının" gösterdiği gibi hiç gerekli olmadığı halde parlamento dışı güçleri hükümete sokarak Demirel, bu değerlendirmenin yanlışlığını sergiledi. İyi etti. Hem Halk Partisi için, hem de ülke için.

Halk Partisi'nin "ayakları yere basmayan" teorisyenleri Irmak Hükümetinin yarattığı kısa dönemli ve olumlu ekonomik konjonktürü de değerlendirmede yanıldılar. Bu yıl ekonomik olanakların bir seçim ekonomisine yetmeyeceğini düşünerek Demirel'in hükümete gelmeyeceğini varsaydılar. Buna ek olarak Cumhurbaşkanının 1 Mart konuşmasında da yanılgıya düştüler. Bir bölüm ilerici kalemle birlikte Cumhurbaşkanının Cephe Hükümetini ve yüzen milletvekilerine dayalı hükümet türünü reddeden sözlerine fazla ağırlık verdiler. Demirel, bu konuşmaya karşı çıktı. Kendi sağ kütlesini ve yayın organlarını bu konuşmaya karşı çevirdi. Eğer bir başarısı varsa, burada.

Halk Partisi, bütün bu yanılgıları çok geç gördü. Bundan çok inatçı ve her şeye rağmen başarılı bir çaba sürdürdü. Her şeye rağmen Halk Partisi, liderliği ve grubuyla birlikte çok başarılı ve demokratik bir sınav verdi. Bir de Siirt iliyle birlikte Cephe Hükümetine, tüm olarak güvenoyu vermeyen Siirt, son demokrasi sınavının en başarılı yarışçısı oldu.

Buraya nasıl gelindiğinden sonra yapılması gerekli ikinci değerlendirme cephe hükümetinin ömrü ile ilgili. Burada da ilk yanılgılar ortaya çıktı bile. Bu hükümetin fazla ömürlü olmayacağı ileri sürülüyor. Gerekçe olarak hükümetin "anarşik" yapısı üzerinde duruluyor. Ortakların anlaşamamaları yüzünden bu hükümetin içinden patlayacağı düşünülüyor.

Yanılgı şurada: Kapitalizmin anarşik yapısının hükümete açıkça yansıması, her hükümet için patlama konusu olmaz. Anarşik yapı, ya bunu kökten düzeltmek isteyen sosyalistler, ya da bunu disiplin altına almak isteyen sosyal demokrat için dert kaynağı. Cephe Hükümeti'ne bu tür nitelikler "izafe" etmek pek zor. Bu yüzden bu hükümet, kurucularının planladıkları kısa dönem içinde, kendi içinden patlamaz. Şimdiye kadar örnekler görüldü. Erbakan anahtarını bir hükümete girmek için kullanıyor. Çıkınak için değil. İlk hükümette çıkış anahtarı Ecevit'te idi. Şimdi bu yıl içinde, bu anahtar Demirel'in elinde.

Üçüncü soru, Demirel'in bu hükümette ne kadar kalmak isteyeceği ile ilgili. Sonbahar Demirel için düşünülebilecek en elverişli tarih. Cephe Hükümetinin en hararetli savunucusu bazı sermaye kesimi de böyle düşünüyor. İstanbul'da toplanan son Sanayi Odaları Başkanları toplantısındaki konuşmalar çok ilginç. İzmir sermayesinin bu toplantıda söylediği şu: "Göreceksiniz Süleyman Bey, ekimde seçim isteyecek; ama, Ecevit buna yanaşmayacak." Büyük İstanbul sermayesi adına verilen cevap da aynı ölçüde ilginç: "Gübre fiyatlariyle oynasanız bile seçimi kazanamayacaksınız."

Bu ara hem İzmir, hem de Büyük İstanbul mantıklı konuşuyor. Demirel'in destekçisi İzmir, hükümeti bozmada anahtarı eline alan Demirel'in seçim konusunda anahtarı Ecevit'e kaptırdığının farkında. Seçim Türkiye'de bir şifreli kasaya benziyor. 77'den önceki bir seçim için Ecevit'le Demirel'in yan yana gelmesi gerekiyor. Diğer bütün yaklaşmalar, çözümü sağlamak için yeterli değil.

Yetmişbeşi artık bir kenara atmak gerek. Demirel, demokrasi ile bağlarını bu kez açıkça kopardı. Artık demokrasi için mücadele Demirel'e karşı mücadele ile özdeş. Yüzde yüz. Bu yüzden Irmak Hükümetinin yarattığı olanakları Demirel'in seçim şansını artırmak için kullanmasına göz yummak olmaz.

Kırkaltı, 50 ve 54 seçimleri çift yıllarda yapıldı. Sonra durum değişti. Bundan sonra tek yıllar başla-

dı. 51, 61, 69, 73 gibi. Yetmişbeşten sonra 77 var. Yetmiş yedinin önemi bir de Cumhurbaşkanı seçecek meclis olması. Yetmişyedi yılının seçmenleri, seçilmiş üyelerden bir Cumhurbaşkanı seçebilir. Bu da önemli bir gelişme.

Yetmişyedi'ye kadar geçecek yıllar meşakkate gebe. Öğrencilerin bir bölümünün güvenlik kuvvetlerine yardımcı olduğunu iddia edenlerce yaralanmasına, diğer bölümünün gözaltına alınmasına tanık olarak iktidara yaklaşılamayacağı belli oldu. Kütlelerden kopulduğu zaman Ankara'daki etkinin bile yetmeyeceğinin belli olması gibi.

Bunun riskleri olduğu söylenebilir. Doğru. Ama söylenecek başka sözler de var. Birincisi, bu riski düşünmek biraz da erken seçime gerekli ağırlığını koymayanların omuzlarına düşüyor. İkincisi kitlelerin demokrasi bekleyiş ve örgütsel düzeyi yüksek tutulduğu sürece, bu riski fazla abartmamak gerekli. Üçüncüsü ise, eski Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Halk Partisi Lideri İsmet Paşa'dan bir uyarlama. İsmet Paşa, namusluların en az namuslu olmayanlar kadar cesur olmalarını öğüt veriyordu. Öyle. İster sosyalist, ister sosyal ve varsa isterse sade demokrat olsun tüm demokratlar, en az demokrasi düşmanları kadar cesur, sabırlı ve inatçı olmadığı sürece ne yapılırsa yapılsın demokrasiyi yaşatmak mümkün olmaz.

Sermayenin Gelişiminde Memurların Ayrışımı

Bir Tanzimat dönemi var. Bir de en büyük memurları olan sivil asker paşaları. Ali, Fuat, Reşit Paşalar ve diğerleri. Bunların yaptıkları ve özellikleri çok açık. Gizlenmesi mümkün değil. Bu yüzden tarih kitaplarında bile yazılı. Tarih kitaplarında kimi İngilizci, kimi Fransızcı olarak geçiyor.

Yirminci yüzyılın başında özgürlükçü girişimler içinde "Beyler" görülüyor. Bunların da, özgürlük çabaları dışındaki, özellikleri biliniyor. Kimi yine İngilizci, kimi Almancı olarak geçiyor. Kalıntıları, yirmilerin başına kadar sürüyor. Şimdiye kadar İngiliz sermayesinin görülmemiş en açık savunucusu Cavit Bey gibi. En çok anıldığı ismiyle Maliye Nazırı Cavit Bey.

Cumhuriyet'in daha sonraki memurları hakkındaki bilgiler karanlık. Bağlantıları, bağlantılarının yönleri konusunda bilinçli bir bilgisizlik var. Bu bilgisizlik içinde bunların "bağımsız" oldukları tezi var. Kuşku ile karşılanması gerekli bir tez. Çünkü ortadaki karineler, kuşku duymayı gerektiriyor. Kuşku duymayı, İstanbul'un lüks sayfiye yerlerindeki köşkler zorunlu kılıyor. 1950'lere kadarki dönemde, henüz Adana, Kayseri, Antep ve benzeri illerin zenginlerinin İstanbul'u keşfetmedikleri zamanlarda, buraların sakinleri hep devlet memurları idi. Özellikle Maliye ve Ticaret Bakanlıklarının yüksek memurları.

Kuşku duyulmasını gerekli kılan bir de bölük pörçük tarih araştırmaları var. Türkiye'deki memurların geleneksel olarak, hep gösterilmek istendiğinin tersine, ticarete düşkün olduğunu ortaya koyan çalışmalar. Tarihçi Halil İnalcık, ondokuzuncu yüzyıldaki büyük Osmanlı tüccarlarının bir bölümünün büyük memur olduğunu su yüzüne çıkardı. Mehmet Zeki Pakalın'ın basılmamış, çok ağır bir dille yazılmış fakat çok değerli yapıtı, bu eğilimin çok daha gerilere gittiğini gösteriyor. Pakalın, daktilo ile yazılmış yapıtında, tarihî belgelere dayanarak Osmanlı defterdarlarının kökenini inceliyor.

Önemli bir örnek Fatih'in defterdarı Muhittin Çelebi, "Hoca Şemsi bin Şuayib'in oğlu" olan Çelebi, "Peygamberin bile takdirine mazhar olmuş, ziyadesiyle muteber bir meslek iken her nasılsa sonradan reayaya lâyık addolunarak Türkler ve Müslümanlarca itibar olunmayan bir işe, ticarete süluk etti!" Muhittin Çelebi hakkında verilen bilginin devamı şöyle: "Muhittin Çelebi uzak diyarlardan getirdiği nadir ve aynı zamanda kıymetli eşyadan bir kısmını saray için satın alınması Fatih tarafından tanınmasına sebep oldu. Peyda ettiği münasebet sayesinde Mehmet Sani'nin makabli ve nihayet bu suretle gösterdiği arzu üzerine devlet hizmetine intisapla Anadolu ve müteakiben 891 (1486) da o zaman baş defterdarlık makamı demek olan Rumeli defterdarı oldu."

Muhittin Çelebi'nin zamanında özel kesimden devlet hizmetine geçilirken, sermayenin bugünkü gelişme aşamasında devlet hizmetinden özel kesime transfer daha yaygın. Daha doğru bir deyişle bugünkü transfer tek yönlü. Sadece devlet hizmetinden özel kesim hizmetine oluyor. Özel kesimin bazı sözcüleri de bu durumu "şükranla karşıladıklarını" söylemekten geri kalmıyor. Gerçekten şükrana değer bir durum. Bugün özel kesimin büyük işletmelerinin büyük yöneticilerinin çok büyük bir bölümü devletin büyük memurlarından oluşuyor. İstatistik kullanmayı gerektirmeyecek kadar açık bir durum. Dikkatli gazete okumak yeter.

Bu durumu bir yönetici alışverişi olarak görmek yüzeydeki görüntülere aldanmak olur. Bir büyük devlet memuru ayrılışının haftasında bir büyük holdingin yöneticisi oluyor. Türkiye'de iş aramak, iş bulmak bu kadar kolay ve çabuk mu? Holdingler, bu kadar çok ve âcil yönetici açığıyla mı karşı karşıya? Kesinlikle hayır. Kesinlikle doğru olan da şu: İlişkiler çok daha önceden başlıyor. Bağlantılar çok daha önceden yapılıyor. Daha çok Ticaret, Sanayi Bakanlıkları, kamu girişimleri, yeni yeni Turizm Bakanlığı ile daha az ölçüde Maliye Bakanlığından özel kesime yönetici transferi oluyor. Özel kesimin de il-

gisi daha çok bu bakanlıklarla. Savaş sanayiin kurulma hazırlıklarıyla birlikte yeni transfer kolları da çıkacak.

Türkiye'de sermayenin büyümesi, tekelleşme ve holding kurma akımı, bu açıklığı, getirdi. 1950'lerin anlamsız CHP'li veya DP'li yüksek memur ayrımını geri plana itti. Bugünkü CHP'li, AP'li yüksek memur ayrımının anlamsızlığını ön plana çıkarmaya yaramadı. Türkiye'de AP'li yüksek memur yok. Türkiye'de sermayenin kadroları var. Bağlantısını kurmuş ve yerini seçmiş olanlar. Bunların sermaye partisi AP ile bağları, dolaylı bir bağ.

Türkiye'de sermaye güçlü. Daha da güçlenecek. Ama her gücün belli bir sınırı var. Her güç herkesi etkisine alamıyor. Garip ama bazı memurların gözü zenginlikte değil. Bunlar çok bilinçli olmasa bile, kökenlerinin dengeciliğini kişiliklerinde barındırsalar bile, bir ülke yararı, bir toplum yararı tutturmuşlar. Maddî dünyada maddî olmayan bir tutku. Halk Partisi, kısa hükümet zamanında, her taraftan gelen binbir engellemeye rağmen, çok sayıda olmasa bile, bunların bir bölümünü buldu. Bunların bir bölümüne görev verdi. Şimdi bunlar temizleniyor. Demokrasi adına yapılan ve biçimsel demokrasi adına kolaylık gösterilen şimdiki temizlik, bu.

Sermaye güçlü, daha da güçlenecek. Ancak bir yanda şimdiki beslenme düzeyini yeterli bulan yüksek memurlar var. Bir yanda da sermayenin eşitsizliği var. Sermaye yapısı olarak herkesi eşit olarak beslemez. Eşitsiz olarak besler. Bir bölümünü de hiç beslemez. Kamu kesiminde böyleleri var. Özel kesimde eşitsiz olarak beslenenler var. Özel kesimde tekelleşmenin yarattığı çelişkiler ortaya çıkıyor. Teknokrat-bürokrat kadro, işverenle kişisel ilişki aşamasını geride bırakarak belirli bir bürokrat-teknokrat yaşam içinde ilerici akımların etkisi altına giriyor. Tekelleşmenin sonucu olarak özel kesimin sıradan memurları radikalleştiriyor. Sermayenin gelişme süreci içinde işveren kesimi devlet bürokrasisinin üst noktalarıyla bağlarını güçlendirirken kendi tabanının erimesiyle karşı karşıya kalıyor. Şimdi durum bu.

- DPT'nin yayınladığı bir raporda özel imalat sektörünün aşırı kar sağladığı, 1947 yılında özel sektör sanayi mallarının fiyatlarının kamu malları fiyatlarına oranla daha fazla arttığı belirtildi.
- S. Bilgiç, DP ve teknokratlar hükümetini CHP'nin dışarıdan desteklenmesini olumlu bulduğunu açıkladı. Bilgiç'in demeci AP tarafından tepkiyle karşılandı.
- Hükümet kurmayacağını açıklayan Irmak'ın görevi bırakması üzerine, Ecevit'e önerilen başbakanlık önerisini Ecevit reddetti. Demirel hükümeti kurmakla görevlendirildi. Demirel'in temasları sonucunda MC partilerinin ortaklık protokolü üzerinde anlaştıkları açıklandı. DP Genel Başkanı Bozbeyli, partisini parçalamaya kimsenin gücünün yetmeyeceğini belirtti.

22 Mart - 28 Mart

- H. Tunç, lokavt ilân edilen işyerlerinde üretimi sürdüreceklerini söyledi.
- Ege'de petrol aramalarının bundan böyle MTA tarafından Türk gemileri aracılığıyle yürütüleceği açıklandı.
- DP Genel Başkanı ve Genel Sekreteri, Demirel'in hükümeti kurma görevini derhal bırakması halinde, bir hükümet kurulabileceğini açıklarken, DP'den ilk kopma gerçekleşti. Yurt dışında iken başbakanlık görevini reddeden Ecevit, yurda dönüşünden sonra yaptığı açıklamada, erken seçimi AP'ye şantaj olarak kullanma fırsatı vermeyeceklerini söyledi.

29 Mart - 4 Nisan

- Bir hafta önce, CHP destekli DP hükümetini savunan S. Bilgiç ve 8 arkadaşı, Türkiye'nin beynelmilel komünizmin tehdidi altında olduğunu belirterek, DP'den istifa ettiler.
- MC hükümetinin programı Meclis'te okundu. Ecevit, MC'nin güvenoyu almaması durumunda Türkiye'nin önünde yeni olanaklar açılacağını belirtti.

Denk Taşlar

Bir zaman önce Yunanistan'da albaylar, hükümeti zaptetti. Türkiye'de zamanın hükümet başkanı Demirel, albayları ilk tanıyan ve ilk kutlayan hükümet başkanı oldu. Sonra Ecevit Kıbrıs çıkartmasını gerçekleştirdi. Zamanın Türk Cemaat Başkanı Denktaş, Türkiye'ye geldi. Başbakan Ecevit, büyük bir cezbe ile havaalanına koştu. Denktaş'ı "bir devlet başkanı olarak karşılayamadıkları" için özür diledi. Daha sonra Denktaş'ın "devlet" başkanlığı ilân edildi. Daha da sonra Demirel hükümet kurmakla görevlendirildi. Denktaş, güvenoyu almadan Demirel'i kutlayan ilk "devlet başkanı" olarak tarihe geçti. Bir süre sonra da Demirel, güvenoyu almış hükümet başkanı statüsünü kazandı. Böylece Ecevit'in farkına varmadığı bir denklik tersinden gerçekleşti.

Herşeye rağmen, Türkiye'de Ecevit Başbakan iken Kıbrıs'ta Denktaş'ın başkan olmasında bir terslik vardı. Kıbrıs'ın ve Türkiye'nin ilericileri bu tersliği anlatmakta güçlük çektiler. Karşılarına, bütün sosyal demokratlarda olan bir yanılgı, olanca katılığıyla, çıktı. "Dereyi geçinceye kadar atın değiştirilmeyeceğine" inanıldı. Daha doğrusu Ecevit'in dış

politika uzmanları böyle önerdi. Dereyi geçinceye kadar binicinin ata alışacağına inanarak. Binici ata alıştı. At biniciye alışamadı.

Alışamama durumu, Demirel hükümeti ufukta iyice belli olunca bütün açıklığıyla ortaya çıktı. Kıbrıs'ta Denktaş'ın yürüttüğü politikaya denk düşmeyen iki yönetici, çok kısa aralıklarla görevlerini değiştirdi. Kıbrıs Komutanı Korgeneral Demirel, Cephe Hükümeti ile birlikte cephesinden alındı. Bundan herhalde en çok hoşnut olan Denktaş. Eğer Ecevit Başbakanlığı sırasında Kıbrıs'tan gönderilen raporları okumuşsa, bu gelişmelere sürpriz gözüyle bakmaz...

Cephe Hükümeti ile birlikte Kıbrıs'ın Planlama ve Koordinasyon Bakanı Orhon da görevinden alındı. Orhon, Kıbrıs'ta iktidarı elinde bulunduran üçgene ters düştü. Bu üçgenin bir ucunda büyükelçilik var. Türkiye'deki sivil bürokrasinin uzantısı. Bir ucunda sivil-asker karışımı bayraktarlık. Bir ucunda da Denktaş yönetimi. Kıbrıs'taki burjuvazinin temsilcileri.

Kıbrıs, küçük bir yer. Burjuvazisi de küçük. Türkiye ölçülerine göre. Ancak Kıbrıs'a göre etkili. Ve her yerde olduğu gibi becerikli. Becerikliliği şurada: Kıbrıs'ta bağımsız Kıbrıs devleti kurulunca ilk anayasal anlaşmazlığın konusu gelir vergisi ile ilgili. Türk kesimi usulüne uygun olarak çıkarılan yeni gelir vergisi yasasını 1961 yılında onaylamadı.

Makarios, bu yasayı yürürlüğe koydu. Anlaşmazlıklar böylece başladı.

Kendi sanayii çok sınırlı Kıbrıs Türk burjuvazisi için, ayrılık her zaman ekonomik kazançlar getirdi. Kıbrıs'ın Türk ekonomisi Rum tarafından yapılan ithalâta, daha doğrusu alışa dayanıyor. Eğer iki toplum arasında şiddet yoksa, herkes gidip Rum kesiminde alış verişini yapabiliyor. Eğer sınırlar gerginse, ancak belirli kişiler bu alışları yapıp Türk kesiminde dağıtabiliyor. Böylece önemli aracı kârları elde ediliyor. Ya da besin ve içki kollarındaki cılız işletmeler Rum rekabetinden korunuyor.

Ayrılık ve şiddet her zaman yüksek kazançlar getiriyor. Dar ve belirli bir kesite. Aynı zamanda muhalefetini doğuruyor. Kıbrıs harekâtından önce de, sonra da bu muhalefet vardı. Önceleri muhalefetin kaderi işsizlik ve zaman zaman hapisti. Harekâttan önce Rum kesiminde çalışan ve en kötümser hesaplara göre 12 bini bulan Türk işçi vardı. Şimdi bunlar işsiz. Bunlar içinde yüzlerce üniversite mezunu. Denktaş'a muhalefetten başka bir suçu olmayan üniversite mezunları.

İşsizler hâlâ işsiz. Belki biraz daha özgür. Özgürlüklerinin artmasında Türkiye'nin hiç bir katkısı yok. Daha doğrusu ancak dolaylı bir katkı söz konusu. Rum burjuvazisinin baskısından kurtulma ve büyükçe sayılar halinde birarada yaşama olanağının ortaya çıkması. Bir de Kıbrıs'taki ilericilerin Kıbrıs'ın iç özgürlüklerinin sağlanmasında Türkiye'deki hükümetlerden hiçbir yardım gelmeyeceğini anlamaları.

Ulaşılan bu bilinç düzeyi ve kazanılan yeni mücadele gücü, ilk başarısını kurucu meclis çalışmalarında gösterdi. Kıbrıs burjuvazisine katıksız ve sınırsız yetkiler veren Anayasa Tasarısı, önemli ölçüde demokratikleştirildi. Muhalefet, ilk seçimde Denktaş ve grubuna ciddi bir rakip olabileceğinin işaretlerini verdi.

Ama Denktaş, günün değerlendirmeyi ve sınıfına karşı sorumluluğunu yerine getirmeyi biliyor. Türkiye'de dengini buldu. Yunanistan'daki hükümet başkanına da bir itirazı olmasa gerek. Şimdiki tek itiraz Makarios'a. Makarios gidip yerine, Kıbrıs'la ilgili yabancı kitapların yazdığına göre, Denktaş'la aynı locadan ve EOKA'cı, EOKA'cı olduğu kadar da Amerikancı Klerides gelirse hiçbir sorunu kalmayacak. Böylece NATO'nun Doğu Akdeniz kanadını güvence altına alma girişimleri daha rahat uygulamaya konabilecek. Bundan da Demirel, Karamanlis, Denktaş ve Klerides kadar, Amerika da hoşnut olacak.

- Başbakan Demirel, önce yoklukları kaldıracaklarını belirterek, gübrenin ucuzlayacağını, elektrik kısıntılarının ortadan kaldırılacağını, gecekonduya tapu verileceğini söyledi.

5 Nisan - 11 Nisan

- Maliye Bakanlığının, gelir, emlâk, oto alım vergilerinde arttırım istediği açıklandı.
- Başbakan Demirel, Türkiye'nin dünya enflasyon şampiyonu olduğunu söyledi.
- F. Almanya, AET'den, Türk işçilerinin serbest dolaşım hakkının iptalini istedi.
- MC'nin kurulması ile birlikte milletvekili transferleri büyük bir hız kazandı. Hemen her partiden istifalar oldu. İstifa edenler çok kısa bir süre sonra başka partilere girdiler. Transfer sonunda MC oy tabanını arttırdı.

MC Hükümetinin Getirdiği Açıklık

12 Mart Hükümetlerinin niteliği açık. Bir "bağımsız" başbakanın başkanlığında AP'nin çizgisini sürdürmek. Ecevit Hükümeti, bu çizginin dışına çıktı. Ecevit'ten sonra 12 Mart modeline dönüş yolları arandı. Yine bir "bağımsız"ın başkanlığında hükümet kurma iki kez denendi. Olmadı. Yerine AP liderinin başkanlığında bir "12 Mart hükümeti" kuruldu.

Benzerlik yersiz ve dayanıksız değil. 1970 yılı so-

nunda AP, 1965'den beri sürdürdüğü çizginin sonuna geldi. Sanayiciden ve büyük tekellerden yana bir politika. İleri gitse, tabanı parçalandığı için eriyor. Geri gitse hükümet kuramıyor. Bu yüzden ve öznel nedenlerle değil nesnel nedenlerle, dış dayanak ihtiyacı ortaya çıktı. 12 Mart'ın "saf" modelinde dayanak muhtıra oldu. 1975 yılının modelinde dayanak ise komando gücü. İkisi de en azından parlamento dışı.

Benzerlik bu kadar değil, 12 Mart'ın ilk hükümetinin ilk büyük "reformu" arazi vergisinde 1970 öncesi AP'nin getirdiği vergi yasasından geri dönüş oldu. Orta ve büyük toprak sahibine verilen ödün. MC Hükümetinin ilk "icraatı" gübre fiyatlarını indirmek olarak ortaya çıktı. Orta ve büyük çiftçilere verilen ödün. 12 Mart'ın ilk ve önemli eylemlerinden birisi haşhaş ekimini yasaklamaktı. Dış güçlerin karşısında boyun eğme. MC Hükümetinin ilk eylemlerinden birisi yabancı petrol şirketlerinin şimdiye kadar kabul ettiremedikleri, Ecevit Hükümeti ile Irmak Hükümeti'nin "hayırsız evladı" Işıl zamanında reddedilen, isteklerinin kabulü oldu. Dış güçler önünde boyun eğme.

Paralellik sadece görüntü değil. Aynı zamanda özde. 12 Mart'ın temelinde yatan bir çelişkiyi tekrarlamakta yarar var: Türkiye'de sermaye partileri, sermayenin uzun dönemli özlem ve düzenleme isteklerini gerçekleştirecek güç ve bütünlükte değil. Bugün de durum aynı. 12 Mart iktidarları, yasama organını, ekonomik düzenlemeler için harekete getiremedi. Bugün de getiremiyor. Getiremediği için MC Hükümeti parlamentodan kaçıyor. Kaçmaya devam edecek. MC Partileri ancak, siyasal baskı özlemlerinde birleşiyorlar. 12 Mart döneminde böyle oldu. Bugün de böyle olmaya devam edecek.

1950'den sonra Türkiye kapitalizmi belirli bir gelişme çizgisini sürdürdü. Kendi dinamiğinin dışında iki "kolaylıktan" yararlanarak. Bunlardan birisi dış krediler, diğeri toprakların zorlanarak tarıma açılması. İçsel dinamiğin gelişmeleri ve bu kolaylıkların sonuna varılması 1960 yılını getirdi. Sonra 1960'ların başlarındaki bazı vergi düzenlemeleriyle birlikte yeni kolaylıklar veya Kolomb'un yumurtalarının keşfi ortaya, çıktı. Batı Avrupa'ya işçi göndermek ve ithalât ikamesine dayanan tüketim araçları sanayiinin kurulması. Ancak sanayi kendi sorunlarının büyümesinin ve daha çabuk ortaya çıkmasının nedeni oldu. Tüketim araçları sanayiinde ithalât ikamesinin sonunun gelmesi, 1960'ların sonuyla denkleşti. Bundan sonra 12 Mart.

12 Mart'tan sonra hep yeni kolaylıklar ve yeni çözümler, düzenlemeler aranıyor. İşçi kesimi, ayrı. Onun sorunları ve özlemleri başka. Ama sermayenin sancısı burada. Sanayiciler ve İş Adamları Derneği, son zamanlarda hep bu sancıyı dile getiriyor. Tabii sermayenin büyük kesimleri açısından. Finansman ve pazar diye bir türkü tutturmuş gidiyor. Bugünlerde gerçekleştirileceğinden hiç umutlu olmayarak.

MC Hükümeti, sermayenin uzun dönemli özlem ve düzenleme isteklerinden uzak. Ancak yakın olduğu yönler var. Birisi, siyasal. Siyasal bakımdan bu hükümetin çizgisi ile sermayenin tümünün doğrultusu arasında tam bir paralellik var. Tıpkı 12 Mart hükümetlerinde olduğu gibi. Diğeri, kısa dönemli bekleyişlerle ilgili. Şimdi üretim araçları sanayiilerinde köşe kapma dönemi başladı. Lâstik, gübre, motor, traktör bu köşe kapmacanın alanları. Bu oyunu, birbirine karşı; hem de devlet işletmeciliğine karşı oynuyorlar. Kim kaparsa o bir adım ileri gidecek. Şimdi gübre fiyatlarını indirmenin, TRT Genel Müdürü'nü boy hedefi almanın arkasında gizlenmek istenen ciddi oyun bu. Bu hükümetin yapısı, böyle bir oyuna elverişli. Bu hükümetin yapısı, bu oyunda kamu işletmeciliğinin kaybedeceğinin kanıtı. Hepsini birleştiren nokta burada.

Demirel başkanlığındaki MC Hükümetinin getirdiği açıklığın bir bölümü buraya kadar. Ancak burada bitmiyor. Daha önemli açıklıklar da var. Bunlardan birisi, bir bakıma, Türkiye'deki sermayenin ne kadar güçsüz ve cılız olduğunu göstermesi yüzünden çok ilginç. Türkiye ciddî ve açıkça faşist bir parti bile çıkaramıyor. Ciddî ve açıkça faşist partilerin tarihte örnekleri görüldü. Bunlar nasyonal sosyalist tezlerle ortaya çıktı, çıkıyor. Bunların nasyonalizminin, ırkçılıkla süslenmiş bir uluslararası kapitalizm olduğu; bunların sosyalizminin, tekelcilik anlamına geldiği, ancak iktidara tam olarak gelip bir süre yerleştikten sonra ortaya çıkıyor. Türkiye'de her şey çok açık. Her şey gününde belli. Ortada sadece, zorlanan devlet "legalitesi"nin sınırlarının ötesinde iş gören bir grup var.

Açıklığın tersi de ilginç. Sermaye partileri, AP, MSP, hep demokrasiden, devlet legalitesinden söz etti. Ama yaptıkları toplantıların güvenlik "nizamını" resmî güvenlik güçlerine değil komandolara bırakıyorlar. Devlet legalitesinin zorlanmasıyla yetinmeyerek komandolara dayandıklarını her fırsatta göstermek ihtiyacını duyuyorlar. Parlamento aritmetiğinde önemli olmadığı belli olan bir görev var. Demokrasi ve hukuk devleti iddialarıyla bağdaşmaz bir görev. Bu bağdaşmazlık onlara yeter. Sadece bugün için değil. Yarına da yeter.

MC Hükümetinin açıklığı burada da kalmayacak. 12 Mart özlemlerini uygulamaya koydukça, çeşitli çıkışlar yapıp kararlar aldıkça, açıklık devam edecek. Ve bu açıklık sadece MC Hükümetini değil, başkalarını da bağlayacak. Onları da açıklığa çıkaracak.

Pamuk ipliği ile Hükümet

İktisat tarihi okuyanlar Lancaster'i hatırlar. İngiltere'de bir kent. Ama bütün dünya halkları için özelliği olan bir yer. Bir bakıma endüstri devrimi burada filizlendi. Tekstil sanayii, Lancaster'de doğdu. Bir süre dünyanın tarımcıları Lancaster'e pamuk yetiştirmek için çalıştı. Türkiye'ye pamukçuluk Lancaster'in fabrikalarını çalıştırmak için girdi. Dışarıdan sokuldu.

İş burada kalmadı. Lancaster'in dokumalarına pazar bulmak gerekti. Pazar, mevcut sanayileri öldürerek gelişti. İngiltere ile ticaret anlaşmalarından sonra Lancaster'in dokumaları Osmanlı'ya girmeye başladı. Ondokuzuncu yüzyılın başlarında. Bursa'daki dokuma tezgâhları bir bir düştü. Lancaster'in pazar sorununu çözebilmek için Bursa'nın binlerce dokuma zanaatkarı işsizliği kader olarak bildi. Ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısından itibaren.

Lancaster'e tarihsel görevlerini Bursalılar, Hintlilere göre, daha insancıl koşullar içinde gerçekleştirdiler. İşsiz insan olarak yaşadılar. Eğer bu yaşamaya insancıl denilebilirse. Hintlilerin kaderi ise daha zorlu çıktı. Hindistan'a, Lancaster'in dokumalarıyla aynı zamanlarda İngiliz askerleri girdi. Bunlar, yakaladıkları bütün dokuma zanaatkârlarının ellerini kestiler. Fiilen kestiler. Sözle değil. Lancaster'in dokumalarının ucuz olmasına karşın, Hintlilerin dokumaları çok daha güzel olduğu için. Bu güzel dokumaları bir daha hiç üretemesinler diye.

Şimdi zaman değişti. Şimdi zaman Lancaster'de kötü. Tekstil, uluslararası kapitalizmin geri teknolojisi haline geldi. Bu yüzden genel olarak "geri" ülkelere bırakıldı. Türkiye gibi, Hindistan gibi. Ucuz işgüçlerini yoğun olarak kullanarak vakit geçirsinler diye. Yalnız bu vakit geçirme işinde kapitalizmin eşitsiz gelişme yasasının boyunduruğundan kurtulamadıkları için, veri gelir bölüşümünde, yurt içinde tüketebileceklerinden fazla üretmeye başladılar. Bunları dışa satmak zorunda kaldılar. Lancaster'in zorluğu buradan geliyor. Türkiye'den, Hindistan'dan, Pakistan'dan gelen pamuk ipliği ile rekabet edemiyor. İngiliz gazetelerine göre bugünlerde Lancaster'de dokuma fabrikaları birbirinin ardından kapanıyor. Şu tarihin işine bakın.

Lancaster'in hatırı için İngiltere, Türkiye'den, Pakistan'dan gelen pamuk ipliğine sınırlama koydu. Haluk Cillov'un Ticaret Bakanlığı zamanında da Türkiye ekonomik misilleme kararı aldı. Lancaster'deki fabrikatörlerin hatırı için kendi tekstil fabrikatörlerinin sıkıntı çekmesine gönlünün razı olmayacağını açıkladı. "Koskoca" İngiltere'ye Türkiye ekonomik misilleme kararı aldı. Şu Türkiye'nin cesaretine bakın.

Ekonomik misilleme ne demek? Belirli bir amacı gerçekleştirmek için İngiltere'nin Türkiye'deki ekonomik çıkarlarını sınırlamak demek. İngiliz şirketlerinin en azından haksız isteklerinin karşısına çıkmak, yeni yatırım olanakları tanımamak demek. Misilleme, şu çok kullanılan "devletin devamlılığı" ve "devlet haysiyeti" kavramları bunları gerektiriyor. Ama MC Hükümetine göre ekonomik misilleme, İngiliz şirketlerinin haksız isteklerini kabul etmek, onlara yeni izinler vermek anlamına geliyor. Şu milliyetçi cephe hükümetinin milliyetçiliğine bakın.

MC Hükümeti, özel tekstil fabrikatörlerinin İngiltere'yle olan pamuk ipliği sorununu çözemiyor. Çözemez. Çünkü MC Hükümeti, Türkiye'ye pamuk ipliği ile bağlı. Çünkü dış dünyaya gemici halatıyla bağlı.

Ancak MC Hükümetinin tekstil fabrikatörlerinin pamuk ipliği sorununu yine de çözmeye kararlı olduğu anlaşılıyor. Gücü İngiltere'ye yetmiyor. Gücünün halka, dar gelirlilere, işçi ve emekçilere, verginin büyük bölümünü ödeyenlere yeteceğini sanıyor. Pamuk kooperatifleri elindeki pamukları özel sanayicilere zararına vermeyi planlıyor. Ya açıkça zararına, ya da pamuk ipliği ihracatındaki mevcut vergi iadesine çok daha artırarak. Böylece, tekstil fabrikalarının zararının azalmasına meydan vermeden dış dünyaya daha ucuzundan pamuk ipliği satmalarını sağlayarak. Aradaki farkı Hazine'ye yükleyerek. Hazine'nin yükünün verginin büyük bir bölümünü ödeyen dar gelirlerinin omuzunda olduğunu bilerek. Şu MC Hükümetinin halkçılığına bakın. Ancak bir ay sürdü. Bir ay içinde halkçılıklarının çeşitlemesi ortaya çıktı.

Halkçılık, sözle de olsa, kolay değil. Taklit ve inançsız bir programa dayanan halkçılık ancak bir ay sürer. Yeni hükümetine, sosyal adaletle başlayan Demirel, bir ay içindeki kıskacın etkisini derinden duyarak, halkçı çağrıları "benim var, senin yok" kavgası olarak niteler. Demirel, bildiği kavramlardan şaşmaz. Sermaye, Demirel'in başka türküler söylemesine en çok bir ay izin verir. Çünkü Demirel'in, Türkiye'nin çoğunluğuyla bağı pamuk ipliği ile. Sermaye ile, bağı eskimiş gemici halatı ile.

Pamuk ve pamuk ipliği, MC Hükümetinin turnusol kâğıdı. Kâğıt rengini gösterdi. Bundan sonraki görev, MC Hükümetinin ipliğini pazara çıkarmak. Türkiye pazarına. Türkiye'nin bütün yüzeyine. Sadece Ankara'da değil, Ankara ile birlikte, Ankara'daki yandaşlarıyla beraber Türkiye'nin pazarına. Eldeki bütün demokratik olanakları kullanarak şimdi yapılacak iş bu.

MC Hükümeti, Türkiye'nin beş yıllık siyasal iktisadına büyük bir açıklık getirdi. 12 Mart'ın niteliği biraz daha belirginleşti. Çünkü 12 Mart döneminde arkada görünenler şimdi öne düştü. O zaman önde

görünenler şimdi arkadaki, destekteki yerlerini aldı. Görüntü, arkaya geçti. Öz, bütün çizgileriyle, ön plana çıktı, TRT örneğinde vurgulandığı gibi.

Niyet aynı. Eğilimde değişiklik yok. 12 Mart'ın dar ekonomik politikası yine sahnede. İthalâtçısıyla, stokçuluğuyla, özel firmalara Hazine'den kâr transferleriyle. Merkez Bankası kaynaklarının zorlanmasıyla. Sahnedeki olanlar bunlar. Sahnede olamayacak olan ise şu: Balyoz. Çünkü Demirel'in de kabul ettiği gibi demokratik güçler çok daha canlı, çok daha bilinçli. Çünkü pamuk ipliği örneğinin gösterdiği gibi MC Hükümeti güçsüz. Yıpranmış bir oyunu oynuyor. Pamuk ipliğiyle birbirine bağlanan güçlerden aldığı desteğe dayanarak.

- DİSK'e bağlı TEKSTİL sendikası 12 bin işçiyi kapsayan sözleşme imzaladı. İşçilerin ücretlerinde yüzde 50-120 artış sağlandı.

12 Nisan - 18 Nisan

- İşadamı V. Koç, Türkiye'de harp sanayiinin tümüyle kurulmasının ve geliştirilmesinin mümkün olmadığını söyledi.
- IMF, Türkiye'nin dış krediden yararlanmasının mümkün olduğunu bildirerek kredi alabilmek için öngördüğü tavizleri açıkladı.
- Tütün tüccarları, yabancı bankalardan yüzde 20 faizle 150 milyon lira kredi aldı.
- Dışişleri Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı ve DPT'nin AET'ye karşı yükümlülüklerin azaltılmasına ilişkin önerilerini macera olarak niteledi.
- MC Hükümeti Meclis'te 222 kabul, 218 red, 2 çekimser oyla güvenoyu aldı.
- DP'den istifa eden milletvekillerinden başka, DP'li bir milletvekili de oylamaya katılmadı. MC'nin güvenoyu alması üzerine, CHP Genel Başkanı Ecevit, "milyonlar ortaya dökülmüştür." dedi.
- Türkiye, Norodom Sihanuk hükümetini tanıdı.

19 Nisan - 2 Mayıs

- AET, Türkiye'ye 1975 yılı programındaki yabancı sermaye hükümlerinin değiştirilmesini önerdi.
- Dünya Bankasının Türkiye için açtığı kredilerin kullanılma hızının giderek arttığı belirlendi. Normal aylık kullanımın 5-6 milyon dolar olmasına karşılık, Şubat 1975'de kullanılan miktar 8.4 milyon dolara yükseldi.
- Merkez Bankasındaki net döviz rezervleri tümüyle tükendi.
- DPT, elektrik, PTT ve kömüre zam önerdi.
- Tekstil ürünlerine zam geleceği belirtildi. DİSK'e bağlı Tekstil işleri sendikasının Genel Başkanı R. Güven, zamların kaçınılmaz olduğunu, ancak oranının iyi belirlenmesinin gerektiğini belirtirken, Türk-İş'e bağlı TEKSİF sendikası maliyetler düştüğü için zamların yapılmasına karşı çıktı.

Özgür Olmayan Hükümet

Muhalefet başka, hükümet başka. Muhalefette, bir anlamda, sorumsuz olabilirler. Bağlı oldukları güçlere karşı sorumsuzluk. Bağlı oldukları güçler, bu tür sorumsuzluğu hoşgörü ile karşılar. Ancak hükümete gelinceye kadar. Hükümette ise sorumsuzluk biter. İktidarı elinde bulunduranlar, hükümetlerinin, kendi doğrultularının dışına çıkmalarına izin vermezler.

Cephe Hükümetinde olduğu gibi. Cepheciler neler söylemedi? Hükümeti oluşturmadan önce ve hükümet programında bir seçim ekonomisinin ana çizgilerini ortaya koydular. Aşağı-yukarı Ecevit hükümeti neye el attıysa hepsi programda yazıldı. Fakat sadece gübre ile oynayabildiler. Sadece gübre fiyatlarında belirli bir indirim yapabildiler. Bunu da, daha önce çok fazla "angaje" oldukları, sözünü çok ettikleri için yapabildiler. Ondan sonra işler tıkandı.

Artık Cephe Hükümeti'nin halk yararına "müjdeleri" bitti. Daha doğrusu başlamadan bitti. Demirel'in halk yararına son müjdesi yurt dışından izinli gelen işçilerin dönüşlerinde uçak biletlerinin sıkışıklığa meydan vermeden sağlanacağı oldu. Kıdem tazminatını programına alan ve Meclis'te Halk Partisi'nin verilmiş kıdem tazminatı tasarısını engelleyen Cephe Partilerinin halk yararına yapabilecekleri bundan ibaret.

Bu kadar birikim ve bu kadar vaadden sonra Cephe Partilerinin birdenbire tıkanmaları üzerinde durmak gerek. Neden Cephe Partilerinin en küçük bir hareket serbestliği yok? Neden, Türkiye'nin beş yüzden fazla ilçesinden birinde bile tüm çalışmaları tamamlanmış toprak dağıtımını durduracak kadar güçsüzler? Türkiye'nin bir ilçesinde hazırlanmış toprakları dağıtmanın büyük propaganda değeri var. Bu topraklar sonradan geri alınsa bile dağıtımı, Cepheciler, cephe televizyonunda günlerce gösterebilirlerdi. Bunu bile yapamıyorlar. Gerisini siz düşünün.

Ancak nedeni, belki gerisinden daha önemli. Nedeni ise Cephe Hükümetinin özgür olmaması. Hükümetin özgür olmaması da cephe partilerinin yapısından ileri geliyor. Sermayenin partilerinin kurduğu hükümet ancak sermayenin tanıdığı özgürlük içinde hareket edebiliyor. Sermaye, sadece

gübrede özgürlük tanıdı. Bundan sonraki bütün hareket ancak sermayenin dikte ettiği sınırlar içinde kalıyor.

Cephe Hükümeti özgür olmadığı kadar da güçsüz. Aslında özgür olma ile güçlülük yan yana giden kavramlar. Sadece güçlü olanlar özgür hareket edebilirler. Özgürlüğe doğru yol alabilirler. Bu yüzden Cephe Hükümetinin güçsüzlüğü gayet doğal. Kaynağı da dayandığı güçlerde. Sermayede. Bugün Türkiye'de sermaye güçsüz. Şu anlamda: İktidar olmak için kendi arasında koalisyon yapmak zorunluğunu duyuyor. Ekonomik planda, siyasal planda değil, sermayenin en geri ve en ileri kesitleri birleşerek bu hükümeti kurabildi. Siyasal planda aralarında fark olmamasına rağmen en gerici toprak ağalarıyla, Ortakpazar'la sorunları olduğu için ekonomik planda ileri sayılabilecek sanayi kesimleri bir araya gelerek Cephe Hükümeti'ni kurabildi. Bu yüzden bu hükümet güçsüz. Bu yüzden bu hükümet, sermayenin geri kesimlerinin yükümünü artırarak kaynak toplayamıyor. Bu yüzden bu hükümet, sermayenin hiç bir kesimini karşısına alamıyor; bir seçim ekonomisi uygulayamıyor. Bu yüzden bir seçimi kazanmak için de olsa geniş köylü ve işçi kesimine birtakım ekonomik çıkarları sağlayamıyor.

Güçsüz olma ve özgür olmama sadece iç ekonomiyle ilgili değil. Dışa karşı da. Olaylar çabuk geçiyor. Çabuk geçtiği, günler uzun tarih aralıklarına sıkıştığı için, belki unutuluyor. Bu yüzden Cephe Hükümetinin kuruluş günlerini hatırlamak gerek. Biriki ay öncesini. Bir-iki ay öncesinde Cephecilerin başı Demirel, Amerikalıların Vietnam savaşı dolayısıyla geliştirdikleri deyimle, tam bir çaylaktı. Kıbrıs için savaşa hazır birisi. O kadar ki, Ecevit yaptı diye, bir seçim kazanmanın sevdasıyla, gereksiz bir savaşı başlatabileceği izlenimini verdi. Ama çok uzun sürmedi. Şimdi tam bir güvercin. Yine Amerikalıların deyimi ile. Fakat sadece Amerikalıların etkisiyle. Bundan bir süre önce Demirel'i bir "gazi" olarak selamlamaya hazırlanan Cepheci basın şimdi "barış" kahramanlığından söz ediyor. Şanssızlığa bakın, olayların gelişimi yüzünden gaziliği Vural Önsel Olayı'ndan da kazanmak olanağı kalmadı.

Cephe Hükümeti, dışarıya karşı da güçsüz. Dışarıya karşı da özgür değil. İran, ekonomik bakımdan güçlü olduğu için kapitalist dünya içinde belirli bir sınırla "özgür" davranabiliyor. Cepheciler ekonomik bakımdan güçsüz oldukları için dışarıya karşı bağımlı. Hem yapısal olarak, hem de güncel nedenlerle yapısal nedenler biliniyor. Güncel olanı şu: "İcraat" yapmak için ortaya çıktı. Kaynakları yok. Ya "İcraat" sözlerini unutacak, ya da dışarıdan borç alacak. Borç alabilmek için de gerekli her türlü siyasal ödünü verecek. Batılılar siyasal ödün almadan borç vermezler. Bazan da siyasal ödün alır, borç vermezler.

İçte ve dışta güçsüz, içte ve dışta özgür olmayan bir hükümet. Olanakları dar bir hükümet. Bir tek olanağı var. Gübreden sonra devamlı olarak kullanabileceği. Bu, Merkez Bankası kaynaklarını kullanmak. Şimdi de yaptığı bu. Hızlı bir şekilde Merkez Bankası kaynaklarını zorluyor. Hızlı bir şekilde sonunu hazırlıyor. Sonuna doğru yaklaşıyor.

Bütün bu gelişmelerin ilk işaretlerini görenler şimdi şaşkınlık içinde. Bir süre önce Cephecilerin başı Demirel'e "akıl" izafe edenler, şimdi soruyorlar. Demirel, Türkiye'yi nereye götürüyor? Aslında bunların Türkiye ile fazla ilgileri yok. Daha çok kendilerinin nereye götürüldüğünü merak ediyorlar. Bu onların sorunu. Cevabını bulmak için de düşünmek zorundalar.

Ancak akılla ilgili söylenecekler var. Akıl, kişilere özgü bir özellik değil. Akıl, tarihle sınırlı. Dayanılan güçlerle ilgili. Tarihi ileriye götürmek isteyen güçlerin dışındaki yerlerde akıl aramak, Demirel'in bir ara kullandığı deyimle, "abes" ile uğraşmaktan farksız. Tıpkı özgür olmayanlardan özgürlük beklemek gibi.

Rüzgâr Ekenler

Demokratik güçler, bir rehavete kapılarak, kütleleri unuttu. Sorumlular, sorumsuz davrandı. Etkililer, etkisiz kaldı. Sermayenin, hipermetrop kesimi, gözlüğünü takmak istemedi. Miyop kesimi öne düştü. Böylece Cephe Hükümeti kuruldu. Ve böylece rüzgâr ekenler tekrar hükümet koltuğuna oturdu. Şimdi büyük bir telâş içinde rüzgâr ekmeye devam ediyorlar. Yakında fırtına biçmeye başlayacaklar. Fırtına biçecekleri, rüzgâr ekmeleri kadar tartışma götürmez. Burada sorun yok. Tek sorun, fırtınanın şiddetinden demokrasinin rahatsız olmaması. Bu sorunun da bir tek çözümü var: Fırtınanın şiddetini artırmak. Demokrasiyi korumak için rüzgâr ekenlerin biçecekleri fırtınayı kütlelere yaymak.

Erken seçim kampanyası, birçoklarına, şaka veya demokratik güçlerin anlamsız bir kaprisi gibi geldi. Bunu, bir siyasal manevra olarak değerlendirdiler. Başka türlü değerlendirmeye güçleri yetmediği için. Toplumdaki ve ekonomideki gelişmeleri görmek istemedikleri için.

Gerçekleri görmek istemeyenlerin egemen olduğu bir toplumda, şimdilik gerçekleri tekrarlamaktan başka çare yok. 1960, Türkiye'deki sınırsız kapitalist gelişmede bir durak. Her türlü üretici güçlerin gelişimi ile mevcut toplumsal ve ekonomik ilişkilerin çatışması sonucu ortaya çıktı. 1961 Anayasası da, 1965 yılına kadar geçen sürede yapılanlar da, toplumsal ve ekonomik yapıyı üretici güçlere göre yeniden düzenleme çabası. Bir anlamda uzunca bir ara dönem. Bu dönemde sağlananlar, hem sermayenin, hem işçi sınıfı ile dostlarının güç ve bilinç

düzeyini yansıtıyor. Bu ara dönemini AP'nin katıksız ve seçime dayalı iktidarı izledi. AP'nin seçime dayalı iktidarı aslında 1969 yılında bitti. Seçimi kazanmasına rağmen 1969 yılında bitti. Öyle anlaşılıyor ki, bir daha gelmemek üzere sona erdi.

İleriye dönük muhalefet her zaman öncü işlevini görüyor. 1969 öncesinde başlayan keskin muhalefet, 1969 yılından itibaren ortaya çıkan keskince ekonomik bunalımın habercisi görevini üstlendi. Altmış dokuz ve yetmiş yıllarının ekonomik ve toplumsal bunalımı AP hükümetinin sonunu getirdi. Bundan sonra AP'nin seçimsiz iktidarları devam etti. Kısa ve temelde hiçbir değişiklik yapmayan Halk Partisi hükümeti dönemi bir yana bırakılacak olursa, AP'nin seçime dayanmayan hükümeti devam ediyor.

Başta AP olmak üzere sermaye partilerinin güçsüzlük ve çaresizliği, en azından, beş yıldır sürüyor. Kapitalist ekonomi, kendi doğal ve eşit olmayan gelişme sürecini sürdürüyor. Sanayi ve özellikle tüketim sanayii ağırlığını artırıyor. Kapitalizm ve fabrika öncesi sahaların fethine dayanan pazar genişlemesinin hızı yavaşlıyor. Pazar sorununu çözmek, artık bundan sonra, birikim sorununu çözmeye dönüşmüş durumda. Bu aşamada artık birikim ve yatırım düzeyini önemli boyutlara çıkarmadan; yeni pazarlar bulmak imkânsız. Beş yıldır birikim için yapılan sadece enflasyon. Tekelci eğilimlerden güçlenen bir enflasyon politikasından başka çözüm getirilemiyor. Enflasyon ise tüketim araçları sanayiinde aşırı üretim rahatsızlığının belirgin hale gelmesinden başka bir sonuç vermez. Vermediği ortaya çıktı. Türkiye ekonomisi, içerde ve dışarda ürettiğini satamaz duruma geldi.

Dünya ekonomisinin yeni düzenleme ve dengeler aradığı son beş yıl içinde Türkiye ekonomisi tam bir bunalımın içinde yüzüyor. Büyük bir çıkmazın eşiğinde. Artık bunları sadece "solcu" iktisatçılar söylemiyor. Türkiye ekonomisiyle ilgili, her eğilimdeki iktisatçılar, hem Türkiye'nin bugünkü ekonomisini, hem de geleceğini değerlendirirken çok kötümser. Paris'te hazırlanan Konsorsiyum Raporu, bunun bir örneği. İstanbul'da bir derginin toplantısı dolayısıyla bir araya gelen ve ekonomik sorunları özel kesimin bakış açısından görme alışkanlığıyla tanınan iktisat profesörlerinin değerlendirmeleri diğer bir örnek. Her ikisi de derin bir karamsarlıkla ancak derin bir istikrar programı önerebiliyor. Başka çareleri yok. Üretim düzeyini, istihdam hacmini, ithalâtı azaltmadan Türkiye'yi içinde bulunduğu bunalımdan çıkarmanın imkânsızlığında birleşiyorlar. Bugün Türkiye, bu noktada.

Ancak bu noktaya geliş, beklenmeyen bir gelişme değil. 1973 yılının yazı, belki unutuldu. 1973 yılının yazında Planlama Teşkilâtı, 1974 programının ilkelerini saptadı. 1974 programının bir istikrar politikasına dayanmasını kararlaştırdı. Demirel, bu yüzden, 1973 seçimlerinden sonra hemen "muhalefet" görevini üstlendi. Halk Partisi, çürük koalisyonu döneminde, bir istikrar programının riskini üzerine almama akıllılığını gösterdi. Bir istikrar programının ancak parlamentoda güçlü ve en azından dört yıl hükümet edecek bir partinin üstlenebileceği bir iş olduğunu anladı. Koalisyonu bozup erken seçim üzerinde durması, biraz da, artık ekonominin temelli yeniden düzenlemeler olmadan rayına konamayacağını görmesinden ileri geliyor.

Erken seçimin asıl gerekçesi bu. Ancak, bu gerekçe bugün çok geride kaldı. Sermaye ve sermaye partileri, kendilerine açık almaşıklar arasında en az kötü olan bu yolu, ellerinin tersi ile ittiler. Güçlerine ve çaresizliklerine bakmadan hükümet olmak istediler. Irmak Hükümeti'nin sağladığı fonları, kısa bir zaman içinde gübrede yediler. Arkasından 12 sayılı kararnamenin malî yükünün altına girdiler. Amerikan ambargosunun savunma harcamalarının getirdiği ek yüklerle karşılaştılar. Bundan böyle büyük kitlelere verecek hiçbir şeyleri kalmadı. Pahalılık, kıtlık ve sıkıntıdan başka. Kütlelerin yararına yapabilecekleri hiçbir iyilikleri yok. Bittiler.

Sermaye partileri, daha az zararla atlatabilecekleri erken seçim anlaşmasından kaçtılar. Şimdiki sorun bunların hükümetten de kaçmalarını önlemek. Çünkü hükümetteki görünümleri sadece rüzgâr ekmek. Ne kadar uzun kalırlarsa o kadar çok rüzgar ekecekler. Kütlelere, pahalılık, kıtlık, sıkıntı götürüp, onları, İmam-Hatip Okulu, manevî kalkınma, komando baskını, öğretmen ve memur kıyımı ile avutmaya çalışacaklar. Avutamadıklarını görmeye başladılar. Ancak, bu kadarı yeterli değil. Biraz daha rüzgâr ekmelerini beklemek gerek. Biçecekleri fırtınanın daha da şiddetlenmesi için.

Ekonominin yapısal ve devresel bunalımı içine sıkışan sermaye partilerinin demokrasiden tümden ve açıkça umudunu kesmesi mümkün. Böyle bir olasılığı düşünmemek safdillik olur... Ancak, sermayenin, sadece nesnel ekonomik koşullara dayanarak demokrasiye paydos diyebileceğini düşünmek de mekanik determinizmden başka anlam taşımaz. Mekanik determinizm, toplumsal yaşamın en tehlikeli hastalıklarından birisidir. Kaçınılmaz olarak pasifizmi, kütlelerden korkmayı ve kaçmayı içerdiği için. Halbuki bugün en gerekli olan kütlelerin demokratik ve ileriye dönük bir Türkiye için harekete getirilmesi. Birikiminin arttırılması. Ve bugün Türkiye'de MC, bir yandan, anti-demokratik akımların nesnel tabanını oluştururken, diğer yandan da, kütlelerin demokratik birikimini artırmak için en elverişli koşulları hazırlıyor. Başka deyişle, birleşerek MC Hükümetini kuran sermaye partileri şimdi demokratik fırtınayı hazırlıyorlar.

- TÜSİAD, sınırlı oranlarda sık sık devalüasyon istediğini açıkladı.
- Millî Savunma Bakanlığı, Ecevit döneminde reddedilen, Good-Year'e lâstik imali için yeni izin verilmesi konusunda DPT'ye yazı yazarak işleme geçilmesini istedi.
- OECD, azgelişmiş ülkelerin doğal kaynaklarının yabancı sermayeye açılmasını istedi.
- Yabancı petrol şirketlerinin zamlı ithal istekleri kabul edildi.
- Genel-İş Başkanı A. Baştürk, Türk-İş, DİSK ve tüm sendikaların birleşmesini istedi.
- 2 DP'li milletvekili daha istifa etti.
- İstanbul ve Ankara'da yapılan faşist saldırılarda 1 işçi öldürüldü.
- Türkiye İşçi Partisi kuruldu. Behice Boran Genel Başkan oldu.

İç Yapı Üzerine Dış Politika

Önce eski bir yanlışa yeni bir düzeltme ile başlamalı. Bir ara çok tartışıldı. "Karşı Devrimin" ne zaman başladığı sorunu. Daha açık bir deyişle karşı devrimi, İsmet Paşa'nın mı, yoksa Menderes'in mi başlattığı sorunu. Karşı devrimden kastedilen Türkiye'nin Batı kampı içindeki sadık yerini alması. Uzun uzun tartışıldı. Bir sonuç elde edilmeden.

Elde edilmesi de mümkün değil. Çünkü yanlış sorulara doğru sonuçlar bulmanın yöntemi henüz bulunamadı. Devrimin, karşı güçlerini yarattığı bir süreç içinde "karşı devrimin" başlangıcını saptamak mümkün değil. Üstelik bunu kişilerle simgelemenin imkânı yok. Eğer dikkatler kişiler üzerine yoğunlaşacak olursa, az doğruyla az yanlışın bir karışımına ulaşmak kaçınılmaz. Az doğruyla az yanlışın karışımı ise kaçınılmaz olanların en verimsizi.

Türkiye'nin batı kampı içindeki sadık yerini alması, iç yapıdaki ve dış dünyadaki gelişmelerle ilgili. Cumhuriyet dönemi, 1920'den itibaren kapitalist gelişme çizgisini sürdürdü. Kapitalist yapıyı geliştirdi. İkinci savaşın sonunda, gelişen kapitalist yapı, kendi iç çelişkilerinin sonucunda dış dünyada bağlarını arttırmak ihtiyacını duydu. Kapitalist iç yapının aradığı dış ilişkilerin kapitalist ve emperyalist dünya olması kaçınılmaz.

Bu zamanda kapitalist ve emperyalist dünya, gelişen ve ilerleyen sosyalist sistem karşısında askerî paktlarla sınırlarını koruma endişesi içinde. İki endişenin biribirini bulması normal. İşçi sınıfının etkinliğini gösteremediği, ikinci savaş sonrası Türkiye'sinin, kapitalist dünya sistemi içine girmek için aşırı çaba göstermesi sürpriz değil.

Başka ülkelerde sürpriz olmadığı gibi, Nâsır'ın "kapitalist olmayan" kalkınma yolu da kapitalist yapıyı geliştirmekten başka bir sonuç vermedi. Bu gelişme üzerine, Türkiye'de Mustafa Kemal'den sonra İsmet Paşa'nın yüklendiği görevi, Mısır'da Sedat üstlendi. Arap halkının çözüm bekleyen temel sorununu bir tarafa bırakıp, Mısır burjuvazisinin eğilimlerine uygun olarak, Amerika'ya doğru yalpalamakla meşgul. İç yapı, Mısır'da dış doğrultuyu çizmekten geri kalmıyor.

Yugoslavya'da da geri kalmadığı gibi. Tito'nun Yugoslavya'sının sosyalist kamptan ayrılışının, sosyalist mülkiyet türünden ayrılışına denk düştüğü hatırlanmaya değer. Tito'nun üçüncü dünyaya transferi, mülkiyet türünü de bir "üçüncü modele" çevirmeye çalıştığı zamanda oldu. Hangisinin hangisini öncelediği şimdilik önemli değil. Önemli olan üretim biçimi ile dış politika bağlantıları arasında yakın bir özdeşliğin olması. Bu özdeşliğin kişileri aşan bir boyut kazanması. Şimdi somut olan ve görülen de bu.

Türkiye'nin güncel somutunda da. Türkiye'nin dünya içinde yalnızlığa sürüklendiği iddiasıyla göreve gelen MC Hükümeti'nin bu yalnızlığı arttırmasının nedeni burada. Kapitalist ve geri üretici güçleri simgeleyen MC Hükümeti ve liderlerinin, Türkiye'nin yalnızlığını daha da arttırmasından doğal bir şey düşünülemez. Çünkü MC Hükümeti içerde yalnız. Çünkü MC Hükümetinin sadık dostları gittikçe dışarda yalnızlaşıyor. Gittikçe dünya coğrafyasının eski ve köhne parçalarına çekiliyor.

MC Hükümeti görevde kaldığı sürece, bu yalnızlığı kimse önleyemez. Yalnızlardan yalnızlığa çare gelmez. Türkiye Devleti'nin en mümtaz görevinde bulunan Cumhurbaşkanı Korutürk'ün MC'nin dünyadaki yalnızlığına, CHP aracılığıyla Türkiye'nin ilerici yarısını ortak etme çabalarının bir sonuç vermediği görülüyor. Gayet normal ve anlamlı. Üstelik, Türkiye'nin dış politika doğrultularının saptanmasında etkinliğini kanıtlamış olan öğrenci kesimine cephe açan 12 üniversite rektörünün önerilerinin, Cumhurbaşkanı'nca da desteklendiğinin açıklanmasıyla da ilgili. İzmir'de mini grev yapan işçilere ateş açmayan valinin, üç gün içinde görevden alınma kararnamesinin onaylanmasıyla ilgili olduğu gibi.

İç yapı, dış doğrultudan ayrılmaz. İç politika dış politikadan koparılamaz. Buna kimsenin gücü yetmez. Bu anda en güçlü olan Ecevit'in bile. Ecevit, bugün, Amerika'nın boşaltmaya başladığı "boşluğu" Batı Almanya'nın doldurmasını öneriyor. Böyle bir özlem içinde olduğunu saklamıyor. Batı Almanya olmazsa bu boşluğun sosyalist sistem tarafından doldurulacağını, bir endişe olarak, dile getiriyor. Bunun, iktisat tarihini bir kenara bırakınız, iki dünya savaşıyla resimlenmiş olaylar tarihinden de yok-

sun bir özlem ve endişe olduğunu şimdiden söylemek gerek.

Kimse üretici güçlerin gelişme çizgisinin belirlediği doğrultuyu saptıramaz. Kimsenin nehirleri tersine çeviremeyeceği gibi. Türkiye'nin nehirleri nereye doğru? Çok şey söylenebilir. Fakat en doğruyu tarih söyleyecek. Çünkü tarihten daha büyük bir doğrulayıcı henüz bulunamadı. Eylemlerle oluşan tarihten. Ancak tarihin en büyük doğrulayıcı olması, doğruları gösterme işini tarihçilere bırakma anlamına gelmez. Tarihçilerin işi daha kolay. Yarından bugüne baktıkları için. Bugünü eylemde yaşayanların işi daha zor. Tarihi bugünden anlamaya çalıştıkları için. Ama zor olan daha çok gerekli. Doğruların doğrultusuna göre hareket edebilmek için.

Amerika, Avrupa'ya doğru çekiliyor. Kıbrıs harekâtı, bu çekilme süreci içinde ortaya çıktı. Hangisi hangisini önceledi? Bu tarihçilerin işi. Bugünü eylemde yaşayanların işi. Birinci Kıbrıs Harekâtı'nın dinamiğini anlamak. Solun bir bölümü bu dinamiği anlamadı. Diyalektik yerine Aristo mantığından hareket ettikleri için. İki NATO ülkesi arasındaki bir çatışmayı, süper Amerika'nın basit bir oyunu olarak değerlendirmekle yetindiler. Halkları, halkların bilinçsiz ve bilinçli tepkilerini unuttular. Yunanistan ve Türkiye'de yaşayanların bilinçli ve bilinçsiz tepkilerini.

Sadece Amerika çekilmiyor. Kapitalist sistem de çekiliyor. Yumuşama, kapitalist sistemin çekilmesinin şimdiki yöntemi. Yumuşama içinde kuşak bölgelerin yumuşaması da var. Öyle görünüyor. Henüz herkese görünmüyor. Karmaşık somutun zigzagları içinde. Yumuşama, bu karmaşık somutun şimdiki kavramı. Bu kavramın Türkiye'de iyice anlaşılması gerekli. Özellikle iktidara oynayanların anlamaları gerekli. Hem kısa dönemde, hem de biraz daha uzun dönemde iktidara oynayanların.

Kıbrıs dinamiği, Yunanistan'ın Ortakpazar'a girme isteğini çabuklaştırdı. Türkiye için yeni ve son derece önemli bir gelişme. Hem iyiye, hem kötüye. Ya Türkiye de hızlanacak. Bir Yunan ülkesi gibi Avrupa'nın hizmet kesimini oluşturacak. Batı Almanya'nın bir taşaronu gibi çalışacak. Ya da ortaklık özlemini ticaret anlaşmasına çevirecek. Bir yığın üçüncü veya dördüncü dünya ülkesinin yaptığı gibi.

Amerika, Ortakpazar veya Batı kapitalizmi Türkiye'nin artan açıklarını kapatabilecek mi? Yarının tarihini düşünürken göz önünde tutulması gerekli en büyük etkenlerden birisi bu. Dış ticaret açığı 2 milyar doları aşıyor. Her bunalımdan sonra işlerin durduğu yerden başlayacağını hesap etmek sadece burjuva iktisatçılarının alışkanlığı. Batı kapitalizminin bu bunalımdan sonra eskisi gibi ve eski hızla artan bir şekilde işçi ithal edeceğini düşünmek hayal. Artan açık ne ile kapanacak? İç yapıda ve buna paralel olarak dış doğrultuda ne yapılacak? Şimdiden belirlenen yarının sorunu.

Bu sorunu kapitalist dünyanın çerçevesi içinde çözmek olanakları gittikçe daralıyor. Türkiye'nin iç yapıdaki sorunlarını kapitalist yöntemlerle çözme olanaklarının daraldığı gibi. İç ve dış yapıdaki gelişmeler bir yerde yine kilitleniyor. İçte ve dışta biribirine özdeş yeni doğrultularla çözülmek üzere.

- Çeşme'de yapılan Bilderberg toplantısında konuşan Ecevit, NATO'nun Kıbrıs'a karışmaması gerektiğini söyledi.
- Dışişleri Bakanı Çağlayangil, İsveç radyosuna verdiği demeçte Sovyet sınırındaki ABD üslerinin kapatılacağını söyledi.

Türkiye'de Kilitlenme

Türkiye'nin ekonomik sorunlarına, en üst düzeyden, en soyut çizgiden bakılabilir. Böyle yapıldığında, iki temel çıkmazı görmek mümkün. Bunlardan birisi, dövizle ve artan dış açıkla ilgili. Boyutları gittikçe büyüyor. Diğeri ise iç kaynakların yaratılmasıyla ilgili. Dış açık veya döviz sorunu, bir dış pazar sorununa indirgeniyor. İç kaynak sorunu da yeni vergilemelere. Gelecek yılların şimdiden görünen dertlerinin başında bunlar var.

Bunlar, çözülmez sorunlar olmaktan uzak. Çözülebilir. Bunları çözmek için de çok büyük bir dirayet gerekli değil. Kapitalist yönü olan, açıkça sermayeden yana iktidarlar bile bunları çözebilir. Çözmek zorunda. Ancak üst düzeyden alt düzeylere indikçe, ya da soyuttan somuta doğru yol aldıkça kapitalist iktidarların işinin göründüğü kadar kolay olmadığı ortaya çıkıyor. Somutta üretim yapısı var. Üretim yapısında da sanayiin gittikçe artan ağırlığı söz konusu. Türkiye'de sanayiin ağırlığı gittikçe artıyor. Fakat tarımın sorunları hafiflemiyor. Eski örneklerde, sanayi büyüdükçe tarımın sorunları hafifledi. Sanayi büyümek için tarımdaki bazı temel sorunları çözmek zorunda kaldı. Türkiye'de durum böyle değil. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki toprak yapısı, sorunlarıyla birlikte kendisini koruyabiliyor.

Üretim yapısında temel sorun, üretimin anarşik niteliği. Kapitalist sistem için normal ve kaçınılmaz. Ancak içte ve dışta pazar sorununu çözebilmek, içte ve dışta yeni kaynaklar yaratabilmek için üretimin anarşik yapısını bir disipline sokmak gerekli. Özellikle üretim araçları üreten özel kesim sözcülerinin daha işler, daha disiplinli bir planlama istemelerinin nedeni bu. Üretim, içerde tüketilemeyen, dışarda satılamayan bir yapıya sahip olmaya devam ettikçe pazar ve kaynak sorununu çözmek mümkün değil.

Somutta, sistemin sorunlarını çözmek biraz da-

ha güç. Güçlük, kapitalist sistemden kendi mantığına ters çözümler beklemekle ilgili. Sistemin, kendi kendine disiplin getirmesi zor. Zorluk, sadece bu mantığı bulma veya disiplinin sınırlarını ortaya koymamakla ilgili değil. Türkiye'nin üretim yapısını yeni doğrultulara çekmek eski doğrultulardan vazgeçmek demek. Aynı zamanda eski doğrultuları temsil eden menfaat gruplarıyla çatışmak demek. Güçlük burada.

Güçlük şu: Türkiye kapitalizminin temel sorunlarına çözüm bulması için bütün sermaye içinde yeni çözümlerden çıkarı olanların hâkim olmaları gerekli. Dünyanın diğer ülkelerinde ve Türkiye'de kapitalist gelişmenin altında yatan hep bu oldu. Tarihsel olarak kapitalizmin ilericiliği, sermaye sınıfı içinde ileri öğelerin etkinliğinin artmasıyla özdeş. Türkiye'de şimdi gerekli olan bu özdeşliğin yeniden kurulması. Ancak bu gereklilik, sermaye için çok şanssız bir zamanda ortaya çıkıyor. Sermayenin bir bütün olarak seçim ve dolayısıyla seçime dayalı iktidar şansının azaldığı bir zamanda. Sermaye bir bütün olarak iktidar şansını yitirirken sermaye içinde bir bölümün kuvvetli ve egemen olması gerekli. Güçlük ve sermaye için şanssızlık burada.

Sermayenin güçlü ve şanslı olduğu zamanlarda, tarihsel olarak ilerici öğelerin geri öğeleri bir kenara atması mümkün. 1970 yılına kadar yapıldığı gibi. 1970 yılına kadar AP, MHP'ye eski MNP'nin ortaya çıkmasına ve DP'nin ayrılmasına razı oldu. Bundan, sınıfsal olarak, ayrı bir haz duydu. Sermaye de, sermayenin öz partisi AP de, karşısındaki muhalefete bakarak, karşısındaki muhalefetin gücünü küçümseyerek, gerçek ve potansiyel parçalanmadan rahatsızlık duymadı. Ama şimdi durum farklı. Şimdi sermaye bir bütün olarak kayıyor. Sermaye bir bütün olarak kayarken, bütün öğelerini birleştirmek ihtiyacını duyuyor. Tarihsel olarak geri veya ileri olmasına bakmaksızın.

Türkiye'de kilitlenme burada. Türkiye'de sermayenin bütünleştikçe güçsüzleştiği bir süreç başladı. Bütünleştikçe, çözümlerden uzaklaşan bir iktidar ortaya çıktı. Güçsüzlük, kendi sorunlarını çözememekle ilgili. Yoksa, karşısındaki güçlere baskıyı arttırmakla ilgili değil. Kendi sorunlarını çözemeyen, kütlelerin sorunlarına yaklaşamayan bir iktidarın büyük kütlelere baskı getirmesinden doğal bir şey olamaz. Bunu yapıyor. Ancak yaptıkça yalnızlaşıyor. Yalnızlaştıkça güçsüzleşiyor. Güçsüzleştikçe daha geri öğelerle özdeşleşiyor. Özdeşleştikçe de daha çok umutsuzlaşıyor. Umutsuzlaştıkça daha yeni oyunları tezgâhlıyor.

Türkiye, bu kilitlenmeden nasıl kurtulacak? Kim kurtaracak? Kimin kurtaracağını, kurtarıcının kim olduğunu kütleler belirler. Bugün kütleler ayakta. Bütün kütleler, demokrasi ve kurtuluşun simgesi olarak kabul ettikleri Ecevit'in etrafında, ayakta. Kütlelerin bu ayaklanışı ile bir seçim kazanma olasılığı yüksek. Fakat, Türkiye'nin kilitli sorunlarını çözme olasılığı zayıf. Çünkü kütleler zayıf. Henüz maddeleşmemiş durumda. Daha doğru bir deyişle, henüz belirli çözümler kütlelere mal olarak maddeleşmemiş durumda.

Kilitlenmenin niteliğine iyice parmak basmak gerekli. Kilitlenme dönemlerinde kavramlar nitelik değiştiriyor. Bugün de kavramlar, çözümler, nitelik değiştirdi. Ekonomik reformlar, demokratik reformlar oldu. Bir zamanlar, demokrasiyle bağdaşmaz, demokratik bir ortam içinde gerçekleştirilemez diye nitelenen ekonomik reformlar, demokratik reformlara dönüştü. Şu anlamda: Kilitlenmeyi çözmek için, kilitli kalmanın yarattığı anti-demokratik tehlikeleri ortadan kaldırmak için ekonomik reformlar vazgeçilmez oldu. 12 Mart bunu anlamadığı için, 12 Mart'ı yapan sermaye bunu anlayamadığı için ekonomik reformları gerçekleştiremedi. Demokrasiye karşı olduğu için ekonomik reformlara karşı çıktı.

İlhan Selçuk, "Demokrasinin korunmasında en iyi müdafaanın taarruz" olduğu bilincindedir Ecevit" diye yazdı. Halk Partisi'nin, TÖB-DER olaylarının ters gelişiminden sonra, bu bilince varması çok ileri bir aşama. Hem Halk Partisi ve hem de demokrasi için. Ancak bir noktayı unutmamak şartıyla. Unutulmaması gereken nokta şu: Silâhsız, araçsız taarruz olmaz. Taarruzun araçları, Türkiye'nin kilitlenme aşamasında artık demokratik nitelik kazanan ekonomik reformlar. Silâhı ise bunun kütlelere mal edilmesi. Bunu yapmadıkça, bu doğrultuda hareket edilmedikçe seçim kazanmak mümkün, ama demokratik reformları, dolayısıyla da demokrasiyi gerçekleştirmek mümkün değil.

4 Mayıs - 9 Mayıs

- İmalât sanayiinde, kamu sektörünün özel sektörden daha yüksek ücret ödediği açıklandı.
- Başbakan Demirel ile görüşen Ticaret ve Sanayi Odaları başkanları, kredi darlığının giderilmesini, bu amaçla Merkez Bankası'ndaki munzam karşılıkların serbest bırakılmasını istediler.
- Genelkurmay Başkanı S. Sancar, Amerikan askerî yardımının tek taraflı bir yardım olmadığını söyledi. Dışişleri Bakanı Çağlayangil, "Türkler Rus Çarı ile 13 kez savaştı ve o zaman ne ABD, ne de NATO vardı." dedi.
- MC, TRT Genel Müdürü İ. Cem'i görevden almak için kararname hazırladı, ancak Cumhurbaşkanı Korutürk imzalamadı.
- Anayasa Mahkemesi, DGM yasasını iptal etti.

10 Mayıs - 16 Mayıs

- Bakanlar Kurulu 2 milyar liralık yük getirecek olan demir-çelik fiyatlarının indirilmesi kararnamesini uzun görüşmelerden sonra açıkladı.
- İndirim oranı yüzde 6-16 arasında değişiyor.
- İlâç ihalelerinde sonuç alamayan SSK'nın yılda 100 milyon lira zarar ettiği belirtildi.
- Korutürk'ün Cem ile ilgili kararnameyi imzalamaması üzerine Demirel, Cumhurbaşkanı ile görüştü. Korutürk görüşmeden sonra Cem'i görevden alan kararnameyi imzaladı.

Dünyada Yer Ararken

Bundan on yıl kadar önce gerçekleştirilemeyen bir Kıbrıs çıkarması dolayısıyla zamanın Başbakanı İsmet Paşa, dünyaya kızdı. Yönetici kadroların dünyayı Amerika Birleşik Devletleri ile sınırlı saydığı bir zamanda Türkiye'nin yeni bir dünyada yerini bulacağını söyledi. Johnson özel uçaklarından birini göndererek İsmet Paşa'yı Amerika'ya çağırdı. Çok iyi kabul gördüğünü söyledi. Yıllar sonra hiçbir şeyin değişmediği ortaya çıktı.

Son yılların önde politikacılarından hiçbirisi yola, dünyada Türkiye'ye yeni bir yer bulmak amacıyla çıkmadı. Böyle bir bilinçli çaba ve istek yok. Ama bugün Türkiye, dünyada yeni bir yer arıyor. Daha doğrusu Türkiye, dünyada yeni bir yer aramaya itiliyor. Türkiye'nin yeni yer arayışı Amerika'dan uzaklaşma ile başlıyor. Burada, dönüşü olmayan bir eğilim var.

Eğilimin hızı, ayrı bir sorun. Şu anda önemli olan nedenleri. Nedenlerin başında Türkiye'deki ilerici akımların etkinliğinin artması var. Etkinlik, sadece yönetim yerlerine geçmekle belirlenmiyor. Etkinlik sadece, yönetim yerlerine ileriye dönük kadroların gelmesiyle ilgili değil. Kütlelerin ağırlıklarının hissedilmesi, bunların etkisinin hesaba katılmasıyla da ilgili. Demirel'in eski yönetimi sırasında da İncirlik üssünün Arap-İsrail savaşı için bir atlama yeri olarak kullanılamamasının bir nedeni bu.

Ancak yönetime gelemeyen kütlelerin etkinliği her halde sınırlı olmak zorunda. Bu yüzden dünyada yer aramanın başka nedenlerini bulmak gerekli. Bu nedenlerin biri de dünyanın kendisinin yer arama uğraşı içinde olması. Sosyalist ve kapitalist sistemlerden oluşan dünyada kapitalist sistem yeni savunma çizgisini ve stratejisini kuruyor. Bunun yarattığı çalkantılı günleri yaşıyor. Bu çalkantılı yerleşim, Türkiye'nin yerini bulmasında hem kolaylık yaratıyor, hem de güçlük.

Kolaylığı görmek çok kolay. Kapitalist dünyanın lideri Amerika'nın Türkiye'ye karşı izlediği politikada ipuçlarını bulmak mümkün. Bir kez Amerika, Türkiye'ye silâh ambargosu uyguluyor. İkinci kez diğer ülkelere tanıdığı ticarî kolaylıklardan Türkiye'yi yoksun bırakarak ticaret ambargosu uyguluyor. Üçüncü olarak, en azından dört yıldır, bir zamanların ünlü Amerikan ekonomik yardımını durdurmuş durumda. Bunların Amerika açısından haklı veya haksız gerekçeleri olabilir. Bunlar ayrı. Fakat Amerika'daki egemen çevreler, bu tür bir politikanın tepkisiz kalmayacağını bilecek kadar deneyim sahibi. Demirel başkanlığındaki MC hükümetinin bu tepkileri en az düzeyde tutmak için elinden geleni yapacağından eminler. Ancak olayların MC hükümeti ve partilerini aşan bir yanı olduğu ortada. Ortada olan bir de, MC hükümetinin geçici olduğu.

Kolaylık burada. Güçlük ise bunun arkasında. Kapitalist dünyanın geçirdiği çalkantı içinde ortaya çıkan yeni bağların görülememesinde. Bunların birisinin, hiç olmazsa belli kesimlerde, görülmeye başlandığı anlaşılıyor. Türkiye'nin Amerika'dan boşanmasından doğan boşluğu Batı Avrupa ile doldurmanın hiçbir şeyi değiştirmeyeceği görüşü yeni yeni yaygınlık kazanıyor. Hiç bir şeyi değiştirmemesi, kaba süper emperyalizm tezlerinde olduğu gibi Amerika'nın Avrupa'ya egemen olmasından ileri gelmiyor. Avrupa ile Amerika arasındaki ticaret ve sermaye bağları nedeni ile iki kıtanın kaderlerinin ve yönlerinin aynı olmasından doğuyor. Türkiye'ye karşı sürdürülen yakın günlerin Avrupa politikası, bunu gözler önüne serdi.

Yalnız gözler önünde o kadar açık olmayan bağlar oluştu. Bunlar Batı ekonomisi ile petrol üreticisi bir beşli arasında. Batı ekonomisi ile İran, Suudî Arabistan, Kuveyt, Katar ve Abu Dabi arasında. Petrol üreten ülkelerin petrol ambargosundan sonra bu beşli ile Batı ekonomisi arasındaki bağlar zayıflamadı. Güçlendi. Amerikan iktisatçılarının yeni bir anlam verdikleri içdayanırlık (interdependence) arttı. Özellikle petrol üreticisi bu beşlinin izleyeceği politikayı, başta Amerika olmak üzere Batı Avrupa ile özdeşleştirme ihtiyacı arttı.

Artışın nedeni, petrol üreticisi bu beşlinin elde ettiği petrol dolarlarının önemli bir bölümünü, Batı Avrupa ve Amerika'da büyük işletmelerin hisse senetlerini satın almada kullanmaları. Bu satın alışların örnekleri sık sık günlük basına yansıdı. Bunları tekrarlamak gerekli değil. Ama hisse senedi satın alışlarının ekonomik ve siyasal etkileri üzerinde durmak gerek. Amerikan dış politikasına yön verme amacıyla yayımlanan bir kitapta şunlar yazılı: "Birleşik Amerika'daki bu tür yatırımlar, yatırımcının, ABD ekonomisini sağlıklı tutmasını gerektirir. Örneğin, eğer Suudî Arabistan, Amerika Birleşik Devletleri petrol rafinerisi ve dağıtım işleri veya otomotiv endüstrisine büyük ölçüde yatırım yaparsa, Birleşik Amerika'ya yeni bir petrol ambargosu uygula-

madan önce kendi malî zararını düşünmek zorunda kalır."

(The U.S. And Word Development, Agenda For Action 1975).

Petrol zengini bu beşli, başta Batı Almanya ile Amerika Birleşik Devletleri'ne olmak üzere Batı ekonomilerine önemli ölçüde yatırım yaptı. Yatırım yapmak hisse senedi almak anlamına. Böylece şimdiye kadar tek yanlı olan dayanırlık bundan sonra iki yanlı olacak. Batı'nın bu geri rejimleri yaşatmak için gösterdiği çabalara, bu beşlinin Batı ekonomisini sağlıklı tutma endişesi eklenecek. Eklendi bile. Eklendiği, MC hükümetinin İran'la başlattığı ilişkileri, Kuveyt, Katar ve Abu Dabi ile devam ettirmesinden, şu anda da yeni bir Suudî Arabistan seferinin hazırlığının yapılmasından belli. Bu ilişkilerden Batı'nın sadece hoşnutluk duyacağı açık.

Petrol dolarları, böylesine yeni bir bağlar zinciri yarattı. Batı için bir yandan daralan alan, diğer yanda güçleniyor. Ancak bu yeni bağların özellikle Amerika için "olumsuz" etkileri yok değil. "Olumsuz" etkileri, en çok ABD Savunma Bakanı dile getiriyor. Petrol üreticisi ülkelerin ABD'de işletme satın almasını; Amerika'nın "bağımsızlığına" bir darbe olarak görüyor. Tekellere ortak olmanın Amerika'nın dış politikasını da etkileyeceğini ileri sürüyor. Bu yüzden hisse senedi satan işletmelerin her birinin "teker teker" incelenmesi ve Amerikan politikası bakımından önemsiz olanlarının hisse senetlerinin satılmasına izin verilmesini istiyor. Yeni ilişkilerin ortaya çıkmasında en etkili durumda olan Kissinger de bu endişelere katılıyor. Hisse senedi satarken "korunmamız gereken tehlikelerin belirlenmesi gerekiyor" diyor.

Tarih cilvelerle dolu. Türkiye'de yabancı sermaye yatırımlarının bağımsızlıkla bağdaşmayacağı uzunca zaman söylendi. Türkiye'nin yönetici çevreleri buna aldırış etmedi. Şimdi Amerikan Dışişleri ve Savunma Bakanları da aynı görüşü savunuyor. Kendi açılarından. Onlar zaten hep kendi açılarından görüş savundular. Türkiye'deki yöneticiler de onların açısından. Petrol dolarlarının serüveni bunu bir kez daha ortaya çıkardı.

Ortaya çıkardıkları bundan ibaret değil. Dahası var. Ticaret ve sermaye bağlarının, askerî bağlardan daha önce geldiği. Askerî bağların yönünün, ticaret ve sermaye bağlarıyla belirlendiği. Ve İsmet Paşa'nın ticaret ve sermaye bağlarının içinde olduğu için Türkiye'ye yeni bir yer bulamadığını.

- Vural Önsel adında bir deli başbakanlıkta Demirel'i yumrukladı. Demirel'e bir şey olmadı.

17 Mayıs - 23 Mayıs.

- OECD ülkeleri arasında, Türkiye'nin kişi başına düşen gelir açısından sonuncu olduğu açıklandı.
- Pamuk ihracında, pazarlama koşullarının iyi değerlendirilememesi yüzünden, Devlet 460 milyon lira zarara girdi.
- Spekülatif nitelikli malların ithalâtı 4 misli arttı.
- Nevzat Yalçıntaş, TRT Genel Müdürü oldu.
- Türk-Yunan Dışişleri Bakanları Roma'da biraraya gelerek Kıbrıs konusunda görüşmelere başladılar.
- ABD senatosu, Türkiye'ye uygulanan silâh ambargosunun kaldırılması yolunda karar aldı.
- DİSK olağanüstü genel kurulu toplandı.

Seçimlerden Sonra Devalüasyon

Cephe Hükümeti'nin Maliye Bakanı Yılmaz Ergenekon devalüasyonun yapılmayacağını söyledi. Maliye Bakanının sözünün hiçbir değeri yok. Çünkü, bir ilke olarak Maliye Bakanları, kapının eşiğindeki devalüasyonları bile yalanlamak durumunda. Sanayici ve İşadamları Derneği'nin son raporunda da bugün için bir devalüasyonun gerekmediği yazıldı. Ancak bu raporda yer alan devalüasyon görüşleri de içtenlikten ve inandırıcılıktan uzak. Fakat bütün bunlara karşın, bugünlerde bir devalüasyon beklememek gerekiyor. Devalüasyonu seçimlerden sonra beklemek gerekli.

Devalüasyonu seçim sonrasına ertelemek, devalüasyon iktisatı ile ilgili değil. Doğrudan doğruya seçim politikasıyla ve devalüasyonun kütleler üzerindeki etkisiyle ilgili. Geçmiş örnekler, bu ilişkiyi çok açık bir biçimde ortaya koyuyor. Şöyle: Cumhuriyet döneminin üç büyük devalüasyon örneği var. Üçünde de ortak özellikler var. Üçü de seçimlerden hemen sonra yapılmış. Eylül 46 devalüasyonu, 46 seçimlerinden sonra; ağustos 58 devalüasyonu, 57 seçimlerinden sonra; ağustos 70 devalüasyonu, 69 seçimlerinden sonra yapıldı.

Ortada üç gözlem duruyor. İstatistikçiler, üç gözlemden bir ilişki çıkarmazlar. Üstelik çıkarılamayacağını yazar, söylerler. Bir ilişki bulabilmek için en azından on bir, on iki gözlem gerekli. İstatistikçiler, kendilerince, haklı. Çünkü hep küçük işlerle, küçük görüntülerle uğraşıyorlar. Devalüasyon ise önemli. Önemi şuradan belli. Devalüasyonlardan sonra hep hükümetler değişmiş. 46 devalüasyonundan sonraki ilk seçimde 27 yıllık Halk Partisi hükümeti düşmüş. 58 ve 70 devalüasyonlarından sonra da DP ve AP hükümetleri düşürüldü.

Devalüasyonlar, daha doğrusu büyük devalüasyonlar, seçimlerden hemen sonra yapılıyor. Bu, bir bulgu. Bu bulgudan hemen çıkarılacak sonuçlar ol-

malı. Eğer hükümetler devalüasyonu seçimlere girerken değil de, seçimlerden çıktıktan hemen sonra yapıyorlarsa bunun birinci anlamı şu: Devalüasyonlar, kütlelerin çıkarlarına ters düşüyor. İkinci anlamı ise şöyle: Hükümetler ya da hükümetlere egemen olan çevreler, devalüasyonun kütlelerin çıkarlarına ters düştüğünü biliyorlar. Bunun bilincindeler. Bilincinde oldukları için, seçim şanslarının azalmasını istemedikleri için, seçimlerden sonraya alıyorlar. Üstelik bunu çok iyi bildikleri için de seçimlerden hemen sonraya alıyorlar. Bir sonraki seçimlere kadar kütlelerin devalüasyonun etkilerini unutacağını düşündükleri için.

Kütlelerin devalüasyondan kayıplarını açmak gerek. Bunun mekanizmasının açıklanması bir zorunluluk. Yapılmadığı durumda, salt gözlemlerden bir sonuç çıkarılmış olur. Ancak tarihsel ve mantıksal çözümleme yapılmadıkça salt gözlemlerden doğru sonuçlar çıkmaz. Zaman zaman yanlış sonuçlar çıkar. Bundan sakınmak gerekli.

Paranın dış değerinin düşürülmesi anlamına gelen devalüasyon kavramı, dış ticaretle ilgili. Dış ticarete konu olan, metalar. Yalnız metaların dış ticarete konu olması sadece bir görüntü. Aslında dış ticaretle değiştirilen iki ülkenin işgücü. Dış ticaretle, iki ülke meta görünümü almış, metada somutlaşmış işgücünü değiştiriyor. Değişimde standart olan, yalnızca işgücü. Devalüasyonla birlikte iki ülke arasında alışverişi yapılan işgücünün değişim katsayısı, değiştiriliyor. Parasının değeri düşürülen ülke daha çok işgücü karşılığında daha az işgücü almaya razı oluyor.

Başlıbaşına bu yüzden devalüasyon büyük kütlelerin aleyhine. Çünkü işgücü onların. Ancak metaları fizik olarak değil de, değer olarak ele almak gerekirse iş biraz daha karışık. Biraz daha açıklama gerekli. Değer olarak metalarda, sadece işgücüne yapılan ödemeler değil, aynı zamanda kârlar da var. Bu durumda ortaya şöyle bir soru çıkıyor: Devalüasyonla birlikte kârlar veya kâr oranları da azalmıyor mu? Bu soruyu cevaplandırabilmek için devalüasyon öncesi koşullara ve devalüasyon sonrası gelişmelere bakmak zorunlu.

Burada ise Keynes iktisadının öğretilerini kullanmada bir sakınca yok. Can çekişen bir iktisat olmasına karşın, Türkiye'de ve başka yerlerde kafalar hâlâ Keynes iktisadına yakın. İktisat öğreticileri bile dünyayı sadece Keynes'in hediye ettiği gözlüklerle seyrediyor. Keynes iktisadına göre ise, devalüasyon kararı alabilmek için, elde ihraç edilebilir stok bulunmalı; ihraç malları kolaylıkla arttırılabilir ve ithal mallarına talep kolaylıkla azaltılabilir olmalı. Her devalüasyondan önce bunlar tartışılır. Ancak şu anda yapılan tartışma için bunlar önemli değil. Önemli olan devalüasyondan sonra neler yapılacağı.

Yapılması gerekenlerin başında, iç fiyat düzeyinin baskı altında tutulması gerekiyor. Devalüasyondan beklenen yararların gerçekleşebilmesi için devalüasyon sonrasında iç fiyatların artışını önlemek zorunlu. Devalüasyon, ithal fiyatları yoluyla başlı başına fiyatları yükseltici bir etkiye sahip. İç fiyatların yükselmesini önlemek için iç talep düzeyini kısmak, kredileri azaltmak ve dolayısıyla ekonomiyi yavaşlatmak zorunlu. Kaçınılmaz. Ancak bunların yapılması, kârları düşürmek demek. Devalüasyonun başarılı olması için kârların düşürülmesi gerekiyor. Fakat kârlar düşürülmediği zaman iç fiyat düzeyi yükseldiği için ücret-kâr oranı kârlar lehine değişiyor. Bu değişme, devalüasyonun iş gücünü satan büyük kütlelerin çıkarlarına ters düşmesine yeni bir açıklık getiriyor.

Şimdi soru şu: Üç büyük devalüasyondan sonra gerekli önlemler alındı mı? Devalüasyonun son ikisi yakın zamanlarda oldu. Sonuçları hemen biliniyor. 70 devalüasyonundan sonra Demirel'in ömrü uzun sürmedi. 12 Mart'ın ilk günlerinde "vaktim olsaydı, gerekli tedbirleri alacaktım" dedi, durdu. Vakit verilmedi. 58 devalüasyonundan sonra Menderes, gerekli önlemleri bir ölçüde almayı denedi. Fena halde düştü. 45 devalüasyonuna gelince, bu biraz eski. Bu yüzden tarih kitaplarına bakmak yararlı.

Erhan Bener'in bir değerli çalışması var. Adı fazla çekici değil: Türkiye'de Para ve Kambiyo Denetimi. Eskiden yazılmış ve tarihsel bilgileri içeren bir çalışma. Türkiye'de iktisatçıların zahmetlerine değer bulmayacakları ölçüde "kuru" bir dille yazılmış. 46 devalüasyonuyla ilgili bölüm şöyle başlıyor: "Cumhuriyetin ilânından sonra ilk olarak hükümet, 7 Eylül 1946 tarihinde, Merkez Bankası Kanunu'nun 37. maddesine dayanarak, Türk parasının kıymetini devalüe etti" (sayfa, 131). Şöyle devam ediyor: "Devalüasyondan sonra, operasyonun başarıya ulaşması için gerekli tedbirler alınmamış, hatta ters davranışlarda bulunulmuştur." (sayfa, 132). Bu kadar.

Yalnız seçim sonrası devalüasyon tartışması burada bitmiyor. Türkiye'de Keynes iktisatına bağlı devalüasyon taraftarlarını da, enflasyonda olduğu gibi, ikiye ayırmak gerekli. Parasal ve yapısal devalüasyoncular diye. Parasal görüş sahipleri ödemeler dengesi sorunlarını ön plana çıkarıyor. Yapısal görüş sahipleri ise sanayiinin sorunlarını. Türkiye'de parasal görüşler ileri sürülüyor. Aslında yapısal görüşlerin ağırlığı var. Bu ağırlık şuradan geliyor: Devalüasyon, iç ve dış fiyatlar arasındaki katsayıyı değiştirerek, iç üretim için fiyatlardan oluşan bir gümrük duvarı meydana getirebilir. Devalüasyondan bir de iç pazarı, dış rekabete karşı koruma işlevi beklenir. Bugün Türkiye'de sanayi sermayesi, iç pazarını koruma ve genişletme kaygısıyla karşı karşıya. Öteden beri liberasyon ve Ortakpazar tutkusuna sahip

büyük sanayiin, şimdi liberasyon oranını indirip Ortakpazar ilişkilerini yeniden düzenlemek istemesi, bu kaygıdan kaynaklanıyor. Devalüasyon, liberasyon oranını indirme veya Ortakpazar ilişkilerini yeniden düzenleme işlevlerini görebilir. Ancak bu işlevleri görebilmesi için büyük olması gerekli. Siyasal sonuçları bakımından da büyük seçimlerden sonra yapılması yararlı.

Büyük seçimden sonra büyük bir devalüasyon. Eğilim bu yönde. Gelecek yaz başında büyük seçim olursa yaz sonunda büyük devalüasyon. Devalüasyonlar hep ağustos ya da eylül ayında oluyor. Bir pazar günü. Tarihsel bilgilere göre üç büyük devalüasyonun arasında iki tane on iki yıl var. Bu hesaba göre dördüncüsü, altı yıl sonra olacak. Altı yıl şimdiye kadarki kuralı bozmuyor. Sadece Türkiye'de ağırlık noktaları değişirken zamanın yoğunlaştığını gösteriyor. Bugünün altı yılı, dünün on iki yılı demek. Buna göre hazırlanmak gerek.

24 Mayıs - 30 Mayıs

- Türkiye Odalar Birliği'nin 30. genel kurul toplantısında, girdi fiyatlarındaki artışlarının ürünlere yeterince yansıtılamadığından şikâyet edildi.
- DPT'nin hazırladığı buğday raporunda, buğday taban fiyatlarının 1975 yılında arttırılmaması önerildi.
- ABD, Türkiye'den, AET'ye tanıdığı tavizlerin kendisine de tanınmasını istedi.
- ABD Dışişleri Bakanı Kissinger, Ankara'ya geldi. Kissinger-Ecevit görüşmesinden sonra, bir açıklama yapan Ecevit, muhalefette bulunan bir partinin, devletin dış politikasını belirleyemeyeceğini, hükümetin Kıbrıs politikasını açıklığa kavuşturmasının zorunlu olduğunu belirtti.
- Türkiye'nin zırhlı araç ve yedek parça gereksinimini F. Almanya'nın karşılayacağı açıklandı.
- DİSK'in gizli oturumunda CHP'nin desteklenmesi kararlaştırıldı. K. Türkler, karara gerekçe olarak, sol partilerin faşist güçler karşısında bölünmesini ve CHP'nin sağ ve faşist güçlere karşı mücadele veren güçlü bir demokratik kuruluş olmasını gösterdi.

31 Mayıs - 6 Haziran

- Motor sanayii için 4'ü yabancı, 5 şirket başvurdu.
- İran'la, ekonomik işbirliği için Türkiye'den AET ile olan bağlantılarının azaltılması istendi.
- Türkiye, Dünya Bankası tarafından, "borçlarını ödeyemez duruma gelen ülke" ilân edildi.
- IMF, Konsorsiyum ve Dünya Bankasının, ekonomik konularda Türkiye'ye ağır baskı yaptığı kaydedildi.
- Demirel'le Karamanlis, Türkiye-Yunanistan arasındaki tüm sorunların barışçıl yollarla çözülmesi için çalışılacağını açıkladılar.

Cinnetin Kapısında Demirel

Şu işe bakın. Bir büyük kentin ticaret odası umumi kâtipliğinden, MC Hükümetinin kaldıracı ve Cumhurbaşkanı Korutürk'ün onayı ile, Ticaret Bakanlığı müsteşarlığı koltuğuna oturan kişinin söylediklerine şaşmamak mümkün değil. MC Hükümetinin Ticaret Bakanlığı müsteşarı, "yağ yokluğu sun'idir" buyurdu. Ülkenin çeşitli kentlerinde devletin yağ stoku yapmak üzere çeşitli örgütler kuracağını açıkladı. Devletin kuracağı yeni örgütler, özel kesimin stokçuluğunu ve karaborsacılığını önleyecek. Bunları söyleyen özel kesimci MC Hükümetinin bir ticaret odası kâtipliğinden gelme müsteşarı. Hem özel kesimci, hem ticaretin içinden geldiği için, hem de şimdi devlet aygıtından olayları seyrettiği için söylediklerine güvenmek gerek. Özel kesimin yağ karaborsacılığı ve stokçuluğu yaptığına inanmak gerek.

Şu işe bakın. Doğu'nun ezilen insanlarının tepkilerinin bir simgesi haline gelen "halklar" sözünden tir tir titreyen MC Hükümetinin bir valisinin yaptığına şaşmamak mümkün değil. MC Partileri, inanmasalar bile, "halklar" sözcüğünün, giderek Doğu bölgesine pasaport alarak gitme zorunluluğuna yol açacağı propagandasına dayanıyorlar. Ama valilerinden birisinin çimentoya pasaport koymasından endişe duymaz görünüyorlar. MC Hükümetinin İzmit Valisi, il sınırından çıkmak isteyen çimentolar için pasaport mecburiyeti koydu. MC'nin haber kaynağı Anadolu Ajansı'na göre, İzmit Valisi "hiçbir bayi aldığı çimentoyu Valilikten izin almadan il sınırı dışına çıkartamayacaktır. Bu konuda Jandarma Alay Komutanlığı, Emniyet ve Trafik Teşkilâtı sürekli ve aralıksız olarak kontrol edeceklerdir" şeklinde bir emir çıkardı. Böylece Doğu'nun ezilen insanları ile İzmit çimentolarının kaderi birleşti. Doğu'nun ezilen insanları ile çimento arasında bir yakınlık var. Kaderleri arasında fazla bir fark görünmüyor. Doğu'nun insanı çimento yığınlarının altında eziliyor.

Çimento yokluğu da "sun'i", Türkiye İnşaat Sürveyan ve Kalfa Dernekleri Genel Başkanı, bu hafta içinde verdiği bir demeçte, "çimento karaborsasının sun'i olduğunu" ileri sürdü. Karaborsanın yapay olan ve olmayan biçiminde ikiye ayrılması. Demek Başkanının dünya görüşü konusunda yeterli bir bilgi veriyor. Ama dünya görüşünün belirginliğine karşın, işin bir karaborsa sorunu olduğunu açıklamak-

tan geri kalmıyor. Ancak iş burada kalmıyor. MC'nin haber kaynağı Anadolu Ajansı, bu demeci bültenlerine alarak yayıyor. Demecin bundan sonraki bölümleri daha öğretici:

"Son aylarda çimento karaborsası ve karaborsayı istismar edenlerin artmış olduğunu görüyoruz. Karaborsayı yaratan bazı fabrika yöneticilerinin, çimento karaborsasını istismar edenlerle bir ilişkilerinin olup olmayacağının araştırılmasını hükümetten istiyoruz."

İşin burası tatsız. Hem yapım işlerinde çok büyük bir rol oynayan Türkiye İnşaat Sürveyan ve Kalfa Dernekleri Genel Başkanı'nın, hem de MC'nin haber kaynağı Anadolu Ajansı'nın işin iç yüzünü fazla bilmedikleri anlaşılıyor. Bu "çimento karaborsasını istismar edenler" araştırılsa ne çıkar? Bu sorunun cevabı en iyi bir şekilde, Mustafa Ekmekçi'nin sevdirdiği üslûpla verilebilir: "Bu iş, Yahya Demirel olayında olduğu gibi MC Hükümetinin zirvelerine kadar uzanır mı? Ne bileyim ben."

Yağ ve çimentodan sonra demir ve çelik var. Burada da bolluk içinde kıtlık görünüyor. Burada da stokçuluk ve karaborsacılık var. Dünyanın, bırakınız dünyayı, Afrika'nın herhangi bir ülkesinde olsa, hükümetleri devirecek ölçüde yolsuzluklar var. Yolsuzluklar yazıldı. İsim verilerek yazıldı. Hiçbir ses yok. Ne hükümetten, ne de muhalefetin anasından. Hem dünyanın ithalâtını yapacaksınız, hem de evini yapacak olan kimse demir bulamayacak, bulursa karaborsa fiyatı ödeyecek. Bu işin de araştırılması mümkün. Ama araştırılırsa ne çıkar? Cevap, Ekmekçi'nin biçimiyle, şöyle:

"Bu iş araştırılsa bazı çok müslüman bakanlar okkanın altına gider mi? Gider."

Demir, çelik, çimento ve yağ. Hem yemek için, hem de yapmak için temel metalar. Bugün bunlar karaborsada. Bugün bunlar MC Hükümetinin yüz karası. Hangi yüzün karası? MC Hükümeti bunun için kuruldu. Bazıları yanıldı. Yanılgının mekanizması, daha doğrusu mekanik mantığı şöyle: MC, gericilerin hükümeti. Bu yüzden toplumun en gerici kesitleri MC Hükümeti'nin görevde kalmasını ister. Mantığın buraya kadar olan bölümüne itiraz edilemez. Ama bundan sonrası şöyle devam ediyor: MC, toplumun en gerici kesitlerine dayandığı için bunlar MC Hükümeti zamanında karaborsa yapmazlar, fiyatları artırmazlar. Böyle düşünüldü. Doğrusunu ise olaylar gösterdi. Karaborsa olmayacaksa MC'yi neden kursunlar? Karaborsa olmayacaksa MC'yi neden tutsunlar?

Böyle şey olmaz. Kapitalizmin anarşik mantığı buna imkân vermez. Karaborsacılar bir araya gelip ancak MC'yi kurabilirler. MC'nin yaşam gücünü artırmak için bir araya gelemezler. Sistem bu. Son zamanlarda Demirel'i, cinnetin kapısına getiren sistem de bu. Şimdi daha iyi ortaya çıkıyor. MC Hükümeti bir 31 Mart olayı olarak kuruldu. Bütün ilerici kesime büyük bir umut kırıklığı serperek. O zaman yazıldı. Demirel'in parti kurtaran aslan görünümünün, 1975 yılı sonbaharı ile 1976 yılının başlarında ne olacağı. Şimdi sonbahar. Bolluk içinde kıtlığı en yakından duyan Demirel. Cinnetin kapısında zaman kazanmakla meşgul.

Cinnetin kapısı çok tehlikeli bir yer. İnsan kendisini kaybeder. Demirel de, seçim kampanyası dolayısıyla bir yakını gazeteciye verdiği demeçte hükümet kurarken ortaya attığı tezlerden birisini kaybetti. Artık "icraat" tezini tümden unuttu. "Bizim hükümetimiz" diyor, "komünizm tehlikesine karşı kuruldu, tehlike devam ediyor, biz de görevde kalacağız." Çok, ama çok tehlikeli bir mantık. İki bakımdan. Birincisi MC Başkanı Demirel'in komünizm mezhebi çok geniş. "Castro taklitçisi" olarak nitelediği Ecevit ve partisi de orada. Orada da kalacak. Cumhuriyetten beri legal tek kalıcı parti olduğu gibi. İkincisi, Demirel'in gücü, Halk Partisi de dahil, gerçekten komünist veya değil bütün partileri ortadan kaldırmaya yeter mi? Yetmez. Yetmediği halde hükümetinin varlığını nasıl olur da, kendi mezhebine göre, oldukça geniş komünizm tehlikesinin ortadan kaldırılmasına bağlar? Cinnet, burada. Sıkıntıdan, en gerici kesitlerin hükümeti olmaktan, bunlara esir düşmekten ileri gelen bir cinnet.

Cinnet ne? Ne olduğunu anlamak için örneği hayvanlar âleminden almak mümkün. Bir böcek var. Zehirli. Çiftleştikten, doğurmanın yaratıcılığına neden olduktan sonra, kendisini zehirleyen bir böcek. Dünyada daha çok yavru, daha çok zehir getireceğine emin olduktan sonra kendisini zehirliyor. Örneklerin birisi bu. Diğerini ise insanlar âleminden, Türkiye'nin âleminden almak mümkün. İstiklâl Savaşı'nın, daha sonra da İstiklâl Mahkemeleri'nin ünlü Sarı Efesi. İzmir'deki ünlü mahkemede devamlı olarak yalvarıyor: "Ben muhbirdim" diye. Ali Fuat, Kâzım Karabekir Paşalar tekrarlıyor: "Evet, biz biliriz, muhbirdi, bize de haber verirdi" diye. Yargıçlar kurulundakiler de kuşku duymazlar muhbir olduğundan. Ama düzen kendisini korumak için en sadık elemanlarını bile feda etmek zorunda. Sarı Efe, "Anayasa'ya uygun bağımsız mahkemenin" kararıyla idam edilir. Düzen rahatlar. Bir süre için. Hep gittikçe kısalan süreler için.

- Cumhurbaşkanı Korutürk, İran'a gitti. Yapılan görüşmeler sonunda, Türkiye ile İran'ın ortak savaş sanayi kuracakları açıklandı. Ayrıca İran'ın beş yıl içinde Türkiye'ye 3.5 milyar dolar kredi vermesinin beklendiği kaydedildi.
- KTFD Başkanı Denktaş, Kıbrıs için Türk ve Rum toplumlarının katılacağı geçici ortak hükümet önerdi.

- Danıştay, Yalçıntaş ile ilgili kararnameyi durdurunca, İ. Cem TRT Genel Müdürlüğü görevine başladı.

7 Haziran - 13 Haziran

- 1000 doların üzerindeki transfer işlemleri durduruldu.

Türkiye'nin Yalnızlığı

Dünya küçüldü. Küçüldükçe olaylar, çok daha aydınlatıcı olmaya başladı. Son günlerin önemli olaylarından birisi İspanya'da. İspanya'da faşistler, Vedat Dalokay'ın deyişi ile "beş fidanı" kestiler. Dalokay da Ankara'daki İspanyol Büyükelçiliği'nin suyunu kesmeyi kararlaştırdı. Bundan sonra işe ince diplomasi karıştı. İspanyol Büyükelçisi, faşizmde idam etme özgürlüğü olduğunu ve faşist ülkelerin biribirinin idam etme özgürlüğüne müdahale etmemeleri gerektiğini hatırlatarak "Biz sizin idamlarınıza karıştık mı?" dedi. MC Hükümeti, İspanyol'un sözünü dinledi. Amerika Birleşik Devletleri'nin İspanya'daki faşizmin idam etme özgürlüğü karşısında takındığı saygılı tavrı gördü. Bunun üzerine Ankara Belediye Başkanı hakkında "devletin haysiyetini" düşürdüğü gerekçesiyle soruşturma başlatıldı. Bu arada Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye'deki üslerini korumak için silâh ambargosunda çok küçük bir gedik açtı. Aynı zamanda İspanya faşizmi ile çok masraflı yeni bir üs anlaşması imzaladı. Gençlerinin bağrına kurşun dolduran İspanyol faşizmi, ülkesinin bağrını yeniden Amerikan silâhlarına açtı. Kurşunsuz kalmamak için.

Beş İspanyol gencinin öldürülmesi, ölüme doymaz MC partileri için parlak bir fırsat oldu. Bu fırsatı kullanarak Türkiye'nin dünyadaki yalnızlığını bir ölçüde azaltacaklarını düşündüler. Birleşmiş Milletler'de bir oy, bir oy demek. Bütün dünyanın ilerici halkları ve bunların tepkisiyle de bir çok kapitalist ülke hükümeti, İspanyol faşizmini protesto ederken Türkiye'nin sessiz onayı, Türkiye'ye sağlam bir dost kazandıracak. Böyle düşünülürken Ankara Belediye Başkanı MC'nin yoluna taş koydu. Şimdi Dalokay'a bir ceza biçilecek. Güçleri yeterse.

Demirel Hükümeti kurulurken önemli gerekçelerden birisi Türkiye'nin dünyadaki yalnızlığına çare bulmak idi. Demirel'in ve partilerinin dünyası çok dar. Öz olarak Amerika Birleşik Devletleri'nden ibaret. Bir de Amerika Birleşik Devletleri ile paralel hareket ettiği ölçüde Batı Avrupa var. Bu dünyada, ulusal kurtuluş savaşı vererek bağımsızlığını elde eden ülkeler yok. Sosyalist ülkeler kesinlikle yok. Demirel ve ülküdaşları, Kıbrıs çıkartmasının Türkiye'yi bu dar dünyada daha da yalnızlaştırdığını düşünüyor. Türkiye'nin Amerika ve Batı Avrupa ile olan siyasal bağlarını yumuşattığına inanıyor. Bu bağları tekrar kuvvetlendirmek için hükümet oldular. Yalnızlığa çareden anladıkları bu.

Cephe partilerinin dünyası, aldatmaya dayanan bir dünya. İçerde olduğu gibi dışarda da tek silâhları aldatmaca. İslâm ülkeleri konferansına katıldılar. Müslümanları aldatmayı denediler. İslâm ülkelerinin İsrail ile ilgili kararına imza attılar. Ve hemen Amerikalı patronlarına bildirdiler: "İmzamızın aslı yok, biz onları kandırmak için imza attık." Kimin kimi kandırdığı Lima'daki tarafsızlar konferansında ve New York'taki Birleşmiş Milletler toplantılarında ortaya çıktı. Küçümsedikleri Arap köylüleri kadar cahil sandıkları İslâm hükümetleri, Lima ve New York'ta Cepheyi yalnız bıraktı. Derse doymaz Cepheciler yeni bir dersle karşı karşıya geldiler.

Türkiye'nin dünyadaki yalnızlığına çare bulmak için yola çıkan Cepheciler, kapitalist dünyada da yalnızlaştılar. İspanyol faşizmine bu kadar dört elle sarılmalarının bir nedeni burada. Bir nedeni ise sınıfsal yapılarında. Demirel, Erbakan ve Türkeş'ten oluşan bir üçlü yapıdan başka ne beklenebilir? İçerde en gerici üçgeni oluşturanların dışarda en gerici üçgenin bir köşesi olmak için büyük bir istek göstermesinden normal bir şey düşünülemez.

Yalnız Cephecilerin kapitalist dünyada daha da yalnızlaşmalarının kendi boyutlarını aşan yanları var. Cephe, altı aylık hükümet döneminde Türkiye'yi daha çok yalnızlaştırmakla kalmadı. Aynı zamanda daha çok Batı kapitalizminin boyunduruğu altına soktu. Böylece, bir yandan, daralan dünyasındaki hareket serbestisi azaldı. Diğer yandan da, Batı dünyasının da en geri, en tutucu ülkeleriyle daha çok yakınlaşmak zorunda kaldı.

Bu zorunluluk, MC Hükümetinin izlediği ekonomi politikasından ileri geliyor. Demirel Hükümeti, altı ay içinde Avrupa'nın para piyasalarından 800 milyon dolar borç aldı. 300 milyon dolar da uluslararası finansman örgütlerinden. Bu ikincisi, son zamanlarda ve bir yıl içinde sağlanabilen en yüksek borçlanma düzeyi. Uluslararası kapitalizmin Cephe hükümetine nasıl yardımcı olmak istediğini göstermesi bakımından son derece ilginç. Fakat Avrupa para piyasalarından elde edilen borçların da ilginç yanı var. Bu borçlar kısa dönemli. Gelecek altı ayın sonunda çekilmesi söz konusu. Batı kapitalizmi bunları çekebilir. Çekmemesi ise Dr. Öztin Akgüç'ün söylediği gibi siyasal ödünler almasına bağlı. Cephe'nin kaderi de en azından bu dış borçların devam etmesine bağlı. Bu yüzden Demirel Hükümeti varlığını sürdürebilmek için devamlı olarak siyasal ödün vermek zorunda.

Fakat iş burada bitmiyor. Daha uzun dönemli ve daha yapısal sorunlar görülüyor. Bu sorunun özeti şöyle: Türkiye'nin dış ticareti, Batı kapitalizminin kapatmakta güçlük çekeceği boyutlara ulaştı. Zamanla açık daha da artacak. İşçi dövizlerinin kayna-

ğı Batı Almanya, bunalımdan kurtulmadı. Bunalımdan kurtulmak için kendi iç ekonomisinde açık finansmanı zorlaması gerekiyor. Japonya ve Birleşik Amerika'daki durum da aynı. Açık finansman bunların iç piyasalarına para çıkarmaları anlamına geliyor. Ancak bunların iç piyasaları aynı zamanda dünya piyasası. Bu bir. İkincisi, altının rayicinin piyasa kuruna yükseltilmesi kararı yakında kesinleşecek. Her ikisi dünya rezervinin büyük ölçüde artmasını sağlıyor. Bu ise Batı kapitalizmi için yeni bir sorun yaratıyor. Batı kapitalizmi, içinde bulunduğu ve otuzlardan sonraki en büyük bunalımdan çıkmak isterken yeni ve büyük bir bunalımla karşılaşacak. Batı'nın en liberal, dolayısıyla en bağnaz iktisatçıları bile 1977 yılına girerken Batı kapitalizminin yeni bir bunalımın içine düşeceğini sürüyorlar.

Türkiye için önemli. Önemi şurada. Batı, büyüyen ve imalât sanayii aracılığıyla yapısal olarak Batı'ya bağlanan Türkiye ekonomisinin ithalât açıklarını finanse edebilecek durumdan çıkıyor. Görülebilen yakın yılların manzarası böyle. Yakın yıllar Türkiye'ye bu türden önemli bir sorun getiriyor.

Bu sorun nasıl çözülecek? İçerde ilerici bir hükümetin bunu çözmesi mümkün. MC için böyle bir olanak yok. Çünkü içerde bu sorunun çözümü çok ciddi ve çok temelli ekonomik düzenlemeleri gerektirecek. Başarı, atılacak adımların büyüklüğüne bağlı. Adımların büyüklüğünü karşılaşılan sorunun büyüklüğü belirliyor. Ancak gerekli adımların atılacağı kararlaştırılsa bile bunlar meyvelerini verinceye kadar dış kaynak aramak gerekecek. Dış kaynağı ise petrol zengini ülkelerden bulmak fazla bir hayal. Petrol zengini ülkeler ne kadar zengin olurlarsa olsunlar bu açığı kapatacak olgunluk ve zenginliğe ulaşmış değiller.

Bu durumda bir tek yol kalıyor. Sosyalist ülkelerle ekonomik işbirliğini arttırmak. Türkiye'nin özel durumu bu imkânı yaratıyor. Fakat imkânın yaratılması başka, kullanılması bambaşka. Dış ekonomik ilişkiler dış siyasal politikadan ayrı düşünülemez. Her ikisi de iç ekonomik ve toplumsal politikadan ayrılamaz. İçerde idam etme özgürlüğünü kutsal sayanlar, Amerika, İspanya üçgenini tamamlarlar. İspanya'da üslerini güvence altına alanlar, Türkiye'deki üsleri tehlikeye girince ve içerdeki koşulları elverişli bulunca yeni bir İspanya yaratmaktan çekinmezler. Ama buna güçleri yetmezse çekilip gitme yollarını ararlar. Çünkü artık Avrupa'nın batısı çok daha önemli. Bu yüzden de bir hafta sonra yapılacak seçimler çok önemli. Türkiye'yi İspanyalaştırmak isteyenler güçlerini deneyecekler.

- OECD'nin Türkiye ile ilgili raporunda ücret artışlarının durdurulması, destekleme alımlarının sınırlı tutulması ve kamu yatırımlarında kısıntıya gidilmesi istendi.

Haziranda Erken Seçim

Seçim günü bütün gazetelerde bir haber yer aldı. Anayasa Mahkemesi'nin Devlet Güvenlik Mahkemesi kuruluş yasasını iptal eden kararı, tam seçim günü kamuoyuna duyuruldu. Gerekçeli karar, Resmî Gazete'de, seçim günü bütün günlük basının kullanacağı bir tarihte yayınlandı. Bu duruma bakıp MC Hükümeti'nin tüm ilericilere seçim sabahında bir müjde vermeyi planladığını düşünmek mümkün. Ya da Yüksek Mahkeme'nin kararının bütünüyle bir rastlantı sonucu seçim günü açıklandığı düşünülebilir. Fakat iki düşünce de gerçekleri yansıtmaz. Ortada ne bir rastlantı, ne de MC Partilerinin halka bir müjdesi var. Ortada sadece, seçim propagandasının yasak olduğu bir günde hükümeti işgal edenlerin bir seçim propagandası var. Tabii kendi akıllarına ve kendi ideolojilerine göre.

Anayasa Mahkemesi kararları yazıldıktan sonra Resmi Gazete'de yayınlanmak üzere Başbakanlığa gönderilir. Bunun gönderildiği gün yayınlanması mecburiyeti yok. Resmî Gazete'nin sayfalarına bakılır. Normal olarak Başbakanlıktaki bir memur gününü ayarlar. Ancak böylesine önemli bir kararın günü küçük bir memurun boyunu aşar. Hele böyle bir kararın seçim gününe yetiştirilmesi, ancak başbakanlıktaki çok yüksek kişilerin yetki alanına girer. MC, Devlet Güvenlik Mahkemesi kararını seçim gününe yetiştirmiş. Halka "bakın güvendiğimiz Güvenlik Mahkemesi de kalkıyor" demek için. Seçim gününde, bütün seçim kampanyasında dillerinden eksik etmedikleri bir propagandayı sürdürmek için.

Propagandayı sürdürdüler ve sonucu gördüler. Yığınlar, son otuz yıldır iki kez Demokrat-Adalet Partisi ikilisine iktidar kapısını kapadı. Adalet Partisi, ilk kez kesin bir yenilgiye uğradı. Kesinlik şuradan geliyor. Bu seçimlerle Demokrat-Adalet Partisi'nin ezelî rakibi Halk Partisi, tek başına hükümet kurabilecek çoğunlukta oy topladı. Seçim bunu gösterdi. Bununla birlikte bir de şunu gösterdi: Açıkça faşizmin oylandığı bu seçimde halk yığınları açıkça faşizmi reddetti. Bundan sonra faşizm heveslileri heveslerini uygulamaya koyarken çok düşünmek mecburiyetindeler.

Seçim, faşizm heveslilerinin heveslerini kursaklarında bıraktı. Ancak buna bakıp da bu heveslerin kökünün kazındığını düşünmek mümkün değil. Mümkün olmadığını gösteren işaretler de var. Seçimden sonra ilk toplananlar da bunlar oldu. Moralı bozuk Demirel'e moral vermek için kalemlerine sarıldılar. Bu seçimlerden Adalet Partisi'nin çok kazançlı çıktığını yaymaya başladılar. Buna gerekçe olarak MC oylarının Adalet Partisi içinde toplanmış olduğunu gösterdiler. MSP'nin oylarında, seçimlerin niteliğine göre fazla sayılmaması gereken, bir gerileme üzerine sevinç çığlıkları atmaya başladılar.

Aslında bir nokta açık. MC oylarının AP içinde toplanmasından en çok sevinenler, bunu Demirel'e bir moral iğnesi olarak sunanlar, aynı zamanda seçimden önceki uzun bir zaman aralığında Hareket ve Selâmet'in seçim gücünü en çok abartanlar oldu. Hareket ve Selâmet Partilerinin seçim potansiyelini, uzun bir zamandır yayınlarıyla ve kısa bir zaman önce de iyi niyetli araştırıcıların korkulu rüyaları ile kendi özlemlerini birleştirerek elde ettikleri "bilimsel anketlerin" tefrikalarıyla şişirenler, şimdi balonlarının sönmesinden büyük bir haz duyuyorlar. Balonsuz kalmamak için şimdi Adalet Partisi'nin balonunu şişiriyorlar. Faşizm özlemlerine sınır tanımıyorlar.

Açık olan iki nokta daha var. Bunlar seçimlerden çok önce söylendi. Ancak tekrarında sadece yarar var. Türkiye, kapitalistleşme sürecinde önemli adımlar atmış bir ülke. Böyle bir ülkede dinci siyasal örgütlerin seçim gücü belirli ve sınırlı. Selâmet'in 73 Ekiminde aldığı oylar, bu gücün üst sınırı. 75 Ekiminde aldığı oylar da alt sınırı. Selâmet, kapısına anahtar vurulmadığı sürece bu oyları alabilir. Selâmet'in bu oyları almasından da ülke hiç bir şey kaybetmez. Selâmet'in kaybolmasının yolu, bir yandan, Doğu'da temelli ekonomik düzenlemelerin yapılmasına, diğer yandan da bilinçlendirme sürecinin hızlandırılmasına bağlı.

İkinci nokta da şu: Hareket türü faşist örgütlerin de Türkiye'deki kütle tabanı çok sınırlı. Çünkü faşist örgütler, iktidara iyice yerleşinceye kadar sosyalist sloganların bir çoğunu, tutarsız bir biçimde de olsa, kullanmadan edemezler. Halk yığınları içinde kendilerine dayanak bulabilmek için bunu yapmak zorundalar. Hepsi, iktidara iyice yerleşinceye kadar, iktidarın büyük sahibi oluncaya kadar iç ve dış büyük sermayeye karşı fakat bunun yanında mülkiyete, özellikle küçük mülkiyete sahip çıkan bir programla ortaya çıkarlar. Türkiye'deki faşist örgütün bu kadar bile cesareti yok. Bu kadar bile gücü yok. Olmadığını seçim sonuçları bir kez daha ortaya koydu.

Demokratik Parti'nin durumu ise biraz daha başka. Demokratikler orta sermayenin partisi olarak siyaset içinde yer alıyorlar. Ancak bu seçim, faşizm ile demokrasi arasında bir referandum niteliğinde yapıldı. Faşizmi ise AP bayrağı temsil etti. Orta sermayenin bir bölümünün, faşizm bayrağının bu kadar açık bir biçimde dalgalandırılması halinde bu bayrağa koşması normal. Buna ek olarak seçim, bir referandum olmakla birlikte, az sayıda adayın söz konusu olduğu seçim bölgelerinde yapıldı. Bir çok yerde tek veya iki aday çarpıştı. Böyle durumlarda toplanmanın bu ölçüye ulaşmasına şaşmamak gerek. Fakat, aynı koşullar içinde yapılacak genel seçimlerde AP içindeki toplanmanın bu düzeye ulaşmayacağını beklemek gerek.

Bütün bunların özeti şöyle: Seçimlerde AP, MC oylarındaki toparlanmanın üst sınırına ulaşmış durumda. Bundan sonraki kazançları çok sınırlı olacak. Eğer bundan sonra da olacaksa. Bunun yanında solun önü, görüldüğünden de açık. Açık olduğunu gösteren sadece iki örnek: Trabzon ve Urfa. Solun ters bulduğu adayların listelere girdiği yerlerde oyların gelişmesi belli bir sınırla karşılaşıyor. Solun önüne sınır konduğu zaman oyların gelişmesi de sınırlanıyor. Sol liderlerin bütün çabaları, halk yığınlarındaki bu sağlam ve çok değerli engeli aşmıyor. Sağlıklı ve büyük potansiyel taşıyan bir engel.

Yeni Ekim seçimleri AP ve Liderini, tek başına veya bir MC Hükümetinin başı olarak iktidardan uzaklaştırdı. Bu yüzden seçimlerin asıl mağlûbu AP ve Lideri. Ancak bunun yanında AP ve özellikle Lideri, seçimlerden faşizm bayrağının tek sahibi olarak çıktı. Demirel, faşizm uygulayıcılarına biraz daha yaklaştı. Bir açıdan, bunların en çok korkutuldukları Selâmet'i kontrol eden kişi niteliğini kazandı. İkincisi bütün seçim kampanyasında, 12 Mart öncesinde kendisine en çok yöneltilen, bir yandan, komandolara sahip çıkmama; diğer yandan, sola yumuşak davranma eleştirilerinden kurtuldu. Faşizmin uygulayıcıları için gerekli nitelikleri toplayan bir kişi haline geldi.

Bu durumda çözüm kendiliğinden ortaya çıkıyor. Artık MC ve Adalet Partisi'ni seçimle iktidardan uzaklaştırma yolları açılmıştır. Bundan sonraki her gün MC ve Adalet Partisi'nin daha da erimesine yol açacak. Fakat aynı zamanda bundan sonraki her gün Adalet Partisi'ni şaşmaz bir biçimde faşizm çözümüne götürecek. Bu yüzden haziranda erken seçimi sağlamak için seçim kampanyasını sürdürmek gerekecek. Mevcut kampanyayı kapatmadan.

- Türkiye'nin, ABD'nin teslim edip etmeyeceği belli olmayan uçakların taksitlerini düzenli olarak ödediği açıklandı.
- GATT'ın, Türkiye'nin kurmak istediği haşhaş türevleri fabrikası ihalesine sosyalist ülkelerin katılmasını engellemeye çalıştığı kaydedildi.
- H. Narin, MC'nin getirdiği kıdem tazminatı yasasının hür teşebbüsü ortadan kaldırmayı amaçladığını belirtti.
- Çağlayangil, "AET, Türkiye'siz bir Yunan üyeliği düşünmemelidir." dedi.
- Kissinger, Türkiye'nin Kıbrıs'ta ödün vermemesi durumunda ambargonun kalkma şansının zayıf olduğunu belirtti. Çağlayangil ise, "ambargo kalkmadan Kıbrıs'ta çözüm olanaksızdır" dedi.

Çaresiz Demirel

Seçimlerin ilk heyecanı geçince, kimin daha kazançlı, kimin daha kayıplı olduğu görünmeye başladı. Kaybedenin görünümü, şaşkınlık. Seçim sonuçlarını değerlendirme konuşmalarında en şaşkın parti lideri olarak Demirel göründü. Demirel, seçimden sonra, "ilk bilimsel" değerlendirmesini yaptığı demecinde şunları söylüyor: "Esasen Cumhuriyet Halk Partisi ortanın solu sloganını artık kullanmıyor ve düzen değişikliği sloganını da kullanmıyor. Cumhuriyet Halk Partisi, 1975 seçimlerinde bu sloganları kullanmadı. Daha çok hükümeti tenkitle uğraştı. Hükümete birtakım ağır ithamlarda bulundu, ağza alınmayacak sözler kullandı. Memleket meselelerini de münakaşa etmedi. Şunu yapacağım diyememiştir."

Bu sözleri, Halk Partisi'nin solundakiler söylerse, anlamlı ve şaşkınlık değil. Halk Partisi'nin solundakiler söyledi. Şimdi Demirel tekrarlıyor. Şaşkınlık burada. Çünkü Demirel, bütün seçim kampanyasını, Halk Partisi'nin de içinde bulunduğu solculuk üzerine yoğunlaştırdı. Ecevit'e Allende veya Castro yakıştırmaları, Demirel'e ait. Şimdi, Demirel, Halk Partisi'ni solcu bulmuyor. Halk Partisi'nin solculuğunu yeterli görmüyor.

Demirel'in seçimden sonraki bu görüş değiştirmesinin bir çok nedeni var. Bunlardan birisi çok açık. Seçimlerden sol kazançlı çıktı. Solun yakını da, düşmanı da gördü. Türkiye'nin içine girdiği süreç içinde en büyük oy potansiyeli solda. Sermaye de, emekçiler de bunu anladı. Demirel'in şimdiki sorunlarından birisi, bunu küçültmek. Küçültmezse, destekçileri çok kızarlar.

Nasıl küçültecek? Bunun için, Demirel'den, Ecevit'e gönderilen bir mesajı bilmekte yarar var. Mesaj, kapitalist sistemin mantığına uygun bir biçimde, aracılarla gönderiliyor. Seçimlerden hemen sonra bir yerel yönetim başkanı, Demirel'e gidiyor. Demirel, çok "lütufkâr". İkinci aşama, Maliye Bakanı'nı ziyaret etmek. Demirel'in en yakını Yılmaz Ergenekon, daha da "mültefit" Maliye Bakanı, "İyi seçim oldu, iki parti kazandı" diye söze başlıyor. Devam ediyor: "Zaten aramızda da fazla fark yok. Bakın, bugün sizin gazete ne yazıyor? Bankaları devletleştireceğimi söylediğimi yazıyor. Söyledim. Plan ilkelerine uygun çalışmıyorlar. Bu sözler, tutanakta da var" Ergenekon, tutanaktaki, "Bir tedbir olarak bankaları devletleştirelim" bölümünü okuyor.

Görünen şu: Ekonomi ve dış politika sorunları acısından, Demirel için mevcut çarelerin en iyisi, hükümeti bırakmak. Demirel, karşılaştığı ekonomik ve dış politika sorunlarını çözemeyeceğini bilecek kadar Başbakanlık deneyimine sahip. Ancak, ekonomi ve dış politika açısından bir çare olarak görünen bu çözüm, iç politika açısından çare olmaktan cok uzak. Çünkü, hükümetten uzaklaşmak, DP ve MSP ile ilgili bitmemiş operasyonları bitirme şansını tümden bırakma olacak. Ayrıca, sermayenin tavanındaki transferlerle bir yamalı bohça haline getirilen Adalet Partisi'ni çok güç sorunlarla karşı karşıya bırakacak. Hükümetten ayrılırsa AP, bu transferleri sindirip özümleyemez. Hükümetten ayrılırsa oburluktan doğan bir hazımsızlık derdiyle karşılaşacak. Ayrılmazsa, bunu bir süre erteleyebilir. Ama, insanoğlunun bayat pirzolaların yaratacağı sorundan bütünüyle kurtulması mümkün değil.

Bu yüzden Demirel, hükümetten ayrılmakla ayrılmamak arasında çaresiz. Görebildiği tek çare. Halk Partisi ile hükümet ortaklığı kurmak. Böylece hem hükümette kalacak, hem de Halk Partisi'ni durdurabilecek. Böylece bir adımla sermayenin iki isteğini birden gerçekleştirmiş olacak.

Demirel'in yüksek tirajlı gazeteye verdiği demeçte şaşkınlık ve çaresizlik ifade eden bölümler yukardakinden ibaret değil. Halk Partisi'ni solcu bulmayan Demirel, Halk Partisi'nin aldığı oyları şöyle çözümlüyor: "Aslına bakarsanız, Türkiye'de hali vakti yerinde olan, Anadolu kasaba ve şehirlerinde hali vakti yerinde olanların büyük bir kısmı CHP'lidirler ve bunların soldan kazanacağı bir şey yoktur. Nasılsa sol gelip bizim elimizden bir şey alamaz düşüncesi hâkimdir. Cumhuriyet Halk Partili olmaktan başka bir şey olamadıkları için CHP'lidirler. Buna pek çok yerde tüm Cumhuriyet Halk Partililer için tanık olmuşuzdur. Ve bu olayları tasnif ederken Cumhuriyet Halk Partisi'nin oylarının bir kısmının sol oylar olduğunu kabul etmek lâzımdır. Esasen Türkiye İşçi Partisi, Türkiye Sosyalist İşçi Partisi falan filân seçime girerlerse..." Konuşmayı burada kesmek gerekiyor. Çünkü bundan sonrasından bir anlam çıkmıyor. Kaç kez okursanız okuyun.

Buradaki şaşkınlık ve çaresizliği görebilmek için yaz başında AP Grubunda Demirel'in yaptığı konuşmayı hatırlamalı. Bu konuşmada Demirel, kendisinin mahkeme yoluyla kapatılmış bir partinin devamı olduğu iddialarını unutmuş görünerek, Türkiye'de en şaşılası gelişme olarak 12 Mart döneminde kapatılmış olan bir partinin yeniden kurulmasını gösterdi. Şimdi aynı partinin seçimlere girmesinden büyük bir özlemle söz ediyor. Ancak bir noktayı da açıklamaktan geri kalmıyor. Halk Partisi'nin solu seçime tek örgüt olarak girmemeli. "Falan filan" örgütler halinde girmeli. Sermayenin bundan sonra solda "falan filan" örgütleri kurdurmak, yaşatmak ve güçlendirmek için çabalarını hızlandırmasını beklemek gerekiyor.

Demirel'in ise asıl çaresizliği buradan geliyor. Sola karşı bir cephe kurmuş olan partinin liderinin geldiği duruma bakın. Bir ara seçimden sonra, kendisinin de kabul ettiği gibi, sol kilit durumuna geldi.

Asıl büyük operasyonlar bu kilit üzerine düzenlenecek. Şu anda en açık görünen nokta burası.

Sermayenin çaresizliği ve solun kilit durumuna gelmesi, solculara büyük bir sorumluluk yüklüyor. Planlar ortada. "Demokratik Sol" Halk Partisi, Türkiye İşçi Partisi, Türkiye Sosyalist İşçi Partisi ortada. "Falan filan"lar da ortada. Hepsinin tutumları, yeteri ölçüde, açık. Ama tutumları yeteri ölçüde açık olmayan bir karışık grup var: "Partiler üstü solcular". Partiler üstü solculuk, 12 Mart döneminin partiler üstü hükümetçiliği gibi, solun daha da güçlenmesinin en büyük ayak bağlarından birisi. Ama Türkiye'nin bunu da geride bırakma aşamasına girdiği görülüyor. Bu aşama da geride bırakıldığında, Demirel'in çare olarak gördüğü çözüm, daha büyük bir çaresizlik olarak karşımıza dikilecek.

- Kıbrıs'a ilişkin görüşmelerin kesilmesi üzerine Türk-Yunan ilişkilerinin gerginliği belirtildi.

14 Haziran - 4 Temmuz

- Türkiye-Irak petrol boru hattı anlaşması imzalandı.
- AET'nin, özellikle tarım ürünleri konusunda Türkiye'ye karşı uzlaşmaz bir tavır aldığı belirtildi.
- DÇM'lerin hızla piyasaya intikal ettiği belirlendi.
- Türkiye'de 1974 yılı içinde 3.5 milyar liralık gelir vergisinin kaçırıldığı, yapılan ithalâttan 10-15 milyar liralık ek vergi gelirinin sağlanabileceği belirtildi. Türkiye durumundaki ulusal gelirlerinin yüzde 28'i vergi olurken, Türkiye'de bu oranın yüzde 18 olduğu açıklandı.
- Kıdem tazminatı yasası 30 gün olarak yasalaştı. Türk-İş'in İzmir'de düzenlediği direnişe 60 bin işçi katıldı.
- Çağlayangil, "ABD'nin günün birinde hiçbir şey vermeyeceğini düşünmemiştik" dedi.
- CHP Genel Başkanı Ecevit ve CHP konvoyu Gerede'de saldırıya uğradı.
- MHP Genel Başkanı Türkeş, Diyarbakır'a sokulmadı. Çıkan olaylarda 2 kişi öldü.

5 Temmuz - 11 Temmuz

- Dünya Bankası, Afşin-Elbistan santralına kredi açmak için elektriğe zam yapılmasını istedi. Dünya Bankasının zam gerekçesi kredi verilecek işletmelerin en az yüzde 8 kâr etmelerinin zorunluluğu oldu.
- Dünyanın en büyük bankası olan First National City Bank'ın Türkiye'de şube açacağı açıklandı.
- F. Almanya'nın Türkiye'ye askerî araç ve malzeme vereceği ve 100 milyon marklık askerî yardımdan da kısıntı yapmayacağı açıklandı.

Tersine Dönen Dünya

Dünya tersine dönüyor. Bunu görebilmek için şu satırları okumakta yarar var: "Gerçekten, modern iktisatçıların göremedikleri ve Marx'a kadar uzanan klasik iktisatçıların açıklıkla ortaya koydukları gibi, bütün uygarlık tarihi sermaye birikimine dayanmaktadır." Bu satırlar, Business Week Dergisi'nde yer alıyor. Dergi, Wall Street'in görüşlerini dile getiriyor. Wall Street, Amerikan kapitalizminin kalbi ve dünya emperyalist sisteminin beyni durumunda. Emperyalist sistemin nabzını elinde tutmak isteyenler, haftalık Business Week Dergisi'ne bakmak zorundalar.

Amerikan kapitalizminin kalbi kötü atıyor. Gelecek on yıl için Amerikan ekonomisinin 4,5 trilyon dolarlık sermaye biriktirmek sorunuyla karşı karşıya olduğu ileri sürülüyor. Bunun imkânsızlığa yaklaşan güçlükleri üzerinde duruluyor. Dergi, eğer bu yapılmazsa, Amerikan ekonomisinin çökeceğini söylüyor. Marx'a dayanmak sorunun önemini belirtmek için gerekli sayılıyor. Sermayenin bu teşhisinin karşısına Amerikan işçi örgütleri çıkıyor. Şu, başlarında CIA ile ilişkileri açıkça saptanan, Amerikan Sendika Liderleri, "Olmaz, böyle şey" diyorlar. "Amerikan ekonomisi sağlamdır, çökmez." Söyledikleri bundan ibaret. Çaresizlik içinde başka önerileri yok.

Dünya ilerliyor. İlerlerken, kimileri ölüyor; kimileri doğuyor. İktisatta ölenlerin başında Keynes geliyor. Amerikan sermayesinin dergisinde bugünü görmeyen iktisatçılar olarak nitelenenlerin başında Keynes var. Marx'ın kitabını, "bir öğrencinin müsvedde defterine" benzetmişti. Kapitalizmin, sermaye birikimi sorunuyla karşılaşabileceğini aklına bile getirmedi. Emperyalist aşamada, belli başlı kapitalist ekonomilerin karşılaştığı sorunları çözmek için reçeteler hazırladı. Emperyalist sistemi veri aldı. Teker teker büyük kapitalist ekonomileri restore etmeye çalıştı. Çareyi, kamu yatırımlarını arttırarak işsizlere iş bulmakta gördü.

Şimdi Keynes öldü. Yeni bir iktisatçının yıldızı parlıyor. Meslekten iktisatçı olmayan, Amerikan üniversitelerinin önde gelen iktisatçılarının iktisattan hiç anlamaz dedikleri birisi: Kissinger. Amerika Dışişleri Bakanı. Esas olarak Kissinger'in üstlendiği görev, Keynes'in yaptığından pek farklı değil. Kissinger de bir restorasyon uğraşı içinde. Dünya emperyalist sistemini restore etmeye çalışıyor. Restorasyon sanatında Keynes'den önemli bir ayrılığı görülüyor. Emperyalist sistemin bütününü restore etmeye çalışıyor. Teker teker kapitalist ekonomileri

veri alarak. Belli başlı kapitalist ekonomileri koruyabilmek için, uzak savunma kalelerini, sosyalizme ve ulusal kurtuluş mücadelelerine terkederek.

Bugüne göre çok önceden "1973 Avrupa Yılı olacak" dedi. Emperyalizm için gündemin en önemli sorunlarından birisinin Avrupa olduğunu böyle açıkladı. Avrupa ekonomilerinin yöneticileri bile inanmadı. Ama Portekiz'den, İtalya seçimlerinden sonra, Kissinger'e geldiler. Kissinger, "Dertli Süleyman" ile (Süleyman the Troubled) sayfalarını paylaştığı TİME Dergisi'nin son sayısında, övünme dolu bir dille, "Avrupa Yılını ilân ettiğim zaman kimse kabul etmedi. Ekonomi politikaları arasında eşgüdüm sağlanması önerim reddedildi, ama şimdi benimsendi" diyor.

Neden Avrupa? Bu sorunun cevabı, ne dünya para bunalımında, ne de petrol fiyatlarında. Sorunun cevabı, batı kaynaklı yabancı sermaye yatırımlarında. Daha önce yazıldı. Ama bir kez daha yazılabilir. İkinci savaştan sonra Batı kaynaklı yabancı sermaye yatırımları önemli nitelik değiştirdi. Artık eskisi gibi tarım, maden ya da petrole kaymıyor. Öncelikle imalât sanayiine gidiyor. Artık eskisi gibi dünyanın, Asya ve Afrika gibi eski kıtalarına gitmiyor. Öncelikle, başta Avrupa olmak üzere batı yarım küresine yöneliyor. Önde gelen kapitalist ülkelerin imalât sanayii üretimi, ülke sınırlarını aşarak batı yarım küresinde toplanıyor. Batı yarım küresinde de Avrupa, ağırlıklı bir yer tutuyor.

Yatırım ve üretim bakımından Amerika, Avrupa'ya doğru çekiliyor. Bir eğilim olarak ortaya çıkan durum böyle. Kissinger, bazı üretim kollarında, bu eğilimi hızlandırmak istedi. Enerji, bunlardan birisi. Yeni bir NATO olarak tezgâhlanan Enerji Ajansı'nda petrol fiyatlarının yüksek tutulması için özel bir çaba harcandı. Bu strateji karşısında başta Nobel nişanı sahibi Amerikan iktisatçısı Samuelson dahil bir çok iktisatçı hayret ve kızgınlığını ifade etti. Modern iktisatçılar, iktisat bilmez Kissinger'i anlamadılar. Kissinger'in batı yarım küresinde petrolün yerini alabilecek enerji kaynaklarının bulunmasını kârlı hale sokarak enerji alanında, Asya ve Afrika'ya bağımlılığı azaltmaya çalıştığını göremediler.

"Modern iktisatçılar" için yüz karası bir durum. Ama kaçınılmaz. Çünkü tarihi sevmezler. Tarihsiz iktisat olabileceğini düşünürler. Halbuki iktisatçı, sık sık tarihe, gerilere bakmak zorunda. Eldeki tartışmayla ilgili olarak, yakın zamanlarda yayınlanmış bir tarih kitabı var. İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi mezunu Stefanos Yerasimos, tarihe ve tarihle birlikte iktisata merak sarmış. Fransa'da yaptığı doktora tezi, kalın iki cilt halinde Türkçede yayınlandı. Bizanstan bugüne kadar uzanan incelemesinde Osmanlı toplumunu Asya Tipi Üretim kalıbına sokmak için elindeki bütün kaynakları zorlamış. Kullandığı malzeme, tam tersi bir kalıp için çok daha elverişli ve uyumlu.

Ancak Yerasimos'un kitabında, sayısı çok fazla olmayan fakat değeri yüksek Fransız kaynakları yer alıyor. Bu kaynakların ortaya çıkardığı tablo şöyle: Osmanlı devamlı olarak Doğu'dan Batı'ya kayan ticaret merkez ve yollarını kovalamış. İstanbul, Trabzon seferleri, Ege'ye açılma, Cezayir'e uzanma, hep kaçan ticaret yollarını kovalamak için. Kaçan ticaret, hep silâhla kovalanıyor. O zaman da, şimdi de, Fransız kaynaklarına dayanarak, Yerosimos, Osmanlı fetihlerinin ticaret yollarını değiştirmediğini, ticaret yollarının değişmesinin fetihlere neden olduğunu ileri sürüyor.

Osmanlı, kaçan ticaret arkasından Batı'ya doğru sefer düzenliyor. Yerasimos'a göre durum böyle. Peki şimdi Türkiye ne yapıyor? Pek farklı değil. Farklı olmadığını gösteren gelişmeler geçen hafta ortaya çıktı. Viyana'dan sonra Paris'te. Güçlü ve üstün deneyime sahip bir cinayet örgütünün işlediği cinayetten sonra Fransız "resmî" makamlarının gösterdiği umursamazlık. Vatikan'dan Papa'nın, Franko İspanya'sının komondör nişanlarına sahip büyükelçinin öldürülmesini, Fransız devlet adamları, "devlet adamlığına" yakışan bir duygusuzlukla karşılıyor. Dış dünyada yalnızlık denilen olgu, her halde, bu olmalı.

Öldürülme olayının simgesel bir görünümü var. Dünyayı boynuzunda taşıdığına inanılan öküzün, boynuzunu sıkıca tutup gövdesini tahrik etme isteği var. Batı kapitalizmi, Türkiye piramidinin tavanını elinde tutup gövdesini dışarıda bırakmak istiyor. Gövdeye ve tabana güvenemeyeceğini 12 Ekim'de bir kez daha gördü. Ya bunu gerçekleştirecek. Ya da tavana, tabanı ezdirecek. Başka yol yok. Türkiye, Yunanistan'dan farklı. Türkiye'de dünya daha hızlı dönüyor. Gövde, daha hızlı sola gidiyor. Batı kapitalizmi, Yunan kapitalizmine daha büyük bir güvenle bakıyor.

Dünya sadece dönmüyor. Aynı zamanda daha hızlı dönüyor. Business Week'den sonra Demirel de, Marx uzmanı oldu. Hem de hızlı bir biçimde ilerliyor. Şu anda Marksçı olmayan solu beğenmiyor. Sol için, Demirel'in beğenilerinin mânâ ve ehemmiyeti yok. Şimdi anlamlı ve önemli olan Ecevit'in tutumu. Ecevit, Halk Partisi'nin marksist olmadığını, ancak, bir düşünme sistemi olarak marksizmden yararlanılabileceğini söyledi. Bazıları, buna kızdılar. Kızmak için hiçbir neden yok. Şu anda Ecevit'in söylediklerine, Halk Partisi adına sevinmek gerek. Çünkü bir yıldan az bir zaman önce Ecevit, aynı görüşleri, yüz yıl önce ortaya atıldığı için mahkûm ediyordu. Dünya ile birlikte Türkiye de hızlı dönmüyor mu?

Şiddetin Siyasal İktisatı

Şiddetin siyasal iktisatı hiçbir yerde Kıbrıs'ta olduğu kadar gözle görülür bir çıplaklığa kavuşamıyor. Kıbrıs'ın "Türk" kesimi, kapitalist aşamada ilkel bir toplum özelliği taşıyor. Türk kesiminde biribirinden kopuk, biribirinden çok Kıbrıs'ın "Rum" kesimi ile meta alışverişi yapan yerleşme birimleri var. Toplumlar arası şiddet, bu meta alışverişinin, yerleşme birimlerindeki küçük mülk sahiplerinin aracılığıyla yapılmasını önlüyor. Toplumlar arası şiddet olmadığı zaman, Türk kesimindeki küçük esnaf, Rum kesimindeki üretim birimlerinden doğrudan doğruya meta alıp Türk kesiminde satabiliyor. Ticaretten doğan kârların, Türk kesimindeki bir avuç büyük burjuvanın elinde toplanması, tekelleşmesi için, toplumlar arası şiddet gerekiyor. Kıbrıs'ta toplumlar arası ilişkilere bu açıdan bakmak; son yılların olaylarına yeni zenginlikler getirecek nitelikte. Taksim tezi, Kıbrıs'a, "Taksim-Kola" ile girdi. Rum kesimindeki "Koka-Kola" yerine, Türk kesimindeki bir büyükçe politikacı-işveren yerli kola üretmeye başladı. Adına, "Taksim-Kola" dendi. Ancak, Rum kesiminden Koka-Kola'nın gelmesinin önlenmesi gerekti. Bunun için de taksim tezi ağızlara alınmaz olunca, Kola'nın da adı değişti. Fakat bugün bile Kıbrıs'ta değişen fazla bir şey yok. Toplumlar arası şiddetin devamından yararlananlar aynı kimseler. Sigara, hâlâ Rum kesiminden geliyor. Sözde yasak. Sözde yeşil hatta nöbetçiler var. Yasak olduğu için de herkes getiremiyor. Bir avuç politikacı-işveren, bu işin artan kârlarını elinde topluyor.

Yeşil Ada'da şiddetin siyasal iktisatı çok açık görülüyor. Tarihte de başka açıklıklar var. Şiddet, sömürüyü artırırken, kapitalizmin önündeki birtakım engelleri de yıkmak için kullanılıyor. Örneklerin biri Rusya'dan. Rusya'da 1905 Devrimi'nden hemen sonra adına Stolipin terörü denilen bir dönem yaşandı. Bu dönemde şiddet çok sınırlı da olsa toprak reformu ile birlikte uygulandı. 1930'lar Yunanistan'ında da durum aynı. Metaksas diktatoryası, bir toprak reformu ile beraberce yaşandı. O kadar ki, 1967 yılındaki Papadopulos dönemine iş bırakılmadı. Doğu'da Şah, aynı gösteriş içinde. Şiddetini, Ak Devrim ambalajı içinde sunmaya özel bir özen gösteriyor. Toprak reformu gösterişini kimseye bırakmak istemiyor.

Türkiye'de durum başkalıklar gösteriyor. 1930'lar şiddetin çok koyulaştığı bir dönem. Ama toprak reformu sadece tasarılarda kaldı. Bunun yerine ciddî sanayileşmenin derin temelleri atıldı. Toprak dağıtılamadı. Fakat kent kesiminde özel sanayileşmenin önündeki engellerin bir bölümü kaldırıldı. Deyim uygunsa, özel sanayileşmenin alt yapısı kuruldu. Üretici güçlerde yeni bir birikim dönemine girildi.

Tarih geçmişi öğrenmek için yazılmaz. Tarih geçmişi anlamak için okunmaz. Yazılı tarih geleceğe ışık tuttuğu ölçüde anlamlı. Ancak, 12 Mart'ın koyu şiddeti Türkiye üzerine çökünce, gelen dönemin anlamı geçmişte arandı. Hep birlikte. Hep birlikte yanılma ortaya çıktı. Şiddetle birlikte Türkiye kapitalizminin önündeki bazı engellerin ortadan kaldırılacağı umut edildi. Bu umut en açık ifadesini, Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği'nin kuruluş bildirisinde buluyor. Bu bildiride, üstü kapalı da olsa, bir toprak düzenlemesi, tarım vergisi, sermaye piyasası düzenlemesi dile getirildi. Ardarda "reform" hükümetleri kuruldu. Bunların hiçbirisi gerçekleşmedi. Siyasal baskıdan başka, kır ve kent kesimindeki sermayedarlar arasındaki alışverişin koşullarını belirleyen iç ticaret hadleri kent kesimi lehine döndü. Kent kesiminde ücretler donduruldu.

12 Mart şiddetinde ortaya çıkan bu durum, geçmiş örneklere göre, bir sapma niteliğinde. Siyasal iktisatın yönteminde sapmalar, yeni çözümlemelerin başlangıç noktası. Bu yüzden, en az tarih kadar öğretici. 12 Mart'taki tarihsel sapma, Türkiye'ye yeni açıklıklar getirdi. Toplumsal-ekonomik yapının kilitlenmiş olduğunu gösterdi. Son beş yılda Türkiye bütününün gösterdiği bir tek esneklik var: Dörtte üçlük siyasal af. Siyasal afta; çeşitli partilerin olumlu ya da olumsuz tutumları bir kenara bırakılacak olursa, bunun sistemin bütünü için bir esneklik olduğu görülüyor. Esneklik olduğu şuradan ileri geliyor: Eğer dörtte üçlük siyasal af olmasa, Türkiye bugünlere gelemezdi.

Son beş yılda ortaya çıkan bu durum gerilere gidiyor. En azından 27 Mayıs'a kadar. Türkiye, on yıl kadar 27 Mayıs'ın getirdikleri ile idare etti. 27 Mayıs ve 27 Mayıs sonrası CHP-AP Koalisyonlarının getirdiği vergileme ve yeni düzenleme önlemleri ile 1970 yılına kadar geldi. AP, tek başına hükümet döneminin birinci dört yılında hiç bir soruna el atmadı. İkinci dört yılda, emlâk ve finansman yasalarına uzandı. Uzanır uzanmaz da parçalandı. Kilitlenmenin ilk işaretleri böylece ortaya çıktı.

Tarih, kuram ve sapmadan başka öğretici olanlar da var. Eylem ya da pratik. Pratik, her sınıf için öğretici. Demirel için de. Demirel, bir muhtıra ile uzaklaştırılmasını, önceleri, "CIA ve İstanbul beni devirdi" diyerek değerlendirdi. Sonra böyle bir değerlendirmenin kendisine hiçbir açık kapı bırakmadığını gördü. Kilitlenmiş Türkiye'de kendisi için gerekli olan şiddeti gördü. Resmî yayın organında şimdi yıldızlarla yazan birisi, bunu, eski arkadaşlarına anlatmaya çalışıyor. Devamlı olarak ve ısrarla "artık Demirel, sizin bildiğiniz Demirel değil" diyor. Demirel, artık şiddeti seviyor. Bunu anlatmaya çalışıyor.

Demirel ile Türkeş ilişkisi, bazı "tarafsız" muha-

liflerinin yazdığı gibi, melek ile şeytan benzetmesiyle açıklanamaz. Açıklanamayacağının en çıplak kanıtı, Demirel'in yayın organı. Artık sadece belli okuyucular için, faşizmin örgütsel çatısı bu organda kuruluyor. Yalnızca Türkeş'in organlarında değil. Bunun bir anlamı olmalı. Demirel, sermaye içindeki rakiplerini, birtakım siyasal manevralarla ortadan kaldırmayı denemiyor. Rakiplerinin elindeki silâhları alarak, onları, "tesirsiz" hale getirmeye çalışıyor. Türkeş'ten komandolarla faşizm örgütçülüğünü üstleniyor. Erbakan'dan İmam-Hatip Okullarını, Bozbeyli'den orta sermayenin lâfazanlığı ile milletvekillerini.

Rakiplerden silâh alarak onları silâhsız bırakmaya çalışmak eski bir yöntem. İsmet Paşa, bunun ustalarından. İkinci savaştan sonra uluslararası sermaye ile bütünleşme eğilimleri ortaya atılınca, bunu, ilk başlatan İsmet Paşa oldu. Din, bir sorun olarak, karşısına çıkarılınca, yine okullara din dersini İsmet Paşa açtı. Toprak dağıtımına karşı tepki, karşılaştığı muhalefetin temel direği olunca, bazı maddeleri dolayısıyla güçlü bir yasa olan, toprak dağıtımı yasasını uygulamadan yine İsmet Paşa kaldırdı. Rakiplerinin bütün silâhlarını aldı. Ama yine de düştü.

Parti içi politikada olmasa bile kütlelerle ilişkide İsmet Paşa'dan çok farklı yöntemler izleyen Ecevit, silâhlara hiç ilgi duymuyor. Ne silâhları, ne de silâhlıları seviyor. Bu ilgisizlik ve sezgisizlik, bir noktanın unutulmasına yol açıyor. Bu nokta, şiddetin silâhsız durdurulmasının imkânsızlığı ile ilgili. Silâh denilince, yalnızca top tüfek anlaşılmaması gerektiği açık. Kütlelerin en güçlü silâhı, belli program ve stratejileri etrafından birleşmeleri. Sol yelpazede bugün Halk Partisi kütlesi silâhsız. Oylarından başka silâhları yok.

27 Mayıs da, 12 Mart da geride kaldı. CHP-AP koalisyonları da. Aynı nitelikte tekrarlanmaları mümkün değil. Ancak yeni ve daha koyu bir şiddet için hazırlıklar var. Planlar var, sözler var, demeçler var. Bütün bunları boşa çıkarmanın yolları da var. Kütleleri, belli programlar etrafından harekete getirmek.

- Oleyis sendikasının da Türk-İş'ten ayrılacağı açıklandı. DİSK'e bağlı Kimya-İş ile Petrokimya-İş sendikaları birleşti.
- DİSK Genel Başkanı K. Türkler, Türk-İş'in bir süre sonra bütünüyle çökeceğini belirterek, CHP'nin 1973 seçimlerinde oy çokluğu ile iktidara gelmesiyle bazı çevrelerin büyük yara aldığını fakat, işin vehametini kavrayan sağ partilerin cephe kurduklarını söyledi.
- ABD Başkanı Ford, Türkiye'ye uygulanan askerî ambargonun kaldırılacağını açıkladı. Türkiye, ABD üslerine karşılık olarak ABD'den kira isteyecek.

12 Temmuz - 18 Temmuz

- Kamu kesiminin finansmanı için emisyon hacmi bir haftada 2.5 milyar lira arttırıldı.
- Maliye Bakanı Y. Ergenekon, Türkiye'nin dövize çok fazla miktarda ihtiyaç duyduğu için yeni önlemler almak zorunda kaldıklarını açıkladı.
- Sanayi Odalarının yaptığı açıklamaya göre, dış ödemeler dengesindeki açık çok tehlikeli boyutlara ulaştı.
- Sanayi ve Teknoloji Bakanı A. Doğru, Azot Sanayiindeki Kuveyt payının Türkiye'ye devredilmesine karşı çıktı.
- Maliye Bakanı Ergenekon'un, Petkim'in taşıt lâstiği imaline ilişkin projesini engellediği kaydedildi.
- ABD'ye ambargo konusunda tanınan süre biterken hükümet yeni bir süre tanıdı. Bu arada ABD üsleriyle ilgili geçici statü yürürlüğe girdi.

Kına ve Kur'an

Cumhurbaşkanı Korutürk'ten önce bir iş adamları kurulu Pakistan'a gitti. Hazırlanan rapor, Korutürk'e, Pakistan'a hareketinden önce ulaştırıldı. Rapor, iki ülke arasındaki ekonomik bağların güçlendirilmesi ve bunun yolları üzerinde duruyor. Ekonomik bağları güçlendirmek karşılıklı mal alışverişi ile olacak. Raporda bu tür mallar sıralanıyor. Bu sıralamada Türkiye'nin Pakistan'dan kına alıp, bu ülkeye Kur'an ihraç edebileceği de yer alıyor. Kına alıp Kur'an ihraç edilerek Bağdat Paktı'ndan devrik Cento'nun iki ülkesi arasındaki bağlar güçlendirilecek.

Bir ülkede daha çok, kına yakılıp, öteki ülkede ise daha çok Kur'an okunarak iki ülke arasındaki bağları güçlendirmek mümkün değil. Bunu iş adamları da biliyor. Bu yüzden iki ülke arasındaki bağları kuvvetlendirmede ağırlık başka yerde. Türkiye, buzdolabı, çamaşır makinası, binek aracı gibi dayanıklı tüketim araçlarının satışına öncelik veriyor. İçerde satmakta güçlüklerle karşılaştığı tüketim araçlarının bir bölümüne Pakistan'da pazar bulabileceğini düşünüyor. Bunun için elinden geleni yapmaya hazır. Pakistan'a her türlü yardım ve kabul ederlerse montaj türünden yabancı sermaye götürebilecek. Rapor, Türkiye'nin montajcılık yoluyla yabancı sermayecilikte uzmanlaştığını, bu uzmanlıktan başka ülkeleri de yararlandırabilecek duruma geldiğini ortaya koyuyor.

Türkiye'de son yıllarda hazırlanan planlar sanayi kesimini, Türkiye ekonomisinin "sürükleyici"

sektörü olarak niteliyor. Şimdi sanayi kesiminin sürükleyicilik niteliği, ekonomiyi çoktan aştı. Artık sanayi kesimi, yalnızca ekonomiyi değil Türkiye'nin dış politikasını da sürükleyici bir düzeye ulaştı. Bu durum, bugün çok daha açık. Açıklıkta yarar var. Sadece bugün için değil, Pakistan ve daha önceki İran raporları, Türkiye'nin bugününe olduğu kadar geçmişine de açıklık getiriyor. Türkiye'nin yakın geçmişinde batı kapitalizmiyle bütünleşmesine ışık tutuyor. Türkiye'nin batı kapitalizmi ile siyasal ittifaklar kurmasında ekonominin ve iş adamlarının öncülük yaptığını hatırlatıyor.

Sanayi, Türkiye'nin sürükleyici kesimi, yalnızca kalkınma ve dış politika girişimlerinde değil. Aynı zamanda ve bunlardan çok daha fazla bunalımlarda. Sanayi kesimi, Türkiye'yi bir bunalımdan başka bir bunalıma sürüklüyor. Türkiye'yi 12 Mart'a, sanayinin mevcut üretim ilişkileri içinde çözülemeyen sorunları sürükledi. 12 Mart'tan hemen önce asıl bunalım sanayii kesiminde ortaya çıktı. Sanayinin büyüme hızı, 1970 yılında, son yıllardaki en düşük düzeyine düştü, yüzde üçün altında indi. Sanayii, bu düşük düzeyden 12 Mart'ın şiddeti mi çıkardı? Geçici bir süre için.

Siyasal iktisatın geçerliliğini hiçbir zaman kaybetmeyen, kendisini her gün doğrulayan bir yasası var: Kapitalizmin eşit olmayan gelişme yasasına göre kapitalizmde, çeşitli ülkelerin gelişme hızları birbirine eşit olamıyor. Bir süre İngiltere, bir süre Amerika, bir süre Almanya veya bir süre de Japonya daha hızlanıyor. Eşitsizlik uluslararası ölçekte bunalım yaratıyor. Bir ülke içinde üretimin artış hızı ile satın alma gücünün genişleme hızı arasında eşitlik sağlanamıyor. Bir ülke içinde bunalım ortaya çıkıyor. Bir ekonomide kesimler arası büyüme hızlarında eşitsizlik görülüyor. Bazı sanayi kesimleri hiç gelişemezken, bazı sanayi malları ülke boyutlarını aşacak düzeylerde üretiliyor. Bu eşitsizlik de ayrı bir bunalıma yol açıyor. Mal ihracı ve mal ihracını gerçekleştirmek için sermaye ihracı zorunlu oluyor.

Ülkede, buzdolabı, çamaşır makinasi türünden tüketim araçlarına kavuşturulamamış büyük bir kitle var. Türkiye'de tüketim araçları sanayilerinde çalışan çok sayıda firma var. Bu firmalar kârlarını artırmak için üretimlerini çoğaltmak zorundadır. Ama Türkiye'de, gelir bölüşümü ile sınırlı satın alma gücü dayanıklı tüketim araçları üretimin hızlı bir biçimde gelişmesini önlüyor. Eşitsiz gelişme yasası bir kez daha kendisini gösteriyor. Tüketim araçları sanayileri pazar arıyor. Pazar, ihracat kapılarında aranıyor. Türkiye'de sermaye sıkıntısından dertli özel sanayi, ihraç kapılarında pazar bulabilmek için sermaye ihracına da razı. Eşitsiz gelişme yasası işliyor. Pakistan'da montaj sanayii kurma önerisi biçiminde ortaya çıkıyor. Bu öneriyi çekici yapabilmek için kına ithal edilecek, Kur'an ihraç edilecek.

Bugün Türkiye'de hangi bunalıma el atarsanız atın, altından sanayi çıkıyor. Türkiye'de enflasyon, mevcut sanayinin doğal ürünü. Türkiye sanayii, ülke ekonomisinin bütününden çok daha büyük ölçülerde borçla kuruluyor: Borçla yaşıyor. Borç, kredi; kredi de enflasyon demek. Türkiye'de enflasyonu durdurmak, sanayii durdurmak demek. Türkiye'de sanayi ekonominin bütününden çok daha büyük ölçülerde dövizle yaşıyor. Sanayi, ekonominin bütününden çok daha büyük ölçüde dışa bağımlı. Sanayi üretmek için ithal etmek zorunda. İthal etmek için de döviz bulmak zorunda. Türkiye'de döviz sıkıntılarının arkasında sanayiinin yapısı yatıyor. Türkiye'de döviz sıkıntısını yenmek için ithalâtı kısmak, sanayii kısmak demek.

Türkiye sanayii, bugün Türkiye'nin sorunu. Türkiye'nin bütün bunalımlarının önünde sanayii ve mevcut sanayiin yapısı var. Bunalımdan kurtulmak için bu soruna çözüm bulmak, sanayiin mevcut yapısını değiştirmek gerek. Bunun için ileri, tutarlı bir program ortaya koymak gerek. Eğer Türkiye'de, sanayi için ileri bir program ortaya konmazsa, bu program etrafında kütleler hazırlanmazsa, faşizmin sanayii programına yeşil ışık yakılmış olacak. Bu durumda da bazılarına kına yakmak, bazılarına da Kur'an okumak düşecek.

19 Temmuz - 25 Temmuz

- İhracatta ön fiyat kontrol sistemi yürürlükten kaldırıldı, böylece bazı mallara yurtdışına serbestçe çıkma olanağı tanındı. Dünyada demir-çelik fiyatlarının düşmesine karşın, hükümetin yüksek fiyatlı demir-çelik ithalini sürdürdüğü belirlendi.
- Türk-İş'in motor sanayii kurmak için girişimlerde bulunacağı açıklandı.
- Toprak kamulaştırma bedellerinin hisse senetleri ile ödeneceği belirtildi.
- Türkiye ile Bulgaristan arasında enerji alışverişini sağlayacak sistem hizmete girdi. Bu amaçla Edirne'de Demirel ile Jivkov arasında resmî görüşmeler yapıldı.
- Bulgaristan'dan sonra, Sovyetler Birliği ve İran ile enerji konusunda işbirliğine gitmek için çalışmalar yapıldığı belirtildi.
- Ecevit, hükümetin üsler konusunda hareketsiz kaldığını ve tavizci politika izlediğini belirtti.
- ABD Temsilciler Meclisi, Türkiye'ye uygulanan silâh ambargosunun kaldırılmasını reddetti. Bu durumda Türkiye'nin parasını daha önce ödemiş olduğu silâh ve malzemeyi alamayacağı açıklandı.

- Bakanlar Kurulu, Shell ve Antalya pil fabrikasındaki grevleri bir ay erteledi.

26 Temmuz - 1 Ağustos

- Türkiye-Irak boru hattının temeli atıldı.
- Başbakan Demirel, iktisaden güçlü olmayan milletlerin siyasî ağırlığı ve savunma gücünün olamayacağını belirtti.
- İncirlik dışındaki tüm ABD üslerine el kondu. Daha sonra yapılan açıklamalarda bazı üslerin NATO'ya devredilerek faaliyetlerini sürdürecekleri belirtildi.
- Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye çok amaçlı helikopter satmayı önerdiği açıklandı.
- Helsinki Zirvesi başladı. Demirel, ABD Başkanı Ford'la görüştü.

2 Ağustos - 15 Ağustos

- TÜSİAD, kamuoyuna, devalüasyon yapılmayacağına ilişkin kesin kanı uyandırılması gerektiğini ileri sürdü.
- Sanayi Odaları Başkanı S. Sabancı, Türkiye'nin tarihinin en büyük, en ciddi dış ticaret açığı ile karşı karşıya kaldığını açıklayarak, hükümetin acil önlem almasını istedi.

Bir Planlama Güldürüsü

Genelkurmay Başkanı'nın son bayram ve yas demeçleri çok ilgi çekmeye başladı. Genelkurmay Başkanı Sancar, radyo ve televizyonda yayınlanan demeçlerinde bir çok isteği dile getirdi. En sonuncusunda "tedbir isterim" dedi. Açıkça. Fakat en sonuncu demecinden kısa bir süre sonra, Cephe Hükümeti'nin Başkanı Demirel ile kapalı bir görüşme yaptı. Bu görüşmede ele alınan konuların, demeçlerin içeriğinden daha önemli olduğunu düşünmek mümkün. Çünkü, belki de çok zor bir rastlantı, bu görüşmeden hemen sonra Demirel, plancılık oynamaya başladı. Ülkenin kaderi ile ilgili olduğunu, "böyük" Türkiye'yi kurmak için planlar yaptığını ve bunun için biraz zamana muhtaç olduğunu göstermek isteyen bir hali var. Yüksek Planlama Kurulu toplantıları şimdi böyle bir işlev görüyor.

İlk kurulduğu zaman planlama teşkilâtına karşı çıkıp "bize plan değil, pilâv lâzım" diyen bir partinin Genel Başkanı, şimdi Yüksek Planlama Kurulu toplantılarına sığınmış durumda. Neden mi? Cevabını 26 Temmuz 1975 tarihli Son Havadis gazetesinde bulmak mümkün. Demirel'in yayın organında yayınlanan Demirel'in demeci şöyle: "Allah kısmet ederse, ekimde ikinci pakette, iki tane 30 milyar olmak üzere, 60 milyarlık bir yatırımı daha milletin hizmetine sunacağız." Ekim ayı geçti, kasım ayı geçti, kar başladı, inşaat mevsimi bitti. Ve 60 milyar liralık yatırım paketini milletin hizmetine sunmayı "Allah kısmet etmedi." Allah kısmet etmeyince, Planlama'ya başvurmak gerekiyor.

Son görüşmeden sonra Demirel Hükümeti'nin davranışları, sessiz çağın unutulmaz kahramanı Buster Keaton'ın filmlerini hatırlatıyor. Tabii eskidiği için kısalan, kısaldığı için de daha hızlı hareket ediyor görüntüsünü veren filmler. Yüksek Planlama Kurulu'nun son toplantıları da filme alınsa ve milletin hizmetine sunulsa, en az Keaton'ın filmleri kadar ilgi çeker. Demirel, bu toplantılarda "böyüklüğe" ne kadar düşkün olduğunu ortaya koyuyor. Tarım mı? Bir buçuk saat "böyük tarım" üzerine bir nutuk. Dördüncü demir-çelik mi? Demirel, saymaya başlıyor. Beşincisi de gerek. Altıncısı da gerek. "Böyük demir-çelik" gerek. Bu arada Plancılar, yeni bütçe ve programının açıkları hakkında yumuşak bilgiler vermeye çalışıyorlar. Demirel'in tepkisi aynen şöyle: "Olmaz, bu açıklar daha böyük olacak." Bütçe açığı, program açığı, ticaret açığı Plancıların getirdiklerinden daha büyük olacak. Tam planlama güldürüsü.

Demirel, beşinci, altıncı, yedinci ve daha sonraki demir-çelik işletmelerinin hayali içinde. O kadar içindeki dördüncü demir-çelik tesisinin sorunlarını tam anlamıyla unutmuş durumda. Mart sonundan aralık başına kadar geçen zaman. Bu zaman aralığında dördüncü demir-çeliğin bir tek sorununa el atılmadı. John Miles adlı bir yabancı firmaya daha önceki hükümetler zamanında yaptırılan fizibilite etüdü olduğu gibi bırakıldı. Buradan başlayıp uygulanabilir etüdlerin yapılması gerekiyor. Cephe Hükümeti'nin görev süresince bütün bunlar unutuldu. Bu yüzden, bırakınız bu yılı, dördüncü demir-çeliğin temelini 1976 yılı sonunda bile atmak imkânsız. Dış ve iç finansman sorunlarını da bir kenara bırakınız. Temel atmak için gerekli mühendislik etüdleri bile yok. Demirel'in "böyük" Türkiye'si böyle kurulacak. Demir-çelik ithalâtını arttırarak.

Bir masal gidiyor. Masalların kaynağında bilgisizlik yatar. Demirel'in daha "icraatçı" olduğu, bürokrasiyi daha iyi çalıştırdığı yolunda bir masal. Rakamlar ortada. Kamu yatırımlarının uygulama sonuçları, eylül ayı sonuna göre, derlenmiş durumda. Kamu yatırımları için ayrılan ödeneklerin yüzde 51'i harcanmış durumda. Geçen yıl Ecevit Hükümeti zamanındaki oran yüzde 43. Ecevit Hükümeti'nin daha "tecrübesiz" olduğu, inşaat mevsiminin önemli bir bölümünü, gerektiğinden fazla bir ölçüde, Kıbrıs'a ayırdığı bir kenara. Demirel'in icraatçılığı nerede? Yüzde 51'in içinde harcanmış görünen, fakat Merkez Bankası'ndan döviz transferi sağlanamadığı için gerçekte kullanılmayan paralar var. Bunun ötesinde Merkez Bankası'nın delinen kredi tavanları var. Bütün bunlara karşın, inşaat mevsiminin sonuna yaklaşılırken ulaşılan düzey hiç de parlak değil.

Planlama, bugün Türkiye'nin süsü değil. Planlama bugün Türkiye'nin en acı güldürülerinden birisi. Üstelik bu nitelik bir hükümetten diğerine de değişmiyor. Planlamanın durumunun Ecevit Hükümeti zamanında bugünkünden farklı olduğunu söylemek büyük bir haksızlık. Böyle gelmiş. Şimdilik böyle gidiyor. Gelip giden hükümetlerle birlikte.

Böyle gelmiş böyle gidiyor. Bu acıklı güldürünün fiyatını da geniş halk kütleleri ödüyor. Hükümetler, planlamayı, bir vitrin olarak görüyor. Planlama, yine bırakınız ekonomiyi yönetmeyi, ekonomide ne olup bittiğinden bile habersiz. Örneği bu sayfada. Belli başlı bütün sanayi ürünlerinin fiyatları artmış. Hem de Devlet İstatistik Enstitüsü'nün sanayi anketlerine göre artmış. Planlama'nın da, diğer resmî kuruluşların da görüşü, sanayi ürünleri fiyatlarının artmadığı. Ama artmış.

Burada, planlama güldürüsü, Devlet Planlama teşkilâtı'nı aşıyor. Genel anlamda bir planlama güldürüsü niteliğine bürünüyor. Çünkü Fiyat Kontrol Komitesi de genel anlamda planlama kavramının içinde. Çünkü planlama, her şeyden önce, kontrol demek. Kontrolsuz planlama olmaz. Hükümetin elindeki bütün kontrol araçları planlamanın emrine verilmedikçe, planlama olmaz. Bir ekonomideki kontrol araçları geliştirilip bunlar kullanılmazsa, planlama hiç olmaz. Sadece planlama güldürüsü olur.

Şimdi Türkiye'de planlama güldürüsü var. Fiyat Kontrol Komitesi'ne rağmen, bu komitenin yetki ve ilgi alanına giren sanayi ürünlerinin fiyatları artıyor. Hem de çok hızlı artıyor. Bu artıştan, ne toptan eşya fiyatları endeksinin, ne de Planlama Teşkilâtı'nın haberi var. Peki nasıl oluyor? Nasıl olduğunu anlamak için müteşebbislerin dillere destan "yaratıcı gücünü" hatırlamak gerekiyor.

Bir de Mahmut Tali Öngören'in Cumhuriyet'in televizyon sayfalarında yer alan son yazılarını okumak gerekiyor. Öngören, bu yazılarında, televizyon programları ile tüketim araçları sanayileri arasındaki ilişkiyi kuruyor. Bu ilişki ilk adım. Bundan sonra, devamlı yayın ve reklâmların niteliği ön plana çıkıyor. Son zamanlarda Türkiye'de tüketim araçları üreten sanayilerde bir marka ve model yarışı başladı. Bilinen mallar, "kullanma değeri" değiştirilmeden, yeni isim ve modeller biçiminde piyasaya sürülüyor. Belli bir aracın sadece bir kolunu değiştirip, bunun için beş yüz lira masraf yaptıktan sonra, bu malı yeni bir model olarak ve on bin liralık bir fiyat ilâvesiyle piyasaya sürerseniz ne olur?

Traş olurken, dişinizi fırçalarken veya tuvaletinizi yaparken kullandığınız bir malı, daha küçük boyutlarda almaya başlarsanız; ya da televizyon ekranlarında boy gösteren saydam modellerin çekiciliği ile aynı kullanma değerini veren traş bıçağı, diş macununu, başka isimler altında, daha pahalıya satın almaya razı olursanız ne olur? Birim kullanma değerine göre ödediğiniz fiyat artar. Hem de çok artar. Fakat bu fiyat artışları, yeni bir mal olduğu gerekçesiyle, Fiyat Kontrol Komitesi'ne gitmez. Toptan Eşya Fiyatları endeksine de yansımaz. Saydam modelleri seyretmenin verdiği haz ile tüketiciler de bu oyunu hemen farketmez. Ancak çok sonra, Millî Gelir tahminlerine dayanan fiyat artış hızları saptanınca, gerçekleşen fiyat artışlarının Toptan Eşya Fiyatları endekslerindeki artışların çok üstünde olduğu ortaya çıkar.

Türkiye'de müteşebbislerin "yaratıcı" gücüne güzel bir örnek. Atı alan Üsküdar'ı çoktan aşmış. Bir de merak ediliyor. Fiyat zamlarını bekleyen sanayiciler neden bu kadar sabırlı oldular? Sabırlı olan kimse yok. Yaratıcı müteşebbisler, Fiyat Kontrol Komitesi ile de, Planlama ile de alay ediyor. Demirel, saatlerce Yüksek Planlama Kurulu toplantısı yapıp, bu toplantıları televizyon ekranlarına yansıtarak gününü gün ediyor. Televizyon ekranlarında "yeni" diş macunu, "yeni" traş bıçağı satan modeller biribirini izliyor. Her yerde bir bütünlük var.

Ölü Yılda Ölüm Hızı

Bu yılın bir ölü yıl olduğu daha başından yazıldı. 1975 yılı bir ölü yıl oldu. Temelindeki hiç bir soruna çözüm bulamayan bir yıl. Kendinden önceki yıllardan biriken hiç bir soruna çözüm getirilmedi. Sorunlara, yeni ve derinleşen sorunlar eklendi. 1975 yılı biriken sorunlarını çözemedi. Türkiye ekonomisinin lokomotifi durumuna gelen sanayi, önceki iki yıldaki artış hızına bile yetişemedi. Sanayiinin artış hızı düştü. Toplumdaki ölüm hızı arttı. Tıpkı 1970 yılında olduğu gibi. Ölü yıl, ölüm sergiledi. Birbiri arkasından.

Yaşanan yılda çaresizlik ölüm getiriyor. 1975 yılı çaresizlik ve ölümlerden oluşan bir tabloyu sergiliyor. Çaresizliklerden birisini 1976 bütçesi ortaya koyuyor. Cephe Hükümeti'nin Maliye Bakanı Ergenekon açıkladı. 1975 yılı gümrük vergileri toplamı, 4 milyar 650 milyon lira çevresinde gerçekleşecek. Bilinir ama tekrarlamak gerek. Gümrük, ithalât üzerinden almıyor. 1975 yılı ithalâtı ise 5,5 milyar dolara ulaşacak. Dolarla lira arasında 15 katsayısı var. Dolar, lira ile çarpılır, sonra da gümrük vergisiyle oranlanırsa ortaya çıkan tablo çok ilginç. Türkiye'de ithalât üzerinden alınan gümrük vergisi oranı yüzde beşin altına iniyor. Türkiye'de ortalama olarak ithalât değerinin yüzde beşinden de az gümrük alınıyor. Türkiye'yi bu hale getirdiler. Türkiye'yi çok gelişmiş sanayi ülkelerinden bile çok az gümrük alınan bir ülke haline soktular.

Sermaye ve sermayenin hükümetleri. İthal malları, Türkiye'ye, fiilen gümrük ödemeden giriyor.

Sermaye çevrelerinin istediği, hükümetlerin uyguladığı gümrük teşvik ve bağışıklık sistemi ile. Burası, işin bir yanı. Diğer yanı ise Cephe Hükümeti'nin 1976 bütçe tasarısında. Tasarıya göre gümrük vergisi gelirleri yüzde 34.4 oranında artacak. Nasıl artacak? Döviz sıkıntıları yüzünden ithalâtın artamayacağı, en azından yüzde 34.4 oranında artamayacağı biliniyor. En azından Maliye Bakanlığı'nın bilmesi gerek. Bildiklerinde de kuşku yok. Çünkü en azından saymasını biliyorlar. Bu durumda bütçe tasarısına bu kadar büyük artış nasıl konur?

Bir tek cevap var: Bütçe tasarısı, yüzde 20 çevresinde bir devalüasyonu içeriyor. Saymasını bildikleri varsayılanların hazırladığı rakamlar bunu gösteriyor. Devalüasyonla lira ile dolar arasındaki katsayı yükselecek. Böylece lira cinsinden ithalât ve gümrük vergisi artacak. Uluslararası finans örgütlerinin önerdiği, dış kredi alabilmek için Cephe Hükümeti'nin kabul ettiği, ama, içerde tepkilerden korktuğu için bir türlü uygulamaya koymadığı devalüasyon tekrar sırıtıyor. Çaresizlik içinde uygun siyasal ortamı bekliyor.

Cephe Hükümeti'nin çaresizliğine bir örnek Türk lirasının değerinin düşürülmesi. Olgunlaşmış kararını, bir türlü uygulamaya koyamıyor. Cesareti yok. Ama her alanda değil. Çok cesur olduğu alanlar da var. Bunlardan birisi şöyle: Olay, Ankara'daki bir yüksek okulda geçiyor. Öğretmenler odasında. Bir öğrenci, öğretmenler odasına sığınıyor. Arkasından birkaç komando ile bir üniformalı polis. İşkence öğretmenler odasında başlıyor. Polisin gözetiminde. O kadar ki, bir bayan öğretmen dayanamıyor. "Artık beni dövün" diye araya giriyor. Komandolar, kibar ve insaflı. Bayan öğretmeni dövmüyorlar. İşkenceyi durduruyorlar. Polis de görevine düşkün birisi. Yaralı öğrenciyi kaldırıyor ve soruyor: "Bir şikâyetin var mı?" Öğrencinin cevabı çok kısa: "Hayır." Kimi, kime şikâyet edeceksiniz?

Olayı, yer ve tanıklarıyla kanıtlamak kolay. Değer mi? Mevcut tanık ve kanıtları kullanma olanağı varken. Kuşkusuz, başka bir olayda. Bu "olay" Çankaya'da geçiyor. Cumhurbaşkanı Korutürk'ün başkanlığında Bakanlar Kurulu toplanıyor. Şu Amerikancadan ilk önce silâhlı kuvvetlere giren deyimle "brifing" var. Anarşik güvenlikle ilgili brifing değil. Ekonomik güvenlikle ilgili brifing. "Devlet" Planlama Teşkilâtı, ekonomik güvenlik için alınması gerekli önerileri sıralıyor. Yaz ortasında, 3 Temmuz 1975 tarihinde.

Alınması önerilenler arasında ne yok ki? Cephe Hükümetinin bakanları, Başbakan yardımcıları ve Başbakanından gayri herkesin birleşebileceği öneriler. Kira kontrolü, dış ticarette fiyat kontrolü. Gümrük bağışıklıklarının azaltılması. Dövize çevrilebilir mevduat girişlerinin sınırlandırılması. Tasarrufların artırılması ve kamu yatırımlarının hızlandırılması. Ne düşünülebilirse hepsi var. Ama Cephe Hükümeti'nin bakanlarından, Başbakan yardımcılarından, Başbakanından, Cephe Hükümeti adına her gün konuşanlardan bir tek ses yok. Çaresizliklerini dinlemişler. Sonra da bildiklerini yapmışlar. Yapmaları gerekenleri yapmayarak.

"Ölü çıkmazsa, öğrenime ara verememem." Bu sözler, bir fakülte dekanına ait. Ankara'da, Dışkapı'da, iki fakülte var. Ziraat ve Veteriner. Bir de yurt var. Yıldırım Beyazıt Yurdu. Bu yurt, bu iki fakülteyi "tutuyor". Yurtta komandolar var. Fakültelerin önünde polisler. Komandolar, devrimci öğrencileri üniversiteye sokmuyor. Gelirlerse vurulacaklar. Bir "öğrenci çatışması" daha. Şu anda çatışmamak için okula gitmiyorlar. Çatışmaktan ve vurulmaktan korktukları için değil. Şu anda yoğun bir "anarşik ortam" gevelemelerine ortam hazırlamak için. Ama dersler devam ediyor. Devrimci öğrenciler derse giremiyor. Öğretimin durdurulması tek çare. Ancak dekan ölü çıkmadan bu çareye yanaşmıyor. Ölü yılda ölüm tek çare olarak görülüyor.

Yurt, dünden kalma bir sorun. Halk Partisi hükümeti zamanında, öğrenciler ilgili bakanın kapısını çok aşındırdılar. Bu yurdun temizlenmesi için. İlgili bakan yanaşmadı. Üstelik gitti, yurttaki "milliyetçi" gençlere teşekkür etti. Halk Partisi'nin kendinden menkul ikna gücü meyvelerini bu yıla bıraktı. Halk Partisi zamanında yurtta stoklanan silâhlar şimdi ateşe hazır hale getirildi. Hedefe kurulmuş biçimde.

Ölü yıl stok yılı oldu. Çok doğal. Stoklama, metaların, geçici bir süre için dolaşımdan çıkarılması demek. 1975 yılında özel kesimin elindeki stoklardaki artış geçen yılın iki katını aştı. Stoklanan metalar, uygun olan ortamda, kan pahasına satılacak. Bu amaçla stoklandı. Stok artışlarının tek nedeni, satış sorunu ile karşılaşmak değil. Satış sorunu tek neden olsa, bu kadar ithalât yapılmaz. Döviz sıkıntısının bu kadar arttığı bir yılda ithalâta bu kadar açık kapı bırakılmaz. Maliye ve Merkez Bankası'nın elindeki araçlarla ithalât stokçuluğunu sınırlamak her zaman mümkün.

1975 yılında stoklar arttı. Ölümler arttı. Fakat bir de önemli değişiklik ortaya çıktı. Artık Türkiye'de, şairin deyişi ile, kan toprağa bulaşmıyor. Artık büyük kentin toprağı, akan kanları emmiyor. Torna ve tezgâhlar arasında dolaşıyor. Bu yüzden TÖB-DER planladığı toplantıları, büyük kentlerle sınırlandırmak kararını aldı. Sonra da, bir yandan, demokrasiyi anlamayanların yalnız bırakmaları; diğer yandan, sıkıyönetim arayıcılarının oyununun somutlaşması ile tüm toplantıları erteledi. Sorumlulukla hareket etti. Ancak öğretmen örgütünün sorumlu davranışı, diğer sorumsuzlukları ortadan kaldırmaya yetmedi. Her gün demokrasiden söz eden

örgütler kendilerini, demokratik kütlelerden soyutlama girişiminin acı bir örneğini verdiler. Toplantılara katılmamaları için üyelerine telgraf çektiler. Örnekler çoğaldıkça, bunların, daha da soyutlanmasını önlemeye kimsenin gücü yetmez.

Cephe partileri, 1975 yılını çaresizlik içinde ve ölüm sayarak tamamlıyor. Halk Partisi ise bir ateşkes çağrısı ile bitirmeyi planlıyor. Halk Partisi, şimdi, yurt dışına gitti. Ortaya atılan önerinin nereye götürüleceği henüz belli değil. Bir taktik mi, yoksa, pazarlıkla demokrasi mücadelesinden gerilemeyi amaçlayan yeni bir strateji mi? Her ikisi de mümkün. Çünkü Halk Partisi'nin "bir kolu öbür kolunun tersini yapıyor."

Bu son sözler, Halk Partisi'nin aylık kuramsal dergisinden, dergide bu yakıştırma Amerika Birleşik Devletleri için yapılıyor. Yunanistan ve Şili cuntaları değerlendirilerek yapılmış bir çözümleme. Çeşitli ülkelerde darbe düzenlerken Amerikan Hükümeti'nin bir kolu diğerinin tersini yapıyormuş. Yakıştırma. Amerikan darbeciliğinden çok Halk Partisi'nin demokrasi mücadelesine uyuyor.

Sermaye, kaba oyunlarını cephe partileri ile ve onlar üzerinde uyguluyor. İnce oyunlarını da Halk Partisi'ne ayırıyor. Genel Sekreterlik etrafında yaratılan toz-duman bu ince oyunların bir parçası. Ama devamı da var. Halk Partisi'nin aylık kuramsal dergisinin son sayısında ince örnekler görülüyor. "Demokratik sol, iktidarı devralınca, gerçekten ekonomik düzeni değiştirmeye yönelirse, kapitalist üretim ve birikim mekanizmasının aksatmadan sürmesi olanaksızdır." Yazı, bu durumun ne kadar kötü olduğunu anlatıyor. Sonra, işçi ve çalışanların maaşını yükseltmenin kötülükleri de sayılıyor. "İlk aylarda bunalım kendini belli etmeyebilir. Stoklar erir, kapasite zorlanır. Ancak çok zaman geçmeden talepler karşılanamaz olur." Böylece bunalım ortaya çıkar. "Sahne böylece karşı-devrim ve sağcı diktaya hazırlanmış olur." Böylece, halkçı bir ekonomi politikasının ne kadar kötü bir iş olduğu anlatılıyor.

"Kurulu üretim ve birikim düzenini, yerine işler bir yenisini getirmeden yıkmak, mevcut kaynaklardan fazlasını halka dağıtmaya kalkışmak, ekonomik bunalımın daha bilincine yeni varırken bunalıma yenik düşmek tehlikesidir." Demirel'in Ecevit hükümeti zamanındaki "kimin malını kime dağıtıyorsunuz" yollu eleştirileri unutulmadı. Ölü yılın sonunda Halk Partisi ile Adalet Partisi'nin ekonomik stratejileri birbirine yaklaşıyor. Demokrasi anlayış ve stratejileri de yaklaşacak mı? Yurt dışından dönüşte belli olacak.

- ABD'nin Türkiye'ye silâh ambargosundan sonra, ticarî ambargo uygulamaya koyduğu kaydedildi.
- Çağlayangil, ambargonun Türkiye-NATO ilişkilerini etkilemeyeceğini, Türkiye'nin Mirage uçaklarını satınalmaya hazır olduğunu söyledi.
- F. Almanya Dışişleri Bakam Genscher, Türkiye'nin Kıbrıs'ta toprak tavizi vermesini istedi.
- Ecevit, Amerikalı personelin Türkiye'den çıkarılmasını istedi.
- Başbakan Demirel, Türkiye'nin karşı karşıya olduğu sorunların hükümetleri aşan boyutlarda olduğunu söyledi.
- KTFD Dışişleri Bakanı V. Çelik, Kıbrıs'ta bağımsızlık ilân edebileceklerini açıkladı.

16 Ağustos - 22 Ağustos

- İşadamları, Demirel'e bir muhtıra vererek isteklerini dile getirdiler. İşadamlarının istekleri arasında, ihracatta vergi iadesi oranlarının arttırılması, ihracata kredi uygulamasının getirilmesi, ihracat sigortası önlemlerinin uygulamaya konması yer alıyor. Muhtırada, uzun dönemde garantisi olmayan işçi gelirleri ve sınırlı ihracat olanakları olan tarım ürünleri ile istenilen hedeflere ulaşılamayacağı belirtildi.
- DPT'nin yayınladığı bir raporda, 1964 yılında, imalât sanayiinde payı yüzde 7 olan çok uluslu şirketlerin paylarının 1973'te 16.4'e çıktığı belirtildi.
- Filistin Kurtuluş Örgütü'nün, Türkiye'de büro açması sorun haline geldi. Daha sonra FKÖ'nün büro açması isteğinin reddedildiği açıklandı.
- Giderek yoğunlaşan işçi eylemleri karşısında demeç veren TİSK Başkanı H. Narin, eylemlerin çalışma barışını ve millî ekonomiyi baltaladığını kaydetti. Adalet Bakanı ve İçişleri Bakan Vekili Müftüoğlu, grevlerin ve iş bırakmaların alışkanlık haline gelmemesi için valilerden önlem almalarını istedi.
- Genel-İş Sendikası, Türk-İş'ten ayrıldı.
- Ecevit, dört siyasal partinin biraraya gelerek devleti yağmaladıklarını söyledi.

23 Ağustos - 29 Ağustos

- Erdemir'de Maden-İş üyesi 7 bin işçi grev kararı aldı.
- MC bir kez daha devalüasyon yaparak TL.'nin değerini düşürdü.
- Free-Shop'ların yeniden özel sektöre devredilmesi için çalışmalar yapıldığı açıklandı.
- Türk-İş, çeşitli işyerlerinde sürdürülen eylemler konusunda işverenleri ve DİSK'i suçladı.

- Demirel, sürdürülen grevleri düpedüz kanunsuzluk ve kışkırtıcılık olarak nitelerken, Ecevit, asıl kışkırtıcılığın, işçi hakları ile oynanması olduğunu söyledi.

Cumhuriyet Düşmanları

Türkiye'de faşist örgütler ve sermaye partileri kavram ve slogan sıkıntısı içinde. Biribiri arkasından yeni sloganlar deniyorlar. Bir ara "hürriyetleri ortadan kaldırma hürriyeti" kavramını kullandılar. Sonra "son Türk devleti" sloganı ortaya çıktı. Kendileriyle birlikte bu sloganları da eskittiler. Şimdi "Cumhuriyet düşmanları" modası başladı. Şimdi bu modanın üstüne yürümenin zamanı.

Cumhuriyet düşmanları isnadı, ilericileri, devrimcileri ve sosyalistleri ilgilendirmez. Türkiye'de ve dünyada, ilericilerin, devrimcilerin ve sosyalistlerin cumhuriyet düşmanı isnadı karşısında alınganlığa kapılmasına imkân yok. Dün yoktu, bugün de yok. 1930 yıllarında İspanya'da, cumhuriyeti, anarşistlerden komünistlere kadar uzanan bir ilericiler yelpazesi savundu. Bunun için kan döküldü. Kanlı iç savaşı, cumhuriyet düşmanı faşistler kazandı. Bugün İspanya'da cumhuriyet düşmanı faşistler, krallığın "liberal" mirasçısını bir kenara iterek faşizme yatkınını kral seçtiler.

Bugünün dünyasında sosyalist bir çok toplum var. Bunların hepsinde cumhuriyet yönetimi geçerli. Kuşkusuz burjuva cumhuriyeti değil. Bazı toplumlar için burjuva cumhuriyeti geride kaldı. Bu bir gerçek. Ama unutulmaması gereken başka gerçekler de var. Yakın tarihin ilk ve en büyük cumhuriyet devriminin oluşmasında, ilk büyük burjuva devriminde, ilericiler burjuvalardan daha etkin bir rol oynadı. 1789 temmuzundan hemen sonra büyük burjuvazi, kral ve soylularla anlaşma yollarını ararken Millî Meclis'in solunda oturan "solcular", krallığa uzanan köprüleri yıkmaya çalışıyorlardı.

Dün olduğu gibi bugün de cumhuriyeti kuranlar, cumhuriyeti koruyanlar ve geliştirenler, yalnızca, ilericiler. Cumhuriyet düşmanları ise, başkaları. Bu başkalarının kimler olduğunu anlamak için ilk büyük cumhuriyetin ne için kurulduğunu hatırlamak gerekli. Fransız Millî Meclisinin, 1789 haziranında kralın iradesine karşı toplanan ilk Millî Meclis'in ilk yasama kararı, vergi koymak yetki ve görevini yürütme organının elinden almak oldu. Cumhuriyet, o zamana kadar kralın elinde toplanan vergi alma yetkisinin, yürütme organından alınıp, halkın temsilcilerine geçmesini sağladı. Cumhuriyetçilikle, cumhuriyeti korumakla yürütme organının keyfi vergi koyma alışkanlıklarına son vermek arasında çok yakın bir bağ var.

Türkiye'de cumhuriyet düşmanlığı akımları ararken, bu bağın serüvenine dikkat etmek gerekiyor. 12 Mart'tan bu yana Türkiye'de, yasama organlarının vergi işleri ile hiç uğraşmadığı görülüyor. 1972 yılının önemsiz bir-iki vergi yasasının dışında Meclisler, Cumhuriyet Meclisleri, cumhuriyetçiliğin temelinde yatan vergi koyma yetkilerini hiç kullanmadılar. Yürütme organları, Cumhuriyet Hükümetleri, Cumhuriyet Meclislerine vergi yasası gönderip bunların ciddi izleyicileri olmadılar. Cumhuriyet Meclisleri de, Cumhuriyet Hükümetleri de böyle bir zahmetten uzak durdu.

Ama Türkiye'de işler durmadı. Yasama organları vergi yasaları çıkarmadı. Fakat geniş halk kütlelerinin ödediği vergiler çok arttı. Enflasyonlar yoluyla arttı. İktisatçılar enflasyonu "zorunlu vergi" olarak tanımlıyorlar. Gerçekten çalışan kütleler için yasama organından geçen vergi ile enflasyon yoluyla alınan vergi arasında bir fark yok. Çalışanların ücret ve maaşı üzerine yüzde-20 oranında yeni bir vergi koymakla, enflasyon hızını yüzde 20'ye çıkarmak arasında hiçbir fark yok. Vergi olarak alınanları, teşvik ve benzeri sistemler ile doğrudan doğruya veya başka sistemlerle dolaylı olarak, üretim araçları sahiplerine aktarmakla, aynı işi enflasyon yoluyla yapmak arasında fark yok.

Sonuç olarak arada fark yok. Yöntemler ise ayrı. Enflasyonları, yaratmak da önlemek de hükümetlerin elinde. Bugün Türkiye'de enflasyonların sorumlusu hükümetler. Dolayısıyla halkın temsilcileri varsayılan Meclislerin elinden vergi koyma yetkisini alanlar da hükümetler. Dolayısıyla cumhuriyetçi akımlara ters düşenler de hükümetler. En çok ters düşen de "cumhuriyet düşmanları" sloganını günlük hükümet açıklaması haline getiren cephe hükümeti.

Cephe hükümetinin cumhuriyetçiliğe ters düşen, Türkiye Cumhuriyetini temelinden sarsan "icraatı" bundan ibaret değil. Cumhuriyet tarihi ile ilgili okul kitaplarında da yazılı. Türkiye Cumhuriyeti, Türkiye'yi "düyunu umumiye" denilen dertten kurtardı. Dış borçlar, Türkiye'nin siyaset ve ekonomisini ipotek altına almıştı. Cumhuriyetin kurulması Türkiye'yi bu ipotekten kurtardı. Cephe iktidarı, Türkiye Cumhuriyeti'ni tekrar ipotek altına soktu.

Demirel başkanlığındaki cephe hükümeti bu işi nasıl yaptı? Cevabı, bu sayfada. Demirel'in dövize çevrilebilir mevduatlar kanalıyla gelen dövizleri, Türkiye'nin brüt döviz rezervlerine ulaştı. Kaynağı, meçhul; bir bölümü yurt dışındaki işçilere ait. Bir bölümünün Mafia veya Papa'ya kadar uzanan karanlık ellere bulaşmış olduğu iddia edilen bu dövizler olmasa, Türkiye'nin brüt döviz rezervleri sıfırı bulacak. Eğer karanlık ve karışık eller, dövizlerini çekecek olurlarsa, Batı dünyasının karşısında Türkiye Cumhuriyeti "müflis" durumuna düşecek.

Burada önemli bir nokta var. Önemli olan bu

dövizlerin geri çekilip çekilmeyeceği değil. Önemli olan hesapların görünümü. Önemli olan Türkiye'nin döviz bilançosunun bu acıklı görünümü. Böyle acıklı bir durumda Batı finans merkezlerinin, büyük bir katı yüreklilikle, dövizlerini geri çekeceğini beklememek gerek. Beklenmeyeceğini gösteren işaretler de var. Demirel hükümetine, çok kısa bir zaman içinde, Uluslararası Para Fonu'nun açtığı yine kısa dönemli krediler 300 milyon doları aşmış durumda. Bu miktar hem Demirel için, hem de Uluslararası Para Fonu için büyük bir başarı. Bu başarının da anlamı şu: Batının özel veya örgütlü finans merkezleri, Türkiye'yi iflâsın eşiğine getirmiş durumdalar. Batının finans merkezleri için, Türkiye'nin iflâsın eşiğine getirilmesi, Türkiye'nin iflâs etmesinden daha yararlı. Çünkü iflâs eden kişiyi veya kurumu kontrol etmek mümkün değil. Ama iflâsın eşiğindeki kişi veya kurum, borç verenlerce ipotek altına alınmış demek.

Artık dünya da, Türkiye de gelişti. Geliştikçe değişti. Değiştikçe daha ince yollar, daha ince oyunlar ortaya çıktı. Vergi koymak için yasama organlarına gidip zaman kaybetmeye, sinir bozucu tartışmaların içine girmeye gerek yok. Üstelik yasama organından vergi çıkarıldığı zaman bunun sorumluluğu da hükümetlere yükleniyor. Şimdiye kadar çıkarılan veya çıkarılmayan vergilerden dolayı bir yasama organının geliştirildiği görüldü mü? Enflasyon ise daha ince bir yöntem. Vergiden farksız sonuçlar doğuruyor. Bir de cumhuriyetçiliğe ters düşüyor. Cumhuriyet düşmanlığı oluyor.

Dış borçlar da öyle. Artık düyunu umumiye adında kaba kurumlara gerek yok. Üstelik Batı kapitalizmi ve finans merkezleri için önemli olan borcun geri alınması da değil. Borç nasıl olsa geri alınır. Altın yumurtlayan işçilerin Batı Almanya'dan gönderdikleri dövizler var. Az da olsa alacaklılar arasında pay edilebilir. Batı için gerekli olan, Kıbrıs'ın düğümlendiği şu anda Türkiye'nin borçluluk duygusunun altında ezilmesi.

Faşist örgütler ve sermaye partileri, "cumhuriyet düşmanları" sloganını unutsunlar. Unutmazlarsa iyi olmaz. Faşist örgütler ve sermaye partileri için iyi olmaz. İlericiler, devrimciler ve sosyalistlerin ise cumhuriyet düşmanlarını unutmamaları gerekli. Gözden uzak tutmaları gerekli. Çünkü cumhuriyeti korumak ve geliştirmek, ilericilerin, devrimcilerin ve sosyalistlerin tarihsel görevi. Tarihin miras bıraktığı bir görev. Yerine getirilmesi gerekli.

- İşadamı V. Koç, AP-CHP koalisyonu isteyerek, Türkiye'nin içinde bulunduğu durumdan başka yolla çıkamayacağını açıkladı.
- Erbakan, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nden silâh satın alabileceğini açıkladı.
- Lima'da toplanan bloksuzlar konferansına KTFD sözcüsü alınmadı.

30 Ağustos - 5 Eylül

- DPT'nin hazırladığı bir raporda, Türkiye'nin daha önce ithalâtının yarısını karşılayacak düzeyde olan ihracatının, 1975 yılında ithalâtın ancak yüzde 26'sını karşılayacak düzeyde gerçekleşeceği belirtildi.
- Romanya'ya yaptığı ziyaretten dönen Demirel, Türkiye'nin Romanya'ya pamuk ve tarımsal ürün satacağını, buna karşılık Romanya'dan lokomotif, termik santral alınacağını belirtti.
- İşçi ve ihracat gelirlerinin sürekli olarak düşmesi nedeniyle kullanılan dış kredi miktarı 1974 yılına oranla yüzde 937.6 artarak, 292.6 milyon dolara ulaştı.

6 Eylül - 19 Eylül

- Genel bütçe gelirlerinde 1974 yılına oranla yüzde 37'lik artış görüldü.
- DİSK demokratik haklar için eylem kararı aldı.
- AP ile CHP'nin birleşeceği ve Feyzioğlu'nun AP Genel Başkan Yardımcısı olacağı ileri sürüldü.
- MC partilerinin adayları paylaşamamaları yüzünden, kurmak istedikleri seçim ittifakı gerçekleşmedi.
- Başbakan Demirel, AET'nin Türkiye'de giderek güçlenirken, Türkiye'nin AET'de elde ettiği hakların giderek önemini yitirdiğini açıkladı.

20 Eylül - 26 Eylül

- Sanayiciler, hükümetin tüketim malları ithalâtını kısıtlamasını istediler.
- İthal edilen demiri ihraç edenlere de vergi iadesi verileceği açıklandı.
- Vergi iadesi oranının yüzde 30 olduğu belirtildi.
- Bakanlar Kurulu buğday ve arpa tohumlukları ile sun'i gübrenin fiyatını düşürdü.
- Birleşmiş Milletler'de yapılan Kıbrıs oylamasında, Kıbrıs Rumlarının önerisi 99'a karşı 1 oyla benimsendi. Yalnızca Türkiye aleyhte oy verdi. Bunun üzerine Denktaş'a KTFD'nin bağımsızlığını ilân etme yetkisi verildi.

Dış Bağlantı ile İç Düzenleme

Görünen köy kılavuz istemez. 1975 yılının başlarında belli oldu. Türkiye kapitalizminin iç ve dış finansman güçlükleriyle körüklenen pazar sorununun neler getireceği, Türkiye'de artan döviz darbo-

ğazının Türkiye dış politikasını nasıl zorlayacağı, 1975 yılının başlarında ortaya çıktı. 1976 yılına dönülmeden gerçekleşti. Yurt içinde nezaketi karakola kadar götürmeye kararlı Demirel, Sovyet kredisiyle kurulan İskenderun Demir-Çelik İşletmesi'nin sembolik açılış törenine, Sovyet Başbakanı Kosigin'i çağırma nezaketini gösterdi. Döviz pozisyonunun nezaketi, yurtdışına karşı Demirel'i nazik davranmaya zorluyor. Batı kapitalizminin Kıbrıs konusundaki isteklerine yumuşak cevaplar verirken, sosyalist ülkelerle yeni bir diyalog kurmaya çalışıyor.

Demirel, yalnız değil. Ecevit'le bir yarış içinde. Ecevit, Halk Partisi'ni iktidara hazırlıyor. Ancak açık ve tek bir hazırlık var. Sadece dış politikada. Ecevit sayesinde Halk Partisi, Romanya, Libya ve Bulgaristan'dan sonra, İskandinav ülkelerinin iktidar partileriyle bağlantılar kurdu. Yeni bir Ecevit hükümeti zamanında geliştirilip gerçekleştirilecek ayrıntılı bağlantılar. Ecevit ve Halk Partisi, bu bağlantıların, İskandinav ülkelerinde çalışan işçilere somut yararlar sağlayacağını belirtmeye özen gösteriyorlar.

Halk Partisi, yurt içinde ataleti seçerken, yurt dışına akınlar yapıyor. Yurt içinde kapanıp kilitlenirken, yurt dışında açık bir politika izliyor. Yurt içinde, ekonomik ve sosyal politikası üzerindeki sisi dağıtmak için en küçük bir çaba harcamazken, dış politikasına yeni açıklık ve ayrıntılar getiriyor. Ve bütün bu gelişmeler, Halk Partisi'nin içerde ne yapabileceğini anlamak için yurt dışındaki girişimlerine bakmak gereğini ortaya çıkarıyor. Dış bağlantıları, Halk Partisi'nin yapabileceği iç düzenlemelere ışık tutuyor.

Dış bağlantıların getirdiği aydınlıkta göze çarpan iki nokta var. Bunlardan ilki, 12 Ekim seçimlerinden önce Ecevit'in öne sürdüğü, daha sonra tekrarladığı bir tezle ilgili. Ecevit, Halk Partisi'nin kendi solundaki örgütlerle yakın bağlar kurmasını, partisi açısından sakıncalı buluyor. Bu tür yakın bağların Halk Partisi'nin iç bütünlüğünü sarsacağına inanıyor. Şimdi toplantı gerçekleşmedi ama, Ecevit yurt dışında iken Halk Partisi'nin yetkili organları görüştü. Gizli bir toplantıda "sosyalist" enternasyonale giriş kararı alındı. İzmir yöresinden Halk Partisi yöneticiliğine gelmiş bir-iki politikacının itirazıyla Ecevit'in istediği onay sağlandı. Örgütsel olarak Halk Partisi, tırnak içinde sosyalist bir enternasyonale girmiş oldu.

Halk Partisi, büyük bir örgüt. Kararlarının, kendi içinde bir mantığı ve tutarlığı olmalı. Bir kararı, kendi solundaki örgütlerle bağ kurmamak. Bir diğer kararı ise, tırnak içinde sosyalist bir enternasyonale girmek. Bu iki karardan çıkan tutarlı bir tek sonuç var. Halk Partisi, sosyalist enternasyonalin diğer partilerinin, en azından kendi sağında olduğuna inanıyor. Ya Halk Partisi kadar solcular, ya da Halk Partisi'nin de sağındalar.

Yeni bağlantıların getirdiği açıklıkta görülen noktalardan birisi, bu. Ancak bu nokta pek o kadar önemli değil. Diğerinin yanında. Diğeri ise şu: Halk Partisi tırnak içinde de olsa, adında sosyalist olan bir enternasyonale girmekten çekinmiyor. İçeride, ekonomik ve sosyal düzenlemelerde ileriye dönük açıklıklar getirmekten ısrarla çekinen, bu açıklıkların siyasal rakipleri tarafından kullanılabileceğinden endişe eden Halk Partisi, tırnak içinde de olsa sosyalist enternasyonale girme kararının yol açacağı tartışmalardan korkmuyor. Cesur bir adım. Fakat nedenleri olmalı.

Bu neden, bir güvenden ileri geliyor. Son bağlantıların en önemli meyvesi olarak yurt dışında çalışan işçilere birtakım kolaylıklar sağlanmasını ön plana çıkarmak, işin reklâmcılığıyla ilgili. Yurt dışında çalışan işçilerle onların yurt içindeki ailelerini hoşnut etmek, sağlanan diğer olanakların yanında pek önemsiz. Sağlanan, doğrusu, yeni bir Ecevit hükümeti zamanında sağlanabilecek olanakların çoğu, sermaye ile ilgili. Halk Partisi'nin güven kaynağı şurada: Yeni dış bağlantılar, sermayeyi rahatsız etmeyecek. Hoşnut edecek. Hoşnut ettiği de hemen ortaya çıktı. "Sosyalist" enternasyonale girişten en çok sermayenin sözcüleri heyecanlandı. Bunu haklı çıkarmak için kaleme sarıldılar. Ecevit'in Kuzey gezisinin, Batı'nın teknolojisi ile Arapların petrol dolarlarının Türkiye'de birleştirilmesi için önemli bir adım olduğunu yazdılar. Yabancı sermayeli meşhur halka kuramı tekrar ortaya çıktı.

Kuzey gezisinden en çok sermayenin sözcülerinin heyecanlanması, bu gezinin ve sonuçlarının değerini azaltmaz. Azaltmamalı. Ecevit'in yeni girişimleri, her türlü siyasal akımın artık enternasyonal bir nitelik kazanmış olduğunu geniş kütlelere götürdü. Bunun dışında saldırmazlık paktı gibi dünya barışına olumlu katkılar getirebilecek önerilerin tartışma platformuna çıkmasına olanak sağladı. Ayrıca Akdeniz'de barışı tehdit eden "bağımsız Türk devleti" önerisi de, Ecevit'in karşı çıkması ile, geriledi. Ecevit'in, ev sahibi ülkelerin sosyal demokrat liderleriyle yapmış olduğu görüşmelerde, Kıbrıs'taki göçmen sorununda daha insancıl tezlere yaklaştığını da düşünmek mümkün.

Yalnız dış dünyadaki bu adımlar, ancak sermayenin döviz ve finansman sorunlarına yeni açılımların sağlanması halinde ve bunlarla birlikte ortaya atılabiliyor. Ortaya çıkan bu paralellik son derece düşündürücü oluyor. İç düzenlemelerin de, ancak, sermayenin iç ve dış finansman güçlükleri ile döviz sorununa çare getirdiği ölçüde uygulamaya konabileceğini gösteriyor. En azından Ecevit'in hükümetten ayrılmasından beri devam eden ekonomik ve

sosyal alandaki ısrarlı suskunluğun temeline ışık tutuyor. İçerde vergi, toprak, yabancı sermaye, dış ticaret, kamu işletmeleri, motor sanayii ve hatta Halk Partisi'nin damgasını taşıyan meşhur halk sektörü konularında hiçbir açıklık yokken, dış bağlantılarda somut ve açık girişimlerden çekinmeyi başka şekilde değerlendirmek mümkün değil.

Elmanın bir yarısı diğerinden pek farklı olmaz. Bir yanı çok güzel, diğer yanı çok kötü olmaz. Biribirini etkiler. Bir yanı diğer yanını belirler. Halk Partisi'nin dış bağlantıları, iç düzenlemelerini belirleyici nitelikte. Türkiye'de sermayenin güncel güçlükleri Halk Partisi'ni etkileyici nitelikte. Demirel'i de tersinden etkilediği gibi. Demirel, dördüncü demir-çeliğe Sovyet kredisi sağlayabilmek için Kosigin'e nazik davetiye gönderiyor. Cephe hükümeti ile bir anlaşma imzalanmış olmasına karşın hesap adamı Kosigin, yeni kredi görüşmelerini yeni hükümet dönemine bırakmayı hesaplıyor. İlk hükümet deneyiminde Sovyetlerle kredi görüşmelerini ağırdan alan Ecevit'in, yeni bir hükümet denemesinde çok daha çabuk hareket edeceğini düşünmek mümkün. Zorlama, hareket hızını artırıcı nitelikte.

27 Eylül - 3 Ekim

- AET'nin değerlendirmesine göre, Türkiye ödemeler dengesi ve dış ticaret açığı yönünden çok karanlık bir duruma girdi.
- OPEC ham petrole yüzde 10 zam yaptı.
- Genel-İş'in yaptığı, DİSK ve Türk-İş dışında oluşturulacak 3. bir konfederasyona Çağdaş Metal-İş sendikası olumlu yanıt verdi.
- ABD Temsilciler Meclisi, Türkiye'ye uygulanan silâh ambargosunu kısmen kaldırdı.

4 Ekim - 17 Ekim

- Türkiye'nin AET ülkelerine olan ihracatı 973 milyon dolardan, 738 milyon dolara düştü. İhracat yapan firmaların yatırdıkları sermayenin 16 katı kâr edebildikleri açıklandı.
- MC 12 Ekim seçimlerinden on gün önce emisyonu 4 milyar lira arttırdı.
- ABD Temsilciler Meclisi'nin ambargoyu kısmen kaldırması Dışişleri Bakanlığı'nca yetersiz bulundu. Erbakan ise kararı Türkiye'nin içişlerine bir müdahale olarak niteledi.
- CHP'nin Ankara mitinginden dönenlere polisin açtığı ateş sonunda 1 kişi öldü.
- Anayasa Mahkemesi'nin, DGM'yi iptal kararı gazetelerde yayınlandı.
- Yapılan Senato seçimleri sonunda AP 27, CHP 25, MSP 2 senatör çıkardı.

18 Ekim - 24 Ekim

- Maliye Bakanı Y. Ergenekon, Hükümet ile işbirliği yapmamaları durumunda, özel bankaların devletleştirileceğini açıkladı.
- Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı S. Kılıç petrol ürünlerine zam yapılmayacağını açıkladı.
- İran'ın Türkiye'ye 1 milyar dolar kredi vereceği haber verildi.
- Sanayiciler, fiyat kontrol komitesinin kaldırılmasını istediler.
- Reel ücretleri ilk kez 1974 yılında artış gösterdi.
- Türk-İş Genel Sekreteri S. Şide, Türk-İş'in ya bir partiyi destekleyeceğini, ya da yeni bir parti kuracağını tekrarladı.
- ABD üslerinin faaliyeti için, ortak kullanım ve Türkiye'ye tazminat ödenmesinin, koşul olarak öne sürüleceği açıklandı.

25 Ekim - 31 Ekim

- S. Sabancı, ücret, kira, fiyat ve kârların birlikte dondurulmasından yana olduklarını açıkladı.
- TL.'nin değeri bir kez daha düşürüldü, 1 dolar 15 TL. oldu.
- Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nden 60 adet helikopter alacağı haber verildi.
- İran Şahı ve eşi, Korutürk'ün çağrılısı olarak Türkiye'ye geldi.
- Genelkurmay 2. Başkanı ile Hava Kuvvetleri Komutanı, Sovyetler Birliği'ne davet edildiler.

1 Kasım - 7 Kasım

- Orta vadeli kredilerin limiti aşması fiyat artışlarına neden oldu.
- Kredi olanaklarını arttırmak için bankaların ikramiye dağıtımı yasaklandı.
- Yabancı petrol şirketlerinin zam isteklerinin kabul edilmemesi üzerine Türkiye'de petrol arama çalışmalarına son verecekleri açıklandı.
- Ticaret açığını kapatmak amacıyla ithalât tazminat oranlarının yüzde 100-150 oranında arttırılacağı belirtildi.
- Millî Güvenlik Kurulu, ulusal güvenlik ve ekonomik dengesizlik konularında uyarıda bulunarak, yatırımların Doğu'ya yöneltilmesini istedi.
- Türkiye ile İran ortak tank sanayii kurma yolunda anlaşmaya vardılar.
- Fransa'nın, Türkiye'nin silâh ihtiyacının bir bölümünü karşılayacağı açıklandı.

- Ges-İş Sendikası, DİSK'e katılma kararı aldı.

8 Kasım - 14 Kasım

- Fiyat kontrol komitesi bugüne kadar olan uygulamada hiçbir zam talebini reddetmedi.
- DPT ihracatı arttırıcı önlemler alınmasını önerdi.
- ABD'nin tazminat ödeme koşulunu kabul etmeme durumunda, Türkiye'nin, üslerle ilgili hiçbir görüşme yapmayacağı açıklandı.

15 Kasım - 28 Kasım

- Ege Bölgesi Sanayi Odası Başkanı S. Ertan, AET'de bir meydan savaşını göze alacak durumda olduklarını açıkladı.
- Fiyatların yılda yüzde 25 arttığı, kırsal kesimde reel gelirin 7 yılda yüzde 13 arttığı belirlendi.
- Büyük ilâç şirketleri, SSK'nın ilâç ihalelerini boykot etti.
- IMF'nin yeni bir devalüasyon için yoğun baskı yaptığı kaydedildi.
- Türkiye'nin Fransız-Alman yapımı jetlerin yapımına Türkiye'nin de katılacağı açıklandı.
- TRT Genel Müdürü N. Yalçıntaş, görevinden istifa etti.
- Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, bloksuzların Kıbrıs'a ilişkin tasarısını 117'ye karşı 1 oyla kabul etti. Aleyhteki tek oyu Türkiye verdi.
- Vladivostok Zirvesi yapıldı. Brejnev ile Ford çeşitli konularda anlaştılar.
- Kıbrıs konusunda Türkiye'nin yalnızlığı, tek çare olarak KTFD'nin bağımsızlığını gündeme getirdi. Denktaş, bağımsızlık ilân edeceklerini açıkladı. Dışişleri Bakanı Çağlayangil de, bağımsızlık ilânını destekleyeceklerini açıkladı. Daha sonra yaptığı bir açıklamada ise, hükümet programında Kıbrıs'ın bağımsızlığı ile ilgili bir madde olmadığını belirterek, yaptığı ilk açıklamadan geri döndü.
- Ecevit, Türkiye'nin tarihinin en yalnız günlerinde olduğunu söyledi.
- CHP Parti Meclisi'ne sunulan, Türkiye'nin, NATO'nun askerî kanadından çekilmesine ilişkin bir önerge, zamansız bulunarak gündeme alınmadı.

29 Kasım - 5 Aralık

- Ticaret Bakanlığı, Başbakanlığa başvurarak, AET ile ilgili yükümlülüklerin 1976 yılı için ertelenmesi gerekli olduğunu belirtti.
- IMF, Türkiye'den yabancı bankalara kolaylık göstermesini istedi.
- Millî Savunma Bakanı Melen, tank ve helikopter sanayiinin kurulacağını açıkladı.
- Denktaş, Kıbrıs'ta bağımsızlık ilânı için referandum yapılacağını açıkladı. CHP, Denktaş'ın kendi basına önemli kararlar alarak, bunları Türkiye'ye kabul ettirme peşinde olduğunu belirtti.
- ABD, Türkiye'nin üsler için kira istemesini gülünç bulduğunu açıkladı.
- İstanbul'da Türkiye İşçi Partisi üyesi iki genç yüzlerce kişinin gözü önünde öldürüldü. Daha sonra düzenlenen cenaze törenine saldıran polis, cenazeyi kaçırarak töreni engelledi. Yüzlerce kişi yaralandı. DİSK, MC'nin derhal istifa etmesi gerektiğini açıkladı. Başbakan Demirel, hükümetin gerekirse sıkıyönetim ilân edebileceğini belirtti.

6 Aralık - 12 Aralık

- 1975 yılında özel kesim stoklarının rekor düzeye yükseldiği belirlendi. Bakanlar Kurulu toplantısında, CGP ve MHP'nin sıkıyönetim istekleri reddedildi.
- Ecevit, CHP ile AP'nin temel ilkelerde anlaşamadığını belirterek, "sıkıyönetim ilân edilecek duruma gelinmişse, bu MC'nin çaresizliğini gösterir." dedi.
- Türk-İş genel grev yapma kararı aldı.
- TÖB-DER'in düzenleyeceği mitingler iptal edildi.
- Ecevit, Türkiye'nin güvenliği için komşuları ile saldırmazlık paktı imzalayabileceğini açıkladı.

13 Aralık - 19 Aralık

- MC'nin, DÇM borçlanması dışında 360 milyon dolarlık kredi kullandığı belirlendi. Ayrıca DÇM dövizlerinin brüt döviz rezervlerine yaklaştığı belirtildi.
- Birtakım yeni mamuller ihracatta vergi iadesi uygulamasına alındı.
- Sanayiciler, girdileri oluşturan mal ve hizmet fiyatlarını, Fiyat Kontrol Komitesi'nin ön izni olmadan arttırabilmek istediklerini açıkladılar.
- Ağır sanayii projeleri için bütçeye 2 milyarlık fon ayrıldı.
- Aşırı sağcı militanların teşvik görmemesi durumunda, Türkiye'nin barış içinde yaşayacağını açıklayan Ecevit, ayrıca, Parlamento aritmetiğinde yakın bir gelecekte değişiklikler olacağını belirtti.

20 Aralık - 26 Aralık

- TÜSİAD Başkanı F. Berker, büyük çapta bir devalüasyona karşı olduklarını söyledi.
- Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'ndan yapılan açıklamada, Türkiye'de kömür yataklarının yeterince işletilemediği belirtildi.
- F. Almanya'ya yaptığı geziyi tamamlayan CHP Genel Başkanı Ecevit, Türkiye'ye döndü. Ecevit yaptığı açıklamada, Türkiye'nin dışa açılmasında büyük yarar olduğunu ve CHP için iktidar olma zamanının geldiğini belirtti.
- CHP Kars Milletvekili K. Güven Meclis Başkanı seçildi.

27 Aralık - 2 Ocak

- Sovyetler Birliği ile Türkiye'nin yaptığı ticaretin AP hükümetleri döneminde artış gösterirken, CHP-MSP koalisyonu sırasında düşüş gösterdiği belirlendi.
- IMF'nin, Türkiye'ye açtığı kredinin 35 milyon dolarlık kısmını vermediği açıklandı.
- Sovyetler Birliği Başkanı Kosigin Türkiye'yi resmen ziyaret etti. Sovyet yardımı ile kurulan İskenderun Demir-Çelik Fabrikası Kosigin'in de katıldığı bir törenle işletmeye açıldı. Ziyaret sırasında, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında Dostluk Belgesi hazırlanacağı açıklandı.
- Yargıtay genel kurulu, işçilerin sendika seçmelerinde en etkin yol sayılan referandumu yasa dışı olarak nitelendiren bir karar aldı.
- Gerçek işçi ücretlerinin 5 yılda 2 kuruş arttığı belirtildi.
- F. Almanya ile, Türk Kara Kuvvetlerinin gerek duyduğu silâhların ortak yapımına ilişkin girişimlerden sonra, Şubat ayı içinde yeni bir savunma işbirliği anlaşmasının imzalanacağı açıklandı.
- 10 oranında zam yapıldı.

Dördüncü Bölüm

1976: ÇELİŞKİNİN DEMİR YASASI

Çelişkinin Demir Yasası

Son hafta demir-çelik haftası oldu. Çelişkinin demir yasasından örnekler ortaya çıktı. Örneklerin birisi Türkiye Demir-Çelik İşletmeleri ile ilgili. İşletmenin Genel Müdürü İskenderun Demir-Çelik İşletmelerinin açılış töreninden hemen önce istifa ederek görevinden ayrıldı. Sonra da bir açıklama yaptı. Biri Ecevit hükümeti zamanında, ikisi Demirel hükümeti zamanında olmak üzere, görevinden ayrılması için üç kararname hazırlandığını söyledi. Cumhurbaşkanının bu kararnameleri onaylamadığını ileri sürdü. Selâmet Partisi'nin baskıları karşısında cephe koalisyonunu devam ettirmek için istifa yolunu seçtiğini açıkladı.

Çok ilginç bir durum ve açıklama. Cumhurbaşkanlığı basın danışmanının bir açıklama yapmasını gerektirecek kadar önemli bir açıklama. Gerçekten Cumhurbaşkanı Korutürk, cephe hükümetinin devamı için kendisini feda etmeye razı bir genel müdürle ilgili üç kararnameyi imzalamadı mı? Bir örnek olarak, mobilya yolsuzluğunu durdurmaktan başka bir suç yüklenemeyen Ticaret Bakanlığı Müsteşarının görevden alınma kararnamesi hızla onaylanırken demir-çelik işletmeleri genel müdürünün kararnamesinin bir buçuk yıldan fazla imzada beklemesi açıklamayı gerektirmez mi?

Geçen hafta demir-çelik haftası oldu. Geçen yıl ise demir-çelik skandalı yılı. Bunlar biliniyor. Bilinmesi gereken, en azından resmî arşivlerde yer alan, bir başka nokta daha var. 1975 yılında doruğa ulaşan demir-çelik karaborsacılığında, kamunun demir-çelik işletmelerinin bir sorumluluğu olmalı. Kesinlikle olmalı. Resmî arşivlerde yer alan iddia şu: Kamunun demir-çelik işletmeleri, üretim programlarını, demir-çelik karaborsacılığını cazip hale getirecek şekilde ayarlıyorlar. En azından, bunu önleyecek şekilde ayarlamıyorlar. Türkiye'nin en büyük kamusal demir-çelik işletmesi ise Türkiye Demir-Çelik İşletmeleri. Bu yüzden, en azından, söylenebilecek olan şu: Cephe hükümetinin devamını sağlamak için kendisini feda ederek istifa eden son genel müdür, demir-çelik karaborsasını önlemede fazla başarılı olamadı. Karaborsayı önlemede başarılı olamayan genel müdür, hazırlanan üç kararnameye karşın, başarılı olduğu gerekçesiyle görevinde tutuldu. En azından, Cumhurbaşkanının gerçek bilgileri elde etmede güçlüklerle karşılaştığına inanmak gerekiyor.

Cumhurbaşkanı, genel müdürün görevden alınma kararnamesini onaylamadı. Basında da yer aldı. Cephe hükümetini yaşatmak için kendisini feda eden genel müdür, cephe hükümeti başkanı Demirel'in çok yakını. Öyle anlaşılıyor. Demirel, cephe hükümetini korumak için yakınlarını feda etmek zorunda kalıyor. Çelişkinin demir yasası işliyor. Demirel, cephe hükümetini korumak için kişisel yakınlarını feda etmek zorunda kalıyor. Bu bir başlangıç.

İskenderun Demir-Çelik İşletmeleri'nin açılışı için Türkiye'ye gelen Kosigin candan bir ilgi gördü. Demirel, çağrının ve ilginin içten olduğunu göstermek için, Demirel üstün bir çaba gösterdi. Ancak dördüncü demir-çelik işletmesi için gerekli Sovyet kredisini sağlayamadığı anlaşılıyor. Türkiye'de bir hesap adamı olmanın yanında açık bir diplomasi örneği veren Kosigin, şimdilik cephe hükümetine yeni krediler sağlamaktan yana olmadıklarını belli etti. Mikrofonların önünde yaptığı iki konuşma, bu konuda hiç kuşku bırakmıyor.

Demirel, dördüncü işletmenin Sivas'ta kurulacağını ilân etmişti. Kosigin, İskenderun'un yerinin bir demir-çelik işletmesi için çok uygun bir yer olduğunu söyledi. Kosigin, Türkiye'deki demir-çelik uzmanları ile aynı görüşü savunuyor. Çünkü bundan sonraki demir-çelik işletmeleri ithal malı girdiler ile kurulacak. Demir ve kömür rezervlerinin durumu, yeni işletmelerin deniz kenarında kurulmasını gerektiriyor. Sivas, deniz kenarında değil. İskenderun deniz kenarında. İkincisi, Kosigin, İskende-

run işletmesinin 10 milyon tona yükseltilebileceğini söyledi. Bu ise Sovyetler Birliği'nin yeni bir işletme yerine üçüncü işletmenin genişletilmesinden yana olduğunu ortaya koyuyor. İskenderun'un on milyon tona çıkarılması için kredi görüşmelerinin uzaması ise çok normal. Yeni bir hükümete kadar uzaması mümkün.

Kosigin-Demirel görüşmelerinde yeni kredi anlaşmaları ile ilgili olarak önemli adımların atılmadığı anlaşılıyor. Buna karşın, siyasal ilişkilerde önemli adımların atıldığı çok açık. Bu açıklık, iki türlü kapalılığa yol açıyor. Bunlardan birisi, cephe hükümetinin atmış olduğu adımlarla yurt içinde sürdürdüğü komünizm ticareti arasındaki sözde çelişki üzerinde yoğunlaşıyor. Buradaki sözde çelişkinin iki kaynağı var. Birincisi, yaşanan günlere durağan bir açıdan bakmakla ilgili. İkincisi ise, Türkiye'de demokratik mücadelenin iç sınıfsal yapı ve görevlerle sınırlı olduğunun unutulmasıyla ilgili. Cephe hükümetinin Sovyetler Birliği ile kredi anlaşmaları imzalaması, sürdürdüğü komünizm ticaretine son vermesini gerektirmiyor. Kullandığı komünizm ticareti silâhının etkisizleşmesine yol açıyor. Sermaye ve sermaye partilerinin kullandıkları silâhların giderek etkisizleşmesi, yaşanan günlerin en belirgin özelliklerinden birisi. Bu etkisizleşme süreci içinde demokratik hak ve özgürlükler için yapılan mücadelede yeni atılımlar kaçınılmaz oluyor.

İkinci kapalılık Vladivostok görüşmelerine kadar gidiyor. Nixon ile Brejnev arasında yapılan görüşmelerde MC hükümetinin Sovyetler Birliği'ne yönelen politikasının izleri aranıyor. Gelişmeler, Vladivostok görüşmeleriyle ilgili "söylentilere" kadar uzatılıyor. Görüşmelerden sonra Türkiye'nin çevresinde ortaya çıkan önemli gelişmeler, bu söylentilere bir inanırlık sağlıyor. Mısır'ın hızlı bir biçimde Amerikan yörüngesine ve arkasından Kıbrıs olaylarıyla Türkiye-Amerikan ilişkilerinin dönüşü olmayan bir yola girmesi, "söylentilere" kaynaklık eden gelişmeler arasında.

Biribirine düşman iki dünya sisteminin liderlerinin bir masa etrafına oturmalarının Ondokuzuncu Yüzyıl Viyana kongrelerine benzemeyeceğini kabul etmek gerek. Kaybeden sistemle kazanmaya devam eden sistem arasındaki görüşmelerde karşılıklı güç değerlendirmesi yapıldığında kuşku yok. Bu değerlendirmede de iç sınıfsal yapının önemi büyük. Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'deki solu, Türkiye'deki bir çok "gözlemci"den daha güçlü gördüğünü ortaya koyan işaretler var. ClA'nın Türkiye uzmanı George Harris'in kitabı, bu işaretlerden birisi. Harris, Mustafa Kemal'in "resmî" komünist partisi kurmasını, 1920 yıllarında Türkiye'deki solun gücünü önlemek istemesiyle açıklıyor (G. Harris, The Origins of Communism in Turkey, 1967, sayfa 7). Harris'in tezi, Mustafa Kemal'in girişimini Sovyet yardımına bağlayan Türkiye'deki resmî teze de, Türkiye üzerinde kitap yazan yabancı gözlemcilerin, tezine de ters düşüyor. CIA ajanının tezinin gerçeği yansıtıp yansıtmadığı ayrı bir konu. Burada önemli olan CIA'in böyle düşünmesi. ClA'nın böyle düşünmesinin de bir önemli sonucu var: Uzun dönemde Amerika'nın Mısır ve Yunanistan'ı Türkiye'den daha güvenilir bulması mümkün. Tıpkı bu değerlendirmenin tersinin yapılmasının da mümkün olduğu gibi.

Cephe hükümetinin Sovyetler Birliği ile ilgili son girişimlerinin Amerika Birleşik Devletleri'nin icazeti ile başladığı söz götürmez. Ama Demirel'in tutumunda bu icazeti aşan izleri de gözden kaçırmamak gerekiyor. Bir yandan iç güçlüklerin, diğer yandan, Kıbrıs ve dış ekonomik konularda Amerika'nın baskısı altında sıkışan Demirel'in, icazeti geniş kullanarak Amerika Birleşik Devletleri karşısında pazarlık gücünü artırmaya çalıştığı anlaşılıyor. Demir-çelik genel müdürü örneğinde kişisel yakınını feda eden Demirel, uluslararası plandaki yakınlarını da feda edebileceğini göstermek istiyor. Bir gösteri de olsa, bunu sergilemek istiyor. Çelişkinin demir yasası, Demırel'i böyle bir gösteriye zorluyor.

3 Ocak - 9 Ocak

- MC, Dışişleri Bakanlığının, AET'ye tanınacak ödünlerin ertelenmesi ile ilgili önerisini reddetti.
- Dış ticaret açığı 3 milyar 134 milyon dolara yükseldi.
- Çekoslovakya Başbakanı Strogual, Başbakan Demirel'in konuğu olarak Ankara'ya geldi.
- Tüketici fiyatları 1975 yılının ilk 11 ayında yüzde 18'in üzerinde artış gösterdi.
- Ecevit, CHP'nin iktidara gelmesi için yapılacak çalışmalar karşısında CHP meclis grubundan yetki istedi.

10 Ocak - 16 Ocak

- TÜSİAD Genel Sekreteri G. Uras'ın AET'ye ilişkin hazırladığı raporda, Türkiye'den iflâs masasına doğru hızla yol alan bir ülke olarak söz edildi. Aynı raporda, AET'nin Türkiye'yi yabancı sermayeye açılmaya zorladığı kaydedildi.
- Kâr oranlarının arttırılmasını isteyen akaryakıt bayileri bir günlük boykot yaptılar.
- Türkiye'de gelir vergisinin üçte ikisini, işçi ve memurların ödediği açıklandı.
- Türk-İş Genel Başkanı Tunç, sıkıyönetimde en çok işçilerin sıkıntı çektiğini, bu yüzden sıkıyönetime kesinlikle karşı olduklarını açıkladı. MHP'li S. Somuncuoğlu, devlet güçlerinin yanında solculara karşı çatıştıklarını açıkladı.

- Ankara, İzmir ve İstanbul'da meydana gelen olaylarda bir çok kişi öldürüldü.

17 Ocak - 23 Ocak

- 1976 yılı programında, AET'nin diğer ülkeler ile olan ilişkilerinde Türkiye'yi dikate almadığı belirtildi.
- Cezayir, imzaladığı bir anlaşma ile AET'den istediği her türlü ödünü kopardı.
- 1975 yılı içinde 45.5 milyar liralık yatırım için teşvik belgesi verildi.
- Hisse senetleri son iki yılın en yüksek düzeyine çıktı.

Büyük Sermaye ve Halk Partisi

Ticaret Gazetesi, İzmir'de yayınlanıyor. İş çevrelerinin en eski günlük yayın organı. Ticaret adı tarihten kalma. Şimdi yalnızca ticaret kesiminin görüşlerini yansıtıyor. Sermayenin bütünündeki eğilim ve özlemleri Ticaret Gazetesi'nde bulmak mümkün. İş çevrelerinin ekonomik olduğu kadar siyasal görüşlerini de okumak mümkün.

Ecevit'in İskandinav ülkelerine yapmış olduğu gezi, Ticaret Gazetesi'ne yansıdı. Nasıl yansıdığını görmek için 26 Aralık tarihli ve "Kımıldamak Gerek" adlı başyazıdan bir paragraf okumak yeter. Okunacak paragraf şöyle: "Dış ticaret dengemizdeki açık büyüktür. Bu açığı sadece ihracatı arttırmak ve işçi tasarruflarının ülkemize gönderilmesini özendirmekle kapamak- olanaksız değilse bile- çok zordur. İthalâtın optimum fiyatlarla yapılmasını, komisyonların yurt içinde kalmasını sağlamak suretiyle bu açığın bir an önce kapatılması yoluna gidilmelidir. Bu amaçla, komisyonculuk yapan Türk firmalarının, ülkemize ihracat yapan İskandinav ve Avrupa firmalarının Türkiye mümessilliklerini alarak yabancı komisyoncuları aradan çıkarmaları..."

Ecevit'in İskandinavya gezisinin sermaye kesimindeki yansıması böyle.

Özgür İnsan, Halk Partisi'nin aylık kuramsal dergisi. Ocak sayısında Ecevit, İskandinavya gezisini değerlendiriyor. Eceyit, 27 Mayıs'ın şafağında ortaya çıkan Beyaz Zambaklar Ülkesi efsanelerini hatırlatan bir biçim (üslup) ile şunları yazıyor:

"Türkiye'nin bu dört Kuzey ülkesiyle işbirliğinden çok şeyler kazanacağına ve insanlığa da çok şeyler kazandırabileceğine inanıyorum. Bu ülkelerle yakın işbirliğinin bir koşulu barışçı olmaksa, bir başka koşulu da onların insanca ilkelerini paylaşan bir düzen kurmayı amaçlamak. Onun için demokratik sol bir CHP iktidarı, o ülkelerle aramızda işbirliği olanaklarını çok genişletecektir. Türkiye'nin benzer ilkelere dayalı bir düzeni başarıyla kurması ve geliştirmesi ise, gelişme sürecindeki tüm uluslara yeni ufuklar açacaktır. Öylece yalnız Türk ulusuna değil, tüm insanlığa yararlı olacaktır." Ecevit'in, İskandinav ülkeleriyle kurduğu bağlantıyı, dış politikadan aşırıp içerde uygulanacak bir modele dönüştürmek istediği anlaşılıyor.

Business Week, artık okuyucularca da tanınıyor. Wall Street'in haftalık yayın organı. 22 Aralık tarihli sayısını görenler ne rastlantı diyecekler. Olayları rastlantı ile açıklamayı bir alışkanlık haline getirenler için gerçekten zor durum. Rastlantıya hiçbir zaman inanmayanlar için ise hiçbir zorluk yok. Çünkü, dünya bir bütün. Ve bu bütün dünyada, Ecevit'in İskandinav gezisine denk düşen bir zamanda, Amerikan tekellerinin haftalık yayın organında, Sosyalist Enternasyonal'in övgü ile tanıtılması ve İskandinav sosyal demokratlarının şahı Palme'nin kapak yapılmasına şaşmamak gerek.

Derginin sosyal demokrasiye ayırdığı kapak yazısı çok öğretici. Burada, İsveç'in ikinci büyük bankasının yöneticisinin İsveç vergi sisteminin büyük şirketler için dünyadaki en iyi sistem olduğunu söylediği açıklanıyor. Dergi'nin okuyucuları, genellikle Amerikan iş adamları, Business Week, Sosyalist Enternasyonal'in, komünizmi, "yeni emperyalizm" saydığını belirtiyor. Amerika'da bile tekelleri önleyici yasalarla başı dertte olan IBM'in İsveç bölümünün yöneticisi, İsveç'te rahatlarının pek yerinde olduğunu bildiriyor.

Ama, en ilginç yan burası değil. En ilginç yan, İngiliz komünist partisinin önde gelen liderlerinden Palme Dutt'ın yeğeni ve Ecevit'in değerlendirmesine göre, Kuzey ülkelerinde en ileri adımların sahibi Olof Palme ile yapılan görüşme. Bu görüşmeden bir soru ile bu soruya verilen cevabın bir bölümü çok aydınlatıcı olacak. Business Week'in sorusu şu: "Amerikalılar İsveç'i bir sosyalist ülke olarak düşünüyorlar ama ekonomideki kamu katılması çok az. Bu artacak mı?" Palme'nin cevabının özü ise şöyle: "Bir çok alanda daha planlı bir kalkınma için gereksinim artıyor. Fakat bu sanayi mülkiyetinde zorunlu bir değişikliğe yol açmıyor." Soru da, Palme'nin cevabı da Beyaz Zambaklar Ülkesi'ni anlamaya yetiyor.

Aslında çok daha fazlasına da yetiyor. Halk Partisi'nin temel ekonomik sorunlardaki suskunluğunun kuramsal temellerini açıklamaya da yetiyor. Çok yakın zamanlarda bu suskunluğun gözleri kamaştıran örnekleri ortaya çıktı. Bunlardan birisi fiyat artışları ile ilgili. MC Hükümeti'ne anayasadan söz etmeye gerek yok. Ama anayasada fiyat artışlarının toptan eşya fiyatları endeksi ile ölçüleceğini gösteren bir madde de yok. Ortada Ticaret Bakanlığı'nın hazırladığı geçinme endeksleri var. İstanbul Ticaret Odası'nın hazırladığı ücretliler geçinme endeksi var. Devlet İstatistik Enstitüsü'nün derlediği

on bir ile ait tüketici fiyatları endeksi var. Bütün bunlara göre fiyatlar, geçen yılı da geride bırakan bir hızla artıyor. Ancak her gün MC Hükümeti'nin bir başbakanı, bir yardımcısı, bir bakanı fiyat artışlarının durduğunu söylüyor. Halk Partisi'nde ses yok. Cevap yok. Sessizliğin, suskunluğun bir nedeni olmalı. Bilgisizlik bir neden olamaz. Çünkü Halk Partisi'nde en az endeksleri okuyacak kadar milletvekili veya senatör var.

Ama suskunluk yalnızca endekslerde değil. MC Hükümeti, fiyat kontrol komitesiyle ilgili yeni bir karar aldı. İthal ve döviz girdilerinden doğan zam isteklerini otomatik hale getirdi. Bunun dışında, isteyen yüzde beş oranında bir artışı da ayrıca ve hemen uygulayabilecek. Bu kararın, fiyat kontrol sisteminden vazgeçmek olduğunu ve yakında fiyat artışlarının ortaya çıkacağını söylemek için büyük iktisatçı olmaya da gerek yok. Ama Halk Partisi'nde yine ses yok. Halk Partisi, fiyat kontrol sisteminin korunmasından veya değiştirilmesinden yana mı, değil mi? Fiyat artışlarını umursuyor mu, umursamıyor mu? Kimsenin bilmesine olanak yok. Çünkü suskunluk var.

Neden suskunluk var? Bunun cevabını özel kesimin yıl sonu açıklamalarında bulmak mümkün. Özel kesim fiyat artışlarının yavaşladığını, ekonominin ilerleme yolunda ilerlediğini savunuyor. Demirel'e kızsa da, Ecevit'e dönse de bunu savunuyor. Çünkü özel kesim ekonominin ilerleme yolunda ilerlediği görüşünü savunurken artık Demirel'i savunmuyor. Kendisini savunuyor. Çünkü artık ekonominin başarısından da, başarısızlığından da kendisinin sorumlu olduğunu kabul etmiş durumda. Özel kesim ile karşısındaki güçlerin ulaşmış olduğu bilinç düzeyinde bu kabul, bir zorunluluk. Kurtuluş yok. Özel kesim, böyle bir gerekçe ile 1975 yılı ekonomisini savunuyor. Halk Partisi, böyle bir gerekçe ile fiyat artışlarını, fiyat kontrol mekanizmasını politize etmekten kaçmıyor. Çünkü böyle bir politizasyon, özel sermayeye karşı durmak anlamına geliyor. İsveç sosyal demokrasisi özel sermayeye dokunmadan, sosyal demokrasi uyguluyor.

Böylece, özel kesim, ekonomi ve hükümetler özdeşliği ortaya çıkıyor. Ancak bir eğilim olarak ortaya çıkan bu özdeşliği Halk Partisi, her olaya uyguluyor. Örnek olarak, Ortakpazar konusunda MC Hükümeti'nin izlediği politikayı, özel kesimin istediği politika sanıyor. Halbuki, Ortakpazar konusunda izlediği politika ile MC Hükümeti, büyük sanayinin gerisine düştü. MC'nin Ortakpazar politikasına karşı çıkmayarak Halk Partisi de en azından büyük sanayinin gerisinde kaldı. 1975 yılının sonunda Halk Partisi'nin özel kesimin yörüngesine teğet düşmesi, Halk Partisi'nin büyük sanayinin de gerisinde kalmasına yol açtı.

12 Mart, bir yangındı. Alevsiz, kara dumanlı, çirkin bir yangın. 12 Mart sonrası yangın yerinde 12 Ekim seçimi yaşandı. Yangına tepki. Halk Partisi'nin aldığı oylarda simgelerini buldu. Göstergelerini değil. Şimdi Halk Partisi, büyük sanayinin yörüngesine giriyor. Kütlelerde de simgeler parçalanıyor.

Piraye, mahpus Nazım'a mektup yazıyor. Hapishanede Nazım bunları şiirleştiriyor. Bir tanesi şu: "Fakat yangın yerini gördüm demin/yangın yeri çirkin/halbuki alevler güzeldir/şaralînin, kızılın, turuncunun nüansları/ biraz da gazel yaprağı hatta." Her yangının 12 Mart gibi çirkin, her yangının yerinin 12 Mart sonrası gibi donuk olacağını kim söyleyebilir?

Kişisel ve Sınıfsal Kurban

Türkiye'de bir tırmanma yaşanıyor. Herkesin gördüğü faşizan tırmanma. Bir de bu tırmanmanın gerisinde, Türkiye sisteminin özünde tırmanma var. Bu da kilitlenmenin tırmanması. Türkiye'nin toplumsal ve siyasal yaşamında kilitlenme, her gün bir basamak tırmanıyor. En son basamak sıkıyönetimde. Demirel, sıkıyönetim ilânını, bir kurtarıcı olarak görüyor. Ancak bugün Demirel'li bir sıkıyönetimin ilân edilemeyeceği anlaşılıyor. Demirel, sınıfsal ve kişisel kurtuluşunu sıkıyönetimde arıyor. Ama Demirel'li bir sıkıyönetimi ilân edip uygulamak zor geliyor. Demirel'li bir sıkıyönetimin, uygulayıcılar için çok yıpratıcı olacağı anlaşılıyor.

Sıkıyönetim ilânı da kilitlendi. Demirel, bu kilidi kırma sevdasında. Kilidi kırmak için her gün bir devrimci öğrencinin kafasını kırıyor. Devrimcilerin, sosyalistlerin bu oyunu ustaca sergilemeleri yüzünden kırıcılıkta her gün biraz daha tırmanıyor. Sıkıyönetim kilidini parçalamaya kararlı. Bunun için demokrasiyi, hukuk devletini parçalamaktan başka bir yol bulamıyor. Bunun için gangster çeteleri ile işbirliği yapmıyor. Onları doğrudan doğruya kullanıyor. Saldırı ve kırıcılık eylemlerini yaygınlaştırıyor. Yaygınlaştırdıkça da karşısında direnen kütlenin büyüdüğünü görüyor. Çareyi sıkıyönetimde buluyor.

Yılbaşında bir yakını gazeteciye demeç vermiş. "Üzerimize gelirseniz, biz kenetleniriz" demiş. Halk Partisi yöneticileri bu sözü, göründüğü gibi anladılar. Demokratik direnişin, Demirel ve takımını kenetlenip kilitlenmeye zorlayacağını düşündüler. Demokratik direnişteki ataletin kaynağı burada. Son zamanlardaki sert eleştirilerde bile Demirel'i, gangster çeteleri ve reislerinden ayırmak için gösterilen özenin kaynağı da burada. Halbuki Demirel'in "üzerine çekmek" istediği başka. Demirel, sıkıyönetimi çekmek istiyor.

Çankaya Köşkü'nün kapısında bunu açıkça belli etti. 1971-1973 dönemine açık çağrı gönderdi. 1971

ile başlayıp 1973 yılında sonuna doğru yaklaşan olaylar zincirinin ilk noktası Demirel'in başbakanlığı bırakması. AP Genel Başkanı, 1971 yılında başlayan gelişmeleri millet iradesine bir darbe olarak niteliyordu. Şimdi görüşünü değiştiriyor. Sınıfı için millet iradesine darbe sözlerini geri almaya razı. Uygun bir davranış. Zaten millet iradesi deyimi ağzına pek yakışmıyor. Görünüşe göre, sınıfı için kendisini kurban etmeye gönüllü. Demirel'li sıkıyönetimi başaramayınca Demirel'siz sıkıyönetime de çağrı çıkardı.

Ancak sınıfı için kişisel kurban olma özverisi, yalnızca görünüşte. İstifa ederek görevden ayrılmak kendi partisine ve tabanına ters düşecek. Ecevit tarafından yıkılmak, bunlara ek olarak, bir de onur kırıcı. Ama bir sıkıyönetim döneminde görevden ayrılmaya diyecek yok. Görünüşte Demirel'e ve partisine karşı, özünde ise işçi sınıfı ile devrimcilere karşı bir sıkıyönetim. Düzmece kurban olmanın meyveleri de ayrı. Demirel, son şansını burada görüyor. Böyle bir oyunda aradığı kenetlenmeyi bulabileceğini umuyor. Sıkıyönetim kilidini kırmak için bunca cana kıymasının nedeni burada. Zorlayarak kilidi açmaya çalışıyor.

Demirel'in en son oyunu burada. Ancak, bu oyunun da özü daha derinlerde. Faşizm denemelerinin yalnızca Demirel için kurtarıcı olduğunu düşünmek yanıltıcı. 12 Mart örneği ortada. Hangi politikacı, tekrar oturmak için o kadar kanın akmasına razı olduğu bir koltuktan kendisini uzaklaştıran bir harekete tekrar çağrı düzer? Eğer daha derinlerde bazı oluşumlar ve destekler olmazsa. İlhan Selçuk, 12 Mart öncesi yıllarında gerçek ücretlerdeki artışlarla 12 Mart yıllarında, o çağrılar düzülen 1971-1973 yıllarında, gerçek ücretlerdeki düşüşleri sıraladıktan sonra şunları yazdı:

"Görülüyor ki 12 Mart sıkıyönetimi Deniz Gezmiş ve arkadaşlarını asarken ve aydınları, bilim adamları ve yazarları mahpushanelere atarken; asıl işçileri kimvurduya getirmiş...Şimdi aynı işi yapmak istiyorlar."

Yapılan da, yapılmak istenen de bu kadar açık.

Bu açıklığın da gerisinde yatanlar var. Şöyle: Kilitlenme, bölünmeden doğuyor. Ters görünür ama, terslik olayların kendisinde. 1961 ve 1973 seçimlerinden sonra Meclis'te başkanlık seçimleri kilitlendi. Sandalyelerde bölünme olduğu için. 12 Mart, bir yandan, işçi sınıfı ile sermaye arasındaki bölünme netleştiği, diğer yandan da, sermaye sınıfı içinde bölünme olduğu için ortaya çıktı. Bu bölünme içinde Türkiye'nin ileriye dönük çözümler bekleyen sorunları kilitlendi. 12 Mart ve Cephe Hükümetleri, bir yandan, sermaye içindeki bölünmeleri birleştirmek; diğer yandan da, işçi sınıfına cephe almak için düzenlendi. Şimdi daha da tırmanmak zorunluluğunu duyuyor.

Şimdi büyük sanayi sermayesinde yeniden bölünme işaretleri var. Üstelik 12 Mart öncesi bölünmeye göre aktörler rol değiştiriyor. Çok üst düzeyde genellemenin sakıncaları ile birlikte iki grup ve iki ayrılık noktasını saptamak mümkün. Ortakpazar'a karşı tutum ayrılık noktalarından birisi. Adana sanayicileri, eskiden Ortakpazar'la bütünleşmenin ateşli savunucuları değildi. Şimdi de Ortakpazar çıkmazı, onları pek etkilemiyor. Tekstillerini kolayca satabileceklerini düşünüyorlar. Ortakpazar rekabetiyle yıkılacak dayanıklı tüketim sanayileri de az. Ama İstanbul sanayicilerinin çok. Bu yüzden Ortakpazar sorununun etkilerinde ayrılıyorlar.

Ama daha çok ayrıldıkları noktalar var. Devalüasyon, daha büyük bir ayrılık noktası. Adana sanayicileri, daha doğru bir deyişle, Çukurova sanayicileri için büyük bir devalüasyon çok yararlı olacak. İhracatı artacak ürünler, elde stoklar ve Çukur'un bankalarında DÇM dövizleri var. İstanbul sanayicilerinde ise ithal girdilerinin mal maliyetlerinde payı çok yüksek. Yüksek bir devalüasyon maliyetleri, iç fiyatları ve dolayısıyla satış sorunlarını birdenbire artıracak. İstanbul sanayicileri için büyük oranda bir devalüasyon sakıncalı. Bunun yerine küçük küçük "yedirerek" yapılan bir devalüasyon çok daha iyi. Ayrıca bir de toprak reformu olsa iyi olur. Çünkü iç pazar genişler. Ayrıca büyük bir devalüasyonun sakıncalarından, toplumsal çalkantılarından, bugün için koyu bir sıkıyönetim olmadan kurtulmak mümkün değil. Sıkıyönetimle büyük bir devalüasyon da yanyana gidiyor. Büyük sanayici kesimdeki ayrılıklar da somutlaşıyor. Ortakpazar ve devalüasyondaki tutum ayrılıkları sıkıyönetime kadar yansıyor.

Ancak ayrılıklara karşın, birleşme noktaları da var. İşçi sınıfının canlılığı ve hızla gelişen bilinçlenme süreci. Burada herkes birlik. Ama bu birlik içinde bile ikinci bir yöntem ayrılığı görülüyor. Acaba işçi sınıfı sorunu, sosyal demokrasi uygulaması içinde çözülemez mi? Böyle düşünerek ikircikli davranan büyük iş adamları da var. Ve böyle düşünenler olduğu için de sıkıyönetim ve faşizm denemeleri daha da ön plana çıkıyor. Unutmamak gerek: 1930'lar Japonya'sında faşizm tırmanırken ikircikli davranan bir çok büyük iş adamı-politikacı öldürüldü. Almanya'da da bunun örnekleri görüldü. Faşizm tırmanırken sermaye kişisel kurbanlar verdi.

- Son günlerde yoğunlaşan saldırılar karsısında, çeşitli kişi ve kuruluşlar görüşlerini açıkladılar. TÜSİAD, kaba kuvvetten çare umanlara karşı olduklarını açıklarken, V. Koç, "1976'da yasalar karşısında kaba kuvvetin yaşama şansının olmadığı ispat edilmelidir." dedi. CHP Genel

Başkanı Ecevit ise, demokratik rejime yönelen saldırılar karşısında, DİSK ile Türk-İş'in işbirliği yapmaları için çağrıda bulundu. DİSK Genel Başkanı Türkler, DİSK'in, CHP'nin yapmış olduğu işbirliği çağrısına hayır diyemeyeceğini açıkladı. Türk-İş de, demokrasinin korunması için DİSK ile görüşmeye hazır olduğunu açıkladı.

24 Ocak - 30 Ocak

- MC, Petkim'in tekerlek lâstiği yapımını öngören kararnameyi engellerken, bu sektörde yabancı sermaye ile özel sektör tümüyle egemen duruma geldi.
- Buzdolabı ve çamaşır makinasına yüzde 10 oranında zam yapıldı.

En Zayıf Halka

Pazar gününün, Sıkıyönetimi görüşmek üzere Millî Güvenlik Kurulu'nun toplantıya çağrıldığı pazartesi gününden önceki pazar gününün, üç önemli olayı var. Birincisi Cumhurbaşkanı Korutürk'ün Çankaya ile Başbakanlık arasında mekik dokuyan televizyon kararnamesini Demirel'in isteğine uygun olarak imzalaması. Bunun anlamı açık. Korutürk, Meclis Başkanlığı seçimlerinde gerileme zorunda bırakılan Demirel'e ihtiyaç duyduğu siyasal morali veriyor. İkinci olay, Türkeş'in, Ecevit'e küfürler yağdırması. Bu da Başbakanlığa oturmuş bir savcı işlevini görüyor. Üçüncüsü ise İstanbul'da bir işçi mahallesine polisin baskın yapması. "Silâhlı anarşinin" işçilere kadar yayıldığı gösterilmek isteniyor. Her üç olay da Türkeş'in çapsız boyunu çok aşıyor.

Üçüncü olay üzerinde ayrıca durmak gerekiyor. İstanbul Valiliğinin kontrolünde ve de böyle gösterilerde kullanılmak için denetim altında tutulan kurbanların bulunduğundan kuşku yok. Burası pek önemli değil. Önemli olan, ilk önce, siyasal iktidarın gerekli gördüğü zamanda, kontrol altında tuttuğu kurbanlarının ölümünde en küçük bir acıma duymaması. İkincisi, sözde gizli tutulan bu öldürme operasyonunun Türkiye'nin en büyük tirajlı gazetesi ile birlikte yapılması. Tertipli baskının, böylesine açığı, böylesine çirkini şimdiye dek görülmedi.

Sözde gizli tutulan baskınla ilgili açıklama çok ilginç. "Tahkikatın selâmeti" için gizliliğe titizlik gösteren İstanbul Valiliği, yakalanan hücrede hiç öğrenci olmadığını açıklamakta sakınca görmüyor. Hepsi işçi imiş. Şimdiye kadar silâha meraklılar hep öğrenci olarak gösteriliyordu. Şimdi, silâh ve dinamit merakının işçilere yayıldığını göstermek istiyorlar. İşçi semti Zeytinburnu'nda, işçilerden oluşan bir hücre ve cephane deposu bir ev. Tereddüt gösteren, en azından Sıkıyönetim için etkili oldukları yerlere ağırlıklarını koymayan İstanbul sanayicileri için ürkütücü bir tablo. Son oyun, İstanbul sanayicilerini ürkütmeyi amaçlıyor.

Oyunların bütünü de Türkeş'in boyunu aşıyor. Türkeş'in tabanı, kolları ve bütün gücü, böyle bir oyunlar bütününü sahneye koymanın gerektirdiği çaptan çok uzak. Artık hızlanan gelişmelerin açıklığında yaygın yanılgıyı bırakmanın zamanı geldi. Faşist tırmanma zincirinde Türkeş, Demirel'i kullanmıyor. Demirel, Türkeş'i kullanıyor. Türkeş, faşizmi yerleştirmek için Demirel'in kullandığı bir araç işlevini üstleniyor. Türkeş'in ön plana salıverilmesi, demokratik direncin hedefini saptırmaya yarıyor. Faşizmin tırmanma zincirinde en zayıf halkanın gözlerden uzak kalmasına yol açıyor.

Cephe koalisyonunda, adının başında milliyetçi veya millî tanımlamaları olan iki parti var. Ama Cephe Hükümeti'nin izlediği politikalarda milliyetçilikle ilgili hiç bir yan yok. Dış politikada, iç ve dış ekonomik politikada, izlenen uygulamalara damgasını vuran Adalet Partisi. Ne Türkeş, ne de Erbakan'ın en küçük bir izi bile görülmüyor. İç ve dış ekonomik politika ile dış ilişkilerde Adalet Partisi ve lideri, koalisyon liderliğine hiç gölge düşürmüyor. Ama faşist baskılarda kalın bir gölge yaratılıyor. Bu gölgeden en çok yararlanan Demirel oluyor.

Ana muhalefetin yönetici kadrolarının çok "ince" politikalarla uğraştığını gösteren örnekler gelmeye başladı. İnceliklerin birisi, cephe koalisyonuna yöneltilecek gensoru önergelerini kimlerin imzalayacağı ile ilgili. Genel Başkan imzalayacak mı, imzalamayacak mı? Önce Demirel hakkındaki yolsuzluk önergesi mi, yoksa Türkeş hakkındaki komandoculuk önergesi mi verilecek? Doğrusu bu ince politika sorunlarına herkesin aklı ermez. Bu yüzden de, büyük politik yanılgılara düştüğünü bilmeden, "nasıl vereceksiniz verin, ancak, gerçekten vermek istiyorsanız bir an önce verin" deyip işin içinden çıkar.

Yalnız ana muhalefetin yönetici kadrolarını yoran bu "ince" politik sorunların yanında çok daha kalın bir başka politik sorun var. Kalın politik sorun şöyle: Faşizan tırmanmanın bir simgesi haline gelen komandoculuk gensorusu, neden Türkeş'e yöneltiliyor? Neden Demirel'e yöneltilmiyor? Hatırlatılması gerekli görülmeyebilir ama yarar var: Demirel, başbakan. Demirel'in bütün bu cinayetlerin birine bile karşı çıktığı görülmedi. Hepsini destekledi. İkincisi, olaylar ortada. Vurucu komando gücü, üç buçuk kişiden oluşan bir çete. Çok hızlı bir biçimde bir kentten diğerine, bir yerden öbürüne kaydırılıyor. Devlet denilen aygıtın açık işbirliği olmadan bu üç buçuk kişilik çete, bu kadar büyük tahribat yapabilir mi? Hükümet başkanı olarak Demirel'in açık katkısı olmadan devlet denilen aygıt böylesine açık bir işbirliğine girebilir mi? İnce politik sorunların yanın-

daki kalın politik soru burada. Ana muhalefetin sorması gereken soru da burada.

Bir soru sorulmazsa, mutlaka bir cevaba sahip demek. Kalın sorunun cevabı ise bir değil, iki. Birincisi, ana muhalefetin kadrolarını aşan bir yaygınlık gösteriyor. Hâlâ yirminci yüzyıl sermayesi, idealize edilen on dokuzuncu yüzyıl sermayesi ile karıştırılıyor. Sermaye sınıfının demokratik bir nitelik taşıdığı ve faşizme karşı olduğuna inanılıyor. Nesnel sınıfsal tutum ile öznel bireysel tutum karıştırılıyor. Sermayenin, ancak zorlanarak demokrasiye razı edilebileceği unutuluyor. Bu unutkanlık ana muhalefetin dışına taşıyor. Fakat ana muhalefetin yönetici kadrolarında elverişli bir toprak buluyor. Bu yüzden Demirel, gölgede tutulup faşist tırmanmanın simgesi olarak Türkeş seçiliyor.

İkinci cevabın başlangıcı, ana muhalefetin kadrolarının niteliği. Uzun bir siyasal geçmişi ve pratiğin günlük uyarıları ile her gün kendisini aşan Ecevit'in durumu ayrılık gösteriyor. Ecevit'in dışında ana muhalefetin yönetici kadrolarının çok büyük bir bölümü bürokrasiden yeni kopmuş kişilerden oluşuyor. Demirel'in en üst noktasında bulunduğu bürokrasiden yeni kopan kadrolar. Bunlar, başbakan olarak gördükleri Demirel'in gücünü abartma eğiliminde. Hâlâ memurluk günlerinin sabah kahvesi sohbetlerindeki değerlendirmelerden kurtulamadılar. Ana muhalefetin kadrolarının büyük bir bölümü için Demirel hâlâ, "oyunlar ustası" güçlü bir lider. Bir zamanlar İsmet Paşa'ya yakıştırılanlar, şimdi Demirel'e uygun görülüyor. Toplumsal gelişmeleri arkasına alarak İsmet Paşa'yı siyaset dışına iten Ecevit, şimdi, Demirel'i cephe birliğinin en güçlü halkası sayan bir kadro ile çalışıyor.

Oysa, Demirel, cephe koalisyonunun ve faşist tırmanma zincirinin en zayıf halkası. Birincisi, partisini inişe geçiren bir lider. İkincisi, partisini, bir yamalı bohça haline sokan bir başkan. Üçüncüsü, sermayenin katı desteğini kaybeden bir politikacı. Dördüncüsü, Cumhuriyet tarihinde, hakkında en çok yolsuzluk iddiaları ortaya atılan bir başbakan. Beşincisi, planlar ve oyunlar ne olursa olsun, başbakanlığında toplumu kana boyayan bir kimse. Altıncısı, artık kendisine destek olan herkesi ve her kurumu yıpratan bir adam. Artık çok sert bir yıpranmaya razı olmadan Demirel'e kimse yardımcı olamıyor.

Faşist tırmanma zincirinin en zayıf halkası, Demirel, her tırmanışta, kendisine destek olanları desteksiz bırakan bir yaratık haline geldi. Tırmandığı her basamakta durabilmek için yeniden tırmanmak zorunda kalıyor. Yalçıntaş'tan sonra Karataş'a ihtiyaç duydu. Cumhurbaşkanı Korutürk, bu ihtiyaca karşılık verdi. Ecevit de "Hukuk devleti, Korutürk'ün elinden bir darbe daha yedi" dedi. Böylece Cumhurbaşkanlığı, Ecevit'in elinden çok ağır bir yara almış oldu. Faşist tırmanma zincirinin en zayıf halkası için değer mi?

Karataş, televizyon müdürü oldu. Demirel burada açık oynadı. Açıkça "Tartışma var" dedi. Ana muhalefet ise kamuoyunu bir tarafa bırakıp mektuplara umut bağladı. Karataş'ın müdürlüğü, Demirel için bir başarı oldu. Ancak başarı tek başına değil. Aynı zamanda bütün ilericiler ve bu arada ana muhalefet için bir yüz karası oldu. Burada da faşist tırmanmanın en zayıf halkasını görmemek çok etkili bir rol oynadı. Faşist tırmanmanın en zayıf halkasını açıklığa kavuşturmak, destekleri oluşmadan önlemenin ve tırmanma zincirini kısmanın en kestirme ve etkin yolu.

Yolsuzluk Çemberi ve Sıkışan Yönetim

En zayıf halkanın telâşına bakın. Silâhlı Kuvvetlerin komuta kademesinin "uyarı" mektubunu konu alan Yankı Dergisi pazartesi günü satışa çıktı. Çıkar çıkmaz da Demirel soluğu Genelkurmay Başkanlığı'nda aldı. Bir de demeç. Demecin özü çok açık! "Biz Silâhlı Kuvvetler'e çok para veriyoruz. Daha da vereceğiz." Demirel'in paradan başka bildiği bir silâh olmadığı anlaşılıyor. Anlaşılan bir başka nokta daha var. Demirel'e sormak gerek: Bu kadar zayıfsanız, neden faşizme heves ediyorsunuz?

Demirel, faşizme neden heves ediyor? Bu sorunun tek cevabı, Demirel'in çok zayıfladığını bilmesi. Demirel artık bir seçim kazanma şansına sahip olmadığını çok iyi biliyor. Üstelik, artık son ara seçimlerindeki kadar bile başarı sağlamasının mümkün olmadığını da görüyor. Bu yüzden bir seçime gitmeden önce karşısındaki güçlerin iyice budanması gerektiğine karar vermiş durumda. Budanması gerekenler solun bir bölümü olacak. Yalnız Demirel, solda görünen kimilerinin görüşlerinin aksine, solu bir bütün olarak değerlendiriyor. Maceracı bir-iki grupçuğun dışında, sol yelpazenin birbirini çok etkilediğini anlıyor. Bu yüzden, Demirel için, solun bir bölümünü budamak bütününü budamak demek. Demirel, solun bütününü budamadan seçimlerden umutlanıyor.

Burası, işin bir yanı. Diğer yanı daha güncel. Daha kısa dönemli. Bugünlerde hep (M) yazılıyor, hep okunuyor. Temel mallara zam ile yüzde yirmi çevresinde bir devalüasyon gündemde. Demirel bunları geciktirdi. Geciktirdiği için de devamlı olarak yazılıyor. Ancak iyice açık olmak gerek. Bir sıkıyönetim düzeni kurulmadan Demirel bu zamları ve devalüasyonu ertelemek için elinden geleni yapacak. Demirel'in yönetimi çok sıkıştı. Sıkışan yönetim, kurtuluşunu sıkıyönetimde görüyor.

En son fiyat endeksleri aralık ayına ait. Aralık ayındaki fiyat artış yüzdesi, son yılların en yükseği.

Geriye doğru gidildiğinde, aralık ayı fiyat artışları ile yalnızca Ecevit'in bütün kamu mal ve hizmetlerine zam yaptığı ayın fiyat artışları karşılaştırılabiliyor. Bu, bir. İkincisi, yalnızca aralık ayı artışlarına bakmak yeterli değil. Geçen yılın son üç ayındaki fiyat artışları, önceki yılın son üç ayındaki fiyat artışlarından devamlı olarak yüksek. Bu yüksekliğin anlamı şu: Fiyat artışları, bir eğilim olarak ortaya çıktı. Üçüncü nokta da var. Henüz, Fiyat Kontrol Komitesi ile özel kesimin zam isteklerini otomatik hale getiren kararın sonuçları alınmadı. Özel kesimde otomatik zamların sonuçları, ocak ve daha sonraki ayların endekslerinde ortaya çıkacak.

Dördüncü nokta, Demirel'in "böyük" adam olmasıyla ilgili. Demirel, "böyük" adam oldu. Büyük adamlar "literatüre" geçerler. Gizli örgüt tutkulusu Demirel'in son Başbakanlık döneminde "gizli zamlar" ortaya çıktı. Demirel'in fiyat politikası için bulunan "gizli zamlar" deyimi şimdi yaygınlık kazandı. Artık Halk Partisi yöneticileri de gizli zam deyimini kullanmaya başladı. Bundan öte özel kesimin meslekî yayın organlarında da kullanılıyor. Bunlardan birisi, bilinen cama yapılan gizli zammı ortaya çıkardı. Hesaplanan gizli zam, yüzde yirmi beş çevresinde fiyat artışını içeriyor. Eskiden fabrikanın fiyatında ambalaj için bir ödeme yokmuş. Şimdi ambalaj farkı alınıyor. Satışlarda kredi kolaylıkları uygulanırmış. Şimdi bunlar da kalkıyor. Biraz da camın boyutları değişiyor. Böylece gizli zam ortaya çıkıyor. Bu gizli zam, diğer örneklerde olduğu gibi, toptan eşya endekslerine yansımıyor. Ama bu gizli zamların toptan endekse yansımamasına karşın toptan fiyat endeksleri yine de artıyor.

Demirel ve yönetimi sıkışıyor. Çünkü Demirel'in gizli zamları, tutku ölçüsünde sevdiği gizli örgütlerinden daha açık. Kütleler, Demirel'in gizli örgütleri kadar gizli zamlarını da biliyor. Bilmemeleri olanaksız. Bildikleri bir nokta daha var. Artık özgürlükleri ortadan kaldırma girişimleri ile fiyat artışlarının doğrudan orantılı olduğunu gördüler. 12 Mart yönetimi, kütlelere, bu bilinci hediye etti. Hediye etmek istemezdi. Ama istemeden oldu. 12 Mart deneyimi, kitaplardaki bilgileri kütlelere yaydı. Faşizm girişimlerinin, fiyatları ve sömürüyü arttırmakla eş anlamlı olduğunu ortaya koydu. Şimdi kitaplardan kütlelere yayılan bu bilgi Demirel'i ve yönetimini sıkıştırıyor.

Sıkıştıranlar çok. Karanlıkta ıslık çalmak kolay. Ama dosyalara dayanmak için yürek ister. Bir uyarının karşısında soluğu kesilenlerin önünde dosyalar birikiyor. Mobilya dosyasından kurtulmak kolay değil. Arkasından Halk Partisi İstanbul Milletvekilinin gündeme getirdiği demir-çelik dosyası var. Demir-çelik dosyasından kurtulmak ise çok daha zor. Demir-çelik dosyasının bir bölümü, belgeleriyle, Cumhuriyet'te yayınlandı. Yayınlanmayan bölümleri ise çok daha ilginç. Otomobil galerisi sahiplerine verilen ithal izinleri, bakan kardeşlerinden futbol sahalarına kadar uzanan bir demir-çelik çemberi, üç buçuk kuruşluk sermayesi ile Türkiye'nin en büyük cirolu işletmeleri arasına giren demir-çelik tacirleri. Yüreği olanlar, kendisinden korkmayanlar, demir-çelik çemberinin Meclis soruşturma komisyonunun önüne getirilmesine razı olmak durumundalar.

Devam etmeden önce bir açıklama gerekiyor. Türkiye kapitalistleşme sürecinde ilerliyor. Kapitalizm, feodal sistemden farklı. İlerleyen kapitalizmde "hamiline yazılı" hisse senetleri yaygınlaşıyor. Hamiline yazılı hisse senedi gerçekleştirilen bir rüşvet işlemini ortaya koymak kolay değil. Yalnız son zamanlarda ortaya çıkan olayların başka kolaylıkları var. Olaylar ve belgeler çok açık. Toplum çıkarına açıkça ters düşen, bazı kişi ve firma çıkarlarına açıkça uygun düşen olaylar ve belgeler var. Kapitalizmin bu gelişme aşamasında ve olay ve belgelerin açıklığında, artık rüşvet mekanizmasını bütün boyutlarıyla ortaya koymak gerekli olmaktan çıkıyor. Olay ve belgelerin aktörleri, rüşvet almadıklarını kanıtlamak zorundalar. İlgili firma ve kişiden rüşvet almadan, firma ve kişinin çıkarlarını koruyan, korurken de toplum çıkarlarını açıkça bir kenara atan eylemlerini açıklamak zorundadırlar. Paranın tek silâh olarak bilindiği bir yönetimde oldukça zor bir açıklama olacak.

Bundan sonra sıra lâstik dosyasında. Millî Savunma Bakanı Ferit Melen, cephe koalisyonu ile birlikte hükümete gelir gelmez, bir yabancı sermayeli ortaklığın yabancı sermaye istemi için Ticaret Bakanlığı ile Devlet Planlama Teşkilâtı'na yazı yazdı. Yabancı sermaye ile ilgilenmek Millî Savunma Bakanları'nın görevleri mi? Cephe'nin Maliye Bakanı Yılmaz Ergenekon, kamu girişimi Petkim'in teker lâstiği yapımı için gerekli olan kararnameyi ne kadar erteledi? "Kalkınmacı" bir partinin bir bakanına bir yatırımı uzun süre ertelemek yakışır mı? Daha sonra aynı partinin bir başka bakanı Selâhattin Kılıç, aynı kararnameyi neden imzaladı? Petkim, Kılıç'ın bakanlığına bağlı. Daha sonra Demirel'in Müsteşarı Ekrem Ceyhun, bir Meclis Komisyonu önünde ifade verebilecek memurların önünde, neden, "Petkim yatırımını unutun" dedi? Daha sonra özel ve yabancı sermaye bu alanda Üsküdar'ı geçmişken, Petkim'in yatırımı neden 1976 Yatırım ve Finansman Programına alındı? Yatırım için hazır kararnameyi dokuz ay beklettikten sonra ve hâlâ kararname imzalanmamışken, Petkim'in lâstik yatırımı Kamu İktisadî Teşebbüsleri Yatırım ve Finansman Programına almanın, kılıfı hazırlamaktan başka bir anlamı var mı? Bu sorular ortada. Dokuz aydır parça parça yazılıyor. Şimdiye kadar yazılanların hiçbiri yalanlanmadı. Artık yazılanların doğru ol-

madığını göstermek ve ilgili kişileri temize çıkarmak için ayrıntılı bir araştırma gerekiyor. Başka çare yok.

Ve bütün bunlar, Demirel'i ve yönetimini sıkıştırıyor. Demirel, kaybettiğinin farkında. Bunun için hükümetten ayrılamıyor. Hükümetten ayrılırsa, sıkıyönetime gerek kalmayacak. Bunun için seçime gidemiyor. Tek kurtuluşu sıkıyönetimde buluyor. Demirel'in bu durumu, istifa ve seçim almaşıklarını denemeden sıkıyönetimde ısrar etmesi, sıkıyönetim isteminin biçimsel hukuk temellerini de ortadan kaldırıyor. Demirel ve sıkışan yönetimi için bir sıkıyönetimin, anayasa ve hukukla bağdaşır hiçbir yanı kalmıyor.

- Meclis Bütçe Komisyonu, bütçeyi 1 milyar 102 milyon lira arttırarak benimsedi.
- F. Almanya'daki 12 milyarlık işçi dövizlerinin Türkiye'ye getirilmesi için MİT'in çalışmalar yaptığı haber verildi.
- Türk Silâhlı Kuvvetlerinin Demirel'e geçtiğimiz ay içinde çeşitli konularda uyarıda bulunduğu kaydedildi. Silâhlı Kuvvetler'in üzerinde durdukları konuların başında, Kıbrıs, anarşi ve hükümet sorununun geldiği belirtildi.
- Silâhlı Kuvvetler'in uyarısının basına yansımasından sonra, Demirel, Genelkurmay Başkanı Sancar'la görüştü. Silâhlı Kuvvetler'in malî istekleri ile, küçük illerde sıkıyönetim uygulaması konusunda Demirel'in Sancar'a güvence verdiği belirtildi.
- Malatya'da üç gencin öldürülmesi ile sonuçlanan operasyonda tank ve helikopterler kullanıldı. Malatya Valisi B. Küçüktiryaki, "öldürülen kimse yok, aslında intihar ettiler." dedi.

31 Ocak - 7 Şubat

- AET Komisyonu Yunanistan'ın tam üyeliğine şartlı olarak, "evet" dedi.
- Otomotiv sanayiinde, iki yeni yabancı sermaye izni verildi.
- Amerikan Lockheed uçak firmasının Türkiye'de rüşvet dağıttığı açıklandı.
- Elektrikli ev âletlerine yüzde 5 ile 15 arasında zam yapıldı.
- F. Almanya Savunma Bakanı Leber Türkiye'ye silâh satışı için görüşmelerde bulunmak üzere Türkiye'ye geldi. Leber, Türkiye'ye yabancı sermayenin gelmesi için uygun koşulların yaratılması gerektiğini söyledi. Yapılan resmi görüşmeler sonunda Türkiye'nin, F. Almanya'dan parasını peşin ödemek koşuluyla her türlü silâhı alabileceği belirtildi.

8 Şubat - 13 Şubat

- MC'nin iktidarda olduğu 1975 yılını ekonomik açıdan başarılı göstermek amacıyla 1976 yılı programında tahrifat yaptığı ileri sürüldü.

Selâmet İçin Son Şans

Demirel ile Türkeş yarış içinde. Siyasal yazını zenginleştirmek için birbiriyle yarış ediyorlar. Demirel, gizli zamlar kavramını buldu. Ama artık gizlilik açığa çıktı. Türkeş'in Başbakanlıkta bir odaya yerleşmesi ise Frankeştayn deyimini, siyasal yazına yerleştirdi. Yakıştırma, Asiltürk'e ait. Sonraki "tevil" hiçbir değişiklik yapmıyor. Yapmadığı, Türkeş'in yayın organlarındaki kabulden de belli. Türkeş'in yayın organı, Asiltürk'ü ve Selâmet'i tehdit ediyor. Frankeştayn, ilk önce fareler üzerinde deneme yaparmış. Fare yakıştırması da Selâmet ve Asiltürk türünden Selâmetçiler için.

Hak vermemek mümkün değil. Bozuk bir saatin günde iki kez doğruyu göstermesi gibi, Türkeş'in yayın organı doğruya parmak basıyor. Kuramsal ve edimsel olarak bir doğruyu dillendiriyor. Faşizm gelince Asiltürk türünden Selametçilere ve bir örgüt olarak Selâmet'e ihtiyaç kalmayacak. Bu yüzden yok etme eylemleri, fareler üzerinde yapılan denemelerle zenginleştikten sonra sürüp gidecek. Açıkça söylenen, bu. Bir bayram kutlaması dolayısıyla "davadan dönenler" için belirlenen cezalandırma yöntemi. Şimdi de, cephe ortaklığından dönme eğilimi gösterenlere uzatılmak isteniyor.

Bir noktada çok açık olmak gerekli. Ondokuzuncu ve yirminci yüzyıl sermayeleri arasındaki ayrım burada da geçerli. Yirminci yüzyıl sermayesi, baskısını ve egemenliğini sürdürebilmek için dine muhtaç. "İlerici" kapitalizmin dinsel ideolojiye muhtaç olmadığı masalı çok gerilerde kaldı. Bugün kapitalizmin en ileri aşamaya ulaştığı Amerika Birleşik Devletleri'nde kilise, düzenin en temel direklerinden birisi. Bugün sermaye, ilerici düşünce ve eylemlere karşı baskısını sürdürebilmek için dini kullanmak durumunda. Ama Türkiye'nin somut koşullarında ilerici düşünce ve eylemlere karşı baskısını sürdürebilmek için dini kullanmayı zorunlu yapmıyor. Polisin yardımıyla bir caminin avlusuna bir bomba atmak, yüz numarasına orak-çekiç çizip, bir yandan belediye hoparlörü ile diğer yandan paralı askerlerle köylere "komünist kıyamı" yalanlarını ulaştırmak yeterli. Selâmet'in tabanını harekete geçirmek için bu kadarı yeterli. Selâmet'in tavanına gerek yok. Türkeş'in yayın organındaki doğrunun kaynağı burada.

Böyle bir doğrunun yüzlerine çarpılmasında Selâmet yöneticilerinin sorumluluğu çok büyük. Partinin ne demek olduğunu, parti ile şirketin arasındaki ayrılıkların ne denli büyük olduğunu bir türlü an-

layamadılar. Bir türlü parti olamadılar. Osmanlı'nın mehter oyunundaki gibi bir o yana, bir bu yana sallanmakla, ya da, ellerindeki bakanlıkları belirli tarikat üyeleri ile doldurmakla parti olacaklarını sandılar. Doldurdular da ne oldu? Açıkça söylenmeli. Sezar'ın hakkı, Sezar'a verilmeli. Cephe ortaklığında Selâmet, Ecevit ortaklığından çok daha fazla devlet aygıtına yayıldı. Demirel zamanında, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığındaki bütün Adalet Partisi kadroları temizlendi. Ecevit'in Başbakanlığı sırasında yapılamayanlar, Demirel'in Başbakanlığı zamanında yapıldı. Ne oldu? Son ara seçimlerde Selâmet'in oyları az da olsa, düştü.

Din, bir toplumsal olgu. Kapitalist toplumda dini yaşatan, ekonomik yapıdaki anarşi. Piyasadaki anarşi, dine yaşama olanağı veriyor. Anarşinin en etkin olduğu alanlar, esnaf, küçük sanatkâr ve küçük çiftçiler. Küçük çiftçilerin, hava koşulları ile piyasadaki fiyat dalgalanmalarını kontrolları mümkün değil. Esnaf ve küçük sanatkârlar ise piyasadaki talep dalgalanmalarının kurbanı. Devamlı olarak bu böyle. Kapitalist toplumdaki ekonomik anarşi, en çok bunları etkiliyor. Küçük çiftçiler, esnaf ve sanatkârlar, piyasadaki düzen eksikliğini dinde bulmak istiyorlar, küçük mülkiyete dayalı sınıfsal yapının çaresizliği, dinsel düzene, bir çare olarak sarılmaya yol açıyor. Kontrol edemedikleri bugün ve yarınlarını, dinsel düzen ile kontrol etmeye çalışıyorlar. Tıpkı eski zamanın denizcileri ile şimdiki zamanların havacılarının birer fetişi uğur sayıp hayatlarını güvenceye almaya çalışmaları gibi. Fetişizm ile "uğur" ilkel dinin kökeninde yatıyor.

Selâmet, küçük çiftçi, esnaf ve sanatkârların fetişi olma amacıyla yola çıktı. Türkiye'deki eski dinsel ve siyasal akımlardan farklı olarak, dinsel özlemlerle sanayileşmeyi ve kalkınmayı birleştirmeye çalıştı. Dine sarılmanın tabanında ekonomik anarşi ve geriliğin olduğunu çok açıkça görüyorlar. En "dinci" örgütün en çok motor sanayiini sayıklaması her halde bir rastlantı olamaz. Burası açık ve olumlu bir değerlendirme. Ancak bu olumlu değerlendirmeden sonrası için olumlu demek mümkün değil. Selâmet küçük çiftçi, esnaf ve sanatkârların fetişi olmayı amaçlarken, büyük toprak ve sanayi sermayesi ile kurmuş olduğu bağları geri plana atamadı. Selâmet'in yetmiş üç seçimlerini finanse edenler, karşılığını istemekte gecikmedi. Ecevit ortaklığı sırasında verilen karşılıklar, bir sis perdesinin arkasına gizlenebildi. Cephe ortaklığı sırasında, Selâmet'in büyük toprak ve sanayi sermayesinin bir bölümü ile bağları, çok açık bir biçimde ortaya çıktı. Fetiş yıkılmaya başladı. Küçük çiftçi, esnaf ve sanatkârların kuru vaazlara karınlarının tok olduğu, bir eğilim olarak, görülmeye başladı. Fetişin çatlaklarından büyük toprak sermayesi ile sanayi sermayesinin bir bölümünün yüzü seçilmeye başlandı.

Selâmet, şimdi, bu aşamada. Tam bu aşamada, ortak olduğu cephe batmaya yüz tuttu. 1975 sonbaharında bir genel seçim stratejisiyle kurulan Demirel ortaklığı, ateşten gömleği sırtında duymaya başladı. Hiçbir ciddî yatırım eyleminin yapılmaması bir yana, demir, çelik, cam, çimento, pamuk ipliği ve benzerlerinin fiyatları hızla artıyor. İthalât ise sınırına doğru hızla yaklaşıyor. İthalâtın bol ve kolay olduğu bir zamanda karaborsayı önlemeyen Demirel ortaklığının, ithalât sınırlamalarında yalnızca karaborsayı hızlandırmasını beklemek gerek. Karaborsaya dayalı bir ekonomide, çok yüksek kârlar olacak. Ama bu kârları, küçük çiftçi, esnaf ve sanatkârların yapabileceğini düşünmek çok zor. Buna bir de DÇM girişinin azalması ve diğer ekonomik nedenlerle kredi daralması eklenmeli. Kredi daralması, küçük çiftçi, esnaf ve sanatkârın ödediği tefeci faizinin yükselmesi demek. İzinsiz bir düzen kurmak isteyenler için gerçekten zor bir durum.

Zorluğu, Demirel çok iyi görüyor. Dolu dizgin faşizme yol almasından belli. Demirel, dolu dizgin faşizme yol alıyor. Cephenin ikinci büyük ortağı ne yapıyor? Mehter yürüyüşündeki gibi sağa sola sallanıp duruyor. Sağa sola sallanması yapısındaki ikilikten ileri geliyor. Ancak nereden gelirse gelsin durum çok açık. Demirel'in dolu dizgin yürüyüşünün son durağında Selamet'in tavanı yok. Bunu Demirel-Türkeş ortaklığının yayın organları da saklamıyor. Selamet'in yöneticileri, bir sağa bir sola sallanarak, kendi son duraklarına doğru yürüyüşe ortaklık ediyorlar. İntihara bu tür yürüyüşün modellerini ancak Amerikan filmlerinde bulmak mümkün.

Bir nokta daha açık olmalı. Faşizm durağından önce Selâmet'i kapatabilmek, Demirel-Türkeş ortaklığının harcı değil. Kan akıtmaya güçleri yetiyor. Ama güçlerinin yetmeyeceği işler de var. Kimi alanlarda Demirel-Türkeş ortaklığından daha güçlüler var. Bunlar, Türkiye'deki ilericiler yelpazesi. Çok ama çok açık söylenmeli. Faşizm durağından başka her yerde Selamet'in yaşama gücü, ilericilerin elinde. Türkiye'de ilericiler, dinin bir tehlike olmadığını biliyorlar. Ama Selâmet, bir tehlike olmadığını, gösterme durumunda. Gerçekten zaman, bu zaman: "Bu iş ya biter, ya biter." Son şansını kullanmak Selamet'in elinde. Son şansı Selâmet'in geleceğinin anahtarı durumunda.

- Ticaret Bakanlığı'nca yayınlanan bir raporda, AET'nin Türk sınaî ürünlerine tanıdığı ödünlerin önemini yitirdiği ve Türkiye-AET ilişkilerinin iflâs noktasına geldiği belirtildi. AET uzmanları Türkiye'ye daha fazla ödün verilemeyeceğini belirttiler, buna karşılık Türkiye'de bulunan AET heyetinin, Türkiye'den yabancı sermaye konusunda önemli ödünler istediği açıklandı.

Bütçe ve Program Eleştirisi

Eleştiri üzerine bir atasözü var. Bu atasözüne göre eleştiri çuvaldızla başlamalı. Çuvaldız önce basına batırılmalı. Sinemalar ve eğlence yerleri kadar büyük basın da televizyonun rekabetinde. Sadun Tanju'nun açıkladığı tiraj sayıları bunu açıkça gösteriyor. Cem gidiyor, Yalçıntaş gidiyor, Karataş geliyor. Bu arada kütlelerin bilinci artıyor. Sosyalist örgütlerdeki gelişmeler, büyük basını da, televizyonu da ilgilendirmiyor. Ama diğer partilerin görüşleri, dünyada ne olup bittiği, belli bir seçme ve tahrifatla da olsa, televizyon ekranına yansıyor. Kütleler, büyük basından bir gün önce bunları duyuyor. Büyük basına iş azalıyor. Tek istisna ile tirajlar düşüyor. Düşmeye de devam edecek. Kaçınılmaz. Basında fiyatlar da yükselecek. Bu da kaçınılmaz.

İleri kapitalist ülkelerin bir süre önce yaşadıklarını Türkiye bugünlerde yaşıyor. Kapitalistleşme gecikerek başladığı için sorunlar da arkadan geliyor. Daha ileri kapitalist ülkelerin basını televizyon rekabeti karşısında araştırıcı habercilik dedikleri bir yolu denedi. Bunun en belirgin örnekleri ekonomi alanında ortaya çıkıyor. Türkiye'de de büyük basın bu alana yöneldi. Ekonomi siyasal haberlerle yarışır hale geldi. Ancak, eski alışkanlık ve gelenekler devam ediyor. Hazırcılık ve hazırı kullanma, ekonomi alanında hâlâ en yaygın habercilik yöntemi.

Bütçe denilince akla yalnızca bütçe gerekçesi geliyor. Bütçe gerekçesinde hazır tablolar ve birkaç klişe söz var. Bütçe Yasa Tasarısı ise sıkıcı. Bir yığın madde. Yalnızca maddeler sıralanmış. Bütçe Yasa Tasarısı'nı okumak zahmete değer bulunmuyor. Halbuki bütçe yasa tasarısında her yıl "inci" hazineleri gizli. Bu yıl da öyle. Cepheci partiler topluluğunun hazırladığı bütçe yasa tasarısı, Bütçe Karma Komisyonu'nda görüşülüp cepheci partiler çoğunluğunca kabul edildikten sonra tekrar yayınlandı. Başında Karma Komisyonun raporu ile Komisyonun Halk Partili üyelerinin karşı oy yazısı var. İşe buradan başlarken iğneyi hazırlamak gerekiyor. İğne, ana muhalefete. Daha doğrusu, ana muhalefetin en muhtelif ve aynı zamanda da en demokratik sol üyelerine. Bu yıl Bütçe Komisyonu'nda ana muhalefeti, en demokratik sol üyeler temsil ediyor.

Karşı oy yazısı, kısa iki maddeden oluşuyor. Birinci madde, hep biliniyor. Buradaki tez, bütçenin yasal olmadığı. Bu tezin geçersizliği daha önce yazıldı. Devlet Planlama Teşkilâtı Daire Başkanlarının Süleyman Demirel'e verdikleri protesto yazısı da açıklık getiriyor. Yüksek Planlama, Kurulu, kasım ayı sonunda, 1976 programını kabul etmiş durumda. Temel dengeler, bir yazı ile Maliye Bakanlığı'na bildiriliyor. Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği, bütçe ve program üzerine bir rapor hazırladı. Bu raporun, işin içinde ve işi bilen uzmanlarca, hazırlanmış olduğu çok açık. Bu raporda da belirtildi. Gerçekte de öyle. 1976 Bütçesi ile 1976 yılı programının genel dengesi, şimdiye kadar görülmemiş bir biçimde biribirini tutuyor. Kılıfın bu bölümü iyi hazırlanmış. Bu yüzden bütçenin yasal olmadığı tezi çok havada bir tez. Biçim yönünden hiç bir eksiklik görülmüyor.

En Demokratik sol üyelerin karşı oy yazısının ikinci maddesi, aynen şöyle: "Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı ve Yıllık Programlar hedefine aykırı olarak halkımızın mutluluğunu azaltıcı, sosyal adaleti zedeleyici, istihdamı daraltan enflasyonist etkileriyle ekonomiyi dar boğazlara sürükleyen bir belge niteliğindedir. Bu nedenle muhalifiz..." Altında en demokratik sol imzalar. Ve aynen böyle. En demokratik sol üyeler, bu bütçeye, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'na aykırı olduğu için muhalif kalıyor. Demirel'in ağzından işitilmeden burada işitmelerinde yarar var. Üçüncü Beş Yıllık Plan'ın 12 Mart dönemi yasama meclislerinde görüşülmesi sırasında, Ecevit'in liderliğinde Halk Partisi, en tutarlı, en bilinçli ve en inatçı savaşlarından birisini verdi. Bu planın faşist bir plan olduğunu, ülke çıkarlarına kökten aykırı nitelikler taşıdığını açıkladı. Zamanın 12 Mart hükümetini düşecek kadar zorladı. Hükümet kurduğu zaman da, bu planı değiştirmeyi planladığını açıkladı. Üçüncü Beş Yıllık Planın Türkiye'de faşizm yolunda geliştirilmiş en tutarlı ekonomik sistemi ortaya koyduğunda hiç kuşku yok. Şimdi ana muhalefetin en muhalif, en demokratik sol üyeleri, bu faşist plana uymadığı gerekçesiyle bu bütçeye muhalif kaldıklarını açıklıyorlar. Gülmek mi, ağlamak mı gerekiyor?.

Bırakın soyut lâf cambazlığını. En azından bir kez, bütçe yasa tasarısını okumak gerek. Okunursa bu bütçeye tutarlı bir biçimde muhalif olmak için tutarlı gerekçeler bulmak çok kolay. Bu bütçe, MİT bütçesi. Bütçe Karma Komisyonu karar almış. Bütün ödeneklerde yüzde iki indirim yapılacakmış. Ama jandarma, emniyet, savunma ve MİT bütçeleri, bu indirimin dışında. Neden dışında olsun? MİT, bu ülke için, toprak-su çalışmalarından, elektriklendirme çalışmalarından, yol çalışmalarından daha mı önemli? Zaten dünya kadar para ayrılmış. Kütlelerin, su, elektrik, yol gereksinimlerini MİT mi karşılayacak? MİT'e çok para vermek, kütlelerin karnının doyması mı demek?.

Sonra cephe hükümetinin yasa tasarısında, Karma Bütçe Komisyonunun yalnızca numarasını değiştirerek 86'dan 97'ye çıkardığı, içeriğine dokunmadığı madde var. Buna göre MİT için ithal edilen ham petrol ve ham petrolden elde edilen ürünler vergiden bağışık tutulacakmış? Kimin vergisini kimden almıyorsunuz? MİT, Hazine'ye bağlı bir kamu kuruluşu değil mi? Böylece dolambaçlı ve gizli yollardan MİT'in ödeneği neden arttırılıyor? Sonra

MİT'in petrol kullanımı ne ki? Normal binek taşıtlarının dışında mekanize birlikleri mi var? Sonra aynı maddedeki bu yolla getirilen ham petrolden "elde edilen ürünlerin ciheti askeriye ve Millî İstihbarat Teşkilâtı'na tahsis olunmayan kısmı yukarıdaki istisnadan faydalanamaz" hükmünün anlamı ne? MİT'in ya da MİT için başka kuruluşların ham petrol ithal etmesi mi söz konusu? Şimdiye kadarki uygulamaya göre, böyle bir şey olamaz. Bütün kamu kuruluşlarının petrol ihtiyacını ulusal petrol dağıtım örgütü karşılar.

Bütçenin enflasyonist niteliğine gelince. Enflasyon, bütçe açıkları ile ilgili görülüyor. Ancak bu görüş çok eskidi. Daha önce de yazıldı. Türkiye'de enflasyonun temel kaynağı kamu kesiminden özel kesime taştı. Kapitalizmin gelişmesine paralel olarak yeni yönler, yeni oyunlar ortaya çıktı. Bu oyunun özeti şöyle: Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği, 1976 Bütçe ve Program ile ilgili bir rapor hazırladı. Buna göre, 1976 Bütçesinin açığı 21 milyar lira çevresinde. Geçen hafta, Cumhuriyet'te yer aldı. İşin içinde ve işi bilen kimselerin katkısıyla hazırlanan raporun tahminleri son derece güvenilir. Bu yüzden bu bütçenin enflasyonist olduğunu söylemek mümkün.

Mümkün ama pek doğru değil. Doğru olmadığını göstermek için kısa bir parantez gerekli. Türkiye'de plan düşmanı hükümetlerle çalışa çalışa plancılar da yeni yöntemler geliştirdiler. Ülke ekonomisi için söylemek istediklerini, her yılın plan ve programında değil, bir önceki yıl ve dönemin değerlendirilmesi sırasında söylüyorlar. Plan ve programların ilk bölümlerinde, bir önceki yıl veya dönemi değerlendirirken teknisyen namuslarının gerektirdiği "kurtlarını" döküyorlar. Geçmişe geçmiş diyen politikacı bakanlar da bu değerlendirmelere pek aldırmıyorlar. Faşist Üçüncü Beş Yıllık Plan da böyle. Üçüncü Beş Yıllık Planın değerlendirme bölümü son derece değerli bir çözümleme ve belge. Cephe Hükümeti'nin büyük tahrifatına uğramasına karşın, 1976 Yılı Programının Resmî Gazete'ye yansıyan değerlendirme bölümünde de değerli çözümlemeler bulmak mümkün.

Cephe Hükümeti'nin Resmî Gazete'de yayınlanan programının altıncı sayfasında on iki numaralı tablo var. Bu tablo şunu söylüyor: Sabit fiyatlarla yapılan hesaplara göre, kamu yatırımlarının gerçekleşme oranı 1973 yılında yüzde 83, 1974 yılında yüzde 79 ve 1975 yılında yüzde 90. Yıldan yıla dalgalanmanın özel nedenleri ayrı. Ancak eğilim kendisini gösteriyor. Kamu yatırımları devamlı olarak konulan amaçların gerisinde kalıyor. Aynı tabloya göre özel yatırımlarda gerçekleşme oranı, sırasıyla, yüzde 123, yüzde 116 ve yüzde 111. Hükümetler gelip geçiyor. Kamu yatırımları için ayrılan ödenekler kullanılmıyor. Özel kesim ise cömert hedeflerini de aşıyor. Her yıl sonunda da kamu yatırımları aksatıldığı için, bütçe başındaki açık, bütçe sonunda daralıyor. Oyun, böyle oynanıyor.

Kamu kesimi enflasyoncu gösterilip, asıl enflasyon kaynağı gizleniyor. Asıl enflasyon kaynağı üzerinde daha önce duruldu. Şimdi yalnızca güncel bir örnek. Örneğin tablosu, bu sayfada. Ocak sonu itibariyle bu yılki ithalât gideri, geçen yılla karşılaştırmalı olarak, görülüyor. Bu yıl, geçen yılın üçte birinden az. Cephe Hükümeti geçen yıl her ay yarım milyar dolara ulaşan ithalât yapıyordu. Şimdi ilk ayda 100 milyon çevresinde. Neden? Geçen yıl mı fazla ithalât yapıldı, bu yıl mı eksik İthalât yapılıyor? Hangisi yanlış? Geçen yıldan dövizleri hoyratça kullananlar uyarılmadı mı? Geçen yıldan bu ay bilinmiyor mu idi? Bu yıl stokların yüksek fiyatla piyasaya sürülmesi için ithalâtın kısılması gerek. Döviz durumu da bunu gerektiriyor. Cephenin asıl bütçe ve programı da bunu gerektiriyor. Piyasada da karaborsa kırata binmiş, yaza doğru hız alıyor. Enflasyonun bir kaynağı böyle oluyor.

Cephe Hükümeti, bütün bu oyunları üstü kapalı bir biçimde dile getiren 1976 programını tahrif ediyor. Yüksek Planlama Kurulu üyesi olarak Demirel'in de imzası olan 1976 programı, fiyatların 1974 yazından itibaren artış hızını azalttığını yazıyor. Endeksler ortada. Ama Adalet Partisi ile Milliyetçi Hareket Partisi'nin komandoları, bunu 1975 nisanı olarak değiştiriyorlar. Programlar, sonbahar istatistiklerine göre hazırlanır. Sonbahardan sonraki istatistikler ele alınmış olsa idi, sonbahardan itibaren fiyat artışlarının hızlandığını yazacaktı.

Türkiye'de ilk kez ortaya çıkıyor. Bir hükümet, kendi başkanı ile başkan yardımcılarının imzasını taşıyan bir resmî belgeyi tahrif ediyor. Örneklerden küçük bir demet, yine bu sayfada. Ne biçim hükümet? Kendinize güveniyorsanız, Yüksek Planlama Kurulu'nda tartışıp görüşlerinizi savunun. Yasa, hükümete bu hakkı veriyor. Ama yasalar, hükümete Yüksek Planlama Kurulu'nda tartışmadan, programları istediği gibi değiştirme yetkisi vermiyor. Bu yüzden 1976 Yılı Programının öyküsü, iktisatçılardan çok savcıları ilgilendiriyor.

Bütçe ve program eleştirisinin özeti böyle. Özetin de özeti şöyle: Bu bütçenin, bütçeyle birlikte MC programının reddedilmesi gerek. Reddedilmesi için red oylarının bir fazla olması yeterli. Bundan sonrası kolay. Bundan sonra Demirel ve yardımcıları hükümette kalamaz. Kalmayı denerse, hem anayasayı değiştirmeyi ve hem de bir sınıfın egemenliğini yasa dışı yollardan perçinlemeyi denemiş olur. Bu ise hem 146 ve hem de 141 demek. Demirel, böyle bir şeyi kesinlikle yapmaz. Çünkü Türkiye siyasetinde zoru en kolay anlayan siyasetçi Demirel. Şapkayı alıp gitme öyküleri hep biliniyor. Türkiye siyasetinde sayı saymayı en çok Demirel biliyor.

- 13 milyonluk Lockheed rüşvet olayı Meclis'e yansıtıldı, Lockheed Türkiye temsilcisinin defterlerine el kondu.
- Türkiye'ye petrol satmayı reddeden İran, Yunanistan'a özel anlaşma ile petrol satışı yaptı.
- Türkiye'deki pahalılığı, işçi ücretlerine bağlayan Sanayi ve Teknoloji Bakanı A. Doğru, ortaçağın, iftihar edilecek bir mazi parçası olduğunu söyledi.
- MC, Türkiye'nin psikolojik savaş saldırısı ile karşı karşıya olduğunu iddia etti.
- CHP Genel Başkanı Ecevit, MC parti gruplarının Demirel'e suç ortağı olmayı kabul etmeyeceğini umduğunu söyledi.

14 Şubat - 20 Şubat

- TÜSİAD'a göre plan hedeflerinin ancak yarısına ulaşılabildi ve ekonomide yapısal değişme gerçekleşmedi.
- 4 milyarlık yeni yatırım için yabancı sermaye izni verildi. AET'den yapılacak ithalâtta Merkez Bankası teminat oranı yüzde 10 düşürüldü.
- Türkiye, AET'den, diğer ülkelere yaptığı ihracatı engelleyecek biçimde davranmamasını istedi.

Bürokrasiyi Parsellemek

Olmaz, böyle şey. Bugün en yüksek sesle ve devamlı olarak söylenmesi gereken söz. Olmaması gerekenler o kadar çok oluyor ki, kütleler, olmaması gerekenleri olağan görmeye alışıyorlar. Bunun için devamlı olarak "Olmaz, böyle şey" diye seslenmek gerek. Yalnız seslenmeden önce, olağan görünüp de olmaması gerekeni saptamak gerek. Son zamanlarda yasal ya da yasa dışı yollarla televizyonun başına oturanların, "tebrik ve teşekkür" ziyaretleri yoğunlaştı. Yasal ya da yasa dışı yollarla televizyonun başına getirilen kamu görevlileri, başka kamu görevlilerini ziyaret ediyorlar. Ziyaret edilenler de daha sonra ve de uygun bir zamanda ziyareti iade ediyor. Olağanlaştırılan fakat kamu görevinde olmaması gereken bir durum. Ne oluyor? Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterliğine, Başbakanlık veya Planlama Teşkilâtı Müsteşarlığına birisi atanınca, "tebrik ve teşekkür" ziyaretleri oluyor mu?

Uygun bir zamanda iade-i ziyaretler. Hangi zamanlar uygun oluyor? Kime göre uygun sayılıyor? Bu soruların cevabını bulmak zor. Ancak Batılı iktisatçıların cevaplarını bulamadıkları sorular için geliştirdikleri bir yöntem var. Bu, istatistik yöntemi. İstatistik yönteminde, aynı niteliği taşıyan gözlemler birleştirilir. Bu gözlemler arasında bir uygunluk olup olmadığı araştırılır. Televizyonla ilgili bazı "tebrik ve teşekkür" gözlemleri, Batılı iktisatçıların istatistik yöntemlerini ön plana getiriyor. Getirince de, "olmaz, böyle şey" sonucu ortaya çıkıyor. Ne zaman, Danıştay, sabah toplanıp Cephe Topluluğunun yasa dışı bir televizyon işlemini durdurma veya iptal etme kararı alırsa, öğle sonrasında yüksek dereceli bir memur televizyon müdürünün ziyaretini iade ediyor. Televizyon, yasadışı televizyon müdürü ile ilgili Danıştay kararını duyururken, yasa dışı televizyon müdürü ile bir yüksek dereceli memurun görüntüsünü veriyor. Yalçıntaş döneminde de, Karataş döneminde de aynı şey oldu. Olmaması gerekenler oldu.

İstatistik yöntemleri, olmaması gerekenlerin olduğunu ortaya çıkarıyor. Danıştay, Karataş'ı durdurma kararı aldığı gün, yine yüksek dereceli bir kamu görevlisi, yasa dışı müseccel Karataş'ı, yasa dışı olarak işgal ettiği Televizyon Müdürlüğü makamında ziyaret ediyor. Gerçekten "Olmaz, böyle şey!"

Kamu görevi dikkat isteyen bir iş. Kamu görevine gelenler, çok dikkatli olmak zorundalar. Kişisel davranışları nedeniyle dikkatli olmak zorundalar. Yakınlarının davranışlarıyla ilgili olarak dikkatli olmak zorundalar. Kardeşleri, yeğenleri, oğulları ve kızlarıyla ilgili olarak dikkatli olmak zorundalar. Yakınlarının ne yaptıklarını çok iyi bilmek ve bunların hesabını vermek durumundadırlar. Çünkü kapitalistlesme süreci ilerledikçe bürokrasinin kilit noktaları çok daha önem kazanıyor. Bürokrasinin kilit noktalarında bulunanların verecekleri kararlar, milyonluk, milyarlık bir işin, şu veya bu işletmeye akmasına yol açabiliyor. Bu yüzden, kapitalistleşme ilerleyip büyük işletmelerin ortaya çıktığı bir düzende, bürokrasiyi parsellemek dönemi başlıyor. Bürokrasiyi parselleme, kilit noktalardaki bürokratların yakınlarını parselleme ile başlıyor.

Kapitalistleşme ilerledi. Bu yüzden arsa ve arazi parselleme sürecinin sınırları daraldı. Tüketim araçları sanayi alanlarını parselleme dönemi de gerilere kaymaya başladı. Şimdi, sermaye araçları üretim alanlarını parselleme dönemi başladı. Sermaye araçları üretim alanlarını parsellemek, kaçınılmaz olarak, bürokrasiyi parsellemeyi gerektiriyor. Özel ekonominin büyükleri, bürokrasinin büyüklerini parsellemek ihtiyacını duyuyor. Ekonominin küçüklerinin bu parsellemede yeri yok. Şansı yok. Bürokrasinin küçüklerinin de parsellenme şansı yok. Buna kimsenin gücü yetmez. Yetmediği, bürokrasinin küçüklerindeki bilinçlenme düzeyinin hızla artışından da belli. Parselleme ve parsellenme ilişkisi, büyükler arasında. Demirel de hep "büyük" Türkiye'den söz etmiyor mu? Bir bildiği olmalı.

Rüşvet iddialarını genel olarak ve kolay kolay reddetmek kolay değil. Bir geleneği var. Bu geleneği gösteren belgeler, araştırmalar var. Zeki Pakalın'ın

Maliye Tarihi'nden daha önce de söz edildi. Henüz kitap haline getirilmemiş bu dört ciltlik incelemede, Osmanlı'nın kuruluşundan yakın zamanlara dek bürokrasinin üst noktalarını dolduranların kişilikleriyle ilgili belgesel bilgiler yer alıyor. Maliye Tarihi'nde Mülhame Paşa ile Osmanlı Nazırı Mahmut Celâl Paşa hakkında, Sait Bey tarafından yazılan ve Meşrutiyet'ten sonra yayınlanan şu manzumeye yer veriliyor: "Mülhame Paşa ile Mahmut Celâl/ Oldu iki vasıtai cem'i mâl/Verdiğini etmiyor âlem helâl/Pek mi uzaktır şafakı inkılâp/Böyle mi memur edelim intihap" (M. Zeki Pakalın, Maliye Tarihi, Cilt: 3, sayfa: 514). Aynı Mahmut Celâlettin Paşa için, Reji Müdürlerinden Lui Amber'in hatıralarında (Vakit, 6 Nisan 1927) şöyle yazılıyor: "Bu yakınlarda Nafia Nazırı Mahmut Celâlettin Paşa öldü ve yerine Zihni Paşa Nafia Nazırı oldu. Mahmut Paşa, Kabinenin yegâne faal adamı idi. Fakat irtişası o derece gelmişti ki para için her şeyi satardı."

Mülhame Paşa, Mahmut Celâl Paşa dönemleri geride kaldı. Osmanlı düzeni geride kaldığı için. Artık herkese iş yapmak eskisi kadar kazançlı değil. Bunun örnekleri, gümrük ve tapu dairelerinde görülüyor. Bunlar, perakendeci işleri. Asıl iş, büyük birimler arasında. Büyük harcama yapan, büyük karar alan büyük bürokratlarla, büyük iş yapan büyük işletmeler arasında. Büyük kararlar, üç-dört büyük işletme arasında bir seçim demek. Seçimin sonucunda yüz milyonluk, milyarlık bir iş almak demek. Bu durumda seçimin sonuçları, rastlantıya bırakılamaz. Eğer büyük ve çok iş yapıyorsanız, bürokrasiyi parsellemeyi denemeniz kaçınılmaz. Deneme, başarılı olur veya olmaz. Bu, ayrı.

Sonuç alıcı işlerin yapılmadığı bir dönemde araştırma eylemlerinin artması da kaçınılmaz. Kütlelerin rahatsızlıkları, sonuç alıcı eylemlere dönüştürülmüyorsa, araştırma eylemlerinin artması da kaçınılmaz. Kütlelerin rahatsızlıkları, sonuç alıcı eylemlere dönüştürülmüyorsa, araştırma girişimleri artacak. Son zamanlarda araştırma önergeleri artıyor. Araştırma kuralları artıyor. Ancak bu araştırma girişimlerinden sonuç alınması isteniyorsa, neyin araştırılacağını iyice saptamak gerek. Bugün araştırılması gereken konulardan birincisi şu: Hangi büyük kamu görevlisinin kardeşi, yeğeni, kızı veya oğlu hangi büyük işletmede çalışıyor? Aldıkları ücretler ne? Çok mu büyük? Çok büyük ise, üniversiteden taze mezun birisi neden bu kadar yüksek ücret alabiliyor? Aldığı ücret ile kardeşinin, amcasının, dayısının veya babasının bulunduğu kamu görevi arasında bir istatistik ilişki kurulabiliyor mu?

Böyle bir araştırma akademik sonuçlar da verse zahmetine değer. Yalnız bu araştırmayı başka bir araştırma ile tamamlamak gerekiyor. İkisini birlikte yapmak mümkün. Mümkün olan da şu: Türkiye gelişti. Türkiye büyüdü. Bu yüzden daha önce büyüyen kapitalist ülkelerdeki bazı gelişmelere Türkiye'de de rastlanır oldu. Bir genel müdür, bir genel sekreter, bir başkan, bir müsteşar, bir bakan ve hatta bir Başbakan görevden ayrılır ayrılmaz bir büyük işletmenin yöneticisi oluyor. Büyük işletmenin yöneticisi olan büyük kamu görevlisi eskileri, hep ekonomi ile ilgili. Danıştay Başkanları, Yargıtay üyeleri, kamu görevinden ayrıldıkça böyle önerilerle karşılaşmıyor. Büyük sermayenin sözcüleri, devamlı olarak bürokrasinin iş bilmezliğinden yakınıyor. Ama yakındıkları bürokrasinin en büyüklerini, görevden ayrılır ayrılmaz özel kesimde yönetici yapmaktan çekinmiyor. Çelişki değil mi? Çelişki olduğuna göre üstüne gidip araştırmak gerek. Bu büyük işletmelere transfer olan büyük bürokratların, kamu görevinde iken yaptıkları işlerle sonradan transfer oldukları işler arasında bir ilişki var mı? İstatistik olarak bir bağlantı kurulabilir mi? Sonuçlar akademik kalsa da bu da araştırmaya değer. Rahatlamak ve aklanmak için böyle bir araştırma gerekiyor. Remo yasası gereğince üstelik muhasebe-i umumiye yasasının dışında harcamalar yaptığı ve emekli olan bazı kamu görevlilerinin büyük işletmelerde görev almaya başladıkları bir zamanda böyle bir araştırmaya mutlak gerek var.

Bir başka nedenle de gerek var. Ekonomik olarak büyük bürokrasinin büyük işletmeler tarafından parsellenmesi sürecinin kuramsal temellerinin oluştuğu bir zamanda ekonomiyi siyasetten ayırmak çok zor. Parsellenme süreci bütünlüğü olan bir süreç. Ekonomik eğilimlerle siyasal eğilimleri biribirinden ayırmak çok güç. Sömürüyü artırma eğilimi ile faşizan eğilimlerin biribirinden ayrılmasının çok zor olduğu gibi. Bu yüzden böyle bir açıklık çok gerekli. Böyle bir açıklığın, örneğin bir sıkıyönetim uygulaması altında, sağlanamayacağı bilinmeli. Zaten biliniyor ama, bir kez daha hatırlanması çok yararlı.

- Genelkurmay'ın Lockheed rüşvet olayını soruşturduğu açıklandı.
- Ani olarak Ankara'ya gelen NATO komutanı, Genelkurmay Başkanı Sancar'la görüştü. Görüşmeden bir gün sonra ise Sancar'ın görev süresinin bir yıl uzatıldığı açıklandı.
- Bütçe 208'e karşı 229 oyla kabul edildi.

21 Şubat - 27 Şubat

- Petrol aranmasında kullanılması gereken 4 milyar lira Gübre Sanayii ile KİT'lerin zararlarının kapatılmasında kullanıldı.
- Sanayi ve Teknoloji Bakanı A. Doğru, AET sermayesinin Türkiye'de büyük zararlara yol açacağını ve yabancı sermaye açısından en liberal ülke olan Türkiye'nin yabancı sermayeye yeni

ödünler vermesinin mümkün olmadığını söyledi.

- İşçi dövizlerinde, 1976 yılı Şubat'ına kadar gelen miktarın, 1975 yılının aynı dönemine oranla 92.3 milyon dolar daha az olduğu belirtildi.
- Türkiye'nin döviz rezervlerinin Merkez Bankasının denetiminden çıkarak, yabancı ve özel bankaların eline geçtiği açıklandı.
- Lockheed uçak firmasından rüşvet alanların listesi ABD'den istendi.
- Ecevit, Demirel'in siyasal hayatta kalmaya hakkının olmadığını belirtti.

Özgürlükçü Sayılar

Olgun kapitalist ülkelerle ilgili olarak Keynes'in kehaneti hep bilinir. Keynes'in, olgun kapitalist toplumların geleceği için söyledikleri şunlar: "Uzun dönemde biz hepimiz, ölüyüz!" Ölüm, çaresizlikten doğuyor. Olgun kapitalist toplumlarda çaresizlik, biriktirilen kârlarda, kârlı yatırım alanlarının daralmasında görülüyor. Daralma, ölüme götürüyor. Keynes iktisadının özü burada yatıyor.

Türkiye gibi kapitalistleşme sürecinde olgunluğa erişmemiş toplumların durumu farklı. Burada da çaresizlik var. Yalnız başka türlü. Türkiye'de sermayedarların yatırım alanı sorunu birinci derecede önemli değil. Kârlarını, sömürülen sınıfların siyasal dayanma sınırını zorlayacak ölçüde, artırsalar ve bunları istedikleri gibi yatırsalar bile sorunlar bitmiyor. Bırakınız geniş halk yığınlarının bekleyişlerine cevap bulmayı, kendi kâr düzenlerinin devamını bile güvence altına alamayacak durumdalar. Bugün Türkiye'de sermaye sınıfına sınırsız kâr elde etme ve sınırsız yatırım yapma özgürlüğü tanınsa bile, sermaye sınıfı, kendi düzenini koruma ve sürdürme olanağından yoksun. Çaresizlik, burada. Bu çaresizlik, ölüme götürmüyor. Özgürlüğe götürüyor. Bu yüzden Türkiye'de Keynes'in kehaneti tersine çevrilebiliyor: "Uzun dönemde biz hepimiz, özgürüz."

Uzun dönem, ne kadar uzun veya ne kadar kısa? Bunun için sayılara bakmak gerekiyor. Birkaç sayı yeterli. Bunlardan birisi, taşkömürü ile ilgili. Yurttaşlık bilgisi kitaplarında, aynı anlama gelmek üzere bugünün televizyonunda, hep söyleniyor. Türkiye'nin yerüstü ve yeraltı zenginlikleriyle ilgili edebiyatın sonu yok. Yeraltındaki zenginliklerin yerüstünde yaşayanların kurdukları düzenin bir parçası olduğunu kabul etmek için özgürlükçü sayıları hatırlamak gerekli. Türkiye, bundan beş yıl sonra, bugün ürettiğine yakın ölçüde taşkömürü ithal etmek zorunda kalıyor. Taşkömürü ithalâtı, çoktan başladı. İthal etmezseniz" simgesel açılışı yapılan İskenderun Demir-Çelik İşletmesi'ni çalıştırmanız mümkün değil. İlerde daha çok ithalât yapılacak. 1982 yılında taşkömürü ithalâtı, 5 milyon tona yaklaşacak. Bugünkü üretim düzeyine yaklaşacak.

Taşkömürünü herkes küçümser. Üretilen taşkömürünü, sanayi ve metalürjiye ayırabilmek için ısınmada linyite öncelik veriliyor. Linyit, taşkömüründen de "aşağı" maden türü. Artan sayılara bakılınca linyit manzarası da parlak değil. Bundan on yıl sonra Türkiye, bugün ürettiğine yakın ölçüde linyit ithal etmek zorunda kalacak. 1986 yılında linyit ithalâtı, 10 milyon tona yaklaşacak. 1975 yılının üretimi de bu düzeyde. Türkiye, gelecek beş yılda, gelecek on yılda en "harcıalem" madenleri bile ithal etmek durumunda. Çaresizlik, burada. En harcıalem madenler ithal edilirse, diğerleri ne olacak? Petrol ne olacak?

Petrol manzarası çok daha umutsuz, çok daha ölümcül. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın, üstelik Cephe Hükümeti kurulduktan sonra yayınlanan, ayrıntılı bir çalışmasına göre, gelecek on yıl içinde yerli ham petrol üretimi yüzde on oranında artacak. Her yıl yüzde on oranında değil. On yılda toplam olarak yüzde on. Bugün üç buçuk milyon ton çevresinde olan yerli ham petrol üretimi, 1987 yılında dört milyon tona yaklaşacak. 1987 yılında ise ham petrol talebi 54 milyon tona ulaşıyor. İthal ise 50 milyon ton çevresinde. Bir yıllık ham petrol ithali, 50 milyon ton çevresinde. 1975 yılı ithalâtına göre, 1987 yılında ithalât beş kez artıyor. Bu ithalât nasıl ve hangi dövizle yapılacak? Bugünün üretimine eşit ölçüde taşkömürü ve linyit ithal edilecek bir zamanda, ham petrol ithalâtı beş kez artacak. Birazcık sayı saymasını bilenler, bunun ne demek olduğunu kolaylıkla anlayabilirler.

On yıl ne demek? On yıl uzun mu, kısa mı? Uzunluk ve kısalığı yapılan işle ölçmek gerekiyor. Hep söylendi. Petrolün almaşığı, hidrolik enerji. Şimdi hidrolik enerji denilince akla Keban geliyor. Ne zaman başladı, Keban? 27 Mayıs'tan sonraki ilk planlama çalışmalarında Keban gündeme girdi. 1981 yılından beri Keban tartışılıyor. Türkiye'yi kurtaracak bir proje olarak ele alınıyor, O zamandan bugüne onbeş yıl geçti. Henüz Keban'ın yarısı demek olan beş ile sekizinci üniteler ihale bile edilmedi. Onbeş yılda o kadar çok sözü edilen bir Keban bile kurulamıyor. Büyük Keban'ı bir kenara bırakınız. Aslantaş barajı projesi var. 1968 yılında programa alınmış. Bugün sekiz yıl olmuş. Ecevit'in de söylediği gibi ortada hiçbir şey yok. Bu işler böyle. Ononbeş yılda bir baraj bile kuramıyorsunuz. On yıl bir baraj kurmaktan da kısa bir zaman aralığı.

Petrol denilince motorlu taşıtlar geliyor. Bugün Türkiye'de motorlu taşıt sayısı, 500 bin çevresinde. 1982 yılında, tutucu bir tahminde, bir milyonu aşacak. 1987 yılında, iki milyona yaklaşacak. Yarım milyondan bir milyona, bir milyondan iki milyona

çıkması pek ürkütücü görünmeyebilir. Aslında pek ürkütücü. Bugün Türkiye'nin büyük kentlerinde, taşıt sürme bir yana, yürümek bile cambazlık haline geldi, İstanbul ve Ankara gibi kentler arası bağlantılar, zaman zaman kent içi trafiği hatırlatmaya başladı. Bu manzarayı, taşıt sayısının iki veya üç kez arttığı bir zamanda düşünmek oldukça eğlendirici.

Ulaştırma, yalnızca sürücüleri ilgilendirmiyor. Sanayileşmenin en temel gereklerinden birisi olan demir-çeliği de ilgilendiriyor. Demir-çelik için gerekli taşkömürü ithal edilecek. Demir cevheri nereden gelecek? Umut, Hekimhan-Hasan Çelebi yataklarından. Varsayın, yataklar çok bereketli. Demir cevheri, İskenderun'a nasıl aktarılacak?. Bu sorun ortada. Fakat sorunun çözümü için elle tutulur bir öneri bile yok. Eğer petrol taşımacılığında olduğu gibi boru ile demir cevheri taşıma almaşığı geliştirilemezse, bulunabilecek demir cevherleri de kamyonla aktarılacak. Kamyon taşımacılığı ile demir-çelik üretimi, dökme su ile değirmenciliğe benzer. Üstelik çok da pahalı.

Bütün bunlar, bir yerde düğümleniyor. Düğüm yerinin belirlenmesi için bugünü, tarih ve dünya içinde değerlendirmek gerekiyor. 1950 yılından önce Halk Partisi dönemi, demir yolu ve bazı temel sanayi kollarında temel yatırımları yaptı. Başlangıç yatırımlarını yaptı. Menderes dönemi, karayolculuk ve barajcılıkta önemli adımları attı. Planlı veya plansız, burası önemli değil. Geriye bakıldığında görülen, 1960 yılına gelindiğinde, temel kapasiteleri yaratmak için önemli adımların atılmış olması. Demirel dönemi, Ecevit'in zamanlaması ile 1965-75 dönemi, bu temel kapasiteler üzerinde boy gösterdi. Bu dönemde sanayileşme adı altında tüketim araçları sanayii yeşerdi. Uzun yılların birimi, verimli veya verimsiz ve herhalde plansız bir şekilde, özü tüketim araçları sanayii olan bir sanayileşmeye olanak tanıdı. Şimdi bu olanakların acı sonu ortaya çıkmış durumda.

Bu olanakların acı sonu bir başka bakımdan da ortaya çıkıyor. Dünya kapitalist sistemi açısından da manzara pek umutlu değil. Yirminci yüzyılın başında içten yanmalı motorların yapımı ve yine elektrik enerjisinin yaygın bir biçimde kullanılmaya başlanması, dünya kapitalist sistemi açısından önemli bir aşama niteliğini taşıyor. Bu aşamanın dünya kapitalist sistemi için göz alıcı bir manzara vermeye başlaması ikinci büyük savaştan sonra. Dünya kapitalist sistemi için elektrik enerjisinin göz alıcı etkileri, dayanıklı tüketim araçları olarak, buzdolabı, çamaşır makinası, televizyon olarak, eve girmesiyle başlıyor. Başlangıç ise ikinci büyük savaşın sonları. İçten yanmalı motorlar ve sömürge ekonomisi ile ucuz petrolün elde edilmesi ise binek taşıtlarının yaygınlaşması olarak ortaya çıkıyor. Bu yaygınlaşma da ikinci savaştan sonra başlıyor. Önce Amerikan filmleriyle başlayan bu göz alıcı manzaranın yaygınlaşması, çok eski bir tarihe sahip değil. Dünya kapitalist sistemi, bu propaganda araçlarını sonuna dek kullandı.

Demirel döneminin anlaşılmasında, Türkiye'nin ekonomi tarihi ile dünya kapitalist sisteminin sağladığı bu ikili olanağın önemi büyük. Gösteriş ekonomisi, bu olanaklara dayandı. Ama artık hem Türkiye'de, hem de dünya kapitalist sisteminde, bu olanakların sonuna gelindi. Şimdi dünyada temel arayışlar, Türkiye'de de temel yatırımlar dönemi tekrar başladı. Temel arayış ve yatırımların bir özelliği var. Çok büyük yatırım ister. Büyüklük, elle tutulur ve görülür sonuçlara göre. Artık çok büyük yatırım yapıp, mütevazi sonuçlara katlanma dönemi başlıyor. Daha doğrusu, bu dönemi başlatma zorunluluğu açık. Ama bu açıklık sermayenin gücünün çok ötesinde. Çaresizlik burada. Bu çaresizliği hiçbir sıkıyönetim hevesi, hiçbir faşizm denemesi yenemez. Çünkü çare, sermayenin karşısında. Bu yüzden bir baraj yapımından daha kısa bir dönemde "biz hepimiz, özgürüz." Çaresizler ve çare bulamayanlara gelince. Bir baraj yapımından daha kısa bir zaman aralığında "siz hepiniz, ölüsünüz..."

Çaresizlik, ölüme itiyor. Çaresizlik özgürlüğe götürüyor. Kendi ölü canlarını sürdürebilmek için özgürlüğü öldürüyorlar. Öldürürken hep rüzgâr biriktiriyorlar. Çaresiz, faiziyle ve fırtına olarak karşılığını almak için. Ölüm, rüzgâr gibi biriktirilirken, özgürlük fırtına gibi geliyor. Örnekleri çok.

- Adalet Bakanı İ. Müftüoğlu, Başsavcının MHP için soruşturma açacağını söyledi.
- Başbakan Süleyman Demirel'in yeğeni Yahya Demirel'in vergi iadesinden yararlanmak amacıyla, suntaları mobilya olarak göstererek ihracat yaptığı belirlendi. Yahya Demirel, hakkında verilen tutuklama kararına uyarak teslim oldu ve cezaevine kondu.
- S. Sabancı, siyasal partiler arasında memleketin kötü gidişine bir son verilmesi amacıyla diyalog kurulmasını istedi.

5 Mart - 19 Mart

- Turizmin de ihracat ürünü sayılıp vergi iadesi kapsamına alınması istendi.
- Türkiye Ziraî Donatım Kurumu Genel Müdürü, Maliye Bakanı Y. Ergenekon'u gübre sıkıntısı yaratmakla suçladı.
- CHP Parti Meclisi, KİT hisselerinin satılmasının ihanet olacağını belirtti.

Çok Yanlı Ticaret: Vergi İadesi

Vergi iadesi, çok yanlı ve çok kârlı bir ticaret. İhracatı artırmak için geliştirildi. Ama çok gelişti. İhracatı aşıp başlı başına bir ticaret haline geldi. Artık ihracat yapmadan da ihracatta vergi iadesi olanaklarından yararlanmak bir alışkanlık haline geldi. Bu alışkanlık, tek tek kişileri aşan bir boyut kazandı. Artık sistemi kaldırmadan önü alınamayacak bir aşamaya ulaştı.

Üç koşul var. Bu üç koşulun varlığı sürdükçe, vergi iadesi ticaretinin önünü almak mümkün değil. Bunlardan birisi, Türk lirasının resmî kuru ile pazar kuru arasındaki fark. Bir eğilim olarak pazar kuru resmî kurun üstünde. Bu yüzden, çok ayrık durumlar, bir devalüasyondan hemen sonraki durumlar, bir kenara bırakılacak olursa, Türk lirasının pazar kuru, resmî kurunun hep üstünde. Bu yüzden resmî kanalların dışında yabancı para bulmak kolay. Bu kolaylık, vergi iadesi ticaretini yaratan üç koşuldan birisi.

İkinci ve üçüncü koşul dış ticaret ve gümrük düzenleriyle ilgili. Artık bu konuda fazla söz söylemek gerekli değil. Dış ticaretin mevcut yapısı denetime elverişli değil. İthal ve ihraç miktarları ile fiyatları konusundaki bilgiler, sadece, bir eğilim olarak kullanılabilirliğe sahip. Belki toplam olarak ve yıldan yıla değişmeler olarak anlamlı. Yoksa, her bir mal için ve belirli bir yıl için kesinlikle güvenilir olmaktan uzak. İsteyen ithalâtçı veya ihracatçının, hem miktar olarak ve hem de fiyat olarak, istediği kayıtı sağlayabildiği hep biliniyor. Bilinen bir de gümrüklerin yapısı. Türkiye'de gümrüklerden kaçak olarak fabrika bile sokulduğu saptandı. Gümrüklerden kaçak olarak fabrika sokmak, kolay bir iş değil. Ama Türkiye'de kolay olmayan birçok iş yapılıyor. Suntanın mobilya olarak geçirildiği görülüyor. Üstelik, bu zor işlerin yapılması için, daha doğru bir deyişle zor işlere imza atmak için, genel müdürler ve müsteşarlar gerekmiyor. Sıradan bir memur, ilkokul mezunu bir gümrük kolcusu, yetiyor ve artıyor bile. Şu anda gümrük kolcularının üniversite mezunu olması için bir neden yok. Üstelik mekanizmayı da pek değiştirmez.

Bu üç koşul varsa, vergi iadesi, çok kârlı bir ticaret sektörü durumuna gelir. Bugün Türkiye'de vergi iadesi, kişileri aşan çok kârlı bir ticaret sektörü.

Mekanizması, basitçe, şöyle: Örneğin, Almanya'da çalışan işçiler, Türkiye'deki ailelerine döviz gönderiyorlar. Bu işi resmî kur üzerinden ve Merkez Bankası aracılığıyla yapabiliyorlar. Eğer vergi iadesi ticareti ile uğraşıyorsanız, ilk iş, dışarda döviz toplayacaksınız. İşçi dövizlerini, örneğin resmî kur on beş lira ise, dolarına elli kuruş fazla vererek toplamanız mümkün. Bunda şaşılacak bir nokta olamaz.

Bundan sonrasını mobilyacılığı bir kenara bırakıp, yine olmuş ve müfettiş raporuna bağlanmış başka bir olaydan bahsederek, sürdürmek mümkün. İstanbul'un küçük bir atölyesinde plâstik bel kayışı yaptırabilirsiniz. Dışarda karanlık bir firma ile anlaşırsınız. Bir de gümrük memurları gerek. Plâstik kayışları, lüks bel kemerleri olarak gümrükten çıkarırsınız. Gümrük çıkış belgesini alırsınız. Karanlık ithalâtçı firma da alıcı bulur. Tanesi elli kuruşa mal olan kayışları sonra Ege Denizi'nin derinliklerine gömebilirsiniz. Ama, Almanya'da topladığınız dövizler, yurt dışındaki karanlık firma tarafından Merkez Bankası'na gönderilince, gümrük çıkış belgelerini takdim eder etmez, vergi iadesini alırsınız.

Çok kârlı bir iş. Elli kuruş fazlasıyla topladığınız dövizler, eğer vergi iade oranı yüzde yirmi beş ise, Merkez Bankası'na 375 kuruş fazlasıyla satılmış oluyor. Kayış için yaptığınız masrafı da düşerseniz, dolar başına 275 kuruş kârınız var. İş, bu kadar basit. Yalnız bu basit iş, bazıları için çok daha kârlı. Özellikle ormancılar için. Daha doğrusu orman ürünleri ihracatını sevenler için. Biliniyor. Demirel ailesi, orman ürünleri üzerinde uzmanlaşıyor: Cephe Lideri Demirel de, son zamanlarda, kendisini hükümetten düşüren 12 Mart dönemine övgüler düzüp, çağrılar çıkarıyor. Orman ürünleri ihracatının öyküsü, 12 Mart'ın Demirel'i hükümetten düşüp iktidarda tuttuğunu gösteriyor.

12 Mart'ın ünlü Başbakanlarından şimdiki Savunma Bakanı Melen zamanında. Ticaret Bakanı da 12 Mart'ta üne kavuşan Naim Talu, 7/6270 sayılı karar yayınlanıyor. Buna göre orman ürünleri ihracı için bir özel banka fonu kuruluyor. Fonun kaynağı, devlet orman işletmelerinin kerestelerinin maliyetine eklenen yüzde üçlük bir pay. Bu paylarla biriken fondan, orman ürünleri ihraç edenler, yüzde 50'ye kadar ayrı bir prim alıyor. Böyleee, orman ürünleri ihracatında, vergi iade oranı toplamı yüzde 75'e çıkıyor. Böylece yukarıda açıklanan mekanizma ile Türkiye'ye getirilen her dolar için onbeş lira değil, 26 lira almak mümkün oluyor. Bir dolar karşılığı kâr, 11 lira çevresinde.

Bir işçi Almanya'da kazandıklarını Merkez Bankası'na gönderirse, bir dolar karşılığında 15 lira elde ediyor. Bunları Almanya'da döviz simsarlarına elli kuruş fazlasıyla verebilir. Bu simsarların kurdukları veya işbirliği yaptıkları vergi iade ticaret şirketleri, vergi iadesi sistemi ile, on beş buçuk liraya satın aldıkları dövizleri Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'na 26 liraya satabiliyorlar. Kârlılık, göz alıcı ve çekici. Üstelik çok da kolay.

Ancak vergi iade yolsuzluğu türlerinin hepsi bu kadar açık değil. Bir bölümü daha çok yasalara ve yönetmeliklere uygun. Türkiye, çimento ihraç ediyor. Birim fiyatı, örneğin, beş dolar üzerinden. Bu-

nun içinde 1.5 dolarlık vergi var. Vergi iade oranı yüzde 30 olursa, birim maliyet içindeki vergi, iade edilmiş olacak. Bundan sonra, özellikle son birkaç yılda görüldüğü gibi, dünya fiyatlarının çok hızlı dalgalanmaya başladığı görülecek. Birdenbire çimento ihraç fiyatı 15 dolara çıkıyor. Türkiye'de, çimento maliyetlerinde hiçbir değişiklik yok. Dünya piyasası oynadığı için çimento fiyatları artıyor. Bu durumda, vergi iade miktarı, birim fiyatta, beş doları buluyor. Yalnız çimento maliyetindeki vergiler. Bütün maliyet kalemleri, ihracatçıya iade edilmiş oluyor. Bu da Türkiye'de oldu. Rakamlar değişik. Fakat oranlar böyle. Kârlı bir iş. Çimento fiyatları böyle tırmandığı zaman hiç bir yönetici de çimentoyu vergi iade sisteminden çıkarmak için harekete geçmedi. Türkiye'de sermaye kesimine verilen haklar geri alınmazmış. Gerekçesi de bu.

Çok riskli veya dünya fiyatlarının aniden patlaması gibi ayrık durumlar bir yana, yürürlükteki dış ticaret rejiminde, gerçekten ihraç edilen bir malın fiyatını veya miktarını istediğiniz ölçüde göstermek çok kolay. Gerçi fiyat kontrolü bir ölçüde de olsa var. Ama vergi iadesinin bir bölümü, yeni ihraç maddelerinde yoğunlaşıyor. Dünya piyasalarında Türkiye'nin çıkardığı yeni mallar da önem kazanıyor. Burada, çok becerikli bir ihracatçı olarak, alışılmamış fiyatla mal satmak veya alışılmamış miktarda ihracat yapmak mümkün olmaz mı? Türkiye Cumhuriyeti, bu tür becerikli ihracatçılarıyla yalnızca övünüyor. Eğer becerikli olup da ihraç fiyatını veya ihraç miktarını yüksek göstermek mümkün olursa, alınacak vergi iadesi o kadar yükselmiş olacak. Bu tür vergi iadesi yolsuzluklarını yakalamak ise oldukça zor. Yapılması en kolay olan bir yolsuzluk türünü yakalamak en zor.

Bütün bunların ötesinde bir nokta daha var. Vergi iadesi, ihraç işlemleriyle sınırlı bir devalüasyon niteliğinde. Anlamı şu: Merkez Bankası, işçi dövizlerini on beş liradan satın alıyor. Emek ihraç edilerek elde edilen dövizlerin fiyatı on beş lira. Ama vergi iadesi kapsamına giren malları ihraç edenlerin getirdikleri dövizlerin satın alış fiyatı ortalama olarak on dokuz lira. Merkez Bankası, bazı dövizleri resmî kurun üzerinden satın alıyor. Satın aldığı dövizleri ne yapıyor? İthalâtçıya satıyor. On dokuz liradan satın aldığı dövizleri, on beş liradan ithalâtçıya satıyor. Kazanç çift taraflı. Hem ihracatçının, hem de ithalâtçının tarafında.

Ordu'da Ekonomi

Önce bazı gözlemler. Gözlemlerin ilki İtalya üzerine. İtalya'da bir İtalyan yurttaşı, Türkiye'de bir yakını olsun. Bu yakınına biraz liret gönderecek. Çeki alıp İtalya Dışişleri Bakanlığı'na gitse. Çekin, Türkiye'deki yakınına, Türkiye'deki büyükelçileri aracılığıyla verilmesini istese. Ne olur? Herhalde İtalyan yurttaşı, kapı dışarı edilir. Ama İtalya'da Lockheed'in yavru firması Air italia'nın isteği kabul ediliyor. İtalya'nın Türkiye Büyükelçisi, Aeritalia'nın çekini, Hava Kuvvetleri Komutanı'na getirip veriyor. Tekelci aşama, bu. Tekelci aşamada, devlet aygıtının bütünü, tekellerin hizmetinde. Kişilere tanınmayan, kişilere tanınması akla gelmeyen kolaylıklar, tekellere sağlanıyor. İtalya'dan Licelilerin adı kullanılarak Türkiye'ye yollanan çekin öyküsü, tekelci aşamanın bir niteliğini, gözler önüne seriyor.

İkinci gözlem Türkiye üzerine. Türkiye'de Ordu Yardımlaşma Kurumu üzerine. Şimdi unutulmuş olabilir. Hatırlanması oldukça güncel. 27 Mayıs'tan sonra Ordu Yardımlaşma Kurumu kuruldu. Sermaye kesiminde yer yerinden oynadı. Neden mi? Kurum, Ordu Pazarları açmaya başladı. Bir anlamda, geniş ve büyük mağazacılığa başladı. Yer yerinden oynadı. Ne demek? Ordunun ticaretle uğraşması ne demek? Sermaye, ordunun ticaretle uğraşmasına karşı çıktı. Şimdi, Ordu Yardımlaşma Kurumu, iç ve dış büyük sermaye ile işbirliği yaparak, ortaklık kurarak, sanayi, ticaret ve otelciliğe giriyor. Sermaye, özellikle büyük sermaye, çok hoşnut. Hem ekonomik bakımdan, hem de siyasal açıdan. Tekelci eğilimler artınca, sermayenin bakış açısı değişiyor. Ordu Yardımlaşma Kurumu'nun iç ve dış sermaye ile bütünleşmesinde büyük yararlar görüyor.

Üçüncü gözlem, cephe hükümeti üzerine. Cephe hükümeti, 12 Mart'ın devamı. Türkiye'de, kısa bir Ecevit aralığı dışında, 12 Mart devam ediyor. Devlet aygıtı, artan ölçüde, baskısını artırıyor. Devlet aygıtı, kişilerle donatılmış. Devlet aygıtı sınıflara dayanıyor. Cephe hükümetinin, devlet aygıtını donatanları, "sınıflara" ayırdığı görülüyor. Silâh tutanlar ve silâh tutmayanlar diye. Ayırımını, silâh tutanların maaşlarını yükselterek ortaya koyuyor. Yeni malî yılda bunu yaptı. Görünüşte, maaş katsayısını değiştirmedi. Gerçekte ise değiştirdi. Silâhlı bürokrasinin yan ödemesini bir çırpıda sıçratarak, maaş katsayısında önemli bir artış sağladı. Silâhlı bürokrasinin "temininde karşılaşılan güçlük" derecesini artırarak maaşlarını artırdı. Böylece bir uzatmalı çavuşun aldığı yan ödeme, bir planlama uzmanının aldığı yan ödemeye eşit oldu. Böylece cephe hükümeti zamanında devlet aygıtının baskıcı eylemleri artarken, bürokrasinin içine de çelişki tohumları ekildi. Tekelci eğilimlerle birlikte baskıcı eğilimlerin artması, çelişkilerin de yayılmasına yol açıyor.

Gözlemlerden sonra sorular. İtalya'da bir tekel, Lice depremine neden yardım etmek ihtiyacını duyuyor? Herhalde iyilikseverliğinden. Peki, Lice depremine yardım yaparken neden çeki Hava Kuvvetleri Komutanı'na gönderiyor? Lice depremi ile Hava Kuvvetlerinin ne ilgisi var? Çekin ne olduğu kadar ve bundan da önemlisi, soru burada. İlk önce araştırılması gereken soru, çekin neden Hava Kuvvetle-

rine verildiği olmalı. Bu sorunun cevabı, büyük tekellerin çalışma yöntemlerine ışık tutacak. Bu tekellerden birisi olan Lockheed'in Türkiye'deki çalışma yöntem ve ilişkilerini açıklayabilecek.

İkinci soru, Ordu Yardımlaşma Kurumu ile ilgili. Kurumun yönetim kurulu başkanı tümgeneral, bir basın toplantısı yaptı. "Biz" dedi, "uçak lâstiği yapımını gerçekleştiriyoruz." Şimdi açıkça sormak gerek. "Biz" kelimesi ile kastedilen kim? Ordu Yardımlaşma Kurumu'nun ulusal bir oto lâstiği işletmesi yok. Dünyanın namlı oto lâstiği yapımcısı tekellerinden biriyle ortaklığı var. Şimdi, Amerika'nın namlı oto lâstiği tekeli ne zamandan beri "bizim" oluyor? Sonra, Ordu Yardımlaşma Kurumu, neden bu Amerikan tekelinin hisse senetlerini satın alarak ortak oldu? Ortak olmadan hemen önce Kurum, kamu kuruluşu Petkim'in lâstik yapımına ortak olmayı kararlaştırmıştı. Neden vazgeçti? Sonra yönetim kurulu başkanının "uçak lâstiğini yapıyoruz" demesinin anlamı ne? Her biri milyonları aşan kapasiteye sahip yabancı sermayeli tekellerin hepsi de uçak lâstiği yaparak ulusal savunmayı güçlendireceklerini iddia ediyor. Türkiye'nin beş yüz uçağına tekerlek lâstiği yapmak çok mu zor? Çok mu önemli? Türkiye'de uçak lâstiği yapmanın boyutlarının bilinmediği mi varsayılıyor?

Son soru kümesi maaşlar üzerine. Ulusal savunma sanayii, kalkınma edebiyatına devam ediyor. Bir uzatmalı çavuşun yan ödemesini, bir planlama uzmanının yan ödemesine eşitlemenin sanayi ve kalkınma ile bir ilgisini bulmak mümkün mü? "Adalet duyguları" bir yana, kalkınmacılıkla bağdaşır mı? Genelkurmay Başkanı'nın maaşı yükseltilecekse daha inandırıcı bir gerekçe bulmak gerekmez mi?.

Gözlem ve sorulardan sonra kısa sonuçlar. Sonuçların ilki şöyle: Tekelci eğilimlerin arttığı bir ekonomide, ordunun ekonomiyle bağlarını koparmak gerekiyor. Kalkınma amacı bir yana, demokrasi için, ordunun ekonomiyle bağlarını koparmak zorunlu oluyor. Çünkü ekonomiyle bağ, ister istemez, büyük sermaye gruplarıyla bağ kurmak demek. Bir örnek, Remo planı denilen silâhlı kuvvetlerin modernizasyonu çerçevesinde motorlu araç alınacak. Alım projesi, milyarları çok aşan bir ölçeğe ulaşıyor. Bir korgeneralin başında olduğu çalışma grubu bir dünya tekelini uygun buluyor. Dünya tekeli, Türkiye'deki sermaye gruplarının biriyle çok yakından ilgili. Bir orgeneral bu seçime karşı çıkıyor. Korgeneral ile orgeneralin kişilikleri kimseyi ilgilendirmez. Ama seçim, sermaye gruplarını ilgilendiriyor. Türkiye'de bazı sermaye grupları arasında çatışmaların su yüzüne çıktığı bir zamanda, orgeneralin, rakip bir sermaye grubunun egemen olduğu bir kentte görev yapmış olması dikkati çekiyor.

Silâhlı Kuvvetlerin ekonomiyle olan bağları koparılmadıkça artık Silâhlı Kuvvetleri tartışma ortamının dışına çıkarmak çok zor. Lockheed tartışması, Lice soruşturması biter. Bir başkası başlar. Remo planı için çıkarılan özel yasada, alımlar için alışılmış yöntemleri bir kenara bırakan kolaylıkların getirilmiş olması, bu tartışmaları kolaylaştırıyor. Bu yüzden Silâhlı Kuvvetlerin ekonomiyle olan bağlarını koparmak gerekiyor. Silâhlı Kuvvetlerin ekonomiyle ilgisi, temel ihtiyaçlarını silâhsız bürokrasiye bildirmekle sınırlanmalı. Silâhsız bürokrasi, yapısı gereği, tartışmaya daha açık. Silâhsız olduğu için de demokrasiyle ilişkisi, ikinci dereceden. Çünkü bugünkü aşamada demokrasi ile silâh yakından ilişkili. Tersinden ilişkili.

Yalnız iş bununla bitmiyor. Ulusal Silâhlı Kuvvetlerden söz ediliyor. Bu sözde herkes birlik. Ama sözde birlik yetmez. Bunu gerçekleştirecek önlemlerin de alınması zorunlu. Şimdi somut bir durum var. Somut durumda ise yapılacak iş Ordu Yardımlaşma Kurumu ile ilgili. Ordu Yardımlaşma Kurumu, Silâhlı Kuvvetlerin ekonomiyle en derin bağlar kurmasına yol açıyor. Bu bozuk ekonomik yapının devamı, Ordu Yardımlaşma Kurumu'nun da işine geliyor. Enflasyon, tıpkı diğer sermaye grupları gibi, Ordu Yardımlaşma Kurumu'nun da yararına. Yabancı sermayeli şirketlerin devamı da yararlarına. Cephe hükümeti kurulur kurulmaz, Millî Savunma Bakanı'nın bir yabancı sermayeli şirkete yeni izin verilmesi için ilgili bakanlıklara yazı yazmasından belli. Dövize çevrilebilir mevduat borçları ile Türkiye'nin geleceğinin ipotek edilmesi, Türkiye'nin dış politikada daha ödün veren bir duruma gelmesi de Ordu Yardımlaşma Kurumu için pek önemli değil. Önemli olan büyük bir sermaye grubu olarak devamlı dövize sahip olmak.

Bir de silâhlı kuvvet vakıfları var. Amaçları, savunma sanayiini kurmak. Savunma ya da savaş sanayiini kurmanın çadır kurmaktan farklı olduğunun hatırlanması gerekiyor. Çok yazıldı, söylendi. Gerek kapitalist ülkelerde ve gerekse sosyalist ülkelerde savaş ya da savunma sanayiinin, üretim araçları sanayiinden hiç bir ayrılığı yok. Lockheed aynı zamanda sivil uçak yapar. General Motors, sivil ekonominin olduğu kadar Pentagon'un da önemli müteahhitlerinden birisi. General Dynamics de öyle. Üretim, araçları sanayiini, günlük dildeki deyimle, ağır sanayiini kurmadan savunma sanayii kurulamaz. Üretim araçları sanayii ise vakıfların, ticaret ve sanayi odalarından, siyasal konjonktüre göre değişen ölçülerde bağış almaları ile gerçekleştirilemez. Bu sevdadan vazgeçme zamanı. Hiç bir iktisatçıyı, hiç bir plancıyı, vakıflar yoluyla sanayi kurmaya inandırmak mümkün değil. Türkiye'de vakıfçılık, ekonomik değil, siyasal bir gelişme. Demokrasiye ters düşen bir gelişme. Bundan vazgeçmenin zamanı.

Vazgeçilmezse ne olur? Sık sık Türkiye'nin bö-

lünmezliğinden söz edenler, düşünsünler. Hatırlanmalı. Pirince giderken evdeki bulgurdan da olmak mümkün. Silâhlı Kuvvetler ekonomi ile bütünleşirken kendi bütünlüğünü kaybedebilir. Çünkü Silâhlı Kuvvetlerin bütününün ekonomiyle bütünleşmesine imkân yok. Tıpkı silâhsız bürokrasinin bütününün bütünleşmediği gibi. Cephe hükümetinin uygulaması, bu kuramsal gerçeği doğrulamıyor mu? Silâhsız bürokrasinin demokrat kesitleri cephe hükümetine direnmiyor mu?

- İtalyan uçak şirketi Air İtalia'dan bağış kabul eden eşi yüzünden, Hava Kuvvetleri Komutam Org. E. Alpkaya görevinden istifa etti. Air Italia'nın Lockheed uçaklarını Türkiye'ye satan aracı bir şirket olduğu belirtildi.
- CHP'de Orhan Eyüboğlu Genel Sekreter oldu. D. Baykal ve ekibi yönetime giremedi.
- Yeni CHP yönetimi, MC'nin iktidardan düşürülmesi için yapılan çalışmaların sürdürülmesine karar verdi.
- Türkiye'nin 1976 yılında, F. Almanya'dan 1 milyar 250 milyon liralık askeri malzeme alacağı açıklandı.

20 Mart - 9 Nisan

- Merkez Bankası'nın 19 Ocak'tan bu yana döviz transferi yapamadığı, kamu kesimi ithalât taleplerinin de 4-6 ay arasında bekletildiği belirtildi. Bu nedenle bir takım aracıların ortaya çıktığı kaydedildi.

Çankaya'da Nakarat

Çankaya Köşkü de seçim propagandaları için kullanılmaya başlandı. Her hafta sonuna doğru cephe lideri Demirel, Cumhurbaşkanı Korutürk'ü ziyaret ediyor. Ziyaretten sonra Köşk'te, Mustafa Kemal'in resimlerinin birinin önüne geliyor. Bundan sonra televizyon spikeri, "Başbakan Demirel şöyle dedi" deyip başını eğiyor ve kayboluyor. Sonra Demirel, başını kaldırıp "bir sorunuz var mı, beyler" diyor. Gazeteciler, uzaktan daha çok külah içinde çukulatalı dondurmayı andıran mikrofonlarını Demirel'in ağzına doğru uzatıyorlar. Bundan sonra da Demirel başlıyor, propaganda konuşmalarının bir yenisine. Korutürk'le konuşmasıyla ilgili veya ilgisiz ne varsa, sayıyor. Saydıkça kaykılıyor. Kaykıldıkça Mustafa Kemal görüntüden kayboluyor ve tekrar geliyor. Korutürk hiç görülmüyor. Ama seyirciler başka bir odada Korutürk'ün bulunduğunu hissediyor. Çankaya'da nakarat devam ediyor.

Köşkteki nakaratın sonuncusunda Demirel kaykıldı ve buyurdu: "Beyler, Ege'de boğulmayız" dedi. Demirel'in sözleri pek doğru çıkmıyor, ama bu konuşmayı emekli bir amiral olan Cumhurbaşkanı Korutürk'le konuştuktan sonra yaptığına göre, bir bildiği olmalı. Bildiğinin ne olduğu bir süre sonra anlaşılacak. Yalnız şu anda, bir süre beklemeden de, anlaşılır durumda olan gelişmeler var. Türkiye, karada boğuluyor. Türkiye, dünyada boğuluyor. Türkiye, Anadolu'da boğuluyor. Karada, dünyada ve Anadolu'da boğulmanın yanında Ege Denizi'nde boğulup boğulmama önemini kaybediyor. Çünkü karada boğulmak daha zahmetli.

Türkiye, karada nasıl boğuluyor? Uluslararası finans merkezlerine, uluslararası tekellere aşırı ölçüde borçlanarak. Yeni borçlar sağlayabilmek için, bırakınız artık geleceğini, bugününü de ipotek ederek. Türkiye ekonomisini, uluslararası kapitalizmin üsleri haline getirerek. Cephe Hükümeti'ni bir gün daha fazla iktidarda tutabilmek için gerekli yeni borçların karşılığında, ekonomik ve siyasal bağımsızlığından her türlü ödünü vermeye razı olarak. Kısacası ondokuzuncu yüzyıl Osmanlı tarihini, daha gelişmiş bir düzeyde, yeniden canlandırarak.

1975 yılında Cephe Hükümeti, beş büyük Amerikan bankasının kontrolunda olduğu kapitalist dünyanın yayın organlarında da yazılan Avrupa para (eurodollar) ve kredi (eurocredit) piyasalarından bir milyar dolara yakın borç aldı. Kısa sayılabilecek dönemlerde geri ödenmesi gerekli borçlar. Bununla bugüne kadar geldi. Bu yıl bu borçların büyük bir bölümünün geri ödenmesi gerekli. Ayrıca ve bundan çok daha önemli olarak ödemeler dengesi açıkları büyümeye devam ediyor. Açığın büyümesi, bir yandan Cephe Hükümeti'nin net yeni borç bulmasını gerektiriyor. Diğer yandan da uluslararası finans merkezlerini endişelendiriyor. Uluslararası finans merkezleri, Türkiye'ye ve Türkiye gibi olgunlaşmamış kapitalist ülkelere, özel bankalar aracılığıyla açmış olduğu kredilerin geleceğinden endişe ediyor. Bu yüzden, geçen yıl açmış oldukları borçları geri alabilmek için ve bu geri almayı güvence altına alacak ölçüde, yeni kredi vermek zorunluluğunu duyuyor. Kuşkusuz daha yüksek faizle ve daha büyük komisyon ödentileri ile. Çünkü risk artmış durumda. Ancak yüksek faiz ve daha büyük komisyon, diğer koşulların yanında pek önemli değil.

Sorumlu veya sorumsuz, ya da uygun bir deyişle, sorumlu sorumsuzların bugün, boş zamanlarında okumaları gerekli bir kitap var. Roman değil. Lütfi Tarihi. Acı bir alayla yazılmış Lütfi Tarihi'nin bugüne aydınlık getiren bölümlerinden birisi şöyle: "Pinard ve onu üç ay sonra takip eden Hirsch istikrazları tasfiye olunmadan Fransız-Alman harbi patlamış, İstanbul piyasası bundan fena halde müteessir olmuştu. Piyasadan bütün para derhal çekildiği için devlet bermutad istikrazatı hariciye müretteba-tını tesviye edemeyecek bir hale geldi. Mahallî bankalardan avans almak imkânı da yoktu. Muntazam

bir istikraz akdine ise zemin ve zaman hiç müsait değildi. 1871 senesi taksitleri ancak Londra bankalarından yüzde 15'den eksik olmayan bir faiz ile aktedilen bir avans sayesinde ödenebilmişti. Mütebaki taksit için muztar bir vaziyete düşen hükümet, Fransa-Almanya harbi neticesinde Frankfurt muahedesinin aktinden sonra yine muntazam bir istikraz akdi imkânları aramış ve bu istikraza 1854 ve kısmen 1855 istikrazlarında olduğu gibi Mısır vergisini karşılık göstermişti... Mısır, İngiltere'nin nüfuzu siyasisinde olduğu için bu keyfiyet tabiatıyla İngiliz bankerlerine emniyet bahşeylemekte idi."

Lütfi Tarihi devam ediyor. Tüm tarih devam ediyor. Getirdiği yeniliklerle birlikte. Şimdi İngiliz bankerlerinin yerini Amerikan bankerleri aldı. Şimdi Amerikan tekelleri ön planda. Üstelik Türkiye de Osmanlı Türkiye'si değil. Kapitalizm ilerledi. Pazarı bütünleşti. Artık Mısır vergisini, tuz resmini, tütün varidatını rehin almaya gerek yok. Artık Türkiye pazarını ipoteke almak yeterli. Bütünleşmiş pazarı, rehin almak gerekli. Rehin almanın yolu ise yabancı tekellerin üs kurması. Araçları ise borç veren bankerlerin devleti ile borç alan ülkenin devleti. Şimdi euro-dolar piyasasının bankerleri Türkiye'ye ve benzer ülkelere yeni borçlar vermek için özel bankaların aradan çekilmesini istiyor. Borç alacak ülkenin devleti, muhatap olmalı. Ve de borç veren bankerlerin devleti de garanti vermeli. İstenenler bunlar.

Ama istenenlerin ve sürdürülen gelişmelerin tümü bunlar değil. Tümünün ne olduğuna, aslında bütünün özüne, Londra'daki Brezilya Büyükelçisi açıklık getiriyor. Brezilya'nın borçluluğu Türkiye'ye benziyor. Büyükelçi Senyor Roberto de Oliveira Campos, Londra'da bir demeç veriyor. Batı gazetelerinin birinci sayfasında değil ekonomi sayfasında yayınlanan bir demeç. Demeç de, büyükelçinin adı da önemli. Çünkü olgunlaşmamış kapitalist ülkelerin iktisadına geçecek nitelikte. Büyükelçi Senyor Campos, Brezilya'nın alacaklılarına bir "estetik ameliyat" (plastic surgery) öneriyor. Önerdiği şu: Brezilya'ya borç veren tekeller, alacaklarını, Brezilya'daki yabancı sermayeli şirketlerine yeni ve ek sermaye olarak kaydetmeli. Alacaklar, yabancı sermaye yatırımına dönüştürülmeli. Çünkü, borçları geri almak olanaksız. Estetik ameliyat, bu. Estetik ameliyatın önerildiği zamanda Batı Alman ekonomik işbirliği bakanının Türkiye'ye gelip, Türkiye'ye yeni kredi vereceklerini ve Türkiye'den "yabancı sermayenin önündeki bürokratik engellerin kaldırılacağı vaadini aldığını" açıklaması unutulmamalı. Aynı tarihlerde Mısır'ın Batı kapitalizmine satışını yapan Mısır Devlet Başkanı Sedat'ın bütün "iyiniyetine" karşın, Amerikan tekelerinin Mısır'daki "Kafkas türü sosyalist bürokrasiden" yakındıkları hatırlanmalı. Brezilya ve Mısır'da olanlar Türkiye'de olanlara benziyor. Türkiye'nin dünyada pek de "yalnız" olmadığı ortaya çıkıyor. Cephe lideri ile hükümetinin "elle gelen düğün bayram" deyişinden esinlendiği anlaşılıyor.

Brezilya ve Mısır, Türkiye'ye ışık tuttuğu kadar; Türkiye de, Mısır ve Brezilya'ya ışık tutuyor. Tutulan ışıkların biri de Halk Partisi'nin Burdur Milletvekili Ali Sanlı'ya ait. Ali Sanlı, bir lâstik dosyası hazırladı. Sorumlu ve sorumsuz, ya da uygun bir deyişle, sorumlu sorumsuzların, pek sevdiği deyimle "devlet arşivine" dayanıyor. Hazırlanan dosyadan devlet arşivinin pek de karışık olmadığı anlaşılıyor. Sanlı'nın resmî yazıları derleyerek oluşturduğu dosya, bir küçük kitapçık haline getirilip, ilkokullarda yurttaşlık derslerinde okutulacak açıklıkta. Herkes kolaylıkla anlayabilir.

Tekrara gerek yok. Yabancı tekellerin uçak lâstiği yapmak gerekçesiyle Türkiye'de yeni üsler kurma isteklerinin gülünçlüğü belgelerle ortada. Savunma Bakanı Melen, uçak lâstiği gerekçesini kullanarak bir tekelin yeni yabancı sermaye yatırımı için "tavassut" istiyor. Başbakan ve ilgili bakanlardan. Yazının tarihi 8 Nisan 1975. Cephe Hükümeti'nin kurulmasından tam sekiz gün sonra. Sonra? Cephe Hükümeti zamanında kamu kuruluşu ve lâstik sanayiini kurmakla planların görevlendirdiği Petkim, Başbakanlığa yazı yazıyor. Uçak lâstiği yapmanın hiç de önemli olmadığını, halen çalışan işletmelerin de uçak lâstiği yapabileceğini belirtiyor. 12 Mart'ın Başbakanı, daha önceki dönemin Maliye Bakanı, cephe döneminin Savunma Bakanı Melen'in Türkiye'de kaç uçak olduğunu, uçak lâstiği yapımının hiç de önemli bir iş olmadığını bilmediğine inanmak çok zor.

Ama inanılması çok daha zor olanlar da var. Bunun için Cephe Hükümeti'nin kurulmasından sekiz gün sonra yazılan Savunma Bakanlığı yazısının tarih ve numarasını bir kez daha tekrarlamak gerekiyor. Çünkü bu yazının devlet arşivinden çıkıp kütlelerin arşivine girmesi zorunlu. Tarih ve numara, ezberlenmeli: 8 Nisan 1975 ve 6048-5-75-KO-ORD./131. Başlık: "T.C. Millî Savunma Bakanlığı Ankara". Yazıda, yabancı tekelin şu pek önemsiz uçak lâstiği yapımını taahhüt etmesi pek önemli bir iş ve yabancı tekele yeni yabancı sermaye izni verilmesini gerektirecek bir lütuf olarak nitelendirildikten sonra devam ediliyor: "Bu imalât, Silâhlı Kuvvetlerimizin tatmin edici satınalma taahhütlerine müstenit olacaktır." Açık değil mi? Lütuf karşılıklı. Silâhlı Kuvvetler, "tatmin edici satınalma taahhütlerine" bağlanıyor. Lütfi Tarihi devam ediyor.

Bu nasıl yapılır? Hem yabancı sermaye izni vereceksiniz. Hem de ürettiğini satınalmak için "tatmin edici satınalma taahhütlerine" bağlanacaksınız. Cumhuriyet'in Ankara Notları yazarları Ekmekçi'nin deyimi ile "Ferit Bey", Otyam'ın deyimi ile

"Bay Melen", hangi yasaya dayanarak hareket ediyor. Cephe Hükümeti'nin Savunma Bakanı Ferit Melen, 12 Mart'ın Başbakanı iken, "12 Mart yetişmeseydi hepimiz Sibirya'ya sürülecektik" demişti. Türkiye'de ilericiler, demokratlar ve sosyalistlerin Sibirya ile hiçbir ilgileri yok. Ama bu tür yazıların altına imza atanların da Soruşturma Komisyonu önüne gitmeleri gerektiğinde hiçbir kuşku yok. Burdur Milletvekili Ali Sanlı, hazırladığı dosyayı Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na sundu.

Cephe Başkanı Demirel, seçim propagandasına başladı. Propaganda kürsülerini Çankaya Köşkü'ne kadar uzattı. Seçim kampanyası içinde Ege'de boğulmamak için Ege'de kayık yüzdürmeyi denemesi mümkün. Başka bir deyişle Anadolu karasında boğuntuyu gizleyebilmek için Ege'ye açılmayı denemesi mümkün. Ama Ege'de güvence bulmak çok zor. Artık Demirel'in düze çıkması çok güç. Artık Demirel, dayandıkları ile birlikte gidiyor.

- IMF, Türkiye'de işçi ücretleri ile memur maaşlarının dondurulmasını istedi.
- Ticaret ve Sanayi Odaları, 4. Plan'da ücretlerin denetim altına alınması gerektiğini açıkladı.
- MC, TL.'nin değerini 1 yılda 7. kez düşürdü. Son ayarlamalarla 1 dolar 16 TL. oldu.
- Ticaret Bakanlığı, serbest dövizle ihracat yapılmayan anlaşmalı ülkelere yapılacak ihracatın da vergi iadesi kapsamına alınmasını istedi.
- Dışişleri Bakanı İ. S. Çağlayangil ABD'ye gitti. Yapılan Türk-ABD görüşmeleri sonucunda, ABD'nin Türkiye'deki üslerin açılması için 4 yıl için toplam 15 milyar lira kira vereceği açıklandı.
- Son günlerde üniversitelerde gelişen olaylar üzerine görüşlerini açıklayan Demirel, önlerinde iki yol bulunduğunu, birinin üniversitelere el koymak, diğerinin ise sıkıyönetim ilân etmek olduğunu belirtti. Ecevit, ordunun küçük hesaplar içine çekilmemesi gerektiğini açıkladı.
- Ankara Sanayi Odası Başkanı H. Kartay, Demirel, Ecevit ve Erbakan'ın asgari müşterekler bulunması için çaba göstermelerini istedi.
- Türkiye Gazeteciler Sendikası, Türk-İş'in demokratik sol çizgide bir partiyi desteklemesini istedi.
- Türk-ABD anlaşmasına yurtiçi ve yurtdışında çeşitli tepkiler geldi. Yunanistan, Türk-ABD anlaşmasından kuşku duyduğunu açıklarken, Ecevit, anlaşmanın daha çok ABD'yi kolladığını belirtti. DİSK ise MC'nin, ulusal onur ve egemenliği ayaklar altına aldığını ileri sürdü.
- Türkiye, ABD senatosunun anlaşmayı imzalamasını güçleştirmemek için, Ege'de sürdürdüğü petrol arama çalışmalarına ara verdi.

Avrupa'da Domino

İtalya'da Papa dertli. Papa kırgın. Açık savaş açtı. İtalyan Komünist Partisi'ne. Bu, Papa'nın açtığı ilk açık savaş. İkinci Büyük Savaş'ta Sovyetler Birliği'ne de açık savaş açmıştı. Öyküsü, bilinir. Zamanın Sovyet Lideri Stalin'e haber vermişler. Stalin de sormuş: "Papa'nın kaç askeri var?" Askersiz Papa, şimdi de, Berlinguer'e savaş açıyor. Bu kez kullandığı silâh şu: "Bir Hıristiyan, Marksist olamaz". Savaşın gerekçesi de İtalyan Komünist Partisi'nin devamlı ilerlemesi. İtalya'nın bütün büyük kentlerindeki yerel seçimleri kazandılar. Sıra, Roma'da. Papa, Roma'da oturuyor. Oturduğu kentin yönetiminin komünistlerin eline geçme olasılığına tahammül edemiyor. Roma'da seçim, bu yılın haziranında. Papa için Roma'nın düşüşü yakın.

Roma'dan önce İtalyan parası liret düştü. Liretin düşüşü ile birlikte İtalyan Başbakanı Moro, İtalyan Komünist Partisi Lideri Berlinguer ile görüşmek ihtiyacını duydu. İlk kez oluyor. Moro'nun partisinde yer yerinden oynuyor. Bu arada Fransız parası frank da oynuyor. Liretle birlikte frank da düştü. Fransa'da yerel seçimlerde sol cephe oyların yüzde ellisini aştı. İlk kez oluyor. Frankın düşüşüyle birlikte sol cephe için iktidarın ilk güvenilir haberleri de geliyor, liret ve frankla birlikte İngiliz parası pound sterling de düşüyor. Poundla beraber Birleşik Krallık'ta tahtarevalli uzmanı Wilson da Başbakanlıktan iniyor. Wilson'un düşüşünü sağlamada pound sterlingin, iki dolarlık psikolojik sınırın altına düşmesinin yanında, maden işçiliğinden İngiliz İşçi Partisi'nin sol kanat liderliğine doğru yol alan parlamenter Eric Heffer'in katkısı var.

Para düşünce mevcut hükümetler de düşmeye başlıyor. Ancak paranın soyut bir kavram veya fetiş olduğu kanısına kapılmamak gerekiyor. Para, ekonomi demek. Paranın gücü, ekonominin gücüyle çok yakından ilgili. Bu yüzden liret, frank ve pound sterling düşerken, asıl sarsılan daha doğru bir deyişle, asıl sarsılmış olan ekonomi. İtalyan, Fransız ve İngiliz ekonomileri sarsıldığı için, hastalıklı bir yapıya sahip olduğu için, paralar da sarsılıyor. Paralarla birlikte mevcut rejimler de sarsılıyor.

Sarsılan ekonomilerle rejimler arasındaki ilişki çok güçlü. Örnekleri çok. 1789 Büyük Fransız Devrimi'nden üç yıl önce Fransa ile İngiltere Eden Antlaşması'nı imzalıyor. İki ülke arasında ticareti geliştirmek için Fransa, daha güçlü olan İngiltere ekonomisine açılıyor. Fransa ekonomisi bu açılmaya dayanamıyor. İflâslar kütlesel bir nitelik kazanıyor. Ve sonra 1789. Bundan sonra da 1848. Kırk sekiz Dev-

rimi için en iyi kaynak Marx'ın yazıları. Batılı bilim adamları da 1848 Devrimi'ni Marx'ın çözümlemesinin ışığı altında anlamaya çalışıyor. Yazılanlar iki noktada toplanır: Biri, yine İngiltere'den gelen ticaret bunalımı. İkincisi ise hava koşullarının kötü gitmesi üzerine Fransız patates üretimindeki önemli gerileme. Bunların yarattığı ekonomik sarsıntı, 1848 Devrimi'ni anlamada başlangıç noktası.

Fransa'dan yüz yıl sonra 1948 yılında Türkiye'de, sabit fiyatlarla, tarımsal üretim 16 milyar 526 milyon lira. Bir yıl sonra 1949 yılında, 14 milyar 325 milyon ve 1950 yılında da 15 milyar 868 milyon lira (Devlet İstatistik Enstitüsü, Türkiye Millî Geliri ve Harcamaları, sayfa 36). Demek ki 1949 ve 1950 yıllarında, o zamanın en önemli ekonomi kesimi olan tarımda, üretim önemli ölçüde gerilemiş, 1950 seçimlerinde de iktidardaki hükümet geriliyor. Diğer yandan 1958 yılının ekonomik sorunları ve devalüasyon hep biliniyor. Aynı kaynaktaki bilgilere göre 1959 ve 1960 yıllarında hem tarımsal üretimin ve hem de imalât sanayii üretiminin fiilen hiç artmadığı ortaya çıkıyor. 1960 yılında bir kez daha hükümet değişiyor. 1969 ve 1970 yıllarına gelince durum çok daha açık. Üçüncü Beş Yıllık Plan'ın giriş bölümünde, bu yıllarda, ekonomideki atıl kapasitenin yüksek boyutlara ulaştığı, imalât kesimi üretiminin artış hızının çok düştüğü, grafiklerle ve rakamlarla birlikte açıklanıyor. Çok kısa bir zaman sonra da 12 Mart oluyor.

Kuramı bir kenara itip amprisizmi bayrak yapanlar için bu tarihsel istatistik serisi, aşırı heyecan kaynağı olabilir. Olmamalı. Aşırı heyecan, sağlıklı değil. Çarpma ve çarpıtmaya yol açar. Tarihsel dönüşümler, yalnızca devresel dalgalanmalarla açıklanamaz. Yapısal ve sınıfsal gelişmelerden soyutlanamaz. Devresel hareketleri yapısal gelişmelerden soyutlayarak bilim yapılmaz. Yapılamayacağını göstermek için de tarihe dönmeye gerek yok. Bugüne, bugünün Avrupa'sına ve Amerika ile ilişkilerine bakmak yeter. Bakılınca ortaya çıkacak olan şu: Liret, frank ve pound sterlingin düşmesine Amerika Birleşik Devletleri'nin tutumu yol açtı. Kissinger'in, Çağlayangil'in "meslektaşlarından" Amerika Dışişleri Bakanı'nın, Avrupa'da komünistlerin hükümete gelmesini önlemeye yönelik bütün tehditlerine karşın, üç Avrupa parasının düşmesine Amerika'nın tutumu yol açtı. Daha açık bir deyişle Amerikan ekonomisinin çelişkili durumu neden oldu.

İtalya, Fransa ve Birleşik Krallık, ekonomilerinin düze çıkmasını Amerikan ekonomisinin beklenenden daha hızlı gelişmesi umuduna bağladılar. Amerikan ekonomisi hızlı gelişirse, bu ülkelerden yapacağı ithalât artacak. İthalât artınca da sağlıksız üç ekonomi düze çıkacak. Bunun için başta Birleşik Krallık Maliye Bakanı Healy olmak üzere üç ülkenin ilgilileri Washington'da dil döktüler. Diz büktüler. Amerikan ekonomisinin daha hızlı büyümesi için Ford'un daha büyük açığa sahip bütçe yapmasını istediler. Amerika buna yanaşmadı. Avrupa'da üç para düştü. Avrupa'nın üç ülkesinde sol önemli bir ilerleme gösterdi. Tahterevalli uzmanı Wilson'un gidip yerine daha sağ Callaghan'ın güçlü aday olması da bir ilerleme. Çünkü safların netleşmesi, bu netleşmenin gerektiği zamanlarda, bir ilerleme anlamına geliyor.

Avrupa'da komünistlerin bir hükümete bile girmesine karşı çıkan Amerika, neden gerekeni yapmadı? Domino "kuramını", Uzak Doğu'dan Batı Avrupa'ya taşıyan Amerika, neden üç ülkenin sermaye hükümetlerinin yardımına koşmadı? Cevap: Devresel sorunları da aşan yapısal sorunlara sahip olduğu için. Amerika'nın yapısal sorunları, kendisinin ve Avrupa'daki üç sermaye hükümetinin devresel sorunlarını çözmede güçlükler yaratıyor. Amerika'nın elini bağlıyor.

Amerikan ekonomisinin düze çıkması için gelecek on yıl içinde geçen on yılın üç katı fazla yatırım yapması gerekiyor. En iyimser Amerikan iktisatçısı veya yöneticisi için bile çok zor bir yatırım. İşsizliği yüzde beş-altı düzeyinde tutabilmek için gelecek beş yılda devamlı ve kesintisiz olarak yüzde altı oranında gelişmesi gerekli. Böylesi de "görülmemiş" bir gelişme olacak. İş yalnızca bu yatırım ve gelişmenin gerektirdiği parayı bulmakla bitmiyor. Yapısal düzenlemeler yapmadan para harcamak yalnızca enflasyonu artıracak. Bu da biliniyor. Enflasyonun daha da artması ise uyuyan Amerikan işçilerini de uyandıracak. Şimdiden göstergeler ortaya çıkmaya başladı. Sermayenin emireri sendika liderlerinden işçi lideri sendikacılara doğru geçişin ara yöneticileri görülmeye başlandı.

Yapısal sorunlara tek bir örnek. Ford'un T modeli otomobilinin piyasaya sürülmesinden bu yana elli yıldan fazla bir zaman geçti. Her yıl otomobil modelleri "yenilendi". Aslında yenilenen hiç bir şey yok. Elli yıldır otomobil niteliksel hiç bir değişme göstermedi. Şimdi tüketicinin bıkkınlığı, petrol sorunu ve Avrupa ile Japon rekabeti karşısında yeni bir araca ihtiyaç var. Bunun modelini de geliştirmek zor değil. Zor olan otomotiv sanayiinde yatırılmış olan sermayeden vazgeçmek. Çünkü yeni bir araç, yatırılmış milyarlık ekipmanı hurdaya çıkaracak. Yapısal ve sınıfsal olarak zor olan burada.

Amerika, yapısal sorunlarıyla birleşen devresel sorunları nedeniyle, Avrupa'nın yardımına koşamıyor. Diğer yandan Avrupa'ya doğru çekilme eğilimi içinde. Avrupa'da tutunmak istiyor. Çünkü Avrupa'da tutunamazsa Amerika kıt'asında tutunması zor. Bir kez uzandı. Geriye çekildiği zaman eski duruma dönülmüş olmayacak. Nehirler çekildiği zaman eski duruma dönülmüyor. Kurumuş nehir ya-

takları kalıyor. Çok uzayıp da kuruyan damarlar gibi. Kuruyan damarlar, sağlıksızlık kaynağı. Kuruyan damarları, yok sayamazsınız. Bu yüzden Amerika, Avrupa'da bir ülkede bile komünistlerin hükümete gelmesine karşı. Çünkü domino kuramına inanıyor. Dominoda bir taşın hareketi, bir çok taşı da hareke-te getirebiliyor. İşin ilginç yanı Avrupa sermayesi de domino kuramına inanıyor. Şimdi Çağlayangil'in "meslektaşı" Kissinger'e güvensizlik ilân ediyor. Angola'dan dolayı. Avrupa'nın sermaye basını Kissinger'i sözüne güvenilmez bir kişi olarak niteliyor. Angola'da olanları önlemediği için. Angola, Afrika'da bir taş.

Avrupa'nın çevresinde iki ülke daha var. Güncel mi, güncel. Portekiz ve Türkiye. Kissinger'in Portekiz Sosyalist Partisi'ne ve Lideri Soares'e hiçbir itirazı yok. Ama ya Kerenskiy olursa? Olup olmamak kişilerin elinde değil. Fakat Soares, Kissinger'i rahatlatmak için, kendi soluna savaş açtı. İktidarı, kendi sağına kaptırdı. Şimdi çırpınıyor. Türkiye'de durum henüz bu düzeyde değil. İlk seçimde Ecevit'in hükümet olma olasılığı hâlâ çok yüksek, Kissinger, Ecevit'e karşı ikircikli ve endişeli. Yalnız daha büyük bir endişe var. Bir sonraki seçimde sosyalistlerin hükümeti etkileyebilecek bir düzeye ulaşmaları olasılığı, ilk seçimde Ecevit'in hükümet olma olasılığından da yüksek. Asıl sorun burada. İç ve dış sermayenin asıl dertlerinden birisi burada.

- Ankara'da bir gün içinde üç devrimci genç öldürüldü.
- Ecevit, CHP'nin bugünkü muhalefetini yeterli bulmayan halk çoğunluğuna hak verdiğini söyledi.

10 Nisan - 16 Nisan

- Türkiye Odalar Birliği, 4. Plan'da yabancı sermayenin teşvik edilmesini istedi.
- F. Almanya, Türkiye'de ABD'yi geçerek en etkin dış ekonomik güç durumuna geldi.
- Türkiye'nin döviz rezervleri, kritik olarak nitelenen düzeyin de altına düştü.

Zamana Karşı Zamanlama

Zamana karşı zamanlama çok zor. Demirel'in işi de çok zor. Bitmek üzere olan düzenin bitmiş liderlerinin işi hepten zor. Zamanı arkasına ya da yanına alanların işi kolay. Artık Milliyetçi Cephe Hükümeti'nin karşısında olanların işi çok kolay. Çünkü Cephe'nin ve Liderinin zamanı doldu. Sıkıyönetim ve faşizm almaşığı bir yana, geçen yılın sonbaharında bir seçim düşüncesiyle kuruldu. Olmadı. Bu yılın sonbaharına doğru bir seçim sondajı yapıldı. Yüz bulamadılar. Şimdi artık yüzleri gülmüyor.

Skandallar, kıtlıklar, fiyat artışları, Kıbrıs'ta sıkışma. Bütün bunlara karşın Cephe Hükümeti ve Lideri hâlâ görevde. Bu durum, kimilerinde kötümserlik yaratıyor. Zamanı arkasına alanlar kötümser olmaz. Çünkü skandallara boğulmuş hükümetler, yavaş yavaş kaybeder. Birdenbire yıkılır. Demirel'ce bir deyişle "yıkılıncaya kadar hükümet devam eder". Örneği ortada. Bütün dünyayı saran Watergate skandalına karşın Nixon, yıkılıncaya kadar başkan kaldı. Ama her televizyon ekranına çıkışta yüzündeki izler biraz daha derinleşti. Gülmez oldu. Sonunda yıkıldı, gitti. Demirel de yıkılıp gidecek. Çünkü zamana karşı. Çünkü Türkiye'de zamanı durdurmak ve geriye götürmek istiyor. İlerleyen zamana karşı kimse bunu yapamaz. Mümkün değil.

Demirel'in "yetenekleri", Halk Partisi'nin "beceriksizlikleri". İlerici kesimde bir nakarat oldu. İlerici kesimde kendisine güvenemeyenlerin dilinden düşmez oldu. İlerici kesimde kötümserliğin kaynağı haline geldi. Bu kaynağın gerçekle hiç bir ilgisi yok. Şu anlamda: Yetenek ya da beceriksizlik önemsiz değil. Ama aynı zamanda belirleyici değil. Türkiye'de MC Hükümeti'nin kurulmasını ve bugüne kadar sürmesini, kişisel beceri veya beceriksizlikle açıklamak, çok, hem de pek çok idealist bir dünya görüşünün batağına gömülmek demek. MC Hükümeti'nin kurulması ve bugüne kadar gelmesindeki sınıfsal kaynağı inkâr etmek demek. İnkârın hepsi açıkça yapılmaz. Bir türü de ikincil veya üçüncül öğeleri abartarak ortaya çıkıyor. Abartma da kötümserliğe kaynaklık ediyor.

Sezar'ın hakkını Sezar'a vermenin zamanı. Kimse Ecevit'i, hükümeti bırakmasından dolayı kınamamalı. Kimse deyiminden kastedilen Demirel değil. Demirel, aylarca Ecevit hükümeti bıraktığı için suçladı. Bu suçlama bile Ecevit'in, zamanında hükümetten ayrılma kararı aldığını, gösterebilir. Ama yalnızca gösterebilir. Çünkü artık Demirel, hiç bir konuda, kesin bir kanıt olamaz. Bu niteliğini kaybetti. Demirel'in suçlaması, sadece düşünmek için bir gösterge. Şu söylenebilir: Ecevit, Başbakan olarak, bir süre hükümetten ayrılma gerekçelerini kütlelere anlatabilirdi. Ecevit, başbakanlıktan ayrıldıktan sonra, kütlelere elbirliği yaparak erken seçimi zorlayabilirdi. Bunları yapmadı. Bunları yapmaması önemli bir eksiklik oldu. Ancak bu eksiklikler, alınmış kararın özündeki doğruluğu gizlememeli.

Ekim 1973 seçiminden sonra, sınıfsal çözümlemeden yoksun kimi "düşünürler", Selâmet Partisi'nin ilericiliğine fazla bel bağladılar. Selâmet'e oy verenlere bakıp, Selâmet'in yöneticilerinin sermaye ile organik bağlarını görmezlikten geldi. Kendi dışında üretilen yanıltıcı düşüncelerin kolayca etkisinde kalan Halk Partisi, böylesi bir Selâmet Partisi çözümlemesini çok ciddiye aldı. Ama hükümet pratiği, yanılgıları yavaş yavaş ortaya çıkardı. Selâmet

Partisi yönetimiyle kurulan koalisyonun, Adalet Partisi'nin uzantısıyla bir ortaklık kurmaktan farksız olduğu, yavaş yavaş ortaya çıktı. Bugün, Adalet Partisi'nin Amerikan politikasına, Kıbrıs politikasına karşı çıkmayan Selâmet Partisi, Adalet Partisi'nin bir ileri kolu olarak Ecevit Hükümeti'nin çalışmalarını baltalama misyonunu üstlendi. Demirel, özellikle Ecevit imajının yıpranması için bu ortaklığın bir süre daha devamını istedi. Bu yüzden Ecevit bozunca fazla hırçınlaştı.

Ecevit Hükümeti, bütün baltalamaları, bütün beceriksizlik ve atalete karşın, çok yararlı oldu. Demokratik hakların yavaş yavaş da olsa geri alınmasının ne denli önemli olduğunu gösterdi. Demokrasi ile sosyalizmin geleceğinin birbirinden ayrılmaz olduğu bir kez daha ortaya çıktı. Üstelik bu ortaya çıkış, işçi sınıfı sosyalizmini savunanlara herhangi bir yenilik getirmezken, sermaye için son derece şaşırtıcı oldu. Sermaye çok kısa bir dönem için de olsa, çok yavaş açılsa da, demokratik açılımının, kendisi için ne büyük tehlike olduğunu gördü. Milliyetçi Cephe Hükümeti, bunun için kuruldu. Bunda Demirel'in en küçük bir becerikliliği yok. Faşizmi getiremeyen sermaye, şimdilik, ilke olarak faşizmi benimsemiş bir Demirel'e mahkûm. Demirel, kendi gücüyle başbakan olmadı. Temsilcisi olduğu sınıfların sürükleyici gücüyle başbakanlığa oturdu. Zamana karşı olanlar zamanını yitirmiş bir politikacının başbakanlığına razı oldular.

Türkiye'nin ekonomik ve sınıfsal konumunu küçümseyenler, Demirel'in tekrar Başbakan olmasıyla birlikte, Demirel'de olmayan nitelikler aramaya başladılar. Adalet Partisi'nin propaganda aracı olarak kullandığı bir takım sözde nitelikler, bir takım ilericiler arasında da, yaygınlık kazanmaya başladı. Hesap adamıymış, kitap adamıymış, zamanlama adamıymış. Bunların hiçbirinin adamı olmadığı bir yıllık hükümeti sonunda bir kez daha ortaya çıktı. Yalnızca sınıfının adamı olduğu bir kez daha belirginleşti. Pahalılığa karşı mücadele etmek iddiasıyla kurulan bir cephenin lideri, artık fiyatlardan söz edemez oldu. Kıtlığı yok etme propagandasıyla ortaya çıkan bu politikacı şimdi, demir-çelik satışlarını sıraya ve miktar kısıtlamasına bağlamak zorunda kaldı.

Hesap adamıymış. Hangi hesap? Demirel, yanlış hesapların adamı. Temsilcisi olduğu sınıfların yanlış hesaplarının adamı. Hükümete gelir gelmez, geçen yılın sonbaharında bir seçim hesabıyla, demir-çelik fiyatlarını ucuzlattı. Döviz rezervlerinin erimesine karşın, demir-çelik ithalatını körükledi. Stokçuluk ve spekülasyon başladı. Kamu mülkiyetindeki demir-çelik işletmeleri mallarını satamaz oldu. Sözde ucuzluk ve bolluk getirdi. Hazinenin aleyhine, komando besleyicisi demir-çelik spekülatörlerinin lehine, demir-çelik oyunları başladı. Oynayanlar, Demirel'den, çok kendilerini düşündüler. Bu yılın başından itibaren dünya piyasalarındaki yeni eğilimlere de bakarak stokları arttırmaya başladılar. Kamu işletmelerinden demir-çelik çekmeye başladılar. Fiyatlar yükseldi. Daha da yükseleceğini biliyorlar. Bunun üzerine Cephe Hükümeti, demir-çelik satışlarını, sıraya ve miktar sınırlamasına bağladı. Bunu ne zaman yaptı? İnşaat mevsiminin açıldığı bir zamanda. Bunu, yılbaşında yapmadı. Büyük stokçular, büyük stoklarını yaptıktan sonra yaptı. Böylece kendi kazdığı kuyuya düştü. Bir kez değil, birkaç kez. Çünkü almış olduğu karar, karaborsayı daha da körüklemekten başka bir sonuç vermeyecek.

Kitap adamıymış. Şu çimentonun haline bakın. Demirel'in bütün özellikleri var. Vergi iadesi, döviz işleri, karaborsa. Bunların hepsi var. Bunlar ortada. Ama şimdilik bütün bunlar bir kenara bırakılabilir. Kitap adamlığı üzerinde durmak gerek. Burada da söylenecek olan şu: Hangi hükümet, çimento ihracatını desteklerse, o hükümet, Türkiye'nin ekonomik geleceğine ihanet etmiş olur. İş, bu kadar basit. Çünkü çimento ihraç etmek, petrol ve elektrik enerjisi ihraç etmek demek. Çünkü kili, kâr ve işçiliği bir tarafa koyarsanız, çimento, petrol ve enerji demek. Bunları dışardan alıyorsunuz. Bunları almak için gerekli dövizi bulma gerekçesiyle dünyanın namlı bankerleri karşısında boyun eğiyorsunuz. Döviz vermek için gelen komisyoncularla, Türkiye'nin geleceğini ipotek altına alacak önerileri tartışıyorsunuz. Ve aldığınız dövizlerin bir bölümünü, çimento adı altında ihraç ediyorsunuz. Ne için? Demirel'in kardeşlerinin de içinde bulunduğu belli bir sınıf için. Ve bütün bunları yaparken de kendi oylarınızla kabul ettiğiniz Üçüncü Beş Yıllık Plânı, bir kenara koyuyorsunuz. Bu mu, kitap adamı olmak? Türkiye'de bu türden kitap adamları eksik olsun.

Zamanlama adamıymış. Ecevit Hükümeti ile Irmak Hükümeti'nin aldığı önlemler ve Irmak Hükümetinin zamlarından sonra ekonomiyi bir zaman idare etmek mümkündü. Bunu Halk Partisi göremedi ise, onların eksikliği. Demirel'in fazlalığı değil. Şimdi idare zamanı doldu. Dolduğunun en açık örneği: Cephe ortağı partiler, fiyat artışlarını yüklemek için suçlu buldular. Suçu, Dalokay ile İsvan'ın omuzlarına yüklemeye çalışıyorlar. Demeçlerle, büyük kent belediyelerinin fiyat artışlarını önlemediklerini ileri sürüyorlar. Mantığa bakın. Fiyatlar düşerse, bu, Cephenin marifeti olacak. Yükselirse büyük kent belediyelerinin. Zamanlama adamı, cephesinin birliklerini buraya kadar getirdi.

Demirel'e zamanlama adamı demek, sermayeye zaman tanımak demek. Zamana karşı olanların sürekli olarak kazanacağını kabul etmek demek. Pratik bu düşünceleri geride bıraktı. Cephenin zamanı doldu. Bundan sonra zaman, zamanı gerisine veya

yanına alabilenlerin. Bundan sonra zaman, cephenin zamansızlığını kütlelere anlatabilenlerin. Cephenin bir bütün olarak bittiğini, kütlelere, gösterebilenlerin. Cephe partilerinin bir ve aynı olduğunu kanıtlayabilenlerin. Cephenin dolan zamanını tümden bitirmek buna bağlı. Yeni bir koalisyonun anahtarı da buna bağlı. Cephe partilerinin bir ve bütün olduğunu kütlelere anlatmaya bağlı. Çünkü farklı görünüm vermek isteyenlerin bütünlüğünü göstermek parçlanmaya giden yol demek.

- Çimentoya yüzde 25 oranında zam yapıldı.
- Son günlerde meydana gelen öldürme olaylarına ilişkin görüşlerini açıklayan Demirel, "olayların hepsi ideolojik öldürme değil, bir kısmı trafik kazasıdır." dedi.
- Türk-İş Genel Kurulu toplandı. Genel Kurulda konuşan Ecevit, devleti işçilerle yönetecekleri-ni açıkladı. Demirel ise, "ne istediniz vermedik, ne istediniz olmadı." dedi.
- Almanya Sosyal Demokrat Partisi Başkanı W. Brandt, İstanbul'a geldi ve Ecevit'le görüştü. Görüşmeden sonra her iki liderin de çeşitli konularda görüş birliği içinde oldukları açıklandı.

Sermaye ile Yapayalnız

Sermayenin bir mantığı var. Sınıfsal niteliğinden ileri geliyor. Sermayenin bir mantıksızlığı var. Anarşik yapısından kaynak alıyor. Sermayenin sınıfsal niteliği devamlı. Anarşik yapısı da devamlı. Sermayenin sınıfsal mantığı, Cephe Hükümeti'nin kurulmasını sağladı. Anarşik yapısı da Cephe Hükümeti'nin çöküşünü hızlandırıyor. Sınıfsal mantığı, Cephe Hükümeti'nin eline "komünizm ticaretini" bir silâh olarak verdi. Anarşik yapısı ise Cephe Hü-Hükümeti'nin elindeki silâhları almaya başladı. Cephe Hükümeti, kıtlık ve pahalılığa karşı mücadeleyi bir silâh olarak kullanarak başa geçti. Sermaye, kendi hükümetinin elindeki bu silâhları geri aldı. Kıtlık ve pahalılık silâhları şimdi Cephe Hükümeti'ne döndü. Cephe Hükümeti ile birlikte yapayalnız kaldı.

Cephe Hükümeti, sermayeye esir düştü. Sermayenin hükümeti olarak kuruldu. Şimdi esir düştü. Kanla sulanan pahalılık ve kıtlık politikası, Cephe Hükümeti ve partilerinin, kütlelerden soyutlanmasını hızlandırdı. Cephe Hükümeti, siyasal itibarını koruyabilmek için, arada sırada sermayenin bazı isteklerine "hayır" deme gücünü kaybetti. Bundan sonra daha hızlı karar alma durumunda. Taksitli devalüasyonlar, zam kararları, spekülasyon ve karaborsayı arttıracak ekonomi politikası uygulamaları daha da hızlanacak. Sermaye, Cephe Hükümeti'nin bundan sonraki her gününü daha kârlı yapabilmek için isteklere boyun eğmekten başka çaresi yok.

Demirel başkanlığındaki Cephe Hükümeti taksit taksit kuruldu. Kuruluşu uzunca bir süre aldı. Sol, Cephe Hükümeti'ne karşı, erken seçim veya azınlık hükümeti almaşıklarını çıkardı. Cumhurbaşkanı, her iki almaşığı da reddetti. Sermayenin tümü, Halk Partisi'nin tek başına çoğunluğu sağlama olasılığı yüksek bir erken seçime karşı cephe aldı. Sermayenin bir bölümü, siyasal deneyimi yüksek bölümü, Halk Partisi ile Adalet Partisi koalisyonunda ısrar etti. Ecevit, bu tuzağa düşmedi. Bir yıl, iç ve dış sermaye çevreleri ile diyalog aradı. Her tuttuğu kol elinde kaldı. Bir yıllık Cephe Hükümeti, bir yıllık arayış, Halk Partisi'ni değilse bile Ecevit'i zorunlu bir noktaya götürdü. Eeevit, işçi sınıfı ile yalnız kaldı. Son konuşmasında, "büyük sermaye çevrelerinin" adını da söyleyerek "şimdiye kadar olduğu gibi fiili iktidar olamayacaklardır artık, iktidarı paylaşamayacaklardır" dedi. Büyük sermaye için Halk Partisi örgütü üzerindeki operasyonlar daha da önem kazandı. İstanbul sermayesinin kaygıları daha da arttı.

Çukur sermayesi ise hâlâ cepheciliğe devam ediyor. Ortalığın kana boyandığı bir haftada bile Ortakpazar'dan yeni krediler istemeyi gündeme getirmekten geri kalmıyor. Ancak çukur sermayesi de, daha çok çukur hükümeti olarak kurulan, Demirel Hükümeti'nin günlerinin kısaldığının farkında. Umudun ve olanakların azaldığını çukur sermayesi de görüyor.

Kışkırtıcı ne demek? Öznel ve nesnel olarak gündemde çözümü olmayan sorunların peşinde koşmak demek. Her kışkırtıcıyı polis ajanı sanmak yanılgıların en büyüğü. Fakat her kışkırtıcı eylemin de sermayenin ekmeğine yağ sürme demek olduğundan da kuşku duymak yanılgıların en büyüğü. Sermaye, gündemde çözümü olmayan sorunların büyük kütleleri etkilemiyeceğinden emin. Sermaye, ilericilerin omuzlarına yükleyebildiği kışkırtıcı oyunlarla, ilericilerin kütlelerden soyutlanacağını biliyor. Yalnız bütün bu bilgiçliğe karşın, olanaklarının sınırlı olduğunu görmek durumunda. Çünkü artan cinayetlerle kışkırtıcılığın öznel koşulları hazırlanırken nesnel koşulları eksik kalıyor. Çünkü bugünün Türkiyesinde sosyalizm bir güç olarak gündeme giriyor. Bugünün, 1970 ve hemen öncesinden en belirgin ayrılığı burada. Bütün baskı ve cinayetlere rağmen, kışkırtıcılığın kütlesel bir boyut kazanmaması, buradan ileri geliyor. Sosyalizmin bir güç olarak belirmesi, işçi sınıfı içinde daha derin kökler salması, kışkırtıcı eğilim ve özlemleri sınırlıyor. Sayılar arttıkça, kütlelere gittikçe kışkırtıcı sesler sessizleşiyor.

Yalnız kışkırtıcılığın değil, artık tek umudu kışkırtıcılık olan Cephe Hükümeti'nin de panzehiri, kütle eylemleri. Pratik, Cepne'nin karşısında olan herkesi bu noktaya getirdi. Şimdi öncelik kütle ey-

lemlerinde. Ancak kütle eylemlerine giderken eski tek yanlılığı bu kez tersinden tekrarlamamak gerekiyor. Bu kez de yasama organını boş bırakmamak gerekiyor. Unutulmamalı. Somut ve sonuç durumda, Cephe Hükümeti Millet Meclisi'nde düşecek. Patlama, Millet Meclisi'nde olacak.

Milliyetçi Cephe Hükümeti, Cephe Partilerine karşı olan bazı kişi ve örgütlerin de kurulamayacağını sandığı bir zamanda kuruldu. Birçoklarının düşmeyeceğini sandığı bir zamanda düşecek. Taksit taksit kuruldu. Taksit taksit itibarını yitirdi. Taksit taksit zam yaptı. Taksit taksit kütlelerden soyutlandı. Temel mallar karaborsaya düşerken ölüler açık artırma ile artırıldı. Bütün bunlardan dolayı, kütlelerin önünde olduğu kadar, Millet Meclisi'nde de hesap verme durumunda. Hesap vermenin de en etkin yolu gensoru önergeleri. Gensoru önergelerinin temel amacı, Cephe Hükümeti'ni düşürmek. Fakat gensoru önergelerinin başarı göstergesi bu değil. Gensoru önergesini veren bir parti, önergesi etrafında kendi sayısından bir fazla oy toplarsa, bunu başarı saymak gerek. Bu, bir. İkincisi, mobilya gensoru önergesinin verdiği örnek ortada. Mobilya yolsuzluğu için söylenmiş hiç bir söz, ortaya çıkarılmış bir belge, gensoru önergesinin kendisi kadar etkili olmadı. Gensoru önergesi kadar, Cephe Partilerini sıkıştırmadı. Gensoru önergesinin kendisi kadar, kütleler üzerinde etki yapmadı.

Halk Partisi, daha Meclis Başkanı seçilmeden önce, kütlelere vaad etti. Can güvenliği konusunda gensoru önergesi üzerinde çalışmalar yaptığını açıkladı. Son cinayetler, bu cinayetlerin nasıl işlendiğini MC televizyonunun bile belgelemek zorunda kalması, yeni gelişmeler niteliğinde. Bu bir. İkincisi, demir-çelik konusunda Demirel Hükümeti'nin almış olduğu yeni karar var. Bu karar, karaborsayı önlemeyecek. Üstelik arttıracak. Bu karar, Demirel Hükümeti'nin geçen yıl ve bu yıl izlediği demir-çelik politikasının iflâsını kabul etmek demek. Demir-çeliğin karaborsaya düşmesi ve Cephe Hükümeti'nin almış olduğu yeni karar, bu konuda verilmiş araştırma önergesini gensoruya dönüştürecek nitelikte. Üçüncüsü ise çimento. Cephe Hükümeti ve Partileri, kıtlık ve pahalılığı önleme gerekçesiyle devlet aygıtlarını ellerine geçirenler, hem yakınlarının hayal olduğu iddia edilen şirketlere ihracat yapmalarının, hem de çimentoyu karaborsaya düşürüp fiyatını arttırmanın hesabını vermek zorundalar. Bu hesapları hem kütlelerin önünde hem de Mecliste vermek zorundalar.

Hesap isteme, Cephe Hükümeti'nin daha da yalnızlaşmasına giden yol. Çünkü hesabı Cephe Hükümeti kadar, bu hükümetin kurulması ve sürmesine dayanak olanlar da verme durumundalar. Artık kim olursa olsun, kişi veya sınıf, sorumlu veya sorumsuz, Cephe Hükümeti'ne dayanak olanlar kendi başlarının çaresini aramak durumuna geldiler. Demirel Hükümeti, piyasa anarşisinin demir mengenelerinin arasına sıkıştı. Sermaye, kıtlık ve pahalılık ikilemi içinde kârlarını yükseltebilmek için devamlı olarak sıkıştırıyor. Bir süre sonra bırakacak. Kendisini kurtarabilmek için Demirel'i yapayalnız bırakacak. Demirel'le faşizmin bile yaşatılamayacağını anlamaya başladığı için.

- CHP, yeni demokratik direniş yöntemlerine başvuracağını belirterek bir yıl önce geçerli olmayan hükümet formüllerinin geçerlilik kazandığını açıkladı.

17 Nisan - 23 Nisan

- MC hükümetinin, İran'dan kredi alabilmek için, TIR geçiş ücretlerinden vazgeçme eğiliminde olduğu belirtildi.
- Gıda ürünleri fiyatları, sanayi mallarının fiyatlarından daha fazla arttı.

Yumuşarken Yüksek Gerilim

Amerika Birleşik Devletleri'nde yayınlanan haftalık Business Week Dergisi'nin mart ayının sonunda çıkan sayısının kapağı son derece ilginç. Dalgaların içinde sallanan bir kayıkta beş devlet veya hükümet başkanı. Birleşik Krallık, Fransa, Batı Almanya, İtalya ve Japonya'yı simgeliyor. Kapak yazısı, geminin, dalgaların şiddetiyle parçalanıp parçalanmaması ile ilgili. Yazıda, beklenen umutların gerçekleşmediği dile getiriliyor. Uzun süre Amerika Birleşik Devletleri'ndeki ekonomik canlanmanın, Batı Dünyasının Japonya dahil diğer lider ülkelerini, bunalımdan kurtaracağı umut edildi. Artık umudun gerçekleşmeyeceği kabul ediliyor. Ve bu durumun, "Rusya'nın dış politikasında yeni bir yayılma döneminin başladığı bir zamanda Atlantik Anlaşması'nın kalbini oluşturan siyasal ve ekonomik sistemi tehdit edeceği" belirtiliyor.

Geçen yıl iki sistem arasındaki yumuşamanın doruğuna ulaşılmasına karşın, Batı Dünyasında tedirginlik yaygın. Bu tedirginlikte, Angola ile ilgili Sovyet tutumunun önemli bir rolü var. Ama bundan da önemlisi Sovyetler Birliği'nde yumuşama üzerine yazılanlar. Batılılar, bu yazıları okuyorlar. Sovyetler Birliği'nde yayınlanan aylık Mirovaya Ekonomika I Meşdumarodnie Otnaşeniya (Dünya Ekonomisi ve Uluslararası İlişkiler) Dergisi'nin mart sayısında yumuşama değerlendiriliyor. Dergideki incelemenin yazarı Bıkov, Batı Dünyasının yumuşamayı kabul etmesini "ıstıraplı bir yeniden değerlendirmenin" sonucu olarak niteliyor. Batı Dünyası için zorunlu yeniden değerlendirmede, Batı kapitalizminin karşılaştığı ekonomik güçlükler ve bu güçlüklerin uzantıları, önemli bir yere sahip.

Yalnız tek neden değil. Sovyet yazarına göre nedenler şöyle: "Burjuva devletlerinin yumuşama politikasına yönelmeleri, son çözümlemede, iki karşıt toplumsal sistem arasındaki yarışın tarihsel gelişimi, sosyalist mevzilerin güçlenmesi, toplumsal ve ulusal kurtuluş için devrimci mücadelelerin yükselişinden doğmaktadır." Sovyetler Birliği açısından uluslararası ilişkilerdeki yumuşamanın temellerinde bu değerlendirme yatmaktadır. Bu değerlendirmede ise bunalımlı olgun kapitalist ülkeler ile kapitalistleşme süreci içinde bunalımdan çıkamayan diğer ülkelerdeki artan toplumsal gerilim ön plana çıkıyor.

Buraya kadar söylenenlerde fazla bir yenilik yok. Fakat bu değerlendirmeye dayanılarak yapılan yumuşama tanımlamasının bilinmesinde önemli yararlar var. Bir kez, yumuşamanın, uluslararası ilişkilerdeki bütün sorunların çaresi olmadığı açıkça vurgulanıyor. Yumuşamanın temel işlevi, İkinci Büyük Savaştan kalma Avrupa'daki dış sınırları pekiştirmek. Bunun dışında nükleer savaş olasılığını ortadan kaldırmaya çalışmak. Sovyetler Birliği'nde yazılanlara göre nükleer savaşı önlemeye çalışmak, Batı Dünyasının yumuşamadan elde edebileceği en büyük kazanç. Ama karşılıklı "yararlarda tam bir simetri" aramak mümkün değil. Simetri, sosyalistlerin düşünce sisteminde pek yeri olmayan bir kavram.

Batı Dünyasını asıl tedirgin eden nedenler, yumuşama ile birlikte öne sürdükleri bazı koşullara aldıkları cevapta yatıyor. Batılıların, yumuşama politikası karşısında, ideolojik mücadeleden, ulusal kurtuluş hareketlerinin ve bu arada Arapların mücadelesinden vazgeçileceğini umdukları anlaşılıyor. Verilen cevapta toplumsal "statüko" kavramı kesinlikle reddediliyor. Temelli demokratik düzenlemelerin, ulusal kurtuluş hareketlerinin ve toplumsal yenilenmenin, Türkiye'de de moda bir deyimle, "buzdolabına konması" söz konusu değil. Bunların devam edeceğinde hiç bir kuşku bırakılmamasına özel bir özen gösteriliyor.

Yumuşamanın karşılıklı ya da karşılıksız yararlarıyla ilgili bir somut örnek var. "Dış politikalarını sürdürmek için dayanmayı umdukları şu veya bu kanat mevzilerin kaybı, bazı Amerikan yöneticilerini ne kadar çok üzerse üzsün" bu kayıpların gerçek fiyatını soğukkanlılıkla değerlendirmeleri öğütleniyor. Bu kayıpların karşılığında Amerika Birleşik Devletleri'nin sosyalist sistemle ilişkilerini geliştirdiği belirtiliyor. Batı Dünyasının kanat mevzileri (periferiynaya pazitsiya) kavramı içine Türkiye de giriyor. Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri ile yaptığı son anlaşma, İsvestiya Gazetesi'nin yorum sayfasında yorumsuz kısa bir haber olarak yer alıyor. Daha sonra benzer bir anlaşma Yunanistan'la imzalanınca Türkiye'de yaratılan yapay heyecan duruyor.

İki sistem arasındaki ilişkilerin yumuşamasında "Üçüncü Dünya" veya azgelişmiş denilen ülkelerdeki gelişmelerin de ayrı bir yere sahip olduğu açık. Ancak bu tür ülkelerde karşılaşılan bunalımlar, yeni uzantılara yol açıyor. Şimdiye dek, bu ülkelerde "kapitalist olmayan kalkınma yolunu" seçen ülkelerin bir önceliği vardı. Bunalımlar, yeni adımlara yol açtı. Kapitalist olmayan yol, "ulusal burjuvazinin" bir bölümünün yararlarıyla çelişmeden ilerlenebileceğini varsayıyor. Mirovaya Ekonomika I Meşdunarodnie Otnoşeniya Dergisi'nde yer alan diğer bir incelemede, bunlar açıklandıktan sonra, şöyle deniliyor: "Fakat bağımsızlığını elde eden ülkelerin çoğunda pratik, bu amaçların, yerli ve yabancı sermayeye dayanılarak gerçekleştirilmesinin mümkün olmadığını gösterdi."

Nasır'ın Mısır'ının ortaya koyduğu örnek üzerinde ayrıca duruluyor. Buradaki başarısızlığın nedenleri vurgulanıyor. Bu yüzden öncelik yerini, "sosyalist toplum perspektifine" sahip Üçüncü Dünya ülkelerine bırakıyor. Fakat azgelişmiş denilen ülkelerle ilgili değerlendirme, "sosyalist toplum perspektifine" sahip yönetimlerle sınırlı değil. Yaygınlaşan bunalımın başka sonuçları da gözönünde tutuluyor. Sovyet incelemelerinde yer alan bu değerlendirmelerden birisi şöyle: "Tayland'daki satılık askerî diktatörlük yıkıldı; artık emperyalist kodamanlar, Filipin, İran, Türkiye ve Pakistan'da eski diktalarını sürdüremez duruma geldi." (Mirovaya Ekonomika I Meşdunarodnie Otneşeniya, Mart 1976, sayfa: 36)

Aylık dergilerdeki uzun incelemelerin toplayıcı yararları var. Günlük basından derlemesi zor olan, uzun incelemelerde belirli bir açıklıkla ortaya konabiliyor. Ancak aynı görüşleri günlük basında da bulmak mümkün. İzvestiya'nın 6 Ocak 1976 tarihli sayısında tarih profesörü Sanakoev'in uzun bir yazısı var. Bu yazıda Kıbrıs çıkartmasından dolayı Türkiye ile Yunanistan arasında ortaya çıkan "sürtüşme" üzerinde ayrıca duruluyor. Batı basınından yapılan alıntılarla Batı Dünyasının bu sürtüşmeyi, Batı savunmasını büyük ölçüde zayıflatıcı ve hatta bütünüyle yok edici saydığı belirtiliyor. Profesör Sanakoev, bu tür değerlendirmeleri, Batı ülkelerindeki yönetici çevrelerin sınıfsal çıkarları ile açıklıyor. Bu açıklamadan hemen sonra da dünyadaki kuvvet dengesini gözetirken sadece askerî-ekonomik gücü değil, "toplumsal, siyasal ve moral öğeleri" de hesaba kattıklarını söylüyor. 25 Mart 1976 tarihli Pravda'da ise, gazetenin yorumcusu, yumuşama karşılığında dünyanın hiç bir yerinde sınıf mücadelesinden ödün verilmeyeceğini tekrarlıyor.

Japonya dahil, Amerika Birleşik Devletleri hariç, beş Batı Dünyası lider ülkesinin ekonomisini inceleyen Business Week Dergisi şunları yazıyor: "Batı Avrupa ile Japonya, kendilerini İkinci Büyük Sa-

vaş sonrası dönemin büyük kalkınma yıldızları yapan hızlarını kaybettiler. Enflasyon ve işsizlik, hâlâ, rahatsız edici ölçüde yüksek. Hükümetler ise, bir yanda, daha yüksek enflasyon riskine katlanarak büyümeyi zorlamanın çekingenliği ile diğer yanda, daha büyük işsizliğin yaratacağı toplumsal ve siyasal sorunların korkusu arasında yalpalayıp duruyor." (Business Week, 29 Mart 1976, sayfa: 82) 3 Nisan 1976 tarihli İzvestiya'nın başyazısının başlığı ise "Kapitalist Dünyada İşsizlerin Dramı." Başyazı, işsizliğin en büyük toplumsal haksızlık olduğu belirtilerek başlıyor. Çeşitli ülkelerden işsizlik sayıları veriyor. Ve kapitalizmi, "geleceği olmayan bir düzen" olarak niteleyerek bitiyor.

Batı Dünyasındaki Business Week Dergisi'nin Sovyet Dünyası'ndaki karşılığı, Ekonomiçeskaya Gazyeta, Haftalık Ekonomi Gazetesi, Dergi'nin şubat ayına ait ikinci sayısında Batı Dünyasında grevlere katılan işçilerin sayısıyla ilgili bilgiler var. Bu bilgilere göre 1966-1970 dönemine göre, 1971-1975 döneminde, grevlere katılan işçilerin sayısında yüzde 24 oranında artış olmuş. Yalnızca 1975 yılında Batı Dünyasında 50 milyon işçi greve katılmış. Bu bilgileri veren yazının başlığı, sınıf mücadelesinde "yüksek gerilim".

Adalet Ağaoğlu, "Fikrimin İnce Gülü" yapıtında, daha önceki romanı "Ölmeye Yatmak" yapıtındaki gerilimi veremiyor. Ölmeye Yatınak, üstün bir roman. Ama gerilimi, "Yüksek Gerilim" öyküsüne ulaşamıyor. Yüksek Gerilim'de vinç operatörü Kadir Çiçek var. Ağaoğlu'nun öyküsü şöyle bitiyor: "Kadir Çiçek, koğuşta gözünü bu soluk ışıktan hiç ayırmadı. Üşenmesiz, uzun baktı. Aylarca baktı! Işığı iyice tanıdı. Tanıyıp beynine akıttı, gerildi. Her sabah daha yüksek gerildi." Çiçekler gerilirken, uluslararası ilişkiler yumuşuyor. Şu anda uluslararası ilişkilerin yumuşaması için yüksek gerilim gerekiyor.

- Bakkal ve bayiler, tekel ürünlerindeki kâr oranlarını yetersiz bularak boykot kararı aldılar, ancak Gümrük ve Tekel Bakanlığı bakkal ve bayilerin isteklerini kabul edince direnişten vazgeçtiler.
- DİSK'in İstanbul'da işçiler için halk otobüsü işleteceği açıklandı.
- Türk-İş Genel Kurulunda, hangi partinin destekleneceğini belirlemek için bir komisyon oluşturuldu. Komisyon karar veremezse Türk-İş'in yeni bir parti kuracağı belirtildi.
- DİSK, 1 Mayıs'ı İşçi Bayramı olarak kutlayacağını açıkladı.

24 Nisan - 30 Nisan

- Türkiye Otomobilciler ve Şoförler Federasyonu, milyarlarca liranın yurtdışına kaçırılmasına neden olduğunu belirttiği, bedelsiz ithalât uygulamasının yürürlükten kaldırılmasını istedi.
- Sanayiciler, demir tahsisatının azlığından yakındılar. Hükümetin aldığı bir kararla demir tüccarlarına ve sanayicilere verilen demir miktarı arttırıldı. Daha sonra, demire, depo kirası adı altında yeni bir zam yapıldı.
- Tüpgaz olarak bilinen LPG'ye yüzde 60 oranında zam yapıldı.

Faşizm Üzerine...

Halk Partisi Genel Sekreteri, Hava Kuvvetlerindeki son atamaya çok üzüldü. Üzüntüsü, atama ile Genelkurmay Baskanlığı'nın güç durumda bırakılmasından ileri geliyor. Böyle açıkladı. Bu açıklamaya Adalet Partisi Genel Sekreteri çok kızdı. Kızgınlığını, Halk Partisi Genel Sekreteri'nin açıklamasını "kışkırtıcılık" olarak niteleyerek belli etti. İki partinin bir genel sekreterini üzecek, bir diğerini, kızdıracak gelişmeler var. Bunun üzerinde durmak gerekiyor. Çünkü genel sekreterlerin üzülmeleri ve kızmaları önemli olaylar.

Üzüntünün tesellisi bulunur. Ama kızgınlık pek zararlı. Kime zarar vereceği belli olmaz. Kime zarar vereceğini anlamak için kimin "kışkırtıcı" olduğunu bulmak gerek. Ortadaki durum şöyle: Şurada iki orgeneral var. Birini beğenmeyebilirsiniz. Birini beğenmemek diğerini de beğenmemek için bir neden sayılmaz. Böyle bir neden de ileri sürülmedi. Beğenilmeyenin yerine diğerini atamak da mümkündü. Böylesi geleneklere çok daha yaklaşırdı. Böylesi çok daha az yankı uyandırırdı. Ama yapılmadı. Yapılmamasının bir nedeni olmalı. Neden, tepki beklemede yatıyor.

Sıkıyönetim mahkemesi başkanlığından Adalet Partisi milletvekilliğine geçen belli kişinin taze değerlendirmesi hâlâ hatırlarda, 12 Mart'ın Silâhlı Kuvvetlerde temizlik için yapıldığını ileri sürdü. Bu, bir. İkincisi, 12 Mart'tan önce, temizlikçilerin de bilgili olduğu bir 8-9 Mart var. İleri sürülen temizlik buradan başladı. Üçüncüsü, bugünün 12 Mart'ın hemen öncesine göre gösterdiği farklılıkta. Bu farklılığı açıklamak, sosyalistlerin katkısını kabul etmeyi gerektiriyor. Bu farklılık, bugün için sosyalistlerin örgütsel düzeyde olmasa bile, ideolojik düzeyde en etkin güç olduğunu gösteriyor. Bu güçle ve bu gücün ortaya koyduğu somut strateji ile Türkiye'de faşizmin tezgâhlayıcıları soyutlandı. Üniversitelerde, demokratik kütle eylemlerinde, eğitim kurumlarında, fabrikalarda, şiddetin başlatıcısının komandolarla, komandoların yardımcısı resmî güçler olduğu ortaya çıktı. Bunu artık üniversite rektörleri de, Cumhurbaşkanı da kabul eder duruma geldi. Bu yüzden faşizm tezgâhlayıcıları, kütleleri, geniş bürokrasiyi

bir "sol tehlikesine" karşı seferber etmede güçlüklerle karşılaştı. Bu yüzden kışkırtıcılığa muhtaç. Üniversitelerde, eğitim kurumlarında, fabrikalarda tezgâhladığı kışkırtıcılıkla sağlayamadığı sonucu, başka kışkırtıcılıklarla elde etmeye çalışıyor.

Çalışanlar kim? Görünürde olan MC lideri ve yardımcıları. Ama bu sadece görünürde olan. Temelde ise bir kısım büyük sermaye var. Fakat büyük sermayenin bütün kesitlerinin, faşizm karşısında aynı tutumu almadıkları biliniyor. Ekonomik yapı ve karşılaştıkları sorunlardan dolayı, büyük sermayenin kesitleri arasında farklılaşma görülüyor. Faşizmin "klâsik" örneklerinin ayrıntılı bir biçimde incelendiği bir kaynakta, İtalya ve Almanya üzerinde durularak, şöyle deniliyor: "Şu halde, ele aldığımız iki ülkede, ağır sanayi ve hafif sanayi kesimlerinin, doğan faşizm karşısında tavrının bir olmaması normaldir. Ağır sanayi sınıf mücadelesini proletaryanın ezilmesi noktasına kadar götürmek ister. Hafif sanayi ise, işleri "sosyal barış" yoluyla ayarlayabileceğine hâlâ inanır. Ağır sanayi savaşçı, hafif sanayi ise uzlaşıcı bir dış siyaset izlenmesini ister. Ağır sanayi iktisadî egemenliğini diktacı bir devlet eliyle perçinleme sevdasındadır. Hafif sanayi ise bu tarz kuvvet gösterilerinden ve bunların yayılmasından korkar." (Daniel Guerin, Faşizm ve Büyük Sermaye, sayfa: 27)

Türkiye'de özel eller için ağır ve hafif sanayi ayrımı pek anlamlı değil. Özel sanayinin çok büyük çoğunluğu hafif. Ama Türkiye'de büyük sermayede yine de bir ayrım var. Bu ayrım, tekstil ve benzeri sanayi kolları ile dayanıklı tüketim araçları üreten ve metal işleyen sanayiler arasında. Ayrımı belirleyen de, bir yanda, sermayenin organik bileşimi, başka bir deyişle, sermaye-emek oranı, diğer yanda da, pazar sorunu. Pazarın dışa açık veya kapalı olması. Bu sorun, kâr marjları için belirleyici bir nitelik taşıyor. Türkiye'de incelenmesi gereken böyle bir ayrılık var. Ancak bu incelemeye girmeden önce, Guerin'in yukarıdaki paragrafını hemen izleyen düşüncelerine de yer vermek gerekiyor: "Fakat, hafif sanayi kapitalistlerinden meydana gelen kesimin faşizme direnme gücü yoktur. Faşizmin zaferini arzuluyor olmasalar bile, yine de onun yolunu kesecek pek fazla bir şey yapmazlar." Bu ekleme de her yerde geçerli. Ayrım, faşizmi tezgâhlama sürecinde sürükleyici rolü oynayıp oynamamakla ilgili. Süreç tamamlandıktan sonra ayrılık, gayrılık kalmıyor.

Burada bir alıntı daha gerekiyor. Bu kez sözlü. ODTÜ Ekonomi Bölümü Başkanı Prof. Dr. Ataman Aksoy, gelişmiş kapitalist ekonomilerin azgelişmiş denilen kapitalist ülkelere bıraktığı imalât sanayii kollarının tipolojisi ve sorunları üzerinde bir çalışma yapıyor. Çalışma, azgelişmiş kapitalist ülkelere bırakılan imalât sanayii kollarının, teknolojik gelişmesi durmuş ve fazla işgücü kullanan sanayi kesimlerinden oluştuğu noktasından hareket ediyor. Araştırma, bu tür sanayi kollarının, gelişmiş kapitalist ekonomilerinin rekabetine açılmasının veya bunların pazarlarına girme zorunda kalmasının yaratacağı sorunlar üzerinde duruyor. Şu aşamadaki kuramsal çalışmanın belli ve somut bir sonucu var: Türkiye'nin Ortakpazar rekabetine açılması veya uluslararası pazara çıkması ücretler üzerinde, ücretleri aşağıya doğru itici bir etki yapacak. Çünkü Türkiye gibi ülkelere bırakılan sanayi kolları ya teknolojik gelişmesi durmuş ve dolayısıyla sermayenin organik bileşiminin düşük olduğu kesimler, ya da montajcılığa dayandığı için fazla işgücü kullanan kollar. Uluslararası pazara çıkmak mutlaka ücret düzeyinin geriletilmesine bağlı.

Bu kuramsal çerçeveden Türkiye'nin somutuna ve büyük sermaye ile faşizm arasındaki ilişkiye dönmek mümkün. Yalnız burada büyük bir istatistik güçlük var. Sınıflı toplumlar, sınıfsal çözümleme yapmaya elverişli istatistikleri üretmede pek çekingen. Bu yüzden sermayenin organik bileşimi ve kâr marjları ile ilgili istatistikler Türkiye'de yok denecek kadar kıt. Bu konuda yardımcı olabilecek bir tek istatistik çalışmadan söz edilebilir. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilâtı'nın Ağustos 1974 tarihinde yayınladığı çalışma. Adı, "Türkiye Sanayiinde 1972 Yılı Maliyet Analizleri." Devlet Planlama Teşkilâtı'nın yaptığı ankete dayanıyor. Tablolardan önce gelen önsözde, Türkiye ile AET arasındaki ilişkileri incelemek için yapıldığı belirtiliyor.

Devlet Planlama Teşkilâtı'nın yaptığı istatistik çalışmanın birinci tablosu, imalât sanayiinin çeşitli alt kollarında çeşitli yüzdeleri veriyor. Dokuma ve giyim alt kesimi ile dayanıklı tüketim araçları sanayileri üzerinde durarak bu yüzdeler ele alınabilir. Satış fiyatı ile sınaî maliyet arasındaki oran, dokuma ve giyim sanayiinde yüzde 119.5. Bu oran, dayanıklı tüketim araçları sanayiinde ise yüzde 140.2. Bu oranı kâr marjlarının bir göstergesi olarak almakta hiçbir sakınca yok. Bu durumda, dayanıklı tüketim araçlarında kâr marjı, yüzde 40.5 ve tekstilde ise yüzde 19.5 oluyor. Birincisi, ikincisinin iki katı. Dayanıklı tüketim araçları, iç pazara yönelik. İç pazarda bir tekele sahip. Tekstil ise dış pazara açılma zorunda. İç pazara yönelik sanayiler, kâr marjlarını saptamada daha büyük bir "özgürlüğe" sahip. Uluslararası işbölümü böyle.

Ama iş burada bitmiyor. Aynı tabloda, sınaî maliyet içinde, işçi ödemelerinin yüzdeleri veriliyor. Dokuma ve giyim sanayii için bu oran yüzde 20.7. Dayanıklı tüketim araçları için ise yüzde 12.7. Burada da, yüzdeler arasında iki katına yakın bir fark görülüyor. Fakat tersinden. Tekstilde ücret ödemelerinin payı çok daha büyük. Yalnız bu payın büyüklüğü, ücret düzeyinin yüksekliğinden ileri gelmiyor. Tekstil kesiminde sermayenin organik bileşimi da-

ha düşük. Başka bir deyişle tekstil üretimi daha emek yoğun. Bu, bir. İkincisi tekstil gibi kesimlerde ücret düzeyinin daha düşük olduğu çıplak gözlemlerle de ortaya konabiliyor. Ama yalnızca çıplak gözlemlerle yetinmemek gerek. Büyük Sermaye ve Faşizm İncelemesi için yapılan fakat henüz yayınlanma düzeyine gelmeyen çalışma, çıplak gözlemi doğruluyor. Devlet İstatistik Enstitüsü'nün mevcut sanayi anketlerine dayanılarak yapılan kesimler arası ücret düzeyi hesaplamaları, tekstil ve benzeri kesimlerdeki ortalama ücret düzeyinin, sanayi ortalamasının altında olduğunu gösteriyor.

Bu bilgiler yeteri kadar açık. Bunlara ek olarak Cephe Hükümeti'nin kurulduğu ve faşist tırmanmanın yeni hız kazandığı 1974 sonu ile 1975 başını hatırlamak yeter. Bu dönem DİSK'in sendikal genişlemede yeni atılımlar yaptığı bir dönem. Özellikle güney bölgesinde tekstil ve benzeri işkollarına girmeye çalıştığı dönem. DİSK'in bu kollara girmesi, ortalama ücret düzeyinin artması demek. Bu dönem referandumların yapıldığı, bunların çoğunu DİSK'in kazanmaya başladığı dönem. Cephe Hükümeti'nin kuruluşu işte bu dönemde gerçekleşti. Referandumun durdurulması da aynı döneme rastladı.

Özellikle emek yoğun işkollarında işverenler bir rahat nefes aldılar.

Tek başına tekstil gibi emek-yoğun işkolları değil. Benzeri imalât kesimleriyle birlikte. Tek başına dayanıklı üretim araçları üretenler değil. Benzerleriyle birlikte. Farklılık ortada. Farklılığın bir uzantısı da ortada. Bazı işkollarında yüksek ücret düzeyi pek o kadar önemli değil. Dışarıya kapalı olduğu sürece kâr marjları ayarlanabiliyor. Üstelik ücretlerin payı da düşük. Ücret düzeyi ne kadar yüksek olursa olsun pay düşük. Burada önemli iki sorun var. Biri ekonomik. Ortakpazar'a açılmayı durdurmak. Son günlerin toplantıları biliniyor. Diğeri ise işçilerin sosyalist bilinç düzeyinin yükselmesini önlemek. Ücretin yüksek olması ile sosyalist bilinç düzeyinin yüksek olması birbirinden farklı. Bazı işkolları için birincisi daha az, ikincisi daha çok önemli. İkincisini sağlamada sosyal demokrasiye umut bağlanıyor.

Fakat emek-yoğun işkolları için manzara daha karanlık. Bu yüzden faşizmi tezgâhlama sürecinde sürükleyici bir rol oynuyorlar. Diğerleri de sürüklenen rolünü benimsiyor. Konuşmalar, verilen demeçler, hep bunu gösteriyor. Konuşmalar ve demeçler, günlük basında da yer alıyor. Bu yüzden yapılan çözümlemeyi kişilendirmek, hiç gerekmiyor. Bu yüzden "kışkırtıcıları" ve "kederinden" yerinden kımıldamayanları dillendirmek de hiç gerekmiyor. Hepsi ortada.

- Yunanistan, Türkiye'nin de aralarında bulunduğu Balkan ülkelerine Pakt çağrısında bulundu.

1 Mayıs - 7 Mayıs

- F. Almanya'daki işçi dövizlerini yurda getirmek amacıyla, Merkez Bankası ile Alman Dresdner Bank arasında, kısa vadeli, yüksek faizli bir anlaşma imzalandı.
- Demirel, Türkiye'yi 25 yılda kalkındıracak yeni bir hamle denemesine giriştiklerini açıkladı.
- Demirel'le görüşen üniversite rektörlerinin, Ülkü Ocaklarının tehlike yarattığını belirttikleri açıklandı.
- 1 Mayıs İşçi Bayramı kutlandı.
- F. Almanya Dışişleri Bakanı Genscher, ülkesinin Türk-Yunan ilişkilerinde arabuluculuk çabalarını sürdüreceğini açıkladı.

8 Mayıs - 14 Mayıs

- İthalât için açılması beklenen transfer talebinin 860 milyon dolar olduğu belirlendi.
- CHP Senatörü B. Üstünel, sanayicileri, çağdaş sağ olarak, demokratik solun iktidarını sağlamaya çağırdı.
- Geciken 99 büyük üretim projesinde, 55 milyar liralık maliyet artışı meydana geldi.
- FKÖ'nün Türkiye'de büro açması kabul edildi.
- Korgeneral C. Engin, Hava Kuvvetleri Komutanı oldu. Orgeneral İ. Özaydınlı bu atamaya itiraz etti.
- Başbakan Demirel, hakkında gıyabi tutuklama kararı olan Ülkü Ocakları Genel Başkanı A. Batman'la başbakanlıkta görüştü.

15 Mayıs - 21 Mayıs

- Türkiye, Cihad Fonu'na girdi. İslâm Konferansı'na tam üye oldu.
- Sümerbank'ın kurulu iki tekstil fabrikasını özel sektöre satma girişimi içinde olduğu açıklandı.

Temel Haklar-Temel Mallar

Ne yakışıksız manzara. Cumhuriyet tarihinde belki de ilk kez bir bakan et fiyatlarını açıklamaya kalkıyor. Selâmet Partisi içinde, Feyzioğlu'nun nitelik ve özelliklerini taşıyan bir bakan. Cephe Hükümeti'nin Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanı, yasalara göre belediyelerin yetkisinde olan et fiyatlarına el attı. Ankara'da ucuzlatılan et fiyatlarını televizyondan anlatmaya başladı. Yakışıksız manzara da bu sırada ortaya çıktı. Televizyon, MC Hükümeti'nin bir bakanının resminin üzerine et türlerini ve yeni fiyatlarını yazdı. Siyah üzerine beyaz. Siyah olarak Bakanın fotoğrafı, üzerinde de beyaz olarak dana, sığır, koyun gibi yazılar. Bu televizyonun ne yaptığı bilin-

miyor. Selâmet Partisi'nin duruma el koyarak, ortaklarına yeni şartlar sürmesi gerekiyor. Bu işte bir kasıt olup olmadığı araştırılmaya değer bir sorun.

Yakışıksız manzaranın yanında eğitici dakikalar. MC, televizyona büyük bir propaganda aracı olarak sarıldı. Ancak izleyicilerinin çok azaldığında kuşku yok. Şimdi televizyonu, yalnızca yaptığı işler dolayısıyla izlemek zorunda olanlar izliyor. Bu yüzden, televizyonun haber bültenlerindeki eğitici uzun dakikaların kaçırılmış olduğu muhakkak. MC koalisyonunun başkanı Demirel, artık kendisini eğitim işlerine verdi. Sucuların, kabzımalların, şoförlerin genel kurul toplantılarını kaçırmıyor. Mikrofonu alıyor. Yüzünü objektife çevirerek genel kurulun sayın üyeleriyle 45 derecelik bir açı kuruyor. Sonra döne döne anlatmaya başlıyor. Şoförlere anlattığı şu: Ulaştırmanın üç şartı var. Biri yük. "Yük olmazsa ulaştırma olur mu?" İkinci araç. "Araç olmazsa yük taşınır mı?" Üçüncüsü, ulaştırma sistemi, "Yol olmazsa, ray olmazsa, liman ve havaalanı olmazsa araç nasıl gidecek?" İşte bu. Dakikalarca, döne döne anlatılan bu. Ne kadar eğitici ve aydınlatıcı değil mi?

Bir bakan belediyelerin elindeki ete uzanıyor. Bir başbakan, suculara dönüp, "niçin yapacağız, nasıl yapacağız, kiminle yapacağız, bu soruların cevabını bulacağız" diye kıraat ediyor. Bunların anlamı ne? Bunların anlamı şu: Ekonomi cephesinde MC bitti. Siyasal ve sınıfsal planda MC, temel hakları ortadan kaldırmak, ilericileri teker teker yok etmek için yola çıktı. Yolunu tamamlayamadan temel malları bitirdi. Bugün MC Hükümetinin enerjisinin yarısı, temel hakları yok etmeye; diğer yarısı da, temel malları bulmaya ayrılıyor. Temel malların yokluğunu artık saklamıyorlar. Bakanlıklararası Ekonomik Kurul, Bakanlar Kurulu, toplantılarının çoğunu temel mallar üzerinde yapıyor. Radyo, her haber bülteninden sonra, Selâmet Partisi'ne bağlı Sanayi Bakanlığının bir "hükümet" bildirisini okuyor. Bildiri çimento kıtlığı ve karaborsası ile ilgili. Selâmet Partisi'nin Demirel kardeşleri yakından ilgilendiren çimento sorununu canlı tutmak istediği anlaşılıyor.

Temel malların yok oluşunu belgelemeye gerek yok. Yeteri kadar belgeli. Bunların uzantıları üzerinde durmakta yarar var. Bunlardan birisi dövizle ilgili. Döviz sıkıntısı, temel mal yokluğunu başlattı. Ama artık yeni döviz bulmanın, bu kıtlığı ortadan kaldırması mümkün değil. Geçmiş olsun. Demir-Çelik ürünleri örneği ortada. Şu anda ülke ekonomisinde yeterli stok var. Fakat stokla birlikte stokçuluk da var. Stokçuluk yapanlar, dövizlerin sağlayabileceği rahatlığı da emecek durumda. Bu yüzden bundan sonraki bir ek döviz kaynağının, kıtlığa çare olması olanaksız. Kanaviçe, sentetik çuval ve benzerlerindeki durum da aynı. Petrol ve elektriğin ise karaborsası yapılamıyor. Ancak buradaki sorunlar da döviz darboğazını aşıyor. Dış çevrelerin baskısıyla petrol ve elektrikte zam kaçınılmaz görünüyor. Petrol, elektrik ve kömür, Demirel'i, seçim yılı olacak olan 1977 yılını düşünmeye zorluyor. Eğer gelecek yılda da hükümette olacağını hesaplarsa, bu yaza doğru zamlar kaçınılmaz. Şu günlerdeki sıkıntısının bir nedeni de burada. Gelecek yıla kalıp kalmamanın hesabı ile karaborsası yapılamayan petrol ve elektriğe zam yapıp yapmamak birlikte ele alınacak.

İkinci uzantı, sermaye örgütleri ile ilgili. Burada da bir alıntı: "Bunları neden söylemedi sanayici? Bilinçsizdik. Ben şahsım için söylüyorum. Ben bunun füsununa, tadına kandım. Ben Atatürk çocuğuyum. Batı benim hedefim dedim, oraya baktım. Ortakpazar ile entegre oluyoruz ne mutlu dedim, dedim ama, bu kadar sanayide tecrübem yoktu. Dünya ekonomisinin mesafelerini, kalkınmışların çıkarcılıklarını bu kadar bilmiyordum. Şimdi görüyorum ve diyorum ki, bu gümrük birliği ile, yani 12-20 yılda, GATT'ın izin verebildiği limitlerde geri kalmış bir ülkenin kalkınmışlarla beraber, gümrüklerimiz beraber, sıfır gümrükle alış veriş, bunun Türkçesi sanayiye vedadır." Bu sözler, olduğu gibi, Eskişehir Sanayi Odası'nın bülteninden. Sözlerin sahibi de İktisadî Kalkınma Vakfı Başkanı Ertuğrul Soysal, İstanbul Sanayi Odası'nın eski başkanı, içtenlikle, Ortakpazar'a veda konuşması yapıyor.

Soysal'ın konuşmasının açıklanması gerek. Sosyalistler başından beri Ortakpazar'a karşı çıktılar. Sermaye örgütleri Ortakpazar'ı savundu. Sosyalistler, sanayileşmeyi düşünerek, ekonomik gerekçelerle karşı çıktı. Sermaye örgütleri, açıkça söylememekle birlikte, siyasal ve sınıfsal nedenlerle Ortakpazar'ı savundu. Şimdi ekonomik gerekçeler herkese batıyor. Değişme ve Soysal'ın deyimi ile "bilinçlenme" bu yüzden. Yalnız ortaya çıkan durum, sermaye örgütlerinin ekonomik görüşlerinin ekonomik gerekçelere dayanmadığını belgeliyor. Bunun örnekleri başka alanlarda da görülüyor. Cephe Hükümeti, kıtlık ve pahalılıkla mücadele ile birlikte "icraat" gerekçesiyle kuruldu. Kurulurken, sermaye örgütlerinin, Cephe Ortaklığının kıtlık ve pahalılık getirmekle birlikte hiçbir ekonomik "icraat" yapamayacağını adları gibi bildiklerinden kuşku yok. Buna karşın, "seçim yok, icraat var" aldatmacasının arkasına takıldılar. İsteyerek ve bilerek takıldılar. Bugün, bugün olmazsa yarın, yeniden "bilinçlenme" örneği göstermek zorundalar.

Örnekler, sermaye örgütlerinin, ekonomik cephedeki görüşlerinin hiç bir inanılırlığı olmadığını ortaya koyuyor. Fakat bu alanda sermaye örgütleri yalnız değil. Halk Partisi'ni de bu gruba sokmak mümkün. Temel malların yok oluşunun üçüncü uzantısı burada. Cephe Ortaklığının, 1976 yılına dönüldükten sonra ve özellikle 1976 Mart ayından sonra "ateşten bir gömleğe" gireceği çok söylendi, çok yazıldı. Buna en çok Halk Partisi yöneticileri ve

Halk Partisi Genel Başkanı'nın "büyük" iktisatçıları karşı çıktı. Şimdi hem bu tür iktisatçıların, hem de Ecevit'in düşünme zamanı.

Düşünmeyi kolaylaştırmak için açıklama gerekli. Bugün artık bir Ecevit, bir de Halk Partisi'nden söz etmek zorunlu. Farklı yönlerde gelişme gösteriyorlar. Ecevit, demokratik mücadele pratiğinden en çabuk ve geçerli sonuçları çıkarıyor. Fakat bu sonuçlar kendisiyle Halk Partisi'nin dışındakiler arasında bir bağlantı kurmaya yarıyor. Ecevit'in Demokratik Sol Forum'da, Türk-İş Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmaları, sadece sosyalistler "ciddiyetle" ele aldı. Ne solculuğu kimseye bırakmayan Demokratik Solcular, ne Baykal grubu, ne de bugün yönetimdeki ekip, bırakınız bu görüşleri geliştirip zenginleştirmeyi, ortaya atılan düşünceleri tekrarlamaya bile cesaret edemediler. Bu üç grubun da en büyük uğraşı, birbirinden transfer yapmak. Ecevit, Halk Partisi'nin içinde ve en solunda tek başına kalmayı tercih ediyor. Tıpkı ileri "imajlı" Amerikan başkan adaylarının, gerici başkan yardımcısı adayları seçmeleri gibi, parti yönetiminin kendisine ayak uyduramayanlardan oluşmasına olanak hazırlıyor. Sık sık değiştirdiği danışmanların da devamlı olarak gayri meşhur şöhretlerden seçilmesi de dikkati çekiyor. İnandırıcılıkları kendilerinde saklı danışmanların da temel malların yok oluşunu önceden görmeleri kaçınılmaz oluyor.

Ortaya çıkan bu durum, göründüğünden de büyük sakıncalara gebe. Çünkü yaşanan yılların güncelliğinde önemli demokratik işlevlere sahip bir büyük parti, günlük uyarı ve eleştirilerin dalgalanmasına bırakılıyor. Bu sakıncaların bir büyük örneği var. Kütle eylemlerine başlayan Halk Partisi, yasama organlarındaki çalışmaların gereksiz olduğu uyarısı ile karşılaştı. Bu uyarıyı benimsemiş görünüyor. Bu uyarıyı benimsemek, Kennedy'nin yardımcısı eski Başkan Johnson'un, şimdilik Başkan Ford ile yaptığı bir yakıştırmayı hatırlatıyor: Yürürken sakız çiğneyememek. Kütle eylemlerini geliştirirken yasama organındaki denetleme çalışmalarından vazgeçmek bu basit Texas yakıştırmasını akla getiriyor.

Yasama denetimi ile kütle eylemlerinin vazgeçilmez bir birliği var. Yasama denetiminin ise, elde kalan tek yolu var. Cephe Hükümeti, soru önergelerine cevap vermiyor. Bu yol kapalı. Soruşturma önergeleri de, eskilerin deyimi ile "komisyona havale etmek" anlamına gelmeye başladı. Bir önerge ve arkasından bir komisyon kurma kararı. Komisyona havale edilen iş orada kalıyor. Bu durumda yasama denetiminin tek yolu kalıyor: Gensoru önergesi vermek. Bugünün somut koşullarında gensoru önergeleri, hükümeti düşürmeyi bir kenara koyunuz, tek yasama denetimi yolu. Üstelik, iç tüzüğün belli hükümleri karşısında, şu anda önlenemeyen bir yol.

Cephe Hükümeti, her hafta bir baraj temeli atacağını ilân etti. Köy santralı büyüklüğündeki iki temel atma töreninden sonra aylar geçti. Geçen aylarda, temel mallar birbiri arkasından yok olmaya başladı. Her yok oluş, ekonomik olduğu kadar da siyasal bir olay. Bunların yasama denetimine konu edilebilmesi için mutlaka bir yolsuzlukla ilgisi olması gerekmez. Üstelik bütün temel mallarla ilgili yolsuzluk iddiaları var. Cephe Hükümeti her hafta bir baraj temeli atamadı. Fakat her hafta bir temel malın yok oluşunun hesabını, yasama organında vermek zorunda.

Bugünün ekonomik bunalımı, 12 Mart öncesi 1970 yılı ekonomik bunalımına benziyor. İki noktada ayrılık gösteriyor. Biri derinliğinde. Henüz, 1970 yazındaki derinliğe ulaşmadı. İkincisi hızında. Bugünkü bunalım, 1970 bunalımından daha hızlı gelişiyor. Bu bakımdan bir şok niteliği taşıyor. Bu şok Cephe Hükümeti'ni temel hakları yok etme girişimlerinde daha da zorluyor. Fakat temel malların yok oluşu, Cephe Hükümeti'nin kütlelerden daha da soyutlanmasının dayanaklarını hazırlıyor. Hızlı bunalım temel haklarla temel mallar arasındaki bağlantıyı kurmaya yarıyor. Bu bağı kurmanın yolu da yasama denetimi ile kütle eylemlerini birleştirmede yatıyor.

- FKÖ temsilcisi F. Kaddumi, Türkiye'nin büro açma konusunda koşul ileri sürmesi durumunda, büro açmayacaklarını söyledi.
- Demirel, Yunanistan'ın Türkiye'yi de kapsayacak Balkan Paktı ile ilgili olarak yaptığı öneri konusunda, hükümetin bazı kuşkuları olduğunu açıkladı.

22 Mayıs - 4 Haziran

- Türkiye, International Report adlı bülten tarafından, kredi verme açısından riskli ülke olarak ilân edildi.
- Türkiye'nin maden ihracatı özel kesim ve yabancı sermayenin denetimine devredildi.
- Türkiye'de Alman yatırımlarının arttırılması için, yabancı sermaye yasasının değiştirilmesi istendi.
- V. Koç'un önerdiği, işkolu düzeyindeki toplu sözleşme DİSK ve Türk-İş tarafından, işçi çıkarlarına ters düştüğü için eleştirildi.
- DİSK Genel Başkanı K. Türkler, "işçi sınıfı güçlendikçe, işyeri düzeyinde toplu sözleşme yapma yolundaki mücadelede hız kazanmaktadır, sayın Koç'un önerdiği şey Almanya ve diğer tekelci sermayelerin oynadığı oyunu Türkiye'de oynamaktır. Böyle bir oyunun oynanmasına müsaade etmeyeceğiz. Türkiye'de

uygulanacak en uygun sistem işyeri düzeyindeki toplu sözleşmelerdir." dedi.

- Döviz sıkıntısını önlemek amacıyla, 8 büyük banka üzerindeki Merkez Bankası denetimi arttırıldı.
- Elektriğe yüzde 20 oranında zam yapıldı.
- Sanayi ve Teknoloji Bakanı Türkiye'nin, AET'den ayrılmasını istedi.
- Bulgaristan Halk Cumhuriyeti Devlet Başkanı T. Jivkov Ankara'ya geldi.

Düzenin Üniversiteleri

Şimdi düzeni Demirel simgeliyor. Türkiye'nin üniversiteleri, düzenin üniversiteleri oluyor. Demirel'in üniversiteye yönelik hücumlarına karşın, durum böyle. Üniversite ile düzen arasında bir çelişki yok. Çünkü üniversite, düzenin çelişkilerine el atmıyor. Çelişkiye el atılmazsa, çelişki doğmaz. Temelde bir çelişki olmadığı için de, Demirel'in üniversiteye yönelik hücumlarının yoğunlaştığı bir dönemde, Milliyetçi Cephenin üniversite üyelerinin maaşlarını artırma girişimlerine şaşılmaz. Şaşılmaması gerekli.

Kuruluş dönemini geride bırakan Tüm Öğretim Üyeleri Derneği, Ankara'da yüksek öğretim sorunları semineri düzenledi. Üniversitelerin sorumluluk duygusuna sahip bir avuç öğretim üyesi, yüksek öğretimin sorunlarını tartışıyorlar. Bu tartışma, sermaye örgütlerindeki en küçük tartışmayı bile kaçırmaya basının ilgisine değer bulunmadı. İlginç bir gelişme. Bu gelişmeye oto-sansür de demek mümkün. Faşizm tırmanırken oto-sansür çok zararlı bir eğilim.

Yüksek öğretim sorunlarını tartışmak, başta üniversiteler olmak üzere yüksek öğretim kurumlarının ne yaptığını sormakla başlıyor. Gerçekten ne yapıyorlar? Yapmaları gereken birinci işlev, yüksek becerili işgücü yetiştirmek. Yetiştiriyorlar mı? Hem de fazlasıyla. Bugün Türkiye'de sorumlu müdürü olduğu eczanenin adresini bilmeyen çok eczacı var. Türkiye kapitalizminin gelişimiyle birlikte eczaneler, bilgili bakkal dükkânlarına döndü. Paketlenmiş, standart sağlık malları satan dükkânlara. Satış işini, çok büyük bir genellikle, ortaokul mezunu kalfalar yapıyor. Genel olarak da eczacı hanımlar evde oturup diplomalarının kirasını topluyor.

Gözlük kullanan herkes, her göz muayenesine gittikten sonra bir rahatsızlık duyar. Neden kendi gözlerini kendisi muayene etmiyor, diye. Gerçekten de o basit makine ve cam çeşitleri olduktan sonra herkes kendi gözlüğünü bulabilir. Türkiye'nin taşrasında böyle yapılıyor. Gözlükleri, çoğunlukla, gözlükçüler veriyor. Türkiye'nin taşrası küçümsenebilir, ama olgun kapitalist ülkelerin büyük kentlerinde de durum farklı değil. Oralarda da muayeneyi, gözlük satan gözlükçüler yapıyor. Öyle Türkiye'deki olduğu gibi çok uzun yıllar eğitim görmüş olanlar değil. Uzun eğitim görmüş göz uzmanlarına da ihtiyaç olduğunda kuşku yok. Anıa böylesi ihtiyaç sahiplerinin sayısının, Türkiye'nin göz uzmanları sayısından az olduğunu söylemek abartma sayılmamalı. Türkiye eğitim bakımından bir lüks içinde. Yokluk içinde bir lüks. Sınıfsal bir gerekçesi olmalı. Çünkü ekonomik hiçbir gerekçesi yok.

Örnekleri çoğaltmak mümkün. Röntgen uzmanları, tıbbî tahlil uzmanları hep bu grupta. Bunun dışında örnekler de var. Türkiye'de tarım mühendislerinin çok büyük bir bölümü, hizmetler kesiminde çalışıyor. Mühendislerin çok, ama çok büyük bir bölümü ise tekniker işleri görüyor. Mimarların ne yaptıkları ise Türkiye'nin mekânına yansıyor. Hoş bir yansıma olduğu söylenemez. Türkiye mekânını, mimarların mı, yoksa kalfaların mı daha çok çirkinleştirdiği tam anlamıyla akademik bir soru. Bir yığın olarak sosyal bilimcilerin ne yaptığı üzerinde ise durmaya gerek yok. Bunlardan en verimli ve kârlı iş yapanlar muhasebeciler. Muhasebe eğitimini ise iki yılda almak mümkün.

Üniversitelerin somut ürünlerinin kısa muhasebesi böyle. Bir de araştırma görevi var. Anıa araştırma görevinin dayanağı yok. Bir tek nedenle. Adına araştırma demeye değer her çalışmanın sonucu, yeni bir meta üretim ve pazarlamasına olanak sağlamak. Yeni meta üretimi kavramına, yeni teknoloji yaratmak da giriyor. Yeni teknolojiye dönüşmeyen çalışmayı araştırma saymak mümkün değil. Fakat araştırmanın yeni bir teknolojiye dönüşmesi, aynı araştırmanın bir sermayede, daha açık deyişle, yeni bir makinada somutlaşmasına bağlı. Sanayi devrimi ile hızlanan araştırma ve bilim tarihi yeni bir makinada içerilmemiş olan bir araştırmaya yer vermiyor.

Türkiye makina üretmiyor. Bu, bir. Makina üretmeyen bir ekonomide araştırma ve yeni teknoloji yaratım sürecinin kullanım alanı yok. İkincisi, Türkiye'de tekelci eğilimler artmakla birlikte büyük işletmelerin pazarlama sorunu, olgun kapitalist ekonomilere göre farklılık gösteriyor. Özellikle ikinci büyük savaştan sonra olgun kapitalist ekonomilerde, ekonomi, sosyoloji, psikoloji ve sosyal psikolojinin "gelişim" sürecinde tekellerin yeni pazarlama stratejileri arayışları ve geniş tüketici yığınlarını şartlandırma sorunluluklarının büyük katkısı var. Toplum bilgilerindeki yeni "bulguların" ve olgun kapitalist ekonomilerdeki öğretilerin kaynağı burada. Türkiye'de böyle bir gerek de yok. Çünkü büyük işletmeler, pazarlama stratejileri yerine siyasal organlar üzerindeki güç denemeleri ile biribirinin yatırım kararlarını geciktirerek amaçlarına ulaşabiliyorlar. Otomotiv sanayiinin, tekerlek lâstiği yapımı

işletmelerinin yakın geçmişi bunun canlı örneklerini veriyor. Reklâm teknikleri için sinemadan, televizyonlardan ve yaşamdan elde edilen dersler, ihtiyaca yetiyor.

Üniversitelerin üçüncü işleri için ayrıca yer ayırmak gerekli. Üçüncü işleri, yığınları aydınlatmak. Aydınlatmayan aydınların bir genel çizgi niteliği kazandığı bugünlerde üniversitelerin aydınlatma görevlerini özerklik tartışmasından ayrı tutmak olanaksız. Burada da söylenmesi gereken, bir sonuç ile bu sonucun üç dayanağı. Sonuç, üniversite özerklik hakkının bir burjuva demokratik hak olmasıyla ilgili. Dayanaklarının birincisi ise şöyle: Türkiye'de özerklik tartışması, ikinci büyük savaştan sonra alevlendi. Türkiye'de burjuvazinin yeni etkinlik alanları aradığı bir zamanda, ikincisi ise Türkiye'de özerkliğin alevlendiği zamanla Türkiye'nin olgun kapitalist ekonomilerle bütünleşmeye başladığı zaman denk düşüyor. Sonraki gelişmeler de bu üç yanlı zamanlamanın rastlantı olmadığını gösteriyor.

Üçüncü dayanak da aynı zamanlarda ortaya çıkıyor. Türkiye'de üniversiteler yasal olarak özerklik hakkına kavuşturulurken Dil-Tarih Fakültesinde tasfiyeler başlıyor. Burada bir nokta önemli. Tasfiyeden öncesi Dil-Tarih, Cumhuriyet Türkiye'sinde, bilimsel araştırma ve çalışmaların en doruk noktasını oluşturuyor. Bunu, Cumhuriyet Türkiye'sinin ekonomik ve toplumsal tarihi üzerinde inceleme yapan bir araştırıcı kabul etmek zorunda. Ama üniversiteye özerklik verilirken tasfiyeler oluyor. Behice Boran, Niyazi Berkes, Pertev Boratav, İlhan Başgöz ve yardımcıları üniversitenin dışına atılıyor. Boran, Berkes, Boratav, Başgöz, araştırmalarını Türkiye toplumunun çelişkileri üzerine yoğunlaştırıyor. Burjuvazinin özerklik anlayışında buna yer yok. Yer olmayışı, hem burjuva demokratik hakların niteliğini hem de yirminci yüzyılda burjuvazinin kendi adına yazılı haklar karşısındaki tutumunu ortaya koyuyor.

Dil-Tarih olayı üzerine düşünen özerklik yanlıları pek az. Bu yüzden özerklik kavramı, soyut devlete karşı garip bir mücadele alanı olarak gelişiyor. Altmışların ikinci yansına kadar. Türkiye'nin ileriye doğru açılımına üniversiteler hazırlıksız giriyor. Bu hazırlık nedeniyle, açıkça söylemeli, en göze batıcı ve çarpıcı eylem türü olan öğrenci eylemlerinin arkasına takılıyor. 12 Mart'a kadar. 12 Mart, üniversitenin sağlıksız da olsa, yeni açılımına sert tepki gösteriyor. Bu sert tepkiden alınan abartmalı dersle üniversite bugün aydınlatmayan aydınların barındığı bir yer durumuna geliyor.

Fakat üniversitenin bugün içine girdiği durumu, yalnızca 12 Mart'tan çıkarılan çok abartmalı derse bağlamak çok abartmalı olacak. Daha derin nedenlere de bakmak gerekli. Daha derin neden, üniversitenin oldum olası, düzenin üniversitesi olması. Modern bilimler, bu bilimlere dayanak olan araştırmalar ve teknolojiler ortaya çıkarken Batı üniversiteleri feodal düzenin en iyi korunmuş kaleleri olarak kaldı. Bu yüzden feodalizmin çöküşü ile girilen manifaktür aşamasında ve daha sonra sanayi kapitalizminin ilk dönemlerinde bütün araştırmalara karşı çıktı. Üniversiteler yeni bilimin doğmasına katkıda bulunmamakla kalmadı. Bunları bastırmaya çalıştı. İngiltere'de yeni araştırmalar ve bilim, Oxford ve Cambridge'de doğmadı. Londra ve Birmingham gibi sanayi merkezlerinde, ustalar ve sanayicilerin elinde doğdu. (Dr. Ergun Türkcan, İktisadî Kalkınmada Bilim ve Teknoloji, Ankara, 1972) Geri kalmış Aristo fiziğini reddeden Descartes'in cezalandırılması için ünlü Sorbonne, hükümete başvurdu. On yedinci yüzyılın başında yeni bir bilimin temellerini atan Galileo'nun sonu ise herkesin malûmu. Bu sonda üniversitenin katkısı çok büyük. Galileo, sadece gezegenlere düşkün büyük bir araştırıcı değil. Aynı zamanda yeni bir teleskop bulan kimse. Galileo'nun teleskobuna denizler arası ticaretle uğraşan büyük tüccarlar talip. Feodalite ve düzenin üniversiteleri ise karşı.

Galileo'nun serüveni, bugüne dek ışık tutuyor. Galileo ile ilgili en değerli kaynaklardan birisi büyük oyun yazarı Bertold Brecht'in Galileo oyunu. Bu oyunun okunması ve bilim ve teknoloji tarihiyle ilgili araştırmalar, Brecht'in sağlam bilimsel bulgulara dayandığında hiç kuşku bırakmıyor. Oyunun dördüncü sahnesinde Galileo, feodal üniversitenin ünlü profesörleri ve dokuz yaşında majeste prens var. Matematikçi kızgın. Bağırıyor: "Bay Galileo'yu doğru anlıyorsam, bizim iki bin yıllık öğretimimizi bir kenara atmamızı istiyor." Galileo'nun cevabı ise şöyle başlıyor: "İki bin yıldır göğe bakıyoruz ve Jüpiter'in dört ayını göremedik. Halbuki onlar hep orada. Sarsılmış öğretileri neden savunuyorsunuz? Sarsma eylemini sizin yapmanız gerek." (Bertold Brecht, Galileo, Seven Plays by Bertolt Brecht, New York, 1961, içinde, sayfa: 354).

Oyun devam ediyor. Feodalite gitti. Kapitalizm geldi. Üniversiteler yine düzenin üniversiteleri. Galileo, dokuz yaşındaki uyuyan prense dönüyor. Venedik tersanesindeki işinin, kendisini, gemici ve marangozla temasa getirdiğini söylüyor. Marangoz, gemici ve benzerlerinin, gözlerini kullanmaktan korkmadığını söylüyor. "Size, bizim rıhtımlarımızın, Kadim Yunan'ın gerçek zaferini sağlayan meraka benzer yüksek bir merakla kaynadığını söylüyorum" diye ekliyor. Üniversite adına bir filozofun cevabı: "Bay Galileo'nin kuramlarının, rıhtımlarda heyecan yaratacağından kuşkum yok." Kimsenin de kuşkusu olmamalı.

İslâmın Siyasal İktisadı

Türkiye'de solcular ve sosyalistler çok itham edildi. 12 Mart'ın sıkıyönetim mahkemeleri, itham üzerine çeşitlemelerle dolu. Bunlardan en modası, solcu ve sosyalistlerin, Mustafa Kemal Devrimi'ni küçümsemeleriyle ilgili. Hızlı pratik, bu tür yakıştırmaların ne kadar dayanıksız olduğunu göstermekte gecikmiyor. Mustafa Kemal Devrimi'nin en kalıcı ve ileriye götürücü miraslarından birisi, laiklik. Geçen hafta Türkiye'de laisizmin mezarı kazıldı. Cephe Koalisyonu'nun dört ortağı, laisizmi mezara koymada birbiriyle yarış etti. Bu arada Cumhurbaşkanı Korutürk, bu sahnelerden uzak kalmak için olmalı. Genelkurmay Başkanı ve Jandarma Genel Komutanı ile birlikte Doğu illerine gitti. Ecevit de, Baykal Grubundan kopmak üzere olan siyasal tarih danışmanıyla birlikte Batı ülkelerine çıktı. Kemalizmin en kalıcı ve ileriye dönük miraslarından olan laisizmi savunmak solcularla ilericilere düştü.

İslâm Konferansı dolayısıyla islamcılık yarışına şaşmamak gerekiyor. Herşeyin bir tırmanışı var. Laisizme karşı akım ve gösterilerin de. Tırmanış, 12 Mart ile birlikte başlıyor. 12 Mart'la birlikte ortaya çıktı. Türkiye'ye bir Osmanlı Toplumu ve Diyanet İşleri Başkanına da bir şeyhülislâm görüntüsü verme girişimleri. Her toplantıda Diyanet İşleri Başkanı, Hava Kuvvetleri Vakfı'nın Genel Kurulu'nda Diyanet İşleri Başkanı, Kara Kuvvetleri Vakfı'nın toplantısında Diyanet İşleri Başkanı, Devlet İstatistik Enstitüsü'nün kuruluş yıl dönümü toplantısında Diyanet İşleri Başkanı. Kadın işçiler sorunları toplantısında, CIA uzmanlarıyla Diyanet İşleri Başkanı. Her toplantıda, yürütme, yasama erkinin başkanları ya da Devlet Başkanı ile birlikte Diyanet İşleri Başkanı. Ne işi var? Başka işi mi yok? Laisizmi Anayasa güvencesi altına almış bir ülkede, son yılların garip manzarası.

Bir nedeni olmalı. Artık Türkiye'nin ekonomik ve sınıfsal gelişimi içinde laisizm de emekçi sınıfların güvence alanına katıldı. Ne sermaye, ne de bürokrasinin belli kesitleri. Artık laisizme, görünüşte de olsa, sahip çıkamıyorlar. Çıkamadıklarının en somut ve en güncel örneği. Hava Kuvvetlerindeki son atamalarla ilgili gelişmelerin görünüşteki gerekçesi biliniyor. 12 Mart döneminin sıkıyönetim komutanının şeriatçıların karşısına çıktığı saklanmıyor. Yalnız, şeriatçıların karşısına çıkış, daha uzun değerlendirmelere yol açmamalı. Eskişehir sıkıyönetiminin kararları yakından biliyor. İlericilerle ilgili işlemlerde, diğer bölgelerden geri kalmıyor. Bütün bunlara karşın, şeriatçılara karşı çıkış, görünüşte de olsa, belli girişimlerin belli gerekçesi olarak kullanılabiliyor. 12 Mart'tan beri devam eden gelişmelere ışık tutucu bir durum.

Işık tutucu durumlar az değil. 12 Mart iki partiyi kapattı. Biri İslâma, diğeri sosyalizme dayalı. Sosyalizme dayalı olanın bütün liderleri, belli başlı yöneticileri ve üyeleri tutuklandı. Mahkûm edildi. İslâma dayalı olanlara ise dokunulmadı. Üstelik yeniden örgütlenmelerine de izin verildi. Hem de 12 Mart döneminde. Şimdi bu durum nasıl açıklanacak? 12 Mart'ı bonapartist bir girişim olarak değerlendirenler, 12 Mart ile büyük sermaye arasındaki doğrudan ilişkiyi görmezlikten gelenler için açıklanması zor bir durum. Halbuki açıklama çok basit. Türkiye'de faşizan denemeler her zaman İslâma muhtaç. Türkiye'de faşizmin kütle temeli, eğer yaratılabilirse, ancak islâma dayanılarak yaratılabilir. Faşizm tezgâhlayıcıları bunu çok iyi görüyorlar. Faşizmin karşısında olanların da görmeleri gerekli.

Buradan cephe girişiminin somutuna inmek mümkün. Cephe ortakları arasında bir ayırım yapmanın anlamsızlığı ortaya çıkmış olmalı. Ama iş bölümü üzerinde durulabilir. Hareket Partisi'nin gücü her zaman abartılıyor. Komando, gücünü devlet aygıtından alıyor. Çok büyük bir bölümü paralı. Resmen ya da illegal bordrolarla iş görüyorlar. Kütle tabanı yok. Hareketli bir vurucu güç var. Manavgat'ta olay çıkarmak için Yozgat'tan komando getirmek gerekiyor. Devlet aygıtının desteği çekildiği zaman Hareket Partisi'nden geriye, ruh doktorlarını ilgilendiren bir grup kalır.

Hareket Partisi'nde yığınları sürükleyecek hiçbir slogan yok. Kıbrıs'ta, haşhaş sorununda tutumlar belli. Bugün Türkiye'de açıkça Amerika'ya yaslanarak faşizme kütle tabanı bulmak mümkün değil. Buna karşın Selâmet'in durumu başka. Faize karşı sürdürülen slogan kampanyası, İslâma dayandığı kadar, esnaf ve sanatkârların temel dertlerinden birisine el atıyor. Makina sanayiini kurma edebiyatı da, yine esnaf ve sanatkârlarla birlikte işsizlere hitap ediyor. Ücret artışına karşı çıkış, her sıkıntıyı grevlere bağlamak da bunlarla tutarlı. Artık örgütlü ve sendikalı işçinin faşizme kazanılması mümkün değil. Ama ücretlere karşı çıkmak, grevleri kötülemek büyük sanayi sermayesine göz kırpmak demek. Faiz kaldırılmayıp düşünülse bile, bundan yine büyük sanayiciler yararlanabilecek. Dikkati çeken bir başka nokta daha var. Selâmet sözcüleri, baraj ve elektrik santrallarının yapımına karşı çıkmıyor. Halbuki makina sanayiine dayalı bir kalkınma için bunlara da karşı çıkmak gerek.

Kendi içinde tutarlı çizgiler bunlar. Kendi içinde ve dışında tutarsız çizgiler de çok. Ancak temel eğilimi gölgelemiyor. İşin zorluğundan ileri geliyor. Ekonomik ve sınıfsal gerginliğin içinde Demirel, Erbakan, Feyzioğlu ve Türkeş'ten bu kadar. Bunların faşizm düzenlemeleri de bu kadar olur. Çok Sıkışık durumdalar. Nisan ayında fiyat artış hızı yüzde üç buçuk oldu. Bu yılın dört ayındaki fiyat artış oranı bekletilmiş zamları yapmak zorunda kalan Ecevit

döneminin dört aylık fiyat artış oranına yaklaştı. Kilo ile çimento satışının resimleri sergileniyor. İş çevreleri döviz konusunda Demirel'den ve Cephe Hükümeti'nden mucize bekliyor. Cephe Hükümeti de mucizeyi İslâmda arıyor.

Ekonomik açıdan İslâm Konferansı'na katılmanın, Cihad Fonuna döviz ayırmanın hiç bir pratik yararı yok. Dış politikada da öyle. Bildiride, Kıbrıs'la ilgili federasyon sözü yalın geçti. Yakın gelecek için döviz sağlama umudu ise hiç yok. Petrol zenginleri, dolarlarını, Pan American veya Krupp hisse senetlerinden hangisine yatırmanın daha kârlı olacağı konusunda elektronik hesap makinaları ve uzmanlarını kullanıyorlar. Akdeniz Gübre örneğinde olduğu gibi, Türkiye'de yatırım yaparken büyük ödün alıyordu. Dış ekonomik basın ise İran'ın Euro-Dollar piyasasından, büyük ölçüde borç sağlamak için girişimlerde bulunduğunu yazıyor. Yediyüz elli milyon dolar için anlaşma yapılmış. Bu yüzden yakın gelecekte hiçbir ekonomik yarar söz konusu değil. Uzun gelecekte ise kesinlikle söz konusu. Fakat bunun için petrol-dolar sarhoşluğunun geçmesini beklemek gerekiyor. Bir de, nüfusunun çoğunluğu Müslüman olan ülkelerle ekonomik ilişkileri geliştirmek için karışık dondurmaya benzeyen İslâm Konferansı'na üye olmak hiç gerekmiyor. Müslüman ülkelerle ekonomik ve siyasal ilişkileri geliştirmek için İslâm Konferansı'nın anahtarına hiç gerek yok. Hıristiyan Avrupa ülkeleri ile dinle bir ilgileri olmayan sosyalist ülkelerin örnekleri ortada.

Bu yüzden Cephe Hükümeti'nin düzenlediği festivalin Türkiye toplumunun yakın ve uzak çıkarları ile bir ilgisi yok. Doğrudan doğruya Cephe Partilerinin sorunlarıyla ilgili. Tırmanışta bir kütlesel heyecan yaratmayı amaçlıyoruz. Televizyonun da, sıkıcı bir biçimde kullanılması, bunu gösteriyor. Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu'nun illegal müdürünün konuşmaları da. İllegal müdür, müslüman televizyonculara, "dostluk emredilmiştir" diye buyurdu. İllegal müdür, bir Anayasa kurumunun aracılığıyla Kur'an diliyle konuşuyor. Sorumluluğu arttıran bir konuşma. Bunun hesabının yapılması gerek. Adalet Partisi Genel Sekreter Yardımcısı'nın, festival boyunca yurt dışında olan Ecevit'e yönelttiği eleştirilere cevap yetiştirmeye çalışan Halk Partisi'nin diplomat Genel Sekreter Yardımcısı'nın sözlerinden anlaşıldığına göre, Halk Partisi, bu hesabı yapmayacak. Yapmasın. Yapanlar olur.

İki Büyük Partinin Taban Politikası

Yazla birlikte içinde yaşanılan yılın önemli taban fiyatları açıklanmaya başladı. Cephe Hükümeti, pamuk dışında, önemli tarımsal ürünlerin taban fiyatlarını belirledi. Belirlenen taban fiyatları, yüzde on-onbeş çevresinde bir artış içeriyor. Buğday için açıklanan fiyatlar, pamuk, taban fiyatlarının ne olabileceği konusunda belli bir açıklık sağlıyor. Buğday ile pamuk arasındaki parite, son yıllarda pamuk üretiminden buğdaya geçişin hızlanması, dünya pamuk fiyatlarındaki canlanma, pamuk fiyatlarının buğday fiyatlarına ve diğerlerine yakın bir artışla bağlanabilecek.

Cephe Hükümetinin açıkladığı taban fiyatlarının Türkiye'deki siyasal yaşama getirdiği bir çok açıklık var. Bunların ilki, genel seçimlerin tarihi ile ilgili. Artık kesinlikle söylenebilir. Cephe Partileri, 1976 yılında bir seçim olasılığından tüm umutlarını kesmiş durumdalar. Taban fiyatları, bunu gösteriyor. Seçim, eğer yapılacaksa, gelecek yıla kaldı. Yapılacak sözü, Cephe Partileri topluluğunun niyetleri ile ilgili. Gelecek yıl için de, söylenebilecekler var. Gelecek yıl bu zamanlar, seçim tarihi bakımından zayıf bir olasılık. Çünkü Cephe Hükümeti, eğer görevde kalırsa, hızlı bir taban fiyatı artışı ilân ettikten sonra seçimlere girmek isteyecek. Bu yüzden, normal seçimlerin normal tarihi için 1977 yılının sonbaharını düşünmek gerekiyor.

Halk Partisi'nin hükümet ortaklığı yaptığı 1974 yılı bir yana bırakılacak olursa, taban fiyatlarının sıçrama yaptığı yıllar yalnızca seçim yılları. Türkiye'de büyüyen sermaye içinde Adalet Partisi, sanayi sermayesinin ekonomik çıkarlarına öncelik veriyor. Ancak kendi seçim şansını da düşünerek seçim yıllarında büyük toprak sermayesini de unutmuyor. Bu yıl, açıklanmış olan taban fiyatlarına göre, büyük toprak sermayesi, ekonomideki fiyat artışlarının da altında bir taban fiyatına razı oldu.

Yeni taban fiyatları, Türkiye'nin siyasal yaşamı ve bu yaşam içinde kırsal kesim üzerine eğilmeyi gerektiriyor. Kırsal kesim üzerine eğilme, son zamanlarda bütünüyle köy romanlarına bırakıldı. Yazarlarının çocukluk gözlemlerine dayanan bu romanlar da kır kesimindeki gelişmelerin yönünü ve dinamiğini vermekten çok uzak kalıyor. 12 Mart döneminin hemen öncesindeki yanılgıların belirginlik kazanması ise kır kesimini tümden görmeme gibi bir başka yanılgıya kaynaklık ediyor. Kır kesimi ise yeni bilimsel ve siyasal yaklaşımları bekliyor. Gerekli yaklaşım, taban fiyatları konusunda Adalet Partisi'nin büyük sanayi sermayesinden yana tutumunu ve Halk Partisi'nin şaşkınlığını sergilemeyi çok aşıyor.

Kırsal kesime bakmak, Türkiye'nin bütününü gözden uzak tutmayı gerektiriyor. Türkiye'nin bütününde ise ilk önde görünen, siyasal bakış açısının çok büyük bir derinlik ve etkinlik kazanması. Siyasal bakış açısı, sınıfsal bakış açısından ve her sınıfın siyasal sorunlarından ayrılamıyor. Bu nokta gözden uzak tutulduğu zaman, karşılaşılan siyasal ve ekonomik sorunları anlamak mümkün olmuyor. Ortada canlı bir örnek var. Cephe Hükümetinin açıkladığı taban fiyatları, toprak sermayesinin sözcüleri ta-

rafından tepkisiz karşılandı. Tarım Odaları ve Çiftçi Birlikleri başkan ve sözcüleri açıklanan taban fiyatlarını ciddî olarak eleştirmediler. Bunlara sahip çıktılar. Sahip çıktıkları taban fiyatları artış oranları, ekonomideki genel fiyat artışlarının altında. Bu noktanın altını çizmek gerek.

Altı çizilen durum nasıl açıklanacak? Taban fiyatlarının artışından yararlananların büyük toprak sermayesi olduğu hep söylendi. Buğday gibi özel konumu olan, topraksız ya da buğday üretmeyen köylülerin de satın alarak tükettikleri ürünlerde, taban fiyatlarının yüksek tutulması, yoksul köylülerin çıkarlarına ters düşüyor. Şimdi özel durumu olan buğdaya bakarak Cephe Hükümeti'nin taban fiyatlarını düşük tutmasını ve tarım ve çiftçi örgütlerinin buna ses çıkarmamasını, bu örgütlerde yoksul köylülerin etkin olmaları ile açıklamak mümkün mü? Kesinlikle mümkün değil. Taban fiyatlarının arttırılmasını büyük toprak sermayesinin yararına olduğu değerlendirmesinden de vazgeçmek mümkün değil. Öyle ise açıklama nasıl olacak?

Açıklama, doğrudan doğruya, "ekonomik" örgütlerin siyasallaşması ile ilgili. Hem dar hem de geniş anlamda siyasallaşma sözkonusu. Son zamanlarda büyük sanayi örgütleri başkan ve sözcülerinin Cephe Hükümeti'ni eleştirdiği görülüyor. Şu an için bu eleştirileri, büyük sanayi örgütlerinin Cephe Hükümeti'nden kopması biçiminde değerlendirmek son derece yanıltıcı olacak. Burada dar anlamda siyasallaşmanın örnekleri ön plana çıkıyor. Büyük sanayi örgütleri, Cephe Hükümeti'nden istediği yeni bir ekonomik ödünü, bazı eleştirilerini kamuoyuna açıklayarak sağlamaya çalışıyor. Bunun sonuçlarını da hemen alıyor. Odalar Birliği'nin toplantısında Cephe Hükümeti, ihracat "seferberliği", yabancı sermaye girişini "kolaylaştırma" gerekçeleriyle büyük sanayi örgütlerin ileri sürdüğü yeni önerileri kabul etmiş görünüyor. Demirel'in konuşmasında yer alan "siz yapın biz arkadan geleceğiz" biçimindeki açıklama bunu gösteriyor. Kamuoyuna yapılan bir iki açıklama, Cephe Hükümeti'nin sermayeden gelen yeni istekleri kabul etmesinin güvencesi oluyor.

Tarım ve çiftçi örgütlerinin taban fiyatlarıyla ilgili tutumları da ekonomik örgütlerin siyasallaşmasının yeni örneklerini veriyor. Buradaki siyasallaşma geniş anlamda. Cephe Hükümeti, aynı zamanda büyük toprak sermayesinin hükümeti. Bunu şöyle de söylemek mümkün. Bugünkü hükümet, 12 Mart Muhtırası ile kurulan hükümetten daha çok büyük toprak sermayesinin hükümeti. Bunu daha da açmak mümkün: Cephe Hükümeti, bir askerî müdahale ile kurulabilecek bir başka hükümetten daha çok büyük toprak sermayesinin hükümeti. Çünkü bu hükümet, yozlaşmış toprak reformu yasasını daha da yozlaştırmak için elinden geleni geri koymuyor. Tarım kesiminden vergi almayı aklına bile getirmiyor. Halbuki parlamenter görüntüyü bir tarafa atacak kadar tek yanlı bir hükümet, bu sorunlara el atmak zorunda. Eğer ileri sürüldüğü gibi 12 Mart Muhtırası "rayından çıkarıldı" ise bunda, Türkiye'nin sınıfsal güç dengesi içinde büyük sanayi sermayesinin görece güçsüzlüğünün ve toprak sermayesinin etkinliği var. Bu yüzden Cephe Hükümeti, toprak sermayesi için düşünülebilecek en elverişli çözüm oluyor. Bu yüzden toprak sermayesinin sözcüleri, açıklanan taban fiyatlarının savunuculuğunu üstleniyor.

Açıklanan taban fiyatlarına ise tek ve güçlü tepki Halk Partisi'nden geliyor. İlk bakışta bunu, bir şaşkınlık olarak nitelemek mümkün. Çünkü 1975 ekim seçimlerine doğru, Halk Partisi kendi taban fiyatları politikasını eleştirmeye başlamıştı. Şimdi Cephe Hükümetinin taban fiyat politikasını eleştirerek bu başlangıçtan geri dönüyor. Böylece Halk Partisi, toprak sermayesinin ekonomik çıkarlarının sözcülüğünü üstleniyor. Bu tutum, bundan bir süre önce ortaya çıkan Halk Partisi'nin tarımsal vergi bağışıklığını genişletme girişimleriyle tam bir tutarlık içinde. Taban fiyatları, iki "büyük" partinin kırsal kesim politikalarında belirli bir iş bölümünü ortaya çıkarıyor. Adalet Partisi, siyasal sorumluluğu, Halk Partisi ise ekonomik yükümlülüğü üstleniyor.

Doğrusu üstün bir iş bölümü. Ancak iş bölümü örnekleri çok. Sadece toprakla ilgili değil. Bunlardan en tazesi, Halk Partisi Gençlik Kolları Merkez Yürütme Kurulu'nun hazırladığı "mahut" rapor. Burada ilginç gelişimler oluyor. Rapora daha üst düzeyde yöneticilerin de katkıda bulundukları biliniyor. Bilinenlerin biri de şu: Bir üst düzey MİT görevlisinin, bir çok yakını da rapor hazırlayıcıları arasında. Güzel. Fakat Türkiye'de gerçekten güzel olanlar da var. İlerici yazarlar üstün bir sorumlulukla bu raporun üzerine yürüdüler. Halk Partisi Grup Yönetim Kurulları raporlarla ilgili ortak bir toplantı kararı aldı. Bu haftanın başında. Genel Başkanlarını da davet ettiler. Ecevit'in cevabı yeni bir şaşkınlık kaynağı: "Bu rapor çok mu önemli? Ben henüz okumaya fırsat bulamadım." Mahut raporun yayınlanmasından on gün sonra Ecevit bu raporu okumuyor. Daha doğrusu, okumadığını söyleyebiliyor. Ama iki dış gezinin arasında çay taban fiyatlarının, kendisi hükümete gelse bile çıkartamayacağı bir düzeye yükseltilmesi için demeç veriyor. Doğrusu, en doğruyu, Ecevit açıkladı: "Ben İsmet Paşa'nın öğrencisiyim."

5 Haziran - 11 Haziran

- Türkiye'nin bir yıllık demir-çelik ithalâtı için ödediği dövizle yeni bir tesis kurulabileceği belirtildi.
- Ereğli Demir-Çelik Fabrikası'nın yassı demir mamullerine yüzde 30.8 oranında zam yapıldı.

- S. Sabancı, ithalât karşılıklarının 5 gün içinde Merkez Bankası'na yatırılmasını öngören MC kararını sert bir dille eleştirdi.
- Rüşvet iddialarının yoğunlaşması üzerine, silâh alımında özel şirketlerin devreden çıkarılacağı açıklandı.
- Ecevit, bir Allende olmak istemediğini, düzeni çarkı durdurarak değil, çark dönerken değiştireceğini söyledi.
- CHP, özgürlükçü demokrasiyi korumak için ilerici kuruluşlarla işbirliği yapma kararı aldı.
- Çeltek maden işletmesinde işçiler çatıştı, 4 işçi öldü.

12 Haziran - 18 Haziran

- Türkiye'nin ihracatta izlediği politikanın, ithalât ihtiyacını arttırdığı belirtildi.
- Özel sektörün son bir ay içinde Merkez Bankası kaynağından 3 milyar lira kredi kullandığı belirlendi.
- Moskova'da bulunan Ecevit, Türkiye'nin SSCB, SSCB'nin Türkiye için tehlike olması döneminin geçtiğini söyledi. Ayrıca, ülkeler arasında olumlu işbirliğinin, güvenlik açısından, silâhlanmadan daha çok etkili olacağını belirtti.
- MC'nin, ithalâtta, bankaların mal bedellerini Merkez Bankası'na peşin olarak yatırma kararı, bankacılar tarafından tepki ile karşılandı.

Geriye Doğru Yarış

Türkiye'de geriye doğru yarış var. Cephe topluluğuna giren partiler, birbiriyle geriye doğru yarışıyorlar. Biribirini ve böylece cephe topluluğunu geriye doğru çekiyorlar. Cephe topluluğu ile Halk Partisi arasında da yarış var. Halk Partisi, bu yarışı, ileriye doğru bir yarışa çeviremiyor. Halk Partisi de geriye doğru yarışıyor. Halk Partisi içinde de bir yarış var. Üç grup ya da üç hizip yarışıyor. Hiç biri, bu yarışı ileriye döndüremiyor. Üç grup da birbiriyle geriye doğru yarışıyor. Böylece Halk Partisi ve Liderini geriye doğru çekiyorlar.

Geriye doğru yarış, tarihte de var. Tarihin dönüm noktalarında çok belirgin bir biçimde ortaya çıkıyor. İki çok büyük dönüm noktasında, iki çok somut örnek belirleniyor. Biri Büyük Fransız Devrimi'nde. Fransız Devrimi, bir burjuva devrimi olarak doğuyor. Ancak bugünün araştırma ve bilgileri, burjuvazinin, daha ilk günden itibaren kendi devriminden ürkmeye başladığını gösteriyor. Burjuvazi, aristokrasi ile, aristokrasi de sarayla ittifaklar arıyor. Büyük Fransız Devrimi'nin ilk gününden itibaren geriye doğru yarış başlıyor. Bu yarış içinde devrimin "ünlü" hatibi Mirabeau, sarayın ve aristokrasinin maaşlı ajanı durumuna geliyor. Yirminci yüzyıl filmlerinin yakışıklı yıldızı ve onsekizinci yüz yılın iki kıta kahramanı La Fayette ise bir devrimci olarak başlattığı kariyerini bir devrim düşmanı olarak tamamlıyor. Burjuva devriminin gereklerini ise bu ittifakı kırabilen ve kırarken de emekçilerden güç alan Robespierre diktatoryası gerçekleştiriyor.

İkinci büyük geriye doğru yarış, 1917 yılında ortaya çıkıyor. Rusya'da şubat devriminden sonra başlıyor. Menşevikler, burjuvazinin iktidarı alması için, burjuvaziye adeta yalvarıyor. Burjuvazi, toprak ağaları olmadan, iktidarı üstlenmekten çekiniyor. Toprak ağaları, çar olmadan, burjuvazinin iktidarına ortak olmak istemiyor. Bu yüzden tarihin çok sıkıştırılmış kısa bir kesitinde geriye doğru yarış başlıyor. Bu yarış tamamlanamıyor. En geri halkanın ekonomik ve siyasal çıkarlarına belirleyici ve lider olduğu bir denge kurulamıyor.

Cephe Hükümeti'nin kurulduğu tarih, geçen yılın başları, Türkiye'deki geriye doğru yarışın önemli bir kilometre taşı. Ancak yarış burada durmuyor. Yarış, daha geriye doğru, yeni boyutlarla 12 Mart'a doğru sürüp gidiyor. Bu durmaksızın geriye doğru sürüp giden yarışın bir nedeni, tıpkı tarihin verdiği diğer örneklerde olduğu gibi, işçi ve emekçi sınıfların ileriye doğru yarışı. İleriye doğru yarış, geriye doğru yarışın kaynağı durumunda. Ancak, kaynaklardan birisi. Diğeri ise özellikle sanayi sermayesinin çözümsüzlüğü. Çözüme sahip olmaması. Toprak sermayesinin, ticaret sermayesinin bir çözüme gereksinimi yok. Bunlar için çözüm, varlıklarını korumak. Sanayi sermayesi için çözüm devamlı olarak varlığını büyütmek. İşçilerin artan direnişi karşısında, sanayi sermayesi için varlığını büyütmek, toprak ve ticaret sermayesi aleyhine genişlemekle mümkün. Bu genişleme, işçilerin karşısında, sanayi sermayesinin yalnızlaşmasıyla sonuçlanabilecek. Çözümsüzlük burada. Çözümsüzlük, ittifakları tazelemekte. Çözümsüzlük, Cephe Hükümeti'nin kuruluşunda. Çözümsüzlük, geriye doğru yarışta. Çözümsüzlük, yıkıntıda.

Türkiye'nin karşılaştığı sorunlar için ne Cephe Hükümeti'nin, ne dayandığı güçlerin, ne de daha açık bir biçimde ortaya çıktığı gibi, Halk Partisi'nin bir çözümü yok. Türkiye ihracatı, Türkiye ithalâtının üçte biri. Yapısal olarak üçte biri. "Halk Partisi iktidara gelince bütün sorunlar çözülecek" demek, bu sorunla ilgili olarak hiçbir şey söylememek demek. Türkiye Demir-Çelik İşletmeleri Genel Müdürü'nün iddiasına göre, demir-çelik sorununu çözebilmek için her yıl Türkiye'nin toplam yatırımın üçte birini demir-çelik kesimine ayırmak gerek. Bu, her yıl otuz milyar liralık yatırım oluyor. Devlet Planlama Teşkilâtı demir-çelik sorumlusunun hesaplarına göre ise Üçüncü Beş Yıllık Plan'ın demir-çelik hedeflerine ulaşabilmek için, gelecek yıl on

milyar lira yatırmak gerekiyor. Otuz milyarın üçte biri. DPT uzmanı, bugünkü koşullarda, on milyarın bile, gerekli olanın üçte birinin bile, gerçekleştirilmesinin mümkün olmadığını söylüyor. Ekmekçi, Ecevit'in yeni dünya görüşü ile ilgili en değerli açıklamayı getiriyor. Ecevit, "düzeni, çark dönerken değiştireceğim" demiş. Bu söz, demir-çelik sorununa en küçük bir çözüm bile getirmiyor. Çözüm umudunu da taşımıyor. Çarkın, şimdiye kadar döndüğü hız ve biçimde dönmeye devam edeceğini gösteriyor.

"Bırakınız yapsınlar, bırakınız yıksınlar." Sermayeden gelen tek çözüm bu. Dünyaya, büyük işletmeler açısından olmasa bile, özel kesim açısından bakan Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi'nin aylık tartışmalarının sonuncusu son derece ilginç. Tartışma, bir tek çözümde birleşiyor: Türkiye'yi sınırsız bir biçimde dış dünyaya açmak. Türkiye'yi sınırsız bir biçimde Ortakpazar'ın rekabetine açmak. Bu açılmanın, birçok büyük işletmeyi yıkacağı açıkça kabul ediliyor. Bu açıklamanın, büyük bir yıkıntı getireceği açıkça belirtiliyor. Bu yıkıntının üzerine yeniden bir denge kurulacağı ve bu dengenin olanakları içinde, büyük bir olasılıkla bugünkünden daha düşük bir hızla kalkınılabileceği ileri sürülüyor. Sevimli bir çözüm değil. Ama zorunlu bir çözüm olarak görülüyor. Çünkü bu gidiş, ya faşizm, ya sosyalizm ile sonuçlanacak. Böyle söylüyorlar.

Ya şu, ya bu. Artık Türkiye'nin bir dönüm noktasına geldiği anlaşılıyor. Herkes "ya, ya" ile konuşmaya başladı. Eskiden Türkiye'ye gelenler, Türkiye'yi "Batının kalesi" diye nitelerler ve gelip geçerlerdi. Şimdi böyle olmuyor. Geçen hafta tanınmış Türkolog Lewis de Türkiye üzerine konuşmuş. Tanınmış Türkolog Lewis'in söz ve çalışmalarından Amerika Birleşik Devletleri yöneticilerinin de yararlandığında kuşku yok. Lewis, artık Türkiye, "ya Batı blokunda kalacak, ya da sosyalist bloka girecek" demiş. Ekmekçi, şimdi buna "pöh" diyecek. Her zaman "pöh" dememeli. Son günlerde Ankara'nın hali ortada. Merkez Bankası'nda döviz yok. Ama nerede ise Ulus'taki otellerde bile yer kalmayacak. Gelen yabancı konukları yerleştirme zorunluluğundan. Her eğilimden hükümet veya devlet başkanı Ankara'ya geliyor. Her halde yalnızca Kıbrıs için değil. Her halde tatil geçirmek için değil. Herhalde Demirel ile sohbet etmek için değil. Herhalde Ecevit'i görmek için değil. Ecevit, kendisi gidiyor. Öyleyse bu başkanlar trafiğinin bir nedeni olmalı. Türkiye'nin içinde ve dışında gelişmeler olmalı. Galiba Türkiye'nin "ya, ya" noktasına geldiği dışardan daha iyi görünüyor.

Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi'ndeki tartışma devam ediyor. Faşizm ya da sosyalizm almaşıklarını reddetmek için dış dünyaya sınırsız açılma öneriliyor. Bu açılmanın çok başarılı örnekleri de veriliyor. Örneklere bakın: "Bunların en iyi misali kuşkusuz Meksika, Arjantin, Brezilya ve özellikle Formoza." Örneklerin niteliği, tek çözümün niteliğini de gösteriyor. Son üçü askerî diktatorya. Ve "özellikle Formoza." Formoza örneği, siyasetin dışında da çok ilginç... Formoza, Birleşik Amerika yatırımlarının Uzak Asya'ya girebilmek için kullandığı bir sıçrama yeri. Şimdi Türkiye'ye benzer bir rol vermek isteyen iki güç var.

Biri Batı Almanya. Diğeri Japonya. Japonya, Türkiye'ye yatırım yapıp, Türkiye'den sıçrayarak Ortakpazar pazarına girmek istiyor. Girebilirse. Türkiye, Ortakpazar anlaşmalarına göre Ortakpazar'ın dışında üçüncü ülkelerle ticaret anlaşmaları yapma yetkisinden yoksun. Türkiye yakın Asya ve Arap ülkeleri ile ticaret anlaşmaları yapabilmek için Ortakpazar engelini aşmak durumunda. Ortakpazar'ın en güçlü ekonomisi Batı Almanya ise bu konuda çok anlayışlı. Ortakpazar içinde "Türkiye'nin avukatlığını" üstleniyor. Çünkü Batı Almanya, Türkiye'yi Arap ülkeleri ve yakın Asya'ya doğru bir sıçrama tahtası olarak kullanmayı planlıyor. Türkiye yine bir "yaya" ile karşılaşıyor. Anadolu toprakları üzerinde cermenlerle sarı ırkın uç müfrezeleri çarpışıyor.

Türkiye, bir dönüm noktasına doğru yaklaşıyor. Türkiye'de, bir yandan, ileriye doğru atılım, diğer yandan da, geriye doğru yarış sürüyor. İleriye doğru atılım ile geriye doğru yarış birbirinden ayrılmıyor. Bu ayrılamama anında Ecevit, "bir Allende olmak istemem" diyor. Olamaz. İmkânı yok. Allende'nin iktidar kampanyasında Uluslararası Para Fonu'ndan çıkmak da yer aldı. Ayrıntı gibi görünür ama pek önemli. Ecevit'in, Uluslararası Para Fonu mekanizmasını bildiği pek kuşkulu. Sık sık değişen danışmanlarının da Uluslararası Para Fonu'nun önemini kavradıkları pek kuşkulu. Bu yüzden Ecevit. Allende olamaz. Belli bir kampanyadan geçmeden kimse Allende olamaz. Allende olmayınca da kimse Allende'nin karşılaştığı tepki ile karşılaşmaz.

Vehbi Koç, elli yıllık büyük iş adamı. Türkiye'de elli yıllık büyük iş adamı olmak, aynı zamanda büyük bir siyaset adamı olmayı gerektirir. Bunun altını çizmek kaçınılmaz. Koç, Cumhuriyet'e verdiği ellinci yıl demecinde bunu gösterdi. Son dış gezileriyle, Ecevit'in ekonomik politikasına açıklık sağlayacağı umudunu dile getirdi. Bu, bir. İkincisi ise Financial Times'dan, Times'a geçmeden önce bir parantez. Hep bilinir: En iyi tanı (teşhis) otopsi ile yapılıyor. İngiliz İşçi Partisi Lideri Harold Wilson, yeni adıyla Sir Harold, siyaseten öldü. İngilizler, geleneklerine ye ölülerine saygılı. Sir Harold'un hizmetlerine karşılık İngiliz Kraliçesi, Sir Harold'un istediği 42 kişiye asalet unvanı dağıttı. Financial Times bunları büyük bir hoşnutluk ve coşku ile tanıttı. Bu listenin bir bölümünün, Sosyal Demokrat eski Baş-

bakan Wilson'un yakın danışmanları olduğunu açıkladı. Bunlar, Londra'nın en büyük iş adamlarından çıkıyor. Fakat Sir Harold'un "emekçileri" de unutmadığı anlaşılıyor. Sir Harold'un şoförü, karısının özel sekreteri, On Numaralı Ev'in kıdemli temizlikçisi Bayan Edith Causer de, küçük rütbelerle de olsa, asalet unvanına lâyık görülenler arasında. Gerçekten otopsi büyük bir açıklık sağlıyor.

Ücretler ve Tüketim Araçları

Türkiye hızlı bir biçimde çözümsüzlüğe doğru yol alıyor. Çözümsüzlük, yalnızca siyasal ve sınıfsal cephede ortaya çıkmıyor. Bunun dışında ve bunlarla birlikte, ekonomik alanda çözümsüzlük var. Gittikçe derinleşiyor. En çok derinleştiği noktalardan birisi, ücretler. İşverenler ve sözcüleri sürekli olarak ücretlerin artışından yakınıyor. Bu yakınmalara bakılacak olursa, ücret artışlarının durdurulmasıyla, sıkıntıdan kurtulacaklar. Gerçek ise tam tersi. Cari ücret artışının durdurulması, imalât sanayiinin bir bölümünden başlayarak bütün sanayiin durması demek. Bu yüzden cari ücret artışını durdurmak, özel ekonomiyi durdurmak demek. Türkiye'nin ekonomik çözümsüzlüklerinden birisi burada: İşverenler hem ücret artışından yakınacak, hem de gelişmeleri ücret artışlarına bağlı olacak.

Paradoksal bir durum mu? Evet. Olaylara ve ekonomiye gericiliğini yitirmiş şemalarla bakanlar için paradoksal bir durum. Bu şemalar Batı'nın ve Türkiye'nin yüksek okullarında, üniversitelerinde, yıllardan beri okutuluyor. Aynı okul ve üniversitelerde yüzlerce sayfalık ders kitaplarında bir-iki sayfa da "Marksist şemaya" ayrılıyor. Garnitür olarak. Okunsun, öğrenilsin ve uygulansın, diye değil. Marksist şemanın, yalnızca, Marksistler tarafından öğrenilip uygulanacağı düşüncesi yaygın. Halbuki "Marksist şema", Türkiye dahil tüm kapitalist ekonomileri ve sorunlarını anlayabilmek için gerekli. Bugün Türkiye'de ücretlerle ilgili işveren yakınmalarının özü ancak bu şemanın yardımıyla görülebilir. Ancak bu şemanın yardımıyla bugünkü üretim yapısında ücretlerin arttırılmasının bir zorunluluk olduğu görülebilir. Tek tek olmasa bile, belli kesitler olarak, belli kesitlerin oluşturduğu bütün olarak, Türkiye'de imalât sanayii işverenlerinin ücret artışlarına mahkûm oldukları anlaşılabilir.

Batı'nın ve Türkiye'nin okul ve üniversitelerinde bir-iki sayfaya sığdırılan şema ile ilgili olarak yapılan açıklamaların özeti şu: Bir ekonomi, iki departmandan oluşuyor. Üretim araçları ve tüketim araçları, demir-çelik, çimento gibi "ara malı" denilen üretim araçları ile sermaye malı üretim, üretim araçları başlığı altında toplanacak olursa, bu ayırım, Türkiye'deki planlara da girmiş durumda. İlk kez Marx'ın Kapital'inde ortaya atılan şema gittikçe yay-gınlık kazanıyor. Bu şemaya göre, bir ekonomideki ücret ödemelerinin toplamı, tüketim araçları üretiminin toplam değerine eşit olmak zorunda.

Türkiye'nin çözümsüzlüğünün birisi de burada. Bu eşitlikte. Bu eşitlik, ekonominin yapısında. Marksist olsanız da, olmasanız da, bu eşitlik var. Hiç kimse, hiçbir sınıf veya hiçbir diktatör, bu eşitlik zorunluluğundan kurtulamaz. İradi değil. Bilimsel bir zorunluluk. Bu zorunlu eşitlik, her yıl ve her zaman kesitinde gözetilecek. Somut olarak, eğer tüketim araçları üretimini arttırıyorsanız, ücret ödemelerini de arttırmak zorundasınız. Yoksa arttırdığınız tüketim araçları üretimine alıcı bulamazsınız.

İşçiler, kazandıklarını harcarlar. Sermayedarlar, harcadıklarını kazanırlar. Bu, aynı şemadan çıkan bir "yasa". Bu kadarı, Batı'nın ve Türkiye'nin üniversitelerinde pek okutulmaz. Bu kadarı biraz fazla. Sermayedarlar, harcadıklarını kazanıyorlar. Sermayedarların harcamaları, üretim araçlarına. Daha açık deyişle yatırım yapmaya. Sermayedarların tüketim araçları için yaptıkları harcamalar, tüm harcamaları içinde devede kulak ölçüsünde. İktisatçı olarak bunları artık ihmal etmek gerek. Sosyal pratik içinde de bunlara eski ağırlığı vermemek gerek.

Bir çamaşır makinası yapımcısı sermayedar, ürettiği çamaşır makinalarının tümünü kullanamaz. Bir süpürge yapımcısı sermayedar, yaptığı süpürgelerin hepsini tüketemez. Bir buzdolabı üreticisi sermayedar, fabrikasından çıkan tüm buzdolaplarını evine getiremez. Bir binek taşıtı yapımcısı, konveyerinden çıkan tüm taşıtlara binemez. Mümkün değil. Bunları tüketmek için ücretli ve maaşlı gerek. Bunları artan ölçüde tüketebilmek için ücret ve maaşların artması gerek. Başka yolu yok. Kuşkusuz, tarım ve ticaret kesiminde de tüketim olacak. Ama eldeki şema içinde bu tüketim yalnızca bir "sızıntı" niteliğinde. İlk başlarda, tarım ve ticaretin sağlayacağı alıcı gücü ne kadar büyük olursa olsun, bir süre sonra önemini yitirecek. Çünkü, sanayileşme, tarım ve ticaretin yerini daraltıcı bir süreç. Bu bir. İkincisi, özellikle tarımda yapısal düzenlemeler yapılmadıkça tarımın sağlayacağı alıcı kütlesi sınırlı kalmaya mahkûm. Tarımın büyük bir alıcı kütlesi yaratabilmesi, tarım kesiminde ciddi ve köklü bir toprak reformu yapılmasına bağlı.

Bunlar şemanın getirdikleri açıklıklar. Başka açıklar da var. Yalnız onlara geçmeden önce bugünlere bakıp şemanın işlerliğini görmek gerek. Cephe Hükümetinin ücret ve maaş operasyonlarına bakmak gerek. Görülüyor. Temel çizgi, "emekli" haklarında toplanıyor. Cephe Hükümeti emekliler üzerinde çalışıyor. Emekli ödemeleri, özellikle dayanıklı tüketim araçlarına yeni alıcılar yaratacak. Bunun dışında MSP ve AP'nin yönetimindeki bakanlıklarda yapılan toplu sözleşmeler var. Ayrıntıları gizli tutuluyor. Ama kamu kesiminde Türk-İş'e bağlı sen-

dikaların çok "kolay" toplu sözleşme sağladıkları biliniyor. Bunun amacı, DİSK'in gelişimini durdurmak olamaz. Bu, durdurulamıyor. Bunun amacı, işçilerden oy beklemek de olamaz. AP ve MSP, işçilerden pek oy beklemiyor. Bunun temel amacı, şemanın getirdiği açıklıkta yatıyor.

Başka açıklıklar da var. Şimdiye kadar söylenenler, Batı'da ve Türkiye'de okutulan kitapların deyimi ile, "kapalı" ekonomi varsayımına dayalı. Kapalılık dış ticaretle ilgili. Burada ise, ihracat yapıp yapmamakla ilgili. Tüketim araçları sanayileri ihracat yapmıyor. Özellikle dayanıklı tüketim araçlarındaki ihracat yine devede kulak ölçüsünde. İhracat yapılsa ne olur? İhracat yapılırsa, Türkiye'de üretilen tüketim araçlarının bir bölümüne, Türkiye'nin içinde alıcı bulmak sorunu ortadan kalkar. Bu ne demek? Bu, dayanıklı tüketim araçları üretimine alıcı bulmak için ücret ve maaşları artırma zorunluğunun bir bölümünden kurtulmak demek. Bu, özellikle dayanıklı tüketim araçları üretiminin gelişmesinden doğan ücret ve maaş arttırma zorunluğunun bir bölümünden vazgeçmek demek. Demek ki, "ihracat seferberliği", ücret ve maaşların artışının denetim altına alınması seferberlikleri ile birlikte gidecek.

Oldukça "paradoksal" sonuçlardan biri daha. Fakat başkaları da var. Bunun için iki departmanlı şemaya dönmek gerekli. Tüketim araçları ve üretim araçları üretimi departmanları. Şimdiki sistem, tüketim araçlarını geliştirme yönünde gelişiyor. Bir de karşı eğilim var. Bir de yatırım malları sanayiini, "ağır sanayii" veya artık Erbakan ve Demirel'in de ağzına giren deyimlerle, "fabrika yapan fabrikaları" kurma sanayiini geliştirme istekleri var. Bu istekler, üretim araçları üretimi geliştirmek anlamına geliyor. Ne demek? Şöyle açıklamak mümkün: İşçi ve memurların çimento yedikleri görülmemiş. İşçi, memur ve diğer emekçiler, demir veya çelik de yemezler. Fabrika yedikleri ise hiç görülmemiş. Bunlar herkesin bilmesi gerekli gerçekler. Bu gerçeklerden çıkan sonuçlar ise şunlar: Demir, çelik, çimento, fabrika ve tüm üretim araçları üretiminin ön plana geçmesi halinde ücret ve maaşların arttırılması zorunluluğu geri plana geçecek. Çünkü demir, çelik, çimento, fabrika ve benzerlerinden oluşan üretim araçları üretiminin alıcıları, işçiler ve memurlar değil. Bunların alıcıları, bunlar üzerine harcama yapacak olanlar ve yapanlar sermayedarlar. Ne kadar çok harcama yaparlarsa, o kadar çok kazanacaklar. "Sermayedarlar, harcadıklarını kazanırlar" sözünün kaynağı burada.

Bu sonucu da güncelleştirmek mümkün. 12 Mart döneminde hazırlanan Üçüncü Beş Yıllık Plan'ın stratejisi ortada. Bir yandan üretim araçları üretimine ağırlık vermek istiyor. Açık açık. Bir yandan işçi haklarının dondurulmasını öneriyor. Yine açık açık. Ve tüm bu açıklıklar, 12 Mart döneminde resmî belgelere giriyor. Her iki açıklık da, bu açıklıkların 12 Mart döneminde resmî belgelere girmesi de tutarlı. Çünkü bu yapıda, üretim araçları üretimine öncelik vermek, ücretlerin dondurulmasıyla birlikte gelir. Bu ise ancak faşizm ile mümkün olur. AP ve MSP liderlerinin "ağır" sanayide birleşmeleri ve faşist tırmanmanın hız kazanması da rastlantı değil.

Bir sonuç daha. Diğerinden biraz farklı. Tüketim araçlarına ağırlık verebilirsiniz. Bunun için ücret ve maaşları arttırmanız gerekli. Maaşlar bir tarafa, ücretlerin tümünü, daha açık deyişle, tüm işçilerin ücretlerini arttırmak olmaz. Sistemin mantığına aykırı. Üstelik tüm işçilerin ücretlerini belirli oranda arttırmak yerine, işçilerin bir bölümünün ücretlerini daha yüksek oranda arttırmak daha iyi. Tüketim araçları üretimine alıcı bulmak için daha iyi. Bu da "çözüm". Yalnız ücretleri daha çok artacak işçileri, sistemin kendisinin seçmesi mümkün değil. Ekonomik çıkarları için en çok mücadele eden işçiler olabilir. Fakat genel olarak mücadele bir yerde durmuyor. Ekonomik mücadeleyi siyasal mücadeleye dönüştürmek isteyenler çıkıyor. Bu durumda ne yapılacak? Sosyal demokratların örneği var. Çözüm ekonomik mücadeleyi sosyal demokrat bir siyasal mücadelede bitirmekle düğümleniyor.

Bundan sonrası kolay. Bu şemada isteyen, istediğini, istediği yere oturtabilir. Dış etkenleri de, iç güçleri de istenen yere oturtmak kolaylıkla mümkün. Örneğin Sosyal Demokrat Brandt'tan başlayıp bunu Ankara'ya getirmek, Ankara'dan sonra İstanbul'a götürmek mümkün. İktisatçılar için de, sanayiciler ve sendikacılar için de, ve özellikle politikacılar için ilginç bir gezi olur. Bundan da çıkarılacak bir sonuç bulunur: Marx'ın şemasına kızanlara kızmak mümkün değil. Çünkü fazla açık oluyor.

Beşinci Bölüm

GEREKÇELİ HÜKÜM: 1980 EYLÜLÜ MEKÂNIN NERESİNDE?

Bugün çok daha açık görülüyor; 1960 yılları ile 1980 yılları birbirinden ve temel renkleriyle ayrılıyor. 1960 yılları ve özellikle ikinci yarısı yüksek ücretli bir ekonomi dönemidir; 1980 yılları ve giderek ikinci yarısı, Türkiye'de yüksek ücrete dayalı ekonominin artık tarih olduğu bir zaman kesitini gösteriyor. 1960 yılları, bir arayışı temsil ediyor; arayışlı olmanın insanı tanımladığı bir dönem oluyor. 1980 yılları ve özellikle ikinci yarısında arayışı reddetmek bütün maddî imkân kapılarını açıyor. 1960 yılları bir örgütlülük dönemidir; "insan örgütlü hayvandır" tanımı ortaya çıkıyor. 1980 yılları ve özellikle ikinci yarısında sokaktaki insanın beynine örgütlülük uzak durulması gereken bir hastalık olarak kakılıyor.

İlkinde kütleselliği ve eşitliği arayış bir tutkudur; ikincisinde sistem kütleden ayırmayı fiyat mekanizmasından daha etkili bir araç olarak kullanmaya çalışıyor. Birincisinde kendi yerel rengini bulmak baskın bir toplumsal akım olarak ortaya çıkıyor ve ikincisinde kapitalist dünyanın büyük metropollerine benzemek bir ahlâk haline geliyor. İki dönem arasında kütlenin gelir mekânı kayarken, kütleden ayrılanların genişçe ve yüksek bir kast oluşturmaya başladıkları görülüyor. Uzun süre geliri ve değerleri düzleyen bir süreç ile kendisini korumaya çalışan kapitalizm artık değişerek, bir yandan kütlenin bitkileştirilmesi ve diğer yandan da belli sayıda aristokrasiler yaratarak ayakta kalmayı deniyor.

Birinci dönemde eşitlik tutkusu içinde yer alanlara yeni aristokrasilerde yer açmak, bugünkü sistemin canlılıklarından birisini meydana getiriyor. Türkiye'yi bilimsel açıdan son derece heyecan veren bir ülke haline getiren dinamikler içinde bu hızlı yer değiştirmenin, önemli bir role sahip olduğuna inanıyorum.

Hızlıdır; çünkü, iki dönem arasında yalnızca yetmişli yıllar var.

Yetmişli yıllar, bir interregnum'dur.

Yetmişli yıllar, sanayi sermayesinin iktidara dayandığı bir "demokrasi" dönemi ile tekelci yönetim arasında bir fetret devridir.

Bundan önceki dört bölüm, bu fetret döneminin zamanındaki çözümlemelerine dayanıyor. 1980 ve daha çok da, 1978 yılı, bu yeni dönemin başlarını gösteriyor.

Nasıl görülüyor? 1980, öncesinde nasıl görülüyordu ve sonrasında nasıl değerlendirildi; bu soruyu cevaplandırmanın, bilimsel açıdan, son derece verimli olacağını düşünüyorum. Kolay değil; ancak belli bir kolaylığı bulduğumu sanıyorum.

Bu soruya bir mahkûmiyet kararından cevap aramaya çalışıyorum. 1980 yılında yazmış olduğum "Yolun Neresindeyiz?" incelemesinin gerekçeli hükmü, bu bölümün temel ve en önemli kaynağını oluşturuyor; bölümün tümüyle gerekçeli karara dayandığını söyleyebiliyorum. Gerekçeli hüküm, hükmedenler açısından, hem 1970 yıllarına ve hem de 1980 sonrasına bakıyor; mahkûm ederken ön plana çıkardıkları veya arkaya attıklarıyla son derece öğretici bir çözümleme sunuyor.

Burada denenenin[1] yöntemsel açıdan bir zenginlik olduğunu yazmak durumundayım. Gerekçeli hükmün alt dili, beni mahkûm etmeye ısrarlı ve kararlı sıkıyönetim mahkemesinin seçtiği ve en azından bir üyesi aydınlar ocağı yöneticisi, bilirkişi kurulunun kaba dili, bir dönemden diğerine geçişin çözümlemesine katkıda bulunuyor. Gerekçeli hüküm, bir mahkûmiyeti belirtiyor; ancak bundan da öte bir devlet bakışını[2] ortaya koyuyor.

Bu bölümü, tümüyle, gerekçeli hükme, tutanaklara, askerî yargıtay tebliğ ve kararlarına bakmaksızın, bunları tümüyle bir kenara bırakarak, yeniden yazabilirdim. Bunun yerine gerekçeli hükmü buraya aktarmayı tercih ettim; hükmün de bir çözümleme olduğunu göstermek istiyorum. Hüküm, her zaman hükmetmeyi gerekçelendirmeyi amaçlıyor.

Bilimin gücü, toplumu çözerek içine girmesi ve sinmesinde yatıyor.

Topluma sinmeyen hiçbir bilim güç kazanamıyor.

Gerekçeli hüküm, bir güçlenme çabasını durdurmayı amaçlıyor. Böyle bir çabayı mahkûm ediyor.

Mahkûm eden bir anlatımdan bilimsel bir dil çıkarmaya çalışıyorum.

İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı Bir Numaralı Askerî Mahkemesi'nin 15 Şubat 1988 tarihli sekiz yıllık mahkûmiyet kararının gerekçeli hükmünden aktararak başlıyorum.[3] Gerekçeli mahkûmiyet hükmü, hacimli kitabın, "1980: Yolun Neresindeyiz?" başlıklı beşinci bölümünün dışında hiçbir yerinde herhangi bir suçlama ve yargılama olmadığını açıkladıktan sonra hükmünü yazmaya başlıyor.

"İddianame'de suç konusu olarak belirtilen kısım, kitabın beşinci bölümünde yer almakta; sanık, '1980: Yolun Neresindeyiz?' başlıklı yazısını, Lenin'in yüz onuncu doğum yıldönümü onuruna sunulmak üzere kaleme almış olduğunu, 468. sayfanın başlık altındaki ince yazılarıyla açıklamaktadır."

"Sanık bu yazısına başlarken, kendisine, 'Yolun Neresindeyiz?' sorusunu sormakta ve bu soruya cevap aramaktadır."

"1980 senesinde Türkiye tarihinin en büyük bunalım döneminde miyiz? Böyle düşünmek ve söylemek mümkündür. Yoksa, Türkiye tarihinin en güzel objektivitesini mi yaşıyoruz? Böyle düşünmek ve söylemek de mümkün, şeklinde cevap verdikten sonra 'acaba hangisi doğrudur?' şeklinde sorduğu üçüncü bir suale[4] cevap verirken, tarihten örneklerle soruların cevabını vermeye çalışmaktadır."

"Sanık, üçüncü sorusuna cevap ararken 'her ikisi de olur mu?' diye dördüncü bir sorudan sonra konuya girerek, 'her yerde ve çok zaman böyle oldu. Tarihte güzelin doğumu pek büyük bunalımla birlikte oldu' diye cevap verdikten sonra tarihte bir çok örnekler olduğunu, bunlardan birinin yeteceğini belirtmektedir."

'Fransa, 1786 yılında İngiltere ile Eden Antlaşması'nı yaptı. Gümrüklerini açtı. Fransız manüfaktürü yıkılmaya başladı. Antlaşmayı izleyen iki yıl, Fransa'da çok büyük bunalım yılları oldu. İşsizlik arttı. Buna bir de kötü hava koşulları eklendi. Tarımsal kaynaklı besin maddeleri sıkıntıları ileri düzeye ulaştı. Bir de şu oldu: 1789 yılında Fransa on sekizinci yüz yılın en soğuk kışlarından birisini yaşadı. Ve güzel doğdu. 1789 yılında dünya, Büyük Fransız Devrimi'nin doğumunu gördü.'

"Satırlarını yazarak Fransız İhtilâli'nin hangi koşullardan, hangi etkenlerden kaynaklandığını, bu etkenlerin tesir ve baskıları altında Büyük Fransız İhtilâli'nin doğuş nedenlerini sıralamaktadır."

"Sanık, bundan sonra, Fransa'daki duruma mümasil olarak Türkiye'deki durumu şu şekilde dile getirmiştir: 'Mart 1980 başlarında Türkiye'nin uzun ve pek soğuk kışı henüz bitmedi. Bu kışta Türkiye'de insanlar, işçiler ve emekçiler, üşümeye alıştılar. Soğukta yaşamayı öğrendiler. Odun, kömür, gaz ve fuel-oil ile ısınmaya alışmış insanlar, bunlar olmadan yaşamanın yollarını keşfettiler. En gelişmiş yakıt, yokluğunda, en büyük ıstırabın kaynağı oldu. 1980 kışında en çok fuel-oil'e alışmış olanlar hasta oldu. 1980 kışında soğuğa dayanamayıp çok ihtiyar öldü. Sayısı bilinmiyor. Ancak çok ölüm ilânı verildi. Gazeteler ölüm ilânı yazdı. 1980 kışında çok genç öldü. Soğuktan değil kurşundan. Sayısı biliniyor. Gazeteler yazdı.' Böyle dedikten sonra"

'Türkiye, tarihinin en derin bunalımında, tarihinin şimdiye kadar kaydetmiş olduğu en büyük kavgasını yaşıyor. Türkiye, güzel'in doğumunun şiddetini yaşıyor. Güzel doğacak mı? Belli değil. Çünkü ebe yok. Güzel'in ölü doğması mümkün. Ana rahminde öldürülmesi de mümkün. Çünkü ebe yok.'

"Satırlarını yazmaktadır."

"Sanık yukardaki yazısında, Fransız İhtilâli'ni bir güzel'in doğumuna benzetmektedir. Türkiye'de, 12 Eylül 1980 öncesinde yaşanan olayları, Türkiye tarihinin en bunalımlı bir devresi olarak niteledikten sonra, şimdiye kadar Türkiye tarihinde meydana gelmiş, yaşanmış kavgaların en büyüğü saymaktadır. Bunları, bir ihtilâlin doğumu sırasında çekilen doğum sancılarına benzeterek 'Türkiye'de güzel doğacak mı?' sorusu ile Fransa'da olduğu gibi bir ihtilâlin doğup doğmayacağını sormaktadır."

"Sanık yazar, bu soruyu sorduktan sonra, güzel'in doğumunu, yani ihtilâlin doğup doğamayacağının Türkiye'de belli olmadığını vurgulayarak bu hususdaki şüphesini şöyle açıklamaktadır."

"İhtilâli yapacak olan lideri bir ebeye benzeterek Türkiye'de ihtilâli doğurtacak bir ebenin olmadığını, yani ihtilâli yapacak liderin bulunmadığını, bu nedenle güzel'in ölü doğmasının mümkün olduğunu, hatta 'ana rahminde öldürülmesi de mümkün' diyerek, ihtilâlin bastırılmak suretiyle, ana rahminde, yani hazırlandığı ve geliştirildiği yerde öldürülmesinin de mümkün olduğunu anlatmaktadır."

"Sanık bu yazılarında ihtilâl deyimiyle bir halk ihtilâlini düşlemekte, halk ihtilâlinin doğumunu başarıyla yapabilecek ve yaptırabilecek Lenin gibi bir ebe, yani bir liderin Türkiye'de bulunmadığını açıklamaktadır."

"Sanık yazısına devamla 'Türkiye'nin sosyalist iktidara bu kadar yaklaştığı bir zamanda, sosyalist iktidara çok uzak düşmesi mümkün' demek suretiy-

le, düşlemiş olduğu halk ihtilâlinin iktidara gelebilmesi için tüm koşulların Türkiye'de elverişli ve bu ihtilâlin sonucunda kurulacak yeni düzen ile proleterya iktidarının görülmesinin mümkün olduğunu, buna rağmen Lenin gibi bir liderin Türkiye'de bulunmaması nedeniyle sosyalist iktidarın, yani proleterya devriminin iktidara çok uzak düşmesinin de mümkün olabileceğini vurgulamaktadır."

"Sanık yazısına devamla 'Türkiye'nin sosyalist iktidarı kuracak kapsam ve güçte bir siyasal örgütlenmeden yoksun olması ne büyük yazık' demek suretiyle, Türkiye'deki ortamın sosyalist bir halk ihtilâlinin doğması için yeterli olduğunu, ancak Türkiye'nin hemen hemen her yerinde ayrı ayrı örgütler halinde faaliyet gösteren muhtelif sol fraksiyonların[5] bir araya gelmeleri için onları birleştirebilecek güçlü ve sosyal bir örgütlenmeden yoksun olduğunu açıklayarak bu duruma esef etmektedir."

Kuşkusuz, Türkiye'de bir sosyalist iktidar ve düzen kurulmasını istemek ve bunun için mücadele etmek suç değildir. Nitekim sıkıyönetim mahkemelerinde ve bu davada da beni savunan Gülçin Çaylıgil, bunu, karardan önce mahkemeye anlattı ve yazılı olarak bildirdi. Mahkemeye şunları iletti: "Türkiye'de siyasî partilerin tümünün faaliyetlerinin durdurulduğu 12 Eylül 1980 tarihinden önce bir çok sosyalist parti vardı ve iktidar kavgası veriyor, seçimlere katılıyordu. Bu nedenle Türkiye'de sosyalist bir iktidarın kurulmasını istemek, bu güçte bir örgütlenme olmadığına esef etmek suç olmamak bir yana, kişinin anayasal hakkıdır". Sosyalist iktidarı istemek, bunun için mücadele etmek, ancak bütün nesnel koşulların elverişli olduğu bir zamanda öznel koşulların yetersizliği nedeniyle kurulamayacağını görüp buna üzülmek suç olmuyor; yine de benim mahkûmiyetim için gerekçe sayılıyor.

Burası o kadar önemli sayılmayabiliyor; ben de o kadar önemli saymıyorum. Çünkü bu incelemeyi, üzüntümü dile getirmek için yazmadım. "Yolun Neresindeyiz?" sorusu sorulduğuna göre, bir ölçüde de "nereye gidiyoruz" sorusuna cevap arıyordum.

Şimdi bütün acılı sonuçlarına karşın böyle bir incelemeyi yazmış olduğum için heyecan duyuyorum.

Bin Dokuzyüz Beşe Doğru

Bana verilen sekiz yıllık hükmün gerekçesinde, benim, "çıkan neticeye göre işçi sınıfının sosyalizm için yapılacak bir mücadeleye istekli görünmediğini, fakat kavga etmekten de kaçınmadığını, bu nedenle Türkiye'nin 1905 yılına doğru yol almakta olduğunu"[6] yazmış olduğum belirtiliyor. 1980 yılında Türkiye'nin bin dokuz yüz beşe doğru yol aldığını saptayabilmiş olmayı önemli görüyorum. Üzerinde durmam gerekiyor.

Yönteme özen, bir bilimsel tutkudur. Dilde gramer ne ise, bilimde de yöntem aynı yere sahip görünüyor. Dilin evrimi son derece yavaş olduğu için gramerin dinamiği üzerinde pek durulmuyor; bilim ise devrimlerle ilerliyor. Her bilimsel devrim bir yeni yöntemi ön plana çıkarıyor. Yeni yöntem olmadan bilimde devrim ortaya çıkmıyor; bilimsel devrim ile yöntemsel açılımlar birlikte ortaya çıkıyorlar.

Yüzyılın sonlarında Türkiye'nin yolundaki bir durak ile yüz yılın başında Rusya'nın geçmiş olduğu bir durak arasında özdeşlik kurabilmek belli bir bilimsel çaba gerektiriyor. Bu çabanın iki öğesi bulunmalıdır; birincisi soyutlama ve diğeri ise biçim ve güç değiştirme oluyor. Soyutlama bilimin ve aynı anlama gelmek üzere materyalist düşünme yönteminin en vazgeçilmez aletidir; biçim ve güç değiştirmenin açıklanması gerekiyor. Kısaca şudur: Tekelsi aşamanın başlarıyla tam yerleştiği dönemlerde aynı durumu, aynı biçim ve aynı güçte görmek mümkün değildir. Biçimin çarpıtılmış ve gücün ise azalmış veya artmış olması zorunluluğu belli oluyor; duruma yol açan hareketler ya daha güdük ya da daha güçlü oluyorlar.

Bu açıdan ve tarihin bu noktasından bakıldığında Rusya'da 1905 Burjuva Demokratik Devrimi'nin iki temel özelliğini görebiliyorum; bu özelliklerin yanında Petersburg Sovyeti yalnızca bir somut durum olarak kalıyor. Bunlardan birisi, her doruğun aynı zamanda bir sonu göstermesinde yatıyor. Zirve, bir bitişi de simgeliyor. 1905 yılında Rusya'da burjuva demokrat güçler inanılmaz bir atılımı gerçekleştiriyorlar ve efektif güçlerini bitiriyorlar; aynı ölçüde yorgun düşüyorlar. 1905 yılında Rusya'da demokratik önlemler, kalıcı çözümlere ulaşamadan, teker teker eriyorlar. İkincisi, bu doruğu, Stolipin Reformları adı da verilen ve uzunca sayılan, en azından Stolipin'in öldürülmesinden sonraki zaman kesitine de uzanarak sekiz yıl kadar süren bir karşıdevrim dönemi izliyor. Rusya'da 1905 Devrimi'nden, 1980 yılında Türkiye'de, bu iki temel niteliği anlamak gerektiğini düşünüyorum.

Suçlanan incelememde bu ikinci nitelik açıkça yazılmış görünmüyor; ancak, incelemenin tümü, bir silâhlı kuvvetler yönetimini haber veriyor. Fakat daha da önemlisi, inceleme, bir burjuva-demokratik doruk yaşanmadan, Türkiye'nin 1905 Deneyimi'ni, bilimsel olarak, yaşayabileceğini öngörüyor. Tekelsi rejimin yerleşme koşulları, demokratik güçleri güçsüzleştiriyor ve doruğu önlüyor.

Askerî Yargıtay Başsavcılığı, yargılama döneminin başlarında, hep mahkûmiyet hükmünün bozulması ve benim beraat etmem yönünde görüş ifade etti. Başsavcılık ilk tebliğnamesinde, "nitekim bu değerlendirmelerin sonucunda 554. sayfada,

'Türkiye sanayi burjuvazisi, önündeki ekonomik

çözümlerin "demokrat" özellikleri aştığını ve sosyalist çözümlerin kaçınılmaz olarak gündeme girdiğini görüyor. Türkiye ekonomisi artık ya faşizan bir disipline ya da sosyalist bir planlamaya girecek. Bunun dışında ancak "mucize" kalıyor. Veya aynı anlama gelmek üzere, Türkiye kapitalizmine zaman kazandırıcı bazı "idare-î maslahat" yolları kalıyor. Bütün bunlara bakarak Türkiye'nin bir silâhlı kuvvetler yönetimine gelmiş olduğuna hükmetmek mümkün.'[7]

Diyerek değerlendirmelerin sonucunu göstermektedir." Böylece 1980 yılı başında, artık Türkiye'de demokrat çözümlerin çözüm olmaktan çıktığını ve düzenin motoru durumundaki sanayi burjuvazisinin bunu görebildiğini yazmış olduğum ortaya çıkıyor.

Bu kadar değil; burada kalmaması gerekiyor. 1965 yılı ortasında Adalet Partisi'nin tek başına hükümeti, Türkiye'de, sanayi burjuvazisinin tek başına iktidarını da haber veriyor. 1970 yılı sanayi burjuvazisinin demokratik önlemleri reddetme planları ile silâhlı kuvvetler içinde örgütlenme ile demokratik bir hükümeti kurma senaryolarının çatışma yılı oldu; 12 Mart'ın, yalnızca radikal demokrasi arayışlarını değil, aynı zamanda demokrat yönetimleri toptan mahkûm etme planı olduğu açıklıkla anlaşılıyor. 1970 yılları, sanayi burjuvazisinin, artık legal veya illegal her türlü aracı kullanarak demokratik fidanları katletme zamandır. Bir savaş'tır; sonunda Orta Çağ'ı yeniden getirme savaşı veriliyor.

Bir yiğitleme'dir; Orta Çağ'ın kuruluşu yiğitlerin yok oluşuna dayanıyor. 1970 yılları Türkiye tarihinde bir yandan insanların doğuşu ve diğer yandan insanların yok oluşu mücadelesidir. Sonunda, yer üstünde bir tekelsi ahtapot ile bir sürü cüce kalıyor. Azalan insanlar ise yeraltına sürülüyor.

Bu dönemde, görünürde bir demokrasi mücadelesi var; bu mücadelenin liderliği de 12 Mart Darbesi'nin karışıklığı içinde CHP Genel Başkanlığı koltuğuna oturabilen Bülent Ecevit'e veriliyor.[8] Şöyle de söyleyebilirim; Türkiye'de Orta Çağ'ın yeniden kuruluşu iç savaşında, insanlık cephesinin komutanlığı Bülent Ecevit'e verilmiştir. Başından itibaren bunun büyük bir şanssızlık olduğuna inandım ve yanıltıcı olduğunu göstermeye çalıştım. Şimdi tutanaklardan ve duruşma belgelerinden bu demokrasi komutanının vizyonunu irdelemek istiyorum.

Profesör Dr. Sulhi Dönmezer, bu davayla ilgili bilirkişi raporunu şu paragrafla sona erdiriyor: "Yazarın bir marksist olduğunda şüphe yoktur. Çeşitli konular üzerindeki tahlilleri de hep marksizme dayanmaktadır. Ancak Yargıtay kararları muvacehesinde bu tür bir yazıda 142. maddenin ihlâl edildiği söylenemeyeceği kanaatine varılmıştır". Türkiye ceza mahkemelerinin ünlü komünist avcısı Profesör Dönmezer, benim hep marksist çözümlemeler yaptığımı ve ancak suç işlemediğimi rapor ediyor.

Bilirkişi Dönmezer, raporunun bir yerinde, suçlanan incelememde, "Ecevit'in Karamanlis Modeli bir stratejinin peşinde olduğu, Ordu'nun müdahalesini istemediği ama, Ordu'nun baskısı ile Süleyman Demirel'in bir baskı rejimi kurmasını, bunun iki-üç sene sürmesini, sonra kendisinin gelerek Karamanlis gibi iktidara oturmasını istediğini açıklamakta" diyor. Acele ile incelememi eksik özetliyor; Ecevit'in bir "Karamanlis Modeli" ile Silâhlı Kuvvetler müdahalesinden sonra güçlü bir lider olarak iktidara dönme planları yaptığını yazıyordum.[9] Görüntü ile gözleri görmez olanlar için yazılması son derece zor bir önerme olduğunu kabul ediyorum.

Bu konuda, duruşma tutanaklarına göre, sorgumda, şunları söylüyorum: "Ecevit'in bir Silâhlı Kuvvetler yönetiminde, kendisinin, tekrar aranan bir lider haline geleceğini ümit ettiğini yazıyorum." Eklediklerim de var: "Bunun da doğru çıkıp çıkmadığını zaman gösterecektir." İncelememdeki bilimsel çözümleme ve öngörülerimle ilgili olarak, sorgumda ve savunmada, büyük bir kıvançla, açıklamalar yapmaya çalıştım. Ancak bu dönemde Bülent Ecevit'in eylülist darbeye karşı göstermelik bir karşıtlık içinde bulunması ve bilimsel çözümlemelerimin doğruluğunu göstermemin zorluğu nedeniyle, bu konuda, susmayı seçtim. Bu suskunluğumu savunma aşamasında da sürdürdüm. Savunmamda, şunu yazmakla yetindim: "Ecevit'in Karamanlis Modeli hakkında yazmıyorum. Bu tahminimin doğrulanıp doğrulanmadığını çok yakın bir zamanda göreceğimizi sanıyorum". Bu ifade, o zamanda da Ecevit'in eylülist darbeye karşı çıkmak yerine karşı çıktığı izlenimini vermeye çalıştığına inandığımı gösteriyor; çünkü "doğrulanıp doğrulanmayacağı" yerine "doğrulanıp doğrulanmadığı" sözcüklerini kullanmayı tercih ediyordum.

Peki suçlanan incelememde Ecevit ile ilgili ne yazdım ve olaylar nasıl gelişti? Bir yöntem olarak incelemeden aktarmalar yapmıyorum; sadece tutanaklara geçtiği ölçüde yararlanabiliyorum. İşin başında, Sıkıyönetim Mahkemesi'nde Ecevit'le ilgili olarak konuşmamaya özen gösterirken, Askerî Mahkeme kararlı göründüğü mahkûmiyet kararına gerekçe bulabilmek için beni suçlayacaklarından emin üç yeni üniversite öğretim üyesini, Prof. Erol Cihan, Doç. Bener Karakartal ile Doç. Tevfik Ertüzün'ü seçti ve istenen suçlama raporunu aldı. Bu suçlayıcı rapora karşı Askerî Mahkeme'ye sunduğum görüşlerimin bir yerinde şunlar da yazılıyor: "Gerek Silâhlı Kuvvetler'in müdahalesini, gerek Necmettin Erbakan'ın siyasal trajedisini ve gerekse Bülent Ecevit'in yakın bir askerî müdahaleyi siyasal geleceği için bir büyük çare olarak görebileceğini tahmin ederek aşırı bir biçimde doğrulandım. Bü-

lent Ecevit, partisini düzeltmeyi aştı, partisini reddetti." Bunları 1985 yılının sonlarında dile getiriyordum; bugün çok daha açık, Ecevit, yeni bir askerî müdahalenin sola panzehir nitelikli lideri olmak istiyor. Dar bir kütle tabanı ve yönetimin bir parçası basının geniş desteğiyle, ilerde doğacak bir bunalımın sonundaki askerî müdahalenin arayacağı rezerv-lider görünümünü veriyor.

Bu kadar değil; üç "bilmez kişi" olarak nitelendirdiğim Türkiye ilericiliğinin can düşmanı bu üç öğretim üyesinin raporuna karşı yazmış olduğum savunmada, incelememin Ecevit ile ilgili öngörüleri de yer alıyor. Tutanaklardan, 1980 yılı başında yazdığım ve sonunda suçlanan incelememde, "Ecevit'in Karamanlis Modeli" ile neyi anlatmaya çalıştığımı aktarmak istiyorum.

"Kısacası 'Ecevit'in Karamanlis Modeli' şöyle görünüyor. Bir: Yunanistan'da sermaye politikacısı Karamanlis, yedi yıllık bir askerî yönetimden sonra, geçmiş başarısızlıklarını unutturarak ve bir kurtarıcı olarak başbakanlığa döndü. Türkiye'de bu aranın yedi yıl olmasına gerek yok. Çünkü 1967 yılında Albaylar Cuntası, Yunanistan'da muhalefetin örgütsel olarak diri olduğu bir zamanda geldi. Türkiye'de son beş yıl, sürekli olarak, devrimci hareketin sendikal, meslekî ve politik örgütlerini felce uğratmak için kullanıldı. Bu yüzden iki veya üç yılın yetebileceği düşünülüyor."

"İki: Yunanistan'da açık bir Albaylar Rejimi ile geçiştirildi. 'Ecevit'in Karamanlis Modeli', Silâhlı Kuvvetler'in açık desteğinde bir baskı rejimini tercih eder görünüyor. Tabii, Demirel'in yönetiminde ve Silâhlı Kuvvetler tarafından desteklenen bir baskı rejimi, 'Ecevit'in Karamanlis Modeli' için bir altın çözüm oluyor."

"Üç: Bu dönemde, şimdiye kadar çocuk felcine yakalanmış devrimci hareketin sendikal örgütü DİSK ve meslekî örgütleri Töb-Der, Tüm-Der ve mühendis ve mimar odaları, Pol-Der örneğinde olduğu gibi veya benzeri yollarla tümden paralize olacaklar. CHP içinde ise tam bir kadro oluşturulacak."

"Dört: Karamanlis, bu yedi yılı Paris'te ve emperyalizmin daha büyük güvenini kazanmak için geçirdi. Bülent Ecevit'in İsveç ülkesini tercih ettiği görülüyor. Karamanlis, hep Paris'te kaldı. Bülent Ecevit gidip gelebilir."

"Beş: Konstantin Karamanlis, Yunanistan'a dönüşte Komünist Partisi'ni resmen tanıdı. Türkiye'de özgürlüğün tüm kurumlarının tahrip edildiği bir dönemde Majestelerinin Sadık Komünist Partisi, MSKP, Ecevit'i 'özgürlükçü' ve aynı zamanda 'kurtarıcı' göstermek için gerekli olabilir."

Doğrusu daha sonra gelişen olayların açıklığında, 1980 yılının başında bunları yazmış olmamın, beni de şaşırttığını saklayamıyorum. Bu nedenle olabilir, 1985 yılı sonunda Askerî Mahkeme önünde yaptığım ve yazılı olarak da verdiğim savunmamın bu bölümünde ve bu aktarmalardan hemen sonra, şunları da ekliyorum: "Bilim adamı olmaya özenen bir kimse, böylesine bir doğrulanma karşısında, kendisine karşı kin ve düşmanlık besleneceğini de tahmin edebilir."[10] Kin ve düşmanlığı, her gün daha fazla duyuyorum.

Burada tutanakların dışına çıkarak tümüyle yöntemsel bir soru sormak durumundayım: Özgürlük cephesi komutanının bir özgürlük haini olduğunu yalnızca benim görmüş olmamın ne önemi olabilir? Bu önemin sanıldığından büyük olduğunu düşünüyorum. Ecevit'in bir özgürlük haini oluşu ya gerçektir ya da gerçek değildir; gerçek ise, etkisini göstermesi için ayrıca görülmesi gerekmiyor. Gerçek olduğu bugün çok daha kesindir; 1905 ve bunun arkasından "Stolipin Reformları" benzeri bir ölüm sessizliği dönemi kaçınılmaz oluyor.

Korku'dur; bir kanser hücresi gibi çoğalıyor. 12 Eylül, korkunun artık yayılarak komutayı eline aldığı tarih oluyor. Ve korku, çözümlemenin merkezine konduğunda, Turhan Feyzioğlu ile Bülent Ecevit arasında yalnızca on yıllık bir zaman farkı olduğu ortaya çıkıyor. Profesör Feyzioğlu, Ecevit'ten on yıl önce korkmaya ve çözümü bir generalin kerim ellerinde aramaya başladı. Böylece safındaki gelişmelerden korkarak safını değiştirdi. Ecevit'in komutanı olmaya itildiği cepheden korkması ise yetmişli yılların ortasında başlıyor ve korku, habis bir kanser hücresi türünden hem Ecevit'in içinde ve hem de mülk sahipleri arasında yayılmaya başlıyor.

Kuşkusuz, hem Turhan Feyzioğlu ve hem de Bülent Ecevit, mülk sahibi bir aileden ve tek parti CHP yönetiminde milletvekili birer babadan gelmenin de tüm darlığını içeriyorlar. Darlıkları korkularını büyütüyor; korkuları büyüdükçe bakışları daralıyor. Korku, devlet politikası olunca, pabuçları dama atılıyor ve köşelerinde, ikballerini yeniden bulmaya çalışan yaşlı ve hırçın simyacıyı oynuyorlar.

Tekrar tutanaklara dönüyorum. Yöntemsel soruyu burada bırakarak, gerekçeli hükümde yer alan ifadeye de dayanarak "Şeytanın Pabucu Davası" olarak da adlandırdığım bu davanın duruşma tutanaklarına dayanarak 1980 öncesini kurmak istiyorum.

Korku, hayalet getirir. Hayalet, din doğurur.[11] Toplumsal yaşam ve tarih ise bir süreçtir; eğer eylülist düzen, bir korku yaratma, çoğaltma ve yayma jeneratörü ise, bunun unsurlarını, bütünleşmemiş bir biçimde de olsa, önceki dönemde bulmak gerekiyor.

Burada birinci mahkûmiyet kararının gerekçesinden aktarmalar yaparak devam etmek durumundayım.

"Derin bir bunalım ile her türlü özgürlüklerin ihlâl edildiği ve ayaklar altına alındığı Türkiye'de, sanığın dört büyükler olarak vasıflandırdığı Tercüman, Milliyet, Hürriyet ve Günaydın Gazeteleri tarafından bir tek basın özgürlüğünün ihlâl edilmediğini, Türkiye'de büyük basının suçlusu olmayan bir sanayi haline geldiğini ve bunun nedenlerini açıkladıktan sonra, Türkiye'nin 1960 yılının 27 Mayısı'na, büyük ölçüde, hapse giren basın mensuplarının omuzunda geldiğini, 1960 öncesinde Türkiye basınının, iktisatçıların deyişiyle, manifaktür aşamasında veya aile işletmesi türünde, klasik ve bütün tutarsızlığı ile demokrat olduğunu, şimdi ise bu aşamanın çok geride kaldığını,"

"Basını büyük sermaye olmuş, büyük eğitim kurumları susmuş olan bir toplumda, toplumu hayaletlerle uğraşan bir manyaklığın içine itmenin çok zor olmadığını, yolun bu noktasında ülkede döviz manyaklığının yaratıldığını, Tahtakale Hayaleti'nin büyük öğretim kurumlarından icazet aldığını, döviz manyaklığının, burjuvazinin işçi ve emekçileri uyutmasının en usta senaryosu olduğunu, Türkiye'nin ciddi bir döviz sorununun olmadığını" yazmıştır.

Dinlerin doğumunda ve ilkel dinlerde hem iyi ve kurtarıcı hayaletler[12] ve hem de kötü ve fenalık getiren hayaletler bulunuyorlar. Türkiye türünden burjuvazinin hep övündüğü bir ülkede yaşanılan döviz sıkıntısı, abartılarak, Tahtakale'de saat, bilezik sattığı küçük dükkânında bir de çapına uygun döviz kaçakçılığı yapan esnafa yükletiliyor; fenalık, Tahtakale Hayaleti'nden geliyor ve her hayalet gibi bu hayalet karşısında da çaresiz kalınıyor. Mantık, budur; önce aklın normal işlemesini durdurmak için bir tutku, bir manyaklık yaratılıyor ve daha sonra hayaletler ortalığa salınıyor.

Ne yapabilirdim? Toplumun bir döviz manyağı haline getirilmesine karşı çıkmam gerekiyordu; profesyonel bir iktisatçı ve plancı olarak döviz sorununun o kadar önemli olmadığını biliyordum. Ayrıca büyük sanayi işletmelerinin kendi dövizlerini bulmaları için mekanizmalar hazırlanmıştı ve bunlar önemli bir döviz sıkıntısından yakınmıyorlardı. Sonra, Tahtakale Hayaleti'ne ve Tahtakale'deki kuyumcu ve saatçıları daha korkunç yapmak için uydurulan Tahtakale Merkez Bankası fetişine karşı da düşüncelerimi yazmam zorunlu oluyordu.

"Tarihsel sonuç olarak Türkiye'nin 3.5 milyar dolarlık petrol faturası olduğunu, Türkiye'nin 3.5 milyar dolara yakın miktarda yurt dışındaki işçilerinin gönderdikleri dövizi bulunduğunu, Türkiye'nin, tarih içinde, petrol faturalarından doğan ciddi bir sorununun olmadığını, Türkiye ekonomisinin petrol tüketiminin faturasını Türkiyeli işçilerin yüklendiğini,"

"Türkiye'deki işletmelerin, önemli ölçüde, üretimlerini durduramadıklarını, işçilerden gelen bu dövizleri Türkiye'nin büyük işletmelerinin kullandığını, Tahtakale Merkez Bankası'nın, büyük sermayenin döviz kaçakçılığını örtbas için uydurulmuş bir hayalet olduğunu,"

Önceden yazıp haber verdiğim için mahkûm edildiğim anlaşılıyor.

Hayaletler dans ediyorsa, arkasından koyu bir dinselliğin gelmesi zorunlu oluyor. Bütünsel bakabiliyorsam, bunu da, yazmış olmam gerekiyor. Bu kez ikinci mahkûmiyet kararının gerekçesinden aktarıyorum.

"Türkiye'nin dünyada Bayar-Menderes dönemindeki kadar büyük bir yalnızlığın içine itildiğini, Arap dünyası ile yakınlaşma için kemalist laiklik ilkesinin gölgelendiğini, ancak yine de Filistinli mücahitlerin İsrail kıyımında yaralanan arkadaşlarını müslüman Türk kardeşlerine değil, Atina'daki Grek doktorlara emanet ettiklerini,"

"İslâm dinselliği ve Erbakan hakkındaki açıklamasında ise, Türkiye'nin bir İslâm ülkesi ve ayrıca NATO üyesi olması bakımından çok yakın bir gelecekte, emperyalist ülkelerden gelen çok yoğun bir İslâm propagandasına uğrayacağını, bu nedenle de, Türkiye'nin dış dinamiğe ek olarak iç dinamiğin de etkisiyle yoğun bir dinselliğe gebe göründüğünü,"

"Şimdi ise, çok daha kapsamlı bir yeni askerî müdahalenin bunun tersini yapmasının mümkün olduğunu, tersinin de, Erbakan'ı Türkiye'nin siyaset sahnesinden silip, onun temsil ettiği islamcı dinsel politikayı daha yoğun bir biçimde uygulamaktan ibaret olduğunu", önceden yazmış olduğum için mahkûm edilmek istendiğim ortaya çıkıyor.

Bilimsel çözümleme yapmaya çalışan bir kimse için bunları yazmış olması son derece üzücü ve aynı ölçüde sevindiricidir. Sevindiricidir; hiçbir bilim adamına bu kadar çabuk ve bu kadar kesin bir doğrulanmanın nasip olmadığını sanıyorum. Üzücüdür; bu doğrulanmanın içeriğine sevinmek mümkün mü? Koyu bir dinselliği yaşamak, eylülizm Cumhuriyet tarihinin en koyu dinselliğini de getirdi, her zaman üzücü olmalıdır; öyle düşünüyorum.

Bu nokta üzerinde durmak istiyorum. Bir bilim adamı olmaya çalışırken bu inanılması zor öngörülerin doğrulanması nedeniyle, okuyucumda, istediğimin tam tersi ve bilim dışı sezgileri olan bir kimse izlenimini yaratmış olabilirim. Böyle bir izlenime karşı çıkmak zorundayım.

Bunun için iki konudaki "bilimsel" düşüncelerimizde değişiklik yapma zamanı gelmiştir; geçiyor. Birincisi, kapitalizm kategorisi oluyor; yazılırken abartılmış olduğunu düşünüyorum. Akılcılığı, kapitalizmin iktidar öncesi programı saymak zorunluluğu var; kapitalist iktidarda akılcılık bir kalıntı ve sü-

rüklenme olarak etkisini sürdürüyor. İkincisi, kemalizm'dir; sanıldığından çok daha fazla eklektik bir pratikler demeti olarak ele alınması gerekiyor.

"Öyleyse başka gerekçelere gerek yok. Türkiye, Asya ile Avrupa arasında 'köprü' olan, Afrika'dan bir denizle ayrılan bir yerde bulunuyor. Bir İslâm ülkesi; ayrıca NATO üyesi olan tek islâm ülkesi. Bütün bunlardan şu çıkıyor: Türkiye, çok yakın gelecekte, emperyalist ülkelerden gelen çok yoğun bir İslâm propagandası hücumuna uğrayacak."

Bu paragraf, suçlanan incelemede yer alıyor; savunmada kullandığım için, tutanaklara da geçmiş bulunuyor. 1970 yıllarında petrol üreten ülkelerin ve daha çok ABD damgalı büyük petrol tröstlerinin inisiyatifiyle petrol fiyatlarında çok büyük artışlar gerçekleştirilmesi ve bunun sonunda Arap hükümet ve şeyhlerinin ellerinde çok büyük miktarlara ulaşan "petrol doları" denilen değerli yabancı paraların birikmesi, Humeyni ve Afgan Devrimleri, emperyalizmin, Türkiye'ye koyu bir dinsellik ihraç etmesinin nedenlerini oluşturuyor.

"Öyleyse ikinci sonuç çıkıyor; Türkiye, dış dinamiğe ek olarak kendi iç dinamiğinin etkisiyle, yoğun bir dinselliğe gebe görünüyor".[13] Doğru çıkmasına karşın, sürprizli bir tahmin olduğunu kabul ediyorum.

Bir üçüncü sonuç daha var. Bunu da, savunmadan aktarıyorum: "Şimdi çok daha kapsamlı bir yeni askeri müdahalenin bunun tersini yapması mümkün. Tersi şu: Erbakan'ı Türkiye'nin siyaset sahnesinden silip Erbakan'ın temsil ettiği İslamcı dinsel politikayı daha yoğun bir biçimde uygulamak."[14] Bunları da, önceden yazmış olduğum ve bu nedenle de mahkûmiyetim için çalışılmış olduğu belli oluyor.

Eylülizmin dinselliği, Erbakan'ı çok gerilerde bıraktı. Erbakan'ın düşünmeye cesaret edemediklerinin çoğunu Eylül Komutanları bir çırpıda uygulamaya koydu. Dahası da var; bunu, savunmamda yer alan ve tutanaklara geçen bir paragrafla anlatmak istiyorum. Şöyle: "Bilim adamı olarak talihliyim; bir askerî yönetimde Türkiye'nin yoğun bir dinseliğin içine gireceğini tahmin edebildim. Mustafa Kemal'in çocuklarından bir kişi olarak talihsizim. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı, Suud Kralı'nın ölümü üzerine bir günlüğüne Arabistan'a gitti, baş sağlığı diledi ve geldi." Başbakanlık koltuğuna oturtulan Amiral Bülent Ulusu, baş sağlığı dilemek, bir sohbet etmek, danışmak için pek çok kez Suud başkentine gitti, geldi; devletler arası protokol kuralları aşağılandı ve bir tek eş düzeyde Suudlu Türkiye'ye gelmedi. Türkiye Devlet Başkanları, başbakanlar, tek yanlı olarak Suud başkentine gidip geliyorlar; kemalist savlardan birisi, devletler arasında eşitlik ve onurlu ilişki ilkesi de bir kenara atılıyor.

Bu nokta, yine bir yöntem sorunu oluyor; "kemalist" generallerin, Erbakan'ı çok aratan bir İslâm dinselliği ile Arap şeyhi şovenizmini tatmin edebilmeleri için, kemalizmi doğru değerlendirmek zorunlu oluyor. Doğru çıkan tahminleri, güçlü ve bilim dışı sezgilerle değil, hem kapitalizm ve hem de kemalizm üzerindeki süslemeleri kaldırabildiğim için yapabildiğimi anlatmaya çalışıyorum.

"Kemalizm'in bir örtüsü ve üç dayanağı var. Kemalizm, var olan sınıfları görmemeye çalışır. Bununla, bu örtü ile, var olan sınıflardan eşit uzaklıkta durabileceğine inanır. Bunun altında üç dayanağı şöyle sıralanır. Bir: Komşu ülkelerle dostça ilişkiler. İki: Ekonomik yaşamda devlet işletmelerinden oluşan bir iskelet. Üç: Laisizm."

Beni mahkûm etmeye kararlı yargıçlar kuruluna yansıttığım bu kemalizm çözümlemesi, yaygın olanlardan çok ayrılıyor. Misak-ı millî, halkçılık, akılcılık; bunlar, kemalizm için belirleyici olamıyorlar. Belirleyici olanların hepsi, en önemli pratik zorlamalardan çıkıyor. Laisizm, Şeyh Sait isyanının dinselliğinden ve tarikatlardan güç almasının yarattığı ürküntüden doğuyor. Devlet işletmeciliği, özel birikimin ve yatırım eğilimlerinin zayıflığından kaynaklanıyor. Komşularla iyi ilişkiler, Batı'nın sürekli hor görmesi ve itmesi karşısında, Güneyi'nde, her ne fiyatla olursa olsun, bir "sağlık kordonu" yaratmak isteyen Sovyetler Birliği'nin ısrarlı dostluk elinden geliyor. Pratik zorlamadan çıkıyorlar ve karşı yönde gelen pratik zorlamalarla dağılıyorlar.

Eylül Darbesi, tarihsel ve mantıksal olarak, tekelsi rejimi nihaî olarak yerleştirmek için yapılmış bir zorlamadır. Kemalizm'in dayanaklarının hepsini alıp götürüyor; sözünü bırakıyor.

Hayalet ve koyu bir dinsellik varsa, daha önce büyük bir korku olması gerekiyor. Bu çok genel önermeye ekleyeceğim şudur: Tekelci aşamada, bütün diktatörlükler korkunun ürünüdürler. Eylülizm de korkunun ürünüdür; sözde en yüksek kemalizm edebiyatı yaparken, dayanaklarını bir bir tarihe gömüyor. Böylece eylülizm, kemalizm'i sözde yüceltirken sonunu da yazmış oluyor; bu incelemedeki anlamıyla, eylülizm, kemalizmin doruğu oluyor.

Tekrar birinci mahkûmiyet kararının gerekçesine dönüyorum. Askerî Mahkeme, karar verileceğini açıklamasına karşın, birkaç duruşma karar veremedi ve bunun yerine bana, kitabın kapağı konusunda sorular yöneltti. Verdiğim cevapları bir kenara attı; bir yazarın, kitabının kapak kompozisyonunu kendisinin yapmayacağının bilinmesine ve benim bunu söylememe karşın, cezasını yazdı.

"Bu kompozisyonun tetkikinde, üzerinde Atatürk resmi çıkarılmış ve en ince detaylarına varıncaya kadar çizilmiş olan Bin Türk lirasından yapılmış bir Türkiye'nin şapka ile ifade edilen burjuvazi ak-

rebinin, örümceğinin, ağına düştüğü, burjuvazi akrebinin kolları arasında kanının emildiği, kemirilip yok edilmek istendiğinin gösterildiği, en azından kitabı gören veya okuyanların zihinlerinde böyle bir imajın yaratılması düşüncesiyle hareket edildiği anlaşılmaktadır."

"Bu duruma düştüğü gösterilen Türkiye'nin yok olmak tehlikesi içinde kaldığını yazar, kitabının 495. sahifesinde üçüncü paragrafın 4-8. satırlarında 'Türkiye'nin emperyalizmin jandarması olarak Suriye'ye yürümek istediğini, Sovyetler Birliği'nin vermiş olduğu notalarla böyle bir hareketin savaş doğuracağını en net bir biçimde belli ettiğini ve Türkiye'nin yerle bir olma tehlikesiyle karşı karşıya geldiğini' yazarak vurgulamaktadır."

Gerekçeli karar da, yazıldığı tarihin yaygın korkusunu yansıtıyor; gerekçeli hükümde bu iki paragraf birbirini izliyor. Fakat kapak 1980 yılının tarihini taşımasına karşın da sözkonusu olan Türkiye'nin Suriye'ye yürümesi ve Hruşef tarafından verilen notalar ise 1957 yılında oluyor.[15] Bu suçlanan incelemede açıkça belirtiliyor.

Bir mahkeme kararında bu tür yanlışlıkların olmaması zorunludur; ancak bu kararda pek çok örneği görülüyor. İncelememin mantığı açısından bunlar üzerinde durmamam gerekiyor.

"Türkiye 12 Eylül 1980 tarihinden önce burjuvazi akrebinin örmüş olduğu ağlar içinde yok edilmek üzere olduğuna göre, Türkiye'de yeni bir cumhuriyet kurulmalıdır. Bu cumhuriyet nasıl bir cumhuriyet olmalıdır?"

"Herhalde demokrasi' ile idare edilen bir cumhuriyet değil; zira eski cumhuriyetin yıkılmasına veya yok olmasına neden yoktu. O halde bu cumhuriyet, yazarın öteden beri düşlemiş olduğu, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ndeki komünizm ile idare edilen ve proleterya diktatörlüğünü temsil eden cumhuriyetlerden birisi olacaktır."

Beni mahkûm eden mahkemenin böyle bir sonuca ulaşmasına ne suçlanan incelemem ve ne de Türkiye'deki öznel ve nesnel gerçeklik elverişlidir; incelemem, Türkiye'de sosyalist bir iktidar kavgası verilmediğinin gösterilmesinde yoğunlaşıyor. Fakat böyle bir sonuç çıkarılıyor ve mahkeme kararı olabiliyor.

Nedenleri var; Afgan Devrimi, Humeynî Devrimi ve arkasından da Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a silâhlı yardımı, dünya kapitalist sisteminde büyük bir ürküntüye ve arkasından da hiddete yol açıyorlar. Afganistan, İran ve Türkiye, Sovyetler Birliği'nin güneyinde üç İslâm ülkesidir. 1921 yılında Sovyet Rusya ile bu üç ülke ayrı ayrı anlaşmalar imzaladılar; Batı, bu anlaşmaları, hep, bu topraklarda sosyalizm mücadelesi olmayacağı biçiminde yorumluyor. 1970 yıllarının sonlarında Afganistan ve İran'daki yükselişler ve Türkiye'deki gelişmeler, dünya emperyalist sistemi için, büyük bir kaygı kaynağı oluyor. Bu kaygı, hızla dünyanın diğer topraklarına yayılıyor ve dış poiltika ile anti-sosyalizm söz konusu olunca Dışişleri Bakanlığı ile gizli servislerin telkinlerine son derece bağımlı basının körüklemesiyle Türkiye hızla "Afganistan İşgalini" mahkûm eden bir kampanyanın içine giriyor.

Beni mahkûm etme çabalarında Afganistan Devrimi ve Sovyet yardımının önemli bir yer aldığı görülüyor. Nitekim, Sulhi Dönmezer'in incelememde suç bulmaması üzerine ve mutlaka suçlayan bir rapora gerek duyulunca seçilen üç kişinin vermiş olduğu rapora karşı yaptığım savunmada "bu üç öğretim üyesi, benim Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal ettiğini söylememiş olmamı suç sayıyorlar" cümlesi de yer alıyor. Sıkıyönetim Mahkemesi'nde yargıçlar ve seçtikleri üç bilirkişi, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a yardımına "işgal" demem için önemli ve özenli çaba harcadılar.

Bunlar yorum sayılmamalıdır; İstanbul'da Selimiye'de üçüncü kez beni mahkûm eden mahkemenin gerekçeli hükmünde şu da yazıyor: "Kapitalizmi ve kapitalist ülkeleri, kapitalist iktisatçıları sürekli tenkit etmekte, bu ülkeleri emperyalist olarak nitelemektedir. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nin Vietnam'a müdahalesi emperyalist işgal olarak nitelendirilirken Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali yardım olarak gösterilmektedir." Ne yazık, bu paragraf, Askerî Yargıtay Genel Kurulu'nun kararında da olduğu gibi yer alıyor.[16] Almaması gerekiyor; çünkü, bunlar hem suç değil ve hem de doğru olmaktan çok uzaktırlar.

Çarpıtma ve açık yanlışlıklar kızgınlığın türevidir. Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a yardımı karşısında Washington'da duyulan kızgınlık, benimle ilgili bir askerî mahkemeler dizisi kararlarında açık yanlışlık olarak ortaya çıkıyor.

Suçlanan kitabımdan aktarma yapmıyorum. Yöntemsel açıdan bu incelemeyi "Şeytanın Pabucu Davası" olarak nitelediğim davanın tutanaklarından çıkarmak istediğimi tekrarlıyorum. Şimdi tutanaklara geçmiş olan savunmalarımdan birisine dayanıyorum.

"Her yerde gerekli olan ve yapılan eylemi anlatabilecek sözcükler kullanıyorum. Bunu gösterebilmek için suçlanan kitabımdan bir aktarma yapıyorum."

'Böyle bir açıdan bakıldığında Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a yardımı ile Amerika Birleşik Devletleri'nin Vietnam'a müdahalesi arasında bir benzerlik veya paralellik kurmaya imkân yok. Amerika Birleşik Devletleri'nin Vietnam'a müdahalesinde, isterseniz yardımında da diyebilirsiniz, asıl

yanlışlık müdahalede değil, Amerika Birleşik Devletleri'ndedir. Amerika Birleşik Devletleri, nereye "yardım" yaparsa ve ne şekilde yardımını götürürse, mutlaka oradaki egemen sınıfların sallanan iktidarını sağlamlaştırmak için yardım yapıyor. Bu, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki rejimin niteliğinden ileri geliyor. Yanlışlık, rejimin niteliğinden doğuyor.'

"Çok açıktır: Suçlanan kitabımda, Amerika Birleşik Devletleri'nin Vietnam'a müdahalesine 'yardım' denmesinde hiçbir sakınca görmüyorum."

"Şimdi ben, eğer Amerika'nın Vietnam'a müdahalesini 'yardım' sözcüğü ile anlatabiliyorsam, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a yardımına 'yardım' demekten dolayı nasıl suçlanabiliyorum?"

"Benim çalışmamda şu açıklık var: 'Enternasyonalist dayanışma bir sosyalist devletin diğer bir devrimci harekete, gerektiğinde, silâhlı biçimde yardımının gerek koşuludur; ancak, kesinlikle yeter koşulu değildir. Yeter koşul şudur: Bir sosyalist ülkenin başka ülkeye silâhlı yardımda bulunabilmesi için söz konusu ülkede sosyalizmi kuracak veya en azından sosyalizme yönelen güçlü ve kapsamlı bir siyasal örgütlenme ve bu örgütlenme karşısında iç ve dış gericiliğin hareketi gereklidir.' Benim yazdıklarımda ve sosyalizmde, bir ülkede sosyalist iktidarı, başka bir ülkenin silâhlı güçleri ve yardımlarıyla kurma yoktur."

"Bunu yalnızca şimdi yazmıyorum. Üç öğretim üyesinin suçladıkları kitabımda çok açık bir biçimde yazılıdır: 'Eğer ikinci koşul olmazsa, enternasyonalist dayanışma adıyla yapılan ve yapılacak olan en bayağısından "devrim ihracatı" maceracılığını aşamaz. "Devrim ihracatı" veya tersinden söylendiği zaman, "devrim ithalâtı" sosyalizmde yok. Hiçbir ülkede sosyalistler, kendi siyasal örgütlenme eksikliklerini, devrim ithalâtı ile gidermezler'."

"Bu kadar açık yazılmış olması karşısında üç öğretim üyesinin bir maden bulmuşçasına 'silâhlı yardım' sözcüklerini tekrarlamaları, Yök üniversiteleri adına utanılacak bir durum yaratıyor. Benim yazdıklarım, devrim ithalâtını yanlış bulurken, kendi gücüyle kurulacak bir sosyalist düzeni dış müdahale ile bastırmayı da reddediyor. Benim yazdıklarımda şunlar yer alıyor: 'Amerika Birleşik Devletleri, Vietnam'da, sosyalizmi kuracak bir siyasal örgütlenmeyi bastırmak ve iç gericiliği desteklemek için bulundu. Yanlışlık, burada.' Bilimsel bakış, çifte standardı reddeder."

"Üç öğretim üyesi, bilimsel bakıştan hisselerine düşeni almamışlar; bilim adamı ile televizyon spikeri ya da gazete muhabiri arasındaki farkı göremiyorlar."

"Bir bağımsız ülkenin bir başka bağımsız ülkeye silâhlı kuvvet göndermesinin tek başına 'işgal' nitelemesine yetmeyeceğini bilmek istemiyorlar."

"İşgal sözcüğünü kullanarak, televizyon spikerleri ya da fıkra yazarları türünden Sovyetler Birliği'ni suçlamadığım için beni komünizmi övmekle suçluyorlar."

Burada duruyorum. Bastıran güçlerin tümüyle harekete geçtiği ve son derece gerildiği ve buna karşın ilerleyen güçlerin önemli ölçüde dağınık ve kesinlikle hedeften yoksun olduğu bir zamanda güdük bir bin dokuzyüz beş ile güçlü bir sonrasına doğru yol almak kaçınılmaz görünüyor. Bunun için Türkiye ile dünyayı ele almak zorunludur; ne yazık, gerekçeli hükümde iç içe yazılmış bulunuyor. Birinci mahkûmiyet kararının gerekçesinden aktarmaya başlıyorum.

"Kitapta ayrıca gelir vergisinin adaletsizliğine değinildikten sonra 'Dünya Bunalımı mı, yoksa Bir Dünyanın Kayışı mı?' başlığı altında Türkiye burjuvazisinin, hızlı ve aynı ölçüde eşitsiz gelişme ile iç dengesizliği ve dolayısıyla israf boyutları yükselen ekonomisini yeniden düzenlemenin fiyatını ödemek istemediğini, bu fiyatın bir süre için, ekonominin gelişme hızını yavaşlatmaktan, hatta durdurmaktan geçtiğini, Türkiye burjuvazisinin iradesiyle buna razı görünmediğini, ekonomideki dengesizlikleri ve israfı bütün boyutlarıyla saklı tutuşun fiyatını ise yeni krediler yoluyla Batı ekonomilerine yüklemek istediğini,"

"Buna karşılık değişim yapma isteğini açıkça belli ettiğini, Türkiye'nin son üç yılda açık bir biçimde, emperyalizme bağlılığını arttırma pahasına Batı Avrupa ve Amerika kredisi almak istediğini, Türkiye'nin son on yıldan beri Ortak Pazar ile daha iyi bir ortaklık anlaşması yapmak için sürdürmüş olduğu kabadayılanmaları bir kenara bırakarak kayıtsız şartsız Ortak Pazar'a kaydolmak için başvuruda bulunacağını açıkladığını,"

"Türkiye'nin Kıbrıs çıkartması nedeniyle kapamış olduğu Amerikan üslerini açtığını, Türkiye solunun uzun mücadelelerden sonra, burjuvazinin alnına bir yüz karası olarak yapıştırdığı, Amerika Birleşik Devletleri ile ikili anlaşmaları, hiçbir tepkiyle karşılaşmadan, yeniden imzaladığını, Yunanistan'ın NATO'ya dönüşünü kolaylaştırmak için Ege Denizi üzerinde iddia ettiği bazı haklarından vazgeçtiğini, bir süre sonra da Ege Denizi dibinde varolduğunu iddia ettiği haklarından da vazgeçebilecek bir durumda olduğunu,"

"Türkiye'nin yeni krediler alabilmek için her türlü siyasal geriliğe razı göründüğünü, devlet adamlarının ise hesap ve ticaret bilmedikleri yolunda ülkede yaygın bir düşüncenin varolduğunu, tarihin bunun tam tersini gösterdiğini, Türkiye Cumhuriyeti'nin emperyalizme ve emperyalist ülkelere her

siyasal ödünü, bir ekonomik hesap karşılığında yaptığının ortaya çıktığını, hükümetin, 1926 yılında Musul'u İngiltere'ye vermesi karşısında döviz talep ettiğini, 1945 ve 1946 yıllarında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'de üs ve toprak istediği yalanı ile sıcak savaş kışkırtıcılığı yaptıktan sonra, sonradan adı konan Soğuk Savaş'a razı olunca, bir de kalkınma planı hazırlayarak Amerika Birleşik Devletleri'nden 500 milyon dolar istediğini,"

"1957 ve 1958 yıllarının derin ekonomik bunalımında, emperyalizmin Orta Doğu'daki hevesli jandarmalığını, Suriye'ye yürümek veya Irak Devrimi'ni bastırmak projelerine kadar götürerek, bu yolla, 300 milyon dolarlık kredi ve hibe aldığını,"

"Afganistan'daki Sovyetler Birliği'nin silâhlı yardımını, zamanın Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel'in yalnızca emperyalist ülkelerden akacak dövizleri arttıracak ve akışı çabuklaştıracak bir gelişme olarak değerlendirdiğini, büyük basının, tarihinin pek az kaydettiği bir tek yanlı ve tahrifatçı yayına başlıyarak savaş kışkırtıcılığı yaptığını, Batı Avrupa'dan Ankara'ya gelen gayrı meşhur televizyon yorumcularının devlet televizyonuna çıkartılarak kampanyanın güçlendirildiğini, bir hanım muhabirin 'Türkiye'nin değerini şimdi anladık' demesine rağmen, emperyalist ülke başkanlarının Türkiye'nin değerini ya anlamadıklarını, ya da anladıkları yönde harekete geçmekte acele etmediklerini,"

"Türkiye'nin içine girdiği derin ekonomik bunalımdan kurtulmak için tek umudunu emperyalist ülkelere bağlamış göründüğünü, bunun için de her türlü gericiliğe razı olduğunu açıklamaktan geri kalmadığını, buna rağmen emperyalist ülkelerin Türkiye'yi kurtarmak için fazla aceleci davranmadıklarını belirttikten sonra, başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere emperyalist ülkelerinin ekonomilerinin de derin bunalım içinde olduklarını, bu durumun Amerika'dan gelebilecek acil yardımı zorlaştırdığını,"

"Kapitalist sistem içinde devresel hareketin kapitalizmin eşitsiz gelişmesinin zorunlu ve kaçınılmaz bir sonucu olduğunu, bunun mutlaka kapitalist yapıyı etkilediğini, bunalımlardan geçerken nelerin yıkıldığını daha sonra tarihin gösterdiğini, yüz yıl kadar önce zamanın en gelişmiş kapitalist ülkesi ve doğmakta olan emperyalist sistemin lideri İngiltere'nin bir devresel hareket içine girdiğini, çağdaşlarının buna 'bunalım' dediklerini, gelip geçeceğini zannettiklerini, uzun sürmesi üzerine 'Long Depression' adını verdiklerini, ancak tarihin bunun yalnızca bir devresel hareket olmadığını gösterdiğini, bunalımın İngiliz İmparatorluğu'nun duraklama dönemini başlattığını ve böylece Birleşik Krallık dünyasının kayınaya başladığını,"

"Bugün kapitalist dünya içinde hem bir dünya bunalımının ve hem de bir dünyanın kayışının varolduğunu, tüm dünyanın aynı zamanda bir dünyanın kayışını yaşadığını, Amerikan 'yaşam biçiminin' yıkıldığını, Amerikan ekonomisinin kaydığını, kapitalist dünya içinde bile Amerika Birleşik Devletleri'nin liderliğini paylaşmak ihtiyacını duyduğunu, bunu barışçıl yollardan yaptığını, Amerikalının kendine güvenini yitirdiğini, tıpkı yüz yıl önce İngiliz dünyasının kayınası gibi Amerikan dünyasının da kayınaya başladığını, yerini almaya Batı Alman ve Japon dünyalarının aday göründüğünü,"

"Emperyalizmin Türkiye'yi kurtarmak için acele davranmayışının bir nedeninin, dünya emperyalist sisteminin Türkiye ile ilgilenme sorumluluk ve görevini Batı Alman kapitalizmine bırakmış olmasında yattığını, Batı Almanya'nın bu sorumluluğu üzerine aldığını, ancak bütün maliyeti yüklenmek istemediğini, bu maliyete Amerika Birleşik Devletleri'nin de katkıda bulunmasını istediğini, henüz bu konuda anlaşamadıklarını, ayrıca acele etmeleri için de bir neden bulunmadığını,"

"Bir ülkenin ticarî bir işletme olmadığını, ekonomik-politik bir bütünlük olduğunu, ekonomik olarak iflâsın ticarî işletmelerde görüldüğünü, ülkeler veya devletlerin, salt ekonomik gelişmelerle iflâs etmediklerini veya aynı anlama gelmek üzere batmadıklarını,"

"Bir ülkenin ekonomik açıdan refah ve bunalım dönemlerine girdiğini, bunalım dönemlerinin aynı zamanda yeni dönüşümler için en elverişli dönemler olduğunu, her bunalımdan doğrudan doğruya ve bire bir kesinlikle 'güzel' ya da 'kötü' çıkmadığını,"

"Güzel'in doğumu politik olduğu için mutlak politik hareket istediğini, emperyalizmin de politik olduğunu, emperyalizmin Türkiye'de güzel'in doğumunu sağlayacak güç ve kapsamda bir politik örgütlenmenin olmadığını bildiğini ve şu an için Türkiye'nin bir sosyalist tehdit altında olmadığını gördüğünü, Türkiye'deki emperyalizmin de kendisini tehdit altında görmediğini,"

"Türkiye'nin güçlü sosyalist sisteme sınır komşusu olduğunu, emperyalist kampta Türkiye'nin fiyatındaki konjonktürel yükselmenin kendiliğinden olmadığını, dünyanın ilk ve şu anda en güçlü sosyalist devleti olan Sovyetler Birliği'nin sınır komşusu diğer iki ülkedeki gelişmelerden doğduğunu, bunun İran'daki Humeyni Devrimi'nden sonra Afganistan'da sosyalist yönelişli devrimi yıkmak için örgütlenen iç ve dış direnişi kırmaya çalışan Afgan kuvvetlerine Sovyetler Birliği'nin yardımından dolayı olduğunu, emperyalist kampta Türkiye'nin fiyatını yükselten nedenin aynı zamanda acele etmenin muhtemel tehlikelerine de işaret ettiğini,"

"Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında iyi komşuluk ilişkilerinin gelişmesinin yalnızca uluslararası

yumuşamanın bir sonucu olmayıp aynı zamanda bir parçası olduğunu, çok doğal nedenlerle yumuşamanın şiddetten doğduğunu,"

"Soğuk savaş döneminde Kore ve Vietnam dışında dünyanın iki kez şiddet barometresinin çok yükseldiğini gördüğünü, ikisinin de Türkiye üzerinde olduğunu,"

"Birincisinin 1957 yılında Türkiye'nin emperyalizmin jandarması olarak Suriye'ye yürümek istemesinde olduğunu, Sovyetler Birliği'nin vermiş olduğu notalarla böyle bir hareketin savaşı doğuracağını en net bir biçimde belli ettiğini ve Türkiye'nin yerle bir olma tehlikesiyle karşı karşıya geldiğini,"

"İkincisinin de, Amerika Birleşik Devletleri'nin Küba kuşatması sırasında ortaya çıktığını, bu kuşatma sırasında verilen notalarda bir savaşın ilk önce Türkiye üzerinde patlayacağının açıkça ifade edildiğini, Küba kuşatmasında savaşın önlenmesinin karşılıklı olarak Küba ve Türkiye'deki füzelerin sökülmesiyle sağlandığını,"

"Türkiye'nin fiyatının düştüğünü görmemek ve bu amaçla Türkiye'deki Amerikan füzelerinin sökülmesini önlemek için çok çaba sarfettiğini, fakat Amerika Birleşik Devletleri'nin sözünde durduğunu, Küba bunalımının, tümden Türkiye'deki jüpiter füzelerinin sökülmesini sağlamak için yaratıldığını ileri süren Batılı yorumcuların bulunduğunu, bu yorumlara herhangi bir ciddiyet izafe etmenin mümkün olmadığını, ancak böyle bir çarpıtmanın Türkiye'deki üslerin önemini göstermesi bakımından öğretici bulunduğunu,"

"Emperyalist sistemin Sovyetler Birliği'nin silâhlı yardımını, dünya sosyalist sisteminin kazanımlarını önemli ölçüde silebilecek bir gelişmenin başlangıcı olarak değerlendirmek istediğini, Afganistan'da 'Rus Ayısı tarafından akıtılan yurtsever Afgan kanı' üzerinde çok yoğun bir kampanya başlatıldığını, Türkiye basınının bu kampanyada en önde ve akıl almaz bir sorumsuzlukla yer aldığını yazdıktan sonra,"

"İkinci Dünya Savaşı'na yol açan bunalımların sonunda gerçekten ihtilâller olduğunu, Birinci Dünya Savaşı içinde Büyük Ekim Devrimi'nin zafere ulaştığını, İkinci Dünya Savaşı nedeniyle çeşitli kıtalarda ve bir seri ülkede sosyalist halk demokrasileri ve Ulusal Kurtuluş devrimlerinin ortaya çıktığını, bir çok Avrupa ve Asya ülkesinde dünya emperyalist sisteminin temellerini kökten sarsan devrimci yükselişler olduğunu, devrim dalgasının yayıldığını, bunların çoğunun zaferle sonuçlandığını, sosyalizmin tek ülkenin sınırlarını aşarak dünya sosyalist sisteminin meydana geldiğini,"

"Çağımızda emperyalist dünyanın yeni bir savaş kışkırtıcılığı yaptığı bir zamanda her dünya savaşından sonra yeni yeni sosyalist devletlerin çıktığının hatırlatılmasının zamanlı olduğunda kuşku bulunmadığını,"

"Dünya kapitalist sisteminin yeni bir bunalım içinde bulunduğu bu devirde, bu yüzden, emekçi kütlelerin temelli toplumsal dönüşümlere yönelişlerinin çok açık biçimde geliştiğini, son on yıllarda komünist partilerinin durumlarının önemli ölçüde güçlenmesinin ve etkilerinin artmasının bununla ilgili olduğunu,"

"Fransa, İtalya, Japonya, Portekiz, Hindistan, Finlandiya, Yunanistan, İspanya, Kıbrıs, Arjantin, Meksika ve diğer ülkelerde komünist partilerin ulusal ölçekte bir siyasî güç olarak ideolojik mücadelede çok büyük bir faktör olarak hareket ettiklerini, bir çok ülkede komünist partilerinin devletin yönetimine doğrudan doğruya katılmayı bir hak olarak talep ettiklerini, Federal Alman Cumhuriyeti, Amerika Birleşik Devletleri, Hollanda, Belçika ve diğer ülkelerde komünistlerin kütlesel tabanlarının genişlediğini ve etkilerinin arttığını" yazmış olduğum hükme bağlanıyor.

Dünya emperyalizmi, altmışlı ve yetmişli yıllarda kazanımlarını sürdüren ve Afganistan, İran ve Türkiye'den oluşan "cordon sanitaire" üzerinde "sosyalist yönelişli" devrimci demokrat yönetimlerle de zenginleşen sosyalizme, bir yerde ve seçmeli olarak Türkiye'de bir karşılık vermek zorunluluğunu duyuyor. 1980 başında yayınladığım "Yolun Neresindeyiz" incelemesiyle haber verdiğim, ancak o zaman adını koyamadığım Eylülist Darbe'nin bir de bu tür ve çok kalın bir çizgisi olduğu anlaşılıyor. Daha sonraları gerçekleştirileceğini tahmin ediyordum; yanıldım. Leh Walesa'nın Polonya'daki karşı devrimci hazırlığının açıklanması, Eylülizm plancılarına düğmeye basma zamanının gelmiş olduğunu anlattığı görülüyor.

Köylüler ile İşçiler ve Devrimci Demokratlar

1970 yıllarının ikinci yarısında emperyalist sistemin bir bütün olarak panik içinde olduğunu görmek zor olmuyor; saldırmak ihtiyacını duyuyor. Saldırı alanlarından birisi Türkiye'dir; 1980 yıllarında Washington'un politikasına yön veren "Seçmeli Caydırıcılık" doktrininin formülasyonunda, Eylülist Darbe ile emperyalizmin sağladığı sonuçların önemli bir yere sahip olduğunu düşünebiliyorum. Bu kadarı eksik olur; Türkiye'de mülk sahiplerinin meslekî ve sınıf örgütlerinin, ticaret ve sanayi odaları birliklerinin, bunlardan bir parmak geri kalmayan tüm basının, üniversiteler ile yargı kurumlarının eylülizmin başarısı için yaptıkları unutulmaz katkılar ve bu katkılar için gösterdikleri aşırı istek, "Seçmeli Caydırıcılık" doktrininin topyekün savaş

programının izlerini taşımasında da büyük bir paya sahip görünüyor.

İç cepheye bakmak gerekiyor; demokrasi cephesine komutan yapılan Bülent Ecevit'in bir özgürlük haini olduğunu, zamanında görebildim ve gösterebildim. Tutanaklardan aktarmak zor olmuyor. Ecevit, 1970'li yıllarda bir Truva Atı'dır. Kemalizm ise, eninde-sonunda Lui Bonapartizm kadar köylülüğe dayanıyor. İktidardaki burjuvazinin ideolojisi, eninde-sonunda, köylü ideolojisinin hiçbir zaman pek uzağına gitmiyor. 1970 yıllarına gelindiğinde kemalizmin en son kalesi olarak Silâhlı Kuvvetler görünüyor; Silâhlı Kuvvetler ise kemalizmin en büyük transformasyonuna hazırlanıyor.

Kemalizm artık, imanını yitirmiş bir köy hocasının ideolojisine dönüşüyor.

Köylüler ise mutludur. Bitkisel sükunetleri içinde yaşıyorlar. İşçiler de bir sosyalist iktidar kavgasına hiç istekli görünmüyorlar. Ancak ortada yine de bir büyük kavga var; kavgada devrimci demokratlar en ön planda bir yer alıyorlar. Fakat sanki kendi devrimci demokrat programlarına kendileri inanmıyorlar; iktidar istemiyorlar. Sonucunun ne olduğu bilinmeyen bir anti-faşist mücadele bayrağını, gözlerine at gözlüğü yapmışlar, büyük bir yiğitleme ile oldukları yerde direniyorlar.

Kalp krizleri var; yaşanırlar ve yaşandıkları ancak kardiyografide belli olurlar. Türkiye'nin 1905 devrimci demokrat atağı da böyle görünüyor; güdük kalıyor.

Bu bir özet'tir; tutanaklara dayanıyor. Şimdi tutanakları okumak gerekiyor. Birinci mahkûmiyetin gerekçesini okumayı sürdürüyorum.

"1980 yılının Mart Ayı'nda, Türkiye'nin, tarihinin en derin kavgalarından birisini yaşadığı bir zamanda, Türkiye'nin tüm köyleri ve köylülerinin sakin olduğunu,"

"Tarihin belli bir kesitinde kendi adına bir terör yazmış ve daha sonraki proleterya diktatörlüğü kavramına model sağlamış olan yenilmez ihtilâlci Robespierre'in yazdığı gibi, mutlu bir halkın hiçbir zaman taşkın bir halk olamayacağını, Türkiye köylerinde köylülerin mutlu ve sakin olduklarını,"

"Türkiye köylülüğünün devrimci demokrat geleneğinin olmadığını, bilindiği üzere yok olan ya da ender olanların şiirleştirildiğini, Nazım Hikmet'in Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedrettin'i bu yüzden şiirleştirdiğini, Erol Toy'un demokrat köylü hareketinin romanını yazmak istediği zaman yine Onbeşinci yüzyılda Şeyh Bedrettin'e gitmek zorunda kaldığını, Erol Toy'un Azap Ortakları'nda Bedrettin'i idealize ettiğini" yazarak ve çok zaman olduğu türden rüzgâra karşı kürek çekerek köylülüğün kendisine lâyık görülen demokrat Türkiye'den daha ötesi için zahmete katlanmaya hazır olmadığını göstermiş bulunuyorum. Bundan dolayı cezaya lâyık görülüyorum.

İşçi sınıfına gelince önce örgütten ve DİSK'ten söz edilmesi zorunlu oluyor. Suçlanan incelememde iki saptama var. Birincisi, 12 Mart Darbesi'nden DİSK'in zahmetsiz çıkmasının karşısında bir fiyat ödenmesi gerektiğidir. İkincisi ise 1970 yıllarının ikinci yarısında DİSK'in CHP'lileştirilmesi olgusu oluyor. Bu iki olgudan, 1980 yılına gelirken DİSK'in tüm gücünü yitirdiği sonucu çıkıyor.

Bir noktayı açıklamamda yarar var; "Bir Yeni Cumhuriyet İçin" kitabımda sadece "Yolun Neresindeyiz?" incelemesi suçlandı ve yargılanıyor. 1980 yılında yazmış olduğum "Nasıl Başladı?" giriş yazısı, bu yeni kitabımda da yer alıyor. Bundan aktarma yapmak istiyorum.

'Bundan sonra ve daha çok Ecevit'in Mavi Dalgası, Türkiye'yi tümden etkisi altına almaya başladı. CHP ve Genel Başkanı Bülent Ecevit, tüm Türkiye'yi sermayeye teslim etmek için hiçbir sınır tanımadı.'

'Sosyalist mücadelenin en önemli karargâhları teker teker Ecevit'in, CHP'nin ve sermayenin eline geçti. Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu, DİSK, bu önemli karargâhlar arasında en önemli yeri tuttu. Ecevit, DİSK'i tesiim almak için Türkiye Komünist Partisi'ni kullandı. TKP ile dayanışma görünümü altında DİSK içindeki sosyalistleri, TİP'lileri, TSİP'lileri tasfiye etti. Daha sonra, TİP'lilerin DİSK dışından gelen desteği ile ve TİP'lilere havuç göstererek TKP yandaşı görünenleri DİSK'ten tasfiye etti.'

Daha önce de açıkladığım ve yazdığımı sandığım kesin kanımdır; Bülent Ecevit, seçim kazandığı için değil, DİSK'i paralize etmeyi becerdiği için hükümete gelebildi. Daha fazlasını yapamadığı için de hükümetten ayrıldı.

Ecevit Dönemi, Demirel'in başkanlığında Milliyetçi Cephe Hükümetleri Dönemi ile Eylülist Dönem arasında devamlılığı sağlayan bir kalın çizgi bulunuyor.

'Bunları da şunun için yazıyorum: Benim Cumhuriyet'ten ayrılmam bu olaylar zinciri içinde anlaşılmalı. Kemal Türkler-Bülent Ecevit-Vehbi Koç üçgeninin oluşturulduğu bir zamanda, "ah ne güzel! İşçiler ve sermaye, ABD ve Sovyetler Birliği Ecevit'i destekliyor; yaşa Karaoğlan!" çığlıklarının atıldığı bir zamanda benim Cumhuriyet'ten ayrılmamdan daha doğal ne olabilir?'

Bunlar da giriş yazısında yer alıyor. Suçlanan incelememde bütün bunların gerekçelerini göstermeye çalıştım. Askerî Mahkeme yargıçları, bunları, gerekçeli karara almamaya özen göstermişler; ben de aynı özene saygılı olmak durumundayım.

Artık DİSK'in içinin boşaltılmış olduğunu, kâğıttan kaplan haline getirildiğini, bunu, başta DİSK Genel Başkanı Kemal Türkler olmak üzere DİSK yöneticilerinin de çok iyi bildiklerini ve bu bilgiyle de içi boşaltılmış ve böylece zararsız hale getirilmiş bazı kavram ve metaforu yüksek sesle bağırmak zorunda kaldıklarını görüyordum. 1 Mayıs gösterilerinde de sosyalist iktidara yönelen devrimci bir sonuç çıkaramıyor ve bu nedenle herkes kadar heyecan duyamıyordum. Tutanaklarda bu var, gerekçeli kararların birisi özetliyor.

"1977 yılı Mayıs Ayı'nda Taksim Alanı'nda yarım milyona yakın işçinin ve emekçinin toplanmasının fazla anlamlı olmadığını, sadece güzel bir gösteri olduğunu, kalemini Türkiye'nin emekçilerinin hizmetine koymuş bir kimse olarak, sermaye sınıfını ne kadar eleştiriyorsa, işçi sınıfı hareketi içinde gördüğü yanılgılara parmak basmaktan da o kadar geri durmadığını,"

"Leninizm'in hiçbir zaman kalabalığa tapınmak olmadığını, Taksim Alanı'ndaki 1 Mayıs Gösterilerini abartırken suçlananlar ile suçlayanların da hataya düştüklerini ve bu hatanın devam ettiğini, kalabalıkların öyle sanıldığı gibi bir güç olmadığını, Lenin'in çok önceden bunu yazdığını, Türkiye'de yıllardır bunun yaşandığını, hiç kimsenin tek başına kalabalıklara güvenmemesi gerektiğini, teorisiz kalabalıklar ve inançsız yığınların çabuk döneceklerini"

Yazmış olmam nedeniyle suçlanıyorum. Suçlamaya karşın şunu sormak gerekiyor: 1977 yılında Taksim Alanı'nı dolduran yarım milyon emekçiden kaçı, 12 Eylül 1980 tarihinde Taksim Alanı'na çıkmayı düşünebildi? Kaçı, 1982 yılında eylülist anayasa taslağına "hayır" diyebildi?

Bir cevap var: İşçi sınıfı da henüz azınlık davranışından uzak kalamıyor. Hava güneşli ve alanlar güvenli olduğu zaman taşıyor ve hava bulutlu ve sokaklar sakıncalı göründüğü zaman kapanıyor. Bu durum, işçi sınıfının tarihsel rolünü hiç eskitmiyor ve azaltmıyor; yapılacaklar olduğunu ve kalabalıklara tapınmanın hüsranla sonuçlanacağını anlatıyor.

Devam ediyorum. Mart Darbesi'nden önceki önemli işçi hareketi, 15-16 Haziran Kalkışması'dır. 15-16 Haziran yalnızca bir "Şanlı Direniş" olmadı; aynı zamanda teorik bir açıklık getirdi. Türkiye'de işçi sınıfının varlığı ve yokluğu üzerine tartışma, 15-16 Haziran Olayları ile sona erdi.

Eylül Darbesi'nden önce de İzmir'de Tariş işçilerinin direnişi, önemli dersler getiriyordu. Suçlanan incelememde bu dersleri çözümlemeye çalıştım. Beni mahkûm eden askerî malıkeme bu derslerin bir bölümünü gerekçeli karara geçirmiş bulunuyor. Buradan aktarmayı sürdürüyorum.

"1980 başında fabrika işçisinin mücadeleye ve özellikle sosyalist iktidar için bir mücadeleye hazır olduğunu söylemenin zor olduğunu, ancak bunun herhalde kavgadan kaçacağı anlamına gelmediğini, bu nedenle bir denemeye ihtiyaç duyularak polisin Tariş'te arama yapmaya kalkması ile başlayan işçi direnişi ve bu direnişe yapılan saldırıların kısa zamanda bazı hedeflerin sonuçlandırılacağını gösterdiğini, aynı günlerde ve Ege Üniversitesi'nde Tariş işçileri ile dayanışma amacı ile başlayan direnişin yaklaşık 6-7 saati bulan silâhlı çatışmaya ve daha sonra da, üniversitede derslere ara verilmesine dönüştüğünü,"

"Örgütsüz de olsa solun direnme gücünün fazlalığının, zaten zedelenmiş olan devletin saygınlığını daha da yıprattığı için en azından ilericilerin direnme, gücünün tartışılmasına ve o anda üzerine gidilmesinin doğuracağı sonuçların değerlendirilmesine yol açtığını,"

"İlk güç yoklamalarında ciddi bir darbe yenmesi, işçilerin bir anda direnişleri ile başbaşa kalmalarına neden olduğunu, işçilerin çoğunluğunun politik bilinçten yoksun olmaları, önemli bir kesiminin de yalnız ekonomik nedenlerle mücadele içinde olduğunun kavranması burjuvazinin yeni saldırı için aradığı güvenceleri oluşturduğunu,"

"12 Mart'ın dar döneminde TİP'in kapatıldığını, bir çok gencin öldürüldüğünü ve öldüğünü, aydınların ve öğrencilerin hapislerde yattıklarını, Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu DİSK'in 12 Mart dönemini, bütün bunlara girmeden, atlatmış olmasına rağmen daha sonra büyük darbeler yediğini,"

"Tariş denemesinden çıkan neticeye göre işçi sınıfının sosyalizm için yapılacak bir mücadeleye istekli görünmediğini, fakat kavga etmekten de kaçınmadığını, bu nedenle Türkiye'nin 1905 yılına doğru yol almakta olduğunu"

Haber vermeye çalışıyordum. Fazla duyanın olmadığını biliyorum. Üstelemek istiyorum. Savunma nedeniyle tutanaklara geçen suçlanan incelemeden iki küçük paragrafla bunlara yapılan iki küçük eklemeyi aktarmak istiyorum.

'Türkiye, dramını yaşıyor. Belki de yakın dünya tarihinin en büyük çelişkisini yaşıyor. Türkiye objektivitesinin ve dünya dengesinin Türkiye'de sosyalist iktidar için en elverişli olduğu zamanda, Türkiye büyük bir kavgayı yaşıyor. Ama sosyalist iktidar için değil. Türkiye'nin yaşadığı kavgaya sosyalist hareket damgasını vuramıyor. Kavga, devrimci demokratların damgasını taşıyor. Kuşku yok, kavgada sosyalistler de var. Fakat demokrat olarak.'

'Kavga var, hedefi yok.'

"Şimdi sadece iki küçük ekleme: İşçi sınıfının iktidara gelmesi ancak ve ancak sosyalistlerin ikti-

dar için mücadele etmeleriyle mümkündür. Sosyalistlere kimse iktidar vermez. Bir sosyalist örgütün ve bu örgütün iktidar mücadelesinin var olması gerekir. Bu, alfabedir."

"İkinci ekleme şu: Türkiye'nin bir sosyalist iktidar için nesnel olgunlukta olduğunu söylemek bir saptamadır; bilimsel saptamadır. Bunu, benim cümlelerimle olmasa da, en sorumlu yerlerde olanlar da söylüyorlar. Ben, ek olarak, şunu da söylüyorum: Nesnel durumun olgunluğu ile iktidar elde edilmez. İktidar armut değildir; olgunlaşıp ağza düşecek. Örgütlü mücadeleyi gerektirir."

Türkiye'de bir kavga vardı; ancak devrimci demokratlar damgalarını vuruyorlardı. Sadece bu kadar değil; kavgada bir de karışıklık vardı. Şeytanın Pabucu Davası'nda askerî mahkemede sorgulamanın bir yerinde şunları da söylemiş olduğumu tutanaklar kaydediyor: "Türkiye'de bir kavga vardır. Ama bu kavgada bir karışıklık vardır. Bu karışıklık da şudur: Sosyalistler kendilerini demokrat, demokratlar da kendilerini sosyalist sayıyorlar." Çalışmam bir ölçüde de bu karışıklığı ve yersiz sayımları ortadan kaldırmayı amaçlıyordu.

Hülyalı Bilim ve Devrim

Beni ya da şeytanı mahkûm eden kararın gerekçesinden aktarmayı sürdürüyorum.

"Bugün Türkiye'de kavganın ortasında olanlara devrimci demokrat demenin zorunluluğunu[17], bilimsel açıdan Marx'ın burjuva toplumunun çocukluk dönemi dediği on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda burjuvazinin doğmaya başladığını, Batı Avrupa'da feodallerin baskısından kaçan serf köylü ile feodal arasında bir orta sınıfın doğduğunu, mülkiyet açısından bakıldığında şehirlerdeki orta sınıfın üretim araçlarına, küçük ölçülerde de olsa, sahip olduğunu, köylünün üretim aracının bulunmadığını, feodalin ise çok büyük topraklara sahip bulunduğunu, siyasal haklar açısından bakıldığında, köylüden fazla feodalden çok az haklara sahip bu kesitin orta sınıf sayıldığını, ancak bu sayılmanın durmak anlamına gelmediğini, üretim araçlarındaki mülkiyetleri arttıkça, haklarını daha da artırmak istediklerini, bunun için kavga verdiklerini,"

"Sayıları kabarık ve henüz sermaye ve emek açısından tam ayrışmamış bu orta kesitin büyük bir halk oluşturduğunu, bu orta sınıf halkın ortaya çıkması üzerine büyük halk ihtilâlcisi Robespierre'in 'halk, kendisinden çekinilmediği zaman ister istemez boyunduruk altına girer' diye haykırdığını, boyunduruk altına girmek istemeyen halkın yönetimi almak istediğini,"

"Tarih içinde Marx ve Engels'in büyük bir coşku ile yazdıkları Komünist Manifestosu'ndan hemen sonra patlayan 1848 İhtilâlleri'nin burjuvazinin demokratlığını ve bundan öte devrimciliğini yitirdiğini gösterdiğini, Marks'ın eşitsiz gelişme yasasını, 1848 İhtilâlleri'nin yenilgi ile sonuçlanması üzerine Almanya ile ilgili olarak telâffuz ettiğini, Marx ve Engels'in 1848 yenilgilerinden sonra demokrat ile sosyalist ya da komünisti birbirinden daha net çizgilerle ayırmaya yöneldiklerini,"

"Ancak devriminin akışının Doğu'ya kaydığını hissetmelerine rağmen büyük sosyalist devrimi göremeden tarihe geçtiklerini, Doğu'da, Rusya'da, devrim ateşini eşsiz bilim adamı Lenin'in tuttuğunu, eşitsiz gelişme yasasını çok daha net olarak saptadığından siyaset bilimine 'devrimci demokrat' kavramını soktuğunu,"

"Lenin'in demokratlarla sosyalistler arasındaki ayrımı çizebilmek için Marx ve Engels'den çok daha zor entellektüel ve siyasal kavga vermek zorunda kaldığını, devrimci demokratların sahneye sosyalizm adına çıktıklarını ve 'sosyalist ihtilâlciler' adını aldıklarını, eşsiz bilim adamı Lenin'in görüntü ile öz ayrımını en derinlemesine saptayarak kavga eden demokratlara devrimci demokrat adını vermek suretiyle siyaset bilimine büyük bir açıklık getirdiğini,"

Yazmaktan suçlu oluyorum.

Bu dönemde isimsiz yiğitleri kalabalık bir dramın yaşandığına gerçekten inanıyorum.

Kavganın ortasında olanlar demokrat bir program peşinde koşuyorlar; ancak, belki de program ile gerçeklik arasındaki mesafenin kısalığını sezdikleri için bu programı kendi elleriyle uygulamayı kendilerine yediremiyorlar. Bu nedenle dram buralarda trajedinin çizgilerini taşıyor.

Kısaca üzerinde durmam gerekiyor. Tarihin mantığının bireylerin mantığından çok güçlü olduğunu tekrarlamak zorundayım. Tarih, bireylerin mantığının diyalektik toplamı olarak çalışıyor; akışı içinde bireylerin mantığını törpülüyor.

Fakat özgürlüğe ihanete özenenler de çıkıyor; CHP lideri Ecevit'in, bu dönemde, bir özgürlük haini olduğuna değindim. Kişiliğinden kaynaklanan sonuçlar olabilir; fakat, daha çok başına geçtiği örgütün işlevlerini de üstleniyor. Bu kitabımın başında yer alan "Nasıl Başladı?" yazısından aktarıyorum.

'1930 yıllarının ortasına doğru burjuvazi, havuç ve sopa politikasını, sınıf kavramına karşı güçlü bir ideolojik saldırı ve üretici güçleri yükseltmeye yönelik sanayileşme çabalarıyla takviye etti. Bunu aynı örgütle, Cumhuriyet Halk Partisi aracılığıyla yaptı. Cumhuriyet Halk Fırkası, bir eliyle havucu, diğeriyle sopayı gösterdi. Her ikisini de kullandı. 1970 yıllarının ortasına doğru ise, Türkiye'de ve gelişmişliğin zenginliğinde, belli bir iş bölümü ortaya çıktı. Havucu, Cumhuriyet Halk Partisi tuttu. Sopa, Milli-

yetçi Hareket Partisi'nin eline verildi. Bu yüzden ve çok derinden CHP ile MHP birbirini tamamladı. Bu yüzden CHP, MHP'nin kapatılmasına hiçbir zaman yanaşmadı. Bu yüzden CHP ve destekleyicileri, MHP tehlikesini bayrak yaptılar.'

Bunları ve zamanında bu kadar açıklıkla yazmış olduğum için son derece heyecan duyduğumu saklamıyorum. Yükselen sosyalist ve devrimci demokrat hareketi durdurmak için, burjuvaziye ve CHP'ye ve lideri özgürlük haini Ecevit'e, bir MHP gerekiyordu.

Faşist MHP'nin cinayetleri karşısında CHP'nin gözyaşları hep timsah gözyaşları oldu.

Faşizm tehlikesi, Türkiye'de sosyalist iktidar mücadelesini durdurmanın, devrimcilere at gözlüğü takmanın, devrimci sosyalist hareketi bir kavanoz içinde havasız bırakmanın en sarı bayrağı oluyor.

Mahkûmiyet kararının gerekçeli hükmünde yer alan özeti kim yaptı? İncelememin bu uzun özetinin, ihmaller dışında, çok çarpıtıcı olduğunu söylememem mümkün değil; Adlî Müşavirlik'te özetlenmiş veya Adlî Müşavirlik'e gönderilen dosyalarda özet olarak konmuş olabilir. Özette ihmaller dikkati çekiyor. DİSK ve CHP ile ilgili çözümlemelerim özetin dışına atılıyor. Bunların suç taşımadıkları için özetlemenin dışında tutulduklarına inanmak zor görünüyor; suç taşımayan pek çok çözümlemem özetlenerek gerekçeli karara alınıyor. Başka nedenleri olabilir; araştırmak yerine değinmeyi tercih ediyorum. Zorunlu ve kısa ekleme için aktarma yapıyorum.

'1978 başında kurulan CHP Hükümeti'nin bir AP veya Silâhlı Kuvvetler Hükümeti'ne veya her ikisine birden gerekli koşulları hazırlayacağından hiç kuşku yoktu. Türkiye'nin sorunlarını çözebilmenin, kendisi sorun olmuş emperyalizmin tüm desteğine rağmen, Halk Partisi'nin boyutlarını çok aştığı 1976 yılında da biliniyordu. Ancak Türkiye'nin partileşmiş solu, bunun gereklerini yerine getirmek yerine CHP kuyrukçuluğunu ve CHP komiserliğini bir politika belledi. Burada inisiyatif TKP'ne düştü. TKP, sosyalist dünyaya güçlü görünmek için büyük bir gürültünün içine girdi ve tarihinden gelen "Kemalizm'in Sol Kanadı" özellikleriyle, kendi solunu pasiftze etmek isteyen Cumhuriyet Halk Partisi'nin kanatları altına girdi.'

'TKP'nin bu kuyrukçu politikasına ilk katılanlar da bugün devrimci-demokrat sıfatına ulaşan kavgacı gençlik oldu. Devrimci-demokratların bugünkü şiddetinde, kendi yaratıkları olan hayal kırıklığının payı büyük. TKP öncülüğündeki bu CHP kuyrukçuluğuna, daha sonra ve kendi içlerinden patlayarak TİP ve TSİP katıldı.[18] Bu büyük yanılgıdan ilk uyananlar da, devrimci demokratlar ile TKP içinde bir bölüm oldu. Ancak bugün ortaya çıkan devrimci objektiviteye hazırlanmak için gerekli bir altın dönem, önemli ölçüde, heba edilmiş oldu.

1980 yılının başında yazılanları 1988 yılının sonunda okumak son derece öğretici oluyor; eylülizm'in boşluğa doğmadığı açıklıkla ortaya çıkıyor. Ortaya çıkan bir nokta daha var: Kavga, daha 1980 başında kaybedilmiştir. Darbe, büyük bir kolaylığın üzerine doğuyor ve sekiz yıl denenerek bitmiş bazı eğilimlerin bitmişliğini saklamaya da yarıyor.

Hayal kırıklığından sonraki kavga başarısız olmaya mahkûm görünüyor. Truva Atı rolündeki CHP ile özgürlük haini CHP liderine güvenmeye dayanan bir politikanın sonu hüsrandır; 1905 yılının Türkiye'de ancak tarihsel bir kardiyografide görülebilmesinin nedenlerinden birisi burada yatıyor. Nedenlerinden bir diğerine geliyorum ve gerekçeli kararın ihmal ettiği özetlemenin açığını giderebilmek için masum bazı paragrafları eklemek gereğini duyuyorum.

'12 Mart'ın dar döneminde TİP kapatıldı, birçok genç öldürüldü ve öldü, aydınlar ve öğrenciler hapislerde yattılar. Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu, DİSK, 12 Mart dönemini, bütün bunlara girmeden atlattı. Ancak daha sonra çok daha büyük darbeler yedi. 1976 yılında "Genel Yas" ilân etti. O zaman bunu "Oyun İçinde Oyun" olarak niteledim ve yazdım. 29 Mayıs 1977 tarihinde[19] de DİSK'in en önemli sendikalarından Maden-İş, işçilere, CHP'ne oy vermeleri için şantaj yapmak amacıyla ve iş yerlerinde büyük stok varken, Aziz Nesin'in şimdiden klasikleşmiş öyküsündeki başlık ile "Büyük Grev" yaptı. "Mess'i Ezeceğiz" sloganı ile başladı. İşçilerin çoğunu perişan etti.'

'DİSK, 12 Mart dönemini kapatılmadan geçirdi. İlânı anında "Oyun İçinde Oyun" olarak nitelendirdiğim bir "Genel Yas" ile üyelerinin DİSK'e güvenini sarstı. "Mess'i Ezeceğiz" sloganı ile başlayan "Büyük Grev" de Maden-İş'e güveni ortadan kaldırdı. Tariş olaylarında görülen örgütsüzlük ve siyasal bilinç eksikliği doğrudan doğruya belli bir eylem zincirinin doğal sonuçları oldu. DİSK'in "Genel Yas" eylemi ve DİSK'in en önemli sendikası sayılan Maden-İş'in "Mess'i Ezeceğiz" sloganlı Büyük Grev'i, 15-16 Haziran Olayları ile işçi sınıfının kazandığı örgütüne güven duygusunu ortadan kaldırdı. İşçi sınıfının örgütüne güven duyması kendisine güven duyması demektir.'

'Böylece 12 Mart yönetimine yol açan 15-16 Haziran Olayları'nın etkilerini kazımış oldu.'

Ancak yapılanlar, DİSK'in gücünün azalmasından başka bir sonuç vermedi. İşçilere CHP bilinci aşılamak, DİSK üyesi işçilerin sosyalizm için mücadele kararlılığını kararsızlığa çevirdi. Üstelik CHP bilincini aşılamak bir demokrat mücadelenin programları yerine "ya faşizm, ya CHP" kâbusu ile su-

nuldu. Böylece sosyalizm için mücadele kararlılığı eritilirken demokrasi bilinci de geriletildi.'

'Şimdi bu noktada, Tariş denemesinden net olarak şu çıkıyor: İşçi sınıfı sosyalizm için yapılacak bir mücadeleye istekli görünmüyor. Fakat kavga etmekten de kaçmıyor.'

'DİSK ise, yeni yöneticileriyle[20], bir yandan koşulların değişmiş olduğunu görüyor; diğer yandan da, eski yöneticilerin 12 Mart deneyimi önünde tereddüt geçiriyor'

'Buraya kadar söylenenlerden şu çıkıyor: Türkiye, 1905 yılına doğru yol alıyor.'

Ne yazık, söylenenler, çok doğru çıkıyor.

Söylenenlerin bu ölçüde doğru çıkması son derece üzücü ve umut kırıcıdır. Çünkü, sosyalist ve devrimci hareketin bilimsellikten çok uzak olduğunu gösteriyor. Bu dönemde ağızlardan düşürülmeyen "bizim bilimimiz var" sözünün de içinin boşaltılmış olduğunu belli ediyor.

Kuşkusuz söylenenlerin bu ölçüde ve böylesine bir hızla doğru çıkması bilimselliğinin kesin kanıtı sayılmamalıdır; pratiğin zenginliğinde iki pratik arasından bir doğru geçirebilmek tek başına bilimselliğe yetmiyor. Bilimsel olan, eninde-sonunda, tarihin akışını dönüştürmek zorundadır. Yazdıklarımda henüz bu görülmüyor.

Zamanında yazdıklarımın kütleler tarafından içerilmemiş olduğunu biliyorum. Ancak yazdıklarımda doğruluk varsa, kütleler, yazılmasa bile, bunları sezmek durumundadır. Sezmek ve bilmek birbirinden ayrıdır; bilim, inançlı yüreklerde, en büyük gücü doğuruyor.

Yazdıklarım kütlelere içerilmiş olmamakla birlikte kütlelerin doğruları sezdiklerinden hiç kuşku duymuyorum. Bunu, umutsuzluğu yaşamalarından, umut'a susamışlıklarından ve her türlü çaresizlik içinde kıraç toprakları bile "umut" olarak görmelerinden çıkarıyorum. "Umudumuz Ecevit" sloganını eninde-sonunda, bu umutsuzluktan çıkarıyorum.

Başka nedenleri de var. Tekelci dönemde burjuva propaganda imkânlarının inanılması zor boyutlara ulaşmış olması da etkilidir. Sosyalist ve devrimci harekete sınıf damgasının vurulamamış olması, sınıfsal bakışın reddedilmesi, "demokrasi" veya anti-emperyalizm ve aynı anlama gelmek üzere "bağımsızlık" kavramları üzerindeki aşırı vurgu ile kapitalizme köprü kurulması, sosyalist devrimci çizginin sürekliliğinin sağlanamaması, bellek silme yoluyla sürekli olarak bilincin dağıtılması, hep serap görmenin ilk yapısını oluşturuyor.

Bu kısa girişten sonra gerekçeli kararlardan aktarmayı sürdürmem gerekiyor. Ancak burada aktaracaklarım, kitabımdan bir başka paragrafı buraya almadığım takdirde anlaşılmayabilir. Bu nedenle ve anlaşılmayı kolaylaştırmak için gerekli aktarmayı yapıyorum.

"Ancak bu dönem, dünyada ve özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde "black is beautiful", Türkçesiyle "zenci güzeldir" ve giderek "black is revolutionary", yine Türkçesiyle "zenci devrimcidir" modalarının yaygın olduğu dönemdi. Aynı moda, iç dinamizmin üzerine bir dış özentinin çakışmasıyla, Türkiye'de etkisini gösterdi. Türkiye'de "Kürt devrimcidir" inancı yayıldı ve hiçbir nesnel temeli olmadan inananların sayısı arttı.'

Sınıfsal bakışın kök salmamış olması ve çaresizlikle bir umut peşine koşmak, özellikle 1970 yıllarının ikinci yarısında, Türkiye devrimcilerinin çoğunun bir uçtan diğerine savrulmasına yol açtı. Ecevit'e ve DİSK'e bağlanan umutlar fark edilmeden erirken, birdenbire Albay Türkeş'in faşist hareketini Kürtler'in durduracağı inancı yayılmaya başladı. Devrimciler, Kürt sorununa da sınıfsal bakışın hiçbir izini taşımayan ve yalnızca ırk ayrılığından kaynaklanan bir iyimserlikle bakıyorlardı. Albay Türkeş'in Doğu'da hiçbir ile giremeyeceği ve bir tek bile oy alamayacağı savının en büyük umut haline getirildiği görülüyordu. Hüsranla sonuçlandı.

Burada da rüzgâra karşı kürek çekmiş olduğum ve sonunda askerî mahkemede suçlandığım belli oluyor. Bu nedenle gerekçeli karara dönüyorum ve önce ikinci mahkûmiyetin gerekçesinden aktarıyorum.

"Leninist devrimci-demokrat kategorisinin Kürtlerle sınırlı tutulması yanlışının buradan geldiğini, bunun kesinkes düzeltilmesi gerektiğini, bırakınız devrimci demokrat olmayı, Kürt olarak doğan herkesin demokrat olacağı düşüncesinin bile dayanaktan yoksun olduğunu, dünyaya Kürt olarak gelen burjuvalar ve toprak sahiplerinin kesinlikle demokrat olmadıklarını,"

"Ezmek ve ezilmenin, kuşkusuz, sınıfsal olduğunu, siyasal örgütlenmeyi gerektirdiğini, bu yüzden siyasal örgütlenmeye dayanmakla birlikte Kürt olarak doğan kır emekçilerini ezerek yine ilk önce Kürt büyük toprak sahipleri olduğunu, bu çözümlemeyi, siyaset biliminde büyük bir açıklık getiren devrimci demokrat ve sosyalist ayrımına dayanarak yaptığını,"

Yazmış olduğum anlaşılıyor. Bu özet ikinci mahkûmiyet kararının gerekçesinde yer alıyor. Birinci mahkûmiyet kararının gerekçesiyle sürdürüyorum.

"İçerde ise köylülük ihmal edilmiş olduğu için bu soruna el atıldığını, TİP ve lideri Aybar'ın, köylülüğü demokratik mücadeleye kazanmanın en etkin yolu olarak Doğu Anadolu'daki Kürt halkının de-

mokratik haklarını savunmayı gördüklerini ve Doğu'da Kürt kökenli köy emekçilerini uyandırmak için Doğu Mitinglerini başlattıklarını, köycü ideolojinin temelinde yatan devlet baskısı ve 'jandarma dipçiği' tezlerinin uygun ve tarihsel bir ortam bulduğunu,"

"Türkiye solunun Kürt halkının demokratik haklarını savunmaya, parlamenter yoldan iktidarı çabuklaştırmak ve geniş köy emekçilerini harekete geçirmek düşüncesiyle yaklaştığını, aynı modanın[21] dış özenti nedeniyle etkisini göstererek Türkiye'de de 'Kürt Devrimcidir' inancının yayıldığını ve hiç bir nesnel temel olmadan buna inananların sayısının arttığını, bunun yanlış olduğunu, Kürt olarak doğan herkesin demokrat olacağı düşüncesinin dayanaktan yoksun bulunduğunu, dünyaya Kürt olarak gelen burjuvalar ve büyük toprak sahiplerinin, kesinlikle, demokrat olmadıklarını,"

"Devrimci demokrasi adına Türk şoven milliyetçiliğinin karşısına Kürt şoven milliyetçiliğini çıkarmanın çok tartışma götürdüğünü, yazı, dil ve kültürün geliştirilmesi gibi demokratik hakları savunmanın başka olduğunu, bunlardan bir şoven milliyetçiliği çıkarmanın bambaşka olduğunu, şoven milliyetçiliğin Kürtçüsü ve Türkçüsü olmadığını, hepsinin aynı kapıya çıktığını,"

"Milliyetçiliğin, millî devletin doğuşu ile eş zamanda tarih sahnesine çıktığını, Marx'ın burjuva düzeninin çocukluk dönemi dediği dönemde hız aldığını, bu yüzden Şeyh Sait isyanı dolayısıyla Doğu Anadolu'nun kana bulanmasının ve Dersim Olayları'nın Türkiye'de millî devletin kuruluş ve yerleşme zamanında ortaya çıkmasının rastlantı sayılamayacağını,"

"Sosyalist iktidar eşiğinde Türkiye'nin millî devlet sorunlarını geride bırakmış olduğunu,"

"1980 yılının Mart Ayı'nda Türkiye'nin tarihinin en derin bunalımlarından birisini yaşadığı bir zamanda, Türkiye'nin tüm köyleri ve köylülerinin sakin olduğunu,"

"Tarihin belli bir kesitinde kendi adına bir terör yazmış ve daha sonraki proleterya diktatörlüğü kavramına model sağlamış olan yenilmez ihtilâlci Robespierre'in yazdığı gibi, mutlu bir halkın hiç bir zaman taşkın bir halk olamayacağını, Türkiye köylerinde köylülerin mutlu ve sakin olduklarını,"

Yazarak ve bu arada şeytana pabucunu ters giydirerek, ayrıca Askerî Yargıtay Başsavcılığı'nın da işaret ettiği gibi mahkûmiyet kararına göre, bu davayı açan Savcı Çetin Tekin'i de kanser ederek öldürdükten sonra komünizmi övme suçlamasıyla karşı karşıya geliyorum. Bunun dışında da, Mahkeme kararına göre, herkesi ikna eden hitabet ve belagatimle, Türk Ceza Kanunu'nun 146. maddesinde yazılı suçları işlemeleri için halkı tahrik ve teşvik ile 15-16 Haziran Olayları'nı övmek cürümlerini de işliyorum. Payıma, bunların birincisinden altı yıl, ikincisinden de yarım yıl, hapis cezası düşüyor. Toplam sekiz yıl ediyor.

Ceza yağmurunu önleyebilmek için sorgumda ve savunmada hep, yazdıklarımın bilimsel olduğunu anlatmaya çalıştım. Başarılı olamadığım anlaşılıyor; ancak, bıkmadan ve usanmadan, bilimselliğin üzerinde durmam gerektiğini biliyorum.

Bilim, akılcılığın bir özel alanı ve ileri aşamasıdır.

Akılcılık, rasyonalizm, de insan'ın gelişiminin belli bir döneminde ortaya çıkıyor. Akılcılık, aklın bir gelişme aşamasıdır.

Tarihin her aşamasına uygun bir insan özü veya aklı düşünmek boştur; insanın hem özü ve hem de aklı sürekli olarak değişiyor ve gelişiyor.

İnsan aklı, doğadan, doğadaki canlıların hareketinden ve toplumsal dinamikten çıkıyor; türetilmiştir. İnsan aklının bu özelliği, doğa ve toplum ile bilim arasında en sağlam köprüyü kuruyor.

Hem jeoloji ve hem de arşivler, kaba ve ham bir biçimde akılcılığı içeriyorlar. Akılcılık, soyutlanmış birikim veya materyalist olarak işleyen akıl'dan başka bir anlama gelmiyor.

Akılcılık, materyalist olarak işleyen bir aklın anlayamadıklarının ölüm hükmüdür. Bilimin devrimciliği burada düğümleniyor. Akılcılık çağı olan on sekizinci yüzyıla gelindiğinde, köyde binlerce yıldır çalışanlar ayrı, kentlerde, burjuva ya da kentli adını alarak evlerinde, işliklerinde, küçük kulübelerinde arı gibi çalışan bir yepyeni kalabalık ortaya çıkınca, bütün zenginliklere, yalnızca mülk sahibi oldukları için asillerin el koymasını anlamak mümkün görünmüyor. Bu nedenle akıl güçle içerilince, anlayamadıklarının ortadan kaldırılmasını emrediyor.

Akıl, güçle birleşerek anlayamadıklarının yok olmasını sağlarken, kendisi de gelişiyor.

Darwin, türlerin var olabilmeleri ve aynı anlama gelmek üzere yaşayabilmelerinin ancak güçlenmeleriyle mümkün olduğunu gösteriyor. Yaşam mücadelesi sürekli olarak türlerin birbiriyle mücadele etmeleri ve çevreden etkilenip çevreyi değiştirmeleri olarak ortaya çıkıyor. Yaşam mücadelesinde hiçbir hamle fonksiyonlarının sınırında kalmıyor ve taşıyor.

Alman felsefesi, İngiliz iktisatı ve Fransız siyasal mücadelelerine atıf yapmadan Marx'ın düşüncesini, akılcılık artı sınıf mücadelesi olarak anlatmak mümkündür; daha aydınlatıcı olduğunu düşünüyorum. Marksizm, aklın anlayamadıklarının sınıf mücadelesiyle çözüleceğini anlatıyor. Buna ek olarak,

kuşkusuz, sınıf mücadelesi aklın oluşumunu ve akıl da sınıf mücadelesinin gelişimi ile hızını etkiliyor.

Bütün bu parantez iki amaca yöneliyor. Birincisi, akıl türetilmiş ve bilimsellik, kaba ve ham bir düzeyde de olsa, doğanın ve toplumun hareketlerinde bulunduğu için, toplumun nabzını tutabilenler bilime yaklaşıyorlar ve bilime yaklaşanlar, toplumda güç kazanıyorlar. İkincisi, bilim ile fiziksel ve toplumsal dinamik arasındaki bu içiçelik, bireyin cüceleştirilerek kapitalizm öncesi bitkisel varlığına dönüştürüldüğü tekelci aşamada, özellikle toplum sorunları söz konusu olduğunda, bilimi, rönesansta veya burjuvazinin çocukluk dönemlerinde olduğu gibi, kütlelerin içinde aramak ve burada geliştirmek zorunlu oluyor. Tekelci düzenin üniversitelerini, Orta Çağ'ın kiliseleri olarak anlamak gerekiyor.

Bu yazdıklarımın özellikle yargıçlar ve bugünün üniversite öğretim üyeleri tarafından anlaşılabileceğini sanmıyorum; çalıştım ve anlatamadığımı hatırlıyorum. Yargıçlar, Osmanlı düzeninde ilmiye sınıfından sayılıyordu ve üniversite öğretim üyeleri bugün de kendilerini ilmiye sınıfından sayıyorlar. İlmiye sınıfı alışkanlıkları devam ettiği sürece kütlelerin ve üreticilerin içinden bilimselliğin çıkabileceğine inanmaları pek zordur; inanmıyorlar.

Bunu meslekî bir tutuculuk sayabiliyorum. Ancak suçlanan incelememde bu tür tutuculukların çok ötesinde bir de Lenin türünden hiçbir üniversitede profesör olmamış veya hiçbir mahkemede yargıç olarak çalışmamış bir kimseye bilim adamı ve üstelik de "hülyalı bilim adamı" dediğim için kabul edilmiş ölçüleri fazlasıyla zorlamış olduğum görülüyor. Dava, başında, tümüyle bilim adamlığı ve Lenin üzerine kuruldu; ben ve hukukçularım, bilim adamlığı, hülya ve Lenin konusunda savunma yapmaya zorlandık.

İddia var. Mahkeme kararına göre ben, bu iddianameyi kaleme alan İstanbul Cumhuriyet Savcı Yardımcısı Çetin Tekin'i, bir süre sonra, kanser yapıp öldürmüş bulunuyorum. Fakat vücuduna sızdırdığım kanser hastalığından önce yazdığı iddianamenin suçlayan paragrafını olduğu gibi aktarıyorum.

"Türkiye'nin sosyalist iktidarı kuracak güçte bir siyasal örgütlenmeden yoksun bulunmasına esef edildiği, Sovyetler Birliği'nin 1945-1946 yıllarında Türkiye'den toprak ve üs istediği yolundaki iddiaların yalan olduğu, Leninizmin yarattığı Lenin'in Türkiye'de 1960 yıllarında tanındığı, 1970 yıllarının Kültür Devrimi'nde teorisiz pratikler olarak görülen yalpalamalar zinciri içinde unutturulduğu, oysa Rusya'da devrim ateşini yakan, hülyalı bilim adamı, eşsiz politikacı, büyük lider ve büyük ihtilâlci Lenin'in teorik bir ihtilâlci olduğu, Türkiye'nin de bugün dolara değil Lenin gibi[22] teorik bir ihtilâlciye muhtaç bulunduğu ileri sürülerek ve bu iddialar bir çok defa tekrarlanmak suretiyle Lenin vesile edilerek onun önderliğini yaptığı marksizm-leninizmin övüldüğü, yazısının incelenmesinden, anlaşılmaktadır."

Gerek iddianame ve gerekse mahkûmiyet kararlarının gerekçeleri, incelememin ayrı ayrı yerlerinden cümleler alıp bunlardaki sözcüklerin bir bölümünü atarak yeni cümleler yapmaya dayanıyordu; Gülçin Çaylıgil ve Levent Akyüz buna "montaj yoluyla mahkûmiyet" adını verdiler. Savunmamın bir yerinde montaj yoluyla hükümler çıkarmanın son derece yanıltıcı olabileceğini, çarpıcı bir örnekle göstermek istedim. Buraya alıyorum.

'"Kahrolsun Atatürk". Bu, bir cümledir, bir anlamı ve yasal sonucu var. Yasal sorumluluğu gerektiriyor. "Kahrolsun Atatürk düşmanları" Bu esas cümledir ve başka bir anlamı içeriyor. Örnek açık: Üç kelimelik bir cümleden iki kelime alıp bir cümle kurarak tümüyle ters bir anlam çıkarmak mümkün. Bir çalışmayı ve bir yazarı suçlarken, bu tür basit yanılgılara düşmemek gerekiyor.'

Bundan sonra da, ilk mahkûmiyet hükmünün son gerekçesini ve gerekçeye dayanılarak mahkûmiyet kararının açıklandığı paragrafı aktarmak istiyorum. Son derece açıklayıcı olduğu görülüyor.

"Sanık, 17 Kasım 1982 tarihli yazılı savunmasının dördüncü sayfasının son satırında '"Kahrolsun Atatürk". Bu, bir cümledir; bir anlamı ve sonucu var. Yasal sorumluluğu gerektiriyor. "Kahrolsun Atatürk Düşmanları". Bu esas cümledir ve başka bir anlam içeriyor' demek suretiyle Lenin'e 'hülyalı bilim adamı' ve 'eşsiz politikacı' gibi övücü tabirler kullandığı halde Atatürk için adeta kelime oyunu yaparak 'Kahrolsun Atatürk' gibi cümle yazmak suretiyle savunma tarzını Atatürk'ün hatırasına hakaret mahiyetine sokması, sanığın, sosyalist ideolojiyi ve marksizmi benimseyen ve bunların liderlerine karşı duyduğu saygı ve itibarı, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olan Atatürk'e karşı duymadığı ve buna özen göstermediği ve özel bir kasıtla hareket ettiği, dosyadaki tüm deliller de, mahkemece, bu yolda kabul ve takdir edilmiş, tahkikat ve yargılama safhalarında hasıl olan vicdanî kanaat de bu yolda tahassül eylediğinden mahkemenin bu kabulü hilâfına olan sanık Yalçın Küçük'ün yazılı ve sözlü savunmaları ile vekili avukat Gülçin Çaylıgil'in tüm yazılı ve sözlü savunmalarına ve Askerî Savcının suçun oluşmadığı yolundaki tavsif ve sanığın beraatine karar verilmesi ile ilgili mütalâasına ve hazırlık tahkikatı sırasında suç konusu kitap üzerinde tetkikat yaparak, öğretim üyesi olan sanığı adeta korurcasına ve kendisinden istenen inceleme maddeleri olan TCK'nun 311 ve 313. maddelerine temas etmeyecek surette rapor düzenleyen bilirkişi Prof. Sulhi

Dönmezer'in yerinde görülmeyen mütalâasına ve Başkan Kayıhan Tamer'in sübuta ermediği iddiasıyla TCK'nun 142/4-6, 311/1, 311/2. maddeleriyle ilgili karşı görüşüne itibar edilmeyerek reddedilmiştir."

Reddedilenler, mahkûmiyetini gerektiren bir durum olmadığını ileri sürmüş olanlardır. Bu kadar çok redde karşılık, benim şeytana pabucunu ters giydiren bir kimse olduğum veya eline geçen her yazıda 141 veya 142. maddelere göre suç bulmakla ünlü Profesör Sulhi Dönmezer'in öğretim üyesi olduğu için beni koruduğu veya yine benim hakkımda dava açan savcıları, bir fırsatını bulup kanser yaparak öldürdüğüm türünden bitmez tükenmez hukuk harikalarını keşfeden ve bu niteliği nedeniyle Sıkıyönetim'de görevlendirilen Muzaffer Kaptanoğlu ve yüzbaşı yargıç Tacettin Balcı'nın oylarıyla mahkûm olabiliyorum. Daha sonra bunlar başka yere gidince de iki üsteğmen yargıç Salih Coşkun ve Malik Göktepe bulunuyor; bu iki üsteğmen ilk ikiliden daha hırslı davranıyor. Bunlar mahkûm ediyor ve Askerî Yargıtay Birinci Dairesi oy birliğiyle bozuyor. Bunlar mahkûm ediyor; Beşinci Daire beraat ettiriyor. Coşkun, yüzbaşı oluyor ve Göktepe ile birlikte başka bir yere atanıyor; Ankara'da Beşinci Daire mahkûmiyet kararlarını bozmaya devam ediyor.

Bu sıralarda artık Türkiye'de sosyalizm sözcüğü yeniden telâffuz edilmeye başlanıyor. Ben sosyalistlerin yeniden siyasal partilerini kurmalarını savunuyorum; Askerî Yargıtay Başsavcılığı, sürekli benim beraatımı isterken, aydın belgesini hazırlayıp sıkıyönetim mahkemesinde, grup konferanslar başlattığım için Devlet Güvenlik Mahkemesi'nde yargılanarak beraat etmemin de etkisiyle olabilir, görüşünü değiştiriyor ve hem mahkûmiyetimi istemeye başlıyor ve hem de bunun için hırsla çalışıyor. Beni mahkûm etmede hırslı iki askerî yargıç Salih Coşkun ve Malik Göktepe de başka yerlere atanınca, İstanbul'da Selimiye'de yeni göreve başlayan askerî yargıçların beni mahkûm etmeyeceğine inanılıyor. Bu nedenle Beşinci Daire'nin bozma kararının alt mahkemeye ulaşmasının önlenmesi çabaları ön plana çıkıyor. Bu kez dosya Askerî Yargıtay'ın içinde Beşinci Daire ile Daireler Kurulu arasında gidip gelmeye başlıyor; Başsavcılık, Daireler Kurulu'ndan mahkûmiyet kararı çıkarmak istiyor ve Daireler Kurulu, karar vermek istemiyor.

Sonunda, 1 Mayıs 1987 tarihinde, İstanbul'da, benim ve arkadaşlarımın sorumluluğunda, uzun yıllardan sonra ilk kez 1 Mayıs Toplantısı düzenleniyor. Açılış konuşmasını yaptım; iktidarımızın ilk gününde okul ve resmî dairelerdeki mescitleri kapatacağımızı ve minarelerdeki hoparlörleri indireceğimizi açıkladım. İşte bu hafta, Askerî Yargıtay Daireler Kurulu, sekize yedi bir karar aldı.[23] Yedi üye mahkûmiyetime karşı çıktı. Sekiz üyeden birisi ise benim davama askerî mahkemelerin bakmasının usulsüz olduğunu söyledi ve karara bu açıdan karşı oy yazısı yazdı. Dolayısıyla benimle ilgili olarak yedi üyenin tümüyle karşı çıkmasına, bu yedi üyenin dışında ve sekiz üye içinde sayılan bir üyenin bu davaya askerî mahkemelerin bakmasına başından itiraz etmesine karşın, bir mahkûmiyet kararı alınmış sayıldı.

Hep böyle oluyor. Bu tür davaların sonucu hep kıl payı'dır ve hep tartışmalı oluyor. Hep hangi tarafta olduğu belli olmayan bir üyenin tartışmalı ve kuşku uyandıran oyu ile bir karar alınmış oluyor veya alınıp alınmadığı tartışması başlıyor. Böyle kıl payı kararlarla rejim hem mahkûm ediyor ve hem de ilerde "hukuk yanlışlığı" üzerine bir edebiyat ile korunma senaryosu için hazırlık yapılmış oluyor.

Burada bir parantez açmak istiyorum. Sonunda bu kuşku uyandıran ve tartışma götüren sonuç değişebilir; bunu umut ediyorum. Ancak böyle bir durum herhangi bir "hukuk yanlışı" görüşünü doğrulamaya yetmez; çünkü, benimle ilgili dava etkisini yapmıştır ve sonuçlarını, zamanında, göstermiş bulunuyor. Kararın düzeltilmesinin böyle bir davanın Türkiye üniversiteleri ve bilimsel yaşamı üzerindeki kemirici etkisini sileceğini sanmıyorum. Diğer olumsuz etkilerini bir kenara bırakıyorum, bu bölümün sonunda bilim üzerinde durmak istiyorum.

Bunun için savunmaya dönmek ve buradan aktarma yaparak başlamam gerekiyor. Bu aktarmalar, davanın, çok zaman bilim ve bilimin tanımı üzerinde geliştiğini açıklıkla gösteriyor.

"İstanbul Cumhuriyet Savcılığı'na göre, Lenin'e 'hülyalı bilim adamı, eşsiz politikacı, büyük lider, büyük ihtilâlci' diyerek ve böylece Lenin'i vesile ederek 'Marksizm-Leninizmi övme' suçunu işlemiş oluyorum. Bu suçlamaya gerçekten çok esef ediyorum. Böyle bir 'suçlama' olmamalı ve ben, böyle bir 'suç' işlemem."

"Bir: Lenin'in bir büyük politikacı, bir büyük lider ve bir büyük ihtilâlci olduğu yüz binlerce, milyonlarca söylenmiştir. Lenin, bir devlet kurucusudur. Lenin, bir sistem kurucusudur. Bu devleti, bu sistemi, beğenirsiniz veya beğenmezsiniz, bu ayrı, fakat kurucusunun büyüklüğünü kabul etmek mecburiyetindesiniz ve mecburiyetindeyiz. Bu, bizim tercihimizin dışındadır."

"İki: 'On beşinci yüzyılın ikinci yarısında doğan büyük İtalyan bilim adamı Niccolo Machiavelli'[24] Ve İstanbul Cumhuriyet Savcılığı'na yeniden esef ediyorum. Çünkü, mantığına göre, Lenin'e bilim adamı demek suç oluyor. Machiavelli'ye bilim adamı demek ise suç olmuyor. Böyle mi? Türkiye'ye böylesine bir tutarsızlık yakışır mı? Ayrıca ben Machiavelli'ye 'büyük bilim adamı' diyerek Makyavelizmi övmüş ve Türkiye'ye davet etmiş mi oluyorum?"

"Üç: Her büyük ihtilâlci, her büyük politikacı, her büyük önder, formüle edilmemiş gelişme eğilim ve yasalarını bilmek anlamında, açıkça kabul edilmiş veya edilmemiş bir bilim adamıdır. Başka türlüsünü düşünmek mümkün değil. Çünkü gelişmenin eğilimini ve yasalarını bilmeden tarihi tersine çevirmek imkânsızdır. Çünkü yasalar, kaldıraçtır."

"Fakat Lenin, ayrıca, bilim adamıdır. Bunu söylemek benim mesleğim içindedir. Çünkü Türkiye'de ilk 'sovyetolog' sayılıyorum. Rusça okuyor ve yazıyorum. İki yıl İngiltere'de Birmingham Üniversitesi'nde Centre for Russian and East European Studies'de Research Fellow, Uzman Araştırıcı, olarak çalıştım. Yayınlar yaptım."

"Sovyetolojide önemli yıldönümlerinde yazılar yazmak usuldendir. Bunu biliyorum. Türkiye üniversitelerinde Sovyet ekonomisi üzerine ders vermiş bir kimse olarak şunu da biliyorum: Lenin, gerçekten bir bilim adamıdır. Razvitiya Kapitalizma v Russii, Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi, çok önemli bir iktisat kitabıdır. Ampriyo-kritisizm, felsefe alanında önemli bir çalışmadır. Lenin'in devlet teorisi, ister beğenilsin ve isterse beğenilmesin, Anglo-Amerikan üniversitelerinde okutulur ve tartışılır. Örnekleri arttırmayacağım, Lenin'in bilim adamı olduğundan kuşku duyulmaması gerekiyor."

"Dört: 'Hülyalı bilim adamı' olmasına gelince; bu bana ait. Hülya ile bilim adamlığının ters düştüğüne inanılır, ben birleştirmeye çalışıyorum. Selüloz türünden duyarsız bilim adamlarından yoruldum ve bıktım. Ayrıca bunları çok zararlı buluyorum. Düzenin bir vidası oluyorlar. Rusçadan diğer dillere de geçen bir kelime ile aparatçik, aygıt adamı, oluyorlar. Kastelli'ye fahri doktora veriyorlar, derslerine ders vermek üzere çağırıyorlar, ihtiyaç duyduğu güveni arttırıyorlar ve adam kaçıp gidince en ağır yermeleri, yine onlar yapıyorlar."

Bu kadar değil; savunmamda şunlar da var: "Türkiye'nin bilim adamları, bir ölçüde ve bana, koyunları hatırlatıyorlar. Bir ses işitilince hepsi tekrarlıyor. Birisi 'döviz' dedi mi, diğerleri, bir düzensiz koro gibi tekrarlıyorlar. Bununla nereye gidebiliriz?" Koyunlar, eylülist üniversiteye lâyıktırlar ve aralarından askerî mahkemelere bilirkişi seçilirler. Bilirkişi seçilenler, kendilerini seçen bir üsteğmen yargıcın "suç var" demesi üzerine "suç çok" raporu yazıp getirirler. Getirdiler.

Bir karşılaştırma yapılması gerekiyor; tenkid'in tanımında karşılaştırma yer alıyor. Şimdi bunu yapmak istiyorum. Önce bilim'i tanımlamak zorunludur; bunu savunma'da yapmış bulunuyorum. Buraya, aktarmam yetiyor ve ayrıca ekleme yapmak gereğini duymuyorum.

"Bilimsel çalışma nedir? Sık sık tekrarlıyorum, bilim adamı bilgi hamalı değildir. Bilim adamı öz ile uğraşır. Dünyanın eksenini bulmaya çalışır, görmeye çabalar. Bilim adamı gülün değil gül esansının peşindedir. Bilim adamı, görüntünün ötesini görebilendir. Görüntü herkesin gözündedir, bilim adamı herkes değildir."

"Bilim, demirden demir cevherini bulma işidir. Fakat cevher ya da öz, nedir? Her isteyen kendi bulduğunun cevher ya da öz olduğunu iddia edemez mi? Cevherin cevher, özün öz olduğunu kanıtlama yolu ve sorunu yok mu? Var, olmasa sözde bilim adamları çığ gibi çoğalır. Çığ gibi çoğalıyorlar."

"Bilimsel çalışma, tarihin olaylarını imbikten geçirmektir. Bilimsel çalışmanın en büyük doğrulayıcısı ve bilimsel düşüncenin en güvenilir kurtarıcısı tarihtir. Cevherin cevher ya da özün öz olduğunun en son ayracı tarih oluyor."

"Ve ben, bu açıdan, son derece talihliyim."

"Suçlanan çalışmam, belki de pek az bilim adamına nasip olan bir zenginlikle ve hiç umulmadık bir hızla, tarihsel olaylarla doğrulandı. Yalnızca bir bölümünü sayıyorum."

"'Döviz manyaklığına karşı söylenmesi gereken şudur: Türkiye'nin ciddi bir döviz sorunu yoktur. Bunu biraz açmak mümkündür: Türkiye'nin petrol faturasını ödeme veya ödememe nedeniyle ciddi veya ciddi olmayan bir döviz sorunu yoktur'."

"Bunların, Türkiye'de tüm başbakanların, bakanların, yetkililerin, üniversite profesörlerinin, fıkra yazarlarının, Türkiye'nin en önemli sorununun döviz kıtlığı olduğunu ileri sürdükleri bir zamanda yazılmış olduğunu eklemek durumundayım."

'Tahtakale Merkez Bankası, büyük sermayenin döviz kaçaklığını örtbas etmek için uydurulmuş bir hayalettir.'

"Bu 'yalnız' görüşlerimin gerekçeleri suçlanan kitabımda var. Şimdi de her yerde var. Çok rahatım. Şu anda Türkiye'nin bir döviz sorunu olmadığı, ısrarla ve her yerde, övünç içinde, söyleniyor. Türkiye'nin hangi sorunu çözüldü? Enflasyon mu durdu, işsizlik mi azaldı?"

"Döviz nedir? Hülyasız ve yeteneksiz üniversite profesörleri istediklerini yaza dursunlar, ben çok kısa olarak, iki tanımını vereceğim. Birisi, hukukçular için, döviz, karine'dir, bir ip ucudur. Bir fetiş değildir, yurt dışından bir mal veya hizmeti alabilmek için bir işarettir. Yurt dışından doğrudan doğruya mal veya hizmet ithal etmeyen geniş halk yığınları için, dövizi, bir fetiş haline getirmek mümkündür. Bunu önleyecek dövizin ikinci tanımını, halkçı tanımını, yazıyorum: Döviz, kahvedir. Kahve, Türkiye'de her eve girmiştir, dünyada 'Türk Kahvesi' var, ancak Türkiye'de kahve yok. Bu yüzden geniş halk yığınları dövizi kahve olarak hisseder; evine kahve

alabiliyorsa, Merkez Bankası'nda döviz olduğunu düşünür, alamıyorsa, döviz kıtlığına inanır."

"Kahve bir ara yok oldu, şimdi var. Türkiye'nin hangi sorunu yok oldu? Fiyatlar mı düştü, işçi ve memur maaşları mı yükseldi?"

"Demek ki, Türkiye'nin en önemli sorununun döviz kıtlığı olduğunu ileri sürmek doğru değildir. Çeşitli hükümetler bunu yaptılar. Şunun için yaptılar: Güçsüzlüklerini gizlemek için yaptılar. Sorunları çözmede yetersiz kaldıklarını gizlemek için yaptılar. Bilinçsiz yığınları bir fetişle avutmak için yaptılar."

"Şimdi durum açık. Ancak ortamın daha karışık olduğu bir zamanda bunları yazmış olduğum için çok mutluyum. 'Yalnız' ses çıkardım; yalnız, çıkarabildiğim ses ölçüsünde halkıma karşı sorumluluğumu yerine getirebildiğim için mutluyum."

"Ecevit Hükümeti zamanında Dördüncü Plan hazırlandı ve açıklandı. Bir akademik kuruluş seminer düzenledi. Açılış konuşmasını yaptım ve hazırladığım özette şunları yazdım: 'Dördüncü ve Beşinci Planlar, alt yapı yatırımlarına öncelik verme anlamında Menderes dönemini yeniden yaşayacak.' Suçlanan incelememde bunu tekrarladım ve şöyle devam ettim: Türkiye, 1978-1988 yıllarını içine alan bir on yıllık dönemde yoğun olarak alt yapı yatırımlarına öncelik tanımak zorunda. "Menderes Dönemini Yeniden Yaşamak" deyimi ile kastedilen bu'."

"Bilim yönetmek içindir. Yönetmek ise eğilimleri bilmekle mümkün. Gelişmenin eğilimlerini ortaya çıkarmak, bilime düşen görev oluyor, bilim adamının başarısı bununla ölçülüyor. Ortaya koyduğu eğilimler doğrulanıyor mu, bilim adamının başarısının göstergesi burada yatıyor."

Bu kestirimi Türkiye'nin ekonomik yapısından çıkardım. Şimdi durum ne? Kent içi yolları köstebek yuvasına döndü. Ankara-İstanbul yolu, Çankaya-Kızılay trafiğine benzedi. Artık gizlenemiyor. Bu yüzden, artık, televizyon haberlerini şantiye şefleri süslüyor. Sürekli olarak yapım işlerinin devam ettiğini haber ediyorlar.

"Bu kadarı doğrulanmak için yeterli. Ancak, ne yazık, aşırı ölçüde doğrulandım. Şöyle: Bayar-Menderes döneminin en önemli tartışma konuları, yargıç güvencesi, üniversite özerkliği, basın özgürlüğü, yasaların anayasaya uygunluğunun yargı yönetimiyle denetimi ve benzerleri yeniden tartışma konusu olmaya başladı. Tartışma gündemi, Bayar-Menderes günlerine döndü."

Eylülist Darbe'nin Türkiye'nin tartışma gündemini çok gerilere götürmeyi, en azından şimdilik, başarmış olduğu anlaşılıyor. Bütün kurumlarıyla bir ilkelliğin batağına saplanılıyor. Buna karşı durulması gerektiğini düşünüyorum; savunma'da da, kendimi savunmaktan çok, böyle bir bataklığın içine gömülme tehlikesine karşı çıktım.

Şimdi birinci mahkûmiyet kararının gerekçesinden aktarıyorum: Sanık Yalçın Küçük, "kendi tabiriyle Türkiye'de ilk sovyetolog olduğunu kabul eden ve bu tür araştırmaların tesiri altında kalarak sosyalist ideolojisini ve marksizmi benimseyen ve Türkiye'deki olaylara bu görüş açısından bakan ve buna göre değerlendirmeler yapan bir yazar ve aynı zamanda Ankara Gazi Üniversitesi'nde ders veren bir öğretim üyesidir." Bunlar yazılıyor ve sovyetoloji alanında çalıştığım ve incelemeler yaptığım için mahkûm edilmek istendiğim açıklıkla ifade ediliyor.

İnanmak çok zordur; bilimle çok yakın gitmesi gereken yargı kararlarından, bir insanın sovyetoloji alanındaki araştırmalarından marksist ve sosyalist değil, sadece anti-sovyet ve anti-marksist olabileceğinin bilinmediğinin anlaşılması son derece üzücü oluyor. Üstelik, bilinmesi için elimden gelenin tümünü de yapmış bulunuyorum. Bu, mahkûmiyet kararının gerekçesinden okunuyor.

"Kapitalist ülkelerde çok itibarlı bir mesleğin varolduğunu, buna sovyetoloji dendiğini, sovyetologların Sovyetler Birliği ve diğer sosyalist ülkelerdeki yayınları inceleyerek bu incelemelerin sonuçlarını meslek dergilerinde yayınladıklarını, bugün Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da bir üniversiteye üniversite denebilmesi için mutlaka bir sovyet araştırmaları departmanının olması gerektiğini, İngiltere'de iki yıl kadar Batı dünyasının en eski ve ünlü sovyet araştırmaları departmanlarının birisinde araştırmacı olarak bulunduğunu, burada edindiği bilgilere göre, Amerika Birleşik Devletleri'nde CIA ile ilişki kurmadan sovyetoloji üzerinde çalışmanın imkânsız olduğunu, Kuzey Amerika'da sovyetoloji çalışmalarının CIA ve ABD Dışişleri Bakanlığı ile yakından ilişki içinde bulunduğunu,"

Suçlanan kitabımda yazmış bulunuyorum. Yargıçlar okumuşlar; öğrenmeseler bile özetliyorlar. Bu özetten anlaşılıyor; Batı'da sovyet araştırmaları, pek az istisnasıyla, CIA kontrolundadır. Gayet doğaldır; çünkü Batı'daki birinci kuşak sovyet uzmanlarının tümü Ekim Devrimi'nden kaçan kimselerden oluşuyor ve hepsi Sovyet sisteminin yıkılmasını istiyorlar ve bekliyorlar. Bunların CIA ve Dışişleri Bakanlıkları ile ilişkiye girmeleri, yaşamaları ve araştırmaları için fon bulmaları pek doğal görünüyor. Türkiye'de bir mahkeme ise hem beni sovyet araştırmalarımdan dolayı suçluyor ve hem de, bunların etkisiyle suçlu olduğumu hükme bağlıyor. İnanmak veya inanmamak bir yana; böylesine bir tutarsızlığın hiçbir topluma lâyık olmadığını düşünüyorum.

Ancak tutarsızlık varsa nedenleri de oluyor. Beni sovyet araştırmaları yaptığım için değil, CIA kontrollü sovyet araştırmacılarıyla aynı sonuçları çıkar-

madığım için mahkûm etmek istiyorlar. Çünkü gerekçeli hükümde yukarıya aldığım paragraftan hemen sonra gelen bir başka paragraf var, beni neden mahkûm etmek istedikleri buradan açıkça ortaya çıkıyor.

"Halbuki Sovyetler Birliği'nde, kapitalist ülkelerde söylenenin ve yazılanın tam aksine, hiç süpriz olmadığını, politikaların yazılarak ve tartışılarak geliştirildiğini, bunların yalnızca sovyetologları bilgilendirmek için yazılmadığını, aynı zamanda ve öncelikle sorumlu sovyet yurttaşları için yazıldığını ve bunun sosyalist demokrasinin vazgeçilmez bir gereği bulunduğunu vurgulamaktadır."

Bunları yazdığımı kabul ediyorum. Bilim alanındaki talihim için de heyecanımı yeniden yazıyorum. Ben Sovyetler Birliği'nde tartışma olduğunu yazmış olmaktan dolayı mahkûm edilmek istemiyorum. Bugün ise bütün basın Sovyetler Birliği'nde sürekli tartışmadan söz ediyor. Bu tartışmaların sonucunda önemli politik görevliler yerlerinden ayrılıyor ve yerlerine başkaları geliyor.

Bugün dünya basını ve sovyetolojisi, Hruşef döneminde de tartışma olduğunu kabul ediyor. Bugün Buharin'in rehabilitasyonu nedeniyle yazılanlar Stalin zamanında da tartışma olduğunu ortaya çıkarıyor. Bunlar, eğer dünyanın pek çok yerinden önce benim yazı ve kitaplarımda yer almışsa, bu neden benim kusurum olsun? Eğer Sovyetler Birliği'nde politik ve bilimsel tartışma olduğu konusunda bir cehalet varsa ve bu cehalet hırsla sürdürülmek isteniyorsa, bundan dolayı, bana neden ceza kesilsin? Ancak kesmek isteniyor.

"İlmiye" sınıfından üç kişi bulunacak; alt askerî mahkeme, benim suçlu olduğumu üst mahkemeye kabul ettiremedi. Destek arıyor; İstanbul üniversitelerinden destekçi üç kişi bulmaya çalışıyor. Bu dönemde, İstanbul üniversitelerinin "ortada" öğretim üyelerinin benim davamda bilirkişi olmak ve suçsuz raporu vererek rejimin husumetini çekmek tehlikesini atlatabilmek için ne büyük cambazlıklar yaptıklarını biliyorum. Sonunda meydan, daha asistanlığı sırasında başladığı bilirkişilik mesleğinde, 1960 yıllarında "Nazım Hikmet Arkadaşımdır" diye yazdığı için Naci Sadullah'a "el hak suçludur" raporu veren Profesör Erol Cihan, başında bulunduğu enstitüye NATO Genel Sekreteri'ni ders vermek için davet ederek bağlılığını belli eden Doçent Bener Karakartal ile Aydınlar Ocağı yönetim kurulu üyesi, Ticaret Odaları Birliği danışmanı ve sonunda Doğru Yol Partisi milletvekili Doçent Tevfik Ertüsün'e kalıyor. Kuşkusuz, "suçludur" diye rapor yazıyorlar.

Burası o kadar önemli olmayabilir; daha önemlisi, bu üç öğretim üyesinin bilgisizlikte ve suçlamada, kendilerine sınır tanımamalarıdır. Bunlar, askerî mahkemelerin üsteğmen yargıçlarından daha az biliyorlar ve daha çok suçluyorlar.

Bunlar yazdıkları raporlarında, incelememde, kendi özetlemeleriyle, "kapitalist ülkelerde çok itibarlı bir meslek olarak sovyetoloji'nin mevcut olduğu" yazıldığı için beni suçlu buluyorlar. Askerî mahkeme, iki üsteğmen yargıç, böyle bir rapor elde ettikleri için çok mutlu; bir kez daha mahkûmiyet kararı veriyorlar.

Artık mahkemelerini ve askerî yargıçları tanımıştık; daha sonra yüzbaşı olan Salih Coşkun ile üsteğmen Malik Göktepe'nin, başka davalarda olduğu türden, kesin bir mahkûmiyet karan vereceğinden kuşku duymuyorduk. Buna karşın, bu üç öğretim üyesinin raporundan sonraki duruşmalarda da, elimizden geleni yapmaktan geri kalmadık; bilimsel bilgi aktarmayı denedik. Şimdi yine tutanaklardan bunların bir bölümünü aktarmak istiyorum.

"Sovyetoloji, sovyet araştırmaları ve bilimi demek oluyor; tıpkı Türkoloji, Sinoloji ya da filoloji veya biyoloji türünden, Batı üniversitelerinin departmanlarından birisidir. Sovyetoloji, başta Sovyetler Birliği olmak üzere Sovyet türü devletlerin ekonomilerini, politikalarını, kültürünü ve ilgi çeken bütün alanlarını inceliyor."

"İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra çok itibarlı bir akademik kariyer haline geldi; Soğuk Savaş döneminde, Sovyetler Birliği'ndeki gelişmeleri bilmek, ulusal gelir artışını tahmin etmek, silâh gücünü öğrenmek, insan davranışlarını araştırmak, Sovyet sisteminin gelişmesini durdurabilmek için çok gerekli sayıldı. Amerikan Dışişleri Bakanlığı, Sovyetler Birliği uzmanlarına, bunlara sovyetolog deniliyor, bu arada bunların yazdıklarına çok önem verdi."

"Sovyet toplumsal yapısını eleştirmek, sanayileşmesinin yanlış olduğunu yazmak, kalkınma stratejisini kötülemek, sovyetolojinin yaygın merakları arasına girdi. İki sistem arasındaki ideolojik mücadelede Batı Dünyası'nın kullanabileceği araçların çoğunu sovyetologlar sağladı. İtibar, bu nedenle ortaya çıktı."

"Sovyetler Birliği'ne düşman olanların bile, kendi düşünceleriyle düşman olmalarını, başkalarını tekrarlamamalarını tercih ediyorum. Türkiye'deki anti-sovyet öğretim üyelerinin Amerikan meslektaşları yerine kendilerinin düşünceleriyle yazı yazmalarının daha saygıya değer olduğunu düşünüyorum."

"Bugün Türkiye'de üniversiter çatı altında bir tek Sovyet uzmanının bile kalmamış olmasını, bir sovyetoloji departmanının bulunmayışını, övünülecek değil yerinilecek bir durum sayıyorum."

Bilim adamlığında değil bakışta yol ayrılıyor. Bunları yazan bir kimseye NATO Genel Sekreteri'ni

üniversiteye çağırıp ders verdiren veya tarikatçı Aydınlar Ocağı'nda yönetim kurulu üyesi ve Ticaret ve Sanayi Odaları Birliği'nde danışman olan kimseler bilirkişi seçilirse, "suçludur" fetvasını vereceklerinden kuşku duymamak gerekiyor. Kuşku duyulmadıkları için seçiliyorlar.

Bu üç kişi, beni ayrıca, incelememde, "Sovyetler'de, kapitalist ülkelerde söylenen ve yazılanın tam aksine politikaların yazılarak, tartışılarak geliştirildiği, bunun Sovyet demokrasisinin vazgeçilmez bir gereği olduğu, Sovyetler Birliği'nde Sovyet yurttaşlarının bilgi edinme ve tartışma özgürlüğünden vazgeçilmediği" yazıldığı için de suçlu buluyorlar. Aslında tahrifat yapmaktan suçlular. Çünkü, beni mahkûm eden askerî mahkeme bile, gerekçesinde, benim, tartışmaların "sosyalist demokrasinin vazgeçilmez bir gereği bulunduğunu" yazdığımı ve incelememde "sovyet demokrasisi" nitelemesinin geçmediğini belirtiyor. Suçlanan incelememin daha sonra tutanaklara geçen paragrafı da "sosyalist demokrasi" kavram ve nitelemesinden söz ediyor.

'Sovyetler Birliği'nde, kapitalist ülkelerde söylenenin ve yazılanın tam aksine, hiç sürpriz olmaz. Politikalar yazılarak ve tartışılarak geliştirilir. Bunlar yalnızca sovyetologları bilgilendirmek için yazılmaz. Aynı zamanda ve öncelikle sorumlu sovyet yurttaşı için yazılır. Bu, sosyalist demokrasinin vazgeçilmez bir gereğidir.'

'Vitcer Zorza, 1968 yılında İngiltere'de yayınlanan Guardian Gazetesi'nin yazarı idi. Bir göçmen. Çok dil biliyor. İşi, sürekli olarak sosyalist ülkelerin gazete ve yayınlarını okumak. Bunlara dayanarak 1968 yılında Sovyetler Birliği'nin Çekoslovakya'ya müdahale edeceğini tahmin etti, yazdı ve sonradan ödül aldı. Hiç kuşku yok, o zamanlar yazılanlar, Guardian yazarı için yazılmadı. Öncelikle sovyet yurttaşı ve diğer sosyalist ülkeler için yazıldı. Sovyetler Birliği'nde, bunları sovyetologlar da okudukları için ve böyle bir gerekçe ile, sovyet yurttaşının bilgi edinme ve tartışma özgürlüğünden vazgeçilmiyor.'

Bunlar suçlanan kitabımda ve duruşmalar nedeniyle tutanaklarda yer alıyorlar. Suçlanan incelememde yer almayan ancak tutanaklara geçen bölümler de var. Aktarma yapmak zorundayım; çünkü, bilim kaçınılmaz olanı ortaya koyuyor ve ben, tartışma ve eleştirinin bir sosyalist toplumda ve bu arada Sovyetler Birliği'nde kaçınılmaz bir biçimde var olması gerektiğini ve olduğunu göstermek durumundayım.

"Bu üç öğretim üyesine, buradan, sanık sandalyasından, benim öğreteceklerim var: Sovyetler Birliği'nde fiyat mekanizmasının geçerliliği yoktur. Özel mülkiyet de yok. Buna karşın işleyen bir ekonomi var. İşleyen bir endüstri var. Sovyetologlar türünden, bu ekonominin yanlışlarla dolu, ya da bu endüstrinin batmak üzere olduğunu düşünebilecekler çıkabilir. Ancak bu endüstriye dayanılarak sputnik yapılıyor; bu nasıl oluyor? Bunun cevabı şudur: Sovyet ekonomisinde fiyat mekanizması, özel kâr ve özel mülkiyet olmadığı için, kapitalist ekonomilerde bu mekanizmalardan çıkabilecek iyileştirmeler de söz konusu olmuyor. Bunun yerini eleştiri alıyor."

"Yalnızca bir örnek verebilirim: Yakın zamanlarda Sovyetler Birliği'nde alkolizme karşı mücadele açıldı. Alkolizm önlenemezse, rejimin büyük yaralar alacağı belirtildi. Bunu, Sovyetler Birliği'nde alkolizm olduğunu, Sovyet yöneticileri Batılı sovyetologlardan öğrenmediler. Batılı sovyetologlar, Sovyet yayınlarını incelemekten çıkardılar."

Bu kadar değil; buradan bakıldığında, suçlandıklarım kadar Türkiye üniversitelerinin içine itilmiş olduğu durum karşısında büyük bir şaşkınlık duymamak mümkün görünmüyor. Orta Çağ'da üç kilise mensubunun bile İstanbul Üniversitesi'ndeki bu üç öğretim üyesinden daha hoşgörülü ve üniversiteye lâyık olduğunu düşünmek gerekiyor. Bunlar, yazdıkları raporda, incelememi ve beni, "Sovyetler Birliği'nin siyasî ve iktisadî tüm tutum ve davranışları övülmekte, buna karşılık kapitalizmin, özellikle komünist dışı demokrasilerin her şeyi kesinkes eleştiri konusu yapılmaktadır" sözleriyle de suçluyorlar.[25] Kapitalist ülkeleri eleştiri konusu yapmak, İstanbul Üniversitesi'nde üç öğretim üyesi için bir suç kaynağı oluyor.

Kapitalizmi eleştirmek için Sovyetler Birliği'ni de eleştirmek gerektiğini ve daha önemlisi kapitalizmi eleştirmeyi suç sayan yasa maddelerinin bulunduğunu sanmıyorum.

Eylülizmin devam ettiğini bu öğretim üyelerine bakarak kestirmek ve söylemek son derece haklılık kazanıyor; eleştiriyi mahkûm etmeye kalkıyorlar. 1985 yılında beni suçlamak için seçildikleri zaman yazdıkları fetvaya şunları da koyuyorlar: "John Maynard Keynes eleştirilmekte (s. 504-505) keza, Friedman'ın görüşleri eleştirel düşüncelerle incelenmekte (s. 506, 507, 508, 509, 510), Prof. Divitçioğlu ATÜT sebebi ile eleştirilmekte, moda sever olduğu belirtilmekte (s. 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 520, 521)." Parantez içindeki sayılar, yine bunlara ait; sayfa numaralarına işaret ediyorlar. Eleştiri'den hayalet görmüşcesine korkan ve her eleştiriyi suç sayan öğretim üyelerinin yeri medresedir. Eylülizm, yüksek öğretim kurumlarını medreseye çevirdi.

Ne denebilir ve ne yazmam gerekiyor? İncelememde Keynes'i eleştirmedim. "Artık Keynes iktisatının bir çare olmadığında hep birleşiliyor" diye yazdım ve bunları duruşmalarda tekrarlayarak tutanaklara mal ettim. Friedman'a gelince, eleştirmekten de öte bir iktisatçı bile sayılamayacağını yazdım.

"Cehalet, bilimden habersizliktir. Neo-klasik iktisat cehalettir." İncelememde, "emperyalist dünyanın yeni peygamberi Friedman" hakkında, pek çok yayını inceleyerek bu sonuca ulaşıyordum. Milton Friedman, uzun yıllar bir köşede kalmış, Amerika'nın en geri öğretim kurumlarından birisi olan Chicago Üniversitesi'nden cahil bir iktisat profesörüdür. Temel görüşünü incelememde özetledim ve savunmaların birisinde de yargıçlara anlatmaya çalıştım. Aktarıyorum.

'Friedman, kapitalist sistemin bütün kusurlarının, kapitalist sistemin yeteri kadar kapitalist olmamasından ileri geldiği inancını yaymak istiyor. Yaşlılık sigortası veya asgari ücret gibi işçi sınıfının kazanımlarını, kapitalist sistemin faziletlerini göstermesinin engelleri sayıyor. Eğer bunlar olmazsa ve fiyat sistemi işlerse işsizlik de olmaz!'

İşte Friedman'ın görüşleri bunlar oluyor. Bunları uyguladığı zaman ihtilâl olmayacağına inanan kapitalist ülke yöneticisi ya da askerî darbe ile yönetilen kapitalist ülke aranıyor. Friedman görüşlerini ilk önce Allende'nin devrilmesinden sonra yönetime gelen Pinochet'nin danışmanı olarak Şili'de uyguluyor. 1970 yıllarının ikinci yarısına gelindiğinde, pek çok Batı ve Kuzey Amerika ülkesi, İkinci Savaş sırasında ve sonrasında Keynes iktisatının da parlamasıyla birlikte, kapitalist ekonomilerin işletilmesiyle ilgili geliştirdikleri "refah devleti" kurumlarını bir bir yıkma cesaretini gösteriyorlar. Bu ara, 1980 yılına doğru Türkiye ekonomisi yine bir büyük bunalıma giriyor. Uluslararası Para Fonu'nun önerilerine de uygun olarak Başbakan Demirel, 24 Ocak Kararları'nı ilân ediyor.

Profesör Divitçioğlu incelememe buradan giriyor. Solcular ve bu arada CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit açıklanan kararlara şiddetle karşı çıkıyorlar. Demirel sıkışıyor ve ummadığı bir yerden destek alıyor; 1960 yıllarının ilericisi ve "marksist" iktisatçısı, 1970 yıllarının unutulmuş ismi Profesör Sencer Divitçioğlu, unutulmuşluğunu yırtarak birdenbire Friedman'cı oluyor ve Demirel'e koşulsuz destek sağlıyor. İncelememde, bir zamanlar Harrod'u bile Marx'a bağlayan, bunun yanlışlığını başka bir ortamda gösterdim, ve daha sonra İbni Haldun'u Marx'ı yüz yıl öncesinde bulduğu için öven ve ATÜT'ü çıkaran Divitçioğlu'nu ele aldım ve hep moda ile ilgilendiğini, Batı'da en son moda düşünceleri Türkiye'de yazmaya çalıştığını ve şimdi de "kapitalist sosyalist" bir bilim adamı tipolojisi çizdiğini göstermek istedim. Bundan dolayı önce İstanbul Üniversitesi öğretim üyeleri ve daha sonra da askerî mahkemeler tarafından mahkûm edilebileceğimi bilmiyordum.

'"Yolun Neresindeyiz" sorusuna cevap arandığı bir yerde önce Keynes ve sonra Friedman üzerinde bu kadar durulması yadırganabilir. Yadırganmaması gerekiyor. Çünkü alınan yolun bir bölümünün görülebilmesi için Keynes ve Friedman karşıtlığı yararlı olacak. Yarar, bu ülkede Başbakan Demirel'in ilân ettiği "Yeni Ekonomik Politika" kararları dolayısıyla ortaya çıkan Ecevit-Demirel karşıtlığının Keynes-Friedman karşıtlığı çerçevesine oturtulmak istenmesinden doğuyor.'

'Keynes-Friedman karşıtlığı, Türkiye'de bir kapitalist "sosyalist" bilim adamının tanınmasını kolaylaştırıyor. Bundan da öte, moda sever Türk aydın türünün en gelişmiş tipinin tanıtılmasına imkân veriyor. Bu kapitalist "sosyalist" bilim adamı ve aynı anlama gelmek üzere moda sever Türk aydınının en gelişmiş tipi İstanbul Üniversitesi ile Boğaziçi Üniversitesi öğretim üyesi Profesör Dr. Sencer Divitçioğlu'dur.'

'1980 yılı Ocak ayında Başbakan Demirel, Türkiye'de devletin ekonomiyi yönetme mekanizmalarının bir bölümünden vazgeçtiğini ilân eden Yeni Ekonomik Politikası'nı açıkladı. Açıklama çok büyük bir devalüasyon ve zam furyası ile birlikte geldi. Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı Bülent Ecevit de bu politika demetini "Friedman Modeli" olarak niteledi. Türkiye kamuoyu Friedman'dan böylece haberdar oldu.'

'Ecevit, bu karardan sonra Viyana'da katıldığı Sosyalist Enternasyonal toplantısından döndüğü gün havaalanında yaptığı basın toplantısında, Türkiye'nin işçi ve emekçilerine Friedman'ın adını bir daha hatırlattı ve Sosyalist Enternasyonal'in, başta Willy Brandt olmak üzere diğer liderlerinin de, Demirel'in uygulamaya koyduğu politikanın Friedman Modeli olduğu konusunda kendisini desteklediklerini açıkladı. Böylece Ecevit'in sayesinde Türkiye'nin kahvelerindeki siyasal tartışmanın düzeyi yükseltilmiş oldu.'

'Ancak iş bununla bitmedi. Bir ihtiyaç doğdu. Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu'nun Türkiye'ye yıllardır önerdiği politikaların temelli olarak kabul edildiği anlamına gelen "Yeni Ekonomik Politika" için bir destek gerekti. Sosyalist Enternasyonal'in de işin içine sokulduğu bir tartışmada Demirel için bir "sosyalist" ve tabii bilimsel destek bulma işi Milliyet Gazetesi'ne düştü. Milliyet Gazetesi, 1961-1971 dönemi Türkiye İşçi Partisi üyesi ve "sosyalist" ve de bu yüzden profesörlüğünü ancak Danıştay kararı ile alabilen Profesör iktisatçı Sencer Divitçioğlu ile konuştu.'

'Dr. Divitçioğlu, Demirel'in "Yeni Ekonomik Politikası" ile ilgili olarak şu başlangıç değerlendirmesini yaptı: "Bay Demirel son iktisadî kararlar hakkında 'bunlar sadece bir zam furyası değildir' derken, tarihsel bir gerçeği ifade etmiş oluyordu. Bu gerçek, Türk toplumunun yüz yılı aşkın bir bat-

tal iktisadî olgunlaşma döneminin sonuna eriştiği, özellikle 1950'lerden sonra sağlamca yerleşen kapitalist üretim tarzının gereği olan liberal ilkelerin kabulünün tescilidir. 24 Ocak kararları, şimdiye dek kapitalist sistemin işleyişini köstekleyen, ekonominin sınıfları ile birlikte kendisini yeniden üretmesini engelleyen tüm iktisat politikalarını, yani iktisadî hayatta yaygın ve yoğun devlet müdahalesini lâğvetme niyetiyle alınmıştır." Yukarda Friedman'ın görüşlerini boşuna açıklamadığımı gösteren ipuçları var.'

'Dahası var: "Bu kararlar, bence, mantıksal planda da, tarihsel planda da meşrudur." Dr. Divitçioğlu, kaynağı meçhul bir otorite ile Demirel'in kararlarına "meşruiyet" ilân ediyor. Devam ediyor: "Kararlar, Türk ekonomisinin tarihsel planı bakımından da meşrudur. Çünkü bundan böyle, müdahaleci devlet ve uyguladığı iktisat politikaları ile yarattığı "Avantacı Öbek", bugünkü kapitalist Türk ekonomisini maddesel ve sınıfsal yeniden üretecek normal olanakları sağlamaktan yoksun görünmektedir. "Avantacı Öbek", sabit tutulan fiyatlar, faiz haddi ve Türk parasının değeri ile bunların piyasa değerleri arasındaki rantı ele geçirmiş bir alt-sınıftır. Bunun kapitalist sınıftan farkı, üretim araçlarının mülkiyetine sahip olmayışıdır." Tıpkı Milton Friedman gibi konuşuyor: Kapitalist devletin yaptığı her müdahale kapitalist sınıfın ve ekonominin gelişmesini önlüyor.'

'"Sosyalist" Profesör Divitçioğlu'nun Milliyet ile konuşmasından önce kapitalist Profesör Friedman'ı okumuş olduğuna inanmak gerekiyor: "Bay Demirel tarafından açıklanan kararlar, Türk ekonomisinin bugünkü perişan durumuna deva olabilecekse haklıdır. Eğer kapitalist bir ekonomi varsa, ekonominin selâmeti, ancak 'Müdahaleci Devleti', 'Kapitalist Devlet' yapıp, 'Avantacı Öbeği' de eledikten sonra 'Kapitalist Sınıfı' oyunun kurallarına uygun bir biçimde hizaya getirmekle sağlanabilir." Daha önce, yukarda, Friedman'ın pozitif iktisatı ile ilgili olarak söylenenleri burada da tekrar etmek gerekiyor: Gebelik testi pozitif ise kadın gebedir. Bunun aynını Dr. Divitçioğlu söylüyor: "Bay Demirel tarafından açıklanan kararlar Türk ekonomisinin bugünkü perişan durumuna deva olabilecekse haklıdır." Çünkü şimdi iş, "sosyalist" profesöre göre, ekonominin selâmeti için kapitalist ekonomiye uygun "Kapitalist Devleti" yapmaktır. "Sosyalist" profesöre göre Demirel, "Kapitalist Devleti" yapmaktadır ve bu yüzden iyi yapmaktadır.'

'Ancak şimdi muhalefette olan eski başbakan Ecevit, Demirel'in kötü yaptığını ileri sürüyor. Demirel'in, Friedman öğretisine uygun hareket ettiği için kötü yaptığını ileri sürüyor. Demirel, bundan alınmış görünüyor ve "kim oluyormuş Friedman" diye soruyor. Fakat Ecevit'in sözlerinden "sosyalist" Profesör Divitçioğiu'nun da alındığı ve endişe duyduğu anlaşılıyor. Şunları söylüyor. "Türk ekonomisi için müdahaleci devleti savunmaya olanak olmadığı gibi, bunu 'Refah devleti' kisvesi altında sunmaya da olanak yoktur. Her şeyden önce unutmamak gerekir ki, Batı'nın refah devleti, kapitalist üretim tarzının bir yan ürünüdür, kendi başına bir sistem sayılmaz. Vergilerde etkinlik, toplumsal güvencelerin kapsamını genişleten ve toplumsal tüketim gereksinmelerini karşılayan bir devlet... Bu nedenle Bay Ecevit'in 'Refah Devleti' örtüsü altında 'Müdahaleci Devleti' sanki 'Kerim Devlet' olarak alıp sunması ve son kararlar hakkında gösterdiği aşırı tepki gerçekçi olmadığı gibi, endişe verici de'." Tam böyle. Hiç kuşku yok, Sencer Divitçioğlu Milliyet ile görüşmeye giderken yanına mutlaka Milton Friedman'ı almıştır.'

Bunları yazmış olduğumdan dolayı hoşnutluğumu saklamıyorum. Bu kadar değil; eğer böyle bir dava açılmasa, ben bile dönüp bu yazdıklarımı okur muydum, bilemiyorum. Ancak dava dosyasını okumaktan heyecan duyduğumu tekrarlıyorum.

İlericiliğin kurumsal, sınıfsal ve bireysel kalelerinin düştüğü bir dönemden geçiliyordu. Sadece geçildiğini görebiliyordum; Türkiye, 1970 yıllarının ikinci yarısında, belki de 1975 yılından itibaren 1905 yılına doğru yol alıyordu. Durdurmak mümkün mü?

Sevdiğim bir insandır, Sencer Divitçioğlu; şu anda da sevgimde bir azalma duymuyorum. Ajan değildir, polis değildir; sosyalizme inancı da sosyalizm bilgisi de hep sığ olmuştur. Yüreği ve aklı, sosyalizmi hiçbir zaman almadı; marksizmde ve sosyalizmde hep bir entellektüel çekicilik buluyordu. Bu çekiciliği görmemeye başlayınca, unutulduğu bir zamanda, en geri bir yerden Demirel'in yardımına koşma yanılgısını yaşadı. Ecevit'in tepkisini gerçekçi bulmazken, desteklediği Demirel'in 24 Ocak Kararları'nı daha katı bir biçimde uygulama misyonu ile de gerçekleştirilen Eylülist Darbe ile üniversitedeki koltuğundan da atıldı; eylülizm, her zaman aşırı gerçekçi davranıyor.

İnançsızlık ve sığlık; yanlış hesabın motorudur. Mustafa Suphi bir yanlış hesabın kurbanıdır; daha muhafazakâr ihtilâlci olan Mustafa Kemal ve arkadaşlarının, daha radikal İttihat ve Terakki hizbine karşı kendisiyle cephe kuracağı hayaline kapıldı. Kendisiyle birlikte, 1900 yıllarında başlayan bir mücadeleden gelen ve komünizme kayan bir deneyimli kadronun da temizlenmesine imkân hazırlamış oldu.

İnançsızlığında ve sığlığında herkesi geride bırakabilen İsmail Bilen, daha büyük bir yanlışın içindedir, Bülent Ecevit'in omuzları üzerinden DİSK'i, devrimci demokrat hareketleri, TİP ve TSİP'i sermayeye peşkeş çekerek legalite sağlayabileceği ku-

marını oynadı. Silâhlı Kuvvetler içinde bir eylül darbesi hazırlığı varken, İ. Bilen de solun güçlü noktalarını birer birer güçsüzleştirmede hiç bir engel tanımadı.[26] Yaşadığı yurt dışında, en azından sosyalist ülkelerde itibarını yitirmiş bir kimse olarak ömrünü tamamladı.

Ne yapılabilir? "Demokrasi" at gözlüğü olmuş solcuların tümünün gözlerinde; solculuk, solunu görmeden geriye doğru kayıyor. Gericilik, Eylül Darbesi'nden önce başlıyor. Ne yapılabilirdi?

Bu üç öğretim üyesi, çarpıtmada ve bilgisizlikte hiç bir engel tanımadan, beni, suçlamalarını sürdürüyorlar. İncelememde "şimdi devrimci-demokratların damgasını taşıyan bir kavganın mevcut olduğu, bu kavganın hedefinin olmadığı, ya da demokrasi olduğu, bu demokrasinin hangi demokrasi olduğuna cevap verilmesi gerektiği, gerçekten Ecevit demokrasisinin iki yüzlü olduğu, Demirel demokrasisinin ise abesle iştigal ettiği, Menderes demokrasisinin gericilik olduğu" düşünceleri yer aldığı gerekçesiyle de beni suçluyorlar. Suçlarken, ilkokul öğrencilerinin bilgisizliğini ve tahrifatta sınır tanımaz bir cüreti sergiliyorlar. Bu nedenle, tutanaklara da geçen bir biçimde, özetledikleri paragrafı buraya aktarmak gereği doğuyor.

'Hiç kuşku yok, anti-faşist kavga demokrasi için kavgadır. Fakat hangi demokrasi? 1970 yıllarında Ecevit'in başkanlığında iki kez denenen demokrasi mi? Bu demokrasiye bir isim vermek mümkündür; Ecevit demokrasisi iki yüzlülüktür. Hanki demokrasi? 1965-1969 yılları arasında Demirel'in başkanlığında denenen demokrasi mi? Aynı Demirel şimdi de başbakan değil mi? Demirel'in bu demokrasisi için söylenecek söz var: Demirel demokrasisini hedef saymak, Demirel'in çok kullandığı bir deyimle, abesle iştigaldir. Geriye bir Menderes demokrasisi kalıyor. Soğuk Savaş döneminde, 1950 yıllarında, sınıf kavgasının dondurulduğu Menderes demokrasisini hedef kabul etmek, Marx'ın Proudhon için söylediği gibi, yalnızca gericiliktir.

Artık buradan, gericiliği de aktardıktan sonra, bu bölümün sonunu yazabiliyorum. Bunun için önce, gerçekliğe hülya ile bakmanın zorunluluğunu tekrarlıyorum; tekelci düzen de hülya ile yaklaşılmadığı zaman bilimin olamayacağı inancımı yeniden dile getiriyorum. Bitirirken önce, Birinci Ordu ve Sıkıyönetim Mahkemesi'nin dördüncü mahkûmiyet kararı gerekçesinden ve sonra da birinci gerekçeli hükümden aktarma yapıyorum.

"1976 yılında Türkiye'nin partileşmiş solunun Türkiye'nin sorunlarını çözmenin CHP'nin boyutlarını çoktan aştığını bilmesine rağmen, CHP kuyrukçuluğu yaptığını, insiyatifin kendisine düştüğü TKP'nin sosyalist dünyaya güçlü görünmek için CHP'nin kanatları altına girdiğini, TKP'nin bu politikasına ilk katılanların da bugün kendi yarattıkları hayal kırıklığını duymakta olan devrimci demokratların olduğunu, ancak bu büyük yanılgıdan ilk kurtulanların da bu devrimci demokratlarla bir kısım TKP'lilerden çıktığını, buna rağmen bugün ortaya çıkan devrimci objektiviteye hazırlanmak için gerekli bir altın dönemin heba edildiğini,"

"Netice olarak Türkiye'de bugün sosyalist iktidar için devrimci objektivitenin bulunduğunu, ancak siyasal örgütlenmenin bulunmadığını, bunun karşısında silâhlı kuvvetlerin ülke yönetimini ele alması için güçlü bir nesnel eğilimi olduğunu, fakat silâhlı kuvvetlerin de bu yönde bir program hazırlığının olmadığını,"

"Türkiye'de sosyalist iktidara ulaşmak yolundaki değerlendirmeleri nedeniyle kendisini iyimser olmakla niteleyen Doğan Avcıoğlu'nun son derece kötümser görünmesine rağmen asıl onun iyimser olduğunu, esasen devrimci harekete küsülemeyeceğini, teorik ihtilâlcinin tarihin sunduğu elverişsiz koşulları aşmasını bilen olduğunu ifade etmektedir."

"Sanık yazısında, Lenin'i övdükten sonra, Leninizmin, Lenin'i yaratmak ve Lenin'in teorik bir ihtilâlci olduğunu, Türkiye'de bugünkü ortamda en çok dolara değil teorik ihtilâlciye ve Lenin gibi ihtilâlciye muhtaç olduğunu vurgulamaktadır."

"Sanık yazar, bugün Türkiye'de kavganın ortasında olanlara devrimci demokrat demek zorunluluğu bulunduğunu, tarih içinde Marx ve Engels'in büyük bir coşkuyla yazdıkları Komünist Manifestosu'ndan hemen sonra patlayan 1848 İhtilâllerinin burjuvazinin demokratlığını ve bundan da öte devrimciliğini yitirdiğini gördüklerini, bu yenilgiden sonra demokrat ile sosyalist veya komünisti birbirinden daha net çizgilerle ayırmak gerektiğinin ortaya çıktığını,"

"Eşitsiz gelişme yasasını çok daha net olarak görüp yaşayan Lenin'in, demokratların devrimselliğini yitirdiklerini saptaması üzerine kavga eden demokratlara devrimci demokrat adını vermek suretiyle siyaset bilimine büyük bir açıklık getirmiş olduğunu, hatta eşsiz politikacı ve büyük lider Lenin'in, sosyalist devrim için, bunlarla işbirliği ve gerektiğinde cephe kurma düşüncesini hiç bir zaman ihmal etmediğini, Leninist cephe düşüncesinin buradan ve eşitsiz gelişme yasasının tarih içindeki gelişiminin bir halkasından doğduğunu yazmak suretiyle Türkiye'de sosyalist devrimin başarıya ulaşabilmesi için kavganın içinde bulunan devrimci demokratlarla işbirliği yapmak ve diğer bir deyimle, leninist cephe kurma fikrini ve düşüncesini aşılamaktadır."

İşte Eylülizm böyle bir mekânda gerçekleştiriliyor.

Beşinci Bölüm İçin Birinci Ek

Cumhuriyet Yazıları Tarihçesi

1. Vergisiz Sanayi 5 Ocak 1973
2. Japon İşi 2 Mart 1973
3. Üst Kattaki Sarsıntı 23 Mart 1973
4. İki Kitap Bir Önsöz 6 Nisan 1973
5. CHP'nin Eksiği 18 Mayıs 1973
6. Dondurmaya Karşı 1 Haziran 1973
7. Çarpıklaşan Ekonomi 15 Haziran 1973
8. Uzatmalı İktidar 6 Temmuz 1973
9. Ekonomik Politikayı Kim Savunacak? 13 Temmuz 1973
10. Futbolun Siyasal İktisatı 27 Temmuz 1973
11. İnönü, Demirel ve Talu 3 Ağustos 1973
12. İşçiler mi, Demokrasi mi, Yoksa İkisi mi 17 Ağustos 1973
13. Hamiline Yazılı Bürokrasi 24 Ağustos 1973
14. Demokrasi Önünde Rantiyeler 31 Ağustos 1973
15. Ekonomik Kaosa Doğru 7 Eylül 1973
16. İki Gün Kala 12 Ekim 1973
17. Tarih Gibi 26 Ekim 1973
18. Selâmet, Edebiyat ve İktisat 9 Kasım 1973
19. Dağılmış Sermaye 23 Kasım 1973
20. Ekonominin Öksüz Çocukları 30 Kasım 1973
21. Mahallî Seçimler ve AP'ni Kurtarma Operasyonu 7 Aralık 1973
22. Almanya'ya Üzüntülerle 14 Aralık 1973
23. İktidarı Almak ve Kurmak 21 Aralık 1973
24. Halka Açılan Güçlükler 11 Ocak 1974
25. Beyin Miti 25 Ocak 1974
26. Yüksek Ücretle Kalkınma 1 Şubat 1974
27. Modern Teknoloji, Yabancı Sermaye ve Araplar 8 Şubat 1974
28. İktisatçının Sorusu 22 Şubat 1974
29. Vergi 8 Mart 1974
30. Ekonomide Özgür İnsan 15 Mart 1974
31. Eşikteki Tümsek 22 Mart 1974
32. Yaşanan Günlerin Bilinci 19 Nisan 1974
33. İş Çevreleri ve Erbakan-Demirel Yarışı 26 Nisan 1974
34. Ortak Pazar'la Evlilik 3 Mayıs 1974
35. Ecevit ve İş Çevresi 10 Mayıs 1974
36. Yazgı ve Uyarı 31 Mayıs 1974
37. İşçi Cephesinde 7 Haziran 1974
38. Seçim Ekonomisinde Zamanlama 12 Temmuz 1974
39. Yabancı Sermaye Raporu 19 Temmuz 1974
40. Dışişlerine Çıkarma 2 Ağustos 1974
41. Dış İlişkilerde Ekonomi 9 Ağustos 1974
42. Kıbrıs'ta Zaman 5 Aralık 1974
43. Keynes'in Yeniden Ölümü 19 Aralık 1974
44. Karanlığı Arayan Parti 2 Ocak 1975
45. Halk Partisi'nin Sağı-Solu 9 Ocak 1975
46. Trajedi ile Komedi 31 Ocak 1975
47. Kamu İşletmeleri 7 Şubat 1975
48. Sıkışan Dünyada Türkiye 14 Şubat 1975
49. Adalet ile Hareket ve Selâmet 28 Şubat 1975
50. Dünyanın Kadınları 8 Mart 1975
51. Demokrasi ve Sanayide Hız Sorunu 21 Mart 1975
52. Hükümeti Aşan Bunalım 28 Mart 1975
53. Çukur Hükümetinin Ömrü 4 Nisan 1975
54. Gübre Politikası 11 Nisan 1975
55. Türkiye'de Zaman 18 Nisan 1975
56. Sermayenin Gelişiminde Memurların Ayrışımı 25 Nisan 1975
57. Denk Taşlar 2 Mayıs 1975
58. MC Hükümetinin Getirdiği Açıklık 9 Mayıs 1975
59. Pamuk İpliği ile Hükümet 16 Mayıs 1975
60. Özgür Olmayan Hükümet 6 Haziran 1975
61. Rüzgâr Ekenler 13 Haziran 1975
62. İç Yapı Üzerine Dış Politika 4 Temmuz 1975

63. Türkiye'de Kilitlenme 11 Temmuz 1975
64. Dünyada Yer Ararken 8 Ağustos 1975
65. Seçimlerden Sonra Devalüasyon 22 Ağustos 1975
66. Cinnetin Kapısında Demirel 19 Eylül 1975
67. Türkiye'nin Yalnızlığı 10 Ekim 1975
68. Haziranda Erken Seçim 17 Ekim 1975
69. Çaresiz Demirel 24 Ekim 1975
70. Tersine Dönen Dünya 31 Ekim 1975
71. Şiddetin Siyasal İktisatı 14 Kasım 1975
72. Kına ve Kur'an 22 Kasım 1975
73. Bir Planlama Güldürüsü 28 Kasım 1975
74. Ölü Yılda Ölüm Hızı 12 Aralık 1975
75. Cumhuriyet Düşmanları 19 Aralık 1975
76. Dış Bağlantı ile İç Düzenleme 26 Aralık 1975
77. Çelişkinin Demir Yasası 2 Ocak 1976
78. Büyük Sermaye ve Halk Partisi 9 Ocak 1976
79. Kişisel ve Sınıfsal Kurban 16 Ocak 1976
80. En Zayıf Halka 23 Ocak 1976
81. Yolsuzluk Çemberi ve Sıkışan Yönetim 30 Ocak 1976
82. Selâmet İçin Son Şans 7 Şubat 1976
83. Bütçe ve Program Eleştirisi 13 Şubat 1976
84. Bürokrasiyi Parsellemek 20 Şubat 1976
85. Özgürlükçü Sayılar 27 Şubat 1976
86. Çok Yanlı Ticaret: Vergi İadesi 4 Mart 1976
87. Ordu'da Ekonomi 12 Mart 1976
88. Çankaya'da Nakarat 19 Mart 1976
89. Avrupa'da Domino 26 Mart 1976
90. Zamana Karşı Zamanlama 9 Nisan 1976
91. Sermaye ile Yapayalnız 16 Nisan 1976
92. Yumuşarken Yüksek Gerilim 23 Nisan 1976
93. Faşizm Üzerine... 30 Nisan 1976
94. Temel Haklar - Temel Mallar 7 Mayıs 1976
95. Düzenin Üniversiteleri 14 Mayıs 1976
96. İslâmın Siyasal İktisatı 21 Mayıs 1976
97. İki Büyük Partinin Taban Politikası 4 Haziran 1976
98. Geriye Doğru Yarış 11 Haziran 1976
99. Ücretler ve Tüketim Araçları 18 Haziran 1976

Notlar

BİRİNCİ BÖLÜM

[1] İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı Bir Numaralı Askerî Mahkemesi'nde 15 Şubat 1983 tarihli duruşmada açıklanan kısa karar'dır. Toplam sekiz yıl hapis cezası ile tutuklama kararını içeriyor. Başkan Deniz Albay Kayıhan Tamer, 142/2'den bir buçuk ve 146'ncı maddedeki suçu teşvik ve tahrikten 311/1-2'ye göre altı yıla muhalif kaldı ve yalnızca, 15-16 Haziran Olayları'nı överek kanunun suç saydığı fiili övmeden 312'ye göre altı aylık hapis cezasına razı oldu. Sekiz yıllık mahkûmiyet, duruşma yargıcı Muzaffer Kaptanoğlu ile üye yargıç yüzbaşı Tacittin Balcı'nın oylarıyla alındı. Sözcüklerin değil takılarının düzeltilmesi dışında kısa kararı olduğu gibi yayınlıyorum. Ara başlıkları ben koydum.

[2] Suçlanan ve bana 15 Şubat 1983 tarihinde sekiz yıllık bir mahkûmiyet getiren "1980: Yolun Neresindeyiz?" başlıklı incelemeyi buraya almıyorum. Tarihe bırakıyorum. Ancak davayı sürdürüyorum. Hukukçu dostlarım, Gülçin Çaylıgil, Levent Akyüz, Öznur Gündoğdu ve Fikret İlkiz, bu davayı bırakmaya niyetli görünmüyorlar. Türkiye'de bir sonuç alınmazsa Avrupa komisyonlarında sonuç almaya hazırlanıyorlar.

[3] "Bunları şimdi yazmak kolay. Ancak on iki yıl önce yazmış olduğum ortaya çıkıyor. 1968 yılında da benim yazdıklarım, çoğu zaman TİP'in görüşleri sayıldı. Parti yönetiminin tutumunu kesinlikle yanlış buldum, fakat, ses çıkarmadım. Çek müdahalesinden hemen sonra da, Sovyetler Birliği üzerinde araştırmalar yapmak üzere İngiltere'ye gittim. TİP'te parti içi muhalefet başlamıştı. Bu vesileyle yurt dışından gönderdiğim yazı, Sovyetler Birliği'nin müdahalesini Türkiye'de savunan tek yazar olduğumu gösteriyor. Aynı görüşleri, büyük bir hoşnutlukla, şimdi de savunuyorum."

"Yolun Neresindeyiz?" incelemesinin 1980 basımında dipnot olarak açıklanan bu görüşlerim mahkûmiyet kararında önemli bir rol oynadı.

"Dahası var. Örgütün bu dönemdeki temel doğrultusunu biçimleyen, onun sağa gidişini hızlandıran ve dolayısıyla bugünkü sarsıntıyı şiddetlendiren bazı üst yapısal gelişmeleri de gözetmek gerekir. Bunlardan biri ve zaman içinde sonuncusu Çek Olayları'dır. Çek Olayları'nı örgüt, bütünüyle sosyalist mantığın gerekleri yerine kapitalist önermelerin çerçevesi içinde değerlendirmiştir. Olaylardan sonra ortaya çıkan bilgiler, bu değerlendirmenin ne kadar yanlış olduğunu göstermiştir. Gerçi bunu şimdi söylemek çok daha kolaydır. Fakat belirli bir güvenle söylenebilir ki, eğer zamanın sağa çekici nesnel koşulları olmasaydı, örgüt bu yanılma için o kadar 'istek' göstermezdi."

Yalçın Küçük Londra'dan yazıyor, "TİP'teki Bunalımın Nedeni, *Ant Dergisi*, Sayı 104, Aralık 1968.

1968 yılı Aralık ayında yayınlanan bu paragraf da, aynı dipnotta yer aldı.

Eklemem gereken şudur: Yirmi yıl önceki tutum ve çözümlememe sahibim.

[4] Duruşma Yargıcı Muzaffer Kaptanoğlu'nun yaptığı özetleme burada anlaşılmaz oluyor. 1970 yıllarının ikinci yarısında direnç noktalarının teker teker çöktüğü bir zamanda, sınıfsal körlüğe kapılan Türkiye solu, Kürt halkına da sınıf dışı bakarak, tüm Kürtler'in devrimci ve demokrat olduğu hayallerine inanmaya başladı. Faşizmin ve Albay Türkeş'in Doğu'ya giremeyeceğini ve hatta Diyarbakır'a adım bile atamayacağını söyleyenler çoğaldı. Yargıç Kaptanoğlu'nun özetleyemediği paragraflar bununla ilgilidir.

"Ancak bu dönem, dünyada ve özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde 'black is beautiful', Türkçesiyle 'zenci güzeldir" ve giderek 'black is revolutionary', yine Türkçesiyle 'zenci devrimcidir' modalarının yaygın olduğu dönemdi. Aynı moda, iç dinamizmin üzerine bir dış özentinin çakışmasıyla, Türkiye'de de etkisini gösterdi. Türkiye'de 'Kürt devrimcidir' inancı yayıldı ve hiçbir nesnel temeli olmadan inananların sayısı arttı."

Bir Yeni Cumhuriyet İçin, İstanbul, 1980, s. 529-30.

[5] Mahkûmiyetine karar verilen metinde "darbe" sözcüğü yer almıyor. Yer alması da mümkün değil; çünkü, istenen darbe'nin başarısı değil başarısızlığıdır. Darbe haber veriliyor ve direnme gerektiği vurgulanıyor. Darbe sonrasında sağlıklı örgütlenmenin de buradan çıkacağı öne sürülüyor. Metnin bu bölümü şöyledir :

"Direnme, sağlıklı bir örgütlenme için de gerekli görülüyor."

"Direnmeme veya direnişe katılmama ise sağlıksızlık doğuruyor. Tedavisi ancak büyük bir fiyatla mümkün olabiliyor. Tarih bu tür örnekler veriyor."

Bir Yeni Cumhuriyet İçin, İstanbul, 1980, s. 560.

[6] Mağrib'in, iki anlamı var. 1) Batı ve 2) Akşam. Her ikisi de güneşin batışından geliyor. Sözlük, bunu anlatabilmek için olmalı, Fikret'ten iki dize ekliyor. Pek güzel.

Gurup edip de güneş bir veremli taze gibi

Çökünce mağribe reng-i memat olan zulmet

Mustafa Nihat Özön, *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, s. 474-475.

[7] Y. Küçük, *Dördüncü Plan Dönemi: Özet*

8 Aralık 1978, çoğaltma, s. 8.

Daha önce geliştirilmiş ve savunulmuş pek çok görüşün ilk formülasyonu bu özet çalışmamda yer alıyor. Tümünü daha önce yayınlamış bulunuyorum.

Y. Küçük, *Quo Vadimus - Nereye Gidiyoruz?*, İstanbul, 1985, s. 131-141.

[8] Türk basınının incelenmesinden çıkardığım bir sonucu yazmanın sırasıdır: Türk basınının oy birliği ile desteklediği tüm eylem ya da düşünceleri, yalnızca kuşku ile karşılamakta yarar var. Türk basını, oy birliğine yaklaştıkça, hak'tan, halk'tan ve doğru'dan uzaklaşıyor.

[9] Cheryl Payer, *Borç Tuzağı IMF ve Üçüncü Dünya*, İstanbul, 1981, s. 55.

[10] Bilim Yolu'nun, Tarik-i İlm, kendine özgü kuralları var; her uğraşın vardır. Yazılmış olanı bilmemeyi özür saymıyor. Emin Çölaşan'ın kitabı, Para Fonu konusunda hiç bir yeni bilgi getirmezken, bunu yepyeni bilgilerin açılımı olarak görmek ya da Turgut Özal'ın bile okumasını salık vererek övgüde her türlü ölçüyü kaçırmak, Bilim Yolu'nda yalnızca gülümseme nedeni olabiliyor.

Türkçe'de yine bir gazetecinin, Cumhuriyet Gazetesi Ankara Büro Şefi arkadaşım Yalçın Doğan'ın, 1980 Haziran ayında yayınlanmış, gösterişsiz ama pek değerli bilgileri içeren çalışması, Para Fonu-Türkiye ilişkilerine dürüst bir mercekle bakıyor. Burada, şimdilik, iki aktarma yapmak durumundayım. 1980 yılı öncesinde Bülent Ecevit başkanlığında Türk Hükümeti, Para Fonu'nun Türkiye'de yeni bir devalüasyon önerisini, kendi arasında tartışıyor. Maliye Bakanı Müezzinoğlu, Para Fonu isteği doğrultusunda bir devalüasyona yatkın görünüyor. Siyasal Bilgiler Fakültesi ve 27 Mayıs İhtilâli'nden sonra kurulan Devlet Planlama Teşkilâtı'nda yetişme yıllarına ortak olduğumuz, yakın arkadaşım, zamanın Başbakan Yardımcısı Hikmet Çetin, Para Fonu'na bulaşmadan, bir devalüasyon düşüncesini ileri sürüyor.

"Ne yaparsak yapalım, ancak gitmeden yapalım. Yani Washington'da görüşmelere başlamadan bir karar alalım. IMF ile görüşerek değil, görüşmeden önce kendi kendimize karar almalıyız."

Para Fonu isteklerini kabul etmenin kaçınılmaz olduğu düşüncesini hareket noktası yapan Maliye Bakanı Müezzinoğlu, devalüasyonun bir iktidar kaybına yol açacağını ileri süren Bakanlar Kurulu üyeleri karşısında, bir ara, patlıyor. "Siz ne demek istiyorsunuz?.. Beni Batı'ya teslim olmakla ve iktidarın hayatıyla oynamakla mı suçluyorsunuz?... Bu devalüasyon kararını IMF almıyor. Bizim hükümetimiz alıyor. Karar, bir yandan ödemeler dengesi açıklarına çözümler getirecek, bir yandan da birikmiş milyarlarca dolar borçların bir bölümünün ertelenmesi çalışmalarını başlatacaktır. Türkiye şu anda hem iç para, hem de dış para sıkıntısının doruğunu yaşamaktadır. Öyle, siyasal, sonuçlar çıkaracak eğilimler ve yarışlar yerine, ekonomik olarak ne yapılması gerekiyorsa, onu söyleyin. İtham etmek yerine karar alın."

Yalçın Doğan, *IMF Kıskacında Türkiye 1946-1960*, Ankara, 1980, s. 28 ve.30.

[11] Bu sözlerden biraz sonra Nail Satılgan'ın sorusu üzerine, Türkiye'de yetkililerin uygulamaya koydukları ve Papa'dan daha katolik bir tutumla uyguladıkları politikaların kendi yazılarına ve dolayısıyla reçetelerine uyduğunu belirtmekten geri kalmıyor.

"Anladığım kadarıyla izlemekte oldukları politikalar -kota listelerinin kaldırılması ve bunun gibi şeyler- çok büyük ölçüde benim Türkiye için anlamlı bulduğum doğrultuda."

Anne Krueger İle Konuşma, *İktisat Dergisi*, Sayı 242, Ocak 1985, s. 5.

[12] Emin Çölaşan'ın tüm amacına karşın, Turgut Özal'ın Para Fonu karşısında değil direnen ya da pazarlık eden, bunlara yakın bir izlenim veren bir geçmişi bile yok. 24 Ocak 1980 tarihinde oturduğu koltukta, Ağustos 1970 Devalüasyonu sırasında da oturuyor. 1970 Devalüasyonu sırasında Para Fonu'nun Türkiye Masası Şefi Sturc, İstanbul'a geliyor ve bekliyor. Bundan sonrası şöyle oluyor :

"DPT Müsteşarı Turgut Özal, Merkez Bankası Başkanı Naim Talu ve Hazine Genel Sekreteri Kemal Cantürk Ankara'dan değişik günlerde ve ayrı ayrı araçlarla İstanbul'a gelmişler, önce Fenerbahçe Askerî Dinlenme Kampı'nda buluşarak temel ilkeleri gözden geçirmişlerdi. Sonra da, 'gizlilik' ilkesi gereği, yine ayrı ayrı Hilton Oteli'ne gelerek IMF ile ve de Sturc'le buluşmuşlardı."

Sturc reçeteyi veriyor. Hükümete getiriyorlar. Karar alınıyor. Cantürk, Washington'daki Maliyecilerine, kararı, bildiriyor :

"Papaza söyle, o ayin olacak. Bütün dualar okunacak."

Türkiye Cumhuriyeti'nin bir memuru diğerine bir hükümet kararını böyle bildiriyor. "Papaz", Sturc, "ayin", devalüasyon, "bütün dualar", Para Fonu'nun istediği diğer kararlar oluyor.

Y. Doğan, *IMF Kıskacında Türkiye 1946-1980*, op. cit., s. 117 ve 119

[13] Emin Çölaşan, *Önce İnsanım Sonra Gazeteci*, İstanbul, 1987, s. 154

[14] "Odada sadece Örsan'la ikimiz varız. Örsan'ı sürekli izliyorum ve ondan bir şeyler öğrenmek istiyorum. Örsan büyük gazeteci. Ona gelen gidenle de tanışıyorum. Gazetecilikte yeni insanları tanımak çok önemli. Örsan çok iyi bir insan. Tanıdıkça daha çok seviyorum."

Emin Çölasan, *Önce İnsanım*, op. cit., s. 73.

[15] İbid., s.210

[16] E. Çölaşan, *Önce İnsanım*, op. cit., s. 102.

[17] ibid., s. 150.

[18] Girişi Emin Çolaşan'm satış rekorları kıran son kitabından alıyorum. Çok okunduğunu biliyorum; ancak böyle bir dizilişte yeniden okunması gerektiğini düşünüyorum.

Emin Çölaşan, *Turgut Nereden Koşuyor*, İstanbul, 1989, giriş bölümü.

[19] Y. Küçük, *Quo Vadimus - Nereye Gidiyoruz?*, İstanbul, 1985, S. 142-145. 82

[20] Demirel'in dönüşü, politikaya atılacağı izlenimini verdi. Adalet Partisi'nin başına geçeceği, yıllar önce, Yön Dergisi'nde yazıldı. Sevgili Doğan'ı böyle bir gelişmeye ikna etmekte güçlük çektim. İkna olduğu ve gerçekleşme aşamasına girince, Adalet Partisi Genel Başkanlığı için Demirel'i değil, daha "millîci" saydığı Saadettin Bilgiç'i destekledi.

[21] Tapınaklar, en son aşamada, sığınaklar'dır. İs-

lâm'da camiler ve Hıristiyanlıkta kiliseler, büyük saldırılar karşısında, en son sığınılan yerler oluyor. Bir zamanlar DPT, sonra TRT, hep üniversiteler, şimdilerde bir kısım basın Türk ilericiliğinin tapınak-sığınak'ları oldular ve oluyorlar.

[22] Emin Çölaşan, *24 Ocak Bir Dönemin Perde Arkası*, Mayıs 1983, İstanbul, s. 56.

[23] ibid., s. 90.

[24] Emin Çölasan, *Turgut Nereden Koşuyor?*, op. cit., s. 34-37.

BEŞİNCİ BÖLÜM

[1] Daha önceki çalışmalarımda da, Türkiye Üzerine Tezler'in üçüncü kitabı veya İtirafçılar'da, mahkûmiyet kararlarını, iddianameleri, tutanakları kullandım. Bunları yeniden kurdum.

Burada yapılan bir ölçüde farklılık gösteriyor; mahkûmiyet, bir çözümlemeyi eylem kabul ediyor. Ayrıca diğerlerinde eylemler benim, yazanın, dışındadır; burada ise çözümleme yazanın düşünsel eylemi oluyor.

[2] İstanbul Birinci Ordu Komutanlığı Bir Numaralı Askerî Mahkemesi'ne 29 Nisan 1986 tarihinde verdiğim dilekçede şunlar da yer alıyor :

"Ne yazık, Millî İstihbarat Teşkilâtı, MİT, Türkiye solunun bugünü ve geleceği ile ilgilenmekte, raporlar hazırlamakta ve bunları Ordu Komutanlıkları Adlî Müşavirlikleri'ne göndermektedir."

"MİT raporlarının Adalet'in gerçekleşmesini etkilediği izlenimi bile sakıncalıdır. Bu izlenim silinmelidir."

[3] Gerekçeli Hüküm, İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı, 15/2/1983, Karar No: 1983/75. Çift tırnaklı bütün aktarmalar, tutanaklarda yazılanlardır. Bunun içindeki veya dışındaki tek tırnaklı alıntılar, mahkemlerin kitabımdan yaptığı veya diğer aktarmalar oluyor.

[4] Mahkûm eden mahkemenin kitabımdan yaptığı aktarına çok zaman aslına uymuyor. Ancak Mahkeme'nin anlatımına bağlı kalmaya çalışıyorum.

[5] Benim olmayan sözcükler çok var. Ancak "fraksiyon" sözcüğünü hiç kullandığımı hatırlamıyorum. Özellikle tepki duyduğum bir sözcük oluyor.

[6] Suçlanan incelemede bir alt bölüm var ve "Durum Saptaması: Bir Özet" başlığını taşıyor. Gerçekten de bu alt bölüm bir özet çözümlemedir ve şöyle sona eriyor: "Buraya kadar söylenenlerden şu çıkıyor: Türkiye, 1905 yılına doğru yol alıyor."

Bir Yeni Cumhuriyet İçin, İstanbul, 1980, s. 534.

[7] Bu alıntının anlam ifade edebilmesi için aktarılan paragrafın başını da yazmam zorunlu oluyor :

"Türkiye kapitalizmi bugün 'demokrat' çözümleri ve burjuva devlet legalitesini aşan bir noktaya geldi. Türkiye burjuvazisi zengin siyasal birikimi ile ve ancak kamuyu ikna etmek için deneme-yanılma yoluyla, tüm 'demokrat' çözümleri bir çürütme süreci içine girmiş görünüyor. Her çürüme aşamasında bir mesafe daha katediliyor."

Bir Yeni Cumhuriyet İçin, s. 554.

[8] Bir İstanbul-Ankara tren yolculuğunda, öğleden sonra yemekli vagonda rastgeldiğim ve kişiliğine pek saygı duyduğum İsvan'la sohbet ederken, bana, Ecevit'in çapsızlığa yükselişinin en başında yalnızca İnönü ile benim farkettiğimi söyledi; nedenleri ve ilgili konular üzerinde konuştuk.

[9] "Sanık yazar, kitabının 545. sayfasında, 'Ecevit'in Karamanlis Modeli' başlığını taşıyan yazısında, Ecevit'in Karamanlis Modeli bir stratejinin peşinde olduğunu"

Gerekçeli Hüküm, *İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı Bir Numaralı Askerî Mahkemesi, 15/2/1983, Karar No 1973/75.*

[10] Özgürlüğün tüm kurumlarının tahrip edilmesinden sonra özgürlükleri savunmaya yüreği ve kafası elverişli olmayanlara kurdurulması planlanan komünist partisinin ismini doğru tahmin edemediğimi ve yanlışlık yaptığımı kabul ediyorum.

[11] Dinlerin kaynağını hayalet danslarına bağlayan çalışmalar var.

W. La barre, *The Ghost Dance, The Origins of Religion*, N.Y., 1970.

[12] Kurtarıcı hayaletler de var; 1977 yılında 1 Mayıs'ta, Taksim'de, on yedi yaşında bir öğrenci belki ilk adını bile bilmediği bir kimse için "İ. Bilen aramızda" diye bağırabiliyor ve rahatlıyordu. Politika Gazetesi'nde Anadolu'da yapılan bir toplantı anlatılırken, yeni öldürülmüş bir öğretmen için, "aramızdaydı, yanımda oturdu, çok mutluydu, bana dedi ki" türünden yazılar çıkabiliyordu. 1980 öncesinde Türkiye'de hayaletler, sokaklarda ve salonlarda dans ediyordu.

[13] Savunmaları kısa yapmak temeldir; ancak burada paragrafı tam yazmayı yararlı görüyorum.

"İkincisi, Türkiye derin bir ekonomik bunalım içinde bulunuyor. Bir 'Döviz Manyaklığı' içinde Türkiye, tek sorununun döviz olduğuna inandırılmak isteniyor. Dövizin de, petrol zengini Arap şeyhleri veya hükümetlerinin elinde bulunduğu kabul ediliyor. Arap şeyhleri ise hep müslüman. Öyleyse ikinci sonuç çıkıyor: Türkiye, dış dinamiğe ek olarak kendi iç dinamiğinin etkisiyle, yoğun bir İslâm dinselliğine gebe görünüyor." *Bir Yeni Cumhuriyet İçin*, s. 546.

[14] Bu paragrafı da tamamlamak gerekiyor.

"12 Mart, Süleyman Demirel'i başbakanlıktan indirdi. Ancak, esas olarak, Süleyman Demirel'in politikasını uyguladı. De-mirel'in bütün rakiplerini, politika sahnesinden sildi. Türkiye İşçi Partisi'ni kapattı, İnönü'yü tarihin derinliklerine gönderdi, Necmettin Erbakan'ın partisini kapattı, kendisini İsviçre'ye ikamete raptetti. Şimdi çok daha kapsamlı bir yeni askerî müdahalenin bunun tersini yapması mümkün. Tersi şu: Erbakan'ı Türkiye'nin siyaset sahnesinden silip Erbakan'ın temsil ettiği İslamcı dinsel politikayı daha yoğun bir biçimde uygulamak." *Bir Yeni Cumhuriyet İçin*, s. 549.

[15] "Yumuşama şiddetten doğdu. Soğuk Savaş döneminde, Kore ve Vietnam dışında, dünya iki kez şiddet barometresinin çok yükseldiğini gördü. İkisi de Türkiye üzerinde oldu. Birincisi, 1957 yılında Türkiye'nin emperyalizmin jandarması olarak Suriye'ye yürümek istemesinde oldu."

Bir Yeni Cumhuriyet İçin, s. 495.

[16] Askerî Yargıtay, *Daireler Kurulu Kararı*, 14/5/1987, Karar No 1987/92.

[17] Sekiz yıl sonra "devrimci demokrata" devrimci demokrat denmesinin zorunlu olduğunu yazmak şaşırtıcı görülebilir; o sırada ilk kez yazılıyordu. Bunun yerine Fransızca "aşırı solcu" anlamına gelen ve küçümseyen bir renk taşıyan "goşist" sözcüğü kullanılıyordu. 1979 yılında arkadaşlarımla çıkardığımız "Sosyalist İktidar" Dergisi'nde bu yanlışlığa işaret ettik; iki kez, arkadaşlarımla birlikte, "goşist" sözcüğünün kullanımına karşı mücadele açtık.

"Bugün Türkiye'de, 1980 yılının hiç gelmeyeceğe benzeyen baharında, kavganın ortasında devrimci demokratlar var. Tersinden söylendiğinde, bugün Türkiye'de kavganın ortasında olanlara devrimci-demokrat demek zorunluluğu var. Bilimsel açıdan. Bilimsel açıdan demek aynı zamanda tarihsel açıdan demek oluyor." *Bir Yeni Cumhuriyet İçin*, s. 525.

[18] Darbe, bir de bellek silmek içindir. Bilim ve tarih ise belleği süreklileştirmeye yarıyor. 1980 yılında on yaşında olanlar ve 1988 yılında on sekiz yaşına basanlar, darbenin bellek silme işlevinden en çok zarar görebilirler. Ayrıca 1980 yılında elli yaşında olup da darbeden zarar görenlerin bir bölümü de bellek silinmesinden yarar umabiliyorlar. Bunun için, "1980: Yolun Neresindeyiz?" başlıklı ve 1980 tarihli incelememden son derece suçsuz ve masum bir kaç paragraf daha almak istiyorum.

"Türkiye'de partileşmiş solda tip-tkp-tsip var. Tip-tkp-tsip uzun zaman birbirini eleştirdi. Şimdi birdenbire ve her üçü de birbirini eleştiren unsurlardan arındıktan sonra, birbirini çok beğenir oldular. O kadar ki, sürekli olarak birleşmekten söz ediyorlar. Fakat gerçekten de, birleşmelerine hiçbir mani olmamasına rağmen, bir türlü birleşemiyorlar."

"Neden mi? Bir nedeni şu: Devrim öncesinde Çin'e bir yabancı gelmiş. Çinlileri çalışırken görmüş. Ağır ve özenle çalışıyorlar. Yabancı bakmış bakmış, birine yaklaşmış ve 'bu işi kaç günde bitiriyorsun?' diye sormuş. Çinli 'otuz gün' demiş. Yabancı 'şöyle yaparsan, bir günde bitirirsin' demiş. Çinli, sakin ve aldırmaz bir biçimde baktıktan sonra 'peki, yirmi dokuz günde ne yapacağım' diye sormuş. Tip-tkp-tsip birleşseler ne yapacaklar?"

"Tip-tkp-tsip, Türkiye'nin bu ihtilâlci objektivitesini 'birleşme dedikoduları' ile ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin daha da sağa kaymasını önlemeye yarayacak tedbirleri düşünmekle geçirecek. Başka çaresi yok. Çünkü eğer birleşirlerse 'ne yapacağız' sorusu ortaya çıkacak. Cumhuriyet Halk Partisi'nin sağına takoz olmaktan başka bir işlev düşünemeyen bu hareket birleşirse gerçekten 'ne yapacak? Üstelik Tip'in profesyonel kadrolarında önemli kazanımlar elde etmiş olan Tkp'nin Tip'in bir yük haline gelen yönetici kadrolarını almak isteyeceklerini ve Tip'in yönetici kadrolarının da birleşmenin gerektirdiği cesareti göstermek isteyeceklerini sanmıyorum."

Bir Yeni Cumhuriyet İçin, s. 551-552.

[19] Maden-İş grevini 29 Mayıs tarihinde başlattı. 5 Haziran'da seçim yapılıyordu, seçim kampanyası sürüyordu. En büyük sanayi işletmelerinde genel seçim haftasında "büyük grev" başlatmak, sonucu, seçim sonuçlarına bağlamak anlamına geliyordu.

Grevci işçilere, CHP'nin kazanması gerektiği ve hükümet kurarsa çok iyi bir sözleşme yapılacağı açıkça söyleniyordu. Grev yerlerine yalnızca CHP'li politikacılar alındı, toplantılar yaptılar. Seçime sosyalizm adına TİP giriyordu; Maden-İş yöneticileri TİP'lileri grev yerine yaklaştırmadılar.

[20] Ecevit'in, büyük sermaye sahiplerinin açık desteğiyle, TKP adını kullanarak ve TKP'lilerin şoven katılımıyla uyguladığı DİSK'i CHP'lileştirme senaryosu, artık gerçekleştirilmiştir. DİSK CHP'lileştirilirken, Nihat Sargın'ın Yürüyüş'te yayınlanan "işiniz bittikten sonra limon gibi sıkılıp atılacaksınız" sözleri gerçekleşiyor. Kemal Türkler, Maden-İş Genel Başkanlığı'yla yetinemiyor ve Maden-İş, DİSK'ten uzaklaştırılma cezasını alıyor.

Eylülist Darbe hazırlanırken, DİSK, otel ve lokanta işçilerinin sendikası Turizm-İş ile belediye temizlik işçileri ile şoförlerinin sendikası Genel Hizmet-İş'e kalmış durumdadır. Güçsüz bir CHP kuruluşudur.

[21] Amerika Birleşik Devletlerindeki "siyah güzeldir" veya "zenci devrimcidir" sevdasına uygun olarak Türkiye'de de, sınıfsal konumlarına bakmadan, tüm Kürtlerin devrimci ve demokrat oldukları modasına işaret ediliyor.

[22] Gülçin Çaylıgil, daha ilk savunmada, suçlanan incelemede ve burada "Lenin gibi" sözcüklerinin bulunmadığını gösterdi.

Gülçin Çaylıgil, *Savunma, 17/11/1982, s. 2.*

[23] Hukuken kararın düzeltilmesini isteme hakkımız var. Bu sıralarda yapmayı planlıyoruz. Bunun dışında benimle ilgili böyle bir karar alınmasının ötesinde Askerî Yargıtay da bir kararın sekize yedi sonuçlanmasından rahatsız görünüyor ve bu tür kararların bir kez daha görüşülmesi için bir yasa tasarısı hazırlanmış olduğu haber veriliyor. Bunun dışında başka başvuru yolları da söz konusudur; dosya henüz kapanmamıştır.

[24] *Bir Yeni Cumhuriyet İçin*, s. 517.

[25] Piyade Albay Nevzat Demirer'in başkanlığında yargıç yüzbaşı Salih Coşkun ve üsteğmen yargıç Malik Göktepe'den meydana gelen askerî mahkeme bu üç kişiden aldıkları bir fetvayı mahkûmiyet kararlarına şöyle geçiriyorlar :

"Kapitalizmi ve kapitalist ülkeleri, kapitalist iktisatçıları sürekli tenkit etmekte, bu ülkeleri emperyalist olarak nitelemektedir."

Nevzat Demirer, Salih Coşkun, Malik Göktepe, *Gerekçeli Hüküm, İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı 2 Nolu Askerî Mahkemesi*, 3/10/1985, Karar No 1985 / 335.

[26] Y. Küçük, *Türkiye Üzerine Tezler*, Üçüncü Kitap, Y. Küçük, *TKP Pişmanları*, Y. Küçük, *Aydın Üzerine Tezler*, Beşinci Kitap,

Ayrıntılı ve geliştirici çözümlemeler içeriyor. İ. Bilen, hayattayken TKP Genel Sekreteri görevinden uzaklaştırılıyor.

BEŞİNCİ KİTAP

anne ve babam'a
büyüdüğüm yöre
insanlarına
iskender'in adına
bir sınır toprağıdır
sınırda yaşamak
bir serüven
ve bir hücum
olmalıdır.
y.k.

ÖNSÖZ

Okuyucuma mahkum oldum.

Büyük şükran duyuyordum; şimdi okuyucumun yazıcılığına mahkum olduğumu düşünüyorum. Şükran duymamın nedeni çok nettir; 12 Mart Darbesi'nde üniversiteden atıldım. Yabancılar bana pasaport ve para getirdiler; çıkmadım. Türkiye'de rezistansı yönetmeyi tercih ettim. Ancak bana kimse iş vermedi; sonunda önce Yankı Dergisi'nde ve daha sonra Cumhuriyet Gazetesi'nde çalışarak yaşamımı sürdürebildim. Eylülist rejimde bu kadar bile şansım olmadı; geçimimi, okuyucum üstlendi. Ben yazdım, Kemal Karatekin, Tekin Yayınevi, bastı; yaşamayı becerebildim. Türkiye'de kalabildim. Bu serüven, umutsuzluk ve umut, tehlike ve ışık dolu günlerde, kendi topraklarımda yaşayabilmeyi, okuyucuma ve Tekin Yayınevi'ne borçluyum. Bu borcu ve bu borç karşılığında elde ettiğim haz ve onuru, ben bilirim. Büyüktür.

Kitap imzalamalarını hiç sevmiyorum. Kitabevleri'nden beni çağırmamalarını diliyorum. Bu işe Aziz Bey'in stepnesi olarak başladım; sonra meslek haline geldi. Sevmiyorum. Ancak şükran duyduğum ve yazıcılığına mahkum olduğum okuyucularımla tanışabildiğim için de sonsuz seviniyorum. Ne kadar çeşitliler! Ne kadar militanlar ve ne kadar tutkulu! Bu yaz sevmediklerimden birkaçını daha yaptım; festivallere gittim. Bunların birisinde bir okuyucum geldi; her haliyle bir yardımcı doçente benziyordu. Lisedeymiş; kitabı imzalarken ne okuttuğunu sordum. "Hademeyim" dedi. Bütün kitaplarımı nerede ise "ezbere" biliyordu ve lise öğretmenlerini, kitap okumadıkları için, sevmiyordu.

İzmir Fuarında Tansaş-Cumhuriyet Kitap Klübü'nde kitap imzalıyordum. Öğrencilerin birinci açlık grevinden kalma genç arkadaşım Salih'le sohbet ediyordum; okuyucularımın içinde çok sayıda MHP'li ve MSP'li, bugünkü Refah Partili var. Kitaplarımı soran, yeni çalışmalarımı merak eden ve "Tanrı Türkü Korusun" sözleriyle biten mektuplar alıyorum. "Sağ" ansiklopedilerin bir bölümünün kitaplarımı tefrika ettiklerini de biliyorum. Bazan getiriyorlar. Bunlardan hiç gocunmuyorum. Kendi radikalizmleri için benden düşünce parçalarını ödünç alıyorlar; Salih'e bunları söylüyordum. İmza için bekleyen, Aydın'dan gelmiş bir avukat okuyucum söze karıştı; eski MSP'li ve şimdi ANAP'lı olduğunu söyledi. Bütün kitaplarımın kendisinde bulunduğunu ekledi.

Beni sürekli yazmaya zorluyorlar. Bazıları yeterince hızlı ve çok yazmadığım için azarlıyorlar. "Küçük Ansiklopedi" için çok azar işitiyorum; nerede ise işimden atılacağımı düşünüyorum. Artık zamanının geldiğini söyleyerek kurtuluyorum.

✦ ✦ ✦

Yazarken zamanla barışıyorum.

Bu kitabımla "Tezler" dizisi onuncu sayısına ulaşmış oluyor.

Bu kitabımın gözden geçirilmesi, daktilo düzeltmesi, bir daha okunması, kontrol edilmesi için ayırabildiğim süre iki günden azdır; daha fazla ayıramıyorum. "Tezler" dizisinin tamamlanması on beş yıla yakın bir zaman aldı ve benim her birini okumak, düzeltmek ve denetlemek için ayıracak iki günüm bile olmuyor.

Birbiriyle hiçbir ilgisi olmayan pek çeşitli alanlarda okuyucularıma kitap yetiştirmek durumundayım, benim kaygım budur. Gerisi beni hiç ilgilendirmiyor.

Yazdıklarımda yanlışlıklar, eksiklikler, dil bozuklukları buluyorlarmış; bir sanat dergisinde çıkanı da gördüm. Buna cevap vereceğim. Ancak cevabımın özü şudur: Bu kadar az yanlış, eksik ve bozukluk bulunur mu? Ben kendi kitaplarımı okusam, eleştirecek olsam, şimdiye kadar bulunanlardan kat kat fazlasını ortaya çıkarırım; çünkü özellikle dilde, yer yer denemeler yapıyorum.

Benim derdim bunlar değil; benim asıl derdim, görüşlerimin, giderek ve tek yanlı olarak çok büyük bir kabul görmesidir. Bu, beni, ürkütüyor.

Benim derdim okuyucuma çalışmalarımın ürünlerini yetiştirebilmektir.

✦ ✦ ✦

Genç araştırıcılar çıkacaktır. Genç düşünürler çıkacaktır. Genç yazarlar çıkacaktır. Bunların benim çalışmalarımı yeniden yazmalarını bekliyorum.

✦ ✦ ✦

Ortaya çıkardığım bulguların şaşırtıcı olduğunu biliyorum ve kabul ediyorum.

Ben ne yazdığımı hiçbir zaman bilmem; ne yazmadığımı her zaman biliyorum. Bana bazan, "şöyle yazmıştınız" derler; zaman zaman "hayır öyle yazmam imkansız" dediğim oluyor. Çünkü düşünmediklerimi yazmıyorum ve bu söylenenler benim düşüncemin dışına düşüyor. Bazan da "şöyle yazmıştınız" dedikleri oluyor; benim düşünce zincirim içindeyse "öyle mi yazmışım" diye soru yöneltiyorum. Bana yeni geliyor; ancak yazabileceğimi görüyor ve kabul ediyorum.

Bu çalışmamın daktilo düzeltmesi için ayırdığım iki güne yakın okuma sırasında son derece şaşırtıcı bulgu ve çözümlemelerle karşılaştım; bunları saklamıyorum. Şaşırtıcı; ancak bir süre sonra son derece basit geliyor. Buna çok seviniyorum; çünkü doğruluğun ve gerçekliğin en büyük doğruluk ölçütü, basitliğinde yatıyor.

Gerçek öylesine doğal ki!

"Bilimler" doğallıkları kalmayınca devriliyorlar. Bilimsel devrimler, bir doğallıktan diğerine geçiştirler.

Belki de çalışmalarımın yeraltına doğru böylesine nüfuz etmesi, doğallığından geliyor. Alıcısını bulduğu zaman, büyük bir doğallıkla yayılıyor.

✦ ✦ ✦

Evrensellik, evrenin, yaşanılan topraklarda uç eylemlilik olarak kendisini belli etmesidir. Bu, sınırların aşılması anlamına geliyor. "Çözülüş" ile birlikte bu çalışmam, sınırları aşıyor.

✦ ✦ ✦

Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Çözülüşü, Türkiye Üzerine Tezler dizisinin ikinci kitabı ve bu, dış politika sorunlarına yoğunlukla eğiliyorlar. Bu çalışmamda, 1918-1922 döneminde, Kürtler'i Ermeniler'i, Azeriler'i , Gürcüler'i ve Türkler'i, bir arada, ele alıyorum.

Bir parantez açmak istiyorum; neden, MHP'li veya MSP'liler bende okunacak satırlar buluyorlar? Görebildiğim sadece bir nedene değiniyorum; bu çalışmamda ele aldığım toprakların bir bölümüne Zakafkas, Transkafkasya deniyor. Osmanlıca Maverayı Kafkas ve Türkçe Kafkas Ötesi deniyor. Ben bunu, Kafkas Berisi ya da Ön-Kafkasya olarak değiştiriyorum; çünkü benim yazdığım yerden bakıldığında bu topraklar Zakafkas, Kafkas Ötesi değiller. Eğer Moskova'dan bakılırsa Zakafkas, ya da Kafkas Ötesi oluyor. Moskova'dan bakıldığında Kafkasya, Predkafkas ve Zakafkas olarak ikiye ayrılıyor, Ön-Kafkasya veya Kafkas Ötesi deniyor. Aslında Moskova'ya göre Kafkas Ötesi, Ankara'ya göre Kafkas Berisi'dir; Rusça Zakafkas veya Predkafkas denilecek olursa yine anlaşılır bulabiliyorum. Fakat Rusça bir sözcüğü Türkçe'ye çevirirken bozukluğu korumayı hiçbir zaman anlayamıyorum.

Dile düşkünlüğüm biliniyor; diller, bir tarihselliği ve bir yaklaşımı da yansıtıyor. Türk Dil Kurumu'nun sözcüğün en olumsuz anlamıyla uydurduğu ve Bülent Ecevit'in yaydığı "dışsatım" veya, "dışalım" sözcüklerinin düşünülebilecek en cahilce ve aptalca buluşlar olduğunu ısrarla söylüyorum ve yazıyorum. Bir dil, ancak böylesine cahilliklerle kıraçlaştırılır; hiçbir dilde "export" ve "import" ya da "ihraç" veya "ithal" sözcüklerinde "alım" ve "satım" anlamları bulunmuyor. Sermaye dışsatımı veya sermaye dışalımı, devrim ihracı yerine devrim dışsatımı veya devrim ithali yerine devrim dışalımı, sadece aptallık oluyor.

Dilin yapısını değiştirmek istiyorum. Ancak sözcükler üzerinde de duruyorum. Seçilen sözcüklerden, Türk aydınlarında, tarihsel olarak, sermayeye karşı bir kin ya da husumetin bulunmadığı sonucuna varıyorum. "Girişimci" çok sevimli bir sözcüktür; bunu nasıl "undertaker" ya da "entreprenneur" karşılığı buluyorlar, buna çok şaşıyorum. Tam karşılığı "yüklenici" oluyor; hem çeviri ve hem de kavramsal olarak en uygunu budur. Öyle anlaşılıyor, bu, söyleyende ve söylenende bir yüksek değerlilik yaratmıyor ve bu nedenle daha olumluluk yüklü "girişimci" seçiliyor.

"Sermaye", "baş" ve "maya" sözlüklerinden oluşuyor; "capital" de, "capita", baş sözcüğünden geliyor. Buradan "anamal" sözcüğüne gidebilmek için insanın, kafasının içiyle, sermayenin kölesi olması gerekiyor. Sözcüğün tam karşılığı başlık'tır; sermayedar'a, "başlıkçı" demek gerekiyor. Köylerde kızını verirken, "başlık" pazarlığı yapan kimse durumundadır; hiçbir dilde, sermaye için "başlık" sözcüğünden daha uygun bir karşılık düşünemiyorum.

Parantezi kapatıyorum; bu çalışmamda ele aldığım Ön Kafkasya uluslarının 1918-1922 dönemi mücadeleleri, modern Türkiye'nin oluşumuna yep-

yeni açıklıklar getiriyorlar. Misak-ı Milli'nin nasıl açıldığını ve Kemalist Türkiye'nin nasıl kapandığını ortaya çıkarıcı çözümlemeleri deniyorum.

Bunu, kapatılmış olan bir evrenselliğin kapısının yeniden açılması olarak değerlendiriyorum.

Yazılarımda, sadece yanlış savları çelmeye değil, aynı zamanda tekelli düzenin yazıcılığıyla körelmeye başlayan aklı açmaya çalışıyorum. Aslında benim yazıcılık hızım, insan aklı için gördüğüm büyük tehlikeye karşı bir tepkidir; insan aklı Orta Çağ'dan bu yana en büyük saldırı ile karşı karşıya bulunuyor. Bu, insanlığın büyük bir tehdit altında olduğu anlamına geliyor.

Yıllardır bu tehlikeye işaret ediyordum; şimdi dünyanın başka yerlerinde de haykıran olduğunu duyuyorum. Daha önce de bu insanlık çığlıklarının atıldığından eminim; ancak reel sosyalizmi yıkmayı büyük görev sayanlar, sosyalizmi en büyük tehlike görenler, bunu gerçekleştirebilmek için insan aklını medüze benzetmek gereğine inandıkları için, bu çığlıkların üstünü örtüyorlardı. Şimdi daha rahatlar; bu çığlıkların duyulmasından, haykıranların birbirini bulmasından, eskisi kadar korkmuyorlar.

Öğrenme yaşamın sevinci olmaktan çıkarılmıştır; öğrenmeye karşı büyük bir direnç aşılanıyor. Ayırmaktan ve tutarlılıktan nefret eden, her gün kendi tarihini reddeden ve dolayısıyla her gün bir gün önceki kimliğine yabancılaşan bir yaratık üzerine çalışılıyor; buna insan diyemiyorum. Bu yaratıcı olmayan yaratığı yaratmada, yazılı sözlü ve görsel basın, en büyük terör makinasıdır; sürekli kampanyalarla insanı, rüzgara tutulmuş bir kağıt artığına dönüştürüyor.

Kütlesel iletişim araçlarının kampanyaları, bu düzende terörize olmuş canlı yaratığın içindeki stress'lerin atılması için düzenlenmiş kanalizasyon sistemleridirler. Bu ülkede, İstanbul'da, Bizans Dönemi'nde At Meydanı'nda, iki gruba ayrılmış insanların, aslana atılan insancıkların toplu seyrini hatırlatıyor; teknolojik katkılara karşın daha az ilkel olduğunu sanmıyorum.

✦ ✦ ✦

Öğrenmeyi büyük bir sevinç haline getirmek zorundayız.

Öğretmeni toplumun en büyük onuru sayan bir düzen kurmak durumundayız.

✦ ✦ ✦

Ben yazmıyorum, bu tehlike ile savaşıyorum.

Yeni dönemde merakını yitirmiş ve edilgen olmuş insanın ilgisini çekecek "malzemeyi" bulmaya mecburum; bu malzemeyi bir hançer haline getirip sunmaktan başka bir yol göremiyorum. Yazı biçemim, saptadığım ihtiyaçtan doğuyor.

Bu edilgen, öğrenmeye dirençli dünyada, medüz beyinler arasında, görüşlerimi yontarak birer hançer haline getiriyorum.

En soğuk paragraflar arasına, bir insan sesi, bir insan yanı, bir başkaldıran haykırış, bir yükselen baş resmi, bir itiraz, bir direniş, bir insan çığlığı, bir insan, koymak zorundayım.

✦ ✦ ✦

Tekrarlıyormuşum!

Tekrarladığımı ben yazmasam, hiç farketmeyecekler.

"Hatırlayacaksınız"; böyle de yazılabilir. Ancak böyle yazmanın bir başka anlamı var: Eğer hatırlamazsanız aptalsınız, demek oluyor. Ben daha uygar davranıyorum ve "tekrarlıyorum" diyerek, sorumluluğu üzerime alıyorum.

Bu, başlangıçtır. İkincisi, ders kitabı yazmıyorum. Gözlemler, düşünce parçacıkları benim yazımımda, bir bina yapımındaki malzemelerdir; aynı tür malzemeyi binanın çeşitli bölümleri için kullanmak durumundayım. Geliştirdiğim biçem için bu zorunluluktur.

Üçüncüsü, bu ders kitapları, bütün resmi tarih, bütün fıkra yazıları, bütün televizyon konuşmaları tekrar değil de nedir?

Tekrarlamadığım için bu kadar okunuyorum.

✦ ✦ ✦

Cacatum non est pictum.

Marx'ın zaman zaman tekrarladığı bu deyişi seviyorum: Kaka yapmak, resim yapmak değildir, anlamına geliyor. Değildir; kaka yapmak ile resim yapmayı birbirinden ayırmak gerektiğini düşünüyorum.

Yabancı dilden cümleler ya da paragraflar alıyormuşum! Bunları söyleyen veya yazanların, ellerine hiçbir zaman Marx'ın, Engels'in, Lenin'in, bir kitabını veya ciddi bir tek tarih çalışmasını veya Toynbee'nin yapıtlarından bir tekini bile almadıkları ve karıştırmadıkları ortaya çıkıyor.

Ben, giderek kendilerini cahilleştiren fıkra yazarlarının kültür düzeyine göre yazı yazmak zorunda değilim. İşlerinde kültürle işe başlayanlar var; çok azı kendisini koruyabiliyor ve diğerleri Orta Çağ cahilliğine hızla kayıyorlar. Doğal görünüyor; bu büyük cahilleşme sürecinde, önce cahilleştiricilerin cahilleşmesi gerekiyor.

Pek çok arkadaşım var; "büyük" basının büyük-

leri arasına girdiler. Yürürken bazan aklıma geliyorlar ve ansızın karşılaşma kaygısıyla ansızın yolumu değiştiriyorum.

✦ ✦ ✦

Legal planda bir yer altı yazarı oldum.

Bakın, gazetelerin, dergilerin bu kadar "kitap" ya da "yayın" sayfası var; benim kitaplarımdan söz edildiğini gören olmamıştır. İlk dönemde söz edenler oldu; önünü kesebileceklerini düşündüler. Sonra durdular. Cumhuriyet'in, meşum Aydınlık Gazetesi'nden transferlerinden Şahin Alpay, her kitabımın yayınlanmasından hemen sonra, çalışmamı etkisizleştireceğini düşündüğü bir "rakip" kitap bularak reklam kampanyası bile açar oldu; sonucun değişmediği görülüyor.

Bunların karşısında benim çok güçlü bir yayın ağım gelişti: Fısıltı Gazetesi. Bu sözü, "fısıltısı güzel" sözünü, ilk kez Kemal Bey'den, Kemal Karatekin'den, işittim; "Tezler" dizisinin ilk kitabıyla ilgili izlenimlerini böyle dile getiriyordu. Öyle görünüyor, yer altından yayın yapan fısıltı gazetesi, hepsini etkisizleştirebiliyor.

Çok memnun olduğumu belirtmek istiyorum.

✦ ✦ ✦

Herkesin beğendiklerini beğenmiyor ve herkesin beğenmediklerini beğeniyorum. Nazım Hikmet'in şiirleri için de böyle bir beğeni düzlemim var; ben, Nazım'ın, çok söylenen ve türküleştirilen şiirlerinin çoğunu beğenmiyorum. Bunların şiir yanlarını da önemsemiyorum; ancak Türkiyeli okurunun hiç eline almadığı nefis şiirlerinin bulunduğunu biliyorum.

Orhan Gencebay'ın yöntemini çok beğeniyorum. Türkiyeli aydının, yazarın cüret edemediğini gerçekleştirdi; televizyonu yok saydı. Sonunda, televizyon, Orhan Gencebay'a teslim oldu.

Sadece benim çalışmalarım açısından değil, pek çok alanda, "resmi" basını yenecek sistemler geliştirmek durumundayız; fısıltı gazetesi, bunlardan yalnızca birisi oluyor. Yenilerini bulmak zor görünmüyor.

✦ ✦ ✦

"Resmi" tarihi alt-üst ettiğimi kabul ediyorum.

Kemal Paşa Tarihi, tutarlılığını ölümle sağlayan bir yazımdır.

Bu çalışmamda, bilimle yaşamı ve tarihle ölümü içice yazmaya çalıştım.

Kemal Paşa'nın Nutuk'u okumaya hazırlandığı sırada, Kemal Paşa Tarihi'ne itiraz edebilecek bütün canlıların cansızlaştırılmış olduğunu gösterebiliyorum.

✦ ✦ ✦

Her cevap, bir yeni soru'dur.

Kemalizm neden böylesine abartılmıştır; bu soru beni çok düşündürüyor. Bir kez, abartmanın kollektif olduğunu belirtmek zorunluluğunu duyuyorum; yalnızca Kemal Paşa değil bir büyük kollektivitenin böyle bir abartmaya ihtiyacı olduğu ortaya çıkıyor. Kişisel yanları olduğu kuşkusuz; kemalistler, Kurtuluş Hareketi'ne daha sonra katılanlardan ortaya çıkıyor. Bunlar, kendilerini ve yaptıklarını abartmak durumundalar.

Güvene ihtiyaçları var; kendilerini abartarak sağlıyorlar.

Bir büyük kopuş olarak göstermek zorunda kalıyorlar; kemalizm formasyonunu sağlarken, varolan organizmaların çoğu, bir yandan, nasyonal kapitalizm, diğer adıyla faşizm, ve diğer yandan da sosyalizmin tehdidi altına giriyorlar. Korunabilmek için ayrı ve derin bir sistem olduklarını iddia etmek yolunu seçiyorlar.

✦ ✦ ✦

İdeolojileri tümüyle dil'e indirgeyen yaklaşımları kabul edemiyorum. Ancak dillerin ve ideolojilerin, bağımsız ve kendilerini ortaya çıkaran kaynaklardan kopuk, bir yaşamları ve bu yaşamı korumak için dirençleri oluyor. İnsanların çoğu, bildikleri tek dilin yıkılması halinde ortadan kalkacakları duygusuna kapılıyorlar; pek haksız olmuyorlar.

Bugün Türkiye'de kemalist tarihi ve bakışı, doğru ve bilimsel sayan ve sadece bunun dilini bilenler ve yalnızca bu dili bildikleri, tekrarladıkları, giderek daha yüksek şiddetle savundukları için karnını doyurabilen çok geniş bir "ulema" tabakası bulunuyor. Bunların direnci, bunların bu kemalist dili saklı tutmak için gösterdikleri inat, aynı zamanda, geçimlerini sağlama inatıdır. Eğer bu dil ortadan kalkacak olursa, sesli sinemanın icat olmasıyla işlerini, geçimlerini kaybeden piyanist ve kemancılara benzeyecekler; her sessiz film oynatan sinemadan işsizliğe atılan bir çift icracı müzikçiye karşılık, böyle bir durumda, her üniversiteden binlerce öğretim üyesi işsiz kalacaktır. Kemalist ideologların işsizliğe karşı dirençlerini anlayabiliyorum.

Fakat burada anlamak, beni, rahatlatmıyor.

✦ ✦ ✦

Her çalışmamın başında daha zor ve sonlarına doğru daha kolay kaynak buluyorum.

✦ ✦ ✦

Bir alanda varolan görüşleri tersine çevirdikten ve bunları netleştirdikten sonra kaynak yağmaya ve akmaya başlıyor. Yeni sistemin doğallığı ve basitliğini burada görebiliyorum. Bu da bir iç sınama oluyor; yeni kaynakları bulma ve değerlendirmenin hızlanmasını ve her bulgunun, bu eski sisteme göre tam ters olan yeni kurguya mükemmel bir biçimde uyum göstermesini, ayrı bir sağlama sayıyorum.

✦ ✦ ✦

Güzin Hanım, Gülçin Çaylıgil'in annesi, bizim için ayrı bir kaynak'tır; gördükçe moralimiz yükseliyor. Doksana yaklaşan yaşıyla yaşamın bütün ayrıntılarıyla her türlü ilgi ve bağlantısını sürdürüyor. Selahattin Adil Paşa, Güzin Hanım'ın enistesidir; Selahattin Adil Paşa'nın anılarına, Gülçinler'de rastladım. Başka bir yerde de kullanılmış olduğunu görmedim; Mustafa Kemal'le ilgili çok ilginç bilgiler çıkarabildim.

✦ ✦ ✦

Yusuf Büyükbaşaran, "kendi halinde" bir araştırıcıdır; Bursa'da bir kitap imzalama gününde tanıştım. Çerkes tarihi üzerine bana kaynaklar verdi; yazdıklarımın tartışmasını irdelemiş, gösterdi. Tartışma ve yanlış yapma korkumu aşmama yardımcı oldu.

✦ ✦ ✦

Beyhan ve Alper, Paris Kütüphaneleri ile Karakusunlar Köyü arasında köprü kurma işini sürdürdüler.

✦ ✦ ✦

Ali Rıza Cihan, Millet Meclisi kütüphanesi, Sevinç Hanım Siyasal Bilgiler Fakültesi kütüphanesinden yararlanmak için pek çok güleryüz gösterdiler. Her iki kütüphanenin okuyucu hizmetlerindeki genç ve mesleğini seven kütüphanecilerini hep hatırlıyorum.

✦ ✦ ✦

Hepsine teşekkür ve sevgilerimi yazıyorum.

Gülçin, Öznur, Levent Albay'ım ve Fikret İlkiz'e, basılmadan önce son kez gördükleri ve şu anda Ankara'da Merkez Cezaevinde, sevgili arkadaşım İsmail Beşikçi beni affetsin, "denetledikleri" için teşekkürlerimi ve dostluklarımı iletiyorum. Bu denetimler, bir dostluk köprüsü oluyorlar.

✦ ✦ ✦

İki kanaldan akan "Tezler" dizisinin onuncu kitabıdır. Ortak bir emek süreci halinde gelişti. Başta Kemal Karatekin olmak üzere Tekin Yayınevi ve başta Ali Sümbül, Yaylacık Matbaası çalışanlarına, içten teşekkürlerimi ifade ediyorum.

✦ ✦ ✦

Aydın Üzerine Tezler'in beşinci kitabı, Marx'ın Kapitalinin üçüncüsü ve Türkiye Üzerine Tezler'in bu beşincisi, bir toplama, geliştirme ve birleştirme çalışması oluyorlar; yer yer daha ayrıntılı ve yer yer daha yoğun gelişiyorlar. Burada, bu yüzyılın başından bu yüzyılın sonlarına kadar olan bir tarih aralığını, yer yer derinleştirerek ve yer yer formülleştirerek çözümlemeye çalıştım. Bana büyük heyecan verdi ve sevgili okuyucularıma da heyecan vermesini diliyorum.

✦ ✦ ✦

On beş yıla yakın bir zaman sürdü; anne ve babamı hatırlamadan edemiyorum. Babam çocukluğumda beni bir dakika boş durdurmadı ve bana çocukluğu hiç layik görmedi. Şimdi doya doya çocuk oluyorum ve hem çocukluğa ve hem de çalışmaya doyamıyorum. Ama yine de hemen çok yazmak istediğim iki kitap ile bir de Küçük Ansiklopedi'yi tamamlamaya başlıyorum.

Eylül 1991

İstanbul Ayazpaşa

y.k.

Birinci Bölüm
MANDA İLE KURTULUŞ

Nöroz neden yaygınlaşıyor?
Nörotik insan neden çoğalıyor?

Tekelli düzen, yirminci yüzyılın son çeyreğinde ikinci devrimini mi yaptı?

Nöroz, korkuya dönüşmüş aşırı kaygıdan doğan bir aşırı güvensizlik durumu değilse, peki nedir?

Tekelli düzen, bireyleri güvensizleştirme süreci değilse nedir?

Bitkilerin kendilerine güvenleri var mıdır?

Korku, çoğaltılmış kaygı mıdır?

Tekelli düzende, fabrikalarda planlayan insanın yerini robotların almaya başladığı bir zaman kesitinde, tarikat ihtiyacı neden artıyor? Pek çeşitli ve giderek tümü minüskül tarikatlar, korkuya karşı savunma sığınakları mıdırlar?

Tekelli düzen, aşırı kaygıyla önce atomize, (asos..) sonra paralize olmuş insanın aklın başlangıç sınırlarına doğru regresyonu mudur? Tekelli düzende insan, asosyalizasyon sürecini mi yaşıyor?

Tekelli düzen, firmaların devleştiği, insanların cüceleştiği bir düzen midir?

Cücelerin sosyalizasyonu olabilir mi?

Tekelli düzen sadece ve yalnızca devletin tekellerin eline geçirilmesi değil, tekellerin devletleştiği bir düzen değil midir?

Kapitalist aşamada bilim, görüntü ile özün ayrılığına dayanıyorsa, tekelli düzende bilimi görüntü ile özün zıtlığında mı aramak gerekiyor? Tekellerin devletleştiği bir süreçte devletin ekonomik müdahalesinin azaldığı ve devletin küçüldüğünü söylemek bilim dışı ve hatta karşıtı olmuyor mu?

Burjuva devrimi aşamasında devlet bir yabancılaşma ise, tekeller düzeninde, devlet tekeller ile somutlaşmıyor mu?

Rekabetçi kapitalizmde devlet, sivil toplum üzerine Hegelyen bir şal ise, tekelli düzende devletleşmiş tekeller "asosyalize" olmuş kümeler arasındaki devletin kolonları değil midir?

Kolonların şiddetli bir ağ oluşturdukları bir zamanda nörotik canlıların yaygınlaşması nasıl açıklanacak; arada bir neden-sonuç ilişkisinden söz edilebilir mi?

Yirminci yüzyıl, başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere tüm Batı için sürekli bir korku yaratma ve yayma süreci değilse nedir? Birinci savaşın korkusu bir yana, arkasından Bolşevizmin yarattığı korku geliyor. Bunu Büyük Ekonomik Bunalım'ın doğurduğu işsizlik ve fiyat yükselişi humması izliyor. Daha sonra Hitler ve Stalin'in yarattıkları titreme geliyor. İkinci Dünya Savaşı sona ererken atom bombası patlatılıyor ve çekirdeğin parçalanmasından çıkan bu şiddetin bir kez daha uygulanmamış olmasına karşın, Soğuk Savaş ile başlamak üzere, nerede ise yüzyılın yarısı atom bombası korkusu içinde geçiriliyor.

İkinci Savaşı izleyen Kore Savaşı'nın atom ve benzeri kütle imha silahlarının kullanılması imkanının darlığını ortaya koymasına karşın, Soğuk Savaş döneminin tüm felsefi ve bilimsel yazınında, iradi olmasa bile, radar ekranına girebilecek serçe ya da leylek sürüleri nedeniyle, "misinformation" yoluyla karşılıklı olarak bu bombaların patlatılacağı temel ve kesin görüş olarak işleniyor. McCarthyismin yaydığı global korku içinde bu kesin görüşü tartışma güvenliliği gösterilemiyor.

Sonunda atom ve benzeri bombaların kesinlikle kullanılmayacağı anlaşılıyor; işte tam bu sırada ve birdenbire atmosfer ile ilgili çok büyük bir durum keşfediliyor ve ozon tabakasının delindiği ilan ediliyor. Tekelli düzende yaşayan canlıların korkularını tükettikleri bir zamanda tekelli düzenin en saygın bilim kuruluşlarının birdenbire ozon tabakasının delindiğini keşfetmeleri ve yakın bir zamanda bu delikten gelecek şiddetli ısı ile insanlığın eriyeceğini haber vermelerini son derece dikkate değer buluyo-

rum. Aynı zamanlarda, kütle imha patlatıcılarının karşılıklı olarak kullanılmasının imkansızlığının anlaşıldığı bir zamanda canlı doğanın ölmekte olduğunun da ön plana çıkarılması ilgi çekicidir; görünür eller, insanlığı, korku jeneratörlerinden yoksun bırakmak istemiyorlar.

Nörotik, tehlikeye karşı aşırı duyarlı olandır.

Kütle iletişim araçları büyük bir şiddetle yirminci yüzyıl insanına aşırı kaygılar ve giderek büyük korkular yüklüyor.

Bu, yirminci yüzyıl "uygar" dünyası için yeni bir durum oluyor. En yeni ve gelişmiş olan, geçmişi anlamaya ışık tutuyor.

Geçmişin ışığı bugünde ve gelecekte yatıyor.

"Uygar" ve gelişmiş insan on dokuzuncu yüzyılda çok güvenlidir.

Güven, pratik bir sonuçtur ve entellektüel bir durumu yansıtıyor.

> Sevgilim'
> başlar önde, gözler alabildiğine açık,
> yanan şehirlerin kızıltısı,
> çiğnenen ekinler ve bitmez tükenmez ayak sesleri:
> gidiliyor.
> Ve insanlar katlediliyor:
> ağaçlardan ve danalardan
> daha rahat
> daha kolay
> daha çok.
>
> Sevgilim,
> bu ayak sesleri, bu katliamda
> hürriyetimi, ekmeğimi ve seni kaybettiğim oldu,
> fakat açlığın, karanlığın ve çığlıkların içinden
> güneşli elleriyle kapımızı çalacak olan
> gelecek günlere güvenimi kaybetmedim hiçbir zaman.

Batı, on dokuzuncu yüzyılda güvenini on sekizinci yüzyıldan devralıyor. Bunu pekiştiriyor.

Çocuk güvenli değildir; ancak güvensizliği bilmiyor. Burjuvazinin çocukluk döneminde, on beş on yedinci yüzyıllarda Batı, güveni tanımıyor ve güvensizliği bilmiyor. Bir geçiş dönemidir ve güven ile güvensizlik arasında bir alacakaranlığı yaşıyor.

On sekizinci yüzyıl "aydınlanma çağı" olarak adlandırılıyor; güven, aydınlıkla ilgilidir. Güvensizlik hep karanlıkla birlikte geliyor.

Aydınlanma, çok kısaca, şudur: İnsan doğru bilgi edinebilir. Buna ek olarak, insanın edindiği doğru bilgiye göre davranabileceğine inanılıyor.

Bu, insanlığın yaşayabileceği en büyük iyimserlik ve en büyük güvene açılmış çok büyük bir kapıdır. İnsanın doğru bilgi edinebileceğini ve buna uygun hareket edebileceğini varsaymak, insanı her türlü vesayet makamından özgürleştirmek anlamına geliyor.

İnsanın doğru bilgi edinmeye yatkın olduğunu ve bilgiyi tartarak karar verme yeteneğine sahip bulunduğunu düşünmek, insanı Tanrı'dan ayırmaktır. Tarihte en çok on sekizinci yüzyılda ateizmin yayılması bir raslantı sayılmamalıdır; kendi kendine doğru bilgi edinebileceğine ve bunu kullanabileceğine inanan bir insanın Tanrı'ya inanması için bir gereksinimi kalmıyor.

Bu kadar değil; güvenlilik durumu, hiçbir zaman tek başına entellektüel bir sonuç alamıyor. Güvenin kaynağı eylemdir ve pratiktir. Güvenin kaynağında, imkansız olduğu sanılanı yapmak yatıyor. Güvenlilik durumunun tanımı da buradan çıkıyor; mantıksal ucunda güven duygusu, bütün olumsuzluklar içinde bir imkansız işi yapabilme inancı olarak tanımlanabiliyor.

Toplumsal ve tarihsel bir yapısı var; on sekizinci yüzyıl iki inanılması zor işi gerçekleştiriyor. İskoç James Watt'ın, adına "buhar motoru" ya da "buhar makinası" denilen icadıyla, Fransızlar'ın Büyük İhtilali hemen hemen aynı çeyrek yüz yıl içinde gerçekleşiyor. İkisinin de bir ortak yanı görülüyor; hem buhar makinası ve hem de Fransa İhtilali, şiddeti çoğaltmayı, disipline ve belli bir hedefe sevk etmeyi anlatıyor.

Şiddet, zamanı kısaltıyor.

Eğer sonsuz yükseklikte şelale, sonsuz sayıda şelale, sonsuz seyyar şelale bulunabilseydi, buhar makinasına ihtiyaç duyulmazdı; disipline edilmiş şelale, insan zamanının yerini alıyor. Şiddet, suyun yüksekten bırakılmasıdır; şelale, bunun doğa'da doğal halde bulunanıdır. Değirmenler hep doğal ya da yapay küçük şelalelere dayanıyor; hem insan ya da aynı anlama gelmek üzere beygir gücünün yerini alıyor ve hem de insan ya da beygir zamanını son derece kısaltıyor.

Yüksekten bırakma bir şiddet biçimidir; suya ısı uygulamak bir diğeri oluyor. Suya ısı uygulandığı zaman buhara dönüşeceği James Watt'dan önce biliniyor; Watt, bu ısıyı koruyan, çoğaltan ve disipline ettikten sonra bir tekere sevkeden bir makina yaratıyor. Değirmen, eninde sonunda dönen tekerdir; Watt, Tanrısal kaynaklı, şelale veya daha sınırlı rüzgardan ve yine Tanrısal yaratılışa bağlanan insan ve beygirden tümüyle bağımsız bir teker döndürme yolu bulmuş oluyor.

Teker döndürme düzen kurmadır.

Yeni teker döndürme yöntemi, yeni düzen kuruluşudur.

Buhar makinası çok büyük bir güven kaynağıdır; sadece icat eden ve yalnızca uygulayanlar için değil, tüm görenler ve bütün duyanlar için büyük bir güven jeneratörü oluyor. Olmaması mümkün değil; insanoğlu, doğadan ve Tanrı'dan bağımsız olarak kendi gücüne sonsuz güç katıyor. Buhar makinasıyla güçlenen ve büyüyen insandır; kısalan zamandır.

Hareket karşısında zaman kısalıyor. İnsana düşen zaman uzuyor.

Watt, buluşu olan buhar makinasını geliştirip her iyileştirmesine bir yeni tescil yaptırırken Fransa Devrimi patlıyor; patlama sözcüğünün devrim sözcüğünden daha uygun olduğunu düşünüyorum. Patlama olarak ortaya çıkıyor; devrim, toplumsal ve minüskül şelalelerin toplanarak bir hedefe yöneltilmesiyle gerçekleşiyor. Toplama, aritmatik eklemeden daha büyük bir şiddet yaratıyor ve uygulanması, toplumsal zamanı son derece kısaltıyor.

Revolüsyon, dönüşüm demektir; Fransız Dönüşümü ile, tıpkı bir kazan içinde hapsolmuş buharın artan ısıyla şiddetini artırması sonucunda kazanı parçalaması türünden, daha önce yönetenler yerlere saçılıyor ve daha önce şiddet altında tutulanlar yöneten konumuna geliyor. Fransa'da daha önce de mavi kan dökülmüştür; Fransa İhtilali ile, kadın erkek ayrımı yapmadan asiller, bu kez avamın kararıyla idam ediliyor.

Yepyeni bir durumdur; insanlar birbirine "avam" ya da "halk" gözüyle bakmıyorlar ve birbirine artık "citoyen", yurttaş, diyorlar. Geriye dönülüp bakıldığında ve Rusya Devrimi de tarihçinin otopsi masasına yatırıldığına göre, bir sonuca varılabiliyor; Fransa İhtilali, belki de yakın zamanların kaydettiği en şiddetli patlamadır. En ateisti olduğunda kuşku bulunmuyor; yeni yurttaşlar, pazar tatili ile kiliseye gitme arasında bir bağlantı kurdukları ve bu yolu kapatmak istedikleri için haftayı değiştiriyor ve on güne çıkartıyorlar. İsevî bir takvimden rahatsızlık duydukları ve İsa'nın yaşam öyküsüne göre zamanı yıllara bölmeyi istemedikleri için, İhtilal'in şiddeti en disiplinli olarak uygulamaya başladığı bir zaman noktasını başlangıç yaparak, tarihi ve takvimi kendileriyle başlatmayı tercih ediyorlar.

Zamanın dökümünü, kutsal insanların, İsevî doğum ve Muhammedî göç, canlılık göstergelerinden ayırıp insanın kendi kollektif ve şiddetli eylemine aktarmak, belki de insanı kutsallaştırmaktır; ancak gücünü kabul etmek olduğundan kuşku duymamak gerekiyor. On sekizinci yüzyılın sonunda insanın güveni ileri bir noktaya geliyor.

Ütopya, güçlü insan ve güven işidir.

Ütopyanın yokluğu güçsüzlük işareti olarak alınabilir. Ancak geleceğe güvenini yitirmiş toplumlarda ütopya yokluğu çekiliyor: Yaşlıların ütopyası olmuyor.

On dokuzuncu yüzyıl Doğu'nun güvensizleştirilmesi dönemidir. Çin'de, Hindistan'da ve Türkiye'de ütopya bulunmuyor.

Ütopya sözcüğünü ortaya koyan Thomas More'un ütopyası hem burjuvazinin çocukluk döneminde ortaya çıkıyor ve hem de çocuksu renkler taşıyor; sorunsuzdur. Güçlüleri ortadan kaldırarak bir yeni düzen kurmaktan daha çok, bir boş alanı yeniden planlama özlemini yansıtıyor. On dokuzuncu yüzyılın başında ortaya çıkan ütopya fırtınası ise bunlardan ayrılıyor.

Has ütopyacılar, Saint Simon, Owen, Fourier, son çözümlemede, insana sonsuz büyük güveni dile getiriyorlar; şemaları dört ayaklıdır. Bir: On sekizinci yüzyılın ortaya çıkardığı üç alanlı gelişmelere hayranlık duyuyorlar. Entellektüel planda, teknolojide ve politik alanda gerçekleştirilen dönüşümler, her insandan ve bu arada Saint Simon, Owen ve Fourier'den, birer küçük dev çıkarıyor; ütopya kuruculuğunun arkasında insanın devleşmesi süreci var. İki: Devler ülkesinde ortaya çıkan realite, istenebilir olmaktan uzaktır. Realitenin ötesini bilinçle isteme, on sekizinci yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıla değerli bir miras olarak geliyor. Üç: Değiştirilebilir. Reel durumun istenebilir duruma yükseltilmesi mümkündür ve insanlığın ufkunda ve elindedir. Dört: Bunun için realiteyi hayal edilen düzen açısından eleştirmek ve olması gerekeni tasarılar halinde yazmak ve zaman zaman da pilot[2] projeler olarak göstermek yeterlidir. Çünkü insan aklı, doğru'yu, buna "iyi" ve "güzel" de eklenebilir, gördüğü zaman, bu anlamak demek oluyor, bunu, uygulamaya koyma yeteneğine sahip bulunuyor. Ütopyanın çok derininde, insanın, doğru'ya, güzel'e, iyi'ye, önlenemez bir eğilimi olduğu değerlendirmesi var. İnsanın insana sonsuz güvenini anlatıyor.

Marx'ın ütopyacı kanala borcu, ilk bakışta sanıldığının çok üstünde görülüyor; ekledikleri, büyük bir bilim tutkusu, akademik mükemmeliyet ile dönüşümün iç dinamiğidir. Marx, akl'ı bağımsız ve ekzojen arbiter rolünden soyuyor ve sınıf çelişkisine içeriyor. Böylece yer çekimi, yüksekten düşen veya şiddetle ısıtılan su ile birlikte düzenleri dönüştüren yeni bir güç kaynağı bulunmuş oluyor; çelişkiden doğan şiddet, düzen dönüştüren bir motor halini alıyor.

Görünüşe bakılırsa yeni düzeni çizmiyor ve ütopyacıları da afaroz ediyor; ancak etkinliğinin çok büyük ölçüde cenneti dünyaya getirmesinden kaynaklandığını düşünüyorum. Marx, hiç kuşkusuz, bi-

limsel ve akademik standartları son derece yüksek olmakla birlikte, dünyevi bir din yaratabilmiştir; kalıcılığında bunun etkisini görüyorum.

Sonsuz iyimser ve sonsuz güvenlidir; dünyanın en acımasız yoksunluklarından ve sadece ve sadece yoksunlukların artışından bir cennetin geleceğine işaret edebilmek için çok iyimser ve çok güvenli olmak gerekiyor. Ancak aksinin olmasının imkansızlığını da eklemek durumundayım.

Güncelin etkisinde kalmamak son derece zor olmalıdır; Marx'ın bu zorluğu aşıp aşamadığı ayrı bir sorun olarak duruyor. Sorun olmayan, yaşadığı zamanın dinamizmi ile iyimserliği ve yüksek güvenlilik duygusu arasında kesin bir bağın olduğudur. Şöyle de söylenebilir; sanayi devrimine yol açan teknolojik buluşlar, önceki yüzyılın son üçte birine düşüyorsa da, Marx'ın formatif döneminde reel dünya gerçekten ve o zaman için insanın zor anlayabileceği bir hızla değişiyor ve yeni bir teknolojik döşemeye kavuşuyor. Kim ne derse desin, demirden raylar üzerinde buhar makinasıyla çekilen arabalar insan için yepyeni bir ufuktur; daha da önemlisi, birden bire İngiltere'nin demir ağlarla örülmesi şaşırtıcı olmalıdır. Demir ağlar kadar demir köprüler, nehirlerden önce vadileri aşan ve uzak bir yamacı diğerine bağlayan demirden şeritlerin çağdaşları üzerindeki etkilerini algılamanın, bugün için, kolay olmadığını sanıyorum. Daha da ilerisinde, tahta tekneler yerine demirden gemiler ve rüzgar ya da esir gücü yerine buhar makinasıyla hareket eden vapurlar, "vapur" buhar demektir, çağdaşları açısından, belki de uçak ve hatta insanın aya ayak basmasından daha büyük bir sevinç kaynağıdır.

Bunların hepsi çok kısa denebilecek bir zaman aralığında gerçekleşiyor ve hepsi Marx'ın formatif dönemine denk düşüyor. Marx'ın aşırı iyimser ve çok güvenli olmaktan başka bir yolunun olduğunu düşünemiyorum; kötümser olabilirdi, ancak zamanında hiçbir iz bırakması mümkün olamazdı.[3] Marx, bu yeni teknolojik döşemenin yarattığı derin yoksunluklardan daha büyük bir iyiliğin doğacağını yazmak durumundadır; dünyevi misyonu burada yatıyor.

Eşitsiz gelişmeyi görüyor; ancak sistemleştirme zamanını bulamıyor. Yer yer "serbest ticarete" büyük övgüleri var; bunun Doğu ülkelerindeki tahribatına tanıklık ediyor. Ancak yeni teknolojik döşemeden kaynaklanan güveniyle kapitalizmin, serbest ticaret kanalıyla aktığı eski uygarlıklarda da, dünyevi cennetin habercisi olduğunu ısrarla savunabiliyor. Halbuki ticaret Hindistan'a, Japonya'ya ve Çin'e, serbestçe değil zorla ve silah zoruyla giriyor. Afyon ithal etmeleri için bir ülkeye savaş açmak, işte bu zamanda tarih sahnesine çıkıyor.

Devam etmeden önce bir tez yazmak gereğini duyuyorum: On dokuzuncu yüzyılda bir doğulunun güvenli olması imkansız değildir; ancak zor ve ayrık olmak durumundadır. On dokuzuncu yüzyılda batılıda güven ve doğuluda güvensizlik kural olarak ortaya çıkıyor.

Burada güvenin kaynağında pratiğin yattığı görüşünü tekrarlamam gerekiyor; pratik, Doğu'ya sadece güvensizlik getiriyor. Sömürgeciliğin genel sorunlarına girmek istemiyorum; ancak hep başarısız kalan ve sürekli yenilen halkların kendilerine güven alanının sınırlılığının kolaylıkla kabul edileceğini sanıyorum.

Burada, çok kısa olarak, değinmek istediğim bir kaç nokta var. Bunlardan ilki, Japonya ve Çin'in ayrı ayrı, en elverişsiz koşullarda, "iki ayrı kamp" görüşünün savunucusu oldukları ortaya çıkıyor. Bu ikisi, en elverişsiz durumlarda bile, kendi uygarlıklarının gelişmekte olan Batı uygarlığı karşısında, eşit ya da üstün olmasa bile en azından ayrı olduğunda diretebiliyorlar. Sovyet sosyalizminin Jdanov'un hayatıyla ödediği kısa ömürlü çıkışı hariç, böyle bir direnci gösteremediğinin anlaşıldığı bir zamanda, Japonya ve Çin'in on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısındaki direngenliklerini düşündürücü buluyorum.

İkinci nokta, Osmanlı Türkiyesi'nin böyle bir direnme şansına başında sahip olmadığıdır; Osmanlı devleti, bir Avrupa düzeni olarak doğuyor. Bütün kurumlarıyla bir Roma ardılı düzen olarak ortaya çıkıyor ve islamizasyon, bu Roma devleti Avrupa'daki yenileşmelere ayak uyduramayınca ve Avrupa'dan sökülmeye başlayınca, etkili olmaya başlıyor. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Osmanlı devletinin ilk zaferlerinin hepsini Avrupa'ya ilerlerken elde ettiği ve ilk dağıtıcı yenilgisini Doğu'dan, Timur'un elinden aldığı, çok zaman gözlerden uzak tutuluyor. Osmanlı devletinin bir Doğu gücü olmayı düşünebilmesi, kuruluşundan iki yüz yıl sonradır; Sultan Yavuz Selim zamanında görülüyor.

Çin, "eski" bir felsefe ve uygarlıktır; Hindistan, kendine özgü bir uygarlığı temsil ediyor. Osmanlı düzeninin kendine özgü bir uygarlığı yok; Roma ve Fars uygarlıklarının gelişigüzel bir karışımını yansıtıyor. Bu nedenle Avrupa'nın nüfuzuna direnmesi mümkün görünmüyor; tam tersine büyük bir istek sergiliyor. Greko-Roman uygarlığının bu yeni ardıllarını kopye etme ile daha koyu bir islamizasyonu, aynı ölçüde, çare olarak görüyor ve bunlar arasında bir git-gel'i yaşıyor. On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı hem Avrupa'ya kapıları açmayı ve hem de kapatmayı politika biliyor.

Ancak küçülme ile güven duygusuna sahip olma mümkün değildir; büyüme ile güven arasında doğrudan bir ilişki var. James Watt'ın buhar makinası ile uğraştığı bir zamanda ve Büyük Fransa İhtila-

li'nden on beş yıl önce imzaladığı Küçük Kaynarca Antlaşması, Osmanlı Devleti'ne küçülmeye başladığının ilk ciddi işaretini veriyor. On dokuzuncu yüzyıl ise sürekli bir küçülme sürecidir; on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı devleti, Hemingway'in ünlü balığını hatırlatıyor. Hep devletleri yutmuş Osmanlı devleti, on dokuzuncu yüzyılda hep devlet doğuruyor.

İstanbul'un ilk adı Nova Roma'dır; Yeni Roma anlamına geliyor. Büyük Napolyon, bir dünya devletinin kurulması halinde merkezinin İstanbul olması gerektiğini ileri sürüyor. Bazı tarihçiler, yakın zamanda, pek çok büyük savaşın İstanbul nedeniyle çıktığını ileri sürüyorlar; bu nedenle ve yeni savaşları önlemek için, 1919 Paris Barış Görüşmeleri'nde İstanbul'un "enternasyonalize" edilmesi üzerinde ısrarla duruluyor. Batı, daha önce pek çok kez kuşatılmış olan İstanbul'un müslüman Türkler tarafından zaptedilmesine, günlerce inanamıyor. İstanbul'un Doğu Roma İmparatorluğu'ndaki özel yeri, olduğu gibi, Osmanlı düzenine de aktarılıyor.

Bir tür kutsallığı var. Bu kutsallık On dokuzuncu yüzyılın başında bozuluyor; Napolyon Fransası'na karşı Rusya ile ittifak yapan İngiltere, Türkiye'ye tecavüz halindeki Rusya'ya destek olmak için, 1807 yılında, birden bire Çanakkale'den İstanbul'a donanmasını sokuyor. Bu, tersinden, denizin üzerinde, demirden ve buhar makinasıyla çalışan vapurların ilk kez görülmesi kadar şaşırtıcıdır; birisi büyük güven ve diğeri büyük güvensizlik kaynağıdır. Osmanlı insanının ve özellikle İstanbullu'nun buna inanması mümkün görünmüyor. Tarihçi Cevdet, İstanbulluların bunu kıyamet işareti saydıklarını yazıyor.[4] Baruthane önünde İngiliz donanması görününce saraylı kadınlar feryadı basıyorlar; kadınlar, güvensizliği daha önce ve daha yoğun duyuyorlar.

On dokuzuncu yüzyılda İstanbul'un utanca alışması mümkün olmuyor; her utanç, öncekinden daha çarpıcı geliyor. Tam yetmiş yıl sonra, Mithat Paşa'nın Kırım'ı tekrarlamak hayalleriyle tahrik ettiği, 93 Türko-Rus Savaşı, İstanbullulara, yalnızca görülmemiş ve tadılmamış yükseklikte utanç dalgaları getiriyor. Büyük romancı Halit Ziya Uşaklıgil çocukluğunun bu utanç günlerini hatırlıyor ve çok canlı tablolara döküyor. Buraya bir paragraf aktarmaktan kendimi alamıyorum: "Sonunda İstanbul'un açlık, perişanlık, hastalık levhaları içinden, kaldırımlara dökülen muhacir yığınlarının, kaldırılmaya vakit yetişmiyen ölü kümelerinin arasından parlak sırmasıyle renk renk Rus zabitleri çarşılara, pazarlara doluyorlar; üstünlük çizmesinin altında inleyen bu zavallı şehirden yadigar toplamak için keselerini boşaltıyorlar, görürdük."[5] Kentte, Roma zamanında İstanbul'a yalnızca "Kent" deniyor ve "İstanbul" sözcüğü Grekçe "Kent nerede?" sorusundan türüyor, bir ara, Ruslar'ın İstanbul'a girecekleri haberleri yayılıyor; utanca bir de korku ekleniyor.[6] Zengin ve aydın aileler, İstanbul'u boşaltmaya başlıyorlar; ancak bu kez, emperyalist politikasını Rusya'yı durdurma olarak çizmiş olan Büyük Britanya'nın müdahalesiyle Rusya askerleri İstanbul'a girmiyorlar.

Ayrıntılandırmak için uzatma gereğini duymuyorum; Osmanlı insanının, aydınının ve seçkininin, on dokuzuncu yüzyılı yaşadıktan sonra, güven duyması imkansızdır. Bu genel çizgidir; kural anlamında kullanıyorum. Ancak buna karşın, her çağda ve ülkede olduğu gibi, Osmanlı düzeninde de bu çağda doğup büyüyenler arasında güvenli olanların bulunması mümkündür; özel koşulları gerektiriyor.

Aşırı kaygı ve bundan kaynaklanan korku, yol açtığı güvensizlik durumu, eninde-sonunda bir düzen sorunudur; kurtuluş, aşırı kaygı yaratan düzeni reddetmekle başlıyor. Red gereklidir; ancak mükemmel olması veya mantıksal ucunu bulması zorunluluğunu göremiyorum. Bunun yerine bu red ile tutarlı eylem gerekliliği var. Güven, pratik zenginliğinin sonucunda ortaya çıkıyor.

Red, sınırda gezintidir.

Sınırdaki pratik zenginliği teoriye yakınlık oluyor.

Eski, uzaktır. Yeni, yakındır.

Zor olan yeniyi bulmaktan daha çok eskiden kurtulmaktır.

Şiddet, yeniyi bulmaktan daha çok eskiden kurtuluşu tamamlamak için gerekli oluyor.

Nörotik durumun, şok uygulamasından başka kalıcı bir tedavisi görünmüyor.

Şok, ana sığdırılmış şiddettir.

MUSTAFA KEMAL'İN MÜTEVAZI YAŞAM ÖYKÜSÜ

SİVAS

İstanbul gazetelerinden Tasviri Efkar'ın talebi üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın hayat hikayesi burada hazırlanmış ve İstanbul'a gönderilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın hayat hikayesi şöyledir: "Rumi 1296 (Miladi 1881) tarihinde Selanik'te tevellüt ederek rüşti tahsilini Selanik'te, idadi tahsilini Manastır'da, Harbiye ve Erkanı Harbiye tahsillerini Dersaadet'te ikmalle, 1905 senesi Erkanı Harbiye yüzbaşılığı ile neşet etmiş ve 1907 senesine kadar Suriye'de ve Kolağası olduktan sonra 1911 senesine kadar Makedonya'da bulunmuşlar, bu müddet zarfında ordu erkanı harbiyesinde, Redif fırkası erkanı harbisinde, Ordu ve kolordu erkanı harbiyesinde ve Selanik zabıtan talimgah

kumandanlığında ve şimendifer hattı müfettişliğinde ifayı vazife eylemişlerdir.

31 Mart hadisesi üzerine Selanik'ten İstanbul'a hareket eden kuvvetlerin Erkanı Harbiye reisliğinde ve 1910'da Arnavutluk'ta icra edilen harekatta Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Erkanı harbi olarak bulunmuş ve 1910'da Pikardi manevralarını takip için Fransa'ya azimet etmiştir.

1911 senesinde Erkanı Harbiye umumiye dairesine memur edilmiş ve oradan İtalya muharebesi münasebetiyle Trablusgarp'a giderek bu harbin nihayetine kadar Sirenaik mıntıkasında Derne kuvvetleri kumandanlığını ifa eylemiş ve bu esnada Balkan muharebesi başlamış ve Bulgarların Çatalca hattına geldikleri bir zamanda İstanbul'a avdetle Gelibolu'da Kuvayı Mürettebe Erkanı Harbiyesi Harekat Şubesi Müdürü ve Bolayır Kolordu Erkanı Harbiyesi Reisi olarak Balkan Harbi'ne iştirakle Edirne üzerine mezkur kolordu ile hareket etmiş ve Dimetoka havalisinin istirdadında bilfiil bulunmuşlardır.

Balkan Harbi'ni müteakip Sofya, Belgrad, Çetine ataşemilliliklerini ifa etmek üzere Sofya'ya memur ve orada kaymakamlığa terfi edilmiştir. Harbi zailin ilanını müteakip Tekirdağ'da yeni teşekkül eden Ondokuzuncu Fırka kumandanlığına tayin olunmuşlardır. Maydos ve havalisi mıntıkası kumandanlığını ifa ettikten sonra mezkur fırka ile bu mıntıkada bulundukları sırada Arıburnu kuvvetleri kumandanlığını deruhte eylemiş ve bunun neticesinde miralaylığa terfi etmişlerdir.

Bilahare Anafartalar Grubu kumandanı olmuş ve İngilizlerin çekilmeleri üzerine Onaltıncı Kolordu kumandanı olarak Edirne'ye ve orada bir ay kaldıktan sonra, Diyarbakır, Bitlis, Muş havalisine aynı numara ile kolordu kumandanı olarak gitmiş ve mezkur cephede miralaylığa terfi ettirilmişlerdir. Tahaşşüt eden İkinci Ordu beş gün muharebeden sonra Ruslardan istirdat eylemiş ve bir müddet sonra İkinci Ordu kumandanlığı vekaletine ve az bir müddet sonra Hicaz Kuvvei Seferiyesine ordu kumandanı olarak tayin olunmuş ise de Şam'a kadar gittikten ve Sina cephesini teftiş eyledikten sonra Medine'ye gitmelerine hacet görülmediğinden İkinci Ordu kumandanlığına asaleten tayin edilerek Diyarbakır'a avdet olunmuş ve 1917 senesinde Halep'te toplanan ve General Falkenhayn tahtı idaresinde bulunan gruba dahil olan Yedinci Ordu kumandanlığına tayin edilmişlerdir.

Müşarunileyh ile harekatı harbiyede aralarında ihtilafı nazar hasıl olduğundan ve hükümet de noktai nazarlarını terviç etmediğinden mezkur ordu kumandanlığından istifa ve müteakiben tayin kılındığı İkinci Ordu kumandanlığını da kabul etmeyerek İstanbul'a avdet etmişlerdir.

Bu müddet zarfında veliahd bulunan zatın refakatinde olarak Almanya karargahı ve Alınan garp cephesine seyahat eylemişlerdir. Veliahdın padişah olmaları üzerine şifahi ve musirrane irade ile Falkenhayn'ın mağlup bıraktığı Nablus civarındaki Yedinci Ordu'ya tekrar gitmiş ve vürüdünden on beş gün sonra vuku bulan umumi İngiliz taarruzunda bu orduyu Halep'e kadar ricat ettirdiği sırada Padişah'a fahri yaver olmuştur. Halep muharebesini müteakip Yedinci ve Adana havalisinde bulunan İkinci Ordulardan mürekkep Yıldırım Grubu kumandanlığını deruhte ve badel mütareke İstanbul'a avdet eylediler.

Son zamanlarda malum olduğu veçhile Üçüncü Ordu müfettişliğiyle Şarki Anadolu'da bulundukları sırada 8 Temmuz 1919'da silki askeriden istifa etmişlerdir."

Mustafa Kemal Paşa bu hayat hikayesini bizzat Cevat Abbas Bey'e yazdırmıştır.

• • •

Bu yazımın 14 Ekim 1919 tarihinde olduğu anlaşılıyor. Bu mütevazı yaşam öyküsünü, Milliyet Gazetesi'nin Ömer Sami Coşar'a hazırlattığı "İstiklal Savaşı Gazetesi" ekinden aktarıyorum. Zamanın günlük basınından aktarmalarla oluşturulan bu gazetenin "Mustafa Kemal'in Hayat Hikayesi" sayfasında 14 Ekim 1919 tarihi yer alıyor.

• • •

Mustafa Kemal'in kendisinin dikte ettiği bu kısa yaşam öyküsü, kemalist tarihçilik açısından ayrı değerler taşıyor. Bunlardan ilki, Kemal Paşa'nın henüz "Atatürk" olmadan önce bestelenmiş olmasıdır. Bu sırada Kemal Paşa'nın adına yazılı bir Kurtuluş Savaşı bulunmuyor ve henüz bu savaşa katılanlar hayatta ve yerlerindedirler. Henüz Osmanlı düzeninin devam ettiği düşünülüyor ve Mustafa Kemal'in önünde veya eşiti olanların tümü hayattadırlar.

İkincisi, daha sonra yazılan yaşam öykülerinin, Mustafa Kemal'in bir Kurtuluş Savaşı yönetmiş ve başarıya ulaştırmış olmasının dışında, bir de Kurtuluş Savaşının diğer önderlerinin ve Osmanlı komutanlarının çoğunun itibarını yitirmiş olmaları gerçeği var. Daha

sonraki tarih yazımında Mustafa Kemal, fiilen tektir ve başrolün, kahramanlığın, tek sahibidir. Böyle durumlarda tarih yazıcıları, diğer kahramanlıkları da, başrol için tekleşen kimseye yazma eğilimi gösteriyorlar. Bunların bir bölümü doğaldır; tarih yazıcılığının doğal deformasyonundan ortaya çıkabiliyor. Bir bölümü ise, ödül karşılığı gerçekleşiyor; iktidarı da almış ve birlikte yola çıktığı bütün yol arkadaşlarını tasfiye etmiş olan liderin geçmiş tarihini güzelleştirmek, her türlü ödüle layık görülebiliyor.

Mustafa Kemal'in dikte ettiği yaşam öyküsünde ilgiye değer noktalar bulunuyor. Bunları şöyle sıralayabiliyorum. Bir: Mustafa Kemal'in 1919 tarihine kadarki yaşam öyküsünde vurgulamaya değer bulduğu "başarıları" üç olarak görünüyor. Mustafa Kemal, Dimetoka'nın düşmandan geri alınmasındaki katkılarını, Doğu'da İkinci Ordu'nun Rus Kuvvetlerinin kuşatmasından kurtarılmasını ve Suriye'de İngiliz Ordularının Halep'e kadar püskürtmelerini geçmiş kariyerinin kaydedilmeye değer başarıları olarak gösteriyor.

Güzel. İki: Mustafa Kemal Gelibolu'da görev yaptığını belirtiyor ve hiçbir kahramanlık iddiasında bulunmuyor. Bu, daha önce yazdıklarımı doğruluyor; Mustafa Kemal'in Çanakkale'de kahramanlık öyküsü, Çanakkale Savunması'ndan çok sonra ve Mustafa Kemal'e karşın besteleniyor. Önce Çanakkale'de kahramanlığın Esat Paşa'ya ait olduğunu belirten Mustafa Kemal daha sonra bunu kabul ediyor ve daha sonraki tarih yazımı da buna göre gelişiyor.

Güzel ve üç: Mustafa Kemal, Harekat Ordusu ile birlikte İstanbul'a geldiği ve savaştığı iddiasında hiç bulunmuyor. Söylediği aynen şöyledir: "31 Mart hadisesi üzerine Selanik'ten İstanbul'a hareket eden kuvvetlerin erkanı harbiyesinde ve 1910'da Arnavutluk'ta icra edilen harekatta Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın erkanı harbi olarak bulunmuş ve 1910'da Pikardi manevralarını takip için Fransa'ya azimet etmiştir." Hepsi bu kadar; bu anlatımda, Mustafa Kemal'in İstanbul'a geldiği iddiası bile bulunmuyor.

31 Mart gerici asker başkaldırısı Selanik'te duyulunca bir kuvvet gönderilmesi düşünülmüştür; redif, ihtiyat demek oluyor, kuvvetlerin komutanı olan Hüseyin Hüsrü Paşa bu ilk oluşturulan gücün başına geçiyor. Mustafa Kemal de bunun erkanı harb subayı, ya da kurmay başkanıdır; buraya kadar doğrudur. Ancak kuvvetler İstanbul'a sevkedilirken büyüyor, içlerine gönüllüler, Rum ve Bulgar çeteleri de katılıyorlar; İstanbul'a gelen ve Çatalca önlerinde yığılan Harekat Ordusu'nun komutanı artık Mahmut Şevket Paşa'dır ve kurmay başkanı da general rütbesinde bir başkasıdır.

Uğur Mumcu, Mehmet Ali Aybar'ın anılarını Cumhuriyet Gazetesinde yayınladığı sırada, Hüsnü Paşa ile Mustafa Kemal'in birlikte bir fotoğrafını yayınlayarak bunun Hareket Ordusu'nun girdiği İstanbul'da Sirkeci'de çekilmiş olduğunu iddia etti. Derhal bir mektup yazarak bunun doğru olmayacağını ileri sürdüm; gerekçelerimin birincisi, Mustafa Kemal'in Çatalca'ya geldiğine dair bir işaretin olmadığı noktasında toplanıyordu.[7] Diğeri ise, Harekat Ordusu, İstanbul'u sokak sokak savaşarak, ev ev mücadele ederek almıştı; böyle düzenli, karargâh giysileriyle, Sirkeci Garı'nda fotoğraf çektirmenin imkansızlığına işaret ettim. Cumhuriyet Gazetesi, birkaç gün sonra, bir yanlışlık olduğunu ve resmin Selanik Garı'nda çekildiğini açıkladı. Bu, doğrudur. Selanik Garı'nda çekilebilir.

Kemal'in 1919 öncesini güzelleştirme çabalarının, şu anda görebildiğim, iki önemi var. Birincisi, bunun bir güzelleştirme çabası olduğu kesinleşirse, tarih yazıcıları için büyük bir uyarı elde edilmiş oluyor. İkincisi, 1919 yılına kadar, Mustafa Kemal'in otuz sekiz yaşına kadar, devrimci mücadelenin dışında geçen bir yaşamın, bundan sonraki çizgilerini tahmin etmeye yarıyor. Radikalizm bir yana, kararlılığı bile beklemek zordur: bu ise hem daha soğukkanlı ve hem de yeni bir yaklaşım anlamına geliyor.

Bunun dışında, Kemal'in kendi anlatımının üzerinde düşünülmesi gereken bir nokta daha çıkıyor. Mustafa Kemal, askerlik yaşamında, kendisine haksızlık yapıldığı ve üstleri görüşlerini kabul etmediği gerekçesiyle sık sık istifa mektubu yazıyor. Birinci Savaş'ın en zor zamanlarında kendisine önerilen İkinci Ordu komutanlığını kabul etmeyebiliyor ve maaşlı ve görevsiz olarak İstanbul'a geliyor. Burada ilginçtir, Veliahd'ın, bu Vahdettin'dir, sevgisini kazanabiliyor ve Vahdettin ile birlikte Almanya seyahatine katılıyor. Bu seyahatin Vahdettin ile Mustafa Kemal yakınlaşmasını artırdığı anlaşılıyor; çünkü, Mustafa Kemal, Yedinci Ordu Komutanlığı'ndan istifa ettikten ve önerilen İkinci Ordu Komutanlığını reddettikten sonra bu arada padişah olan Vahdettin'in ısrarı üzerine Yedinci Ordu Komutanlığı'na döndüğünü ifade ediyor.

Mustafa Kemal Samsun'a Osmanlı Ordusu'nun bir komutanı ve Üçüncü Ordu Müfettişi olarak çıkıyor. Bu görevi kabul etmesinde Sultan Vahdettin'in bir rolü olduğu kesindir; uzun uzun konuştukları biliniyor. Üstelik görevlendirmeyi yapan Başbakan da, Damad Ferit Paşa oluyor.

Hareket Ordusunda Kişilik

Enver, çizgi dışı bir insandır.

Kemal, bir kariyer subayıdır.

Marx, aydınlanma çağının çocuğudur.

Kemal, kırımdan kalmadır. 1906-1926 yılları arasındaki, yakın Türkiye tarihinin ikinci uzun iç savaşının, Birinci Savaş'ın, Türkiye dışına çıkışların, İngilizler'in sürgünlerinin bitmeyen kırımlarından geriye Kemal Paşa kalıyor.

1919 yılı yaz aylarına kadar, Kemal Paşa'nın yaşamında çizgi dışı bir eğilim görülmüyor. Bir red yok; bu yokluk, bir devamlılığı anlatıyor.

Mondros Bırakışması'ndan sonra Kemal Paşa'nın birliklerini bırakarak kuvveti olmayan bir general olarak, işsiz ve güçsüz, İngilizce sözcükle self-exiled, Türkçe'de pek bilinmeyen bir uygulamayla kendisini kızağa aldırmış bir kamu görevlisi olarak, İstanbul'da yaşaması son derece düşündürücüdür; bunun üzerinde düşünmeden bilim ve tarih yazımı olacağını sanmıyorum. Başkaları var; Mondros Bırakışması'na karşın, birliğini ve silahını bırakmayan ve bu nedenle daha sonra Büyük Britanya işgalcileri tarafından "savaş suçlusu" sayılan generaller biliniyor. Bunlardan yakalanabilenler Malta'ya sürülüyor.

İşgalci kuvvetlerin donanmalarının desteğinde Helen kuvvetlerinin İzmir'i işgal ettiği günlerde, İngiliz yanlısı Başbakan Damat Ferit Paşa'nın verdiği bir görev kağıdıyla ve daha sonra kemalist historiagrafinin "hain" ettiği Sultan Vahdettin'in kutsamalarıyla Samsun'a gönderilen Paşa'nın görev kağıdında ne yazdığının hiç merak edilmemesi son derece düşündürücüdür; böyle bir merak olmadan bilim adamı olunabileceğini ve tarih yazılabileceğini hiç sanmıyorum.

Kemal, Türkiye tarihinde bir devamlılıktır.

Reddi olmayan bir lider, ancak kendisini zorlayan mekanizmaların etkisiyle kopuş adımları atabilir. Bunların devamlılığı ihtimali bir durumdur.

Kemal Hamid'e, Enver'den çok daha yakın duruyor. Enver, aynı programın daha şiddetli ve bu nedenle daha anlık uygulayıcısı olarak çıkıyor. Hamid, daha sabırlıdır; Kemal, en temkinlisi ve en tutucusu oluyor.

Cumhuriyet'in yapılanmasına, on dokuzuncu yüzyıl hasatı üç liderden en tutucusu yöneticilik yapıyor; despotizm açısından Hamid, Enver ve Kemal arasında bir ayrım yapmak durumuna gelemiyorum.

Hamid, Enver ve Kemal; üçü de aydınlanmacı despotturlar.

Kemal bir abartma ve kemalizm, devlet türünden, bir yabancılaşmadır.

Yöneten güce ve güçle uygulanan ideolojiye ihtiyaç var; kollektif olarak yaratılıyor.

Bu nedenle abartılıyor. Abartma da kollektif bir çaba olarak ortaya çıkıyor.

Gerçeklere uymuyor ve gerçeklerle desteklenmiyor. Gerçeklere uymayan bakış şiddet ile yayılıyor; Kurtuluş Savaşı'nı başlatanların, nerede ise tamamı, şiddetle ayıklanıyor. Triumvira, Kemal, İsmet ve Fevzi, mücadele başladıktan sonra ve sırayla en geç katılanlar oluyorlar. Fevzi, Osmanlı Harbiye Nazırı ve Kurtuluş Savaşı'na şiddetle karşı bir generaldir; İsmet, umutsuzluğu temsil eden Harbiye Nezareti Müsteşarı'dır. Kemal, bu ikisini tutmak zorundadır; çünkü hem geç katılıyorlar ve hem de Kemal Paşa'dan çok daha az ihtilalcidirler. Kemal, örnek olsun, Kazım Karabekir ve Ali Fuad'ı temizlemek zorundadır; çünkü, bunlar, Kemal'den çok önce mücadeleyi örgütlemeye çalışıyorlar.

Hiçbir yerde görülmüyor; devlet başkanlığını güvence altına almasından önce yazılmış anılarda, Mahmut Şevket Paşa'nın, Ahmet İzzet Paşa'nın, Cemal Paşa'nın, Liman Paşa'nın, Liman von Sanders'in anılarında iz bırakmıyor.[8] Buna karşın, 15 Mart 1915 tarihinde Çanakkale'de topçu komutanı Selahattin Adil Paşa'nın, Gelibolu'da Yarbay Kemal Bey'in bağlı olduğu Kolordu Komutanı Esat Paşa'nın sadece bir bölümü yayınlanan anılarında ise olumlu bir resim vermiyor; hem Selahattin ve hem de Esat tasfiyeye uğruyor. Çanakkale'de diğer Kolordu Komutanı ve Kafkasya kahramanı Vehip ise, Kemal'in hışmına uğramamak için, İngilizler'e yakalanmamak üzere bir kez çıktığı Türkiye'ye bir daha dönme cesaretini gösteremiyor. İki kardeş Vehip ve Esat, Liman'dan sonra gelen iki komutandır; General Fahrettin Altay, Çanakkale'de Esat'ın kurmay başkanı olarak görev yapıyor. Daha sonra Kemal Paşa'nın şemsiyesi altına giren Fahrettin Paşa dahil, Liman Paşa'nın ve Esat Paşa'nın yazılmış ancak çok kısa bölümü yayınlanmış anıları, Çanakkale'de Kemal Bey için üzerinde durulabilir bir kahramanlık öyküsü çıkarmıyor. Tersine, askerlik açısından başarısız olduğu ve emir almadan mevziini bıraktığını gösteren işaretler var; bunlara değinmek imkanını bulacağımı umut ediyorum.

Kemal Bey'in formatif yıllarında ve olgunluk dö-

neminde, gerek özgürlük mücadelesinde ve gerekse savaşlarda, kendisinden daha önde, başarılı ve parlak olanların tümü, ya Türkiye dışına çıkmıştır, ya tasfiye ediliyor ya da asılıyor; Ali Fuad ve Kazım türünden, biraz da İsmet'in ısrarıyla yaşamlarını kurtarabilenler, Kemal Paşa hayatta olduğu sürece bir kenarda ve sessizce oturmak zorunda kalıyorlar.

Kurtuluş savaşı ve önceki özgürlük mücadeleleri tarihi, Atatürk'ün Nutuk'una göre yazılıyor; bir ülke tarihçiliği için bundan daha büyük bir olumsuzluk düşünemiyorum. Demokrat Parti dönemi, sanıldığının aksine bir anti-kemalist dönem değil, kemalizmin restorasyonuna tanıklık ediyor. Bu dönemde ve izleyen yıllarda, Ali Fuad Cebesoy'un, Ali İhsan Sabis'in, Kazım Karabekir'in anıları ve bu anılardan pek çok belgenin yayınlanmasına karşın, Türkiye tarihi daha önceki tek yanlı ve tutarsız yapısını koruyor.[9] Bunun açıklanması gerekli; ancak açıklamanın kolay olduğunu düşünemiyorum. Ancak şunu eklemek durumundayım; az da olsa yakın zamanlar bu anılara ek olarak bazı belgelerin su yüzüne çıkmasına yol açmış olmakla birlikte, tarihin çarpıklığı artıyor ve yöneten sınıflara daha çok yerleşiyor. Daha da ilginci, geleneksel olarak Kemal Paşa karşıtı bilinen Türkiye'de "sağ", düzenin yerleşmesi ve tekelli aşamaya girilmesiyle birlikte, daha çok kemalist olmaya başlıyor.

Kemal, kendisine güveni olmayan bir kişiliğe sahip görünüyor. Baskın bir anne ile sessiz denebilecek, hatta kişiliksiz sayılabilecek bir babanın, çocuğudur; annesini sevmediği izlenimini veren işaretler var. İzmir'de ölen Zübeyde Hanım'ın cenazesine Devlet Başkanı Mustafa Kemal katılmıyor; normal saymamak gerektiğini düşünüyorum. Mondros Bırakışması'ndan sonra geldiği İstanbul'da annesinin evinde çok kısa kalabiliyor; önce Pera Palas'a, sonra da Şişli'de tuttuğu bir eve taşınıyor. Şişli, Meşrutiyet ve Mütareke dönemlerinin en gözde mahallesidir; salon hayatına sürekli bir düşkünlük sergiliyor.

Annesini sevmemesinde, cılız bir yapıda olan Kemal'i baskı altında tutmasının ve sık sık bağırmasının rolü olabilir. Kemal de bunlara cevap veriyor; ancak, babası orman kolcusu Ali Rıza'nın ölmesi üzerine Zübeyde'nin tekrar evlenmesinde bu sevgisizliğin etkisinin daha yüksek olduğunu düşünüyorum. Kemal Paşa'nın hayatta olduğu sürece bu ikinci evliliğin gizli tutulması ve resmi tarihçilerin bunu saklamak için özel çaba harcamaları da bunu gösteriyor.

Sevgi alanında son derece başarısız kalıyor. Kadın erkek ilişkisinde dansı çok önemsediği anlaşılıyor; hem Kemal Paşa'yı çok seven Falih Rıfkı Atay ve hem de Paşa'ya kin dolu İngiliz istihbaratçısı Armstrong bu noktaya parmak basıyor. Atay, "kadın anlayışında pek garplı olduğu söylenemez" derken, Armstrong özel bir öğretmenden ders aldığını, her fırsatta ve "tören yürüyüşündeki gibi" dans ettiğini, "always as if he was on parade" kaydediyor.[10] Ali Fethi'nin yardımcısı olarak görev yaptığı Sofya ateşemiliterliği zamanında, dans kültürünü ve salon alışkanlığını artırmak istediği anlaşılıyor; Armstrong, Sofya'daki bu çabalarının başarısızlıkla sonuçlandığını ve Kemal Bey'in kadınları unuttuğunu ileri sürüyor.

Politikaya ve özgürlük mücadelesine uygun bir yapısı yok; bir kurmay subayının en az bir yabancı dil ve dans bilmesi gerektiğini savunuyor. Politika ve ihtilalci mücadele yerine bunlarla yükselme yollarını açabileceğine inanıyor; kendisini, hep bulunduğu yerin üstünde bir protokol içinde görüyor. Bu nedenle de üstleri tarafından azarlandığı durumlar eksik değil; Anadolu'ya görevle gönderildiği zaman, 1919 Mayıs ayında, İstanbul'dan ayrılmadan önce işgalci Büyük Britanya Yüksek Komiseri'ni ziyaret etmesi son derece düşündürücüdür.

İyi beslenmemiştir; yoksul bir aileden geldiği için cılız bir vücudu var. Sık sık hastalanıyor; kendisini önemsediği için her fırsatta hastahaneye yatmaktan geri kalmıyor. Trablus'ta işgalci İtalyanlara karşı savaşmak için giden pek çok sayıda "gönüllü"[11] subay arasında yer alıyor ve ancak Mısır'a gider gitmez hastalandığı için İskenderiye'de hastahaneye yatıyor. Hastahaneden çıkınca da bir kolağası olmasına karşın Mısır'da kral rütbesindeki Hidiv Abbas Hilmi Paşa'ya bir "protokol ziyareti" yapmadan edemiyor.[12] O sırada üstü Selahattin Adil, kendisini azarlıyor.

Sık sık görevini bırakıyor ve sürekli olarak iktidar mevkiinde olanlara mektup yazıyor. Mektuplarında hep şikayet ediyor ve "akıl" veriyor; Mahmut Şevket Paşa, 8 Şubat 1912 tarihli günlüğünde, "Fethi ve Mustafa Kemal Beyler'den birer mektup aldım" diye yazıyor. "Fethi ve Mustafa Kemal Beyler, mektuplarında, aynı dili kullanıyorlar ve Enver Bey'i İstanbul'a almamı istemiyorlar" sözleriyle devam ediyor; her ikisi zabitler arasında rekabet, daha doğrusu haksız rekabet, doğacağını ileri sürüyorlar. Aynı zamanlarda Baş Kumandan Vekili Ahmet İzzet Paşa'ya gönderdikleri bir mektupla da, "Bahri Sefid Boğaz-ı Kuvay-ı mürettebesi Erkan-ı Harbiye Reisi Fethi Bey ile refiki Kemal Bey", görevlerinden istifa ettiklerini bildiriyorlar. Kemal'in mektupları ve istifalarını saymak kolay olmuyor; Çanakkale savaşı sırasında Liman Paşa'ya yazdığı bir mektupta Enver'i şikayet ediyor ve Enver'e yazdığı bir diğerinde de Liman'ı eleştirerek sorumluluğu almasını istiyor. Mütareke sırasında, henüz İstanbul'a ulaşmadan önce Sulta'nın başmabeyincisine gönderdiği bir başka mektupta, yeni sadrazamın ismini açıklıyor ve bu arada kendisi de dahil bazı isimleri sayarak bunların bakan yapılmasını öneriyor. Daha sonra

iktidara geldiğinde bakan yapılmasını önerdiklerinin bir bölümünü asıyor.

İnsan topluluklarıyla ilişki kuramıyor; burada kendisini yalnız hissediyor. Tek tek insanlarla rahatlıyor; tek tek insanlara bağlanmıyor, ancak bağlamasını biliyor. Fethi, buna örnektir; baskın kişiliği olmayan ve Mahmut Şevket Paşa'nın nitelemesiyle kıskanç sayılan Fethi ile, Fethi'nin üstü olmasına karşın, çok sıkı bir ilişki kurabiliyor. Fethi'yi gölgesi haline getiriyor; Vahdettin'i gölgesi yapmasa bile güvenini kazanıyor ve güven veriyor.

Çok ilginçtir; Birinci Savaş'ın en kızgın zamanında, Yedinci Ordu Komutanı iken, Ordusu'nu, İslam Ansiklopedisi için, kemalist yazıcılar Salih Omurtak, Hasan Ali Yücel, İhsan Sungu, Enver Ziya Karal, Faik Reşit Unat, Enver Sökmen ve Uluğ Iğdemir'in kaleme aldığı biyografiye göre "kendi kendini bu ordu' komutanlığından af (kendi tabiriyle) ve vekilini tayin ederek"[13] bırakıyor ve önerilen İkinci Ordu Komutanlığı'nı da reddederek İstanbul'a hareket ediyor. İstanbul'da Şehzade Vahdettin'in gözüne giriyor ve Kayzer Wilhelm'in ziyaretini iade etmek için Vahdettin ile birlikte Almanya'ya gidiyor; dönünce hasta oluyor ve yine Viyana ile Karlsbad'ta tedavi imkanını buluyor.

Kemal'in tekrar görev alması, Beşinci Mehmet'in ölümü üzerine Vahdettin'in sultan olması üzerinedir; "hain" ilan edilen Osmanlı'nın son sultanı ile kahraman sayılan Cumhuriyetin ilk başkanı arasındaki bu yakın ilişkinin ilgiye değer bulunmaması pek düşündürücü oluyor. Daha sonra Anadolu'ya görevle çıkması da Vahdettin'in zamanında ve onayıyla gerçekleşiyor; Kemal'in Erzurum'da Vahdettin'in yaverlik kordonunu çıkarmak istememesi nerede ise bir olay haline geliyor.

Kemalist yazıcılar, Kemal ile Vahdettin'in başbaşa ve yalnız oldukları zamanların birisinde, Kemal'in Sultan'a "ordu tarafından aleyhinize hazırlanan bir harekete dair malumat ve mahsusatınız var mı?" diye sorduğunu kaydediyorlar. Bu görüşmelerle ilgili herhangi bir belge bulunmadığı için böyle bir konuşmanın kaynağının Kemal Paşa olduğundan kuşku duymamak gerekiyor; amacı ne olursa olsun, öğretici buluyorum.

Kollektivite içinde yalnız hisseden ve tek tek ilişkide başarılı olan kişiliğin bir belirgin çizgisi vardır; yüksek güvensizlik duygusu içeriyor. Karşılıklı olarak güvensizliği deşmeye dayanan bir yakınlık kuruluyor: tehlike ile sarılı olunduğu ve güvencesinin ikili beraberlikte yattığı temel motif olmalıdır. Böyle bir durumda güvensizlik karşılıklıdır. Kemal'in güvensizlikten kurtuluşu, bir başkasının güvensizliğini işlemekte bulduğunu düşünüyorum.

Alan Moorehead, Kemal için, "yaşama karşı özel bir kızgınlığın pençesine düşmüş görünüyordu ve kompromi ve müzakere alanında hiçbir yeteneği bulunmuyordu" diye yazıyor.[14] Başkalarının düşüncelerine karşı tahammülsüz ve otoriteye karşı sabırsız olduğunu da kaydettikten sonra "nefret dolu bir kuşatılmışlık duygusu" içinde, *in a resentful claustropobia*, hep doğacak fırsatı beklediğini ekliyor. Fırsat önde olanların kırıldığı, ülke dışına çıkmak zorunda kaldığı veya sürgüne gönderildiği bir zaman kesitinde yavaş yavaş doğuyor. Fırsatı, yakalamak ve bir daha bırakmamak için pek kararlı olduğu görülüyor.

Böyle bir yargı abartılı sayılabilir; ancak, sayılsa bile abartma sadece biçimde aranmalıdır. Özünü, İnönü de doğruluyor.[15] En yakın mücadele arkadaşı sayılan İsmet İnönü, çok dikkatli sözcüklerle de olsa, bu yazdıklarımı olduğu gibi tekrarlıyor.

"Büyük tehlikeler içinden geçmiş olan insanların, sükunete kavuştuktan sonra da az çok tesiri altında kaldıkları mülahaza, emniyet mülahazasıdır. Hem devlet emniyeti, hem şahıs emniyeti olarak Atatürk'te de bu mülahaza vardı."

"Milli mücadele'nin başı bulunmakla, kesin neticeler alındıktan ve yeni devleti kurup idare etmeye başladıktan sonra emniyet meselesi Atatürk'ün zihninden hiç çıkmamıştır."

"Devlet için ve şahsı için daima dikkatli, uyanık bulunmuştur. Dışardan ve içerden gelecek herhangi bir tehlike işareti, büyük ilgisini ve dikkatini cezbederdi."

"Tabii olarak devlet korumasından hiçbir zaman uzak kalmamıştır. Bu emniyet şartları mevcutken herkesten fazla emniyet mülahazaları içinde, dikkatli ve tertiplidir. Etrafında ne kadar muhafızlar ve koruma tertipleri bulunsa, her ihtimale karşı kendi kendini müdafaa etmek için daima hazırlıklıdır."

İdamlarının bir bölümü aşırı güvensizlik duygusunun sonucudur. Mücadele arkadaşlarının kopuşunda kendine güvenememek önemli bir yer tutuyor; hep mücadele arkadaşlarının kendisine karşı bir "komplo" içinde olduklarına inanıyor.

Lozan imzalandığında ve onay beklenirken, arkadaşlarına aşırı bir güvensizlik duyuyor; bu nedenle Cumhuriyet dahil pek çok kararı sürprizler içinde alıyor. Arkadaşlarının her adımını engelleyeceği bir aşırı kaygı ve kaygı ötesi bir duygu olarak önüne çıkıyor. Kazım Paşa, bu arada, İsmet Paşa'ya, "yapılan bütün işlerin Atatürk'ün üzerinde toplanmasını" eleştiriyor; İsmet, bunu, Kazım tarafından yapılan bir "römork" olarak kaydediyor. Lozan dönüşünde İsmet Paşa'da herhangi bir kaygı görünmüyor; ancak anılarında şunları dile getiriyor: "Görünüşe bakarak ben, Meclis'te ileri bir muhalefetin çıkacağını zannetmiyordum. Fakat Atatürk, hadiseleri, bir muhalefetle karşılaşılacak fikriyle takip ediyor hal-

de idi. Atatürk, bizim düşündüklerimizi biliyorlar, bunlara mani olmak için orduda ve Meclis'te tertip almak niyetindedirler, kanaatinde idi." Sürekli tehlikelerle sarılı olduğu duygusunu yenemiyor. Paşalar, kollektif bir paşalar diktatoryası istiyorlar; Fevzi bunu İsmet'e aktarıyor. Tarihçi Toynbee'nin "aydınlamacı despot"[16], *enlightened despotism of Mustafa Kemal Pasha*, dediği Kemal, buna razı olmamak bir yana bunu kendisine yönelik bir komplo sayıyor. İsmet, anılarında, bunu da açıklamadan edemiyor.

"Fevzi Paşa bunu kendiliğinden yapmıyor. Bu konuşmamız aralarındaki müşterek bir karara bağlıdır. Bu havanın içinde böyle olduğu anlaşılıyor. Sonradan Fevzi Paşa, Atatürk etrafındaki hava içinde kaldı ve başkaca aykırı bir tavır göstermedi."

"İhtilafın esas sebebini ben, böyle teşhis etmişimdir. Atatürk bu ilk günlerden sonra artan ihtilafları daha evvel tasmim edilmiş, hazırlanmış etraflı bir komplo olarak kabul' ettiğini ve hatta bunu hissederek tedbir aldığını söyler."

Bir kavram olarak politika, böyle bir kişiliğe çok uzaktır; politika güç oluşturmak, çoğaltmak, saklamak, disipline etmek ve bir hedefe sevketme sanatıdır. İnsanla ve dille yapılır; yerel dildir ve yabancı dile gerek göstermiyor. İnsanlara güvenmeden, birlikte yola çıkılan insanlardan, sürekli komplo bekleyerek politika yapmak mümkün olmuyor; 1919 Yazı'na kadar Kemal'in yaşamında hiç politika bulunmuyor.

"Vatan ve Hürriyet" partisinin tümüyle bir hayal olması ihtimali çok yüksek görünüyor; ilk kez, 1937 yılında ortaya atılıyor. Ortaya atan Kemal Paşa'dır, yazan Afet, tanıklık eden de o sırada Kemal'in milletvekili yaptığı iki kişidir[17]; bir tarih dergisinde bunların yayınlanması sadece utanç kaynağı olmalıdır. Yönetimini sağlama almış bir lider, otuz yıl sonra, kendisinin geçmişe dönük hayal ettiği bir proje ile ilgili iki tanık bulmakta güçlük çekmeyebilir.[18] Ayrıca o zaman da bu zaman da, çözülüş dönemlerinde herkes her gün yüzlerce gizli örgüt kuruyor.

İttihat ve Terakki üyeliğine gelince, dirijan ve militanları dışında İttihat ve Terakki bir Üçüncü Ordu hareketidir. Makedonya Ordusu'nda görev yapanlar içinde İttihat ve Terakki üyesi olmayan bir subay bulmak mümkün olmuyor; yaşaması imkansız görünüyor. Bu nedenle İttihat ve Terakki'de üyelikten söz edilirken aktif olanları hesaba katmak zorunludur; Kemal'in resmen yazılan biyografilerinde bile çeşitli zamanlarda kongre delegesi seçildiği, ancak Kemal'in hiçbirisine katılmadığını yazmak gereğini duyuyorlar.[19] Önemsizliği üzerine çeşitli gerekçeler bulma yarışı, kemalist tarihçiliğin yüksek ödül getiren bir işi haline geliyor.

Jön-Türkizm, sığ bir dünya bakışının şiddetli eylemlerle realizasyonu sürecidir; egemen ideolojiden önemli bir ayrılıştan daha çok, bunu, daha yürekli ve hızlı eylemlerle uygulamayı anlatıyor. Gittikçe şiddetini ve kopuşunu artıran bir eylemler dizisidir; Kemal, bunların hiçbirisinde yer almıyor. Ne dağa çıkarak Sultan'ı anayasal çerçeveye zorlamada ne de İstanbul'daki gerici asker ayaklanmasının bastırılmasında var; ihtilalci olmadığını ve Osmanlı düzeni ile ciddi bir sorunu bulunmadığını gösteriyor.

Tarih Darwinisttir. Bu, bir bilim olarak gücünü ve üstünlüğünü belirtiyor. Ancak çok zaman tarih yazımı aşırı Darwinist bir renk taşıyor; bu, bozulmasına yol açıyor. Darwinizmin sırrı, "en uygun" olanın, *the fittest*, ayakta kalacağını içermesidir; yanımda, E.H. Carr'ın çok güzel parmak bastığı gibi, ayakta kalanın "en uygun" ya da *the fittest* olması sonucu da ortaya çıkıyor. Kemal, 1880 yılı çevresinde doğan bir kuşaktan, tarihin akışını hızlandırmak için yola çıkanlar içinde ayakta kalandır; ancak en uygunu olduğunu söylemenin son derece zor olduğunu düşünüyorum. Geldiği yere gelebilmek için büyük bir hırs ve uyumsuzluk sergilediğini ileri sürebiliyorum; fakat, böyle bir sonuç için hiç de hazırlıklı görünmüyor.

Fakat sonuç eninde-sonunda sonuçtur; yakın Türkiye tarihinin falsifikasyonu da asıl buradan çıkıyor. Aslında bu falsifikasyon ortaktır; Kemal'in abartılması, kırımdan geriye kalanların kendilerini de abartmaları oluyor. Buna ihtiyaçları var.

Abartma yalnızca kişisel rollerin falsifikasyonunda ortaya çıkmıyor; kopuştaki abartmayı daha önemli buluyorum. Kemal, Vahdettin'in güvenini kazanabilmiştir; Doğu'ya Vahdettin'in güveniyle gidiyor. Katıldığı savaşı sonuna kadar sultan-halife Vahdettin'i kurtarma gerekçesine bağlıyor; Kazım'ın yazdıklarına güvenilecek olunursa, güvenmemek için bir neden görmüyorum, sultanlığın ilgasından sonra bir halife aranırken bile, kendisine yakın ve kendisinin yakını olduğu için, Vahdettin'i öneriyor. Fakat çok kısa bir zaman sonra Kemal kahraman ve Vahdettin ise hain ilan ediliyor; soğukkanlı bir sınamadan geçebileceğini sanmıyorum.

Burada da kalmıyor; Osmanlı içinde modernizasyon hareketlerinin, kemalist döneme yaklaşıldıkça, önemsizleştirildiği görülüyor. Bu, yakın Türkiye tarihinin en önemli dengesizliklerinden birisidir; Üçüncü Selim ile başlayan modernizasyon çabalarını, nerede ise başladığı yerde bitirmek, ödüllü tarih yazıcılığının bir çizgisi haline geliyor. Tanzimat, hem sağdan ve hem soldan mahkum ediliyor. Gene Osmanlı dönemi, bir edebi çıkışa indirgendikten sonra, Meşrutiyetçi ve Jön Türk Hareketleri, bulunan olumsuzluklar içinde ve yalnızca böyle yazılıyor. Hamid'in ve Enver'in adına bağlı İttihat ve Terakki atılımlarının üzerine örtmek ise, cumhuriyet

tarihçiliğinin en büyük çarpıtmalarından birisi oluyor; başta yer alıyor.

Bütün çalışmalarında, bilimsel zaafiyetin bir göstergesi olan diğer uca savrulma yolunu kapatarak, çubuğu tersine bükmeye çalışıyorum; burada ise mümkün olan son formülasyonlarımı denemek istiyorum. Buna, "Hareket Ordusu" yazımı ile başlamak durumundayım.

Her bakımdan ve son derece öğreticidir; "Hareket Ordusu" bir karışık edebiyat olmaktan çıkartılmalı ve bir eylemli düşünme sürecine dönüştürülmelidir. Bunu denemek üzereyim; karışık bir edebiyat halinde bırakılması, bir eylemli düşünme süreci olmasından kaynaklanıyor. Şu netlikle söylenebilir; Hareket Ordusu süreci bir eylemli düşünmeye dönüştürülürse, Anadolu Hareketi ile ilgili pek az çözülmemiş "sorun" kalıyor. Hareket Ordusu, Kuvayı Milliye Hareketi'nin bir pilot projesidir.

Bir: Yaygın bir Jön Türk deyişiyle, Selanik Kabe-i Hürriyet ve İstanbul, Kahpe Bizans'tır. Hareket Ordusu, Selanik'ten hareket ediyor ve İstanbul'da gerici ayaklanmayı bastırmak üzere yürüyor.

Yakın Türkiye tarihinin bir temel kuralı ortaya çıkıyor: İstanbul, gericilik beşiğidir. Hareket Ordusu, gericilik beşiğinde tehlikede olan sultanı kurtarmak için yapılan bir yürüyüşü anlatıyor; amaç, Sultan Hamid'i ve Anayasa'yı kurtarmak oluyor.

İki: İstanbul'da tehlikede olan sultanı kurtarma yürüyüşü olarak değerlendirildiğinde, 1909 Nisan Ayı'ndaki hareket, türünün ikincisidir; bundan öncesi ve sonrası var.

Birincisi, Bayraktar Mustafa Paşa'nın ilerici sultan Üçüncü Selim'i tekrar tahta geçirmek için Rusçuk'tan hareket etmesidir. Bayraktar ya da Alemdar Mustafa'nın, Selim'i olmasa bile İstanbul'u, Kabakçı'nın sultasından kurtarmasıyla sonuçlanan bu hareket aslında, "Rusçuk Yaranı" olarak bilinen Tahsin, Galip, Behiç Efendiler'in olağanüstü bir dikkat, sabır ve gizlilik içinde hazırladıkları bir parti hareketidir[20]; Mustafa, saf ve kendisine doğru anlatılabilen yürekli bir paşa oluyor. Bir model çiziyor; kendisine doğru anlatılabilen paşa bulmak uzun süre Türkiye ilericiliğin basitçi, kolaycı iktidar programı oluyor. Mustafa Kemal'in daha işin başında abartılmasında bu modelin etkisini görmek mümkün görünüyor.

Mustafa, Selim'in ölüsüyle karşılaşıyor ve cariyeler, çocuk Mahmut'u bir süre saklayabildikleri için Mustafa yetişiyor ve Mahmut'u tahta oturtuyor. Çok kısa bir zaman içinde de, İkinci Mahmut'un göz yumması ihtimaliyle birikte, oturduğu başbakanlık mahallinde, bir yeniçeri ayaklanması sonucunda, yaşamını tamamlıyor. Hareket Ordusu Komutanı Mahmut Şevket Paşa da kendisine doğru anlatılabilen bir generaldir; sadrazamlık yaptığı bir sırada öldürülüyor.

"Rusçuk Yaranı" İhtilalciler, Bayraktar Mustafa Paşa'yı hazırlıyorlar ve İstanbul'a yürümesini gerçekleştiriyorlar. Makedonya Ordusu'nda örgütlü genç ihtilalci subaylar, Mahmut Şevket Paşa'yı harekete geçiriyorlar; amaç yine "Kahpe" Bizans'ta tehlike içinde olduğu düşünülen Sultan'ı kurtarmaktır; Mahmut Şevket, Aya Stefanos'ta Hamid'i tahttan indirme kararı tartışılırken, "ben sultanı kurtarmak için geldim, askerlerime ne derim" demek zorunluluğunu duyuyor.

Doğu Avrupa göreceli olarak burjuvadır; ilerici hareketlere beşiklik yapıyor. Son Osmanlı Sultanı Vahdettin, yine Kahpe Bizans'ta bu kez işgalci yabancı güçler de dahil bir tehdit altındadır; Kemal, Vahdettin'in fermanıyla Samsun'a çıktığında, bu kez Erzurum'da sultanı kurtarmaya yönelik bir hazırlık var. Erzurum, bir Doğu Avrupa kenti kadar burjuvalaşmamış olmakla birlikte son derece politize bir kent durumundadır; Ermeni hareketine siyasal merkez işlevini görüyor. Ermeniler ve Kürtler, Erzurum'da genel kongre topluyorlar; Müdafaa-i Hukuk, Hakların Savunulması, Kongresi bunlardan sonra geliyor.

Üç: Hayal kırıklığıyla birlikte gelen baskı, hem ürkütücü oluyor ve hem de abartılıyor. Çok yakın zamanlarda kırk kuşağının, karşılaştığı zahmetleri abartması ve 12 Mart terörünün kendine özgü bir edebiyata sahip olması, her ikisinin de büyük bir umudun üzerine yıkılmasıyla ilgilidir; "31 Mart" terörü de aynı kategoriye giriyor. Meşrutiyet'in ilanından ve büyük özgürlük beklentisinden hemen sonra gelmesi, büyük bir korkunun doğuşuna da neden oluyor; Hareket Ordusu, İstanbul'a doğru harekete geçince, senatör ve mebusların pek önemli bir bölümü de korkudan İstanbul'u terk ediyor. Aya Stefanos'ta, şimdiki Yeşilköy, iki taraf buluşuyor; Yat Klübü'nde bir Meclis-i Umumi, modern anlamda bir kurucu meclis, toplanıyor.

Hamid'i tahttan indiren bu meclis'tir ve Reşat Efendi'yi tahta yine bu meclis çıkarıyor.

Hamid, bir meclis kararıyla tahtını kaybeden ilk Osmanlı sultanı oluyor; ikincisi Vahdettin'dir. Reşat, seçimle tahta çıkan ilk Osmanlı sultanı durumuna geliyor ve Mecit Efendi ise, bu kez Ankara'da toplanan bir başka meclis kararıyla halife sayılan ilk Osmanlıdır.

1909 yılı Nisan Ayı sonunda Aya Stefanos'da toplanan Meclis-i Umumi biliniyorsa, Ankara'da bir başka meclis toplamayı düşünmek zor olmamalıdır; tarihin falsifikasyonu daha netleşiyor. Yanlış veya eksik yazım, daha çok atılan adımların önceleyenleri olmadığı izlenimini vermek için gerekli görülüyor.

Dört: Aya Stefanos Meclisi, Osmanlı koltuğuna oturtmak için Şehzade Reşat'ı uygun buluyor; ancak Reşat Efendi'yi tahta çıkarırken ismini de değiştiriyor. Reşat, Beşinci Mehmet adıyla sultan yapılıyor; bu, Hareket Ordusu'nun, Bizans'ı, yeniden fethetmiş olduğuna inanılmasından kaynaklanıyor. Çok ilginç olmalıdır; uygulayıcıları, Hareket Ordusu'nun hareketini İstanbul'un İkinci Mehmet tarafından birinci fethine denk değerde görüyorlar. Resmi tarih ise bu Ordu ile sadece, Kemal Bey'in kurmay başkanlığı nedeniyle ilgileniyor; bunun gerçeklerle bağdaşmadığına bir kaç kez değinmiş bulunuyorum.

Somut planda doğru olmaması bir yana düşünsel planda ise imkansız görünüyor; Hareket Ordusu, eninde sonunda, bir ihtilalci yürüyüşüdür. Kemal'in ise bu tür hareketlenmelerle bir ilgisi görülmüyor; daha çok bir kariyer subayı veya ordu içinde bir kariyerist olarak görünüyor. Tersinden bakıldığında da böyle bir kurmay başkanlığının imkansızlığı, kolaylıkla, ortaya çıkabiliyor; ihtilalciler, düzenli birliklerle gönüllülerden oluşan böyle bir yürüyüşte, önemli özelliği doğruları anlamaya yatkınlığı olan Mahmut Şevket Paşa'nın en yakın danışmanlığını, ihtilalcilik mektebinden geçmemiş ve kendilerinden olmayan bir kimseye bırakmazlar. Kemal'in, bütün Makedonya Ordusu subayları gibi, Selanik'teki subay klüplerinde, bir hareketin oluşturulmasıyla ilgilendiği kesindir; ilgilenmeyen bulunmuyor.

Bu ilgiye redif komutanı Hüseyin Hüsnü Paşa'nın kurmay subaylığı ekleniyor; ve burada tarihin falsifikasyonunun bir her ülkede geçerli yöntemi üzerinde bir parantez gerekiyor. Usûl şudur: Temel ya da "bilimsel" kaynaklar, müphem yazılıyor ve popüler ya da vulgar yazımda tahrifat en gelişmiş biçimini alıyor. Kemal'in Hareket Ordusu'ndaki rolünün falsifikasyonunda bu yöntem şöyle işletiliyor; hiçbir "bilimsel" yazımda açıklıkla Kemal'in Hareket Ordusu'nun kurmay başkanı olduğu ileri sürülmüyor ve sadece böyle bir izlenim yaratılmaya çalışılıyor. İslam Ansiklopedisi'nde, Kemal Paşa'nın en güvendiği insanlara yazdırılan resmi biyografide, bu konuda, şöyle söyleniyor: "Bu orduya verilen Hareket Ordusu adını da kendisi buldu. Bu ordunun ilk devrede kurmaylığını Mustafa Kemal üzerine aldı." Hepsi bu kadar; bayağı tarih yazıcıların, kemalist fikra yazarlarının bütün dayanakları bundan ibarettir.

Mustafa Kemal Bey, Sivas'ta, Cevat Abbas'a kendisinin yazdırdığı ve İstanbul'da yayınlanan Tasvir-i Efkar Gazetesi'nin 14 Ekim 1919 tarihli sayısında çıkan kısa yaşam öyküsünde de, "31 Mart hadisesi üzerine Selanik'ten İstanbul'a hareket eden kuvvetlerin erkanı harbiye reisliğinde" bulunduğunu ifade ediyor; öyle anlaşılıyor, kuvvetler "İstanbul'a hareket" ediyor ve kendisi bulunmuyor.

Böyle olmasına karşın çarpıtma, kemalist fikra yazarları[21] ve çok zaman da edebiyatçı-fikra yazarları tarafından sürdürülüyor.[22] Tekrar tekrar altı çizilmesi gereken bir nokta var; kemalist tarih yazıcılığı, yeni belge ve yeni yayınlanan anılardan, daha tutarlı yorumlardan hiç ama hiç etkilenmiyor. Falsifikasyonun, doğrulara karşı büyük bir direnç ve kendi yanlışlarına karşı da üstün bir tutkuya sahip olduğu görülüyor.

Anılarını yazdığında milletvekili olan Tahsin Üzer hariç hiçbir kaynak Hareket Ordusu'na isim bulma misyonunu Kemal Bey'e yüklemiyor; birliklerin oluşumunun ve ismin, kollektif bir niteliği olduğu anlaşılıyor. Bu Ordu içinde gönüllüler, eşraf, genç subaylar, Elen ve Bulgar çeteleri hep birarada yer alıyorlar. Hüseyin Hüsnü Paşa ise, bir redif tümeninin komutanıdır. İhtiyat tümeni anlamına geliyor; Tarihçi Sina Akşin, "Hareket Ordusu'nda ihtiyat-redif (Hüseyin Hüsnü Paşa da redif kumandanıydı) ve gönüllülere yer verilmişti" diye yazıyor.[23] Niteliği budur; pek çok sayıda birlik olarak İstanbul'a hareket ediliyor.

Tahsin Üzer, bu hareketi en iyi bilebilecek olanlardan birisidir; yazılı olarak bıraktıklarını buraya aktarmak gereğini duyuyorum. Şunları kaydediyor: "31 Mart Olayı, Rumeli'ne aksedince, askeri klüplerde toplantılar ve görüşmeler başladı: Bunun sonucu İstanbul üzerine yürüyüş kararı verildi. Bu orduya Hareket Ordusu adının verilmesi, askeri kulüpte alınan karar neticesidir. Rumeli'nin seçkin gençleri bu orduya gönüllü yazıldı."[24] Makedonya Ordusu'nun tümüyle bir Jön Türk örgütü durumunda olduğunu tekrarlamak gereğini duyuyorum; 31 Mart'ta ayaklanma olunca örgütün bütün lokallerinde "ne yapmalı" sorusu etrafında tartışma başlıyor.

Anılarının bu bölümüne, "Hareket Ordusu'na bağlı birlikler bundan sonraki trenlerle parti parti Hadımköyü'ne gelmekte idi" diye başlayan Enver'in sınıf arkadaşı Selahattin Adil, şu bilgileri de veriyor: "Mahmut Şevket Paşa ile Üçüncü Ordu Birlikleri'ne kumanda eden Hüsnü ve İkinci Ordu Birlikleri'ne kumanda eden Şevket Turgut Paşalar karargahları ile Hadımköyü'ne gelmiş, Drama gönüllü taburları ve buna bağlı Rum ve Bulgar çeteleri de gelmek suretiyle toplanmayı tamamlamış olan ordu birlikleri aldıkları emir dairesinde çeşitli kollar halinde İstanbul'a doğru yürüyüşe geçmişti."[25] Anıların her ayrıntısına güvenmemek gerekiyor; ancak hepsi yan yana konduğunda, Hareket Ordusu'nun gerçekten düzensiz bir topluluk olduğu ve pek çok komuta altında İstanbul'a yürüdükleri anlaşılıyor. Zamanın önde gelen ihtilalcilerinden Tahsin Üzer, "4 Nisan'da Hüsnü Paşa komutasında sekiz asker, arkasından da, Mahmut Paşa ve kurmay heyeti, diğer taburlarla gönüllüleri alarak İstanbul'a yola çıktı" diye ekli-

yor. Hareket Ordusu'nun İstanbul'a yürüyüşünde herhangi önemli bir olay olmuyor; bir tehlike ile karşılaşılmıyor.

Kuşkusuz tehlike ancak düzenli ordunun diğer birliklerinden çıkabilir; yaşanılan günler bir iç savaş dönemidir. İç savaş, eninde-sonunda devlet otoritesinin parçalanması ve resmi güçlerin iki tarafa ayrılmasıdır. İhtilalciler bunun için önlem düşünüyorlar ve Hareket Ordusu'nun güzergahındaki düzenli birlik komutanlarıyla ön konuşmalar yapıyorlar. İttihat ve Terakki'nin son Katib-i Umumisi Mithat Şükrü bu ön görüşmeleri yapanlar arasındadır; Edirne düzenli birlikleriyle yapılan görüşmelerden kuşkusuz daha sonra önemli olduğu için, İsmet Bey'i, daha sonra İsmet İnönü'yü, hatırlıyor ve İsmet ve arkadaşlarının geçiş güvenliği sağlamaya söz verdiklerini belirtiyor. Bleda, "hakikaten Hareket Ordusu yol boyunca hiç bir zorlukla karşılaşmadı" diye hatırlıyor.[26] Hareket Ordusu'nun İstanbul'a intikali bir sorun olmuyor ve bir sorun yaratmıyor. Selahattin Adil, İstanbul varoşlarında toplanan ordunun komutanlığını Mahmut Şevket Paşa'nın ve kurmay başkanlığını da Berlin'den gelen Enver'in üstlendiğini kaydediyor. Enver'in kurmay başkanlığı da kuşkuludur.

Buna karşın "31 Mart" üzerine ayrıntılı bir monografinin yazarı tarihçi Sina Akşin, Mahmut Şevket Paşa'nın Aya Stefanos'a geldiği zaman yanında bulunanları, İkinci Ordu Kumandanı Salih Paşa, topçu komutanı Hasan Rıza Paşa ve Kurmay Başkanı Ferik Ali Paşa olarak gösteriyor. Ali Paşa'nın Mahmut Şevket Paşa'nın düzenli kuvvetlerinin kurmay başkanı olması ihtimal dahilindedir. Hareket Ordusu, düzensiz, karışık ve bir anlamda gerçekten derme-çatma bir kuvvet olduğu için gerçek kurmay başkanının olup olmadığı ve varsa kimliği üzerinde karar vermek kolay görünmüyor.

Kesin olan, bunun, Mustafa Kemal olmadığıdır. Kesine yakın olarak gördüğüm ise şudur; Kemal'in Hareket Ordusu ile birlikte İstanbul'a yürüdüğü konusunda hiçbir kayıt veya işaret bulunmuyor. İstanbul varoşlarında mevzilenmiş Ordu'nun subaylarının isimleri şurada veya burada çıkıyor ve zaman zaman fotoğrafları da yayınlanıyor. Bunlar arasında Kemal'in izine rastlanmıyor. Daha da önemlisi, yönetimin başına geçtiği zaman, bütün tarihi kendi adına göre yazdırmasına karşın, ne Kemal Paşa'dan ve ne de resmi tarih yazıcılarından çıkan Kemal'in İstanbul için savaştığına dair bir iddia da bulunmuyor. Asıl mücadelenin buradan sonra başlamasına karşın, Kemal Paşa, hiçbir yerde burada yaptıklarıyla ilgili herhangi bir öykü de anlatmıyor. Bütün bunlar, Kemal'in bir ihtilalci geçmişi ve yapısı olmadığını göstermesi açısından önem kazanıyor.

Mahmut Şevket Paşa'nın da bir ihtilalci olmadığı ve ihtilalci mayası taşımadığına kesin gözüyle bakılabilir. Halit Ziya'nın yazdıklarına göre Paşa, Hareket Ordusu'nun yapısından ürküyor. Halit Ziya'ya "daha sonra, hatta daha evvel, Hareket Ordusu ile gelen karışık unsurları yerlerine iade etmek.. beni en ziyade korkutan bu iş" diyor. Gönüllüler ve çeteler, işleri yaptıktan sonra daha ileri gitmeyi düşünebiliyorlar. "O karışık askerler her neviden fena olaylara sebep olabilirler. Şuraya buraya sarkıntılıklar, çapulculuklar.. Bir kere iş çığırından çıkmış bulunur ve muzaffer olmuş bulunmak şevkile iştiha taşarsa bunun önüne geçebilmek için başka bir Hareket Ordusu'na imkan yok".[27] Bu bir Osmanlı Paşası'nın birliklerine karşı genel tutumudur; genel olarak birliklerine hiç güvenmiyorlar. Hareket Ordusu türünden düzen olmayan bir birlik karşısında temel tutum ise aşırı kaygı ve korku sınırına ulaşıyor.[28] Burada, iş bittikten sonra temizleme içgüdüsü harekete geçiyor.

Görgü tanıkları, Hareket Ordusu'nun halinin, İstanbullular için ürkütücü olabileceği noktasında birleşiyorlar. Hüseyin Cahit Yalçın, daha önce tüccar veya bakkal olarak tanıdığı pek çok kimseyi "ellerinde bir mavzer, bellerinde fişeklik ve başlarında bir keçe külah" ile gördüğünü yazıyor.[29] Öyle anlaşılıyor, Türkiye'nin yirminci yüzyıl başı burjuva devrimcileri keçe külahlı oluyorlar; Hüseyin Cahit, ellerinde "ya hürriyet ya ölüm" pankartları taşıyan "keçe külahlı gönüllülerden" belli bir küçümseme ile söz ediyor.

Tahsin Uzer'in subayların er giysileriyle Ordu'ya katılmalarına işaret etmesinin yanında, aşırı Türkçü yazar Danişmend, Sadrazam Tevfik Paşa'nın resmi dosyalarını yayıma hazırlarken, Hareket Ordusu'nda "her Balkan milletinden yığınlarla mahlukat" bulunduğunu bildiriyor.[30] Burada da duramıyor ve "hatta Selanik yahudilerinden bile katılanlar olmuştur" diye ekliyor. "Türk düşmanı Makedonya çetecilerinin teşkil ettikleri gönüllü kuvvetler içinde bilhassa Bulgar müfrezesi pek meşhurdur" dedikten sonra "keçe-külahlı Arnavut serserileri" de sayılıyor. Şu da yazılıyor: "Bütün bu güruhlar için en cazip şey yağmacılık imkanıdır." Bu yargı da, İstanbul'un Hareket Ordusu'ndan ürktüğünü bir kez daha ortaya çıkarıyor.

Hareket Ordusu'nun enternasyonalist bir kimlik taşıdığı kesindir; herhangi bir finansman sıkıntısı çekmiyor. İstanbul varoşlarındaki birliklerin ihtiyaç duydukları sebze ve diğer besin maddelerini peşin ödeyerek satın aldıkları saptanıyor; çeşitli bilgiler, Hareket Ordusu'nun finansmanının Almanlar tarafından yapıldığını gösteriyor. Mümkündür; 31 Mart Gerici Ayaklanması ile ilgili siyasal kişilerin tümü İngiliz politikasını savunuyorlar. Ayrıca İngilizler, Türkiye'de ve Doğu'da, yirminci yüzyılın başından itibaren ancak ve ancak en bağnaz dincilerle

politik işbirliği yapıyorlar. O zamanın emperyalist dünya lideri Büyük Britanya İmparatorluğu Jön Türk modernizmine kesinkes karşı bir tutum alıyor; bu bölgede Büyük Britanya ile sömürge ve nüfuz alanı çatışmasına girmiş Almanya'nın modernist Hareket Ordusu'nu finanse etmesi ihtimal dahilinde görünüyor.

İstanbul için bütün sorun ise, Hareket Ordusu'nun girişini önlemektir; Hareket Ordusu'nun yarattığı tehdit, İstanbul'daki bütün siyasi hareket ve dernekleri, "Heyet-i Müttefika-i Osmaniye" adı altında bir "cephe" kurmaya zorluyor.[31] Ahrar Fırkası, Taşnaksutyon Cemiyeti, Rum Cemiyet-i Siyasiyesi, Fırka-i İbad, Arnavut Kulübü, Kürt Teavün Kulübü, Çerkez Teavün Kulübü, Bulgar Kulübü, Mülkiye Mezunin Kulübü, Cemiyet-i Tıbbıye-i Osmaniye, bu cephenin içinde yer alıyorlar. Kuşkusuz, İttihat ve Terakki Cemiyeti de bu cephenin içinde gösteriliyor; bunun, ya İttihat ve Terakki'nin bir oyunundan ya da Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girişini önlemek isteyenlerin İttihat ve Terakki'yi de bu senaryo içine çekme isteklerinden doğması mümkündür. İttihat ve Terakki'nin cephe içinde adı var; kendisi görülmüyor.

Hamid'e Karşı Ortak Cephe

OSMANLI MUHALİFEYN FIRKALARI KONGRESİ'NİN BEYANNAMESİ

"Türkiye'de icrayı faaliyet eden füruku muhtelife tarafından 27, 28, 29 Aralık ayına müsadif günler zarfında münakid kongre, Devlet-i Osmaniye'yi teşkil eden milletler beyninde ittihada muvaffakiyet hâsıl olduğunu resmen ilân eder, o milletler ki Padişahı lâhık Abdülhamid'i Saninin cinayatı gaddaranesi sebebiyle memlekete musallat olup bütün cihana bir manzarai nefret ve istikrah arzeden idarei müstebideden müştereken azab çekiyor.

... Bugün biraz mülâhazaya iktidarı olanların hepsi hükümeti haziranın tebdiline müsaraatla devleti izmihlalden ve mahvü taksimden kurtarmak mümkün olduğunu pekâlâ görüyor. Bu kadar felâketlere sebebiyet veren bir usulü idareyi derhal ve her ne vasıta ile olursa olsun yıkmak elzemdir. Bunun için matlûbumuz:

1. Sultan Abdülhamid'i tahttan feragate icbar,
2. İdare-i haziranın esasen tebdili,
3. Usulü meşveret ve meşrutiyetin tesisi (Ayan ve Mebusan Meclisleri)

... Bizi ihtilâle sevkeden sebeb hükümeti haziranın cinayetleridir. Mücadeleye hazır olduğumuzu ilân ve âtide münderiç vesaiti umuma tavsiye ederiz:

1. Hükümetin ef'al ve harekâtına karşı silâh ile mukavemet,
2. Siyasi ve iktisadî tatili iştigalât ile silâhsız mukavemet (Polis ve hükümet memurlarının tatil-i meşguliyeti) ,
3. Hükümet-i hâzıraya vergi vermemek,
4. Ordular dahilinde telkinat: Asker, ne evlâd-ı vatan, ne de erbab-ı kıyama karşı yürümemeğe davet olunacak,
5. Hâdisatın gösterdiği lüzuma göre, sair vesait-i icraat.

... Yaşasın şimdiye kadar müteferrik bir halde bulunan milletlerin ittihadı! Yaşasın kuvve-i ihtilâliyenin içtimaı!

Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyeti.
Vasıta-i neşriyatı:
"Şûrayi Ümmet" ve "Meşveret"
Ermeni İhtilâl Heyeti Müttefikası (Taşnaksüyon).
Vasıta-i neşriyat: "Duruşak"
Mısır Cemiyet-i İsrailiyesi. Vasıta-i neşriyesi: "Lavara".
"Hilâfet" heyeti tahririyesi. Türkçe ve Arapça vasıta-i neşriyat: (Londra). "Armenya" gazetesi heyetli idaresi.
Vasıta-i neşriyat: (Marsilya).
"Razmik" heyet-i idaresi. İhtilâl naşiri (Balkan memleketleri).
"Hayrenik" heyet-i idaresi. İhtilâl naşiri: (Amerika).
"Ahd-i Osmani" Cemiyeti (Mısır).
"Teşebbüsü Şahsî ve Adem-i Merkeziyet -Meşrutiyet Cemiyeti".
Naşiri efkârı: "Terakki".

Ahmed Bedevi Kuran, Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde İnkılap Hareketleri, İstanbul, 1959, s. 448-49.

Hareket Ordusu'na tarihsel ve siyasal bir önem kazandıran Selanik'ten İstanbul varoşlarına gelmesi değil; varoşlardan İstanbul'a girmesi oluyor. Burada, diğer çalışmalarımda ayrıntı ile çözümlenen bir noktanın çok kısa olarak tekrarlanması gereğini duyuyorum. 31 Mart, bir gerici ordu ayaklanmasıdır. Sivil örgüt ve aydınların önemli katkısı var; ancak ayaklanma ordu birlikleri içinde çıkıyor ve bunlar tarafından yürütülüyor. Hamid'e karşı olduğunu gösteren bir işaret yok; Hamid'i modernist etkilerden uzaklaştırma çabası görülüyor. Diğer taraftan Aya Stefanos'ta toplanan Meclis-i Milli'nin Hamid'i

tahttan indirmeyi görüşmeye başladığı zaman bunu haber alan Mahmut Şevket, o sıralarda Jön Türkizmin ruhu sayılan Başkan Ahmet Rıza'yı çağırarak şunları söylüyor: "Beni mahiyetimdeki askeri, Meşrutiyeti ve Padişahı kaldırmak isteyenleri tedip edeceğiz, Padişah'ın ve milletin canı tehlikede diyerek buraya getirdin. Hal'in bizim tarafımızdan vuku bulacağını asker duyarsa isyan eder, mahvoluruz. Siz, Ayan ve Mebusan'a gizlice anlatınız, şimdilik ses çıkarmasınlar, bu işi müzakere etmek zamanı geldiğini ben size haber veririm".[32] Hareket Ordusu, İstanbul'a yürüdükten ve savaşarak İstanbul'u zaptettikten sonra, bu zamanın geldiği anlaşılıyor.

Bir nokta çok açık; Jön Türkler ile Hamid arasında önemli bir program farkı bulunmuyor. Bu nedenle iki taraf arasında bir şiddet görülmüyor; Hamid'in askerlerine, Hareket Ordusu'na karşı silah kullanılmamasını emrettiği yargısında bütün kaynaklar birleşiyor. Bu yer yer çok şiddetli çatışmaların olmadığı anlamına gelmiyor; ayrıca Taksim'deki isyancı birlikler önemli bir direniş gösteriyorlar. Şehir'den Hareket Ordusu'na katılmalar konusunda bir işaret göremiyorum; sadece Harp Okulu öğrencilerinin bir bölümü, Hareket Ordusu yanında inzibat görevini üstleniyor ve bazı sokak ve caddeleri tutuyorlar. Harp Okulu'ndan bir bölük de Taksim'deki çatışmaya katılıyor.

Hareket Ordusu İstanbul'u aldıktan sonra 31 Martçıların idamları başlıyor; cesetler Galata Köprüsü'nde günlerce asılı bırakılıyor. Bu arada artık "Kahpe" İstanbul tekrar ilerici kuvvetlerin kontroluna geçtiği için Aya Stefanos'a sığınmış olan senatör ve milletvekilleri de İstanbul'a dönmeye başlıyorlar. Bu kez, 27 Nisan 1909 tarihinde, Aya Stefanos'tan dönen 240 mebus ve 34 senatör, Aya Sofia'da, daha sonradan yanan bir binada, Meclis-i Umumi-i Milli adıyla toplanıyorlar; oy birliğiyle Hamid'in tahttan indirilmesine karar veriliyor.

Hamid tahttan indiriliyor; ancak saygı hiç eksik edilmiyor. Üç kişilik bir kurul, Aya Sofia Genel Milli Meclisi'nin kararını, Yıldız Sarayı'na çıkarak, büyük bir saygı içinde Hamid'e sunuyor; Hamid, telaşsız ve bir tür tevekkül içinde kabul ediyor. Yerine, yine seçimle, şehzade Reşat Beşinci Mehmet adıyla tahta çıkarılıyor.

Batmakta olan Osmanlı düzeninde bürokratik mekanizmalar içinde kalarak yükselmeyi planlayan Kemal, hem Makedonya'daki silahlı özgürlük hareketlerinin, hem de İstanbul'a yürüyüşün dışında kalarak düzen ile bağlarını sürdürüyor. Yaşamın geç bir aşamasına kadar herhangi bir kopuşu öğrenemiyor; Erzurum'da ordudan istifasını çok büyük bir zorluk içinde kararlaştırdığı biliniyor. İstifa etmiş bir subayın üniformasını ve sultanın yaverlik kordonunu çıkarmamakta ısrarlı olması, ilk bakışta verdiği izlenimden çok daha fazla öğreticidir; bir kişiliği anlatıyor.

Kemal'deki hiçbir kopuşun düşünsel olmadığını rahatlıkla ileri sürebilecek durumdayım; hepsi pratiğin zorlamasıyla ve kazanılan pratik durumun bir başka gelişme ile tehdit edilmesi sonucunda ortaya çıkıyor. Yine bir Nisan Ayı'nda, bu kez 1920 yılında ve bu kez Ankara'da, ancak yine çoğunluğu İstanbul'dan kaçan mebuslarla bir milli meclis toplandığı zaman, 23 Nisan 1920 tarihinde, Bursa Mebusu Emin ile Sinop Mebusu Şevket, fesin yerine kalpağın giyilmesine karar verilmesini istiyorlar. İkinci Mahmut'un nefret ettiği yeniçerileri hatırlattığı için değiştirmek istediği kavuğun yerine, büyük bir çaresizlik içinde, o sırada İstanbul'a gelmiş olan Kuzey Afrika'da Fesli denizcilerin başında görüp beğendiği fes'in savunuculuğunu bu kez, milli meclisin oturumunu yöneten başkan Mustafa Kemal yapıyor; "rica ederim, bugün fes ve kalpak zamanı değil" diyerek bu önerinin reddedilmesini sağlıyor. Kemal Paşa, 1920 yıllarının başında Hüseyin Cahit Yalçın'ın Latin harfleri önerisini, "çok derin değişikliklere neden olacağı" gerekçesiyle kabul etmiyor. Kurtuluş Savaşı boyunca kafasındaki modelin bir Hamid-İttihatçı senaryosu olan birleşik İslam imparatorluğu projesinin çok soluk bir kopyesi olduğundan kuşku duyulmaması gerekiyor.

Cumhuriyet, kopuşu düşünemeyen bir liderin yönetiminde gelişiyor.

Cumhuriyet, kopuştan daha çok bir devamlılığı anlatıyor.

Devamlılığın da, pratiğin zorladığı kopuşun da sınırlarını, yöneten kadronun aşırı güvensizliği çiziyor.

Gelibolu'da Kütlesel İnat

İnsan aklıyla görüyor.

Vizuel, visuel, teknolojideki ilerleme, insan aklını tehdit eden bir yöne çevriliyor.

İstatistiğin bir yalan söyleme zanaatı ve yanıltma tekniği olarak geliştirilmesi son derece yaygın ve kabul gören bir görüş oluyor.

Televizyon ve video teknolojisi ise tümüyle ayırt etmeyi durdurucu bir motora dönüştürülüyor.

Aklı durdurabilmek için bütün'ü ortadan kaldırmak ve karşılaştırma yetisini yok etmek gerekiyor; televizyon ya da video halinde bütün savaş filmlerinde montajcının istediği her dar mekân bütündür ve her montajcı, istediği zaman, karşılaştırma izlenimini vererek tüm karşılaştırma imkânını ortadan kaldırabiliyor.

Televizyonda herhangi bir savaşı izlemek, aklın durduruluşu yönünde ciddi bir egzersizdir; ne ka-

dar çok izlenirse, akıl o ölçüde, kendisi olmaktan çıkıyor.

Aklın tahrifatı ile tarihin falsifikasyonu arasındaki mesafenin çok uzun olmadığını düşünüyorum.

Türkiye'de Çanakkale Savaşı'nın yazımı, tarihin falsifikasyonundan öte bir aklın bozulması sürecidir.

Tarihin sürekli falsifikasyonu, aklın bozulmasının en kestirme yollarından birisi ve en önde geleni oluyor. Vizuel teknoloji bunu tamamlıyor.

Her ikisi özünde birdir; aklın, tarihin falsifikasyonu ve vizuel teknoloji yoluyla bozulması, aynı mekanizmaları harekete geçiriyor.

Türkiye'de Çanakkale Savaşı'nın yazımında, tarihin falsifikasyonunu realize edebilmek için, izlenen yol mekân ve zaman bütünselliğini ortadan kaldırmak ile başlıyor ve çeşitli karşılaşmaları, karşılaştırma imkânlarını yok ederek ilerliyor.

Bir kez, "Çanakkale Zaferi" başlığı altındaki tarihsel olayın mekânı bir değil ikidir; birisi Çanakkale Boğazı'nda ve diğeri Gelibolu Yarımadası'nda gerçekleşiyor. İlki kısa süreli bir deniz savaşı ve diğeri ise, göreceli olarak uzun sayılabilen bir kara savaşı ve hatta düzenli birliklerin yaptığı bir gerilla mücadelesidir.

Birincisi Kemal Bey'i hiç ilgilendirmiyor; başta Büyük Britanya Donanması ve buna eklenen Fransız savaş gemileriyle Boğaz'ın girişinde iki yandaki topçularla mayın gemilerinin çatışması olarak gelişiyor. Türkiye'de her yılın Mart Ayı'nın onsekizinde top atışlarıyla kutlanan "zafer" budur; bu son derece dar su yolundan İngiliz ve Fransız savaş gemilerinin geçişi önleniyor.

Bütün savaş otoriteleri, eğer önlenilmeye çalışılırsa, hiçbir denizgücünün Çanakkale Boğazı'nı geçemeyeceği konusunda birleşiyorlar. Yakın zamanlarda bir tek başarılı geçiş, daha önce sözünü ettiğim, 1807 yılında gerçekleşiyor; bunda sürpriz etkisinin rolü olduğunu sanıyorum. Napolyon Fransa'sına karşı Rusya ile ittifak arayan Büyük Britanya, Türkiye'yi Rusya ile barışa zorlayabilmek için Amiral Duckworth komutasındaki filosunu ansızın Boğaz'dan geçiriyor ve Sarayburnu önüne çıkarıyor. Amiral Duckworth, İstanbul'da çok büyük heyecan ve saraylı kadınların paniğine yol açan bu geçişin dönüşünü aynı kolaylıkla yapamıyor.

1836 yılında Osmanlı Ordusu'nda yüzbaşı Moltke, "eğer Dardanel'de toplar uygun bir tertiple yerleştirilirlerse hiçbir donanmanın Boğaz'ı geçmeye cesaret edebileceğini sanmıyorum" diye yazıyor. Yıllar topların yapısını ve menzillerini iyileştiriyor.

Dardanel'e hücum ederek Boğaz geçmenin çok zor olduğu, 1914 yılında Birinci Savaş başladığı zaman da biliniyor; ancak bu savaşta müthiş bir anti-Türk çizgi izleyen Churchill, Osmanlı kuvvetlerini saf dışı edebilmek için Boğaz'ın geçilmesini ve İstanbul'un işgalini zorunlu görüyor. Karşı olanları ve çekimserleri ikna ediyor; Amiral Carden Çanakkale'ye hücum edecek deniz kuvvetlerinin komutanlığına getiriliyor.

Fakat Amiral Carden'in denizcilik tarihini ve Boğaz'ı geçmenin güçlüğünü Londra'daki savaş kabinesinden daha iyi bildiği anlaşılıyor; hareket günü yaklaştığında sinirleri bozuluyor. Uyuyamıyor ve yemek yiyemiyor; hücum tarihi 17 Mart olarak saptanmış bulunuyor. 15 Mart günü, yardımcılarına devam edemeyeceğini söylüyor; bu kariyerinin sona ermesi anlamına geliyor. Daha sonra yerine geçen Amiral de Robeck dahil bütün yardımcıları, devam etmesi için yalvarıyorlar. Fakat, sonunda bir uzman doktor çağırmak gerekiyor; doktor amiral komutanın sinirsel bir çöküşün eşiğinde olduğunu ve komutanlık yapamayacağını rapor ediyor.

Bu, birinci mekân ve birinci zamandır; emperyalist donanmanın 18 Mart 1915 tarihinde durdurulmasında Kemal'in hiçbir rolü bulunmuyor. Başka bir mekânda ve başka bir zamanda gerçekleşiyor. Küçümsenmemesi gerekiyor; ancak bu hücumun başarısızlıkla sonuçlanacağı önceden büyük bir ihtimal olarak biliniyor ve daha sonraki değerlendirmeler böyle bir hücumu sadece çılgınlık olarak nitelendiriyorlar.

İkinci mekân ve zaman başka bir noktadadır; kara savaşına gerek duyuluyor. Bunun, Dardanel ile hiçbir bağlantısı yok; Boğaz, Avrupa yakasında Sedd-ül Bahir ve Asya tarafında Kum Kale müstahkem mevkilerinden açılabilecek ateşlerin arasından geçilemeyince Gelibolu Yarım Adası'nın işgali kaçınılmaz olarak ön plana çıkıyor. Boğaz'a hücum, Mart Ayı'ndadır ve Gelibolu Yarım Adası'na çıkartma Nisan Ayı'nda başlıyor.

Asıl savaş Gelibolu Yarım Adası'ndadır; bu nedenle bütün Batılı kaynak ve araştırmalar açısından bu savaşın adı, "Çanakkale" değil "Gelibolu" çıkartması oluyor. Ne yazık, televizyon teknolojisinin ilerlemesi nedeniyle daha kolay anlaşılabilecek ve anlatılabilecek bir bozucu mekanizma ile Gelibolu Savaşı, yalnızca ve yalnızca anlaşılmaz bir biçimde yazılıyor. Gelibolu Savaşı'ndaki emirlerin pek çoğunu Başkomutan Vekili Enver veriyor; komutan ise Limon von Sanders ya da Liman Paşa oluyor. Liman Paşa'nın Alman subaylarının dışında Gelibolu, çok parlak iki komutan olan Esat ve Vehip Paşalar'ın komutasında iki kolorduya ayrılmış bulunuyor. Vehip güney bölgesine, Esat ortada Anzakların karşısındaki bölgeye komuta ediyor; kuzeyde, Bolayır'da Fevzi Bey var. Esat ve özellikle Vehip'den daha sonra söz etmek durumunda kalacağımı biliyorum; iki

kardeştirler. Bunların emrinde tümenler ve tümen komutanları var; Kemal Bey, ihtiyata ayrılmış on dokuzuncu tümenin komutanı oluyor.

Birbirinden mekân ve zaman itibariyle ayrı iki çatışmayı birbirine karıştırdıktan sonra bir ordu komutanını, iki kolordu komutanını, pek çok tümen komutanını bir kenara atarak bütün mücadeleyi ihtiyat tümeni komutanı olarak bu savaşa katılan Kemal Bey'in adına yazabilmek için yalnızca tarihin falsifikasyonu yeterli olmayabilir; aynı zamanda aklı bozmak zorunludur. Akıl ise bütündür; bozulma tekil olgularla sınırlı kalamıyor.

Buna eklenecekler var ve bunu bir tez olarak ifade etmek istiyorum: Gelibolu, kahraman komutanı imkânsız bir mücadele alanıdır. Gelibolu'da ancak inatçı kütleler savaşabiliyor; her iki tarafta da sadece kütlelerin inatçılığı ve kahramanlığı söz konusu olabiliyor.

Kütleler hiçbir zaman kahraman değillerdir.

Kahramanlık seçkinlerin işidir.

Kütleler, zaman zaman mücadele inadına yükseliyorlar. Karşılığında aldıkları ölüm oluyor.

Kahramanlık, kütle için fazla yapay ve gelişmiştir; kütlelerin kahramanlık peşine düşebileceklerini hiç düşünemiyorum. Kütleler için kahramanlık, içgüdüsel ya da itilme ile atıldıkları bir ölümcül savaşta, sağ kaldıkları takdirde, kendilerine söylenen teselli türküsüdür.

Gelibolu, hem Türkiyeli kütleler ve hem de emperyalist bayrak altında savaşan Avustralyalı ve Yeni Zelandalı askerler için bir inat yatağı oluyor; birbirini öldürme inadıdır. Ölüme en çok dayanan kazanıyor. Bu, Türkiye tarafıdır.

Gelibolu'da hiçbir komutanın kahraman olma imkânı bulunmuyor; çünkü, Gelibolu, birbirine iki yatak kadar çok yakın, dereler, vadiler, sırtlar ve tepeler topoğrafyasıdır. Hangi sırt, bayır, vadi veya tepenin diğerinden daha önemli veya stratejik olduğu üzerinde her türlü tartışma yapılabilir; ayırt etmek çok zor görünüyor.[33] Bu, yazımdaki falsifikasyon için de büyük bir kolaylık sağlıyor; Kaba Tepe, Çimen Tepe, Savaş Tepe, Abdul Rahman Burnu ve sayısız sırt ile vadiden hangisinin daha önemli olduğunu tartmak pek zor olmalıdır. Bunlar ve saymadıklarım pek çoğu içice denecek kadar birbirine yakın bulunuyorlar; her subay, düşmanın kendi gösterdiği yerden hücuma geçeceğini ileri sürebilir ve bazan haklı ve bazan da haksız çıkabiliyor.

Gelibolu'da savaş askerlik sanatıyla ilgili görünmüyor; ölecek daha çok kütlesi bulunan ve şu veya bu şekilde bunu ileriye sürebilen taraf kazanmaya mahkûm görünüyor. Resmi rakamlara göre Türkiye'nin kaybı 86 bin 672 ölü ve 164 bin 617 yaralı oluyor; yabancı kaynaklar beş yüz bin sayısının abartma, ancak yaralı ve ölü olmak üzere toplam kaybın üç yüz bin çevresinde olduğunu tahmin ediyorlar. Emperyalistlerin ise 46 bini ölü olmak üzere kayıpları 265 bin olarak hesaplanıyor; Türkiye tarafının ölüleri, resmi rakamlara göre, emperyalistlerin ölülerinin iki katına yaklaşıyor.

Bu savaşta Osmanlı tarafının kurşun yerine insan telef ettiğini söylemek durumundayım; Selahattin Adil, günde çok sınırlı miktardaki mermi kullanımını aşanları Vehip Paşa'nın sorguya çektiğini yazıyor. Batılı araştırmacılar da, daha ileri yıllarda baş role çıktığı için tarihsel projektörlerini daha çok Mustafa Kemal'in üzerine eğiyorlar; bu tarihçiliğin Darwinist damarının önlenmesi zor mesleki deformasyonu oluyor. Hiç kuşkusuz, tiyatroda olduğu türden tarihçilikte de projektörü bir yere çevirmek, diğer yerleri karartmak anlamına geliyor; bütünsellikten uzaklaşma tehlikesini de beraberinde taşıyor. "Gallipoli" üzerinde yapılmış ayrıntılı bir monografide şöyle sert bir değerlendirme yer alıyor: "If it had been left to Kemal, there would hardly have been a Turk soldier alive in the anzac area by the beginning of May".[34] Eğer Kemal'e kalsaydı, Mayıs Ayı sonuna kadar Anzak Bölgesi'nde hayatta kalan bir tek Türk askeri olmazdı; Kemal'i askerini savurganlıkla kullanan bir komutan olarak çiziyor.

Genel olarak Türkiye üzerinde değil de "Gallipoli" üzerinde yapılan araştırmaların ortak bir değerlendirmesi var; değinmek istiyorum. Bunlar, belki de Türkiye ile ilgili olmadıkları için daha soğukkanlı bakabilmelerinin sonucunda, Kemal Paşa'yı hiç abartmıyorlar; tersine bir önemsizleştirme çizgisi ortaya çıkıyor. R.R. James, sözünü ettiğim "Gallipoli" çalışmasında, Kemal Bey'in başarısız bir dizi saldırısından söz ettikten sonra, "Kemal's tactics were ferocious and unsubtle" yargısına varıyor.[35] Kemal'in komutanlık sanatını, acımasız ve kaba olarak niteliyor.

Bir başka "Gallipoli" araştırması yazarı Alan Moorehead, yıllar sonra Türkiye'de her yerde Kemal'in adının saygı uyandıracağı ve Enver'inkinin tümden unutulacağını en geniş hayal gücü sahiplerinin bile tahmin edemeyeceğini ileri sürüyor. Diğer insanların düşüncelerine karşı tahammülsüz, her türlü otoriteye karşı sabırsız olarak nitelediği Kemal için, kendi kafası içinde tuzağa düşmüş bir insana benziyordu, diye yazıyor. Moorehead, 1913 yılına doğru Kemal'in kariyerinin en düşük noktasını yaşadığını ve "İstanbul'da işsiz bir yarbay" olduğunu da ekliyor.[36] Alan Moorehead'in Kemal'de bir kuşatılmışlık ya da kıstırılmışlık duygusu, claustrophobia, teşhisinde bulunduğundan daha önce söz ettiğimi hatırlıyorum; *He waited in a resentful claustrophobia for the opportunity that never came and while he waited the other's so easily outstripped*

him. Kıstırılmışlık kompleksi içinde hep gelmeyen fırsatın gelmesini bekliyor ve beklerken de diğerleri Kemal'i geride bırakıyor; Kemal ile değil de Gelibolu'yla ilgili bir savaş tarihçisinin vardığı sonuç böyle oluyor.

Robert Rhodes James, Kemal için, "had remained an able but not particularly outstanding soldier" değerlendirmesini yapıyor.[37] Yetenekli, ancak özellikle parlak bir aker olmadığı sonucuna varıyor. Kemal'in bütün yaşamı boyunca savaş sanatında parlaklığına işaret eden bir tek kanıtın bulunabileceğini sanmıyorum. Kemal'de hiçbir deha işareti de göremiyorum.

Deha, olağanüstü hızlı görebilmektir.

Dahi, süratli şimşek çakması içinde yaşayan adamdır.

Dahi, her an çaktırdığı şimşeklerle sıradan insanlarının karanlıklarını yırtabilen insan oluyor.

Kemal, hiçbir zaman, arkadaşlarından önce görmüyor.

Mustafa Kemal Paşa, başkalarının açtığı aydınlıktan yürüyen liderler kategorisine giriyor.

Ancak bir noktanın altını çizme gereğini duyuyorum; Kemal Paşa'nın "Çanakkale Zaferi" ve asıl Gelibolu Savaşı'nda kendisine pay çıkarması eğilimini kendisinin başlatmadığını düşünüyorum. Bilgiler bu yöndedir; bu, önceleri büyük yenilgi zinciri içinde bir tutamak noktası bulma ve daha sonra kendisine doğrular anlatılabilir bir paşa yaratma sürecinin sonucu olarak çıkıyor.

1918 yılı Mart Ayı'nda Ruşen Eşref, Yeni Mecmua'nın Çanakkale özel sayısını hazırlarken, Şişli'de Kemal Paşa'yı da ziyaret etmek gereğini duyuyor; böyle bir ziyaretin yıllar sonra kendisine büyükelçilik ve rahat bir yaşam sağlayacağını hiç aklına getirmiyor. Genç edebiyatçı Ruşen Eşref, Çanakkale üzerinde bir edebiyat yaratma çabası içinde, 1915 yılı Şubat Ayı'nda Boğaz'ın girişinin iki yanındaki Seddülbahir ve Kumkale'ye asker çıkarma girişimlerini hatırlayıp hatırlattıktan sonra "o zaman, hep ağızlarda işitip okuduğumuz bir Mehmet Çavuş çıkıyor, toprağımıza ayak basan düşmanı tekrar denize atıyor" diye yazıyor. Bundan sonra Ruşen Eşref ile Mustafa Kemal Paşa arasında 1918 yılında, Mart Ayı'nda, Şişli'de geçen konuşmayı aktarmak istiyorum. Soruya Ruşen Eşref başlıyor.

"— Düşman bu karaya asker ihraç etmek teşebbüsünü neden denedi?"

"— Bu hareket bir keşif olarak kabul edilebilir. Bir de malum olan 5 Mart vardır."

5 Mart, eski takvimle bilinen tarih oluyor; aslında 18 Mart'tır.[38] Bu konuşma yıllar sonra yeniden yayınlanmasına karşın, eski takvim korunuyor olabilir. Ruşen Eşref devam ediyor.

"— Ki asıl bizi alakadar eden de odur, Paşa Hazretleri."

"— Fakat bu tamamen bahri bir harekettir. Sahil müdafaası Cevad Paşa Hazretleri'nin taht-ı emrinde bulunuyordu. Benim bu hareketle alakam dolayısıyladır."

Aslında bir deniz savaşı olan Boğaz'ın savunulması, düşman gemilerinden bazısının denizin dibine indirilmesiyle Kemal'in dolaylı ve dolaysız hiçbir ilgisi bulunmuyor; Kemal, bu sırada bir ihtiyat tümeninin komutanıdır. Bu ihtiyat tümeni, Üçüncü Kolordu Komutanı Esat Paşa'ya bağlıdır; Kemal Bey, Ruşen Eşref'in özendirmelerine kapılarak, "yalnız 5 Mart gününün sabahı Cevat Paşa Hazretleri... bulunan karargahına gelmişti" diyor. Kemal Bey, 1918 yılında askeri sır olacağı düşüncesiyle karargahının yerini bildirmiyor; karargahı daha kuzeydedir. Söylediklerinin gerçekle hiçbir ilgisini bulamıyorum; Cevad Paşa'nın Gelibolu'da Maydos, şimdiki Eceabat yakınındaki karargaha giderek bir ihtiyat tümeninin yarbay rütbesindeki komutanını ziyaret etmesi imkan dahilinde görülmüyor; usûle ve savaşın gereklerine denk düşmüyor.

O sırada Çanakkale Müstahkem Mevkii Komutanı Cevat'tır; Kurmay Başkanı ise Selahattin Adil oluyor. Gelibolu'da düşmana karşı en önemli birlik durumundaki Üçüncü Kolordu'nun Komutanı Esat Paşa ve Kurmay Başkanlığını ise Fahrettin Altay, yapıyor. Enver, savaş öncesinde ordudaki rütbe enflasyonuna bir çare bulmak için zaman zaman rütbeleri indiriyor; Cevat da, daha sonradan Cevat Çobanlı, o sırada, generallikten albaylığa düşürülmüş bulunuyor. Ancak Müstahkem Mevki'nin bağımsız komutanlığını yapıyor.

Fahrettin, anılarında[39], savaştan hemen önce Müstahkem Mevkii'nin bağımsız durumuna son verildiğini ve Esat Paşa'ya bağlandığını ve bu nedenle de Cevat'ın karargahını ziyaret ettiklerini kaydediyor; Fahrettin, Selahattin ve Enver aynı sınıftan mezun oluyorlar. Bu bağlama görüşmelerinden hemen sonra Selahattin izin alıyor ve İstanbul'a gidiyor; kısa bir zaman sonra Müstahkem Mevkii Komutanlığı tekrar bağımsız bir kuvvet oluyor. Fahrettin, bunu, sınıf arkadaşı Selahattin'in, sınıf arkadaşları Enver'le görüşmesine bağlıyor.

Selahattin anılarında 18 Mart Sabahı'nı yazıyor; Müstahkem Mevkii'nin ikinci adamı durumundadır. Şunları dile getiriyor: "5 (eski Mart) 18 Mart 1915 sabahının ilk saatlerinde Bozcaada yakınlarında toplanmış bulunan birleşik düşman donanmasında bazı hareketler görüldüğü ve bir müddet sonra Boğaz'a çevrildikleri, Kumkale güneyindeki Yenişehir Tepesi gözetleme yerinden bildirilmiş ve kesin saldırının başlayacağı anlaşılmıştı".[40] Bunun üzerine gerekli hazırlıklar yapılıyor. Selahattin, anıların-

da, 18 Mart Sabahı ile ilgili olarak şu bilgileri de veriyor: "Pek erkenci olan Cevat Paşa rahmetli, Gelibolu'ya gelmiş olan Üçüncü Kolordu Kumandanı Esat Paşa'yı (Yanyalı) ziyaret ve Bolayır istihkamlarını teftiş etmek üzere Gelibolu'ya hareket etmiş bulunduğundan kendisine durum telgrafla bildirildiği gibi, savunma bakanlığına ayrıca bilgi verilmişti." Bu noktayı, alıntılarla ve ayrıntı ile yazmak gereğini duydum; Müstahkem Mevkii Komutanı Cevat, 18 Mart Sabahı çok erkenden, o gün bir saldırı olacağını bilmeden, Üçüncü Kolordu Komutanı Cevat'ı ziyaret ediyor; ihtiyat tümeni komutanı Yarbay Kemal'i ziyaret etmesinin imkansızlığı ortaya çıkıyor.

Devam ederken tarihin falsifikasyonunun kişilerin istek ve iradelerini aştığına işaret etmek zorunluluğunu duyuyorum; Kemal, çok sonralarına kadar, Gelibolu'da bir kahramanlık iddiasında bulunmuyor. 1919 yılı Ekim Ayı'nda, İstanbul'da yayınlanan Tasvir-i Efkar için, Sivas'ta yaveri Cevat Abbas'a dikte ettiği özgeçmişinde böyle bir iddianın izine bile rastlanmıyor. Burada şunları dikte ediyor: "Balkan Harbi'ni müteakip Sofya, Belgrad, Çetine ataşemiliterliklerini ifa etmek üzere Sofya'ya memur ve orada kaymakamlığa terfi edilmiştir. Harbi zailin ilanını müteakip Tekirdağ'da yeni teşekkül eden On Dokuzuncu Fırka kumandanlığına tayin olunmuşlardır. Maydos ve havalisi mıntıkası kumandanlığını ifa ettikten sonra mezkur fırka ile bu mıntıkada bulundukları sırada Arıburnu kuvvetleri kumandanlığını deruhte eylemiş ve bunun neticesinde miralaylığa terfi etmişlerdir. Bilahare Anafartalar Grubu kumandanı olmuş ve İngilizlerin çekilmeleri üzerine Onaltıncı Kolordu kumandanı olarak Edirne'ye ve orada bir ay kaldıktan sonra Diyarbakır, Bitlis, Muş havalisine aynı numara ile kolordu kumandanı olarak gitmiş ve mezkur cephede miralaylığa terfi ettirilmişlerdir." Görülüyor; katılanların pek çoğunun yaşadığı ve henüz Mustafa Kemal'in kendisini kanıtlamadığı bir zamanda, son derece mütevazı ve olağanüstü yanlardan yoksun bir özgeçmiş yazımı çıkıyor.

Başka bir yaşam öyküsünün yazılmasını imkansız buluyorum; Kurtuluş Savaşı bir yana, Kemal Paşa için parlak bir askeri geçmiş yaratmak için bulunabilen ve seçilen tek yer Gelibolu oluyor. Halbuki Çanakkale'de savaşanlardan ve anı bırakanlardan Müstahkem Mevkii kurmay başkanı Selahattin Adil, Kemal'in, Arıburnu'nda düşmanın denize döküldüğünü resmen rapor etmesine karşın bunun doğru olmadığını yazıyor. Daha sonra Kemal Paşa ile çok yakın ilişkilere giren Fahrettin Paşa, bıraktığı anılarında, elinde dört alayın olmasına karşın Kemal'in düşmanı denize dökmemesine Enver'in çok sinirlendiğini anlatıyor. Daha da önemlisi, Gelibolu'da Liman Paşa'dan sonraki en önemli komutan olan Esat Paşa, dört cilt tutan anılarını, daha sonra önemli yerlere gelmiş kimseleri incitmemek için yayınlatmak istemiyor; ancak yayınlanan bir özetten, düşman Arıburnu'na yakın bir kumsaldan karaya çıktığı bir sırada Kemal'in birlikleriyle birlikte geriye doğru geldiği, mevzilerini terkettiği, kendisinin "ölmek var dönmek yok" emriyle geri gönderdiği anlaşılıyor. Fahrettin Paşa, bunu doğruluyor ve bir ölçüde tevil etmeye çalışıyor. Fahrettin Paşa, ayrıca, Kemal'in, Gelibolu'da, kendisine verilmemiş yetkileri ve sıfatları kullandığını ve sürekli olarak yeni birlikler istediğini de belirtiyor.

Kemal'in kişiliğinin bu özelliği Kurtuluş Savaşı'nda da kendisini gösteriyor; elde ettiği bir sıfatı hiçbir zaman bırakmak istemiyor, hep yeni sıfatlar elde etmek istiyor. Sıfatlardan güven alan bir yanı var; güvensizlik duygusu kişiliğini belirliyor.

Güvenmiyor; sürekli ek kuvvet arıyor.

Bu kadar sıfat ve protokol düşkünlüğü olmasına karşın Kurtuluş Savaşı'nda baş komutanlığı almak için bu kadar geç kalması son derece düşündürücüdür. Kopuşa, bağımsızlığa, kendisine ve bağımsızlıkçı güçlere güvenmediği sonucuna varmak gerekiyor.

Kemal'in durumu, bu çalışmamın genel tezine son derece uygun düşüyor; on dokuzuncu yüzyılda ve yirminci yüzyılın başında, Doğu'da ve özellikle Osmanlı toplumunda kendine güvenen insan türü son derece kıttır; güvensizlik genel çizgiyi veriyor. Bunun için de güven, ya ihtilalci modernizasyon hareketlerine katılma ve ya da özel askeri başarılarla elde ediliyor. Birinci Dünya Savaşı'na kadar Mustafa Kemal için bu iki fırsat da kaçırılmış görünüyor.

Avrupa, on dokuzuncu yüzyılın sonunda ve yirminci yüzyılın başında yeni bir bölünme ve polarizasyon sürecinden geçiyor; emperyalistler arasında sömürge yarışının bir büyük savaşa yol açacağı herkesin tahmini haline geliyor. Almanya ve Rusya'nın bu savaşta ayrı ayrı taraflarda yer alacaklarını tahmin etmek zor görünmüyor.

Osmanlı İmparatorluğu'nun on dokuzuncu yüzyılı sağ olarak geçirmesinde, Büyük Britanya'nın Rusya'nın genişlemesini durdurma planının rolü büyüktür; Kırım Savaşı, bu plan çerçevesinde gerçekleşiyor. Kırım Savaşı, Türk Paşaları'nın askerlik görüşlerini belirlemede, ilk bakışta sanıldığından çok daha büyük bir öneme sahip oluyor. Kırım Savaşı, Amerika dışarda bırakılırsa, bir dünya savaşı sayılmak durumundadır. Zamanın bütün büyük güçleri bu savaşta yer alıyor ve savaş sonrası etkileri, daha sonraki dünya savaşlarınınkinden daha önemsiz kalmıyor. Türkiye genelkurmayı açısından Kırım Savaşı'nın anlamı şudur: Eğer Türkiye, Rusya'ya karşı savaş açarsa, mutlaka kendi etrafında bir Avrupalı ittifak bulacaktır. Tanzimat Paşaları'nın bu planda elde ettikleri başarı, Fransa ve Büyük Britanya'nın Türkiye tarafında yer alması, daha sonra-

ki yıllarda Türkiye genel kurmayının temel yasası haline geliyor.

1877-78 Türk-Rus Savaşı, bu yasanın, şanssız uygulamasıdır; Tanzimat Paşaları'nın kolaylıkla sağladıkları başarıyı, Mithat, yineleyebileceğini düşünüyor. Türkiye, Rusya karşısında tarihinin en büyük ve en utandırıcı yenilgilerinden birisini elde ediyor; Rus askerleri Aya Stefanos'a kadar geliyor ve Türkiye'den yeni devletler çıkıyor.

Artık Büyük Britanya, güçlenmiş olan Rusya karşısında doğrudan bir muhalefet olmak yerine Rusya'nın Türkiye'ye yönelik emellerini törpülemek ve Rusya ile uzlaşmak aşamasına gelmiş bulunuyor; geçmişi hep güncelde ve gelecekte yaşayan Mithat ve arkadaşları bunu göremiyorlar. Büyük Britanya'nın, Türkiye'nin içine düştüğü utanç verici durumda tek katkısı; Rus askerlerinin İstanbul'u işgalini önlemek oluyor.

Enver, Talat, Niyazi, Kemal, İsmet, Kazım, Rauf, Ali Fuad, Refet, İsmail, Ethem, hepsi ama hepsi bu utancın bebekleri ve çocuklarıdırlar; Rusya karşısında büyük yenilginin yaralarının canlı olduğu bir zamanda dünyaya geliyorlar. Hamid, ilk planda, bu kuşağın umududur; bu kuşaktan bir bölümü, utançlarını yenebilmek için ihtilalci yolllara ve çarelere düşüyorlar. Bir bölümü daha bürokratik bir yükselişi seçiyor. Birinci Dünya Savaşı'nın sonu, Türkiye'de, bu iki yolun yolcuları arasında bir nöbet değişimine de tanıklık ediyor.

Birinci Dünya Savaşı çıktığı zaman Türkiye'de Jön Türk ekibinin kendisini herhalde savaşın içine atacağını tahmin etmek zor değildir; kaybedilenleri kazanmak ve Kırım'da başarıyla sonuçlanan taktiği yeniden denemek yönetenler için ve kaçınılmaz bir yazgı olarak duruyor.

Türkiye'nin savaşa girişini Goeben ve Breslau isimli iki Alman savaş gemisinin Türkiye'ye sığınarak Yavuz ve Midilli adlarını almaları ve Karadeniz'de Rusya sahillerini bombalamalarıyla açıklamak, fıkra yazıcıları için cazip sayılabilir; ancak ciddi bir tarih yazıcılığı olmuyor. Bir kez, her türlü gayrı-ciddi tarih yazıcılığı türünden eksiktir; Goeben ve Braslau, bu bağlamda, tek başlarına söz konusu edilmemelidirler. Sultan Osman ve Reşadiye savaş gemilerinden söz etmeden daha sonra Yavuz ve Midilli adlarını alan bu iki Alman savaş gemisi ile sınırlı yorum yapmak tarihi çarpıtmak oluyor.

Sultan Osman ve Reşadiye, Türkiye'nin, Büyük Britanya tersanelerinden sipariş ettiği iki savaş gemisinin adıdır; Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce bunların parasının tamamı ödeniyor ve savaştan önce yapımları tamamlanıyor. Her zaman sözünde durmayan Büyük Britanya İmparatorluğu, Birinci Dünya Savaşı'nın hemen arefesinde, Türkiye'de bu iki gemi beklenirken, bunları Türkiye'ye teslim etmeyeceğini ve kendi donanmasına katacağını ilan ediyor. Büyük Britanya, büyük kısmı halkın bağışlarıyla yaptırılan bu iki savaş gemisine el koyuyor.

Yavuz ve Midilli, bunların karşılığıdır; Sultan Osman ve Reşadiye savaş gemilerinden ve kapitalizmin vatanı Büyük Britanya'nın emperyalist aşamada borçlar hukukunu bile bir kenara atışını söz konusu etmeden İttihatçı Hükümet'in Goeben ve Breslau'yu kabul etmesini eleştirmek, tarihi bozmanın yanında, yurtsever ancak çaresiz İttihatçıları haksız olarak kötülemek oluyor. Böyle bir durumda her hükümete olduğu gibi zamanın İttihatçı Hükümeti'ne de gerekli olan savaş gemisidir; Almanya'nın önerilerine kapıları açıyorlar.

Londra'da donanma ile ilgili Bakan Churchill, çıkacak bir savaşta, Türkiye'nin tarafsız kalmayacağına kesinlikle inanıyor ve bunu savunuyor. Türkiye'nin Almanya'dan yana savaşa girmesi büyük bir ihtimal olarak görülüyor; Türkiye kaybeden ve Almanya ise emperyalist yarışa geç giren bir ülkedir. Almanya, emperyalist yarışa geç girdiği için, kendisi gibi geç giren Rusya ve pek çok ülkeyi sömürgeleştirmiş olan Büyük Britanya ile karşı karşıya geliyor. Türkiye toprakları üzerinde kesin emeller taşıyan Rusya karşısında Almanya ile bağlaşıklık araması daha doğal görünüyor.

Şu söylenebilir mi; asker aydınlar bağlaşıklıklarını, sivil aydınlardan daha kolay değiştiriyorlar. Birinci Dünya Savaşı arefesinde asker aydınların tamamı, Alaman yanlısı görüşleri benimsiyorlar; bunun çok az ayrıklarından birisi Mustafa Kemal oluyor.[41] Kemal, askerler arasında pek az İngiliz yanlısından birisidir. Bunu da düşündürücü buluyorum; askerlerin bağlaşıklıklarını çabuk değiştirmelerini önlerindeki probleme bağlıyorum. Daha pratisyen aydınlar olarak, üzerlerine aldıkları "kurtarma" ya da "modernizasyon" operasyonları içinde en kestirme imkanları araştırıyorlar. Dolayısıyla çabuk bağlaşık değiştirmeyi asker ve sivil ayrımından daha çok, iş yapıp yapmamaya ve operatif olup olmamaya bağlamak eğilimindeyim.

Londra, Genel Türk yönetimini tümüyle Almanya yanlısı görüyor ve İttihat ve Terakki'nin sivil kesiminin, başta Mehmet Cavit, İngiliz yanlısı olmasına karşın, Türkiye ile anlaşma ve uzlaşma yollarını aramıyor; kapıları hep kapalı tutuyor. Bunda, İstanbul'daki elçilikteki baş tercüman Fitzmaurice'in de önemli bir rolü görülüyor; Osmanlı döneminin sonlarına doğru yabancı büyükelçilikleri baş tercümanlar yönetiyorlar ve içlerinde çok büyük güç elde edenler bulunuyor. Britanya büyükelçiliği baştercümanı koyu bir Romen Katoliğidir; yahudilerden ve masonlardan nefret ediyor. Fitzmaurice, güçlü bir yahudi cemaatine sahip Selanik'te doğan İttihat ve

Terakki hareketini tümüyle bir yahudi ve mason kuruluşu sayıyor; nefretini hiç saklamıyor.

İSTANBUL VE ANADOLU

Anadolu'ya taşınma ilk kez 1919 yılında ortaya çıkmıyor; İstanbul tehdit altına girdiği zaman ilk düşünülen işlerden birisidir. Düşman donanması Çanakkale Boğazı'nın önüne gelince ve bu İstanbul'da duyulunca önlemler alınmaya başlıyor:

Düşman Donanması'nın Çanakkale Boğazı'nı zorlaması, İstanbul'da büyük bir korku dalgasının esmesine ve ölçüsüz dedikoduların çıkmasına yol açıyor. Dedikodular en çok kadınları etkiliyor ve 1807 Şubat Ayı'ndakine benzer haykırışlarla korkulu sonu beklemeye başlıyorlar.

En yaygın ve en çok inanılan dedikodu, kırk bin İngiliz askerinin Haliç'e girmek üzere olduğudur. Gelen İngilizler'in İstanbul'da başta saraylılar olmak üzere kadınların ırzına geçecekleri ağızdan ağıza yayılıyor.

1915 Mart başında İstanbul boşalmaya başlıyor.

Kuşkusuz hükümet de gerekli önlemleri alıyor. Devlet arşivlerinin tamamı, bankalardaki altınlar, Eskişehir'e gönderiliyor. Bazı kıymetli belgelerin toprak altına gömülmesi de ihmal edilmiyor.

İstanbul'un İttihatçı polis şefi Bedri, diplomatların İstanbul dışına çıkarılması işini üstleniyor. Daha çok Müttefik Devletlere karşıt ülkelerin büyükelçileri ikna edilmeye çalışılıyor. Alman elçisi kabul etmiyor. Savaşın başında tarafsız kalan Amerika'nın İstanbul Büyükelçisi de, İstanbul'u boşaltmak için fazla aceleci davranmıyor.

Savaşın çıkacağı ve burada Türkiye'nin nötr kalmayacağı kesinlikle anlaşılınca, Çanakkale Boğazı, önem kazanıyor ve her iki taraf da Boğaz'dan serbest geçişi sağlama üzerine planlar yapıyorlar.[42] Buna ek olarak, Boğaz ve Gelibolu Hareketleri için iki neden daha görünüyor; kısaca bunlar üzerinde durulması gerekiyor.

Gerekçelerden birisi, Türkiye'yi savaşta saf dışı bırakmaktır; bunun en kolay yolunun İstanbul'u almak olduğuna inanılıyor. Sorun, Çanakkale'yi aşmakta düğümleniyor; bunun zor olduğuna inanılıyor. Gerçi 1807 yılında İngiliz Amiral Duckworth'un bir kez Boğaz'dan geçtiği biliniyor; ancak, bunda sürpriz etkisi önemli bir rol oynuyor. Ayrıca aradan geçen zamanda top menzillerinin büyümesi ve daha da önemlisi Boğaz'a mayın döşeme imkanının elde edilmiş olması, 1807 yılındaki başarının tekrarlanmasını çok zorlaştırıyor.

Amiral Carden'in tereddütlerinin bir bölümü bundandır; Londra'da Churchill ise gözünün kara olduğu anlaşılıyor. Churchill, Londra'dan Boğaz'ın önünde Carden'e gönderdiği bir talimatta, Burun'dan Boğaz'ın en dar noktasına kadar alanda, "mayın temizlemek için ikiyüz kayıp makul bir sayıdır" diyor. Donanma'daki dominyon denizcilerinden bir gönüllü kuvveti düzenlenmesinin iyi olacağı düşüncesine de katılıyor.

İkinci neden Rusya'nın talebidir; birisi Enver'in serüvenciliği ve diğeri Kemal'in kahramanlığı çizgisinde yazıldığı için Sarıkamış ile Gelibolu birbirinden çok ayrı iki muharebe olarak algılanıyor; içiçedir. Türkiye, Rusya'ya karşı Doğu Cephesi'ni açtığında, Sarıkamış ve bu cephedeki savaşlardan sadece birisidir ve diğerlerinde önemli başarılar sağlanıyor, Moskova Londra'dan Türkiye'ye karşı bir ikinci cephe açılmasını istiyor; Çanakkale ve Gelibolu, Moskova'nın bu ikinci cephe isteğine de bir cevap oluyor. Enver, Sarıkamış Yenilgisi'nden, 1 Ocak 1915 tarihinde Türkiye'nin yenilgisi kesinlik kazanıyor, sonra İstanbul'a dönerek muhtemel bir saldırıya karşı Çanakkale Savunması hazırlıklarına başlıyor. Rusya'nın Türkiye karşısındaki başarısı ise, Londra'da Türkiye'ye taarruz tartışmalarına açıklık getiriyor; Türkiye-Kafkasya sınırındaki savaşların yüz yıllık tarihini ele alan bir kaynak, Rusya'nın zaferinin, Londra'da Türkiye'ye saldırınak isteyenlerin durumunu güçlendirdiğini yazıyor.[43] Kemalist baskılardan uzak olarak yazılan bütün tarihlerde Gelibolu Savunması ile Enver'in Sarıkamış'ta darbe yiyen prestijini arttırdığı ve İttihat ve Terakki iktidarının büyük güç kazandığı kaydediliyor.

Alman General Liman von Sanders, savaştan önce Türkiye ordusunu düzenlemek ve modernize etmek üzere İstanbul'a gelen subaylar arasında yer alıyor; bunlar içinde daha büyük ün kazanan Goltz Paşa'dır. Goltz, Enver dahil yeni kuşak Türk subaylarına hocalık yapıyor ve Enver'den "benim genç dostum" diye söz ediyor. Liman ise o kadar başarılı görünmüyor. Bununla birlikte, anılarında, 2 Mart günü öğleden sonra Enver'den bir telefon aldığını ve Enver gelinceye kadar bürosundan ayrılmamasını istediğini belirtiyor. Enver, Liman'ın anılarından da anlaşıldığı gibi, Liman'ı pek sevmemekle birlikte Liman'a, Gelibolu'da kurulmakta olan beşinci ordunun komutanlığını öneriyor. Liman, daha sonra Fransızca'ya çevrilen anılarında, "J'acceptai ausitot" diyor[44]; derhal kabul ediyor.

Ancak Vice-Generalismo Enver ile beşinci ordu komutanı Liman Paşa'nın ilişkileri hiçbir zaman iyi gitmiyor: Türk ve İngiliz tarih yazımı, Liman'ın iyi bir komutan olmadığı noktasında birleşiyorlar. Bu-

na karşın, Gelibolu Savaş tarihini yazanlardan James, altındaki kumandanlarına verdiği emirlerin "açık, zamanında ve net" olduğunu ve her iki tarafta da Liman'a haksızlık yapıldığını ileri sürüyor.

Fahrettin Altay, anılarında, Kemal'in de Liman'dan şikayetçi olduğuna işaret ediyor; Kemal'in mektup yazma alışkanlığının bir örneği de burada görülüyor ve Fahrettin'e göre Kemal, Başkomutan Vekili Enver'e bir mektup yazarak "cepheye gelmesini ve savaşın idaresini ele almasını" istiyor.[45] Enver, Berlin'le kurduğu bağlantılarda bir çok kez Liman'ın görevden alınmasını sağlayabiliyor; fakat Liman, bir takım bürokratik manevralarla ve bazı ödünler vererek yerinde kalmayı sağlıyor. Daha sonra ise, Malta'da iken İngilizler'e yapmış olduğu gizli bir açıklamada[46] Enver'in kendisini zehirlemeye çalıştığını ileri sürüyor; böyle bir iddia, Liman'ın, anılarında ve Türk kaynaklarında yer almıyor.

Liman Paşa'nın savunma planlarında düşman savaş gemilerinin top menzillerinden uzak durma önemli bir yer tutuyor; Gelibolu'nun topoğrafyasına göre bu, kıyılardan ve plajlardan uzak durma anlamına geliyor. Kuvvetleri, sırtlara ve tepelere yerleştiriyor. Buna uygun olarak da kuvvetleri üç ayrı komutanlığa ayırıyor. Güney'deki, Burun'un karşısındaki kuvvetlerin başına Vehip'i, Kuzey'deki, Bolayır ve çevresi kuvvetlerinin başına Fevzi'yi ve Arıburnu plajının ve Anzac denilen bölgenin karşısına da Esat'ın başında olduğu kuvvetleri koyuyor.

Devam etmeden önce burada bir tekrara ihtiyaç var; Gelibolu Savaşı'nın askerlik sanatı ile ilgili bir yanı bulunmuyor. İnat'tır ve ölüm-kalım savaşıdır. Kütlesel bir inatı anlatıyor ve her an süpriz ve yanılmalarla sürüyor.

Sömürge askerleri savaşıyor; ancak İngilizler için savaş aynı zamanda bir bireysel gerçekleşme aracı oluyor. Milletvekilleri, ünlü yazarlar, şairler, bu savaşı ve bu direnişi yaşamak istiyorlar. Muhafazakar milletvekili ve şair Aubrey Herbert de, albay rütbesinde, bu savaşa katılıyor. Daha sonra Avam Kamarası'nda en önde gelen Türkofillerden birisi oluyor ve hep Türk çıkarlarını savunuyor.

✦ ✦ ✦

The falls perpetual snow upon a broken plain,

And a through the twilight filled with flakes the

white earth joins the sky.

Grim as a famished wounded wolf, his lean neck

in a chain,

The Turk stands up to die.

✦ ✦ ✦

İşte kar yağıyor çatlamış toprağa aralıksız,

Ve kar taneleriyle bezenmiş alacakaranlıkta

Ak toprak göğe kavuşuyor.

Zayıf boynu zincire vurulmuş, yaralı aç bir kurt kadar yavuz,

Türk, ölmek için ayağa kalkıyor.

✦ ✦ ✦

Milletvekili, şair albay Herbert, Gelibolu savaşından böyle etkileniyor; bütün anzak edebiyatı da böyledir.[47] Bu Büyük Britanya'nın sömürge insanları, Avustralyalı ve Yeni Zelandalılar, büyük bir Türk düşmanlığı ile savaşa geliyorlar. Moorehead, "there was an intense hatred of the Turks among the Dominion soldiers" diye kaydediyor. Sömürge askerleri, Gelibolu'ya gelirken Türkler ile ilgili duygularını ancak "hayvan", "fanatik", "meşum", "kötü" sözcükleriyle ifade edebiliyorlar. Fakat yine de düzenli bir savaşa katılmak üzere geliyorlar; Türkler'e olan nefretlerini artıracak süprizlerle karşılaşıyorlar.

Alan Moorehead, kötü Türklerle şöyle güzel bir savaş yapmak üzere gelen dominyon askerleri için de, "but nothing of the kind had happened at Gallipoli" diye yazıyor; umduklarını bulamıyorlar. Buldukları şudur: "Karaya çıktıkları günden itibaren askerler hiçbir düşmana rastlayamadılar; yukarda tepelerde gizlice pusu kuruyorlardı, gizlendikleri pusularından, kendilerini, tüfekleriyle vuruyorlardı, ansızın yakalayıveriyorlardı, emin bir mesafede silahlarıyla bekliyorlar ve birdenbire kafalarına şarapnelleri yağdırıyorlardı. Daha da fenası, herhangi bir biçimde karşılık vermek imkansız görünüyordu".[48] Gelibolu savaşı böyle gelişti; bunun, iki anlamı var. Birincisi, tekrar ediyorum, bu savaşta hiçbir tepe ve hiçbir hareket stratejik olamıyor ve Gelibolu Savaşı'nı bir yarbayın hanesine yazmak, tarihin tam bir falsifikasyonu ve aklın tümden bozulması demek oluyor. İkincisi, bu durum, anzakların Türk askerlerine karşı nefret ve korkusunu artırıyor. Giderek Avusturalyalı ve Yeni Zelandalı sömürge insanı, Türklerle değil, gerçekten canavarlarla savaştıklarını düşünmeye başlıyorlar.

Bütün bunlar savaşın başındadır; bu savaşta siperler birbirine bir evin iki odası ya da iki yatağı kadar yakındır. Bu yakınlıkla birlikte bu inanılmaz karşılaşma, düzenli ordularla yapılan gerilla mücadelesi, iki düşman taraf askerleri arasında tarihin pek az kaydettiği yakınlığa yol açıyor. Bir zaman birbirleriyle komşuluk yapıyorlar, birbirlerinin türkülerine eşlik ediyorlar, muhtemelen günlük yemeklerinden ikram ediyorlar ve sonra bir emirle birbirlerini öldürüyorlar. Anzaklar ve Türkler arasında, yılların silemediği bir dostluk ve sevgi doğuyor.

Aubrey Herbert şiirinde kardan söz ediyor; Bo-

ğaz'ı geçme denemesi. Mart Ayı'ndadır. İlk çıkartma Nisan sonuna doğru gerçekleşiyor; savaş yaz aylarında devam ediyor.

Bir parantez açıyorum; bir yaz sıcağında bir savaşa katılmıştım. Sabah cesetlerin arasından keşfe gidiyordum; eğer öğle üzeri dönecek olursam cesetlerin hareket ettiğini görüyordum. Yaz sıcağında cesetler hareket ediyor; sıcakla şişen cesetler bir yandan diğerine dönüyor. Sabah ağzı kapalı bir cesetin öğleyin dili çıkmış oluyor; bunları görüyordum. Gelibolu'da savaş yaz sıcağında sürüyor ve Gelibolu'da da cesetler canlanıp hareket ediyor. Ancak Gelibolu'da alan daha dar ve cesetler daha yoğundur; metre kareye düşen ceset sayısı, Türkiye'de metre kareye düşen nüfus sayısından çok fazladır. Sıcakta, Gelibolu'da, cesetler hem hareket ediyor ve hem de kokuyor; evine mektup yazan İngilizlerden birisi Gelibolu'yu bir açık mezarlığa benzetiyor. Sık sık cesetleri gömmek için ateşkes görüşmeleri yapılıyor.

Tekrar etmekte yarar var; kahraman komutanı imkansız bir savaş yaşanıyor. Ancak yine de Başkomutan Vekili Enver ve Beşinci Ordu Komutanı Liman Paşa, Gelibolu için güney ve ortadaki iki önemli yere, kahramanlıkları denenmiş iki kardeşi komutan yapıyor. Arnavut kökenlidirler ve Yanya'nın Helenler'e karşı savunmasında ün yapıyorlar. Kardeşlerden büyüğü Esat, sakin ve pek çok subayın hocasıdır; Harp Okulu komutanlığı yapıyor. En güneydeki kolordunun komutanı küçük kardeş Vehip'in, atak ve gerçek bir kahramanlık yaşamına sahip olduğu anlaşılıyor.[49] Birinci Savaş'ta ve sonlarında, Kazım Paşa ile birlikte Kafkas Cephesi'nde önemli roller oynuyor.

Komuta kademesi şöyle gerçekleşiyor: En üstte Başkomutan Vekili, Enver, altında Liman Paşa ve Anzak Bölgesi'nin karşısındaki Üçüncü Kolordu Komutanı olarak da Esat Paşa var. Güney'de Vehip ve daha kuzeyde Fevzi komutan durumundalar.

Tarih önemli rolü Esat'ın başında bulunduğu üçüncü kolordu için yazıyor. Bu kolordu'nun yerleşimi ile başında bulunanları, dünya savaşı içinde Türk savaşını inceleyen bir monografiden Fransızca olarak aktarıyorum[50]. Fransızca aktararak tarihin falsifikasyonunu sona erdirmek isteyeceklerin de yararlanma imkanını yaratmak istiyorum.

"II. Zone d'Europe: 1e 3e corps (Essad Pacha), qui eut:

1. Défense de la cote de ma presqu'ile: 1a 9e division (Sami Bey).

Avants-postes de la baie de-Morto a Gaba Tépé inclus (4 battaillons). Gros: a Maidos.

2. Défense de l'isthme de Boulair et du golfe de Saros: La 5e division (Colonel Von Sodenstern). Avan-postes de Gaba Tépé A Boulair; prolonges par une brigade de cavalerie jusqu'a la Maritza. Gros: a Kawak, sur l'isthme de Boulair.

La 7e division (Remzi Bey) a Gallipoli en soutien de la 5e division.

3. Réserve générale de la zone de'Europe: La 19e division (Moustapha Kemal Bey), ressemblee au nord-ouest de Maidos. (1 bataillon vers Suvla)."

Bir komutan savaşı olmayan bir savaşta bir ihtiyat tümeninin komutanının bütün birlikleri aşarak, savaşı kazanmak ve kahramanlık iddiasında bulunmasını hiçbir ciddi tarih yazıcısının ciddiye almasını imkan dahilinde göremiyorum; Kemal, bir ihtiyat tümeninin komutanı olarak arkada bekliyor.[51] Asıl komutan Esad'ın anılarını ise, benim bu çalışmamın dışında, değerlendiren bir kaynak bulunmuyor. Esad, tekrarlıyorum, anılarını görevde bulunanları, açıkça Kemal Paşa'yı incitmemek için, yayınlamıyor ve yazıyor, bırakıyor.

Bütün bunlara karşın, Esat Paşa'nın, çok kısa bölümleri yayınlanmış anılarından bazı aktarmalar yapmak istiyorum. Bunlar, yazılan tarihe ciddi kuşkular getirecek boyutlara ulaşıyor.

"Mustafa Kemal Bey'i, Tümen'in 57. alayını, 9. Tümen'e bağlı olup, Arıburnu-Kabatepe hattı gerisinde bulunan 27. alayı kimseden izin almadan Arıburnu'na doğru göndermiş ..... buldum."

Yazılmayan kısımlar bana ait değil; Esat Paşa'nın anılarından kısa bölümleri yayınlayana ait bulunuyor.[52] Burada, Kemal'in zaman zaman hücum ile ricat arasında zigzaglar çizdiği yazılıyor; ancak son derece dikkatle ve üzeri örtülmeye çalışılarak kaydediliyor.

"Bu sırada Mustafa Kemal Bey yanıma geldi. Tümenini düşman donanması tarafından yapılan ve birçok kayıplara sebebiyet veren ateş yağmurundan kurtarmak için Eğertepe'ye geri almak düşüncesinde olduğunu söyledi. Yanımda Topçu Kumandanı Hasan Rıza Bey ve emir subayım süvari yüzbaşısı Selami Bey bulunuyordu. 'Beyefendi, askerinizin eğitimi henüz noksan olduğundan tarihte bir çok örnekleri görüldüğü gibi bu çekilişi bozgun sayarak istediğiniz yerde durmayarak kaçmaya kalkışacaktır. Bunun içindir ki tümeniniz yerinde kalarak gerekirse düşmana saldıracaktır. Ölmek var, dönmek yok' dedim."

Öyle anlaşılıyor, Kemal hiç kimseden emir almadan bir ricat hareketine girişiyor ve yine öyle anlaşılıyor, tarihte Kemal'in ağzından çıktığı yazılan "ölmek var, dönmek yok" sözü, deneyimsiz askerlerini bir bozgunla sonuçlanabilecek biçimde geri çekmeye çalışan Kemal'e karşı yüzüne söyleniyor.

Bütün bunlar doğru mu? Mustafa Kemal, Geli-

bolu'da ricat etti mi? Araştırılması gerekiyor; normal bir durumda önemli bulunmayabilir. Ancak tarihin bu kadar abartıldığı bir zamanda araştırılmasının gereğine kesinlikle inanıyorum.

Ancak ayrıntısıyla araştırılmasının benim işim olmadığını belirtmek durumundayım; Kemal'in üstelik pek saygın bir komutanının, Kemal'i incitmemek için yayınlanmasını istemediği anılarında, Kemal'in cepheyi bıraktığını yazması yeteri kadar önemli oluyor. Burada durabilirim.

Böyle olmakla birlikte Türkiye'de tarih yazıcılığının ve bu arada tarih okuyuculuğunun düzeyini gösterebilmek için sadece bir ek kaynaktan söz etmeyi yararlı buluyorum. Esat'ın kurmay başkanı Fahrettin, daha sonra Kurtuluş Savaşı'nda komutanlık yapıyor ve kemalist kampta, ikinci planda, önde bir yer alıyor. Üstelik anı bırakıyor; bu anılarda, Esat'ın yazdıklarının izine rastlanıp rastlanmayacağını sınamanın zahmetine değeceğini düşünüyorum.

Fahrettin Altay'ın anılarından bir bölümü aktarmak istiyorum; herhangi bir noktadan başlamakta sakınca görünmüyor. Şöyle olabiliyor: "Kanlı Sırt'ta düşmanı sıkıştıran Yirmi Yedinci Alay orada kalan bataryasını kurtarmış ve düşmanı denize hakim sırtlara kadar sürmüş. Fakat çok zayiat verdiği için daha fazla ilerleyememiş. Mustafa Kemal tesadüf ettiği düşmanı geri atmış, o da sahile hakim tepelere kadar ilerleyebilmiş. Çarpışmalar sırasında Elli Yedinci Alayın tabur komutanları olan üç mümtaz yüzbaşı yaralanmışlar. Alay çok zayiat vermiş olmakla beraber Arıburnu'na hakim tepelere kadar ilerleyebilmiş. Düşman için kaçmaktan başka çare kalamadığı kanaati vardır. Kolordu komutanı durumu daha yakından görmek için ileri hatlara hareket etmişti. Mustafa Kemal'e niçin geri geldiğini sormuş, O da düşmanın artık ilerleyecek hali kalmadığını ve okuduğu bir raporda düşmanın büyük kuvvetlerinin Kaba Tepe kumsalına çıkmağa başladıklarını öğrenmiş olduğunu, bu sebeple de o tarafa Yetmiş Yedinci Alay'ı gönderdiğini ve bu yeni duruma göre emir almak üzere geldiğini bildirmiş".[53] Çok öğretici buluyorum; eğer dikkatli ve akılda bir tezle okunmadığı takdirde ne kadar ilginç bir anı parçası oluyor ve eğer akılda bir tez varsa, son derece müphem, kaypak ve yanıltmaya yönelik bir ifade olduğu hemen beliriyor.

Hem Türk tarafı büyük kayıplar veriyor ve hem düşmanı fazla püskürtemiyor ve hem de "düşman için kaçmaktan başka çare kalamadığı kanaati vardır" türünden, anlaşılması zor ve ancak üstü örtülmek istenen bir gerçeği saklamaya yarayabilecek bir cümle yer alıyor. Fahrettin, anılarında, Kemal'in ricat ettiğini yazamıyor ve bunun yerine Esat'ın Kemal'e "niçin geri geldiğini" sorduğunu kaydetmekle yetiniyor. Savaşta, komutana sormadan, cepheyi ve mevzii bırakıp geri gelmeye, "ricat" adı veriliyor. Orgeneral Fahrettin Altay, yıllar sonra ve Kemal Paşa öldükten sonra, yayınladığı anılarında bile Kemal'den korkusundan kurtulamıyor.

Fahrettin, anılarında, Esat'ın Kemal'e şunları söylediğini kaydediyor: "Bu raporda bir yanlışlık olacak. Kabatepe kumsalına yeni bir çıkarma yok. Siz geri dönün. Bütün kuvvetlerinizle düşmanı denize dökmeye çalışın." Esat'ın bu çıkışını yazmak gereğini duyan ve Kemal'in cephesini terk ettiğini, bu ölçüde de olsa yazdığı için bir ayrı açıklama yapma zorunluluğunda kafan Fahrettin şunları da ekliyor: "Halbuki sonradan anlaşıldı ki, düşman Arıburnu'nun hemen güneyindeki küçük kumsala yeni kuvvetlerini çıkararak Korku deresinden Merkez Tepe'ye gelmiş. Rapor yazan subay burasını Kaba Tepe Kumsalı zannetmiş. Mustafa Kemal, cepheye gidince Merkez Tepe'ye düşman çıktığını görüyor, elindeki yetmiş ikinci alayı bu düşmanı atmak için ileri sürüyor. Bu alay, daha önce belirtildiği gibi, savaş kudretinden yoksun olduğu için saldırıyı başaramıyor, biraz daha zayiat verince geri çekiliyor, akşam oluyor, gece düşman dar cephesini makinalı tüfeklerle kuvvetlendirip sona kadar orada kalıyor." Hepsi bu kadar, Kemal'in ricat ettiği ancak bunun sorumlusunun yanlış rapor yazan bir subay olduğu böylece kanıtlanmış bulunuyor.

Buradan devam ediyorum; ortaya çıkan tablo, Kemal'in, komutanlarının ataletini görerek inisiyatif almak suretiyle düşmanı denize döktüğü yolundaki resmi tarih, bu bulduğum kaynak, anı ve iddialarla taban tabana çelişiyor. Kemal'in izinsiz olarak düşmanın üzerine gitmesi yerine izinsiz olarak düşmanı bırakıp geri dönmesi söz konusu ediliyor. Bu kadar da değil; Kolordu Komutanı'nın sert çıkışıyla düşmanın üzerine gittiği anlaşılıyor.

Devam ederken buraya Müstahkem Mevki Komutanlığı Kurmay Başkanı Selahattin Adil'in anılarından bir paragraf almak gereğini duyuyorum. Selahattin Adil de şunları bildiriyor: "On dokuzuncu tümen kumandanlığından 25/26 Nisan Gecesi müstahkem mevkie gelen bir telgrafta düşmanın tamamen kıyıya atıldığı ve yalnız Arıburnu kısmında kalan zayıf bir bölümün de 26 Nisan sabahı şafakla denize dökületeceği haber veriliyordu. Bunda başarı elde edilememekle beraber, birliklerimiz Conkbayırı-Kanlı Sırt hattında sağlam bir yere yerleşmiş oldular".[54] Selahattin Adil, böylece, Kemal Bey'in gerçekleşmemiş bir "zafer" için önceden telgraf çektiğini yazmış oluyor.

Şimdi Esat Paşa'nın anılarından aktarma yapabilecek durumdayım. Esat Paşa, "bugün öğleden, sonra 19. Tümen Komutanı'ndan şu raporu aldım" diyerek Kemal Bey'in raporunu anılarına koyuyor.

Şöyle: "Düşmanın bir günlük savaş sırasında moralı tamamen sarsılmış, dört tugay kadar tahmin ettiğim kuvveti denize dökülmüştür. Bindirme noktasını himaye eden bir kısım kuvvetine de genel saldırı emrini verdim." Kemal'in bu son derece abartılı raporlarıyla ilgili olarak Esat anılarında, önce, "On dokuzuncu ve Dokuzuncu tümenler bugün düşmanı denize dökmeyi başaramamışlarsa da ilerlemesini de önlemişlerdir." Böylece, bulunduğu bir savaşta Kemal Paşa'nın, en yakın komutanı, çok tekrarlanan ve kendisini kahraman yapan bir iddiasını doğrulamıyor.

Esat'ın anılarından şu paragrafı da aktarmak istiyorum: "Mustafa Kemal Bey'in 27 Nisan saat 15.20'den sonra bana gönderdiği yukardaki raporda bildirilen düşmanın 'kuvveti tamamen denize dökülmüştür' tarzındaki bildirisiyle 77. Alay Kumandanı Binbaşı Saib Bey'in Harp Ceridesi'nden çıkarılıp yukarıya koyduğum yazıları arasında aykırılıklar vardır." Esat'ın anılarının çok kısa bir bölümünü yayınlayanlar, bu aykırılıkların bilinmesini istemedikleri içinmi kısaltılmış anıların içine almıyorlar? Ben de yazılanlarla yetinerek asıl kaynaklara dönme gereğini duymuyorum.

Esat, daha sonra, On dokuzuncu Tümen'in Kurmay Başkanı İzzettin'in 1919 yılında yazdığı yazılardan aktarmalar yapıyor; daha sonra Cumhuriyet Dönemi'nde Orgeneral olan İzzettin Çalışlar, 1919 yılında Kemal'in geleceğini tahmin edemediği için, Arıburnu'ndan bir kahramanlık destanı çıkarmaya çalışmıyor. Gelibolu'da kurmay yüzbaşı İzzettin, 1919 yılında, şunları kaydediyor: "Ben kolordu kurmay başkanının çadırına giderek durumu anlattım. Beraber Kolordu Komutanı'nın yanına giderek Arıburnu'ndaki durumu kendisine de bildirdim. Birlikler geldikçe bizi pekiştireceklerini, fakat Seddülbahir cephesinde durumun daha kritik olduğunu söylediler." Düşmanın denize dökülmesi öyküsü yerine, takviye isteyen bir tümenin varlığı söz konusu edilebiliyor.

İlginç bir durum daha var; cesetleri toplamak için sık sık ateşkes görüşmeleri yapıldığına değinmiştim; bunlardan birisinde Türk tarafını Kemal adlı bir subay temsil ediyor. Bunu bildiren R. R. James'in, bunun çokça ileri sürüldüğü türden bir Mustafa Kemal olmadığına işaret etmek gereğini duyuyor. Türk tarih yazıcılığı, Mustafa Kemal'in bulunduğu bir yerde yaşanan bütün olayları Kemal'in adına yazma eğilimini sergiliyor. Esat, anılarında, Kemal'in kurmay başkanı Yüzbaşı İzzettin'in 1919 başında Harp Tarihi Dergisi'ndeki yazısından bir paragraf aktarmayı gerekli görüyor ve ben de buraya alıyorum: "Bir aralık topçu tabur komutanı Binbaşı Nafiz ve batarya komutanı Teğmen Fethi ile batarya gözetleme yerinde, ki burası açık bir toprak çukuruydu, dururken önümüzde patlayan bir gemi mermisinin dip tablası beninle Teğmen Fethi'nin omuzları arasından geçerek önümüze düştü." Böylece bir şarapnel parçası, Türkiye tarihine girmiş oluyor.[55] Daha sonra böyle onurlu bir şarapnelin Yüzbaşı İzzettin'in anıları arasında kalmasına bazılarının gönlü elvermiyor.

Bu kadar da değil; Esat'ın anılarında Kemal'in kişiliğini çok iyi gösteren bir başka iddia daha bulunuyor. Aktarıyorum: "Mustafa Kemal Bey yalnız On dokuzuncu Tümen Komutanı olarak bir harekete katıldığı halde emirde dikkat edileceği gibi resmi olmayan bir mevkii kendisine yakıştırıp 'Arıburnu Kuvvetleri Komutanı' olarak kendine takmıştı".[56] Gerçekten çok ilgiye değer; hiçbir ordu içinde bunların yapılabileceğine ihtimal veremiyorum. Esat, Dokuzuncu Tümen Komutanı Albay Halil Sami Bey'in şikayeti üzerine Yarbay Kemal'i uyarıyor ve "Arıburnu Kuvvetleri Komutanı - Ondokuzuncu Tümen Komutanı Kurmay Yarbay M. Kemal" imzasından vazgeçmesini istiyor.

Bunlar da doğru olabilir mi; artık doğruluğundan kuşku duymuyorum. Nitekim Fahrettin Paşa da satırların arasından bunları yazmış bulunuyor. Anılarının bir yerinde şunlar var: Liman Paşa "dürbünle yere yatmış ileriyi seyrederken Mustafa Kemal'den gelen bir raporu kendisine okumuştum. Raporda, 'düşman bu gece denize dökülecektir' deniyordu. Gözlerinin yaşardığını gördüm, Almanca Allaha şükürler olsun derken de hayli heyecanlanmıştı." Kemal Bey'in düşmanı denize dökmeden haber verdiğini, daha sonra da denize dökülemeyen düşmanın dört tugayının denize döküldüğünü rapor ettiği kesinlik kazanıyor.

"Bu sırada Mustafa Kemal cephesini üç bölgeye ayırmıştı: sağ yan, merkez, sol yan. İmzasını da 'Kemalyeri'nde Arıburnu Cephesi Kumandanı' olarak atmaya başlamıştı. Emrindeki alayların sayısı beşi geçiyor, bu suretle Cephe Kumandanı ünvanı ile kendisini Kolordu yerine koymuş oluyordu."

"Enver Paşa, elinde dört alay olmasına rağmen Mustafa Kemal'in düşmanı denize dökememiş olmasından O'nu kusurlu görmüş olabilirdi."

"Enver Paşa giderken yeni ve mükemmel bir tümen göndereceğini ve bununla düşmanın Arıburnu'ndan atılmasını emretmişti."

Bunları, Fahrettin Altay'ın anılarından aktarmış oluyorum.[57] Esat, bu tümenin komutanlığına Kemal'i getirmiyor. Kemal Bey'e, yeni bir tümen komutanlığı yerine gümüş bir madalya vermeyi uygun görüyorlar.

Ortaya çıkardığım bilgilerin şaşırtıcı olduğunu kabul ediyorum; devam etmek istiyorum. Bir de yabancı kaynaklara bakılabilir; bunların, iki özelliğine işaret etmek durumundayım. Genel "Türkiye Araş-

tırmaları" ile Türkiye'deki tarihçilik arasında birbirini daha çok bozan bir ilişkiye, başka çalışmalarımda, işaret etmiş olduğumu hatırlıyorum. Yabancı çalışmalar, Türkiye'de beğenilmeyi önemsemiyorlar ve Türkiye'de resmi kaynakları abartarak kullanıyorlar; Türkiye'deki resmi tarihçilik, yabancı çalışmalara yansımış olmaktan mutlu oluyor ve bunları bağımsız bir çalışma ve değer olarak sunuyor.[58] Türkiye konusunda, bu tür genel çalışmaları, bu nedenle, çok fazla önemsememek eğilimindeyim; insanın, ayarı bozuk bir aynada suretini önemsememesi gerektiğini düşünüyorum.

Bir de amacı Türkiye dışı olan, ancak objesi Türkiye olan araştırmalar var; "Gallipoli" bunlardan birisidir. Gelibolu, emperyalist dünyanın önemli tarih noktalarından birisi oluyor ve bunun savaş tarihini yazmak, özellikle Anglo-Amerikan dünyasında, zaman zaman karşı koyulmaz bir istek haline geliyor. Bunlar, Türkiye ve Kemal'in kariyeri ile ilgili görünmüyorlar; bu nedenle daha objektif bir yanları beliriyor. Ancak yine de Türk kaynaklarını kullanmak durumundalar; tarihin kemalist falsifikasyonunun bombardımanından tümüyle kurtulamıyorlar. Bu nedenle de, genel olarak Kemal'i önemsizleştirmekle birlikte, zaman zaman Türkiye'de kaynakların ağır baskısıyla, kendileriyle çelişen paragraflara da yer veriyorlar.

Önce Robert Rhodes James'in çalışmasından aktarma yapmak durumundayım; Kemal'in Arıburnu anlatımına yer veriyor. Bu anlatımının bir yerinde Kemal, Esad'a telefon ettiğini ifade ediyor ve R. R. James, Esad ile ilgili şu dipnotu yazıyor: "Essad was in command of the Turkish III Corps at Gallipoli; at about 7.30 a.m. von Sanders ordered him to take command in the south, which until then had been divided between Sami Bey, commanding the 9th Division, and Kemal".[59] Liman Paşa'nın düşmanın Arıburnu plajından çıkarma yaptığı zamanda, Esada, daha güneye inerek komutanlığı, doğrudan doğruya üzerine almasını emrettiği anlaşılıyor.

James'in "Gallipoli" monografisinin bir bölümü, "April 25tlı, 1915" başlığını taşıyor; bu tarih, Türkiye'de ünlü Arıburnu'nda düşman çıkartmasının olduğu gündür. Buna çok uzun bir bölüm ayrılıyor; ilginçtir, "Gallipoli" monografisi yazarları, bu tür bölümlerde, okuyucularına Kemal ile ilgili bilgi vermek gereğini de duyuyorlar. Buradaki bilgilerden çok küçük parçalar aktarmıştım; şimdi tekrarlayarak devam etmek zorunluluğunu duyuyorum.

"Outside Turkey, no one had heard of Kemal by 1915 and even in Turkey he was generally unknown."

"He had been completely eclipsed by Enver, Talat, Djaved and Djemal, and had remained an able but not particularly outstanding soldier. He was a strange young man, with cold light-blue eyes, and an air of half controlled smouldering tension."

"While Enver marched into Caucasus and Djemal made his spectacular dash to the Suez Canal, Kemal, after a period as military attache in Sofia, went to Maidos to command the 19th Division. Now, his moment had come."

Bu bilgilerden sonra, James, bu tarihe kadar Kemal'in adının duyulmadığını, yetenekli, ancak pek de parlak bir subay olmadığını, garip bir genç adam olduğunu, Enver ve Cemal askerlik harikaları yaratırken Kemal'in Sofya'da ataşelik yaptığını kaydederek, "şimdi Kemal'in zamanı geldi" diyor. Daha sonra Arıburnu'nda Kemal'in anlattıklarını aktarıyor ve tam bundan sonra da şunları ifade ediyor: "It seems clear that it was Tullohs' small party which Kemal checked." Düşman savaş kayıtlarına göre, burada Kemal'in yaptıkları, Tulloch adlı bir subayın küçük bir grubunu durdurmak olarak görünüyor.

Alan Moorehead'in çalışmasında, Türkiye Genelkurmayı'nın bugünle ilgili olarak şu yargıya vardığı kaydediliyor: "Had the British been able to throw stronger forces ashore at Gaba Tepe either by reinforcing more rapidly those first disembarked, or by landing on a broader front, the initial successful advance of 2.500 yarda in depth might have been extended so as to include the ridges everlooking the straits, and serious, perhaps fatal, blow struck at the heart of the Turkish defences."[60] Bu tarih notu, Gelibolu'da ve Arıburnu'nda düşmanın başarıya ulaşamamasını karaya çıkardığı ilk birlikleri takviye edememesine bağlıyor.

Bir noktayı tekrarlamak durumundayım; Gelibolu'nun savaş tarihini yazan yabancı araştırıcılar, Kemal'in israf derecesinde asker kullandığında birleşiyorlar. Kemal'e bırakılması halinde, yaz ortasına kadar canlı bir Türk askerinin bile kalmayacağını açıkça yazabiliyorlar. Bu tekrardan sonra, Moorehead'in yazdıklarından aktarmayı sürdürüyorum.

"Kemal realized at once that his single battalion was quite inadequate in this situation. He therefore ordered up the whole of his best regiment, the Turkish 57th, and then when heavy fighting developed he committed one of his Arab regiment as well. As a divisional commander he had no authority whatever to do this-these were the only reserves Liman possessed, and their position would have been hopeless if the Allies had planned yet another landing in another place. It was not until the end of the morning, however, that Kemal galloped back to Corps Headquarters and informed Essad Pasha of what he had done. At the same time he asked for permission to throw in the third and last regiment of the 19th Division. The battle had now grown so furicus and threatening that Essad had no choice but to agree,

and Kemal came back to assume command along the whole Anzac front. He never again left it until the campaign was virtually over."

Bu monografi de, daha önce geliştirdiğim düşünceleri destekliyor; sınırlı bir anzak kuvvetlerine karşı Kemal'in nerede ise bütün beşinci ordunun ihtiyatlarını, izin almadan, kullandığı ve bütün hareketi tehlikeye attığı, açıklıkla yazılıyor. Komuta yerinden ayrılması ve tekrar dönüşü de söz konusu ediliyor; "bu hareket sona erinceye kadar cephesini bir daha hiç terketmedi" deniyor.

"There is an air inspired desperation about Kemal's actions this day, and he even seems to have gone a little berserk at times. Instintively he must have realized that his great choice had come, that he was either going to die here or to make his name at last."

Çok ilginç bir değerlendirme oluyor; Moorehead, o gün Kemal'in davranışında sanki vahiyle gelen bir umutsuzluk olduğunu yazıyor ve hatta zaman zaman "berserk"[6] göründüğünü ekliyor. Bu sözcük, "çıldırmış" ya da "dengesini kaybetmiş" anlamına geliyor; güven duygusundan yoksun olanların bir diğer kişilik belirtisi, karşılaştıkları tehlikeleri abartmaktır. Bu tür tehlikeye karşı son derece duyarlı oluyorlar ve hem abartıyorlar ve hem de küçük ya da büyük her tür tehlike karşısında aşırı ölçüde soğukkanlılıklarını kaybediyorlar.

"It was the most confused of battles, for the Anzac troops were also determined to attack, despite the disorder of their first landing and the mixing up of their units, despite the fact that nowhere could the guns of the Fleet bring them any help in this bevildering country. There was no front line. The men landing on the beach were as much exposed to the snipers' bullets as those a mile inland. Advancing up a gully the soldiers would suddenly find themselves in the midst of the Turks, and hand-to-hand figting with the bayonet began. Ridges were stormed and lost, and then abandoned by both sides. Units fighting side by side lost touch not only with their headquarters but with each other, and there were times when the bullets like cross-currents in the wind seemed to be coming from several different directions at once."

Gelibolu savaşında hiçbir zaman bir cephe çizgisi, Mustafa Kemal'in daha sonra ünlenen sözcüğüyle bir cephe hattı bulunmuyor; savaş, dereler, bayırlar, sırtlar ve tepelerden oluşan bir yüzey, yine Kemal Paşa'nın daha sonra kullandığı bir sözcükle, bir satıh üzerinde gerçekleşiyor; Kemal'in "hatt-ı müdafaa yok, sath-ı müdafaa var" sözü, Kurtuluş Savaşı'ndan daha çok Gelibolu'ya uygun düşüyor. Çerkez Ethem'in gerillaları temizlendikten ve Kemal Paşa yönetimi aldıktan sonra. Kurtuluş Savaşı, bir yüzey savaşı değil bir cephe mücadelesidir.

Savaşlar, insanoğlunun en çok gerçekleştiği, insanın temel özelliklerini en çok bulduğu, insanı ve kendisini en çok önemsediği ve hatırladıkça en çok yanıldığı alanlardır; savaşı hatırlayan eski muharipler, kendilerinin içinde bulunduğu çatışmaları, savaşın en kritik anı sayarlar. Türkiye'de tarih, insana özgü bu anlaşılabilir yanılma eğilimini olağanüstü ölçülerde abartan ve Mustafa Kemal'in bulunduğu en küçük çatışmayı bile bir meydan savaşına büyüten, Kemal'in bütün başarısızlıklarını örten, başkalarının başarı ve sözlerini Kemal'in hanesine yazan, inanılması çok zor ve giderek inandırıcılığı azalması gereken bir masal niteliğindedir. Burada, bu masalı tartışmaya katkıda bulunmak istiyorum; ancak bu, Tezler'in beşinci kitabının amacı değil, amacına hazırlık özelliği taşıyor.

Bilim, ilk başlangıcında bir görüş'tür. Yeni bilim ise, bir başka görüş anlamına geliyor. Kemal'in bu kadar güvensiz olduğu ve güvensizlik duygusu içinde olduğu için de, hep başkasının güçlerine el attığı ve askerlerinin hayatını hiçe saydığı bir yeni bakış demek oluyor; eğer bir geçerliliği varsa, şimdiye kadar yazılmış metinlerde görülmeyen noktaların görülmesini sağlaması gerekiyor.

İnsan aklıyla görüyor.

İnsanı görmez yapmak için gözlerini oymak değil aklını tahrip etmek zorunlu ve gerekli oluyor.

Bu, görmek için bakışın zorunlu olması demektir.

İnsan, aklıyla bakıyor.

"Çanakkale Zaferi" hiçbir zaman Çanakkale'den emperyalist donanmanın geçme girişimi demek değildir; asıl bundan sonra başlıyor. Diğer taraftan Batılı tarih ve monografiler Çanakkale'den geçiş denemesi üzerinde pek de durmuyorlar; durdukları zaman da, bunun iki açıdan yanlış ve sakıncalı olduğu sonucuna varıyorlar. Birincisi, Çanakkale'yi geçmenin imkansızlığı ile ilgilidir; sürpriz olmadığı takdirde geçmenin imkansızlığı bir kez daha anlaşılıyor: Emperyalistlerin Çanakkale'ye geçmek istemeleri, hiçbir zaman sürpriz etkisi yapmıyor; Türk ve Alman genelkurmayları daha savaş başlamadan önce böyle bir ihtimale göre plan ve hazırlıklarını yapıyorlar. Bataryaların takviyesi ve mayın döşeme hazırlıklarının tamamlanması bunun tanıklarıdırlar.

Ancak Batılı değerlendirmelerde bu çıkartmanın yanlışlığıyla ilgili görüşlerin esas dayanağı, Türklerin uyandırılması noktasında toplanıyor; Çanakkale'den geçemeyen İngilizlerin Gelibolu yarımadasını aşmayı deneyecekleri konusunda hiçbir kuşku bulunmuyor. Batıda yapılan savaş değerlendirmelerinde, şanssız bir Çanakkale çıkartmasını denemekle, Gelibolu'dan yapılabilecek bir sürpriz çıkartmaya hiçbir şans bırakılmadığı ortak bir not

oluyor siperler kazılıyor ve mevziler tahmin tahkim ediliyor.

Gelibolu çıkartması ise Arıburnu ile başlayıp Arıburnu ya da Anafartalar ile bitmiyor; sürekli bir savaş var: Burada bu sürekli savaşın özetini vermek istemiyorum; tarihin tahrifatını ortadan kaldırarak doğru tarih yazımı ve geçerli bir tarih felsefesine başlangıç yapabildiğimi düşünüyorum. Bundan sonra ancak ve çok kısa olarak, şimdiye kadar yapılanları güçlendirmek ve zenginleştirmek durumundayım.

Yabancı monografiler Gelibolu Savaşı'nı doğrudan doğruya Enver'in yönettiği izlemini veriyor; Enver, ilk kez 10 Mayıs 1915 tarihinde yarımadaya geliyor ve karşı taarruz için emir veriyor. Moorehead, bu sırada Kemal'in sadece on dokuzuncu tümen komutanlığına indirilmiş ya da daha doğrusu gerçek durumuna getirilmiş olduğunu yazıyor; 18 Mayıs 1915 tarihindeki Türk tarafının hücumunun, Gelibolu'daki çatışmaların en kanlılarından birisi birincisi olduğu kaydediliyor. Bir öğle üzerinde Türk tarafı tam beş bin kayıp veriyor ve bugünle ilgili olarak Avusturalya savaş tarihinde şu notlar yer alıyor; "Bu ürpertici alan sessizliğe boğulmuştu. Bu bulutsuz masmavi gökteki parlak güneşin altında, şurada veya burada yaralı veya can çekişen insanlar, hiçbir yardım görmeden ya da yardım umudu olmadan, acılar içinde bir yandan diğerine dönerek ya da bir kolunu yavaşça cennete doğru kaldırarak sessizce yatıyordu." Mayıs Ayı'nın bu kızgın sıcağında sadece can çekişenler değil, ölüler de, güneşin sıcağında pişerken şişiyor ve hareket ediyor.

Enver, Haziran Ayı'ndaki gelişinde ise, Kemal'in taarruz alanlarından birisine karşı çıkıyor; Moorehead, Enver'in karşı çıkışını, "Kemal was too much given to the squandering of troops" gerekçesine dayandırdığını ileri sürüyor, Enver; Kemal'in askerlerini boş yere harcadığına inanıyor ve adeti olduğu üzere Kemal istifa ediyor.[62] Liman Paşa araya giriyor ve Kemal'in planladığı taarruz tam bir felaket, Moorehead'in sözleriyle "a complete disaster" ile sonuçlanınca, Liman Paşa'nın yatıştırması bir işe yaramamış oluyor; çünkü Enver, bu hücumdan sonra da, askerleri, "böyle kötü bir önderlik altında" kahramanca savaştıkları için övüyor ve kutluyor. Kemal, yine istifa ediyor.

Anafartalar yaklaşırken, bu düşman kuvvetlerinin Suvla plajına çıkartmasıyla ilgilidir. Esad, On Dokuzuncu Tümen Komutanı Kemal Bey'e, Sazlıdere'yi de kendi sorumluluk bölgesine almasını öneriyor; Moorehead, "sık sık olduğu gibi Kemal bu defa da bir üstüyle, Kolordu Komutanı Esad Paşa ile ihtilaf halindeydi" diye yazıyor ve Kemal, bu sorumluluğu almamakta ısrar ediyor. Daha sonraki bir zamanda da, Anafartalar'daki komutan Fevzi'nin hücumu savsaklaması üzerine bu sorumluluk Kemal'e verilirken, Liman Paşa'nın Kurmay Başkanı, Moorehead bu zavallı komutanın Kemal'in "her zaman karargahlarda bir *troublesome*[63] olduğunu" bilmediğini ekliyor. Mustafa Kemal'in istediği birliklere bakarak, bunun çok olup olmayacağını soruyor. Kemal, "bu çok azdır" diyerek cevaplandırıyor.

Bir tekrara ihtiyaç var; Liman'ın altındaki kuvvetler, Gelibolu'da üçe bölünüyorlar. Güney'de İkinci Kolordu'ya Vehip, ortadaki Üçüncü Kolordu'ya Esad ve daha kuzeydeki kuvvetlere de Fevzi komuta ediyor. İngiliz ve Fransız'lar, Gelibolu'nun Ege kıyısındaki dört plajından da sürekli çıkartma yapıyorlar. En son çıkartmalarından birisi, Suvla Körfezi'nde gerçekleşiyor; Liman, bu bölgenin komutanı Fevzi'yi çağırarak kuvvetlerin kuzeye doğru ve Suvla'dan çıkan birliklere hücum etmek üzere harekete geçmelerini ve hazır olmalarını istiyor. Fevzi'nin, Kemal'in tersine, komutanlarını memnun etmekten memnun kalan birisi olduğu anlaşılıyor ve Liman'a birliklerin hemen hazır olacağını ve hatta hazır olduğunu söylüyor. Liman, 8 Ağustos'ta hücum emrini veriyor; Fevzi, askerlerinin henüz yolda ve çok yorgun olduğu için, bu tarihte hücum edemeyeceğini ve diğer komutanların bu fikirde olduğunu cevap olarak bildiriyor. İşte Mustafa Kemal'e Anafartalar Grup Komutanlığı'nı getiren Fevzi'nin bu gevşekliğidir; derhal azlediliyor ve yerine Kemal geliyor.[64] Liman, Suvla'da karaya çıkan ve tepelere tırmanan düşman kuvvetlerine, hücum emrini, bu kez, Kemal'e tekrarlıyor.

Suvla'dan karaya çıkan anzak kuvvetleri, Ağıl Dere, Çaylak Dere, Sazlı Dere'den, güney doğu yönünde, Çunuk Bayır'a doğru ilerliyor ve Çunuk Bayır'ın bir yanına, yerleşiyor; Çunuk Bayır, hem körfezdeki düşman donanması toplarının ve hem de makinalı tüfeklerin menzili içindedir.

Buradan gündüz yapılabilecek bir Türk hücumunun başarı şansının azlığı bir yana, daha sonraki monografiler bile böyle bir hücumu çılgınlık olarak niteliyor. James, bütün hareketin, "makineli tüfekli, toplu ye siperlere yerleşmiş birliklere karşı gündüz ve cepheden yapılacak bir hücumun çılgınlık olduğunu" birkaç kez kanıtladığını kaydettikten sonra, "if the attack failed, as so many of Kemal's attacks failed in the past, there was nothing left" diye ekliyor.[65] James, geçmişte pek çok hücumu başarısızlıkla sonuçlanan Kemal'in bu hücumunun da başarısız olması halinde geriye hiçbir şeyin kalmayacağını düşünüyor ve yazıyor. Kemal'in subaylarının Kemal'i, böyle "pervasız bir biçimde" her şeyi tehlikeye atmaması için uyardıklarını ve adeta yalvardıklarını ekliyor.

Suvla plajında başlayan ve Çunuk Bayır'da durdurulan düşman hücumu, Gelibolu'daki büyük çı-

kartmalarının sonuncusudur; önemi, bundan sonra denenecek plaj kalmamasından kaynaklanıyor. Bunun dışında eğer Çunuk Bayır'da başarılı olmaları halinde düşman kuvvetlerinin Sarı Bayır'ı da ellerine geçirecekleri ve böylece ilerleyerek Çanakkale Boğazı'nın en dar geçitini kontrolleri altına alarak Boğaz'ı açacaklarını düşünme ve ileri sürmenin fazla inandırıcı olamayacağını sanıyorum; daha önce de belirttim, Gelibolu'da her tepe önemlidir. Aynı zamanda her tepe önemsizdir; Gelibolu, birbirine çok yakın dereler, bayırlar, vadiler ve tepeler bolluğundan ibaret görünüyor.

Bundan sonra çatışmaların şiddeti azalıyor; düşman çekilmeye hazırlanıyor. Savaş'ta Türk tarafının kaybıyla ilgili beş yüz bin rakamının çok abartmalı olduğu anlaşılıyor ve Mustafa Kemal Paşa'nın kahramanlığı da, Kurtuluş Savaşı'nı yönetmesi ve liderliğini perçinlemesinden sonra yaratılıyor.

Çunuk Bayır, ya da Conkbayır'da düşman durdurulduktan sonra Ağustos Ayı sonlarına doğru şansını bir de daha yukarıda Anafartalar Köyü yakınlarında deniyor ve burada da güçlü bir savunma ile karşılaşıyor; Ağustos Ayı bittikten sonra artık çekiliş için zaman sayıldığı anlaşılıyor. Çekiliş yıl sonuna doğrudur; çekilişi, burada Kemal'in durumunu ve başına gelenleri, otoritatif biyografi saydığım İslam Ansiklopedisi'ndeki ilgili girişten aktarmak istiyorum.

"Anafartalar'da çok fena vaziyete girmiş bulunan düşman, yeniden aldığı kuvvetlerle 21 Ağustos 1915'te Küçük Anafartalar Köyü istikametinde tekrar taarruza başladı. Çok şiddetli ve göğüs göğüse devam eden muharebeler düşman için bir netice vermedi. Faaliyet karşılıklı siper muharebelerine inhisar etti. Mustafa Kemal düşmanın çekileceğini sezinlemiş fakat bu tahmininde isabetini üst komutanlara kabul ettirememişti. Teklif ettiği taarruza müsaade edilmemiş, kendisine, 'israf edilecek kuvvetimiz, hatta tek bir neferimiz yoktur' cevabı verilmişti. Bunun üzerine büyük bir fırsatın kaçırılmakta olduğunu gören Mustafa Kemal, ordu komutanına istifa ettiğini bildirdi (10 Aralık 1915)." Çok ilginç; üstü kapalı bir biçimde de olsa. Kemal'in askerini her durumda israftan kaçınmayan bir subay olduğu bir kez daha ortaya çıkıyor. Kaçıncı kez olduğu bilinmez; bir kez daha istifa ediyor.

"Mustafa Kemal'e saygı gösteren Liman Paşa, bu istifayı hava tebdiline çevirdi. Müteessir bir halde İstanbul'a gelen Mustafa Kemal kendileri için artık başarı ümidi kalmayan düşmanların on gün sonra Çanakkale'yi boşaltarak, çekilip gittiklerini öğrendi (19 Aralık 1915)." Bunu daha da ilginç bulmak gerekiyor. Gelibolu'da kahramanlıklar yaratarak tarihin akışını değiştirdiği iddia edilen bir komutanın bir isteğinin kabul edilmemesi halinde, sonunda, hava değişimine çıkarılmasını anlamanın imkansızlığının kabul edileceğini sanıyorum. Bir kahraman bu nedenle istifa etmez ve istifa ederse de istifası kabul edilmez; bunların her ikisi de, Kemal'in Gelibolu döneminin pek çok yarbay veya komutanınkinden daha parlak olmadığını kanıtlıyor. Tekrar etmek durumundayım; Gelibolu çatışması, komutan kahramanlığına değil kütle inadına imkan veren bir sahnedir.

Gelibolu'daki son önemli çatışma tarihi olan Ağustos 1915 tarihinden bir yıl sonra Londra'da Gelibolu Seferi'ni incelemek üzere bir "royal commission" kuruluyor; 1917 yılı sonlarına doğru çalışmalarını tamamlayan bu komisyon, "başından itibaren, girişimin başarısızlık riski başarı şansından yüksekti" sonucuna varıyor. Bugün bile Gelibolu hareketinin soğukkanlı bir incelemesi, emperyalistler açısından, başarı şansının yüksek olmadığını gösteriyor.

Buna karşın Türkler açısından başarıya ve bir zafere ihtiyaç var; Mustafa Kemal, devlet başkanı oluncaya kadar, Gelibolu'dan dolayı zafer tacı, o zamanki sultan Beşinci Mehmet'in başına layık görülüyor ve Hareket Ordusu'nun İstanbul'u zaptetmesi üzerine Fatih Mehmet hatırlanarak Reşat olan adı Mehmet'e çevrilen ve tahta çıkartılan Beşinci Mehmet, bu kez de, "Gazi" unvanını kazanıyor. Gelibolu, Sultan'ın ve İttihat ve Terakki'nin başarısı sayılıyor; İttihat ve Terakki muhalifleri siniyorlar.

Enver'in sınıf arkadaşı ve Esad'ın kurmay başkanı Fahrettin, Çanakkale Zaferi kutlamaları ile ilgili olarak padişaha "gazi" sıfatının verildiğini kaydettikten sonra "10 Ağustos Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal'in ismi bile söylenmiyordu" diye yazıyor. Kuşkusuz, Mustafa Kemal, bu kahramanlık sıfatını çok sonraları kazandığı için, o sıralarda söylenmemiş olmasının yadırganacak bir tarafı bulunmadığını göremiyor; Çanakkale'de savaşmış olmakla birlikte ne de olsa ömrünün çok büyük bölümünü bu "Anafartalar Kahramanı" edebiyatı içinde geçiriyor.

Türk tarih yazıcılığında her zaman kullanılan bir "şeytan" var; tarihçi, Kemal'in parlak başarılarını saydıktan sonra bunu somut terfi veya ödüllendirmelerle kanıtlayamayınca sorumluluğu hep Enver'in kıskançlığına bağlıyor. "Şeytan" geliyor ve Kemal'in terfilerini elinden alıyor; halbuki burada, bütün soğukkanlı yazımlar, böyle bir anlayışı çürütüyor. Fahrettin Altay, bir defa Enver'in Gelibolu'ya geldiğini ve Kemal'i ziyaret etmediğini yazıyor. Her geldiğinde ziyaret etmemiş olması mümkündür; ancak Esat'ın anılarında, en azından bir kez, muhtemelen ilk gelişinde, Kemal'i ziyaret ettiği açıkça kaydediliyor. Esat, şunları hatırlayıp yazıyor: "Bugün saat onbeşte Başkomutan Vekili Enver Paşa, yaverleri ve kurmayı ile karargahıma geldi. 19. Tü-

men Komutanı Mustafa Kemal Bey'in muharebe idare yeri Kemalyeri'nde olduğu için oraya gittik. Enver Paşa, Mustafa Kemal Bey'i kucakladı. Ve bugüne kadar göstermiş olduğu kahramanlıktan dolayı takdirlerini bildirdi." Enver'in bu geçimsiz subayı her zaman idare ettiği ve gönlünü alıcı davrandığı anlaşılıyor.

Gelibolu'dan sonra Kemal yine işsiz ve hava değişimi yaşıyor; burada Kemal'i bulup Doğu'da bir kolordu komutanlığına getiriyor. Fahrettin Altay, bunu, şöyle dillendiriyor: "Enver Paşa bir kadirbilirlik göstermiş, kendisi gibi onu da müddeti dolmadan, sekiz aylık albay iken, general yapmıştır." Böylece Türk tarih yazıcılığının icat ettiği bu anlamsız karşıtlık çürümüş oluyor.

Fakat kolay kolay çürüyeceğini sanmıyorum; Fahrettin Altay, anılarının aynı yerinde şunları da eklemeyi ihmal etmiyor: "Başkomutan Vekili O'na, Eskişehir'den yazdığı kesin bir emirle Karargah'ı ile hemen Diyarbakır'a hareketini isteyeceği yerde, İstanbul'da karşılayarak Saray'da tertip ettireceği bir askeri törenle O'na generallik alametlerini padişah eli ile taktırsaydı ve öyle yola çıkarmış olsaydı büyüklüğüne halel mi gelirdi?" Bunu son derece öğretici bulduğum için aktardım; bir Cumhuriyet Orgenerali, hâlâ, sultan eliyle takılacak paşalık işaretleri peşindedir. Enver'de bulunan kusur bu kadar oluyor ve Kemal, 1919 yılında Doğu'ya gittiği zaman sayısız istifalarından belki de bilmeden, sonuncusunu verdiği zaman, üniformasını ve fahri yaverlik kordonunu çıkarmak istemiyor.

VEHİP HAKKINDA GELİŞİGÜZEL BİR ANI[66]

Saltanat devirlerinin Kral Fuat, Vehip Paşa, Yedi-Sekiz Hasan Paşa ve Cemal Paşa gibi bu mühim şahsiyetleri, dikkatimi çeken kimselerdi. Bunlardan Mısır Kralı Fuat, huzuruna her girdiğim zaman ayağa kalkar, kapıda beni karşılar, her defasında pederime hayranlığını ifade eder, bana fazlasıyla teveccüh gösterirdi. Babamın yaşadığı yıllarda, gayesi Arnavutluk Kralı olmaktı. Kavalalı ailesinden olmak, maalesef kâfi gelmemişti. Ortada bu durumla ilgili devletler vardı. Arnavutluk denilince Almanya bu işe olduğundan fazla bir ehemmiyet veriyordu. Rivayet ederler ki, Alman Başvekili Betman Holveg:

Akdeniz'in stratejisi Arnavutluk'tan başlar, demişti. Bu sebeple gerek Alman İmparatoru İkinci Vilhelm, gerek Avusturya-Macar devleti, Prens Fuat'ı Arnavutluk'a bir türlü kral olarak kabul etmiyordu. Osmanlı Hükümdarlarının da Kavalalı ailesine karşı hiçbir sevgisi yoktu. Üstelik Prens Fuat'ı Abdülhamid'i, ondan sonrarakileri hiç sevmezdi. Bir defasında mütareke senelerinde İskenderiye'de ikamet eden Vehip Paşa'nın işi için Kral Fuad'ın huzuruna girmiştim. Esat Paşa'nın kardeşi olan Vehip Paşa, kıymetli bir askerdi. Anadolu'ya gitmek istemiş fakat bütün ittihatçıları Milli Mücadele'ye karıştırmamak isteyen Mustafa Kemal, nâzik bir cevapla bu isteği reddetmişti:

-Yurtdışında bize yapacağınız yardım daha mühimdir!... Memleketin şimdi kendisini savaşa sokmuş bir parti mensuplariyle idare ediliyor gözükmemesi lâzım!... Şeklinde cevap vermişti.

Vakıa İskenderiye'deki konuşmamızda Vehip Paşa, yana yakıla bundan bana dert yanmıştı. Yalnız Mustafa Kemal ile mücadelenin kolay olmayacağını da anlamıştı. Yoksa, Enver Paşa ondan daha evvel bu işi başarırdı. Yalnız Mustafa Kemal'in bu yerinde mütalâasına en büyük taraftar olan Talât Paşa merhum, idi. Berlin'den arkadaşlarına yazdığı mektuplarda bunları tavsiye ediyordu.

-Bırakalım onları, Millî Mücadele'yi başarsınlar, düşmanı yurttan atmadıktan İttihat ve Terakki memlekete avdet edemez, diyordu. Vehip Paşa'nın derdi şu idi: Milli Emniyet'ten bir yazı almıştı. Kendisinin Mısır'dan dışarı çıkması isteniyor, siyasî mültecilerden sayılamayacağı, üzerlerinde Ermeni kıtali damgasını taşıdıklarından âdi suçlular gibi muhakeme edilip cezaları ne ise çekmek zorunda kalacakları bildiriliyordu. Paşa telâşta idi, bana:

Siz Paşam, diyordu, Kavalalılar hanedanının damadısınız. Kral Fuat üzerinde bir tesiriniz olamaz mı?

Vallahi Paşam, dedim, bu yoldan gidemeyiz, zira bizim kayınpeder, bize çok kötü şeyler miras bıraktı. Anıma pederin hatırı büyüktür, o yoldan çaresine bakalım!..

Hem sonra da burada ben parasızım. Biz iktidarda iken ne çaldık, ne de çırptık, ne de bu günleri düşündük... Ertesi günü Kahire'ye hareket ettim ve bir iki gün içinde Kral Fuad'ın huzuruna girebildim. Her zamanki iltifatlarında bulundu. Ben de derdimi anlattım. Vehip Paşa'nın namuslu bir asker olduğunu ve çok müşkül bir durumda kaldığını, Mustafa Kemal ile aralarının açık olduğundan bahsettim. Anadolu'ya gidemiyeceğini de ilâve ettim. Kral Fuat da Mustafa Kemal'i hiç sevmezdi. Belki bu noktadan Vehip Paşa'ya bir yardım göstermek istedi. Bana dönerek :

— Aman Paşam, dedi, bu sual nasıl olur, bir yanlışlık olmasın?...

— Hayır efendimiz, dedim, sözlerim bir hakikattir, benim için bir şey yapabilir misiniz, çok minnettar kalacağım!..

Kral Fuad'ın Arnavutlara da ayrı bir zaafı vardı. Vehip Paşa Yanyalı idi. Kardeşi Esat Paşa Yanya müdafaalarında büyük bir şöhret bırakmıştı. Hemen kat'i emirler verdi. Ben ferahlamıştım. Bundan cesaret alarak paşanın maddi durumundan bahsettim. Evkaftan her ay 50 sterlin bağlanmasına da müsaadelerini rica ettim. Kral Fuad, bu dileğimi de kabul etti. Böylece Mısır'dan çıkana kadar Vehip Paşa bu yardımla tutunabildi. Sonra Habeş ordularını hazırlamak üzere Haile Selasie'nin askeri müşaviri oldu. İki sene bu işte çalıştı. Derken 1935'de İtalyanlar Habeşistan'ı istilâ ettiler. Habeş İmparatoru ailesi ve müşavirleri Habeşistan'dan alelacele kaçtılar. Vehip Paşa için fena günler gelmiş çatmıştı. Sıkıntılar ve felâketler içinde gözlerini dünyaya kapadı.

FREUD, WİLSON'U ÇÖZÜMLÜYOR

Bu başlık bir ölçüde yanıltıcıdır; çünkü, Wilson'u çözümleyen çalışmanın yazarları bir değil iki oluyor. Birisi Sigmund Freud ve diğeri ise William Christian Bullitt'dir. Bullitt, psikanalizin kurucusu Freud kadar ünlü olmamakla beraber, yaşamı bir serüven sayan son kuşak Amerikan aydınlarından ve etkin diplomatlarından birisi olarak görünüyor.[67] Amerika Birleşik Devletleri için her kapıyı açan bir bilet sayılan Yale ve Harvard'tan diploma sahibi Bullitt, yirmi sekiz yaşında, Paris Barış Görüşmeleri'nde Wilson'un kurmayları arasında yer alıyor ve Wilson, 1919 yılında, Bullitt'ı, gizlice Lenin ile görüşmek üzere Moskova'ya gönderiyor. Bullitt, yeni Sovyet rejiminin resmen tanınması önerisiyle geliyor. Wilson bunu kabul etmeyince görevinden ayrılıyor. Wilson'u tanıyor ve Freud'un arkadaşı olduğu ortaya çıkıyor; yıllar sonra Wilson üzerine bir kitap yazmak üzere olduğunu Freud'a söyleyince, Sigmund Freud'un Wilson'u çözümlemek türünden bir tutkusu olduğu ortaya çıkıveriyor. Çözümleme, Bullitt ile Freud'a aittir; "çözümleme" sözcüğü ile Freud adının nerede ise özdeş sayılması nedeniyle başlığı kısaltmış oluyorum.

Çözümleme yayınlanmasından çok önce yapılıyor; 1930 yıllarında olmalı. Berlin'de bir gün Bullitt, arkadaşı Freud'u ziyaret ediyor ve önsözde açıkladığına göre, arkadaşını son derece "depressed" bir durumda buluyor. Sigmund, arkadaşı William Bullitt'e ölümünün yakın olduğunu, bunun hem kendisi ve hem de başkaları için hiçbir önem taşımadığını söylüyor; çünkü Sigmund Freud, yazacaklarının hepsini yazmış durumdadır. İnsanın yazacaklarını yazmış olması, kafasını boşaltması demektir, "his mind was emptied"; kafası boşalmış bir insanın yaşaması için bir gerekçe kalmayacağını düşünüyor.

Eğer bir insan kafasıyla yaşayan bir hayvansa, Sigmund Freud'un söylediklerine katılıyorum; ayrıca insanın kafasıyla yaşayan bir yaratık olması gerektiğini düşünüyorum. Sonsuz olarak boşaltılmış ve bir daha doldurulması mümkün olmayan kafaları canlı omuzlar taşımamalıdır; bu ölümün zamanlılığı ve doğallığı anlamına geliyor.

Bullitt, aklını boşaltmış Freud'un, Wilson'un da kendisiyle aynı tarihte, 1856 yılında doğduğunu öğrendiğinden itibaren Wilson'a ilgi duymaya başladığını kaydediyor. Ancak ölümüne yakın bir zamanda Bullitt ile birlikte Wilson'u çözümlemeye ve yazmaya karar vermesinde her halde Wilson'un ölmeden önce aklını yitirmesinin önemli bir rolü vardır; Wilson, Versailles Antlaşması'na karşı muhalefeti yenmek için çabalarken ve Amerikan Başkanı olduğu bir zamanda akıl yetilerini yitiriyor. Geniş yığınlar tarafından nerede ise modern peygamber kabul edilen ve kendisini İsa sanan bir kimsenin ciddi bir muhalefetle ilk kez karşılaştığı bir zamanda ve meydanlarda abuk-sabuk konuşmaya başlamasının, görünürdeki gücün arkasında olağanüstü bir zaafiyetin saklı olduğunun belirmesinin, Freud türünden psikanalizin kurucusu bir usta bir yana her psikanalist için büyük bir ilgi kaynağı olması gerektiğini düşünüyorum. Başkan Wilson, abuksabuk Versailles nutukları vermeye bile uzun süre dayanamıyor ve yakın zamanlardaki sözcüklerle hızla bitkisel yaşama yakın bir duruma giriyor; bitkisel yaşamda Amerika'yı yönetiyor veya yönetmiyor.

Freud ve Bullitt ortak bir çözümleme yapmayı deniyorlar ve ancak, pek çok noktada ortak bir çözüme ulaşamıyorlar. Hem ayrı ayrı önsöz yazıyorlar ve hem de, belki de bu nedenle, kitaplarının yayınlanması gecikiyor.

"Yaşamın derinlikleri hakkındaki, inner life, bilgilerimiz ne kadar geniş ve derin olursa, orijinal isteklerimizi denetimde tutma ve yönetme gücümüz o ölçüde artacaktır"; bu önermeyi, Freud'un önsözünden aktarıyorum. Bunu, bilimin, kontrol gücünü arttırmak için geliştirildiği biçiminde anlamak istiyorum; dokunulmayan, görülmeyen, elle tutul-

mayanlar üzerine bilgileri arttırmak bilimin kendisi olmalıdır. Freud, bunun tersine, Wilson'un, kendisi için gerçeklerin, facts, hiçbir değeri olmadığını, sadece insan motiflerine ve düşüncelerine değer verdiğini hep tekrarladığını kaydediyor. Bu yaklaşım, Wilson'un, dış dünyanın gerçeklerini ve hatta gerçeklerin varlığını reddettiğini gösterdiğini ekliyor; Wilson, umut ve istekleriyle çeliştiği durumlarda gerçeklerin varlığını bile reddedebiliyor.

Umut ve istekleriyle çeliştiği zaman gerçekleri reddeden bir kimsede gerçekleri öğrenme kaygısı bulunmaz; bu ise cehaleti bir yaşam hazinesi olarak saklı tutma anlamına geliyor. Freud, *he therefore lacked motive to reduce his ignorance by learning facts*, diye yazıyor; tarihin çok büyük bir zigzağında dünyaya yol verme durumundaki bir ülkenin, Amerika Birleşik Devletleri'nin başında, "gerçekleri öğrenerek cehaletini azaltma kaygısından yoksun" bir kimsenin bulunduğu ortaya çıkıyor.

"Bu nedenle, savaştan yorgun düşmüş Avrupa'ya adil ve katta bir barış sağlamak için Okyanus'u aştığı sırada, kendisini, görme yetisini kaybetmiş bir hastayı iyileştirmek isteyen, ancak gözün yapısını bilmeyen ve zorunlu ameliyat yöntemlerini öğrenmeyi ihmal etmiş bir velinimetin, benefactor, insana üzüntü veren durumuna düşürmüştür"; Freud bunları da ekliyor. Bu kadar değil; bir de teşhisi var. Wilson'un diğer insanlarla olan ilişkilerine, bir idealistte[68] görüldüğü zaman şok etkisi yapan, "samimiyetsizlik, güvensizlik ve gerçekleri inkar eğilimi" damgasını vuruyor ve Freud, bunu, gerçekleri öğrenmeyi reddederek sadece insanların isteklerine ve düşüncelerine önem verme huyuna bağlıyor. Wilson, samimiyetsiz, sözüne güven olmayan bir peygamber ya da ahlak adamı durumuna geliyor; benim Wilson okumalarım da, bu tanıyı destekliyor.

Aralık 1856 tarihinde, Virginia'da, Muhterem Peder Joseph Ruggles Wilson'un oğlu olarak dünyaya geliyor; annesinin babası da rahiptir. Muhterem Peder Joseph Ruggles'ın hayatta iki tutkusu olduğu anlaşılıyor; konuşması, güzel sözcükler telaffuz etmeyi ve oğlunu, çok ama pek çok seviyor. Wilson'un yaşamı üzerindeki bütün yazılar, baba ile oğul arasında hastalıklı bir sevgiye işaret etmeden kendilerini alamıyorlar; birbirlerine sık sık, "benim pırlanta babam", "benim çok sevgili babam", "sevgilim oğul" türünden mektuplar yazıyorlar ve yaşlarının ilerlemesine karşın bu tür mektuplar ve hitapları, azalmıyor, değişmiyor.

Wilson, babasının oğludur; beklenebileceği gibi, "muhallebi çocuğu", mama's boy, damgasından kurtulamıyor. Hastalıklı bir yapının sahibidir; bu nedenle yaşı geldiği zamanda bile okula gönderilmiyor; Amerika'nın gelecekteki başkanı, alfabeyi dokuz ve okumayı on bir yaşında öğreniyor. Sokağa pek çıkmıyor, hastalıklı, gözlüklü, utangaç Wilson'u sokağa çıktığı zaman ya kız kardeşi, ya annesi ya da tapınırca sevdiği babası koruyor.

Amerikan Başkanı Wilson, çocukluğunda yaşıtı çocuklarla bir kez de olsa kavga etmiyor; herhangi bir kimseyi sevdiğinden çok ciddi olarak kuşku duymak gerekiyor. Kuzenlerinden birisine evlilik öneriyor; reddediliyor ve bir başkasıyla evleniyor. Hayatında hep bu bir başkası oluyor; ancak ölür ölmez bir başkasıyla evlenmek ihtiyacı duyuyor. Bebeklerin emziğe duydukları gereksinme türünden, Bullitt yazıyor, Wilson, "göğsüne başını koyup huzura kavuşacağı bir kadın olmadan yaşayamayacak" birisidir; derhal evlenmesi sevgiden daha çok bu ihtiyaçtan doğuyor.[69] Bunu sevgi sanması mümkündür; yaşamı yanılsamalarla dolu olarak geçiyor.

"I believe in Divine Providence. If I did not I would go crazy", Wilson Kutsal Yaratıcı'ya inanıyor ve eğer inanmamış olsaydı çıldıracağını söylüyor. Yine de Tanrı'sına inancı, dar anlamda çıldırma sayılmasa bile, akıl yetilerinin kaybolmasını önleyemiyor, ayrıca gelişmiş bir akıl düzeni ve gönlü olmadığı için Tanrı'sına bağlılık veya teslimiyeti mutlaka bir aracı ile yapıyor. Bu aracı, Freud'a göre, önceleri babasıdır; Muhterem Peder Wilson, küçük Wilson'un günlük yaşamında günde dört kez, sabah ve akşam duası, yemek öncesi duaları ile ve akşam yemeğinden sonra da İncil okuyarak Tanrı'yı temsil ediyor. Tanrı'ya ve babasına itaat, Wilson'un yaşamında birbirinin yerine geçebiliyor, babası yaşadıkça Wilson, babası ne isterse onu yapıyor ve ne istemezse yapmıyor. Babasının görüşlerini hiçbir soru sormadan ve babasının liderliğini, büyük bir tapınma duygusu içinde, hep kabul ediyor. Önüne çıkan her sorunu, babasına teslim ediyor ve Wilson'un basın içindeki adamı ve daha sonra mektup ve yazılarının yayınlayıcısı Ray Stannard Baker, "kırk yaşını geçinceye kadar Woodrow Wilson, babasının tavsiyesini almadan hiçbir önemli karar almadı" diye yazıyor. Yirmi dokuz yaşına kadar maddi açıdan da babasına dayanıyor; babası Wilson'un iyi

bir Presbiteryen olmasını istiyor ve Wilson, çok iyi ve dindar bir Presbiteryen oluyor. Babası oğlunun iyi bir söz ustası ve hatip olmasını istiyor; Wilson, babasının isteğini gerçekleştirmekte kusur etmiyor.

Önemli bütün kararları, babası aracılığıyla Tanrı'sına bırakan Wilson, Paris'ten insanlığı kurtaracağına inandığı bir Cemiyet-i Akvam tasarısı ile geldiğine inanıyor ve henüz Amerika'nın "yalnızlık", isolation, politikasından ayrılmasını içine sindirememiş bir Cumhuriyetçi muhalefet ile karşılaşınca ne yapacağını şaşırıyor, artık babası da yaşamadığı için, asasını alarak Cumhuriyetçileri Amerikan halkına şikayet etme turuna çıkıyor. Aklını yitiriyor.

"Güzel bir cümlecik icat edince, bunun dayandığı gerçekler ne olursa olsun, kendi cümleciğine inanıyor."[70] Freud ve Bullitt, ortak çözümlemelerinin nerede ise her yerinde, Wilson'un gerçeklere gözlerini kapama ve sözlere inanma konusunda çok büyük bir yeteneğe sahip olduğunu yazmadan edemiyorlar. Sözlere ve gerçeklere karşı duyguları, bir bilim adamınınkinin tam tersidir; "güzel bir sözcük takımının düzeltici gerçekler tarafından heba edilmesine hiçbir zaman izin vermiyor." Savaşı ilan ederken de, barış ararken de, gerçekler yerine kütleleri etkileyecek sözler peşinde koşuyor.

Uzun bir tereddüt döneminden ve Almanya karşısında tarafsızlık politikasından sonra, babasının hayatta olmadığı bir zamanda, savaş kararı vermek durumunda kalıyor. Wilson türünden giderek kendisini İsa yerine koyan bir kimse kolay kolay savaş kararı vermemelidir; bu nedenle savaş kararını, "barış için Haçlı Seferi" olarak niteliyor. Bunu kaydettikten sonra, Freud ve Bullitt, Wilson'un sözlerinden en çok yine kendisinin yararlandığını, sözlerinin en çok kendisini ikna ettiğini ekliyorlar, derhal, söylediklerine tümüyle inanmaya başlıyor.

Fakat büyük kararlara hazırlığı ve dayanıklığı olmadığı anlaşılıyor; kararını verdikten sonra, bir görgü tanığının yazdığına göre, "başını Bakanlar Kurulu masasına dayayarak, tıpkı küçük bir çocuk gibi, hıçkıra hıçkıra ağlıyor." Ne yazık, artık babası yok; fakat Freud, bu hıçkırıkları, "Küçük Tommy Wilson'un 'eşsiz babasının' şefkatli okşayışına ve onaylamasına çok büyük açlığının" dışa vurumu olarak yorumluyor.[71] Mendiliyle göz yaşlarını siliyor; Kongre'de, savaşa son vermek için savaş kararını açıklıyor. Çok alkışlanıyor ve Beyaz Ev'e döndükten sonra bu kez alkışlara şaşırıyor ve insanların öldürülmesi için alınan bir kararın bu kadar çok alkışlanmasına şaşkınlığını ifade etmekten geri kalmıyor.

Savaş bittiğinde Paris Barış Görüşmeleri'ne katılmasının doğru olmayacağı en güvendiği insanları tarafından kendisine anlatılıyor; artık İsa olduğuna inanmaya başladığı için, bu uyarıları, kendisinin bu kutsal rolünü elinden alma manevraları olarak yorumluyor. Paris'e, dışişleri bürokrasisini bırakarak, nerede ise tek başına gidiyor; diplomasi bilgisi yetersiz ve deneyimi az bir takım kuruyor.

Uzun yıllar en yakını Albay Edward House'dır; cumhurbaşkanı yaratmaya meraklı bu zengin Albay, Wilson'dan bir başkan çıkacağına çok önceden inananların başında yer alıyor. Wilson'un Paris Barış Görüşmeleri'ne katılmasının her açıdan doğru olmayacağını söyleyen de Albay House oluyor ve İsa kompleksli Wilson, bundan sonra, House'dan da kopuyor. House, Barış Konferansı zamanındaki güncelerinden birisine, "öyle sanıyorum, genel görüntüsü saat başı bu kadar değişen bir başka insan tanımadım" diye yazıyor. Wilson, çelişkiler yumağı bir insan manzarası veriyor; dünyayı bir yeni düzenle kurtarmak istediği bir zamanda ve aslında her zaman, yeni düzen vermek istediği dünyayı hiç bilmiyor.

Freud ve Bullitt, klasik Grek uygarlığı bir yana, Fransız, Alman ve İtalyan uygarlıklarından bir şey anladığını gösteren bir tek kaydın bile bulunmadığına işaret ediyorlar, bunlardan Almanlar'dan nefret ettiği ve Fransızları ise sevmediği anlaşılıyor. 1894 yılında bir üniversite profesörü olduğu bir sırada bir "Büyük Amerikalılar Kalenderi" hazırlıyor ve "düşünceleri Fransız felsefesiyle lekelenmiş olduğu için, Jefferson gerçek Amerikalı sayılmaz" düşüncesiyle, Jefferson'u bu Kalender'e almıyor.

Bir Anglofil'dir; bütün inançları orta sınıf bir Britiş'in inançları oluyor. Kahramanlarının hepsi de Büyük Britanya'dan çıkıyor; "Barış Prensi" ya da "Dünya Hakemi", Arbiter Mundi, yakıştırmalarına layık görülen Wilson, bu kadar dar bir "dünya" kültürüne sahip bulunuyor.

Böyle birisi için George B. Herron bir kitap yazıyor ve bu kitapta Wilson'u İsa'ya benzetiyor; Wilson'un bu kitabı arkadaşlarına gösterirken hep "Herron, beni gerçekten anlayan, tek insandır" dediği biliniyor.[72] İsa olduğunu sanıyor ve savaşı, kullanacağı sözcüklerinin gücüyle, Dağ Vaazı ilkeleri için bir

haçlı seferine çevirebileceğine inanıyor. Paris'e giderken Sekreteri Tumulty'ye "tüm güçlerini ve etkilerini biraraya getirseler bile hiçbir insan topluluğunun, eninde-sonunda Tanrının merhameti, barış ve iyi niyet demek olan bu büyük dünya girişimini önleyemeyeceğine inanıyorum" diyor. Freud ve Bullitt, bunları aktardıktan sonra şu yargıya varıyorlar: "Just as he had felt in 1912 that God had ordained that he should be the President of the United States, so he felt in 1918 that God had ordained that he should bring eternal peace to the world. He went to Paris as the delegate of God".[73] 1912 yılında Amerikan Başkanı, olmasını Wilson'a buyuran Tanrı'dır; aynı Tanrı şimdi de, insanlığa ebedi barışı getirmesi için Paris'e gitmesini buyuruyor. Bu nedenle Wilson, Paris'e kendisi yerine, örnek olsun, Dışişleri Bakanı başkanlığında bir heyetin gitmesi önerilerini Tanrı'nın buyruğuna aykırı görüşler olarak görüyor. Bu nedenle Wilson, Paris'e, the delegate of God, Allah'ın resulü, olarak gidiyor.

Avrupa'daki ilk karşılanış gerçekten Tanrısal'dır; bir "kurtarıcı" olarak kabul ediliyor. İnsanlar Wilson'un otomobiline yaklaşabilmek ve dokunabilmek için yaşamlarını tehlikeye sokuyorlar. Wilson, bu nedenle ve insanların tapınmalarını görmek için olabilir, görüşmelerdeki aradan yararlanarak Londra'ya da gidiyor. İtalya'da köylüler, Wilson'un resimlerinin önünde mum yakıp dua ediyorlar. Yenik Alman askerleri cepheden evlerine dönerken Tanrı ile Wilson'un adlarını yan yana getiren marşlar söylüyorlar.

Seid wilkkommen, wackre Streiter,

Gott und Wilson heifen weiter

Freud ve Bullitt şunları yazıyorlar: "Wilson, kendisini, tapınan Avrupalılara sunarak üç mutlu hafta geçirdi; bu üç haftada kendisine ve misyonuna güvenin arttığını söylemeye bile gerek yoktur. Buckingham Sarayı'nda yemekten sonra yaptığı konuşmada, bir hükümdar havasıyla, Amerikan yurttaşlarından 'benim halkım' diye söz etti. Milano'da bütün Presbiteryen kurallarının üstüne çıkarak pazar günü operaya gitti ve orada çığlıklar atan kalabalığın tapınması tam bir çılgınlığa, delirium, dönüştü. Bunun üzerine Wilson kalabalığa öpücükler göndermeye başladı, kalabalık öpücükleri Wilson'a iade etti, Wilson bu kez öpücükleri tekrar kalabalığın üzerine attı ve böylece çılgınlık tam bir vecd halini aldı." Her halde bütün bu tapınmalar, mum yakmalar, saatlerce öpücük alıp göndermeler, Wilson'da, bütün bu kalabalıkları, kendi hükümetlerine karşı kullanabileceği inancını yaratmış olmalıdır; daha doğrusu, zaten var olan bu inancı çok daha kuvvetlendirmiştir.

Bu inancı da gerçeklere uymuyor; kısa bir parantez açabiliyorum. Paris'te Wilson, inançlarının, vaadlerinin tam tersine razı oluyor, ama, yine de istediğini sağlamış olduğuna inanıyor. Bullitt, Paris'te Amerikan Heyeti'nin içinde yer alıyor ve daha sonra üne kavuşan iktisatçı John Maynard Keynes ise Büyük Britanya'yı temsil edenler arasında bulunuyor. Hem Bullitt ve hem de Keynes, insanlığı kurtarmak bir yana, yepyeni sıkıntılara sokacak bir Versailles Antlaşması'na doğru yol alındığını görüyorlar, her ikisi de delegasyonlarından istifa ediyorlar. Keynes, hemen yazmaya başlıyor; Wilson'un peygamberliğinden haberdardır. Bir papaz bile olamayacağını savunuyor; "Kör ve Sağır Don Kişot" olduğunu yazıyor.[74] Düşünmede yavaş, gabi, olduğunu ileri sürüyor; böylesine yetersiz, anlamada ağır bir kimsenin bir daha birinci sınıf devlet adamları arasına düşmeyeceğine inanıyor. Kaybetmeye mahkumdur; çünkü, Fransa'yı temsil eden Celemenceau veya Büyük Britanya'yı temsil eden Lloyd George'un söylediklerinin çoğunu anlaması zaman alıyor ve bunlara cevap yetiştireceği zaman ise yeni bir konuya geçilmiş oluyor.

Böyle bir insan ne yapabilir; kuşkusuz, yardımcılarından yardım alabilir. Keynes, "he did not remedy these defects by seeking aid from the collective wisdom of his lieutennats" diyor; yardım da almıyor. Sonunda, ilhaksız ve tazminatsız bir barış vaadiyle çıkmasına karşın, hem tazminat ilkesi kabul ediliyor ve hem de Milletler Cemiyeti görüntüsü altında yine müstemlekeci devletlere, ilhak yerine "manda" olarak topraklar dağıtılıyor; Wilson, bunlara razı olmak bir yana, bunu içeren Versailles Barışı'nı kendi vaadi olarak kabul ediyor. Bu durumu, 1920 yılında yayınlanan çalışmasında Keynes, şöyle dile getiriyor: "in the language of medical psychology, to suggest to the President that the Treaty was abandonment of his professions was to touch on the raw a Freudian Complex".[75] Keynes, Başkan'a, bu antlaşmanın kendi inançlarını terketmek anlamına geldiğini söylemenin, açıkça, bir Freud Kompleksine değinmek anlamına geldiğine işaret ediyor.

Dönüyorum, Wilson, Versailles Antlaşması ve Milletler Cemiyeti tüzüğü ile Washington'a dönüyor. Cumhuriyetçi Senatör Henry Cabot Lodge ile bir yanı kişisel ve diğer yanı geleneksel "yalnızlık" politikasıyla yeni dünya sorumluluklarının çatışmasına dayanan çok sert bir rekabet içine giriyor; birbirini yok etmeye yöneliyorlar. Cabot Lodge, Wilson'un görüntüyü kurtaracak ödünler vermesi halinde Antlaşma'nın onayından yana bir tutum

alacağını belli ediyor; İsa rolüne fazlasıyla alışmış olan Wilson, görünüşte de olsa ödün vermeyi yeni rolüne denk bulmuyor. Buckingam Sarayı'nda "halkım" dediği Amerikan yurttaşlarına derdini anlatma turuna çıkıyor.

Freud ve Bullitt, Wilson'un akıl ve vücuduyla çöküşünün öyküsünün, Versailles Antlaşması'na imza attığı 28 Haziran 1919 ile tümüyle çöktüğü 26 Eylül 1919 tarihleri arasındaki nutukların incelenmesinden anlaşılabileceğini belirtiyorlar; buraya, bu giderek daha çok abuk-sabuk bir hal alan konuşmalardan örnekler almak istemiyorum. Ancak bir konuşmasında Bremen'in Kuzey Denizi'nde, bir diğerinde Bağdat'ın İran'da olduğunu açıkladığını aktarmakla yetinmek istiyorum.

Versailles Antlaşma tasarısının Senato'da onaylanma ihtimalinin azlığı anlaşılınca, artık babası da hayatta olmadığı için, günlük baş ağrıları başlıyor ve giderek daha sinirli oluyor; işte bu koşullarda bu "ebedi barış" antlaşmasını savunmak için Amerika turuna çıkmaya karar veriyor. Doktoru Amiral Grayson, bu turun içinde veya sonunda tümüyle çökeceğini Wilson'a söylüyor, Wilson, belki de, artan baş ağrılarını ve sinir nöbetlerini, İsevi kişiliğinin zorunlu bir açıklanması sayıyor. Her nutukta daha çok saçmalıyor ve baş ağrıları artıyor; 13 Eylül tarihinden sonra baş ağrıları dayanılmaz boyutlara ulaşıyor. Artık Wilson'un sinirlerinin tümüyle çöktüğü belli oluyor, bir nutuktan sonra, özel trende ağlamaya başlıyor. Ağlarken, *he really believed that he had brought back from Paris the peace of God which American boys had died*, Paris'ten, uğruna Amerikan delikanlılarının öldüğü "Tanrının Barışını" getirdiğine inanıyor.[76] Daha sonra tam anlamıyla çöküyor; Doktor Grayson, tura devam ederse öleceğini biliyor ve kesinlikle yasaklıyor. Wilson'un sekreteri Tumulty'i çağırıyor; Wilson iki gözünden akan yaşlarla Doktor Grayson ile Tumulty'ye tura devam etmek için yalvarıyor.

Tura son veriliyor ve Wilson, Beyaz Saray'a dönüyor. Üç gün sonra sabah saat dörtte tuvalette yere düşüyor; beyninin sağ tarafındaki çarpmadan dolayı vücudunun sol tarafına felç geliyor. Ömründe hiç yumruk kavgası yapmamış bir kimse bir söz savaşında yenik düşüyor ve sonra tuvalette yere düşerek kafasını çarpıyor, paralize oluyor.

Artık yapılacak hiçbir iş kalmamıştır; Freud'un etkisiyle olabilir, bu çözümlemede şu tanı da yer alıyor: "He adored his dead father in Heaven. He loosed his hatred of that father on many men." Öbür dünyadaki babasına tapıyordu; "ancak aynı babaya karşı duyduğu nefreti de başkalarına akıtıyordu." Yatakta Başkan Wilson'un artık insanlardan nefret ettiği görülüyor. Hasta yatağında, Büyük Britanya'nın Dışişleri Bakanı Lord Grey'i görmeyi kabul etmiyor. Kendisine uzun yıllar hizmet eden ve sırdaşı olan Albay House'ı görmeyi reddediyor. Dahası var, hapisteki yaşlı sosyalist lider Debs'in affı için önüne getirilen yazıyı imzalamayı da kabul etmiyor. Freud ve Bullitt, resmi kariyerini, bir başka yaşlı mahkumun affını imzalamayarak tamamladığını yazıyorlar.

Burada da durmuyor; nefretini, kendisine en çok hizmet edenlere çeviriyor. Uzun yıllar sekreterliğini yapan Tumulty'nin yalancı ve sahtekar olduğunu ilan ediyor. Amiral Grayson Tumulty'yi savununca, onu da doktorluğundan atıyor. Ancak sonra uyuyamıyor, telefon ediyor, Doktor Grayson'u çağırıyor, önünde ağlıyor ve kucaklıyor.

Belki de son günlerine doğru başkanlıktan da nefret ediyor. Son günlerinde kendisini hep Amerikan Başkanı olarak değil, başkan olmadan yaptığı Princeton Üniversitesi Başkanı olarak hatırlıyor. Hep bundan söz etmek istiyor.

Şubat Ayı'nın üçünde, 1924 yılında, bir Pazar Günü, uykusunda ölüyor.

Bu çözümlemeyi, Freud ve Bullitt'in kitaplarına aldıkları mektuplardan ikisiyle tamamlamanın daha çözümleyici olacağını düşünüyorum. Mektubu yazdığında Wilson otuz ikinci yaşını sürüyor ve mektupta adı geçen "Dode" erkek kardeşi ve Ellie ise karısı oluyor.

• • •

106 High St., Middletown, Ct.
16 Aralık 1888

Benim Pırlanta Babam,

Düşüncelerim hep seninle ve sevgili "Dode" ile doludur. Tenessee, benim gibi sevdiği iki insanı görebilmek için yanan birisi için ne de uzak bir yerdir. Christmas tatili yaklaşıyor, her zaman olduğu gibi bu defa da, sizlerden uzak tatil ve sevinç günlerinin acısı içime oturuyor. Biliyorsunuz, benim en haklı olduğumu düşündüğüm sevinç nedenlerimin başında sizin oğlunuz olmak geliyor.

Yeteneklerim geliştikçe, deneyimlerim arttıkça, sizin oğlunuz olmanın yararlarını daha çok görüyorum; artan gücümün sizin gücü-

nüze benzediğini anlıyorum. Sahip olduğum ırsi hazinenin bilincine, giderek daha çok varıyorum; bunlar, ilkelere bağlılık, edebi güç ve hüner, özgün düşünce değerleridir. Ben de her gün biraz daha çok, çocuklarıma, sizin çocuklarınıza verdiğiniz babalarına saygı ve sevecen bağlılık niteliklerini aşılamaya çalışıyorum. Ah, onların da beni, benim sizi düşündüğüm gibi düşünmelerini bir sağlarsam, ne kadar çok mutlu olacağım! Bana içimde hep büyüyen bir aşk verdiniz, şimdi ben de, artık olgun bir insanım, çocukluğuma göre çok daha güçlüdür ve yaşlı bir insan olduğumda da bugünkünden daha güçlü olacaktır. Bu aşk, kısacası, kökünü ve dayanaklarını akılda bulan bir sevgidir, yoksa sadece çocukların içgüdüsel sevgisi değil; bu sevgi, değişmez hizmet temellerine dayanıyor ve sizi, bir gerçek anlamda, şükran duymak durumunda olduğum her şeyin yaratıcısı olarak kabul ediyor. Tanrı'ma hep, benim asil, güçlü ve melek annem ve eşsiz babam için yalvarıyorum. Lütfen, Dode'a sorun, bunlara katılmıyor mu? Ve kendisini tutkuyla sevdiğimi Ona, söyleyin... Ellie de her ikinize duyduğum bu sınırsız sevgiye katılıyor.

Sizin Sadık Oğlunuz

Woodrow

• • •

Freud ve Bullitt, bu mektubun hemen altına, 20 Mart 1890 tarihinde yazılmış bir başka mektuptan aktarmalar ekliyorlar; Wilson, Princeton Üniversitesi'ndeki görevine seçiliyor. Herkesin bunu çok büyük bir başarı saydığını, kendisini tarihe, başarılı bir insan olarak geçirdiklerini, kutlandığını, sevinmek ve çok sevinmek için bütün nedenlere sahip olduğunu babasına yazıyor. Fakat yine de sevinemiyor; çünkü, babasından ve Dode'dan uzak olmak kalbini parçalıyor. Wilson, "aklım bana mutluluk sağlamıyor" diyor, mutluluk ve iç rahatlığı için kalbine dayanması gerektiğini bildiğini yazıyor. Kalbi ise, "sevdiği kimselerle birlikte olabilmek için dayanılması zor, öyle yakıcı, bir istek duyuyor"; en büyük başarılarda bile babasından uzak olduğu için büyük acılar çeken bir Wilson görünüyor. "Pırlanta" babasına yazdığı bu mektup, gün geçtikçe babasına borçlarının arttığını bildirerek devam ediyor.

"Öyle görünüyor, yaşlandıkça size ihtiyacım artıyor; çünkü, yaşlandıkça size olan borcumun değerini daha iyi anlıyorum ve bunu artırmak için büyük bir arzu duyuyorum. Yine öyle anlaşılıyor, sizden ayrılığıma alışacak yerde bu ayrılık giderek dayanılmaz bir hal alıyor. Şimdi gerçekten iyi misiniz? Lütfen. yaz için planlarınızı, planlarınızın en erken bizi ne zaman kapsayacağını, mümkün olan çabuklukta bildiriniz, efendim. Dode'un da bu yaz Kuzey'e geleceğini ümit ediyorum. Resmi hep çalışma masamda duruyor ve hep onu görmek için kıvranıyorum. Sevgili Ellie, ayağı tümüyle iyileşmemekle birlikte, çok daha iyidir. Ellie, sizi ve Dode'u benim kadar sevdiğini iddia ediyor, ancak bu imkansızdır."

Bu mektup da böyle bitiyor. Amerika'nın en büyük güce yöneldiği ve dünya yönetimine hazırlandığı, Pax Britanica'nın yerini Pax Americana'ya bıraktığı bir zamanda, Amerika Birleşik Devletleri'nin başında bu kadar güçsüz bir insan bulunuyor. Bir yanı paradoksal ve diğer yanı ise bir teorik gereklilik oluyor.

Güç, kollektif ve tarihseldir.

Freud'un çözümlemesinin amacı bu olmamakla birlikte bu gerçeğin ortaya çıkmasına katkıda bulunuyor.

Wilson Yanılsaması

Dünya, her zaman, genellikle kabul edildiğinden çok daha fazla evrensel olmuştur ve her zaman, sanıldığından, daha evrenseldir.

Ulusların ve bölgelerin bilinçleri, ayrı psikolojileri oluyor. Uluslar, kendilerine yakın ulusların başarı ve başarısızlığından etkileniyorlar.

Bu nedenle güven duygusu tarihseldir, toplumsaldır, kollektiftir ve bölgesel bir nitelik taşıyor.

On dokuzuncu yüzyılda, Batı Avrupa'da veya Kuzey Amerika'da doğmuş bir insan, ilke olarak, büyük güven duygusu sahibidir.

On dokuzuncu yüzyılda, Doğu'da, Osmanlı topraklarında, Hindistan'da, Çin'de ya da Afrika'da doğmuş bir insan, ilke olarak, güven duygusundan yoksun oluyor.

Doğu'da da, güvenli insanlar oluyor; bunlar genel çizginin dışına çıkabilenlerdir. Genel çizginin dışına çıkabilmek reddetmekle ve yeni düzen için örgütlenmekle mümkün görünüyor.

Doğu'da da güvenli insanlar çıkıyor; yollarını, teorik çözümlemelerden daha çok gökyüzüne ve yıldızlara bakarak buluyorlar.

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına, Pax Britanica demek mümkündür; "Britanik Barış" anlamına geliyor. Sözcükte "barış" anlamı olmasına karşın, Pax Britanica, uluslararası ilişkiler düzeninde

diktatoryal veya emperyal bir durumu gösteriyor; Londra'nın kararlarının geçerliliği anlamını taşıyor.

1870 kapitalizmin tarihinde bir dönüm noktası olarak görünüyor; bütün periyodizasyon denemeleri, 1870 yılını, emperyalist düzenin başlangıcı olarak kabul ediyor. Yüzyılın sonuna yaklaşıldığında ise, emperyalist senaryosu olan devletler çoğalıyor ve birbiriyle rekabete başlıyor. Büyük Britanya ve Fransa türünden geleneksel emperyalist devletlere, Avrupa'dan, Belçika ve İtalya gibi daha küçük devletler de katılmak istiyor; Amerika ise kendi Monroe Doktrini'nin sonunun geldiğini görüyor. Amerika, yalnızlık politikasına son vermenin arayışı içinde giriyor.

Fakat Amerika Birleşik Devletleri, bir zengin kıtayı kapatmış ve dünyanın en yüksek verimliliğine sahip olmanın verdiği rahatlıkla fazla agresif olma zorunluluğunu duymaz görünüyor ve "open door" politikasıyla yeni etki alanları sağlayabileceğini düşünüyor.

Bunun karşısında Avrupa'dan Almanya ve Uzak Doğu'dan Japonya, dar alanlara kıstırılmış olmalarının sonucunda, sıkıştırılmış zemberek izlenimi veriyorlar ve hem daha mütecaviz ve hem de daha radikal olmak zorunluluğunu duyuyorlar.

Böyle bir dünya, Doğu'daki insanın, bir yandan işini kolaylaştırıyor ve diğer yandan yolunu daha dolambaçlı hale getiriyor. Teorik zenginliği ve derinliği olmadığı ölçüde Doğu insanı, böyle bir evrende, kendisine uygun yıldızları veya yolları seçerek, kendi yolunu bulabileceğini sanıyor.

Bir: Düzenin sürdürülebileceğini, ya da düzendeki iyileştirmelerin son derece tedrici olabileceğini düşünen ve kabul edenler, Büyük Britanya yanlısı, Anglofil, bir tutum alıyorlar. Bunu tersinden de söylemek durumundayım; eğer bir kimse, Doğu'da, umudu Büyük Britanya'dan gelecek desteğe bağlıyorsa, çok büyük ölçüde düzen yanlısıdır. Çok büyük ölçüde düzeltmelerin kendiliğinden olacağını düşünüyordur.

Ne yazık, Mustafa Kemal, bu kategori içinde yer alıyor.

İki: Yirminci yüzyılın başını, on dokuzuncu yüzyıl içinde düşünmekte sakınca görmüyorum. Böyle bir zamanda-düzende, iç kavgalar ve hatta iç savaşlar beklemeden, sadece yönelimler ile çok büyük modernizasyon umuduna kapılanlar çıkabiliyor; bunlar Amerika umutlusu oluyorlar. Amerikan değerlerine bağlı ve bunları yücelten bir çizgi izliyorlar.

Halide Hanım, Ankara İhtilali'ne katılmakla birlikte bu kategorinin en önde gelen temsilcilerinden birisi oluyor. Herhalde Amerikan modelinin barışçılığı, henüz bu zamanlarda Amerika Birleşik Devletleri'nin yalnızlık politikasından resmen vazgeçmiş olması, ve teknokratik bir çözümü temsil etmesinden kaynaklanıyor; politik çözüm kavgayı içeriyor.

Üç: Almanya ve Japonya, radikal çözüm oluyor. Bu, hem hızlı bir çıkışı temsil etmelerinden ve hem de uluslararası planda egemen olana karşı durmalarından ileri geliyor. Şöyle de söylenebilir; on dokuzuncu yüzyıl sonu ve yirminci yüzyıl başında kurtuluş, Pax Britanica'ya ve ikinci sınıf bir emperyalist güç olan Rusya'ya karşı çıkmak demektir. Kurtuluşları için değil, dünyanın sömürüsünden emperyalist paylarını almak isteyen Almanya, Büyük Britanya ve Japonya da, Uzak Doğu'ya doğru yayılan despot Rusya ile savaşmak zorundadır; dolayısıyla özellikle Asya ve Afrika'da kurtuluş peşinde koşanlar Almanya veya Japonya yıldızına bağlanıyorlar.

Bunu şöyle de söylemek mümkündür; Asya ve Afrika'da bir politikacı kendi yolu ile Alman veya Japon savaşçılığı arasında bir paralellik kuruyorsa, radikal bir çizgiyi temsil ediyordur. Enver, bu kategoriye giriyor.

On dokuzuncu yüzyıl sonu ve yirminci yüzyıl başında düzenini değiştirmek isteyen bir genç politikacı, Büyük Britanya ve Rusya'nın başarısına üzülmek, Almanya ile Japonya'nın başarısına sevinmek ve bu başarıdan umut çıkarmak durumundadır. Güçler dengesi ve uluslararası matriks böyle bir umutsuzluk ve sevinç dağılımına yol açıyor.

Amerika ise bir yanılsamayı temsil ediyor.

Asya ve Afrikalı için fazla enteilektüel bir mesajı var.

Bu zamanda Amerika Birleşik Devletleri bir eylem mesajına dönüşemiyor.

Eylemin başlangıcında ise bir güven ihtiyacı var; başarılı eylem, güveni arttırıyor. Artan güven yeni eylemlere yol açıyor.

Ne kadar tekrar edilirse, o kadar yararlı olacağını düşünüyorum; bu zaman kesitinde Asyalı ve Afrikalı genç politikacının temel çizgisi güvensizlik olarak görünüyor. Güvensizlik, tarihsel, bölgesel ve toplumsal bir nitelik taşıyor; Marx'ın burjuvazinin çocukluk çağı dediği on beş ile on yedinci yüzyıl arası zamana gelinceye kadar ilerleyen ve hep genişleyen, Doğuludur. Moğollar, Kafkasya üzerinden Orta Avrupa'ya kadar ilerliyorlar; Araplar, İspanya'ya yerleşiyorlar. Türkler, alınmaz sanılan İstanbul'u almakla kalmıyorlar ve Viyana Kapıları'nı zorladıktan sonra Macaristan'da taht kuruyorlar.

Bundan sonraki yüzyıllar boyunca Doğu için hep gerileme ve hep yenilgi dönemi oluyor; Rusya, on sekizinci yüzyılın başından itibaren Osmanlı'ya yenilebilir ve küçültülebilir olduğunu kanıtlıyor ve

Sibirya'ya doğru yayılıyor. On dokuzuncu yüzyılda, başta Büyük Britanya ve arkasından Fransa ile diğerleri, Asya ve Afrika haritasını bayraklarının rengine boyuyorlar. 1870 yılından sonra bu boyama işi, yeni rakiplerin de çıkışıyla, hızlanıyor ve daha kanlı bir hal alıyor; Batı Avrupa donanmaları eşliğinde Batı Avrupa'nın sanayi ürünleri ve misyonerleri Asya ve Afrika'ya yerleşiyorlar. Zorla, Asyalı ve Afrikalılara, kendi mallarını kullanmalarını ve kendi inançlarını benimsemelerini anlatıyorlar; bunlara kapanmak isteyen Çin ve Japonya'nın kapılarını silah kullanarak açıyorlar.

On dokuzuncu yüzyıl Doğu için utanç ve güvensizlik çağı oluyor.

Doğu'nun utanç ve güvensizlik çağı, 1905 yılında duruyor.

1905 yılı, Rusya'da birinci burjuva demokrat devrime tanıklık ediyor; bu devrimin, bütün Asya'da bir uyanışı başlattığı hep ileri sürülüyor ve önemli bir gerçekliği yansıtıyor. 1917 yılı başındaki ikinci burjuva demokratik devriminin ve bunu hemen izleyen sosyalist devrimin dünya ölçüsünde kazanmış olduğu önem, 1905 devrimi için de bir önemlilik taşıyor; tarih yazımında, ne yazık, her zaman bir Darwinist eğilim bulunuyor. Başarı ve önemlilik, özellikle geriye doğru, kendisini sürdürme eğilimi gösteriyor.

1905 Rusya Devrimi, pek çok Asya ülkesinde burjuva devrimlerinin gerçekleştirilebileceği inancını güçlendiriyor; ancak Doğu'ya güven, 1904-1905 Japon-Rus Savaşı ve bunun sonucuyla geliyor. Bu savaşta yenilen ve aşağılatıcı bir yenilgiyi ve barışı kabul eden taraf Rusya'dır; zamanında ve Asya ile Afrika'da ölçülmesi mümkün olmayan bir sevinç yaratıyor.

Bir paranteze gerek var; emperyal devletler, dış politikaya duyarlıdırlar. Emperyal devletler, yenilgiye son derece hassas oluyorlar ve yenilgi, en azından yöneten sınıfların tepelerinde büyük paniklere yol açabiliyor. 1853-1856 yılları arasında Kırım Savaşı'nda yenilgi, Rusya'da köleliğin ilgası için çok hızlı adımların atılmasına neden oluyor; yöneten sınıf, düzenini koruma paniğini yaşıyor. 1905 yenilgisi karşısında ise yöneten sınıf yine panik dolu bir davranış sergiliyor; masum yürüyüşleri kana boyuyor ve kısa süreli de olsa bir devrimi yaşamak zorunda kalıyor.

Ancak 1904-1905 Japon-Rus Savaşı sonucunda, Asya ve Afrika, yeneni kendisi ve yenileni de Avrupa olarak algılıyor. Yenilen mütecaviz ve despot Rusya olduğu unutuluyor; "hıristiyan" ve "Avrupa" olarak soyutlanıyor. Yenen ise beyaz ırkın dışından çıkıyor, Japonya'nın zaferi, Asya-Afrika'ya, "beyaz" ve "hıristiyan" Avrupa'nın artık yenilebileceğinin haberi olarak yansıyor.

Bu yepyeni bir güven duygusudur.

Güven, eylem doğuruyor.

Kautsky, henüz Marxlı teorinin en üst noktası sayıldığı bir zamanda, 1909 yılında, ve daha sonra Lenin'in en son devrimci yazısı dediği "İktidar Yolu" adını taşıyan incelemesinde, "since the war between Russia and Japan, the Far East and the Mohammedan world have risen up to throw off European capitalism"[7] diye yazıyor; İran Devrimi, Jön Türk Devrimi, Çin Devrimi ile 1905 Rusya Devrimi arasında çok güçlü bir neden-sonuç ilişkisi kurma alışkanlığı daha sonraki yıllarda ortaya çıkıyor. Kautsky, Rus-Japon savaşından sonra bütün Uzak Doğu ile Muhammedi dünyanın, müslümanların, Avrupa kapitalizmini yıkmak için ayağa kalktığına işaret ediyor; çok kısa olarak bu nokta üzerinde durmak istiyorum.

Japonya, 1890 yıllarına doğru bir emperyalist güç olduğunu göstermeye başlıyor; Britanya Adaları ile bir simetri oluşturan Japon Adaları, Japonya'ya dar gelmeye başlıyor. Japonya için genişleme alanı Kore Yarım Adası, ve Mançurya olarak görünüyor; bunlar için Çin ve Rusya ile karşı karşıya gelmesi zorunlu oluyor. Tarihçi Thomson'un güzel nitelemesi ile "Uzak Doğu'nun Türkiyesi"[8] olan Çin ile savaşmak zor olmuyor ve 1894 yılında Çin ile yaptığı savaşı 1895 yılında Çin için ağır bir barış ile bitiriyor. Japonya, Amerikan Commodore Perry'ye 1854 yılında zorla kapılarını açtıktan kırk yıl sonra, kendisine kapılar açabilecek duruma geliyor ve bu savaşın sonucunda, Kore'yi, Formosa'yı ve Mançurya'nın güney ucu olan Liatung Yarım Adası'nı koparıyor. Bu durum, Japonya'nın birdenbire bir büyük emperyalist güç olarak ortaya çıkması, eski ve yeni bütün emperyalist devletleri ürkütiyor; Rusya, Fransa ve Almanya'nın ortak baskısı sonucunda Japonya, Liatung Yarım Adası'nı geri vermeye razı oluyor.

Diğer yandan Rusya, Büyük Petro'nun Türkiye'ye karşı kazandığı başarılardan beri sürekli olarak genişleme politikası izliyor; On Sekizinci yüzyılda Türkiye aleyhine, genişlemesini, diğer devletlerin ciddi bir muhalefetiyle karşılaşmadan sürdürüyor. On Dokuzuncu yüzyılda ise Büyük Britanya, Rusya'nın hem Türkiye toprakları üzerinde ve hem de Asya'da genişlemesini durdurmayı temel politika haline getiriyor. Türkiye'nin kendi önemi bir yana, Türkiye'de Afganistan'da ve İran'da etkili bir Rusya'nın Hindistan'daki Britiş hegemonyasını tehdit etmesi kaçınılmaz görünüyor. Mısır Hidiv'i Mehmet Ali kuvvetlerinin İstanbul'u tehdit ettiği zaman, Rusya'nın askeri yardımının Londra'da büyük telaşa yol açması, Kırım Savaşı'nda Türkiye ile birlikte Rusya'ya karşı savaşması, 1877-78 Rus-Türk Savaşı'nda bunu tekrarlamamakla birlikte Aya Stefa-

nos'a kadar gelen Rus askerlerini geri göndermede etkili olması, hep aynı kaygılara dayanıyor.

Türkiye aleyhine genişlemede engellerle karşılaşan Rusya, Asya'da genişleme yollarını buluyor; Kafkasya'yı, Sibirya'yı, Orta Asya'yı kolonileştirerek Uzak Doğu'ya doğru ilerliyor. Mançurya ve Çin, Rusya'nın gözünü diktiği topraklardır; 1894 Japon-Çin Savaşı ve 1895 yılında imzalanan barış, Japonya-Rusya Savaşı'nı kaçınılmaz yapıyor.

On Dokuzuncu yüzyılda Britanya, bu yüz yıla Pax Britanica dedirtecek ölçüde güçlü olmakla birlikte, Afrika'da Fransa'nın ve Asya'da Rusya'nın rekabetiyle karşılaşıyor; 1870 yılından sonra Almanya'nın rekabeti büyük bir tehdit olarak ortaya çıkıyor. Almanya, hem Afrika'da ve hem Asya'da emperyalist rekabete giriyor; Türkiye üzerinden ve hâlâ Türkiye'nin egemenliğinde olan Mezopotamya'ya inme planlarıyla Britanya'yı çok büyük ölçüde rahatsız ediyor. Bu nedenle, Büyük Britanya ile Rusya arasında sürekli bir rekabet olmakla birlikte, ikisi, Almanya söz konusu olunca bir araya gelebiliyorlar ve büyük bir güç oluşturuyorlar. Almanya'nın çıkışını ve yayılmasını önlemek, Büyük Britanya ile Rusya'nın ortak çıkarı olarak gelişiyor; nitekim daha sonraki yıllarda Britanya, Almanya'ya karşı, Birinci Savaş'ta Rusya ve İkinci Savaş'ta da Sovyetler Birliği ile birleşebiliyor.

Kayzer Wilhem, On Dokuzuncu yüzyılın sonunda, gelecek yüzyılın "Alman yüzyılı" olacağını ilan ediyor; Japonya'nın Rusya'yı yenmesi ise Alman yüzyılının gerçekleşmesi yönünde gerçek imkanlar yaratıyor. Japonya'nın denizde ve karada kazandığı başarı, Rusya'yı ikinci sınıf bir güç haline getiriyor ve 1870 yenilgisiyle kendisine güvenini yitirmiş Fransa bir yana, Büyük Britanya Avrupa'da yalnız kalmış oluyor.

P. Kennedy, bu değerlendirmeleri yaptıktan sonra, Almanya'nın Batısına doğru hücuma geçmesi için düşünülebilecek en elverişli zamanın 1905 yazı olduğunu ileri sürüyor;[79] Wilhem, içerdeki sosyalist hareketin etkinliğinden de çekinerek bu elverişli zamanı kullanamıyor. Rusya'nın yenilgisi, "diplomatik devrim" denebilecek ölçüde uluslararası ilişkilerdeki dengeleri tehdit ediyor; aynı zamanda yeni umutlara yol açıyor.

"Doğu'da Ulusçuluğun Tarihi" adını verdiği çalışmasında Hans Kohn, Japonya'nın Zaferi'nin Doğu'nun uyanışında çok büyük bir etkiye sahip olduğunu kaydediyor; "Asyalıların büyük bir Avrupa imparatorluğuna karşı kazandığı bu zafer, pek çok halka, Doğu-Batı mücadelesinde umutla beklenen dönüş noktası olarak göründü" diye ekliyor.[80] Şunları da ekliyor: "Bir tarafta, yüz yıllardır durmadan Asya Hanlıklarını arka arkaya dize getiren, Avrupa'nın en güçlü imparatorluklarından birisi, belki de en büyük askeri gücü vardı; savaşta, sayıca kendisinden az bir Asyalı ırk tarafından, görece olarak büyük bir rahatlıkla yeniliverdi." Buna bir de şunu ilave ediyor: "This fact revolutionised the political thinking of the Asiatic and African peoples more than any other event". Japonya'nın Rusya'yı yenmesi, Asyalı ve Afrikalıların düşüncelerini, başka her türlü gelişmeden çok daha fazla olmak üzere, devrimcileştiriyor.

C. F. Andrews, bu sırada Kuzey Hindistan'da bir misyonerdir; 1912 yılında yayınladığı "The Renaissance in India" adını taşıyan anılarında, "Rusya ile Japonya arasındaki savaş çevre insanını sessiz bir bekleşiye soktu" diye yazıyor.[81] "Kuzey Hindistan'ın üzerinden bir heyecan kasırgası geçti" diye sürdürüyor; "en ıssız köyde oturanlar bile Japonya'nın zaferini konuşuyordu." Misyoner Andrews, o arada bir Türk diplomatıyla da temas halindedir; izlenimlerini de aktarıyor. Şunları bırakıyor: "Batı Asya'da uzun bir deneyime sahip Türk konsolos bana, içerde, en cahil köylünün bile bu haber üzerine yerinde duramadığını söyledi. Asya bir uçtan diğerine sallanıyor ve yüz yılların uykusu nihayet sona eriyor... Dünya tarih kitabında artık yeni bir bölüm yazılıyor." Bu savaşın ve Japonya'nın zaferinin Asya halkları üzerindeki etkisini daha iyi bir biçimde ortaya koyabilmek için, misyoner Andrews'e mi yoksa Türk diplomata mı ait olduğundan emin olamadığım değerlendirmeyi sürdürmek istiyorum: "Behind these dreams and visions was the one exulting hope that the days servitude the West were over and the day of independence had dawned. Much had gone before to prepare the way for such a dawn of hope: the Japanese victories made it, for the first time, shining and radiant." Batı'ya kölelik dönemi sona eriyor; Japonya'nın zaferi, umut dolu yarınların habercisi oluyor.

Sadece Asya'da değil; Edward Dicey de, 1907 yılında yayınlanan, The Future of Egypt, "Mısır'ın Geleceği" adlı çalışmasında benzer değerlendirme ve canlanmanın Afrika'da da ortaya çıktığına işaret ediyor. Mısır'ın modernizasyonuna hiçbir sempati beslemeyen Dicey, Japonya'nın zaferinin tüm Afrika'da bayram sevinci yarattığına değindikten sonra şunları kaydediyor: "Doğuluların Avrupa'nın en büyük askeri gücü olduğuna inandıkları Rusya'nın askerleri, kaçmak zorunda bırakılıyor, donanması yakılıyor, kaleleri, kim oldukları bilinmeyen ancak kesinlikle Kafkasyalı ve Hıristiyan olmadıklarına inanılan, küçümen ve aynı zamanda daha zayıf insanlar tarafından zaptediliyor."[82] Yazar Dicey, Afrikalı köylünün Japonya hakkında hiçbir bilgisi olmadığını kabul ediyor, "fakat yine de" diyor, "Afrika'da, Uzak Doğu'daki Rus işgalcilerinin Avrupalı olmayan ve bilinmeyen bir halk tarafından koyunlar gibi dağıtılıp sürüldüğünü duymayan bir köy veya kent, buralarda da bir tek insanın, kalmamış olduğundan

kuşku duymuyorum" diye devam ediyor. Afrika'ya da hayal ve güven yağıyor; "Japonya'nın Rusya'ya yaptıklarının aynısını", kendilerinin de Avrupalılara yapabileceklerini düşünmeye ve güvenmeye başlıyorlar.

Hayal etmek ve güvenmek başkaldırmanın başlangıcıdır: "La guerre russo-japonaise fut l'événement le plus important de 1904. Eli out pour effet de hater la revolution de 1905, sans laquelle celle de 1917 eut été impossible".[83] Zinoviev, 1926 yılında verdiği Rus Devrimi derslerinde, Rus-Japon savaşını 1904 yılının en önemli olayı olarak gösteriyor ve bunun, 1905 devrimini hızlandırdığını ve 1905 devriminin de 1917 devrimini imkan dahiline soktuğunu belirtiyor. Rusya'da bolşevikler bu savaşta ilk kez, 1914 savaşında yenikçilik "defaitisme"[84] adını alacak olan bir çizgiyi savunuyorlar; daha sonra geliştirerek formülasyonunu yapıyorlar.

Savaşlar tarihin hızlandıranlarıdır.

Devrimler, yol açıyor.

Japonya'nın Rusya'ya karşı zaferi, Doğu halklarında umut ve güven duygularına yol açıyor.

Rusya'da 1905 Devrimi, Doğu halklarına yapılabilecek olanı gösteriyor.

Doğu gerçekten uyanıyor;[85] Rusya Devrimi'ni İran, Türk, Çin Devrimleri izliyor.

Çin Devrimi ile aynı tarihte Meksika Devrimi patlıyor. 1911 Meksika Devrimi, Amerikan Kıtasını ve Amerika Birleşik Devletleri'ni ele almayı gerektiriyor. Bu tarihte Amerika Birleşik Devletleri, "emperyalist" aşamasına girmiş bulunuyor; Amerikan tarihi bu dönemi "emperyalist" olarak niteliyor.

Amerika Birleşik Devletleri'ni emperyalist çağa açan ve burada yükselten dört başkan var; Mc Kinley, Theodore Roosevelt, Taft ve Woodrow Wilson, emperyalist Amerika'nın yaratıcısı ve yerleştireni oluyorlar. 1897 ile 1917 yılları arasındaki bir zamanda Amerika Birleşik Devletleri, emperyalist bir düzenin kuruluşunun ve buna karşı çıkanların "heroic" mücadelesini yaşıyor; kısa bir zaman aralığına sıkışmış olduğu için soyut dersleri son derece somut bir öğreticilik kazanıyor.

Ancak ön tarihini de yaşıyor; belki de ön tarihini, hiç de "emperyalist" görünmeyen 1823 tarihli Monroe Doktrini ile başlatmak mümkündür. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki tüm "doktrinler" başkanlarının bir konuşması ve Kongre'nin bir tartışması ve onayıyla anlam kazanıyor. Monroe Doktrini, bu uygulamanın dışındadır; Başkan Monroe'nun açıklaması var. Ancak Senato ve Temsilciler Meclisi'nde görüşülmüyor; daha da önemlisi, o tarihte Amerika Birleşik Devletleri'nin gücü böyle bir doktrini dayatacak ve kabul ettirecek ölçülerden çok uzak düşüyor. Doktrin, Avrupa'nın işlerine Amerika Birleşik Devletleri'nin karışmayacağını ve Avrupa güçlerinin de Amerika kıtasına karışmaması gerektiğini anlatıyor. Bu, Amerika Birleşik Devletleri'nin Amerika kıtalarını kendisine kapatması anlamına geliyor; doktrinin açıklandığı zamanda ise Avrupa'ya Metternich'in politikası hakimdir. Napoleon'un iki kez yenilmesinden sonra Avrupa, Metternich gericiliği denebilecek bir sükun dönemine giriyor; Metternich, böyle bir doktrine şiddetle karşı çıkıyor.[86] Fakat bu dönemde Metternich, Avusturya Şansölyesi olarak, sadece senaryolar yazma gücüne sahiptir; kendisini dayatan ve kabul ettiren güç, sanayi devrimi ve donanmasıyla, yavaş yavaş Büyük Britanya'ya geçmek üzeredir. Büyük Britanya, belki de Amerikan Kıtaları'nın Amerika Birleşik Devletleri'ne kapatılmasını kendisi için bir kapatma olarak yorumlayarak Monroe Doktrini'nin yaptırımcısı oluyor.

Emperyalizmin ön tarihi, kolonyalizmdir. Harry Magdoff'un, "kıta sınırlarını güçlü bir biçimde dışa doğru genişletme açısından Rusya ile Birleşik Devletler arasında bir tür benzerlik var" demesinde büyük bir gerçeklik görmek gerekiyor.[87] On Dokuzuncu yüzyılın sonuna kadar uzanan zamanda Rusya, Sibirya'ya doğru ve Amerikan Kıtası'nın Doğusu'nda bir başlangıç bulan yeni Amerikalılar, Batı'ya doğru genişlemeye başlıyorlar; tüm kolonizasyon hareketlerinden, aynı kıtada genişleme açısından, önemli bir ayrılığı temsil ediyorlar. Rusya da, Amerika da, arada deniz olmadan genişliyor; bir önemli farkın olduğunu saptamak gerekiyor. Rusya, Rus olmayan halklarla karşılaşıyor ve bunları ruslaştırıyor; Amerika, "kızıl derili" denilen yerli halkla karşılaşıyor ve bunları imha ediyor.

Bir tarih konulabilir; 1870 yıllarına gelinceye kadar, Amerika kendi kıtasında yayılıyor. Bu tarihten sonra dünyada, adına "emperyalizm" denilen yeni bir çağ başlıyor; ancak bu çağ, çağdaşlarının bir konjonktürel hareket olarak gördükleri ve tarihçilerin "Büyük Depresyon" saydıkları bir döneme tanıklık ediyor. Büyük Britanya, göreceli olarak, ekonomik gücünü yitiriyor; uzak dünyada Amerika Birleşik Devletleri ve yakın dünyada Almanya, önemli bir ekonomik güç ve donanma varlığı olarak ortaya çıkıyor. "Büyük Depresyon"[88] olarak anılan zamanda Büyük Britanya, dünya üzerindeki ekonomik hegemonyasını kaybediyor.

Dünyanın emperyalist düzene geçtiği tarih, bu açıdan bakıldığında, hem Büyük Britanya'nın temsil ettiği Pax Britanica döneminin sonu ve hem de yeni emperyalist ülkelerin ortaya çıkışı demek oluyor. Bu dönemin başında Amerika Birleşik Devletleri, uzun süren bir iç savaşı geride bırakıyor ve kendi kıtasında yayılmasını tamamlıyor. "Büyük Depresyon" yıllarının sonlarına doğru ise Londra'da yönetenler

arasında dünya egemenliğini sürdüremeyecekleri kuşkusu derinleşmeye başlıyor. Sömürgeler Bakanı Chamberlain, bir yandan "Harikulade Yalnızlık" politikasını ve diğer yandan da yükselen Almanya ile yakınlaşmayı öneriyor. Balfour türünden politikacılar ise eski agressif çizgiyi yumuşatarak diplomatik uzlaşmalar yolunu öneriyor; buradan, pratikte, "Anglo-Amerikan Yakınlaşması" adı verilen politika doğuyor.

Yirminci yüzyılda Londra ile Washington'un artık beraberlik denilebilecek yakınlaşmasına ve bu yüzyılın sonuna doğru Büyük Britanya'nın son derece küçülerek Amerikan politikalarının sadık ve müfrit savunucusu durumuna gelişine bakarak, Anglo-Amerikan yakınlaşmasının çok doğal ve beklenir bir gelişme olduğunu düşünmemek gerekiyor; en azından On Dokuzuncu yüzyıl politikacı ve insanları için düşünülmesi zor bir durumdur. Amerikan halkı ve politikacılarında, kendi doğuş nedenlerinden hâlâ kopmamış olmanın bir yansımasıyla, Britanya'nın sömürgeciliğinden tiksinme ve Britanya için de bir yüz yıl öncesine kadar kendine ait olan bir koloninin bir rakip olarak ortaya çıkması, Londra ve Washington yakınlaşmasını uzun yıllar düşünülemez yapıyor. Ancak maddi gelişmeler düşünülemez olanın kapılarını zorluyor.

Anglo-Amerikan yakınlaşmasının dünya politikasının temel çizgilerinden birisi olduğu bir zamanda, aynı maddi gelişmelerin, Amerikan politikasında da, yine On Dokuzuncu yüzyıl boyunca pek düşünülemeyecek yön değişikliklerine yol açtığı görülüyor; Monroe Doktrini tarihe karışırken emperyalizm açık ve adı konmuş bir politika haline geliyor. Bu ikisi, içiçedir; Latin Amerika'da İspanyol sömürgelerini kemirmeyle başlayan ve İspanya'nın Latin egemenliklerine son veren çıkış, yavaş yavaş ve kendi iç politik çalkantılarından geçerek dört başı bayındır bir emperyalist kimliğe bürünüyor.

Amerikan emperyalizminin başlangıç tarihi net olarak biliniyor; 1897 yılında McKinley'in başkanlığıyla başlıyor. Theodore Roosevelt ile en spektaküler dönemini yaşıyor, Taft'ın başkanlığında sürüyor ve Wilson ile bütün boyutlarıyla ortaya çıkıyor; Wilson'un traji-komik kişiliği sona ererken Amerika tam bir emperyalist kimliğe bürünmüş oluyor.[89] McKinley'in göreve başlamasının ilk dört ayında başlattığı İspanya Savaşı ile Wilson'un dünya savaşına girdiği 1917 yılı arasında düşen yirmi yıllık zaman kesiti, emperyalist Amerika'yı Yankee Amerikası'ndan ayırıyor.

McKinley, Amerikan ekonomisinin büyük bir durgunluğa girdiği bir zamanda, "more business in government and less government in business"[90] sloganıyla başkanlık seçimine giriyor ve kazanıyor. Forrest McDonald, McKinley'in başkan olur olmaz yaptıklarını şöyle özetliyor: "Başkanlığı'nın dördüncü ayında İspanya'ya savaş ilan etti. İkinci dört ayda savaş bitti, İspanya onur kırıcı bir yenilgi aldı ve bir zamanların muhteşem imparatorluğunun son izlerini de kaybederken Birleşik Devletler bir dünya gücü olarak tarih sahnesine çıktı".[91] Başkan McKinley ile birlikte Amerika emperyalist ülkeler arasındaki yerini aldı ve 1897-1907 yılları arasında Amerikan ekonomisi tarihinin en hızlı genişlemesini kaydetti. Ancak bu dönemin tamamını McKinley yönetemedi.

1896 yılında McKinley seçim kampanyasını sürdürürken kendisini destekleyenlerin arasında New Yorklu zengince bir ailenin tarihe, politikaya ve denizcilik bilimlerine meraklı genç oğlu, Theodore Roosevelt de vardı; Cumhuriyetçi McKinley seçimi kazanınca bu denizcilik bilimleri ve tarihi düşkünü genç insanı, Donanma Bakan yardımcılığına getirdi. Amerika'da değişen havayı göstermesi açısından ilginçtir; Amerika Birleşik Devletleri, Küba'ya karşı bir emperyalist savaşı başlatınca Bakan Yardımcısı Roosevelt, görevinden ayrılarak Amerikan Ordusu'na gönüllü yazıldı ve bir emperyalist savaşta kahramanlıklar yarattı. Politikaya meraklı olduğu için, bir savaş kahramanı olarak New York Valiliği seçimlerini kazanması zor olmadı. Cumhuriyetçi Roosevelt, New York gibi son derece önemli bir eyaletin çok konuşan ve hiç iş yapmayan valisi oldu.

Cumhuriyetçi Parti'nin patronu Tom Platt, Amerika'da partilerin en üst yöneticisine, "president" veya "chairman" değil, "boss" deniyor, bu iş yapmayan geveze validen rahatsızlık duydu; Amerikan sisteminde Başkan Yardımcılığı, New York Valiliği'ne göre çok daha az önemli olduğu için, McKinley'in yardımcısı Hobart 1899 yılında ölünce, Roosevelt'i, boşalan başkan yardımcılığına ikna etti. Başkan, boşalan yardımcılığa istediğini atayabiliyordu, Roosevelt başkan yardımcısı oluverdi. McKinley-Roosevelt takımı, 1890 yılında yapılan seçimi kazandılar; fakat 1901 yılı Eylül Ayı'nda Leon Czolgoz adında bir anarşist McKinley'i öldürmeyi başardı. Böylece Roosevelt, kendisini, Amerikan Başkanı olarak buldu; Amerikan emperyalizmi, kendisine en uygun isme kavuşmuş oldu.

Roosevelt'in emperyalist reçetesine "Big Stick", Büyük Sopa, politikası adı veriliyor; donanma tarihi ve bilimi meraklısı Roosevelt, Panama Kanalı sorununda, Avrupalıların Latin Amerika'dan elini ayaklarını çekme konusunda ve dış ilişkilerin her alanında son derece atak ve cüretli bir politika izliyor. Amerikan emperyalizminin Fransız yazarı C. Julien, Roosevelt'in katkısını, çok iyi yazıyor ve aktarıyorum: "Cumhuriyetçiler, Amerikan tarihçilerinin 'emperyalist' olarak sınıflandırdıkları bir dönemi başlattılar. Ardarda on altı yıl, 1896-1912, yönetimi ellerinde tuttular ve McKinley fetih yoluna istemeyerek girerken yerine geçen Theodore Roosevelt ve

William H. Taft, kendilerini emperyalizmin şampiyonları olarak tanıtmaktan gurur duydular. Emperyalist teknikleri mükemmelleştirdiler ve emperyalizme bir yargı ve ahlak temeli hazırladılar".[92] Taft, daha çok Roosevelt'in yardımcılığını yaptı ve yolunu izledi; eğer emperyalizmi Amerika'da bir kişinin adına yazmak gerekirse, bu Roosevelt oluyor.

Bu kadar değil; Roosevelt, bir yandan emperyalist yayılmacılığın ateşli lideri olurken diğer yandan da Amerikan tarihinin tanıdığı en "ilerici" başkanlarından birisi ve belki de birincisi sayılıyor. Ted Roosevelt, Amerikan-İspanyol savaşının arkasından birdenbire çok büyük bir canlanma gösteren büyük işletmelerin birleşmesi, tröstleşme, ve merger hareketinde, büyük tekelleri rahatsız edebilecek bir çizgi izliyor; bir "işçi babası" tutumu içinde olmasa bile, işçi haklarının alınmasında duyarlı davranıyor. Roosevelt, Amerika içi düzenlemelerde, pek çok Amerikalının gözünde bir "sosyalist" sayılıyor; New York Sun türünden etkili gazeteler, Roosevelt'i ıslah kabul etmez bir sosyalist olarak görüyorlar ve isminin bile gazetede geçmemesi için son derece özenli ve disiplinli davranıyorlar.

Böylece bir ülkede emperyalizmin kuruluşu, emperyalist düzene geçiş ve dış dünyaya "Büyük Sopa" politikasını uygulamak, iç düzenlemede son derece "progresif", ilerlemeci, yaklaşımlarla beraber, gidebiliyor; bu, emperyalist politika için çok büyük bir iç destek sağlıyor. Popüler bir başkan, serüvenci ancak maceracı sayılan bir lider, ve tekellerin içerdeki suistimallerinin bir bölümünün üzerine yürüyen, emperyalist refahın dağılımında çalışanları ihmal etmeyen bir iç politika, Amerikan örneğine bakıldığında, emperyalist düzenin bir düzenlemesi olarak ortaya çıkıyor.

Güzel; ancak burada da kalmıyor. Daha önceki "Red Kid" öyküleri ve 1930 yıllarının gangester serüvenleri bir tarafa bırakılacak olursa, Amerikan tarihinde "büyük" olan ne varsa, yine bu kısa tarih kesitinde doğuyor ve gelişiyor. Bu çıkışın, Roosevelt dönemine rastlamasını tesadüf saymamak gerektiğini düşünüyorum ve burada üç alana işaret etmek istiyorum. Bir: Jack London ve Upton Sinclair türünden Amerikan düzeni karşıtı romancılar bu dönemin ürünüdür. En çok bu dönemde yazıyor ve etkili oluyorlar. İki: Bu döneme, özellikle yirminci yüzyılın ilk on yılına, Amerikan tarihinde, "the era of muckrakers", "pislik tırmıkçılığı" dönemi adı da veriliyor; Amerikan gazetecilik tarihinin en büyük isimleri yine bu tarihte etkin oluyorlar. Topluma sorumlu, toplumdaki kötülüklerin üzerine giden, tekellerin tüm oyunlarını ortaya çıkarmayı gazeteciliğin temel işlevi sayan gazetecilik bu yıllarda çıkıyor ve sonra bir daha gelmemek üzere batıyor. Gazeteci, muckraker, toplumdaki ve özellikle iş alemindeki pislikleri bulan, bunun için pislik bölgelerini tarayan ve pislikleri tırmığına takıp ortaya çıkartan tip'tir; o zamanda önemli bir yayın olan McClure's Magazine, Ida M. Tarbell'in "History of the Standard Oil Company" incelemesini, 1903-1904 yılları arasında tefrika ediyor. Bu, dünyanın en büyük tekellerinden birisine savaş açmak demektir; gazetecilik, Amerikan politik yapısındaki bozuklukları, borsa oyunlarını, bozuk ilaç ve yiyecekleri, ırk ayrımını teşhir etmeyi gazetecilik sayıyor. Basına "dördüncü kuvvet" denilmesi, herhalde bu nedenle olmalıdır; Ida Tarbell'den başka Lincoln Stefens, Charles Edward Russell ve daha sonra Wilson'un ekibine giren ve Wilson'un belgelerini yayınlayan Ray Stannard Baker gibi büyük gazeteciler çıkıyor. Basın ile muhalefet özdeşleşiyor; Roosevelt, büyük gazetecilerin tırmıklarına takılan pisliklere karşı duyarsız kalmıyor.

Jack London ve Upton Sinclair başta bir takım yazar, sanayi uygarlığının vahşetini basit ve didaktik romanlara döküyorlar; Ida Tarbell ve Ray Stannard Baker ile diğer "muckraker" gazeteciler, tekelli düzenin güncel pisliklerini büyük kütlelerin önüne çıkarıyorlar. Üç: Sosyalist hareket, Amerikan tarihinde daha öncesi olmayan ve bir daha tekrarlanamayan bir kütleselliğe ulaşıyor. Sosyalistler bazı eyaletlerde yerel iktidar olabiliyorlar ve 1912 yılında yapılan seçime bir başkan adayıyla çıkmalarının yanında bir milyon oy topluyorlar. O zaman için büyük bir düzey olduğunu eklemek durumundayım.

Güzel; ancak 1912 yılında yapılan seçime gelmeden önce bir parantez açarak bir sonucu aktarmak istiyorum. Roosevelt ve Wilson'un tröstler karşısındaki tutumlarıyla ilgili bir derleme yayınlayan Rozwenc, yazdığı giriş bölümünde, şunları kaydediyor: "The era of the muckrakers was a period of relative prosperity with diminished class antagonisms".[93] Muckraker döneminin göreceli olarak bir refah dönemi olduğunu, fakat, sınıf antagonizmalarının azaldığını kaydediyor. Emperyalist düzenin, kuruluş aşamasında, içerdeki sınıf çelişkilerini azaltmayı ve yumuşatmayı bir politika bildiği ortaya çıkıyor.

Roosevelt'in serüven seven, özveri gösterilerinden hoşlanan bir kişiliğe sahip olduğu kesindir; 1908 yılında yapacağını yapmış olduğuna inanan bir lider olarak başkanlığını sürdürmüyor ve yardımcısı Taft'a Cumhuriyetçi Parti'nin başkan adaylığı ve daha sonra da başkanlık koltuğunu bırakıyor. Taft'ın başkan olarak yaptığı Roosevelt'in yolunda daha çekingen olarak yürümek oluyor; emperyalizmi sopa yerine doların gücüyle sürdürmek istiyor. Bu ve hiç kuşkusuz Roosevelt türünden karizma sahibi bir liderin arkasından gelmesi, Cumhuriyetçiler arasında hayal kırıklığına ve görüş ayrılıklarına yol açıyor; Theodore Roosevelt, 1912 yılında başkanlık seçimi gündeme gelince, parti içindeki görüş ayrı-

lıklarını ve yetersizlik duygularını kullanarak tekrar başkan olma hevesine kapılıyor.

Yeniden başkanlık adaylığını açıklaması, Amerikan politika tarihinde gerçekten büyük bir olay'dır; cumhuriyetçilerin çok büyük parçası ve partiyi ellerinde tutan büyük tekel sahipleri, "asla bir daha" havasına giriyorlar. Roosevelt Cumhuriyetçi Parti'den aday olamıyor ve yeni kurduğu "Progressive" Parti adına başkanlık seçimlerine giriyor. Popülaritesi yüksek Roosevelt geniş yığınlardan çok büyük bir destek görüyor; kampanyası sırasında kütleler, Roosevelt'i tam bir kurtarıcı olarak karşılıyorlar. Kampanya sırasında daha önce McKinley'e olduğu gibi Roosevelt'e de kurşun sıkılmakla birlikte öldürücü bir etki yapmıyor; Cumhuriyetçiler ise eski başkanlarına "Mehdi" demeye başlıyorlar ve Beyaz Saray'a bir kez daha girerse bir daha çıkmayacağını, diktatörlük kuracağını, artık Amerika'da ihtilalin kaçınılmaz hale geleceğini ciddi ciddi ileri sürebiliyorlar.

Cumhuriyetçiler, Roosevelt'in İlerlemeci Partisi'ni "yalancı" veya "hırsız" klübü olarak niteliyorlar; sonuçta Roosevelt, görevdeki başkan, eski yardımcısı Taft'ı geçiyor. 1912 başkanlık seçiminde sosyalist aday Eugene Debs, oyların yüzde altısını, Taft yüzde yirmi üçünü alırken Roosevelt, oyların yüzde yirmi yedisini topluyor. Ancak seçimi her üç adaydan da daha muhafazakar olan ve bu nedenle Demokrat Parti'nin adayı yapılan, Princeton Üniversitesi'nin başkanlarından Profesör Woodrow Wilson kazanıyor; ülkedeki bütün tutucular, Roosevelt'in seçimini önleyebilmek için ve Taft'a şans tanımamaları nedeniyle, Wilson'a yöneliyorlar.

Wilson, Roosevelt'in Büyük Sopa politikasına da, Taft'ın Amerikan emperyalizmini doktrin gücüne dayandırma çizgisine de karşı çıkıyor; görünüşe göre emperyalizmin ve asker kullanılmasının aleyhinde bir politikacıdır. "Gerçekte", Fransız Claude Julien böyle yazıyor, "Wilson, Latin Amerika'da, Roosevelt ve Taft'ın yaptıklarının toplamından fazla silahlı müdahalenin sorumluluğunu taşıyor."[94] Wilson, başkanlığı sırasında, Meksika'ya, Dominik Cumhuriyeti'ne, Haiti, Küba, Panama, Nikaragua ve Honduras'a Amerikan askerlerini gönderiyor ve pek çok ülkeyi asker kullanmakla tehdit ediyor. 1911 Meksika İhtilali'nin lideri Francis Madera öldürüldüğü ve ihtilal bastırıldığı zaman 'Wilson henüz seçilmemiştir; fakat ihtilal devam ediyor. Meksika'da Zapata ve Panço Villa gibi köylü liderlerinin sürdürdüğü devrimi bastıran gerici klikleri hep Wilson yönetimi destekliyor ve bunun için 1914 ve 1916 yıllarında iki kez Meksika'ya asker sevkediyor; Meksika'yı işgal eden Amerikan kuvvetlerinin komutanı General Pershing, 1917 yılında ve yine Wilson'un emriyle Fransa'ya kurtarıcı olarak giriyor.

Başkan Wilson, tarihin kaydettiği en güçlü güçsüzlerden birisidir. İdealizmden en uzak idealisttir. En büyük kurtarıcı ve emperyalisttir. Kurtarıcılıkta bir ara Lenin'e rakip oluyor ve dünyanın her yerinde insanların resminin altında mum yaktıkları bu insan, bir ara kendisini gerçekten İsa sanıyor.

Öyle sanıyorum, Wilson yanılsamasını, hiçbir şey Wilson zamanı bir karikatür kadar iyi gösteremez; son derece ilkel figürlü bu karikatür bir yanda birisinin başı örtülü iki çaresiz insanı, diğer yanda bir ışığı resmediyor. İnanılmaz görünebiliyor; birisi kadın diğeri erkek bu iki çaresiz insan, kısa bir zaman içinde Batı dünyasının reddettiği bir sözcük dizisiyle, "yeryüzünün mazlum halklarını", the oppressed peoples of the earth, temsil ediyor. Işığın üzerinde büyük harflerle, "hope" yazıyor ve "umut" demektir; yanında ise "Pres. Wilson" var. Haklı ya da haksız, dayanaklı veya değil; Wilson, dünyanın çaresiz insanlarına umut olmada bir süre Lenin'e rekabet ediyor.

Devam etmeden önce bir büyük parantez açmak istiyorum.

Bir: Wilson, Türkiye'nin kurtuluş savaşının içindedir. Wilson'un kendisi ve yanılsaması bilinmeden Kurtuluş Savaşı'nın kendisinin ve dalgalanmalarının tam olarak anlaşılabileceğini sanmıyorum.

İki: Burada bunu yapmayı deniyorum ve Türkiye açısından Amerika ve Wilson'a daha önce yapılmış benzer bir yaklaşım olduğunu bilmiyorum.

Üç: Wilson'u ve Wilson yanılsamasını, Türkiye tarihinin can alıcı bir noktasında Türkiye'ye getirmek, Halide Edip Adıvar ve arkadaşlarının Wilson Derneği kurmalarını anlaşılır bir hale sokuyor. Bu demagog liderin ağır etkisi ezici oluyor.

Dört: Çalışmalarımın belli tutarlılığı üzerinde, ilerde, durulacağını umut ediyorum. Başından beri, Halide Edip Hanım ve arkadaşlarının manda yanlılığının abartılmaması için yazmış bulunuyorum. Manda, emperyalist düzende kolonizasyon eğilim ve planlarını sürdürmek için bulunmuş bir örtüdür; hem Bolşeviklerin ilhak ve tazminat olmadan barış isteklerini karşılamak ve hem de Büyük Britanya ile Fransa'nın emperyalist açgözlülüklerini sürdürmek için bulunan bir düzenleme oluyor. Ancak zamanında ve Wilson yanılsaması içinde, bunun anlaşılmasının kolay olmadığının kabul edilmesini istiyorum.

Beş: Manda konusunda Halide Edip'i beraat ettirme çabam, çok daha geniş bir aklandırmaya yol açıyor. Bu dönemde Türk, Kürt, Arap, Ermeni liderlerinin pek büyük bir çoğunluğu manda düzenlemesini kurtuluş ve hatta bağımsızlık sanıyor.

Wilson yanılsaması, daha büyük bir yanılsamanın küçük adı oluyor.

Ancak bir yanılsama olduğu kesin; bunu, belki de en güzel Hitler ifade etmiş oluyor. Hitler'in şunları dillendirdiği kaydediliyor: "Düşmanlarımız bizi yenmek için dört yıl çalıştılar ve sonunda, Alman halkını aldatacak formülü bir Amerikan ilaççı sihirbaza buldurdular"[95] Hitler'in Wilson'u ilkel kabilelerdeki sihirbaza, "medicine man", benzettiği anlaşılıyor.

Hitler'in Wilson'u kişisel olarak tanımış olması imkansız; ancak daha sonraki yıllarda büyük bir üne kavuşan John Maynard Keynes, genç bir iktisatçı olarak Büyük Britanya'nın Paris Barış görüşmelerine katılan delegasyonunda yer alıyor ve Wilson'u yakından gözlemek imkanını buluyor. Wilson için uygun bulduğu nitelemelerden birisi "kör ve sağır Don Kişot" oluyor;[96] doğrusu, büyük bir yanılsama yaratabilmek için bir insanın hem Don Kişot özentisi ve hem de sağır ve kör olması gereklidir. Keynes, Wilson'u çok zor kavrayan, anlamada yavaş ve hatta önemli ölçüde gabi buluyor; "the President's slowness amongst the Europeans was noteworthy" diye yazıyor. Barış Konferansı'ndaki Avrupalılara, Fransız Clemenceau veya İngiliz Balfour'e göre, Keynes not ediyor, taşralı kalıyor; bunların sahip olduğu dünya kültürüne çok uzak düşüyor. Üniversite profesörlüğü ve büyük bir üniversitenin rektörlüğünden Amerikan başkanlığına gelmesine karşın, "bir araştırıcı ve bilim adamı" mizacı sergilemiyor; Wilson, Keynes'e göre, pek meraksız bir kimsedir.

Meraksız olmak ile bilgisiz olmak birbirinden ayrılmaz; meraksız olup da bilgili olmak mümkün değildir. Merak bilginin başlatıcısıdır; Wilson'un bilgisizliğine pek çok Amerikan araştırmacı da tanıklık ediyor. Bunlardan William Langer, Wilson'un bir Amerikan tarihi profesörü ve önde gelen bir eğitimci olmasına karşın Başkan olduğu zaman uluslararası ilişkiler üzerine sahip olduğu "sığ bilgiyi" şaşırtıcı buluyor.[97] Bu bilgiyi de önemli buluyorum; çünkü bilgisizlik ya da sığ bilgi ve daha da önemlisi yanlış ile doğrunun içice olduğu bir sınırlı bilgi demeti, bir insanın peygamberlik iddiasının ve zaman zaman da öyle sayılmasının en birincil gereğidir.

Psikanalizin kurucusu Sigmund Freud, daha sonra, çok genç iken Paris'te Wilson'un sınırlı memurları arasında çalışmış olan Bullitt ile birlikte yazdığı biyografi ve çözümleme denemesinde, Wilson'un kendisini İsa sandığını ısrarla kaydediyor. Freud, Herron adında birisinin yazdığı bir kitapta Wilson'u İsa'ya benzettiğini ve Wilson'un da yakınlarına, sık sık "Herron, beni gerçekten anlayan tek insandır" dediğini belirtiyor.[98] Bu kadar da değil; Freud'a göre Wilson, kendisini hep "Tanrı'nın resulü", "delegate of God"[99] sayıyor; Wilson'a göre başkan olması bir ilahî buyruktur ve aynı şekilde Paris Barış görüşmelerine de, dışişleri Bakanı ve yakın danışmanı Albay House'un aksine ısrarlarına karşın, Tanrı'nın emrini yerine getirmek için gidiyor.

Şaşırtıcı gelebilir; üniversite profesörü olmasına ve bir ara Amerika'da oldukça üretken bir yazar sayılmasına karşın Freud da Wilson'un cahil olduğunu ileri sürüyor. Kuşkusuz Freud, Wilson'u bir bilgi testinden geçirmiyor; bir bilim kolunun kurucularından bir kimse olarak kendine özgü bilme yöntemi var. Wilson'un gerçeklere karşı ilgisiz ve duyarsız olduğunu saptadıktan sonra, Wilson için, "lacked motive to reduce his ignorance by learning facts" diye yazıyor; cehaletini öğrenerek azaltma motifinden yoksun olduğunu belirtiyor.

Bu testin geçerliliğine katılıyorum; cehaletini azaltma motifinden yoksun bir kimse, eninde-sonunda cahildir. Wilson'da bir öğrenme ve araştırma eğilimi görünmüyor ve ben de göremiyorum, insanların niyetlerine daha çok önem veriyor; öğrenme ve öğrenerek bilgi arttırma, artan bilgileri kullanarak yargılara ulaşma yerine niyetlere önem vermek de peygamber adaylarına özgü bir durum olmalıdır. Freud, insanlığa bir ebedî barış ve huzur sağlamak üzere ve kendisinin Amerikan delegasyonuna başkanlık etmesinin yakışık almayacağını ileri süren yönetime karşın, Tanrı'nın buyruğunu taşıdığına inanarak Paris'e yol alan Wilson'u, gözün yapısını bilmeyen ve ameliyat usûllerini öğrenme zahmetine katlanmamış bir iyilikçiye benzetiyor.

Güzel laf etmeyi seviyor ve bir güzel laf uydurduğu zaman bunu gerçeklerin yerine koyuyor. Hem Keynes ve hem de Freud ile Bullitt, Wilson'un uydurduğu güzel sözlerin hiçbirisine bağlı kalamadığını saptıyorlar; bunu insanlarla ilişkisinde bir samimiyetsizlik olarak değerlendiriyorlar. Bu, ancak, Wilson'un kendisine bir samimiyetsizlik olarak görünmüyor; çünkü gerçekleri sevmeyen Wilson, gerçeklere bağlı olma alışkanlığını da bilmiyor. Gözlemcilerin samimiyetsiz olarak değerlendirdikleri yerlerde Wilson daha güzel sözcükler peşine düşüyor ve yeni ve güzel laflar buluyor.

Engels, ihtiyaç icadın anasıdır, diyor; insanlık tarihinin bir dönemeç noktasında böyle bir insana ihtiyaç olduğu kesinlikle anlaşılıyor. Fakat yine de bir soru var; toplum ihtiyaç duyduğu insanı, mevcut ve yerinde bulduğu birisini değiştirerek mi yaratıyor? Mümkündür; yeterli ölçüde zaman olursa insanını, Amerika'da başkanını, değiştireceğini düşünebiliyorum. Fakat zamanın bu kadar cömert olmadığı durumlarda, adaylar arasından uygununu seçebiliyor.

Wilson Avrupa'da tam bir peygamber olarak karşılanıyor; İtalyanların Wilson resimlerinin altında mum yaktıklarını söylemenin yeterliği olacağını sanıyorum.[100] Bir peygamber olmasa bile bir aziz sayılıyor; insanlar, sevgilerini göstermek için birbirini

eziyorlar. Fakat Wilson, büyük bir sevgisizlik içinde, insanlardan nefret ettiği kesin, acımasız, merhametten yoksun ve felçli bir insan olarak ölüyor. İnsanlara duyduğu nefreti, yakınlarına sevgisizlik işkenceleri yaparak ifade ediyor; felçli, yatalak, isteklerini ağlayarak, sızlanarak dile getiren bir insan olarak yaşamını sona erdiriyor.

Başkan Wilson'un sonu Amerika için bir anayasa skandalıdır; kimsenin umurunda olmuyor. Wilson, insanlara ebedi huzuru getirecek barış sözleşmesini Amerika Birleşik Devletleri'nde kabul ettirmede büyük engellerle karşılaşınca, kendine güvenen bir İsa örneği, çarığını giymek yerine bir özel trene binerek halkın arasına katılmak ve bu kutsal barışı önlemek isteyenleri halkına şikayet etmek istiyor. Moral ve fizik yapısı imkan vermiyor ve felçli hale geliyor. Wilson, bilinçsiz sayılabilecek bir duruma düşüyor; kendisinin istifa etmeye ikna edilmesi veya bir doktorlar raporuyla başkanlığının düşürülmesi mümkündür. Gerekli olan da böyle görünüyor; fakat yakınları bunun sağlığını daha da bozacağı kanısına varıyorlar. Wilson başkan olarak tutuluyor ve başkanlık görevini, süresi bitinceye kadar, ikinci karısının yaptığı konusunda hiçbir tartışma bulunmuyor.

Dünyaya huzur getirmek istiyor ve büyük bir huzursuzluk içinde ölüyor. Peygamberliğe özeniyor ve insanları hiç sevmiyor; bir tek sevdiği babası ve erkek kardeşidir. Babasına, inanılması zor bir hayranlığı var; babası, annesinin babası, dedesi hep rahiptir. Babasının güzel lügat kullanarak konuşmak ve çok konuşmak dışında bir de oğluna tutkusu olduğu anlaşılıyor; sabah akşam duaları, pazarları kilisede olmak üzere her zaman babasının vaazlarıyla büyüyor. Belki çok zayıf yapılı olduğu için ve belki de bu nedenle alfabeyi ancak dokuz yaşında sökebiliyor ve okumayı ise on bir yaşında başarıyor.

O zamanın Türk aydınları türünden ağlamayı çok seviyor; savaşa girme kararı verdikten sonra başını bakanlar kurulu masasına dayayarak ve mendilini çıkararak hüngür hüngür, görgü tanıklarının bazılarına göre ise, bir çocuk türünden içini çeke çeke ağlıyor. Ebedî huzur dediği Versailles Barışı ile Milletler Cemiyeti sözleşmelerini, kendi kutsallığına baş kaldırarak kabul etmeyen rakiplerini yakınmak için çıktığı konuşma turunda artık akıl dengesini yitirdiği belli olduğu için tura devam etmesini yasaklayan doktor ve yakınlarının eteklerine yapışarak yalvarıyor ve yalvarırken de bol bol ağlama fırsatını kaçırmıyor.

Tabi bir insan; kendisi özgür olmayan bir insanın insanlığı özgürleştirebileceğine inanamıyorum. Hep babasına bağlı kalmış; hakkında yazılanların hepsi, babasına danışmadan hiçbir önemli karar alamadığında birleşiyorlar. Savaş kararı aldıktan sonra ağlaması büyük bir ihtimalle artık ölmüş olan babasının yokluğunadır; ağlama, insanın kendisine acıması oluyor ve Wilson, böyle kararlar verdiği zaman danışacağı ve kendisine "aferin, oğul" diyecek babasının yokluğu nedeniyle kendisine acıyor. Aynı tabi insan yapısı[101] kadın-erkek ilişkisinde de görülüyor; sevdiğini sandığı karısının ölümünden çok kısa bir zaman sonra tekrar evleniyor. Kadın, tabi Wilson için, göğsüne baş koyarak rahatlık duygusu elde edilen yaratıktır; Wilson'un hiç büyümediği ciddiyetle ileri sürebiliyor.

"Muckraker" Baker, pislik tırmıkçısı ünlü gazeteci Baker daha sonra Wilson'un adamlarından birisi oluyor ve bütün değerli yazılarını ve bu arada özel mektuplarını yayına hazırlıyor; baba-oğul arasındaki mektuplara "aşk mektupları" demek zorunluluğunu duyuyor. Freud, Wilson'un daha sonra insanlara karşı açıkladığı sevgisizliği, bu sevginin nefret olarak su yüzüne çıkışına bağlıyor. Wilson'un babası tektir, mektuplarını genellikle "eşsiz babam" diye yazıyor; Wilson için Amerika da tektir ve eşsiz bir misyonun sahibi bulunuyor. Amerika'nın tekliğine inanmasında, diğer ulusları hiç bilmemesinin önemli bir yeri olmalıdır; Almanya'dan nefret ediyor ve Amerikalıların ataları saydığı İngilizlere hayranlık duyuyor.

Halka ve demokrasiye güvenmediği konusunda ortağa yakın bir yargı var; İngiliz hayranlığı, Amerikan ortamında, güneyli aristokrat özentisine dönüşüyor. Kendisini, halkın, halkın temsilcilerinin üzerinde bir irade ile donattığı bir kimse olarak görüyor; Amerikan Kongresi'ne saygıda hep kusur ediyor. Bu, saygısızlık olarak kalmıyor; fiilen Amerikan anayasal yapısı değişiyor. Wilson'a kadar Amerikan sisteminde Kongre'nin ve parti mekanizmasının üstünlüğü geçerli iken Wilson ile birlikte bugünkü başkanlık sistemine geçiliyor.[102] Bunun zamanlı bir geçiş olduğundan kuşku duymuyorum.

Zamanlı oluş şuradan kaynaklanıyor; tekelli ekonomi ile emperyalist düzen, aynı toplumsal biçimin, iç ve dış yüzleridirler. Rekabetçi kapitalizme göre, anayasa hukuku açısından yürütmenin hızlanması ve siyasal rejim açısından da halk egemenliğinin geriye atılması anlamlarını taşıyor; McKinley ile başlayan ve Theodore Roosevelt ile büyük pratiğine ulaşan emperyalist düzenleme, Başkan Wilson ile bir sistem oluyor.

Wilson ile ilgili en iyi biyografilerden birisini yazan Garraty, "Yeni Özgürlük programının mimarı, bir kuşak liberallerin ilahı Woodrow Wilson'a bu büyük siyasal fırsat, tutucu olduğu için verildi" diye yazıyor.[103] Wilson, son derece ilerici sayılan Theodor Roosevelt'in yeniden başkan seçilmesini önleyebilmek ve seçime giren sosyalizmi geriletmek için iş çevreleri tarafından bulunup aday yapılıyor; ilk kez

öneren güçlü Harper and Brothers yayıncılık firmasının sahibi George Harvey oluyor; ilk kez ortaya atılışı 1906 yılındadır ve bu sırada Roosevelt başkanlık yapıyor. Wilson ise Princeton Üniversitesi'nin başkanı durumundadır ve öğrenciliği yıllarında arkadaşlarına ikide bir "seninle bu işi Kongre'de konuşuruz" diyen Wilson, bu öneriyi duyduktan sonra hep bir aday türünden konuşuyor; sürekli olarak Roosevelt'in ilericiliğini eleştiriyor. Bir Üniversite Rektörlüğü'nden başkanlık seçimine girmek alışılmamış olduğu için 1910 yılında New Jersey Valisi seçilmesi sağlanıyor; 1912 yılındaki adaylığını ünlü J.P. Morgan tröstünün bir iş ortağı destekliyor.

Tutuculuğu temsil eden Güney'de, Virginia'da doğuyor; Fransız Özgürlük felsefesiyle lekelendiğini düşündüğü için Jefferson'u sevmiyor ve tutucu İngiliz siyasal düşünürü Burke'e hayranlık besliyor. Bütün bunlar Roosevelt'in ve izinde yürüyen Taft'ın emperyalist açılımlarını çok seven, ancak içerdeki "ilerici" düzenlemelerinden, daha büyük tröstleşmeye engel olmak isteyen politikalarından büyük rahatsızlık duyan tutucuların, uzun yıllardır başkanlık seçimlerini kazanamayan Demokrat Parti için tutucu bir aday arayıp bulmalarının doğal nedeni oluyor. Wilson da, böylece Taft'ın asker yerine dolar ile gerçekleştirmek istediği ve Roosevelt'in "Big Stick" politikası olarak yürüttüğü emperyalizme karşı çıkıyor ve "Yeni Özgürlük" adı altında özel inisiyatifi daha çok genişletmeye dayanan bir sloganlar demeti ile seçime giriyor.

Seçimde Cumhuriyetçi Parti'den Taft, sosyalist Debs'i ve ilerici Cumhuriyetçi Roosevelt de Taft'ı geride bırakıyor; geriye kalan gericilerin oylarıyla Wilson başkan seçiliyor. Seçildikten sonra yaptıkları ise vaad ettiklerinin tam tersi yönde gelişiyor; Taft ile Roosevelt'in toplamından daha çok Amerika dışında askeri kuvvet kullanması bir yana iç politikada da Roosevelt'i aratacak bir "ilerici" çizgi izliyor. Kuşkusuz, bu durum karşısında, kendisini seçen tutucu çevrelerden "oportünist" damgasını yemekte gecikmiyor; "yağcı" ve "ilkesiz sahtekar" türünden sıfatlar da bol bol kullanılıyor.

Bir oportünist mi, tanım gerekiyor. Eğer inançlarında büyük değişiklikler yaptığı için oportünist deniliyorsa; bunun doğru olmadığını açıklamak durumundayım. Wilson, hiçbir zaman büyük inanç sahibi olamıyor veya inançların büyük sahibi durumuna gelemiyor; Wilson, herhangi bir düşünceye ders kitaplarındaki kadar bağlıdır. Düşünce dünyasında bir arabesque olduğu ciddiyetle ileri sürülebilir; arabesque, yüzeysel düşün ve motiflerin yüksek sesle veya ısrarla tekrarlanması anlamına geliyor. Wilson için inanç, güzel sözcük tamlamaları kurarak tekrarlamaktan ibarettir; belki bu nedenle Garraty, destekleyenlerin değil, Wilson'un kendisini yanlış anladığını, *he, rather, misunderstood himself,* ileri sürebiliyor. Wilson, daha önce kendisini bağladığı ve daha doğrusu bağladığı izlenimini verdiği durumlar yeni vakalarla çelişince bu kez yeni sözcük tamlamaları bularak sorunu çözmeyi deniyor ve yeni duruma uyuyor.

İlerde uzunca değinmek imkanı bulacağım; "manda" Wilson'un arabesk düşünce yapısının bir sonucudur. Bolşevizmin barış hamlelerinin de etkisiyle ilhaksız bir barışa kendisini bağlayan Wilson, Clemenceau'nun Fransa ve Lloyd George'un da Büyük Britanya adına ilhaktan vazgeçmediğini gördüğünde "manda" sözcüğünün arkasına sığınarak ilhak uygulamasını; görülmemiş bir genişlikte, sürdürmeye razı oluyor. Ebedi barışın yaptırımcısı olarak düşündüğü Milletler Cemiyeti de ilhakı ve emperyalist düzenlerini sürdürmek isteyen emperyalist ülkeler için bir kılıf olmaktan ileri gidemiyor. Bu nedenle Wilson, Paris'te daha önce kendisini bağladığı sanılan bütün programların tersine[104] razı oluyor ve inanılması zor bir hipokrasi ile bunu ebedi barış olarak sunmayı düşünebiliyor.

Wilson'un barışçılığı, Wilson'un savaşçılığının bir devamıdır; Wilson ile birlikte Amerikan politikasında "globalizm" dönemi başlıyor. Wilson, Amerika'nın dünya sorumluluğu olduğunu kabul ediyor ve bunu bir politika haline getiriyor; bu politikanin iki unsuru var. Birincisi, Wilson Amerika'nın sorumluluğuna bir tür beyaz adamın sorumluluğu açısından yaklaşıyor. İkincisi, Wilson, Amerika'nın global sorumluluğunu üstlenirken o zamana kadar sağlamış olduğu üstün ekonomik ve finansman gücü nedeniyle silah kullanmaya başvurmaya ihtiyacı olmayacağına inanıyor. On Dokuzuncu yüzyılın sonuna ulaşıldığında Wilson hem Amerika'nın yayılma ihtiyacını görüyor ve hem de bunu, yalnızca ekonomik manivelaları harekete geçirerek yapabileceğini ileri sürüyor.

1916 yılında başkanlık seçiminde ve ikinci kez aday olduğu sırada söyledikleri ilginç görünüyor ve şunları ifade ediyor: "Biz, önemli ölçüde, kimin finanse edileceğini ve kimin finanse edilmeyeceğini karar verebilecek durumdayız".[105] Buna şunları ekliyor: "'Biz insanlığın büyük yönelişi içinde, dünyada bütün ülkelerin politikalarını belirleyebilecek bir haldeyiz." Wilson, Amerikan mallarının gittiği her yere Amerikan düzeninin ve "liberal" kurumlarının da gideceğini savunuyor.

Savaş başladıktan sonra Detroit'te yapılan pazarlamacılar kongresinde yaptığı konuşmada, "benim size mesajımdır, gözünüzü iş ufuklarına açın" diyor; yakına bakmamalarını, küçük işlere heves etmemelerini öğütlüyor. "Amerikalı olduğunuzu bilmenin gücü ve nereye giderseniz gittiğinizde özgürlük, adalet ve insanlık ilkeleri götürmek için var ol-

duğunuz bilerek", *go out and sell goods*, "gidin ve satın" diye haykırıyor; Wilson'a göre bir yeni yere mal atmak, oraya Amerikan özgürlüğü götürmektir. "Go out and sell goods that will make the world more comfortable and more happy, and convert them to the principles of America"; Wilson, eski Amerikan misyonerlerinin yerini şimdi Amerikan ihracatılarının aldığı düşüncesinde olduğu izlenimini veriyor.[106] Mal götürülerek insanların daha mutlu ve daha refah içinde olmalarının sağlanması bir yana, Wilson, dış piyasalarda çalışan pazarlamacılardan, mal götürdükleri ülkelerin insanlarını, "Amerikan prensiplerine" çevirmelerini de emrediyor.

Savaş çıktığında önce savaştan uzak kalmayı savunuyor; bu savunması da herhangi bir ülkeden kaynaklanmıyor. Doğrudan doğruya Amerikan olmaktan çıkıyor; Amerika'nın çeşitli ulusların birleşiminden meydana gelmiş olduğu basit gerçeğini hatırlayarak, "bu nedenle biz bütün ulusları anlayabiliriz" diyor ve buradan da Amerika'nın bir aracı ulus olarak kalması gerektiğini savunuyor.

Kuşkusuz tarafsız ve aracı kalma düşüncesinin bu tür basit ve olumsuz anlamda "ideolojik" olanın dışında da nedenleri var; ikisini sayabilecek durumdayım. Birincisi, Almanya'nın gücünün kırılmasıyla, Büyük Britanya'nın Avrupa'da yalnız kalmasını istemiyor; savaşın başında sırdaşı House'a, böyle bir durumda Rusya ve Fransa'nın Avrupa egemenliğini paylaşacaklarını ve Büyük Britanya'nın da Alman donanmasının ve ihracatının rekabetinden kurtulmuş olacağını söylüyor. Bu, istediği bir durum olarak görünmüyor. İkincisi, aracı olmanın Amerikan ekonomisine sağladığı büyük imkanlardan geliyor; bütün diğer ülkeler savaş ekonomisine yönelirken ve savaşın tahribatını yaşarken Amerika'nın üretimi ve ihracatında çok büyük artışlar kaydediliyor. Savaş boyunca üretimin yüzde on beş artmasının yanında, 1914 ve 1920 arasında ihracattaki artış üç katına yaklaşıyor ve savaşın başında mal dengesi yılda dört-beş yüz milyon dolarlık fazla verirken 1919 yılında mal dengesinde yıllık fazla 3 milyon 845 milyon dolara ulaşıyor.[107] Savaşla birlikte Amerika'nın bir kreditör ülke durumuna gelmesinin arkasındaki sır burada yatıyor.

Bu nedenle, Wilson, Alman denizaltılarının pek çok Amerikan yolcu gemisini batırmasına karşın savaşa girmemekte direniyor. Tarafsızlık politikasını sürdürüyor; Londra ise Amerika'nın savaşa girmesi için her türlü imkanı kullanıyor. Bu alanda hiçbir başarı elde edemezken, Büyük Britanya'nın dinleme servislerinin Almanya ile Meksika arasındaki bir telsiz görüşmesini zaptetmesi ve açıklaması Amerika'nın savaşa girmesi için yeterli oluyor; Almanya, Meksika'nın savaşa girmesi halinde, Amerika'nın Meksika'dan almış olduğu toprakların, Texas, Arizona, New Mexico, tekrar kazanılması için mücadele edeceğini bildiriyor. Henüz tam Amerikanlaşmadığı düşünülen pek çok Alman'ın da yaşadığı Amerika'da Almanya'nın, Amerikan emperyalizmini geri püskürtmeye çalışacağını duyurması ve Meksika'dan zaptedilen topraklar için savaş çıkabileceği ihtimali Amerika'nın savaş kararı almasını sağlıyor..

Amerika Birleşik Devletleri insanlık için değil, kendi yayılmacılığının tehlikeye girebileceğini düşündüğü için savaş kararı alıyor; yine de bu kararı, "savaşa son vermek için savaş" ya da "dünyayı demokrasi için güvenli yapmak için savaş" türünden güzel sloganlarla sunmayı tercih ediyor. Burada da kalmıyor; Yeni Özgürlük programı ile yönetimi alan Wilson'un zamanında, Almanya'ya savaş ilan edildikten sonra ve birdenbire, "uygar" olmayan ülkelerdekilerden hiç geri kalmayan bir düzeyde bir barbarlık başlıyor ve hızlı bir biçimde sonuca ulaşılıyor. Hemen lokantalar isim değiştiriyor ve Almanca "saverkraut" lokantası hızlı bir biçimde adını "Özgürlük Lahanası", Liberty Cabbage olarak değiştiriyor. Üniversiteler Almanca dil öğretimini durduruyor ve ana okulları aynı yöntemi izleyemediği için, ana okullarında Alman asıllı Amerikan çocuklarının dövülmesi kampanyası başlıyor. Bunu, bir tür cadı avı izliyor; herkesin ve arada Alman kökenlilerle tarafsız olduğuna inanılarak Amerika'ya gelen bütün Alman yanlılarının Alman casusu[108] olduğu inancı yayılıyor. Kuşkusuz, savaş karşıtı tüm kuruluşlara karşı çok büyük baskı yöntemleri uygulanıyor; bu örgütlere ajan provokatörler sokularak bunların provokasyonları üzerine ve zaman zaman da provokasyona bile gerek duyulmadan örgütler basılıyor, binalar kapatılıyor ve yöneticiler tutuklanıyor.

Bir nokta daha var; Wilson'un savaşa girme tarihi, daha sonraki gelişmeler açısından da, önem kazanıyor. Wilson, Rusya'daki Şubat Devrimi'nden hemen sonra savaşa girme kararı alıyor; Çarlık Rusyası'ndaki despotik rejimin devrilmesinin Wilson'u savaş kararı açısından rahatlattığı anlaşılıyor. Öyle görülüyor Wilson, despotik Çarlık Rusyası'nın olduğu bir tarafta savaşmayı Amerikan halkına kabul ettirmekte ve özgürlük iddialarına inandırıcılık kazandırmakta zorlanacağını düşünüyor.[109] Böyle olabilir; fakat Rusya'da Şubat Devrimi olması ve bundan çok kısa bir zaman sonra Amerika Birleşik Devletleri'nin Birinci Dünya Savaşi'na girmesi, savaşın gelişimi ve barış ile Rusya'daki gelişmelerin birbirini etkilemesi durumu ortaya çıkıyor. Wilson, despotik Rusya'nın devrilmiş olmasından rahatlarken aynı yılın sonlarına doğru aynı topraklarda bu kez Bolşeviklerin yönetiminde sosyalist devrim gerçekleşiyor. Daha da önemlisi, demokrasi için güvenilir bir barışı sağlamak için savaşa girildiğinin ileri sürüldüğü bir zamanın hemen arkasından sosyalist devrimin Avrupa'nın diğer topraklarında da tekrar-

lanması ihtimali beliriyor. Bu, savaşta Almanya'yı yenmek hedefinin yanına Avrupa'nın sosyalist olmasını önlemek hedefinin de gelmesi demektir; Ekim Devrimi'nden sonra bütün dünyada savaşın iç savaşa dönüşme olasılığını hesaba katmak zorunluluğu ortaya çıkıyor. Bu, dış politikanın iç politika olması anlamına geliyor.

Wilson yanılsamasını bilmeden Birinci Savaş sonrasında Türkiye'de ve Kafkas Berisi ile diğer yakın topraklardaki "manda" tutkusunu ve ilişkin açılımları kavramanın kolay olmayacağını düşünüyorum. Ancak bu anlamanın boyutlarından birisidir; diğeri ise Ekim Devrimi oluyor. Wilson yanılsaması ile Ekim Devrimi, zaman zaman birbirinin karşısına çıkıyor; zaman zaman birbirinin etkisini azaltıyor. Lenin, Wilson yanılsamasını ortadan kaldırmaya veya etkisini sınırlamaya çalışıyor; Avrupa sosyalistlerinin önemli bir bölümünün Wilson'un peşine takıldığı pek çok kez bilinmezlikten geliniyor. Wilson, hem Ekim Devrimi'ni timar etmeyi ve hem de tekrarlanarak alanının genişlemesini önlemeyi en önemli politik hedeflerden birisi haline getiriyor.

Burada devam etmeden önce bir tekrar ile bir tezin formülasyonuna ihtiyacım var; insanların fazla teorik olmadığı bir zamanda ve alacakaranlıkta, ülkeler "teorikleştiriliyorlar." Tekrar şudur; Yirminci yüzyılın başında dünyanın her yanındaki tutucuların teorik ülkesi Büyük Britanya oluyor. Bu, o zamanlar olduğu gibi bugünden o tarihteki kişileri ve tutumları anlamak için büyük bir kolaylıktır; Türkiye tarihinde İttihat ve Terakki'den Maliye Nazırı Mehmet Cavit ve Kurtuluş Savaşı lideri Mustafa Kemal, İngiliz dünya politikasına yatkın kişiler olarak görülüyorlar.[110] Amerika Birleşik Devletleri ise politik mücadeleyi dışarda bırakan teknokratik bir modernizasyonu savunanlar için bir model oluyor ve Halide Edip Adıvar, Sabiha Sertel buraya giriyor.[111] Amerika Birleşik Devletleri'nin on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru büyük bir ekonomik sıçrama kaydetmesi, McKinley ve özellikle Roosevelt emperyalizmini güçlü bir özgürlük edebiyatı ile süsleyebilmesi, bunun arkasından Wilsonlu demagojinin önü alınmaz bir biçimde yayılması, Amerika'yı bir model yapabiliyor ve yirminci yüzyıl başında Türkiye'de, daha sonra 1950 yıllarında Menderes-Bayar istibdatı zamanında yeniden dirilen Türkiye'yi bir "Küçük Amerika" yapma eğilimleri yayılıyor.

Almanya, uluslararası hegemonyanın sahibi Büyük Britanya'ya karşı olduğu ve zincirlerini kırma izlenimi verdiği için, her yeni düzen meraklısının ilgisini çekiyor; her yeni politik oluşum, uluslararası dengede bir değişiklik anlamı taşıyor ve Büyük Britanya ile çatışıyor. Japonya'nın model olması ise, Avrupa'nın en güçlü askeri makinası sayılan ve Doğu halklarını birbiri arkasından tabi durumuna sokan Rusya'yı yenmesinden ileri geliyor. 1917 yılı sonları ve 1918 yılına gelindiğinde bu iki ülke açısından da değişiklik ortaya çıkıyor; bir kez, Bolşevikler, dünyanın despotu çarlık düzenini yerle bir ediyorlar. Bu, hızla ve otomatik olarak Japonya'nın çekiciliğini Bolşevizme aktarmak anlamına geliyor. Hiç kuşkusuz kısa zamanda yarattığı ekonomik güç ve Bolşevizmin mülkiyet ile din alanındaki açılımları, Japonya'nın çekiciliğini tümüyle ortadan kaldırmıyor; ancak artık yıldız, Bolşevizm'e doğru kayıyor.

Diğer taraftan büyük bir yenilginin objesi bir ülkenin geniş kütleler açısından bir model olma gücünü sürdürmesi zordur; teslim olmuş bir Almanya'nın çekiciliğini kaybetmesini normal karşılamak gerekiyor. 1918 yılının sonlarına doğru Berlin'in yıldızı sönüyor ve Moskova'nın, düzeni değiştirmek isteyenler için bir Kabe sayılması başlıyor.[112] Enver'i, belki de hiç düşünmediği bir yere, Moskova'ya sürükleyen güç, işte tarihin bu büyük değişimi olmalıdır; serüven duygusundan öte, tarihin zorunlulukları dönüşleri de sağlıyor.

Kısmi bir değişikliğe uğramış bu tekrardan sonra şimdi tezi yazmak durumundayım: Bolşevik Devrimi'ne varolan dünya düzeninden niteliksel olarak ayrı ve mevcut sisteme ölümcül anlamda düşman bir düzen olarak bakmak, daha sonraki yılların ve özellikle Ekim Devrimi'nin yerleştiği 1930 yıllarının ürünüdür. İlk yıllarında Bolşevik Devrim, demokratik devrimin ilk başlarında hep çıkan ve sonra geri çekilen aşırılıklarından birisi veya Wilson'un değerlendirmesiyle demokratik anti-emperyalist idealizmin ektrem biçimi[113] olarak algılanıyor; kuşkusuz daha sert değerlendirme yapanlar da bulunuyor. Bu türün tipik örneklerinden birisi olan Amerikan Dışişleri Bakanı Lansing, Bolşevikleri bir kavram olarak nasyonalizme hiçbir saygı beslemeyen silahlı cahil idealistler olarak görüyor ve bunların "bütün hükümetleri devirerek bunların enkazı üzerinde ve her ülkede bir proleterya despotizmi kurmaya" kararlı olduklarına inanıyor. Ancak bu tür anlayışlar egemen görüşler değiller; Batı daha çok 1917 Mart Ayı'nda gerçekleşen burjuva demokratik devrimin geçici bir sıçraması ve islamik dünya ise kendi eşitçi ilkelerine çok uzak düşmeyen ve Doğu halklarını Batı'nın boyunduruğundan kurtarmada bir müttefik olarak algılama eğilimini gösteriyor.[114] Avrupa açısından geriletmek ve Avrupa'da tekrarını önlemek ve Doğu açısından ise ateizminin ve mülkiyet karşıtı öğretisinin bulaşmasını engellemek, katı bir düşmanlığın yerini alıyor.

Bu noktayı önemli buluyorum ve bu nedenle bir parantez açma gereğini duyuyorum.

Bazı suçlamalar kişisel değil tarihseldir.

Türkiye'nin kurtuluş mücadelesinde mandacılık suçlamasının hiçbir haklı kişisel nedeni bulunmuyor; bunun için iki neden var. Birincisi, Mustafa Kemal dahil herkes mandacıdır. İkincisi, Wilsonlu ya-

nılsama çerçevesinde manda projesini kabul etmemek için çok büyük bir inançlılık gerekirdi; bunu, ihtilalci kuşaklardan önemli ölçüde kopmuş Kurtuluş Savaşı'nın önder kadrolarından beklemenin doğru olmayacağını düşünüyorum.

Bu açıdan bakıldığında, Kurtuluş Savaşı'nın önder kadrolarının bir bölümünün diğerini mandacılıkla suçlaması sadece siyasal ahlakı ilgilendirmelidir; kendisi de mandayı savunmuş bir kimsenin daha sonra yol arkadaşlarının bir bölümünü mandacılıkla suçlaması, ortak bir tarihsel mahkumiyeti haklı olmayan bir yolla kişilere bölme anlamına geliyor.

Geliştirmiş olduğum çözümleme sistemi, tarihin akışını ve kişilerin yazgısını daha büyük bir uygunlukla açıklamaya yarıyor. Bu, tarih yazımındaki tutarsızlıklardan kurtulma anlamına geldiği kadar güncel tarihi yaşayanlara da iradi davranış alanları açıyor.

Parantezin içine Bolşevizm ile ilgili yaklaşımlar da giriyor; Wilsonlu yanılsamadan doğan mandacı eğilim ile bir kurtarıcı müttefik olarak Bolşevizme duyulan eğilim içiçedir. Osmanlı Harbiye Nazırlığından Anadolu İhtilali'nin ön kadroları arasına geçmeyi başaran Fevzi Paşa'nın Ankara'da "bolşevik" renkli fes giymesini, aşırı bir oportünizmden daha çok Bolşevizmi çok uzak görememekle açıklamak mümkündür; yaptığım çözümleme buraya açılıyor.

Savaşlar tarihin hızlandırıcılarıdırlar.

Devrimler, tarihin önünü açıyorlar.

Söylenecek olan şudur: Birinci Savaş ve bunun içinden çıkan Bolşevik Devrimi olmasaydı bile, Wilson'un zamanına geldiğinde, Amerika Birleşik Devletleri'nin Monroe Öğretisi ile ifade edilen yalnızlık politikası sona ermiş durumdadır. Birinci Savaş, bunun, temel politika olmak üzere bir iç mücadeleye dönüşmesine yol açıyor ve Bolşevik Devrimi, Amerika'nın kendi güvenliğini Avrupa'nın sosyalist olmamasında görme dönemini başlatıyor.

Hızlanmış ve önü açılmış tarihte Amerika, bir Amerikan kıtası emperyalizminden dünya emperyalizmine geçiyor; bu geçiş, bütün emperyalizmler içinde en hipokrat, en iki yüzlüsünü ortaya çıkarıyor. Dünyada Amerikan emperyalizmi kadar "özgürlük" paketi içinde sunulmuş bir başka yayılmacılık görmek mümkün değildir; klasik büyük Britanya emperyalizmi "geri" halklara uygarlık götürme iddiasıyla gelişirken Amerikan emperyalizmi zaman zaman bunu ihmal etmemekle birlikte en çok özgürlük zarfına sığınıyor.[115] Amerikan emperyalizmi açıkça bir antiemperyalist edebiyatla birlikte ortaya çıkıyor.

McKinley ile başlıyor, Ted Roosevelt en renkli uygulamalarını sergiliyor. Taft uzun bir sopa yerine "dolar diplomasisi" ile sürdürülüp sürdürülemeyeceğini araştırıyor ve Wilson ise hem bilince çıkartıyor ve hem de kalıcılık için mücadele ediyor. William Langer, Amerikan yalnızlık politikasının sona erdiğini görme "onurunu", Wilson'a veriyor, "He saw that the days of American isolation were over and that his country must play an appropriate part in the affairs of the world".[116] Langer'in bu incelemesi, "Barış ve Yeni Dünya Düzeni" başlığını taşıyor; her savaşın ve ezici bir yenilginin arkasından "muzaffer" tarafın liderinin kendi adına bir "Yeni Dünya Düzeni" kurmak istediği anlaşılıyor. Kendisinde "mesih" özellikleri gören Wilson'un getireceği huzurlu düzeni, yalnızca Amerika kıtaları için düşünmesi imkansızdır; dünyaya yeni bir düzen getirmek misyonu Amerika'ya ve Wilson'a ait oluyor.

Profesör Levin Jr. de bu değerlendirmeyi yapıyor: "A Wilsonian America was to be the historical agent of the World's transformation from chaos and imperialism to orderly liberal rationalitiy". Buradaki çözümlemeden tümüyle ayrı bir mantık dizgesi içinde, ancak benzer bir söylem kullanıyor; Wilson, Wilsonsı bir Amerika'nın, dünyayı kaostan ve emperyalizmden kurtararak liberal akılcılık düzenine kavuşturacağına inanıyor. Wilson'un akılcılığı serbest ticarete ve "open door" politikasına dayanıyor.

Bu nokta üzerinde durulması gerekiyor; İngiliz Hobson'un, yirminci yüzyılın hemen başında çıkan "Imperialism" araştırması, Buharin ve Lenin kanalıyla Marksist düşünceyi etkilemesinin çok ötesinde liberal çevrelerde de etki yapıyor. Hobson, emperyalizmin yeni bir ahlak ve yöntem oluşu üzerinde gerekli vurguları eksik etmiyor; ancak emperyalizm ile korumacılığı ve sömürge ticaretinin rakip diğer güçlere kapatılmasını özdeşleştiriyor. Bu nedenle rekabetçi kapitalizmde olduğu türden serbest ticaret öğretisine dönmek ve "açık kapı" politikasını savunmak, eğer kuvvet kullanmayı reddeden bir özgürlük retoriği ile süslenirse emperyalizm sayılmıyor; antiemperyalist olduğunu düşünen, serbest ticareti savunan, bütün sömürgelerin kapılarının herkese, hiç kuşkusuz bu kapılara gidecek kadar gücü olanlara, açılmasını isteyen Wilson, o zamanlarda geçerli tanımlara göre "emperyalist" tarifinin dışına düşüyor. Pek çok sosyalist ve solcu, büyük bir rahatlıkla, Wilson'u ve önerdiği düzeni, emperyalist saymayabiliyor ve Wilson'un peşine düşüyor.

"Wilsonian tendency to oppose European imperialism with a progressive ideology of liberal globalism was evident in both the prewar and the war periods." Bunları da Profesör Levin'in çalışmasından aktarıyorum; Levin, Amerika'nın "globalizm"[117] politikasının Wilson zamanında ve Birinci Savaş'tan önce ortaya atıldığına ve savaşta sürdürüldüğüne işaret ediyor. Tekrarında yarar görüyorum; Amerikan emperyalizmi, Avrupa emperyalizmine muhalefet ederek kendisine bir yer açıyor.

Woodrow Wilson, basit, sıradan ve tam bir Amerikalıdır; orta sınıf İngiliz değer yargılarının hayranı ve bunun Amerika'da devam ettiğini düşünen bir safdil ya da İsa adayıdır. Kendisini İsa sanması, dünya ve bir dünya düzeni ile ilgilenmesini zorluyor; Amerikalı olmayı insan olmanın en büyük değeri sayması, bağnaz bir Amerikan milliyetçisi olması sonucunu doğuruyor. Profesörlük ve rektörlük yapmasına, bir arada çok yazan bir kimse sayılmasına karşın, Soğuk Savaş yıllarında tek tip haline gelen at gözlüklü Amerikan türünün öncüsü olması ise, uluslararası ilişki ve sorunları son derece basite almasını sağlayabiliyor; Wilson, Amerikan nasyonalizmi ile Amerikan enternasyonalizmini bir ve aynı tutuyor. "Önümüzdeki sorunları tartışırken, bu meselelerde, nasyonalizm ile enternasyonalizm arasında bir ayrım yapan beyefendiler olduğunu görüyorum" Başkan Wilson, bir konuşmasında söze şöyle başlıyor ve "benim için böyle bir ayrımı anlamak çok zordur" diyor. Şöyle sürdürüyor: "En büyük nasyonalist kendi ulusunu en büyük yapmak isteyendir ve en büyük ulus da, dünyanın ulusları arasındaki görev ve misyonunun odağına nüfuz edebilendir." Bu aktarmayı, C. Julien'in çalışmasından alıyorum. Wilson, yepyeni bir edebiyat ile "Beyaz İnsanın Misyonu" mantığını olduğu gibi sürdürmeyi savunuyor.

Başkan Wilson son derece basit düşünebiliyor ve daha önemlisi, son derece basit düşünebilmeyi Amerikan yurttaşının temel özelliği haline getirebiliyor. Şunu bir tez olarak formüle etmekten çekinmiyorum; Birinci Dünya Savaşı ve Başkan Wilson döneminden sonra ortalama Amerikan yurttaşının doğa ve toplumun diyalektiğini anlaması, temel eğilimler ile bunları düzelten, faktörleri görüp tartışabilmesi, kendi son derece dar dünyasının dışında bir başka dünyanın olabileceğini, Amerikan düzeninin dışındaki düzenlerin kendi içinde bir tutarlılığı bulunabileceğini kabul etmesi imkansızlaşıyor. Bu, İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen Soğuk Savaş döneminde mantıksal ucuna ulaşan bir süreçtir; artık tek sözcükle Amerikan insanının bir "ideolojik hayvan" olması anlamına geliyor. Artık Amerika yurttaşı, yalnızca bir "ideolojik hayvan" durumundadır; Amerika'nın dış dünyaya silahlı veya tehdit yollu her müdahalesini ulusal çıkarlarının tümüyle dışında enternasyonalist düzeni sağlamaya yönelik diğergam eylemler olarak görüyor.[18] Bundan böyle Amerikan imparatorluğunun bu tür irade belirlemelerine itaat etmeyen herkesi, başta müttefikleri, cezalandırmak veya yola getirmek gerekli görülüyor; çünkü, bunlar kendi ülkelerinin çıkarlarından başkasını düşünmeyen dar kafalı nasyonalistler sayılıyorlar.

Artık Wilson ile birlikte Amerika Birleşik Devletleri, C. Julien'in güzel sözleriyle, katı ulusal çıkarlarını gizlemeye yarayan bir gerekçe, alibi, bulmuş oluyor; yarattığı "enternasyonal mistik", internationaI mistique, her türlü nasyonalist kaynaklı müdahalenin ideolojik örtüsü oluyor.

Halbuki McKinley'in İspanya Savaşı ile başlayan ve Roosevelt'in emperyalist serüvenleri ile yükselen ekonomik refah, 1897-1907 yıllarını Amerika'nın iktisat tarihinin en parlak dönemi haline getirdikten sonra, 1907 yılındaki panikle birlikte durgunluk periyoduna giriyor; Wilson'un 1912 yılındaki seçim kampanyası durgunluk tehlikesinin yüksek olduğu bir zamanda gelişiyor. Wilson, seçim kampanyasında, eğer ihracat önemli ölçüde arttırılmazsa resesyon ve stagnasyonun Amerikan ekonomisini tümüyle etkisi altına alacağı görüşünü işliyor. İhracatı arttırmada, Amerikan bankalarının daha fazla kredi açmasını ve Amerikan ticaret donanmasının hızla genişletilmesini öneriyor; Amerikan banka sisteminin ihracat kredisi hacminin yetersizliğini ele alıyor. Bu kadar değil; Wilson, Amerika'nın yüksek gümrük duvarlarını da şiddetle eleştiriyor; bu duvarların Amerikan mallarına misilleme yapılmasına yol açtığını savunuyor.

Hobson, emperyalizm teorisinde öncü bir çalışma yapmış olmakla birlikte korumacılıkla emperyalizmin özdeşliğini ileri sürerek, bir zaman için de olsa, emperyalizmin yeni politikalarının anlaşılamaması ve bu nedenle de emperyalist açılımların antiemperyalist olarak algılanmasını sağlamış oluyor; gelişmiş ülkelerin korumacılığı savunmaları işgücü verimliliklerinin birbirine yaklaşmasından kaynaklanıyor olmalıdır. Büyük Britanya, sanayi devrimi ile işgücü verimliliğinde bir sıçrama, bir büyük eşitsizlik yaratınca serbest ticareti savunuyor; sonra vazgeçiyor. Yirminci yüzyılın başında Amerika Birleşik Devletleri, kendi işçisinin verimliliğine pek çok güveniyor; Wilson, "the skill of American workmen would dominate the markets of all the globe" diye sesleniyor. Kuşkusuz ideolojik bir söylemi tercih ediyor; Amerikan işçisinin becerisinin dünya yuvarlağındaki tüm pazarları egemenliği altına alacağını ileri sürerken, verimliliği çok yükselmiş Amerikan işçisinin ürettiği malları anlatmak istiyor.

Güzel; ancak Amerika Birleşik Devletleri, uzun tereddütlerden sonra, bir yandan Almanya'nın, Meksika'yı Amerika Birleşik Devletleri'ne kaptırdığı toprakları geri almak için savaşa özendirdiğinin bilinmesinden ve diğer yandan da 1917 Rusya Şubat Devrimi'nden hemen sonra, bir büyük savaşa, "müttefik" olarak değil bir ortak kimliğiyle katılıyor. Savaş tarihin ve düşüncelerin hızlandırıcısıdır; yeni düşünme alanları ortaya çıkıyor. Artık Amerika Birleşik Devletleri, "global" bir rol için çok büyük bir adım atmıştır; kuşkusuz, tarihin hiçbir büyük adım ve dönüşü, doğrusal, zigzaglardan yoksun bir biçimde gelişmiyor. Kuşkusuz, Wilson atmış olduğu bu

adımı Amerika içinde kabul ettirebilmek için sonunda akıl dengesini yitirdiği bir mücadeleyi başlatmak zorunda kalıyor ve görünüşte de bu mücadeleyi kaybediyor. Gerçekten de Amerikan Kongresi, Wilson'un Paris'ten getirdiği paketi ve Versailles Antlaşmasını onaylamayı reddediyor; ancak bu red, sadece ve sadece genel olarak bilimin ve özel olarak da tarih disiplininin ne büyük tılsımları ve heyecanı içerdiğini gösteriyor. Red, somuttur ve soyut olamıyor. Red, geçicidir ve kalıcı gücü kendisinde bulamıyor. Red, tarihin akışını değiştirmiyor; Washington, kendi açısından dünya sorumluluğunu duyuyor ve hızla kabul ediyor.

Washington'un dünya sorumluluğunu duyması, Amerika Birleşik Devletleri'nin emperyalist düzenlemeyi resmen kabul etmesi anlamına geliyor. Amerikan emperyalizmi ise Latin Amerika'daki kolonyalizme benzemiyor; Amerika için emperyalizmi kabul etmek, bir Avrupa politikası düzenlemek demek oluyor.

Amerika için Avrupa politikasının özü kolaylıkla belirlenebiliyor: Avrupa'nın birleşmemesini sağlamak, Washington'un globalizmi bir politika yaptığı andan itibaren temel çizgisi oluyor. Avrupa'nın birleşmemesini sağlamak için ise Almanya son derece önemli bir yere sahip görünüyor; böylece Almanya'yı yerle bir etmek için savaşa giren Amerika açısından, dünya emperyalizmi bir politika olarak kabul edilir edilmez, Almanya'yı yaşatma ayrı bir zorunluluk olarak kendisini belli ediyor.

Almanya'yı yaşatma 1918 yılında Washington'un temel politikasıdır; Almanya ile Rusya'nın yakınlaşmasını önlemek ise Amerika Birleşik Devletleri ile birlikte geriye kalan Avrupa için de başlıca çizgi haline geliyor. Hem Birinci Savaş'tan önce ve hem de çok daha sonraki yıllarda böyle bir yakınlaşma dışında kalanlar için önemli bir ürküntü kaynağıdır.[119] Bu ürküntü Bolşevik Devrimi'nden sonra Almanya'nın Sovyet Rusya ile ayrı bir barış antlaşması imzalaması kaygısına dönüşüyor. Bu ayrı; Bolşevik Devrimi, iki ayrı nedenle daha Almanya'nın yaşatılması eğilimine güç kazandırıyor. Bunlardan birisi Almanya'yı çok zorlayarak, sosyalist ya da nasyonalist olsun, Rusya'ya yaklaşmasını önlemektir; diğeri ise sosyalist devrimin Almanya'ya yayılmasını engelleme motifinden kaynaklanıyor.

Birliğini kurduktan sonra Almanya'nın Doğu'ya ve Balkanlar'a doğru açılma zorunluluğunu duyması ve Japonya yenilgisi ile Uzak Doğu'da bir güçlü frenle karşılaşan Osmanlı topraklarında, İran ve Afganistan'da sürekli olarak Büyük Britanya tarafından geri püskürtülen Rusya'nın Batı'ya ve yine Balkanlar'a doğru akmak istemesi, Alman Rusya birliğini zorlaştırıyor. Bu nedenle Rusya, Birinci Dünya Savaşı'nda, büyük tereddütlerden sonra Almanya ile değil Büyük Britanya ile birlikte hareket ediyor; fakat savaşın ortaya çıkardığı yeni durumların yeniden bir Rusya Almanya beraberliğini gündeme getirdiği anlaşılıyor. Lenin 1917 Şubat Devrimi'nden hemen önce Ocak 1917 tarihinde[120] iki taraf arasında barış görüşmelerini uluslararası politikada "dönüş" olarak niteliyor. Çarlık rejimine son veren Şubat Devrimi bu dönüşü durduruyor; ancak hem Bolşevikler ile ayrı anlaşma imkanını ortaya çıkarıyor ve hem de Şubat Devrimi'ni izleyen Ekim Devrimi, sosyalizmin Avrupa'ya ve öncelikle Almanya'ya yayılma ihtimalini yaratıyor.

Şubat Devrimi, Batı dünyasında genellikle sevinçle karşılanıyor; Büyük Britanya'da Manchester Guardian, "harika ve görkemli olay" diye niteliyor. O sıralarda sağa kayınış olan Liberal Parti de "Rusya'nın Hareketçi[121] Partilerine" tebriklerini gönderiyor; ihtilalci olmayan sosyalistlerin önde gelenlerini biraraya getiren ve dış politika sorunlarında yoğunlaşan Demokratik Kontrol Birliği merkezi de bütün şubelerini Rusya Devrimi için sempati toplantıları yapmaya çağırıyor. Londra'da Albert Hall'da yapılan toplantıya, sendikaları, emekçi, sosyalist ve radikal hareketi temsilen en ilerici kimselerin katıldığı bildiriliyor ve "Rusya halkının özgürlüklerine kavuşmaları" nedeniyle kutlama kararı alınıyor. Tutucu The Times Gazetesi de, Geçici Hükümet'in, savaşa, Çarlık Rejimi'nden daha büyük bir şevkle devam edeceği inancıyla, Şubat İhtilali'nin başarılı olması dileğini dile getiriyor.

Fransa'daki hava, Büyük Britanya'dan farklı değil; Amerika Birleşik Devletleri ise daha şenlikli bir tepki gösteriyor. Tepki, Elie Halevy'nin, Birinci Dünya Savaşı'nın, "Rusya Devrimi'nden önce ve sonra olmak üzere ikiye ayrıldığı" görüşüne uygun düşüyor; Wilson, savaşa girme ve girmeme arasındaki kazanç hesabını, Rusya Devrimi'nden sonra, savaşa girme biçiminde sonuçlandırıyor. "Amerikalılar, son iki haftadır Rusya'da cereyan eden harikulade ve yüreklendirici gelişmeler nedeniyle gelecek dünya barışı konusundaki ümidimizin güçlendiğini hissetmiyorlar mı"; Başkan Wilson, savaş mesajında bunları dillendirmek gereği duyuyor. Başkan Wilson, Şubat Devrimi ile birlikte, "büyük ve cömert Rusya halkının", saf görkem ve gücüyle birlikte dünyada özgürlük, adalet, barış için mücadele eden saflara katıldığını ilan ediyor; "işte şeref birliği için uygun bir ortak" diye haykırıyor.

Tarih, Şubat Devrimi'nden sonraki ilerlemesi açısından ve belki de tarihin çok sınırlı bir kesitinde, en önemli ülkenin Almanya olduğuna tanıklık ediyor. Almanya'da ise Şubat Devrimi açısından dört ayrı değerlendirme ortaya çıkıyor; şimdi bunları aktarmak istiyorum.[122] Yüksek Komutanlar, Genelkurmay da denilebilir, Devrimin doğrudan doğruya Büyük Britanya'nın işi olduğunu düşünüyor;

geçici hükümette görev alan Milyukov'un yerini aldığı Sazanov'dan çok daha büyük bir inatla savaşacağına inanıyorlar. Bu, bir yanıyla, sorunu Rusya Almanya karşıtlığı geleneğinde almaya ve diğer yandan da, o sıralarda dünyanın her tarafında egemen olan her taşın altından Büyük Britanya'nın çıkacağı inancına dayanıyor. En sağ burada temsil oluyor; sağın bir başka versiyonu, derhal Rusya ile barış antlaşması yapılmasını istiyor. Rusya ile barışın çarlığın restorasyonuna yol açacağına inanılıyor; buradan yeni ve kalıcı bir ittifakın çıkacağı düşünülüyor.

Sağ sağ'dır; ancak her zaman etkili olamıyor. Şansölye Bethmann Hollweg de sağ görüşte olmakla birlikte daha soğukkanlı düşünebiliyor. Şansölye, Rusya sosyalistlerinin eninde-sonunda Dışişleri Bakanı Milyukov'un politikasını etkileyebileceklerine inanıyor; başta miniskül görünen Bolşevikler, derhal barış ve bunun da ötesinde savaşta Rusya'nın yenilmesini savunuyor ve propaganda ediyorlar.

Bu nokta üzerinde durmak zorundayım; Rusya'da Bolşevik Partisi'nin, üst düzeyde becerili işçiler söz konusu olduğu takdirde ne ölçüde bir proleterya partisi olduğu tartışmalıdır ve hep tartışılmalıdır. Düzenli ve becerili işçiler yerine, becerisiz ve kaba işçiler Bolşevik Partisi'ndedir. Dünyanın diğer yerlerinde en kalifiye işçilerin etkilediği sol ve sosyalist hareketler, o zamana kadar düşünülmesi zor bir ölçüde, kendi ülkelerinin savaşını destekliyordu; Kautskiy, bir ülkenin işçilerinin kendi uluslarının savaşının karşısına çıkan bir programı savunamayacaklarını açıkça yazıyordu. Bolşevik Parti ise, ilk başta, savaşta Rusya'nın yenilmesini savunuyordu; 1904-1905 Japon-Rus savaşında böyle bir çizgiyi başlattı. Eğer Bolşevik Partisi bir kütle partisi olsaydı bu çizgiyi ne ölçüde sürdürebilirdi; yine tartışmayı gerektiriyor. Ancak burada bu tartışmayı yapabilecek durumda olmadığımı kabul ediyorum; buradan, Almanya için, uzun dönemli çıkarlarına ters de olsa kısa dönemli bir sonuç çıkıyor. Bolşevikler dahil Rusya'da sosyalistlerin etkinliğinin artmasının Almanya'nın çıkarına olduğu anlaşılıyor.

Sosyalizm, belki de, bir umut sorunudur.

Umudu olan, "Hareketçi" Parti'den oluyor ve düzeni değiştirerek ilerletmek için çaba gösteriyor. Umudu olmayan ise, dönüyor ve daha önceleri ilerlemeci olmanın verdiği imkanlarla da donatılarak, dönek olmanın Ortodoksluk anlamına gelişini de doğrulayarak, düzeni savunmaya yöneliyor; Bernstein ve Kautskiy'nin etkilediği kütlesel Almanya solu, Sosyal Demokrat Parti, bu sırada böyle bir yöneliş içindedir. Bolşevizme karşıdırlar; fakat Şubat Devrimi'ni Bolşevik Devrim'in izleyeceğini henüz akıllarına bile getiremiyorlar. Şubat Devrimi'ne bakışları bu çerçevede oluyor; burjuva demokrat niteliğini görüyorlar ve sosyalistlerin etkilerini arttıracaklarına inanıyorlar.

Sosyalistler, Rusya Devrimi'nde sosyalistlerin etkinliğinin artmasını istedikleri, diğerleri ise sosyalistlerin geçici hükümetin savaşkanlığını törpüleyeceklerine inandıkları için, sürgündeki sosyalist liderlerin Rusya'ya dönüşlerine yardımcı olma eğilimi gösteriyorlar; Almanya'daki en tutucular, Lenin ve arkadaşlarının dönmesini en çok istiyorlar. Çünkü savaşta yenikçiliği politika haline getiren Lenin ve arkadaşlarıdır.

Hiç kuşku yok, savaşta yenikçiliği savunmak Alman çizgisine düşmek oluyor. Fakat savaşa devam etmeyi savunmak ise Britiş çizgisini benimsemek demektir; Lenin, burada hiçbir zaman kompleksli davranmıyor. Çizgisinin sonuçlarına katlanıyor; politikada mükemmel ve olumsuz yan etkisi olmayan bir ilacın bulunmadığını biliyor. Tıpta bile olumsuz yan etkisi olmayan tek ilaç aspirindir ve olumlu etkisi son derece sınırlı kalıyor; yararlı etkileri boyutlu olan ilaçların olumsuz etkileri de büyük oluyor.

Yenikçiliği savunmak son derece cüretli bir politika olmalıdır; Lenin'in liderliğinde Bolşevik Parti sadece savunmakla kalmıyor ve bunu eylemsel hale getirmenin yollarını da arıyor. Küçük bir partidir; büyük bir ülkenin savaş kararını doğrudan doğruya etkileyecek bir kütleselliği söz konusu olamıyor. Bolşevizm hep, pratik gücünü kütleselliğinden daha çok, çok hızlı ve çok kapsamlı politik çözümleme ve programlardan çıkarıyor. Bolşevik Parti'nin büyük bir politik silah olabilmesi buradan kaynaklanıyor; iki yönlü bir öneriyle Prens Lvov başkanlığındaki ilk geçici hükümetin aşırı savaşçılığını ve bunu izleyen Kerenskiy hükümetinin savaş politikasını felce uğratabiliyor. İki yönlü politikası şudur: Barış ve Toprak. Hemen barış ve hemen toprak dağıtımını öneriyor; Rusya vuruculuğunun kütlesi olan, savaştan yorgun ve toprak özlemiyle yanan köylüleri kalbinden yakalıyor. Kendisi miniskül Bolşevik Parti, "hemen barış ve hemen toprak dağıtımı" politikasıyla, inanılması zor bir kütleselliğe ulaşıyor; köylü askerler cepheyi bırakıp toprak dağıtımından pay alabilmek için köylerine koşuyorlar.

Bunun anlamı şudur: Lenin, henüz iktidarı almadan, devletler arası ilişkilerde etkili olmayı başarıyor. Savaş devam ederken barış temel motif olmaya başlıyor; Papa da acil bir barış için çağrıda bulunuyor. Albay House, bu gelişmeler karşısında, Wilson'un barış inisiyatifini yakalaması ve eline alması için memorandum üzerine memorandum yazmaya başlıyor; 17 Ağustos 1917 tarihli memorandumunda, "barış görüşmelerini Papa'nın elinden alıp kendi kontroluna geçirmesini" isterken daha çok Rusya ve Almanya'daki durum ve muhtemel gelişmeler üzerinde duruyor. "Rusya Devrimi, yığınlara güçle-

rini gösterdi ve emperyalistlerin kalplerine de Tanrı korkusunu yerleştirdi" diyor. Wilson'un yapacağı bir barış açıklamasının devrimci bir etkiye sahip olacağını ileri sürüyor. Bu görüşünün temelinde Almanya'da kütlelerdeki hoşnutsuzluk gözlemi var; Wilson'un barış açıklamasının Alman Hükümeti tarafından reddedilmesi halinde "Almanya'da derhal ihtilal olacaktır" diyor. Wilsonsı bir barış, Almanya'daki otokratik yönetiminin çözülmesine katkıda bulunmak bir yana, "Rusya Liberallerinin durumunu da güçlendirecektir"; House bunları da yazıyor ve Rusya Devrimi'nden ve Leninist barış açılımlarından sonra, Almanya ve Rusya'nın iç politika ve düzenleri, her türlü uluslararası kaygının önüne geçiyor.

Mümkündür, Leninst barış ve toprak açıklamaları, Bolşevikler'in iktidarı almalarını kolaylaştırıyor. Daha sonraki yıllarda ve tekil kalmasının da etkisiyle Bolşevik Devrim bir efsane haline getirilirken Bolşeviklerin iktidarı alışlarının ne kadar kansız olduğu çok büyük bir kolaylıkla unutulabiliyor; yanlışlık sayılabilecek Kışlık Sarayı çatışması ve ölümler bir kenara bırakılırsa, Ekim Devrimi nerede ise hiçbir can kaybı olmadan gerçekleştiriliyor. Nisan Tezleri ve barış açıklamalarıyla, 1917 Bahar Ayları'ndan itibaren Rusya'da toprak Bolşevizm'e doğru kayıyor; iktidarı kolaylıkla ve kansız bir biçimde almanın temelinde bu kayış var.

Ekim Devrimi, İsevi takvim ile Kasım Ayı'nda gerçekleşiyor ve Aralık Ayı'nın yirmi ikisinde yeni Sovyet yönetimi Brest-Litovsk'da barış görüşmelerini açıyor; burada Sovyet delegasyonunun başı Adolf Joffe, bütün başkentlerin dikkatle izlediklerini bilerek, Leninist barış için Altı Nokta'yı açıklıyor, iki hafta geçmeden Washington'da Başkan Wilson Kongre'ye, kendi barış planını ve ünlü Ondört Noktası'nı sunmak zorunda kalıyor; bunların karşılaştırılması, Wilson'un Joffe tarafından açıklanan Leninist noktalardan ne kadar çok etkilendiğini net bir biçimde ortaya çıkarıyor.[123] Böylece 1917 Şubat Ayı'ndan itibaren ve özellikle Kasım Ayı'ndan sonra bütün dış politikalar iç politikaya yöneliyor ve tüm iç politikalar dış politika oluyor. Yepyeni bir durum ortaya çıkıyor.

Devam etmeden önce kronolojik bir özet yapmak gereğini duyuyorum; bu yepyeni durumda, 7-12 Mayıs 1917 tarihlerinde toplanan Bolşeviklerin Tüm Rusya Konferansı'ndaki "her türlü tazminat ve ilhakı kökten reddetmeye dayanan demokratik barış" açılımı önemli bir yer tutuyor. İlhaksız ve tazminatsız barışın geniş yığınları etkileyeceği düşünülüyor ve artık hükümetler böyle bir talebi gözardı edemez hale geliyorlar. Ekim Devrimi ile iktidarı alan Bolşevikler, Çarlık Rusyası'nın yapmış olduğu gizli ve emperyalistler arası paylaşım antlaşmalarını açıklayarak "açık diplomasi" çığırını da açmış oluyorlar; dış ilişkilerin kütlelerin bilgisi ve denetimi altında geliştirilmesi, karşı çıkılması zor bir ilke haline geliyor. Brest-Litovsk'ta açıklanan altı nokta ve bu arada uluslar için "selfdeterminasyon" hakkının kabulü, emperyalist devletleri son derece zor bir duruma sokuyor; inanarak veya inanmadan self-determinasyonu savunmak durumunda kalıyorlar.[124] Böylece ortaya çıkan Bolşevik barış paketi, bütün başkentleri ve en başta barış görüşmelerinin yapıldığı Paris'i birinci derecede etkisi altına alıyor.

NOKTALI REKABET

Wilson, Birinci Dünya Savaşı'na ancak Rusya'daki ikinci burjuva devriminden sonra girebildi; Çarlık Rusyası'nın devrilmesi, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı'na katıldığı emperyalistler arası savaş için bir özgürlük gerekçesi sağlayabiliyor. Tarihin ayrı ayrı "dersler" olarak anlatılması, pek çok diyalektik bütünlüğün de bölünmesine yol açıyor; gerçek değil eksikli gerçeklik anlatılmış oluyor.

Başkan Wilson'un ünlü On Dört Noktası da, Leninist yönetimin hemen topladığı Brest-Litovsk Barış Konferansında Sovyet Rusya delegasyonu başkanı Adolf Joffe'nin açıkladığı Altı Nokta'dan hemen sonra ortaya çıkıyor. Brest-Litovsk Barış Görüşmelerinin ilk tam oturumu, 22 Aralık 1917 tarihinde gerçekleşiyor; Müttefikler katılmıyorlar. Sovyet tarafı, telaffuz edecekleri her sözcüğün radyotelgraf ile dünyaya yayılacağını ve Konferans'a katılmayan Müttefik liderler tarafından "not edileceğini" hesaplıyorlar. Joffe burada Altı Nokta'yı açıklıyor.

Yanılmıyorlar. Başkan Wilson, Altı Nokta'dan çok daha fazla bilinen On Dört Nokta'sını 8 Ocak 1918 tarihinde Amerikan Kongresine açıklıyor; aradaki zaman iki haftadır.

Her ikisini aktarma gereğini duyuyorum.

I
Leninist Altı Nokta

Bir: Savaşta, zaptedilen bir toprağın zorla ilhakına izin verilmeyecek. Bu toprakları işgal eden kuvvetler mümkün olan en kısa zamanda çekilecekler.

İki: Bu savaşta bağımsızlıklarından yoksun edilen tüm ulusların tam siyasal bağımsızlıkları iade edilecek.

Üç: Savaştan önce siyasal bağımsızlıkları olmayan ulusal gruplara, bir referandum ile

herhangi bir devlete katılma veya bağımsız devlet olma konusunda özgürce karar verme fırsatı garanti edilecek. Bu referandum, göçmenler ve mülteciler de dahil söz konusu toprakların tüm nüfusuna tam oy verme hakkı garanti edilerek düzenlenecek.

Dört: Çeşitli ulusallıkların varolduğu topraklar açısından, azınlıkların hakları, ulusların kültürel bağımsızlıkları ve pratik olmak koşuluyla yönetimsel özerklikleri güvence altına alınarak, özel yasalarla korunacak.

Beş: Savaşçı ülkelerin hiçbirisi diğerine, "savaş gideri" adıyla bir ödeme yapmaya bağlanamayacak; daha önce ödenmiş olan tazminatlar iade edilecek. Savaş nedeniyle zarar görmüş özel kişiler, bütün savaşçı ülkelere, oranları ölçüsünde, konulacak vergilerden sağlanacak bir fondan tazmin edilecekler.

Altı: Kolonyal sorunlar, 1, 2, 3 ve 4. noktalarda ortaya konan doğrultuda çözülecek.

Bütün bu altı noktaya ek olarak Sovyet Rusya delegasyonu, hiçbir güçlü ülkenin bir diğer zayıf ülkeyi, ekonomik boykotlar ile sınırlandırmasını, mecburi ticaret antlaşmaları, ayrı gümrük antlaşmaları, üçüncü ülkelerle ticaretten men, denizden abluka türünden yöntemlerle ekonomik boyunduruk altına almasını takbih etmeyi de, Banş Konferansı'na önerdi. Altı Nokta, Devrim'in ilk gününden itibaren uygulanan "açık diplomasi" ile birlikte Bolşevizm'in dış politika stratejisi haline geldi.

II

Wilson'un On Dört Noktası

Sovyet Rusya'nın barış için öne sürdüğü Altı Noktası ve Almanya ile ayrı barış yapma önerisi, Wilson'u telaşlandırıyor ve hızla harekete geçiriyor. Wilson, iki hafta içinde Kongre'ye giderek kendi On Dört Noktası'nı açıklamak gereğini duyuyor. Kongre'de yaptığı konuşmanın başlarında Sovyet önerisine ve Almanya ile ayrı barış planına değiniyor.

Sonra şunları dile getiriyor: "Biz savaşa, bizi çabucak etkisine alan ve düzeltilmedikçe ve bir daha tekrarlanmaması güvence altına alınmadıkça, halkımıza yaşamı imkansız hale getiren hak ihlalleri nedeniyle girdik. Bu savaşta, bu yüzden, kendimiz için hiçbir isteğimiz yoktur. İsteğimiz, dünyanın, yaşam için uygun ve güvenli bir hale getirilmesidir; özellikle de dünya bizim türümüzden, kendi yaşamını sürmek, kendi kurumlarını belirlemek isteyen dünyanın diğer halklarından güç ve çıkarcı tecavüz yerine adil ve haklı muameleler bekleyen bütün barışsever uluslar için güvenli hale getirilmelidir. Bu amaç açısından dünyanın bütün halkları ortaktırlar ve kendi payımıza biz, başkalarına adalet götürülmezse, bizim için de adalet olmayacağını açıklıkla görüyoruz." Görülüyor, Başkan Wilson, On Dört Noktası'nı hazırlarken Bolşevik barış önerisinin etkisini duyuyor ve bu etkiyi silmeyi amaçlıyor.

Wilson, "dünya barışı programı, bu nedenle, bizim programımızdır ve bu program, mümkün olan tek program, bizim gördüğümüz biçimiyle, şöyledir" dedikten sonra noktalarını açıklamaya başlıyor.

Bir: Barışın açıklıkla elde edilmiş açık sözleşmeleri; bunun ötesinde, özel uluslararası uyuşmaların hiçbir türü olmayacak ve diplomasi her zaman samimiyetle ve herkesin gözü önünde cereyan edecektir.

İki: Uluslararası sözleşmelerin dayatılması için uluslararası bir eylem olarak kısmen veya tamamen kapatılmalarının dışında, denizlerde ve dış teritoryal sularda, savaşta ve barışta, navigasyon serbestisi mutlaktır.

Üç: Mümkün olduğu ölçüde ekonomik engellerin kaldırılması, barışa rıza gösteren ve sürdürülmesi için biraraya gelen uluslar arasında ticaret koşullarında eşitlik esastır.

Dört: Ulusal silahlanmanın iç güvenlik ile tutarlı minimum düzeye indirilmesi için yeterli garantiler verilecek ve alınacaktır.

Beş: Tüm kolonyal taleplerin açık, ön yargısız ve tam tarafsız bir biçimde düzenlenmesi, tüm egemenlik sorunlarının belirlenmesinde ilgili halkların çıkarlarının hak iddiası kararlaştırılacak devletin adil talepleriyle eşit ağırlığa sahip olması ilkesine tamıtamamına dayanacaktır.

Altı: Rusya topraklarının tümüyle boşaltılması ve Rusya ile ilgili bütün sorunların, dünyanın diğer uluslarının, Rusya'ya, siyasal gelişmesini ve ulusal politikasını bağımsızca kararlaştırması için engelsiz ve kısıtlamasız bir imkan yaratmada en iyi ve en özgür işbirliğini güvence altına alacak ve Rusya'nın kendi seçtiği kurumlarla özgür uluslar topluluğuna samimi bir şekilde kabulünü ve bu kabulden daha fazlasıyla ihtiyaç duyduğu ve kendisinin isteyebileceği her türlü yardımı garantileyecek bir yolla çözümü esastır. Kardeş ulusların gelecek aylarda Rusya'ya uygulayacakları muameleler, onların iyi niyetinin, kendi çıkarlarının ötesinde Rusya'nın ihtiyaçlarını anlayabil-

melerinin ve kavrayışlarının ve çıkarsız sempatilerinin can alıcı sınanması olacaktır.

Yedi: Belçika, bütün dünya kabul edecektir, boşaltılmalı ve diğer özgür uluslarla ortak bir biçimde yararlanacağı egemenliğinde hiçbir sınırlama girişimi olmadan eski durumuna getirilmelidir. Başka hiçbir adım, ulusların birbiriyle ilişkilerini düzenlemek için kendilerinin hazırladıkları ve kararlaştırdıkları hukuk düzenine güvenlerini sağlamada, bunun kadar etkili olamaz. Bu sağlıklı adım olmadan, uluslararası hukukun tüm yapısı ve geçerliliği, düzeltilemeyecek bir biçimde, zarar görmüş olacaktır.

Sekiz: Fransa toprakları özgürlüğüne kavuşturulmalı ve işgal edilen bölümler eski durumlarına getirilmelidir ve tüm taraflar için barışın bir kez daha kurulabilmesi amacıyla, Alsace Lorraine sorununda, Fransa'ya, 1871 yılında Prusya'nın yaptığı ve elli yıl kadar dünya barış düzenini bozan haksızlıklar düzeltilmelidir.

Dokuz: İtalya'nın sınırlarının yeniden ayarlanması, açıkça görülebilen ulusallık çizgilerine göre, gerçekleştirilmelidir.

On: Uluslar topluluğu içindeki yerinin sağlam ve güvence altında olmasını istediğimiz Avusturya Macaristan halkları, özerk gelişmeleri için en geniş imkana kavuşturulmalıdır.

On bir: Romanya, Sırbistan ve Karadağ boşaltılmalıdır; işgal altındaki topraklar eski haline getirilmeli, Sırbistan'ın denizle serbest ve güvenli bağlantısı kurulmalı ve çeşitli Balkan devletlerinin birbiriyle ilişkileri, tarihsel olarak yerleşmiş tabiyet ve ulusallık ilkelerine göre dostça danışmalarla belirlenmelidir ve çeşitli Balkan devletlerinin siyasal ve ekonomik bağımsızlıkları ve toprak bütünlükleri uluslararası garantilere bağlanmalıdır.

On iki: Bugünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk bölümlerine tartışmasız bir egemenlik sağlanmalı, fakat, şimdi Türk yönetiminde olan diğer milliyetlere kesin bir yaşam güvencesi ile özerk gelişmeleri için her türlü tecavüzden uzak mutlak imkan tanınmalı ve Çanakkale Boğazı, uluslararası garanti altında, bütün ülkelerin gemi ve ticareti için bir serbest su yolu olarak sürekli bir biçimde açılmalıdır.

On üç: İtiraz kabul etmez bir biçimde Polonyalılarca meskun topraklarda bir bağımsız devletin ekonomik bağımsızlığı ile toprak bütünlüğü, uluslararası antlaşmalarla, garanti altına alınmalıdır.

On dört: Büyük ve küçük devletlerin, birlikte, karşılıklı olarak siyasal bağımsızlık ve toprak bütünlüğü garantisi verebilmek için, ayrı sözleşmelerle, bir genel uluslar ortaklığı kurulmalıdır.

Başkan Wilson'un barış planı hep bu On Dört Nokta ile biliniyor; ancak konuşmayı ve güzel ifadeler bulmayı çok seven, çok zaman bunları ciddi eylem yerine koyan Wilson, arka arkaya yaptığı konuşmalarla noktalarını artırıyor, 11 Şubat 1918 tarihinde, yine Kongre'ye hitap ederken önce Alman Şansölyesi Kont von Hertlig'in barış planını neden reddettiğini açıklıyor ve daha sonra "Dört İlke" olarak bilinen görüşlerini dile getiriyor. Ancak bunu yapmadan önce de bazı yeni noktalardan söz ediyor; bunlar Bolşevik'lerin etkisi altındadır.

On beş: Hiçbir ilhak olmayacak.

On altı: Tazminat istenmeyecek ve cezai zarar koşulu ileri sürülmeyecek.

On yedi: Uluslararası konferanslarla veya rakipler ve karşıtlar arasında uyuşmalarla halklar sadece kendi rızalarıyla egemenlik altına alınabilir ve yönetilebilir. "Self-determinasyon" salt bir laf değildir. Bu bir emperatif eylem ilkesidir ve bundan böyle bu ilkeyi görmezlikten gelen devlet adamları tehlikesine katlanmak durumundadırlar.

On sekiz: Sadece istemekle veya bir barış konferansı düzenlemekle genel barışı sağlayamayız. Bu, güçlü devletlerin bireysel anlayışlarını birbirine eklemek suretiyle sağlanamaz. Bu savaşa taraf olanların tümü, herhangi bir yerde kendisini ilgilendiren her sorunun çözümüne katılmalıdır.

Wilson, bu konuşmasında, bu giriş noktalarını saydıktan sonra, dört ilkeyi açıklamaya başlıyor; pek çok yerde bunlar da noktaların devamı olarak kabul ediliyor. Bu kabule uyuyorum.

On dokuz: Birincisi, nihai çözümün her parçası, her özel durumun temel adaletine ve sürekli olacak bir barışı getirme ihtimali en yüksek düzenlemelere dayanmalıdır.

Yirmi: İkincisi, halklar ve eyaletler, bir egemenlikten diğerine, sanki oyunun köleleri ve piyonları gibi, trampa edilmeyeceklerdir.

Şimdi itibarını yitiren ve daha büyük bir oyun olan güç dengesinin de kölesi ve piyonu olmayacak.

Yirmi bir: Üçüncüsü, bu savaşı ilgilendi-

ren her toprak ayarlaması, ilgili halkların çıkarı ve yararı için yapılmalıdır ve rakip devletler arasındaki herhangi bir ayarlamanın veya bunların talepleri arasındaki uzlaşmanın bir parçası olarak yapılmamalıdır.

Yirmi iki: Dördüncüsü, her iyi tanımlanmış ulusal özlem, zaman içinde Avrupa ve bunun sonucunda da dünya barışını bozabilecek yeni uyumsuzluklar ve karşıtlıklar eklenmeden veya eskileri sürdürülmeden tam bir çözüme kavuşturulmalıdır.

Başkan Wilson, Bolşevik etkisini nötralize edebilmek için 1918 yılında, her fırsatta yeni bir barış noktası formüle etmekten geri kalmıyor; 4 Temmuz 1918 tarihinde, bağımsızlık gününde, George Washington'un mezarı başında yeni noktalar dillendiriyor. Numaralamayı sürdürüyorum.

Yirmi üç: Tek başına, gizlice, kendi tercihi olarak dünya barışını bozabilecek her keyfi gücün her yerde ortadan kaldırılması veya eğer hemen ortadan kaldırılamıyorsa, etkin bir biçimde güçsüzleştirilmesi esastır.

Yirmi dört: İster toprakla, isterse egemenlik, ekonomik düzenlemeler veya politik ilişkilerle ilgili olsun, her sorunun çözümü, bu çözümle doğrudan doğruya ilgili halkın özgür kabulü ilkesine dayanmalıdır ve kendi dış etkinliği veya hakimiyeti için başka bir çözüm isteyen bir diğer ulus veya halkın maddi çıkar veya yararına dayanmamalıdır.

Yirmi beş: Kendileri yönetilecek bütün ulusların birbiriyle ilişkilerinde, modern devletlerde yurttaşların birbiriyle ilişkilerini yöneten uygar toplumların ortak yasasına uyacakları ve saygı gösterecekleri ilkesini kabul etmeleri gereklidir, sonuna kadar bu vaadlere ve sözleşmelere kutsal bir uyum gösterilmeli, hiçbir desise veya ihanet planı, hiçbir çıkarcı zarar cezasız kalmamalı ve haklı olana karşılıklı saygı türünden pek uygun temele dayalı olarak karşılıklı güven kurulmalıdır.

Yirmi altı: Özgür ulusların birleşik gücünün her hak ihlalini önlemesini kesin hale getirecek, herkesin tabi olacağı ve doğrudan doğruya ilgili halkların dostlukla rıza göstermeyecekleri her türlü uluslararası ayarlamaların yaptırımla karşılaşacağı bir belirli fikir kürsüsü yaratarak barışı ve adaleti daha kesin yapmaya hizmet edecek bir uluslararası barış örgütü kurulacaktır.

Yirmi yedi: Bu büyük hedefler bir cümle ile ifade edilebilirler. Bizim istediğimiz, yönetilenlerin rızasına dayanan ve insanlığın örgütlü düşüncesiyle sürdürülen hukukun egemenliğidir.

Başkan Wilson, 1918 yılında noktalarını arttırmayı sürdürüyor. Ancak burada durmakta bir sakınca görmüyorum.

Bununla birlikte Brest-Litovsk'ta açıklanan Leninist barış noktalarının Wilson'un On dört Nokta'sını doğurmuş olduğu görüşünün sadece bana ait bir yorum olduğu izlenimini vermek istemiyorum. İzlenimden ötedir; bir gerçekliği yansıtıyor.

Profesör Cordon Levin Jr., 1917 Kasım Devrimi'nden hemen sonra Washington'da Beyaz Saray için bir "araştırma Memorandumu" hazırlandığına işaretle, bu memorandum ile donatılmış olan House'un, Ondört Nokta'nın formülasyonunda pek önemli bir rol oynadığını yazıyor. Profesör Levin Jr. "Savaş ve Devrim Karşısında Amerika'nın Tepkisi" adını da taşıyan çalışmasında, Başkan Wilson'un ikinci şahsiyeti denilen en yakın danışmanı Albay House'un Başkana, mesajında, "Bolşevik" Rusya ile "Liberal" Rusya arasında bir ayrım yapmamasını tavsiye ettiğini, hem Brest-Litovsk'ta Almanya ile Sovyet Rusya arasındaki bir antlaşmanın önlenmesini hem de Rusya'nın Bolşevizmin aşırı etkisinden kurtularak Batı dünyasına yaklaşmasını sağlayacak bir biçemin seçilmesini önerdiğini belirtiyor. Levin Jr., "bu mesajdaki Bolşevizm'e karşı tutum, açık bir biçimde House'un yaklaşımına dayanıyordu"[125] diyor, Başkan Ondört Nokta'yı dillendirdiği mesajını, Brest Litovsk'ta barış görüşmelerinin başladığı, ancak Almanya'nın aşırı istekleri nedeniyle görüşmelere ara verildiği bir zamana denk getiriyor.

Özeti bir parantez ile sürdürmek ve parantezle bir tez açıklamak istiyorum: Bolşevik barış programı en çok Wilson'u etkilemiş görünüyor ve en az da Avrupa'nın sosyalistlerini etkileyebiliyor. "Avrupalı sosyalistleri etkilemesi" dolaylıdır; Wilson kanalıyla gerçekleşiyor. Şöyle de söylenebilir; Bolşevikler iktidarı aldıktan ve barış programını açıkladıktan sonra, Avrupalı sosyalistleri kazanma açısından, Wilson ile Lenin arasında çok net bir rekabet başlıyor. Avrupalı sosyalistler, Wilson'u ya da "Wilsonsı sosyalizmi" tercih ediyorlar.

Bu tezin zorunlu uzantısı olan bir başka tezden de, geçerken, söz etmek durumundayım; Komintern'in kuruluşunda Avrupalı sosyalistler açısından bir umutsuzluk var. Avrupalı sosyalistlerin isteklerine karşı bir Komünist Enternasyonal kurmak, mevcut sosyalist partilerin kendi devrimlerini yapamayacaklarına inanmış olmaktan da kaynaklanıyor;

Avrupa devrimlerine ve öncelikle Almanya devrimine, Rusya devriminden çok daha büyük değer biçen Lenin, kendi modeline güvenme zorunluluğunu duyarak, küçük ancak kararlı partilerle devrimi aramak zorunda kalıyor.

Buradan devam edebilirim; Wilson'un takımında parlak bir genç memur olan sonraki yılların parlak olmayan Amerikan Başkanı Hoover, Paris Barış Konferansı ile ilgili anı-değerlendirmesini, "Communist Russia was a specter which wandered into the Peace Conference almost daily" diye yazıyor.[126] Komünist Rusya hayaleti, Barış Konferansı salonlarında hemen hergün dolaşıyor; bunu başka gözlemciler de tekrarlıyor. Sovyet Rusya, konferansa çağrılı değildir; komünist ihtilal hayaleti, konferans masasından hiç ayrılmıyor. Wilson'un ekibine katılan "muckraker" Ray S. Baker de, "her zaman, görüşmelerin her aşamasında, Doğu'dan gelen bir siyah bulut gibi, bir hayalet, dünyayı yıkacak ve yutacak bir kaos habercisi, bir hayalet yükseliyordu" diye hatırlıyor. Baker, 1815 Viyana Barış Görüşmeleri ile 1919 Paris Görüşmeleri arasında bir karşılaştırma yapmak gereğini duyuyor; Viyana'da, görünüşe göre, ihtilal arkada kalmıştır. Viyana'da kapıları zorlayan bir Rusya yoktu; Paris hep ihtilalle yaşamak zorunda kalıyor.

Tarihçi Thomson, yıllar sonra, "1919 boyunca Batı düşüncesi Alman militarizmi korkusundan Rusya komünizmi korkusuna kayıyordu" diye yazıyor; bu korku, komünist devrim hayaletinin barış masası çerçevesinde en çok kullanılan argüman olmasına da yol açıyor. Masa etrafına oturmuş her delegasyon kendi önerisini kabul ettirebilmek için Rusya devrimi tehditini ortaya atmakta yarar görüyor; Wilson, bunu en çok yapanlardan birisidir. Gerçekten de barış görüşmelerine denk düşen zaman kesitinde emperyalist ülkeler, iki ciddi ihtilal tehlikesi atlatıyorlar; Berlin'deki Spartakist ayaklanması, başarıya ulaşmamakla birlikte tehlike olarak kalıyor. Bunun arkasından Budapeşte'de Bela Kun iktidarı almayı ve bir sovyet düzeni kurmayı başarıyor; sadece otuz üç gün süren bu rejimi ezmede Fransa hiçbir tereddüt göstermiyor.

Daha sonraki yılların ünlü gazetecisi Walter Lipman, 1919 yılında yayınlanan, "1918 Zaferi Üzerine Bir Deneme" başlıklı incelemesinde, Arno Mayer'den aktarıyorum[127], Paris Barış Masası'nda "reaksiyon, rekonstrüksiyon ve revolüsyon" olmak üzere üç etkinin, daha uygun bir söyleyişle, parti'nin bulunduğunu yazıyor. Gericiliği Clemenceau'nun liderliğinde Fransa temsil ediyor; İtalya, Fransa'nın yanındadır. Yeniden düzenleme ya da imarı, Wilson savunuyor ve aslında Clemenceau ile birlikte emperyalist paylaşım ve gizli diplomasiden yana olan Lloyd George liderliğindeki Büyük Britanya, baş gösteren ihtilal tehlikesi karşısında, reaksiyon ve rekonstrüksiyon partileri arasında yalpalıyor. Paris'te revolüsyon partisi, konferansa çağrılı olmayan Sovyet Rusya tarafından yönetiliyor. Lenin, Moskova'dan hem bir demokratik barış programı savunuyor ve hem de Paris'ten böyle bir programın çıkamayacağını ileri sürüyor; çözümü, Avrupa'da ve özellikle Almanya'da ihtilalde görüyor ve Paris Barış Görüşmeleri'nde Almanya'da ihtilali önlemek, son derece etkin bir program olarak beliriyor.

Bu nokta üzerinde durmakta yarar var; kayıtlar, Bolşevizm korkusunun, Paris görüşmelerinden çok önce başladığını ortaya koyuyor. Profesör Levin'in aktardığına göre, daha Almanya teslim olmadan önce, 8 Kasım 1918 tarihinde yapılan Bakanlar Kurulu toplantısında Wilson, otokratik bir Almanya ile barış görüşmeleri yapmak istemediğini ancak, bir tür iletişim sağlanmazsa, "Rusya'dakinden daha kötü bir bolşevizm" ile karşılaşılabileceğini ifade ediyor, İçişleri Bakanı Lane'nin günlüğüne göre ise, 23 Ekim 1918 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında Wilson, "Avrupa'da bir bolşevizmden korktuğunu, bunu durdurmak, bir düzen sağlamak için Kayzer'in gerekli olduğunu" dile getiriyor. Başkanın bu kaygılarını bilen Albay House, ateşkes şartlarını kararlaştırmak için gittiği Paris'te, Fransız tarafına, eğer ateşkes koşulları fazla sert olursa, "Almanya'da bir bolşevik devlet yaratma tehlikesini" hatırlatıyor".[128] Daha sonra da bolşevik ihtilal tehlikesi, barış masasında en çok telaffuz edilen sözcük tamlamalarından birisi haline geliyor.

Bolşevik ihtilal ve "bolşevik ihtilalinin gösteriş etkisi" Paris barış masasının temel maddesidir; ancak bu tehlikeye karşı izlenmesi gereken yol konusunda tam bir anlaşma sağlanamıyor. Amerikan diplomatı G. Kennan, Paris'te barış görüşmeleri sırasında, ortaya atılan önerileri beş başlık altında topluyor.[129] Bunlardan birincisi, Bolşevik iktidarı değil de, Rusya'da iç savaşta savaşan bütün tarafları, müttefik delegeleriyle görüşmek üzere, Büyük Ada'da bir konferansa çağırmaktır; kuşkusuz Bolşevikler için bu bir öneri bile sayılmıyor. İkinci yolu, Churchill temsil ediyor ve yola gelmeleri için bir süre verildikten sonra, Rusya'ya karşı güçlü bir askeri hareket öneriyor.[130] Üçüncü yol olarak, Amerikan ve Britiş hükümetleri, Sovyet liderlerinin planlarını sondajlamak üzere gizlice bir diplomatın gönderilmesi üzerinde duruyorlar.[131] Dördüncü yol olarak, Bolşevizmin Rusya içinde yayılmasını önlemek için bir gıda yardımı programı öneriliyor[132] ve beşinci yol ise, anti-Bolşevik güçleri, silahlı güç kullanımı dahil her türlü imkanla desteklemek ve bunlara bir liberal-demokrat programı dayatmak oluyor.

Yol ayrımında yolların çokluğu tereddüt demektir.

Tereddüt ise hareketsizlik veya yavaş hareket etme anlamına geliyor.

Amerika Birleşik Devletleri'nin savaşa girmesiyle birlikte, emperyalist dünyanın liderliği yavaş yavaş Washington'a geçiyor; 1918 ve 1919 yıllarında bu geçiş hızlanıyor. Sovyet Rusya ile ilgili olarak alınacak tutumda da, liderin ve dolayısıyla Amerika Birleşik Devletleri'nin etkisi artıyor; Wilson, Sovyet Rusya'ya ortak ve güçlü bir askeri müdahale düşüncesine katılmıyor. Bunun çeşitli nedenleri var.

Birincisi, Wilson'un Rusya Devrimi'nin "timar edileceği" düşüncesine ciddiyetle inanmasıdır; Ekim Devrimi'ni, büyük sempatiyle karşıladığı, 1917 Şubat burjuva devriminin kaçınılmaz ve telafi edilebilir aşırılığı olarak görüyor. Bunu nereden çıkarıyor; bu konuda sadece tahminde bulunabilecek durumdayım. Profesör Wilson'un, Fransız Devrimi'nin aşırılıklarını bilmesi ihtimal dahilindedir; Jakoben diktatoryasını yaşamış olan Fransa'nın daha sonra geçirdiği aşamalar bir yana, Birinci Savaş'ta, ateşkes sırasında ve barış görüşmelerinde en tutucu çizgiyi temsil etmesi herhalde şaşırtıcı olduğu kadar öğretici olmalıdır. Eşitlik, Kardeşlik, Özgürlük sözcüklerini insanlığa mal etmiş bir ülke, Birinci Savaş içinde ve sonunda sadece ve sadece intikam ve daha büyük sömürü peşinde koşabiliyor. Wilson'un bunu gördüğünü ve bunlardan Rusya Devrimi konusunda dersler çıkardığını düşünüyorum.

İkincisi, Wilson için Rusya'nın bolşevik olması o kadar önemli görünmüyor; Almanya'nın bolşevik düzene geçmesi ise büyük bir tehlike oluşturuyor. "Domino Teorisi" o zaman da geçerlidir; bolşevizmin bir kez Almanya'yı pençesine alması halinde orada kalmayacağı, 1918 yılından itibaren bir Amerikan Doktrini sayılabilir. Değişmeyen Amerikan öğretisi, domino teorisi'dir. Avrupa'da bir ülkenin komünizme düşmesinin arkasının geleceği ve bunun Amerika'nın düzenini tehdit edeceği inancı o zamandan itibaren Amerikan yönetimine yerleşiyor.

Üçüncüsü, Wilson yönetimi, sosyalist veya değil, bir Rusya-Almanya yakınlaşmasını büyük tehlike sayıyor; Sovyet Rusya'nın Almanya ile ayrı bir barış antlaşması imzalamasını bile hoş karşılamıyor. Almanya'yı her türlü Doğu bağlarından koparmak ve bolşevizme karşı Avrupa'yı koruyacak bir düzen olarak geliştirmek, Rusya Devrimi ile birlikte Wilson yönetiminin temel kaygılarından birisi haline geliyor[133]; Sovyetlerin "güvenlik kordonu", corden sanitaire kavramını Batılılardan öğrenmiş olması ihtimal dahilindedir. Sadece Almanya düzeni değil, Finlandiya'dan Polonya'ya kadar uzanan bir bölgeyi, komünizme karşı bir karantina alanı olarak düşünüyorlar.

Bütün bunların ötesinde Wilson hem Amerika'nın ve hem de kendisinin unique olduğuna inanıyor; Amerikan etkisinin ve özellikle mallarının ulaştığı her yerin, zaman içinde, Amerikan düzenine özeneceğini ciddi ciddi kabul ediyor. Bu nedenle, Bolşevizmin Almanya'ya ve Avrupa'ya bulaşmasının hemen önlenmesi halinde, Bolşevizmin kuşatılması durumunda, Rusya'da da hızla çözüleceğini ve Şubat Devrimi çizgisine döneceğini hesaplıyor.

Sovyet Rusya ile ilgili olarak izlediği politika, bu hesabın sonucudur; Hoover yönetiminde bir yardım programını hızla uygulamaya ve Amerika'nın imajının yanına o sırada son derece popüler olan kutup kaşifi Nansen'in ismini de koyması, yapılan hesaba uygun düşüyor. Aynı şekilde Sibirya'ya müdahale yollarını araması ve Sibirya demiryolu için ekipler göndermesi de bu taktiğin bir sonucu olarak görünüyor.

Tarihçinin bildiğini çağdaşları bilemiyor; Avrupa, sonuçsuz 1848 Devrimleri'nin son Avrupa devrimleri olduğunu anlayamıyor. Paris Komünü olarak bilinen Paris Devrimi, sosyalistlerin dışında Avrupa'nın belleğinde ve bilincinde yer edemeyecek kadar minisküldür; 1917 Şubat Devrimi'ni bu çerçevede anlamak gerekiyor. Petrograd kesinlikle Avrupa'da değil; ancak 1815 Viyana Kongresi'nden beri Rusya kesinlikle büyük bir Avrupa gücüdür. Bu nedenle 1917 Şubat Devrimi'ni önemli ölçüde, gecikmiş bir Avrupa devrimi olarak kabul etmek gerekiyor; dünya tarihi ve uygarlık çizgisi açısından, bunu izleyen Ekim Devrimi'ni de, 1789 Fransız Devrimi'nin, gelişmiş ve biçim değiştirmiş devamı saymak mümkün görünüyor. Böyle bir çerçeveden değerlendirildiğinde Ekim Devrimi'nin dünyanın her yerinde çok büyük bir etkiye sahip olması kaçınılmazdır; birinci etkisi insanlığın kendine güvenini arttırmasında görülüyor.

Ekim Devrimi, insanı büyütüyor ve büyüyen insan siyasi coğrafyasını atomize ediyor. Çok şaşırtıcıdır; Ekim Devrimi'nin hemen arkasından yer yüzünün pek çok yerinde bugün kasaba sayılabilecek ölçeklerde, bugün bir il yönetimi bile sayılamayacak kadar dar siyasi coğrafyalarda, Sovyetler veya şuralar ortaya çıkıyor. Karadeniz'in her iki yakasında, Türkiye'de, Kürdistan'da, Ermenistan'da, ya da Sibirya'da, adına "şura" denilen pek çok çekirdek yönetimler beliriyor;[134] bunların doğuşuna Bolşevik Devrimi neden olmakla birlikte pek çoğu bolşevikleşmek istemiyor, dışında kalmak istiyor veya bolşeviklerle savaşmayı planlıyor.

Sibirya, pek çok ırktan, pek çok ulustan, çekirdek yönetimlerin pıtrak gibi patladığı büyük bir siyasi coğrafyadır; Wilson'un ilgisini çekiyor. Belki Amerika'nın kendi içindeki kolonizasyonunu, Batı'ya doğru sınırlarını genişletmesini hatırlatıyor veya belki de, Amerika'nın Batısı'na yakınlığı nedeniyle ihraç imkanlarını görüyor; Wilson, anti-bolşevik güçlere yardım için, bunlarla aynı safta savaşmak üzere Çek Birlikleri'nin Sibirya'ya aktarılmasını memnuniyetle karşılıyor.

Havuç ve sopa iki ayrı politikadır; ayrı ayrı politika olmaları için her birisinin dozajının, tek başına, diğerini ihmal edilir ölçüye indirebilecek biçimde, yüksek olması gerekiyor. Sopanın duyulacak ancak acıtmayacak ölçüde tutulduğu ve havuç öğünlerinin yüksek olduğu bir politika ile öldürme sınırında sopa ile ölmeyecek kadar havuçtan oluşan bir reçete, birbirinden niteliksel olarak ayrıdır; iki çizgi var, demektir. Ancak havuç öğünlerinin disiplinli aralıklarla düzenlendiği ve sopanın hissedilecek düzeyde tutulduğu bir reçete, bunların her ikisinden de ayrı oluyor; buna "timar" politikası adını vermek mümkündür. Wilson, Hoover başkanlığında bir açlıktan kurtarma programı ile Sibirya'nın inşaasına katkıda bulunmayı, Sibirya'ya aktarılan Çek Birlikleri'ni desteklerne programıyla birlikte sürdürmeyi tercih ediyor; Wilson, Bolşevizmin timar edilebileceğine inanıyor.

Sibirya'da pıtrak gibi çoğalan küçük küçük şuralar, belki de Wilson'a, birliğini kurmadan önceki Kuzey Amerika'yı hatırlatıyor; Britiş sömürgesi olduğu zamanda Kuzey Amerika'da birbirinden özerk yerleşim birimlerinden oluşuyor. Bunlar, nasyonalist ve "demokrat" Rusya'nın önemli bileşenlerinden birisi olarak görülüyor;[135] nasyonalist ve demokrat Rusya, her halde, Monroe Doktrini'nden çıkmakta olan Washington'un senaryoları içinde önemli bir yer tutuyor.

Devam etmeden önce bir küçük paranteze ihtiyacım var; Amerika Birleşik Devletleri'nin dış politikasında, isterse kuvvet kullanımı yoluyla olsun, nüfuz bölgesi haline getirilmesi planlanan coğrafyada yaşayan halkların sempatisini kazanma vazgeçilmez bir faktördür. Öyle sanıyorum bu, misyoner pratiğinin ciddi bir kalıntısıdır; Amerikan askerleri ve mallarından önce misyonerlerin harekete geçmesi, emperyalist yayılmacılığa bir hümanist ve yardımsever motif ekliyor. Amerika Birleşik Devletleri'nin Monroe Öğretisi'ni açıkça yırtışının en belirgin adımı olan Truman Öğretisi'ni Marshall yardımı ile birlikte gerçekleştirmesi, Orta Doğu'ya yerleşirken Türkiye dahil pek çok ülkeyi önce süt tozu ve Amerikan peyniri ile bombardımana tabi tutması hatırlanmalıdır; sempati kazanma, kazanmanın ve bir yeni bölgeye girişin başlangıcı oluyor.

Parantezi sürdürmek durumundayım; dünya sistemi olmayı planlamak çok geniş cephelerde mücadele ve savaşı gerektiriyor. Dünya sistemi olmak kazanılması zor olanları bile kazanmayı amaçlamayı gerektiriyor; en azından nötralizasyon bir ciddi program olarak ortaya çıkıyor.

Bu kadar da değil; bir devlet dünya sistemi olmak istiyorsa, bir ekonomi, emperyalist sisteme giriyorsa, kendisini ideoloji yapmak durumundadır. Ülkenin ideolojileşmesi, fetişleşmeye yaklaşmak anlamına geliyor.

Artık bir tez yazma zorunluluğu var: Wilson, dünya sosyalist hareketi içindeki bölünme eğilimlerini netleştirmiş ve bölünmeyi kesinleştirmiştir.[136] Daha da önemlisi, Wilsonsı çizgi, Bernstein ve Kautskiy'in arkasından, bu ikisinin devamı bir "sosyalist"[137] program ve akım haline geliyor. Daha da açıkçası, Wilson sosyalizmin içine giriyor.

Ancak öncesi var; Wilson'un sosyalizm ile içice girişi, sadece dünya savaşı ve bundan sonra bir yeni düzeni kurma çabaları sırasında ortaya çıkmıyor. Başkanlığa aday oluşundan itibaren sosyalizm, Wilson'un da siyasal sorunlarından birisidir; Amerika Birleşik Devletleri'nin sosyalizmi dışsallaştırması, sosyalizmin bir zamanlar Amerika Birleşik Devletleri'nin de önemli iç sorunlarından birisi olduğu gerçeğini unutturmamalıdır. Bütün Wilson dönemi, sosyalizm sorunuyla birlikte geçiyor.

Eugene Debs, Wilson'la birlikte başkanlığa aday olalı bir sosyalisttir ve bir milyona yakın oy topluyor, daha önce değinmiş bulunuyorum. Amerikan sosyalist mücadele tarihine bakıldığında, Amerika'nın çok zaman öyle dolambaçlı yolları tercih etmediği anlaşılıyor ve sosyalistlere öyle bir sınıfın diğer sınıf üzerinde egemenliğini kurma niyetinden kaynaklanan ceza yasası maddeleri uygulamak yerine doğrudan doğruya casusluk ya da fitne türünden suçlamalar ve ceza maddelerini layık görüyor; Debs'in casusluk suçlamasıyla hapse girmesi geç ve zor olmuyor.

Yalnız ne kadar vurgulanırsa o ölçüde yerindedir; Debs'in hapse atılması Amerikan sosyalist mücadelelerindeki canlılığı ortadan kaldıramıyor. Devam ediyor; burada çok kısa olarak bundan söz etmek gereğini duyuyorum. Buna, Arno Mayer'in bir başka çalışmasındaki söyleyişi ile "Uluslararası ve iç politikaların sıkıca birbiri içinde kilitlenmesi"[138] olgusuna parmak basabilmek için de ihtiyacım var; Wilson, uluslararası arenada sosyalizm tehlikesini uzaklaştırmaya çalışırken kendi ülkesinde düzeni tehdit eden hareketleri de ihmal etmemiş oluyor.

Bir tek kaynakla yetinmek durumundayım; Minneapolis Tribune'dan Rome Brown'un, Boston'da verdiği konferansa dayanmanın ve bu konferansı özetlemenin yeterli olacağını düşünüyorum. Bunun için üç ayrı neden görülüyor; birincisi konferansın başlığıdır. "Americanism versus Socialism" başlığını taşıyor; "Amerikanizm" ile "sosyalizm" birbirine karşı iki sistem olarak sunuluyor. İkincisi, Senatör Kellogg, bu konferansın metninin Senato tutanakları arasında ve bir önemli doküman olarak, yayınlanmasını istiyor ve bu yapılıyor; özetlemeyi buradan yapıyorum. Üçüncüsü, özetlemeden de görülecektir, Brown, sosyalizmin gücünü abartıyor; ancak yöneten çevreler için önemli olanın da sosyalizmin gerçek gücü değil abartılı algılanmasıdır.

Rome Brown, Boston'da bir baro toplantısında konuşuyor ve konuşmasına, Amerikan Batı'sından bir kimsenin Amerikan Doğu'suna bir baro toplantısında "bizim yönetim biçimimizin korunması" konusunda konferans vermeye çağrılmasının nedenini sorarak başlıyor; bu soruya verilecek bir cevabı olmadığını söylüyor. Fakat kendisinin neden böyle bir konferansı kabul ettiği sorusuna gelince, cevabı var; Doğu, tutucu ve Batı uygardır. "Batı, Amerikan uygarlığına, Doğu'nun geleneksel tutuculuğundan koparak açılmıştır." Batı'nın açıklığı, Amerika Batısı'nda pek çok inancın yeşermesine yol açıyor. Yirminci yüzyılın başında Amerikan Doğusu tutucu, daha sonraki yıllarda durum değişiyor, ve Amerikan Batısı ise uygar ve özgürlükçü kabul ediliyor ve Brown, bu çözümlemeden şu sonucu çıkarıyor: "Pek çok kentin tümüyle, bir durumda da tüm eyaletin sosyalistlerin doğrudan siyasal kontrollarına geçmeleri durumu sadece Batı'da ortaya çıkmıştır. En şiddetli yönetim aleyhtarı gösterilerin boy attığı ve her türlü ihtilalci hareketlerin görüldüğü yer Batı'dır ve sosyalizmin IWWism[139] biçiminin öğrettiği şiddetin, gösteri, kundaklama, kamu ve özel işletmelerin tahribi yoluyla en geniş bir biçimde uygulanması da Batı'da olmaktadır." Gazeteci Brown, Amerika'nın Batı'sını ihtilalci sosyalizmin egemenliği altına girmiş olarak görüyor ve bunu bilen bir kimse olarak Amerika'nın Doğu'sunda bir uyarı konferansı vermeyi kabul ediyor. Şunları da ekliyor: "These and other socialist activities are to a large degree peculiar to the West, and it is to some of them that I would today call your attention and present them as contrasts to that idea which we all have of Americanism." Batı'da bunlar ve bunlara eklenecek her türlü sosyalist eylem geçerlidir. Brown, bu gerçeğe dikkati çekmek istiyor ve bunu, "Amerikanizm düşüncesi" ile karşılaştırmak gereğini duyuyor.

"Americanism means nothing more nor less than a government by law as contrasted with a government by mob violence"; sosyalizm, yığın terörü ile ve Amerikanizm ise yasalara göre yönetim olarak tanımlanıyor. Brown, Amerikanizm'i anlatırken, hem yargının ve hem de kütlenin rolünü sınırlamak gereğini duyuyor; yargının, yönetimde inisiyatif ve kontrol imkanının olmadığını, ancak yasalara uygun tutarlı ve etkin bir yönetim için koruyucu öğe olduğunu ileri sürüyor. Daha da önemlisi, Amerikanizm'in, ne "demokrasi tiranlığı", tyranny of democracy, ne de "otokrasi tiranlığı", tyranny of autocracy, olduğunu ifade ediyor; kütle korkusu, "demokrasi tiranlığı" türünden oldukça garip bir tamlamaya yol açabiliyor.

Batılı Brown, sosyalizmin türleri olduğu ve sosyalizm ile komünizmin birbirinden ayrı düştüğü görüşüne katılmıyor; "sosyalizm ihtilaldir ve yönetime karşı şiddetli bir devrimdir", buna inanıyor. Ayrıca komünizm ile sosyalizm arasında bir ayrım gözetmeyerek, komünizm sözcüğü ile sosyalizm sözcüğünün birbirinin yerine kullanılabileceğini ifade ediyor. Şunları ekliyor: "Yetmiş yıl önce Marx ve Engels tarafından komünizm temeli üzerine yazılmış olan manifesto, bugünkü sosyalizmin temelidir. İster Rusya'da isterse Amerika'da olsun bolşevizm, mantık açısından aktif olan tek sosyalizmdir." Amerikan Batı'sından Doğu'suna doğru bir Haçlı Seferi başlatmak isteyen Brown, sosyalizmin mümkün tek türünün bolşevizm olduğunu düşünüyor ve ısrarla ileri sürüyor.

Bunlar genel düşünceler; buradan Amerikan somutuna geçiliyor. Brown, 1918 yılı Mayıs Ayı'nda Minnesota sosyalistlerinin ilan ettikleri manifestonun tümüyle Lenin'in ve Rusya'daki diğer bolşeviklerin yayınladıkları manifestolara benzediğini haber veriyor. Bu manifesto, Brown'a göre, bütün işçileri savaş sonrasının rahatsızlıklarından yararlanmaya ve "bu kritik dönemde işçileri sosyal reform tasarılarıyla doyurmaya çalışan" eğilimlere karşı dikkatli ve uyanık olmaya çağırıyor. Tüm sorunları seçim ve oy hesaplarıyla ele almanın sakıncalarını vurgulayarak, "kütlelerin kalplerinde devrimin yakıcı ülküsünü canlı tutmayı" istiyor ve sanayinin işçiler tarafından kontrolünü, bütün ulusal borçların reddini, sermayenin tümünün kamulaştırılmasına başlangıç olmak üzere bankaların kamulaştırılmasını, tazminat ödemeden demiryolları ve büyük işletmeleri kamulaştırmayı talep ediyor. Bütün bunlara ek olarak Minnesota sosyalistleri, Brown haber veriyor, "Pravda" sözcüğünün, İngilizcesi olan "Truth" adını taşıyan gazetelerinde, Mayıs Manifestosu kanalıyla, şunları da açıklıyorlar: "Biz, Sosyalist Parti'nin, Rusya Komünist Partisi, Bolşeviki, tarafından önerilen Enternasyonal Kongre'ye delege göndermesini ve partimizin yalnızca, Rusya Komünist Partisi (Bolşeviki), Alman Komünist Emek Partisi (Spartakus) ve diğer sol kanat parti ve grupların bağlı olacağı yeni enternasyonale katılmasını istiyoruz." Minnesota sosyalistleri, yeni konuşlanmada yerlerinin neresi olduğunda kuşku bırakmıyorlar; Brown'u ürkütecek ölçüde ihtilalci bir konum alma eğilimi gösteriyorlar.

Rome Brown'un Amerikan Senatosu tutanaklarına da geçirilen konferansından I.W.W. hakkında bilgi edinmek de mümkün oluyor; Brown, bir zamanlar bu örgütün genel sekreterliğini yapan Vincent St. John'un bir yayınından aktarmalar yapıyor. Buna göre, I.W.W., "Dünya Sanayi İşçileri işveren sınıfı ile bir tek pazarlık yapar, bu da, sanayiin kontrolünün örgütlü işçilere devridir" görüşünü savunuyor. I.W.W. şu yöntemin peşinde görünüyor: "Bir ihtilalci örgüt olarak Dünya Sanayi İşçileri, amacını en az zaman ve enerji kullanımıyla sağlayacak tak-

tikleri kullanmayı hedef alır. Kullanılacak taktikler, tümüyle, örgütün, bunların kullanımından yararlanma ölçüsüne göre belirlenir. 'Doğru veya yanlış' sorunu bizi ilgilendirmez." I.W.W. grev yapmaya karşı görünmüyor; grevi, işveren sınıfından ödün almanın aracı sayıyor. Peki grev varken ve işverenler ödün vermezken ne yapılacak; I.W.W., işte burada, grevlerin yararlı süresi konusunda bir yargı ve diktuma varmış görünüyor. "Sanayi İşçileri, başarılı uzun grevler döneminin geride kaldığını kabul eder," Amerikan deneyiminden çıkartılan sonuca göre dört ve altı haftalık bir grevde sonuç almak esastır. Bir buçuk ayda bir grevden sonuç alınmazsa, I.W.W., grevin sona erdirilmesini istiyor; "grev ile işvereni ödün vermeye zorlamada başarısızlık halinde, işe başlanır ve işvereni, işçilerin taleplerine uymaya zorlamak için 'sabotaj' kullanılır." Yirminci yüzyılın hemen başlarında Amerika'da "sabotaj" yapmayı açıkça programına alan işçi örgütlenmelerinin bulunduğu anlaşılıyor.

Wilson, 1912 yılı sonunda yapılan seçimde başkanlık makamını kazanıyor; bu seçimde bir sosyalist aday ile yarışması bir yana, 1912 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde sosyalistlerin ciddi siyasal sonuçlar doğuracak bir akışkanlık içinde oldukları da görülüyor. 1912 yılında Amerika'da ülke ölçüsünde yapılan sosyalist platform, nakliyat ve ulaştırmada tümüyle, bunun dışında ise büyük işletmelerde kamu mülkiyeti esasını kabul ediyor. Bütün silolaın, limanların, rıhtımların, depolama tesislerinin, diğer dağıtım işletmelerinin, tüm toprakların toplumun mülkiyetine geçirilmesini talep ediyor; referandum, ve yargıçlar dahil yönetenleri görevden almayı, yönetimin ilkesi sayıyor. Asgari ücretler ve diğerleri, hem ülke sosyalistleri ve hem de Minnesota sosyalistleri için sadece başlangıç, ya da söz uygunsa minimum program olarak ileri sürülüyor; "great end of cooperative commonwealth", birlikte işletilen ortak zenginlik en büyük hedef sayılıyor.

Gazeteci Brown'un sosyalistlerin yayın ve propagandasından yılmış olduğu anlaşılıyor; Amerika'da başkanlığın sosyalist adaylarından Allan Benson'un, Amerikan anayasasını emekçileri kandırmaya yönelik bir belge ve bunu yapanların da "sahtekar" ve "hilekar" olarak nitelediğine işaret ediyor. Bu kadar da değil, 1912 yılında başkanlığın sosyalist adayı Eugene Debs, Allan Benson'un çalışmasını, "hiç kimse sosyalist felsefeyi kütlelere daha iyi götüremez ve ortalama okuyucuya sosyalizmin gerçek anlamını daha açık olarak sunamaz" sözleriyle karşılıyor. Sosyalistlerin hücumu ve ilerleyişleri burada da kalmıyor; yönetime doğru mevzi kazanıyorlar.

Brown, Benson'u bırakarak, Kuzey Carolina Eyaleti Yüksek Mahkemesi Başkanı Walter Clark'a geçiyor ve Clark'ı, Amerikan anayasasının eylemli bir pislik tırmıkçısı, "active muckraker of our constitutional system" olarak gösteriyor; Clark, Amerikan anayasası ile ilgili görüşlerini açıklarken Benson'a atıflar yapmaktan geri kalmıyor. Amerika'da bir eyalette baş yargıç Clark, Amerikan anayasasını "sömürücü" sınıfların icadı olarak görüyor; baskı ve adaletsizliğin bir aracı kabul ediyor.

Buradan Kuzey Dakota eyaletine geçiliyor; burada "Çiftçilerin Tarafsız Birliği", Farmers Non-Partisan League, var. Brown, aksini iddia etmelerine karşın bu Çiftçi Örgütü'nün, bir "Çar, Kayzer ya da Sultan" olmak isteyen "müflis" A.C. Townley tarafından kurulmuş bir fesat, conspiracy, örgütü olduğuna inanıyor; daha da kötüsü, Çiftçi Örgütü, Brown'un konferansını verdiği tarihte üç yıldır Kuzey Dakota eyaletini elinde tutuyor.

Çiftçi Örgütü Townley, Brown'a göre, "müflis" olmakla birlikte, fitneci ifadelerden dolayı, Federal Mahkeme tarafından mahkum edilen James A. Peterson adında birisinin Amerikan Senatosu için adaylığını destekliyor ve Peterson kazanmaya çok yaklaşıyor. Towniey, Undberg adında birini de vali yapmak istiyor ve kazanan adaydan sadece 48 bin oy daha az almasını sağlıyor; Wilson'un tüm Amerika'yı yönettiği bir zamanda en az bir eyalet sosyalistler tarafından yönetiliyor.

"As a concrete example of Socialism in practice let me tell you what the Socialists are doing in North Dakota. They control, under Townley, the legislative, judicial, and executive departments of the North Dakota State government. In 1918 they passed, by initiative of the people, constitutional amendments which open a way to a purely socsalist regime in that State." Brown'un kütlelerden korkusunun, kütle egemenliğini demokrasi tiranlığı olarak nitelemesinin temelinde Kuzey Dakota eyaletinde yapılanlar olduğu görülüyor; oya dayanarak düzeni değiştirmeyi başarabiliyorlar. Konferansçı Brown, sosyalistlerin yönetimindeki Kuzey Dakota'nın Hollanda, Belçika, İsviçre ve Portekiz'in ortak yüzölçümünden daha geniş olduğunu ve yine yüzölçümü olarak, altı New England eyaletinin toplamını geçtiğini de belirtmeden edemiyor; tarımcı, nüfusu az, ancak alan olarak çok büyük bir siyasi coğrafyada sosyalistler yönetiyorlar.

Yönetimi ele geçirmek, eğitimi etkilemek anlamına geliyor; eyaletin merkez kütüphanesi kasaba kütüphanelerine şu kitapları gönderiyor. Ferri'nin Sosyalizm ve Modern Bilimler'i, La Farges'in, Mülkiyetin Evrimi'ni, Blatchford'un, Suçsuz'u, Ellen Key'in, Aşk ve Evlilik ile Aşk ve Ahlak'ı, Trotskiy'in, Bolşevikler ve Dünya Barışı'nı, Myers'in, Yüksek Mahkeme Tarihi'ni, Sinclair'in, Dinin Kârlarını, Harris'in, Anarşizm ve Sosyalizm'ini. Böylece, Brown'a göre, bolşevizmi, sosyalizmi, serbest aşkı, ateizmi, anarşizmi, tek sözcükle amerikanizme kar-

şı olan her türlü akımı öven kitaplara öncelik veriliyor ve Lenin ile Trotskiy'in fotoğrafları evlere postalanıyor. Washington'un, Lincoln'un, Pershing'in ve diğer Amerikan kahramanlarının fotoğraflarının yerine Lenin ve Trotskiy'in fotoğraflarının Kuzey Dakota evlerinin duvarlarını süslemesini, Brown kabul edemiyor.

"The radical antigovernment forces of the world are combined to make the United States their next great battle ground," dünyanın tüm radikal yönetim karşıtı güçleri, Birleşik Devletleri bundan sonraki savaş alanı yapmak üzere birleştiler, bu değerlendirme de Senato'nun tutanaklarına geçiriliyor. Milyonlarca Bolşevik rublesi, Amerika Birleşik Devletleri'nde sosyalizmi örgütlemek ve propagandasını yapmak için akıtılıyor; değerlendirme büyük bir korku boyutlarına ulaşıyor. Lenin ve Trotskiy okulunda yetiştirilmiş ajitatörler, Birleşik Devletler'e nakledildiyorlar ve zehirli gazlarını, her eyalette, boşaltıyorlar. Bunlar I.W.W. militanlarıyla da birleşiyorlar; ayrıca Kuzey Dakota, Amerika'nın diğer yerlerinde baskıya uğrayan sosyalist ihtilalciler için bir sığınak işlevini de üstleniyor. Öyle anlaşılıyor, Amerika Birleşik Devletleri'nin pek çok eyaletinde casusluk ve fitne suçlamasıyla işçi yargılamaları oluyor; Brown, o sırada Amerika'da sosyalist olmakla Alman yanlısı olmayı özdeş tutuyor. Çiftçi örgütü, Amerika'nın çeşitli yerlerindeki emekçi ve işçi örgütleriyle bağ kurmanın yanında, casusluk ve fitne iddiasıyla yargılananların da savunmalarını üstleniyor ve yardım ediyor. Brown, sosyalizmin Kuzey Dakota'da sınırlı kalmayacağını ve başka eyaletlere de sıçrayacağını düşünüyor; Minnesota, düşürülecek eyaletlerin başında yer alıyor.

Durum tehlikeli görülüyor ve peki ne yapılabilir? "Radikallere, ihtilalcilere, isyancılara, yönetime karşı grev yapanlara, Amerikalıların duygularının, ezici bir biçimde, kendilerine karşı olduğunun gösterilmesi gerekir," yapılacak ilk işin bu olduğu anlaşılıyor. Bunun için ise birlik zorunludur; "tüm sadık cumhuriyetçiler, tüm sadık demokratlar, sadık yurttaşlar, önceki parti çizgileriyle ilgili düşüncelerinin hepsini arkada bırakmak" durumundalar. Bütün parti ayrılıkları atılacak ve yerine sadece "Americanism versus soscialism" ayrılığı kalacak; önerilen program böylece özetlenmiş oluyor. Ben de böylece, abartılı bir biçimde olsa da, Wilson döneminde ve Wilson'un Versailles serüveni sırasında, Amerika Birleşik Devletleri içindeki sosyalist devrim tehlikesini aktarmış oluyorum.

Bu aktarmanın da yardımıyla bir nokta daha açıklık kazanıyor; sosyalist devrim tehlikesini uzaklaştırmak ve böylece devrimci sosyalizmi timar etmek, Wilson'un yalnızca dış değil, aynı zamanda iç sorunudur. İçerde yükselen bir sosyalist akım bulunuyor ve Monroe Doktrini'nin tarihe karışma sürecinin başında, Avrupa'nın düzeni, artık Amerika Birleşik Devletleri'nin iç düzeni haline geliyor. Amerika Birleşik Devletleri, bir Amerikan Kıtası sistemi olma anlayışına son verdiği andan itibaren Avrupa'nın sosyalist oluşunu önleme hedefini de kabul etmek zorunda kalıyor; daha önce, 1917 yılından itibaren ciddi ciddi kapıyı çalan ve 1919 yılında, başarısız Berlin Spartakus ayaklanması ve Budapeşte'de kısa süreli başarılı Bela Kun sovyeti ile sosyalizmin son derece ciddi bir alternatif olduğunu görüyor. Bu alternatifi, alternatif olmaktan çıkarma zorunluluğu ortaya çıkıyor; Arno Mayer'in sözleriyle, tekrarlıyorum, gerçekten iç ve dış politikalar birbirinin içine kilitleniyor.

Bir tez yazabilirim; Wilson'un işi zor görünmüyor. Tezi açabilirim; Avrupa sosyalizmini kazanmada birbiriyle yarış halinde olan Lenin ve Wilson çizgilerinden ikincisi, Wilsonsı yöneliş, önceden kazanmış durumdadır.

Yöntemle ilgili bir notu kaydetme ihtiyacını duyuyorum; taç giymiş bir tarih yazımı, her zaman tek yanlı olma niteliğiyle bulaşıktır. Bolşevik ve sosyalist tarih yazımı, bunu Sovyetler Birliği dışındaki devrimci sosyalizm tarih yazımını da içine alabilecek bir genişlikte anlıyorum, giderek kendisini abartma ve yalnızlığını kapatma eğilimi altına girmiştir. Bolşevikler, devrim eşiğinde ve devrimi yaparken Rusya'da ve yaptıktan sonra Avrupa'da son derece azınlıkta ve yalnızdılar.

Sürdürmek zorundayım; işçi sınıfının mücadelesine içinden bakmayı bir an için bırakarak uluslararası politika ve tarih açısından değerlendirildiğinde, Birinci Dünya Savaşı'nın eşiğinde dünyanın en gelişmiş işçi sınıfı olan Avrupa işçilerinin bakışının enternasyonalist olduğunu ileri sürmek imkansızdır. Bunu, daha da ileri götürmek mümkün görünüyor; eğer, sınıf olmak, diğer sınıflardan bağımsız bir görüş sahibi edinmeyi gerektiriyorsa, Birinci Savaş arefesinde Avrupa işçi sınıfına, bağımsız bir sınıf gözüyle bakmak, pek çok kullanılan sözcükle, kendisi için sınıf olduğunu söylemek, zor olmalıdır. Çünkü savaş kadar önemli, savaş kadar insanı ve sınıfları gerçekleştiren bir kapının önünde, Avrupa işçi sınıfları, kütleleri itibariyle, kendi burjuvazilerinden ayrı bir bakışa sahip olamıyorlar ve bunu ortaya koyamıyorlar.

Bu savaşın başındadır; savaşın sonlarına doğru ise önce Şubat ve sonra Ekim Devrimleri gerçekleşiyor. Bolşeviklerin izledikleri politikanın etkisiyle Rusya, savaştan çıkıyor; bu çıkışın, Almanya işçi sınıfı tarafından memnuniyetle karşılandığını söylemek mümkün oluyor. Ancak bu memnuniyet, proleter enternasyonalizminden kaynaklanmıyor; Rusya'nın savaş dışı kalması, Almanya'nın zaferini kolaylaştırıcı sayılıyor. Alman işçi sınıfı, kendi burju-

vazinin zaferi için Bolşevik politikadan hoşnut olabiliyor. Fransız işçi sınıfı ise açıklıkla Bolşeviklerin liderliğiyle savaşı bırakan Rusya işçileri ve köylülerine kızgınlık besliyor; Britanya işçilerinin durumunun ise farklı olduğunu düşünmek için bir neden bulamıyorum.

Açıklık sağlaması açısından güzel; ancak işçiler sosyalistler demek değildir. Sosyalistler ise devrimci sosyalizm ile özdeş olmuyorlar; emperyalist aşamanın en büyük işçi ve sosyalist hareketi, yirminci yüzyılın başında düzen ile uzlaşmacı ve düzen karşıtı olmak üzere ikiye ayrılıyor. Bernstein uzlaşmacılığı ve Kautskiy ise devrimci sosyalizmi temsil ediyorlar; bu tarihlerde Kautskiy, Marx ve Engels'ten sonra, bunların çizgisini sürdüren en büyük otoritedir. Savaş başladığı sırada Kautskiy, Bernstein'ı da afişe etmenin sağladığı ek otorite ile, devrimci sosyalizmin en büyük ismi ve teorisyeni durumunda görünüyor; bu bilgilerin ışığında bakıldığında, Lenin ile Wilson karşıtlığında sonucu işaret eden ibrenin Wilson'a yöneleceği çok önceden bellidir. Avrupa işçi sınıfının enternasyonalist bakıştan uzak olmasına ek olarak, sosyalistler de, bir Mesih Wilson'a, Wilson sosyalizmine muhtaç ve mahkumdurlar.

Kautskiy, 1915 yılında savaşta sosyal-demokratların, o tarihteki söylenişe göre sosyalistlerin, savaş konumlarını incelerken, bir yerde, *it goes without saying that we exclude the case of working practically for the defeat of one's own country*, "söylemeye gerek yok, biz, sosyalistlerin, fiilen kendi ülkelerinin yenilgisi için çalışmaları ihtimalini saf dışı bırakıyoruz" diyor.[140] Savaş başlıyor ve Kautskiy, sosyalistlerin, ülkelerinin zaferi için savaşmaları gerektiği vaazını yapıyor. Yorum yoluyla değil bunu açıklıkla yapıyor ve daha sonra şunları dillendiriyor: "Her ulusal devlette, proleterya da, ülkesinin bağımsızlığı ve birliğini eksiksiz olarak korumak için bütün gücünü, kullanmak zorundadır." Savaşa girilmiş ise bu ancak zafer ile mümkündür; Kautskiy, bunu önermiş oluyor. "Bu, demokrasinin temel öğesi ve proletaryanın mücadele ve zaferinin zorunlu temelidir," önceki önermeden bu sonraki, zorunlu olarak çıkıyor.

Savaşın başlamasıyla birlikte Kautskiy, daha önceki verdiği devrimci imajı terk ederek demokratik sosyalizm yolunu seçiyor; vaazı, bu seçimle tutarlıdır. Bu tutarlılık, birincisi, devrimin, hiçbir zaman bir seçme sorunu olmamasından kaynaklanıyor; bir seçme imkanı varsa, devrim yolunun kapalı olduğunu düşünüyorum. Şöyle de söylenebilir, eğer bir hedefe devrimci olmayan bir yolla varmak mümkünse, devrimci yol kapalıdır. Savaşla birlikte Kautskiy, Bernstein'a karşı ileri sürdüklerini bırakarak sosyalizmin demokratik yollarla da kurulabileceğine inanmaya başlıyor: Kautskiy ve etkileyebildikleri için artık devrim yolunun kapanmış olması gerekiyor. İnsanlar ve kütleler, başka yollarla varabilecekleri yere, hiçbir zaman şiddet kullanarak gitmezler; bu, pek yazılmamış bir alfabe olmalıdır. İkincisi, ancak devrimin tek ve kaçınılmaz bir yol olduğunu düşünenler, bir savaşta ülkelerinin yenilmesini açıklıkla istemek imkan ve durumundadırlar; savaşta, kendi ülkesinin yenilgisi için propaganda yapmakla devrim yolunu seçmek, bir ve aynı oluyor.

Kautskiy, devrim yolunu görüp cesaret edemediği için mi ülkesinin zaferini istiyor, yoksa, ülkesinin zaferini istediği için mi, devrim yolundan çıkıyor; bu, buradaki mantık zinciri açısından herhangi bir öneme sahip görünmüyor. Bırakıyorum. Savaşta, ülke burjuvazisi ve egemen tutum ile özdeşleşince, geriye barış formülasyonunda bir kimlik arayışı kalıyor. Biraz sonra Kautskiy şöyle sürdürüyor: "Fakat proleterya pratiği ve savaş sonrası sosyal demokrat partilerin işbirliği açısından, hangi temelde barış istediklerini bilmek, önemli bir ayrım noktası olacaktır. Barış, silahsızlanma ve dünya politikası hakkında anlaşma temelinde mi, yoksa hangisi olursa ülkelerin parçalanması temelinde mi olacaktır; bu önemlidir." Savaşa karşı tutumda egemen sınıflarla ciddi bir ayrım noktası bulamayan Kautskiy, barış amaçlarının formülasyonunda bir kimlik arayışı peşine düşüyor.

Burada Kautskiy'nin etkilediği ve formülasyonuna katkıda bulunduğu Avrupa marksizmi ve sosyalizmi, Wilson'un dümen suyunda gitmek zorundadır. Bolşevik barış açılımları Wilson'u önemli ölçüde etkiliyor ve bir Wilsonsı barış retoriğinin ortaya çıkmasına neden oluyor; Avrupa sosyalizmini Lenin değil Lenin'in etkisiyle ortaya çıkan Wilsonsı barış retoriği egemenliği altına alıyor.

Artık bu alt bölümün sonuna yaklaşmış bulunuyorum; Wilson'un kendisi ve Brest-Litovsk'tan sonra kullandığı barış edebiyatı, Avrupa için, eksiksiz bir kurtarıcıdır. Keynes, Paris Barış Konferansı'ndaki görevinden istifa ettikten sonra sıcağı sıcağına kaleme aldığı çalışmasında bunu kalıcı bir biçimde dile getiriyor: "In November 1918 the armies of Foch and the fords of Wilson had brought us sudden escape from what was swallowing up all we cared for." Fransız general Foch'un komutasındaki müttefik kuwetler ve Wilson'un sözleri, Avrupa'nın tüm değerlerini yutacak gibi görünen tehlikeden ani bir kurtuluşu sağlıyor. Peygamber Wilson, kurtuluşunu gerçekleştirmek üzeredir ve mahkum Avrupa solu, bunun peşine takılıyor.

Burada bir tek örnekle yetinmek istiyorum. Romain Rolland, Başkan Wilson'a hitaben bir açık mektup yayınlıyor ve bunda şöyle sesleniyor: "Konuş, konuş, herkese konuş. Dünya, ulus ve sınıf sınırlarını aşan bir sese susamıştır. Konuş, gelecek seni, uzlaşmacı adıyla tanıyıp tanıtacak." Büyük bir

entellektüel otoriteye sahip olan Rolland'tan başka pek çok yerde işçi örgütleri Wilson'u destekleme kararları alıyorlar ve bunları birbirlerine, diğer ulusların örgütlerine aktarıyorlar. Fransa'da sosyalist parti kongreleri ve Büyük Britanya'da Bağımsız Emek Partisi, ILP, Wilson barış programı için hükümetleri zorlayan bildiriler yayınlıyorlar.

Wilson'un barış programı sadece barışı sağlamakla kalmayacak ve aynı zamanda barışçıl yolla yeni ve insancıl bir düzen kurucusu olarak algılanıyor.

Manda İle Doğu'ya

Politika, güçler çarpışmasıdır.

Politika sanatı, güç oluşturma, toplama ve bunu bir başka gücün üzerine sevk etme hüneridir.

Bilime yatkındır.

Uluslar ve sınıflar karşılaşması, politikadır; güç dengelerini bozup yeni durumlar yaratmaya yöneliyor.

Politikada güç yüklü akımlar karşı karşıya geliyor; yenmek ve yenişememek durumları ortaya çıkabiliyor.

Emperyalist ülkelerin ilhak ve paylaşım politikaları bir güç yüklü akımdır; matematik dille vektör deniliyor. Bolşevizmin ilhaksız ve tazminatsız barış, halklara ve uluslara self-determinasyon tanıma politikası bir başka güçlü akım oluyor; çarpışıyorlar.

Yenen, hırslı Fransız emperyalizmi ile deneyimli ve lider konumunda Büyük Britanya emperyalizmidir; zaferi mutlak görünmüyor. Kesindir; ancak, Bolşevizm tarafından ortaya atılan ve Wilson tarafından benimsenerek bütün Avrupa sosyalizmine mal edilen self-determinasyon ve ilhaksız barış programına da bir yaşama hakkı tanımak zorunluluğu ortaya çıkıyor. Açıkçası, Büyük Britanya çizgisini kabul etmek ve Wilson'un görüntüsünü kurtarmak gerekiyor; bu, manda'dır.

Manda, Birinci Dünya Savaşı sonlarında emperyalizmin yeni paylaşım çizgisini sürdürmesinin kandırıcı adıdır; savaşı kazanıyor.

Manda, Doğu'ya kurtarıcı olarak geliyor. Amerika Birleşik Devletleri'nin imajı ile birleştiğinde, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda manda Doğu'nun kurtarıcısı sayılıyor.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda, pek az ayrığıyla, Doğu'daki bütün milli demokratik devrimciler, mandacıdır. Manda'yı kurtuluş kabul ediyor.

Mustafa Kemal, mandacıdır.

Kürt liderlerinin pek büyük çoğunluğu mandacıdır.

Ermeni liderlerinin nerede ise tümüne yakını mandacıdır.

Arap liderlerinin, küçük bir azınlık hariç, tümü mandadan yanadır.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarında Doğu'ya manda egemendir.

Doğu'da manda ne ise Batı'da "Wilson Sosyalizmi" odur.

Savaş, politikanın silahlı kuvvetlerle sürdürülmesidir.

Emperyalizm, mal ve sermaye ihracının, silahlı müdahale ve silahlı müdahale tehditi ile arttırılması, güvenceye alınması ve sürdürülmesidir.

Emperyalist savaş, sermaye ve mal ihracatını, silahlı kuvvetler ile sürdürme ve genişletme politikasıdır.

Birinci Savaş, Avrupa sosyalizmini bir yol ağzına getiriyor; Birinci Dünya Savaşı, ihtilalci sosyalizmin ilk ve en büyük turnusol kağıdı oluyor.

Savaş, insanın en yüksek ölçüde gerçekleştiği, sınıf mücadelesinin en üst düzeye çıktığı bir yaşam türüdür. Emperyalist savaş, insanın gerçekleşmesinin ve sınıf mücadelesinin en üst düzeye ve dünya ölçüsünde, çıkışı oluyor.

Bütün teknokratik ve ekonomist tartışmalar geride kalıyor ve dünya savaşı, Avrupa sosyalizmini bir yol ayrımına getiriyor: İktidarı almak veya egemen kampa katılmak. Birinci Dünya Savaşı, Avrupa marksizmine, bunun dışında bir yol bırakmıyor.

Politika, yolların çatışmasıdır.

Yollar çatıştığı zaman yol ayrımını kabul etmemek politika içinde mümkün olamıyor; Avrupa sosyalizmi, seçimini yapıyor.

Bir söz var; bir insanı büyü ile öldürmek mümkündür, ancak, kahvesinin içine yeterli ölçüde arsenik koymak zorunlu oluyor. Avrupa sosyalizmi, çok çok küçük bir istisna ile, egemen sınıfların savaş politikasına katılmakla, devrim yolundan vazgeçiyor ve sosyalist iktidarı bilinmez bir zamana, belki de ölümden sonra kavuşulacak olan cennet zamanına ertelemiş oluyor. Bunun için gerekçe gerek; büyü, Alman sosyal demokrasisi için çarlık despotizmini ortadan kaldırmaktır. Hiç inandırıcı olmadığını söyleyebilecek durumda değilim; Marx ve Engels'in, Rusya despotizminin ortadan kaldırılmasıyla, zaman zaman, Avrupa demokrasisini özdeşleştirmeleri, Almanya sosyal demokrasisinin savaş kararında çok büyük bir rahatlatıcı oluyor[141]. Belki de bu nedenle veya birlik kaygılarıyla Luxemburg ve Liebknecht de başında bu eğilimi sergiliyorlar ve kısa zaman içinde ayrılıyorlar.

Yol ayrımının başlangıcında yollar bitişiktir; yol ayrımı, tek yoldan başlıyor.

Anti-Duhring, sosyalizmin klasiklerinden en

önemlisi sayılabilir; fakat Profesör Duhring ile Engels'in bir ara çok yakın yol arkadaşı olduğunu unutturmamalıdır. Duhring ile Engels'in zaman içinde ayrılan yolları, zamanın belli noktasında bir ve aynı yerde olduklarını düşünmeyi bile zorlaştırıyor. Yol ayrıldıktan sonra ayrılık genişliyor.

Fransa'da Jules Guesde, sosyalistler arasında bir burjuva hükümetinde görev kabul etmenin en şiddetli karşıtı olarak biliniyor; savaşı destekleme kararından sonra savaş hükümetinde sandalyesiz bir bakan olmak için büyük bir istek gösteriyor. Savaşın en inatçı karşıtı Marcel Sembat da bayındırlık bakanlığı koltuğuna oturuyor. Önde gelen bir sosyalist olan Albert Thomas da, daha sonra Cephane Bakanlığı sandalyesini kabul ediyor.

Bu bir "milli koalisyon" örneğidir; müttefik ülkelerde bu model birbirini izliyor. Büyük Britanya'da Asquith'in kurduğu koalisyon hükümetinde İşçi Partisi'nden Arthur Henderson Eğitim Bakanlığını ve Savaş Kabinesi üyeliğini elde ediyor.

Burada da kalmıyor; UDC Union of Democratic Control, bu tarihlerde Büyük Britanya'da, bir parti kadar güçlü ve dış politikada etkili bir "demokratik" örgütlenme oluyor; UDC Merkez Komitesi, 1917 yılı başında, bir broşür yayınlıyor. Başlığının son derece ilginç bulunacağına inanıyorum: "British Working Men, Observe! French Workers Support Wilson". Büyük Britanya'da UDC, işçilere, "Britiş İşçileri Haberiniz Olsun, Fransız İşçileri Wilson'u Destekliyor" başlığıyla broşür dağıtıyor.

Bundan sonra sadece iki aktarma yapmakla yetinmek durumundayım; birincisi, bekleneceği gibi, Lenin'den geliyor. Lenin, tamıtamamına 1917 yılı Ocak Ayı'nda kaleme aldığı, "Dünya Politikasında Dönüş" başlıklı yazısına, "there is something of a holiday atmosphere in the pacifist camp" diye başlıyor.[42] Pasfist kampta bir tatil havası estiğine işaretle bunun pek de haksız olmadığını dile getiriyor. "Why shouldn't they rejoice when Wilson himself paraphrases the pacifisit declaration of the Italian Socialist Party", Wilson'un kendisi İtalyan Sosyalist Partisi'nin pasifist deklarasyonunu yorumlamak ile yetinirken, barış kampı neden sevinç içinde yüzmesin; İtalyan Sosyalist Partisi, çok kısa bir zaman önce Kienthal'da, Lenin yazıyor, sosyal-pasifizmin tutarsızlığını ilan ederken şimdi mevzi değiştiriyor.

"Is it surprising that in Avanti! Turati exults at Wilson's having paraphrased their, Italian, 'pseudo socialist' pacifist phrases?" Turati, İtalyan sosyalistlerinin organı Avanti'de, Wilson'un, kendi açıklamaları üzerine yorum yapmasıyla övünüyor; Lenin, bunun şaşırtıcı olup olmadığını soruyor. Lenin, Fransız Le Populaire Dergisi'nin aynı çizgiyi savunduğunu, Kautskiy ve Turati çizgisini birleştirdiğini dile getiriyor.

Lenin'in bu yazısı, dünya politikasındaki önemli dönüş üzerinedir; Lenin, emperyalist savaştan emperyalist barışa doğru bir dönüş yaşandığını ileri sürüyor. Emperyalist savaş, insanlara "tam bir yoksulluk" ve sosyalizme de, "Plehanov, Albert Thomas, Legien, Scheidemann ve diğerleri kanalıyla en büyük ihaneti" getiriyor. Emperyalist barış da, insanlığa dindar ifadeler, idare-i maslahatçı reformlar, yarım ödünlerle en büyük aldanmayı getirecektir"; Lenin, bir de bunu yazıyor. Lenin'in bu yazısını, Wilson'un bütün konuşmalarını, Kautskiy ve Turati türünden sosyalistlerin yazdıklarını yorumlamak ve bunlara şerh düşmek, bunları biraz değiştirerek daha yüksek sesle dillendirmek olarak anlayıp anlattığı biçiminde özetlemek mümkün görünüyor. Wilson, açılımlarının kaynağını devrim yoluyla iktidarı alma yolundan dönen sosyalistlerin açıklamalarında buluyor.

Bolşevizm büyük bir kesinlikle formüle ediyor, Avrupa solu bunu önemli ölçüde timar ediyor, Wilson bunları daha da değiştiriyor ve geniş yığınlara aktarıyor; bundan sonrası bir başka aktarmaya kalıyor. Ekim Devrimi'nden yarım yıl kadar sonra, Paris'teki Amerika Birleşik Devletleri Büyük Elçisi W.S. Sharp, şunları not ediyor: "Paradokslu ve garip görünebilir ama, Başkan Wilson'un nasihatları ve yapıcı önlemleri, zaman zaman bir ikonoklastik güç taşıyarak, Fransa'daki sosyalistlerin düşüncesi üzerinde, Müttefik Kuvvetler'in hiçbir liderinin sahip olamayacağı kadar büyük bir etki yapıyor." Büyükelçi, Başkan Wilson'un inandırıcılığına, bu sonucun elde edilmesinde büyük bir prim verdikten sonra Başkan'ın yöntem ve açıklamalarının "radikal eylemleri sınırlamada" çok değerli ve güçlü bir etkiye sahip olduğuna işaret ediyor. Başkan Wilson, Büyükelçi Sharp'a göre, uyumsuz unsurlar arasında bir armoni sağlamada son derece önemli bir rol oynuyor.

Doğrusu, Wilson konusunda, Lenin'in yazdıklarıyla Amerika Birleşik Devletleri'nin Paris Büyükelçisi'nin ülkesine gönderdiği değerlendirme arasında, birbirine zıt iki kutbun temsilcisi olmanın yol açtığı formülasyon farkından başka bir ayrılık göremiyorum; Wilson, Avrupa'da Avrupa sosyalistlerinin çok büyük bir bölümünü arkasına takmayı başarıyor.

Bu bilgilerden sonra yeni bilgilere geçebilmek için bir "model" kurulabilir. Model, iki vektörden oluşuyor; bir yanda, Lenin'in dillendirdiği self-deterrminasyon formülü var. Tekrar etmek durumundayım; self-determinasyon programının, her halde sosyalist olduğu son derece tartışmalıdır. İki durumda da tartışmalıdır; işçi sınıfının yönetim aşamasında olduğu bir durumda burjuvaziye kendi ulusal devletini kurma hakkının savunulmasının sosyalizme uygunluğunun pek büyük bir zorlukla

ileri sürülebileceğini sanıyorum. İşçi sınıfının zayıflığı halinde ise burjuvazinin bir programının sosyalistler tarafından ve büyük bir hırsla savunulmasının anlamlı olup olmadığı üzerinde durulabilir; her iki durumda da bir tartışma gereği görülüyor. Yapılmıştır; pek çok sosyalist, Lenin'e itiraz ediyor. Lenin'in self-determinasyon programı, her zaman kendisiyle beraber olan sosyalist azınlık tarafından reddediliyor ve Leninist olmayan sosyalistler ve Wilson tarafından benimseniyor; Wilson'un benimsemesi, self-determinasyonu daha geniş sosyalistlerin ve yığınların kabul etmesine yol açıyor.

Bir yanda bu var; bir güçlü program durumundadır. Diğer yanda ise Büyük Britanya ile Fransa'nın büyük bir inatla savundukları paylaşım antlaşmaları bulunuyor; savaştan önce yapılan gizli antlaşmaları gerçekleştirmek için büyük bir kıskançlık sergiliyorlar. Self-determinasyon, her türlü ilhak kapısını kapatıyor ve Büyük Britanya ve Fransa ise daha önce yaptıkları gizli paylaşım antlaşmalarına uygun olarak yeni sömürgeler veya topraklar edinmek istiyorlar.

Çarpışan iki güçlü eğilimdir; bir de safdil, Keynes'in nitelemesiyle kör ve sağır Don Kişot Wilson var. Bu iki güçlü eğilimin çarpışması karşısında kendisini peygamber sayan modern Don Kişot Wilson ne yapabilir; yıkılan imparatorluklardan çıkan topraklarda yaşayan halk ve ulusların çok büyük çoğunluğunun kendi kendisini yönetmeye ehil olmadığını düşünerek, bu topraklardaki insanları yönetmek için bir milletler klübü kurulmasını önerebilir. Fakat milletler kulübünün bir camia olarak tek tek halk ve ulusları yönetmesi mümkün olmayabilir; bu durumda, milletler klübü yönetim için vekillerini seçmek durumundadır. "Manda", vekalet anlamına geliyor; mandatör ya da vekil olarak, yönetmekte çok büyük deneyim kazanmış olan emperyal devletleri, Fransa ve Büyük Britanya'yı seçmekten daha doğal ne olabilir? Görülüyor, politika güçlerin-çarpışması olarak ele alınırsa, manda sistemi, çok büyük bir fiziksel zorlama ile ortaya çıkıyor.

Belki de manda sistemi, Milletler Cemiyeti'nin doğuşuna yol açıyor; ancak Milletler Cemiyeti ciddi bir imkan olarak gerçekleşememekle birlikte Milletler Cemiyeti ile var olabilecek olan manda sistemi, kendisinin varlık nedeninden ayrı olarak var olabiliyor. Milletler Cemiyeti'nin etkisizliğinde manda sistemi doğrudan doğruya mandatör devletin yönetimi olarak kendisini sürdürebiliyor.

Versailles Antlaşması'nda ön plana çıkartılan manda sistemi değil Milletler Cemiyeti oluyor. Ancak gerçekte işleyen sistem Milletler Cemiyeti değil manda sistemidir. Çünkü kendisini İsa yerine koyan Wilson, Milletler Cemiyeti Konvansiyonu'nu da içeren Versailles Antlaşması'nı kendi ülkesine, Kongre'ye, kabul ettiremiyor ve paralize olarak önce tarih ve sonra da yaşam sahnesinden çekilmek zorunda kalıyor. Böylece Amerika Birleşik Devletleri ve anlaşılır nedenlerle de Sovyet Rusya, yeni dünya kuruluşunun dışında kalıyorlar. Bu, Milletler Cemiyeti'nin önemli ölçüde ölü doğması anlamına geliyor.

Tarihte kişiler önemli midir; Wilson'un tarihsel rolüne bakıldığında önemsiz kişilerin çok önemli olabileceğini söylemek mümkün görünüyor. Tarihin bu önemli kesitinde Wilson'un oynadığı role de bakıldığında Keynes'in sezgisine şaşırmamak mümkün olamıyor. Wilson'u, kör ve sağır bir Don Kişot'a benzetmesi son derece yerindedir. Wilson, bir zavallı Don Kişot'tur; Batı Avrupa'nın şatolarına saldırma gereğini duymamak bir yana, bunları aklından çıkardığı anda yıkılacaklarını varsayıyor.

Politika, güç yüklü okların çarpışmasıdır.

Uzun bir savaşın galibi, zaferini abartma eğilimindedir.

Uzun bir mücadelenin galibi, gömülü bütün hırslarının ayağa kalkıp sefere çıkışına tanık olmak durumundadır.

Birinci Dünya Savaşı sonunda Fransa budur. Böyle bir Fransa'yı Paris Barış Konferansı'nda Clemenceau'nun temsil etmesinden daha uygun bir rol dağılımı düşünemiyorum. Bu Fransa'dan başka hiçbir tutkusu olmayan ihtiyar politikacı, Wilson'un On Dört Nokta'sını hiçbir zaman benimsememiş olduğunu hiçbir zaman gizlemiyor.

Aradan geçen zaman, Paris Barış odasında, Büyük Britanya delegeleri arasında oturan genç iktisatçı Keynes'in Clemenceau hakkındaki gözlem ve tanılarının da son derece gerçekçi olduğunu kanıtlıyor. Keynes, Clemenceau hakkında, "he felt about France what Pericles felt of Athens - unique value in her, nothing else mattering" diye yazıyor. Pericles'in Atina'ya olan tutkusu, Clemenceau'da Fransa tutkusu biçiminde yaşıyor; Atina veya Fransa dışında hiçbir değer bulunmuyor. Keynes, Clemenceau'nun Fransa'ya tutkulu olduğunu, ancak Fransızlar'a ve bu arada yakın çalışma arkadaşlarına da hiçbir önem vermediğini kaydediyor. Almanya için yapılacak olan ise tektir; Clemenceau, Almanya'nın gözünü korkutmaktan başka bir yol olmadığını düşünüyor. Bu yol ise, pratikte, Almanya'yı, Fransa'yı yendiği 1870 yılındaki duruma getirmek olarak anlaşılıyor; Paris Barış Konferansı'nda Fransa, kendisini geldiği yerde tutarak Almanya'yı elli yıl önceki durum ve gücüne indirip bağlama politikasının hırslı bir savunucusu olarak görülüyor.

Büyük Britanya ise Almanya'yı durdurmanın ötesinde artık Osmanlı Devleti'nin varlığından kurtularak Hindistan sömürgesini daha da güvence altına almayı ve Orta Doğu'da açıkça var olmayı he-

saplıyor; Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması konusunda Çarlık Rusyası ile anlaşmıştır. Rusya, İstanbul'un kendisine verilmesi karşılığında Osmanlı topraklarının Fransa ve Büyük Britanya arasında pay edilmesine razı olmuş durumdadır; Akdeniz kıyılarında, diğerlerine göre küçük sayılabilecek bir pay da İtalya'ya veriliyor.

Burada birisi teorik ve diğeri tarihsel iki soru ortaya çıkıyor; Wilson, Amerika'nın Birinci Dünya Savaşı döneminde başkanlığına uygun mudur, birinci soru bu oluyor. Amerikan Kıtası'nda emperyalizmini kurumlaştırmaya kararlı Amerika Birleşik Devletleri için serüvenci Theodore Roosevelt pek uygun düşüyor; tarihsel olarak dünya emperyalizmine kararlı, ancak henüz pratikte bütün sorunlarını çözmemiş bir Amerika için, Birinci Dünya Savaşı döneminde Wilson'dan daha uygununu düşünemiyorum. Kendisinde bir misyon gören, bir rahip ailesinin oğlu olarak dünyaya gelen ve giderek Mesih olduğunu düşünen, kısa doğrularla uzun yanlışları birarada taşıyan, öğrenmeye aşırı isteksiz Wilson, sanki de Amerika'nın dünya emperyalizmi için keşfe gönderdiği, savaşta keşif görevini fetih sanan, bir saf yaratıktır. Amerika, tam bu sırada, Wilson'un keşfettiği mevzilere yerleşmekte, geçici olduğu sonradan anlaşılan, bir tereddüt geçiriyor.

Tereddüt, yavaş hareket anlamına geliyor.

Amerika Birleşik Devletleri'nin McKinley ile başlayan ve Theodore Roosevelt ile doruğa çıkan emperyalizmi, Latin Amerika perspektiflidir; sömürgeci Avrupa devletlerinin Latin Amerika ile bağlarını kesiyor. Wilson, bu aşamayı tamamlamakla birlikte Amerikan emperyalizmini eski dünyaya, Avrupa'ya götürme zorunluluğunu görüyor; ancak, geçmiş düşüncelerine ve yalnızlık politikasının kalıntılarına bağlı Amerika Birleşik Devletleri'nin tamamı, bu yeni açılıma, aynı hırsla katılamıyor. Böyle bir tarih kesitinde zavallı bir Don Kişot olan Wilson, İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonu ile Soğuk Savaş dönemine, yakınları tarafından alık olarak nitelendirilebilen ve kendi halinde neşeli Başkan Truman'ın uygunluğu[43] ölçüsünde, uygundur.

İkinci soru tarihseldir; Wilson'un emperyalist devletler arasında yapılan gizli paylaşım antlaşmalarını bilip bilmemesiyle ilgilidir. Yirminci yüzyılın başı, başta Britanya ve Fransa ve Rusya arasında olmak üzere, pek çok gizli paylaşım antlaşmasına tanıklık ediyor. Ekim Devrimi ile Rusya'nın yaptıkları hemen açıklanıyor. Başka toprakları da ilgilendirmekle birlikte Fransa, Büyük Britanya, İtalya ve Rusya Osmanlı topraklarını, son derece özgür bir biçimde, aralarında bölüşüyorlar ve bunları devletlerarası antlaşmalara bağlıyorlar. Osmanlı toprakları üzerinde olanlar dahil, gizli paylaşım antlaşmalarını Wilson'un bilip bilmediği zaman zaman tartışılıyor; tartışmanın sonucunda, Wilson'un bunları bildiği kesin görünüyor.

Gizli paylaşım antlaşmalarının en önemlileri, Londra Antlaşması, Sykes-Picot Mutabakatı ve Constantinople Notaları oluyor. Büyük Britanya Dışişleri Bakanı Arthur Balfour, önce bunları Wilson'a gönderiyor ve üç gün sonra da, 21 Mayıs 1917 tarihinde, Washington'da Wilson ile bunları tartışıyor. Bunu, Balfour'un Albay House ile haritalar üzerinde bu gizli antlaşmaları çalışması izliyor.

Şimdi geriye dönüyorum ve bir özet yapıyorum: Lenin'in öne sürdüğü ve Wilson tarafından benimsenen halklara ve uluslara kendi yazgısını kararlaştırma hakkının verilmesi, ilhaksız bir barış programı ile Avrupa emperyalizminin planları ve aralarında yaptıkları gizli antlaşmalar, iki güçlü akım olarak, Paris'te karşı karşıya geliyor. İki hareket halinde güç çarpışıyor; zayıf Milletler Cemiyeti ile kalıcı manda sistemi, işte bu çarpışmadan çıkıyor. Birbiriyle çarpışan ve birbirini yenemeyen iki vektörün, ikisinin yönünün dışında, bir üçüncü yöne açılan bir hareket doğurması fizik ve matematik dünyasında bilinen bir durumdur; uluslar politikasında da yaşanıyor.

Buradan sonra bazı aktarmaları sıralamak durumundayım; böyle bir sıralamanın, fizik bilimlerdeki gözlemlerin yerini alacağını düşünüyorum. Önce Profesör Levin'den aktarıyorum.

"Wilson had come to Paris hoping to assign the German and Turkish colonies as mandates to the smaller powers."

"At the Peace Conference, however, the President was confronted with the fact that the Allies had already distributed the colonial spoils in a series of wartime secret treaties."

"Considering these facts, it is possible to argue, of course, that all the President had really achieved through the adoption of his mandate program at Paris was the legitimization of the reality of Allied imperialism with the covering liberal rhetoric of League trusteeship."

Soyutlama, gözlem ya da olguların, imbiklenmesidir; bunu yapmaya çalışıyorum. Profesör Levin Jr., Başkan Wilson'un Paris'e, Alman ve Türk kolonilerini, küçük devletlere, manda olarak dağıtma planı ile geldiğini kaydediyor; ancak Paris'te bilip de yok saydığı bir gerçekle karşı karşıya kalıyor. Wilson, Paris'te, Müttefikler'in, kolonyal ganimetleri, savaş sırasında yaptıkları bir takım gizli antlaşmalarla, kendi aralarında paylaşmış olduklarını görüveriyor. Ne yapabilir; Profesör Levin, Wilson'un yaptığının, "Müttefik emperyalizmi gerçeğini", Milletler Cemiyeti vesayeti üzerine yapılan bir edebiyat

ile meşrulaştırmaktan ibaret olduğunu yazıyor.[144] Wilson'un rolü budur.

Bu kadar değil; Sezar'ın hakkını Sezar'a vermek gerekiyor. Başkan'ın Paris'te mağlup olmasının ve emperyalist stratejiyi bir İsevi retorik ile ambalajlamak zorunda kalmasının bütün sorumluluğunu Avrupalı yöneticilere yüklememek zorunluluğu var; Profesör Levin Jr., Wilson'un Dışişleri Bakanı Lansing'in 30 Aralık 1918 tarihinde hazırladığı bir gizli memorandumdan da söz ediyor. Bunu da, olduğu gibi aktarmak gereğini duyuyorum: "Başkan Wilson'un 'self-determinasyon' hakkıyla ilgili deklarasyonu üzerinde düşündükçe, bazı ırkların kafasına böyle bir düşünceyi sokmanın tehlikesine daha çok inanmaya başlıyorum. Bunun Paris Konferansı'nda imkansız taleplerin ortaya atılmasına dayanak olması kaçınılmazdır ve pek çok ülkede sorun yaratacaktır. Bunun, İrlandalılar, Hintliler, Mısırlılar, Boers'deki milliyetler üzerinde etkisi ne olacaktır? Hoşnutsuzluk, düzensizlik ve isyan doğurmayacak mıdır? Suriye'nin, Filistin'in, muhtemelen Fas ve Trablusgarp'ın Muhammedileri[145] buna dayanmayacaklar mı? Bu, Başkan'ın kendisini fiilen bağlamış olduğu Zionizm ile nasıl bağdaştırılır? Sözün kısası, bu ifade dinamit yüklüdür." Lansing'in hazırladığı bu Amerikan Dışişleri Bakanlığı memorandumu, Lenin'in ileri sürdüğü türden, Washington'un self-determinasyon ilkesini tutarlı ve ısrarlı bir biçimde savunamayacağını gösteriyor.

Hem kendi bürokrasisinin ikircikli tutumu ve hem de Avrupa devletlerinin inatçı yaklaşımları nedeniyle Wilson'un anti-emperyalist programı önemli ölçüde yumuşamak zorunda kalıyor; Wilson, emperyalizmi ortadan kaldırmak yerine Milletler Cemiyeti çerçevesi içinde reforma uğratmak istiyor. Bu, bir anlamda, Wilson'un Amerika'nın programını emperyalist olarak görmemesini de hesaba katarak, Asya ve Afrika topraklarını Amerikan yayılmacılığına açmak da demek oluyor. Bunları da yazan Profesör Levin Jr., bu alandaki düşüncelerini şöyle bir yargıya ulaştırıyor: "In short Wilson was opposed more to the form than to the substance of the existing economic and political hegemony of the West in the international arena." Kısacası, Wilson, Batı'nın ekonomik ve siyasal hegemonyasının özünden daha çok biçimine karşı çıkıyor; manda bir biçim değişikliğidir.

Aktarmaları sürdürüyorum ve şimdi sırada, o sıralarda Wilson'un kurmaylarından olan ve daha sonra Amerika Birleşik Devletleri'nde başkanlık makamına yükselen Hoover var. Hoover, Wilson'un 28 Şubat 1919 tarihinde yapılan Demokratik Parti'nin Ulusal Komitesi'nde yazılmamak kaydıyla bir konuşma yaptığını ve burada, "ben, manda sisteminin ilk savunucularındanım" dediğini kaydediyor. Manda sistemi, genel olarak, Büyük Britanyalı General Smuts'ın bir buluşu sayılıyor; Wilson, bu konuşmasında, "ben artık mevcut güçlerden herhangi birisine şimdiye kadar aldıklarından daha başka toprak verilmesinin gereğine inanmıyorum" diyor ve "bu yüzden de General Smuts'ın düşüncesinin ateşli taraftarıyım" diye ekliyor.[146] Başkan Wilson'un manda sistemini, Avusturya Macaristan ve Türkiye İmparatorlukları'nın dağılmasıyla ortaya çıkan topraklarla, Alman sömürgelerini, ilk adım olarak Avrupalı emperyalistlerin kontrolünden çıkararak, ikinci adımda Amerika Birleşik Devletleri'nin etki alanına çevirmeyi planlamış olması mümkün görünüyor[147]; daha önce yazdıklarımla tutarlıdır.

Ancak Wilson'un planları gerçekleşmiyor; Hoover, Wilson'un Paris'e giderken, George Washington gemisinde ve yakınlarına, Osmanlı, Rusya, Alman İmparatorlukları'ndan kurtulan ve kurtulacak olan "geri halkların", backward peoples, bir geçiş döneminde, gözetim altında yaşamaları gerektiğini söylüyor. Henüz adı tam konmamıştır; vesayet, manda veya bir başka ad olabilir. Wilson, vasi ya da vekil olarak, Avrupalı emperyalist devletleri değil küçük ve tarafsız ülkeleri düşünüyor. Bu sırada Başkan'ın yanında olan Profesör Seymour, Wilson'un küçük tarafsız devlet olarak Hollanda ve İskandinav devletlerini aklına koymuş olduğunu yazıyor; ancak çok konuşmayı da seven Wilson'un bu düşüncesi karşısında Avrupa'nın gedikli emperyalist ülkeleri karşı önlemlerini almakta gecikmiyorlar. Hoover'in yazdığına göre, 24 Ocak 1919 tarihinde, Britanya, Avustralya, Güney Afrika, Smuts bu ülkeyi temsil ediyor, Fransa ve İtalya'nın liderleri, Paris'te bir araya gelerek bu sorunu tartışıyorlar ve Wilson'un küçük tarafsız ülkelerin vekaletine vermek istediği toprakların kendilerine ayrılması gerektiğinde anlaşıyorlar.

Başkan Wilson'u bu anlaşmaya çekme görevi General Smuts'a düşüyor, Smuts, Wilson'a, kaynakları, deneyimleri ve coğrafi yakınlıkları nedeniyle, Milletler Cemiyeti'nin yönetici vekillerinin, mandaterlerin, "ileri" uluslar arasından seçilmesi gerektiğini söylüyor.[148] Smuts'ın Başkan Wilson'u ikna etmesi zor olmuyor ve Hoover, bunu, eski diplomasi tarihinin en abidevi başarılarından birisi sayıyor. Şunları yazıyor: "Cemiyeti Akvam sözleşmesine konan General Smuts'ın formülü, eski diplomasi tarihinin en abidevi başarılarından birisi oldu. Böylece Smuts'ın, Afrika'da geniş toprakları Güney Afrika Birliği'ne bağlaması imkanı doğuyordu." Bu kadar değil, Hoover'un bu sonuçla ilgili yargılarından iki aktarma daha yapmanın çok yararlı olacağını düşünüyorum.

"Whether the President resisted this compromise with Smuts, I do not know. But by this device for all practical purposes the 'backward peoples' were

annexed to the Allied empires. Also, it extinguished in several important areas the aspirations of peoples for self-government and independence. It was all neatly managed so as to comply with many of the secret treaties which had divided these areas prior to the President's arrival in Paris."

"No one since has been able to find any practical difference between these mandated areas and the other British, French, Italian or Japanese colonies or imperial possessions. Moreover, the people of Syria, Iraq, Jordan, Palestine and Lebanon were demanding self-government and independence. These aspirations were bottled up for many years by these peoples being placed under mandates."

"I am convinced that the judgement and attitude of the President in these matters were due to his unfamiliarity wilt Old World Diplomacy and too much confidence in General Smuts when that statesman's own imperial interests were at stake."

"It is my belief that the President, to put it bluntly, was just fooled."

Hoover'ın manda sistemini, Müttefik emperyalist devletlerin, daha önce aralarında yapmış oldukları, gizli antlaşmalara göre istediklerini elde etmeleri biçiminde değerlendirmesini vurgulamak gereğini duydum. Hoover, Avrupalı emperyalist ülkelerin buralardaki uygulamalarıyla, açıktan ve resmen sömürge statüsüne koydukları topraklardaki pratikleri arasında bir fark görmemesi de, manda sisteminin niteliğini göstermesi açısından önemlidir. Hoover, böyle bir sonucu. Başkan Wilson'un bilgisizliğine ve aldatılmasına bağlıyor.

Başkan Wilson sadece aldatılmadı; aynı zamanda pek çok mazlum ülke insanının, seçkininin, burjuva demokratının da, aldatılmasının imkanlarını hazırladı.

Güzel; ancak devam etmeden önce bir parantez açmak istiyorum. Kampanya haline getirilmiş bir propagandanın yanıltıcı etkileri açıklıkla ortaya çıkıyor. 1919 yılında, Türkiye'de pek az insanın mandanın çekiciliğine kendisini kaptırmış olması ve böylece Amerika Birleşik Devletleri'nin koruyuculuğuna doğru sürüklenmesi son derece düşündürücü görünüyor. Daha da düşündürücü olanı, bir yandan Amerikan mandası, Amerika'da rüzgarın ters yönde esmeye başlaması nedeniyle gerçekleşmeyince ve diğer yandan da pratik mandasız bir kurtuluşun mümkün olduğunu gösterince, 'bir zamanlar manda programı çerçevesinde birbiriyle yarışanların daha sonra birbirini mandacılıkla suçlamada yarışmaya başlamalarıdır. Bu nokta, günceli yaşayanlar kadar tarih yazıcıları açışından da önemli bir kaygı kaynağı olarak ortaya çıkıyor.

Son olarak H. Howard'ın çalışmasından aktarma yapmak istiyorum; Howard, Türkiye'nin paylaşılması üzerine bir monografik çalışmanın yazarıdır. Bu konuyla ilgili olarak bulguları şöyle: Wilson'un retoriği ne olursa olsun, Washington'un Türkiye barışı ile ilgili politika ilkeleri, Türkiye'nin bölüşülmesi konusunda, emperyalist ülkelerin daha önce yapmış oldukları gizli antlaşmalara tam bir uygunluk gösteriyor. Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanı Lansing'in Türkiye ve Balkanlar barışı için, 21 Eylül 1918 tarihi itibariyle hazırlamış olduğu memorandumun ilkelerini dört noktada toplayabilirim. Bir: Türkiye, Avrupa'dan çıkartılıyor ve Anadolu'nun ortasında bir bölge ile sınırlanıyor.[149] İki: Grekler, Ege kıyılarını ve muhtemelen Küçük Asya'nın bazı bölümlerini elde ediyorlar. Üç: İstanbul enternasyonalize ediliyor ve böylece ya bir koruyucuya ya da mandatere bırakılıyor. Dört: Mısır'da Büyük Britanya egemenliği tanınıyor ve bunun dışındaki Arap toprakları ya otonomiye kavuşturuluyor, ya da bir koruyucu veya mandatere bırakılıyor. Amerikan Dışişleri Bakanlığı, Ekim 1918 tarihinde bu ilkelerini biraz daha ayrıntılı bir biçimde formüle edebiliyor; buna göre Ermenistan'ın Akdeniz'e açılması için bir liman üzerinde duruluyor ve Fransa'nın Ermenistan'ın himayesini isteyebileceği, ancak Ermeniler'in Büyük Britanya'yı tercih edebilecekleri kaydediliyor. Bu dokümanda Suriye'nin Fransa'ya gidebileceği, Filistin, Irak ve diğer Arap toprakları için en uygun mandaterin Büyük Britanya olacağı ifade ediliyor. Howard, bu bilgileri verdikten sonra, bu dokümanlar ile "Asyatik Türkiye'nin toprak dağıtımı arasında çarpıcı bir uyuma" işaret ediyor.[150] Wilson'un'ne ölçüde zavallı bir Don Kişot olduğu bir kez daha ortaya çıkıyor.

Böylece manda sisteminin tarihsel ve aldatıcı yeriyle ilgili aktarmaları tamamlamış bulunuyorum; şimdi de, çok kısa olarak bu buluş üzerinde durmak istiyorum. Wilson'un, zaman zaman mandayı keşfetmiş olmanın onuruna sahip çıkmak istemesine karşın bu sistemin Güney Afrika Cumhuriyeti'nden General Smuts'a ait olduğundan kuşku duyulmaması gerekiyor. General Smuts, Başbakan Louis Botha ile birlikte Güney Afrika Cumhuriyeti'ni Paris Konferansı'nda temsil ediyor; aynı zamanda Büyük Britanya Savaş Kabinesi üyeliği yapıyor. Wilson ile bir kez Paris'te görüşüyorlar; fakat 1918 Kasım Ayı'nın sonunda yazıp dağıttığı "Milletler Cemiyeti: Bir Pratik Öneri" başlıklı broşürünün, Wilson, daha Paris'e gelmeden Wilson'u önemli ölçüde etkilediği kaydediliyor.[151] Parlak bir hatip olan Smuts, böyle bir broşürü yazmakla kalmıyor ve bir Milletler Cemiyeti kurulması için sürekli konferanslar veriyor.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru, Smuts, şu görüşlere sahip bulunuyor ve yaymaya çalışıyor: Birincisi, Avrupa'da artık düzeni sağlayacak tek bir

otoritenin bulunmadığını ileri sürüyor. Smuts'a göre artık Avrupa atomize olmuştur ve Avrupa'da düzeni sağlayabilmek için bir üst örgütlenmeye gerek bulunuyor. İkincisi, General Smuts, daha savaşın bitmesinden altı ay öncesinden itibaren, Almanya'nın ezilmesine karşı çıkmaya başlıyor.[152] Smuts, tümüyle ezilmiş bir Almanya ile Avrupa'nın düzeninin yeniden kurulamayacağı görüşünü savunuyor.

General Smuts, Avrupa'nın tasfiye olduğu, "Europe is being liquidated", düşüncesindedir; Milletler Birliği, "bu büyük düzenin varisi olmak durumundadır." Rusya, Osmanlı, Avusturya-Macaristan imparatorlukları tarihe karışıyor; Almanya, çöküyor. Bir düzen boşluğu ortaya çıkıyor; bu düzen boşluğu bir biçimde doldurulmazsa ve ganimet düzeni devam edecek olursa, Bolşevik İhtilali'nin yayılmasını normal karşılamak gerekiyor.

Smuts'ın, Avusturya-Macaristan, Rusya ve Türkiye İmparatorlukları'nın, "ilhak yok, self-determinasyon var" ilkesine uygun olarak tasfiye edilmesi görüşünün taraftarı olduğu açıklıkla belli oluyor. Milletler Cemiyeti, bu toprakların tümü için bir mandater olarak düşünülüyor. Çok açık olarak şu ileri sürülebilir; Milletler Cemiyeti, Smuts ve dolayısıyla Wilson için, doğrudan doğruya manda sisteminin bir türevidir. Bu nedenle olabilir hem Wilson ve hem de Smuts, Milletler Cemiyeti'nin sözleşmesinin kabulünü, Versailles Antlaşması'ndaki her türlü sakıncayı giderecek bir değerde görüyorlar;[153] bu sözleşmeden ise geriye sadece manda sistemi kalıyor.

Burada muhtemel bir yanlış anlaşılmayı düzeltmek gereğini duyuyorum; Birinci Dünya Savaşı sonlarında Avrupalı emperyalist devletlerin Doğu uluslarına manda sistemini dayattıkları ve Doğu ulusları politikacılarının da buna karşı çıktıkları türünden bir izlenim vermek istemiyorum. Durum, daha önce çözümlemeye çalıştığım güven ve güvensizlik ikilemi çerçevesine uygun düşüyor. Batılılar son derece güvenlidirler ve Doğu halklarının kendi hallerine bırakıldıkları taktirde kendilerini yönetemeyeceklerine gerçekten inanıyorlar. "Geri halklar" nitelemesi bir gerçeklikten daha çok bir inanç pozisyonunu yansıtıyor.

Bunun simetriği çok daha doğru görünüyor; Doğu halkları ise güvensizliğin en derin batağında yüzüyorlar. Uzun yüz yılların ataleti, sürekli yenilgi ve başarısızlık, Doğu uluslarına da kendi kendilerini yönetemeyecekleri inancını yerleştirmiş görünüyor; bu ulusların seçkinlerinde Batı devletlerinin himayesini istemek artık bir kimlik özelliği haline gelmiş durumdadır.

Türkiye özgürlük tarihinde, en azından bir ara çok onurlu bir yere sahip olmuş olan Mekteb-i Mülkiye öğretim üyelerinden ünlü Mizan Dergisi'nin kurucusu "Mizancı" Murad, 15 Kasım 1912 tarihli İkdam Gazetesi'nde, Hüseyin Cahit Yalçın'ın daha sonra yayınladığı Meşrutiyet Hatıraları'nda bildirdiğine göre, şu düşünceleri ortaya atmaktan çekinmiyor: "Bundan sonra biz ancak düveli muazzamadan birinin ciddi himayesi tahtında yaşayabileceğimizi ve halin bir rubu asır kadar müddetle muhtacı bulunduğumuzu artık bilip itiraf etmeli ve ona göre umurumuzu tedvir etmeliyiz".[154] Özgürlükçü Murad, bir zamanların büyük devleti Osmanlı'nın bundan sonra ancak bir büyük devletin koruması altında yaşayabileceğini ve bu korumanın da en az yirmi beş yıl sürmesi gerektiğini ileri sürüyor.

İttihatçı mücadelesinde "Kürt" kod adıyla bilinen Osmanlı Devleti'nin Stockholm eski büyükelçisi Şerif Paşa, İsviçre'de bütün liberal Türkler'in liderliğini yaparken bir gün bundan vazgeçiyor ve Kürtlerin sözcülüğünü üstlenerek bunu büyük devletlere bildiriyor. Şerif Paşa, bundan sonra, Fransa'nın İstanbul'daki Yüksek Komiserliği'ne yazıyla başvurarak, Kürtler için bir İngiliz himayesinin sağlanması konusunda aracılık istiyor. Fransa Dışişleri Başkanlığı'nın yakın zamanlarda serbest bıraktığı gizli belgelerine göre, Paris Barış Konferansı'nın yapıldığı sırada, Yüksek Komiserlik, bu dileği Fransa Dışişleri Bakanı Pichon'a aktarıyor; Şerif Paşa, bir Kürt devletinin yaşayabilirliği ve Kürtler'in kendi kendilerini yönetme kabiliyetleri konularında, *sur la faculté des Kurds a se governer et a s'administrer eux-memes*, kuşkularını dile getiriyor.[155] Aynı tarihlerde Kürt Liderlerinden Necmettin Hüseyin de Büyük Britanya Yüksek Komiserliği'ne başvurarak bütün Kürtlerin kurtuluşunu, İngiliz himayesinde gördüklerini bildiriyor[156]; manda sistemi Paris Konferansı'nın bir buluşu olduğu için, bu sıralarda hep manda yerine eski usûl himaye talebi dillendiriliyor. Arap kurtuluş liderlerinin de büyük bölümü himaye ve manda sistemini savunuyor; Emir Faysal, bir ara, Suriye'de Fransa mandasını kabul etmemek için diretiyorsa da bu, Faysal'ın İngiliz siyasetine yatkın olmasından kaynaklanıyor. Eninde-sonunda Suriye'de Fransız mandası kabul ediliyor ve Faysal, Irak'ta Britanya mandasına razı oluyor.

Burada dikkat çekici bulduğum bir nokta üzerinde durmak gereğini duyuyorum; gizli antlaşmaların gereklerini yerine getirmemeyi sağlayamayan Wilson için görünüşü kurtarmak amacıyla manda sistemi geliştirilir ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan koparılan topraklar mandalara bölünürken, Türkiye'ye bırakılacak alanda herhangi bir manda aranmıyor. Gizli antlaşmalara göre Rusya'ya vaad edilmiş olan İstanbul, Bolşevik Devrimi sonucu ortada kalıyor; Müttefikler ilk planda İstanbul'u Grekler'e vermeye cesaret edemiyorlar. Bunun yerine İstanbul'un enternasyonalize edilmesi üzerinde duruluyor. Sevres bu anlayışa göre düzenleniyor.

Türkiye'ye bırakılan topraklar üzerinde bir

manda düzeni aranmamasının nedenini, Batılı emperyalist ülkelerin Türkler'i yönetime yatkın bulmalarından kaynaklanmıyor; böyle bir izlenim edinemiyorum. Tam tersine Batılı emperyalistlerin Türkler'i yönetim yeteneğinden yoksun olmanın ötesinde bir de her türlü vahşet ve hainliğe hazır bir ilkellikte buldukları açıktır; belgeler bunu gösteriyor.

Sevres Antlaşması hazırlanarak imzalanması için İstanbul'a gönderildiğinde Damat Ferit Paşa yine sadrazam koltuğunda oturuyor; hazırlanmış olan metne, tutarlı sayılabilecek bir cevap hazırlıyor ve düzeltilmesini istiyor. Müttefik Karargahı, bu isteklere derhal, ültimatom niteliğinde ve hakaret dolu bir cevap veriyor; bu cevaptan aktarma yapmak istiyorum. Bu hakaret dolu notanın bir bölümünde şöyle yazılıyor: "Savaş sırasında, Osmanlı Hükümeti'nin öldürme, göçürme (tehcir) ve kötü işlemden oluşan fetih sonuçları, geçmişte buna benzer yaptığı eylemleri fersah fersah aşmıştır. 1914 yılından beri, Osmanlı Hükümeti, düzmece bir devrime dayanan geçersiz bahanelerle - erkek, kadın, çocuk - sekiz yüz bin Ermeni'yi topluca öldürerek ve iki yüz bin Rum ile iki yüz bin Ermeni'yi yurtlarından göç ettirerek sürmüştür. Osmanlı Hükümeti, Türk olmayan uyruklarını yalnız yağma, saldırı ve öldürülmekten korumak konusunda kusur etmekle kalmayıp, üstelik, korumak zorunda olduğu halka karşı en vahşi saldırıları düzenlediğini açıklayan kanıtlar vardır. Bu nedenler yüzünden, Müttefik Hükümetler, Türk çoğunluğunun oturmakta olmadığı toprakları Türk boyunduruğundan kurtarmaya karar vermişlerdir".[157] Türkler'e vahşi gözüyle bakıyorlar ve bunu daha da ileriye götürüyorlar. Damat Ferit Başkanlığı'ndaki Hükümet, Boğazlar için getirilen yeni düzenlemeye itiraz edince, aynı metinde, Müttefikler şu tepkiyi gösteriyorlar: "Bu konuda düşünülen yönetim Danzig limanı yönetiminin aynıdır. Boğazlar'ın yönetimini düzenlerken, devletler, herhangi bir Türk Hükümeti'nce uygarlığa karşı yeni hayınlıklar işlenmesine engel olacak önlemler alınmasından geri durmazlar." Çok açık; Türkler'i vahşi ve her an uygarlığa karşı yeni hainlikler yapacak ilkeller olarak görüyorlar; Paris Konferansı öncesinde ve süresince sık sık telaffuz edilen sözcüklerle Türkler, "backward peoples" oluyorlar ve geri halkların da tehlikeli ölçüde geri olanını temsil ediyorlar.

Güzel; ancak bu tehlikeli ölçüde "backward people" için bir manda düşünmemelerini düşündürücü buluyorum. Bu durum, öncelikle, emperyalist ülkelerin manda düzenlerken iddia ettikleri türden "backward" halkları değil kendilerini düşündüklerini gösteriyor. Çünkü, Türkiye'ye bırakılan topraklar Konya'nın çevresindeki bozkırdır ve İzmir ve çevresi Grekler'e, Antalya ve çevresi İtalyanlar'a, Adana ve çevresi Fransızlara bırakılınca, Kürdistan ve Ermenistan'da bağımsızlık kapısı açık manda sistemleri planlanınca, geriye kalan topraklar, hiçbir Batılı iş adamının ilgisini çekmiyor.

Batılı emperyalistlerin Türkiye olarak bıraktıkları topraklar için bir manda sistemi düşünmemelerine karşın, manda, Türkiye kurtuluş hareketinin içine giriyor; nedeni tektir ve tek nedenden bir ikinci neden türüyor. Ermeniler, Paris Konferansı'na iki ayrı delegasyonla katılıyor ve her ikisi de manda talep ediyor. Ayrıca Batılılar, Ermenistan'a manda sisteminin getirilmesi konusunda da tam bir düşünce birliğinde görünüyorlar ve mandater olarak da Amerika Birleşik Devletleri'ni öneriyorlar. Başkan Wilson'un bu öneriye yatkın olduğunu ve Demokrat Parti ulusal komitesinde de bunu kabul ettiğini açıkladığına daha önce değinmiş bulunuyorum.

Bu da bir sorudur; manda için birbiriyle rekabet eden Fransa ve Büyük Britanya'nın Ermenistan mandasını Amerika Birleşik Devletleri'ne önermesi kolaylıkla anlaşmalarını da düşündürücü sayıyorum. Düşünebildiğim iki gerekçe var; birincisi, eninde-sonunda aralarında anlaşamama ihtimalidir. Ermenistan bölgesi olarak düşünülen topraklar. Büyük Britanya'nın Hindistan sömürgesinin güvenliği açısından her zaman önemli saydığı ve Rusya ya da Sovyetler Birliği'ne bitişik bir alan oluyor; Londra'nın burasını kendisine ayırmak istemesi gerekiyor. Fakat aynı topraklar Fransa'nın göz diktiği Arap topraklarına yakındır ve aynı zamanda Ermeniler ile Fransa arasında bir duygusuz ortaklık bulunuyor. Ayrıca Fransa Dışişleri Bakanlığı'nın yakın zamanlarda serbest bırakılan gizli belgeleri Paris Konferansı zamanında Fransız iş adamlarının Fransa Dışişleri Bakanlığı'na başvurarak Türkiye Kürdistan'ının elde edilmesinin "iyi" olacağını duyurduklarını gösteriyor. Bu nedenle Fransa ve Büyük Britanya'nın Ermenistan'ın topraklarını, manda adıyla, işletme konusunda anlaşamama ihtimalini yüksek tutarak kendilerini yorarak daha fazla enerji kaybetmek istemediklerini düşünmek mümkün görünüyor. İkincisi ise, bu manda sisteminde, Amerika Birleşik Devletleri'ne küçük ve üstelik sorunlu bir pay ayırmak ve böylece Başkan Wilson'u bu iki yüzlü sisteme daha çok angaje etmek planlanmış olabilir; Başkan, böyle bir açılıma kolaylıkla kendisini kaptırıyor.

Yalnız Amerika Birleşik Devletleri tarafından Ermenistan mandası, ilke düzeyinde kabul edilir edilmez, ilk araştırmalar ve bunu izleyen General Harbord başkanlığındaki Misyon'un çalışmaları çok yalın bir gerçeği ortaya çıkarıyor: Ermeniler, hiçbir yerleşim biriminde nüfus çoğunluğuna sahip değiller. Üstelik bu, 1915 yılında yapıldığı ileri sürülen, modern Türkiye'nin pek çok kanıtı ve tanıklığı reddederek inkar etmeyi sürdürdüğü, Ermeni tehciri ve yüz binlere varan Ermeni ölümünden önce de, böy-

ledir; Ermeniler, yaşadıkları topraklarda hiçbir zaman çoğunlukta olamıyorlar.

Çok önemli bir sorun yaratıyor; hiçbir yerleşim yerinde nüfus çoğunluğuna sahip olmayan bir ulus için bir manda, bunun belli bir zaman sonra bağımsız bir devlet olması kabul ediliyor, ister başlangıçta ve isterse sonunda devlet olma durumunda, örtülmesi zor bir saçmalık olarak görülüyor. Hiç bir yerleşim yerinde nüfus çoğunluğuna sahip olmayan bir ulusun devletini düşünmek gerçekten çok zorlayıcı görünüyor; sorun, çözüm olarak manda alanını genişletmekte bulunuyor. Ermenistan'a manda problemi ele alınarak incelendikçe manda topraklarını genişletmek, Türkiye'ye bırakılan toprakları da almak, buna İstanbul'u katmak ve Batılı devletlere göre Ermeniler'e Türklerden daha çok çektirmiş oldukları kabul edilen Kürtler'in de yoğunlukla yaşadıkları topraklara uzanmak kaçınılmaz görünüyor.

Batılılar, Türkiye'yi manda sistemi ile yönetmeyi düşünmezlerken, Ermenistan mandası nedeniyle, böyle bir misyonla karşı karşıya geliyorlar. Türkler ise, Doğan Avcıoğlu'nun çok yerinde bir biçimde belirttiği gibi, Batılı yönetime razı olmakla birlikte, Grekler'e ve Ermeniler'e, Grekler ile Ermeniler'in, ister bağımsız olarak ve isterse bir manda düzenlemesiyle, kendilerinden toprak koparmasına razı olamıyorlar. Türkiye'nin kurtuluş savaşında, Grekler ve Ermeniler'e toprak vermeye karşı duyulan husumetin en önemli motor işlevini gördüğünü ileri süren görüşlerde çok büyük bir haklılık payı var. Kendisine güvenini yitirmiş Türk seçkinleri, Batılılar'ın yönetimine girmekte onur kırıcı hiçbir yan görmüyorlar; buna karşılık, Grekler ve Ermeniler'e, her ne ad altında olurlarsa olsun, toprak vermeye tahammül edemiyorlar.

Bu tahammülsüzlük içinde çözümü, Ermeni mandasını kendi üstlerine çevirmekte buluyorlar. Mademki Amerika Birleşik Devletleri, Ermeni mandası adıyla bu topraklara gelmek durumunda, Türk seçkinleri böyle düşünüyor, Amerikan mandasının Türkiye üzerine oturtulmasını istemek gerekiyor; istiyorlar. Manda tartışmasının Türk kurtuluş hareketine girişi bu mantık ile oluyor. Şimdi bu mantığın ayrıntıları üzerinde, çok kısaca, durmak istiyorum. Bunun için önce, Hoover'un kitabından başlamak gereğini duyuyorum; bu konunun bu kadar çok tartışma ve karalamalara alet edilmesine karşın, çok kolaylıkla bulunabilecek yayınların bile kullanılmamış olması hem üzücü ve hem de doğal görünüyor. Doğallığı, kemalist historiografi'nin hâlâ her türlü bilimsellik ve tutarlılıktan uzak olmasından kaynaklanıyor.

"Colonel House, in mid-May, informed me that the President had the United States in mind to be mandatory of Armenia and Constantinople and that I would be appointed Governer I was directing the relife of Armenia and Constantinople at this time and know from hard experience much about this part of the world."

Müstakbel Başkan Hoover, o zamanki Başkan Wilson'un, Ermenistan mandatörü olarak Amerika Birleşik Devletleri'ni ve vali olarak da Hoover'in kendisini düşündüğünü Albay House'dan öğreniyor; 1919 yılının Mayıs ayındadır.[158] Tam Mustafa Kemal'in ordu müfettişi atandığı sırada, Hoover'un da Ermenistan Valiliği'ne atanması kararlaştırılıyor; Hoover, bu sırada, Ermenistan ve İstanbul'da yardım programını yönetiyor ve bu nedenle buraların sert gerçeğini biliyor.

"Further, I said that she could never became self-supporting without including all of old Turkish Armenia and another piece of Turkey or Kurdistan to give her agricultural strength." Hoover, Amerikan kurtarma programı çerçevesinde bu bölgelerdeki gıda yardımı programını yönettiği için bu bölgeler hakkında kesin görüşlere sahip bulunuyor ve eğer Türkiye Ermenistan'ının tamamı, Türkiye'den belli bölgeler veya Kurdistan, manda düzenine geçirilecek topraklara eklenmezse, yeni oluşumunun kendi kendisini sürdüremeyeceğini anlatıyor. Ermeni mandasının tarımsal tabanı olabilmesi için Türkiye ve Kürdistan'a doğru genişlemesi gerektiğini bildiriyor. Anlaşılan valilik önerilen Hoover'a önerilen topraklar dar geliyor; bir de durumun tekrar incelenmesini öneriyor.

"I proposed to the Colonel (and later to the President) that a competent mission be sent to Armenia to investigate the problem and suggested General James G. Harbord as chairman." Öyle anlaşılıyor, Ermenistan mandasını yerinde incelemek üzere bölgeye bir misyon gönderilmesi ve bunun başına da General Harbord'un getirilmesi Hoover'in düşüncesidir; General Harbord Misyonu işte böyle doğuyor.

Şimdi, bu bölümün sonunda, bundan sonraki bölümde daha ayrıntıyla ele almak üzere, General Harbord Misyonu üzerinde durmak gereğini duyuyorum; ancak daha önce bir paranteze ihtiyacım var. Başkan Wilson'un, Türkiye'nin Doğusu'na ve Kafkas Berisi'ne General Harbord'un başkanlığında bir inceleme kurulu gönderme hazırlığı yaptığı sırada, İstanbul'da da Başbakan Ferit ve Sultan Vahdettin, General Mustafa Kemal başkanlığında küçük bir heyeti, görevle, Doğu'ya çıkarma planı içindedir; Kemalist historigrafinin hep üzerini örttüğü bu General Mustafa Kemal Misyonu'nun görev tanımını da tartışmak zorunlu oluyor. Burada son olarak bu tartışmayı yapmayı planlıyorum; ancak parantez, aşağı-yukarı aynı zamanlarda, birisi Başkan Wilson ve diğeri Sultan Vahdettin tarafından görevlendiri-

len bu iki misyon sahibi General'in karşılaşmaları ile ilgilidir. Sivas Kongresi sırasında iki misyon birbirini buluyor ve General Harbord, Başkan Wilson'a sunduğu raporunda, General Mustafa Kemal'in, Amerikan mandasını kabul ettiğini duyuruyor[159] 16 Ekim 1919 tarihli General Harbord'un raporunun açıklanmış olmasına karşın çok zaman Mustafa Kemal Paşa'nın mandayı reddettiğinin ileri sürülebilmesi gerçekten bir tarih tahrifatıdır.[160] Bu, Türkiye'de tarihçiliğin belgelere karşı sonsuz duyarsız olduğunu ve resmi tarihin de, bilim dışılık anlamında, son derecede ideolojik bir renk taşıdığını gösteriyor.

General Harbord, misyon dönüşü Martha Washington Gemisi'nde, 16 Ekim 1919 tarihinde kaleme aldığı raporunun başında, önce kendisine çizilen görev alanını tekrarlıyor; bir resmi gemiyle İstanbul'a, oradan Batum'a, daha sonra Ermenistan'a, Rusya Kafkas Berisi'ne[161], Suriye'ye ve diğer gerekli yerlere giderek, "bu bölgede muhtemel bir Amerikan ilgisi ve sorumluluğu" açısından, "siyasal, askeri, coğrafik idari ve ekonomik" boyutlu bir rapor hazırlamakla görevlendirildiği anlaşılıyor. Harbord, yapmış olduğu ziyaret ve görüşmelerin dökümüne. Ermeni Katolikos'u, Beşinci Kevork Cenapları'nı, M.S. 301 yılında yapılan Katedral'da, Eçmiadzin'de, ziyaret ettiğini söyleyerek başlıyor ve Küçük Asya'yı boydan boya, Kafkas Berisi'ni kuzeyden güneye, doğudan batıya gezdiğini ifade ederek devam ediyor. Türkiye Ermenistanı'ndaki vilayetlerden, o sırada yol kapalı olduğu için ulaşılamayan Van ve Bitlis, tümünü görüyor; bölgede egemenlik sağlayabilmiş bütün hükümetlerin temsilcileriyle, "Türk, Ermeni, Grek, Kürt, Tatar, Gürcü, Rus, İranlı, Yahudi, Arap, Britiş, Fransız ve uzunca bir zamandan beri bu bölgeye yerleşmiş Amerikalılar dahil" pek çok çeşitli insanla görüşüyor. Ayrıca Harbord Misyonu, "has listened to the personel experiences of many witnessess to the atrocities 1915", 1915 "gaddarlığını" yaşamış pek çok kimsenin tanıklığına da başvuruyor.[162] Manda araştırma misyonu, genel raporunu böylece hazırlıyor.

Bu raporun manda sorunu dışında da bir önemi olduğunu düşünüyorum; bölgeyle ilgili olarak 1919 yılı itibariyle bir resim çıkarmaya çalışıyor. Harbord Raporu'nun incelenmesinden açıkça taraflı ve çarpık olduğu izlenimini edinmiyorum; Harbord Misyonu'nun karşılaştıkları yoksulluk ve acımasızlıklar nedeniyle pek şaşırmış oldukları anlaşılıyor. Bu şaşkınlık Rapor'un sonucunu da etkiliyor; General Harbord başkanlığındaki kurul, Washington'a mandanın kabulü lehinde açık bir tavsiyede bulunmuyor.

Türkiye Ermenistan'da Ermenilerin bir bölümünün evlerine döndüğüne, mülklerini yeniden edinmeye başladıklarına, hatta bir bölümünün geçmiş zaman için kira bile almaya başladıklarına işaret ediliyor; ancak açıkça felaket dolu bir tablo çiziliyor. Bunu şu cümleler izliyor: "Things ore little if any better with the peasant Turks in the same region, They are practically serfs equally destitute, equally defenseless against winter." Harbord Raporu'nda belli bir Türk düşmanlığı görmüyorum; Türk köylülerinin de aynı ölçüde yoksul, kış karşısında çaresiz sertler oldukları belirtiliyor, Türkler de doktordan, ilaçtan yoksundurlar; onların da evleri yakılmış durumdadır. Bazıları Ruslar tarafından, bazıları kaçan Ermeniler, bazıları da Ermeni gerillalar tarafından yakılmış ve yıkılmış olarak görülüyor; Türkiye'de haydutluk olduğunu işittiklerini, ancak kendilerine herhangi bir tecavüzün olmadığını belirtiyorlar. Buna karşın Misyon, Kürtler'in saldırısına uğruyor, otomobilleri kurşun yağmuruna tutuluyor ve bütün Heyet bir gece, Ermeniler tarafından evlerinden atıldıklarını ileri süren Müslümanlarca esir tutuluyor.[163] Harbord, Türkiye izlenimlerini şöyle dillendiriyor: "Görünüşe göre Türk Hükümeti, zaman zaman yetersiz kalsa ve fesatlık yapsa da, halkını kontrol edebiliyor ve gerçekten yönetiyor." Harbord Misyonu, dünyanın belki de en karışık ve kargaşalı bölgelerinden birisi olan bu topraklarda, sözünü dinletebilen tek otorite olarak Türkler'i görme eğilimindedir; bu noktayı dikkat çekici buluyorum.

General Harbord ve Heyeti'ni en çok yetimlerin durumunun etkilediği anlaşılıyor. Misyon, yine Ermeni ve Türk yetimleri arasında bir ayrım yapmıyor ve her iki kanaldan binlerce yetimin durumunu "yürek parçalayıcı" olarak niteliyor.[164] Misyon, sadece yetimler söz konusu olduğu zaman değil, olgunlar ve acımasızlıklar hesaba katılınca da, Ermenileri Türkler'den ayırmamaya özen gösteriyor. Ermenileri, Kafkas Berisi topraklarının Yahudileri olarak görüyor; Rusya ve Polonya'daki Yahudiler türündendir. Bankacıdırlar, aracıdırlar, tefecidirler; bölgenin çoğunluğu müslüman olan halklarını sömürüyorlar. Harbord, raporuna, bu nedenlerle, Yakın Doğu'da yaygın bir sözü alıyor; "Ermeniler, hukuken hiçbir zaman yanlış ve ahlaken hiç bir zaman doğru olmazlar." Bu kadar değil; Harbord Raporu, bu bölgedeki Amerikan misyonerlerinin, kendileri için hayatlarını riske ettikleri Ermenileri hiç sevmediklerini, bunun yerine, daha sempatik, üşengeç ve zevk düşkünü Türkleri, *the more genial but indolent and pleasure-loving Turks*, sevdiklerini kaydediyor. Bu kadar da değil; Ermenilerin de kan dökme açısından masum olmadıklarını, *the Armenians is not guiltless of blood himself*, ekliyor.

Amerikan Misyonu, Ermeniler ile ilgili Türk ve Kürt kıyımlarının listesini yapıyor ve bunları tescil ediyor; bunu normal karşılıyorum.[165] Çünkü en sonuncusu 1915 olmak üzere, Osmanlı düzeninde Türkler tarafından Ermeniler'e yapılan acımasızlık-

lar, Batı dünyasının malı olmuştur ve Ermeniler'e manda sağlamak için görevlendirilen bir heyetin bunlardan söz etmesini doğal bulmak gerekiyor. Ancak Harbord Heyeti'nin lehine kaydedilmesi gereken, Ermeniler'in acımasızlıklarına gözlerini kapatmamış olması ve Ermeniler'in en çok kin duyduğu Kürt Halkı'nın Ermeni şikayetlerini rapora geçirmesi oluyor. Harbord, Ermeni-Kürt ilişkisi konusunda, "racially allied to the wild Aryan Kurds he is cordially hated by the latter" diyor; Ermeniler'in "vahşi" Aryan Kürtler'e, ırk temelinden akraba olduklarını kaydettikten sonra Kürtler'in Ermeniler'den nefret ettiklerini dile getiriyor. Rapor, Kürtler'in göz yaşları içinde, Ermeni gerillalarının, yaptıkları zulümden, Rus Ordusu'nun çökmesi üzerine Bolşevikleri arkalarına alan Ermeni militanlarının Kürtler'in ve Türklerin evlerini yakmalarından söz ediyor. Erzurum'da, Hasan Kale'de Türk evlerinin, içindeki insanlarla birlikte yakıldığını kaydediyor; Batum'daki Britiş Konsolosu Stevens'in, Ermeni temsilcisinin de bulunduğu bir komisyonun, Ermeni zulümlerini doğruladığını belirtiyor.

Bunları, Harbord Raporu'nun belli bir tarafsızlığı korumaya dikkat etmiş olduğuna işaret edebilmek için yazıyorum; bunun ötesinde bu rapor, bu bölgede Amerikan çıkarını ve denetimini kurmak için hazırlanmıştır. Harbord ve Heyeti, geldikleri ve inceledikleri bölgede, iki nedenle Amerikan lehine bir havanın bulunduğunu, memnuniyetle, görüyorlar. Bunlardan birisi, Hoover Başkanlığı'ndaki kurtarma ve yardım idaresidir; bu yardım çalışmalarının sığınmacıları açlıktan ölmekten kurtardığı ve Amerika adına, bu bölgede şimdiye kadar görülmemiş bir sempati ve saygı yarattığı gözleniyor.[166] Öyle anlaşılıyor, Amerikan yardım ve kurtarma operasyonu, yıllardır bu bölgede çalışan Amerikan misyonerlerinden çok daha etkili olabiliyor. Bunun yarattığı Amerikan sempatisinin, "pejmürde kılıklı Kürtler'e, makul Gürcüler'e, kuşkucu Azeriler'e, yetenekli Ermeniler'e ve vakur Türkler'e" aynı ölçüde yayıldığına işaret eden Harbord Raporu, ikinci olarak, Wilson'un On Dört Noktası'nın bu bölgeyi de etkisi altına almış olmasını bir hoş sürpriz olarak görüyor. Wilson'un bu On Dört Noktası ve "self-determinasyon" hakkı, Harbord Misyonu'nun yapmış olduğu her görüşmede, vahşi Araplar, Kafkas Berisi'nin tüm hükümetleri, Dağıstan'ın dağlıları, Sivas ve Erzurum'da Türk Ulusal Hareketi'nin gururlu ve yetenekli şefleri ve hatta, Misyon'u Ermeni sanarak ateş eden göçebe Kürtler tarafından dile getiriliyor.

İlginçtir; Araplar'ı "vahşi", Kürtleri yine "vahşi" ve "pejmürde kılıklı", diğer halkları benzer sözcüklerle niteleyen Misyon, Türk liderleri ve Türkler hakkında, beklenmedik ölçüde olumlu nitelemeleri tercih ediyor. Öyle sanıyorum, Harbord Misyonu'nun temel yaklaşımını bu değerlendirme oluşturuyor ve bu da, Rapor'da yer alan bir paragraf ile su yüzüne çıkıyor. Bu paragrafı aktarıyorum: "Bütün kusurlarıyla birlikte Türk İmparatorluğu varolan bir kurumdur ve güçlü bir mandaterin kontrolü altında çalıştırılabilecek paslı ve kanla lekelenmiş bir siyasal mekanizmaya sahip bulunuyor",[167] öyle sanıyorum, Ermeniler'in bu bölgede hiçbir yerleşim noktasında nüfus çoğunluğuna sahip olmadıkları saptamasıyla, yine bu bölgede sadece Türklerin iyi-kötü işleyen bir yönetim mekanizmasına sahip oldukları gözlemi bir araya gelince Harbord Misyonu için, eğer bir manda olacaksa bunun Türkiye'yi ve İstanbul'u kapsayacak biçimde genişletilmesi gerektiği sonucu çıkıyor.

Harbord Raporu, Ermeni kıyımları üzerinde ayrıntıya giriyor; 1895 yılında yüz bin Ermeni'nin yok olduğunu ileri sürüyor. 1908 yılında Van'da, 1903 yılında Kilikya'da kıyımlardan söz ediliyor; ancak en büyük trajedinin 1915 yılında yaşandığı, Harbord Raporu'nda yer alıyor. Bütün bunları ayrıntılı olarak kaydeden Harbord Raporu, ancak "Savaş'tan önce bile" birkaç yer hariç, Türkiye Ermenistan'ı denilen bölgenin her tarafında Ermeniler çoğunluk olmaktan uzaktılar" diyor; buna, sürülenler, yurtlarına dönseler de durumun değişmeyeceği yargısını ekliyor. Bu resmin bir tarafı oluyor; toprak için ise, "a treeless land without coal", kömürü olmayan ağaçsız bölge olarak, niteleniyor.

General Harbord'un vardığı bir sonuç var: "Ermeni Sorunu, Ermenistan'da çözülemez".[168] Ermeni Sorunu'nun çözümünün anahtarı Ermenistan'ın dışında ve "Türkiye'ye ne yapılacak?" ve "Rusya ne yapacak?" sorularının cevaplarında yatıyor. Harbord, bu cevapların neler olabileceğini uzun uzun tartışmak istemiyor; "eğer bir manda Ermenistan ve Kafkas Berisi için, bir manda da Konstantinopol ve Anadolu için olacağı kabul ediliyorsa" diyor ve "her iki mandanın aynı güçte toplanmasının gerekliliği yönünde pek çok düşünce vardır" diye devam ediyor. Böylece Amerika'ya bir manda imkanını araştırmak için bölgeye gelen Misyon, iki manda sonucuna varıyor.

Harbord, bir asker olmasına karşın, ekonomik kaygılar taşıyor ve bu iki manda'nın birleştirilmesinin ekonomik olacağını yazıyor. Böylece Ermenistan mandası Türk mandasıyla birleşiyor. Ermeniler'in manda istedikleri ve bunu açıkladıkları kesinlikle biliniyor. Bu nedenle Harbord Misyonu'nun Ermeniler arasında manda ile ilgili bir yoklama yapmasına herhangi bir ihtiyaç bulunmuyor. Türkler'in durumunun ve konumlarının ise araştırılması zorunlu oluyor.

Raporda, böyle bir araştırmanın sonucu, iki başlık halinde veriliyor; önce, "Bir seçkin Türkler Partisi"[169] ile yapılan yoklama neticesi yazılıyor. Bu

Parti'de, yüksek statülü bir eski bakan, ülkesini Batı saraylarında sekiz yıl temsil etmiş bir diplomat da var; bunlar, "1914 yılındaki bağımsızlıkla, Amerika'ya manda olarak verilmiş bir İmparatorluk arasında" kesinlikle ikincisini seçtiklerini ve bu görüşleriyle de, "Türkiye'nin okumuş sınıfları adına konuştuklarına inandıklarını" General Harbord'a bildiriyorlar. Ben General Harbord'un abartamadığını düşünüyorum; başlangıçta kendilerine güvenini kaybetmiş ve okudukça daha çok kaybeden bir sınıfın varlığını görüyorum.

Misyon, Türkiye için Amerikan mandası ile ilgili yoklamalarının sonucunu şu cümle ile açıklıyor: "Türkiye'nin Müttefikler ile yaptığı Mütareke'de çizilen topraklarda tek bir tarafsız güce manda verilmesine itiraz etmeyeceği, bu Misyon için, son derece açıktır." Harbord, ulaştığı sonucu bu kadar net yazabiliyor; Ulusal Parti veya Ulusal Savunma Partisi olarak adlandırdıkları hareket ve bunun liderleriyle görüşmeden böylesine kesin bir yargıya varılamayacağı kabul edilmelidir. Nitekim Harbord Raporu'nda, Sivas'ta, daha önce Erzurum ve Sivas Kongreleri'ni toplamış olan Mustafa Kemal Paşa ve lider kadrosuyla görüştüğünü ekliyor. Bu görüşmenin sonucunu şöyle formüle ediyor: "The aim of the Nationalist, or National Defense Party, as its adherents style it, as stated by Mustapha Kemal Pasha, its head, is the preservation of the territorial integrity of the empire under a mandatory of a single disinterested Power, preferably America." Mustafa Kemal Paşa, imparatorluğun bütünlüğünü korumanın çaresini, bir tarafsız gücün ve tercihli olarak Amerika Birleşik Devletleri'nin mandası altına girmekte buluyor ve bunu Harbord Misyonu'na ifade ediyor. General Harbord ve Heyeti'nde, Kemal Paşa'nın bu açıklamalarının içtenliğinden kuşkuya düştüklerini gösteren hiçbir işaret göremiyorum.

Harbord Misyonu'nda üçüncü adam, Tuğgeneral Mosley'dir; görüşmede General Mosley de bulunuyor. Mosley, daha önce değinmiş bulunuyorum, ayrı bir rapor kaleme alıyor, buna göre Mustafa Kemal, Harbord Heyeti ile görüşürken daha önce yabancı devletlerle ilişkilerden yakınıyor ve bunların Türkiye'yi yönetmeye kalktıklarını söylüyor ve daha sonra da, "eğer mandanın verileceği ulus Amerika ise hiçbir güçlük olmayacaktır" diye ekliyor.[170] Bütün kaynaklar, Mustafa Kemal'in bir Amerikan mandasını açıklıkla istediğini ortaya koyuyor.

Burada Kemalist historiografinin bir joker'inden söz etmek durumundayım; içlerinde sevgili dostum Doğan Avcıoğlu da bulunuyor, Kemalist yazarların çoğu, Kemal Paşa'nın sultandan yana ve bağımsızlıktan uzak söz ve eylemlerinden söz etmek zorunda kaldıklarında bunu bir "taktik" gereği yaptığını ileri sürüyorlar. "Taktik" Kemalist tarihin her tutarsızlığını düzelten bir joker rolündedir; buna teleolojik tarih yazımı adını vermek mümkün görünüyor. Halide Edip'in mandayı savunduğu zaman bunu içtenlikle istediğini ve Mustafa Kemal'in manda kurmanın koşullarını araştırmak için Türkiye'ye gelen Amerikan Heyeti başkanına Amerikan mandasını kabul ettiğini bildirdiğinde bunun "taktik" olduğunu ileri sürmenin bilimsellikle ilgisini göremiyorum. Üstelik Mayıs 1919 tarihine ve hatta hemen sonrasına kadar Mustafa Kemal'in özgeçmişinde red, Halide Edip'in geçmişinden çok daha az bir yer tutuyor.

Bir nokta daha var; "taktik" kaygısıyla söylemek inanmadan söylemektir. Dünyaya gelmiş çaplı liderlerin hepsinde taktik hareketler görülüyor; ancak hiçbirinde taktik nedenle inanmadıkları bir taahhüt görülmüyor. Bu nokta ayrı; Mustafa Kemal Paşa'nın General Harbord'a inanmadığı bir taahhütte bulunduğunu bir an için kabul etmekte bir sakınca görmemeyi öneriyorum. Fakat bu hiçbir yöntem sorununu çözmüyor; çünkü, Mustafa Kemal'i, sonunda Harbord'la da görüşmesine yol açan, göreve gönderenler Vahdettin ile Damat Ferit oluyorlar. Sultan Vahdettin ve Başbakan Ferit'in Mustafa Kemal'e güvendikleri anlaşılıyor; Mustafa Kemal'in yine bir taktik gerekçeyle Vahdettin ve Ferit'e güven verdiğini düşünmekte oldukça zorlanıyorum.

Bu kadar değil; Mustafa Kemal'in görev kâğıdı yayınlanmıştır. Ancak has Kemalist yazar ve tarihçiler, her nedense, bu belgeleri yok sayıyorlar; üzerinde hiç durmuyorlar. Ayrıntısını bundan sonraki bölümde dillendirmek üzere, burada bu belgelerden söz etmek istiyorum. Üstü sıkıca örtülen bu belgelere göre Mustafa Kemal'e, Vahdettin ve Ferit'in onayı alındıktan sonra, Osmanlı Genelkurmay'ı, Doğu'daki görevinin "yalnız askeri olmayıp müfettişliğin ihtiva" eylediği mıntıka dahilinde aynı zamanda da mülki" olduğunu bildiriyor.[171] İstanbul yönetimi, Sultan ve Başbakan ile Genelkurmay Başkanı, Kemal Paşa'yı askeri yetkilerle donatarak bir de idari görevler, için Doğu'ya gönderiyor; Kemal Paşa'ya verilen manda, vekalet anlamına geliyor, çok büyük görünüyor. Bu nedenle, Büyük Britanya'nın Karadeniz Kuvvetleri Komutanı, daha sonra, Kemal Paşa'nın görevinden ürküyor; İstanbul'a baskı yapıyor.[172] İstanbul Hükümeti, bu baskıya Mustafa Kemal Paşa'nın, İstanbul'daki Büyük Britanya Yüksek Komiserliği ile anlaşma yapılarak görevlendirildiğini bildirerek cevap veriyor.

Kemal Paşa'ya askeri ve idari görevler birlikte veriliyor. Şimdi belgelere göre, Kemal Paşa'ya verilen resmi talimatı açıklıyorum.

a) Mıntıkanızda asayiş-i dahilinin iade ve istikrarı ve asayişsizliğin esbab-ı hudusunun tesbiti.

b) Mıntıkada ötede beride müteferrik bir halde mevcudiyetinden bahsedilen esliha ve cephanenin

bir an evvel toplattırılarak münasip depolara iddihar ve muhafaza altına alınması.

c) Muhtelif mahallerde birtakım şuralar mevcut olduğu ve bunların asker toplamakta bulunduğu ve gayr-ı resmi bir surette ordunun bunları himaye eylediği iddia olunuyor. Böyle şuralar mevcut olup asker topluyor, silah tevzi ediyor ve ordu ile de münasebette bulunuyorlarsa kat'iyyen meni ile bu kabil müteşekkil şuraların da lağvı."

Vahdettin ve Ferit, Mustafa Kemal Paşa'yı görevlendirirlerken General Kemal'den başlıca üç misyonu yerine getirmesini istiyorlar; birincisi, asayişsizliğin giderilmesi ve nedenlerinin saptanmasıdır. İkincisi, halktaki silah ve cephanenin, ayrıca çeşitli yerlerdeki silah ve cephanenin toplanarak depolarda saklanması ve koruma altına alınması oluyor. Üçüncüsü ise bölgede bir takım şura, sovyet, yönetimleri olduğu ve bunların ordu tarafından desteklendiğinin haber alındığı bildirilerek ordu ile ilişkilerinin kesilmesi ve kurulmuş Sovyetlerin derhal ortadan kaldırılması, Mustafa Kemal Paşa'dan, isteniyor. Bundan sonraki bölümde ayrıntıyla üzerinde durma imkanım olacaktır; açıklıkla ortaya çıkıyor, Mustafa Kemal, Doğu'ya bir direnişi örgütlemek için değil, başlayan direnişi bastırmak için gönderiliyor.

Şimdi bu sonucu bir tez olarak daha açıklıkla yazabilecek durumdayım: Mustafa Kemal, Anadolu'ya çıktıktan sonra, bastırmakla görevlendirildiği direnişçilere, yavaş yavaş, tereddütle ve güven duydukça katılıyor.

Mümkün mü; daha önce yazdıklarım ve bu bölümde tamamladıklarım, yalnızca ve yalnızca Mustafa Kemal Paşa'nın kişiliğinin ve geçmişinin böyle bir teze uygunluğu gösteriyor. Bölümü bitirirken, bunların bazılarını, özetleme gereğini duyuyorum.

Bir: Mustafa Kemal, 1900 yıllarının özgürlük ve devrim mücadelesinde önde ve aktif bir yere sahip görünmüyor. İttihat ve Terakki ile bir bağlantısı var; hem başlangıçta zayıf olduğu ve hem de giderek zayıfladığı anlaşılıyor.

Politize bir subay izlenimi vermiyor. Kendi yükselişini bürokratik çekişmelerde, ülkenin gelişmesi ve kurtuluşunu teknokratik çözümlerde görüyor.

İki: İttihat ve Terakki'nin sivil kadroları İngiliz ve asker kadroları Alman siyasetine yatkındır. Kemal, İngiliz siyasetine yatkın pek az askerden birisi olarak ortaya çıkıyor.

Bunu Vahdettin'in, Ferit'in ve Büyük Britanya'nın da saptamış olduğu kesindir; Büyük Britanya, pek çok asker ve sivil seçkini Malta'ya sürerken Kemal Paşa'nın İstanbul'da ve Pera Palas'ta günlerini geçirmesine karışmıyor.

Üç: Mustafa Kemal Paşa'nın, Hareket Ordusu Kurmay Başkanlığı, çok sonraki yıllarda, Kemal Paşa, yeni yönetimin başı olarak durumunu sağlama alınca, Kemal Paşa'yı süslemek için icat edilmiş bir bilgidir. Redif Tümeni Komutanı Hüseyin Hüsnü Paşa'nın kurmay başkanı olduğu anlaşılıyor.[173] Hareket Ordusu'nda önemli bir yerinin olmadığını kesinlikle söyleyebiliyorum.

Dört: Çözülen bir İmparatorluk'ta direnen ordu çok zaman gönüllü birlikleri ve gerillalar oluyor. Hareket Ordusu, Trablus'ta savaşanlar, Trakya'da Geçici Bir Cumhuriyet kuranlar, Çerkez Ethem birlikleri hep gönüllüdür; bunlara pek çok görevli subay katılıyor. Mustafa Kemal, Kuzey Afrika'da katıldığı gönüllü görev zamanının önemli bir bölümünü, Mısır'da hastahanede geçiriyor.

Beş: Çanakkale Direnişi'nde Mustafa Kemal'in rolü, daha sonraki zamanlarda, çok fazla abartılıyor. Bu abartmanın bir bölümü, tarih yazıcılığının yapısından doğuyor; tarih, bilimler içinde en çok Darwinist olandır. Bütün tarihler kazanan ve ayakta kalana göre yazılıyor; tanıklar, belleklerini zorlayarak, kazanan ve ayakta kazananı hatırlamaya gayret ediyorlar.

Bir bölümü ise ideolojiktir.

Deniz savunması bölümü, Çanakkale Zaferi olarak bu kutlanıyor, Mustafa Kemal'i hiç ilgilendirmiyor; burada Mustafa Kemal yer almıyor. Gelibolu Direnişi, kütleseldir; burada, Mustafa Kemal'in fazlalığı kadar eksikliği de görülüyor.

Gelibolu'da ihtiyat birlikleri komutanlığını yapıyor. Yaptıklarından dolayı, zamanında, bir kahraman sayılmıyor; kahramanlığının ilanı çok sonraki yıllara denk düşüyor.

Altı: Her ne olursa olsun direnişçi bir kimlik ve komutanlık sergilemiyor. 1918 yılı Ekim Ayı'nda Halep'ten Sultan'a gönderdiği bir telgrafta, derhal ve gerekirse müttefiklere bile danışmadan barış yapılmasını öneriyor.[174] Padişah'a çektiği bu telgrafta Mustafa Kemal şu tavsiyede bulunuyor: Müttefiken olmadığı takdirde münferiden behemahal, sulhu taharrir ettirmek lazımdır. Ve bunun için fevt olunacak bir an dahi kalmamıştır. Aksi takdirde memlekettin kamilen elden çıkması ve devletimizin gayri kabili telâfi mühalike maruz kalması baidül ihtimâl değildir." Derhal barış istiyor; bu Büyük Britanya'nın merhametine güvenmek anlamına geliyor. Telgrafta, Büyük Britanya'dan derhal barış istemesiyle, Osmanlı Devleti'nin kurtulabileceğine inanmayı son derece dikkat çekici buluyorum.

Yedi: Bu inanç ve bekleyişte Mustafa Kemal'in yalnız değil çoğunluğun içinde olduğunu düşünüyorum. Asıl ortaya çıkarmak istediğim de bu noktada düğümleniyor; Samsun'a çıkıncaya ve Doğu'daki ha-

reketliliği görünceye kadar Mustafa Kemal, çoğunluktaki Osmanlı paşalarından birisi türündendir.

Sekiz: Hürriyet ve İtilaf, İttihat ve Terakki içindeki ayrışmadan doğuyor; liderlerinin önemli bir bölümü daha önce İttihat ve Terakki içinde önemli işler yapmış kimselerden çıkıyor. Hürriyet ve İtilaf, İngiliz siyasetine yatkın ve Osmanlı'nın kurtuluşunu, direnmekte değil, Büyük Britanya ile anlaşmakta ve Büyük Britanya'nın vereceğine razı olmakta görüyor.

Dokuz: Vahdettin'in hain olduğunu düşünmüyorum. Hain, güveni bozandır; Vahdettin, Küçük Kaynarca'dan itibaren sürekli olarak yenilgi antlaşmaları imzalayan bir saltanatın son temsilcisidir. Artık yenikçilik ve büyük devletlerden, merhamet dilenmek, genlerine bile işlemiş olabilir.

Vahdettin, Mustafa Kemal'i seviyor ve kendisine yakın buluyor; sevmek için yakın bulmak zorunludur. Vahdettin, Mustafa Kemal'i güvenerek Doğu'ya gönderdikten sonra, Kemal'in direnişçilere katılması üzerine, Büyük Britanya'nın baskısıyla da Kemal'i idama mahkum ettirmekle birlikle, yaptıklarına büyük hayranlık duyuyor.

Büyük Britanya arşivlerine göre, İngilizler, İstanbul'a, Vahdettin'i, Kemal aleyhinde konuşmak için zorluyorlar. Büyük Britanya arşivlerine göre, Vahdettin'in Kemal değerlendirmesi ve Kemal hakkında söyledikleri aynen şöyledir: "It is absurd to label the Nationalist Movement as the tyranny of a set of non-Turkish birgand with no stake in the country. Kemal is brigand and patriot in much the same sense that Garibaldi was, and it is difficult not to respect and admire him."[175] Sultan Vahdettin, Ulusal hareket'in ülke ile ilgisi bulunmayan ve Türk olmayan unsurların bir zulmü olduğu görüşünü reddediyor. Kemal'in bir eşkıya olduğunu kabul ediyor; ancak Garibaldi ne kadar eşkiya ise Kemal'in aynı ölçüde eşkiya ve bir yurtsever olduğunu söylüyor. "Ona saygı duymamak ve hayran olmamak güçtür" diye sözlerini tamamlıyor.

On: Avusturya-Macaristan ve Almanya İmparatorlukları'nın 1918 yılı sonbaharında, ayrı ayrı barış istemelerinin, teslimiyet anlamına geliyor; arkasında, yüksek komutanların bir saptaması yatıyor: İhtilalden korkuyorlar. Hem Avusturya-Macaristan ve hem de Almanya yüksek komutanları, hükümetlerine ve imparatorlarına, derhal barış istenmemesi halinde askerlerin ve halkın isyan edeceğini bildiriyorlar; 1919 yılı sonu ve 1919 yılından itibaren Bolşevizm, yenik ülkelerin bulaşıcı hastalığı olarak görülüyor.

Büyük Britanya, 1919 yılında, Bolşevizm'in Kafkas Berisi'ne ve Anadolu'ya sıçramasından büyük kaygı duyuyor. Bu kaygıya, Londra'nın can düşmanı Enver'in Moskova'da hazırlık yaparak Anadolu'ya geçeceği korkusu ekleniyor.

Büyük Britanya, Kafkas Berisi ve Anadolu'da Bolşevizm ve Enver tehlikesiyle karşı karşıya geldiğini düşünüyor; Vahdettin ve Ferit'in de bu kaygı ve korkuyu paylaştıklarını düşünmek zor görünmüyor.

On Bir: Kemal Paşa'nın görevlendirilmesi buraya denk düşüyor.

Daha sonraki bölümlerde Teşkilat-ı Mahsusa'dan söz etmek istiyorum; Osmanlı-İmparatorluğu'nun son dönemlerinde, Hindistan'a kadar uzanan ve Müslümanların yaşadığı topraklarda, Büyük Britanya emperyalizmine karşı ihtilaller örgütlemek üzere, Enver'in, insiyatifiyle kurulmuş bir özel istihbarat ve eylem örgütüdür; Hüsamettin Ertürk, hem bunun içinde yetişiyor ve hem de Mütareke yıllarında İstanbul'da ve Türkiye'de bu örgütü yönetiyor.[176] Anlattıklarından aktarmalar yapmam gerekiyor.

"Kafkasya'da ise Ermeniler, Anadolu'nun Türklerle meskun Doğu vilayetlerini baskınlarla bunaltmışlardı. Her tarafta İttihat ve Terakkici zabitan, yeni bir teşkilat kurma arzusunda idi. Zaten bu korku, Vahdettin'i ve onun Sadrazamı olan Damad Ferit Paşa'yı, Mustafa Kemal'i Üçüncü Ordu Müfettişi sıfatiyle Erzurum'a göndermeye sevketmişti."

"Teşkilat-ı Mahsusa'mız lağvedilmiş olmasına rağmen, kendi ajanları vasıtasıyla, bir taraftan, Mustafa Kemal Paşa'nın Şark'ta geniş bir teşkilat kurmak üzere Anadolu'ya geçtiğini, hatta Vahideddin'den bunun için 30 bin liraya yakın bir tahsisat aldığını öğrenmiş, diğer taraftan da, Enver Paşa'nın Kafkasya'dan ve Şuralar Hükümeti yolundan Anadolu'ya geçmek istediğini haber almıştı."

"Fakat Enver Paşa, Mustafa Kemal'in müsaadesi olmadığı için Anadolu'ya geçememiş" ve "Şuralar Hükümeti de vaziyetini düzeltmiş olan Bolşevik Liderlerinin kararıyla" tarihe karışmıştır.

Bu bölüm burada bitiyor.

Bundan sonraki bölümde tarihin karışık olduğu yerden devam etmeyi planlıyorum.

TÜRKİYE TARİHİNİN İKİ BÜYÜK FALSİFİKASYONU[177]

"Yalan" sözcüğünden daha çok, "tahrifat" veya "falsifikasyon" sözcüklerini kullanmayı tercih ediyorum. Bilimsel ya da bilim-yakını tartışmalarda bu sözcükler kullanılıyor, gerçek tarihi olumsuz anlamda bozmayı anlatıyor. Yapılan budur ve bu hem bir zorunluluk ve hem de politik bir gereklilik olarak ortaya çıkıyor.

Bununla tahrifatın bir siyasal gereklilik

olduğunu anlatmaya çalışıyorum. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, modern Türkiye tarihinin falsifikasyonuna mahkumdular. İktidarı ellerine alınca bunu gerçekleştirdiler; mahkumiyetlerinin çeşitli nedenleri var. Ben birine değinmek istiyorum; Kurtuluş Savaşı'na sonradan katıldılar ve çöken düzene yakındılar. Sonradan geldiler, kendilerinden önce gelenleri ve daha da önemlisi, Kemal Paşa, İsmet Paşa, Fevzi Paşa Triumvirası, başlamış olan kurtuluş ve bağımsızlık hareketine göre daha tutucu olduğu için, daha radikal olanları tasfiye etmek zorunluluğunu duydular.

"Çerkez Ethem'in İhaneti" ve "Birinci İnönü Zaferi" Kurtuluş Savaşı'nın başlarına ve Triumvira'nın liderliği alma zamanına denk düşüyor; içiçedir. Benim ortaya çıkarabildiğim Türkiye tarihinin en büyük falsifikasyonlarının da başında yer alıyor. Enver Paşa'nın İslam topraklarında ihtilal yapmak üzere kurduğu Teşkilat-ı Mahsusa'nın içinde yetişen Küçük Zabit Çerkez, bugünkü anlamda tam bir gerilla kuvvetinin başındadır; popülist ve sosyalizan eğilimleri var. Savaşın finansmanını zenginlere yaptırıyor ve gerilla arasında eşitlikçi bir düzen kurmaya çalışıyor; rezistansın başlarında, "Konya'daki Ali Fuad Paşa ve Erzurum'daki Kazım Paşa kolorduları bir kenara konacak olursa, tek güçtür. Yararlıklar gösteriyor ve gösterdikçe gücü ve otoritesi artıyor. Üç Paşa, hem liderlikleri açısından ve hem de çok daha tutucu dünya görüşleri nedeniyle Çerkez'i tasfiye etmek gereğini duyuyorlar. Tasfiye bir provokasyonla başlıyor ve tarihin sürekli çarpıtılmasıyla sürüyor; İsmet, Çerkez'i, düzenli kuvvetlerle karşı karşıya getiriyor. Çerkez, tüm provokasyona karşın düzenli kuvvetlere karşı silah kullanmamaya özen gösteriyor. Tam tersine, Parti Pehlivan türünden önde gelen komutanları düşman gerisinde kalarak kurtuluş için çarpışmayı sürdürüyorlar.

Çerkez Ethem'in Yunan kuvvetleriyle birleştiği iddiası, bugün resmi tarihin parçasıdır, büyük bir tarih falsifikasyonudur.

Burada bir parantez açmak istiyorum. Doğrular da, yanlışlar türünden bir çorap söküğüdür. Bir ucu bulunur ve sökülmeye başlarsa devam eder; Çerkez ile ilgili falsifikasyon, "Birinci İnönü Zaferi" falsifikasyonu ile devam etmek durumundadır. Çünkü o sırada Çerkez bir güçtür; Anadolu insanı ve köylüsü ise bir Kurtuluş Savaşı için inançsız ve kaçkın görünüyor. İstiklal Mahkemeleri'nin cepheden kaçan köylüleri yargılayıp idam etmek için kurulmuş olduğunu hatırlatmak gereği duyuyorum. İnançsız sürülerle Kurtuluş olmaz; bunlara moral vermek gerekiyor. Bu sırada Anadolu insanı Çerkez'in gerillalarına ve Sovyet Rusya'dan gelecek maddi yardıma güvenmek zorundadır. Triumvira, hem Çerkez'i ve hem de aynı tarihte, yardım yerine Moskova'dan gelen Mustafa Suphi ve arkadaşlarını tasfiye ediyor. Böyle bir zamanda Triumvira'nın bir "zafer" ihtiyacı var.

Bir parantez daha açmak gereğini duyuyorum: Türkiye tarihinin falsifikasyonunu arşivlerden, ya da ipuçlarından başlayarak, çıkarmadım. Tümüyle bir fizikçi gibi düşünerek hareket ettim ve Türkiye tarihini altüst edebildim. Çerkez'in tasfiyesi, Suphi ve arkadaşlarının öldürülmesi içiçedir ve nerede ise aynı gün ve ayda oluyor. Bu sırada bir "zafer" gerekiyor; bu sırada ve işte tam bu sırada Birinci "İnönü Zaferi" ortaya çıkıyor. Ben, tesadüfe inanmayan bir fizikçi türünden düşünerek, bunun imkansızlığını güçlü bir hipotez yaptım ve daha sonra da Birinci İnönü Zaferi'nin olmadığını kanıtladım.

Çerkez tasfiye edilince, Suphi ortadan kaldırılınca "makus talih" yenilmesi gerekiyor ve Osmanlı Harbiye Nazırı ve Mustafa Kemal ve arkadaşları için idam kararı imzalamış olan Fevzi Paşa, "mareşal", yapılıyor. Tahrifat daha sonraki yıllarda sürdürülüyor.

Tarihlerde "ikinci" diye geçen çatışma, biraz daha savaşa benziyor.

Türkiye tarihinin ikinci büyük falsifikasyonu, öyle sanıyorum, Kemal Paşa'nın kimliği ve kişiliğidir. Kemal Paşa, Kazım Paşa'nın Kurtuluş'a katılma yönündeki ısrarlarına, ancak Sadrazam Damat Ferit Paşa'dan bir görev kağıdı alarak, Sultan Vahdettin'in kutsamalarını kabul ederek, çok büyük ihtimalle Damat vasıtasıyla İngilizlerin onayı sağlanarak katılıyor. Bu tarihe kadar Türkiye ordusunda sıradan subaylardan birisidir; başarısızlıkları, başarılarından çok çok fazladır. Sevgisiz, geçimsiz, hiçbir özgürlük ve ihtilal hareketine girmemiş, kendisine son derece güvensiz ve hatta sıkıştırılmışlık kompleksi olan bir kimsedir. Kemal'de, orduya katıldığı günden itibaren, herkesin kendi aleyhinde olduğu, herkesin kendisinin önüne geçtiği bir kompleks halindedir, böyle bir kişilikle kurtuluş hareketinin lideri ve cumhuriyetin başkanı oluyor.

Anadolu ihtilali, derinliğiyle oransız ölçüde kıncıdır. Bunda Kemal Paşa'nın güvensizliği ve kıstırılmışlık duygusunun rolünün büyük olduğunu sanıyorum. Bu kadar değil,

geçmişi politik açıdan boş ve geçmişinde başarıdan çok başarısızlık olan bir kimse, bir ihtilal lideri olursa ve iktidarda kalırsa, tarihi, geçmişini güzelleştirecek biçimde yazmak ve yazdırmak durumundadır. Böyle bir durum, Türkiye tarihinin toptan falsifikasyonuna yol açıyor.

Bir: Hürriyet ve Vatan diye bir parti yoktur. Kemal Bey'in böyle bir parti kurduğu gerçek dışıdır. İki: Hareket Ordusu komutanı değildir. Hüseyin Hüsnü Paşa komutasındaki redif tümeninin, ihtiyat birlikleridir, kurmay heyetindedir. Diğer heyetin kurmayında da Kazım Bey bulunuyor. Üç: Çanakkale, biri boğazın geçilememesi ve diğeri Gelibolu mukavemeti olarak iki bölümden oluşuyor. Çanakkale Boğazı ile ilgili bölümle Kemal Bey'in hiçbir ilgisi olamaz. Bugün "Zafer" olarak kutlanan budur ve bu, deniz savaşıdır, mayın hareketidir ve girişteki tepelerden top ateşidir; Kemal Bey, çok daha kuzeyde bir ihtiyat tümeninin başında bulunuyor. Aylar süren Gelibolu direnişini, Anafartalar'daki anlık bir çıkışa bağlamak ancak aptal tarihçilerin işi olabilir. Gelibolu, topografyası gereği, kahramanı olmayan bir direniştir. Varsa kahraman iki taraftadır. Bugün Mart Ayı'nda Anzaklardan hayatta kalanların her yıl Gelibolu'ya gelerek her iki taraftan ölenleri sevgiyle hatırlamaları bu nedenledir. Gelibolu, İngilizler ve Anzaklar açısından başarısızlığa mahkum bir çıkıştır ve kahramanlar, sadece iki taraftan savaşa katılan sıradan askerlerdir. Gelibolu'da hiçbir komutana "kahraman" denmez; nitekim madalyalar, Sultan'a ve direnişi yöneten en üst düzey komutanlara veriliyor. Gelibolu, iki taraf için kütle inatıdır.

Uzatmak istemiyorum; üç yurttaşlık bilgisinin doğru olmadığını kanıtlayabilmiş durumdayım. Üstelik bunlar, başlangıçtır. Tarihin benim işaret ettiğim başlangıçtan yeniden yazılması gerektiğini düşünüyorum.

İddia edildiğinin aksine Türkiye'de Osmanlı arşivleri açıktır. Kapalı olan Çankaya arşivleridir. Bunlar açıldığı takdirde tarihin alt-üst olacağından kuşku duymuyorum. Benim yaptığım bu alt-üst oluşa yol açmaktır.

Birinci Bölüm İçin Birinci Ek
İki Abartma ve Bir Ayırma

Birinci soru şudur: Aydını, solcusu ve en çok komünisti ile Türkiye, Anadolu Devrimi'ni neden abarttı? Abartmış olduğundan kuşku duymuyorum; bunun nedenlerini araştırmak gerektiğini düşünüyorum. Böyle bir araştırma son derece verimli görünüyor; Türkiye'de tarih ve politika bilgisinin önemli deformasyonlarından birisini ortadan kaldırma şansını taşıyor.

Böyle bir soruya cevap arama serüvenine bir başka soruyla başlanabilir; yeryüzünde bir toplumsal volkanlar kuşağından söz edilebilir mi? Şu bilgiler var: Rusya'da köleliğe son vermede ilk büyük adım ile Amerika Birleşik Devletleri'nde esareti ortadan kaldırma savaşı aynı on yıl içine sıkışıyor. Bu on yılda Japonya'da Meiji Restorasyonu ve Osmanlı İmparatorluğu'nda da Genç Osmanlılar hareketi başlıyor. Her ikisi de, Japon İmparatorluğu ve Osmanlı Devleti'nde modernizasyon hareketlerinde önemli başlangıç veya kilometre taşları oluyorlar.

Bir başka toplumsal volkanlar kuşağından daha söz edilebilir; Rusya'da 1905 Devrimi, Türkiye'de Jön Türk İhtilali, Çin'de, İran ve Meksika'da devrimsel burjuva demokratik yükselişler de bir on yıl içinde gerçekleşiyor. 1848 ihtilal dalgasının daha çok Avrupa'yla sınırlı kalmasına karşılık, bu iki kuşak, kıtalar arası bir eşzamanlılık sergiliyor.

Toplumsal volkanlar söz konusu olduğunda yeryüzünün, sanıldığından daha enternasyonalist olduğunu düşünmek için yeterli neden var. Böyle bir durum kemalist devrimle ilgili olarak ve teorik fiziğe özenerek, Einstein'ın sevdirdiği bir nitelemeyle, bir düşünsel deneme yapmayı tahrik ediyor. Düşünsel deney şöyle formüle edilebilir; Türkiye'nin Birinci Savaş'a girmediği ve dolayısıyla düşman tarafından işgal edilmediği varsayıldığında, Kemal Paşa ve kadrosu tarihten çıkarıldığında, İkinci Savaş arefesinde Türkiye nereye gelebilirdi? Kuşkusuz tarihte bu tür varsayımlar ve çıkarmalar mümkün değil; ancak kendisini zaman zaman uzayda bir ışığa binmiş olarak düşünen ve düşünmesini böyle sürdüren Einstein'ın başka türlü ulaşamayacağı sonuçları elde ettiğini biliyoruz.

Türkiye'nin Birinci Savaş'a girmediğini, Kemal Paşa'nın Ordu'da modernizasyon programı çerçevesinde emekli olduğunu ve Şişli'ye yerleşerek ticaretle uğraştığını, İsmet Paşa'nın toprak alıp çiftçiliğe başladığını varsayarak bu düşünsel deneyi yapmaktan kendimi alamıyorum. Böyle bir deneyde, Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a çıkmasına da gerek kalmıyor ve ben, bundan yirmi yıl sonra, örnek olsun, 19 Mayıs 1939 gününde Türkiye'nin nereye gelebileceğini düşünmek istiyorum.

Global olarak bakıldığında, iki savaş arasındaki yirmi yılda yeryüzünün, her noktasını etkisi altına alan büyük bir değişiklik rüzgarı ile sarsıldığını söylemek mümkün görünüyor; politik vurgunun farklı olmasına karşın yeni yapıt ve kurumlar tartışılmaz bir açıklıkla ortaya çıkıyor. Şöyle de söylenebilir; 1930 yılları yeni kuruluşların oluşum dönemi sayılırsa, dünyanın 1970 yıllarının ortalarına kadar 1930 yıllarındaki kuruluşlarla idare ettiği ve idare edildiği görülüyor. Dünya, yine global olarak, 1930 yıllarındaki yapıları ancak 1970 ve giderek 1980 yıllarında tasfiye etme sürecini başlatıyor.

İki savaş arasının temel felsefesi, kurumlar, örgütler yaratarak ve sabitler tanımlayıp sınırlar koyarak yönetmedir; politik bakış ne olursa olsun, insana egemen olan ahlakın kendi yazgısını hızlı bir biçimde hareketlendirmek olduğu görülüyor. Bir yanda Sovyetler Birliği, tarımda ve sanayide, o zamana kadar görülmemiş bir transformasyonu ve denenmemiş bir hızla gerçekleştirmeye çalışıyor ve başarılı oluyor. Almanya ve İtalya, tam karşıt yönde, ancak büyük bir cüretle, kendi insanının mantalitesini değiştirmeyi deniyor ve bunun için büyük bir hızı ilke haline getirirken yeni kurumları tarih sahnesine çıkarıyor. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki New Deal'i de bir tür "yeni düzen" olarak düşünmek mümkündür; Roosevelt Amerikası, öncekinden çok farklıdır ve sonrakini çok büyük ölçüde belirliyor. Bir yanda Japonya ve İspanya ve diğer yanda Fransa ile Büyük Britanya bütün bu değişme ve yeni kurumlaşma rüzgarının etkisi dışında kalamıyorlar; Kıta Çin'i ise tarihinde tatmadığı bir devinimi yaşıyor.

Bu bilgilerden sonra düşünsel deneyime dönebilirim: Savaşa girmediğini varsaydığım Türkiye'nin bu global değişiklik yürüyüşünden payını alabilmesi için Kemal Paşa misyonuna gerek var mıdır? 1860 yıllarındaki toplumsal volkanlar kuşağında tarihçilerin güreşe tutkunluğu nedeniyle küçümsedikleri Sultan Aziz, meşruti rejim anlamında ve bir tür parlamento niyetiyle Şura-ı Devlet'in kuruluşunu ilan etmekten geri kalamadı; monark Aziz,

önemli sorunlarda bu devlet konseyine danışmayı taahhüt etti ve sevinçle karşılandı. Aziz'in ilan ettiği devlet konseyinden sonra formel parlamentonun açılışı için gerekli zaman çok kısa olmuştur; bu ilk parlamentonun ömrünün çok kısa olduğu biliniyor. Ancak birinci savaş öncesindeki on yıla yayılan diğer toplumsal volkanlar kuşağında, tarihçilerin yalnızca müstebit olarak niteledikleri Sultan Hamit de, parlamentoyu yeniden açmamak cesaretini gösteremiyor. Ayrıca tarihçilerin sadece müstebit olarak gösterdikleri Hamit'in modern bir prens ve Türkiye tarihinin önde gelen reformatörlerinden birisi olduğunu da, diğer çalışmalarımda, kanıtlamış bulunuyorum.

Bütün bunlardan, savaşa girmemiş bir Türkiye'de Kemal Paşa misyonu olmasa da Türkiye'nin pek çok yeni kurumu deneyebileceği sonucunu çıkarıyorum. Bunun için ek nedenler de var; sözü edilen bu iki toplumsal volkanlar kuşağı arasında Türkiye, çok canlı bir modernizasyon kavgası ve kargaşası yaşıyor. Entellektüel ve eylem planlarında büyük bir canlılığı yaşıyor; Kemal Paşa kadrosu, bu canlılığın sakin izleyicileri arasından çıkıyor.

Bu tarihsel özetlemeden sonra düşünsel deneyime devam edebilirim; bunun için önce insan aklının bir kusurundan söz etmek gerekiyor. İnsan aklının *association* tutkusuyla defolu olduğunu ileri sürmek durumundayım. Özellikle kütlesel akıl, aynı zaman kesiti içinde algıladığı iki olguyu önce birleştirme ve daha sonra da bunlar arasında bir neden-sonuç ilişkisi kurma zaafını taşıyor. Eğer turistlerin çok geldiği bir yılda dağdan köye inen kurtlar da çoksa, bu ikisi arasında *associative* bir ilişki kuruyor; köylülerin turistlere nakışlı kaşık veya çorap satmak için kıyıya ve kurtların da boşalmayı hissederek köylere indikleri düşünülebiliyor. Kuşkusuz bu tür bir birleştirme kurgusunun hiçbir maddi dayanağı bulunmuyor.

İnsan aklıyla ilgili bu parantezden sonra bir başka kuşaktan söz etmek durumundayım: On dokuzuncu yüzyılın son beş yılı ile yirminci yüzyılın ilk beş yılını ayrı bir kuşak olarak tanımlamak gerekiyor. Yirminci yüzyılın sonuna kadar gelen bir zaman aralığında egemen olan tüm bilimsel ve teknolojik patlamaların temelleri bu on yılda, en fazla da, beşer yıl uzatılması halinde yirmi yıllık bir kuşakta ortaya çıkıyor. Einstein'ın çığır açan incelemesi bu dönemde yayınlanıyor; klasik fiziğin sonu görünüyor. Picasso, Kandinskiy yeni resmi bu dönemde arıyorlar; müzik bu dönemde yenileşiyor. Leninizm'in tohumları bu dönemde atılıyor. İnsanoğlunun yaratıcı eylemlerinde bu zaman kuşağı, kaydedilen en son patlamaları çıkarıyor.

Uygulamalı teknolojik açılımlar açısından da bu dönemin son derece parlak bir tarihi olduğunu eklemek zorundayım; Marconi, ilk telsiz yayınını 1895 yılında yapıyor. 1901 yılında ise Cornvall ile Newfoundland arasında ilk telegrafik radyo mesajlarını vermeyi başarıyor. İçten yanmalı motorların bir "araba" için kullanılmasında ilk pratik başarılar 1890 yıllarında kaydediliyor. Yirminci yüzyılın ilk on yılında otomobil kendisini kanıtlıyor ve yollarda görülmeye başlıyor. Wright, ilk uçağı 1903 yılında havalandırıyor. Henri Farman, 1909 yılında ilk yüz millik uçuşu gerçekleştiriyor.

Radyo, otomobil ve uçak; bunlara, ev aydınlatılmasında elektriğin kullanımının yaygınlaşması da eklenebilir. Bütün bunlar yirminci yüzyılı tanımlıyor; son yüz yıl, eğer bunlar sayılmıyorsa, ne oluyor? Yirminci yüzyılda uygarlığın yayılması, bir ölçüde de, bunların yayılması sayılıyor.

İnsanoğlunun gücünün ve imkanlarının artmasıdır; bunların, insanoğluna, kendi gücünün büyüklüğü inancını aşıladığından hiç kuşku duymuyorum. Radyo, dış dünyayı eve getirerek insanın günlük dünyasını genişletiyor. Otomobil, evi her yere uzatarak mekanı çoğaltıyor. Uçak gökleri kullanma, elektrik, bir düğmenin çevrilmesiyle geceyi de gündüze ekleme imkanını yaratıyor. Dahası da var; radyo, bugün televizyonun en çok apartmanların kapıcı bölmelerinde izlenmesi türünden, gelir farklarını eşitleyici bir yanılsama da yaratıyor.

Bir ekleme gerek; tarihçinin beş duyusu, çağdaş insanınkiyle karşılaştırılmayacak ölçüde çoğaltılmıştır. Günlüğünü yaşayan insana göre tarihçinin bir duyular devi olduğunu düşünüyorum; çünkü ambriyonik olanı, gelişmişliğin en büyük mikroskobundan seyrediyor. Bunun anlamı şudur; tarihçinin yirminci yüzyılın ilk ve on dokuzuncu yüzyılın son beş yılında atılmış gördüğü tohumlar, günceli yaşayan insanlar, ancak bunlar günlük yaşamı egemenliği altına alınca görüyorlar. Tarihçinin on dokuzuncu yüzyılın hemen sonu ve bu yüzyılın hemen başında gördüklerini, kütleler, ancak iki Büyük Savaş arasında görebiliyorlar.

Birinci Dünya Savaşı'nda uçak var; ancak henüz gözetleme işlevinin ötesinde kendisini kanıtlayabilmiş olmaktan uzak görünüyor. Düzenli hava yolcu taşımacılığı 1930 yıllarında gerçekleşiyor ve Panam'ın Atlantik aşırı düzenli yolcu taşımaya başlaması için 1939 yılını beklemek gerekiyor. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce otomobil hâlâ bir Amerikan buluşudur. 1934 yılına gelindiğinde İngiltere ve Fransa'da da birer buçuk milyon kayıtlı otomobil hareket ediyor. Radyo ve sesli sinema iki savaş arasında günlük yaşama giriyor.

Bütün bu kısa ve özet bilgilerden sonra düşünsel deneye dönmek istiyorum; Birinci Dünya Savaşı'na girmemiş ve toprakları işgal edilmemiş olsa da, Türkiye'nin, bütün dünyayı etkisi altına alan bu

yeniliklerin dışında kalabileceğini ciddiyetle düşünmek mümkün mü? Kuşkusuz, yenilmişliğin modernizasyon ihtiyaç ve dürtüsünü güçlendiren bir yanı var; bunu reddetmek mümkün görünmüyor. Ancak Türkiye, 1830 yıllarında Mısır kuvvetleri karşısında ve 1870 yıllarında Rusya askerleri karşısında tatmış olduğu acı yenilgilerle ve en çok eylem dünyasında bir modernizasyon hummasına tutuluyor; kemalist tarihçilerin siyaha boyamaya çalıştıkları Sultan Hamit döneminde, eğitimde radikal, günlük yaşamda özentili, edebiyatta ciddi yenilik adımlarının atıldığı biliniyor.

Elektriği aydınlanmada kullanma, sinema, radyo, uçak ve otomobil, 1919 ile 1939 yılları arasında dünyanın pek çok yerinde olduğu gibi Türkiye'de de günlük bir gerçeklik haline geliyor. Kuşkusuz henüz Kuzey Amerika ve Batı Avrupa toprakları ölçüsünde yaygınlaşmış olmaktan uzaktır; ancak hem toplumun öncü köşelerine giriyor ve hem de yayılma şansını taşıyor. Bunlar, on dokuzuncu yüzyıl insanıyla bir kopukluğu temsil ediyor; aslında, on dokuzuncu yüzyıl ile yirminci yüzyıl arasındaki sınırı, dört yıllık Birinci Dünya Savaşı çiziyor. Takvim açısından da on dokuzuncu yüzyılın son yirmi yılında dünyaya gelmiş olanlar, Birinci Dünya Savaşı sonrasında girdikleri kırk yaşlarından itibaren yaşadıkları yeni dünyayı, hem kendi üzerlerinde duyuyorlar ve hem de büyük bir şehvetle yaşadıkları yenilikleri, kendilerine bağlama eğilimini gösteriyorlar.

Kemalizmin kendisini abartmasını anlamak kolay oluyor; önemli ölçüde abartmış olduğundan kuşku duymuyorum. Ancak insan aklı birleştirme kusuru ile yüklü olduğu için abartmanın çok daha yaygın olduğunu ileri sürebiliyorum. Batı düşüncesinde Anadolu Devrimi'ni abartma izlerine rastlanmıyor. Batı düşüncesi için kemalizm, uzun yıllar Batı üstünlüğü karşısında ezilen Türkiye'nin Batı uygarlığının kurumlarının bir bölümünü ve tepeden kabul etme olarak görülüyor. Fazla heyecan yarattığı söylenemez; İkinci Dünya Savaşı sonrasında geri kapitalist ülkelerde bağımsızlık hareketlerinin kızıştığı ve Sovyetler Birliği'nde "kapitalist olmayan yol" yolunun geliştirilmeye başlandığı zamanlarda Batılı düşünürler Kemalist Devrim'e yeniden bakma ihtiyacını duydular. Ancak hem özgün çizgilerinin yeteri ölçüde derin olmaması ve hem de artık Türkiye'nin başlangıç çizgisini reddederek emperyalist devletlerin uydusu haline gelmiş olması, bu tür başlangıç çabalarını da verimsizliğe mahkum etti.

Bunun karşısında Sovyet siyasal yazılarında ve özellikle bunların Türkiye'ye yönelik bölümlerinde Anadolu Devrimi'nin son derece abartılı bir çözümlemesine rastlanıyor. Çerkez Ethem'in yıldızının çok yüksek olduğu kısa bir zaman aralığıyla, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ve özellikle Türkiye'nin NATO'ya girişinin hemen arefesindeki Sovyet değerlendirmeleri bir tarafa bırakılacak olursa, diğer Sovyet yazınının Türkiye Devrimi'ni son derece abarttığını ve haklı olmayan bir övgüyle süslediğini belirtmek durumundayım. Bunun, Türkiye'deki abartmaları güçlendirdiği ve yaydığı, zaman zaman da tüm bu abartmalara kaynaklık ettiği açıklıkla yazılmalıdır; şimdi bunu yapmak istiyorum.

Bunun için bir paranteze gerek var; bilim, yönetmek içindir. Sovyet bilimsel düşünceleri ise, tüm düşüncelerden çok daha fazla yönetme sorununun odağında ortaya çıkıyor ve gelişiyor. Şöyle de söylenebilir; Sovyetler Birliği'nde geliştirilen politik düşünce ve değerlendirmeler, çok uzun süre, önce tek ülkede sosyalizmi yaşatmak ve sonra da özellikle Birinci Soğuk Savaş'ta emperyalist ablukayı etkisiz hale getirebilmeye yöneliyor. Bu çerçevede, Güney'inde Türkiye, İran ve Afganistan'ı içine alan çizgide bir *cordon sanitaire* yaratma, ve dünyanın her yanında kapitalist metropollerle ciddi sorunları olan hareket ve devletleri destekleme, Sovyet dış politikasının temel programlarından birisini oluşturuyor.

Sovyetler Birliği'nde bilimsel düşünce ile dış politika iki ayrı kompartıman olarak ortaya çıkmıyor; birbirinin içinde gelişiyorlar. Bunu, içiçelik saymak durumundayım; bir diğer içiçelik daha var ve benim diğer çalışmalarımın temel çizgilerinden birisini meydana getiriyor. Bilim ile devrim de içice gelişiyorlar. Devrimci çizginin kütlelere akabilmesi ve bir anlamda kendiliğinden bir harekete dönüşebilmesi, bilimselliğinin derecesi ile bağlantılı oluyor. Bilimsel devrimlerle dünyadaki toplumsal volkanik kuşaklar arasında da bir özdeşlik, beraberlik her zaman kurulabiliyor.

Ancak bu iki içiçeliğin her zaman içiçe geliştiğini söylemek zor görünüyor; Sovyet bilimsel düşüncesi dünya devrimi bekleyişlerinin yüksek olduğu zamanlar daha sınıfsal ve bu anlamda daha bilimsel gelişirken, kazanılmış mevzileri korumanın ön plana çıktığı zamanlarda ise burjuva eğilimlerin olumluluklarını ön plana çıkarma yönünde olgunlaşıyor.

Sovyetler Birliği'nin, daha Ekim Devrimi'nin ilk yıllarında ve Anadolu'da bir kemalist direniş söz konusu olmadan önce de Osmanlı Sultanı ile işbirliği imkanları aradığını ortaya çıkarmış bulunuyorum. Ayrıca genç Sovyet Hükümeti, Ankara Hükümeti ile önemli bir dış politika uzlaşması imzaladığı sırada, 1921 yılında, Afgan Şahı ile de benzer bir anlaşma gerçekleştiriyor. Sovyet Hükümeti'nin Anadolu Devrimcileri'ne bakışı ile Afgan veya İran Şahları ile feodallerine yaklaşımı arasında, özünde, önemli bir ayrılık görülmüyor.

Bu yaklaşımı anlaşılır görmek gerektiğini düşünüyorum. Ancak özellikle Türkiye söz konusu oldu-

ğunda dış politika yaklaşımı, kendi sınırlarını aşarak, bilimsel düşünceye yansıma zorunluluğuyla karşı karşıya geliyor. Çünkü uzun yılların ezikliğini taşıyan Osmanlı aydını, Ekim Devrimi'nden son derece hızlı bir biçimde etkileniyor ve nerede ise kütlesel bir biçimde komünizmi kurtarıcı görmeye başlıyor. Berlin'de okuyan aydınlar, Ankara'da toplananlardan önemli bir bölüm, İstanbul'da üniversite öğrencileri ve Kafkasya'da savaş esirleri arasında komünizmin ve bolşevizmin cazibesine kapılanlar önemli orana ulaşıyor. Anadolu Direnişi biçimlenirken Türk aydınları arasında bir kurtarıcı formül olarak komünizm yayılıyor, örgütlenme ve işçi sınıfı bakışı gündeme geliyor.

1920 yıllarının ilk yarılarında önce Almanya'da ve daha sonra Genel Grev'le birlikte İngiltere'de sosyalist devrim umutlarının küllenmeye başlaması, Türkiye'de komünistlere, Büyük Britanya ile dış politika sorunlarını bir türlü çözemeyen Kemalist Hükümet'in faziletlerini anlatına sorununu ön plana çıkarıyor. Anadolu Devrimi'nin kapitalist özü tümüyle bir kenara itilerek anti-emperyalist yanı abartılıyor ve kapitalist ilişkilerin gelişmeye başladığı topraklarda milli demokratik devrimler çok saygın bir yere çıkartılıyor. Büyük Britanya'da on dokuzuncu yüzyılda Corn Laws'ın ortadan kaldırılması için gelişen mücadelede kapitalist Cobden'in genç işçi sınıfını kendi yanına almak için geliştirmiş olduğu politikalar, burjuvazinin her zaman uyguladığı ve uygulayacağı bir çizgi olarak görülüyor; bir yanılsama, Türkiye topraklarına aktarılıyor. Burjuvazinin kendi gerisindeki güçlerle mücadelesi ile ilerisindeki güçleri bastırma politikaları arasına mutlak bir zaman aralığı koyacağına inanılıyor; kemalist rejimin işçi sınıfı ve örgütlerine yönelik baskı politikaları ya kapitalizmin özünde olmayan zamanlama yanlışlıkları olarak algılanıyor ya da önemli ölçüde küçültülerek görmezlikten geliniyor. 1930 yıllarının ikinci yarısından itibaren ise faşizme karşı sınıflararası ittifakların politika yapıldığı bir zamanda, Mussolini ve Hitler'in aşırı milliyetçi edebiyatı, sosyalist yazını da milliyetçi öğelere kapı açmaya zorluyor. Bu ise Sovyet bilimsel düşüncesinde Türk Devrimi'ni aşırı meziyetli bulma eğilimini daha da güçlendiriyor.

Sovyetler Birliği'nde bilimsel düşünce ile dış politika açılımlarının içiçeliği, Türkiye'de kemalist yaklaşımla sosyalist düşüncenin içiçeliğine yol açıyor. Bir abartmanın yayılmasına ve güçlenmesine imkan hazırlıyor.

Bu abartmayı burada bırakarak bir başkasına geçmek istiyorum. Şu sorunun sorulması zamanının geldiğini düşünüyorum: Bir bilimsel kategori olarak kapitalizmin abartılmasında Komünist Manifesto'nun katkısı var mıdır? Bu bir başlangıç sorusudur; aslında kapitalizmin gücünün ve devimselliğinin abartılıp abartılmadığının tartışılmasını gerekli görüyorum.

"Üretimde sürekli devrim yapılması, toplumsal koşulların kesintisiz bir biçimde bozulması, sonu gelmez belirsizlik ve ajitasyon, burjuva dönemini, öncekilerin tümünden ayırıyor. Sabit, donmuş-katı tüm ilişkiler, eski ve saygın önyargıları ve düşünce sürüsüyle birlikte, süpürülüp temizleniyorlar, yeni biçimlenenlerin hepsi kemikleşmeden önce antikalaşıyorlar."

"Burjuvazi, bütün üretim aygıtlarının hızlı iyileştirilmesi ve son derece kolaylaştırılmış iletişim araçlarıyla, en barbar olanları da dahil, tüm uluslara uygarlığa sürüklüyor."

"Bir tek sözcükle, kendi imajına göre bir dünya yaratıyor."

"Burjuvazi, tarih açısından, bir en devrimci rol oynamıştır."

"Burjuvazi, kontrolünü sağlar sağlamaz, bütün feodal, ataerkil ve kırsal ilişkilere son veriyor."

"Tek sözcükle, dinsel ve siyasal illüzyonlarla örtülü sömürünün yerine çıplak, utanmaz, doğrudan ve vahşi sömürüyü koyuyor."

Bunları Komünist Manifesto'dan aktarıyorum; burjuvazinin yıkma gücü ve hızına yapılan bu vurguların gerçekçi çıkıp çıkmadığının tartışılması gerekiyor. Komünist Manifesto'yu okumuş olanların, okumayanların önemli bir bölümüne göre, kapitalizmi daha güçlü algılamaları ihtimali görülüyor.

"Eski toplumdaki sınıflar arasındaki çarpışmaların tümü, bir çok yolla, proleteryanın gelişme çizgisini ilerletir. Burjuvazi kendisini bir devamlı muhaberede bulur. Önceleri aristokrasiyle, daha sonraları çıkarları sanayinin gelişmesiyle çatışan burjuvazi bölümleriyle ve her zaman da yabancı ülkelerin burjuvazisiyle."

"Bütün bu muhaberelerde, hep proleteryaya başvurmak, yardımını istemek ve böylece, onu siyasal arenaya çekmek zorunluluğunu duyar."

Bunları da Komünist Manifesto'dan aldım; Komünist Manifesto okuyucularının burjuvazinin daha geri sınıflarla ve kendi sınıfı içinde savaşkanlığı ve savaşlarında proleteryayı bir müttefik olarak görmesi konusunda oldukça iyimser bir tabloyla karşılaştıkları açıkça beliriyor. Bunların da tartışılması gerektiğine inanıyorum.

Şöyle başlanabilir; Marx'ın, en çok Engels'in katkısıyla, kapitalizmi çözümlemeye başladığı zamanlarda ütopyacı sosyalist görüşler itibarlarını yitirmiş görünüyorlar. Ütopyacılık, kapitalizmin sorunlu yüzünün güçlü kimselere anlatılması ve yeni bir düzenin gösterilmesiyle sosyalizmin kurulabileceğini düşlüyorlar. Ütopyacı sosyalist reçetelerin

itibarsızlaştığı bir zamanda siyasal iktisat ise Ricardo ile çıktığı itibar doruğundan henüz inmemiş bulunuyor. Ricardo'nun kalemiyle son derece soyutlanmış bir anlatıma kavuşan siyasal iktisat, yeni projelerin tanıtımına dayalı bir değişme yerine, kapitalizmde hem işçilerin sömürülmesinin ve hem de kapitalizmin sonunun kaçınılmazlığını yazmayı tercih ediyor. Ütopyacılık iyimser, siyasal iktisat ise şom ağızlıdır.

Marx ve Engels şom ağızlı iktisatın içine sinmiş olan kaçınılmazlığa bağlanıyorlar. "Burjuvaziyi yere vuran silahlar şimdi burjuvaziye dönmüştür." Komünist Manifesto'da bunu yazıyorlar. Ütopyacılar, yeni ve daha akılcı düzen modelleri, toplumda siyasal erki ellerinde bulunduranlara gösterildiği takdirde yeni düzenin kurulabileceği konusunda oldukça iyimserdirler; henüz burjuvaziye mülkiyet tutkusunun ne kadar yayılmış olduğunun farkında değiller. Anlaşılabilir bir nedeni var; sertlikten artizana dönüşürken aynı zamanda burjuvalaşan yeni insan, önündeki feodale biriktirdiği tepki yüzünden, mülkiyete ikili bakabiliyor. Bunun için Marx'ı en çok etkilemiş ütopyacı Saint-Simon, özel mülkiyetin olmadığı bir kapitalizm dişleyebiliyor. Sanayici kapitalistlere en çok özel mülkiyetin sakıncalarını ve bundan kurtulmanın yararlarını anlatmaya çalışıyor.

Siyasal iktisatı, manüfaktör düzenine oturtulmuş fizyokrasi olarak düşünebiliyorum. Agronomiksin sınırlamalarını sanayiye aktarabildikleri için kapitalizmin mutlaka sonunun geleceğine inanıyorlar. Marx, Sismondi'de var olan bunalım çözümlemesiyle bu sonu hızlandırmaktan yana bir politik tutum alıyor. Bu, Ricardo'nun soyutlanmış ilerleme mekanizmasını hızlandırmaktan geçiyor. Komünist Manifesto'da gördüğüm kapitalizmin ilerleme hız ve gücünü abartan yaklaşımı, böylesi bir entellektüel ve siyasal kaygıya bağlıyorum.

Ancak bu kadar değil; tarihçinin duyularının gücüyle ilgili gözlemlerime yeniden dönmek durumundayım. Adam Smith, Ulusların Zenginliği'ni yazdığı zaman, daha sonra Sanayi Devrimi adı verilen gelişmeler bütünlüğünü oluşturan buluşların çoğu ve özellikle tekstille ilgili olanlar gerçekleşmiş bulunuyor; ancak Adam Smith bunları önemsemiyor. Smith, Glasgow Üniversitesi'nin ünlü mekaniği ile sohbet etmesine karşın, tarihçilerin, ünlü kitabıyla aynı doğum tarihini verdikleri Sanayi Devrimi'nden habersiz görünüyor.

Marx'ın habersiz olması imkansızdır; çünkü, tarihçinin daha erken gördükleri belli bir süre sonra yaşayanların gözlerinin önüne kütlesel gerçeklikler olarak çıkıyorlar. Bu tersinden de söylenebilir; kütlesel gerçeklikleri embriyonik haldeyken ya olağanüstü duyarlı olanlar ya da çok sonradan gelen tarihçiler görebiliyorlar. Nitekim Engels'le birlikte Marx, Komünist Manifesto'da şunları da yazıyor: "Doğa'nın güçlerini insana tabi kılma, makina, sanayi ve tarımda kimyanın uygulanması, buharlı gemiler, demiryolları, elektrikli telgraf, bütün kıtaları tarıma açma, nehirlerin kanallara dönüştürülmesi, kütlelerin yerden ayaklarının kesilivermesi; öncekilerden hangi çağ, toplumsal emeğin kucağında böylesine prodüktif güçlerin uyuklamakta olduğu, bırakınız daha fazlasını, yalnızca sezebildi?" Fazla yazmıyorlar; eksik yazdıkları bile söylenebilir. Komünist Manifesto'nun yazıldığı tarihte buharlı gemi biliniyor; fakat henüz yaygınlaşamıyor. Bunun yerine nehirlerin üzerine demir köprüler serme tutkusu yaşanıyor.

Smith, Ulusların Zenginliği'ni yazdığı zaman, sonradan sanayi devrimi olarak nitelenen tekstil teknolojisindeki buluşlar yeryüzüne doğmuş bulunuyorlar; ancak bunların kütlesel bir gerçeklik sayılacak kadar iğirme ve dokuma işlerine egemen olabilmesi için Marx'ın okula başlaması gerekiyor. Buharın bir taşıma enerjisi olarak kullanılması önce madencilikte oluyor; tahta veya demir raylar üzerindeki kömür vagonları atlarla çekilirken daha sonra buhar kullanan makinalar, bunların yerini alıyor. Ancak İngiltere'nin demir ağlarla örülmesi 1830-1850 tarihleri arasında gerçekleştiriliyor; başlangıcında Marx, on iki ve sonunda otuz iki yaşındadır.

Bir ömürden çok kısa bir zamanda toprağın demir ağlarla ve nehirlerin demir köprülerle örülmesi çılgınlığı ve sıkça kullanılan sözcükle manya'sı başlıyor. Buhar bir itici güce çevrilince, volkanından akan bir lav türünden her yana yayılıyor; denizde, rüzgar enerjinin yerini alıyor. Ancak tahtadan yapılmış teknelerle yelkenlinin yerini buhar kazanlarının almasının bir sınırı var; kömür stoklayabilmek için teknelerin hem daha büyümeleri ve hem de daha sağlamlaştırılmaları zorunlu oluyor. Demirden tekne, bunlara buhar anlamında vapur deniliyor, insan oğlunun hayal gücünde büyük bir patlamadır; denizde demirin yüzdürülmesinin ve kürekçilerin yerini buhar kazanlarının almasının, insan oğlunun aklı üzerindeki yapacağı olumlu şoku anlatmanın kolay olamayacağını düşünüyorum.

"Sirius", ilk buharlı ya da "steamer", Londra'dan yüz yolcusuyla New York'a hareket ettiği zaman Marx yirmi yaşındadır. Kraliçe Viktoria'nın demiryolculuğunu onurlandırdığı ve bunun için de ilk kez trene bindiği 1842 yılında ise yirmi dört yaşını sürüyor. Bundan bir yıl sonra ABD Kongresi, Morse'a ilk elektrikli telgraf hattını kurması için ödenek ayırıyor. Bir yıl sonra selülözden kağıt yapma patenti alınıyor. Bu arada 1839 yılında bisiklet kullanılmaya başlanıyor ve Goodyear adında birisi ticari lastik patentini yazdırıyor. Komünist Manifesto yılında ise güvenilir kibrit yapımı gerçekleştiriliyor.

1848 yılında otuz yaşında bir kimsenin, Marx bile olsa, bu gelişmeleri abartmamasını mümkün görmüyorum; on dokuzuncu yüzyılın ikinci çeyreğinde formasyonunu bulan her kimsenin, sanki bir sihirli değnekle yer yüzünü yeniden kuran ve Marx'ın adına "kapitalizm" dediği bu değişmenin etkisinde kalmaması imkansız görünüyor. Etkileme, abartmayı da içermiyorsa, peki ne oluyor?

Komünist Manifesto, sosyalist mücadelenin ve sosyalist eleştirinin başlangıcı değildir; bundan öncesi var. 1848 yılını bir yüzyılın ortası saymak mümkünse, Babeuf'ü de içine alan ilk yarıda sosyalist eleştirinin ikinci yarıdan daha etkili olduğunu düşünmek mümkün görünüyor; bu nedenle Komünist Manifesto'yu, sosyalist eleştiri ve politik mücadelenin başlatıcısı değil, yeni bir bilimin, sosyalizm, doğuşunda önemli bir adım sayma eğilimini taşıyorum. Eksiklikleri, abartmaları ve bıraktığı yanlışlıklar mirası var; ancak bir bilim olarak siyasal iktisatın yerini almaya yazgılı sosyalizmin doğum tarihini 1848 Manifestosu'na bağlamak gerekiyor.

İkinci yarıda yeni bilimin, sosyalizmin üzerini örtme ve sessizlikle öldürme çabaları ön planda iken birinci yanda karşıdan hücum daha çok görülüyor; birinci yarıda, Sosyalizmi karşılama hareketleri daha çok dikkati çekiyor. Ömrünün ilk kırk dört yılını *raté* bir kariyerle dolduran Frédéric Bastiat'nın yıldızının parlaması da, bu sosyalist eleştiriyi karşılama programı içinde kendisine bir yer bulmasıyla birlikte başlıyor. 1848 İhtilali içinde önce kurucu meclise daha sonra da yasama organına seçilen bu sıradan taşralı, bunalım ve sefalet temeline oturtulmuş sosyalist eleştiriyi karşılamak için bir türlü bitiremediği Harmonies Economiques kitabıyla kapitalist düzene düşünülmesi zor bir ahenk ile her türlü sorunu çözme gücünü yakıştırıyor.

Marx'ın çalışmalarında "bayağı" nitelemesi en çok Bastiat için kullanılır; en uygun bir kullanım olduğundan hiç kuşku duymuyorum. Diğer taraftan daha sonraki bayağı iktisatçıların Bastiat'yı açıkça benimsememekle birlikte, Marshall, Bastiat'nın biçemini çok beğeniyor ve iktisatı sosyalistlerden daha fazla anlamadığını söylüyor, yalnızca Bastiat'ın aşırılıklarını budadıklarını ve gerçekliğin soyutlamasıyla değil gerçeklerden kopma pahasına düzenleyebildikleri bir ileri soyutlama ile Bastiat iktisatını bugüne kadar uzattıklarını söylemek gerekiyor. Ricardo ekolü ise ahenkten değil çelişkiler dinamizminden yola çıkarak tarla ekonomisinde varolan azalan verimler yasasıyla çok müphem bir biçimde kavrayabildikleri sanayi ekonomisini üstüste koyarak hızlı bir biçimde sona, durgunluk ekonomisine, ulaşıyorlar.

Ricardo ekolü, durgunluk aşamasına mutlaka ve hızla ulaşılacağını yazıyorlar; ancak hangi zaman ölçüsünü kullandıklarını kestirmek mümkün görünmüyor. Ayrıca Ricardo ekolüyle birlikte mülkiyete bağlılık bir din gibi, bir eter olarak, siyasal iktisata sızıyor ve siniyor; bağlı olmak veya olmamak, içinde veya dışında olmayı belirliyor. Ricardo ekolü mülkiyete bağlı konumu ile ve büyük bir şom ağızlılıkla haber verdikleri, katastrofun gelişinden büyük bir hüzün duyuyor; katastrofun geleceği Marx için bir sevinç kaynağı oluyor.

Marx, bu sevinci yaşamının sevinci yapıyor; yalnızca çabuklaştırmak istiyor. Çabuklukla kapitalizmin güçlülüğü özdeşleşiyor; kapitalizm ne kadar güçlü olursa, bunalımlar o ölçüde yayılıyor ve kapitalizm, mezar kazıcılığı işlevini de daha büyük bir hızla yerine getirmiş oluyor. Kapitalizm ne kadar güçlü olursa kendisini ortadan kaldıracak proleterya daha çoğalıyor ve toplum, arkaik bakış ve kurumlardan arınıyor.

Kapitalizmin kendisi kötüdür; ancak kurtuluş, kendisi kötü olan kapitalizmin gelişmesine ve gelişme hızına bağlı oluyor. Böyle bir durumda iki sonuç yazılabilir; birincisi, kapitalizmin sonunu hızlandırmak için çalışmayı yaşamının sevinci yapanların, hem kapitalizmin gücünü abartmaları ve hem de gelişme hızını daha yüksek görmeleri kaçınılmaz oluyor. 1828 yılı ile, Marx on yaşındadır, 1848 yılı, Komünist Manifesto ve 48 Devrimleri, arasında gerçekleşen teknolojik yeniliklerin kendisini artan ölçüde sürdüreceğini düşünmemek, ancak daha sonra yaşayanların bir imkan ve şansıdır; bir insan olarak Marx'ın bu şanstan yoksun olduğunu kaydetmenin zamanı geçiyor.

İkinci sonuç Komünist Manifesto'yu yazanlarla okuyanlar arasındaki farktan çıkıyor; bilimsel düşünce, eninde sonunda ayırmaya ve tartmaya dayanıyor. Komünist Manifesto'yu okuyanların pek çoğunun yazanlar ölçüsünde ayırma ve öğeleri tartma yeteneğine sahip olduklarını düşünemiyorum. Bu nedenle Komünist Manifesto okuyucularında, yazımından çok daha fazla, kapitalizmin bazı sonuçlarını kapitalizmin yapısından ayırma eğiliminin doğabileceğini düşünüyorum.

Daha açık söylenebilir; marksizm-leninizm'de faşizmi kapitalizme yakıştırmama eğilimi var. Milliyetlerin doğuşunda dört başı bayındır bir "teori" geliştirememenin yanında marksizm-leninizm'in en göze çarpıcı zayıflıklarından birisini burada buluyorum. Marksizm-leninizm, faşizmin, burjuva demokratik devrimin ikinci yaygın ve derin terörü olduğunu göremiyor. Birincisi, Jakoben Terörü'dür ve burjuva yönetimi, geçmiş ilişkilerden koparıyor. İkincisi, tarih sahnesine İtalyanca bir sözcükle çıkan faşist terör oluyor ve burjuva iktidarı, gelecek yönetim planlarından ayırmayı amaçlıyor.

Bunun karşısında marksizm-leninizm'in en bi-

limsel faşizm çözümlemesi, krize dayalıdır; krizi olmayan bir kapitalizmde faşist terör algılanamıyor. Clara Zetkin'in, 1923 yılında Enternasyonal raporlarına geçen "faşizm, Rusya'da başlamış devrimi devam ettiremediği için proleteryanın çekmek zorunda kaldığı cezadır" değerlendirmesi, ne yazık, fazla etkili olamıyor ve çabuk unutuluyor. Bunun yerine, Dimitrov'un 1930 yıllarının ortalarında hemen hemen her konuşma ve raporunda ve hemen hemen aynı sözcüklerle tekrarlamaktan yorulmadığı kapitalizmin krizinden doğan faşizm çözümlemesi geliyor: "Emperyalist çevreler krizin tüm yükünü çalışan halkın omuzlarına yüklemeye çalışıyorlar. Bunun için faşizme ihtiyaçları var." Kriz ve yalnızca kriz değil, tekelcilik; beraberce kapitalizmin faşist uygulamalarını anlatıyor.

Siyasal ve devrim sürecine dayalı bir faşizm çözümlemesi olmadığını tekrarlamak durumundayım; her organizmada zaman zaman çıkan yüksek ateşlilik dönemi olarak algılanıyor. Bunalım, organizmaların sorunlarını çözememekten doğan ateşlilik hali olarak tanımlanabilir; ateş yükselince faşizm geliyor ve ateş düşünce gidiyor. Bölgeseldir ve geçicidir; marksizm-leninizm'in bugün de geçerli olan faşizm çözümlemesinin böylece özetlenmesinin bir haksızlık olmadığını düşünüyorum.

Marx'ın ilk yazılarında Almanya için formüle ettiği bir durum var ve aktarmak istiyorum. "Devrimlerine katılmamakla birlikte biz, modern ulusların restorasyonlarına ortak olduk. Biz bu restorasyona uğradık; çünkü, birincisi, diğer uluslar devrim yapma yürekliliğini gösterdiler ve ikincisi, diğer uluslar bir karşı devrimle karşılaştılar. Birinci kez bizim yöneticilerimiz korktuğu ve ikinci kez bizim yöneticilerimiz korkmadığı içindir. Bizler, önce ve başta bizim çobanlarımız, bir kez gömülürkenin dışında hiçbir zaman kendimizi özgürlüğün yanında bulmadık." Marx'ın yalnızca sermaye ve ticaretin değil politika ile revolüsyon ve restorasyonun da enternasyonal niteliğine işaret etmiş olmasını önemli buluyorum.

İtalya ve özellikle Almanya'da uygulanan terör, enternasyonalist bir değer taşıyor; bunun politik derslerinin pek çok ülke için geçerli olması gerekiyor. Daha net söylenebilir; Hitler terörü, dünyanın işçileri içindir.

Bir başka nokta daha var, faşist terörün uygulanmaya konmasında ekonomik bunalıma yer vermek yerindedir. Ancak bilimsellik bir tartı işidir; aşırı yer veriş bilimselliği ortadan kaldırabiliyor. Çünkü, bütün değişmeler bir bunalımla birlikte geliyor; bunalımlar, değişmelerin ve derinliklerine göre de temelli değişmelerin habercisi oluyorlar.

Bunalımla bir revolüsyon veya restorasyon ya da faşizm arasında bir bağ kurmaya çalışmanın bilimsel bir yaklaşımı anlattığından hiç kuşku duymuyorum; bunalım, sorunların çözülememe durumu oluyor. Bunalımdan çıkış, mutlaka bir köktenci yeni düzenlemeyi zorluyor; bir dönüşüm objektivitesine yol açıyor. Bu kadarı yerindedir; ancak her bunalım, çocuk doğumu türünden gerçekleşmiyor. Doğumdan sonra rahmin ve vücudun ilk durumuna dönüş süreci, toplumsal bunalımlarda görülmüyor; Hitler indirilse de faşizan kurumlar kapitalist yönetimin içine siniyor ve yerleşiyor.

Faşizmin kriz çözümlemesi, faşizm ile kapitalizm arasına bir uzaklık getiriyor; bunda kapitalizmi abartma ve krizle ayırma alışkanlığının izleri var. Abartma ve ayırma, faşizm ile tekelcilik arasında bir bağ kurulmasına ve tekelci düzenin süreklilik kazanmasına karşın, faşist terörün kapitalizm için kalıcı kazanımlarının görülmesini ve bilimle temel bulguları arasında sayılmasını engelliyor. Tekelcilik çözümlemesinin hâlâ Lenin'in bıraktığı yerde kalmasının, yalnızca ekonomik boyutlarının ele alınmasının ve bugün Sovyetler Birliği'nde de telaffuz edildiği türden Lenin'in emperyalizm çözümlemesinin Marx'ın sömürü çözümlemesinin yeni topraklara uzatılmasını aşamamasının, eninde-sonunda henüz tekelciliğin siyasal çözümlemesinin yapılamaması ve ideolojik ağlarının ön plana çıkarılamamasının da, bu sonuçta, olumsuz etkileri var.

Jakoben teröründen sonra feodal restorasyon gerçekçi bir politik program olmaktan çıktı; çeşitli ülkelerde krallıkların restorasyonu ancak kapitalizmin restorasyonu ve burjuva devrimin açıldığı ileri sulardan çekilerek kendisini sağlama alması sonucunu getirdi. Burjuvazinin ikinci teröründen sonra, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerinde işçi sınıfı sosyalizmi terennüm etmeyi, efektif olarak, bıraktı. Kapitalizmin ikinci terörü, tekelci düzeni, efektif bir sosyalist tehditten kurtarmış görünüyor; Avrupa komünistlerinin sosyalizm edebiyatı, ricardian iktisatçıların katastrof çözümlemesine veya katolik papazların cennet dualarına benziyor. Bunlar için sanki yaşam, sosyalizmi ertelemek için zengin gerekçeler yumağıdır; yaşamda sadece sosyalist günü erteleme gerekçesi buluyorlar.

Hitler başarılı olmuştur. Misyonunu yerine getirme anlamında Hitler'in yenildiğini söylemenin kolay olmadığını düşünüyorum. Başbakanlık koltuğundaki Hitler sayısının artmasını önlemek için bulunan popular front politikaları, sınıf bakışını köreltti ve sosyalizmi hedef olmaktan çıkararak kapitalizmi saklı tutan mücadeleler olarak geliştiler; burjuvazinin ikinci terörünün hedefi de bu değilse nedir? Birinci terör, burjuva devrimi sağlama almak için gerekti ve ikinci terör, tekelci düzeni yerleştirdi.

Tekelciliğin siyasal hedefi, gelişmiş kapitalist ülkelerde sosyalizmi hedef olmaktan çıkarmaktır. Bu anlamda Hitler, misyonunu yerine getirmiş oluyor.

Burada bir nokta ve karışıklıktan daha söz etmem gerekiyor. Komintern'in 1933 belgelerinde yer alan "faşizm, finans-kapitalin en gerici, en şövenist ve en emperyalist öğelerinin açık açık terörist diktatörlüğüdür" veya Dimitrov'un, Komintern belgelerine de giren "cephe" çağrıları çerçevesinde ileri sürdüğü "faşizm, gözü dönmüş gericilik ve karşı devrimdir" değerlendirmelerini de önemli ölçüde yanıltıcı bulduğumu belirtmek istiyorum. Eğer faşizm bir karşı-devrim ise yönetimden giden ve yönetime gelen sınıfların tanımlanması zorunluluğu ortaya çıkıyor. Bu yapılmadıkça "karşı-devrim" nitelemesinin kullanılmasını, bilimsel olarak savunmak kolay olmuyor; "kapitalist sınıf" yönetimdeki yerini "tekelci kapitalist" sınıfa mı bırakıyor? Bu bağlamda SBKP Politbüro Üyesi Vadim Medvedyev'in bu yılın başında Kommunist'te çıkan incelemesine değinmek gereğini duyuyorum; önemli ve yeni açılımlar için zengin ipuçları taşıyor. Medvedyev de, bir bilimsel kategori olarak "kapitalizm" kavramının fazla önemsenip önemsenmediği sorusunu ortaya atıyor.

Benim ortaya attığım soru başkadır; ancak çok uzak düşmüyor. Faşizmin, bir bilimsel kategori olarak ne getirip ne götürdüğünün tartışılması zamanı geçiyor. Bu açıdan bakıldığı zaman faşizmin, finans-kapitale, veya tekelcilere ya da "en emperyalist" öğelere bağlanması, kapitalizmden ayırmanın dışında pek bir açıklık getirmiyor. Çünkü, eğer bir toplumda tekelciliğin egemenliği varsa devlet politikası eninde-sonunda bu egemenlik doğrultusunda gelişiyor. Tekelcilik politikasını uygulamaya koyarken tekelci olmayan kapitalistlerle olduğu kadar tekelciliğin belli kesimleriyle de çarpışmak zorunda kalıyor; kaçınılmazdır.

Bir parantez gerekiyor; demokrasi bir devlet durumudur. Faşizm de aynı devletin bir başka durumu oluyor. Devletin kendisi ise bir hükmetme durumunu anlatıyor. Aynı devletin demokrat ve faşist durumlarını hükmetmedeki hız farkıyla birbirinden ayırmak gerekiyor; faşizmde hükmeden irade daha hızlı nüfuz ediyor.

Şimdi soru şudur: Hitler'den sonra tüm gelişmiş kapitalist ülkelerde egemen irade daha hızlı gerçekleşmiyor mu? Rekabetçi kapitalizm şemasına takılıp kalmak son elli yıl içinde kapitalist gelişmiş devletlerdeki değişmeleri görmeyi engelliyor. Lenin, emperyalizm çözümlemesinde, Marx'ın Kapital'deki çizgisini izleyerek kapitalizmin dünya ölçüsünde kurduğu ekonomik ağı ön plana çıkarıyor. Hitler'in iktidara gelişini bir tarih dönemeci saymak gerek; bundan sonra tekelciliğin geliştirmiş olduğu politik ve ideolojik ağın hem araştırılması ve hem de ön plana çıkarılması zorunluluğu doğuyor.

Tekelcilik eğer bir politik ve ideolojik iktidar türü ise, bunun hükmetme ağları, üniversitelere, yayın kurumlarına, yargı organlarına, tüm kütle iletişim örgütlerine kadar uzanıyor. Eğer ideoloji, başka çalışmalarımda ileri sürdüğüm gibi, birikmiş şiddeti içeriyorsa, tekelciliğin ideolojik ağları, egemen iradenin gerekli her tarafa yayılmasında son derece önemli bir hız arttırıcı etkiye sahip oluyor.

Buna eklenecek üç nokta daha var. Hitler bir zaman noktası alındığında Hitler'le birlikte sosyalizm, gelişmiş kapitalist ülkelerde sendikaların, aydınların ve komünist partilerin gündeminden fiilen çıkınca, tekelci yönetim de böyle bir tehditten kurtuluyor. Bu kurtuluşun birdenbire olduğunu düşünmemek gerek; tekelciliğin sosyalizm korkusundan kurtulması sosyalistlerin sürekli olarak korkutulmasına bağlı oluyor. Bu nedenle Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Mccarthyism uygulamasını da bir yanılgı veya tesadüfi gelişme saymamak zorunludur; Hitler uygulamasının bir parçası olarak ortaya çıkıyor. Sosyalizm korkusundan kurtuluşun ampirik bir yanı var; pratikte gerçekleşiyor.

İkinci nokta şudur: Vietnam Savaşı ile başlayan ekonomik bunalım döneminde gelirler ve fiyatlar politikalarının çeşitli ülkelerde uygulanmaya başlaması da tekelciliğin sosyalizm korkusundan kurtuluşunda önemli bir rol oynuyor. Çeşitli ülkelerde uygulanan gelirler ve fiyatlar politikaları, ekonomik bunalımdan çıkma açısından etkili ve başarılı olamamakla birlikte, iki savaş arasında tohumları atılan ve İkinci Savaş'tan sonra tekelciliğin genel reçetesi haline gelen bazı kabullerin geçerliliğini yitirdiğini de gösteriyor. Sosyalizm perspektifini kaybetmiş işçi sınıfı, fiyat artışlarının ve işsizlik oranının yüzde beşlik duvarları aşması halinde, korkulan tepkileri göstermiyorlar; daha devrimci bir çizgi için politize olmadıklarını gösteriyorlar. 1960 yıllarının sonuyla 1970 yıllarının başında pek çok gelişmiş kapitalist ülkede uygulanan gelirler ve fiyatlar politikası, işçi sınıfının ekonomik bunalımlarla düzen arasındaki bilimsel bağları kopardığını ve iki dijitli işsizlik ve enflasyon oranlarını kapitalizmin bir sonucu değil, kendi yazgısının bir gereği saymaya başladığını gösteriyor.

Bu, Orta Çağ'a dönüşen bireyi de gösteriyor; üçüncü nokta olarak, petrol bunalımı, işçi ve aydın Batı Avrupa ve Kuzey Amerika bireyine, kendisini yaşadığı düzenle özdeşleştirme bakışını katıyor. Sınıf ve sistem bakışından çıkarılmış, geniş politik ve ideolojik ağlarla tepki gösterme alışkanlığından yoksun bırakılmış yeni birey, kapitalizm öncesi insan denilen yaratığın tepkisizliğini tekrarlıyor.

Böyle bir durumda Şili veya Türkiye türü ülkeler gelişmiş kapitalist ülkeler için deneme tahtaları işlevini de görüyorlar; kökeninde Ekim Devrimi ile Büyük Kriz'in yarattığı korkular olan refah devleti sabitlikleri teker teker atılıyor. İç fiyatların, döviz

kurlarının, işsizlik ve enflasyon oranlarının en vahşi özgürlüğüne dayalı bir yaklaşım, devletin sağlık, eğitim, sosyal sigorta alanlarında kabul etmeye başladığı sorumlulukları terkettiği bir zamanda, yeni sistemin temel çizgilerini belirliyor. Tekelciliğin egemen olduğu bir zamanda ekonomik ve sosyal alanda devlet politikası, tekel öncesi zamanın uygulamalarına indirgenebiliyor; birey ise Orta Çağ'daki insan denilen yaratığa yaklaştırılıyor.

Sarhoş, karşısındaki tek insanı iki olarak görebilendir. Tekelcilik ekonomik iskeletine politik ve ideolojik boyuttan katılarak çözümlendiği zaman, geriye, işe yarar bir faşizm kavramı kalıyor mu; tartışmaya ihtiyaç var. Tartışma, eğer varsa siyasal sarhoşluktan kurtulma imkanını da verebilir. Denemenin yararlı olacağını düşünüyorum.

Birinci Bölüm İçin İkinci Ek
Versailles ve Keynes

İşbölümü ve bunun bir ileri aşaması olan uzmanlaşma, insanlığın gelişmesi bir yana, insanın kendisi için "iyi" midir; ikirciksiz bir cevabın mümkün olmadığını düşünüyorum. Hiç kuşkusuz, yüzeyde kalmaya göre derine inmek çok daha "iyi" sayılmalıdır; ancak, derine inenin görüş alanının çok daraldığı biliniyor. "İyi" yalnızca derine inmek değil, derinde bütün alanları görmek olmalıdır; bir tek alanda derine inmenin, uzmanlaşma, zaman alıcı olduğu bir dünyada kolay olmayacağını kabul ediyorum.

Bir tek mal'ı, bir tek sektörü bilmek, bir uzmanlaşmadır; demir'in hem tarihini, hem metalürjisini ve hem de pazarlamasını bilmek, demir'i bilmeyi tanımlıyor. Ancak demir ile ilgili bir karara varabilmek için sadece demir'i bilmek yetmiyor; demir'i bilmek, bilme'yi anlatmıyor. Diğer mal ya da sektörleri bilmek zorunlu oluyor; plan ya da programlamada "makro" iktisatçıya ve karar vermede politikacıya ihtiyaç buradan doğuyor. Bilme, bütün alanlara bakabilmek ile başlıyor.

Bütün alanlara bakabilmek, zorunlu olarak, yüzeyselleşmek ya da sığlaşmak mıdır; 'kütle iletişim teknolojisindeki gelişmeler ve kompütır programlamasındaki ilerlemelerin, insanın bakış alanını genişletmesinin yanında insanı son derece sığlaştırdığından kuşku duymuyorum. Kuşkunun ötesinde bir durum var; Amerika Birleşik Devletleri'nde lise öğrencilerinin aşırı ölçüde cahilleşme sürecine girmeleri, bunun ürkütücü boyutlara ulaşmasının güncel basına yansıması düşündürücüdür.

Düşünmek şaşırmaktır.

Daha doğrusu şaşırma, düşünme, sürecini başlatıyor.

Yapmakta olduğum bir çalışma nedeniyle, Keynes'in "The Economic Consequence of the Peace" adını taşıyan çalışmasının, Ankara'da, Ankara, Gazi, Orta Doğu Teknik Üniversiteleri, Milli Kütüphane ve bazı yabancı kütüphanelerde bulunamayacağını hiç aklıma getirmemiştim[178]; son derece şaşırtıcı ve düşündürücü bulduğumu yazmak gereğini duyuyorum. 1940 yılı ortalarından 1970 yılı ortalarına kadar uzayan bir zaman kesitinde Batı iktisatında bir devrim yaptığı kabul edilen John Maynard Keynes'in 1919 Versailles Antlaşması ile ilgili görüşlerinin üniversitelerin iktisat bölümleri kadrolarını, uluslararası ilişki departmanlarını ilgilendirmediği ortaya çıkıyor.

Uzmanlaşmanın bir at gözlüğü işlevi gördüğü bir tarih aralığından geçiliyor. İnsanın aşırı daralma ile aşırı sığlaşma ikilemi arasında kalmasını büyük bir talihsizlik olarak görüyorum.

Keynes'in bu ikinci çalışmasının, Keynes'in Cambridge Üniversitesi tarafından yayınlanan toplu çalışmalarının ikincisi oluyor ve üçüncüsü "A Sequel to The Economic Consequence of the Peace" başlığını taşıyor, bu kadar ihmal edilmiş olması, uzmanlaşma adı altında insanların at gözlüğü takmalarının bir sonucudur; insanı ve düşünceyi yoksullaştıran bir etkisi var. Keynes'in entellektüel mayasını gösteriyor ve daha sonraki yıllarda formüle edeceği "Keynesian Revolution" ile ilgili ipuçlarını veriyor. Keynes'in "Economic Consequence of the Peace" çalışması, 1919 yılı ürünüdür, ile "The General Theory", 1935 yılı ürünü oluyor, aynı entellektüel yaklaşımı ve aynı entellektüel kaygıları yansıtıyor.[179] Keynes, 1919 yılında, "Kartaca Barışı" dediği Versailles Antlaşması'nı önlemeye çalışıyor bunun, Avrupa uygarlığının sonunu getirebileceğini ileri sürüyor. 1935 yılında ve "Genel Teori" ile ise, Ortodoks iktisatın temel önermelerinde açıklık ve genellik eksikliği olduğunu ileri sürerek, eğer kapitalist ekonomide varsayılan otomatizmden uzaklaşılarak yeni sorumluluklar içeren yeni yaklaşımlar formüle edilmezse, kapitalist dünyanın sonunun görüneceğini ifade ediyor. Hem "The Economic Consequence" ve hem de "General Theory" çalışmalarını formüle ederken Keynes, Avrupa uygarlığı ve kapitalist ekonomiden son derece hoşnut görünüyor; ancak her ikisini koruyabilmek için geleneksel kalıpları yıkarak daha cüretli düşünsel şemalara yaklaşmak gerektiğine inanıyor.

Keynes'in "The Economic Consequence" çalışmasının farkına varmak, iktisat mesleği için son derece öğretici olmalıdır; iktisat düşüncesinde önemli katkıların sahibi Keynes, aynı zamanda ve öncelikle iktisat dışı alanların adamı olarak görünüyor. Adam Smith ve Marx, bütünüyle, öncelikle iktisatçı değiller; Smith uzun yıllar ahlak teorisi öğretiyor ve Marx, felsefe ve politikadan iktisata geçiyor. Her ikisinin de, Smith ve Marx, birer kitap kurdu olduklarını ve tarihin kaydettiği önde gelen "ansiklopedik" insanlar olduklarını eklemek durumundayım.

Benim Keynes'in bu çalışmasına ilgimin yeniden canlanmasında iktisat kaygıları bir rol oynamadı; Keynes'in Woodrow Wilson değerlendirmelerini merak ettiğim için yeniden ele almak gereğini duydum. Keynes, zamanın Amerikan Cumhurbaşkanı ve bir "büyük barış kurucusu" Wilson'un bir peygamber ya da kahraman sayıldığı sırada[180] ve bunu pek iyi bildiği bir zamanda, Wilson için, "kör ve sağır bir Don Kişot", *blind and deaf Don Quixot*, değerlendirmesi yapıyor ve Wilson'un ancak bir papaz sayılabileceğini ileri sürüyor.[181] Çok sonraları ve kendi ölümüne yakın bir zamanda Wilson'un biyografisini çıkarmak için büyük bir tutku duyan Sigmund Freud da bu görüşü, önemli ölçüde, doğruluyor; Wilson'un kendisini İsa yerine koyduğu sonucuna varıyor.[182] Keynes, Paris barış görüşmelerinde Büyük Britanya delegasyonu içinde bulunduğu için, Wilson ile ilgili değerlendirmelerini, önemli ölçüde, kişisel gözlemlerine dayandırıyor.

Yirminci yüzyılın bu en önde iktisatçılarından birisi sayılan Keynes'in, bu kadar çok iktisat dışı ilgi alanına sahip olmasını şaşırtıcı bulmadığımı belirtmek durumundayım;. Paris barış görüşmelerinde, Büyük Britanya delegasyonu içinde bulunuyor ve genç yaşta, zaman zaman, yine bu görüşmelerde, Büyük Britanya Maliye Bakanı'na vekalet ettiği anlaşılıyor. Bu kadar değil; barış görüşmelerinin belli aşamasında, görevinden ayrılıyor ve kabul ettiremediği görüşlerini etkili kılabilmek için sıcağı sıcağına bir kitap yazıyor. 1919 yılında, henüz Versailles Antlaşması imzalanmadan tamamladığı kitabı, 1920 yılında yayınlanıyor ve görüşlerini yine de etkili kılabilmek için, 1921 yılı sonunda, "A Revision of the Treaty" adıyla, barış üzerine ilk kitabının "devamı" olan ikincisini tamamlıyor.

Batı dünyasında nesli tükenmeye başlayan bir aydın türünü sergiliyor; doğru ya da yanlış, inancı adına, son derece tarihsel ve önemli bir görevi bırakabiliyor ve inancını egemen yapabilmek için inatçı sayılabilecek bir çabayı sürdürüyor. Şunları kaydediyor: "My purpose in this book to show that the Carthaginian Peace is not practically right or possible." Versailles Antlaşması'nı bir "Kartaca Barışı" olarak niteliyor ve pratik olarak, bunu haklı ve mümkün görmüyor.

Keynes, Kartaca Barışı'nı tanımlamıyor; İsa'dan Önce, İtalya Adaları için Kartacalılar ile Grekler arasındaki sürekli savaşların arasında gerçekleştirilen barışı anlattığını sanıyorum. Sürekli savaşlara yol açan barış, herhalde, barış olmamalıdır; bir barış, kendi içinde çabuk ve şiddetli savaş mekanizmalarını taşıyorsa, buna, Kartaca Barışı denebileceğini düşünüyorum.

John Maynard Keynes, Birinci Savaş sonrasında müttefik ülkeler halklarının Wilson'u yalnızca bir zafer kazanmış devlet başkanı olarak değil, bundan öte, "almost as a prophet", hemen hemen bir peygamber olarak gördüğüne işaret ediyor. Wilson, bir peygamber mayası taşımadığını, Versailles Antlaşması'nı Amerikalı muhaliflerini kabul ettirmek için çıktığı Amerika turunda önce akıl dengesini kaybederek ve daha sonra da felçli duruma gelerek gösteriyor. Keynes'in yazdıkları içinde ise kehanet sayılabilecek yanlar var, bunlardan birisini aktarmak istiyorum. Daha sonraki yıllardaki adıyla Lord Keynes, saatin geriye alınamayacağını ısrarla kaydettikten sonra şöyle bir paragrafı kaleme alıyor: "You cannot restore Central Europe to 1870 without setting up such strains in the European structure and letting loose such human and spiritual forces as, pushing beyond frontiers and races, will overwhelm not only you and your 'guarntees', but your institution and the existing order of your society." Kartaca Barış çizgisinde saati geriye almak esastır; buna, saatin birdenbire, sarkaç hareketi ile, savaş öncesi duruma gelmesini önlemek için bir dizi "garanti" ekleniyor. Keynes'in bu kehanet dolu paragrafı, 1870 yılından itibaren Almanya'nın, vis-a-vis Fransa, gelişmesini silecek bir barışın, hangi garanti sistemi geliştirilirse geliştirilsin, kendi başlangıç amacını ortadan kaldıran mekanizmaları harekete geçireceğini anlatıyor; böyle bir barışın pek çok insani ve manevi gücü serbest bırakarak, sınırları ve ırkları aşan bir biçimde mevcut kurumları ve toplum düzenini yıkacağını dile getiriyor.

Devam etmeden önce bir parantez açmak durumundayım: Keynes'in aydın ve ikna edici çabaları, 1919 yılında etkili olamadı. Versailles Antlaşması, Almanya açısından ve daha sonra Versailles'in Türkiye'ye yansıması demek olan Sevres Antlaşması da Türkiye açısından birer Kartaca Barışı oldular. Türkiye, Sevres'i başından reddetti ve bu reddi gerçekleştirecek uygun koşulları buldu. Almanya'da ise Hitler'in çıkışında, Versailles Antlaşması'na tepki olarak çıkan "revizyonist" eğilimler, çok uygun bir ortam sağladılar.

Keynes'in kehaneti bütün olumsuzluklarıyla gerçekleşti; İkinci Dünya Savaşı'nın sonu yaklaşırken Almanya'nın yerlebir edildiği bir sırada galip tarafta Almanya'yı hızla yeniden inşa etme eğilimlerinin güç kazanmasında, komünizmin güçlenerek bir dünya sistemi haline gelmesi kadar 1919 yılında izlenen politikanın geçersizliğinin anlaşılmasının da rolü olduğunu sanıyorum.[183] Keynes, 1919 Barışı için kabul edildiği bir sırada ölüyor; Marshall Planı ve daha sonra adı OECD olan kuruluşu göremiyor.

Burada parantezi kapatıyorum ve Keynes'in, Versailles Antlaşması'nı önleyebilmek için önerdiği, tarihçe safdil damgası vurulan, ılımlı, insancıl ve Avrupa uygarlığını kurtaracağına inandığı barış paketini irdelemeden önce, dünya tasarımına değinmek istiyorum.

1991 PEACE: THE VERSAILLES OR THE BRETTON WOODS

Jim Hoagland

Some fear that the conditions after the lightning victory over Iraq an Arab nation of some 19 million people- resemble 1919 more than they resemble 1945. British Foreign Secretary Douglas Hurd pointed to these fears in Caire recently when he insisted, "This is not 1919". He was arguing for the construction of a durable peace, unlike the illusory treaties that followed World War I and led to a new war in Europe and turmoil in the Middle East.

Woodrow Wilson went into World War I promising "peace without victory", to suggest that America was not bent on destroying Germany. But Wilson's peace process ended up unleashing the vindictive Versailles treaties and reparations acts that helped push Germany onto the road to an even bloodier war. The borders and much of today's conflict in the Middle East also grew out of the postwar settlements initiated at Versailles.

The war plunges the President (Bush, y.k.) and (Secretary of State James, y.k.) Baker deeply into the shifting sands of the Middle East, an unlikely base for something as substantial as a "new world order". Having earned the gratitude and respect of the Arabs they fought with, Americans will now learn that such closeness makes missteps costly in societies where problems are most often blamed on others, particularly outsiders.

The Americans Middle East agenda outlined by Baker in Capitol Hilly testimony lost month is almost as ambitious and lofty as Wilson's effort to bring self-determination to previously captive population groups. It is also risky, in some key aspects, Baker will be pushing on doors that already have been looked.

The strongest resistance will come if Baker suggests that Middle East oilproducing states finance a regional development bank to help reconstruct Iraq. The Saudis, feeling a serious cash pihch because of the $ 60 billion on the war and its aftermath will cost them, say Iraq has to be "rehabilitated", not "reconstructed". They insist that Iraq must pay reparations to Kuwait and to them. The spirit here is more like that of France at Versailles than the United States at Bretton Woods.

Jim Hoagland, Saudis Seek Lead role in the US Mideast Domination, Guardian Weekly, March 10, 1991.

Uzunca bir yazıdan kesintisiz bir extract oluyor; adını, ben koydum.

"Barışın Ekonomik Sonuçları" çalışmasının ilk cümlesi şöyledir. "The power to become habituated to his surroundings is a marked characteristic of mankind. Very few of us realise with convication the intensely unusual unstable, complicated unreliable, temporary nature of the economic organisation by which Western Erupoe has lived for the last half century." Keynes, burada bir peryodizasyon denemesi yapıyor, "güç'ün çevresine alışması insanlığın belirgin özelliklerinden birisidir" dedikten sonra, çok az kimsenin, Batı Avrupa ekonomik örgütlenmesinin son elli yıldır içinden geçtiği aşamayı, derininden, fark ettiğine işaret ediyor. Elli yıl, yaklaşık bir dönem oluyor, 1870 yılından, Ağustos 1914, Birinci Savaş'ın başlama tarihi veya 1918 bitişi, ya da Versailles Antlaşması'nın yürürlüğe girdiği 1920 yılı, aynı zamanda Keynes'in "The Economic Consequence of the Peace" çalışmasının yayınlandığı tarihtir, tarihlerinden birisine kadar geçen süreyi anlatıyor. Bu elli yıllık Batı Avrupa ekonomik organizasyonu için, Keynes, henüz bir iktisatçı olarak ünlenmeden önce, "son derece alışılmadık, isrikrarsız, karışık, güvenilmez, geçici nitelikli" nitelemelerini kullanıyor.

Yöntemsel açıdan zenginliğini düşünerek bu kullanım üzerinde, kısaca, durmak istiyorum; birincisi, Keynes'in 1870 öncesi ekonomik yapıyı güvenli bir biçimde bildiği anlamına geliyor. İkincisi, 1870 yılından sonra ortaya çıkan ekonomik yapının etkisi olmaktan çıktığını görüyor; ancak, nereye doğru yol aldığını kestiremiyor. Sadece bir geçiş olduğunu seziyor; seçtiği niteleyen sözcükler bunu gösteriyor. Üçüncüsü, Birinci Savaş ile birlikte, bu uzun geçiş döneminin sona erdiğini anlıyor ve yine nereye gidildiğinden emin olamıyor. Avrupa, bir yol ağzındadır, Keynes, burada etkili olmak istiyor.

Bir başka İngiliz iktisatçısı, Hobson, belki de akademik iktisatçının temkinliliği ve kendisini sınırlama içgüdüsünden yoksun olduğu için, aynı dönemde belli kurumları ve uçları ortaya çıkan bu yeni ekonomik organizasyona bir ad veriyor[104]; Keynes bu geniş yankı yapan adlandırmadan habersiz görünmek istiyor. Çok kısa paragraflar ya da fırça darbeleriyle, daha önceki dönemi ve içinden geçilen ekonomik organizasyonu çizmeye çalışıyor.

"Before 1870 different parts of the small Continent of Europe had specialised in their own products; but, taken as a whole, it was substantially self-subsistent".[105] 1870 öncesinde, küçük Avrupa Kıtası'nın, çeşitli mallarda uzmanlaşmış olduğunu ve ancak bir bütün olarak alındığında, kendi kendisine yettiğini ileri sürüyor. Bu tarihten itibaren bir ekspansiyon dönemine giriliyor; ekonomik bağların ve bununla birlikte güç'ün daha uzak coğrafyalara yayılmaya başladığı bir zamana açılınıyor.

Dönemin başında Avrupa, birbirini tamamlayan parçalardan oluşuyor; kendine özgü bir istikrarı var, *After 1870 there was developed on a large scale an unprecedented situation;* 1870 yılından sonra ise, görülmemiş bir durum, çok büyük bir ölçekte, gelişmeye başlıyor. Başlayan elli yılda Avrupa ekonomisi istikrarsız ve ilginç, *unstable and peculiar*, bir durum alıyor.

Bu ilginç durum üzerinde durmak gereği var; yaklaşık 1900 yılına kadar, "a unit of labour applied to industry yielded year by year a purchasing power over an increasing quantity of food", sanayideki bir birim iş gücü, besin maddeleri açısından, her yıl, daha çok satın alma gücü yaratıyor. Bu, iktisatçı söyleminden günlük dile aktarıldığında, sanayide çalışanların sofrasına daha bol besin girdiği anlamına geliyor. 1900 çevresinde bu sürecin tersine dönmeye başlamış olması mümkündür; tarımda azalan verimlilik durumuyla yeniden karşılaşılması nedenleriyle, sanayideki işgücünün tarım ürünlerini satın alma kapasitesinde azalma tehlikesi belirebiliyor. Fakat tam bu sırada, Keynes'e göre, Avrupa için bir mucize beliriyor ve *the resources of tropical Africa then for the first time came into large employ, and a great traffic in oilseeds began to bring the table of Europe in a new and cheaper form one of the essential foodstuffs of mankind*, Afrika'nın tüm nimetleri, André Gide'i hatırlayarak yazıyorum, Avrupa'nın yemek masasına gelmeye başlıyor.

Keynes böylece ortaya çıkan ekonomik coğrafyaya, "ekonomik El Dorado" adını veriyor[186] ve kendi iktisatçı kuşağının böylesine bir "ekonomik Ütopya" içinde büyüdüğüne işaret ediyor. Bu dönemde insanlık ve iktisatçıları Malthusian Şeytan'dan[187] yoksundurlar; Keynes, elli yıl kadar zincirlenen Mathusian Devil'in iplerinin yeniden koparılacağını haber veriyor.

Bugün Türkiye'nin zengin kentlerinin zengin oturma alanlarında, residential areas, insanlar, belki de yatakta sabah çaylarını içerken, telefonla, bakkal, şarküteri ya da manavlarından, dünyanın bütün nimetlerinden bir sepet ısmarlayabiliyorlar ve bunun, kısa bir zaman içinde kapılarına geleceğinden emin olabiliyorlar. Belki de bu dönemin sonlarına doğru ortaya çıkan durumu Keynes şöyle anlatıyor; *the inhabitant of London could order by telephone, sipping his morning tea in bed, the various products of the whole earth, in such quantity as he might see fit, and reasonably expect their early delivery upon his door-step.* Bu, yaklaşık olarak bir önceki cümlenin İngilizce ifadesi oluyor; önceki, sonrakinin Türkçe anlatımıdır. Herhalde Londonlunun yaşamında yeni olmalıdır; Keynes'in argümantasyon zincirine yeni olduğu için giriyor. Aynı biçimde, Keynes devam ediyor, Londra'da yaşayan bir kimse, dünyanın herhangi bir köşesinde doğal kaynakları geliştiren bir işletmeye anında yatırım yapabiliyor ve bu yatırımın meyvalarına ortak oluyor. Kendi servetinin güvenliğini, dünyanın başka bir kentinin insanlarının güvenilirliği ile birleştirebiliyor; adını koymamakla birlikte sermayenin enternasyonalizasyonu sürecinden söz ediyor.

"Of the surplus capital goods accumulated by Europe a substantial part was exported abroad, where its investment made possible the development of the new resources of food, materials, and transport and at the same enabled the Old World to stake out a claim in the natural wealth and virgin potentialities of the New." Avrupa'nın artık sermayesi, Yeni Dünya'nın doğal kaynaklarını, yeni besin kaynaklarını, nakliyat sistemini geliştirmek için ihraç ediliyor ve böylece Eski Dünya, Yeni Dünya'nın doğal zenginlikleri ve bakir imkanları üzerinde bir iddia sahibi haline geliyor.

Keynes bir süreci anlatıyor ve bu süreçten, Avrupa'daki bütün ulusların yararlandığını, *the whole of the European races tended to benefit alike*, yazıyor. Avrupa'nın bütünlüğü Keynes'in dünya görüşünde ve barış arayışında çok belirgin bir yer tutuyor. Almanya'yı 1870 yıllarından itibaren sağladığı kazanımlardan yoksun bırakacak, bu kazanımları kazıyacak bir barışı imkansız saymasında, Avrupa ekonomisinde gördüğü içdayanırlık özelliği önemli bir yer tutuyor.

Keynes, Kartaca Barışı'nı, "Almanya'nın başlattığı yıkımı, bir barış ile sürdürmek", *completing the ruin which Germany began, by a peace*, olarak niteliyor; bu nedenle doğru bulmuyor ve aynı zamanda imkansız görüyor. Şimdi bu noktada bulunuyorum.

Burada bir özet yapmama izin verileceğini umuyorum yöntemsel olarak, 1870 tarihinden, Franko-Alman Savaşı olarak ele alınabilir, başlayan ve Fransa ile Almanya'nın ayrı ayrı taraflarda olduğu Birinci Büyük Savaş'a kadar süren bir dönem üzerinde duruluyor. Keynes, bu elli yılı bir geçiş dönemi ve aynı zamanda görülmemiş bir mutluluk zamanı olarak algılıyor. Bu dönemin başında, Avrupa bir ekonomik bütünlük oluşturuyor ve bu dönem, Avrupa ekonomilerinin iç dayanırlığını arttırıyor; ancak bu kadarla kalmıyor. Bu elli yıllık geçiş döneminde, belki de bir interregnum, Avrupa ile yeni dünyalar ve bu dünyaların işlenmemiş zenginlikleri arasında ekonomik bağlar ortaya çıkıyor. Ekonomik bağların ortaya çıkardığı kendine özgü bir denge var; bir yerde Keynes, bu bağların, iki tarafın da çıkarına olduğuna inanıyor.

Özetten sonra Keynes'in savaşın hemen öncesine ait bir saptamasını aktarmak durumundayım. Şöyle söylüyor: "Even before the war, however, the equilibrium thus establisher between old civilisation and the new resources was being threatened".[188]

Bu dillendirmeyi son derece ilginç bulduğumu saklayamıyorum; Keynes'in çaplı bir aydın olduğu kesindir, ancak, emperyalist bir ülkenin aydını olduğu pek açık bir biçimde ortaya çıkıyor. Savaştan önce, "eski uygarlık" ile "yeni kaynaklar" arasındaki dengenin "tehdit edildiği" yazılıyor; seçilen sözcükler bunlardır. Avrupa dışına belki Kuzey Amerika hariç, fakat bu ayrım da yapılmıyor, yalnızca "yeni kaynaklar" gözüyle bakılıyor.

Keynes, Birinci Savaş'tan önce "eski uygarlık" ile "yeni kaynaklar" arasındaki dengenin bozulduğunu görüyor; görmek, bilmek demek olmuyor. Nedenlerini açıklamıyor veya nedenlerini düşünmek istemiyor. Mümkündür, dengenin bozulması, Büyük Savaş'ın en önemli nedenlerinden birisini oluşturuyor;[189] emperyalist ekspansiyonun önüne engellerin çıkmasının, emperyalist güçler arasında rekabetin savaşa dönüşmesinin mekanizmalarından birisi olduğunu düşünüyorum.

Yine asıl dilinde, aktarmak istiyorum; okuyucularımın ve diğer araştırıcıların uygun çevirilerine yol açmak durumundayım. "In England the outward aspect of life does not yet teach us to feel or realise in the least that an age is over." İngiltere'de, yaşamın dış görünüşü, artık bir çağın sona erdiğinin duyulması ya da fark edilmesine imkan vermiyor; Keynes, bu saptamayı da yapıyor. Belki de sadece İngiltere'de ve Amerika'da, insanlar bu ölçüde bilinçsiz olabilirler; bunu da ekliyor.

"Kıta Avrupası'nda toprak sallanıyor ve ne yazık, hiç kimse gümbürtüyü duymuyor"; sorun, yalnızca israftan ya da "iş uyuşmazlıkları" nedeniyle ortaya çıkmıyor. Avrupa, bir ölüm-kalım, açlıktan yokolma veya varolma noktasındadır; "can çekişen bir uygarlığın korkunç debelenmeleri" ile karşı karşıya geliyor.

"What an extraordinary episode in the economic progress of man that age which came to an end in August 1914!" Keynes, 1914 Ağustos Ayı'nda sona eren döneme, insanlığın ekonomik gelişmesinin olağanüstü episodlarından birisi gözüyle bakıyor; "Kartaca Barışı" için duyduğu tiksinmede, belki de böyle bir bakışın önemli yeri var.

Bir cümle ve dilek daha var; yine İngilizce aktarmanın daha doğru olacağını düşünüyorum. "Let us encourage and assist Germany to take up again her place in Europe as a creator and organiser of wealth for her Eastern and Southern neighbours".[190] Rüzgarın yönüne ters giden bu cümlesiyle Lord Keynes, Almanya'nın, Doğu ve Güney komşuları için servetin yaratıcısı ve örgütleyicisi olarak Avrupa'daki rolünü yeniden üstlenmek üzere özendirilmesi gerektiğini ileri sürüyor; istiyor. Bütün çalışması bunun ahlaki ve ekonomik temellerini atmaya ve Kartaca Barışı olarak isimlendirdiği Versailles Antlaşması'nın işlemeyeceğini göstermeye yöneliyor.

Yenilen bir ülkenin hızlı rehabilitasyonu ve rekonstrüksiyonu, o zamanlar, insanlar için pek akıllıca gelmiyor;[191] Keynes'in böyle bir öneriyle ortaya çıkmasında, Bolşevizm'in başarısının Almanya'ya da yayılmasından duyduğu kaygının izleri okunuyor.[192] Keynes, dünya dengeleri için her zamanlar tehlikeli sayılabilecek bir Almanya-Rusya birliğini, çok kısa olsa da, tartışıyor ve Lenin ile orta tabakalar yönetimi dediği Almanya'daki rejimin işbirliğini imkansız buluyor. Ancak Almanya'daki Spartaküs hareketinin başarılı olması halinde korkulan, Almanya Rusya birliğinin gerçekleşeceğini ileri sürüyor; Keynes, Almanya'da Spartaküs Hareketi'nin başarılı olmasının Rusya'daki bolşevizme yeni bir güç katacağını görebiliyor.

Bundan sonrası kolay; Keynes'in, "Barışın Ekonomik Sonuçları" çalışması için 1922 yılında yayınladığı "Sequel" ileri sürdüğü görüşleri daha açık ve özet bir biçimde yazmasını sağlıyor. Burada, ilk çalışmasının temel görüşlerini, aktarmak imkanı buluyorum.[193] Bir: Müttefiklerin Almanya'dan istedikleri savaş tazminatının ödenmesi imkansızdır. İki: "Avrupa'nın ekonomik dayanışması öyle sıkıdır ki bu talepleri dayatmak, herkesin yıkımını getirebilir." Üç: Düşmanın, Almanya'nın, Fransa ve Belçika'da yol açtığı zararların parasal değeri abartılmıştır. Dört: Sosyal ödentilerin taleplere eklenmesi güveni sarsıcı bir durumdur. Beş: "Bizim", Büyük Britanya'nın, Almanya'dan meşru talepleri Almanya'nın ödeme kapasitesi dahilindedir.

Anlaşılacağı üzere, Keynes'in sorunu Büyük Britanya ile iglili değil; doğrudan doğruya Fransa'dan kaynaklanıyor. Nitekim Clemenceau ve Poincaré, Keynes'in "The Economic Consequence of the Peace" adını taşıyan çalışmasını, gerçeklerden çok Fransa düşmanlığına dayanan bir kitap olarak niteliyorlar. Keynes'e göre Fransa saati geriye almak ve Almanya'yı, 1870 yılındaki güç düzeyine indirmek istiyor; 1870 yıllarında, Fransa ve Almanya'nın nüfusları birbirine eşit, Almanya'nın kömür, demir ve taşımacılık sektörleri henüz emekleme aşamasında, zenginliği ise Fransa'nın çok altındaydı. Fransa, hem çok abartmalı bir savaş tazminatı isteyerek ve hem de bir dizi garanti sistemini dayatarak, Almanya'yı bir daha baş kaldıramaz duruma getirme planını zorluyor; Keynes, bunun imkansızlığını dile getirmek istiyor.

Fransa'nın Kartaca Barış planına karşı çıkmak, bunun adil ve doğru olmadığını söylemek başkadır; uluslararası ilişkilerde fazla etkili olmayan bir dil anlamına geliyor. Bu planın imkansız olduğunu, gerçekleşemeyeceğini söylemek, bambaşkadır; mutlaka düşündürücü olmalıdır. Keynes, çalışma-

sında her ikisini de yapıyor; haksız ve mantıksız bulduğunu söylüyor ve buna, savaştaki maddî zararı hesaplamanın güçlüklerinden de yararlanarak, yapılan tahminlerin gerçekçi olmadığını gösteren sayfalar ekliyor. Güzel; buraya kadarı Keynes'e bir iktisatçı sıfatı vermeye hiç yetmez; bundan sonra, istenen planın imkansızlığının gösterilmesi gerekiyor. Keynes'in her iki çalışmasının en özgün yanı buradadır; çok kısa olarak üzerinde durmak istiyorum.

Keynes'in aşırı bir savaş tazminatının imkansızlığı ile ilgili görüşleri, iktisatçıların bildikleri bir tartışmadır; uluslararası iktisat derslerinde anlatılıyor veya hep anlatılması gerekiyor. İmkansızlık, bir ülkenin ödeyebileceği bir savaş tazminatının üst sınırının, söz konusu ülkenin ithalat ve ihracat kapasitesi ile belirlenmesinden kaynaklanıyor.

Savaş tazminatı, rezervler, altın veya değerli madenlerin bir ülkeden diğerine taşınmasıyla ödenebilir; buna toprak ilhakı da eklenebiliyor. Ancak Wilson'un, 1917 Devrimi'nden daha geri kalmamak için ilhaksız bir barış planına kendisini angaje etmesi, toprak ilhakı ile savaş tazminatını sağlama imkanını daraltıyor. Geriye, söz konusu ülkenin her yıl savaş tazminatı ödemesi kalıyor.

Burada Keynes, dış ticaret muhasebesinin çok basit bir gerçeğini ön plana çıkarıyor; bir ülkeden bir diğer ya da tüm ülkelere, her yıl yapılabilecek değer transferinin, eğer rezervleri harekete geçirme yollan tıkanmışsa, ihracatın ithalattan fazlalığından daha fazla olması imkansızdır. Bu nedenle yıllık ödenebilecek savaş tazminatının üst limiti, dış ticaret dengesinin fazlalığına eşit olmak durumundadır; başka bir yol görünmüyor.

Bu, bir. İkincisi, bir an için bu fazlalıktan fazla yıllık savaş tazminatına karar verildiği düşünülebilir; bunu gerçekleştirmek için Almanya'nın ihracatını arttırmaktan başka bir yolu bulunmuyor. İhracatı arttırmak, ihraç mallarının fiyatını düşürmektir. Eğer verimlilikte bir artış söz konusu değilse, kısa bir zamanda ve savaş tahribatıyla karşı karşıya kalan Almanya'da bunu beklememek gerekiyor, ihraç mallarının rekabet gücünü arttırmak için ucuzlatmak, eninde sonunda, birim işçi ücretlerini düşürmek demek oluyor. Bunun, hükümetlerin halkların birbirine dost olduğu ve sadece "kötü" yöneticilerin birbirine düşman sayıldığı yolundaki tekerlemelerinin ikiyüzlü niteliğini açıklaması bir yana, Almanya'da ihtilalci Spartaküs Hareketi'nin işini kolaylaştıracağından kuşku duyulmuyor.

Üçüncü bir nokta ya da "imkansızlık" argümanı var; bir an için bunların gerçekleştirildiği düşünülebilir. Bir başka güçlük çıkıyor; Keynes, Almanya'nın ihracatının önemli kalemlerinin Büyük Britanya'nın ihracatına rakip olduğunu ileri sürüyor ve gösteriyor. Bunun anlamı şudur; Almanya'nın savaş tazminatı için ihracatını artırması, Büyük Britanya'nın ihracatının, belli ölçülerde, azalması demektir. İktisatçıların ünlü ceteris paribus varsayımı ile düşünüldüğünde, Almanya'nın ek bir savaş tazminatını ödemesi, Büyük Britanya'nın ödemeler dengesinde aynı ölçüde pozitif bir değişmeye yol açmıyor. Almanya'nın zorlanarak dış ticaret dengesindeki fazlalıkta bir ek fazlalık sağlaması, Büyük Britanya'nın ticaret dengesinde, bu etkiyle, negatif bir hareketliliğe neden olmak durumundadır.

Bu basit iktisat bilgisinin, iktisatla çok az da olsa yakınlık kurabilmiş herkes için ikna edici olduğundan kuşku duyulmaması gerekiyor; ancak ikna edici olamıyor. Bu nedenle olabilir, "Sequel" adını verdiği çalışmasında, 1921 yılının sonunda, Keynes, şöyle haykırıyor: "Who believes that the Allies will, over a period of one or two generations, exert adequate force over the German government, or that the German government can exert adequate authority over its subjects, to extract continuing fruits on a vast scale from forced labour?".[194] İstenen savaş tazminatı, Alman işçi sınıfı için bir "mecburi çalışma", forced labour, anlamına geliyor; kabul. Fakat Alman işçi sınıfını bir veya iki kuşak boyunca mecburi çalışma koşullarına mahkum edecek otoritenin Müttefikler'de ya da Müttefikler'de olduğu kabul edilse bile, Alman hükümetinde olduğuna kim inanabilir; Keynes, bunu soruyor.

Keynes'in barış masasında dört büyüklerden Fransa'yı temsil eden Clemenceau için söylediklerinden ikisini aktarma gereği duyuyorum: "Pericles'in Atina için duyduklarını, Fransa için duyuyor; tek değer ondadır ve diğerlerinde hiçbir değer yok".[195] Buna şunu eklemek istiyorum: "Bir illüzyonu var, Fransa ve bir dizillüzyonu var, hiç kuşkusuz çalışma arkadaşları ve Fransızlar da dahil, bütün insanlık." Birincisini, yanılsama ve ikincisini kopuş ya da hayal kırıklığı olarak dillendirebiliyorum; barış görüşmelerinde, bir İsa iddiasıyla çıkan ve yeteneksiz bir papaz çapını aşamayan Wilson değil Clemenceau etkili oluyor. Böylece, Keynes'in nitelemesiyle, insanlıktan kopmuş bir kimsenin dayattığı Versailles Barışı ortaya çıkıyor.

Gelişmeler, çok kısa, bir zaman içinde, Keynes'i haklı çıkarıyor; Versailles Antlaşması'nın imzalanmasından kısa bir zaman sonra en çok Almanya'da "revizyonist" eğilimler güç kazanmaya başlıyor. "Revizyonizm", Versailles Antlaşması'nı gözden geçirme ve değiştirme hareketine verilen addır; Hitler'in yükselişinde, revizyonist hareketin önemli bir katkısının olduğundan hiç kimse kuşku duymuyor.

Birinci Bölüm İçin Üçüncü Ek
İstanbul İçin Savaş Düzeni

Kendi yazdıklarımı kendim düzeltmek ve geliştirmek durumundayım.

Yabancı araştırıcıların da bir bölümü işaret ediyor; Kazım Karabekir'in, Ali Fuad Paşa'nın anıları, kemalist tarih yazımında ciddi tereddütlere yol açıyor; Nutuk'a dayalı bir tarih sarsılıyor. Ancak "resmi" tarih, buna üniversitelerde yapılan doktora ve doçentlik tezleri de dahil, bütün bunları hesaba katmıyor ve hesaba katmak zorunda kaldıklarında ise anlaşılmaz bir bilim-dışılıkla, ya yeni kanıtların kanıt olmadığını ya da Mustafa Kemal'in resmi tarihe aykırı davranışlarının bir "taktik" nedenle yapıldığını yazıveriyorlar. Teleolojik yazıcılığın en kötü örneklerini veriyorlar.

Mustafa Kemal'i, Hareket Ordusu'nun kurmay başkanı yapıverdiler. Bunun imkansızlığını yazıp duruyorum. Buna ek olarak Mustafa Kemal'in Hareket Ordusu ile birlikte İstanbul'a geldiğinin bile tartışmalı olduğunu ileri sürüyorum. Kemal Paşa'nın vasiyetiyle tarihçilik yapanları Kemal'in, Hareket Ordusu'ndaki rolünü açıklığa çıkarmaya davet ediyorum.

Kemal, hiçbir zaman "politize" bir subay olamıyor.

Her zaman Alman siyasetine karşı duruyor. Her zaman İngiliz siyasetini eksen kabul ediyor.

Bunlar artık yepyeni tarihtir.

Eğer bu tarih doğruysa, ben doğruluğundan hiç kuşku duymuyorum, Kemal'in Hareket Ordusu'ndaki rolünün iğreti olması zorunludur. Olmakla olmamak arasında bir düzeyde ortaya çıkması gerekiyor.

Bulgularım bu yönde gelişiyor: Kemal, Çatalca'ya kadar geliyor.

Rauf, daha sonraki yıllarda Rauf Orbay, Hareket Ordusu'na gönüllü olarak katılıyor. Anılarının yayınlandığı Yakın Tarihimiz Dergisi'nde gönüllü fotoğrafı var; gerilla savaşına katıldığı anlaşılıyor. Anılarında, Kemal'i, ve ilk kez Makriköy, şimdiki Bakırköy, postahanesinde gördüğünü belirtiyor. Aktarıyorum: "Mustafa Kemal Paşa'yı ilk defa, 31 Mart Vak'asını müteakip, 1909 yılı Nisan'ında, İstanbul'un, o zaman Makriköy denen Bakırköy telgrafhanesinde görmüştüm. Erkanı Harbiye Kolağası rütbesinde idi. Hareket Ordusu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa'nın emirlerini yazdırıyordu. Telgraf müdürünün koltuğunda Mahmut Şevket Paşa oturuyordu."[196] Bakırköy'e kadar geldiği anlaşılıyor.

İddia edildiği gibi Hareket Ordusu'nun değil, tümenlerden birisinin kurmay başkanıdır. Çelik Gülersoy'un yayınladığı Abdülhamid'in Düşüşü adlı kitabın sonunda, Hareket Ordusu'nun Çatalca'daki savaş düzeni yayınlanmış bulunuyor.[197] Buradan aktarıyorum, böylece bu tartışmayı tamamlamış oluyorum.

Kemal Paşa, bir ara moda edilen sözcükle, "kerhen" Hareket Ordusu'ndadır ve Gönüllü Ordu, İstanbul'u sokak savaşıyla almıştır; Kemal Paşa'nın Çatalca'da karargahta olduğu anlaşılıyor. Bakırköy postahanesine gitmiştir.

23/24 NİSAN GÜNLERİ İSTANBUL ÖNÜNDE MAKEDONYA ORDUSU'NUN SAVAŞ DÜZENİ

Başkumandan: FERİK MAHMUD ŞEVKET PAŞA
Genelkurmay Başkanı: MİRLİVA ALİ RIZA PAŞA
Öteki Kumandanlar: VASIF EFENDİ, YÜZBAŞI BAHİR EFENDİ

J. KARMA TÜMEN

Kumandan: FERİK HÜSEYİN PAŞA
Kurmay Başkanı: MUSTAFA KEMAL BEY

1. Karma Liva (Tugay)- Kurmay Mir. Hasan İzzet Bey	2. Karma Liva- Kurmay Bnb. Hafız Hakkı Bey	Karma Liva-Kurmay Bnb. Zihni Bey	Karma Liva-Kurmay Bnb. Musa Kazım Bey
Nizam B1/41	Redif B/41	17 Tüfek B	Nizam B 2/12
Redif B 3/41	Nizam B 2/11	Nizam B 1/35	″ 3/12
″ 3/33	″ 3/35	″ 3/11	″ 3/13
″ 4/35		Gönüllü B	
9, 14, 15 Süvari Alaylarından		4 bölük	
		4 sahra bataryası	
2'nci Makineli Tüfek Müfrezesi		5 top	
Jandarma		250 er	

TÜMEN TAMAMI

14 tabur, 4 bölük, 24 top, 5 makineli tüfek, 1 otomobil, 1 telgraf kıtası, 1 sağlık kıtası, 1 jandarma kıtası.

II. KARMA TÜMEN

Kumandan: MİRLİVA ŞEVKET PAŞA
Kurmay Başkanı: KÂZIM BEY

3. Karma Tugay-Kurmay Kay. Selahattin Bey	6. Karma Alay-Kurmay Bnb. Muhtar Bey	4. Karma Tugay-Kurmay Mir. Mehmet Ali Bey	8. Karma Alay-Piyade Bnb. Naki Bey
18 Tüfek T.	Nizam B 1/11	Nizam B 4/10	Nizam B 4/34
Nizam B 2/36	″ 1/24	6 Tüfek B	″ 4/12
″ 1/20	″ 1/10	Redif B 4/11	
Redif B 2/41			
Redif B 3/37			
7, 10 Süvari Alaylarından		6 bölük	
8 Topçu		3 sahra bataryası	
		2 daf bataryası	
1 Makineli Tüfek Alayı		4 top	
Jandarmalar		250 er	

TÜMEN TAMAMI

14 tabur, 6 bölük, 30 top, 4 makineli tüfek, bir zırhlı otomobil, 1 jandarma kıtası, 1 telgraf kıtası, 2 sağlık kıtası.

TOPLAM

28 tabur, 10 bölük, 54 top, 9 makineli tüfek, 2 zırhlı otomobil, 2 jandarma kıtası, 2 telgraf kıtası, 2 sağlık kıtası.

23 Nisan günü saat öğleden sonra 1'de aşağıdaki emirler yayınlanmıştır.

HALKALI KAMPI, 23 Nisan 1809, saat 1.

İstila Ordusu yarınki 24 Nisan günü İstanbul ve Beyoğlu'nu ele geçirecektir.

A. İstanbul Kolları. (a) **I. Kol**. 1'inci veya "Köprü Kıtası", Kumandan Binbaşı Aziz Sami Bey, 34 No.lu Nizam Taburu 3'üncü Ordu'nun 3 makineli tüfeği ile saat sabahın 1.30'unda Bakırköy'den ayrılıp Yedikule ve Aksaray yolundan Eminönü'ne gelecek. 2. piyade bölüğü 2 makineli tüfek ile Galata'yı işgal edecek. 2. bölük 1 makineli tüfekle Eski Köprü'yü tutacak.

2'nci veya "Gülhane Kıtası", Binbaşı Hafız Hakkı Bey, 3 tabur (redif taburu, Selanik, Ohri, Nizam taburu, 3/35) 1 batarya (15'inci Topçu Alayı), 1 makineli tüfek, 20 atlı (15 No'lu Süvari Alayı) ile sabahın 2'sinde Bakırköy'den ayrılacak ve Yedikule ile Aksaray yolundan Topkapı Sarayı'na yürüyecek. Gülhane ve Topkapı Sarayı'ni işgal edecek.

3'üncü veya "Tophane Kıtası", Binbaşı Aziz Sami Bey, Drama Redif Taburu, 1 makineli tüfek ile "Köprü" kıtasının peşinden gidecek, Aziziye Karakolu'nu (Dış Köprünün Galata ucunda) 1 bölük ile, Tophane'yi 3 bölük ile işgal edecek., (b) **II. Kol**. 4'üncü veya "Seraskeriye" (Harbiye Nezâreti) Kıtası, Binbaşı Ali Fethi Bey, 4 tabur (17 tüfek 1/35, 1/11 Nizam ve 1 Gönüllü Taburu) 1 Bölük/14 (40 atlı, 2, 3, batarya 15 A-R sabahın 3.30'unda Davudpaşa'dan Topkapı-Aksaray yoluyla Harbiye Nezâreti'ne yürüyecek, bu binayı ve bitişiğindeki kışlayı ele geçirecek.

(c) **III. Kol**. 5'inci veya "Fatih Kıtası", 1/10 Nizam Taburu ve 6'ncı veya "Langa" kıtası. Nasliç Redif Taburu 4 batarya/15, 15'inci Süvari Alayı sabah 4.30'da Edirnekapı'dan ayrılıp Fatih Camii'ni (Kışla) ve Langa'yı işgal edecek ve Yenikapı ile Kumkapı'yı gözleyecek.

4'üncü Batarya/15 Haliç ve Bahriye Tophanesi (Tersane) karşısındaki Rami Çiftliği tepelerinde mevzi alacak. 14'üncü Süvari Alayı'ndan 20 atlı topçu refakatçisi olacak.

Albay Hasan İzzet Bey (Vinci Tugay Kumandanı) şehrin işgalinden sonra, Rayonskommando'yu üstlenecek. Şehir işgal edilinceye kadar Vinci Tümen (Bakırköy) Komando'su ile kalacak.

15'inci Süvari Alayı Bölüğü "Köprü" ve "Tophane" kıtalarına 10 atlı haberci verecektir. 14'üncü Süvari Alayı Bölüğü "Fatih" ve "Langa" kıtalarına aynı şeyi yapacaktır.

B. Beyoğlu Kolları. - (4) **IV. Kol**. 10'uncu veya "Taşkışla Kıtası", Liva Şevket Paşa, 4 tabur (18 tüfek; 2/38". 1/20 Nizam; Serez'den 1 Redif Taburu), 2 dağ bataryası 3 makineli tüfek, sabah 4'de, Silahdorağa'dan ayrılıp Şişli Karakolu, Darülaceze, Şişli ve Pangaiti Askerî Okulu yoluyla Taşkışla'ya yürüyüp ele geçirecek. Askerî Okul'a vardığında kıta kumandanı öğrencileri elçilikleri, vb. korumaya gönderecek.

"Maçka Kıtası", Liva Şevket Paşa, 2 tabur (Nizam 2/11, Köprülü Redif Taburu), 1 batarya/8 Taşkışla Kıtası'nın peşinden gidecek, Nişantaşı yoluyla Maçka'ya yürüyecek ve Maçka Kışlaşı'nı ele geçirecek.

"Taksim Kıtası", Binbaşı Muhtar Bey, 3 tabur (Nizam 1/24, 4/10, 3/11), 1 makineli tüfek, 1 bölük/7 (40 atlı) "Maçka" kıtasından biraz uzakta kalıp Şişli ve Taksim'e yürüyecek, Taksim Kışlası'nı ele geçirecek.

(c) Yedekler. 13'üncü veya "Kabataş Kıtası", Binbaşı Ali Hikmet Bey, 2 tabur (6 tüfek ve Kacala Redif Taburu). 2.3" batarya/8,5 bölük {2 bölük/7,3 bölük/10) Taksim Kıtası'nın peşinden gidecek, sonra "Kabataş" tepelerinde mevzi alacak, Zincirlikuyu ve Maslak'a keşif kolları gönderecek.

2'nci Tugay Kumandanı Selahaddin Bey ve 8'inci Alay Kumandanı Naki Bey başlangıçta 2'nci Tümen Komandosu ile Kabataş tepelerinde kalacak ve şehrin işgalinden sonra Rayonskommandono görevi yapacak.

2'nci Tümen Kumandanı Şevket Paşa bir gece Silahtarağa ve Alibeyköy dolaylarında mevzi alacak. Taksim Kıtası'ndaki 7'nci Süvari Kıtası Taşkışla ve Maçka Kıtalarına 20 atlı haberci verecek.

1905-1906 yıllarının teslim olan askerleri kıta kumandanları tarafından muhafaza altında doğruca Hadımköy'e gönderilecekler. Tüm öteki yılların erleri Davudpaşa'ya gönderilecek. Bu erlerin başında bulunan subaylar çeşitli kışlalara kapatılacaklar.

Genel yedek 3 tabur (Nizam 4/34, 3/12. 4/11), ? bölük/15, (40) atlı Bakırköy'de kalacak ve Zeytinburnu Fişek Fabrikası'nı ele geçirmek için bir kıta gönderecek. 18. Genel karargâh ileriki bir emre kadar Bakırköy'de kalacak.

(İmza)
FERİK MAHMUD ŞEVKET
İstilâ Ordusu Başkumandanı

Bu emirler 25 tabur, 8 bölük, 2 daf ve 7 sahra bataryası ve 9 makineli tüfeğin kullanılmasını öngörür.

Birinci Bölüm İçin Dördüncü Ek

Wilson Prensipleri Cemiyeti Ve Bir Halide

Trajedi çatışmadır; insanın yazgısıyla çatışması olarak anlıyorum.

Hem insan ve hem de çatışma olduğu için, trajediyi, bütün sanatların has'ı olarak görüyorum.

Halide Edip bana hep trajik gelmiştir; büyük sevgi duyuyorum.

Türkiye Üzerine Tezler dizisinin beşinci kitabını yazarken, trajedisini, biraz daha anlayabildiğimi düşünüyorum.

On dokuzuncu yüzyılın sonu ve yirminci yüzyılın başında, Doğu'da yaşayan bir insan, bir aydın, kendine güvensizlikle yüklüdür; bu yazgısı ve üzerine yıkılan büyük bir yük oluyor. Fiziksel'dir; iradesini ipotek altına alıyor. Ancak bu insanların çoğunda bir toprak sevgisi, bir geçmişten gelen onur, bir halk özlemi var; kalpleri doludur, ikisi çarpışıyor.

İrade, özgürlükte kararlılıktır; bu, yok. Gönül, geçmişin görkemi ve yaşamın onuruyla doludur; bu, var. Halide'de yokluk ile varlık çarpışıyor ve bu çarpışmadan, en kolay çözüm çıkıyor: Amerika'ya Sığınma. Halide, kendi kurtuluş mücadelesine bir Amerika sığınmacısı olarak başlıyor.

Bir Amerikan yetiştirmesidir. Belki de Amerikan misyonerlerinin yetiştirdikleri arasında en başarılısıdır; Üsküdar'daki Amerikan Kız Koleji'nin, mezun olan ilk Türk ve müslüman kızıdır. Bu kadar değil; Halide, Amerikan şampiyonluğu için ortaya atıldığı zaman, bugünden bakıldığında görülen, tarihin ve kemalist pratiğin hırpaladığı H. E. Adıvar'dan çok başkasıydı. Türkiye'de romanı, edebiyatı ve aydını temsil ediyordu. Handan'ı yazmış olan Halide, bir doruk ve çok büyük bir güçtü; Amerikalılar, bu başarılarından dolayı, ne kadar övünseler, yerindedir.

Bir: 1918 yılı sonlarında Wilson Prensipleri Cemiyeti'ni kuruyor; kurtuluşun, Amerikan mandasında olduğunu program haline getiriyor. Bab-ı Ali'nin bütün başyazarlarını peşinden sürüklüyor.[198] İki: 1919 başında Wilson'a mektup kaleme alıyor;[199] Ali Kemal'den, Yunus Nadi'ye kadar bütün başyazarlar, arkasından, imzalarını atıyorlar. Üç: Sivas Kongresi toplanırken, Sivas'ta Mustafa Kemal'e mektup yazıyor; mektubu, eşit düzeydedir ve belki de biraz da üstten olduğu ileri sürülebilir. Sondan bir önceki paragrafı şöyledir: "Sivas Kongresi toplanıncaya kadar Amerikan komisyonunu alıkoymağa çalışıyoruz. Hatta, kongreye belki bir Amerikalı gazeteci göndermeye de muvaffak olabileceğiz, işte bütün bunlar karşısında, davamıza zahir olabilmesi için, bu fırsat dakikalarını kaybetmeden taksim ve bozgun korkusu içinde, kendimizi Amerika'ya müracaata mecbur görüyorum, Türkiye'yi azim ve irade sahibi genişkafalı bir iki kişi belki kurtarabilir. Sergüzeşt ve cidal devri artık geçmiştir. Ati, inkişaf ve birlik muharebesi açmağa mecburuz. Hududunda bu kadar çok evladı ölen, zavallı memleketimizin, fikir temeddün muharebesinde kaç tane şehidi var? Biz Türkiye'nin hayırlı evladlarından, yarının yapıcıları olmalarını istiyoruz."[200] Oldukça üstten yazıyor; henüz Kemal'i kabul etmemiş olduğu anlaşılıyor. "Macera ve kavga dönemi artık geçmiştir" diyor ve düşünce, uygarlaşma savaşında kaç şehidin olduğunu soruyor.

Rauf, anılarında, Halide'nin Sivas'a mektubuyla ilgili olarak, "Halide Edip Hanım bu mektubuyla, o sırada hemen hemen bütün İstanbul aydınlarının his ve fikirlerine tercüman oluyordu" diyor; kesinlikle katılıyorum. Anlatmak istediğim ve ısrarla tekrarladığım noktalardan birisi bu oluyor; o tarihlerde Amerikan mandası, Türkiye seçkinlerinin ortak rüyasıdır. Buna, Kemal, İsmet dahildir; sadece Doğu'da ve adsız aydınlardan bir küçük bölük karşı çıkıyor.

Halide ise anılarının bir yerinde, "herkes gibi ben de, 1914'ten beri geçen olayların etkisiyle yorgun, şaşkın ve canımdan bıkkın bir durumdaydım" diye yazıyor ve "Osmanlı İmparatorluğu çökmüştü" sözleriyle sürdürüyor.[201] Bunlar, Karlofça'da şaşkına uğrayan, Küçük Kaynarca'da sersemleyen nesillerin çocuklarıdırlar; Mısır Valisi'nin oğlu İbrahim Paşa'nın İstanbul üzerine doğru engelsiz yürüyüşünü her okuyuşta titremişler, 93 Harbi'nin perişanlığını bir uğursuz ninni türünden dinleyip, Balkan Savaşı'nın onur kırıcı yenilgisini yaşamışlardır. Bu kuşakta güven ve başkaldırma iradesini aramak boşadır; şaşkın, bıkkın ve her umuda koşan bir yapıyı sergiliyorlar.

Bu kuşaktan bir Rosa Lüksemburg beklememek gerekiyor; Rosa bile, savaş kredileri sorununun başında, bir süre şaşkınlık yaşıyor. Rosa, yenen tarafın çocuğudur; Polonya dolayısıyla yenilgiyi ve parçalanmayı tadıyor. Bu kuşaktan bir Lenin beklememek icap ediyor; Lenin, 1904-1905 Japon yenilgisi

hariç, hep yenmiş ve genişlemiş olan İmparatorlukta büyüyor.

"O günlerde Wilson'un on dört prensibi şamatayla ilan edilince, bütün dünyada bir etki yaptı ve Türklerin çoğunlukta oldukları yerlerde, bağımsızlıklarına dokunulmayacağı sanısı belirdi." Yıllar geçtikten sonra Halide, kendisinin de girdabına düştüğü Wilson dalgasına, "şamata" diyebiliyor; yerindedir.

"Bütün dünyada kuvvetli bir etki yapan ve yenilmiş milletlere biraz umut veren Wilson prensipleri bizi de büyük çapta etkiledi ve İstanbul'da Wilson Prensipleri Cemiyeti tanınmış yazarlar ve avukatlar tarafından kuruldu." Bu Dernek hakkında bilgi vermek üzereyim; ancak böyle bir girişimin başını çeken kimsenin çok iyi anlaşılmasını istiyorum. Halide, İzmir'in işgalinden sonraki ruh dünyasıyla ilgili olarak, yine anılarında, "İstiklal Mücadelesi hissi bende bir çeşit kutsal delilik halini almıştı" diye yazıyor. Bundan kuşku duymuyorum.

Şimdi de, Sina Akşin'in çalışmasından, Cemiyetin programı hakkında çok kısa bilgiler aktarmak istiyorum.[202] Profesör Akşin, tüzük ile program arasında fark olduğunu kaydettikten sonra programı esas alıyor ve "buna göre" diyerek şöyle sürdürüyor: "En az 15, en çok 25 yıl sürmek üzere" ABD'den uzmanlardan kurulu, 'heyet-i islahiyeler' çağrılması öngörülüyordu. Bütün nezaretlere (bakanlık, y.k.) geniş yetkileri bulunan bir ABD'li danışmanın başkanlığı altında, kendisinin uygun, göreceği uzmanlardan oluşan bir ıslahat kurulu atanacaktı." Artık Türkler'in ıslah edilmeye muhtaç oldukları, en önde gelen Türkler tarafından da kabul ediliyor. "Bundan başka, ıslahat kurullarının tarım, bayındırlık, sanayi, ticaret, eğitim, sosyal yardım, polis ve jandarma, hapishane, adliye işlerini ele alması, her vilayette geniş yetkili bir müfettişle uzmanlardan oluşan bir ıslahat kurulunun olması öngörülüyordu." Amerika'ya büyük bir güven ortaya çıkıyor; bir bilinç ve bilgi sorunu yanı da var.

Manda ile ilgili en ilginç ve en ayrık iki insanın Halide ile Kara Vasıf olduklarını düşünüyorum; psikiyatristlerin bu iki insanın ruh yapılarını, belgelere dayanarak, incelemeleri öğretici olacaktır. Albay Vasıf, Kara Kemal ile birlikte, Kurtuluş Savaşı'na en büyük yardımları yapmış, silah ve adam kaçırmış. Karakol Cemiyetleri'nin kurucusudurlar; her ikisi de kara olduğu için, bu devrimci lojistik örgütüne isimlerini veriyorlar. Kara Vasıf da, Halide kadar Amerikan mandası yanlısıdır ve Sivas'a bir rapor göndermekten geri kalmıyor; raporunda, Amerika'nın Filipinlileri ve Kübalıları ehlileştirmek ve uygarlaştırmak için yaptıklarından büyük övgüyle söz ediyor. Halide de mektubunda, "Filipin gibi vahşi bir memleketi bugün kendi kendini idareye kudretli asri bir makine haline koyan Amerika" diyor; böylece, Halide'nin sömürgeciliği hiç anlamamış bir kurtuluşcu olduğu ortaya çıkıyor.

Nereden geliyor; Türkiye'de kadının ve ülkesinin kurtuluşunda öncülük yapmış bu aydın kadının sömürgeciliği hiç anlayamamış olmasını son derece düşündürücü buluyorum. Anılarında, bir yerde, kendisine, "benim ömrüm boyunca kurtulmaya çalıştığım, fakat kurtulamadığım sınıf tutuculuğu mu" diye soruyor[203]; belki de sömürgeciliği bu nedenle anlayamıyor. Yine anılarında, Amerikan Koleji'nde okuduğu sıralarla ilgili olarak, "garip olarak on beş yaşındaki bir kızda olan dinsel içgüdü bende çok kuvvetliydi" sözlerini düşüyor. Mistik bir yanı olduğunu görüyorum. Yine Mor Salkımlı Ev'den aktarma gereğini duyuyorum: "Sokak seslerine karşı düşkünlüğüm o günlerde başlar. Benim en çok hoşlandığım ses cuma akşamları geçen bir kör dilencininkiydi. Yataktan kalkıp bakmadan, bir eli şakağında, başı bizim evin duvarında olduğunu, ahenkli iniltiyle 'Ya Resulallah, ya Resulallah' diye başladığı zaman sezerdim. Hep sabâ makamından söylerdi. 'Allah' kelimesi en güzel, en uzun ve boğazındaki nefes tükeninceye kadar sürerdi." Bir dilencinin çıkardığı Allah sesi, Halide için bir müziktir ve yine anılarında bunun tadı en güzel müzik olduğunu kaydediyor. "İtiraf ederim ki, bütün hayatımda, hiçbir musiki sanatçısıyla bu kadar doğaüstü bir ruh birliği duymuş değilim. O da kendisini dinleyen biriyle bu birliği kurduğunu sezmiş gibiydi. Çünkü zaman zaman değneğini taşlara vurarak adeta 'dinliyor musun? Orada mısın?' der gibi biraz durur, sonra o garip dini ilahisini sürdürürdü."[204] Belki Halide, Anadolu, insanına da; bu kör dilenciye bağlılığına benzer bir sadakat duyuyordu. Önce bir Amerikan sadakası peşinde koştu; olmayınca, çaresiz, yardıma koştu.

Mistik'tir ve hep çocuktur. Kendisiyle ilgili, şu notları da, bırakıyor: "Yıllar yılı gençliğimin tabiî olan içgüdülerini boğdum durdum. Ama yine de içimde gençlik, daha doğrusu çocukluk daima yaşadı. Aslında büyük veya küçük her sanatkarın, hatta kendini tüketmemiş olan fikir adamlarının bu görünen özelliğidir." Buna katılıyorum; içinde çocukluğunu yaşatmayan bir insanın sanatçı ve Halide örneği, kurtuluşçu olabileceğine, ihtimal vermiyorum.

Toprağına, toprağının ilahîlerine mistik bağları, Amerikan terbiyesine karşın içinde yaşattığı çocukluk, bana göre, Halide'nin, mahdacılıktan çok ötede kimlik kartıdır. Halide, normal kolej eğitimine karşın, çocuk yaşta özel eğitimini, felsefeyi ünlü "filozof" Rıza Tevfik'ten, matematiği de çok daha ünlü matematikçi Salih Zeki'den öğrenerek sürdürdü. Salih Zeki, matematiğin de üzerinde bir filozof sayılıyordu ve çocuk yaşta öğrencisi Halide'ye tutuldu.

Halide'nin bu çocukluğu olmalıdır; kendisinden

çok büyük olan ünlü matematikçi Salih Zeki'nin evlilik önerisini, hiç tereddüt etmeden, kabul etti. O sıralarda erkeklerin birden fazla eşleri olması usûldendi. Salih Zeki, bir daha evlenmeye kalkınca, Halide, ünlü matematikçiyi boşamakta da hiç tereddüt etmedi.

Amerikalılarla içli dışlıdır; Amerika'da bir grup iş çevresi, Türkiye'yi sömürmeye hazırlanıyor. King-Crane tröstü bunlar arasında yer alıyor; Crane Türkiye'ye kadar geliyor ve Crane'in temsilcisi Chicago'don gazeteci Browne da Türk dostu oluyor ve Sivas'a kadar gidiyor. Ayrıca Crane, herhalde daha sonra kendi adlarına Türkiye'yi yönetmeye hazırlanmaları için Amerika'ya öğrenci gönderiyor.[205] Halide, altı öğrenciyi buluyor ve eğer Salih Zeki'den oğulları Amerika'ya gitmek isterlerse bir mektupla bunları, Crane'e emanet edip kendisi Anadolu'ya geçiyor.

Herhalde bu çocukluk yanıdır, Halide'nin, hapisteki Nazım Hikmet'e sahip çıkanlar arasında yer almasını sağlıyor.[206] Halide, Nazım'ın şair yanının ilk tadına varanlardan birisidir; kendisi de bir sanatçı kimliği taşıyor.

Sinekli Bakkal, belki de Halide Edip'in en çok bilinen romanıdır; İngilizcesi Türkçesi'nden daha iyi olan Halide, bu romanı ilk önce İngilizce olarak yazıyor ve yayınlıyor.[207] Daha sonra Türkçe yayınladığında, Türkçesi'nin oldukça bozuk olduğu görülüyor. Derin bir mistisizm ile içerilmiş olan bu roman, benim sevdiklerim arasındadır; daha sonra "kemalist estetik" dediğim ekolün didaktik olmayan örneklerinden birisi olarak görüyorum.

Fakat öyle sanıyorum, Halide'nin en önemli ve en etkin romanı, Handan'dır. Son Osmanlı kuşağı aydınların hepsini etkisi altına alıyor. Tam bir aydın romanıdır: "Fakat dur bakayım; sen tahlili sever bir çocuksun. Ayrıntıya bayılırsın. Paul Bourget ve Halit Ziya ekolü değil mi? Hele Eylül yayınlandıktan sonra hepimizde hayatı didik didik etmek isteği." Handan'da sanat ile yaşam içice giriyor; Paul Bourget'nin etkisi altında kaldığı yazılan Halit Ziya'nın çözümsel romancılığı ile ilk psikolojik roman sayılan Mehmet Rauf'un Eylül'ü, Handan ile, yaşamın içine giriyor. Halide, Handan'ı yazarken, Handan'ın etkisini[208] de görüyor ve Handan'da şunları da yazıyor: "Yalnız Neriman'ı biraz okuduklarıma ilgisiz buluyorum. Sosyolojiden sıkılıyor, tarihi az seviyor, hele felsefe okusam açıktan uyuyor. Edebiyatı az çok seviyor, onda da Handan Hanım'ın etkisi var." Handan, bir dönem, daha sonraları Reşat Nuri'nin Çalıkuşu'ndaki Feride'den çok daha fazla Türkiye aydınını etkiledi.

Halide, çok büyük bir romancı, çok büyük bir ün ve dolayısıyla çok büyük bir güçtü; bu güç, ilk önceleri Amerikan kartını oynuyordu. Bunun, Türkiye'yi sömürgeleştirme konusunda tereddüt ve Amerika için çok büyük bir koz olduğundan kuşku duyulmaması gerekiyor. Fakat, bu kadar değil; Halide, bir Amerikan piyonu olmayıp, kendisine güvenemeyen ve kurtuluşu bir büyük devlete sığınmakta gören çok büyük bir seçkin kuşağının en seçkinlerinden birisi oluyor. Çelişkilidir ve durmuyor. Bir çok cephede savaşıyor. Zekeriya Sertel, anılarında, bunları kaydetmekten geri kalmıyor: "Halide Edip o vakit bir kaç cephede birden çalışıyordu. Bir yandan mitinglerde ve toplantılarda ateşli nutuklar vererek halka ümit aşılamaya uğraşıyor, işgal kuvvetlerine çatıyordu. Bir yandan Amerikan mandasını savunuyordu. Aynı zamanda çocuk doktoru Esat Paşa tarafından yönetilen örgütle işbirliği yapıyordu. Memleketi kurtarmak için çalışan gizli örgütlerle de ilişki kurmuştu.". Halide, etrafında topladığı gençlerle, bunlar arasında Sabiha ve Zekeriya da var, Anadolu'da da oluşacak direnişe yardım etmeye çalışıyor ve Karakol örgütü dahil pek çok gizli örgütle çalışmaktan geri kalmıyordu. Halide, boş durmamayı tercih ediyor. Ve böyle durumlarda pek çok örnekleri görülen Esat Paşa türü örgütler[209] için de, "toplandılar, oturdular, konuştular ve dağıldılar" nitelemesini uygun buluyor.

Halide, Amerika'nın Türkiye'yi koruyacağına inanıyor. İzmir'in işgali, bu inancına büyük bir darbe oluyor; ama yine de tümüyle yıkmıyor. İzmir'in işgali, kendi sözleriyle ülke bağımsızlığını, kendisinde bir kutsal delilik düzeyine çıkarıyor; ünlü Sultanahmet Mitingi'ndeki konuşmasıyla bu deliliği kütlelere aktarabiliyor. Mitingin en önemli konuşmacısıdır ve islamik bir ülkede Halide Hanım bu görevi üstleniyor. Sabiha Sertel, anılarında, bugünü ve Halide'yi şöyle dillendiriyor: "Halide Hanım kürsüde, siyah çarşafı içinde vekarla ayakta duruyor, kürsünün üzerine siyah bir bayrak gerilmiş. Ay yıldızın altında "Ya İstiklal Ya Ölüm' yazıyor. Kürsünün bir yanına asılan afişte Wilson'un On İkinci Maddesi göze çarpıyor." Hâlâ Wilsonsı yanılgıyı yaşıyorlar. Ve "Halide Hanım konuşuyor. Halkın arasından hıçkırıklar duyuluyor. Hocalar ikide bir, minarelerde tekbir getiriyor, ilahiler söylüyorlar. Meydanı dolduran iki yüz bin kişi tek bir ses gibi tekbir getiriyor." Büyük bir gündür; kütleler kutsal bir delilik yaşıyor. Halide, anılarında, insanların birdenbire "geliyor, geliyor" diye koşmaya başladığını yazıyor; tekbir sesleri, dualar yükseliyor. Kütleler, Sultan Vahdettin'in halk arasına girdiğini görüyorlar; bunu, kurtuluş sayıyorlar.

Hayal görüyorlar. Vahdettin sarayında oturuyor. Halide çalışmalarını sürdürüyor. Paris Barış Konferansı'na bir peygamber gibi gelen, Avrupalıların resimlerinin altında mum yaktıkları, otomobiline değmek için birbirini ezdikleri Wilson'un mumu Washington'da sönmeye başlıyor. Wilson, felç geçi-

riyor; Harbord, mandanın zorluğuna işaret eden bir rapor yazıyor. Mandacılık, özellikle Amerikan mandacılığı Anadolu'da, Halide'nin daha sonra ileri sürdüğü türden Sivas'ta değil, Washington'da eriyor. İşte tam bu sırada Büyük Britanya emperyalistleri, İstanbul'u işgal ediyorlar.

Artık Halide için kurtuluş tek çaredir.

Kurtuluş, Anadolu'da savaşmaktır.

Önce Üsküdar'da bir tekkeye sığınıyor. Daha önce birlikte çalıştığı gizli örgütler Halide ile Adnan'ı Anadolu'ya kaçırmaya hazırlanıyorlar. Halide, son kez İstanbul'a gidiyor; risk alıyor ve oğlunu görüyor. Temaslar yapıyor ve mektuplar yazıyor. Anılarında da şunları yazıyor: "Yazdığım en önemli mektup Mr. Crane'edir. Oğullarım şayet Amerika'ya gitmek zorunda kalırlarsa, onlarla meşgul olmasını rica ediyordum. Çünkü İngilizlerin, bizim gibilerin çocuklarını çok geçmeden alacaklarından emindim"[210] Çıktığı yolun kendisini Amerika'yla çatışmaya götürdüğünü bilmiyor. Çocuklarını Amerika'ya emanet ediyor.

Anadolu'da, Kurtuluş'ta, arınıyor.

Kocası Doktor Adnan, Anadolu'da Sağlık Bakanı ve Halide de onbaşı oluyor.

Kurtuluş'tan hemen sonra Mustafa Kemal ile anlaşamıyor; Mustafa Kemal, mücadeleye daha sonra katılmış ve daha güçsüz insanları tercih ediyor. Halide ve Adnan'a, kurtardıkları ülkeyi, terk etmek düşüyor. Amerika'ya yerleşebilir; çok ünlü bir üniversitede profesör olabilir. Yapmıyor; zorlukla geçiniyor. Mustafa Kemal ölür ölmez, ülkesine dönüyor.

Ülkesine bağlılığı, bir kutsal deliliktir.

İçinde hiç kaybetmediği bir çok yan olduğu anlaşılıyor.

Kutsal deliliği ve çocuk yanıyla hatırlanmasını umut ediyorum.

İkinci Bölüm

KAFKAS BERİSİNDE DOĞUM VE ÖLÜM

Zakavkaz[1] Kafkas ötesi demektir. Batı dillerinde Transcaucasia deniliyor. Osmanlıca'da Maverai Kafkasya olarak biliniyor. Dillendirme, Moskova merkezine göre yapılıyor; Moskova'dan Kafkas aşıldığında Kafkas Ötesi'ne inilmiş olunuyor.

Cordon Sanitaire, uluslararası ilişkilerde geçerli bir nitelemedir; "sağlık kordonu" anlamını vermekle birlikte "güvenlik kuşağı" olarak anlaşılıyor. "İzolasyon"[2] ya da "tecrit" anlamını da içeriyor.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna yaklaşılırken, Amerika Birleşik Devletleri dahil Batı dünyası için, savaşı sona erdirmekle birlikte, bir de Ekim Devrimi'nin yayılmasını önleme ve tercihli olarak ortadan kaldırma, eğer bu yapılamıyorsa, kapitalist dünya ile sosyalist düzen arasına bir güvenlik kuşağı çekme, ciddi bir kaygı olarak ortaya çıkıyor.

Teslim olan ülkeler, bu kararı alırlarken, Almanya örneğinde olduğu gibi, bunu galip kumandanlara bildirirlerken Bolşevizm tehditini vurgulamadan edemiyorlar. Savaşı sürdürmeleri halinde askerlerden başlayacak ve Bolşevizm ile son bulacak bir isyan ve ihtilalden korkuyorlar; Almanlar, teslim koşulları aradıkları sırada, bunu, bunun iki yanlı bir tehdit olduğunu da ekleyerek Fransız komutana bildiriyorlar. Fransız komutanın cevabı hem net ve hem de aşağılayıcı oluyor: Bolşevizm'in yenik düşmüş ülkelerin hastalığı olduğunu ileri sürüyor.

Büyük Britanya açısından Bolşevik düzenin, yenik düşmüş Osmanlı topraklarına yayılmasını önlemek, Bolşevizmin, hem büyük sömürgesi Hindistan'a ve hem de savaş öncesinde emperyalistler arası paylaşım antlaşmalarıyla kendisine ayırdığı Arap topraklarına yaklaşmasını önlemek çok büyük bir önem taşıyor. Eğer bir silahlı müdahale ile Bolşevizmi dar alanında boğmak mümkün olmazsa, Churchill bunu öneriyor ve ancak kabul edilmiyor, bir güvenlik kordonu kaçınılmaz oluyor.

Kafkas'ın güneyini, Moskova merkezli bir adlandırmayı doğru bulmuyorum; daha iyisi bulununcaya kadar Kafkas Berisi demeyi öneriyorum ve bu çalışmamda böyle kullanıyorum. Güvenlik kuşağı düşüncesi egemen strateji haline geldiğinde sorun şudur: Kafkas Berisi mi, yoksa Türkiye, İran, Afganistan ekseni mi? 1919 ile 1921 yazına kadar olan bu bölge politikası, bu soru üzerine gelişiyor.

Bu, bir doğum ve ölüm çizgisidir.

Kafkas Berisi'nde çok kısa bir zamanda üç bağımsız cumhuriyet doğuyor; Azerbeycan, Gürcistan ve Ermenistan cumhuriyetleri ilan ediliyor ve üstelik bir federasyon haline de geliyor. Sévres hazırlanırken, bu üç cumhuriyet de var; birincisi, milliyetçi Müsavat Partisi'nin, ikincisi Menşevikler'in, üçüncüsü ise Taşnak Partisi'nin yönetimindedir. Sévres ilan edildiğinde, Müsavat liderliğindeki bağımsız Azerbeycan tarihe karışmış görünüyor; Azerbeycan bolşevize ediliyor. Gürcistan ve Ermenistan da bolşevize edilirken, Batı Türkiye Cumhuriyeti'ni düşünmeye başlıyor ve kabul etmenin koşullarını araştırıyor.

Bu, işin bir yanıdır. Diğer yanı daha basit görünüyor: Dövmek, dövene benzetmek içindir. İnsanlar, köpekleri insan davranışı göstermeleri için dövüyorlar. Öğrencisini dövmeyi bir terbiye yöntemi sayan öğretmenler de, böylece öğrencilerin kendilerine benzeyeceklerini düşünüyorlar.

On dokuzuncu yüzyılda Batı, Doğu halklarını hep dövmüştür.

Dayak yemiş Doğu halkları hep Batı'ya benzemek istiyorlar.

Birinci Savaş sonunda Anadolu'da geçerli tek ideoloji islamcılıktır.

Birinci Savaş sonunda Anadolu'da yaygın tek kurtuluş reçetesi mandacılık oluyor.

Panturanism, bir aydın hareketi ve özlemi olarak kalıyor.

Panturanist harekette Batı'yı reddetme ve Batı

ile uzlaşmama tonu çok yüksek görünüyor. Panturanist hareketin yönü Doğu'ya akıyor.

Anadolu Savaşı ise bir Batı ile uzlaşma savaşı olarak ortaya çıkıyor.

Batı ile, 1919-1921 yıllarında bu öncelikle Büyük Britanya demektir, uzlaşmanın temeli, Bolşevizm oluyor; sadece Bolşevizm'in kapılardan içeriye girmesini önlemek değil, aynı zamanda ülke içindeki her türlü imkanı yok etme, en önemli koşul olarak ortaya çıkıyor. İttihatçı liderleri kurtuluş mücadelesine katmama, bu temelin türevidir; İttihatçı asker liderlerdeki Büyük Britanya karşıtlığı savaş ile birlikte kine dönüşüyor.

Bu uzlaşmanın bir cephesidir; diğer cephede Bolşevikler var. Kafkas Berisi bolşevize olduktan sonra, Sovyet liderliği için, sağlık kuşağıran Türkiye, İran ve Afganistan üzerinden çekilmesi anlaşılır bir durum oluyor. Bu toprakların ve özellikle Türkiye'nin bolşevik olmamasını kabul etmek, Türkiye'deki sosyalizan örgütlenmelerin ortadan kaldırılmasına razı olmak anlamına geliyor. Bunun karşılığında Türkiye'nin, başta Azerbeycan olmak üzere Kafkas Berisi topraklardaki nasyonalist devrimcilere yardım etmemesi ve Büyük Britanya ile ittifak kurmaması yer alıyor.

Kemal Paşa'nın trajedisi olarak görüyorum; hep Büyük Britanya ile anlaşmak istiyor ve hep Doğu devletleri ile ittifak yapmak zorunda kalıyor.

Bu bir senaryodur; ancak önceden değil oynandıktan sonra yazılan bir senaryoya benziyor. Tarihin önceden yazılı bir senaryoya göre açıldığı ve bu nedenle halkların ve bireylerin, birer kukla oldukları düşüncesi benden çok uzaktır; tarih, birbirine karşı eylemli oyunların bir sonucu olarak gelişiyor. Bu nedenle çalkantılı dönemlerin politikacılarını, fizikçilere ve tiyatroculara benzetiyorum; karşı tarafın eylemlerini soyutlayıp bir "teori" haline getirdikten sonra, bunu oynamayı deniyorlar.

Kafkas Berisi'nde milliyetçi, sosyalizm karşıtı, Batı yanlısı, Müsavat, Menşevik, Taşnak rejimlerinin teker teker devrildiği zamanda, Türkiye'nin güçlü Doğu ordularının hiçbir yardım yapmamaya karar vermiş olması son derece dikkat çekici olmalıdır; Anadolu Savaşı bir yanıyla panturanismi red hareketi, oluyor. Panturanist İttihatçı komutanların Anadolu'ya girmelerini önlemek için en az Bolşevik sızması ölçüsünde ve belki daha büyük bir titizlik ve katılık sergilenmesi, bu red ile ilgilidir; ancak bu titizlik ve katılığın Londra'yı pek fazla memnun edeceğini tahmin etmenin zor olmadığını düşünüyorum.

Kemalist Parti, sınıfsal açısından kendisini andıran Müsavat, Taşnak ve Menşevik Partileri'nin yardımına koşmuyor; yardım taleplerini duymuyor. Ancak bu üçlünün ortadan kaldırılmasıyla Çerkez Ethem gerillalarının tasfiyesi, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının öldürülmesi, Suphi'nin Türkiye'ye gitmek üzere hazırladığı bildirilen gönüllü alayının etkisizleştirilmesi aynı yıl içindedir. Sovyet Rusya, Çerkez Ethem gerillalarının tasfiyesini "ileri" bir adım saymakta gecikmiyor ve Suphi ve arkadaşlarının öldürülmesini iki taraf arasında geliştirilmekte olan ilişkileri etkileyici saymıyor.

Dış savaş iç savaştır.

Her kurtuluş mücadelesi, aynı zamanda, kanlı bir iç mücadele oluyor.

Çerkez gerillaları tasfiye edildikten, Suphi ve arkadaşları öldürüldükten, mücadele halkçı özünden şeyh ve aşiret liderlerine kaydırılmaya başlandıktan ve kurtuluş kapıları, İttihatçı liderler bir yana, bunların her türlü yardım önerilerine bile kapatıldıktan sonra, Büyük Britanya, Türkiye'ye karşı Grekleri desteklemeyi sürdürmenin ve bir Kürt Devleti projesi peşinde koşmanın anlamlı olup olmadığını tartışmaya başlıyor.

1921 yılı ortalarından itibaren iki cephede bir uzlaşma oluşmak üzeredir.

Bu noktanın ötesine, önemli olarak, bir Enver'in ölümü ve bir de Büyük Taarruz kalıyor.

Öyle sanıyorum, bu noktada artık sonuç ortaya çıkmıştır.

Kemal ve Şuralar

İnsan, aklıyla görüyor.

Tarihin falsifikasyonu, insanın görmesini önlemek içindir. Bu, insanın aklını bozmakla mümkün olabiliyor.

Kemal Paşa'nın kendisine son derece güvensiz bir komutan ve daha sonradan politikacı olduğunu görmekte çok geciktim. Körlük, bozulmuş tarihin ağır bombardımanından kaynaklanıyor.

Mustafa Kemal'in güvensizliği ile on dokuzuncu yüzyıl Doğu insanının güvensizliğinden hangisinin başlatıcı olduğunu şu anda yazabilecek durumda değilim: içice geliştiğini belirtmekle yetinmek durumundayım. 1904-1905 savaşında Japonya'nın Rusya'ya karşı kazandığı zafer simdi daha iyi anlaşılabiliyor. Doğu, Batı'yı yenebileceği konusunda güven duymaya başlıyor. Ancak başka süreçlerle desteklenmediği taktirde geçici kalmak zorundadır.

Güvensiz, uzlaşmacıdır.

Kendisini hep koalisyonlar içinde güvenli görebiliyor. Sürekli koalisyonlar arayışı, güvensiz asker ya da politikacının temel kişiliğidir.

Güçsüzlük duygusu ile güvensizlik arasında bir ilişki görüyorum. Güçsüzlük duygusu, sadakatsizlik

duygusu ile atbaşı gidiyor. Ancak güvensizlik duygusuyla birlikte ele alındığında sonuç vermeyen koalisyonlardan kopuş, yavaş oluyor. Yeni bir koalisyonda güven duygusuyla birlikte hızlanıyor. Güçsüzlük duygusu tekrar hatırlandığında, yeni bir koalisyon ile sağlanan güven duygusu, eski koalisyon üyelerine karşı acımasızlık getiriyor.

Kemal, daha Suriye'den ayrılmadan, başyaver aracılığıyla, Sultan Vahdettin'e ilettiği dileğinde Ahmet İzzet Paşa'nın başkanlığında, kendisinin Harbiye Nazırı, Canbulat, Fethi ve Rauf'un da nazır oldukları bir hükümet kurulmasını istiyor. İzzet Paşa'nın kurduğu kabineye Fethi ve Rauf'u almasına karşılık kendisini almamasına aldırış etmiyor; Tevfik Paşa hükümeti zamanında bile bu koalisyonu hükümet yapabilmek için Fethi'nin parasına eklediği kendi parasıyla bir de gazete çıkarıyor. Fethi bir yana, daha sonra, bu koalisyondan Ahmet İzzet'i, Bilecik'te, gözaltına alıyor, Canbulat'ı idam sehpasına gönderiyor, Rauf da idamdan güç dönüyor.

Bu koalisyon sonuç vermeyince, İstanbul'da, Vahdettin, Damat Ferit ile bir üçlü oluşturmaya çalışıyor. Hürriyet ve İtilaf Partisi ile Büyük Britanya temsilcilerinin desteğini sağlamayı başarıyor. Samsun'a gönderilmesi bu koalisyonun sonucu oluyor.

Samsun değil, ancak Amasya önemlidir; burada, Rusçuk Yaranı nitelemesini hatırlatan bir biçimde Amasya Yaranı ortaya çıkıyor. Kemal, bahriyeden istifa ederek Amasya'ya gelen Rauf, Ankara'daki zayıf Kolordusu'nun başına dönen Ali Fuad, bir kolordu kumandanlığı elde eden Refet, Amasya'dadır; Anadolu'daki en büyük güç olan Enver'in Doğu ordusuna hakim Kazım, On Beşinci Kolordu komutanı olarak Erzurum'da ve telgraf başındadır. Böylece beşli Amasya Yaranı ortaya çıkıyor; Kemal, bu güce dayanarak daha önceki koalisyondan kopmamakla birlikte ayrı bir çizgi çizmeye başlıyor.

1926 yılına gelindiğinde Amasya Yaranı beş komutandan Kemal hariç dördü, siyaset sahnesinden siliniyorlar; Kemal, hayatta olduğu sürece, nefes alabildiklerine şükretmek durumunda kalıyorlar. Amasya Yaranı gidiyor; yerine triumvira geliyor.

Kuşkusuz triumvira'nın ön plana çıkışı yavaş oluyor; Kemal, İsmet ve Fevzi'den oluşuyor. İsmet ve Fevzi'nin dikkati çekici özellikleri, Kurtuluş Savaşı'na çok geç katılmalarıdır; Kemal, Samsun'a giderken birisi Damat Ferit Hükümeti'nde Harbiye Bakanlığı müsteşarı ve diğeri ise Genelkurmay başkanlığı yapıyor. Bu dönemde ve daha önceki dönemlerde herhangi bir kurtuluş eğilimi gösterdiklerini anlatan hiçbir işaret bulunmuyor. Bunun, önemli bir kompleks nedeni olabileceğini düşünüyorum. Kemal Paşa'nın İsmet ve Fevzi'den güven duymasını önemli bir güvensizlik göstergesi sayıyorum.

Şimdi ileri sürdüğüm bu soyutlamaları çözümlemeye çalışmak durumundayım; iki yöntem sorununa değinmek istiyorum. Bunlardan birisi Kemal Paşa'nın tutarlılığı ile ilgilidir. Burada da söylenecek şu olmalıdır; düşünce ve söz planlarında Kemal'de herhangi bir tutarlılık aranmamalıdır. Kemal'in tutarlılığı çok sayıda pratiğin ortaya çıkarttığı bir mozaiğin düzgünlüğüdür; mozaik ne kadar tutarlı ise Kemal Paşa'da da o ölçüde tutarlılık aranması gerektiğini düşünüyorum.

Bu sorunun bir uzantısına da işaret etmek zorunluluğunu duyuyorum; Kemal Paşa Tarihi, tutarlılığını ölümle sağlayan bir yazımdır. Düşünce ve söz planlarıyla kendi kişisel tarihinde tutarlılık olmayan bir yaşamı tutarlı yapabilmek, tutarsızlığın işaretlerini, politik, tarihsel ve fiziksel olarak ortadan kaldırmakla mümkün olabiliyor. Kemal Paşa Tarihi, yapılır ve yazılırken, tutarsızlığa tanıklık yapacak canlılıklar üzerinden silindir geçirilmesi ve yeni tutarlılığa tanıklık edeceklerin bulunması zorunlu oluyor. Bu, Kemal Paşa Tarihi'ni incelemeyi, ayrıca çekici bir hale getiriyor.

İkincisi, kullanacağım ve kullandığım kaynak ve belgelerle ilgilidir; bunların önemli bölümü, Kemalist Historiografi tarafından da biliniyor veya bir bölümü bunlar tarafından ortaya çıkarılıyor. Buna karşın, bu kaynak ve belgeler, Kemalist Tarih yazımını hiçbir biçimde etkilemiyor. Çok ilginçtir; Kemal Paşa öldükten sonra, Rauf, Ali Fuat ve Kazım Karabekir'in, diğerlerinin, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet'in kutsal listesine alınmasına, bunların anılarında, Kemalist Tarih yazımının temellerini kökünden sarsan iddia ve belgelerin bulunmasına rağmen, bu iddia ve belgeler, hiçbir biçimde hesaba alınmıyorlar.

Böyle bir durum, devam etmeden önce, bir parantezi gerektirecek bir öneme sahip görünüyor: Artık Kemal Paşa Tarihi savunmadadır. Burasını, başlı başına önemli görmüyorum; önemli gördüğüm ve bir parantezi gerektiren durum biraz başka yere kayıyor. Peki neden? Neden, göz tırmalayan tutarsızlıklar hâlâ korunmak isteniyor; böyle bir sorunun, Kemalist tarihin tutarsızlıklarını ortaya çıkarmaktan daha önemli olabileceğini düşünmeye başlıyorum. Belki de, çok zaman elle tutulamayan ve tutulduğu zaman genellikle kayan "ideoloji" kavramını ciddi bir biçimde çözümleyebilmek için verimli bir pratik oluyor; Kemalist tarihi, ideolojik yaklaşımın bir olgun örneği olarak incelemeyi, bir soru olarak, bırakıyorum.

Marx'ın düşüncesini bilenler "apolojetik" nitelemesinden haberdar olmalıdırlar; burjuva iktisatçılar için kullanıyor. Özür dileyen veya haklı göstermeye çalışan bir iktisat yazımı anlatılıyor; Kemal Paşa Tarihi'nde bu nokta çok önemli bir yer tutu-

yor. Ancak aynı zamanda son derece ideolojik bir içeriği var.

Burada, klasik ve neoklasik iktisat okullarının temel yayınlarına bakarak ideolojik yazımın bir önemli sırrı üzerinde durabilirim. Bu yazımların her yanı mantık dışı ve tutarsız değildir; tam tersine, zaman zaman ve bir bütün olarak ele alındıklarında, bunların mantıklı ve tutarlı olduklarını kabul etmek zorunludur. Ancak bu tutarlılık ve mantıklılık, bir kapının kanadındaki kadar oluyor; bütün sorun menteşelerde çıkıyor. Menteşeler, kapıya göre ne kadar küçüktür; bilimselliğini yitiren bir algılama düzeyinde, bilimsel dayanaklara da miktar ya da oran cinsinden bakıldığında, menteşeler üzerinde bir tartışma önemini yitirebiliyor.[3] Kanatların, zemin kat yerine üst kata veya kapı için bırakılan aralığa değil, aralık bırakılmayan duvara menteşelenmiş olması, önemsiz bir ayrıntı sayılabiliyor. Kemalist Tarih yazıcılığı da böyle bir nitelik taşıyor; en iyileri[4] bile, kapı aralığına değil düz bir duvara, menteşe ile değil çiviyle yerleştirilmiş güzel kapı kanatları olmayı aşamıyorlar.

Kemalist tarih artık tümüyle ideolojik bir dosyadır.

Bir araştırıcı gözüyle değil, aklıyla görüyor; olumsuz anlamda ideolojik bir akıl, kördür. Olumsuz anlamda ideolojik bir akıl, gerçekleri görmeyen akıl oluyor; böylece bütünselliği reddediyor.

Kemalist tarih yazıcılarının nerede ise tümü, gerçekleri kör yazıyorlar.

Kemal, Osmanlı özgürlük mücadelesinde kendisinin önünde olanları ve Kurtuluş mücadelesine kendisinden önce başlayanların hiçbirisini yaşatmıyor.

Kemalist tarihçilerin tümü, bunların tümünün yaşamaması gerektiğini varsayıyorlar. Eğer yaşamış olsalardı, Kurtuluş'un gerçekleşmeyeceği, ikinci varsayımdır. Ancak bunların hiçbirisinin tartışılmadığı acıktır; sadece, Kemal Paşa Tarihi'ni yapan çıkışlar olarak göründüklerinde, üzerleri, açıkça dillendirilerek ya da hiç sözü edilmeden, örtülüyor.

Bir: İçlerinde kendilerinin su yüzüne çıkardıkları da dahil, Kemalist tarihçiler, ortaya çıkan ve ideolojik dosyayı parçalayıcı nitelikte olan belge ve kaynakları görmüyorlar.

İki: Gördükleri zamanlar, hiçbir ciddi tartışmaya gerek duymadan, bunların doğru olmadıklarını ileri sürebiliyorlar.

Üç: Bunu yapamadıkları durumlarda da, Kemal Bey'in bu tutarsızlıkları, isteyerek ve bilerek, sadece ilerde kesinlikle gerçekleştireceği kurtuluş mücadelesinin hatırı için yaptığını yazabiliyorlar. Kemal'in, Vahdettin'e güven vermesini, İngiliz işgal kuvvetlerinin Kemal'i kendilerinin adamı sayacak kadar güvenmelerini, İtalyanlar'ın Ege bölgesinde Grek yayılmasını kendileri adına durduracak komutan olarak Kemal'i görmelerini hep ama hep, Kemal'in, çıkmak için hazırlandığı Kurtuluş yolu için yaptığını anlatmaya çalışıyorlar.

Gerçek ise Kemal'in konuştuğu herkese güven verecek türden davrandığıdır; bu, tipik güvensizlik durumudur. Herkesle her tür konuşmayı yapmış olduğuna da kesin gözüyle bakmak gerektiğini düşünüyorum; Ali Fuad veya Rauf ile Anadolu'da bir kurtuluş mücadelesi örgütlemenin imkanlarını konuşmuş olduğunu da doğru kabul etmek gerekiyor.[5] Ancak Kemal Bey'de bu tür konuşmaların fazla önem taşımadığına kesinlikle inanıyorum.

Bir noktayı daha eklemek durumundayım; Kemalist tarihçilerin, Kemal'in tutarsızlıklarını, yüksek kurtuluş mücadelesinin gerekleri olarak göstermelerinin ipucunu Kemal Bey'in kişiliğinde de bulmak mümkün oluyor. Bunlardan birisini aktarmak gereğini duyuyorum; Rauf, Kemal'in, Mütareke Dönemi İstanbul günleriyle ilgili olarak, "en yakın ve mahrem arkadaşları olarak yine Ali Fethi, İsmail Canbulat ve ben vardım" diyor.[6] "Hemen her gün buluşur, toplanır, konuşur, daha doğrusu dertleşirdik" diye ekliyor. Doğaldır; böyle çaresizlik ve çöküntü dönemleri, dertleşme ve rahatlama zamanları oluyorlar.

Aktarmanın bazı bölümlerini Rauf'un anılarından olduğu gibi yapmanın yararlı olacağını düşünüyorum: "İsmail Canbulat Bey'le ben, Şişli'de Mustafa Kemal Paşa'nın evine gittiğimizde Paşa'yı o zamana kadar ilk defa evine gelmiş olduğunu gördüğümüz İttihat ve Terakki'nin meşhur İaşe Nazırı Kemal Bey'le başbaşa konuşur bulduk." Konuşmalarının konusu son derece ilginçtir ve İsmail Canbulat'ın büyük tepkisine yol açıyor. Mustafa Kemal, Kara Kemal ile Sadrazam Tevfik Paşa'nın şoförünü değiştirip, kaçırarak hükümette değişiklik sağlama planı yapıyor. İttihat ve Terakki içinde önemli görevler yapan ve ayrıca bakanlık da yapmış olan Canbulat, bu konuşmaya, son derece sinirleniyor ve "yok birader, böyle komitacı işlerine gelemem, böyle şey olmaz, bu benim işim değil" diyerek, Kemal'in evini terkediyor. Kemal de "yok canım, ben komitacılık yaparmıyım, Kemal Bey'in ağzını arıyordum" diyor; Rauf'la Canbulat'ın evine giderek gönlünü alıyorlar.

Burada tarih yazımı ve tutarsızlıkları ölümle silme çizgisi üzerine bir parantez açabiliyorum: Bu dört yakın arkadaştan Kemal iktidarı eline alıyor. Fethi, Kemal'in uydusu olmayı daha net bir biçimde kabul ediyor ve işe yaramadığı sürece büyük elçi olarak yurtdışına gönderiliyor. Rauf, idam kapısından dönüyor ve Kemal hayatta olduğu sürece politik

sürgün yaşamını kabul ediyor. Canbulat, idam ediliyor.[7] Kara Kemal, idam edileceğini anladığında, yakalanmamak için intihar ediyor ve yok oluyor.

Devam ediyorum; Kemal Paşa'nın, Mütareke günlerinin karanlık İstanbul'unda en çok yaptığı iki iş, içki içmek ve konuşmak oluyor. Kemal'in içkiciliğini, bir sadrazam ailesinden gelen ve cumhuriyet ilkeleri düzleminde pek çok zigzag yaşadıktan sonra, 27 Mayıs sonrasında tam bir kemalist çizgiyi benimseyen tarihçi Bayur, "Türklüğe şan kazandırmış büyük adamların pek çoğu gibi içki ve eğlenceyi normali aşan bir ölçüde severdi" sözleriyle savunuyor ve anlatıyor. "İstanbul çevresine girince başlangıçta eğlencelere dalmış olmasını olağan saymalıdır" diye ekliyor[8]; bu yargı hem Harp Okulu yılları ve hem de sonrası için geçerli oluyor. Daha sonrasında, Mütareke günlerinde, Pera Palas'tan Şişli'ye taşındığında hastalanıyor; Kemal fazla içkiye dayanamıyor[9], ancak, resmi biyografilerde Kemal Bey'in hastalıkları, genellikle, vatanın içine düştüğü durum nedeniyle duyduğu üzüntüye bağlanıyor.

KEMAL: ENVER VE MADALYA[10]

- 25 Ocak 1908: 5. rütbeden Mecidi Nişanı
- 12 Mart 1913: Fransa Hükümeti'nce Chavalier de la Légion d'Honneur yapılır.
- 6 Aralık 1913: 4. rütbeden Osmani nişanı
- 17 Ocak 1915: Altın Liyakat Madalyası
- 1 Şubat 1915: 3. rütbeden Osmani Nişanı
- 15 Temmuz 1915: Harp Madalyası
- 1 Eylül 1915: Gümüş Liyakat ve Gümüş İmtiyaz madalyaları
- 9 Mayıs 1916: Avusturya-Macaristan Hükümeti'nin Harp Nişanı ve 3. rütbeden Croix du Mérite Nişanı
- 2 Aralık 1916: 2. rütbeden Mecidi Nişanı
- 17 Şubat 1917: Alman İmparatorunca verilmiş 1. rütbeden Cordon de Prusse nişanı
- 1 Nisan 1917: 2. rütbeden Osmani Nişanı
- 9 Eylül 1917: Avusturya-Macaristan Hükümeti'nden 2. rütbeden Harp Alametli Croix du Mérite Militaire nişanı
- 23 Eylül 1917: Altın İmtiyaz madalyası
- 29 Aralık 1917: 1. rütbeden Kılıçlı Mecidi nişanı
- 27 Mart 1923: Afgan Kralından Elmer-i Âlâ nişanı
- 24 Kasım 1923: Kırmızı - yeşil kordelalı İstiklâl Madalyası

Kemalist yazarlar arasında, çoğu satır aralarında olmakla birlikte, en çok doğru bilgi sağlayanlardan birisinin Falih Rıfkı Atay olduğunu düşünüyorum; her resmi tekerleme karşılığında bir dürüst bilgi veriyor. Kemal, Samsun'a, işgalci Karadeniz Komutanı'nı bile ürkütecek bir kadro ve yetkiyle gönderiliyor; Falih Rıfkı, "Mustafa Kemal'i daha önce Anadolu'ya 'sürmeğe' karar vermişlerdi" diye yazıyor.[11] Herhalde bu tekerlemeyi, hemen bunu izleyen şu cümleler için yazmak zorunluluğunu duyuyor: "Enverci, harp suçlusu ve İttihatçı değildi ama tekin de değildi. Çalmadığı kapı yoktu." Çok acıdır; 1919 yılına kadar Türkiye'de "enverci" veya "harp suçlusu" ya da "ittihatçı" olmadan var olmak mümkün değildir. Çok açıktır; İttihatçı veya bunun daha hülyalısı olan "enverci" sayılmadan bir Osmanlı aydınının yürekliliğinden, tarihinden ve kimliğinden söz edebilmenin çok zor olduğunu düşünüyorum. Buna bir de "harp suçlusu" olmayı eklemek gerekiyor; bu, Büyük Britanya açısından bir suçluluk oluyor. Büyük Britanya'nın işgal birlikleri, İstanbul'un "işgali" olarak adlandırılan tarihten çok daha önce, pek çok komutan ve aydını, doğrudan doğruya veya Osmanlı zaptiyesi aracılığıyla yakalayarak önce Bekir Ağa Koğuşu'na ve daha sonra da Malta'ya sevkediyor.[12] Kemal, Bekir Ağa'ya bir kez ziyaretçi olarak gidiyor ve Malta'yı hiç görmüyor.

Kemal'in bu dönemde en büyük ideali bakan olmak ve bunun gerçekleşmemesi halinde Meclis-i Mebusan'a başkan seçilmek olarak görülüyor; Millet Meclisi'ne başkanlık kulisini yürütme işini Rauf üzerine alıyor.[13] Ancak Kemal, İstanbul'da önemli bir göreve gelme işinin kolay olmadığını görüyor ve bu nedenle "Minber" Gazetesi'ni kullanıyor.

Profesör Sina Akşin, "Minber" Gazetesi'nde Mustafa Kemal kampanyasından örnekler veriyor. Minber, bir kez, Mustafa Kemal'i "ordumuzun en büyük komutanlarından" diye tanıtıyor. Buna göre Gazete, önce Kemal'in uzun bir yaşam öyküsünü veriyor ve Profesör Akşin, bunu, "M. Kemal'i siyasal kamuoyuna tanıtmak için çaba gösterilmekte olduğu belliydi" biçiminde anlıyor.[14] Bu bile, hep ileri sürdüğüm gibi, Kemal Paşa'nın, askerlik dışında pek bilinmediğini gösteriyor.[15] Bu noktanın artık kesin olması gerekiyor; Mustafa Kemal, 1919 yazında Anadolu'da gerçekleştirilen kongrelere kadar dar bir çevrenin dışında bilinen bir isim olamıyor; yabancı araştırıcılar[16], 1919 öncesi dönemin önde gelen, aktörlerinin, Mahmut Şevket, Ahmet İzzet ve diğerlerinin, bunlara Liman von Sanders ve benzerleri de eklenebilir, anılarında Kemal'in adının hiç geçmemesine dikkati çekiyorlar.

Dikkati çeken bir başka nokta var; Kemal'in bakanlık ya da meclis başkanlığı kampanyasını yapan "Minber" Gazetesi'nin Kemal'in ekibinden Fethi'ye ait olduğunu aynı kemalist tarihte bulmak mümkün olamıyor. Kemalist tarihçilerden birisi, sanki bağımsız bir organ gibi, Minber'in Kemal'in tanıtımını

üstlendiğini yazıyor ve bir diğeri de, bundan hiç söz etmeden ve sadece Kemal'in masraflarını anlatırken hem bu noktaya değinmek ve hem de Kemal'in Minber'e yatırım yaptığını belirtmek zorunluluğunu duyuyor. Çünkü şu soru ortaya çıkıyor; Osmanlı düzeni, son günlerinde işi olmayan bir paşasına, Pera Palas'ta yaşayacak kadar maaş ödeyebiliyor mu? Bunu şöyle de formüle etmek mümkündür: Bugün, orduda hiçbir görevi olmadığı için bir ek geliri de söz konusu olmayan bir tümgeneral, İstanbul'da, İstanbul Hilton'da yatıp kalkarak, karnını doyurup misafirlerini ağırlayarak yaşayabilir mi? Bu soru, Mustafa Kemal'in yaşamını nasıl finanse ettiği sorusudur. Bu bir yana, Mustafa Kemal'in kendi kampanyasını üstlenen ve zarar eden Minber Gazetesi'ne de para verdiği anlaşılıyor. Bayur, Kemal'in bütün bu harcamaları, "1917'de Suriye'den ayrılırken Cemal Paşa'ya sattığı atlardan aldığı para ile karşılamış" olduğunu yazıyor.[17] Yeterli bir cevap saymakta güçlük çekiyorum; araştırılması gerekiyor.

Kemal, Pera Palas'ta ve daha sonra Şişli'de kiralık bir evde, Türkiye'nin bu en karışık zaman kesitlerinden birisinde, sürekli olarak, yerli ya da yabancı herkesle görüşme yapıyor; Falih Rıfkı'nın sözleriyle "çalmadığı kapı" bırakmıyor. Bu her kapıyı çalışın bir tek amacı olduğu görülüyor; yetkili ve üst bir makama gelebilmek için çırpınıyor. Kemal, yetkili bir yere, henüz bir devrimle ya da halk hareketiyle gelmeyi düşünebilecek durumda değildir; otel yemekleri, içki sohbetleri, yabancı misyon ziyaretleri, mektuplar ve kısacası, bürokratik mekanizmaları harekete geçirerek kudretli bir mevki almayı planlıyor. Sina Akşin, bu durumu, Kemal'in "tutku sahibi" olmasına bağlıyor ve "en üst mevkilerde en isabetli siyaseti toplayabileceğine ya da devleti ve ulusu yıkımdan koruyabilecek bir siyaset bulabileceğine inanmıştı" diye yazıyor.[18] Kuşkusuz bu da bir kurtuluş yoludur; ancak en kolay ve en kısa olduğu düşünülen ve aslında en imkansız ve en uzun yoldur.

İstanbul'da olduğu sırada Kemal, politik olmayan ve kütleleri harekete geçirmeyi planlamayan bir yol tutturuyor. Meclis başkanı ya da bakan olabilmek için çok küçük ekibiyle sürekli manevralar yapıyor; bütün bu manevralar sırasında, İttihatçı karşıtı, dolayısıyla Hürriyet ve İtilaf ile dost ve Büyük Britanya ile anlaşabilecek[19] kimse izlenimini vermeye özen gösteriyor. İttihat ve Terakki yenilmiştir, Hürriyet ve İtilaf, yabancılarla birlikte yönetimi eline alıyor ve Büyük Britanya ise savaş galibi işgalci bir devlet oluyor; birbiriyle tutarlıdır, İstanbul'da kudret sahibi olmak için böyle bir görünüm gerekli ve yararlı olabiliyor.

İttihatçı karşıtı, Hürriyet ve İtilaf yanlısı, İngilizlere sevgi dolu bir komutan, Sultan Vahdettin'in arayıp da zor bulabileceği türdendir. Mütareke İstanbul'unda Kemal, Vahdettin'i sık sık ziyaret ediyor. Atay, Kemal'in Vahdettin ziyaretlerini yazarken, Kemal'e bağlayarak, "Yıldız Sarayı'nın ufak bir salonunda Vahdettin'le adeta diz dize denecek kadar yakın otırduk" sözlerine yer veriyor. Kemal'in Vahdettin'den bir bakanlık istediği ve beklediği kesindir; peki, Vahdettin, Kemal'den ne istiyor ve bekliyor? Bu soru da, o zamanlar İstanbul'unu bilen bir kimsenin, Halide Edip'in önemli bir iddiasına karşın hiçbir zaman ciddiyetle ele alınmıyor.

Halide Edip'in ortaya koyduğu iddia şudur: "Bu devrede Padişah Meclis'i kapatmayı düşünüyordu. Mustafa Kemal Paşa'yı elde ederek parlamentoyu kapatmak ve ardından bir 'mutlakiyet' kurmak istiyordu".[20] Meclis, İttihatçı yanlısıdır; Vahdettin, bu meclisi kapatmak istiyor ve bunun için Mustafa Kemal'e dayanma planları yapıyor.

Meclisi kapatırken Ordu'dan bir tepki gelmesini önleme konusunda Vahdettin'in Kemal Paşa'dan beklediği hizmetin, tüm beklentilerin çok küçük bir parçası olduğunu düşünmek için nedenler bulunuyor; bir Vahdettin-Kemal görüşmesinde, Ordu-Sultan ilişkisinin görüşülmüş olduğu kesin görünüyor. Resmi biyografilerde de Vahdettin'in, Kemal'e, ordudan emin olup olmayacağını sorduğunu, Kemal'in buna olumlu cevap verdiğini kaydediyorlar; Vahdettin'in asıl ilgisinin gelecekle ilgili olduğu da anlaşılıyor. Halide, bu konuda, şu bilgileri veriyor: "İstanbul'a birkaç gün önce dönmüş olan Mustafa Kemal Paşa böyle bir aleyhtarlığa neden olmadığını söylemişse de Padişah böyle bir şeyin gelecekte de olup olmayacağını sormuş. Mustafa Kemal Paşa buna ne cevap verdiğini söylemiyor. Fakat, anlaşılan, Padişah'ta, ifade etmemekle birlikte, gelecekte Mustafa Kemal Paşa'nın orduyu kendi aleyhine çevirmemesini sağladığı hissi uyanıyor." Şu söylenebilir; samimi düşüncesi ne olursa olsun, Mustafa Kemal, Vahdettin'e, ordudaki bir numaralı adamı olduğu izlenimini veriyor ve orduyu, Vahdettin için hazırlayabileceği düşüncesini yaratıyor. Bu da hazırlığın bir yanı olmalıdır; Vahdettin'in Deniz Kuvvetleri'ni kendisi için hazırlamak üzere de eski Bahriye Nazırı Rauf'u düşündüğü görülüyor.[21] Halide'nin yazdığına göre Rauf, Vahdettin'in açılımını kabul etmiyor ve ziyaretine gitmiyor.

Vahdettin-Kemal görüşmesinden kısa bir zaman sonra Meclis'in kapatılması, zamanında, ve İstanbul'da Kemal Paşa'nın aleyhine yorumlanıyor; Vahdettin'in Kemal Paşa ile görüşerek Meclis-i Mebusan'ı kapattığı her zaman ileri sürülüyor. Bu iddiaya ikna edici bir cevap veremeyen Kemal Paşa Tarihi'nin, hep Sultan Hamit'in meclisi kapatmasını ön plana çıkartarak Vahdettin'in daha zor bir durumda aynı işi yapmış olmasını unutturmak istemesini anlamlı ve kendi içinde tutarlı buluyorum.

Sultan Vahdettin'in, Kemal'i bir bakanlığa getir-

mek için çok istekli ve ısrarlı olduğu biliniyor; görevlendirdiği sadrazamlara veya kabinenin önemli isimlerine kabul ettiremiyor. Bunda, çağdaşları açısından, Kemal'in iddiaları ile imkanları arasında bir oransızlık görülmesinin rolü olduğunu düşünüyorum; Kemal, hep eylemli birikimin ve imkanlarının hak ettirdiği mevkilerin çok üstünü talep ediyor.

Hem böyle bir değerlendirme ve hem de İstanbul kulislerinde Kemal Paşa'nın İttihatçı etkisini kesme ve ortadan kaldırmaya aday olması, Anadolu'da bir komutanlık söz konusu olunca hem Vahdettin'in ve hem de Sadrazam Ferit'in Kemal Paşa üzerinde anlaşması zor olmuyor.

Enver, İstanbul'u terkederken yaptığı işlerden birisi de gizli istihbarat ve ihtilal örgütü Teşkilat-ı Mahsusa'yı emin ellere bırakmak oluyor; bu örgütü, başından beri içinde olan, Süvari Yarbayı Hüsamettin'e bırakıyor. Resmen örgütün lağvedilmesini, fiilen çalıştırılmasını istiyor. İstanbul'da Teşkilat-ı Mahsusa'nın fiili yöneticisi Hüsamettin, Kemal'in, Anadolu'ya gönderilmesiyle ilgili zamanında topladıkları istihbaratı, anılarında, şöyle anlatıyor: "Teşkilat-ı Mahsusa'mız lağvedilmiş olmasına rağmen, kendi ajanları vasıtasıyla bir taraftan Mustafa Kemal Paşa'nın Şark'ta geniş bir teşkilat kurmak üzere Anadolu'ya geçtiğini, hatta Vahdettin'den bunun için 30 bin liraya yakın bir tahsisat aldığını öğrenmiş, diğer taraftarı da Enver Paşa'nın Kafkasya'dan ve Şuralar Hükümeti yolundan Anadolu'ya geçmek istediğini haber almıştı"[22]. Güzel, ancak böyle bir istihbarat doğru olmayabilir. Fakat doğru olmayan bilgilerin bazan gerçekliğin tümüne çok daha iyi bir uyum gösterdiği durumlar olabiliyor; Vahdettin'in verdiği ileri sürülen paranın böyle bir yanını görüyorum.

Hüsamettin'in anılarının bu bölümünde, "fakat Enver Paşa, Mustafa Kemal'in müsaadesi olmadığı için Anadolu'ya geçememiş" ifadesi de yer alıyor. Şimdi, ilerde tekrar dönmek üzere, kısaca bu nokta üzerinde durmak istiyorum; Mustafa Kemal'in hiç değiştirmediği çizgisi, İttihatçıları, Kurtuluş mücadelesine yaklaştırmamak oluyor. Bu çizginin çeşitli dayanaklarını görebiliyorum.

Birincisi, en çok Enver'in temsil ettiği İttihatçı liderliğe göre, Balkan Savaşı'ndan sonra, Osmanlı İmparatorluğu artık bir Doğu devletidir. Sultan Hamid de bunu görüyor; imparatorluğu, bir tepsi gibi, Doğu'ya taşımanın temkinli yollarını arıyor. Enver için söylenecek söz ise cüret olmalıdır; panislamizm ya da panturanizm, hep Doğu'da imparatorluğu yaşatmanın ideolojileri sayılıyorlar.

Misak-ı Milli politikası, her zaman hem Büyük Britanya ile ve hem de Sovyet Rusya ile uzlaşabilme şansını taşıyor.[23] Panislamizm ve arkasından doğan panturanizm, her zaman, Büyük Britanya İmparatorluğu'nun Hindistan sömürgesini tehdit eden bir akımdır. Bu yanı, başında Lenin ve arkadaşlarının işine geliyor.

1918 yılı sonundan itibaren Bolşevik Moskova'nın cüretli ve gözüpek İttihatçı liderlerini kucaklaması son derece anlamlı görünüyor; çünkü, bu tarihte, henüz yeni düzenin, eski Çarlık imparatorluğunun her yanında iktidarını sağlama şansı yüksek görünmüyor. Türkiye kökenli halkların yaşadığı topraklar ve Kafkas Ötesi, henüz Sovyet iktidarından uzak görünüyor. Ayrıca kemalist güçlerin Küçük Asya denilen topraklarda başarı ihtimali de henüz net olmaktan uzak bulunuyor; böyle bir durumda, İttihatçı liderler, bir rezerv kuvvet olarak elde tutulabiliyor. Fakat bir yandan Sovyet iktidarı, eski imparatorluğun çevre alanlarına yayılırken, diğer yandan da kemalist kuvvetler Anadolu'da kendilerini kabul ettirmeye başlayınca, bir İttihatçı servisinin gereksizliği bir yana, Moskova'daki İttihatçılar bir yük olarak görünüyorlar. Bundan sonra, panturanizm, aynı zamanda Sovyet düzeni için de bir tehdit ifadesi haline geliyor.

Öyleyse Kemalist ekip açısından, 1919 yazında, Londra ve 1921 yazında Moskova ile uzlaşabilmek için İttihatçıları uzak tutmak zorunlu oluyor. 1919 yılında yola çıkarken çok daha şiddetli olmakla birlikte Londra ile uzlaşmak Mustafa Kemal'i hiçbir zaman terk etmeyen bir tutkudur; uzlaşmanın Sovyet ayağı daha sonra geliyor.

İttihatçılar ile Kemalistler arasındaki sorunları, Jakobenler ile Jirondenler arasındaki sürtüşmelere ve öldürmelere benzetmek yerinde görünüyor; temelinde bir sınıfsal ayrılık bulunmuyor. Aynı sınıfın daha radikal ve daha uzlaşmacı politikacılarıdırlar.

Türkiye koşulunda, savaşta yenilgi, Malta sürgünleri, sığınmacı yaşam nedeniyle, daha önceki mücadeleci kadroların saf dışı kalmasından gelen sıkıntılar ortaya çıkıyor; sonradan katılan bir kimsenin hepsi daha fazla mücadele deneyimi olan bir kadro içinde liderliği korumasının imkansızlığını kabul etmek zor olmamalıdır. Hırslı, bütün askerlik yaşamında bürokratik rekabet konusunda bir sezgi ve buna dayanabilir cüretkarlık geliştirmiş olan Mustafa Kemal'in İttihatçı katılımlarını saf dışı etmek istemesini anlayabiliyorum. İttihatçıların serüvenci nitelikleri, kendilerine güvenleri ve mücadelenin başında güçleri bölmek istememeleri, Kemal'in işini kolaylaştırıyor.

Burada fazla örnek vermek istemiyorum. Kutülamare Kahramanı Halil Paşa'nın başına gelenler son derece öğreticidir; bununla başlamak istiyorum. Enver'in amcası, Kemal'in sınıf arkadaşı Halil, Enver kadar yiğit ve Enver gibi yaşamında bir kahramanlık payesi olan komutandır[24]; Mütareke İstanbul'unda yakalanarak, Malta'ya gönderilmek üzere,

Bekir Ağa koğuşuna kapatılıyor. Halil, Kutülamare kuşatmasıyla büyük bir askerlik başarısı sağlayarak İngiliz General Towshend'i esir etmesine[25] ve önde gelen bir İttihatçı, aynı zamanda da Enver'e yakınlığına karşın, ülke dışına çıkmıyor ve ülke içinde kurtuluş imkanlarını arıyor. Yakalanmadan önce, Kemal'in isteği üzerine buluşup görüşüyorlar; Kemal, Halil'e ne yapmak istediğini soruyor. Anılarında yazdığına göre Halil'in cevabı şudur: "Bolu-Hendek-Adapazarı bölgesinde yaşayan abazalar silahşor olurlar... o taraflara geçip, bunları teşkilatlandıracağım, sonra gerisi arkadan gelir. Öteki arkadaşlar da muhtelif yerlerde böyle teşkilatlanmaya girebilirler, sonra toplanırız".[26] Kemal'in buna verdiği cevap, yine Halil'in hatırladıklarına göre, şöyle oluyor: "Parsiyel bir hareket olur bu Halil... Ben yakında Anadolu'ya umumi müfettiş tayin edileceğim, bu resmi vaziyetten istifade ederek daha şümullü bir harekete geçmek istiyorum." Günü gününe tutulmuş anılar olmadıktan sonra, yıllar sonra hatırlananların, daha sonraki olayların etkisiyle biçim değiştirmesi imkan dahilindedir; ancak yine de burada "umumi müfettiş" deyişi dikkat çekiyor. Bir de Kemal'in bir güçlülük noktasından hareket etmek istediği, bir kez daha teyid edilmiş oluyor.

Halil'in bu konuşmadan çıkardığı izlenim, Kemal'in, kendisinden ayrı bir harekete girişmesini istemediğidir. Halil de, belki buna dayanarak, Bekir Ağa Koğuşu'ndan kaçmayı başarınca, doğru Sivas'a gidiyor ve Kemal ile buluşuyor. Sivas'taki görüşmeleriyle ilgili izlenimlerini şöyle aktarıyor: "Bu arada şu da ortadaydı ki Mustafa Kemal ve Rauf Bey, benim ve daha çok da beraberinde olan Küçük Talat'ın Heyet-i Temsiliye yanında görünmemizi istemiyorlardı".[27] Bu sadece izlenim halinde kalmıyor; Halil'in hatırladıklarına göre, Kemal Halil'e, şunları söylüyor: "İngilizlerin ve diğerlerinin bu harekete bir İttihatçı hareketi gözü ile bakmaları, bizim için yerinde olmaz. Bu beni her zaman meşgul ediyor." Kemal'in, Sivas'ta bile Londra'yla bağları koparmamaya özen gösterdiği anlatılmak isteniyor; bu, benim de katıldığım bir görüşü oluşturuyor.

Savaşta hem iş yapması ve hem de yok olması istenilenler, genellikle, keşfe gönderiliyorlar. Sivas'a gelen Halil'e, Mustafa Kemal, Kafkasya'yı ve ötesini öneriyor. Halil, hoşlanmıyor, ancak, kabul ediyor ve Rusya'da, Anadolu'nun ileri karakolu işlevini üzerine alıyor. Türkiye'nin ilk Moskova Büyükelçisi, Ali Fuat Paşa, anılarında, "eski silah arkadaşım Halil Paşa, bizden evvel Anadolu'nun Sovyet Rusya Hükümeti'yle ilk temasını temin etmiştir" diye yazıyor.[28] Halil, Moskova'dan para ve silah şevkinde ilk açılımları sağlıyor ve adımların atılmasını gerçekleştiriyor; fakat, gözü Anadolu'dadır. Moskova dar geliyor, Ankara'ya geçmek istiyor; savaşa katılabileceğini düşünüyor.

Anılarında, "bu düşünce içinde bir motorla Karadeniz yoluyla Trabzon'a geldim" diye yazıyor. İstanbul'daki eşine de haber gönderiyor; Trabzon'da karşılanıyor. Karşılayanlar arasında eski yaveri Fuat da var; sıkılgan duruyor. Bir süre sonra sıkılganlığını yırtıyor ve şunları söylüyor: "Paşam, size olan sevgimi ve bağlılığımı bilirsiniz... İstemezdim böyle olmasını... Ankara'dan aldığımız bir emirde sizin, Trabzon'da ikametinize müsaade edilemeyeceği bildiriliyor..." Halil, bundan Kemal'in haberi olmadığını düşünmek istiyor; Ankara'ya başvuruyor. Mustafa Suphi'nin öldürülmesinden sorumlu Yahya Kahya ve Trabzonlulardan önemli bir kuvvet, Halil'in anlattıklarına göre, Kemal'e karşı Halil'i tutuyorlar ve silahla mukavemet etmeyi öneriyorlar. Halil, milli kuvvetleri bölmek istemediğini yazıyor ve Moskova'ya dönüyor.

Bir süre daha Moskova'da kalıyor; bir zaman sonra, artık Moskova'nın İttihatçılara ihtiyacı kalmıyor. Her politik sürgünün başına gelenleri Halil de yaşıyor ve bir gün Dışişleri Komiseri Çiçerin'den şunları dinliyor: "Moskova veya Rusya'nın neresinde bulunursanız bulununuz 'bizim için bir mahzur düşünülemez, ancak reddine muktedir olamadığımız yüksek bir makamın ısrarı üzerine maateessüf Rusya'yı terketmeniz icap ediyor".[29] Halil Paşa, Çiçerin'e, "bu yüksek makam Rusya dahilinde olmayacağına göre acaba Ankara'da mıdır?" sorusunu yöneltiyor? Diplomat Çiçerin, "ben söylemedim, siz keşfetmiş oldunuz" cevabını veriyor. Sovyetler'de kalamayan, Türkiye'ye dönemeyen Halil ve arkadaşlarına yer bulmak düşüyor; Ermenilerin İttihatçı avladıkları Almanya, yine de tek sığınak oluyor.

Halil'in bir yanı saf, bir yanının da aşırı toprak tutkulusu olduğu anlaşılıyor; 30 Ağustos'tan sonra gelerek yine sınıf arkadaşını buluyor. Kutülamare Kahramanı Halil, artık Anafartalar Kahramanlığı kesinleşen Kemal'e soruyor: "Ordu'da bir vazifeye mi tayin edeceksiniz, yoksa serbest kalmaklığı mı istiyorsunuz?"[30] Anafartalar Kahramanı, hemen cevap vermek istemiyor ve düşünmeye alıyor. Bir kaç gün sonra Kutülamare Kahramanına şu cevabı veriyor: "Halil Paşa, düşündüğün gibi hayatta serbest kalmaklığın daha muvafık olacaktır." Bu, asker ve bir politikacı olarak Halil'in sonudur; Halil, bir çiftliğe yerleşiyor ve rahat bir ölümü bekliyor.

Teşkilat-ı Mahsusa'nın en deneyimli kadrolarından birisi olan Hacı Sami, böyle yapmıyor; Teşkilat-ı Mahsusa'nın başkanlarından Kuşçubaşı Eşref'in kardeşidir ve Trakya Geçici Cumhuriyeti'nin kurulmasında çok önemli sorumluluklar yükleniyor. Hacı Sami de Enver ile birlikte Moskova ve çevresine gidenlerdendir; gözüpek bir savaşçı olarak biliniyor ve hiç durmuyor. Enver'in Orta Asya'da öldüğü sırada yakınında olduğu biliniyor; bu Teşkilat-ı Mahsusa militanı, bu nedenle yüz ellilikler listesi-

ne alınıyor. Fakat yine de ülkeye girme tutkusunu aşamıyor; gizlice gireceği istihbarat güçleri tarafından haber alınarak, girer girmez öldürülüyor.

Ali İhsan da Kemal'in sınıf arkadaşlarındandır; Hikmet Bayur, Harbiye'de Kemal için, "gençler arasında sınıf birincisi olacak tipte değildi" diye yazıyor. Ali İhsan Sabis ise anılarında, "1918 senesi Ekim Ayı'nda Filistin ve Suriye topraklarını tamamıyle ele geçirmiş olan İngilizlerin Mısır kuvvei seferiyesi karşısında, bizim Yıldırım Orduları Grubu namını verdiğimiz kuvvetlerimiz Halep Şehrini de düşmana bırakarak, daha Batı Şimal'de bir müdafaa mevzii işgal etmişlerdi" diyor.[31] Herhalde bu, daha sonra birinci sıraya oturan sınıf arkadaşına dolaylı bir eleştiri olmalıdır; ancak anılarında, daha açık eleştiri de bulunuyor: "Mustafa Kemal, Cevat, Fevzi, Mersinli Cemal Paşalar vesaire gibi birçok ordu kumandanları, ordularının lağvı üzerine İstanbul'a dönmüşlerdi ve orada hiçbir şahsi tazyike uğramadan vakit geçirmekte idiler; bir kısmı Genelkurmay Başkanlığı ve Birinci Ordu Müfettişliği, vazifeleri bile deruhte etmişlerdi." Cevat ve Fevzi, daha sonraki yıllarda Fevzi Çakmak, Mütareke Hükümetleri'nde genelkurmay başkanlığı yapıyorlar.

Savaş sona ererken Musul, Ali İhsan'ın sorumluluğundadır; Mütareke imzalanıncaya kadar, Musul'u İngilizler'e vermiyor. Türkiye, Musul'u savaşta değil, Mustafa Kemal'in hükümetinde Harbiye Nazırı olmak istediği Ahmet İzzet Paşa kabinesinin emriyle kaybediyor. Yine anılarında Ali İhsan şunları yazıyor: "Mütareke akdine kadar, elimizde tutmağa muvaffak olduğumuz Musul şehrini, İngiliz kumandanlarıyla uzun boylu didişmelerden sonra, İstanbul'da Sadrazam ve Başkumandan Vekili İzzet Paşa'dan aldığımız direktif ve 9/11/1918 tarihli tebliğ üzerine, 10/11/1918'de İngilizlere bırakarak Altıncı Ordu Karargahı'nı Nusaybin kasabasına çekmiştim. Musul'daki her nevi silah, cephane vesâireyi, daha evvel, geceleri, Şimal'e, Cizre'ye göndermiştim." Kemal ile Ali İhsan'ın davranışlarında önemli sayılabilecek bir farklılık görülüyor; işgalci İngilizlerin Ali İhsan'a kızmalarını beklemek gerekiyor.

Bu kadar olmadığı anlaşılıyor; Fransa Dışişleri Bakanlığı'nın yeni açıklanan gizli belgeleri arasında 9 Nisan 1919 tarihinde Bağdat'tan Paris'e çekilen bir telgraf da yer alıyor.[32] Bunda, Musul ile Van arasındaki Kürdistan bölgesi'nde çok canlı bir bağımsızlık hareketi olduğuna işaret ediliyor ve İngilizler'in bunun, İstanbul'a dönmeden önce Ali İhsan tarafından tahrik edildiğini söyledikleri belirtiliyor. Ali İhsan, Kürtler'i, eğer ülke Avrupa güçlerinin eline geçecek olursa, Hristiyanlar'a yapılanların intikamını alacaklarını söyleyerek harekete geçirmeye çalışıyor. Musul'u vermemek için direnen, teslim ederken silahları kaçıran Ali İhsan'ın bir de Kürtler'i Avrupalılara karşı hazırlamaya çalıştığı anlaşılıyor; İngilizler'in kızmasını beklemek doğal oluyor.

Şimdi burada ve devam etmeden önce bir parantez açarak devlet tarihçiliğinin ya da aynı anlama gelmek üzere ideolojik yazıcılığın ve yine de özel anlamında Kemal Paşa Tarihçiliği'nin nasıl yapıldığı üzerinde durmak istiyorum; yöntemsel sorunlar, benim bütün yazılarımda, bulgulardan ve tezlerden çok daha büyük bir önem taşıyor. Çünkü doğru yöntem, en verimlisidir; doğru yöntem ise, ancak ve ancak yanlış olanın gösterilmesiyle ortaya çıkıyor.

Bilal Şimşir, bir devlet tarihçisidir; Siyasal Bilgiler Fakültesi'ndeki siyasi tarih kariyerini bırakarak Dışişleri Bakanlığı'na geçmesinin böyle bir işle ilgili olduğu anlaşılıyor. Devletin, Bulgaristan göçmeni olduğu için Slav dillerini de bilen bu memurunu, istihbarat kaynaklarını ve kimseye verilmeyen arşivleri de açarak, resmi görüş doğrultusunda, "araştırma" yayınlamakla görevlendirmiş olduğu belli oluyor. Bunların, bir ekip tarafından hazırlanması ihtimali de var; Şimşir'in başında bulunduğu, MİT ile Dışişleri Bakanlığı elemanlarından kurulu, bir sivil Harp Tarihi Dairesi olduğunu tahmin edebiliyorum. "Malta Sürgünleri", böyle bir Daire'nin ve bu arada Şimşir'in bu tür yayınlarından birisidir. Buradan aktarma yapmak gereğini duyuyorum.

"Türkiye'den Malta'ya ilk sürülen, eski Altıncı Ordu Komutanı Ali İhsan (Sabis) Paşa'dır. İlk sürgün kafilesinden iki ay kadar önce, 29 Mart 1919 günü adaya varmıştır. Ali İhsan Paşa, aynı zamanda Mütareke döneminde, İngilizlerin Türkiye'de tutukladıkları ilk ordu komutanıdır".[33] Malta'ya ilk sürgün edilen Ali İhsan Sabis'in "suçu" hakkında Şimşir de bilgi veriyor; en ideolojik çalışmada da gerçeğe yakın bilgilerin bulunması zorunludur. Bunu, önemli noktalardan birisi olarak tekrarlıyorum; spesifik bir alanla sınırlı ideolojik çalışmalar, kendi temel savlarının dışında gerçekçi bilgilerle donanmak durumundadır.

Şimşir, şöyle devam ediyor: "Ali İhsan Paşa, Musul bölgesindeki Altıncı Ordu'nun komutanı olarak Mütareke'nin ilk gününden beri İngilizlere karşı direnmiştir. İngilizlerin Türkiye'yi parçalama, Doğu Anadolu'yu Ermenilere peşkeş çekme emellerine engel olmaya çalışmıştır. Ordu'yu dağıtmamış, silahları teslim etmemiş, İngilizler'in haksız işgallerini protesto etmiş ve Ermeniler arasına girip propaganda yapmaya kalkışan bir İngiliz subayını, Yarbay Kelling'i, birkaç gün hapsetmiştir. Bu gibi direnişleri yüzünden Paşa, Mütareke'nin daha ilk günlerinde İngilizlerce mimlenmiştir." Güzel; ancak işte bu Ali İhsan Paşa, Malta'dan kaçtıktan sonra doğru Ankara'ya geliyor ve Kurtuluş Mücadelesi'ne katılmak istiyor. Katılıp katılmamayı, daha önceden, sınıf arkadaşı Kemal Paşa'ya sormayı akıl edemiyor.

Daha önce gösterebildim; Ali İhsan gibi Suriye'de görevli sınıf arkadaşı Kemal, daha savaş bitmeden istanbul'a bir telgraf çekerek İngilizler'e teslim olunmasını istiyor. Ali İhsan, teslim olmamaktan yanadır; Musul'u vermiyor ve İstanbul'un emri gelince savsaklıyor, kendi imkanlarıyla bir direniş hazırlamaya girişiyor. Sınıf arkadaşı askerlerini ve silahlarını bırakarak İstanbul'a gidiyor, arkadaşı Fethi ile ortak 'finansman yoluyla çıkardıktan gazetede İngilizleri ne kadar sevdiğini ve İngilizlerin Osmanlılar'a ne kadar iyi davrandığını anlatıyor. Bu sıralarda artık emirle İstanbul'a gelen Ali İhsan, Haydarpaşa'da bir İngiliz subayı tarafından tutuklanıyor.[34] İşte böyle bir Ali İhsan, Ankara'ya geliyor.

Ali İhsan'ın yaptığı bir emri vaki'dir; Kemal'in bundan hiç hoşlanmadığı ortaya çıkıyor. Karşılaştığı muamele, tür olarak, Çerkez'e yapılana benziyor; Ali İhsan, "provoke" ediliyor. Tarih, İsmet Bey'in bir provokasyon ustası olduğunu gösteriyor; Ali İhsan, kendisinden daha kıdemsiz olan İsmet'in emri altına veriliyor. Bunun imkansızlığını söylediğinde, kıdemin, Ankara'ya geliş tarihine göre olduğunu öğreniyor. Güzel; İsmet, Ali İhsan'dan önce Anadolu'ya geldiği için Ali İhsan'ın komutanı olabiliyor. Ancak Kavaklı Fevzi, daha sonraki yıllarda Mareşal Fevzi Çakmak, hepsinden, bu arada Ali Fuat veya Kazım Karabekir'den çok sonra Anadolu'ya geçmesine karşın, Osmanlı Devleti'nde bir kez geldiği Genelkurmay başkanlığı makamına oturabiliyor. Bunu, yapılan muamelenin bir provokasyon planı olduğunu belirtmek için yazmış oluyorum.

Çerkez Ethem, ihanete zorlanıyor. İhanet etmediği halde "hain" damgası vuruluyor. Ali İhsan, İsmet'in emrine verilerek sürekli bir hayal kırıklığı ve huzursuzluk içine sokuluyor; İsmet'le anlaşamıyor ve öyle sanıyorum, işin başında da anlaşmaması bekleniyor. Çerkez'in üzerine kuvvet, Ali İhsan'ın üzerine de İstiklal Mahkemesi gönderiliyor; Kurtuluş Savaşı'ndan emekli edilerek saf dışı bırakılıyor.[35] Üç örnek, Kutülamare Kahramanı Halil, Teşkilat-ı Mahsusa'dan Hacı Sami[36] ve Altıncı Ordu Komutanı Ali İhsan Sabis örnekleri, Kemal Paşa'dan daha önde, daha radikal, daha parlak hiçbir kimsenin Kurtuluş Mücadelesi'ne katılmasına izin verilmediğini ortaya çıkarıyor.

Burada tekrar ortaya attığım yöntem sorununa ve paranteze dönmek istiyorum; kemalist-ideolojik tarih yazıcılığın kaçamadığı sorulardan birisi de, Kemal Paşa'nın neden Büyük Britanya emperyalizmi tarafından tutuklanmadığı ve Malta'ya gönderilmediği sorusudur. Bu soru ortada duruyor; üstelik ben, Kemal'in Gelibolu'daki rolünün önemsiz olduğunu ileri sürerek bu sorunun bir bölümünü ortadan kaldırmış oluyorum. Gerçekten de hem Çanakkale Savunması ile Gelibolu Direnişi'ni Kemal Beyin üzerine yazmak ve hem de savaştan sonra Büyük Britanya kuvvetleri tarafından tutuklanmadığını bilmek pek tutarlı olmuyor; çünkü, Enver'in İngilizlerin eline düşmemek için kaçıp saklanmasının yanında Gelibolu'da komutan Alman Liman Paşa, Almanya'ya gitmek üzere, Haydarpaşa'dan bindiği tekne Malta'da kömür alırken, kibarca karaya inmesi isteniyor ve anılarında yazdığına göre, iner inmez, *au moment ou je touchai terre, on me declara que j'etais prisonnier de guerre*,[37] harp esiri olduğunu öğreniyor. Gelibolu'da Liman ve Enver Paşa'lardan daha büyük bir kahramanlık göstererek tarihin akışını çevirdiği iddia edilen Kemal Bey'e, Büyük Britanya'nın önemli bir kızgınlık göstererek ve hatta tutuklayıp Malta'ya göndererek, Enver'in kıskanarak önlediği ileri sürülen madalyayı, ters bir biçimde, vermiş olması gerekiyor.

Tarih, bir tutarlılık yazımıdır. Tutarlılık, eğer Gelibolu'da Büyük Britanya'nın bir büyük oyununu kişisel müdahale ve katkısıyla bozmuş bir Kemal Bey varsa, Kemal Bey'in, sonunda savaşı kazanan Büyük Britanya'ya bağlı işgal kuvvetleri tarafından yakalanarak en azından Malta'ya gönderilmesini gerekli yapıyor.

Olumsuz anlamda ideolojik ya da özür dileyen tarih yazıcılığında en çok başvurulan yollardan birisi tarihleri kaydırmak oluyor. Bolşevizm ile eline geçirmek üzere olduğu Arap toprakları arasına bir tampon koymak isteyen Büyük Britanya'nın 1919 yılında ve Sévres hazırlanırken, Türkiye'de bir Kürt Devleti projesini benimsediği kesindir. Fakat daha sonra kemalist Türkiye düzeninin böyle bir tampon işlevini daha iyi üstleneceği değerlendirmesine geçilince, bu projeden vazgeçiyor. 1924 veya 1925 yılında Londra'nın Türkiye'ce bir Kürt Devleti projesi görülmüyor; 1919 yılındaki projeyi, 1925 yılına kaydırmak ideolojik tarih yazımının bir yolu ve uygulamasıdır. Aynı biçimde Mustafa Kemal'in önemli bir kurmay kadrosuyla ve büyük yetkilerle Samsun'a çıkıp Anadolu'nun içlerine yönelmesinin İngiliz işgal komutanlığını ürküttüğü de kesin görünüyor; bu, İstanbul'daki, Mustafa Kemal'e İngiliz işgalcilerinin güvenemediği anlamına gelmiyor.

Türkiye tarihi üzerine yapmış olduğum araştırmalar, yabancılarla ilişkilerin incelenmesi, çok çeşitli yabancı anının okunması, benim için bir açıklığın daha ortaya çıkmasına yol açtı. Yabancılar, Türk paşalarına hiç güvenmiyorlar. Her düzeyde diğer devlet yöneticileri, Türk paşalarıyla iş yapıyorlar, kendilerine bağlamaya çalışıyorlar, bazılarını ve zaman zaman kendi adamları sayıyorlar; ancak, hiçbir zaman güvenmiyorlar ve her zaman dönebileceklerini hesap ediyorlar. Belki bu, tabi durumuna soktukları pek çok ülkenin yöneticileriyle ilişkilerden edindikleri bir izlenimdir; böyle bir karşılaştırma yapmış değilim. Fakat Türk paşalarına karşı böyle bir değerlendirmenin sahibi olduklarını ve bunu

çok yakın zamana kadar saklı tuttuklarını yazabiliyorum.

Devam ederken şunu söylemek gerekiyor; tarihin falsifikasyonunda, tarihleri kaydırma önemli bir yer tutuyor. Bu, bir yol oluyor. İkincisi hiçbir gerçekliğe denk düşmeyen bilgi ve bulguları abartmaktır. Bilal Şimşir de bu yola başvurmaktan geri kalamıyor. Büyük Britanya gizli belgelerini inceleyerek Mustafa Kemal'in de "kara listede" olduğunu bulup çıkartıyor. Yazdıkları şöyledir: "İngilizler'in kara liste furyasından Mustafa Kemal Paşa da kurtulamaz. Daha Samsun'a çıkışından 80 gün önce Mustafa Kemal (Atatürk) İngilizlerin kara listesine girmiştir. İngiliz haberalma subayı Yüzbaşı Hoyland'ın hazırladığı 28 Şubat 1919 günlü büyük kara listede Mustafa Kemal Paşa'nın da adı vardır".[38] Böylece Mustafa Kemal, İngilizlerin Malta'ya gönderilecekler listesine girerek, bir anlamda, itibarını kurtarmış oluyor; böyle bir itibar kurtarma çabasına ihtiyaç var. Çünkü, Vahdettin ile son derece iyi geçinen ve Büyük Britanya tarafından düşman sayılmayan bir kurtuluş liderini, hem kütlelere ve hem de daha sonraki kuşaklara anlatmak kolay olmuyor.

Yapılan, gereklidir; ancak tarih yazıcılığının bu olmadığından hiç kuşku duymuyorum. İstihbarat yüzbaşıları hep toplanacaklar listesi yaparlar[39]; işleri budur. Bu listelerin bir bölümü sadece kağıt olarak kalmak durumundadır; Şimşir, bu listede, İsmet'in de adının bulunduğunu bildiriyor. Sadece böyle bir bilgi bile, bu listenin ciddiyeti hakkında bir bilgi verebiliyor; çünkü, İsmet, Kurtuluş Mücadelesi başladıktan sonra Ankara'ya bir kez gelmiş, karar veremeyerek tekrar İstanbul'a dönmüş ve yine de işgal kuvvetleri tarafından herhangi bir olumsuz muameleye layık görülmemiştir.

Bu konuyu tartışmayı sürdürüyorum; çünkü, önemli bir yöntem sorununu irdeleyebilmek için zengin bir imkan hazırlıyor. Bütün bunları yazan, uzun çalışmalardan sonra Büyük Britanya istihbarat dosyalarında Kemal Paşa'nın da adını bulabilen Şimşir, şöyle sürdürüyor: "Atatürk'ün Anadolu'ya geçmeden aylarca önce İngilizlerin kara listesine geçirildiği halde, nasıl olup da tutuklanmadan, sürülmeden kalabildiği sorulmaya değer." Gerçekten, böyle bir sorudan kaçınmak mümkün görünmüyor ve Şimşir, "bu konuda, belgelere dayanarak kesin bir şey söylemek zordur" diyebiliyor. Şöyle de söylenebilir; belgelere bakıldığında, tarihin kemalist falsifikasyonuna uyumlu sözler etmek pek zor görünüyor.

Yöntem irdelemesini sürdürmek durumundayım; zor olmasına karşın Bilal Şimşir, bazı cevaplar bulmaya çalışıyor. "Görülen şudur ki, İngilizler yazışmalarla çok zaman kaybetmişlerdir"; böylece hiç bilinmeyen İngiliz bürokrasisi "red tape" sayesinde Kemal Bey'in tutuklanmaktan ve Malta'ya gönderilmekten kurtulduğu ve böylece Kurtuluş Savaşı'nın liderini bulduğu anlaşılıyor. "Sonra, o günlerde İngilizler o kadar çok kara listeler hazırlamışlar ki, listelerdeki bütün sanıkları bir anda yakalamak olanaksız denecek kadar güçtü. Hangi listeden işe başlayacaklarını, önce kimleri tutuklatacaklarını adeta şaşırmış gibidirler." Böylece, önce Mustafa Kemal'in İngilizlerin kara listesine girdiğini bildiren Şimşir, daha sonra, yine İngilizlerin yaptıkları listelerin çokluğu karşısında birdenbire şaşırdıklarını ve ne yapacaklarını bilemediklerini kaydediyor; bu şaşkınlık nedeniyle de Kurtuluş Savaşı liderini bulmuş oluyor.

Ancak öyle anlaşılıyor ve öyle anlıyorum, Şimşir'in cevapları kendisini de tatmin etmiyor ve daha ciddi alanlara kaymak zorunluluğunu duyuyor. Bunlardan birisi, İngilizlerin öncelikle kendilerine kötü davranan komutanları aradıklarıdır. Kemal Paşa, İngilizler'e kötü davranmıyor ve ayrıca kendi parasıyla da finanse ettiği Minber Gazetesi'nde, İngilizlerin insancıllığı ve Osmanlı devleti sevgisi üzerine büyük bir güveni dile getiriyor. Şimşir devam ediyor: "Paşa, ayrıca, sözgelişi Ali İhsan Paşa, Yakup Şevket Paşa gibi, Mütareke'nin uygulanmasına direnmek 'suçu' ile mimlenen komutanlar arasında gözükmemektedir. Mütareke döneminin daha ilk günlerinde cepheden ayrılarak İstanbul'a gelmiş bulunmaktadır. İngiliz askeri makamlarının dikkatleri, İstanbul'da 'Vekalet Emrinde'[40] bulunan bir paşadan ziyade, cephelerde silahsız direniş gösteren komutanlara dönüktü. Mustafa Kemal Paşa'dan daha önce tutuklanması gereken komutanlar vardı".[41] Çok garip bir durumun çıktığını kabul ediyorum; kemalist tarihçilerin bir bölümü, kaçınamadıkları soruları sorduktan sonra, bunlara cevap ararken, Kemal Paşa'yı bir antikemalist'ten daha acı bir biçimde mahkum etmekten geri kalmıyorlar.

İnsan aklıyla görüyor.

Tekelli düzen insan aklını bulanıklaştırmak ve giderek insanı körleştirmek üzerinedir.

Net yazmama, bulanık formülasyon, aynı anda birbirini çelen savları sıralamak, doğruları, büyük yanlışlar yumağının içine atmak, bu dönem yazıcılığının temel çizgisidir.

Benim geliştirmek istediğim biçem, buna karşıdır.

Yazılarımda, sadece yanlış savları çelmeye değil, aynı zamanda tekelli düzenin yazıcılığıyla körelmeye başlayan aklı açmaya çalışıyorum. Bu ikinci yana, birincisinden çok daha fazla önem bağlıyorum.

Benim geliştirdiğim tezlerden birisi, Amasya'yı buluncaya kadar, Mustafa Kemal'in hiçbir planda önemli olmadığıdır. Politikacılığı, örgütçülüğü ve önemi, 1919 yazı ile birlikte başlıyor.

Bu bulgunun bir kişinin yaşamı açısından büyük bir önemi olduğunu sanmıyorum. Ancak hem modern Türkiye-politikasını anlayabilmek ve hem de tarih yazıcılığını düzeltebilmek için büyük önem taşıyor. Osmanlı'nın son döneminde Türkiye'nin gönüllü savaşları, yalnızca Mustafa Kemal'in katıldıklarıyla sınırlı değildir; Trakya'da, daha sonrası için bir "okul" sayılan gönüllü savaşları var. İran Cephesi'nde, Kafkas Berisi'nde, gönüllü ve düzenli birliklerin büyük çabaları ve yer yer çok büyük başarıları var. Bunlar, Kemal Paşa'nın dışında gerçekleştiği için tarih bilgisi dışında tutuluyor. Ayrıca Birinci Dünya Savaşı, bazı yerlerde kumandan çatışmalarına sahne oluyor ve bu sahnelerden "kahramanlar" çıkıyor; bunlar, Gelibolu'daki kütle direnişinden çıkartılmak istenen kahramanlıklardan çok daha gerçekçidirler.

Bilal Şimşir'in İngiliz belgelerinden çıkardığı ve Londra'nın peşinde koştuğu Osmanlı komutanlarının listesi şöyledir: Enver'in küçük kardeşi Nuri Paşa, birinci sırayı tutuyor. İslam Ordusu Komutanı olarak Azerbeycan'a kuvvet sokmakla suçlanıyor. Yine Kafkas Berisi'nde Azerbeycan Kuvvetleri Komutanı Mürsel Paşa, Nuri Paşa'yı desteklediği için suçlu sayılıyor. Üçüncü sırada Yakup Şevki Paşa var; yine Kafkas Berisi'nde Dokuzuncu Ordu Komutanı'dır. Kafkas Berisi'nden geri çekilmeyi geciktirmekle ve mevcut orduları korumak suçlarından aranıyor. Nihat Paşa da, Pozantı'da İkinci Ordu Komutanı olarak biliniyor ve Kilikya'yı boşaltmamak ve halkı ayaklanmaya özendirmekten dolayı sakıncalı bulunuyor. Ali İhsan Paşa, Altıncı Ordu Komutanı'dır; Musul'un teslimini geciktirmek ve halkı isyana hazırlamaktan dolayı sakıncalı bulunuyor. Fahri Paşa, "Medine Kahramanı" olarak da tanınıyor; İngilizler'e teslim olmamakta direniyor. Galip Paşa ve Tevfik Paşa da Yemen'de İngiliz kuvvetlerine direndikleri için Büyük Britanya tarafından düşman görülüyor.[42] Liste, budur. Hepsi İngiliz emperyalizmine direndikleri için yakalanmaları emrediliyor.

Türkiye Kurtuluş Savaşı'nın bir özelliği direnmeyenler tarafından yönetilmiş olmasıdır. Başlangıçta direnenler var; bir süre sonra tasfiye ediliyorlar.

Direnen paşaların herbirisiyle özel olarak ilgileniliyor. Ali İhsan Paşa, Suriye'de kendi sözleriyle Büyük Britanya'nın Mısır Seferi Kuvveiyesi, Egyptian Expeditionary Force, Komutanı Allenby'e pek büyük zorluklar çıkıyor; Mareşal Allenby, 7 Şubat 1919 tarihinde İstanbul'a geliyor. Kendisini ziyaret eden Hariciye ve Harbiye Nazırları'na önemli ölçüde hakaret ettikten sonra "emirlerini" tebliğ ediyor; 9 Şubat 1919 tarihinde Amiral Caltlıorpe, sözlü emirleri yazılı hale getirdikten sonra, Osmanlı Hükümeti'ne gönderiyor. Birinci maddesi şudur: Altıncı Ordu Komutanı Ali İhsan'ın azli. Bu kadarı önemli bulunmayabilir; diğer pek çok kaynakla birlikte bu bilgiyi veren Hikmet Bayur, "Atatürk" adını taşıyan çalışmasında bir de şu bilgileri ekliyor: "Mareşal Allenby, bir ara Ali İhsan Paşa'nın yerine Mustafa Kemal'in Altıncı Ordu Komutanı olmasını istemişti".[43] Kayıtlara göre, işgalci Allenby'nin Ali İhsan'ın görevinden alınması ve yerine Mustafa Kemal'in atanması yolundaki isteğiyle, istihbarat yüzbaşısı Hoyland'ın yaptığı listelere Kemal Paşa'yı da alması aynı yılın aynı ayına denk düşüyor.

Kemal Paşa, Türkiye'nin en karanlık zamanlarının birisinde, altı aydan daha uzun bir zaman, 13 Kasım 1918 ile 16 Mayıs 1919 tarihleri arasında İstanbul'da Pera Palas'ta ve Meşrutiyet Türkiyesi'nin Türkiye'ye büyük katkısı sayılabilecek olan yeni ve moda semt Şişli'de yerli ve yabancılarla görüşerek geçiriyor; kemalist tarihçilik buna "hazırlık" adını veriyor. Bu hazırlık ne olabilir; eninde sonunda bir ordu müfettişliği alarak Kurtuluş 11 Eylül'ü önceden Mücadelesi'ne daha güçlü bir yerden başlamak denecek olursa, Kemal'in son derece kötü bir stratejist olduğu ortaya çıkıyor. Çünkü bu ünvan, Kemal'in hiçbir işine yaramıyor; büyük bir ekip ile Amasya'ya geçer geçmez işgalci İngilizler yanıldıklarını anlıyorlar ve geri çekilmesi için İstanbul'a baskı yapıyorlar. Ordu ya da "umumi" müfettişlik imkanlarının ne olacağı henüz bilinmeden bunlar geri alınıyor ve ortaya bir iç savaş durumu çıkıyor. Kemal, Anadolu'daki bütün gücünü, başta Enver'in planladığı, Yakup Şevki'nin koruduğu ve en önemli parçaları Kazım Karabekir'in komutasındaki On Beşinci Kolordu olarak kalan kuvvetlerle, buna eklenen, ancak karşılaştırılamayacak ölçüde daha zayıf olan Ali Fuat'ın ve Refet'in birlikleriyle, birincisinin pek temsil gücü olmayan Erzurum ve Sivas Kongreleri'nden çıkan Heyet-i Temsiliye'den aldı. Halk kongreleri bir meşruiyet kazandırdı; birlikler güç verdi.

İşgal kuvvetleri yöneticileriyle görüşmek, ya da ordu müfettişliği önerisi geldiğinde buna sarılmak ile halk kongreleri birbiriyle pek bağdaşmayan, daha teknik bir söylemeyle birbirini tamamlamayan projelerdir; ordu müfettişliği, halk hareketleri üzerine gelen bir tür "umumi müfettişlik" ya da daha modern söylemle olağanüstü hal valiliğini andırıyor. İşgal karargahlarıyla görüşmenin ise bu kadar bile ülke ve halk savunmasıyla bir bağını göremiyorum.

Bu sırada Türkiye'de "gazeteci" Price, daha sonra anılarını "Extra-Special Correspondent"[44] olarak yayınlıyor; Kemal, bu fevkalade özel muhabire başvuruyor ve Sina Akşin'in özetine göre, "M. Kemal'in istediği, bir öneride bulunmak üzere İngiliz makamlarıyla temasa geçirilmek" oluyor. Profesör Akşin, daha sonra gerçekleşen Price-Kemal görüşmesini de şöyle aktarıyor: Kemal, "savaşta yanlış bir siyaset izlenmiş olduğunu, müttefiklerin Anadolu'yu bölmelerini beklediğini, fakat özellikle Fransa'nın bu ülkeye girmesinin istenmediğini ve şayet İngiliz-

ler Anadolu'nun sorumluluğunu üstleneceklerse, deneyli valilere ihtiyaçlarının olacağını söylüyor ve bu göreve talip oluyordu. Price, bu öneriyi askeri istihbarattan Albay Heywood'a bildirmiş fakat o, buna önem vermemiş. Paşa'nın Price ile görüşmesi sırasında Refet Paşa hazırmış." Paşa, bir tanığa göre, Anadolu'da Büyük Britanya adına vali olmayı öneriyor. Büyük Britanya'nın İstanbul'daki yetkilileri, Kemal Paşa'nın bu önerisini önemli bulmuyorlar. Elçilik baş tercümanı, bir anlamda siyasi komiseri Ryan'ın da Kemal Paşa'yı olumlu ya da olumsuz anlamda önemli görmediği anlaşılıyor.

Kemal Paşa'nın İtalyanlarla da benzer temasları olduğu biliniyor; Allenby'nin Ali İhsan'ın yerine Mustafa Kemal'i istemesi türünden, İtalyan işgal karargahının da Kemal'i kendi adamı saydığı görülüyor. Pek çok kaynak, kısa bir süre oturduğu Akaretler'deki evi İtalyan kuvvetlerinin korumaya aldığını, İtalyan görevlilerle, daha sonraki yıllarda kendisinin de bir türlü açıklayamadığı karışık konuşmalar yaptığını ve bu arada, paylaşımdan eksik pay aldığı için pek kızgın olan İtalyanlar'ın, Büyük Britanya'nın Ege bölgesine Grekleri çıkarması halinde, İtalya adına yürütülecek silahlı direnme harekatının başına Mustafa Kemal'i düşündüklerini ortaya koyuyor. Bu olgular üzerinde herhangi bir tartışma bulunmuyor.

Eğer kemalist ideolojinin ve yaratılan tabuların etkisine girilmediği takdirde Kemal'in, Amasya'dan sonra ve yavaş yavaş, pek çok tereddütle üstlendiği misyonla hiç ilgisi olmayan bir planla Anadolu'ya gönderildiğini kabul etmek hiç de zor olmuyor. Bu nedenle, kişiye tapınma, personality cult, sorunu olmayan bir yabancı araştırıcıdan kısa bir aktarmanın yararlı olabileceğini düşünüyorum: "It is a strange example of the irony of fate that the Constantinople Government should have sent Mustafa Kemal to Anatolia with the consent of the British Government",[45] Hans Kohn, İstanbul Hükümeti'nin, Mustafa Kemal'i Anadolu'ya, Britiş Hükümeti'nin onayını alarak göndermesini kaderin cilvesi olarak görüyor.

Devam ederken iki soruyu formüle etmem gerekiyor; birincisi, Mustafa Kemal Samsun'a çıktığında Türkiye'deki kurtuluş hareketleri envanteriyle ilgilidir. Böyle bir envanteri, hem tarihsel ve hem de aktüel olarak yapma zorunluluğu var; çünkü, bilince girmiş tarih, son derece aktüeldir ve pek çok aktüel olandan daha etkili olabiliyor. İkinci soru ise, Kemal'in lider seçilmesi üzerinedir. Yıllardır uygulanan ideolojik şiddet ve tek yanlı tarih yazımı ile anlatımı nedeniyle, böyle bir sorunun ortaya atılması yadırganabilir; buradaki yazım, böyle bir sorunun çok gerekli olduğunu ortaya koymak durumundadır.

Bu soruları cevaplandırmadan önce bir açıklığa ihtiyaç görülüyor; Türkiye'de kurtuluş hareketinin ve daha doğrusu hareketlerinin başlaması, İzmir'in işgalinden öncesine denk düşüyor. Kemal Paşa'nın Samsun'a gönderilmesinin de İzmir'in işgaliyle bir ilgisi bulunmuyor; işgal 15 Mayıs ve Kemal Paşa'nın hareketi ise 16 Mayıs tarihindedir. Ardarda gelmesi bir rastlantı olarak ortaya çıkıyor;çok önemli görmüyorum. Görevlendirme yazışmaları İzmir'in işgalinden önce başlıyor; bunları gösterebilmeyi umuyorum.

Bu arada, ilerde geliştirmek üzere, bir noktayı vurgu ile, ortaya koyma gereği duyuyorum: Kemal Paşa'nın planlanan Doğu'ya gönderilme tarihi, gerçekleşen tarihten öncedir. En geç Nisan Ayı içinde Doğu'ya çıkmasının, hem Damat Ferit Hükümeti ve hem de Büyük Britanya işgal kuvvetleri tarafından kararlaştırılmış olması akla çok uygun düşüyor. Böyle bir düşünce için, birisi tarihsel ve diğeri mantıktan çıkan iki grup kanıt görünüyor; kemalist kaynakların pek çoğu, Kemal Paşa'nın Doğu seferinin kararlaştırılmasından sonra İstanbul'da bir zaman daha geçirdiğinde birleşiyorlar. Bunun nedenleri üzerinde düşünmek istemiyorlar; bir genel "hazırlık" edebiyatı, her türlü düşünmeyi önlüyor. Ancak kemalist kaynaklar, Kemal Paşa'nın misyonu kabul ettikten sonra, görev başına gidişini geciktirdiği konusunda nettirler. Bu netliğe ekleyebileceğim mantıksal gerekçe, işgal kuvvetlerinin Kemal'in misyonunu onayladıktan hemen sonra, Kemal'in geri alınmasını istemeleridir. Kemal Bey'in büyük bir ekiple ve kendine özgü gösterişle hareket etmesinin, hep yetki genişlemesinden yana oluşunun, genişleyen yetkilerinin bile ötesine geçme huyunun, pratik örneklerinin, Büyük Britanya işgal kuvvetlerini ürkütmüş olması ihtimal dahilinde görülüyor. Bunları kabul ediyorum; ancak bunların da arkasında mantıksal gerekçeler bulma gereği var.

Bu gerekçeyi şöyle formüle edebiliyorum: Kemal, Doğu'ya, Osmanlı Hükümeti ve Büyük Britanya İmparatorluğu adına, düzen sağlama misyonu ile gönderiliyor. Fakat görevinin başına gidişi gecikince, Büyük Britanya emperyalizmi, Kemal misyonundan beklediği bastırma işlerinin bir bölümünü, doğrudan doğruya kendisi yapıyor. Kars'ta kurulan Güney Batı Kafkasya Şura Hükümeti'nin bastırılması bunlardan birisidir. Dolayısıyla, İngilizler, önce, güzel bir İngiliz sözü ile, kendi kestanelerinin ateşten alınmasını Kemal'den beklerlerken, daha sonra kestaneleri ateşten alma işini kendileri üstleniyorlar. Kemal misyonuna ihtiyaçları kalmıyor.

Şimdi yazılarım ve yazıcılığım üzerine bir parantezle devam ediyorum; giderek, bütün yazıcılığımı yöntem odağında toplayabiliyorum. Bilim, mikro olan ile makro olan, en küçük olanla, evren'in içice algılanmasından çıkıyor; evrenin yasalarını formüle eden Newton'un limit kavramını geliştirerek türev yöntemine ulaşması rastlantı olmamalıdır.

Bu, bir. İkincisi, bilim bir tartı işidir; bilimsel yenilik, ağırlıkları değiştirme anlamına geliyor. Tarih araştırmalarında bilimsel yenilik, daha önce önemsizi önemli, önemliyi önemsiz yapma süreciyle realize oluyor. Kars Şurası, bunlara bir örnek oluyor; şimdiye kadar üstü örtülmüş bir biçimde duruyor.

Bir tezi, bir soruyla ortaya koyabiliyorum: Kars'ta Türkler tarafından kurulan Güney Batı Kafkas Şura Hükümeti'nin 19 Nisan 1919 tarihinde işgalci Büyük Britanya kuvvetleri tarafından bastırılması mı, yoksa, 15 Mayıs 1919 tarihinde Büyük Britanya'nın desteğiyle Helen kuvvetlerinin İzmir'i işgali mi daha önemlidir? Bugüne kadar yazılan ve anlatılana bakılacak olursa, İzmir'in işgali daha önemli görülüyor. Fakat buna şu cevabı vermek imkan dahilindedir: İzmir'in işgalini ön plana çıkarmak, Kars'ın işgalini gölgelemek içindir.

Tarih yazmak, mantık kurmaktır; mantık arayışını sürdürmek istiyorum. Kemal Paşa'nın Doğu'ya gönderilmesinin, İzmir'in işgalini önceden sezerek bir hazırlık olduğu düşünülebilir ve bu pek çok zaman, açıkça veya dolaylı bir biçimde ileri sürülüyor. Bunlara katılmak zordur; çünkü, İzmir'in işgalini ihtimal dahilinde gören bir tek yönetici ya da aydın bulunmuyor. Wilson öğretisi'ne safdilce iman etmek, Büyük Britanya yanlısı güçlü bir parti yaratmak, böyle bir gelişmenin önünü daha ciddi önlem olarak görülüyor; işgalin yarattığı derin üzüntü ve ümitsizlikte böyle bir günü beklememenin rolü büyüktür.

İzmir'in işgaline kadar kurtuluş hareketinin başlamasında, pek az istisna dışında, Ermeni Tehdidi, tek motor durumundadır. Türkler ve Kürtler, yaşadıkları yerlerde bir Ermeni Devleti kurulmasından ve Ermeni egemenliği altında yaşamaktan ölümcül bir korku duyuyorlar. İzmir'in işgali buna bir de Helen egemenliği altında yaşama korkusunu ekliyor; böylece çaresizlik içinde kurtuluş mücadelesi eğilimlerini artırıyor.

Tezi yazıyorum: Türkler'de, Rusya hariç, bir büyük devlet karşıtlığı hiç doğmuyor.

Kürtler'de, Rusya karşıtlığı bile yaşanmıyor.

İttihatçılar, artan ölçüde bir Büyük Britanya karşıtlığını sembolize ediyorlar. Enver ve Cemal'de İngiliz karşıtlığı, bir kine dönüşüyor. Ancak bu kütlelere yansımıyor.

Büyük Britanya, Türkiye'nin kurtuluş mücadelesini, bir anti-İngiliz kütlesel eğilim doğmadan, atlatabiliyor. Bunda, kemalist liderliğin Anglofil bakışının önemli bir rolü olduğunu söyleyebilecek durumdayım.

İzmir'in Helen kuvvetleri tarafından işgali, Türkiye kurtuluş hareketinin başlangıcı değildir; bu, ciddiyetten son derece uzak bir iddia olarak ortada duruyor. Daha da ciddiyetsiz bir iddia ise ilk kurşunun İzmir'de atılması oluyor; İzmir'de bir "ilk kurşun" anıtı olmasını bir tarih tuluatı olarak görüyorum. Türkiye'nin modern kurtuluş savaşında ilk kurşun İskenderun çevresinde[46] ve yine Ermeni tehditi karşısında atılıyor.

"İlk kurşun" anıtı Hasan Tahsin adına dikiliyor; asıl adı Osman Nevres olan Selanik doğumlu bu karışık adam hakkında, daha önceki çalışmalarımda, durmuş bulunuyorum. O zamanı bilen Bezmi Nusret Kaygusuz, anılarında, Hasan Tahsin'in her türlü direnişe karşı olduğunu, İngiliz yanlısı "Osmanlı Sulh ve Selamet Cemiyeti" üyesi olduğunu, İzmir'de başyazarlığını yaptığı Hukuk-u Beşir Gazetesi'nin de aynı rengi taşıdığını ortaya koyuyor; "bu gazete, Cemiyeti, tamamen Prens Sabahattin'e bağlamaktadır" dedikten sonra "ve onun namına aza kaydetmiştir" diyor.[47] Türkiye kurtuluş mücadelesinde ilk kurşunu attığı ileri sürülen kimsenin, kurtuluşa ve direnmeye karşı olması gibi bir tarihin cilvesi üzerinde, çok kısa da olsa, tekrar durmak gereğini duyuyorum.

Nurdoğan Taçalan'ın "Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken" başlıklı monografisi, benim bilgime göre, Hasan Tahsin hakkında bilgi veren ikinci kaynak oluyor. Taçalan, araştırmalarını yaparken, karşılaştığı biyografi karşısında şaşırmışa benziyor ve şunları dile getiriyor: "Ela gözlü, uzun boylu, yakışıklı adamın dalgalı, daha doğrusu fırtınalı bir denize benzeyen hayatını incelemeden onun hakkında yargıya varmak doğru değildir. Bir kahraman mı? Bir maceraperest mi? Yoksa bir anarşist miydi? Belki hepsi. Belki de hiçbiri değil. Ya da şöyle diyelim: Saydıklarımızdan birer parçayı kişiliğinde taşıyan bir insan".[48] Bunlara şantajcılık eklenebilir; yabancı devletlerle ilişki üzerinde de durulabileceğini sanıyorum. Gazetesinin yeri, "Frenk Mahallesi'nde, Aya Fotini kilisesinin tam karşısına düşen Bakırcıyan" pasajındadır; 14 Mayıs 1915 tarihinde Moralızade Halit Bey'in bürosuna giderek ne için olduğunu belirtmediği bir miktar borç alıyor ve 15 Mayıs Sabahı, matbaasındaki çıraklardan Albert ile kızkardeşine "evden katiyyen çıkma, ben gelinceye kadar bekle, ben gelemezsem Mr. Van Der Zee gelip seni alacak" diye haber gönderiyor. Çok güzel; Türkiye'de kurtuluşun ilk kurşununu attığı iddia edilen Hasan Tahsin, kızkardeşini Türkiye'nin en ünlü ve zengin komprador ailelerine emanet ediyor.

"Hasan Tahsin" adını sonradan alıyor; bu ismin ilk sahibi Teşkilat-ı Mahsusa'nın yürekli mensuplarından birisi olmakla birlikte disiplinsizlik yaptığı için örgüt tarafından idam ediliyor. 1888 yılında Osman Nevres olarak dünyaya gelen Hasan Tahsin, Recep'in de, hiç kuşkusuz, atak ve gözüpek bir kişiliğe sahip olduğu anlaşılıyor. Pek çokları türünden İttihat ve Terakki'ye giriyor; ayrılıyor ve İttihat ve

Terakki düşmanlığı, Hasan Tahsin'i net bir işbirlikçi ve ihbarcı durumuna getiriyor.

Hasan Tahsin'in geçmişinde Bükreş'te Türk düşmanı Boxton Kardeşlere suikast düzenlemek, Avam Kamarası'nı ateşe vermeyi düşünmek türünden eylemler var; savaş sırasında İzmir'e ittihatçılar tarafından gönderildiği de kesindir. Savaş sırasında en önemli yolsuzluklardan birisi, Türkiye tarihinde, "vagon" yolsuzlukları olarak biliniyor; vagonlar, savaş gereklerine tahsis edildikleri için tüccarların vagon tahsisi elde edebilmeleri büyük rüşvetlerle gerçekleşiyor. Taçalan, bu eski devrimci ve ölçüsüz Hasan Tahsin'in "vagon ve koli yolsuzluğu kurbanlarından biri" olduğunu yazıyor; İttihatçılardan vagon tahsisi elde ediyor, paketler yükleniyor ve ancak ilk kurşunu attığı iddia edilen Tahsin Recep, karaborsadan zarar ediyor. Taçalan, "Hasan Tahsin'in koyu bir İttihat ve Terakki düşmanı kesilmesi kanımızca bu olaylardan sonradır" diye yazıyor. Belki de İttihatçıların zararını karşılamamaları nedeniyle, Hürriyet ve İtilaf yanlısı Osmanlı Sulh ve Selamet Cemiyeti'ne katılıyor; bu cemiyet direnişe karşıdır.

Her dönemde bazı hareketler ortaya çıkıyor; başlı başına önemleri tartışılabiliyor. İdeolojileri belirsizdir veya yaptıkları çelişik görünüyor; bu nedenle büyük önem izafe etmek zor görünüyor. Ancak bunların karşıtı olmak çok daha belirgin ve net bir kimlik belirliyor. İttihat ve Terakki, bu tür hareketlerden birisidir. Karşıtlığı, çok büyük ölçüde ihanet kapılarını açıyor. Nurdoğan Taçalan, Hasan Tahsin'in Hukuk-i Beşer Gazetesi'ndeki yazılarından birisini aktarıyor: "Çerkez ümerasından harb-i ahirde vatanına pek çok hidematı sabketmiş General Townsend Cenapları'nın Büyük Ada'dan firarlarına bizzat deruhte ettikleri" cümlesi, bu yazıda yer alıyor. Kutülamare Kahramanı Halil'in esir aldığı ve Büyük Ada'da ikamet eden General Townsend'in "vatanına" büyük hizmetlerinden söz ediyor ve Çerkez liderlerinin Townsend'i kaçırarak özgürlüğüne kavuşturmayı planladıklarını, Townsend'in bunu reddettiğini yazıyor. Çerkezler, Büyük Britanya'ya bağlılıklarından dolayı övülüyor; ancak bağlılıkları kanıtlanamayanlar da var. "Çerkezlerin, müslümanların, en samimi hamisi Büyük Britanya'ya merbutiyet-i maneviye ve hürmet hislerini ibraz etmeye muvaffak olamayan Ethem Bey, bunlardan birisidir; müslümanların en içten koruyucusu Büyük Britanya'ya bağlılık ve saygı duygularını yeteri ölçüde açıklamamış olan Çerkez Ethem de kınanıyor.

Kurtuluş tarihinde Çerkez Ethem'in İzmir'in İttihatçı ve aynı zamanda son derece Anglofil Valisi Rahmi'nin oğlunu kaçırarak zengin Rahmi'den para aldığı biliniyor; bir esrar perdesi arkasında kalıyor. Tahsin Recep, Çerkez Ethem'i sevmemekle beraber İngiliz dostu Rahmi'nin paralarının alınmasını çok olumlu buluyor; çünkü, Çerkez'in eylemine, "milyonlarca altınlarla İttihat ve Terakki'nin her zaman için vatan ve İtilaf Heyet-i Düveliyesine tehlike olduğunu nazarı dikkate alarak, bu müthiş kuvveti, Rahmi'nin İttihat ve Terakki teşkilatı uğruna istimal edeceği bu altın bombayı elinden almak" gözüyle bakıyor. Çerkez'in bununla bir direniş kuvveti örgütlediğini görmeye ve bilmeye ömrü yetmiyor ve yazmayı sürdürüyor: "Meselede endişe-i vatan gayesiyle müthiş bir teşkilatın ruhu olan bir uzva maddi ve manevi bir darbe indirmek ve sonra da elan İttihat ve Terakki illetiyle musap bir çok halkımızın ve hele Düvel-i İtilafiye'nin murahhaslarının nazar-ı dikkatlerini, teşkilatın gizli kuvvetleri, manevraları üzerine celp etmek." Hasan Tahsin, gözü dönmüş bir ihbarcıdır; gizli direniş yuvalarını, işgal kuvvetleri delegelerine açıklamayı açıkça savunabiliyor.

Böyle bir insanın bir direnişçi veya kurtuluşçu olmasını imkan dahilinde göremiyorum; kesin olarak bilinen Hasan Tahsin'in o gün öldürülmüş olduğudur.[49] Öldürüldüğü için kurşun attığının yazılması da muhtemel görünüyor. Bundan daha fazla üzerinde durulmasını da gerekli görmüyorum.

Şimdi sıra birinci sorudadır; bu soruyu cevaplandırırken bilince yerleşmiş tarihin, büyük bir maddi güç olduğu yönündeki görüşümü tekrarlıyorum. Bu tekrarla birlikte, 1919 yılında, hem muhtemel kurtuluşçular ve hem de işbirlikçiler açısından en çok yaşayan envanter kaleminin Hareket Ordusu olduğunu düşünüyorum. Hem Vahdettin ve hem de Kemal[50] için Mahmut Şevket Paşa örneğinin son derece düşündürücü olduğunu ileri sürmek durumundayım.

Mahmut Şevket, 1856 yılında Bağdat'ta doğuyor; Harbiye'den sınıf birincisi olarak ve kurmay yüzbaşı olarak çıkıyor, Almanya'da staj görüyor; fakat staj ile başlayan bu Alman bağlantısı Mahmut Şevket'in kişilik çizgilerinden birisi haline geliyor ve İbnülemin Mahmut Kemal, Mahmut Şevket'in "dokuz-on sene" Almanya'da kaldığını bildiriyor.

Türkiye'de tarih bilgisi, Osmanlı subayı olarak, Mustafa Kemal ile sınırlıdır; halbuki Mustafa Kemal parlak subaylar için bir model olmaktan uzak düşüyor. Mahmut Şevket'in çok çeşitli askeri görevlerinin yanında pek çok kitabın yazarı olduğu da anlaşılıyor; ilgi alanı logaritma cetvelinden Fransızca'dan romantik romanlar çevirmeye kadar yayılıyor.[51] Alman yanlısı ve aynı zamanda modernizasyon taraftarı olduğu görülüyor. 1908 Meşrutiyet Devrimi'nden sonra Üçüncü Ordu Komutanlığına atanmasının yanında bir de "Rum İli Vilayatı müfettişi umumiliği vekaletine" tayin ediliyor. Mahmut Şevket'in tarihte yer alışı bu görevi sırasında gerçekleşiyor; 31 Mart Gerici asker ayaklanması olunca, gönüllü bir halk ordusu ile İstanbul'un üzerine

hareket düzenleniyor. Türkiye'de burjuva halk hareketleri her zaman başlarında bir ordu komutanı görmekten rahatlık ve kolaylık duyuyorlar; Mahmut Şevket Paşa, Hareket Ordusu komutanı oluyor. Mustafa Kemal, bu orduya bağlı iki tümenden birisinin kurmay başkanıdır; birkaç kez Mahmut Şevket Paşa'nın yanında çalışıyor.

Buraya kadarı ve bundan sonrası hep biliniyor: Tam bir İttihatçı değil; ancak İttihatçılar, Mahmut Şevket'e güveniyorlar ve bu güvenle, Bab-ı Ali baskınından sonra Mahmut Şevket'in sadrazam olmasını sağlıyorlar. Sadrazamlığı çok kısa sürüyor; gerici ve İngiliz yanlısı bir koalisyonun aldığı düzenleme sonucu öldürülüyor.

Daha az bilinen bir yan var; Mahmut Şevket, karargahını Çatalca'da kurduğu zaman İstanbul'daki gericilikten korkan mebus ve ayanın önemli bir bölümü, Hareket Ordusu'na sığınıyorlar. Aya Stefanos ve Yat Kulübü Mahmut Şevket'in kontrolü ve koruması altında bulunuyor; buraya kadar olanda bir olağan dışılık görünmüyor. Olağan dışı olan şudur: İstanbul'dan kaçan ve Yeşilköy'de Yat Kulübü'nde toplanan millet temsilcileri ve senatörler, her nasılsa, Meclis-i Milli adıyla yasama organı oluşturduklarını ilan ediyorlar. Bu, belki de Türkiye tarihinin ilk halk meclisidir; Nisan 1909 tarihinde gerçekleşiyor. Bu kadar da değil; Meclis-i Milli, Sultan Abdülhamit'in hükümdarlığına son verme kararı alıyor ve üç kişilik bir kurul ile bunu Hamid'e bildiriyor. Hamid, halk meclisi kararıyla görevine son verilen ilk Osmanlı sultanı oluyor.

Yalnız burada yapılmakta olan tartışma açısından Yeşilköy'de toplanan Meclis-i Milli'nin önemi bir başka yerde yatıyor; Sivas Kongresi hazırlıklarını İstanbul Hükümeti, bir Meclis-i Milli çağrısı olarak düşünüyor ve son derece ürküyor. Bütün uzlaşma girişimlerine karşın, İstanbul ile Anadolu arasında ilişkilerin gerginleşmesinde bu değerlendirmenin ve Vahdettin'in korkusunun önemli bir rolü olduğunu düşünmek gerekiyor.

Bab-ı Ali Baskını ile doğrudan doğruya ilgili olan bir başka gelişme ya da tarih envanteri var. "Garbi Trakya Hükümet-i Muvakkatesi". Bu, Türkler tarafından kurulan ilk cumhuriyet rejimi olmasının yanında, hem Teşkilat-ı Mahsusa'nın resmen kuruluşuna yol açması ve hem de daha sonraki Anadolu rezistansına pek çok açıdan modellik etmesiyle de büyük önem taşıyor. "Batı Trakya Geçici Hükümeti" de, belki de sadece bu nedenlerle, Türkiye'nin özgürlük ve modernizasyon tarihinin üstü örtülen bölümlerinden birisini oluşturuyor.

Bab-ı Ali Baskını, İttihat ve Terakki içindeki genç subayların, Edirne'nin ve tüm Trakya'nın Bulgaristan'a kaybı karşısında Hükümet'in seyirci kalmasına bir tepki olarak ortaya çıkıyor; Harbiye Nazırı Nazım Paşa, Yakup Cemil tarafından öldürülüyor ve sadrazam Kamil'in zorla istifa ettirilmesinden sonra Mahmut Şevket Paşa başkanlığında yeni hükümet kuruluyor. Başbakanlığı basan Enver ve arkadaşları, Kamil'in sadece askerlerin zorlamasıyla istifa ettiğini yazmak istemesi üzerine, istifa yazısına "ahali", bugünkü sözlerle "halk" sözcüğünü de ekletiyorlar ve Kamil'den "ehali ve ciheti askeriyyeden vuku bulan teklif üzerine" istifa etmek zorunda kaldığını bildiren bir yazıyı alarak Saray'a çıkıyorlar. Sultan'a, Mahmut Şevket'in kendi seçimleri olduğunu bildiriyorlar; Sultan "hayırlı olsun" demek durumunda kalıyor.

Daha sonraki yıllarda Mustafa Kemal'e Çankaya'da genel sekreterlik yapan Bıyıklıoğlu, Trakya'daki milli mücadele üzerine yazdığı tarih çalışmasında "Babıali Baskını'ndan sonra iktidara geçen İttihat ve Terakki Hükümeti vatanın geçirmekte olduğu büyük buhran ve karşılaştığı tehlike günlerinde içeride huzur ve sükun sağlamak ve bütün memleket kuvvetlerini yurt savunmasında birleştirmek lüzumunu duymuştu"[52] dedikten sonra şunları ekliyor: "Bu maksatla, bütün yurtseverleri içine alacak bir "Müdafaa-i Milliye Cemiyeti kurulmasına, Ocak 1913'de, teşebbüs olundu."[53] 1919 yılından itibaren kurtuluş mücadelesi için örgütlenme gündeme gelince, ilk akla gelen, 1913 yılındaki model oluyor.

Fakat bu kadar değil; daha ilerdeki bölümlerde değinmek imkanım olacağını sanıyorum, Enver, Trakya tehlikeye düşünce, Teşkilat-ı Mahsusa düşüncesini hem örgütsel planda ve hem de program olarak burada deniyor. Süleyman Askeri Bey'in başkanlığında, daha sonra Teşkilatı Mahsusa'yı geliştiren Kuşçubaşı Eşref ve kardeşi Hacı Sami'nin yönetiminde gönüllü bir ihtilal kuvvetini Trakya'ya gönderiyor. Bu kuvvetler, Trakya'da Bulgarlara karşı büyük başarılar elde ediyorlar ve Osmanlı Devleti'nden şeklen ayrılarak "Garbi Trakya Hükümet-i Mukakkatesi" adında bir cumhuriyet oluşturuyorlar. Kurulan Batı Trakya Geçici Hükümeti'nin başkanlığına Profesör Salih ve ikinci başkanlığına da Çerkez Ethem'in kardeşi Reşit getiriliyor.[54] Ancak, Nevzat Gündağ'ın "1913 Garbi Trakya Hükümet-i Müstakilesi" başlıklı monografisinde belirtildiğine göre, bu bağımsız hükümette bütün yetkiler, "Garbi Trakya Kuvva-i Milliye" kumandanı unvanını da taşıyan ve Genelkurmay Başkanı ve "Garbi Trakya Hükümeti İcraiyesi Reisi" sıfatlarının da sahibi, örgütsel adı Süleyman Zeynelabidin olan Süleyman Askeri Bey'de toplanıyor.

Askeri Bey, bütün bu operasyonlarda, Süleyman Zeynelabidin olarak biliniyor; kendisinden sonra, gönüllü akıncı kuvvetlerinin başında Batı Trakya'ya ilk giren Eşref Kuşçubaşı ile Hacı Sami, önemli yetkilerle donatılıyorlar. Eşref, "Umum Milli Kumandan" ve "Umum Çeteler Kumandanı", kardeşi Hacı

Sami "Umum Müfettiş" veya "Milli Müfettiş" olarak tanınıyorlar.

Bağımsız Batı Trakya Hükümeti, Osmanlı Devleti ile bağlarını kestiğini bütün dünyaya duyuruyor. Süleyman Askeri, bir de istiklal marşı[55] yazıyor. Bunun dışında, Helen ve Bulgar pullarını geçersiz sayıyorlar ve ayrı pul bastırıyorlar. Bu kadarla da kalmıyorlar, bir de resmi Batı Trakya Ajansı kuruyorlar.[56] Böylece, resmi Anadolu Ajansı'na da modellik etmiş oluyorlar; bütün bunlara ek olarak, Tevfik Bıyıklıoğlu, Türkçe ve Fransızca yayın yapmak üzere "independent" Gazetesi'nin çıkarılmasının hazırlıklarına başlıyorlar. İndependent Gazetesi ile daha sonra Ankara'da çıkan Hakimiyet-i Milliye arasındaki mesafe çok kısadır; şaşırtıcı bir paralellik ortaya çıkıyor.

Devrimcilik kopuşu, tarihçilik sürekliliği arayıştır.

Her devrimci ya da devrimsi iktidar, kendisini büyük bir kopuş olarak gösterme eğilimindedir. Kemalist iktidar, bu eğilimi, haklılık çizgisinin çok dışına götürüyor. Burada kemalist akımı, çizginin çok içine ve berisine çekmeye çalışıyorum.

Pek çok resistans odağı görülüyor; birbirleriyle bağları yok. Çok çeşitli eğilimleri temsil ediyorlar; 1918 yılı sonunda, Esat Paşa'nın, İstanbul'daki bütün dernek ve akımları bir "Milli Kongre" çatısı altında toplama girişimi, bir ucu gösteriyor; pasifisttirler. Silahlı mücadeleye karşı bir tutum alıyorlar; Talat'ın, eninde-sonunda çeteciliğe başvurulacağı yolundaki sözleri nedeniyle, çeteciliğin İttihatçılık ile özdeş tutulmasından korkuyorlar. Halide Edip'in sözleriyle bir araya geliyorlar, konuşuyorlar, tartışıyorlar ve ayrılıyorlar.

Bunun diğer ucunda, Karamürsel'de oluşturulan milis taburu görülüyor; adı, kendisini anlatıyor. Tarihini pek net bir biçimde saptayamadığım bu gönüllü taburun adı, "Ne Olursa Olsun" oluyor.[57] Bunlar hep halk hareketleridir; sonucu "ne olursa olsun" diyerek, bir mücadeleye atılıyorlar. Mücadele, silahlı mücadeledir; pek çok yerde zengin ve varlıklı bir aile mensupları, silahlı mücadeleyi reddediyor[58]; genç okumuşlarla, sıradan halk, rezistansı, silahlı mücadele olarak anlıyor.

Silahlı halk mücadelesi, seçime dayalı bir komutanlık sistemini getiriyor. Güney yöresi, Türkiye'nin kurtuluş mücadelesinde ilk mermiyi atıyor; merminin önemli olduğu görülüyor. Güney'de halk ordusu kurulurken, "herkes silahını kendisi buluyor ve bölük kurulunca komutanını seçiyor"[59]; mermi, rütbe işareti işlevini de görüyor. Halk ordusunda üniforma, oba, çarık ve yün şalvardan meydana geliyor; takım komutanı yakasına bir, bölük komutanı iki ve grup komutanı ise üç mermi takıyor.

Halk mücadelesi kendi bey ve paşalarını çıkarıyor; Yemen'de sıra neferi Mehmet Sait, "Şahin Bey" oluyor. Çukurova, milis komutanlarından birisini "Sinan Paşa" yapıyor. Balıkesir'de Hacim Muhittin, "Hacim Paşa" yapılıyor.

Hacim Muhittin Çarıklı'nın önderliğinde, Balıkesir "Hareketi Milliye Kongresi", aşağı yukarı Erzurum Kongresi ile aynı hafta içinde toplanıyor. İkisi arasında nitelik farkı görüyorum; Balıkesir'de yine tam bir halk örgütlenmesi ve, doğrudan doğruya silahlı mücadele öngörülüyor. Örgütlenme tüzüğünün altıncı ve yedinci maddeleri bunu açıkça ortaya koyuyor. Altıncı madde şöyledir: "Alay kumandanları kongrece intihap olunur. Tabur ve bölük kumandanları heyeti milliyenin sülüsan (üçte iki çoğunluk anlamına geliyor) ekseretiyle intihap olunur. Bu kumandanların eşraftan ve ileri gelenlerden birisi olması şarttır. Bu vazife-i vataniyenin kabulü mecburidir."[60] Alay kumandanlarının zorunluluğu tüzüğe konuyor. Yedinci madde, "milli kumandanların yanında askeri bir kumandan muavini bulunacaktır" hükmünü getiriyor. Böyle bir yapılanma, Erzurum Kongresi ruhunun tam tersini ve Bolşevik ordu örgütlenmesinin de ilerisini anlatıyor; Bolşevik silahlı kuvvet örgütlenmesinde siyasi komiserler, danışman ve yardımcı konumunda oluyorlar. Burada ön plana siyasal kimlik çıkıyor; askerlikte uzmanlığa ikinci yer veriliyor.

Şimdi, envanter çalışmasına kısa bir ara vererek, Mustafa Kemal Paşa'nın görevlendirme belgelerine gelmek istiyorum. Görevlendirme ile ilgili bazı belgeler yayınlanmış bulunuyor[61]; ancak kemalist tarih ya bunları hiç görmek istemiyor ya da bunlar üzerinde durmamayı tercih ediyor. Yayınlanan belgeler üzerinde ciddi bir irdeleme yapmaktan ısrarla kaçınılıyor.

Yayınlanan belgelerden ilki, 30 Nisan 1919 tarihini taşıyor; Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu kıtaları müfettişliğine atanmasını, Başbakanlık'a bildiriyor. Bu herhalde, atama işleminin Vahdettin tarafından onaylandığı anlamına geliyor; böyle olması halinde atama işlemiyle ilgili yazışmaların çok önceden başlamış olduğuna kesin gözüyle bakmak gerekiyor.[62] Burada, kemalist kaynakların, Kemal'in görevi kabul etmekle birlikte gidişini geciktirdiği yolundaki açıklamalarını tekrarlamak durumundayım.

Osmanlı Genelkurmay Başkanlığı'nın 7 Mayıs 1919 tarihli, "Dokuzuncu, Ordu Kıtaatı Müfettişliğine Verilecek Talimat Sureti", Kemal Paşa misyonu için üç önemli görev belirtiyor. Bunların ilk ikisi, "a) Mıntıkada asayiş-i dahilinin iade ve istikrarı ve bu asayişsizliğin esbab-ı hudusunun tesbiti" ve "b) Mıntıkada ötede beride müteferrik bir halde mevcudiyetinden bahsedilen esliha ve cephanenin bir an

evvel toplattırılarak münasip depolara iddiharı ve muhafaza altına alınması" ifade ediliyor. Görev bölgesinde düzensizlik olduğu ve düzenin kurulmasıyla birlikte düzensizliğin nedenlerinin araştırılması ve ötede beride bulunduğu sanılan silah ve cephanenin toplatılması, Kemal Paşa'ya görev olarak veriliyor. Güzel; üçüncüsü, biraz daha ileri gidiyor.

"c) Muhtelif mahallerde bir takım şuralar mevcut olduğu ve bunların asker toplamakta bulunduğu ve gayrı resmi bir surette ordunun bunları himaye eylediği iddia olunuyor. Böyle şuralar mevcut olup da asker topluyor, silah tevzii ediyor ve ordu ile de münasebette bulunuyorlarsa katiyyen men'i ile bu kabil müteşekkil şuraların da lağvı."

Çok daha güzel; bir kimsenin böyle bir görevi kabul etmesi, ilerde yapacağını düşündüğü çok önemli ve çok yüksek hizmetler gösterilerek, savunulmaya çalışılabilir. İkna edici olmayabilir; ancak böyle bir çabayı anlayabiliyorum. Fakat böyle bir görev için, böyle bir kimsenin, Damat Ferit'i, Sultan Vahdettin'i ve Büyük Britanya istihbaratını nasıl kandırabildiğini anlamakta pek çok güçlük çekiyorum.

Bu kadar da değil; G. Jaeschke'in Büyük Britanya gizli belgelerinin incelemesinden çıkardığına göre, Büyük Britanya emperyalizminin Karadeniz Bölgesi işgal kuvvetleri komutanı General Milne, 17 Şubat 1919 tarihinde Londra'ya gönderdiği raporunda, verdiği emirle Maverayı Kafkas'ın tahliyesini sağladığını belirttikten sonra "General Şevki Paşa'yı Dokuzuncu Ordu kumandanlığından uzaklaştırdım diye ekliyor.[63] Dokuzuncu Ordu'nun komutanı Yakup Şevki'nin işgal kuvvetleri komutanı General Milne'in husumetini çekmesine neden ne olabilir; Erzurum mücadele tarihinin tanığı, daha sonraki yılların "kemalist" politikacısı Cevat Dursunoğlu, ilerde değinmek durumundayım, başlarına bir komutan ararken ilk önce Yakıp Şevki'yi düşündüklerini yazıyor.[64] Yakup Şevki'nin doğruluğu, yurtseverliği ve komuta yeteneği ile tanındığını belirttikten sonra bir de şunları ekliyor: "Ayrıca Mondros Mütarekesi üzerine elviyei selase'yi boşaltırken Kars'ta bir hükümet kurulmasını teşvik etmiş ve kurulan hükümete silah ve cephane vererek yardım etmişti". Dursunoğlu'nun bunları yazdığı sırada, Kemal Paşa'nın görevlendirme belgeleri yayınlanmamıştı; arada bir tutarlılık görülüyor.

Şubat Ayı'nda Yakup Şevki'nin görevden alınmasını emrettiğini söyleyerek övünen General Milne, 19 Mayıs 1919 Günü, Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkışına denk düşüyor, Osmanlı Harbiye Bakalığı'na bir yazı göndererek neden Dokuzuncu Ordu müfettişliği kurulduğunu ve büyük bir kurmay kurulu oluşturulduğunu ve bu kurulun neden Sivas'a gitmek üzere olduğunu soruyor. Osmanlı Hükümeti, 24 Mayıs tarihinde, Büyük Britanya'nın Bahr-i Siyah Komutanına ilk cevabı vererek, Konya'da da bir müfettişlik kurulduğunu, bunda ayrı bir özellik aranmaması gerektiğini, ayrıca bir müfettişin silahların sürgü kolları ile kamalarının toplanmasını hızlandıracağını yazıyor. General Milne, Kemalist tarihçilikte yazılanların aksine, daha Kemal Paşa Samsun'a çıkmadan, rahatsızlık gösteriyor.

İlginç; bu cevap üzerine, Büyük Britanya'nın "Karadeniz Ordusu Başkumandanı General Milne", 6 Haziran 1919 tarihinde, Bab-ı Ali'ye bir yazıyla "Kemal Paşa ile maiyeti Erkanının derhal İstanbul'a avdeti için emir buyurmalarını talep eylerim" diyerek, Kemal Paşa'nın İstanbul'a dönmesini emrediyor.

Buna cevabın müsveddesi 7 Haziran 1919 tarihinde hazırlanıyor; 18 Haziran 1919 tarihinde "tebyiz" ediliyor. Müsvedde, 18 Haziran tarihinde temize çekilerek, "Harbiye Mektebi'nde İngiliz Kıtaatı-Başkumandanı General Milne Cenaplarına" gönderiliyor; bunun bir paragrafını aktarıyorum. "Binaenaleyh hem bilcümle şikayetin önünü almak ve hem de Hükümetin mütarakename mucibince mesul bulunduğu asayişi ve inzibat-ı memleketi temin etmiş olmak için heyet-i vükelaca bittezekkür memleket üç asayiş mıntıkasına taksim edilmiş ve her mıntıkaya bir müfettiş tayin edilmiştir ki Mustafa Kemal Paşa da işbu müfettişlerden birisidir. Yani ... tarih ve numaralı tezkirenizle de talep ve tasvip buyurduğunuz veçhile Yakup Şevki Paşa'nin yerine tayin edilmiştir." Belgeyi, 1952 yılında yayınlayan Genelkurmay Harp Tarihi dairesi, Milne'in, Kemal Paşa'nın görevden aldırdığı Yakup Şevki Paşa'nın yerine atanmasını istediği yazının tarihini yayınlamamakta yarar görüyor

Doğrusu çok şaşırtıcı bir durum ortaya çıkıyor; Büyük Britanya emperyalizminin Mısır Kuvvetleri Kumandanı General Allenby, Kemal'i, kendilerine karşı direnen Altıncı Ordu Komutanı Ali İhsan'ın yerine göndermek istiyor. Karadeniz işgal kuvvetleri komutanı da kendilerine direndiği için görevden uzaklaştırılmasını sağladıkları Doğu'daki Dokuzuncu Ordu'nun kumandanı Yakup Şevki'nin yerine gönderilmesini uygun buluyor.

Sonradan yaptıkları, uzun dönemde Londra politikasına ters olmamakla birlikte kısa dönemde Büyük Britanya'yı rahatsız ediyor; burada, Büyük Britanya istihbaratı ve diplomasisinin bu kadar düzeysiz olup olmadığı sorusu ortaya çıkıyor. Böyle bir soruya cevap ararken hatırlanması gereken iki önemli bilgi bulunuyor; bunlardan birisi, o sıralarda, Türkiye'de gazetecilik yapan ve Büyük Britanya istihbaratıyla içli dışlı olduğu anlaşılan Price'ın yazdıklarıdır. Tekrar ediyorum; Price, Kemal'in kendisine işgalci İngilizler'in Anadolu valilerinden birisi olmak istediğini, randevu alarak, söylediğini belirti-

yor. Price, bunu, istihbarat sorumlusu Albay Heywood'a aktarınca, Albay, bir çok Türk generalinin kendilerine uygun iş aradıkları görüşüyle ciddiye almadığını da ekliyor. Price, bu görüşmeyi yaparken Kemal'in yanında, Rıfat ya da Refet adı bir generalin de bulunduğunu ve çok yıllar sonra bu generalin böyle bir görüşmeyi doğruladığını da yazıyor; Jaeschke, bunu, "Mustafa Kemal'in mevsukiyeti aşikar olan sözleri" diyerek, doğru kabul ediyor.[65] Bundan, işgalci İngiliz kuvvetlerinin, kendilerine karşı her direnen Türk generali yerine Mustafa Kemal'i göndermeyi bir alışkanlık haline getirmiş oldukları sonucuna yaklaşıyorum.

Büyük Britanya'nın teslim olmuş Türkiye'de işgal kuvvetleri komutanlarından sonra en önemli adamının, İstanbul'daki büyük elçilikte çevirmen olarak çalışan ve aslında elçilik siyasi müsteşarlığı işlevini üstlenen Ryan olduğu biliniyor. Ryan, anılarında, Başbakan Damat Ferit'in, kendisiyle, Kemal'in, Yakup Şevki'nin yerine atanması sorununu görüştüğünü, ve kendisinin bir sakınca görmediğini belirtiyor. Hepsi güzel; Kemal'in çeşitli gazetelerde İngiliz yanlısı bir eğilimi belirtmek için hiçbir fırsatı kaçırmaması bir yana, Büyük Britanya istihbaratı, Paşa'nın, artık tamamen Londra politikasını savunan Vahdettin'in güvenilir adamı olduğunda hiç kuşku duymuyor. Bu kadarı, Yakup Şevki'nin yerine Dokuzuncu Ordu komutanlığına, bir de sınırı belirsiz bir bölgede "olağanüstü vali" yetkisiyle gönderilmesine itiraz etmiyorlar.

Neden itiraz etmiyorlar ve daha sonra, daha Samsun'a çıkmasından önce bu kadar güvendikleri bir insandan neden vazgeçiyorlar; bu soruya tam ve net bir cevap verebileceğimi sanmıyorum. Böyle bir soruya tam ve net bir cevabın verilebilmesi için, işgalci İngilizlerin Kemal'in ne zaman Yakup Şevki'nin yerine gönderilmesini istediklerinin kesinlikle bilinmesi gerekiyor. İngiliz belgeleri, Yakup Şevki'nin azlinin 17 Şubat 1919 tarihinde sağlandığı konusunda açıktır; eğer bu açıklık içinde Kemal'in atanmasının da emredilmesi varsa, neden gönderildiği ve neden vazgeçildiği konusunda tereddüt içermeyen bir cevap bulunabilir. Fakat eğer Türk kaynaklarının bazı tarihleri örterek yayınladıkları pek az belgeyle vermek izledikleri izlenime katılmak mümkün olursa, Kemal'in atanması 1919 Nisan Ayı'nın sonlarına doğru, Büyük Britanya işgal kuvvetleri ile "Clear" ediliyor; bu durumda, bu görevlendirmenin Doğu'daki "şura" hükümetleriyle ilgisini tekrar tekrar araştırmak zorunlu oluyor.

Jaeschke'nin yayınladığı belgelere göre, Amiral Calthorpe, 21 Nisan 1919 tarihinde Türkiye Dışişleri Bakanlığı'na bir ültimatom veriyor. Bu ültimatomun üçüncü maddesinde, "şimdi müteaddit kaynaklardan öğrendiğime göre Erzurum, Erzincan, Bayburt ve Sivas'ta baştan başa kurulan Şuralarca bilhassa Türk Ordusu'ndan itibari müstakil ve fakat askeri kontrol altında devşirme asker toplanmıştır" deniliyor. Büyük Britanya, hem şura'lar kurulmasına ve hem de Türk düzenli ordusunun dolaylı desteğiyle Şuralara bağlı olarak asker toplanmasına pek çok kızıyor; ültimatomun dördüncü maddesinde, "bu ağır durumu, Ekselansınızın ıttılaına arzetmekle beraber söz konusu Şura'ların asker toplamalarının meni için ilgili makamlara derhal talimat verilmesini rica ederim" sözleri yer alıyor. Tekrarlıyorum; Büyük Britanya, Doğu sınırlarından İttihatçı liderlerle Bolşevizm'in girmesini önlemeyi, en önemli politika sayıyor; Bolşevizm, en sonunda, "Sovyet" ya da Osmanlı Türkçesi ile "Şura" olarak gerçekleşiyor.

Osmanlı Hükümeti, bu ültimatoma, 25 Mayıs 1919 tarihinde cevap veriyor; Doğu'da her köşede Şura türü örgütlenmeler olduğu iddiası, Hükümet tarafından, reddediliyor. Verilen cevabın bir yerinde, "bazı Şuraların Osmanlı Ordusu dışındaki teşekküller için hem de ordunun kontrol ve nezareti altında acemi efradı askere çağırdıkları haberinin asıl ve esastan ari olduğunu tekiden beyan ederim" deniliyor. Bir başka yerinde de şunlar ifade ediliyor: "Bir Müslüman Şura'sının Kars'ta mevcudiyetini öğrendikse de bununla maddi manevi hiçbir münasebetimizin olmadığını bilhassa ilave etmek lüzumunu hissediyoruz. Bu Şura, Britanya makamları tarafından dağıtılmış, ama yeniden teşkil edilerek o zamandan bu yana bu makamların muvafakatlariyle yerine bir başkası kaim olmuştur." Böylece, bu yazışmalar, tartışmayı, bir açıklama olmasa bile belli bir noktaya getirmiş bulunuyor. Kemal Paşa'nın Doğu'ya gönderilmesinin Yakup Şevki Paşa'nın azli ve bundan daha çok Doğu'da kurulduğu öne sürülen Şura Hükümetleri'ni bastırmakla ilgili olduğu anlaşılıyor.

Böylece tarihsel envanter çalışması, önemli düğümlerinden birisi olan şuralar sorununa gelmiş bulunuyor; kısaca, bu nokta üzerinde durmak istiyorum. Bu nokta da kurulduğu kesinlikle bilinen Kars Şurası'dır; örtüsünü açma gereğini duyuyorum.

"Kars Şurası" olarak bilinen hükümetin adı, "Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti" oluyor; merkezi Kars'tır. Böylece "Güney Batı Kafkas Hükümeti" ile birlikte, Kafkas Berisi'nde kurulan cumhuriyetlerin sayısı dördü buluyor; Azerilerin Azerbeycan, Ermenilerin Ermenistan ve Gürcülerin Gürcistan bağımsız cumhuriyetleriyle birlikte Türkler de, merkezi Kars olan Güney Batı Kafkas Cumhuriyeti'ni kuruyorlar.

Tarihçi W. Barthold, Kars adının Gürcü dilinde "kari" sözcüğünden geldiğini ileri sürüyor; Kars'ın Ermenistan ile Gürcistan arasında bir kapı durumunda olması nedeniyle kente daha önceden Kapı

Kent anlamında KarisKalaki deniliyor. Yavuz'un Doğu seferi sonucunda çatışmasız bir biçimde, 1534 yılında, Osmanlı egemenliğine geçen Kars sık sık savaşlara sahne oluyor. Rusya'nın İran ve Osmanlı devletleri aleyhine genişleme politikası sırasında pek çok kez Rus kuvvetlerine karşı kendisini savunmak zorunda kalan Kars'a Osmanlı döneminde "gazi" ünvanı veriliyor, Kars; 1877-78 Türk-Rus Savaşı'nı bitiren Berlin Antlaşması'na göre, Rusya'ya savaş tazminatı olarak veriliyor, Kars, Rusya'nın bir parçası olduğu zaman, "Karsskaya oblast" adıyla bir bölge haline geliyor. "Rusya'nın Parçası Olarak Karskaya Oblast'" başlıklı bir monografide, obrazovannaya v Noyabrya 1877 g. Karsskaya Oblast nahodilas v yugo-zopadnoy çasti Zakafkas'ya, Karsskaya Oblats'ın 1877 yılı Kasım ayında oluşturulduğu ve Zakafkasya'nın Güney-Batı bölgesinde bulunduğu kaydediliyor.[66] Bölge, 18 646 kilometre karelik bir alana yayılıyor.

1877 yılından 1918 yılı yaz başına kadar Kars, Rusya'nın bir parçası olarak yaşıyor; Ruslar, Kars'ı aldıklarında, önce bir yeni mahalle kuruyorlar ve daha sonra da Ermeni, Rus ve Alman göçmen getiriyorlar. Bölgeye böylece müslüman olmayanlar getirilirken, Türkler ve diğer müslümanlar da bölgeyi terkederek, daha çok Erzurum'a göç ediyorlar.[67] Fakat yine de Türklerin de içinde bulunduğu müslümanlar, Ermenilerden daha kalabalık olarak kalıyor; Kars ve Karsskaya oblast her zaman çok uluslu bir kent ve bölge olarak yaşıyor.

Böyle bir yerde siyasal canlılık beklenmelidir; Şubat 1917 Devrimi'nden sonra 6 Mart 1917 tarihinde Kars Garzionu askerleri kışlalarını terkediyor, yürüyüşe geçiyorlar ve subayları tutuklamaya başlıyorlar. Ermeni araştırmacısı A.M. Pogosyan, halkın da katılmasıyla yürüyüşlerini genişleten askerlerin "Da Zdravştvuet Revolyutsiya!" ve "Doloy Tsarya!" diye bağırdıklarını kaydediyor.[68] Bütün dükkanlar kapatılıyor, yöneticiler kaçıyor, yerel burjuvazi sığındıkları yerlerden olayların gelişimini izliyorlar.

3 Mart 1918 tarihinde imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması, Kars, Ardahan ve Batum'u tekrar Türkiye'ye bırakıyor; ancak, Doğu'daki iki komutan, Çanakkale Komutanı Esat'ın kardeşi Vehip ile Kazım Karabekir, bu işi, antlaşmanın uygulanmasına bırakmak istemiyorlar. Ayrıca tekrar etmek gerekiyor; Enver, Osmanlı İmparatorluğu'nu, Doğu'ya ve Kafkasya'ya aktarma planı içinde, Doğu Ordusunu çok güçlü bir hale getirmiş durumdadır. Bu ordunun başında Vehip Paşa, Batum'a girmekte gecikmiyor ve karargahını kurduğu Batum'dan Kars'ın derhal tahliyesini istiyor. Ermeniler, bir aylık bir süre tanınması için rica ediyorlar; Vehip, Batum'da ve Kazım Karabekir Kars kapısında, yaşananların bir bölümünü, Ermeni asıllı ciddi bir tarihçi olan Hovannisian'dan aktarmak istiyorum.[69] Diğer araştırıcıların da kullanımını sağlayabilmek için yazıldığı dilden aktarıyorum.

"With the Armenian leaders in Tiflis still unaware of what was happening, Chkhenkeli again wired Vehip in order to account for the unfortunate attack on Turkish troops near Kars following the ceasefire. He assured Vehip that all Ottoman terms would be honored and requested one month to complete the evacuation of Kars. Then Chkenkeli, once again without awaiting an Ottoman reply, instructed Nazarabekian to communicate before midnight with enemy commander on the Kars front to arrange the details for evacuation. News of the order spread rapidly through the Transcaucasian units and preponderantly Christian population of Kars. Nothing more was necessary to trigger the exodus. The caos, panic, and desertion of Van, Erzinjan and Erzerum were fully reproduced."

"To execute Chkhenkeli's directive, Colonel Morel was sent once again to Karabekir's camp, but efforts to obtain liberal terms for evacuation were futile. The confident Turks, not in a tractable mood, demanded the following:

1) clearing of the forts on the left bank of Kars River by noon, Constantinople time, on the following day, April 25;

2) evacuation of the remaining forts and the city by nightfall, April 25;

3) withdrawal of all Transcaucasian armed units beyond the Arpachai River (The Brest boundary) by April 28."

"Morel begged for an extension of several days so that the thousands of civilians who wanted to leave could be assisted and the retreat could be orderly. Karabekir rejected the appeal. After learning that the Tiflis government had sent Nazarabekian a new message ordering him not to prohibit the abandonment of Kars. Morel quickly accepted the Turkish conditions."

"This puzzling episode, with Chkhenkeli in Tiflis, Vehip at his new headquarters in Batum, Nazarabeikan at Alexandropol, Deev in Kars, Morel and Karabekir at the Turkish I Corps headquarters, finally reached a climax on April 25."

Kafkas Berisi kuvvetleri, Kars'ı tahliye etmeye hazırlar; zaman istiyorlar. Hazır olduklarının Kars'ta duyulması bile, Hovannisian'a göre, Van'ın, Erzincan'ın, Erzurum'un boşaltılmasını hatırlatan karışıklık ve paniğe yol açıyor. Kazım Karabekir, özellikle Ermeniler'in Kent'ten düzenli bir biçimde ayrılmaları için gerekli zamanı vermiyor; bunun yerine, 25 Nisan 1918 Günü, İstanbul saatiyle öğle vakti, birliklerin Kars nehrinin öbür tarafına geçmeleri için ültimatom veriyor. 25 Nisan Akşamı,

Türk birlikleri Kars'a giriyor; General Deev, Albay Morel, askeri komiser Mişa Arzumanyan, Kars'ı, Kazım Karabekir'e resmen teslim ediyorlar.

Vehip'in iki nedenle zaman tanımadığı anlaşılıyor; bir kez, Ermenilerin silahlarına el koymak istiyor. İkincisi, kenti terk edecek olan Ermeniler'in Türkler ve müslümanlara zarar vermelerini önlemek gerektiğini düşünüyor. Kars'taki Ermeniler ve diğer Hristiyanlar, büyük bir kargaşalık içinde yollara dökülüyorlar.

Tiflis Hükümeti, tam bu sırada, Ermeni General Nazarabekyan'a, Arpa Çay'ın batısındaki kaleleri yıkmasını emrediyor; Nazarabekyan, bunun yapılması halinde, Türkler için Gümrü'ye kadar bütün yolların açılmış olacağını ileri sürüyor ve yıkmıyor. Hovannisian "as the refugees from the Kars oblast streamed across the Arpachai River into the Erevan guberniila" diye yazıyor; göçmenler Kars Oblast'tan Erevan Gubernaya'ya doğru akın ederken, "the fall of Kars stunned the Armenian world", Kars'ın düştüğü haberi, Ermeni dünyasında bomba etkisi yapıyor. Belki bir yıl kadar sonra, İzmir'in silahsız düşmesinin Türkler üzerinde yarattığı üzüntüyü bile aşıyor; göçmenler ve disiplinsiz birlikler, Erivan vilayetinde anarşi, kıtlık ve salgın hastalıklara yol açıyor. Yöneticiler, asgari bir düzen sağlayabilmek için çılgınca çaba harcıyorlar; *by their command several Armenian deserters were executed*, pek çok Ermeni göçmen, Kars'ı terkettikleri için, idam ediliyorlar. Bir sonuç elde edilemiyor; Türkler, Kars'a hızla girmekle birlikte daha geriye gitmiyorlar.[70] Türkler açısından da bir tampon bölgeye ihtiyaç olduğu anlaşılıyor.

Bütün bunlar olurken, henüz Birinci Dünya Savaşı'nın yazgısı belirlenmemiş durumdadır; Osmanlı politikasının ilk planda Kafkas Federasyonu'nu tanımak ve kabul etmekten yana olduğu anlaşılıyor; Bolşevizm'e karşı bir tampon bölge düşüncesi, dünyanın her yanında görülüyor. Büyük yenilgiden önce, Kars Oblasf, yeniden Türklerin eline geçiyor.

Yenilgi ve Mütareke sırasında yapılanları ise, Enver'in Teşkilat-ı Mahsusa'nın başına bıraktığı Hüsamettin'in, anılarından aktarmak istiyorum. Verdiği bilgiler, büyük ölçüde, diğer kaynaklardaki bilgilerle tutarlı görülüyor.

"Daha mütareke tatbike girmeden, Teşkilat-i Mahsusamız adamlarından biri olan Yenibahçeli Nail Bey Batum'a, İttihatçılardan Filipeli Hilmi Erzurum'a, tüccardan Cafer Bey Trabzon'a gönderilmişti".[71] Teşkilat-ı Mahsusa'nın son başkanı, bunların, "kurye" olduğunu belirtiyor; Görevleri, Albay Hafit Bey'e, daha sonra Deli Halit Paşa,[72] Topçu Albayı Rüştü'ye,[73] daha sonra Rüştü Paşa ve Albayrak Gazetesi Müdürü Süleyman Necati'ye[74], Enver Paşa'nın talimatını iletmek oluyor. Hüsamettin, kuryelerin görevlerini yerine getirmesinden sonra Erzurum, Trabzon ve Kars delegelerinden, bir heyetin Ardahan Kongresi'ne iştirak ettiklerini kaydediyor.

"Bu Kongre'de Yakup Şevki Paşa'yı riyasete intihap etmişlerse de mumaileyh hastalığını ileri sürerek özür dilemişti." Demek oluyor, Erzurum Kongresi'nden önce toplanan Ardahan Kongresi de kendisine bir ordu komutanı başkan arıyor. İlerde temas edeceğim; Yakup Şevki, Erzurum Kongresi için de başkan olarak ilk akla gelen isim oluyor.

"Ardahan Kongresi'nden sonra Kars'da Şuralar Hükümeti, yeni bir kongrenin toplanmasına müsaade etmiş ve kendisi de müşahit olarak Alıskalı mühendis Servet Bey'le Kafkasyalı Abdullah Bey'i göndermişti."

"Kars Kongresi'nde Teşkilat-ı Mahsusacılar ve İttihatçılar bulunmuştu." başkanlığı altındaki hükümete kardeşi Cihangirzade Hasan ve Kağızmanlı Ali, Doktor Esat, Dahiliye Nezareti'ne Filibeli Hilmi ve gene vekiller heyetine Fuad Sabit, Başkumandanlığa da Miralay Halit Bey'i seçmişti."

"Kars'ta kurulan Şuralar Hükümeti ile İstanbul'daki hükümetin münasebetlerini tanzim etmek üzere kaleme alınacak esasları hazırlamağa Altıncı Ordu'nun eski kumandanı ve Enver Paşa'nın amcası Kutülamare Kahramanı Halil Paşa memur edilmişti."

Burada da kalmıyor; Güney Batı Kafkasya Cumhuriyeti'nin Kars'taki Şura Hükümeti, diğer yerlerde de örgütenmeye karar veriyor. Yine Hüsamettin'in anlattıklarına göre Filibeli Hilmi Erzurum'u, Yenibahçeli Nail Batum'u, Ali Rıza ile Barutçuzade Hacı Alımet Muhtar da Trabzon'u örgütlemekle görevlendiriliyor.

Kars'ta kurulan Şura Hükümeti ile ilgili olarak, Harbord ile birlikte gelen General Moseley, "The South Western Republic of Kars" diyor; Güney Batı Kars Cumhuriyeti, hiç kuşkusuz, tam doğru ifade olmuyor. Ancak Güney Batı Kafkasya Cumhuriyeti'nin Mütareke'den hemen sonra kurulduğunu ve buraya Ermeniler'in gelmesini önlediğini ekliyor. Moseley'in yazdıklarından, bu bölgede, duruma Ermeniler'in değil Türkier'in hakim olduğu anlaşılıyor.[75] Kağızman ile Kulp arasında Tatar ve Kürt çetelerinin kontrolü ellerinde bulunduklarını ekliyor.

Allen ve Muratoff, 1918-1921 yılları arasında Türkokafkas sınırında savaşların tarihini incelerken. Karslılar'ın Şura Hükümeti'nden önce ve Wilson Doktrini doğrultusunda, Fahrettin Pirioğlu başkanlığında bir geçici hükümet kurmuş olduklarını da yazıyorlar. Ancak Güney Batı Kafkasya Cumhuriyeti hakkında daha ayrıntılı bilgiler de sağlıyorlar.[76] Bu bilgileri aktarıyorum.

"The government, composed of local landowners, lawyers and school-teachers, reinforced by some muslim officers of the former Imperial Russian Army, professed to be the administrative orfan of the Kars Province with the addition of parts of adjoining territories of Aleksandropol (Gümrü), Akhalkalaki, Akhaltzkne and Batum, where there were Turkish-speaking or (as in Batum province) muslim majorities. A congress of delegates elected from all these districts was convened at Kars where it proceeded to form a national council of twelve members."

Hükümet'in yerel toprak sahipleri, hukukçular ve öğretmenlerden oluştuğu ve Rus Ordusu'nda subay olarak görev yapmış müslümanlar tarafından da desteklendiği anlaşılıyor. Merkez Kars olmakla birlikte Şura Hükümeti, Gümrü ve Batum'a kadar olan ve çoğunluğu Türk ya da müslüman halklarla meskûn yerleri de kendisinin sayıyor; bütün kazalardan gelen delegelerin seçtiği 12 üyeli, Sovyet ya da Şura, Kafkas Berisi'nin güney batısında hükümranlık iddiasını açıklıyor. Allen ve Muratoff, ayrıca, Şura Hükümeti'nin sekiz yüz kişilik bir silahlı kuvveti olduğunu belirtiyorlar. Bunlara, Milli Şura'nın gerillaları adını veriyorlar; guerillas of national council ile Ermeniler arasında sürekli çatışmalar oluyor.

Allen ve Muratoff, Kars Şurası'nın Büyük Britanya ve Bağımsız Ermenistan Cumhuriyeti temsilcileriyle görüşmeler yaparak, bir uzlaşma peşinde koştuklarını da yazıyorlar; başarılı olmuyor ve sonuç vermiyor. Bunun üzerine 17-18 Ocak 1919 tarihinde ikinci bir milli kongre toplanıyor; Hüsamettin Ertürk'ün sözünü ettiği kongre bu olmalıdır. Bu Kongre, Milli Şura'yı yeniden oluşturuyor ve Muvakkat Milli Hükümet, Provisional National Government, Batum ile Nahçivan arasında egemenlik iddiasını tekrarlıyor; böylece, Güney Batı Kafkas Cumhuriyeti, Azerbeycan hariç, Mondros Mütarekesi ile Osmanlı Hükümeti'nin terk etmeye razı olduğu bütün Türk veya müslüman çoğunluklu yerlerde egemenlik peşinde koşuyor.

Büyük Britanya'nın işte bu tarihten sonra Güney Batı Kafkasya Şura Hükümeti'ni ortadan kaldırmaya karar vermiş olması ihtimal dahilinde görünüyor. Londra'nın, Kafkas Berisi Federasyonu'nu oluşturan bağımsız Ermenistan, Azerbeycan ve Gürcistan cumhuriyetlerinden önce Kars Şurası üzerine yürüme ihtiyacı duyması düşündürücüdür.[77] Kars'ta ortaya çıkan halk egemenliğinin Küçük Asya'nın diğer bölgelerine yayılmasından büyük kaygı duyduğu kesindir; bunu ilk cevap saymak gerekiyor.

Şimdi, kemalist yazarların, Kars Şurası ile ilgili olarak, örtülü değinmelerinden söz etmek istiyorum. Bunlar arasında, Kars Şurası deneyimden coşku ve övgüyle söz eden Erzurum'da "Müdafaayı Milli" derneğinin kurucularından ve önde gelen yürütücüsü Cevat Dursunoğlu oluyor. Dursunoğlu, "Kars'ta bir avuç vatansever Cihangiroğlu İbrahim'in başkanlığında 'Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti' adıyla bir teşkilat kurmuş, Doğu'dan gelen Ermeni; Kuzey'den zorlayan Gürcü baskınlarına karşı arslanlar gibi döğüşüyordu" diye yazıyor.[78] Dursunoğlu, Güney Batı Kafkas Cumhuriyeti'nin yaşamasa bile daha içerde mücadeleye hazırlananlara zaman kazandırdığı görüşünü savunuyor.

Mustafa Kemal'in cumhurbaşkanlığı döneminde Çankaya Köşkü'nde görev yapan Tevfik Bıyıklıoğlu da, Harp Akademileri'nde verdiği bir derste, "Şura" sorununa değinmek gereğini duyuyor.[79] Resmi bakışı yansıtması acısından ayrıntı ile aktarmak gereğini duyuyorum.

"Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya geldiği ilk günden itibaren, Kafkasya'da Türk-Bolşevik işbirliğini hazırlamakla beraber komünist rejimin, hiçbir suretle, topraklarımıza sokulmamasına da karar vermişti."

"Bolşevik ihtilaliyle birlikte eski çarlık idaresindeki Rus olmayan bütün milletler gibi Kafkasya'da da mahalli siyasi idare teşkilatı kurulmuştu."

"Kendi kendilerini savunmak zorunda kalan Batum, Ahıska, Ahilkelek, Ardahan, Artvin, Oltu, Kars, Kağızman, Sarıkamış, Iğdır ve Nahçivan bölgelerinde bu suretle 'Milli Şuralar' ve bunlara bağlı milli kuvvetler meydana gelmiş bulunuyordu."

"Bunların en önemlisi Kars'taki Güney Batı Kafkas Cumhuriyeti'dir."

"Kars Şura Hükümeti, Ermenilerin Gümrü, Gürcülerin Poskop cephelerinde, İngiltere'nin teşvikiyle yaptıkları saldırıları püskürtmüş ve Kars Şurası'na altı doğu vilayetinin Ermeni temsilcilerinin katılmalarını da kabul etmemişti."

"İşte Anadolu'da bolşevik bir idarenin kurulduğuna dair yalan yanlış haberlerin çıkması, Mütareke sıralarında yabancı işgali altındaki bu üç sancağımızda kurulan 'Şura' idarelerinin yanlış anlaşılmış olmasındandır."

Hikmet Bayur, pek öyle bir yanlışlıktan söz etmiyor. "Mondros bırakışmasından sonra Osmanlı Ordusu Kafkasya'dan çekilince Kars, Batum, Nahcivan ve bu yörelere yakın bölgeler Türkleri 'Milli Şura' adı altında teşkilat kurmuşlardı" diye başlıyor ve Kars Şurası'ndan başka şuraların da bulunduğuna ve yaşadığına işaret ediyor.[80] Bayur'dan aktarma yapma gereğini duyuyorum.

"Kars'ta, meclisi ve ordusu olan 'Kars Milli Şura Hükümeti' kurulmuş, Nisan 1919'un ikinci yarısına kadar yaşamış ve Ermenilere başarı ile karşı koy-

muştu. Sonunda İngilizler onu dağıtmış iseler de bir kaç yerde şuralar epey zaman yaşamış ve asker besleyip kendilerini savunmuşlardı."

Bayur, bu şuraların İngilizleri çok rahatsız ettiğine değiniyor ve bunun gerekçesini sözcüklerde buluyor: "'Şura' sözü aynı zamanda Rusya Türkleri'nce sovyet karşılığında kullanıldığı ve Bolşeviklerin Anadolu'ya sızdıkları söylentileri dolaştığı için bu yön de ayrıca kuşku doğuruyordu." Buna bir de şunu ekliyor: "Mustafa Kemal'e verilen yönergede Şura'ların anılması kısmen de bu yüzdendir." Böylece, başlangıç tezimi kanıtlayabilmiş olduğumu düşünüyorum; Kemal Paşa, başta Güney Batı Kafkasya Cumhuriyeti olmak üzere, Doğu'da ve Kafkas Berisi'nde pek çok direniş örgütlenmesini bastırmayı kabul ederek yola çıkıyor.

Güney Batı Kafkas Cumhuriyeti'nin başkenti Kars'taki 'Şura Hükümeti'nin Büyük Britanya işgalci kuvvetleri tarafından ortadan kaldırılması tarihi üzerinde, kullandığım kaynaklar birbirini tutmuyor. Ancak ben Allen ve Muratoff tarafından yazılan, "Caucasian Battlefields -A History of the Wars in the Turco- Caucasian Border 1828-1921" başlıklı çalışmaya güvenme eğilimi taşıyorum. Şunları yazıyor: "On 19 April, British troops surrounded the 'Parliament' (the present building adjoining the present Halkevi) and arrested the leaders of the 'government' who were then dispatched to Batum and subsequently transported to Malta." Allen ve Muratoff, çalışmalarını hazırladıkları zamanda, 1950 yılı çevresi, Halkevi binasının yanındaki binadaki parlamentonun İngiliz kuvvetleri tarafından sarıldığını, hükümet üyelerinin tutuklanarak önce Batum'a ve buradan da Malta'ya[81] sürüldüklerini yazıyorlar.

Böyle bir yazım, Kemal Paşa'nın, Bolşevikler ile İttihatçıların net bir örgütlemesi olarak görülen şuralar düzenini bastırmak için görevlendirildiğini, ancak Mustafa Kemal'in belki de yavaş davranması nedeniyle, bu işi, Büyük Britanya'nın doğrudan doğruya üzerine aldığı görüşünü destekleyecek bir içerik taşıyor. Kemal'in atanmasının Büyük Britanya kuvvetlerinden sorulduğu kesindir; Yakup Şevki'nin yerine görevlendirilmesinin işgalci İngilizler tarafından onaylandığı konusunda da kuşku bulunmuyor. Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi, Celal Bayar'ın devlet başkanlığı döneminde ve kemalist restorasyon sürecinde yayınladığı belgelerde, işgal kuvvetlerinin onay yazısının tarihini açıklamama özenini gösteriyor. Fakat ne olursa olsun, daha Kemal Samsun'a çıkmadan, işgalci kuvvetler görüşlerini değiştiriyorlar.

Gerçek karışıktır, Türkiye daha karışık ve Kemal ise karmakarışık bir görünüm veriyor; bilim, bu karışık gerçekliğe dayanıyor ve bunlardan bir eksen çıkarmaya yönelmekle birlikte, gerçeklikte varolan karışıklığı yapay bir biçimde düzlemiyor. Bunu, Vahdettin ile Londra çizgisini özdeşleştirmenin imkansızlığını belirtmek için kaydetmek gereğini duyuyorum; Vahdettin'in sübjektif olarak bir hain olduğu düşüncesini taşımıyorum. Londra politikasına yatkındır; ancak Mustafa Kemal'in, bir ara, Vahdettin'den çok daha fazla Londra'ya hizmet sunduğundan da kuşku duymuyorum, ikisi arasındaki fark şu oluyor; Vahdettin, bütün kariyerini bu çizgiyle bitiriyor ve Kemal, başka bir çizginin adamı ve önderi olabiliyor. Bu noktaya geldiği zaman, artık kendisini kandırdığını kesinlikle düşünebileceği bir Mustafa Kemal için, İngilizler'in bütün ısrarlarına karşın, Garibaldi türünden bir yurtsever kahraman sözlerini kullanması, objektif olarak hain konumuna düşse bile, sübjektif olarak sonuna kadar ülkesine ve ülkesinin kurtuluşuna bağlı olduğunu gösteriyor.

Vahdettin'in Kemal'i Doğu'ya gönderirken başka amaçları olduğunu düşünüyorum; Sultan Abdülmecit'in bu son ve beş aylık yetim çocuğu, beklemediği ve sonuncusu olacağını kestiremediği[82] bir zamanda Osmanlı tahtına çıkıyor. Dünyanın en uzun hükümdar ailesinin çocuğudur; toprak kaybetmemek, bir içgüdü olarak Vahdettin'de yer etmiş olmalıdır. Sévres taslağına, damadı sadrazam Ferit'in verdiği cevapta Kürtler'in Osmanlı düzenine ve dolayısıyla Sultan Vahdettin'e sadakatından güvenli görünmesine[83] karşılık, emperyal bir aileden gelen, üstelik bütün tanıkların kavramasının yerinde olduğunda birleştikleri Vahdettin'in, Kemal'den en çok bir Ermeni ve özellikle Kürt Devleti'ni önlemek için çaba harcamasını istemiş olabileceğini tahmin ediyorum.

Bu tarihte Ermeni Devleti, Londra'yı fazlaca ilgilendirmiyor; Ermeni sorununu Amerika Birleşik Devletleri'nin ilgi ve etki alanına havale etmeye çalışıyor. Fakat Kürt Sorunu, Büyük Britanya'nın Hindistan ve Sömürgeler Bakanlıklarını çok yakından ilgilendiriyor.

Türkler, Ermeniler, Kürtler, gecikmiş uluslardır. Uluslaşma sürecinde, birbirinin düşmanı ve birbirinin öğretmeni oldular. Ulus olabilmek için belli tarihsel ve ekonomik koşulların yanında, bir de mutlaka, bir "düşman ulus" bulmak gerekiyor; "düşman-ulus" bir kimlik oluşturmada çok önemli bir işlev görüyor. Uluslaşma sürecine geç giren bu üç halktan öncü Ermeniler'dir; Türklerin uluslaşmasında, Helenler ile birlikte Ermeniler "düşman-ulus" rolüne çıkıyorlar. Kürtler, "düşman-ulus" olarak Türkler'i ve Ermeniler de, Türkler'le birlikte çok zaman Türklerden de önce Kürtleri tanımlıyorlar.

Fakat gerek kavga yöntemleri ve gerekse ulusal bilinçlenme çabaları açısından Türkler ile Kürtler'in tarih öğretmeni Ermeniler olması gerekiyor; arada din farkı olmasına karşın, Ermeni yöntemleri, diğer

ikisini hem uyandırıyor ve hem de etkiliyor. Kürtler, Türkler'den biraz daha sonra uyanıyorlar; Sultan Hamid'in bilinçlenmeyi geriletme çabalarına karşın, Birinci Savaş'ın Kürt bilinçlenmesini arttırdığı ve hatta Robert Olson'un[84] pek de ikna edici olmayan bir biçimde ileri sürdüğü gibi, Hamidiye Alaylarında bir arada bulunmanın ve bu alayların Birinci Savaş'ta Kürt olmayan yerlerde kullanılmasının, yeni kimlik arayışını başlattığı görülüyor.

Kürt tarihinin dürüst ve yetkin araştırıcısı Sovyet M. S. Lazarev'in "Kurdskiy Voprosı 1891-1917" başlıklı çalışmasında kayda değer bilgiler var; Lazarev, bir yerde, *Kurdı ne jelali prolivat' svoyu krov' v interesah turetskih pravyaşih krugov i ih germenskih pokroviteley*, diye yazıyor.[85] Lazarev'in ayrıntı vererek ileri sürdüğüne göre, Birinci Savaş'ta, Kürtler, Türk yönetici çevreleri ve onların Alman hamilerinin çıkarları için kanlarını akıtmak istemiyorlar. Lazarev, zamanın Rus Gazeteleri'nin Osmanlı Ordusu'ndaki Kürtler arasında kaçışların çok olduğunu yazdıklarını bildiriyor; bunlara göre, örnek olsun, 800 askeri olan bir Kürt alayının mevcudu daha savaşın ilk aylarında üç yüze iniyor.

Lazarev, "Provozglaşenie djihada ne okazalo na kurdov", Cihad ilanının Kürtler üzerinde etkisi olmadığını da ileri sürüyor. İstanbul Hükümeti, buna çok güveniyordu; Savaş'ın İslam için yapıldığını açıklamasına karşın, daha savaş başlar başlamaz, Türk Ordusu içindeki Kürt birliklerinin bir bölümünün Rusya tarafına geçtiği de iddia ediliyor. Türk cephesini bırakarak Rusya tarafına geçenler arasında Hamidiye Alayı subayları ve bazı önde gelen Kürtler de var; Lazarev, Karakilise'den Resul Bey ile Hamid Bey'i ve Diyadin'den de Ali Bey'i örnek gösteriyor. Yine Lazarev'in anlattığına göre, Yusuf Kamil Bedirhan, Kürtler'e silahlarını Türklere çevirmeleri ve Rusya tarafına geçmeleri için çağrı çıkarıyor.

Profesör Lazarev'in yazdıkları arasında bir de şu var: *Poetomu v godı voynı turyetskim voiskam prihodilos' dvigat'sya po Zapadnoy Armenii i Kurdistanu kak po vrajeskov strane.* Savaş sırasında Türk birlikleri, Batı Ermenistan ve Kürdistan'da, sanki bir düşman ülkesinde gibi hareket etmek zorunda kalıyorlar. Bu durumu İstanbul Hükümeti yakından biliyor; hem Cihad'ın gücünü görebilmek ve hem de Kürtler'i kazanabilmek için, İttihatçı Liderler Kürt liderlerine başvuruyorlar. 1914 yılı Kasım Ayı'nda İçişleri Bakanı Talat Paşa, İttihat ve Terakki'nin sayılı adamlarından Abdülkadir'i derhal Kürt bölgelerine giderek Rusya aleyhine ayaklanmalar hazırlamakla görevlendiriyor. Abdülkadir bu görevi kabul ediyor; fakat Profesör Lazarev, bu savaşta, Türk tarafını tutan pek az Kürt liderinin çıktığını yazıyor.

Kürtler'in bilinçlenmesinde ve Türkler aleyhine dönmelerinde, Abdülhamit'in düşürülmesinden sonra İttihatçıların, Ermenilerle uzlaşmak için temaslara başlamış olması da rol oynuyor; Türk yöneticilerinin Ermenilerle anlaşmak istemeleri hep Kürt feodallerini kaygılandırıyor. Bir diğer Kürt tarihi uzmanı Ermeni kökenli Sovyet araştırıcısı Hasretyan, İttihatçı liderlerin Ermeni ulusal kurtuluş hareketi liderleriyle temasa geçerek, Ermeniler'den alınan ve Kürtler'in elinde bulunan toprakları, Kürtler'den alıp tekrar Ermeniler'e vermeyi önerdiklerini yazıyor.[86] İttihat ve Terakki'nin Ermeniler'le anlaşmaya önem verdiklerini gösteren başka işaretler de var.

Erzurum, Doğu'da kongre kentidir; iki Ermeni bilim adamı, Sovyet Bor'yan ve Amerikan Hovinnisian, Savaş'tan hemen önce Erzurum'da Taşnaktsutyun Partisi'nin Sekizinci Kongresi'nin toplanmış olduğunu haber veriyorlar.[87] İttihat ve Terakki'nin de bu kongreye büyük bir delegasyonla geldiği görülüyor; Bahattin Şakir, Ömer Naci, Hilmi Bey türünden İttihat ve Terakki'nin önde gelenleri, geniş bir Kafkas Heyeti ile birlikte, Erzurum Kongresi'ne gidiyor. Ermeni tarafında da Arsak Vramyan, Stepan Zoryan gibi önde gelen liderler var. İttihatçılar, savaşın patlaması halinde ve bir Türk-Rus karşıtlığı ortaya çıkacak olursa, Ermeniler'e Ruslar'a karşı isyan düzenlemelerini öneriyorlar. İttihatçılar, benzer öneriyi Gürcülere ve Kafkasya'nın diğer müslüman liderlerine de önerdiklerini ve kabul gördüğünü ekliyorlar.

İttihatçılar ve önerilerinin kabul edilmesi halinde, Ermeniler'e, Sovyet ermeni tarihçisi Bor'yan'a göre, "mladoturki obeşali avtomoniyu armenom v predalh Possiyskoy Armenii", Genç Türkler, Rusya Ermenistan'ında otonomi öneriyorlar. Ermeni kökenli Amerikan tarihçisi Hovannissian'a göre ise, İttihatçılar, *promised, in return for collaboration, an autonomous state comprising Russian Armenia and severel sanjaks of Erzurum, Van and Bitlis vilayets*, işbirliği karşılığında, Rusya Ermenistan'ından başka, Erzurum, Van ve Bitlis vilayetlerinin pek çok sancağını içine alan bir özerk Ermenistan va'ad ediyorlar. Konferansa katılan Ermeniler, Amerikalı tarihçi Hovannissian'a göre, son derece saygılı bir biçimde, önerilen projenin gerçekleştirilmesini mümkün görmedikleri için, Bor'yan'a göre ise, doğrudan doğruya, yapılan öneriyi redrediyorlar.

Şu söylenebilir: Birinci Dünya Savaşı'nda Türkler, Dimyat'a pirince giderken evdeki bulgurdan oldular. Rusya'ya karşı kaybedilen imparatorluk topraklarını yeniden kazanamamak bir yana, İmparatorluk sonunu yaşadı; Ermeniler'i kazanmak isterlerken, Kürtler'i kaybetmenin başlangıcını gördüler.

Birinci Dünya Savaşı, pek çok Kürt isyanına tanıklık etti. Bunların sıralanmasını burada yapmak

istemiyorum. İstanbul Hükümeti, Kürtler açısından pek çok sürprizle karşı karşıya geldi; Stokholm Büyükelçisi ve eski İttihatçı finansörü Şerif Paşa, Avrupa'da liberal Türkler'in temsilcisi iken birdenbire bundan istifa ederek, Kürt temsilcisi olmaya karar veriyor ve bunu Paris Barış Masası'na bildiriyor. Yıllar yılı İttihatçılarla birlikte olan pek çok Kürt lideri, buradan koparak, Londra yanlısı Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na yanaşıyor.[88] Daha önce Bitlis'te, Siirt'te İttihat ve Terakki Klüpleri olarak bir araya gelen Kürt yurtseverleri, bu kez yeni kurulan Kürdistan Teali Cemiyeti ve Kürt Teali Cemiyeti içinde çalışmaya başlıyorlar.

Kürt Cemiyetleri'nin ortaya çıkışı, Savaş'ın sonuna denk geliyor. Bu, Kürtlerin, ideolojik olarak olmasa bile örgütsel planda Türkler'den ayrılmasının ilk örneğini sağlıyor; yönetenlerin bunları görmemiş olmasını mümkün görmüyorum. Ayrıca ister inanarak, ister inanmayarak, Kürt liderlerinin pek çoğu gerek İstanbul'daki işgal kuvvetlerine ve gerekse Paris Barış Masası'na zaman zaman bağımsız Kürt Devleti ve zaman zaman da otonomi için başvuruyor veya telgraf çekiyor. Genellikle, Türkler'in kurtuluş mücadelesinde olduğu gibi gençler, radikal çizgiyi ve bağımsızlığı, yaşlılar ise silahlı mücadeleyi reddederek özerkliği savunuyorlar. Yaşlı ekipler, Türkler'i tümüyle rahatsız etmemek için özel bir özen gösteriyorlar.

Bu kadar değil; 1918 yılı sonunda, Süleymaniye'ye, Kürt uzmanı, istihbarat elemanı Binbaşı Noel ayak basıyor. Hasretyan, Sömürgeler Bakanlığı tarafından, Binbaşı Noel'e, Kürt bölgelerinde düzeni sağlamak ve Kürt halkı üzerinde, İngilizlerin, Kürtlerin bağımsızlık çabalarıyla ilgili olarak hayırhah bir tutum sahibi olduğu izlenimini vermek, *sozdaf u naseleniya vpeçatlanie blagoskłonnogo otnoşeniya Anglii k stremleniyu Kurdov k natsional'noy nezavimosti*, ve böylece bölgede Büyük Britanya'nın nüfuzunu arttırmak görevlerinin verildiğini yazıyor.

Binbaşı Noel, hem Osmanlı Kürdistan'ında bağımsızlık ateşini yükseltmek, hem Kürtler ile Arap kurtuluşçuları arasında muhtemel bir yakınlaşmayı önlemek ve hem de Kürtler arasında Büyük Britanya'ya bağlılık duygularını artırmak misyonu ile Osmanlı Kürdistan'ına gönderiliyor, önce Kuzey Irak'a gidiyor ve daha sonra Batı Kürdistan denilen daha kuzeye geçiyor; Binbaşı Noel'in Diyarbakır ve kuzeyine geldiği tarihle Mustafa Kemal'in bu bölgeye gönderilmesinin planlandığı zaman birbirine denk düşüyor.

Londra'nın aynı anda, Binbaşı Noel ile General Mustafa Kemal'i, aynı bölgeye gönderdiklerini düşünüyorum. Ancak Vahdettin'in amacının başka olduğunu ileri sürmek durumundayım; Hasretyan, 15 Haziran 1919 tarihinde, Amasya'da Müfettiş Mustafa Kemal'in Diyarıbekir Vali Vekili'ne gönderdiği telgrafta, huzuru bozacak bütün derneklerin derhal kapatılması gerektiğini ve Vali Vekili'nin Kürt Klüplerini kapatmasını onayladığını bildirdiğini kaydediyor.[89] Bu Kemal Paşa'nın ilk dönem politikasıdır; Vahdettin ile anlaştığı zamanda Kürt örgütlülüğünü ortadan kaldırmaya çalışıyor ve daha sonra bağımsızlık hareketinin içine girdiği zaman Kürt şeyhlerini kazanmaya özen gösteriyor.

Mustafa Kemal'in İstanbul'dan, Binbaşı Noel'in Londra'dan, bölgeye gönderilmesinin düşünüldüğü bir sırada, Londra'ya gelen İngiliz istihbaratı, pek çok kaynak ve bu arada M.K. Öke[90] bu alanda monografik çalışmalar yapmışlar, Kürtler'in bağımsızlık için İstanbul'da örgütlenmeye başladıklarını, bunların içinde Abdülkadir'in, Seyit Taha'nın kardeşinin bulunduğunu öğreniyor; İstanbul'daki işgal kuvvetleri komutanları, bu arada Amiral Webb, Abdülkadir'e güvensizlik belirtiyor. Londra, ilk önce, bu Kürt hareketliliğinden korkuyor; daha önce de işaret etmiş bulunuyorum, Kürt hareketlerinin bir bölümünün Altıncı Ordu'nun direnişçi Komutanı Ali İhsan tarafından düzenlendiğine inanıyor. Bu nedenle Ali İhsan'ın görevden alınarak yerine, Londra'nın güvendiği bir komutan olan Mustafa Kemal'in atanması isteniyor. Ali İhsan'ın görevden alınarak Malta'ya sürülmesi gerçekleşmekle birlikte Kemal'in bu bölgeye gönderilmesi projesi yarım kalıyor.

Kürt bağımsızlık hareketinden endişe eden Londra, 22 Nisan 1919 tarihli değerlendirmesine ve Büyük Britanya arşivlerini inceleyen M. Kemal Öke'nin araştırmasına göre, "istihbarat'a göre en doğrusu aşiretlerin uçaklarla bombalanması" sonucuna varıyor.[91] Sömürgeler Bakanlığı bu değerlendirmeyi yaparken, yine M. Kemal Öke'nin araştırmasına göre, "Savaş Bakanlığı ise Osmanlı'nın desteği olmadan bölge üzerinde askeri bir harekata kalkışmanın mümkün olmadığı inancını" taşıyor.[92] İşte Binbaşı Noel, böyle bir durumda başlarını yükselten Kürtleri, Londra çizgisine çekmek üzere, Irak'tan daha Kuzey'e hareket etmek gereğini duyuyor.

Noel, 12 Nisan'da Nusaybin'e ulaşıyor ve 25 Nisan'da Halep'e dönüyor. 11 Mayıs'ta Mardin'e geçiyor; Diyarbekir'e doğru yol alırken, Londra'ya, Diyarıbekir ileri gelenlerini "istismarcı" ve "soysuz komplocular" olarak tanıtıyor. M. Kemal Öke, bu nitelemenin, Diyarbekir eşrafının İttihatçı çizgide olduğu anlamına geldiğini yazıyor; bunların, Kürt Derneği'ne girdiklerini de rapor ediyor. Noel, Kürt Derneği'ne giren Kürtlerin "Türkler'in himayesinde bir Kürt muhtariyetine bel bağladıklarını" düşünüyor ve yine ülkesine bildiriyor.[93] Noel'in raporlarından bu derneğin ılımlı üyelerinin Londra çizgisine kazanabilecekleri sonucunu çıkarmış olduğu da anlaşılıyor. Öke, İngiliz arşivlerini incelemesini, bir

yerde şöyle özetliyor: "Kürt Klübü önceleri Hükümet'e sadık bir görünüm vermişse de, giderek özgür bir çizgiye kaymış; fakat bu eğilimi ile Babıali'nin hışmına uğrayarak 4 Haziran'da kapatılmıştır".[94] Daha önce de işaret ettim; Hasretyan da, 15 Haziran 1919 tarihinde Kemal'in Amasya'dan çektiği telgrafla bu kapatmayı onayladığını yazıyor.

Böylece, Noel Misyonu ile Mustafa Kemal Misyonu'nu bir noktada birleştirmiş oluyorum. Çıkartılacak sonuç ya da tez şu oluyor: Mustafa Kemal, Doğu'ya gönderildiği zaman, hareketsizlik değil büyük bir hareketlilik görülüyor. Mustafa Kemal'e kendisi veya bir başkası, bir hareket yaratma değil, mevcut hareketleri bastırma ve düzen altına alma görevi veriyor. Kemal'in, özellikle, Amasya Yarını toplantısı sonucunda, Erzurum'daki canlılığı gördükten sonra, yavaş yavaş, belli zigzagları yaşayarak, bir koalisyondan diğerine sıçrayarak, çıkış misyonunu terkettiği görülüyor; bu, net bir durumdur.

Şu durum bir yana; şimdi ikinci soruya cevap aramak zamanı geliyor. Neden Mustafa Kemal seçiliyor? Bu sorunun cevabını araştırarak bu alt-bölümü tamamlamak istiyorum. Cevap ararken ve tekrar tekrar yazılması gereken nokta, o sırada hem Osmanlı düzeninde pek çok sivrilmiş komutan olduğu ve Kemal Paşa'nın da bunlar arasına zor girdiğidir. Kutülamare Kahramanı Halil, Medine Kahramanı Fahri, Kafkasya'da Vehip, kardeşi Çanakkale'de Esat, Yakup Şevki ve Kemal Paşa'nın sadrazam olması için Vahdettin'e rica ettiği Ahmet İzzet'in yanında[95] Kemal'in adının geçmemesi gerekiyor. Kemal'in Anafartalar Kahramanlığı, tekrar ediyorum, ilk kez, hevesli ve genç bir gazeteci yazar olan Ruşen Eşref tarafından, 1918 yılı Mart ayında ortaya atılıyor. 1919 yılı yaz ortalarına gelindiği zamanda bile, kahraman susuzluğu yaşayan ülkede, bunun fazla tutmadığı anlaşılıyor. Bir tek kanıt[96] bunu göstermeye yetebilir; genç aydın Dursunzade Cevat, Erzurum Kongresi'nin toplanmasını gerçekleştirdikten sonra, umut ile umutsuzluk arasında bir arkadaşına yazdığı mektupta şöyle bir sıralama yapıyor: "Allah bize, Balkan nikbetleri zamanında Türkün elemine zırhlısının fevkalbeşer kahramanlıklarıyle teselliler veren Hamidiye'nin namdar süvarisiyle Anafartalar'ın azimkar kahramanını gönderdi." Erzurum'da bir devrimci demokrat olan Cevat, Kongre başkanı yapılmasına ve Ordu Müfettişi olmasına karşın, Kemal'i, ordudan ayrılmış Rauf'tan sonra sayıyor.

MEDİNE KAHRAMANI'NA[97]

Falih Rıfkı

Hakikaten kaç gündür sizi merak ediyorum, şimdi siz neredesiniz? İskorpitten dişleri düşen, çeneleri kopan askerleriniz nerede?

Sultan Selim'in takdığı bayrağı, Medine burcünden, hangi ibâdet saatinde ve nasıl tahammül ederek indirdiniz?

Siz ki bir sene evvel: "Eğer tahliye edecekseniz, Medine'ye başka bir kumandan gönderiniz. Medine kalesinden Padişah bayrağını bana kendi elimle indirtmeyiniz!" diyordunuz. Ne yapalım, başka birini göndermek için vakit yoktu, demiryolu kesildikten ve İngilizler sevgili Halep'e geldikten sonra, siz bir tayyarenin bile bir kaç defa yere inmeden gidemeyeceği kadar uzak çöllerde kalmıştınız.

Sizi ilk defa, Halep taraflarında kolordu kumandanı iken tanımıştım. Bu harbin samimi bir zabiti olmadığınız belli idi. Siz, eski Zagra rediflerini dağdan taştan Tuna'ya sevk eden geniş bilekli, göğsü kuvvetli zabitlere benziyordunuz. Siz, gaziler, kaleler ve bir Padişah kumandanı idiniz! Ben bu telakkimde ne kadar haklı olduğumu bilmiyorum, çünkü bir askerin fenni tarafını görebilecek insan değildim.

Hicaz isyanı hiç istenecek bir şey değildi. Üçyüz otuziki mayısında Beyrut'tan Şam'daki ahşap, rutubetli ve havasından sıtma sızan karargâha döndüğüm zaman Faysal'ın Medine'den kaçtığını haber almıştım. Pek akıllı bir adama benzemeyen Faysal'ın, Şam köylerinde Suriye zadeganından iyi fikirler almadığını biliyordum. Hatta zengin meyva bahçeleri ortasında, bize ziyafet verildiği gün etrafımdaki bakışlardan, seslerden ve kiyl-ü kalden şüphelendim; Mekke ile Şam arasında günlerce şifreler gidip geldi. Faysal'ın Süveyş kanalına Hicaz hecinsüvarları (Hecinli asker) getirmek için Medine'ye gittiğini duyunca büsbütün endişelendim. İsyan haberi beni nevmit etti. İnsan nasıl nevmit (ümitsiz) olmasın?

Şam'dan Medine'ye kadar bin şu kadar kilometre çöl var, bu yolu trenle üç gün, üç gecede zor geçebilmiştik, badiyelerde şehirden, köyden, ekinden ve hayvandan eser olmadığını görmüştüm. Anadolu bir avuç erkeğini hangi hududa yetiştirebilir; çıplak, nihayetsiz iki demiryolu parçasını uzun çöller ortasında ne kadar asker muhafaza edebilir?

Bilmem hangi ümitle, siz Medine'nin müdafaasını kabul ettiniz? O zaman buna daha fazla müslümanlığınızdan başka hiçbir sebep görmemiştim.

Şam'dan Medine'ye kadar bütün demiryolunun etrafına mümkün olduğu kadar asker yetiştirdiler. Çölün insanı nasıl kaybettiğini ve

bu büyük şehirde parlak bir renk gibi gözlere çarpan âdetlerin, çöllerde nasıl kolayca nâbedit olduğunu bilirim. Bu asker de öyle oldu, raylar bombalarla atıldı, bir suikastin tamiri günlerce sürdü, lokomotifler oduna muhtaçtı. Eğer trenler muntazam işlerse, yalnız Suriye'nin bütün ağaçlarını değil, şehirlerin bütün ahşap evlerini, eşyasını yakmak lâzım gelecekti. Trenler gittikçe yavaş yürüdü. Üç gün, üç gece süren yol, bazen bir ay devam etti.

Bir gün karargâhınızdan gelen genç zabitlerden birine.

- Fahri Paşa ne yapıyor? dedim.

- Hiç...birkaç siper... Bir avuç asker...Etrafta Faysalın hecinsuvarları, aşiretler, kabileler, Fransız ve İngiliz zabitleri var. Su içen, yemek yiyen bütün faydasız ahaliyi Şam'a gönderdik. Ravzayı asker temizliyor, sipere o bakıyor, ezanı tabur hafızları okuyor, siperlerin kısım kısım, haftada bir izinleri vardır. Fahri Paşa bunları evvela, Medine'nin küçük bahçesine götürür ve karagöz seyrettirir. Eğer bazı sözleri varsa, sözlerini karagöz vasıtasile askerlerine bildirir. Zira anlaşılıyor ki; bu köylüler karagözün sözüne, gazetelerden, beyannamelerden, nutuklardan ziyade inanıyorlar! Eğlence bittikten sonra, Fahri Paşa askerlerini merkadin içine götürür. Beraberce hizmet-i Nebeviye'yi ifa ederler. Sonra hepsini birer birer alınlarından öperek siperlerine yerleştirir.

Bir gün, tam mahsûl zamanlarında, Afrika'nın Sina'yı geçen çekirgeleri size musallat olmuştu. "Medine şimdi bitti" dedim. Sonra, sizin bir beyannamenizi okudum. Askere şöyle söylüyordunuz :

"Zabitlerimden biri bir torba getirdi.

O nedir? dedim.

Efendim, siz çekirge tavası yemediniz mi?

Hayır!

Çok lezzetli yemektir.

Hakikaten o akşamki kadar lezzetli yemek yediğimi hatırlamıyorum. Siz de bulursanız, hemen pişiriniz, artarsa bana hediye gönderirsiniz."

Aç kahramanlarınız muhakkak üç dört günde Afrika'nın bütün çekirgelerini bitirmişlerdir.

O zaman arkadaşlarımla konuşurken İstanbul'un mizah yazarlarından birini size göndermeği düşündük. Hakikaten biz bu meselenin hitabet ve san'at taraflarından başka neresini anlayabilirdik? Medine'den herkes ümitsiz, şikâyetçi idi. Memnuniyet duyan ve gülen yalnız sizdiniz.

Bugün cepheler eğlenceli halini geçti. Artık Medine'nin boşalması ve fazla tek bir neferin bile Gazze'ye gönderilmesi lâzımdı. Siz bu tahliye emrini alınca, en bahtsız günleri geçirdiniz: "Sultan Selim'in astığı bayrağı bana elimle indirtmeyiniz. Medine için kaç asker feda edersiniz? Bir mi, bin mi, üç bin mi? Bana ne bırakırsanız bırakınız. Havzanın kubbesi başıma yıkılmadıkça, Merkad'e hiçbir yabancıyı sokmam!" dediniz.

Bütün kuvvetleri çektiler, size bir avuç kahraman bıraktılar ve işte bugüne kadar hepsi, bu artık feda edilmiş insanlarla mukaddes şehrimizi müdafaa ediyorsunuz!

Cepheler bozuldu. Galiçya'da öldürecek, on binden fazla Türk bulan biz, sevgili Kudüs'e dört-binden fazla asker veremedik. Filistin'de, Suriye'de şehirler bizden. günler gibi arka arkaya ayrıldı. Demiryolu mahvoldu. kabileler, aşiretler, bütün cephanesiz yalnız başınıza kaldınız, ihtimal biz size mütareke haberini ve teslim emrini, İngiliz kabloları vasıtasiyle bildirebildik.

Askerleriniz şimdi hangi hastahanelerde yatıyor? Siz, daha ne kadar ihtiyarladınız? Eğer bizden haber sorarsanız, denizlerde İngiliz ve Fransız gemileri var, karamızda üçyüz yirmi dört Temmuziyle otuzbir Mart arasında veda ettiğimiz politika gürültüsiyle yaşıyoruz. Şimdi işimiz o kadar çok ki, sizden, kahramanlarınızdan, giden memleketlerden, çöllerden ve mamureden bahsedemeyiz.

Zannım hâlâ devam ediyor; siz askerlerinizle Plevne kahramanlarısınız, o kahramanlar ki bizi Avrupa'nın kalbine yerleştirdiler. Biz hâlâ üçyüz yirmi dört kahramanlarıyız, o kahramanlar ki kendimizi Avrupa'nın bir kumu, toprağı üzerinde on sene tutamadık.

Doğrusu budur; tekrarı gerekiyor, Kemal Paşa, zamanında Türkiye'de önemli roller oynamış hiçbir kimsenin, yerli ya da yabancı, anısında adı geçmeyen birisi oluyor. Geçmişinin önemli olmadığı düşüncesi ne kadar tekrarlansa, o kadar yerindedir; aslında, dönüş zamanlarında, hiç umulmadık kimlikle ön plana çıkıyorlar.

Böyle bir yenilgi döneminde, bir alt-üst oluşu yaşamak kaçınılmazdır; geçmişte önemli olanların yenilginin getirdiği kırımdan kurtulmaları her zaman mümkün olamıyor. Enver ve arkadaşları, bir yeni alanda taze bir mücadele başlatma umuduyla

kendilerini ülke dışına atıyorlar; diğer ön planda olanlar, yakalanarak Malta'ya gönderiliyorlar. Sevilen, Kemal Paşa türünden[98] derhal teslim olunması için İstanbul'a telgraf çeken ve birliklerini bırakan bir komutan olmayan, birliklerinin silahlarının mücadeleyi sürdürecek halk örgütlenmelerine aktarılmasını sağlayan Yakup Şevki, gözlerinden ciddi bir biçimde hasta olduğunu ileri sürerek mücadelenin başına geçme önerisini kabul etmiyor. Ahmet İzzet Paşa, önce sağlığını gerekçe gösteriyor ve daha sonra da Bilecik'ten görüşme için çağrıldığı Ankara'da hem bir gözaltı yaşamına mahkum ediliyor ve hem de elinden kendisine ters gelen bir yazı alınıyor; bu nedenle mücadeleye katılma kararından dönüyor.

Kemal, Erzurum'da, mücadelenin liderliğine doğru tereddütlü, ancak ilk büyük adımı atıyor; tereddütlerini yenip kendisini güven içinde hissettikten sonra da eline geçirdiği liderliği korumayı, zaman zaman, mücadelenin kendisinden de önemli sayıyor. Erzurum'da başlamasını bir rastlantı saymıyorum; Erzurum, hem Kemal'in gelmesinden önce ve hem de çok daha önceleri, oldukça hareketli bir kent görünümü veriyor.

Teşkilat-ı Mahsusa'nın son yöneticisi Hüsamettin Ertürk'ün anılarından bir paragraf aktarmakta yarar görüyorum: "Meşrutiyeti memlekette yeniden tesis etmek azmiyle, hürriyetperver arkadaşlarla beraber çalıştığımız günlerde, içimizden ben de diğerleri gibi sürgüne mahkum edilmiş, Erzurum'un yolunu tutmuştum. Oraya vardığım zaman Erzurum'da kaynaşan bir gençlik ve zabitan kütlesiyle karşılaşmış, adeta sevinmiştim. Meşrutiyet'in ilanına tekaddüm eden günlerde eğer orada bulunan vali Arnavud Abdülvahhab Paşa, Örfi İdare'yi ilan etmemiş, Erzurumlu vatanperverleri Sinop Kalesi'ne sevketmemiş olsaydı, Erzurum hürriyetin ilanı şerefini, Manastır ve Selanik'in elinden almış olacaktı." Abartmalı görülebilir; ancak vereceğim diğer bilgiler, böyle bir izlenimi ortadan kaldırmaya yetebiliyor.

Tutucu ancak ciddi tarihçi Halil İnalcık, İslam Ansiklopedisi'ndeki kısa Erzurum girişinde şunları kaydediyor: "Erzurum İkinci Meşrutiyet'in ilanında da mühim rol oynamıştı. 1906'da Erzurumluların yeni kurulan şahsi vergi ve hayvanat resmi yüzünden, Abdülhamit Hükümeti'ne karşı gelmeleri, meşrutiyetin ilanı teşebbüslerinin de başlangıcına bağlanabilir." İnalcık, bunları yazıyor ve ayrıntılı bilgi vermiyor.

İnalcık'ın "şahsi vergi" dediği, kelle ya da baş vergisi, İngilizcesi "poll tax" ve Rusçası "poduşnıy nalog", olmalıdır; Gene Türkler döneminde Türkiye'yi ele alan bir Sovyet monografisinde, biraz daha ayrıntı bulmak mümkün oluyor. Profesör Hamid Aliev, Erzurum'daki Rus konsolosunun gönderdiği raporları içeren arşivler üzerine yaptığı araştırmada, 1906 yılında konan baş vergisinin ülkenin her tarafında tepkilere yol açtığını ifade ediyor.[99] Aliev, Trabzon, Van, Bitlis, Samsun, Kastamonu, Diyarbakır, Şam, Hayfa kentlerinde de hareketlilik olduğunu saptıyor. Ancak Azeri kökenli Sovyet araştırıcısı, "odnirn iz krupnıh tsentrov takih volneniy stal Erzurum", bu hareketlerin en önemli merkezlerinden birisinin Erzurum olduğunu da ekliyor.

Aliev'in verdiği bilgiye göre, 1906 yılında konan baş vergisi, herkesten gelirlerinin ya da ücretlerinin üç günlüğüne eşit bir bölümünü Hazine'ye verme yükümlülüğünü getiriyor. Buna duyulan tepkilerle, Erzurum'daki Konsolos Skryabin'in İstanbul'daki Büyükelçi'ye gönderdiği rapora göre, tacirlerin öncülüğünde "Can Verir" Derneği kuruluyor; Erzurum'da oturan küçük burjuvaların pek çoğunun bu derneğe katıldıkları da verilen bilgiler arasında yer alıyor. Can Verir Derneği yöneticileri, Sultan'a dilekçeler vererek, iktidarın suistimalinden yakınıyorlar ve baş vergisinin hafifletilmesini istiyorlar.

Bunu rastlantı saymıyorum; Halil İnalcık, aynı yerde[100] "Erzurum Ermeni komitecilerin en mühim merkezi idi" diye yazıyor. Birinci Savaş'tan hemen önce Erzurum'da, Taşnaktsutyun Partisi'nin büyük kongresinin toplandığına işaret, etmiştim; bu sırada, Erzurum Osmanlı egemenliği altındadır. Aynı Kongre'ye İttihatçı liderlerden bir delegasyondan başka bir de uluslararası inceleme kurulu geliyor.

Erzurum'un Ermeni dönemindeki adı Karin ya da Karana olarak biliniyor; Roma İmparatorluğu'nun eline geçince, imparatorlun adına bağlı olarak Theodosiopolis adı verilmekle birlikte Ermenice isim, Karintis olarak gerçekleştirilerek, kendisini sürdürüyor. Karintis'in yanında bir de Erzen ya da Arzen denilen başka kent bulunuyor; Selçuklular Erzen'i zaptediyorlar, kenti yıkıyorlar, kaçanlar, komşu Karintis'e sığınıyor. Böylece eski adı Ermenice Karin olan kent, adını Erzen'e çeviriyor ve Selçuklular da bir Roma hayranı olduğu için buraya Erzen al-Rum deniliyor; Arapçasıyla Rum, Türkçesiyse Roma Erzen'i, böylece ve zaman içinde Erzurum oluyor. Erzurum'da Müslümanlar, Türkler ile Ermeniler içice, zaman zaman dostlukla ve zaman zaman da birbirini öldürerek yaşıyorlar; Kent, Sarıkamış yenilgisinden sonra 16 Şubat 1915 tarihinde, Ruslar'ın eline geçince öldürmeler artıyor ve 25 Mart 1918 tarihinde Türklerin eline geçtiğinde ise daha da şiddetleniyor.

Cevat Dursunoğlu, Erzurum'un yerini şöyle anlatıyor: "Fırat, Aras, Çoruh gibi üç büyük nehrin kaynakları Erzurum yaylasındadır. Fırat'la Basra Körfezi, Aras'la Hazer, Çoruh'la Karadeniz maileleri burada birbirinden ayrılırlar." Doğu'nun üç büyük nehrine kaynaklık ediyor ve üç denize açılıyor.

"Doğu'dan gelen en işlek göçyolu Aras'ı takip ettikten sonra, Deveboynu gediğini geçerek Erzurum'a varır ve buradan Fırat vadisiyle Batı'ya gider."

"Göçyolu, tek büyük yol olarak bu bölgede rakipsiz kaldığından doğuyu batıya bağlayan ipekyolu da buradan geçerdi. Bu yol üstünde en önemli konak Erzurum'du."

Cevat, böyle bir kentte doğuyor ve Birinci Dünya Savaşı'nda yedek subay olarak görev yaptıktan sonra Mütareke ile birlikte terhis oluyor; İstanbul'dadır. Doğru, İstanbul'da kurulmuş olan "Vilayatı Şarkiya Müdafaai Hukuku Milliye" Cemiyeti'ne giriyor; Süleyman Nazif, bu kendi ayağıyla gelen genci görünce heyecanlanıyor. Kapıdan, kendiliğinden ve kendi ayaklarıyla gelen gençler hep heyecan kaynağı oluyorlar. Cevat, birdenbire, Doğu illeri Ulusal Hakları Savunma Derneği'nin yöneticisi gibi hareket etmek durumunda kalıyor. Süleyman Nazif ile birlikte bir delegasyon oluyorlar ve Seyit Abdülkadir'in Kürt Teali Cemiyeti'ne gidiyorlar; talepleri, Ermeniler'e karşı birliği bozmamak ve birlikte çalışmaktır. Abdülkadir, bu delegasyonu tersliyor; Cevat, Erzurum'a, yol alıyor. Dayısının oğlu ve "fikirdaşı" Ahmet Erverdi ile Trabzon üzerinden Erzurum'a geçiyor. Erzurumlu genç Cevat, Erzurum'a güveniyor; uzun ayrılıktan sonra tekrar döndüğü kentindeki ilk izlenimi şöyle oluyor: "Bu kahraman halkın bir tek noksanı vardı: Henüz bir teşkilata bağlı bulunmamak." 1919 yılı başında Cevat, kahraman halkının örgütten başka bir eksiği olmadığı sonucuna varıyor.

Aydınlar, tüm mücadelelerin günah keçisidir; Dursunoğlu, halkın örgüt için, "aydınların baş olmasını" beklediğini de kaydediyor. Aydınlar arasında bir tartışma başlıyor; her örgütlenme öncesinde söylenebilecek bütün sözler ortaya konuluyor. "Geniş olsun" deniliyor, gerek olmadığı ileri sürülüyor ve genellikle de mücadelenin devlete bırakılması gerektiği savunuluyor. Albayrak Gazetesi'nin başında Süleyman Necati var; ateşli bir kimlik sergiliyor ve Necati'ye de "İttihatçı" denilerek bir kenara itiliyor. Daha ilerde örgüt kurulduktan sonra bile, Necati ve arkadaşlarının, "gizli" bir örgütün adamları oldukları da söyleniyor ve büyük bir kriz yaşanıyor.

Dursunoğlu, "tartışmalar sert gidiyordu" diye yazıyor ve şunları ekliyor: "Gençler arasında en ileri giden Hüseyin Avni idi. Hüseyin Avni çok sert bir dille İstanbul'dan bir şey beklemenin hata olduğunu, bu defa kimsenin muhacir olamayacağını ve buna halkın müsaade etmeyeceğini, ne olursa olsun müdafaadan başka çıkar yol bulunmadığını ve müdafaa için de şimdiden teşkilatlanmamız gerektiğini söyledi." Genç hukukçu Hüseyin Avni, daha sonra TBMM içinde İkinci Grubun ateşli sözcülerinden birisi oluyor, hem İstanbul'dan ve hem de yaşlılardan umudu kesmeyi savunuyor.

Gençlerin zorlamasıyla, 10 Mart 1919 tarihinde, İstanbul'daki Vilayatı Şarkiye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti'nin Erzurum şubesi olarak Müdafaai Milliye Derneği ortaya çıkıyor. Ancak kabul etmek gerekiyor, bu kuruluş kağıt üzerinde kalıyor. Dursunoğlu şunları hatırlıyor: "Cemiyet yavaş yavaş teşkilatlanmakla beraber tam bir faaliyet gösteremiyordu. Mütecanis de değildi. Hüseyin Avni, Ahmet ve benden başkası yaşını başını almış, durmuş ve durulmuş zatlardı. Her adımı ihtiyatla atıyor, hükümeti kuşkulandırabilecek her hareketten çekmiyorlardı." Buna karşın, yaşamaya mahkum her dernek ya da örgüt yaşamında görüldüğü gibi, Erzurum Müdafaai Milliye kısa bir zaman sonra, söz uygunsa ikinci ve asıl kuruluşunu yaşıyor; Binbaşı Kazım'ın Erzurum'a gelmesiyle, bir yeni kurul oluşturuluyor. Eski mebuslardan Hoca Raif Efendi, Kazım, Süleyman Necati, yönetim kuruluna giriyorlar.

Yeni kurul yeni kuruluş oluyor; yeni kararlar alıyorlar. Merkezdeki aydınları daha çok işe katma kararı veriliyor ve bu amaçla bir yürütme kurulu oluşturuluyor. Kazalara ve buralardan köylere inme ilkesi benimseniyor. Bütün Doğu illerini aynı düşünce etrafında toplama programı kabul ediliyor. Bir de "her ne lazımsa yaparak orduyu bu işe iştirak ettirmek" kararına varılıyor. Yeni bir tüzük ortaya çıkıyor, Erzurum Derneği'nin İstanbul'daki merkezi aştığı görülüyor. Bu aşamada, Dursunoğlu, "halbuki Erzurum bu teşkilat nizamnamesiyle silahlı müdafaaya doğru gidiyordu" diye yazıyor.[101] Erzurum'daki direnişçilerin silahlı mücadeleyi ilke olarak benimsemeleri önemli bir nokta olarak ortaya çıkıyor.

Yeni yönetim bir Doğu illeri, Vilayatı Şarkiye Kongresi kararı alıyor ve bunun için çevre illeriyle temasa geçilmesi, bir de, "ilerde duçar olunması melhuz müşküllere karşı tedabiri ihtiyatiye teemmül etmek" gerektiği, hükme bağlanıyor. Bu hükümler, örgüt içinde yeni bir ayrışmaya neden oluyor; yaşlılar kısmı, çevre illerle temasa geçilmesinin İstanbul Hükümeti'ni ürküteceğini ve ortaya çıkabilecek çeşitli durumlar için önlemler düşünülmesi hükmünün de, hareketi, dönüşü olmayan kanallara kaydıracağını ileri sürmeye başlıyorlar. Bütün bunlara İtilaf Devletleri'nin de kızacağı ve kızgınlıkla, "mazallah" Erzurum'u bile işgal edeceklerini anlatıyorlar. Çok sert tartışmalar oluyor; "yarı ikna ve yarı emrivakilerle idare heyetindeki gençler grubu kongre daveti kararını alarak Nisan'ın son Cuma Günü cuma namazından sonra Tophanelioğlu çeşmelerinin önündeki meydancıkta toplanan bir mitingle halka duyuruyor ve çevre illere telgrafla davetiyeler çıkartıyor. Bir gün sonra Trabzon'dan Barutçuzade Hacı Ahmet de, Erzurum davetinden habersiz olarak, bir Doğu illeri kongresinin gerekliliğini,

coğrafi konumu nedeniyle Erzurum'un girişimi başlatabileceğini bildiren telgrafı geliyor.

Böylece Mustafa Kemal'in yazgısını değiştiren kongrenin kararı alınmış oluyor. Bu hazırlıklar sırasında kimsenin aklına bir Mustafa Kemal gelmiyor; ancak Dursunoğlu, o günlerle ilgili olarak, "Müdafaai Hukuk Teşkilatı ne kadar kuvvetlenirse kuvvetlensin ordunun müzahereti temin edilmeden tam bir başarıya varılamazdı" diye yazıyor. Ordu'yu işin içine sokmak, mutlaka gerekli görülüyor.

Ancak Müdafaai Hukuk, Haklar Savunması Örgütü'nün ordunun bu işe nasıl sokulacağı konusunda bir tereddütü bulunmadığı anlaşılıyor; Dokuzuncu Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa hazır baş ve kumandan kabul ediliyor. Vatanseverliği, doğruluğu ve kumandanlık tecrübeleriyle tanınan Yakup Şevki, "uzun zaman tabya hocalığı ettiğinden orduda çok sayılıyordu"; direnişçiler, sadece bir kumandan değil, kendisiyle birlikte ordunun desteğini çekebilecek bir kimse arıyorlardı. Dursunoğlu, Yakup Şevki'nin doğal kumandanlığını anlatırken, bir de şu bilgileri veriyor: "Ayrıca Mondros Mütarekesi üzerine elviyei selase'yi boşaltırken Kars'ta bir hükümet kurulmasını teşvik etmiş ve kurulan hükümete silah ve cephane vererek yardım etmişti. Milli bir hareketin başlamasını istiyordu".[102] Erzurumlular, bu düşüncelerle, Yakup Şevki Paşa'nın baş olmasını istiyorlar ve dileklerini Yakup Şevki'ye bildiriyorlar.

Güzel; ancak Yakup Şevki, Büyük Britanya'nın kendisi hakkında düşündüklerini, görevden alınmasını ve yerine Mustafa Kemal'in atanmasını istediklerini bilmiyor. Gözlerinden hasta olduğunu söylüyor; İstanbul'a gitmek zorunda olduğunu bildiriyor. Gidiyor ve Malta'ya kapatılıyor.

Erzurum'da Haklar Savunma Örgütü, bir paşa aramayı sürdürüyor. Bu sırada, Dokuzuncu Ordu, Üçüncü Ordu'ya dönüştürülmek üzeredir ve bütün kuvvetleri, işgalci İngilizleri uyutmak için, On Beşinci Kolordu'da toplanmıştır; Kazım Karabekir, daha önce savaştığı bu bölgede, kendisini On Beşinci Kolordu Kumandanlığı'na tayin ettirmeyi başarıyor. Kazım, Anadolu'daki tek büyük kuvvetin komutanı olarak Erzurum'a geliyor; Haklar Savunma Örgütü'nün yöneticileri derhal Kazım'ın kapısını çalıyorlar. Kazım "varım" diyor ve bir süre sonra, Örgüt ile Ordu arasında irtibatın kurulmasıyla Süleyman Necati görevlendiriliyor.[103] Şimdi Kazım'ın rolünden söz etmem gerekiyor.

Sina Akşin de Kazım Paşa'nın İstanbul'da kalmamayı ve güçlü Komutanların birer birlik bularak Anadolu'ya geçmeleri gerektiği görüşünü savunduğunu yazıyor; Kazım, 2 Mart 1919 tarihinde, Erzurum'da bulunan On Beşinci Kolordu Kumandanlığı'na atanmasını sağlayabiliyor. Ancak tayin işlemi, gecikiyor ve karar 3 Nisan 1919 günü kesinleşiyor.

Kazım'ın bütün yazdıklarında bir leit motif var; Kazım, Kemal'i Anadolu'ya geçmeye ikna etmek için çok uğraştığını ısrarla yazıyor. Anılarına dayalı "İstiklal Harbimiz" kitabında, "ben şarkta milli hükümet esasını kurarken M. Kemal Paşa'nın İstanbul'da bir padişah hükümetinde herhangi bir vazife alarak en kıymetli arkadaşları da etrafında toplaması ihtimali beni pek düşündürmüştü" diyor; bunu önlemek için Kemal'e kurtuluş mücadelesinin liderliğini önerdiğini ileri sürüyor.[104] Kazım'ın, Kemal'i Anadolu'ya aktarmak için çok çalıştığını diğer kaynaklar da doğruluyor.

Kemal'in hep bir Osmanlı bakanı olmaya çalıştığı kesindir; her kaynak, bir başka sadrazamın hükümetinde bakanlık için kulis yaptığına işaret ediyor. Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nde bakan olmak için ricalarda bulunmasının ötesinde, Bezmi Nusret Kaygusuz da bir ara Ahmet Rıza'nın başkanlığında bir hükümet ve kendisini de bu hükümette yine Harbiye Nazırı olarak hayal ettiğini yazıyor.

Bir paranteze ihtiyaç var; bütün yeni belge ve anılara karşın, kemalist tarih yazımının üzerine giydiği zırhın hiç etkilenmediği konusunda, bazı yabancı araştırıcı ve tarihçilerin ileri sürdükleri son derece doğru görülüyor. Rauf'un anıları, Kemal'in ordunun siyasetten uzak durması gerektiği yönündeki savların hiç de gerçekçi olmadığını ortaya koyuyor ya da bu savlara kuşkular getiriyor. Bir yeni Bab-ı Ali baskını ile Enver'i devirmek isteyen İngiliz yanlısı Yakup Cemil'in duruşması sırasında, "hükümeti devirmeye muvaffak oldukları takdirde Harbiye Nezareti'ni ve Başkumandanlık Vekaleti'ne getirilmesi düşünülen zatın Mustafa Kemal Paşa olduğu" ortaya çıkıyor; bu noktada da kuşku bulunmuyor. Rauf, bundan ayrı olarak da, Savaş'ın üçüncü yılında, Mustafa Kemal'in bir hükümet darbesi yapmak için bazı komutanlara şifreli duyurularda bulunduğunu ve Vehip Paşa'nın bunu Enver'e bildirmesi üzerine[105], darbe girişiminin daha başlangıçta etkisiz hale getirildiğini yazıyor. Enver, Kemal'i hem normal zamanlarda ve hem de askeri darbe girişimlerinde fazla ciddiye almıyor; Rauf'un yazdığına göre Kemal'in özür dilemesiyle bu konuyu kapatıyor.

Kemal'in Anadolu'da bir görev almasında, Kazım türü baskıların yanında, İstanbul'da gönlüne göre bir görev ihtimalinin kalmamasının da rolü olmalıdır; o sıralarda İstanbul'daki İngiliz istihbarat subayı ve Kemal hakkındaki en olumsuz biyografilerden birisinin yazarı Armstrong bunu açıklıkla ileri sürebiliyor. Armstrong şunları yazabiliyor: "For Mustafa Kemal there was no place. He was elbowed out on all sides. He had no following. He would not work with anyone. Again he was so angular that he did not fit into any combination".[106] Artık İstanbul'da hiçbir yeri olmayan, herkesin uzak tuttuğu,

yandaşı bulunmayan, kimseyle birlikte çalışamayan ve çok köşeli olduğu için hiçbir kombinasyona uygun düşmeyen Kemal'in Anadolu'ya geçmesinin kaçınılmaz olduğu izlenimini vermek istiyor.

Armstrong'un, Kemal'in kombinasyonlara katılma alanındaki yetersizliğiyle ilgili görüşlerine katılmak mümkün görünmüyor; Kemal, hiçbir kimlik sahibi olmasa bile, bir kombinasyon ve koalisyon ustasıdır. İçice pek çok kombinasyon ya da koalisyon aynı anda kurabiliyor; yavaş adımlarla, bir koalisyondan diğerine geçiyor. İstanbul'da Vahdettin'den bakanlık peşinde koşarken, "Amasya Yaranı" ile de bir gevşek koalisyondan kaçınmıyor.

Bir noktayı vurgulamak durumundayım: Kemal'in kişiliği güvenilir görünmüyor, sadakati bulunmuyor. Büyük Britanya'dan ve Vahdettin'den umutlar alıyor ve bunlara umutlar veriyor, fakat, eninde-sonunda kurtuluş hareketinin dışında kalamıyor. Hırsının, cesareti ve yeteneğinden daha büyük olduğunu sanıyorum; kurtuluş hareketini, kendisine rakip olabilecek bütün imkanlardan uzak tutuyor. Güçleri zayıflatıyor ve ufku daraltıyor. Ancak, kurtuluş hareketinin içinde kalıyor.

Tezi yazıyorum: Kemal, güvensizlik kompleksiyle, kurtuluş hareketinin çapını küçültmüştur.

Kemalist yorumcuların Kemal'de buldukları gerçekçilik, hareketin ufkunu daraltmak olarak ortaya çıkıyor.

Amasya Buluşması, Kemal'in Samsun'a çıkışından çok daha büyük bir önem taşıyor. "Amasya Yaranı", Ordu Müfettişi Kemal, Yirminci Kolordu Kumandanı Ali Fuad, Üçüncü Kolordu Kumandanı Refet, telgraf başında On Beşinci Kolordu Kumandanı Kazım ile ordudan ayrılmış Rauf'dan meydana geliyor. Kazım, en güçlüsü, Rauf ise en kararlısı izlenimi veriyor. Amasya'da Kemal bir yeni duruma yöneliyor.

Amasya Tamimi'ni, Amasya Yaranı'ndan soyutlayarak sadece Mustafa Kemal'e izafe etmek büyük bir insafsızlık olmalıdır; Kemal Paşa, milletin kurtarıcılığı düşüncesine daha yavaş ve daha sonra geliyor. Erzurum'daki hareketliliğin, bu gelişte, daha da etkili olduğunu düşünmek için nedenler bulunuyor. Ayrıca Kemal, komite adamıdır; yeni bir komite oluşturuncaya kadar, mevcut komitenin görüşlerine bağlı kalıyor.

Fakat Erzurum'da Kemal'i bir önemli sürpriz bekliyor; genellikle iyi bilinmekle birlikte yine de değinmek gerekiyor, Haklar Savunması Örgütü yöneticileri, Mustafa Kemal'in Erzurum Kongresi'ne delege olmasını istemiyorlar, örgüt yöneticileri, başkan Hoca Raif Efendi ile Süleyman Necati'yi Kazım Paşa'ya göndererek, "M. Kemal Paşa hazretlerinin kongreye girmeleri arzusunu heyetimiz kabul etmiyor" diyorlar.[107] Gerekçe olarak Mustafa Kemal'in İstanbul'un adamı olduğuna inanmalarını gösteriyorlar; Mustafa Kemal, hâlâ Vahdettin'in onursal yaveri sıfatını kullanmakta ısrar ediyor ve Ordu'dan ayrıldığını söylemesine karşın üniformasını çıkarmıyor. Bu, bir yanıyla, Mustafa Kemal'in güvensizlik duygularıyla ilgili görüşlerine denk düşüyor ve diğer yanıyla, Erzurum'daki halk hareketinin temsilcilerinin Mustafa Kemal'e pek güvenmediklerini gösteriyor. Herhalde, daha sonraki yazılanlara, Erzurum'a geldiğinde Kemal'in bir yurtsever kahraman imajına sahip olduğu iddialarına, hiç ama hiç uymuyor.

"Ben kolordu kumandanı olarak Kemal Paşa'yı millete ve Ordu'ya sevdirir, muhabbet ve itaat kazandırırdım. Çünkü ben misal olacaktım ve tesir yapacaktım. Şark ve dolayısıyla memlekette nüfuzum buna müsaitti".[108] Bu sözler de Kazım Paşa'ya ait bulunuyor; Kazım Paşa, hem "Mustafa Kemal Paşa'yı şark halkı tanımaz" diye yazıyor ve hem de Kemal Paşa'nın Erzurum'a pek neşesiz geldiğini hatırlıyor. Burada, ben de, o tarihlerde Kemal Paşa'yı, dar bürokratik bir çevrenin dışında pek az kimsenin tanıdığı yolundaki görüşümü tekrarlamakta yarar görüyorum.

Kazım, güçlü konumu, tanınması ve sevilmesi ve diğer başka nedenlerle, Kemal'in liderlik pozisyonunun geçici olduğunu düşünmüş olmalıdır; örgüt yöneticilerini ikna etmek için kendisini fazla zorlamıyor. Kemal'in nereden delege seçileceği sorunu ortaya çıkıyor; Kemal, kazaların birisinden delege olmak istemiyor. Cevat Dursunoğlu, Erzurum delegeliğini, Mustafa Kemal'e vererek, hem bu sorunu çözüyor ve hem de tarihte unutulmaz bir yer kazanmış oluyor.

Fakat Mustafa Kemal Paşa, hâlâ kendisini güvenli hissetmiyor; Kongre Başkanlığı koltuğuna üniforması ve hiç bırakamadığı Vahdettin'in onursal yaverlik kordonu ile çıkınca, Gümüşhane Delegesi Zeki Bey, "Paşa, evvela arkanızdaki elbisenizi ve göğsünüzdeki kordonunuzu çıkarın da, sonra riyasete başlayın, tahakkümden korkuyoruz" diye bağırıyor; Kemal Paşa, o geceden sonra sivil giyinmeye başlıyor.

Erzurum Kongresi, Mustafa Kemal'in yükselen çizgisini başlatıyor; yerel bir kongredir. Manda programına kapıları açık tutması ve bir milli kongre kararı almasıyla önem kazanıyor. Mustafa Kemal Paşa, böylece, Erzurumdaki işini tamamlamış oluyor. Ancak bu yeni durumun Mustafa Kemal Paşa'nın hoşuna gittiği anlaşılıyor; çünkü, Anadolu'ya geçmekle birlikte yakında toplanacak olan İstanbul Meclis-i Mebusan'ına, Erzurum Mebusu seçilebilmek için nüfus kayıtlarını Erzurum'a aldırıyor, Erzurumlu oluyor ve Erzurum mebusu seçilmesi sağlanıyor.

"Bir gün birkaç arkadaş Necati'nin evinde toplanmıştık. O gün Mustafa Kemal Paşa'nın yanından gelen Kazım, arkadaşlara, Paşa'nın yola çıkmasını sağlamak için bizim para temin etmek vazifemiz olduğunu hatırlattı"; bunları da, Cevat Dursunoğlu, hatırlıyor. Ancak Haklar Savunma Örgütü'nün hiç parası olmadığını da eklemeyi de unutmuyor; çaresiz kalıyorlar. Sonunda bir yaşlı Süleyman biriktirmiş olduğu dokuz yüz lirayı veriyor ve örgüt yöneticileri de kendi aralarında yüz lira toplayarak, toplam bin lirayı Paşa'ya veriyorlar.[109] Parayı, Mustafa Kemal'e Kazım götürüyor ve Cevat, "Kazım dönüşte Paşa'nın çok memnun olduğunu sevinerek anlattı" diye yazıyor.

Üçüz Kafkas Doğumu

Erzurum'dan Sivas'a gelen Mustafa Kemal, Sivas'ta, yurttaşlık bilgisi kitaplarında hep yazılanlarla yazılmayanları birlikte gerçekleştiriyor; Sivas Kongresi, Amerikan mandasını kabul ile bir de davetiye çıkarıyor. Bu, Kemal Paşa'nın, tarihsel olarak geçici olduğu belirlenen bir yeni koalisyon değişikliğidir; büyük devletlerden Büyük Britanya'dan ayrılarak Amerika Birleşik Devletleri'ne yaklaşıyor.

Kemalizmin aşkın düşünürü ve Sevgili Dostum Doğan Avcıoğlu'nun, "mandacılık fikrinin, ancak Sivas'ta Atatürk'ün karşı çıkmasıyla"[110] yenildiğini ileri sürmesine karşın, manda düşüncesi Sivas'ta yenilmiyor ve tam tersine milli kongre kararı haline geliyor. Ayrıca Mustafa Kemal'in Sivas'taki milli kongrede manda düşüncesine karşı bir tek söz söylemediği de kesindir[111]; Sivas'ta delegelerden sadece Osman Nuri ve Ahmet Nuri, manda programına karşı bir görüş dile getiriyor.

İstanbul'daki Amerikan yetkilisi Amiral Bristol'un da, Sivas'taki Kongre'nin Amerikan mandası lehine karar verdiği konusunda hiçbir kuşkusu bulunmuyor; Bristol, 12 Eylül 1919 tarihinde, İstanbul'dan Washihgton'a çektiği telgrafta, Milli Kongre'nin oy birliği ile Amerikan mandası istediğini bildiriyor.

Bu "isteme" fiili üzerinde, hemen ilerde, durmak durumundayım; sadece İstanbul'daki Amerikan Amirali değil, Erzurum'a kadar giden General Harbord da, aynı ve kesin kanıyı ediniyor. Harbord, incelemelerini tamamladıktan sonra, Amerikan Hükümeti'ne yazdığı raporunda şunları dile getiriyor: "The aim the Nationalist, or National Defense Party, as its adherents style it, as stated by Mustapha Kemal Pasha, its head, is the preservation of the territorial integrity of the empire under a mandatory of a single disinterested Power, preferably America".[112] Bütün çalışmalarımda tekrarladığım biliniyor; "Parti" olmak için mutlaka yazılı bir tüzük ve program gerekmiyor. General Harbord, daha 1919 yılında Türkiye'de bir Milliyetçi ya da Milli Savunma veya Müdafaai Milliye Partisi olduğunu ve bunun başında da Mustafa Kemal Paşa'nın bulunduğunu kabul ediyor; Paşa, General Harbord'a, imparatorluğun bütünlüğünü koruyabilmek için, tarafsız bir gücün, tercihli olarak Amerika'nın, mandatörlüğü peşinde olduklarını bildiriyor.

Bir paranteze gerek var: Kuşkusuz, Mustafa Kemal'in, çok yüksek amaçlar için, Vahdettin'i, Damat Ferit'i, İngilizleri, İtalyanlar'ı kandırdığı gibi şimdi de, Amerikan Heyeti'ni kandırdığı ileri sürülebilir. İleri sürülüyor; yalnız bu kandırma işlemlerinin, her birisi, bir başka durumda ve çok zamanda bir başka yazar tarafından iddia ediliyor. Hepsi toplandığı zaman ise, gerçekçi olmayan ve Mustafa Kemal'i savunurken çok güç ve savunulması imkansız bir duruma sokan bir yazım ortaya çıkıyor; bunları doğru bulmuyorum.

Parantezi kapatırken bir tez yazıyorum: Böyle bir Mustafa Kemal anlatmak, kemalistleri ya geri zekalı yapmaya çalışmaktır ya da ancak geri zekalıların kemalist olabileceğine inanmak oluyor.

Gerçek, Mustafa Kemal'in pozisyon değiştirmede, sadakat ve benzeri türden hiçbir kaygıyı kendisine bir engel yapmamasında aranmalıdır; bu, birinci noktadır. Büyük Britanya işgal kuvvetlerinin onayı ile geldiği Doğu'da yepyeni bir durumla karşılaşıyor; işgalciler onaylarını geri alıyorlar ve Kemal'in İstanbul'a çağrılmasında ısrar ediyorlar. Muhtemelen Malta'ya gönderecekler; tam bu sırada, bir Amerikan ittifakı ihtimali beliriyor. İstanbul'da Wilson Derneği yöneticileri, King Crane konzerni'nin adamı gazeteci Browne'u Sivas'a kadar gönderiyorlar; Türkiye'yi bir Amerikan sömürgesi haline getirmek isteyen King-Crane konzerni'nin adamı Sivas'ta "bir Türk" gibi hareket ediyor ve Mustafa Kemal ile uzun uzadıya konuşuyor.

İkinci nokta, Sivas'ta, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Vahdettin ve İstanbul Hükümeti'nden kopmadığına da kesin gözüyle bakmak zorunluluğu görülüyor. General Harbord, Kemal Paşa ile görüşmelerinden çıkardığı sonucu, raporuna, şöyle aktarıyor: "While professing entire loyalty to the Sultan, the Nationalist leader had gone to extremity of cutting all official telegraph communications between the capital and the interior, pending the removal of the cabinet." Harbord, Kemal Paşa'nın bir yandan Sultan Vahdettin'e tam bir sadakati dile getirdiğini ve diğer yandan da diğer uca giderek, Başkent ile bütün telegraf bağlantılarını kestirdiğini yazıyor; Harbord, Kemal'in ve Partisi'nin tek amacının mevcut hükümeti değiştirmek olduğunu da ekliyor. Bu, sınırlı bir mücadele perspektifi demektir; böyle bir mücadele perspektifi ile İstanbul ile Sivas'ın birbirine çok uzak olduğunu söylemek mümkün görün-

müyor.[113] Arada bir sürtüşme var; ancak bu anlaşmak ve ortak noktaya gelebilmek için bir sürtüşme olarak görünüyor.

General Harbord, 15 Ekim 1919 tarihinde, Mustafa Kemal'in, Harbord'a karşı bir açıklama yaptığını bildiriyor. Önemli paragrafını, yine özgün dilinde, buraya aktarıyorum: "The Nationalist Party recognized the necessity of the aid of an impartial foreign country. It is our aim to secure the development of Turkey as she stood at the armistice. We have no expansionist plans but it is our conviction that Turkey can be made a rich and prosperous country if she can get a good government. Our government has become weakened through foreign interference and intriques. After all our experience we are sure that America is the only country able to help us. We guarantee no new Turkish violances against the Armenians will take place." Bu, sıradan bir açıklamadan daha çok bir taahhüt-program niteliği taşıyor; Amerika'nın Türkiye'ye yardım yapacak tek ülke olduğu, İstanbul Hükümeti'nin yabancı etki ve entrikalarının esiri olduğu, iyi bir hükümete sahip olursa Türkiye'nin zengin ve müreffeh olacağı ve bir daha Ermeniler'e zulüm yapılmayacağı açıklanıyor ve taahhüt ediliyor.

Üçüncü noktaya geliyorum; Kemal'in kendi kişisel konumu söz konusu olmadığı zamanlarda, genel düşüncenin dışına çıktığı bilinmiyor. Öyle bir çizgisi gelişmemiş; hem genellikle bir yere dayanmak istiyor ve çoğunluğun dışında kalmaktan çekiniyor.[114] Çoğunluk ve üstelik ittifak denilecek ölçüde çoğunluk ise mandayı savunuyor. Ancak İstanbul'da, çoğu firarda veya gizlice olan bir avuç İttihatçı dışında, seçkinler mandada anlaşmakla birlikte İngiliz ve Amerikan mandası arasında bölünmüş görünüyorlar. İngiliz Muhipleri Derneği, hâlâ bir İngiliz mandasının savunuculuğunu yapıyor. Wilsoncular ise Amerikan mandası için, modern sözcükle, çok ateşli bir lobbying içinde görünüyorlar.

Zaman, Amerikan mandasını savunanların lehine gelişiyor. Halide Edip, Sivas'a bir Amerikalı gazeteci ile bir de mektup gönderiyor. Halide, mektubunda, Amerikan mandasının tek çare olduğunu belirtiyor ve "Anadolu'daki hareketleri dikkat ve muhabbetle takip eden bir Amerika var" diye ekliyor.[115] Halide, Sivas Kongresi'ne kadar Amerikan komisyonunu alıkoymaya çalışacağını ve belki de Kongre'ye bir Amerikalı gazeteci bile gönderebileceğini ifade ederek "Rauf Bey kardeşimizle sizin birlikte temelleri bile çöken zavallı memleketimiz için, uzakları görerek düşünüp çalışmanıza intizar ediyoruz" sözleriyle mektubunu tamamlıyor. Bunlar alışkanlık ve bilinç dışıdır; Halide de, Kemal'in adını Rauf'tan sonra yazıyor. Rauf ise anılarında, "Halide Edip Hanım, bu mektubuyla, o sırada hemen hemen bütün İstanbul aydınlarının his ve fikirlerine tercüman oluyordu" diye not düşüyor.

Sadece Halide değil, Kara Kemal ile birlikte Karakol Cemiyeti'ni kurarak Anadolu'ya silah ve adam kaçırma işini başlatan Kara Vasıf da, 10 Ağustos 1919 tarihli bir mektup-rapor ile Amerikan mandasının şampiyonluğunu yapıyor.[116] Millici Albay Vasıf, Amerika'da bir "anti-emperyalist" ve büyük bir koruyucu keşfediyor; Amerika'yı, "halbuki beri tarafta bir Amerika var ki malum olan prensipleri ortaya atıp müdafaa ettiği gibi, Avrupa emperyalistlerinin her türlü ısrarına rağmen küçük milletlere cebren değil, reye müracaatla arzu edecekleri şeraitle icrayı hükümet hususunda sebat etmiş" olarak tanıtıyor. Küba ve Filipinler'de her "sınıf" ve her "din" mensuplarını memnun eden bir yönetim kurduğunu da anlatıyor; görüşlerine, Ahmet Rıza ve Ahmet İzzet[117] gibi prestij sahibi kimselerle Genelkurmay Başkanlarından Cevat, hatta Sadrazam Ferit ile Bakanlık Müsteşarı Albay İsmet Bey'in de katıldığını ekliyor.

Yalnız bir sorun var; Sivas Kongresi delegeleri, manda sözcüğünü sevmiyorlar ve bu sözcükten çekiniyorlar. Bunun üzerinde tartışmalar oluyor; Rauf'un yazdıklarına göre, mektup-raporundan sonra Sivas'a gelen Vasıf, "manda'nın isminden korkmayalım, isterseniz buna 'müzaharef' diyelim" diyor; sözlüklerde "müzaharet" yardım anlamına geliyor.

Sivas'taki Milli Kongre'nin açıklamalarında, Kemal'in açıklama ve taahhütlerinde geçen, Eski Türkçe ile "yardım", manda'yı ve bir "tarafsız" güç ya da devlet sözcükleri de Amerika Birleşik Devletleri'ni anlatıyor; böylece, Kemal Paşa Tarihi'nin grotesk tahrifatlarından birisini de ortadan kaldırmış oluyorum. Hem Sivas ve hem de Kemal, mandacıdır; bunda en küçük bir kuşku bulunmuyor.

Birkaç nokta daha var; Sivas'ta Kemal Paşa manda taraftarı olduğu için mandaya karşı çıkması mümkün olamıyor. Dolayısıyla, sık sık ileri sürüldüğü türden, Türkiye'deki mandacılık, Kemal Paşa veya bir başkası karşı çıktığı için yıkılmış değildir; anlamlı bir karşı çıkma görülmüyor. Türkiye ile ilgili mandacılık, başta Büyük Britanya olmak üzere Fransa ve diğerleri bu bölgede Amerika Birleşik Devletleri'ni mandaterliğe itmelerine ve Başkan Wilson'un bunu kabul ettiğini açıklamasına karşın, Amerika'da reddediliyor. Amerikan Kongresi'nin, başta Cumhuriyetçi Henry Cabot Lodge'un sert muhalefeti ile, Wilson'un bütün Paris mimarisini yıktığına daha önceleri değinmiştim; Amerika Senatosu, Wilson'un kurtarıcı gördüğü Cemiyet-i Akvam sözleşmesini reddediyor. Manda kurumu, bu sözleşmenin ortaya çıkardığı yapılardan birisidir; bu kurum yıkılınca özel olarak bu bölgedeki manda sistemi de çöküyor.

Fakat hemen ilerde değinmek durumundayım; Harbord Misyonu'nun ortaya çıkardığı rapor da, Washington yönetimini, bu bölgede mandater olma konusunda yüreklendirmekten çok uzaktır. General Harbord başkanlığındaki inceleme kurulu, genellikle, zorlukları ön plana çıkarıyor; mandacılığın reddinde bu raporun bu tür bir rolü olduğunu düşünüyorum.

Amerikan Senatosu'nun 1 Haziran 1920 tarihinde aldığı on üçe karşı otuz iki oyla manda projesini reddetmesi, daha önceki gelişmelerin bir sonucudur; bu, durum çok önceden belli olmuştur. Şöyle de söylenebilir; Sivas'taki Milli Kongre'nin Amerikan mandasına davetiye çıkardığı tarihte ya da hemen sonrasında, Amerika'da bir Amerikan mandaterliği projesi öldürülmüş görülüyor. 1920 yılına dönülürken, Amerikan Senatosu'nun kararından çok önce, artık ciddi hiçbir kimse, Amerikan mandasına ciddiyetle bakacak durumda olmamalıdır; 1919 yılının sonuna doğru, mandacılık, hiç kimsenin karşı çıkmasını beklemeden, doğal bir ölümle ortadan kalkıyor.

Bir noktanın daha altının çizilmesi gerekiyor; Halide'nin, Vasıf'ın, Sivas Milli Kongresi'nin, Kemal Paşa'nın Amerikan mandası kabul etmeleri, bir anlamda kendi kendilerine gelin-güvey olmaları demektir; böyle bir öneri bulunmuyor. Manda kurumu, geri halklar için öneriliyor; uluslararası hukuk açısından da, Almanya'dan özgürleştirilen sömürgelerle, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla yönetimsiz kalan Asya-Afrika halkları için kabul ediliyor. Daha önce de incelemeye çalıştım; temelinde, ilhaksız ve tazminatsız bir barış konusunda Sovyet programının etkisi altında, Birinci Savaş öncesinde yapılan paylaşım antlaşmalarına kılıf hazırlama olarak ortaya çıkıyor.

Galip Devletler, Türkler'i, en vahşi insan topluluklarından daha vahşi düşünüyorlar; bunda da herhangi bir kuşku göremiyorum. Başbakan Ferit, Paris Barış Konferansı'nda Ermeni kıyımı dahil Türkler ile ilgili bazı iddiaları kısmen kabul edip kısmen de sorumluluğundan kurtulmak isterken, Konferans'ın Onlar Kurulu adına, Ferit'e ve Türkiye'ye yazılı bir cevap veriliyor. Bu cevabı, bir belge olarak aktarmak istiyorum; pek çok Türk'ün pek çok umut bağladığı Amerika Birleşik Devletleri, Paris Konferansı kurullarının en etkili parçası durumundadır.

"Yet in all these changes there has been no case found either in Europe or in Asia or Africa in which the establishment of Turkish rule in any country has not been followed by a diminution of prosperity in that country. Neither is there any case to be found in which the withdrawal of Turkish rule has not been followed by material prosperity and a rise in culture. Never among the Christians in Europe, nor among the Moslems in Syria, Arabia or Africa has Turk done other than destroy wherever he has conquered. Never has he shown that he is able to develop in peace what he has gained in war. Not in this direction do his talents lie." Hiçbir insan topluluğuna, dünyanın galip devletlerinin temsilcileri bu kadar büyük hakaretler yağdırmamışlardır; Avrupa'da, Asya ve Afrika'da nerede bir Türk egemenliği kurulmuşsa burada refahın azaldığı iddia ediliyor. Türk egemenliğinin sona erdirildiği her yerde refah artıyor ve kültür gelişiyor; Türkler, Avrupa'da hıristiyanları, Suriye, Arabistan ve Afrika'da müslümanları hakimiyetleri altına alır almaz, zaptettiklerinin hepsini yıkıyorlar. Türkler, savaşta kazandıklarını, barışta geliştiremiyorlar. Bu yönde kabiliyetsizdirler; yapıları, geliştirmeye müsait olmuyor.

Çok açık; galip emperyalist devletler, Türkler'i en ilkel kavimlerden daha vahşi görüyorlar. Fakat Türkler'i herhangi bir mandaterin ehlileştirmesine bile layık görmüyorlar; Birinci Savaş'tan önceki gizli paylaşım antlaşmaları ve daha sonraki görüşmeler, bunu son derece açık bir biçimde ortaya koyuyor. Arap toprakları, Mısır ve Afrika'daki topraklar, Akdeniz ve Ege sahillerinin paylaşımında herhangi bir sorun görünmüyor; İç Anadolu'nun yaşlı ve kıraç toprakları, Türkler'e bırakılıyor. Bunlar daha savaş bitmeden çözülmüş görünüyor; çözülemeyen iki sorun var. Birisi, İstanbul ve Boğazlar ve diğeri de Ermeniler'dir; bu iki sorundan bir manda projesi doğuyor.

Devam edeceğim; önce bir paranteze ihtiyaç duyuyorum. Bunun için iki ayrı düzlem tasarlamayı öneriyorum; birincisi, savaştan çok önce başlayan, programlar ve paylaşım şemalarıdır. Londra, Fransa, Moskova, İtalya ve Brüksel, bu şemaların taraftarları durumundadır; Washington, savaşın sonuna doğru bu şemaları öğrenmek durumunda kalıyor. Barışı veya yeni dünya düzenini belirlemek durumunda olanlar için bu şemalar veridir; bunlar çerçevesinde düzeltmeler ve çözümler peşinde koşuluyor.

Güzel; eğer, 1917 yılı başında Rusya'da devrim olmasaydı, belki de çözümler bu şemalara uygun olacaktı. Şubat Devrimi, özellikle Washington'da, ancak pek çok yerde büyük sevinçlerle karşılanmasına karşın, zamanla "hoş olmayan" gerçek kendisini belli etmeye başlıyor. Şubat Devrimi, henüz daha hiç kimsenin iktidarı düşünemediği bir zamanda bile Bolşevik gerçekliğini ön plana çıkarıyor; Şubat Devrimi ile birlikte bir yeni düzlem oluşmaya başlıyor. Bolşevikler paylaşım antlaşmalarını reddediyorlar; Profesör Howard, Türkiye'nin Paylaşılması üzerine yazdığı monografisinde, Rusya'daki Prens Lvov başkanlığındaki ilk geçici hükümetin etkin Dışişleri Bakanı Milyukof'un Boğazlar ve Konstantinopl konusunda, daha önceki antlaşmalara

bağlılığı yüzünden istifaya zorlandığını saptıyor."[18] Milyukof, hükümetten uzaklaştırılınca, geçici hükümet, "ilhaksız, tazminatsız halkların kendi yazgısını kendilerinin kararlaştırması temelinde barış" programına bağlılığını açıklıyor.

1917 Kasım ayında ise Bolşevikler iktidar oluyor; işte önerdiğim ikinci düzlem, bu tarihten sonra oluşuyor. Dünyanın bütünü ele alındığında ilk başta, 1930 yıllarındaki bolşevizm kavrayışı ve ürküntüsü görülmüyor; fakat bu dünyanın bütünü için geçerli oluyor. Deneyimli emperyalist merkez Londra açısından Bolşevik iktidarının ilk gününden itibaren bir tehdit değerlendirmesi yapılıyor; Londra, Bolşevizm'in yayılmasını durdurmayı, önemli bir program olarak görmeye başlıyor. Bu, ikinci düzlemdir.

1917 yılından itibaren iki düzlem üst üste biniyor. Başlarda ilk ve paylaşım düzleminin daha etkili olduğunu düşünebilmek için her türlü nedenler var. Bir kez politik ve bürokratik kademelerde yönetenler, öncelikle bir düzlem ile içerilmiş durumdalar. İkincisini algılamak ve soyutlayabilmek bir zaman işidir; kalıp kalmayacağının bilinmediği, nereye gideceğinin görülemediği bir durumda, algılama zigzaglı ve zaman boyutlu olmak zorundadır.

Ancak zaman bu ikinci düzlem yönünde gelişiyor; zamanla, ikincisinin ağırlığı, birincisini inceltiyor. 1919 yılına gelindiğinde ikinci düzlem daha ağırlık kazanıyor; 1920 yılında ise, birincisi sadece sözde etkili olabiliyor.

Örneklemeyi, soyutlamanın düşmanı saymakla birlikte, bir somut duruma değinerek bu noktayı açmak imkanı var; 1919 yılında Büyük Britanya için, Bolşevizm ile kendi sömürgeleri arasına bir tampon devlet koyma son derece önemlidir. Fakat Türkler ile ilgili antlaşmaların etkisi silinmediği ve Türkler en vahşi kavimden daha ilkel sayıldığı için henüz bu tampon devletin modern Türkiye olabileceği düşünülemiyor. Bu sırada özerklik kanalıyla bir Kürt Devleti'nin proje haline getirilmesi işte bu ihtiyaçtan çıkıyor; Londra, tampon devletin Türkiye olabileceği düşüncesine ısınıncaya kadar Kürt devleti projesiyle "oynuyor". Sévres'in imzasına gelindiğinde bu oyuncağı elinden atmak üzeredir; fakat, antlaşmalar, kendileri için yapılan hazırlıkları birdenbire unutarak, birdenbire yön değiştiremiyorlar.

Sévres'in ölü doğmasında, Fransa ve İtalya'nın tatminsizlikleri kadar, Londra'nın hem Helenler'den ve hem de Kürtler'den bekleyişlerini değiştirmesinin de rolü görülüyor. Küçük Asya'nın Batısı'nı Helenler'in ve Doğusu'nu da Kürtler'in "tutamayacakları" değerlendirmeleri ön plana çıkmaya başlıyor.

Parantezi kapatarak, Türkler için bir manda önerilmemiş olduğu noktasına geri dönmek istiyorum. Bu noktada, İşçi Partisi'nin liderlerinden ve daha sonraki yıllarda başbakan Ramsey MacDonald'ın, 12 Şubat 1917 tarihinde, Avam Kamarası'nda yapmış olduğu konuşma son derece açıklayıcıdır; MacDonald, Avrupa Kıtası'nda, Büyük Britanya İmparatorluğu'nun bir başka büyük devlete bırakamayacağı iki nokta olduğunu ileri sürüyor. Bunlar, Belçika ve Constantinopol oluyorlar; İşçi Partili MacDonald, "mazallah", herhangi bir devletin Konstantinopol'un kontrolünü eline alması halinde Büyük Britanya İmparatorluğu'nun şimdiye kadar karşılaşmadığı ölçüde zor bir sorunu çözmek durumunda kalacağını anlatıyor.

Doğru ya da yanlış; henüz büyük devlet düşüncesi, Napolyon'un, bütün büyük savaşların İstanbul nedeniyle çıktığı görüşü çevresindedir. İstanbul'un kontrolü, tek başına hiçbir büyük devlete verilemeyecek kadar önemli görülüyor; bu nedenle de, ortaya, bir enternasyonalize edilmiş "Konstantinopol Devleti" projesi çıkıyor.

Profesör Howard, 30 Nisan 1917 tarihinde, Beyaz Saray'da, Londra'dan gelen Balfour ile Başkan Wilson'un, Albay House'ın da katılımıyla, Konstantinopol Sorunu'nu görüştüklerini kaydediyor; Kent'in ve Boğazlar'ın uluslararasılaştırılması tartışılıyor. Albay House, bunun bir model olmasından, arkasından Süveyş ve Panama türünden geçitlerin de enternasyonalize edilmeleri isteklerinin çıkmasından kaygılandığını belirtiyor. Balfour ve Wilson, bu görüşe katılmıyorlar.

Enternasyonalize ve nötralize edilmiş İstanbul'un nominal olarak Osmanlı ya da Türk egemenliği altında kalıp kalmaması konusunda görüşlerde bir netlik bulunmuyor; Lloyd George 5 Ocak 1918 tarihinde yaptığı bir konuşmada, Türk ırkının yoğunlukta olduğu yerlerde Türk İmparatorluğu'nun kendisini sürdürmesine karşı olmadıklarını açıklıyor. Lloyd George, "while we do not challenge the maintenance of the Turkish Empire in the homelands of the Turkish race with its capital at Constantinople-the passage between the Mediterranean and the Black Sea being internationalized and neutralized Arabia, Armenia, Syria and Palestine in our judgment entitled to a recognition of their separete national conditions" diyor; Konstantinopol'un başkent olduğu, ancak uluslararasılaştırılmış ve nötralize edilmiş bir statü ile, Türk ırkının yoğun olduğu İç Anadolu ve Trakya'nın bazı bölümlerinde Türk egemenliği devam ederken, Arabistan, Ermenistan, Suriye ve Filistin için ayrı ulusal çözümler gerektiğini ileri sürüyor. Buna karşın, Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanı Lansing'in Paris Konferansı'nda Amerikan delegasyonu için hazırladığı direktiflerde"[19], Türkler'in Avrupa'dan atılması gerektiği görüşü savunuluyor.

Galip emperyalist devletlerin savaşın sonunda, tekrar ediyorum, Türkiye ile ilgili iki sorunundan birisi, enternasyonalize edilmiş İstanbul ile Türkiye Ermenistan'ındaki Ermeniler'in durumu oluyor. Birincisini kendi aralarında görüşüp tartışarak çözebileceklerini düşünüyorlar ve ikincisini Amerika Birleşik Devletleri'nin sorumluluğuna yıkıyorlar; Amerika Birleşik Devletleri ise bu sorumluluğu almadan önce, bölgeye, bir inceleme kurulu göndermeye karar veriyor. General Harbord'un başkanlığındaki, "The Military Mission to Armenia" işte bu karardan çıkıyor.

Bir daha yazılmasında hiçbir sakınca görmüyorum; İstanbul'da, Erzurum'da ve diğer yerlerde manda imkanlarını araştırmak için gönderilen General Harbord Misyonu'nun Türkiye'yi manda altına alma düşüncesiyle hiçbir ilgisi bulunmuyor. Böyle bir düşünce yok; galip emperyalist devletler, belki de Türkiye'yi bir manda altında geliştirilmeye bile layık görmüyorlar.

Türkiye mandası fikri, Türkler'in istemesinden ve daha doğrusu yalvarmasından doğuyor; Sivas Milli Kongresi de, kendisine yapılan bir manda önerisini kabul edip etmemeyi tartışmıyor. Tam tersine, kendisine önerilmemiş olan bir mandaya davetiye çıkarıyor.

Bu, işin özüdür; yalnız bu özü bir ölçüde düzeltmem gerekiyor. Harbord'un ve heyetinin pek büyük bir bölümünün Türkiye ile ilgisi bu görevlendirme ile başlıyor; ancak, incelemeleri, yavaş yavaş, Harbord Misyonu'nu, Türkiye'ye bırakılması önerilen toprakları ve daha da önemlisi İstanbul'u da içine almadan, bir Ermenistan Mandası'nın imkansızlığına götürüyor. İlk araştırmalar, Harbord Misyonu'nda mandada bütünsellik düşüncesini doğuruyor; bu düşünce doğduktan sonra[120] Türkler arasında manda taraftarlığını özendirmeye başlıyorlar.

Bu ilginin bir geçmişi var; misyonerlik örgütlenmesi, Türkiye Ermenistanı'ndaki Amerikan mandası projesinin ön tarihi oluyor. Kısaca üzerinde durmak gereğini duyuyorum. Osman Ulagay, Amerikan basınında Türk kurtuluş savaşının yansımasını görmek üzere yaptığı araştırmada, 1914 yılında, Türkiye'de 627 Amerikan okulu ve bunlarda da 34 bin öğrenci olduğunu saptıyor.[121] Ulagay, "Asia" Dergisi'nin 1920 yılı Ocak sayısını kaynak gösteriyor ve bu kaynağa dayanarak, bu okullardan mezun olanların Amerika Birleşik Devletleri'ni içine düştükleri yoksulluktan kurtarıcı bir yer olarak gördüklerini yazıyor. Okulların bir bölümü "kolej" düzeyindedir; Osmanlı döneminde Amerikalıların, İstanbul ve Beyrut'tan başka, Tarsus, Maraş, Antep, Harput, Merzifon ve Kayseri'de kolejleri bulunuyor. Saydığım bu yerler[122] Ermeniler'in yoğun olarak yaşadıkları yerleşim birimleridir ve bu kolejlerin hepsi de misyonerler tarafından kurulup yaşatılıyor.

Osmanlı topraklarında Amerikan misyoner çalışmalarının tarihi oldukça gerilere gidiyor; bu bölgedeki Amerikan misyoner hareketi tarihini yazan Finnie, öncelikle Amerikalıların bu bölgeye olan ilgisizliğinden yakınıyor. Finnie, 1940 yılında Başkan Roosevelt'in önüne getirilen bir politika karar taslağının üzerine Franklin Roosevelt'in, "Arabistan bize çok uzak, Britişleri harekete geçiremez misiniz" diye not düşüyor. On dokuzuncu yüzyıl ile yirminci yüzyılın başlarında Orta Doğu'nun Amerikalılar için pek az çekiciliğe sahip olduğunu kaydettikten sonra, "almost the sole exception was the American missionary" diye devam ediyor.[123] Ondokuzuncu ve yirminci yüzyılların başlarında, Türkiye ve Orta Doğu ile ilgili olarak Amerikan eylemleri sadece misyoner hareketiyle sınırlı kalıyor.

Finnie'nin verdiği bilgilere göre, Amerikan misyonerlerinden birisi hariç diğerlerinin hepsi, ilk başlarda, yalnızca Ermeniler arasında çalışıyorlar. Bu misyonerlerden William Goodell, İncil'i, Ermenice yayınlıyor ve buna ilave olarak Ermeni harfleriyle Türkçe yayınlanmasını sağlıyor.[124] Ancak Goodell'in çalışmaları, Amerikan misyoner eylemlerinde, ilk büyük bunalıma yol açıyor; Patrik, Ermeni Ortodoks Klisesi'nin otoritesini korumak için Amerikan protestanlarının yaptıkları bu çevirinin okunmasını yasaklıyor. Amerikan misyonerler, Ortodoks Patrik'in etki alanını daraltmayı önemli bir politika sayıyorlar; Patrik'ten sonra Osmanlı Sultanı da bir ferman çıkararak dini liderleri, yabancı etkilere karşı uyanık olmaya çağırıyor. Patrik de, misyonerlerle teması olanların cezalandırılacağını ilan ediyor; ancak Mısır ilerleyişi karşısında titreyen Osmanlı Sarayı kendi fermanının uygulamasını izleyemiyor.

Bunun sonucunda da Amerikan misyonerleri, Türkiye'de başarı üzerine başarı elde ediyorlar. 1840 yılında İstanbul'da bir misyoner okulu olan Robert College'i açıyorlar, Osmanlı düzeninde, Helenler, Museviler, Ermeniler, birer "millet" kabul edilirken, 1850 yılında Protestanlar da bir millet haline geliyorlar.

Amerikan misyonerleri, Ermeniler'den sonra Helenler, her ikisi de ağırlıkla ortodoksturlar, üzerine çalıştıktan sonra belki de asıl alanlarını buluyorlar. Nestoryanlar üzerinde çalışıyorlar. Finnie, "ıssız Kürdistan'da sıkışıp kalmış" olan Nestoryanlar'ın yazgısına pek çok üzülüyor; bu kadim Hristiyanlık tarihinin kalıntılarının, hepsi de müslüman olan düşman Kürtler, Türkler ve İraniler tarafından sarılmış olduğunu, *surrounded by hostile Kurds, Turks and Persians (all muslims)*, kaydediyor. Nestoryanlar, Kürdistan'da en ilkel yöntemlerle tarım yaparak geçimlerini sürdürüyorlar.

Misyoner tarihine göre bu da bir yaşamdır; fakat, daha kötüsü geliyor. 1843-1844 yıllarında Kürt-

ler, "Türk otoritelerin onayı" ile, Nestoryanlar üzerine iki cepheden saldırıya geçiyorlar.[125] Böylece, Kürdistan Nestoryanları'nın Timur Lenk'ten bu yana yaşadıkları en çirkin ve en kanlı katliam, the bloody massacre, "the ugliest which the Nestorians of Kurdistan had experienced since the ravages of Timur Lang", gerçekleşiyor.[126] Çok sayıda Nestoryan'ın öldürüldüğünü başka kaynaklar da kabul ediyor.

Misyonerlik, gücü, sabır göstererek, yardımsever eylem ile ikna gücünü birleştirmek suretiyle, eritmeye dayanıyor; Kürtler arasında çalışmaya yöneliyorlar. Profesör Lazarev, *V Turtsii glavnım tsentrom amerikanskih missionerov stal Harput*, Türkiye'de Amerikan misyonerlerinin en önemli merkezinin Harput olduğunu saptıyor.[127] Amerikan misyonerleri, Van, Bitlis, Erzurum ve Mardin'i de eylem alanı seçiyorlar. Profesör Lazarev'in bulgularına göre, Amerikan misyonerleri, İran Kürdistanı'nda da Urmiye'yi merkez seçiyorlar; pek çok okul açıyorlar ve hatta bir gazete bile çıkarıyorlar.

Profesör Lazarev, misyonerlerin yanında, asıl yabancı etkinin, bu bölgedeki konsolosluklar kanalıyla gerçekleştiğine işaret ediyor. Bölgedeki konsolosluk sayıları, daha sonraki yıllara göre şaşırtıcı görünebiliyor; 1880 yıllarında, Rusya, Batı Ermenistan ve Türkiye Kürdistan'ında, *v zapadnoy Armenii i v Tretskom Kurdistane*, Erzurum'da bir başkonsolosluk bulunduruyor. Bunun dışında, Musul'da konsolosluk ve Van'da ise Vis Konsolosluk açıyor; daha sonraki yıllarda, Rus konsolosluğu bulunan yerlere, Bitlis ve Bayazit'i de ekliyor.

Aynı tarihlerde Büyük Britanya'nın da Erzurum'da konsolosluğu var; Doğu Anadolu'daki bütün Büyük Britanya konsoloslukları Erzurum'a bağlı olarak çalışıyorlar. Bu nedenle Büyük Britanya'nın Erzurum Konsolosluğuna, Konsul'stvo Kurdistane" adı veriliyor. Büyük Britanya'nın Diyarbekir, Bitlis ve Van konsoloslukları, Kürdistan Konsolosluğu gözetiminde çalışmalarını sürdürüyorlar.

Fransa da Erzurum'da bir konsolosluğa sahiptir; Musul konsolosluğu bunu izliyor ve Diyarbakır'da konsolosluk temsilciliği açılıyor. Amerika Birleşik Devletleri, geç de olsa, Erzurum'da konsolosluk açma kuyruğuna giriyor; 1895 yılında, ilk konsolosluğunu Erzurum'da açıyor.[128] Burada bir sorun çıkmıyor; ancak bunun arkasından Amerika Birleşik Devletleri, bir de Harput'ta konsolosluk açmak için başvuruyor. Bab-ı Ali bu isteğe olumsuz cevap veriyor; Harput'un Amerika ile ticareti olmadığını ileri sürüyor. Aslında Harput, Dersim ile birlikte, Mamuret-ül Aziz Vilayeti'ne bağlıdır; Profesör Lazarev, buralarda Kürt ayaklanmaları olduğu için Osmanlı Hükümeti'nin artık bu bölgelere yabancıları sokmak istemediğini belirtiyor. Ancak Washington da artık Babı Ali'yi dinlemiyor ve Profesör Norton'u Harput Konsolosu olarak atıyor; Profesör Norton, İstanbul'un tehditlerine aldırmadan Harput'a giderek görevine başlıyor.

Washington, Erzurum'da konsolosluk açmasına ve Harput konsolosluğu için ısrarlı olmasına karşın, Birinci Dünya Savaşı'na kadar bu bölgeyle fazla ilgilenmiyor; sadece misyonerlerini ve ticaretini önemsiyor. Bu bölgeyi önemsemesi, Ermenistan için mandaterliği gündeme gelince başlıyor.

Büyük Britanya ve Fransa'nın Ermenistan mandaterliğini Amerika Birleşik Devletleri'ne vermek için ısrarlarının samimi olup olmadığı tartışılmalıdır; eğer güçlüğünü gördülerse, samimi olduklarının düşünülebileceğini sanıyorum. Gerçek şudur; Mayıs 1919 tarihinde, Büyük Britanya, Fransa ve İtalya, Ermenistan mandasının Amerika Birleşik Devletleri'ne verilmesinde anlaşıyorlar. Hoover, anı-tarih kitabında, 1919 yılı Mayıs Ayı ortalarında, Albay House'un, kendisine, Başkan Wilson'un, kendisini, Ermenistan ve Konstantinopol mandası için, vali atamayı düşündüğünü bildirdiğini yazıyor. Hoover, bu sırada, İstanbul ve Ermenistan hakkında doğrudan doğruya bilgi sahibi olan pek az Amerikan yurttaşı ve uzmanından birisidir; çünkü, Konstantinopol ve Ermenistan yardım programını yönetiyor. Hoover'in ilk tepkisi iki noktada toplanıyor; birincisi, böyle bir manda yönetimine, "another piece of Turkey or Kurdistan", bir başka Türkiye veya Kürdistan toprağı eklenmediği sürece, ekonomik olarak yaşamasının imkansızlığına işaret ediyor. İkincisi, kabul edilip edilmeyeceğine karar vermeden önce de, bir inceleme kurulunun gönderilmesi ve bunun başına da General Harbord'un getirilmesini öneriyor.

Harbord Misyonu'nun bulgularını özetlemek yerine, sistematize etmek istiyorum.

Bir: Misyon, Türkiye Ermenistan'ı denilen bölgede, savaştan önce bile, birkaç yer hariç, hiçbir yerleşim yerinde Ermeniler'in çoğunlukta olmadığını, hayretler içinde, saptıyor. Hemen hemen hiçbir yerleşim biriminde çoğunlukta olmayan bir halk ya da ulus adına bir yönetim kurmanın güçlüklerini yazmaya gerek bulunmuyor; savaştan sonra hiçbir yerde Ermenilerin çoğunlukta olmadığı belirtiliyor. Misyon, Türkiye Ermenistan'ındaki Ermeni nüfusunu, o sırada, sadece 270 bin olarak hesaplıyor.[129] Yetmiş beş bin Ermeni, göçürüldükleri Suriye'den geri dönüyorlar; ancak, Misyon, bu geri dönülen topraklar için, "winter coming on in a treeless land without coal" nitelemesini yapıyor. Ağaçsız ve kömürü olmayan bu topraklarda sadece sefaletten söz ediliyor.

Harbord Misyonu'nun mensuplarından General Moseley, daha katı düşünceler kaleme alıyor; her aile İncil'inde Ermenistan'ın Kafkaslar'ın güneyinden

başladığına, Ararat Dağı'nı merkez alarak Küçük Asya içlerine doğru ilerleyerek İskenderun'da sona erdiğinin yazıldığına işaret ediyor. General Moseley, Ermenistan'ın Rusya Ermenistan'ı ve Türkiye Ermenistan'ı olarak ikiye ayrıldığını tekrar olarak belirtiyor ve şu anda Ermeni Devleti'nin önerildiği topraklarda Ermeniler'in çoğunlukta olduklarının kuşkulu, Türkiye Ermenistan'ında ise çoğunlukta olmadıklarının kesin olduğunu belirtiyor.

Moseley, *thus we found Armenians throughout Turkey, in Georgia and Azerbaijan*, diyor; Ermeniler, Türkiye, Gürcistan ve Azerbeycan'a dağılmış olarak yaşıyorlar.[130] Bu, sorunun bir yanıdır; buna ek olarak Moseley, "Türkler, Kürtler, Tatarlar[131] ve Gürcülerin" karışık olarak yaşadıklarına dikkati çekiyor. Hem bunların da hukukunun gözetilmesi gerektiğini ve hem de eğer böyle yapılmadan bir Ermeni devleti kuracaklarsa, Türkler, Kürtler, Tatarlar ve Gürcüler'in, Ermeniler'in tepesine bineceklerini hatırlatıyor. Böyle bir durumda, Amerika'nın bütün prestijini kaybedeceğini ve sürekli olarak Ermeniler'in komşularına karşı askeri hareket düzenlemek zorunda kalacağını tahmin ediyor.

İki: Harbord Raporu, beklenebileceği gibi, Ermeni kıyımlarından söz ediyor. Bunlara, "örgütlü resmi katliamlar", organized official massacres, adını veriyor. Sultan Hamid'in tahta çıkışından sonra her birkaç yılda bir tekrarlandığını ileri sürüyor; 1895, 1908 Van ve Adana, 1909 Kilikya, tarihlerinden sonra 1915 "trajedisini" dile getiriyor. 1914 yılında, Türkiye Ermenistan'ında Ermeni nüfusunun 1.5 milyon olarak tahmin edildiğini bildirdikten sonra[132] 1915 trajedisi hakkında bilgi vermeye çalışıyor.

"Massacres and deportations, were organized in the spring of 1915 under definite system, the soldiers going from town to town. The official reports of the Turkish Government show 1.100.000 as having been deported. Young men were first summoned to the Government building in each village and then marched out and killed. The women, the old men and children were, after a few days, deported to what Talat Pasha called 'Agricultural Colonies' - from the high, cool, breeze - swept plateau of Armenia to the malarial flats of the Euphrates and the burning sand of Syria and Arabia. The dead from this wholesale attempt on the race are variously estimated from 500.000 to more than a million, the usual figure being about 800.000. Driven on foot under a fierce summer sun, robbed of their clothing and such petty articles as they carried, prodded by bayonet if they lagged; starvation, typhus and dysentery left thousands dead by the trailside."

Bunu normal sayıyorum; hiçbir Batılı araştırıcı ya da raportörün bunları görmemesini ve yazmamasını mümkün görmüyorum. Bu Osmanlı düzeninin en "sadık milleti", ulus bilincine doğru yönelir ve örgütlenirken, çöküş halindeki Osmanlı düzeninde, islamizasyon ve türkifikasyon politikalarının kurbanı haline gelmiştir; Doğu'nun türkifikasyonunda, kanlı süreçler sanıldığından yüksek çıkıyor. Her birisinin gerekçesi olabilir, ayrı görünebilir, dar boyutlarda ikna edici de bulunulabilir; ancak daha derinine bakıldığında, Abdül Hamit zamanından beri aranan ve yaşanan bir türkifikasyon sürecidir. Türklük düzeninin çöküşe geçtiği bir zamanda, türkifikasyon, ortadan kaldırma ve deportasyonu da içine almak durumunda kalıyor.

Güzel, Harbord Misyonu, bu kurtarmaya gittiği kurban millet hakkında oldukça olumsuz bilgiler ve değerlendirmeler de veriyor. Raporu, dikkat çekici yapan özelliklerden birisi budur ve bu raporda şu yargı da yer alıyor: "Pek çok saygıya değer nitelikleri, kültürü ile ırk ve din açısından dayanıklılığı bir kenarda, Ermeniler de, temas haline geldikleri diğer ırklara kendilerini sevdiremiyorlar." Rapor, Kafkas Berisi'nde ve Türkiye'de Ermenileri, Rusya ve Polonya'daki yahudilere ve Yahudi sevimsizliğine benzetiyor. Geri halklar arasında bankacı, aracı ve tefecinin durumu, bu bölgede, Ermeniler'i anlatıyor. "The Armenian is never legally in the wrong, never morally in the Right"; Yakın Doğu'da bu deyişin yaygın olduğu yazılıyor. Bir Ermeni hiçbir zaman hukuken yanlış olmaz ve hiçbir zaman da ahlaken haklı olmaz; Türkiye ve Rusya Ermenistanları'nda Ermeniler böyle anlatılıyor.

"The Armenian is not guiltless of blood himself"; kan dökme söz konusu olunca Ermeniler'in suçsuz olduklarının söylenemeyeceği de Rapor'da yer alıyor. Ayrıca şu da ekleniyor: "Racially allied to the wild Aryan Kurd he is cordially hated by the latter." Harbord Misyonu, Ermeniler'in, ırk temelinde, Aryan Kürtler'e bağlı olmakla birlikte Kürtler'in, kalplerinin derinliklerinden, Ermeniler'den nefret ettiği sonucuna varıyor. Misyon, pek çok Kürt'ün ağlayarak kendilerine başvurduklarını, Ermeniler tarafından köylerinden sürüldüklerini söylediklerini kaydediyor; Misyon'un bunları doğru kabul ettiği izlenimi var. Kürtler, ayrıca, pek çok Kürt'ün, Bolşevik Devrimi'nden sonra Ermeni gerillalar tarafından katledildiklerini anlatıyorlar; Erzurum Türkler'i de Ermeni katliamlarından yakınıyorlar. Erzurum Türkleri'nin[133] Misyon'a, içinde insanlarla birlikte yakılan binaları gösterdikleri, Hasan Kale'de 43 köyün tahrip edildiği de Rapor'da yazılıyor. Bu kadar değil; General Harbord, Kürt ve Türkler'in ididalarının, içlerinde bir Ermeni'nin de bulunduğu bir kurul tarafından incelenerek doğrulandığını, Batum'daki Britiş Konsolosu Stevens'in teyid ettiğini de kaydediyor.

Üç: Misyon, bir yerde, "from the standpoint of this Mission the capacity of the Armenian to govern

himself is something to be tested under supervision" diyor; Misyon'un görüşüne göre Ermenilerin kendi kendilerini yönetip yönetemeyeceklerinin, gözetim altında, denenmesi gerekiyor. Bir başka yerde de, "apparently the Turkish government, inefficient and wicked as it sometimes is, can control its people and does govern" görüşünü dile getiriyor. Görünüşe göre Türk Hükümeti, zaman zaman hantal ve işe yaramaz olmakla birlikte, halkını kontrol ediyor ve bayağı da yönetiyor; Misyon'un bulgularına göre, bu bölgede, yönetim deneyim ve gücünde sadece Türkler ve Türk Hükümeti bulunuyor.

Dört: Hem genel rapor ve hem de bunu önemli ölçüde etkileyen Moseley'in yazdıkları, bir mandayı, yüreklendirmiyor; Moseley, bir yandan, beş yüz yıllık bir kötü yönetimin olumsuzluklarını düzeltmenin kolay olmayacağını ileri sürüyor ve diğer yandan da, "Amerika bu mandayı kabul etmek için herhangi bir taahhüt altında mıdır?" diye soruyor. General Moseley, nüfusu katliamlarla ufaltılmış, kalanlar dünyanın dört bir yanına dağılmış bir "ülkenin mandaterliğini kabul etmek için zorlanan" Amerika Birleşik Devletleri'nin durumunun zor olduğunu yazıyor.

Genel Rapor ise, umulmadık bir sonucu formüle ediyor: "The Armenian question cannot be settled in Armenia". Ermenistan'a manda sorununu incelemek için gönderilen kurulun vardığı sonuçta. Ermeni sorununun Ermenistan'da çözülemeyeceğinin net bir biçimde ortaya çıkması şaşırtıcı bulunabilir; ancak gerçekçi bir sonuç olduğundan hiç kuşku duymuyorum. General Harbord, Ermeni Sorunu'nun çözümünü de iki sorunun cevabına bağlıyor; birincisi, "Türkiye'ye ne yazılacak?" ve ikincisi, "Rusya nereye gidiyor?" sorularına cevap bulunmadan bir çözümü mümkün görmüyor.

Harbord Misyonu'nun vardığı sonucu buraya aktarıyorum.

"Conceded that there shall be a mandate for Armenia and Transcaucasia, and one for Constantinople and Anatolia, there are many considerations that indicate the desirability of having such mandate excercised by the same Power."

"A single mandatory for the Turkish Empire and the Transcaucasia would be the most economical solution."

Bu sonucu çok önemli buluyorum; eğer Ermenistan ve Kafkas Berisi için bir manda ve İstanbul ve Anadolu için de bir manda olacaksa, bunların, aynı mandaterin gözetiminde birleştirilmesi öneriliyor. Misyon, Türk İmparatorluğu ile Kafkas Berisi için bir tek mandaterin en ekonomik çözüm olacağını ileri sürüyor.

Yepyeni bir durumdur; manda altına koyma sorunu bir yana, bu bölgenin bütünselliği çok açık olarak ortaya çıkıyor. Kafkaslar ve Kafkas Berisi ya da Ön Kafkasya[134], hem ayıran ve hem de birleştiren bir geçittir; tarihin kaydettiği bütün büyük imparatorluklar için bir ayrım bölgesi işlevi taşıyor. Bütün bunların yanında, Küçük Asya, Balkanlar, Mezopotamya ve Kafkasya bir bütünlük sağlıyor.[135] Misyon, bu gerçekle karşılaşıyor.

Misyon'un sonuçları, Batılılar için yepyeni bir durum olmalıdır; Amerika'nın bu kadar geniş bir alanı yönetmeye, o zamanki, ideolojisi ve hazırlığı elverişli görülmüyor. Dolayısıyla, Harbord, kendisine verilen inceleme alanını genişleterek, en azından Türk İmparatorluğu'nu da Amerika'nın sorumluluğu altına sokmayı önermekle, Türkiye'yi bir manda tehlikesinden kurtarmaya da önemli katkılarda bulunmuş oluyor. Ancak ne olursa olsun, Harbord'un, böyle bir geniş alandaki yönetimi, Türkler ve Osmanlı yönetiminin kalıntıları üzerine oturtmak istediği açıklıkla belli oluyor. Raporunda, "with all its faults The Turkish Empire is an existing institution and it has some rusty blood-stained political machinery which under control of a strong mandatory can be made to function", diyor; çok ilginç buluyorum. Paris Barış Konferansı'nın Damat Ferit aracılığıyla verdikleri hakaret dolu cevapta Türkler'in gittikleri her yere yıkım ve gerilik götürdüklerinin ileri sürülmesine karşılık Harbord Misyonu, Türk İmparatorluğu'ndan "var olan bir kurum" olarak söz ediyor ve kanla lekelenmiş ve paslı da olsa bir siyasal mekanizmaya dayandığını ileri sürüyor. Güçlü bir mandaterin kontrolunda bu kurum ve mekanizmanın çalıştırılacağına inancını belirtiyor; Moseley de, manda yönetiminin teknik sorunlarını incelerken, mükemmel sivil valiler, excellent civilian governer, bulunabileceğini ve bunların yerine Amerikan yönetici atanmasının gerekmediğini yazıyor.

Burada Harbord Misyonu'nu bırakarak bu bütünlüğün irdelenmesine gelmek istiyorum; Kafkas Berisi ile Doğu Anadolu'nun buradan Batı Anadolu ile Balkanlar ve Mezopotamya'nın ve diğer yandan da Kafkasya'nın tamamının bütünlüğü bir önemli gerçektir; hem sorunları yaratıyor ve hem de çözümleri öneriyor. Bu, bütünlüğün ortaya çıkardığı gerçekliklerden birisidir; diğer yanda ise, Türkiye'nin kurtuluş mücadelesinde, pek çok sorun ve çözümün, Kafkasya'daki gelişmelerden çok yakın bir biçimde etkilendiği görülüyor. Daha doğrusu, bunu göstermek gereğini duyuyorum.

Üç aşamada irdelemek durumundayım; birinci aşamada, Kafkas Berisi'nin yapısını ortaya çıkarmak istiyorum. Yapı araştırması, bir tez çerçevesinde yapıldığı takdirde, son derece öğretici oluyor; yapının belirleyicilerinin seçimi, tezin belirleyicisi olarak ortaya çıkıyor. İkinci aşamada Türkler'in hücumunu ele almak zorundayım; bu bir pan-turanist ve

emperyal hücumdur. Hem Cumhuriyet Triumvirası bu hücumda olmadığı ve hem de hücumun kendisi, kemalizme mal edilen gerçekçilik ile ters düştüğü için, tarihin bu yanının hep üstü örtülüyor. Daha sonra da emperyalist devletlerin yaklaşımı geliyor; bu yaklaşım, uzlaşma çizgisinin coğrafyası üzerinde yoğunlaşıyor.

Kafkasya, Araplar'ın "Diller Dağı" dedikleri bir bölgedir; Ön Kafkasya, Hazer Denizi ile Kara Deniz arasında, Kuzey'inde Rusya ve Güney'inde Türkiye ve İran'ın bulunduğu bir geçiş coğrafyasıdır. Türkiye ve İran'a, Türkiye ve İran Kürdistan'ları denk düşüyor; Osetler, Abazalar, Lazlar, Gürcüler, Ermeniler, Kürtler, Çerkezler, Yahudiler ve Türkler ile diğer pek çok ulus ya da halk bu bölgede yaşıyor. Roma, Pers ve Osmanlı imparatorlukları tarafından yönetiliyor; Türk ve daha çok İran uygarlığının etkisi altında yaşıyor. Önce Türk uygarlığından etkilenmiş iken daha sonra daha üstün olan İrani yaşam biçiminin damgasını taşımaya başlıyor; ancak Moğol Cengiz Han'ın akını, İran uygarlığına ve etkisine büyük bir darbe indiriyor. Fakat Safevi Hanedanı ile İran yeniden güçlenmeye başlayınca Ön Kafkasya'ya gücünü göstermeye başlıyor; aynı zamanlarda Osmanlı Sultanı Yavuz Selim'in Doğu'ya yönelmesi bu bölgeyi Türk ve İran rekabetinin alanı haline getiriyor.

Bunlar Orta Çağ imparatorluklarıdır; Büyük Petro ile birlikte daha çok Avrupalı Rus İmparatorluğu, Güney'e doğru genişlerken, Kafkas Berisi'ni, Türkler'den ve İranlılar'dan kemirmeye başlıyor. İraniler Türkler'e göre uygarlıkta daha güçlü iken Türkler, daha büyük bir ordu örgütleyebiliyorlar; bu nedenle, Kafkasya'nın Ruslaştırılması bir Türk-Rus savaşları dizisi ile gerçekleşiyor.

Rusya'nın Kafkasya'ya ve buradan da Zakafkasya dedikleri Kafkas Berisi'ne yayılmaları, Türkler ve İraniler'in izledikleri yolun dışında gerçekleşti; Yirminci yüzyılın başında, Ruslar, bu bölgeyi Ruslaştırabilmek için Rus kolonileri kurmayı denediler. Bu kolonilere de, Raskolnik denilen on sekter ve her türlü reformize kapalı Ortodoksluğu savunma tarikatları getirip yerleştirdiler. Ayrıca Rusya'ya daha önce gelip yerleşmiş Alman kolonilerin bir bölümünü de buralara aktardılar.

Rus ve Alman kolonileri, arkası kesilmeyen göçler, on dokuzuncu yüzyılın sonu ile yirminci yüzyılın başlarında, Türkiye'den gelen yeni Ermeniler, bu bölge insanının birbiriyle kaynaşmasını daha da güçleştirdi; Kafkasya bir insan mozaiği niteliğini önemli ölçüde korudu. Bu, Moskova'nın çok ısrarlı çabalarına karşın rusifikasyon politikasının da başarılı olamamasının nedenlerinden birisidir.

Rusifikasyon, Kafkasya'da halk-aydın çatışmasını derinleştiren bir etki yaptı; aydınlar ruslaşma yönünde büyük bir yatkınlık gösterdiler. Rus üniversitelerinde okumaya, Rusça yazmaya ve daha önemlisi Rus gibi düşünmeye pek büyük bir önem verdiler.[136] Buna karşın, halk, kendi köküne bağlı kaldı.

Kentler önemli ölçüde Ruslaşıyor; köyler nativist renklerini koruyor. Bölgede en kalabalık etnik grubu bütün Batılı kaynaklarda tatar olarak nitelenen Azeriler oluşturuyorlar; 1918 yılına kadar bir devlet örgütlülük düzeyine ulaşamıyorlar. Hiçbir halk ya da millet bir bölgede yoğunlukla yaşamıyor; Ermeniler'in en yoğun oldukları yer, Gürcistan'ın başkenti Tiflis oluyor. Gürcüler ve Ermeniler, Ön Kafkasya'da daha önce devlet kurabilmiş iki milettir; 1917 Şubat Devrimi ile Rusya'da çarlık imparatorluğu tarihe karıştığında, siyasal örgütlülükleri en yüksek olan da yine bu iki hıristiyan millet olduğu görülüyor.

Bu üç millet içinde kentleşme oranı en yüksek olan Ermeniler'dir; en azını da Azeriler temsil ediyor. Rusya Devrimi gerçekleştiğinde bu üç topluluğun hiçbirisinde ciddi bir ayrılıkçılık eğilimi gözlenmiyor[137]; ayrılıkçılık eğilimleri, Bolşevik Devrimi'nden sonra ortaya çıkmaya başlıyor. Çünkü bu üç millette örgütlülüğü, Ermeniler'de Daşnaktsutyun, Gürcüler'de Menşevikler, Azeriler'de ise Müsavat temsil ediyor; her üçü de Bolşevizme karşıdırlar.

Her üçü de sınıfsal yapıları ve politik perspektifleri açısından, aynı zamanlarda Türkiye'de oluşan, başında Kemal Paşa'nın bulunduğu Müdafaai Hukuk Partisi'ni ya da bunun daha atılganı sayılması gereken Enver Paşa'nın liderliğindeki İttihat ve Terakki Partisi'ni andırıyorlar. Bolşevizm iktidar olunca, Rusya'dan kopuş gereğini duysalar da, birbirinden kopamayan bu üç millet ve örgüt, bir Ön Kafkasya Federasyonu'nda birleşiyorlar; fakat, Türkler'in hücumunun yarattığı tartışmalara dayanamayarak üç cumhuriyete ayrılıyorlar.

Azeriler'in Türkler'e karşı tutumları ikircikliidir; hem Türkofil bir yanları görülüyor ve hem de Şii ve İrani kültürüyle yetiştikleri için çekiniyorlar. Gürcüler, önce Almanlar'a bel bağlıyorlar ve Almanya'nın çöküşü üzerine, İngilizler'den medet umuyorlar. Ermeniler ise hep Fransa, Büyük Britanya ve en sonra da Amerika Birleşik Devletleri yanlısı oluyor. Müttefikler çizgisine dayanıyor.

Lenin'in liderliğindeki Sovyet Rusya, 1920 yılı baharından 1921 yılı baharına kadar geçen bir zaman aralığında, bu üç bağımsız cumhuriyeti ve bağımsızlık örgütlerini, sırasıyla Müsavat'ı, Daşnaktsutyun'u ve Menşevikler'i ortadan kaldırıyor; Kafkas Berisi, "sovyetize" ediliyor. Bu sovyetizasyon sürecinde Sovyet Rusya'nın en yakın destekçisi ve bir anlamda işbirlikçisi, Kemalist Türkiye oluyor. Bu ilk bakışta son derece şaşırtıcı görünen işbirliği süre-

cinde, Türkiye'nin gerekçeleri, diyalektik bir biçimde, Büyük Britanya ile anlaşmak olarak ortaya çıkıyor. Müsavat'ın yardımına koşmamak, Pan Turanizm'den vazgeçerek uzlaşma kapısını açmaktır. Büyük Britanya'dan yana Menşevikler ile Daşnaktsutyun'un ortadan kaldırılmasına göz yumarak, Büyük Britanya'nın muhtemel müttefiki olarak bu bölgede yalnız kalmak ve böylece Londra'yı Türkiye'ye kabule ve Kemalistler ile anlaşmaya zorlamak politikası izleniyor.[138] Olayların mantığı, böyle bir politikanın izlendiğini düşünmeye zorluyor.

Bu, son derece girift bir politikadır; bu politikanın kökü Osmanlı düzeninde yatıyor. Osmanlı emperyal düzeni, çok zaman sanıldığının aksine, ve özellikle sivil ve asker paşalar düzeyinde, ön yargı ve tutkulardan sıyrılmış, tümüyle fırsatları değerlendirmeye yatkın bir yöneticiler kadrosu çıkarabiliyor; kendine güveni eksiktir, ancak, bir politik çözümden diğerine hızla kayabiliyorlar.

Bu özel çizginin, değişik dozajlarda da olsa, bölgenin diğer halk ve uluslarının politikacılarında da görüldüğünü eklemek durumundayım; Ermeniler, bunlardan birisidir. Hristiyan halklar arasında, Türk egemenliğinden ayrılmayı en son düşünebilmiştir; daha önce devlet kurmuş olmakla birlikte Hristiyan tabiler arasında en son ulus bilincine geçiyor.

Halbuki Hıristiyanlığı ilk kabul eden millet olarak biliniyor; fakat hep başkalarının egemenliği altında yaşamaya mahkum oluyor. Asurlular, Persler, Helenler, Romalılar, Bizanslılar, Araplar, Selçuklular, Moğollar ve en sonunda Türkler, Ermeni devletini yıkıyorlar ve Ermenileri egemenlikleri altına alıyorlar.

SULTAN CEMAL VE ERMENİLER

Savaş'a giren İttihat ve Terakki yönetimini devirmek için bazı girişimler olduğu biliniyor, bunlardan birisi Yakup Cemil'in bir yeni Babı Ali baskını ile hükümeti devirmek istemesidir. Yakup Cemil'in darbe girişimi ile ilgili olarak kesinlikle bilinenler şunlar oluyor, birincisi, bu projenin bir Londra yanlısı girişim olmasıdır. İkincisi, mahkemede, Yakup Cemil'in, Harbiye Nazırı Enver'in yerine Mustafa Kemal'i getireceğini açıklamasıdır. Üçüncüsü, Yakup Cemil'in kurşuna dizilmesidir.

Bir diğer girişim de İttihat ve Terakki Triumvirası'ndan Cemal'e bağlanıyor. Bu, çeşitli dışişleri bakanlıkları arşivlerinde belgelenmiş durumdadır; ancak Cemal Paşa anılarında buna hiç değinmiyor. Yalnız Paşa'nın anıları, önemli bir Fransa eğilimi çıkarıyor. Cemal Paşa, serüvenci kişiliği ve yurtseverliğine karşın, Fransa yanlısı bir tutumu kurtuluş sayıyor.

1915 yılı Aralık Ayı'nda, Avrupa'da Ermeni lobisi kuran Dr. Zavriev, Rusya Dışişleri Bakanlığı yetkililerine, Cemal Paşa'nın hükümetten hoşnut olmadığını ve darbe yapacağını duyuruyor. Dr. Zavriev, böyle bir darbenin, Rusya'nın işine yarayıp yaramayacağını merak ediyor; Rusya Dışişleri Bakanlığı bütün imkanlarını kullanarak ayrıntılı bilgi sağlıyor. Rusya Dışişleri Bakanlığı'ndaki belgelere göre Dışişleri Bakanı Sazonov, hem Cemal'in darbe koşullarını ve hem de böyle bir darbe başarılı olmasa bile düşman komuta kademeleri içinde ayrılığa yol açacağı için her halde desteklediklerini, Avrupa'daki büyük elçilerine bildiriyor.[139] Cemal'in darbe koşulları, Müttefikler'in katkısını gerektirdiği için Moskova, Avrupa'daki büyük elçilerini, bu darbe için, müttefik yetkililerle görüşmekle görevlendiriyor.

Dışişleri Bakanlıkları arşivlerindeki belgelere göre Cemal'in darbe koşulları şöyle formüle ediliyor.

Bir: Asya'da özgür ve bağımsız bir Türkiye olacak, Suriye, Mezopotamya, Ermenistan, Kilikya, Kürdistan, bu Türk imparatorluğunda özerk yönetimler haline getirilecek.

İki: Türk İmparatorluğu'nun sultanı Cemal Paşa olacaktır.

Üç: Cemal, Konstantinopol üzerine yürüyecek ve mevcut sultanı ve hükümeti, Almanlar'ın tutsağı oldukları gerekçesiyle, yerinden indirecek

Dört: İstanbul'a yürüyüşü sırasında müttefik kuvvetler Cemal'e yardım edecekler.

Beş: Savaş'tan sonra Sultan Cemal'e, müttefikler, mali yardımda bulunacaklar.

Altı: Cemal, Konstantinopol ve Boğazlar'ın kaybına razı olacak.

Yedi: Cemal, Türkiye Ermenistanı'ndaki Ermenileri koruma ve beslemek için her türlü önlemi alacak.

Öyle anlaşılıyor, müttefikler, bir süre bu proje ile ilgileniyorlar; 1916 yılı Mart Ayı'nda Dr. Zavriev ve Rus diplomatları Fransız Briand ile Cemal'in sultanlığını ve Ermeniler'in böylece kurtuluşu projesini görüşüyorlar. Fransa'nın başkenti Paris ile aynı zamanda Petrograd'da da müttefikler arasında Cemal'i sultan yaparak Ermeniler'i Türkler'in zulmünden kurtarma senaryosu tartışılıyor. Fransa, bu senaryonun, daha önce üzerinde anlaşılan Türkiye'yi paylaşım senaryosuyla çatıştığını ileri sürerek, Cemal'in sultanlığını onaylamıyor.

Profesör Lazarev, bu durum karşısında ve en sonunda Rusya'nın ödün vermek zorunda kaldığını yazıyor[140] ve böylece, Cemal'in sultanlığı projesi, arşive atılıyor.

Ermenilere, sadece komşuları, Ermeni diyor; Aram sözcüğünden geliyor ve Aram'ın çocukları anlamına geliyor. Ermeniler ise, kendilerine, "Hay" diyorlar; bu da Haik'ten geliyor, ülkelerine ise Hayastan adını veriyorlar.[141] Sovyet Ermenisi B. A. Bor'yan'ın verdiği bilgiye göre, hem Aram ve hem de Haik, Ermeniler'in mitolojik kahramanları sayılıyorlar; Haik, Ermeni halkının başlatıcısı ve Aram da ülkenin yabancılardan kurtarıcısı oluyor.

Nersesion, Has Ermenistan ya da Büyük Ermenistan'ın Fırat nehrinin doğusundan başladığını bildiriyor. Fırat'ın batısındaki Küçük ya da Aşağı Ermenistan ise Ermenilerin kolonizasyon eylemleri sonucu ortaya çıkıyor ve Büyük Ermenistan'ın bir parçası kabul edilmiyor.[142] Her ikisinde de Ermeniler hep güçlü imparatorluklara ve devletlere komşu düşüyorlar.

Rusya Ermenistanı'nın başkenti Erivan'dır; Erivan'da Ermeniler değil müslümanlar çoğunluğu meydana getiriyor. E. H. Carr, incelediğim bu zamanda, Gürcüler'in Tiflis'te, başka her kentten daha çok, Ermeni yaşadığını ve Ermeni nüfusunun Gürcüler'den fazla olduğunu kaydediyor.[143] Ermeniler, kendi başkentinde azınlık ve kendilerini hiç sevmeyen bir başka milletin başkentinde ise çoğunluktadırlar; sevilmemeleri, bölgenin tüccar "sınıfını" oluşturmalarından kaynaklanıyor. Bölgede parayı temsil ediyorlar; Gürcistan'da pek çok asilin, mülklerini satın alarak mülksüzleştirdikleri biliniyor.

Selçuklular'ın, Malazgirt Şavaşı'ndan sonra, Anadolu'ya girmeleri ve Doğu Roma İmparatorluğu'nu kemirmeye başlamalarıyla birlikte Ermeni talihi değişiyor ve on dördüncü yüzyıldan sonra bir kez daha bir Ermeni Devleti'nin tarih sahnesine çıkabilmesi için 1918 yılını beklemek gerekiyor. Selçuklu Türkleri'nin Anadolu'ya bir siyasal güç olarak girmesi, Ermeni feodalitesinin de saçılmasına yol açıyor; bir bölümü Kilikya'da Aşağı Ermenistan'da, "Toros" Dağları adını alıyor. Ermeni Krallığı'nda ve diğer bir bölümü de Gürcistan'da servislerini sürdürebiliyorlar. Daha sonra ise Türk-İran rekabetinin, Kürtler ile birlikte araçları haline geliyorlar; Türkler, Kürtler'i ve İranlılar da Ermeniler'i, birbirine karşı tampon feodaliteler olarak yaşatmayı deniyorlar. Önce Türk ve İran İmparatorlukları arasında, daha sonra Türk ve Rus İmparatorlukları'nda bölünmüş bir biçimde yaşamlarını sürdürüyorlar.

Rus ve özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun belki de en sadık milleti oldular; Osmanlı düzeninde "Ermeni Milleti" ve ayrıca "sadık" millet statü ve nitelemelerini kazandılar. Ancak hem Türkiye ve hem de Rusya Ermenistanı'nda hep kâr peşinde koşan tüccarlar oldular; burjuvazi oluştu. Bu belli hakların peşinde koşmaları anlamına geliyordu; ilginçtir, Türkiye Ermenistanı'nda Ermeni topluluğu, 1860 yılında bir Ermeni Anayasası hazırladı ve bu Anayasa, 17 Mart 1863 tarihinde bir fermanla yürürlüğe kondu. Yine ilginçtir, Ermeni Anayasası'nı hazırlama ihtiyacı, Türkler'in zulmü yerine Ermeni oligarşisine karşı burjuvazinin ve Ermeni aydınlarının taleplerini karşılamak üzere formüle ediliyordu.[144] Bu, herhalde, on üç yıl sonraki Türk Anayasası için büyük bir hazırlayıcı etkiye sahip oluyor.

Ancak Ermeni Milleti'nin, fermanla yürürlüğe konan "Ermeni Anayasası" daha çok Ermeni topluluğu içindeki özgürlük sorunlarını çözmeye yöneliyordu; 1881 yılında kurulan "Paştpan Hayreniyat", Türkiye Ermenilerini, Türkler'den, Kürtler'den ve Çerkezler'den korumayı hedef alıyor. Bu, Ermenilerin saptanabilen ilk önemli ve gizli ihtilal örgütüdür; Karapet Nişkyan, üzerinde "ya özgürlük ya ölüm" yazan güzel bir broşür hazırlatarak Rusya Ermenistanı'na gidiyor ve ancak bu güzel broşür Osmanlı zaptiyesinin eline geçince tutuklamalar başlıyor. Türk, Kürt ve Çerkez baskınlarına karşı kurulan "Vatan Koruyucuları" gizli örgütünün yöneticileri, böylece, yargı önüne çıkarılıyorlar; bu, Türkiye'deki ilk Ermeni yargılamasıdır.

1881 yılında Erzurum'da kurulan gizli Vatan Koruyucuları örgütü, daha hiçbir eylem yapamadan çözülünce, hemen izleyen yıllarda, Rusya Ermenistanı'ndan Avrupa'ya okumaya giden yedi Ermeni öğrencisi, Türkiye ve İran'daki ilk devrimci sosyalist parti olan Hınçak İhtilalci Partisi'ni kuruyorlar. Daha sonraki yıllarda adını Hınçak Sosyal Demokrat Partisi olarak değiştiren bu örgüt, devrimi ve sosyalizmi amaç olarak kabul ediyor. Hınçak, Ermenice "Çan" anlamına geliyor, yakın hedef olarak Türkiye Ermenistanı'nın bağımsızlığını ve bundan sonraki hedef olarak da sosyalizmi gösteriyor; Rus narodniklerin devrimci örgütü Narodnaya Volya'nın programından ve eylem çizgisinden önemli ölçüde etkilenmiş görünüyor.

Hınçak, bir yandan çözümü devrimde görüyor ve diğer yandan sonuç almak için Avrupa'nın güçlü devletlerinin Osmanlı Hükümeti üzerinde etki yaparak Türkiye Ermenistanı'ndaki Ermeniler'in durumunu düzeltmelerini bekliyor; bu ikisi, birbiriyle çeliştiği için, Hınçak ikiye ayrılma tehlikesiyle karşı karşıya geliyor. Avrupa'nın büyük devletleri, Ermeni sorununu, İstanbul Hükümeti üzerine baskı yapmak istedikleri için kullanma eğilimi gösteriyorlar; Hınçak içinde bir kanat, bunu, Avrupalı devletlerin Hınçak'ın sosyalizmi amaçlaması nedeniyle, Ermeni sorununu ihmal ettiği biçiminde değerlendiriyor.

Böylece, Türkiye ve İran'daki bu ilk sosyalist parti, net milliyetçi gerekler ile sosyalist programın çatışması nedeniyle etkisizliğe mahkum oluyor.

Etkisizlik parçalanmak demektir.[145] Ermeni ihtilalci hareketi parçalara ayrılıyor; ancak parçalar ne kadar çok olursa olsun, eninde-sonunda iki akım etrafında dağılıp toplanıyorlar. Bunlardan birisi, Ermeni hareketi ile sosyalizmi birleştirmek isteyen akımdır; diğeri, büyük devletlerden destek görme gerekçesiyle sosyalizmi Ermeni hareketinin programından çıkarmayı isteyenler oluyor.

Rusya'da Narodnaya Volya, Halkın İradesi, hareketi içinde yetişmiş C. Mikaelyan ile S. Zavaryan, 1890 yılları ortasında, bu iki akımı ve etraflarındaki kümeleri, bir Federasyon, Ermenice Daşnak, içinde toplamayı başardılar; böylece Daşnaktsutyun ortaya çıkmış oldu.

Ermeni İhtilalcileri Federasyonu, Daşnak, genel merkezini Trabzon'da kurdu; ancak, Firuz Kazımzade'nin sözleriyle, Kafkas Berisi'nde, "bir Daşnak komitesinin olmadığı bir köy, bir kasaba bulunmuyordu". Çok kısa bir zaman içinde Ermeni Hareketi, Daşnaktsutyun ile özdeşleşiverdi.

Daşnaktsutyun, kendisini, 24 Ağustos 1896 tarihinde başlarında on yedi yaşında Babken Suni'nin olduğu 26 Daşnak gerillasının İstanbul'da Osmanlı Bankası'nı ani bir baskın ile işgal ederek, duyurdu. Osmanlı Bankası, o zaman Osmanlı düzeninde merkez bankasıdır; 26 gerilla, Osmanlı Merkez Bankası'nı işgal ederek içindekileri tutsak edebildi. İstekleri, Türkiye Ermenistanı'na bir Yüksek Komiser gönderilmesidir; bu kabul edilmemekle birlikte, içlerinde genç lider Babken Suni'nin de olduğu ölen dört gerilla hariç, diğerlerinin, La Gironde adlı Fransız gemisiyle, Marsilya'ya gönderilmeleri kabul edildi.

Vatan Koruyucularını, Hınçak, Hınçak'ı da Daşnaktsutyun izledi; bunlar, gelişerek ve netleşerek birbirinin yerini alan Ermeni hareketleridir. Hareketler birbirini izlerken, ister bilinçli olarak isterse pek bilinmeden, bir temel çizgi kendisini belli ediyordu; bir Ermeni milliyetçiliğini yaratmak kolay değildir. Pek çok Ermeni kaynağı, Osmanlı düzeninde "Sadık Millet" adını alan Ermeniler'in, çok yakın zamanlara kadar Osmanlı egemenliği altında pek "mutlu" yaşadığına işaret ediyor. Ermeni köylülerini, Kürt feodallerinin merhametine bırakmanın dışında, burjuva, küçük burjuva ve aydın Ermeniler'in herhangi bir sorunu bulunmuyor. Bu nedenle, son Avrupa milliyetçilik akımlarından, Rusya'daki narodnik ve marksist hareketlerden ve daha da önemlisi, halklar mozaiği Kafkasya'daki ulusçu canlanmadan etkilenen Ermeni ihtilalci örgütlerine, şiddeti ön plana çıkarmaktan başka bir yol görünmüyor.

Örgüt olabilmek için ihanete uğramak zorunludur. Her örgütün tarihinde ihanetler dönüm noktası olarak ortaya çıkıyor.

Millet olabilmek için mutlaka "martir" yaratmak gerekiyor; Daşnaktsutyun, baskınlar düzenlerken, sadece Türkler'e zarar vermeyi ve intikam almayı amaçlamıyor. Ermeni kökenli Amerikalı araştırmacı Hovannisian, bunu çok açık bir biçimde gözlüyor ve şöyle dile getiriyor: "Yet when the Armene-Tatar clashes were evaluated, when the dead were counted and the material losses assessed, Armenian political leaders seemed not entirely unhappy. National consciousness had advanced another step".[146] Ermenilerle, Batılı kaynakların Tatar ya da Tatar-Türk dedikleri Azeriler arasında çatışmalardan sonra, Ermeni liderleri, kendi ölülerini sayar ve maddi zararı saptarken, pek de mutsuz olmuyorlar; ölü sayısı arttıkça ve zarar yükseldikçe, ulusal bilincin de yükseleceğini düşünerek memnun oluyorlardı.

Bütün bunlar, Daşnaktsutyun gerillaların sadece Türkiye Ermenistanı'ndaki Türkler ve Kürtler'e saldırmadıklarını ve aynı zamanda Kafkas Berisi'nde içiçe yaşadıkları Azeriler ile de sürekli kavga ettiklerini anlatıyor. Rus yöneticileri, bütün gözlemcileri şaşırtan bir biçimde, bu çatışmaları ve kan dökülüşünü önlemek istemiyor. Türk yöneticileri de, yavaş yavaş sezmeye başladıkları İmparatorluğu Doğu'ya kaydırma zorunluluğu çerçevesinde, önce islamizasyon ve türkifikasyon biçiminde gelişen, zamanla doğrudan doğruya türkifikasyon olan politikanın etkisiyle bu Sadık Millet üzerine şiddet uygulamasını arttırmaya yöneliyor. Sultan Hamid'in adına bağlanan ve Kürtler'den oluşan ve Kürt Beyleri'nin komutasına verilen Hamidiye Alayları ile Ermeniler'i daha büyük bir baskı altına almayı deniyor.

İlk planda ortaya çıkan bu durumdan, tüm aktörlerin memnun olduğu sonucunu çıkarabiliyorum. Türkler, Ermeniler, Kürtler ve Azeriler, ulus olabilmek için düşman uluslarını buluyorlar. Karşılıklı dökülen kan, her tarafta milliyetçilik fidanlarının daha da büyümesine yarıyor.

Ruslar'ın Ermeni politikası da Ermeni milliyetçiliğini geliştirici yönde çalışıyor; Rus yönetimi, Türkiye Ermenistanı'ndaki Ermeniler'in koruyucu görünmekle birlikte Rusya Ermenistanı'ndaki Ermeniler'in milliyetçi çabalarına hiç hoş bakmıyor. Tüm retorik bir yana, iki alandaki somut politika, bunu açıklıkla ortaya çıkarıyor; birincisi, herhalde, Türkler'den bir yeni il ya da bölge alındığı zaman, bunlar Türkiye Ermenistanı denilen yerlerde olduğunda, Ruslar, buraya Ermeni göçmen göndermemeye dikkat ediyorlar. Rusya İmparatorluğu, Türkiye aleyhine genişlediği topraklara, daha çok Rus göçmenleri götürerek burada Rus koloniler kuruyorlar. İkinci nokta, Çar'ın, Ermeni milliyetçiliğinin

beşiği olan Ermeni Kilisesi'nin, ibadet için gerekli olanın dışındaki, bütün mal ve gayri menkulüne el koyma kararıdır; 1903 yılı yazında, Ermeni Kilisesi yoksullaştırılıyor.

Ruslar, Ermeni çetelerinin Rusya Ermenistanı'nda eğitilmeleri ve yetiştirilmeleri konusunda da ikircikli davranıyorlar; Türkiye'de baskınlar düzenlemek için yetiştirilen Ermeni çete birlikleri, bunlara "Kumbas" deniyor, bir süre sonra, Ruslar tarafından silahsızlaştırılıyorlar. Bütün bunlar, Ermeniler'de gözlediğim Rusofob eğilimlerin, açıklayıcılarından bir bölümünü oluşturuyor.

Daşnaktsutyun ile İttihat ve Terakki arasında bir başka benzerlik bulmama yardım ediyor; ideolojik sığlık ile şiddet ters orantılı bir konum alıyor. İttihat ve Terakki, politik olarak sığdır; yüksek bir şiddet uygulamasını sergileyebiliyor. Daşnaktsutyun, derin bir ulus bilincine dayanamıyor; çok yüksek bir disiplin, gelişmiş konspirasyon ilkelerini ve duygusuz bir şiddeti gösterebiliyor.

Bir programa sahip olması 1907 yılında gerçekleşebiliyor; aynı yıl İkinci Enternasyonal'a katılıyor. Çıkışında sosyalizmi reddetmesine karşın, Daşnaktsutyun Partisi'nin İkinci Enternasyonal'a katılmasını ilginç bulmak gerekiyor; bu, genel programın bir gereği olarak ele alınabilir. Genel program şudur: Daşnaktsutyun yönetimindeki Ermeniler, hiçbir zaman bağımsızlık düşünemiyorlar. Ekim Devrimi'nden sonra bile Ermeniler'de bir bağımsızlık eğilimi olmadığını Hovannisian da saptıyor ve "naturally, there was no Armenian proclivity toward independence, for separation under the existing conditions was equivalent to self destruction" diye yazıyor. Ermeniler, Rusya topluluğundan ayrılmayı, kendi kendini ortadan kaldırmak olarak görüyorlar; istedikleri, önce özerklik ve daha sonra manda sistemi ortaya atılınca da bir mandater bulmak olarak görünüyor.

Bu nedenle Ermeniler, Ekim Devrimi'nden sonra, Bolşevik Rusya'nın bir parçası olmamak için ve Brest-Litovsk Barışı'nın hemen arkasından, bir cumhuriyet olmak zorunda kaldıklarında bunu tek başlarına yapma cesaretlerini kendilerinde göremiyorlar; Azeri ve Gürcüler ile birlikte bir Kafkas Berisi Federasyon çatısı altında yaşamayı tercih ediyorlar. Bu tercih, Daşnaktsutyun Partisi'nin, Azerbeycan'da Müsavat ve Gürcistan'da Menşevik Partileri ile ortaklık yapması anlamına geliyor.

Azerbeycan, Doğu Ön Kafkasya'nın kadim zamanlardaki adı Atropatene sözcüğünden geliyor, "Ateş Memleketi" anlamını veriyor[147]; İraniler Aderbadagan, Ermeniler Atrotakan, Araplar Azerbaycan diyorlar; daha önce de belirttiğim gibi, İrani kültürünün etkisinde gelişiyorlar. Şii'dirler ve Kafkas Berisi'nin tek proleter ve Bolşevik kenti olan Bakü'yü merkez biliyorlar.

Bakü, bölgenin tek işçi kentidir; Rusya'da bolşevizm ve menşevizm ayrımında, Kafkas Berisi, menşevizmin kalesi olarak ortaya çıkıyor. Bu menşevik denizinde, Bakü bir bolşevik ada oluyor ve 1904 yılında, Müslüman Azeriler, Bakü'de, Bolşevik doğrultuda Himmet Partisi'ni kuruyorlar.[148] "Çaba" demek olan Himmet Partisi, hem Azerbeycan'da ve hem de diğer Kafkas Berisi denilen topraklarda hızlı denilebilecek bir gelişme gösteriyor ve 1906 İran Devrimi'ne de katkıda bulunuyor. Ancak bunlar, tarih gösteriyor, sondan bir önceki canlanmalar olarak kalıyor ve 1905 Devrimi'ni izleyen Stolipin gericiliğine dayanamıyor.

Himmet'in gelişmesinde Bakü'nün özel bir yeri olmalıdır; ancak, Bakü, aynı zamanda, tümüyle Kafkas Berisi ve özellikle Azeri devrimci hareketinin pek çok zatının da hazırlayıcısı durumundadır. 1913 yılında yüz bin işçiyi barındıran Bakü, aynı zamanda, son derece kozmopolit bir yapı sergiliyor; Bakü'de Azeriler'in yanında, Dağıstanlılar, Kuzey İranlılar, Ermeniler, Gürcüler, Yahudiler ve Ruslar bir arada yaşıyorlar.

Kafkas Berisi, bir eşitsizlikler ve eksiklikler bölgesidir; Ermeniler'in başkenti Erivan'da müslümanların, Gürcüler'in başkenti Tiflis'te Ermeniler'in çoğunlukta olmalarının yanında, bölgenin en kalabalık ve en geri halkı olan Azeriler'in başkentinde de proleterler egemen görülüyor.[149] Proleter egemenliği, Bolşevik Parti doğrultusunda bir Himmet'in[150] gelişmesine beşiklik yaparken, kentin karışıklığı ve sosyalizme daha çok Ermeniler'in damgasını vurmaları, kısa bir zaman içinde, sürekli ulusal kavga ve katliamlara da yol açıyor. Bunların da etkisiyle olabilir, Bennigson ve Wimbush, Bakü'deki sınıf mücadelelerinin, pratikte, "hızla ulusal vurgusu güçlü dinsel mücadelelere dönüştüğünü" saptıyorlar.[151] Yirminci yüzyılın başında, Sovyet sosyalizminin çöktüğü dönemde tekrarlandığı gibi, Ermeni ve Azeri proleterleri, her fırsatta birbirini boğazlıyabiliyorlar.

Devam ederken bir saptama yapmak istiyorum: Yirminci yüzyılda milliyetçilik, bir kez sosyalizm gerçek olurken ve bir kez de sosyalizm çözülürken patlama yaşıyor.

Baskı bir değirmendir; soldan alıyor ve sağa veriyor. Himmet, Stolipin gericiliğinde yerini, Musavat'a bırakıyor; 1912 yılına gelindiğinde, Mehmet Emin Resulzade'nin başkanlığında Müsavat kurulmuş durumdadır. Mehmet Emin, hem Himmet'te ve hem de Bolşevik Parti içinde yetişiyor; fakat, Stolipin gericiliğinin baskısı karşısında, kurtuluşun sosyalizmde değil, İslamda ve milliyetçilikte olduğuna karar veriyor. Kutsal Kur'an'a bağlılıklarını

her zaman açıklayan ve İslam birliği peşinde koşan Müsavat, Hovannisian'ın yazdığına göre, Balkan Savaşı sonrasında Panturanizm bütün türkik kökenli halklar arasına yayılınca, "Turkism, Islamism and Modernism" sloganlarını benimsiyor[152]; böylece "Türkçülük, İslamcılık ve Muasırlaşma", Azeriler'in programı haline geliyor.[153] Kafkasya'nın Türk ulusçuluğuna örnek olması ve çok zaman kavram ve programlarını sağlaması, ciddiyetle ele alınması gerekli bir konu olarak ortaya çıkıyor; Anadolu Türklüğü'nün kendisi pek abartılı bir biçimde sui generis ve öncü gösterme eğilimini timar etme zorunluluğu beliriyor.

Rusya'da ve Ön Kafkasya'da devrimci sosyalizmin gerilemesi, alanı, milliyetçi partilere bırakıyor; Hıncak, Daşnak'a ve Himmet de Müsavat'a teslim oluyor. Aynı süreç, Gürcistan için de geçerlidir; bütün Ön Kafkasya ve özellikle Gürcistan, menşevizmin kalesi oluyor. Menşevizmin, Milliyetçi ve burjuva niteliği en çok öz topraklarında kendisini belli ediyor.

Gürcistan'a, Helenler ve Latinler, İberya, Ruslar, Gruzya, Ermeniler, Vratsi ve Avrupalılar da Georgie ya da Georgia diyorlar; bütün bunlara karşılık Gürcüler de kendilerine "Kartveli" adını veriyorlar. Milattan Önce altıncı yüzyılda Van'dan sürülmüş bir kavim oldukları ileri sürülüyor; Kafkasya'ya gidip yerleşiyor ve çeşitli ırklarla karışıyorlar. Hristiyandılar; bu geçiş coğrafyasında sürekli akınların altında eziliyorlar. Bağımsız oldukları dönemler var; ancak daha çok bir büyük devlete dayanarak bağımsız yaşamayı biliyorlar. Uzun süre Doğu Roma İmparatorluğu, Gürcüler'in bağımsızlığının güvencesi oluyor; Doğu Roma, Türkler tarafından tarihin derinliklerine gömülünce, Gürcistan, diğer Kafkas Berisi ulus türünden Türkler ile İraniler arasındaki savaşlara sahne oluyorlar. Tiflis, pek çok kez Osmanlılar tarafından zaptediliyor; İroniler pek çok kez, Gürcüleri güneyde, kendi topraklarının derinliklerine, göçürtüyorlar.

Ruslar'ın Kafkasya'yı aşarak Ön Kafkasya'yı zaptetmeleri, on dokuzuncu yüzyılın ilk yıllarından itibaren, Gürcistan'ın da Ruslar tarafından ilhak edilmesi sonucunu doğuruyor; Ruslar, elde ettikleri toprakları ruslaştırıyorlar. Ancak bu russifikasyon sürecine karşın, Gürcüler arasında, büyük bir Rus düşmanlığı görülmüyor; daha çok Ermeniler'den nefret ediyorlar. Bunda, Gürcü asillerinin topraklarını Ermeni zenginlere satma zorunda kalmalarının, daha önce de işaret ettim, ve Ermeniler'in Ön Kafkasya'nın "yahudileri olmalarının" rolü büyük görünüyor; Gürcü politikacılar, Rusya politikası içinde yabancılık çekmiyorlar.

Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin gelişiminde, Gürcü solcularının ayrı bir yeri var; hareketin önemli liderlerinin önemli bir bölümü Gürcü kökenlidir. Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi içinde, yirminci yüzyılın başında, ortaya çıkan ve menşevizm ile bolşevizm'i tanımlayan ayrılıkta, önde gelen Gürcü politikacıların çoğunluğu, menşevik kanatta kalıyor, Orjonikitze veya Stalin türünden Gürcüler'in Bolşevik kalmaları aldatıcı olmamalıdır; Stalin ve Orjonikitze, arkadan gelerek öne çıkıyorlar. Önde olanlar, Cordanya, Tserelli, Chkhenkeli ve benzerleri hep menşeviktir; Petrograd Sovyeti'nde liderlik bunların elinde bulunuyor.

Rusya'da sosyalizmin kuruluşunu incelemek, menşevizmin, burjuva milliyetçisi rengini görebilmek için yetmeyebiliyor; Ön Kafkasya Federal Cumhuriyeti'ni ve bunu hemen izleyen Gürcistan bağımsız hükümetini ele almak gerekiyor. Bu, aynı zamanda Ön Kafkasya Federasyonu ile üç bağımsız cumhuriyetin doğuş ve kayboluşlarının da öyküsü oluyor.

Kafkasya ve Kafkas Berisi, ulusların beşiğidir; geç uluslaşmış halklarda, öncüleri kanalıyla, marksizme karşı bir ilgi görülüyor. On dokuzuncu yüzyıl ulusçuları, mücadele alanına girdikleri zaman, bu alanda sert bir sosyalist mücadele ile karşılaşıyorlar. Sosyalistlerin mücadele ve örgütlenme usüllerinden çıkartacakları dersler bulunduklarını düşünüyorlar; ayrıca sosyalizmin, büyük güçleri ortadan kaldırma programı, bunların, boyunduruğu altında yaşadıkları devletlere karşı mücadelelerinde bir müttefik buldukları düşüncesine kapılmalarına da yol açıyor.

Bunun da ötesinde her ulusçuluk hareketi, ulus olabilmek için bir düşman-ulus bulmanın yanında, görkemli bir tarih peşinden de koşuyor; geçmiş, her zaman, mevcut zamandan çok daha eşitçidir. Bir yandan zengin ve despot bir devletin boyunduruğu altında yaşamak ve diğer taraftan bir tarih özlemi ile susuzluğunu duymak, bunun için mücadele etmek, milliyetçi kadrolarda bir sosyalist illüzyona neden olabiliyor.

E. H. Carr'ın güzel saptamalarından birisidir; ulus mücadelesi, sınıf ayrımlarını görmeyen bir mücadele olarak gelişiyor. Mücadele sırasında sınıflar da, çok bilinçli ve soğukkanlı liderleri dışında, kendi sınıfsallıklarını ve karşılarındakileri küçümseme eğilimi gösteriyorlar. Şöyle de söyleyebiliyorum; sınıflar arası ittifaklar, çok zaman, bir sınıfsal körleşmeye dayanmak zorundadır.

Ön Kafkasya için bu çözümlemelerin daha çok geçerli olduğunu düşünüyorum. Marksistler'in, daha önce narodniklerin, Rusya despotizmine karşı gerçekleştirdikleri mücadele, Kafkas Berisi'nin genç uluslarının atılgan yöneticilerini etkiliyor; devrimci marksizmi, bir tür ulusal komünizm biçiminde yorumlayarak, marksizme yönelmelerini normal karşılamak gerekiyor.

Buna eklenecek en önemli faktörün "Lenin Etkisi" olduğunu sanıyorum; Lenin'i bir büyük teorisyenden daha çok bir şaşırtıcı devrimci politikacı saymanın zorunluluğunu tekrarlıyorum. Yer yer son derece pragmatik davranıyor; devrimci marksist düşüncede hiçbir yeri olmayan milliyetçiliği olduğu gibi kabul ediyor. Lenin, Ekim Devrimi'nden çok daha önce ulusların kendi yazgılarını kabul etme ilkesini benimsiyor. İktidarı alır almaz da halkların hakları bildirgesini yayınlıyor ve her halkın ayrılma hakkını doğruluyor.

Bolşevikler'in, hükümet olur olmaz yaptıkları ilk işlerden birisi de, Kafkas Berisi için bir Komiserya kurmaktır; başkanlığına Gürcü Gegeçkori getiriliyor. Bu Komiserya'nın yanında, Petrograd'da olduğu gibi bir de işçi, köylü, asker sovyeti var ve bunun da başkanlığını yine Gürcü Noy Cordanya yapıyor. Bütün Ön Kafkasya, daha çok menşeviklerin etkisindedir ve Komiserya'yı da Gürcüler yönetiyorlar. Gürcüler, Ön Kafkasya için sosyalizm değil "devrimci demokrasi" istiyorlar ve Petrograd'da kurucu meclis ilga edilince de Sovyet Hükümeti'ni tanımıyorlar. Bu, de facto bağımsızlık anlamına geliyor.

Bolşevikler'in hükümete gelir gelmez yaptıkları işlerden birisinin de bir ilhaksiz ve teminatsız barış çağrısı olduğu biliniyor. Lenin Hükümeti barışı sözden çıkarıp gerçeklik yapmak için her türlü ödünü vermekten de kaçınmıyor; 3 Mart 1918 tarihinde, Brest-Litovsk Antlaşması imzalanıyor. Bu Antlaşma, Kafkas Berisi Federasyonu'nun ebesi oluyor.

Başta Trotskiy, pek çok Bolşevik liderin Brest-Litovsk Antlaşması'na karşı çıktıkları biliniyor; bunları tekrarlamak istemiyorum. Ancak Brest-Litovsk'un bir önemli özelliğini yazma gereği duyuyorum; Brest-Litovsk ile Bolşevik iktidar, Rusya İmparatorluğu'nu bırakıyor ve imparatorluğun çekirdeği olan Moskova Prensliği sınırları içine çekiliyor. Lenin, Rusya İmparatorluğu'nu cömertçe parçalıyor; Türkiye ile de 1877-1878 Savaşı öncesi sınırlara razı olarak Kars, Ardahan ve Batum'dan vazgeçiyor.

Kars ve Ardahan, Ermeni illeri sayılıyorlar ve Batum'un Gürcüler'e ait olduğu kabul ediliyor. Ermeniler ve Gürcüler, kendilerine sorulmadan, kendilerinin saydıkları toprakların Türkler'e bırakılmasını infial ile karşılıyorlar; aralarına Azerileri de alarak Kafkas Berisi Federatif Cumhuriyeti'ni ilan ediyorlar. Böylece Lenin'in yakın arkadaşı Ermeni Bolşeviği Şaumyan'ın yönetimindeki Bakü Sovyeti hariç, bütün Ön Kafkasya, Sovyet Rusya'dan ayrılmış oluyor.

Bolşevikler, Kafkas Berisi Federal Cumhuriyeti'nin kurulmasına karşı çıktılar; üç düşman ulusun temsilcileri ise Sovyet Rusya'dan ayrı bir Seim'de birleştiler. Seim, Chkhenkeli'yi bir hükümet kurmakla görevlendirdi.

Ön Kafkasya Federasyonu'nu yaratan, Ön Kafkasyalıların Bolşevikler'den duydukları hayal kırıklığına eklenen Türk korkusudur. Bu Federasyon'un bir aylık bir zaman içinde tarihe karışmasının nedeni ise Türkler'in ilerleyişi karşısında bir ortak politikada anlaşamamaları oluyor. Nisan Ayı sonunda kurulan Federasyon Mayıs Ayı sonunda, yerine üç bağımsız cumhuriyet bırakarak, tarihe karışıyor.

Bu üç bağımsız cumhuriyetin ise en uzun ömürlüsü, Gürcistan Cumhuriyeti, bir yıldan daha kısa bir zaman yaşayabiliyor; özellikle Ermeni ve Gürcü bağımsız cumhuriyetlerinin tarihe karışması tam bir Kemalist Bolşevik işbirliği ile gerçekleşiyor. Böylece Türk korkusuyla kurulan Ön Kafkasya Federasyonu'nun, Türk ilerleyişi üzerine anlaşamayarak dağılması sonucunda ortaya çıkan üç bağımsız devlet de, Türk senaryoları sonucunda yok oluyorlar.

Devam ediyorum; parantezlere ihtiyacım var. Bir kronoloji hazırlamış bulunuyorum; Türkiye kurtuluş savaşı ile Ön Kafkasya doğum ve ölümlerini aynı zaman dizinine almadan, hem Türkiye'nin kurtuluş mücadelesinin ve hem de Ön Kafkasya'daki bu çok öğretici oluşumların irdelenmesinin mümkün olamayacağını anlamış durumdayım.

Kısacası şudur: Birinci Dünya Savaşı'nın son yılı ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu arasında Türkler'in Kafkas Berisi'nde iki ilerleyişleri görülüyor. İki hücumları var; ikisi de başarılıdır. İkincisi Kazım Karabekir adına yazılıyor ve birincisi Enver'in senaryosudur. Birincisini ise Vehip Paşa gerçekleştiriyor ve Firuz Kazımzade, Amerika Birleşik Devletleri'nde yaptığı monografik çalışmada, Vehip'in Türkler için bir kahraman olduğunu kaydediyor.[154] Öyle anlaşılıyor, sadece insanlar değil, kahramanlar da birbirinin kurdu oluyorlar; Kemal Paşa Tarihi, Mustafa Kemal Paşa'yı kahraman yapabilmek için Türk tarihinin tüm kahramanlarını ortadan kaldırıyor.

Öyle anlaşılıyor, Sovyet Rusya barış için çağrıda bulunduğu sırada, Türkiye'de Kafkas Cephesi'nde hücuma hazırlanıyor; hazırladığım kronolojiye göre de 12 Şubat 1818 tarihinde Vehip Paşa, ilerlemeye başlıyor. Brest-Litovsk Antlaşması'ndan bir gün önce ise, Harbiye Nazırı Enver, Kafkas İslam Ordusu'nun kurulmasına karar veriyor ve komutanlığına kardeşi Nuri Paşa'yı getiriyor.

Sovyetler kaynakları, 1917 Şubat Devrimi'nden sonra, Sarıkamış, Kars türünden merkezlerde ciddi sınıf mücadelelerinin görüldüğünü ve şura türü örgütlenmelerin ortaya çıkmaya başladığını yazıyorlar. Şubat Ayı'nın sonuna doğru Türk kuvvetleri Erzurum'a gelip dayanıyor ve Pegosyan'ın yazdığına göre, bu ilerleyiş karşısında Kafkas Berisi Komiserliği Başkanı Gereçkori, Vehip Paşa'ya başvurarak barış için görüşmelere oturmayı öneriyor. Ancak

Türk tarafının bu barış görüşmesini kabul etmesine, Brest-Litovsk'ta Kars, Ardahan ve Batum'un tahliyesinin kararlaştırılmasına, 8 Mart 1918 tarihinde Rauf Bey'in Trabzon'da Ön Kafkasya Komiserliği temsilcilerini görüşmeye çağırmasına karşın askeri hareketi durdurmuyor.

Bunun nedeni olarak, Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'nda, Avrupa'dan daha çok iki cephede başarı sağlama planı görülüyor; bunlardan birisi Mısır Cephesi'dir ve burada başarı yerine yenilgi elde ediliyor. Diğer cephe ise Kafkasya'dır; burada ise bir değil birkaç kez başarılı sonuçlar alınıyor.

Kafkas Orduları Komutanı Vehip Paşa, 14 Nisan 1918 tarihinde Batum'u zaptediyor ve burada Ermeniler'den oluşan bir heyete yaptığı konuşmada, Enver'de uygulayıcısını bulan Türkler'in Kafkas hücumunun mantığını açıklıyor. Rusça yazılmış bir Ermeni kaynaktan, bu konuşmanın, bir bölümünü aktarıyorum: "Vı vidite, şto sud'ba gonnit Turtsii s Zapada na Vostok." Vehip, işgal ettiği Batum'da, "görüyorsunuz, kader Türkiye'yi Batı'dan Doğu'ya atıyor" diyor. "Biz Balkanlar'ı terk ettik, Afrika'dan da çıkıyoruz, artık biz, kanımızın, yaşamımızın, dilimizin bulunduğu Doğu'ya kaymak zorundayız. Bu bir kendiliğinden çekim'dir, *oto stihiynoe tyagotenie*, ve bizim kardeşlerimiz Bakü'de, Dağıstan'da, Türkistan'da, Azerbaycan'da yaşıyorlar. Buradan bize bir geçit gerekiyor; siz Ermeniler bizim yolumuzun üzerinde duruyorsunuz. Van'ı isteyerek, bizim İran'a açılan yolumuzu kapatıyorsunuz ve Nahcivan ve Zangezur'u isteyerek, bizim Kura Vadisi'ne ve Bakü'ye açılan yolumuza engel oluyorsunuz. Kars ve Ahıska, bizim Kazah ve Gence'ye yolumuzun üzerindedir. Siz buralardan çekilmelisiniz ve yolumuzu bize bırakmalısınız. Bizim sizden isteğimiz budur." Vehip böylece Batum'a yerleşirken aynı tarihlerde Kazım Karabekir de, Erzurum'u ve Kars'ın analıtarı sayılan Sarıkamış'ı almak için hücuma geçiyor. Kafkas Komiserliği adına Gereçkori'nin görüşme talebine ve Seim'den yetki alan Chkhenkeli'nin Brest-Litovsk şartlarına razı olmasını bildirmesine karşın Türk kuvvetleri ilerlemelerini durdurmuyorlar.[155] Böylece, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından önce Türk kuvvetleri Hazer Denizi'ne ulaşmış oluyorlar; İmparatorluğu Doğu'ya kaydırma planı, ilk planda, gerçekleşmiş oluyor.

1877 yılından sonra Karskaya Oblast'ın tarihini yazan Pogosyan, Türkler'e bu ilerleyişlerinde, Kürt Çeteleri'nin yardım ettiğini kaydediyor; *Turtyetskoy regulyarnoy armii pomagali Kurdskie bandı, dvigavşiesya na Sarıkamışa so stronı Hınısa i Alaşkerta.* Kürtler, Pogosyan'ın verdiği bilgiye göre, Kars ve Ardahan cephelerinde de Türkler'in yanında savaşıyorlar.

Türk hücumu, Zakafkasya Komiserya'sı çerçevesinde Sovyet Rusya içinde görünen duruma son veriyor; 22 Nisan 1918 tarihinde, Azeri, Ermeni ve Gürcüler'den oluşan bağımsız Kafkas Berisi Federasyonu ortaya çıkıyor. Ancak çok kısa bir zaman içinde bu federasyonun yaşayamayacağı ortaya çıkıyor; Vehip Paşa komutasındaki hücum, önce Kafkas Berisi'ni Sovyet Rusya'dan ayırıyor ve daha sonra da oluşan federasyonu üç bağımsız cumhuriyete bölüyor.

Federasyon'un çöküşünde, yükselen milliyetçilik duyguları ile Türk ilerleyişi karşısında ortak bir politika geliştirememek rol oynuyor. Mayıs Ayı'nda Batum'da Vehip Paşa, bir yandan Halil Bey'in başkanlığındaki bir delegasyon ile görüşmeleri sürdürürken diğer yandan Culfa-Gümrü demiryolunu açtırabilmek için ültimatomlarını birbiri arkasından açıklıyor; İran'a doğru yayılmak için bu demiryolunu, Ermeniler'in, Türk kuvvetlerine devretmeleri zorunlu görülüyor.

Bu kadar değil; Gürcüler, Türk hücumu karşısında, Almanlar'a dayanmak istiyorlar ve Almanlar'ın müttefikleri Türkler'i durdurabileceklerini umuyorlar. Gürcü-Alman yakınlaşmasında, Kautskiy ve İkinci Enternasyonal sosyalist liderlerinin de önemli bir rolü görülüyor; Bolşevik iktidar karşısında menşevizmin bir hükümet olmasını ve yaşamasını, kendi görüşlerinin doğruluğu açısından gerekli görüyorlar. Öte yandan Ermeniler, Fransa'ya ve Almanya'nın karşısında Büyük Britanya ve daha sonra da Amerika Birleşik Devletleri'ne dayanma gereğini duyuyor. Azeriler'in siyasal örgütlenmelerinin ise Kafkas Berisi'ni işgal eden Türk komutanlarının kuklaları olmaktan öteye geçemediğinde, bütün kaynaklar birleşiyor. Azeri liderleri, bir kuklanın ikili davranışını sergiliyor.

Kafkas Berisi Federasyonu, bir ay bir haftadan daha kısa yaşayabiliyor; 26 Mayıs 1918 tarihinde Bağımsız Gürcistan, 27 Mayıs'ta Bağımsız Ermenistan ve 28 Mayıs'ta da Bağımsız Azerbaycan ortaya çıkıyor. Bunların üçünün bağımsızlıklarını yitirmeleri ve "sovyetize" olmaları ise ters bir sıra izliyor.

Şubat 1920 tarihinde Kızıl Ordu, Kuban Bölgesi'nde Beyaz Kuvvetleri bozguna uğratıyor; aynı tarihte, Ön Kafkasya'da bir bolşevik ada olan Bakü'de Azerbaycan Komünist Partisi'nin Birinci Kongresi toplanıyor. Himmet'in kalıntılarına dayanan Azerbeycan Komünist Partisi, bu kongrede, "tüm Kafkas Berisi'nde, hanların, beylerin, nasyonalist ve kapitalistlerin yönetimini yıkma" kararı alıyor.

23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da nasyonalist Hakların Savunması Partisi'nin örgütleyiciliğinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından üç gün sonra 27 Nisan 1920 tarihinde, Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi ile Tüm Rusya Komünist Partisi Kafkasya Bölge Komitesi, Azerbay-

can Parlamentosu Başkanı'na bir ültimatom vererek iktidarın Komünist Partisi'ne teslim edilmesini istiyor; cevap verme için tanınan süre on iki saattir. Ancak süre bitmeden Kızıl Ordu birliklerinin Azerbaycan sınırlarını aştığı haberi geliyor. Bir gün sonra sabah saat 11 sıralarında ise Bakü, Azerbaycan Komünist Partisi'nin eline geçmiş bulunuyor; böylece bir tek silah patlamadan Azerbaycan "bolşevize" ediliyor.

28 Nisan 1920 tarihinde Azerbaycan'da bolşevik iktidar kurulmuştur; 1821 yılından incelediğim döneme kadar

KAFKASYA KAHRAMANI VEHİP'İN ACIKLI YAŞAMINDAN ÇİZGİLER

Anlatan: Sadrazam Avlonyalı Ferid Paşa'nın Oğlu Celaleddin Paşa

Saltanat devirlerinin Kral Fuat, Vehip Paşa, Yedi Sekiz Hasan Paşa ve Cemal Paşa gibi bu mühim şahsiyetleri, dikkatimi çeken kimselerdi. Bunlardan Mısır Kralı Fuat, huzuruna her girdiğim zaman ayağa kalkar, kapıda beni karşılar, her defasında pederime hayranlığını ifade eder, bana fazlasıyla teveccüh gösterirdi. Babamın yaşadığı yıllarda, gayesi Arnavutluk Kralı olmaktı. Kavalalı ailesinden olmak, maalesef kâfi gelmemişti. Ortada bu durumla ilgili devletler vardı. Arnavutluk denilince Almanya bu işe olduğundan fazla bir ehemmiyet veriyordu. Rivayet ederler ki, Alman Başvekili Betman Holveg:

— Akdeniz'in stratejisi Arnavutluk'tan başlar, demişti. Bu sebeple gerek Alman İmparatoru İkinci Vilhelm gerek Avusturya-Macar Devleti, Prens Fuat'ı Arnavutluk'a bir türlü kral olarak kabul etmiyordu. Osmanlı Hükümdarlarının da Kavalalı ailesine karşı hiçbir sevgisi yoktu. Üstelik Prens Fuat da Abdülhamid'i, ondan sonrakileri hiç sevmezdi. Bir defasında mütareke senelerinde İskenderiye'de ikamet eden Vehip Paşa'nın işi için Kral Fuad'ın huzuruna girmiştim. Esat Paşa'nın kardeşi olan Vehip Paşa, kıymetli bir askerdi. Anadolu'ya gitmek istemiş fakat bütün ittihadçıları Milli Mücadele'ye karıştırmamak isteyen Mustafa Kemal, nâzik bir cevapla bu isteği reddetmişti;

— Yurtdışında bize yapacağınız yardım daha mühimdir!... Memleketin şimdi kendisini savaşa sokmuş bir parti mensuplariyle idare ediliyor gözükmemesi lâzım!... şeklinde cevap vermişti.

Vakıa İskenderiye'deki konuşmamızda Vehip Paşa, yana yakıla bundan bana dert yanmıştı. Yalnız Mustafa Kemal ile mücadelenin kolay olmayacağını da anlamıştı. Yoksa, Enver Paşa ondan daha evvel bu işi başarırdı. Yalnız Mustafa Kemal'in bu yerinde mütalaasına en büyük taraftar olan Talât Paşa merhum idi. Berlin'den arkadaşlarına yazdığı mektuplarda bunları tavsiye ediyordu.

— Bırakalım onları, Milli Mücadeleyi başarsınlar düşmanı yurddan atmadıktan sonra İttihad ve Terakki memlekete avdet edemez, diyordu. Vehip Paşa'nın derdi şu idi: Milli Emniyetten bir yazı almıştı. Kendisinin Mısır'dan dışarı çıkması isteniyor, siyasi mültecilerden sayılamayacağı, üzerlerinde Ermeni kıtali damgasını taşıdıklarından âdi suçlular gibi muhakeme edilip cezaları ne ise çekmek zorunda kalacakları bildiriliyordu. Paşa telâşta idi, bana:

Siz Paşam, diyordu, Kavalalılar hanedanının damadısınız. Kral Fuat üzerinde bir tesiriniz olamaz mı?

Vallahi Paşam, dedim, bu yoldan gidemeyiz, zira bizim kayınpeder, bize çok kötü şeyler miras bıraktı. Amma pederin hatırı büyüktür, o yoldan çaresine bakalım!

Hem sonra da burada ben parasızım. Biz iktidarda iken ne çaldık, ne de çırptık, ne de bugünleri düşündük... Ertesi günü Kahire'ye hareket ettim ve bir iki gün içinde Kral Fuad'ın huzuruna girebildim. Her zamanki iltifatlarında bulundu. Ben de derdimi anlattım. Vehip Paşa'nın namuslu bir asker olduğunu ve çok müşkül bir durumda kaldığını, Mustafa Kemal ile araları açık olduğundan bahsettim. Anadolu'ya gidemiyeceğini de ilâve ettim. Kral Fuat da Mustafa Kemal'i hiç sevmezdi. Belki bu noktadan Vehip Paşa'ya bir yardım göstermek istedi. Bana dönerek:

Aman Paşam, dedi, bu sual nasıl olur, bir yanlışlık olmasın?...

Hayır efendimiz, dedim, sözlerim bir hakikattir, benim için bir şey yapabilir misiniz, çok minnettar kalacağım!...

Kral Fuad'ın Arnavutlara da ayrı bir zaafı vardı. Vehip Paşa Yanyalı idi. Kardeşi Esat Paşa Yanya müdafaalarında büyük bir şöhret bırakmıştı. Hemen kat'i emirler verdi. Ben ferahlamıştım. Bundan cesaret alarak Paşa'nın maddi durumundan bahsettim. Evkaftan her ay 50 sterlin bağlanmasına da mücaadelerini rica ettim. Kral Fuad, bu dileğimi de kabul etti. Böylece Mısır'dan çıkana kadar Vehip Paşa bu yardımla tutunabildi. Sonra Habeş ordularını hazırlamak üzere Haile Selasie'nin askerî

müşaviri oldu. İki sene bu işte çalıştı. Derken 1935'de İtalyanlar Habeşistan'ı istilâ ettiler. Habeş İmparatoru ailesi ve müşavirleri Habeşistan'dan alelacele kaçtılar. Vehip Paşa için fena günler gelmiş çatmıştı. Sıkıntılar ve felâketler içinde gözlerini dünyaya kapadı.

• • •

Gelibolu Direnişi'nde Mustafa Kemal'in komutanı Esat'ın kardeşi Vehip, çok sevilen, çok parlak bir komutandır. Arnavut kökenli Vehip, Birinci Savaş'ın sonlarında Doğu cephesinde büyük başarılar elde ediyor. Daha sonra Kurtuluş Savaşı'na katılmak istiyor ve Mustafa Kemal uzak tutuyor.

Bunda Vehip'in kahramanlığı kadar, Mustafa Kemal'in, Kemal Paşa Tarihi'nin falsifikasyonları bir yana, her fırsatta bir darbe girişiminde bulunmasının da rolü olmalıdır. Bunlardan birisini Vehip yakalıyor ve Enver'e bildiriyor; Enver, Kemal'in böyle bir huyu olduğunu söyleyerek fazla önemsemiyor. Vehip, 1929 yılında yurttaşlıktan çıkarılıyor.

Celaleddin Velora Paşa, hiç kuşkusuz, anılarında doğru ile yanlışı birlikte dillendiriyor; ancak çok ilerde ortaya çıkacak benim tarih yazımımı bilmediği kesindir. Anlattıkları, kesinlikle, ortaya çıkardığım resmi tamamlıyor.

Madalyonun Tersi, anlatan, Sadrazam Avlonyah Ferid Paşa'nın Oğlu Celaleddin Paşa, yazan, Samih Nafiz Tansu, İstanbul, 1970, s. 171-173.

Eklenecek kısa bir not daha var; ünlü "Muş Türküsü" ile ilgilidir. "Adı Yemen'dir/Yolu çemendir/Giden gelmiyor/Acep nedendir?" Bu türkünün yakıldığı sırada, Yemen'e asker naklinin durmadığı bir zamanda, Araplar'ın İdris İsyanı döneminde, Hicaz Vali ve Komutanı yine Vehip'tir.

KAFKAS SAVAŞI TARİHİNE GÖRE VEHİP VE ENVER İLE ALMANLAR

Sarıkamış Seferi'ni Enver'e Alman Genelkurmayı'nın zorladığı konusunda ciddi kaynak ve iddialar var. Savaş ve seferin başlarında Türk tarafı galibiyete çok yaklaşmış görünüyor; Ruslar, ricata hazırlanıyorlar. Ancak savaşlar, genellikle, sanıldığının çok ötesinde birer toptan direniş işidir; yorgun kuvvetler, her zaman bir veya iki "umulmadık" hata ile yenilgiyi görüyorlar.

Osmanlı düzeni, Batı'da ve Afrika'da yorgun düşmüştür. Hamid, İslama ve daha az Türkçülüğe, ve Enver, Türkçülüğe, giderek daha az ölçü de İslama dayanarak, İmparatorluğu Doğu'ya kaydırmak istiyorlar. Acar ordu düzenlemesine giriyorlar ve yetenekli komutanları burada topluyorlar.

Vehip, Kafkas Cephesi'nde baş aktör konumuna çıkıyor.

Kardeşi Esat, Çanakkale'de Mustafa Kemal'in komutanıdır.

Kemal de bir ara, Enver'in emriyle, Gelibolu'yu izleyen işsizlik günlerinden sonra, bu bölgede On Altıncı Kolordu Kumandanlığı'na atanıyor; On Altıncı Kolordu 1916 yazında Muş'u tekrar zaptediyor. Bu, Mustafa Kemal Paşa'yı ilgilendirdiği için pek ala biliniyor ve gerisi ise karanlıkta bırakılıyor.

Allen-Muratoff'un, Türk-Kafkas Cephesi'nde 1828-1921 döneminde savaşları inceleyen çalışmasından çok kısa aktarmalar yapma gereğini duyuyorum.

"Erzurum'da Ruslar, 327 silah topladılar. Tutsaklar fazla değildi: 5000 çevresinde. Ölü ya da yaralı olarak Türkler'in kaybı on binden az değildi."

"Demoralize olmuş Türkler, Muş'u savunmadılar bile; 16 Şubat'ta, Erzurum'un düştüğü gündür, Labinskiy Kosak Alayı Muş'a girdi.

"Vehip Paşa'nın ikinci taarruzu da, birincisi türünden, başlangıçta ve aynı nedenle başarılı oldu. Türkler hücumlarını, vahşi Pontik Alpler'inde iyi keşif çalışmaları yaparak başlattılar ve Ruslar'a düşman yerel müslüman halkların çetelerinden yardım gördüler."

"Fakat bu, yarını olmayan bir zaferdi: Türkler, bu ilk başarıyı değerlendirecek bir güce sahip değillerdi."

.....

"Kafkas Berisi Federasyonu, mümkün olan en erken tarihte Türkiye ile barış görüşmelerine oturmak için acele ediyordu. Kafkas Berisi Dieti'nin barış önerilerini geliştirmesinden birkaç hafta önce Vehip Paşa, Rus birliklerinin çekilmesinden sonra cepheyi koruyan Ermeni kuvvetlerine karşı askeri hareket başlatmıştı."

"Vehip, terhis edilen Rus askerlerinin eylemleri ve Ermeni çetelerinin müslümanlara uyguladıkları katliamlar nedeniyle protesto üzerine protesto gönderiyordu. Şubat Ayı'nın (1918, y.k.) başında, Erzincan çevresinde Kürtler'in hareketi arttı ve bölgeyi hâlâ işgal eden küçük Ermeni kuvveti ile çatışmalar başladı."

"Bu sırada birdenbire Çardaklı'daki (Zara ve Sivas yolu üzerinde) Ermeni mevzilerinin önünde Türk piyadeleri beliriverdi ve Çardaklı'yı zaptetti (12 Şubat)."

"Bir diğer Türk Birliği Kemah'tan hareketle geçti ve 25 Şubat'ta Erzincan'ın yedi mil kadar yakınına ulaştı."

"Erzincan çevresindeki çatışmalar bir yana, Türk birliklerinin bu hareketleri bir mukavemetle karşılaşmıyordu."

"Ancak Ermeniler'in bir sorunu ortaya çıkıyordu; Türkler'in yeniden işgal etmek üzere oldukları yerlerdeki Ermeni nüfusu koruma sorunuyla karşılaşıyorlardı."

"Trabzon Konferansı'nın ilk gündem maddesi, Vehip Paşa'nın 10 Mart'ta General Lebedinskiy'e bir telgraf göndererek Brest-Litovsk'ta Türkiye'ye bırakılan bölgenin derhal boşaltılmasında ısrar etmesiydi."

"Vehip Paşa, Mart Ayı'nın son haftasından itibaren birliklerini Ön Kafkasya sınırına doğru harekete geçirmişti."

"Almanlar, bu Pan-Turanist seferin başarı ya da başarısızlığıyla pek fazla ilgilenmiyorlardı, ancak Bakü petrollerine mutlak ihtiyaç duyuyorlardı."

"Enver, üvey kardeşi Nuri Paşa'yı Trablusgarp'tan çağırdı ve Amcası Halil Paşa'yı da Kafkas Cephesinde 'İslam Ordusu' komutanı yaptı."

"Kafkas Berisi taarruzu için Türkler, iyi donatılmış dokuz tümene sahiptiler; 55-62 bin arasında deneyimli piyadeye bir kaç bin de gerillayı eklemek gerekiyor. Bu gerillalar, irregular, taarruzun gerçekleşeceği bu dağlık bölgede, sayıca az düşmanı şaşırtmak ve bağlantılarını koparmak için işe yarıyorlar."

Burada kolaylıkla dağılıp toplanabilen küçük silahlı gruplarca yapılan gerilla savaşı ile her birisi 500-1500 arasında savaşçıya sahip olan ve sahra silahları ve makinalılarla donatılmış hareket kabiliyeti yüksek kompakt birliklerle yapılan partizan savaşını birbirinden ayırmak gerekiyor."

"Türkler ile Almanlar arasında ciddi boyutlu bir ihtilaf çıktı. 5 Haziran'da, Enver Paşa, yanında General Von Seeckt olduğu halde, her iki tarafı da tatmin edecek bir çözüm bulabilmek için, İstanbul'dan Batum'a hareket etti."

"Bu yüksek kurul, Türk-Alman ihtilafının en yüksek noktasına çıktığı bir zamanda Batum'a ulaştı. İnatçı adam, Vehip Paşa, Gümrü yakınındaki birliklerine, Tiflis'e yürümesi için emir vermişti. 10 Haziran'da, ilerleyen Türk birliklerinden Dokuzuncu Kafkas Piyade Tümeni, Tiflis'e giden yol üzerinde Vorontsovka'da Gürcü-Alman birlikleriyle karşı karşıya geldi. Kısa süren çatışmalardan sonra Türkler, Alman-Gürcüler'i geri attılar ve önemli sayıda esir aldılar."

"On the following day this 'scandalous incident' provoked a telegram from German General Headquarters, threatening the withdrawall of all German troops and officials from Turkey. The Turks were summoned to halt their advance into Georgia and to release immediately all prisoners taken in the frontier action." Bir gün sonra, bu 'skandal olay', Alman Genelkurmayı'nın, tüm Alman asker ve subaylarının Türkiye'den çekileceği tehditini içeren telgrafına yol açtı. Türkler, Gürcistan'a ilerleyişlerini durdurmaya ve sınır operasyonunda aldıkları esirleri derhal serbest bırakılmaya davet edildiler.

"Bazı köktenci değişikliklerin gerektiği açıktı. Bir kaç gün içinde Enver, Kafkasya planları için yeni bir formül buldu. Artık Türkiye'nin müttefikleri tarafından makbul adam, persona grata, olmayan Vehip Paşa, İstanbul'a çağrıldı."

"Yeni bir eylem gücü, Yakup Şevki Paşa'nın komutasında Dokuzuncu Ordu kuruldu."

Türk-Kafkas sınırındaki savaşların tarihini yazan Allen ve Muratoff, Azerbeycan'ın sovyetizasyonuyla ilgili olarak şu yargıyı dile getiriyor: "Against the revolt of Tartars of Ganja and Shamkhor (Şamkur) the Red Army took drastic repressive measures, but it soon became apparent that the Kemalists were not prepared to support the Azeris and that they had abandoned the Turanits aspirations of the Young Turks".[156] Kemalist Türkiye, sınıfsal benzeri Müsavat'ın yardımına gelmemek bir yana Gence ve Şamkur'da Azerilerin başkaldırılarını şiddetle bastıran Kızıl Ordu'nun eylemlerini izlemekle yetiniyor; Allen ve Muratoff, bu tutumu, Kemalistler'in, İttihat ve Terakki'ye ait olan turanist programları terketmesi biçiminde yorumluyor.

Rusya Ermenistanı'nın sovyetizasyonunu, kısaca, ele almadan önce bir hatırlatma gerekiyor; Enver'in imparatorluğu Doğu'ya, Kafkasya ve ötesine, müslüman ve özellikle Türkik kökenli halklara doğru kaydırma senaryosu, 1918 yılında sürekli başarılar elde ederken, Ekim 1981 tarihli Mondros Mütarekesi ile duruyor ve ricat ediyor. 21 Ekim 1918 tarihinde Başbakan Ahmet İzzet Paşa, Osmanlı ordula-

rının İran'ı ve Brest-Litovsk ile aldığı vilayetleri boşaltmasını emrediyor; Müttefikler, Brest Litovsk Antlaşması'nın geçersiz olduğunu ilan ediyorlar ve teslim olmuş Osmanlı Hükümeti buna uyuyor. Böylece Kars, Ardahan ve Batum da bir kez daha tahliye ediliyor ve el değiştiriyor.

Bu tahliye sırasında, merkezi Kars olan bir bölgede, Türk ağırlıklı halkların Güney-Batı Kafkas Cumhuriyeti kurduklarına daha önce işaret etmiş olduğumu hatırlıyorum; Kars merkezli Şura Hükümeti, bu tarihte, Ön Kafkasya'da kurulan dördüncü bağımsız cumhuriyet oluyor. Güney-Batı Kafkas Cumhuriyeti'nin tümüyle bir Türk oluşumu olmadığına işaret etme gereğini duyuyorum. Şura'nın Pavlo Camusev gibi Grek kökenli ve Radjinskiy Matrol türünden Rus üyeleri de var; Kars Emniyet Müdürü ise Tocitgin Memleyef'tir. Mustafa Kemal, atanma işlemini tamamlayarak bölgeye harekete hazırlanırken, planlanana göre gecikiyor, Büyük Britanya işgal kuvvetleri, Güney-Batı Kafkas bağımsız hükümetini dağıtıyor. Bundan bir yıl kadar sonra, genç Sovyet Rusya da, Azerbeycan'daki bağımsız hükümete son veriyor; böylece, Kafkas Berisi'nde ve güneyinde, bir yıl içinde iki bağımsız hükümet tarihe kavuşmuş oluyor.

Şimdi devam edebilirim. Tarihçi Carr'dan, Bolşevik Devrimi'ni incelerken ve geçerken yazdıklarından, bir aktarmanın son derece yararlı olacağını düşünüyorum. Carr, Bolşevik Devrimi'ni incelerken, ilk bakışta şaşırtıcı görünen bir sonuca varıyor ve şunları dile getiriyor: "The elimination of an independent Azerbaijan and an independent Armenia was common interest of Soviet Russia and of Turkey, and paved the way to the much desired agreement between them".[157] Tarihçi Carr, bağımsız Azerbeycan ve Ermeni cumhuriyetlerinin ortadan kaldırılmasının Türkler ile Sovyetler'in ortak çıkarına olduğunu ve daha da yakınlaşmalarını sağladığını kaydediyor; güzel.

1920 yılında Komünist Enternasyonal ile Ulusal Sorunlar arasındaki ilişki üzerine yazan Komintern'in bu alanda önde gelen yöneticilerinden Pavloviç[158] "voyna protiv Sovyetskiy Rossii est' voina protiv pevolyyutsionnogo Vostoka i naoborot, voina protiv Vostoka eşt' voina protiv Sovyetskoy Russii" diyor; Sovyet Rusya'ya karşı savaşın Doğu ihtilalcilerine karşı savaş olduğunu ve tersinden de, Doğu'ya karşı savaşın, Sovyetler'e karşı savaş anlamına geldiğini ileri sürüyor. Bu sloganlaştırma çabasından sonra şöyle bir açıklama denemesine girişiyor: "Neden İngiltere ve Fransa, Vrangel'i desteklemeye bu kadar önem veriyor? Çünkü Kırım Vrangel'in elinde olduğu sürece devrimci Türkiye'nin arka cephesi tehdit altındadır ve Sovyet Rusya, Anadolu Devrimcileri'nin yardımına gitmek imkanından yoksundur. Vrangel'i destekleyerek ve Kırım'da bir mevzi elde ederek İngiltere ve Fransa, Kızıl Anadolu Ordusu'nun arkasına, *v tulu Kfasyon Anatolkiyskoy Armii*, Kemalist kuvvetlerin gerisine, her an asker sevkedebilme imkanını elde etmiş oluyor ve Türkiye'nin Sovyet Rusya ile Karadeniz üzerinden her türlü birleşme yolunu kapatıyor. Diğer taraftan, Küçük Asya, yayılmacı müttefik kuvvetlerin elinde bulunduğu sürece, bizim arka cephemiz tehdit altındadır. Eğer Avrupa emperyalizmi, silahla, parayla, besinle, Menşevik Gürcistan ve Daşnak Ermenistan'ı destekliyorsa, bunu, bu ülkeleri, Devrimci Rusya ve Kafkasya ile Devrimci Türkiye, İran ve Hindistan'ı ayıran bir bariyer olarak güçlendirmek için yapıyordur, demektir." Bu da güzel; ancak yeterli görünmüyor.

Bir nokta var; Türkiye ile Sovyet Rusya arasında Ermenistan bulunuyor. Ermenistan bağımsız ancak yönetim, Türkler kadar milliyetçi ve Türkler'e kin dolu Daşnaktsutyun'un elindedir. Daşnak Ermenistan'ı, kontrolunda olan demiryolunu Türk-Sovyet yardımlaşması için açmıyor.

Enver'in Amcası Halil, Sivas'ta görüştüğü Kemal Paşa'nın nazik manevrası sonucu kendisini Ön Kafkasya'da buluyor ve buradan Türk kurtuluşuna yardım yolları arıyor. Enver'in Kafkas senaryosu için takviye ettiği Dokuzuncu Ordu daha sonra Üçüncü Ordu ve işgalci Büyük Britanya kuvvetlerini fazlaca rahatsız etmemek için isim değiştirerek On Beşinci Kolordu oluyor ve başında, Kazım Paşa görev yapıyor. Kazım Karabekir Paşa da mektup yazmayı seviyor; 1920 Haziran Ayı'nda yazdığı mektuplardan birisinin muhatabı Halil Paşa oluyor.[159] Kazım Paşa'nın Halil Paşa'ya mektubunda şunlar yer alıyor: "Bugün her işten ve her teşebbüsten evvel (yapılması gereken, y.k.) Şark'ta Bolşevik ve müslüman yolunu açmaktır. Para, silah ve cephane ihtiyacımız malumunuzdur. Anavatan'a serian bir yol açmadan Irak ve Hint seferleri bizden ziyade başkalarının menfaatine olur. Aramızdaki maniaının kırılmasını ve bize Şark yolunun açılmasını temin ediniz. Bu mania maatteessüf en esaslı olarak yine kendi asker ve zabitlerimizin, başta Nuri Paşa olduğu halde Karabağ'da Bolşevikler'e karşı muharebe etmeleri ile vücut bulmuştur. Bütün mesai ve arzularımız hilafına olan bu hadisatı müessifeden dolayı Bolşevikler nezdinde hakkımızda şüphe ve tereddüt hasıl olmamasını temin ve kendileriyle bir gün evvel birleşmemiz için her yerde bizi düşünmenizi ve bütün nüfuz ve kuvvetinizi istimal buyurmanızı milletimizin mevcudiyet ve bekası namına istirham ederim." Kazım Karabekir, Bolşevikler'e karşı savaşı günah ve ulusal çıkarlara aykırı görüyor.

Bu düşüncesini, Komünist Azerbeycan Harb Komiseri'ne yazdığı mektupta da tekrarlıyor; bu mektupta bir kısım Azeriler'in hâlâ Bolşevikler'e karşı savaşmalarını, "islamların hayat ve hukuku-

nun" korunmasına aykırı buluyor. Yine aynı ay içinde On Birinci Kızılordu Komutanı'na da bir mektup göndererek, hâlâ Bolşevikler'le savaşan Türkler'i, "İngiliz siyasetine ve Tiflis'teki Azerbeycan sabık Müsavat Hükümeti" entrikalarına alet olmakla suçluyor. Bunların başındaki Türk subaylarını da, "Türk milletinin siyaseti hazırasından haberdar olmayan bir kısım Osmanlı zabitleri" olarak niteliyor. Kazım, Kızıl Ordu bu bölgede bir yeni yeri eline geçirince, komutanına, kutlama telgrafı çekmeyi ihmal etmiyor.

Türkiye ve Sovyet Rusya, Daşnak Ermenistanı'na son vermeye kararlı görünüyorlar; ancak Çiçerin, daha sonraki gelişmeleri düşünerek açıkça bir Türk yanlısı politika izlemek istemiyor ve hiç olmazsa görüntüyü kurtarmaya çalışıyor. Bu sırada Türk-Sovyet görüşmelerinin en önemli konularından birisi Ermenistan'dan geçen demiryolunun Türkler'e silah ve cephane taşımaya açılmasıdır.

1918 yılında Vehip'in yaptığını, 1920 yılında Kazım tekrarlıyor; Amerikan Senatosu'nun Ermenistan mandasını reddetmesi ve Sévres Antlaşmasının imzalanmasından hemen sonra beş yüz kilometrelik bir cephede saldırıya geçiyor. Türk saldırısı başlayınca, Sovyet Rusya, Sévres Antlaşması'nı tanımadığını ilan ediyor ve Ermenistan'dan Türkler'e serbest geçiş tanımasını istiyor. Ermenistan bunu kabul etmiyor ve Müttefikleri yardıma çağırıyor. Bağımsız Ermenistan'da Türk saldırısıyla birlikte Sovyet açıklamalarının yapılması, Türk milliyetçileri ile Sovyet Rusya arasında bir anlaşma biçiminde yorumlanıyor.

Kazım, Sarıkamış'ı aldıktan sonra bir ay bekliyor; hücuma Kars üzerinden başlıyor ve 30 Ekim 1920 tarihinde Kars tekrar Türkler'e düşüyor. 7 Kasım tarihinde Kazım Karabekir komutasındaki Türk kuvvetleri Gümrü'ye giriyor; artık Bağımsız Ermenistan'a barış istemekten başka bir yol görünmüyor. Türkler Gümrü'yü de alıyorlar ve Ermeniler, Erivan'ı kurtarmanın karşılığında silah ve cephanelerinin çok büyük bir bölümünü Türkler'e vermeyi kabul ediyorlar.

Böyle bir Ermenistan'a Kızıl Ordu'nun girmesi çok kolay oluyor; 26 Kasım 1920 tarihinde Kızıl Ordu Ermenistan'a giriyor. 27 Kasım 1920 tarihinde Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti ilan ediliyor ve Kemalist Türkiye, Daşnaktsutyun Hükümeti'nin yardım çağrılarına olumlu cevap vermek yerine, 1877 sınırlarını güvence altına almayı önemli sayıyor.

Ermenistan'ın arkasından Gürcistan sovyetize ediliyor; Gürcistan, bağımsızlığı pek öğrenememiş bir ülke olarak görünüyor. Rusya'dan ayrılmayı hiçbir zaman düşünemiyor; en güçlü örgüt menşevikler olduğu için, Bolşevik Rusya'dan ayrılmayı, hiç istemedikleri bir zorunluluk olarak kabul ediyorlar. Hep bir üst koruyucu aramışlar; yüzyıllar önce Doğu Roma İmparatorluğu'ndan sağladıklarını düşündükleri korumayı, Türkler'in hücumu ile birlikte Almanlar'dan bulabileceklerini sanarak derhal Almanya'ya dönüyorlar ve üç bin Alman askeri Gürcistan'a yerleşiyor. 1918 sonunda Almanya çökünce hiç beklemeden Büyük Britanya'ya dönebiliyorlar.

Petrograd ya da Moskova'da marksizmin bir Ortodoks türü olarak görünen menşevizm, Gürcistan'da tam bir nasyonalist parti kimliğiyle ortaya çıkıyor. Küçük bir Bolşevik gruba sahiptirler; bunlar, 1920 Nisan ayında Azerbeycan'da olandan umuda kapılıyorlar ve aynı yılın Mayıs başında, Gürcü-Azeri sınırındaki çatışmadan sonra Kızıl Ordu'nun Tiflis'e yürüyeceğini umarak bir başkaldırı hazırlığı yapıyorlar. Bu sırada, Moskova'da devam eden gizli görüşmeler Sovyet-Gürcü Antlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlanıyor; Sovyet tarafı kendi topraklarında Gürcü Hükümeti'ne karşı herhangi bir harekete izin vermeyeceğini ve Gürcü tarafı da kendi topraklarında Komünist Partisi'ni legalize etmeyi kabul ediyor. Bu anlaşma, Gürcü komünistlerini hayal kırıklığına uğratıyor; ancak Gürcü komünistleri hükümeti devirebilmek için yine de gizli örgütlenme gereğini dile getiriyorlar.

Gürcü Komünistleri, Sovyet Rusya'nın Gürcistan'ın egemenliğine saygı göstermeyi taahhüt etmesine karşı, gizli ve güçlü bir parti ile menşevik düzenini devirmeye hazırlanıyorlar; bu gerçekleştikten sonra Menşevikler, 1920 yılı Aralık ayında elde ettiklerini iddia ettikleri Gekker Planı'nı açıklıyorlar. General Gekker, Azerbaycan'daki Sovyet Birlikleri'nin komutanıdır ve 1920 yılı sonbaharında, Gürcistan'ın düşürülmesi için Moskova'ya bir plan gönderiyor. General Gekker, "an invasion of Georgia was impossible without the benevolent neutrality of the Turkish Army of Kazim Karabekir"[160] diye yazıyor; Kazım Karabekir kuvvetlerinin "hayırhah tarafsızlığı" sağlanmadan, Gürcistan'ın sovyetize edilemeyeceğine inanılıyor.

Kemalist Türkiye, Bolşevikler'in beklediklerinden fazlasını yapıyor; 1921 yılı Şubat Ayı'nda Sovyet ve Bolşevik kuvvetler, Gürcistan sınırını aştığı sırada, daha önce yapılmış antlaşmalara göre, yardım talebinde bulunan Gürcülere, Türkler, bir ültimatom vererek Ardahan ve Artvin'i istiyorlar, 25 Şubat 1921 tarihinde Sovyet Gürcistan'ı ilan edilirken, Türkler de Artvin ve Ardahan'a kavuşmuş oluyorlar. Bu, Kafkas Berisi'nin sovyetizasyonunun tamamlanması demektir.

DOĞU VE BATI İÇİN ORTAK KRONOLOJİ

12 Şubat1918	Vehip Paşa, Doğu'da hücumu başlatıyor.
2 Mart	Enver Kafkas İslam Ordusu'nu kuruyor ve kardeşi Nuri, komutan.
12 Mart	Rauf, Trabzon'da Kafkas Barışı'nı görüşüyor.
14 Nisan	Türkler Batum'u işgal ediyor.
22 Nisan	Ön Kafkasya Federal Cumhuriyeti kuruluyor.
26 Nisan	Türkler Kars'ı alıyor.
26 Mayıs	Bağımsız Gürcistan Cumhuriyeti ilan ediliyor.
27 Mayıs	Bağımsız Ermenistan Cumhuriyeti ilan ediliyor.
28 Mayıs	Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti ilan ediliyor.
4 Haziran	Gümrü'de Gürcü, Ermeni ve Azeri anlaşmaları imzalanıyor.
9 Haziran	Enver hücum emrini veriyor. Dokuzuncu Ordu Komutanı Yakup Şevki Erivan'a kadar ilerliyor.
20 Temmuz	Nuri Paşa, Gence'yi işgal ediyor ve İslam Ordusu'nu kuruyor.
5 Ağustos	İngilizler Bakü'yü işgal ediyor.
14 Eylül	Batum Vilayeti hakkında yasa çıkartılıyor.
14 Eylül	Avusturya-Macaristan barış istiyor.
15 Eylül	Türkler Bakü'yü işgal ediyor.
15 Eylül	Makedonya Cephesinde bozgun.
19 Eylül	Filistin Cephesinde bozgun.
29 Eylül	Almanya barış kararı alıyor.
1 Ekim	Emir Faysal Şam'a giriyor.
5 Ekim	Almanya barış için Washington'a başvuruyor.
6 Ekim	İngilizler Beyrut'u alıyor.
6 Ekim	Türkler Hazer Denizi kıyısında Derbent'i alıyor.
14 Ekim	Ahmet İzzet Sadrazam
27 Ekim	İngilizler Halep'e giriyor.
30 Ekim	Mondros Mütarekesi
31 Ekim	Mustafa Kemal, ordusunu, Ali Fuat'a bırakıyor.
1 Kasım	Enver, Talat, Cemal ülkeyi terk ediyor.
3 Kasım	İttihat ve Terakki, "Teceddüt Fırkası" oluyor.
7 Kasım	Yedinci Ordu ve Yıldırım Orduları Grubu lağvediliyor. Kemal, Harbiye Bakanlığı emrine çağrılıyor.
9 Kasım	Türkler Petrovsk'u işgal ediyor.
10 Kasım	Musul, İngilizlere teslim ediliyor.
13 Kasım	İşgal Kuvvetleri Büyük Filosu, İstanbul'da; Calthorpe, Amet ve Sforza Yüksek Komiser ve Milne, komutan oluyorlar.
17 Kasım	Türkler, Bakü'yü boşaltıyor ve İngilizler işgal ediyor.
22 Kasım	Harbiye Müsteşarı İsmet açığa alınıyor.
22 Kasım	Türkler Petrovsk'u boşaltıyor.
4 Aralık	Türkler Kuzey Batı İran'ı boşaltıyor.
20 Aralık	Vahdettin Kemal'i kabul ediyor.
21 Aralık	Vahdettin Meclis-i Mebusan'ı dağıtıyor.
23 Aralık	Siyasi suçlar için genel af çıkartılıyor.
24 Aralık	Fevzi Paşa Genelkurmay Başkanı oluyor.
24 Aralık	İngilizler Batum'u işgal ediyor.
1 Ocak 1919	Enver ve Cemal Ordu'dan çıkartılıyor.
2 Ocak	İngilizler Tiflis'i işgal ediyor.
8 Ocak	Tehcir suçları için Özel Harp Divanı kuruluyor.
13 Ocak	Fahri Paşa Medine'yi teslim ediyor.
15 Ocak	K. Liebnecht ve Rosa Luxemburg Berlin'de öldürülüyor.
29 Ocak	Hürriyet ve İtilaf Fırkası programı hazırlanıyor.
30 Ocak	Hüseyin Cahit, İsmail Canbulat, Kara Kemal, Tevfik

	Rüştü, Ziya Gökalp ve diğer ittihatçılar tutuklanıyor.
1 Şubat	Türkler Elviye-i Selase'yi, Kars, Ardahan ve Batum'u boşaltıyor.
2 Şubat	İttihat ve Terakki'nin varlığına el konuyor.
8 Şubat	Donanma ve Müdafaai Milliye Cemiyetleri'nin varlığına el konuyor.
16 Şubat	Ermeni birlikleri İskenderun'u işgal ediyor.
25 Şubat	İstanbul'da işgal kuvvetleri karma polisi göreve başlıyor.
25 Şubat	Liman von Sanders Malta'da oturmaya mecbur ediliyor.
2 Mart	Ali İhsan, Haydarpaşa Garı'nda, İngilizler tarafından tutuklanıyor.
3 Mart	Vilayat-i Şarkiye Müdafaai Hukuki Milliye Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi kuruluyor.
4 Mart	Birinci Damat Ferit hükümeti kuruluyor.
4 Mart	Pontus Gazetesi'ne göre Trabzon Cumhuriyeti ilan ediliyor.
9 Mart	Damat Ferit ittihatçı avını başlatıyor.
13 Mart	Azerbaycan temsilcisi Ahmet Ağaoğlu, Paris'e giderken, İstanbul'da İngiliz polisi tarafından tutuklanıyor.
21 Mart	Bela Kun, Macaristan'da Sovyet rejimi kuruyor.
2 Nisan	Donanma ve Müdafaai Milliye cemiyetleri kapatılıyor.
8 Nisan	Yozgat Harp Divanı, Boğazlıyan Kaymakamı Kemal'i idama mahkum ediyor.
30 Nisan	Kemal, Dokuzuncu Ordu Müfettişi atanıyor.
8 Mayıs	Rauf, kendi isteğiyle, Bahriye'den emekli oluyor.
10 Mayıs	Kazım, On Beşinci Kolordu komutanı olarak atanıyor.
15 Mayıs	Helenler İzmir'i işgal ediyor.
16 Mayıs	Kemal, Samsun'a hareket ediyor.
17 Mayıs	Refet, Sivas'a Üçüncü Kolordu Komutanı olarak atanıyor.
19 Mayıs	Kemal, Samsun'a çıkıyor.
25 Mayıs	Kemal, Havza'ya geçiyor.
2 Haziran	Vehip hakkında cezai kovuşturma başlatılıyor.
19 Haziran	Amasya yaranı buluşuyor.
22 Haziran	Amasya Tamimi gönderiliyor.
28 Haziran	Versailles Anlaşması imzalanıyor.
5 Temmuz	Divanı Harp Enver, Talat, Cemal ve Doktor Nazım'ı idama mahkum ediyor.
13 Temmuz	Vahdettin idamları imzalıyor.
23 Temmuz	Erzurum Kongresi başlıyor.
30 Temmuz	Harbiye Nazırı Nazım, Kazım'dan Kemal ve Refet'i tutuklamasını istiyor.
4 Ağustos	İsmet, Askeri Şura'ya atanıyor.
9 Ağustos	Kemal Ordudan çıkartılıyor.
16 Ağustos	Kemal Clemencau'dan hakaret gören Damat Ferit'e gönlünü alıcı telgraf gönderiyor.
4 Eylül	Sivas Milli Kongresi toplanıyor.
21 Eylül	Kemal Paşa-General Harbord görüşmesi yapılıyor.
22 Eylül	Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası kuruluyor.
11 Ekim	Harbord, İstanbul'a dönüyor.
16 Ekim	New York Times, Harbord Raporu'nu yayınlıyor.
20 Ekim	Kemal Paşa ile Salih Paşa Amasya'da buluşuyorlar.
27 Aralık	Heyet-i Temsiliye Ankara'ya taşınıyor.
10 Ocak 1920	Ankara'da Hakimiyet-i Milliye yayınlanıyor.
15 Ocak	Müttefikler, üç Kafkas bağımsız cumhuriyetini de facto tanıyorlar.
21 Ocak	Müttefikler, Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa ile Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa'nın görevden alınmasını istiyorlar.
28 Ocak	Meclis-i Mebusan Misak-ı Mili'yi kabul ediyor.

3 Şubat	Ferik Fevzi, Harbiye Nazırı oluyor.
9 Şubat	Meclis-i Mebusan hükümete güven oyu veriyor.
16 Mart	İstanbul müttefikler tarafından resmen işgal ediliyor.
9 Nisan	İsmet, Celalettin Arif, Halide Edip, Doktor Adnan, Ankara yoluna çıkıyorlar.
11 Nisan	Kurtuluş mücadelesine katılanlar için idam kararı açıklanıyor.
12 Nisan	Meclis-i Mebusan feshediliyor.
23 Nisan	Ankara'da Millet Meclisi açılıyor.
27 Nisan	Ferk Fevzi, Ankara'ya geliyor ve milletvekili yapılıyor.
28 Nisan	Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti ilan ediliyor.
3 Mayıs	Kuvvei İcraiye vekilleri Bekir Sami, Cami, Fevzi, İsmet, İsmail, Fazıl, Hakkı Behiç, Celalettin Arif, Yusuf Kemal, Adnan, Dr. Rıza Nır.
7 Mayıs	Sovyet-Gürcü Antlaşması ve Gürcistan'da komünist partisi legalize ediliyor.
11 Mayıs	Bekir Sami başkanlığındaki heyet Moskova'ya gidiyor.
24 Mayıs	Kemal hakkında idam kararı kesinleşiyor.
27 Mayıs	Suphi Bakü'ye geliyor.
1 Haziran	Amerikan Senatosu, Ermeni Mandası projesini reddediyor.
3 Haziran	Çiçerin Misak-ı Milli'ye mutabakatını açıklıyor.
15 Haziran	Suphi, Kemal'e mektup yazıyor.
14 Temmuz	Gizli Türkiye Komünist Fırkası kuruluyor.
18 Temmuz	TBMM, Misak-ı Milli için yemin ediyor.
19 Temmuz	Batum'un Pontus Kongresi toplanıyor.
10 Ağustos	Sévres Anlaşması imzalanıyor.
19 Ağustos	Ankara, Sévres'i reddediyor.
24 Ağustos	Moskova'da Türk-Sovyet Anlaşması parafe ediliyor.
1 Eylül	Bakü Doğu Halkları Kongresi toplanıyor.
4 Eylül	Tokat Valisi Nazım, Kemal'in adayına karşı, İçişleri Bakanı seçiliyor.
10 Eylül	Bakü'de Türkiye Komünist Fırkası birinci kongresi toplanıyor.
11 Eylül	Vatana İhanet yasasının kapsamı siyasi ve askeri alanda genişletiliyor.
13 Eylül	Kemal, M. Suphi'ye bir yetkili göndermesi haberini gönderiyor.
14 Eylül	Kemal, Ali Fuat'a "komünizme ve bolşevizme alenen aleyhtarlığı muvafık görmem" diye bildiriyor.
14 Eylül	Kazım Paşa, Erzurum'a ulaşan ilk Sovyet diplomatı Upmal Angarskiy'in komünist eylemin legalizasyonunu talep ettiğini Ankara'ya ulaştırıyor.
28 Eylül	Kazım Paşa, hücumu başlatıyor ve Sarıkamış'ı alıyor.
4 Ekim	Upmal Angarskiy, Ankara'ya geliyor.
18 Ekim	Resmi Türkiye Komünist Fırkası kuruluyor.
20 Ekim	Alişan Beg Koçgiri, Türk kuvvetlerine saldırarak önemli miktarda silah alıyor.
24 Ekim	Partizan ve düzenli kuvvet komutanlarının birbirini suçlamasına yol açan Gediz'de Türk-Helen çatışması gerçekleşiyor.
26 Ekim	Hakkı Behiç bir tamimle Yeşil Ordu ile Resmi Türkiye Komünist Partisi'nin birleştiğini duyuruyor.
30 Ekim	Türkler Kars'ı alıyor.
7 Kasım	Türkler Gümrü'yü alıyor.
8 Kasım	Ali Fuat Batı Cephesi'nden alınıyor ve İsmet ile Refet Batı ve Güney Cephesi Kumandanları oluyorlar.
15 Kasım	Koçgiri, Kürt özerkliği için Ankara'ya ültimatom veriyor.

23 Kasım	Düzenli Ordu Simav Komutanlığı kuruluyor.
27 Kasım	Partizan Kuvvetleri komutan vekili Çerkez Tevfik bunu kabul etmiyor.
30 Kasım	Kemal, Çerkez Ethem'in partizan kuvvetlerine karşı hareket kararı alıyor.
3 Aralık	Ermenilerle anlaşma imzalanıyor.
5 Aralık	Bilecik'te Ankara'dan Kemal, İstanbul'dan İzzet ve Salih buluşuyorlar.
6 Aralık	Kemal, İzzet ve Salih'i gözaltına alarak Ankara'ya götürüyor.
7 Aralık	Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası kuruluyor ve legal olarak çalışıyor.
7 Aralık	Filistin ve Irak için İngiliz mandası açıklanıyor.
24 Aralık	İsmet, Ethem'i hain ilan ediyor.
27 Aralık	Düzenli birlikler, Ethem'in partizan kuvvetlerine karşı savaş kararı alıyorlar.
28 Aralık	M. Suphi Kars'a geliyor.
29 Aralık	Ethem, Meclis'e çağrıda bulunuyor ve İzzet ve Salih'in serbest bırakılmasını istiyor.
30 Aralık	Ethem'e "teslim ol" çağrısı yapılıyor.
2 Ocak 1921	Yeni Dünya'nın Ankara merkezi basılıyor ve Arif Oruç tutuklanıyor.
5 Ocak	Ethem yeniliyor.
10 Ocak	"Birinci İnönü Zaferi" ilan ediliyor.
11 Ocak	Hocaoğlu Salih tutuklanıyor.
19 Ocak	Yeşil Ordu'nun kapatılması için harekete geçiliyor.
27 Ocak	Zeynetullah Naşviranov tutuklanıyor.
29 Ocak	M. Suphi ve arkadaşları öldürülüyor.
1 Şubat	Nazım ve Şükrü, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın feshedildiğini açıklıyorlar.
8 Şubat	Gürcistan elçisi Mdivani Ankara'ya geliyor.
11 Şubat	Gürcistan'da Sovyet rejimi ilan ediliyor.
15 Şubat	Türkler Koçgiri isyanında Ümraniye'ye hücum ediyorlar.
17 Şubat	Ali Fuat delegasyonu Moskova'ya ulaşıyor.
21 Şubat	Bolşevik kuvvetleri Gürcü sınırını aşıyor.
23 Şubat	Londra Konferansı'na İstanbul'dan Tevfik Paşa, Ankara'dan Bekir Sami katılıyor.
23 Şubat	Gürcistan'a ültümatom verilerek Ardahan ve Artvin alınıyor.
25 Şubat	Tiflis düşüyor ve Gürcistan Sovyet Hükümeti kuruluyor.
1 Mart	Moskova'da Türk-Afgan Anlaşması imzalanıyor.
11 Mart	Binbaşı Ali Rıza, Batum'u işgal ediyor.
11 Mart	Bekir Sami-Birand Anlaşması imzalanıyor.
12 Mart	Mehmet Akif'in yazdığı manzume, milli marş kabul ediliyor.
13 Mart	Bekir Sami-Sforza Anlaşması imzalanıyor.
15 Mart	Talat, Ermeniler tarafından öldürülüyor.
16 Mart	Moskova'da Türk-Sovyet Anlaşması imzalanıyor.
16 Mart	Londra'da Britiş-Sovyet Ticaret Anlaşması ve Türk-Britiş Malta Tutsakları Anlaşmaları imzalanıyor.
17 Mart	Albay Kazım, Batum'da Türk Hükümeti'ni ilan ediyor.
19 Mart	Türkler Batum'u boşaltıyor.
19 Mart	İzzet ve Salih Paşaların İstanbul'a gitmelerine izin veriliyor.
30 Mart	İkinci İnönü Zaferi.
12 Nisan	Fes yerine kalpak giyilmesi kabul ediliyor.
9 Mayıs	Çerkez Ethem, gıyabında idama mahkum ediliyor.
9 Mayıs	Tokat Mebusu Nazım ve arkadaşları komünizm suçundan ağır hapse mahkum ediliyor.

10 Mayıs	Müdafaai Hukuk Grubu kuruluyor.
24 Mayıs	Yardım için gelen Hintli Mustafa Sağir casusluktan idam ediliyor.
14 Temmuz	Savaşta yararlılık gösteren mahkumların affı kabul ediliyor.
16 Temmuz	Enver, Kemal'e hep sürgün yaşamaya razı olmayacağını yazıyor.
5 Ağustos	Kemal, üç ay süreyle, başkomutan yapılıyor.
12 Ağustos	Sakarya Zaferi.
19 Ağustos	Kemal, "Gazi" ve "Müşir" ilan ediliyor.
31 Ağustos	Enver'in, namı diğer Ali'nin, Anadolu'ya geçmek üzere olduğu haberi alınıyor.
5 Eylül	Halk Şuraları Fırkası toplantısı yapılıyor.
29 Eylül	Tokat Mebusu Nazım affediliyor.
Eylül	Enver'in Moskova'dan ayrıldığı haberi alınıyor.
13 Ekim	Kars Anlaşması imzalanıyor.
23 Ekim	Malta tutsaklarının bir bölümü İnebolu'ya çıkıyor.
7 Aralık	Malta'dan serbest bırakılan eski Başbakan Sait Halim Paşa, Roma'da Ermeniler tarafından öldürülüyor.

Doğu'da ve Batı'da Uzlaşma

Brest-Litovsk Barışı, gizli paylaşım anlaşmalarını reddetme ve ulusların kendi yazgılarını belirleme yolundaki demokrat ilkenin Leninist uygulaması olmasının yanında, dünya sosyalist devrimini erteleme anlamına da geliyor. Ancak dünya devrimini erteleme kararı, devrim ocağı söndürülmediği sürece, bir güvenli sınır ya da uygun söyleme ile bir güvenlik kordonu sorununu ortaya çıkarıyor.

Güvenlik kordonu iki taraflıdır. Hem devrim merkezi ve hem de itfaiye makinası için gerekli oluyor.

Güvenlik kordonu, daha önceki Çin Duvarı'ndan ve daha sonraki Berlin Duvarı'ndan ayrıdır; kordonun güvenli olabilmesi için iki tarafın izlerini taşıması zorunluluğu ortaya çıkıyor.

Kordon ya da koridor iki tarafa bakmak durumundadır.

1919 yaz başından 1921 yazına kadar geçen zaman her iki taraf için de, bir güvenli koridor arama süreci olarak ele alınabilir; Büyük Britanya, önce Helenler'i ve daha sonra Kürtler'i düşünmüştür. Sovyet merkezinin bir ara Türkiye'de sosyalist bir iktidar hayal etmiş olduğunu düşünebiliyorum; Çerkez Ethem'in adına bağlı sosyalizan gerilla ve belki de daha doğru bir söyleyişle partizan birliklerinin birden ortadan kaldırılışını bu hayalin de sonu olarak görebiliyorum.

Partizan birliklerinin kurtuluş mücadelesinden tasfiye edildiği zaman ile Ermenistan'ın sovyetize edildiği zaman kesiti içiçe giriyor. 1920 yılının sonuna işaret ediyor; Azerbeycan'ın daha önce sovyetize edildiği hatırlandığında, Kafkas Berisi'nde geriye bir Gürcistan kalıyor. 1920 bahar başında Gürcistan'ın da Sovyet sistemine dahil edilmesi, Sovyet düzenini, 1877 Türko-Rus sınırına kadar uzatıyor.

Kafkas Berisi, Büyük Britanya için önemli bir mevzidir; Sovyet Rusya'ya ve İhtilalci Türkiye'ye her zaman saldırma imkanını yaratıyor. Unutmamak gerek; Büyük Britanya, Ön Kafkasya'daki bağımsız devletlerin dördüncüsü ve "sovyet" rejimlerinin birincisi olan, Kars merkezli Güney-Batı Kafkasya Bağımsız Hükümeti'ni buradaki birlikleriyle dağıtabilmiştir. Ayrıca bu bölge, Hindistan yolunu kesiyor.

Kemalizm, çok çabuk bir biçimde panislamizm ve panturanizmden vazgeçiyor ve Ön Kafkasya'nın büyük bir bölümünün sovyetizasyonuna razı oluyor. Bu olguyu şöyle de ifade edebilirim; Büyük Britanya'nın bu bölgeden çıkarılması, Kemalist Türkiye'nin de çıkarına uygun düşüyor.

Güzel; ancak bu kadarla kalmıyor. Burada Kemalist-Bolşevik senaryonun gerçekleştirilebilmesi, sadece Sovyet ve Türk taraflarının inisiyatifleriyle gerçekleşmiyor. Bu gerçekleştirmenin iki boyutlu bir nedeni daha bulunuyor. Washington, bu bölgeye gelmeme kararı alıyor ve Londra, bu bölgeden çekilmeye karar veriyor.

Şimdi, mümkün olan kısalıkta, bu iki boyutlu nedeni irdelemek istiyorum. Bir kez, İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar, Amerika Birleşik Devletleri'nin Kafkas Berisi ve Orta Doğu'yla ilgilenmek istemediğine işaret etmiş olduğumu hatırlıyorum. Buna karşın, başlangıçta kendisini Mesih yerine koyan ve kariyerinin sonuna doğru bir Mehdi kabul edilen zamanın Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson, bir ara, Hristiyanlığı ilk önce kabul ettikten sonra hep Doğu'da müslümanlar arasında kalan, son yıllarda büyük pogromların objesi haline gelen Ermenileri himaye etmeye, kutsal bir görev gözüyle bakıyor; ilke olarak Ermeniler için bu bölgede görev ve sorumluluk almayı kabul ediyor. Fakat Wilson, Paris'ten insanlığı kurtaracağı düşüncesiyle Was-

hington'a götürdüğü senaryoları, Versailles Antlaşması'nı, bu antlaşma içinde olan Milletler Cemiyeti sözleşmesini, bunun bir parçası olarak formüle edilen manda düzenini ve daha sonra da özel olarak Ermeni mandası projesini, kendi ülkesinin yasama organlarından geçiremiyor; aklını yitiriyor ve felç ile yaşamını bitirmek üzere bir kenara ayrılıyor.

Tekrar etmek durumundayım; Türkiye için bir manda önerisi olmamıştır. Manda projesi Ermeniler için geliştiriliyor ve başta Mustafa Kemal, önde gelen kemalistlerin hepsi ve ilk önemli karar organı olan Sivas Milli Kongresi, manda senaryosunun içine Türkiye'nin de alınması için ricacı oluyorlar. Buna, yine tekrar olmak üzere, eklenecekler var; Türkiye'de hiç kimse bu manda projesine karşı bir mücadele düzenlemiyor ve manda projesi, Türkiye'de değil dışarıda felce uğruyor.

Bunda Ermeni ulusal hareketinin katkısı büyük görünüyor; Ermeni siyasal hareketi, 1919 yılında, önemli ölçüde şımarık, ölçüsüz, kendi içinde ahenkten yoksun bir görünüm veriyor ve en fazla Ermeni yanlısı politikacıları bile zor duruma sokan isteklerle ortaya çıkıyorlar.[161] Paris Barış Konferansı'na Ermeniler bir değil iki delegasyonla gidiyorlar; Mısırlı zengin ve kültürlü Boğos Nubar Paşa, Türkiye Ermenistanı ile Ermeni Diaspora'sını temsil ediyor. Ünlü Daşnak lider Avetis Aharoyan'ın başkanlığında bir diğer delegasyon da, Rusya Ermenistanı'nda kurulan Ermeni Cumhuriyeti adına hareket ediyor. Birbiriyle pek çok anlaşamıyorlar; bu nedenle de olabilir, isteklerini açık artırmaya koyuyorlar. Böylece maksimum bir talep listesiyle ortaya çıkabiliyorlar.

Bir kez, Van, Bitlis, Diyarbekir, Harput, Sivas, Erzurum, hep Ermeni vilayetleri sayılıyor; Ermeniler, geleneksel olarak, bu altı vilayetin kendilerine ait olduğunu düşünüyorlar. Ancak 26 Şubat 1919 tarihinde isteklerini dile getirdikleri Paris Barış Masası'nda, buna, bir de Trabzon'u ekliyorlar.[162] Trabzon'u, Karadeniz'e açılabilmek için gerekli görüyorlar.

İkincisi, bir zamanlar bir Ermeni Baronluğu'nun yaşadığı Kilikya'da, Küçük Ermenistan, Maraş, Kozan, Cebel-i Bereket, Adana ile İskenderun'un kendilerine ait olduğunu bildiriyorlar. İskenderun da Akdeniz'e açılmak için gerekli sayılıyor.

Üçüncüsü, Ön Kafkasya'da Ermeni Cumhuriyeti'nin bütün topraklarını, sadece Erivan'ı değil, kuşkusuz Kars'ı, Elizabetpol'un güney batısını, Gürcülerin başkenti olan Tiflis'in güneyini, kuzey kesimleri hariç Ardahan bölgesini de istiyorlar. Bu toprak isteklerini önemli savaş tazminatlarıyla tamamlamaktan geri kalmıyorlar.

Bu istekler, Ermeniler arasında değişik tepkilere yol açıyor; Rusya'da sol devrimci mücadelede bir eser olan Ermeni Parlamentosu üyesi Vahan Minehoryan, Ermeni şovenizminin Türk şovenizmi kadar kötü olduğunu dile getirmek gereğini duyuyor. Minehoryan'a göre bu tür abartmalı istekler, Türkiye'yi parçalamak isteyen emperyalistlerin işini kolaylaştırmak demek oluyor ve bundan vazgeçilmesini istiyor. Ermeniler'in Türkiye'den bu kadar çok toprak istemek yerine, Rusya Ermenistanı ile bağlantılı üç vilayeti talep etmekle yetinmeleri gerektiğini söylüyor.[163] Ermeni Loris-Melikov da, Paris Konferansı'nın başında herkesin sempatisinin Ermeniler'den yana olduğunu, ancak aşırı istekler ile bu istekler dile getirilirken takınılan havanın, herkesi, Ermeniler'den uzaklaştırdığını ifade ediyor. Böylece Ermeniler, bindikleri dalı kesiyorlar.

General Harbord da[164] Ermeniler'in dalını kesmeye önemli katkıda bulunuyor. Harbord, General Pershing'in kurmay başkanıdır; Pershing, Meksika Devrimi'ni bastıran Amerikan kuvvetlerine komuta ettikten sonra, yine Amerikan kuvvetlerinin komutanı olarak, bu kez, bir kurtarıcı kimliğiyle, Paris'e gönderilirken kendisine kurmay başkanı olarak da Harbord'u seçiyor; Kurmay görevlerinden sıkılarak savaşçı pozisyonlar isteyen General Harbord, Ermeni Mandası imkanlarını araştırmak üzere Doğu'ya gelirken, kısa bir savaşta, seçkin bir komutan olarak kendisini kanıtlamış bulunuyor. Öyle anlaşılıyor, Türk tarafı General Harbord'u kazanmada, bütün taraflardan daha başarılı olabiliyor; Cevat Dursunoğlu, Erzurum Mücadele günlerini anlattığı kısa anı kitabında, "Heyet ertesi gün Kars'a hareket etti" dedikten sonra, "Kolordu'ca sınıra kadar General'i geçirmeye memur edilen subay arkadaş dönüşünde General'in Erzurum'da gördüğü facia bakiyesinden çok müteessir olduğunu ve sınırda Ermeni subaylarının ellerini sıkmadığını anlattı" diye ekliyor. Doğru görünüyor; Harbord'un raporu, Ermeni davasına önemli darbeler indiriyor.

RUHİ SU VE ERMENİ KIYIMI

"Vaktiyle öldürülen Ermenilerin çocukları bazı Türk yetim evlerine götürülmüş, Müslüman ve Türk olarak kaydedilmişlerdi."

Halide Edip Adıvar, Türkün Ateşle İmtihanı

Ön yargısız insan olur mu?

Ön yargısı olmayan insanın kafasının içi, her halde, bir curcunadır.

Bilim adamı, ön yargılıdır. Ptoleme-Aristotales astronomisi, bir kez kabul edildikten sonra, diğer bütün bilim adamları için önceden kabul edilen bir yargı oluyor. Daha sonradan gelen tüm bilim tutkunları, dünyanın

merkez ve güneşin döndüğü düşüncesini bir ön hüküm olarak kabul ediyorlar. Katkıları buna dayanıyor.

Copernicus, bu yargıyla yola çıktı.

Neler çekmedi? Kepler, Copernicus'un devrimini bir kabul saydı ve bundan sonra gök cisimlerinin hareketinin matematik formüllerini bulmaya çalıştı; ancak ön yargıdan kurtulamadı. Kepler, kendisinin olmayan ancak kendisine bir miras olarak bırakılan yargıya göre, bütün doğruların ve tüm güzelliklerin daire biçiminde olacağına kendisini kaptırmıştı. Elipsi kabul eden bir matematik formüle geçebilmek için en güzel on bir yılını verdi.

Henüz bilim adamı değilim; ancak benim de ön yargılarım var.

Ben "biz" Türkler'in sesi olamayacağını kabul ediyorum. Buradaki "ses" sözcüğünü müzik anlamında kullanıyorum. Benim ön yargıma göre "biz" Türkler'in müzik değeri olan sesi olamaz; eğer bir Türk'te müzik değeri olan bir ses görüyorsam, Türklüğünden kuşku duyuyorum.

Ruhi Su, benim sesini çok yüksek tuttuğum birisidir. Bu nedenle bir Türk anne ve babadan doğduğundan kuşku duyuyorum.

Ansiklopedi, genel bilgi içindir ve doğru bilgi vermek durumundadır. İnsanlar aradıkları her bilgiyi ansiklopedide bulabileceklerini düşünüyorlar. Bu nedenle alıyorlar.

Doğrusu benim müzikle ilgili ön yargımı sınamak çok zor olmamalıdır; herhangi bir ansiklopediye bakarak Ruhi Su'nun anne ve babasının kimliğini bulabileceğimi düşünüyordum. Yanıldım. Pek çok ansiklopediye baktım; nerede ise hiçbir bilgi vermemelerinin yanında hiçbiri bir diğerini de tutmuyor.

Bütün ansiklopedileri sıralamayı düşünmüyorum. Meydan Larousse, "Su (Ruhi), Türk müzikçisi, basbariton (Adana 1912)"[165] diyor. Anlaşılan Ruhi Su, 1912 yılında Adana'da doğmuş oluyor; annesi ve babası hakkında hiçbir bilgi verilmiyor.

Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi, Ruhi Su'nun doğumunu Van'a alıyor. Girişi şöyle başlıyor: "Su, Ruhi (1912). Van'da doğdu. Çok küçük yaşta anne ve babasını kaybetti. Çocukluğu Çukurova'da ve Toroslar'da geçti".[166] Van'da doğan ve küçük yaşta Adana çevresine aktarılan Ruhi Su'nun anne ve babasının adı verilmiyor ve Ruhi çok küçükken, anne ve babasını kaybetmiş oluyor. Küçükken ama ne zaman? 1915 yılında Ruhi, üç yaşındadır ve belki hâlâ Van'dadır. Annesi ve babası acaba kıyıldı mı?

"İlk okul dördüncü sınıfta müzik öğretmeninin yönlendirmesiyle keman çalışmaya başladı. 1936'da Ankara Müzik Öğretmen Okulu'nu, 1942'de Ankara Devlet Konservatuarı'nın Opera Bölümünü bitirdi." Küçük Ruhi, annesi ve babasını kaybettikten sonra, muhtemelen yatılı okuyor ve Devlet Operası sanatçısı oluyor; ancak bir tepki ya da bir çekiş midir, Türk halk müziğine de merak sarıyor. Aynı ansiklopedi şöyle sürdürüyor: "Aynı yıl Türk halk müziği çalışmalarına da yönelen Su, 1943-1945 arasında Ankara Radyosu'nda, 1950'de de İstanbul Radyosu'nda sazı eşliğinde halk türküleri söyledi. Bu arada, Konservatuarı bitirdikten sonra 1952'ye değin Ankara Devlet Operası'nın bir çok temsilinde rol aldı. Aynı yıl siyasal nedenlerle tutuklandı ve beş yıl hapis yattı." Bunları da Ünlüler Ansiklopedisi'nden aktarıyorum

Ruhi Su'nun nüfus cüzdanının ilk sayfasını bulamadım; şöyle bir hipotez kurabiliyorum. Eğer Ruhi'nin annesi ve babası Van'da kıyılan Ermeni ise, nüfuz cüzdanında babasının adının, çok büyük bir ihtimalle, Abdullah olarak yazılması gerekiyor. İkinci Murat'ın oğlu ve tahta İkinci Mehmet olarak çıkan Fatih'in annesinin ve babasının adı da Abdullah'tır; buna bakarak uzmanlar, Fatih'in annesinin de doğumunda müslüman olmadığı sonucunu çıkarıyorlar. Osmanlı döneminde islamlaştırılan, çok zaman babası öldürülen ve bu nedenle bilinmeyen hıristiyan çocuklarına, baba adı olarak "Abdullah" veriyorlar. Sanıyorum ilk müslüman olan Muhammed'in babasının adının Abdullah olmasından kaynaklanıyor.

Ruhi'nin bir nüfus cüzdanı suretini ararken bu ön yargı veya hipotezle hareket ediyordum; nüfus cüzdanını bulamadım. Ancak Ruhi, 1951 Komünist Tevkifatı nedeniyle tutuklandığı ve sonradan hüküm aldığı için, İddianame'ye bakabileceğimi düşündüm.

Hipotezim doğru çıkıyor. 1953 yılında hazırlanan İddianame'nin, sanıklar sırasında 141. yerde şunlar yazıyor: "141-14/11/52 tarihinde tevkif olunan, Ankara Işıklar Caddesi Karakuş Sokak, Haile Apartmanı'nda mukim, Devlet Operası sanatçısı, 328 Van doğumlu, Abdullah'tan olma, Huri'den doğma Mehmet Ruhi Su." Ne kadar hoş; annesi ve babasını üç yaşında bir anda ve Van'da kaybeden küçücük çocuğa isim ararken, "Su" soyadını daha sonra kendisi almıştır, nüfus memuru her halde Mevlit'i hatırlamış olmalıdır; "ol isneyn

gecesi Abdullah'tan oldu hamile", işte buraya uygun düşüyor. Bazen bir araştırıcı bir hipotez kurduktan sonra araştırmalarını sürdürürken, aradığından çok daha fazlasıyla karşılaşabiliyor; nüfus memurunun, Ruhi'ye anne olarak bir cennetsel "Huri"yi ve göbek adı olarak da Muhammet'in bir tür kısaltılmışı olan Mehmet'i uygun bulduğu anlaşılıyor.

İddianameden Gerekçeli Hüküm'e geçildiğinde sadece küçük bir değişiklik var; bunu da aktarmak istiyorum. "109 - Adı: Ruhi Su, babası Abdullah, Van'da Huriye'den doğma, dul, bir çocuklu, yüksek tahsilli, Ankara Işıklar Caddesi Karakuş Sokak Haile Apartmanı Kat 1, 2/A da oturur. Devlet Operası'nda artist. Hükümsüz".[167] Ruhi'nin annesinin adının Huri'den Huriye'ye değişmesinden başka eski bilgiler tekrarlanıyor.

Bulguları özetliyorum.

Bir: Ruhi Su hakkında, biyografik bilgiler çok kıt ve birbirini tutmuyor.

İki: Anne ve babası hakkında bilgilerin üstünü örtme eğilimi saptanıyor.

Üç: Bir kardeşi veya amcası ya da teyzesi bilinmiyor.

Dört: Van'da doğduğu ve buradan Adana yöresine getirildiği kesindir.

Beş: Doğum tarihi olarak 1912 tarihi veriliyor. 1915 yılında Van'da Ermeni kıyımı oluyor.

Altı: Babası bilinmeyen, ya da kıyılan hıristiyan çocuklarına baba adı aranırken "Abdullah" adını seçmek, yeniçeriliğin başladığı tarihten itibaren Osmanlı düzeninin değişmeyen bir usulüdür.

Yedi: Ruhi'nin anne ve babasının isimlerinin nüfus memuru tarafından uydurulmuş olması çok yüksek bir ihtimal olarak görünüyor.

Benim temel görüşüm ise Türkler'de güzel ve hacimli bir ses bulmak imkansızdır. Eğer bir Türk'de böyle bir ses varsa, Türk olduğundan kuşku duyuyorum.

Ruhi'nin dünyaya bir Ermeni anne ve babanın çocuğu olarak gelmesi ve anne ve babasının 1915 yılında Van'da öldürülmesi ya da göçürülmesi çok yüksek bir ihtimaldir; ön yargım böyle bir sonuca götürüyor. Ancak ön yargım sadece bilimsel araştırma düzlemindedir; insanların kökeni konusunda ise hiçbir yargı taşımıyorum. Benim için Ruhi'nin Ermeni olarak dünyaya gelmiş olmasında hiçbir sakınca yoktur; sadece anne ve babasını çok küçükken kaybetmiş olmasına üzülebiliyorum.

Kompleksler yumağı Başkan Wilson, dereyi görmeden paçalarını sıvıyor ve bu bölgede Amerikan Kurtarma-Yardım, Relief, Programı yöneticisi müstakbel başkan Hoover'i, Ermenistan Valisi bile atıyor; bürokrat içgüdülü Hoover, bir incelemenin gerekli olduğunu ve inceleme kurulunun başı olarak da General Harbord'un atanması konusunda Wilson'u ikna etmekte güçlük çekmiyor. Hoover, anılarında, Albay House'ın, kendisine bu görevi 1919 yılı Mayıs ayı ortalarında önerdiğini kaydediyor; 1919 Mayıs Ayı'nda Büyük Britanya, Fransa ve İtalya, Ermenistan mandasını Amerika Birleşik Devletleri'ne yükleme konusunda anlaşıyorlar.[168] İstekli Wilson, 5 Temmuz 1919 tarihinde de Albay Huskell'i Yüksek Komiser olarak atıyor. Pogosyan, bunu, Ermenistan'ın, Amerika Birleşik Devletleri'nin sömürgesi oluşu biçiminde yorumluyor.

Ancak Harbord Misyonu'nun raporundan Amerika Birleşik Devletleri'nin böyle bir sömürge için istekli olmaması gerektiği sonucu çıkıyor; General Harbord, daha önce de değindiğimi hatırlıyorum, Ön Kafkasya ve Anadolu ile Kuzey Mezopotamya birlikte düşünüldüğünde burada yönetme deneyimi ve kabiliyeti olan tek varlık olarak Türkleri bulduğu izlenimini veriyor. Ön Kafkasya halkları için ise şu hükmü getiriyor: "Azarbaijan has no educated class capable of well administering a government, Georgia can not protect itself against Bolshevism, Armenia is in ruins and partial starvation." Misyon'un bulgularına göre, Azerbeycan'ın kendisini yönetecek bir kadrosu mevcut değil. Gürcüler, kendilerini, Bolşevizm'e karşı savunma gücünden yoksun görünüyorlar ve Ermenistan ise bir harabedir ve ayrıca açlıktan ölüm sınırına yaklaşmış durumdalar. Hepsi, bir koruyucu peşindeler; ancak, Rusya Ermenistan'ı, eğer eski Rusya yeniden kurulacak olsa, mandater olarak, çok büyük ihtimalle, Rusya'ya yönelecektir. Azeriler, tatar ve müslümanlar olarak, Türkiye'ye çifte bağa sahip olmakla ve Hıristiyanlar'a güvenmemekle birlikte, mandater seçiminde, *Turkey is beyond consideration*, Türkiye'yi hiç düşünmüyorlar.

General Harbord, gördüğü yetimlerden çok üzülmüş görünüyor; Kazım Paşa'nın yetimlere, bunlara "gürbüzler" adını veriyor, General Harbord'un önünde şiirler okutmasının etkileyici olduğu anlaşılıyor. Harbord, raporunda, yetimler için, "they are Turkish as well as Armenian" değerlendirmesini yapıyor; sadece Ermeniler'den değil Türk tarafından da yetimler olduğuna işaret ediyor. Yetimlerin varlığını ise, çok sayıda yetişkinin kaybının kanıtı sayıyor; ancak bu kayıplar olmasa ve bütün göçürülenler yerlerine iade edilse bile, Ermeniler'in hemen hemen tüm yerleşim yerlerinde nüfus çoğunluğuna sahip olmadığı gerçeğiyle karşılaşıyor. Ermeniler, bu bölgede, diğer düşman halklar ile birlikte ve iç içe yaşıyorlar.

Harbord'un raporuna esas olan General Moseley'in raporundan aktarma yapmak gereğini duyuyorum. Bir: Ermeniler, bu bölgede karışık olarak yaşıyorlar. İki: Türkler, Kürtler, Tatarlar, Azeriler demek istiyor ve Gürcüler de bu bölgede yaşıyorlar ve bunların da haklarının korunması gerekiyor. Üç: Eğer Amerika Birleşik Devletleri, bu bölgeye sadece Ermenileri korumak için girecek olursa Türkler, Kürtler, Tatarlar ve Gürcüler, gördükleri yerlerde Ermenilerin başına üşüşecekler ve böyle bir durumda Amerika, tüm prestijini kaybetmekle kalmayacak ve aynı zamanda, Ermeniler'i koruyabilmek için büyük bir kuvvet bulundurmak zorunda kalacaktır. Bu düşünceler, öyle sanıyorum, Harbord Misyonu'nu çok etkiliyor ve raporun ruhunu oluşturuyor. Dört: Çıkartılan sonuç, eğer Ermeniler korunmak istiyorsa, bu bölgede Ermeniler'in yaşadığı bütün topraklar tam bir Amerikan egemenliğini sağlamak zorunlu oluyor. Bu, şimdi istikrarsız hükümetlerin bulunduğu Türkiye, Rusya, Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'da Amerikan otoritesini kurma anlamına geliyor.

"It is very dobutful if, at the present time, the Armenians are in the majority in the territory proposed for their new state. Certainly they are not in the Turkish Armenia."

"They claim they should be given credit for Armenians massacred and deported, but this impracticable."

"Thus we found Armenians throughout Turkey, in Georgia and Azarbaijan. This intermingling of Armenians throughout the Near East makes it impossible to localize the Armenian problem."

"Furthermore, Turks, Kurds, Tartars and Georgians are inextricably mixed in the same area and their right must be guarded as well."

"If we should simply enter the area to guard the rights of the Armenians, and construct for them a new state, we would immediately became involved with Turks, Kurds, Tartars and Georgians, and they would fail upon Armenians whereever they could be found. America would lose all its prestige, it would become involved in extensive military operation against all the neighbors of the Armenians and it would take a strong force to protect such a state organized at such cost."

"If, therefore, we are to settle the Armenian question we must have full authority over all the territory in which they now reside and where unstable governments, now exist, namely, Turkey, Russia, Armenia, Georgia and Azarbaijan."

Böylece Ermenistan sorununun çözümünün Ermenistan'da olmaması nedeniyle ilk planda hiç akla gelmeyen ölçüde büyük bir iş ortaya çıkıyor. Sonunda Misyon, Başkan Wilson'a, çok geniş bir manda önerisi sunmak zorunda kalıyor ve o kadar büyük ki, bu mandayı da kendi içinde daha küçük mandalara bölüyor. Büyük manda, beş alt bölgeye ayrılıyor; birincisi, Rumeli, ikincisi, belki de bugünkü Washington D.C. türünden, federal bir bölge olarak Konstantinopol Kenti, üçüncüsü Anadolu, dördüncüsü Ermenistan ve beşincisi ise Rusya Ermenistan'ı hariç Ön Kafkasya, büyük mandanın alt yönetim bölgelerini meydana getiriyor.

Devam etmeden önce bir yöntem parantezi açmak gereğini duyuyorum; sadece, yeni tezlerle, Türkiye düşüncesinin altını üstüne getirmeyi amaçlamıyorum. Bundan da öte, tekelli düzenin bir medüze benzetmeye çalıştığı insan beynini korumak için özen gösteriyorum. Böyle bir amaç, yazma biçemimi etkiliyor; tezleri, mümkün olan yalınlıkta ortaya koymamı zorluyor. Bu nedenle tekrardan çekinmiyorum ve tekrarladığımı yazdığım zamanda da tümüyle tekrarlamadığımı düşünüyorum. Bütün bunları ise, burada özel olarak, şunun için yazıyorum: Amerikan mandası düşüncesinin çökmesinde, Türk tarafına ait iradi hiçbir etki bulunmuyor.

İki neden görülüyor; Doğu Trakya, Anadolu ve Kafkas Berisi'ni içine alan bir emperyalist role, Yirminci yüzyılın başlarında, Amerika Birleşik Devletleri henüz hazır görünmüyor. Tarihin ileriye doğru hızlandırılması mümkündür; geriye doğru bir hızlandırma daha istisnai bir durum oluyor. İkincisi, Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar ortalama Amerikan politikacısı, Britiş emperyalizminden hep kuşkulanıyor; anti-kolonyolist savaşlarının etkileri hâlâ var.[169] Wilson, bir orta sınıfın değer yargılarını içermiş bir politikacı olmasına karşın, yaptıklarının Alman olduğu kadar Britiş emperyalizmine karşı olduğuna da inanıyor. Bu nedenle, Washington politikacıları, Ermenistan mandası düşüncesinin bir İngiliz oyunu olduğu kuşkusunu taşıyorlar.

Bu nedenle Amerika Birleşik Devletleri'nin bölgenin bir bölümünün veya tümünün mandateri olarak bu bölgeye gelmesi ihtimali, işin başından itibaren, fazla yüksek değildir; 1920 yılı yaz başında, tümüyle, ortadan kalkıyor. 1920 yılı ortaları, Washington'un bölgeye gelmeyeceğinin kesinleştiği bir zamandır. Aynı zamanda Londra'nın bölgeden çekilmeyi planladığı bir zaman oluyor.

Bunu, yakın zamanlarda gizliliği kaldırılan, Büyük Britanya Dışişleri Bakanlığı'nın belgelerine dayanarak göstermek durumundayım[170]; İstanbul'dan ve Ön Kafkasya'dan Batı başkentlerine ve başkentlerden İstanbul ve Ön Kafkasya'ya çekilmiş olan telgrafların "okumasını" yapmak istiyorum. İlk belge, Konstantinopol'da Amiral Sir de Robeck'ten Londra'da Earl Curzon'a çekilen telgraftır ve 18 Mart 1920 tarihini taşıyor. Amiral de Robeck, "mesele

çok ciddidir" diyor ve çok acele bir politika kararı oluşturulmasını tavsiye ediyor. Ciddi gördüğü sorun ve ihtimal şudur: "The problem therefore which we have to face in the near future, is the junction of the Bolshevik and Turkish National Forces in Baku and Batoum". Amiral Robeck, yakın bir zamanda, Bakü ve Batum'da Bolşevik ve Türk ulusal kuvvetlerinin buluşmasını ciddi bir ihtimal ve büyük bir tehlike olarak görüyor.

Çatışma alanındaki emperyalist yöneticiler, acil karar ve yeni politika istiyorlar. Kısa bir zaman sonra bölgeye Yüksek komiserlerden birisi olarak gelecek olan Albay Stokes, Dışişleri Bakanlığı'nda, çatışma alanından aldığı bilgilere göre hazırladığı raporunda, Azeri ve Gürcüler'in Büyük Britanya birliklerinin ayrılacağını duymalarından büyük bir üzüntü ve hatta paniğe kapıldıklarını kaydediyor. 21 Mart 1920 tarihli bu memorandumda Albay Stokes, Azeri ve Gürcüler'in, Britiş kuvvetlerinin kalması halinde masraflarını üstlenmeyi önerdiklerini ifade ediyor. Fakat Stokes'un raporunun önemi buradan kaynaklanmıyor; "biz Kafkas Berisi'nde ne yapmak istiyoruz?" diye soruyor. "Çok kısa bir zaman önce bu üç cumhuriyeti silah ve cephane ile desteklemeye karar vermiştik. Şimdi böyle bir niyetimiz olmadığı anlaşılıyor." Stokes, böyle bir niyetin olması gerektiği görüşündedir; aksi durumda, Hazer Denizi bir "Rus Gölü" olacaktır. İkincisi, Britiş uzman kullanılmayacak ve böylece Azeriler'in Türk subaylarını atmaları imkansızlaşacaktır. Üçüncüsü Batum yoluyla petrol ihracı duracaktır; Stokes, sorunu ciddileştirebilmek için bunları önemle sayıyor. Bunlara bir de Savaş sırasında Gürcüler'in Türkler'i durdurmak için Britiş yardımı gelmezse Almanlar'a döneceklerini söylediklerini de ekliyor; o tarihte Gürcüler, bir Alman uydusu olma yolundalar.

Öyle sanıyorum Stokes'un memorandumundan daha önemli olan bu memoranduma Curzon'un düşmüş olduğu notlardır; Stokes'u açıkça "taşralı" olmakla suçluyor. "Albay Stokes" diyor, "uzak yerlerde çalışıp da kendi lokalitesini evrenin merkezi sanan sadık insanlar örneği, Büyük Britanya'nın Gürcistan ve Azerbeycan'dan başka düşünecek hiçbir sorunu olmadığını ve bunlar için heba edeceği sonsuz kaynağımız olduğunu hayal ediyor" diye ekliyor. Bunlara Azeriler'in pek de matah olmadıklarını ve "bir gün Türklerle entrika çevirirken, ikinci gün Bolşevikler'le düşüp kalktıklarını" da ilave ediyor.

Bu kadar değil; Curzon, Stokes'u, "bu devletlerin hep başkalarına dayanmak yerine ayakları üzerinde durmak için birazcık yetenek göstermelerinin tam zamanı olduğunu görememekle" de eleştiriyor. O yıllarda dünya emperyalizminin merkezi Londra'nın İtalyan ve Fransızlar'ın çevirdikleri entrikalardan da bıkmış olduğu görülüyor.

Washington, Kafkas Berisi'ne bu bölgeyi yönetilemez bulduğu için gelmek istemiyor ve Londra ise aynı gerekçeyle bu bölgedeki birliklerini çekmek istiyor. Amiral de Robeck, 6 Nisan 1920 tarihinde, İstanbul'dan, Londra'da Curzon'a gönderdiği bir değerlendirme telgrafında, "Dağıstan'da durum karışıktır" diyor ve birisi, Bolşevik, ikisi Türkiye yanlısı, *Pro-Turk* ve üçüncüsü Nasyonalist olmak üzere üç parti ya da tarafın bulunduğuna işaretle Bolşevikler'e karşı bir mukavemetin imkansızlığını ileri sürüyor. Nisan başında Amiral de Robeck, Kafkas Berisi'nde Bolşevikler'in ilerleyeceklerini tahmin ettiğini yazıyor. Henüz, Azerbeycan sovyetize edilmemiş durumdadır; ancak herhalde zamanın yakınlığı hissediliyor.

Curzon'un de Robeck'e cevap telgrafı son derece ilgiye değer görünüyor: "We are in favour of Republics making peace with Soviet Government and have so informed representatives here." Londra, Sovyet Hükümeti ile barış imzalayan hükümetlerden yana olduğunu ifade ediyor ve bunu bölgedeki temsilcilerine bildiriyor. Curzon, buna, bu üç cumhuriyete gönderilebilecek silahların "çok sınırlı" ve Türkler karşısında Ermeniler'in silah ihtiyacının da çok büyük olduğunu ekliyor; Ermenistan'ın denize açılması sorununu ciddi buluyor ve bu nedenle, "Lazistan can not possibly be constituted an independent state", Lazistan bağımsız bir devlet olamayacağını saptayarak, Lazlar'ın Ermeni devleti içinde barışçıl bir biçimde yaşayabilecekleri tahmininde bulunuyor. Curzon'dan gelen bu telgraf da, Sovyet varlığına dayalı bir çözümün güç kazandığını gösteriyor.

Tiflis'ten Wardrop, 18 Nisan 1920 tarihinde, Azeri Dışişleri Bakanı'nın kendisini ziyaret ederek, Bolşevik hücumundan korktuklarını bildirdiğini, Londra'ya bildiriyor. Bir hafta sonra Wardrop, 25 Nisan 1920 tarihinde, bir yeni telgrafla, Kuzey'den başlayan Bolşevik hücumunun muhtemelen Güney'den başlayan Türk hücumu ile eşgüdümlü olduğunu, "probably Bolshevik movement from north is concerted with Turkish movement from south" yazıyor; umutsuzluğa kapılan Azeriler'in bir Türk Bolşevik yanlısı tutumu, pro-Turk Bolshevik attitude, kabul etmek üzere olduklarını da tahmin ediyor. 29 Nisan tarihinde Tiflis'ten Londra'ya çekilen telgrafta ise 27 Nisan tarihinde Bolşevik ültimatomunu alan Azerbeycan Hükümeti'nin derhal çekildiği haberi yer alıyor. Buna, eğer Daşnaksutyun, Bolşevikler ile anlaşmazsa, Ermenistan üzerine bir ortak Türk-Bolşevik hücumunun eli kulağında olduğu bilgisi ekleniyor; telgrafta, "Joint Turco-Bolshevik attack on Armenia seems probable" ifadesi bulunuyor. 18 Mayıs tarihli Londra'dan, İstanbul'da Amiral Webb'e gönderilen telgraf ise Ermenistan'a silah verileceğinin Ermeni Hükümeti'ne bildirilmesini istiyor.

Daha önceki tahminleri doğrulayan telgraflar Ekim ayında çekilmeye başlıyor; 1 Ekim 1920 tarihinde Tiflis'ten Albay Stokes, Türkler'in hücumu başlattığı konusunda Erivan'dan raporlar geldiğini, Sarıkamış ve Kağızman'dan sonra Türkler'in Iğdır Bölgesi'nde hücumlarını sürdürdüklerini bildiriyor. Bu sırada henüz Bolşevik hücumundan haber görülmüyor. Ermeniler, Karabekir'in bu hücumu karşısında çaresiz kalıyorlar ve 2 Ekim tarihli, İstanbul'dan Londra'ya giden telgraftan anlaşıldığına göre, Ermeni Hükümeti Britiş temsilcilerine, Greklerin derhal Trabzon'a asker çıkarmaları konusunda ciddi ricada bulunuyorlar. Böylece, Ermenistan üzerindeki baskının hafifleyeceğini hesaplıyor.

Kazım Paşa'nın Ermenistan'dan geçen demiryolunun Türk-Sovyet silah ulaşımına açılmasına verdiği önemden söz etmiş bulunuyorum; 1920 yazı boyunca Çiçerin, bu alanda Moskova'nın ağırlığını Ermeniler üzerinde duyurmaktan kaçınıyordu. Albay Stokes'un, Tiflis'ten Curzon'a gönderdiği 13 Ekim 1920 tarihli telgraf, Türk hücumu ve diğer gelişmelerle birlikte artık Sovyetlerin de Ermenistan üzerinde harekete geçmeleri için zamanın gelmiş olduğunu ortaya koyuyor. Ermenistan Dışişleri Bakanı, Büyük Britanya temsilcisine, Bolşevik elçisinin Türk isteklerine uyulması ve demiryolu trafiğine izin verilmesi için emredercesine talepte bulunduğunu, *envoy has imperatively demanded*, haber veriyor. Albay Stokes'un aldığı haberlere göre Moskova, Ermenistan sınırına kuvvet yığıyor ve Kuban'da iç savaşı başarıya ulaştıran Dokuzuncu Kızıl Ordu, Ermenistan'a doğru yaklaşıyor. Stokes, 27 tarihli telgrafla da, Ermenistan Hükümeti'nin çok acele olarak silah, cephane ve giyecek istediğini ve Müttefiklerin Trabzon'a hücumlarını zorunlu gördüklerini bildiriyor.

Müttefikler, Trabzon'a hücum etmiyorlar ve Helenler de bu tarafa gelmiyor; Hatisyan, Stokes'a gelerek Hükümeti'nin kendisini Kemalistlerle barış yapmakla görevlendirdiğini anlatıyor; Ermeniler, çaresizlik içinde, Türk barışı ile durumlarını kurtarabileceklerini umut ediyorlar. Stokes, bütün bunlarla, Londra'yı harekete geçirmeye çalışırken, Curzon, 25 Kasım tarihli telgrafıyla, Stokes'e, Ruslar ve Türkler, Batum'u işgal edecek olurlarsa, Tiflis'den ayrılma iznine sahip olduğunu bildiriyor; Londra, Ermenistan'ı kurtarmak yerine Kafkas Berisi'ndeki adamlarını kurtarmayı tercih ediyor.

Stokes'un bunun karşılığı olan telgrafı 1 Aralık tarihini taşıyor ve Delican ve Kervansaray bölgelerinde Ermeni Devrim Komiteleri'nin Ermeni Sovyet Cumhuriyeti'ni ilan ettiğini haber veriyor.

Artık Ermenistan da sovyetize olmuştur; Stokes'un bölgeden çektiği son telgraflardan birisi 15 Şubat 1921 tarihini taşıyor; artık, sorun, Bolşeviklerin Kafkasya'dan çıkartılmasına dönüşüyor. Stokes, bunun için iki gerek görüyor ve aktarıyorum: "For expulsion of Bolsheviks from Caucasus to succeed first requisite is that Turkish Nationalists be detached from Bolsheviks by securing agreement with Allies. The second requisite is that Georgia be assured of suppiles of munitions of war and some at least be sent immediately." Çok öğretici bir telgraf olduğundan kuşku duymuyorum; başlangıç değerlendirmesine dönülüyor. Bu kez Sovyetler'i bu bölgeden çıkartmak için, Türkler'e, Türk-Bolşevik uzlaşmasını bozacak koşulları içeren bir anlaşma önerilmesini gerekli görüyor ve ikinci olarak, Gürcülere, üstelik çok acil olmak üzere, cephane gönderilmesini istiyor. Ancak isteğinin ikincisi karşılıksız kalıyor ve 25 Şubat tarihli telgrafıyla da Bolşevikler'in Tiflis'e girdiğini haber vermek durumunda kalıyor.

Hepsi bu kadar ve son derece açık görünüyor.

Ortaya yeni bir durum çıkıyor. Bu durumun, aynı anda, Ankara'nın bilinçli bilgisi olduğunu ifade etmek gereğini duyuyorum. 1960 yılında Türkiye toplumsal düşüncesinin yeniden doğuşunda, bir bilgisizlik savı geçerli olabiliyordu. Kemal ve arkadaşlarının toplumsal sorunları bilmedikleri ve komünizmi anlamadıkları, eğer bilseler mutlaka komünizmi seçecekleri yolunda, çok ciddi görüşler ortaya atılabiliyordu. Bugün bu bilgisizlik savını da tersine çevirmek zorunluluğunu görüyorum; bilgisizlik savı, bir yandan dar ideolojik çıkar hesaplarına ve diğer yandan da bilgisizliğin kendisine dayanıyordu.

Hakkı Behiç, 1920 yılı Ankara'sında, hem sonbaharda kurulan "resmi" Türkiye Komünist Fırkası'nın genel sekreteri, hem Maliye Bakanı ve hem de, Eskişehir'den çıkarken Kemal Paşa'nın gözünün önünde olması için Ankara'ya taşıttığı Seyyare-i Yeni Dünya'nın[171] başyazarıdır. Yeni Dünya'nın 22 Kasım 1920 tarihli sayısından aktarma yapmak istiyorum. Hakkı Behiç, "Gürcistan Vaziyeti" başlıklı, başyazıyı yazıyor.

"Efganistan'da sıkı ve şedit bir İngiliz kontrolü, İran'da İngiliz himayesinin icap ettirdiği müdahalet ile kuvvetli bir mukavemet teşkilatı, Türkiye ile Arabistan arasında Fransızlar'ın bilfiil işgali tahtında bir tıkaç mıntıkası, Azerbeycan ile Türkiye arasında kuvvetli bir Ermenistan Taşnak Hükümeti, Batum'da ve Tiflis'te bilfiil İngiliz işgali ile tehdit ve temin edilerek bir Gürcistan müzahereti. Garp'ta Polonya, Cenup'ta mürteci Rus Orduları..."[172] Bu betimleme ile Behiç, Büyük Britanya'nın, Ön Kafkasya ve Güney ve Batı Rusya senaryosunu anlatmaya çalışıyor. Bolşevik virüsünün, diğer bölgelere bulaşmasını önleyebilmek için bir karantina bölgesi düşünülüyor ve Hakkı Behiç, bunu çizmeye çalışıyor.

Fakat yazısını şöyle sürdürüyor: "Birdenbire Efgan İngilizleri kovdu, birdenbire İran milliyetperverleri Himaye Ahitnamesi'ne isyan ederek Küçük Han'ın başında toplandılar, birdenbire Türkiye ile Arabistan arasındaki Fransız mıntıkası kan ve ateşle doldu, birdenbire Ermenistan Taşnak Hükümeti Türkiye Kızılorduları'nın inkılapçı ateşlerine teslim-i mevcudiyet etti, birdenbire polonya akt-i sulh etti, birdenbire değil uzun mücadele ile birer birer, Denikin, Kolçak ve Vrankel irtica orduları perişan edildi, nihayet emperyalist dünyanın Şark İnkılabı'na çevirdiği demir çemberden bir küçük halka, Batum'dan bir avuç İngiliz'in tazyik ettiği bir Gürcistan, Türkiye'de her gün kademe kademe çekilmek bedbahtlığına düşen bir Yunanistan kaldı.". Bu aktarmadan sonra şunları ekleyebileceğimi düşünüyorum. 1920 yılı başından, emperyalistlerin İstanbul'u fiili işgallerini resmileştirdikleri 16 Mart 1920 tarihinden, 1920 yılının sonuna gelindiğinde, Kafkasya'da, Kafkas Berisi'nde, Kuzey İran'da, Afganistan'da, Doğu Anadolu'da tablo çok büyük ölçüde değişikliğe uğruyor. Sanki İstanbul'un emperyalistler tarafından işgaline bir tepki planlanıyor ve bir ay geçmeden Bakü, Kızıl Ordu tarafından zaptediliyor. Bu başlangıçtır; bunu daha önce irdelemiş olduğum gelişmeler izliyor.

S. R. Sonyel, Britiş belgelerini inceleyerek yaptığı araştırmasının bir yerinde şu sonucu dillendiriyor: "In March 1920, Mustafa Kemal discreetly encouraged the Turks in Baku to assist the Soviet forces in installing a friendly Azerbaijan Government which might aid the Anatolian regime".[173] Bu sonucun elde edilmesinde, Ankara'nın etkilediği Türk kuvvetleri olumlu bir rol oynuyorlar; Sonyel, Azerbeycan'ın sovyetizasyonu sırasında, Mustafa Kemal'in açıklıkla Sovyet kuvvetlerine yardımcı olduğunu ve Azerbeycan'da, Anadolu rejimine yardım edebilecek bir hükümetin kurulmasını her türlü kaygının üstünde tuttuğunu yazıyor.

P. Dumont, en azından 1920 yılında Türk ve Bolşevik ilişkileri öylesine yakındı ki, diyor, yabancı elçilikler Türkiye'nin Bolşevik olacağını ciddi ciddi düşünmeye başlıyorlar.[174] Bu noktaya, 1920 yılında Türkiye'de bolşevizmin şansı sorununa, dönmek istiyorum; şu anda ön plana çıkarmak durumunda olduğum düşünce, Kemal Paşa'nın, bu sonucu da, ciddi bir eylemden daha çok sözlerle elde etmeyi denemiş olmasıdır; Azerbeycan'da kontrol edebildiği Türkler'i Bolşevik darbeye yardımcı olmaya özendirmenin yanında, Kazım Paşa aracılığıyla, savaşkan İttihatçı kumandanları da Bolşevikler'e karşı savaşmaktan alıkoymaya çalışıyor. Bunun ötesinde, 1919 yılının ikinci yarısı ile 1920 yılının sonbaharına kadar olan zamanda, Türk tarafı herhangi bir saldırıdan özenle kaçınıyor.

Bunun Mustafa Kemal'in geçmişine ve kimliğine uygun bir politika olduğunu düşünüyorum; 1920 sonbaharında Gediz'de Çerkez Ethem komutasındaki Kuvay-ı Seyyare'nin Grek kuvvetlerine hücuma geçmesinin sadece Çerkez Ethem'i zayıflatma nedeniyle eleştirildiğini düşünemiyorum. Kemal ve arkadaşlarında, İsmet ve Fevzi'de, saldırı düşüncesi zor gelişiyor; Kemal Paşa, Kazım Paşa'nın Doğu Cephesi'ndeki taarruz planlarını da sürekli olarak erteletiyor. Bu iki taraflı bir bekleyiş anlamına geliyor; Kemal Paşa'nın giderek güçlenen liderliğinde Türkiye kurtuluş mücadelesi, uzun bir zamanı, beklemekle geçiriyor.

İstanbul'da beklediği sırada Büyük Britanya ile yaşadığı yoğun flörtü, Anadolu'ya geçtikten sonra ve duruma uygun bir biçimde yoğunluğunu da arttırarak, Sovyet Rusya ile yaşamayı deniyor. Çeşitli kaynaklar, bu flörtün, Havza'da Sovyet Albayı Buduyeni ile görüşmesiyle başladığına tanıklık ediyorlar; Sovyetler'e, Bolşevik ilkelere yakınlık duyduğu izlenimini veriyor. 26 Ağustos 1920 tarihinde, Moskova'da bulunan Enver'e yazdığı mektupta ise Bolşevizm'i yıkmaya kararlı İngiltere'nin karşısında tek engelin Türkiye olduğunu ifade ediyor.[175] 13 Eylül 1920 tarihinde, Mustafa Suphi'nin işbirliği isteğine, bir temsilci gönderilmesini isteyerek cevap veriyor. 14 Eylül 1920 tarihinde Ali Fuat Paşa'ya, "bittabi komünizme ve bolşevizme alenen aleyhtarlığı muvafık görmem" diye görüş bildiriyor.[176] İlerdeki adımlar, "Resmi" Türkiye Komünist Partisi ve diğerleri bunlara ekleniyor; bunlardan söz etmek durumundayım.

Kemal'in Anadolu'ya geçmesine ve Anadolu'daki baskılar sonucunda askerlikten ayrılmak istemesine karşın, bu istifa mektubunda bile Sultan'a büyük bağlılık yeminleri etmesi, emperyalistlerden hakarete uğradığı zaman Damat Ferit'e bile üzüntülerini bildirmesi, sürekli olarak İstanbul Hükümeti ile anlaşma yolları araması ve hepsinden önemlisi, Batı başkentleriyle hiçbir zaman diyaloğu koparmamaya büyük özen göstermesi, mutlaka Batı başkentlerinde dikkatle not ediliyordur; Anadolu'da birisi Doğu ve diğerisi Batı yanlısı olan gerçek iki partinin bulunduğu saptanıyor. Bu saptamaların bir sonucudur; 1923 yılında yazan Pernot, Kemal ve yaranı için, "ılımlı milliyetçi"[177], *Moustapha Kemal et ses amis, les nationalistes modérés*, nitelemesini yapıyor ve Erzurum Kongresi'nde İstanbul ve Batı güçleriyle bağları tümüyle koparmak istemeyen Kemal taraftarlarıyla, Avrupa'dan çekilerek imparatorluğu Doğu'da yeniden kurmak isteyenler arasında çelişkiler çıktığına işaret ediyor. Zamanında da yapılan bu değerlendirmelerle, 1920 yılından itibaren Batı, Kemal'in kartlarını oynamayı düşünmeye başlıyor ve 1921 yaz ortasından sonra bu kartları oynuyor.

Kemal'in her hal ve durumda, bir kez Lenin'in

ve farklı bir anlamda kendisi için kullandığı sözcükle bir "zapadnik". Batıcı olduğu netlikle gözleniyor; Kemal güçlerinin Azerbeycan'da Müsavat tarafına yardım etmemesi ve Azerbeycan'ın sovyetizasyonuna gönülden katkıda bulunması, sanıldığından daha büyük bir mesajı içeriyor. Bu mesaj, Kemal tarafının, pan-turanizm'den vazgeçmesidir; Londra ve Moskova'yı aynı anda hoşnut edici bir adım olarak görülüyor. Ayrıca Enver'in ölümü ile ilgili ilk iddianame de yazılmış oluyor.

Abartmaları teker teker söndürdüğümün farkındayım; 1920 yazı, yeni bir karar oluşumunun sıcaklığını yaşıyor. Bu karar oluşumunun temelinde bir büyük temelsizlik ya da temel kayışı yatıyor; Sévres, tümüyle kaymış topraklar üzerine oturtulan bir eski bina izlenimini görüyor. Şöyle de söyleyebilirim; Sévres, ölü doğuyor. Kaymış bir toprakta ölü doğmuş bir yapıyı ortadan kaldırmak çok önemli sayılmamalıdır. Bu nedenle, Sévres Antlaşması'na karşı bir büyük mücadele ve bir büyük zafer ile ilgili tarihsel edebiyatı da gerekli soğukkanlılıkla yeniden ele alarak gerçekçi boyutlarına indirmeyi öneriyor ve ilk adımları atma gereğini duyuyorum.

Ağustos 1920 tarihinde Türkiye'ye imzalatılan Sévres'in ölü doğuşunun[178] en sarsılmaz kanıtı, aradan altı ay geçmeden, Londra'nın Türkiye ile bir barış anlaşması için masaya oturmasıdır; bu o kadar öyle ki, Londra'ya aynı zamanda hem İstanbul adına Tevfik Paşa ve hem de Ankara adına Dışişleri Bakanı Bekir Sami gidiyor. Londra, altı ay sonra, Sévres'i, belki de en fazla, anlamlı tartışmaları başlatabilmek için, tartışmaların sonunda bir kenara atılacak, hipotezler demeti olarak görüyor. Amerika, Sévres'in imzasından iki ay önce Ermenistan Mandası projesini, Senato'da, reddederek burayla ciddi ilgisini kesmiş bulunuyor. İtalya ise rahatsızlığını yüksek sesle ifade etmekten çekinmiyor; Helenler'e karşı Anadolu'da "hakkını" elde edebilmek için bir mukavemet hazırlayarak başına Mustafa Kemal'i geçirmek için temaslara başladığını daha önce yazdığımı hatırlıyorum. İtalya'yı tatmin için önerilen Gürcistan Mandası sonuçsuz kalıyor. Fransa ise, bu tarihte Büyük Britanya'nın düşman kardeşi rolündedir; Sévres'i bir kenara atarak Türkiye ile ilk antlaşma imzalayan Batılı devlet olmaktan çekinmiyor.

Sévres, Londra'nın, bazı tereddütler duymasına karşın, eski düşünce ve taahhütlerden kurtulmayışının bir sonucudur; Türkiye'yi paylaşmak için Savaş'tan önce ve Savaş sırasında yapılan uzlaşmalara dayanıyor. Bunlarda ise, On Dokuzuncu yüzyılda Rusya'nın Güney'e doğru yayılmasını durdurma politikaları ve 1877-1878 Türk-Rus Savaşı'ndan sonra da Türkiye'yi ortadan kaldırma planlarının etkisi büyük görünüyor; güne ve geleceğe bakamayan bir antlaşma niteliği taşıyor. Güncel olan ise, Ekim Devrimi'dir; Ekim Devrimi, kendinden önceki bütün dengeleri bozan ve yeni dengeler aramayı zorlayan bir güce sahiptir. Sévres, bilinçli ya da bilinçsiz olarak, Ege kıyılarını Helenler'e bırakarak ve Kürdistan'a bağımsızlığa açık bir özerk Kürt Devleti yaratarak, Bolşevizm ile Britiş sömürgeleri arasında bir duvar örmeyi planlıyor.

Ankara Hükümeti'nin, Sévres'i bir kenara atarak Londra'ya davet edildiği sırada, eğer bir propaganda malzemesi olan Birinci İnönü Çatışması bir kenara atılacak olursa, hep başarılı Doğu Orduları'nın dışında, milli kuvvetlerin hiçbir askeri başarısı bulunmuyor; güçlü bir pozisyonu elde etmeden barış görüşmelerine oturmak bir zaaftır. Fakat buna rağmen, Britanya Dışişleri Bakanlığı'nda da Sévres Antlaşması'nı yeniden ele alma eğilimi güçlendiğinden ve bir de Kemalist güçler, Dışişleri Bakanı Bekir Sami'nin Londra'da bulunduğu zaman, içerde büyük bir sol kişi ve örgüt tasfiyesini gerçekleştirdikleri için, anlamlı görüşmeler yapabiliyorlar.

S. R. Sonyel, hem Bekir Sami Misyonu'nun Londra çalışmalarını ve hem de öncesini, Britiş kaynaklarına dayanarak, ayrıntılı ve tatminkar bir biçimde, inceliyor. Sévres imzalanır imzalanmaz, Sonyel ortaya koyuyor,[179] Londra'da yapılan işin geçerliliği üzerine tartışmalar başlatılıyor. Türkiye konusunda yetkililerden Tilley, şu görüşü savunuyor: "It is well to remember that insistence on the Treaty will give the CUP and Pro-Bolsheviks the upper hand in the Turkish councils", Dışişleri Bakanlığı'nın bu yetkisine göre Sévres Antlaşması'nda ısrar, Türkiye'de İttihat ve Terakki mensuplarının ve Bolşevik yanlılarının durumunu kuvvetlendirecektir; eğer, Antlaşma üzerinde değişiklik yapılacak olursa, Türkler ile Bolşevikler arasındaki yakınlığın sona erebileceği öne sürülüyor. Büyük Britanya Genel Kurmay Başkanı, benzer bir tutumla, Kemal Paşa'nın, Ankara ve İstanbul Hükümetlerinin birleştirilmesiyle oluşturulacak hükümetin başına getirilmesini savunuyor. Genel Kurmay, böylece bir karma hükümetle Sévres'i değiştiren ve Türkler'e toprak ödünleri veren bir yeni antlaşmanın, Milliyetçiler ile Sovyetler'in arasını açacağını ve Müttefikler ile Rusya arasında tampon bir Türkiye yaratacağını, *would create the opportunity of recreating Turkey as a buffer state between the Entente Powers and Russia*, savunuyor. Savaş Bakanlığı ile Bonar Law, Chamberlain türünden etkili politikacı-yöneticiler de bu yeni görüşe meyletiyor.

Bekir Sami Misyonu ile aynı zamanda Ankara Hükümeti'nin Avrupa'daki temsilcilerinden birisi olan Cami Bey de, 23 Şubat 1921 tarihinde, İngilizlerin adamı Emir Faysal'ı ziyaret ederek, Britanya Dışişleri Bakanlığı'na iletileceğinden emin olduğu, bazı görüşmeler ve öneriler yapıyor; Britiş belgelerinde kaydedildiğine göre, Cami Bey, *described the*

Bolshevik entente as temporary and one which the Turks would be gladly rid of, if they could come to terms with Britain, Ankara'nın Bolşevikler ile kurmuş olduğu birliğin geçici olduğunu ve Britanya ile anlaşabilirlerse, kolaylıkla ve memnuniyetle sona erdireceklerini söylüyor. Cami'nin, Britanya'nın, Helenleri desteklemekten vazgeçmesi halinde, istedikleri ödünleri vermeye razı olduğunu ilettiği anlaşılıyor; Emir Faysal, bunları, memnuniyetle İngiltere tarafına aktarıyor ve Türkler'in, İngilizlerin gücünü anlamış olduklarını ve artık İngilizler'e de, Türkler'e bir iki tatlı söz söylemenin, "to say a sweet word to the Turks", düştüğünü ifade ediyor.

Faysal ile Cami'nin yaptığı görüşmelerin gelen tepkilerinin Bekir Sami için özendirici olduğu anlaşılıyor ve Sami, 4 Mart 1921 tarihinde, doğrudan doğruya Lloyd George ile görüşüyor; yine Sonyel'in dayandığı belgelere göre[180] Bekir Sami, Lloyd George, Londra ile bir anlaşmayı çok istediklerini ve bunun için Boğazlar konusunda Londra'nın isteklerini kabule hazır olduklarını bildiriyor. Buna ek olarak Bekir Sami, Türkiye'yi, Büyük Britanya'nın bölgedeki "kozu", *trump card,* olarak öneriyor; Sami, güçsüz Helenler yerine Türkiye'yi kullanmanın gerek ve faziletleri üzerine dil döküyor. Buna da ek olarak, Kafkas kökenli Bekir Sami, Kafkasya'nın Türkiye ile Sovyetler arasında bir bariyer olması gerektiğini söylüyor ve Sovyetlerin, Orta Asya, Buhara, Hive, Türkistan ve Afganistan'daki ilerleyişinin böylece durdurulabileceğini, *would thus be checked with the help of Turkey*, bunun ancak Türkler sayesinde yapılabileceğini, bu amaçla Halife'nin gücünün de kullanılacağını ve Türkiye'nin, bu yolla, Halife'nin imkanlarını da Britanya'nın hizmetine sunmuş olacağını dile getiriyor. Bu yetmiyor; bir de Türkiye'nin izlemesi gereken yol hakkında Lloyd George'un yüksek düşüncelerini öğrenmekten memnun olacağını da ifade ediyor.

Bu görüşmeler nedeniyle Bekir Sami'yi değerlendirirken S. Ramsdan Sonyel, Avrupalı meslektaşlarından üstün değilse bile en az onlara denk bir diplomat nitelemesini yapıyor; Bekir Sami, Fransız ve İtalyanlar ile ayrı ayrı antlaşmalar imzalayarak emperyalist bloğu yumuşatıyor ve bir ölçüde de dağıtıyor. 16 Mart 1921 gününde de, Türk-Sovyet ve Britiş-Sovyet Antlaşmalarının imzalandığı gün, Londra'da, bir bölük Malta tutsağının serbest bırakılması için, Büyük Britanya yetkilileriyle bir antlaşma imzalıyor.[181] Böylece, 1920 Ağustos Ayı'nda Moskova'da, daha sonra 16 Mart 1921 tarihinde kesinleşecek olan Türk-Sovyet Antlaşmasını parafe etmiş olan Bekir Sami[182], pek çok önemli görüşme yaptıktan ve antlaşma imzaladıktan sonra Ankara'ya dönüyor.

Uzlaşmanın maddi temellerini incelemeyi sürdürüyorum; Kemal ve arkadaşlarının, zapadnik eğilimli bürokrat-politikacılar olduklarının netlikle ortaya çıkması ve Londra'nın yeni bir değerlendirmeye yönelmesi, bir uzlaşma için, zorunlu maddi gelişmelerdir. Fakat tamamı değil; Sovyetler'e de bakmak zorunluluğu var. Büyük Britanya'ya karşı Sultan ve kuvvetleriyle anlaşma yolları arayan, bir ara Ethem kuvvetlerine bel bağladığını sandığım ve daha sonra kendiliklerinden gelen Enver ve arkadaşlarını bir tür rehine ve bir tür koz olarak elinde saklayan Sovyet Rusya'nın Kemal ve yaranı ile anlaşması hiç de kolay olmuyor. Zaman istiyor; çeşitli sınamalar gerekli oluyor. Asıl önemlisi Türkiye ile ilişkisinde hem sağlam bir mevziden hareket etmek istiyor ve hem de Londra'yı hep hesaba katıyor.

Bu söylediklerimin en açık kanıtı, Bekir Sami, Londra'dan önce gittiği Moskova'da, Sévres Antlaşması'ndan hemen sonra, Sovyet Rusya ile, daha sonra ve ancak 16 Mart 1921 tarihinde kesinleşen antlaşmayı parafe ediyor; fakat Sovyetler, parafe ettikleri antlaşmayı hemen yürürlüğe koymuyorlar. Bunun nedenlerinin bir bölümünü, Dışişleri Bakanı Sami, 29 Ağustos 1920 tarihinde, Moskova'ya gönderdiği şifrede[183] çok güzel açıklıyor: "Kırım ve Kafkasya'da vaziyete tamamiyle hakim olmadan Ermenistan ve Gürcistan gailesi çıkarmaktan çekiniyorlar. Karahan'ın Ermeniler lehine rol oynadığı aşikar olmakla beraber gerek hükümetin ve gerekse, Komünist Fırkası'nın Taşnak Ermenistan Hükümeti'ne darbe indirmek istediklerine kaniim." Çok güzel; olayların gelişimi, Bekir Sami'nin çözümlemesini doğruluyor.

Sadece Ermenistan ve Gürcistan'da ne yapılabileceğinin ortaya çıkması değil, bunlar var ve önemini kabul ediyorum; fakat bunlarla birlikte, Türkiye'deki güçler dengesinin değerlendirilmesi ve Türkiye'nin, özellikle de Kemal Paşa ve çevresinin ne ölçüde güvenilir olduğunun ortaya çıkmasını bekleme gereğini duyuyorlar. Kemal ve yaranının zapadnik olduklarında ve ilk fırsatta Londra'yla anlaşma isteyeceğini gördüklerinden kuşku duyulmayacağını sanıyorum; 1920 yılı ortasından itibaren Ankara'yı oyalama politikası izliyorlar. Bu oyalama süreci içinde ilişkiler zigzaglar çiziyor ve 1920 yılı sonlarında Moskova'ya Büyükelçi atanan Ali Fuad'ın anılarında belirttiği üzere, anlaşma imza aşamasına girdiği bir sırada Çiçerin, Van ve Bitlis'i Ermeniler için rica ederek, katedilmiş bütün mesafeleri birdenbire yok ediveriyor.

Bu arada hep Sovyet yardımı sözü ediliyor; Sovyetler'in Türkiye kurtuluşuna yardım ettikleri kesindir. Ancak bugüne kadar bu yardımın boyutları konusunda hiçbir ciddi araştırma yapılmamış bulunuyor; benim izlenimim, yardımın, konuşulduğu kadar çok olmadığı yönünde gelişiyor. Ayrıca Sovyetler, nerede ise, en son antlaşmayı Türkler ile yapıyorlar; 1920 yılında Finlandiya, Estonya, Letonya

ve Litvanya, 1921 yılında Afganistan ve Polonya ile antlaşmalar imzaladıktan sonra sıra, Türkiye'ye geliyor. Türkiye ile antlaşmanın imza tarih ve saati, Londra'da, Britiş-Sovyet ticaret antlaşmasının imzalanmasıyla denk düşürülüyor.

Bunlar da güzel; yine de Sovyetler'in Türkiye ile anlaşabilmesi için önemli politik ve teorik sorunları geride bırakması gerektiği anlaşılıyor. Lenin, Trotskiy'in de ısrarıyla, Batı'ya son derece teorik bakıyor ve aynı Lenin, bir ara Komintern içinde önem kazanan Hintli Roy'un bütün karşı çıkmalarına karşın, Doğu'ya son derece pratik yaklaşıyor. Lenin'in Doğu'ya yaklaşımında herhangi bir teorik ilke bulmak mümkün görünmüyor; önüne çıkan fırsatları sonuna kadar değerlendirmekten çekinmeyen bir büyük politikacı olarak görünüyor.

Kızıl Ordu'nun Varşova önünde yenilmesi, bir dönüşün başlangıcıdır; Polonya, Batı'da güvenlik kordonu olarak kabul ediliyor. 1920 yazından itibaren, Batı, Avrupa'da devrim olabileceğinden ciddi bir biçimde kuşku duyarak dikkatleri Doğu'ya çeviriyorlar. 1920 yılında Moskova'da Lenin'le buluşan Türkiye Dışişleri Bakanı Bekir Sami izlenimlerini, "pek sevimli bir çehrede, pek açık yürekli bir zat" olarak bulduğu Lenin'i, "bize ve islam alemine karşı hayırhah gördük" diye bildiriyor. Lenin ve Zinovyev, bu sırada, Doğu Kurultayı'nı hazırlıyorlar; Batı'da işçi sınıfı devrimi umutlarının yeniden doğacağı zamana kadar geçecek süreyi, Doğu'da anti-emperyalist halk devrimleri peşinde koşarak geçirmenin planlarını yapıyorlar.

Yalnız Doğu'da anti-emperyalist halk ya da köylü devrimleri peşinde koşmak ile Sovyet iktidarının güvenlik sorunları zaman zaman içice giriyor ve birbirinden her zaman kolaylıkla ayrılamıyorlar; Lenin, çok zaman Galiev'in savunduğu nasyonal ya da islamcı komünistler yerine her iki tarafla da uzlaşmacı burjuvalarla iş tutmayı tercih ediyor. Risk öğesi taşımasına ve güvenilir olmamasına karşın, Kemal Paşa türünden Batı ve Doğu'yla uzlaşmayı temsil eden politikacılar, çok sınırlı bir ufku temsil etmeleri nedeniyle bu sırada Lenin'in de aradığı tampon devlet düşüncesine pek uygun düşüyor. Galiev'in misyonu ise hem Sovyetler'de eşitlik peşinde koştuğu ve hem de Büyük Britanya'ya karşı sönmez bir kin barındırdığı için, Galiev, Batı'ya işçi sınıfına ve Rusya entelijansiyasına güvenmemeyi temsil ediyor, kendisi kadar doktriner ve radikal olmayan Enver gibi, her iki tarafa da huzursuzluk veriyor.

1920 yılı sonu ve 1921 yılı başı, Sovyet cephesinde de, bir netleşme anlamına geliyor; 16 Mart 1921 tarihinde Türkiye ile, bir ay önce Afganistan'la, aynı tarihte İran'la dostluk anlaşmaları ve Polonya ile barıştan sonra, 1921 Nisan Ayı'nda gelen NEP, dış ilişkilerde bir stabilizasyonu ve daha sonra adı konan tek ülkede sosyalizm anlayışını haber veriyor. Bundan sonra, İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı özel koşullar bir yana, Sovyetler, diğer ülkelerdeki komünist ve halkçı hareketlere, iktidara giden bir çaba olmaktan daha çok, içinde bulundukları ülke iktidarlarını terbiye edici, gerektiği zaman rahatsızlık veren ve gerektiği zaman umulmadık destekler sağlayan, örgütlenmeler olarak bakmaya başlıyor. Bu bakışın tohumları, 1920 yıllarında ve sonlarındadır. Türkiye ile anlaşmak için bu tür tohumların toprağa düşmesi zorunludur.

DEĞERLENDİRME VE UZLAŞMA

Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Moskova'ya büyükelçi gönderilen Ali Fuad Paşa'ya, Kemalist-Bolşevik ilişkileri konusunda, bir değerlendirme kararı veriyor. Emperyal bir birikime sahip Osmanlı paşalarının tabulardan uzak, oynak ve fırsatçı yaklaşımını içeren bu değerlendirme, hem daha sonraki Çerkez Ethem ve Mustafa Suphi tasfiyelerini haber veriyor ve hem de iki cephede uzlaşmanın stratejisini açıklıyor.

Ankara Hükümeti'nin 2 Eylül 1920 tarihinde almış olduğu bu kararı olduğu gibi aktarıyorum.

"Moskova'daki murahhas heyetimizin en son 29 Ağustos 1920'de vasıl olan raporlarından ve ahvali umumiyeden anlaşıldığına göre, Bolşevik Rusya'nın dahi kalbinde istirdadı mafat, İslâm ve Türk memalikinde hâkimiyeti mutlaka arzuları hükümran olmaktadır. Türkiye'nin halâsını ve bahusus memaliki İslâmiye ile coğrafi ve siyasi irtibatını teshilden tevakki etmektedir. Bir de vesaiti harbiye ve fenniyece pek ziyade fakirleşmiş olduğundan bu hususta kısmı küllisi Müslüman olmak üzere dünyanın her tarafından vukubulan müracatları is'af edemiyecek bir halde bulunmaktadır. Ancak dahilî vaziyeti itibariyle İslâm âlemini tatmin etmek ihtiyacından henüz müstağni olmadığı gibi Garp devletleri ile muvazenei kuvva husule getirmek için İslâm âleminde tahrikat yapmak iktidarını muhafaza ve izhar mecburiyeti de Garplılarla itilâf husulüne kadar bakidir.

Bu muhtelif avamil tesiri ile Türkiye hakkında şimdiye kadar tebarüz eden hattı hareketleri berveçhiâti yâni diğer İslâm milletleri üzerine suitesire mâni olmak, bilhassa İngiltere'ye karşı nüfuz ve kudretini hissettirmek için Türkiye'nin mücahedatına müşevvik görünmek, kendisinden talep olunan ve kısmı âzami itibariyle vermeğe muktedir olmadığı vesaitin itasını leyte ve lealle ile geçiştirmek

ve maahaza verebileceklerini de mümkün olduğu kadar tehir etmek.

Garp devletleri ile anlaşma mukabilinde Türkiye'nin terk ve fedası imkânını muhafaza için bizimle kafi bir taahhüde girişmemek, İslâm milletleri Türkiye'nin tesirine düşmemek için aralarında irtibata mâni olmak. Ermeniler sebebiyle Garp Hıristiyan âlemi nezdinde Türkiye aleyhinde yerleşen telkinatı muzırrayı tahrik etmekten tevakki eylemek, kendilerine ve Garp devletlerine karşı Türkiye'nin müstakil bir politika ittihazına mâni olmak için Bolşevizmi Türkiye dahilinde emrivaki haline getirip Türkleri müstakillen uyuşamıyacak bir hale sokmak, memleketin müdiranını bertaraf ederek Türkiye kuvvetinin idaresini Moskova'ya rapteylemek gibi hususattan ibarettir.

Bolşevikler düşünmektedirler ki, eğer Türkler, Azeriler ve şimalî Kafkasyalılarla kesbi irtibat ederek kavi bir vaziyet gösterirlerse bu vaziyet gerek Garp devletleri ve gerek Bolşevik Rusya için bir darbei kafiye vurabilecek kudret göstereceğinden bu halde Türkler kendilerine en çok menafi temin eden tarafı iltizam ederek mücadeleden sarfınazar edebilirler. Nüfuzu asli sahibi olan Türkiye'nin en çok menafii ise Garpta ve Avrupa'nın tahtı tazyikindedir.

İşte bu programı takibeden Bolşevikler, şimdiye kadar hiçbir fedakârlık mukabilinde olmayarak Türkiye'nin kendi ellerinde bulunduğu propagandasını yapmışlar ve bu propagandayı İngilizlerle pazarlıkta kıymetli bir mübadele metaı olarak kullanmışlar, Türkiye'ye bir kuruş vermiyerek onu avutabilmişler, Azerbaycan'ı kolayca işgal ve istismar etmişler, Türkiye'nin Müslümanlarla irtibatını fiilen menetmekle beraber Ermeni dâvasını Ermeni lehine halledebilecek bir vaziyette olduklarını gerek Ermenilere ve gerek Garp âlemine izhar ve isbat eylemişlerdir. Bu müddet esnasında ümit ettikleri gibi Leh taarruzu metanetle hitam bulur ve sonra Vrangel'i bastırarak manii dahilî de bertaraf edilirse Garp devletleriyle müzakerata ve mesaili esasiye meyanında hiçbir taahhüt ile merbut olmadıkları Türkiye ve enkazı üzerinde umumi bir pazarlığa girişebileceklerdir.

Bolşevikler bu programda kimsenin, yâni bizim celbi teveccüh için ihtiyar ettiğimiz hattı hareketten müstefit olmuşlar ise de esas itibariyle henüz bize ihtiyaçtan müstağni bir hale gelememişler ve gerek hudutlarımızda ve gerek memaliki mütecavirede Türkiye'yi bolşevize edecek teşkilâtı tamamen ihzar etmekle beraber memleketimizi bolşevik inkılâbı ile henüz ellerine geçirememişlerdir.

Bilâkis Leh taarruzu hakkında haberler onlarca düşünülecek bir nokta olduğu gibi Vrangel taarruzu neticesinde Müslümanların Bolşevik vaziyeti dahiliyesi üzerindeki tesiratı da yeniden kendisini hissettirecek bir âmil yerine geçmiştir. Anapa civarında karaya çıkarılmış olan Vrangel kuvvetlerinin Kuban kazakları ve Bolşevik düşmanı olduğu gibi gerek Denikin ve gerek Bolşevikler tarafından aldatılmış olan şimalî Kafkasya İslâm ahalisi ile de münasebatı haseneleri vardır. Vrangel ileri yürüyüşü ile Kafkas şimendiferlerini katederse, Moskova'nın mebdei hayatiyesi olan Baku petrolü ile kara irtibatı yeniden münkati olacak ve Müslümanların Vrangel'e fiilen muavenetleri halinde ise, Bolşevik âleminin Şark muvasalası ve Asya tehlikesi silâhı bertaraf edilecektir. Zaten Kafkasya'daki Müslüman milletleri hâlen Bolşevikliğe bir sene evvelki gibi mütemayil olmayıp son aylar zarfında hadis olan vukuat ve suiistimalât ile ondan mütehaşi ve mutazarrır olduklarından Bolşevikler aleyhine vukubulacak tahrikâta kolayca iltihak edebilirler.

Bu ihtimaller karşısında bulunan Bolşevikler Türkiye'de Komünist inkılâbı vücude getirmeyi âcil ve halli lâzım bir çare addedecekler, fakat bunda muvaffak olamadıkları, yâni Türk milletini bizim elimizden alamadıkları halde bizim arzularımızla iktifa ederek hakiki bir ittifak esasını temin ve tetkike girişeceklerdir.

Bu silsilei mülâhazattan, hâlen Bolşevik Rusya'ya karşı bizim ittihaz edeceğimiz hattı hareket tavazzuh etmektedir.

Evvelâ, Şark hudutlarımızdan ve muhtelif mıntıkalardan teşkilâtı hafiye ile hulule çalışan komünist tahrikatına mukavemet ve cereyanı alenî ve mutedil olarak hükümetin yeddi idaresinde bulundurmak, bilhassa ordu içine Bolşevik teşkilâtı hafiyesinin girmesine mâni olmak muktezidir.

Saniyen, Bolşeviklere meseleyi anlattığımızı söylemek lâzımdır. Bolşevik aleyhtarı cereyanlar karşısında Şimali Kafkas, Azerbaycan, Arap, Hint, ve bilûmum Müslümanların leh ve aleyhinde bir hattı hareket ittihazı için bizim Bolşeviklerle müttefik olup olmadığımızı sual ettiklerini bildirmek icap eder. Filhakika gayri resmî ve beyanatımızdan istidlal ederek bütün Şark milletleri bizim Bolşeviklerle müttefik olduğumuzu zanneylemekte ve

Bolşevik Rusya'dan ümit ve necat beklemektedir. Hakikate tevafuk etmeyen bu vaziyetin devamına imkân yoktur. Binaenaleyh arzu ettiğimiz veçhile müttefik olabilecek isek bunu derhal neticelendirip ilân etmek lâzımdır. Eğer ittifak akdi mümkün değilse bunu da serian bilmek ve ona göre hareket etmek mecburiyetindeyiz.

Salisen, Azerbaycan ile kesbi irtibat için Ermeniler aleyhine bir emrivaki vücude getirmek hususunda Moskova'nın muvafakatine raptı hareket etmiyerek ilk imkândan istifade etmek.

Rabian, Ruslardan bir çok kıymetli metalibe intizar etmeyip bir kuruştan ve bir fişenkteh başlıyarak Karadeniz'den nakliyata başlattırmak icap eder. Vesaiti harbiyeleri kâfi olmasa bile verecek altınları bulunduğuna şüphe yoktur."

Ali Fuat Cebesoy, Moskova Hatıraları, İstanbul, 1955, s. 75-78.

1920 yılında Sovyetlerin Türkiye'ye tutumlarında zigzaglar yaşanırken Türkiye'nin de Sovyetler'e bakışında önemli kaygılar görülüyor. Ankara, Büyük Britanya'ya karşı konumu gereği Azerbeycan'ın sovyetizasyonuna katkıda bulunmakla birlikte, bunun bu kadar kolaylıkla gerçekleştirilmiş olmasından ürkmüş görünüyor. Ayrıca gerek Bekir Sami'nin ve gerek diğer kaynakların benzer gelişmelerin Daşnak Ermenistan'ı ile Menşevik Gürcistan'ın da başına gelebileceğine işaret etmesi, ürküntüyü arttırıyor.[84] Buna karşı bir politika oluşturma gereği duyuluyor. Hem Sovyet Rusya ile yakın bir ilişkiye girmek ve hem de Anadolu'nun sovyetizasyonunu önlemek, Ankara'nın bir sorunu oluyor ve bu son derece özgün soruna son derece özgün bir çözüm bulunuyor.

Bu özgün çözüm, sovyetizasyonun dayanacağı imkanları ortadan kaldırmak olarak beliriyor; iki boyutludur. Birincisi, Sovyet iktidarını sağlayacak orduyu tasfiye etmektir ve ikincisi, iktidarı alacak kadroyu yok etmek olarak görünüyor.

Çözüm, benim yorumumdan çıkmıyor; 2 Eylül 1920 tarihli Ankara Hükümeti'nin politika kararı, Moskova'daki Büyükelçi Ali Fuat'a bir direktif olarak yazılıyor. Ancak bunun çok ötesindedir; iç politika boyutu daha önemli görünüyor. Karar, 1906 tarihinden beri devam ettiğini düşündüğüm iç savaşa yepyeni boyutlar getiriyor. Şiddetlendiriyor.

2 Eylül 1920 tarihli Ankara Hükümeti kararının birbirini tamamlayan iki çizgisi görülüyor; birisi, Sovyet Rusya'ya yakın olmak ve ikincisi de Anadolu'nun sovyetizasyonunun bütün maddi dayanaklarını hızla ortadan kaldırmak oluyor. Karar böyle okununca, hem Çerkez Ethem komutasındaki partizan kuvvetlerinin tasfiyesi ve hem de Mustafa Suphi ve arkadaşlarının öldürülmesi, bu kararın uygulamaya konması olarak gerçekleşiyorlar. Çünkü birincisi, iktidara yönelmenin mekanizması ve ikincisi iktidarın işleticisi sayılıyorlar; Sovyet Rusya ile işbirliğinin karşılığı bunların temizlenmesidir.

Mantık, tarihten çıkıyor.

En güçlü ispat, belgelerin değil, mantığın ikna gücüdür.

Türkiye Cumhuriyeti kuruluş tarihini, aynı zaman kesitinde, Ön Kafkasya'da doğan ve ölen cumhuriyetlerin tarihiyle birlikte ele almak, yeteri ölçüde büyük ve güçlü bir kanıt oluyor. Üç bağımsız cumhuriyet de, bir küçük kadro ve bir küçük kuvvet ile dışardan Kızıl Ordu'nun katkısıyla ve uluslararası konjonktürün fevkalade elverişli koşullarında, kolaylıkla sovyetize edilebiliyorlar. Ankara'daki yöneticiler hem bunları görüyor ve hem de bu durumdan toprak sağlanması konusunda çok büyük bir beceriyle yararlanıyor.

Bu bölüm içinde hazırladığım özel kronoloji, başlı başına bir ispat değeri taşıyor. Doğu'daki ve Batı'daki olaylar dizinini birbirinin içine akıtmak, doğum ve ölümlerin çok büyük yoğunluk kazandığı çok dar tarih alanlarını ortaya çıkarıyor. Sadece bu kronoloji bile, hem Çerkez'in ve hem de Suphi'nin yazgısının rastlantısal olmadığını, çok büyük trajik öğeler içerdiğini gösteriyor.

Çerkez Ethem, büyük bir tevekkül ile yazgısını kabul ediyor.

Mustafa Suphi, büyük bir hırs ve umutla ölümüne koşuyor.

Bu kısa görünen ve aslında çok uzun olan zaman kesitinde, temel eksenler, Çerkez Ethem'in partizan birlikleri ile Mustafa Suphi'nin beraberinde yönetimi almak umuduyla getirdiği kadrodur. Diğer bütün olgular bu iki eksene akmak durumundadır. Yeşil Ordu, Ethem partizan kuvvetlerini ve resmi veya gayri resmi komünist hareketler de Suphi'nin hareketinin ayrıntılarıdırlar.

Bu çok kısa görünen ve aslında son derece uzun, somut olarak bakıldığında, altı aydan biraz uzun zaman aralığında olan, Türkiye kurtuluş hareketinin büyük sınıfsal dönüşümüdür; bu noktanın genellikle gözlerden uzak kalabildiğini düşünüyorum. Tekil olgular hem biraraya getirilmiyor ve hem de soyutlanarak politize edilemiyor; yapılan, Kurtuluş Hareketi'nde, bir sınıf kaymasıdır. Bu kaymayı en çok Büyük Fransa Devrimi'ndeki Jakoben ve Girondin'ler arasında iktidarın el değiştirmesine benzetebiliyorum. Doğu'da ve Batı'daki bu büyük uzlaşmanın gerçekleştiği zamanda Türkiye Kurtuluş Hareketi'nde, eğer Fransız devrim sözlüğü kullanılacak

olursa, Jakoben dönem sona eriyor ve yerini Girondin yönetime bırakıyor.

Devam ederken, burada, bir tezi yazmak istiyorum: Belki de tüm kurtuluş savaşları içinde kendisini sosyalizme ve devrimci akımlara en katı bir bilinç ve en büyük bir şiddetle kapatanı kemalistlerdir.

Bu tez başlı başına önemli olmayabilir[185]; önemi, şimdiye kadar yazılanın tersi olmasından geliyor. Ayrıca tezin öğreticiliğini veya uzantısını kendisinden daha önemli buluyorum. Bu şudur: Aynı sınıfsal tabanın köktenci ve tutucu siyasal örgütlenmeleri birbirine karşı çok daha kapalı ve şiddetli olabiliyorlar. Fransa Devrimi'nde Jakobenler ile Girondinler aynı sınıftan geliyorlar; ancak Jakobenler, bu sınıfın en radikal öğelerini ve Girondinler de, tutucu ve uzlaşmacılarını temsil ediyorlar. Türkiye kurtuluş mücadelesinde de böyle bir durum ortaya çıkıyor. Mütareke'den sonra, ordudan terhis olan yedek subayların, genç yaşta emekli subayların, Teşkilat-ı Mahsusa mensuplarının, Ulusal Savunma, Müdafaai Milliye Dernekleri çerçevesinde, sıradan halktan yürekli bireylerin katılmasıyla, önce program çerçevesinde daha sonra çeteler oluşturarak mukavemete başladıkları görülüyor. Bu mukavemet hareketleri öncelikle islamcı ideolojinin etkisinde görünüyor ve özellikle Doğu'da; Ekim Devrimi'nin etkisiyle "Şura" örgütlenmesine yatkınlık gösteriyor.

Yoksul köylülüğün Kurtuluş Hareketi'ne yakınlık duymadığı kesindir; savaş yorgunu köylüler her türlü kurtuluş düşüncesine kayıtsız kalıyorlar. Çerkez Ethem'in partizan kuvvetlerinin önemi buradan geliyor. Ethem, sosyalizan bir potada düzenleyebildiği yoksul köylü birlikleriyle, pek çok yerde gerici ve moralsiz köylü ayaklanmalarını bastırabiliyor. Başarı, güç ispatı, "millici" olup olmadığına bakılmadan zenginlerden zoralım yoluyla mali katkının sağlanması, kaçakların ve ihanet edenlerin, "devrimci adalet" mekanizmalarını işleterek süratle ve birliklerin önünde idam edilmeleri, Çerkez Kuvvetleri'nin genişlemesinin nedenleri oluyorlar.

Ethem'in partizan kuvvetlerinin tasfiyesinde ise geniş köylü kütlesinin herhangi bir kurtuluş programı için savaşmak istememesinin önemli bir rolü olduğunu düşünüyorum; partizan kuvvetleri edilgen bir tabandan çıkarılan atılgan müfrezelerdir.[186] Bu durum, tasfiyenin en derinindeki, en uzak ve aynı anlamda en belirleyici nedenidir; tarihsel determinizm açısından Ethem'in yenilgisinin ön yazımını veriyor.

Burada Ethem partizan kuvvetlerinin tasfiye sürecini yeniden irdelemek istemiyorum; Türkiye Üzerine Tezler dizisinin daha önceki kitaplarında yapılanları[187] tekrarlamak için herhangi bir neden duymuyorum. Burada yapmak istediğim, bazı sorularla, "Ethem Olayı" ile zamanının, öncesinin ve sonrasının diğer gelişmeleri arasında bağlar kurarak bütünlüğü olan bir yoruma ulaşmaktır; böyle bir yorum, tarihin falsifikasyonunda daha ileri bir yere işaret ediyor.

Önce şu soruyu sormak istiyorum: Çerkez Ethem hain midir? Bu sorunun bir somut cephesi var; Türk kuvvetlerine karşı silah kullanıp kullanmamak ile ilgilidir. Bu cephe, her sorun ve sorunun pratik yanını oluşturuyor; burada bununla yetinmek istemiyorum. Bir de kavramsal olarak, soyut planda ve bir adım daha ilerde teorik olarak, Ethem'in hain olup olmaması tartışması var; somut ve pratik olanı daha önce ele almış bulunuyorum.

Soyut cephe çok daha önemlidir; ihanet, güveni sarsmaktan doğuyor. Kavramsal ve bir adım daha ileri giderek teorik platformda, eğer var olan güvene karşı hareket söz konusu değilse, hiçbir zaman bir ihanetten söz etmemek gerekiyor.

Hain, kendisine güvenilen ve kritik bir anda bu güveni haksız çıkaran bir eylem içine giren kimsedir. Kavramsal olarak Ethem böyle bir tanımın çok dışına çıkıyor.

Triumvira oluştuktan sonra kemalist yönetimin Ethem'e bakışı güvenmekten çok dayanmayı anlatıyor. 1920 yılı sonları yaklaşınca kemalist triumvira için, Ethem'in sonu gelmiş oluyor. Ethem'in temizlenmesi gerek; ancak çok yüksek bir prestij sahibi olduğu için yalnızca tehlikesiz hale getirilmesi yetmiyor ve imajının da silinebilmesi için "hain" damgasının yapıştırılması zorunlu görülüyor.

Osmanlı dönemi bakanlık müsteşarı İsmet Bey'in bir provokasyon uzmanı olduğu anlaşılıyor. Ali Fuat ise çabuk etkilenen ve güçsüz bir subay olarak görünüyor. Mustafa Kemal, daha sonraki yıllarda, Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat'ın Osmanlı üniforması yerine Kuvayi Milliye giyisisiyle dolaşmasından yakınıyor ve Mustafa Kemal'in sol içindeki Truva Atı sayılabilecek olan Yunus Nadi ise Fuat'ı "yüzü yumuşak" bir asker olarak niteliyor. Bütün bu değerlendirmeler içinde Çerkez Ethem'e yönelik provokasyon planlarının uygulamaya konması için Ali Fuat'ın görevden alınarak, İsmet'in getirilmesi bir zorunluluk oluyor.

Devam ederken bir noktanın altını çizmek gereğini duyuyorum; resmi tarih yazımının hiçbir yerinde Çerkez Ethem'in Helenler ile birlikte Türkiye'ye karşı silah kullandığı iddiası yer almıyor. Bunun yerine ima var; resmi tarihte sınırlı bir ima, kemalizmin çığırtkanları tarafından kanıtlanmış bir gerçeğe dönüştürülebiliyor. İttihat ve Terakki'den solculuğa, solculuktan kemalizme, kemalizmden Hitler Almancılığına dönen Yunus Nadi, Çerkez Ethem ile ilgili olarak tarih bilgisini en çok bulandıran ve bozan kimsedir. "Çerkez Ethem" adını taşıyan anı-kitabı,

Çerkez ile ilgili falsifikasyonun temel belgesi durumundadır.

Bunlar olumsuz anlamda ideolojik yazılardır; mutlaka doğru ile yanlış içiçe olmak zorundadır. Yunus Nadi, Genel Kurmay Başkanlığı Harp Tarihi tarafından yayınlanan kitaplarda olduğu gibi, yapılan bir ordu değiştirme operasyonu olduğunu görüyor ve bu sırada sorunu "ne yapılmak lazımsa yapılarak bir an evvel yekpare bir ordu kuvveti vücude getirilmek zaruriydi" diye ortaya koyuyor.[188] Yunus Nadi, "bu ordu muntazam, ilmi ve fenni bir ordu olmalı, Yeniçerivari birşey olmaktan artık ve bir an evvel kurtulmalıydı" diye devam ediyor; kuşkusuz, yeniçeri ordusunun bozulmuş ancak düzenli bir ordu olduğunu unutuyor. Üstelik savaşın pek çok yerinde başarısız olan da düzenli ordudur ve buna karşılık, Kurtuluş Savaşı'nda o zamana kadar tek başarılı sonuç partizan kuvvetleriyle sağlanıyor. Bu sonuncu gerçeklik, Yunus Nadi'nin sözleriyle, "gerçekten içinden çıkılması biraz zor görülen bir vaziyet" yaratıyor ve Yunus Nadi, buradan, şöyle devam ediyor: "Ali Fuat Paşa iyi asker olmasına rağmen Çerkez Ethem Beyler'le dostça münasebetlerde bulunan, yüzü yumuşak bir komutandı. Bu işi kendisinin başaramayacağına ve hatta bu işe kendisiyle teşebbüs edilmesinin belki asla muvafık bile olmayacağına kuvvetle hükmedilmişti." Bu sözler, kemalist ideolojinin en açık versiyonunu veriyor; benzeri, Genel Kurmay Başkanlığı tarafından yazılan tarihlerde de tekrarlanıyor.

Geçkin yaşında, emeklilik döneminde Kurtuluş Hareketi'ne katılan ve Sivas Kongresi'ne katılan İsmail Fazıl Paşa'nın oğlu Ali Fuat gerçekten ancak "aciz" sözüyle anlatılabilecek bir kimliğe sahip görünüyor; Amasya Yaranı içinde Kemal ve kurduğu triumviranın bütün örselemelerinden sonra kendisine verilen mevkii ilk önce kabul eden kimsedir.[189] Ethem'in tasfiyesi için Batı Cephesi'nden alınması zor olmuyor; 8 Kasım 1920 tarihinde, Moskova'ya elçi olarak gönderilme önerisini kabul ediyor. Üç anı kitabında da böylece ayağının kaydırılmakta olduğunu anladığı izlenimini veren bir tek satır bulunmuyor. Fakat Ali Fuat'ın Batı cephesinden çekilmesi, bir barajın kapılarının açılmasına benziyor; tasfiye hızla uygulamaya konuyor. 23 Kasım 1920 tarihinde, Simav'da düzenli ordu komutanlığı kuruluyor ve İsmet, Çerkez kuvvetlerine, envanter çizelgeleri göndermeye başlıyor. Tahrik, büyük bir soğukkanlılıkla geliştiriliyor.

Sezar'ın hakkını Sezar'a vermek gerek; İsmet'in anılarında Mustafa Kemal'in hem mutlak olarak ve hem de kendisine göre daha atılgan olduğu düşüncelerini hiç gerçekçi bulmuyorum. Kemal, kazanacağından çok büyük ölçüde emin olduğu politik kavgaların adamıdır; yer yer İsmet daha büyük riskler alabiliyor ve aynı zamanda soğukkanlılıkla bekleyebiliyor. Kemal, İngilizce söyleyişle, *playing safe* alışkanlığında bir kimse olduğu için, hep riski minimize etmeden yana bir eğilim gösterdiğinden çok zaman bir taşla iki kuş vurmak isteyen, ne yapacaklarsa, Ethem ve kardeşini de beraberinde Moskova'ya elçilikle götürmesini Ali Fuat'a öneriyor ve Ali Fuat da bunu gerçekleştirmeye çalışıyor.[190] Büyük tepkiler ortaya çıkıyor.

Çerkez Ethem, en azından; Ankara'daki triumvira kadar deneyimlidir; bunun bir tasfiye niyetini içerdiğini anlamakta güçlük çekmiyor. Anlamasa bile arkasından gelen bütün müdahaleler, Ankara'nın, Çerkez Ethem partizanlarıyla bir gövde gösterisine kararlı olduğunda hiç kuşku bırakmıyor. İsmet, daha sonra Ali İhsan Sabis'e uyguladığı yöntemi önce Çerkez Ethem'de deniyor; Ethem'i silahlı başkaldırıya zorluyor. Ethem ve arkadaşlarını bir silahlı çatışmaya zorlamak için de, yaptıkları her işi kötülemeye, aldıkları her karara karşı çıkmaya başlıyorlar; bunlar arasında, Kütahya Kadısı Asım'ın bölge dışına çıkarılması kararı da var. Partizan kuvvetlerinin bu kararına İsmet itiraz ediyor; Çerkez tarafı bu itirazı anlamakta güçlük çekiyor. Çünkü Asım bir gericidir ve bölgede kalmasının 31 Mart'ı yaratan Derviş Vahdeti tekrarı anlamına geleceğini İsmet'e bildirmelerine karşın sorun çıkarmak isteyen İsmet Bey bunda da inat ediyor.

Çerkez partizan hareketine yöneltilen en önemli eleştirilerden birisi vergi toplamak ve savaşın mali yükünü, bütün zenginlere yüklemektir[191]; bunun dışında anında cezalandırmalara da itiraz ediliyor. Partizan kuvvetleri komutanlığı asker kaçaklarının, ihaneti görülenlerin, yalpalayanların, anında ve birlik içinde yargılanarak cezalandırılmamaları halinde bir etkisi olmayacağı görüşünü savunuyorlar. Ancak bütün bunlar, Ankara'nın güçlü kararlılığını etkilemiyor; Ankara, her ne pahasına olursa olsun, yoluna bakılmaksızın, partizan kuvvetlerinin yok edilmesine karar vermiş görünüyor.

Ethem'in bütün bunlar karşısında tutumu ikircikliidir ve tüm ikircikli tutumlar türünden belli bir trajik öz içeriyor. Hem meydan okuyor ve hem de uzlaşma yolları arıyor. Bu tutumun gizi, ancak, tasfiye operasyonunun sonunda çözülebiliyor; meydan okumalarla, Ethem Bey, kaçınılmaz görünen çatışmayı önlemeye çalışıyor. Çatışmayı önleyemeyince, ciddi bir çatışmaya girmeden ve birliklerine Türk tarafına katılma tavsiyesini yaparak düşman kuvvetlerden geçiş istiyor.

Gizin çözümü bu kadar mı; bu kadar olmayabileceğini düşünmek durumundayım. Bolşevikler'in yaptıkları ittifakı bozmalarını güçlü bir ihtimal olarak düşünebiliyorum; bu noktayı ayrıca ele almak zorunluluğunu duyuyorum. Şimdiki sorunum, "hain" kavramının teorik cephesini irdelemeyi sürdür-

mek oluyor. Ethem Bey, adı üzerinde Çerkez'dir; Türkler'in "kendi" kurtuluş mücadelelerinde, hain'i, kendilerinin dışından çıkarmalarının imkansızlığına parmak basmak zorunluluğu ortaya çıkıyor. Bu, bir teorik çözümsüzlük olmasının yanında olağanüstü büyük bir kolaycılığı gösteriyor.

Her halk ya da ulus haini de, kahramanı da kendisinden çıkarmak zorundadır.

Türkler'in bir Çerkez Kahramanı'ndan hain yapmaları imkansızdır.

Çerkezler, kölesi ve cariyeleri ve aynı zamanda yiğidi ve direnişçisiyle ünlü bir halktır. Çerkezler, kendilerine; Adığe diyorlar; diğer pek çok dilde ise "ç" harfinin, "s" veya "k" seslerine dönüşümden doğan çeşitlilikle hep Çerkez, Sirkazyan ve benzeri biçimde çağrılıyorlar. Kökenleri ve Adığe'nin anlamı tartışmalıdır; "hemşehir" veya "hemmillet" anlamına geldiğini ileri sürenlerin yanında "Karadenizli" anlamını verenler de bulunuyor. "Diller Dağı" Kafkasya'da, Karadeniz kıyısıyla Kuban arasında yaşıyorlar.

Savaşta "demokrat" ve barışta çok düzenli bir yaşama sahiptirler; savaş sırasında komutanlarını seçimle görevlendiriyorlar. Kendi aralarında önce asiller ve halk olmak üzere iki büyük düzene ayrılıyorlar; daha sonra bu düzenler de kendi içlerinde işlevsel ayrımlara uğruyorlar. İlk Çerkez Tarihi yazarı Şora Noghumuka, bu iki düzenin alt ayrımlarıyla birlikte toplam dokuz katman sayıyor; en yukarıda sadece erkeklerden oluşan ve en asil sınıfı meydana getiren "Tlakuleş" ve en altta da, uşak ve hademeleri kapsayan "Vune ut" yer alıyor.[192] Erkeklerin Çerkez milleti içinde ayrı bir yeri var; kadınlara karşı tam bir egemenlikleri ve üstünlükleri kabul ediliyor.

Kadınlar, Çerkez erkeklerinin eşlerinden daha çok cariyeleri gibidirler; erkekler, eşlerinden sonsuz itaat beklemeyi öğrenerek büyürler. Erkek, karısından memnun değilse, her zaman babasının evine gönderme hakkına sahiptir. Kadınların erkeğe köleliği, erkek öldükten sonra da geçerlidir; kocasını kaybeden bir Çerkez kadını, ölümden sonraki kırk gün, her gün mezar başına gitmeye ve mezar başında "mezar başında duruş" denilen bir süre geçirmeye mecburdur.[193] Bunlar, kuşaktan kuşağa eğitim yoluyla aktarılan ve katı bir disiplinle uygulanan törelerin bir bölümü oluyor.

Savaşçıdırlar; töre ve geleneklerine son derece bağlı görünüyorlar. Bu bağlılık, ancak belli eğitim kurumlarıyla kendisini sürdürebiliyor. Çerkezler'de dünyaya gelen bir prensin, Pşi, asil bir ailenin, verk, yanında eğitilmesi esastır. Kadının, evlilik, cinsel yaşam için eğitilmesi de katı bir kurala bağlanmış görülüyor; kız babası, kızını kocalının evine gönderirken yanına bir de deneyimli bir hanım koyuyor; "yıl boyunca" adı verilen bu kadın genç gelinin yanında kalarak onu yeni yaşamının inceliklerine hazırlıyor ve sürekli eğitiyor. Aynı biçimde, eğer bir katil, öldürdüğü aile ile barışmak isterse, bu aileden bir çocuğu alarak eğitmek ve yetiştirmek yükümlülüğündedir; eğitimin yaşamın her yanında kurumsal ve önemli bir yere sahip olduğu görünüyor.

Müslümanlığı çok geç kabul eden bir millettir; rusifikasyona ve Çarlık boyunduruğuna girmemek için en uzun direnişi gösteren bir kavim oluyor. Çok geç müslümanlıkları Rusya'nın Kafkasya'yı aşarak daha güneye inme tarihiyle çakışıyor; Kafkas dağlarında direnişin çeşitlerini sergiliyorlar.

Ancak giderek güçlenen ve her on yılda bir Doğu halkını yutan Rusya İmparatorluğu karşısında sonsuza kadar dayanmaları mümkün olamıyor; 1861 yılında Kafkasya'yı ziyaret eden İkinci Aleksandr Çerkezler'e, "ya gösterilecek yerlere ya da Türkiye'ye göçün" diyor; bu dirençli halkı yurtlarından atmak isteyen Çarlık Rusyası ise, 10 Mayıs 1862 tarihinde, Petersburg'da toplanan bir özel komisyon aracılığıyla, "askeri ve siyasi bir tedbir olmak üzere Çerkezlerin tehcirine" karar veriyor.

ETHEM BELGELERİ

A- "Milli Kahraman" Ethem

Ethem, Kurtuluş Mücadelesi'nin başında resmen "Milli Kahraman" sayılıyor. Başta M. Kemal, herkesin büyük saygısını çekiyor. Zamanındaki kayıtlar bunu açıkça gösteriyor.

1-"Milli Kahramanımız Ethem Yoldaş"

Seyyare-i Yeni Dünya'da şu haber yayınlanıyor:

"Dün Kuvvay-i Seyyare muhabir-i mahsusumuzdan aldığımız telgrafnâmede, Milli Kahramanımız Ethem Yoldaş kuvvetlerinin karşısında bulunan Yunanlıların ..... mağlûp ve münhezim olarak bütün hatt-ı harp üzerinde ricat eylemekte oldukları nâtik bulunmaktadır. Dünkü hususi haberlerimiz meyanında dahi derc eylemiş olduğumuz veçhile, Kuvvay-i Seyyare'miz.....gibi, Uşak'a iki saat mesafeye kadar tekarrup eylemiş ve diğer koldan bir Yunan fırka-i hususiyesini târümâr eden Ethem Yoldaş kuvvetleri Simav, Demirci üzerinden ve Hisarköyü vadisinden de Kula, Sındırgı, Borlu istikametlerine sarkmışlardır. Gerek muhabir-i mahsusumuzun ve gerek selâhiyetli zevatın bu babda verdikleri malûmata nazaran: Kuvvay-i Seyyare'nin mütevâliyen vâki olan muhacemeleri önünde mecbur-ı ricat ve inhizâm olan düşmanın bugün yarın (Salihli-Akhisar) hattı üzerine çekilmeye mecbur olacağı anlaşılmaktadır ve

Uşak'ın dahi bu arada işgal edileceğine tabii nazarı ile bakılmaktadır."

2- Kemal Paşa'dan Bir Telgraf

Kütahya'da Kuvvay-i Seyyare Kumandanı Ethem Beyefendi'ye

25 Kanunuevvel 336

"İstanbul'dan Ankara'ya gelmek üzere yola çıktıkları bildirilen Ahmet İzzet Paşa Heyeti'nin karşılanmasına meclis azalarında bir heyetin gönderilmesi ve bu heyet arasında da sizinle benim de bulunmaklığım arkadaşlar tarafından uygun ve muvafık görülmüştür. Rahatsızlığınıza rağmen hususi trenle acele Ankara'ya dönmenizi bekliyorum."

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

3- Kemal Paşa'nın Hassasiyeti

Kütahya'da Grup Kumandanı Miralay Kazım Beyefendi'ye

27 Kanunuevvel 336

"Hasta halinde Ethem Beyefendi'yi gece yolculuğuna teşvik eden Diyarbakır Mebusu Hacı Şükrü Bey'in cezalandırılmasına arkadaşlarca karar verilmiştir. Ethem Bey'in bu gece yolculuğundan ne kadar müteessir olduğunu ve halen sıhhat ve afiyetinin nasıl bulunduğunu lütfen telgrafla bildiriniz."

Mustafa Kemal

B- Devrim Ordusu Üzerine

Ethem'in tasfiyesinde bir devrim ordusunun oluşmasından duyulan kaygılar önemli bir rol oynuyor. Ethem kuvvetlerinin Yeşil Ordu adıyla yeniden örgütlenmesi ihtimali bu kaygıları artırıyor. Ethem'in Dünya Gazetesi'nde yayınlanan anıları Ethem partizan kuvvetlerinin yapısı hakkında bilgi veriyor.

4-"Bolşevik Taburu"

"Şu arada Bolşevik Taburu hakkında da izahat vereyim. Atlı piyade namı verilen hafif süvari teşkilatını haiz kuvay-ı seyyare fırkası ve kıtaları arasında 'Bolşevik Taburu' adını alan dolgun mevcutlu bir piyade taburumuz vardı. 700 mevcutlu bu milis kıtasını ekseriyetle Karakeçili aşireti efradından mürekkep olarak Eskişehir Müdafaa-i Milliye Teşkilatı kurmuş, emrimize göndermişti. Taburun kumandanı Yüzbaşı İsmail Hakkı Efendi, harpçi olmaktan ziyade hakikaten bolşevik ruhlu, karşısındaki düşman ordusunu harp aleyhine teşvik kaabiliyetinde birisi idi. Son zamanlarda muharebeden bıkmış askerlerini hükümetleri aleyhine isyana teşvik ediyordu. Kendisine bu yüzden fevkalade tahsisat vermekte idim. Tabura nam, bu kumandan yüzünden verilmişti."

5- Mahkumlardan Bir Tabur

"Kütahya ve buraya bağlı yerlerde bulunan hapishanelerde yatan mahkumların bir hayli yekun tuttuğunu mutasarrıfla konuşurken öğrenmiştim. Bunlardan faydalanmayı düşündüm, kendilerine haber yolladım, bazı şartlar ileri sürdüm. Bunlardan dört yüz kadar cürüm sahibini ertesi gün serbest bıraktırdım. Hepsini Kütahya'da topladım. Kendilerine silah, cephane verdim. Bunlardan başka gönüllü olarak kurulan 150 kişilik bir kuvveti de hapishanelerden çıkanlara katarak bir tabur teşkil eyledim. Kumandan olarak da tecrübeli kumandanlarımdan Teselyalı Hafız Bey'i tayin ettim. İhtiyat subaylarından lüzumu kadarını da maiyetine verdim."

"Taburun ekserisi, yıllarca mevkuf kalan canilerdi. Bunlara vaadim, düşmanla fedakarane savaştıkları takdirde en yakın ve müsait zamanda geri kalan mahkumiyet müddetlerini af ettirmekti."

6- Ordu'da Beslenme ve Barınma ve Cezalandırma

"Seyyar haldeki kuvvetlerimin iaşelerini kendi usulüm üzere temin ederdim. Bir yerde kaldığımız zamanlarda da İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden önce Müdafaa-i Hukuk ve işgalden sonra da Redd-i İlhak ve daha sonraları Müdafaa-i Milliye cemiyetleri vasıtasiyle askerlerimi besletirdim."

"Maaşlarımı da bu cemiyetler vasıtası ile verirdim. İşgalden önce Yunan tehlikesi belirdiği vakit İzmir Valisi Rahmi Bey'den elli bin lira ve isyanları bastırma sırasında Adapazarı tüccarlarından Arapzade bilmem kimden elli bin lira almıştım. Cepheleri teşkil etmek, kuvvetlerimi tutmak, itilaf devletlerinin işgalleri altındaki Afyon ve Kütahya mühimmat depolarından gizlice cephane alabilmek için bana para lazımdı."

"İdam hükmü benim yazdığım zamanların zaruri icaplarındandı. Bununla beraber ikinci, üçüncü derecedeki cürüm sahiplerinin idam edilmelerine asla taraftar olmazdım. Daha ziyade islah edilmeleri cihetine ehemmiyet verirdim. Düzce ihtilal heyeti azasından Sefer Bey için bazı şefaatçılar bana gelmişlerdi. Kendilerine cevabım: 'Hüküm ve af keyfiyeti, vicdanından başka bir şey tanımayan divan-ı harbe aittir' demiş ve 'divan-ı harbin adli olan idam hükmünü imzalamıştım."

"Yozgat şehrinde ele geçirilen teşvikçi ve tahrikçilerden 12 kişi muhakemeleri yapılıp asıldılar. Bunlar arasında Yozgat Hakim-i Şerisi ile kuvvetlerimiz arasında Düzce'de yalvarışları kabul edilerek alınmış bulunan Abaza Rıfat Bey müfrezesinden dört kişi de bulunuyordu. Bunlardan başka, bizzat Abaza Rıfat Bey dahil olmak üzere, dört kişi de maznun olarak tevkif edilmişlerdi."

"Rıfat Bey müfrezesinden idam olunanların cürmü, şehir içinde ilk müsademe gecesi kargaşalıktan istifade ederek, Rıfat Bey'in müsaadesiyle bazı evlere girip sahiplerini tazyik etmek, ve bu suretle bir kaç yüz liralarını almaktı. Aynı zamanda bir Ermeni kızının bikrini izale eylemekti."

C- Savunma ve Suçlama

7- Bir Savunma

Düzce'deki gerici isyanının liderlerinden olan ve Ethem tarafından idam edilen Berzeg Sefer Bey'in soyundan Sefer Berzeg, kitabında, Ethem'i kısmen suçluyor. Sefer Berzeg, Berzeg Sefer Bey'i anlatırken şunları da yazıyor:

"Ancak Damat Ferit Paşa'nın tekrar iktidara gelmesi ile İstanbul Hükümetince Şeyhülislam fetvaları ile de kışkırtılan Kafkas göçmenleri arasında Kuvayı Milliye'ye karşı silahlı eylemlerin de başlaması üzerine, halktan gelen bu hakarete katılma zorunluluğunu duydu. Kişisel nüfuzuyla Maan Koç Bey, Maan Ali Bey, Kesebir Abdulvahap Bey gibi yöredeki Kafkas göçmenlerinin ileri gelen kişilerini biraraya getirerek Düzce'de geçici bir yöresel yönetim kurdu ve düzeni sağlamaya çalıştı. İstanbul ile, Ankara'daki Kuvayı Milliyecilerin bazılarıyla ve Adapazarı'ndaki Karzeg Sait Bey ve arkadaşları ile ilişki kurdu. Ankara Hükümeti'nce yöreye gönderilen Refet Bey ve Pşevu Ethem Bey gibi Kuvayı Milliye Komutanları ile de görüşerek kardeş kavgasını önlemeye çalıştı. Dört bin Çerkez atlısı ile Kuvayi-Milliye'ye katılacağını bildirdi ve önerisi kabul edildi. Buna karşın, yapılan anlaşmalara uygun olarak ve hiçbir direnme ile karşılaşmaksızın Düzce'ye gelen Pşevu Ethem Bey tarafından, arkadaşlarıyla birlikte asılarak idam edildi (27 Mayıs 1920)."

8- Bir Suçlama

Sürekli konum değiştiren, ancak her zaman bulunduğu yerde Kemal Paşa'nın bir Truva Atı rolünü oynayan Yunus Nadi, Çerkez Ethem'in tarihsel savcısı konumundadır.

"Yozgat ve havalisi isyanlarının bastırılıp söndürülmesinden dönen milli kuvvetlerin, beraberlerinde ganimet olarak pek çok eşya ile beraber sürülerle her cins hayvan da getirmiş olmaları, Ankara'da kötü tesirler yaratmaktan geri durmamış ve bir hayli söylentilere yol açmıştı. Bu eşya ve hayvanların asîlere ait olduklarının kati olarak tesbiti kabil olsa, belki de 'layıktırlar, oh olsun' denilip geçilebilirdi. Fakat bunun mutlaka böyle olduğu muhakkak değildi. Belki rastgele herkesin mal ve mülkünün alınmış olması ihtimali daha kuvvetliydi."

"Milli kuvvetler memlekette bu şekil ve hareketlerini muhafaza ettikçe, Anadolu'da muntazam bir ordu teşkili imkanı bulunamazdı. Çünkü, diğer birçok sebepler arasında milli kuvvetler efradına 25-30 liradan 60 liraya kadar maaş verildiği söyleniyordu. Bu kuvvetler, bu halleriyle ve serbest tavır ve geçimleri ile kendi başlarına bir kuvvet gibi bir kenarda durdukça, ötede, efradına hiçbir zaman, hatta bunun yarısı kadar veremiyeceğimiz muntazam kuvvetleri, ordu kadroları içinde tutmak kabil olmazdı."

D- İsmet'in Provokasyonu: Simav Komutanlığı

Ethem kuvvetlerini isyana zorlamak için ansızın "Simav ve Havalisi Komutanlığı kuruluyor. Gerekli tahrik etkisi yaratıldıktan sonra, Ethem'in şiddetli itirazı ile ortadan kaldırılıyor. Genel Kurmay Başkanlığı Harp Tarihi'nce yazılan kitaptan kısa öyküyü veriyorum.

9- Resmi Gerekçe

"Yunanlılardan geri alınan yerlerde sivil hükümet kuruluncaya kadar halkın emniyetli idaresi için 23 Kasın 1920'de Batı Cephesi Komutanlığınca acele bir teşkilat yapılması gerekli görülmüştü. Çünkü düşmanın çekilmesinden sonra bu gibi yerlerde hükümet memurları bulunmadığından halk nereye başvuracağını bilmez bir halde idi. Hükümet merkezi, gerekli memurlarını, jandarma ve polisini atayıncaya kadar Cephe Komutanlığı sırf halka bir idare mercii olması için 'Simav ve Havalisi Komutanlığı' kurmuştu."

'Batı Cephesi Komutanının böyle bir tedbiri uygulamaktan diğer bir amacı daha vardı. O da şu idi: Yunanlılar çekildikçe 1. Kuvvayi Seyyare'ye mensup olan müfrezeler derhal oralara gidiyor, halkı soyuyor veyahut asker yapacağız diye istediklerini alıp götürüyor, bir kısmını da, 'Siz Yunanlılarla birlik oldunuz' diye öldürüyorlardı. Buna benzer daha bir ta-

kım sonu gelmez hain hareketlerde bulunuyorlardı. Bunun sonucu olarak, gördükleri hıyanetten, eziyetten bıkan oradaki halk, ya Yunanlılara kendilerini yalnız bırakmamaları için rica ediyorlar, veyahut Yunanlılarla beraber kaçıyorlardı. Bu da olmadığı takdirde, gelen düzensiz şaki kuvvetlere karşı silaha sarılarak cephe teşkil etmek zorunda kalıyorlardı, işte Batı Cephesi Komutanı, bu zavallı halkın kalbini kazanmak, hayat ve çıkarlarını korumak, düşmanla beraber olmalarını ve kaçmalarını önlemek için biricik tedbir olmak üzere, böyle bir kuvvet göndermiş ve teşkilat kurmuştu."

10- Resmi Tarihe Göre İtirazlar

"Çerkez Ethem ve kardeşleri buna karşı çıktılar. Bunun üzerine Çerkez Ethem'in kardeşi Yüzbaşı Tevfik, Simav ve Havalisi Komutanını, yanındakilerle beraber, oradan geri gönderdi."

11- Kemal'in Ilımlı Tutumu

"Bu olay Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na intikal etti. Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal, bunun, anlaşma yolu ile hallini çok arzu etti. Hatta bu nedenledir ki, olayı resmen Bakanlar Kurulu'na ve Büyük Millet Meclisi'ne getirmeden önce kendisinin çözümleyeceğini ümit ederek girişime geçti. Ankara'dan Ethem ve Reşit'i beraberine alarak Cephe'ye gitti. Oradaki komutanlarla görüştü."

E- Kurtarılmış Bölgeler ve Simav Komutanlığı

Aralık 1920 tarihinde Simav Komutanlığı kaldırılıyor. Kaldırılış emri, kurtarılmış bölgelerin yönetimi üzerinde duruluyor. Komutanlığın lağvı emrinden bölümler veriyorum.

12- Kurtarılmış Bölgeleri Kim Yönetecek?

"Kurtarılmış olan bölgelerin sivil idaresinin düzenlenmesi ve yürütülmesi, adaletin iyi bir şekilde sağlanması için, Saruhan Mutasarrıfı Aziz'i çağırmak suretiyle, gerekli yönergeyi verdim. Hükümet kuruluncaya kadar aynı amacı güvenlik altına almak üzere, kurulmuş olan Simav ve Dolayları Komutanlığının bulunmasına artık bir neden kalmadığı için, adı geçen komutanlık beraberindekilerle Eskişehir'e dönecektir."

"Düşman idaresinden kurtularak idaremize geçen halka, çektiklerini unutturmak Kütahya ve Saruhan Mutasarrıflarının birinci görevidir. Bunun için sivil ve askeri idare çarklarının kendilerine çizilmiş olan yetkiler içinde görev yapmaları ve birbirleriyle samimi bir işbirliği kurarak hizmetin yürütülmesini ilgililerden rica ederim."

F- Yeni Bir Derviş Vahdeti Üzerine Tartışmalar

İsmet, Simav Komutanlığı konusunda geri adım atmakla birlikte, yeni tahriklerden geri kalmıyor. Ethem tarafı, gerici Kütahya Hakimi Asım'ı bölge dışına çıkarıyor ve İsmet Bey, buna da itiraz ediyor. Çerkez Tevfik, verdiği cevapta, Türkiye tarihinde gerici ayaklanmaların sembolü olan Derviş Vahdeti'yi hatırlatarak cephe içinde buna izin verilemeyeceğini bildiriyor.

13-Savaş Bölgesinde Gericiliğe İzin İvedidir.

Gediz
19 Aralık 1920

Batı Ordusu Komutanlığına,

19 Aralık 1920 H. 18 Aralık 1920 tarihli şifreye:

"Milli Savunma Bakanlığı'ndan bildirilen Kütahya yargıcı Asım Efendi'nin Kütahya Bölgesi Komutan Vekili Abdullah Bey tarafından bölge dışına çıkarıldığı ve diğer konular üzerindeki telgraf yazısını aldım.

Abdullah Bey her ne yapmış ise tarafımdan verilen kesin emir üzerine yapmış ve yapmak zorunda idi. Bu sorunun gerekçesi Adalet Bakanlığı'na arz edilmişti.

Bundan dolayı savaş bölgesi olan Kütahya bölgesinde ikinci bir Derviş Vahdeti'nin ortaya çıkmasına Kütahya Dolayları ve Kuvvayı Seyyare Komutanlığı izin veremezdi.

Bundan dolayı adı geçenin geriye dönmesine kesin emir verildiği yüksek katınızdan bildiriliyor. Geri döndüğü halde, ne yazık ki, memleket esenliği adına, ne olursa olsun, idam edeceğimin gerekenlere bildirilmesini rica ederim."

Umum Kuvvayı Seyyare ve
Kütahya Bölgesi Komutan Vekili
Mehmet Tevfik

G- Son Sözler

Bu bir trajik durumdur. Çerkez Ethem'in tasfiyesine karar verilmiştir. Pratikte hem haklılık izlenimi verebilmek için ve hem de kütleyi kazanabilmek amacıyla zigzaglar çizilebiliyor. Bunlar, kaçınılmaz planı, engelleyemiyor.

Buraya Ethem'in ve İsmet'in son açıklamalarını alıyorum.

14- Ankara Meclisi'nde Dalkavuklar

Kütahya
29 Aralık 1920

Millet Meclisi Başkanlığı'na

"Bu gelişigüzel harcamalar ve tutkular ile dolu koşullar altında ulusun ve memleketin savaşa katlanma gücü kalmamıştır. İstanbul'dan gelen ve tutuklandıkları duyulan barış için arabuluculuk yapan kurulun uygun ve elverişli koşullar altında geldikleri halk arasında duyulmuş olduğuna göre bu kurulun serbest bırakılarak barış görüşmelerinin çabuklaştırılmasını memleket çıkarları adına duyururum. Ankara'da toplanan Meclisin ne biçimde toplandığını herhalde hepimiz biliyoruz. İlk yaptıkları da bu yoksul milletin sırtından kendilerine senede üç bin liradan fazla ödenek koymaları olmuştur ki, senede içlerinden yüz lirayı bir arada gören pek azdır. Şimdi bol bol dalkavukluğu huy edinmişlerdir. Gelen yüksek kurulun hemen İstanbul'a geri gönderilmesi önemle bilgilerine sunulur."

Kuvvayı Seyyare ve
Kütahya Yöresi
Genel K.
Çerkez Ethem

15-Dinini ve Milliyetini Yunana Teslim Eden Ethem

Eskişehir-Garp
Cephesi Karargâhı 23/1/37

TAMİM

Açık Telgraf

Dinini ve milliyetini Yunanlılara teslim etmiş olan asi Ethem çeteleri şimdiye kadar icra olunan harekât ile ve kuvayi milliye mücahidinin gayz ve nefretleri neticesinde kamilen ortadan kaldırılmışlardır.

Usatın en son bakayası 22 Kanunusani 37'de Gördes gailesinde Kayacık istikametinde takip edilmiş ve usat Sındırgı, Akhisar, Marmara istikametlerinde dağılmışlardır.

Perakendelerin küçük müfrezelerle takiplerine devam olunuyor. Dağılmazdan evvel Ethem, avenesine artık beraber kalamayacaklarını ve Yunana veya orduya teslim olmakta veyahut dağa çıkıp eşkiyalık yapmakta muhtar olduklarını söylemiş ve bunu müteakip herkes bir tarafa gitmiştir. Ethem'in Yunan işgalinde bulunan bir arazide gizli bir mıntıkaya gizlendiği tahmin olunuyor. Ethem'in biraderi Tevfik'in bir kısım maiyetiyle Akhisar'a giderek Yunanlılara zelilâne bir surette iltihak ettiği, Reşid'in ise Uşak'da Yunan zabitanına hizmet etmekte olduğu muhakkaktır.

Bu suretle milliyetimizi Yunanlılarla müştereken simsiyah bir zulüm ve şakavet içinde mahvetmek üzere tertip olunan iki yüzlü plan, Cenab-ı Hak'kın kahr ve tedmiri ile hem Yunanlıların mağlubiyeti hem Ethem'in hüsran ve nikbetiyle hitam bulmuştur. Dahil ve hariçte bir defa daha katiyen sabit olmuştur ki, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin hükümet ettiği vilât ve memalikede milletimiz için dahilî ve harici istiklâl-i tam dahilinde münhasıran adalet ve fazilete müstenit bir hayat mukadderdir.

23 Kânunusani 37

Türkiye Büyük Millet Meclisi
Erkânı Harbiye-i Umumiye Reisi
ve Garp Cephesi Kumandanı
İSMET

1- Seyyare-i Yeni Dünya, Sayı 58, 22 Kasım 1920.

2, 3, 4, 5, 6- Çerkez Ethem'in Hatıraları, İstanbul, 1962.

7- Sefer E. Berzeg, Türkiye Kurtuluş Savaşı'nda Çerkez Göçmenler, İstanbul, 1990, s. 26, 27.

8- Yunus Nadi, Çerkez Ethem Kuvvetlerinin İhaneti, İstanbul, 1955, s. 14 ve 16.

9, 10, 11, 12- Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Türk İstiklal Harbi, VI. Cilt, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar, Ankara, 1974.

13- Genel Kurmay Harp Tarihi Dairesi, Harp Tarihi Belgeleri Dergisi, Sayı 73, Yıl 1975, Belge 1579.

14- Genel Kurmay Harp Tarihi Dairesi, Harp Tarihi Belgeleri Dergisi, Sayı 73, Yıl 1975, Belge 1586.

15- Genel Kurmay Harp Tarihi Dairesi, Harp Tarihi Belgeleri Dergisi, Sayı 58, Yıl 1966, Belge 1320.

Son Osmanlı yöneticilerinin Ermeni tehciri için aradıkları modeli, Ruslar'ın Çerkez tehcirinde bulduklarını düşünmek için yeterli neden görüyorum. Mirza Bala'nın İslam Ansiklopedisi'ndeki "Çerkezler" maddesinden yapılacak bir aktarma yeterli ölçüde aydınlatıcı olabiliyor. Mirza Bala, Rusça kaynaklara da dayanarak, şu bilgileri veriyor: "Çerkezlerin henüz şiddetle mukavemet ettikleri yıllarda Petersburg'da Çerkez muhacereti ile meşgul bir komisyon kurulmuştu. Mezkur komisyon 10 Mayıs 1862'de, askeri ve siyasi bir tedbir olmak üzere, Çerkezlerin tehcirine karar vermişti. Bunun neticesi olarak takriben 100.000 Çerkez dağlardan ovalık kısma göçürülüp Rus ekseriyeti içinde dağınık olarak iskan ettirildiği gibi, 1.500.000 Çerkez de Türkiye'ye sevk edilmek üzere, yurtlarından çıkarılmıştı. Çerkezler, ekilmiş tarlalarını, bağ ve bahçelerini olduğu gibi bırakarak, götürülmesi mümkün eşyaları, sürü ve hayvanları ile birlikte Karadeniz yolu ile Osmanlı İmparatorluğu'nun muhtelif şehir ve liman-

larına çıkarılıyor ve oradan da imparatorluğun muhtelif yerlerine sevk ve iskan ediliyordu"[194]. Yerlerinden edilen, teknik sözcükle "tehcir edilen" ya da "göçürülen" Çerkez sayısını, Rus kaynakları dört yüz bin olarak veriyor; Çerkezler bir buçuk milyon üzerinde duruyorlar. Ancak taşınmaz mülklerini bırakarak yerlerinden atılan Çerkezler ile Türkiye'ye ulaşanların sayılarında bir eşitsizlik olduğunda her iki taraf da anlaşıyor. Mirza Bala şöyle sürdürüyor: "Fakat Çerkezlerin asıl iskan mahallerine az bir kısmının vasıl olabildiği, ekseriyetin ise bekleme kamplarında, limanlarda ve yollarda muhtelif hastalıklar ve zaruretler yüzünden mahv ve telef oldukları resmi Rus memurlarının Petersburg'a gönderdikleri raporlardan öğrenilmektedir." Yollarda Türkler ve Kürtler tarafından öldürülen, ganimet olarak alınan Ermeni ve çocukları bir kenara bırakılacak olursa, Çerkezler, Ermenilerin yazgısını daha önceden öğreniyorlar.

İstanbul'daki Osmanlı sarayları ve zengin konakları, gerileme döneminden bu yana, böylesine büyük bir "güzel" insan bolluğu ile karşılaşmamıştır; Osmanlı ilerlemesi durunca, Hıristiyan köle ve cariye kaynağı kurumuş görünüyor. 1864 Büyük Çerkez Göçü, bu kuraklığın üzerine geliyor; saraylar ve konaklar, Çerkez cariye, dadı ve köle ile doluyor. Orta Çağ'da da esir ticaretine konu olan Çerkezler bu kez zorunlulukla kendileri için kapı arıyorlar. Osmanlı'nın son zamanında, 1877-78 Türk-Rus Savaşı nedeniyle Anadolu'ya göç etmek zorunda kalan, ancak, terbiye ve güzellik açılarından cariye ve köle değerleri yüksek olmayan Türk, Türkik ve Tatar kökenli müslümanlar bir kenara bırakılacak olursa, Büyük Çerkez Göçü, İstanbul'un belli saray ve konaklarına ve bu arada yükselme hırsıyla dolu kadrolara Çerkez damgası vurulmasına yol açabiliyor.

İster ulusal ve isterse siyasal, daha önceki çağlarda da dinsel, nedenlerle olsun, göç öncelikle taşınmaz mülkiyetten özgürleşmeyi anlatıyor ve yeni bir toprakta yaşama çabasını simgeliyor. Sadece bu iki neden göçerlerin radikalleşmesine ve düzeni sarsan öğretilere eğilim göstermelerine nedendirler; ancak, mülkiyetin bozucu etkilerine de çok edilgen olmalarının kanallarını da hazırlıyor. Bu açıdan bakıldığında dinsel, ulusal ve siyasal göçmenler, göçlerinin başlarında, normal çizgiye göre çok daha köktenci ve değiştirici ve daha sonlarında ise normal durumdan çok daha düzenci ve tutucu oluyorlar.

Ahmet Anzavur, 1864 Büyük Çerkez Göçü ile Türkiye'ye gelen "Ançok" adlı bir Çerkez ailesinin çocuğudur; Ançok Ahmet Anzavur'un yaşamı, Pşi Ethem Bey'inkine benziyor.[195] Anzavur da Teşkilat-ı Mahsusa'da yetişiyor, becerikli ve cüretli bir Osmanlı subayı olarak göz dolduruyor. Tıpkı Ethem Bey gibi kendiliğinden örgütleniyor; ancak işbirlikçi Hürriyet ve İtilaf Partisi'ni benimsiyor ve İttihatçılığın devamı saydığı kurtuluş hareketine kan kusuyor. İlk önceleri, Güney Marmara bölgesinde, mukavemeti örgütlemek isteyenlerin üzerinde çok büyük bir baskı kurabiliyor. Bu baskı, yine 1864 Büyük Çerkez Göçü ile Anadolu'ya gelerek Bandırma'ya yerleşen bir diğer Çerkez Ailesi'nin çocuğu olan Ethem Bey'in partizan kuvvetleriyle kırılabiliyor.

Büyük Çerkez Göçü, 1870 ya da 1880 yıllarında yeni topraklarda doğmuş, henüz göçmenlikten kurtulamamış, yükselme enerjisiyle dolu, hırslı, atılgan kadrolar demektir; bunlar, Kurtuluş Hareketi'nin her iki yanında yer alıyorlar. Fakat çoğunlukla ilerici taraftadırlar, daha önce gelen Çerkez göçmenlerin de canlanmasına yol açıyorlar.

Kurtuluş Hareketi'nin, başlangıcında, bir numaralı adamı Hüseyin Rauf'tur; Abaza kökenli Rauf, 1881 yılında İstanbul'da dünyaya geliyor. Rauf, Kemal gibi sonradan yakıştırılan bir kahramanlık sıfatıyla değil, "Hamidiye Kahramanı" olarak mücadeleye katılıyor; geçmişindeki siyasal girişim ve adımlar, Kemal'inki türünden sonradan yazma değil, gerçek görünüyor. Deniz Subayı olmasına karşın, Hareket Ordusu'na gönüllü olarak iştirak ediyor ve İstanbul'un "ikinci fethi" içinde yer alıyor. Balkan Savaşı sırasında Hamidiye savaş gemisinin komutanlığını yapıyor ve kendi insiyatifiyle Hamidiye'yi Akdeniz'e açarak korsanlık savaşları düzenliyor. Teşkilat-ı Mahsusa'da yer alıyor ve Irak ve İran'da islam ihtilal hareketlerine girişiyor. Ayrıca Mütareke zamanında kurulan Kafkas politik örgütlerine giriyor; her haliyle bir Osmanlı ihtilalcisi resmi çiziyor.

Bahriye Nazırlığı yapmış olmasına, Brest-Litovsk barış görüşmelerine, Mondros Mütarekesi'ne imza atmasına, Trabzon'da Kafkasyalılar ile Osmanlılar arasındaki barış görüşmelerini yönetmesine karşın, zamanı gelince, Osmanlı donanmasından emekli oluyor ve önce Bandırma yöresine uğradıktan sonra, bir sivil ihtilalci olarakAmasya'da Mustafa Kemal ve diğer Amasya Yaranı ile buluşuyor. Amasya'da buluşanlar içinde en şöhretlisi Rauf, ve elinde en büyük gücü bulunduran da, o sırada Erzurum'da olan ve Amasya görüşmelerine telgrafla katılan, Kazım'dır; her ikisinin de liderliğin kendi ellerinde kalacağından güvenli olduklarından hiç kuşku duymuyorum. Kemal, o sırada Kurtuluş Mücadelesi'ne katılmaya ısrar üzerine razı olan ve bir ölçüde de "kerhen" katılan bir komutan durumunda görünüyor; ancak sürekli olarak birinci adam adaylarını tasfiye politikası izliyor. Anadolu'ya geldiği takdirde birinciliği alacağı kesin sayılan Enver, Rauf ve Kazım, Kemal'in tasfiye listesinin başlarını tutuyorlar. İsmet ise ikinci adamları tasfiye ile meşgul oluyor; fakat, birincilikteki şansını kaybederek ikincilikte İsmet'in önünü kapatacak olanlar da, bu listeye girebiliyor. Rauf, bu kategoridedir.

Rauf, geniş anlamıyla, Çerkez'dir. Anılarında "Ethem Bey'e gelince ben bu zatı şahsen tanıyordum" diye yazıyor. Üstelik iyi tanıdığı anlaşılıyor ve şunları ekliyor: "Bu sırada İran'ın Kürt aşiretleriyle olan çarpışmalarda hizmeti ve yararlılığı görülmüştü".[196] Rauf, inançlarına inatçı bir bağlılığı sergiliyor; Kemal Paşa'yla ilişkilerini düzeltmek için önüne çıkartılan bütün fırsatları kabul etmemek ve anılarında, yer yer kemalist tarihten çok farklı bir çizgi tutturmanın yanında Ethem'in ihanetine de hiçbir zaman inanmıyor.[197] Amasya'ya gitmeden önce Ethem'e uğrayarak Ethem'i yeni bir mücadeleye yüreklendirdiği konusunda ise bütün kaynaklar birleşiyorlar.

Çerkez Göçü ile Türkiye'ye göçen Pşivu Ali'nin en küçük oğlu Ethem, 1886 yılında dünyaya geliyor ve çok uzun boylu, babasının "çakır" dediği mavi gözlü bir genç olarak büyüyor. Ağabeylerinin Harbiye'ye gitmesine karşılık, şimdiki Astsubay Okulu demek olan Küçük Zabit Mektebi'ne gidiyor ve Cemal Şener'e göre teğmenliğe kadar da yükseliyor.[198] Sencer Kuşçubaşı, kardeşi Hacı Sami, kendi ağabeyleri Reşit ve Tevfik, Hamidiye Kahramanı Rauf gibi savaşkan Çerkezler'in izinden yürüyerek Teşkilat-ı Mahsusa'ya katılıyor ve Irak ve İran'da ihtilalci savaşlarda yetişiyor.

Bu kadarının yeteceğini umuyorum; bundan sonra yazdıklarımı ve başkalarının yazdıklarını tekrarlamak gereğini duymuyorum. Tekrar etmek istediğim şudur: Türkler, hainlerini kendi aralarından çıkarmak zorundadırlar. "Pşivu" Ethem Bey de, Rauf, Bursa bölgesinde ilk kurtuluşçu düzenli kuvvetlerin komutanı "Zeraho" Bekir Sami, ilk dışişleri bakanlarından "Kunduh" Bekir Sami, Büyük Millet Meclisi'nde İstiklal Mahkemesi Başkanı Kel Ali ve arkadaşları tarafından sırtından kurşunlanarak öldürülen Deli Halit Paşa, Batı Trakya Geçici Hükümeti'nin kuruluşunda önemli rol oynayan "Pşivu" Reşit Bey, kardeşi Tevfik, Teşkilat-ı Mahsusa'yı bir örgüt haline getiren Kuşçubaşı Eşref, kardeşi Hacı Sami, Kemal'in yakın arkadaşlarından "Hatko" İsmail Canbulat, Anadolu'da komünizan hareketi geliştirenlerden Hakkı Behiç, Şeyh Servet türünden Türkiye'nin yenilikçilik savaşına ve kurtuluş mücadelesine katkıda bulunduktan sonra tasfiye edilen Çerkez ve Kafkasyalılardan birisidir. Kavramsal olarak burada "hain" aramak imkansız görünüyor.

Sorularla devam ediyorum: Çerkez partizan kuvvetleriyle bolşevikler arasında bir bağ var mıdır? Bu soruya, belgelere dayanarak, net bir cevap verebilecek durumda değilim, ancak, mantıksal ve tarihsel olarak böyle bir bağı güçlü bir ihtimal olarak görüyorum. Sovyet kaynakların, kısa bir zaman, Çerkez kuvvetlerini överken kemalistlerin başarı kazanması üzerine en ortodoks kemalisti bile geride bırakan bir şiddetle hücumlar düzenlemelerini de böyle bir bağlantının kanıtlarından birisi sayıyorum; Sovyet pratiğinden çıkan bir usül oluyor. Ayrıca Sovyet kaynaklarının Yeşil Ordu'yu göklere çıkartırken Çerkez'i mahkum etmelerindeki tutarsızlık da ancak böyle bir bağın varlığıyla açıklanabilir; çünkü, Çerkez'in partizan kuvvetlerinin dışında bir Yeşil Ordu birliğinden bahsetmek tam bir cehaleti gösteriyor.

Bolşevikler ile Çerkez Ethem kurmayları arasında bir bağlantının araştırılmasında Eskişehir çok önemli bir yere sahiptir; Ethem Hareketi'nin politik merkezi Eskişehir'dir. Seyyare-i Yeni Dünya burada yayınlanıyor ve Eskişehir'in güçlü sol havasından çekinen Kemal Paşa, bir süre sonra Ankara'ya taşınmasını sağlıyor. Eskişehir, Rusya'dan gelen ve çoğu Tatar göçmenlerin pek yoğun olarak yaşadıkları bir bölge olarak dikkati çekiyor ve çeşitli incelemelerden Bolşevikler'in de önem verdikleri bir yöre olduğu anlaşılıyor.

Eskişehir, Trabzon ile birlikte, komünizan ve komünistlerle işbirliğine eğilimli İttihatçıların güçlü oldukları yörelerdir; buralardaki Bolşevik çalışmalarını, 1923 yılında yayınlanmış bir kaynaktan aktarmak istiyorum.[199] Her zaman bulunmasının güçlüğü ve diğer araştırıcıların da doğrudan yararlanmalarını sağlayabilmek amacıyla aktarmayı yazıldığı dilde yapıyorum.

"On (Bolşevikler, y.k.) a pretendu, sans preuves certaines, qu'ils avaient des agents aux Congrés d'Erzeroum et de Sivas. Ce qui est bien démontré, c'est qu'ils s'installent a Trébizonde et y fondent deux journaux: l'un de langue Turque, le Selamet, l'autre de langue Gruque, l'Epokhi. Lés resultats de cette premiere enterprise sont a peu prés nuls. Les agents de Moscou font un nouvel essai a Eski-chéir, ou vivent de nombreux Tartares emigres de Russie: İ'ls y achétent un petit journal, le Kouroultai, et commencent a exposer les doctrines communistes. Cette, propaganda agit sur les emigres, mais laisse les Turcs indigenes parfaitement indifférents."

Pernot, Bolşeviklerin, Erzurum ve Sivas Kongreleri'nde adamları olduğu iddiasının ciddiye alınmaması gerektiğini düşünüyor; Trabzon ve Eskişehir'de ise somut veriler var. Trabzon'da Türkçe "Selamet" ve Helence "Epohi" dergilerinden başka, Eskişehir'de "Kurultay" ile komünist propagandası yapılıyor; Tatar göçmenlerinin bulunduğu Eskişehir'deki propaganda daha çok göçmenlere yöneliyor.

Bir diğer Fransız araştırmacı Dumont da, Eskişehir'in Türkiye solundaki önemli yerine dikkat çekmekten geri kalmıyor. P. Dumont, "La Revolution Impossible", "İmkansız Devrim" adını verdiği incelemesinde, benim daha sonra üzerinde duracağım Yeşil Ordu ile ilgilenmekle birlikte, Eskişehir'i de, Sovyet Cumhuriyeti düşüncesine yatkın Anado-

lu kentleri arasında sayıyor.[200] Dumont'un araştırmasına göre Trabzon, yine de komünizan ve Enver Paşacı hareketlerin en çok canlı olduğu bir merkez olarak görülüyor; 1920 yılının 1 Mayıs Gösterileri'nde, yabancı misyon raporlarının bilgilerinden anlaşılıyor, yüzlerce "aşağı tabakadan" insan, Lenin ve Enver Paşa'yı alkışlarken İngilizleri ve Grekleri takbih ediyor.

Dumont'un ortaya çıkardığı bilgilere göre aynı zamanlarda Bursa'da "Millet Yolu" doğrudan doğruya Bolşevik propaganda yapıyor ve köylüleri, büyük mülk sahiplerinin mülklerine el koymaya tahrik ediyor. Bolşevik propagandacılara inanılacak olursa, Dumont böyle yazıyor, komünistler Ankara'dan başka Eskişehir, Bandırma, Bayburt ve Gümüşhane'de de duruma hakimdirler.

Eskişehir, Dumont'un yazdıklarına göre, kemalist kuvvetlerin bir harp sanayii bölgesidir; 1920 baharında Şerif Manatov burada bir konferans veriyor ve sosyalizmi savunuyor. Paul Dumont, Yeşil Ordu'nun en önemli katılımı da Eskişehir'de sağladığına işaret ediyor. Bütün bunlara ek olarak Çerkez Ethem Partizan kuvvetleri ile bağlantılı olarak ilk adı "Arkadaş" olan ve daha sonra "Seyyarei Yeni Dünya" olarak değiştirilen yayın organı da Eskişehir'de çıkmaya başlıyor.

Manatov'un Eskişehir'de bulunması Bolşevik bağlantısı için yeterli bir işaret sayılabilir; buna bir başkasını ilave etmek mümkün görünüyor. Bu bağlantı Ethem Nejat'tır; anne yanından Çerkez olan Ethem Nejat, Fransa ve Birleşik Amerika'da eğitim görmüş bir örgütçüdür. Nejat, 1910 yılından itibaren Eskişehir'de çalışıyor ve Birinci Savaş'ın sonunda Almanya'ya giderek tam bir Kurtuluş'çu olduktan sonra 1919 yılında İstanbul'a dönüyor.[201] Ethem Nejat, Çerkez Ethem'in tasfiyesinin kıvama ulaştığı bir zamanda, bu tasfiyeden habersiz olarak, ikinci adam durumunda, Mustafa Suphi Heyeti ile birlikte Sovyet Rusya'dan Türkiye'ye girmeye çalışıyor. Bir rastlantı sayamıyorum.

Rastlantı sayılmaması gereken ve hem Ethem Partizanları'nı ve hem de kemalist yönetimin stratejisini açıklamaya yarayan aynı tarihli ve aynı döneme ait bir başka gelişmeden söz etmek gereğini duyuyorum: Bu, İran'da, Reşt bölgesinde, 4 Haziran 1920 tarihinde Küçük Han'ın ilan ettiği, Gilan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'dir.[202] Gilan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, kısa bir süre için de olsa, Sovyet İktidarı'nın, Çarlık Rusyası ve Sovyet düzeni sınırları dışında, askeri güçle desteklediği ilk politik örgütlenme oluyor.

Burada yapmakta olduğum çözümleme açısından önemi, Cengeli gerillalarına dayanması, Kurtuluş mücadelesinde pek iyi bilinmemesi ve tam Azerbeycan'ın sovyetizasyonundan sonra ve Ermenistan'ın sovyetizasyonundan hemen önce ortaya çıkmasındadır. Cengeli gerillaları, tarih sahnesine, ilk kez 1913 yılında çıkıyor; anti-emperyalist bir renk taşıyor ve hem de Büyük Britanya'ya düşmanlık besliyor. Pan-islamist bir programı var ve A. Benninsen, Almanlar tarafından finanse edildiğini ve Türkler tarafından da silahlandırılıp eğitildiğini kaydediyor. İlk çıkışında, Teşkilat-ı Mahsusa'nın etkisi olduğunu düşünmek mümkündür; Rusya'nın güney sınırında, önce köylülerin oluşturduğu ve daha sonra aydınların katıldığı etkin bir askeri güç olabiliyor.

Cengeli gerillalarına sosyalist düşünceler, 1917 yılında Rus Orduları'nın İran'da çökmesinden sonra ulaşıyor ve Azerbeycan'da Türklerin kurduğu bolşevik eğilimli Himmet ve İraniler'in kurdukları Adalet Partileri ile ilişkiye geçiliyor. Nisan 1920 tarihinde Azerbeycan sovyetize olunca, ricat halindeki beyaz orduların peşinden koşan Sovyet filosu, 18 Mayıs 1920 tarihinde, Hazer Denizi kıyısındaki Gilan Limanı Enzeli'de demirliyor. Filo Kumandanı Amiral Raskolnikov, bu fırsattan yararlanarak, Kızıl Kuvvetler ile Cengeli gerillaları arasındaki bir birlik olduğunu ilan etmekte gecikmiyor. 4 Haziran 1920 tarihinde ise Cengeli gerillalarının başkanı Küçük Han, Gilan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kurulduğunu ilan ediyor.[203] Ankara'da ise, nerede ise bundan bir kaç hafta önce Yeşil Ordu'nun kurulduğu ilan ediliyor. Doğrusu bunu, 4 Haziran 1920 tarihinde, Sovyet Ordusu'nun desteğiyle, Cengeli Gerillaları'nın Sovyet Cumhuriyeti ilan etmelerini, Ankara açısından son derece ürkütücü bir gelişme sayma gereğine inanıyorum.

"Yeşil Ordu" nedir; bu tartışmaya girmek için neden görmüyorum. Ancak eninde-sonunda Yeşil Ordu'nun Çerkez Ethem partizan kuvvetleri olduğunu ileri süren yazarlara katılıyorum.[204] Nitekim, Kemalist yönetimin, Yeşil Ordu adında bir cemiyet olduğunu fark ederek kovuşturmayı başlatmaları, Çerkez Ethem partizanlarının yenilmesi, Mustafa Suphi ve Ethem Nejat ile arkadaşlarının öldürülmesi, İştirakiyun Fırkası'nın yöneticilerinin tutuklanması ve Koçgiri Kürt İsyanı üzerine yürünmesi hep aynı tarihte, aynı ayda ve 1921 yılı Ocak Ayı'nda gerçekleşiyor. Partizanlar yenildikten sonra Yeşil Ordu hakkında kovuşturmayı başlatmak zor olmuyor ve herhangi bir risk taşımıyor.

"Yeşil Ordu" Türkiye'nin çağdaş kurtuluş mücadelesinde, etkin ağırlığının gerektirdiğinden çok daha büyük tartışma ve öneme sahip olgularından birisidir; bunun da bir çok nedeni bulunuyor. Bu nedenlerin başında ise TKP ve Sovyet kaynaklarının Yeşil Ordu'yu bir türlü anlayamaması ve daha doğrusu anlamak istememesi, değerlendirmede bir uçtan öbürüne gitmesi, yer alıyor. CIA ile bağlantılı araştırmalar yaptığını sandığım Laqueur'ün, "initi-

ally Soviet observers regarded the Green Army favourably, later they were disappointed and came to see its commanders simply as bandits"[205] değerlendirmesi Yeşil Ordu'yu başta olumlu görürken sonunda liderlerini haydut olarak niteleyecek bir noktaya geldiklerini yazması, bana göre de, gerçeği yansıtıyor. Mihail Frunze'nin Ethem'i, "en hasından, par excellence, maceracı ve demagog" olarak nitelemesi, Sovyet görüşünün olumluluktan olumsuzluğa kaydığı bir zamana denk düşüyor; ancak yine de belleklerde bu niteleme kalıyor.

Hiç kuşkusuz değerlendirmede bir uçtan diğerine kaymanın arkasında her zaman bir hayal kırıklığı yatıyor; hayal kırıklığı ise abartılmış umutların gerçekleşmemesi ile ortaya çıkıyor. Bu noktayı önemli buluyorum ve tekrarlamaktan çekinmiyorum; Sovyet İktidarı'nın Türkiye'de de bir "sovyetizasyon" denemesini düşündüğü sırada en fazla güvenmek durumunda olduğu yine de Ethem partizanlarıdır.

Sovyet tarihçileri arasında en güvenilir olanlarından birisinin, A. Noviçev'in Yeşil Ordu değerlendirmesi, belki de karışıklıkların, en temel kaynaklarından birisidir; Noviçev, Yeşil Ordu ile Çerkez Ethem partizanlarını birbirinden kesinlikle ayırabiliyor. Daha da önemlisi, "kemalistı umışlenne svyazıvyut etu armiyu s imenom avantyurista Çerkesa Edhema" diyerek, Çerkez Ethem ile Yeşil Ordu arasındaki bağın kemalistler tarafından kasıtlı olarak ortaya atıldığını da savunuyor.[206] Noviçev de Ethem'i "maceracı" olarak niteliyor. Çerkez Ethem ortadan kaldırıldıktan sonra da, Noviçev'e göre, ortada bir Krest'yanskaya Zelenaya Armiya, Köylü Yeşil Ordu kalabiliyor; bu da yetmiyor, Noviçev, kemalistlerin 1921 yılı Ocak ayını, Yeşil Ordu'yu dağıtacak hücum tarihi olarak seçtiklerini kaydediyor. Öyle anlaşılıyor, Sovyet tarihçisi, Çerkez Ethem partizanlarından daha çok Çerkez Ethem'in kimliğinden Yeşil Ordu'yu soyutlamaya çalışıyor.[207] Bunun yapay denecek ölçüde ince bir soyutlama olduğunu ifade etmek gereğini duyuyorum.

Uzun yıllar TKP yöneticiliği yapan Şefik Hüsnü de aynı çizgiyi sürdürüyor; önce Çerkez Ethem'i yüceltiyor ve daha sonra kemalistleri çok geride bırakan bir şiddetle yeriyor. Önce şunları kaydediyor: "Milli Kurtuluş Hareketi'nin en etkili önderlerinden biri olan Çerkez Ethem Bey, düzensiz süvarilerin kumandanıydı ve aşırı grupların lideri olarak kabul edildi. Kısa zamanda onu Mustafa Kemal'le aynı seviyeye çıkaran halk içinde büyük bir sempati kazandı." Sonra da, kemalistlerin büyük hoşnutluklarına neden olacak şu düşünceleri telaffuz edebiliyor: "Çerkez Ethem hakkında beslenen ümitler yerini kısa bir zamanda derin bir hayal kırıklığına terk etti. Olaylar kısa bir zamanda onun gerçekte alelade bir maceracı ve üstelik bir hain olduğunu kanıtladı".[208] Belki de beklenen ve istenen Türk Bolşevik devrimini yapamaması, Sovyet ve TKP yazılarında Ethem'in hain olarak damgalanmasına da yol açabiliyor.

Ethem'i veya hem Ethem'i ve hem de partizan kuvvetlerini Yeşil Ordu'dan ayırmak ve ilkini kötülerken diğerini yüceltmek, Yeşil Ordu konusundaki karışıklıkların ilk nedeni olarak ortaya çıkıyor. İkinci neden, özellikle politika platformunda, 1919-1921 Türkiyesi'ni çok basite indirgemekten kaynaklanıyor; bu dönemde de ve özellikle politika söz konusu olduğunda, Türkiye tek hücreli bir organizma ya da tek sesli bir türkü olmaktan uzaktır. Bu uzaklık kabul edilmediği sürece bu dönemin pek çok olgu ve sürecinin anlaşılmasının imkansız olacağını düşünüyorum.

Yeşil Ordu, çok zaman kabul edildiğinden çok daha bulaşık ve gelişmiş bir senaryodur; kemalist yönetim açısından, partizan kuvvetlerini bir şemsiye altında disipline etmek ve adı söylenmemiş düzenli orduya geçişi hazırlamak, bu senaryonun, temel öğelerinden birisidir. Bir diğer temel öğe de, partizan kuvvetlerini genişletmek ve bunları bir politik harekete dönüştürmek olarak görülüyor.

Bu iki senaryonun 1920 yılı ortalarında birbirinin içinde ve birbirinin karşısında olduğunu düşünmek zorunluluğu var. Yeşil Ordu'nun kurucuları arasında hem inanmış solcular ve inanmış sol karşıtları bulunuyor. Bu iç içe geçmiş iki senaryo, 1920 yılı ortalarındaki maddi güçlerin yansıması olarak da ortaya çıkıyor.

Balkanlar'da, Mısır'da, Suriye'de, Irak'ta büyük yenilgiler almış bir ordunun itibarlı olmasını beklememek gerekiyor; düzenli ordu hep başarısız olduğu için, Yirminci yüzyılın ilk zamanlarında Türkler, Balkanlar'da, Kuzey Afrika'da hep gönüllü ordularıyla savaş yaptılar. Dolayısıyla 1920 yılı sonlarından itibaren partizan kuvvetlerini tasfiye etmek isteyenlerin karşılarında güçlü bir muhalefet bulmaları doğal görünüyor. Nitekim, 27 Aralık 1920 tarihinde Meclis'te yapılan gizli oturumda, Kuvayı Milliye ısrarla savunuluyor, Amasya temsilcisi Ömer Lütfi, "Ordu ile Kuvayı Milliye arasındaki fark şudur" dedikten sonra "Kuvayı Milliye denilen heyet kanaati gayet sağlam olan insanlardan, efrattan müteşekkil olan cesur bir heyettir" diye devam ediyor. "Pek müteredditler veya korkaklar oraya girmezler" diye ekliyor; önemli sayıda milletvekili, partizan kuvvetlerini savunuyor. Karesi temsilcisi Hasan Basri, Kuvayı Milliye ile çeteciliği aynı saymanın hatalı olduğuna işaret ettikten sonra "sizi bütün namusumla temin ederim ki dairei intihabiyemdeki (seçim bölgemdeki, y.k.) Kuvayı Milliye hiçbir çapulculuk yapmamıştır" diyor; "gayet namuskarane çalışmıştır" sözleriyle savunmasını sürdürüyor.

Partizan kuvvetlerinin tasfiyesi, Kurtuluş Hareketi'nin sınıfsal yapısını değiştirme sürecinin bir parçasıdır; bu süreç aşılmadan Mustafa Kemal'in duruma hakim ve Yeşil Ordu'nun da saf bir proje olduğunu düşünmenin son derece yanıltıcı olduğunu düşünüyorum. "Resmi" Türkiye Komünist Fırkası'nı da saf olmayan bir proje olarak ele almak gereğine işaret ediyorum. 1920 yılında Ankara'da bağımsız komünist hareketini temsil eden Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası, Türkiye Halk Komünist Partisi anlamına geliyor, Yeşil Ordu'nun içine girebiliyor. "Resmi" Türkiye Komünist Fırkası genel sekreterliğini de, o zamanlarda inanmış bir solcu olan ve Çerkez Ethem'e yakın, kendisi de bir Çerkez olan Hakkı Behiç yapıyor. Karışık oldukları ortaya çıkıyor.

Bir "İttihatçı Projesi" sayılabilir mi? Kurtuluş mücadelesi sırasında İttihatçılık, her yerde gören ve görülen bir hayalete benziyor; hayal aleminde İttihatçılık ile bağının kurulabileceğini sanıyorum. Enver'in, Birinci Savaş'ın sonuna doğru kurduğu ve başına üvey kardeşi Nuri'yi getirdiği İslam Orduları, hep yeşil bayrakla savaşıyorlar. Yeşil bayrak ya da "Yeşil Ordu", Ekim Devrimi sonrasında eski Çarlık Rusyası'nda savaşan müslüman birliklerin de bayrağı ve kendisi olabiliyor. Fakat bunlarla, Ankara'da kurulan Yeşil Ordu Cemiyeti arasında bir organik bağ olduğunu kanıtlamak imkansız görünüyor.

Şimdi şu soru ortaya çıkıyor: Yeşil Ordu Cemiyeti'ni kuran Kemal Paşa ve yakınları, aradan sadece altı aydan biraz daha uzun bir zaman geçince, neden kendi kurdukları Cemiyeti kriminal sayıyorlar? Şimdi bu soruya cevap aramak gerekiyor. Cevap için anahtar yine, Cemiyet'in başlangıçta net bir yapıya sahip olmamasından çıkıyor. Muhtemelen 1920 yılının Mayıs ayında kuruluşundan sonraki gelişmeler, Kemal ve yakınlarının planlarına uygun düşmemek bir yana oldukça ürkütücü yönde gerçekleşiyor.

Bir: Yozgat isyanını bastırdıktan sonra, Yunus Nadi'nin iddiasına göre, "asi" olup olmadığına bakmadığı zenginlerden aldığı mallarla Ankara'dan geçerken, muhtemelen Haziran ayında, Çerkez Ethem, Yeşil Ordu'ya ve merkez komitesine giriyor. Bu, deneyimli Teşkilat-ı Mahsusa'cı olan kardeşleri Reşit ve Tevfik'in de Yeşil Ordu'lu oldukları anlamına geliyor.

İki: 1920 Nisan ayında, müslüman Azerbeycan'ın sovyetizasyonundan sonra Haziran 1920 tarihinde Gilan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ilan ediliyor. Burada, Ethem partizan kuvvetlerine benzer Cengeli gerillaları çok önemli bir rol oynuyorlar.

Üç: Yeşil Ordu Cemiyeti, Ankara merkezden başka sadece Eskişehir'de bir ikinci şube açabiliyor.[209] Bu, Yeşil Ordu'nun Ethem partizan kuvvetleriyle özdeşleşmesi anlamına geliyor.

Dört: Eylül ayı başında Bakü'de toplanan Doğu Halkları Kurultayı'na katılan İttihatçı Nail ve Küçük Talat'ın Ankara'ya gönderdiği rapor, Sovyet Rusya'nın Türkiye'deki komünist örgütlere yardım etmeyi planladığını bildiriyor.

Beş: 10 Eylül 1920 tarihinde Bakü'de Türkiye Komünist Fırkası'nın birinci kongresi toplanıyor ve 13 Eylül 1920 tarihinde Mustafa Kemal, Mustafa Suphi'ye bir yetkili göndermesi haberini gönderiyor.

Tekrarlamak istemiyorum, ancak, hatırlatmak durumundayım: Ankara'da Bakanlar Kurulu'nun 2 Eylül 1920 tarihinde kararlaştırdığı politika direktifleri, Türk-Sovyet yakınlaşmasını arttırmak ve bir sovyetizasyon tehlikesini uzaklaştırmak için, içerde çok temelli tasfiyelerin hızla gerçekleştirilmesini içeriyor. 1920 yılında o sırada özellikle Batı Anadolu'da tek kuvvet olan köylü Ethem kuvvetlerinin üzerine hareket başlatılıyor. Ethem, bütün tahminlerin aksine, ciddi bir karşı koyuş düzenlemiyor ve partizan kuvvetleri dağıtılırken Ankara hükümeti, Helenler'in bir manevrasını, düzenli ordu adına bir "Zafer" olarak ilan edip Kurtuluş Hareketi'ne çok geç ve binbir tereddütten sonra katılan İsmet Bey'e taç ve daha sonraki yıllarda da bu manevranın geçtiği İnönü yerini bir soyadı, yaptıktan sonra Koçgiri Kürt başkaldırısının üzerine yürüme kararını alıyor. Ermenistan'ın da sovyetize olduğu bu zaman kesitinde sıra, artık Yeşil Ordu'yu kapatmak değil, sadece katılanlardan saf komünist olduklarına inanılanların yargılanmasına geliyor.

Çerkez Ethem'in yazgısı trajiktir; Yeşil Ordu kovuşturması işi son derece komik gerçekleşiyor. Herkesin bildiği, bakanların ve milletvekillerinin kurucu olduğu, resmi tamimlerle "Resmi" Türkiye Komünist Fırkası ile birleştiği ilan edilen Yeşil Ordu'nun gizli olduğu, bir gün ansızın farkediliyor ve çok hızlı yazışmalarla bir dosya hazırlanıyor.[210] Ankara'da Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa, 19 Ocak 1921 tarihinde Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa'ya şu tezkereyi gönderiyor: "Mezun veya memur olarak giden bazı mebuslarımız tarafından öteye beriye verilen iki risalenin suretlerini leffen takdim ediyorum." Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa, bunları aldıktan sonra, derhal Mustafa Kemal Paşa'ya şu tezkereyi yazıyor: "Merkez Ordusu tarafından elde edilip takdim kılınan Yeşil Ordu teşkilatına ait talimatnamenin Bursa Mebusu Şeyh Servet Efendi tarafından ve diğer beyannamenin de Tokat mebusu Nazım Bey'in kardeşi halen Amasya'da bulunan Lütfi Efendi tarafından dağıtıldığı vukubulan istizaha cevaben Merkez Ordusu Kumandanlığından bildirilmekle, arzolunur." Mustafa Kemal Paşa da, Ankara İstiklal Mahkemesi'ne derhal şu tezkereyi ulaştırıyor: "Yeşil Ordu teşkilat ve talimatname ve olbapdaki Merkez Ordusu Kumandanlığının tahri-

ratı, Vekiller Heyeti'nin 23 Ocak 1921 tarihindeki toplantısında okunarak musaddak suretleri rapten irsal olunmuştur." Böylece Yeşil Ordu'nun bir tarafı kendisini İstiklal Mahkemesi'nin sanık sandalyesinde ve Ankara Cezaevi'nde buluyor.

Suphi ile Ethem Nejat'ın öldürülmeleri ile Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara İstiklal Mahkemesi'ni harekete geçiren tezkeresi arasındaki zaman bir haftadan kısadır.

Daha önce Kemal'in adayına karşı İçişleri Bakanı seçilen Harput eski Valisi Tokat mebusu Nazım, içten bir Doğucu'dur. Savunması, bu traji-komik "Ordu" hakkında gerçekçi ve hüzünlü bilgiler veriyor. Aktarmak gereğini duyuyorum. Nazım, İstiklal Mahkemesi'nde şaşırmış; ancak yine de savunma yapıyor.

"Bu Cemiyet, Avrupa emperyalizmi ile mücadele cemiyetidir. Bendeniz de azadan bulunuyorum. Aynı zamanda umumi katip seçildim."

"Hepsi de milletvekili olan Şeyh Servet Efendi, Doktor Adnan Bey, Hakkı Behiç Bey, Eyüp Sabri Bey, Yunus Nadi Bey, Hüsrev Sami Bey, İbrahim Süreyya Bey, Çerkez Reşit Bey, Sırrı Bey, Doktor Mustafa Bey, Hamdi Bey, Muhiddin Baha Bey, bendeniz... Şimdi hatırıma gelen işte bunlardır."

"Teşkilat esasen hazırlık mahiyetinde idi. Arkadaşlar, emin oldukları kimseleri bu gayeye hizmet için teşkilata memur ediyorlardı. Ankara'da ve Eskişehir'de birer Heyet-i Merkeziye vardı. Diğerleri henüz teşekkül etmemişti."

"Ben ve hatta belki arkadaşlarım da, Vekiller Heyeti'ne dahil iki mühim zatın içinde bulunduğu bir heyetin gizli ve pürüzlü sayılacağına akleden de, mantıken de katiyen ihtimal veremezdik."

"Arkadaşlarımız Hakkı Behiç ve Doktor Adnan Beyler temas neticesinde Paşa'nın (Kemal, y.k.) sırf Çerkez Ethem'in Yeşil Ordu'ya dahil bulunuşundan dolayı faaliyetin terk edilmesi emrini verdiğini söylediler."

"Komünist Fırkası burada teşekkül ettiği vakit Dahiliye Vekaleti'nden vilayetlere bir tamim yazılmış ve bunda 'Komünist Fırkası resmen teşekkül etti ve Yeşil Ordu Komünist Fırkası'na inkılap etti' denmiştir. Bu resmi tamim de gösteriyor ki, Yeşil Ordu'dan hükümetin haberi vardı."

"Bir kere, umumi merkezimizde, Maliye ve Sıhhiye Vekilleri gibi iki hükümet recülünün bulunuşu da gösterir ki, umumi merkez hükümetle tesanüt halindedir."

"Hükümet Doğu'daki sosyal inkılabı okşar bir halk teşkilatı yapacaktı. Fakat bu teşkilata, içimizden bazı mefsedat erbabının mürtecice karşı koymaları ihtimali vardı."

"Hükümetin başında bulunanların hepsi halkçı olamaz. Halkın hükümet idaresine karışmasını havsalası alamayan insanlar ve memurlar pek çoktur."

"Bu sırada bir iki yerden aldığımız mektuplardan da, komünist tabirinden ürküldüğü anlaşıldı. Ben müşkül bir vaziyete girdim. Bu işi bir namus meselesi telakki ettim. Çünkü Yeşil Ordu umumi merkezinin tensibiyle taşraya giden bazı kimselere yemin ettirmiş ve ellerine itimatnameler vermiştim. Bu sebeple, elde mevcut olanları toplayıp 'Halk İştirakiyyun Fırkası' namiyle bir fırka haline koymak ve hükümete resmen tasdik ettirip karışıklığı ortadan kaldırmak münasip olur diye düşündüm. Ankara Merkez Heyeti de tabii buna dahildi. Oturduk, programları yaptık ve hükümete verdik."

Tasfiyenin bir bütünlüğü var; Nazım, Mustafa Suphi için de sorgulanıyor.[21] "Mustafa Suphi kimdir, bilmem" diyor; sorgusu yapıldığında Suphi, öldürülmüştür. Savunmasını, diğer ölüler üzerine kuruyor ve devam ediyor.

"Binaenaleyh bütün bütün tarihe karışmış olan Yeşil Ordu ve Komünist Partisi aleyhinde şimdi takibata girişmek bilmem ki, kanuna ne derece uyar? İtilaf Hükümetleri'nin, son konferansa, Ankara Milli Hükümeti'ni davet etmeleri üzerine Anadolu'da komünizm cereyanlarının durdurulması siyaseten lazımdı. Bu lüzumu derhal takdir eden her iki fırka da faaliyetlerini durdurdular ve bizim murahhaslarımız Avrupa gazetelerine 'Anadolu'da komünizm ve bolşevizm yoktur ve yaşayamaz' diye beyanlarda bulundular."

"Bunlar kafi görülmek lazım gelirken, işi takibata, masumlar üzerinde tediplere kadar vardırmak bilmem ki, ne derece maslahata ve insafa muvafık olur?"

"Bilmiyorum, bizim takdir edemediğimiz daha başka bir hikmet var da, vatanın yüksek siyaseti uğrunda behemehal bir kaç masumun ezilmesi, feda edilmesi hâlâ muktezi ise o başka..."

Vatanın yüksek siyaseti uğruna Tokat Mebusu Nazım ve solcu arkadaşları 9 Mayıs 1921 tarihinde on beş yıl küreğe mahkum ediliyor ve ancak bir oyun olduğu bilindiği için 29 Eylül 1921 tarihinde affa uğruyor. Bir kenara çekilmesi gerekiyor; geniş tasfiye sürecinin ve ideolojik geri adımın bir elemanı olarak bir kenarda kalıyor.

Osmanlı paşalarının çok kaygan ve son derece acımasız politikaları birbiri ardından gerçek oluyor.

Anadolu'daki solcu ve komünistler, hapislikle, yaşamlarını kurtarabiliyorlar.

Dışardan gelenleri ise ölüm bekliyor.

Harput eski Valisi Nazım, Kuran ile sosyalizm arasında bir bağ kuran Şeyh Servet, Baytar Hacıoğ-

lu Salih ve diğerleri tutuklanırken, Mustafa Suphi ve Ethem Nejat ile diğerleri öldürülüyor.

Ölüm, Enver'e yaklaşıyor.

Enver'in Ölümü

Ethem partizanlarının tasfiyesi ile Enver'in ölümü arasında Suphi ve arkadaşlarının ortadan kaldırılması yer alıyor. Üzerinde çok durulmuştur; tekrar irdelenmesi için yeni bir neden bulmak gerekiyor. Burada da söylenecek olan şudur: Her yeni soru, bir yeni neden yaratıyor.

Ethem ile Bolşevikler arasında bir ilişkinin olup olmadığını sormak yeni bir cevabı araştırmayı zorlamasının yanında yeni sorulara da kapı açıyor. İki yeni soruyu daha ortaya atabilecek durumdayım. Birincisi, Ethem ile Suphi Delegasyonu arasında bir ön ilişkinin olup olmamasıyla ilgilidir. İkincisi, 1920 sonbaharında Anadolu'nun sovyetizasyonu için bir Bolşevik başkaldırı hazırlığı üzerinedir. Bu iki soru, Suphi Delegasyonu ile ilgili var olan bilgileri yeni bir cevap olacak biçimde yeniden düzenlemeyi gerektiriyor.

Hazırlamış olduğum ortak kronoloji ve Türkiye kurtuluş mücadelesini, Kafkas Berisi'ndeki üç ulusun, Ermeni, Azeri ve Gürcüler'in, bağımsız devletlerinin doğum ve ölümü ile beraber almanın sağladığı açıklıklar, beni, bu sorulara olumlu cevaplar vermeye götürüyor; aynı modele ve unsurlarına Anadolu'da da rastlanıyor. 1920 yaz sonunda Türkiye'de bir bolşevik baş kaldırının ciddi olarak ele alındığını düşünüyorum ve 1920 yılı sonuna gelindiğinde en azından Sovyet iktidarı açısından bu plandan vazgeçildiği izlenimini taşıyorum. Vazgeçilmesinin nedeni, Ermenistan'ın sovyetize edilmesi ve Gürcistan'ın sovyetizasyonunun hem kolaylaşması ve hem de 1920 sonundan itibaren Gürcistan sınırına Kızıl Ordu kuvvetlerinin yığılmaya başlanmasıdır. Azerbeycan ve Ermenistan'daki Bolşevik başkaldırılar ile milliyetçi hükümetlerin sona erdirilmesi karşısında Ankara'daki milliyetçi iktidarın gösterdiği uyum ve sağladığı destek şaşırtıcı olma sınırlarını aşarak bir inandırıcılık kazanıyor. Lenin ve arkadaşlarının Ankara milliyetçilerinin, Gürcistan'daki milliyetçi menşevik rejimi devirmede de her türlü desteği sağlayacaklarından emin olduklarından kuşku duymuyorum. Öyleyse güvenlik kuşağı belirlenmiştir; bu belirlilik, Anadolu'daki Bolşevik başkaldırı planından vazgeçme anlamına geliyor.

Ethem'in ciddi hiçbir mukavemet göstermemesini ve Helenler'den geçiş istemesini, bu plan değişikliğine bağlama eğilimindeyim. Kuşkusuz böyle bir eğilim, Ethem'in anılarında göstermek istediği kadar saf olmadığı anlamına da geliyor; ayrıca Ethem'in bir süre sonra Enver ile buluşmayı planladığı yolundaki tahminlere de katılıyorum. Ethem'in, alanı hızla genişleyen ve Ön Kafkasya'da eski Çarlık sınırlarına dayanan Sovyet İktidarı'nın desteği olmadan bir sosyalizan rejimin yaşayabileceğinden kuşku duyacak kadar politik olduğunu düşünüyorum.

Ön Kafkasya'daki sovyetizasyon modelleri için gerekli ordu, Ethem partizanlarınca sağlanıyor. Fakat bu kadar değil; Kazım Paşa'nın yazdığı "İstiklal Harbimiz" tarihinde düzenli ordu içinde bolşevik hücreler yaratmaya yönelik çalışmalar olduğu iddia ediliyor. Kazım, Ankara'ya gönderdiği raporlarının birisinde, "bolşeviklerin memleketimiz dahiline propagandacılar göndermeğe başladığı Temmuz ve Ağustos 1920 aylarında Erzurum'da Albayrak muharrirlerinden Mithat gazetesiyle halkçılık diye makalat neşrine başladı" diye yazıyor.[212] Daha sonra "fakat Mustafa Suphi'nin üzerinde yakalanan layihadan anlaşıldı ki orduyu inhilal ve Şark'ta kumandayı sarsmak, sözü ayağa düşürüp hükümeti ele almak hususunda Albayrak, Mustafa Suphi ile hemfikir olmuş" biçiminde devam ediyor. Öyle anlaşılıyor, Kazım, Erzurum'da ilk resiztansı örgütleyen ekip içinde yer alan ve daha "halkçı" Necati'nin yönetimindeki Albayrak Gazetesi'nden duyulan rahatsızlığın da etkisiyle, Mithat'ı, Suphi ile işbirliği yaparak, düzenli orduyu zaafa düşürmeye çalışmak gerekçesiyle Divan-ı Harb'e gönderiyor.

Gerçeği ne ölçüde yansıtıyor; cevap verecek durumda değilim. Yalnız elde başka bilgiler bulunuyor. Ethem'i tasfiye edebilmek için Batı Cephesi komutanlığından çekilen Ali Fuat Paşa, anılarında, Moskova'ya giderken karşılaştığı bir alaydan söz ediyor. Aktarıyorum: "1921 yılı Ocak Ayı içinde büyük elçilik vazifesine başlamak üzere Moskova'ya gidiyordum. Sovyetler'in tehdit ve tazyiki ile Türk İştirakiyun Teşkilatı tarafından bin iki yüz mevcutlu ve tam teçhizatlı bir piyade alayının kurulduğunu gördüm".[213] Bundan sonra bu alay hakkında şu bilgi ve yorumları ekliyor: "Alay esaretten yurda dönmekte olan Türk zabit ve askerlerden vücude getirilmişti. Mustafa Suphi ve arkadaşları bu alayı, Türkiye'de kendi maksatlarına alet olarak kullanmak hayaline kapılmışlardı." Buradan, Çerkez Ethem partizanlarından başka bir hazırlığın da yapılmış olduğu ihtimali çıkıyor.

Güvenilir tarihçi E. H. Carr, Suphi'nin abartmayı sevdiği kanısını yansıtıyor; 1914 yılında Sinop zindanından Rusya'ya kaçan Suphi'nin Türk savaş tutsakları arasında bir sosyalist örgütleyici olarak sivrildiğini kaydettikten sonra, Suphi'nin, daha 1918 yılının sonunda, Rusya'ya Türk askeri ihtilal örgütlerinin varlığından söz ediyor ve *no doubt with considerable exaggeration*[214], "halen Sovyet Cumhuriyeti'nin çeşitli cephelerinde Kızıl Ordu saflarında binlerce Türk Kızıl Ordu mensubunun savaştığını" iddia ettiğini yazıyor. Suphi'nin bu iddiasında abartma payı olsa da, Ali Fuat'ın Bakü'de hazır gör-

düğü alayın mensuplarının bir bölümünün iç savaş deneyimi geçirdiklerini düşünmek mümkün görünüyor.

Şöyle özetleyebilirim: Batı Anadolu'ya yakın bir yerde sosyalizme uzak olmayan ve Eskişehir'deki komünizan hücre ile bağlantılı partizan kuvvetler var. Ankara'da, Halk Komünist Partisi kurulmuş durumdadır. Bakü'de harekete hazır bir savaşçı alay bulunuyor. Eksik olan, komünist devrimi bilen, güvenilir bir yönetici kadro olabilir. Suphi, karısını da yanına aldığına göre yerleşmek amacıyla ve büyük sayılabilecek bir delegasyonun başında Türkiye'ye geliyor.

Peki sonra? Şefik Hüsnü'nün 1927 yılında Komintern'de yaptığı açıklamaların birisinde şöyle bir ifade yer alıyor: "Bu sırada Ankara'daki Halk İştirakiyun Fırkası ağır bir hata işledi. Olayların dış görünüşüne aldandı. Kendi gücünü abartarak, kemalistlere hitap eden tehdit dolu bir bildiri yayınladı ve hükümetin yasağına aldırış etmeksizin bir kongre topladı."[215] Hüsnü'nün burada işaret ettiği tarihte iki yıllık bir kayma olabileceğini düşünüyorum; fakat Ankara'daki komünistlerin kendi güçlerini abarttıkları ve eylemleriyle kemalistleri ürküttükleri iddiası dikkat çekicidir. Komintern edebiyatında kendi gücünü abartma nitelemesi, genellikle Moskova'nın milliyetçi demokratlarla anlaşması halinde, bunun dışına düşen tutumlar için kullanılıyor; ancak ben bu ifadeyi bir hazırlıktan dönüşün açıklaması olarak görme eğilimindeyim.

Sadece yorum değil bazı olguları sıralama imkanına da sahip bulunuyorum. Bir: Yeşil Ordu Genel Sekreteri ve Türkiye Halk Komünist Partisi yöneticisi, Ankara'da Batıcı ve Doğucu ayrımında net Doğucu Harput eski Valisi Tokat Milletvekili Nazım, 4 Eylül 1920 tarihinde, Kemal'in adayına karşın Meclis'te İçişleri Bakanı seçilebiliyor. Bu, İçişleri Bakanlığı'nın kendisini komünist kabul eden bir kimsenin yönetimine geçmesi anlamına geliyor. İki: 10 Eylül 1920 tarihinde Bakü'de toplanan Türkiye Komünist Partisi Kongresi'nde Suphi, "Türkiye'deki son vakaları tetkik etseniz, gelen arkadaşları dinleseniz, fırkamıza gönderilen mektupları görseniz, memleketimizin son ümidinin bolşevizmde olduğu kanaatini anlarsınız" diyor. İstihbarata çok önem veren Ankara Yönetimi'nin ve bu arada Doğu Cephesi Kumandanı Kazım Paşa'nın bu konuşmayı anında öğrendiğinden hiç kuşku duymuyorum. Aynı konuşmasında Suphi'nin dillendirdiği şu düşünceleri de bildiklerine inanıyorum: "Rusya proleteryası öyle bir inkılap ordusu vücuda getirdi ki cihanı hayran bıraktı. İşte bu inkılap şimdi demir ellerini Şark'a uzatıyor, Şark siyaseti Üçüncü Beynelmilelin ruznamesinde birinci maddeyi teşkil ediyor." Suphi, Rusya'dan uzanan bu demir eller karşısındaki konumunu da şöyle ifade ediyor: "Türkiye Komünist Kongresi, Rusya'dan uzanan bu demir elleri tutabilecek kuvvetler yetiştirecek ve fırkamız yalnız Türkiye'de değil bütün Şark'ta inkılabın alemdarı olacaktır." Suphi, Komünist kadroların sadece Türkiye'de değil bütün Doğu'da devrimler yapacak güçte olduğu inancındadır. 1920 yılı Sonbaharı başında bunları açıklıyor.

Üç: Türkiye'ye gelen ilk Sovyet diplomatı, Upmal Angarskiy adında, büyükelçi değil konsolos statüsünde birisidir. Kazım Paşa, 14 Eylül 1920 tarihli bir telgrafla, Ankara'ya ilk Sovyet diplomatının komünist faaliyetlerin legalize edilmesini istediğini bildiriyor.

Birbirini tamamlayan adımların atılmış olduğu görülüyor; durum, 1921 yılbaşında sovyetize edilememiş tek Kafkas Berisi cumhuriyeti olan Gürcistan'daki senaryoya tam bir uyum gösteriyor.

Eğer böyle bir senaryo varsa, bundan vazgeçilmiş olması gerekiyor; bu düşüncenin doğru olduğunu sanıyorum. 1920 Ağustos ayında Türk-Sovyet dostluk antlaşması parafe edilmekle birlikte, Eylül ve izleyen aylarda imzalanmayarak o zamanlar bulunmayan buzdolabına konuyor. Bu sırada, 1920 Eylül ve Ekim aylarında, Türkiye'de bir Bolşevik kalkışmanın ciddi olarak planlandığı sonucu çıkıyor. Suphi'nin Türkiye'ye yola çıkarken böyle ciddi bir plana dayandığı ihtimali yükseliyor; belki yolda iken bu plandan vazgeçiliyor. Vazgeçildiğinin işaretlerinden birisi, Sovyet tarafının Türkiye'ye tanınmış, politik ve savaş deneyimi olan bir büyükelçi göndermeyi kararlaştırmasına karşın, sonradan bundan da vazgeçerek, tarihe karışacak Gürcistan'ın Ankara büyükelçisinin Sovyet kardeşi silik birisini göndermekle yetiniyor.

Paul Dumont, 1919-1922 tarihlerinde "Moskova-Ankara Ekseni" başlıklı incelemesinde şunları da kaydediyor: "A partir de decembre 1920, le Gouvernement d'Ankara multipliera les measures d'intimadaion a l'encontre des extrémistes, dans l'espoir de metre fin aux tentatives de pénétration communiste en Anatolie."[216] Kasım Ayı geçince ve Aralık Ayı'nın başı itibariyle Ankara rejimi, komünistlere karşı yıldırma önlemlerini hızla artırıyor. 28 Ocak 1921 gecesi'nde Mustafa Suphi, Ethem Nejat ve diğer komünist kadroların boğularak öldürülmesiyle de, iki aylık bir zaman içinde, çok büyük bir komünist tasfiyesi gerçekleştirilmiş oluyor.

Bir soru kalıyor: Sovyet İktidarı'nın bu tasfiyelerin sonucunu büyük bir tevekkül ile kabul ettiği biliniyor. Peki, önceden böyle bir tasfiyeye yatkın olabilir mi? Büyük bir mantık soğukluğuyla şunu söylemek durumundayım: Doğu'da ve Batı'da uzlaşma için Suphi'nin tasfiyesi kaçınılmazdır. Bunun Sovyet topraklarında veya Anadolu'da ya da aradaki

Karadeniz'de olması, tarihin her zaman bireyi tahrik eden sırlarından birisidir,

Suphi, hırslı bir politikacı aydındır; İttihat ve Terakki'den bakanlık verilmediği için ayrılıyor. Türkist bir dünya görüşüne sahiptir; bu, Suphi'yi ayrıldığı İttihatçı dünya görüşüne yaklaştırıyor. Enver türünden, sadece Türkiye'de değil bölgede bir devrim peşinde koşuyor ve bu yanıyla kemalistlerden ayrılıyorlar. Enver'in islam ideolojisini ön plana çıkarmasına karşın Suphi daha çok tutsak Türkler ve Çarlık Rusyası'ndaki Türk kökenliler arasında çalışıyor.

Ali Fuat, Moskova'ya giderken Sovyet Rusya'dan Türkiye'ye gelmekte olan Suphi ile Kars'ta karşılaşıyor ve 2 Ocak 1921 tarihinde görüşüyor, izlenimlerini, "Rusya'daki Bolşevik liderlerinin muvaffakiyetlerini yakından tetkik fırsatını bulan bu zatın, bir gün gelip Türkiye'nin Lenin ve yahut Stalin'i olması ihtimalini hatırından geçirdiği muhakkaktı "sözleriyle ifade ediyor. Güzel, ancak o sıralarda Lenin ve Stalin'in Türkiye'de bir Lenin veya Stalin istemediklerini göremiyor.

Lenin veya Stalin, Supi'ye ne ölçüde güveniyor; bu sorunun da daha önce sorulmamış olduğunu sanıyorum. Bu dönemde güven, ilişkiler çok taze ve hem Ekim Devrimi yeni ve hem de Suphi ve türünün geçmişi nasyonalist olduğu için, gidip gelebiliyor. Buna çok tipik örnek Başkırlı türkist Zeki Velidof, Velidi Togan'ın, durumudur; önce Bolşevikler'e karşı çıkıyor ve sonra anlaşıyor, en sonunda da bir karşı savaşı örgütlüyor. Böyle bir savaşı örgütlemeye karar verince, tıpkı bir süre sonra Enver gibi, Moskova'dan ayrılıyor, kaçak oluyor ve gizlice savaş alanına yetişmeye çalışıyor. Sovyet siyasi polisi peşinde iken Bakü'ye geliyor ve bu sırada Bakü'de Doğu Halkları Kurultayı yapılıyor. Çok tanınmış bir kişidir ve daha sonra, Türkiye'de Albay Alparslan Türkeş ile birlikte faşist ve Türkçü politika yapmaktan yargılanan Velidi Togan, Bakü'de nasıl gizlendiğini, anılarında, ayrıntı ile yazıyor.[217] Çok kısa aktarmalar yapmak istiyorum.

"Ben Bakü'de Türkiye'li komünist Mustafa Suphi'nin evinde kaldım. Onu Moskova'dan tanıyordum. O komünist ise de Rusların Şark siyasetini beğenmiyordu. Bilhassa harp esiri olan Türkiyelilerden bazılarını 'hakiki komünist' sayıp kendisini kenara bırakmak istemelerinden dolayı Stalin ve arkadaşlarına küskündü."

"Bakü'de ben doğrudan doğruya Türkiye Komünist Partisi merkezine gittim. Mustafa Suphi'yi gördüm. Parti merkez binasında Parti'nin azası olan Azerbaycanlı Emin Efendizade'ye ve sonradan Kırım Cumhurreisi olan Veli İbrahimov'a verilmiş dairede onların misafiri olarak kalacağımı söyledi."

"Sovyetler, benim bir Komünist Parti Merkezi'nde yerleşeceğimi hiç zannetmediklerinden burası benim için sağlam bir kale idi."

Çok güzel; Sovyet düzenine karşı savaş açan bir Türkist aydın politikacı, Bakü'de, Suphi'nin Türkiye Komünist Partisi'nde, Sovyet siyasi polisinden, saklanabiliyor. "Şark" politikasının, zaman zaman ve gerçekten anlaşılması zor gizleri ortaya çıkıyor.

Bolşeviklerin, Suphi'nin rejime karşı savaş açan Velidov'u sakladığını, çok kısa bir zaman içinde haber almaları bir ihtimaldir; Suphi'nin yaşamış olsaydı, tıpkı rakibi Enver türünden, bir iktidar peşinde koşmaktan ayrılmayacağını düşünebiliyorum.

Ölümünün, Trabzon'da iskele kahyası Yahya'nın eliyle gerçekleştiği biliniyor. Kahya Yahya'nın ilişkileri her zaman tartışmalı olmuştur; Yahya gerekçesiyle, Suphi'nin ölümünün, kemalist takımdan alınarak İttihatçılar'a yüklenmek istendiği biliniyor. Bunların doğru olduğunu sanmıyorum; 2 Eylül 1920 tarihli Bakanlar Kurulu kararı, bir idam hükmü niteliğindedir.

İpi çeken celladın öldüren sayıldığı görülmemiştir.

Yöntemsel açıdan önemli bir nokta var; önemsiz kabulleri sorgulamak da zaman zaman yeni aydınlıklara yol açabiliyor. Kemal Paşa, bu konuyla ilgili olarak zamanında yapmış olduğu bir konuşmada şunları dile getiriyor: "Bunun memleket dışına, sınır dışına çıkarılması gerekeceğini bilen de Kazım Karabekir Paşa'dır. Bunun planını yapan da Kazım Karabekir Paşa'dır, yoksa, Erzurum Valiliği değildir. Biz değiliz Efendiler."[218] Kemal Paşa'nın bu sözleri sadece doğru değil aynı zamanda aşırı ölçüde doğru görünüyor. Çünkü Kazım Paşa, Doğu'da sadece bir Cephe Komutanı olarak değil, aynı zamanda bir olağanüstü bölge valisi ve hatta zaman zaman da hükümet başkanı türünden davranıyor. Bütün sivil işlere karışıyor, dış elçiliklerle yazışıyor ve sürekli olarak, uyarı niteliğinde olmakla birlikte, Ankara'ya ve Kemal Paşa'ya direktifler yazıyor.

Bu somut, ancak Türkiye tarihinde daha önemli bir tarihsel değerlendirmeye yol açabilen bir durumdur; Kazım Paşa, bu sırada, kendisini, doğmakta olan yeni devletin fiili başkanı olarak görüyor. Bu sırada, 11 Ekim 1921 tarihinde kendisine ulaşan ve Ankara'da ahlaksızlıklar yapıldığını da kaydeden uzun bir raporla ilgili olarak zamanında aldığı notlarda, "Mustafa Kemal Paşa'yı da hüsnü idare edeceğimi zannediyorum"[219] ifadesini kullanıyor. Kazım, kendisini gerçek lider gördüğü ve Mustafa Kemal'i bir rakip olarak önemsemediği için, liderliğine yönelecek tehditler karşısında daha telaşlı ve duyarlı davranıyor. Hem Suphi'nin ve hem de Enver'in sonlarının yazılmasında Kazım, Kemal'den çok daha önemli ve önde bir rol oynuyor.

Suphi ile Enver'in sonları içiçedir.

Bu sonda, Kazım Paşa'ya düşen, önemli bir rol görülüyor..

Ancak Kazım Paşa'nın, burada önemli bir rol oynaması, tarihsel ve siyasal sorumluluğun Kemal Paşa'dan veya kemalizm'den ayrıldığı anlamına gelmiyor. Kazım Paşa'nın yaptıkları, çok daha sonra kataloglanacak ve adı konacak olan kemalizm adınadır; bu zaman kesitinde, derinde bir liderlik özleminin dışında, Kazım ile Kemal arasındaki ayrılık, bir genel müdürlüğün iki dairesi ya da bir ordunun iki kolordusu arasındaki ayrılık kadardır. Kazım, daha doğrudan ve acil bir kimlik sergilerken Kemal, çok daha tedbirli ve temkinli görünüyor. Hep birlikte Çerkez Ethem'in sonuna karar verilmiş olmasına karşın, Kemal, Çerkez'e güven verecek davranışlardan ve çatışmanın kaçınılmazlığını gölgeleyecek adımlardan geri durmuyor. Kemal, aynı ikili davranışı, Enver'in sonu yaklaştığı zamanda da gösteriyor; Kazım ile aralarında Enver'in ortadan kaldırılması için Türkiye'ye daveti ile ilgili yazışmalar yapılırken, Ardahan Milletvekili Hilmi'yi, Enver'le görüşerek bir ortak yol bulması için, Moskova'ya gitmek üzere yola çıkarıyor.

Ankara Rejimi, istihbarata çok önem veriyor ve gerekli istihbaratı önemli ölçüde sağlamakta güçlük çekmiyor; bunu tekrarlıyorum. Moskova'da olan Enver'in hareketini çok dikkatli olarak izliyor ve Enver'in birkaç gün ortalıkta görünmemesinin haber alınması üzerine, büyük bir telaşa kapılıyor. 1921 yılı Mayıs'ında yine böyle bir telaşın yaşandığı anlaşılıyor ve zamanın Genel Kurmay Başkanı Fevzi, bütün komutanlıklara çektiği bir telgrafla çok dikkatli olunmasını ve Enver'in tutuklanarak çok sıkı bir kontrol altında Ankara'ya getirilmesini istiyor. Fevzi'nin bu ibret verici telgrafını olduğu gibi aktarmak gereğini duyuyorum.

"İngilizler'in bu defa da komünistliğin tamimi gibi bir maske altında Anadolu'ya bilhassa taraf taraf isyanlar vücuda getirmeye çalışacak bazı kimseler ithal edecekleri haber alınmıştır. Aynı zamanda Enver Paşa'nın da komünistlik lehine bazı teşebbüsatta bulunduğu ve kendisinin elyevm Moskova'dan gaybubet ettiğini tahakkuk etmiştir. Gerek kendi namına sahillerimize, ve kara hudutlarına gelecek eşhasın ve gerekse vürudu halinde bizzat Enver'in tevkif olunarak sıkı bir inzibat altında doğruca mahfuzen Ankara'ya izamı lüzumunun alakadar memurine sureti mahremanede katiyyen ehemmiyetle tebliği ve işbu şifrenin bu telgraf vusulünün işarını rica ederim. Cephelere ve kolordulara, merkez ordusuna ve havali kumandanlarına yazılmıştır."

Bu emir, Kazım Karabekir'e yazıldığı için su yüzüne çıkabiliyor.[220] Bundan sonra ordular ve cepheler arasında Enver üzerine bir yazışma başlıyor. Derhal Enver'e yakınlıklar, titizlikle saptanıyor ve görevlerinden alınmaları ve izlenmeleri üzerinde duruluyor. Mayıs ayında Batı Cephesi Kumandanı İsmet, Doğu Cephesi Kumandanı Kazım'a bir telgraf göndererek, hücumların merkezinin Kazım olduğunu ve Kazım'ın "müvesvis", bugünkü dille "kuruntulu" olması gerektiğini bildiriyor. İsmet önce şunları yazıyor: "Hasılı İttihatçılar, Ruslar, Erzurum'un mahud müfsitleri herbiri başka maksat için Şark Ordusu'na hücum edeceklerdir. Bu hücumların kaffesine mani olan yalnız sensin. Binaenaleyh muhacemat mütemarkizen sana teveccüh ediyor. Açık tedbir ve hücumlardan endişe etmeyiz, fakat hiyanet ve hileye gelmenden endişe ederim. Kendine gayet sağlam bir muhit temin etmeli ve son derece müvesvis olmalısınız." Bütün bunlardan sonra, sözü, Kazım'ın kurmay başkanı Albay Kazım'a getiriyor; Albay Kazım'ın ailesinin iradesinden çıkmayacak bir kişi olduğunu, gizlice ve şifre ile bildiriyor. Kazım Paşa'nın kurmay başkanı Albay Kazım, Enver'in yakın akrabası olduğu için, İsmet, görevinden uzaklaştırılmasına karar verdiklerini haber veriyor. Kazım, cevap olarak, Kazım'ın Ankara'ya kaydırılmasına katıldığını bildiriyor ve Albay Halit'e de güvenilmemesi gerektiğini ifade ediyor.

Telgraflaşmaya Mustafa Kemal de katılıyor. Kazım Paşa'nın Trabzon'da fırka komutanı yaptığı Seyfi ile Kurmay Başkanı Kazım'ın Enver'e alet olabileceğini bir telgrafla Kazım Paşa'nın bilgisine sunuyor. Enver'in Moskova'da yok olduğunu, Moskova'dan Fuat Paşa'nın bildirdiğini de bildiriyor ve "mıntıkai devletlerinde" etkin önlemler alması gereğine işaret ediyor.

Telgraflar içinde en karışık olanı Osmanlı düzeninin son Harbiye Bakanlarından Fevzi'nin imzasını taşıyanlardır; Enver'in adıyla bolşevizmi hep yanyana getiriyor ve zaman zaman da "İngiliz" sözcüğünü ekliyor. Enver'in sızması halinde Trabzon'da komutan Seyfi'ye güvenilemiyeceğini ifade ediyor.

Enver üzerine telgraf alışverişi Haziran ayında da sürüyor. Mustafa Kemal, Kazım'a çektiği telgrafların birisinde, "Enver hakkında açık neşriyata karar verdik" diye yazıyor. "Enver'in şimdiki gaybubeti ihtimal ki, bahis buyrulduğu veçhile mıntıkanız sol cenahında faaliyete başlamak maksadına mübtenidir" diye devam ediyor. Öyle anlaşılıyor, Kurtuluş Savaşı'nın komutanları birbirine çektikleri telgraflarla hem korkularını atmaya ve böylece arttırmaya çalışmış oluyorlar ve hem de birbirlerini daha evham dolu telgraflar yazmaya özendiriyorlar. 9 Haziran 1921 tarihli telgraf emrinde Kazım Paşa, bütün kolordulara, süvari kumandanlıklarına, şu bilgiyi veriyor: "Mutemed ve mevsuk malumata nazaran Sovyet Rusya Hariciye Komiserliği müsteşarı Komünist rüesasından Ermeni Karahan'ın Enver

Paşa'yı Anadolu'ya göndererek bir hercümerç zuhuruna ve bundan bilistifade memleketimizde Bolşevizm inkılabının vukuuna var kuvvetile çalıştığı ve Rusya Hariciye Komiseri Çiçerin'in de İngilizler'le sulh ihtimaline karşı Enver'in Anadolu'da inkılap yapması için muavenet ve müzahereti vasiada bulunduğu anlaşılmıştır." Çok acıklıdır; sonunda Bolşevik rejime karşı bir savaşta ölen Enver'in Bolşevik devrimini yapmak üzere Türkiye'ye geleceği korkusu akılları durduruyor. Kazım şöyle devam ediyor: "Maksat vazıh'tır; Hükümeti halk eline vererek inhilale uğratacaklar, orduyu milis yapacağız diye dağıtacaklar, nihayet külliyetli para ile Enver Paşa'ya çapulculardan mürekkep bir kızılordu teşkil edecekler." Öyle görünüyor; Kemal'i Samsun'a gönderirken duyulan korku, Ethem tasfiye edilirken duyulan kaygı, Enver'in gelmesi ihtimali karşısında yaşanan panik bir ve aynıdır.

Bu bir paniktir; Kazım'ın 12 Haziran 1921 tarihinde Mustafa Kemal'e gönderdiği telgraf, "Enver Paşa hududumuz haricinde kaldıkça" hiçbir huzurun yaşanamayacağını anlatmakla başlıyor[221] ve bir çare bulduğunu dile getiriyor. Bulduğu çare şudur: "Hülasai mütalaam Enver'in bir an evvel ele geçirilmesidir." Artık Enver'in kendi ayaklarıyla gelip gelmemesine bakılmaksızın ele geçirilmesinden başka bir huzur yolu görülmüyor. Peki nasıl? Moskova'ya gidip esir almak imkansız olduğuna göre, Kazım, düşündüğü yolu, Kemal'e yazıyor: "Zaten gerek yazdığı mektuplarda bizzat Enver ve gerek temasta bulunanlarla taraftarları kendisinin Anadolu'ya gelmeyi ve bir ferd olarak çalışmayı arzu ettiğini bildiriyorlar. Bundan istifade ve daha münasip vesileler ilave ederek mutemet bir zatın Enver'in nezdine gönderilmesi ve bu suretle Hükümetimiz tarafından Anadolu'ya davet edilmesi maksadın teminine hadim olur kanaatindeyim." Gerçekten böyle bir telgrafa inanmanın güç olduğu kanısını taşıyorum. Bir: Orta Çağ'daki politik manevralara benziyor. İki: Mustafa Suphi için geliştirilen ve uygulanan senaryoyu andırıyor.

Devam etmeden önce bir özet ve hatırlatma yapmam gerekiyor; Mustafa Suphi de Anadolu'ya geçmeye istekli olmakla birlikte Mustafa Kemal'in davetini aldıktan sonra harekete geçiyor. Kazım, Suphi'nin Ankara'ya gitmesini önleyerek Trabzon'a çeviriyor ve aleyhte gösteriler düzenletiyor. Suphi ve arkadaşları, çaresiz dönmek durumunda kalıyorlar; iskele kahyası Yahya, Suphi ve arkadaşlarını boğarak öldürüyor.

Bu arada, Türk kurtuluş kuvvetleri ilk büyük başarıyı elde ediyor; yaz başında, Helenler'e karşı Kütahya ve Eskişehir'de yenilgi alındıktan sonra, Sakarya'ya kadar çekilmek zorunluluğu doğuyor. Başkenti bir daha değiştirmek ve bu arada, Sovyetler'in de onayı ile Enver'in bir kuvvetin başında, Büyük Britanya adına Anadolu'da ilerleyen Helenler'i durdurmak için Anadolu'ya geçmesi söz konusu oluyor ve hazırlıkları yapılıyor. Fakat Sakarya'da Türk tarafı gerçekten talihini değiştiriyor ve bu arada Enver'in talihini de karartıyor.

Enver ise büyük hayallerini gerçekleştirmekten hiç vazgeçmiyor; sürekli örgütleniyor. Bu arada Halk Şuralar Fırkası ile İslam dünyasında ihtilaller yapmak amacıyla İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı'nı oluşturuyor. Bu sonuncu örgütte, Enver'in adı, Ali'dir.

Sakarya'da ilk gerçek başarı elde edilmiş olmakla birlikte, Kazım'ın daha önce belirttiği üzere, Enver hayatta ve yurtdışında olduğu sürece, Ankara komutanlarının huzur içinde olamayacağı anlaşılıyor. Bu nedenle hem Moskova'daki Büyükelçi Ali Fuat kanalıyla ve hem de mektup açmak dahil her türlü yöntemle, Enver hakkında bilgi toplamaya devam ediliyor.

Trabzon'daki On Üçüncü Fırka Komutanı Seyfi, belki de kendisini beğendirmek için, çok çalışarak çok önemli bir bilgi elde ediyor ve bunu 31 Eylül 1921 tarihinde, Kazım Paşa'ya yetiştiriyor. Buna ve elde edilen bir mektuba göre, Trabzon mebusu Hafız Mehmet Efendi, Sovyetler'e giderek Enver ile görüşüyor ve Ali'nin, Anadolu'ya geçerek önce Trabzon'da örgütleneceği ve ilk önce Halit'in kuvvetlerini eline alacağı iddia ediliyor. 1 Ekim 1921 tarihinde Fevzi, Kazım'a, Enver'in, kod adı Ali, Trabzon'da Kahya Yahya ile temas edeceğinin öğrenilmesinin ilgi çekici olduğunu yazıyor. 3/4 Ekim 1921 tarihinde çektiği şifreli telgrafla, elde edilen mektupta adı geçen Halit'in, Albay Halit, daha sonraki yılların Deli Halit Paşa'sı, olduğunu ve güvenilmemesi gerektiğini ifade ediyor. Kazım, aynı telgrafta, "Halit Bey'in mutemedi olup vaktile Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin mektebe gönderdiği Yüzbaşı İsmail Hakkı Efendi'nin bugün Büyük Millet Meclisi Muhafız Taburu kumandanlığında istihdam edildiği nazarı dikkate alınmalıdır" diyor ve telgrafını, "Trabzon kayıkçılar kahyası ehemmiyetsiz bir adam iken bir taraftan Enver'le, diğer taraftan Kemal Paşa ile muhaberesi kendisine ehemmiyet verdiriyor" uyarısıyla tamamlıyor.

Kazım, derhal Trabzon üzerinde yoğunlaşıyor; yumuşak sayılan Komutan Seyfi'nin yerine Sami Sabit bulunuyor. Derhal Yahya'nın yakalanması için harekete geçiliyor; Yahya kaçıyor ve kardeşiyle altı adamı yakalanıyor. Belgelere göre bunlara çok büyük işkence yapılıyor. Tam bu sırada Ardahan Mebusu Hilmi, elinde Mustafa Kemal'den bir mektup, Moskova'da Enver ile görüşmek için, Trabzon'a geliyor. Kazım, buna son derece kızıyor. Trabzon'daki yeni adamı Sami vasıtasıyla, Millet Meclisi Üyesi ve Kemal'in yetki belgesini taşıyan Ardahan Mebusu

Hilmi'yi enterne ediyor ve derhal, telgrafla, Ankara'dan, kendisinden habersiz olarak Enver'e elçi göndermenin hesabını soruyor. Bu arada, Yahya'nın adamlarına yapılan işkence ve bir mebusu yolundan alıkoyma nedeniyle, Ankara'ya şikayetler yağıyor, Erzurum Kongresi'ni başlatanlardan Trabzon Haklar Savunma Derneği Merkez Komitesi Başkanı Barutçuzade Ahmet, Yahya'nın savunmasını üzerine alıyor ve Kazım Paşa'ya yazdığı mektupta "Yahya Efendi'nin can verdiği memleketi için sarfettiği hizmetlerile", karşılaştığı muameleyi yan yana koyuyor ve bunun vicdanları sarstığına işaret ediyor.

Bu karışıklıkta en büyük eleştiri ve hücum, Kemal Paşa'nın payına düşüyor ve adı çokça zaman "Sarı Paşa" olarak geçiyor ve genellikle "kötülerin kötüsü" nitelemesine layık görülüyor. Fakat Kemal Paşa, bir uzlaşma bulabiliyor; yanlış anlaşılma olduğunu söyleyerek[222], Hilmi'nin Enver'e gönderilmesinden, Kazım Paşa'nın isteğine uygun olarak, vazgeçiyor ve bu arada Yahya'yı da Kazım'ın elinden kurtarıyor.

Enver'in sonu yaklaşıyor; bunun için önce Moskova'ya ve daha sonra da Buhara'ya geçmek zorunludur. Yalnız bu geçişleri yapmadan önce benim bir özetleme yapmam çok yararlı olacaktır: Yahya, çok kısa bir zaman sonra, faili meçhul bir cinayete kurban gidiyor ve ölüyor. Yıllar sonra öldürenin, burada adı geçen, Kemal Paşa'nın muhafızı İsmail Hakkı olduğu ortaya atılıyor. Halil, Meclis'te, beş kemalist milletvekilinin üzerine hücum etmeleri sonucunda, kendi iddiasına göre İstiklal Mahkemeleri'nin ünlü Başkanı Kel Ali tarafından sırtından kurşunlanarak öldürülüyor. Hafız Mehmet Efendi, Ardahan Mebusu Hilmi ve Kazım Paşa, birlikte, İzmir Suikastı gerekçesiyle tutuklanıyorlar. Kazım, sonunda beraat ediyor. Ve Mehmet Efendi, İzmir'de asılıyor. Hilmi'nin davası Ankara'ya aktarılıyor ve diğer İttihatçı Cavit, Doktor Nazım ve Nail ile birlikte Ankara'da idam ediliyorlar.

Bunlardan gelecek bölümde söz etmeyi umuyorum. Burada söylenmesi gereken şudur: Kemal, Kazım türünden değildir, kızgınlığını ve kinini bekletebiliyor. Çok emin olduğu, ve darbenin kesin sonuç vereceğini çok iyi bildiği zaman, beklemenin etkisiyle olabilir, çok daha acımasız bir biçimde hücum ediyor. Hücumuna uğrayanlar arasında, kendisinin bilinmesini istemediği ve saklanacağından emin olmadığı bilgileri taşıyanlar da bulunuyor. Bilgilerin çoğu küçüktür; fakat büyük imajlar, küçük bilgilerle kuruluyor.

Erzurum'da Kazım, Enver'in sızmasını önlemek için nöbet tutarken, Moskova'da Ali Fuat'a da, Enver'i Anadolu'ya geçmek planlarından caydırınak düşüyor; her ikisinin de zamanları var ve bu nedenle bol bol sohbet etme imkanı buluyorlar. Ali Fuat, Moskova Anılarında, "Enver Paşa, Doktor Nazım Bey'le Büyükelçiliğe gelerek beni ziyaret etti" diye yazıyor ve Enver, doğrudan doğruya, "Ankara'dan ne haberler aldınız Fuat Paşa" diyor. Fuat Paşa da, Enver'e, Anadolu'dan hiç hoşlanmayacağı haberleri aktarıyor; Halk Şuraları Fırkası'nın programını, kemalistlerden izin almadan, Anadolu'da çeşitli yerlere göndermelerinin büyük tepki yarattığını, Enver'in elçisi Binbaşı Naim Cevat'ın Amasra'da tutuklandığını ve amcası Halil'in de, Bakanlar Kurulu kararıyla, Trabzon'dan ülke dışına çıkarıldığını söylüyor. Enver şaşırıyor ve bunların bir bölümünün kendi bilgisi dışında olduğunu ileri sürüyor ve uzun görüşmelerden sonra bir uzlaşmaya varılıyor.

Ali Fuat bu uzlaşmayı şöyle yazıyor: "Enver Paşa, Doktor Nazım Bey ve ben, Anadolu'nun pek nazik bir safhaya giren durumunu bir kere daha gözden geçirdik. İttihat ve Terakki Fırkası'nın hariçteki yerleşmiş olan her iki grup azasının mutlaka memleket dışında kalmasını, memleketin iç işleriyle meşgul olmamasını ve bütün gayretlerin İslam alemine matuf olmasını", Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin rızası haricinde hareket edilmemesini kararlaştırdık."[223] Enver, bu anlaşmaya katılıyor ve Ali Fuat'ın yazdıklarına göre, "memleketin selameti için her fedakarlığa katlanacağım ve bu kararımıza muhalif bir vaziyet almayacağım" diyor. Sakarya Zaferi'nin öncesindeki yenilgilere kadar da bu karara aykırı bir davranışta bulunmuyor.

Şu soru ortaya çıkıyor: Amasya Yaranı, neden, başta Enver, İttihatçıları Kurtuluş Hareketi'nin içinde istemiyor? Bu sorunun kişisel düzeyde verilecek bir cevabı olduğundan kuşku duyulmaması gerekiyor ve kişisel düzeydeki cevap, çok büyük abartmalarla, şimdiye kadar verilmiş durumdadır. Ancak unutulan bir nokta görüyorum; ciddi mücadelelerin içinde her kişisel ayrılığın arkasında çok önemli bir politik ve ideolojik neden bulunuyor. Enver ve arkadaşlarının Anadolu mücadelesinde istenmemesinin nedeni, başta Kemal olmak üzere Ankara kadrosunun, Büyük Britanya ile uzlaşmayı bütün savaşlarının temel ekseni yapmalarıdır. Enver ve arkadaşlarının Büyük Britanya ile uzlaşması ise imkansız görünüyor; böylece, Enver'in yüzüne Anadolu kapılarının kapatılması, Londra ile anlaşma politikasına bağlanıyor.

Neden? Çünkü Enver, bir profesyonel ihtilalciye benziyor. Enver için önemli olan Anadolu, Afganistan veya bir başka toprak devrimi değildir. Enver, bir islam ya da bölge devrimini düşünüyor. Moskova'ya gittikten sonra islam devrimi ile turanist programlar çakışıyor; çünkü eski Çarlık Rusyası'nda yaşayan müslümanların çok büyük bir bölümü Türkik kökenlidirler.

Enver'in çizgisi, özüne indirgendiğinde, Afganistan veya Anadolu Devrimi, sadece bir mevzidir; buradan güçlenerek, daha büyük alanlarda Türk renkli bir islam devrimi için atılmayı planlıyor. Böyle bir plan, geçici bir süre için, Sovyet İktidarı açısından yararlı ve pratik olmakla birlikte, Büyük Britanya'nın dünya hegemonyasına taban tabana zıt düşüyor. Lenin, Doğu'ya döndükten sonra, Britiş emperyalizmini çökertmede Hindistan'ın stratejik önemini görüyor ve vurguluyor. Enver'in liderliğindeki İttihatçılar, Hindistan Devrimi için canlarını vermeye hazır görünüyorlar. Talat bir yana, Cemal ve Enver, Büyük Britanya'ya karşı büyük bir kin besliyorlar ve her gün de bu kini arttırıyorlar. Cemal, Hindistan Devrimi'ni, kendisine ayırıyor ve Cemal için Hindistan'a hücum etmenin ön koşulu Afganistan'da hazırlanmak oluyor. Cemal, Moskova'ya gelince, başta Çiçerin olmak üzere Sovyet yöneticileriyle bu projesi üzerinde uzun uzun görüşmeler yapıyor ve Afganistan'ın, Hindistan Devrimi'ndeki önemini, Çiçerin'e kabul ettiriyor. Cemal, Afganistan Emiri ile Sovyet Rusya arasında iyi ilişkiler kurulmasında önemli bir rol oynuyor.

Envercilik'in programı, bu sırada Anadolu'da kemalistler hep "Envercilik" tehlikesinden söz ediyorlar, kemalist programdan çok farklı görünüyor; Londra için Kemal Partisi'nin kazanması, enindesonunda, Orta Anadolu'da ve çevresinde, kendi egemenliği dışında bir iktidarın oluşması anlamına geliyor. Halbuki, "Envercilik", Londra için de çok büyük bir tehdit olarak ortaya çıkıyor; buna ek olarak, Enverist hareketin kadrolarının Kemalist kadrolara göre çok daha profesyonel oldukları görülüyor. Enverist Parti, çok uzun bir politik mücadeleler ve savaşlar döneminden süzülerek geldiği için, büyük politik ittifaklardan çekinmiyorlar ve geliştirdikleri Halk Şuraları Partisi programında ve İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı tüzüğünde, Bolşevikler'le ittifakı açıklıkla yazıyorlar. Bolşevizmi, kendileri türünden Büyük Britanya ile savaşan ve islamın temel ilkelerinden çok uzak olmayan, dost bir sistem olarak görüyorlar. Bu nedenle Fransa ve Britanya Dışişleri Bakanlıkları, Anadolu için Bolşevik tehlikeyi, İttihatçılık ile özdeşleştiriyor[224] ve 1919-1921 yıllarında Anadolu'nun sovyetizasyonunu, *la soviétisation de l'Anatolie*, eli kulağında bir tehlike sayıyorlar.

Enver'in Teşkilâtı Mahsusa'yı emanet ettiği Hüsamettin Ertürk, İstanbul'dan ayrılırken, Talat'ın Berlin'e ve Enver'in Moskova'ya yöneldiğini ileri sürüyor. Enver, Hüsamettin'e, artık Örgüt'ün adının "Umum Alem-i İslam İhtilal" örgütü olduğunu bildiriyor ve Hüsamettin, Enver için, "Paşa'yı arkamda bir irade ve azim heykeli olarak bırakmıştım" diye hatırlıyor. Fransız araştırıcı P. Dumont ise İttihatçılar ile Bolşevikler'in ilk temaslarının 1919 yılı başında olabileceğini kaydediyor; ancak, net bilgi, 1919 yazı ile 1920 başı arasında Berlin'de Radek ile ve aynı zamanda gizli elemanların Bakü'de Şelva Elyava ile yaptıkları görüşmelerle sınırlı kalıyor.[225] 1920 yazından itibaren ise Bolşevikler, kapitalist Avrupa'da genel devrimin gecikeceği değerlendirmesiyle, Doğu halklarının devrimci potansiyeli üzerinde düşünmeye başlıyorlar; tarihin bir cilvesi olarak da şimdiye kadar pek az düşündükleri bu alanda hızla hareket etme kararı alıyorlar.

Sosyalist iktidarı yaşatmak, emperyalizmin saldırılarını durdurmak ve geriletmek demek oluyor; burada Doğu halklarının, en çok da müslümanların başkaldırıları ön plana çıkıyor. Bolşevikler, müslüman halkların İngiliz emperyalizmine karşı tepkilerini olumlu kanallara çevirmeyi planladıkları sırada, müslümanlar arasında gerçek bir kahraman olarak kabul edilen Halife'nin damadı ve efsanevi komutan Enver'i hatırlamadan edemiyorlar.

İttihatçılar'ın Moskova'ya gidişlerinin, Bolşevikler'den aldıkları davet üzerine olduğu konusunda bütün kaynaklar birleşiyor. Yine de İttihatçı liderler, yavaş hareket ediyorlar. İşin başında, Türkiye'de kaldıkları takdirde, işgalci kuvvetlerin, birinci planda İttihatçı başı isteyeceğinden kuşku duymuyorlar. Berlin'de ise hem yapacakları bir işleri olmadığını, hem öldürülme tehlikesiyle karşı karşıya geleceklerini biliyorlar. Üstelik bir de geçim sıkıntısı görülüyor; Kazım Karabekir'in, çok yakın zamanda yayınlanan belgelerinden, Ankara ile ilişkilerin iyi olduğu bir zamanda, Enver için ayda üç bin kuruşluk bir ödenek istendiği anlaşılıyor. Enver, kendisinin ve yakınlarının kısaca "Sultan" dedikleri Naciye Sultan'ın mücevherlerini satarak yaşamayı sürdürebiliyor.

Amcası ve Kemal'in sınıf arkadaşı Halil, Bekirağa zindanından kaçtıktan sonra, İttihatçı liderleri keşif görevleriyle merkezden uzaklaştırma politikası izleyen Kemal Paşa'nın tavsiyelerine uyarak Sovyet Rusya'ya geçen ilk İttihatçı büyüğü oluyor. Bunu Cemal izliyor ve Enver, bir rastlantı sonucu, Doğu Halkları Kurultayı'nın hazırlıklarının ilerlediği bir zamanda 14 Ağustos 1920 tarihinde, Sovyet topraklarına ayak basıyor.

Dumont, Enver'in ülke dışındaki eylemli yaşamını bazı periyodlara ayırıyor[226]; bunları aktarmak istiyorum. Birinci dönemde, Ocak 1919-Ağustos 1919, sürgünde İttihatçılarla Bolşevikler arasında ilk temaslar yapılıyor ve davet alınıyor. İkinci dönemde, Ağustos-Eylül 1920, Moskova'da, İttihatçılar ile Bolşevikler arasında doğrudan görüşmeler gerçekleştiriliyor ve bu görüşmelerin sonucunda, Enver, 1920 Eylül ayında yapılan Doğu Halkları Kurultayı'na katılıyor. Üçüncü dönem olan 1920 Ekim-1921 Şubat tarihinde, Enver Almanya ve İtalya'yı ziyaret ederek İttihatçıların dünya islam devrimi için

programını netleştiriyor ve İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı alanında çalışmalarını tamamlıyor. Bundan sonra, Ankara ile çok dostane yazışmalarla, beklemeye giriyor ve 1921 yılı Temmuz ayında artık harekete geçmesi gerektiğini düşünüyor. 1921 yılı Ekim Ayı'nda, Bolşevikler'e karşı olan tutumunda büyük dönüş gerçekleşiyor ve bu sonuncu dönemin sonunda, 1922 yılı Ağustos ayında Bolşevikler'e karşı savaşırken ölüyor.

Bu son döneme kadar da Enver'in Bolşeviklere karşı güveninin tam olduğu hiçbir zaman söylenemez; Ankara'ya yazdığı mektup ve gönderdiği raporlardan, bu, netlikle, ortaya çıkıyor. Doğu Halkları Kurultayı'ndan sonra, 17 Eylül 1920 tarihi itibariyle Ankara'ya gönderdiği raporunda, Ali Fuat yayınlıyor, Radek'in, "ya İngiltere mahvoluncaya kadar muharebeye devam ederiz veyahut bir kompromi yaparız" dediğini bildiriyor. Radek'e göre, Sovyet İktidarı'nın korunması için Sovyet Rusya Büyük Britanya ile bir uzlaşma yapacak olursa bunu Türkiye'ye de tavsiye etmek durumundadır. Bu görüşün Enver'i pek hoşnut etmediği anlaşılıyor. Bütün bu dönem sırasında ise Enver, Kızıl Ordu ile olmazsa müslümanlardan kurulacak kuvvetlerin başında Anadolu'ya girmek için Ankara İktidarı'nın iznini almaya çalışıyor. Kemal, Enver'i hep oyalıyor ve dışardan yapılacak katkının önemi ile avutmaya çalışıyor.

İnönü Zaferleri'ni önemsememek gerektiği konusunda daha önce yazdıklarımı tekrarlamak istemiyorum; nitekim 1921 yılı başında Helenler çok kolaylıkla ilerleyebiliyorlar. İşte bu sırada, Ali Fuat'ın yazdığına göre, Enver, Kemal'e bir mektup göndererek, "hiçbir sebebi kanuni olmayarak memleket haricine ilelebet nefiy (sürgün, y.k.) şeklindeki arzunuza ilelebet tahammül bize pek ağır ve sefilane gelir" diyerek artık isyan edeceğini duyuruyor. S. R. Sonyel ise Britiş gizli belgelerinin izlemesinden, bu tarihte Grekler'in bir anti-kemalist darbe beklediklerini ve buna karşılık, Britanya Dışişleri Bakanlığı'nın da bir Bolşevik Enver beraberliğinin, *a Bolshevik-Enver combination*, savaşı çok daha sert bir biçimde sürdürmelerinden kaygılandığı sonuçlarını çıkarıyor.

Ali Fuat, anılarında, "1921 yılı Eylül ayı sonlarında birdenbire ortadan kaybolan Enver Paşa'nın Batum'dan hangi istikamete hareket ettiğini anlayamamıştık" diyor. Ankara'da büyük bir panik yaşanıyor. Enver'in sızmaması için yine sınır nöbetçileri arttırılıyor ve birdenbire Enver'den Cemal'e gelen haberde Enver'in Buhara'da olduğu öğreniliyor ve büyük sevinçler yaşanıyor. Enver, Anadolu'ya ve Afganistan'a gitmeyerek, Orta Asya'da Türkik kökenli halkların Sovyet düzenine karşı başkaldırı ve savaşlarına katıldığı anlaşılıyor. Enver ilk önce önemli başarılar kazanıyor ve Ali Fuat, 1922 yılı Haziran ayında, aynı bölgede Sovyetler'e karşı savaşan Türk kökenli kuvvetlerin önde gelen ismi Zeki Velidi'nin Enver'e bir mektup yazarak, Sovyetler'le anlaşmasını ve savaşı bırakmasını önerdiğini kaydediyor. Zeki Velidi, Enver'e, Afganistan'a çekilmesini öneriyor.

Enver'in ölümü yaklaşıyor. Erzurum'dan Kazım Paşa'nın sınır bekçiliği ile başlayan ve Moskova'da Ali Fuat Paşa'nın nasihatçı misyonu ile devam eden anlatım, şimdi, Orta Asya'ya ulaşıyor. Orta Asya'daki sekans ile ilgili olarak Velidi'nin anıları var; bütün bu serüvene yepyeni sahneler ekliyor.

Enver, sıkı teorilerin şiddetli pratikçisidir. Alman emperyalizminden yararlanma dönemini, özellikle Kafkasya'da, büyük çalkantılarla atlattıktan sonra, antiemperyalist, milliyetçi-ihtilalci hareketler çağına ulaşabiliyor. Çok güzel; Enver'in yazgısı, milliyetçi hareketlerin belli dönemde dinsellikle büyük bir bulaşıklık içinde geliştiğini bir kez daha gösteriyor. İslamik-Türkist bir ihtilalci programla Orta Asya'ya yönelmesi gerektiğini düşünüyor.

Güzel. Burada, Bennigsen-Wimbush'tan bir aktarma yapmak durumundayım ve bunu özgün dilinde yapıyorum: "At an uncertain date, probably in the spring of 1920, Sultan Galiev, Zeki Validov, and a group of prominent Muslim national communists-including probably the Kazakhs, Ahmed Baytursun, Ali Bukeykhanov, and Turar Ryskulov, the Crimean Tatar Veli İbrahimov and Uzbek Nizameddin Khojaev and maybe Fayzullah Khojaev met in Moscow and founded the secret group Ittihad ve Terakki (Union and Progress)."[227] Bennigsen, muhtemelen 1920 yılı içinde, Moskova'da, Sultan Galiyev, Zeki Validov, Veli İbrahimov, Nizamettin Hocayev ve pek çok Türkik kökenli müslüman önderin katılımıyla gizli İttihat ve Terakki Partisi'nin kurulduğunu yazıyor. Tarihini net olarak belirtmemekle birlikte yine de 1920 yıllarının başında, aynı bölgelerde, "Turan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti", *Soviet Socialist Republic of Turan*, üzerinde tartışmaların yapıldığından söz ediyor. Validov ise anılarında, 1917 Şubat Devrimi'nden sonra "Güney Doğu Müslüman Ülkeleri Federasyonu" üzerinde tartışmalar yaptıklarını ve buna yönelik bir "Erk Sosyalist Partisi" kurmak istediklerini bildiriyor.

Almanya'da öldürülmek tehlikesiyle karşı karşıya olan, Anadolu'da Kurtuluş Hareketi'nin *persona non grata*, istenmeyen kişi, ilan ettiği Enver, gizli İttihat ve Terakki Partisi'nin kurulduğu Orta Asya'da savaşmak istiyor; bu sırada bu bölgedeki savaşın lideri Zeki Validov, "hayır" diyor.[228] Son derece trajik bir yazgı olduğu ortaya çıkıyor ve bu nedenle bu "hayır" sözünün gerekçesini Velidi'nin kaleminden aktarmak istiyorum.

"Bunların Orta Asya meselesine münasebetleri sırf Türkiye'nin menafii bakımındandı. Onların fik-

ri, Türkistan işini Türkiye'ye yardım bakımından yürütmek, batı'da müttefiklere karşı kaybedilen savaşı Orta Asya'da devam ettirmekti."

"Cemal Paşa, Afganistan'ın yardımıyla Hindistan'da isyan çıkaracağını ve Türkistan'da isyan halinde olan Türkleri de Sovyetler'in yardımıyla kendi islam ordusuna alabileceğini zannederek ciddi hareketlerde bulunuyordu."

"Biz ise Türkistan davasına ancak Türkistan mikyasında yapılacak bir iş nazariyle bakıyorduk."

"Türkiye'nin müttefiklerle haklı ve hayati hesapları ile Türkistan'ın Sovyetler'le ölüm kalım mücadelesini birleştirmek mümkün olmadığından Enver Paşa'nın bu propagandasından çok canımız sıkılıyordu."

"Türkistan'daki kıyam hareketlerine katılabileceği haberi de gelmişti."

"Bana Enver Paşa'nın Türkistan'a gelmek fikrinde olduğunu da bildirdiler. Biz de vaziyeti komitemizde müzakere ettik. Buraya gelmeyip kenardan bize yardım etse daha iyi, diye cevap verdik."

Hem Anadolu Türkleri ve hem de Orta Asya Türkleri, Türklük için ihtilal yapmak isteyen Enver'e aynı cevabı veriyorlar. Enver'in kenarda kalmasını istiyorlar. Anadolu Türkleri, Büyük Britanya'ya karşı, eninde sonunda uzlaşmacı bir tutum almak zorunda kaldığını düşündüğünden, Britanya İmparatorluğu'nun bu kinli düşmanını yanına almak istemiyor. Orta Asya Türkleri ise Sovyet rejimine karşı Büyük Britanya ile aynı safta olduklarını düşündükleri için Enver'e kapıları kapatıyorlar. Hem Kemal'in başında olduğu Anadolu hareketi ve hem de Validov'un götürdüğü Orta Asya Türk hareketi, mevzii bir perspektif taşıyor. Buna karşın Enver, gittikçe genişleyen bir coğrafyada, Britanya'ya karşı bir tehditi temsil ediyor. Çok büyük bir coğrafyada islami iddialı ve Türkik renkli bir ihtilal peşinde koşan Enver, bütün bu nedenlerle, sınırlı Basmacılar isyanının başına geçmek zorunda kalıyor. Kısa süreli başarıları, ölümü izliyor.

Böylece bu bölüm bitiyor. Bir tek soru var: Enver'in sonunda ve trajik ölümünde, Sovyet liderliğinin ve bu arada Lenin'in rolü nedir? Araştırmacılığın şans unsurunu ön plana çıkaran bu soruyu cevaplandırmak imkanına sahip bulunuyorum.

Yönteme düşkünlüğümle bir yöntem parantezi açabilirim; araştırmada, bazan altın ararken uranyum bulmak mümkündür. Ancak bu şansı arttırmak, araştırmanın kapsamını, bütünselliği sağlayacak ölçüde, geniş tutmakla mümkün olabiliyor. İş bölümü gelişmenin motorlarından birisi olsa bile, insan kişiliğini bozan ve aynı zamanda bilimsel gelişmeyi durduran bir etkiye sahip görünüyor. Sosyal alanda bilimsel düşüncenin gelişmesinde en önemli üç isimden biri olan Aristoteles'te, iş bölümünü kutsallaştıran Adam Smith'te ve iş bölümüne bilimsel bir içerik kazandıran Marx'ta iş bölümü görünmüyor. Her üçü de, olumlu anlamda, ansiklopedik bilgiyi hem yaratan ve hem kullanan düşünürlerdir; son ikisinin, kitap kurdu oldukları konusunda net bilgiler bulunuyor.

Hintli Roy'un ilginç bir kişiliği olduğu biliniyor; ulusal sorunu Lenin'le ciddi ölçüde tartıştığı, yine Lenin'in yazılarından anlaşılıyor. Bir Hint milliyetçisi olarak Japonya'ya giden, Amerika'ya sığınan, Amerika Birleşik Devletleri'nin Almanya'ya savaş açması üzerine Meksika'ya geçen ve burada komünist partisi kuran, Moskova'dan aldığı davet üzerine, Sovyet ülkesine geçen ve burada genç ve Ortodoks bir marksist ihtilalci olarak dikkati çeken Roy, hep benim ilgimi çekiyordu. Milliyetçi demokrat olarak başladığı kariyerini, ihtilalci komünizmden geçerek sıradan bir demokrat olarak tamamladığı için Lenin'in dipnotlarının dışında hakkında bilgi bulunamıyordu. Anıları son derece öğretici görünüyor.

Moskova'da Komintern içinde ve ulusal sorunlar söz konusu olunca son derece önemli bir kimsedir. Moskova'da Enver ile karşı karşıya gelmesi kaçınılmazdır; ancak bir de komşu düşüyorlar. Moskova'da kendisine tahsis edilen konutun yanında, Şeker Kralı'nın mütevazi evine yerleştirilen, hep üniforma giyen kimselerin, Osmanlı İmparatorluğu'nu son döneminde yöneten triumviradan ikisi olduğunu çok geçmeden öğreniyor. Cemal ve Enver'in Moskova'da bulunuşlarını diplomatik bir misyon olarak anladıklarını ve bu nedenle de Dışişleri Bakanı'ndan bir çağrı gelinceye kadar pek dışarı çıkmadıklarını ve kimseyle görüşmediklerini yazıyor.[229] Genç Hintli Roy, kendiliğinden bu kapalılığı bozmaya çalışıyor ve Cemal ve Enver ile komşuluk ilişkilerine giriyor. Kişilikleri hakkında çok ilginç ve değerli gözlemleri var; bir kenara bırakıyorum. Enver'in Moskova Misyonu ile ilgili olarak, şimdiye kadar hiçbir kaynakta ifade edilmemiş olan, bilgiler veriyor ve bunlar üzerinde durmak istiyorum.

"The circumstances of their journey to Moscow aroused suspicion. They were transported secretly in a German military aircraft. Evidently, the German Army, still resisting disbandment by the vitorious powers, was interested in the adventure of the Turkish leaders. On arrival in the Soviet capital, they were received with marked coolness, put up in a modest place, and forgotten."

Bir Alman savaş uçağı ile Moskova'ya gelen Türk liderleri, davet sahiplerinde, kuşku uyandırıyorlar; soğuk bir biçimde karşılanıyorlar ve bir yere yerleştirildikten sonra unutuluyorlar. Ancak öyle anlaşılıyor, Enver ve Cemal de, ev sahiplerini unutuyor; çünkü, Roy, "hâlâ kendi dünyalarında yaşı-

yorlardı" diye yazıyor. Arkalarında bir devlet yok; diplomatik saydıkları misyonların da beklemekten başka çareleri görülmüyor. Bu arada Roy ile çay içiyorlar ve yemekler yiyerek bol bol sohbet ediyorlar.

Roy, tam bir Paris'li jestiyle konuştuğunu ve parmaklarını değerli elmas yüzüklerle süslediğini yazdığı Enver'i ciddiye alıyor ve Enver'den bir müslüman ihtilali peşinde koştuğunu, Hindistan'da devrim yapmayı planladığını ve bunun için de Afganistan'ı sıçrama tahtası olarak kullanmak istediğini öğreniyor. Eski bir Hint devrimcisi olarak Hindistan Devrimi'ni hiç ciddiye almıyor ve Sovyetler'in ciddiye aldığını biliyor. Roy, Bolşevik yöneticilerin çoğunun Hindistan'ı bir müslüman ülke olarak bildiklerini düşündükçe Sovyet yönetiminin bu tutumu canını sıkıyor. Bu durum da, ayrıca, Bolşevik liderlerin nerede ise 1920 Ağustos ayına kadar "Doğu" sorunu ve halklarıyla hiç ilgilenmediklerini, bir kez daha, gösteriyor.

Roy'a göre bu sırada Sovyet yönetimi, Kemalist rejime angajedir, *The Russians were definitely committed to support the Kemalist movement.* Enver'in Moskova'ya gelişinin ilk aylarında, Moskova'nın Kemalist harekete kesinlikle angaje olduğu düşüncesine katılamıyorum. Angajmanın netleşmesi ve kesinleşmesi daha sonradır. Ancak Roy, Kemalizm'in Jön Türk yönetimine de karşı bir hareket olduğunu görüyor ve kemalist başkaldırı için, *it was neither a Pan-islamist nor Pan-Turanian movement,* ne pan-islamist ne de pan-türkist bir hareket olduğunu görüyor; Enver Partisi, pan-islamist olmasının yanında, Osmanlı İmparatorluğu'nu Türk kökenli halkların yoğun olarak yaşadıkları yerlerde sürdürmeyi planlayarak, panturanist bir programa da yaklaşıyor. Roy, "çok hırslı" ve huzursuz bulduğu, sürekli olarak öldürüleceği veya İngilizler tarafından yakalanacağı kaygısıyla yaşayan Enver için, "Enver Pasha desired to play the role of Ottoman all over again after six handred years", altı yüzyıl sonra tekrar Osmanlı rolünü oynamak istiyor, diyor; kuşkusuz hiç beğenmiyor. Bu değerlendirmeden sonra, Enver ile görüşmelerini, "tehlikeli Türk ile diplomatik ilişkiler" olarak niteliyor. Görüşmeleri ve izlenimlerini hemen Karahan'a anlatıyor ve daha üst makamlara duyuruluyor.

Bu sırada Afganistan'ı Doğu Devrimi için bir ileri mevzi olarak kullanma kararının Sovyet yöneticilerinde de var olduğu anlaşılıyor; çünkü Roy'un kendisinin Kabil'e büyükelçi gönderilmesi için harekete geçiliyor. Bu atama daha sonra Kral Emanullah'ın bir manevrasıyla gerçekleşmemekle birlikte bu sıralarda Roy, Afganistan'la ilgili olduğu için Enver'le görüşmelerini arttırıyor; Afganistan'ın Moskova Büyükelçisi'nin evindeki yemeklerde de beraber oluyorlar, Roy, Büyükelçi ile Enver'in gizli gizli görüşmelerinden de rahatsız oluyor.

Daha bu sırada Enver-Sovyet ilişkisini Roy, bir Bengal atasözüne benzetiyor; yılan bir fare yakalamış, tadını beğenmiyor ve ancak bırakıp göndermek de istemiyor. Sovyet yönetimini böyle düşünürken Enver, kendisi için hayati denilebilecek bir hata yapıyor, bir Doğulu'nun, ister emperyalist ve isterse Bolşevik olsun, bunların karşısında mutlaka bir diğer Doğulu ile işbirliği yapacağına inanıyor; bu nedenle Roy'a açılmayı sürdürüyor. Çiçerin'le ilk görüşmesinde Çiçerin'in yanında kapı komşusu Hintli'yle karşılaşınca, önce şaşırıyor ve daha sonra Roy'u daha da önemsiyor.

Halbuki bu sırada, Roy'un da içinde bulunduğu bir grup, Roy'un yazdıklarına göre, Enver'den kurtulmanın yollarını aramaya başlıyorlar; nasıl yapacaklarını bilemiyorlar. Diğer yandan Enver'den kurtuluşun yolunu ararlarken, "no decision could be made without consulting Lenin", Lenin'e danışmadan hiçbir karar alamayacaklarını da kararlaştırıyorlar. Çünkü üzerinde çalıştıkları çarelerden birisi, Enver'i, o sırada Moskova'da "Peter" kod adıyla bilinen Çeka'ya teslim etmektir; Çeka'nın, sessizce, Enver'i halletmesi bir yol olarak görülüyor. Çünkü Enver'in, Afganistan'da çok çeşitli entrikalar çevirebileceğine inanmaya başlıyorlar.

Enver'i tekrar Almanya'ya göndermek, çırılçıplak Britiş emperyalistlerine ya da intikamcı Ermeniler'e teslim etmek demektir; bunun, Sovyetler'in Asya'yı kurtarma politikasıyla bağdaşmayacağına, inanılıyor. Çünkü Enver'in imajı, Moskova'da da, "the greatest son of modern Asia", çağdaş Asya'nın en büyük çocuğu'dur; çağdaş Asya'nın en büyük çocuğunu kurbanlık koyun türünden Almanya'ya göndermekle Asya'nın kurtuluşu programının bağdaşmayacağına karar veriliyor. Peki, Pyotr ya da Çeka'ya vermek? Almanya'da değil de Çeka hücrelerinde kurban olmasının sakıncalarını ise Roy, şöyle yazıyor: "Of course, Peter would gladly take the matter in hand; but it would be an international scandal if Enver Pasha, simply, disappeared from Moscow, Chicherin would not allow such an awkward situation to happen."[230] Bu sırada Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin, işçi kökenli olmayan, en sıkışık zamanlarda piyano çalarak dinlenen, ince ve kültürlü bir bolşeviktir; Roy, Enver'in Çeka tarafından yok edilmesinin yaratacağı uluslararası skandalı Çiçerin'in kabul etmeyeceğini ileri sürüyor.

Ne Yapmalı? Roy, bu sorunu mutlaka Lenin'le görüşmesi gerektiğini düşünüyor ve Çiçerin de aynı sorunu Parti yönetimine götürmekle görevlendiriliyor. İşte tam bu sırada Roy, bir kez daha Afgan Elçiliği'ndeki akşam ziyafetine çağrılıyor; mevcut büyük elçi, Berlin'e atanıyor ve yenisi geliyor. Bu nedenle verilen ziyafetin onur konuğu, kuşkusuz, Enver'dir; yemekte, asilzade olan Afgan büyükelçisinin bazı lüks ihtiyaçlarının temini türünden dünyevi bir

konu tartışılırken, Enver, "Comrade Roy has become a Bolshevik, but the leopard does not change his spots... ha ha ha!" diyor ve kahkahalarla gülüyor; yemektekilerin hepsi kahkahaya katılıyorlar. Enver, Yoldaş Roy'un bir bolşevik olduğunu ancak leopar'ın da beneklerini hiçbir zaman değiştirmeyeceğini ileri sürüyor; bu sözler üzerine, Roy, doğrudan yalan söylemeksizin Enver'in istediği türden konuşmaya karar verdiğini yazıyor. Kendisinin bir Hint devrimcisi olduğunu, Hindistan Devrimi'ni çok yüksek tuttuğunu, bunun için Kral Emanullah ile işbirliği yapacağını söylüyor ve anılarında bundan "benim iki yüzlü söylevim" diye söz ediyor. Roy'un, *hypocritical oration*, iki yüzlü konuşması, Enver'in kendisini ölüme götüren hatalarından birisini yapmasına neden oluyor; Roy'a, yakında, Afganistan'a gitme gerekçesiyle Taşkent'e gideceğini ve gizli bir toplantı yapacağını, Roy'un Ruslar üzerindeki etkisini kullanarak, Sovyetler'in kuşkulanmamasını sağlamasını istiyor. Roy ise doğru Lenin'e gidip haber veriyor.

"The next day, I saw Lenin. He was worried; but it would be unwise to force the issue. Let the chap go with the illusion that he was deceiving his hosts. Sokolnikov and Safarov were already at Tashkent. I must join them soon. By putting our heads together, we should be able to handle the situation." Roy, Lenin'e bu bilgileri verince, Lenin'in çok canı çıkılıyor; herhalde hemen yakalanmasının doğru olmayacağını düşünüyor. "Ev sahiplerini aldattığını inanarak, herif, oraya gitsin" diyor; Sokolnikov ve Safarov, zaten Taşkent'te bulunuyorlar. Bunlar Doğu sorununda önemli isimlerdir; bunlara, bir süre sonra, Roy'un da katılması kararlaştırılıyor. Lenin, Enver'in sonunun nasıl gerçekleşeceğini, bu üçüne bırakıyor.

Böylece saf ve hayalci Enver, Bolşevikler'e karşı isyan edeceğini, Lenin'e haber vermiş olarak yola çıkıyor.

Bir ihtilalci ve hiçbir yer isyanını kabul etmiyor.

1922 yılı Ağustos ayında, Orta Asya'da Basmacılar arasında Türkist giysili pan-islamizm öldürülüyor.

İkinci Bölüm İçin Birinci Ek

Erzurum'dan Mücadele Envanteri[231]

Erzurum, 6 Ağustos 1335
Cevat Dursunoğlu

Aziz Fikret,

Bu harap ve kimsesiz yurduma geleli sana birkaç mektup ve birkaç telgraf yazdım. Hepsi cevapsız kaldı. Artık senden cevap beklemek safdilliğinde bulunmuyorum. Dost hasretinin hüsranzede kalblerde doğurduğu elemi eğer kalbinde hissediyorsan tarife hacet yok. Eğer bunu duymıyacak kadar kalbin kararmışsa ben sana anlatamam. Maamafih senden bu günahının hesabını istemiyeceğim. Evvelki mektuplarımda gerek memleketimin ve gerek ailemin son hadiseler dolayısıyle ne derece ağır bir surette sarsıldığını tafsilen yazdığım için, bu defa seni bunlarla üzmiyecek ve mümkün mertebe ümit verici şeylerden bahsedeceğim.

İstanbul'un ümitsizlik doğuran muhitinde şüphesiz ruhun çok sıkılmıştır. Vatanın bu nikbeti karşısında orada fırka ve sandalye kavgalariyle Türk'ün son İstiklâl ve Hürriyet ümitleri baltalanırken burada millî bir vahdetin teessüs ettiğini ve Türk'ün kurtulması için mübarek Anadolu'nun artık kendi öz kuvvetine dayandığını müjdeleyecek ve bunu tamamıyle teşrih edebilmek için buraya geldiğimden bu ana kadar geçen günlerimin bir tarihçesini yazmaklığıma müsaadeni isteyeceğim.

Ahmet'le Erzurum'a geldiğimiz zaman üstünden üç ordunun kılıcı ve yangınları geçmiş harap bir ülke ve zulüm, hicret, katliam hüsranlarının en amansızına uğramış ve Allah'tan bile ümidini kesmiş bir halk gördük.

Bu zavallı halkın başında rehberlik edecek bir kuvvet yoktu. Bütün idare payansız bir acz içinde sürükleniyor ve gittikçe halkı daha derin bir ümitsizliğe düşürüyordu. Son on sene zarfında biz de bu milletteniz diyerek fırka vesair bu gibi müessesatın başına geçmiş olanlar da bu zavallının sırtından geçinmiş ve itimadını suiistimal etmişlerdi. Cahil ve müteneffiz evlâtlarının bir kısmı da en kati ve yüreksiz bir nankörlükle bu halden istifadeye koyulmuş şahsî menfaatlerini doyurmağa çalışıyorlardı. Bu ümitsiz vaziyet içinde memleketin bir kaç nurlu genci irfanlarının rehberliğiyle bu hastalığa bir çare arıyorlardı. Fakat halk kendi işini yürütmek isteyen kara kuvvetlerin tesiriyle bunlara muzahereti esirgiyor ve bu kimsesizlerin mücadelesi de ferdî olduğu için istenilen neticeyi vermiyordu.

İşte Fikretçiğim; bu pek de ümit vermiyen vaziyetler ve en elim haricî tehlikeler karşısında zavallı memleketimizi bulduk. İlk günlerin elim intibalariyle hemen biz de bu ümitsizliğe kapılmak tehlikesine düşüyorduk. Bereket versin sarsıldıksa da düşmedik. O zamana kadar ferdî çalışan kuvvetlerle birleştik. Daha muvasalatımızın ilk günlerinde bugünkü millî teşkilâtın anası olan Müdafaai Hukuk'un ilk şubesini açtık.

Her yerde ve her tarafta en büyük tehlikeyi Türk'ün sinesinde büyüttüğü nankör Ermeniliğin teşkil ettiğini anlatmağa başladık. Evvelâ bize İttihatçı, sonra ihtilâlci dediler. Müteessir olmadık. Pek az zaman sonra memleketin her türlü seyyiattan münezzeh ve kalbleri millî endişe ile çarpan genç ve yaşlı bütün fedakâr şahsiyetleri bize iltihak etti. Bu zavallı halkın arasına ihtilâf ve münaferet sokarak fırıldaklarını çevirmek isteyen menfaatçi ağızlar susturuldu. Memleket efkârı umumiyesi artık kazanılmış demekti. Biz biraz müsterih olduk. Evvelâ kendi birliğimize, sonra itilâf devletlerinde o zaman mevcut olduğunu zannettiğimiz kiyaset ve basirete güvenerek buralardaki tarih, nüfus, iktisat ve hars esaslarına istinadeden bahir ve mustakir hukukumuzu ve Ermenilerin bu ülkede mazlum değil zalim mevkiinde bulunduklarını gösteren ilmî vesaiki ihzara ve bu suretle hak olan davamızı bize kazandıracağını ümit ettiğimiz esasatı tesbite başladık.

İşte bu ilmî mesainin ilk demlerinde idik ki memleketin garbinde Yunanlılar eliyle patlayan zulüm ve imha bombası İtilâf devletlerinin halka ve insanlığa karşı takındıkları hak ve adalet maskesinin mahiyetini meydana çıkardı. Artık millet de bizimle beraber bu zavallı ve harap yurdu yalnız millî bir vahdetin kurtaracağına iman etti. Fakat bu azîm işin hakkından başında bir kaç gençle bu ihtiyar vilâyetin gelemiyeceği muhakkaktı.

Başka hiçbir yeri düşünemiyen İstanbul da buralarda bir Ermeni tefavvuku kabul ederek Avrupa'ya bir muhtariyet teklifiyle bizi terk ediyordu. Binaenaleyh tehlike pek büyük ve kudretimiz pek azdı. Meyus olmadık.

Hem mukadderat olduğumuz kardeş vilâyetlerle tevhidi mesai yollarını aradık. Bu birleşmenin te-

mini için tehlikenin kapısında bulunan Erzurum'da bütün Şarkî Anadolu'nun iştirakiyle muazzam bir kongrenin aktini her tarafa teklif ettik. Bu teklifimiz her yerde kemali hürmetle karşılandı. Yalnız İstanbul'da Ali Kemal ve hempaları milletin bu birleşmesini şahsî emelleri için mâni gördüler ve bu teşebbüsü daha beşiğinde boğmak için "bu hiyaneti vataniyeyi.." "irtikâp edenlerin şediden takip ve tecziye edilmeleri lâzım geldiğini" emir etmeği unutmadılar. Fakat İstanbul'dan vatansız ve seciyesiz ricalin vereceği emirlerin Karadeniz Boğazı'nın pek de ilerisine geçemiyeceğini ve artık milletin kendini onların istedikleri şekilde öldürtmiyeceğini düşünmediler. Biz tabii bu millî vazifede her maniayı kırmak azmini kendimizde görüyorduk. Yalnız yine İstanbul'un doğurduğu ve hükümeti merkeziyenin hiyanetkar elinin beslediği muzir bir Kürtlük propagandası Diyarbakır'da pek kısa bir müddet için bizim maksadı millîmize hail olmak istedi. Derhal orada, namuskâr ve milletin hayatiyle alâkadar zevata ve millî teşkilâta muntazar felâket ve tehlikenin derecesini anlattık ve sonra bir nüshasını gönderdiğim risale ile Kürtlerle Türkler arasındaki karabeti hissiye ve nesebiyyeyi izah ettik ve neticede bu millî mesaide muvaffak olduk. Fakat Fikretçiğim; bu işe lekelenmemiş bir maziye, kuvvetli bir iradeye, tecrübeli bir zekâya malik bir baş lâzımdı.

Allah bize, Balkan nikbetleri zamanında Türkün elemine zırhlısının fevkalbeşer kahramanlıklariyle teselliler veren Hamidiye'nin namdar süvarisiyle Anafartalar'ın azimkâr kahramanını gönderdi. Esasatımız hazırlanmış ve bu ihtiyar vilâyetlerin her bucağından dertli, elemli ve fakat ümitli gene ve ihtiyar Türkler, ezilmiş ve fakat, imanlı aşiret beyleri Erzurum'un harabelerinde toplanmıştı. Derhal 23 Temmuz'da size bolşeviklik, isyankârlık, eşkıyalık daha bilmem ne gibi vasıflarla anlatılmak istenilen kongremizi akdettik. Beyannamemizden öğreneceğin veçhile İstanbul'un bir sürü münevverleriyle padişahı etrafına toplanamıyan Türklüğün büyük ve sağlam bir kısmını biz burada lehulhamd millî gaye etrafında topladık. Artık dünkü ümitsizlikten eser bile kalmadı. Bütün şarkı Anadolu'da millet her ihtimale karşı bir kitle halindedir. Fikretçiğim; sana işte altı aylık hummalı ve uzun millî mesaimizin bir tarihçesini yazdım. Ümit ediyorum ki bu kurtuluş alâmetleri ve müjdeleri senin ruhuna oldukça bir tesliyet verir. Şimdilik bir tek vazifemiz var ki o da anut ve izansız hükümet denilen nesneye milletin hakkı meşru'u olan murakabei milliyesini tesis ettirmek. Buna da muvaffak olduğumuz gün artık mesaimizin semeresini tamamen değilse bile kısmen görmüş olacağız. Fikretçiğim; bu siyasî iştigalât yüzünden kendi hususî işlerimi büsbütün ihmal ettim.

Gözlerinden öperim.

Kardeşin Cevat

İkinci Bölüm İçin İkinci Ek

Doğu Kongresi

Lenin'in Bolşevik Hareketi, öyle görünüyor, bir tek iktidar sorununda ısrarlı ve tutarlı davranabiliyor; iktidarı almaktan ve iktidarı elinde tutmaktan vazgeçmiyor. Bunun dışında, pek çok can alıcı alanda, son derece pratik ve pragmatik davranabiliyor. Ulusal Sorun ve "Doğu Sorunu", Bolşevik Parti'nin en çok pragmatik olabildiği alanların başında geliyor.

Milletlerin hapishanesi denilen Çarlık Rusyası'nda doğup gelişmesine karşın Bolşevik Hareket'in "ulusal sorun" ile çok az ilgilenmiş olduğu anlaşılıyor; teorisinin en gelişmemiş bölümleri burada yer alıyor. Fakat 1920 yaz sonunda, Moskova'da toplanan Komintern'in İkinci Kongresi sırasında Devrim'in Batı'ya doğru ilerleyemeyeceği çözümlemesi yapılınca Doğu'ya doğru ilerlemesinin imkanları üzerinde duruluyor. Çok acele bir Doğu Halkları Kongresi toplantısına karar veriliyor; böylece Doğu Sorunu ön plana çıkıyor ve Ulusal Sorun ile birleşiyor.

Ağustos ayının Onbeşinci Günü açılacağı ilan edilen Kongre, yakın ülkelerdeki Doğulular'ın yetişememesi nedeniyle Eylül Ayı'na erteleniyor; fakat yine de tam katılım olmuyor. Doğu Kongresi, Doğulular'dan daha çok o sıralarda Komintern'in İkinci Kongresi nedeniyle Moskova'da bulunan Batılı komünistlerde heyecan yaratıyor. Komintern'in yeni genel sekreteri Radek, romantik gazeteci John Reed, heyecan duyanların başında yer alıyor. Bu sırada Komintern'de yıldızı hızla parlayan Roy ise, son derece Ortodoks marksist bir tutum alarak, Kongre'yi reddediyor. Doğu Kongresi'ne "Zinovyef'in Sirki"[232] adını veriyor.

Türkiye ile Bolşevik Rusya'nın ilişkilerinin çok iyi olduğu bir zamanda toplanıyor. Bu, belki de, Kongre toplamanın dayanaklarından birisidir. Açış konuşmasında Zinovyef'in şu sözleri kayda değer görünüyor: "Biz, bizden olmayan ve hatta bazı sorunlarda bize karşı olanları, sabırla, destekliyoruz. Örnek olsun, Yoldaşlar, Türkiye'de Sovyet Hükümeti'nin Kemal'i desteklediğini biliyorsunuz. Bir an için olsa bile Kemal'in başını çektiği hareketin komünist olmadığını da biliyoruz."[233] Doğu Kongresi'nin Kemal türünden tutucu, milliyetçi demokratlarla işbirliği yapılabileceğini göstermesi, Zinovyef kişiliğin kutsal olduğunu ilan ederek bağlılığını açıkladığını söylemeyi ihmal etmiyor, önemlidir; yalnız bu gösterilmek istenenlerin sadece bir cephesidir. İkincisi, İran'da, Çerkez Ethem partizan kuvvetlerine benzeyen ve Küçük Han'ın yönetiminde Cengeli gerillaları tarafından kurulan Gilan Sosyalist Cumhuriyeti'dir; yoksul köylülere dayalı Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri, Doğu Kongresi'nin ikinci temasıdır.

Uzlaşmacı, milliyetçi demokratlarla işbirliği yapmak ve bunları, yoksul köylülerin sınırlı ancak devrimci hareketleriyle tehdit etmek, Doğu Kongresi'nde pek kavga etmeyen iki kardeş olarak ortaya çıkıyorlar. Daha sonra, yoksul köylülerin sınırlı devrimci hareketi, hızla büyüyerek terbiye edici bir ağabey rolünü üzerine alıyor.

Doğu'daki tutucu milliyetçi burjuvalar bu iki tanıdan birisini duyunca ümitleniyor ve ikincisini duyunca kaygılanıyorlar. 1920 sonrası ve 1921 yılı, Doğu halkları açısından bu umut ile kaygı arasında gitgellere sahne oluyor. Daha sonra ise Leninist Hükümet, eski Çarlık Rusyası'nda sovyet düzenini kurunca, çevre Doğu topraklarda tutucu ancak Sovyetler'e karşı dostça dış politika izleyen rejimleri tercih etmeye başlıyor.

Bu, Doğu Halkları'nın devriminden vazgeçmek demektir. Bu nedenle ikincisi yapılacağı ilan edilen Doğu Kongresi birincisiyle sınırlı kalıyor. Böylece Doğu Halkları Kongresi, güzel sözlerin dillendirildiği bir toplantı olarak kalıyor.

Kongre'de üç hanım var; Dağıstan'dan Bulaç Bacı, Türkiye'den Naciye Hanım ve Azerbaycan'dan Şabanova delege olarak Kongre'ye katılıyorlar. Başkan, bu üç hanımın, prezidyuma seçilmesini ve kısa kısa Kongre'ye hitap etmesini öneriyor. Naciye Hanım, Türkçe konuşuyor ve konuşurken Başkan, "Yaşasın Doğu'nun Kadınlarının Kurtuluşu" ve "Yashasun Shargin azad hanumleri" sözleriyle Naciye'nin konuşmasına eşlik edince, salon birbirine giriyor, herkes ayağa kalkarak "hurrah" çekiyor.

Lenin ve Trotskiy katılmadıkları için, kim ne derse desin, Kongre'nin yıldızı Bela Kun oluyor; kısa bir süre önce, kısa bir zaman için de olsa, Rusya'nın dışında, Macaristan'a bir sovyet hükümeti kurabilmiş olmanın bütün çekiciliğine sahip görünüyor. Bela Kun, kurdukları Sovyet rejimini, Fransızlar'ın sömürgelerinden getirdikleri müslüman askerlerle boğduklarını Kongre'ye anlatmaktan geri

kalmıyor. Türkiye'de ve İran'daki "eşitlik ve demokrasi" sözlerinin boş olduğuna işaret ediyor. Kemal'i, Ermeni Daşnak, Azeri Müsavat ve Gürcü Menşevik Partisi kadar geri buluyor ve parlamenterizm oyunundan bir sonuç alınamayacağını söylüyor. Bunların yerine Bela Kun, Doğu'da en yoksul köylülerin diktatörlüğünü, "dictatorship of the poorest peasantry" öneriyor.

Çok umutlu konuşuyor: Doğu Halkları İkinci Kongresi'nin yapılacağını, ancak böyle olmayacağını ilan ediyor. İkinci Doğu Halkları Kongresi'nde "Doğu Sovyet Devletleri Federasyonu" temsilcilerinin yoksul Doğulular'ın nasıl iktidarı aldıklarını ve sömürüyü nasıl ortadan kaldırdıklarını, anlatacaklarını hayal ediyor ve söylüyor.[234] Bela Kun bir düzenden diğerine geçmek için mutlaka kapitalist aşamanın denenmesi gerektiği görüşüne de karşı çıkıyor.

Kongre'den kısa bir zaman sonra, Sovyet desteği çekilince, Gilan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti de düşüyor.

İkinci Bölüm İçin Üçüncü Ek

Kahraman-ı Hürriyet Enver "Ölümden Korkmuyorum, Yaşamak İstiyorum"

Türkiye Üzerine Tezler dizisinin beşinci kitabının bir tezi var. Sultan Abdülhamit, Kahraman-ı Hürriyet Enver ve Gazi Mustafa Kemal Paşa, aynı programın ve aynı ideolojik çerçevenin adamlarıdırlar; aralarında bir biçem ayrılığı görülüyor. Hamit, en soğukkanlısı, Kemal en temkinlisi, Enver ise en cüretlisidir. Enver'deki hayal gücü, bir mevziden diğerine sıçrama yüreği, diğer ikisinde görülmüyor.

Enver, Hamit'i deviriyor ve Kemal, Enver'in imajını yok etmeye çalışıyor. Kemalist tarih yazımı hâlâ Kemal Paşa'nın buyruğu ile yazılıyor. Enver'in sadece Sarıkamış "Faciası" ile hatırlanması isteniyor. Halbuki yaptıklarının değerlendirmesi bir yana, kişiliği ile, Türkiye tarihinin en ilginç simalarından birisini sağlıyor. Kemal Paşa'nın gerçek kişiliğinde sürekli olarak beraber çalıştıklarından yakınma ve hakkı yenmiş insan çizgileri okunuyor; Enver ise genel olarak Türkiye devrimci hareketinin ve özel olarak burjuva-demokrat sayfaların en romanesk aktörlerinden birisini veriyor.

Şükrü Hanioğlu'nun yayına hazırladığı mektuplar, Enver'in kişiliğini resmetmesi açısından şimdiye kadar su yüzüne çıkarılmış en önemli bir kaynak niteliğindedir. Yer yer inanılması zor basit çeviri yanlışlarına karşın son derece güzel bir dille sunuluyor.[235] Arnavutluk İsyanı, Trablusgarb Direnişi ve Balkan Savaşı sırasında yazılan mektuplar, kuşkusuz, yazılış sırasına göre yayınlanmıştır; hepsi, bir yabancı kadına yazılıyor. Fransızca yazılan, içinde arada bir Almanca sözcükler saklayan bu mektupların muhatabı, bir sevgili'dir; sevginin ölçüsünü kestirmek kolay görünmüyor. Birbirini anlayan, gören iki yakın dost ya da daha fazlası olabilir; burası, herkesin tahminine açık duruyor.

Mektupları yeniden kurarak, Enver'e Enver'i yazdırmayı düşündüm. Böyle bir kurgu ile bir ihtilalcinin çizgilerini ortaya koymaya çalışıyorum. Bu çizgilerin önemli bir bölümünün ihtilalci sözüne layık herkeste bulunduğuna inanıyorum.

Efsane Adam Enver

Enver, Hürriyet Kahramanı'dır, Trablusgarp Kahramanı'dır ve Edirne Kurtarıcısı'dır. Bunlar zamanında yapılan ve kullanılan yakıştırmalar oluyorlar; "Anafartalar Kahramanı" sıfatı ise Çanakkale'den yıllar sonra bulunuyor.

Trablusgarp Direnişi'ne gittiğinde Enver, Hürriyet Kahramanı'dır. Buradan yazdığı mektupların birinde "Araplar hürriyet kahramanı Enver Bey'i ya da erkan-ı harb kumandanı Enver Bey'i tanımıyorlar ama Halife'nin damadına saygı gösteriyorlar" diyor; aynı zamanda Halife'nin damadı sıfatını da taşıyor. Ancak askerlerin bunu bildiği anlaşılıyor ve bir mektubunda şunları yazıyor: "Arapların maneviyatı günden güne artıyor. Benim, Halife'nin akrabası olarak gelişim, üzerlerinde büyük bir tesir yaptı. Birliklere gelince, Enver'in onlar için ne ifade ettiğini biliyorsunuz." Büyük bir prestijin sahibi olduğunu biliyor.

"Çocuk gibi sevinçliyim, bütün islam dünyası bana hayran diye değil, kendimden memnun olduğum için. Bir gecede Edirne'ye girebilen tek kişi olduğum için bir de."

"Gördünüz mü sevgili dostum, gece gündüz çalışmakta haklıyım."

"Hürriyet Kahramanı", "Trablusgarp Kahramanı" Enver, Bulgarlar'a kaybedilmiş Edirne'yi alarak bir de "Edirne Kurtarıcısı" oluyor. Büyük bir sevginin merkezine oturuyor.

"Bugün oldukça yorgunum. Bedevilerin arzusu üzerine, Cuma günleri isteyen herkesin beni görmeye gelmesine izin verdim, önce Zaviye ve Sünusi Şeyhleri geldiler. Onlar biraz imtiyazlılar. Çay içiyorlar. Onlardan sonra diğerleri gruplar halinde geliyorlar. Her biri sağ elimi, dizimi öpüp doğruluyorlar. Bu iyi adamların kokusu ziyaret çadırını dolduruyor. Onlara nasıl olduklarını sorduğumda sistematik cevap geliyor. 'Madem ki sen sıhhattesin ve memnunsun, biz de memnunuz.' Sonra ayağa kalkıp onlar için Allah'a dua ediyorum ve aynı şekilde gidiyorlar. On gruptan sonra çadırın kapısına çıkıyor ve orada toplanıp beni bekleyenler için dua ediyorum. Hepsi beni görmüş olmaktan mutlu ayrılıyorlar."

"Umumi karargahta bütün arkadaşlar bana çok itimat ediyor gibiler. Sana geçen gün Nezaret'in koridorlarında rastlaştığım bir erkan-ı harb miralayı, Harb Akademisi'nde tarih hocamdı, ağlayarak bir çok kere ellerimi öptü desem, ki bu sık sık tekrarlanan bir durum, böylece anlarsın ki herkesin gösterdiği itimattan hoşnut, memleketime büyük hizmet vermeyi istiyorum."

Enver, kendisinden üst rütbedeki subayların, hocalarının, fiilen elini öptükleri bir adamdır; büyük sevgi içinde yaşıyor. Ancak küçük yaştan beri seviliyor: "Rüfekam beyninde (arkadaşlarım arasında, y.k.) en genci bendim, ama terbiyeli olduğumdan onlar beni sevmişlerdi ve ödevlerimde de çalışkan olduğumdan hocalarım da beni seviyorlardı." Enver, kendisi hakkında bunları yazıyor. Şunları ekliyor: "Askeri İdadi'de rüfekam ve hocalarım tarafından çok seviliyordum. Sadece bir kerre aşırı doğruculuğumdan dolayı altı hafta ceza aldım." Düzenli, sevilen bir öğrencilikten kahramanlığa yol alıyor.

Duygulu İhtilalci

"Şimdi etrafımda çok güzel bir şey var, bir kaç gündür iyice ehlileşen bir ceylan. Beni iyi tanıyor, her yerde beni takip ediyor ve yatağımın önünde yatıyor. Bugün İtalyanların top atışlarından dönüşte ceylanı halının üstünde boynu ileri uzanmış, başı yana düşmüş, çok yavaş nefes alır buldum ve bir an öleceğini zannettim. Bilemezsiniz bu beni nasıl üzdü. Bir dostumu kaybedeceğim endişesine kapıldım. Hemen yere oturdum, onu kollarıma aldım, adı olan Mansure diye seslendim ona. Nihayet yavaşça çevirdi başını, gözlerini bana dikerek ve siyah dilinin ucunu göstererek sanki teşekkür eder gibiydi, hakikaten ağladım. Bilemezsiniz nasıl hassaslaştım. Düşünecek küçüklü büyüklü binbir şeyden sonra ruhun bu yalnızlığından korkunç acı çekiyorum."

"Son iltifatlarınız bana iyi geldi. İşimin bazen ne kadar zor olduğunu bilemezsiniz. Beni görmeye gelseydiniz sizi arabayla aldırttırırdım. Atlarınız, hecin develeriniz, katırlarınız, 1001 Gece Masallar'ındaki gibi ne isteseniz olurdu. Berlin'deki Daimler'den yeni arabalar sipariş ettim. İlginç şeyler oluyor. Ama size yazmak için neticeyi bekliyorum. Bugün garip bir bitki ile karşılaştım. Meyvaları sanki Baumwolle[236] ihtiva ediyor. Üzerinde çiçeği olan bir dal kırdım, kırılmasın diye şapkamda muhafaza ettim ve ekte size gönderiyorum. Belki orada bunun ne olduğunu söyliyebilirler."

"Tutmuş burada size kimseye anlatmayacağım şeyleri anlatıyorum."

"Küçük ceylanım hasta. Zavallı hayvan, bütün gün acı çekti, şimdi benim yatağımın yanında yatıyor, yumuşak ve melankolik gözleri bana dikildi. Bana mal edilen bütün acımasızlığa rağmen bu hayvanın derin acısını hissediyorum ve üzüntüm ona yardımcı olamamanın imkansızlığı karşısında[237] artıyor."

"Niçin bana yazmıyorsunuz, niçin bana yardım etmiyorsunuz, kafam çalışmıyor artık ve bana yardımcı olacak kimsenin olmadığı insanüstü bir mücadelenin içine girdim."

"Bugün öyle yorgunum ki ayakta uyuyorum. Altı saattir bölgenin beylerinden sürekli methiye ya da şikayetler duyuyorum, bu beni sıkıyor. Şimdi dinlenmek için yere oturdum, bacaklarımı uzattım, dizimin üstünde kağıtlar, tam Türk işi. Köprülü'den ayrılırken beni alkışlarla neredeyse öldürüyorlardı."

"Ziyaretlerden, davetlerden, uzun konuşmalardan ve kutlamalardan yorgun düştüm."

"Bugün Murabıtlara girerken Arapların elimi öpmek için telaşları bana dokundu. Hakikaten Allah'ın bana bu iyi, saf ve sadık insanların vatanını korumak için bir şey yapmama izin vereceğini ümit ediyorum."

"Nişanımın yapıldığı Dolmabahçe'den şimdi ayrıldım."

"Bu dünyada tek başıma olduğumu hissettim. İşte zabitan çadırından gelen bir kahkaha sesi. Diğer yanda alkışlar, derken sessizlikten yükselen boğuk ve derin bir melodi. Karadeniz kıyısındaki Rize'li askerlerin şarkısının bir kaç mısraı, geliyor kulağa. Ve sonra askerleri akşam namazına çağıran müezzinin sesi.[238] Ah bazen insan nasıl da bütün kalbiyle dua edebilir."

"Vatan için çok faydalı bir mesele beni İstanbul'a çağırıyor. Bugün güneş pırıl pırıl. Dışarda her şey yeşeriyor, bütün ağaçlar çiçek içinde, göçmen kuşlar trenin gürültüsünde kaybolan neşeli marşlar söylüyorlar. Masmavi gökyüzü toprağı çevreliyor. Böyle bir günde insanın dünyada keder olmadığına inanası geliyor! Bense böyle ilkbahar gününden daha melankolik bir şey olmadığını düşünüyorum ve sevinçlerin çok kısa pişmanlıkların çok uzun olduğu bu dünyada insan ruhunun esareti ziyadesiyle hissediliyor gibime geliyor."

"Düşünüyorum, böyle düşünmeye hiç hakkım yok. Hayır, Allah hayatta bana her şeyi verdi. Eğer yanınızda olsaydım eminim beni azarlardınız. Ama dostumuzu tanıyorsunuz ve her zamanki gibi melankolimi size getiriyorum. Vatanımı seviyorum ve yaralarını hissediyorum onun."

"Çetelerle karşılaşmalarımız ve her seferinde kesin bir başarı elde etmemiz, kalplerimizi inanılmaz sevinçlerle doldurmaya yetiyordu. Ve ben garnizonumdan döndüğümde sevgili vatanımdan başka bir şey düşünmüyordum. Ve şimdi hayat ufkum genişledi. Bakışlarım ufukta başka şeyler arıyordu. Ama hatıralarıma dalmak istedim ve su dolu bir vazo taşıyan, sudan bir damla bile akıtmamak için kıpırdamaktan korkan biri gibi uzun süre hareketsiz kaldım."

"Dün akşam size yazmak isterdim. Ama önümde cereyan eden sahne beni çok üzdü ve Derne civarındaki İtalyan siperlerinin teftişinin bıraktığı tesir altında yazmak istemiyordum. Evvelki gün savaş

meydanını gezdim. Ah, ne manzara! Her yerde cesetler. Şurda kafası bir kurşunla delinmiş çok genç bir İtalyan askeri, siyah sakallı, vücudu parçalanmış bir başçavuşun yanında yatıyor. Biraz ötede çoğu ateşli olmayan silahlarla vurulmuş, birbiri üstüne yığılmış bir yığın ceset görülüyor. Bunlar düşmanlar ama insan olarak onlara acıyorum."

"Zannediyorum beni çok mutlu bir insan olarak görüyorlar. Çünkü burada bencil bir insanın arzularının susuzluğunu giderecek her şey var. Zafer elde ettim, bana itaat ediyorlar ve mutlak bir saygı duyuyorlar, hürüm, insanlar gelip elimi öpüyorlar ve kendilerine el verınemi istiyorlar; benim için fedakarlık yapıyorlar ve bütün bunların neye yaradığını kendi kendime, soruyorum. Zannettiğiniz kadar kuvvetli değilim. Burada bulunan mağaralar, bazen bende hiç kimse tarafından tanınmayan, yalnız bir adam olarak yaşama isteği uyandırıyor. Kimi zaman, sanki vatan sevgisi hissiyle mekanik olarak hareket ediyorum. Bazan çok büyük yükleri olan bu hayatı ortadan kaldırmak için bir kurşun ya da top mermisi arıyorum."

Bütün bu duygululuktan, düşman ölüsüne acı duymaktan, yalnızlık arayışından, görev duygusuyla bir yaprak türü sürüklenmekten, bütün bu yazdıklarından bir sonuç çıkarıyorum: Enver'de ihtilalci mayası var.

Ölümün Dar Ufku

"Ümit ederim, sevgili dostum, medeni Avrupa'ya rechtr lose Barbaren[239] olmadığımızı ve saygı gösterilmeyi hakettiğimizi göstereceğiz. Aksi takdirde, şerefimiz yolunda öleceğiz. Eğer her şeyimi bu yolda feda etsem, bana dair iyi bir hatıra kalmaz mıydı sizde? Ama fikrimi başarıyla gerçekleştirirsem benden bahsedildiğini daha çok duyar ve böylece arkadaşınızla iftihar edebilirsiniz! Size harekât planımı anlatıyorum ki eğer ölürsem başkalarına anlatabilesiniz."

Zavallı Enver! Bir sevgili'ye anlatmak ve kabul ettirmek, başka; ölüm yolculuğu kararını bir sevgili'ye emanet etmek de başkadır. Bunları anlıyorum. Ancak Araplar'ın ülkesi Trablusgarp'ı bir Avrupalı, İtalyan baskınından kurtarmak için ölüm yolculuğuna çıkıyor ve hâlâ kendisini Avrupa'ya beğendirmek için bunu yaptığını düşünüyor.

"Trablus, zavallı memleket, kaybettik[240] şimdilik. Kimbilir belki de ebediyen. Peki o zaman niye gidiyorum? İslam dünyasının bizden beklediği bir ahlaki görevi yerine getirmek için.

"Bu satırları ayrılmamdan kısa bir süre önce yazıyorum. Bunlar en gizli sırlarımdır. Ne kadar zor ve nankör görevlerin beni beklediğini ancak bir kaç kişi biliyor."

Ölüm yolculuğuna bir de islamik gerekçe arıyor. Bir nokta daha var: Bir ihtilalcide ahlaki olan ile politik olan aynı yönde ve içiçedir. İhtilalcinin ahlakı, ahlakının politikasıyla aynı yönde olmasıyla mümkündür. Enver'in, sadece ahlakî gerekçelerle değil, ilerdeki "zor ve nankör görevler" için, müslümanların kalbini kazanmak için de yola çıkmış olduğunu düşünebiliyorum. Kendisini bekleyen "zor ve nankör görevleri" ancak birkaç kişi biliyor; çok keskin çizgilerle çizilmiş olmasa da kendisinin de bildiğini seziyorum.

"Merkezi hükümet bana düvel-i muazzamanın (büyük devletler, y.k.) araya girmek istediklerini bildirdi ama İtalyanları bu memleketten kovmadan bir sulh mümkün olamaz. Trablus üzerindeki güçsüzlüklerini görünce bizim kıyıları bombalamaya başladılar, Beyrut bombalandı ama mühim değil, biz her şeye dayanırız, Trablus'un istikbalinden konuştuğumuzda yüzümüz kızarsın istemiyoruz."

"Bilirsiniz, çok ciddi şeyler düşündüğümde resim yaparım. Bana zevk veriyor ve meşgul ediyor beni. Size ekte birkaç siluet gönderiyorum işte. Güzel maceralar anlatan hakiki bir hatibe sahip olmayı bazen çok istiyorum, onu teşekküre boğardım, ama heyhat burada hayaletlerimle ve istikbali delip geçme arzumla tek başımayım."

"Umarım kendi menfaatimi değil, vatanımın menfaatini düşündüğümü anlarlar."

"Ümit ederim böylelikle savaş yeniden başlar ve iki yüz bin askerimiz, Avrupa'ya, değer verilmeyi hakettiğimizi gösterirler."

"Bugün ölümümden sonra benim hakkımda çıkmış makaleler okudum, çeşitli gazetelerde. Neue Freie Presse ve diğerleri yüzümü kızartan methiyeler yapıyorlar, ama, en azından ölümümden sonra iyi değerlendirileceğimi müşahede ettim. Bütün bunları yeniden yaşamak oldukça eğlenceli. Küçük ceylanım iyi, çok uslu ve ehli. Yalnız hep çukulataları etraflarını saran tüm kağıtlarıyla beraber yemek istiyor. Benim bebeğim o hakikaten, İtalyanların Soussa'ya çıktığını söylediler bana. Bu tam bir şans."

Hiç eksilmiyor; bu dönemin aydını veya ihtilalcisi hep kendisini "Avrupa'ya kabul ettirmek" tutkusuyla yanıyor. Avrupa'da beğenilmek bir komplekstir; insanları bırakmıyor. Enver'in öldürüldüğü haberi Avrupa basınında yer alıyor; Enver, öldükten sonra Avrupa'da beğenileceğini ölmeden görüyor ve çok seviniyor.

Ancak bu kadar değil; Avrupa'nın beğenisini kazanmak Avrupa'dan intikam alma duygusuyla yanyana yaşıyor.

"Ah, neydik ne olduk. *L'Illustration*'un son sayısındaki bir gravür geldi gözümün önüne. Tunca (Edirne) adasına yığılmış, ağaç kabuklarını kemi-

ren[241], hissi Bulgarların gözlerinin önünde hiç şikayet etmeden ölen askerlerimizi görüyordum. Yok, hakikaten bu kadarı fazla artık! Böyle manzaralar karşısında ben de soğukkanlılığımı kaybediyorum. Ve Avrupa milletleri! Ben Allah adına yemin ediyorum ki, bu zavallıların intikamını alacağım. Hey Allahım, sadece onlar da değil, küçük çocuklar, kızlar, ihtiyarlar, kadınlar; hepsini boğazlıyorlar, hem de acımasızca. Yumruklarımı sıkıyor ve intikam almaya yemin ediyorum, her ne kadar aynı şeyi yapmayı namuslu bir hareket olarak görmesem de, bize karşı yapılan her şeyin intikamını almaya. Peki ya bu Avrupa?"

"Kalbim kanıyor. Ah sevgili, etrafımız ne sefaletlerle[242] çevrili. Her yerde son Haçlı seferinin yarattığı bu sefaletin izleri görülüyor. Düşmanın yaptığı, hem de İstanbul'un burnunun dibinde yaptığı, bütün vahşeti size anlatabilseydim, uzaktaki zavallı müslümanların başına neler geldiğini anlardınız. Ama kinimiz kuvvetleniyor. İntikam, intikam, intikam... Başka kelime yok."

Almanya, Almanya, Seviyorum Ya

"Güçlükler biraz uzaklaşmaya başladı. Dış politika iyiye gidiyor. Karadağ Kralı yakında, Sultan'a, bir ziyaret yapmak istiyor! Düşmanlarımızın çalıştıklarını biliyorum. Ama kendi gücümüze ve dostların desteğine güveniyoruz. Memleketin her yerinde Almanya'ya karşı bir sempati duyulduğu hissediliyor ve özellikle son buhran Alman olan her şeye bir tek benim bağlı olmadığımı gösterdi."

"Özel Almanya'nın bize gösterdiği sempatiden çok mütehassıs oldum, sevgili dostum. Ama resmi Almanya aynı hisleri taşımıyor. Ama kendi menfaatini korumak için resmi Almanya da sonunda bizden yana olacaktır, bunu önceden görüyorum."

"Almanya'nın menfaatlerini bir tek güçlü bir Türkiye garanti edebilir. Avrupa'da çıkacak umumi bir savaşta Almanya'ya bir tek Türkiye yardım edebilir. Görüyor musunuz Sevgili Dostum, Türkler nasıl düşünüyorlar! Ama tekrar ediyorum, Almanları sevmemin sebebi duygusallık değil, sevgili vatanım için tehlikeli olmadıklarından dolayı, tam aksine bizim için faydalılar ve her iki memleketin menfaatleri beraber yürüyor ve daha uzun süre bir arada yürüyebilir. Hans ile tartışmalarıma değinmek istiyorum. Milletleri birleştiren duygu değil çıkardır. Benim şahsi fikirlerimin milli menfaatler ile bir alakası yok. Eğer Almanya tesadüfen Türkler'in azılı düşmanı haline gelirse sizin en sadık ve en fedakar dostunuz olarak kalmaya devam edeceğim."

"Bir harp olduğundan eminim ve bu savaş din için savaşmayı bırakan Hıristiyan devletler arasında değil. Buna karşı bitaraf kalamayız, zannederim. Ama eğer savaş biterse, ya Harbiye Nezaretinin müsteşarı ya da bizi istikbale hazırlamak ve orduyu organize etmek için gelecek bir Alman zabitinin müsteşarı olmayı düşünüyorum. *Aber vielleicht kommt alles anders wie man denkt.*"[243] "Sulhun merkezi artık burası değil ve Balkanlar üzerinde bir savaşın başlamayacağını kim bilebilir? Şimdiki zaman bulutlarla dolu ve istikbal karanlık, sadece benim için değil üstelik. Tekrar ediyorum, vatan toprağının bir toz taneciğini bile yabancı hiç kimseye vermem, bu kimse Alman İmparatoru ya da İmparatoriçesi bile olsa."

Kurtarmak İçin Birleştirmek: Vatan

Tek ibresi vatan'ı olan ve başka hiçbir tutkusu olmayan bir ihtilalciye benziyor; güçlü ve zayıf yanlarının tümünü buradan alıyor. Büyük bir emperyal devletin son mirasçılarıdırlar; hem tarihe dönme ve hem de kendi gücünü abartma anlamlarıyla son derece "romantik" davranıyorlar. Enver, bu kategorinin en gelişmiş tipini veriyor.

Vatan, Enver türü için, bütün yaklaşım ve sevgilerin pınarıdır. Vatanını sevenleri seviyor ve karşısında olanlara gürlüyor. Kaybedilmekte olan bir vatanı kurtarmak istiyor; zaman zaman "yıkacağım" türünden saf ihtilalci çığlıklar atıyorsa da aslında kurtarmak için korumaya ve birleştirmeye önem veriyor. Tek programı, kurtarılması mümkün olmayan bir vatan için bir araya gelmesi imkansız olanları birleştirmek olarak ortaya çıkıyor.

Enver, bir roman kahramanı mı, bir trajik aziz mi?

"Bugün Sultan'ı gördüm. Sessiz ve üzgündü. Allah bazen ne acımasız oluyor, bu iyi ihtiyar, vatanın çektiği sefaletleri hak etmiyordu."

"Ekte ölümümle ilgili gazete kupürleri var. Ümit ederim, iyi alamettir. Şimdi bana büyük bir manevi destek veren Büyük Sünusi Şeyhi'nden mektup getirdiler. Bu adamı hiç tanımadan seviyorum, çünkü, ruhuyla, vücuduyla bir vatansever. Tam hayal ettiğim gibi bir adam hakikaten."

"Ölüler ve yaralılar bizim gücümüzü azaltmıyor, çünkü ölenin fanatizmiyle intikam almak için tüfeği kaptığı gibi ölenin yerine geçecek ya bir erkek kardeş, ya bir oğul, ya da bir baba var her zaman. Elimde nasıl inanılmaz bir kuvvet unsuru bulunduğunu böylece anlamışsınızdır. İtalyanlar, eğer bize memleketimizi vermezlerse, daha seneler senesi bizimle savaşarak eğlenebilirler. Mesela, yaralılar arasında babasını takip ederek harbe giren dokuz yaşında bir çocuk olduğunu söylersem; sağ kolundan bir kurşun yarası aldı, yine de yatakta kalmadı, böylece yeni neslin direnişine nasıl hazırlandığını görürsünüz!"

"Üzüntüden, vatanımı tehdit eden tehlikenin

verdiği acılardan kaçamıyorum ve teselliyi, desteği nereden bulacağımı bilmiyorum."

"Vatanımı tehdit eden tehlike beni bir pusula gibi çekiyor."

"Ne yapacağımı hâlâ bilmiyorum. Genel fikrim vatanım için çalışmak. Ama bir planım yok. Fırsatlardan faydalanıyorum. Belki de bu usûl bana biraz maceracı karakteri veriyor."

"Ah, beni tanıyorsunuz, sade bir insanımdır ben, açığımdır, *Vaterlandsliebe*[244] alakalı her şeye samimiyimdir, ama bana inanmıyorlar, bende olmayan başka şeyler çıkarmaya çalışıyorlar, çünkü vatan için yaşama kuramında bu kadar sade olunabileceğini tahmin edemiyorlar."

"Ah, hakikaten hayatımın vatanın hayatının yerini tutabildiği an intihar etmeyi isterdim."

Bir İhtilalcinin Oluşumu

Öyle bilgisiz görünmüyor. Faust'u okumuş, Fransız İhtilali'ndeki gönüllülerin giysilerini biliyor ve savaşın tekeller için yapıldığından hiç kuşku duymuyor.

"Gemide Faust'u okudum. Çok güzel ve hakiki olabilecek fikirler var, ama, ben bu fikirleri kabul edemem."

"Bugün İtalyanlardan bir saldırı bekledim, ordumu görmek gerekiyordu. Daha ziyade Birinci Cumhuriyet'in askerlerine benzeyen bir yığın silahlı insan. Neyse ki en azından bu ordu için hiçbir şey harcamıyorum, sadece sayısını bildiğimiz düzenli birliklere harcıyorum."

"Birbiri üstüne yığılmış bir yığın ceset görülüyor. Bunlar düşmanlar, ama, insan olarak onlara acıyorum. Niye bu insanları kıyıma itiyoruz? Banco di Roma'nın kasalarını doldurmak için değil mi? Bankacıların kasalarına birkaç milyon daha yığmak için vatanın çocuklarını öldürtüyorlar, vatana, başkalarının mutluluğuna saldırıyorlar, sonra da bunun ismi insanlık ve vatanseverlik oluyor!"

Türk ulusçuluğu geç doğdu; Enver, geç doğmuş bir ulusçudur. Ancak ya ulusçuluğundan önce bir emperyal devletin mirasçısıdır ve bu yüzden ulusçuluğu bir Arab'ınki kadar derin değildir, ya da bir ihtilalci olduğu için dünyanın insanlarına sevgi ile bakabiliyor. Böyle düşünülürse Ermeni Pogromu ile ilgili sorumluluğu, emperyal içgüdülere bağlanarak, açıklanmak gerekiyor.

"Bana, sulh olursa ne yapacağımı, Arapların kendi hesaplarına savaşa devam edip etmeyeceklerini soruyorsunuz. Arap da olsam Türk de, cevap vermesi zor. Her şeyden önce şerefli bir adam olmak ve düşmanın üstüne sürdüğüm bu silah arkadaşlarımı pis İtalyanların ellerine bırakmamak istiyorum. Hepsi müslümanlar; İtalyanlar, onları medeniyetlerinin ve Hristiyanlıklarının ağırlığıyla ezerler. Bu medeniyetin tehlikelerine karşı koyabilecek kadar bilgili değiller."

"Bugün Kürdistan'dan gelen süvari bölüğünü teftiş ettim. Düşmanı sarsmak için değerli bir unsur, her şey için iyiler."

"Kampımızda, buraya gelmeden önce siyasal nedenlerle Müslüman olan İngiliz bir asker vardı. Hayatımda hiç karşılaşmadığım bir gözüpekliğe sahip, hakikaten iyi bir çocuktu. İtalyan dikenli tellerinin altından kayıp onların kalelerine[245] girmek onun için bir spordu. Muazzam bir insandı. Geçen gün benim muhafız birliklerimden biriyle[246] Derne Vadisi'ndeki İtalyan Blockhaus'nın[247] 40 km. yakınına kadar gitti, ve orada öldürüldüler, yaralandılar ve İtalyanlar tarafından götürüldüler. İşte hayat, nasıl sona ereceği bilinmiyor..."

"Hepimiz nasıl seviyorduk O'nu. Bu akşam da yine, asıl adı Stuart Smallwood olan Osman adlı bu zavallı İngiliz kahramanı deforme olmuş ve antipatik suratıyla düşündüm. Onu yine de çok seviyor ve olağanüstü yiğitliğine, hayranlık duyuyordum. Heyhat! Şimdi öldü ve cesedi de İtalyanların ellerinde bulunuyor. Ama onu yaşatmak için elimden geleni yapacağım, onun ismi ölmemeli. Ailesinin altın imtiyaz madalyasını alması için Harbiye Nezareti'ne yazdım, annesi Şefkat Madalyası alacak ve ismi Harbiye Nezareti'nin altın defterine kazınacak. O'na gelince, O herhalde mutlu, huzurlu ve memnundur."

"Bugün kampımda bulunan iki Avrupalı hanım arasında büyük bir kavga koptu. Allahım kampta bir yığın bedevi kadın var ve iki Avrupalı kadın bir arada yaşamaya tahammül edemiyor."

Enver'in sokaktaki adamın anladığı anlamda "demokrat" olmadığı kesindir. Karşılaştığı sorunların, kendisini, bir demokratik diktatörlüğe ittiğini seziyor ve yönetimde kütleselliği anlamıyor.

"Allahım bayram eğlencesi ne kadar yorucu. Sabah, cami olarak hazırladığımız yerdeki bayram namazından sonra bütün bedeviler üstüme atıldılar. Hepsi beni öpmek istiyorlardı ve bu şefkatten kurtulabilmek için jandarmaların yardımı lazım geldi. Çadırımda daha sakin bir şekilde zabitlerin, sivil görevlilerin, aşiret şeyhlerinin tebriklerini kabul ettim, derken altı yaşında çocuktan doksan yaşındaki ihtiyarlarına kadar yine bir Arap kitlesinin akını oldu. Karınca sürüleri gibi giriyorlardı çadırıma ve diz çöküp dizlerimi, ellerimi ve saçımın ucunu öpüyorlardı. Sonra kimi gülümseyerek, kimi memnuniyetinden ağlayarak geçtiler. Bütün bunlar çok demokratik, değil mi sevgili dostum? Bu insanları memnun etmek o kadar kolay ki."

"Ama ben asker olarak ordunun mutlakiyetine

inanırım. Hükümet sistemi olarak da sizdekine benzer ılımlı bir kanun-i esasiye. İktidarı paylaşmak isteyen bütün vasat kafaları ezmek lazım."

Enver, dayandığı toprağın zayıflığını ve güçsüzlüğünü biliyor. Jön Türk Hareketi, köksüz ve zayıf burjuvazinin şiddet dolu eylemidir; sınıfın istediği ve mümkün kıldığı şiddetin çok daha fazlasını uygulayabiliyor. Ancak yine de yeterli olamıyor; çünkü şiddeti, geride kalan sınıflara değil kendi arasında kullanıyor.

"Eski rejimdekilere karşı yeterince sert olmadığımız konusunda bizi suçlarlarsa haksız olmazlar. Devleti kontrol edebilmemiz için parlamentonun lüzumuna inanıyorum, ama iç sulh için hükümet Neron'dan daha sert olmalı. Neron'un zevki için yaptığını hükümet lüzumu halinde memleketi yatıştırmak için yapmalı. Şimdiki hükümet her ne kadar biz Jöntürklere karşıysa da, yine de Abdülhamitçi bir hükümet değil. Düşmanlarına karşı çok sert davranmalı, yoksa bu buhran sulh bakımından çok kötü neticelenir. Biliyor musun sevgilim, biz Ortaçağ'dan pek uzakta değiliz."

"Sevgilim, eski rejime yönelik bir tepki endişelenecek bir şey değil, yalnız sonunda şerefimizi tamamen kaybedeceğiz. O zaman iyi bir vatansever veya asker olmak neye yarar! Yok, ben akıntıya karşı yüzmek istiyorum ya da uçurumdan aşağı yuvarlanmak."

"Sana yazdığım gibi, Devlet'i ve memleketimin istikbalini kurtarmak için, iktidara güçlü bir heyet-i vükela getirtmeyi düşündüm. Nazım Paşa Sadr-ı Azam ve Harbiye Nazırı olarak çok büyük bir gücü kendinde toplasın istedim. Çünkü her şeye rağmen şu sıra dürüst ve enerjik hareket etme kabiliyetinde olan tek adamın o olduğunu görüyorum."

"Biraz tereddüt ettikten sonra kabul etti, Nazım. Bunun üzerine, Nazım ve heyet-i vükela konusunda fikrimi bildirmek için Saray'a gittim. Sultan önce Kamil üzerinde durdu ama sonra benim teklif ettiğim yolun lüzumuna inanmış göründü. Böylece sevgili dostum, bir hükümet kuracağım çünkü diktatörlükten korkuyorum."

"Oldukça tarafsız bir hükümet de kurabilirim ve bu yolla orduyu siyasetten kurtarırım, çünkü, ben ve bütün arkadaşlarım bunun için çalışırız."

Enver, diktatörlük nedir bilmiyor. Bir hükümet kuracak güçtedir; buna karşın kurduğu hükümetin oluşumuna göre diktatör olmayacağını bile düşünüyor. Nazım ise bu garip hükümeti kurmada tereddüt ediyor. Bundan bir süre sonra Enver'in ünlü Bab-ı Ali Baskını gerçekleşiyor. Parantez açıyorum ve bununla ilgili iki-mektubundan aktarma yapmak zorunluluğunda kalıyorum.

"Resmi işler tamamlandı. Darbe çeyrek saatte olup bitti. Seni gördüğümde teferruatlı anlatırım. Sadece kan dökmenin benim programımda olmadığını sana söyleyebilirim. Kamil'in yaverlerinden birisinin ateş etmesi üzerine, karşılıklı birkaç kurşun atıldı, iki yaver, bir sivil polis ve maalesef olay yerinde bulunan dostum Nazım yere düştü. Her şey bana rağmen ve arzum hilafına oldu, ama, oldu. Ümit ederim bu memleketime mutluluk getirir."

Bütün ihtilalciler bu kadar saf mıdır? Enver, Bab-ı Ali'yi ve bugünkü sözcükle Başbakanlık'ı basıyor ve darbe-i hükümet ve yine bugünkü söyleyişle hükümet darbesi yapmaya kalkıyor. Kan dökülmeyeceğini düşünüyor. Bu arada Başbakan yapmak istediği Nazım vurulup düşüyor. Nazım ölüyor.

"Telgraf için teşekkürler. Defne yaprağını hatırlıyor musunuz? Onu haketmeyi düşünüyorum, verdiğim sözleri yerine getirmemeyi sevmem."

"Bab-ı Ali'deyim. Herşey iyi gidiyor, mutlak sükunet. Zavallı Nazım öldü. Heyet-i vükela (Bakanlar Kurulu, y.k.) kuruldu, öbür eski nazırlar iyi korunuyorlar."

Tutarsızlık, Jön Türk Devrimcileri'nin ve bu türün en gelişmiş örneği Enver'in alın yazısıdır. Her yerinde bir tutarsızlık var.

"Benim için güzel gümüş işlemeli bir Martin tüfeği, sonra iki zenci esire, bir kız ve on bir yaşında bir çocuk göndermişler. Zavallılar içime dokundu. Onları ailelerinin yanına geri göndermeyi nasıl isterdim. Ama heyhat, onları Afrika'nın ortasına göndermem için bir kervan oluşturmam gerekir. Burada serbest bıraksam başkaları tarafından alınır hemen. Onları serbest bırakıp İstanbul'a göndermek istiyorum. Ah sevgili dostum, insan cinsi, her zaman acımasız, medeni olmuş veya olmamış önemi yok, bu cinse dahil olmak da ne olursa olsun üzücü."

"Bir gün gelecek, iyi ya da kötü; kadınlarımızın içtimai hayattaki yerleri sizin kadınlarınızla aynı olacaktır. Bir yandan da İslamın onlara ayırdığı, erkek karşısında hayat hakkı konusundaki menfaatlerini de koruyacaklardır. Ama bu yeni içtimai hayattan yalnızca küçük bir bölüm kadının faydalanabileceğine üzülüyorum. Diğerleri, yani büyük kitle, şimdi Avrupa'da alt ve orta sınıflarda olduğu gibi acı çekeceklerdir."

"Ama madem ki Avrupa'nın kültürüyle bizden daha üstün olduğunu ve mevcudiyetimizi devam ettirmek için bu medeniyeti taklit etmek zorunda olduğumuzu söylüyorum, o zaman bu medeniyetin kötülükleri de ister istemez bize gelecektir. Ama inşallah kadınlarımızın eski hayatından biraz bir şey kalması için daha dikkatli oluruz."

Enver küçük esireleri, kadınları düşünüyor ve "ah savaş çıksa!" diye iç çekiyor.

"Ah, savaş çıksa mutlaka kazanırdık. Heyet-i Vükela nota hazırlıyor, müttefiklerin kabul etmemesi için Allah'a dua ediyorum, o zaman harb çıkar, harb yani Türkiye için hayat."

"Vatanımın şerefini kurtardığımı henüz söyleyemem, çünkü Mahmud Şevket'in yeterince gözüpek olup olmayacağından emin değilim. Şimdi harbe girmek için yanlış bir adım atmasını bekliyorum, ondan sonra zaferi nasıl garanti edeceğimi biliyorum. Maalesef askerlerin büyük kısmı sulhtan yana. Belki benim yaptığımı kıskandıklarındandır. Derne'de dolap çevirenler şimdi aynı şeyi burada yapıyorlar. Ama orada olduğu, gibi burada da vatanımı kurtarmak için herşeyin üstesinden geleceğim."

"Amma savaşsever oldum, ama herşeyi kurtarmak için başka çare yok."

Umut: İhtilalcinin Atar Damarı

Mithat Paşa, 1877-78 Savaşı adını alan Türk-Rus Savaşı'na umudunu bağladı, İsmet Paşa, İkinci Dünya Savaşı'na girmemiş olmayı kaçmış bir fırsat saydı; Selim Sarper ve Feridun Cemal Erkin'i kullanarak hiç olmazsa bir Soğuk Savaş'ı umut bildi. Enver Paşa ise yaklaşan Birinci Dünya Savaşı'nı Osmanlı İmparatorluğu'nun yeniden kuruluşu olarak görüyordu.

"Görüşmede kumandan ve vali de vardı ve ertesi gün birer kahve içip merkez-i umuminin kararına uyarak usulüne uygun biçimde sadakat yemini ettiler. Sağ el Kuran'a sol el kılıcıma uzanmış olarak, ayakta yapılan bu seremoniden sonra hepimiz Meclisin, Meşrutiyetin istikbalinden, vatanın refahından ve daha bin şeyden bahsederek çok heyecanlı, bir konuşmaya giriştik. Bütün geceyi, halının üstünde yanyana uzanarak bu odada geçirdik. 23 Temmuz'da Meşrutiyetin tatbikini ve Hürriyet'in ilanını talep etmek için şehir halkı ve askerler ile toplandık. Akşam kalbim ümit dolu, sevgili vatanım için duyduğum aşkla boğularak yatağa girdim."

"İlkokul öğrencilerine hoca yetiştiren muallim mektebini ziyaret ettim, bugün, neticeden çok memnunum. Takip edilen usuller çok iyi ve istikbalimizin ümidi olan çocuklar bunlardan çok fayda görecekler. Bu mektepte herşey öğretiliyor ve hükümet çok para harcıyor. İnşaat için iki yüz elli bin mark harcandı ve iki yüz elli sayıdaki öğrencinin hepsi parasız leyli. Üç yıllık eğitimden sonra, on yıl hükümete hizmet için mektepten ayrılıyorlar. Mektebin yirmi beş yaşında genç bir yoldaş[248] olan müdürü çok fazla çalışıyor. Ah, bu başarıların karşısında nasıl bir çocuk gibi sevindiğimi bilemezsiniz. İstikbalin bizim olduğuna buradan inanabiliriz."

"Duvarda asılı kararmış aynada kendime bakmaya çekiniyorum, çünkü, gündüz yüzümdeki ümitli ifade akşam olunca kayboluyor."

Ayrıntı: İhtilalcinin Yaşam Sigortası

"Düşünecek çok şey var. Bazen beynimin, nefes alabilmek üzere yeterince geniş bir mekan bulmak için kafatasını delmek istediğini zannediyorum."

"Kafamın içindeki buhran bütün gece sürdü, uyuyamadım. Sabaha karşı güverteye çıktım. Tek başıma, bu zorlu gezintinin verdiği yorgunluktan bitap, deli gibi dolaştım.

"Ama ne yapacaksınız, elimizdeki malzeme bu, bununla çalışmamız lazım. Hiç değilse zaman zaman bunları bana unutturacak ve zihnimi dinlendirecek biri olsaydı, öyle ihtiyacım var ki buna. Bazen beynim olduğu yerden fırlayacak gibime geliyor."

"Kalbimi parçalayan her şeyi bir an için unutabilsem!"

"Ah, ya sulhte ya da harbde olsaydık. Her ikisi de beni memnun ederdi. Ama ikisi arasında geçiş dayanılmaz. Çok işim var ve sinirlerim zayıflamaya başladı."

Her İhtilalcinin Bir Derinliği Var

İhtilalci, düzen tercihi olan insandır. Bunun için tarihin sunduğu imkanlarda önemli bir tercihi olamıyor. Tarihin sunduğu malzemeye küsüp arkasını dönemiyor veya sadece *grand design* peşinde koşarak ayrıntıyı ihmal edemiyor.

Ayrıntı hem büyük program ve teori'nin başlatıcısıdır ve hem de ihtilalcinin beynine yönelmiş sonsuz sayıda çuvaldız oluyor.

"Bütün bunlar bana çok dokundu. Sonunda küçükler gelip elimi öptüler, gözlerimden birkaç damla yaş aktı, önüne geçemedim. Herkes devamlı alkışlıyordu. Beni dünyanın en mutlu insanı zannettiklerinden eminim. Toplanmış olan herkeste benim gibi olmak isteği vardı. Ama heyhat! Her şeyi derinliğine görmenin ve düşünmenin ne demek olduğunu bilmiyorlar."

"Tam yirmi dört sabahı, şafakla Pera'nın kışla duvarlarının arkasındaki çok daha güçlü düşmanın üzerinden İstanbul'a sessizce girmiştim."

"O gün ölümü aradım. Ama onu bulmak için nereye koşsam şimşek gibi kaçıyordu. En tehlikeli noktalar, benim için en emniyetli sığınaklar haline geliyordu. Allah'ın beni başka bir şey için sakladığını bilmiyordum. Hayatı böylesine aşağıladığımı[249] da farketmemiştim."

"Zannettiğiniz kadar kuvvetli değilim. Burada bulunan mağaralar, bazen bende hiç kimse tarafından tanınmayan, yalnız bir adam olarak yaşama isteği uyandırıyor. Kimi zaman sanki vatan sevgisi hissiyle mekanik olarak hareket ediyorum. Bazen çok büyük yükleri olan bu hayatı ortadan kaldırmak için bir kurşun ya da top mermisi arıyorum."

"Düşünecek, küçüklü büyüklü binbir şeyden sonra ruhun bu yalnızlığından korkunç acı çekiyorum."

"Küçük ceylanım hasta. Zavallı hayvan, bütün gün acı çekti, şimdi benim yatağımın yanında yatıyor" yumuşak ve melankolik gözleri bana dikili. Bana mal edilen bütün acımasızlığa rağmen, bu hayvanın derin acısını hissediyorum ve üzüntüm, ona yardımcı olamamamın imkansızlığı karşısında artıyor."

"Bütün civar halkların beş yüz kadar temsilcisi toplanmıştı ve Müslüman Jimnastik Kulübü orkestrası benim marşımı çalıyordu, bu beni kızarttı ve buraya ihtilalin şefi olarak ilk geldiğim anı düşündüm. Hürriyetin ilanına kadar herkes bana yaklaşmaktan ya da benimle görülmekten çekiniyordu, şimdiyse üzerime hücum ediliyor. Hayat üzerine neler düşündüğümü tahmin edersiniz."

"Size hep kendim hakkında yazmış olmaktan korkuyorum. Aslında başarıları anlatmayı ve kendimi olmak istediğimden başka göstermeyi sevmem. En muzaffer işlerde bile ismimin bilinmemesini ve zaferlere tümüyle[250] kayıtsız kalmayı isterdim. Benim işime fazla saygı duyuyorsunuz hakikaten. Oysa size anlattığım şeyler, hayatıma dair benim çok tabii bulduğum, ama başkalarının büyük başarılar gibi gördüğü küçük hikayeler."

"İki gün içinde Mısır'dan ayrılacağımı sanıyorum ve sürekli bir karakol tesisini deneyeceğim. Biliyorsunuz ki meşhur olmayı hiçbir zaman düşünmedim ve şimdi tüfeklerin ve topların dumanını arzuluyorum, kendi topraklarıma açık alınla ve utançsız dönebilmek için."

"Tehlike fikri hoşuma gidiyordu."

"Dokuz saat süren savaştan sonra modern tüfekler, toplar ve mitralyözlerle silahlanmış sayıca üstün İtalyan ordusunu akılalmaz silahlarla yendik. Hakikaten kendimle iftihar ediyorum ve havan toplarının patlamaları arasında her yanımı kaplayan bir asker keyfi hissettim."

"Ekte sizi şaşırtacak birkaç küçük kağıt gönderiyorum. Bozuk para yokluğunu önlemek için kağıttan para bastırdım. Üzerinde sadece benim mühürüm ve Arapça ve Türkçe olarak değerleri var. Arapların bu kağıtları altın ya da gümüş gibi kabul etmelerinden gurur duyuyorum."

"Şimdi tüfekleri vesaireyi tamir etmek için bir atölyem olmasından gurur duyuyorum."

"Böylece sevgili dostum, bir hükümet kuracağım, çünkü diktatörlükten korkuyorum."

"Ah, beni tanıyorsunuz, sade bir insanımdır ben, açığımdır, anavatan sevgisiyle alakalı her şeye samimiyimdir, ama bana inanmıyorlar, bende olmayan başka taraflar ortaya çıkarmaya çalışıyorlar."

"Gücümü arttıracak ve beni cesaretlendirecek bir dosta her zamankinden daha çok ihtiyacım var."

Bir İhtilalci Enver mi?

"Hey Allahım, eğer kendimi koruyabilseydim, bu kadar acı çekmezdim. Hayatı olduğu gibi kabul etmek lazım. Ama ben deliyim, her şeyi değiştirmek, hayata, hatta tabiata başka bir yol çizmek istiyorum. Sonra bir ruhun çizgisini bile değiştiremiyeceğimi gördüğümde tamamen çaresiz kalıyorum."

"Ah sevgili, gülecek halde değilim. Bu paşaların ne kadar kabiliyetsiz ve enerjisiz olduklarını görüyorum. Kaybedeceğimizi söyleyerek savaşa başladılar ve çürümüş insanlar topluluğu hâlâ iktidardalar. Bir ihtilalci gibi hareket etmek istemiyorum ama bu durum nereye kadar böyle devam edebilir bilmiyorum."

"Heyhat, burada hayaletlerimle ve istikbali delip geçme arzumla tek başımayım!

"Oradan haberler kötü. Ama ne yapalım. Lüzumu halinde mukadderatı bile değiştiririm."

"Artık haberleriyle canımı sıkan Avrupa gazetelerini okumuyorum. Güçsüz olunduğunda olan bitenden haberdar olmak neye yarar?"

"Bir an düşünün sevgili dostum, ne yaptığımızı bir düşünün! Kadınlarıyla, çocuklarıyla bir yıl boyunca savaşmış bu yiğit insanları düşmanın kollarına bırakıyoruz ve böylece terkediyoruz, işte ve onlara anavatanın yardıma geleceğine dair söz verip, savaşmayı öğütleyen ben, şimdi tarif edilmez zorluklar içine dalıyorum. Bu memleketi terk edecek durumda değilim ve memleketin öbür yarısının bana ihtiyacı var. Neticede burada bağımsız bir devlet kuracağım."

"Genel fikrim vatanım için çalışmak. Ama bir planım yok. Fırsatlardan faydalanıyorum. Belki de bu usûl bana biraz maceracı karakteri veriyor."

"Vatanı kurtarmak ya da şerefimle ölmek için her şeyi altüst edeceğim. Daha iyisini kurmak için her şeyi yıkacağım."

"Herkes benden çok ümitli, bense genç insanlar ve hakiki vatanseverler hariç herkesi hatalı ve düşman görüyorum. Benim fikrim o ki, hükümetin yerinde bir korku hüküm sürüyor."

"Burada kendimi tamamen düşman bir muhitte hissediyorum. Gizli bir düşmanlık bu. Bütün Heyeti Vükela ve Harbiye Nezareti çok nezaket gösteriyorlar, ama beni hafiyelerine takip ettirdiklerini biliyorum."

"Talat hâlâ hapse atılmadı, bir gün atıldığını duyarsanız, hatta beni bile hapse atmaya kalkıştıklarını duyarsanız, hiç şaşırmayın. Bu hep böyle ol-

muştur, neredeyse umumi bir kuraldır, tam bir vatansever olanın sonu hep hapiste biter ya da boynu vurulur."

"Biliyorsunuz ben çok hassas yaradılışlıyım. Hayaletlerin elleri bile benimle istedikleri gibi oynar ve böylece ruhumda bir tesir bırakabilirler."

Burada bitiriyorum. İhtilal süreci, hassas bir insanı alıp çelikleştirme sürecidir. Bunların içinde kalplerinin derinliklerindeki pınarı kurutmamaya çalışanlar ve bunda başarılı olanlar var. Ancak bunlar da bu pınara sessiz kalmak zorundalar.

Üçüncü Bölüm

ŞİDDETİN SİYASAL TARİHİ

Ölüm, ilkel için çok kolaydır.
Ölmek, eren için sonsuz basit oluyor.

Ölüm, yaşamı bilenler için çok zor görünüyor.

İlkel, yaşamı bilmeyendir. İlkel, öldürmenin seyrine[1] doyamıyor.

Eren, yaşamı aşandır. Düşünün dışında, yaşamayandır.

Ermek, Tanrı'ya yaklaşmaktır.

Tanrı, üşümez. Üzülmez. Korkmaz. Sevmez. Yaşamaz.

Tanrı, ölümü canlandırmaktır.

İlkel için ölüm günlüktür.

Tanrı'yı yaratmak, aynı zamanda ilkeli yaratmaktır.

İlkellik, Tanrısal büyüklüklerin baskısı altında sonsuz küçük zaman ve mekanda sadece canlı olabilmektir.

İlkel için yaşam şiddet'tir.

Eren için ölüm, en şiddetli teorik çözüm'dür.

Egemen ilkel'dir.

Egemen, yaşamı bilmeyendir.

Tanrı, yaşamı tadamayandır.

Egemenlik her zaman geriletici ve sığlaştırıcıdır.

Egemen varsa, giderek ilkel vardır.

Platon, kökten yanlıştır: Hiçbir zaman bir filozof egemen olmaz.

Eren olmak, egemen olmayı reddetmek'tir.

Diktatorya, ancak, kendisi de dahil egemeni ortadan kaldırmak içindir.

Egemen, diktatorya ile yok olur. Egemeni yok etmek, ilkel'i yok etmek demektir.

Osman Hanedanı, ilkel'dir.

Fratricide, kardeş katli, alternatifi yok etmek'tir.

İlkel Osman Hanedanı için yok etme, öldürme'dir.

Kütle, alternatifler arasında nüansları önemseyince, öldürme kaçınılmaz görünüyor.

Alternatifi gerçekleştirmede şiddeti yöntem seçmek, kütlenin duyarsızlığı ile ilgilidir.

Gizlilik, egemen kadar kütleden de saklanmayı içeriyor.

Şiddeti yöntem bilen gizli alternatif, kütleyi değiştirmeyi amaçlıyor.

Değiştirmek, ancak yüksek ısıda imkan dahiline giriyor.

Değiştirme, geliştirmedir. Değiştirmeden geliştirmek mümkün olamıyor.

Değiştirme, önce temizlenmedir. Şiddet, temizlenmeyi sağlıyor.

Kemal Paşa şiddeti, bir temizlenmedir.

Kemal Paşa şiddeti hem kendisini ve hem de alternatifleri temizleme sürecidir.

Yeni, temizlenmiş düzlem üzerinedir.

Bin Dokuz Yüz Yirmi Beş Doğu ve Bin Dokuz Yüz Yirmi Altı Batı idamlarından sonra, Kemal Paşa yeni ve rahattır.

İki yıllı büyük idamlı temizlikten sonra, kendi geçmişine ters bir Kemal Paşa anlatımı kolaydır.

Bin Dokuz Yüz Yirmi Yedi'de, Türkiye, üzerine her sözün yazılabileceği bir düz tahtadır.

İdeoloji, birikmiş şiddettir.

Egemen ideolojinin eşiğinde şiddet vardır.

Yeni imaj, mutlaka şiddetle kakılıyor.

Uzak, eskidir.

Yeni, yakındır.

Şiddet; yeni bellek kazımak içindir.

Türkiye'nin siyasal tarihi, şiddetli arayışlar ve uyumlu kütlesellikler tarihidir.

Şiddeti; İT, THKP ve PKK temsil ediyor.

Kütlede uyumu, CHP, DP ve TİP anlatıyor.

Türk köylüsü, uyumlu ve edilgendir.

Kuvay-i Seyyare adı verilen partizan kuvvetler, Çerkez ağırlıklıdır.

Cumhuriyet düzeninde köylü başkaldırıları Kürt renklidir.

Türkiye aydını teoride uyumlu ve edilgen, harekette şiddetlidir.

Uyum ve edilgenlik, Türkiye aydınını köylüsüne yaklaştırıyor ve popülizm, hep bir ton olarak kalıyor.

Türkiye işçi sınıfı, köylüsü ile aydını arasına sıkışmıştır.

Türkiye işçi sınıfı, henüz sermayeye karşı bir kin üretmiş olmaktan uzaktır.

Sıkıştığı yerden çıkamamasının kaynağı buradadır.

Sermayeye kin, TİP'in reddedilen çocuğudur. Reddedenlerine akıyor.

Türkiye, henüz, kütleyi harekete getiren şiddetten uzak duruyor.

Ancak Türkiye'de kütle giderek ilkelleşiyor.

Şiddet, Türkiye'de günlükleşiyor.

Tekelli düzen, şiddeti atomize edip kütleye içeriyor.

Diğer yandan tekelli düzende kütle şiddet biriktiriyor.

Tekellerin çıktığı bir coğrafyada "sonsuz" kavram olmaktan çıkıyor. Birey, minimal zaman ve mekana sıkıştırılıyor.

Zaman ve mekanı minimal boyutta olan yaratık ilkeldir.

Tekelli düzen ilkelleştirme mekanizmasıdır.

İlkel, yaşam ve ölümde cahilleşendir. Cahilleşme ise ayırma yetisini yitirme süreci demektir.

Emperyalist senaryonun realizasyonu, devletin şiddet uygulama ve gösterileriyle özdeşleşiyor. Senaryonun hazırlığı, kütleye, yeniden ve sürekli şiddet enjekte etmekle başlıyor.

Teşkilat-ı Mahsusa

Emperyal devlet, emperyalist devlet anlamına gelmiyor. "Emperyal" sözcüğünü, tekeller düzeninden önce bir ulusal-ekonominin diğer halk ve uluslar üzerindeki yönetimi olarak kullanıyorum. "Emperyalist devlet", tekelli düzenin, bir başka görünüşü oluyor; tekelli düzen ile "emperyalizm", nitelemelerinin birbirinin yerine kullanılabileceğini düşünüyorum.

Çin, çok önceki zamanlarda bir emperyal devlet'ti; pek çok halkı ve dili, zor kullanarak egemenliği altına aldı ve zor kullanarak yönetti. Asya'da Hint İmparatorluğu, Emperyal Devleti, bunu izledi; Batı'ya doğru emperyal sistemin kayışı, gözlendi. Sümer emperyal sistemi, Hammurabi İmparatorluğu, Firavunlar'ın Mısır emperyal düzeni, Asuri ve Pers imparatorlukları arkadan geliyor. Emperyal düzen, buradan Helenler dünyasına ve arkasından da daha Batı merkezli olmak üzere Roma'ya atlıyor; Roma emperyal düzeninin, Doğu Roma dahil, karşılayanı İslam İmparatorluğudur. Osmanlı emperyal düzeni ise, aslında ve özünde Roma İmparatorluğu'nun varisi ve devamıdır; Sultan Birinci Selim'e kadar, Osmanlı İmparatorluğu, çok büyük ölçüde bir Avrupa emperyal sistemi niteliğini taşıyor. Osmanlı emperyal sisteminin, Yavuz Selim eliyle, Asya'ya ve Afrika'ya yayılması, bir anlamda, Roma sisteminin eski İslamik topraklara yeniden girişi demek oluyor.

Osmanlı Devleti'nin doğuşunda çok büyük bir şiddet var; ayrıca Osmanlı Hanedanı kadar birbirini öldürmeye yatkın bir başka ailenin bulunabileceğini sanmıyorum. Baba katli, çocuk katli ve kardeş katli, Osman soyunda, günlük bir iştir; bunların şimdiye kadar sanıldığından ve sayıldığından çok daha fazla olduğunu bir başka çalışmamda göstermiş bulunuyorum.[2] Osman soyu, Moğol geleneklerini izleyerek, kendi arasındaki öldürmeleri, bir tür ipek iple, asarak değil boğarak realize ediyor. Vezir ve diğer yöneticilerin ise boynu vuruluyor; Durant'ın ortaya çıkardığı uygarlık öyküsüne göre, Osmanlı Emperyal düzeninin, uygar Batı'dan çok daha uygar olduğu anlaşılıyor.

Bir düzenden bir diğer düzene geçiş dönemleri, çözülüş ve kuruluş aralıklarıdır; aynı zamanda ahlak çözülüşü dönemleri oluyor. Şiddetin arttığı gözleniyor. Osmanlı tarihçilerinin "Fetret Devri" dedikleri, bir uzunca iç savaş ile yaşanan interregnum kesitinde, şehzadeler arası öldürmelerde de vahşet artıyor. Bedrettin ve arkadaşlarının, Bedrettin "Prens" Musa'nın kazaskeridir, derilerinin soyulması, dinleri ve ulusları ortadan kaldırma yolunda Musa'nın girişimine[3] duyulan kini de yansıtıyor.

Osmanlı emperyal düzeni, Birinci Selim'in Doğu'daki fetihlerine karşın, temelinde bir Avrupa siyasal oluşumudur; bunun sona erdiğini ilk görenin İkinci Abdül Hamit olduğunu düşünüyorum. Hamit, "93 Harbi" olarak bilinen 1877-78 Türko-Rus savaşından sonra Osmanlı Avrupalılığı'nın sona erdiğini hissediyor; emperyal düzeni Doğu'da tutma yollarını arıyor. Hamit'in, "Sadık Millet" Ermeniler'e ve Osmanlı emperyal düzeninde ulusal kimlik

arayışına en son çıkan Kürtler'e karşı oluşturmaya başladığı politikaların temelinde, Osmanlı emperyal düzeninin Avrupalılığı'nın bittiğini fark etmiş olması var.

Fark etme başkadır ve bunun gereklerini üstlenmek bambaşka oluyor; İttihat ve Terakki ve özellikle Enver, emperyal düzeni bir tepsi türünden bir coğrafyadan diğerine aktarma misyonunu yükleniyor. Teşkilat-ı Mahsusa, bu aktarma misyonunun vurucu örgütüdür; diğer adının "Umuru Şarkiye" olmasını yeteri ölçüde açıklayıcı buluyorum.[4] Bir diğer adı "Doğu İşleri" olan bu *sui generis* örgüt hakkında bu kadar az bilgi bulunması da son derece ilgi çekiyor; Teşkilat-ı Mahsusa hakkında tek bilgi kaynağı, eğer örgüt'ün son başkanı Hüsamettin Ertürk'ün anıları bir kenara bırakılacak olursa, Ph. H. Stoddard'ın, Princeton Üniversitesi'nde yapmış olduğu doktora çalışmasıdır. Dr. Stoddard da araştırmasına, başlangıç çalışması, "A Preliminary Study of Teşkilat-ı Mahsusa" adını veriyor; Örgüt'ün kurucu başkanı Eşref Kuşçubaşı'nın anılarına dayanıyor ve son derece sınırlı kalıyor.

Osmanlı emperyal düzeninin coğrafi merkezinin kaydırılması şiddet kullanmayı zorunlu kılıyor; İttihat ve Terakki, bütün diğer yollar denendikten sonra, şiddeti siyasal araç olarak kullanmak üzere kurulmuş bir gençlik örgütü oluyor. Teşkilat-ı Mahsusa, bugünkü söyleyişle, "Özel Örgüt" ya da Umuru Şarkiya, bugünkü sözcüklerle "Doğu İşleri" örgütü, bu şiddeti disipline etme ve kullanmanın aracıdır. Bu Örgüt'e, bir Avrupa Devleti olarak kurulan ve uzun yıllar bir Avrupa düzeni olan Osmanlı İmparatorluğu'nu, yıkılışının en son zamanlarında, yıkıldığı bilinmeden, müslüman ve türkik kökenlilerin çoğunlukla yaşadıkları topraklara aktarma görevi düşüyor.

Bunu başaramıyor. Anadolu halkları arasında bir kurtuluş hareketini örgütlemede çok önemli görevler yaptığını düşünüyorum. Bu nedenle de, 1926 İzmir Suikastı gerekçesiyle yapılan tasfiyelerin, çok büyük ölçüde bu örgütü tümüyle ortadan kaldırma girişimi olarak değerlendirilmesini öneriyorum.

Osmanlı düzeninin son zamanlarında, Kuzey Afrika'da, Balkanlar'da, Doğu'da pek çok gönüllü subay savunmaları gerçekleşiyor; bunlardan yalnız Kuzey Afrika'da olanı, daha sonra Cumhuriyet'in başına geçmeyi başaran Mustafa Kemal de katıldığı için, biliniyor. Bunları, "Fedai Zabitan" örgütlüyor; bu Fedai Subaylar örgütünün, Teşkilat-ı Mahsusa'nın öncüsü olduğu kaydediliyor.[5] Buna bakılacak olursa, Teşkilat-ı Mahsusa, genç subay ağırlıklı görünüyor; şaşmamak zorunludur. Çünkü Osmanlı düzeninin sonlarında ve modernizasyon çabaları içinde, aydını, daha çok Askeri Tıbbiye, Harbiye ve bir süre sonra da Mülkiye ocakları temsil ediyorlar.

Örgüt'ün kuruluş tarihi ile ilgili küçük bir tartışma var; İttihat ve Terakki Triumvirası'ndan Cemal Paşa, Teşkilat-ı Mahsusa'nın, Batı Trakya Geçici Hükümeti'nin kurulduğu sırada var olduğunu ileri sürüyor.[6] Batı Trakya Geçici Hükümeti ile birlikte bu bölgedeki kurtuluş mücadelesinin tarihini yazan Tevfik Bıyıklıoğlu buna itiraz ediyor; Bıyıklıoğlu, "Türk-Alman ittifakının imzasından üç gün sonra, 5 Ağustos 1914'de, Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın gizli emriyle, Teşkilat-ı Mahsusa kurulmuştu" diye yazıyor[7], örgüt'ün kuruluşunda, yabancı ve özellikle Alman parmağı olduğu kesindir. Dr. Stoddard da, Teşkilat-ı Mahsusa'nın Batı usulüne göre örgütlendiğine, organized along western lines, dikkati çekiyor. Avrupa ve Amerika'da sonraki yıllarda sayıları çoğalan gizli "özel kuvvet", special force, ya da özel örgüt, ya da özel savaş daireleri'ni, hatırlatıyor. Almanlar'ın Teşkilat-ı Mahsusa'nın finansmanında bir rol üstlendikleri biliniyor[8]; katkılarının ölçüsü ise aydınlıktan uzaktır.

Ancak bu özel savaş örgütünün kuruluş tarihini, Batı Trakya Geçici Hükümeti'nin kuruluş hazırlıklarına götürmenin yanlış olmayacağını düşünüyorum; daha sonraki kurtuluş hareketine modellik eden Batı Trakya Geçici Cumhuriyeti, bir gönüllü hareketi olarak gerçekleşiyor. Hareket'in başkanı Süleyman Askeri'dir ve Askeri'yi, Teşkilat-ı Mahsusa'nın gerçek kurucusu sayınakta hiçbir sakınca bulunmuyor. Fakat Süleyman Askeri, çok kısa bir zaman sonra, Irak'ta yaralanarak öldüğü için, Teşkilat-ı Mahsusa'yı Eşref Kuşçubaşı örgütlüyor. Askeri, Batı Trakya Cumhuriyeti'nin birinci ve Kuşçubaşı da ikinci ismi oluyorlar.

Batı Trakya Geçici Cumhuriyeti de, Teşkilat-ı Mahsusa türünden, kemalist tarih yazıcılığının üstünü örtmeye büyük özen gösterdiği önemli tarihsel gelişmelerdendir; dana önce gerekli bilgiyi vermiş bulunuyorum. Burada, Teşkilat-ı Mahsusa'nın kısa tarihi açısından, yeniden ele olmak zorunluluğunu duyuyorum.

Büyük yenilgiler büyük ve etkin öğretmendirler; Balkan yenilgisi ve Edirne'nin kaybı yakın zaman siyasal tarihinde çok büyük tepkilere yol açıyor. Bunların başında ünlü Bab-ı Ali Baskını geliyor; Enver'in bir kır at üzerinde Başbakanlık'a yürümesi, Yakup Cemil'in Harp Bakanı Nazım Paşa'yı öldürmesi ve başbakan zorla istifa ettirilerek elinden alınan istifa yazısıyla Saray'a çıkılması, Hareket Ordusu Komutanı Mahmut Şevket Paşa'nın başbakan yapılması, Balkan yenilgisinin doğrudan sonuçları olarak görünüyorlar. Başta Enver, önde gelen İttihatçı liderler için Edirne'nin geri alınması bir tutku haline geliyor; Hurşit Paşa Kolordusu Kurmay Başkanı Enver, Edirne'nin geri alınmasının imkanlarını araştırmak üzere Eşref Kuşçubaşı'nın akıncı müfrezelerinin bir keşif yapmasını istiyor. Tevfik Bıyıklı-

oğlu, Kuşçubaşı Eşref'in üç yüz kişilik akıncı kuvvetine "çevik birlik" adını veriyor ve Eşref, Bulgarlar tarafından işgal edilen topraklarda gerilla hareketleri düzenliyor ve bir Bulgar taburunu esir ediyor. Silahlı ilk araştırmalar umut verici bir durum yaratıyor.

Teşkilat-ı Mahsusa'nın kuruluşunda o zamanlar "komitacı" denilen, gerilla eylemleri var. Bunlar, bir anlamda, Türkiye'nin ilk gerilla savaşçıları oluyorlar; bunlardan birisi de, anılarını, "İlk Türk Komitacısı" olarak yazmaktan geri kalmıyor.[9] "İlk Türk" gerillası Fuat Balkan da, Teşkilat-ı Mahsusa'nın Edirne'nin kurtuluşu için yapılan gerilla savaşı sırasında gerçekleştiğine işaret ediyor.[10] Eşref'in ilk araştırmaları başarılı olunca, daha sonra adı konacak olan bu örgütlenmedeki gönüllü birliklerin sayısı arttırılıyor. Enver'in Amcası Halil, anılarında, Edirne'nin kurtarılması için savaşa sokulacak birlikler arasına İstanbul hapishanelerindeki mahkumların da katılmasını önerdiğini, önerisinin kabul edildiğini, İstanbul'daki mahkumlar arasından seçilenlere, Yıldız'daki Zuhaf Alayları'nda, "silah kullanmak, bomba atmak ve avcılık yapmayı" öğrettiğini kaydediyor.[11] Edirne'yi almak için örgütlenen bu gönüllüler daha sonra Garbi Trakya Hükümet-i Muvakkatesi'ni kuruyorlar; Geçici Hükümet Başkanlığı'na, müderris, şimdiki zamanda profesör, Salih getiriliyor.

Salih Hoca bir hükümetin başında olmakla birlikte, bu hükümetin de üzerinde, "Garbi Trakya Hükümeti İcraiyesi" görünüyor; bunun da başkanı aynı zamanda yeni cumhuriyetin Genel Kurmay Başkanı olan Binbaşı Askeri'dir. Süleyman Askeri bütün bunları, Genel Kurmay Başkanlığı dahil, Süleyman Zeynel Abidin kod adıyla yapıyor. Hükümet'te Askeri'den sonraki en önemli kişi, Umum Çeteler Kumandanı, Kuvayı Milliye Umum Müfettişi gibi unvanlar taşıyan Eşref Kuşçubaşı'dır. Batı Trakya Cumhuriyeti'nin üçüncü ismi ise Eşref'in kardeşi, "Milli Müfettiş" Hacı Sami oluyor. Çeşitli kaynaklar, bu üç isimden sonra, Çerkez Ethem'in kardeşi Çerkez Reşit ile Hüsrev Sami'nin de önemli roller oynadığına işaret ediyorlar.

Bir parantez açabiliyorum: Süleyman Askeri, Anadolu'nun Kurtuluş Savaşı'nı göremiyor. Eşref, yüz ellilikler listesine konarak ülke dışında yaşamaya mahkum ediliyor. Çerkez Reşit, kardeşleri Ethem ve Tevfik ile birlikte ülke dışına çıkmak zorunda kalıyor. Hacı Sami, yüz ellilikler listesiyle uzun yıllar Türkiye dışında kalmaya razı olmuyor ve 1927 yılında Manyaslı Şevket ile birlikte Türkiye'ye girmeye çalışırken öldürülüyor. Teşkilat-ı Mahsusa mensuplarının çoğunu, Cumhuriyet Türkiyesi'nde sürgün yaşamı veya ölüm bekliyor; bunlardan bazıları da, Kel Ali örnektir, ölüm saçan İstiklal Mahkemeleri'ne başkan oluyorlar.

Teşkilat-ı Mahsusa'nın son başkanı Hüsamettin Ertürk, Batı Trakya'da savaşan Teşkilat-ı Mahsusa militanları olarak şunları hatırlıyor: Çerkez Ethem ve kardeşleri Tevfik ve Reşid, Manastırlı Hüsrev Sami, Kuşçubaşızade Eşref, kardeşi Hacı Sami, Sapancalı Hakkı, Topçu Zabiti İhsan, İskeçeli Mülazim Arif, Süvari Zabiti Deli İbrahim, Piyade Zabiti Şehreminli Çerkez Sadık, Piyade Mülazimievveli Filibeli Halim Cavid, Kırkkiliseli Yüzbaşı Ali Rıza, Mülazimievvel mitralyöz Lütfi, Piyade Mülazimievveli Hasan, sivil Hüseyin Silahçı, Piyade Zabiti Tahsin, Piyade Mülazimievveli Refik, Selanikli Karakaş İbrahim.[12] Örgüt, staj dönemini, Avrupa'da ve Hıristiyan nüfusa karşı yapıyor ve daha sonra, Afrika ve Asya'da müslümanlar arasında eylemler düzenliyor.

Özel Örgüt'ün ideolojisi, İttihat ve Terakki'nin ideolojisidir; bir farkla, Teşkilat-ı Mahsusa'da ideoloji daha büyük bir netlik kazanıyor. İdeoloji, şiddetle kakılırken, daha netleştirmek gereği ortaya çıkıyor. Özel Örgüt'ün ideolojisi, ön planda, pan-islamizm ve arkada pan-turkizm olarak görünüyor; önce hızla bir islam birliği için harekete geçiliyor. Teşkilat-ı Mahsusa, en büyük başarılarından birisini Trakya'da sağlarken, en büyük başarısızlıklarından birisini de Mısır'da yaşıyor. Müslüman Arap topraklarındaki başarısızlık, İmparatorluk için, Ön Kafkasya'da ve giderek Türkik kökenli nüfusun yaşadığı Orta Asya'ya açılan yerlerde, yeni yurtlar arama zorunluluğunu ortaya çıkarıyor; bu, pan-islamizm'den pan-türkizm'e doğru bir açılışı da temsil ediyor.[13] Çok tipiktir; Teşkilat-ı Mahsusa'nın kurucusu, beyni ve ruhu, Enver'in pan-islamist olarak başlayan devrimci-demokrat kariyeri, pan-türkist olarak sona eriyor.

Amerikalı araştırıcı Stoddard, İttihat ve Terakki Triumvirası'ndan herbirisinin bir gizli örgüt kurduğunu ileri sürüyor; hiçbir kaynak bunu doğrulamıyor. Sultan Hamid'in espiyonaj sisteminden, Sultan Hamid'e karşı geliştirilen konspiratif eylemlerden yararlanarak kurulan bu örgütün tek olduğunu düşünmek gerekiyor; devlet içinde, bürokratik bağlardan kurtulmuş bir gönüllüler hareketi olarak niteleyebiliyorum. Bu Özel Örgüt'ün özelliklerini, iki kaynaktan birisi olan, örgüt'ün son başkanı Hüsamettin'in yazdıklarından özetlemek istiyorum.

"Teşkilat-ı Mahsusa'yı, Birinci Cihan Harbi'nden biraz evvel, hürriyet kahramanı, Harbiye Nazırı, daha sonra Başkumandan Vekili olan Enver Paşa kurmuştur."

"Bu teşkilatın gayesi, bir taraftan bütün İslamları bir bayrak altında toplamak, bu suretle pan-islamizme vasıl olmaktır. Diğer taraftan da Türk ırkını siyasi bir birlik içinde bulundurmak, bu bakımdan da pan-türkizmi hakikat sahasına sokmaktır."

"Enver Paşa'nın bir yandan Emiri Efendi'nin İt-

tihat ve Terakki'nin programındaki pan-islamizmden, diğer taraftan da Ziya Gökalp'in pan-türkizminden ilham aldığı muhakkaktır."

"Bu teşkilata büyük ümidler bağlamış olan İttihat ve Terakki, seçtiği fedakar zabitan sayesinde Birinci Cihan Harbi başlarken ve bütün harb devamınca İslam memleketlerinde olsun, diğer Türk diyarlarında olsun oralarda çeşitli hareketler ihdasına, isyanlar tevlidine muvaffak olmuştur."

"Bilhassa harb esnasında, bir memleketin maddi ve manevi cephelerini sarsmak, onu içinden çökertmek için böyle fedai bir teşkilata ihtiyaç vardır. Nitekim İspanya dahili harbindeki meşhur Beşinci Kol'un gayesi, İkinci Cihan Harbi'nde gerilla adıyla isimlendirilen çetelerin vazifesi, bundan başka bir şey olmamıştır."

"Birinci Cihan Harbi'nde Enver Paşa'nın bu metodu, belki de ondan sonra bir çok milletin dikkatini çeken ve üzerinde ehemmiyetle durdukları bir teşkilat olarak tarihe mal olmuştur."

Bu noktayı net bir biçimde ortaya çıkarmak istiyorum; kemalist ideolojinin anti-Enverci bombardımanı altında, İttihat ve Terakki'nin, İslam ve Türk dünyaları söz konusu olduğunda bir "dünya ihtilali" peşinde koşmuş olduğu gerçeği unutuluyor. Kemalizm ile Enverizm arasındaki bu büyük ayrılığı vurgulamak gereğini duyuyorum.

Galip Vardar, çok genç yaşta, Teşkilat-ı Mahsusa'nın son derece başarılı ajanlarından birisi olmuştur; İstanbul'da Kabataş Erkek Lisesi'nde öğrencisi oldum. Artık tarih değil, sadece heyecan anlatıyordu ve ben mezun olduktan sonra, yine bir 10 Kasım Günü konuşma yaparken, fazla heyecanlanarak öldüğünü hatırlıyorum. Çok sevilirdi; ne yaptığını bilmiyorduk. Abdül Aziz'in intiharına sahne olan bu saraydan bozma lisede, cadde kapısında görülünce, öğrenciler koşar, Galip Hoca'nın, kendinden uzatarak bir "V" şekline soktuğu sol kolunun ucundan yere doğru büktüğü elini öpmek için birbiriyle yarışırdı. Galip Hoca, kimin elini öptüğüne bakmaz, tören birliklerini denetleyen bir eski savaşçı türünden denize doğru yürürdü.

Bıraktığı anıların ne kadarının kendisine ait olduğunu ve ne kadarının, yayına hazırlayan, Samih Nafiz Tansu tarafından uydurulduğunu tartacak durumda değilim; tarih dersi okutmasına karşın tüm tarihi unutmuş görünüyordu. Bununla birlikte anılarında bir bölüm, burada yazdıklarım açısından önemlidir; bu nedenle aktarmak istiyorum.[14] Eski sözle, uydurma da olsa gerçeğe çok yakın düşüyor ya da gerçekten daha doğru uydurulduğu anlaşılıyor. Ancak Galip Hoca[15], Mustafa Kemal'in ölüm gününde heyecanlanarak ölecek türden bir tarih öğretmeni oluyor; yazdıklarında, eski örgütünü önemli ölçüde eleştiren bir ton görülüyor.

"İttihad ve Terakki erkanının ne kadar hayalperest olduğunu şuradan anlamak kabildi. Düşüncelerinde bütün dünyayı ve islam alemini hedef tutmuşlardı. Yavuz Sultan Selim'e taş çıkartacak fikirlerin sahibi idiler."

"İngiltere'yi, diyorlardı, can alacak yerinden vuracağız, bütün islam alemini ayaklandıracağız. Bunlar Cizvit papazları gibi orada inatla, ısrarla çalışacaklar ve Hindistan'ı, Bülicistan'ı, Afganistan'ı, İran'ı, Afrika'deki müslüman memleketleri ayaklandıracaklar."

"Alemi islam halifenin emri altına girecek, bu ihtilaller, cihan harbinin kısa sürmesinde, İtilaf Devletleri'nin yıkılmasında en büyük rolü oynayacak. Aynı şekilde Rusya dahilinde de çalışacaklar."

"İşte Teşkilat-ı Mahsusa adı verilen teşekkül bu fikirler ve gayelerle meydana getirilmişti."

"Balkan Harbi sıralarında düşünülen ve Umumi Harp'ten biraz evvel kurulan ve bütün harp yıllarında var kuvvetiyle çalışan, uğrunda milyonlar sarfedilen, güzide insanları bir araya toplayan ve islam dünyasına gönderen Teşkilat, Talat Paşa ve Enver Paşa'nın karihasından doğmuş ve ortaya konmuştu."

"Her ikisinin de dostu Süleyman Askeri Bey, bu teşkilatın başına seçilmişti."

Devam ederken bir noktanın daha altını çizme gereğini duyuyorum; İttihat ve Terakki, hiçbir zaman fanatik islamcı olamıyor. Tam tersine kuruluşunda mason localarla içice olduğu biliniyor ve fanatik islamcılar, bu nedenle, her zaman İttihat ve Terakki karşıtı ve düşmanı bir politika izliyorlar, İttihat ve Terakki, pan-islamizmi bir araç olarak kullanıyor.

Teşkilat-ı Mahsusa pratiğine geçildiğinde panislamizm, daha pratik ve dar bir anlam kazanıyor; Dr. Stoddard'ın yerinde sözleriyle, *the term Panlslam, as interpreted by the Teşkilat-ı Mahsusa, was used to describe a policy with the following aims, to damage the enemies of the Empire by causing revolts and upheavals in their Muslim colonies*, Osmanlı İmparatorluğu'nun düşmanlarına, bunların sömürgelerinde ihtilaller ve isyanlar düzenleyerek zarar vermek olarak anlaşılıyor.[16] Tersinden bakıldığında şöyle bir tablo ortaya çıkıyor; Osmanlı İmparatorluğu'nun baş düşmanı olan Büyük Britanya İmparatorluğu'nun Asya ve Afrika'daki sömürgelerinde isyanlar çıkartabilmek için islamik ideolojiyi kullanmak tek çare olarak ortaya çıkıyor.

Britiş emperyalizmin islamik ülkelerinde ihtilaller çıkarmak ve böylece bu kolonileri özgürleştirmek, Enver ve Teşkilat-ı Mahsusa açısından buralara Osmanlı İmparatorluğu'nu taşımak anlamına geliyor. Bu amaç için, pan-islamizmi bir ideolojik araç

olarak kullanmayla ilgili olarak iki gelişme gözleniyor; bunlardan ilki, Kasım 1914 tarihinde "Cihad" ya da Kutsal Savaş ilan edilmesidir. Jön Türk Liderleri, Birinci Cihan Savaşı'na katılışlarını, islamı kurtarmak için kutsal bir savaş olarak değerlendiriyorlar ve gerekli fetvalar alındıktan sonra Cihad, camilerde okunmaya başlıyor.

Osmanlı İmparatorluğu, Britiş emperyalizminin tasallutundan kurtulmak için Birinci Dünya Savaşı'nı bir son fırsat olarak görüyor. Almanya için bu savaş ise genişlemesinin önündeki duvarları yıkma mücadelesidir; birinci planda Büyük Britanya'ya ve ikinci planda Rusya'ya karşı olmak zorunluluğunu duyuyor. Böyle bir durumda son Osmanlı yöneticisi ve kurtarıcılarıyla Almanya'nın birbirine yaklaşması doğal görünüyor; o sıralarda kendi kurtuluşu için Büyük Britanya ile çarpışmak zorunda kalanlar, müttefik olarak, ya Almanya'yı ya da Japonya'yı seçiyorlar. Başka seçim görülmüyor.

Cihad ilan edilince, ideolojik netlik tamamlanıyor; Büyük Britanya, islamın düşmanı ve Almanya ise islamın dostu kabul ediliyor. Bu kabule daha dar ve pratik bir anlam verebilmek için, Kayzer Vilhem, Osmanlı Toprakları'nda, "islamın dostu ve koruyucusu Hacı Giyom" olarak tanıtılıyor. Berlin için de islamik savaş çok önemli oluyor; zaman içinde Enver ve Teşkilat-ı Mahsusa, pan-islamizmden pantürkizme kayarken, Enver ile Berlin ilişkileri gerilemeye başlıyor. Bunun örneklerini önceki bölümlerde verıniş olduğumu hatırlıyorum.

İttihat ve Terakki ile Teşkilat-ı Mahsusa'nın pan-islamist vurguya ve "Cihad" çağrısına büyük bir ümitle bağlandığından kuşku duymamak gerekiyor; "Mücahidin-i Mevlevi'ye", bağlanan umuda dayalı pratik adımlardan birisi oluyor. Bu Mevlevi Gönüllü Taburu, daha çok mevlevi dervişlerinden oluşturuluyor ve savaşa katılması sağlanamamakla birlikte, Osmanlı askerlerinin savaş iradelerini güçlendireceği kabul ediliyor.

Bir sonuç çıkıyor; pan-islamizm'in başarısızlığı aynı zamanda Teşkilat-ı Mahsusa'nın başarısızlığı oluyor. Müslüman-Arap topraklarda Teşkilat-ı Mahsusa'nın etkin olamaması bir yana Büyük Britanya'ya karşı cihad ilan edilmesine karşın Araplar'ın önemli ölçüde Osmanlı birliklerinin karşısında ve Britiş emperyalizmi ile işbirliği yaptıkları görülüyor.

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı stratejisinin, Kuzey Afrika'daki eski Osmanlı topraklarını yeniden kazanmak ve Kafkasya'da Türk egemenliğini kurmak olduğu görülüyor; Birinci Savaş, stratejinin Kuzey Afrika ve Arap topraklarıyla ilgili bölümünün tam başarısızlıkla sonuçlanmasına da tanıklık ediyor. Kafkasya, buna karşılık, önemli başarıları içeriyor; belki de bu nedenle, Enver, savaş sonrasında ülkesini terkederken, Kafkasya'ya ve daha ötesine doğru yola çıkıyor. İlgiye değer olduğunu sanıyorum; ülkeden ayrılırken, en güvendiği araç yine de Teşkilat-ı Mahsusa'dır. Bu Özel Örgüt'ün resmen kapatılmasını ve gizli olarak çalıştırılmasını kararlaştırıyor. Burada bir parantez açmam gerekiyor: Kemal Paşa, Cumhuriyet kurulduktan ve kendisini bir ölçüde güvenli hissetmeye başladıktan sonra, büyük bir temizliğe başlıyor. 1924 yılı Nisan ayında "Yüz Ellilikler" listesi, Şeyh Sait İsyanı sonrası, İstanbul basını davaları, Komünizm Davaları, İzmir Suikastı Davası ve bunu izleyen İttihatçılar Davası ile gerçekleştirilen bu temizlik sürecinin bir kanalının Teşkilat-ı Mahsusa ile ilgili olduğu görülüyor. Tasfiyelerin şiddetinde şeklen lağvedilen ve fiilen çalıştığı hem Kurtuluş Savaşı'nın başında ve hem de süresince belli olan Teşkilat-ı Mahsusa'dan korkunun önemli bir rol oynadığını sanıyorum. Örgüt üyeleri, yeni düzenin ve bu arada Kemal Paşa'nın fedailiğine geçmemeleri halinde, eziliyorlar.

Enver, İstanbul'dan çıkmadan önce, Teşkilat-ı Mahsusa'nın önde gelen yöneticilerinden Süvari Yarbayı Hüsamettin'i yanına çıkarıyor; Hüsamettin Ertürk, anılarında, "odaya girdiğim zaman Enver Paşa'nın yanında Sadrazam Talat Paşa, Bahriye Nazırı Cemal Paşa ve İaşe Nazırı Kara Kemal Bey vardı" diye anlatıyor.[17] Hüsamettin'in yazdıklarına göre Enver, Hüsamettin'e, şunları söylüyor: "Biz yakında memleketi terkediyoruz. Çünkü, Mütareke'nin, Osmanlı Devleti'nden her şeyden evvel bizi isteyeceği muhakkaktır. Yalnız onlar, teşkilatımızı, adamlarımızı ve hepsinin üstünde ideallerimizi alamayacaklardır." Hüsamettin, "bu sözleri söylerken Enver Paşa çok cesur ve ümitli görünüyordu" diye hatırlıyor. Hatırladıklarının arasında Enver'in bazı sözleri de var; bir bölümünü aktarmak istiyorum.

"Sen yalnız benim talimatıma ehemmiyet ver! Teşkilat-ı Mahsusa'yı resmen lağvedeceksiniz, fakat hakikatte bu teşkilat asla ortadan kalkmayacaktır."

"Ahmet İzzet Paşa ile konuştuk, tamamen mutabık kaldık. Sana lazım gelen bütün yardımı yapacaklar, mestureden (örtülü ödenekten, y.k.) para da verecekler."

"Hüsamettin Bey, size çok itimadım var. Teşkilat-ı Mahsusa'nın bundan sonraki ismi Umum Alemi İslam İhtilal Teşkilatı olacaktır."

"Siz Türkiye'de bu teşkilatın İstanbul şubesi reisisiniz."

"Yakında bu Teşkilat'ın heyeti merkeziyesi Berlin'de toplanacaktır. Bu heyetin isimlerini size veriyorum: Bunlar Talat Paşa, Doktor Bahaddin Şakir ve Nazım Beyler'dir. Allah yardımcınız olsun!"

Ne yazık, Tanrı, Talat Paşa ile Doktor Nazım'a fazla yardımcı olamıyor; Talat, Berlin'de Ermeni kurşunlarıyla ölüyor. Son Osmanlı döneminin en

ele avuca sığmaz ve hiçbir zaman yerinde duramaz ihtilalcilerinden birisi olan Doktor Nazım ise, 1926 yılında, Ankara'da asılıyor.

Teşkilat-ı Mahsusa için de işler pek iyi gitmiyor; Hüsamettin, kısa bir süre sonra, Harbiye Bakanlığı'na çağrılıyor. İzzet Paşa'dan sonra müsteşar İsmet Bey'in, 1925-1926 yılları idamları sırasında Başbakan İsmet İnönü'nün, önüne çıkıyor. İsmet, Teşkilat-ı Mahsusa'nın lağvını ciddiye alıyor ve Hüsamettin'den mührü ve evrakı istiyor. Bu kadar da değil; gizli silah ve cephane depolarının yerlerini bildirmesini de gerekli görüyor; İşgal Kuvvetleri'ne teslimini gerektiğini ekliyor. Hüsamettin, buna karşı çıkıyorsa da, İsmet, "bizim için çok ağır olmakla beraber mütareke şartlarına riayete mecburuz" diyerek, devir ve teslimde inat ediyor.

Bütün bu ısrara karşın Teşkilat-ı Mahsusa'nın imkanlarının tümüyle açığa çıkmadığı izlenimini taşıyorum. Kars'ta Güney Batı Kafkasya Cumhuriyetinin kuruluşunda, Erzurum Kongresi'nin düzenlenmesinde, Teşkilat-ı Mahsusa kadrolarının etkin olduğunu düşündürecek işaretler bulunuyor. Ayrıca Çerkez Ethem ile kardeşlerinin Teşkilat-ı Mahsusa elemanları ve hatta yöneticileri oldukları kesindir. Anadolu'da mukavemet belirmeye başlayınca Teşkilat-ı Mahsusa'nın, silah, eleman ve haber aktarımında önemli işler yaptığı anlaşılıyor.

Çok düzenli bir örgüt olmadığını sanıyorum. Devlet içinde olmakla birlikte devletin çözülmekte olması ve yapılan işin gönüllü niteliği, hem düzenlilik imkanlarını daraltıyor ve hem de gerçekçi bir yazımı zorlaştırıyor. Ancak bu zorluğa rağmen, Teşkilat-ı Mahsusa'nın, Osmanlı olmayan topraklarda ihtilaller düzenlemenin ötesinde Osmanlı iç savaşına da taraf olduğu görülüyor; istihbarat sağlanmasında, karşı casuslukta ve siyasi suikastlarda uzmanlaşıyor. Bu Özel Örgüt'ün öncesinde Fedai Zabıtan hareketi ve gurubunun bulunması da, siyasi suikastlar için ciddi bir hazırlık dönemi geçirildiği anlamına geliyor. Savaşta gönüllü alaylarında Kürtler, Dürziler ve Çerkezler ağırlık ve etkinlik kazanıyor; en güçlü olduğu zamanda, 1915-1916 yıllarında, gönüllü birliklerinin sayısının otuz bini bulduğu kaydediliyor.

Ancak Teşkilat-ı Mahsusa denilince, militan ve fedai kadroları akla geliyor. Profesör Tunaya, "Teşkilat-ı Mahsusacılar baştan sona İttihatçı ve fedai kalmışlardır" derken, Özel Örgüt'ün baştan sona militan kadrolardan oluştuğunu anlatıyor.[18] Önceki çalışmalarımda 1906-1926 yıllarını, Türkiye tarihinin ikinci uzun iç savaş dönemi olarak nitelemiş bulunuyorum; bu dönem, aynı zamanda, Teşkilat-ı Mahsusa kadrolarının kırımı dönemidir. Tarık Zafer Tunaya'nın sözleriyle "fedai" olarak kalabilenlerden en önde olanlar, 1926 yılında asılıyorlar.

Bunlar kimdir; Hüsamettin'in verdiği kısmi bilginin dışında Amerikalı araştırmacı Dr. Stoddard, bazı listeler hazırlamış bulunuyor. Dr. Stoddard önce Fedai Zabitan hareketi kadrolarını ortaya çıkarmaya çalışıyor; bunlardan, Teşkilat-ı Mahsusa'da çalışanları. Eşref Kuşçubaşı ve diğer kaynaklara sorarak işaretlemiş bulunuyor.[19] Ben de buraya, önce Fedai Zabitan Hareketi ile başlayan ve mücadelelerini Teşkilat-ı Mahsusa'da sürdürenlerin listesini aktarmak istiyorum.

Cezayirli Emir Ali Paşa, Topçu Teğmen Şehreminili Çerkez Sadık, Ali Çetinkaya, Fethi Okyar, İşkodralı Ali Rıza, Teğmen İskeçeli Arif, 7 Temmuz 1908 tarihinde Şemsi Paşa'yı vuran Atıf, Yüzbaşı Hacı Emin, Enver, Enver'in kardeşi Nuri, Yüzbaşı Hacı Fehmi, Fuat Bulca, Sapancalı Hakkı, Yüzbaşı İsmail Hakkı, Kazım, Kuşçubaşı Eşref, İzmitli Mümtaz, Beşiktaşlı Niyazi, Teğmen Nuri, Süleyman Askeri, Ömer Naci, Yüzbaşı Çerkez Reşit, Şeyh Salih el Şerif el Tunisi, Trablusgarplı Süleyman Baruni, Teğmen Yakup Cemil, Fedai Zabitan olarak başlayan Teşkilat-ı Mahsusa, kurucusu, yöneticisi ve militanı olarak yaşamlarını sürdürenlerin listesidir. Kuşçubaşı Eşref ve diğer bazı kaynaklar bu listeye şu eklemeleri yapıyorlar: Şeyh Abdülaziz Çavuş, Abdurrahman Paşa, Yarbay Çorumlu Aziz, Dr. Bahattin Şakir, Midhat Şükrü, Emrullah Barkın, Esat Şukayr Efendi, Ohrili Eyüp Sabri, Fuad Balkan, Filibeli Halim Çavit, Süveyş Kanalı hücumunda Kürt mücahidlerin komutanı Hilmi Musallimi, Eyüplü Hüsamettin, Hüsrev Sami, Topçu İhsan, Yüzbaşı Bağdatlı Kasım, Kuşçubaşızade Selim Sami, Trabzonlu Rıza, Çerkez Tahir, Çerkez Ziya, Mehmet Akif, İsmail Canbulat, Erzurumlu Necati, Edremitli Necati, Deli İbrahim, Kırkkiliseli Ali Rıza, Beykozlu Reşat, Hasan, Hüseyin Kardeşler, Tahsin, Rüsuhi, Haseki Tarlalı Fuad, Dağıstanlı Nuri, Beylerbeyli Hayri, Harputlu Avni, Çerkez Tevfik, Doktor Eğinli Hasan Rıza, Giritli Ruşen'i Bey, Filibeli Hilmi. Bunlara, unutulmuş olduğu anlaşılan Dr. Nazım, Çerkez Ethem, Mustafa Necip, Nail'i ekleyebiliyorum. Bu eklemeleri çeşitli kaynaklarda adları geçtiği için netlikle yapabiliyorum; ancak İttihat ve Terakki'nin fedailerinden, 1926 yılında asılan Ankara eski valisi Abdülkadir'in neden listelerin birisinde yer almadığı sorusuna cevap verecek durumda değilim. Ayrıca yine 1926 yılında idama mahkum olan ve yakalanacağı sırada intihar eden Kara Kemal'in de, Teşkilat-ı Mahsusa'nın dışında kalmasını anlamakta güçlük çekiyorum.

Listeyi tam kabul etmemek gerekiyor; eksiği olduğunu sanıyorum. Bununla birlikte bu isimlerin Teşkilat-ı Mahsusa militanı tipolojisini çizmeye yardımcı olacağını düşünüyorum. Tipoloji, somutun zenginliğinde soyutlamadan çıkıyor; ancak bir de, türün en gelişmiş tipi var. Teşkilat-ı Mahsusa söz

konusu olunca, militan kadroların en gelişmiş tipi, Kuşçubaşı Eşref'dir. Ne yazık, pek romanesk bir yaşamın sahibi Kuşçubaşı Eşref hakkında çok az bilgi bulunuyor; olanları aktarma gereği duyuyorum.

ROMANESK BİR ÇERKEZ: KUŞÇUBAŞI EŞREF

Enver, Teşkilat-ı Mahsusa'nın ruhudur. Eyüplü Hüsamettin, son başkanı oluyor ve Özel Örgüt'ün imkanlarını, Anadolu Kurtuluş Hareketi'ne seferber etmeye çalışıyor. Kuşçubaşızade Eşref ise, Teşkilat-ı Mahsusa ile özdeşleşen isimdir; hakkında çok az bilgi bulunuyor. Dr. Stoddard, Teşkilat-ı Mahsusa üzerine bir doktora çalışması yaparken Eşref ile mülakatlar yapıyor ve tez çalışması çerçevesinde Eşref'in biyografisini yazıyor.[20] Kuşcubaşı hakkında, benim bilebildiğim bu tek biyografiyi, burada özetlemek istiyorum.

Büyük Çerkez Göçü ile Rusya'dan İstanbul'a gelen ve Bursa çevresinde bir çiftliğe yerleşen Mustafa Nuri'nin oğlu olarak 1873 yılında İstanbul'da dünyaya geliyor; Mustafa Nuri'nin kız kardeşi bir saray memuru ile evlenince Nuri için Kuşçu Ocağı'na yazılmak zor olmuyor. Nufi, Abdülhamit'in sarayında hızla yükseliyor ve Sultan'ın Kuşçubaşı'sı oluyor; bu, Eşrefin, iyi okullarda okuması anlamına geliyor.

Osmanlı son döneminin bu yenilgiye doymaz ve hiçbir türlü uslanmaz ihtilalcisi, Beşiktaş'ta yüksek tabakanın çocuklarının gittiği Hamidiye ilk okuluna kayıt ediliyor ve Kuleli Askeri Lisesi'nde, Saray mensuplarının çocuklarına ayrılan özel sınıfta, sınıf-ı mahsus, okuyor. Rusya'dan kovulmuş olmakla birlikte çağdaşları Rus narodniklerle ortak bir çizgi tutturuyor; yüksek bürokrat çocuğu olarak ihtilal yolunu seçiyor.

Toprağından sürülmek, belki de sürekli olarak isyan besleyen Çerkez kanına yeni başkaldırı tohumları ekiyor; Kuleli Lisesi'nin despotik yönetimine karşı ajitatif eylemlere karıştığı için, lise çağında, Edirne'ye sürülüyor ve üç yıl orada kalıyor.

Siyasal şiddetin kurumlaşması sürecinin başlarında siyasi ceza da siyası af da, pek büyük bir sıklıkla yaşanıyor, 1898 yılında Harbiye Mektebi'ni bitirebiliyor ve Makedonya'ya atanıyor. Ancak burada da boş durmayınca, 1900 yılında, bu kez babası ve kardeşi Sami ile birlikte, Hicaz'a sürülüyor ve Taif zindanına konuyor. Yerinde duramıyor ve birkaç hafta içinde Taif zindanından kaçmayı başarıyor; Cidde'de yakalanıyor ve Mekke'de yeniden zindana kapatılıyor. Buradan Taif, Taif'den Medine zindanına yollanıyor; zindan yaşamını kaçma plan ve girişimleri üzerine kuruyorsa da, Medine'de üç buçuk yıl zindan yaşamı yaşamaktan kurtulamıyor.

Sonunda başarıyor; kardeşi Sami ve Çerkez Tahir ile birlikte yaptıkları bir plan sonucunda kaçıyor. Fakat kaçtıktan sonra rahatını aramıyor ve Sami, Tahir ve kendisi olmak üzere üç Çerkez ile Farac ibn-el Mısri bir araya geliyorlar; Arap İhtilal Komitesi'ni kurarak, Hicaz'da Abdülhamit yönetimine karşı gerilla savaşı başlatıyorlar. Başlangıçta başarılı olmamakla birlikte Eşref, Medine Komutanı Şükrü Paşa'nın oğlu ve Sultan Hamid'in yaveri Vasıf'ı kaçırarak adını duyuruyor.

Hamid, Eşref ile başedemeyince, satın almayı düşünüyor ve eğer Eşref'in gerillaları silahı bırakacak olurlarsa hem af çıkaracağını ve hem de her birisine elli altın liralık aylık bağlayacağını duyuruyor. Eşref kabul ediyor; fakat bir süre sonra tekrar gerilla hazırlıyor ve harekete geçiyor. Bu kez Sultan'ı, yaverlerinden birisiyle değil, Süre-i Hümayun ile vurmayı deniyor; Sultan'ın Mekke'ye yıllık hediyelerini götüren alaya hücum ederek değerli hediyeleri çalabiliyor.

Burada da durmuyor; Irak'ta Sultan'a karşı başkaldıran Sadun Paşa'nın yardımına koşuyor ve arkasından, mücadelesine yardım sağlamak için, Hindistan'a gidiyor. Süleymaniye üzerinden dönüyor ve yine burada, Sultan'ın jandarmalarına karşı savaşan Kürtler'e karışıyor. Bunlar karşısında yılan Abdülhamit, Eşref'in babası Kuşçubaşı Nuri'yi affediyor; fakat Eşref yine de boş durmayarak Sürre Alayı'na yeniden hücum ediyor. Sultan, Halife'nin hac konvoylarına saldırmaktan çekinmiyor; Sultan yeniden bir af çıkarmak zorunluluğunu duyuyor. Eşref, Sultan'ın bu yeni affını kabul ettiği zaman Abdülhamid'in fikir değiştirmiş olduğu anlaşılıyor; Eşref, önce Bahreyn'e kaçıyor ve sonra, tekrar Hindistan'a gidiyor. Eşref, Hindistan'da bağımsızlık için çalışan çeşitli hareketlerle ilişki kuruyor; bunları, daha sonra, Teşkilat-ı Mahsusa döneminde değerlendiriyor.

Eşref, Hindistan'dan Türkistan'a geçiyor. Ancak Osmanlı pan-islamizminin bu sırada Büyük Britanya ve Rusya İmparatorlukları'nı rahatsız etmeye başladığı görünüyor; Eşref, gizli çalışma yöntemlerini, Rusya'nın egemenliğindeki Türkistan'da öğreniyor. Çeşitli kimliklerle dolaşıyor ve Türkistan ve İran'a geçiyor; Hicaz'a dönüyor.

Eşref ile başa çıkamayan Hamid, kendi Kuşçubaşısı Mustafa Nuri'yi ihanet suçuyla tutuklatıyor; Eşref, cevap olarak, Hicaz'da önde gelen hükümet görevlilerinden bir grubu kaçırıyor. Hamid, Mustafa Nuri'yi serbest bırakmak ve Eşref'i affetmek zorunda kalıyor.

Artık Eşref, Doğu'daki çalışmalarına doymaya başlıyor, İttihat ve Terakki ile buluşmak umuduyla Kıbrıs üzerinden Paris'e uzanıyor. Ancak Paris'te Ahmet Rıza, Dr. Nazım ve diğer Jön Türk grubunu pek heyecanlı bulmakla birlikte kendisi fazla heyecan duyamıyor, Makedonya'ya geçiyor. Eşref, Eyüp Sabri, Enver, Süleyman Askeri, Resneli Niyazi ile birlikte ordu içinde ihtilalci hücreler kurma yolunu seçiyor, gıyabında ölüme mahkum edilmesinin arkasından 1908 yılında Karadağ'da yakalanıyor. Çok büyük işkencelere tabi tutuluyor, ancak işkenceye tabi tutulduğu Üsküp'te, daha sonra İttihatçılar tarafından 7 Temmuz 1908 tarihinde öldürülen Şemsi Paşa'nın müdahalesiyle işkence durduruluyor. Mahmut Şevket Paşa ile Hüseyin Hüsnü Paşa'nın, Eşref adına, bir daha ihtilalcilik yapmayacağı yolunda Sultan'a söz vermeleri üzerine, Eşref serbest bırakılıyor. Daha doğrusu Sultan, Eşref'in, İzmir yakınındaki kendi çiftliğinde, gözaltında yaşamasına karar veriyor, uslu durduğu her gün için bir altın lira ödentiye bağlanıyor. Babası Nuri ve kardeşi Sami de yanına gönderiliyor.

Kuşkusuz burada da durmuyor. Kardeşi Sami, Çerkez Reşit ve on iki arkadaşıyla birlikte bir İttihatçı hücresi meydana getiriyorlar, çeşitli çetelerle ve bu arada Çakırcalı ile bağlantı kuruyorlar. Daha sonra, İkinci Meşrutiyet ilan edilince de, bu yörede düzeni sağlamakla görevlendiriliyorlar. Düzeni sağlama yöntemleri haşin bulunduğu için Osmanlı Meclisinin eleştirisine muhatap oluyorlar; Eşref kızıyor ve ordudan ayrılıyor.

İtalyanlar, Trablusgarp'ı işgal edince, Eşref de, Enver ile birlikte savaşan gönüllüler arasına katılıyor ve Derne'de bir Bedevi mücahidin birliğini kurup yönetiyor; Enver ve Eşref, pan-islamik vurgunun işe yarayabileceğini burada düşünmeye başlıyorlar. Enver İstanbul'a döndükten sonra da Eşref, Çerkez Reşit, Aziz Ali, Süleyman Askeri, Afrika'da kalıyorlar ve buradan, sonunda Batı Trakya Cumhuriyeti'ni kuracak olan gerilla hareketini yönetmek üzere Avrupa'ya gönderiliyorlar.

Artık gizli çalışmanın her çeşidini öğrenmiş durumdadırlar; Mahmut Şevket Paşa, Haziran 1913 tarihinde katledilince, İstanbul Komutanı Cemal Paşa, Eşref ve kardeşi Sami'yi İstanbul'a çağırıyor. İki kardeş, katilleri bulma işini üstleniyorlar ve darağaçları kurulduktan sonra Trakya'ya dönüyorlar.

1914 yılında Enver, Eşref'i, Hintli İhtilalciler ile temas kurmak üzere Belçika'ya gönderiyor; ilk temaslar çok olumlu çıkıyor. Bunun üzerine Eşref ile Sami, Büyük Britanya'ya karşı ihtilal düzenlemek üzere Hindistan'a gitme emrini alıyorlar, gemide iken Birinci Dünya Savaşı başlıyor. Eşref dönüyor; Sami ve arkadaşları, önce Hindistan ve daha sonra Türkistan'da ihtilal çalışmaları yapmak üzere yollarına devam ediyorlar.

Teşkilat-ı Mahsusa resmen örgütlenince Süleyman Askeri başkan oluyor ve Eşref, Arap Yarım Adası'nda Teşkilat-ı Mahsusa çalışmaları yapmak üzere yola çıkıyor. Tekrar subay üniformasıyla, Arap ileri gelenleri ve emirleri arasında Osmanlı görüşünü etkili kılmaya çalışıyor. Bununla kalmıyor ve Bedevi gönüllü birlikleri ile Süveyş Kanalı'na hücumlar düzenliyor.

Enver, küçük bir grupla Yemen'e gönderiyor. Emir Abdullah, Eşref'i esir alıyor ve Britiş emperyalistlerine teslim ediyor, Eşref, 1920 yılına kadar Malta'da kalıyor ve döndükten sonra Batı Anadolu'da savaşa katılıyor. Ancak Çerkez Ethem partizan kuvvetlerinin yenilmesi üzerine Türkiye dışına çıkma gereğini duyuyor ve Yunanistan'a geçiyor.

Hakkında herhangi bir suçlama bulunmuyor. 1924 yılında Yüz Ellilikler Listesi'ne alınarak Türkiye'ye dönmesi engelleniyor. 1937 yılında af çıkınca dönüyor; sakin bir yaşamı seçiyor.

Paşa Temizliği

Romanı yazılmış olsa, pek çok bireysel nedenin, kusurun ve bir önlemin gecikmişliğinin ortaya çıkarılacağını biliyorum. Ancak bildiğim bir başka nokta daha var; Alemdar Mustafa Paşa'nın, en kısa zamanda, ölmesi gerekiyordu. Çünkü tahta bir merdiven dayamış ve bu merdivenden genç bir şehzadeyi yukarı çıkarmıştı. Şimdi genç şehzade yukardadır ve kendisini yukarı çıkaran merdivenden rahatsızlık duyuyor; merdivenin çekilmesi ve merdiveni tutanın yokedilmesi zorunlu oluyor. Eğer bu temizliği "karşı taraf" yapacak olursa, eğer İngiliz sözleriyle ateşten kestaneleri Mahmut'un karşıtları çekecek olursa bu çok daha iyidir; İkinci Mahmut kuvvetleri, Alemdar'ın yardımına yetişemiyorlar.

İkinci Hamit, daha şanssız görünüyor; bir kez, Mithat, tahta bir değil iki kez merdiven dayıyor. Birinde Aziz'i indiriyor ve Murat'ı çıkarıyor; Murat'ın akıl dengesinin bozukluğu belirginleşince Mithat Partisi, bu kez Murat'ı indirip Hamit'i çıkarıyor. İkinci Hamit'in, ikide bir tahta merdiven dayayarak yukarıya bir şehzade atan bu Osmanlı yöneticisinden kurtulması gerekiyor; ancak, Rusçuk Yaranı'nın yarattığı Alemdar'dan ayrı olarak Mithat artık bir taraf ya da bir "parti" durumundadır. Hem aydınlar arasında daha derin kökü, hem üniversite öğrencileri arasında izleyicileri, hem kütlede bir yansıması var ve hem de daha önemlisi Balkan illerinde valiliği sırasındaki programlarıyla müslüman olmayan burjuvazinin desteğini kazanmış görünüyor. Bu nedenle, ölmeden önce mahkum edilmesi gerekiyor; zordur. Fakat zorunluluk zor'u yeniyor, ve Engels'in sözleriyle zor çaresini yaratıyor. Bir savcı-yazar, Mithat'ın yetiştirmesi ve Hace-i evvel Ahmet Mithat Efendi ile bir yargıç-bilgin, Mithat'ın sadık muhalifi, tutucu ancak çok saygın tarihçi Ahmet Cevdet Paşa, tarihin her zaman mahkum edeceği, bu mahkumiyet misyonunu üstleniyorlar. Daha sonraki dönemde Kuşçubaşı Eşref'in de günlerini sayamayacağı Taif zindanlarında boğulması, manen öldürülmesini, izliyor.

Kemal'in işi daha zordur; uzun bir iç savaşın sonunda açılan liderlik kapısından girmek istiyor. İç savaşın başlarında ilerici partiye sempati duymakla birlikte, savaşın kızıştığı bir zamanda, Bab-ı Ali Baskını'nı böyle bir an sayabiliyorum, zaman zaman tutucu çevrelere eğilim gösteriyor ve daha da önemlisi, aydınlar arasında, öğrenci kütlesinde, halk kesimlerinde herhangi bir iz sahibi olmadığı anlaşılıyor. İsteyerek değil, çekilerek Kurtuluş Hareketi'nin başına geçiyor; bir anlamda, Amasya Yaranı tarafından, hiç kuşkusuz en az Rauf ve Kazım açısından, daha sonradan geri çekilmek üzere ileriye itiliyor.

Kişiliğinden söz ettim; tekrar söz etmek imkanımın olacağını sanıyorum. Kıstırılmışlık kompleksi içinde, geçmişinde önemli başarılar olmadığı için, kendisine karşı fevkalade güvensiz, kişisel tehlikelerini hep abartan, her adımında yeni dayanaklar arayan birisidir. Bu nedenle hem içinden geçilen iç savaşın mücadeleci ve fedai odak ve kişilerinin kırılması ve hem de Amasya Yaranı'nın saf dışı edilmesi zorunlu oluyor; bu, Kemal için ölüm-kalım sorunu olarak ortaya çıkıyor.

Liderlik, kendinden birikimliyi kabul etmiyor.

Kemal'in, kendisiyle aralarında paralellik kurduğum Mahmut ve Hamit'e göre, çok daha fazla acımasız ve kırıcı olmasının mekanizmalarını burada aramak zorunludur; hem daha gelişmiş bir mücadele kalıntılarıyla mücadele etmek zorundadır ve hem de birikimi böyle bir zorunluluk karşısında çok az imkan sağlayabiliyor. Bu nedenle, başına geçtiği mücadelede uzunca zaman, herkesle işbirliği yapmaya hazır ve hiç kimsenin yüzüne karşı "hayır" demeyen, Ethem'in ve Enver'in tasfiyeleri örnektir, tasfiye süreçlerinde nerede ise sonuna kadar tasfiye edilenlere kendileriyle beraber olduğu izlenimini vermeye çalışan durumundadır. 30 Ağustos 1922 tarihini bir dönüm noktası alabiliyorum; Kemal, ancak güçlü olduğuna kesinkes inandığı zamanda hücuma geçebilen ve acımasız olabilendir.

Bilinen bir görüşü bir tez olarak sunmak istiyorum: Dikta, diktatörü de değiştiren bir süreçtir.

Kemal'in temizliği aynı zamanda kendisinin arınmasıdır.

Bunun sadece moral bir anlam yüklü olmadığını ve aynı zamanda maddi bir içerik taşıdığını gösterebilmeyi umuyorum. Buna şunu eklemek durumundayım: Temizlik, yeni bir tarih yazımının hazırlığıdır. Yeni tarih yazımı, zorla realize ediliyor.

Bir parantez açmak gereğini duyuyorum; bilimin Türkiye'ye gelişi ile ilgili saptamalarım, Türkiye'deki süreçlerin evrenselleşmesiyle eş anlamlıdır. Türkiye'de uç eylemlerin, eylem sözünü geniş ve hareketlilik anlamında kullanıyorum, saklayıp açtıkları süreçler evrensel olabildiği ölçüde bilimin Türkiye'ye gelişinden söz edilebilir, bu noktayı gördüğümü tekrarlamaktan çekinmiyorum.

Örneklerle anlatımı sevmediğimi de tekrarlayarak, örnek vermek istiyorum: Kemal, birliklerini bırakıp, silahlarını emperyalistlere teslim etmekten çekinmeyerek İstanbul'a geldiği sırada Doğu'da mukavemet önemli başarılar elde etmiş durumdadır. Bundan sonraki dönemde de, Doğu'daki Türk mücadelesinde Kemal'in hiçbir rolü bulunmuyor. Buna karşın, Kazım Paşa, Rüştü Paşa ve Albay Halit Bey, daha sonraki yıllarda Deli Halit Paşa, bu bölgedeki rezistansı yönetiyorlar. 1926 yılı sonuna gelindiğinde ise durum şöyle görünüyor: Milletvekili Deli Halit Paşa, 1925 yılında, Meclis'te, beş Kemal fedaisi milletvekilinin üzerine çullanmasıyla arkasından vurularak öldürülüyor. Rüştü Paşa, İzmir Suikastı gerekçesiyle asılıyor. Kazım Paşa, İzmir Suikastı gerekçesiyle tutuklanıyor, idamla yargılanıyor ve ancak susmasının karşılığında[21] yaşamı bağışlanıyor; siyasal olarak bitkisel yaşama,mahkum oluyor.

Bütün bunlardan sonra Mustafa Kemal'in "Nutuk" okuması son derece kolaydır. İstenen söylenebilir; itiraz imkanları tümüyle ortadan kaldırılmış oluyor. Öyle görülüyor; "Nutuk" okunmasının, 1927 yılında, 1926 yılında önemli bölümü tamamlanan idamlardan sonra gerçekleştirilmesi, bir rastlantı izlenimi vermiyor.

Tarih de şiddetle yazılıyor.

Tarih, yazmakla[22] düzeltilmiyor.

Kemal için ise, hem kendisinin olmadığı bir tarihi kendisine göre yazmak ve hem de, kendisine geçen iktidarı sağlamlaştırmak için, küçüklü büyüklü bütün merdivenleri ortadan kaldırmak zorunluluk olarak görülüyor. Bu iki zorunluluk, birbirinden çok uzak değiller; ancak, bazı noktalarda birbirinin üstüne geliyorlar. Bir yerde şunu gözlüyorum; Kemal'in idam sehpasına gönderdikleri arasında, tek suçu Mustafa Kemal'i bilmek olanlar da var. Kemal, 30 Ağustos Zaferi'nden sonra, kendi geçmişiyle ilgili olarak artık kendisinin de uzaklaşmak istediği bilgilerin sahiplerini de ortadan kaldırma zorunluluğunu duyuyor. Sayısı gerçekten çok az olan yakın arkadaşlarından İsmail Canbulat ile Ayıcı Arif'in idam edilmelerini bu çerçeve içinde anlayabiliyorum.

Şiddet merdiveninin basamakları bir uzun tarihtir; İttihat ve Terakki ile Teşkilat-ı Mahsusa adına yazılan şiddet unsurlarının, romana ve filme, Rusya narodnizminin uyguladığı şiddetten çok daha yatkın olduğunu düşünüyorum. Daha inatçı ve daha sonuç alıcıdır; belki Osmanlı devrimcilerinin henüz yaşamı tadamadıkları için ölümden korkmamalarının bir yansımasıdır. Belki de Osmanlı devleti ile kendilerini fazlaca özdeşleştirmelerinin bir sonucudur; ölen bir devleti kurtarmadıkça yaşamayı fazla anlamlı bulmamış olmaları da ihtimal dahilinde görülüyor. Ancak eninde-sonunda, İttihat ve Terakki, sığ bir teorik birikimin şiddetli örgütü oluyor, yakınlarına karşı daha şiddetli olabiliyorlar. Bir ekoldür[23]; uzun beraberliklerden şiddetli ayrılıklar çıkarmayı anlatıyor.

Mustafa Kemal'in iktidar koltuğuna oturacağına inanmaya başladığı bir tarihte hatırlayabileceği şiddet tarihini özetlemek istiyorum. Türkiye Üzerine Tezler dizisinin kapsamı içinde ilk önemli "olay" Selanik Merkez Komutanı Nazım Paşa'ya düzenlenen suikasttır; bu işle ilgili olarak üç kişi görevlendiriliyor. Nazım, Enver'in eniştesi oluyor[24]; Enver, eniştesini, eylemi gerçekleştirmekle görevlendirilen İsmail Canbulat'ı kabul etmeye ikna ediyor. İsmail, Nazım Paşa'ya, terfi edemediği konusunda yakınmalarını anlatmaya çalışırken, dışarıda pencerenin önünde bekleyen Mustafa Necip'e de silahını ateşlemek düşüyor. Nazım Paşa ölmüyor; yaralanıyor. Bu eylem 29 Mayıs 1908 tarihinde gerçekleştiriliyor.

İttihat ve Terakki'nin özgürlük için her türlü şiddet yolunu kullanacağının işareti veriliyor; bunu, Enver, Resneli Niyazi, Ohrili Eyüp Sabri adındaki genç subayların daha çıkışı izliyor. Sultan Hamid, genç subaylarının hareketini bastırmak için Şemsi Paşa'yı görevlendiriyor; Şemsi Paşa, seçme birliklerden oluşan kuvvetleriyle, ihtilalcilerin üzerine yürümeye hazırlanırken, Örgüt, Şemsi Paşa'yı öldürme kararı alıyor. Bu eylem, genç teğmen Atıf'a veriliyor ve Atıf'ın başarılı olamaması ve hükümet kuvvetlerinin eline geçmesi halinde hem Şemsi Paşa'yı ve hem de Atıf'ı öldürmekle bir ikinci militan, Mahmut, görevlendiriliyor. Atıf, daha sonra İsmet Paşa'nın kurmay başkanı Atıf Kamçıl, Mahmut daha sonra Kemal Paşa'nın silahşoru Mahmut Soydan oluyorlar; ancak teğmen Atıf, bazı kaynaklara göre yanında kurmay başkanı Fevzi, daha sonraki yıllarda Genel Kurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak ile birlikte Manastır postahanesinin önüne gelen Şemsi Paşa'yı öldürmeyi başarıyor. Eylem 8 Temmuz 1908 tarihinde gerçekleştiriliyor; on beş gün kadar sonra Sultan Hamid, anayasayı yeniden yürürlüğe koymayı kabul ediyor.

Şemsi Paşa, ölümünden bir gün önce Sultan'a çektiği telgrafında haydutları ölü ya da diri yakalayacağını vaad ediyor; aynı tarihte diğer paşalar, İstanbul'a, kendilerinden başka ordunun genç ve yaşlı bütün subaylarının İttihatçı olduğunu bildiriyorlar. Atıf'ın eylemini gerçekleştirdikten sonra ve bir ayağı yaralı olarak, kolaylıkla kaybolması da, ordu içinde ihtilalci gücünün göstergesi sayılıyor.

İkinci Meşrutiyet ilan edilince Makedonya'da Sultan yanlısı ve ihbarcı subayların panik dönemi başlıyor; bunlardan Fehim Paşa, acele olarak İstanbul'a ulaşabilirse canını kurtarabileceğini düşünüyorsa da, Bursa yakınında, Yenişehir'de vapurdan inince yakalanarak linç ediliyor. İttihat ve Terakki, İkinci Meşrutiyet'in ilanını sağlamakla birlikte iktidarı ve hükümeti almak için acele etmiyor; kütle içinde yalnızlığını bildiğini sanıyorum. Bunun yerine silaha dayalı bir demokrasi dönemi yaşanıyor; Hasan Fehmi, İngiliz yanlısı Mevlanzade Rifat'ın Serbesti Gazetesi'nde başyazarlık yapıyor ve şiddetli bir İttihat ve Terakki karşıtı olarak görünüyor. 6 Nisan 1909 tarihinde Galata Köprüsü'nün üzerinde vurularak öldürülüyor; öldürenin İttihat ve Terakki'nin ünlü fedaisi Abdülkadir olduğu kaydediliyor.

Tutucu Sada-yi Millet Gazetesi'nin başyazarı Ahmet Samim'in öldürülmesi ise 9 Haziran 1910 tarihindedir.[25] Bazı gazeteciler bu işi Yakup Cemil'in yaptığını ileri sürüyorlarsa da, bu eylem de, teğmen Abdülkadir'in hanesine yazılıyor.

Devam etmeden önce bir parantez açıyorum: Abdülkadir, daha sonra Ankara Valiliği de yapıyor. Kemal Paşa, iktidarın kendisine kaldığını düşündüğü sırada, hayattadır ve İttihatçı kimliğini sürdürüyor. Öyleyse; politikanın ve liderliğin fizik yasalarına göre, ölmesi gerekiyor; İzmir Suikastı gerekçesiyle, gizlendiği yerde yakalanarak, asılıyor.

Öldürmeler devam ediyor; 27 Haziran 1911 tarihinde, tutucu Alemdar Gazetesi yazarı, Düyunu Umumiye memuru Zeki'nin öldürülmesi de var. Ancak Mustafa Kemal'i, iktidara oturtma günlerinde

en çok düşündürenlerden birisinin "Bab-ı Ali Baskını" olduğundan kuşku duymuyorum. Bir yanıyla uzun bir hazırlığın ve diğer yanıyla da Balkan yenilgisinin sonucu ve yansıması oluyor; Bab-ı Ali, 12 Kasım 1912 tarihinde, Bulgar tarafına mütareke için baş vuruyor. 3 Aralık 1912 tarihinde Türk-Bulgar Mütarekesi imzalanıyor; genç subaylar bundan rahatsızlık duyuyorlar. İttihat ve Terakki mensubu genç subaylar bu Mütareke'yi Edirne'nin kaybına açılan bir yol sayıyorlar; baskın hazırlanıyor.

Bab-ı Ali Baskını, bir avuç genç subayın, bugün İstanbul Valiliği'nin bulunduğu başbakanlık binasına yürümesidir. Başlarında Enver var; bir kır atın üzerinde, Sirkeci'den Bab-ı Ali'ye doğru giderken halk "yaşasın Enver Paşa, yaşasın millet" diye bağırıyor. 23 Ocak 1913 tarihindedir; İttihat ve Terakki'nin en militan ve en ünlü kadrolarından bir avucu, başbakanlık binasına giriyorlar. Dertlerini anlatmaya fazla zaman bulamadan Yakup Cemil, Harbiye Bakanı, ünlü Tanzimatçı Âli Paşa'nın damadı, Nazım Paşa'yı öldürüveriyor. Sadrazamın elinden bir istifa dilekçesi alınıyor; sadrazam istifasını askerin baskısına dayandırmak istiyorsa da halkın baskısı da, zorla, ekleniyor. Bu, İttihat ve Terakki diktasının başlangıcını haber veriyor.

Yakup Cemil, daha sonra ve İttihatçılara karşı, Bab-ı Ali Baskınını tekrarlamak ve Harbiye Bakanlığı'na Mustafa Kemal'i getirmek istiyor; kurşuna diziliyor. Baskına katılanlardan birisi, daha sonra Teşkilat-ı Mahsusa'da çalışan Hilmi'dir; Hilmi, Kurtuluş Mücadelesi'nin başlarında aktif bir rol oynuyor ve Ardahan Mebusluğu yapıyor. Kemal Paşa'nın kaygı ve suikast korkularından kurtulmak için başlattığı temizlik sırasında, politikayı bırakmış ve Ardahan'da ticaretle uğraşıyor. Ancak çözümlemeye çalıştığım fiziksel süreçler ve kişisel endişeler nedeniyle, ölmesi gerekiyor; İzmir Suikastı gerekçesiyle asılıyor. Hilmi'nin idam sehpasında, "benim bir suçum yok, Bab-ı Ali Baskını'nı yaptığım için ve tekrarlamamdan korkulması nedeniyle asılıyorum" dediği kaydediliyor; doğrudur. Hilmi, hiçbir suçu olmamasına karşın, son Osmanlı döneminde Bab-ı Ali Baskını ile başbakanı devirdiği için, Cumhuriyet döneminde, öldürülüyor.

Geriye dönerek devam etmek istiyorum; İttihatçılar, aralarında Harbiye Bakanı'nın ölüsü ve ellerinde başbakanın istifa kağıdıyla Sultan'ın huzuruna çıktıklarında, Sultan, bekleneceği türden, ve büyük bir nezaketle, kimi başbakan istediklerini soruyor. Hareket Ordusu'nun ünlü komutanı, İttihatçı olmamakla birlikte İttihatçılar'ın dostu Mahmut Paşa, böylece, başbakanlık koltuğuna oturuyor.

İstanbul suikastlar kentidir; ilk iş İstanbul'un güvenliği oluyor ve derhal, İstanbul Muhafızlığı'na, İttihat ve Terakki üçlüsünden Cemal Paşa getiriliyor. İstanbul Komutanı Cemal, görevinin ikinci günü Nazım Paşa için cenaze töreni düzenliyor ve anılarında, "Darbe-i Hükümet günü akşam üzeri polis müdüriyeti umumiyesi muhalif fırka azasından bir çoklarının bir tedbiri ihtiyati olmak üzere tevkif etmiş, merkez kumandanlığına gönderınişti" diye yazıyor. Nazım Paşa'nın cenaze töreni için de, "merasimin pek parlak olmasına itina etmiş, İstanbul'da bulunan bütün erkan ve ümerayı askeriyenin ve vükela ile memurini mülkiyenin ve düveli ecnebiye ateşe militerinin cenazeye iştirak etmeleri lüzumunda ısrar eylemiştim" diye yazıyor. Böylece, önlem olarak tutuklamak ile öldürülenler için güzel törenler yapmanın bir son Osmanlı geleneği olduğu anlaşılıyor.

Cemal, anılarının, eski tarihle 2 ve yeni tarihle 15 Haziran 1913 günüyle ilgili olarak da şunları yazıyor: "Yarım saat kadar Paşa ile görüştüm." Görüşme, şimdiki İstanbul Üniversitesi'nin esas binasında oluyor. "Zavallı o gün pek beşuş ve tedabirinin netayicinden emin görünüyordu" diye ekliyor. Paşa'yı yolcu ediyor ve şunlarla sürdürüyor: "Beş dakika sonra kapı açıldı. Kemali telaş ile sadık hizmetçim Ramazan içeri girerek 'Paşa'yı vurdular!' diye bağırdı'. Bir sıçrayışta dışarı çıktım. 'Hangi Paşa'yı! Kim vurdu! Nerede?' diye haykırdım." Bundan biraz sonra da şunları yazıyor: "Mahmut Şevket Paşa merhuma pek parlak bir cenaze merasimi yaptırmak istiyordum."[26] Gerçekten de başbakan Mahmut Şevket'in cenaze töreni pek parlak oluyor; Cemal, yüz elli bin kişinin katılmış olduğunu kaydediyor.

Suikastta yabancı ve İngiliz parmağı üzerinde duruluyor; Eşref ve Hacı Sami, kovuşturmada rol alıyorlar. Suikastı düzenleyenler kısa zamanda yakalanıyor; Cemal, Prens Sabahattin ile daha sonra Mustafa Kemal'e de doktorluk yapan Nihat Reşat'ın da taraf olduğunu düşünüyor. Prens'i yabancılar tutuyor ve tam tutuklayacağı sırada ikisi de kaçmayı başarıyor. Yıllar sonra İttihat ve Terakki üçlüsünden Talat, Cemal'e, delillerin sağlam olduğunu görünce, Prens'e ve doktora haber sızdırarak kaçmalarını sağladığını söylüyor. Ancak kalanlardan yeteri kadar asılacak insan çıkarabiliyorlar; Damat Salih Paşa, Çerkez Kazım ve pek çokları aynı günde asılıyorlar. Darağaçları yan yana kuruluyor ve halkın seyrine bırakılıyor.

Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı boyunca güvensizlik ve Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte de suikast kaygısı içinde yaşıyor; Ali Fuat'ın anılarında gerekli ipuçları bulunuyor. Ali Fuat, en azından bir kez Mustafa Kemal'in suikast tehlikesi karşısında, kendisinden, Kemal'in otomobiline binmesini istediğini kaydediyor. Bütün bu yazdıklarım çerçevesinde Mustafa Kemal'in kaygılarının anlaşılabilir olduğunu belirtmek gereğini duyuyorum.

Uzun bir suikastlar döneminden süzülerek geliniyor ve İttihat ve Terakki'nin, Teşkilat-ı Mahsusa çerçevesinde ya da tümüyle, vurucu gücünden kalanlar konusunda her türlü tahmin yapmak imkanı bulunuyor. Kemal, İttihatçıların, modern Türkiye'nin yönetimini ellerinden aldığını düşündüklerini varsaymakta haklıdır; modern Türkiye için hazırlıkların tümünde Jön Türk damgası bulunuyor. Kurtuluş Hareketi'nin başlatılmasında ve örgütlenmesinde İttihatçı etkisi ve Teşkilat-ı Mahsusa katkısı önemli ve kesin görünüyor; Sakarya Zaferi'nden sonraki kısa dönemde İttihatçı katkısı azsa da, bu, İttihatçılar'ın seçimi değil Kemal'in zorlamasıyla ortaya çıkıyor.

Has İttihatçılar bir yana, Amasya Yaranı arasında, geçmişiyle, liderliğe en yakın Rauf, arkasından ise Kazım geliyor; Kemal'in bütün hırsına karşın, liderliği, bu ikisinden alışını, kendisine bile gerektiği ölçüde haklı gösterebildiğini sanmıyorum. Kendi liderliğini gerekçelendirmekteki güçlük, sürekli bir İttihatçı suikastı ya da Rauf-Kazım komplosunu düşündürüyor; eğer böyle bir düşünme varsa, bunu destekleyecek olayların çıkışı gecikmiyor.

Bu tarihsel ve siyasal mekanizmalara ek olarak, Mustafa Kemal'in kişiliği de, korku ve ölüm üretmeye elverişli görülüyor. Cumhuriyet döneminde yakını olmuş kimseler, daha Selanik yıllarında, İttihatçı fedailerin, bir kez daha sonra astırdığı Abdülkadir ve bir kez de daha sonra ordu komutanı olan Enver'in eniştesi Kazım'ın, kendisini öldürmek istediğini sık sık söylediğini yazıyorlar.[27] Abdülkadir'in, Selanik'te bir birahaneye gelerek, kendisini ölümle tehdit ettiğini ve hatta öldürmek istediğini sık sık anlattığı biliniyor.

Kıstırılmışlık kompleksi ile abartma, üstelik olumsuz yönde abartma, aynı kişiliğin iki görüntüsüdür; Kemal Paşa ile ilgili bütün anılar, içkiye düşkünlüğü üzerinde yoğunlaşıyor. Sürekli ve fazla içki, sarhoşluk düzeyinde alkol, alanda, hep tehlikeler içinde yaşayan ve son derece kötümser bir ruh hali yaratıyor; bu hal devamlıdır.

Cumhuriyet döneminin ilk önemli siyasi cinayetine kurban giden ve Kemal'in muhafızı Topal Osman tarafından öldürüldüğü anlaşılan Ali Şükrü, Ankara'da içki yasağını yasalaştıran milletvekilidir. Diğer taraftan, Kazım Karabekir, kendisinin Doğu Cephesi kumandanlığı dönemiyle ilgili olarak, "Ankara'da sarhoştuk, kumar, sefahatin de bilhassa Mustafa Kemal Paşa'nın muhitinde pek ileri gittiğini müteaddid ağızlardan dinlemiştim" diye yazıyor.[28] Daha önceki dönemlere ait anı ve bilgiler de bunu doğruluyor; Cemal Paşa'nın bir yakınının önünde, fazla içkinin etkisiyle, Cemal Paşa'ya küfrettiğini ve kendisine gelince çok büyük kaygılar içine düştüğünü, Rauf kaydediyor.

Kemal'in içkiye karşı yüksek eğilimiyle, kadınlar karşısında her türlü başarısızlığı bir tezat oluşturuyor; ancak birbirini tamamlıyor. İzmirli komprador kızı Latife ile hızlı evliliği hızla sona eriyor; uzaktan akraba olduğu gerekçesiyle Çankaya'ya sık sık çıkan yoksul kızı Fikriye ise bir gün Çankaya sırtlarında ölü bulunuyor. İntihar ve katle, aynı ölçüde doğruluk şansı tanıma eğilimindeyim. Bunlar dışında Çankaya Köşkü'nde en çok en büyüğü liseli olan Afet, Ülkü, Sabiha türünden çocuksu kızlar görülüyor; Mustafa Kemal'in kadın sevgisini çocuk sevgisine dönüştürdüğünü düşünmek gerekiyor.

Aşırı içki ve aşırı başarısızlık, bir kimsenin kendine güveninden yoksun olması demektir. Güvensizlik Kemal'de hep var; daha Ankara meclisinin başlarında, milletvekilliğini sadece Türk ve Kürtler ile sınırlı tutmak için önerilen seçim sistemini, kendisi için bir siyasi suikast olarak gördüğünü tekrarlamak durumundayım. Tartışmalardan sonra tatmin olduysa da, bu öneriyi yapanların hepsi tasfiye olmaktan kurtulamıyorlar; bir kısmı sanık olarak İstiklal Mahkemesi'nin önüne çıkarılıyorlar.

Bir söz var: İnsanlar, ancak başka bir köyde peygamber olabiliyorlar. Öyle anlaşılıyor, kemalist Türkiye'yi yaratabilmek için, köy değiştirilemeyince, köylülerin bir bölümü dünyalarını değiştirmek zorunda kalıyorlar.

Rauf, "en yakın ve mahrem arkadaşları olarak yine Ali Fethi, İsmail Canbulat ve ben vardım" diye yazıyor. Gerçekten de Kemal, Vahdettin'e yazarak kendisinin bakan yapılmasını istediği zaman listesine bu isimleri de ekliyor. Rauf, "hemen hemen hergün buluşur, toplanır, konuşur, daha doğrusu dertleşirdik" sözlerini de ekliyor. Bu üçünden Fethi, Mustafa Kemal'in uydusu haline gelerek hayatını kurtarıyor; Rauf ve İsmail Canbulat ise İzmir Suikastı sanığı oluyorlar. İzmir Suikastı hazırlığı sırasında İsmail'in Mısır'da olduğu ve bunlarla hiçbir ilgisinin bulunmadığı kesinleşiyor. Ancak tutuklanarak sanıklar arasındaki yerini alıyor; Rauf tam bu sırada ülke dışında bulunuyor ve dönmüyor.

İzmir İstiklal Mahkemesi'nde hüküm alanlar, kararın okunduğu duruşmaya çağrılmıyorlar; Halis Turgut[29] ile İsmail Canbulat[30] onar yıl sürgün cezasına mahkum oluyorlar. Aynı koğuşta tutuklu, ancak beraat eden Ali Fuat, her ikisinin de bu cezayı büyük tepkilerle karşıladıklarını hatırlıyor. Canbulat, "ben tekrar mahkeme huzuruna çıkacağım" diye bağırıyor[31]; kendisini yeniden savunacağını söylüyor. Aklanacağına inanıyor.

Kendisini Mustafa Kemal'in "kılıcı" sayan İstiklal Mahkemesi üyesi Kılıç Ali, İzmir yargılamaları sırasında, Kemal'in kendilerini Çeşme'de bir baloya çağırdığını ve burada şunları söylediğini kaydediyor: "Bir arkadaş, ismini söylemeyeceğim, mebus ve

yakın bir arkadaş, bana mahkemenin bu davada zayıf ve müsamahakar hareket ettiğini söyledi. Ben de mahkeme selahiyetini müdriktir, diye cevap verdim. Haberiniz olsun!"[32] Böyle bir uyarı beklenen etkiyi yapıyor; üyelerin canları çok sıkılıyor ve hemen balodan ayrılmak istiyorlar. Ancak çıkarken ya da kaçarken, Gazi'yle "alkol almış vaziyette karşılaşmayı muvafık görmedikleri için, kendilerine görünmeden çekilmek için pencereden birkaç adım alçakta olan bahçeye atlamak mecburiyetinde" kalıyorlar. Gazi'nin, bir başkasının düşüncesini aktarma bahanesiyle de olsa, mahkemenin hoşgörülü davrandığını söylemesi, İstiklal Mahkemesi üyelerinin içini titretiyor.

Tutuklu koğuşunda olanlar da hem Ali Fuat'ın ve hem de okuyanların içini titretecek türdendir; Ali Fuat'ın İsmail Canbulat ile Halis Turgut'u, siyasi hükümlerin geçiciliği konusunda ikna etmesine fırsat kalmadan, mübaşirin, "kendilerini müdafaa edecekler buyursunlar" sözü işitiliyor. Ali Fuat, her ikisini, son kez, "bir hışım gibi kapıya doğru" atılırken görüyor; hükümleri idama çevriliyor ve sabaha karşı asılıyorlar.

Canbulat'ın öldürülmesini, yalnızca bir önde gelen İttihatçı liderden kurtulma kaygısıyla açıklayamıyorum; Kemal'in birçok yakın arkadaşından kurtulma isteğine de bağlamak gerektiğini düşünüyorum. Canbulat'tan kurtularak kendi geçmişinden kurtulmak istiyor; özgürleşiyor.

Ayıcı Arif'in suikast girişimine katılımı daha farklı görünüyor; bir bağlantısı olduğu anlaşılıyor. Ancak ortada bir suikast değil, sadece hazırlığı bulunuyor. Birliğinde kendisine ait bir ayı beslediği için adı "Ayıcı" Arife çıkan Albay Arif, idam sehpasının önünde son ümitle Mustafa Kemal'e mektup yazıyor: "Yirmi yıllık arkadaşınızım. Birçok meydan muharebelerinde size fedakarane hizmet ettim. Ölüme yaklaştığım şu dakikada beni affedeceğinizden eminim."[33] Gerçekten de Mustafa Kemal'in en yakın arkadaşlarından birisi ve Mütareke yıllarında İstanbul'da görev yapan İngiliz istihbarat subayı Armstrong'a göre de tek sırdaşıdır.[34] Armstrong, Kemal'in, Arif'e, herkesin yanında sevgi içeren sözlerle hitap ettiğini, kolunu omuzuna koyduğunu ve benzeri yollarla hep sevgisini açığa vurduğunu kaydediyor. Bunlar doğruysa, Mustafa Kemal, Arif ile birlikte geçmişinin bir bölümünü de gömmüş oluyor.

Şiddet, uygulayıcısını da değiştiriyor; Kemal'in, liderlik için bir birikiminin olmaması, İttihatçı örgütlerin ortadan kaldırılmamış olması, Kemal Paşa'nın olağanüstü kişisel güvensizliği, buna eklenen ve buna bağlı sevgisizliği[35], Cumhuriyetin, teorik sığlığıyla karşılaştırılmayacak yoğunlukta bir şiddet uygulamasıyla ortaya çıkışını sağlıyor. Bu çıkışta Mustafa Kemal'in de değiştiğini düşünüyorum ve asılanlar, ya da yurt dışına çıkarılanlar, kendiliğinden çıkanlardan dönmeleri engellenenler arasında tek suçları, Kemal'in eski kimliğinin tanığı olanların bulunduğunu görüyorum.

Fakat bu kadar değil; Sezar'ın hakkını Sezar'a vermek gerekiyor. İhtilal çevreleri, kuşku duyan ve kuşku yaratan mekanizmaları da içeriyor; her ihtilal ortamı, bir bıçak sırtı yürüyüşünü anlatıyor. İhtilal ortamında yaşayanların ihanete alışmalarının yanında, çevrelerinde hep ihanet ve komplo görmeleri de kaçınılmaz oluyor; hem görüyorlar ve hem de yaratıyorlar.

Cumhuriyet, bir iç savaşın içinden süzülüp çıkıyor; birlik olup ayrılmalar ve dostların saf değiştirerek düşmanlaşması, büyük bir yoğunlukla, yaşanıyor. Cumhuriyet, burjuva-demokrat çizgide radikal ve milliyet alanında ılımlı başlayan bir uyanışın, burjuva-demokrat alanda ılımlılaşması ve milliyet alanında radikalleşmesi demektir; tutucu ve uzlaşmacı bir yönetimin eline geçmiş olsa da ihtilalci bir duruma oturuyor.

İhtilalci durumlar, hain ve casus avıdırlar.

Kurtuluş Hareketi'nin ilk ve en önemli sorununun, firarlar olduğu anlaşılıyor; asker-köylü, böyle bir program için savaşmak istemiyor ve sürekli kaçıyor. Kaçanların "yönetimi" için İstiklal Mahkemeleri düşünülüyor; "yönetimi" sözcüğünü bilerek kullanıyorum. Çünkü, bu "İhtilal" ya da İstiklal Mahkemeleri yargıçları, kaçaklara ağır cezalar uygularken sürekli "pazarlıklar" yapıyorlar; kaçmamaları halinde affedileceklerini ısrarla ifade ediyorlar. Kaçanların ailesi üzerinde baskınlar, aileden bir başkasını savaşa alma, nasihat etme; bütün bunlar, İstiklal Mahkemesi'nin firariler sorunundaki uygulamalarıdır. "Yönetim" sözü, daha uygun düşüyor.

Kurtuluş Mücadelesinden kaçanlar için kurulan bu mahkemeler, siyasal uyumsuzları terbiye etmenin yanında, çok ilginç buluyorum, daha çok casus avcılığı ile uğraşmak durumunda kalıyor; daha doğru bir söyleyişle, mahkeme kurullarının önüne, hep casus adayları, ihanet kuşkuluları getiriliyor. Cezalandırmaların pek önemli bir bölümü casuslar üzerine realize ediliyor.

İstiklal Mahkemesi'nin verdiği ve gerçekleştirilen ilk idamın öyküsü, Kurtuluş Savaşı sırasındaki casus avının, Orta Çağ'daki büyücü avıyla yarışabileceğini gösteriyor; bu idamın öyküsü, Antalya'da başlıyor.[36] 10 Ağustos 1920 tarihinde Antalya limanına yanaşan yolcu gemisinden "orta yaşlı, temizpak kılık kıyafetli, kibar tavırlı" birisi çıkıyor ve etrafına bakmıyor. Bu, Osmanlı yurttaşı, ve Diş Hekimi Alımet İhsan'dır; İstanbul'un siyasal kargaşasından kaçarak Mısır'a yerleşiyor. Öyle anlaşılıyor, Kurtuluş Savaşı'ndan heyecanlanarak, daha sonra İstiklal Mahkemesi'nde bunları söylüyor, bir katkı-

da bulunmak üzere Ankara'ya gitmek istiyor. Fakat yine öyle anlaşılıyor, o sırada bütün Anadolu'da herkes birbirine nerede ise casus gözüyle bakıyor; polis memurları derhal nezarete çağırıyorlar. Mutasarrıf, mevcutlu olarak Ankara'ya gönderilmesini emrediyor ve Ankara'da hemen nezarete konuyor. Dahiliye Bakanı Doktor Adnan Adıvar'a mektup yazıyor ve şunları açıklıyor: "Pek samimi bir hüsniniyetle, sırf vatanımın geçirdiği bu buhranlı hengamelerde, yabancı illerde atıl bir uzuv olarak kalmağı vicdanım kabul etmediğinden, Mısır'dan, 'İstanbul'a gideceğim' diye İngilizleri iğfal edip Dr. Süleyman Cemil Bey'in yardımıyla Antalya'ya çıkmıştım. Ankara'ya seyahet varakası istedimse de, arzum isaf edilmediğinden, mahfuzen izamımı istirham ettim ve buraya sevk edildim. Halen de burada nezarethanedeyim. Pek samimi bir hüsniniyetle iltica ettiğim aziz vatanımda günlerce sefalete mahkum edilmekliğimi vicdanı devletleri elbette tecviz etmez." Diş Doktoru Ahmet İhsan, İçişleri Bakanı Adnan'ın, yaşadığı sefaleti uygun görmeyeceğini umuyor; daha fazlasını ummuyor.

Ancak Ahmet İhsan nezarette kaldıkça, Ankara'yı yönetenlerde, Ahmet'in casus olacağı inancı artıyor; yalnız ellerinde delil bulunmuyor. Bu arada, Ahmet İhsan türünden Mısır'da siyasi göçmen olarak yaşamış olan Rıza Nur akla geliyor ve o sırada Maarif Bakanı olan Rıza'ya soruluyor. Daha sonraki yıllarda Mustafa Kemal'in kişiliği hakkında en ağır yazıları yayınlayan, Ankara'da sirkülasyonda olan her türlü dedikoduyu kataloglayan Rıza Nur, bu sırada sözüne çok güvenilen bir kişidir; Ahmet İhsan'ı Mısır'dan tanıdığını ve orada İngilizler hesabına casusluk yaptığını söyleyiveriyor. Ahmet, derhal İstiklal Mahkemesi'ne veriliyor ve 13 Ekim'i 14 Ekim'e bağlayan gecede şunları söyleyebiliyor: "Pek haksız olarak idam ediliyorum... Neyleyim ki kaderim buymuş... Mahkeme Heyeti'nden İhsan, Ali ve Hüseyin Beylere selamımı tebliğ edin. Cümlesine hakkım helal olsun." Bu sözlerden sonra, İstiklal Mahkemeleri'nin vermiş olduğu ilk idam kararı yerine getiriliyor.

Casus muydu; olabilir. Ancak sadece kuşkuya dayanılarak asılmış olduğu kesindir. Üstelik Ahmet İhsan "olayı" tek casusluktan idam da değildir; Hintli müslüman Mustafa Sağir, bu tür idamlardan en çok bilineni oluyor. Hindistan müslümanlarının yardım ve desteğini getiren, İstanbul ve Ankara'da, ilk önceleri, el üstünde tutulan Mustafa'nın birdenbire casus olduğuna karar veriliyor. Teşkilat-ı Mahsusa'nın son başkanı Hüsamettin, bu casusluğu kendilerinin bulduğunu yazıyor; Ankara'da bir hücreye konuyor. Her türlü yemek veriliyor; fakat çok küçük hücreden tuvalet için de dışarıya çıkmasına izin verilmiyor. Her türlü işkence deneniyor; Mustafa Sağir zaman içinde kendisine güvenini kaybediyor ve en sonunda "casus" olduğunu itiraf ediyor. Asılıyor.

Casus çok muydu; casusluktan cezalandırmaların çok olduğu görülüyor. Profesör Ergün Aybars'ın "İstiklal Mahkemeleri" adındaki çalışmasında, çeşitli mahkemelerin çeşitil zamanlarda verdiği hükümlerle ilgili tablolar bulunuyor.[37] Bu tablolardaki sınıflandırmalar net olmaktan ve çift sayımdan uzak ve ayrıca kategoriler de yeteri kadar açık görünmüyor. Bununla birlikte bir karşılaştırma ve ilk izlenim sağlama açısından yeterlidir; bazı sonuçlarını aktarmak istiyorum.

Ankara İstiklal Mahkemesi'ne, çalışmasının ilk iki yılında 13.096 sanık geliyor ve bunlardan 470 sanık hakkında beraat kararı veriliyor. 108 idam, 48 gıyapta idam ve 279 "müeccelen idam" kararı var; bu sonuncular, idam kararı vermekle birlikte infazı ertelemeyi anlatıyor. Cezalandırmalar konularına göre sınıflandırıldığında, 189 adet vatana ihanet ve 182 adet firar hükmü ortaya çıkıyor, cinayet ve hırsızlıktan 37, rüşvet ve şekavet'ten 32 hüküm görünüyor. Bunların arkasından 30 adet casusluk hükmü geliyor ve 27 hüküm de şüpheli kişileri ilgilendiriyor. Eğer şüpheli kişiler ile casusluk cezalandırmaları bir araya getirilecek olursa, vatana ihanet ve firar hükümlerinden sonra üçüncü sırayı alıyor.

Eskişehir İstiklal Mahkemesi, ilk döneminde, 57 idam, 20 gıyapta idam ve 594 ertelenmiş idamla dikkati çekiyor; bunların alanlarına göre tasnifinde 19 hükümle vatana ihanet birinci sırayı işgal ediyor ve 18 ceza ile casusluk ikinci sırayı alıyor. Isparta İstiklal Mahkemesi'nin işinin az olduğu anlaşılıyor; çeşitli kararlar arasında, 27 firar hükmüne karşılık 3 casusluk cezalandırması görülüyor. Konya'da firar ve isyan cezaları çok yüksektir; ancak 24 hükümle casusluk sınıfı yine üçüncü sırayı yakalıyor. Pozantı Mahkemesi 4, Sivas 9, Kastamonu 6 casusluk hükmü veriyor.

Ne kadarı gerçektir; söylemek çok zor görünüyor. Ancak casusluktan idam hükmü alanların önemli bir bölümünün suçsuz olduğunu düşünmek eğilimindeyim; çünkü, her ihtilalci coğrafya kuşkucu ve vesveseli olmakla birlikte, belki de Anadolu, hem tabanın zayıflığı ve hem de uzlaşmacı özelliği nedeniyle daha da kuşkucu görünüyor. Şu paragrafı, bu açıdan, çok öğretici buluyorum: "Takip edildiğimi duyduğum vakit, inanmamıştım. Maatteessüf maiyetimden ve etrafımdan bazı sadık arkadaşlarım bana bunu delilleriyle ispat ettikleri vakit hayret ettim. Bu, şimdi bir hakikattir."[38] Bu sözleri, Amasya Yaranı'ndan Ali Fuat, daha sonradan gelerek Genel Kurmay Başkanı olan Fevzi'ye söylüyor; üstelik bu konuşma, İzmir Suikastı Davası'ndan çok önce gerçekleşiyor. Ankara'da bir taraf, Kurtuluş Hareketi'ni başlatanlardan diğer tarafa güvenemiyor ve ordu komutanları da takibe alınıyor.

Böylece "Paşa Temizliği" için sahneyi hazırlamış oluyorum; bundan sonrasının çözümlemesinin kolay olacağını umuyorum. Temizlik, eğer 1922 yılı Kasım ayında, Beyoğlu'nda berber sandalyesinden alınarak İzmit'te planlı bir biçimde linç edilen Ali Kemal sayılmayacak olursa, Trabzon Milletvekili Ali Şükrü ile başlıyor. İngilizce bilen, The Times okuduktan sonra, Ankara'da ilk bilgileri veren, Meclis'in en ateşli milletvekillerinden birisidir; 27 Mart 1923 Salı Günü evinden çıkıyor ve kendisinden bir daha haber alınamıyor.[39] Birkaç gün sonra telle boğulmuş cesedi, Çankaya sırtlarında bir hendekte bulunuyor. Kazım Karabekir, anılarının bir yerinde, Trabzon Gazeteleri'nin Mustafa Kemal'in canını sıktığına işaret ediyor; çünkü, "Ali Şükrü Bey cinayeti gazete sütunlarında kendisine atıf olunuyordu."[40] Aslında bundan kimsenin kuşkusu olmadığı anlaşılıyor.

Trabzon ve Trabzon Müdafaai Hukuk Cemiyeti, has Kemalistlerin sürekli sorunudur; Trabzon'da, Kurtuluş Savaşı'nın başlarında, hem komünist eğilimliler ve hem de İttihatçılar güçlü görünüyorlar. Çeşitli tasfiyelere karşın, uzunca süre bunların kökünün kazınamadığı düşünülüyor; Ali Şükrü'nün ölümünden hemen önce Dahiliye Bakanı Fethi Okyar, Trabzon Müdafaai Hukuk Cemiyeti'ne, Meclis'te, bir saldırı başlatıyor. Saldırının temelinde İttihatçılık ve Envercilik var; Trabzonluların Enver'in Amcası Halil'e para verdikleri ya da Enver ile yazıştıkları tekrar tekrar ileri sürülüyor. Bütün bunlar, çok önceki tarihlerle ilgilidir, ancak, Ankara'da içki yasağını da sağlayan Ali Şükrü'nün muhalefeti karşısında yeniden gündeme getiriliyor.

Ali Şükrü'nün bu hücumlara cevap verdiği oturum çok heyecanlı oluyor; fakat, bir kitabında, bir ara Batum'da İstihbarat işleriyle uğraştığını açıklayan, Yeşil Ordu'ya üye olan, tam bu sırada Meclis matbaasında çalışan, daha sonraki yılların "ilginç" tarihçisi Kandemir, bu heyecanlı duruşmayı, Meclis kulisinden Topal Osman'ın da dinlediğine işaret ediyor. Milletvekillerinden Yenibahçeli Şükrü, Topal'ı dışarı çıkarıyor ve bunu Rauf Bey'e aktarıyor. Kandemir'in yazdığına göre, Rauf, "amma Topal Osman, Mustafa Kemal Paşa'nın muhafızı" diyerek kaygısını dile getiriyor.[41] Kemal Paşa'nın muhafızının istediği gibi Meclis'e gireceği kabul ediliyor.

Aslında Topal Osman ya da Osman Ağa, bir halk kahramanıdır; Kurtuluş Savaşı'ndan önce gönüllü olarak girdiği savaşlarda deneyim ve ün biriktiriyor. Karadeniz kıyısında bir Pontus Devleti kurmak isteyen yerli Helenler'e karşı acımasız bir mücadele yönetiyor; Karadeniz Bölgesi'nin türkifikasyonu sürecinde önemli rol oynuyor. Kemal, Havza'ya gelince Osman ile tanışıyor; bu yürekli ancak gelişmemiş insan Kemal'in fedaisi olmaya başlıyor. Çeşitli kaynaklara göre, Erzurum Kongresi'nde Kemal'in liderliğine itiraz eden ve Kemal'e muhalefet eden Trabzon ve Giresun Delegeleri'ni, Ömer Fevzi Eyüboğlu, Doktor Ali Naci ve İbrahim Hamdi'yi, hem politikayı ve hem de illerini terketmeye mecbur ediyor.[42] O zamanlar Osman'ın emrinde çalışan ve daha sonra Osman'ı öldüren İsmail Hakkı'nın iddiaları[43] bir yana, Mustafa Suphi ve arkadaşlarını ortadan kaldıran Yahya Kahya'nın da Osman ya da adamları tarafından öldürüldüğü kabul ediliyor.

Özellikle muhalif milletvekillerinin gösterdikleri heyecanın arkasında Ali Şükrü'yü de Topal Osman'ın öldürdüğü inancı bulunuyor; Meclis'te sert tartışmalar oluyor. Ziya Hurşit, Hükümeti, bu sırada Hükümet Başkanı Rauf'dur, açıkça kovuşturmayı savsaklamakla suçluyor. Rauf'un, Ziya Hurşit'e verdiği cevabı ilginç buluyorum ve aktarıyorum: "Ziya Hurşit Bey, bir de, inkılap tarihimizin bir misal zikretmiş olmak için, başka memleketlerdeki bazı benzeri hadiselere temastan sonra yine benim İcra Vekilleri Reisi bulunduğum zarftan vukua gelen bir hadisenin müsebbiplerinin ele geçirilmemiş olmalarını söyleyerek, 'hâlâ bulunamadı' buyurdular. Ziya Hurşit Bey arkadaşımıza, bu millet namına, hatırlatmayı çok faydalı görürüm ki düşünerek konuşsunlar. Kendilerinin ima buyurdukları Trabzon Hadisesi'nin cereyan şekli ve mucip olduğu izah ve istihzahlar benim olduğu gibi, elbette kendilerinin de, sizin de aynen ve harfiyen hatırınızdadır. Netice olarak Yüksek Meclisiniz icra kuvvetine dayanarak bir tahkikat heyeti göndermişti."[44] Konuşmanın burasında, Ziya Hurşit, Hükümet Başkanı Rauf'un sözünü keserek, giden heyetin yetkisiz olduğunu bağırıyor ve tartışmalar içinde, bunun bir soruşturma değil nasihat kurulu olduğunda ısrar ediyor.

Gözler Çankaya sırtlarına dönüyor; Osman'ın evine en çok girip çıkanların, Kemal Paşa'nın yeni fedaileri Rauf, Fuat Bulca, Kılıç Ali oldukları biliniyor. İster istemez, kovuşturma Topal Osman'ın üzerine yöneliyor; Osman'ın yardımcısı Mustafa, kaybolduğu gün, Ali Şükrü'nün Osman'a yemeğe çağrılı olduğunu söyleyiveriyor. Aynı zamanda da Şükrü'nün cesedini bir asker bir hendekte buluyor. Artık Topal'ın yakalanması an meselesidir; fakat yakalanamıyor. Mustafa Kemal'in muhafızlarından İsmail Hakkı, acele davranıyor ve bir birlikle Topal Osman'ın evini basıyor. Osman'ın, çıkan çatışmada öldüğü ilan ediliyor. Başı kesiliyor ve başsız cesedi Meclis'in önüne asılıyor.

Temizlik, 23 Nisan 1924 tarihli "Yüz Ellilikler" listesi ile devam ediyor; Lozan Antlaşması sırasında Türkiye, Kurtuluş Mücadelesi nedeniyle bir genel af çıkarmayı taahhüt ediyor ve bu genel affa yüz elli istisna koyma hakkını saklı tutuyor. Yüz elli kişi hakkında cezai kovuşturma yapılmayacağı, ancak bunların ülkeye girişlerinin yasaklanacağı kabul ediliyor; İsmail Soysal bu yüz elli kişiyi belli gruplar için-

de toplamış bulunuyor.[45] Bir grup Vahdettin'in yakınlarından meydana geliyor ve bunu, Kuvve-i İnzibatiye'ye dahil hükümet üyeleri, Sevres Antlaşması'nı imzalayanlar, Kuvve-i İnzibatiye mensupları ve Kurtuluş Mücadelesi'ne karşı tutum alan, çoğunluğu Hürriyet ve İtilaf Fırkası yöneticisi olan asker ve sivil kişiler izliyor. Elli yedinci sırada Çerkez Ethem var; Çerkez sıralaması seksen üçe kadar sürüyor; içlerinde Kurtuluş Savaşı'na katılanlar ve karşı çıkanlar yer alıyor. Çerkez Ethem türünden idam hükümlüleri ile Hacı Sami türünden hakkında soruşturma olmayan, ancak sonuna kadar Enver'in yanında kalanlar bulunuyor. Bunları polisler, gazeteciler ve İsmail Soysal'ın yayınladığı listeye göre "diğer şahıslar" takip ediyor.

"Yüz Ellilikler", Türkiye siyasi tarihinde bir garip cezalandırma türü oluyor; insanlar, yurt özlemine mahkum ediliyorlar. 28 Mayıs 1927 tarihinde bu listede yer alanlar, yurttaşlıktan çıkartılıyorlar ve 26 Haziran 1938 tarihinde, af ediliyorlar; af, hem yurttaşlığa kabul ve hem de yurda dönme izni olarak anlaşılıyor.[46] Dışarda kalmayı kabul etmeyerek gizlice ve zorla yurda dönmek isteyenler oluyor; Hacı Sami, bu yolla, 1927 yılında öldürülüyor. Ethem, af çıkmasına karşın, dönmüyor; kardeşleri, Eşref, Refi'i Cevat, Refik Hafit, Hürriyet ve İtilaf Başkanı Miralay Sadık ve benzerleri dönüyorlar.

Etkisini sürdürüyor. Hürriyet ve İtilaf Fırkası Lideri Miralay Sadık, ülkesine döndüğü günün gecesinde, herhalde fazla heyecanlandığı için, hayata gözlerini kapıyor. Aslında nerede ise Yüz Ellilikler'in tamamı, eski defterlerini ve yollarını kapatıyorlar. Zamanında da böyle bir etki bekleniyor; insanların geçmişleri ile gelecekleri arasında büyük bir dönüş yaratabilmek için hazırlanıyor ve uygulamaya konuyor.

Devam ediyorum ve sıra Deli Halit Paşa'nın yazgısına geliyor. Kazım Karabekir'in yayınladığı belgeler arasında[47] bir de şu var: "Bu mıntıkada ihtirasatı hasisesini menafi müşterekei aliyeye tercih eden türedilerin harekat ve fiiliyatı, vaziyeti umumiyemizi işgal edecek mertebeye vasıl oluyor. Gerçi esbab ve vesaiti mukabele mevcuttur. Ancak şedidültabıı ve cüretkar ve icabında kahhar olan bir arkadaşa şahsen ihtiyacım his olunur derecededir. Bu arkadaşın orduyu devletinizde mühim hidemat ifa etmekte olan miralay Halid Bey olabileceğini ümit ediyorum." 8 Aralık 1920 tarihli bu şifreyi Kemal, Ankara'dan Erzurum'daki, Kazım'a gönderiyor. Cüretli, şiddetli, yok edici Albay Halife çok ihtiyacı olduğunu bildiriyor.

Aynı şifrede Halit'in mühim hizmetler yapmış olduğa da kaydediliyor. Gerçekten de öyledir; Kafkasya'dan göç eden bir Çerkez ailesinin çocuğudur. Çok atak ve gözünü budaktan esirgemeyen bir tip olduğu için "Deli Halit" olarak biliniyor; Kafkas Cephesi'nde büyük başarılar sağlıyor. İzmir Suikastı gerekçesiyle asılan Rüştü Paşa, İzmir Suikastı nedeniyle idamla yargılanan Kazım Paşa ile birlikte, Doğu Cephesi'nin önde gelen komutanlarından birisi oluyor ve bir ara da, Batı Cephesi'nde görev yapıyor. 1925 yılına gelindiğinde hem paşa ve hem de milletvekili sıfatlarını taşıyor; tok sözlülüğüyle dikkatleri çekmesinin yanında, Terakkiperver Fırka'ya eğilim gösteriyor. Muhalif sayılıyor.

Şubat 1925 tarihinde, Meclis'te, başbakanlık bütçesi görüşülürken, Kemal Paşa'nın fedaileri, Ali Çetinkaya, Kılıç Ali, Ali Saip, Hüseyin, çok sinirli görünüyorlar, Halit Paşa da sinirli kişiliğiyle tanınıyor. Basit bir tartışma birden kavgaya dönüşüyor; "Kel Ali" olarak bilinen Ali Çetinkaya, Kılıç Ali ve diğerleri Halit'in üzerine çullanıyorlar. Bir süre sonra Halit, Ali Çetinkaya'yı altına alıyor, ancak, o sırada vuruluyor. Halit, daha sonra, "Kel'i altıma aldım. Hergele Rauf beni arkamdan vurdu" diyor.[48] O sırada cinayetin üstüne gelen Erzurum Milletvekili Rüştü Paşa; Rauf'u, "Paşa'yı sen vurdun, burada ne arıyorsun" sözleriyle azarlıyor; Ali Fuat da yıllar sonra, Halit'i vuranın Rauf olduğunu yazıyor.[49] Ancak Kel Ali, Halit'i kendisinin vurduğunu iddia ediyor ve cinayeti üstleniyor.

Teşkilat-ı Mahsusa'nın eski mensubu Ali Çetinkaya, nefsi müdafaa ile öldürdüğünü ileri sürerek, Rauf'u kurtarınayı amaçlıyor; kısa bir süre için de kurtarıyor. Ancak çok geçmeden Rize Milletvekili Rauf da esrarengiz bir ölümle[50] ortadan çekiliyor. İlginç olan Rauf'un bir süre sonra bu dünyadan çekilmesine karşılık, o sırada, Meclis'teki bütün güvenlik görevlilerinin sahneden çekilmesidir; Meclis'te bir cinayet işlenmesine karşın, bir tek komiser ya da polis memuru bulunamıyor. Suç üstüdür; kimse, öldürenlerin üzerine gidemiyor. Kimse Halit'in yardımına da koşamıyor. Sanki gizli bir el herkesi hareketsizliğe zorluyor.

Halit ile arkadaşları konuşuyor. Mustafa Kemal iki kez ziyaretine giderek gönlünü alıyor. Fakat doktor tedavisinin çok gecikmesi bir yana, Ankara Savcılığı, Halit'in ifadesini alarak yormaktan ve böylece ölümüne neden olmaktan çekiniyor; Kel Ali'nin ifadesine ve cinayeti yüklenmesine dayanılarak dosya kapatılıyor. Kafkas Kahramanı Deli Halit Paşa ise birkaç gün sonra ölüyor. Bir önemli muhalif daha susmuş oluyor.

Deli Halit Paşa'nın bir daha ağzını açmamak üzere sususundan çok kısa bir zaman sonra Şeyh Sait İsyanı patlıyor; İsmet, başbakan oluyor ve Takrir-i Sükun dönemi açılıyor. Bu, Kemal-İsmet-Fevzi Triumvirası'nın yönetimi alması için harekete geçmesi anlamına geliyor; despotik yönetimin çanları çalıyor. Ancak henüz tam olmaktan uzaktır; Kemal

hariç Amasya açıklamasını yapan dört paşanın ve pek çok eski yol arkadaşının içinde olduğu Terakkiperver Fırka'nın kapatılması gerekiyor. Bir takım zorlamalardan sonra, 3 Haziran 1925 tarihinde bu da sağlanıyor; bu arada pek çok komünist mahkum ediliyor ve İstanbul basınının büyük bir kısmı, Yunus Nadi, Falih Rıfkı türünden Çankaya yazarları hariç, hemen hepsi İstiklal Mahkemesi'nin önüne sanık olarak çıkartılıyor. Artık Kurtuluş Mücadelesi'ne katılanların bir bölümü için ya suikast düzenlemek ya da ülke dışına çıkına alternatifleri beliriyor; Rıza Nur, birincisini seçerken Ziya Hurşit suikast yaptıktan sonra yurt dışına çıkmayı denemek istiyor.

Artık yeni Triumvira, Gazi Paşa Hazretleri'ne yöneltilecek bir suikastı bekleyecek duruma gelmiştir; nitekim Gazi, 17 Haziran 1926 günü İzmir'e gitmesi planlanmışken, gitmeyerek, Balıkesir'de bekliyor. Kılıç Ali, bunu, Gazi'nin önsezisine bağlıyor ve "fakat 17 Haziran 1926 günü Gazi'nin İzmir'e muvasalatı beklenirken, ekseri zaman olduğu gibi bu defa da Gazi bir hissi kablelvuku ile ve her nedense Balıkesir'den hareket zamanlarını tehir ediyor" biçiminde sunuyor.[51] Kemal Paşa'nın İzmir'e gidişini bir gün ertelemesini, bir önseziden daha çok, hükümetin çok iyi bildiği suikast hazırlıklarına artık bir son verme kararına bağlamanın daha doğru olacağını düşünüyorum.

Suikastçılar, uygulama yeri olarak Bursa'yı da düşünüyorlar ve buraya, savunmasını, "Türkoğlu Türküm, şimdiye kadar askerlik vazifemden başka birşey yapmadım" diyen Laz İsmail'i göndererek araştırma yapmasını istiyorlar. Laz İsmail, suikast araştırması yapmak üzere Bursa'ya giderken, dikkati çekmemek için o zamana göre son derece dikkati çekici olan Naciye Nimet Hanım'ı da alıyor ve karısı olduğu izlenimini vermeye çalışıyor. Fakat on yıllık karara itiraz ettiği için, İsmail Canbulat'ın idamına karar veren bu mahkeme, Naciye Hanım ile hiç ilgilenmiyor ve derhal beraat ettiriliyor. İzmir Suikastı Davası'nın birbirinin aynı olan kitaplarının hiçbirisinde Naciye Hanım ile ilgili bir bilgi bulunmuyor[52]; Hükümet'in Naciye Hanım'dan da bilgi almış olabileceğini düşünüyorum.

Ancak başka ve önemli kaynakları olduğu kesindir. Bunların başında Sarı Efe Edip geliyor; Edip'in Meşrutiyet döneminde, İzmir Suikastı zamanında Meclis Başkanı olan Kazım Özalp ile birlikte çalıştığı ve suikast girişimini Kazım Paşa'ya bildirmiş olduğu konusunda bir düşünce birliği görülüyor. Bu kadar değil; Edip, mahkemede, sık sık hükümet için muhbir olarak çalıştığını açıkça ifade ediyor. Bir kez, kendisini bir kimsenin aradığını ve verilen tanımdan bunun Hacı Sami olabileceğini, bu nedenle Ankara'ya giderek Bahriye Bakanı Topçu İhsan ile görüştüğünü ve görev aldığını da anlatıyor. İzmir Suikastı sanıklarından Ali Fuat'ın yazdığına göre Edip, Mahkeme'de, Ziya Hurşit'in suikast hazırlığını da Hükümet'e bildirdiğini iddia ediyor. Sanıklardan Kazım Karabekir de, kendisinin Birinci Ordu komutanlığı zamanında da, Edip'in, ajanlık yaptığını ve Edip'e para verdiğini dile getiriyor.[53] Edip'in idam edilirken de, "bu kararda benim hizmetim nazarı dikkate alınmamıştır" dediği kaydediliyor.

Bu kadar da değil; suikastın en ısrarlı taraftarının İt-tihaîçılar'ın Maarif Nazırı Şükrü olduğu biliniyor. Şükrü, Enver ve Talat ile birlikte, Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesine karar veren politikacılar arasında yer alıyor. Malta'ya sürülüyor ve Bilal Şimşir'in, Britiş belgelerinden derlediği bilgilere göre "iflah olmaz bir ayyaş" kabul ediliyor. Bakanlığı sırasında taşradaki bütün Ermeni okullarındaki öğretmenlerin işine son verdiği gerekçesiyle İngilizler'in nefret ettiği bir kişi oluyor.

HACI OĞLU SALİH

Nazım Hikmet

Hacı oğlu Salih memleketimdendi,
Karadenizden.
Kocaman gözlü kocaman burunluydu,
dazlaktı.
Komünistti on dokuzdan.
Dövüştü,
hapse düştü,
yattı Ankarada, Kırşehirde
Sonra geçti bu yana,
yani ikinci vatana
Baytardı.
Kirofabat köylerinde hasta keçilere
baktı
Yıllar, eğrilen bir yün ipliği gibi aktı
namuslu, çalışkan parmaklarından.
Sonra, 49'da, Moskova'da, Martın onuncu gecesi,
oturmuş, Engels'i okuyordu,
geldiler, götürdüler,
sürdüler Altay Bucağına
Ne bir dağ devrildi içinde,
hatta ne bir toprak parçası kaydı
Yalnız, inme indi sağına
altmış yedi yaşındaydı
Altı yıl, Hacı oğlu Salih
kutladı inkılabın yıldönümünü
tel örgüler ve kurt köpekleriyle çevrili.
Ve öldü bir bahar günü

elli kişilik barakasında
Bu akşam Moskovada bayram eyledik,
kutladık inkılabın yıldönümünü,
dolaştı türkü söyliyerek meydanları
Marks
Engels
Lenin
ve Temize çıkma kaadı Salihin

Sarhoş olacak kadar içkiye düşkünlüğü konusunda bir kuşku bulunmuyor; İzmit Milletvekili olarak bulunduğu sırada, Erzincan Milletvekili Sabit Bey'e, Mustafa Kemal'e karşı düzenleyeceği suikast hakkında bilgi veriyor. İzmir Suikastı Davası, Şükrü'nün bunları söylerken sarhoş olmasına karşın Sabit'in işi ciddi tuttuğunu gösteriyor. Çünkü İzmir'deki duruşmaların birisinde Savcı Necip Ali Küçüka, "Erzincan Mebusu Sabit Bey'i doğrudan doğruya Ankara'daki suikast işinin önüne atan yegane amil olarak telakki ve kendisini tebrik ederim" diyor ve bu sözler tutanaklara geçiriliyor. Böylece Hükümetin, çok önceden, Şükrü ve arkadaşlarının suikast planladıklarından haberdar olduğu ortaya çıkıyor.

Ekleyeceklerim var; suikastın bir girişim halinde kalması üzerine, hem tehlikeyi abartanlar ve hem de muhtemel kazançtan pay almak isteyenler çoğalıyor. 29 Haziran 1926 tarihinde Ankara Valisi, "Kıştan beri Ankara'da suikast için tertibat" almış olduklarını, suikast hazırlığından haberleri bulunduğunu ve İstiklal Mahkemesi'ne bildirdiklerini açıklıyor.[54] Bütün bu açıklamalar, hiç kuşkusuz, hem Kemal Paşa'ya atfedilen önsezi'yi ve hem de resmi yazımları, son derece tartışmalı hale getiriyor.

Daha da tartışmalı hale getirmek zorunluluğundayım; İstiklal Mahkemeleri'ni araştırmış olan Profesör Ergün Aybars, İstanbul İstiklal Mahkemesi'nin 1923 yılı Aralık Ayı'nda eski milletvekili Lütfi Fikri'nin davasıyla meşgul olduğuna işaret ediyor. Bundan sonra Profesör Aybars, araştırmasının bir yerinde, şunları kaydediyor: "İstiklal Mahkemesi'nin çalışması devam ederken İlyas Sami Kalkavanoğlu, Komünist adıyla tanınan Hemşin'li Mehmet Azapkaptı, Sandalcılar Kahyası Hasan Efendi, Dayı Mesut ve Kör İbrahim, Cumhurbaşkanı M. Kemal'e ve Cumhuriyete suikast iddiasıyla tutuklandılar. Ancak gazetecilerin ve Lütfi Fikri Bey'in davaları sürdüğünden, bu dava gecikti."[55] Öyle anlaşılıyor, Kemal Paşa cumhurbaşkanı olur olmaz, pek çok suikastçı aranmaya ve yaratılmaya başlanıyor.

Beraat ediyorlar; fakat dava yine de son derece ilginçtir. 12 Ocak 1924 tarihinde başlayan duruşmada, Savcı, normal isteklerinin yanında, bir de, "firarda bulunan Ankara eski Valisi Abdülkadir ve eski İstanbul mebusu Şükrü Beyler'in de yargılanmalarını" istiyor. Çok acık olarak görülüyor; Kemal rejimi, Kemal'i Selanik'te ölümle tehdit ettiği düşünülen eski İttihatçı fedaisi Abdülkadir'i mutlaka bir suikastçı yapmak istiyor.

16 Ocak 1924 tarihindeki duruşmada ise şunlar da oluyor: "Her üçü de Rizeli olan sanıklardan Komünist Mehmet sorgusunda, Ziya Hurşid'in halasının oğlu olduğunu, Şükrü Bey ile Ziya Hurşid'in aracılığıyla tanıştığını ve Abdülkadir Bey'i tanımadığını, Ali Osman ile arasının açık olduğunu ve diğer sanıklarla ilişkisi bulunmadığını, milli savaşta İlyas Sami ile Anadolu'ya silah gönderdiklerini ve kendisinin M. M. Grubu'na girmiş olduğunu" söylüyor. Çok açık olarak görünüyor; Komünist Mehmet, Dayı Mesut ve Kör İbrahim'i içine alarak uydurulan Gazi'ye İstanbul Suikastı Davası, İzmir Suikastı Davası'nın bir provası haline geliyor.

Devam etmeden bir parantez açıyorum: Bir tarihin nasıl bu kadar vahşice bozularak yazılabildiğine yine de hayret ediyorum.

Kurtuluş Savaşı'nı izleyen çok kısa bir zaman aralığında, Kemal Paşa, iktidara yerleşirken, belki de 30 Ağustos 1922 tarihinden hemen sonra, Abdülkadir ya da Kara Kemal türünden militan İttihatçılar, Rıza Nur türünden tutarsızlar, Ziya Hurşid türünden muhalifler, kurtarılmasına katkıda bulundukları toprakların, artık kendilerine dar geldiğini duymaya başlıyorlar. Kimi gizlide yaşamayı deniyor, Rıza Nur türü büyük bir korku ile yurtdışına çıkmayı seçiyor, Hurşid ise, bir yandan bomba tedarik etmeye ve diğer yandan da kaçmak için bir motor kiralamaya çalışıyor. Sonradan tam bir itirafçı durumuna düşüyor.

İzmir Davası'nda Ziya Hurşid'e "Komünist Hemşinli Mehmet kimdir?" sorusu da yöneltiliyor.[56] Ziya Hurşid, "dayızademdir, onun bu işlerle ilgisi yoktur" cevabını veriyor. Ancak ne yazık, diğer sanıklar için bu kadar koruyucu davranamıyor; tutuklandıktan sonra bir kez Mustafa Kemal'in, bir kez de kendi isteğiyle olmak üzere, iki kez, Mustafa Kemal ile görüşüyor. Resmi yazım, bu görüşmeleri, Ziya için bir mertlik ve Kemal için de her türlü suikastçının,önünde yıkılacağı bir karizmatik kişilik gösterisi olarak sunmaya özen gösteriyor.[57] Ancak bu görüşmelerde bir pazarlık yapıldığı anlaşılıyor. Ziya Hurşid, bütün savunmasını, suikastın hazırlık aşamasında kalmasına ve suikasttan sonra iktidarı almak değil Türkiye'den ayrılmak planlarının yapılmasına dayandırıyor.

Doğrusu da budur; bunun kabul edilmesi halinde herhangi bir idam söz konusu olmuyor. Duruşma boyunca Ziya Hurşid'in, Mustafa Kemal'den aldığını sandığım söze çok güvendiği görülüyor; arkadaş-

ları açısından, savcılığın en güvenilir tanığı haline geliyor. İdam sehpasına mertçe yürüyor; fakat yanında, İttihat ve Terakki ile Teşkilat-ı Mahsusa'dan diri ne kalmışsa, hepsini de alıp götürüyor. Kara Kemal ise, gizlendiği yerde yakalanacağını anlayınca, intihar etmeyi tercih ediyor.[58] Paşa Temizliği, önemli safhalarını geride bırakıyor.

Türkifikasyon

Türkifikasyon da bir tür temizlenmedir.

Toprağı temizleme anlamında kullanıyorum. Pan-turanism ya da pan-türkism olarak da bilinen Türkçülük'ten ayırıyorum; bu, Türk'e Türklük bilinci aşılayarak bir Türk Dünyası kurabilmek anlamına geliyor. Türkifikasyon, başka halklardan Türk yaratma veya topraktaki başka uluslardan kurtulma demek oluyor. Yalnız pan-turkism ile türkifikasyon kavram olarak birbirinden ayrı olmakla birlikte pratikte çakıştığı yerler var; türkifikasyon, pan-turkismin araçlarından birisi olarak da ortaya çıkabiliyor.

Türkçülük uygulamasından, Tezler Dizisi'nin diğer kitaplarında söz etmiş bulunuyorum. Burada türkifikasyon üzerinde durmak durumundayım. Önce yöntemle ilgili söyleyeceklerim var.

Doğru, doğru'ya yeni bir kapıdır.

Yeni bir doğru'da genişleme basıncı var.

Yeni bir doğru, mevcut bilgi dizgesi üzerinde kırıcı etki yapıyor.

Gerçek, "doğru" bilgiyle birlikte var oluyor.

Gerçek öylesine "doğal" ki, bulunduktan sonra, bulan için bile, son derece basit görünüyor.

Bu nedenle bilimsel devrimler, bir doğal düzlemden bir diğer doğal düzleme geçişi sağlıyor.

Bu yöntemsel sözlerden sonra bu bölümle ilgili bazı görüşlerimi tezler biçiminde formüle etmek istiyorum. Birinci tez şöyle oluyor: Cumhuriyet Türkiyesi'nde laisizmin felsefi ve ekonomik temeli olmamıştır. Laisizmin felsefi temeli, doğru'nun kaynağını, ve doğrulanmasını, insan aklının dışından temizlemek olarak ortaya çıkıyor. Ayrıca bilgi hep kilisenin tekelinde bulunuyor; her yeni "doğru" kilisenin otoritesiyle çatışıyor. Ekonomik temel olarak da, hem kilise hem de kardinaller, çok büyük toprak sahibidirler; topraksız köylünün toprak açlığı ya da toprak işçisinin geçim sorunları kiliseyi hedef haline getiriyor.

İkinci tezi yazıyorum: Güçlü bir köylü hareketine dayanmıyor. Hem Anadolu Kurtuluş Savaşı, başında Türk ve Kürt kütlelidir ve buna Çerkez liderler katılıyor, hem de daha sonraki Kürt başkaldırıları güçlü bir köylü kütlesine dayanmıyor; dinamizmden yoksundurlar. İkincisinin sürekli yenilgisinde ve birincisinin giderek daha tutucu ve uzlaşmacı kadroların yönetimine geçmesinde, hırstan yoksun bir tabana oturmasının rolü büyük görünüyor.

Zoraki bir kalkışma olduğunu söyleyebilecek durumdayım. Edinilmiş toprakları kaybetmeme ve yeni topraklar kazanma, en önemli itici güçlerden birisini sağlıyor. Burada Türk ve Kürt mülk sahipleri ortaktır; yakın zamanlarda Ermeniler'den, daha uzakça zamanlarda Helenler'den aktarılmış toprakları korumak ve bunlara yenilerini eklemek, Anadolu Hareketi'nin, Türkler ve Kürtler açısından, önemli motiflerinden birisi oluyor.

Bir süre İsviçre'de liberal Türklerin başkanlığı fikrini kullanan Şerif Paşa, ani bir kararla Kürtlerin temsilciliğini üstlendikten sonra Versailles Konferansı'na muhatap olmaya çalışıyor ve burada çabalarının önemli bir bölümün Kürt özerkiğini sağlamak kadar Ermeniler'e toprak verilmesini ve nihai olarak da manda altında da olsa bir Ermeni devletinin kuruluşunu önlemeye ayırıyor.[59] Türkiye Ermenistanı'nda bir Ermeni Devleti'nin kuruluşunu önlemek, Türkler kadar ve belki de daha çok Kürt toprak sahiplerini ilgilendiriyor.

ANTEP'TE TÜRK-ERMENİ KENT SAVAŞI[60]

"12 Ocak 1920'de yarısı Ermeni gönüllüler ve geri kalanı Fransızlar'dan oluşan düşman kuvvetleri iki top, birçok makineli tüfek ile donatılmış 400 kişilik muazzam bir kıta, elli kadar süvari Maraş'a yardım için gönderildi. Geceyi Büyük Araplar köyünde geçiren bu müfreze, halkı köyden koğmuş, evlerdeki sandıkları açarak eşyayı yağma ve kadınlara sarkıntılık etmiş; bulabildiği koyun, keçi ve tavukları boğazlıyarak büyük zararlara sebebiyet verdiler. Çevre köylere dağılan halk etraftaki Milli Kuvvetlere haber ulaştırdı ve çevreden toplanan silahlı çeteler, Boynoğlu Memik Ağa ve Yamaçobalı Dede Ağa'nın gayretleri sayesinde sabahleyin köyün etrafını çevirip ateş açtılar."

"Şahin Bey, ona halk tarafından verilen bir isimdir. Asıl adı Mehmet Sait'tir, 1877'de Gaziantep'in Bostancı Mahallesi'nde doğmuş, 1899'da Yemen'e er olarak gitmişti. Yemen'de çalışkanlığı, vazifesinde gösterdiği başarı neticesinde başçavuş olmuştu. 1911 yılında Trablusgarp Savaşları'na gönüllü olarak katılmıştı. Balkan Savaşları'nda Çatalca Cephesinde savaşmıştı. Galiçya'da On Beşinci Türk Kolordusu'nda savaşan Şahin Bey, 1917 Ekim'inde Sina Cephesi'nde görev almış ve rütbesi teğmenliğe yükselmişti. İngilizler'e esir düşmüş ve Mısır'da Seydi Beşir Kampı'nda Aralık 1919'a kadar kalmıştı."

"Teşkilatını tamamlayan Şahin Bey, Şubat ayından itibaren Kilis-Antep karayolunu kapamıştı."

"Henüz Büyük Millet Meclisi dahi açılmamıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın emrinde çetelerden başka önemli bir kuvvet yoktu. Askeri birlikler henüz yeni kuruluyordu. Mustafa Kemal'in Gaziantep bölgesine yardım etmesine imkan yoktu. Bu silahsız ve müdafaasız halkı kurtarmak, Fransızlar'ın toplar, mitralyözler, modern silahlarla teçhiz edilmiş, şehrin bütün hususiyetlerini bilen Ermenilerle bir kat daha kuvvetlenmiş ordusu ile mücadele etmek işi topsuz, tüfeksiz bir yığın Gaziantepli'nin omuzlarına yüklenmişti."

"Şubat'ın 18'inde Antep'teki Ermenilerle Türkler'in arası iyice açıldı. Bugünden itibaren Ermeni mahallesinde bulunan Türkler, Türk mahallelerine, Türk mahallesinde bulunan Ermeniler de Ermeni mahallesine taşınmaya başladılar. Ciddi bir asayiş sağlamak için hükümet memurlarıyla, Türk ve Ermeni eşrafı arasında bir çok toplantılar oldu. Lakin bu toplantılardan hiçbir netice alınamadı.

"Fransızlar son olarak Şahin Bey'in kuvvetleri üzerine top ve makinalı tüfeklerle saldırmıştı. Top ve mermi yağmuru altında sadece tüfekle karşı koymanın ölümle neticeleneceğini anlayan Şahin Bey'in kuvvetleri de çekilmeye başlamıştı. Şahin Bey'in yakınında bulunan arkadaşları birlikte çekilmek için Şahin Bey'e çok yalvardılar. O çekilmeyi her teklifte reddetti. Elmalı Köprüsü taşlarını siper yaparak tek başına Fransızlar'a ateş etmeye devam etti. Şahin Bey, mermisi bitince süngü ile düşmana hücum etmiş, Fransız piyadelerinin süngü darbeleri altında şehit düşmüştür."

"Fransızlar'ın salimen Antep'e girmeleri üzerine yerli Ermeniler şımardıkça şımardılar."

"İşte tam bu sırada hükümet hapishanesinden bir kaç mahkum kaçtı. Jandarmaların bunların üzerine birkaç el ateş açması üzerine, Halk, Fransızlar'ın Türklere ateş ettiğini zannederek, Semt Teşkilatı cephanelerine koştular ve Fransızlar'a ateşe başladılar. O gün ilk silahını patlatan ve şehir muharebesi şeklinde başlayan müdafaa harbinin besmelesini çeken de Kürkçüzade Ahmed Efendi'dir. 1 Nisan 1920 den itibaren yedi yaşından yetmiş yaşına kadar bütün Antep halkı savaşa tutuştu."

"Yüzbaşı Kılıç Ali, yüzlerce yıldan beri aynı yerde Türkler'le birlikte yaşayan, aynı vatanın havasını teneffüs eden Ermeni azınlığını uyarmak ve Fransız emellerine hizmet etmekten vazgeçirmek için, 6 Nisan 1920 günü bir iki papaz ile Ermeni ileri gelenlerinden bir kaç kişiyi gönderdi ve kendilerine lüzumundan fazla teminat vereceğini vaad etti. Adı geçen heyet, Ermeniler'i yola getirmek için epeyce uğraştı. Neticede Türklerle Ermeniler arasında silah patlatılmaması için her iki taraftan teminat alındı. Ancak üç-beş saat geçmeden Ermeniler tarafından müthiş surette yine ateş açıldı."

Ekleyeceklerim var: Kurtuluş Hareketi, siyasal organizmasını yaratmaya, İstanbul'da veya İzmir'de ya da Bursa'da değil, Erzurum'da başlıyor. Erzurum, Ermeniler'in kültürel ve siyasal merkez saydıkları bir yerdir; bunu Sivas izliyor. Sivas'ta yoğun bir Ermeni nüfus ve varlığı söz konusu edilebiliyor. Daha önceki bölümlerde gösterebildiğimi sanıyorum; Erzurum Kongresi'nin Erzurum kadar ateşli taraftarı Trabzon oluyor; Helenler'in Pontus kolu burayı merkez kabul ediyor. Osmanlı düzeninin çöküşü, Trabzon, Sivas ve Erzurum mülk sahipleri için ciddi bir toprak tehditi yaratıyor.

Bu kadar değil; Kurtuluş Hareketi'nin kahramanlık destanlarının çoğu, Küçük Ermenistan denilen topraklarda gerçekleşiyor. Küçük Ermenistan'ın bilinmemesi veya kabul edilmemesi halinde, daha önce yazdıklarımdan küçük bir tekrara izin verileceğini umuyorum; Osmanlı'nın son yüz yılında Anadolu'da açılmış olan Amerikan misyoner okul ve hastahanelerinin çoğu, Ermeni nüfus yoğunluğunu izliyor. Adana-Tarsus, Maraş, Antep'i bu arada sayabiliyorum; misyoner okul ve hastanelerinin olduğu yerler, Kurtuluş Savaşı'nda kahramanlık örnekleri sergiliyorlar. Bu, misyoner okullarında, ulusal onur için mücadele dersleri verildiği anlamına gelmiyor. Bu, işgalci Fransız ya da İngiliz birlikleri içinde gelen Ermeniler'in, kendilerinin olduğuna inandıkları topraklara yerleşmeleri kaygısından kaynaklanıyor.

Maraş'ın "kahraman" oluşu, Antep'in "Gazi" sayılması, Adana'nın, Pozantı'nın, milis "paşa" yaratmasının arkasında hep bunlar yatıyor. İlk kurşunun İskenderun'a bağlı Belen bucağında ya da yakınındaki Dörtyol'da atıldığını kanıtlayabildiğimi düşünüyorum; İskenderun, Versailles'de, Ermeniler'in kendilerine ait olduğunu ileri sürdükleri bir liman oluyor. Dörtyol ise bir Ermeni yerleşim birimine sahip bulunuyor.

Üçüncü tezimi yazıyorum: Laisizm arayışı ve giysi reformları, sanıldığının aksine, daha çok içsel siyasal nedenlere dayanıyorlar ve modernizasyon amacından daha çok bir tepkiyi yansıtıyorlar.[61] İkin-

ci Mahmut'un kavuk yerine fesi öne sürmesinin arkasında yeniçeri güruhuna ve kavuğuna duyduğu kinin olduğunu, başka bir baş örtüsü bulamadığı için, fes'e mahkum olduğunu diğer çalışmalarımda geliştirmiş bulunuyorum. Mustafa Kemal'in şapka reformu sadece fesi değil ve daha çok şeyhlerin, İmamların baş giysilerini yasaklıyor. Tekke ve zaviye kapatmanın arkasında, Şeyh Sait'in başkaldırısının tekkelerde olgunlaşmış olması var; şapka reformu da şeyhlerin baş giysilerini ve başlarını hedef alıyor.

Bunlara değinme imkanı bulacağımı sanıyorum; tez yazımını, bir başka kategoride, sürdürmek istiyorum. İkinci Mahmut, İkinci Hamit ve Mustafa Kemal arasında sürekli bir köprü kurmaya çalıştığım biliniyor; şimdiki tezler bu köprüyle ilgili görünüyor.

Bir: İkinci Mahmut, çok dinli ve çok uluslu bir emperyal düzene geçişi başlattı.

İki: İkinci Hamit, tek dinli bir emperyal düzeni amaçladı.

Üç: Mustafa Kemal, tek uluslu bir devlet yaratmayı denedi.

Türkifikasyon, tek uluslu bir devlet yaratma sürecinde ortaya çıkıyor; kaçınılmazdır. Bu nedenle daha çok Kemal zamanına ait bir süreçtir; yalnız,belli başlı öğeleri Hamit zamanında şekilleniyor. Hamit saltanatın, pan-islamik çukulata içinde gizli bir kinin sayılabilecek olan Türkçülüğü geliştiren İttihat ve Terakki'yi yaratması bir yana, türkifikasyonun iki mekanizmasına tanıklık ediyor. Bu nedenle ve sürekliliği ortaya çıkarabilmek için önce bu mekanizmalardan söz edilmesi zorunlu oluyor.

Birinci mekanizmanın iradi olduğu söylenemez; yenilgi ve toprak kaybının bir sonucu olarak geliyor. 1828-1829 Türk-Rus Savaşı ile belirginleşen Rusya önündeki büyük hezimetler, hem Osmanlı Devleti'nden bağımsız devletlerin ortaya çıkışı ve hem de Rusya lehine küçülme nedeniyle yüz yıllar boyunca Osmanlı egemenliği altında kalan ve Türk kolonilerinin kurulduğu toprakların kaybedilmesi sonucunu da doğuruyor. Bu, bu topraklardan Türkiye'ye çok büyük göç demektir; Türk ve Türkik kökenli halklardan önemli kalabalıklar, daha çok Anadolu'ya akıyor.

Bunların en büyüğü ve belki de en acıklısı, "93 Harbi" olarak bilinen ve Hamit'in saltanatının hemen başında ve pek de istemeyerek açtığı, 1877-1878 Türk-Rus Savaşı sonrasında ortaya çıkan göç olmalıdır. Rusya'ya bırakılan topraklardan kopanların kağnı akınlarının çok uzun bir zamanı aldığı biliniyor. Göçler hem milliyetini arayan bir halk getirmekle kalmıyor, bunun yanında da, modern Türk ulusçuluğunun temellerini atacak bir kadro sağlıyor. Göçlerle birlikte Rusya'da pan-slavizm tartışmalarını bilen ve aynı zamanda narodnizm mücadelesini gören bir aydın kadrosu da İstanbul'a göç etmiş oluyor; eğer Zaza kökenli Ziya Gökalp ayrılacak olursa, Jön Türk dönemi önemli Türkçülerin çoğu, Rusya kökenli Türkler'den çıkıyor.

İkinci mekanizmanın iradi olduğunda kuşku yok. Bu, Hamit'in adına yazılı olan Türkiye'nin Ermeni politikasıdır. Şimdi mümkün olan kısalıkta bu politikadan söz etmek durumundayım. Fakat bundan önce de çok kısa ve hiçbir biçimde sistematik olma iddiası bulunmayan bir envanteri gerekli görüyorum.

Osmanlı öncesi Türkiye uzmanı Claude Cahen, "in the fourteenth century Erzincan still remained a large Armenian town"[62] diye yazıyor; On Dördüncü yüzyılda, Erzincan'ın büyük bir Ermeni kenti olduğundan söz ediliyor. Şeref Han, Şerefname'yi yazdığı tarihte Bitlis ile ilgili oiarak, "şehrin şimdiki nüfusunun çoğunluğu Ermeni'dir" saptamasını yapıyor.[63] İttihat ve Terakki'nin üç paşasından Cemal, Suriye Cephesi'ndeki görevine giderken gördükleriyle ilgili olarak, anılarında, şunları bırakıyor: "Dörtyol, İskenderun Körfezi sahilinde büyük ve mühim bir köydür. Kendisine pek yakın diğer beşaltı köyün ortasında hemen kamilen Ermenilerle meskun olup portakal bahçeleriyle meşhurdur." Böylece çok sınırlı envanteri tamamlamış oluyorum; bu yerlerdeki durum ve konumun çok değişmiş olduğunu yine de eklemek gerekiyor.

Hıristiyanlığı ilk kabul eden ulustur; Osmanlı egemenliği altında ulusal bilincine en geç yaklaşan müslüman olmayan halk nitelemesini hak ediyor. "Sadık Millet" olarak biliniyor; belki de Helenler'in bağımsızlığını sağlamalarından sonra Helenler'den boşalan Hıristiyan uyruklulara açık görevler çekici geliyor. Belki de tam ulusal bilince ulaştıkları sırada, 17 Mart 1863 tarihinde Sultan tarafından ilan edilen Ermeni Milleti Nizamnamesi[64] ile hem bir anayasaya ve hem de kısmi bir özerkliğe kavuşmaları rahatlatıcı bir etki yapıyor. Her nedenle olursa olsun, uzun süre ve yakın zamanlara kadar Osmanlı düzeninde rahat ve uysal yaşıyorlar.

Türkiye'nin paşaları, Türkiye zayıflayınca, temel politika olarak, Rusya'ya ve daha sonra Sovyetler Birliği'ne karşı, arkalarına, hep Batı'nın güçlü devletlerini almaya çalıştılar. Tanzimat Paşaları, Kırım Savaşı nedeniyle, bu politikada, ilk ve son büyük başarılarını kaydettiler; gerçekten de, Türkiye'nin Rusya'ya karşı bu savaşında, güçlü bütün Avrupa devletlerinin katılımı sağlanabildi ve Rusya büyük bir yenilgi aldı. Birinci Meşrutiyet'in ilanını sağlayabilen Mithat Paşa Partisi, bu başarıyı tekrarlayabileceğine inanıyordu; bu inançla, Rusya'ya karşı savaş ilan edildi. Ancak Batı Devletleri, artık Rus-

ya'nın Osmanlı Devleti aleyhine genişlemesini durdurmaya çalışmak yerine Rusya ile paylaşım programında anlaşma düşüncesine yaklaştıkları için Türkiye bu savaşta yalnız kaldı ve yıkıcı olduğu sonradan anlaşılan bir yenilgiyle karşı karşıya geldi.

Genç ve vesveseli Sultan Hamit, boşa çıkan inançtan ve acı yenilgiden, Büyük Britanya'nın artık Türkiye'yi gözden çıkardığı sonucunu çıkarmakta gecikmedi; bu, Türkiye'nin iç ve dış politikasında çok yeni yönelişlerin nedeni oldu.[65] Bu yönelişlerden birisi, Hamit'in, Kürtler'i kendisine yaklaştırmaya ve Ermeniler'i uzaklaştırmaya yönelik uygulamalar demetidir; sonucunda Sultan Hamit, Avrupa'da "Kızıl Sultan" ve Kürtler arasında da "Bave Kurdan"[66] Kürtlerin Babası, sıfatlarına lâyık görüldü. Hamit'in Kürtler'e yakın ve Ermeniler'e uzak tutumu, çok zaman da, Ermeniler'i Kürtler'in insafına terk etme biçiminde de gerçekleşti.

Artık Hamid Türkiyesi, Osmanlı birliğini, İslâm birliği olarak görüyor, modernizasyona ve eğitim yoluyla çağdaşlaşmaya büyük hız verilmekle birlikte, imparatorluktaki bütün müslüman halk ve ulusların sevgilerini kazanmak için özel bir özen gösterilmeye başlanıyor. Bu özen içinde iki kurumdan söz etmek gereği var; birincisi "Aşiret Mektepleri", diğeri ise "Hamidiye Alayları" oluyor. Birincisi, sonuçta ve fiilen Kürt asillerini kapsayacak biçimde gelişiyor ve ikincisi ise başından itibaren Kürtleri içine alacak bir anlayışla düzenliyor. Bu nedenlerle, Hamid'in Doğu Politikası, de facto olarak, Kürt Politikası ile çakışıyor.

Stephen Duguid'in, "the Ottoman policy toward the Kurds provides the real key to understanding the Hamidian politics", Kürtler'e yönelik Osmanlı politikasının Hamid'in politikasını anlamada gerçek anahtar olduğu[67] yönündeki düşüncesinde çok büyük gerçeklik bulunuyor. Soğukkanlı ve Osmanlı hanedanının büyük reformatörlerinden birisi olan İkinci Hamid, bir yandan o zamanlara kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü savunur görünen Büyük Britanya'nın Anadolu'da bir Ermeni Devleti projesiyle "oynamaya" başladığını görüyor ve diğer taraftan Rusya'nın Ortodoks koruyuculuğu misyonunu Balkanlar'dan Doğu'ya aktarışı gerçeğiyle karşılaşıyor. Çıkardığı sonuç ikidir; Doğu Anadolu'yu, Kürdistan'ı, sağlam bir mevzi yapmak ve Rusya ile daha dost bir düzene girebilmek, Osmanlı İmparatorluğu'nun son zamanlarındaki iki çizgi olarak ortaya çıkıyor.[68] Doğu'da sağlam bir mevzi tutabilmek için Batılılar'ın Ermeniler'i öne sürmelerine karşılık Osmanlı düzeni de Kürtler'e sarılmak gereğini duyuyor.

Aslında Osman soyundan gelen bir egemen için böyle bir politikayı çok yeni saymamak gerekiyor; Birinci Selim'in Doğu'yu ve Kürdistan'ı kendisine bağlamasından sonra Osmanlı yöneticileri benzer politikalar geliştiriyorlar. Şii Kürtler'in, o zamanın güçlü devleti İran yanlısı olmasının dışında Osmanlılar Kürt Beylikleri'ni İran'a karşı ve İranlılar da Ermeni melikliklerini Osmanlılara karşı ileri karakol olarak kullanmayı seçiyorlar.[69] Karabağ Melikliği, bu ileri karakollardan en çok bilinenidir; İranlılar, daha da Doğu'ya doğru Osmanlı ilerlemesini durdurabilmek için kendilerine tabi bir bağımsız Karabağ melikliği yaratıyorlar.

İkinci Mahmut, merkezi otoriteyi yeniden kurarken o zamana kadar Osmanlı üst hakimiyeti altında büyük ölçüde bağımsız yaşayan Kürt Beylikleri ve Kürt Hükümetleri ile savaşmak zorunda kaldı; Kürtlerin ilk ciddi isyanının arkasında Mahmut'un merkezi bir devlet kurma çabası yatıyor. Hamit, geliştirdiği iki kurum ile, Kürtler ile Osmanlı Hanedanı arasında yeniden yakınlık kurmaya çalışıyor.

Profesör Bayram Kodaman, Aşiret Mektepleri ile ilgili olarak şöyle bir değerlendirme yapıyor: "Aşiret Mektebi'nin açılışında pan-islamizm siyasetinin geliştirilmesinde ve teşkilâtlandırılmasında II. Abdülhamit'in mühim bir denemesini görmek mümkündür. Bu okulu açmakla eğitim ve öğretim yoluyla halin ve geleceğin aşiret reislerini hilâfet makamına ve saltanata bağlamak istemiştir."[70] Bunlara, önemli olarak, bir de şu bilgiyi ekliyor: "Aşiret mektebi, II. Abdülhamit tarafından siyasi, dini ve idari maksatlarla ilk önce Arap aşiret çocuklarına mahsus olmak üzere açılmıştır. Daha sonraları Arnavutluk ve Doğu Anadolu'daki aşiretlerden öğrenci kabulüne başlanmıştır. Hususiyle Doğu Anadolu'daki Hamidiye Süvari alaylan ileri gelenleri ve subaylarının çocuklarının okula alınması, askeri mülâhazalara da yer verildiğini göstermektedir". Böylece, bir yerde Aşiret Mektepleri ile Hamidiye Alayları birleşiyorlar; aynı politikanın kurumları haline geliyorlar.

Hamid modelini "Rus Çarı İkinci Nikola döneminde Rusya'da uygulanan halkları birbirine karşı kışkırtıp kazak alayları oluşturarak ezme politikasından almaktaydı".

"Özellikle Kürdistan'la Ermenistan'ın içice geçtiği bölgelerde, yani Van, Bitlis, Muş, Harput, Diyarbakır, Bingöl ve Dersim gibi yörelerde, Kürt aşiretlerinden Hamidiye alaylarının yaygın bir şekilde teşkiline gidilmiştir."

Hamidiye Alayları'nın kuruluşunu kazak alaylarına benzetme eğiliminin yaygın olduğu görülüyor; Hamidiye Alayları üzerinde tek monografinin yazarı Profesör Bayram Kodaman, bu alaylarla ilgili nizamnamenin 1891 yılında çıkarılmasına rağmen kuruluşunun 1890 yılında başladığına işaret ediyor.[71] Stepnen Duguid ise Hamidiye Alayları'nın kuruluşunda, sadece Ermeniler'i "tedip" etme amacını de-

ğil, aynı zamanda, artık huzursuz olduklarını belli eden Kürtler'i de bir disiplin ve düzen altına alma hedefini de görüyor. Duguid, "as roughly the same time as Armenian activity was increasing, the Kurds too, began to grow more restive". Osmanlı egemenliğine karşı Ermeni hareketliliğinin arttığı bir zamanda Kürtler arasında da hareketlerin görülmeye başladığına değinerek, Hamidiye Alayları'nın kuruluşunu böyle bir zamana oturtuyor.

İlke olarak aşiretlere dayanıyor ve yine Profesör Kodaman'ın yazdığına göre, Türkmen, Karakalpak, Arap ve Kürt aşiretlerinden süvari alayları kurulması ilkesi benimseniyor; ancak Kürtlerin dışındaki ırklardan söz etmek, belki de sadece, tümüyle Kürtler'den oluşacağı gerçeğinin üstünü örtmeye yarıyor. Çünkü Hamidiye Alayları sadece ve sadece Kürt aşiretlerinden kuruluyor. Kürt aşiretleri her zaman olduğu gibi, ikiye ayrılıyor; bir ve çoğunluk tarafı Hamidiye Alayları'na girebilmek için kendi arasında yarışırken bunların karşısında olanlar da uzak durmada birbiriyle yarışıyor. Ancak kısa zamanda Hamidiye Alayları'nın sayısı otuz altıya yükseliyor.

Kürt Aşiretleri, Hamidiye Alayları'na dönüştürülürken, alay içinde aşiret erkekleri üçe ayrılıyorlar; 17-20 yaş gurubu "ibtidaiye", 20-32 yaş gurubu "nizamiye" ve 32-40 yaş gurubu ise "redif" olarak adlandırılıyor. Hamidiye alaylarında komutanlar, "alaydan" yetişiyor; aşiret mensupları, çok kısa eğitimden sonra, Hamidiye subayı sayılıyorlar. Aşiretlerin önde gelenleri "miralay", albay yapılıyorlar; daha sonra Hamidiye Alayları'ndan fırka kurulunca, bu yolla, "paşa" olanlar da çıkıyor.

Silâhları merkezden karşılanıyor. Giysi olarak aşiret giysilerini korumaları kabul ediliyor. Bunun dışında Hamidiye Alayları hakkında bilinenler, Ermeni köylerini talan ettikleri ve sık sık da Ermeni pogromları düzenledikleridir.

Hasretyan'ın derlediği çalışmada, Erzurum'daki Rusya Konsolosu V. Maksimof'un gönderdiği raporlarda, Hamidiye Alayları mensuplarının, Rusça hamidiytsı, Ermeni köylerine baskınlar düzenleyerek bütün hayvanları çaldıklarını, harmandaki buğdayı aldıklarını ve zenginleri soyduklarını bildirdiği kaydediliyor.[72] Hasretyan, Ermeni yerleşim birimlerine düzenlenen pogrom'larda, "pogromı bili organizovanı turyetskimi voenno-politeyskimi vlastyamı, silami regulyarnıh voisk s privleçeniem otryadov kurdskih feodalov, v tom çisle i polkov hamidiye", düzenli birliklerle Hamidiye Alayları birliklerinin ortaklaşa hareket ettiklerini saptıyor; pogromların, "Türk Askeri-Polis İktidarı" tarafından düzenlendiği, ancak nizami birliklerle Hamidiye Alayı feodallerine bağlı kuvvetlerin aynı baskına katıldıkları iddiasına yer veriliyor.

Sovyet Ermenisi Hasretyan'ın bu saptamalarının yanında, Amerikan Ermenisi Nalbandian Hamidiye birliklerinin sadece Ermeniler'e değil Türk, Arap ve hatta Kürt köylülerine de saldırdıklarını yazıyor.[73] L. Nalbandian, Hamidiye Alayları'nın Ermeni devrimci hareketinin gelişmesini durdurmada çok önemli ve olumsuz bir rol oynadıkları görüşünü de savunuyor.

"In 1891 Abdul Hamid had formed the Hamidiye, a new fighting force bearing his name. The troops were comprised solely of Kurdish tribesmen and organized into regiments modelled after the Russian Cossacks".

"In the Capital, they served as Hamid's personal bodyguard and in the provinces they allegedly acted as a frontier corps. The Hamidiye served more than just the military needs of the Sultan, it strengthened his Pan-Islamic policy and also provided a method of separeting the Muslim Kurds from possible cooperation whith the discontened Armenians".

"The Sultan's newly formed regiments were allowed to act without restraint in the provinces, where they deliberately raided Armenian villages, ruined crops, and massacred the inhabitants. Hamidiye regiments did not stop at destroying the mans of livelihood of the Christians: Their marauding also caused much economic damage to peaceful Turkish, Arab and Kurdish inhabitants."

"The regiments were a formidable force in counteracting Armenian revolutionary activities, and of course these were regular soldiers operating in the provinces against mere partisan bands".

Devam ederken burada bir parantez açmam gerektiğini düşünüyorum. İttihat ve Terakki'ye göre Hamid daha temkinli ve Hamid'e göre İttihat ve Terakki ise daha cüretlidir. İttihat ve Terakki'nin, Türkiye'nin kurtuluşunu, bir güçlü Avrupa devletinin çıkar ve politikalarıyla özdeşleştirmesinin dışında Hamit, Londra'dan hayal kırıklığı yaşadıktan sonra büyük güçlerden uzak ve bunlara karşı bir denge politikası izliyor. Bu açılardan, temkinlilik ve bir hayal kırıklığının sonrasında büyük devletlerden uzaklık açılarından, Hamid ve Kemal birbirlerine çok daha yakın düşüyorlar; özünde, modernizasyon anlayışları noktasından bir ayrılık da görünmüyor. Bütün bunlar, bir başka çalışmamda ortaya attığım, hamidizm ile kemalizmin birliği görüşümü tekrarlamam için yetebiliyor.

İttihat ve Terakki veya aynı anlama gelmek üzere enverism ise, hem hamidizm ve hem de kemalizme göre çok daha cüretlidir. Sözcüğe herhangi bir olumluluk eklemek koşuluyla çok daha köktenci görünüyor. Talat'a atfedilen şu sözler bu düşüncelerin önemli bir dayanağı oluyor: "Ermeni Sorunu'nun çözümünde ben, Abdülhamit'in otuz yılda başardığının çok daha fazlasını üç ayda başardım."[74]

Talat burada, 1915 yılı İlkbahar'ında başlatılan ve gerçekten üç ayda çok büyük acılarla tamamlanan Ermeni Tehciri işinden söz etmek istiyor; şimdi buna değinmek zorunluluğu ortaya çıkıyor.

1915 Ermeni Pogrom'u, görünüşte ve Türkler açısından, bir savaş güvenliği sorunudur. Rusya'ya karşı savaşta Türkiye tarafı, arka cephede kalan Ermeniler'den emin olamıyor; Van'ın Ruslar tarafından zaptında Ermeni "ihaneti" olduğuna da karar verdikten sonra, Nisan 1915 tarihinde çıkartılan üç maddelik kısa bir kanun hükmünde kararname ile Türkiye Ermenistan'ındaki Ermeniler topraklarından sökülerek daha güneyde, sıcak topraklarda, "tarım kolonileri" içinde yerleştirilmek üzere yola çıkarılıyorlar. Pogrom bu çıkarılış ve yola koyuluş süreci içinde realize ediliyor.

Hiçbir güvenlik kaygısının bir halk kütlesini binlerce yıldan beri yaşadığı topraklardan söküp atmaya yetmeyeceği bir yana, İttihat ve Terakki'nin Ermeni Tehciri, bir yanıyla Hamid'in tek dinli Türkiye programına önemli bir katkı ve diğer yandan da kemalist türkifikasyon uygulamasına büyük bir hazırlık oluyor; İttihat ve Terakki'nin, modern Türkiye için sivri bir başlangıç olduğu bir kez daha ortaya çıkıyor.

İnsanlığın büyük dramlarından birisine yol açan bu göçürme eylemini yeniden yazmak niyetinde değilim; Türkiye dışında çok ve Türkiye içinde az biliniyor. Burada sadece, Türkiye'nin dışında ve çeşitli dillerde nasıl bilindiğine değinmek istiyorum.

Kürt sorununun ciddi ve ölçülü yazıcısı Profesör Lazarev, bir buçuk milyondan fazla Ermeni'nin toprağından söküldüğünü yazıyor; Sovyet araştırıcısına göre bunlardan önemli bir bölümü yolda ölüyor.[75] Profesör Lazarev Ermeni ölümlerinden, esas olarak, Türk düzenli birliklerini, yerel yöneticileri sorumlu tutmakla birlikte, Kürt feodallerinin de ellerinden geleni yaptıklarına işaret ediyor. Muş Vadisi'nde Musa Bey'i özellikle ifade ediyor ve bu hizmetlerinin karşılığında Kürt feodallerinin, yerlerinden edilen Ermeniler'in topraklarını aldıklarını ekliyor.

"V Mae 1915 g. posle zanyatiya russkimi voiskami rayona oz. Van turetyskoo pravtel'stve izdalo dekret o deportatsiah armyan prifrontovoy polosı".

"V pustınnıe raynı Sirii i Iraka bılo vıseleno svışe polutora millionov armyan; podavlyayuşee bolşinstvo iz nih ne dostigli mest naznaçeniya i bili istreblenı v puti, glavnım obrazom turetskoy regulyarnoy armiey."

"Glavnım orudiem istrebleniya armyan bılı turetskie regulyarnıe çasti i mestnıy politseisko-administrativnıy personal. Odnako pri sledovanii vısılaemıh armyan çerez kurdskoe rayonı vlastyam koegde uralos' hatravit' na armyan kurdskih feodalv. V doline Muşa, naprimer, mnogo armyan pogiblo ot ruki Musa-beya, proslavivşegosya svoimi razboyamı eşe pri Abdui Hamide. Kurdo-armyanskie stolknoveniya takje v rayone Vana vo vremya nastuplaniya russkoy armii, v Alaşkertskoy doline i v nekotorı drugih mestah. Razjiganiyu kurdo-armyanskoy vrajdı sposobs-tvovala peredaça kurdskim feodam zemel' vısılaemıh armyan."

Ermeni kökenli Amerikan araştırmacısı Hovannissian sekiz yüz bin ile bir milyon arasında bir Ermeni kütlesinin birkaç ay içinde yok olduğunu ileri sürüyor.[76] Daha sonra göçmen yaşamının da yüz binlerce yeni can aldığını ekliyor; bilinmeyen sayıda Ermeni kadın ve çocuğunun müslüman yapıldığını ve Türklerle evlendirildiğini de yazıyor.

"An estimated eight hundred thousand to over a million Armenians perished within a few months and several hundred thousand more succumbed in the following years to the ravages of disease, famine, and refuge life. Unkown numbers of women and children were converted forcibly to Islam, possessed by Turkish men, or adopted by Muslim families."

Hem Hovinnissian ve hem de Fransız araştırıcı Larcher, kararname çıkarılır çıkarılmaz, İstanbul'daki önde gelen Ermeni liderlerinin hemen tutuklandıklarını kaydediyorlar; kuşkusuz, çoğunun tekrar özgürlüğü göremediklerini de ifade etmekten geri kalmıyorlar. Larcher, bir milyon kadar Ermeni'nin yurdundan söküldüğünü ve bunlardan yaklaşık yarım milyonunun yolda yok olduğunu ileri sürüyor.[77] Rakamlar ne kadar değişirse değişsin, en küçüğü bile çok büyük görünüyor.

"La population fut évacuée en bloc sur Alep et Diarbékir; ies déportés étaient formés en convois, escortés par la gendarmerie, et devaient assurer eux-memes leur alimentation, il en partit environ un million."

"Les autorités militairs et le population turque paraissent s'etre conduites a peu prés correctment a l'egard de déportés? II ne'en fut malheureusement pas de méme dans la zone de l'intérieur, ou les massacres opérés par les gendarmes auxiliaires et les Kurdes, la fatique de marches, les épidémies et les privations, couterent la vie a environ un demi-million de personnes."

Ermeni mandasının imkanlarını araştırmak için bölgede çalışmalar yapan ve pek çok tarafı dinleyen kurulun başkanı General Harbord'un tarafsızlığından kuşkuya düşebilmek için pek az neden görüyorum; Amerikan Senatosu'nun Amerikan mandası projesini reddetmesinde Harbord'un verdiği raporun etkisi hiç tartışılamıyor. Harbord'un, daha önce değindim, Ermenilerin de günahsız olmadıklarını saptamasından sonra, Ermeniler'in çektiği acılardan pek çok duygulandığı anlaşılıyor; kurtarılarak

Amerikan gözetimindeki yetimhaneye konan kız çocuklarının yüz ellisinin "gelin" olduğuna işaret ediyor.[78] General Harbord, Suriye ve Mezopotamya'ya göçürülen Ermeni kadınlardan yetmiş beş bininin topraklarına iade edilmelerinin sağlandığını, ancak, bunlardan yüzde kırkının zührevi hastalıklara yakalanmış olduğunun bildirildiğini de ekliyor. Harbord, dokuz-on yaşındaki kızların bir kaç kuruşa Kürt şakilerine satılmış olmasına ve bunların her isteyenle cinsel ilişkiye zorlanmalarına pek çok üzülmüşe benziyor ve Sivas'taki öğretmen kolejinde genç bir bayan öğretmen, dünyanın her yerinde güzel sayılacak bir Ermeni kızının, başına gelenleri özellikle kaydediyor.

"Numbers were murdered by savage Kurds against whom the Turkish soldiery afforded no protection. Little girls of nine or ten were sold to Kurdish brigands for a few piastres and women were promiscuously violated. At Sivas an instance was related of a teacher in the Sivas Teacher's College, a gentle, regined Armenian girl, speaking English, knowing music, attractive by the standards of any fand, who was given in enforced marriage to the Beg of a neigbouring Kurdish village, a filthy ragged rufiand three times her age, with whom she still has to live and by whom she has borne a child."

Kürtler, Ermeni göçürülmesinde böylesine aktif ve son derece gayretkeş bir rol oynarlarken bir zaman sıranın kendilerine geleceğini hiç akıl etmiyorlar. Kuşkusuz, hamidizmin, belki de on beş yıl kadar kısa bir zaman aralığından sonra, kemalizm olarak devam edeceğini tahmin etmeleri çok zordur; ancak akılsızlıklarının nesnel temelleri de bulunuyor. Sultan Hamid'in, Türkler açısından son derece usta mekanizma ve manevraları sonunda, Kürtler, bu topraklarda kurulacak tek dinli düzeni bir Türk-Kürt yönetimi olarak anlıyorlar.

Kürtler için böyle bir düzende Türkler'in daha önde ve daha üstte bir konuma sahip olmaları pek sorun yaratmayacağa benziyor; bunun da çeşitli nedenleri var. Bütün nedenlerin özü aynıdır; eşitsiz gelişme yasası burada da işliyor. Hep bir üst egemenlik altında katı bir feodaliteyi sürdürebiliyorlar; kapitalizmin ve aydınlanmanın gecikmesi birlik düşüncesini ve dolayısıyla devlet kurma iradesini köreltiyor.[79] Katı Kürt feodalitesi, çok zaman bağımsız olmak yerine bir üst egemen arıyor.

Öyle görünüyor, Kürt Beyler'i, üst egemenliğine bağlanmak için yıldızı parlayan emperyal devletler bulmada üstün beceri geliştiriyorlar. Şeref Han'ın Şerefname'de yer verdiği şu gözlemi bunu çok güzel gösteriyor: "Akkoyunlu Türkmenleri'nin devletinin yıldızı dönüp de, Şah İsmail'in saltanatının ışığı Doğu'dan parlayınca, Kürdistan'ın ulu hükümdarları ve beyleri de Şah'ın Tebriz'deki Sarayı'na giderek tahtına itaat ve bağlılıklarını sundular".[80] Ancak bu tür sunuşlar hem her zaman kazançlı olmuyorlar[81] ve bazan da yanlış çıkıyorlar.

Çünkü Şah İsmail'in yıldızının parladığı sıralarda Osmanlı ekspansiyonizminde çok büyük bir yön değişikliği ortaya çıkıyor. O zamana kadar Fatih Mehmet'in adıyla bilinen Batı'ya doğru yayılma, tahta geçen Yavuz Selim tarafından Doğu'ya doğru çevriliyor. İsmail'in Sarayı'na bağlılık bildirme karar ve pratikleri, böylece, ciddi bir sınama ile karşı karşıya geliyorlar.

Fakat Kürtler arasında Birinci Selim'in yıldızının parlayacağını önceden görenler de var; M. E. Zeki'nin "Kürt zalimlerinden Bitlisli Şeyh İdris" dediği[82] İdris-i Bitlisi, bunların başında geliyor. Daha önce Akkoyunlu Sarayı'nda bilgin olarak bulunmuş olan ve Selim'le işbirliğinden sonra Türkofil konumunu, sekiz Osmanlı sultanını konu edinen, Heşt Bihist, "Sekiz Cennet" adlı Farsça yazdığı tarihle doruğa çıkaran İdris, Kürt Beyleri arasında bir Osmanlı misyoneri olarak çalışıyor. İdris-Selim işbirliği, Şah İsmail ile Selim arasındaki Kürdistan Savaşı'nın, Çaldıran'da, Osmanlı tarafının kazanmasını, Kürdistan'ın üçte ikisinin Osmanlı egemenliği altına girmesini sağlamanın yanında bu bölge için yepyeni bir yönetim yapısının ortaya çıkmasını da sağlıyor.

Devam etmeden önce burada bir parantez açmak durumundayım; bir kez, başka bir çalışmamda[83] bir ölçüde daha ayrıntılı olabildiğim için, burada, bu alanın çözümlemesini daha sınırlı tutabileceğimi düşünüyorum. Parantez şudur: Kürt gerçekliğinin incelenmesi, sadece üstü örtülmüş bir atanın bilinmesini sağlamakla kalmıyor, aynı zamanda, Osmanlı bilgisiyle ilgili son derece önemli bir çarpıklığın ortadan kalkmasına yardımcı oluyor. Bu, Osmanlı düzeninin incelenmesi ve feodalite versus asya tipi üretim biçimi tartışmalarıyla ilgilidir. Balkanlar'da net bir feodalitenin varlığına ek olacak Kürt gerçekliğinin üzerindeki örtü kaldırıldığında, Osmanlı coğrafyasının çok önemli bir bölümünde de katı bir feodalitenin varlığı görülüyor.

İdris, kendisine önemli çıkar ve değerli hediyeler sağlamanın yanında, Kürt birliğini Osmanlı üst egemenliği altında gerçekleştirmek türünden bir amaç peşinde de koşuyor. Sonuçta, Kürtler'i, yüz yıllar sürecek bir zaman için bölüyor ve Kürt feodalitesinin[84] İkinci Mahmut'un hücumuna kadar yaşamasına da katkıda bulunmuş oluyor. İdris-Selim işbirliğinden, böylece, güçlü olduğu sürece kazananın Osmanlı tarafı olduğu da görülüyor.

Böylece Osmanlı yönetim biçimi içinde "klasik" sancakların yanında, "Ekrad Sancakları" ve "Hükümet Sancakları" türünden iki ayrı idare türü daha doğmuş oluyor[85]; "ekrad" Kürt sözcüğünün çoğulu-

dur ve "Hükümet Sancakları" da doğrudan doğruya Kürt Beyleri'ni ilgilendiriyor. "Kürt Sancakları", Kürt Beyleri'ne "yurtluk" veya "ocaklık" olarak verilen sancakları anlatıyor; "Hükümet Sancakları" da Kürt Beyleri'ne tahsis edilmekle birlikte, Kürt Beyi'nin, dış ilişkiler dışında egemenliğinin tam olduğu yönetim oluyor. Vergi toplama, yargılama ve benzeri bütün otoriteler Kürt Hükümeti'ne aittir; buralara Osmanlı ve bu anlamda Türk memurlar giremiyor.

Kürdolojinin kurucusu sayılan Minorskiy de "ekrad beyliği" ve "Kürt hükümeti" yönetimlerini birbirinden ayırıyor.[86] Diyarbakır'da hem klasik sancakların ve hem de Kürt Sancakları'nın bulunduğuna işaret ediyor: "Dans la province de Diyarbakr 11 sandjak furent confiés aux administateurs turcs; dans les 8 sandjak kurdes (akrad beyliği) les walis confirmaient les invastitures de nouveaux begs, mais ces derniers etaient choisis toujours dans la meme familie." Buna, Kürt Hükümeti'nde yönetimin ırsi olduğu bilgisini ekliyor: "Cing 'hükümet' héréditairs (kürd hükümeti) garderent leurs dynasties avec la transmission du pouvoir directement de pére en fils." Minorskiy, beş Kürt-Hükümeti'nin hanedanını koruduğunu ve beylikte yönetimin babadan oğula geçtiğini yazıyor.

Yepyeni bir durumdur; İkinci Mahmut döneminde, Profesör Lazarev'in, Kürdistan'ın"ikinci zaptı", vtoriçnoe zavoeyanie, olarak nitelediği gelişmelere kadar sürüyor. Aslında, İkinci Mahmut zamanında başlayan Kürdistan'ın fethine "ikinci" değil, birinci demenin daha uygun olabileceğini düşünüyorum; çünkü Birinci Selim'in zaptında Kürdistan olduğu gibi ve tümüyle Kürt feodallerine bırakılıyor. Bu o kadar öyle ki, Osmanlı fetihleriyle birlikte giden tahrirler, Osmanlı fethi son derece dışta kaldığı için, Kürdistan'da yapılmıyor.

İster "ikinci" isterse "birinci" fetih densin, Mahmut'un başlattığı Kürdistan fethi de iki aşamada realize ediliyor; birincisi; 1826 yılından sonra başlıyor ve Kavalalı Mehmet Ali ve oğlu İbrahim'in Mısır'dan Anadolu'ya doğru kolaylıkla yürüyerek Osmanlı hanedanını salladığı zaman kesitinde yoğunlaşıyor. Bu sırada, Kürdistan feodalitesinin yıkılmasına karşı çıkan Mir Muhammed ile Kavalalı İbrahim Paşa arasında, ortak hareket için temasların yapılmış olduğu da kaydediliyor. Birinci aşamada, Osmanlı kuvvetlerine Sivas Valisi Reşid Paşa komuta ediyor; kırk bin kişilik kuvvetiyle Reşit Paşa'nın Kürt halkına büyük acılar çektirdiği anlaşılıyor. Fakat bu birinci aşamanın sonunda Kürt feodalitesinin yıkılması ve İstanbul'un merkezden vali atayabilme gücünü kendisinde bulması, büyük sevinç yaratıyor; bu nedenle, bu büyük seferde yararlık gösterenlere verilmek üzere "Kürdistan Madalyası çıkarılıyor.[87] Yeniçerilik sistemini yıkan Mahmut'un Kürt feodalleri ile de savaşı göze alması, Mahmut için, büyük bir başarı sayılıyor.

Fakat Mahmut'un seferi ve başarısının, bir başka sonucunun daha olabileceği çok kısa bir zaman içinde ortaya çıkıyor; büyük Osmanlı hücumu, aynı zamanda, Kürt ulusal bilinçlenmesinin doğuşuna da yol açıyor.[88] Osmanlı düzenine karşı ilk büyük Kürt Ayaklanması işte Kürdistan'ın zaptının birinci aşamasından hemen sonra ortaya çıkıyor; Dr. Celili Celil, 1830 yıllarında, Kavalalı İbrahim Paşa'nın adamlarının da, Kürtler arasında ortak hareket etme ve bağımsızlık için savaşma propagandası yaptığını kaydediyor.

Bu büyük kırım, Kürtler arasında bir anti-Türk örgütlenmenin oluşmasını kolaylaştırıyor; belki de "Rum hayine, vehte vi tüne"[89] sözünün kullanımı da bu zamana denk düşüyor. Bu örgütlenmeyi, Botan[90] Emiri Bedir Han gerçekleştiriyor; son derece dindar bir lider olan ve daha sonraları Kürt ulusçuluğunun babası sayılan Bedir Han Beg, diğer emir ve şeyhlerle ittifaklar kurarak Osmanlı düzenine karşı bir ayaklanma hazırlıyor.

Bedir Han Beg'in isyanı ilk önce son derece başarılı gidiyor; ancak gerçek niyeti konusunda henüz net bir değerlendirme yapılamıyor. Aynı bölgede yaşayan Süryaniler üzerine büyük bir kıyım düzenleyip gerçekleştirmesine[91] karşın Ermeniler ile çok yakın işbirliği imkanlarını aradığı konusunda pek çok kaynak tanıklık ediyor. Ermeni tarihçisi Şahpazyan, Bedir Han'ın Van, Bitlis, Muş, Diyarbakır'dan Urmiye'ye kadar uzanan bir bölgede egemenlik peşinde koştuğunu ve bu nedenle, İran'ın himayesini aradığını kaydediyor. Ayrıca Ruslar ve Gürcüler ile de anlaşma yollarını düşünüyor; Şahpazyan, Bedir Han'ın, kuracağı devletin ekonomik yaşamını Ermeniler'e teslim etmeyi planladığını ileri sürüyor.

Botan başkaldırısı, Türkler'e karşı, ilk büyük Kürt ayaklanması olmasının yanında, bundan sonraki başkaldırıların pek çoğunda olan iki çizgiyi de su yüzüne çıkarıyor. Bunlardan birisi, Kürt başkaldırılarının, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir dış gaile ve savaş ile uğraştığı zamanlarda ortaya çıkmasıdır. İkincisi ise, pek çoğunun bir Kürt ihaneti ile birlikte yenilgiye uğraması oluyor; Kürt tarihi kadar ihaneti bol bir başka tarih bilmiyorum.

Bedir Han üzerine yürüyüşü, Kürtler ile savaşırken koleradan ölen Reşit Paşa'nın yerine atanan Hafız Mehmet Paşa sürdürüyor; ilk başarılar hep Bedir Han'ın hanesine yazılıyor. Bu başarılara güvenen Bedir Han, M. Emin Zeki'ye göre 1842 yılında, Lazarev'e göre, 1843 tarihinde, bağımsızlığını ilan ediyor. Ancak bu başarılar Bab-ı Ali'yi yıldırmıyor; Bedir Han'ın en güvenilir müttefiklerinden ve akrabası İzzettin Şir'i elde etmekte gecikmiyor. İzzettin

Şir, kuvvetlerini Osmanlı kuvvetleriyle birleştirerek Cizre Kalesi'nde olan Bedir Han'ın üzerine saldırıyor; Bedir Han, yaşamını kurtarmayı, Osmanlı kuvvetlerine teslim olmakta buluyor.

Kürt tarihi yazmıyorum; ancak Kürt tarihinin pek cilveli olduğu görülüyor. Kırım Savaşı sonlarına doğru Bohtan'daki yeni Kürt ayaklanmasının başında bu kez, Minorskiy'e göre, çok popüler, olan Bedir Han'ın yeğeni ve kadim rakibi Yezdan Şir, "par le trés populaire Yazdan Sher, neveu et ancien rival de Badr-Khan" bulunuyor. Minorskiy, Kırım Savaşı'nda iki Kürt alayının Rusya tarafında savaştığını da yazıyor; bu, artık Kürtler'in kendilerini ayrı gördüklerinin net işaretlerinden birisini veriyor.

1877-1878 Türk-Rus Savaşı'ndan sonra imzalanan Berlin Antlaşması, altmış birinci maddesiyle, Ermeniler'i, Kürtler'den ve Çerkezler'den koruma görevini Bab-ı Ali'nin zayıf omuzlarına yüklüyor; Amerikalı araştırıcı R. Olson, Ubeydullah'ın başkaldırısının nedenlerinden birisini burada görüyor.[92] Daha sonra Jön Türk döneminde önde gelen bir Kürt lideri olan Seyit Abdülkadir'in babası Ubeydullah'ın isyanı da ilk başında son derece başarılı oluyor; Ubeydullah, İran'a doğru yürüyor. Ubeydullah'ın bu yürüyüşü, önce Sultan Hamit'i memnun ediyor; fakat sonra, bir yandan Londra'nın baskısıyla ve diğer yandan, kurulacak Kürt Devleti'nin bütün planlarını altüst etmesi kaygısıyla, Ubeydullah'a karşı çıkıyor. Ubeydullah ise, sonunda yenilmesine karşın, Fransız kürdolog Kutschera'ya[93] göre "chef de la nation kurde" sıfatına layık görülüyor.

Burada devam ederken, iki noktanın altı çizilmesi gerekiyor; birincisi, Bedir Han sonrasında bütün Kürt ayaklanmalarının, başlangıçta, büyük bir kütle desteği görmesidir. Bunun, bilinçlenmenin artmasından başka bir diğer önemli nedeninin bulunduğunu düşünüyorum; İkinci Mahmut, Kürt feodalitesini yıkmakla birlikte, yerine bir düzen getiremiyor. Kürdistan, "beylik" düzeni sona erince bir tür toplumsal anarşinin içine düşüyor; bu düşüşle birlikte Kürtler arasında şeyhlik sisteminin gücü artmaya başlıyor. Uzunca süre liderlik[94] şeyh ve seyitlerin eline geçiyor.

Sultan Hamit'in yeni Kürt politikası, ancak böyle çözümlenebilen bir Kürt tarihi çerçevesinde ele alındığı zaman, gerçek boyutlarıyla kavranabilir; öyle düşünüyorum. Hamit, geniş Tanzimat dönemindeki Bab-ı Ali'nin Kürt çizgisini, önemli ölçüde, tersine çevirmeye çalışıyor. Bu yeni politika ile Bab-ı Ali ve Kürt liderleri arasında dostluk ve yakınlık köprüleri kuruluyor.

İttihat ve Terakki, pan-islamist yanıyla Hamit'i sürdürüyor; pan-turkist damarları kabardığı zaman da bu politikayı tersine çeviriyor. İttihat ve Terakki, Çerkez Mehmet ve Arnavut Temo'dan başka İshak Sükuti ve Abdullah Cevdet adında iki Kürt olmak üzere dört üniversite öğrencisinin hayal gücünden çıkıyor. Kürtler, İttihat ve Terakki'ye hücum ediyorlar. Doğu'da İttihat ve Terakki Kulüpleri, aslında, Kürt Kulüpleri olarak gelişiyor; İttihatçılar bundan ürküyor ve bunları kapatıyorlar. Ancak bu baskı dalgasına karşın, İttihat ve Terakki dönemi, Türkiye'de, Kürt aydınlanmasının da başlangıcı oluyor; Kürtçe gazete ve dergiler, bu dönemde çıkmaya başlıyor.

Pek çok geç kalmış ve zayıf siyasal hareketin "antrist", "sızmacı", özelliği Kürtler'de görülüyor. Birinci Dünya Savaşı'nın sonu, İttihat ve Terakki'nin sonuyla birlikte yaklaşırken Kürt aktivistleri arasında bir yandan dernekleşme ve diğer yandan da Hürriyet ve İtilaf salgını görülmeye başlıyor. Pek çok Kürt lideri, bu arada İttihat ve Terakki içinde yükselmiş olan Seyit Abdülkadir, kendisini Hürriyet ve İtilaf saflarında buluyor. Hürriyet ve İtilafın galip emperyalist blok yanlısı tutumu ve Büyük Britanya ile içice konumu, kavramsal olarak mandacı Kürt liderlerinde, o zaman en güçlü emperyalist devlet sayılan Büyük Britanya'nın elinden, en azından, bir Kürt özerkliği sağlamanın mümkün olacağı inancını yaratmaya yetiyor.

Kemal Paşa misyonu, böylece, Kürt cephesinde Türkler açısından, Hamit tarafından hazırlanmış ve İttihat ve Terakki tarafından tümüyle bozulamamış olumlu koşullar içinde başlıyor. Yalnız Kürt cephesi söz konusu olunca, Kemal Paşa misyonunun, Kurtuluş Savaşı sırasında birbirine zıt iki ve buna sonradan eklenen bir üçüncüsüyle, üç aşamadan geçmek zorunda kaldığı görülüyor; birinci aşamada Kemal, kendisini görevlendiren Hürriyet ve İtilaf Partisi, çizgisindedir. Kemal, Damat Ferit Paşa başkanlığındaki hükümetten, Doğu'da kontrolün Bab-ı Ali'nin elinde olduğunu gösterme görevini alıyor; bu nedenle, Amasya'dan Diyarbakır Vali Vekili'ne çektiği telgrafta Kürt derneklerinin kapatılması konusundaki kararlılığını dile getiriyor. Ancak Amasya'da, Anadolu'da ve Doğu'da bir mukavemetin örgütlenebileceği izlenimlerini almaya başlayınca, yavaş yavaş, büyük tereddüt ve zigzaglarla da olsa, ikinci çizgiye doğru yöneliyor. Anadolu'nun ve Osmanlı imparatorluğu'nun, Kürtler ile birlikte, korunabileceği yönündeki hamidist çizgiye yönelmesi zor olmuyor; bundan sonra, Kemal Paşa'nın, Kürt liderlerini, Kurtuluş Hareketi'ne ikna süreci başlıyor.

Kabul etmek gerekiyor, Kürt aşiret liderleri böyle bir işbirliğine yatkın olmakla birlikte, bu sonucun alınmasında, Kemal Paşa'nın manevra yeteneği ve ikna gücü çok önemli bir rol oynuyor; içlerinde kısa bir zaman sonra idam sehpasına gidecek olanlar dahil, pek çok Kürt lideri, ortak bir mücadeleye katılmaya hazır olduğunu gösteriyor ve bir bölümü Heyet-i Temsiliye'ye giriyor. Koçgiri[95] isyanı hariç,

Kurtuluş Savaşı, Türk ve Kürtler tarafından ortak özveriyle yürütülüyor.

Sonra ortaklığın gerçekleşmediği inancı ile başkaldırılar dönemi başlıyor; bu, son zamanlarda çok söylenmiş tarih kesitini tekrar anlatmak istemiyorum. Yalnızca bazı çözümlemeler yapmakla yetinmek istiyorum.

Halklar ve uluslar, birbirlerini sanıldığından çok daha fazla etkiliyorlar; tarih içinde ve diğer Batı insan topluluklarına göre ulus bilincini bulmaları gecikmiş olmakla birlikte Ermeniler'in, Türkler'in ve Kürtler'in uluslaşma sürecine girmelerinin birbirinin içinde denecek kadar dar bir zaman kesitine sıkışmasını dikkat çekici buluyorum. Hem birbirinden öğreniyorlar ve hem de birbirinin sorunlarını arttırıyorlar[96]; uluslaşmanın yüksek noktalarını aynı zamanlarda yaşamaları, birbirlerine karşı daha az anlayışlı olmaları sonucunu da doğuruyor.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmuş olmasından Kürtler'in iki yakın ders çıkarmış olduklarını düşünüyorum; birisi olumlu ve diğeri olumsuz görünüyor. Turkler'in, en elverişsiz koşullarda ve hızla bir bağımsız devlet kurabilmiş olmalarının, bağımsızlıktan yoksun bütün halkları olumlu yönde etkileyeceğinden hiç kuşku duymuyorum. Buna karşın 1924 yılının baharında Hilafet'in kaldırılmasından daha çok, kabul edilen Yeni Anayasa'nın birinci maddesiyle, "Türkiye Devleti'nin dini İslam'dır, resmi dili Türkçe'dir, makam Ankara şehri'dir" hükmünün getirilmesinin Kürtler üzerinde çok olumsuz etki yaptığını kabul etmek gerekiyor. Resmi dilin Türkçe olarak kabul edilmesi, Kürtçe'yi, devlet organlarının dışına çıkarmış oluyor.

"Azadi" Cemiyeti'nin aktifleşmesi işte bu tarihten sonra başlıyor; fakat, ben daha önce, Cumhuriyet dönemindeki ilk büyük Kürt başkaldırısı olan Şeyh Sait ayaklanmasının dinselliği üzerinde durmak zorunluluğunu duyuyorum. Bunun dinselliğinden kuşku duymamak gerekiyor; doğaldır. Bütün uluslaşma süreçlerinde din çok önemli bir yere sahiptir; Türkiye'nin son Kurtuluş Mücadelesi'nin nerede ise İstanbul'da oturan Şeyhülislam ile Ankara'da tedarik edilen bir Müftü arasında fetva yarışı olduğu pek çok unutuluyor. İngiliz ulusçuluğunda Roma'dan bağımsız bir İngiliz Kilisesi, Alman ulusçuluğunda protestanism ayrı yerlere sahip oluyorlar.

Kiliseler, İslam'da camilerden daha çok tekke ve zaviyeler, uluslaşma okullarıdırlar; Kürtler'in, Ermeni ulusçuluğunun gelişmesinde Ermeni din adamları ve ibadet yerlerinin önemini çok yakından gözlemiş olmaları gerekiyor. Belki de bu nedenle ve belki de tarikatlara daha çok yatkınlık nedeniyle, Kürt ulusçuluğunun gelişmesinde din adamları, Türkler'e göre çok daha aktif olabiliyorlar.

Dinin ulusun bileşimindeki bu önemli yeri, ancak nasyonal kapitalin gelişmesiyle sarsılabilir; yalnız nasyonal kapital gelişimi ile birlikte, bir yandan enternasyonalize oluyor ve diğer yandan da politik açıdan din kurumuna muhtaç duruma geliyor. Bunun yerine proleteryanın gelişiminin ulusun yapısındaki din etkisini eritebileceği düşünülüyor; bu düşünce temelinde haklıdır. Proleteryanın tanımında olan ateizm, ateizm ile güçlülük özdeştir, din için eritici bir güce sahiptir; pratikte ve çeşitli saldırılar nedeniyle, ulusçuluğu ayakta tutmaya çalışan Sovyet deneyiminin aynı zamanda dinciliği de ayakta tutmak zorunda kalmış olduğu ortaya çıkıyor. Böyle bir durum, dinin değil proleteryanın gücünün erimesi sonucunu getiriyor,

1925 Ayaklanması'nın zoraki lideri Sait'in kişiliği de bunu gösteriyor; ortodoks bir müslümandır. Aynı zamanda Kürt ulusunu duyuyor ve bunun için, hiç hazır olmamasına karşın, bir başkaldırının başına geçebiliyor.

Sait'in ayaklanmasının en çarpıcı yanı dinselliği değildir; bir ulus eyleminde dinsellik ile ulusçuluğu karşı karşıya koymak, ulusların oluşumunu ve tarihini bilmemek anlamına geliyor. Sait'in ayaklanmasının en çarpıcı yanı, son derece beceriksizce ve konspirasyon alfabesine taban tabana zıt bir biçimde hazırlanmasına, her adımda bir büyük hata yapılmasına karşın, bu kadar geniş alana ve hızla yayılabilmesidir. Öyle görünüyor, Sait ve arkadaşlarının yaptıkları, gerçekten, yanmaya hazır kuru sazlıklara bir kibrit olmaktan ileri gidemiyor.

ABDÜLKADİR ÜZERİNE TARTIŞMA

Arkadaşım Uğur Mumcu, Şeyh Sait İsyanı'nı konu alan çalışmasında ülkenin nabzını tuttuğunu bir kez daha gösteriyor; bu çalışmasında, şimdiye kadar savunmuş olduğu görüşlerden ayrılmıyor, tekrarlamıyor, ancak geliştirmeye çalışıyor. Uğur'un temel bakışı kemalisttir, benden uzak olmasına karşın bu çalışmasını, en emek-yoğun ve değerli ürünlerinden birisi olarak görüyorum.

Değerinin kaynağını üç noktada toplayabiliyorum; kemalizmin Kürt programını bir noktada ileriye alıyor. Buna bir noktada geriye çekiyor da denebilir. Kemal Paşa'nın yetmiş yıl kadar önceki üstü örtülü bir konuşmasını dayanak yaparak, kemalizmin Kürt politikasında, özerkliğe bir kapı açmaya çalışıyor. İkincisi, savundukları eninde-sonunda yine kemalisttir; fakat bunları belli bir soğukkanlılıkla ortaya koymaya özen gösteriyor. Üçüncüsü, ortaya çıkardığı ürün, Uğur'un temel görüşleri benimsenmeden de, yararlanarak

okunacak türdendir; konusunun önemli kaynaklarına el atmış bulunuyor.

Uğur, bu çalışmasında, benimle de tartışıyor ve Kürtler Üzerine Tezler kitabımdaki Senatör Abdülkadir ile ilgili olarak geliştirdiğim yargıyı dayanaksız buluyor. Uğur, "Kürtler Üzerine Tezler" adıyla yayınlanan çalışmamdan şu cümleleri alıyor: "Abdülkadir, bir Kürt lideri olmasının yanında önde gelen İttihatçıdır. Eldeki bilgilere göre hiç katılmadığı Şeyh Sait İsyanı nedeniyle Diyarbakır'da asılmasını, M. Kemal'in İttihatçı önderleri temizleme eğilimine de bağlayabiliyoruz."[97] Buna şunları ekliyor: "Damat Ferit kabinesi üyesi bir Hürriyet ve İtilafçının 'önde gelen bir İttihatçı' olduğu ve bu yüzden M. Kemal tarafından 'temizlendiği' yolundaki sav ve bu sava dayalı kesin yargının hiçbir dayanağı yoktur."[98] Güzel; tartışmak için iki nokta bulunuyor. Birincisi, Abdülkadir'in Şeyh Sait'in isyanındaki rolü ve ikincisi de İttihatçılığı'dır, her ikisini de ele almak durumundayım.

Ancak tartışmaya başlamadan önce, Arkadaşım Uğur'un, bir alanda bir "başlangıç" ve bir "namus borcu" çalışması saydığım bir kitabımda itiraz edecek bu kadar az nokta bulabilmesine sevinmem mi, üzülmem mi gerektiği konusunda karar veremediğimi belirtmek istiyorum. Çok zaman karar veremediğim durumlarda, hep umut dolu iç dünyama başvururum; tını, sevinmem gerektiği duyumunu veriyor.

1877-1878 Türk-Rus Savaşı'ndan sonra isyan bayrağını açan Ubeydullah'ın oğludur; babasıyla birlikte bu savaşa katılıyor ve birlikler yönetiyor. Sonra Osmanlı düzeninde pek çok yükseliyor ve senatör olmanın yanında, Osmanlı düzeninde bir tür parlamento sayılan Şurayı Devlet'te reis oluyor. Hem İttihat ve Terakki döneminde ve hem de Mütareke yıllarında prestiji en yüksek Kürt sayılıyor; Kürtler üzerinde de otoritesi var.

Kürt bağımsızlığı için bir kez savaşmıştır; bir kez savaştıktan sonra savaşı bırakan türdendir. Savaşı bırakıyor; ancak Kürt hareketini bırakmıyor. Mehmet Emin Zeki'nin Kürt Hareketi içinde Türkler'in ajanı demesine karşılık, Türk egemenliği altında bir özerkliğin savunuculuğunu yapıyor, belki de bu nedenle, bir bölüm Kürtler'in gözünde hain sayılıyor.

Vilayatı Şarkiye Müdafaai Hukuki Milliye adıyla bir Türk-Kürt örgütlenmesi başlatılırken Abdülkadir, tüm Kürt örgütlenmesine yönelenler içinde yer alıyor ve Kürdistan Teali Cemiyeti'ni kuruyor. Genç Cevat Dursunoğlu, Müdafaai Hukuk adına işbirliğini görüşmek üzere Cemiyet'e gidiyor; "Cemiyet'in Reisi Ayan'dan Seyyit Abdülkadir'le beraber üç genç hazırdılar" diye hatırlıyor.[99] Abdülkadir, Süleyman Nazif'in de içinde bulunduğu Müdafaai Milliye Heyeti'ni tersliyor; "başınızın çaresine bakın" anlamına gelen sözler kullanıyor. Dursunoğlu, "bu Cemiyet'in mühründe Türkçe 'Kürt Teali Cemiyeti', Fransızca 'Autonomie du Kurdistan' yazıyordu" diye ekliyor.

Yeni bir çalışmada R. Olsen, bu çalışma bana CIA dublörlü izlenimini veriyor, Abdülkadir'in otonomi yanlısı olduğunu bir kez daha vurguluyor ve zaman zaman zigzaglar çizmekle birlikte daha çok bağımsızlık politikasını savunan Bedir Han Ailesi'nden Emin Bedir Han'ın öncülüğü ile Cemiyetten kovulduğuna işaret ediyor.[100] Abdülkadir, Kürt Cephesi'nde otonomi politikasının temsilcisi olarak görülüyor.

"In February and March 1920, Abdul Qadir made several statements to newspaper that he favoured autonomy and supported Şerif Paşa's efforts at Versailles."

"Emin Bedir Khan han the intellectuals of the Society for the Rise of Kurdistan dismissed Abdul Kadir from his post as president after his statements.?

Senatör Abdülkadir, hem otonomi yanlısıdır ve hem de koyu bir İngiliz politikası savunucusu olarak görünüyor. Çözümü, çok büyük ölçüde diplomatik kanallarda buluyor; Osmanlı hiyerarşisi içinde yüksek bir basamağa çıkabilmiş olmasının da verdiği imkanlarla hep yabancılarla, işgal kuvvetleri temsilcileriyle, Büyük Britanya Yüksek Komiserliği görevlileriyle görüşmeler ve pazarlıklar yapıyor.

Özerkliği bir isyanla almayı göze alabileceğini sanmıyorum. Sait'in başkaldırısı net bir pazarlığa yöneliyor; bunda Abdülkadir'in yeri görünmüyor.

Genelkurmay Harp Tarihi, "karşı ihtilalin asıl tertipçisi Seyit Abdülkadir ve arkadaşları"[101] nitelemesini kullanıyor; kemalizmin resmi görüşü, Sait'in isyanının başına Abdülkadir'i oturtmaktır. Uğur Mumcu, ne yazık, bu görüşten ayrılmamak ve bu görüşü doğrulamak için çok çaba harcıyor. Kolay olmadığına işaret etmek durumundayım.

Genelkurmay'ın bu sav için ortaya koyabildiği bir tek önemli kanıt var. Bunu aktarmak istiyorum: "1923'de, Cumhuriyetin ilanı senesinde, Seyit Abdülkadir, Hesnanlı Halit,

Hacı Musa, eski milletvekillerinden Yusuf Ziya ve ailelerinden müteşekkil olmak üzere gizli bir komite teşkil edildi. Bu komitenin de gayesi, Kürdistan'ın bağımsızlığını sağlamaktı. Komiteye Yusuf Ziya'nın aracılığı ile Hınıs'ta oturan Şeyh Sait ve ailesi de alınmıştı."[102] Bu iddianın, Sait'in isyanı ile Abdülkadir'in ilişkisi açısından can alıcı olduğunu kabul ediyorum.

Söz konusu olan Cemiyet, kısaca "Azadi" olarak, bilinen, özgürlük anlamına geliyor, Ciwata Azadi Kürt'ün gizliliğin hiçbir kuralına uymayan bir gizli dernek olduğu anlaşılıyor. Kuruluş tarihi olarak 1923 kabul ediliyor; Erzurum'da kuruluyor. "Azadi" konusunda en ayrıntılı bilgiyi M. M. Bruinessen ile R. Olson sağlıyorlar; Bruinessen'in çalışması, ayrıca, Sait'in isyanının görgü tanığı olup da hayatta kalan ve Suriye'de yaşayanlarla görüşmelere de dayanıyor. Her ikisi Büyük Britanya'nın zamanındaki istihbarat raporlarını da değerlendiriyor; Abdülkadir'in "Azadi" kurucusu ya da üyesi olduğu yolundaki tek bilgi buradan çıkıyor.

Büyük Britanya istihbaratının "Azadi" hakkında bilgi elde etmesinin öyküsü son derece ilginçtir; bu öyküde, Sait'in isyanının başarısızlık nedenlerinden birisi de görülüyor. Sait'in isyanı, neresinden bakılırsa bakılsın hem son derece acemi ve hem de her adımı kemalist polis tarafından bilinen bir girişimdir; 1924 sonbaharında çıkan Nasturi ayaklanmasını bastırmak üzere gönderilen bir birlik isyan ediyor. Edenler içinde İhsan Nuri ve Yusuf Ziya'nın kardeşi Rıza türünden subaylar da var. Bu isyan, Şeyh Sait İsyanı'nın erken patlamasıdır; İhsan Nuri ve Rıza, İstanbul'dan gelen şifreli bir telgrafı yanlış yorumlayarak Azadi'nin düzenlediği isyanı patlama işareti sayıyorlar ve Türk Ordusu'ndan ayrılarak isyanı başlatıyorlar.

M. M. Bruinessen, haksız sayılmayacak bir biçimde, İhsan Nuri ve arkadaşlarını sert bir biçimde eleştiriyor.[103] Hükümet derhal Azadi'nin, Genelkurmay'ın ve Uğur Mumcu'nun iddialarının tersine, gerçek liderleri olan Cibranlı Halit ile eski milletvekili Yusuf Ziya'yı tutukluyor, daha sonra kurşuna diziliyorlar. İlginçtir, Hükümet'in elindeki bilgilere göre Sait de Azadi ile ilgili görülmesine karşılık, Sait, bir kez Harp Divanı'na çağrılıyor ve daha sonra üstüne gidilmeyerek serbest çalışmasına göz yumuluyor.

Hem Bruinessen'in ve hem de Olson'un yazdıklarına göre, İngiliz istihbaratının Azadi bilgisinin kaynağı İhsan Nuri ve arkadaşlarıdır; bunlar, İngilizler'e, Azadi'nin kurucuları hakkında da bilgi sunuyorlar. Bruinessen, bu bilgiler arasında Abdülkadir'in adının bulunmasını, o sırada büyük bir isme sahip olduğu için, güçlü görünme isteğine bağlıyor.

Bir parantez açıyorum; öğrenmeye karşı belli bir direncin olduğu bu toplumda dipnotlar, özellikle bölüm arkalarına konulursa, pek okuyucu bulamıyor. Bu nedenle giderek, önemli dipnotlarımı, sayfa altlarına alıyorum. Uğur Mumcu, sözünü ettiğim bu her iki çalışmayı da incelemekle birlikte, dipnotlarını ihmal etmiş görünüyor.

Bruinessen'in notunu buraya alıyorum.[104] Hollandalı kürdolog, İhsan Nuri ve arkadaşlarından başka hiçbir kaynağının Abdülkadir'in Azadi ile bir ilgisi olduğunu ileri sürmediğini kaydediyor. Bunun önemli olması gerekiyor.

"All other informants claim that Seyyid Ebdulqadir was not involved with Azadi. He may have been mentioned simply because he was known as one of the most influential personalities among the Kurds. After the revolt, Seyyid Abdulqadir was also arrested. He admitted to have been visited by Sheik Said's son Eli Rıza, but denied any role in the preperation of the revolt. Nevertheless, he was arrested."

R. Olson da, Abdülkadir'in Azadi üyesi olmadığını yazıyor.[105] Bunu da aktarmak istiyorum. Sait'in oğlunun, Suriye'de koyunları sattıktan sonra İstanbul'da Abdülkadir ile ve bu arada Kemal'in, Türk ve Kürt ayrımı yapmadan, bütün muhalifleriyle görüştüğünde bütün kaynaklar birleşiyor.

"After selling the sheep, Ali Rıza had gone to Ankara and İstanbul to consult with members of the society for the Rise of Kurdistan and with Sayyid Abdulqadir, although the latter was not, apparently, an official member of Azadi."

Şimdi burada bir özet yapabilirim; isyanı gerçekleştirmek için kurulan "gizli" örgüt, Azadi'dir. Eldeki bütün bilgiler, Abdülkadir'in bu örgütle bir ilgisi olmadığını gösteriyor. Benim eklediklerim, Abdülkadir'in bir isyan adamı olmadığıdır. Buna eklenecek olan, Abdülkadir'in bütün isyan boyunca İstanbul'da konağında oturduğudur.

Devam etmeden önce söylenecekler daha var: Kürtler, daha o tarihlerde, gizli örgüt çalışmasını bilmiyorlar. Türkler'in de bunu öğrenmesi zaman almıştır. THKP örgütü ne kadar gizliyse, Azadi de o ölçüde gizlidir. Sait,

bir isyanı yönetecek bir birikime ve geçmişe sahip olmaktan çok uzak görünüyor. Cumhuriyet kurulduktan sonra da, tıpkı Osmanlı düzeninde olduğu türden, Bedir Han'ın, Ubeydullah'ın yaptığı biçimde, davul ve zurna ile isyan yapılabileceğini düşünüyor. Kemalist Parti ile çok yakın ilişkiler içinde olan, Cibranlı aşiretine, düşman Hormekli Aşireti'ne, Lolan Aşireti'ne mektuplar yazarak isyana davet ediyor.

Sait'in yenilgisi, bu açıdan bakıldığında da, şaşırtıcı değil; asıl şaşırtıcı olan gördüğü kütle desteği oluyor. Bu destek, laisizm ve giysi alanında, Kemalist Parti'yi pek çok reformu birbiri arkasından uygulamaya koymaya zorluyor.

Genelkurmay Harp Tarihi, Sait'in ayaklanmasının, bütün hazırlık aşamalarında bilindiğini saklayamıyor.[106] Çok açık olarak yazıyor. Uğur Mumcu da bunu doğruluyor ve ek olarak da, son ana kadar Sait'in yanında olan emekli binbaşı ve Sait'in akrabası Kasım'ın, Hükümet tarafına sürekli bilgi verdiğini kaydediyor.

"Ayaklanmanın fevri bir hareketle ani olarak patladığı hakkında Şeyh'in ileri sürdüğü iddia, Genç Valisi İsmail Hakkı'nın mahkemesi sırasında açıklanan gerçeklerlede çürütülmüş oluyordu. İsmail Hakkı'nın İstiklal Mahkemesi'nde yapılan sorgusunda, Çapakçur öğretmenlerinden Mehmet Zeki ile eski Genç milletvekili Hamdi Bey'lerin, İçişleri Bakanlığı'nı ayaklanmadan çok önce ayrı ayrı uyardıkları, Ağnot Bucak Müdürü Tevfik Bey'in, isyan propagandası hakkında valiye rapor verdiği ve nihayet asilerden Fakih Hasan'ın valiyi bizzat uyararak, öğretmenle eski milletvekilinin ihbarını ciddiye almasını, namaz kılıp oruç tutmasını ihtar ettiği anlaşılmıştı." Genç Cumhuriyetin ve bu Cumhuriyet'in her yerde komplo gören liderinin bu ihbarları ciddiye almadığını düşünmek imkansızdır; hazırlığın her aşaması biliniyor.

Türkiye Üzerine Tezler'in beşinci kitabında gösterebildim; İzmir Suikastı da adım adım biliniyor. Bundan, Suikast'ı hazırlayanların ve İsyan'ı planlayanların "kuşkulu" kişiler olduğu sonucunu çıkarmak akıl dışıdır; deneyimleri ve disiplinleri bulunmuyor. Deneyim ve disiplin de tarihsel olarak gelişiyor. Her ikisinde de Kemal, istemediği kimseleri temizleyebilmek için, Gök'ten inen fırsatlar görüyor.

Abdülkadir ve arkadaşlarının idam edilmesiyle, bir yıl sonra, İttihatçılar'ın idam edilmeleri arasında çok büyük paralellikler var. Öncelikle, ikincisinde, İzmir Suikastı dayanak yapılmakla birlikte, İttihatçılar ayrı bir dava konusu yapılıyorlar. Abdülkadir ve arkadaşları da Sait ve arkadaşlarından ayrı yargılanıyorlar; Sait ve arkadaşlarının davaları 26 Mayıs 1925 tarihinde başlıyor ve Abdülkadir ve arkadaşları, bir gün sonra, 27 Mayıs 1925 tarihinde asılıyorlar. İttihatçı Davasında da, Suikast girişimi ile İttihatçılar arasında bir hukuki bağ kurulamıyor; sadece politik bir suçlama çıkarılıyor. Abdülkadir'in bu isyan ile bağlantısı hiçbir zaman kanıtlanmamıştır; hep sözü edilen bir yabancı istihbarat mensubuyla görüşme de, sadece idamı gerçekleştirebilmek için yapılmış bir hazırlık olarak ortada duruyor.

Kemal, bir burjuva-despot'tur ve burjuva-demokrasisine yol açıyor. Ancak modern zamanlarda hiçbir burjuva despotu, burjuva devrimcisi veya burjuva demokratı, burjuva demokrasinin önünü açamıyor; çünkü, politikayı ve toplum yaşamını bir düz ovaya çevirmek istiyorlar. Burjuva demokratları yükseklikler korkuyorlar; iktidarları için hiçbir yükseklik olmamasını istiyorlar. Böylece de, trajik bir kaçınılmazlıkla, burjuva demokrasisi için yola çıkarken, burjuva diktatoryasını hazırlıyorlar. Burjuva demokrasisi için mutlaka tepelerin olması zorunludur; burjuva despot ya da devrimcileri, tepeleri yok etme içgüdüsünden kurtulamıyorlar.

İttihatçı ve Abdülkadir türünden insanların idam edilmeleri, bir düzleştirme sürecidir.

Şimdi son noktaya geliyorum; Abdülkadir ile İttihatçı ilişkisini ele almak istiyorum. Bu aslında basit ilişki, bazı teorik açılımlara yol açabiliyor.

Bir: "Azınlık" politikaları, hep antrist'tirler. Burada "azınlık" sözcüğünü çok geniş anlamda kullanıyorum. Kendisine güveni olmayan bir işçi hareketi, kendisine güveni olmayan bir komünist hareket hep bir "azınlık" hareketi olarak kalıyor. Kürt Hareketi, etnik ya da ulus anlamında değil, politik anlamda, kendisine güvenini kazanıncaya kadar antrist olmuştur.

Naci Kutlay'dan bir aktarmanın yeridir. "Ancak 10-20 yıl kadar önce İttihat ve Terakki ile birçok konuda anlaşan ve Abdülhamit'e karşı birlikte çalışmış olan Kürtler'in çoğu şimdi Kürdistan Teali Cemiyeti ve Kürtlere özerklik tanınmasını isteyen Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nda idiler."[107] Hep ikiye ayrılıyorlar ve bir bölümü bir yerden kopuyor, toplu halde, yeni yere gidiyorlar. İttihatçı Abdülkadir de

bunlar arasında yer alıyor; bir arkadaşımdan yeni duyduğum bir deyişle, bir "dönem partisi" olan Hürriyet ve İtilaf'a geçiyor.

Hürriyet ve İtilaf, yılmış Jön Türkler'in, İttihat ve Terakki içinde aradıklarını bulamayanların, İngiliz politikası savunucularının kurmuş olduğu geçici bir örgütlenme olarak görülüyor. Abdülkadir'de de bu özellikler var; ancak Abdülkadir, bütün bunları, kendisinin doğru sandığı bir Kürt politikası için benimsiyor.

Mustafa Kemal'in bir noktayı gördüğünden hiç kuşku duymuyorum. Abdülkadir, İttihat ve Terakki yöneticilerinin en çok güvendiği Kürt liderlerinden birisidir. Talat, Birinci Savaş başlayınca Kürtler'i Rusya'ya karşı hazırlamak ve bu amaçla isyanlar düzenlemekle Abdülkadir'i görevlendiriyor. Abdülkadir, Hürriyet ve İtilaf'a girmekle birlikte, Kemal'in, Hürriyet ve İtilaf'a girmemekle birlikte, Hürriyet ve İtilaf çizgisini savunmasına karşın, asılıncaya kadar Kemal'e yaklaşmıyor. Abdülkadir, Kemal politikasından uzaktır.

Uğur'un benim Ahdülkadir ile ilgili olarak yazdıklarımı çürütmek için ön plana çıkardığı bir bilgi demeti var.[108] Bunu da aktarmak istiyorum.

"Abdülkadir, babası ile birlikte bir süre Taif'de sürgünde yaşamış, sonra da İstanbul'a gelip yerleşmişti. Şeyh Ubeydullah'ın oğlu Seyit Abdülkadir'in Kürtler üzerinde oldukça büyük bir etkisi vardı. Ayan Meclisi üyeliği yapan Abdülkadir, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın da kurucusuydu. Seyit Abdülkadir, 4 Mart 1919 tarihinde kurulan Birinci Damat Ferit hükümetine de Şurayı Devlet Reisi, Danıştay Başkanı olarak girmişti.

Çok güzel; ancak bundan ne çıkar? Mustafa Kemal'in kendisi işte tam bu hükümet tarafından aşağı yukarı aynı zamanlarda, ordu müfettişi olarak ve çok geniş sivil idare yetkileriyle de donatılmış bir biçimde, Doğu'ya gönderildi. Gönderen Damat Ferit'tir ve karar veren hükümet de, Hürriyet ve İtilaf yanlılarından oluşuyor.

Kemal politikaları cilvelidir. Acımasızlığı içeriyor.

Kürt politikalarının cilveleri daha yoğun görünüyor. Zigzagları daha çarpıcı oluyor.

Abdülkadir, Hürriyet ve İtilafçı olduğu için asılmıyor. Sait İsyanı'na katıldığı için asılmıyor. Kemal'e bağlanamadığı için asılıyor. 1920 yıllarında bunun adı, İttihatçılık olarak konuyor.

Ciwata Azadi Kürd, 1923 yılında kuruluyor; kuruluş yeri, Doğu'da, Kürtler ve Ermeniler için de kültür ve siyaset merkezi olan Erzurum'dur. Erzurum'da bir ordu bulunuyor ve Azadi, Ordu içindeki Kürtler arasında örgütlenmeyi planlıyor. Azadi, özgürlük demek oluyor, en başta iki isme dayanıyor; Hamidiye Alayları'ndan Albay Cibranlı Halit Bey ile eski milletvekili Yusuf Ziya, bu yeni hazırlığın motoru durumundadırlar.

Son derece gevşek bir örgütlenmedir; Genelkurmay Harp Tarihi yayınları, bu hazırlığın her aşamasında bilgi alındığını saklamıyorlar. Pek çok ihbar yapılıyor; ayrıca, Kürt Ayaklanmaları'nda genellikle bir güçlü aşiret ayaklanırken bir diğeri hem karşısına geçiyor ve hem de sürekli olarak ihbarcılık yapıyor. Bu ayaklanmada ayaklanan Cibran Aşireti'dir ve rakibi Hormek Aşireti, Türkiye Cumhuriyeti'nin yanında yerini alıyor.[109] Ancak bu kadar değil, en sadık aşiret içinden ve en sadık yüzlerden de, kendi ülküsüne ihanet edenler çıkıyor; Martin Bruinessen, "they had been betrayed, it is generally claimed, by a dissident chieftain Qasim Beg."[110] Şeyh Sait'in, ihanete uğradığını ve hainin de muhtemelen Kasım Bey olduğunu yazıyor. Uğur Mumcu, yeni çalışmasında, son ana kadar Sait'in yanında olan emekli binbaşı Kasım'ın Türk tarafına bilgi verdiği konusunda hiçbir kuşku bırakmıyor; Sait'in akrabası olan Kasım, Şeyh'in yakalanmasını ve böylece idam sehpasına gitmesini de sağlamış oluyor.

Fakat bu bile o kadar önemli olmayabilir; "Azadi" hazırlığının başarısızlıkla sonuçlanmasında İhsan Nuri ve arkadaşlarının hatalarına büyük bir rol yükleyen Martin Bruinnessen'e katılmak gerektiğini düşünüyorum. Türk Ordusu'nda subay olan İhsan Nuri ve arkadaşları, İstanbul'dan aldıkları telgrafı yanlış yorumlayarak ve ayaklanmanın başlama işareti sayarak, Nasturi ayaklanmasını bastırmak üzere giderlerken, Türk Ordusu'ndan ayrılarak isyan bayrağını açıyorlar. Bu, ayaklanmanın işareti olmamak bir yana, Hükümet'e, harekete geçmesi için verilmiş bir işaret yerine geçiyor; Cibranlı Halit Bey ile Yusuf Ziya derhal yakalanıyorlar ve bir daha özgürlüklerine kavuşamadan kurşuna diziliyorlar. Bu durumda liderlik, Şeyh Sait'e geçiyor. Sait, hiç hazırlığı olmadığı bir alanda büyük sorumluluklar yüklenmek zorunda kalıyor.

İhsan Nuri ve arkadaşlarının hareketinden sonra Halit ve Yusuf Ziya, sonradan serbest bırakılan Hacı Musa'nın yakalanmasına karşın Şeyh'in tutuklanmamasını ilginç buluyorum. Şeyh'e Askeri Mahkeme'ye gelmesi için celp çıkarılıyor ve ancak Şeyh, yaşlı ve yorgun olduğunu, bu nedenle gelemeyeceğini bildirince, çağrılmaktan vazgeçiliyor. Bunu, Hükümet'in Şeyh'in başlatacağı bir ayaklanmadan fazlaca çekinmediği biçiminde anlıyorum. Ankara Hükümeti'nin, Şeyh'in yapacağı hataların yardımıyla,

bir envanter çıkarmak istediğini sanıyorum. Nitekim, Şeyh Sait, içlerinde Cibran Aşireti'ne düşman olanların da bulunduğu bir çok aşirete mektupla ayaklanma davetiyesi gönderiyor. Bunların anında Hükümet tarafından öğrenildiğini düşünmek durumundayım. İsmet Paşa'nın, anılarında, "Şeyh Sait'in uzun zamandan beri kuşku ve hazırlıkta bulunduğu anlaşılmıştır" demesi de böyle bir düşünmeyi güçlendiriyor.[111] Sait, mahkemede, savunmasını, hazırlıksız, ansızın ayaklanmaya karar verdikleri savına dayandırıyor.

Burada bir parantez açarak, bu parantezin içine, "Resmi" tarihin yazımını koymak gerektiğini düşünüyorum. Tüm ideolojiler türünden resmi tarihin de tümüyle yanlış olmadığı, bir kapının yerleştirildiği çerçeve örneği mutlaka birkaç doğru ve sağlam menteşenin olması gerektiği yolundaki düşüncemi tekrarlıyorum. Genelkurmay'ın hazırladığı "Ayaklanmalar" tarihinden aktarmalar yapmak istiyorum.[112] Bu aktarmaların, bazı tezlerin formülasyonunu kolaylaştıracağını ümit ediyorum.

"Musul meselesi dolayısı ile 1924'de meydana gelen Nasturi ayaklanmasının tedibinde harekata memur edilen bazı birliklerden birkaç subay, harekatın başında kandırdıkları bir kısım erlerle birliklerinden firar etmişler, erlerin birkaç gün içinde çoğunlukla tekrar birliklerine dönmeleri üzerine, firari subaylar muvakkat sınırın güneyine geçerek İngilizler'e katılmışlardı. Bunların memleket içinde bazı kimselerle muhabere ettikleri ve ilişki kurdukları anlaşılmış olduğu için Hıyaneti Vataniye ve Harbiye sanıkları için Bitlis'te teşkil edilmiş bulunan Harp Divanı'na verilmişler ve haklarında sorgulamaya başlanmıştı."

"Bitlis, Muş ve hatta Erzurum dolaylarında halkı kışkırttıkları anlaşılan Kürt Bağımsızlık Komitesi'ne dahil eski milletvekili Yusuf Ziya, Musa, Halit, Kerim ve diğer bazı elebaşılar hakkında soruşturma yapılmasına lüzum görülmüştü. Bunlardan Hesnalı Halit, Kerim ve bazıları Harp Divanı'nın çağrısına gitmeyerek firar etmişlerdi. Takip sonucu Kerim ve Halit, sevkleri sırasında adamları tarafından jandarmanın elinden alınarak kaçırılmışlardı. Diğer sanıkların mahkemeleri yapılırken Şeyh Sait'in de tanıklığına lüzum görülmüştü. Sait bu çağrıdan kuşkulanmış ve komite sırlarının meydana çıktığı korkusuna düşmüştü. Bu sebeple yaşlı ve hasta olduğunu ileri sürerek ifadesinin istinabe yolu ile alınmasını istemişti."

"Olanlardan fazlasıyla kuşkulanan Şeyh Sait, bir yandan oğlu Ali Rıza'yı Halep üzerinden İstanbul'a göndererek durumu saltanatçılarla, Seyit Abdülkadir'e bildiriyor, diğer yandan da Bitlis'te ve Genç'teki adamları aracılığı ile Harp Divanı'nın kendisi hakkında tutuklama kararı yerip vermediğini öğrenmeye çalışıyordu. Yusuf Ziya ve arkadaşlarının tutuklanması, Şeyh Sait'in de tutuklanma tehlikesiyle karşılaşmış olması, Halep ve İstanbul'daki karşı ihtilal şeflerini de korkutmuş ve ayaklanmaya hemen başlamak kararına sevk etmiş oldu. Sait, oğlunun İstanbul'dan hareketi üzerine Hınıs'ta duramamış ve Ali Rıza'yı Şavşar'da karşılamıştı. Baba-oğul yeni talimatı gözden geçirdikten sonra hemen Güney'e inerek burada bir ay kadar Çapakour, Ergani ve Genç dolaylarında dolaşıp halkı kandırmaya çalışmış ve 13 Şubat 1925'de Piran'a gelmişlerdi."

"Şeyh Sait Piran'da kardeşi Abdurrahim'in evinde konuk bulunduğu 13 Şubat 1925 Günü, yanındaki adamlarından ikisinin firari mahkum olduğu ve hükümetçe takip edilmekte bulunduğunun anlaşılması üzerine bunların teslimini isteyen hükümet jandarmaları reddedilmiş ve hükümetin emrine karşı mukavemet ve silahla mukabelede bulunulmuştu. Bu direnmede iki jandarma yaralanmış, diğer erler ve subay esir edilmişti. Böylelikle ayaklanmanın ilk silahı Piran'da patlamış oldu."

"Sait, İstiklal Mahkemesi'nde verdiği ifadesinde, ayaklanma için hiçbir yerden telkin gelmediği, ayaklanmayı kendi düşüncesi, kanısı ve ülküsü olarak tasarladığını, çalışmaları tek başına yaptığını ve Piran'da verdiği vaaz üzerine ülküsünü uygulamaya karar verdiğini açıklamıştı. Şeyh Sait'in bu ifadesi, gerçeklere, ancak, üstünkörü uygun olabilir. Zira, jandarmaların iki hükümlüyü tutuklama isteği gibi basit bir olayı ayaklanmaya sebep göstermek isterken, gerçekte mahkumları teslim almak üzere yanına gelen jandarma teğmeninin, kendisini de tutuklayıp Bitlis Harp Divanı'na sürüklemesinden korkmuş ve isyan etmiş olmalıdır."

"Ayaklanmanın fevri bir hareketle ani olarak patladığı hakkında Şeyh'in ileri sürdüğü iddia, Genç Valisi İsmail Hakkı'nın mahkemesi sırasında açıklanan gerçeklerle de çürütülmüş oluyordu. İsmail Hakkı'nın İstiklal Mahkemesi'nde yapılan sorgusunda, Çapakçur öğretmenlerinden Mehmet Zeki ile eski Genç milletvekili Hamdi Beyler'in, İçişleri Bakanlığını, ayaklanmadan çok önce ayrı ayrı uyardıkları, Ağnot Bucak Müdürü Tevfik Bey'in, isyan propagandası hakkında, valiye rapor verdiği ve nihayet asilerden Fakih Hasan'ın valiyi bizzat uyararak, öğretmenle eski milletvekilinin ihbarlarını ciddiye almasını, namaz kılıp oruç tutmasını ihtar ettiği anlaşılmıştı."

"Resmi" tarih, sadece 'bilinen, su yüzüne çıkması önlenemeyen istihbaratı ve ihbarları yazımını alıyor. Burada sözü edilen, "Kürt Bağımsızlık Komitesi" ve "Komite", Azadi'yi anlatıyor; Genç Valisi, kendisine gelen ihbarları önemsemediği için, daha sonra, İstiklal Mahkemesi'nde yargılanıyor ve önemsiz bir ceza ile dava bitiriliyor. Bütün bunlar, Hükü-

met'in hazırlıkları yeteri ölçüde bildiğini ortaya çıkarıyor; hem İnönü'nün anılarında ve hem de Genelkurmay tarihinde, Sait'le ilgili olarak, "kuşku" sözcüğüne yer veriliyor. Kuşku içinde yaşadığı varsayılan Sait'in, konuk bulunduğu eve bir jandarma birliği gönderilerek, kalkışmanın, planlanandan önce, başlatılmasının sağlandığı izlenimi verilmek isteniyor. Bütün bunlar ve yaptığım özet, bazı tezleri yazmamı kolaylaştırıyor.

Bir: Bir kalkışmanın, Hükümet tarafından bilinmesi ve içinde ajan ve hainlerin bulunması, tümünün hükümet kontrolü içinde olduğu anlamına gelmiyor. Kalkışmayı, darbeden ayıran, kütle katılımıdır. Sait'in liderliğinde gelişen kalkışma, Hükümet'in tahminini çok aşan bir kütle desteği buluyor; bu istihbarata ve içindeki ajanlara karşın gelişiyor.

İki: Hem darbeleri ve hem de kalkışmaları, sonucuna bakarak, bir senaryoya bağlamak, düşünsel planda ilkellik ve politik alanda ise güçsüzlük demek oluyor. Her darbe ve kalkışma, başarısızlıkla sonuçlandığı zamanda, büyük bir baskı dönemini getiriyor ve kendisine karşı darbe ya da kalkışma yapılan iktidarın baskı mekanizmalarındaki frenleri patlatıyor. Bu, hep böyledir; bu sonuca bakarak, darbe ve kalkışma denemelerini mahkum etmek, bunları idealist senaryolara bağlamak Türk ve Kürt "sol" düşüncesinin ortak hastalığı olarak görünüyor.

Üç: Kütle desteği bulan kalkışmalar, başarısızlıkla sonuçlanmaları halinde, çok zaman kendilerini tekrarlıyorlar.[113] Bu tekrarlamada, ilk denemenin, pek çok eksikliği giderilmeye çalışılıyor.

Şeyh Sait İsyanı, önce çok büyük bir alana yayılıyor ve daha sonra Diyarbakır önündeki mağlubiyetten sonra bastırılıyor. İdamlar, bir yıl sonraki, İzmir Suikastı Davası nedeniyle olduğu türden iki bölümde realize ediliyor. Önce bu kalkışma ile hiçbir ilgisi olmayan ve hep İstanbul'da yaşayan Abdülkadir ve arkadaşları idam ediliyor ve bunu Sait ve arkadaşlarının idamı izliyor. Hasretyan'ın çalışmasında, yargılanan ve hüküm alanlara bakılarak, Şeyh Sait'in kalkışmasını, daha önce Türk Ordusu'nda hizmet görmüş subaylar, şeyhler, toprak sahipleri, Osmanlı ve Cumhuriyet parlamentolarının eski üyeleri, tüccar, gazeteci, avukat, veterinerlerden oluşan bir kadronun yönetmiş olduğu saptanıyor.

Buradan Sait'in başarısızlıkla sonuçlanan isyanının tepkilerinin çözümlenmesine geçmem gerekiyor; ancak, Ağrı Dağı İsyanı'nı da, Sait'in isyanının bir devamı olarak gördüğüm için, kısaca değinmek zorunluluğunu duyuyorum. Ağrı Dağı İsyanı, hem Şeyh Sait kalkışmasının devamı niteliğini gösteriyor ve hem de bazı eksikliklerini gidererek kendisine özgü çizgiler taşıyor.

Ağrı Dağı İsyanı daha gizli bir hazırlık dönemi geçiriyor; 1927 yılı İlkbaharı'nda, Lübnan'da biraraya gelen, dört Kürt örgütünün, Kürdistan Teali, Kürdistan Teşkilat, Kürd Milleti ve Kürdistan Bağımsızlık Komitesi'nin, temsilcileri, "Hoybun" adı altında bir üst örgütte birleşmeyi kararlaştırıyorlar.[114] Bu birleşme, Ermeniler'in Taşnak Örgütü'nü hatırlatıyor; "Taşnak" federasyon anlamına geliyor ve bir federatif yapıyı içeriyor.

Fransız Kürdolog Kutschera, Hoybun ile birlikte, Kürtlerin, Latin Amerikalı teorisyenlerden bir kuşak önce gerilla savaşında fokoculuğu, "foyer révolutionare" keşfettiklerini ileri sürüyor.[115] Hoybun, "Kürdistan'ın Türkler tarafından işgal edilen dağlarının birisinde, bir depo, eğitim merkezi ve nihai savaş için üs işlevi görecek bir askeri merkezin yaratılmasına karar veriyor; buna, birleşik Kürt kuvvetlerinin başına bir genel kumandan atanmasını ekliyor. Türk Ordusu'nu, kendisine gelen bir şifreyi yanlış yorumlayarak zamansız bir biçimde terkederek Sait'in hazırlıklarının başarısızlıkla sonuçlanmasında çok önemli bir rol oynayan Yüzbaşı İhsan Nuri, Ağrı Dağı kalkışmasının genel komutanlığına atanıyor.

Ağrı Dağı İsyanı'nın özelliklerinden birisi de, sınırlı ölçüde olsa da, Kürt-Ermeni işbirliğini ortaya çıkarabilmesinde yatıyor. İhsan Nuri Paşa'nın Ağrı Dağı anılarına önsöz yazan Pereş, "la révolte kurde de l'Agri-Dagh s'allia avec ile Dashnak, le Parti Nationaliste Armenien", bu kalkışmada Hoybun-Taşnak silahlı işbirliğinin sağlandığını teyit ediyor.[116] Bu ise hem Sovyetler Birliği yönetimi için yeni sorunlar çıkarıyor ve hem de Sovyet-Türk yakınlaşmasını arttırıyor.

Sovyetler Birliği ve Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin görüşlerinden ayrılamayan Türkiye Komünist Partisi, Kürt sorununa, yalnızca ve yalnızca, tek ülkede Sovyet iktidarının kalıcılığı açısından bakıyor. Sovyet iktidarı kendi güvenlik kuşağına çok önem veriyor ve bunu, o zamanın en güçlü emperyalist ülkesi olan Büyük Britanya'ya yakınlık ve uzaklık açısından değerlendiriyor. Büyük Britanya'nın nüfuz bölgelerinde güçlük çıkaracak hareketlere olumlu ve dış politikada Sovyetler ile dostluk ilişkileri içinde bulunan ülkelerde rejimi sarsan hareketlere ise olumsuz yaklaşıyor. TKP, bu yaklaşımı titizlikle yankılıyor. Bu nedenle Sovyetler Birliği, Irak'taki Kürt ayaklanmalarını olumlu gözle görürken, Kemalist Türkiye'deki kürt ayaklanmalarının hepsine ters bakıyor ve hepsini "İngiliz parmağı" ile açıklıyor. TKP, bunları, tekrarlıyor.

Yalnız Ağrı Dağı İsyanı'nda, Şeyh Sait kalkışmasında olmayan ve Sovyetler Birliği'ni rahatsız eden bir başka yan bulunuyor. Sovyetler Birliği içindeki Ermeniler'in Kürtler ile işbirliği, Moskova'da büyük kaygılar yaratıyor. Bu işbirliğinin giderek güçlenmesi halinde, Sovyet Ermenilerinin de Türkiye'ye

sorun yaratmaya başlamaları ve bir Kürt-Ermeni ittifakı, o zamanki Sovyet stratejilerine çok ters düşüyor.

1927 yılında başlayan Ağrı Dağı İsyanı, ilk başlarında yine başarılı gelişiyor. Hasretyan'ın çalışmasında, 1930 yılı başında hemen hemen tüm Kuzey-Batı vilayetlerinin Kürtler'in eline geçmiş olduğu kaydediliyor.[117] Başta Kutschera, bazı kaynaklar, bu isyanın bastırılmasında Sovyet birliklerinin de rol aldığına dair işaretler bulunduğunu yazıyorlar; ancak kesin bir kanıtlama yapılamıyor. İsyan bastırıldıktan sonra kurulan mahkeme, 1932 yılında, otuz idam kararı ve pek çok hapis hükmü veriyor.

Şimdi, Şeyh Sait İsyanı ile Ağrı İsyanlan'nın doğurduklarının çözümlemesine geçiyorum; iki'dir. Kürt İsyanları, bir yanda, reformları ve diğer yanda da türkifikasyon sürecinin yeni alanlarını ortaya çıkarıyor. Kuşkusuz, her ikisinin de tek nedeni değil; ancak önemli siyasal nedenlerinin başında yer alıyorlar. Reformlar, yeni iktidarın tehdit altında olduğu saptamasının ürünüdür; Kürt İsyanları, önemli bir tehdit yükü taşıyor.

Daha Şeyh Sait İsyanı başlar başlamaz ilk alınan önlem, Aşar Vergisi'nin kaldırılmasıdır; ayni olarak ve ürünün onda biri hesabıyla alınan bu verginin kaldırılması, öncelikle, toprak sahiplerini ilgilendiriyor. Bu, eninde-sonunda; büyük toprak sahiplerine, aşiret liderlerine, bunlardan isyana katılmayanlara ödül ve isyana katılanlara ödün olarak gerçekleşiyor. Sait'in ayaklanmasının başında yasalaşması, kalkışmanın basıncını azaltma amacını taşıyor.

Önce büyük bir modernizasyon çabası başlıyor. Kemal, o zamana kadar reddettiği pek çok reformu, bunları diğer çalışmalarımda ele almış bulunuyorum, kabul etmeye başlıyor ve önce tekkelerle, giysileri ele alıyor. Şapka ve giysiler, önce bakanlar kurulu kararıyla, memurlarla, sonra yasalarla değiştiriliyor; tekke ve zaviyelerin kapatılması aynı zamanda gerçekleşiyor. 1924 yılında Anayasa'ya konan, yeni devletin islam dini, 1937 yılında yerini laiklik ilkesine bırakmak üzere, 1928 yılında, Anayasa'dan çıkarılıyor."[118] Kürt İsyanları'ndaki dinci tonu abartan kemalistler, islam ve geçmişle bağlarını koparmak için büyük bir acelecilik gösteriyorlar ve harfleri de latin figürlerine çevirmekte gecikmiyorlar.

Aynı tarihlerde türkifikasyon süreci hızlanıyor. Kürtler, hiç ummadıkları bir zamanda, bu sürecin alanına giriyorlar. Burada, türkifikasyonun diğer alanlarını çözümlenmiş sayarak, Kürtlerin türkifikasyonuna gelmek istiyorum[119]; mümkün olan kısalıkta ele almak zorunluluğunu duyuyorum.

Aslında mümkün olan kısalıkta çözümlemek için bir önemli nedenim var. İsmail Beşikçi bu alanı ayrıntı ve titizlikle ele almış bulunuyor. Beşikçi'nin "Bilim Yöntemi: Türkiye'deki Uygulama" dizisi[120] bu alanda önemli kaynak kütüphane işlevini görüyor. Bunların içinde de birincisi "Kürtler'in Mecburi İskanı" başlı başına bir değer taşıyor ve burada, bu çalışmaya dayanarak, bir çözümleme yapmak istiyorum.

İsmail Beşikçi'nin Kürtler için çıkartılan Göçürme Yasası'nda bir toprak reformu planı bularak bu yasaya sahip çıkan 1960 yılları "Türk Solu" yazarları ile yapmış olduğu tartışmayı ayrıca önemli buluyorum[121]; Yasanın yürürlüğe girdiği sırada, 1934 yılında Profesör Ömer Celal Sarç'ın, "yeni iskan kanunumuzda, Avrupa memleketlerinde yapılan iskanlarda mühim bir rol oynayan memleket dahilindeki topraksız köylüleri topraklandırmak cihetine temas edilmediği görülür" diye yazmasına karşılık, 1960 yılındaki 27 Mayıs Devrimi'nden sonra, bu sırada göçürme aşiret reislerine olmak üzere yeniden uygulamaya konuyor, canlanan Türk solculuğu, anlaşılması zor bir mantık ile ve herhangi bir araştırmaya gerek duymadan, içinde hiç toprak reformuna yer verilmeyen bu yasayı beğenebilmek için yasaya toprak reformu izafe ediyor. Yasayı ayrıca, Mustafa Kemal yönetiminin kararlılığı açısından da övgüye değer buluyor ve övüyorlar.

Kürtleri Göçürtme Yasası, 1932 yılında hazırlanarak Meclis'e sunuluyor; yasalaşması iki yıl sürüyor. Gerekçesinde, "Cihan tarihinde büyük muhaceret sellerini ve akınlarını yapan ırkların başında Türkler ve Turani kavimler olduğu malumdur" deniliyor; yasa, "ırk" sözcüğünü üstünü örtmeden kullanmakla, resmi metinler açısından, büyük bir içtenlik sergiliyor. Göçlerle övünmeyi, yasanın gerekçesinde, kalıntı eserler ve uygarlık tarihinin kanıtladığı üstün medeniyet iddiaları izliyor: "Çiftçiliğin ve demirciliğin babası olan ve kapladığı her mıntıkaya medeniyet götüren Türk'ün eski zamanda ve Orta Çağ'da tezahürleri görünen temsil kudreti asarı bakiye ile, medeniyet tarihi ile, sabittir." Türklerin her gittikleri yerlere uygarlık götürdükleri savı böylece bir yasanın gerekçesine de girmiş bulunuyor.

Yasanın birinci maddesi şöyledir: "Türkiye'de Türk Kültürüne bağlılık dolayısıyla nüfus oturuş ve yayılışının, bu kanuna uygun olarak icra vekillerince yapılacak bir programa göre düzeltilmesi dahiliye vekilliğine verilmiştir." Böylece nüfusun, Türk kültürüne bağlılık ilkesine göre, yeniden dağıtılacağı yasa hükmü haline getirilmiş oluyor. Yasanın ikinci maddesi, bu yasa açısından, Türkiye'yi üç mıntıka ya da bölgeye ayırıyor; birinci bölge, "Türk kültürlü nüfusun tekasüfü istenilen yerlerdir" diye tanımlanıyor. Beşikçi, bu bölge için, "bu bölgeler, genel olarak, uzun asırlardan beri en az M.Ö. 2000 yılından beri Kürtlerin oturduğu bölgelerdir" açıklamasını getiriyor.[122] İkinci bölge, yasada, "Türk kültürüne temsili istenilen nüfusun nakil ve iskanına

ayrılan yerlerdir" sözleriyle tarif ediliyor. Beşikçi bu tarifi şöyle çözüyor: "Bu mıntıkalar, Türkiye'nin Batı bölgeleridir. Özellikle Akdeniz, Ege, Marmara, Trakya bölgeleridir. Kürtler, en az M.Ö. 2000 yılından beri oturdukları yurtlardan alınarak bu bölgelere sürgüne gönderilmektedir. Buralardaki Türk kültürlü nüfus yoğunluğu içine serpiştirilerek eritilmek istenmektedir." Üçüncü bölge için yasa şu tanımı getiriyor: "Yer, sıhhat, iktisat, kültür, siyaset, askerlik ve inzibat sebepleri ile boşaltılması istenilen ve iskan ve ikamete yasak edilen yerlerdir." Beşikçi, bu bilmeceyi de açıyor ve şu bilgileri veriyor: "Bu bölgeler, Ağrı, Sason, Tunceli, Zeylan (Van), Kars'ın Güneyi, Diyarbakır'ın bazı kesimleri, Bitlis, Bingöl ve Muş'un bazı kesimleridir. Ayrıca Anadolu'nun öteki bölgelerinde de ufak-tefek birkaç yer vardır." Böylece, bir anlamda, Ermeni Göçürmesi'nden daha kapsamlı bir program ortaya çıkmış oluyor.

Yasanın dördüncü maddesi, birincisi, "Türk kültürüne bağlı olmayanlar", ikincisi, "anarşistler", üçüncüsü, "casuslar", dördüncüsü, "göçebe çingeneler", beşincisi, "memleket dışına çıkarılmış olanlar" olarak tanımladığı beş kategoride, insanın, Türkiye'ye göçmen olarak kabulünü yasaklıyor. Yedinci maddesi ise şu hükmü getiriyor: "Türk ırkından olmayanlar, hükümetten yardım istemeseler bile, hükümetin göstereceği yerde yurt tutmağa ve hükümetin izni olmadıkça buralarda kalmağa mecburdurlar. İzinsiz başka yere gidenler ilk defasında yerlerine çevrilirler. Tekerrürü halinde İcra Vekilleri Heyeti kararı ile vatandaşlıktan düşürülürler." Dokuzuncu madde "serpiştirme" kuralını açıklıyor: "Türkiye tabiyetinde bulunan gezginci çingeneleri ve Türk kültürüne bağlı olmayan göçebeleri, toplu olmamak üzere kasabalara ve serpiştirmek suretiyle Türk kültürlü köylere dağıtıp yerleştirmeye, casuslukları sezilenleri sınır boylarından uzaklaştırmaya ve ecnebi tebaası gezginci çingeneleri ve Türk kültürüne bağlı olmayan göçebeleri milli sınırlar dışına çıkarmaya Dahiliye Vekili selahiyetlidir." Böylece, bir halk kümesini yurdundan etmek için, bunlar hakkında küçük bir "sezgi" yeterli olabiliyor; sezginin kanıt sayıldığı bir hukuk dünyası ortaya çıkıyor. Onuncu madde aşiret reislerini hedef alıyor ve şunları yasalaştırıyor: "Bu kanunun neşrinden önce aşiretlere reislik, beylik, ağalık, şeyhlik yapmış olanları ve yapmak isteyenleri ve sınırlar boyunda oturmasında emniyet ve asayiş bakımından mahsur bulunanları, aileleri ile birlikte münasip yerlere naklettirip yerleştirmeye, icra vekilleri heyeti kararı ile dahiliye vekili selahiyetlidir." Böylece, hukukun hiçbir temel ilkesini tanımayan, dört başı bayındır bir Göçürme Sistemi oluşturulmuş olduğu ortaya çıkıyor.

İttihat ve Terakki tarafından Ermeniler göçürüldükten ve bir büyük bölümü bu işlem sırasında yok edildikten sonra, sıra Kürtler'e kürtlüklerini unutturmaya geliyor. Bu, Kürtleri yaşadıkları topraklardan alarak başka yerlerde yaşamaya zorlayarak, Türkler arasına serpiştirerek gerçekleştirilmeye çalışılıyor. Tek başına, istenen sonucu vereceğini sanmıyorum; bu işlemle aynı zamanda çok yoğun bir Türklük propagandasının yapılmasını rastlantı sayamıyorum. Bu propaganda üç yandan gelişiyor; "Türk Tarih Tezi" ile bütün ırklar Türklüğe bağlanmak isteniyor. "Güneş Dil Teorisi" ile bütün diller, Türkçe'ye götürülüyor; kökünü ve dilini unutmak isteyenler için, rahatlatıcı vaazlar bulunmuş oluyor. Aynı tarihte, Cumhuriyet'in Onuncu yılında, Mustafa Kemal "Ne Mutlu Türküm Diyene" sloganını ortaya atıyor; bu, türkifikasyon sürecine girenler için ayrıca rahatlatıcı ve övünç verici bir iklim yaratmaya katkıda bulunuyor.

İdeoloji, birikmiş şiddet'tir. Hiçbir endoktrinasyonun, hiçbir ideolojik transformasyonun, sadece vaazlar ile gerçekleştirilemeyeceği, Türk deneyimi ile, bir kez daha ortaya çıkmış oluyor; yoğun Türklük savları, yoğun bir şiddetle beraber gidiyor. Dersim İsyanı ve sonundaki idamlar, bu dönemin sonlarına doğru, yoğun şiddetin unutulmaması gerektiğinin işaretleri oluyorlar. Bundan sonra, İkinci Dünya Savaşı'nın alevleri duyulmaya başlanıyor.

Şiddetin bu kadar yoğun ve ayrımsız denebilecek dozajda uygulanmasının iki temel sonucu görünüyor; birincisi, Türkiye'de yaşayan insanlar, giderek küçülüyorlar. 1930 yıllarında, son derece dar ufuklu, itiraz etmesini bilmeyen, giderek daha çok edilgen, küçük bürokratik işlerini yapabilmek için beceri biriktiren, küçük işlerini yaptığı zaman çok büyük coşkular alabilen bir insan türü yaratılıyor. Bu dönemde, toplumun bürokratlar tarafından yönetilmesinden daha çok, yönetilenlerin bürokratlaşmasını görüyorum. Kemalizm, bürokrat kılıklı insanlar çıkarıyor.

İkincisi, özellikle Kürtler'de türkifikasyon çok büyük başarılar sağlıyor; Kürtler'in çoğu, başta aydınları ve aşiret ileri gelenleri olmak üzere seçkinlerinin tümünde, kendisini Türk sayma eğilimi kök salıyor. Türklerin Kürtler'i Türk saymalarından çok daha önemli olarak Kürtlerin, başta seçkinleri olmak üzere, çok büyük bir kesimi kendisini Türk olarak görüyor.

Bunlardan birincisi, İkinci Dünya Savaşı'nda faşizmin, başta Sovyetler Birliği olmak üzere müttefikler tarafından yenilmesi, çok partili düzene geçiş, sendikalar kuruluşu, gizli komünist faaliyetlerin açığa çıkmaları sırasında değişmeye başlıyor. Bu değişme 1950 yıllarının ikinci yarısından sonra hızlanıyor. İkincisi ise Türkiye İşçi Partisi, TİP, tarafından düzenlenen Doğu Mitingleri ile büyük engelle karşılaşıyor; 1970 yıllarında kurulan "Doğu" kültür

ve devrim dernekleri, bir adım daha atılmasını sağlıyorlar.

Fakat, Kürdistan İşçi Partisi'nin, PKK, şiddet yolunu seçerek gerilla eylemlerini başlatması, Türkiye'de Kürt uyanışında, bir sıçramaya neden oluyor.

SAİT'İN İSYANI VE REFORM TAKVİMİ[123]

13 Şubat 1925	Piran'da Şeyh Sait İsyanı'nın başlaması
14 Şubat	Ardahan Mebusu Halit Paşa'nın ölümü
17 Şubat	Aşar'ın kaldırılmasının yasalaşması
25 Şubat	Dini politikaya alet etmenin Hiyanet-i Vataniye Yasası kapsamına alınması.
3 Mart	İsmet Paşa'nın başbakan olması ve yeni hükümetin kurulması
4 Mart	Takrir-i Sükun Yasası'nın kabulü.
Mart	Birisi Ankara'da ve diğeri isyan bölgesinde iki İstiklal Mahkemesi'nin kurulması.
6 Mart	Bakanlar Kurulu'nun İstanbul'da yayınlanan altı gazeteyi kapatması.
9 Mart	Bakanlar Kurulu'nun dört gazete daha kapatması.
14 Nisan	İstiklal Mahkemesi emriyle Terakkiperver Fırkası'nın İstanbul şubelerinin kapatılması.
15 Nisan	Şeyh Sait ve arkadaşlarının yakalanması.
Nisan	Tanin gazetesinin kapatılması.
19 Nisan	29 Ekim'in bayram kabul edilmesi.
5 Mayıs	Ermeni Manok Manokyan'ın Mustafa Kemal'e suikast hazırladığı gerekçesiyle Ankara'da idam edilmesi.
25 Mayıs	Terakkiperver Fırkası şubelerinin kapatılması
3 Haziran	Terakkiperver Fırkası'nın şubelerinin kapatılması hakkında Bakanlar Kurulu kararı.
29 Haziran	Şeyh Sait ve arkadaşlarının idam edilmesi.
12 Ağustos	N. Hikmet, Ş. Hüsnü, H. Kıvılcımlı'nın mahkum edilmesi.
15 Ağustos	Tutuklu gazeteciler, S. İleri, İ. Müştak, Ahmet Emin, Ahmet Şükrü'nün Mustafa Kemal'e "biz yüksek dehanızın tesis ettiği rejimin tabii ve samimi adamları ve hadimleriyiz" yazısını içeren telgraf çekmeleri.
23 Ağustos	Mustafa Kemal'in panama şapkasıyla Kastamonu'ya hareket etmesi.
24 Ağustos	Mustafa Kemal'in Kastamonu Kışlası'nda "bir Türk dünyaya bedeldir" demesi.
29 Ağustos	Mustafa Kemal'in Kastamonu'da "Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müritler, mensuplar memleketi olamaz" demesi.
1 Eylül	Ankara'ya dönen Mustafa Kemal'in ellerinde şapka olan devlet büyükleri tarafından karşılanması ve M. Kemal'in bunları şapkasıyla selamlaması.
2 Eylül	Tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması, din görevlilerinin giysilerinin belirlenmesi, memurların şapka giymesi hakkında Bakanlar Kurulu kararı.
23 Eylül	Mustafa Kemal'in "güzel bir serpuş olan şapkadan pek az bir müddette dervişler, mürit ve hocalar da memnun kalacaklardır." Demesi.
3 Ekim	Bursa'da Mustafa Kemal'e İstanbul'an gelen Türk lokantacılar tarafından ziyafet verilmesi ve Mustafa Kemal'in bunun üzerine "memleketimizde bu nevi sanatkarlar ihtiyaç ile mütenasip tarz ve miktarda yetiştirilmemiştir" demesi.
11 Ekim	İzmir'de kaldığı evin önünde fener alayı düzenleyenlere Mustafa Kemal'in "kendimi tebrik ediyorum, çünkü size mensubum" demesi.
15 Ekim	İzmir Belediyesi'nin "Naim

	Paşa" binasını Mustafa Kemal'e hediye etmesi.
2 Kasım	Diyanet İşleri Başkanı Rifat Efendi'nin "şapka giymekte dini ve vicdani mahzur yoktur" demesi
4 Kasım	Sivas'ta Mehmet Necati ve arkadaşlarının duvarlara şapka aleyhine yazılar yazmaları ve İstiklal Mahkemesi'nde daha sonra yargılanarak Mehmet'in idam edilmesi.
22 Kasım	Kayseri'de şapkaya karşı çıkan Ahmet Hamdi ve arkadaşlarının İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi.
24 Kasım	Erzurum'da Gavur İmam ve Hacı Osman'ın şapka devrimine karşı gösteri düzenlemesi, yakalananlardan on üçünün idam edilmesi.
25 Kasım	Şapka yasasının Melis'ten çıkması.
27 Kasım	Kayseri'de şapka devrimine karşı gösteriler olması ve yakalananlardan bir kısmının idam edilmesi.
8 Aralık	Kültür Bakanlığı'nın "Türk Birliğini parçalamaya çalışan cereyanlar hakkında" bildirisi.
9 Aralık	Yerli kumaştan elbise giyilmesi hakkında yasanın kabulü.
4 Şubat 1926	"Frenk Mukallitliği ve Şapka" kitabının yazarı Müftü Ali Rıza Efendi'nin idam edilmesi.
17 Şubat	Türk Medeni Kanunu'nun kabulü
1 Mart	Türk Ceza Kanunu'nun kabülü
8 Mart	Ankara'da İş Bankası'nın Mustafa Kemal şerefine çay vermesi.
29 Mayıs	Türk Ticaret Kanunu'nun kabülü
31 Mayıs	Ermeni komitacılar tarafından öldürülenlerin ailelerine emlak ve arazi verilmesi için yasa çıkarılması
7 Haziran	Hayvan ıslahı hakkındaki kanunun çıkarılması
15 Haziran	Mustafa Kemal'e suikast düzenlemekten Ziya Hurşit'in İzmir'de tutuklanması
6 Temmuz	Mustafa Kemal'in Çeşme'de İstiklal Mahkemesi üyeleriyle görüşmesi
14 Temmuz	Ziya Hurşit ve arkadaşlarının idam edilmesi
27 Ağustos	Eski Maliye Nazırı Cavit, Dr. Nazım, Nail, Hilmi'nin Ankara'da idam edilmeleri
31 Ağustos	Eski Ankara Valisi Abdülkadir'in Ankara'da idam edilmesi
3 Ekim	Mustafa Kemal'in Sarayburnu'nda heykelinin açılışı
22 Ekim	Ünlü İtalyan heykeltraşı Kanonika'nın İstanbul'a gelişi
29 Ekim	Konya'da Gazi heykelinin açılışı

Üç Genç ve Üç Yaşlı Doğum

Türkiye Üzerine Tezler dizisinin kapsam tarihinde, bu topraklarda doğan altı parti var; daha çok olmakla birlikte ben altısını önemli buluyorum. Bunlar, sırasıyla, İttihat ve Terakki, Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti, Türkiye İşçi Partisi, Türkiye Halk Kurtuluş Partisi ve Kürdistan İşçi Partisi'dir. Önemleri etkilerinden ve kendilerine özgü bir yol açabilmelerinden geliyor.

Bunları iki ayrı grupta toplama imkanı olduğunu düşünüyorum. Birinci grupta şunlar yer alıyor: Cumhuriyet Halk Partisi, CHP, Demokrat Parti, DP ve Türkiye İşçi Partisi, TİP. İkinci grupta, İttihat ve Terakki, İT, Türkiye Halk Kurtuluş Partisi, THKP, ve Kürdistan İşçi Partisi, PKK, var.

İkinci grupta topladıklarımın ortak özellikleri şöyle görünüyor: Çok genç bir kuşak, üniversite öğrencileri tarafından kuruldukları anlaşılıyor. İttihat ve Terakki dört Askeri Tıbbiye öğrencisinin kafasından ve kararından çıkıyor. Türkiye Halk Kurtuluş Partisi, Siyasal Bilgiler Fakültesi ile Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin öğrencileri tarafından kuruluyor; kurucusu kabul edilen öğrencilerin sayısı yine çok az olarak belirleniyor. Üçüncüsünün kuruluşunda da Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin ayrı bir yeri olduğu anlaşılıyor; çoğunluğu Kürt, üniversite öğrencileri tarafından oluşturuluyor.

Birinci grubun kurucuları ise son derece yaşlıdır. Cumhuriyet Halk Partisi'nin kurucuları arasın-

da generalliğin ileri kademelerini elde etmiş asker kişiler önde bir yer tutuyor. Demokrat Parti'nin kurucu genel başkanı Celal Bayar, böyle bir yola çıktığında altmış yaşını çoktan geride bırakmış bulunuyor. Türkiye İşçi Partisi'nin gerçekten ilk genel başkanı Mehmet Ali Aybar da, böyle bir rolü kabul ettiğinde, elli yaşını geçmiş görünüyor.

İkinci grubun kurucularının yaşlarını yirmi beşin altında, birinci grubun kurucularını elli yaşın üstünde saymak yanıltıcı olmayacaktır; bir grup ayrımı için yeterli bir netlik ortaya çıkmış oluyor. İkinci gruba giren partilerin formel bir kuruluşundan söz etmek zordur; İttihat ve Terakki, bir program ve tüzüğe kavuşmakla birlikte, sonuna kadar, kendisini "parti" değil "cemiyet" sayıyor. THKP'nin ne zaman kurulduğu çok tartışmalıdır; bir programından söz etmek de aynı çerçevede tartışmalı görünüyor. PKK ise kendini duyurduktan ve eylemlerini ilerlettikten sonra "parti" haline geliyor.[124] Bunları "parti" yapan, öncelikle, programları ya da iddialarından daha çok, işin başında, bir "taraf" olmaları ve bir "yön" belirleyebilmeleri oluyor.

Birinci grup, uzlaşmayı, yazılı olmayan temel yasalarından birisi haline getiriyor; her üçü de mücadele ettikleri uzlaşma yollarını aramaktan geri kalmıyorlar. CHP, emperyalizmle, DP, CHP ile, TİP, burjuvaziyle uzlaşma kapılarını hiçbir zaman kapatmıyor.

İkinci grup, şiddet kullanmayı politik yöntem olarak seçiyor. İttihat ve Terakki'nin politikada en önemli yöntemi, şiddettir. THKP, bu yolu yeniden açma denemesi yapıyor. PKK, şiddet kullanmayı spontane olmaktan çıkararak sistemleştirmeyi ve örgütlemeyi ilke sayıyor.

Birinci grubun kadroları devşirmedir; bu aslında, yaşlı kuşaklar tarafından kurulmasının da bir sonucu olarak ortaya çıkıyor. Ancak zorunlu bir sonuç olmadığını belirtmek durumundayım; ayrıca sadece yaşlı kuşaklardan değil, kendisine zıt kariyerlerden de devşirebiliyor. İkinci grup, kadroların, kendi eylemliliği içinden çıkarıyor.

Birinci grup açık alandadır.

İkinci grup için gizlilik temel oluyor.

İT, modern Türkiye'nin temellerini atıyor. CHP, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıntıları içinden, tek ulusluluğu amaç edinen dar ufuklu modern Türkiye'yi çıkarıp yaşatabiliyor. Üçüncüsü, hem bu yapıyı bir kütle sınavından geçiriyor ve hem de kütleleri, politize ediyor. Dördüncüsü, bu kurulu yapıyı, hem ihmal edildiğini sandığı kuruluş ilkelerine yeniden kavuşturmayı ve hem de sosyalize etmeyi amaçlıyor; kütleleri sosyalizmin ufkuna açıyor. Beşincisi, politikaya, şiddet ve hızı yeniden sokarak, bir sosyalize edilmiş demokrasi peşinde koşuyor; çok kısa kalan soluğu, ömründen daha uzun etkiler doğuruyor. Altıncısı, kurulu yapıdaki türkifikasyon ilkesini hedef alıyor ve beşincisinin şiddet eğilimini, dördüncüsünün sosyalizasyon programını geliştirerek, insan kafasındaki sınırları zorluyor.

Bütün bunlar, son derece kısa ve yeni bir bölümü, düzenden düzene geçişi işleyecek olan çözümlemeye kapı açıyor.

Üçüncü Bölüm İçin Ek

Bir İç Savaş Örgütlenmesi Olarak İttihat ve Terakki[125]

Yakın zaman Türkiye tarihinde üç uzun iç savaş dönemi saptamak mümkün görünüyor. Birincisinin sonuç tarihi kesindir; 1826 yılında Vaka-i Hayriye olarak adlandırılan yeniçeriliğin ortadan kaldırıldığı tarihi, aynı zamanda, 1806 yılından beri devam eden bir iç savaşın sonu olarak görmek gerekiyor. 1986 yılının ise, bir başka ve uzun iç savaş döneminin sonu olduğu ileri sürülebilir; bu tarih, hükmedenlerin hükümlerinin kesintisiz olduğu bilincine eriştikleri bir zaman noktasıdır. Bu üçüncü iç savaş döneminin başlangıcını 1966 yılı olarak almak uygundur.

Bu iki iç savaş dönemi arasında kalan bir ikinci iç savaş peryodu var, tamamlanma tarihini 1923 yerine 1926 yılı olarak saptamanın inandırıcı gerekçeleri bulunabiliyor. 1926 yılı İzmir ve Ankara İstiklal Mahkemeleri hükümlerinin infaz edildiği bir tarih noktasıdır. 1926 yılı İstiklal Mahkemeleri infazları ile İttihat ve Terakki örgütünün ayakta kalan ve hüküm dinlemedikleri varsayılan militan, fedaive teorisyenlerinin yaşamlarına son veriliyor. Bu son, aynı zamanda İttihat ve Terakki'nin bir örgüt olarak da sonudur. Başlangıcını ya da gerçek doğumunu, pek çok gözlemci ve araştırıcı 1906 yılı olarak gösteriyor: 1906-1926 arasını yakın zaman Türkiyesi'nin en verimli iç savaşlarından birisi olarak ele almak ve historiografideki peryodizasyon sorununu buna göre düzeltmenin doğru olacağını düşünüyorum.

1889 yılında Askeri Tıbbiye Mektebi'nde dört, bazı kaynaklara göre beş, öğrenci tarafından kuruluyor.[126] Cumhuriyet Halk Fırkası, Demokrat Parti ve Türkiye İşçi Partisi'ne benzemeyerek, Türkiye Halk Kurtuluş Partisi ve Partiya Karkeren Kürdistan türünden gençler ve yüksek öğrenim kurumu öğrencileri tarafından kurulmuş hareketler kümesine giriyor. İlk üçünün kurucu kadroları son derece yaşlı görünüyorlar. İttihat ve Terakki, çeşitli isim ve yönetim değişikliklerinden sonra 1918 yılı Kasım ayında kendisini feshediyor.

Ancak etkinliği sürüyor ve belki de en etkin olduğu dönem başlıyor: Anadolu Direnişi'nin İttihatçı kadrolar tarafından başlatıldığından ve örgütlendiğinden hiç kuşku duymuyorum. Kemalizm'in aşkın düşünürü Doğan Avcıoğlu'nun "Kurtuluş Savaşı'nın başladığı günlerde idare ve Ordu, İttihatçı memur ve komutanlardan pek fazla temizlenebilmiş değildir" sözleri, bunun kanıtlarından birisini getiriyor.[127] Avcıoğlu, Kurtuluş Hareketi'nin bilimsel niteliğini araştırırken de şunları ekliyor: "Genç İttihatçı subay ve memurlar, uzun yıllardır burjuva demokratik devrimin mücadelesi içindedirler." Kurtuluş Savaşı, İttihatçı örgütlerce örgütleniyor.

Kurtuluş Savaşı'nın başında, dışardan görülen yalnızca İttihatçılıktır. İçerde ve dışarda, İttihatçı düşmanlığı ile Bolşevizm karşıtlığı bir ve aynı kabul ediliyor. 11 Mart 1919 tarihli New York Times Gazetesi'nde çıkan haber bunu açıklıkla ortaya koyuyor: "Türk milliyetçiliğinin tamamen ortadan kalkmakta olduğu şu günlerde şurada burada dağınık halde bulunan İttihat ve Terakki komitacılarının tek umudu Bolşevizmin ülkeye yayılmasıdır."[128] Kurtuluş Savaşı'nda Türk ulusçuluğunu İttihat ve Terakki temsil ediyor ve götürüyor.

Türk Kurtuluş Savaşı Batı'ya yönelik çarpık ve tek halklı yazılmıştır. Bunun düzeltilmesi gerekiyor. Bu çarpıklık İttihat ve Terakki tarihinin yazımını da etkisi altına alıyor; ya tümüyle reddediliyor ve reddedilmediği yerlerde de İttihat ve Terakki tarihi de Batı'ya doğru çarpık ve tek-uluslu anlatılıyor.

Kurtuluş Savaşı'nın önde gelen yöneticilerinden ve İttihat ve Terakki'nin aktif üyesi, dindar-ulusçu General Kazım Karabekir bunu çok doğru ve acı bir biçimde dile getiriyor: "İzmir işgalinde oradaki bazı ümera ve zabitlerimizin mukavemet etmemeleri ve hiç olmazsa çekilmemeleri tarihi bir lekedir. Ne asker ne de halk, değil mukavemet, bir tevekkül ile teslim oluyorlar."[129] Gerçek bu yöndeyken kemalist historiografi, Batı'ya doğru çarpık tarihi süsleyebilmek için Batı'da direniş ve kahraman yaratmaya özen gösteriyorlar. İlk kurşun olarak gösterilen Hasan Tahsin'dir. İttihat ve Terakki karşıtı olmasının yanında, Anadolu direnişine karşı ve işgalcilerle uzlaşmayı savunan Hukuk-u Beşer Gazetesi'nin başyazarıdır[130]; Halbuki Anadolu Direnişi'nde ilk kurşun, 19 Aralık 1918 tarihinde, Dört-Yol'da atılıyor.

Kurtuluş Savaşı'nda direnişi başlatanların ve ilk kurşunları sıkanların İttihatçı ve özellikle İttihat ve Terakki'nin panislamist-pantürkist gizli ihtilal örgütü Teşkilat-ı Mahsusa üyeleri olduğundan kuşku duymuyorum. Nitekim Kurtuluş Savaşı'nın iç düzenlemesi sırasında ilk destek ve güvenlik, İttihatçı Kazım Karabekir'in yönetimindeki Erzurum Kolor-

dusu'ndan gelirken, Batı'da da Teşkilat-ı Mahsusa içinden yetişmiş Çerkez Ethem liderliğindeki gerilla birlikleri etkili oldular.

Profesör Tarık Zafer Tunaya'nın Çerkez Ethem'i, Kurtuluş Savaşı'na silahla muhalefet edenler arasında göstermesi hem bir talihsizliktir ve hem de Profesör Tunaya'nın yerüstüne çıkardığı ve sağladığı çok değerli bilgi ve bulgulara karşın, kemalist tarih çerçevesinin dışına çıkamamasının işaretidir.[131] Çerkez Ethem ile Kemal Paşa kuvvetleri arasındaki provokasyonla başlayan ayrılık, İttihat ve Terakki içinde bir iç çarpışma olarak ele alınmalıdır; 1926 yılına kadar devam eden sürecin başı oluyor ve kaba çizgileriyle Fransız Devrimi'ndeki Jakoben-Jironden çatışmasını hatırlatıyor. İttihat ve Terakki, 1906 yılından başlayan asıl çıkışında bir Türkiye "jakobenizmi" nitelendirmesini hak edebilecek bir çizgi ve renklilik gösteriyor. Kurtuluş Savaşı ise hızla, radikalizmini yitirmiş, yaşlanmış İttihatçılarla, bir devrimci yükseliş dalgasının etkisiyle İttihat ve Terakki'ye üye olmakla birlikte hiçbir zaman "İttihatçılaşamayan", Kemal Bey, İsmet Bey türünden gayri memnunlar ve Fevzi Paşa türünden direniş karşıtlarının yönetimine geçiyor.

İttihatçılar, sığ ve eklektik, aynı zamanda gelişen gerçekliğe uyumlu, teorik programların şiddetli uygulayıcılarıdırlar, programları sınırlıdır. Ancak eylemlerine sınır tanımıyorlar. Kurtuluş Savaşı'nın direnişin yönetimini eline alan önder kadroları ise eylemlilikte sınırlı ve mücadele edilen kuvvetlerle uzlaşmayı ilke sayıyorlar. İkisi arasında bir iç çatışma kaçınılmaz oluyor.

Kurtuluş Savaşı tarihine, 1920 Sonbaharı ile 1926 yaz ayları arasındaki zamana, bir başka açıdan, İttihat ve Terakki'nin iki kanadının iç savaşı ve sonunda kemalist fraksiyonun galip gelmesinin açılımı olarak da bakmak mümkündür. Kemal Paşa ve çevresi, her gelişmeyi, İttihatçı militanları ve fedaileri, kazanma veya ezme politikasının bir parçası olarak kullanmıştır. Şeyh Sait İsyanı sonucunda, hep otonomcu olmuş, İttihat ve Terakki içinde yükselmiş, Ayan üyeliğine seçilmiş, Şeyh Abdülkadir'in de idam edilmesini, bir hukuk yanlışlığı olarak ele almanın yerine güçlü bir İttihatçı isimden kurtulmak saymak gerekiyor.

Bir ulusun ya da bir partinin oluşumunda, nesnel koşulların yanında, iki öznel gerek bulunuyor: Şiddet ve şehit. Şiddet ve şehit, ulusların veya partilerin formasyonunda zaman zaman nesnel koşullardaki eksiklikleri kapatma işlevini de üstleniyor; şiddet uygulamayan, kendisine şiddet uygulanmayan ve şehidi bulunmayan ulus ve partinin istisna olduklarını sanıyorum.

Sultan Hamit'in, daha sonra adı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne çevrilen bu örgütün kuruluşunu önceden haber aldığını gösteren işaretler var. Önce ciddiye almıyor ve daha sonra ortadan kaldırmaya çalışıyor. İttihat ve Terakki'nin biçimlenmesinde Hamid da hamidizm, en etkin dinamiklerden birisi oluyor; Sultan Hamid'e, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin alter ego'su demenin çok yerinde olduğunu düşünüyorum.

İttihat ve Terakki, Sultan Hamid'in politikasının, ideolojisinin, baskı ve rüşvetlerinin çevrelediği çok dar bir kanalda yüzerek hayatta kalmaya çalışıyor; bu ince kanalda yüzerek katılaşıyor. Belki de hamidizm, İttihatçılara, programatik ve ideolojik açıdan hiçbir kanal bırakmadığı içini İttihatçılık, Jakoben, disiplinli ve şiddete tutkun ilk büyük siyasal örgütlenmeye dönüşüyor.

Sultan, İttihat ve Terakki'nin önemini hissettikten sonra iki ünlü politikayı, havuç ve sopa politikasını, büyük bir ustalık ve soğukkanlılıkla uyguluyor.[132] Muhaliflerine rüşvet vermede hiçbir egemenin Hamit'in rahatlığı ve cömertliğine ulaşabildiğini düşünemiyorum. Bunlar, emeklemekte olan bu örgütün yıkımında cezalandırmalardan daha etkili çıkıyor.

İttihatçı kahramanlardan Resneli Niyazi, anılarında, Mizancı Murat'ın, Hamit'in rüşvetine kanarak mücadeleyi bırakmasının genç militanlar üzerinde ne büyük ve yıkıcı etki yaptığını uzun uzun anlatıyor. İttihat ve Terakki öncesinde bir üniversite öğretim üyesi ve aydın olarak büyük ün kazanmış Murat'ın mücadele saflarını bırakması gerçek bir yıkım oluyor; ancak tek değildir. Örgütün ilk kurucu dörtlüden Kürt kökenli ikisi Abdullah Cevdet ile İshak Sükuti de umulmadık bir anda mücadeleden uzaklaşarak[133] Sultan'ın önerdiği diplomatik görevleri kabul ediyorlar.

"Cenevre'deki Jön Türkler'in tam manasıyle bir kongre kurduklarını, toplantılarını gizli yapmış olmalarına rağmen öğrenmiş bulunuyorum. Hafiyelerim bana on yedi isim verdiler."[134] Bu sözleri, Hamit'in yayınlanmış anılarından aktardım; "Ser Hafiye" Celalettin Paşa denmesine karşın herkesin bildiği ve açıkta dolaşarak diplomatik görevler dağıtan havuççularının yanında hapisleri ve sürgünleri hiçbir zaman ihmal etmiyor. Hamid'in ajan ve zaptiyeleri, İttihatçı hücrelerini bulup çökertmeyi bir uzmanlık alanı haline getiriyor; çeşitli kaynaklar, "Hüseyin Avni Paşa" ve "Süleyman Paşa" hücrelerinin çökertilmelerine önem veriyorlar. Gizli örgüt hücreler numara ile adlandırılırken bazıları da, daha önceki dönemin ilericilerinin adlarını alıyor; Şıpka Kahramanı Süleyman Paşa ile Sultan Aziz'i düşüren darbede önemli rol oynayan Hüseyin Avni Paşa'nın adları İttihatçı hücrelerine geçiyor.

Hücreler çökertilince sürgünler ve işkenceler başlıyor; Sovyet araştırmacılarının su yüzüne çıkar-

dığı Rusya arşivlerindeki bilgilere göre, sadece iki yılda, İstanbul'da 260 subay ve 2560 medrese öğrencisi başkent dışına sürülüyor ve Yıldız Sarayı mahzenlerinde 32 Harbiye öğrencisi işkencede ölüyor. Bütün bunlar İttihatçıların efsaneleşmesinde önemli rol oynuyorlar. 1897 yılı 27 Ağustos günü Kabataş İskelesi'nden kalkan Şeref Vapuru ile 78 Harbiyeli, Mühendis Mektebi öğrencisi ile doktor ve topçu subayının Trablusgarp'a sürülmesi gerçek bir efsane kabul ediliyor. Vapurun adı daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkezinin bulunduğu sokağa, şimdiki Cumhuriyet Gazetesi'nin bulunduğu yer, veriliyor ve zamanla "Şeref" adıyla İttihatçılık özdeş sayılıyor.

Bu kadar değil; bu devrimcilere, siyasal konjöktürün de oyun oynadığı bir dönem yaşanıyor. Cemiyet'in ilk on yılı dolarken, Ermeni Katliamları nedeniyle Avrupa tam bir görüş değiştirerek büyük umut bağladığı ve desteklediği bu gecikmiş Aydınlanmacı Despotu, "Kızıl Sultan" olarak niteleyip aleyhine dönerken, ülke içinde Hamit'in prestijinde büyük sıçrama görülüyor. Yunan Savaşı'nda Türk Ordularının kazandığı başarılar ve Alman İmparatoru'nun Türkiye'ye gelerek İslam'ın sahipliğini üstlenmesi, On Dokuzuncu yüzyıl dolarken Sultan Hamit'e büyük güç ve itibar getiriyor. Bu konjöktürde devrimci olmak zorlaşıyor ve Hamit'in havuç ve sopa politikası için çok daha elverişli bir ortam ortaya çıkıyor.

Ülkeden kaçanlarla sürgünden kaçanlar çeşitli Avrupa kentlerine dağılıyorlar. İttihat ve Terakki'nin ikinci ve sonuç alıcı doğuşuna kadar Yirminci yüzyılın başında, İttihatçı mücadele, kongreler toplamak, ayrılmak ve birleşmek ve dergi çıkarmak ekseninde Avrupa'ya kayıyor.

Ülke içinde ise bir efsane doğmaya başlıyor. İttihat ve Terakki'nin kalemde hırçın, eylemde çekingen adamı Hüseyin Cahit Yalçın, doğan efsaneyi, Kemal Paşa'nın ölümünden sonra, şöyle dile getirdi: "İttihat ve Terakki adeta bir nevi tarikat, bir mezhep ve iman halinde yaşadı. İttihat ve Terakki'ye ilk girmiş olanlar ona imanlarını ve ideallerini hiçbir zaman kaybetmediler."[135] Gerçekten de öyle oldu; 1926 yılından sonra bile, "İttihatçılık", mensuplarında, tekel sahibi bir masonun insanlık değerlerine ya da büyük bir kapitalist olmuş bir samurayın onuruna bağlılığı ölçüsünde kendisini yaşattı ve sürdürdü.

Yeni Osmanlılar ve Genç Türkler

Hiçbir hareket ve bu arada ilerici bir hareket tarihsiz ve tabansız olamaz; İttihat ve Terakki hareketinin ön tarihi var. İttihat ve Terakki Hareketi'ni Genç Osmanlılar'ın devamı saymakta hiçbir sakınca görmüyorum. Daha da spesifik olunduğunda İttihat ve Terakki Hareketi, Mithat Paşa Hareketi'nin devamıdır. Bütün hareket, aslında, Mithat Paşa tarafından hazırlanan ve Sultan Hamid'e tahta çıkmanın bir koşulu olarak sunulan ilk Anayasa'nın yeniden yürürlüğe konma mücadelesidir. İttihatçılık, Hamid'in yürürlükten kaldırdığı ilk Anayasa'yı yeniden yürütme mücadelesinden doğuyor ve sonunda çıkış amacını çok aşıyor.

Bilimde ve politikada devrimler, çıkış amaçlarını aşarak gerçekleşiyorlar. Bir aşkınlığı temsil ettiği için de, özellikle politikada, daha sonra bir restorasyon ve geri çekilme arayışı içine giriyorlar.

Bu açıdan bakıldığında İttihatçılığı Mithat Paşa Hareketi'nin aşılması ve Kemal Paşa Hareketi'ni de İttihatçılığın restorasyonu olarak ele almak gerekiyor.

Burada yakın zaman Türkiye ilerleme tarihinin peryodizasyon sorunlarına girmek istemiyorum; Mithat Paşa Hareketi'ni Tanzimat ile Jön Türk Dönemleri arasında bir geçiş aralığı saymakla yetiniyorum. Mithat Paşa Hareketi'ni de çıkaran Genç Osmanlılar ise Geniş Tanzimat dönemi içine giriyor.

Bir devamlılık var; ancak her devamlılık aynı zamanda ayrılık noktaları ve öğeleri içeriyor. "Genç-Osmanlılar" adından "Genç Türkler" ya da Genç Türkiye adına geçiş büyük bir ayrılığı içeriyor. Tanzimat'ın ve Genç Osmanlı Hareketi'nin temel ideolojisi Osmanlılık'tır ve çeşitli "anasır", bugünkü sözcükle halkları ve ulusları Osmanlılık temelinde birleştirmek, Tanzimat'a ve Genç Osmanlılar'a damgasını vuruyor.

İlginç olabilir; çeşitli isimleri denedikten sonra İttihat ve Terakki adıyla tarihe geçen bu hareket, 1889 yılında, ikisi Kürt, Arapkirli Abdullah Cevdet ile Diyarbakırlı İshak Sükuti, biri Arnavut kökenli İbrahim Temo ve birisi Çerkez Mehmet Bey tarafından kurulurken de kendisine "İttihad-ı Osmani Cemiyeti" adını almayı uygun buluyor. Ancak burada duramıyor ve Osmanlı Birliği düşüncesini bırakarak, panislamist ve pantürkist bir ideolojiye yöneliyor.

Her ikisinde de devleti korumak esastır. Fakat Tanzimat'ta Osmanlı Devleti'ni Avrupa coğrafyasında korumak temel olarak görünürken, İttihatçılıkta açıkça yazılı olmamakla birlikte, Osmanlı Devleti'nin coğrafyasını, bir tepsi örneği, bir yerden alıp bir başka yere taşıma hülyası görülüyor. İttihatçılık, Osmanlı Devleti'ni, daha doğru bir deyişle ve İttihatçılıkla artık telaffuz etiilmeye başlanan biçimiyle, Türk Devleti'ni, kaynak topraklara ve Doğu'ya doğru kaydırma politikası olarak gerçekleşiyor.

İttihad-ı Anasır'ı bırakıp panislamist ve pantürkist bir ideolojiye bürünmek, bu tepsi türünden cüretli coğrafya kaydırma politikasının bir sonucu oluyor. Ancak bu sırada ve bu kaydırma işleminde, pantürkizm ve panislamizm kolaylaştırıcı mekaniz-

malar olarak görülürken, güçlük olarak, Kürtler ve Ermeniler çıkıyorlar. Dolayısıyla Kürtler ve Ermeniler, hem Hamid'in ve hem de İttihatçıların temel sorunlarından birisi olarak ortaya çıkıyor; Kemal Paşa dönemine devrediliyor.

Tanzimat, üç paşaya dayanıyor; Reşit, Ali ve Fuat Paşalar, yenilikçiliğe üst düzey bürokratlar olarak ve tepeden başlıyorlar. Jön Türkler'de de üç paşa ön plana çıkıyor; ancak bunların sonradan geldikleri yerler başlangıçları konusunda yanılgıya yol açmamalıdır. Enver ve Cemal, birer genç yüzbaşı iken yenilik ve siyaset mücadelesine başlıyorlar; Talat ise Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ni kurduğu zaman, asıl İttihat ve Terakki'nin kuruluşu oluyor, en alt düzeyde bir posta memurudur. Tanzimat'ın yüksek bürokratların hareketi olmasına karşılık, İttihat ve Terakki, genç ve alt rütbede sivil-asker aydının çıkışı olarak başlıyor.

Tanzimat'ın ikinci dönemi, Genç Osmanlılar, büyük bir aydınlanma hareketi olarak ortaya çıkıyorlar ve yine üç isim sayışabiliyor: Kemal Bey, Ziya Paşa ve Şinasi Efendi. Bunlar yakın zamanın ilk üç büyük aydınlanmacısıdırlar; kendi ikballerinin ötesinde sınıfsal bir iktidar düşüncesine hep yabancı kalıyorlar.

Tanzimat, bütün dinsel iddialarına karşın, pek çok alanda daha laik davranıyor; gazetelerine "Tasvir-i Efkar" veya "İbret" türünden laik isimler veriyor. İttihatçılar'ın en önemli yayınları, "Osmanlı" bir kenara konulacak olursa, "Şura-ı Ümmet", "Meşveret" ve "İçtihat" türünden tümüyle islamik ve Kuran renkli isimlere sahip oluyor.

İttihatçıların üç büyük yazıcısı ya da püblisisti, Ahmet Rıza, Abdullah Cevdet ve Ziya Gökalp sayılabilir. Viyanalı bir anne ile "İngiliz" Ali Bey'in oğlu Ahmet Rıza, Sultan'ın baş hafiyesi ve pazarlıkçısı Celalettin Paşa'nın rüşvetlerine direnerek prestijini arttırıyor; ancak pozitivizm mektebine bağlı olması ve şiddet kullanımına karşıtlığı ile İttihat ve Terakki'nin kendi formasyonunun oluşumunu geciktiriyor. İslam'ın danışma geleneğinden hareketle "Meşveret" Dergisi'ni çıkarıyor ve parlamenter bir merkezi devlet düşüncesini aşamıyor. Türkiye aydın hareketinde en büyük zigzagları temsil eden Arapkirli Abdullah Cevdet, Osmanlı birliğinden başlayarak daha sonra, Türkiye'de ırkları arındırmak için başka ülkelerden erkek ithal etmeyi bile savunabiliyor. Ünlü ve yine islamik renkli "İçtihat" Dergisi'ni çıkaran Cevdet, Türkiye Devrimci politikasında İngilizci eğilimleri temsil ediyor.

Belki de en büyük katkısı Diyarbakırlı Ziya Bey'i ortaya çıkarmasıdır. Ziya Gökalp İttihat ve Terakki'nin geç kalmış bir teorisyeni oluyor ve Cumhuriyet dönemine Türkçülük yazıcısı ve babası olarak intikal ediyor. Aslında büyük bir ülkücü ve son derece namuslu kişiliğiyle İttihat ve Terakki'nin son kuşakları üzerinde pek çok olumlu etki sahibi oluyor.

Tanzimat ve Genç Osmanlılar, bir eğilim olarak, İngiliz siyasetine yatkın görünüyor ve davranıyorlar. Osmanlılığın selameti için İngiliz politikasını izlemek bir kurtuluş sayılıyor, İttihat ve Terakki'nin başlangıcını da, aynı netlikte olmasa bile, böyle bir kanalda düşünmek mümkündür; Sultan Hamid'in temkinli Almancılığı karşısında, görünüşte Hamid karşıtı güçlü bir hareketin İngilizci olmasını beklemek gerekiyor. Almanlar da böyle düşünüyorlar ve 1908 Devrimi'nden hemen sonra, İlber Ortaylı'nın monografisinden anlaşıldığına göre, "Berlin Kabinesi Genç Türk Hareketi'ni ilk anda İngiliz etkisinde bir olay olarak" değerlendiriyor.[136] Daha sonra yanıldığını anlıyor; sonunda Alman siyasetini izleyen Hamid'in tahtına mal olan Hareket Ordusu'nun finansmanının Avusturya ve Alman kaynaklarınca yapıldığı ciddiyetle ileri sürülebilir.

İttihat ve Terakki'nin yıllar içinde gelişimi, katılaşması kadar, İngiliz siyasetinden Alman yanlılığına dönüşü olarak da gerçekleşiyor. Ancak İttihat ve Terakki türünden çok büyük ve son çözümlemede hiçbir zaman homojen olmayan bir örgütlenme içinde İngilizci eğilimler de kendilerine bir yer bulmakta güçlük çekmiyorlar. Çok kaba olarak hareketin asker kolunun Alman yanlısı ve aynı dozda olmamakla birlikte sivil yanının ise İngilizci olduğu söylenebilir; Birinci Savaş'ta Almanya'nın da yenilmesiyle İngiliz siyasetini önemseyen Mustafa Kemal Paşa'nın 1926 yılında astırdığı İttihatçıların Maliye Nazırı Mehmet Cavit, İttihatçı hareket içinde en ünlü İngiliz yanlısı politikacı olarak hatırlanıyor.

Hareket'in gelişimi, İngiliz yanlılığından Alman siyasetine doğru virajlı bir yol alırken, masonik bağlantılarda, Genç Osmanlılar ile Genç Türkler aynı çizgide, ancak zaman içinde hızlanarak, yürüdüler.

İlk kurucular, üniversite öğrencileri, mücadele içinde büyürken, bir bölümü Sultan'la uzlaştı, bir bölümü sürüldü, bir bölümü ezildi ve yok oldu; hareket, 1906 yılı Eylül ayında Selanik'te Osmanlı Hürriyet Cemiyeti olarak yeniden doğdu.[137] Artık kurucular, büyük çoğunluğu asker olarak yüzbaşı rütbesine veya üçü de sivil olarak genç memurluğa yetişmiş bulunuyorlardı. Ancak hepsi masondu.

"İttihat ve Terakki Cemiyeti her tarafta yoğun bir faaliyete geçerek, üye adedini çoğaltmak için Tahlif Heyetlerini fazlalaştırmak zorunda kaldı."[138] Tahlif Heyetleri, yeni üyelerinin yemin işlerini üzerlerine alıyor ve o günleri yaşayan bu kaynak şöyle devam ediyor: "Üye kaydında yapılan yemin törenleri de, adeta, Mason Localarına girenlerin geçirdikleri merasim gibi heyecanlı oluyordu. Bu and içme töreninin masonlarınkinden farklı yönü, masada Kur'an'dan başka bir de silahın bulunmasıydı." Yal-

nızca yemin törenleri nedeniyle değil, yurtiçi ve yurtdışı haberleşmede mason locaları ile Cemiyet arasında bir yakınlık bulunuyor. Mason localarının gizlilik ve enternasyonalist ağına bir devrimci gizlilik ve silah ekleniyor.

İttihatçılar ölçüsünde olmasa da Genç Osmanlılar'da da masonik bağlantı güçlü görünüyor; Mithat Paşa Hareketi'nin Aziz'in yerine tahta çıkardığı, ancak akıl dengesinin yerinde olmaması nedeniyle tahttan indirilerek yerine Hamid'in geçirildiği, Sultan Murat'ın çok önde gelen bir mason olduğu biliniyor. Bu dönemde en ihtilalci komitelerden birisini kuran Scalieri de büyük bir masondur. Genç Osmanlı aydınlanmasında önde gelenlerin önemli bir bölümü mason localarının üyeleri durumundalar.

Ancak bu durumu, bugünün masonluk değerlendirmelerine bakarak, ters bir çizgi olarak ele almamak gerekir; mason locaları, İttihat ve Terakki hareketi'ne burjuva rengi vermenin en sağlam dayanaklarından birisidir.[139] Masonik hareket, manüfaktür aşaması kapitalizmin bütün ideoloji ve değerlerini taşıyan bir çıkışa sahiptir; çalışmaya, emek değerinin karşılığını almaya, dinsel tutuculuğa ve şovenizme karşı bir ahlakı temsil ediyor. Çok uluslu ve çok dinli bir toplumda çeşitli sınıfları ve ulusları bir devlet çatısı altında tutmaya çalışan, daha sonraki yıllarda Nemlizade ve Avundukzade türünden son Osmanlı zengin burjuva aileleri tarafından finanse edilen bir hareketin masonlukla bütünleşmesi normal görünüyor.

Hamid-Kütle-Halklar

Mithat Paşa, bir köprüdür. Ayrıca İttihat ve Terakki'nin kendi şehitleri ortaya çıkıncaya kadar en büyük şehitidir.

Genç Osmanlılar'da bir hareket olarak iktidar hırsı bulunuyor, İttihat ve Terakki, Türkiye tarihine gelmiş en büyük iktidar hırsını temsil ediyor. Mithat, bu açıdan da ortadadır; gayri müslim Osmanlı burjuvazisinin çıkarlarını ve dünya görüşünü temsil ediyor. Bugünkü Bulgaristan'da yaptıkları yansızlıkla ele alınabilse, Bulgaristan tarihinin en önde gelen düzenleyicilerinden birisi sayılabilir; iktidarının yetişebildiği yerlerde hıristiyan Osmanlı tebaasının aşağılanması Mithat ile sona eriyor ve her yerde, hıristiyan burjuvazinin de söz sahibi olabileceği bir şartlı iktidar kurmaya özen gösteriyor.

Mithat'ın Murat'la birlikte iktidarı alması, Orta Çağ Saray darbesi renklerinin yanında özellikle öğrenci kütlesini politik olarak kullanmanın da örneklerinden birisi olarak ortaya çıkıyor. Mithat, daha sonra gelecek İttihatçı kadrolara, saray darbesi dışında iktidara yürümenin ipuçlarını da sağlıyor.

Mithat'ta iktidar hırsı yoktur. Genç Osmanlıların aydınlanmacı muhalefet saplantıları ile İttihatçıların iktidar tutkusu arasında orta bir yerdedir. İktidarı alıyor; ancak tutmak için bir çaba göstermiyor ve iktidarla hep alay ediyor. Bunu hayatı ile ödüyor. Kendisinden sonra doğacak hareket için şiddet ve şehit kanallarını açıyor.

Buraya kadarı anlaşılır görülüyor; ancak tam bu noktada anlaşılması ilk bakışta zor bir durumla karşılaşılıyor.

Mithat öğrenci gösterileriyle Sultan Aziz'i indirerek yeni bir anayasanın ilanını sağlıyor. Ancak bu amaçla tahta çıkarılan Murat, dengesizliği nedeniyle hallediliyor ve kendisinden anayasayı ve meşruti rejimi ilan edeceği vaadi alınan Hamid tahta çıkartılıyor. Hamid, ilk planda vaadini yerine getirmekle birlikte Türk-Rus Savaşı'nın zorluklarını gerekçe göstererek meşrutiyet rejimini askıya alıyor ve zaman içinde de Mithat'ın boğulmasını sağlıyor. Bu kez üç genç subay, Niyazi, Enver, Eyüp Sabri, birlikleriyle birlikte Makedonya dağlarına çıkarak Sultan Hamid'i tehdit ediyorlar ve tekrar anayasanın yürürlüğe konmasını gerçekleştiriyorlar.

Fakat Sultan'ı halletmiyorlar. Genç Türk İhtilali, yıllardır muhalefet yapar göründüğü ve Mithat Paşa'nın katili olarak bilinen Sultan Hamid'i yerinde tutuyor. Bu, birinci noktadır. İkincisi, Profesör Sina Akşin, 31 Mart Vakası denilen gerici ayaklanmanın İttihat ve Terakki'nin rakipleri tarafından ve Sultan Hamid'i tahttan indirmek amacıyla yapıldığı görüşlerine katılıyor; en azından, Sultan Hamid'in elindeki bütün imkanlarla, 31 Mart gerici asker ayaklanmasını bastırmak için sokak savaşı yaparak İstanbul'a giren gönüllü Hareket Ordusu'na karşı silah kullanılmamasını sağlamaya çalıştığı, kesinlikle biliniyor. Üçüncü nokta, Sultan Hamid'i tahttan indirme kararını, tarihçilerin anlaşılır nedenlerle üstünü örtmeye çalıştıkları ve bir kurucu meclis gibi çalışan, Ayastefanos'ta Nisan 1909 tarihinde toplanan Meclis-i Milli alıyor. Aynı Meclis-i Milli, Şehzade Reşat'ı, gönüllü Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girişini İstanbul'un ikinci fethi sayarak ve Reşat ismini Mehmet'e çevirdikten sonra, Beşinci Mehmet adıyla sultan seçiyor. Dördüncü nokta şudur: Sultan Hamid, kendi yatağında ölüyor ve büyük bir cenaze töreniyle gömülüyor. İttihatçı lider Talat Paşa, sakıt Sultan Hamid'in cenazesine katılıyor ve bir görgü tanığının yazdığına göre de, cenaze "Sultan Mahmut türbesinin köşesini dönerken dayanamamış, sağ elini yüzüne kapayarak hıçkıra hıçkıra" ağlıyor.[140] Bütün bunlar İttihatçılarla Sultan Hamid ilişkisinin somutu ile soyutunun birbirinden çok farklı olduğunu ortaya koyuyor.

Soyut ve bilimsel olan şudur: Hamidizm ile İttihatçı program arasında, özünde, bir ayrılık bulunmuyor. Sultan Hamid, modern bir prens ve despot

bir aydınlanmacıdır; Türkiye eğitim sisteminde, ileriye dönük ve önemli başlangıçların çoğunun altında Hamid'in imzası bulunuyor. Merkezi yönetimi pekiştirme yönünde hareket ediyor ve bunun için islamcı ve türkçü ideolojileri içice kullanıyor. Devletin ağırlık merkezini Doğu'ya taşıma düşüncesi Hamid'te de var; bunun için Kürtleri, önce dış tehlike saydığı Rusya'ya ve Rusya'nın içerdeki dayanağı saydığı Ermeniler'e karşı kullanmak istiyor. Hamidiye Alayları, bu isteğin sonucudur. Daha sonra Doğu vilayetlerini Ermeniler'den temizlemek ve buna ek olarak, Kürtleri bir yanıyla, şeyhler kanalıyla pan-islamik programa ve bunun yetmediği zamanlarda da, türkifikasyona tabi tutarak merkezi devlete bağlama stratejisinin temellerini atıyor. Alman yanlısı bir dış politika izliyor; fakat hiçbir politikası ve yanlılığında, İttihat ve Terakki'nin yoğunluğunu tutmuyor.

Birbirine bu kadar yakın iki programın karşıtlığına dayalı bir muhalefet sürdürmek zor görünüyor; İttihatçı hareketin en zor sorunu burada ortaya çıkıyor. İttihatçıların zaman içinde daha disiplinli bir örgüt olmaları ve şiddet kullanmayı eylemliliklerinin temeli haline getirmelerinde bu zorluğun çok önemli bir payı olduğunu düşünüyorum.

İttihatçı hareket, ilk başlarında, elli ya da altmış fedainin eylem programı olarak gelişiyor. Bu nedenle Profesör Tunaya'nın, kağıt üzerindeki İttihat ve Terakki ile gerçekteki İttihat ve Terakki arasındaki ayrılığa dikkati çekmesi son derece yerindedir. Hareket, giderek bütün ülkeye yayılan bir örgütlenmeye kavuşuyor ve bunun yanında, gizli bir vurucu time dayanıyor. Bu vurucu güce daha sonra, artık islam halklarının yaşadıkları topraklarda ihtilaller düzenlemek için kurulan Teşkilat-ı Mahsusa da ekleniyor. Gizil, disiplinli, üyelerinin çoğunun birbirini tanımadığı ve ancak her yerde birbirini hissettiği bir militan kadro, İttihat ve Terakki olarak hareket ediyor.

İttihatçılık, aslında, hamidizmi, daha sonraki daha zor koşullarda daha hızlı olarak uygulama anlamına geliyor. Hızlılık, böyle koşullarda, ancak şiddetle gerçekleştirilebiliyor.

İttihatçılık, eylemde şiddet ve programda sığlık demektir. Sığlıkta ise kütlesellik belirleyici bir yere sahiptir; her yenilik hareketinin başında, kütlesellik daima, tutuculuğu ve radikalizmden uzaklaşmayı da beraberinde getiriyor. Hiç bir kütleselliği olmayan Tanzimat'a göre Jön Türk hareketi, her alanda, daha geri bir bakışı yansıtıyor. İttihatçılık, Tanzimat'tan daha tutucu bir programa sahip olmasının yanında Tanzimat'ı kötülemeyi de politikasının temellerinden birisi haline getiriyor. Nitekim Meşrutiyet Dönemi tarihçisi Abdurrahman Şeref, bu dönemde, "Tanzimatçılara karşı sataşma ve taş atma kapısı açılmış" olmasından yakınıyor.[141] İttihatçılık, Tanzimat'a ve hatta İkinci Tanzimat Dönemi sayılan Genç Osmanlılar'a göre, çok daha "yerel" ya da "millî" renkler taşıyor.

Burada "milli" sözcüğünün açıklamasına gerek duyuyorum. Gerek Sultan Hamid'i ve gerekse İttihatçı politikacıları en çok meşgul eden iki sorun, Ermeniler ve Kürtler oluyor. Sovyet araştırmacıları, İttihatçıların, Makedonya'da miri ve vakıf topraklarını yoksul köylüye ve Doğu'da da Ermeniler'den Kürt feodallerinin gaspettikleri toprakların Ermeni köylülerine geri verilmesini açıkça vaad ettiklerini kaydediyorlar.[142] Ahmet Bedevi Kuran da, anı-tarih kitabında, bazı eylemler açısından gerekli olan silah ve mühimmatı Ermeni devrimci örgütlerinden sağlamak için anlaştıklarını yazıyor. Ermeni milliyetçi örgütü Taşnak, İttihat ve Terakki'nin pek çok kongresine, örgüt adına, temsilci gönderiyor. Aynı örgüt Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girişi sırasında oluşturulan birleşik cephe içinde de yer alıyor.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, bir süre için, Kürtlerle kaynaşmış görünüyor ve Ermenileri yanında tutmaya büyük özen gösteriyor. Bu yakınlık sırasında, İttihat ve Terakki'nin, şiddet kullanma ve bazı politikaların oluşturulmasında, Ermeni Hareketi'nden etkilendiği anlaşılıyor.

Kürtlerin konumu ve Ermeni hareketliliği, İttihat ve Terakki'ye hem bazı yöntemleri getiriyor ve hem de, pratiğindeki bazı zigzagları açıklamaya yardımcı oluyor. 1906 yılında yeniden ve kalıcı olarak kurulduğunda, hem Kürtler ve hem de Ermeniler, İttihat ve Terakki'ye büyük umutlar bağlıyorlar; 1908 Devrimi ile bu umutları daha da artıyor. Fakat Devrim'den hemen sonra, Sovyet araştırmacısı Lazarev'e göre, devrimden hiçbir iz kalmıyor. Lazarev, bunu, Jön Türkler'in dayandığı burjuvazinin zayıflığına bağlıyor ve şunları ekliyor: "Ulusal politika alanında İttihatçılar, Abdülhamit'in gerçek mirasçıları olduklarını gösterdiler ve ondan, merkezileştirici ve asimilasyoncu eğilimleri devraldılar"[143]; Gerçekten de Kürtler ve özellikle Ermeniler, Hamit karşıtlığı ve Jön Türk yandaşlığıyla, yağmurdan kaçarken doluya yakalandılar. Hamid'te çok arkada olan Türkçülük, İttihat ve Terakki'de ön plana çıkmaya başlıyor; İttihatçılar, ulus sorununda, Hamid çizgisini daha cüretli ve şiddetli biçimde uygulamaya koyuyorlar.

İttihatçılar, Ermenilerle mesafeli bir işbirliği politikası izlerken, Kürtlerle kaynaşma yollarını arıyorlar. Bu da, Hamid'in politik çizgisinin izlerini yansıtıyor; Kürt hareketliliği İttihat ve Terakki bayrağı altında çok büyük canlanma gösteriyor. Doğu'da İttihat ve Terakki'nin kütleselliği, Kürtlerle gerçekleşiyor; Sovyet kaynakları, Muş ve Bitlis'teki İttihat ve Terakki Klüpleri'nin aslında "Kürt Klüple-

ri" olduklarını ve çok geliştikleri için bir süre sonra kapatıldıklarını kaydediyorlar.

Kürt kökenli kurucular Sükuti ve Cevdet'in hareketten kopmalarına karşılık, daha sonraki Kürt liderleri, Fransız Kürdolog Kutschera'nın yazdıklarına göre, "tüm başkaldırıların sonuçsuz kaldığını anlayarak" İttihat ve Terakki kanalıyla Kürt kütlesine ulaşmayı deniyorlar.[44] Gerçekten de, Jön Türk Devrimi'nden sonra, Kürt örgütlenmeleri ve yayınlarında patlama yaşanıyor.

İttihat ve Terakki'nin halklar cephesinde en büyük sorunu olan Kürt ve Ermeni hareketliliği, Jön Türk Hareketindeki pek çok tutarsızlığın da kaynağıdır. Kürtler'le işbirliği yapıyor ve sonra örgütlerini kapatıyor. Ermeniler ile işbirliği yollarını arıyor ve sonra büyük Ermeni Göçürmesi'ni gerçekleştiriyor. Bütün bunlarda ve bunların arkasında, İttihat ve Terakki'nin teorik ve ideolojik sığlığı ve önündeki pratik sorunların büyüklüğü yatıyor.

Sürekli Arınma

Sığ programlı hareketlerde katılaşma, sürekli arınma ile mümkündür. Programın sığlığı, önce çok büyük ve genel katılmalara imkan veriyor. Bir kaynak, Jön Türk Devrimi'nden hemen önce Üçüncü Ordu'da İttihat ve Terakki üyesi olmayan bir subay bulmanın güçlüğüne işaret ediyor. Böylesine yaygın katılım, asker olmayan aydınlar için de geçerlidir; özverili asker-sivil bir kaç aydınla ortaya çıkmak, genel bir burjuva-demokratik programı ortaya koymak, bazı gösterişli eylemlerle birleşince, çok genel bir katılım sağlanıyor. Bu nedenle, dönemin aydınlarının pek çoğu; kısa veya daha uzun bir süre, ittihatçılık yapmadan edemiyor.

Mustafa Suphi, Mustafa Kemal, Mizancı Murat, Prens Sabahattin, Miralay Sadık, Kürt Şerif Paşa; bu ün kazanmış İttihatçı karşıtlarının hepsinin geçmişlerinde bir İttihatçı dönem bulunuyor. Hepsi, ya güçlükleri görünce ya da umdukları yerlere gelemeyince, İttihatçı çizgiden ayrılıyorlar. İttihatçılık bununla daha saf bir hale geliyor. Saf hale gelmesi, ayrılmaları ve arınmayı hızlandırıyor.

Birinci Savaş, İttihatçılığın artık belirginleşen politikasını uygulamada çok önemli bir araç olarak kabul ediliyor; sadece yenilgi getiriyor. İttihatçı liderler, 5 Kasım 1918 tarihinde, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni feshetme kararı alıyorlar; yerine Teceddüt Fırkası'nı kuruyorlar. Teşkilat-ı Mahsusa için de şeklen kapatma ve fiilen sürdürme ilkesini benimsiyorlar.

Bir tür "ruh" ve bir tür yeraltı kanalı oluyor.

Mustafa Kemal, bundan çok ürküyor. İzmir Suikastı Davası'nı gerekçe yaparak, önde gelen ve geri kalan İttihatçıları astırıyor.

Celal Bayar da, İttihatçı Bankası İtibar-i Milli'yi, kemalist banka, İş Bankası'nın içinde eritiyor. Nemlizade, Avundukzade türünden önde gelen İttihatçı zengini, finansörü aileler ya ortadan kalkıyor ya da kemalist ekonomik kurumlara yönetici oluyorlar.

Dördüncü Bölüm

DÜZENDEN DÜZENE GEÇİŞ

Teori, öncelikle bir bilgi türüdür. Ancak bilgi'dir.

Teori, hep eski dönemlerin bilgisine dayalı bir kurgu'dur.

Toplumsal "doğa" için bunun kaçınılmaz olduğunu düşünüyorum. Teori, bir bölümü gözlem olan bilgilere dayanılarak kuruluyor. Hepsinin tarihli olması kaçınılmaz görünüyor.

Bütün bunları yazarken, Marx'ın basit meta üretimi şemasını gözönünde bulunduruyorum. Mükemmel bir soyutlama ve mükemmel bir üretim düzeni şemasıdır; ancak gerçekten kapitalizmin çocukluk, belki de bebeklik dönemini yansıtıyor. Artizanal, zanaatçıların etkin üreticiler oldukları bir düzen için, basit meta üretimi şemasından daha bilimsel, daha özlü ne olabilir; metaların saydamlaştıkları bir tarih aşamasına işaret ediyor. Hem feodalitenin bağrındaki elleri usta üreticiler ve hem de kapitalizmin eşiğindeki manüfaktürlerden çıkıyor. Kundura ile orak ya da iskemle ile kürek değiştirilirken, hem değiştiren, hem de bilimsel "burjuva" iktisatçılar, derinin, tahtanın, demirin ötesini görebiliyorlar; değiştirilenin eşit ölçüde işgücü olduğunu anlıyorlar.

Bir parantez açıyorum: Bu dönemde sanatçı da, zanaatçı da "artizan" olarak biliniyor. Aslında henüz birbirinden ayrılmıyor; birinde bütün hünerler görülüyor. Belki de bütün artizanların piri Leonardo da Vinci'dir; fizikçi, mimar, ressam ve her meslekte usta bir adam'dır. Da Vinci belki de pir, fakat, buradaki tartışma açısından Mikel Angelo'nun öyküsü son derece öğretici olmalıdır; yarattığına, ya da iktisatçının fazla sirküle ettiği sözcükle, ürettiğine, hayranlıkla çekicini fırlattığı hep söyleniyor ve biliniyor. Mikel Angelo'da çarpıcı bir biçimde anlatılan bu davranış, az veya çok bütün artizanlarda var.

Bunu tersinden de çözümleyebiliyorum; üreticinin kendisine güveni, bir anlamda hayranlığı, Mikel Angelo'nunki eninde-sonunda kendisine hayranlıktır, üretmekten ve üretebildiğinin güzelliğini görebilmekten kaynaklanıyor. Bu, iyi bir ayakkabıcıda, iyi bir marangozda, iyi bir mobilyacıda var, ancak, örnek olsun, büyük bir ilaç fabrikasında bütün dikkatiyle, önünden geçen konveyor üzerindeki ilaç kutularına fiyat etiketi yapıştıran işçide olmuyor. Neden olsun; tam tersine, kendi halinde, hiçlik duygusuna kapılmasını kaçınılmaz görüyorum.

Kendi halinde üreticinin, emekçinin ve giderek işçinin kendine güveni, basit meta düzeninde ortaya çıkıyor. Zaman içinde, kendi halinde işçinin, kendine güvenini yitirme süreci başlıyor. Kendi halinde işçinin güven eksikliğini tamamlamasının yolu, artık, üretimi sürdürmek değil, sık sık ve kütlesel olarak üretimi kesmesinde yatıyor.

"Güven" bu çalışmanın, gizli temalarından birisidir. Parantezi burada kapatıyorum.

Yönteme çok önem veriyorum; Marx'ı yönteme indirgememekle birlikte yöntemini yeni yorumlara kavuşturmaya çalışıyorum. Teknolojik yeniliklerin bütün çalışma duvarlarını zorladığı bir dönemde yaşıyor ve yazıyor; geçmiş tarihli bilgiye dayanarak kurduğu yapıyı, yaşadığı günlerin uç hareketlilikleriyle, bunlara uç eylemler diyorum, düzeltmeye, değiştirmeye ve geliştirmeye özen gösteriyor. Basit meta düzeninde teknolojik yeniliklerin taarruzu söz konusu değil; hep kendisini tekrarlayan, içine binlerce yılın sığdırıldığı bir anda kendisini sonsuz olarak tekrarlayan bir üretim süreci kuruluyor. Bu, toplumsal doğa'daki uç eylemlerle, teknolojik yenilikler ve diğer toplumsal aktivitelerle, yeniden ele alınıyor.

Bunu, kaçınılmaz ve son derece sağlıklı bir yaklaşım olarak görüyorum; "ileri" teori uç eylemlerle düzeltilmek durumundadır. Çünkü en "ileri" teori de, eninde-sonunda, tarih açısından geri bilgilere dayanıyor. Böylece teori ile pratik arasındaki ilişki, "ileri" teori ile uç eylem ilişkisine dönüşmüş oluyor.

Sadece bu kadar değil; her zaman tarihli bilgiye

dayanılarak kurulan teori'nin uç eylemle düzeltilmesinin, her zaman, ileriye dönük bir sonuç vereceğini sanmıyorum. Uç eylem, bazan bir duvar olarak algılanabilir; duvarı aşamamak, duvarı bir teoriye dayanak yapmak ya da "teorileştirmek" teorik düzlemde kısırlaşma sürecinin başlaması anlamına geliyor. Bu teoriden kopmak demektir; teorik düzlemde, kısırlaşma ile yok olma birbirinin aynı oluyorlar.

Avrupa'da sosyalist devrimin şanssızlığı, genç sosyalist düzenin önüne çıkmış bir duvar oldu; Lenin hayattayken de, bu duvarın bir "teori" olarak kabul edilmesi konusunda tereddütler yaşandığı biliniyor. Duvarı, buradaki uç eylemi, teori saymak, iki düzenin birlikte yaşamasını kabul etmek anlamına da geliyor; bu ikinci aşama oluyor. Buradan, birlikte yaşayacağı teorileştirilen eski düzene yetişmek türünden üçüncü teorik aşamaya geçiliyor; yetişmek, her zaman benzemeyi de içinde barındırıyor. Benzemek, yok olmak'tır.

Bu nedenle, her zaman tarihli bilgi ve gözleme dayalı teoriyi düzeltmek için sadece uç eylemlilik ile yetinilmemesi gerektiği sonucuna yaklaşıyorum; görebildiğim bir diğer düzeltme imkanı ütopya'dan çıkıyor. Ütopya'nın ise üzerinde yükseldiği iki dayanağı var. Bunların birincisi insanın iyi'ye yatkın ve ikincisi de insanın hep yaratıcı olduğu inançlarıdır.

Teorinin sınırı, tarihli bilgi ve gözleme dayanmasından geliyor; ütopya, geçmişten gelen sorunları, insan aklının sınırlarını kaldırarak yine insan aklıyla çözme denemesidir. Geleceğe ve özgürlüğe açılan bir yanı var; akla dayanmasına karşılık, bilimsel olduğu kesinlikle söylenmemelidir. Bilimselliğin tutarlılık ve gerçekçilik sınamaları, ütopyalarda bulunmuyor.

Bu çığırı açan ve sözcüğü de ortaya atan Thomas More'dur; Sekizinci Henry dönemi bir aydın-yönetici olarak ortaya çıkıyor. Çıkış tarihinin iki özelliği var; büyük keşiflerin hemen arkasından geliyor. İkincisi bütün kurumların çözülmeye başladığı, Henry'nin bağlı olduğu Roma Kilisesi'ne başkaldırdığı bir zamanda, Thomas More, ilk Ütopya'yı yazıyor. Her ikisinden de bir anlam çıkarıyorum: Hem büyük coğrafi keşifler ve hem de çözülüş, insan ufkunun genişlemesi ve hayal gücünün artmasıdır.

Böyle bir ölçüt, üç büyük ütopyacının, Owen, Saint Simon ve Fourier'nin zamanında da geçerlidir; bunlar da, büyük teknolojik buluşların uygulandığı bir tarih aralığında ütopyalarını kuruyorlar.[1] Büyük teknolojik buluşlar, insan aklının sınırlarını eritiyor.

Ancak ister büyük coğrafi keşifler ve isterse büyük teknolojik yenilikler olsun, her ikisi de insan oğluna, bir büyük mesaj getiriyor; "insan güçlüdür" mesajı, kaçınılmaz olarak insanlığı sarıyor. Güçlülük güvenli olmak demektir; güvenli olmak, birbirini izleyen eylem birikimi ile güç toplamak anlamına geliyor.

Buradan, insanlığın, eylemlerle beslenen güven duygusu olmadığı takdirde ütopyanın doğamayacağı sonucuna doğru uzanmış oluyorum; güvenin, kollektif ve toplumsallığı ile ilgili görüşlerimi de tekrarlıyorum. Bir başka coğrafyada bir insanlık başarısı, bu başarının ezmediği bütün insan toplulukları için bir güven kaynağıdır; güven, bir ezen durumu yoksa, bir topraktan diğerine bir yanar dağdan dökülen lav türünden, akıyor.

Güvenlilik duygusu, eylemlilik hali için asgari koşuldur; bu olmadan herhangi bir hareket başlamıyor. Fakat eylemlilik, sonuç sağladığı ölçüde, güven duygusunu arttırıyor. Ütopyayı, bu çözümleme çerçevesinde, güven duygusunun en yüksek aşaması olarak kabul ediyorum.

Çözümlemenin bu aşamasında, ayrıntılandırma gereği duyulmadan, söylenecek olan şudur: Ütopya da, yüksek ve özel bir eylemlilik durumunun ürünü sayılıyor. Buradan, tarihli bilgiye dayalı teori'nin düzeltilerek geliştirilmesinin tek yolunun uç eylem olduğu sonucuna bir kez daha ulaşılmış oluyor. Uç eylemlilik, teoriyi geliştirme şansını vermekle birlikte, daha önce değinmiş bulunuyorum, aynı zamanda teori'nin kısırlaşmasına da yol açabiliyor; bu ise, teorisizleşme anlamına geliyor.

Bir çözüm getirebildiğim iddiasında değilim; fetiş, ilkelin, ideoloji kütlenin, teori, düzeni düzenlemek isteyenin rehberidir.[2] Düzeni değiştirmek ya da düzenlemek, insanlığın vazgeçemeyeceği, bir insanlık hali olmalıdır; bu açıdan bakıldığında teorisizleştirilmiş bir insanlığı algılayamıyorum.

"Düzen" kavramı, insanlığın büyük teorik sistemlerinden birisi oluyor; bu kavram, üretim biçimi kavramını da içine alıyor. Mümkün olan hassaslıkla ayrıntılandırılmış ve çizilmiş bir düzen'e, bir üretim biçimi gözüyle bakılabilir; bir toplam'dır. Bir öğeler ve kurumlar toplamı olarak algılanması gerekiyor; bazıları, daha önceki biçim'de, bazıları ise sonrakinde olabiliyor.

Bu öğe veya kurumlardan hangisi stratejik ya da belirleyicidir; böyle bir sorunun şimdiye kadar verilmiş bir cevabını bilmiyorum. *Sine qua non*, olmazsa olmaz, kabul edilenler bulunuyor; kapitalist düzen için metalaşma böyledir. Ancak bu kadarı ilk bakışta büyük bir açıklık olarak görünmekle birlikte, bir adım daha atıldığında açıklığı koruyabilmek için ek koşullar gerekebiliyor. Ürünün metalaşması, üretimin her yanına yayılmış olmamak koşuluyla feodal düzende de görülüyor; uluslararası ticaret, baharat ve ipek yolları, bunlar üzerine savaşlar, böyle bir dönemin tarihleridirler. Feodalitede olmadığı kabul edilebilen işgücünün metalaşmasıdır; ancak bu da tekelli düzende görülüyor. Öyle görünü-

yor, ne kadar stratejik sayılırsa sayılsın, bir tek eleman ya da kuruma dayalı bir düzen tanımı ortaya çıkmıyor.

Tekelli düzen ile ilgili sorunları daha sonra ele almak durumundayım; şimdi, bütün bu eksikliğine karşın, düzen ve üretim biçimi kurgularının son derece gerekli ve işe yarar olduğunu belirtmek istiyorum. Marx'ın kapitalizmi bir tür eter olarak anlatmaya çalışmasını da son derece yerinde buluyorum; her eleman ve kurumun içine sızmış, bir bölümünün rengini kokusunu ve giderek biçimini değiştirebilen bir eter ile düzen ve üretim biçimini anlatmanın hem doğru ve hem de pek çok yaratıcı olduğunu düşünüyorum.

Düzen, her yere sinmiş olandır.

Düzen kavramı, düzenle sorunu olanın, tek sözcükle insanın, anahtar kavramlarından birisi oluyor.

Müthiş bir imkandır; burada yine Marx'ın sermayedarı, kişilik kazanmış sermaye olarak nitelendirmesini, hem düzenin son derece parlak bir anlatımı ve hem de düzen kavramının fonksiyonalizminin önemli bir kanıtı olarak görüyorum. Çünkü düzen kavramının en çok işe yaradığı yerlerden birisi insanın kişiliğinin değişeceğine kapı açmasıdır. Düzen, kişilik tipolojilerinin yaratıcısı ve damgacısıdır.

Tolstoy'un Anna Karanina romanında Kont Karenin, belki de bütün roman türünün ortaya çıkarabildiği en başarılı tiplemelerden birisidir; bürokratik, despotik ve acımasız bir düzeni bu düzenin yüksek yöneticilerinden birisi olan Karenin'den daha iyi anlatmanın mümkün olabileceğini düşünemiyorum. Bu düzen hakkında en küçük bir bilgi olmasa bile Kont Karenin'i "okuyarak" bu düzeni okumak ve tanımak imkan dahiline giriyor. Düzen kavramı tiplere kapı açıyor ve tipler, düzenin anahtarları oluyorlar.

Teori, aydınlık yaşamı sağlıyor.

Teorisiz yaşam, karanlıkta çırpınmak oluyor.

Buradan tekelli düzenin bir ayrı düzen olup olmadığı tartışmasına gelmek istiyorum; Lenin, emperyalizmi kapitalizmin en yüksek aşaması olarak niteliyor. Emperyalizm ile tekelcilik, yine Lenin'e göre, bir madalyonun iki yüzüne benziyorlar; böylece, Lenin'in, tekelli düzeni, kapitalizmin en yüksek aşaması kabul ettiği, bir başka yoldan da, kanıtlanmış oluyor. Böyle bir çözümleme ve teori'ye ise giderek artan ölçüde kuşku ile yaklaşıyorum.

Clausewitz, "politikaya şahıslaşmış devletin zekası olarak" bakıyor.[3] Devlet yönlü güçler toplamı ya da cebri'dir; politika, güçler dinamiği ise, Lenin'e, bir politik zeka ya da zekanın çok hızlı biçimi olarak anladığım deha sözcüğünü kullanacak olursam, bir politika dehası gözüyle bakmak gerekiyor. Lenin, teori söz konusu olduğunda Marx'ın kurgusuna ortodoksça bağlı, ancak, iktidarı almanın gereklerinin zorladığı zamanlarda da buna dahiyane kapılar açan bir büyük politikacıdır; öyle anlıyorum. Lenin ile başlayarak bütün Rusya marksizminin tekelcilik olgusunu yeteri ölçüde incelememiş olduğunu ve inceledikleri zamanlarda da teorinin önünü tıkayıcı çözümlemeler ortaya attıklarını söyleyebiliyorum.

Emperyalizm, tekelli düzenin kendi coğrafyası dışındaki uygulamasının adı ve kurumları ise, faşizm de kendi içindeki uygulamalarının toplamıdır; bu düşüncenin ikinci bölümünü, daha sonradan ortadan kaldırmak üzere, geçici olarak ortaya atıyorum. Buna, şu nedenle ihtiyacım var; tekelli düzeni anlamamak, faşizmi anlamamak oluyor. Tekelli düzen anlaşılınca, faşizm kavramına gerek kalmıyor.

Faşizm, nasyonal kapitalizmin, tekelsiz varolma denemesidir.

Tekellere karşı bir retorik ile ortaya çıkan faşizmin bütün kurumları, daha sonra, tekelli düzen tarafından içeriliyor.

Faşizm alanında, Komintern içinde tek doğru söz Clara Zetkin'e ait görünüyor; faşizmi, Avrupa'da sosyalizmin kurulamayışının karşılığında ödenmesi gereken ceza olarak niteliyor. Faşizm konusunda, Komintern içinde, en yanlış sav, Dimitrov'a ait bulunuyor; faşizmi, kapitalizmin ekonomik krizinden çıkan bir "nöbet" olarak algılıyor. Bu, öncelikle, kapitalizmi aklamak ve kapitalizmin, "nöbet" geçirmediği zamanlarda hiçbir zaman baskıcı ve insanlık dışı olmayacağına inanmak ve ikincisi, kapitalizmden tekelli düzene alınan yolu görememek anlamına geliyor; ancak hem Komintern'e ve hem de Rusya marksizmine mal oluyor.

Burjuva düzenin başında bir şiddet var; Jakoben Terörü, eninde-sonunda, burjuva düzeni yerleştirmek içindir. Ancak bu düzen yerleştiği hiçbir yerde, bundan sonra ve sürekli olarak aynı terörü tekrarlamıyor. Faşizmi, bu düzenin ikinci terörü olarak görüyorum; bu terörden sonra insanlar küçülüyorlar. Birincisinde yükselen insanlık ikincisinde cüceleşiyor; faşizm, insanlığın yükselişinin yeni bir aşaması olan sosyalizmin yolunu kesmekle kalmıyor, aynı zamanda, sosyalist olmayan dünyanın insanlarını ufalıyor. Daha sonra bunu bir içsel mekanizma haline getiriyor. Büyük şiddeti atomize ediyor ve düzeninin bütün kurum ve elemanlarına, bir eter türünden, sokuyor ve sindiriyor.

İşletmeler büyüdükçe insanlar küçülüyor.

Tekelli düzende sonsuz kavramı ortadan kalkıyor.

Zaman ve mekan son derece dar ve kesikli bir nitelik kazanıyor.

Son derece bürokratik, insanlığın tüm değerlerinden soyutlanmış, fırsatçı, çok sınırlı maddi kazanımlardan büyük hazlar çıkarabilen, edilgen, beyni medüzleşen bir yaratık çıkarıyor. Bu yaratık insan'dan hızla uzaklaşıyor.

Şiddetin kütlesini arttıran, atomize eden ve küçük dozajlarda sürekli bir şekilde enjekte eden bir sistem var; çelişkileri ortadan kaldırmıyor. Ancak çelişkileri algılayan akıl üzerinde çalışıyor; tekelli düzende insan aklının ayırma, kurma ve tutarlılığı sınama özellikleri, yavaş yavaş, siliniyor. Bu, aklın ortadan kalkması anlamına geliyor. Uzmanlarda, uzmanlaşmış aklı koruyarak kütleleri akılsızlaşmış aklı koruyarak kütleleri akılsızlaştırma, tekelli düzenin temel çizgisi olarak ortaya çıkıyor.

Bu düzen ideolojik mücadeleyi en çok ön plana çıkaran ve bir araç olarak en çok kullanandır; ideolojik aracın böyle kullanımı, şiddetin büyük dozajlarda sunulması ihtiyacını azaltıyor. Aynı zamanda geçişleri köşeli yapma imkanını yaratıyor; tekelli düzende bir programdan diğerine geçiş hızlı, kesikli ve köşeli olabiliyor.

Tekelli düzen, toplum yaşamında eğimli çizgileri ortadan kaldırıyor.

Köşeli dönüşler, kesikli ve boşluklu biçem, bir yaşam biçimi haline geliyor.

Bu durum, düzenin, oligopolistik yapısının kaçınılmaz sonuçlarından birisidir; az sayıların yönetimi, mutlaka şiddeti ve şiddet ile ikame edilerek ideolojinin kullanılmasını gerektiriyor. Ancak ideolojik aracın kullanılmasındaki başarılar, programlar arasındaki eğimli geçişler yerine köşeli ve hatta boşluklu aktarımları yapılabilir hale getiriyor ve ayrıca bunların çeşitli risklerini de azaltıyor.

Çözümlemelerden bir sonuç çıkarıyorum: Tekelli düzeni, insanı sürekli olarak çirkinleştiren bir estetik ameliyatlar zinciri olarak algılıyorum.

Bunun büyük bir acımasızlık, büyük bir insansızlaştırma operasyonu olmasının yanında son derece cüretli bir yöneliş olduğundan da kuşku duymuyorum; tekelli düzen, Ekim Devrimi'nden sonra "refah devleti" ya da Keynesian programlar çerçevesinde, ekonomik ve toplumsal alana getirdiği bütün kurumları hızla atmanın yanında, insanını bir Orta Çağ sürüsü haline getirmekten de korkmamaya başlıyor. Bunda, sosyalizmin önce bir tehdit olmaktan çıkması ve daha sonra da tehdit olamadığı için yıkılmasının büyük etkisi var. Sosyalizmin ortadan kalkmaya başlaması, tekelli düzene, insanı yükseltmek yerine sürekli küçültmek ve hızlı ve köşeli bir biçimde bir programın tipolojisinden diğerine geçirmeyi denemek cesaretini veriyor.

Balzac ya da Tolstoy, düzenin tipolojilerini çizerek yüceldiler.

Artık hızla değişen tipolojilerden düzen ya da daha çok alt-düzen veya programların değiştiğini görmek mümkün oluyor.

Hızla düzen değiştirme, kapitalistleşme sürecine geç giren toplumların temel özelliklerinden birisi haline geliyor; bu ülkeler için ya durağan olmak ve bunun da imkansızlığı nedeniyle gerilemek ya da hızla akarak dönemeçleri çabuk geçmek alternatiflerinden birisi zorunluluktur. Bu zorunluluk için üç neden öne sürülebiliyor; birincisi artık çok küçük ölçekten başlayarak büyük bir ekonomik birim durumuna gelme çığırı kapanmış durumdadır. Kapitalist süreçte olmak, daha önce kapitalistleşmiş ve hatta tekelci düzene girmiş ekonomilerin işletme ölçeğini veya belli bir maliyet ödeyerek bunun sınırlı ölçüde daha küçüğünü kurmak demektir; üstelik bunu çok çeşitli sektörlerde aynı zamanda yapma mecburiyeti var. İkincisi, sosyalizmin, 1930'lu yıllarda hızla sanayileşmesi ve arkasından sputnik ve uzay araştırmalarıyla dünyayı sarsması, bütün kapitalist ekonomiler için, görmezlikten gelemeyecekleri bir yarışma tahriki olmuştur; sosyalizmin gözalıcı başarıları, kütlelerin ufuklarını genişletiyor. Üçüncüsü, artık dünya ekonomisinin içdayanırlığı ve birbirini etkileme imkanları çok daha artmış bulunuyor; bu da hızı artırıcı bir etki yapıyor.

Türkiye ortadadır; yirminci yüzyılın başında embriyonik ölçüde var olan kapitalizm, hızlı bir biçimde, feodal kurumların tasfiye sürecini başlatmak bir yana, 1980 yıllarında tekelli düzenin elemanlarını öne çıkarmak ve kurumlarını harekete geçirmek durumunda kalıyor. Emperyalizme olan bağımlılığını koparmadan, tekelli ekonomilerin kaçınılmaz dinamikleri, Osmanlı emperyal düzenine duyulan özlemlerle birlikte, Türkiye'yi, emperyalist programları oluşturmanın kapısına getiriyor.

Türkiye'de düzenden düzene geçiş hızlıdır ve büyük bir şiddet içeriyor.

Hep yapılan bir gözlem var; modern Türkiye'nin siyasi tarihi, bir anlamda da, sıkı yönetimler tarihi oluyor. Olağanüstü durum yönetimi, sıkı yönetimin şiddeti yükseltilmiş türüdür; bu kadar uzun süreli sıkı yönetimleri, Türkiye'nin hızla düzen değiştirmesi ve bunu köşeli ve boşluklu olarak gerçekleştirmesi ile açıklamaya çalışıyorum.

Kapitalist üretim düzenine daha önce girmiş ve bu düzeni tekelli aşamaya doğru geride bırakmış olan ülkelerde yüzyıllara sığdırılan kesitler, Türkiye türü ülkelerde ancak on yıllarla ölçülüyor. Bu tersinden de söylenebiliyor; Türkiye'de her on yıl, bir öncekine veya bir sonrakine benzemiyor. Böyle bir durum ise, şiddetin daha çok kullanılmasını zorunluluk haline getiriyor.

Her düzen, toplumsal elemanlara ve kurumlara sinmiş bir eter'dir; en somut çizgilerini insanlarının

kimlik ve kişiliklerinde gösteriyor. Bu, bir yanda ve diğer yanda ise, düzenden düzene veya bir alt düzenden diğerine geçişin her on yılda bir ve hızla realize edilebildiği gözlemi yapılabiliyor. Bu, kimlik ve kişiliklerin her on bir yılda bir kez değiştirilmesi demek oluyor; ancak çok yoğun dozajda verilen şiddetle mümkün görünüyor.

Türkiye, her kurumda her an estetik ameliyatların yapıldığı büyük bir ameliyathaneye benziyor.

İnsan yüzünü deforme etmek için yapılan ameliyatlara "estetik" operasyon denebilir mi; sanmıyorum. Bu nedenle Türkiye'yi binbir çeşit maskın hazır tutulduğu bir sahne arkasına benzetmenin daha doğru olacağını düşünüyorum. Masklar çeşitli olabiliyor; hepsinin bir ortak özelliği görülüyor. Hepsi kişiliksizliği anlatıyor.

Türkiye'nin yakın zamanlar tarihi, kişiliğini yitiren canlı yaratıklar tarihidir.

Kapitalizm de, eninde-sonunda, kişilikleri değiştirmekle birlikte canlı tutulabilen bir düzendir.

Tekelli düzen, insan kişiliğine karşı düzenlenmiş bir pogrom'dur.

Üç İç Savaş

Savaşlar, insan kişiliğinin bütün çıplaklığıyla ortaya çıktığı ve gerçekleştiği tarih coğrafyaları oluyorlar. Roman, insan kişiliğiyle en yakından ilgili sanat türüdür; son zamanlarda, en "büyük" romanların savaşlar üzerine kurulmasını bir rastlantı saymıyorum. İç savaşların ise, bu açıdan, cepheli savaşları da açan bir yanı var; belki de bu nedenle "civil war" deniyor.

Benim çalışmalarıma kadar, Türkiye'nin yakın tarihinde, ayrıntı ve belirlilikle ortaya konmuş iç savaş dönemleri bulunmuyordu; şimdiye kadar, On Dokuzuncu yüzyılın başından itibaren bugüne kadar uzanan zaman aralığında üç iç savaş saptamış oldum. Burada bunları tekrarlamak değil, çok kısa olarak, özetlemek durumundayım.

Birinci iç savaş dönemi 1806-1826 yıllarını ve ikincisi de 1906-1926 dönemini kapsıyor; her ikisinde de görünüşte olan bir ilericilik-gericilik kavgası var. Ancak bundan çok ötedir; belli çizgilerini yazmak istiyorum.

Birincisi, Üçüncü Selim'in modernizasyon programının sonucunda ortaya çıkıyor; Selim, ilk derlitoplu modernizasyon planını gerçekleştirmek için harekete geçiyor. Osmanlı, bir emperyal ülkedir; böyle ülkelerde Yeni Düzen, Nizam-i Cedit, bir yeni ordu demek oluyor. Bu, mevcut ordunun, Yeniçerilik Düzeni, modernizasyon hareketine karşı çıkması sonucunu doğuruyor, yeniçerilik kurumu, o tarihte ülkede sermayeyi temsil eden esnafla içiçedir. Selim, büyük bir modernizasyon programını son derece büyük bir kimsesizlikle gerçekleştirmek durumunda kalıyor; "Rusçuk Yaranı" olarak isimlendirilen beş örgütcü-aydın, kendi kendilerini, bu yenilik yürüyüşü için görevlendiriyorlar. Bunlar, Alemdar Mustafa'yı ikna ediyorlar; Selim'in öldürülmesi ve Mahmut'un tahta çıkarılması, arkasından Alemdar'ın öldürülmesi biliniyor.

Selim'in ve Alemdar'ın öldürülmeleri iç savaşın kızışmaya başladığının işaretidir; gericilik, sonunda, büyük bir takiple "Rusçuk Yaranı" bu ilk ilerici örgütcü-aydınları temizliyor. İç savaşın cephesiz ve karşılıklı kıyım olduğu, tarihsel olarak, 1806-1826 döneminde yaşanıyor; Yeniçeri kışlalarının topa tutulması ve bu düzenin tasfiye edilmesiyle iç savaş sona eriyor.

Tanzimat başlıyor. Düzenlemek anlamına geliyor.

Reşit, Ali ve Fuat adında üç paşa'nın yönetiminde devam ediyor. Üçünün özelliği, modernizasyonu ve yeni düzeni savunmakla birlikte savaşçı olmamalarıdır; iç savaş, yüreklerini dağlıyor ve akıllarını belirliyor. Büyük Reşit Paşa, Ali Paşa ve Fuat Paşa, yüreksiz akıldırlar.

İkinci iç savaş, 1906-1926 yıllarını kapsıyor; çok çeşitli cephede düzensiz ve sihirli bir kıyımı anlatıyor. Başlarında üç genç, Niyazi, Enver ve Eyüb Sabri sivriliyorlar ve ortada üç paşa, Enver, Cemal ve Talat görülüyorlar; bir başka üç paşa, Kemal, İsmet ve Fevzi tamamlıyor.

İkinci iç savaştan cumhuriyet çıkıyor. Halk yönetimi demek oluyor.

Üçüncüsüne gelmeden önce bir toplamaya gerek var: İç savaşın en belirgin özelliği devlet otoritesinde boşlukların ortaya çıkmasıdır. Bu, devletin baskıcı gücünün bölünmesi anlamına geliyor. Bu anlam, 1925 yılında başlayan, Türkiye Cumhuriyeti açısından bir türkifikasyon ve Kürtler açısından bir "alan" mücadelesi olan[4], Kürt Ayaklanmaları'nın neden bir iç savaş sayılmadığını da gösteriyor; Kürt Ayaklanmaları, var olan devlet otoritesinde bir boşluğa ya da bölünmeye yol açmıyor. Halbuki birinci iç savaş, düzensiz ve sihirli kıyımlar bir yana, eninde-sonunda, iki ordu çatışması olarak gelişiyor. İkinci iç savaş, önce kuvay-i inzibatiye versus kuvay-i seyyare ya da kuvay-i milliye çatışması olarak başlıyor ve daha sonra ise Balkan Savaşı ile Birinci Savaş'ta dağılmış, itibarını yitirmiş düzenli ordunun yaratılmasıyla, düzenli ordu versus kuvay-i milliye çatışması olarak sürüyor. Ayrı bir vurucu güç olabilme ihtimalini barındıran Teşkilat-ı Mahsusa ve İttihat ve Terakki kalıntılarının tasfiye edilmesi, ikinci iç savaşın sonuna işaret oluyor.

İç savaşın teorik özü, devlet otoritesinde delikler veya boşluklar görülmesidir.

Çözümlemeye çalıştığım bu iki iç savaş bir de şunu gösteriyor; yakın Türkiye tarihinin iki önemli ileri düzenlemesi iç savaşla birlikte gerçekleşiyor.[5] Bunu şaşırtıcı, ancak her doğru türünden son derece basit bir bulgu olarak görüyorum. Büyük düzen değişikliklerinin büyük bir iç kavgadan sonra gelmesi, aklı tırmalamıyor.

Üçüncü iç savaşın hem başlangıç ve hem de kapanış tarihi konusunda net olamıyorum ve yazılarımda, aklımdaki netliği aşmamaya çok dikkat ettiğim için de, bu bulanıklığı olduğu gibi saklı tutuyorum. 1966-1968 dönemi başlama tarihi olabilir; şiddetin yeniden siyaset sahnesine girişine denk düşüyor. Bu, ideolojiyi birikmiş şiddet olarak tanımladığımı tekrarlıyorum, kemalist ideolojinin etkisini yitirmesi sürecinin de başlangıcıdır; İstanbul'da Teknik Üniversite Yurdunun basılmasını ve gençlerin polis tarafından öldürülmesini, gençliğin Amerikan Altıncı Filosu denizcilerini Dolmabahçe'den denize dökmelerini, bilimsel açıdan, son derece önemli buluyorum.

Bu üçüncü iç savaş, bir yanıyla, tarafların uzun bir dönem birbirini yenememeleri ve diğer yanıyla Türkiye'nin "en demokratik" yıllarını temsil ediyor; demokratik niteliğini görebilmek için demokrasinin bir devlet durumu olduğunu kabul etmek kaçınılmaz oluyor. Devlet yönlü ve güç yüklü okların toplamıdır; demokrasi, yönlü güçlerim birbirine uyumsuzluğunu anlatıyor; iç savaşta hem bu uyumsuzluk yüksektir ve hem de çok daha kararlılıkla sahneleniyor. Bu iç savaşta, emekçilerin yerleşim mahallelerinde, bunların çoğuna "kurtarılmış bölge" deniyor, kadınlı-erkekli tam bir yönetim yükselişi yaşanıyor; mahalleler, silahlı komiteler tarafından yönetiliyor.

Üçüncü iç savaşın ilk yıllarında, 15-16 Haziran 1970 işçi kalkışması var; işçi sınıfı, iki gün için de olsa, İstanbul'u fiilen kontrolüne alıyor. 1970 yılı yaz ve sonbahar aylarında Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ikiye bölünmüş olduğu kesindir; birlikler, sürekli olarak bir taraftan diğerine kayıyor ve bu günlük bilgiler arasına giriyor. 9 Mart 1971 günü, bir taraf, hükümeti almayı deniyor ve 12 Mart 1971 günü tutucu taraf, diğerini tasfiye ediyor.

12 Mart 1971 tarihinde, kendi içindeki ilerici kadroları tasfiye eden ya da bastıran Silahlı Kuvvetler yönetimi, iki buçuk yıl büyük bir baskı sistemi kurmakla birlikte iç savaşı kendi lehine sonuçlandıramıyor; hemen sonraki olaylar bunu gösteriyor. 1970 yıllarının ortasına gelindiğinde, Türkiye, tarihinin en kanlı ve en kütlesel iç savaşını yaşamaya başlıyor. Silahlı Kuvvetler, çok tabanda gerilla mücadelesine zorlanan küçük bir genç subay takımı hariç, birliğini tam kurarken, devlet otoritesinin ikinci büyük baskı aracı polis, kesin bir biçimde, ikiye bölünüyor. Devlet otoritesi, polis söz konusu olunca, etkinliğini yitiriyor; yönlü ve güç taşıyan oklarla devletin anlatımı hatırlanacak olduğunda, en önemli oklardan birisi, bükülüyor, yönünü tutamaz oluyor.

Büyük güç birikimine ve kütleselliğine karşın "ilerici" taraf, bu iç savaşı kaybetmeğe mahkumdu; direnmenin ötesinde bir irade ve perspektifi sergilemedi. Aslında, "tutucu" taraf da kaybetmek durumunda oldu; çünkü, 1970 yıllarında iç savaşın her iki yanı da, imkansızı veya tarihsel olarak bitmiş olanı, savunuyordu. Liderliğini Süleyman Demirel'in ve Genelkurmay Başkanlığı'nı Albay Alpaslan Türkeş'in yaptığı "tutucu" taraf, 1960 yıllarının demokratik koşullarını, en azından, 1950 yıllarının şartlarına bağlamak istiyordu. "İlerici" taraf ise, bir sosyalizm edebiyatı ile süslü olmakla beraber, tümüyle varolan demokratik şartlara bir sosyal renk sağlamak için savaşıyordu; tarihsel olarak imkansız olanı gerçekleştirmek için kanlı bir mücadele veriyordu.

Bu sonuncu nokta üzerinde, çok kısa olarak, durmak istiyorum; "ilerici" taraf güçler ve perspektifler çözümlemesi yapmak zorundayım. Bu dönemde, sosyalizmi bir iktidar programı olarak gören sadece Türkiye İşçi Partisi'dir; toplumda herhangi bir güçlülüğe denk düşmüyor. Türkiye Komünist Partisi, zaman zaman sosyalizmi hedeflediği izlenimi vermesine ve bu dönemde çok büyük bir kütleselliğe ulaşmasına karşın, Sovyetler Birliği'nin dış politika gereklerini yerine getirme misyonunu aşamıyor. Kütle içinde, "Kurtuluş", "Halkın Kurtuluşu" adlarıyla önemli etkinlikler olmakla birlikte iç savaş, mahalle cephesinde, "Devrimci Yol" bayrağıyla realize ediliyor; bu bayrak da, sosyalizm yerine koyu bir demokratizm rengine boyanıyor.

Tıpkı 1848 Şubatı Fransası'nda olduğu türden, burjuvazi, geleni sosyalizm olarak görüyor; 1970 yılları, Türkiye'den, ülke dışına yoğun bir servet transferine tanıklık ediyor. "Türk" sermayesinin enternasyonalize olmasında, sosyalizm tehditinden ürkerek, Avrupa'ya kaçan bu sermayenin büyük bir payı var; ancak tehdidin, sosyalist olmadığını, içinde olan pek küçük bir kadro hariç, kimse göremiyor. Bu, iç savaşın iki yanında ciddi bir illüzyonun yaşandığı anlamına geliyor.

Demokratizm illüzyonunun temelinde üç süreç görülüyor; bunları, saymak istiyorum. Birincisi, Rusya marksizminin, Marx'dan bazı ipuçları alarak geliştirip katılaştırdığı aşama kavramıdır. Demokratik ve sosyalist aşamalar birbirinden net çizgilerle ayrılabiliyor; aşama kavramının, sosyalist iktidar iradesini felç eden etkisinin hâlâ anlaşıldığını sanmıyorum. İkincisi, eninde-sonunda, kapitalizmi yüceltme tutkusundan kurtulmak mümkün olmuyor; hem kapitalizmin sosyalize edilebileceği ve hem de

kapitalizmin, sosyal bir devlete razı olabileceği kabul ediliyor. Kapitalizmde, adına faşizm denilen baskıcı uygulamaların, bir tür "nöbet" geçirme olduğu yönündeki Komintern Savları, "Devrimci Yol" yoluyla, Türkiye'nin bu büyük iç savaşına ve reel olarak aktarılmış oluyor. Üçüncüsü, düzenlerin de tarihi ve birikimi olduğu kabul edilmiyor; birikimin sadece ekonomi cephesi için geçerli olduğu anlayışı kendisini sürdürüyor. Aslında kapitalizm, kendisini korumak için uygulamaya koyduğu faşizan programları, kendisini bir başka düzene çıkararak, korumayı sürdürüyor.

İç savaşın uzun bir yenişememe döneminden sonra, sermaye sınıfı lehine dönmesinin kesin başlangıç tarihi olarak 1978 yılını alıyorum; bu, burjuva politikacılarının, kaçınılmaz olarak burjuva diktatoryasını hazırladıkları yolundaki görüşümü de doğrulayan bir dönüş noktasıdır. Burjuva politikacıları, kendi iktidarları için önlerinde bir tepe istemiyorlar; bütün tepeleri düzlemeye öncelik veriyorlar. 1974 ve 1977 yıllarındaki CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit'in eksikli hükümeti bu işlevi eksiksiz yerine getirebiliyor. Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun bütün direngenliğini bırakması, Türkiye Komünist Partisi'nin 1970 yılları başlarında başlattığı atılım ilkelerini terkederek sosyal demokrasinin net destekçisi bir konumu kabul etmesinde, Bülent Ecevit'in politik manevralarının büyük etkisi olduğunu düşünüyorum. 1978 yılı sonunda, kendisini haber vererek gelen Maraş Katliamı ve bunun arkasından Ecevit Hükümeti'nin sıkıyönetim ilanı iç savaşta, güçler dengesinin, tutucu tarafa dönüşünün net ifadesi oluyor; sonraki gelişmeler bunu tamamlıyor.

Üçüncü iç savaş, tekelli düzene geçişi gerçekleştiriyor.

Peryodizasyon Denemesi

Bilim, anlamak ve anlamayı kolaylaştırmak içindir; gerçeklik, giderek artan bir karışıklığı sergiliyor. Düzen ya da üretim biçimi kurguları, toplumsal yapıyı ve yapıların tarih içinde gelişimini bilimsel ve kolay bir biçimde algılamaya yarıyorlar; "peryodizasyon" ise tarihin akışını anlamlı aralıklara ayırmak demek oluyor. Tarihçinin en çok kullandığı usullerden birisidir; ilk çağ, orta çağ, modern çağ veya kuruluş, yükseliş, duraklama, gerileme dönemleri türünden ayrımlar, peryodizasyon denemelerinin dünya ölçüsünde ve Türkiye planında en çok bilinen örnekleridir.

Peryodizasyon denemeleri, sözcüğün olumlu anlamında, tarihçinin uydurmaları ya da kurguları demektir; sınırları konusunda ortak bir anlayışın olmadığını söylemek durumundayım. Modern zamanlara geçiş, bu belirsizliğin çok göze çarpıcı örneklerinden birisidir; 1453 yılında İstanbul'un fethi ile 1543 yılında Copernicus ünlü kitabının yayını dahil, bu iki tarih arasındaki her yıl ayrı ölçüde modern zamanları başlatmaya aday olabiliyor. Her tarihçi kendi iddiasında haklıdır ve hiçbirisi diğerini ikna etmek durumunda kalmıyor. Nitekim, teorik zamandan pratik zamana geçerken ve bu amaçla bir takvim başlatılırken İsa'nın doğumu ile Muhammed'in bir kentten diğerine göçü, inanmışları için, aynı kuvvetle tarih ve takvim başlatıcısı sayılabiliyor.

Tarihten takvim yaparken, İsa'nın ya da Muhammed'in veya Fransız Devrimcileri türünden kendilerinin eylemliliğini başlangıç yapmak, eninde-sonunda, insanı merkez almak anlamına geliyor; Türkiye'nin siyasal tarihinde ilk önemli muhalefetin, Namık Kemal'in, Ziya'nın, Şinasi'nin muhalefetinin, devlet memurluğu ile birlikte gitmesi beni hep düşündürmüştür. Hem devlet, kendi muhalefetini devlet memuru olarak kendi içinde barındırıyor ve hem de muhalefet, devletten maaşını almayı en doğal bir hak sayabiliyor. Muhalefetin şiddetlendiği bir dönemde, Jön Türkler zamanında, muhalefetin varlığı ile yokluğu memuriyetin devamlılığı ve kesintiye uğramasıyla bir olabiliyor; muhalefetten vazgeçme kararı ile devlet memurluğuna dönüş sistemleştirilebiliyor. Bu dönemde bu uygulamanın son derece şaşırtıcı uç örnekleri de ortaya çıkabiliyor; muhalefet hareketinin büyük finansman sıkıntısı çektiği sıralarda, sonradan devlete satma, muhalefetten büyük para karşılığında vazgeçmek için de, yayın çıkarıldığı biliniyor. Hüseyin Cahit Yalçın türünden, en muhalif başyazıları yazan bir gazeteci iken, aynı zamanda bir lisede öğretmenliği sürdürenler de görülüyor; bu, bir peryoda renk veriyor.

Muhalefetin devlet memurluğu, Cumhuriyet ile birlikte geride kalıyor; Cumhuriyet döneminde ve çok sonraki demokratik aşamalarda, devlet memurluğu ile muhalefeti bir arada götürmek, sadece bir tür devlet memurluğunda, üniversite öğretim üyeliğinde kendisini sürdürebiliyor. 1950 yıllarından itibaren ve hatta İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, artan ölçüde üniversite öğretim üyeleri, hem belli bir muhalefeti sürdürme ve hem de devlet bütçesinden aylık almayı hakları sayıyorlar. Bu muhalefet, 1970 yıllarındaki iç savaşta, önemli bir ağırlık da kazanıyor; eylülist darbe, Türkiye'nin bu anomalisine son veriyor.

Bu Osmanlı idyosınkratik yapıdan geriye kalan, 1930 ve 1940 yıllarında, "muhalif" sanatçının, çok büyük ölçüde, hâlâ devlet memuru olmasıdır; 1940 Kuşağı ressam, şair ve edebiyatçılarının çok büyük bölümü devlet memurluğu yapıyorlar. Sanatları bu nedenle son derece titrek bir ton taşıyor; bu ressam, şair ve edebiyatçılar, 1950-1970 yıllarında devlet memuriyetinden koptuktan sonra, 1980 yıllarında,

hem devlet sanatçısı olmaya başlıyorlar ve hem de çok büyük bir bölümü tekellerin bütçesinden finanse ediliyorlar.[6] Böylece egemen yapının içinde doğan bir muhalefet, tekrar egemen yapının içine girmiş oluyor.

Devlet, baskı durumudur.

Devletin büyümesi veya küçülmesini, devlet bütçesinden yapılan finansmanın boyutuyla ya da bir kurumda kırtasiyeciliğin olup olmamasıyla ölçmek, bilim dışı oluyor. Eğer baskı imkanları artıyorsa, devlet büyüyor demektir.

Rekabetçi kapitalizm ile tekelli düzen arasındaki en önemli ayrılık, birincisinde baskının ve devletin, sermaye kesiminden, dışsallaşması ve ikincisinde baskının içsel bir nitelik kazanması oluyor. Baskının olduğu yerde ise bürokrasi bulunuyor ve artıyor.

Bürokrat, güç'ün önünde oturan sınırlılıktır.

Tekelli düzende hem bürokrasi artıyor ve hem de tekeller bürokratikleşiyor.

Kapitalist düzende baskının, sermayedar kesimine yabancılaşması, devlet olarak soyut bir nitelik kazanan baskının, tek tek sermaye kesimine de uygulanabileceği anlamına geliyor; bu nedenle kapitalizmin bu aşamasında anti-bürokratizm[7] sermayenin iki yüzlü ideolojik silahlarından birisidir. Tekelli düzende baskı, tekellerle de sürüyor; anti-bürokratizm ortadan kalkıyor. Bu nedenle de tekelli düzen, her türlü popülizmi yok ediyor.

Çok kısa bir zaman aralığında çok hızlı geçişler yaşanıyor; Yirminci yüzyılın başlarında Osmanlı Türkiyesi, Kurtuluş Savaşı dönemine göre, çok daha güçlü bir burjuvaziye sahip görünüyor. Ancak bunlar hem Balkan ve hem de Arap topraklarıyla, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda, Türkiye'den ayrılmıştır; Kurtuluş Hareketi'ni, çok sınırlı ticaret burjuvazisi, küçük burjuvazi ile çok büyük ölçüde toprak sahipliği oluşturuyor. Türkiye'nin Misak-ı Milli ile çok sınırlı bir alana razı olması, Kurtuluş Hareketi'nde toprak sahipliğinin ağırlıklı yeri ile açıklanabilir; toprak sahipleri için topraklarını korumak en yüksek amaç oluyor.

1926 yılından itibaren başlayan peryodu, kemalist atılımlar dönemi saymak gereklidir; başta Kürtlerin başkaldırısı olmak üzere pek çok cepheden kendisini tehdit altında görüyor. Bütün kemalist reformlar, bir büyük tehdite tepkidirler; zaman içinde tutarlılık arayan bir pratikler demeti oluşturuyor.

Fransız Devrimi ile Ekim Devrimi'nin atılım süresinin sanıldığından çok kısa olduğunu düşünüyorum; kemalist reformlar dönemi de çok kısa görünüyor. İten güçten, bir motordan yoksundur; Kürt tehditi ile Büyük Ekonomik bunalımın yarattığı tehlikeler uzaklaşınca ve Sovyet düzeni ile karşılıklı güven bağları kurulunca, atmış olduğu adımları geri almaya veya daha geri mevzilerine çekilmek dönemine giriyor. Bunun Kemal Paşa ölmeden, 1937 yılında başlaması mümkündür; İsmet'in yerine Celal Bayar'ın atanmasını bir işaret olarak alınabileceğini sanıyorum. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın patlaması, daha geri mevzilere çekilmeyi geciktiriyor.

Demokrat Parti dönemini, bir anti-devrim olarak görmek, kapitalizmi yüceltmek ve kemalizmi, süslemek anlamına geliyor; kemalist restorasyon dönemi olarak ele alıyorum. Ancak restorasyon, İsmet İnönü yönetimi zamanında ve İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra başlıyor. Anadolu'daki ilk günlerinde büyük bir provokasyon ustası olarak görünen İsmet İnönü'nün, cumhurbaşkanlığının ikinci yarısında, mükemmel bir restorasyon adamı olduğu ortaya çıkıyor.[8] Restorasyon sürecini, mümkün olan "barışçıl" sınırlar içinde tutabiliyor.

Bu restorasyonun önemli araçlarını şöyle sıralayabiliyorum; birincisi, kambiyo sistemindeki değişikliklerle, ekonominin Batı ekonomileriyle entegrasyonunun kapıları açılmaya çalışıyor. İkincisi, din ve din eğitimi konusunda daha yumuşak bir programla, rejime, kütle dayanağı aranıyor. Meşrutiyet döneminin İslamcısı Şemsettin Günaltay başbakan koltuğuna oturtularak kütlelerle barışma yolları aranıyor. Üçüncüsü, sendika ve muhalif parti kurma imkanları yaratılıyor; rejimin güvendiği bir kimse olan Celal Bayar'ınkinin dışında hiçbir muhalefet partisine yaşama şansı tanınmıyor. Bu nedenle, miyop "solcular" hariç bütün muhalefet Demokrat Parti'yi bir danışıklı parti saymakta tereddüt etmiyor. Dördüncüsü, bu güvenilir ve danışıklı muhalefetin miyop sol ile işbirliği yapmasını önleyebilmek ve bir burjuva muhalefetinin yarattığı ortamda solun yükselişini kesebilmek için, sürekli sağ terör hareketleri düzenleniyor; Tan Gazetesi tahrip edilerek, Bayar ve arkadaşlarının, Sabiha ve Zekeriya Serteller ile Behice Boran ve arkadaşlarıyla "cephe" kurmaları önleniyor. Daha sonra düzenlenen sağ öğrenci terörleriyle, Ankara'daki sol aydın hareketliliği ve İstanbul'da Mehmet Ali Aybar'ın sol basın çıkışları kırılıyor.

Her restorasyonda olduğu türden kemalizmin restorasyonunda da temel iki mekanizmayı kesinlikle bulmak mümkün oluyor; bunlardan birincisi enternasyonalist bağlantıdır. Restorasyon bir karşıdevrim değildir; aynı düzeni hem daha geri mevzilere çekmek, başlangıçtaki zorunlu çıkışları törpülemek ve daha da önemlisi, uluslararası tutuculuk ile bağlantı kurmak kaçınılmaz oluyor. Bu restorasyon döneminde yalnızca Truman Doktrini ile zamanın en güçlü emperyalist ülkesine bağlanmak değil, aynı zamanda bu düzenin temel motivasyonuna da eklenmek söz konusu oluyor. İsmet İnönü ve yakın danış-

manları, bu bağlanma sırasında, zamanın en güçlü emperyalist ülkenin temel motifinin demokrasi olmadığını hayret ve memnuniyetle görüyorlar; Washington, yalnızca nüfuzunu bölgeye kadar uzatmış olmak istiyor ve bunun, mümkünse en az demokratik haklarla olmasında ayrı bir sakınca görmüyor.[9] Böyle bir durum, yıllar yılı öne sürdüğüm tezlerimin de birisini, Türkiye'nin demokratikleşmesinin Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Örgütü'ne üyeliğiyle ilgili olmadığı ve pek büyük ölçüde iç dinamiklere dayandığı yolundaki görüşümü doğruluyor.

Emperyalizm her zaman, Marx'ın "Free Trade" akımının özgürlükçülüğü türünden görüşlerini yanlış çıkararak, her gittiği yerde en tutucu, dinci ve bağnaz politik organizmalarla ilişki kuruyor ve yoksa, bunları yaratıyor. Yirminci yüzyıl başı Türkiyesi'nde de kesinlikle İttihat ve Terakki ile değil, bunun karşıtları ve Hürriyet ve İtilaf ve en tutucu kesimlerle bağ kuruyor; bu emperyalizm ile demokratizmin birbirinin zıttı oldukları anlamına geliyor. Kemalizmin restorasyonunda yaşanan ve vurgulanması gereken çizgilerden birisidir; ikincisi, her restorasyonun, yöneten partiyi sürekli bir parçalanma süreci içine sokmasıdır. Demokrat Parti'nin yöneten partiden ayrılması sadece bir başlangıç oluyor; asıl önemlisi restorasyon konusunda geriye kalan yöneten parti içinde yeni ayrılıkların olmasıdır. Yöneten Cumhuriyet Halk Partisi içinde otuz beş milletvekili ile "Müstakil Grup" ortaya çıkıyor; görünürde bu grubun lideri Profesör Nihat Erim'dir. Ancak arkada İsmet İnönü duruyor ve buna karşın Recep Peker, dar kemalist ilkelerin savunucusu olarak görünüyor; Peker, "muhafazakar" kemalist eğilimi temsil ediyor. CHP milletvekili grubu içinde yapılan bir oylamayı Başbakan Peker'in kazanmasına, karşı tarafın sayıca çok az olmasına karşın, herhalde Peker, güç dengesinin aleyhine döndüğü sonucuna varıyor ve istifa ediyor. Bu, yöneten parti içinde emperyalizme bağımlı restorasyon tarafının en büyük zaferidir. 1950 seçimlerine, Meşrutiyet Dönemi'nin bağnaz İslamcısı Şemsettin Günaltay'ın başbakanlığı ve Nihat Erim'in[10] de başbakan yardımcılığında giriliyor.

Tarihsel bir perspektif içinde ele alındığında, 1950 Seçimi'nin, hiç de çok önemli olmadığı görülüyor; bazı sonuçları açısından 1980 Eylülist Darbe ile karşılaştırma ve aynı düzleme koyma eğilimini taşıyorum. 1950 seçiminden ve 1980 darbesinden sonra da, büyük bir Soğuk Savaş dönemi yaşanıyor, sola ve militan dinsel sağa karşı büyük bir baskı uygulanıyor; 1950 Seçimi'nden sonra da restorasyon süreci devam ediyor. Burada İsmet İnönü, muhalefette bir restorasyon uzmanı olarak görünüyor; bir yandan kendi kellesini korumaya ve diğer yandan kemalist restorasyonu gerçekleştirmeye büyük özen gösteriyor. Demokrat Parti, hükümeti ile Amerika Birleşik Devletleri ve askeri ittifakları arasındaki bağı çok daha iyi kavrıyor; bir yandan bağlantıyı genişletmeye ve içselleştirmeye ağırlık verirken diğer yandan kemalist kurumları kütle sınavına sokuyor. İnançlı müslümanların duaya çağrılarını, ezan, yeniden Arapça'ya çevirmesi, son derece sembolik bir adım oluyor; her restorasyon sürecinde, kaybeden yöneten partinin mal varlığını bir yasayla hazineye aktarmak, Türkiye'de de, belki pek çok ülkeden önce[11] sahneye konuyor ve CHP mal varlığı elinden alınıyor. Bunlar, duaya çağrının Arapça seslendirilmesi kapısının açılması ve Kemal Paşa ile simgeleşen CHP mal varlığına el konması, Kemal Paşa kimliğine karşı bir kütlesel saldırının önünü açıyor.

İşte bu saldırılar sırasında, İsmet Bey'in, bir burjuva muhalefet partisi liderliği için Celal Bey'i uygun görmesi ve desteklemesindeki isabet bir kez daha ortaya çıkıyor; İsmet İnönü ve Celal Bayar, Atatürk'ün kişiliğini korumayı ceza yasası maddelerine bağlamada, Komünist Partisi üyelerinin tutuklanarak hapse gönderilmesinde, dinci Millet Partisi ile Türkçü-milliyetçi derneklerin kapatılmasında, Türkiye'nin NATO'ya girmesinde birleşiyorlar. İsmet İnönü liderliğindeki muhalefetteki CHP, bunların hiçbirisine, herhangi bir ciddiyetle, karşı çıkmıyor.

1950 yıllarının ortasına, gelindiğinde kemalist restorasyonun tamamlandığını düşünmek gerekiyor; bu, kemalizmin yerleşmesi demektir. Ancak bir düzenin yerleşmesi, hiçbir zaman tek başına politik manevra ve gelişmelere dayanmıyor; düzenin temelinde ekonomisi var.

Tehdit karşısında kemalist rejimin uyguladığı ekonomi politikaları, devletçilik, kısmî planlama, savaş ekonomisi ve arkasından gelen emperyalist ekonomilerle entegrasyon denemelerinin bir sonucu var; güçlü denilebilecek bir ticaret sermayesi birikiyor. Böylece kemalizmin yerleşmesi ve bu anlamda kemalist restorasyon, düzeni tutabilecek ölçüde merchant capital yaratmaya dayanıyor. Demokrat Parti yönetimi, büyük toprak sahipliği ile ticaret sermayesine dayalı bir sınıflar koalisyonu üzerine oturuyor. Bu koalisyonda, Kürtlükleri'ni telaffuz etmemeyi öğrenen Kürt aşiret yöneticileri, büyük toprak egemenlerinin ayrı bir yeri var; Demokrat Parti, Kürt köyleri üzerindeki türkifikasyon baskısını çekerek, Kürt desteğini tümüyle almayı başarıyor. Şu çok açıklıkla söylenebilir; Kürt aşiret reisleri ve şeyhleri ile, çok küçük bir Kürt aydın kümesi hariç, bütün Kürtler bu dönemde, Demokrat Parti'ye akmıştır. Bu, Kürtler'in, kemalist rejimle entegrasyonunun ikinci ve daha doğal dönemini ortaya çıkarıyor.

Hepsi güzel; ancak ekonomi bu gelişmeleri kaldıramıyor. Diğer yandan bu dönemin sonuna doğ-

ru, ticaret sermayesinin sanayiye akış kanallarını zorladığı görülmeye başlıyor; aynı zamanda, işçilerin bir muhalefet arayışı ile öğrenci-üniversite öğretim üyesi aydın muhalefeti başlıyor. Demokrat Parti, böyle bir muhalefete hazırlıklı ve dayanıklı bir yapı sergileyemiyor; bir yandan kazanılmış hakları geri almaya ve diğer yandan kemalist restorasyon sınırlarını zorlayan bir dinselliğe mecbur kalıyor. Bu, işçi ve emekçi destekli öğrenci muhalefetini alışılmamış bir direnişe zorluyor; hükümet, pek çok alanda sözünü geçiremez oluyor. Demokrat Parti içine düştüğü zayıf durumda, gücünü kanıtlayabilmek için bir yandan Cumhuriyet Halk Partisi'ni ve tüm muhalefeti ortadan kaldıracak bir özel mahkeme, tutuklama yetkisine sahip Millet Meclisi "Tahkikat Komisyonu" kuruyor ve diğer taraftan, parlak cenaze töreni düzenlemeyi planlayarak, İsmet İnönü'yü yok edici denemeler yapıyor. İsmet Bey, 1950 yıllarında beklediği yaşam tehlikesi ile 1960 yıllarına doğru karşılaşıyor.

1950 ortasından sonra başlayan periyodu, güçlü bir demokratizasyon dönemi olarak görüyorum. 1926-1956 dönemi kemalist rejiminin atılımı ve geri çekilmesi süreçlerini içine alan bir kuruluş periyodudur; giderek artan ölçüde ticaret burjuvazisine dayanıyor. 1956 yılından sonra başlayan burjuva muhalefetinde ticaret sermayesinin sanayi sermayesine dönüş dinamiği, destekleme fiyatları politikasıyla toprak sahipliğini ödüllendirme yönelişlerine tepki, yüksek tarım fiyatları politikasının yarattığı enflasyonun, kent emekçilerinin yaşam koşullarını zorlaması nedeniyle embriyonik haldeki sanayi kesimi ile ittifak, bu ittifakın kalkınma programını benimsemesi, önemli öğelerdir; ekonomik durumu son derece sarsılmış olan genç subaylar böyle bir durumda kemalizmin tehlike altına girdiği kaygısına kolaylıkla kapılıyorlar. Laisizm ve modernizasyon, genç subayların bayrağı haline geliyor.

Öyle anlaşılması gerekiyor; benim çözümlememde 27 Mayıs'ı bir neden olarak görmemek ve bir sonuç saymak esastır. Bunu, burjuva demokratizasyon eğilimlerinin Silahlı Kuvvetler içinde ve özellikle genç subaylar üzerinde etkili olması biçiminde anlıyorum. Sonucunu da, sanayi sermayesinin çoğalması ve etkinliğini artırmasının önündeki engellerin kalkışı olarak görüyorum.

Türkiye deneyiminin en büyük derslerinden birisi sanayi sermayesine ve rekabetçi kapitalizme dayalı bir demokrasinin ömrünün son derece kısa olmasında yatıyor. Süleyman Demirel yönetimindeki Adalet Partisi'nin 1965 yılında başlayan hükümet periyodunu, Türkiye'nin görüp görebileceği en yüksek "sanayi" demokrasisi sayıyorum; yok denecek kadar kısa sürüyor. Hızlı bir biçimde dayanıklı tüketim araçlarının üretimi ve sahipliği yayılıyor ve küçük burjuvalar, binek otomobillerine ve yazlıklarına kavuşmaya başlıyorlar. Her açıdan bir güvenlilik dönemi geliyor; bu henüz doğmuş sanayi demokrasisine sosyal boyutlar getirmek bir tutku oluyor.

Güven duygusunun bu çalışmamın ana temalarından birisi olduğunu tekrarlıyorum; 1960 yıllarının sonları yaklaştığında, öğrenci, aydın ve işçi büyük bir güvenlilik periyoduna giriyor. Nedenleri nettir; öğrenci gençlik, 1959 yılından itibaren, kendi gücünü denemeye başlıyor. 1950 yıllarının ortalarından itibaren öğrenci örgütlenmeleri devletin ve hükümetin baskı araçları olmaktan çıkarılıyor ve uzun yıllardan sonra ilk kez öğrenci-polis çatışmaları yaşanıyor.[12] 1960 yılının Nisan ayında bu çatışmalar, kütlesel boyuta ulaşıyor ve 1960 yılının Mayıs ayında öğrenci gençliğin karşı karşıya geldiği hükümet devriliyor.

1961 yılında kurulan Türkiye İşçi Partisi'nin, 1962 yılında aydın katılımıyla yeniden kurulması, 1965 yılında sosyalizm adına on beş milletvekilinin parlamentoya gönderilmesi, iki yıl sonra Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun ortaya çıkışı, 1960 yılında, Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde tek olan Fikir Klübü'nün büyüyerek kütlesel Devrimci Gençlik organizasyonuna dönüşmesi, hepsi, bir tarafta büyük bir güven duygusu yaratıyor. Buna uluslararası kaynaklar ekleniyor.

1960 yılına yaklaşırken Küba Devrimi'nin gerçekleşmesi, sputnik'in fırlatılması, Sovyetler Birliği tarafından dünyada ilk kez kozmonot Gagarin'in uzaya gönderilmesi, Vietnam halkının büyük direnişi; hepsi hepsi, eylemle bilinç ve güven taşımanın somut örneklerini veriyorlar. İnsanlık, öğrenciler ve işçiler, dünyayı ellerinin içine aldıkları güven ve bilincine ulaşıyorlar.

Güven bir tahteravalli üzerindedir. 1960 yıllarında güven emekçi kesimde görünüyor ve mülk sahipleri büyük bir güvensizliği yaşıyor.

1970 yılları, hem Türkiye ve hem de dünya için bir interregnum oluyor.

1980 yılının ortasından itibaren güven duygusu, yoksullardan zenginlere geçiyor.

1980 yıllarının sonuna gelindiğinde, artık yoksul sınıflar son derece güvensiz ve varlıklı sınıflar ise son derece güvenlidirler.

1960 yıllarının sonlarına doğru ulaşılan güvenlilik duygusu, eylem planında, dünyayı sarsma dinamizmini yaratıyor; Türkiye'de bebeklik aşamasındaki sanayi demokrasisini sosyalize etme eğilimi ile sanayiye dayalı bir yönetimi 1950 yıllarının düzenlemeleriyle gerçekleştirme eğilimi çatışmaya başlıyor. "1961 Anayasa'sı bol geldi" değerlendirmesi, bir tarafın ve "gerçekten bağımsız demokratik Türkiye" diğer tarafın savaş naraları oluyorlar.

İki taraf da kaybediyor.

Emperyalizm ve Neo-Romantizm

Şunları tez olarak yazabiliyorum: Tekelli düzen kesikli bir düzendir. Parçalılık, kesiklilik, tekelli düzenin biçemidir. Buna dili de denilebilir; modern resmin, modern müziğin, modern tiyatronun ve modern fiziğin dili de kesikli oluyor.

Bunun bir sonucu görülüyor; düzenden düzene geçiş köşelidir. Interregnum türünden boşluklu da olabiliyor; ancak düzenin peryodlarının kısa ve yürüyüşün hızlı olduğu toplumlarda mutlaka büyük bir şiddet ile realize ediliyor.

Şiddet ve boşluk sadece dönüşü sağlamak için gerekli olmuyor. Aynı zamanda düzen peryodlarının kuşak peryodlarından daha kısa olduğu bir dünyada, bir peryodun kuşağını diğer peryoda uydurabilmek için de zorunlu oluyor. Şiddet, insanların yüzlerini değiştirmek içindir.

Türkiye'de sanayi demokrasisini aşmak için yükselen yüzler, interregnum olarak tarihe yazılan, uzun bir iç savaştan sonra, ya tekelli düzeni kabul etmemek ya da bunun için adapte olmak durumunda kalıyorlar; adaptasyon bir yüz ve biçem uyumudur. Buna değişiklik de deniyor; böyle dönemlerde "tanınmaz olmuş" sözlerinin sık sık kullanılması bu nedenle oluyor.

Tarih, bilginin kaynakları, felsefe doğru bilginin doğrulanması ve iktisat ise soyutlama için gereklidir; bütün bilgi dalları içinde soyutlamayı en çok zorlayan ve en çok geliştirebilen iktisattır. Soyutlama ise, somuta bakarken somutu görmemek anlamına geliyor; bakarken çok derine inebilmek sayılıyor.

Somut sıcak ve soyut soğuktur.

1960 yıllarının ikinci yarısında özellikle metal işleyen iş kollarında yüksek ücret düzeyini sağlayan toplu sözleşmeler yapabilmekte yeni açılan mücadeleci sendikacılığın payını hiç küçümsemiyorum; ancak iktisat düzlemine oturtulduğu zaman bu peryod için belirli kesimlerde yüksek işçi ücreti bir zorunluluk olarak ortaya çıkıyor. Çünkü yüksek işçi ücretlerini sağlayan toplu sözleşmelerin yapılabildiği bu peryodda, aynı zamanda, binek otomobili, televizyon, çamaşır makinası türünden dayanıklı tüketim araçlarının ülke içinde kütlesel düzeyde üretimine de geçilmiştir; üretim ile tüketim zıtların birliğini sağlıyorlar. Bunlar, hem ilk üretimler olduğu ve hem de çok yüksek maliyetlerle üretildikleri için, ihraç imkanlarından yoksundurlar; ancak, kütlesel düzeyde yüksek ücretlilikle alıcı bulabilirler.

Türkiye çok hızlı bir biçimde dayanıklı tüketim araçları üretim ve tüketiminde saturasyon düzeyine ulaşıyor; yüksek ücretlilik düzeyine ekonominin gereksinimi kalmıyor. Ayrıca ihracat imkanlarını arttırmak da, teknolojik üstünlüğü olmayan ülkeler için, son derece düşük ücret düzeyiyle mümkün görünüyor. Türkiye sanayii hızlı bir biçimde ihraç dürtüsünün esiri oluyor.

Ücret düzeyini düşürmek adımlardan birisidir; Türk parasının değerini düşürmek, zorunlu ve tamamlayıcı adım oluyor. Ücret düzeyini düşürmek iş gücü maliyetini azaltırken, Türk lirasının değerini düşürmek, yabancı alıcılar karşısında Türk mallarını ucuzlatıyor; her ikisi birlikte, ücretler kesiminin fakirleşmesine yol açıyor. Fakirleşmek, sadece dış pazarlar için ucuzluk sağlamakla kalmıyor; fakirleşmek büyük bir kesimin satın alma gücünü zayıflattığı için, yurt içinde tüketilen miktar azalıyor ve dolayısıyla ihraç edilebilir malların payı yükseliyor.

Tek sözcükle, 1970 yıllarının ikinci yarısından itibaren, Türkiye'deki büyük kütlenin fakirleşmesi gerekiyor; bu, bir düzen ve dünya kayması demektir. Hiçbir sınıf ya da kütle, dünyasının kaymasına, kolaylıkla razı olmuyor; şiddet kaçınılmazlıkla sahneye geliyor. Şiddet, sadece fakirleşme planını kabul ettirmek için değil, fakirleşenlere yeni yaşam biçimini zorlamak için de gerekli sayılıyor.

Böyle bakıldığında eylülist darbe daha anlaşılır bir nitelik kazanıyor; sadece darbe değil, sonuçlarının da daha anlaşılır olduğunu düşünüyorum. Darbe, sanayi demokrasisi ile özdeşleşmiş olan Demirel'in yaşamını bağışlamakla birlikte tekrar hükümet koltuğuna dönüşünü önleyebilmek için çok önemli önlemler almaktan geri kalmıyor; çünkü artık o peryod çok geride kalmıştır. Artık tekelli düzene giriş başlıyor.

Sanayi kapitalizmi aşamasına girildiğinde, bu aşamaya geç girenler için, rekabetçi kapitalist dönemi uzunca yaşamak imkansızlaşıyor; ya sanayi kapitalizmini yaşayamamak ya da tekeller düzenine girmek zorunluluklarından birisi kendisini kabul ettiriyor. Büyük işletmeler, konzern'ler, holdingler ve tek sözcükle az sayıda büyüklükler, kapitalistleşme sürecinde gecikmiş ülkelerin yazgısıdır. Bu tekelli düzen demektir.

Tekelli düzen Orta Çağ türünden bir yönetim biçimidir.

Parçalılık, departmantalizm, stratifikasyon, diskriminasyon ve administrasyon, tekelli düzenin çizgileri ve ahlakı'dır; bunlar, sürekliliğin olmayışıyla birlikte varoluyorlar. Bunlar, müthiş düzeye ulaşmış israf ve genel beceri düzeyinde büyük bir düşüş, öğrenmeye karşı katı bir direnç ve şaşırtıcı bir çürüme ve kokuşma ile birlikte gelişiyorlar.

Emek değer yasası, aslında daha büyük bir yasa olan enaz giderlerle yapma yasasının bir türüdür, böyle bir düzende ortadan kalkıyor; otomatizm ile birlikte yok olurken, geniş anlamda ekonomik olma kaygısını da götürüyor.

Bunları teker teker açıklamak durumunda değilim; sadece ikisine ve son derece kısa olarak değinmek durumundayım. Stratifikasyon, tabakalandırma, tekelli düzende bir işletme ve yönetim biçimidir; bir anlamda demokratizmin tam karşıtı oluyor. Çok basit olarak bugün basında ve üniversitelerde ücret düzeyinde çok katı bir tabakalandırma görülüyor; tepe katmanlar çok yüksek ve alt ve geniş katmanlar ise çok düşük düzeyde ücretlendiriliyorlar. Ekonominin bütünündeki oligarşik yapı, böylece, yönetimin içine de yansıtılıyor. Tabakalar arasında yukarıya doğru çıkış beceri ve liyakattan daha çok sadakat ilkesine göre yapılıyor; tekelli düzen, feodalite düzeni kadar ideolojik ve yönetimseldir. Yönetimi sürdürebilmek, bu anlamda politik olabilmek, bu yeni düzenin en büyük endişelerinden birisidir; ideolojiyi büyük bir yönetme aracı olarak kullanabiliyor.

Bu çözümlemeler için "aydın aristokrasisi" kurum ve kavramının son derece açıklayıcı olacağını sanıyorum; tekelli düzenin en büyük buluşlarından birisi, bir aydın aristokrasisi yaratabilmesidir. Bütün eğitim, sanat, eğlenme ve iletişim harcamalarının, bunlara basın ve reklam sektörünü de katıyorum, temel amaç fonksiyonu, kendi yazılı amacını gerçekleştirmekten daha çok, bir aydın aristokrasisi yaratabilmektir; tekelli düzene sadakat karşılığında, her türlü imkan sağlanabiliyor. Aydın aristokrasisi, büyük bir güven duygusuna ulaşmakla birlikte hâlâ kendi meşruiyetinden kuşkulu oligarşiye, ihtiyaç duyduğu "asalet" duygusunu vermeye de yarıyor. Asalet ve meşruiyetin kan yoluyla sağlanamadığı toplumlarda, aristokratik aydınlar katmanıyla elde etmek hem kaçınılmaz ve hem de son derece ekonomik oluyor.

Stratifikasyon ile yakından ilişkili bir diğer çizgi, diskriminasyondur; ayrımcılık anlamında kullanıyorum. En göze batıcı örneklerini şiddetin diskriminasyonunda gösteriyor; eylemler niteliklerine göre değil yapanlara göre ele alınıyor. Bütün hukuk sistemi, diskriminatif bir ahlaka doğru zorlanıyor; aynı eylemin, tekelli düzene sadakatini kanıtlamış insanlar tarafından yapılması halinde suç sayılmadığı ve buna karşın, kuşkulu kimseler tarafından icra edilmeleri durumunda suç kabul edildikleri bir düzen kakılıyor. Birincisine özgürlük ve ikincisinin payına şiddet düşüyor. Tekelli düzende şiddetin dağılımı tabakalı ve ayrımlıdır.

Rekabetçi kapitalizmde, araçların felsefi temeli ve sürekliliği bulunuyor; tekelli düzende araçlar zaman sınırlı ve yönetim tabanlıdır. Bu düzenin bu özelliği için en "iyi" örneği, eylülist darbe ile birlikte, Türkiye'de dinin kullanılmasında görüyorum. Darbenin dayanaklarından birisi olarak gösterilen, başında Profesör Necmettin Erbakan'ın bulunduğu Milli Selamet Partisi'nin islamcı çizgisi, eylülizm döneminde, çok büyük ölçüde aşılmış bulunuyor[13]; kemalist olduğu kabul edilen Silahlı Kuvvetler tarafından uygulanan bu darbeci rejimde çok yoğun ve Türkiye tarihinde görülmemiş bir islamcı baskının yaşanması, pek çokları için, şaşırtıcı olmuştur. Olmaması gerekiyor; siyasal iktisatçının soğuk mantığı ile bakıldığında, böyle bir peryod kaçınılmazdır.

Eylülizmin, islamcı yoğunluğa ihtiyacı iki kaynaktan çıkıyor; bunlardan birisi, 1970 yıllarında ortaya çıkan petrol krizi ile petrol zengini Arap ülkelerinde biriken petrodolarların, Türkiye'nin ihracatına bir pazar olmasının yanında, müteahhitlik sektörü denilen inşaat işleriyle uğraşan büyük holdinglere çok büyük iş imkanları açmasıdır. Arap ülkelerine ihracat ve Arap ülkelerinde inşaat işleri almak, eylülist darbenin ilk yıllarında Türkiye ekonomisinin sürdürücüsü ve canlandırıcısı mekanizmalar haline geliyor; bu, var. Fakat bundan da öte, ikinci olarak, tekelli düzen kendisini yerleştirebilmek için eleştiri alışkanlığını kaybetmiş itaatkar yapılı bir kütle arıyor; islamcı akımların son zamanlarda radikalleşmesine ve şiddet yolunu denemeye başlamasına karşın, islam dini, bir eğilim halinde, eleştiriyi ve başkaldırıyı ortadan kaldırma etkisini taşıyor. Bu nedenlerle düzen kendisini yerleştirebilmek amacıyla, görülmemiş ölçüde, islamcı görünebiliyor.

Darbenin liderinin babasının imam olduğunu sık sık tekrarlaması bir yana 1982 tarihinde İstanbul'da Atatürk Kültür Merkezi'nde, zamanın Devlet Başkanı Kenan Evren, Başbakan Yardımcısı Turgut Özal ve Maliye Bakanı Kaya Erdem'in katılımıyla yapılan İslam Bankası Güvernörler toplantısı Kur'an okunarak açılıyor; bu, "kemalist" Türkiye tarihinde ilk kez oluyor. İlk kez, "kemalist" Türkiye'de bir resmi toplantı, devletin önde gelen yöneticilerinin katılımıyla ve Kur'an okunarak gerçekleştiriliyor.

Bunu sembolik olarak kaydediyorum; eylülizm, yüksek dozajda ve Türkiye tarihinde hiçbir zaman görülmeyen ölçüde islamik ağırlık taşıyarak gelişiyor. Bu, tekelli düzende politik araçların geçiciliği konusunda mükemmel bir örnek oluyor; çünkü, geniş eylülizm olarak nitelediğim bu dönemin sonlarına doğru, 1990 yılları başlarında, islamik dozaj hızlı bir biçimde azaltılıyor. Azaltmada, petro-dolar sahibi Arap ülkelerinin görece olarak fakirleşerek yeni iş alanları açamaması, tekelli düzenin yerleşmeye başlamasıyla birlikte, Sovyet sosyalizminin çöküşünün, tekel sahiplerinde yüksek bir güven duygusuna yol açması, islamın daha radikalleşerek düzen partilerinden kopması, İran'ın islamik devrimler ihraç edeceği propagandasını yaparak Amerika Birleşik Devletleri'ni ürkütmesi önemli rol oynuyor; anti-islamik bir kampanya başlamamakla birlikte devlet aygıtının islamik hücrelerden temizlenmesi dönemi yaşanıyor.

Böyle bir temizliğin kemalizme dönüş olarak nitelenmesi mümkündür; ancak doğru olmayacağını düşünüyorum. Gerçi düzen yerleştikçe kemalizmin daha çok yöneten bir "ideoloji" sayılması yönünde önemli bir ihtiyaç çıkıyor; fakat bu ihtiyaç, aslında eklektik olan kemalizmi, daha parçalı ve diskriminatif hale getirmekle, karşılanabiliyor. Kemalizmin üç temel ilkesi olan devletçilik, Misak-i Milli anlayışı çerçevesinde çevre ülkeleriyle dostluk ya da "yurtta sulh dünyada sulh" slogan ve ilkesi ile laisizmden, sonuncusunun rehabilitasyonu için adımlar atılırken birincisi çoktan tarihe mal edilmiş ve ikincisi ise şiddetli darbelerle karşılaşmış durumdadır. Türkiye'nin emperyalist senaryolara hızla ve büyük bir yatkınlık göstermesi, 1939 yılında Hatay ve 1974 yılında Kıbrıs'ın bir parçasıyla genişleyen ve 1923 Cumhuriyeti sınırlarının kutsallığını tartışma masasına getiriyor.

Emperyalizm üzerine teorik ve pratik tartışmaları burada yapma gereği duymuyorum.[14] Meslekten olmayan İngiliz iktisatçısı Hobson'un yazdıklarına en önemli katkılardan birisinin Rosa Luxemburg'a ait olduğunu düşünüyorum. İktisat Doktoru Luxemburg, kapitalist ekonominin, Marx'ın yazdıklarının aksine, kesinlikle dış ekonomileri ve sözcüğün en olumsuz anlamında, sömürme ihtiyacında olduklarını ortaya koyuyor. Bunu, çok önemli buluyorum. Buna ek olarak Lenin de, tekeller düzeni ile emperyalizmin eş olduklarını vurguluyor; tekeller düzeni varsa mutlaka emperyalist senaryolar ortaya çıkıyor. Bütün bunlardan, Türkiye'nin bir emperyalist yayılmacılığa yönelip yönelemeyeceği noktasına gelebilmek için, emperyalizmin de, tıpkı Orta Çağ feodal düzenleri türünden hiyerarşik bir yapıya sahip olabileceğini öne sürmek yetebiliyor. Bir üst egemenliğin altındaki feodal yönetimler gibi, üst emperyalist merkez çerçevesinde emperyalist organizmaları düşünmek mümkün görünüyor.

Kuşkusuz, emperyalizmin temelinde mal ve sermaye ihracatı alanlarını genişletmek olmasına bakarak, emperyalizmi yalnızca ekonomik-teknokratik bir oluşum olarak anlamak son derece yanıltıcıdır; emperyalizm, siyasi coğrafyaları aşan ve içine alan bir baskı türüdür. Bu nedenle yalnız başına değil sürekli olarak kuvvet kullanımını anlatıyor; bir emperyalist ülke, arada bir olmakla birlikte, mutlaka kuvvet gösterisi uygulamak zorundadır.

Hızla tekelli düzene giren ve kendi içinde pek çok başkaldırı merkezlerini çökerten Türkiye'nin emperyalist yayılmacılığı bir çıkış olarak görmesinin çok ciddi mekanizmalarını görebiliyorum. Bunlardan ilki, Türk Lirasını çok hızlı ve sürekli olarak dalgalandırarak değer kaybına uğratmak ve işçi ücretlerini çok büyük ölçüde düşürmekle sağlanan ihracat artış imkanlarının sonuna gelinmiş olmasıdır; hem ihracata yeni kanallar bulmak ve hem de sıçratmak gerekiyor. Diğer taraftan eylülist rejimin açıkça silahlı kuvvetlere dayanan dönemi geride kaldığı ve ücretler, daha önceki alışılmış düzeyden mutlak olarak geriye çekildiği için, ücretleri daha da indirememek bir yana, mutlaka ve bir ölçüde yükseltmek zorunluluğu ortaya çıkıyor.

İkincisi, bu yolla ihracat hacminde artışlar sağlanmış olmakla birlikte Türkiye, kalıcı ihraç pazarları sağlamış olmaktan uzak görünüyor; tekelli düzen Türkiye'de yerleşmeye yüz tutarken Türkiye herhangi bir dış pazara yerleşemiyor. Bunun bir parçası olarak da, Türkiye, tekelli düzeni yerleştirirken büyük ekonomik güçlere yaranma politikası çerçevesinde, kendi ithal kapılarını sonuna kadar açmıştır; hem hızla genişleyen teknokrat-menecer katmanlar ve hem de aristokratik aydın kümeleri için, ithal türü tüketim araçlarıyla lüks tüketim malları ekonominin vazgeçilmezleri arasına girmiş bulunuyor. Zaman zaman, otomotif sanayii tipik örnektir, iç üretimi tehdit eden bu ithalat akışı, ekonomik *viability*'i sarsıcı boyutlara ulaşıyor. Bu da hem yeni ihraç alanlarını bulmayı ve hem de bulunan pazarlarda kalıcı olmayı bir zorunluluk haline getiriyor.

Üçüncüsü eşitsiz gelişme yasasıdır; tekeller ekonomisi, bir eşitsizlikler ekonomisidir. Tekeller, hem ithalat gerekleri ve hem de üretimin realizasyonu açısından Misak-i Milli sınırlarını sürekli olarak zorluyorlar; tekelli düzen, ihracatı, devletin en önemli kaygılarından birisi haline getiriyor.

Bunun bir uzantısı var; Türkiye'nin ihracatındaki sıçrama ve döviz girdilerinin artmasıyla ithalatın liberalizasyonuna cüret etmesinde, daha önce sözünü ettiğim, müteahhitlik sektörünün önemli bir rolü bulunuyor. Büyük inşaat müteahhitleri, artık holdinglerin pek büyük bir kısmı bir tür inşaatçı haline gelmiştir, önemli iş kapasitesi yaratabilmişler; ancak, Arap petro-dolarlarının tükenişi ile Arap yatırımcılığının yavaşlaması karşısında bu kapasitelerine iş bulamaz oluyorlar.

Bu noktanın bir başka açıdan önemi var; Türkiye holdingleri, Arap ülkelerinde, dış piyasalarda iş yapma açısından çıraklık dönemlerini yaşadılar. İçlerinde kalfalaşan veya ustalaşanlar bulunuyor; dış piyasalarda iş yapacak bir güven ve birikimi elde etmiş görünüyorlar. Buna ek olarak, İran-Irak Savaşı ve bunun arkasından Irak üzerine düzenlenen emperyalist savaş sonrasında Türkiye, askeri açıdan da güçlü ve hatta agressif olunmadığı sürece, yeni iş alma imkanlarının çok fazla genişleyemeyeceğini öğrenmekte gecikmiyor.

Yabancı ekonomilerde mal ve iş mahreçleri bulabilmek, emperyalist aşamada, askeri açıdan da güçlü olmayı gerektiriyor.

Bu ekonomik iticilere iki politik yönlendirici eklemek durumundayım; Türkiye'de tekel sahiplerin-

de olmasa bile Dünya Bankası ve IMF türünden dünya kapitalizminin planlama örgütlerinde Türkiye'de işçi ücretlerinin patlama düzeyine indiği kaygısı görülüyor. İşçi sınıfında bunu çok belli eden bir hareketlilik görülmüyor; fakat varolan verilerin siyasal okumasını yapabilen uzmanlar, ücret düzeyinde temkinli artışlardan yana görüş ifade ediyorlar. Bu, "iç barış" için de gereklidir; işçi sınıfının sükunetini sürdürebilmek, yeni düzen için bir zorunluluk olarak görünüyor. Yalnız bunu yapabilmek, Rosa Luxemburg'un çok önceden işaret ettiği gibi başka "sömürü" alanlarının keşfini gerektiriyor.

İkincisi Türkiye'nin "Kürt Sorunu" artık kendisini kabul ettirmiştir; buradaki ateşin başka kesimlere yayılmasını önlemek, dolayısıyla Kürtler'in hareketliliğini tecrit etmek de önemli bir siyasal kaygı haline geliyor. Bu, birinci siyasal yönlendirici ile ilgilidir; daha önemli kaygı Kürt Sorunu'nun bir Türkiye değil bölge sorunu olmasından kaynaklanıyor. Böylece Türkiye, en azından bir sorun nedeniyle, kendi sınırlarının ötesine bakmak gereğini duyuyor.

Bunlarla aynı düzlemde olmadığı için aynı kategori içinde ele almadığım bir başka yönlendirici mekanizmadan daha söz etmek zorunluluğunu duyuyorum; bu, Sovyetler Birliği düzeninin yıkılmasıdır. Sovyetler Birliği, her iki taraf için de, bir düzen olmuştur ve henüz daha Osmanlı düzeninin yıkıntısı üzerine tam bir istikrar getirilemediği bir zamanda Sovyet istikrarının da bozulması, komünizmin yıkılmasının ilk sevinçleri geçtikten sonra, ciddi kaygılara ve senaryo arayışlarına neden olacak nitelikte görünüyor. Bu yıkıntıdan çıkacak istikrarsızlığın düzenlenmesinde Türkiye'ye rol yükleme eğilimi görüyorum; Amerika Birleşik Devletleri bölgede Türkler'in sevilmediğini bilmekle birlikte böyle bir alternatifi de tümüyle akıl dışı edemiyor.

Bitiriyorum: Her yerde söylenenin aksine tekelli düzen devletin büyümesini anlatıyor. Devlet, genişleyen baskı imkanları için yeni coğrafya ve ekonomiler arıyor. Ekonomik işletmelerin ve devletin büyümesi, insanın cüceleşmesi sonucunu doğuruyor; ekonomik üniteler büyürken bireyler küçülüyor. Daha da önemlisi insanlar, öğrenmeye dirençli ve ufukları mikro canlılara dönüştürülüyor.

Bu dönüşümü, Kafka'nın çok önceden görüp işaret ettiği türden, insanlığın sonu olarak görüyorum.

Ancak insanlığın tükeneceğine hiçbir zaman inanmıyorum.

İnsanın tükenmeyeceğine inanmak, yaşamanın en büyük kaynağıdır.

İnsanın en büyük enerjisi, insanlığın kendisidir.

Fakat ben insanlığın korunacağına da inanmıyorum. İnsanlık sadece sıçramalı olarak ilerletilebilir; korumanın insanlığı bitirmek anlamına geldiğini düşünüyorum.

Bitkiler, susuzlukta meyve veriyorlar. Kendilerini korumuyorlar ve kendilerini yeniden üretiyorlar.

İnsanlığın yeniden üretiminin kaynağında su değil yiğitleme var.

Peryodik olarak gelen ve eksilmeyen yiğitlemeler, insanın ortak yükseklikleri oluyorlar.

Ekim Devrimi, İspanya'da İç Savaş, Dünya Savaşı'nda rezistans, Çin ve Küba Devrimleri, Vietnam Halkı'nın Direnişi, Filistinli Arap bebelerin intifadası; hepsi hepsi insanlığın ortak malı ve yiğitlikleridir. Tükenmiyorlar.

Her yiğit bir neo-romantik'tir.

Romantik, insan gücünü abartan'dır.

Dördüncü Bölüm İçin Ek

Provokasyon ve Restorasyon Uzmanı İsmet İnönü Üzerine Notlar[15]

Bir Avrupa ülkesinde başbakan veya devlet başkanı olsaydı, belki de ülke tarihinin en büyüklerinden birisi olarak yazılırdı. Ancak Türkiye'den başka hiçbir yerde başbakan ya da devlet başkanı olma şansı yoktur. Tırmandığı yönetim yüksekliklerini ancak Türkiye'de elde edebilirdi; yaşadığı tarihe damgasını vurabilecek bir kişilikten yoksun olmasına karşın, modern Türkiye'nin oluşumunda rolünün ve katkısının Mustafa Kemal'inkinden de fazla olduğu ciddi olarak ileri sürülebilir. Bunda, hem bir "Tanzimatçı", Falih Rıfkı Atay "ileri bir tanzimatçıdır" diyor ve hem de kemalizmin restorasyonunu yapan kimse olmasının etkisi büyük görünüyor.

Ekim Devrimi ile oluşan Sovyet sisteminde Lenin ve Stalin arasındaki etki karşılaştırması, Türkiye düzeninin kuruluşunda Kemal Paşa-İsmet Paşa olarak yeniden yapılabilir; Kemal Paşa, başlattığı yeniden kuruluşta, Lenin'inkine göre daha uzun ömürlü olmasına karşın, görece olarak daha az etkilidir. Stalin, Lenin öldükten sonra ve İsmet Paşa, Kemal Paşa yaşarken de daha etkili olmayı başarmıştır.

Geç başlayan, arkadan gelen, ancak daha sonra öne geçen bir kişiliği var; Askeri Rüştiye'de sınıfta kalan bir öğrenci olmasına karşın daha sonra ve özellikle Harbiye'de sınıflarının birincisi oluyor. Kurtuluş Hareketi'ne geç ve isteksiz katılıyor; bir kez Anadolu'ya geldiği ve bir süre kaldığı biliniyor. 1915 yılında evlenmiş olmasına rağmen 1920 yılı başında yeni evli olduğunu ileri sürerek, Anadolu'dan İstanbul'a dönüyor; Anadolu'ya geçişi, 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un Büyük Britanya kuvvetleri tarafından işgal edilmesinden ve tutuklamaların başlamasından sonradır.

Arkadan gelerek önde sağlam bir yer tutabilmek kıvılcımı olmayan bir kariyer gösteriyor. Devrim değil düzen adamı olmaya işaret ediyor. Hep karargah çalışmalarında, bu arada Enver Paşa'nın karargahında, başarılı olmuş İsmet Paşa'ya, modern Türkiye'yi tanzim etme ve Osmanlt Devleti'nin arkasından bir yeni nizam, nizam-ı cedit de denebilir, kurma işi düşüyor.

Düzen kurucularından korkulur ve saygı duyulur; yığınlar düzen kuranlara hep uzaktırlar. İsmet Bey, hem arkadaşlarına ve hem de halkına hep uzak kaldı; Kemal Paşa sevildi ve İsmet Paşa sadece duygusuz bir saygı gördü. 1940 yıllarında yığınlarını harekete geçiremeyen bir devlet başkanıydı ve yüz yıl önce gelen Tanzimatçılarla benzer bir yazgıyı paylaşıyordu.

Kendisine mal edilen hiçbir çizgi dışı özellik bulunmuyor; çizgi dışı olarak bulunabilen tek karakter, yabancı dillere düşkünlüğü oluyor. Birleşik Devletler'de hakkında yapılan bir doktora tezinde yer alan en canalıcı şu paragraf son derece ilginçtir: "Herşeyden önce İnönü bir entellektüeldi (Almanca, Fransızca ve İngilizce biliyor ve çok okuyordu) ve bu nedenle, sorunları kendi konteksi içinde daha gelişmemiş bir kafanın yapamayacağı kadar değişkeni bir araya getirerek çözümlüyordu. Ancak bu aydın yaklaşımıyla kazandıklarını, kararlılıkta ve bir siyasal karar verici olarak eylem hızında kaybediyordu."[16] İnönü'nün bildiği ileri sürülen dillerin hiç birisini konuştuğunu duyan olmamıştır; kendisinin de abartarak ön plana çıkardığı bu dil düşkünlüğünü, "Tercüme Odası" denilen ve daha sonra Dışişleri Bakanlığı olarak çalışan bir devlet dairesinden yetişen ilk Tanzimatçılara duyulan hayranlığın bir göstergesi saymak gerekiyor. Paşa, Cumhurbaşkanlığı sırasında bir Tercüme Bürosu kurarak, hem Cumhuriyet'e yabancılaşmış sol eğilimli aydınları devlet çatısı içinde toplamış ve hem de dünya klasiklerini Türkçe okuyanlara sağlamış oluyordu.

Dilin ve ailesinin dışında, teorik nitelikleri eksikli her yöneticide görülen iktidar tutkusundan ayrı olarak, bir de Kemal Paşa'ya bağlılığı vardır. Ancak Kemal Paşa'nın ise İsmet Paşa'dan sürekli bir kaçma eğilimi olduğunu düşünüyorum; her fırsatta kaçmıştır ve bir türlü ayrılamıyor. Kemal Paşa'nın sürekli olarak İsmet Paşa'dan kurtulmak isteyişinin çok çeşitli ve haklı nedenlerini görebiliyorum. Birincisi, yaşam biçimleri ve kişiliklerinden geliyor; birbirine uymaz kişilerdir. Kemal Paşa, düzensiz yaşama alışmış ve zaaflı bir kişiliğin sahibidir. İsmet Bey, özel yaşamında da düzenli ve büyük tutkular kadar zaaflardan da uzak bir insandır. İkincisi farklı çevrelerin adamı oluyorlar. Daha sonraki tarihçilerin ve tarih yazımının, 1919 yılından önce de Kemal ile İsmet'in yakınlığı üzerinde kaynaklara dayanmayan bir edebiyat yaratmalarına karşın, İsmet, Cumhuriyet'ten önce "enveriye" adıyla bir yeni baş giysisi bulan ve karargahında Türk yazısını değiştirme denemeleri yapan Enver'in karargah subaylarından birisidir. Fakat asıl yakınlığı, kısa bir zamanda Kemal'in rakibi haline gelecek olan Kazım Karabekir'edir.

Bunları açmak durumundayım; önce bir noktanın altı tekrar tekrar çizilmelidir. Kemal Paşa, Samsun'a çıkmadan önce hiçbir ölçüde bir "kahraman" değildir. Çanakkale nedeniyle Mustafa Kemal'in "kahraman" sıfatına kavuşturulması kampanyasının yıllar sonra başladığına başka yerlerde işaret etmiştim. Mart 1919 tarihinde, M. Z. imzalı bir yazıdan, Mehmet Zekeriya Sertel olabilir, bir aktarma yapmak istiyorum: "Tarih Çanakkale vak'asını kaydederken hiç şüphesiz Mustafa Kemal ve Cevad Paşaların isimlerini de altın hurufla yazacaktır." Bu cümle bir temenniyi ifade etmekten ileri gidemiyor. Arkasından şu geliyor: "Büyüklerini tanımak mecburiyetinde olan gençlik 'Mustafa Kemal' namını da hafızalarına ilave etmeli ve halaskarlarımızdan birinin de o olduğunu unutmamalıdır." İfade, bir kahramandan daha çok en karanlık zamanlarda her toplumda görülen bir kahraman arayışını gösteriyor.

Bunun İsmet ile ilgisi şuradadır: Falih Rıfkı ve Necmettin Sadak, meşrutiyet ve mütareke dönemlerinin acar ve daha sonra da kemalist gazetecileridir. Falih Rıfkı, Çankaya'sında, İstanbul'da İsmet'in kendisiyle Necmettin'e "Anadolu'da yeni bir kahraman yaratmaya çalışmayın, dediğini de hatırlarım" diye yazıyor. İsmet için, 1920 yılı baharına kadar Kemal hem bir kahraman değildir ve hem de kahramanlaştırılmaması gerekiyor. Bunu Kemal Paşa'nın bildiğini varsaymak zorunluluğu var.

Çanakkale'den "kahraman" çıkıyor; ancak Mustafa Kemal bunlar arasına alınmıyor. Bir yabancı çalışma, İngilizlerin boşaltmasından sonra, İstanbul'da büyük şenliklerin yapıldığını, Liman Von Sanders'in, "Doğu'nun Hindenburg'u", Enver'in "Napolyon" ve Sultan Beşinci Mehmet'in de "Gazi" ilan edildiklerini kaydediyor. Bu Anadolu Kurtuluş'una hemen yansıma buluyor.

Fakat bir hareket otorite, prestijli ve karizmatik lider istiyor; İsmet, İstanbul'un işgalinden sonra katıldığı Anadolu Savaşı'nda bunların yaratılmasına katkıda bulunuyor. Birincisi bir sokak manevrasını geçmeyen İnönü Savaşları nedeniyle, kendisi generalliğe yükseltiliyor ve kendisi gibi, üstelik önce Kurtuluş Savaşı'na karşı çıktıktan sonra, çok geç olarak Anadolu'ya geçen Osmanlı Devleti'nin Harbiye Nazırı Fevzi Paşa da "mareşal" ilan ediliyor. Kemal Paşa'nın sırası ise hemen bundan sonra geliyor; Türk kuvvetleri Ankara'ya kadar çekildikten sonra Sakarya'da Grekleri püskürtünce, Kemal Paşa da "gazi" unvanını alıyor ve böylece Çanakkale'de yapılmış bir haksızlık telafi edilmiş sayılıyor.

İsmet, Enver'in güvenini kazanmış ve Kazım Karabekir'in yakını bir kurmay subaydır. Kazım Karabekir, yayınladığı anı-inceleme kitaplarının birisinde, Enver'in bir kez kendisine, "seni erkanı harbiye reisi yapayım mı, ya sen ya İsmet, başka kim var?" dediğini yazıyor. Enver kuşağının arkasından gelenler içinde en ülkücüsünün Kazım olduğundan kuşku duymuyorum; daha doğuludur, ancak daha kararlı ve devrimci çıkıyor. Kemalist tarihçilerin Kemal Bey'in Harekat Ordusu'na katıldığı görüşlerinin boş olduğunu gösterebilmiş bulunuyorum; ne Kemal ne de İsmet Hareket Ordusu'na katıldılar. Kemal, Selanik'ten yolcu edenler arasındadır. İsmet, Edirne'den geçerken güleryüz göstermiştir. Kazım ise bu gönüllü ordunun içindedir.

İsmet'ten biraz büyüktür ve bir ara birlikte bir Avrupa gezisine çıkıyorlar. Yakınlıkları var ve mektupları bunu gösteriyor. Kazım, yenilgiden sonra İstanbul'da toplanan yetenekli paşaların görevle Anadolu'daki kuvvetlerin başına geçmesini savunuyor ve ilk önce kendisini Sultan'a kabul ettirdikten sonra Doğu'daki On Beşinci Kolordu'nun başına geçiyor. Sürekli İsmet'i de Anadolu'ya geçmeye özendiriyor; İsmet, Kazım'a, çiftlik satın almayı, askerlikten ayrılmayı ve "Kazım Ağa", "İsmet Ağa" olmayı öneriyor. Bir mektubunda da şunları yazıyor: "Sen Erzurum'a giderken bana 'korkuyorum ki seni bir şeye karıştıracaklar' demiştin. Evimden dışarı çıkmadım ve hiçbir şeye karışmadım."

Aynı mektubunda olayların gelişmesi karşısında "duadan başka elimizden bir şey gelmez" dedikten sonra şunları da yazıyor: "Malatyalılar bana Malatya mebusluğunu teklif ediyorlar. Sen ne dersin? Gözlerinden öperim, seni bağrıma basarım sevgili kardeşim Kazımcığım." Kazım ise İsmet'i mutlaka Ankara'ya çekmek istiyor.

Bütün yazılarında Kazım Karabekir'de ihtilalin liderliği elinden çalınmış bir insan duygusu seziyorum; böyle bir duygunun tümüyle dayanaksız olduğunun söylenemeyeceğini sanıyorum. Kemal'in davranışları da bunu doğruluyor ve her fırsattan istifade ederek, kendisinden önce Anadolu'da güçlü odaklar kurabilen Ali Fuad ile Kazım Karabekir'i tasfiye etmek istiyor.

Kemal'in İsmet'e kendisinden daha çok Kazım'ın "adamı" gözüyle bakması doğaldır. Şeyh Sait ve İzmir Suikastı nedeniyle kurulan İstiklal Mahkemeleri'nde Kemal Paşa'nın fırsat bilip Kazım ve Ali Fuad'tan kurtulmak istemesinin önüne İsmet'in geçmesi de bu bakışı güçlendirir. Bu nedenle Kemal ve İsmet'in bir arada oldukları zamanı bir kapma denemeleri tarihi olarak da ele almak mümkün oluyor.

Birincisi, Lozan "kahramanı" kutlamaları bitince Kemal Paşa, İsmet Paşa'yı başbakanlıktan uzaklaştırarak Fethi Okyar'ı getiriyor. Fethi, Kemal'den büyük ve öndedir; ancak etkin bir kişiliğe sahip olmayan Ali Fethi hep Kemal'in süfle ettiklerini uygulayan bir subay olarak gelişiyor. Bu, Cumhuriyet'ten çok önce de böyledir. Ancak "düzen" yanlısı güçleri

temsil eden İsmet, Şeyh Sait İsyanı gerekçesiyle tekrar başbakanlığa oturuyor ve tam on iki yıl oradan inmiyor.

Burada, devam etmeden önce, geriye ve ileriye doğru bir uzun parantez ile, İsmet Bey Tarihi'nin peryodizasyonu üzerinde bir deneme yapmak istiyorum; İsmet Bey, Anadolu'daki yaşamının birinci döneminde tam bir provokasyon uzmanı olarak ortaya çıkıyor. Daha sonra kendisinin ve diğerlerinin vermek istediği izlenimin aksine, bu tür eylemlerde son derece kararlı olduğu görünüyor; Çerkez Ethem ile Ali İhsan Sabis'in tasfiyesi usta provokasyon örnekleridir. İsmet, Ethem'i ve Kemal'in sınıf arkadaşı, direnişçi bir paşa olan Ali İhsan'ı, büyük bir sabır ve inatla, isyana itiyor.[17] Bunda başarılı olmasa bile isyanın sınırlarına getiriyor ve her ikisini de tasfiye ediyor.

İsmet Bey Tarihi'nin bu birinci ve provokasyon döneminde, Kemal Bey ile İsmet Bey arasında net bir işbölümü görülüyor; Kemal, birinci adaylarını, İsmet, ikincilik rakiplerini tasfiye etmek durumunda kalıyorlar. Kemal için Enver'i tasfiye etmek, bu işte Kazım Karabekir ile beraberdirler, çok önemlidir; Mustafa Kemal'in tasfiye listesinde, Enver'i, Kazım Paşa ve Rauf izliyor. Rauf'un birincilik şansını kaybetmesi halinde ikincilik rolüne razı olması ihtimali karşısında, Rauf Orbay'ın tasfiyesinde, İsmet Bey de rol ve sorumluluk kabul ediyor. Mustafa Kemal'in uydusu haline gelen ve Kemal'in hep ikinci olmasını istediği Fethi Okyar'ın tasfiyesi de İsmet'in payına düşüyor.

Fethi kararsız, İsmet kararlıdır; Şeyh Sait'in ayaklanması ile hem Fethi'nin ayağı kaydırılıyor ve hem de İsmet Bey Tarihi'nin ikinci ve Tanzimat Dönemi başlıyor. Acımasızdır; acımasızlıkta İkinci Mahmut'u aratmıyor. Hem reformcu ve hem de kıyıcıdır; Kazım Karabekir ve arkadaşlarının boyunlarını cellatın ipinden kurtarması, bunların gerçekten suçsuz olmalarının ötesinde, yaşadıkları sürece, Kemal Bey için fren olacağını görebilmesindendir.

Mustafa Kemal'in ölümünü çok büyük bir soğukkanlılıkla karşılaması ve yerine geçişini hiç yadırgamaması son derece düşündürücüdür; hızla bir restorasyon planını uygulamaya koymak istiyor. Ancak patlayan İkinci Savaş geciktiriyor; Savaş'ın hemen sonunda, hem iktidarda ve hem de muhalefette sürdüreceği restoratör rolünü başarıyla sürdürüyor.

İsmet'i tarihin kaydettiği en usta restorasyon uzmanlarından birisi olarak görüyorum; çok iyi bildiği provokasyon yöntemlerini restorasyon döneminde de kullanıyor. İkinci Savaş sonrasında gizli servisleri kullanarak sahneye koyduğu sağ öğrenci terörleriyle, Demokrat Parti muhalefetinin sola açılımına sınırlar getiriyor; Demokrat Parti'nin solla ittifakına sert bir fren koyuyor. Muhalefet döneminde ise Demokrat Parti'nin sağ ile işbirliğini önlüyor; böylece kemalizmin restorasyonunun orkestra şefinin İsmet olduğunu ileri sürmüş oluyorum.

Kemal-İsmet işbirliği, 1926 yılında, İttihat ve Terakki kalıntısı militanları mezara gönderiyor; Demokrat Parti yönetiminin, Cumhuriyet Halk Partisi'ni ve İsmet'i mezara göndermek istediği kesindir. İsmet Bey, iktidardan düşünce, bir süre kellesini kurtarmayı ön planda tutuyor; doğaldır. Daha sonra bir kütle desteği bulunca, kapitalist-kemalist düzenin korunmasına önem veriyor. Burada, Silahlı Kuvvetleri sadece bir tehdit olarak kullanmak istediğini düşünebiliyorum; ancak, gelişen çelişkiler ile Silahlı Kuvvetler içinde demokratik özlemleri temsil edenler, İsmet Bey'in kontrolundan çıkıyorlar ve tümüyle Silahlı Kuvvetleri kontrol edebiliyorlar.

1950 yıllarının İsmet Bey için çok acılı olduğunu sanıyorum; acının ateşinde arınıyor. Kütle, politikacıların, en büyük avuntusudur; buna güvenmeye başlıyor. 27 Mayıs'tan sonra büyük bir meşruiyetçi olarak ortaya çıkıyor. Bir zamanların acımasız kıyıcısı ve provokasyon uzmanı İsmet, şimdi kellelerin vücuttan ayrılmasına ve provokatif yöntemlere tepki duyuyor.

Yaşamını soldan ve solun kütleselleşmesinden korkan bir meşruiyetçi olarak kapatıyor. Fakat benim, bundan önce, açmış olduğum parantezi kapatarak, 1930 başlarında yine kütleselleşen muhalefete dönmek gerekiyor.

Kemal Paşa'nın İsmet Paşa'yı yerinden oynatmak için ikinci denemesi Serbest Fırka senaryosudur. Serbest Fırka, gerçekten ve çok yönlü bir denemedir. Türkiye siyasetinde hiçbir olguya "büyüklerin oynadığı bir küçük oyun" adının bu kadar çok yakışacağını sanmıyorum. Serbest Fırka oyununda, yönetimin, çeşitli kanallarla duyduğu kütle rahatsızlığını boşa akıtma planının çok büyük bir rolü var; ancak tutma ihtimali de bulunuyor. Böyle bir ihtimal, İsmet Paşa kariyerinin sonu olabilir; eğer 1950 yılından sonra da kariyeri sürdüyse Demokrat Parti hamlesinin 1930 yılında değil 1950 yılında gerçekleştirilmesiyle ilgilidir. Aradan geçen yıllar İsmet Paşa'ya deneyim ve güç getirmiştir; bundan kuşku duyulmaması gerektiğini düşünüyorum.

Fakat İsmet Paşa, duruma hakim olmakta gecikmiyor ve Cumhuriyet Halk Fırkası'nı, beceriklilikle kullanarak aralarında Kemal Paşa'nın yakınları da olan Serbest Fırkacıları gülünç duruma düşürmeyi beceriyor. Bundan sonra hem kendi iktidarının mekanizmalarını hazırlıyor ve hem de Kemal Paşa'ya gerektiğinden fazla güven vermeye özen gösteriyor.

1937 yılı geldiğinde, İsmet Paşa, Kemal Paşa'yı Çankaya Köşkü'nde fantezileriyle uğraşan bir sem-

bol haline getirmiş durumdadır. Kemal Paşa, bir yıl sonra öleceğini bilmeden, İsmet Paşa'yı bir kez daha iktidar mevkiinden uzaklaştırmayı deniyor; İsmet'i sadece milletvekili düzeyine indirdikten sonra başbakanlığı bir İttihat ve Terakki döneğine, Celal Bey'e, veriyor. Ancak bir yıl sonra Kemal Paşa ölünce yerine, yürütme gücünü elinde bulunduran Celal Bayar değil, İsmet İnönü geçiyor; Bayar, bir on iki yıl sonra, barışçıl bir darbeyle İsmet'i uzaklaştırıp Kemal Paşa'nın köşküne çıkabiliyor.

Osmanlı Devleti'nin nihai olarak yenildiği tarihte "dilhun oluyoruz, duadan başka elimizden bir şey gelmez" diyen ve bir toprak parçası alarak "İsmet Ağa" olmayı planlayan İsmet, modern Türkiye'nin başına geçiyor. Yaşamı her zaman perspektiften yoksun görünüyor; fakat karşılaştığı sorunları ciddiyetle incelemesini biliyor. Sorunların, ya da tehlikelerin yatağını temizlemeyi kendisine ilke ediniyor.

Politikada umutsuzluğu temsil ediyor; kuşağının temel çizgilerinden birisi olan güvensizlik duygusunun doğal sonucudur. Bu, güvensizlik-umutsuzluk hali, hem geleceği hülyalı bir biçimde planlamaktan kaçınmayı, insana ve kütleye dayanamamayı ve hem de pratik sorunları çok büyütmeyi doğuruyor.

İsmet'in tehlikelerin yatağını temizleme ilkesi, belki de modern Türkiye'nin kuruluş ilkelerinden de birisidir. Yine belki de Şeyh Sait İsyanı, modern Türkiye için umulmadık bir uyarıcı olarak ortaya çıkıyor; Cumhuriyetin övündüğü kurumlarının önemli bir bölümünün, doğrudan doğruya Şeyh'in açığa çıkardığı Kürt tehlikesinin yatağını kurutma kaygısıyla açıklanabileceğine inanıyorum.

Cumhuriyet'in kurucu kadroları, Tanzimatçılardan ve Jön Türkler'in "A" takımından çok daha az programcı ve bu arada çok daha az laisizm meraklısıdır. Fakat bu kadrolar, Kurtuluş Savaşı başında Kürt liderleriyle yaptıkları ittifakta din öğesini abartmalarının da etkisiyle, Şeyh Sait İsyanı'nı din yükü fazla bir başkaldırı olarak görüyorlar. Derhal, hiç programlarında olmayan ve ayrıca politik bulmadıkları "laik" önlemleri birbiri arkasından uygulamaya koyuyorlar.

Şeyh'in erken patlattığı, Şubat 1925 isyanın etkisiyle yönetimi eline alan İsmet daha 25 Şubat 1925 tarihinde, 556 sayılı yasa ile "dini veya mukaddesatı diniyeyi siyasi gayelere esas veya alet ittihat maksadiyle cemiyetler" kurmayı yasaklıyor. Kürt politik hareketinin şeyhler ve seyitlerle yönetilmesi, laik bir çıkışa kaynaklık ediyor. Yasa, bu yasaklara uymayanları, "vatan haini" ilan ediyor. Laisizm birden Türkiye politikasına giriyor ve aykırılık "vatan ihaneti" sayılıyor.

Başbakan İsmet, siyasi kariyerini laisizme bağlıyor. 29 Kasım 1925 tarihinde 671 sayılı yasa ile "şapka inkılabı" kabul ediliyor. Dinsel baş giysilerine de savaş açılıyor. 13 Aralık 1925 tarihinde ise "tekke ve zaviyelerle türbelerin seddine ve türbekarlıklar ile bir takım unvanların men ve ilgasına dair" kanun çıkarılıyor. Bir hafta sonra, 20 Aralık 1925 tarihinde Bakanlar Kurulu'nun "Türk Kanunu Medenisi" üzerine tezekkür ettiği açıklanıyor. Sait'in isyanı İsmet'in yıllar sürecek programının oluşmasına imkan veriyor ve "Türk Reformları" olarak bilinen Modifikasyonu hızlı bir rüzgar haline sokuyor.

Ekonomik strüktürü ve ilişkileri değiştirmeden yurttaşların dinsel inançlarını, alışkanlıkları ve giysilerini yeniden "tanzim" etmek mutlaka tepkiyi doğuruyor. Buna, 1929 yılında dünya ekonomik bunalımı nedeniyle buğday ihraç piyasalarının daralması ekleniyor; 1930 yılına girildiğinde, Türkiye bunalımlı ve sorunlu bir ülkedir. Tepkiler açığa çıkmasa bile biliniyor veya dolaylı olarak dışarı yansıyor.

Bu durum karşısında Kemal Paşa'nın yolunu şöyle özetleyebiliyorum: Tepkileri boşa akıtmak ve fırsatı değerlendirerek İsmet Paşa'dan kurtulmak. Paşa'nın, daha sonraki yıllarda yakıştırıldığı türden bir "demokrasi" özlemi olduğunu sanmıyorum; ancak demokratik bir durum vardır. Demokrasi bir zor durumudur ve hareket halinde sınıfların varlığını gerektiriyor. Niyetler dışı bir yanını her zaman görmek gerekiyor. Kemal Paşa, kütlelerin rahatsızlığını yeni bir parti ve yeni isimlerle, ve mutlaka kendi güvenliğinde, dağıtmak istiyor; yakınlarıyla birlikte kurdurduğu Serbest Fırka budur. İsmet ise başka türlü bakıyor.

Falih Rıfkı Atay bu durumu şöyle dile getiriyor: "Atatürk ikinci havalandırma ihtiyacını 1930'da hissetmiştir. Sofrası şikayetlerle dolup taşıyordu. Yeni inşa devrinin maddi külfetleri memlekete ağır geliyor, şahsi menfaatleri önleyen hükümetçi sistem nüfuz kazançlarını isyan ettiriyordu."[18] İsmet Bey, burada bir tehlike görüyor ve tehlikenin yatağına inmek istiyordu.

Tehlike, Fethi'nin artık tescil edilen beceriksizliği ile Türkiye Komünist Partisi'nin fırsatçılığıyla ortaya çıktı; Serbest Fırka nerede ise bir işçi partisine dönüşüyordu. TKP dar imkanlarıyla sızma yollarını arıyor ve Fethi'nin İzmir'i ziyareti büyük bir işçi gösterisine dönüşüyordu.

Belki İsmet de tahrik etmiştir. Kemal Paşa'nın bile korktuğu anlaşılıyor. Derhal Serbest Fırka feshediliyor ve Kemal Paşa, bir takım uzmanları yanına alarak üç aylık bir tren-tetkik gezisine çıkıyor. İki Paşa çaresiz, bir çare bulmak için denize düşen yılana sarılır örneği herkese düşüncesini soruyor ve bu arada Limancı Hamdi, her zaman ekzantrik Ahmet Hamdi Başar, bu sırada sivriliyor ve bu döneminin çok değerli kayıtlarını bırakıyor. İsmet, bütün yakınlarının Serbest Fırka ile kendisi arasında sada-

katini denerken, Limancı Hamdi bir çevrede kalıyor ve Başbakan İsmet, Hamdi'yi otomobiliyle at yarışlarına götürerek hep "ameleye ne yapılacağını" soruyor. Hamdi, "amelenin kazanılabileceğini" ileri sürüyor ve yine yazdığına göre, İsmet, pek sevinçli, Şükrü Kaya'ya "Bak Şükrü Bey, Hamdi Bey ameleyi kazanabiliriz diyor, sen ne dersin?" diye haykırıyor.[19] Gerçekten bu tarihten sonra İsmet, bir yandan "ameleye" iş bulmaya ve diğer yandan da kazanmaya büyük önem veriyor.

Devletçilik, işte buradan çıkıyor. Laisizmi yaratan Şeyh Sait ise, devletçiliği doğuran Fethi Okyar'dır. Ekonomik strüktürü kurma, Fethi'nin deneme partisine işçilerin teveccüh göstermesinin bir sonucudur; devletçilik, Türkiye'de bir öğreti gereği değil, yeni insanlara iş bulma çaresi olarak ortaya çıkıyor. Ayrıca İsmet Paşa, işçi liderlerini CHF içinde eritme politikasına hız veriyor. Memduh Şevket Esendal ile Cevdet Kerim İncedayı, İsmet Paşa adına nerede ise *incognito* işçi kahvelerine giderek muhtemel işçi kökenli "saylav adayı" bulmaya çalışıyorlar. Ayrıca hem bir İş Yasası çıkarma ve hem de Türkiye Komünist Partisi'ni CHP içinde eritme siyasetleri de bu dönemde uygulamaya konuyor.

Bütün bu gelişmeler içinde bir karargah subayı olarak yetişen İnönü, siyaseti öğrenmeye başlıyor ve gizli ve açık örgütlerle Türkiye'yi avucunun içine alıyor; yürütmenin başından uzaklaştırılmış olmasına karşın Kemal Paşa'nın ölümünden sonra cumhurbaşkanlığını hiçbir sürtüşme olmadan alması bunu gösteriyor. Fakat cumhurbaşkanlığında tarih, İsmet Bey'e, yepyeni bir misyon veriyor; artık tanzimatçı dönemi sona eriyor ve restoratör hizmetleri başlıyor.

Restorasyonun önce kadrolarla ilgili yanı var; İsmet Bey, Kemal Paşa yaşamdan çekildikten sonra Kemal Paşa'nın afaroz ettiği herkesi topluyor, bunların itibarlarını iade ediyor ve önemli görevlere getiriyor. Hüseyin Cahit Yalçın, Ali Fuad Cebesoy ve yakın arkadaşı Kazım Karabekir bunlar arasındadır; bunların çoğunun, ileri yaşın verdiği imkansızlıklarla da birlikte, İsmet Paşa'ya sadakatten başka bir yaklaşımları olamıyor. Önemli şükran ve övgü ifadelerini dile getiriyorlar.

Türk düşüncesinde özgün bir yeri olan İsmail Hakkı Baltacıoğlu da Kemal Paşa döneminin mağdurlarındandır. 1930 yılı başlarındaki tasfiyeyle üniversiteden kovulan ve kendisine iş verilmeyenler arasında yer alıyor. Serbest Fırka'nın İstanbul İl Başkanı olmasının, bunda, rolü bulunabilir. İsmet Paşa, bu tür insanları da toplamasını biliyor.

Baltacıoğlu, 1940 yılında çıkardığı dergisinde, şunları yazıyor: "Türkiye Cumhuriyeti Reisi Milli Şefimiz İsmet İnönü ile şimdiye kadar sekiz defa uzun uzadıya ve hemen daima ilim, kültür ve maarif meseleleri üzerine görüşmek fırsatını buldum. Milli Şefimizin inkılap tarihimizin başından beri söyledikleri bütün nutukları ve yazdıkları bütün yazıları da okudum. Ben otuz yıldan beri insan ruhu, cemiyet hayatı üzerinde düşünen ve çalışan bir adamım. Bu faaliyetim Milli Şefin şahsiyeti hakkında ilmi bir hüküm vermek cesaretini bana veriyor. Yine ben şu dakikada hiçbir siyasi fırkaya mensup olmayan ve ilmi hükümlerini, ilmi olmayan, kalbi fikirlerin esiri etmeyen serbest bir insanım. Bu hür vaziyetin de bana bu işteki bitaraflığı, garazsızlığı veriyor."[20] Yetkin ve ünlü pedagog bir bilimsel kararını açıklamak için hazırlığını yapıyor ve sonra açıklıyor: "İsmet İnönü, Türk miletinin kendisidir. En yüksek derecede kendisi. Onun için Türk milleti yüksek derecede mesut bir millettir." Böylece restorasyon süreci, karşılıklı meyvelerini vermek için açılmaya başlıyor.

Restorasyonu doğuran üç mekanizmanın altını çizmek durumundayım. Birincisi, 1930 yıllarında devletçilik politikalarının ve 1940 yıllarında savaş ekonomisinin yeni ve önemli zenginler yaratmış olmasıdır. On beş yıla yakın bir zaman, gelir bölüşümünü bozarken güçlü kapitalist odakları da ortaya çıkarmaya başlıyor; bunlar kemalizmin vesayetini atma zorunluluğunu duyuyorlar. İkincisi, bütün yazılı edebiyatın aksine, İsmet Paşa'nın izlediği dış politika, ülkeyi savaş dışında tutmuş olmasına karşın, uluslararası ilişkiler açısından tam bir başarısızlıkla sonuçlanıyor. Türkiye'nin "resmi" dış ilişkiler tarihi olarak nitelediğim bir çalışmada "İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen ilk yılda Türkiye'nin dış politikasının en önemli sorunu savaş içinde düştüğü yalnızlıktı" deniliyor.[21] Başındaki yalnızlık sonunda artarak sürüyor. Savaşın ilk yarısında Almanya ile flört eden Türkiye, ikinci yarısında, Tahran, Kahire ve benzeri konferanslarda müttefikler lehine savaşa katılacağına söz vermesine karşın bu sözünde hiç durmuyor. Sözüne güvenilmez bir ülke durumuna düşüyor.

Üçüncüsü, İkinci Dünya Savaşı'ndan Sovyet sisteminin büyük bir prestij ve bir sistem olarak çıkmasıdır. Ayrıca Batı'da Helenler Ülkesi'nde bir tarafında komünistlerin bulunduğu bir iç savaş sürüyor ve Doğu'da İran'ın kuzeyinde Sovyet yörüngesinde minyatür Mehabat Kürt Cumhuriyeti ile Muhtar Azeri Cumhuriyeti kuruluyor. Rejim için, güçlenmeye başlamış kapitalistler için ve ilk kuşak Anadolu kurtuluşçuları için, bu gelişmeler büyük bir tehdit olarak ortaya çıkıyor.

Restorasyon ile karşı devrim birbirinden farklıdır; restorasyon, bir devrimin, zorunlu olarak açıldığı ileri mevzilerden çekilmesi ve kendisini sürdürebileceği yataklara yerleşmesidir. İsmet Paşa, bu mekanizmalar üzerine, kemalist restorasyon sürecini başlatıyor. Üç temeli görünüyor. Birincisi, kemalizmin sınıfsızlık iddiasını reel bulmayarak sınıfla-

rın ve bunlara göre derneklerin varlığının kabulü oluyor. İkincisi, kemalizmin paktlardan uzaklık politikasını gerçekçi görmüyor ve yine Amerika Birleşik Devletleri'nin başında olduğu emperyalist kampta yerini alma kararını veriyor.

Bunun için yapılanlar ibret vericidir; İsmet Paşa, içerde Milli Emniyet Hizmetleri Dairesi'nin, daha önceki zamanların Milli İstihbarat Teşkilatı, aktif katılımıyla içerde ve iki yüksek bürokrat hariciyecinin, Selim Sarper ve Feridun Cemal Erkin, katkısıyla da uluslararası planda büyük bir tahrikçilik ve tahrifçilik kampanyasını başlatıyor. Paşa, bu dönemde kaçırmış olduğu İkinci Savaş yerine bir üçüncüsünü davet edebilmek için elinden geleni yapıyor; gücü, bir sıcak savaştan daha çok "Soğuk Savaş" denilen bir başka türü davete yetiyor.

Üçüncü mekanizma ise bir burjuva muhalefet partisini özendirmek olarak ortaya çıkıyor. Kemal Paşa'nın Fethi lehine tercihi, İsmet Paşa'da Celal Bey'e yöneliyor. Yıllar sonra, 1959 yılında bir gazeteye, "Bayar'ın parti teşkil etmesinden memnun olmuştum" demekten çekinmiyor.[22] Savaş sonrası dönem, Şefik Hüsnü ve Esat Adil'in ayrı ayrı sol adına çıkışlarını ve Demokrat Parti'den kopan daha muhafazakar Millet Partisi'ni önleyerek Demokrat Parti'yi ortada bırakma, Amerika Birleşik Devletleri'ne yakınlaşma ve dış ekonomik ilişkiler üzerindeki kambiyo kayıtlarını yumuşatma programlarını birbiri içinde yaşamaya tanıklık ediyor.

Her ileri adımı daha ileriye gidişi durdurmak amacına yöneliyor; İkinci Savaş'tan sonra sınıf esasına göre dernek kuruluşuna izin verilmesi, sendikacılığın başlaması, daha büyük patlamaları önlemeyi hedef alıyor. 1960 yılları ortalarında "Ortanın Solu" sloganını benimsemesi, solun ortayı ortadan kaldırmasından korkmasının sonucu oluyor. Restorasyon, politikası da, eninde-sonunda geri çekilme demektir.

Bunları uzun uzun irdelemek durumunda değilim; restorasyon süreci içinde laisizm politikasında geri adamların da bulunduğuna işaret etmek zorunluluğu duyuyorum. Açılıp kapatılan Köy Enstitüleri, ölü doğan Toprak Reformu, Halkevleri'ne devredilerek kapatılan turanizmin kalesi Türk Ocakları'nın 1949 yılında yeniden açılması, okullara din derslerinin konması ve çok daha önemlisi, Osmanlı'nın son döneminin ünlü islamcısı ilahiyat profesörü Şemsettin Günaltay'ın başbakan yapılması, hep büyük restorasyon süreci içine düşüyor.

4 Aralık 1945 tarihli büyük sağ terörden, diğer çalışmalarımda söz etmiş bulunuyorum; başlamasında Yunus Nadi'nin Cumhuriyet Gazetesi ve İsmet Paşa'nın yakını Hüseyin Cahit Yalçın'ın Tanin Gazetesi'nin olumsuz ve aktif rolleri var. Bu sağ terörün örgütlenmesinde basın içi rekabet kadar, Behice Boran, Sabiha Sertel, Zekeriya Sertel, Cami Baykut gibi solcuların kurulacak Demokrat Parti ile bir "cephe" oluşturmasını önleme planı da etkili oluyor. İlginçtir, İstanbul'da sağ terör Tan Gazetesi ve solcu yayınları yerle bir ederken, Devlet Başkanı İnönü, yeni kurulacak partinin başkanını kabul ediyor[23] ve bir gün sonraki gazetelerin yazdığına göre başarılar diliyor.

İnönü'nün, belki sonunda kapanmasa bile, Demokrat Parti'ye, Kemal Paşa'nın Serbest Fırka için çizdiğine benzer bir senaryo düşündüğünü sanıyorum. Rahatsızlıkları patlatan ve iktidar partisini kaçınılmaz yapan bir muhalefet arayışı var. Hilmi Uran'ın anılarında, seçim kampanyasının başına geçmek istediğini ifade ettiği yazılıyor; herhalde 1950 seçimini kazanacağına inanıyor.

Sonuçlarına bakıldığında ise İsmet Paşa'nın, şu anda SBKP Genel Sekreteri Mihail Gorbaçov'dan daha usta bir restoratör olduğunu ileri sürebiliyorum. Her restorasyon sürecinde olduğu gibi iç politika ile dış ilişkiler ve içerde sınıfsal muhafazakarlık ile dışarda emperyalizmle uzlaşma arayışı, kemalist restorasyonda da, bugün Sovyetler Birliği'nde yaşananan restorasyon pratiğinde de görülüyor. Bu açıdan bakıldığında 12 Temmuz 1947, önemli oluyor; aynı günde, birisi, Truman Doktrini'ne bağlanmış Türkiye, ABD ile ilk ikili anlaşmasını imzalıyor ve "12 Temmuz Beyannamesi" ilan ediliyor. 12 Temmuz Beyannamesi ile İnönü, muhalefet ile iktidar arasında eşit mesafeli bir yere geldiğini duyuruyor ve hem hükümet bakanı ve hem de muhalefet bakanı ile görüştüğünü açıklıyor. Demokrat Parti'ye, rakiplerinin haksız olmayan bir biçimde, "muvazaa" partisi demelerine yol açan bu açıklamada, İnönü, Demokrat Parti'ye meşruiyet ve yaşama güvencesi verdikten sonra, "siyasi partilerin hangisi iş başına gelirse gelsin onlar idare mekanizmasında çalışanların haklarına ve itibarlarına karşı adaletli bir zihniyet alacaklarına inandıracaklardır" sözleriyle bir hükümet değişikliğinde bürokrasi için güvence talep ediyor ve aldığını bildiriyor.

1950 Seçimleri İsmet Paşa'nın beklediği sonucu vermese de, Paşa, yeni bir on yılda kemalizmin kesin restorasyonunu yapma imkanına kavuşuyor. Açtığı yoldan giren Bayar-Menderes rejimi önce, TKP ile Millet Partisi'ne aynı anda darbe indirerek İsmet Paşa çizgisini sürdürürken, ilk ekonomik güçlüklerle beraber hırçınlaşıyor ve hem baskıcı ve hem de anti-laik bir politikaya hızla sürükleniyor. Demokrat Parti'nin özgürlükleri daha da kısan ve giderek dinselliği ön plana çıkaran politikası, İsmet İnönü'nün kemalizmi daha büyük rahatlıkla savunmasına ve ilk kez kütle içine girebilmesine imkan hazırlıyor. Böylece Paşa, açılan bu on yılı, her türlü sınıf bakış açısının yeşermediği bir ülkeyi Atatürkçü-

lüğün talim edildiği bir alana çevirme imkanını buluyor; giderek kendisine güveni artıyor.

Ancak 1950 yıllarının sonuna gelirken İsmet Paşa, damadı Metin Toker'in yazdığına göre, "Adnan çok tehlikeli bir silahla oynuyor" demek zorunluluğunu duyuyor. Başbakan Adnan Menderes, sıkışınca hem dinselliği daha çok ön plana çıkarmak istiyor ve hem de Doğu'da güçlenebilmek için Kürt liderlerle çok daha açık flörte başlıyor. Meşrutiyet döneminin Said-i Kürdi'si, 1958 yılında, Said-i Nursi olarak ve hükümet partisinin desteğiyle ülkede politik temaslar yapıyor. Öyle sanıyorum ki, Şeyh Sait isyanını bastırmakla başlayan kariyerini tümden tehlikede gören İsmet İnönü, bu andan itibaren, Adnan Menderes'i politikadan silmeye karar veriyor. Fakat, yaşamına son vermek istemediği, sonradan, Menderes'in idamını önlemek için sergilediği içten çabalardan belli oluyor.

Serbest Fırka'nın Aydın İl Başkanı Başbakan Adnan Menderes'in yaşamı, 27 Mayıs İhtilali ile birlikte sona eriyor; iki bakan arkadaşıyla birlikte asılıyor. İsmet Bey, bundan sonra bir yanıyla 27 Mayıs'ın bir kural olmasını önlemeye, geri çekmeye ve diğer yanıyla, 27 Mayıs ile birlikte bir yeni yükselişe geçen solculuğu "nizam" içinde tutmaya öncelik veriyor. Yaşamı ve bu inceleme, bu öncelikle birlikte sona eriyor.

Bitirirken bir noktanın altını çizmek durumundayım; İsmet'in en büyük korkusunun solculuk olduğunu düşünüyorum. Osmanlı Devleti'nin yıkılışı anında, çiftlik alarak "İsmet Ağa" olmak isteyişiyle solculuktan aşırı kaygı duyması, bir paranın iki yüzünü oluşturuyorlar.

Kurtuluş Savaşı ve Devlet Başkanlığı arşivleri, Genelkurmay Harp Tarihi'nde yazan emekli albaylar ile bazı güvenilir yazıcıların dışında bize kapalıdır; açıldığında, yazılı tarihin değişeceği görüşünü tekrarlıyorum. Ancak bu gizliliğe karşın, ya tarih eğitiminden yoksun emekli albaylar bilmeyerek açıklamıyorlar ya da genç kurmay adaylarının bu kadarını bilmeleri isteniyor; Harp Tarihi kitaplarından da bazı sonuçlar çıkarabiliyorum.

Çerkez Ethem'in bir Kurtuluş Savaşı haini olmadığını başka yerde kanıtlamış bulunuyorum. Sosyalizan gerilla gücünün temizlenmesi gerektiği, ilk önce, Kemal Paşa'nın mı, yoksa İsmet Bey'in mi aklına geliyor; şimdilik bunu söyleyecek durumda değilim. İsmet, Batı Cephesi'nden Ankara'ya çektiği 4 Aralık 1920 tarihli bir şifrede "olayın halli zaruridir" diyor.[24] Devam ediyor: "Bolşevik cereyanına sahip çıkmak istiyorlar. Bu anlamın önemli bir noktası da hemen hareket edebilecek halde olmamalarıdır." Bu şifreler Çerkez Ethem kuvvetleriyle ilgilidir; Gediz'de yaratılan kasıtlı bir başarısızlıktan sonra tasfiye operasyonunu başlatmak için yazışıyorlar. Çerkez Kuvvetleri'nin Bolşevik cereyanına sahip çıkmak istediği iddiası açıkça var.

Kemal Paşa'nın 27 Aralık 1920 tarihli şifresi şöyledir: "Kütahya'daki heyetin cevabı Kuvve-i Seyyare işinin artık barış yoluyla ve siyasetle çözümünün mümkün olmayacağını ispat etmiş ve sorunun kuvvet zoruyla çözümlenmesi gereği ortaya çıkmıştır. Bunun son safhasını şimdiden Meclis'e bildirmeye ihtiyaç yoktur. Başarı ile sonuçlandırırsak, Meclisin yaptıklarımızı onaylayacağı şüphesizdir. Haklı olduğumuzu ispat edecek yeteri kadar belge ve delillerimiz vardır." Her iki şifre de tam bir "komplo" izlenimi veriyor. Bir manevra bile olmayan Birinci İnönü'nün büyük bir zafer olarak ilan edilmesi de Meclis'i baskı altına almaya yönelik oluyor.

Paşa, Serbest Fırka denemesinde de en çok işçilerin ön plana çıkmasından ürküyor. 1940 yıllarındaki restorasyon sürecinde ise kapattığı tek kapı, solcularadır. Bugün Sovyetler Birliği'nde daha canlı olarak görülen "legalite" getirme çabalarında, Türkiye'nin solcuları hariç tutuluyorlar. Türkiye'de en büyük işkence edebiyatı bu dönemde doğuyor. Daha sonraki yıllarda işkence uygulamasının çok daha kapsamlı olmasına rağmen bu edebiyat, bugün bile aşılamıyor.

1950 yıllarını kemalizmin laiklik ilkesini, bu kez geniş mitinglerle, kütlelere mal ederken, 1960 yıllarında kemalist gömleği giymiş olarak gelen kütlesel hareketin solcu özünü görmekte gecikmiyor. İsmet Paşa, bu dönemden sonra bütün çabalarını gelmekte olan solculuğu çerçeve ve CHP içinde tutmaya ayırıyor; "Ortanın Solu" politikası bu zihniyetle atılıyor. Ancak bütün yumuşak görüntüsünün arkasında hırçın, yeteneklerine göre çok hırslı ve üstelik marazi bir kişilik sahibi kurmaylarından birisi, Bülent Ecevit, Ortanın Solu'nu İnönü'den daha ciddi alıyor ve daha büyük bir riskle kullanmak istiyor. Bununla iktidara yürümeyi denemek sevdasına düşüyor.

Hep sınırlandırılmak istenmiş sol ile iktidara gelmeye çalışmak İsmet Paşa'nın anlayabileceği bir durum değildir. Üstelik işin başında solu kazanmak için bazı adımlar atmış olmasına karşın solun geldiği konum kazanılmasının imkansızlığını da göstermekte gecikmiyor. İşte tam bu sırada İsmet Bey, bütün çıkışlarını unutarak, büyük bir geriye dönüşü başlatıyor.

Sonunda Cumhuriyet Halk Partisi'nden de istifa ediyor. Kısa zaman sonra ölüyor. Bu zamandan itibaren de Türkiye, gerçekten de İsmet Bey'in hiçbir biçimde anlayamayacağı bir düzene ve kavgaya kayıyor.

Notlar

BİRİNCİ BÖLÜM

[1] Nazım Hikmet, *Narodna Prosveta*, Cilt 2, s. 440.

[2] Pilot, uçaktan önce var; bilinmeyene yol gösteren anlamına geliyor.

[3] Marx'tan bir kuşak önce doğup yaşayan Alman filozof Schopenhauer, son derece kötümser bir vaazın sahibidir; yaşadığı zaman hiç etkili olamıyor. Ancak ölümünden sonra, tekellerin belirmeye ve emperyalizmin bir politika olarak uygulanmaya başlandığı zaman keşfediliyor ve halkın cüceleşmeye başladığını düşünerek insanın ancak üstün insan biçimde sürebileceğini savunan Nietzsche'nin etkisiyle itibarını buluyor. On dokuzuncu yüzyılın sonlarına yaklaşıldığında Batı'da, düşünen ve gelişmiş insandan, aydından başlamak üzere insanın güvenini yitirmesi ve bunu bir yapay güven ve hazcılık ile örtmeye çalışması doğal görünüyor. Doğal, burada, materyel tabana sahip olma anlamına geliyor.

[4] "O gece İstanbul'da sanki kıyamet kopmuştu. Bu arada bazı kimseler de fal kitaplarına bakıp 'be canım ahir zaman olduğu şüphesizdir, Beni Aster'in üstünlüğü ve Mehdi'nin çıkışı tamamdır, galiba o zaman geldi' diyorlar, kimi de bunun kati olduğuna inanıyorlardı."

Tarihi Cevdet, Cilt 8, s. 144.

[5] Halit Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, İstanbul, 1969, s. 63-64.

[6] İstanbul'u boşaltma ve Anadolu'da bir sığınak ya da başkent arama, sadece 1920 sonrasının bir çizgisi değildir; daha önce bir kaç kez akla geliyor.

[7] Böyle bir işarete rastladım. Ek olarak sunuyorum.

[8] Kemal Paşa'nın, 1919 yaz öncesi yaşamını süsleme çabasında, iç ve dış yazılar birbirini kümülatif bir biçimde çarpıtıyor; yabancı yazıcıların çoğu yerli kaynakları alıyor ve abartıyor. Yerli yazıcılar, bir yabancı abartmayı daha da büyüterek aktarıyorlar.

Bunun istisnaları var; özellikle yazılış amacı Türkiye olmayan çalışmalarda daha soğukkanlı değerlendirmeler görülüyor. Gelibolu çıkartmasının askerlik tarihini yazan Moorehead, bir kişinin öneminin, elçilik davetleriyle de anlaşıldığını kaydederek, Enver ve Talat'ın yabancı elçiliklerde en çok arandığı bir sırada Kemal'i davet etmeyi hiçbir elçiliğin aklına getirmediğini yazıyor. Bunları anılardan ve diğer kayıtlardan çıkarıyor. Moorehead, Kemal'in önceki kariyerinin hiç de parlak olmadığını yazıyor ve "a uniform greyness hangs over this early part of Kemal's career" ifadesini kullanıyor.

A. Moorehead, Gallipoli, N.Y., 1965, s. 9.

[9] 1945 yılında zamanın Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'in odasında, "Cumhuriyet Tarihi" kitabının yazarı Enver Ziya Karal ile Kazım Karabekir bir araya geldiklerinde, Kazım Paşa, bu kitapların kaynaklarını soruyor; Prof. Karal, Nutuk, Tarih Kurumu yayınlarını, Genelkurmay Harp Tarihi yayınlarını sayıyor. Karabekir'in tepkisi şöyledir: "Elimdeki mevcut vesikalarla bunların benzerleri neşredilmedikçe Türk İnkılap Tarihi doğru dürüst yazılamaz." Buna katılıyorum. Yazılanların çoğu çarpıtmadır ve özellikle son Osmanlı sultanları da dahil devlet başkanlığı arşivleri açılmadan gerçeklerin yazılmamış olacağına inanmakla birlikte, doğru ve bilimsel tarihin, benim işaret ettiğim doğrultuda yazılacağından kuşku duymuyorum. *Kazım Karabekir Anlatıyor*, hazırlayan U. Mumcu, İstanbul, 1990, s. 161.

[10] F. Rıfkı Atay, *Çankaya*, İstanbul, 1980, s. 410 H.C. Armstrong, *Grey Wolf*, London, 1932, s. 62

[11] Çökmekte olan bir 'düzende "gönüllü" ile "görevli" olanı birbirinden ayırmak mümkün olmuyor; Hareket Ordusu, bir gönüllü ordudur ve ancak Üçüncü Ordu tarafından örgütleniyor.

[12] Başarılı olmuş, yeni düzenin başına geçmiş ve "fetişe" edilmiş durumlara aykırı anı yazmak zordur: "satır araları" önemli oluyor. Birisini aktarıyorum.

"İkinci grup olarak gelen ve hastalanmasından dolayı İskenderiye'de hastaneye yatmış olan Mustafa Kemal Bey'in hastaneden çıkar çıkmaz İskenderiye'deki Reis el Vecd sarayında Hidiv Abbas Hilmi Paşa'yı ziyaret etmesini gerek memleket çıkarlarına ters düşmesi, gerek şahsi görevime karışma sayarak "bir an evvel cepheye hareketini Ömer Fevzi Bey vasıtasıyle bildirmeye mecbur olmuştum."

Selahattin Adil Paşa'nın Hatıraları, İstanbul, 1982, s. 126.

[13] İslam Ansiklopedisi, Cilt I, s. 727

[14] Alan Moorehead, *Gallipoli*, N.Y., 1965, s. 9

[15] *İsmet İnönü'nün Hatıraları*, 2. Kitap, Ankara, 1987, s. 219

[16] A.J. Toynbee-K.P. Kirkwood, *Turkey*, London, 1926, s. 243 *İsmet İnönü'nün Hatıraları*, op.cit., s. 163,172

[17] Afet, *Atatürk'ü Dinlerken: Vatan ve Hürriyet*, Belleten, 1937, Sayı 2

[18] O zamanları bilen Profesör Erişirgil, o zamanın gençleriyle ilgili bilgiler veriyor.

"Meşrutiyet aşkını duyanlar da kendileri gibi düşünen arkadaşlarının odasında toplanırlar; Padişah ve hükümet aleyhinde bol bol konuşurlar. Ekserisi hayal halinde kalan cemiyetler kurarlar, istibdatı yıkmak için projeler hazırlarlar."

M. Emin Erişirgil, *Bir Fikir Adamının Romanı: Ziya Gökalp*, İstanbul, 1951, s. 44.

[19] Sonradan bulunan gerekçeler bir yana, Kemal'in İttihat ve Terakki içindeki önemsizliğinin üstü örtülemiyor.

"Talat Bey ve Enver Bey taraftarları, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkezi durumuna hakim olmuş ve Mustafa Kemal Bey, cemiyet içinde, tali derecede bir adam vaziyetine düşürülmüştür."

Prof. Dr. M. Münir Aktepe, *Atatürk'ün Sofya Ateşiliğine Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Olan Münasebetleri ve Bu Hususla Alakalı Bir Belge*,

Belleten, Cilt XXXVII, Sayı 149-152, s. 265.

[20] Bu beş örgütçü-ihtilalci ile ilgili ayrıntılı çözümleme, benim, diğer çalışmalarımda ve bu arada Aydın Üzerine Tezler'de var. Bu dönemi, 1806-1826 dönemini, birinci uzun iç savaş aralığı olarak alıyorum.

On dokuzuncu yüzyılın başında, böylesi dikkatli ve kararlı aydınların çıkışı, çok düşündürücüdür. Başka dönemlerde de olması ihtimali ortaya çıkıyor.

Bu ihtilalci efendilerin Bayraktar Mustafa hareketi üzerinde etkileri, İ.H. Uzunçarşılı tarafından yazılan Mustafa maddesinde inceleniyor.

İslam Ansiklopedisi, Cilt VIII.

[21] Uğur Mumcu, Cumhuriyet Gazetesi'nde Mehmet Ali Aybar'ın anılarını yayınlarken bu yanlışı sürdürmede inatçı davrandı; Aybar'ın dedesi Hüseyin Hüsnü Paşa'nın bir fotoğrafını Sirkeci Garı'nı mekan göstererek yayınladı. Uyarım üzerine Selanik Garı olarak düzeltti; fakat Hüseyin Hüsnü Paşa-Kemal Bey ikilisiyle ilgili yanlış bilgiyi sürdürdü.

Daha sonra Kazım Paşa'nın anılarını yeniden yayınlarken, Hareket Ordusu'ndaki kurmay başkanlarının sayısını artırmak zorunda kaldı. "31 Mart gerici ayaklanmasının bastırılmasında Mustafa Kemal ve Kazım Karabekir beraberdirler; Mustafa Kemal, kolağası rütbesi ile Hüseyin Hüsnü Paşa komutasındaki Redif Fırkası kurmay başkanıdır. Mürettep İkinci Fırka Komutanı Şevket Turgut Paşa'nın kurmay başkanı da Kazım Karabekir'dir." *Kazım Karabekir Anlatıyor*, yayınlayan U. Mumcu, İstanbul, 1990, s. 19.

[22] "Türkiye İşçi Partisi'nin lideri avukat Mehmet Ali Aybar'ın büyük babasıdır desem, genç nesil onu daha iyi tanıyacaktır. Fakat eski nesil onu, Hareket Ordusu'nun gerçek kumandanı olarak tanır. 1325 yılının 21 Mart'ında İstanbul'da isyan çıktığı zaman Rumeli'deki orduyu İstanbul kapılarına kadar getiren emir ve kumandayı Mahmut Şevket Paşa'ya devreden bu Hüseyin Hüsnü Paşa'dır." Vala Nureddin, *Bu Dünyadan Nazım Geçti*, İstanbul, 1975, s. 97.

[23] Sina Aksin, *31 Mart Olayı*, Ankara, 1970, s. 65-66

[24] Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Ankara, 1979, s. 95

[25] Selahattin Adil Paşa'nın Hatıraları, İstanbul, 1982, s. 98

[26] Mithat Şükrü Bleda, *İmparatorluğun Çöküşü*, İstanbul, 1979, s. 68

[27] Halit Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, İstanbul, 1965, s. 31

[28] Mahmut Şevket, Bayraktar Mustafa türünden öldürülmemiş olsa, belki de, bu kez Erzurum'dan başlayan bir üçüncü yürüyüşün başına geçmeye ikna edilebilirdi; ömrü yetmiyor. Fakat böyle bir yürüyüşün başına geçmeye ikna edilen Mustafa Kemal Paşa, Mahmut Şevket'i hiç olmazsa bu noktada aratmıyor ve Etem'in işinin bittiğini düşündüğü anda son derece tahrikkar manevralardan sonra bu "çapulculukları" yapabilecek birlikleri tasfiye ediyor.

Diğer taraftan Hüseyin Cahit, Meşrutiyet Hatıraları'nda "Mahmud Şevket Paşa İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin aleti değildi" dedikten sonra şunları da ekliyor: "Zaten, Hareket Ordusu kumandanlığında bulunduğu müddetçe de İttihad ve Terakki Cemiyeti merkezinin tesir ve nüfuzuna kapılmayarak müstakil bir surette davranmış ve bu suretle Cemiyet ile Hareket Ordusu kumandanı alttan alta epeyce çekişmiş idi." Bunlar, yazılanlarla tutarlı görünüyor.

Fikir Hareketleri, Yıl 1937, Sayı 187, s. 69.

[29] Hüseyin Cahit Yalçın, Siyasal Anılar, İstanbul, 1976, s. 118

[30] İsmail Hami Danişmend, *Sadrazam Tevfik Paşa'nın Dosyasındaki Resmi ve Hususi Vesikalara Göre 31 Mart Vak'ası*, İstanbul, 1961, s. 96

[31] Osmanlı'nın son dönemlerinde çeşitli halk ve uluslar zaman zaman "ortak cephe" halinde hareket etmek istiyorlar; pek etkili olamıyor. Bunlardan birisinin bildirisini, metin içinde ek olarak yayınlıyorum.

[32] Sina Akşin, *31 Mart Olayı*, op.cit., s. 182-183

[33] Boğaz'ı savunan komutanlardan Selahattin Adil, anılarında, "halbuki ne bir sırtın en yüksek hattının düşman eline geçmesi, ne de bir yan siperin kaybedilmesinin, Çanakkale Savaşı gibi yakın siper savaşlarında önemli bir etkisi olmadığı görülmüş" diye yazıyor. *Selahattin Âdil Paşa'nın Hatıraları*, İstanbul, 1982, s. 254.

[34] Robert Rhodes James, *Gallipoli*, London, 1965, s. 168

[35] İbid., s.143

[36] Alan Moorehead, *Gallipoli*, op.cit., s. 9

[37] R.R. James, *Gallipoli*, op.cit., s. 172.

[38] *Devrin Yazarlarının Kalemiyle Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal* I, İstanbul, 1984, s. 4

[39] Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası*, İstanbul, 1970,s. 83

[40] *Selahattin Adil Paşa'nın Anıları*, op.cit., s. 222

[41] Moorehead, Suvla Körfezi'nde kararlaştırılan hücumu savsaklayan komutan Fevzi'nin yerine, Liman Paşa'nın Kemal'i ataması nedeniyle, "Liman, Kemal'in bütün anti-Alman görüşlerini biliyordu, ancak, Kemal'i işbilir ve zeki bir asker olarak kabul ediyordu" diye yazıyor.

Liman'ın, 1919 yılında Malta'da sürgünde yazılan anılarında ise, Kemal'in adı çok az geçiyor ve Moorehead'in "he regarded him as efficient and intelligent soldier" sözünü doğrulayacak bir ifade yer almıyor. Liman, Kemal için sadece, ilk şöhretini Suriye'de sağlayan ve sorumluluk almaktan korkmayan bir komutan olarak söz ediyor.

"Mustapha Kemal, qui avait cueilli ses premiers lauriers en Cyrenaique, etait par nature un chef qui he craignait pas d'engager sa responsabilite."

A. Moorehead, *Gallipoli*, N.Y., 1956-1965. s. 87. Liman von Sanders, *Cinq Ans De Turguie*, Paris, 1923, s. 104.

[42] "Des l'été 1914, les Dardanelles attirérent l'attenti-

on de tous les Etats d'Europe que l'ambition et les armements de l'Allemagne menaçaient d'une guerre proehaine. La Triple Entente et les Empires Centraux firent tous leurs efforts pour 'assurer la libre disposition deb detroits." M. Larcher, *La Guerre Turque Dans la Guerre Mondiale*, Paris, 1926, s. 198.

[43] W.E.D. Allen-P. Muratoff, *Caucasian Battlefields - A History of the Wars In the Turco- Caucasian Border 1828-1921*, Cambridge University Press, 1953, s. 286

[44] Liman von Sanders, *Cing Ans De Turquie*, Paris, 1923, s. 71

[45] Fahrettin Altay, *On Yıl Savaş...*, op.cit., s. 94

[46] Bu iddiayı, İngiliz gizli kaynaklarını da inceleyerek Gelibolu tarihini yazan James dillendiriyor; Liman'ın İngilizler'e söylediklerine göre bu girişimi, Liman, birkaç gün hasta yatarak atlatıyor ve bundan sonra güvenilir birkaç hizmetkarının dışında hiç kimseden yiyecek ve içecek almadığını bildiriyor. R.R. James, Enver'in bunu yapabileceğini kaydediyor.

R.R. James, *Gallipoli*, London, 1965, s. 254.

[47] Anzac, Australian New Zealand Army Corps, sözcüklerinin baş harflerinden oluşuyor ve tesadüfen ortaya çıkıyor.

Avusturalyalı ve Yeni Zelandalı ordu birlikleri anlamına geliyor.

[48] A. Moorehead, *Gallipoli*, op.cit., s. 151

[49] Vehip, atak ve seriiven sahibi bir subay yaşamı sürdürüyor: Kemal'in, Damat Ferit ve Vahdettin ile birlikte Doğu'da düzeni koruma planları yaptığı bir zamanda, İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'ya götürülüyor. Kaçıyor: İtalya'dan Mısır'a geçiyor. Anadolu'ya gelerek mücadele etmek istiyor ve Kemal Paşa kabul etmiyor. Mısır'da duramayacağı zaman geliyor ve Etiyopya'nın, Habeşistan, kurtuluşunda, bir komutan olarak savaşıyor.

Hiç ilgisi olmayan bir başka kaynaktan, Sadrazam Avlonyalı Ferid Paşa'nın oğlu Celaleddin Paşa'nın dağınık anılarından Vehip'in yaşamından birkaç yaprağı metin içi ek olarak sunuyorum.

M. Larcher ise, Gelibolu'ya gelmeden önce Vehip'in çok popüler olduğunu, iyi bir komutan özellikleri taşıdığını, enerjik ve askerlik bilimine egemen sayıldığını yazıyor.

"Wehip Pasha, albanais d'origine, defenseur de Janina en 1913, vali du Hedjaz en 1914, trés populaire, passait pour un bon chef d'armée, énergique et versé dans les sciences militair. Il jouait d'autre part, un role politique dans les question albanaises, avec son frere Essad Pasha."

M. Larcher, *La Guerre Turque Dans La Guerre Mondiale*, Paris, 1926, s. 223.

[50] M. Larcher, *La Guerre Turque Dans la Cuerre Mondiale*, Paris, 1926, s. 212

[51] Esad'ın dört cilt tuttuğu bildirilen anıları Kazım Taşkent'e bırakılıyor ve bundan sadece bazı bölümler yayınlanmış durumdadır. Kemalist tarih yazıcıların Esad'ın anılarını değerlendirmemelerini, kemalist tarih yazımı ile çelişen bölümlerini çürütmeye çalışmamalarını utandırıcı buluyorum.

[52] *Esat Paşa'nın Çanakkale Anıları*, İstanbul, 1975, s. 38-39

[53] Fahrettin Altay, *On Yıl Savaş...*, op.cit., s. 90-91

[54] *Selahattin Adil Paşa'nın Anıları*, op. cit., s. 243

[55] Kemal Paşa, daha sonra 1918 yılında, Gelibolu'yu Ruşen Eşref'e anlatırken denizden açılan top ateşinden söz ediyor ve tam bu sırada yaveri yüzbaşı Cevat söze karışarak "bu şarapnel misketlerinden bir tanesi de Paşa'nın göğsünü okşamıştır" diyor. Bir cep saatinin Paşa'nın yaşamını kurtarması, işte bu şarapnel nedeniyle oluyor. Ruşen Eşref bu tarihi saati görmek isteyince de, Paşa, "o saatin enkazını bu muharebeden sonra Liman Paşa Hazretleri hatıra olarak aldılar" cevabını veriyor. Liman, bunu karşılıksız bırakmamak için, Paşa'nın anlattıklarına göre, Paşa'ya "aile-i asalet armasını havi" kendi saatini hediye ediyor. Ancak Liman von Sanders, anılarında, belki unuttuğu ve belki de bu tür olayları çok yaşadığı için, her iki saatten de söz etmiyor.

Ruşen Eşref'in öyküsü için, şu kaynağa bakılabilir.

Devrin Yazarlarının Kalemiyle Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal, İstanbul, 1981, s. 39-40.

[56] *Esat Paşa'nın Çanakkale Anıları*, op.cit., s. 83

[57] Fahrettin Altay, *On Yıl Savaş...*, op.cit., s. 92-95

[58] 1960 yıllarının ilk yarısında, Yön Dergisi'ni destekleme çalışmaları yaptığım bir sırada, Dergi'de Türkiye'de toprak ve gelir bölüşümü ile ilgili hiçbir ciddiyeti olmayan bir yazı ve tablo yayınlanmıştı. Ciddiye almadım; bir süre sonra, Sovyetler Birliği'nde Türkiye'de toprak dağılımı ve dolayısıyla gelir bölüşümü üzerine bir araştırmanın yayınlandığını öğrendik. Türkiye'de yayınlandı; hepimiz ciddiye aldık. Gelir bölüşümünün bozukluğu konusunda, Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi'nin onayı olan bir takım bulgular elde edebildiğimiz için seviniyorduk. O sıralar Rusça okuyamıyordum; Türkiye'de gelirin bozuk bölüşümüne üzülüyor ve bunların geniş yığınlara anlatılmasını istiyordum. Sonra Rusça okumaya başladım. Bu bilgilerin, Yön Dergisi'nde çıkan ve benim hiç güvenmediğim araştırmaya dayandığını, çok geç öğrendim.

Bilimsel çalışmanın da pek çok tuzakları var.

Bütün bu tuzaklardan kurtulmak gerektiğini savunuyorum. Bilgi ne kadar doğru olursa, o kadar "iyi" ve "doğru" yönde etkilidir. "Yanlış" bilgi ile ve yanlış taraf ile, "iyi" bir tarafa gidilemeyeceği, benim bilim öncesi, değişmez bir inancım oluyor.

[59] R.R. James, *Gallipoli*, op.cit., s. 112

[60] A. Moorehead, *Gallipoli*, op.cit., s. 118

[61] Berserk, marked by a display of violent erratic behaviour indicative of extreme exitement or agitation and suggestive of sudden mental unbalance.

Webster's Third International New Dictionary, s. 207.

[62] Anılardaki olayların tarihini ve Kemal'in istifalarının yer ve zamanını tümüyle irdeleyebildiğimi söyleyebilecek bir durumda değilim. Fahrettin Paşa'nın anılarındaki çeşitli istifalardan bir tanesinin kampanyanın başında mı, yoksa sonunda mı olduğundan güven duyamıyorum.

"Enver Paşa O'nu tebrik ederken On Dokuzuncu

Tümen Komutanı olarak yazmış ve Çanakkale'yi ziyarete geldiği vakit de Mustafa Kemal'in karargahına uğramamıştır. Mustafa Kemal bundan muğber olarak Mareşal'a istifasını göndermiş..."

Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş, 1912-1922, Ve Sonrası*, İstanbul, 1970, s. 111.

Kemal'in plansız, koordinasyon ve hatta hedefsiz bir biçimde askerlerini ölüme gönderdiğini R.R. James de yazıyor.

"Kemal continued to hurl his men in small frenetic groups at separate points without plan, method or coordination..."

R.R. James, *Gallipoli*, op. cit., s. 168.

[63] *Troublesome*, zahmetli, sıkıntılı, üzüntülü, baş belası, musibet, rahat vermez.

Redhouse, İngilizce-Türkçe Sözlük, s. 1103.

[64] Bir diğer monografi, Türk kuvvetlerinin söylenen tarihte hücuma geçmemesi konusunda, Fevzi Paşa'nın, Türk Komutanlığı tarafından desteklendiğini yazıyor. Enver'in Liman'ı yerinden uzaklaştırmak istediği bilindiğine göre, Liman ile Enver arasında bir çekişmenin ve Liman'ın da kendisini kanıtlama isteğinin Fevzi'nin azlinde ve yerine Enver'in askerlik sanatını beğenmediği birisini getirmesinde rolü olabilir.

"Feizi Pacha fut soutenu par le commandement ture dans ce désaccord avec le général allemand."

M. Larcher, *La Guerre Turgue Dans la Guerre Mondiale*, Paris, 1926, s. 230.

[65] R.R. James, *Gallipoli*, op.cit., s. 299

[66] *Madalyonun Tersi*, anlatan, Sadrazam Avlonyalı Ferid Paşa'nın oğlu Celaleddin Paşa, yazan, Samih Nafiz Tansu, İstanbul, 1970, s. 171-173.

[67] S. Freud. - W.C. Bullitt, *Thomas Woodrow Wilson - A Psychological Study*, Boston, 1967.

Diplomasiden ayrılan Bullitt, sinemacılığa giriyor; bir film şirketinin yönetmenliğini yapıyor ve çiftlikte yaşıyor. 1930 yıllarında Washington, Sovyetleri tanıyınca, Moskova Büyükelçisi oluyor ve Stalin'den rahatsızlık duyduğu için Paris'e aktarılıyor. Daha sonra Donanma Bakan yardımı-eılığı yapıyor; ayrılıyor, Life Dergisi muhabiri oluyor ve savaşa Fransız Ordusu'nda bir binbaşı olarak katılıyor. Roman ve anı yazıyor; 1891 yılında geldiği dünyadan ve daha sonra yerleştiği Paris'ten 1967 yılında göç ediyor.

[68] Hiç kimse bir diğer kimsenin aynı olmuyor; ancak Wilson'u, bağlanan umutları, bunların boşa çıkışını anlamada başlangıç ve ipucu olabileceği için, 1970 yıllarında iki kez kısa sayılabilecek dönemlerde başbakanlık yapan Bülent Ecevit'i hatırlatma gereği duyuyorum. Wilson, Ecevit'e ve Ecevit de Wilson'a ipucu işlevi görebiliyor; her ikisinde de, bilgi, bilim ve tutarlı bir tasarım yerini, sadece ham hayaller alıyor.

[69] S. Freud - W. Bullitt, *Thomas Woodrow Wilson*, op. cit., s. 26.

[70] İbid., s.193

[71] ibid., s. 196.

[72] İbid., s. 204.

[73] ibid., s. 206.

[74] J.M. Keynes, *The Economic Censequence of the Peace*, London, 1920, s. 37.

[75] İbid., s. 50.

[76] S. Freud-W. Bullitt, *Thomas Woodrow* Wilson, op. cit., s. 291.

[77] K. Kautskiy, *Selected Political Writings*, London, 1983. s. 77

[78] David Thomson, *Europe Since Napoleon*, Penguin Books, 1957-1978, s. 506

[79] Paul Kennedy, *The Rise and Fall of Great Powers*, Fontana Press, 1989, s. 325

[80] Hans Kohn, *A History of Nationalism in the East*, N.Y., 1929-1969, S. 6

[81] ibid., s. 129

[82] ibid., s. 130

[83] G. Zinoviev, *Histoire du Parti Communiste Russe*, Paris, 1926, s. 91

[84] "C'est pendant la querre russo-japonaise que se manifesta pour la premiere fois le courant qui, en 1917, recut le nom de 'défaitisme'." G. Zinoviev, Histoire du Parti Communiste Russe, Paris, 1926, s. 92.

[85] Tarihçi David Thomson, İran, Türk ve Çin Devrimleri'ni, doğrudan doğruya, Japonya'nın zaferinin Doğu'da yol açtığı üstün morale bağlıyor.

"At the same time the moral that rapid westernization had brought Japan victory was learned elsewhere and encouraged the nationalist revolutions of Persia in 1905, Turkey in 1908, China in 1911."

D. Thomson, *Europe Since Napoleon*, Pelican Books, 1957-1978, s. 508.

Lenin ise bu devrimleri çok büyük ölçüde Rusya Devrimi'ne bağlama eğilimini gösteriyor:

"Russkaya revolyutsiya vızvala dvişenie vo vsey Azii. Revolyutsii v Turtsii, Persii, Kitae dokazıvayut, şto moguçee vosstanie 1905 goda ostavilo glubokie sldeni şto ego vliyanie, obnarujivayuşeesya ve postupatel'nom dvijenii soten i soten millionov lydei, neiskorenimo."

V.İ. Lenin, *Doklad O Revolyutsii 1905*,

H. Z. Aliev, *Turtziya ve Period Pravleniya Mladoturok*, Moskva, 1972, s. 65.

[86] "Marki de Lafayette, Monroe Doktrini'ni büyük bir heyecanla selamladı, bekleneceği gibi Metternich ve Çar Aleksandr en sert eleştirilerini yönelttiler."

Claude Julien. *American Empire*, N.Y., 1968-1971, s. 106.

[87] H. Magdoff, *Imperialism From Colonial Age to the Present*, N.Y., 1978, s. 44

[88] "1880 yılında Birleşik Kırallık, hâlâ dünya imalat üretiminin yüzde 22.9'unu sağlarken, 1913 yılında bu oran yüzde 13.6'ya düşmüştür; diğer yandan 1880 yılında dünya ticaretindeki payı yüzde 23.2 iken, 1911-13 döneminde yüzde 14.1 oranına iniyor."

"Sanayi gücü açısından Birleşik Devletler ve Almanya öne fırlıyor. 'Dünyanın atölyesi' şimdi üçüncü sıradadır; bu artık gelişmemesi nedeniyle değil, diğerlerinin daha hızlı gelişmesinden kaynaklanıyor."

Paul Kennedy, *The Rise and Fall of Great Powers*, Fontana Press, 1989, s.294.

[89] "Birleşik Devletler, yüzyılın sonuna kadar, bir Büyük Güç olarak tanınmak için bir iddia ile ortaya çıkmadı."

"1918 yılında dünya liderliği, hemen hemen tam bir görüş birliğiyle, Birleşik Devletler'e önerildi."

"Birleşik Devletlerin Latin Amerika'daki 'iyi komşu' politikası Yankee Emperyalizmi'nin karşıtı değil, devamı ve sonucudur."

"Çünkü ancak en güçlü olan hem hegemonyasını sürdürebilir ve hem de 'iyi komşu' kalabilir."

E.H. Carr, *The Twenty Years' Crisis 1919-1939*, N.Y., 1919-1964, s. 234.

[90] "Government" sözcüğü Amerikan İngilizcesinde "yönetim" ve "devlet" anlamlarına geliyor. Bu nedenle bu sloganı, "yönetimde daha çok özel sektör ve özel sektörde daha az devlet" olarak çevirmenin uygun olacağını sanıyorum.

[91] F. McDonald, *The Torch is Passed-The United States in the 20th Century*, Addison-Wesley, 1968, s. 27.

[92] Claude Julien, *America's Empire*, N.Y., 1968-1971, s. 129

[93] Edwin C. Rozwenc (ed.), Roosevelt, *Wilson and The Trusts*, Boston, n.d., s. vi.

[94] C. Julien, *America's Empire*, op.cit., s. 130

[95] "For four years our enemies tried to defeat us and they finally had to get an American medicine man to find the formula that deceived the German people."

Burada geçen "medicine man", ilkel kabilelerdeki sihirbaz hekimleri anlatıyor; "ilaççı sihirbaz" olarak Türkçeleştirmeyi uygun buluyorum.

W.L. Langer, *Peace and the New World Order.*

A.P. Dudden (ed.), *Woodrow Wilson and the World of Today*, University of Pennsylvania Press, 1957, s.73.

[96] John Maynard Keynes, *The Economic Consequence of the Peace*, London, 1920, s. 36

[97] W.L. Langer, *Peace and The New World Order*, A.P. Dudden (ed.), *Woodrow Wilson and The World of Today*, University of Pensylvania Press, 1957, s. 23

[98] S. Freud - W.C, Bullitt, *Thomas Woodrow Wilson A Psychological Study*, Boston, 1957, s. 201

[99] Peygamberlik iddiası ile Tanrı olma iddiası arasındaki mesafe çok uzun görünmüyor; Goldman, Wilson'un kendisini Tanrı ile karıştırdığını ve buna karşı çıkanları kendisini bir dünyalı durumuna indirmek isteyenler olarak gördüğünü yazıyor.

"Woodrow Wilson had a habit of confusing himself with God and when critics tried ta straighten out the confusion, it was not too surprising that President was ready to have them treated as if they were engaged in desecration."

Eric Goldman, *Woodrow Wilson: The Test of War*, A.P. Dudden (ed.), Woodrow Wilson, op. cit., s. 60.

[100] "Wilson'un genç memurlarından birisi olan ve daha sonra Amerikan Başkanı da seçilen Hoover, Amerika'nın birinci savaş ve sonrasındaki rolünü bir Haçlı Seferi'ne benzetiyor ve Wilson'u da bu Haçlı Seferi'nin komutanı sayıyor. Hoover'den aktarmalarımın son derece öğretici olacağına inanıyorum.

"Amerika, Haçlı Seferleri'nden beri, çok büyük zararlara razı olarak başka halkların savaşını yapan tek ulustur.'"

"Bu dönemin öyküsü bu Haçlı Seferi'nin liderinin öyküsüdür."

"(Paris"te) her yerde büyük seller gibi akan insanlar tarafından nerede ise dinsel bir şevkle karşılanıyordu. Alkışlar, daha önce bir ölümlünün gördükleriyle karşılaştırılamayacak ölçüde coşkundu."

"Barış programını veciz bir biçimde temellendirmesi. 'halkların bağımsızlığı', 'selfdeterminasyon', ilhaksız barış', 'adalet', 'hak', 'yeni düzen' 'insanlığın özgürlüğü', 'ebedi barış' ifadeleri dünyanın her yerinde kütleler arasında büyük umutlar yarattı. İnsanlar, İsa'nın Dağ'da Vaazı'ndan bu yana, böylesine ahlaki ve siyasal güç sahibi bir insanı ve İncil'de sözü edilen barışın müjdesini ilk kez görüyor ve duyuyorlardı."

"Her yerde insanlar, tüm insanlık için yeni bir çağın başladığına inanıyordu."

Herbert Hoover, *The Ordeal of Woodrow Wilson.* N.Y., 1958-1961, önsöz, s. 79.

[101] Wilson'un kararlarının ne kadarının kendisine ait olduğu ciddi bir tartışma konusudur; babası, ölen karısı ve sonradan de facto başkanlık yapan ikinci karısının olmadığı zamanlarda, bütün kararlarda Albay Edward M. House'un etkisi biliniyor. Bu kısa boylu, ince yapılı, ciddi yüzlü, doğan bakışlı Albay, bir Texas'lı bankacının oğludur ve başkan yaratmaya düşkünlüğü ile tanınıyor. Wilson'un seçim kampanyasına katılıyor, daha sonra başkanlık önerisini reddediyor, Gorraty'ın kaydettiğine göre "tarihin en güçlü dostluğunu" meydana getiriyor. McDonald'ın deyimiyle de Wilson'un ikinci kişiliğidir, alter ego veya Mr. Hyde and Dr. Jekyll öyküsünde olduğu türden aynı canlının iyi ve kötü kişilikleridir. Daha sonra House'un dikkatli bir biçimde tutulan günlüklerinin yayınlanması da gösteriyor; Wilson'un her önemli kararının hazırlanmasında ve uygulanmasında House yer alıyor. Wilson, barış öncesi hazırlıkların yapılması veya önemli görüşlerin alınması, ciddi görüşmelerin yapılması işlerini de hep House'a veriyor.

Wilson zaman zaman "House benim ikinci kişiliğimdir" ve "benim bağımsız kendimdir" türünden ifadelerle House bağımlılığını dile getiriyor; ancak House'un Paris Barış toplantılarına Wilson'un gitmesinin uygun olmayacağı yolundaki tavsiyelerini Wilson, kendi yıldızını çalma ve tanrısal bir buyruğa karşı çıkma olarak değerlendiriyor. Derhal House'dan soğuyor ve bir daha da ısınmıyor.

Artık peygamberliğe yaklaştığına inanarak çıktığı Avrupa seferinde Avrupalıların gösterdiği görülmemiş sevgi nedeniyle, içinden de olsa, muhtemelen peygamberliğini kesinlikle kabul ediyor ve danışmanlarını daha az kullanıyor; House'dan da soğumuş olduğu için Paris Barış masasında Wilson tek başına kalıyor. Bu, daha ilerde değineceğim, barış, görüşmelerinin iki emperyalist tilki Mösyö Clemenceau ile Mister Lloyd George'un eline kalması demektir; Keynes, bu duruma şaşırıyor ve *he did not remedy these defects by seeking aid from the collective wisdom of his lieutenants*, diye yazıyor. Ga-

bi Wilson, bir argümandan diğerine geçinceye kadar Clemenceau veya Lloyd George'un yeni bir açılımı karşısında kalan ve hiçbir cevap hazırlayamayan Başkan, eksikliğini yardımcıların yardımlarıyla telafi etme yolunu denemeyerek Keynes'i şaşırtıyor.

John A. Garraty, *Woodrow Wilson*, N.Y., 1956-1966, s. 73-74.

Forrest McDonald, *The Torch is Passed - The United States in the 20th Century*, Addison-Wesley, 1968, s. 140.

J. Maynard Keynes, *The Economic Consequence of the Peace*, London, 1920, s. 41.

[102] Arthur Link, *Woodrow Wilson: The Philosophy*, Methods and Impact of Leadership, A.P. Dudden (ed.), Woodrow Wilson, op.cit., s. 3.

[103] John A. Garraty, *Woodrow Wilson*, N.Y., 1956-1966, s. 39

[104] Keynes, Kartaca Barışı dediği Versailles Antlaşmasını önlemek için çok uğraşıyor ve genç bir görevli olarak yer aldığı barış delegasyonundan ayrılıyor, ayrıca kitaplar yazarak Kartaca Barışı'na karşı çıkıyor. Keynes için Wilson'un daha önceki açıklamalarına böylesine ters bir barışa razı olması bir bilmece olmalıdır ve bunu Freudian Complex ile açıklamak gerektiğini ima ediyor.

"in the language of medical psychology, to suggest to the president that the Treaty was an abandoment of his professions was to touch on the raw a Freudian Complex."

John Maynard Keynes, *The Economic Consequence of the Peace*, London, 1920, s. 50.

Keynes'in Versailles Barışı karşısındaki tutumunu çözümleyen bir incelemeyi, bu bölümün ikinci eki olarak sunuyorum, ayrıca güncel sorunlar için de açıklayıcı bulunacağını umuyorum.

[105] N. Gordon Levin jr., *Woodrow Wilson and World Politics America's Response to War and Revolution*, N.Y., 1968, s. 22

[106] Wilson'un henüz başkanlığı uzak bir hayal saydığı bir zamanda Hobson, Amerikan başkanlarını bekleyen demir mengeneyi yazmış bulunuyor. Marksist olmayan Hobson'un "Imperialism" çalışması 1902 yılında çıkıyor ve Lenin dahil herkesi önemli ölçüde etkiliyor. Hobson, Amerikan emperyalizminin çıkış tarihi ve mekanizmaları konusunda yanılmıyor.

"Boğaz boğaza bir rekabetten sonra gelen hızlı birleşmeler, amalgamation, müthiş miktardaki bir serveti az sayıdaki sanayi baronlarının eline yığdı. Bu sınıfın gerçekleştirebileceği düşünülebilecek en israflı yaşam bile gelirdeki hızlı artışa ve bu artışın görülmemiş bir ölçüde harekete geçirdiği otomatik tasarruf sürecine ayak uyduramıyordu."

"Büyük endüstri ve finans şeflerinin mensubu oldukları Cumhuriyetçi Parti'nin, Cumhuriyetçi Parti de bunlara aittir, emperyalizmi bir politika stratejisi ve uygulaması olarak kabul etmelerinin en açık nedeni işte bu, imalat malları ve yatırımlar için aniden ortaya çıkan dış pazar talebidir."

"Amerikan emperyalizmi, içerde mahreç bulamayan ve mal ile yatırımları için dış pazara ihtiyaç duyan kapitalizmin hızlı gelişmesinin yol açtığı ekonomik basıncın doğal ürünüdür."

"Sendikacılık ve sosyalizm, bu nedenle, emperyalizmin ekonomik uyandırıcısı olan artık geliri "emperyalist' sınıflardan alacağı için, emperyalizmin doğal düşmanıdır."

"Başkan Roosevelt'in serüven dolu coşkusu ve 'Açık Yazgı' ve 'Uygarlık Misyonu yandaşlığı' bizi yanıltmamalıdır."

J.A. Hobson, *Imperialism, A Study*, London, 1902-1988, s. 74, 77, 79, 90.

[107] C. Julien, *America's Empire*, op.cit., s. 76

[108] Ekim Devrimi'nin ilk zamanlarda Komintern içinde ve Doğu politikasında etkili olan Hint asıllı Roy, kaynatılan cadı kazanını yaşayanlardan birisidir; Hindistan'ın bağımsızlığına silah bulmak için Japonya'ya giden, buradan Amerika Birleşik Devletleri'ne sığınmak zorunda kalan Roy, Almanya'dan silah alabileceğini düşünen bir eğilim içinde oluyor ve cadı kazanı kaynatılınca Amerika'yı terk ediyor.

Bu çalışmada, ilerdeki sayfalarda, Roy ile ilgili yazacaklarım var.

[109] Yazılarımda güncel bağlantıları kurmamaya titizlik gösteriyorum; ancak, Irak'a karşı Amerika Birleşik Devletleri'nin dünyanın diğer emperyalist devletlerini ve bazı Arap liderlerini arkasına alarak yaptığı savaşta, son derece gerici Suudi düzenini koruma ile Kuveyt'te bir şeyhlik rejimini iade etme hedefine özgürlükleri koruma ve demokrasiyi kurma etiketi yapıştırmasına işaret etmeden kendimi alamıyorum. Aynı Amerika, 1917 yılı başında, Rusya'yı savunmayı daha zor açıklıyordu. Bu, aradan geçen yılların özgürlük bilinçlenmesi yönünde olmadığını gösteriyor; büyük kütlelerin yıllar geçtikçe özgürlük bilincinden uzaklaştıklarını düşünme eğilimindeyim.

[110] Mustafa Kemal Paşa'nın iktidarını yerleştirme süreci içinde Cavit Bey'i haksız yere astırması, bu söylediklerimle, çelişmiyor. Mustafa Kemal, bir ilke olarak kendisine tabi olmayan ve daha önce kendi önünde mücadele edenlerin hepsini bir biçimde temizliyor; bundan ayrı olarak, Musul Sorunu'nun çözümünde kendisine hiç kolaylık göstermeyen ve anlayışlı davranmayan Londra'ya kızgınlığını, bir "İngilizci Veziri" ortadan kaldırarak da ifade etmiş olabiliyor.

[111] Halide Hanım, Türkiye'de yeni insanlardan ve ilk özgür kadınlardan birisidir. İhtilal bir zorunluluk olarak görülünce buna katılıyor; ancak ilk fırsatta Amerikan modeline dönüyor.

Bu bölüme eklerden birisini "Bir Halide" olarak yazıyorum.

[112] Daha sonraki sayfalarda bir ek olarak sunduğum "Kahramanı Hürriyet" Enver çözümlemesinin, okunmasının yararlı olacağını düşünüyorum.

[113] N. Gordon Levin jr., *Woodrow Wilson and World Politics*, op.cit., s. 58

[114] Sosyalizmin ve Bolşevik iktidarının radikal ve sosyalizan müslümanlara görünüşünü bir uzman kaynaktan aktarabilecek durumdayım.

"1905-1911 döneminde her yerde ulusal hareketler geriliyordu. Diğer tarafta ise sosyalizm bir fetihçi öğreti olarak görülüyordu: Gelecek sosyalizme aitti. Sosyalizmde radikalizmin ve hatta şiddetin haklılığı okunuyordu."

"Sosyalizm, belli ölçüde bir put kırıcılıkla, *iconoclasm*, geçmişin bir yeniden değerlendirilmesini öngörüyordu; bu pek çok müslüman nasyonal sosyaliste çok uygun düşüyordu."

"Dahası sosyalizm bu elite, muhalefetlerini ifade etmelerini sağlayacak bir örgüt şeması veriyordu. Sosyalizm, bu nedenle, bunlar için yalnızca geleceğin anahtarı değil, uzak geçmişe açılan bir penceredir; islamik uygarlığın Altın Çağı'dır, Hmelnitskiy'in bağımsız Ukraynası'dır, Kraliçe Tamara'nın Gürcistanı'dır."

A.A. Bennigsen-S. E. Wimbush, *Muslim National Communism in the Soviet Union*, University of Chicago Press, 1979, s. 15.

[115] W.L, Langer, *Peace and the New World Order*, op.cit., s. 95

[116] Wilson'un seçkin bürokratlarından ve daha sonra Amerika Birleşik Devletleri'nde Büyük Bunalım döneminde başkanlık yapan Hoover, bir paragrafta, Amerika'nın tüm yayılmacılığına en renkli özgürlük giysisi giydirmekte büyük başarı sağlıyor.

"Monroe Öğretisi ile Avrupa imparatorluklarının Batı Yarı Küresinde yayılmalarını durdurduk. İspanyol Amerikan Savaşı ile Küba, Porto Riko ve Filipinler'i, İspanya İmparatorluğu'ndan kurtardık. Küba'nın bağımsızlığını sağlamıştık ve şimdi de Porto Riko ve Filipinler'de halkın yönetimini, self-government, kuruyoruz.

Herbert Hoover, *The Ordeal of Woodrow Wilson*, N.Y., 1958-1961, s. 82.

[117] N. Gordon Levin Jr., *Woodrow Wilson and World Politics-America's Response to War and Revolution*, N.Y., 1968. s. 126.

Levin Jr., "Wilson'un açılım ve vasiyetinin, o sırada yanında çalıştırdığı genç uzmanları olan Herbert Hoover, Cordell Hull, Franklin Roosevelt, John Foster Dulles türünden kadrolar tarafından daha sonra ve özellikle İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen Soğuk Savaş döneminde gerçekleştirildiğini yazıyor.

"Wilson, hem geleneksel emperyalizme ve hem de devrimci sosyalizme düşman olan liberal Amerikan globalizmine yöneliş akımını kurdu."

"Herbert Hoover, Cordell Hull, Franklin Roosevelt ve John-Foster Dulles türünden ya Wilson ile çalışmış ya da "Wilson'un dünya görüşünün esaslarını kabul eden kimseler, daha sonraki dönemlerde, Amerika'nın yayılmacı ulusal çıkarlarıyla akılcı ve barışçıl bir uluslararası liberal düzeni sürdürme hedefini özdeşleştirdiler."

"En sonunda da, İkinci Savaş sonrası dönemde Wilsonsı değerler, iki parti tarafından da benimsenen Soğuk Savaş mutabakatında tam zafere ulaştılar." ibid., s. 260.

[118] "For most Americans, when the United States intervenes in world affairs it is not to defend their interests or their national ambitions but to serve selflessly an international order."

"And woe to its allies who do not intend to submit to the will of the empire; they are immediately denounced as narrow-minded nationalists exclusively preoccupied with the interests of their own countries."

"it is thus that an internationalist mystique becomes the alibi of strictly nationalist policies." .

Claude Julien, *America's Empire*, N.Y., 1968-1971, s. 7.

[119] Keynes, Paris barış görüşmelerinde yakından gözlemek imkanı bulduğu Wilson'un beceriksizliğine ve Almanya'ya, Clemenceau ve Lloyd George'un önerilerine teslim olarak bir "Kartaca Barışı" dayatmasına şaşırıyor; kendi düşüncelerine ihanet eden Wilson'a hakaretler yağdırmaktan geri kalmıyor. Ünlü iktisatçı, bu iktisat dışı önemli çalışmasında, bir de, "from the military point of view an ultimate union of forces between Russia and Germany is greatly feared in some quarters" diye yazıyor; bazı çevreler Rusya ile Almanya arasında bir kalıcı birlikten çok ürküyorlar. Keynes, bunun, ancak her iki tarafta da gericilerin duruma hakim olmaları halinde mümkün olacağını ve Lenin'in yönetimindeki Sovyet Rusya ile orta sınıfların yönetimindeki bir Almanya arasında yakınlaşmanın düşünülemeyeceğini ileri sürüyor.

Yıllar sonra Almanya'da Willy Brandt'ın açılımını yaptığı ostpolitik ile Brejnief'in çizdiği westpolitik, Almanya ile Sovyetler arasında bir yakınlaşma imkanını doğurunca benzer kaygılar Batı'ya egemen oluyor. Bugün sosyalizmden uzaklaşmış bir Sovyetler veya de facto "Rusya" ile Almanya'nın yakınlaşması ve politik ittifakını önlemenin Amerika için eskisi kadar önemli olduğunu düşünüyorum.

J. Maynard Keynes, *The Economic Consequence of the Peace*, London, 1920, s. 271.

Dış politika yoğunluklu çalışmalarım, bunun dışında, Türkiye Üzerine Tezler dizisinin ikincisi ve "Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Çözülüşü" adlı kitaplarımdır. Her ikisi daha çok İkinci Dünya Savaşı sonrası döneme ait çözümlemelerle, Amerikan dış politikası ve emperyalizmi üzerine bilgileri tamamlıyor.

Ayrıca "Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Çözülüşü" ile daha önce yayınlanmış olan "Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Kuruluşu" başlıklı çalışmalarım da birbirini izliyorlar ve bir bütünlük sağlıyorlar.

[120] Lenin, Almanya ile Rusya arasındaki gizli barış görüşmelerine ve İmparator İkinci Nikola'nın ve sarayın böyle bir barışı istemelerine de bakarak dünya politikasında bir "dönüş" olduğundan söz ediyor ve "Almanya'ya karşı emperyalist Russo-Britiş ittifakından daha az emperyalist olmayan İngiltere'ye karşı Russo-Alman ittifakına" geçildiğine işaret ediyor; "bunda hiç kuşku yok" diyor.

1917 başında Lenin, Almanya'nın bütün taraflardan ve bu arada İngiltere'den çok daha fazla ganimet topladığını ve savaş öncesi tahminleri aşarak çok kuvvetli olduğunu gösterdiğini kaydediyor.

V.İ. Lenin, *Collected Works*, Vol. 23, s. 178-180.

[121] Buradaki "hareketçi" sözcüğünü dünyanın daha ileriye götürülmesi için çalışanları anlatmak için kullanıyorum. "Statükocu" karşılığıdır; "ilerlemeci" anlamını taşıyor. Ancak bu sözcüğü kullanmak istemiyorum.

[122] Buradaki çözümlemelerde Arno J. Mayer'in, kapağında Wilson ile Lenin'i karşı karşıya getiren ve çok önemli bulduğum çalışmasından yararlanıyorum.

Arno J. Mayer, *Political Origins of the New Diplomacy 1917-1918*, N.Y., 1959-1970, s. 113.

[123] Çeşitli kaynaklardan derleyebildiğim Leninist altı nokta ile genişletilmiş Wilson noktalarını ek olarak sunuyorum: İncelenmesinin çok öğretici olacağını düşünüyorum.

[124] Birinci Savaş ile tarihe karışan Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorlukları'nda, yenilen Alman İmparatorluğu'nda, devrim yaşayan Rus İmparatorluğu'nda boyunduruk altındaki uluslara self-determinasyon hakkının verilmesinin sosyalist bir ilke olup olmadığı tartışmalıdır; pek çok ülkenin sosyalistleri Lenin'in bu ilkesine sert bir biçimde karşı çıkıyorlar, Lüksemburg ve Poloya sosyalistleri, self-determinasyon ilkesinin sosyalist devrimi önleyeceğini, bir burjuva ilkesi olduğunu ileri sürüyorlar. Japonya üzerinden ABD'ye geçen ve Amerika'nın savaşa girmesi üzerine Meksika'ya sığınan ve orada ir komünist partisi kurduktan sonra Moskova'ya gelen ve Komintern içinde bir ara büyük etkinliğe sahip olan Hintli Roy da bu görüştedir. Roy, anılarında Polonyalı komünistlerin kendisine "gerçek komünist" ve Lenin'e de bir "nasyonalist" dediklerini kaydediyor.

M.N. Roy's Memoirs, Bombay, 1964, s.355.

"Brest-Litovsk'ta Bolşevikler'in ısrarı sonucunda self-determinasyon savaş diplomasisinde baskın kaygı haline geldi."

Arno J. Mayer, *Political Origins of the New Diplomacy 1917-1918*, N.Y., 1959-1970, s. 298

[125] N. Gordon Levin Jr., *Woodrow Wilson and World Politics-America's Response to War and Revolution*, N.Y., 1968, s. 61.

[126] Herbert Hoover, *The Ordeal of Woodrow Wilson*, N.Y., 1958-1961, s. 123

[127] Arno Mayer, *Political Origins of the New Diplomacy 1917-1918*, N.Y., 1959--1970, s. 391

[128] N. Gordon Levin jr., *Woodrow Wilson and World Politics*, op.cit., s. 135-136

[129] G. Frost Kennan, *Russia and the Peace Conference, N. Gordon Levin jr. (ed.)*, Woodrow Wilson and the Paris Peace Conference, D.C. Heath and Company, 1972, s. 140

[130] Hoover, bu noktada çok daha açık yazıyor; Britiş ve Fransız tarafının Komünist Rusya'ya bir genel taarruz için, Wilson üzerinde çok baskı yaptıklarını belirttikten sonra, 14 Şubat 1919 tarihinde Britanya Hükümeti'ni temsilen Winston Churchill'in Dört Büyükler'in huzuruna çıktığını ve Rusya'nın ortaklaşa işgalini, talep ettiğini belirtiyor.

H. Hoover, *The Ordeal of Woodrow Wilson*, N.Y., 1958-1961, s. 124.

[131] Genç diplomat William Bullitt, bu gizli ziyaretle görevlendiriliyor; Lenin'le görüşüyor ve etkileniyor. Önerileri kabul edilmeyince Wilson'un kadrosundan istifa ederek ayrılıyor.

[132] Bu düşünce, kendisi Ermenistan Mandası valiliği için düşünülen H. Hoover'a aittir; Hoover, Norveçli kaşif Nansen'i ikna ederek bir yardım programı kuruyor.

[133] "There was a strong inclination to make the eastern states, from Finland down to Poland and Romania, as large and strong as possible in order to serve as a cordon sanitaire, a quarantine zone to keep back the tide of Communism."

D. Thomson, *Europe Since Napoleon, 1957-1978*, Penguin Books, s. 635.

[134] Mustafa Kemal'e, İstanbul'da, 1919 baharında verilen görevde, Doğu Anadolu'da da görülen şuralardan duyulan kaygı önemli bir rol oynuyor.

[135] Washington, Sibirya'yı nüfuz bölgesi haline getirmede, Japonya ile uzlaşma eğilimini sergiliyor.

[136] Tekrarında yarar görüyorum; Komintern'in kuruluşu, belki de bu bölünmenin kabulü anlamına geliyor. Sosyalist hareketleri Wilson bulaşıklığından kurmanın huruç hareketi olarak da görülebileceğini düşünüyorum.

[137] Spartakistler, sosyal demokratları "Wilson Sosyalizmi" izlemekle suçluyorlar.

"in the context of the war-aims debate it is noteworthy that the April issue of the leading German Maximalist organ; attacked the USFD position under the provocative title, "Wilson's Socialism'. According to the Spartakustriefe, there was nothing specifically Socialist about Stockholm initiative, since to all appearances its program was an exact replica of President Wilson's earlier mediation offers."

Arno J. Mayer, *Political Origins of the New Diplomacy 1917-1918*, op. cit., s. 198.

[138]

[139] Industrial Workers of the World, Dünya Sanayi İşçileri, adındaki örgütlenmenin baş harfleri, IWW, bir politik tehlike olarak ifade ediliyor.

[140] Arno Mayer, *Politics and Diplomacy of Peacemaking*, N. Gordon Levin jr. (ed.), Woodrow Wilson and Paris Peace Conference, op.cit., s. 164

[141] "Böylece Woodrow Wilson'un Birinci Dünya Savaşı'nın demokrasi için yapılan bir Haçlı Seferi olarak nitelemesinden çok önce Alman sosyal demokrasisi, Merkezi İttifak'ın savaşını, Rusya despotizmine karşı bir Haçlı Seferi düzeyine yüceltti."

"Bu yolla, sosyalist ideolojideki anti-kapitalizm ve enternasyonalizm, 'çarlık bahanesiyle', derhal ıskartaya çıkartıldı."

"Liebknecht ve Luxemburg'un, daha sonraki savaş yıllarını demir parmaklıkların arkasında geçirmeye yazgılı oldukları anlaşılıyor; fakat ikisi, zindana götürülmeden önce, küçücük Alman maksimalistleri için hareket noktası olan platformlarını formüle edebildiler."

"Doğru, Liebknecht, Luxemburg, Mehring ve Zetkin'in izleyicileri sayıca azdılar. Fakat, ilk sayısı 27 Ocak 1916 yılında gizli olarak dağıtılan propaganda organları Spartakusbriefe'nin ideolojik netliği ve keskinliği nedeniyle fon ihtilalciler, kendi güçlerini çok aşan güçlü bir sese ve etkiye sahip oldular." Arno J. Mayer, Political Origins of the New Diplomacy 1917-1918, op. cit. s. 104-105.

[142] K. Kautskiy, *Selected Political Writings*, op.cit,, s. 93

[143] Herhangi bir olumluluk veya olumsuzluk yüklemeden Theodore Roosevelt ile Woodrow Wilson'un kişisel farklılıkları ve Roosevelt'in yeğeni Franklin

Roosevelt ile Harry Truman'ın kişisel farklılıkları arasında paralellikler kurabiliyorum.

Franklin Roosevelt ve Harry Truman ile ilgili çözümlemelerim, bu dizinin ikinci kitabı ile "Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Çözülüşü" adını taşıyan çalışmalarımda yer alıyor.

144 Vİ. Lenin, *Collected Works*, Vol. 23, s. 262

145 Dinler, adlarının dışında, pek çok zaman da, kurucularının isimleri bir aidiyet takısı eklenerek de ifade ediliyor; Yahudilik, Musa'dan dolayı, Musevi, Hristiyanlık, İsa'dan dolayı İsevi ve Müslümanlık da Muhammed'e bağlanarak Muhammedi olarak da gösteriliyor. Zaman zaman bu gösterişe bağlı kalıyorum.

146 N. Gordon Levin jr., *Woodrow Wilson and World Politics*, op.cit., s. 247

147 Ermenistan mandası sorununa ilerde değinmek durumundayım; bu konuşmasında Wilson, kendisine Ermenistan mandasının önerildiğini bildiriyor. Buna, tepkisini, "burada benim söylemek istediğim, kişisel olarak ve bu odada kalması dileğiyle ifade ediyorum, büyük bir samimiyetle bizim bunu kabul etmemiz gerektiğini düşünüyorum" sözleriyle belirtiyor. Yine bu konuşmasında şöyle bir cümle de yer alıyor: "But the place where they all want us to accept a mandate most is at Constantinople." Büyük Britanya ve Fransa, Amerika Birleşik Devletleri'nin en çok İstanbul mandateri olması için ısrar ediyorlar.

H. Hoover, *The Ordeal of Woodrow Wilson*, N.T., 1958-1961, s. 233.

148 Milletler Cemiyeti sözleşmesinin 22. maddesinde bu ilke açıkça yer alıyor.

"Savaştan sonra, daha önce kendilerini yöneten devletlerin egemenliğine bağlı olmaktan çıkmış ve çağdaş dünyanın özellikle güç koşulları altında kendi kendilerini yönetme yeteneğinden henüz yoksun halkların oturduğu sömürgelere ve ülkelere şu ilkeler uygulanır: Bu halkların gönençleri ve gelişmeleri kutsal bir uygarlık görevidir ve bu görevin yerine getirilmesi için işbu Misak'a güvenceler konulması gerekir."

Yirmi ikinci madde manda sistemini düzenliyor ve bu bir uygarlık görevi olarak sunuluyor. Cemiyet'in sözleşmesi bütün barış antlaşmalarının ve bu arada Sevres Antlaşması'nın başına konuyor..

S.L. Meray - Osman Olcay, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri*, Ankara, 1977, s. 53 - 54.

149 H. Hoover, *The Ordeal of Woodrow Wilson*, op. cit., s. 232

150 "While the American Government in principle, was opposed to the secret treaties partitioning Turkey among the members of the Entente, and was insisting on the idea of mandates, a careful perusal of its documents indicates territorial dispositions in Asiatic Turkey in striking accord with the secret treaties. This applied neither to Italy nor to Russia, however. But the French position in Syria is clearly recognized, and the British position in Mesopotamia, Palestine and Arabia is accepted. Even in the American program the possibility of the disappearance of the Ottoman Empire from the map is announced openly. Finally the American Government favored the internationalization of Constantinopele as sound, time-honored American doctrine - though it was not to be applied to the Panama Canal."

Harry N. Howard, *The Partition of Turkey - A Diplomatic History 1913-1923*, N.Y., 1931-1966, s. 205.

151 Harry Howard, *The Partition of Turkey - A Diplomatic History 1913-1923*, N.Y., 1931-1966, s. 204

152 G. Curry, Keynes'i, "Economic Censequence of the Peace" çalışmasını yazması için Smuts'ın yüreklendirdiğini yazıyor; General Smuts, daha sonra, Keynes'in Wilson için kullandığı hakaret dolu sözlerden dolayı ürküyor. Telafi etmek için olabilir, Wilson'u, savaş tarihinin en asil insanı olarak niteliyor.

G. Curry, *Woodrow, Jan Smuts and the Versailles Settlement*, American Historical Review, July 1961, s. 968

153 Başkan Wilson ve General Smuts, "Milletler Cemiyeti sözleşmesini kabul ettirmiş olmanın Antlaşma'daki diğer 'bütün kötülükleri telafi ettiğine inandılar."

John Maynard Keynes, *The Economic Consequence of the Peace*, London, 1920, s. 240.

154 G. Curry, *Woodrow Wilson, Jan Smuts and the Versailles Settlement*, American Historical Review July 1961, s. 969

155 Hüseyin Cahit Yalçın, *Meşrutiyet Hatıraları*, Fikir Hareketleri, Yıl 1937, Sayı 189, s. 182

156 Necmettin Hüseyin'in bütün Kürtler'in İngiltere'yi velinimet kabul ettiklerini ve İngiliz yardımı olmadan yaşamayacaklarına inandıklarını belirten, bunun karşısında her türlü hizmete hazır olduklarını dile getiren dilekçesini, Fransızca kaynaktan, aktarıyorum.

"Tout Kurde, dove de quelque bon sens, est convancu qu'un futur Kurdistan ne peut vivre et prospérer sans la bienveillance et le secours de l'Angleterre. Nous sommes tous prets a placer les destinees de notre contrée sous les auspices de l'Angleterre et, en retour, a faire tout ce qui est en notre pouvoir pour satisfaire et pour servir cette puissance."

Chris Kutshera, *Le Mouvement National Kurde*, Paris, 1979, s. 33.

157 Caucase-Kurdistan, *Fransa Dışişleri Bakanlığı Gizli Belgeleri*, 1919-1920, Dosya 11, s. 112

158 S.L. Meray - O. Olcay, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri*, Ankara, 1977, s. 32

159 Çalışmalarımda, Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin dış ilişkiler bölümü öğretim üyelerinin, 1960 yıllarında yazdıkları bir dış ilişkiler tarihini, yarı-resmi doküman olarak nitelediğim biliniyor; yöneticiler ya da yönetici adayları için yazılmış olmalıdır. Burada bu gerçek kabul ediliyor.

"Bu amacın (bağımsız Ermenistan) gerçekleştirmek ve kurulması düşünülen Ermenistan'ın muhtemelen Amerikan mandası altına konulması meselesini tetkik etmek üzere, Amerika Birleşik Devletleri, Eylül 1919'da, Anadolu'ya ve Kafkasya'ya General Harbord'un başkanlığında bir heyet göndermişti. Mustafa Kemal, 22 Eylül 1918' de, General Harbord'a Heyet-i Temsiliye Reisi olarak milli mücadelenin hedeflerini özetleyen bir memorandum vermiştir.

Mustafa Kemal bu memorandumda, General Harbord'a, 'tarafsız büyük bir devletin yardımını' kabul edebileceğini ve amacının 'imparatorluğu tarafsız bir devletin, tercihen Amerika Birleşik Devletleri'nin mandası ile korumak' olduğunu bildirmişti."

A. Suat Bilge - Ahmet Şükrü Esmer ve diğerleri, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 1919-1965, Ankara, 1969, S. 19.

[160] Harbord'un Raporu, 1984 yılında yayınlanan, Foreign Relations of the United States, 1919, Volume II içinde yer alıyor. Ancak Harbord'un genel raporu kadar, Misyon üyelerinden Tuğgeneral George Van Horn Moseley'in yazarak Harbord'a sunduğu, "Mandatory over Arınenia" başlıklı rapor da önemlidir. Moseley'in raporu, sorunun askeri yönlerini ele alıyor ve 1920 yılına ait Senato dokümanlarının 281. olarak Kongre belgeleri içinde yayınlanıyor.

[161] Transkafkasya, Rusça Zakafkasya, sözcünün çevirisidir; Kafkas Ötesi anlamına geliyor; Moskova'dan seslenildiğinde, Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan, Kafkasların ötesidir. Ankara'dan bakıldığı zaman ise Kafkas Berisi oluyor. Ben Ankara'dan yazdığım için bu yeni söyleyişi uydurmayı gerekli gördüm. "Ön Kafkasya" veya "Kafkas Berisi" demeyi öneriyorum.

[162] H. Hoover, *The Ordeal of Woodrow Wilson*, op.cit., s. 235

[163] "Our Mission was fired upon by Kurds in Russian Armenia and several motor cars struck by bullets, and over half the party were kept prisoner one night by Moslems who claimed to have been driven from their villages by Arınenians. In Azarbaijan we were also fired upon."

The Military Mission to Armenia (Harbord), *Foreign Relations*, 1919, Volt., II, Washington D.C., 1984, s. 849

[164] Daha önceki çalışmalarımda yazdığımı hatırlıyorum; General Kazım Karabekir, General Harbord'u etkilemek için ciddi hazırlıklar yapıyor. Subaylardan bir "ahenk", yapıyor ve ayrıca "gürbüz" dediği yetimlere oyunlar oynatıyor. Bütün bunların General Harbord'u etkilemiş olduğu görülüyor.

[165] Burada bu konularla ilgili ayrıntıya girme imkanım bulunmuyor. Bunları, ayrı bir çalışma olarak planladığım monografide ele almayı düşünüyorum.

[166] 1919 yılında Kafkas Berisi'nde ve 1991 ilk Balıarı'nda Kuzey Irak'taki Amerikan yardım ve kurtarma operasyonuna bakılacak olursa, Amerika'nın bir bölgeye girmeden önce "yardım" götürmeyi bir siyasal ilke haline getirdiği ortaya çıkıyor.

Bu açıdan ve önemli gördüğüm için Rapor'un bu paragrafını aktarıyorum.

"All circumstances considered, The Relief Administration in the Transcaucasus seems to have been conducted with more than average energy. It has rescued the refugees there from starvation, and brought the name of America to a height of sympaty and esteem it has never before enjoyed in this region."

İbid., s. 849.

[167] The Military Mission to Armenia (Harbord), *Foreign Relations of The United States*, 1919, Vol. II, Wash., 1984, s. 843

[168] ibid., s. 857

[169] "Parti", taraf olarak biraraya gelen bir yoğunluğu ve taşıdıkları akımı anlatıyor. Parti olabilmek için her zaman biçimsellik ve tüzük gerekmiyor.

[170] General Moseley'in raporunda kaydedilmeye değer bilgiler var; Kemal Paşa ve arkadaşlarının bir "birleşik İslam imparatorluğu" peşinde koştuklarını Rauf Bey'in bunu açıklıkla dillendirdiğini yazıyor.

"He (Kemal) said he could add that there would be no difficulty in the event America was the Nation to be given the mandatory, All necessarry powers would be granted to such a mandatory, but such a statement would not have been acceptable to the Congress as a general proposition."

Birg. Gen. G. Van Horn Moseley, *Mandatory Over Armenia*, Senate Document No. 281, Wash. D.C., 1920, s. 12.

[171] *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Yıl 1, Sayı 1, Eylül 1952, vesika No. 3

[172] Kemal, kendisini Samsun'a götürecek vapura, Britiş işgal kuvvetlerinden vize alarak biniyor; vizede, "Bureau Inteallie de Controle Des Passports British Section" yazısı, "Good for passage to Samsun" açıklaması, ilgili Britiş görevlinin imzası yer alıyor.

Zaman gazetesi, 19 Mayıs 1991.

[173] Yeni bir tarih yazımında, yıllardır kendi eksiğimi kendim tamamlamak ve kendi yanlışımı kendim düzeltmek zorunda kalıyorum: Ben, Yüzbaşı Mustafa Kemal'in, Hareket Ordusu ile İstanbul'a kadar gelip gelmediğinin araştırılması gerektiğini, yıllardır, ısrarla, yazıyorum. Kemal Paşa'nın vasiyeti ile tarihçilik yapanlara düşüyor; büyük tembelliklerinden kurtaramadığımı kabul ediyorum.

Bir kaynakta, Çatalca'da Hareket Orduları savaş düzenini bulabildim; burada tümen kurmay başkanı olarak Yüzbaşı Mustafa Kemal var. Ancak Kent'i alacak görevlendirmede adı geçmiyor; Çatalca'da kaldığı anlaşılıyor. Doğaldır; kurmay görevi karargahta yapılıyor.

Hareket Ordusu'nun Çatalca savaş düzenini bu bölüme ek olarak sunuyorum.

[174] A. Türkgeldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Ankara, 1945, s. 26

[175] FO/6468/E 3765; DBFB 1/XVII, 87-91.

S. Ramsdan Sonyel, *Turkish Diplomacy 1918-1923*, London, 1975, s.154, dipnot1.

Teşkilat-ı Mahsusa'nın son başkanının anılarından da bir aktarma yapabiliyorum.

"Mustafa Kemal, İttihatçılardan sonra iş başına gelen Mondros Mütarekesi'ni imzalayan Müşir İzzet Paşa'nın riyasetindeki kabinesinde Harbiye Nazırlığı'na getirilmesini çok istemiş olan son Padişah, İzzet Paşa'nın şiddetli muhalefeti karşısında bir türlü maksadına nail olamamıştı."

Samih Nafiz Tansu, *İki Devrin Perde Arkası, Hüsamettin Ertürk'ün Anıları*, İstanbul, 1957, s.329.

[176] Samih Nafiz Tansu, İki Devrin Perde Arkası, Hüsamettin Ertürk Anlatıyor, İstanbul, 1957, s. 211

[177] Nokta Dergisi için 1991 Nisan tarihinde hazırlandı. Soruda "en büyük iki yalan" vardı; herhalde yer darlığından sadece ilk bölümü yayınlanabildi.

[178] Daha sonra Türkiye'de aramaktan vazgeçtim. Bana Paris'in bütün kitaplarını büyük bir hızla sağlayan, Paris kütüphanelerini evime getiren, Paris'teki arkadaşlarım Beyhan ve Alper'e yazdım; şimdi de teşekkürlerimi yazıyorum.

[179] Hem 1919 ve hem de 1935 yılında Keynes, genel eğilime karşı görüş ifade etmekten ve "controversial" olmaktan çekinmiyor. 1915 yılı önsözünden bir cümle aktarmak istiyorum; yazdıklarına tepkinin "saçma" ve "bunu biz de biliyoruz" arasında dalgalanacağını bildiği anlaşılıyor. Uzun yıllar bu iki uçlu tepki, benim çalışmalarımın da yazgısı olmuştu, zamanla değişiyor.

"Those, who are strongly wedded to what I shall call 'the classical theory', will fluctuate, I expect, between a belief that I am quite wrong and a belief that I am saying nothing new."

J. Maynard Keynes, *The General Theory of Employment, Interest and Money*, N.Y., 1936, s. v.

[180] Halide Edip türünden ihtilalciler bile bu sırada Türkiye'de Wilson dernekleri kuruyorlar.

[181] "The President was like a Nonconformist minister, perhaps a Presbyterian."

John Maynard Keynes, *The Economic Consequence of the Peace*, London, 1920, s. 38.

[182] Freud, Amerikalı diplomat W. Bullitt ile birlikte yazdığı biyografide, Wilson'un, kendisini İsa ile özdeşleştirmesinin söylevlerini kontrol etmesine yol açtığına işaret ediyor ve Wilson'un, Herron adında birisinin kitabını, bütün dostlarına gösterdiğini, "bakın, Herron beni gerçekten anlayan tek insan" dediğini kaydediyor. George B. Herron, Wilson'un başkan olduğu sırada, Wilson'un çağdaş İsa olduğunu ileri sürüyor.

S. Freud - W.C. Bullitt, *Thomas Woodrow Wilson: A Psychological Study*, Boston, 1967, s. 201.

[183] Tekrar etmek durumundayım; Keynes'in "The Economic Consequence of the Peace" çalışmasına ilgimin yeniden canlanmasında, güncel kaygıların hiçbir etkisi olmadı: Türkiye Üzerine Tezler dizisinin beşinci kitabında Wilson'u yazmak gereğini duydum. Bir iktisatçı olarak Wilson'u yazarken, bir ünlü iktisatçının Wilson değerlendirmesini bilmek gereğini duydum; ancak, bir talihtir, ilgim ve yazdıklarım, son derece güncel bir plana denk düşüyor.

Irak Barışı'nın tartışıldığı bir zamanda, The Washington Post'un editörlerinden dış politika bölümü şefi Jim Hoagland, Büyük Britanya Dışişleri Bakanı Hurd'ün "1919 olmayacak" dediğini kaydediyor. Hoagland, 1919 yılında Wilson'un "zaferi olmayan barış" sloganıyla ortaya çıktığını ve bunu gerçekleştiremediğini kaydettikten sonra, Amerika Dışişleri Bakanı'nın tutumunu, 1919 Wilsonian ve 1945 Bretton Woods Antlaşmaları'ndaki A.B.D. davranışına benzetiyor. Suudiler ise, 1919 Barış görüşmelerinde Fransa'nın rolünü üstlenmiş görünüyorlar.

Bu nedenle ve ne yazık, yazdıklarım son derece güncel bir plana yansıyor.

Jim Hoagland, *Saudis Seek Lead Role in US Middleeast Domination*, Guardian Weekly, March 10, 1991, s. 20.

[184] J.A. Hobson, *Imperialism*, London, 1902.

[185] J.M. Keynes, *The Economic Consequence of the Peace*, London, 1920, s. 7.

[186] El Dorado, On altıncı yüzyıl kaşiflerinin Latin Amerika'da var olduğuna inandıkları, zenginlik ve fırsat kentidir.

[187] Daha sonra "General Theory" nedeniyle Malthus ile arasında bağlar kurulan Keynes, Malthus'un kullanımını, tarihsel ancak iradi bir alana çekiyor.

"In this economic Eldorado, in this economic Utopia, as the earlier economist would have deemed it, most of us were brought up."

"That happy age lost sight of a view of the world which filled with deep-seated melancholy the founders of our Political economy. Before the eighteenth century mankind entertained no false hopes. To lay the illusions which grew popular at that age's latter end, Malthus disclosed a Devil. For half a century all serious economical writings held that Devil in clear prospect. For the next half -century he was chained up and out of sight. Now perhaps we have loesed him again." ibid., s. 8.

[188] ibid., s. 20.

[189] Kautsky'nin, Lenin'in "dönek" olmadan önceki son yazısı dediği, 1909 tarihli "Road to Power" incelemesinde ipuçları ya da bazı çözümleme denemeleri var; tarihin başarı ile taçlandırdığı insanların reddettikleri veya mahkum ettiklerine borçlarını göstermesi açısından da ilgiye değer görüyorum.

Kautsky, 1905 Rusya Devrimi'ni, bunu izleyen Jön Türk ve İran Devrimleri'ni emperyalizmin tehdit edilmesi biçiminde anlıyor: 1901 Çin ve Meksika Devrimleri de buraya giriyor. Bütün Uzak Doğu'nun ve Muhammedi'lerin, Avrupa kapitalizminin boyunduruğunu yıkmak için ayağa kalktıklarının, Avrupa'nın proleteryası ile aynı işlevi gördüklerini, ancak amaçlarının aynı olmadığını yazıyor. Bu yazımı, pek az bilindiği ve diğer araştırıcıların daha iyi yararlanabilmeleri için, İngilizce çevirisinden aktarmak istiyorum.

"We have already drawn attention to the fact that since the war between Russia and Japan, the Far East and the Mohammedan world have risen up to throw off European capitalism. They are fighting the same enemy as the European proleteriat."

"Of Course we must not forget that, while they are fighting the same enemy, they do not have the same goal. They are rising up not to lead the proletariat to victory against capital, but to substitute an Internal, national capital for foreign capitalism."

K. Kautsky, *Selected Political Writings*, edited and translated ty P. Goode, London, 1983, s. 77.

[190] J.M. Keynes, *Economic Consequence of the Pecae*, op.cit., S. 276.

[191] Keynes'in dileği, 1919 yılında geçerli olamıyor; ancak eğer Keynes'e bağlanacak olursa, 1945 sonrası A.B.D. yaklaşımı tümüyle Keynes'in dileğine uygun düşüyor. Böylece 1919 ve 1946, emperyalist savaşlar sonrasında, iki ayrı barış planını temsil ediyorlar; Irak Savaşı'ndan sonra da, bu çalışmayı yaptığım zamanda, hangi planının tercih edileceği kesin görünmüyor. Kesin olan, tartışmanın bu iki plan üzerine gelişmesidir.

[192] "On the other hand, the same people who fear such a union are even more afraid of the success of Bolshevism; and yet they have to recognise that the only officient forces for fighting it are, inside Russia, the reactionaries, and, outside Russia, the established forces of order and authority in Germany."

ibid., s.271.

[193] The Collected Writings of John Maynard Keynes, Vol III, Cambridge, 1922-1971, s. 68-69.

[194] ibid., s. 109.

[195] J.M. Keynes, *Economic Consequence of the Peace*, op.cit., s. 29.

[196] Rauf Orbay'ın Hatıraları, Yakın Tarihimiz, Sayfa 23, Yıl 1962, s. 304.

[197] Francis McCullag, *Abdülhamid'in Düşüşü*, İstanbul, 1990, s. 235-237.

[198] "4 Aralık'ta Halide Edip Adıvar'ın teşebbüsü ile kurulan ve ilk toplantısını Matbuat Cemiyeti binasında Yunus Nadi, Necmeddin Sadak dahil olduğu halde milli emellere hizmet eden bütün gazetecilerin iştirakiyle yapılan Wilson Prensipleri Cemiyeti, 6 Aralık'ta bir beyanname neşretti."

"Türkiye'yi zamanın seviyesine ulaştırınak üzere Amerika'nın yardımıyla asgari 15, azami 25 yıllık bir terbiye ve irşad sistemi kurulmasına taraftar olduğunu ilan etti. Bu beyanname bütün galip devletlerin temsilcilerine bildirildi."

Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Cilt I, İstanbul, 1970, s. 324.

[199] Halide Edip ve arkadaşlarının Wilson'a gönderdikleri yazı, Yale Üniversitesinde, Mendell House Arşivi'nde, 31-237 sayılı çekmecede bulunuyor.

İlk imza Halide'nindir. Arkasından Yunus Nadi'nin, Ahmet Emin'in, Celal Muhtar'ın, Velid Ebüzziya'nın, Ali Kemal'in, Necmettin Sadak'ın, Celal Nuri'nin imzaları geliyor ve okunuyor. Artık zor okunan bu belgeyi, Mine Erol'un çalışmasından aktarıyorum.

Mine Erol, *Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi 1919-1920*, Giresun, 1972, s. 119.

[200] Bundan sonraki ve sonuncu paragrafı da aktarıyorum. "Rauf Bey kardeşimizle, sizin birlikte, temelleri bile çöken zavallı memleketimiz için, uzakları görerek düşünüp çalışmanıza intizar ediyoruz. Hürmetlerimizi gönderir, muvaffakiyetinize dua ederim. Milli davada caniyle başıyle çalışanlar arasında sade Türk askeri tevazuu ile sizinle beraber olduğumu, beyan ederim."

Rauf Orbay'ın Hatıraları, *Yakın Tarihimiz*, Cilt 3, Sayı 31, 1962, s. 146.

[201] Halide Edip Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, İstanbul, 1985, s, 13.

[202] Sina Aksin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, İstanbul, 1983, s. 118.

[203] Halide Edip Adıvar, *Mor Salkımlı Ev*, İstanbul, 1926-1979, s. 131.

[204] İbid., s. 142.

[205] "Mister Crane Türklere resmi olmayan bir şekilde çok dostluk gösterdi ve Amerika'ya altı öğrenci gönderdi."

Halide Edip Adıvar, *Türkün Ateşte İmtihanı*, İstanbul, 1986, s. 51.

Bu öğrencilerden ikisi biliniyor ve daha sonra yetiştirilme amaçlarına ters işler yapıyorlar. Banlardan birisi Sabiha Sertel, anılarında, Amerika'ya Halide kanalıyla, gittiklerini saklama gereğini duyuyor.

"Bizim için savaş imkanı azaldı. Bu sırada Amerika'ya tahsile gitmek için bir imkan elimize geçti. Bu imkandan faydalanarak Amerika'ya gitmeye karar verdik."

Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, İstanbul, 1969, s.37-38

Zekeriya Sertel, anılarında daha içten davranıyor.

"Birkaç gün sonra Halide Hanım bizim de Amerika'ya öğrenim için gitmek isteyip istemediğimizi sordu. Altı genç öğrenim için Amerika'ya gönderilecekti."

M. Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, 1905-1950, İstanbul, 1968-1977, s.95.

[206] Nazım Hikmet, Va-Nu'lara şükranlarını yazıyor.

"Halide Edip Hanım'la Adnan Bey'in benim için uğraşmaları pek makbulüme geçti. Kendilerine çok teşekkür ederim."

Vala Nureddin, *Bu Dünyadan Nazım Geçti*, İstanbul, 1975, s. 373.

[207] "Aslı İngilizce yazılan Sinekli Bakkal, edebiyatın ve resmin bize ait şark olarak tanıdığı ferli bir dekor içinde (II.Abdülhamid devrinin çok melez ve içten çok şarklı havası ve dekoru) Fantastik kahramanlarıyla kaybedilmemesi lazım gelen değerlerin ve yeni, kurtarıcı düşüncelerin sentezini veren güzel tarafı bol bir geçmiş zaman rüyasıdır." Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, İstanbul, 1977, s. 121.

[208] Handan'ı, Yakup Kadri, zamanında yazdığı, bir eleştiride, "otobiyografik" olarak niteliyor.

Y. Kadri Karaosmanoğlu, *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, Ankara, 1969, s. 330.

Edebiyat tarihçisi, İ. Habip, Handan'ın kahramanlarından Nazım hakkında bilgi veriyor.

"Filozof Rıza Tevfik de kendisine felsefe ve içtimaiyat hocalığı yapmıştı. Handan'da tasvir edilen Nazım'ın kendisi olduğa hakkında filozofun bazı telmihleri bile görülmüştü."

İsmail Habip, *Edebi Yeniliğimiz*, İstanbul, 1932, s. 326.

[209] "İstanbul'da Hürriyet ve İtilaf parçalanıyordu. Bunlar birkaç partiye ayrılmışlardı. Bu yeni partiler İstanbul'da mütevazi bir evde toplanarak Esat Paşa'nın koruyuculuğunda bir milli kongre meydana getirdiler. Bunların faaliyetini, 'toplandılar, oturdular, konuştular ve dağıldılar' özdeyişiyle anlatabiliriz."

Halide Edip Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, op.cit, s. 25.

[210] Halide Edip Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, İstanbul, 1979, s. 67.

Kartlarımda, Halide Edip'in kitaplarının çeşitli baskılarını okuduğum anlaşılıyor. Çeşitli baskılarını kaynak olarak gösteriyorum.

İKİNCİ BÖLÜM

[1] Russko-Anglıyskiy Slovar, s. 186.

Latince'de, "v" ve "j" harflerinin kullanılışı çok sonradır. Daha önceleri sadece "u" ve "i" işaretleri bulunuyor. Slav dillerinde, belki de alfabeye geç geçtikleri için, "v", "B" olarak gösteriliyor ve "v" sesini veriyor. Türkçe'deki "öropa" yerine "avrupa" denmesi, bu nedenle olmalıdır. Aynı biçimde, Batı dillerinde "Caucasia" denmesine karşılık Türkçe'de "Kavkas" ya da "Kafkas" denmesi de Slav etkisiyle açıklanabiliyor.

Rusça "za" önekinin Batı dillerinde karşılığı "trans" oluyor ve "Zakavkas" veya Transcaucasia, böylece ortaya çıkıyor.

[2] Cassell's French Dictionary. s. 193.

[3] Bilim, en küçük ile en büyüğün birlikte çözümlendiği bir yapıdır. Newton fiziği ile Marx iktisatı, aynı zamanda, en küçük ile en büyüğü birlikte ele alıyorlar.

[4] Kemalist-ideolojik ve Kemalist-apolojetik tarih yazıcılığının iyi örneklerinden birisi olarak Profesör Sina Akşin'in çalışmalarını görüyorum. Sina'nın çalışmaları kapı açmıyor; tam tersine, Sina güzel kapı yaparak, bir duvarın üzerine çaktığı için, daha da kapatıcı oluyorlar. Eğer Kemalist ideoloiik dünyada kapalı kalmak isteyen olursa, Sina'nın kapıları en uygunudur; çıkış illüzyonuyla da rahatlatıcı bir etki yapabiliyor.

[5] İstanbul'da çok zaman içki aleminde yaşıyor. Rauf, anılarında, böyle bir zamanda, Cemal Paşa'nın yakınlarından birisinin Cemal Paşa'dan söz etmesi üzerine Cemal Paşa'ya ağır bir biçimde küfrettiğini, daha sonra kendisine geldiğinde de bunların Cemal Paşa'ya söyleneceğini düşünerek çok ürktüğünü kaydediyor. Rauf, kendisinin, Cemal Paşa'yı teskin ettiğini de ekliyor.

Rauf Orbay'ın Hatıraları, *Yakın Tarihimiz.* 1962, Sayı 5, s. 22. Kazım da Kemal'in, beraber olduğu kimselerin hakkında ve aleyhinde, diğerleriyle konuşmayı bir huy haline getirdiğine işaret ettikten sonra, "bunlar vakit vakit patlak verir ve bir çok kimseler arasında itimatsızlığı, kırgınlığı ve emri kumandada müşkilatı mucip olurdu" diye yazıyor.

Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul, 1960, s. 84.

İsmet de anılarında bir garip durumu kaydetmeden edemiyor; Şeyhülislam Hayri Efendi, Eskişehir'de İsmet'e, İstanbul'dan Anadolu'ya bir şehzade getirilmesini öneriyor ve böylece Ankara İstanbul ikiliğinin çözüleceğini söylüyor. İsmet, bu öneriyi, "şiddetle ve isyan duyguları ile" reddediyor ve buna bir de "meğer kendisini bana Atatürk göndermiş" eklemesini yapıyor. Kuşkusuz, Mustafa Kemal'in iyi niyetini bir yorum olarak dile getiriyor, "bana Hayri Efendi'nin geleceğini, ne maksatla gönderdiğini bildirmediği halde" diyor ve sınavını geçmiş çocukların rahatlığını yansıtıyor. Kemal'in, Şeyhülislam Hayri'nin önerisini reddetmediği anlaşılıyor.

İsmet İnönü'nün Hatıraları, İkinci Kitap, Ankara, 1987, s. 176.

[6] *Rauf Orbay'ın Hatıraları*, Yakın Tarihimiz, Yıl 1962, Sayı 26, s.400.

[7] Kemal'in Canbulat'ı ne kadar sevdiği, daha Suriye'de iken Vahdettin'e, Başyaver Naci aracılığıyla gönderdiği, ünlü telgraftan da belli oluyor. Kemal, İzzet Paşa başkanlığında kendi ekibinden bir hükümet istiyor. Naci, telgrafı Vahdettin'e iletiyor ve Cumhuriyet döneminde general oluyor. Ekim 1918 tarihli ve "Fahr-i Yaver-i Hazreti Şehriyari Mustafa Kemal" imzalı telgrafın bir bölümünü aktarıyorum.

"Muhterem padişahımıza olan sadakat ve merbutiyetim ve vatanımın temini selameti itibariyle arzederim ki Tevfik Paşa Hazretleri filhakika müşkülata tesadüf etmişlerse sadaretin derhal İzzet Paşa Hazretlerine tevcihine, müşarünileyhin de asası Fethi, Tahsin, Rauf, Canbulat, Azmi, Şeyhülislam Hayri ve acizlerinden mürekkep bir kabine teşkil etmesi zaruridir."

Hikmet Bayur, *1918 Bırakışmasından Az Önce Mustafa Kemal Paşa'nın Başyaver Nuri Bey Yolu ile Padişaha bir Başvurması*, Belleten, Cilt XXI, Sayı 83, 1957 Temmuz, s.563, 564.

[8] Y. Hikmet Bayur, *Atatürk*, Ankara, 1963, s.9-10.

[9] "Mustafa Kemal bu siyasi çalışmalardan ve memleketin her gün daha çok yeis verici bir hale düşmesinden çok sarsılmış ve hasta düşmüştü." İslam Ansiklopedisi, s. 730.

[10] Y. Hikmet Bayur, *Atatürk*, Ankara, 10 Kasım 1963, s. 359.

Kaynakta bilgilerin Harp Tarihi Dairesi'nce verildiği belirtiliyor.

Bilgiler, kemalist tarih yazımının savlarının aksine, Mustafa Kemal'in en çok Enver'in başkomutan vekili olduğu zamanda madalya aldığını gösteriyor. Bu dönemde yabancı devletlerin verdikleri madalyaların da, Harbiye Nazırı Enver'in onayı olmadan gerçekleşmeyeceğini tahmin etmek zor olmamalıdır.

[11] Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, İstanbul, 1980, s.168

[12] Kemal, Malta'dan kaçabilen komutanların hiç birisini Kurtuluş Savaşı'na yaklaştırmıyor. Ali İhsan Paşa, bir emri vaki ile Ankara'ya gelince, önce askerlik onuru zorlanıyor, sonra İstiklal Mahkemesi'ne veriliyor; emekli edilerek hayatı bağışlanıyor.

[13] Goloğlu, Kemal'i reis seçtirebilmek için Rauf'un çok çalıştığını ancak bunu kabul ettiremediğini, adaylık projesinin de düştüğünü yazıyor. Ayrıca "Mustafa Kemal Paşa'nın buna çok üzüldüğü, hatta kızdığı anlaşılıyor" diye ekliyor.

Mahmut Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet*, Ankara, 1970, s. 57.

[14] Başka bir nedenle bir pek ünlü romancımız için de işaret ettim; "kamuoyuna" kimse tanıtılamaz. Olsa olsa kamu'ya veya toplum'a tanıtmak mümkündür.

Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, İstanbul, 1983, s. 88.

[15] Kemalist tarih, ideolojik ve apolojetik niteliğine de uygun olarak, 1919 öncesinde Kemal Paşa'nın tanınmadığını kabul etmemekle birlikte neden tanınmadığına gerekçe bulmaya çalışıyor. Bayur'unki en yaygın ve en toplayıcı olandır.

"İstanbul'da sansürün O'nun adının yazılmasını gazetelere yasak etmesi, Enver Paşa'nın O'nun Anafartalar ve Conkbayırı olaylarından sonra livalığa

yükseltilmesini geciktirerek böylelikle olsun O'nun aşırı parlamasını engellemeye ve anılan vuruşmalardan sonra pek çok subayın rütbeleri yükseltildiği halde Mustafa Kemal'inkinin olduğu gibi kalmasında, bir çoklarının zihninde O'nun hizmetlerinin küçümsenmesine yol açmak düşüncesi de vardı."

Y. Hikmet Bayur, *Atatürk*, Ankara, 1963, s. 103.

Ya yaşadığı zaman hizmetleri küçük gösterilmiştir, ya da iktidara geldiğinde hizmetleri abartılıyor; bütün bilgiler, ikincisini doğruluyor. Ali Fuad'ın yayınladığı Ankara'da Kemal ile Moskova'da Enver arasındaki mektuplar, arada bir rekabetten daha çok Kemal'in Enver'e saygısını ve ürküntüsünü yansıtıyor. Diğer taraftan, Bayur'un yayınladığı liste, Kemal'in en çok Enver zamanında madalya aldığını ortaya koyuyor.

[16] Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, İstanbul, 1987, s.91.

[17] Y. Hikmet Bayur, *Atatürk*, op. cit., s. 289.

[18] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, İstanbul, 1983, s. 71.

[19] Minber, Mustafa Kemal kampanyasını sürdürürken Büyük Britanya ile ilgili görüşlerine de başvuruyor. Sina Akşin, bunu şöyle özetliyor:

"M. Kemal, onlarla çarpıştığı halde, kalbinde onlara karşı "buğz ve adavet" duygularının bulunmadığını ve Osmanlı ulusunun özgürlüğüne ve devletin bağımsızlığına karşı gösterdikleri 'hürmet ve insaniyet' karşısında, ulusun 'İngilizlerden daha hayırhah bir dost olamayacağı' kanısında olmalarının doğal olduğunu açıklıyordu."

Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, op. cit., s. 88.

Kemal, Sivas'ta, Nasyonalist Parti adına, General Harbord'a verdiği yazılı açıklamada, bu kez, benzer güveni, Amerika Birleşik Devletleri, Wilson Doktrini'ni ve Amerikan Ulusu'nu içine alacak bir biçimde, dile getiriyor.

"We derive great hope from the Wilsonian Doctrine embodying the nationalistic principle and from the spirit of justice and humanitarianism displayed by the American Nation in its action to ensure its triumph. Moustapha Kemal Pacha."

Military Mission to Armenia, *Foreign Relations of U.S.*, 1919, Vol. II, Wash., 1984,, s. 885.

[20] Halide Edip Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, İstanbul, 1985, s. 20.

[21] "Bu tarihi Cuma Günü, Mustafa Kemal Paşa ile konuşurken padişah, hekimi Reşat Paşa'yı Rauf Bey'e göndererek onunla da konuşmak istediğini söylemiş. Rauf Bey o zaman Bahriye Nazırı değildi. 'Benim durumum sorumlu bir adam durumu değil, ben herhangi bir vatandaşım, Zat-ı Haşmetlerine söyleyecek hiçbir şeyim yoktur, fakat beni bir subay olarak görmek isterlerse emrederler' demiş ve gitmemiştir."

Halide Edip Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, İstanbul, 1985, s. 21.

[22] Samih Nafiz Tansu, *İki Devrin Perde Arkası*, Hüsamettin Ertürk'ün Anıları, İstanbul, 1957, s. 211.

[23] Tarihçi Toynbee, panislamizm ve panturanizmden vazgeçmenin, Sovyet Rusya ile anlaşmanın ve uzlaşmanın kapısını açtığına işaret ediyor. Bu, aynı zamanda ve çok daha büyük bir önemle, Londra ile uzlaşmanın anahtarı oluyor.

"The common sense of Mustafa Kemal Bey and his comrades in abandoning megalomaniac visions of Pan-Turanism and Pan-Islamism removed a previous obstacle to Russo-Turkish cooperations."

A. J. Toynbee-K. P. Kirkwood, *Turkey*, London, 126, s. 65.

[24] Enver'in yaşamındaki sıfatı "Kahraman-ı Hürriyet" oluyor. Halil ise Kutülamare Kahramanı olarak biliniyor.

[25] Towshend, bir savaş esiri olarak Büyük Ada'ya kapatılıyor ve Türkiye'nin teslim olmaya karar vermesi üzerine, "özgür" esirliğinden çıkartılarak arabulucu yapılıyor.

[26] Halil Paşa, *Bitmeyen Savaş*, Kutülamare Kahramanı Halil Paşa'nın Anıları, İstanbul, 1972, s. 257.

[27] ibid., s. 305

[28] Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, İstanbul, 1955, s. 129

[29] Halil Paşa, *Bitmeyen Savaş*, op. cit., s. 367.

[30] ibid., s. 380

[31] Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım*, Ankara, 1951, s. 7.

[32] "Il y a en ce moment un mouvement tres vif d'independence dans la région du Kurdistan antre Musoul et Van. Les autorités britanniques disent que ce mouvement a été fomenté avant son déport pour Constantinople, par Ali İhsan gui aurait fait compendre aux Kurds que si les puissances européennes avaient le controle du pays, elles exerceraient des reprisaalles contre les tribus qui se sont livrées au massacre de chrétiens."

Caucase-Kurdistan, *Fransa Dışişleri Bakanlığı Gizli Belgeleri*, Dosya 11, 1919-1920, s. 107.

[33] Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, Ankara, 1976-1985, s. 89

[34] Mart 1920 tarihinde İstanbul'un işgali ile ilgili "tarih" bilgisini de tartışmak gereği var; sanki, daha önce İstanbul'un işgal edilmemiş olduğu izlenimi veriliyor. "İşgal" nedir; bu tarihten önce İstanbul'da işgal kuvvetleri karargahı bulunuyor ve İngiliz görevliler istediklerini tutuklayabiliyorlar. Ayrıca hükümete tutuklama emri çıkartabiliyorlar.

İstanbul'un Mart 1920 tarihinde işgal edildiği tarih bilgisi abartmadır. İstanbul, daha önce de işgal altında yaşıyor.

[35] Ali İhsan Sabis'in tekrar aktif yaşama dönüşü Demokrat Parti devriyle birlikte olabiliyor. Ancak, artık eskimiş hedeflerden ayrılamayan bir uyumsuz durumundadır. Bir de gerçek sorununun Kemal Paşa ile olduğunu bilmesine karşın, artık Kemal Paşa imajına teslim olmuş ve İsmet Paşa'yı hedef almış görünümündedir; ayrı bir tutarsızlık kaynağı oluyor.

[36] Hacı Sami, ülkeye girişi 1927 yılında deniyor. Kafkas Kahramanı Vehip hiç deneyemiyor.

[37] Liman Von Sanders, *Cing Ans De Turquie*, Paris, 1923, s. 373

[38] Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, op. cit., s. 53

[39] 12 Mart ve 12 Eylül darbelerini yaşamış Türkiye'de pek çok insan, günlerce, insanların birbirine gerçek veya hayal listelerden söz ettiklerini biliyorlar.

[40] "Vekalet Emri" nitelemesini bugünkü kuşakların anlaması imkan dahilinde görünmüyor. 1950 yıllarında, bir kamu görevlisinin, bir üniversite profesörünün yaptığı eylemli görevden alınarak, Bakanlık'ta, hiçbir iş yapmadan, aylığının tamamı veya bir bölümü verilerek tutulması anlamına geliyor.

[41] Bu tür yazıcıların, bir tutarlılık sağlamak için, Mustafa Kemal'i her nabza göre şerbet veren, herkesin kafasındakine göre konuşan, bir duruma getirdikleri görülüyor; ancak bu yapılana "büyük taktisyen" sıfatını yapıştırmayı ihmal etmiyorlar.

"Mustafa Kemal Paşa o nazik günlerde büyük bir taktisyen olarak davranmıştır. Damat Ferit Paşa'ya güven vermeyi başarmıştır. Hatta İngilizlerin kuşkularını da kısmen giderebilmiştir."

Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, Ankara, 1976-1985, s. 54.

[42] ibid., s. 29-31

[43] Hikmet Bayur, "bunun sebebini anlamak güçtür" diye devam ediyor. "Bu, daha çok bir kaprise benziyor." İdeolojik yazıcılığa ve kör bakışa, çok güzel bir örnek oluşturuyor. Bütün savları çelen bir bilgi, "kapris" sayılarak öldürülüyor. Y. Hikmet Bayur, *Atatürk*, Ankara, 1963, s. 259.

[44] Bu kaynağın aslını henüz bulamadım.

[45] Hans Kohn, *A History of Nationalism in the East*, N.Y., 1929-1969, s. 240

[46] Güney yörelerinin direniş mücadelesini yapanlar ilk çatışmanın İskenderun'da ve Belen'de olduğunu ifade ediyorlar.

"17 Aralık 1918'de Yarbay Remieu'nün komutasındaki birlikler Mersin'den karaya çıktılar. Aynı gün General Hamlin teftiş için maiyeti ile beraber Adana'ya geldi."

"Romieu'nün kuvvetleri 19 Aralık'ta Tarsus'u ve 20 Aralık Cuma Günü ise Adana'yı işgal ettiler. Bunların çoğu Ermeni lejyonları idi."

"Lejyonların coşkunlukları ve fena muameleleri dolayısıyla evvela İskenderun'da ve sonra Belen'de çarpışmalar oldu."

Kasım Ener, *Çukurova'nın İşgali ve Kurtuluş Savaşı*, İstanbul, 1963, s. 15.

Genelkurmay Harp Tarihi ise ilk kurşunun Dörtyol'un Özerli ve Karaköse Köyleri'nde atıldığını yazıyor.

"Fransızlar İskenderun'a asker çıkardıktan sonra 11 Aralık 1918'de takviyeli bir piyade alayı ile Dörtyol kasabasını işgal ettiler. Bu kuvvetlerin arkasından Ermeni alayına ait bazı birlikler de gönderildi. Bunlar Dörtyol dolaylarındaki köylere işkence ve zulüm yapmaya başladılar."

İşgalciler Özerli Köyü'ne gidiyor ve karşı koyan Mehmet Ağa ile Yusuf Ağa'yı "elleri bağlı olarak Fransız İşgal Komutanı'nın kapısı önünde süngülemek suretiyle şehit" ediyorlar.

"Bu cinayetten sonra da Dörtyol'un hemen Güneyinde bulunan Karaköse Köyü'ne taarruz ettiler. Buradaki halk kendilerini savunma için Dörtyol'a ve Özerli'ye giden yolları taştan barikatlar yapmak suretiyle kapattılar ve buraya gelen Fransızlara ateşle karşı koydular."

"19 Aralık 1918'de yapılan bu çarpışma Türk milletinin düşmana karşı ilk ayaklanması ve direnmesidir."

Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi*, IV. Cilt, Güney Cephesi, Ankara, 1966, s. 55-56.

"İzmir işgalinde oradaki bazı ümera ve zabitlerimizin mukavemet etmemeleri ve hiç olmazsa çekilmemeleri tarihi bir lekedir. Ne asker ne de halk, değil mukavemet, bir tevekkül ile teslim oluyorlar."

"Eğer Yunanlılar İzmir'de mukabele görseydi İstiklal Harbi'nin başlangıcı daha başka manzara gösterecekti."

Kazım Karabekir, *İstiklal Harbinin Esasları*, İstanbul, 1951, s. 53.

Bunlara benim ekleyeceklerim şudur: Belen ya da yerlilerin söyleyişiyle Belan, Büyük Suriye'yi İskenderun Körfezi'ne bağlayan ya da açan bir geçit'tir. İskenderun'un dağ yaylalarından birisi oluyor ve benim çocukluğumun yazlarının bir bölümü burada geçti; öyle hatırlıyorum.

Ancak annemden daha çok Dörtyol ve Köyleri'nde, ayrıca Erzin'de, çete direnişi öyküleri dinleyerek büyüdüm. Teşkilat-ı Mahsusa'dan olduğunu tahmin ettiğim Osman Dedem bu dönemde, burada, çetecilik yapıyor. Annemden şimdi de en çok dinlediğim, babasının atının arkasında bir köyden diğerine taşınmasıdır; "mağaralarda yaşardık" diye anlatıyor.

[47] B. Nusret Kaygusuz, *Bir Roman Gibi*, İzmir, 1955, s. 145

[48] Nurdoğan Taçalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, İstanbul, 1970, s. 127

[49] İlk olmadığı kesin olan bu kurşunun kim tarafından atıldığı konusunda kesin bir görgü tanığı bulunmuyor. İlk olmadığı kesin bu kurşunla kimin öldüğü konusunda da netlik bulunmuyor. Taçalan'ın yazdığına göre, İzmirliler, ölenin, "Fasulya mahallesinde meyhanecilik yapan bir rumun oğlu Yani" olduğuna inanıyorlar. Ömer Sami Coşar ise buna katılmıyor ve ölenlerin Jorj Papakostos ve Basil Delaris olduğunu ileri sürüyor.

Böylece ilk kurşun da, atan da, ölen de bir söylence düzeyini aşamıyor.

N. Taçalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, İstanbul, 1970, s. 247.

[50] Aydın Üzerine Tezler dizisinde, "Rusçuk Yaranı" aydınları ve Alemdar Mustafa Paşa ilişkisini incelemiş bulunuyorum. Rusçak Yaranı adını alan ihtilalci aydınlar kendi senaryolarını uygulamak için bir komutan paşa arıyorlar ve iyi niyetli, mert, ancak işlek bir kafa yapısına sahip olmadığı yazılan Alemdar Mustafa'yı buluyorlar. Mustafa, Mahmut'u ölümden kurtarıyor ve Sultan Mahmut olarak tahta çıkarıyor; pek çok yenilik hareketinin başlamasına imkan hazırlıyor. Sadrazam oluyorsa da, İkinci Mahmut'un dolaylı onaylamasıyla, ölümden kurtulamıyor.

Mahmut Şevket ile birlikte Alemdar Mustafa'nın

yazgısının da Mustafa Kemal'i derinden etkilemiş olduğunu düşünüyorum.

[51] Devleti Osmaniye'nin bidayeti tesisinden şimdiye kadar Osmanlı teşkilatı ve kıyafeti askeriyyesi, Logaritma cedveli risalesi, Usuli hendese, Hendese-i mücesseme, Fenni esliha, seferber zabitana mahsus muhtıra, 9.5 milimetrelik mavzer tüfenkleri risalesi, Küçük çaplı mavzer tüfenkleri, Mükerrer ateşli tüfenkkler, Ihlamur Altı (Fransa üdebasından Alfons Kar'ın bu namdaki romanının tercemesidir); bunlar, Mahmut Şevket'in yazdığı ve çevirdiği kitap listesidir.

İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, Dördüncü Cilt, İstanbul, 1982, s. 1881.

[52] Tevfik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele*, Cilt I, Ankara 1955, s. 66

[53] Bıyıklıoğlu, "o vakit, ehemmiyet ve manası pek de anlaşılamayan ve Rumeli'nin elden çıkması gibi bir milli felaket karşısında faaliyete geçen Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'ni", Birinci Dünya Savaşı yenilgisinden sonra kurulan "cemiyetlerin fikir ve isim itibariyle, temeli ve öncüsü görmenin yerinde olacağını sanıyorum" diye yazıyor.

Tevfik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele*, Cilt I, Ankara, 1955, s. 66.

[54] Nevzat Gündağ, *1913 Garbi Trakya Hükümet-i Müstakilesi*, Ankara, 1986, s. 126

[55] Süleyman Askeri'den sonra, benim saptamalarıma göre, istiklal marşı yazan bir diğer komutan, Kazım Karabekir oluyor; Erzurum'daki güçlü mevziinden, Ankara'ya, "kabul edilecek istiklal marşının güfte ve bestesinin bundan aşağı olmamasını rica ediyorum" diyerek, bir marş gönderiyor. Aktarıyorum.

Ya istiklal, ya ölüm! Ya istiklal, ya ölüm!

Vatanım, milletim, sancağım, evim

İstiklalsiz yoktur yerim

Zincir vurdurur mu Türkler boynuna?

Varlığı fedadır vatan yoluna

Biz tarihin Türk dediği yılmaz milletiz

Hür yaşar, hür ölür, nurlu ümmetiz.

Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul, 1960, s. 159.

[56] ibid., s. 139

[57] Mahmut Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet*, Ankara, 1970, s. 182

[58] "Ne Olursa Olsun" taburunun daha geç oluşturulması ihtimal dahilindedir; Goloğlu, bu ve "Gök Bayrak" milis taburlarının eylemlerinden söz ederken 1920 yılı başlarını veriyor.

Gaziantep Savunması da, burada, benim ön plana çıkarmak istediğim zaman kesitinden biraz daha sonraki bir zamana düşüyor. Ancak yine de aktarmak gereğini duyuyorum.

"Türkler arasında, Milli Savaş Teşkilatı'nın kurulması sırasında bazı anlaşmazlıklar çıkmıştı. Bilhassa tahsil görmüş veya varlıklı Türk aileleri mensuplarından bir kısmı, o zaman dünyanın en kuvvetli devletlerinden biri olan Fransa'nın modern ordularına silahla karşı koymayı bir intihar sayıyorlardı."

Bu ayrım hep var; Gaziantep savunmasında destanlaşan Mehmet Sait, kendisine Şahin Bey deniliyor, Yemen'e er olarak giden bir yoksuldur.

Sadettin Göneç, *Milli Mücadelede Gaziantep*, Ankara, 1989,s.36-37.

[59] Kasım Ener, *Çukurova'nın İşgali ve Kurtuluş Savaşı*, İstanbul, 1963, s. 33

[60] *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Milliye Hatıraları*, 1919-1920, Ankara, 1967, s. 222

[61] Genelkurmay Başkanlığı, *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Yıl 1, Sayı 1, Eylül 1952.

İlgiye değer bir nokta var; Kemal Paşa'nın gerçek kimliğini ve siyasal tutarsızlığını göstermeye yarayan bir-iki belge, hep Demokrat Parti iktidarı zamanında yayınlanmış bulunuyor. Görevlendirme belgelerinin bir bölümüyle, Kemal'in Vahdettin'e bakan olmak için dil dökmesi, 1957 yılında Bayur tarafından gün ışığına çıkarılıyor, hep bu dönemdedir. Bunları, kemalizmin 1930 yılında kendisini aşması türünden kemalist restorasyonun da, daha uç noktalara gitme zorunluluğuyla açıklayabiliyorum.

Arkası gelmiyor. Çünkü, kemalizm, bu düzenin eklektizmi'dir.

[62] Jaeschke'in kronolojisinde, 30 Nisan 1919 için, "Mustafa Kemal Paşa'nın ordu müfettişi oluşu" girişi ve "Milne'nin mütalaası alınarak, terhis işini yapmak üzere Sultan'm iradesi, Harbiye Nazırı Şakir ve Sadrazam Ferid'in imzaları ile" açıklaması yer alıyor.

G. Jaeschke, *Türk İnkılabı Tarihi Kronolojisi 1918-1923*, İstanbul, 1939, s. 35.

[63] G. Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, Ankara, 1971-1986, s. 102

[64] Cevat Dursunoğlu, *Milli Mücadelede Erzurum*, Ankara, 1946, s. 42

[65] G. Jaeschke, *İngiliz Belgeleri*, op. cit., s. 99

[66] A. M. Pogosyan, *Karsskaya Oblast' v Sostave Rossii, Erevan*, 1983, s. 13

[67] Harbord Misyonu içinde Türkiye'ye ve Ermenistan'a gelen General Moseley'in ayrı ve ayrıntılı bir raporu bulunuyor: Harbord Raporu daha çok Moseley'in bulgularına dayanıyor. Moseley, Kars Vilayeti'nin, Kars, Kağızman, Ardahan ve Oltu'dan oluşuyor, 54 bin muhammediye karşılık, 42 bin Ermeni, ve 21 bin diğer uluslardan halktan meydana geldiğini kaydediyor. Kağızman'da ise 22 bin muhammedi, 21 bin Ermeni ve 2 bin diğer uluslardan halk yaşıyor.

Brig. Gen. George Van Horn Moseley, Mandatory over Armenia, *Report made to Maj. Gen. James G. Harbord. Oct., 1919*, Senate Document 281, Wash., 1920, s. 18.

[68] Pogosyan, 1917-1918 yılında Sarıkamış'ın. Kafkas Berisi'nde en güçlü devrimci merkezlerden birisi olduğunu, odin iz osnovnih revolyutsionnih tsentrov Zakavkaz'ya, yazıyor ve yine Pogosyan'a göre Sarıkamış'ta ilk komünist hücre 1919 yılı Temmuz ayında kuruluyor.

A.M. Pogosyan, *Karsskaya Oblast' v Sostave Rossii, Erevan*, 1983, s. 192 ve 233.

[69] Richard G. Hovannisian. *Armenia on the Road to*

Independence 1918, University of California Press, 1969, s. 165

[70] "That Turkey honestly desired a Transcaucasian state to serve as a buffer to Russia."

"On April 28 three days after the fall of Kars, Vehip Pasha commicated to Tiflis his government recognition of the Transcaucasian Republic."

Richard G. Novannisian, *Armenia on the Road to Independence 1918*, University of California Press, 1969, s. 141 ve 172.

[71] Samih Nafiz Tansu, *İki Devrin Perde Arkası*, op. cit., s. 208-209

[72] Millet Meclisi'nde İstiklal Mahkemesi'nin ünlü başkanı Kel Ali ile ünlü Savcısı Kılıç Ali'nin de bulunduğu bir kemalist milletvekili grubu tarafından arkadan vurularak öldürülüyor.

[73] İzmir Suikastı nedeniyle İstiklal Mahkemesi kararıyla idam ediliyor. Nail ve Hilmi de asılıyorlar.

[74] Meclis'te İkinci Grub'un ateşli mensuplarından oluyor; Meclis'te sadece Türk ve Kürt temsilcilerin bulunmasını sağlamak üzere verdiği yasa önerisini Mustafa Kemal, kendisine yönelik sayıyor ve sert bir çıkış yapıyor.

[75] "The Armenians do not control the district extending from Kagizman to Kulp. This is controlled by roving bands of Tartars and Kurds."

Brig. Gen. Van Horn Moseley, *Mandatory Over Armenia*, op. cit., s. 18.

[76] W. E. Allen ve P. Muratoff, *Caucasian Battlefields-A History of the Wars in the Turco-Caucasian Border 1828-1921*, Cambridge University Press, 1953, s. 497

[77] Bir başka Ermeni tarihçisi, 1928 yılında yazdığı bir kitabında, Marx'ın Kars ile ilgili görüşlerini aktarıyor. Marx, Kars'ı, Ermenistan'ın en zengin kültürlü bölgesi sayarak, eğer Rusya, Batum ile birlikte Kars bölgesini eline geçirecek olursa, 1853 yılında yazıyor, İngiltere ile İran arasındaki ticareti kesebilecek ve hem İngiltere'ye ve hem de Küçük Asya'ya karşı bir baz sağlamış olacaktır.

B.A. Bor'yan, Armeniya, *Mejdunarodnaya Diplomatiya i SSSR*, Çast' I, Moskva, 1928, s: 215.

[78] Cevat Dursunoğlu, *Milli Mücadelede Erzurum*, op. cit., s. 45

[79] Tevfik Bıyıklıoğlu, *Osmanlı ve Türk Doğu Hudut Politikası*, İstanbul, 1958, s. 24-25

[80] Y. Hikmet Bayur, *Atatürk*, op. cit., s. 291

[81] Diğer kaynaklar, bir bölümünün İstanbul ve diğer bölümünün Batum üzerinden Malta'ya sürüldüklerine işaret ediyorlar. Cevat Dursunoğlu, Batum'a gönderilenlerin bir kısmının, bunlar arasında Kağızmanlı Ali Rıza'nın kaçarak tekrar mücadeleye katıldığını kaydediyor.

[82] Vahdettin, tahta çıkışından hemen sonraki Kadir Gecesi'nde, Şeyhülislam Musa Kazım'a şöyle yakınıyor:

"Ben bu makam için hazırlanmadım. Çocukluğumdan beri vücudça rahatsız olduğum için layıkile tahsil edemedim. Sinnim kemale erdi, dünyada bir emelim kalmadı. Biraderle hangimizin evvel gideceğimiz malum olmadığından bu makama intizarda değildim. Fakat takdiri ilahi ile teveccüh etti, bu ağır vazifeyi deruhte eyledim. Şaşmış bir haldeyim, bana dua ediniz."

İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, Dördüncü Cilt, İstanbul, 1983, s. 2095-2096.

[83] Damat Ferit başkanlığındaki Hükümet, Sévres taslağına, Temmuz 1920 tarihinde bir cevap veriyor ve cevapta "Kürdistan" ara başlığı yer alıyor. Taslağın 62. maddesi Kürtler'e, isterlerse bağımsızlık yolu açık olmak üzere, otonomi vaad ediyor.

"Padişaha ayrılmamak üzere bağlı olan Kürtler, hiçbir biçimde bağımsızlıklarını istemedikleri ve gelecekte de istemeyecekleri gibi, üstelik Türk ulusu ile kendilerini birleştiren bağların gevşemesini bile istemeyeceklerine Osmanlı Hükümeti'ni inandıracak pek ciddi nedenler vardır. Bununla birlikte, Osmanlı Hükümeti, halk bu isteği açıkladığı vakit, Kürt öğesinin üstün bulunduğu topraklarda yerel özerklik ilkesini kabule hazır olduğunu bildirir. Ancak 62. maddede gösterilen sınır, gerçek sosyal (ırki) duruma uymamaktadır. Elazığ ve Diyarbakır illeriyle Siverek sancağının Batı ve Güney kesimleri Türk'tür. Yalnız Diyarbekir ilinin kuzey-batısındaki Dersim Sancağı Kürt'tür."

"Kürt halkı, özellikle Bitlis ve Van İlleriyle Musul İli'nin bir kesiminde yoğun bir durumdadır. Oralarda ve özellikle İran'a komşu yerlerde ve Kuzey tarafında Kürtler çok sayıdadır. Buna karşılık, Erbil, Altın Köprü, Tuzhormatu bölgelerinde çoğunluğu elde tutan Türkler oturmaktadırlar."

S. Meray-O. Olcay, *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri*, Ankara, 1977, s. 26

[84] Robert Olson, *Emergence of Kurdish Nationalism and the Sheikh Said Rebellion, 1880-1925*, The University of Texas Press, 1989.

[85] M. S. Lazarev, Kurdskiy Vopros 1871-1917, Moskva, 1972, s.306

[86] M. A. Gasratyan, (redaktor), Kurdskoe Dvijenie v Novoe i Noveyşee Vremya, Moskva, 1957, s. 57.

[87] B. A. Bor'yan, *Armeniya, Mejdunarodnaya Diplomatiya i SSSR*, Çast' I, Moskva, 1928, s. 359, R.G. Hovannissian, *Armenia on the Road*, op. cit., s. 41

[88] Uzun bir savaş döneminden sonra Mütareke ile birlikte terhis olan yedek subay Dursunzade Cevat, içindeki dürtüyle, İstanbul'da kurulmuş olan Vilayatı Şarkiye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti'nin kapısından içeri giriyor; Süleyman Nazif ve arkadaşlarını, yeni kurulan Seyit Abdülkadir'in Kürt Teali Cemiyeti'nin birliği bozma tehlikesi üzerine tartışırken buluyor. Gidip görüşmeye karar veriyor; Cemiyet Başkanı Senatör Abdülkadir, üç gençle birlikte hazır bekliyor. Cevat, Abdülkadir'in, "bizimle görüşecek hiçbir şeyleri olmadığını, İtilaf devletlerinin kendilerine her yardımı yapacaklarını ve bizim kendi başımızın çaresine bakmamızı tavsiye ederek konuşmayı" kestiğini hatırlıyor.

Cevat Dursunoğlu, Milli Mücadelede Erzurum, Ankara, 1946, s. 19.

[89] M. A. Gasratyan, Kurdskoye Dvijenie, op. cit., s. 80

[90] M. Kemal Öke, *İngiliz Ajanı Binbaşı E.W.C. Noel'in "Kürdistan Misyonu"*, 1919, İstanbul, 1981, s. 22

[91] ibid., s. 25

[92] "İngilizlerin bu manevrasını haber alan Abdülkadir, 15 Nisan'da, Ryan'ı görerek, temsil ettiği hareketin İngiliz aleyhtarı olmadığına inandırmayı çalışacaktır. İstenildiği takdirde Abdülkadir, bir İngiliz Subayı ile Güney Doğu Anadolu'ya bizzat gitmeye de hazırdır."

M. Kemal Öke, *İngiliz Ajanı Binbaşı E.W.C. Noel'in "Kürdistan Misyonu"* 1919, İstanbul, 1981. s. 25.

[93] ibid., s. 37

[94] ibid., s. 37

[95] Ahmet İzzet Paşa, 1864 yılında Manastır'da doğmuş, sınıfının birincisi olarak Harbiye'den mezun olmuş ve Meşrutiyet'in ilanı üzerine Genelkurmay Başkanlığı'na atanmış bir generaldir. İttihatçılarla hiç bir zaman anlaşamayan ve aynı zamanda hiçbir zaman İttihatçı aleyhtarlığı yapmayan bir kimse olarak tanınıyor; Enver, ülkeyi terkederken, güvendiği kimselere, Ahmet İzzet'ten yardım göreceklerini belirtiyor. Ülken'in Harb'e sokulmasına karşı çıkıyor; ancak daha sonra görev kabul ederek Umum Kafkas Cephesi komutanlığını yapıyor.

Ahmet İzzet, Mustafa Kemal'in başbakan yapılmasını istediği kimsedir; bu kabinede, Kemal kendisi için Harbiye Nazırlığı'nı düşünüyor. Ahmet İzzet hükümeti kurmakla ve Fethi ile Rauf'u, bu arada Cavit'i bakan yapmakla birlikte, Mustafa Kemal'i hükümete almaya gücü yetmiyor.

Kurtuluş tarihindeki Bilecik görüşmesini yapan kimsedir; Bilecik'te başlayan görüşmenin Ankara'da devam edeceği söylenmesine karşılık, Anadolu Ajansı Ahmet İzzet Paşa ve yanındakilerin, "ecnebilerin tazyikinden kurtulmak için Anadolu'ya" geçtikleri haberini veriyor. Ahmet İzzet, buna son derece kızıyor, bunun yalan olduğunu ifade ile, "ben hariç ve dahilde dürüst bir adem sıfatı ile tanınmış olduğumu zannediyor idim" diye yazıyor.

Ahmet İzzet, Anadolu'ya geçmek için hazırlanıyor; tek mülkü olduğunu söylediği atlarını satarak Anadolu'ya geçeceği günü hesaplıyor. Fakat, İstanbul'u yaşanmaz gösterebilmek için yapılan bu hareketi samimiyetsiz buluyor ve bu tür insanlarla birlikte mücadele edilemeyeceğine karar vererek, bir kenarda ve 1937 yılında ölüyor.

[96] Cevat Dursunoğlu'nun 6 Ağustos 1919 tarihli bu mektubu, gerçekçi bir mücadele başlangıcının içten resmini veriyor. Bu bölüme birinci ek olarak yayınlıyorum.

[97] Başlık da Falih Rıfkı Atay'a ait bulunuyor. 30 Kasım 1918 tarihli Akşam Gazetesi'nde yayınlanıyor.

Yakın Tarihimiz, Yıl 1962, Sayı 1, s. 31.

Kahramanlar "garip" insanlardır; çoğunun sonları da pek cilveli oluyor. Medine Kahramanı'nı yaşatmak için hayatını romanlaştıran ve bunu yaparken de bir yerde "1921'de istihbarat müdürü olarak Batum'da bulunuyordum" diyen, daha sonraki yılların gazetecisi veya gazeteci tarihçisi, Feridun Kandemir ya da yalnızca Kandemir, hiçbir ansiklopedide Fahrettin'den söz edilmemesinden yakınıyor.

Fahrettin, Hicaz Komutanı iken namazlarını hep Harem-i Şerif'te, Muhammed'in gömülü olduğu yerde kılıyor ve subay ve erleri, Peygamber'in mezarının bulunduğu yeri savunmak üzere savaşa çağırmak için de buralarda topluyor.

"Ey bütün tarihi eşsiz kahramanlıklar, şan ve şereflerle dolu olan Osmanlı ordusunun yiğit zabitleri, ey her cenkte cihanı tir tir titretmiş, asla boyun eğmeyerek daima namus ve din borcunu kamilen ödemiş şeci Mehmetçikler, kardeşlerim, gelin hep beraber, Allah'ın ve işte karşısında huşu ve vecd içinde gözyaşları döktüğümüz Yüce Peygamber'in huzurunda hep beraber aynı yemini tekrar edelim."

Savaş çağrısında Türklük vurgusu bulunmuyor.

Malta'ya sürülüyor. Sonra Batum'da görülüyor. Sonra Ankara'ya geçiyor. Kandemir, Kemal'in Fahrettin'e, "sağlığında adını tarihe altın harflerle yazdıran kahraman" dediğini de kaydediyor; ancak böyle bir kahramanı savaşta kullanmak yerine Kabil'e büyükelçi olarak gönderiyor. Burada da gayretle çalışıyor; bazı görgü tanıkları, o sıralarda bir köye benzeyen Afganistan'ın başkenti Kabil'de sık sık yangınlar çıktığını, Medine Kahramanı Fahrettin'in de, büyükelçiliğini unutarak, bu yangınların söndürülmesi hareketlerine katıldığını yazıyorlar.

Oğlu Orhan da general oluyor. 12 Mart baskı döneminde, "tümgeneraller cuntası" içinde yer alıyor ve acımasız baskıların uygulayıcısı oluyor.

Feridun Kandemir, *Peygamberimizin Gölgesinde Jön Türkler*, Medine Müdafaası, İstanbul, 1974, s. 376.

[98] Ahmet İzzet Paşa, "bizim Suriye ve Irak ordularımız mağluben ve münhezimen ricat etmekte ve kumandanları bir an evvel mütareke ahdi için eşeddi ihtiyacını bildirmekte idiler."

İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, Dördüncü Cilt, s. 1986.

Eşedd-i ihtiyaç, zorlayan, ya da acil gereksinme anlamına geliyor.

[99] G. Z. Aliev, *Turtsiya v Period Pravleniya Mladoturok 1908-1918* gg, Moskva, 1972, s. 69

[100] İslam Ansiklopedisi, Dördüncü Cilt, s. 356

[101] Dursunoğlu, alınan yeni kararları açıklarken şu bilgileri de veriyor:

"...Bu işleri, başarabilmek için her şeyden ziyade orduya güvenmekle beraber 'bekçi teşkilatı' adı altında halkı, hususiyle köylüyü, silahlandırmak."

Bu silahlanma için gizli bir talimat yapıldı ve yalnız bu teşkilatı yapacaklara verildi."

Cevat Dursunoğlu, *Milli Mücadelede Erzurum*, op. cit., s. 67.

[102] Cevat Dursunoğlu, *Milli Mücadelede Erzurum*, op. cit., s. 42

[103] "Bir kelime ile ezeli dert nüksediyor: Davaya adı sanı memleket ve orduca tanınmış bir baş bulunması."

"Yakup Şevki Paşa'ya müracaatımız belli sonuca vardıktan sonra yeni tedbirler aramak zorunda kaldık."

"Tam bugünlerde Onbeşinci Kolordu Kumandanlığı'na Kazım Karabekir Paşa'nın tayin olunduğu haberi geldi. Kazım Karabekir Paşa'nın şarkta iyi bir adı vardı. 1918'de Kafkas Cephesi'ndeki ileri harekette Kolordu Kumandanlığı yapmış ve kıtalarını zafere ulaştırmıştı."

"1919 Mayıs'ının üçüncü günü Karabekir Paşa, Erzurum'a vardı."

"Karabekir Paşa yolumuzun hak olduğunu ve müdafaadan başka çare bulunmadığını söyledi ve bize yardım edeceğine söz verdi."

ibid., s. 55-56.

[104] Kazım'da Kemal'e kendi yerini verdiği düşüncesi var. Ancak Ben, Kazım'ın, Kemal'den kendi yerini kolaylıkla geri alabileceği hesabı yaptığını sanıyorum. Kazım, kaldığı yerden devam ediyor.

"İşte en mühim olarak buna mani olmak içindir ki şahsımdan fedakarlık yaparak fikrimin husulü için kendisini şarka davetle milli hareketin başına geçmesini teklif ettim."

Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul, 1960, s. 18.

İzmir Suikastı'nda sanıklık döneminden sonra Kemal'in bir uydusu haline gelen Ali Fuad, Amasya'da buluştukları zaman, Kemal'in önerilerini, 28 Haziran 1919 akşamı kendisine aktardığını, bunları not defterine kaydettiğini ifade ederek daha sonra yayınlıyor. Kemal'in Fuad'a anlattıklarına göre, Nisan 1919 tarihinde Kazım, Kemal'e şunları öneriyor:

"Vaziyetin vahametini İstanbul'dan durdurmanın imkansız olduğunu, İstanbul'da ancak galiplerin arzularının tatbikinden başka bir şey yapılamayacağını ilave etti."

"Halbuki Şark'ta milli bir hükümet esasını hazırlamak ve ordunun kuvvetini de muhafaza ederek vahim sulh şartları karşısında milli istiklalimizi kurtarmak için mücadeleye girişmek mümkündür."

"Şark'ta muhtelif namlar altında başlamış olan bir takım teşekkülleri evvela Erzurum'da birleştirdikten sonra herhangi bir tehlike karşısında burada bir milli hükümetin esaslarını kurarak harekete geçebiliriz. Bu maksatla siz başta olmak üzere genç kumandanlarımızın Anadolu'da işleri başına dönmesi çok mühimdir. Eğer İstanbul Hükümeti bu kumandanların Anadolu'ya geçmesine mümanaat edecek olursa hususi bir tarzda da geçebilirsiniz. Evvela Erzurum'da toplanacak milli bir hükümet esasını kurarız. Ben Trabzon ve Erzurum'u sizler gelinceye kadar bu esas üzerinde hazırlarım."

Ali Fuad Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul, 1953, s. 44-46.

Halide Edip ise Vahdettin'in Kemal'i Kazım'a karşı Doğu'ya gönderdiğini yazıyor.

"Fakat Doğu'daki kuvvetli hareket padişahı korkutmuş, Mustafa Kemal Paşa'yı, Kazım Karabekir Paşa'nın bu tehlikeli isteğini önlemek için oraya göndermişti."

Halide Edip Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, İstanbul, 1985, s. 21.

[105] "Ordu Kumandanlarından Vehip Paşa'nın Enver Paşa'ya ihbar ettiğine, askeri makamların şifreli muhaberelerini kontrol için Başkumandanlıkça alınan tedbirler dolayısıyla vakıf olmuştum."

"Mustafa Kemal Paşa'nın, harbin üçüncü senesi nihayetine doğru Enver Paşa'ya karşı, bir teşebbüste daha bulunduğunu, İstanbul'dan Brest-Litovsk sulh konferansı'na gitmek üzere olduğum günlerde İsmail Canbulat Bey'den duymuştum."

Rauf Orbay'ın Hatıraları, Yakın Tarihimiz, 1962, Sayı 24, s. 337.

İsmail Canbulat'ın idam edilmesinin ve Vehib'in Malta'dan sonra Türkiye'ye sokulmamasının nedenleri burada aranabilir mi; hiç olmazsa bir hipotez değeri olduğunu düşünüyorum.

[106] H. C. Armstrong, *Grey Wolf*, London, 1932, s. 118

[107] Kazım Karabekir, *İstiklal Harbinin Esasları*, İstanbul, 1951, s. 71

[108] Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul, 1960, s. 56

[109] "Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişi ve Fahri Yaver Hazret-i Şehriyari Mirliva M. Kemal" 13 Mayıs 1919 tarihinde, "Harbiye Nezaret-i Celilesine" yazdığı bir yazıda, "7/5/335 tarih ve 7 numaralı tezkire-i acizanemle Müfettişlik karargah mensubunun üç aylık muhassasat-ı adiyelerinin şimdiden ve buradan itaası lüzumunu istirham etmiştim" diyerek, üç aylık maaşların peşin ve İstanbul'da ödenmesi dileğini tekrarlıyor. Yazının aynı gün "Muhasebat Dairesine" havale edilmiş olduğu görülüyor. Fakat ya bu ikinci rica da gerçekleşmiyor ya da Paşa, illeri mücadelenin mali yüküne katkıda bulunmak için terbiye etmeye önem veriyor; bu nedenle istiyor.

Ancak hem Dursunoğlu'nun yazdıkları ve hem de incelemeye açtığım belgeler, Minber Gazetesi'nin finansmanı, Kemal'in para karşısındaki tutumunun da yeniden ve ayrıntılı olarak incelenmesini gerektirecek türdendir. Buna eklenecek olanlar şunlar: Bazı kaynaklar, Sakarya Zaferi'nden sonra Mustafa Kemal'e bir para ödendiğini ileri sürüyorlar; miktarı üzerinde tartışma olduğundan sözediliyor. Hintli müslümanların gönderdikleri paranın tartışması kapanmıyor ve İzmir'de, Naim Palas'ın kendisine hediye edilmesini kabul edebiliyor.

[110] Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e*, Birinci Kitap, İstanbul, 1974, s. 260

[111] "Ancak Mustafa Kemal Paşa niçin Amerikan mandası lehinde konuşanlara, söz alarak, açık ve kesin bir cevap vermedi? Gerek Nutuk'ta, gerek diğer eserlerde bu sorunun cevabına ait bir kayda rast gelinmediği gibi, şimdiye kadar bu hususta herhangi bir izah da yapılmamıştır."

Dr. Mine Erol, *Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi 1919-1920*, Giresun, 1972, s. 93.

[112] The Military Mission to Armenie (Harbord) to the Secretary State, Oct., 16, 1919, *Foreign Relations*, 1919, Vol. II, Wash., D.C., 1984, s. 858

[113] Erzurum ile aynı tarihlerde Balıkesir Kongresi'nin toplandığını kaydetmiştim; Kongre Başkanı Hacim Muhittin'in günlüğünün 11 Ekim 1919 tarihli girişinde, Murahhas Hulusi'nin Başkentin İstihbaratçı İlhami'nin Bandırma'dan döndükleri yazıldıktan sonra şunlar yer alıyor:

"Hulusi, temasları hakkında biraz izahat verdi ve hükümeti merkeziyenin Sivas ile anlaştıktan sonra kendilerine ehemmiyet vermediğini söyledi."

Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayi Milliye Hatıraları 1919-1920, Ankara, 1967, s. 84.

[114] Mustafa Kemal, uyumlu bir İttihatçı olmamasına karşın, İttihat ve Terakki'den ayrılmıyor; çoğunluk

o taraftadır. İttihat ve Terakki kapatılınca, Hürriyet ve İtilaf Partisi'ne girmemekle birlikte yandaşı gibi davranıyor; İttihatçıların karşıtı bir çizgiyi savunabiliyor.

[115] Bunun karşılığında İngiliz lobisi görülüyor.

"İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin 'İstanbul' adını taşıyan Türkçe bir gazetesi vardı. Gerek bu gazete, gerek Refii Cevad'ın 'Alemdar' Gazetesi, İngiliz mandası fikrini savunan ve onu yaymaya çalışan yayın organlarının başında geliyordu."

"Gerek bu Cemiyet ve gerek Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensuplarından teşkil edilip, hükümetçe, Anadolu'ya gönderilen Heyet-i Tahkikiye'ler tarafından beyannameler dağıtılıyor ve 'İstanbul'da ekseriyet İngiliz mandası istiyor, İngiliz mandası altında İslam birliğinin tahakkuku bile mümkün olacaktır' şeklinde propagandalar yapılıyordu. İstanbul'da 'İngilizleri isteriz' diye beyannameler dağıtıldığı gibi, İstanbul, Alemdar ve Ali Kemal'in baş muharrirlik ettiği Sabah Gazetesi de, İngiliz mandası fikrini yaymakta idi."

Dr. Mine Erol, *Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi*, op. cit., s. 68.

[116] Doç. Dr. Fahrettin Kırzıoğlu, *Amerikan Mandasını Kimler İstiyor ve Nasıl Öneriyorlardı*, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Cilt XVI, Nisan-Mayıs 1973, s. 32

[117] "İzzet Paşa dürüst ve namuslu bir insan olup Yemen Harekatı'nda ve Balkan Harbi'nde hizmetler etmişti. Bu yüzden zabitler arasında çok sayılıyor ve seviliyordu; ancak, memleketin kendi imkan ve gayretleri ile kurtulabileceğine hiç inanmıyordu."

"Bilhassa İngiliz mandası altına girmesini önlemek maksadiyle Amerikan mandası fikrini kabul etmiş ve bu fikrin bir çok zabitler arasında yayılmasında mühim bir amil olmuştur."

ibid., s. 69.

Rauf ise, Amerikan Heyeti'nden bir kişinin sabık Sadrazam Ahmet İzzet'i evinde ziyaret ederek Amerikan mandası lehinde bir tutum almasını istediğini, Ahmet İzzet'in buna razı olduğunu ve kendisine şifre ile, Sivas'a, bildirdiğini yazıyor.

Rauf Orbay'ın Hatıraları, *Yakın Tarihimiz*, 1962, Sayı 31, s. 146.

[118] Harry N. Howard, *The Partition of Turkey, A Diplomatic History 1913-1929*, N.Y., 1931-1966, s. 196

[119] Dışişleri Bakanı Lansing'in hazırladığı ilkeler dokümanında, Bulgaristan'ın Ege Sahilleri'ni Helenler'e bırakması ve bunun karşılığında İstanbul'un çevresine kadar Trakya'yı alması ilkesi var. Ege Sahilleri'nin büyük bölümü ve On İki Ada, Helenler'e gidiyor. Osmanlı İmparatorluğu, Anadolu'ya indirgeniyor ve Avrupa'dan, "tekrar düşünülmesi gereğiyle birlikte" çıkarılıyor. İstanbul, ya bir enternasyonal himayeye ya da bir mandatöre devrediliyor; Ermenistan ve Suriye himaye altına; konuluyor. Filistin de özerk ya da enternasyonal himayeye ya da mandaya havale ediliyor; Mısır, Büyük Britanya'ya bağışlanıyor. Arabistan, tam ya da kısmi egemen devlet ya da devletler olabilecek; düşünülmesini öneriyor.

Harry N. Howard, *The Partition of Turkey, A Diplomatic History 1913-1929*, N.Y., 1931-1966, s. 204.

[120] Türkiye'yi kârlı bir yatırım alanı olarak gören King-Crane Konzerni ise, aynı tarihlerde, böyle bir düşünceye daha yatkın görünüyor.

[121] Osman Ulagay, *Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı*, İstanbul, 1974, s. 72

[122] 22 Şubat 1919 tarihinde Maraş, Büyük Britanya kuvvetleri tarafından işgal edilince, işgal kuvvetleri, Maraşlı ve Zeytinli Ermeniler'in bando eşliğinde düzenledikleri törenle kente giriyor ve "Yaşasın İngilizler, Yaşasın Ermeniler, Kahrolsun Türkler" sloganları atılarak, Amerikan Koleji ve Ermeni Kilisesi'nin de içinde olduğu bir takım yabancılara ait binalara yerleşiyorlar.

Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi, Türk İstiklal Harbi, IV. Cilt, Güney Cephesi, Ankara, 1966, s. 51.

[123] David H. Finnie, Pioneers of East, *The Early American Experience in the Middle East*, Harvard University Press, 1967, s. 2

[124] ibid., s. 108

[125] Batılı değerlendirmelerde, "kirli işler" için Türkler'in Kürtler'i kullandıkları değerlendirmesinde bir yaygınlık görünüyor. Ancak bunu reddetmek yerine böyle bir kullanımı benimseme eğilimini sergiliyorlar; Londra, bir ara, Bolşevizm'e karşı bir Kürt tampon bölgesini ciddi ciddi düşündü. Washington, 1970 ve 1980 yıllarında, Orta Doğu dengesinde, Sultan Hamid'in Hamidiye Alayları ve Büyük Britanya projelerini hesaba katan senaryolar geliştiriyor.

[126] ibid., s. 239

[127] M. S. Lazarev, *Kurdskiy Vopros*, op. cit., s. 53

[128] ibid., s. 102

[129] *The Military Mission to Armenia (Harbord)*, op. cit., s. 847

[130] Brig. Gen. George Van Horn Moseley, *Mandatory over Armenia*, Oct. 1919, Senate Document 281, Wash. D.C., s. 8

[131] Azeriler kastediliyor.

[132] The Military Mission to Armenia (Harbord), op. cit., s. 846

[133] Kazım'ın anı-tarih kitabında "General Harbord cenaplarının riyasetindeki Amerika Heyeti muhteremesinin istikbal programıdır" başlığıyla ayrıntılı bilgiler var.

"1-İstanbul kapısı haricinde Tayyare hangarı civarında ihzar edilen çadırlarda Kolordu Kumandanı Paşa Hazretleri tarafından çay ziyafeti, bu esnada gürbüzler (şehit yavruları) tarafından şarkılar, idman oyunları ve mızıka,

— Cirit ve at oyunları,

— Futbol,

— Milli oyunlar ve pehlivan güreşleri,

— Avdet,

—Öğle yemeği Kolordu gazinosunda."

Kazım Paşa, başka bilgiler de veriyor.

"Şehit yavruları tarafından münasip birkaç sözle buket verildi."

"Piyano, keman, flütten ibaret zabit arkadaşlardan mürekkep bir ahenk yemek müddetince büyük takdirlerini celb ediyordu."

Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul, 1960, s. 303-304.

[134] Rusça Predkafkasya, Ön Kafkasya ve Zakafkasya, Kafkas ötesi olarak ikiye ayrılıyor.

[135] Roma ve Osmanlı İmparatorlukları, bu bütünlüğe; tarihsel kanıt düşüyorlar.

[136] Rus anne ile İranlı babadan doğarak Amerika Birleşik Devletleri'nde bu bölgenin siyasi tarihi üzerine son derece değerli bir doktora çalışması yapan Firuz Kazımzade, Ruslaşmış, Rus üniversitelerinde okumuş, Rus gibi düşünüp hareket ettiği zaman kendisini rahat hisseden aydınlarda bile ulusal duyguların tümüyle ölmemiş olduğunu yazıyor. Ulusal duygular için "uykudadır ve uyanması için bir şoka gerek var" diyor; kemalist Türkiye'deki Kürt kökenli aydınların uzun bir dönemine benziyor.

Firuz Kazemzadeh, *The Struggle for Transcaucasia*, 1917-1921, N.Y., 1951, s. 24.

[137] Ronald Suny, *The Revenge of the Past: Socialism and Ethnic Conflict in Transcaucasia*, New Left Review, Nov.-Dec. 1990, s. 21

[138] Döneminde Transkavkasya, İstanbul ve Londra arasında gidip gelen Dışişleri yazışmalarında, Türk-Bolşevik işbirliğini bozma, giderek artan şiddetle kendisini duyuran bir kaygı oluyor. Kafkas Berisi'ndeki Yüksek Komiser Albay Stokes'un, 15 Haziran 1921 tarihinde, "secret" ve "very urgent" işretleriyle Londra'ya çektiği telgrafta, "For expulsion of Bolsheviks from Caucasia to succeed first requisite is that Turkish Nationaliste be detached from Bolsheviks by securing agreement with allies" deniliyor. Bolşevikler'i Kafkasya'dan atabilmek için Türkler ile işbirliğine son vermek, bunun için de, Türkler'in Müttefikler ile anlaşmalarını sağlamak ilk gerek sayılıyor.

[139] Fıruz Kazemzadeh, *The Struggle for Caucasia*, 1917-1921, N.Y., 1951, s. 29.

[140] M. S. Lazarev, *Kurdskiy Vopros*, 1891-1917, M., 1972, s. 336.

[141] B. A. Bor'yan, *Armeniya*, op. cit., s. 44

[142] S Der Nersessian, *Armenia and the Byzantine Empire*, Harvard University Press, 1945, s. 5

[143] E. H. Carr, The Bolshevik Revolution, Vol. I, Pelican Books, 1966, s. 344

[144] "The Armenian National Constitution of 1860 was the answer of the enlightened elements of the community to the domination of the Armenian oligarchy."

Louise Nalbandian, *The Armenian Revolutionary Movement*, University of California Press, 1963, s. 47.

[145] Hınçak, Daşnak içinde erimeden önce, bir yandan Komünist Manifesto'yu Ermenice yayınlamak ve marksist yayınlar çıkarmak türünden sosyalist eğitimi geliştirirken, diğer yandan da, bazı isyanlar örgütledi. Bunlardan Sasun ve Zeytin isyanları önemlidir; Hınçak lideri Murat, Sasun'a gelerek, hem Ermenileri Kürt feodallerine haraçlarını vermemeye zorladı ve hem de Kürtler üzerine saldırılar başlattı. Bab-ı Ali, bunu bir isyan olarak gördü, asker gönderdi, Murat ve arkadaşlarını yakalayarak, isyanı bastırdı. 1894 yılındaki Sasun isyanını, Hınçak, 1895 yılı başında Bab-ı Ali gösterisiyle sürdürdü; 1895 yılında ise, Hınçak yönetiminde, Zeytin isyanı gerçekleşti. Dört ay süren Zeytin isyanını ise Osmanlı kuvvetleri, 1896 yılı başlarında etkisizleştirebildi.

Hınçak, isyanlar ve yayınlar üzerine yoğunlaşırken, Daşnaktsutyun, daha çok gerilla hareketi, baskınlar ve böylece Avrupa devletlerinin dikkatini çekmeye önem verdi.

ibid., s. 121-127.

[146] R. H. Hovannissian, *Armenia on the Road*, op. cit., s. 21

[147] İslam Ansiklopedisi, adın, Büyük İskender adına, Medya'nın bazı bölgelerini zapt edip yöneten Aheneni Generali Atropates'den geldiğini yazıyor. İrani dilinde ise Azar'ın ateş ve Baygan'ın da muhafız anlamını verdiklerini ve Araplar'ın ise "G" harfini, "C" harfine çevirdiklerini ekliyor.

İslam Ansiklopedisi, İkinci Cilt, s. 93.

[148] A. A. Bennigsen ve S.E. Wimbush, *Muslim National Communism in the Soviet Union*, University of Chicago Press, 1979, s. 11

[149] Yetmiş yıllık sosyalizmin sonunda, Bakü, bir Azeri-ulusal, Tiflis, bir Gürcü-ulusal ve Erivan, bir Ermeni-ulusal kent olabiliyorlar. Sosyalizm gerçekliği, çok uluslu kentleri, ulusal başkentlere dönüştürmede önemli başarılar sağlıyor.

[150] Himmet, Azeri Türklerinin, kardeş parti Adalet, İran Azerileri'nin Bolşevik çizgisinde siyasal örgütleridir.

[151] ibid., s. 10.

[152] R. Hovannissian, *Armenia on the Road*, op. cit., s. 72

[153] Resulzade'yi başkan yapan ve 7 Aralık 1918 tarihinde toplanan ilk Azeri Parlamentosu için seçimler, genel oyla yapılıyor ve kadınlar oy kullanıyorlar. Kazımzade, bunun, İslam dünyasında kadınların ilk kez oy vermesi demek olduğunu kaydediyor.

Fıruz Kazemzadeh, *The Struggle for Transcaucasia*, op. cit., s. 166.

[154] "Vehip Pasha where military successes against the demoralized Russian Caucasian army had made him a hero to the Turks."

Fıruz Kazemzadeh, *The Struggle for Transcaucasia*, op. cit., s. 109.

[155] Kemalist Tarih yazımı, tarihin bu sayfalarını karartmak zorunluluğunu duyuyorlar; mecbur kaldıkları zaman da, "Brest Litovsk muahedesinin Osmanlı Devleti'nce hiçe sayılarak bozulması ve Kafkasya'nın fethi için koca bir ordunun kullanılması, şüphesiz, diplomasi ve bütün Türk vatanının mukadderatı bakımından yanlış ve tehlikeli bir hareket sayılabilir." türünden ifadelerle mahkum ediyorlar. Fakat böyle durumda bile övünme fırsatını kaçırmak istemiyorlar. Bunları yazan şunları da yazıyor: "

Fakat Türk Ordusu'nun, kardeş Azerbeycan ve Dağıstan'ın kurtarılması için katlandığı fedakarlık, Türk askeri tarihinin şanlı bir safhası olarak kalacak ve Azerbaycan ve Dağıstan halkında uyanan istiklal aşkı ve Türk kardeşliği duygusu daima kalplerde yaşayacaktır.

"Dört ayda Azerbeycan'ı (Haziran-Eylül 1918), bir ayda da (Ekim 1918) Dağıstan'ı düşman istilası ve, anarşiden kurtararak istiklallerine kavuşturan Türk ordusu, Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesi'ni imzaladığı 30 Ekim 1918'de, Gürcistan ve Ermenistan dışında, Hazer Denizi'nin Batı kıyılarıyla Karadeniz arasındaki Kafkas Bölgesi'ne hakimdi."

T. Bıyıklıoğlu, *Osmanlı ve Türk Doğu Hudut Politikası*, İstanbul, 1958, s. 21.

[156] A. M. Pogosyan, *Karksskaya Oblast'*, op. cit., s. 264

[157] E. H. Carr, *The Bolshevik Revolution*, Vol. III, Pelican Books, s. 298

[158] M. P. Pavloviç-Volonter, *Voprosı Kolonialnoy i Natsional' ney Politiki i.III' Internatsional Moskva*, 1920, s. 18

[159] Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, op. cit., s 35.

[160] Firuz Kazemzadeh, *The Struggle for Transcaucasia 1917-1921*, N.Y., 1951, s. 317

[161] Türk kurtuluş savaşının, Osmanlı yönetim birikimini yansıtan yönetici kadrolarının, Kürt ve Ermeni hareketleri yöneticilerine göre çok daha "usta" davrandıkları görülüyor.

[162] Harry N. Howard, *The Partition of Turkey*, op. cit., s. 226

[163] Firuz Kazemzadeh, *The Struggle for Transcaucasia*, op. cit., s. 257

[164] Encyclopedia Americana, Harbord'un Doğu halkları için önemli bu misyonundan, General Harbord'u anlatırken, hiç söz etmiyor; Paris'e giderken Pershing'in kurmay başkanı olmasının yanında General James Guthrie Harbord, 1866-1947, Birinci Dünya Savaşı'na kısa bir süre katılan Amerikan kuvvetleri içinde tugay ve tümen komutanı olarak, "umutsuz" muharebeler kazanıyor. Savaş'tan sonra ise Radio Corporation of America'nın yönetim kurulu başkanlığını yapıyor.

General John Joseph Pershing, 1860-1948, 1904-1905 Rus-Japon savaşında gözlemci olarak bulunuyor, Filipinler'de görev yapıyor, çok hızlı terfi ediyor, 1916 yılında, Başkan Wilson tarafından Meksika'da Pancho Villa gerillalarını bastırmak üzere gönderiliyor, bu arada, Amerika'daki evinde çıkan bir yangında karısı ile üç çocuğunun yandığını öğreniyor. Villa gerillalarının üzerine hücumlar düzenliyor ve Birinci Dünya Savaşı'na katılan Amerikan seferi kuvvetlerinin başına getirilerek Paris'e nakledliyor

Pershing için Amerika'da da Ordular Komutanlığı ünvanı bulunuyor. Paris'te Amerikan kuvvetlerini sadece kendi eksikliklerini tamamlamak için kullanmak isteyen Clemenceau, Lloyd George ve Orlando'nun önünde masayı yumruklamasıyla ünleniyor, Genel Kurmay Başkanlığı yapıyor.

Encyclopedia Americana, Vol. 13 ve 21.

[165] Meydan Larousse, Cilt 11, s. 588.

[166] Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi, s. 5150.

[167] Esbabı Mucibeli Hüküm, K.K.K. İstanbul Askeri Basımevi, 1954, s. 11.

[168] "V Mae 1919 g. s soglasiya Angli, Frantsii i İtalii 'mandat' Armenii bıl proçen Soedinnenrum Ştatom. 5 iyulya polkovnik Gaskoll bil naznaçan 'verhovnım komisarom' v Armenii. Etim aktom Armeniya faktiçeski bıla prevraşeha v koloniyu amerikanskih imperialistov i doljna bıla ispol'zovat'sya kak platsdarm dlya bor'bı protiv Sovetskoy Rossii."

A. M. Pogosyan, *Karsskaya Oblast'* v Sostave Rosii, Erevan, 1983, s. 227.

[169] Manda sorunu tartışılırken, Paris'teki Amerikan Delegasyonu'nun hukuk danışmanı Miller, "kuşkusuz Birleşik Devletler, Büyük Britanya'nın kendisi için güç saydığı mandaları alacaktı" diye rapor yazıyor. Bunların, Ermenistan türü mandaların, Birleşik Devletlerin elinde, Britanya imparatorluğunun tahkim edilmiş siperleri olacağını da ekliyor.

H. N. Howard, T*he Partition of Turkey -A Diplomatic History 1913-1923*, N.Y., 1931-1966, s. 232.

[170] Bu belgeler bana, benim için Paris kütüphanelerinde, kaynak araştırması yapan Aslı ve Alper tarafından gönderildi. Ayrıntılı dosya numaralarına sahip olmadığım için tarihlerini vermekle yetiniyorum.

[171] Ünlü Sovyet tarihçi Noviçev, "Seyyare-i Yeni Dünya" adını, "Partizanskiy Noviy Mir" olarak çeviriyor. Böylece Ethem'in adına bağlanan "Kuvayyı Seyyare" savaşçılarını, "Partizan Savaşçıları" biçiminde yorumlamış oluyor.

[172] Hakkı Behiç, *Gürcistan Vaziyeti*, Yeni Dünya, Sayı 58, 22 Kasım 1336, s. 8

[173] Salahi Ramsdan Sonyel, *Turkish Diplomacy 1918-1923*, London, 1975, s. 222

[174] Paul Dumont, *l'Axe Moscou-Ankara, Les Relations Turco-Soviétiqus de 1919 a 1922*, Cahiers du Monde Russe et Sovietiques, XVIII (3) Juil-Sept., 1977, s. 165

[175] "Bolşeviklik cereyanını Garbi Avrupa'da imhaya çalışan İngiltere hükümetinin pek mahirane olan bu azim teşebbüsüne fiili ve ciddi bir surette mümanaat ve mukavemet edebilecek yegane İslam hükümeti Türkiye devleti olduğu için Garp emperyalizm ve kapitalizminin en ziyade taarruz darbeleri bittabi Anadolu üzerine tevcih edilmiş bulunuyor."

General Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, İstanbul, 1955, s. 55.

[176]

[177] "Dés l'origine du movement, au Congrrés d'Erzeroum, l'antagonisme se révéle entre Moustapha Kemal et ses amis, qui ne sesoucient pas de rompre complétment ni avec Constantinople, ni avec les puissances occidentales, et les intransigeants qui, au contraire, sont tout prets a sacrificer la Turquie d'Europe, déclarent que l'avenir de leur pays est en Asie, et, décidés a lutter contre l'Occident, chercheht un appui a l'est: en Perse et en Afghanistan, au Caucase et En Russie."

Maurice Pernot, *La Question Turque*, Paris, 1923,s. 79.

[178] Sunday Times Gazetesi'nde Albay T. E. Lawrence, bu antlaşmanın hiçbir maddesinin üç yıl bile yaşayamayacağını, bir revizyona uğramadan unutulacağı için Versailles Antlaşması'ndan daha şanslı olduğunu yazıyor.

"No single clause of it will stand the test of three years' practice, and it will be happier than the German

Treaty in that it will not be revised-iît will be forgotten."

S. Ramsdan Sonyel, *Turkish Diplomacy 1918-1923*, London, 1975, s. 84.

[179] Hikmet Bayur, *Mustafa Suphi ve Milli Mücadeleye El Koymaya Çalışan Başı Dışardaki Akımlar*, Belleten, Ekim 1971, s. 223

[180] S. Ramsdan Sonyel, *Turkish Diplomacy 1918-1923*, op. cit., s. 86

[181] Serbest bırakılacaklar arasında uzlaşmaz İttihatçılar çoğunluktadır. Bu antlaşmanın uygulanması gecikiyor.

[182] 1865 yılında Osetya'da doğan Kunduh Bekir Sami, meslekten bir diplomattır; Galatasaray Lisesi ile Paris Science Politique'i bitirdikten sonra Petersburg Elçiliği'nde katiplikle başladığı görevine Halep Valiliği ile devam ediyor. Sivas Milli Kongresi'nde kurtuluş mücadelesine katılıyor, Heyet-i Temsiliye üyeliği ve Dışişleri Bakanlığı yaptıktan sonra tasfiye ediliyor, Terakki Perver Fırkası'nı kuranlar, dolayısıyla İzmir Suikastı sanıkları arasında yer alıyor, beraat ediyor, bir kenara çekiliyor ve 1933 yılında İstanbul'da ölüyor.

[183] ibid., s. 101

[184] 1920 Eylül Ayı'nda Bakü'de toplanan Doğu Halkları Kurultayı'nda o zamanlar çok büyük bir üne sahip Fransızlar'ın bastırdığı Macar Sovyeti'nin Başkanı Bela Kun'un yaptığı konuşmaların da Ankara'nın ürküntüsünü arttırdığından kuşku duymamak gerekiyor. O tarihte ünlü ihtilalci Bela Kun, Batı'daki proleterya diktatörlüğünün Doğu'da en yoksul köylülerin diktatörlüğü anlamına geldiğine işaret ediyor, Ankara'yı kötülüyor ve İkinci Kongre'nin "Doğu Sovyet Devletleri Federasyonu" temsilcilerinin katılımıyla yapılacağını ilan ediyor.

Congress of the Peoples of the East, Petrograd 1920 - London 1977, s. 124 ve 127.

Bu konuda ayrı bir ek hazırladığım için burada ayrıntıya girmiyorum.

[185] Türkiye'de görev yapan CIA araştırmacısı Harris de bu noktayı görüyor ve saptıyor. Harris, Türkiye'de komünizmin yerleşmemesinin, Mustafa Kemal'in General Harbord'a söylediği gibi islamik geleneklerin gücünden değil, doğrudan doğruya millici güçlerin güçlü kararlılığından kaynaklandığını yazıyor.

"Hence, contrary to Atatürk's easy assurances to General Harbord, it was not the inherent nature of Iblam, nor Turkish tradition, nor Turkey's social structure that blocked the spread of communism. Rather it required the forceful action of a determined nationalist regime to turn back this threat."

George S. Harris, *The Origins of Communism in Turkey*, Stanford, 1967, s. 7.

[186] "Askeri durum çok korkunç bir şekil almaktaydı. Bize karşı son ayaklanmaların en önemlisi Konya'da 1920 Ekim'inde olmuş, şehir ve bütün kasaba ve köyler ayaklanmıştı. Buna biraz da, başıbozuk askerlerin davranışları yol açmıştı. Konya, bir kaç gün için bir köylü hükümeti kurmuştu."

Halide Edip Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, İstanbul, 1979, s. 137.

[187] İlk kez, Türkiye Üzerine Tezler dizisinin ikinci kitabında ortaya attığım Çerkez Ethem'in hain olmadığı düşüncesi, bugün, geniş kütlelere mal olmuş durumdadır. Bunda, Cemal Şener'in, İstanbul Üniversitesi'nde bu konuyla ilgili olarak yapmış olduğu tez çalışmasının, bunu izleyen bir gazetedeki yazı dizisinin ve kitabının önemli bir rolü bulunuyor.

Benim, burada yazdıklarımda ise Bursa'da bir kitap imzası nedeniyle tanıştığım Yusuf Büyükbaşaran'ın gönderdiği belgelerin ve yaptığımız tartışmaların önemli katkısı oldu.

[188] Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, op. cit., s. 75

[189] "İşte Moskova Sefareti bilhassa bu düşünceden doğmuştu. Nitekim Ali Fuat Paşa'ya Çerkez Ethem ve Reşit Beyleri de Moskova'ya beraber götürebileceği ve buna muvaffak olursa, pek alâ olacağı anlatılmıştı."

Yunus Nadi, *Çerkez Ethem Kuvvetlerinin İhaneti*, İstanbul, 1955, s. 21.

[190] Cepheden Hacı Şükrü, komutan ve milletvekili olarak, Mustafa Kemal'e bir yazı gönderiyor ve bu Harp Tarihi arşivlerinde yer alıyor. Bu arşivi, emekli albaylar, "özet" olarak şöyle çözüyorlar: "Ethem Bey'in Ali Fuat Paşa ile birlikte Rusya'ya gideceği cephe ve cephe gerisindeki halk arasında dedikoduya yol açmış ve bu gibi kimselerin muhitimizden uzaklaştırılmasından sonra diktatörlük ilan edeceğiniz kanısını meydana getirmiştir. Tarafınızdan böyle bir teklifin yapılmayacağını affınıza sığınarak soranlara bildiriyorum. Bununla beraber sizin böyle bir teklife taraflı olmadığınızı, sırf Fuat Paşa'nın samimiyet ve hususiyetine dayanarak teklifte bulunduğunuzun alakalılara duyurulmasını pek uygun görüyorum."

T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi, *Türk İstiklal Harbi*, II. Cilt, Batı Cephesi 3. kısım, Ankara, 1966, s. 70.

[191] Yunus Nadi, Ethem Bey için, kemalist makamın savcılık iddianamesini yazmayı üstlenmişe benziyor.

"Hatta Kütahya livasıyla biraz ilerisindeki cephe boyu, adeta hususi bir hükümet halinde bu Seyyar Kuvvetler Kumandanlığı'nın malikanesi gibi bir şey olmuştu. Orada bu kumandanlık vergi alıyor, para tahsil ediyor, adalet icra ediyor, asker alıyor ve bırakıyor, hülasa nasıl isterse ve işine nasıl gelirse öyle hareket ediyordu."

Yunus Nadi, *Çerkez Ethem Kuvvetlerinin İhaneti*, op. cit., s. 18-19.

[192] Yunus Nadi, *Çerkez Ethem Kuvvetlerinin İhaneti*, İstanbul, 1955, s. 21

[193] Sora B. Noghumuka, *Çerkez Tarihi*, İstanbul, 1974, s. 138

[194] ibid., s. 37

[195] İslam Ansiklopedisi, Üçüncü Cilt, s. 387

[196] Sefer E. Berzeg, *Türkiye Kurtuluş Savaşında Çerkez Göçmenleri*, İstanbul, 1990, s. 15

[197] Türk tarihinin kemalist makamda bozulmasında önemli bir rol üstlenen yarı resmi yazıcı ve Kürt Prensi Bedirhan'ın torunu Cemal Kutay'ın yazdıklarının tek satırına bile itibar etmemeyi öğrenmiş bulunuyorum. Yusuf Büyükbaşaran, Ethem'in Kutay tarafından yayınlanan anılarıyla Dünya Gazetesi ya-

yını anıları üzerindeki bir özel çalışmasını gönderdi; çarpıtma çok açık olarak çıkıyor. Bununla birlikte Rauf'un şu sözlerini Kutay'dan alma zorunluluğunu duyuyorum.

"Eğer Ethem Yunanlılara iltihak edip vatanına karşı harbetme denaatini irtikap etmiş olsa idi (alçaklığını yapsaydı, y. k.) ismi muhakkak muhtelif vesilelerle duyulurdu."

C. Kutay, *Çerkez Ethem Dosyası*, I. Cilt, İstanbul, 1977, s. 111.

[198] Rauf Orbay'ın Hatıraları, *Yakın Tarihimiz*, Yıl 1962, Sayı 6, s. 178

[199] Cemal Şener, *Çerkez Ethem Olayı*, İstanbul, 1990, s. 31

[200] "Les ports de la mer Noir-Trabzon, Samsun, Rize, Hopeet certaines villes 'industrielles' de l'interiour comme Burse et Eskişehir semblent avoir été particuliérment favorables a la République des Soviets et a orientations doctrinales xue celleci proposait."

Paul Dumont, "La Revolution Impossible", *Les Courants d'Opposition en Anatolie 1920-1921*, Cahiers du Monde Russe et Soviétigues, XIX (1-2) Janvier-Juin, 1976, s. 143.

[201] Maurice Pernot, *La Question Turque*, Paris, 1923, s. 84

[202] George Harris, *The Origins of Communism in Turkey*, Stanford, 1967, s. 42

[203] Gilan Sovyeti ile bundan sonraki gelişmeler, özet olarak, şöyledir: Haziran ayında Adalet Partisi, Bakü'den Reşt'e aktarılıyor ve İran Komünist Partisi (Bolşevik) ortaya çıkıyor. 1921 Baharı'nda bir Kızıl Ordu Tümeni Gilan'a gelerek Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni korumaya alıyor. Cumhuriyetin kuruluşundan bu tarihe kadar, Ermenistan ve Gürcistan, sovyetize edilmiş durumdadır; bu tarihten sonra İran'da da Lenin, radikal milliyetçi hareket, Cengeli ile Komünistler arasında bir ittifakı ön plana çıkarıyor. Lenin, bu tarihte İran'da kendisini ispat eden Şeyh Muhammed Hyabani'nin İrani ve Horasan'da Hoca Verdi Han'ın Kürt demokratik hareketlerini göz önüne alıyor. Böylece Kuzey İran'da Küçük Han, Şeyh Hyabani ve Hoca Verdi'nin hareketleri duruma hakim görünüyorlar ve Sovyet rejimine dostluk ifade ediyorlar.

Türkiye'de bir Resmi Komünist Partisi'nin kurulduğu, Ethem partizanlarının ortadan kaldırılmasının kararlaştırıldığı bir tarihte İran'dan bir Elçilik Heyeti Moskova'ya gidiyor ve 25 Suat 1921 tarihinde İran-Sovyet dostluk antlaşması imzalanıyor. Nisan 1921 tarihinde ilk Sovyet elçisi Rothstein, Tahran'a ulaşıyor. Mayıs Ayı'nda Sovyetler, Cengeli'lere bütün yardımı durduruyorlar ve 30 Mayıs 1921 tarihinde Kızıl Ordu'yu çekiyorlar.

Gilan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ortadan kalkıyor.

İkinci Dünya Savaşı sonundaki Mekabet Kürt Devleti'nin yazgısı, önceden yaşanıyor

[204] A. A. Bennigsen ve E. Wimbush, *Muslim National Communism*, op. cit., s. 81-97

[205] Mustafa Yılmaz, *Milli Mücadelede Yeşil Ordu*, Ankara, 1987

[206] Walter Z. Laqueur, *Communism and Nationalism in the Middle East*, London, 1957, s. 210

[207] Noviçev'in bu zorlamasının yanında, kemalistlerin, Yeşil Ordu'yu ya da Çerkez Ethem'in partizan kuvvetlerini dağıtırken, işgalciler karşısında mücadelenin zayıflamasından kaygılanmadıklarına işaret etmesi yerindedir. Bu, Noviçev'e göre, kemalistlerin, köylü partizan birliklerinin, köylü hareketinin varlığını, suşestvovanie krest'yanskie partizanskih çastey, krest'yanskogo dvişeniya, en büyük tehlike kabul ettiklerini gösteriyor.

A. Noviçev, *Antikrest'yanskaya Politika Kemalisttov v 1918-1922 Godah*, Voprosı İstorii, 1951/1, s. 70.

[208] A. Noviçev, *Antikrest'yanskaya Politika Kemalistov v 1918-1922 Godah*, Voprosı İstorii, 1951, Sayı 1, s. 70

[209] Şefik Hüsnü, *Komintern Organlarındaki Yazı ve Konuşmaları*, İstanbul, 1977, s. 11

[210] Mustafa Yılmaz, *Milli Mücadelede Yeşil Ordu*, op. cit., s. 89

[211] Yeşil Ordu Cemiyeti, *Yakın Tarihimiz*, Yıl 1962, Sayı 5, s. 69-70

[212] Yeşil Ordu Cemiyeti, *Yakın Tarihimiz*, Yıl 1962, Sayı 6,s. 173

[213] Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, op. cit, s. 929

[214] Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, op. cit., s. 38

[215] E. H. Carr, *The Bolshevik Revolution 1917-1923*, Vol. 3, op. cit., s. 83

[216] Şefik Hüsnü, *Komintern Organlarında*, op. cit., s. 173

[217] Paul Dumont, *l'Axe Moscou*-Ankara, op. cit., s. 177

[218] Prof. Zeki Velidi Togan, *Hatıralar*, İstanbul, 1969, s. 333-339

[219] "En mühim nokta sulhe kavuşunca medeni bir garp sistemi hükümet tesis edebilmemizdir. Askeri tahakkümlerin ben de aleyhindeyim. Memleketin mütehassıs insanlarını iş başına toplamak ve her türlü tahakkümden azade bir hükümet tesisine arkadaşlarımızı ikna etmek en birinci vazifem olacaktır. Bu hususta Fevzi ve İsmet Paşalar, Rauf Bey, Ali Fuat ve Refet Paşalar gibi arkadaşlarımın da benimle hem fikir olacağını ve bu suretle Mustafa Kemal Paşa'yı da hüsnü idare edeceğimi zannediyorum."

Kazım, daha sonraki yıllarda, buna bir dip not ekliyor: Yazık ki Bursa'ya geldiğim zaman - 1338 (1922, y.k.) nihayetinde - zaferi nihaiden sonra Fevzi ve İsmet Paşalar'ın Mustafa Kemal Paşa'yı diktatör yapmaya karar verdiklerini gördüm." Kazım, liderliği hiç ummadığı Kemal'e kaptırıyor.

Kazım Karabekir, İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkanı, İstanbul, 1991, s. 190-191.

[220] Uğur Mumcu'nun yayına hazırladığı "Kazım Karabekir Anlatıyor" adlı çalışmada, Kazım Paşa, bir kez, Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'e kendisindeki belgeler hesaba katılmadan Kurtuluş tarihinin yazılamayacağını ileri sürüyor; doğrudur. Kazım Paşa'nın kızları, Paşa'nın, Enver ve İttihatçılar hakkındaki görüşlerini ve belgelerini yayınlamış bulunuyorlar.

Uğur Mumcu, *Kazım Karabekir Anlatıyor*, Tekin Yayınevi, 1990.

Kazım Karabekir, *Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkanı*, op. cit., s. 138-139.

[221] Uğur Mumcu, *Kazım Karabekir Anlatıyor*, İstanbul, 1990, s. 16

[222] Amasya Yaranı'ndan Ali Fuat'ın da, en az Kazım kadar belge saklayıcı olduğu anlaşılıyor.

"Moskova Sefiri Kebiri, Fuat Paşa Hazretlerine:

Aziz Kardeşim,

Büyük Millet Meclisi azasından Ardahan Mebusu Hilmi Bey, Enver ve Halil Paşalarla rüfekasına vaziyeti hakikiyeyi izah ve sureti hareketlerine dair bazı noktai nazarlar beyan etmek üzere seyahat eylemektedir. Kendisine teshilatı lazimede bulunmanızı rica eder, muhabbetle gözlerinden öperim, kardeşim.

3 Teşrinisani 1337

M. Kemal"

Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, İstanbul, 1955, s. 314.

[223] Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkanı*, İstanbul, 1991, s. 155

[224] "De 1919 a 1921, la soviétisation de l'Anatolie au moyen des dirigeants unionists fut considéree, au Quai d'Orsay et au Foreign Offica, comme un danger imminent."

P. Dumont, "La Fascination du Bolshevisme" Enver Pacha et le Parti de Soviets Populaires 1919-1922, Cahiers du Monde Russe et Soviétiques, XVI , Avril-Juin 1975, s. 142.

[225] Dumont, 25 Mart 1919 tarihi itibariyle, Bern'de görevli bir Fransız diplomatının çok güvenilir kaynaklardan, İttihatçılar'ın, önemli miktarda İngiliz lirasına sahip olduklarını ve bunu Bolşevik propagandası için kullanacaklarını öğrendiğini, Fransa Dışişleri Bakanlığı'na, rapor ettiğini yazıyor.

P. Dumont, "La Fascinasition du Bolshevisme", op. cit., s. 145.

[226] Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, op. cit., s. 221-222

[227] Paul Dumont, "La Fascination du Bolshevism": *Enver Pacha et le Pati de Soviéte Populaires 1919-1922*, Cahiers du Monde Russe et Soviétique, XVI (2), Avril-Juin 1975, s. 144

[228] A. A. Bennigsen ve S.E. Wimbush, *Muslim National Communism*, op. cit., s. 87

[229] Prof. Zeki Velidi Togan, *Hatıralar*, op. cit., s. 376-387

[230] *M. N. Roy's Memoirs*, Bombay, 1964, s. 399

[231] Adını ben koydum.

6 Ağustos 1919 tarihinde yazılıyor.

Cevat Dursunoğlu, *Milli Mücadelede Erzurum*, Ankara, 1946, s. 132-136.

[232] *M.N. Roy's Memoirs*, Bombay, 1964, s. 391.

[233] *Congress of the Peoples of the East*, Baku, Sep-terriber 1920, Petrograd 1920 - London, 1977, s. 32.

[234] *Congress of the Peoples of the East*, op. cit., s. 127.

[235] Çevirinin bir yerinde "akşam duasına çağrı" ifadesi yer alıyor; "akşam duası", İslam'da akşam namazı demektir ve "çağrı" ile birlikte "akşam ezanı" oluyor. Bir yerde mitralyöz mangası ile bir çıkış yaptılar deniliyor; "sortie" sözcüğü, "atış" demektir. Enver, sık sık "defne yaprağı" alıyor ve buna layık olmadığını söylüyor. Enver'in Fransızcayı yanlış kullanmış olması da mümkündür; "madalya veya "takdirname" olarak çevirmek gerekiyor. Ya da "zafer tacı" anlatılmak isteniyor. *Kendi Mektuplarıyla Enver Paşa*, İstanbul, 1989.

[236] Pamuk.

[237] Çeviride "imkansızlığı önünde" olarak geçiyor; böylece düzeltilmiş oluyorum.

[238] Çeviriyi düzelttim.

[239] Haktan yoksun barbarlar.

[240] Çeviriyi değiştirdim.

[241] Çeviren her kimse, dili biliyor; ancak kavramları bilmiyor. Bir yerde "foyer", sözcüğünü "ocak" olarak çeviriyor. Bu anlamı da var. Ancak savaşta, tam karşılığı, gerillada "foco", mevzi, ya da odak veya merkezdir.

Burada da "yutan" sözcüğü kullanılıyor; ağaç kabuğu yutulmaz, kemirilir. Fransızca'da da bu sözcüğün karşılığı geçiyor.

[242] Çeviriyi değiştirdim.

[243] Belki de her şey düşündüğümüzden çok farklı olacaktır.

[244] Anavatanın sevgisiyle.

[245] Çevirmen konuşma Fransızcasını iyi biliyor; ancak hiç kitap okumamış birisi olduğu anlaşılıyor. Piyasa çevirmeni olabilir. Çünkü dikenli tellerin altından kayıp hiçbir zaman bir kale'ye gidilmez; ayrıca Fransızca metindeki "fört" kale demek değildir.

[246] Türkçede "muhafız birliklerinin biriyle" sözü olmaz; doğrusu, "muhafızlarımdan biriyle" olmalıdır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

[1] Uygarlık tarihi, bir anlamda da, öldürmenin çeşitlerinin tarihidir. Durant, uygarlık öyküsünü yazarken bir yerde katl türlerinden de söz ediyor.

Kafayı vurmak, göreceli olarak en az acı vereni sayılıyor ve sadece ayrıcalıklı hanımefendi ve beyefendilere ayrılıyor. Biraz altında olanlar asılıyor ve heretikler, genel doğruya inanmayanlar ile kocalarını öldürenler yakılıyorlar. Büyük katiller, gerilerek ve parçalanarak öldürülüyorlar. Sekizinci Henry'nin bir yasası, zehirleyerek adam öldürenlerin kaynatılarak öldürülmelerini emrediyor. Durant, bunu, yakın zamanlarda kibar insanların, İstakoz türü kabuklu deniz yaratıklarına uyguladıkları muameleye benzetiyor.

Sazlburg'da bir sahtecinin yakılması veya kaynatılarak öldürülmesi, bir yalancı tanığın kökünden dilinin koparılması esastır. Cuma günleri et yiyenlerin yakılması emirdir. Ancak pişman olduklarını söyleyenler yakılarak öldürülmek yerine asılıyorlar.

Durant, On Altıncı yüzyılda ceza yasalarının daha şiddetli olduğuna dikkati çekerek bunu, burjuva dönemine geçilirken, ahlak düzeninin de bozulmasına bağlıyor. İnsanların bu tür öldürmelere karşı çıkmadıklarını, neşe içinde seyrettiklerini, zaman zaman da yardımcı olduklarını kaydediyor.

Will Durant, *The Story of Civilization*, Vol VI, The Reformation, N.Y., 1957, s. 758.

[2] Y. Küçük, *Yirmi bir Yaşında Bir Çocuk Fatih Sultan Mehmet*, İstanbul, Tekin Yayınevi.

[3] Tarih araştırmalarının sonuna gelmiş bulunuyorum. Ancak Prens Musa'yı ve daha ilerde de Kırım Savaşı'nı yazmak içimde bir tutku halinde hâlâ yaşıyor.

[4] Samih Nafiz Tansu, *İki Devrin Perde Arkası*, Hüsamettin Ertürk'ün Anıları, İstanbul, 1957, s. 1

[5] Philip Hendrick Stoddard, *The Ottoman Government and the Arabs 1911 to 1918: A Preliminary Study of the Teşkilat-ı Mahsusa*, Princeton University, basılmamış doktora tezi, 963, s. 77

[6] "Ordu'nun Edirne aleyhine hareketi esnasında neşrolunan beyannamede ordumuzun Meriç Nehri'ni katiyyen tecavüz etmiyeceği sarahaten taahhüt edilmiş idi ise de, o zaman ordunun ruhu mütefekkiri olan bazı zevat bu taahhüdün ademi isabetini nazarı dikkate alarak hükümete tabi olmıyan gayri resmi bir Teşkilat-ı Mahsusa'nın Meriç Nehri'nin öte tarafında kendi istediği gibi hareket etmesine iğmazı ayn etmek esasını baş kumandanlığa ve hükümete kabul ettirdiler."

"Bu kıtayı işgal eden Teşkilat-ı Mahsusa'nın riyasetinde şehidi muhterem Süleyman Askeri Bey bulunuyor ve Çerkez Yüzbaşı Reşit ve İzmirli Eşref ve kardeşi Sami ve gene Yüzbaşı Fehmi Beylerle daha sair bazı zevat erkan-ı asliyesini teşkil ediyorlardı."

Cemal Paşa'nın Hatıratı Üzerine Tetkikler, İstanbul, 1933, s. 88-89.

[7] Tevfik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele*, Cilt I, Ankara, 1955, s. 81

[8] "Teşkilat-ı Mahsusa funds came from two suarces allocations from the secret budget of the ministry of War and shipments of gold from Germany. The funds from Germany,were brought periodically to İstanbul by members of the German Military Mission."

Philip H. Stoddard, *The Ottoman Government and the Arabs, 1911 to 1918: A Preliminary Study of the Teskilat-ı Mahsusa*, Princeton University, basılmamış doktora tezi, 1963, s. 58.

[9] "Balkan Harbi'nin mağlubiyetimizle neticelenişi üzerine Bolayır ve Çatalca müstahkem mevkilerinin arkasına çekilen ordumuzun hiç kimsenin ümit etmediği bir zamanda Edirne'yi geri almak için taarruza geçişini müteakip Enver Paşa, Bulgaristan içerisine birkaç yüz atlıdan mürekkep, Eşref, Sami, Reşit adlı şahısların başkanlığında bir akıncı müfrezesi gönderdi." *İlk Türk Komitacısı Fuat Balkan'ın Hatıraları*, Yakın Tarihimiz, Cilt 2, Sayı 14, Mayıs 1962, s.6

[10] "Bu esnada, İttihat, ve Terakki ileri gelenlerinden Talat, Enver, Cemal ve Bahattin Şakir Beyler ve diğerlerinin de tensibi ile, İstanbul'da Süleyman Askeri Bey'in Başkanlığında kurulan Teşkilat-ı Mahsusa, Cağaloğlu'ndaki Şeref Sokağı'nda 32 numaralı evi merkez edinerek, Makedonya'daki faaliyetine başlamıştı."

İlk Türk Komitacısı Fuat Balkan'ın Hatıraları, Yakın Tarihimiz, Cilt 2, Sayı 15, Haziran 1962, s. 39.

Fuat Balkan, Askeri'nin yanında bir teğmen olarak gerilla olduğunu kaydettikten sonra "işte bizde ilk komitacılık hareketi böyle başladı" diyor. Enver, Edirne'nin alınmasından sonra Süleyman Askeri'yi geri çekiyor; Fuat Balkan kalarak gerilla savaşını sürdürüyor.

[11] Halil Paşa, *Bitmeyen Savaş*, Kutülamare Kahramanı Halil Paşa'nın Anıları, İstanbul, 1972, s. 123.

[12] *İki Devrin Perde Arkası*, op. cit., s. 102.

[13] "Süvari Binbaşısı İzmitli Mümtaz, Suriye'deki Arap kabileleri arasında mükemmel bir teşkilat kurmuştu. Bunlar, Kanal Harekatı'nı idare etmişler, Mısır'a baskın vermeğe çalışmışlardı."

"Şayet Şerif Hüseyin, Osmanlı İmparatorluğu'na ihanet etmeseydi, bu teşebbüsle mühim neticeler elde edilecekti."

"Kuşçubaşızade Eşref, Hicaz Arapları'ndan muazzam teşkilat kurarak Kanal Harekatı'na iştirak etmiş, fakat Süveyş Kanalı'ndaki İngiliz garnizonlarının pususuna düşerek kıtalarıyla beraber esir olmuştur."

"Teşkilat-ı Mahsusa'nın bazı zabitleri, İran, Turan, Afganistan ve Hindistan'a gönderilmişti. Bunların hepsi bütün Cihan Harbi devamınca gizli olarak bulundukları yerlerde çalışmışlardı."

Samih Nafiz Tansu, *İki Devrin Perde Arkası*, Hüsamettin Ertürk'ün Anıları, İstanbul, 1957, s. 113-114.

"İttihat ve Terakki'nin başarısı İran'da hürriyetçilerin şah ve istibdat aleyhindeki hareketlerini artırmış. İran İnkılap-Cemiyeti, Merkezi Umumi'den Şah aleyhindeki mücadeleye yardım etmemizi istemiş. Merkezi Umumi bu işle beni görevlendirdi."

"Herbiri bir bölüğe bedel olan şu arkadaşları yanıma alarak hareket ettim: Mülazım Hilmi, Yakup Cemil, Mustafa Necip, Hatip Ömer Naci."

Halil Paşa, *Bitmeyen Savaş*, Kutülamare Kahramanını Halil Paşa'nın Anıları, İstanbul, 1972, s. 59.

Bunlardan Yakup Cemil, İngiliz yanlısı bir İkinci Babıali Baskını yapmak ve Mustafa Kemal'i savunma bakanlığına getirme girişiminden dolayı kurşuna dizildi. Hilmi, hiç suçu yokken, İzmir Suikastı sonrasında, asıldı.

[14] Samih Nafiz Tansu, *İttihat ve Terakki'nin İçinde Dönenler*, Galip Vardar Anlatıyor, İstanbul, 1960, s. 274-275.

[15] "Mütareke yıllarında İstanbul'da kurduğumuz gizli teşkilatın en mühim ajanı bir süvari, yüzbaşısının oğlu, Serezli Galip Vardar'dır."

İki Devrin Perde Arkası, op.cit. s.249.

[16] *A Preliminary Study of the Teşkilat-ı Mahsusa*, op. cit., s. 12.

[17] *İki Devrin Perde Arkası*, op. cit, s. 174

[18] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt III, İttihat ve Terakki, İstanbul, 1989, s. 252.

[19] *A Preliminary Study of the Teşkilat-ı Mahsusa*, op. cit., Appendix

[20] Ph. H. Stoddard, *The Ottoman Government and The Arabs 1911 to 1918: A Preliminary Study of The Teşkilat-ı Mahsusa*, Princeton University, basılmamış doktora tezi, 1963, Appendix I.

[21] Kazım Karabekir, daha sonra kendi İstiklal Savaşı'nı yazıyor, ancak, kitabına matbaada el konması

bir yana, yayınlanmamış kitaba karşı da güçlü bir yayın bombardımanı başlatılıyor.

Kazım Karabekir Anlatıyor, yayına hazırlayan Uğur Mumcu, İstanbul, 1990.

[22] İdeoloji, bir süre sonra bir çıkar ağı oluşturuyor; Kazım'ın, Ali Fuat'ın, Rauf'un anı tarihlerine karşın, resmi tarihin değişmemek için gösterdiği direnç dikkat çekicidir. Çürük çıkara bezenmiş bir ideoloji haline gelmiştir; ancak bu ideolojinin sarsılmasıyla değişebilecektir. Kısmen yapıldığını düşünüyorum.

[23] "Jön", Genç Türk, nitelemesi, Genç İtalya, Genç Almanya türünden kökü dışarda bir ithal malzemesidir. Ancak evrensel siyaset tarihleri sadece Jön Türk'ü biliyor. Beraberliklerin içinde gelişen ve ansızın açılan şiddetli muhalefete, "Jön Türk" hareketi adı veriliyor.

[24] Mustafa Müftüoğlu, *Yakın Tarihimizde Siyasi Cinayetler*, Meşrutiyet Devri, İstanbul, 1977, s. 39.

[25] Edebiyat tarihinin ünlü Servet-i Fünun Dergisinin sahibi Ahmet İhsan, anılarında, Ahmet Samim hakkında bilgi veriyor.

"Ahmet Samim, Servet-i Fünun'un ve matbaasının içinde büyümüş ve yetişmiş ateşli bir genç idi."

Daha sonra Hilal'i çıkartıyor ve Hilal kapanınca günlük gazetelere atlıyor.

"O tarihte çıkan Saday-i Millet gazetesine girmiş idi, amansız bir İttihat aleyhtarı idi ve bütün kabahati bundan ibaretti."

"Saday-ı Millet Gazetesi'nin Rumlar tarafından yardım gördüğü malum idi."

"Ahmet Samim'in beynine kurşun sıkılıp parçaları karşıdaki duvara yapıştırıldığı gece onun yanında ve kolunda muhterem mebusumuz Fazıl Ahmet Bey bulunuyordu."

Ahmet İhsan, *Matbuat Hatıralarım*, İkinci Cilt. 1908-1914, İstanbul 1931, s. 97-98.

[26] *Cemal Paşa'nın Hatıratı Üzerine Tetkikler*, İstanbul, 1933, s. 64.

[27] "Bir defasında Enver Paşa'ya karabeti bulunan, sonradan Ordu Kumandanı olan bir zat, bir defasında da eski Ankara Valisi Abdülkadir, onu öldürmeğe teşebbüs etmiş."

Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor, İstanbul, 1955, s. 17.

[28] Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul, 1960, s. 1053.

[29] Halide Edip, Kurtuluş Mücadelesi başlarında, Sivas'ta, "kendisini tehlikeye atarak, temsilcileri tutanların arasında en önemli kişilerden biri Halis Turgut Bey'dir" biçiminde yazıyor. Ekledikleri var: "Gerçi, Mustafa Kemal Paşa'ya suikast meselesiyle hiçbir ilişiği yoksa da, çok hür düşünceli bir adam olması onun hayatına mal olmuştur."

Halide Edip Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, İstanbul, 1985, s. 45.

[30] Bilal Şimşir, Malta sürgünü İsmail Canbulat hakkında, İngiliz belgelerinden şu özet bilgiyi aktarıyor:

"Çerkez asıllıdır. Babası Türk ordusunda bir Çerkez subayıdır."

"Meşrutiyet'ten önce Selanik'te jandarma kolağasıdır. Gizli İttihat ve Terakki Komitesi'ne girdi. Serüvenci bir tiptir. Atak, gözüpek ve acımasızdır. İttihat ve Terakki'nin en kötü liderlerinden biridir."

"Kamil Paşa kabinesi zamanında tutuklandı. Kendisini cezaevine götüren polis memurunu vurup kaçtı."

"Şubat 1915'ten Nisan 1916'ya kadar İstanbul Valisi ve Belediye Başkanıydı."

"Nisan-Aralık 1917 tarihleri arasında Stokholm'de Osmanlı Elçisi olarak bulundu ve aynı yerde yapılan Sosyalist Kongresinde Türkiye'yi temsil etti."

"Talat Paşa Kabinesi'nde, Temmuz-Ekim, 1918 tarihleri arasında, Dahiliye Nazırlığı yaptı."

Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, Ankara, 1976-1985.

[31] General Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, II. Kısım, İstanbul, 1960, s. 219.

[32] Kılıç Ali, İstiklal Mahkemesi Hatıraları, İstanbul, 1955, s. 67.

[33] Kandemir, *İzmir Suikastının İç Yüzü*, İstanbul, 1955, s. 113.

[34] "He had few friends and only one intimate, a Colonel Arif." "Mustafa Kemal's enemies said they were lovers, for Arif was the only person for whom Mustafa Kemal showed open affection, putting his arm round his shoulders and calling him endearing names."

H. C. Armstrong, *Grey Wolf*, London, 1962, s. 118.

[35] Mustafa Kemal'in sevgisizliğini ortaya çıkarmak için fazla uğraşma gereği duymuyorum. Amasya Yaranı içinde en yumuşağı ve sözcük uygunsa, bakanken cezaevinde yatan yakın akrabası Nazım için hiç etkili olamayarak aczini kanıtlayan Ali Fuat'tır. Kemal, yere serdiğini düşündüğü Amasya Arkadaşları ile ve kendi koşuluyla barışmak istiyor ve buna Ali Fuat'ın dışında sadece Refet razı oluyor. Aracı olan Ali Fuat'tır ve kendisi anlatıyor.

"Bir gece Ankara Palas Oteli'nde verilen kostümlü bir balo münasebetiyle otele gelen Atatürk, Refet Paşa ile görüşmek için, tavassutumu lüzum görmüş, beni evimden acele otele çağırtmıştı."

"Atatürk bana Refet Paşa'yı göstererek 'Onun masasına gidiniz ve kendisine tarafımdan şampanya ısmarlayınız ve ikiniz de kadehinizi kaldırarak beni içmeye davet ediniz, ondan sonra ben ikinizi masama davet edeceğim' dedi. Gazinin arzusunu yerine getirdim. O da ikimizi masasına davet etti."

General Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar,* İkinci Kısım, İstanbul, 1960, s. 243.

[36] *Yakın Tarihimiz*, Yıl 1962, Sayı 2, s. 53-54

[37] Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, İzmir, 1988.

[38] General Ali Fuat Cebesoy, Siyasi Hatıralar, op. cit., s. 100

[39] Kandemir, *Cumhuriyet Devrinde Siyasi Cinayetler*, İstanbul, 1955, s. 16.

[40] *Kazım Karabekir Anlatıyor*, İstanbul, 1990, s. 82.

[41] Kandemir, *Siyasi Cinayetler*, op. cit., s. 22.

[42] Ömer Sami Coşar, *Atatürk'ün Muhafızı Topal Osman* (Osman Ağa), yer belli değil, 1971, s. 32.

"Ömer Fevzi Trabzon'da kaldı, Ali Naci ile İbrahim Hamdi Giresun'a gittiler. Fakat orada da Milli Müfreze Komutanı Topal Osman Ağa vardı ve Atatürk'e muhalefet edenleri affetmezdi.

Mahmut Goloğlu, *Atatürk ve Trabzon*, Trabzon, 1981, s. 18.

[43] Topal Osman'ı öldüren İsmail Hakkı, Kemal Paşa'nın muhafız birliğinin başına geçiyor ve bundan sonra muhafızlar da milislerden değil nizami kuvvetlerden seçiliyor. İsmail Hakkı'nın yıllar sonra Yahya Kahya'yı kendisinin öldürdüğünü iddia etmesi, o zamana kadar Osman'ın emrinde çalıştığı gözönüne getirilirse, hem doğru olabiliyor ve hem de Topal Osman'ın, rolünü ortadan kaldırmıyor.

M. Yılmaz, *Milli Mücadelede Yeşil Ordu*, Ankara, 1967, s. 67.

[44] Kandemir, kitabında, Ziya Hurşit'in değindiği Trabzon Hadisesi'nin Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Yahya tarafından öldürülmesi olduğunu ileri sürüyor; yanlıştır. Suphi'nin ölümü için Meclis, bir araştırma kurulu göndermemiş bulunuyor ve ayrıca Hurşit'in, Suphi'nin ölümüne bu kadar sahip çıkmasını da beklememek gerekiyor. Hurşit'in burada değindiği, yine Topal Osman tarafından öldürüldüğüne veya Mustafa Kemal tarafından öldürtüldüğüne inanılan Yahya Kahya Olayıdır.

Nitekim, Karabekir'in yeni çıkan bir kitabı, Yahya Kahya için gönderilen meclis araştırma kurulunun raporunu yayınlıyor. 12 Eylül 1922 tarihli bu meclis araştırma raporu, 3 Temmuz 1922 tarihinde Yahya'nın, bir otomobil içinde ve konuğuyla beraber, "hüviyetleri, malum; olamayan ve yalnız bazı eşhasın ifadelerine nazaran ikisi asker ve biri sivil elbiseli ve müsellah olduğu anlaşılan üç şahsın ani taarruzuna" uğradığı ve öldüğünü saptıyor. Suphi ve arkadaşlarını boğan Yahya, "faili meçhul" cinayetle yaşamını tamamlıyor.

Kandemir, Cumhuriyet Devrinde Siyasi Cinayetler, İstanbul, 1955, s.33.

Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkanı*, İstanbul, 1990, s. 360.

[45] İlhami Soysal, *150'likler*, İstanbul, 1985, s. 59-65.

[46] Ülke dışına çıkmaya zorladıktan sonra yurttaşlıktan atmanın eski bir yöntem olduğu anlaşılıyor.

[47] Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, op. cit., s. 987.

[48] Kandemir, *Siyasi Cinayetler*, op. cit., s. 64

[49] General Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, op. cit., s. 139.

[50] Rize Milletvekili Rauf'un metresiyle ansızın öldüğü açıklanıyor. Ancak hem bu yolla ölmeyecek bir kimse olduğuna inanılması ve hem de o sırada, yanında Salih'in bulunması, bu iddianın inanırlığını azaltıyor.

[51] Kılıç Ali, *İstiklal Mahkemesi Hatıraları*, op. cit., s. 55.

[52] Naciye Hanım'ın fotoğrafını, 12 Mart Günleri'nde, 1971 yılında, "Temel Yayınları" tarafından basılan bir kitaptan aldım. İzmir Suikastı Davası ile ilgili en "resmi" kitap olduğunu sanıyorum.

Azmi Nihat Erman, *İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri*, İstanbul, 1971.

[53] General Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, op. cit., s. 213.

[54] Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, op. cit., s. 441.

[55] ibid, s. 245.

[56] Azmi Nihat Erman, *İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri*, İstanbul, 1971, s. 90

[57] Daha önceki çalışmalarımda bu mertlik gösterisinin beni de etkilemiş olduğunu hatırlıyorum.

[58] Rauf, anılarında, İsmail Canbulat ile birlikte bir gün Mustafa Kemal'in Şişli'deki evine gittiklerinde Kemal'i Kara Kemal ile başbaşa konuşurken buluyorlar. Daha sonra Mustafa Kemal ile Kara Kemal'in sadrazam Tevfik Paşa'nın şoförünü değiştirerek kendisini kaçırma planları yaptıklarını görüyorlar. Canbulat buna çok sinirleniyor ve "yok birader, böyle komiteci işlerine gelemem" diyerek evi terk ediyor. Mustafa Kemal de, "yok canım, ben komitacılık yapar mıyım, Kemal Bey'in ağzını arıyordum" diyor.

Bir kaç yıl sonra Kemal Bey'in ağzı, bir daha açılmamak üzere kapatılıyor.

Rauf Orbay'ın Hatıraları, *Yakın Tarihimiz, Yıl 1962*, Sayı 26, s.402.

[59] Şerif'in Paris'teki Barış Konferansı sekreteryasına sunduğu belgeler arasında, Mısır'da kurulmuş olan Bağımsız Kürdistan Komitesi Başkanı Mehmet Arif Paşa'nın kendisine gönderdiği bir memorandum da yer alıyor. Şerif'in 30 Nisan 1919 tarihinde Sekreterya'ya gönderdiği bu memorandum uzun ve ayrıntılıdır; neden Ermeniler'e toprak verilemeyeceğini anlatmaya çalışıyor. Ermeniler'e Erzurum, Sivas, Diyarbakır ve diğer vilayetlerden bir avuç bile toprak verilemeyeceği; bunun için Kürt ve Türkler'in son adamlarına kadar savaşacakları açıklanıyor.

Cauasia-Kurdistan, *Fransa Dışişleri Bakanlığı Gizli Belgeleri*, Dosya 11, 1919-1920

[60] S. G. Gömeç, Milli Mücadelede Gaziantep, Kültür Bakanlığı Yayınları 1010, Ankara 1989 s.36, 37, 40, 41, 42, 47, 48, 49, 51

[61] Bunlara ekleyeceğim dördüncü ve beşinci tezleri, temel tartışmayı temel ekseninden çıkarmamak için, burada not etmek istiyorum. Dördüncü tez, devletçiliğin, kemalist iktidarın korunma önlemi olduğudur; eninde-sonunda burjuvaziyi yaratmayı denemiş oluyor. Beşinci tez ise, burjuvazinin ilk ve yükseliş aşamasında planlamanın olabileceği ile ilgilidir. Tekeller döneminde planlamanın mekanizmaları ortaya çıkıyor; ancak planlama iradesi yok oluyor. Tekelli düzende siyasal iktidarın gücü, planlamaya, yetmiyor.

[62] Claude Cahen, *Pre-Ottoman Turkey*, N.Y., 1968, s. 327

[63] Şeref Han, *Şerefname*, İstanbul, 1597-1975, s. 435

[64] B. A. Bor'yan, *Armeniya Mejdunarodnaya Diplomatiya i SSSR*, Çast' I, Moskva, 1928, s. 194

[65] "What is distinctive to the Hamidian period as opposed to that of Selim III, Mahmud II, or the Tanzimat, is that these aspects of Ottoman government as well as the whole policy of reforms, were consistently subordinated to a higher felt need, that for unity among the muslim population of the Empire."

"In terms of policies and priorities, 1878 perresents a fındamental shift in the Ottoman self-view".

Stephen Duguid, *The Politics of Unity: Hamidian Policy in Eastern Anatolia*, Middle Eastern Studies, Vol. 9, May 1973, s. 139.

"Vnutrennaya i mejdunarodnaya obstanovska slo-

jivşayasya posle russko-turyetkoy voynı 1877-187" gg. v vostoçnıh vilayetah Anatoli, vınudila pravitel'stvo Abdal Hamida II izmenit' kurdskuyu politiku.

M. S. Lazarev, *Kurdskiy Vopros*, 1891-1917, Moskova, 1972, s.58.

[66] M. M. Van Bruinesseu, *Agha, Shaikh and State*, Utrech, 1978, s. 235.

[67] Stephen Duguid, *The Politics of Unity: Hamidian Policy in Eastern Anatolia,* Middle Eastern Studies, Vol. 9, May 1973, s. 144.

[68] Rusya'nın yenilgisiyle sona eren Japon-Rusya Savaşı'nda, Hamit'in, Hamidiye Alayları ile Rusya'nın yardımına koşmak istemesi ilgiye değer görünüyor.

Profesör Lazarev, Rusya arşivlerine dayanarak, Japon-Rus savaşının başlaması üzerine Rusya Büyükelçisi Zinovyev'in, Sultan'ın katibi İzzet Paşa ile görüştüğünü, İzzet'in, Hamit'in Rusya ile aynı duyguları paylaştığını ve ayrıca Dördüncü Kolordu'ya, derhal Kafkasya'ya, "vpolne blagonadejnıh i horoşo voorujannıh", tümüyle sadık ve çok iyi donatılmış Kürtler'den birkaç binlik bir birlik göndermesini emrettiğini kaydediyor. Hamidiye Kürtleri'nin buradan Mançurya'ya sevkedilmeleri planlanıyor. Ancak, gerçekleşmiyor..

M. S. Lazarev, Kurdskiy Vopros 1891, 1917, M., 1972, s. 96.

[69] "Sultan Selim I'in siyaseti Kürt Beylikleri'nin çoğunluğunu güçlü Osmanlı devletinin müttefiki haline getirmekti. Kürtler, bu anlaşmaya göre Osmanlıların bütün savaşlarına katılacaklardı."

"Şah İsmail'in varisleri Osmanlı idarecilerinin becerikli siyasetinin sonuçlarını görerek kendileri de İran'a bağlı kalmış Kürtler ve diğer halklarla daha sıkı ilişkiler kurmak çabası içindeydiler."

"Karabağ Melikleri'nin varlığı bu siyasetin yansımasıdır. Şah Abbas I (1585-1629) ve Osmanlılar arasındaki savaşın amaçlarından biri de Doğu Ermenistan'a sahip olmaktı. Şah Abbas 1626'da Azerbeycan ve Doğu Ermenistan'ı Osmanlılar'dan geri aldı."

"Bundan önce 1603 yılında bir kısım Kürt ileri gelenleri ve Melkısetik Gatoğigos (Ermeni kilisesinin en büyük dini lideri) Şah Abbas I'e başvurarak kendilerini Osmanlı buyruğundan kurtarmalarını istemişlerdi."

"İranlılar bunun üzerine hemen harekete geçerek ilk hamlede Azerbeycan ve Ermenistan'ı işgal etmişlerse de 1605'de yenilerek geri çekilmişlerdi."

"Bu çekilme esnasında Şah Abbas 25.000'e yakın Ermeni ailesini başka yörelerden topladığı Kürt aileleriyle birlikte kendi topraklarından İran içlerine sürdü."

"Ancak Doğu Ermenistan'ın Karabağ bölgesini Osmanlılara karşı bir duvar halinde bırakmak amacıyla buranın idaresini Ermeni Beyleri'ne bırakma anlayışını gösterdi. Tıpatıp Osmanlı Padişahlarının İran'a karşı Kürt Beylikleri teşkil etmesi gibi."

Garo Sasuni, *Kürt ulusal Hareketleri ve Ermeni Kürt İlişkileri*, Beyrut-Stockholm, 1969-1986, s.25-26.

[70] Prof. Dr. Bayram Kodaman, *Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, Ankara, 1987, s. 68

[71] Bayram Kodaman, *Hamidiye Hafif Süvari Alayları*, Tarih Dergisi, Sayı 32, Mart 1979, s. 443

[72] M. A. Gasratyan, editör, *Kurdskoe Dvijenie v Novoe i No-veyşee Vremya*, Moskva, 1987, s. 33

[73] Louise Nalbandian, *The Armenian Revolutionary Movement,* University of California Press, 1963, s. 161

[74] Alan Moorehead, *Gallipoli*, N.Y., 1965, s. 82

[75] M. S. Lazarev, *Kurdskiy Vopros 1891-1917*, Moskva, 1972, s. 307

[76] H. G. Hovannisian, *Armenia on the Road to Independence 1918*, University of California Press, 1969, s. 49

[77] M. Larcher, *La Guerre Turque Dans La Guerre Mondiale*, Paris, 1926, s. 396

[78] The Military Mission to Armenia (Harbord) to the Secretary State, *Foreign Relations*, 1919, Vol. II, Wash., 1984, s. 846

[79] "Kürt hareketlerinde, toplu şekilde zamanımızın vatan anlayışını ve bağımsız ulusal bir devlet yaratma isteğini bulmak zordur."

"Kürt ulusu kendi tam bağımsızlığına aşıktır, fakat bu anarşiye yaklaşan bir bağımsızlık anlayışıdır."

"Kürtler, çoğunlukla kendi dağlarına güvenmişler ve daimi olacak yer değiştirebilme olanaklarından faydalanabilmişlerdir.

"Bu aşırı bağımsızlık hissi yüz yıllar boyunca siyasi bir şekil alamamış ve Kürtler, ulusal bir devlet kurma yoluyla, emniyet ve bağımsızlıklarını bir vatan içinde temin etmeye yönelmemişlerdir."

"Uzun yıllar boyu Aşiret Beylikleri kendilerine ait terkedilmiş mıntıkalarda ve yahutta dağların yamaçlarında yaşadıkları ve bütün bu yüz yıllar boyunca bağımsız kaldıkları için Kürdistan'ı kurma fikri, kürt beyleri için genel bir amaç olmamıştır."

Garo Sasuni, *Kürt Ulusal Hareketleri ve Ermeni-Kürt İlişkileri*, Beyrut-Stockholm, 1969-1986, s. 45-46.

[80] *Şerefname*, op. cit., s. 200

[81] "Onlardan biri de Melik Halil'di. Bu Beyler'in Tebriz'e varmalarıyla birlikte Şah hepsinin birden tutuklanmalarını emretti. Bunun üzerine zincirler ve prangalarla bağlandılar ve Komutan Zeyne Han Şamlu'ya teslim edildiler."

Şeref Han, Şerefname, Bitlis-îstanbul, 1597-1971, s. 200.

[82] Mehmet Emin Zeki, *Kürdistan Tarihi,* İstanbul, 1931-1977, s. 5

[83] Y. Küçük, *Kürtler Üzerine Tezler*, İstanbul, 1990.

[84] "Bu dönemde Safevi devletinin etkisini ortadan kaldırmak veya sınırlamak isteyen Yavuz Sultan Selim, Kürt feodallerini kendisine bağlamak için büyük çabalar sarfetmişti. Bu konuda, görevlendirdiği İdrisi Bitlisi adlı bir şeyh vasıtasıyla Kürt beyliklerinin hem kendi aralarında birleşmesi, hem de kendisine bağlanması için ısrarlı çabalar sarf etmiştir."

"Kürt Beylikleri arasında, özellikle Sünni mezhebinden olanlarla, Safevi Devleti'ne karşı ittifak kurarak bu temelde bir hareket geliştirmiştir."

"Bu durumda Kürt Beylikleri'yle Osmanlı Devleti

arasındaki ilişki, Kürt Beylikleri'nin Osmanlı Hakimiyeti altına girmesi biçiminde olan bir ilişki değil; ortak düşmana karşı ittifak anlayışına dayanan bir ilişki biçimidir."

"Bu ittifak, hem Osmanlı Devleti'nin doğudaki konumunu güçlendirmekte, hem de Kürt feodallerinin Osmanlı Devleti'nin desteğinden yararlanarak güçlü bir şekilde gelişmelerini, ekonomik ve siyasi kudret sahibi olmalarını sağlamaktadır."

A. Öcalan, *Kürt Tarihi Ders Notları*, Suriye, 1989, s. 12-13.

[85] Prof. Dr. Bayram Kodaman, *Sultan II. Abdülhamid Devri*, op. cit., s. 15.

[86] V. Minorsiky, *Encyclopedia Islamique*, Leyden, 1927, s. 1207

[87] Djalile Djalil, *Kurdı Osmanskoy Imperii v Pervoy Polovine XIX Veka*, Moskva, 1973, s. 149

[88] "Osmanlı vahşetinin sadece savaşların olduğu bölgelerde değil, bütün Kürt halkına yönelik oluşu ve bunun yanı sıra Kürt aşiret reislerinin, Kürt aydınlarının, emirlerinin ve şeyhlerinin Kürt halkı arasında dolaşmaları ve ajitasyonları sonucu, bütün Kürt bölgelerinde feodal nitelikte de olsa Kürt ulusal bilincini oluşturdu."

Garo Sasuni, *Kürt Ulusal Hareketleri ve Ermeni-Kürt İlişkileri*, op. cit., s. 65.

[89] "Rum", Türk demek oluyor, "haindir, güven olmaz" anlamına geliyor.

[90] Bohtan da deniyor.

[91] Bedir Han'ın on bin Süryani öldürdüğü ileri sürülüyor.

[92] Robert Olson, *Emergence of Kurdish Nationalism and the Sheikh Said Rebellion, 1880-1925*, The University of Texas Press, 1989, s. 5

[93] Chris Kutshera, *Le Mouvement National Kurde*, Paris, 1979, s. 17

[94] "1958 yılında meydana gelen Irak Devrimi'nden sonra Kürdistan Demokrat Partisi açık çalışmaya başlayınca, İran-Irak sınırının her iki tarafında da parti üyeliği kartları çıkarıldı. Bu kartlara, Kürt ulusal hareketinde etki bırakmış olan beş kişinin fotoğrafı basılmıştı. Bunlar Şeyh Abdülkadir, Seyyid Rıza, Süleymaniyeli Şeyh Mahmud, Kadı Muhammed ve Molla Mustafa Barzani idi."

W. Aegleton Jr., *Mehabat Kürt Cumhuriyeti 1946*, İstanbul, 1962-1976, s. 28.

[95] Koçgiri İsyanı'nın bastırılmasında Topal Osman'ın milis kuvvetleri de görev alıyorlar; ancak hareketi, Yeşil Ordu'nun kapatılma sürecini başlatan Merkez Orduları Komutanı Nurettin Paşa yönetiyor. Nurettin Paşa'nın, bir başkaldırıyı bastırmanın gerektirdiğinden çok daha fazla kan döktüğü konusunda, çok şiddetli iddialar yükseliyor; başta Lazistan Mebusu Ziya Hurşit ile Trabzon Mebusu Hafız Mehmet, Meclis'te araştırılarak Nurettin Paşa'nın cezalandırılması için çok ısrar ediyorlar. Mustafa Kemal, Nurettin'i savunuyor ve böylece, daha sonraki yıllarda, bir gerekçeye dayandırarak Ziya Hurşit ve Hafız Mehmet'in asılmaları açısından, en azından Kemal tarafı için bir neden daha çıkmış oluyor. İzmir Suikastı nedeniyle her ikisi de asılıyor.

Ömer Sami Coşar, *Atatürk'ün Muhafızı Topal Osman*, op. cit., s. 52.

Uğur Mumcu, *Kürt-İslam Ayaklanması 1919-1925*, İstanbul. 1991, s. 43.

[96] "It is natural, therefore, that when the West Wind of nationalism began to blow through the Middle East. It should fan into flame a sort of incoherent nationalism among the subjected but unsubdued kurds of the interior, as it had done among the Greeks, the Armenians, the Arabs, and all other subject peoples of the Ottoman Empire."

A. Toynbee-K. Kirkwood, *Turkey*, London, 1926,s. 264.

[97] Y. Küçük, *Kürtler Üzerine Tezler*, İstanbul,1990, s. 79.

[98] U. Mumcu, *Kürt-İslam Ayaklanması 1919-1925*, İstanbul, 1991, s. 187-188.

[99] C. Dursunoğlu, *Milli Mücadelede Erzurum*, Ankara, 1946, s. 18.

[100] R. Olson, *Emergence of Kurdish Nationalism and the Sheikh Said Rebellion 1880-1925*, The University of Texas Press, 1989, s. 24.

Ch. Kutschera da aynı ayrımı yapıyor.

"un courant autonomiste, demi le senatrur Abdel Kader est le principal représentant."

"un courant indépendantiste' dirigé per l'emir Emin Ali Bedir Khan."

Ch. Kutschera, *Le Mouvement National Kurde*, Paris, 1979, s. 27.

[101] Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar*, 1924-1938, Ankara, 1972, s. 143.

[102] İbid., s.81

[103] M. M. van Bruinessen, *Agha, Shaikh and State*, Utrech, 1978, s. 382.

[104] ibid., s. 447.

[105] R. Olson, *Emergence of Kurdish Nationalism*, op. cit., s. 93.

[106] Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar*, op. cit., s. 89.

[107] "Turetskoe pravitel'stvo pıtalos' zaruçit'sya sodestviem kurdskoy verhuşki. V naçale Noyarbya 1914 g. Talaat-paşa, zanimavşiy togda post ministre vnutrennıy del, predlojil Abdul-Kadiru nemedlenno vıehat' v kurdskie raynı s tsel'yu podnyat' vosstanie protiv Rossii."

M. S. Lazarev, *Kurdskiy Vopros 1891 - 1907*, Moskva, 1972, s. 307.

[108] U. Mumcu, *Kürt-İslam Ayaklanması*, op. cit., s.12

[109] Hormek Aşireti'nden Ş. Fırat, yıllar sonra da Cibran Aşireti'ne nefretini gizleyemiyor.

"29 Ekim 1923 günü Ankara'da Türkiye Cumhuriyeti'nin ilan edildiği haberini veren Erzurum topları, Cibranlı Halit'le Şeyh Sait üzerinde yıldırım tesirini göstermişti. Cumhuriyet'in ilanı, Halife'nin açıkta kalması, Cibranlı Halit'le Yusuf Ziya'nın işlerine yaramış, bunlar sözlerinin gerçek çıktığını ve bundan sonra dinin tamamen kalkacağını ve aşiret ağa ve hocalarının sürüleceklerine dair sürekli propagandalar yapmıştı."

"Cibranlı Halit, bunların korkularını çoğaltmış, Cumhuriyet'e karşı koymaktan başka çare olmadığını anlatarak, bunlarla hazırlanma kararını vermişti."

M. Şerif Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Ankara, 1945-1970, s. 193.

[110] M. M. Van Bruinessen, *Agha, Sheikh and State*, Utrecht, 1978, s. 392

[111] İsmet İnönü, *Hatıralar*, İkinci Kitap, Ankara, 1987, s. 201

[112] Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar 1924-1938*, Ankara, 1972, s. 82-89

[113] Bu tezime, yakın Türkiye tarihinden ters yönde iki örnek vermek durumundayım.

Birincisi, 27 Mayıs'ı yapanlar, 1960 öncesinde "Dokuz Subay" Olayı ile bir kez erken patladılar. Daha sonra arınarak bir daha deneyerek sonuca ulaştılar.

İkincisi, genç subayların bu ikili denemesini, Silahlı Kuvvetler üst yönetimi, ikili denemeleriyle karşıladılar. 12 Mart Darbesi'nde istedikleri sonucu alamadılar ve eksikliklerini görüp, arınarak ve bilenerek, 12 Eylül Darbesi ile, çok daha "radikal" bir sağ uygulamayı gerçekleştirebildiler.

[114] "Progressivement, durant 1927, la résistance kurde s'organise. Elle se manifeste ainsi a Bihamdoun au Liban: II s'agit de faire fusionner les quatre organisations pirincipales, Kurdistan Teali, Kurdistan Techkilat, Kurde Millet et le Comité d'independénce dans un novel organisme, la Lique Khoyboun. Le Khoyboun va transformer ainsi la résistance populaire spontanée en un mouvement revolutionnaire organisé."

General İhsan Nouri Pasha, *La Revolte de L'Agrt Dagh*, Genéve, 1986, s. 44.

[115] Chris Kutschera, *Le Mouvement National Kurde*, op. cit., s. 91

[116] General İhsan Nouri Pasha, *La Rovolte de L'Agrı Dagh*. Genéve, 1986, s. 47

[117] Prof. Dr. Suna Kili-Prof. Dr. Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası Yayını, 1986, s. 111

[118] İsmail Beşikçi, *Kürtlerin Mecburi İskanı*, İstanbul, 1977, s. 155

[119] Ünlü Topal Osman, Koçgiri İsyanı'nı bastırırken, isyancı Kürtler'e bir beyanname dağıtıyor; Uğur Mumcu, bunu benim bulamadığım bir kaynaktan alarak aktarıyor.

"Ey din kardeşlerimiz! Muhterem arkadaşlar, içimizdeki Pontusçuları temizledik. Ermenileri terki silah ettirdik. Başka büyük düşmanlarımız var. Yunan ordusu da yurdumuza saldırdı. Kardeş kavgasını bırakalım; bir din kardeşi olarak birleşelim. Yunan ordusunu yurdumuzdan atalım."

U. Mumcu, *Kürt-İslam Ayaklanması*, op. cit., s. 194.

Helenler açısından türkifikasyon, Kurtuluş Savaşı'nın sonundaki mübadele ile de sürüyor. 1960 yıllarında Kıbrıs'ta Kıbrıslı Türk-Helen çatışması başlayınca, 1930 yıllarında çıkartılan ırkçı bir ticaret yasasına dayanarak, Helen tüccarlar, şarküteri işletenler, lokantacılar da Türkiye'den kovuluyorlar.

İkinci Savaş yıllarında çıkartılan Varlık Vergisi, 1942 yılındadır, dış ticaretin ve varolan sanayiin türkifikasyonunda önemli bir araç oluyor; savaş giderlerine katılma gerekçesiyle bunlar üzerine büyük servet vergileri konuluyor. Veremeyenler hem satmak ve hem de çalışma kamplarında yol yapmak yükümlülükleriyle karşılaşıyorlar; pek çok kuruluş, Türkler'in eline geçiyor.

Aynı yıllarda, memurlar arasında da türkifikasyon uygulaması başlıyor ve devlet memuru olan museviler işlerinden atılıyorlar.

[120] Bu dizi içinde benim kütüphanemde şunlar yer alıyor.

İ. Beşikçi, *Kürtlerin Mecburi İskanı*, İstanbul, 1977.

İ. Beşikçi, *Türk-Tarih tezi - Güneş-dil Teorisi ve Kürt Sorunu*, İstanbul, 1977.

İ. Beşikçi, *Cumhuriyet Halk Partisi Tüzüğü (1927) ve Kürt Sorunu*, İstanbul, 1978.

İ. Beşikçi, *Orgeneral Muğlalı Olayı*, İstanbul, 1991.

[121] Beşikçi, Erdoğan Başar imzasıyla yazan Halil Berktay'ın babası, Samim Kocagöz ve Profesör Dr. Taner Timur ile tartışıyor.

[122] ibid., s. 133

[123] Prof. Dr. Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarih Kronolojisi*, Ankara, 1983.

[124] Rusça bir kaynak, Türkiye'de, 1965 yılında KDP ve 1978 yılında da PKK'nın kurulduğunu kaydediyor.

"V 1965 g. v Turtsii bıla sozdana Demokratiçeskaya Partiya Kurdistana, a v 1978 g.- Raboçaya Partiya Kurdistana." A. M. Menşeşasvili. Kurdı, Moskva, 1984, s. 116.

[125] Kasım 1989 tarihinde bir ansiklopedi içini yazdığım maddenin gözden geçirilen biçimidir. İç savaş tarihlerinde küçük değişiklikleri düşünmeme karşın burada ilk formülasyonu saklı tutuyorum.

[126] İbrahim Temo, İshak Sükuti ile anlaştıktan sonrasını şöyle yazıyor: "Mehmet Reşid'e işaret ederek yanımıza çağırdık. Fikrimizi açtık. Bu sıra, o zaman çok sofu olan Abdullah Cevdet ikindi namazını kılmak için mektebin camiinden çıkıp yanımıza geldikte, 'alınız bir de dördüncü' dedim."

"Dört el birbirlerine kavuştu. Bu ilk ahdi misak 1305 senesi bir Mayıs gününe tesadüf etmiş ve cemiyet kurulmuştur."

Doktor İbrahim Temo, *İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Teşekkülü ve Hidemati Vataniye ve İnkılabı Milliye Dair Hatıratım*, Romanya, 1939, s. 18.

"1889 Mayısı'nın 21. günü Ohrili Dr. İbrahim Temo, Arapkirli Abdullah Cevdet, Diyarbakırlı İshak Sükuti, Kafkasyalı Mehmet Reşit ve Bakülü Hüseyinzade Ali Beyler tarafından kurulmuştur."

Ahmet Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, İstanbul, 1959, s. 155.

[127] Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi*, Üçüncü Kitap, İstanbul, 1974. s. 1203

[128] Osman Ulagay, *Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı*, İstanbul, 1974, s. 44

[129] Kazım Karabekir, *İstiklal Harbinin Esasları*, İstan-

bul, 1951, s. 53

[130] B. Nusret Kaygusuz, *Bir Roman Gibi*, İzmir, 1955, s. 145

[131] T. Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, Cilt II-I., İttihat ve Terakki, İstanbul, 1989, s. 292

[132] Ramsour, 1889 tarihinde kurulan gizli örgütü, Hamit'in, 1892 yılında haber almış olduğunu kaydediyor.

E. E. Ramsour, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, İstanbul, 1972, s. 36.

[133] "Daha sonra Abdullah Cevdet ve İshak Sükuti, sırasıyla Viyana ve Roma'daki Osmanlı elçiliklerinde memuriyeti kabul ettiler. Jön Türk hareketi yeniden ezilmişti."

Erich Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, İstanbul, 1987, s. 38.

[134] Sultan Abdülhamit, *Siyasi Hatıralarım*, İstanbul, 1975, s. 82

[135] H. Cahit Yalçın, *Talat Paşa*, İstanbul, 1943, s. 10-11

[136] İlber Ortaylı, *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, Ankara, 1981, s. 11

[137] Pakalın, 1906 yılında "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti" olarak kurulan ve daha sonra adı İttihat ve Terakki olarak değiştirilen gizli örgütün kurucularını numara sırasıyla veriyor.

"1- Bursalı Tahir Bey, 2-Nasliçli Nâki Bey, 3- Rahmi Bey (İzmir Valisi), 4- Talat Bey (Paşa), 5- Mithat Şükrü Bey (Bleda), 6- Kazım Nazmi Bey (Duru), 7-Hakkı Baha Bey (Paşa), 8- Ömer Naci Bey, 9- İsmail Canbulat Bey, 10- Edip Servet Bey (Tor).

Mehmet Zeki Pakalın, *Maliye Teşkilatı Tarihi*, IV Cilt, Ankara, 1978, s. 339.

[138] Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Ankara, 1979, s. 90

[139] "Etkinliğini özellikle kapalı kuruluşlar olan ve gizli olarak kapitülasyonların gölgesinde çalışan Mason localarında göstermekteydi."

"Locular istibdat rejimini yıkmak isteyenlerin planlama ve yüreklenme merkezleri olmuşlardır ve Abdülhamit rejimini ciddi olarak kuşkulandırmışlardır." .

Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, Cilt III, İttihat ve Terakki, İstanbul, 1989, s. 15.

[140] Sina Akşin, *31 Mart Olayı*, Ankara, 1970, s. 87

[141] Abdurrahman Şeref, *Tarih Konuşmaları*, İstanbul, 1978, s. 93

[142] M. A. Gasratyan, editör, *Kurdskoe Dvişenie v Novoe i Noveyşee Vremya*, Moskva, 1987, s. 57; Gamit A. Aliev, Turtsia.., op. cit., s. 159

[143] M. S. Lazarev, Kurdskiy Vopros, 1891-1917, Moskva, 1972, s. 144

[144] Chris Kutschera, Le Mouvement National Kurde, Paris, 1979, s. 18

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

[1] Bilim-kurgu'yu, dejenere edilmiş bir ütopya türü sayabilirim. Atomun parçalanmasından sonra, ancak tekelli düzende yayılıyor. Tekelli düzen, yaşayan canlılar için bir güven kanseridir; bu nedenle bilim-kurgu ürünlerinde hayal gücü olmakla birlikte insanın yükselişi yer almıyor.

[2] Pratisyen politikacı değil, "büyük" politikacı, güç yüklü ok'ların çarpışmasını ve bu çarpışmadan çıkan yönü görebilen, bu yönü önemli ölçüde ve iradi olarak etkileyebilen insan oluyor. Pratiği zorlayarak teorik kapıları açan "deha" olarak da görebiliyorum.

[3] Carl von Clausewitz, *Savaş Üzerine*, İstanbul, 1975, s. 65.

[4] "Alan" sözcüğünü özerklik ve bağımsızlık çabalarını içe alacak bir sözcük olarak kullanıyorum; Şeyh Said ve Seyit Rıza'nın çıkışlarında, Kürtlük alanını, buraya kimlik alanı da dahildir, koruma iradesi ön planda görünüyor.

[5] Ne ileridir; Marx'a göre prodüktif emek süreci, artık değeri çoğaltandır. Bunu, çelişkiyi artıran ve büyüten eylemler olarak genişletmek ve anlamak mümkün oluyor.

Öyleyse çelişkinin belli büyüklüğünden sonra her "ileri" olana sahip çıkma zorunluluğu kalmıyor.

[6] Basında ve reklam kuruluşlarında çalışan ressam, şair ve edebiyatçıları, doğrudan doğruya tekellerde çalışanlardan ayırmak için hiçbir neden görmüyorum; basın ve reklam firmaları, tekellerle birdirler.

[7] Türkiye'de bürokrasi karşıtlığının üç kaynağını görüyorum. Birincisi, köylü bakışıdır; jandarma ve vergi memuru, köylük kesimde, bürokrasi demektir ve her köylünün anti-bürokratik bir bakışa sahip olması anlaşılır görülüyor. İkincisi, islamik akımlardır; yenilikler hep bürokratlar kanalıyla geliyor. Ayrıca devlet memuru eliyle uygulanan Tanzimat döneminde çok dinlilik yerleştirilmek isteniyor. Üçüncüsü ise anti-sovyetizm oluyor; birincisi ile üçüncü ortadan kalkıyor ve ikincisini sınırlama eğilimleri ortaya çıkıyor.

[8] Mihail Garbaçov, başarısız bir restorasyon heveslisidir; Sovyetler'deki sosyalizmin çözülüşünü izleyebilmek için 1945-1956 arası Türkiye'yi hep gözönünde tutmak gerekiyor.

[9] "But he (İnönü, y.k.) had learned, as had Necmettin Sadık, soon to be Foreign Minister, that America's principal concern was with regional and internal stability and not with democracy or multi-party politics."

"Sadık had spoken to the most influential American and British statesmen and that was their view."

Feroz Ahmad, *The Turkish Experiment in Democracy 1950-1975*, London, 1977, s. 24.

[10] Nihat Erim'in, Washington yanlısı 12 Mart Darbesinden sonra hemen başbakanlığa getirilmesi, bu kısa çözümleme çerçevesinde, şaşırtıcı olmuyor.

Eylülist darbeden bir kaç ay önce İstanbul'da, Devrimci Sol militanları tarafından kurşunlanarak öldürülüyor.

[11] Demokrat Parti, CHP mal varlığına el koymayı, belki de, Hürriyet ve İtilaf yönetimin İttihat ve Terakki mal varlığına el koyma pratiğinden çıkarıyor. Eski Sovyetler Birliği'nde Komünist Parti'nin mal varlığına el konması bunlardan çok sonra gerçekleşiyor.

[12] Üniversitede okuyanlar dahil öğrenci gençliğin bu

eylemliliğinde, yönetici konumundaki birkaç kişiden birisi olduğumu hatırlıyorum. Hep hatırladığım, bu eylemlilikte çok yüksek bir emekçi halk desteği görmüş olduğumuzdur. Halkın bizi desteklediğini biliyor ve görüyorduk; polisin bir bölümü bizi döverken diğer bölümü de haber getiriyordu.

[13] Okuyucuya Eylülist Darbe'den bir hafta önce ulaşan bir çalışmamda, askeri rejimin geleceğini, Erbakan'ı hapse atacağını ve Erbakan'dan çok daha koyu bir islamcı çizgi tutturacağını ileri sürmüştüm. Tahminin birinci bölümü tam isabetle, ikinci bölümü ise aşılarak doğrulandı.

Y. Küçük, *Bir Yeni Cumhuriyet İçin*, İstanbul, 1980.

Bu kitabım yasaklandı, önce sekiz yıla ve daha sonra temyiz aşamasıyla, bir buçuk yıla mahkum oldu. Bir rastlantı saymıyorum

[14] Yakında yayınlanacağını umduğum "Kurtuluş Hareketi" adındaki çalışmamda bu konuya değinmek imkanı buluyorum.

[15] 1990 yılı Şubat ayında bir ansiklopedi için yazılmış maddenin genişletilmiş biçimi.

[16] O. P. Logoğlu, *İsmet İnönü and The Political Modernization of Turkey*, March 1970, University of Mneapolis, s. 75.

[17] Tarihin Darwinist ve ne yazık tarih yazımının da aşırı darwinist olduğuna değinmiş bulunuyorum. Bundan şunu anlatmak istiyorum; sonunda Ali İhsan, kendisini tutmak ve İsmet'e cephe açmak isteyen Demokrat Parti yöneticilerinin bile kullanamayacağı bir ekzantrik ve Ethem ise sakin, bitkisel ve önemsiz bir yaşama razı oluyor. Bu sonuç, çok zaman provokatif operasyonların ihmal edilmesine neden oluyor; halbuki bunlar, provokasyonun başarılarıdırlar.

"Bu suretle henüz 41 yaşında bir ordu kumandanı iken tekaüt edilerek ordudan ayrılmış oldum, iki sene evvel ne hülyalar ve emeller ile Malta'dan kaçıp Anadolu'ya iltihak etmiş ve istirahat etmeden cephede bir ordu kumandanlığı deruhte etmiştim."

Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım*, Ankara, 1951, s. 388.

"Büyük bir güçlük karşısında kaldığım zaman, hiç yılmadan yıpratmaya karar veririm."

İsmet İnönü'nün Hatıraları, İkinci Kitap, Ankara, 1987, s. 169.

[18] F. Rıfkı Atay, *Çankaya*, İstanbul, 1980, s.462.

[19] A. Hamdi Başar, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, İstanbul, 1945, s.13.

[20] İ. Hakkı Baltacıoğlu, *İnönü'nün Şahsiyeti*, Yeni Adam, 1940, sayı 265, s.2

[21] S. Bilge ve diğerleri, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Ankara, 1969, s.205.

[22] A. Rıza Cihan ve A. Tekin, *Çağdaş Devlet Adamı İsmet İnönü*, İstanbul, 1989, s.103.

[23] Y. Küçük, *Türkiye Üzerine Tezler*, İkinci Kitap, İstanbul, 1979, s. 25

[24] TC. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi. *Türk İstiklal Harbi*, II. Cilt, Batı Cephesi 3. Kısım, Ankara, 1966, s. 79

İsim İndeksi

BİRİNCİ KİTAP

Abdi İpekçi 147, 149
Abdülaziz 31
Abdülhamit 96
Adnan Adıvar 143
Adnan Menderes 20, 28, 51, 85, 88, 89, 90, 102, 107, 108, 109, 143, 146, 147, 148, 149, 151, 159
Adolf Hitler 53, 116, 117, 121
Afet İnan 56
Ahmet Ağaoğlu 37, 38, 39, 40, 44, 86, 98, 99, 108, 146
Ahmet Emin Yalman 147, 148, 149, 150
Ahmet Hamdi Başar 48, 49, 81, 83, 84, 85, 86, 87, 98, 102, 108, 110, 111, 112, 113, 147, 148
Ahmet Karadağlı 150
Ahmet Oğuz 152, 153
Albert Malche 94, 102
Ali Fuat Cebesoy 17
Alpaslan Türkeş 150, 151
Artun Ünsal 3, 144
Asım Us 38
Atilla Karaosmanoğlu 160
Attilâ İlhan 148
Behçet Kemal Çağlar 153
Behice Boran 143, 145
Burhan Asaf Belge 51, 100, 102
Bülent Ecevit 88, 91, 105, 109, 110, 113, 144, 149, 158, 159, 163
Cami Baykurt 143
Cavit Bey (Maliye Nazırı) 29, 98, 100, 116, 127
Celal Bayar 28, 29, 30, 48, 49, 57, 60, 65, 109, 127, 128, 143, 146, 147, 149, 150, 151
Cemal Gürsel 156
Cemil Bilsel 94
Cihad Savaşter 150
Çerkez Ethem 15, 17, 83, 100
David Ricardo 110, 113
Derviş Vahdeti 82, 83
Doğan Avcıoğlu 28, 37, 38, 119, 122
Doktor Nazım 85, 148
Edward Weisband 122
Enver Paşa 12, 16, 98, 115, 116, 148
Erdoğan Soral 135, 136
Ergun Türkcan 3
Ertuğrul Gazi 98
Esat Adil Müstecablıoğlu 144, 154
Ethem Nejat 15
Fahri Ecevit 153
Faik Ökte 137, 139
Falih Rıfkı Atay 37, 47
Fatih Sultan Mehmet 98
Fatin Rüştü Zorlu 85
Feridun Cemal Erkin 116, 120, 121, 137
Ferit Bey (Maliye Bakanı) 35
Ferit Melen 92, 159
Fethi Okyar 20, 25, 37, 38, 39, 44, 45, 82, 86, 89, 103, 109, 144, 147
Fevzi Çakmak 17, 32, 81
Fuat Ağralı 138
Fuat Köprülü 143, 146, 148, 149, 151
General Frunze 18
George Harris 16, 17, 91
George Kennan 83
Goethe 88
Gündüz Ökçün 31
Güngör Uras 133, 170
Hakkı Behiç 14
Halide Edip Adıvar 93, 143
Halil Kut 115, 116
Halit Nazmi Keşmir 152, 153
Hasan Ali Yücel 85, 149
Hasan Ferit Cansever 150
Hasan İzzettin Dinamo 148
Hasan Saka 118, 120
Henry Ford 119
Hilmi Uran 109, 110
Hilmi Ziya Ülken 103
Hüsamettin Ertürk 17

Hüseyin Rahmi Gürpınar 93
İhsan Sabri Çağlayangil 159
İlhan Başgöz 87
İlhan Tekeli 3, 14, 16, 28, 46
İsmail Hakkı Baltacıoğlu 93, 94, 96, 97, 98, 102, 103, 104, 105
İsmail Hakkı Tonguç 89, 92, 93, 102, 104, 105, 106, 108
İsmet İnönü 22, 23, 37, 38, 39, 44, 48, 49, 60, 82, 83, 84, 86, 91, 92, 109, 118, 119, 121, 122, 123, 127, 128, 133, 138, 144, 147, 149, 153, 159
İsmet Rasim Tümtürk 150
John Dewey 103
Joseph C. Grew 82, 109
Kanuni Sultan Süleyman 98
Karl Marx 14, 16
Kazım Dirlik 68
Kazım Karabekir 12, 22, 86
Kemal Satır 118
Kemal Süleyman Vaner 142
Kemal Sülker 68, 153, 154
Kemal Tahir 148
Kenan Öner 149
Kerenskiy (Rus Geçici Hükümet Başkanı) 50
Kontradiev 110
Kubilay (Teğmen) 81, 82, 83
Kurthan Fişek 157
Latife Hanım 23
Lenin 25, 67, 134
Leon Troçki 12, 110
Leslie Urquhart 25, 26
Lord Curzon 122
Lütfü Kırdar 138
Mahmut Esat Bozkurt 20, 24
Mahmut Makal 88
Makyavel 83
Mazhar Müfit Kansu 32, 35
Mehmet Selik 56, 74
Mehmet Zeki Pakalın 135
Melih Cevdet Anday 103
Memduh Şevket Esendal 47
Memduh Tağmaç 106
Mete Tuncay 17, 91, 100, 101
Mizancı Murat 96
Molotov 119, 120, 124
Mustafa Kemal Atatürk 11, 12, 14, 15, 16, 17, 18, 21, 22, 23, 33, 37, 38, 39, 40, 44, 45, 46, 48, 49, 60, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 98, 99, 104, 107, 108, 109, 110, 112, 113, 119, 120, 145, 146, 147, 148, 149
Mustafa Suphi 15
Mustafa Şeref (İktisat Vekili) 48, 49
Muzaffer Eriş 150
Mümtaz Ökmen 149
Nadir Nadi 143
Naim Talu 92
Napolyon Bonaparte 88, 91
Nazım Hikmet Ran 5, 22, 103, 148
Necdet Sancar 150
Nezih Danyal 3
Nihal Adsız 150, 151
Nihat Erim 92, 158, 159
Niyazi Berkes 143
Numan Menemencioğlu 116, 123, 124
Nuri Conker 86
Nuri Yıldırım 41, 42, 59
Nurullah Ataç 103
Nurullah Darıman 150
Oktay Rıfat 103
Oktay Varlıer 161
Orhan Kemal 40
Orhan Veli Kanık 103
Osman Bölükbaşı 149, 152
Osman Nuri Ergin 96
Ömer Köprülü 150
Pertev Naili Boratav 143
Preobrajensky 110
Rasputin 116
Rauf Orbay 21, 22
Recep Peker 61, 62, 67, 69, 144, 150, 152, 153
Refet Bele 21, 22
Refik Koraltan 108, 143, 146, 147, 148, 152
Reha Oğuz Türkkan 150
Reşit Galip 89, 101, 102
Rıfat Börekçi 32
Rıza Tevfik 16
Ribbentrop 117, 122
Sabahattin Ali 143
Sabiha Sertel 32, 39, 143
Sadi Irmak 92, 154
Sadi Koçaş 159
Sadrettin Celal Antel 22
Saffet Arıkan 92
Sait Halim Paşa 115, 116
Sait Naci Ergin 159
Salim Başol 108
Samet Ağaoğlu 40, 89, 107, 108, 146, 148
Selim İlkin 14, 16, 23, 24, 46, 47, 48, 49, 128
Selim Sarper 119, 124
Stalin 110, 117, 122
Stimson 82
Suat Hayri Ürgüplü 138, 139
Süleyman Demirel 157, 159, 160
Şefik Hüsnü Değmer 14, 22, 40, 67, 144, 154, 157
Şemsettin Günaltay 118
Şevket Adalan 139
Şevket Süreyya Aydemir 22, 67, 68, 93, 94, 98, 99, 100, 107, 108, 110, 111

Şevki Mutlugil 150
Şeyh Sait 21, 23, 33
Şükrü Kaya 44
Şükrü Saraçoğlu 116, 117, 119, 121, 123, 134, 137, 144
Talat Paşa 14, 15, 16, 98, 115, 116, 148
Tevfik Rüştü Aras 85, 120, 143
Tuncer Bulutay 41, 42, 59
Turgenyev 93
Vedat Nedim Tör 88, 91
Vehbi Koç 32, 117, 118, 119, 131, 137, 142
Von Papen 123
Wangenheim 115
Winston Churchill 122
Woodrow Wilson 87
Yahya Sezai Tezel 41, 42, 59
Yakup Kadri Karaosmanoğlu 48, 88, 89, 93, 106, 109
Yaşar Selek 142
Yaşar Yenicioğlu 150
Yıldız Sertel 39
Yunus Nadi 15, 16, 24
Zekeriya Sertel 38, 143
Zeki Velidi Togan 12, 150
Ziya Gökalp 16, 148

İKİNCİ KİTAP

A. Dulles 385
A. F. Miller 250, 265, 266, 276, 277, 316
A. Halûk Ülman 217, 218, 219, 249, 250, 256, 265, 276, 277, 278, 307, 321, 324, 358
A. I. Ganusets 278
A. M. Şamsuddinov 248, 263, 264, 267, 278, 356, 381
A. Noviçev 426, 427, 428
A. Suat Bilge 202, 219, 257, 266, 273, 279, 283, 389
A. V. Sabanin 230
Abdülaziz 195
Abdülhamid 194, 195, 196, 197, 244, 402
Abdülmecit 195
Abidin Daver 299
Abidin Dino 248
Aclan Sayılgan 309, 310, 351
Adam Smith 344
Adlai Stevenson 370, 372
Adnan Adıvar 236, 240, 416
Adnan Cemgil 350
Adnan Menderes 264, 267, 268, 292, 299, 300, 302, 303, 314, 323, 354, 355, 357, 368, 369, 381, 384, 386, 387, 388
Affan Kırımlı 350
Agayef 249
Ahmet Akif 413
Ahmet Emin Yalman 235, 238, 239, 240, 241, 249, 256, 279, 285, 286, 298, 299, 300, 321, 331
Ahmet Er 377
Ahmet Ertegün 307, 311
Ahmet N. Yücekök 373
Ahmet Süleyman 390
Ahmet Şükrü Esmer 202, 219, 265
Ahmet Vecdi 425
Alaaddin Tiridoğlu 300
Albay Bizri 356
Cemal Abdü'l-Nasır 214, 354, 355, 356, 367, 368, 385, 386, 389, 390
Ali Fuat Cebesoy 221, 222, 224, 225, 227, 228, 229, 230, 240, 355, 395, 396, 398, 399, 400, 401, 403, 404, 408, 409, 410, 412, 415, 417
Ali Kılıç 289
Ali Rıza Arı 375
Ali Sabri 367
Alpaslan Türkeş 302, 377, 384, 385, 391
Amiral Bristol 235, 248, 249, 411
Andre Fontaine 279, 280, 317
Andre Papandreu 292
Andrey Gromıko 326, 327
Antonio Polli 367
Antonov 366
Arif Aslan 408
Arif Oruç 393, 394, 411, 416, 423
Arthur K. Vanderberg 318, 326
Arthur M. Schlesinger, Jr. 225
Arthur M. Schlessinger 390
Attlee 334, 335, 339
Avni Erakalın 374
Aydınlı Sarı Hüseyinoğlu Ahmet Bey 411
Aziz Bey (Sefaret Başkâtibi) 227
Aziz Nesin 322
Azmi 415
B. M. Potshveriya 264, 265, 267
Bahadır Dülger 347
Balfour 363, 364
Barthou 242
Baytar Ali Cevdet 206
Beethoven 227
Behçet Şener 351
Behice Boran 308, 333, 343, 350, 378
Bekir Sami Bey 229
Bela Kun 226
Bernard Baruch 329
Beşinci Murat 194
Bieri 328, 332
Bilal Şimşir 250
Binbaşı Abdullah 423
Briggs 327

Burhan Belge 199
Bülent Ecevit 213, 274, 292, 323, 369, 381, 382, 383, 391
Byrnes 282, 307, 308, 311, 313, 314, 317
C. Hakov 356, 357
C. Sar 219
Cafer Pişaveri 292
Caffery 367
Cahit Talas 375
Cami Baykut 314
Canbulat 415, 416
Cavit (Maliye Nazırı) 396, 414
Celâl Atik 327
Celâl Bayar 219, 236, 264, 267, 292, 293, 295, 299, 300, 303, 322, 323, 326, 340, 341, 384, 392, 393, 417, 418, 419, 425
Celâl Nuri Bey 248
Celâlettin Arif Bey 423
Cemal Gürsel 373, 385
Cemal Kutay 397, 398, 399, 402, 408, 416, 417, 420
Cemal Madanoğlu 385
Cemal Paşa 230
Cemil Sait Barlas 375
Cevat Açıkalın 284
Cevdet Kerim İncedayı 394
Cevdet Paşa 195
Cevdet Sunay 353
Chalva Eliava 228
Charles Bohlen 319, 320, 357
Churchill 277, 278, 279, 281, 282, 292, 305, 307, 330
Cihad Baban 298, 344, 346, 347
Clair Price 235
Claude Pepper 324
Clayton-Kennedy 239
Cohen 315
Colby M. Chester 238
Conelly 327
Çar II. Nikolay 196
Çar Sancaklı Ahmet Bey 240
Çaykovsky 227
Çerkez Ethem 183, 187, 393, 394, 397, 398, 399, 400, 402, 403, 404, 405, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 427
Çerkez Mehmet Ağa 423
Çerkez Reşit Bey 428
Çetin Yetkin 376, 380
Çiang Kay Şek 312
Çiçerin 222, 225, 226, 227, 229, 230, 242, 243, 247
D. Sezer 219
D. Z. Manuilski 203, 204
Damat Mahmut 195
Damat Nuri 194
David S. McLellan 282, 305, 317
Dean Acheson 282, 290, 303, 304, 305, 311, 316, 317, 318, 319, 325, 327, 335, 338, 339
Demirtaş Ceyhun 411
Dimitır Şişmanov 214, 427
Dobırin 370, 371
Doğan Avcıoğlu 188, 379
Doktor Emin Bey 416
Doktor Suat Bey 416
Dorothy Hessman 305
Dr. Klein 255
Dündar Kalyoncuoğlu 346
Dündar Taşer 377
E. B. Grantham 368
E. H. Carr 201, 208, 229, 231
Earl Browder 390
Ebu İsa 390
Eden (İngiliz Dışişleri Bakanı) 278
Edward Grey 197
Edward R. Stettinius 336
Edwards 236
Edwin C. Wilson 281, 285, 288, 289, 295, 296, 298, 302, 303, 307, 308, 311, 312, 313, 314, 328, 329, 339, 362, 364, 366
Eisenhower 354, 356
Ekmel Zadil 375
Ekrem Amaç 388
Elaoner Roosevelt 281
Elliot Roosevelt (ABD Başkanı Roosevelt'in oğlu) 281
Emin Karakuş 299, 300, 341
Emin Soysal 343, 346
Engels 333
Enver Paşa 198, 226, 245, 414, 415
Enver Ziya Karal 192
Ergun Türkcan 188
Eric F. Goldınan 281, 282, 339
Ernest Bevin 313, 335, 339
Ernest R. May 280, 281, 290, 302, 303, 307
Esat Adil Müstecabi 308
Esat Çağa 375
Esat Tekeli 375
Eşref Sencer Kuşçubaşı 417
Eyüp Sabri 417, 418, 419, 425
Fahir H. Armaoğlu 227, 277, 321
Fahrettin Altay 419, 424, 425
Fahri Korutürk 368
Fahri Kurtuluş 343, 346, 347, 349
Falih Rıfkı Atay 235
Fatin Rüştü Zorlu 302, 354
Ferenc A. Vali 368, 371
Feridun Cemal Erkin 267, 281, 285, 286, 287, 288, 294, 295, 296, 301, 302, 303, 308, 311, 313, 314, 317, 325, 328, 329, 353, 365, 366, 371
Ferit Tek 414
Fethi Okyar 202, 236, 237, 391, 392, 393, 415, 416

Fethi Tevetoğlu 207, 209, 309
Fevzi Çakmak 244, 314, 323
Fevzi Paşa 187
Fevzi Toğay 299, 400, 418, 422, 423
Field 252, 253
Figen Bilge 184
Foster Rhea Dulles 280
Frank Tachau 375
Frunze 222, 234, 235, 236
Fuat Köprülü 299, 300, 344, 345, 347, 389
Fuat Paşa 194
Fulton 282
G. W. Gothals 238
G. Z. Aliev 197
Galip Paşa 402, 403, 418
Gary Cooper 348
General Necip 354
General Nizamettin 356
George C. Marshall 312, 316, 317, 318, 319, 320, 322, 324, 325, 329, 335, 336, 337, 338, 339, 342, 351, 363
George F. Kennan 304, 305, 306, 307, 312, 317, 318, 319, 320, 321, 335, 336, 338, 339, 351
George McGhee 338
George Vernadsky 280
Gerald Smith 327
Giritli Ahmet Saki 249
Glen H. Taylor 324
Goebbels 300
Gonatas 347
H. H. Fisher 202, 208, 212, 226
H. M. Sichel 316
Hacı Şükrü Bey 408, 410, 417
Hakkı Behiç Bey 410, 411, 417
Halid Muhyi el-Din 390
Halil Hilmi Efendi 414
Halil Paşa 415
Halit Ziya Uşaklıgil 244
Haluk B. Gerger 370
Hamdi Şamilof 208
Hamdullah Suphi Tanrıöver 330, 404, 422
Hamid Bey (Adana Valisi) 237
Harding 233
Harriman 283, 284, 289, 301, 304, 305, 359, 360, 361
Harry S. Truman 225, 281, 282, 290, 304, 305, 307, 311, 317, 318, 319, 320, 321, 325, 326, 327, 328, 329, 331, 332, 335, 336, 338, 342, 345, 354, 390
Harry Vaughan 282
Hasan Ali Ediz 236
Hasan Âli Yücel 314, 330
Hasan İzzettin Dinamo 188
Hasan Saka 279, 285, 286, 289, 290, 312, 313, 322
Hasaneyn Heykel 354, 355, 367
Hayati Bey 416
Hayri Türkcan 188
Henry Wallace 282, 307, 327, 328, 330
Herbert Bayard Swope 329
Herbert Bursley 328, 329
Herbert Hoover 337
Hıfzı Veldet Velidedeoğlu 188
Hikmet Bayur 412, 415
Hilldring 315
Hilmi (Ardahan Mebusu) 396
Hilmi Uran 341
Hitler 221, 276, 277, 280, 289, 290, 291, 301, 326, 388
Horn 230
Hulusi Fuat Tugay 353, 354, 367
Hüsamettin Özdoğu 308, 309
Hüseyin Cahit Yalçın 248, 293, 294, 298, 301
Hüseyin Ragıp Baydur 290, 328, 362, 363
Hüseyin Rauf Bey 395
İbrahim Hakkı Paşa 228
İbrahim Turan 351
İkinci Mahmut 192, 193
İlhan Darendelioğlu 294, 299, 331, 343, 347, 373, 388
İsmail Cem 188
İsmail Hüsrev Tökin 199
İsmet İnönü 183, 187, 212, 213, 215, 219, 220, 240, 254, 255, 256, 257, 267, 268, 278, 279, 284, 286, 287, 288, 289, 292, 294, 295, 299, 300, 301, 303, 314, 323, 340, 341, 347, 351, 369, 371, 373, 381, 383, 388, 398, 399, 400, 402, 404, 405, 406, 407, 409, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 428
İzzet Paşa 416, 418, 420
İzzettin Bey 400
İzzettin Çağpar 348
J. C. Hurewitz 325
J. Duclos 390, 391
J. P. Morgan 390
Jacob M. Landau 375, 377
James Reston 357
James V. Forrestal 307, 338
Jane Degras 209, 243
Jane Russel 282, 318, 390
Johannes Glasneck 188, 300, 301
John D. Hickerson 316, 337
John Foster Dulles 354, 389
John Gimbel 337, 338
John Kennedy 224, 334, 370, 371, 372
John Lewis Gaddis 280, 312, 318
Johnson 224, 340
Joseph C. Grew 209, 254, 255, 256, 290, 304, 362, 363, 392
Joseph Marion Jones 316, 318, 320, 329, 335, 338, 339
Julian E. Gillespie 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 249, 255
Jülide Ergüder 198
Kâmil Bindari 350

Kandemir 395
Kaplan Naci 421
Kara Kemal 396
Kari Liebknecht 226
Karl Marx 231, 273, 333, 348, 375, 390
Kasım Gülek 388
Kautsky 232
Kavtaradze 360
Kâzım Karabekir Paşa 244, 395, 398, 413
Kâzım Özalp 393, 399, 400, 401, 410, 419
Kâzım Paşa (Meclis Reisi) 254, 417
Kemal Aygün 355
Kemal H. Karpat 374, 377, 386
Kemal Halil Bey 241
Kemal Karatekin 188
Kemal Satır 348
Kemal Sülker 374, 375
Kemal Tahir 396
Kenan Bey (Başsavcı) 199
Kenan Öner 314, 330
Kitaegorodski 200, 209
Knatchbull-Huggessen 279
Kocabaş Arif Bey 240
Kolağası Niyazi Bey 198
Korhmazyan 275, 277
Kosigin 248, 381, 383, 384
Kraliçe Elizabet 252, 253
Kozmin 413
Kral Faruk 353, 354, 367
Kral Faysal 303, 356
Kral Hüseyin 303, 356
Kral VII. Edward 196
Krasin 226, 233, 242
Kubilay 392
Kürt İsmail Ağa 424, 425
Kılıç Ali Bey 395, 417, 418, 419, 420, 423, 425
Lâtife Hanım 244, 246
Leland Harrison 239
Lenin 217, 222, 228, 231, 232, 233, 235, 236, 239, 245, 264, 265, 333, 334, 356, 376, 407, 411, 412
Litvinov 201, 202, 207, 233, 251, 257, 259
Lloyd George 220, 242, 243
Lord Curzon 201, 202, 203, 226
Lord Halifax 362, 364
Lord Inverchapel 316
Lord Kinros 188
Lord Palmerston 192
Loy Henderson 302, 303, 314, 315, 316, 325, 356
Lucious Clay 337
Ludmilla Jivkova 215, 216, 217, 221, 259, 265, 266, 270
M. İbrahim Cafer 390
M. Karahan 254, 255, 257
M. Kardelj 389
M. Mermi 210
M. P. Pavloviç 223, 226
M. Thiers 192
M. Zekeriya Sertel 288, 292, 293, 294, 298, 299, 300, 314, 322
Mahcup 390
Mahmut Dikerdem 302, 353, 354, 355, 356, 367
Mahmut Goloğlu 393, 395
Mahmut II 195
Mahmut Soydan 209
Manyaslı Şevket 423
Markos 321
Matthews 315
Max W. Thornburg 319, 332
Mazhar Müfit Kansu 240
McCluer 282
Mehmet Ali Arıkan 348
Mehmet Ali Aybar 308, 331, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 383
Mehmet Ali Bey (Mısır Valisi) 193
Mehmet Ali Kılıçbay 414
Mehmet Emin 409
Mehmet Gönlübol 202, 219
Mehmet Kaplan 377
Mehmet Münir Ertegün 307
Mehmet Özdemir 314
Mehmet Şükrü 412
Melton 328
Memduh Şevket Esendal 394, 409
Memnune Hanım 414
Mete Tuncay 184, 198, 199, 200, 203, 204, 206, 207, 212, 245, 246
Metin Tamkoç 301
Mihri Belli 351, 379, 380
Millet Joplin 237
Miss Billings 236, 237
Mithat Fenmen 327
Mithat Paşa 194, 195, 198
Molotov 212, 213, 257, 259, 274, 279, 283, 284, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 301, 313, 318, 322, 359, 360, 361, 362, 363
Morgan 251
Morgenthau 247
Mozart 227
Mr. Henderson 203
Muharrem Bey (Levazım Zabiti) 402
Muharrem Ergin 299
Muhiddin (Vali ve Şehremini) 253
Muhittin Baha Bey 406
Muhtar Bey (Bayındırlık Bakanı) 239
Mukdim Osman 255
Mussolini 219, 221, 225, 258
Mustafa Abdülhalik Bey 244
Mustafa Fazıl Paşa 195

Mustafa Kemal Atatürk 183, 188, 203, 209, 212, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 224, 228, 233, 234, 235, 236, 237, 242, 244, 246, 247, 252, 253, 254, 255, 257, 258, 259, 264, 265, 266, 287, 289, 291, 294, 296, 299, 314, 323, 330, 331, 344, 347, 348, 356, 379, 382, 386, 388, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 403, 404, 405, 406, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 424, 426, 428
Mustafa Reşit Paşa 192, 198
Mustafa Suphi 183, 187, 224, 225, 226, 296, 395, 396, 397, 408, 409, 412, 413, 414, 415, 428
Mustafa Şeref 219
Muvaffak Menemencioğlu 277, 301
Muvakkar Güran 350
Muzaffer Bey 249
Muzaffer Özdağ 377
Muzaffer Şerif Başoğlu 308, 333, 343, 351
Mümtaz Fazlı Taylan 210
Müşir Fuat Paşa (Deli Fuat Paşa) 353
N. G. Yakubov 381
Naci Bey Efendi 415
Nadir Nadi 299, 301, 332, 345, 349, 375
Namık Kemal 194, 406
Namık Özcan 187
Namık Paşa 193
Napolyon 193
Nazım Hikmet 206, 214, 221, 391, 403, 423
Nazmiye Demirel 383
Nazım Bey 396, 397, 408, 409, 412, 413, 414
Necdet Günçakın 351
Necmeddin Molla 241
Necmettin Sadak 249, 253, 254, 298, 342
Nevzat Özmeriç 350
Nikita Hruşof 334, 357, 370, 371, 372
Niyazi Berkes 308, 333, 343
Nizamettin Âli Sav 210
Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu 413, 423
Norman A. Graebner 303, 318
Norstad 385
Nuh Akgün 383
Numan Menemencioğlu 308
Numeyri 214, 390
Nurettin Ünen 343, 346
Nuri Beşer 374
Nuri Conker 289
Nuri Özsan 341
Nuri Sait Paşa 354, 355
Nurullah Esat Sümer 210, 289, 365, 366
O. Sander 219
Oblomov 287
Oral Sander 263, 324, 325, 342, 351, 352, 358, 368
Orhan Arsal 375
Orhan Borar 327
Orhan Duru 205, 206, 209, 235, 248
Osman Bölükbaşı 341
Osman Faruk Toprakoğlu 350
Osman Ulagay 234, 245
Ömer Kürkçüoğlu 203, 233, 244, 250, 251, 303, 352, 355, 356, 357, 382
Ömer Lütfü 423
P. P. Moiseev 267, 268, 269
Packer 285, 287
Parti Pehlivan 403, 421
Patterson 338
Paul Dumont 414
Percy Loraine 214, 215, 216, 219, 221, 259, 266, 270, 271, 274
Pershing 335
Pertev Boratav 308, 333, 343
Pertev Paşa 253
Peyami Safa 299
Ponsonby 192
Prenses Emine 353, 354, 367
Prenses Nimet 353
Proudhon 379
R. Balkanlı 413
R. P. Korniyenko 246
Radek 245
Ragıp Paşa 286
Rakovski 251
Ralp Barton Perry 280
Ramsay Mc Donald 202, 203, 205
Rasih Nuri İleri 410
Rauf Bey 236, 238, 239, 240, 245, 246, 247
Rauf Orbay 415, 416, 417
Recep Peker 262, 322, 323, 340, 341
Refet Bey 235, 245, 246, 247, 403, 404, 407, 408, 410, 419, 420, 424, 425, 428
Refik İsmail 213
Remzi Balkanlı 308, 387
Rene Giraud 375
Resneli Niyazi Bey 195, 197
Ressam Münif 195
Reşat Sevinçsoy 350
Reşat Şemsettin Sirer 343
Reşit Bey 399, 416, 418, 419, 420, 421, 422, 425
Reşit Paşa 193, 195
Rifat (Ahmet Emin Yalman'ın kardeşi) 241
Rikov 212
Robert H. Ferrell 325, 335, 338
Robert Imbrie 241, 242
Robert Kennedy 369, 370, 371
Robert O. Freedman 384
Robert Taylor 348
Roderic Davison 212
Roosevelt 214, 224, 276, 278, 281, 282, 283, 290, 303, 327, 335, 336, 337, 351, 390
Rosa Luksemburg 226

Roy C. Pyatnisky 205
Rudolf Valentino 279
Rusk 369, 370
Rüştü el-Kâhya 350
Rıfat Baykal 377
Rıfkı Rüştü Zorlu 354
Sabahattin Ali 322, 349
Sabahattin Özbay 351
Sabahattin Selek 188
Sabahattin Zaim 375
Sabiha Sertel 293, 300, 314, 343
Sabri Bey (İstanbul Ağır Ceza Mahkemesi Reisi) 199, 213
Sabri Esat Siyavuşgil 375
Sabri Övgün 188, 189
Sadettin Bilgiç 388
Sadık Ahi 210
Sadi Irmak 343, 346, 375
Sadrettin Celâl 211, 245, 246
Sadrettin Efendi 425
Safa Kılıçlıoğlu 388
Sait Bilgiç 388
Sait Naci Ergin 322
Salih Bey (Başyaver) 244
Salih Bozok 289
Salih Hacıoğlu 413, 423
Salih Paşa 416
Satı Kadın 394
Saydam 301
Sedat Erbil 375
Sefahattin Babüroğlu 374, 375
Sekizinci Edward 268
Selim III 195
Selim İlkin 393, 394, 414
Selim Sarper 267, 274, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 291, 301, 302, 303, 359, 368, 371, 385
Semen İvanoviç Aralov 222, 227, 236, 242, 246
Sergey Gorşkov 371
Sevim Tarı (Belli) 350
Seyfi Demirsoy 374
Sforza 233
Sinan Cemgil 350
Sir Austen Chamberlaine 207
Sir Bernard Pares 280
Sir Maurice Peterson 279, 289
Sir Percy Cox 202
Sir Ronald Lindsay 252
Sir Valentine Chirol 247
Sokolnikov 202
Stalin 227, 231, 232, 275, 278, 279, 280, 281, 288, 291, 301, 305, 316, 318, 335, 336, 339, 363, 364, 388, 389, 412
Stefanopulos 389
Steinbeck 370, 371
Steinhardt 274, 279, 281, 283, 284, 285
Stimson 392
Struve 204
Sudi Bey 213
Suphi Bey 249
Suphi Nuri Bey 248
Surits 230
Suvic 219
Süleyman Demirel 248, 263, 264, 268, 292, 368, 375, 381, 382, 383
Süleyman Sami 409
Sıddık Sami Onar 349
Sıtkı Ulay 367, 368
Şahap Kıvılcım 308
Şefik Hüsnü Değmer 184, 199, 200, 204, 205, 206, 207, 208, 213, 214, 262, 308, 309, 310, 316, 324, 343
Şerif Manatof 413, 414, 423
Şevket Aziz Kansu 333, 346, 348, 349
Şevket Süreyya Aydemir 198, 199, 200, 207, 208, 211, 213, , 283
Şeyh Mehmed İdrisü'l-Mehdiyyü'l-Senusi 327
Şeyh Sait 215, 249, 250
Şeyh Servet Efendi 413
Şeyhülislâm Hayri 415
Şinasi Bey (İstanbul Emniyet Siyasi Kısım Komiseri) 213
Şinasi 195
Şükrü Dinsel 351
Şükrü Saraçoğlu 255, 256, 257, 276, 277, 281, 289, 295, 296, 298, 310, 311, 314, 325, 365, 366
Tahsin Banguoğlu 343, 346
Tahsin Tola 388
Tahsin 415
Talât Paşa 245, 414, 415
Tamer Atauz 190
Teğmen Sadrettin Efendi 424
Tevada 226
Tevfik Bey (Çerkez Ethem'in kardeşi) 416, 417, 419, 422, 424, 428
Tevfik Paşa 415
Tevfik Rüştü Aras 212, 251, 252, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 270, 271, 273, 289, 299, 314
Tezer Taşkıran 343
Thorez 344
Tunalı Hilmi 406
Turgut Pura 350
Turhan Aytül 365
Turhan Feyzioğlu 301, 333
Uceymi Paşa Sadun 417
Uşakizade Muammer Bey 244
Uygur Kocabaşoğlu 372, 373
Üzeyir Avunduk 341
V. İ. Danilov 384, 385, 386

Vahdettin Barut 350
Vasıf Bey 393
Vedat Nedim Tör 184, 198, 199, 205, 206, 207, 208, 210, 213, 258, 394, 395
Vehbi Batak 402, 403
Vehbi Bolak 418, 419, 425
Vehbi Koç 340, 341
Vehbi Sarıdal 210
Venizelos 249
Vinogradov 284, 286, 287, 294, 365, 366
Vitti 233
Von Papen 276, 277
Vrangel 224
W. Laquer 383, 384, 386
Walter Lippman 329
Walter Z. Laquer 218, 226, 389
William Appleman Williams 303, 304
William L. Clayton 303, 313, 325, 338, 339
William Leahy 312, 313
Winant 289
X. J. Eudin 202, 208, 212, 226
Yakup Demir 386
Yakup Kadri Karaosmanoğlu 215, 219, 220, 388, 391, 392, 403, 404, 407
Yarbay Orhan Öcal 184
Yaşar Doğu 327, 332
Yaşar Kemal 375
Yorgo Papandreu 292, 347
Yu. V. Klyuçnikov 230
Yuluğ Tekin Kırat 276
Yunus Nadi 235, 276, 398, 399, 405, 411, 419, 421, 424, 425
Yuriv Aşatoviç Petrosyaon 195
Yusuf Akçura 414
Yusuf Etik 351
Yusuf Hikmet Bayur 226, 228
Yusuf İzzet Paşa 423
Yusuf Kemal Bey 236, 237
Yusuf Kemal Tengirşenk 341
Z. F. Fındıkoğlu 375
Zekeriya Muhiddin 367
Zeki Baştımar 351, 380, 386
Zeki Efeoğlu 373
Zeki Paşa 228
Zervas 347
Ziya Paşa 194
Ziynetullah Nevşirvan 413, 423

ÜÇÜNCÜ KİTAP

Abdi İpekçi 476, 477, 479
Abdullah Baştürk 565, 571, 575, 607
Abdurrahman Dilipak 449
Abdülhamit 454, 581, 589
Aclan Sayılgan 562
Adam Smith 541
Adnan Menderes 454, 455, 456, 465, 466, 467, 468, 477, 485, 504, 539, 543, 551, 577
Adolf Hitler 450
Ahmet Çöker 598
Ahmet Hamdi Başar 450
Ahmet İsvan 606
Ahmet Taner Kışlalı 465
Akın Dirik 628, 636
Albert Einstein 646
Ali Elverdi 500
Ali Fuat Cebesoy 453, 455, 540
Alpaslan Türkeş 500, 502, 562, 583, 584, 588, 591, 605, 606, 608, 611, 621, 624, 632
Andreas Papandreu 494, 515
Antonio Carlo 453
Atıf Erçıkan 502
Atilla Sarp 554
Aydın Engin 564
Aziz Nesin 487
Babeuf 448, 469
Baranovskiy 541
Bedrettin Demirel 496
Bedri Yağan 631, 639
Behice Boran 538, 545, 549, 552, 553, 562, 589
Bülent Ecevit 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 468, 488, 504, 516, 523, 560, 561, 567, 599, 600, 607, 608, 609, 611, 617, 618, 619, 621, 623, 624
Bülent Uluer 601
Bülent Ulusu 510, 511, 517, 518
Celal Bayar 454, 455, 466, 477, 577
Celil Gürkan 494, 501, 505, 506, 556, 571
Cemal Abdül Nasır 457, 497, 536
Cemal Gürsel 466, 467, 473, 480, 482, 494, 496, 497, 501
Cemal Madanoğlu 471, 481, 482, 494, 495, 496, 501, 504, 506, 507, 508, 557
Cemal Yıldırım 477, 481
Cevdet Sunay 476, 496, 497, 499, 500, 501, 502, 504, 557, 580, 581
Christopher Hill 448
Coşkun Kırca 493
Cüneyt Arcayürek 501
Çerkez Ethem 453, 578
Çetin Altan 587
Danton 450
David Ricardo 449
David Tongue 618
Deniz Gezmiş 500, 532, 559, 582, 591, 599, 635
Doğan Avcıoğlu 463, 473, 501, 502, 504, 507, 508, 535, 536, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 550, 556, 557, 560, 569
Doğan Öz 607
Doğan Ünsalan 598
Doğu Perinçek 547, 549
Dursun Karataş 626, 628, 630, 631, 632
Dündar Seyhan 456, 470, 475, 477, 478, 479, 481, 482, 483, 496, 498, 499, 502, 521, 528, 557
Dündar Taşer 584, 591
Ebu Hanife 452
Eflatun 443, 451, 452
Eisenhower 483, 485
Ekrem Acuner 479, 482, 495, 496, 503, 504
Emin Karakuş 598
Enver Gökçe 466
Enver Paşa 475
Ernest Hemingway 563, 597
Ernesto Che Guevera 457, 547, 555, 648, 649
Erol Bilbilik 502
Ertuğrul Kürkçü 549, 629
Fahri Belen 477
Fahri Korutürk 456

Fahri Özdilek 466
Faik Türün 502
Faruk Gürler 494, 497, 502, 504, 505, 507, 579
Faruk Güventürk 478, 480, 481
Fehmi Işıklar 607
Feridun Cemal Erkin 456
Ferit Melen 558, 559
Fethi Gürcan 496, 499, 500, 528, 556
Fethi Tevetoğlu 562
Fevzi Çakmak 455
Fidel Castro 457, 547, 555, 648
Fikri Sönmez 634
Fourier 469, 582, 635
Friedrich Engels 448, 582, 635, 646, 647
Fuat Doğu 457, 503, 504
Fuat Köprülü 450
George Harris 454, 467, 471, 484, 491, 492, 593
Gerald Ford 510
Gülçin Çaylıgil 445
Gün Sazak 632
Gün Zileli 554
Haldun Menteşoğlu 555
Halil Berktay 541
Halim Menteş 498
Harun Karadeniz 536, 582, 588, 590, 591, 593, 594
Hasan Cemal 460, 461, 463, 464, 465
Haydar Saltık 518
Haydar Tunçkanat 495, 496, 551
Hegel 451, 452
Hıfzı Veldet Velidedeoğlu 606
Hikmet Çetinkaya 579, 581, 590, 591
Hikmet Kıvılcımlı 501, 555, 564, 647
Hikmet Şimşek 636
Hruşof 490
Humeyni 510
Hüseyin Cevahir 532
Hüseyin İnan 500, 532, 559
Hüsnü Özkan 498
İbni Haldun 635
İbrahim Kaypakkaya 600, 649
İdris Küçükömer 506, 536
İhsan Sabri Çağlayangil 457, 458, 459, 460
İlhami Soysal 501, 557
İlhan Darendelioğlu 562
İlhan Selçuk 501, 505, 507, 508, 557, 579, 606
İlter Türkmen 456, 459, 511, 517, 518, 519
İrfan Özaydınlı 607, 611
İrfan Solmazer 495
İrfan Tansel 496
İsmail Bilen 563, 564, 567, 648
İsmet İnönü 453, 454, 455, 456, 457, 461, 462, 466, 469, 472, 475, 477, 480, 481, 482, 490, 491, 496, 497, 498, 501, 502, 505, 535, 537, 539, 540, 558
J.J. Rousseau 635
Jack London 601, 648
James Spain 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520
Jimmy Carter 492, 510, 516, 517, 519
Jivkov 485
John F. Kennedy 490, 510
Joseph Grew 509
Kadri Kaplan 495
Karl Marx 451, 453, 531, 532, 577, 582, 635, 646, 647
Karl Popper 451
Karl Wittfogel 452
Kâzım Karabekir 453, 455
Kemal Atalay 580
Kemal Kurdaş 592
Kemal Nebioğlu 598
Kemal Türkler 516, 560, 565, 568, 569, 571, 574, 575, 598
Kemal Yazıcıoğlu 621, 622, 623
Kenan Evren 457, 459, 460, 463, 465, 484, 485, 501, 513, 516, 517, 523, 524, 525, 572
Kepler 635
Kosigin 491
Leh Walesa 510
Lenin 450, 451, 452, 531, 536, 541, 546, 646, 647, 649
Lissenko 450, 452
Lyndon B. Johnson 455, 489, 491, 537, 581
Machiavelli 483, 635
Mahir Çayan 532, 536, 549, 550, 552, 553, 582, 599, 628, 629, 630, 631, 635, 649, 650
Mahir Kaynak 501, 506
Mahmut Şevket Paşa 521
Mao 452, 649
Max Planck 542
Mehmet Ali Aybar 450, 536, 537, 538, 540, 545, 547, 548, 551, 552, 553, 554, 560, 562
Mehmet Barlas 525
Mehmet Karaca 606
Melih Pekdemir 586, 600, 620, 622, 629, 631, 636
Memduh Tağmaç 501, 502, 504, 556, 558, 559, 571, 572, 581
Mete Tuncay 562
Metin Toker 535
Mihri Belli 466, 533, 537, 538, 539, 540, 544, 549, 563, 568
Mucip Ataklı 495, 503
Muhsin Batur 457, 460, 476, 501, 502, 503, 504, 505, 507, 556, 571, 581
Murat Belge 449
Mustafa Kemal Atatürk 453, 455, 456, 469, 470, 476, 479, 514, 524, 535, 536, 539, 540, 543, 551, 581, 587, 591, 597, 598, 631, 636
Mustafa Ok 584
Mustafa Pehlivanoğlu 604, 605
Mustafa Suphi 648

Mustafa Üstündağ 461, 462, 463
Muzaffer Özdağ 500
Mümtaz Soysal 537
Mümtaz Turhan 450
Nabi Yağcı 561
Nadir Nadi 537
Namık Gedik 477
Namık Kemal 581
Namık Kemal Zeybek 632
Napolyon Bonapart 450
Nazlı Ilıcak 506
Necdet Üruğ 494, 495
Necip Torumtay 528
Newton 635
Nietzche 648
Nihat Akseymen 548, 563
Nihat Erim 457, 516, 558, 559, 589, 632
Nukrumah 457
Numan Esin 556, 557
Nurettin Ersin 494
Nurullah Tevfik Ağansoy 583, 584, 604, 605
Oğuzhan Müftüoğlu 585, 620, 628, 629, 630, 633, 634
Okan Esmen 598
Oral Sander 456
Orhan Erkanlı 469, 477, 496, 500, 526
Orhan Kabibay 477, 478, 479, 481, 482, 499, 503, 504, 556, 557
Osman Köksal 494, 495, 496, 504, 521
Otta Shik 453
Owen 469, 582, 635, 647
Ömer Sami Coşar 476, 477, 479
Plehanov 541
Pyotr Struve 541
Quenay 635
Ramazan Münir Aktolga 549
Rauf Orbay 453, 473
Recep Peker 455
Regis Debray 648, 649
Reşat Fuat Baraner 563
Reşit Paşa 511
Rifat Baykal 584, 591
Robert Komer 581, 591, 592, 594, 596
Robespierre 448, 450, 561
Roger Garaudy 538, 543
Ronald Reagan 457, 485, 510
Roosevelt 483
Ruhi Su 466
Sabri Esat Siyavuşgil 537
Sadi Koçaş 456, 457, 481, 559
Sadun Aren 536, 549, 550, 552, 553
Saint-Simon 469, 582
Sarp Kuray 598
Selim Sarper 456, 490
Sencer Divitçioğlu 506, 536
Sıdıka Su 466
Sırrı Öztürk 598, 599
Sıtkı Coşkun 561
Sıtkı Ulay 494
Stalin 452, 542, 561
Stratford Canning 509, 512
Suphi Karaman 501
Süleyman Demirel 454, 455, 456, 458, 459, 460, 461, 463, 464, 465, 466, 468, 488, 491, 503, 504, 505, 510, 515, 516, 537, 538, 542, 543, 552, 558, 567, 587, 589, 593, 599, 617
Sütçü İmam 611
Şefik Hüsnü 466, 648
Şemsi Özkan 464
Şevket Süreyya Aydemir 473
Şükrü Elekdağ 510, 519, 520
Taha Akyol 449
Tahsin Şahinkaya 494
Talat Aydemir 470, 471, 479, 494, 496, 497, 498, 499, 500, 502, 526, 528, 547, 556, 557, 587
Talat Turhan 501
Thomas Kuhn 588
Truman 483
Tugan 541
Turgan Arınır 598, 599
Turgenyef 538
Turgut Özal 512, 513
Turhan Feyzioğlu 552, 589, 598
Turhan Olcayto 494, 505
Turhan Selçuk 557
Ufuk Güldemir 509, 510, 511, 515, 516, 517, 591, 592
Uğur Mumcu 449, 629
Ulaş Bardakçı 532
Uygur Kocabaşoğlu 467, 468
Vahap Erdoğdu 554
Vahdettin 581
Vedat Demircioğlu 581, 591, 593, 597
Vefa Poyraz 591
Vehbi Koç 466
Veysi Sarısözen 548
Warren Christopher 519, 520
William Shakespeare 514
Yalçın Doğan 459, 461, 463
Yalçın Küçük 449, 450, 451, 452, 453
Yaşar Kemal 537
Yusuf Aslan 500, 532, 559
Yusuf Küpeli 547, 549
Yüksel Çakmur 464, 465
Z. Fahri Fındıkoğlu 537
Zeki Baştımar 466, 540, 563
Ziya Gökalp 450

DÖRDÜNCÜ KİTAP

Abdullah Baştürk 728, 804
Abdülaziz 710
Abdülkerim Doğru 843, 844
Adalet Ağaoğlu 859
Adam Smith 774
Adnan Başer Kafaoğlu 710
Adnan Menderes 705, 706, 710, 724, 726, 750, 757, 759, 766, 793, 809, 846, 878, 893, 898
Ahmet Emin Yalman 706
Ahmet Özal 714, 715
Ahmet Türkel 744
Akif Kurtuluş 710
Alexis De Tocqueville 688, 689, 691, 692, 714
Alfred Marshall 753
Ali Fuat Cebesoy 811
Ali Naili Erdem 732, 735
Ali Nejat Ölçen 714
Âli Paşa 796
Ali Sirmen 698
Alpaslan Türkeş 701, 783, 812, 816, 818, 819, 836, 837, 839, 840, 866, 888
Altan Öymen 695, 710, 711, 712
Anna Krueger 707, 708
Aristo 805, 865
Arslan Başer Kafaoğlu 713
Arthur Lewis 773, 870
Ataman Aksoy 860
Atilla Karaosmanoğlu 716, 736, 751
Aydın Doğan 710
Aydın Yalçın 711
Aziz Nesin 710, 887
Banker Kastelli 710
Bedrettin Dalan 711
Bedrettin Demirel 798
Bedri Gürsoy 784, 788
Behice Boran 697, 804, 865
Bener Karakartal 876, 894
Berlinguer 852
Bertold Brecht 865
Brejnev 740, 829, 832
Buharin 894
Buster Keaton 821
Bülent Dikmener 694, 695, 698, 699
Bülent Ecevit 693, 695, 696, 697, 698, 699, 705, 707, 712, 713, 721, 722, 723, 724, 726, 727, 728, 729, 730, 732, 733, 735, 736, 737, 738, 739, 741, 743, 744, 745, 746, 747, 751, 753, 754, 756, 761, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 768, 769, 771, 773, 774, 775, 776, 777, 779, 781, 784, 787, 788, 789, 790, 791, 793, 794, 795, 797, 798, 799, 801, 802, 804, 805, 806, 810, 811, 815, 816, 817, 819, 820, 821, 822, 824, 825, 827, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 840, 843, 845, 846, 848, 852, 854, 855, 856, 863, 866, 867, 868, 869, 870, 876, 877, 884, 886, 887, 888, 893, 896, 897, 898
Bülent Hiçyılmaz 710
Bülent Ulusu 879
Cahit Kayra 794
Can Kıraç 747
Cavit Bey (Maliye Nazırı) 796
Celal Bayar 710, 726, 739, 758, 766, 767, 774, 780, 878, 893
Cemal Abdul Nasır 757, 758, 804, 858
Cemal Gürsel 716
Cemal Madanoğlu 713
Cemal Paşa 698
Cengiz Çandar 712
Cervantes 737
Cevdet Kösemen 714
Cevdet Sunay 720, 726, 727, 779
Ceyhun Atuf Kansu 698
Charles Darwin 713, 889
Cüneyt Arcayürek 710, 711, 712, 740
Çerkez Ethem 729, 758
Çetin Altan 749
Daniel Guerin 860
Deniz Baykal 697, 751, 762, 763, 765, 850, 863, 866
Deniz Gezmiş 698, 835

Descartes 865
Doğan Avcıoğlu 695, 702, 898
Efe Özal 714, 715
Ekrem Alican 749
Ekrem Ceyhun 838
Emin Çölaşan 687, 688, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 715, 716
Emre Gönensay 765
Enver Sedat 771, 804, 851
Erdal İnönü 711, 714
Ergun Türkcan 865
Erhan Bener 809
Erol Cihan 876, 894
Erol Simavi 710
Erol Toy 703, 737, 884
Erol Ünal 695
Fahri Korutürk 729, 740, 742, 747, 753, 780, 793, 804, 806, 807, 810, 811, 819, 823, 828, 836, 837, 850
Faruk Erem 709
Faruk Gürler 726, 727
Faruk Sükan 718
Fatih Sultan Mehmet 796
Ferit Melen 720, 722, 729, 731, 750, 761, 829, 838, 847, 851, 852
Ferruh Bozbeyli 724, 727, 746, 759, 777, 797
Feyyaz Berker 753, 775, 787, 830
Fidel Castro 811, 815
Fikret Otyam 694, 851
Franko 817
Franz Kafka 689
Friedman 895, 896, 897
Friedrich Engels 701, 886, 898
Fuat Paşa 796
Galileo 865
George Harris 832
Gerald Ford 819, 821, 829, 863
Gülçin Çaylıgil 704, 875, 890
Gülten Kazgan 721, 722
Güngör Uras 738, 832
Halil İnalcık 796
Halil Tunç 744, 746, 747, 776, 792, 794, 832
Halit Çapın 710
Halit Narin 774, 775, 814, 824
Harold Wilson 870, 871
Hasan Celal Güzel 714, 716
Hasan Cemal 698, 710, 711, 712
Hegel 690, 782
Henry Kissinger 769, 770, 771, 773, 785, 788, 794, 810, 814, 816, 817, 853, 854
Hicks 774
Hikmet Çetin 695
Hruşef 880, 894
Humeyni 712, 879, 882
Hz. Ali 716
İbni Haldun 896
İdris Küçükömer 737, 738
İhsan Sabri Çağlayangil 761, 805, 806, 814, 816, 824, 829, 852, 853, 854
İhsan Topaloğlu 733
İlhami Sancar 784, 839, 844
İlhan Başgöz 865
İlhan Selçuk 696, 697, 710, 766, 806, 835
İsmail Bilen 897, 898
İsmail Cem 806, 807, 841
İsmail Müftüoğlu 824, 846
İsmet İnönü 717, 729, 730, 733, 744, 749, 758, 759, 792, 796, 804, 807, 808, 819, 837, 868
John F. Kennedy 863
John Maynard Keynes 757, 773, 809, 816, 845, 895, 896
Karamanlis 743, 776, 798, 810, 876, 877
Karl Marx 687, 688, 689, 690, 691, 692, 701, 702, 774, 816, 817, 853, 871, 872, 886, 889, 896, 898
Kaya Erdem 710
Kazım Karabekir 811
Kemal Kurdaş 710
Kemal Kurdaş 775
Kemal Satır 732, 745
Kemal Tahir 738, 756
Kemal Türkler 697, 761, 771, 772, 774, 810, 819, 836, 863, 884, 885
Kenan Evren 713, 714
Kerenskiy 854
Klerides 798
Korkut Özal 714, 715, 739
Kosigin 827, 830, 831, 832
Leh Walesa 883
Lenin 687, 688, 700, 701, 702, 874, 875, 885, 886, 890, 891, 892, 898
Levent Akyüz 890
Lui Bonapart 688, 731, 782
Lyndon B. Johnson 759, 807, 863
Mahmut Celâl Paşa 844
Makarios 769, 770, 771, 772, 776, 777, 788, 798
Mehmet Ali Aybar 696, 702
Mehmet Ali Kışlalı 694
Mehmet Barlas 711
Mehmet Gölhan 791
Mehmet Zahit Kotku 715
Mehmet Zeki Pakalın 796, 843, 844
Memduh Aytür 718
Mesut Erez 720, 722, 739
Metaksas 818
Metternih 687
Muhittin Çelebi 796
Muhsin Batur 732
Mustafa Ekmekçi 694, 698, 811, 851, 870
Mustafa Kemal Atatürk 702, 706, 715, 744, 749, 758, 804, 832, 850, 862, 866, 879, 890, 897
Mustafa Suphi 897
Mustafa Üstündağ 696
Mustafa Üstündağ 776

Mümtaz Soysal 710
Nadir Nadi 698
Naim Talu 720, 724, 725, 728, 729, 730, 732, 733, 734, 738, 744, 746, 747, 750, 751, 752, 753, 761, 769, 847
Napolyon Bonaparte 687, 688, 782
Nazım Hikmet Ran 703, 834, 884, 894
Necmettin Erbakan 709, 710, 717, 718, 737, 746, 747, 751, 753, 758, 759, 760, 765, 767, 775, 776, 780, 795, 812, 819, 826, 828, 866, 872, 876, 878, 879
Nejat Eczacıbaşı 765, 766
Nevzat Yalçıntaş 808, 812, 829, 837, 841, 843
Niccolo Machiavelli 891
Nihat Erim 729, 736, 739, 761, 782
Nilüfer Yalçın 712
Nixon 740, 777, 832, 854
Niyazi Berkes 865
Nuri Bayar 740
Nuri Kodamanoğlu 723
Nuri Ok 744
Oktay Akbal 710
Oktay Kurtböke 694, 695, 696, 698, 699
Olof Palme 833
Orhan Birgit 750
Orhan Eyüboğlu 850
Oscar Wilde 689
Ömer Kükner 691, 698
Önder Sav 755, 774
Örsan Öymen 710
Öztin Akgüç 812
Papadopulos 818
Papandreu 743
Peron 757
Pertev Naili Bortatav 865
Pinochet 896
Piraye 834
Proudhon 898
Ragıp Gümüşpala 717
Rasputin 707, 708
Rauf Denktaş 769, 772, 797, 798, 811, 826, 829
Refik Erduran 710
Reşit Paşa 796
Robespierre 701, 703, 869, 884, 886, 889
Sadettin Bilgiç 718, 788, 797
Sadi Irmak 777, 783, 784, 787, 788, 791, 792, 793, 795, 797, 799, 855
Sadi Somuncuoğlu 832
Sadun Aren 750
Sadun Tanju 694, 841
Sait Naci Ergin 739
Sakıp Sabancı 747, 782, 821, 846, 869
Salvatore Allende 745, 757, 815, 869, 870, 896
Samet Güldoğan 695
Sami Küçük 713
Samson 770, 772, 776
Samuelson 773, 774
Sarı Efe 811
Sedat Simavi 706
Selahattin Kılıç 739, 828, 838
Semih Sancar 727, 806, 821
Semra Özal 714, 715, 717
Sencer Divitçioğlu 895, 896, 897
Seyfi Demirsoy 742
Stalin 766, 852, 894
Stefanos Yerasimos 817
Stolipin 818, 875, 877
Sulhi Dönmezer 704, 876, 880, 891
Süleyman Demirel 688, 695, 702, 709, 710, 713, 714, 716, 717, 718, 722, 724, 725, 726, 729, 730, 733, 734, 739, 741, 746, 754, 755, 757, 759, 760, 761, 762, 763, 766, 767, 768, 777, 783, 785, 786, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 824, 825, 826, 827, 828, 831, 832, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 845, 846, 847, 850, 852, 854, 855, 856, 857, 861, 862, 863, 864, 866, 867, 870, 872, 876, 882, 896, 897, 898
Şeyh Bedrettin 703, 884
Şeyh Sait 702, 879, 889
Şinasi Orel 716
Talat Paşa 726
Tan Oral 691, 699
Tarhan Erdem 695, 710, 711
Teoman Erel 711, 712
Tevfik Ertüsün 876, 894
Tito 804
Todor Jivkov 820, 864
Troçki 766
Turan Güneş 755, 758, 760, 761, 770
Turgut Özal 687, 688, 707, 708, 709, 710, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718
Turgut Sunalp 713
Turhan Feyzioğlu 695, 722, 723, 729, 735, 749, 783, 861, 866, 877
Uğur Mumcu 687
Ümit Gürtuna 694
Ümit Haluk Bayülken 761, 769
Vedat Dalokay 696, 812
Vehbi Koç 697, 710, 747, 759, 765, 769, 801, 826, 835, 863, 870, 884
Willy Brandt 742, 856, 872, 896
Woodrow Wilson 852
Yahya Demirel 811, 846
Yaşar Kemal 792
Yılmaz Ergenekon 808, 815, 819, 822, 828, 838, 846
Yunus Nadi 698
Yusuf Bozkurt Özal 714, 715
Zeynep Özal 714, 715
Zeyyat Baykara 728, 782
Ziya Müezzinoğlu 725, 729

BEŞİNCİ KİTAP

A.Benningsen 1095, 1106

Abdullah Cevdet 1150, 1164, 1165, 1166, 1169

Abdurrahman Şeref 1168

Abdülaziz 995, 996, 1127, 1132, 1164, 1167

Abdülhamit 925, 926, 929, 930, 935, 945, 996, 997, 1010, 1022, 1032, 1040, 1044, 1054, 1059, 1064, 1065, 1114, 1124, 1130, 1131, 1132, 1144, 1145, 1146, 1147, 1150, 1154, 1164, 1165, 1166, 1167, 1168

Abdülmecit 926, 1039

Abraham Lincoln 977

Adam Smith 999, 1004, 1107

Adnan Adıvar 1016, 1098, 1137

Adnan Menderes 963, 1190, 91

Adolf Hitler 915, 959, 998, 1001, 1002, 1005, 1009, 1086

Afet İnan 925

Ahmed Bedevi Kuran 929

Ahmet Anzavur 1093

Ahmet Bedevi Kuran 1168

Ahmet Hamdi Başar 1188, 1189

Ahmet İzzet Paşa 1089

Ahmet Rıza 1131, 66

Ahmet Samim 1133

Alan Moorehead 924, 932, 937, 941, 942, 943

Albay House 1076

Albert Einstein 995, 996

Alemdar Mustafa Paşa 1131, 1175

Ali Çetinkaya 1094, 1104, 1126, 1139

Ali Fuat Cebesoy 922, 923, 993, 1010, 1019, 1020, 1024, 1028, 1047, 1080, 1082, 1083, 1085, 1086, 1087, 1099, 1101, 1102, 1103, 1104, 1106, 1134, 1136, 1137, 1139, 1140, 1186, 1189

Ali İhsan Sabis 1087, 1187

Ali Kemal 1013, 1111, 1138

Âli Paşa 1165, 1175

Ali Rıza Bey 923

Ali Şükrü 1135, 1138

Allenby 1028, 1029, 1034

Alparslan Türkeş 1101, 76

Ardahan Mebusu Hilmi 1103, 1104, 1134

Aristo 1107

Armstrong, H. C. 923, 1046, 1047, 1136

Arnold Toynbee 911, 925

Ayıcı Arif 1133, 1136

Bahaddin Şakir 1128

Balzac 1174

Bayram Kodaman 1145, 1146

Bedir Han 1149, 1150, 1152, 1154

Behice Boran 1178

Bekir Sami 1081, 1082, 1083, 1085, 1094

Bela Kun 972, 977, 1112, 1113

Bernstein 967, 974, 978

Bilal Şimşir 1025, 1027, 1028, 1140

Buharin 964

Bülent Ecevit 910, 1177, 1191

Cami Baykut 1190

Cavit Bey (Maliye Nazırı) 1104, 66

Celal Bayar 963, 1039, 1162, 69, 78, 79, 88, 90

Celemenceau 949, 959, 961, 972, 981, 1008, 1009

Cemal Paşa 1105, 1106, 1107, 1128, 1131, 1134, 1135, 1144, 1175

Cemal Şener 1094

Cevat Dursunoğlu 1110, 1152

Cevat Paşa 933, 934, 1186

Chamberlain 956

Cibranlı Halit 1153, 1155

Clara Zetkin 1001, 1173

Claude Cahen 1144

Clausewitz 1173

Çelik Gülersoy 1010

Çerkez Ethem 935, 942, 991, 993, 997, 1018, 1026, 1031, 1032, 1073, 1080, 1082, 1083, 1085, 1086, 1087, 1088, 1089, 1090, 1091, 1092, 1093, 1094, 1095, 1096, 1097, 1098, 1102, 1103, 1112, 1126, 1129, 1132, 1139, 1164, 1187, 1191

Çiçerin 1024, 1068, 1079, 1082, 1103, 1108

Damat Ferit 922, 986, 987, 990, 991, 992, 993, 1019, 1023, 1029, 1034, 1035, 1039, 1048, 1049, 1050,

1055, 1080, 1090, 1150, 1155
Denikin 1080
Derviş Vahdeti 1087, 1091
Dimitrov 1001, 1002
Doğan Avcıoğlu 987, 990, 1048, 1163
Doktor Nazım 1104, 1128, 1129, 1131
Dühring 980
Edward Hallet Carr 925, 1058, 1061, 1067, 1099
Emanullah Han 1109
Emir Faysal 1081, 1082
Enver Paşa 922, 923, 925, 927, 928, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 940, 941, 943, 944, 945, 952, 963, 992, 1019, 1021, 1023, 1024, 1026, 1028, 1030, 1032, 1036, 1037, 1043, 1046, 1056, 1057, 1062, 1063, 1064, 1065, 1066, 1067, 1081, 1082, 1083, 1093, 1095, 1097, 1099, 1101, 1102, 1103, 1104, 1105, 1106, 1107, 1108, 1109, 1114, 1115, 1116, 1117, 1118, 1119, 1120, 1121, 1125, 1127, 1128, 1129, 1130, 1131, 1132, 1133, 1134, 1138, 1139, 1140, 1167, 1175, 1185, 1186, 1187
Enver Sökmen 924
Enver Ziya Karal 924
Ergün Aybars 1137, 41
Ernest Hemingway 919
Esat Adil 1190
Esat Yanyalı 921, 933, 934, 938, 939, 940, 941, 943, 944, 945, 1015, 1033, 1036, 1065
Ethem Nejat 1095, 1098, 1099, 1100
Eyüp Sabri 1098, 1131, 1133, 1167, 1175
Fahrettin Altay 933, 934, 937, 939, 940, 944, 945
Faik Reşit Unat 924
Falih Rıfkı Atay 923, 1021, 1022, 1042, 1140, 85, 86, 88
Fatih Sultan Mehmet 944, 1148
Feridun Cemal Erkin 1120, 90
Fethi Okyar 923, 924, 1019, 1129, 35, 86, 87, 88, 89, 90
Fevzi Çakmak 922, 925, 964, 993, 1019, 1025, 1026, 1080, 1097, 1102, 1133, 1137, 1139, 1164, 1175
Feyzulah Hocayev 1106
Fikriye Hanım 1135
Forrest McDonald 956
Fourier 917, 1172
Franz Kafka 1184
Friedrich Engels 911, 959, 975, 978, 979, 980, 998, 999
Fuat Bulca 1129, 38
Fuat Paşa 1165, 75
Galip Vardar 1127
General Frunze 1096
General Harbord 986, 987, 988, 989, 990, 1016, 1048, 1049, 1050, 1052, 1053, 1054, 1055, 1074, 1076, 1147, 1148
George Bush 1006
George Washington 971, 977
Georgi Dimitrov 1173
Gülçin Çaylıgil 913
Hacı Sami 1094, 1126, 34, 39, 40
Hakkı Behiç 1079, 1094, 1097, 1098
Halide Edip Adıvar 952, 958, 963, 990, 1013, 1014, 1015, 1016, 1022, 1033, 1049, 1050, 1074
Halil İnalcık 1044
Halil Paşa (Enver'in amcası) 1104, 1105, 1126, 1138
Halit Ziya Uşaklıgil 919
Harry Magdoff 955
Hasan Ali Yücel 924
Hasan Tahsin 1030, 1031
Hikmet Bayur 1025, 1028, 1038, 1039
Hilmi Uran 1190
Hobson 964, 965, 1006, 1183
Hoover 972, 973, 974, 983, 984, 987, 989, 1053
Hüsamettin Ertürk 1105, 1125, 1128, 1129, 1130
Hüseyin Avni Paşa 1164
Hüseyin Cahit Yalçın 928, 930, 1165, 1177, 1190
Hüsrev Sami 1098, 1126
Hz. Muhammed 1075
İbrahim Temo 1150, 65
İkinci Aleksandr 1088
İkinci Mahmut 1131, 1144, 1145, 1148, 1149, 1150
İkinci Nikola 1145
İlber Ortaylı 1166
İlhan Sungu 924
İshak Sükuti 1150, 1164, 1165, 1169
İsmail Beşikçi 913, 1158, 1159
İsmail Canbulat 1094, 1129, 1133, 1135, 1136, 1140
İsmail Hakkı 1103, 1104, 1129, 1138
İsmail Hakkı Baltacıoğlu 1189
İsmail Soysal 1138, 39
İsmet İnönü 922, 923, 924, 925, 928, 935, 993, 995, 1013, 1019, 1026, 1027, 1049, 1080, 1086, 1087, 1090, 1091, 1092, 1093, 1097, 1102, 1120, 1129, 1139, 1156, 1157, 1164, 1175, 1178, 1179, 1180, 1185, 1186, 1187, 1188, 1189, 1190, 1191
Jack London 957
James Watt 916, 918
Jdanov 918
John Maynard Keynes 949, 959, 978, 981, 1004, 1005, 1006, 1007, 1008, 1009
John Reed 1112
Kamil Paşa 1119
Kandinskiy 996
Kara Kemal 1128, 1129, 1141, 1142
Karahan 1108
Karl Kautsky 953, 967, 974, 978, 980, 1063
Karl Liebknecht 979
Karl Marx 911, 913, 917, 918, 922, 952, 975, 978, 979, 998, 999, 1000, 1001, 1002, 1004, 1019, 1107, 1171, 1173, 1176, 1179, 1183
Karl Radek 1105, 1106, 1112
Kavalalı Mehmet Ali 1149
Kaya Erdem 1182
Kazım Karabekir 923, 924, 925, 935, 938, 993, 994, 1010, 1011, 1019, 1026, 1028, 1036, 1037, 1045,

1046, 1047, 1048, 1062, 1063, 1067, 1068, 1076, 1079, 1080, 1093, 1099, 1100, 1101, 1102, 1103, 1104, 1105, 1129, 1132, 1135, 1138, 1139, 1140, 1163, 1185, 1186, 1189
Kazım Özalp 1140
Kemal Karatekin 909, 912, 913
Kenan Evren 1182
Kepler 1075
Kerenskiy 967
Kılıç Ali 1135, 1138, 1139, 1140, 1143
Kolçak 1080
Kopernik 1075, 77
Kuşçubaşı Eşref 1024, 1032, 1094, 1125, 1126, 1129, 1130, 1131, 1132, 1134
Küçük Han 1080, 1095, 1112
Latife Hanım 1135
Lazarev 1040, 1053, 1058, 1147, 1149
Lenin 911, 946, 953, 958, 963, 964, 966, 967, 971, 972, 975, 977, 978, 980, 981, 982, 983, 1001, 1002, 1008, 1013, 1023, 1056, 1062, 1099, 1105, 1107, 1109, 1112, 1172, 1183, 1185
Leonardo da Vinci 1171
Liman von Sanders 922, 931, 934, 936, 937, 938, 940, 941, 943, 944, 1021, 1080, 1083, 1095, 1186
Lloyd George 949, 961, 972, 1051, 1082
Lord Curzon 1078
Mahmut Şevket Paşa 920, 921, 922, 923, 924, 926, 927, 928, 930, 1010, 1021, 1031, 1032, 1120, 1125, 1131, 1134
Martin von Bruinessen 1153, 1155
McKinley 955, 956, 958, 960, 963, 964, 965, 982
Mehmet Ali Aybar 921, 1162, 1178
Memduh Şevket Esendal 1189
Metin Toker 1191
Metternich 955
Mihail Gorbaçov 1190
Mim Kemal Öke 1041
Minorskiy 1149, 50
Miralay Sadık 1139, 69
Mithat Paşa 919, 935, 1120, 1132, 1144, 1165, 1167
Mizancı Murat 1164, 1169
Musa Çelebi 1124
Mussolini 998
Mustafa Kemal Atatürk 912, 913, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 952, 963, 979, 987, 988, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 1010, 1011, 1013, 1016, 1018, 1019, 1020, 1021, 1022, 1023, 1024, 1025, 1026, 1027, 1028, 1029, 1030, 1031, 1032, 1033, 1034, 1035, 1038, 1039, 1041, 1042, 1043, 1044, 1046, 1047, 1048, 1049, 1050, 1056, 1057, 1062, 1064, 1065, 1067, 1074, 1079, 1080, 1081, 1082, 1083, 1086, 1087, 1088, 1089, 1090, 1091, 1093, 1094, 1096, 1097, 1098, 1100, 1101, 1103, 1104, 1105, 1106, 1107, 1112, 1113, 1114, 1123, 1125, 1127, 1128, 1132, 1133, 1134, 1135, 1136, 1138, 1139, 1140, 1141, 1143, 1144, 1146, 1150, 1152, 1153, 1154, 1155, 1158, 1159, 1164, 1165, 1166, 1169, 1177, 1179, 1185, 1186, 1187, 1188, 1190, 1191
Mustafa Reşit Paşa 1166, 1175
Mustafa Sağir 1137
Mustafa Suphi 1018, 1024, 1080, 1083, 1085, 1095, 1097, 1098, 1099, 1100, 1102, 1103, 1138, 1169
Namık Kemal 1177
Napolyon Bonapart 919, 955, 1051
Nazım Hikmet 912, 1015, 1140
Nazım Paşa 1119, 1125, 34
Necmettin Erbakan 1182
Necmettin Sadak 1186
Nihat Erim 1179
Nurettin Paşa 1097
Nuri Paşa(Enver'in kardeşi) 1097, 1129
Orhan Gencebay 912
Osman Ulagay 1052
Owen 917, 1172
Ömer Sami Coşar 920
Pablo Picasso 996
Panço Villa 958
Paul Dumont 1080, 1094, 1095, 1100, 1105
Plahanov 980
Platon 1123
Prens Sabahattin 1030, 1134, 1169
Rauf Orbay 935, 1010, 1013, 1015, 1019, 1020, 1021, 1022, 1024, 1042, 1046, 1049, 1063, 1093, 1094, 1132, 1135, 1138, 1187
Refet Bele 935, 1028, 1029, 1090
Resneli Niyazi 1131, 33, 64, 67, 75
Reşat Nuri Güntekin 1015
Rıza Nur 1137, 1141
Ricardo 999, 1000
Robert R. James 932, 933, 937, 940, 941, 943
Romain Rolland 978, 979
Rosa Luxemburg 979, 1013, 1183
Roy 1083, 1107, 1108, 1109, 1112
Ruhi Su 1074, 1075, 1076
Ruşen Eşref 933, 1042
Sabiha Sertel 963, 1015, 1178, 1190
Said-i Nursi 1991
Saint Simon 917, 999, 1172
Salahi R. Sonyel 1080, 1081, 1082, 1106
Salih Omurtak 924
Sarı Efe Edip 1140
Scalieri 1167
Selahattin Adil Paşa 913, 922, 923, 927, 928, 932, 933. 934, 939
Selim Sarper 1120, 90
Seyit Abdülkadir 1150, 51, 52, 53, 55, 56, 57, 64
Sigmund Freud 946, 947, 948, 949, 950, 951, 959, 960. 1005
Sina Akşin 927, 928, 1014, 1021, 1022, 1028, 1046. 116–

Stalin 915, 1061, 1101, 1185
Stephen Duguid 1145, 46
Stoddard Ph. 1125, 1127, 1129, 1130
Sultan Galiyev 1083, 1106
Sultan Murat 1132, 1167
Süleyman Askeri 1125, 1126, 1127, 1131
Süleyman Demirel 1176, 1180
Süleyman Nazif 1152
Şah İsmal 1148
Şahin Alpay 912
Şahin Bey 1142, 1143
Şefik Hüsnü Değmer 1096, 1100, 1190
Şemsettin Günaltay 1178, 1179, 1190
Şemsi Paşa 1131, 1133
Şeref Han 1144, 1148
Şerif Manatov 1095
Şeyh Bedrettin 1124
Şeyh İdrisi Bitlisi 1148
Şeyh Sait 1128, 1139, 1144, 1151, 1152, 1153, 1154, 1155, 1156, 1157, 1158, 1164, 1187, 1188, 1189, 1191
Şeyh Servet 1094, 1097, 1098
Şeyh Ubeydullah 1150, 1152, 1154, 1155
Şinasi 1177
Şükrü Hanioğlu 1114
Şükrü Kaya 1189
Talat Paşa 935, 941, 945, 1040, 1064, 1105, 1121, 1127, 1128, 1134, 1140, 1146, 1147, 1175
Tarık Zafer Tunaya 1129, 1164, 1168
Tevfik Bıyıklıoğlu 1125
Tevfik Paşa 928, 1081
Theodore Roosevelt 955, 956, 957, 958, 960, 961, 963, 964, 965, 982, 995, 1052
Thomas Jefferson 948, 961
Thomas Moore 917
Thomas More 1172
Thomson 953, 972
Tokat Mebusu Nazım 1097, 1098, 1100
Tolstoy 1173, 1174
Topal Osman 1135, 1138
Trotskiy 976, 977, 1062, 1083, 1112
Truman 982
Turar Rızkulov 1106
Turgut Özal 1182
Uğur Mumcu 921, 1151, 1152, 1153, 1154, 1155
Uluğ Iğdemir 924
Upton Sinclair 957
Üçüncü Selim 1175
Vahdettin 921, 922, 924, 925, 987, 990, 991, 992, 993, 1015, 1019, 1020, 1022, 1023, 1027, 1031, 1032, 1034, 1035, 1039, 1041, 1042, 1047, 1048, 1139
Veli İbrahimov 1101, 1106
Vrangel 1080, 1084
William C. Bullitt 946, 947, 948, 949, 950, 951, 959
William H. Taft 955, 956, 957, 961, 964
Winston Churchill 931, 935, 936, 972
Woodrow Wilson 947, 948, 949, 950, 951, 955, 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 1005, 1006, 1009, 1013, 1014, 1015, 1030, 1048, 1049, 1051, 1053, 1073, 1076, 1077
Yakup Cemil 1125, 1133, 1134
Yavuz Sultan Selim 918, 1036, 1042, 1043, 1056, 1124, 1127, 1145, 1148, 1149
Yunus Nadi 1013, 1086, 1087, 1090, 1092, 1097, 1098, 1140, 1190
Yusuf Büyükbaşaran 913
Zapata 958
Zekeriya Sertel 1015, 1178, 1186, 1190
Zeki Velidi Togan 1101, 1106, 1107
Zinovyev 1083, 1112
Ziya Gökalp 1144, 1166
Ziya Hurşit 1138, 1140, 1141
Ziya Paşa 1177
Zübeyde Hanım 923

SALYANGOZ
YAYINLARI

"Tezler", dünyada ve yurtta bir iç savaş döneminde doğdu. Benim söyleyebileceğim, hem tomurcuk tarlasının ve hem de iç savaş mevzilerinin rüzgarını taşıdığıdır; üslubu, hançer'i hatırlatmaktadır. Bereketli yıllarda ve doğurgan bir aydın dünyasının ürünüdür.

Bir daha bu kadar dürüst ve bu kadar yeni düşüncelerle yüklü bir ansiklopediyi yazamayacağımı kabul ediyorum. İkincisi, dağda, zindanda, konaklarda, soran evlerde, en çok okunan ansiklopedi'dir; zor yerlerde, koyu kapaklarının, elden ele geçişle, yıpranmış, kırlaşmış, formunu yitirmiş eski hırkalara döndüğüne pek çok kez tanık oldum.

Okunmaktan eskimiş ve yıpranmış ansiklopedileri görmek, sönmemiş bir aşkın kıvılcımını duymaktır. Bana oluyor.

"Tezler", üniversitelerin kuruduğu ve birden bire kısırlaştıkları bir zaman kesitine denk geliyor. Üniversiteler, benim kitaplarımı rakip olarak görüyorlar ve haklıdırlar. Ancak ben üniversiteleri kendi rakibim olarak görmüyorum; boşlukları rakip saymayacak kadar hala sınırlardayım ve yazdıklarımın rakibi, henüz yazamadıklarımdır.

TÜRKİYE ÜZERİNE TEZLER

"Tezler", dünyada ve yurtta bir iç savaş döneminde doğdu. Benim söyleyebileceğim, hem tomurcuk tarlasının ve hem de iç savaş mevzilerinin rüzgarını taşıdığıdır; üslubu, hançer'i hatırlatmaktadır. Bereketli yıllarda ve doğurgan bir aydın dünyasının ürünüdür.

Bir daha bu kadar dürüst ve bu kadar yeni düşüncelerle yüklü bir ansiklopediyi yazamayacağımı kabul ediyorum. İkincisi, dağda, zindanda, konaklarda, soran evlerde, en çok okunan ansiklopedi'dir; zor yerlerde, koyu kapaklarının, elden ele geçişle, yıpranmış, kırlaşmış, formunu yitirmiş eski hırkalara döndüğüne pek çok kez tanık oldum.

Okunmaktan eskimiş ve yıpranmış ansiklopedileri görmek, sönmemiş bir aşkın kıvılcımını duymaktır. Bana oluyor.

"Tezler", üniversitelerin kuruduğu ve birden bire kısırlaştıkları bir zaman kesitine denk geliyor. Üniversiteler, benim kitaplarımı rakip olarak görüyorlar ve haklıdırlar. Ancak ben üniversiteleri kendi rakibim olarak görmüyorum; boşlukları rakip saymayacak kadar hala sınırlardayım ve yazdıklarımın rakibi, henüz yazamadıklarımdır.

ISBN 975-6277-52-1
9 799756 277521

SKB 0766904 UVF